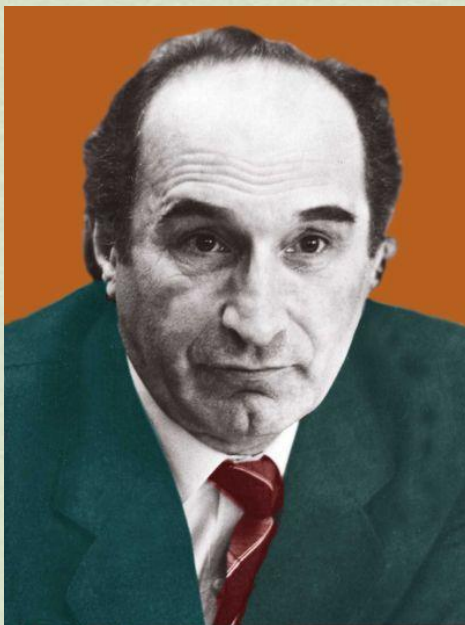

**МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ
ДАГЕСТАНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ**

А. Г. ГЮЛЬМАГОМЕДОВ

СЛОВАРЬ ЛЕЗГИНСКОГО ЯЗЫКА

Словарь содержит около 12 700 единиц языка

Махачкала 2003

<u>А</u>	<u>Г</u>	<u>Д</u>	<u>Ж</u>	<u>Й</u>	<u>Кь</u>	<u>М</u>	<u>П</u>	<u>С</u>	<u>У</u>	<u>Х</u>	<u>Ц</u>	<u>Ч</u>	<u>Э</u>
<u>Б</u>	<u>Гь</u>	<u>Е</u>	<u>З</u>	<u>К</u>	<u>КІ</u>	<u>Н</u>	<u>Ш</u>	<u>Т</u>	<u>Уь</u>	<u>Хь</u>	<u>Щ</u>	<u>Щ</u>	<u>Ю</u>
<u>В</u>	<u>Гь</u>	<u>Ё</u>	<u>И</u>	<u>Кь</u>	<u>Л</u>	<u>О</u>	<u>Р</u>	<u>ТІ</u>	<u>Ф</u>	<u>Хь</u>	<u>Ч</u>	<u>Щ</u>	<u>Я</u>

А

А¹ урус, суц.; -ди, -да; -яр, -ри, -ра лезги алфавитдин сад лагъай гьарф. Жегьилдин рикІел са амал атана ва ада, гъиле гъатай яру карандаш къачуна, "Шахмарданов" гафунихъ бицІи "а" гилиг хъувуна. А. А. Лезгияр.

<А>² къулухъ жергедин пІузарар ахъаз сивяй акъатдай ачух фонема. Гафарин сифте кбиле, юкъва, эхирда гьалтда: ам, акІ, кар, гам, атІа, агъа.

А³ тІв-эв. 1) рахазвайдавай са жизви мензилдалди ва я вахтуналди яргъал тир. 2) тІвар къун тавунвай, амма ихтилат ийизвайдаз ва я ийизвайбуруз талукъ. Эгер дуьшуьш хъанайтІа са кас анал, Жузачир за а касдивай зи ярдин гьал. Е. Э. Зав рахамир. Тварун стха, зид а касдив гъуьжет туш... Е. Э. Тварун стхадиз. Ният уна вун базардиз фейитІа, Хъсан затІ хъуй а къиметар гайила... Е. Э. Къавумдиз. А бенде хъуй уьзуькъара: гафар - кишмиш, тІуьрла къура. С. С. Къара пулуниз. Квез я а наб гъуьлуьн кефи акІ хадай, - Вядедамаз акъуд ви гъил яхадай. С. С. Пис папаз. Паб-гъуьл хъайла, тежез хъайтІа гъуьрметар, Квез герек я мад а мехъер, зегъметар?! С. С. Пис папаз. А вахтунин Бакудай кІвалах жагъурун зарафатдин кар тушир къван гьакІан гъвечІи. А. Ф. КъатІ-къатІ авур зунжурар. Са затІ кхьидай чІавуз а кардикай жувалай гзаф чидай, а кардин устадвал авай инсанри кхъей чеимейрикай менфят къачун хъсан кар я ва лазимни я. И. В. Чуьнуьх гумбатІ. А гзаф камаллу инсан, «поэзиядин жавагъирар» яратмишайди (С. Сулейман - А. Г.) чІехи гъуьрметдалди рикІел хкана. Гь. А. Поэзиядин жавагъирар яратмишайди. А чІавуз, адет яз, ана колхозди са къад-яхцІур гектарда техилар цазвай. З. Э. Зардияндин дустар.. **Анонимар:** и, нугъ. ан.

* **а виле цІам [къал] <эцягъа>!** межд. «ийизвай фикир, умуд кбилез акъатич!» манада ишлемишдай мягъкем ибара. Вахъ я намус, я ягъ авач. Ваз гъар са гъилледалди мад цІйи кбилелай директор хъжез кІанзавай. А виле цІам! А экв ваз ахквач. Н. А. Гуьлдесте. Сардаран къайгъударвал акур Юзбега йифиз къаткай месик веревирдна... заместителдиз складда вичин халуд хва эцигиз кІанзава. А виле къал! Сардар жуван итим я. А. М. Са истикан чай. - Зи мал-девет пайда лугъуз квехъ еке къастар авалда. А виле къал эцягъа, - лагъана Тарланаз мукъва хъунивди Шемякъа. З. Э. Муькъвел гелер. Пул гъинвайди я? Ваз пулунилай вилик жуван къам аквада! (ада къуьнтеб къалурзава) - Ма пул! А виле цІам! Ф. Б. Филиал.

* **а [агъа, атІа] дуьнья суц.;** динди къалурзавайвал, инсан кьейидалай къулухъ Аллагъди адал чан хкида, ам яшамиш хъжез башламишда. И яшамиш жезвай чкадиз «а дуьнья» лугъуда. [Фетягъ] Авурай, авурай. Белки, а дуьньяда Герек атайтІа? Къурбан, хтул, бегенмиш жезвани ваз чи кІвалахар, чи цІйи багъ? Ш-Э. М., А. Р. Фундугъбег. Аллагъдин бурж - ам чи вири уьмуьр я - И дуьньяда, гьакІни атІа дуьньяда.... А. Кь. Ярагъ Мегъамедан гъазават. **Антоним:** и дуьнья.

* **а дуьньядиз рекъе тун** гл., ни вуж 1) **къин, чан кумачир гьалдиз гъун.** Мад жерягъриз эвер хъийимир, абурувай ваз къумек ийиз хъанач, са гъвел амай - а дуьньядиз рекъе твазвай. К. ь. М. Къашкъа духтур; 2) **кучудун.** Чна бубани а дуьньядиз рекъе туна. Р.

* **а [муькуь] дуьньядиз фин** гл., вуж **къин, чан кумукъ тавун.** Азарлу жедай кас чахъ авач, чун лигим хъанвай кесибар я, азарар чна агуддач. Чун, къуьзуьбур, ван-сес квачиз а дуьньядиз фида. Кь. М. Къашкъа духтур. Зуьгъре, кесиб Зуьгъре, рикІ алай руш бахтлу хъхъана такунмаз, муькуь дуьньядиз фена. Гь. Кь. Къацу цуьквер. **Синонимар:** ата-бубайрин патав фин, вилер акъалун, вилер къава акІун, гъамишалугъ яз чара хъун, гъилий фин, дуьньядилай фин, куьтягъ хъун, кІвачер кевягъун, рагъметдиз фин, чан гун, элкъуьн тийидай кІвализ [чкадиз] фин, эхир нефес хъун, а дуьньядин рекъел.

* **а къил** суц., нин **эхир.** Азгъунвилини а къил вуч я? А. Ал. А къил.

А⁴ - глаголдин акъалтІай алатай вахтунин **эхир:** тІуьна, кана, къачура; ксана; фея [пайа]. Живер къвана...

Чилер къана.... Рагъ атана... Чими хъана... Живер жими, Жими хъана, Чими хъана. Л. Н. Са йис.

А⁵ - деепричастидин са формадин эхир: къачуна, чІагурна. Фу тІуърдалай къулухъ Ризади, хкунихъ галай чуьнгуьр къачуна, чІагурна, "Пенкер баха " яна... А. Ф. Риза.

А⁶ - са бязи дуьшуьшра глаголрин эмирдин формадин эхирда ишлемишдай формант. ацукъун - ацукъ // ацукъа, батмишун - батмиша, хъуьруьн - хъуьруьхъ // хъуьруьхъа, юзурун - юзура. [Царухва]. Зунни кхьихъа. Зунни кхьихъа. Гъ. Гъ. Колхоз. "Ша, мугъманар, хуьруьз ша, Чи мехъерик, Къуьлерик... Ша, мугъманар, гъаятдиз, ацукъа чи демина... Шарвиледи гъарайна: "Живед сагъиб, экъечІа Намус квай кас ятІа, Ша, чав къведав эгечІа ". З. Р., Б. С. Шарвили.

А-А-А-Н межд. са вуж-вуч ятІани рикІел хтайди къалурдай гаф. [Назлу]. – А-а-ан! Вуна дуьз лагъ ман. Межлума Лейлидин тІалабун къилиз акъуднава. А. Р., Я. Я. Хендедадин мехъер.

АБА араб, куьгъ., суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -ра перемдин винелай алуқІдай, яцІу парчадикай цванвай, метІерал къван яргъи паргал. # яргъи ~, куьруь ~, яцІу ~, къелечІ ~; ~ цун, ~ къазунун. Куьгъне аба, къилел сирих, Акурла, ахун чида квез. С. С. Куьреда авай аламатар. Къуьнерихъ галай къелечІ аба... месерин патав гадарна. З. Р. Гъажи Давуд.. **Синоним:** валчагъ.

АБАД¹ перс, туьрк, прил. инсандиз герек вири шейэр булвилелди авай. # ~ уьлкве, ~ хуьр, ~ ватан. Агъа СтІал абад хуьруьн, Къизилгуьлдин цукъ я Эмма. С. Эмма. **Синонимар:** авадан, мублагъ, къулай.

* **абад авун** гл., ни вуч къулай, гуьрчег гъалдиз гъун. Халкъ авур Первердигарди чи уьмуьр абад аву-рай... Е. Э. Мубарак Исмаил. Эхирдай заз лугъуз кІанзавайди ам я хъи, чавайни чи Дагъларин уьлкве абад ва авадан ийиз жеда. Гъ. Садыкъи. Истамбулдиз сиягъат. Къазанмишай крар еке, Абад авур и чи уьлкве, Авайди хъанач вичин рикІе Хиянат Орджоникидзе. С. С. Орджоникидзе

АБАД² абадун глаголдин эмирдин форма. Кил. АБАДУН

АБАДВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера абад гъал.... жемятрин къилел регъбер герек я. Нуфуслу регъбер авачиз я мусурман дин, я халкъарин абадвал ва азадвал хуьз жедач. А. А. Имам Ярагъ Мегъамед. Квехъ чандин мягъкем сагъламвал, хусуи уьмуьрда бахтлувал ва чи ватандин абадвал патал зегъметда агалкъунар хъун чи мурад я || ЛГ, 1996, 23.П. Эвелни-эвел рикІерай, лейсанар хъиз, Къурай чилел абадвал. Ф. Н. Квев гъил. # ~ къазанмишун, ~ артухарун. **Синонимар:** . мублагъвал, генгвал, къулайвал. **Антоним:** барбатІвал.

АБАДДАКАЗ нар. абад яз, абадвал аваз. #~яшамиш хъун.

АБАДУН гл., -ни вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; абад тавун, абад тахвун, абад хъийимир; абад гъалдиз гъун. Идани шегъерар, хуьрер абадна, туьквенар маларив ацІурна; гъар са шей ужузарна, виридаз кІвалах гана... Ф. Мердни намерд. **Синоним:** мублагъун, къулаюн. **Антоним:** барбатІун.

АБАЖУР урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра экв гудай лампадал акъалжнавай парчадикай раснавай къалпагъ. # лампадал цІийи ~ акъалжун; ~ алудун; ~ къачун.

АБАЗИН урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) абазинви. Абазинар. Карачаево-Черкесск Автономный Областда яшамиш жезвай миллетрикай садан векил. Накъ вокзалдал зал къве абазин гъалтна. Р. Абазинрин къадар 35 агъзурдав агакънава. 2) абазинрин, абазин. Абазин чІал регъят чІал туш. Абазин чІал, чи чІал хъиз, Кавказдин чІаларик акатзава. Р.

АБАЙХЪ межд. тІалдин, тІарвилигъи гъисс къалурзавай гаф. Абайхъ! Минет, дад хуьрай, свас, зи кІаниди, зи яр масан! Вил хъиядач за масадаз, Абайхъ, къена! Аман, аман! Къ. М. Пата вил авай регъуьхбан ва адан фендигар свас. КІвачел алачиз физвай аялди садлагъана абайхъ лагъана, кІвач хкажна. Р.

АБАЛДИ нар. рахазвайди алай чкадилай акси пата ва я къвалав. Ракъар, варцар - ибалди, живер, марфар - абалди. Ф. Акъала са вил, килиг абалди. А. Ал. Муьжуьдар. **Синоним:** анихъ. **Антоним:** ибалди.

АБАС фарс, суц. // **АБАСИ** куьгъ. 1) -ди, -да; -ар // -яр; -ри // йри; -ра // йра 20 кепекдин къимет авай ракъун, гимишдин пул. И кесибни гъиле абаси аваз хквезвайла, куьчедавай са къуьзуь касдиз ақуна. Ф. Лайхлу кас. Аштерхандиз тухвайтІан хам Абасдин къачуз амуькич. С. С. Бендедин гъал тахъуй тешвиш. Гила вучиз кІватІзава Шишханада абасар? А. С. Вузда кІелдай чІавуз на... Хуьре я талонар. герек къвезвач, я абасияр. А. М. Талон гвани? Буржар рикІел хкана, Къилни алаз вахкана. Абасийрихъ - манатар, Манатрихъни гимишар. М. Б. Дидедин бурж. 2) (чІехи гъарфуналди А) итимдин хас тІвар - **Абас**.

АБАСБИГИ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра къелечІ чкалдин, назик, атирлу, ширин якІун чуьхверрин багъдин сортунин тІвар # ~дин къелем, ~дин къелем кутун, ~яр къачун, ~яр атІун, ~яр маса гун. Вилик йисара гъар лезги хуьруьн багълара абасбигиярни авайди тир. Р.

АБАСИ кил. АБАС.

АБАТХИЙИР¹ < ХЪУЙ > межд. йикъан экуьн къилий пакам [сабагъ] хийир!, нянрихъ нянин [ахшам] хийир! ва йикъан гъар са вахтунда и вахт хийир! - гафаралди гузвай саламдиз жаваб гаф. [Цаху]. Геже хийир хъуй! (хъфида). [Мирим]. - Абат хийир хъуй, де акван ман.... Гъ. Гъ. Колхоз. -Мегъамед, ваз сабагъ хийир! - Абатхийир, Гъажи. Ша, ацукъа кван. Р. Квез и вахт хийир хъуй! - лагъана салам гана къве стхадини. -Ва - алайкум салам! Абатхийир, чан рухваря! - агъсакъалар мугъманрин гъилер къаз, виликди

фена. Гь. Къ. Четин бахт. ☀ **Абат хийир** кхьенайтIа дуьз жедай. * я ~ [хъайиди], адан ~ хъуй.

АБАТХИЙИР² *обр. са яшаринбур сад-садав рахадайла, ишлемишдай гаф. Лагъ, гьикI кьунва вунни ви гьуйл? Хазвани кефи? Аял яни, абатхийир, Накъвар квез я ви? И. Гь. Герек авач, шемир...*

АББЕ || **ГЪАББЕ** *перс, шишр, нар.; са кIусни, са зеррени. Ругуд юкIун чичIед гйбе, ГъалатI квач гьич са аббе, Кхьенавай гьар са тIпIе, Чидач ам вуч нехиш ятIа. С. С. Кьулан СтIалрин гамар, халичаяр храдай артелдиз.*

АБДАЛ¹ *туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) акьулдиз кьери хесетринди. Абдал язух кьведа. Са сеферда гьинай ятIани Муг-Рагъиз са абдал акъатна. Гь. Къ. Четин бахт. 2) ягьсузди. Янишахриз, абдалриз гьар са югъ сувар я, Камаллу инсанриз суварни пар я. И. Ш. Кьудар. Шагьди Индиядай абдал Гъани хан кьиле аваз вичин абдалрин десте лезгийриз жеза гун патал рекъе туна. М. М. Лезги ТIвар алатIа. 3) къариба амалар квайди.*

АБДАЛ² *прил. къариба амалар акъатдай, акьулдиз даяз, вичивай вичин тереф хуьз тежер. -Я Мемед дайи, -лагъана секинз ацукънавай Уьздена, - белки ам са абдал тир жеде. С. Ярагъви ашукъ Уьзден. Адаз кьве абдал гада ава. Р. Адет яз, хас тIварцIихъ галаз ишлемишда: ~ Мегъамед, ~ Гъажи.*

АБДАЛВАЛ *суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера абдалдин лишанар квай гьал. Лугъуда хьи, абдалвал Аллагъдин пай я... Белки, я жеде... Гь. Къ. Четин бахт. Умар лугъур са кас хъана. Адак са тIимил абдалвал квай. Ф. Н. Гъажи Мегъамедан суьгьбетрай.*

АБДАЛВИЛЕЛДИ *нар. абдалвал хас яз.*

АБДАЛДАКАЗ *нар. абдал яз.*

АБЗАЦ *урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) кхьинра цIийи цIарцIелай башламишзавай чка. Кхьинардайла, абзац хуьз вердишара. Абзацдиз цIийи цIарцIин сифте кьиле 4-5 гьарфунин чка тадай адет я. Р. 2) кьве абзацдин арада авай цIарари кьунвай чка. Абзац кьвед ва са шумуд цIарцIикай ибарат жеда. # еке ~, гьвечIи ~; ~ чIурна, -дилаи цIар чIугуна.*

АБИ *перс, прил. экуь вили. Мус ви таза аби хьирхьам Свах экъечIна дакIвадатIа? Какахьда ал, туракь рангар, Гагъ шуьтрукъ, гагъ аби жеда. А.. С. Хцихъ галаз ихтилат. Хутах зи руьгъ аби цавал, заз гунагьар ая гьалал. А. Къ. Худа, хъуй зун вал аманат.*

АБИВАЛ *суц.; -или, -иле аби рангуни кьуна авай гьал. Ачух я, кьакъан я цавун абивал. Ф. Н. Аязди яна...*

АБИД *араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) Аллагъдихъ инанмиш кас, ибадат гвай кас. Шумуд алим, шумуд абид Урусиятдиз фена хьи. Е. Э. Гьинава? 2) арифдар. Гьинва алим, гьинва абид, гьинва загьид уьлкведа. Е. Э. Алкъвадар гъажи Абдуллагъ эфенди кьейила.*

АБИЛЕЙСАН *кил. АБУЛЕЙСАН*

АБИТУРИЕНТ *урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра юкьван школа куьтягъна вуздиз гъахъзавайди. Гила эвера абитуриентриз! Собеседование тухун! Ф. Б. Филиал.*

АБИЯР *суц.; -йри, -ра экуь вили рангунин гьалар. # ~ амач, ~ куьтягъ хъана, ~ кьачун, ~ маса гун. За кьачур гамуник абияр гзаф ква. Р.*

АБЛАГЪ *нугъ, прил. агакънавай, гьиле-гупIа авай, жегьил. Буй яргъи яз, юкь я шумал, ТIвал хътин аблагъ Гуьлемет. А. Гь. Гуьлемет.*

АБОНЕМЕНТ *урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра са тайин тир вахтуналди кьиметдихъ са квекай ятIани (мес, библиотекадикай, телефондин алакъадикай, театрдин тамашайрикай) менфят кьачудай ихтияр ва а ихтияр авайди кьалурзавай документ. # библиотекадин ~, театрдин ~, телефондин ~.*

АБОНЕНТ *урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра абонементадди са квекай ятIани менфят кьачудай ихтияр авайди. # ~дин ихтиярар ва буржияр; ~ар артух хьун; ~ар тIимил хьун; -рин истемишунар; ~риз кьуллугъ авун, ~рин наразивал.*

АБУГЕРДЕН *араб, □, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) ракъун кавча. 2) яргъи цIуцI галай гичин. # кьезил, ~ хьипи ~, ~ кьачун. Къизлера итимрин вилик суфрадал кьве кIарасдин тIур ва абугерденда аваз яд эцигна. Гь. Къ. Четин бахт.*

АБУЗЕМЗЕМ *араб, шишр, суц.; -ди, -да земзем яд. Абуземзем халкъ авур, Сад Иллагъи. Е. Э. Иллагъи. Зияратрин пIирен булах, Абуземзем хъваз атана. С. Загьидат. (Диндарри лугъунралди, и яд хъвайибурукай гунагьар, азарар хкатда).*

АБУКЕВСЕР *араб, шишр, суц.; -ди, -да мусурман динди кьалурзавайвал, женнетдин яд, кьейидал чан хкидай яд. Абукевсер авай гичин, Кай зи рикIел яд иличиз. Е. Э. Ярди. 2) михьи яд. Абукевсер целайни чеб михьи тир, Гафар чтин алмасдилаи хци тир... А. Б. Комсомол.*

АБУЛЕЙСАН *араб, шишр, суц.; -ди, -да гатфариз кьвадай, берекат, булвал артухардай марф. Абулейсан, ширин ятар Вид я хьи... Е. Э. Иллагъи. Чаз шафагъат абулейсан Къвадай а цифер гьинама. С. С. Гьинама? Кесибариз абулейсан, Марф кьвадай цифер акуна. С. С. Заз такур шегьер. Пакамлай абулейсандин марф кьвазва; тади квачиз, мажалдикди кьвазва. К, 1988, 7. XII. Чиг гуда ваз абулейсан марфари... Ф. Н. Зи*

азизди.

АБУР¹ ам гафунин гзафвилин къадардин форма. Кил. АМ.

АБУР² туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра. 1) винел патан гуьзел, хуш ачунар. *Ярдиз ава гзаф абур, Къвед хъиз къекъез такабур.* Е. Э. Зи азиз. *Тебиатди гана ваз хунI абурар...* Ш. Къ. Ай гъайиф. 2) гуьзелвал, кутугайвал. *Дугъриданни, лайихлу паб кIвалин абур я, Тербияди неинки инсандиз, гьатта къванеризни кваз таъсир гуда.* Ф. Лайихлу паб. *КIвалин абур аял я, хуьруьн абур - регъв Ф. Гьалекьер дамах я дагъдин такабур, Билбилрини гьида багъларал абур.* И. Ш. Къудар. *Ви абурдин зур хуьурезва вилера.* С. Элина. 3) куьч. **намуc.** *Фагъумна за са бязибур: Кепекдихъ маса гуз абур, Вичи вич къаз лап такабур, КIанзава уьзданвал ийиз.* С. С. "Зун партини" лугъуз. *Миллион суз хуьй яшамии, Дуьньядин абур гьукумат.* Х. Т. Советрин гьукуматдиз. *Абур, намуc, гъая, виждан рикIел гъваи.* Е. Э. РикIел гъваи. **Синоним:** виждан, гъая, намуc, эдеб,

* **абур маса гун** гл., ни хийир патал намуcдив, виждандив къан тийидай кIвалах(ар), амал(ар) авун.

* **абур хуьн** гл., ни гьикъван четинвилериз аватнаIани, намуc, виждан жувавай къакъуд тавун. Хуьзва къул, хуьр, абур, сабур рикIел хкиз къейибур... А. Къ. КъванцIила.

* **абур алай кар** суц.; **намуc, виждан артухарзавай кар, кIвалах.** *Инсан къейила, адан муьква-къилийриз баишагълугъвал гун суваб авай ва абур алай кар я.* Р.

* **абурдай аватун** гл., вуж са гьихътин ятIани важиблу кар тавурвилай ва я герек тушир чIуру кIвалах авурвилай намуc, виждан къакъатун. Гъагъа кардилай гуьгъуьниз ам абурдай аватна. Р.

* **абурдай вегъин** гл., ни вуж нагъакъан, гъаясуз кар авуна ва я масада са гьихътин ятIани кар къуна виждан, намуc къакъудун, тIимиларун. *Эй лезгийр! Гила къванни Чи гьалатIар дуьзар хъийин. "Стха" туьркверин хатурдай Вегъин тийин чун абурдай.* Мегъ. А. Вучиз

АБУРЛУ прил. 1) рикIиз хуш, гуьзел ачунар авай. *Таз тар хътин шумал акъатна винел, АцIай, абурлу, тик жендек гъанвай.* А. Ф. КъатI-къатI авур зунжурар. *Мегъуьн тарар, гарар тийиз саймишни, Мягъкемвилин тарс гуз тама виридаз, Уьзуьагъдиз акъвазнава дири яз, ГъизвачтIани са абурлу емишни.* И. Гъ. Чи баркаван яд хъваз.. # ~ руш, ~ гада 2) инсандин ахлакъдал абур гьидай. *Тазиятдал фин абурлу кIвалах я.* Р. **Синонимар:** гуьзел, гуьрчег, иер, къешенг, милаим, серес, тIарам, успагъи, чIагай. **Антонимар:** абурсуз, къулайсуз, эйбежер.

АБУРЛУВАЛ суц.; -или, -иле; -ер, -ери, -ера абурлу лишанар авай гьал. Гъар са инсандин я абурлувал, Хъсанвал авун - замин къисасдин. Б. С. Хас я инсандиз *Лезги халкъдин абурлувал Бес тарихда тушир хъи мах.* Ф. Н. ЦекIуьд лагъай падеж.

АБУРЛУВИЛЕЛДИ нар. абурлувал хвена, абурлувал гваз. *Абурсузвилелди къил хуьдайди абурлувилелди сур хуьн хъсан я.* Мисал. *Мехъерилай абурлувилелди хтай Усманни Уьзден, фузатI сивел эляйна, хизанрихъ таниши хъайидалай къулухъ ширин ахвариз фена.* С. Ярагъви ашукъ Уьзден. *Чи бубаяр абурлувилелди яшамии хъайибур я.* Р. **Синоним:** абурлудаказ. **Антоним:** абурсузвилелди, абурсуздаказ, абурсуздиз.

АБУРЛУДАКАЗ нар. абурлувал хвена, абурлувал гваз. *Бубайри хъсандиз лагъанва: "Абурсуздиз яшамии жедалди абурлудаказ къиникъ хъсан я".* М. М. Лезги тIвар алатIа. **Синоним:** абурлувилелди. **Антоним:** абурсузвилелди, абурсуздаказ, абурсуздиз.

АБУРСУЗ прил. абурлувал гвачир, абурлувал авачир. *Чехи хъиз бубади Рахаз чирна сабурлуз. меген ада кутада ЧIалак са гаф абурсуз.* А. С. Хъихъ галаз ихтилат. *И идараяр лагъайтIа, а чIавуз лап къит тир, чебни абурсузбур, кубутбур.* А. Фетягъ. ТIеквен. **Синонимар:** къулайсуз, эйбежер. **Антонимар:** гуьзел, гуьрчег, къешенг, милаим, серес, тIарам, успагъи, чIагай.

АБУРСУЗВАЛ суц.; -или, -иле; -ер, -ери, -ера абурсуз лишанар авай гьал. *Ажугълувал, сабурсузвал, Сергъят квахъай такIанвал, Ахлакъсузвал, абурсузвал, Шит гафарин къакъанвал...* Къ. ЖаллатIар. *Абурсузвили инсан алчахрда.* Р.

АБУРСУЗВИЛЕЛДИ ктаб, нар.; абурсуз гьалда аваз. *Абурсузвилелди къил хуьдалди абурлувилелди сур хуьн хъсан я.* Мисал. **Синонимар:** абурсуздаказ, абурсуздиз. **Антонимар:** абурлувилелди, абурлудаказ.

АБУРСУЗДАКАЗ нар. абурсуз гьалда аваз, абурлувал квадарна. *Ада вич мехъерик гзаф абурсуздаказ тухузвай.* Р. **Синонимар:** абурсузвилелди, абурсуздиз. **Антонимар:** абурлувилелди, абурлудаказ.

АБУРСУЗДИЗ нар. абурлувал авачиз. *Бубайри хъсандиз лагъанва: "Абурсуздиз яшамии жедалди абурлудаказ къиникъ хъсан я".* М. М. Лезги тIвар алатIа. **Синонимар:** абурсузвилелди, абурсуздаказ. **нимар:** абурлувилелди, абурлудаказ.

АБХАЗ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) Кавказдин кефер патанни рагъ акIидай патан сергъятра яшамии жезвай халкъдикай тир кас. *Къе зал шегъерда къве абхаз гьалтна.* Р.

АБХАЗ прил. абхазрин. *Абхаз чIал регъят чIаларикай туи.* Р.

АБХАЗВИ суц.; -ди, -да; -ар, -йри, -йра Абхазиядай тирди.

АВ¹ суц.; -ди, -да кицIин, жанавурдин элуькъун къалурзавай гаф. *Куь кицIин авди зун ахварай авудна.* Р.

* **ав ягъун** [чIугун] гл. 1) куь; **ав-ав** ийидай сесер акъудун. *Гъасятда пачагъдикай кицI хъана, ам, ав*

ягъиз-ягъиз, гъамамдай экъечІна, катна. Ф. Гъуьлуьн руш. Сарибаша, хъел атана, гзаф клевиз ав яна. Ф. Жанавурни цегъ. Ав чІугъаз вердиш я чакъал, Вичин хасият кими жеч. С. С. Эхир азият кими жеч. 2) куьч., ни; **клевиз ванцелди, манасуз ихтилатар авун; алачиз рахун.**

* **ав ацалтна || ацалдна нар.** векъи клеви сесиналди, клеviz. Ав ацалтна Шехъзавай. Р.

АВ² нугъ. суьгъбетчидин теклифдал разивал къалурдай гаф, суал тестикъардай гаф. - КІанда? - КІанда! Ав, белли, Бегов. А. А. Пад хъайи рагъ. **Синонимар:** эхъ. **Антоним:** ваъ.

АВА куьм. гл. 1) **вуж ва я вуч ятІани гъакъикъат тирди (туширди) къалурзавай гаф.** Квез хунІ икъван дердер ава, Фитне ийиз зендер ава. Е. Э. Фитнекар къарийриз. Самур! Самур! Ви къве пата Са ивидин халкъ ава. А. Къ. КъванЦила. Сулейман, вахъ ава чирвал... С. С. Дуст я лугъуз куьгъне душман. Сулейманаз авайд я мез. С. С. Кпул. Вичиз девлет, пул авайдаз Кесибар алчах хъана хъи. С. С. Девлетлуяр, чиновникар. **Нафт авачир ичІи лампа Вавай ам куькІуьриз жедайд туш.** С. С. Къара пулуниз. **Субутда за: ава чахъ халкъни Ватан, Вич гъвечи, рикІ чІехи азиз Лезгистан!** И. Ш. Къудар. **Хъсан мектеб авачир чкада халкъдихъ хъсан гележегни бажагъат жеда.** ЛГ, 1996, 9. П.. 2) **суьществительное галачирла: мал-девлет хъун.** Авачиз туш, ава хъи квехъ ацІана. Е. Э. Азиз дустар, килигдачни зи гъалдиз? 2) **глаголдин са бязи формайрихъ акал хъана вахтунин жуьреяр арадал гъидай гаф.** Месела: 1) нез + ава - незава, ава нез, незва; къачуз + ава - къачузава, ава къачуз, къачуза; 2) **тІуьна + ава - тІуьнава, тІуьнва; къачуна + ава - къачунава, къачунва.** Югъ жез муькьва авайла, абур Айрепетан кІвализ хтана. А. И. Самур. **Вири галаголрин гилан вахтунин формаяр деепричастидин формадихъ куьмекчи глаголар ава, ама акал хъана арадиз къведа...** Р. И. Гъайдаров. Лезги чІал.

* **авай-авачир** 1) **вуч аватІа, вири санлай.** Ингъе 1941 - йис. Фашизмди вичихъ авай-авачир вири къуватар кІватІна социализмдал гъужумна. А. С. Хуьруьг Тагъиран эсерар. **Атауба хуьрйя тир, девлетлу хпехъан, Авай-авачир советри къакъудна.** Къ. М. Хайи чилин таватар. 2) **авай Гъайванриз авай-авачир тІуьн гана, им къаткана.** Ф. Кесибдин хва Къагъруман... **Авай-авачирди чи вилик гъанава.** Къ. М. Дагъларин деринрин булахар. 3) **тек тир, теквилин къадарда авай.** **Авай-авачир са гада Исакъ Махачкъалада яшамши жезвай.** Я. Къ. Юристдин дафтардай. **Кесибдин Авай-авачир кални къена.** Р.

* **авачир гаф суц.; бинесуз кардикай ихтилат.** **Авачир гаф лугъун гунагъ кар я.** А. Ляметов. Деведин дерт. * **гаф авач, инсаф авачир, шак авач.**

АВАГЪАРУН гл., -да, -на; -из, -зава; 0 || -а, -ин, -рай, -мир, авагъар хъувун, авагъар тавун, авагъар тахвун || **авагъар хъувун тавун, авагъар хъийимир.** 1) ни вуч; аяздикди чІаганвай затІ эвелан гъалдиз хкун. О-о, кІвачер мадни муркІар я... **Акъваз садра, вуна абур чуьнуьхмир, абур авагъар хъувуна кІанда.** Б. Гъ. РикІи чІугурла. **Антоним:** чІагурун. 2) куьч., ни вуж; **са вуж ятІани дуьньядикай хабардар авун.**

АВАГЪУН гл.; -да, -на, -из, -зава; -а || 0, -ин, -рай, -мир; авагъ хъувун, авагъ тахвун || **авагъ хъувун тавун, авагъ хъийимир** 1) **са вуч ятІани муркІади, жангуни къунвай гъалдай акъатун.** # чил ~, тарар ~, никІер ~. **Гатфариз, чилер авагъайла, къанални куьтягъ жеда.** Гъ. Къ. Четин бахт. **Антоним:** чІагун. 2) куьч. **са вуж ятІани Вич вичел хтун.** 3) куьч., зараф.; **дуьньядикай уях хъун.** **Са йикъара гъич садани магъледа Кваз такъазвай дишегъли икІ авагъда, Лагъана, ни гиман гъидай кар жедайд?** И. Гъ. Муьгъуьббатдин баллада. - **Мирибегди чун лап авамар я лагъана фикирзавай, - башиламишна Дуьрниседи.** - **Гила чунни яваш-яваш авагъзава.** Гъ. Къ. Четин бахт.

АВАДАН фарс, прил. 1) **магъсул, бегъер бул авай.** # ~ чил, ~ йис. **НикІер авадан я, кукІрух хъана къил.** А. Ф. КъатІ-къатІ авур зунжурар. 2) **девлетлу, къайдадик квай, мергъяматлу.** **Авадан хуьр гумадила чир жеда.** Мисал.. 3) (чІехи гъарф - А) **хуьруьн тІвар - Авадан.** **Синонимар:** абад, мублагъ.

* **авадан авун** гл., ни вуч **гуьрчегарун, девлетлу гъалдиз гъун.** **Эгер куь рикІел хуьр авадан авун алачиртІа, им мусибат тир, - лагъана Къамкъама хуьруьн регъбердиз.** Гъ. Къ. Четин бахт.

* **авадан хъун** гл. **вуч гуьрчег, девлетлу гъалдиз атун.** **Чи хуьр авадан хъанва.** Р.

АВАДАНВАЛ суц.; -или; -иле; -илер, -илери, -илера **авадан тир гъал.** # ~ къазанмишун, аваданвилехъ ялун, ~ артухарун. **Чи уьлкведин аваданвал гъакъисагъвилелди кІвалахзавай зегъметчи дустариз...** чида. И. В. Вад дуст... **Ам Республикадин госпандай атанвай векилни галаз райондин центрадихъ ва адан аваданвилехъ галаз дикъетдивди таниш хъана.** ЛГ, 2002, 4. IV.

АВАДАНЛАМИШУН¹ гл., ни вуч; -на, -из, -зава; а, -мир, -ин, -рай, -тавун, -тахвун, -хъийимир **аваданлу гъалдиз гъун.** # хуьр ~, ватан ~, хайи хуьруьн накъв ~... хуьруьн къерехда эцигнавай церин карханадин **аваданламинавай кІвалер гъич алай чкани чир тежедайвал барбатІнава.** Къ. Р. Мегъарамдхуьруьккай куьруь къейдер.

АВАДАНЛАМИШУН² масдар -и, -а; -ар, -ри, -ра **аваданлу авунин гъерекат(ар).** # цІинин ~, шазан ~; ~ар артухарун, ~ акъвазарун; ~ик умуд кутун, ~ин къайгъу чІугун. **Вичи зегъмет чІугъазвай чка тир мектеб, адан гъаятар аваданламишунал, гуьрчегарунал Абдуселим муаллимдин гзаф рикІ ала.** Ш. Шихмурадов. **Адаз уьмуьрдин тІям зегъметдайни гуьрметдай аквазва.**

АВАДАНЛУ прил. **авадан тир.** **Аваданлу чкаяр акурла, инсандиз шад жеда.** Р. #~хуьр, -республика.

* **аваданлу авун** гл., ни вуч **авадан тир гъалдиз гъун.** **Бизнесменрикай Дагъустандин шегъерар ва**

хуърер аваданлу авуник чтин пай кутаз жеда. «Дагъустандин дишегъли», 2000, № 3.

* **аваданлу хьун** гл., вуч авадан тир гьалдиз атун. Чи хуър аваданлу жезва. Р.

АВАДАНЛУВАЛ суц.; -или, -иле аваданлу тир гьал. # цинин ~, жележегдин ~; ~ къазанмишун, ~ гьисун; аваданлувилихъ ялун, авадатувиликай фикир авун. Гьасанов Назима 30 гектар чил арендада къуна 20 бейкар касдиз кIвалахдай мумкинвал гана, абурун яшайиш, аваданлувал виниз акъудна. ЛГ, 2001, 26. VI 1.

АВАДАНЛУВИЛЕЛДИ нар. аваданлувал аваз, аваданлувал хас яз. # ~ яшамиш хьун.

АВАДАНЛУДАКАЗ нар. аваданлу яз. # ~ дуланажагъ куьчуьрмишун.

АВАДАНЛУХ суц.; -ди, -да; . ар, -ри, -ра 1) дарамат, кIвалер. Тайин тушир ксар и хуърериз радиодин сес тухузвай симер атIана ва шалманарни акъудна чтин аваданлухрик кутун патал тухвана. Къ. Р.

Мегьарамдхуьруькай куьруь къейдер. 2) кIвалин къенепатан эмени (алатар, къаб-къажах).

АВАДАРУН гл., ни вуч; -да, -на; -из, -зава; 0 || -а, -мир, -ин, -рай, авадар тавун, авадар тахвун, авадар хъийимир 1) гуьцI жез-жез цIалцIам чкадилай гьерекатдик кутун, нив, кев ятIани еримишиз тун. # къамарал алаз ~; 2) гагъ са пад, гагъ муькуь пад чиле акъаз агъадихъ гьерекатдик кутун. # гуьнедай къван ~. гуьнедай челег ~; 3) къакъандай къен авай чкадиз вегьин. # ведро къуйдиз ~, цIил гурмагъдай ~. Пагъливан Магъамад цIил гила-мад авадарда лугъуз са къадар вил алаз акъвазна. Ф. Ирид юкI алай пагъливан Магъамад... авадарда емишар Зулун къати гарари. Х. Т. Зул. 4) са куьн ятIани (план, гуьзгуьдин, пенжердин чин са квелди ятIани кIевун # пенжердай къир ~, гуьзгуьдай парча ~. **Синоним:** куьрсарун. 5) бедендик квай жими затI кхудун. # буьвел ~, ирин ~.

АВАЗ¹ ава куьмекчи глаголдин мурадвалин форма; вуж ва я вуч ятIани тайин гьакъикъат тирди яз къалурзавай гаф. И колхоздихъ пуд куьнуь аваз 34 йис я. И. В. Вад дуст... пудни махсус автомашинада аваз милициядин идарадиз тухвана. Я. Къафаров. Мейит. ТуькIуьра на икI манияр, Вири дердер авагъариз. Ви авазар аваз хьурай Лезгидин руьгъ къарагъариз. С. К. Ви авазар аваз хьурай.

* **аваз-аваз** нар., вуж ва я вуч ятIани тайин гьакъикъат тирди яз-яз. Итим кIвале аваз-аваз, папа авач лагъана. Р.

АВАЗ² суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра. инсандин гьиссер, тIебиатдин гьакъикъат къалурун патал музыкадин алатрин, инсандин ва я са нин, куьн ятIани гьар жуьредин сесер сад-садан гуьгъуьналлаз туькIуьрнавай кIватIал, гъава. Шумудни са нагъма кIелда ви назди, гьар са тегьер рахаз гьар са авазди. Е. Э. Билбил. Гьарда кIелиз гьар са аваз, Куьн билбил нуькIвер я, рушар; С. С. Дагъустандин жегъил дишегълийрин съезддиз. Мани яда яргъаляргъал аваздал. А. Ф. КъатI-къатI авур зунжурар. Багъда билбил рахаз ширин аваздал, Къизилгуьллер хуьрез жеда аяздал. С. Эльмира. **Синонимар:** макъам, нагъма.

АВАЗЛУ прил. аваздин лишан авай. # ~рахун, ~ кIелун

АВАЗЛУДАКАЗ нар. авазлу яз, аваз галаз. Кхъизвай кас, эгер адахъ тIебиш бажарагъ аватIа, датIана гуьзелдаказ, къуватлудаказ, таьсирлудаказ, авазлудаказ кхъиз алахъна кIанда. А. Фетягъ. Жувакай суьгъбет.

АВАЙ¹ куьм. гл., алатай вахтунин форма; вуж ва я вуч ятIани алатай вахтунда тайин гьакъикъат тирди яз къалурзавай гаф. Адаз ирид стха авай. Р.

АВАЙ² прил. тайин гьакъикъат тир. Авай шейэр вири чуьнуьхна. Р.

* **авайни авай са** прил. тек тир. Вагъ, завай авайни авай са хтул акъван яргъариз ракъуриз жедач. Са макака тIуьна начагъ хъайила, адан жаваб ни гуда? Ф. Б. Филиал. **Синоним:** авай-авачир.

* **авай-авачир** прил. тек тир. Авай-авачир кални гана. Р. Авай-авачир са гадани армиядиз тухвана. Р. Вун захъ Авай-авачир сад тир, чан бала. Ж. Гь. РикIин кIусар. **Синоним:** авайни авай са.

* **авай-авачирвал** суц. виридалайни багъади. Руьгъ кез гъуцари ганвайди рикIелай ракъурмир. Руьгъ инсандин авай-авачирвал тирди рикIелай алудмир. Ф. Б. Миф.

АВАЙ³ послел.; са вуж-вуч ятIани куьн къен пата хьунухъ къалурдай гаф. # аялар музейда авай; ктабар чемоданда авай.

АВАЙВАЛ¹ суц.; -или, -иле 1) гьакъикъат тир гьал, дуьзвал. Амма са кар къейд авун лазим я хьи, Сулейманахъ инални амай шаиривай тафаватлу ийидай са къетIенвал авайвиллиз са шакни авач... М. М. Гь. Халкъдин шаир. 2) **девлетлувал**. Гъавилай Ашуьк Саида авайвиллиз лянет, кур байкъуш гъанай. Б. Гь. Заз эвера.

* **авайвал лагъайтIа** арал. гьакъикъат тирвал лагъайтIа. Авайвал лагъайтIа, и ктаб лезги руьгъ, лезги чIалан михъивал хуьн патал женгинин гимн я. М. М. Дуьнья кIвачел къарагъда.

АВАЙВАЛ² нар. гьакъикъат гьикI ятIа, гьакI. За кар авайвал лугъузва: эхиримжи вахтара вахъ са шадвални амач. С. С., С. М. СтIал Саяд. Авайвал лагъайдан бармакдин патар хкатда. Мисал. ЧIалахъ хъана кIанзаватIа, авайвал лагъ! - лагъана пачагъди. Авайвал лугъун тавуртIа, жаза лап кIевиди жеда. Ф. Гъуьлуьн шив. Лезгийриз чтин чил авайвал, чтин къилдинвални герек я. М. М. Лезги тIвар алатIа. Авайвал за лугъун керчек... Ш. Ю. «Кукудин» къимет.

АВАМ¹ фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, ра 1) савад, чирвилер авачирди. МискIинарни хьуй, гьамамарни

хъуй, Гъавурдик квачир авамар тахъуй. Ш-Э. Мурадов. Гунагъар чухъуз. *ХъаначиртIа Кас-Буба, Жедайни чаз хъуьруьнар? Пис инсанрал, авамрал Къведайни чаз хъуьруьнар?* З. Р., Б. С. Шарвили. *Квачер яру гъар вили лиф Авам яз амуькыз гъайиф* С. С. Назани. 2) **фагъум, фикир ийиз тийижир.** *Чebни ахътин авам эллер - Течиз кылел къведай гъалер.* С. С. Мегер мусурмандин къайда. *Ажеб авам я чи Куьре, Чизмач я тепе, дере.* С. С. *Авам халкъди девлетлуйриз яб гудай.* А. Ф. КъатI-къатI авур зунжурар. **Синоним: сефигъ. Антоним: арифдар.**

АВАМ² прил. **чирвилер авачир.** *Эй Куьредин авам эллер! ФагъумтIун дуьньяд гъалер.* С. С. *Куьреда авай аламатар. Ажеб авам я чи Куьре, Чизмач я тепе, я дере.* С. С. *Жедайд туш. Нефес авай чархарикай, ГъикIда авам халкъарикай.* С. С. *Жедайд туш. Савад авач, авам я маю акъалтIай! Авам шаир, де вуна лагъ жедаи?* И. Гъ. Са шиирдин тарих.

* **авам хъун** гл., вуж **дуьньядикай чирвилер авачир гъалдиз атун.** *Ша жемир вун акъван авам, Амуькда къулухъ, мусурман.* С. С. *Хъухъ тIун вун уях, мусурман. Чир жезамач кIекни фере, Ажеб авам хъана Куьре.* С. С. *Гъуьруьят.*

АВАМБУР¹ **авам** прилагательнидин гзафвилин къадар дин форма. Адан аяларни авамбур туш. Р.

АВАМБУР² **авамбур** прилагательнидикай хъанвай существительнидин гзафвилин къадардин форма. Гафар хъсан, амал чIуруз Тарсар гана авамбуруз... С. С. Мегер мусурмандин къайда...

АВАМВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера авам гъал, дуьньядикай авай чирвилин агъа дережа. *Авамвили, мичIивили абур (инсанар. - А. Г.) къадар-гъисаб авачир къван зурба... крар авунал гъана.* А. Ф. *Лянет. Кулакрихъ галаз женг шухунихъ галаз ада хуьре колхоз тешикулунин, авамвал, савадсузвал арадай акъудунин, Советрин властдин сифте идараяр мягъкемарунин карда екез иштаракна.* А. С. *Хуьруьг Тагъир. Абур куьгъне вахтарин, авамвилин, суьгъуьрчи амалар тир.* А. Сайд. *Пешепайни гуьнуь.* **Синоним: сефигъвал. Антоним: арифдарвал, савадлувал.**

АВАМВИЛЕЛДИ нар. авамвал хас яз. **Синонимар: авамдаказ, авамдиз.**

АВАМДАКАЗ нар. авам, савадсуз гъалда аваз, авам яз, савадсуз яз. *Авамдаказ акъвазмир.* Р. **Синоним: авамвилелди, авамдиз**

АВАМДИ¹ **авам** прилагательнидин теквилин къадардин форма.

АВАМДИ² суц.; -а, -а; авамди прилагательнидикай арадиз атанвай существительное; авам кас (ксар). уьмуьрдин, дуьньядин сирерин гъавурда авачирди, савадсузди. **Синоним: сефигъди. Антоним: арифди.**

АВАМДИЗ нар. авам гъалда аваз. *Большевикрин партияди ва совет властди Дагъустандин зегъметчийриз дяведин ийсара чкIай абурун майишат гуьнгуьна хтун ва вилик ракъурун патал, дуланажагъ хъсанарун патал еке куьмекар гуз башламишна; къулухъ галамай, гзаф авамдиз амай и халкъар культурный авун патал школяар ва культурадин маса идараяр ахъайна.* М. М. Гъ. *Чехи шаир. Къе авамдиз яшамии хъун айиб я.* Р. **Синоним: авамвилелди, авамдаказ.**

АВАНГАРД урус, суц.; -ди, -да; ар, -ри, -ра къанажагъдин жигъетдай вилик жергейра авайди. *Муаллимар чи интеллигенциядин кIвенкIве жергейра авай, адан къанажагълу авангард я. Гележегдихъ къачузвай камар* || ЛГ, 1999, I. IV.

АВАНС урус, суц.; -ди, -да; ар, -ри, -ра мажиб вири санлай гудалди кIвалахзавайдаз гудай гъакъидин пай. *Заз тIуьниз аванс артухни жезвай.* Р.# ~ къачун, ~ гун.

АВАНТЮРА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра нетижада хъсан жеда лагъана ийидай гзаф шаклу ва хаталу кар. *Им, дуст кас, Пейкер, за къатIузвайвал,... чун лекеламишун патал гъазурнавай авантюра я.* Къ. М. *Хайи чилин таватар.*

АВАНТЮРИСТ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра авантюра къилиз акъудзавайди. *Вуна лагъайвал, ибур вири са авантюристдин са авантюра я.* Къ. М. *Хайи чилин таватар.*

АВАР¹ суц.; -ди, да; -ар, -ри, -ра Дагъустандин миллетрикай са миллетдин тIвар ва гъа миллетдин векил тир кас. *Эй, аварар, даргияр!.. Немецкий къачагъриз кIанзава лап чпиз къаз... Абад хъанвай чи Кавказ.* Х. Т. *Душманрин фикир. 1993 - ийсуз аварри чапнавай "Имам Къазимегъамед" ктабда миршитI Мегъамед Унцукулдиз атуникай ва ада ина авур кIвалахрикай хейлин хабарар ганва.* А. А. *Имам Ярагъ Мегъамед. Лезги, авар, дарги, къумукъ, лак стха, Куь стхавал мубарак хъуй - байрам я.* Н. Самури. *Лезги, вавай жузан за.*

АВАР² прил. **авар миллетдин, аваррин.** # ~ чIал, ~ хуьр, ~ миллет. *Куьре, Къуба, Авар дере, - буютуьн есир къазва.* Е. Э. *Гъинава? Урус чIал арада хъуниз килигна ингъе и суварин ийкъара сифте яз авар, дарги, тавлу ва лак газетри лезги эпосдай еке чIукар дидед чIаларал чапнава.* И. Яралиев. *Шарвили! Шарвили! Шарвили!*

* **авар барут** суц.; **туьнтвал, хъел атун.** *За вучин? Адан буба завай сакIани чIалал гъиз жезвач. Гаф лагъайла, авар барут жеда.* С. С., С. М. *СтIал Саяд.*

* **авар кавха** суц.; **къуьл ийидай макъамдин тIвар.** *Авар кавха ийиз къуьлер, Жув къве кIвач къецилд тийижиз.* С. С. *Лавгъа шаирдиз.*

АВАРА¹ *суц.*; -ди, -да; -яр, -йри, -йра кар-кеспи авачирди, къекъверагвилелди яшамиш жезвайди.. Гила куьчейра авараяр гзаф хъанва. Р. Бязибуру и авара къачагъ яз тамара гъатнава лугъуз хъана. Къ. М. Хайи чилин таватар. Жуван япара тунIар тур, авара. Къ. М. РикIелай фидач, инсанар. Текдиз амуькбай Айдын аварадиз элкъезва. ЛГ, 2001, 12. XII.

АВАРА² *прил.* кар-кеспи авачир, къекъверагвилелди яшамиш жезвай. Куьчейра авара жегъиларни ава. Р.

* **авара авун** *гл.*, ни-куь вуж авара гъалдиз гъун. Алай вахту ни гзафбур авара авунва. Р.

* **авара хъун**¹ *гл.*, вуж; ийидай кеспи авачир, бейкар, гъакI гъатнавайди хъун. -Валлагъ, зунни гъакI хъанва авара. А. Ф. КъатI-къатI авур зунжурар. Эхир хъана авара хъун. А. Ал. Хер хъайи гатфар. Саруханбег яна, дагъларани тамара авара хъана, гъатнавай Ярмет, Советрин власть гъалиб хъайила, кIвализ хтанвай. Гъ. Къ. Четин бахт. Авара яз гъатнавайдаз, Хизандихъай катнавайдаз, рикIе гъерез кIватIнвайдаз Хийирдуьа, алхиш тахъуй. Ш-Э. М. Зи дуьа. 2) вуж; жуван алакъунар ишлемишдай мумкинвилерикай магърум хъун. -Агъ, Миримбег, Миримбег! Яраб ви бегвал икI къакъатда жал?! Яраб бегдин тебин икI авара жеда жал? Гъ. Къ. Четин бахт.

* **авара хъун**² *кил.* **АВАРИЯ**.

АВАРАН *фарс, прил.* 1) **хъсан еридин**. Са къве аваран макъам ягъа кван! Р. # ~ дуст, ~ кIвалер, ~ мехъер;. 2) **хъсан хесетрин**. Аваран итим акурла, Куьре рикIел хкведа зи. И. Гъ. Куьре рикIел хкведа зи. **Синонимар:** вижевай, кутугай, хъсан, бегъем.

АВАРАНВАЛ *суц.*; -или, -иле; -илер, -илери, -илера еридиз хъсан тир гъал.

АВАРАНДАКАЗ *нар.* аваранвал хас яз. # ~ кIвалахун, ~ гелкъуьн.

АВАРАНДИЗ *нар.* аваран ери аваз. # ~ кIвалахун, ~ гелкъуьн.

АВАРВИ *суц.*; -ди, -да; яр, -йри, -йра авар миллетдин векил, кас. Накъ чи гъаятдиз са аварви атанвай. Р. # таниш ~, ~дин парталар, ~дин гада.

АВАРИ *суц.*; -ди, -да; яр, -йри, -йра дуьгве гамиш. Аваридиз нагъвар вегъ. Р. # яхун ~, куьк ~.

АВАРИЯ *урус, суц.*; -яди || -ди, -яда || -да; -яр, -йри, -йра улакъдиз ва я маса кар идара ийизвай чкадиз (буругъдиз, шахтадиз) жезвай хата. Эхиримжм вахтара аварияр гзаф жезва. Р. - Чун вирибур гъа сакIа рекъизвай, зи хва, Аварайри, яшари ийизва какур. А. С. Зи бубадиз...

* **авария хъун** || **авар хъун** *гл.*, улакъдиз ва я маса кар идара ийизвай чкадиз (буругъдиз, шахтадиз) хата хъун ва я ам къайдадикай хкатун. Садлагъана самолёт хъана авара, Аватна чилелди герой Чкалов. Х. Т. Чехи герой Чкалов. КIвалин сагъиб квахъна къуд ийсни арадай фенач, абурун дидени, автомашин авария хъана, къена. М. Ш. КIан хъайила.

АВАРРИН *прил.* авар халкъдин, а халкъдиз талукъ. Аваррин тарихчийрин фикирдалди, Ярагъ Мегъамеда жемятрин вилик ийизвай гъар са рахун абуру михъи гъавадин хунI хъиз къабулна. А. А. Имам Ярагъ Мегъамед.

АВАТ: ават хъун *кил.* **АВАТУН**.

АВАТУН *гл.*, -на, -из, -зава; -а, -мир, -ин, -рай; - тавун; ахватун ~ хъувун. 1) **къакъан чкадила** масадан къуват галачиз гъавадай агъуз атун. Нагагъ аватиз хъайтIа вун чархалай, Пара хийир къачур итимар валай, Вил ваз ягъиз, чеб кагъатда яргъалай. Е. Э. Стхяр. Чилерал аватна якIар, Гуж хъана гзаф кесибар. С. С. Мунафикди авур гилле. КтIай еб яз, дегъне фуруз АтIана ават хъана хъи. С. С. Мегер мусурмандин къайда... 2) **куьч. фикирдик квачир са гъиниз ятIани фин, акъатун, чкада хъун. Дуьньядикай кеф тахъай кас Бес гъурбатдиз аватдани?** Е. Э. Дуьньядикай кеф тахъай кас. Дуьзвал патал халкъдин вилик экъечIай Агъасиев больницадиз аватна. 3. Э. Къазимегъамед 3) **куьч., вуч; нуфузвал амуьк тавун, агъуз хъун. Машинрин къиметар аватна.** * **абурдай ~, ахварай ~, буьгътен ~. виляй ~, ихтибардай ~, руфун ~, хивез ~.**

АВАХЪУН *гл.*, -да, -на; -из, -зава; -а||-ин, -рай, -мир 1) **вуч жими затI са куьн ятIани винелай вичин къуватдалди вилик фин. Хуьруьн кIаникай авахъзавай вацIу, гъашиша хъиз, гилани журжур къачуна ван ийизвай.** А. Ф. Бубадин веси. Авахъзава сабурдивди... Чи Къулан вацI, гапурдив хъиз, Къве пай ийиз лезги чил. А. Къ. Къванцила. Диде чилйй авахъзавай ВацIухъ гъейри дад жедайд туш. Ф. Н. Жедайд туш. Чар булахар авахъайла, Заз ни къведа Дагъустандин. М. Эсер. Чаз Аллагъдин няметар я 2) **вуч алгъай чкадила** масадан къуват галачиз масанал, агъадалди фин, аватун. Дагъдай къванер авахъзава || К, 1989, 15.П. Хъити хъана авахъзава Къацу пешер... А. Ф. Зарбачи Гъасан. 3) **вуж; живедин ва маса затIарин цIалцIамвилакай менфят къачуна кIвачер галчIуруналди виликди фин. За вав зи гъвечIи алерар вугун, вун гъабурал алаз авахъ.** 3. Р. Алерар. Хуьруьнрин, рахунрин ванер къилеллаз аялар алеррал алаз гуьнедай авахъзавай. А. И. Живедин цIламар. Манишлагъ бубади лагъана: - Куьн и алеррал къведни гъакъда, зи балаяр, къведни авахъа. М. Маллаева. Чинерар. 4) **вуч; бедендикай хкатун (иви, ирин, накъвар). Хейлин иви авахъна, Къилел зурба хер хъана.** Х. Т. Эсерар.

АВАЧ¹ *ава глаголдин инкарвилдин форма.* *Кил.* **АВА**.

АВАЧ² *арал* "гъалар пис туш, са бубат я"манадин гаф. - Авач, къуниши, лагъана сикIре, жуваз куткунар

хразва. Ф. Куткунда гъатай жанавур.

АВАЧИР¹ гл., вуж-вуч ятІани гъакъикъатда фадлай кими тирди къалурзавай гаф. *КІвал адахъ авачир*. 3. Э. Муькъвел гелер.

АВАЧИР² прил. гъакъикъатда кими тир. *Авачир затІ КІан жемир*. Р. авачир затІни [каснi] авачир гъал 'вири авай' манадин ибара. *Базарда авачир затІни авачир*. Р.

АВАЧИРВАЛ суц.; -или, или; илер, -илери, -илери са вуч ятІани гъакъикъатда авачир гъал. *Чи гзаф хуьрера кІел-кхъин авачирвал, азадвал анихъ амуькрай, бязи вахтара чи ата-бубайрин тІебиатдин лан адетдин девлетрикай пай атІанвай*. И. В. Керчек.

АВГУСТ урус, суц.; -ди, -да июлдилай гуьгъуьнин, сентябрдилай виликан вацран тІвар. *Заз август гзаф кІандай варз я*. Р. # шазан ~, цІинин ~; ~ алуькна, ~ акъатна; ~диз стхадин патав фида.

АВИАЦИЯ урус, суц.; -ди, -да цавай фидай улакьар вири санлай.

АВИЛЯЙ кил. **ГЪАВИЛЯЙ**.

АВНИ тІв. эв. жувалай винелди яргъа авай.

АВСИЯТ араб, ктаб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра садан патай масадахъ галаз авай гъиссер, гьерекатар, мукъвавал. *Бейвафадивди авсият Къамир вуна мукъвал, квейди*. С. С. Гуьгъуьлдиз. *ХунІ пис тушини ви хасият, Муьминдин жеч вахъ авсият*. С. С. Фана дуьнья. *И куьруь хабарри Шамиланни миришті Мегъамедан авсиятар ашкара ийизва*. А. А. Имам Ярагъ Мегъамед. **Синоним:** алакъа.

АВТОБИОГРАФИЯ урус, суц.; -яди, -яда; яр, -йри, -йра жува жуван уьмуьрдин къилин вакъияяр кхъенвай документ. Автобиографияда тапарар кхъена виже къведач. Р. **Синоним:** таржумагъал.

АВТОБУС урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра вичел къав алай, анжах инсанар санай масаниз тухудай махсус машин. *Юкъвай фидай селлер, вацІар, Машинарни автобусар*. С. С. За ийин тариф. *Автобусда къазва нефес, Зегъемни я, дарискъални*. Ш. Къ. Чарадакай фикирдайла. *Автобусдин чархарикай рекъер катзава, Къерехравай тарар вири. векъер катзава*. А. И. ВикІегъ гада Къагъриман. *Телефон, радио, автобус авачир куьн ина гъикІ яшамии жезва?* ЛГ, 1996, 2. Ш. *Хуьрйяй хуьруьз автобусар физ еке, Машинвараз чи дагъвияр къекъезва*. И. И. Жигъирар.

АВТОКАРХАНА суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра пар, пассажирар тухудай машинар авай кархана. Автокарханада адал бригаадиз руководство гун тапшурмишна. К, 1991, 15.Ш.

АВТОЛ урус, суц.; -ди, -да моторда (машинрин, тракторрин ва мсб) цадай ягъ.

АВТОЛАВКА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра недай-хъвадай шейэр ва алуькІдай партал маса гун патал туькІуьрнавай машин.

АВТОМАТ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) гзаф гуьллейрин ва яргъал мензилдиз гуьлле гудай яракъ. *Къурбаназ мад и касдив маса яракъ гвачирди чир хъана, ада автоматдай ара гуьгуьз са шумуд патрон яна...* Къ. М. Дагъларин деринрин булахар.... *автоматдай акъатзавай гуьллеяр*. А. С. Хцихъ галаз ихтилат; 2) худда турла, къерехдин къаришмишвал галачиз кІвалахдай, гьерекатдай механизм, машин.

АВТОМАТЧИК урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра автомат гвай аскер.

АВТОМАШИН урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра мотордин худдалди физвай улакъ. *И зулумат мичІивал пад авуна, рекъин къекъуьнвай къакъатай автомашииндин фарайрин къати эв яргъариз фена*. Къ. М. Дагъларин деринрин булахар. *Автомашинар, тракторар акъатнава*. Гъ. Къ. Четин бахт. *Пши-пІуз яру хъанвай Гъасан милициядин работникри, Мирзединни Шамилан кІаникай ххудна, пудни махсус автомашиинда аваз милициядин идарадиз тухвана..* Я. Къафаров. Мейит. **Синоним:** автомобиль, машин.

АВТОМОБИЛЬ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра мотордин худдалди накъвадин, къирдин рекъяй гъалдай улакъ. *Дагъустандин дар рекъера Чаз автомобилар хъанва*. С. С. Манияр. *Автомобиль, аэроплан, Цин кІаникай фир гимияр Расунал машгъул хъанва*. А. Ф. Дяве. *КІвалахзава къуши автомобилри Чешинединбур я мектебар Хуьруьгрин*. Х. Т. Хуьруьгар. **Синоним:** машин, автомашин.

АВТОНОМИЯ урус, суц.; -яди, -яда; -яр, -йри, -йра гъукуматдин тайин са паюниз конституциядин ихтиярдалди къилди вичи вичин крар идара ийидай ихтияр. *Дагъустан автономия авай республика я*. Р.

АВТОНОМНЫЙ урус, прил. автономия тир. *Москвадин векилди РКП(б)-дин ЦК-дин ва Советрин гъукуматдин тапшуругъдалди Дагъустан къенин ийкъалай Советрин автономный республика тирди малумарна*. Гъ. Къ. Четин бахт.

АВТОР урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра ктаб, макъала, литературадин, искусстводин эсер кхъейди. *Зияуддин Эфендиев "Муькъвел гелер", "Гъуьлуьн лепеяр", "Йифен тІурфан" ва гзаф маса эсеррин автор я*. И. Шамхалова вич автор яз са шумуд тамаша теснифна: *"Периханум", "Кавказдин дяве", "Куругъли", "Вилик квай юкъуз" ва масабур*. Э. Наврузбегов. Дагълара хайи театр.

АВТОРВАЛ суц.; -или, иле; -илер, -илери, -илера яратмишунин, кхъенвай эсердин сагъибвал. *"ЦІийи дуьнья" газетда "КкІлам", "Дергес", "Верг", "Леглег", "Планет", "Иблис" ва маса лакІабар алаз эсерар ава*. Абуьр ва авторвал алачир маса эсерар нинбур ятІа тайинарунал гъеле кІвалах алама. 3. Бирембеков.

Советрин лезги литературадин уstad.

АВТОРЕФЕРАТ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра илимдин дережа къачун паталай тухванвай ахтармишунин мана куьруьдаказ кхьенвай гъвечли ктаб. # докторвилини ~, кандидатвилини ~; ~ чапун, ~ агакъун, ~ почтада аваз ракъурун.

АВТОРИТЕТ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) нуфуз, кесер, эсер. Душманрин алчах, уьзуюкъара тир, Авторитет лап и хуьре пара тир. Х. Т. Гъуьгъезрин хуьр Гъажикъайиб халу авай чкада садни - колхоздин бригадир, председатель хъуй, я райондай атай гъакимар хъуй - авторитет тушир. К. М. За квез ахъайда... 2) нуфуз авайди, гаф ише фидайди, гъурмет авайди. Агъсакъалди коллективдин арада лайихлу гъурмет, авторитет къазанмишнавай. ЛГ, 2001, 19. VII.

АВТОРИТЕТЛУ прил. авторитет авай. Малум хъайивал, журналистрин и умуми проект авторитетлу ксарил килиз акъудда. ЛГ, 2002, 1. VIII.

АВТОРУЧКА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра виче чернил ва я паста аваз яргъалди кхьинардай алат. # къизил перодин ~, китайский ~; ~ къачун, ~ багъишун; ~далди кхьин.

АВТОСТАНЦИЯ урус, суц.; -яди, -яда; -яр, -йри, -йра санай масаниз инсанар тухудай машинаре къе твадай ва къабулдай чка. Югъ нисинилай алатнавай. Амма автостанциядик инсанар кьери хъанвачир. А. М. Киф атлайди. За абур автостанциядал тухвана, Дербентдиз хъфизвай машинда акъадарна. З. Ф. Шехъзава рикI.

АВТІА тІв-эв. рахазвайдавай яргъал алай. - Садра и хъицикъ автІа хкунал хъивегъ. А. И. Вацран мичІер.

АВТІАМ суц.; -да, -да; -бур, -буру, -бура рахазвайдавай яргъал алайди. АвтІам аку, - лагъана, ада председателдиз хкажна акъазнавай лацу вак къалурна. Михъивилел гзаф рикI алай къил я. З. Э. Яркъижуван руш.

АВУДУН гл., ни вуж-вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -мир, -ин, -рай, тавудун || авуд тавун; ахвудун || авуд хъувун тахвудун || авуд тахвун, авуд хъийимир къакъанвал авай чкадилаи са нин, куьн ятІани куьмекдалди, къуватдалди агъуз, чилел гъун. Мукъаятвилелди хкажна, лафетда эцигна, къванер чна кІвалин патав хкана авудна. К, 1991, 17. I.

АВУН¹ гл., ийида, -на; ийиз|| из), ийизва; ая, ийин, авурай, ийимир || мийир, тавун, тахвун, хъувун, хъийин, хъийиз, ийиз тун 1) ни вуч са вуч ятІани арадал гъун. Са хуьр алай къван чкадал цІай авуна. Ф. Ирид юкI алай Магъамад пагъливан. Бунтар авун хъана еке. Е. Э. Наиб Гъасаназ. Са къариди авур чІиргъин Кас галачиз тІуьн хъана къван. С. С. Са къужадинни къаридин дяве. Ая хуьрек са тегъерда, Акван, ада вуч эзберда. С. С. Фекъи. Гъар атайда из вакай рат, Тазвач хъи вахъ такъат, гъейрат. С. С. Урусатдиз. Клуб авун къачунва къарардиз. Х. Т. Гъуьгъезрин хуьр. Девлетлуйриз ийиз пулав, Кесибри лап къазва ялав. Х. Т. Дагъустан. Чунгуьр хъсандиз ядай алакьунар авачІани, вахъ абур ийидай уstadвал ава. Вун хътинбурухъ чи лезги эллер муьгътеж я. С. Зазни хуш я ви шаламар. 2) ни нивай, квевай магърумарун. # бубадивай ~, багъдивай ~, каливай ~, ватандивай ~... гзафбур чтин кІваливайкъавай, диде ватандивай авуна ЛГ, 1997, 26. II. Я дуст кас, къайдаяр, адетар авайди я, бес икI сухулмиш хъун, зун кІвалахдивай авун дуьз жедани? Н. И. Гъакимрин папар. 3) ни вуч куьчуьрмишун, акъудун (вахт къалурдай гафарихъ галаз алакъада авайла). Абур ийиф авун патал гъвечли са хуьре акъазна. Ф. Гъуьлуьн шив # са югъ стхадин кІвале ~, са варз Бакуда ~. 4) куьч., векъи. дишегълидихъ галаз ксун. * айиб ~, гафар-чІалар сад ~, гъилик ~, гъелек ~, гъарагъар ~, дамах ~, дяве ~, куьч. ~, къадагъа ~, къайгъу ~, кІвал ~, жем ~, несивал ~, ният ~, регъим ~, тариф ~. фагъум ~, фикир ~, терг ~, хажалат ~, цуьк ~.

* ийидайди ийида! межд. сада масадаз гъелегъар къунин ибара. Боря, -лугъуда за, - бирдан кар я, кукупIдин руш и патариз акъатда, заз ам аквада, ахпа за адаз ийидайди ийида. Р. Гъ. Лацу цавун кІаник.

АВУН² куьм. гл., вич гъар жуьредин манаяр авай гафарихъ акал хъана глаголар арадиз гъизвай чІалан уьлчме. Месела: къуьл +авун - Къуьл авун. къуьлун, авун къуьл; хъвер + авун - хъвер авун, хъверун, авун хъвер. Заз чир авун ви метлебар рикIевай гъар са чІавуз вад ферз я ви хивевай. Е. Э. Ярдиз. Са кIус за авуна дадмиш, Яд тахъвайтІа, жеда бамиш. С. С. ГъажикIа. Куьн и Саиматан къвалавай санизни фидач. Ада гъи кІвалах гъикI ая лагъайтІа, гъакI ая, ван хъанани. С. М. Маяк Саимат.

АВУР авун глаголдин причастидин форма. Кил. **АВУН**.

АВЧИ туьрк, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра Гъуьрчехъан. Ви рацІамар хъелер ятІа авчидин? III. Къ. ЦІрана зун вилера ви... Авчи тамуз атана Галаз дустаргадаяр, рикI жазадив ацІана, Къуьне аваз ружаяр. А. Къ. Севрен дерг. **Синоним:** Гъуьрчехъан.

АГАЖ: *агаж хъун гл., 1) къецепатан таъсирдик кІватI хъун, гъвечли хъун.. Ли ракъиник агаж хъана. Р. 2) беден кІватI хъун (кичІевиляй, мекъивилияй, азардикди). Кесиб юлдаш жедай агаж: , Девлетлудав жедай майдан. С. С. Чуру къайда. Марфади къежирнавай къве дана, мекъила агаж хъана, школадин багъдал элкъурнавай жуьгунин кІане акъазнавай. А. Сайд. «Аслана къин къуна».

АГАЖАРУН || **АГАЖУН** гл., каузат., ни вуж-вуч; -да, -на, -из, зава; -0 || -а, -ин, -рай, -мир; агажар тавун || -агаж тавун, агажар тахвун || агаж; тахвун, агажар хъийимир || агаж; хъийимир 1) яргъивал,

гъяркъуьвал авай садтир затІунин паяр мукъва авун, кІватІун. Сад лагъайда пелен хамар агажна, фикирнафикирна. цІийи жаваб жагъун тавурла, хъел кваз лагъана... А. Гь. Четин бахт. 2) куьч., ни-куь; чуькьуьн, басмишун, тІарвал гун (бедендиз, руьгъдиз). Зулуматдин асаратда агажна, Винел алай хамни миъиз алажна, Муьгътежвили, гишинвили акІажна, Халкъар гъахъсуз зулумра гъат хъана. А. Ф. КІуьд январь.

АГАЖУН кил. **АГАЖАРУН**.

АГАЙМАГАЙ нугъ., суц.; махарик квай геройрикай садан тІвар [М. М. Гаджиев 1997: 129].

АГАКЪАЙ || **АГАКЪНАВАЙ** прил. 1) бегъердиз атанвай, дигмиш хъанвай. Агакъай гад акІадармир. Р. ЦИ техил фад агакъна. Р. 2) эвленмиш жедай яшара, вахтуна авай. Къе ам аял туш, агакънавай са руш я. А. Ф. КъатІ-къатІ авур зунжурар. Виридалай вилик, мураддал алай, кутугай, агакънавай рушариз гада субайди тирди чир хъанва. Къ. М. Дагъларин деринрин булахар. Агакънавай хъиз дуьнья кван я хьи. И. Гь. Саяд. Чахъ, сусар тагъана, кІвале агакънавай къвед-пуд хва, гъуьлүз рекъе тваз тежезвай къвед-пуд руш, кІвал-югъ тахъанвай жегъил хизанар авайди, диде-буба, юлдаш кІвале кефсуз месел алайди залумриз чизвач. А. Исаев. "Чухвай верчер хъиз" тамир || ЛГ, 2000, 29. VI.

АГАКЪАРУН гл., каузат.; -да, -на, -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; ахгакъарун, агакъар тавун, агакъар тахвун, агакъар хъийимир 1) ни нив, кве са вуж, вуч ятІани нин, куьн ятІани мукъув хъурун. Бубади аял къававай лампадив агакъарна. Р. 2) ни нив, кве са нив кве ятІани улакъда аваз ва я зверна мукъув хъун. За адав Москвада ахгакъарна. Р. 3) ни вуж-вуч са вуж ва я вуч ятІани са чкадай маса чкадиз ракъурна нин ва куьн ятІани ихтиярда тун [ттун]. Газетдин гъар са нумра кхъей касдал вахтунда агакъарун патал редакцияди федеральный почтарин управлениедиз 17 агъзур манат пул гузва. Почтунин къуллугъчяр подписчикрив газетар агакъар хъувуниз мажбур я. ЛГ, 1996, 2. II. 4) ни вуч нив са вуж ятІани са квекай ятІани хабардар авун. Зани рушан гафар тадиз бубадив агакъарна. Р. Дербентдай Къазимегъамеда Къамкъамал тади хабар агакъарна... Гь. Къ. Четин бахт. 5) ни вуч къилиз акъудиз, тамамариз, гъазуриз алакъун. Муьгъманар къведалди хуьрек агакъарна. Р. 6) куьч. са низ ятІани экъуьгъун, рикІ тІар жедай гафар лугъун. За адав къезвайди агакъарна. Р. 7) са вуч себедалди ятІани арадай акъатнавайди адан иесидин ихтиярда хтун. "Шарвили" эпос лезги халкъдив ахгакъарайбур Забит Дадашан хва Ризванов (1926/1992) ва Байрам Наврузбеган хва Салимов я... И кве касдин зурба зегъмет, кве шаирдин четин зегъметар лезги халкъдин тарихда гъашишалугъ яз амукъдайдал са шакни алач. Р. Р. Лезги халкъдин игитвили эпос. 8) авур хъсанвилиз замин гун. Зун авачир - амма халкъна Халикъди, Заз руьгъ гана, къейидалай къудухъни Амукъдай руьгъ, гъиссун патал буржар пак. Икъван крар гъикІ хъийида агакъар? А. Къ. Ярагъ Мегъамедан гъазават.* Аллагъди агакъаррай! гъахъ ~.

АГАКЪУН гл., -на, -из, -зава; 0, -ин, -рай, -мир; агакъ тавун, ахгакъун || агакъ хъувун, ахгакъмир || агакъ хъийимир 1) нин-куьн ятІани мукъув хъун. Ирид йисахъ агакъдалди зун гъадан патав гумукъна. С. С. Жувакай ихтилат. Къаст тир чи ваз зияратиз, Агакънач чун ви къанишардиз Х. Къ. Я Эренлер. Стха гила агакънавай цІусад сахъ. А. Ф. КъатІ-къатІ авур зунжурар. 2) вуж, вуч нив са вуж ва я вуч ятІани са чкадай маса чкадиз финалди са нин ятІани ихтиярда хъун, гъатун. Агакъайла вин цІийи свас, Хъуьрез-къуьгъваз мубарак хъуй. Е. Э. КІани ярдиз. - Чна абур гъикІ кхъида, я чан стха, - лугъузва муаллимри ва чтив гвай фейи йисан квитанцияр къалурзава, - газетар чав агакъ тийизвайла. ЛГ, 1996, 2. II. Гад гъарай я. Гатун са йикъа хъуьтІуьн са вацран ем гъасилзава. Бес къе кудайди агакъ тавурла, сезондин кІвалахарни къудухъ ядачни? Ш. Шабатов. кІвалахар къудухъ язава || ЛГ, 2000. 3. VIII. 3) вуч нив ван хъун. Яна лугъуз азиз Киров Агакъна чаг чІуру хабар. С. С. Зи рикІ пара хъана чІулав. 4) вуж вуч ийиз вахт бес хъана, са вуч ятІани ийиз алакъун. Агъа дуьньядиз жедалди кІвачин Къванчи агакънач къван расиз вичин. Ф. Н. Къве устІар. Амма садра нефес чІугъваз алакънач - Вич къейидахъ агъаз инсан агакънач. М. Б. Инсан. 5) вуж кве са гъикъван ятІани вахтунда тайин кІвалах ийиз алакъун. Гъа са вахтунда ам хуьруьн школада муаллимни, мискІнда имамни, кІвале чІехи хизандин бубани я эхир! Ам икъван везифайрив агакъ гъикІзава? - тажубвалда гзафбуру. Гъалал хъурай, агакъзавайдални са шак алач. М. Ж. "Вун накъ вучиз атаначир?". И къуллугъдал адалай Са кІвалахни алакъдач, Чун паталди виликан Зеведишдив агакъдач. Ж. Чун паталди виликан... 6) эвленмиш жедай йисар хъун. Шичан бике дугъриданни агакънавай, гъуьлүз фидай вахтни хъанвай, амма адаз низ фидатІа, гъеле чизвачир. Ф. Шичан бике. КІвалевай руш агакъдалди вири кІвалахар за ийизвачирни? А. Р., Я. Я. Хендедадин мехъер. Амач, амач, агакъзава балаяр... А. Ал. Дурная. 7) чурун, дигмиш хъун, битмиш хъун (емишар). # машмашар ~нава; ~ ципицІар ~зава;; жумарни ~да Агакъна гатун емиш, Вири халкъар шад жеда. Х Т.

* цавув агакъун.

АГАЛДАРУН гл.; -да, -на; -из, -зава; -а, -мир, -ин, -рай; агалдар тавун, ахгалдарун || агалдар хъувун, ахгалдармир || агалдар хъийимир 1) ни вуч нихъ, квехъ гуьгъуьнал алаз ракъурна, санал жедайвал авун. Руша дана калихъ агалдарна ракъурна. Р. 2) куьч. са терефдихъ ракъурун, рекъе тун. Къе чна салахъ яд агалдардай югъ я. Р. 3) нугъ. ни вуч ахъаюн, гъуьргъуь авун. Ада чІул агалдарна. Р. * уьфт ~.

АГАЛДУН¹ гл., каузат., ни вуж-вуч, нив-кве; -да, -на, -из, -зава; -а, -мир, -ин, -рай; агалд тавун, агалд

тахвун, агалд хыйимир; 1) са ни, куь ятІани вичин тІебии ва са низ ятІани герек гьал хуьн патал адав агудна хьиз са вуж ва я вуч ятІани эцигун. Ахъа жезвай раклінив за киртич агалднай. Р. 2) ни вуч ни хъ булвилелди таъминарун. Туьквенчиди чахъ шекер агалднава. Р. 3) ни вуч квехъ вегьин, алукІун. Бубади къуьнерихъ пенжек агалдна. Р. * далу ~.

АГАЛДУН² гл., каузат., ни вуж-вуч ни хъ-квехъ; -да, -на, -из, -зава; -а, -мир, -ин, -рай; агалд тавун, агалд тахвун, агалд хыйимир финин гьерекатдик квайбурухъ галаз, са фикирдал алайбурухъ галаз сад жедайвал авун. Я Багъ стха! Зегьметчийрин аслан! Тухвана и жанавурар са тевледиз ягъа! А Лутэфендини ГьинаватІа жагъурна, гъабурухъ ахгалда. Ж. Эфендиев. Азадвиллин рекъе.

АГАЛКЪУН суц.; -и, -а; -ар, -ри, -ра тарифдиз лайих нетижа. Ада, белки, сифте сефер яз вичин рикІе кІватІ хъанвай къван... колхоздин майишатда авай агалкьунарни кимивилер халкъдиз ачухарна. Гь. Къ. Къурухчи. Сад-садавай къакъатай вахтарани Ярагъ Мегъамедан фикирар ва къастар Шамилан агалкьунрик квай. Шамилан агалкьунар ва гъалибвилер Мегъамед эфендидин агалкьунар ва гъалибвилер тир. А. А. Имам Ярагъ Мегъамед. "Лезгинкадал илига " ктабдиз (1995 - йис) сифте гаф хъей за Седакъет Керимова лезги эдебиятда къетІен вакъиа тирди малумарнай, адан шаирвиллин устадвал ва агалкьунар тестикънай. М. М. Дуьнья кІвачел къарагъда. **Антоним:** кимивал.

АГАЛКЪУНРАЛДИ нар. агалкьунар аваз. Къурагърин юкъван школа агалкьунралди къутягъай Абдулкъадира Москвада ГИТИС-дин актервиллин факультетда кІелна. М. Ш. Бубадин кІвал. Айдаев Багъиша 1955 - йисуз Москвада А. В. Луначарскийдин тІваруни хъ галай театрдин драмадин артиствиллин факультет агалкьунралди къутягъна. А. М. Театрдин шаир

АГАЛТУН¹ гл., вуж ни хъ-квехъ; -да, -на, -из, -зава; -а || -0, -мир, -ин, -рай; агалт хъувун, агалт тавун, агалт тахвун, агалт хыйимир 1) вуж-вуч ни хъ-квехъ тик гьалда авайди, са нин-куьн ятІани патохъ ян гана, гъада акІун. Къужа цлахъ агалтна. Р. Гамиш тарцихъ агалтна. Р. Исмаил жезви хкаж хъана хъуьцугъандихъ агалтна. Ж. Гь. ИкІ ва акІ тушиз. 2) вуч ни хъ квехъ нин-куьн ятІани къурулушдик акатун. ЯкІухъ ни агалтзава. Р. Яд цлахъ агалтнавай. Р. 3) куьч. бедендик квайди гьиссун. # цвар ~, ахвар ~.

АГАЛТУН² гл., вуж ни хъ; -да, -на, -из, -зава; -а || -0, -мир, -ин, -рай; агалт хъувун, агалт тавун, агалт тахвун, агалт хыйимир финин гьерекатдик квайбурухъ галаз, са фикирдал алайбурухъ галаз сад хъун. Гъаждал фидайла, чахъ къве даргини агалтна. Р.

АГАЛУН гл.; -да, -на; -из, зава; -а, -ин, -рай, -мир; агал тавун, ахгалун || агал хъувун, агал хъувун тавун, агал хыйимир 1) ни вуч къенез фидай мумкинвал тун тавун паталди куьлегдалди кІевун (рак, вар ва мсб) Агална рак куьлег туна чефтедай... С. С. Пис папаз. Ам къапурар агална акъвазна... А. Ф. КъатІ-къатІ авур зунжурар. 2) вуч кардикай хкудун, кІвалах акъвазарун. Ахпа атана мискІанни агалда. А. Ф. КъатІ-къатІ авур зунжурар. И вахтунда хуьре маса хабарни гъатна: мискІинар агалзава. Гь. Къ. Четин бахт. Райондин «Коммунизм патал» газетни агална... Т. Ханов. Абадлувални агъваллувал патал. Гъа инал чна чи сечкийрин собрание агалун малумарзава. Ж. Эфендиев. Азадвиллин рекъе.

АГАЛ: * агал хъун гл., (рак, вар, къалпагъ) квай затІ къене патаз гъахъ тежедай гьалдиз атун. Чна кяначир, ам вич агал хъана. Р.

АГАЛХЪУН гл.; -да, -на; -из, -зава; -0|| -а, -мир, -ин, -рай; агалхъ тавун, агалхъ тахвун, агалхъ хыйимир 1) вуч дигмиш хъана чІур жедай гьалдиз атун. Чуьхверар агалхънава. Р. 2) вуж; лап зайицф гьалдиз атун.

АГАЛЧУН гл.; -да, -на; -из, -зава; -0 || -а, -мир, -ин, -рай; агалч тавун, ахгалчун || агалч тахвун, агалчмир || агалч хыйимир 1) ни вуч акъализ жедай затІ кІевиз акъалун. Рак агалчна, фена. Р. 2) нугъ. ни вуж; тадиз гьил яргъи авуна кьун.

АГАТУН¹ гл., -да, -на; -из, -зава; -а || -0, -ин, -рай, -мир; агат тавун, ахгатун, агат тахвун || агат хъувун тавун, агат хыйимир. 1) вуж нив, кве в мукъув фин, мукъув хъун. Лам тачагъиз вич балкІандив агатна... Е. Э. Гачал, гъей! Гурмагърай туптуп гумар акъатна: кайванияр къуларив ахгатзава. КІандач заз ви а цІай, ялав Пара агатун, чимивал. С. С. ЦІинин гатун чимивал. Лезгияр къве патал пай хъунин тахсиркарар лезгияр я: абур адалатдин суфрадив геж агатна. З. Р. Веси. Агат тавурай лугъуз Саларив нуькІер, Саларбанди аюхдал АлукІна пекер. Ж. Аюх. ГапІал-гапІал агатзава Чулав цифер чІафарив. А. Къ. КъванцІила Агатна вирида хъикъифар неда, Вергерик кутуна таза цирияр. С. К. Яран сувариз. 2) шиш. вуч (дерт, гъам, азият, фикир, тІал) таъсирдик хъун. Фугъарадив вуч еке дерт агатна, Гъайицфди лап кана сивер акъатна. Е. Э. Гачал, гъей. 3) нив; алакъаламиш хъун. Вучиз кІандач ваз агатиз. Е. Э. Ярдиз. Фялеяр гила сифте яз Къамкъамаз, чпин багъри касдив хъиз, агатзава, ам гьалкъада твазва. Гь. Къ. Четин бахт. Ният чІуру итимрив Гъич садрани агатмир. Мегъ. А. Лезги намус квадармир.

АГАТУН² гл., вуж; -да, -на; -из, -зава; -ин, -0, -ин, -рай, -мир; агат авун, агат тавун, агат тахвун, агат хыйимир яхун хъун, юхсул хъун. Азардикди ам гзаф агатнава. Р.

АГЕНТ урус, суц.; -ди, -да; ар, -ри, -ра 1) са нин ятІани тапшуругъар къиле тухузвайди. Кулак чирна, ам къерех авуни, Кесиб, уртабаб вахчуни, Абурун агентарни къецел гадруни Кулакар, кицІер хъиз, пехъи авунвай. А. Ф. КъатІ-къатІ авур зунжурар. 2) шпион. Чпин агентризни паяр гудай. А. Ф. КъатІ-къатІ авур

зунжурар.. **Синоним:** жасус.

АГЕНТВАЛ суц.; -или, -иле; илер, -илери, -илера агент пешекар тир гьал. *Агентвиле кIвалах авунай адаз са хейлин пулар ганай.* Р.

АГЕНТСТВО урус, суц.; -оди, -ода; -ояр, -айри, -айра, са гьи рекьяй ятIани инсандин игьтияжар кьилиз акьудзавай арачи идара. # телеграфдин ~, печатдин ~.

АГИТАТОР урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра агитация тухудайди. *МТФ-дин дояркайри Вугудач гаф гарарив! Агитатор викIегь Пери Агатзава варарив...* Къ. Р. Самур, къе ви дeреда. *Адакай бегьем агитатор жедайди туш.* Р. **Синоним:** таблигъатчи.

АГИТАТОРВАЛ суц.; -или, -иле; илер, -илери, -илери агитация тухудай пешекарвал. *И йисара ада (Х. Тагьира - А. Г.) неинки цIудралди зурба мана авай шишар кхъена, гьакI вичини хуьруьн къене агитаторвиле еке кIвалах гегьеншарна.* А. С. Хуьруьг Тагьيران эсерар.

АГИТАЦИЯ ктаб || **АГИТАЦИ** урус, рах., суц.; -ди, -да; яр, -йри, -йра вич са нин, куьн ятIани терефдар яз, адан фикирар халкъдин арада чукIуруналди халкъни адан терефдар авун патал тухузвай кIвалах. *Хуьре кулакрин агитация хкаж жезвай.* М. Разаханов. *Призыв.* **Синоним:** таблигъат.

* **агитация (агитаци) тухун** гл., ни агитация идара авун. *Гьуьрметдиз пара акси, Кими жез туш буржуази. Чи арада агитаци Тухвайд гьа иблис я.* С. С. Кеферпатан Кавказдин крайдин советрин I - съезддиз.

АГРОНОМ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра хуьруьн майишатдин чилерин культурадин рекьяй пешекар. *Чи чкадин агрономар Къамир куьне акьван ажус.* С. С. Къарагъ, лежбер эллер. *Агрономарни, маларин духтурарни чун хътин кесибрикай хъанвайбур я.* А. Ф. Риза. *Духтурарни агрономар, техникар, Механикар, учителар, деллекар. Лап хъсандиз чидай чпиз гьар са кар Машигьурбур я пешекарар Хуьруьгерин.* Х. Т. Хуьруьгар.... *къшилахриз кIвалахиз тухун патал агроном Адила къве балкIан къачунвай...* Къ. М. Дагьларин деринрин булахар. *Сад - агроном, сад - инженер, Артист жезни руш фирай.* С. Вуж фирай.

АГРОНОМВАЛ суц.; -или, -иле; илер, -илери, -илера хуьруьн майишатдин, чилерин майишатдин пешекарвал. *А Гьуьрчехъан Исмаилан руш Мадинади вичи агрономвиле кIвалахзавай...* А. Р. Шинияр. *Са тIимил вахтундилаи зун чи МТС-да кьилин агрономвиле тайинарна. Къайгьуяр генани еке хъана.* М. Ж. "... Фу гайиди я гьамиша".

АГРОТЕХНИКА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра магьсулар къачун патал чил къайдадик кутунин серенжемар, кIвалахар, истемишунар (техника ишлемишун, магьсул цун, адахъ гелкъуьн). *Иесивилелди гелкъуьн тешиклнавай, агротехникадин серенжемар галай-галайвал кьиле тухузвай и участок хъсан гьалда ава.* Х. Къасумов. *Лежберрин лежбер* || ЛГ, 2000, 29. VI.

АГУДУН гл.; -да, -на; -из, -зава; -а || -0, -ин, -рай, -мир; тагудун || агуд тавун, агуд хъувун, агуд хъувун тавун, агуд хъийимир вуж, вуч нив, квеv 1) ни вуж, вуч мукьув гъун, мукьув тун, мукьув авун. *Етим Эмин ахварайни агуддач, Лагъай гафар ахварайни агуддач.* Е. Э. Гачал, гьей! *рикIив лезет тагудзавай...* Дилбердин къадри вуч чир хъуй. С. С. Къадри вуч чир хъуй. *Гъайиф я хьи, вахт алудиз тахъуй, Зав перишанвал агудиз тахъуй.* Ш. Къ. Хабар авач ваз. *Алад! Анжах руьгьдив ажугъ мийир агуд...* К. Къ. Алад жуван пакад йикъяз... 2) сад авун, са къастарал гъун. *Гьар миллетдин кесиб къатар агудна, Чи винелай залан парар алудна...* Х. Т. Ленин. 3) гатун магьсулар, емишар кIватI хъувун. *Гад агуднавай майишатар 850 гектардин майданра векъ къвед лагъай сеферда ягьунал...* *машигьул я.* К., 1981, 15. III. 4) куьтягъун, эхирдал гъун. *Агакъдайвал кIвалахар агудиз, Вуна, ажал, са тIимил заз муьгьлета, Чаз аксибур чи арадай акьудиз, ЖедатIа, ша вунани заз куьмека.* Б. С. ЖедатIа ша куьмека. *Къайгьу авач, халкъдин дерт-гъам аквамир, Жуван крар на, дуст, са гьал агуда, "Зун лезги я!" - лугьуз цавай рахамир, Вун ам тирди фад рикIелай алуда.* Ж. Къайгьу авач, халкъдин дерт-гъам аквамир. **Синоним:** кIватI хъувун.

АГЬ¹ туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ари. -ара лацу рангунин парча. *Марал я дагьдин, Ранг я ви агьдин, Нур я чирагьдин, Чинни гуьзел.* Е. Э. Ярдин тариф. *Винел пад агь яз къалуда, Къене патай хунI къалуда.* С. С. Жеда къван. *Агьдикай чаз хкатIайтIа кафанар, кудай целди чуьхьудайвал я чанар..* Х. Къ. Ажалдиз.

* **агьдин са кьил лацу, са кьил чIулав жедач** мисал *Къав алачир хуьре са мисал ава: агьдин са кьил лацу, са кьил чIулав жедач!* Ф. Б. Филиал.

АГЬ² прил. лацу, чарчин ранг алай. *ГьикI ятIани, фадлай кутIунна дустагъ авунвай агь дев йикъаркай са юкьуз ахъа хъана.* Ф. Рустам Зал.

АГЪА¹ тIв-эв. рахазвайдалай са гьикъван ятIани агъуз тир терефдихъ къакъатнавайди къалурдай гаф.: *Им, буба, агъа Серкер халудин салай гадарнавайди я, за кIвализ тухузва.* С. Муслимов. *Цицигъ-наме.*

* **агъа дуьнья** суц. диндин къалуруналди, инсан кьейила, адан уьмуьр давам жедай чка. *Агъа дуьнья, регимлувал, мергъяматлувал ахътинбурун гьич рикIелни къведач.* ЛГ, 1992, 20. IX. *Вуна "Ярагъ Мегъамед (Тарикъат)" пьеса диндин пьесайрикай яз гьисабзава, Ам я диндикай, я "агъа Дуьньядикай", я "вини Дуьньядикай" туш.* Э. Наврузбеков. *Гьаким Къурбанан "Ачух чарчиз" жаваб.* ЛГ, 1998, 20. I. *Ниятдин къенивал, имандал КIеви хъун ва мергъяматлувал авун - ибур чна экуь Дуьньядилаи агъа Дуьньядиз жувахъ*

галаз тухудай гъакъикъи няметар я. ЛГ, 1998, 1. **Синоним:** жегъеннем, гур. **Антоним,** и [экуь] дуьнья.

* **агъа дуьньядиз фин** гл., вуж **къин, рагъметдиз фин.** Гъар гъикI хъайитIани, вири гъа агъа Дуьньядиз физвайди я. ЛГ, 1992, 20. IX. Рушари лув гана, чпиз къилдин мукар храна. Итимни агъа Дуьньядиз фена, зун къе тIиб хъиз текдиз амукънава. Ш. Исаев. Къисмет хъанач. **Синонимар:** ата-бубайрин патав фин, вилер къава акIун, техквердиз фин, кешмиш хъун, кIулар <пад> цавал хъун, къин..

АГЪА² туьрк, суц.; -ди, -да; -яр. -йри. -йра 1) **Сад Аллагъ.** Агъади гайи дердиниз дарман ийир устIар Гъинава? Е. Э. Духтурханадай чар. Агъа, за ваз ийир минет-дад ава... Е. Э. БалкIан квахъайла. Гъажги, къардаш авачир, Вагъид агъа вун я хъи. Х. Къ. Чи гъал. **Синоним:** Аллагъ, Гъуцар, Зулжалал, Халикъ, Худа, Первердигар, Ребби. 2) **вичин къуллугъ, кар-кIвалах** къилиз акъуддай инсанар авайди. Сад хъанава деретепе, Агъани нуькер Гъинава? С. С. Гъинава? 3) **гзаф ва гъар жуьредин ихтиярар авай кас.** Гъаничутли хуьрйи тир алим Гъайдарбегди... имамдин лайихлувилер ачухарна: "Ярагъ Мегъамед тарикъатдин къил, гъакъишъатдин крара миришIтI, йифен мичIера нур гузвай вацраз ухшар авай шейх, чи агъа я". А. А. Имам Ярагъ Мегъамед. Самур! Самур!... Вуж я? Вуж я? Гъи агъа я Вакай сергъят авурди?! А. Къ. Къванцила. 4) **куьч. вич хътинбурун арада хъсан лишанралди тафаватлуди.** Гъар са гъава, гъар са сувар, Межлисдин агъа самовар. С. С. Самовар. 5) **масадбур истисмар ийизвай кас.** Уьзукъара агъайрин Тум чилелай пуч хуьрай. А. С. Чинардин хел. 6) **къериз ими.** Майоран аяларни чпин бубадин ва агъадин (имидин) рекъе аваз виликди физва. Э. Бабиоров. Медалистрин хизан || ЛГ, 1999, 3. IX.

АГЪА³ прил. 1) **къакъан ва я хкаж хъанвай чкадилай дуьзен патахъ галай.** Вини мягъледай Эгъмед, агъа мягъледай Мегъамед фидайвал хъанай. И. В. Зарафатни керчек. Агъа кIамун къерехдал алай хуьр Бахчуьгар хъун лазим я. Гъ. Къ. Са юкъуз руш це лугъуз хуьруьн агъа мягъледай итимар атана. И. В. Цийи савдагарар. 2) **са чкадин сив, къил галай патаз акси патан.** Туьквендин агъа къиле пачкайра авай къел акурла, зи рикIел къведайла папа гайи татиуругъ хтана. А. М. Талон гвани?

* **агъа кIан** нар. **лап тIимил.** Идан патахъай агъа кIан Вад-ругуд рипе дуьгуь, са пут къван гъери, гъакI як, маса затIар лазим тир. А. Ф. Риза. Ам духтур я, вичин яида уькIуь-цуру акунва, Лап агъа кIан виши лезгидиз операци авунва. М. Б. Автограф.

АГЪАБАЛДИ нар. **рахазвайбуралай агъада авай терефдихъ.** Гъил агъабалди ая. Р. # ~ фин, ~ ракъурун.

АГЪАБУР кил. **АГЪАДИ.**

АГЪАВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера 1) **гъукумдарвал, агъадин къуллугъчивилин гъал.** VI асирда ва VII асирдин сифте къилера Ахъегъар персарни хазарар сад-садахъ галаз акъунар къиле фейи майдандиз элкъевезва, анлай гуьгъуьниз ина арабри агъавал ийиз хъана. ЛГ, 1996, 2. II. 2) **виридалайни винизвал, вирибурун ихтиярчивал.** ТипIрез агъавал кIан я дуьньяда. Е. Э. Дуьнья гургъагур

* **агъавал авун** гл., ни-куь 1) **агъавал къиле тухун.** 1917 - йисан февраль алуькна. Революцияди пуд виши йисуз чIехи Россиядиз агъавал авур Романоврин несилдикай эхиримжи пачагъ Николай тахтунилай алудна гадарна. М. М. Гъ. Халкъдин шаир. 2) **куь, куьч. масадбуралай артух яз хъун.** Ахпа ам виниз хкаж хъана, виши йисара савух явшанри агъавал ийиз хъайи дагъдинни гъуьлуьн гирведа экIя хъанвай цIийи шегъердиз илифна. Б. Гъ. Вили вилер

АГЪАВАЛУН гл., -да, -на, -из, зава; -а, -мир, -ин, -рай; агъавал авун, агъавал тавун, агъавал тахвун, агъавал хъийимир 1) **ни масадбурухъ галаз вичиз вири ихтиярар авайди яз тухун.** Деникинан къазахри агъавалзавай и ийкъар дагъвиар патал заланбур я, ~ лугъуз кIелзава за. Н. М. Къизилдин хтар. 2) **куьч., куь артух яз, гзаф яз хъун.** Са вахтара вири чи дагълара тамутара агъавалзавай, къуд. пад берекатлу, аваданлу ийизвай. Б. Гъ. Хайи чилел.

АГЪАД(И) тIв-эв.; -а, -а; агъабур, агъабуру, агъабура **жувалай агъа терефда авайди.** Акъурмир жув Шагъ дагълара, Агъадни виниз тийижиз. С. С. Лавгъа шаирдиз.

АГЪАДА¹ нар. **рахазвайбуралай агъуз терефда.** ТIимил агъада Шимедин чархар, Цавуз акъатиз Авахъда руквар. А. Ф. Хкъгъай произведенияр.

АГЪАДА² **агъа** существительнидин чкадин I падеждин форма. Кил. **АГЪА.**

АГЪАДАЙ нар. **рахазвайбуралай агъуз терефдай.** Лап къакъандай лув гуда за, лув гуда, Чакъалри заз гъа агъадай къув гуда. Гъ. Я. Лекърен мани.

АГЪАДАЛДИ нар. **рахазвайбуралай агъуз терефдалди.** Абур агъадалди рекъе гъатна. Р.

АГЪАДИХЪАЙ нар. **рахазвайди алай чкадилай агъа патан терефдихъай.** Агъадихъай ахъа жезвай ийкъан сифте ярар малум хъана. Къ. М. Дагъларин деринрин булахар.

АГЪАЗАВА, АГЪАЗАМА, АГЪАЗАМАЧ агъун глаголдин форма. Кил. **АГЪУН.**

АГЪАЙНА || **АГЪАЙНИ** туьрк, прил. **масадан хатур хуьдай, мергъяматлу.** Назир Мирзоев акъван агъайна кас я хъи, гъатта вичин б0 йис Тамам хъун къейд авун лазим я лагъайлани, адаз гъекъ акъатна, чинив яр къекъифна. Самур, 1992, № 4. 2) **куьч. гуьзел, гуьрчег.** Чумал тарал агъайна АлкIизва вилер. А. И. Чумал тар.

АГЪАЙНАВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера **агъайна гъал.** # ~илин хесет, ~илин гъерекатар,

~вилин къилих. *Агъайнавал, дуъзвал, гъахълувал халис инсандин хесетрин къилихрин тІебиш лишанар я.* ЛГ, 2001, 10.І.,

АГЪАЙНАВИЛЕЛДИ нар. агъайна тегъерда. # ~ атун, ~ эгечІун, ~ рахун, ~ вич тухун. **Синоним:** агъайнадаказ.

АГЪАЙНАДАКАЗ нар. агъайнавал кваз. *Дербентдани, Магъачкъаладани, Каспийскдани Девришибегован панагъдарвал себеб яз агъайнадаказ яшамии жезвай эвледрини, хуъруьнвийрини камаллу касдиз алхишзава.* К. А. Гъарайдиз агакъбай хва. *Экв малум жезвай. МичІи, яру рагъ гъуьлукъай пара агъайнадаказ хкечІава.* З. Ф. Суьгъурдин тІвал гвайди. **Синоним:** агъайнавилелди.

АГЪАКИА нар. жувалай агъада авай тегъерда. # ~ башламиша, ~ герек туш.

АГЪАЛАР суц.; -и, -а 1) гатун тавунвай самар. *Малариз агъалар вегъ.* Р. 2) (чІехи гъарф А) эркекдин хас тІвар **Агъалар**. *Агъалар Алитурабович Аливердиев университетдин профессор я.*

АГЪАМ суц.; -да, -да; -бур, буру, -бура рахазвайдалай, яб гузвайдалай агъада авайди. *Агъам аку, чинер хътин.* Р.

АГЪАМИР агъун глаголдин къадагъавилин форма. Кил. **АГЪУН**¹.

АГЪАН агъун глаголдин форма. Кил. **АГЪУН**¹.

АГЪАНА¹, **АГЪАДА**, **АГЪАЗВА** агъун глаголдин вахтарин форма. Кил. **АГЪУН**¹.

АГЪАНА² нар. агъада авай чкада. *Агъана фадлай кІвалахзамач.* Р.

АГЪАНАГ рах., суц рахазвайдалай, яб гузвайдалай агъада авай чка. *Агъанаг акъван къулай чка туш.* Р.

АГЪАНАЙ нар. рахазвайдалай, яб гузвайдалай агъада авай чкадай. *Агъанай атайбур чибурукай тушир.* Р.

АГЪАНАЛ нар. рахазвайдалай, яб гузвайдалай агъада авай чкадал. *Агъанал касни аламач.* Р.

АГЪАНГЪЕ нар. рахазвайдалай, яб гузвайдалай агъада авайди къалурзавай гаф. *Агъангъе лугъуз къалурна никІера, Гъанра кІвалахзавай кесиб чувудар.* А. Ф. КъатІ-къатІ авур зунжурар.

АГЪАРАМ куьгъ., суц.; лайихвал. *Фитнедалди ви агъарам атІайла, КІан жечни бес ваз мес суруз галчІуриз.* Е. Э. кІандач рекъиз гафар амаз лугъудай.

АГЪАРАНД суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра некІедикай ийизвай къафунар вири санлай. *Къежиндиз, яни некІедиз, къатухдиз, шурадиз, нисидиз, цІвегъедиз - виридаз санлай, са гафуналди... агъаранд лугъуда.* А. Къ. Агъаранд.

АГЪБАШ туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра иринламиш жедай азар, ирин хъанвай чка. *ТунІуз экъечІдалди агъбаш, тІал вуч ятІа, чир жедач.* Мисал. **Синоним:** буьвел.

АГЪВАР нугъ., суц.; тарар (гам храдай алатар). *Са агъварихъ къве руша мезели ихтилат ийизва... Маса агъварихъ къве руша, кІвалах акъвазар тавуна, ширин мани лугъузва.* Къ. М. Дагъларин деринрин булахар.

АГЪДАБАН суц.; -ди, -да; ар, -ри, -ра вичикай масадаз зарар гудайди. *Им уьмуьр туш, агъдабанди чал гъалтнавай зинет я, дуст.* Къ. С... *Шайдади икІ лагъана: "За вуч ийин, ам вич гъахътин агъдабан хъайила!?"* Я. Къафаров. Мейит.

АГЪДАБАНВАЛ суц.; -или, -иле вичикай масадаз зарар гудай хесет. *Гъукуматди гузвай къван пулунин къадарни тІимил акуна, ам агъдабанвиллин рекъе гъатна.* Я. Къафаров. Тахсара.

АГЪДАБАНВИЛЕЛДИ нар. агъдабанвал хас яз. *Агъдабанвилелди кыл хуьз жедач.* Р.

АГЪЗИВУТ туьрк, суц.; -ди, -да гуьлледин барут. # ~ амач, ~ къачу.

АГЪЗУР фарс, числ.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) цІуд виш. *ЯхцІур агъзур туьмен адан къимет я.* Е. Э. Камаллу паб. *Агъзур кІвалин къадар авай...* С. С. Дуьнья алаш-булаш хъана. *ГъвечІи гададиз, Мирзеханаз, алатай йисуз кІвалахдилай агъзур манат премия гана.* З. Гъ. Бубадин кІвал. *Агъзур манатдикай са манат хъанва.* Р. 2) **лап гзаф**. *Агъзур нянет хуьй ахътин са дишидаз.* Е. Э. Пис папаз *Агъзур жуьре рахана ам, Са фендигар иблис хъана.* А. С. Хцихъ галаз ихтилат. *Гъар Самурдал атайла, Аквазва заз багъларивди диганвай, агъзур жуьре нехиш гваз вацІун хурал алкІанвай Берекатдин амбар хътин Мегъарамдхуьр.* Л. И. *Гъар Самурдал атайда... Дагъвиар, гапІал-гапІал хъана, агъзур чІалалди - къумукъ, авар, дарги, лак, лезги, табасаран, урус - рахазва.* Гъ. Къ. Четин бахт. *Вуч ава ви мурадда? Алцурда вун чарада, Агъзур рушан арадай Вун лугъузва рикІи зи.* С. К. Лезги руш. *Убайрайни хуьрерай Агъзур мугъман атана. КІелейрайни шегъеррай Агъзур нисан атана. Шарвили. Дасмалар къит, дасмалчияр агъзур я.* Гъ. Гъемзетов. Абдулбари Магъмудовакай гаф.

АГЪЗУРРА нар. 1) агъзур сеферда; 2) куьч. **гзаф сеферра.**

АГЪЗУРРАЛДИ нар. **лап гзаф** къадарралди. *Лянет, лянет агъзурралди гъар юкъуз! Ара датІуз къе гузвай къимет я ваз: Ахтфу, душман, еке лянет ваз".* Х. Т. Вишералдн лезгияр *кІвалах жагъуриз Урусатдин шегъерриз фена. Абурун эвездай райондиз агъзурралди маса миллетрин векилар атана.* М. М. За нин бахтар чуьнуьхна хьи...

АГЪКЪАНАТ *туьрк. суц.; -ди, -да; ар, -ри, -ра* **класдай куьлуь пепе.**

АГЪМИШУН *гл., ни вуж -да, -на, -из, -зава; -а, -мир, -ин, -рай; агъмиш тавун, агъмиш тахвун, агъмиш хъийимир фикир гун, галайвал авун, саймишун. Агъмишна вичин квализ атайдан вилик иесиди садрани амукъай хуьрек, баят фу гъидач. Б. Гь. Хайи чилел. Анжах са кар рикел хуьх на агъмишна: Халкъдин векил лугъудай твар ала зал... А. Ал. Муьжубдар. Къе чна Дагъларин уьлкведа муаллимвал авур урус дишегълийрикай разивилин къетген келимаяр лугъун лазим я. Рухвайри дидеяр хъиз, чнани абур рикел хуьн, даим саймишун, агъмишун герек Я. Ш. Ю. Салам, юлдаш министр. Ша, чна ам гъич агъмишни тийин, рушар. Гь. Къ. Четин бахт. Мягкемдиз зун къужахда къаз, агъмишной, Заз чимивал гуз къабарлу гъилерай. А. Къ. Аял. **Синоним:** саймишун.*

АГЪРИ *туьрк, куьгъ., суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра* **сагъ тушир гьал.** *Дуьньяда инсан жедани Ажал, завал, агъри авачир? Е. Э. Дуьньядиз. **Синоним:** тал, азар.*

АГЪСАКЪАЛ *туьрк, суц.; -ди, да; -ар, -ри, -ра* 1) **лацу чуру квайди.** *КватI жеда куьн гьар агъсакъал, Гъиле къуна теспягъ къукъвал. С. С. Кавхадиз; 2) яшлу кас. - Са квале къве стха туькьуьн тийирди, - Лугъуз, мисалар гъидай агъсакъалри. А. Ф. КъатI-къатI авур зунжурар. **Синоним:** къуьзек. **Антоним:** жаван, къарасакъал.*

АГЪУ *суц.; -ди, -да; -яр, -йри. -йра* 1) **беден зегъерламишдай затI.** *РикI вичин агъудив дулу... Гьар намерддихъ вуна далу Акалмир, а лам хъсан туш. С. С. Михеннат. 2) куьч. **туькьуьл затI.** *Ширин шуьрбет, гьам агъу хъиз аквада. Е. Э. Бахтсузвал. - Эсетлаз гун идакай са виш грамм, эрекъ гъихътинди хъана кландатIа, чир жедайвал. ТахъайтIа, спиртдикай вичи гъазуриз, агъу гузва намуссузди. М. Б. Цийи мискIин. **Синоним:** зегъер.**

* **агъу авун** *гл., ни вуч низ такIанарун. Винел пад сагъ, къеняй начагъ, Агъу имир заз хъвадай чай. С. С. Кпул.*

* **агъу алай** *прил, беден зегъерламишдай, инсан рекъидай, туькьуьл дад авай.*

* **агъу-фугъан** *куьгъ., суц.; лап туькьуьл шел-хвалдин гьарай-эвер. Хъана уьлкве алаш-булаш, Гъатна сад агъу-фугъан, наиб. Е. Э. Наиб Гьасаназ.*

* **агъу хъун** *гл., низ квекай зарар хъун. Зегъметкешди чIугур зегъмет - Туьр затI чпиз агъу хъана. С. С. Эхир чпиз регъуь хъана.*

АГЪУГЪ *агъун глаголдин эмирдин форма. Кил. АГЪУН.*

АГЪУЗ¹ *нар. 1) агъада авай патаз. Са гъвечIи клеретI атлуяр... дагъдин тик жигъирдай агъуз, къацу тамарни фараиш багълар авай дередиз эвичIна. Гь. Къ. Четин бахт. 2) са квелай ятIани тIимил.... ида къуд абас, нуд абас (анлай агъуз гъич раханни ийимир) вахкузвачир. И. В. "УстIар". **Антоним:** виниз*

* **агъуз авун** *гл., ни-куь вуч агъада авай гьалдиз гъун. ЧарчIин гъайванди тум агъуз авун, ам азарлу тирвиллин лишан я! А. Сайд. Къисас. **Антоним:** виниз авун.*

* **агъуз-виниз** *тахъана рах., нар. са артухан гаф, гьерекат тавуна, энгел тавуна.. Са агъуз-виниз тахъана, яна фена. Р.*

* **агъуз хъун** *гл., 1) вуж-вуч агъада авай гьалдиз атун. Ашукъдин сес акъваз хъана ва адан хурудал алай чуьнгуьр агъуз хъана. З. Гь. Лезгийрин риваят. 2) куьч. нуфузвал тIимил хъун, амукъ тавун. АлахъайтIан виш агъуз суз, Квевай жез туш чи кар агъуз. С. С. Хава къей кас. Паб къена ялгъуз хъайила, Виниз кар агъуз хъайила... С. С. Марият къена хендеда хъайила. Кесиби инсан виниз жезва, Девлетлуди агъуз жезва. И арада хабарсузбур Дуьньядикай ажсуз жезва. Ашукъ Абдул. Кесиби инсан. **Антоним:** виниз хъун.*

АГЪУЗ² *послел. хур квай чкадин вини къилияй дуьзен чкадихъ. Галатнавай гьаркъуь къуьнер, Пелекай агъуз гъекъ авахъда. А. Ф. Ракъ хкуддаибур. Куьчедин къулай агъуз итимар, папар алтIушина, туфуяр вигъиз, къилел къванер гьалчиз, юкъван буйдин, чIулав парталар алай са дишегъли тухузвай. А. Ф. Лянет. Инсанар акурла, сев ярх хъана, гъанай агъуз, сагъ вич кланик, сагъ гьараяр физвай дишегъли кланик акатиз авахъна. Гь. Къ. Четин бахт.*

* **агъуз вегъин** *гл., ни-куь вуж-вуч виляй вегъин, авай гьалдай пис гьалдиз гъун. И вири мешребар анжах а карди агъуз вегъезвай: амни кесиби вал тир. Гь. Къ. Четин бахт. * **къил агъуз хъун.***

АГЪУЗАРУН *гл., ни вуж-вуч; -да, -на, -из, -зава; -а, -мир, -ин, -рай; агъузар тавун, агъузар тахвун, агъузар хъийимир 1) жувалай агъада авай патахъ авун; 2) къимет тIимиларун. 200 манатдилай агъузармир. Р. 3) куьч. ни, куь вуж-вуч инсандин нуфузвал ва са нин-куьн ятIани лайихлувал къастуналди тIимиларун. Гъайиф хъи, эхиримжи вахтара лезги миллетдин тIвар лекеламишзавай, милли руьгъ агъузарзавай, чеб чIулав ниятривни ажугълувилив, буьркъуь пехилвилив ацIанвай чарар, арзаяр, макъалаяр... акъатнава. ЛГ, 2001, 1. XI.*

АГЪУЗБУР *агъуз прилагательнидин гзафвилин къадардин форма.*

* **агъузди** *существительнидин гзафвилин къадардин форма. Кил АГЪУЗДИ.*

АГЪУЗБУР *суц.; -у, -а; прилагательникай арадиз атанвай существительное.*

АГЪУЗВАЛ *суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера* 1) **агъада авай гьал.** *Сифтедай чавай а никIин агъузвал*

фагъумиз хъаначир. Р. 2) масадан дережадила аслу яз, агъада авай гьал. Жувалай гъвечИндаз сифте салам гун агъузвал туш. Р.

АГЪУЗВАЛУН гл., -на, -из, -зава; -а, -мир, -ин, -рай; агъузвал тавун, агъузвал тахвун, агъузвал хъийимир; жув масадбуралай аслу яз, агъада къун. Агъузвалмир тай-тушьшерин арада... Е. Э. Туькезбан. Агъузвална таяр-тушьшер арада, Наши парча, кими либас гъиз тахъуй. Е. Э. Къавумдиз.

АГЪУ'ЗДИ¹ суц.; -а, -а; агъуз прилагательнидин теквилин къадардин форма.

АГЪУЗДИ² суц.; -а, -а; агъузди прилагательнидикай арадиз атанвай существительное; яшайишдин, къуллугъдин агъуз дережада авайди. Заланз къалаз вичин сая, Агъуздал илигна пая: Арадаваз кая, къея Эвер-гъараюн кими туш. С. С. Чпи чIурна чпин ара.

АГЪУЗУН гл., ни-куь вуж-вуч; -на, -из, -зава; -а, -мир, -ин, -рай; агъуз тавун. агъуз тахвун, агъуз хъийимир дуьз гьал агъуз терефдихъ дегишарун. -Чидай кас я... Къил агъузнаваз... жаваб гана. Къ. М. Дагъларин деринрин булахар.

АГЪУЛ суц.; -ар, -ри, -ра лезги чIаларик акатзавай чIалал рахадай, Агъул района яшамиш жезвай миллетдин векил. Агъулрин къадар къвердавай артух жезва. Р.

* агъулрин сев хъинди суц. кагъул, темпел инсан.

АГЪУЛ прил. агъул миллетдин.... чна, усавийри, документра лезгияр кхъизватIани, чи чIал агъул чIал я ЛГ, 1996, 2. И.

АГЪУЛАМИШУН гл., ни вуж-вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; агъуламиш тавун, агъуламиш тахвун, агъуламиш хъийимир 1) агъу кутун. 2) куьч. пис рафтарвилелди недай затI тайинарун. **Синоним:** зегъерламишун.

АГЪУЛВИ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра Агъул районэгъли. Агъулвиди чпин хуьрелай тарифарзавай. Р.

АГЪУЛЖУВ суц.; -а, -а агъул миллетдин векил.

АГЪУН¹ нугъ., кил. ЮЗУН.

АГЪУН² гл., вуж нихъ, квехъ; -ана, -аз, -азва; -угъ //угъа, -амир, -ан, -урай, агъун тавун, агъун тахвун, агъун хъийимир са ни ятIани лугъузвай гафар, фикир дуьзди яз къабулун, акун. Агъамир намерддин мецихъ. С. С. Михеннатдихъ тайин жаваб... Агъазамач зун ви мецихъ, ЭкъечI къвалай, квахъа къецихъ. С. С. Пуд виш йисан яхун хейрат. Жезмач мад зун ви чIалахъ, Ви гафунихъ гьикI агъан, тIал? С. С. Сухан тIал.... Расул Аллагъди лугъудалдай: «Азарлу ва я къенвай касдин патав гъаз хъайитIа, анжах хъсан рахух, гьикI лагъайтIа, малаикар куьне лугъузвай гафарихъ агъада». Диндикай суьгъбетар || Самур, 1994, № 3.... гила, вичин вилералди акурла, анжах ам агъана. А. И. Самур. Медени я, савадлу я, аси я, рикIе Аллагъ амач, цавухъ агъазмач. Ф. Н. Ругъдин лув гун. Захъ агъазмачтIа, Етим Эминахъ къванни агъугъ. М. Б. Цийи мискIин. **Синонимар:** чIалахъ хъун, инанмиш хъун.

АГЪУР туьрк, прил. 1) залан. Фагъумна за бязи чанар, кIула къадай агъур парар. С. С. Эвелдай лезет я жеди. Ина гагъ санлай, гагъ масанлай гам! гам! гам! - ванцелди агъур рекъералди, гамарин, саздин симер хъиз тIарамарзавай баргъарал цIийиз хранвай чкаяр гатазва. Къ. М. Дагъларин деринрин булахар. Зак заланвал хайи чилин кужумнава. Агъур я зун. Ф. Н. Сулейманан чуьнгуьр. 2) куьч. четин. Бязибуруз и кар агъур жеди. Е. Э. Гъая тийижир паб. Тежер къван залан тир къвалахдин шартIар, Дуланажагъ пара агъур ва чIуру. А. Ф. КъатI-къатI авур зунжурар. **Синоним:** залан. **Антоним:** къезил.

* агъур хесет суц. алакъаяр четинардай хесет. Керимбеган агъур хесетризни килиг тавуна, Айдунбег адахъ галаз къевелай дуст хъана. З. Р. Цийи ханлук.

* агъур хъун гл., низ-къез вуч 1) залан хъун. Машиндиз пар агъур хъанва. Р. КIур агъур жез юзай чIавуз Гуп-гупда ви рикIи шад... Д. А. Балугъчи. 2) лагъай гаф, ихтилат бегенмиш тахъун. За авур ихтилат адаз агъур хъана. Р.

АГЪУРВАЛ суц.; -или, иле; -илер, -илери, -илера 1) заланвал.... кац къуна алицумайла, кацин агъурвал 5 гирванка хъана. И. В. Лувар квай жендек. [Шихкерим]: Шалбуз дагъдин, Шагъ дагъларин агъурвал ХъайитIани захъ - Заз вун лифрен цIакул я. И. Гъ. Саяд. На гана заз агъурвилер, Зи сефил пер -Макъарин хуьр. М. Б. Макъарин хуьр. **Антоним:** къезилвал. 2) куьч. бедбахтвал.

АГЪУРВИЛЕЛДИ нар. агъурвал аваз, хуш авачиз.

АГЪУРГЪАН суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) инсандин хамуник киткидай азар. – Хи-хи-хи! - Вири хуьрена. - Валлагъ, адал агъургъан акъалтда. Гъ. Къ. Четин бахт. Бурандин ни галукъайтIани, заз агъургъан къевеза. М. Б. За бананар недач. 2) такIанвилилин гъисс(ер). [Зарлишан]. Хуьруьз дидедин патав хъфин тавуна гьикъван вахт я? Хуьруьн тIвар къурла, ваз агъургъан акъатда. Н. И. Гъакимрин папар. Гъикана, ваз зи гафари агъургъан гъизвай хътинди я хъи? Р.

АГЪУРДАКАЗ нар. заландиз.

* агъур-агъурдаказ нар. лап заландиз. Яргъай хъиз, шаламди чилий руг акъудиз, агъур-агъурдаказ Гъемзекъули хкъезвай. И. В. Гъисаб дуьз вахкана къван.

АГЪУРУН гл., ни вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -мир, -ин, -рай, агъур тавун, агъур тахвун || агъур хъувун

тавун, агъур хъийимир 1) са вуч ятлани секин гьалдай акъудун. Кланчуник кямир, ам агъурмир. Р. 2) цавуз кхажиз агъуз хъувун. Гам агъурзавай рушар клевиз хъуьрезвай. Р.

АГЬ¹ суц.; -ди, -да; -ар, -ари, -ара || **АГЬИ** куьгь. жуваз такландан кьилел атана кланзавай пис агъвалат малурзавай гаф, гафарин ибара. Амач лугъуз и падишагь, Заз са хабарван хъана хьи, Гьелбет, кечмиш хъунухъ я агь, Гила думд дуван хъана хьи. С. С. Февралдин Инкьилабдиз. **Синоним:** кьаргъиш, ялвар.

* **агь <агь> авун** ни низ кьаргъиш авун. Вун тагайдаз ийиз агь, Гъуьри, пери тек ава жал. Къ. С. Ава жал. Сив ацлана агь ийида кьарийри, Къужайри дуьа тавуна рикI шадарда. И. Гь. Хаин. Югъди-ийфди ада вичин сифтегъан гъуьлуьз агь ийизва. Р.

* **агь галуькун** гл., нин нихъ са ни низ ятлани авур кьаргъиш кьилел атун. А вахтар тиртIа, Гъажикеримахъ кьаридин агь галуькна лугъудай. З. Э. Тракторист Гъажикерим. **Синоним:** кьаргъиш галуькун.

АГЬ² межд. гьам-хажалатдин лишан яз сивяй акъатзавай сесер. Агь! - лагъана, гъарай акъатна, Зал чукурна, экъечIна. Ф. Рустам Зал. Агь, кIвал чIур хъана, - лагъана бубади. А. Ф. КъатI-къатI авур зунжурар. Динж ятIа вун, агь, зи кару, Яраб вун гьикI ксанватIа? М. М. АтIанва зи вилин ахвар. Агь, ви жегьилвал, ви гуьзелвал захъ амаз кландай, за шегъер зи кIвачерик ярхардай... А. М. Киф атIайди. Агь, яшайиш, тажуб я вал, ХупI гъахъсузди я ви терез. Ш. Къ. Азарханадай жаваб. Зарбаф халадай гъарай акъатна: -Агь, вун хейратдиз фий, садакъадиз гайиди! А. Сайд. Вили яна. Агь, уьмуьр, вун, агь, фена хьи, Гуьлле хьиз. А. Къ. Къуьзуь шаирдикай сонет. Агь, цав гьикъван вили ятIа... П. Ф. Агь, цав...

АГЬ³ суц.; -ди, -да; -ар, -ари, -ара **существительнидиз элкьвенвай междометие.... хажалат чIугваз, элкьвез ийфериз, рикI дердеривни агьдив ацлана.** Б. С. Къве рагъ ава захъ. **Синоним:** пагь.

* **агь [чIугун] авун** гл., ни нихъ, квехъ хажалатдивди ишехъун, гъайиф чIугун. Югъди-ийфди на чIугу агь, Яхъ жуван тIуб сара, юлдаш. С. С. Я къван карвансара... Гьикъван чIугван и агъни угь? С. С. Гьикъван чIугван и агъни угь? Шехъзава вахъ Шалбузни Шагъ, Пуд СтIалри ийизва агь. С. С. Къавах. ЧIугваз тамир на зав и агь, Къабул мийир на и гунагь. ЧизавачтIа ваз зи темягъ, Вун гъавурда гъат, гуьзел яр. С. С. Регъуьхбан.

* **агь алахъун** гл., нелай гьам-хажалатдин, гъайифдин сесер акъатун, гьам чIугун. Хур-къил гатаз, бед гьаларив, Агь алахъиз къваз, нехирбан. Е. Э. Нехирбан.

АГЬА! межд. садлагъана са вуч ятлани рикIел хтайди, хабарсуз сад акурди къалурзавай гаф. -Агъа!.. Чида, чида, Магъамад. -Агъа! Социалистар хъанвай квекай. А. Ф. КъатI-къатI авур зунжурар. -Агъа, савдадин чка атана, - лагъана Къайиба... И. В. Цийи савдагарар. - Агъа, акван гила вуьж дирибаиш ятIа... А. Сайд. Чижни хуьшрекан.

АГЬАЛИ || АГЬЛИ || ЭГЬЛИ туьрк, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра тайин са чкада яшамииш жезвайди. Рахадайла мецер ширин, Агъалияр акъул дерин, КIватI жез санал багъда серин, Чар гъавизни булах ава. С. С. Лезги халкъ социальноэкономикадин ва милли жегъетдай кIеве гъатунин нетижада агъалийрин хейлин пай кесибдаказ яшамииш жезва. А. А. Лезги... концепция. Сулейманан мисалди къалурна хьи, неинки миллионралди агъалияр авай, гьакI гъевечIи халкъарин арадаини бажарагълу инсанар акъатун мумкин я. А. А. СтIал Сулейман. Идалай са шумуд иис вилик Къубадин Герей, Сусайи Алпан, Къеледуьз хуьрериз азербайжанвияр атана. Тарихчийри кхъизвайвал, алатай асирин эхирра и хуьрерин агъалияр къве чIалал - татар (азербайжан) ва лезги чIаларалди рахазвай. Гила абур азербайжан чIалал рахазвай хуьрер я. М. М. Лезги тIвар алатIа.

АГЬАН¹ кIус садлагъана, гуьзлемиш тийизвай кар хъайила, сивяй акъатдай гаф. Ву-у-уч! Али-им?! – Сфи-эфенди, садлагъана алай чкадилай къарагъ хъана. - Агъан! - лагъана, вегъена эрчIи гъилив рикI алай чка къуна. Гь. Къ. Четин бахт.

АГЬАН² межд. садлагъана акурдакай фикир ийиз башламишдайла сивяй акъатдай гаф. Аквада заз, Лахан кIамун кьерехдай кицIин гелер фенва. Агъан, - лагъана за, - Лахан кIам гъинай, кицI гъинай. Я. Я. - Бес гила векъе авай халуьриз яд кве аваз тухуда?.. Агъан, шапкада!.. Вагъ, Паркъул пешиера цада! А. Сайд. Хайи гичин.

АГЪАРАР суц., гз. ф.; кьаргъишар. Акъван агъарар чидай дишегъли заз анихъ амуькьрай, и дагъ-дере атIуз къевезвай Самурдизни акулнач жеди. М. Б. Спелар.

АГЪАТ нугъ., суц.; -ди, -да; ар, -ри, -ра тIач ргадай къаб. -ТIач гзаф ава. За къвед лагъай агъатни ргазва. Гь. Къ. Четин бахт. **Синоним:** чуква.

АГЪВАЛ туьрк, суц.; -ди, -да мал-девлет. [Шагъламаз]. Абур кулакар яни? Абур гъакIан агъвал авайбур я. Гь. Гь. Колхоз. [Пенкер]: Агакъарда мурадрихъ Малди - ваз са агъвал авай езне хъуй. И. Гь. Саяд. Зун итим я, хъсанарда агъвал за, КIвалах на гъекъ акъатдалди юрфариз. Ж. Айиб хъуй заз, за къил хуьн тавуртIа... Кесибрин къаст, Агъвалрин туба, Рамна ада Куьрени Къуба. М. Б. Мейитдин женг.

АГЪВАЛАТ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) гъихътин ятлани дуьшуьш арадал гъайи гьерекатар, кар, вакъиа. Им куь мирес Эмин я кез лугъурди Хъай агъвалат дуьзвилелди акурди. Е. Э. Цилингар. За лугъун

квез са пис папан агьвалат. С. С. Папанни гьульуьн дяве. Чи СтIалрин хуьре садра Ихьтин агьвалат хьана хьи. С. С. Мидявал квахьна хьи. 2) **гьакьикьат**. Ашукь хьанай зун вал эвел, Течиз агьвалат, гуьзел яр. С. С. Гуьзел яр. Гьихьтин агьвалат хьанатIа гатакай, Магьамадаз са касдини лагьанач. А. Ф. КьатI-кьатI авур зунжурар. - Агь, гьаясузар, лагьана хуьурена агьвалатдин гьавурда гьатай Гьалистан. А. Сайд. Чуьнуьх гумбатI.

АГЬВАЛЛУ туьрк, ктаб, прил. кесиб тушир, хьсандиз яшамиш жезвай, девлетлу. АлуькIдайди халкьди - ипек, КIвачел хьсан чекме хурум. Йикьалай-кьуз агьваллу я дуланажагьдиз Ахцегьар. Х. Т. Ахцегьар. Ам тир хуьруьн кьене агьваллу лежбер. А. Ф. КьатI-кьатI авур зунжурар. Ихьтин гужлу кIвалахди виликдай дарвиле авай лежберар хьсан доходрин иеси авуна, хьсан агьваллу уьмуьр яратмишунин женгиник кутуна. А. Ф. Риза. Ахцегьарин театрдин кружок тешикалай Идрис Шамхалов (1877-1947), лугьунриз килигна, агьваллу хизандай тир. Э. Наврузбегов. Дагьлара хайи театр. **Синонимар:** девлетлу, варлу, пун квай. **Антоним:** кесиб.

АГЬВАЛЛУВАЛ суц.; -или, -иле; -ер, -илери, -илера девлет хьунухь, авайвал. Агьваллувал хкаж хьунихь галаз, мугьмандин вилик уьзуьагьвални кьвердавай хкаж: жезва. Б. Гь. Хайи чилел. **Синонимар:** девлетлувал, варлувал. **Антоним:** кесибвал.

АГЬВАЛЛУВИЛЕЛДИ нар. агьваллувал хас яз. **Синонимар:** девлетлудаказ, варлудаказ. **Антоним:** кесибдаказ

АГЬВАЛЛУДАКАЗ нар. агьваллу яз. **Синонимар:** девлетлувилелди, варлудаказ. **Антоним:** кесибдаказ.

АГЬЕД араб, куьгь., суц.; -а, -а; -ар, -ри, -ра 1) куьгьн. гьяд. Са жуьмядин йикьар: агьед, иснейи, саласа, гьерба, хемис, жуьмя, киш. Куьре чIалан илифарни... кIелдай жуз. 2) (чIехи гьарфуналди - А) **итимдин хас тIвар Агьед**. Агьед Агьаев лезгийрин философ, писатель, чIехи алим я. Р.

АГЬИ кил. АГЬ.

АГЬИЛ туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра яшлу, кьуьзуь инсан. Агьилриз камал, Жегьилриз жамал... ХунI ярашугь я. Е. Э. Квез вуч ярашугь я. Сад-садалай пара зирек Агьилни жегьил шегьердин. С. С. За ийин тариф. ГьевечIи гада хьиз жеда заз Камаллу са шаир агьил. А. Кь. Аялвал. -Ваь, - гьарайна агьилди, Ваз минет я, - жегьилди. М. Б. Вафалувал.

АГЬИЛВАЛ суц.; -или, -иле агьил инсандин гьал. Я жегьилвал, я агьилвал такуна, кьил агьузна кавхадизни наибдиз, Чарабуруз гвенар гуьз физ дугуна. Серкердин руш зун ви кIвализ аватна. И. Гь. Саяд. **Синонимар:** яшлувал, кьуьзуьвал. **Антонимар:** жегьилвал, жаванвал.

АГЬЛИ шишр, кил. АГЬАЛИ

АГЬТ: * агьтар-кьинер кьун гл., ни са вуч ятIани ийида лагьана хиве кьун.

АГЬУЗАР1 фарс, ктаб, суц.; -ди, -да 1) тIал, рикIин тIарвал, гьам, перишанвал. Яр кьвалав гваз, суьгьбет жери кар авач, Ихьтин агьузар хьайи кас шедачни? Е. Э. Заз сабур гуз. Съезддин делегатар, балкIанрилай эвичIна, вилера гьамни агьузар аваз, сурун виликай акьвазна. Гь. Кь. Четин бахт. Цавун аршдиз хкаж жезва Кузвай рикIин зи агьузар, Шаирдизни гузмач кьимет, Ялтахарни Хьанва пара... Мегь. А. Цавун аршдиз хкаж жезва. Халкьар патал агьузарни агь хьайи Гьич садални леке кьведач ягь хьайи. С. Дербен я, дуст, Дербен я. 2) куьгьн. шел-хвал, кьалмакьал. Гьич са касдиз кьве паб тахьуй дуьньяда, ХьайитIа адан кIвале агьузар жеде. Е. Э. Кьве паб.

* **агьузар чIугун** гл., ни гьам, дерт чIугун. И агьузар чIугваз фена ахварал. Е. Э. Шеда зун. Шугвадай кьван ви агьузар, Зи ширин чан хьана бизар. С. С. Гуьзел яр. Даиман чIугваз агьузар, Гьадакай вич хьана бизар! С. С. Ише тефир жуван гафар. Кьалуз Мусаибан азар, ЧIугваз туна чав агьузар... С. С. Тапан кагьаздиз жаваб.

АГЬУЗАР2 прил. шел-хвал авай. Байкьуш хьайи Хенжел-кIеле, Ажеб агьузар чка я. С. С.

АГЬУЗАРУН гл., ни вуж-вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; агьузар авун, агьузар тавун, агьузар тахвун, агьузар ийимир, агьузар хьийимир гьам, перишанвал малумарун. Хуьруьнвийри кьуна яс, Амач лугьуз Шарвили. Агьузарна дустари Хьанач лугьуз Шарвили. З. Р., Б. С. Шарвили.

АД туьрк, шишр, суц.; 1) тIвар. Ярагь Мегьамед... Лезгийрин, дагьвийрин, вири Кавказдин, вири Шаркь патан мусурманрин арада вичин вахтунда ад ва машгьурвал кьачур кас, кьагьриман шейх, алим, тарихчи, шаир, тарикьатдин женгчи, инсандин руьгьдиз талукь "Цийи илим" кхьей кас. ЛГ, 1996, 12.1 V. Гьар булахдихь вичин кьетIен дад жеда, гьар еридикь вичин абур, ад жеда. Ф. Н. Лезги чил. Чилел кьезва... хьфизва мад... Амма гьарда тада эхир - Сада девлет, садани - ад. Ф. Н. Зал агакьна а ви арза. Хуьруьн кьене гьамамар Ава лагьай ад хьана. Адакайни шофердиз Тамам са склад хьана. М. Эфендиев. Гьамам хьана шад хьана. 2) машгьурвал. Вун гьафил я лугьуз даим, ЧкIана ви ад, Дагьустан. А. Гь. Дагьустан.

АДА¹ ам гафунин актив падеждин форма. Кил. АМ.

АДА²: * ада авун дин, гл., кьилиз акьудун. Ферзер ада ийиз чирдай Афи гьалал хушвилелди гуда за ваз, азиз хва. Х. Кь. Хцин сефер. Сулейманалай вилик хьайи шаирри, месела, Етим Эмина ва Сулейманахь галаз са девирда хьайи шаиррини, месела, Ахцегь Гьажиди, Хпеж Кьурбана ва масабуру, шумудни са шишрдалди

Аллагъдин, пайгъамбаррин тарифар авуна, жегъеннемралди кичIерар гуз ва женнетралди гъуритерийралди шакълу ийиз диндин ферзер ада авуниз эвер гуз хъана. М. М. Гь. Халкъдин шаир.

АДАВ, АДАВАЙ ам гафунин падежрин формаляр. Кил. АМ.

АДАВАТ араб, шиш, суц.; -ди, -да душманвал, такIанвал. Им чи юлдашин арада Тур са адават хъана хьи. С. С. Мегер мусурмандин къайда... Заз чидайд я адан гъунар: Гвайд я адават и фекьи. С. С. Фекьи. Шафакъат вуч ятIа течир вилайтда гъар камуна, Гъам адават куътягъ тежер, гъамни руьгъдин набуд жеда. А. Ал. Гъезел. Гъикъван зарар, кIур гайитIа пак адалатдиз, Гъакъван чебни къисмет жеда бед адаватдиз. Ф. Н. Аллагъдин тIвар мецел алаз.

АДАВАТЛУ прил. душманвал авай, такIанвал авай. **Синоним:** мергъяматсуз. **Антоним:** мергъяматлу.

АДАВАТЛУВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера адаватлу гьал. **Синонимар:** мергъяматсузвал.

Антоним: мергъяматлувал.

АДАВАТЛУВИЛЕЛДИ нар. пис ниятар аваз эгечIуналди. **Синонимар:** душманвилелди, мергъяматсузвилелди, такIанвилелди. **Антоним:** кIанвилелди, мергъяматлувилелди, шериквилелди.

АДАЙ, АДАК, АДАКАЙ, АДАЛ, АДАЛАЙ ам тIварцIивездин падежрин формаляр. Кил. АМ.

АДАЛАТ араб, суц.; -ди, -да дуьзвал, гъахълувал. Къиникъ са затI туш хьи акъван, - Адалат чаз хъана масан. Е. Э. 1877 - йисан бунтариз. Ярагъ Мегъамедан фикирдалди, имам никай хъайитIани хъурай, анжаха ада мусурманвал, азадвал ва адалат тухузвай женгиник цIийи къуватар кутурай. А. А. Имам Ярагъ Мегъамед. Лезгияр къве патал пай хъунин тахсиркарар лезгияр я: абур адалатдин суфрадив геж агатна. З. Р. Веси. Тахъай чIавуз адалатни гъахъ-дуван Тахсирар бул тада чна вахтунал. И. Ш. Къудар. Вилик бармак эциг, фагъум хъсандиз, Куьз къит жезва чилел гъахъвал, адалат? Ф. Н. Вахт атанва.

АДАЛАТЛУ туьрк, ктаб, прил. гъахълу, дуьзвал гвай. Чил я кIеви, къакъан я цав, Чи къуватар гумач хьи чав. Адалатлу гъаким патав, Акур и дуван акурIун. М. А. Мегер гужар хъанан тIимил... Вучда къуна ахтар, къинер, - Адалатлу дувани амач. Ф. Н. Халкъар ажеб хъанва аси. **Синоним:** гъахълу, гъахъвал гвай.

Антоним: адалатсуз.

АДАЛАТЛУВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера. яшайишда къанун, къайда хуьзвай гьал Ярагъ Мегъамеда вяз ийизвай барабарвал ва адалатлувални зегъмет чIугун тавуна жемьтдив агакъдач. А. А. Имам Ярагъ Мегъамед. Абур (намуслу инсанар - А. Г.) инсандин лайхлувилин, гъейратлувилин, намуслувилин, адалатлувилин даяхар я. Ш. Ю. Салам, юлдаш министр. **Синоним:** гъахълувал, дуьзгуьнвал.

Антоним: адалатсузвал, гъахъсузвал.

АДАЛАТЛУВИЛЕЛДИ нар. адалатлувал гваз, аваз. Гила садани са кIвалахни адалатлувилелди ийизмач. Р.

Синонимар: гъахълувилелди, дуьзгуьнвилелди. **Антонимар:** адалатсузвилелди, гъахъсузвилелди.

АДАЛАТЛУДАКАЗ нар. адалатлу яз. Тухванвай кIвалахдин тежрибадикай тарсар хкудунин ва халкъдиз, адан тIал алай месэлариз талукъ яз арадал къевезвай гьалар фикирда къунин бинеделлаз милли гьерекат адалатлудаказ кIвачел ахкъалдарун лазим я.. Самур, 2001, №4. **Синонимар:** гъахълудаказ, дуьзгуьндаказ. **Антонимар:** адалатсуздаказ.

АДАЛАТСУЗ туьрк, прил. адалат авачир. Адалатсуз къази я вун, девран, гъей! Е. Э. Девран, гъей! Адалатсуз гъакимри зун гужуналди и мусибатдин кардик тахсиркар авунва. Къ. М. Дагъларин деринрин булахар. [Саяд]: Яс хъуй квез свас рекъемаз, Адалатсуз дуванбеглер! И. Гь. Саяд. Гъар гъи дин гвайбурун хъайитIани адалатсуз гъукум вижесуз кар тирдан гъавурда туна. ЛГ, 1992, 25. IV. **Синонимар:** гъахъсуз. **Антонимар:** адалатлу, гъахъ гвай, дуьзгуьн.

АДАЛАТСУЗВАЛ ктаб., суц.; -или, иле; -илер, -илери, -илера гъукуматдин дережадин месэлаяр гьалдайла гъахъсузвал. Ада а девирдин социальный (ичтимаи, жемиятдин) къурулушдин дуьз туширвилел, адалатсузвилел, девлетлуьринни кесибрин арада авай барабарсузвилел вичин разисузвал ашкара малумриз хъана. М. М. Гь. Чехи шаир. ГъикI хъурай рикI секин, ам рикI ятIа, Адалатсузвал къатIузвай вили, Гъатзавай тахсир квачир инсан цIа, Ийизвай акъул авайди дили? Б. С. Къарай къевезвач рикIиз зи. Артистди Айдын бахтикъара авур обществодин адалатсузвал, инсафсузвал жанлудаказ, таъсирдайвал къалурнава. ЛГ, 2001, 12. XII. **Синоним:** гъахъсузвал. **Антоним:** адалатлувал.

АДАЛАТСУЗВИЛЕЛДИ нар. адалатсуз гьалда аваз. Адалатсузвилелди авур кардин иеси пис нетижадин иеси жеда. Мисал. **Синоним:** гъахъсузвилелди. **Антоним:** адалатлувилелди, дуьзгуьнвилелди.

АДАЛАТСУЗДАКАЗ нар. адалатсуз гьалда (аваз). **Синоним:** гъахъсузвал. **Антоним:** адалатлувал.

АДАЗ, АДАН ам тIв-эв.. падеждин формаляр. Кил. АМ.

АДАХЛИ|| -а**ДАХЛУ** туьрк, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) гададиз кIан хъанвай руш ва я рушаз кIан хъанвай гада. Бахтлу хъуй ви яргъа л сефер, Адахлидин тIвар я Жафер. Х. Т. Са руша дурнадиз. Баиламишна и кар хуьруьз малум жез, Рушари чтин адахлуьриз лугъуз. А. Ф. КъатI-къатI авур зунжурар. Операдин фабула икI я: Къарибазни Шагъсенемаз ахварай садазсад акуна, абур сад-садал ашукъ жезва. Къариб вичин адахли жагъурун паталди рекъе гъатзава. А. М. Театрдин шаир. 2) **жув халкъдин арада**

тухудай адетрал, къанунрал амал тавуна гададихъ галаз чинеба алакъада авай руш.

АДАХЛИ || **АДАХЛУ** прил.; жуван уьмуьрдин юлдаш хъана кІанзавай.... адахлу гада къачагъ хъана тамара гъатнавай и руша къил гьикІ хкажзава. Къ. М. Дагъларин деринрин булахар.

АДАХЛИВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера адахли тар гьал. Адахливал хиве къун регъят кар туш. Р.

АДАХЛУ нугъ., кил. **АДАХЛИ**.

АДАХЪ, АДАК ам тІварцІиэвездин формаляр. Кил. **АМ**.

АДВОКАТ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра суддик квайдан тереф хуьзвайди, адан векилвал гвайди. *Гзаф дуьшуьшира адвокатар чарасуз я. Р. # савадлу ~, мергъяматлу ~, ~ къун, адвокатдиз гьакъи гун. Синоним: векил.*

АДВОКАТВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера векилвал.

АДЕТ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) вирида чпин яшайишда, дуланажагъда амал ийизвай, къанун хъана къиле тухузвай са гъихътин ятІани кар, кІвалах. *Гьич тахъайтІа, чаз мелез къведай хъсан адет ава. А адет халкъди бажагъат чІурда. Гъ. Къ. Четин бахт.. Эй Сулейман, ахътин папар Жедай адет я мад санбар. С. С. Къулан СтІалрин кустарнада. Аку и лезгийрин адет: Юзбаши сад, цІуд комитет. С. С. Чи гъар са кар къешенг хъана. Бубайрин хъсан адетар ян тагана къиле тухун чи буржи я. Къ. М. Дагъларин деринрин булахар. Сусан тунІухъ тунІал акалдай чІавуз Мегъмет-Эмина чаз ихътин са адетдикай хабар гана: туьркверин арада жегъил касдиз свас це лугъудайла, адан тунІухъ тунІал акализ я диде, я вах ва я маса мукъва кас герек я. Гъ. Садыкъи. Истамбулдиз сиягъат. Лезгийрихъ са хъсан адет авайди я. Эгер са касдиз ви са затІ лап бегенмиш хъанватІа, ам адас багъишда. С. Зазни хуш я ви шаламар. Лезгийрихъ са адет ава: жегъилди, Руш жагъайла, вахт атайла мехъеррдай, - Ядни вучиз гъизвач лугъуз къайиди, Квар къачуда, гадарда ам пенжердай. М. Б. Кварар. 2) **хесет**. Дегиш хъанва адетар вуч, Садакай сад къурвах хъанва... Ф. Н. Хъел къуьнелай... Вуж атайтІан, гъадан адет къуна на, Жуван адет, эдеб гъина туна на! Н. Самури. Лезги, вавай жузан за **Синоним: къайда**.*

* **адет патал** нар. чарасузвал авачиз, са гъихътин ятІани вичин гъараздалади, гъахъ-гъисаб дуьз хъурай лагъана. *Рекъяй физвай фекъи инал капІ ийиз акъвазна. КапІ авурдалай Къулухъ, ада, чІана адет патал, чи ихтилатриз шериквал авуна. С. С. Жувакай ихтилат. Колхоздин ревкомиссияди Сулейманни адет патал чпихъ галаз тухуда. И. В. Чирхчир. Амма гъелелиг адас цІийидахъ галаз алагъ-салагъ туькІуьриз кІанзавачир. ГъакІ адет патал «хвашгелди» лугъудай тегъерда гададиз са вил яна, ам вичин иеси уьтмиш хъайи патахъ элкъвена. Б. Гъ. Заз эвера.*

* **адет яз** арал. **къайда хъанвайвал**. *А чІавуз, адет яз, ана колхозди са къад-яхцІур гектарда техилар цазвай. З. Э. Зардияндин дустар. Адет яз, диде-бубайриз, чпин веледрин тариф авурла, хуш жеда.... Б. Гъ. Заз эвера.*

АДЕТДИН прил. са квелди ятІани къетІенвал авачир.... *хва кІвализ фу нез хтайла, адан вилик къве кака эцигна: сад адетдин, муькуьди -яру ранг янавайди А. Къ. Жуьгъенар*

АДЖАМ араб, суц.; -ди, -да араб гъарфар бинедаваз чкадин чІалариз туькІуьрнавай алфавит. *Ада тадиз-тадиз аджамдин гъарфаралди "дир" кхъена. Гъ. Къ. Четин бахт.*

АДИ¹ прил. **вини дережадин**. *КІанзава секин уьмуьр лап ади, Гъа-гъа вахтунда хъана кІубанни. Б. С. Залан хиялар.*

АДИ² кІус гъич са кІусни. *Хъуьлуьдавай Агъарзади Яб гузмач хъи регъуьз ади. А. Ф. КъатІ-къатІ авур зунжурар. Куьне куь девран къванни шаддиз, инсанрин дережада аваз гъала. Ади ажузвалмир гъа! Мад зун ахгакъдай вахт амач. Гъ. Къ. Четин бахт. Зи дустуни вичин дерди туькІуьр лугъуз минетна заз, «Ваъ» - хъайи туш садаз ади, Инал куьмек хъанач адас. Ж. Зани гила ийизва хъел. Ви чанда тІал, ви къилел къал, Такурай заз ади, КцІар. С. К. КцІар. Къучи Салманан мажарайрикай Халкъдин сиверай ван къвезмач ади... А. Къ. Къучи Салман. **Синонимар: буьркуьллагъ, ерли, зерре, гъвелни, кІусни, мискъални, стІу, тварни, эсиллагъ.***

АДИЛ араб, прил.; шир 1) адалатлу, инсаф авай. # ~ инсан, ~ мугъман. *Адил дуванар гъилевай, Гвайди я вун сан, эфенди. Е. Э. Ви рутба гъуьндуьр авурай. Вуч чарайин, и дуьньяда Магърум кас ажуз хъана хъи, Адил гъаким яз аквада, Ерли яб тагуз хъана хъи. М. А. Вуч чарайин? Эй Сад-Аллагъ! Ви гъилева къисметар, Вуна гъяла вири адил мизандал. Ф. Н. Аллагъдин тІвар мецел алаз. 2) (чІехи гъарфуналди - А) **эркекдин хас тІвар**: Адил суц.; -а, -а; Адил муаллим илимрин кандидат я. Р. **Синоним: адалатлу, гъахълу. Антонимар: адалатсуз, гъахъсуз.***

АДЛУ туьрк. прил. **виридаз чидай, вирида гъуьрметзавай**. *Ахцегъа машгъур, еке гъуьрмет къазанмишнавай адлу инсанар гзаф ава. ЛГ, 2001, 10. I. **Синонимар: ад авай, машгъур, тІвар-ван авай.***

АДЛУВАЛ суц.; -или, -иле; илер, -илери, -илера машгъурвал. *Къилел-кІвачел акъвазарнавайбуру, багъа мугъманриз кІвализ теклифзавай, адлувилиз килигна, кутугай чкайрал ацукъарзавай. С. Ярагъви ашукъ Уьзден.*

АДМИНИСТРАЦИЯ урус, суц., 0; -ди, -да 1) дуланажагъдинни экономикадин ва политический рекъяй уьмуьр сад тир сергъятар авай чка. *Храхуба Мегъарамдхуьруьн райондин Цийи хуьруьн администрациядик акатзава.* Д. Шерифалиев. "Гъвечли чилин" члехи къазаяр || ЛГ, 2000, 6. IV. 2) дуланажагъдинни экономикадин ва политический рекъяй уьмуьр ва сергъятар сад тир чкадин кыле авайбур.

Администрацияди налогар вахтунда кIватIзава. ЛГ, 2000, 20. VII. *Къурагъиз гъахъзамазди, райондин администрациядин дараматдин кланикай... тарар аквада.* ЛГ, 2001, 19. VII... *Махачкъала шегъердин администрацияди квез... мискIин ачухунин шадвиллин межлисдиз атун теклифзава.* ЛГ, 2001, 16. УПР

* **администрациядин кыл** [урус глава администрации] суц.; администрациядин виридалайни кыле авайди, къуллугъдиз члехиди. *Администрациядин кыл Р. Гъажалиев вични хъсан спортсмен я. Адаз азаддиз къуршахар къунай спортдин мастервиллин дережа ава.* Р. Набиев. Вилик мадни гзаф крар кума || ЛГ, 2000, 20. VII.

АДМИНИСТРАТОР урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра идарадин члехиди.

АДРЕС урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра инсан яшамиш жезвай, идара авай чка. *Йикъа виш чар кхъейтIани, Ви адрес заз икрагъ жедач.* А. С. Йикъа виш чар... *Яргъа аватIа, лагъ адрес заз ви.* А. Ал. Муьжъудар.

АЖАЙИБ¹ араб, прил. 1) гуьзел, гуьрчег мешребралди инсанар гъейранардай. *Дустуни ваз са ажайиб Савкъват ракъана.* Е. Э. Чуьхвер. 2) мягътелардай. *Фагъумайла, ваз, фугъара, ажайиб кар хъана хьи.* Е. Э. Дуст Ягъиядиз. *Вичел алай таза либас, ХунI ажайиб вун я сарас.* Е. Э. Гуьруьдиз ухшар акуна. *Ни акъудна и женг, тIурфан... Къарагъна чи Табасаран, Им лап ажайиб женг хъана.* С. С. Чи гъар са кар къешенг хъана. *Гъакъикъатда и кар мумкин тушир, амма халкъдин яратмишунра лап ажайиб вакъияярни пайда хъун мумкин тир.* Р. Р. Лезги халкъдин игитвиллин эпос. **Синонимар:** интересный, къариб.

АЖАЙИБ² нар. еридиз вини дережада. *Душмандиз ам ширин хъана. ХунI ажайиб къуруни хъана.* Е. Э. Къах тIуьр кац. *Ажайиб къвез фида дуьнья, Я вилик, Къулухъ тийижиз.* С. С. Вуч яцIуз къадай авам.

АЖАЙИБВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера 1) еридиз вини дережа тир гъал. # ~ хуьх, ажайибвилел гъейран хъухъ. *Рушан ажайибвили зун гъейранарна.* Р. 2) гъейранвал. **Синонимар:** гуьрчегвал, къарибвал, гуьзелвал. **Антоним:** эйбежервал.

АЖАЙИБВИЛЕЛДИ нар. ажайибвал хас яз. **Синонимар:** гуьзелвилелди, гуьрчегвилелди, гъейранвилелди, къарибвилелди, **Антоним:** эйбежервилелди.

АЖАЙИБДАКАЗ нар. гуьрчегдиз, гуьзелдиз. *Ажайибдаказ рахада вун...* Р. **Синонимар:** гуьрчегдаказ, гуьзелдиз. **Антоним:** эйбежердаказ.

АЖАЛ араб, суц.; -ди, -да; ар, -ри, -ра кьиникъ. *Дуьньяда инсан жедали Ажал, завал, агъри (а)вачир.* Е. Э. Бахтатар. *Ихътин йифиз ажалдихъай хъжедач кичIе.* А. Къ. ТIурфандин йиф. *Къуьчхуьр Саидан поэзидин пайдахдал "Я ажал, я азадвал" кхъенвай.* А. С. Хуьруьг Тагъир. *Ваъ, шаирди, я игитди - садани Фикирзавач ажалдикай садрани.* А. Ал. Муьжъудар.

* **ажал мукъва хъун** гл., нин рекъидай вахт мукъвал хъун. *Ажал мукъвал хъайшла, вун квез чара я?* Е. Э. Дуьнья, гъей!

* **ажалди ав [къув] ягъун рах., гл.,** нин рекъидай вахт мукъвал хъун. *Адан ажалди ав язава.* Р.

* **ажал агакъун [атун]** гл., рекъидай вахт атун. *Эй, Сулейман, дуьз я ви чIал, Гъич вьедедиз жедач мажал. На ваз къведач лугъуз ажал, Вуч фикир, гиман ава ви?* С. С. Эй бенде, вахъ...

* **ажал агакъай кицIи несидин шаламар неда** мисал жуван гележег гъисс тавуна къайгъудардиз писвал авурла лугъудай гафар. - *Агъа, лагъана эхирдай Рамазанди. Ажал агакъай кицIи несидин шаламар недай адет я.* З. Э. Куьгъне кавхаяр пIуртI.

АЖАЛСУЗ нар. рекъидай вахт жедалди, рекъидай себеб авачиз. *Фашистрин лап рикI алай а солдатар Къена ажалсуз, вири мурдар хъана.* Х. Т. Ай хъана хьи, хъана. *Заз къейибур акуна, хва, ажалсуз, Завай чпис са тавазивал тахъана.* А. С. Хцихъ галаз ихтилат.

АЖАЛСУЗВАЛ суц.; -или, -иле ажалсуз гъал. *Чаз ажалсузвал къисмет жеда жал?* Р.

АЖАЛСУЗДАКАЗ нар. ажал авачиз.

АЖДАГЪАН фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) махарик квай, ирид гъил квай, са шумуд кыл алай, сивяй къуд патахъ цIай чикIидай вагъши. *Эгер ятIа багъа ваз Ви кланивал чандилай, Зи стхайрин къисасар Бахчу аясада гъандилай.* З. Р., Б. С. Шарвили. *Тух тежер аждагъан я вун чилеравай...* Х. Т. Эхирдиз тамаш; 2) куьч. **еке беден авай, девлетривай тух тежер, къаних инсан.**

АЖЕБ¹ (**АЖЕБАН**) прил. 1) ажайиб, лап хъсан. *Манишлагъ, ви бегъердин Ажеб заман я, бахтатар.* Е. Э. Бахтатар. *Ажеб чка - зияратдиз Вахъ элкъведи, я Эренлер.* Х. Къ. Я Эренлер! *Ава къван вахъ ажеб гъунар, Гум аршда, цава, самовар!* С. С. Самовар. 2) къайдасузвилел гъейранардай. *Гъарай, эллер, тис ксариз Ажеб дуьнья хъанвачни?* Е. Э. Гъарай, эллер. *Ажеб авам я чи Куьре; Чизамач я тепе, дере...* С. С. Жедайд туш.

АЖЕБ² (**АЖЕБАН**) нар. 1) гзаф, лап. *Ажеб ширин рахада мез...* Е. Э. Гуьруьдиз ухшар акуна. *Ажеб хъсан затI я мектеб! Гъанихъ гала зи вил диде...* С. С. Ажеб хъсан затI я мектеб. *Саданни вилиз таквадай*

Ажеб пис тІал я кпул. С. С. Кпул. Юлдашар, им ажеб зурба Мусибатдин кьуьд хъана хъи... С. С. Мусибатдин кьуьд хъана хъи. 2) т-б **гъейранардай жуьреда**. - Интересно, интересно, - ажебан рахана Жабир-жанавур. - Дуьз кар авуна куьне, чибур лагъайтІа, гъазуран мискІин аваз, ам са тІимил ремонтна кардик кутаз тежес ава. М. Б. Цийи мискІин. **Синоним:** ажебдиз. **Антоним:** наажеб.

* **ажеб хъана(чни)**! межд. "пис касдин кьилел атай дуьшуьш гъахълуди я, лап хъсан хъана" манадин ибара. **Синоним:** кьилеваз хъана.

АЖЕБДИЗ нар. лап хъсандиз. Вири кьуд пад и шикилдин мешребдик Уьзуьагъдиз акъвазнава ажебдиз - Герек авач артухан кьулайвал. И. Гь. Шикил. Шагъни Шалбуз кимин кьвед кьве мешреб хъиз - Дуьньядин ар хуьз, намус хуьз, эдеб хуьз - Ацукънава кьула гъейри дагъларин: Акванни чеб ийида хунІ ажебдиз! И. Гь. **Синоним:** ажеб.

АЖЕМ араб, куьгь, прил. -ди, -да арабар тушир, амма Араб Халифатдик акатзавай мусурман тир. Ажем вилайат Къафкъази. Е. Э. Чуьхвер. араб, ажем Гъиндистанда кияр шив ваз мубарак хъуй! Е. Э. Балкандин тариф.

АЖИ туьрк, прил. туькьуьл: * **ажин хъверун** гл., ни рикІ туькьуьл тирди кълурдай хъвер авун. Герейбег акъваз хъана, ажин хъверна, хейлин кисна, ахпа ада бамиш ванцелди лагъана... Къ. М. Хайи чилин таватар.

АЖИЗ кил. **АЖУЗ**.

АЖИЗДИЗ нар. ажиз гълда аваз, ажиз яз. Ажиздиз амукьдалди кьиникъ хъсан я. Р.

АЖУГЪ туьрк, суц.; -ди, да; -ар, -ри, -ра аннамишзавай гъакъикъят такІан хъанвайди кълурзавай гьисс. Дидеди мад ахъайзамач махар аз, АцІурдай рикІ умудривни ажугъдив. А. С. Дидедин кьисас. Дуьньядин чарх кьве патахъни элкьведайди рикІелай алудмир! - лагъана ажугъдалди Шагъмара МутІалибаз. Гь. Къ. Четин бахт. Америкадин президент Клинтонан ва адан писпидал кьуьлзавай масабурун вагъшивал ва жавабдарсузвал акурла, инсанрин рикІер еке ажугъдив ацІузва. Гь. Рамалданов. Гъахъни батІул чир тавуна || ЛГ. 1999, 21 Н. Алад! Анжах руьгъдив ажугъ мийир агуд... А. Къ. Алад жуван пакад йикъаз... **Синоним:** хъел.

АЖУГЪЛАМИШ: * **ажугъламиш хъун** гл., вуж хъел куткун.. Ам ажугъламиш хъанвай, ятІани, гьар лагъайла, аял хъиз, машиндин вилик физвай. М. Б. «Жигули».

АЖУГЪЛАМИШУН гл.; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; ажугъламиш авун, ажугъламиш тавун, ажугъламиш тахвун, ажугъламиш хъийимир хъел гъун. И гададин амалри зун ажугъламишзава. Р.

АЖУГЪЛУ туьрк, прил. хъел квай. Кагъаз я яргъиди, я ажугълуди тушир. Ам, аксина, гъазаблуди тир. А. А. Лезгияр. Зи рикІиз пара такІан хъана, ажугълу тиртІани, за жуваз сабур гана... ЛГ, 1996, 2.П.

* **ажугълу авун** гл., ни-куь вуж хъел квай гълдиз гъун. Аялри зун ажугълу ийизва. Р.

* **ажугълу хъун** гл., вуж хъел квай гълдиз атун. Жезва Гълч, кьуркьуш хъиз, чилел цавун тагъ, Жезва зун ажугълу - жагъизвач мелгъем. А. Къ. Ажугъ.

АЖУГЪЛУВАЛ прил. -или; -иле; -илер, -илери, -илера ажугълу гъл. Ажугълувал масадаз кълурмир. Р. - Пейкерни Къардаш инай квадарна кІанда, гадаяр! - Бедевхан уьткемвални ажугълувал какахъай ванцелди рахана. Къ. М. Хайи чилин таватар. Ажугълувал, сабурсузвал, Сергъят квахъай такІанвал, Ахлакьсузвал, абурсузвал, Шит гафарин кьакъанвал... А. Къ. ЖаллатІар. Гъайиф хъи, эхиримжи вахтара лезги миллетдин тІвар лекеламишзавай, милли руьгъ агъузарзавай, чеб чІулав ниятривни ажугълувилив, буьркъуь пехилвилив ацІанвай чарар, арзаяр, макъалаяр... акъатнава. ЛГ.2001, 1. XI.

АЖУГЪЛУДАКАЗ нар. хъел кваз. Ажугълудаказ жаваб гана. Р. **Синоним:** ажугълуз.

АЖУГЪЛУЗ нар. хъел кваз, ажугълу гълда аваз. Цайлапанди михъиз айван ишигълу авуна ва цавуни ажугълуз ва гужлуз ван авуна. А. Ф. Садрани ажугълуз рахамир. Р. **Синоним:** ажугълудаказ.

АЖУЗ¹ суц.; -да, -да; -ар, -ри, -ра зайифди, кьуват авачир кас. Ажузри фикирда акъвазна кьилел, Хъухъваз незвай чІавуз кьегълари гъетер. И. Ш. Кьудар. **Синоним:** бейниван. **Антоним:** викІегъ.

АЖУЗ² || **АЖИЗ** туьрк, прил. 1) мал-девлет авачир, кесиб. Деро хара алукІда вал, Эмин ажуз туш, севдуйгъум. Е. Э. Вун хвашгелди, сафагелди. Гъиле я мал, мулк авачиз ажуз кьа Гъатна, азиятрал, гъиливди кьил хуьз. А. Ф. КьатІ-кьатІ авур зунжурар. Лезги кьегъл Шарвили Ажуз касдин дирек я. З. Р., Б. С. Шарвили. Керекуьре Пуркурович шехъзава. - Квез завай вуч кІанзава? Зун язух, кесиб, фагъир, ажуз са кас я. Залай гъил кьачу! Ф. Б. Филиал. 2) **викІегъвал**, кьуват авачир. Крар - ажуз, гафар - зурба, Шейх лугъуз, галчукна аба. С. С. Къара пулуниз. Амал - бетер, гафар - ажиз, Яб гумир на адан мециз. С. С. Къара пулуниз... "Къуй игит тир бубадихъ Тахъурай хва ажуз тир!" - Мисал хъана Батъраян цІарцІикай. А. С. Хъихъ галаз ихтилат. Белки, я жед зун викІегъни, ажузни, Амма хъанач гъейратсузвал зи чанда. Б. С. Дуьньядал зун... **Синонимар:** кичІе, зайиф. **Антонимар:** викІегъ, зирек, уьткем, зиринг, йигин.

* **ажуз (ажиз) авун** гл., ни вуж-вуч кьуват авачир гълдиз гъун. Абуру хозяинар авуна ажуз, Ачух тІалабнар гъаз экъечІиз чиниз. А. Ф. КьатІ-кьатІ авур зунжурар.

* **ажуз (ажиз) хъун** гл., вуж 1) **викІегъвал**, кьуват авачир гълдиз атун. Гълбет, жед са пад ажиз, Вичиз гьакІ кьуват авачиз. С. С. Чпи чІурна чпин ара. Вуч чарайин, и Дуьньяда Магърум кас ажуз хъана

хьи... М. А. Вуч чарайин? Кесиби инсан виниз жезва, Девлетлуди агъуз жезва. И арада хабарсузбур Дуньядикай ажуз жезва. Ашукъ Абдул. Кесиби инсан. Эхир къилий хъана ажуз. Лугъузва за - вуч хъана заз. С. Ялтахан эхир. Ажуз жеда инсан ватан авачтIа, КIантIа вич лукI, кIандатIа вич пачагъ хъуй. М. Б. Квез я. 2) куьн гъилий **гъамиша квел ятIани алахъун**.... адан юлдашиди,... Гъажикъайиб халу трактордин гъилий ажуз хъанвайди я лугъуз, заз шел-хвал авуна. К. М. Ахъайин за квез... Заз килиг, чан хва! Эгер тарсар кIел тийиз, вун адан гъилий ажуз хъайитIа, ахпа закай хъел къемир! А. Сайд. Туртур.

АЖУЗАРУН, АЖУЗУН гл.; -да, -на, -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; ажузар тавун, ажузар тахвун. ажузар хъийимир къуват авачир гъалдиз гъун. Гъикъван чIав тир и бейчара Ажузарна Зулжалалди. С. К. Виш йис хъанвай къари.

АЖУЗБУР ажуз прилагательнидикай хъанвай существительнидин гзафвилин къадардин форма. Кил. **АЖУЗДИ**.

АЖУЗВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера ажуз гъал. Сулейманан мецин дяве Ажузвал къурд туш хиве. С. С. Туб сара къаз. - Бес я, чан диде, душманриз чи ажузвал такурарай, - минетна Дуньниседи. Гъ. Къ. Четин бахт. Са чIавузни лезгийриз Ажузвал чир хъайид туш. Мегъ. А. Са чIавузни. Ажузвал усалвал я. Ажузвили хаинвилел гъида. А. Къ. Жуьгъенар. Ни ятIани гъахъдувили сесиналди кIелзава Тахсирар зи, ажузвилер, хийирлу крар. А. Къ. Турфандин йиф. Ваз ажузвал кутугнавай хесет туш, - Къванцин хъин халкъ я лагъай тIвар ала. М. Б. РикIин интервью. **Синоним:** зайифвал, бушвал, кичIевал. **Антоним:** вилегъвал.

* **ажузвал авун** гл., ни кичIеди, зайифди яз къалурун, гъа и лишанрин гьерекатар авун. Гъич санални авунач на ажузвал. Х. Т. Дагъдин кард. Гъич са чIавузни ажузвал тийидай Надежда Михайловна тек са и кIул экъисай къери рацIамрин кIаник квай чухурдай рагъул вилер килигзавай касдин вилик, дергесди ягъай векъ хъиз, такъатсуз жедай. А. А. Умуд. «Мад ажузвал хъийидач», «Лап къейитIани Къулухъ чIугвадач» лагъана. Б. Гъ. Заз эвера. Шарвили кичIевал вуч затI ятIа чин тийир дирибаш аскер, женгина гъикъван четинвилерал расалмиш хъайитIани душмандин вилик руьгъдин ажузвал тавуна кIеверай экъечIиз алакнавай кас я. Б. С. "Шарвили" гъикI арадиз атана? // ЛГ, 2000, 8. VI.

АЖУЗВАЛУН гл., ни; -на, -из, -зава; -мир, -ин, -рай; ажузвал авун, ажузвал ая, ажузвал тавун, ажузвал тахвун, ажузвал хъийимир кичIе хъун, зайиф хъун. Жегъил инсан, рикIин гимии Эдебдалди ятIа зирек, Ажузвалмир, ша, хъухъ таниш, Садрани вун амукъич тек. Ш. Къ. Дагъларин рушар. -Фляяр! - гъарайна Къамкъама. - Ажузвалмир! - рикI кIевиз яхъ! Гъ. Къ. Четин бахт. - Агъ, Нуфтали халу амаз кIандай... Чнани ажузваддачир... Гъ. Къ. Четин бахт. Ажузвалнач тек чIавуз Са кIусни Шарвилиди. З. Р., Б. С. Шарвили. Дуьз лагъайтIа, Надиракни тIимил кичI акатнавай. ЯтIани ада ажузвалнач. А. Сайд. Хайи гичин. Зи халкъ! Заз вун чир хъана, чир. Вун садрахъни икI хъаначир, МуьтIугъвална лукI хъаначир, Ажузвална къил хвеначир, Буьркъуьвална вил къуначир, Усалвална чил ганачир... Жувал хъша, жувал халкъ! М. М. Жувал хъша.

АЖУЗДИ суц.; -да, -да; -бур, -буру, -бура зайифди Ина гъич гужлуда гъарайна, Ажузда къил агъуз гъидай туш. М. Б. Дустариз жаваб.

АЖУЗУН кил. **АЖУЗАРУН**.

АЗАБ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра азият. Язух хъайи гъабурун гъалер рикIел гъаши азаб, кесибар. С. С. Мунафикъди авур гъилле. И азабда, азиятда, дарвиле Къиникъикай хкатна чи Магъамад. А. Ф. КъатI-къатI авур зунжурар. Чурун регъят я, эхцигун - азаб. Х. Т. Гурхана. Сада гъуцарвай бул кар тIалабдай, Муькьудаз кIвалах тир лап азабдай. Ф. Н. Къве устIар. **Синонимар:** азият, зегъмет.

* **азаб(ар) гун** гл., нин низ; азият жедай гъалдиз гъун. Я гъахъ авачиз, я гъисаб, Душманари гайи азаб. С. С. Гевил тух хъана хьи. [Шихрагъим] Буба! Гзаф гъарагъар авун, жуван чандиз азаб гун, азият чIугун герек къвезвач. Заз вавай кIандай са затIни авач. С. С., С. М. СтIал Саяд. Шихнесираз азаб гумир, язух къведай кас са вун я... Ш. Къ. Гъурчехъанди тIавус хуьда...

АЗАД туьрк. прил. 1) масадалай аслу тушир. Бахтлу хъун патал чаз вуч я кимиди? - Азад чил, михъи цав, ярдин хуш нефес! И. Ш. Къудар Азадди хъурай чилел гъар инсан, Къуьзуьд ятIани, жаван ятIани. А. С. Хцихъ галаз ихтилат. Сад Аллагъди чаз багъишина камал, ШейтIанвиликай пай квачир амал. Негъ авуна къияматдин мал, Дуьз тир рехъ авай, азад халкъ я чун. С. Лезги халкъ я чун. 2) (чIехи гъарф А) **Азад** - итимдин хас тIвар. **Синонимар:** . мирехас, масадан гъилик квачир.

* **азад авун** гл., 1) вуж, вуч нивай, квевай чара авун, къакъудун. А ви гардан ая азад... Е. Э. Ханум. Бунтчийрин фикир сифте нубатда дустагъда авай чин сирдашар азад хъувун я. Гъ. Къ. Четин бахт. 2) **къин**. Вун такIан кас жеч фанада, ХъайтIа ам азад авурай. Е. Э. Мубарак Исмаил. Аман, минет чара вакай, Азад ая жегъеннем цIукай... Х. Къ. Вейсул Къаранидиз.

* **азад хъун** гл., вуж, вуч нивай, квевай 1) чара хъун, къакъатун. Мятежчийрикай азад хъанвай хуьрера лежберар зулун къуьгъверар къарагъарунал, салариз пер ягъунал, никIериз фитер тухунал машгъул тир. Гъ. Къ. Четин бахт. Азад жедай азабрикай, Къаршидал вун алачиртIа... Ш. Къ. Жедачирни? 2) масадалай аслу тирвиляй акъатун. Шарвилидини Давида Къафкъаздин маса халкъаризни чапхунчийрикай азад хъуниз

куьмек гузвай. Р. Р. Лезги халкъдин игитвилдин эпос.

* **азад ибара** *граммат., суц.;* рахазвай макъамда гъар са гаф, вичин асул манада ишлемишнаваз, грамматикадин къайдада аваз туькГуьрзавай ва гъакъикъатдин гъалариз, затГариз, лишанриз Гвар язавай гафарин КватГал. *Месела, тамун рехъ, рекъай фин, гуьзел гъава, къушарин сесер, тарарин хилер, хилелай хилел хкадарун.*

* **азад тушир ва я мягъкем ибара** *граммат., суц.;* рахазвайда вичин фикир лугъун патал, къилдин гаф хъиз, гъазурди яз ишлемишдай гафарин КватГал. *Месела: къурен рикI авай Аждагъан, рикIел хтун, агъа Дуьнья, дуьнедин (Дуьньядин) а кыле, кефияр саз хъун, чинал хкун, немир, хъвамир лугъудай хътин, чилерцавар ацIай къван, яб акалун, къанни сад жедалди, вилин Каник, КIур гун, цавариз акъатун.*

* **азад гафаринни мягъкем ибарадин КватГал** *граммат., суц.;* рахазвай макъамда вичин асул манада аваз ишлемишнавай гафуникайни ва мягъкем ибарадикай туькГуьрнавай КватГал. *Месела: гъамиша кефияр саз хъун, хатур чинал хкун, къурен рикI авай Аждагъан гада, Муса рикIел хтун, гада рикIел хтун, дуьнедин (Дуьньядин) а кыле хъун, немир, хъвамир лугъудай хътин руш, немир, хъвамир лугъудай хътин гада. Мисалар яз гъанвай уьлчмейра "азад" гафарин Каникай дуьз цIар чIугунава. Рахунра (чIала - ваъ) а гафарин чкадал маса гафар ишлемишайтIани жеда.*

АЗАДБУР **азадди** *существительнидин гзафвилдин къадардин форма. Кил. АЗАДДИ.*

АЗАДВАЛ *суц.;* -или, -иле; -илер, -илери, -илера *масадалай аслу туширвал, азад тир гъал. Эй, юлдашар, и азадвал - Ажайиб им гъат хъана хъи. С. С. Азадвал. Килигна хъи гъакI тавуртIа, хъанач азадвилер ясигъиз. С. С. Чи партид рекъиз. Къуьчхуьр Саидан поэзиядин пайдахдал "Я ажал, я азадвал" кхъенвай". А. С. Хуьруьг Тагъиран эсерар. Азадвал къиметлу ядигар яз акур касдивай азадсузвал эхиз жедач... Азадвал цавай аватна сиве гъатдач. Ам къазанмишун патал гурлу дявеяр тавуна жедач. А. А. Имам Ярагъ Мегъамед. Инкъилабдин гаф чКIанвай рекъери Азадвилдин майдандал чун акъудна. А. С. Хцихъ галаз ихтилат. Сагърай! Сагърай хайи ватан - Зун ви патав хкведа. Хкведа зун, рикIиз дарих Азадвал бес тахъайла. А. Къ. КъванцIила. Ни алудрай сергъят Къулан вацIалай, Жедайвал са рикI сагълам са беденда? Къведач къван сад чаз куьмекиз ВацIалай, Гузвай затI туш къван азадвал туьквендай? Б. С. ЖедатIа ша куьмека. Чарчеллай азадвал къведай йисан гатуз къвана КIанзавай марф хътин затI я. З. Р. Веси.*

* **азадвилдин женгер** *суц.;* **масадалай аслу туширвал хуьн патал женгер.** *Малум тирвал, чапхунчи халкъар чпин медениятдай ацукъай халкъарилай хейлин гуьгъуьна амуькун адетдин кар тир. Куьз лагъайтIа, куьчеривили меденият арадиз гъана, ам вилик финиз къулай шартIар яратмишдач. Р. Р. Лезги халкъдин игитвилдин эпос.*

АЗАДВИЛЕЛДИ *нар. масадалай аслу тушир гъалда. Азадвилелди яшамии хъун къазанмишина. Р.*

Синонимар: азадвилев, азадказ, азаддиз.

АЗАДВИЛИВ *нар. азадвал хас яз, са манийвални авачиз. Ваъ. Жезвач кат. Куьз лагъайтIа, Азадвилев зигъинсуз КутIуннава гуж авайда Къе зи КIвачгъил эркинсуз. А. Къ. Манкъурт. Синонимар: азадказ, азаддиз.*

АЗАДДАКАЗ *рах., нар. 1) аслу тушиз... хайи чилел инсанар азаддаказ ва хушбахтдаказ яшамии хъун патал ада (Шарвиледи - А. Г.), къуватарни гъайиф татана, женг чIугвазва... Б. С. «Шарвили» гъикI арадиз атана? 2) кичIевал авачиз, вири къуват желбна. Азаддаказ ачуха къуьн, Дергес рекъе рахадайвал. А. С. Хцихъ галаз ихтилат. Синонимар: азадвилев, азаддиз.*

АЗАДДИ *суц.;* -да, -да; -бур, -буру, -бура *масадалай аслу туширди. Азадди хъурай чилел гъар инсан, Къуьзуд ятIани, жаван ятIани. А. С. Хцихъ галаз ихтилат.*

АЗАДДИЗ *нар. 1) азад яз, масадалай аслу тушиз. Гуьурметлу жемят! Куьн гъамиша азаддиз яшамии хъайи уьзденрин невеяр я. Гъ. Къ. Четин бахт. Бес я! Зилияр, хкуда жерягъ. Завни азаддиз къачуз тур нефес. Ф. Н. Зили 2) куьч. са четинвални авачиз, михъидаказ. Лекъ акурла цававай Лув юзуриз азаддиз... А. Ал. Вадар. Ваз аквазва хъи, чунни азаддиз чечен чIалал рахазва || ЛГ, 1996, 6. XII. Синонимар: азадказ, азадвилев.*

* **азаддиз къуршахар къун урус** [вольная борьба] **юкъварар къунай акъажунрин са жуьре.**

Администрациядин къил Р. Гъажалиев вични хъсан спортсмен я. Адаз азаддиз къуршахар къунай спортдин мастервилдин дережа ава. Р. Набиев. Вилик мадни гзаф крар кума// ЛГ, 2000, 20. VII.

АЗАДУН *гл., ни вуж-вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; азад тавун, азад тахвун, азад ийимир, азад хъийимир 1) масадалай аслу тушир гъалдиз гъун. Вучда за ви рапарикай, Ви мелгъемдин гафарикай, Зун азаддай гъамарикай, Авачирла дарман, духтур. Ш. Къ. Дарман авач заз. 2) чуькъвена къунвайди авай гъалдай акъудун; 3) ахъаюн. Леонардо да Винчиди къефесда Авай билбил денбеден, са нефесда Къимет гана къачуна ва азадна: «Зун хъиз жемир: лув це гъатна гъевесда!» И. Гъ.*

АЗАН *араб, суц.;* -ди, -да; -ар, -ри, -ра **капI авунин вахт хъанвайди малумариз ва капI ийиз мискIиндай гузвай эвер.** *Ара-бир КIвачел акъалтна фекъиди Ацалдарда хуьрел азандин сесер. А. Ф. КъатI-къатI авур зунжурар. Сифте азанни вичин хивез къачунва. М. Б.. Цийи мискIин. Халкъар гзаф, азан сад я, динни сад я, иманни сад, Къуръан хуьзвай михъидаказ къизилверекъ, зар акуна. Ас. М. Гъезелар.*

* **азан ягъун** гл., ни **азандин гафар яргъа авайбуруз ван къведайвал манидал лугъун**. Гад къвезава, фад Гьерекат, Йигин ягъа, азан салат. С. С. Хъуьтлуьз гьамам, гатуз багъда. Къетне азанар язавай, мисклиндин цлаллай къватидай гила Нуралидин ван къвезвай... М. Б. Цийи мисклин.

АЗАР фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) **сагъсузвал, тIал**. Бендедин кьил акъат тийир им вучтин я азар? Е. Э. Духтурханадай чар. Акурд я заз пара азар. С. С. Къиздирмадиз. Къалуз Мусаибан азар, Чугваз туна чав агъузар... С. С. Тапан кагъаз диз жаваб. Са начагъдаз духтурди икI лагъана: - Хъсан нез-хъухъ, квахъда вири азарар. Мегъ. А. Начагъ я. 2) куьч. **ашкъи, муьгъуьббат**. Эхир, яр, ви азарди зун тадайд туш... Е. Э. Ярдин дерт... Дуст кас, и дишегълидин азар - каш я. Къ. М. Дагъларин деринрин булахар. 3) куьч. **вичикай масадбуруз туькъуьл фикир, хажалат гудайди**. Ахмакъвилик квай са азар, Чир тахъун я хийир, зарар... С. С. Хъухъ тIун вун уях, мусурман. Къал-къиж авун - кIвализ азар, Архаярни жеда бизар. Шумуд душман мердимазар КIвал чIур хъунал шад я. КъепIир. М. А. КъепIир. Ам (Мирзе -А. Г.) чи духтурдиз ганвай азар я: вил алатайвалди, спиртдин иесивал ийида. 3. Гъ. Лезгийрин риваят. Тек са кар хъана лам патал азар: Луту Мегътиди тIуьнай а газар. С. Мегътидин лам.

* **азар галуькун** гл., **нихъ-къехъ сагъламвал чIурдай тIалдин таъсирдик хъун**. Шумудни са жуьре азар галуькнай. А. Ф. КъатI-къатI авур зунжурар.

* **азар чIугун** гл., ни **сагъламвал авачир гьалда хъун**. Шумуд йисуз чIугван азар? Е. Э. За вуч ийин аман я, Раби?

* **азар гуй!** межд. Михеннатдиз гуй а азар, Мерд итим яхун хъсан туш. С. С. Ише тефир жуван гафар. ина [ана] вуч ~ авайди я? ина гана] ~ авач.

АЗАРЛУ¹ туьрк, прил. **нахуш, сагъсуз, сагъвал авачир**. # азарлудахъ хъсандиз гелкъуьн; азарлудахъ гелкъуьн чи буржарикай я; азарлудахъ гелкъуьн тавурла, нетижаяр писбур жеда. Умм Сальмади, Аллагъ адалай рази хъурай, ахъайиз хъайивал, Расул Аллагъди лугъудалдай: «Азарлу ва я кьенвай касдин патав гваз хъайитIа, анжах хъсан рахух, гьикI лагъайитIа, малаикар куьне лугъузвай гафарихъ агъада» Диндикай суьгъбетар || Самур, 1994, № 3. **Синонимар:** уьзуьрлу, начагъ, нефинж, сагъсуз, кефсуз, нахуш, хенек.

* **азарлу авун** гл., ни-куь вуж **азар галуькай гьалдиз гъун**. Накъан къаяри ам азарлу авуна. Р.

* **азарлу хъун** гл., вуж **начагъ хъун, сагълам гьалдай акъатун**. Велидин диде азарлу хъана. Куьре чIалан элифарни кIелдай жуз. Ахна буба азарлу хъана, зи гьал мадни пис хъана С. С. Жувакай ихтилат. Вуна зи мес хъивегъ, къарагъ: Тапаррай зун жеда начагъ, КIвализ зи патав атайдаз Акурай зун азарлу яз. Х. Т. Малла Иса. Мекъивилелай уьгъуьяр акатнавай, азарлу хъанвай инсандин, иллаки аялдин, далуяр цIегърен хъуьцIурдалди тIушунайла, ам акваз-акваз сагъ хъижедайди виридаз фадлай чизвай. Гъ. Къ. Четин бахт.

АЗАРЛУ² туьрк, суц.; -да, -да; яр, -йри, -йра **нахуш кас**. Хуьруьн кьилихъ галай къакъан тепедал Сурар алай, я лугъуз абур пIирер. Азарлуяр гваз къведай папар анал, Куьрсардай къванерикай гъуз цIиргъер. А. Ф. КъатI-къатI авур зунжурар. **Синонимар:** нахуш, сагъсузвал.

АЗАРЛУБУР азарлуди существительнидин гзафвилини къадардин форма. Кил. **АЗАРЛУДИ**.

АЗАРЛУВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера азарлу гьал. Садахъни тахъуй ихътин азарлувал. Р. **Синоним:** начагъвал, сагъсузвал.

АЗАРЛУДИ суц.; -да, -да; -бур, -буру, -бура азарлу инсан. "Чаз Расул Аллагъди... азарлудал кьил чIугун, кьейиди кучудиз тухудайла сурухъ фин, тири атайдаз хийир, сагъвал тIалабун, гайи кьинез вафалу хъун, зиллетдик квайдаз куьмек гун, эверайдаз гъай лугъун, салам гун эмирнавайди я"... Азарлубуруз чан хкат тавунмаз "ла иллагъи илла лагъи" лугъуз тур". Диндикай суьгъбетар || Самур, 1994, № 3. - Духтур азарлудакай инжиклу жедач! давамарна Гъасана, алад, тадиз галаз хъша! А. Сайд. «Алад, ваз югъур хъурай!»

АЗАРХАНА суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра азарлубур сагъардай идара, чка. Гъикъван вахт я: зи бейкеф чан Азарханад ракъаралла. Ш. Къ. Азарханадай жаваб. **Синоним:** больница, духтурхана.

АЗБА араб, суц.; -ди, -да; яр, -йри, -йра агъ, экъуьгъун... Гъавая кас квачир баладик кутан тийин, я чунни тахсир квачиз бедбахт хъайи маса касдин азбайри кун тавурай. Гъ. Къ. Четин бахт.

АЗВА фарс: * **туькъуьл азва** суц. **гзаф туькъуьл са вуч ятIани**. Им алуча туш, туькъуьл азва я. Р.

АЗГАР прил. **ачух, миьхи, чими**. Чехи вацIун дереда азгар рагъ гъатнава. Гъ. Къ. Четин бахт. Хъуьтлуьн цIиг азгарди хъана - живер катна. Гъ. Къ. Четин бахт. **Синонимар:** алахъай, къвал-къеж авачир.

АЗГАРВАЛ суц.; -или; -иле; -илер, -илери, -илера азгар гьал. Азгарвални гъамиша хъсан туш. Р.

АЗГАРДИЗ нар. азгар яз. Гатфар азгардиз атанвай. С. М. Маяк Саимат.

АЗГЪУН¹ прил.; **тарашчивилин кьилихдин**. Амал азгъун, мидаим чапхун уьмуьр физ, Инсанвилини зерре лишан вак квайд туш. Е. Э. Нефсиниз. Виликан председатель Магъсудов Гъасан дуьз итим я, адахъ артух азгъун нефс авач. И. В. Къуьр алатна сикI хъана. **Синонимар:** къаних, нефс авай, тух тежер. **Антоним:** гъил ачух.

АЗГЪУН² суц.; -а, -а; -ар, -ри, -ра къаних, тарашчи, лавгъа кас, еке нефс авайди. Вун, азгъун, гъуьрчез акъатна. Е. Э. Къази. Гъинава Гитлер, залум, азгъун, халкъдин иви хъвайи къузгъун... Х. Т. КIуьд лагъай

майдиз. *А азгъунри тарашна Берекатлу чилер чи. А азгъунри барбатІна НикІеравай къуьлер чи.* З. Р., Б. С. Шарвили.

АЗГЪУНВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера къанихвал, тарашчивал. "Мама Иса" поэмадай кІелдайбуруз фекъийрин азгъунвал, инсансузвал, къве чин алайвал аквазва. А. С. Хуьруьг Тагъбир. *Азгъунвилин а къил вуч я?* А. Ал. А къил.

АЗГЪУНВИЛЕЛДИ нар.; азгъунвал кваз. *Азгъунвилелди яшимши хъунин эхир авайди туш.* Р.

АЗЕРБАЙДЖАН¹ суц.; -ди, -да; ар, -ри, -ра 1) Лезгистандин къибле патан чилел яшамиш жезвай туьрк чІаларин дестедик акатзавай миллетдин векил. *Сам-Сам хъиз, муграгъвийри яру аскерарни - урусар, украинвийр, татарар, осетинар, гуржияр, азербайжанар ва таниш тушир миллетрин векилар хушдиз, хайи рухварар къван истеклудаказ къабулна.* Гъ. Къ. Четин бахт; 2) (чІехи гъарфуналди - А) хас тІвар **Азербайджан - Лезгистандин къибле патан вилаят**. *Кардин къил ана ава хъи, Тахтакентдин заводдивай Азербайжандин ва Дагъустандин игътияжар фадлай таъмин жезвачир.* Гъ. Къ. Четин бахт.

АЗЕРБАЙЖАН² прил.; Лезгистандин къибле патан чилел яшамиш жезвай туьрк чІаларин дестедик акатзавай миллетдин. *Азербайжан чІал хъсан чидай, вичихъ дерин зигъин авай аял агалкъунралди кІелиз эгечІна.* А. С. Хуьруьг Тагъбир. *Куьре ва Бакуда туьрк, азербайджан, чІалалди кІелуникди, къуд-вад йисуз Азербайжанда кІвалах авуникди, адаз (А. Фатаховаз - А. Г.) иердиз азербайжан чІал чир хъанвай.* З. Бирембегов. Советрин лезги литературадин устад.

АЗЕРБАЙЖАНВИ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра Азербайджандай тир кас. *Хабар къур касмас хъайитІа, чун садрани сад-садаз акурбур, чидайбур туш. Азербайжанвийри лугъудайвал, деве акунани - акунач.* Гъ. Къ. Четин бахт. *Гъатта Дагъустандиз агакъдайлани, чи халкъдин арадай чІугунвай къанлу сергъятдивни чун азербайджанви милицайри акъвазарна.* Ф. Н. Туьркиядин стхайрин къилив.

АЗИЗ туьрк, прил.; 1) **играми, багъа.** *Ви азиз яр шехъзава хъи датІана...* Е. Э. Заз сабур гуз. *Эй, зи азиз дуст Ягъия, Вид вуч хифетар хъана хъи.* Е. Э. Дуст Ягъиядиз. *Субутда за: ава чахъ халкъни Ватан, Вич гъвечІи, рикІ чІехи азиз Лезгистан.* И. Ш. Къудар Мубарак хъуй хизандиз *Сифте хъайи азиз хва! гъар са чІавуз хтуруай Хийир галаз кІвализ хва!* З. Р., Б. С. Шарвили # ~ мугъман, ~ стха, ~ къунши; 2) **ала.** *Яна лугъуз азиз Киров Агакъна чаг чІуру хабар.* С. С. Зи рикІ пара хъана чІулав. **Синонимар:** кІани, масан; 3) (чІехи гъарфуналди - А) **итимдин хас тІвар. Азиз.**

АЗИЗБУР азиз прилагательнидикай хъанвай существительнидин гзафвилин къадардин форма. *Кил. АЗИЗДИ.*

АЗИЗВИЛЕЛДИ нар. азизвал хас яз. **Синонимар:** азиздаказ, играмидаказ, багъадаказ.

АЗИЗДАКАЗ нар. азиз яз. **Синонимар:** азизвилелди, играмидаказ, багъадаказ.

АЗИЗДИ суц.; -да, -да; -бур, -буру, -бура **играми, багъа кас.** *Вуч авуртІан, вав зи кар авач, азиз, Ваз агъ ийиз зи мецелай къвеч, азиз.* Е. Э. Гуьзел яр. *И дуьньяда хатадайни за ви хатур хач, азизди.* Ш. Къ. Гъуьрчехъанди тІавус хуьда...

АЗИМ // **АЗИМАТ** нугъ., нар. 1) **гзаф.** *Инай Дербендиз са азим рехъ ава.* Р. ИкІ са азимат вахт алатна. Къ. Къ. Кири Буба. 2) (чІехи гъарфуналди - А) **итимдин хас тІвар: Азим**

АЗИМУШАН араб, суц.; -ди, -да **Халикъ.** *Азимушан, шукур хъуй ваз, Бахтавардив гвачни хупІ наз.* Е. Э. Вун авачир женнетни кІандач. *РикІел гъич алач халкъ авур вич азимушан, Гардан яцІу вак хъана зи хъикай.* А. Гъ. Пис хъиз.

АЗИЯТ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра инсандин сагъламвилин, руьгъдин пис гъал, тІал, тІарвал. *ХъайитІан дуьньяд азият, Зун вахъ кур рикІ я, Пакисат.* Е. Э. Пакисат. *Ам, урус чІалал тежез рахаз, Са кІус азият хъана заз.* С. С. Урус чІалал рахаз тежез. *Гъа и жуьре азиятда, дарвиле Бейхабар яз дуланмиш жезва Къурбан...* *Магъмад секин хъанвай Бакуда, къати азиятра кІвалахиз югъ-йиф.* А. Ф. КъатІ-къатІ авур зунжурар. *Шамил азиятдик квай вахтунда Ярагъ Мегъамед адан къилив атана.* А. А. Имам Ярагъ Мегъамед

* **азият гун** гл., ни низ сагъламвал, руьгъ пис гъалдиз гъун. *Де гъан я кас, яргъимир, Гумир жуваз азият.* Х. Т. Алхасан махорка.

* **азият къачун** гл., ни нин, куьн сагъламвилин, руьгъдин пис гъал вичиз къабулун.

* **азият чІугун** гл., ни сагъламвилин, руьгъдин пис гъал эхун, киле тухун. [Шихрагъим] *Буба! Гзаф гъарагъар авун, жуван чандиз азаб гун, азият чІугун герек къевезвач. Заз вавай кІандай са затІни авач.* С. С., С. М. СтІал Саяд.

АЗИЯТДИВ нар. азият аваз. *Рушаз акуна, дидеди дарман азиятдив хъвазава.* Куьре чІалан элифарни кІелдай жуз.

АЗРАИЛ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) инсандин эхиримжи нефес, чан къачузвай малаик. *Азраил гъазур хъанва Гила, факъир, ви чан къачуз.* Е. Э. Дуьньядиз. *Азраилди къурла гъаргъар, Аниз вуч дарман ава ви?* С. С. Эй бенде, вахъ... *Азраилди къачуда чан, Иблисди къакъудда аман.* А. Гъ. Минажат. *Тариф ая азраилдин - чан къадай, Гъамишалуьг яшамиш жез кІан ятІа.* С. Тариф ая. 2) куьч. **жаллатІ, инсан рекъиз**

гъазур кас. Виликдай са чиб чилин патахъай Стха стхадин Азраил жедай... А. Алем. Муъжуьд лагъай цав.

АЙ! межд. тIарвал къалурзавай гаф. Ай, Асланбег, есир хъана, Урусиятдиз фена хъи. Е. Э. Гъинава.

* **ай аман** арал. белки. Садра вуч хъанватIа лугъурай... Ай аман, ада ваз пис къиметар эцигнаватIа гъа. Б. Гъ. Заз эвера.

АЙ-ЙА-ЙАЙ рах., межд. аялди ийизвай, авур кар айиб тирди къалурдай гаф.

АЙВАН фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра яшамиш жезвай кIвалерин цал тирвал авай, кIвал хъиз туькIурнавай ачух чка. Къизил мина айван хунI ярашугъ я. Е. Э. Гъасан эфендиндин цийи кIвалериз. Пери кIвализ хтайла, Керим, чин чIурна, айвандал ацукънавай. И. В. Чирхчир. Сагърай уьмуьр кIвале аваз секинвал, Зи айванни ишигълаван акунай. Ш. Къ. Сагърай уьмуьр. Школадай кIвализ хтай Мустафади, газет кIелиз айвандик ацукънавай чпин дах Наврузаз лагъана... А. Сайд. Яру хъайи чин. Гъаи легъезда айвандилай Эминат дидедин гъарайдин ван акъатна. К, 1983, 30.1.

АЙГЪУР туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) хварарихъ фир яшарив агакънавай эркек балкIан. Чир тежез айгъурни ахта, Ягъиз кIуру хада тахта. С. С. Гъинама? Гъарда санлай ийиз гъиргъир, Ахтани айгъур тийижиз. С. С. Пехърени вич катрай къада. Айгъур туна пара чIавуз Хвар тухвайд я яргъаризди... С. К. Хвар. 2) куьч. **дирибаш**. Ингъе, гатфариз айгъур... шив хъайи вацI зулуз ахта юбу жеда. Къ. М. Хайи чилин таватар.

АЙГЪА! межд. хабар авачиз, садлагъана хаталу кIвалах хъайила лугъудай гаф. Айгъа, яд экъична. Р.

АЙГЪАМ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра, ихтилатдин къилин мана чуьнуьхна ийизвай рахунар. Шумуд ахмакъ гъавурда тван, Шумуд айгъамдалди гатан! С. С. Ахмакъвал пис четин тIал я. Адан [С. Сулейманан - А. Г.] поэзияда зурба устадвилелди кхъенвай «айгъам» квай шишар тирди алим Григорий Корабельникова гъавайда къейднавач. А. Гъажимурадов. Чехи шаир. Вичихъ дерин къатIунар, гафарин чIехи алем авачирдавай жуьрэтлудаказ я критикадин макъалаяр, я айгъамар квай пародияр бажагъат кхъиз жеда. М. Ж. Зегъметдиз - къимет. Эхиримжи йисара иниз [Храхубадиз - А. Г.] хуьруьнбуру айгъамдалди "ГъвечIи чил" лагъана тIвар ганва. Д. Шерифалиев. «ГъвечIи чилин» чIехи къазаяр // ЛГ, 2000, 6.1 V. Айгъамралди рахун бес я, лагъ ваз вуч кIанзаватIа. Р.

АЙГЪАМРАЛДИ нар. айгъамар ишлемишна. # ~ рахун, ~ лугъун, ~ жаваб гун.

АЙГЪАНА союз эгер. Айгъана, авуртIа са жизва гъуьжет, Денбеден жаллатIдин тур жедай къисмат. Ф. Пуд хали. Айгъана, са нин ятIани тIалабун къилиз акъудиз тахъайтIа, Фейзе бадеди Тамам са вацра а кардикай хиялардай ва хажалат чIугвадай. З. Р. Зи уьмуьрдин шикилар. КIан хъайитIа айгъана - Хесет я чи накъвадин... А. Ал. Какаяз. Гъерекъ - закай, - вилегъдиз рахана Хийирбег. - Айгъана хъайитIа, тушни? - галачир хъверна хабар къуна Цирима. М. Ш. Айгъана акI хъайитIа, валлагъ, зун бубади тукIада, - лагъана руша. Гъ. Къ. Четин бахт. Гафар рикIел хуьз тахъайтIа айгъана, Са бязибур тикрар хъийин, дуьз хъурай. Л. Н. Сир ахъаюн. **Синонимар:** нагагъ, эгер.

АЙГЪАРАЙГЪА! межд. наразивал, мягътелвал къалурдай гаф. Элкъуьрзава зун къамчиди уьмуьрдин, Айгъарайгъа, зунни куьн хъиз инсан я. А. Ал. Бендер.

АЙИБ¹ туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) кутуг тавур, абурсуз, намусдик хкIадай кар авурдаз туьгъмет, туьнбуьгъ. Жуван ар, айибни намус Тийижир авам хъсан туш. С. С. Михеннат. Айибни эхна, хуьруьнни эхна, АвунатIани адан рикI за тIар. Б. С. Дустагъда авайдан умуд. Гзаф къакъра яна вуна, Чир тахъана жуван айиб... А. Ал. Муъжуьдар. Шамсидал айибни алачир. З. Э. Муькъвел гелер. Гъайиф хъи, пул хъайила, инсандиз айибдикай къайгъу амач // ЛГ, 1992, 23. IV. 2) (чIехи гъарфуналди - А) **итимдин хас тIвар:** Айиб.

* **айиб авач** арал. хъайиди хъана, къайгъу авач. Айиб авач, - фикир авуна ада, - Къведа квезни, гъерекатмир, са вахтар. А. Ф. КъатI-къатI авур зунжурар. Де айиб авач. Зал хуьреитIани, квез са кеф хуьй лагъана, суьгъбетдив эгечIна. И. В. Зарафатни керчек.

* **айиб авун** гл., ни вуж, вуч авур кар, гъерекат чIуруди яз гъисабна туьгъметун. Юлдашар, зун мийир айиб - Зи къаридихъ вил хъана зи... С. С. Дуьньядикай кефи хана. Айиб мийир, ар чIугуниз Даим вичин пешевайди. С. С. Сад акуна заз. Минет хуьй, зун мийир айиб, Белки, зи гъал бейгъуш ятIа. С. С. Къулан СтIалрин кустарнада.

* **айибар авун** [гъун, гун] гл., ни низ [нел, квел] туьгъметар, туьмбуьгъар авун. Виликди хъиз, ачух хуьруьн, къугъунар. Жезмач гила, халкъди айибар гуда... - Куьн патахъай гуда чна чан мегер, - лугъуз айибар гъуз чпел хуьрена. А. Ф. КъатI-къатI авур зунжурар. Айиб мийир, инсан я, - лагъ дустариз. Е. Э. Дустариз. * **гъар са гуьзелдик са ~ жеда; жузун ~ тахъуй.**

АЙИБ² прил. туьгъмет, туьнбуьгъ къведай, абурсуз са вуч ятIани. # ~ гаф, ~ кар.

* **айиб гафар** суц.; 1) инсандин ягъайрин тIварар квай ихтилатар; 2) экъуьгъуьнар. Айиб гафар авун ваз стIуни кутугнавач. Р.

АЙИБАР т-б, суц.; инсандин кIвачерин арада авай эркеквилин, дишегъливилин лишанар къалурдай бедендин паяр..

АЙИБАРУН аспект. // **АЙИБУН** гл., ни вуж; -на, -из, -зава; -а, -мир, -ин, -рай; айибар тавун || айиб тавун, айибар тахвун || айиб тахвун, айибар хыйимир || айиб хыйимир **туьгьмет(ар) авун**. Куьне зун айибмир, дустар, завай а макъамдин крар хыйи вахтар садни дуьм-дуьз лугьуз жедач. С. С. Жувакай ихтилат. Рекъехуьлени адаз ванер къведай, Ярмета айибарна лугьуз папар. А. Ф. КъатI-къатI авур зунжурар. Уста Нафталиди айибарда гъа, - фикирзавай ада... Гъ. Къ. Четин бахт. Эгер чавай хыйитIа са аялвал, Аялар яз чаз аялвал айибда... И. Гъ. Чи къебни я ватан, чи сурни. Лап ЦIару дах лагъайтIани, садани айибдач. Б. Гъ. Заз эвера. [Шихкъайиб]. Жемьтдини айибдалда, эгер гъа вичи мад гаф дегширайтIа. Лезги яз Мад экъечIиз жедачалда куьчедиз. И. Гъ. Саяд. Я кицI къейиди, чун цIийи суса айибдачни, са чам хуьз хъанач лугьуз... М. Б. Спелар.

АЙИХ туьрк: * **айих хьун** нугъ, гл., хабардар хьун. Эхирни ракъин нур лап цавун аридай аватай вахтунда руш айих хъана. А. А. Пад хъайи рагъ.

АЙНА¹ фарс, куьгъ., суц.; -ди, -да; яр, -йри, -йра 1) **гуьзгуь, шуьше**. Къану бажса буьтуьн ми хъиз айна я. Е. Э. Гъасан эфендидин цIийи кIвалериз. 2) (чIехи гъарфуналди - А) - **дишегълидин хас тIвар: Айна**.

* **айна хътин** прил. **михьи, экуь**. Айна хътин цIару вилер Вун гуржи тават хъана хьи. Е. Э. Хъана хьи

АЙНА² нар. **гъакъикъатда, дугъриданни**. - Ам Шагьмаран руш я, - гъавурда туна юлдаш руша. - Шагьмар халу айна жаллатI хътинди я. **Синонимар: халис, дугъриданни**.

АЙНАХАНА куьгъ., суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра; **михьи гуьзгуьйрикай** винел пад раснавай кIвал. Вун сагърай акъван иер, Айнахана я ви вилер. Е. Э. Зи азиз.

АЙНАЯР суц.; -йри, -йра вилерин экв артух хьун паталди ишлемишдай тадарак. Адал лацу халат алай, вилерал айнаяр гъалднавай духтирдикайни куьмек гуз жезмачир. А. Р. Салам, эллер! Нерин кIвенкIвелей айнаяр алудайла, уьткъем, хци нурар авай, чебни гъакъикъар хътин чIулав вилер малум хъана. А. А. Пад хъайи рагъ. Бутай бирдан директор Къардашахъ элкъвена, вилерал алай айнаяр ада пелел жкажна... Лап зурба, зеррени гъуьжет алачир агалкъунар, артухвилер, гъунарлувилер ава. Къ. М. Хайи чилин таватар. Бадеди, айнайривай ми хьи пек гуьцIна, абур вилерал гъалд хъувуна. К, 1988,19. IV. **Синоним: чешмегар**.

АЙРИТМИШУН кил. **АЙРУТМИШУН**

АЙРУ туьрк, прил. **маса жуьредин**. Гила уьлкведа авайди ви ад я, Нехишар айру, къиметар ви сад я. Е. Э. Яру, цIару гуьллуь чит, Гьиллебазвал имир вуна, Айру хиял чанда туна. Е. Э. Алагуьзли.

* **айру авун** ктаб, гл., **чара [ччара] авун**. Закавказия, гъакIни Кеферпатан Кавказ Советрин Россиядикай айру авун патал чалишимшивилер башиламинава. С. Мингъажев. Ялавлу уьмуьр.

АЙРУВАЛ суц.; -или, -иле: -илер, -илери, -илера **чаравал, къилдинвал**.

АЙРУДАКАЗ нар. къилди, къетIенвилелди.

АЙРУПАЛАН. урус, рах., кил. **АЭРОПЛАН**.

АЙРУТМИШ // **АЙРИТМИШ**: * **айрутмиш хьун** гл., вуж нивай, квевай **чара хьун**. Ина тIебиатдин гуьзелвилерикай рахун лазим я. ТахъайтIа абур, хатур амуькна, чакай айрутмиш жеда. Б. Гъ. Заз эвера. Чун айрутмиш хъайи тарак, Тахъана гъерикI, Къекъуьгъ, гъанлай жагъида пак Кис тежер зи рикI. Ш. Къ. Рекъяй чар.

АЙРУТМИШУН // **АЙРИТМИШУН** гл., -на, -из, -зава; -а, -мир, -ин, -рай; айрутмиш тавун айрутмиш тавун, айрутмиш тахвун айритмиш тахвун, айрутмиш хыйимир айритмиш туьгьмет(ар) авун. ни вуж нивай, квевай **чара авун**, къакъудун. Зунни зи хва айрутмишай Вун хайидан буба вак хуй. Ф. Вуна зун жегъилзамаз кIанидавай айритмишна. А. А. Лезгияр.

АЙСБЕРГ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **вичин чIехи пай гъуьлуьн цин кIаник квай муркIадин къаяб**. Айсберг хъиз, авагънач зун... А. Ал. Къула жив.

АЙХЪ-УЙХЪ рах., суц.; -ди, -да; -ар, -ри -ра **шел-хвал**. Адан айхъ-уйхъди зун бизарна. Р.

* **айхъ-уйхъ авун** гл., **шел-хвал авун**

АКА суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) **гъвечIи тIанур**. НуькI-халади фу чрана акадал, Ядни гана Чигалидин гъилери. И. Гъ. Накъан югъ... халкъдин ам миндада акъада, Усал акур лаваши багъри акадин. Ф. Н. Гъар са касдиз. Къекъверагдин вил жедайвал акадал, Нефс къатибур, тарашчияр вилик ква. Х. Х. Къекъверагрин вил... 2) **къулан пад**.

* **акад фу** суц.; **тини акадиз яна чранвай фу**. Югъ алуькна, садан гъиле такъадин юкъ, муькуьдан гъилени фу акадин. И. Гъ.

АКАДАРУН гл., ни вуж-вуч; -да, -на, -из, -зава; -а, -ин, -рай; **ахкадарун** || **акадар хъувун, ахкадармир, акадар хыйимир** 1) **къве ва я са шумуд затI сад авуна, абурун къилдинвал квадарун**. Аялди чIахарни къел акадарна. Р. 2) **сад масадавай чара тавун**. Адавай дуьз гъисабиз хъанач, акадарна. Р. 3) **кIвалахда вахт ахъай тавун**. Ада я хъуьтIуьз, я гатуз гъич са югъни акадарнач. Р.

АКАДЕМИК урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) **чIехи алимвилин тIвар**. Са бязи инсанар, чпиз юкъван образование авачтIани, академик лагъай тIварарни къачуз алахънава. Я. Къафланов. А къил гъикI жеда тIа.

2) *зарафатни ягъанат кваз, рах. гзаф чирвилер авайди. А хуьруьнбур вири академикар я. Р.*

АКАДЕМИКВАЛ суц.; -или, -иле академик тир гьал. *Къин къазва за. лап къизилдин синидаллаз гъана зи вилик академиквилин шагъадатнама эцигайтлани, за ам къабулдач, заз ам герек туш, за, гьелбетда, чухсагъул лугъудай... Р. Гь. Чун чаз килигайла.*

АКАДЕМИЯ урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) *вини дережадин чирвилер къачун патал юкъван школадилай гуьгъуьниз келдай чка. Сулейман-Стальский райондин Цийи хуьруьн юкъван школа акъалтIарай Гъажиагъмедов Сократ 1989 - йисуз Белгород Шегъердин хуьруьн майишатдин академиядин экономический факультетдик экечIна. Х. Къасумов. Адалай рази я // ЛГ. 2000, 6. VII. 2) илимдин ахтармишунар къилиз акъуддай чка.*

АКАДИН прил. *акадиз яна чранвай. Фарин гъар жуьреяр ава. Хъран, тIанурдин, чар авай, къатай, як авай, къулан, акадин, ацIуцаяр, базламачар, пурнияр квай, гъажикIад гъуьруьн, юхвар, чкалар, шуьреяр, куьтер.. ЛГ, 1992, 23. IV.*

АКАДУН гл., вуч; -да, -на, -из, -зава; -рай; *акад тавун, акад тахвун къваз башламишун. Юргъ акадна хуьрел мичIивал акъалтна. З. Э. Лацу дугъур. И ванцихъ галаз санал марфни гужлудаказ акадна. Н. М. Къайи стIалрин марф.*

АКАКЪУН: * тIем [гуж] ~ [акатун].

АКАЛ кил. **ГЪАКАЛ.**

АКАЛУН гл., ни вуч квехъ -да, -на, -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; *акал тавун, ахкалун || акал хъувун, ахкалмир || акал хъийимир 1) ни квехъ вуч са затIунихъ масад гилигун. # рапунихъ гьал ~, перцихъ тум ~, чантадихъ еб ~; 2) квехъ вуч вичиз къен авай затI са квел ятIани акъалжун. # гъилихъ тунIал ~, къилихъ шал ~, гъалунихъ хтар ~ * тум(ар) ~, яб~.*

АКАТАЙВАЛ нар. *фикир тагана, авур, ийидай кардин нетижаяр фикирда къун тавуна. ЧIалав акатайвал эгечIна жедач. ЧIал ата-бубайри тунвай виридалайни багъа аманат я. Р. Гь. Чун чаз килигайла.*

АКАТУН¹ гл., -да, -на; -из, -зава; 0 || -а, -ин, -рай, -мир; *акат тавун, акат тахвун, акат хъийимир 1) вуж-вуч ник-квек са вуж-вуч ятIани са нин-куьн кIаник квай гьалдиз атун. # турбаяр чилик ~, цуьквер живедик ~. Аламат жедай кар адан кIвачерик акатай ктаб са гъикI ятIани яргъа л Туьркменистандин баябан къумлухриз акъатнавай. А. Къ. Жуьгъенар. 2) ник вуч са гъихътин ятIани гъисседи къун. Имамдин сивик хъвер акатна. А. И. Самур. И арада дишегълийрик къал акатна. А. М. Вахтунин ван. Адак зурзун акатна... Аминни Сфиэфенди кьейидалай къулухъ зак къурху акатнава. Гь. Къ. Четин бахт. Хъелни тажубвал акатнавай дидеди Къал-къиж акъуднач. А. Къ. Жуьгъенар... буба кьвед лагъай хва кьейи са тIимил вахтундилай кечмиш хъана. Адан гъайиф акатна, дидени месе гъатна. Б. Гь. Заз эвера. 3) вуж-вуч квек къурулушдик кваз хъун. Корайш (къурайш) Меккедай тир тайифа я.. Мегъамед пайгъамбар акатзавай Гъашиман тухум гъадакай я. А. Шихсаидов. Тарихдин эсерриз баянар. Исятда Ахцегъ райондик акатзавай Къуруш (Къуруш эвелдай хъиз Докъузпара райондик акатзава - А. Г.) Европада виридалайни къакъан хуьр я. И. Гь. Къуруш. Гъайиф хъи, чи лезги районрин алакъадин узелрикай гъич садни сифтегъан цIуд чка къурбурун жергедик къванни акатнач. ЛГ, 2000, 10. VIII. 4) инсан вичиз зиян гудай карди къун. # мусибатдик ~, тIегъундик ~, баладик ~. Гъар са инсандин уьмуьрда гагъ-гагъ ахътин вахт алукъда хъи, а касди вич садлагъана рекъидай хъиз ва я са зурба мусибатдик акатдай хъиз гъисс ийида А. Къ. Жуьгъенар. Вучиз эхир бедназардик акатна вун, Агъафенди. Ас. М. Гъезелар. 5) келдай чкадиз къабулун. # институтдик ~, техникумдик ~. б) ихтиярдиз аватун Зак ви са чат кепекни акатнавач. Р. # гъилик ~, гаф ~, жинерар ~, тади кардик цIай акатрай, тIем ~ [акакъун], хурук ~, цIай ~, цIай акатрай.*

* **акатай вуж (вуч) хъайитIани тIв-эв. тийижир(ди), са танишвални авачир(ди).** - Килиг, дуст, акатай нин къил хъайитIани къамир. И. А. Телефондай жагъай свас. Лезги намусдик леке кутаз алахънавай са бязи чалкечирри, чпихъ Ягъ-намус авачиз, фагъум-фикир тийиз, акатай вуч хъайитIани кхъизва. ЛГ, 2001, 20. XII.

АКАТУН² суц.; -и, -а; -ар, -ри, -ра са гъихътин ятIани кардик, гьерекатдик хъунин гьал.. *Сифте гъам кIвалахда, гъамни куьчеда тIимил дустарин арада авай Сулейман революциядилай къулухъ вич хътин кесибрин чIехи жергейрик акатуни адан дустарин ара гегъенишарна, шаирвиллин гъуьндуьрвал мадни кхажна. А. Гъажимурадов.*

АКАХЪАЙ акахъун глаголдин причаст. форма. Кил. **АКАХЪУН.**

АКАХЪДАЙ прил. *масадбурухъ галаз фад алакъаламиш жедай. Дирибаш, вичин пешедал рикI алай, акахъдай хесетрин дишегъли Хъуьлуьдрин хуьруьн почтадин начальник Рамазанова Гуьлжегъре я. ЛГ, 1997, 3.II. Аялар лап акахъдайбур тир. ЛГ, 1992, 7. III.*

АКАХЪУН гл., -да, -на; -из, -зава; 0 || -а, -ин, -рай, -мир, *акахъ тавун, акахъ тахвун, акахъ хъийимир 1) вуж-вуч ник-квек кьве затIунин къилдинвал амуьк тавун. Акахъна миллетар барабар хъана А. С. Хуьруьг Тагъир. Акахъна куь гъарам, гьалал, Хуььрез халис итимвилл. Ф. Н. Алпандин суракъда. 2) ни-куь ятIани масадан къурулушдик чка къун. Акахъна балкIандин тIветIер... С. С. Кьве кIвачел кьекъведай лам.*

Эминанни Сулейманан сес Каспидик акахъзава. Ф. Н. Лезгистан 3) вуж **нихъ галаз ятлани алакъайралди мукъва хъун**. Тебиатди дагъвийриз Къилих гана акахъдай, Гъатта чара инсандив Стхадив хъиз агатдай. А. С. Хцихъ галаз ихтилат.

* **акахъай дяве** суц. **штгыкралди, тфенгдин къундахралди, байбутралди, лаш-вагърамдалди ийизвай дяве**. Тилитлида акахъай дявеяр физвай йикъара Ярагъ Мегъамед Согратли хуьре дуланмиш жезвай. А. А. Имам Ярагъ Мегъамед. **Акахъай дяве тахъана са КIам-шам къакъатна**. БалКIанрал алайбур атана, къирмаж илигна базар чукурна. З. Э. Куьгъне кавхаяр пIуртI. **Ягъунар башиламиш хъана**. Ругни гум цавариз акъатна, чилцав мичIи хъанвай. **Акахъай дяве тир**. Г. Ханов. Гъи терезрал алцумнай. **Али Мамедова рота гъикI акахъай дяведиз тухванайтIа, гъадан патахъай сугъбетзавай макъала фронтдин газетдизни акъатна**. ЛГ, 2003, 22. II.

* **акахъай затI-матI** суц.; **нин ник масаданди хъанвай шей**. Чпин акахъай затI-матI аватIа, атана хутахрай. Н. А. Къве рикIин фикирар.

АКВАДА, АКВАДАЙ акун глаголдин къвезмай вахтунин формаяр. Кил. АКУН.

АКВАДАЙВАЛ нар. аквадай тегъерда. **Виридаз аквадайвал акъваз**. Р.

АКВАДАЛДИ нар. вилерин экуьни гъисс ийидалди. **Халкъ сад хъана аквадалди Лезгидин рикI шад жедайд туш**. Ф. Н. Жедайди туш.

АКВАЗ акун глаголдин мурадвилдин форма. Кил. АКУН.

АКВАЗВАЙВАЛ арал. тайин тирвал. «Куьн, заз аквазвайвал, зи бармакдиз ва шаламриз акси я» - лугъудай. Гъ. А. Поэзиядин жавагъирар яратмишайди. **Аквазвайвал, месэла гзаф хциди я**. К.

АКВАМИР акун глаголдин къадагъавилин форма. Кил. АКУН.

АКВАН¹ акун глаголдин форма. Кил. АКУН.

АКВАН² арал 1) тади къачун тийин, фагъумин. **Ая хуьрек са тегъерда, Акван, ада вуч эзберда**. С. С. Феки.

АКВАН³ кIус гъелегъар къунин гаф. - Колхоз, колхоз, - лагъана адаз кулакди, Акван чна, ни ийидатIа а колхоз. А. Ф. КъатI-къатI авур зунжурар. - **Куьне зун гужуналди нехирдив ракъур ийизва, амма акван ман малариз "ишт, вагъа" ни лугъудатIа**. Г. Агъмедбегова. Нехирбан.

АКВАР акун глаголдин причастидин форма. Кил. АКУН.

АКВАРВАЛ арал. лугъузвай фикирдал шаклу тирла ишлемишдай гаф. **Гекъигунар артух жеда, аквавал, Тикрар жезмай къван рушарин гурчегвал, Куьтягъ тежер кланивилдин савдада**. И. Гъ. Сад мукуьдан къене авай рикI хъана.

АКВАРИУМ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра кIвалин шартIара це кIезрияр хуьн патал шуьшедикай раснавай яшик къван къвати. **Аквариум акIанва зи вилера, Аквазва заз сирнавзавай балугъар**. А. Ал. Вадар.

АКСИ¹ суц.; -ни, -на акси гъал. **Течирдаз я хурма, къайси, Дугъри, игри, дуьзни акси... вуч чир хъуй?! Е. Э.** Дуьньядикай бейхабардаз. **Ша чун абурун вирибурун аксина экъечIин**. А. А. Имам Ярагъ Мегъамед. **Къамкъам халкъдин душманрин аксина женг чIугъваз амукъна**. Гъ. Къ. Четин бахт. **Коммунистрин са пай бунтчийрин аксиниз къарагъна**. ЛГ, 1994, 27. V.

АКСИ² прил. 1) **зид, къарши**. **Нина Иосифовнади рикIел хкизвайвал, дяведин къызгъин йисара ада Огни шегъердин сергъятда зегъметдин фронтда активвилелди иштаракна, душмандиз акси сенгерар туькIуьрунин ва мягъкемарунин кIвалахар тамамарна**. Р. Набиев. Чи Нина // ЛГ, 2000, 20. VII. 2) **низ-къвез ятлани зарар гудай**. **И шишдалди ("Фекъияр" шишдалди - А. Г.) Сулейман диндин къуллугъчийриз, "чилерал аллагъдин векилар" тир ксариз акси яз экъечIай; ам диндиз, шариятдиз аксивилин рекъе гъатнай** М. М. Гъ. **Халкъдин шаир. Дагъустандин накъварал къанни вад йисуз мусурманри пачагъдин къушунриз акси женг тухвана**. ЛГ, 1996, 2. II. **Надир-шагъ ва Мурсал-хан русвагъ авуникай, пачагъдин гъукумдарриз акси манияр гзаф гъалтзава**. ЛГ, 1996, 2. II.

* **акси хъун** гл., вуж, **низ сад масадав пис ва я къарши гъаразривди эгечIун**. **Виридан дин ислам, чун вири мусурман я, Хаинвал я чун сад-садаз акси хъун**. Н. Самури. Лезги, вавай жузан за.

* **акси (аксина) яз** арал. **лугъузвай, лагъанвай фикирдиз къаншаба фикир, гаф инкар яз**. **Учителдин атIугъай чин неинки ачух хъанач, аксина яз, адан вилер мадни гзаф чан алачирбуруз ухшар хъана ва вилери къурху гудай тегъер къачуна**. З. Э. **Зун гъавурда акъазвач. Идаз, акси яз, инсанрин рикIиз перишанвал, сугъулвал гудай девир я**. М. Гъ. **Им къван, им терез. Аксина яз, адан руш гъаргъар кас тир**. А. А. Пад хъайи рагъ.

АКСИВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера акси гъал. **Сулейманан яратмишунрик квай асул лишанрикай сад диндиз аксивал я**. М. М. Гъ. Чехи шаир. **Къилел цIай алайбууз аксивилин сесер гана, вири амайбуруз - разивилин**. А. А. Лезгияр. **Эгер зун духтурриз къалурна, сагъар хъийиз хъайитIа, зи аксивал авач**. М. Б. Спелар.

* **аксивал авун** гл., **ни низ-къвез къаншар гъерекатар кардик кутун**. **Генералдин хтулдини вичин къайдада цIийи уьмуьрдиз аксивал ийизвай**. А. А. Пад хъайи рагъ.

АКСИВАЛУН гл., ни низ-квез; -да, -на, -из, -зава; -а, -мир, -ин, -рай, аксивал тавун, аксивал тахвун || аксивал хъувун, аксивал хъийимир **къаншар**, **акси гьерекатар кардик кутун**.... лезги чIала кIел-кхъин арадал гъуниз аксивалзавайбуру меселадин сергъятар датIана гъутиуь ийизва. Д. Агъмедов. Хкахъ тийир гъед || ЛГ, 2000, 18. V

АКСИЗ нар. **акси яз**. *АкI хъайшла, и межлис шейтIандиз аксиз кърмишнавайди я ман?* С. Ярагъви ашукъ.

АКСИНА¹ арал. **къаншаба**. *Вири и крари ам кухурдачир, Аксина, артухдай адан активвал.* А. Ф. КъатI-къатI авур зунжурар. *Кагъаз я яргъиди, я ажугълуди тушир. Ам, аксина, гъазаблуди тир.* А. А. Лезгияр.

АКСИНА² посл. **существительныйрин талукъв. падеждихъ галаз: къаншаба, къарши**. *Нагъагъ сад абурун аксина рахайтIа, кIаникай гъам тIушунна чандал гъидай.* А. Ф. КъатI-къатI авур зунжурар. - *Эгер куъне гъарамзадайрин аксина женг чIугунайтIа, и угъривал жедачир, рахана ам вич-вичихъ галаз.* З. Э. Уртагъ цаз тадани... *ам гъакъикъатдиз, авай гъакъикъи гъалдиз хилаф атун, гъакъикъатдин аксина рахун жедай.* М. М. Гъ. Чехи шаир. *Къамкъам халкъдин душманрин аксина женг чIугъаз амукъна.* Гъ. Къ. Четин бахт.

* **аксина яз** кил. **акси яз**.

АКСИИНКЪИЛАБЧИ куьгъ, суц.; -ди, -да; яр, -йри, -йра **Инкъилабдиз акси гьерекатар ийизвайди**.

АКТ урус, суц.; -уни, -уна; ар, -ари, -ара **къайдадикай хкатнавай (хкуднавай) са вуч ятIани тестикъардай документ**. *Чурнава ник къатадна, Комиссадин акт ава, - Гъилин къене факт ава.* Х. Т. Агъакишидин лам. *Актар кхъена, прокурор Ахнигиз къвез-хъфиз, райкомдизни хабар хъана...* И. В. Къуьр алатна сикI хъана. *Ревизорри кхъейла акт Къалурзава заз...* Ж. Вучиз ваз зун...

АКТЁР урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **театрда гъам манияр ядай, гъам ролар къугъвадайди**. *Авайвал лагъайтIа, чеб Азербайджандин драматургиядин хъсан адетрал тербияламиш хъанвай Лезги театрдин актерри, а халкъдин чIал ва музыкани чизвайвиляй ва чеб стха тир халкъдин искусстводиз руьгъдай мукъва тирвиляй, Азербайжандин авторрин эсерар сегънеда гъич са жуьредин азабни акъалт тавуна регъятдаказ тамашачийриз къалуриз хъана.* Э. Наврузбегов. Дагълара хайи театр.

АКТЁРВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера **театрдин, кинодин, телевиденидин артиствал**. *Къурагърин юкъван школа агалкъунралди куьтягъай Абдулкъадира Москвада ГИТИС-дин актервилин факультетда кIелна.* М. Ш. Бубадин кIвал. *Идрис Шамхалован вафалу дустарикай ва амадагрикай садни яргъал йисара адахъ галаз санал кIвалахиз хъайи, вичи актервилин, режиссервилин ва таржумачивилин везифаярни тамамарай Сефербег Агъабалаев (1893-1964) я.* Э. Наврузбегов. Дагълара хайи театр.

АКТИВ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **са тайин месэляяр гъялуни карда, чкада виридалайни вилик-къилик квайбур**. *Мад вуч лугъун за ваз, актив, Дидедин чIал къабулдачир. Дидед гайи нек ваз гъайиф, ЧидайтIа вун икI рахачир.* Н. Шерифов. **Активдиз**. *Къачуна а дяведи цийи шикил: Себ гунуг, гъелегъ къун, вегъин активдал...* А. Ф. КъатI-къатI авур зунжурар. *1936 - йисуз КцIара Къуба зонадин актив кIватIна, чIехи собрание къиле тухвана.* М. М. Хайи чилиз икрамда. *Амма чи Огнидин ветеранрин советда, са бязибур къерех хъанатIани, адан асул актив чавай хуьз алакъна...* ЛГ, 1996, 23. II.

* **актив гъал** граммат., куьгъ., суц.; **ни? куь? суалриз жаваб гудай, предложенида подлежащидин везифа къиле тухудай существительныйрин падеж**. *Актив гъал гзаф вахтара асул гъалдихъ ди эхир акал хъуналди гъасил жезва.* Гъ. Гъ. Грамматика.

* **актив падеж** граммат, суц.; **ни? куь? суалриз жаваб гудай, предложенида подлежащидин везифа къиле тухудай существительныйрин падеж**. *Духтурди аял фад сагъарна.* Р. Меци инсан хуьнни ийида, адан къилел балани гъида. *Мисал. Актив падеж виридалайни гзаф эхирар авай падеж я.* Р. И. Гъайдаров, С. М. Мирзеханов, Гъ. Р. Рамалданов. Лезги чIал.

АКТИВВАЛ суц.; -или, -иле; илер, -илери, -илера **са кар къилиз акъудун патал гьерекат**. *Вири и крари ам кухурдачир, Аксина, артухдай адан активвал.* А. Ф. КъатI-къатI авур зунжурар. *Лезги халкъни кисна ацукъна виже къведач, активвал къалурун лазим я.* ЛГ, 1996, 7. VI. *Вахт-вахтунда мажибар ва маса пулар агакъ тавуни санлай общество тартибдикай хкудзава. Зегъметдин закон чIуруни вилик пад къуни карда Къизилюрт, Къизляр, Докъузпара, Кировский, Махачкъала шегъердин районрин ва Буйнакск шегъердин прокурорри кIвалахда иллаки активвал къалурзава..* И. Яралиев. *Агъалийрин ихтиярар ва азадвал хуьн* || ЛГ, 2000, 1. VII.

АКТИВВИЛЕЛДИ нар. **активвал аваз**. *ГъикI хъайитIани, чи эрадин I -V виш йисара Къиблепатан Дагъустан "Лакз уьлкве" яз малум я. Ада РагъэжъечIдай патан Кавказдин политикадин уьмуьрда активвилелди иштаракна.* А. А. Лезгияр *гъинай арадал атана?* || К, 1968, 26. IX. *Хуьруьн гъар са мярекатда ада активвилелди иштаракзава.* Х. Шайдабегова. *Чирвилери инсан бахтлу ийида. Нина Иосифовнади рикIел хкизвайвал, дяведин къызгъин йисара ада Огни шегъердин сергъятда зегъметдин фронтда активвилелди иштаракна, душмандиз акси сенгерар туькIуьруни ва мягъкемаруни кIвалахар тамамарна.* Р. Набиев. *Чи Нина* || ЛГ, 2000, 20. VII. **Синоним: гъевеслудаказ, активдаказ.**

АКТИВДАКАЗ || **АКТИВНИДАКАЗ** рах., нар. **ара датIана хушвилелди ва йигиндаказ**. *Ам хуьре тухузвай*

кІвалахрик ва хуьруьн майишат социалист кьайдайрал тукьлуьр хьувунин кардик активдаказ экечІнавай кІвенкІвечийрикай сад тиртІани, халкьдиз ам мухбир тирди чидачир. А. Ф. Газет. Хуьруьг Тагьира, Дагьустанда Советрин власть тесдикъ хьайи йисарилай башиламишна, эхирдал кьван чи уьлкведин общественный уьмуьрдани активдаказ иштаракна. ЛГ, 1988, № 6. Маса терефдихьай ида мектебдин тІвар сейли авуниз, олимпиадайра, конкурсура ва шегьерда кьиле тухузвай маса серенжемра чи аялри активдаказ иштарак авуниз куьмек гузва ЛГ, 2000, 6.І. Яшар санбар хьанватІани, ада активдаказ кІвалахзава. ЛГ, 2001, 26. VII. Фялейринни лежберрин гьукум патал женгера активдаказ иштарак авунай... ЛГ, 2003, 22. II... ада Сижаратавай хуьруьн уьмуьрда мадни активнидаказ иштаракун тІалабзава. Гь. Кь. Четин бахт. **Синоним:** гьевеслудаказ, активвилелди.

АКТИВИСТ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра са карда, гьерекатда велик-кьилик квайди. Хьсан кІвалахдай колхоздин член Фетягьни Мурсал, кьегьал Гуьлчимен - Активистар тир, авай чеб гьунар Ватанпересар, колхоздин чанар!. Х. Т. Гурхана. Культитурмдин жегьил активистди ихьтин агьур шартІара са гьерезни авачиз зегьмет чІугваз нуд ваиралай алатна. Ш. Ю. Салам, юлдаш министр.

АКТИВИСТКА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра активист дишегьли. Комсомол цІийи гаф я, цІийи инсан я, активистка я, ам обществодихь галаз санал велик физва. З. Бирембеков. Советрин лезги литературадин устад

АКТИВНИВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера гьевеслувал. Гьиниз фена бес а аялрин активнивал, кІел-кхьиниз авай ашкьигьевес. ЛГ, 1996, 9. II. **Синоним:** гьевеслувал.

АКТИВНИДАКАЗ кил. **АКТИВДАКАЗ**.

АКТИВНЫЙ урус, прил. гьевеслу. 1875 - йисуз Бакуда акьатай "Экинжи" газетдин активный мухбиррикай сад хьайи Гьасан Алкьвадариди вичин хьиз веси авунай: "Эй жегьил, гьахь ва дуствал гьамиша вине яхь". М. М. Виш йисарин имтигьан. Нина Иосифовнади рикІел хкизвайвал,... ам активный донор язни маишгьур хьана. ЛГ, 2000, 20. VII.

АКТОВЫЙ: **актовый зал** урус, суц. тайин идарадин мярекатар кьиле тухудай еке кІвал. Майдин сувариз школадин **актовый залда** еке стол дуьзмишна, гурлу межлис кьурмишна. Ш. Исаев. Завхоз.

АКУ¹ **акун** глаголдин эмир дин форма. Кил. **АКУН**.

АКУ² кІус мягьтелвал, наразивал, мукьаятлувал кьалурзавай гаф. [Селим] Аку, мад кьегьне за лагьайвал я. Ам вуч гаф я вуна лугьузвайди. С. С., С. М. СтІал Саяд. -Ву-а-а! - гьарай акьатда дагьвидай. -Чун алдатмишзавайвал аку! Р. Гь. Балугь. Гила за фикирзава: «стха» лугьузлугьуз лезгийрин кьилел аку гьихьтин мусибат гьизватІа. Мегь. М. Лезги тІвар алатІа. Аку, зи хва, ваз тазва и мулкар за... Ф. Н. Туьтуькьушар.

АКУДУН гл., ни вуж; -на, -да, -зава; 0 || -а, -мир, -ин, -рай, акуд тавун, акуд тахвун, акуд хьийимир 1) кьуьл авун теклифун 2) кьуьл ийиз демдин юкьвал акьудун, кьарагьарун. **Синоним:** кутун.

* **акудун-хкудун авачиз нар. са кьайдани авачиз, хуьн тавуна.**

АКУЛА¹ суц.; -ди, -да дуьгуьдин жинс, сорт. Пут дуьгуь я вич акула... С. С. Примусдин тариф

АКУЛА² урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра гьуьлуьн балугьрин са жинс. Азгьунвили а кьил вуч я? Жува жув тІуьн, Руфун чкІай акулади Вичин ратар хьиз. А. Ал. А кьил. **Синоним:** наха.

АКУН¹ гл., -вада, -уна; -ваз, -вазва; -у, -ван, -урай, -вамир, такун, аккун || акун хьувун, тахкун, акквамир || акван хьийимир 1) низ вуж, вуч вилери ишигьдалди гьисс авун. Рушарин арада цуьк хьиз аквада. Е. Э. Ярдин тариф. Заз акуна шумуд чанар, крар зурба пагьливанар. С. С. Куьре эгьлийриз. Юлдашири ракьай савкьат Акваз, гевил тух хьана хьи. С. С. Музейдиз. Лугьуналди жемир чІалахь, Такуна рахун хьсан туш. С. С. Ише тефир жуван гафар. Мурад тир вун аккун садра... Х. Кь. Вейсул Кьаранидиз. Акурвалди аял тир руш, Мишреб гуьзел, амалриз хуш... Шадвили сел кваз атанва! С. Загьидат. Вун такурла, шумуд жегьил рикІер жеда дар, Селимат.. С. Селимат. Рекьай кьезвай кьуьзуь кас акурвалди, Абас кьарагьна, адан велик экьечІна. Ф. Акьуллу паб. Жабраилаз акурвалди пайгьамбар, Ви гьал гьикІ я, - лагьана, кьуна хабар. Х. Кь. Пайгьамбар кьиникьиз. - Ингье за кьез лагьай яргьал дагьларин уьлкведин кард! - лагьана Гьуьсейн акурвалди Ферзалиди. З. Р. ЦІийи ханлух. Диде кьецихь экьечІна, ирид стха акунмазди, идаз чир хьана. Лезги халкьдин махар. Бязи Фекьир хьана гижжи, Акурлахьди кисе ичІи... С. С. Тенбекдикай дар хьайила. Акурлахьди вун вилериз, Жеда чун тух, экуьнин гьед. С. С. Я артух затІ экуьн гьед. Акурлахьди шад жедай халкьдин рикІер. Акван хьийичир адан вилериз экв. А. Ф. КьатІ-кьатІ авур зунжурар. Мукьва инсан акурлахьди, Чи як якІу чІугурлахьди, Хьвер кваз "салам" лугьурлахьди, Заз ни кьведа Дагьустандин. Гь. Эсер. кьажгьанда чул ргайлахь. Кьаравулдиз лап хьел аваз Акурлахьди лутуйри Башиламишна ялтахвализ, Тежрибавай угьрийри. Ж. Тарифри алдатмишна. 2) низ вуж **гьалтун**. Агь, кье заз зи яр акуна булахдал. Е. Э. Заз булахдал яр акуна. Етим Эмин хьана бейгьал, гьар акур кьван ийиз шел-хвал. Е. Э. Акваз кІан я. Вах-стха гьич акван тийиз, Зи чин хьипи ранг хьанава. Гь. Эсер. Алманиядай стхадиз чар. 3) низ вуч **са гьихьтин ятІани гьалдик, гьиссиник акатун, гьисс авун**.. Ви мукьвади валай хаин рахади, Ширин шуьрбет, гьам агьур хьиз аквади. Е. Э. Бахтсузвал. Акур бере жуваз адан амалар, Рахкурда лугьуз ийид вуна хиялар. С. С. Пис

папаз. Чи бубаяр кечмиш хъана, члулав къаяр, гужлу гарар, агъур йикъар, бед дявояр акуна. А. Ф. Рекъерин зарбачи. Заз и дунънда такур затI амач. За халис дуствиликайни лезет къачуна; зун акъалтIай хаинвилини кана. З. Р. Веси. Чаз акуна шекердин дад, Зегъерни чаз акуна... А. С. Чпин гъиле яракъ аваз... Дердер такурдаз, гъамар такурдаз Шадвилин къадир жедани мегер... Такунмаз азаб Инсанди гудач хушбахтвиллиз яб. Б. С. Гъар са кар гъакI я.. КIанивилин дерт такур кас амани? С. Эмина.. Аквазва заз: ни ятIани Къакъудзава датIана Зи дидед чIал, гъи ятIани Наши патай атана. А. Къ: КъванцIила. 4) ни вуж , вуч жагъурун. Зун жуваз са гъуъл акваз физва, жаваб гана къифре. Ф. Шичан бике. Ахлад, ақу Целегуьнар, "Тха " лугъуз жед лувкIуьнар. С. С. Куьредин цIерид хуьруьз. [Къунши] Чувалар бес гъикI хъана, Абуру гъинай ахкуна? Х. Т. Алхасан махорка. Са виш манат акуна, Ан кас рази хъувуна. Х. Т. Агъакишидин лам.

* **аквадай агитация** урус [наглядная агитация], суц. цларал, аквадай чкайрал къуларал кхъна авуна тухузвай таблигъат. - Аквадай агитацияди шагъидвалзавайвал, ина акъуллу инсанрини къуллугъзава, - лагъана са аскерди. А. Къ. Ленин ва цацар алай сим.

* **аквадай къве вил кIанда кIус** са нин-куьн ятIани гуьрчегвилин тарифдин ибара. Пагъ, адан Гуьрчегвал! КIанзавайди аквадай къве вил я! Р.

* **акваз-акваз нар.** 1) **садлагъана, гъасятда.** [Шагъламаз]. ЦIаху! Ваз регъуь тушини, акваз-акваз чинчинал эцигна тапарар ийиз. Гъ. Гъ. Колхоз. Саядак акваз-акваз лувар акатна, ам кIвачел акъалт хъувуна. Къ. М. Дагъларин деринрин булахар. Гъахъна кIвализ атана, Жувазни акваз-акваз, Эхиз жедани квевай Писликвал авун папаз? Х. Т. Душмандин фикир. Шад хъана рикI акваз-акваз. Гъ. Яргунви. Бахтлу рикI. Къил вине къуна трибунадихъ килизавай Наврузан къил, акваз-акваз агъуз аватна, А. Сайд. Яру хъайи чин. 2) **виридаз малум яз, вилералди гъисс ийиз-ийиз.** Гъабуруни акваз-акваз язух хъанвай чинал ири хъанвай вилера суал аваз са шад хабар гуьзлемшизавай. Гъ. М. Ирид къаш. Намусдикай жезмач рахаз, Намуссузар хъанва пара. Инсанрини квадарзав Акваз-акваз чтин арха. Мегъ. А. Намусдикай жезмач рахаз.

* **аквазни-таквазни нар.** **виридаз малум яз ва чинеба.** Эгер вахтундамаз чун чи халкъдин месэлайрин гуьгъуьна тахъайтIа, мумкинвилер, гъа и чIавалди хъиз, гъилияй ахъайтIа, аквазни-таквазни лезгийрин дибни дувул хкатдай чкадал къведа. ЛГ, 1992, 25. II.

* **аквар [аквадай] гъаларай [гъалда] арал.** лугъузвай фикир тамамдаказ дуьз туширдал шаклу тирла ишлемишдай ибара. Вун, аквадай гъаларай, идахъ къекъеззва, тушини? Н. А. Шагъмар Аквар гъалда, и чкаяр адаз вичин гъилеллай тупIар хъиз чизвай ва гъавилияй инин гуьзелвили ам тажубзавачир. Б. Гъ. Гъетер. Аквар гъалда, адаз цIиб гъаз хуьквез кIанзавай. Б. Гъ. Заз эвера. Аквар гъаларай, ваз зи рикIикай гъич хабарни авач. А. Р., Я. Я. Хендедадин мехъер... сакIани яргъалди чIугур са фикир къилиз къезвач, и кардин себебни, аквадай гъаларай, марф я. З. Гъ. Лезгийрин риваят Аквар гъаларай, къадим девирра лезгийрин чамарар ийидай балкIанрин Къафкъазда гъаф машгъур тир. Гъавилияй Кери-Тороса вичин шиврез "лезги" лагъай лакIаб ганва. Р. Р. Лезги халкъдин игитвилин эпос. Аквар гъаларай, адаз вичизни рахаз кIанзава. М. Б. Спелар.

* **аку садра!** межд. **никай, квекай рахазватIа, гъадакай наразивал къалурдай ибара.** [Гъажичелеб] Аку садра инсанрин гъаясузвилер гъи дережайриз акъатнаватIа. С. С., С. М. СтIал Саяд.

* **акуна-такуна нар.** **лап куьруь вахтунда..** # каникулар ~ акъатна, отпуск ~ куьтыгъ хъана, аялар ~ чIехи хъана. Акуна-такуна аниз акъат хъувунвай маргъухъан, векъ ядай машин хъиз, азаддиз виняйгъуз эвичIзавай. Циф акуна-такуна чIехи хъана, адак къибледихъай атай чIулав циферни акахъ хъувуна. Гъ. Къ. Четин бахт. Ингъе, акуна-такуна хъуьтIуьн живеркъбаяр акъатна, гатфарни атана, алуькна. ЛГ, 1994, 14. IV. Аялар мектебдиз фена. 17 иис акуна-такуна акъатна. К. Казимов. Цава къуна кIаниди.

* **акун къене нар.** **акунай, акунриз килигайла, винелай килигайла.** Акун къене катран шикил, - Туш, - къара къузгъун я, валлагъ. С. С. Пис инсандив гъаф ара. Акун къене зурба жерягъ, Гъич гъиликай шифа авайд туш. С. С. Гъар намерддив жеда гъилле...

* **акунани такIан хъун гл., вуж, вуч низ вини дережадин такIанвилин гъиссер хъун.**

* **акур валара къуьр амач мисал гъакъикъат са низ ятIани акур гъалда амач.** Чал садавайни гъил хкажиз жедач! Абуруз акур валара къуьрер амач. Гъ. Къ. Четин бахт.

* **акур-такур суц.;** -да, -да; -бур, -буру, -бура **акур къванбур вири.** # ~ ахъаюн, ~ къванбурукай ихтилат авун. Акахъа, свас, хизанрик, Акур-такур ахъая... Ж. Яц тукIуна...

* **таквадай баладикай Аллагъди хуьй (хуьрай) мисал Баладикай Аллагъди хуьй таквадай, Им са вахтни хъанач хъи куь атайди.** С. Им са вахтни хъанач хъи куь атайди. * **эkv ~, гъазурвал ~, дерди ~.**

* **аквадай (аквар) гъаларай (гъалда) арал.** **шаклувал къалурай ибара.** Аквар гъалда, адаз цIиб гъаз хуьквез кIанзавай. Б. Гъ. Заз эвера. Аквар гъаларай, и кIвалах гележегдани давам жеда. ЛГ, 2003, 22. II.

* **ахквада чун кIус къе жедай, ийидай кIвалах пакадал вегъедайла лугъудай ибара.** Ахквада чун лугъуз, мад ам Йифди-югъди юргъа хъана... Ж. Аквада чун.

АКУН² суц.; -и, -а; -ар, -ри, -ра 1) **винел патан къамат.** Акун гъайбат я, Гуьлселем. Е. Э. Алагуьзлидиз. Абуру дагъдин ва вацIун къванерикай эцигдай гъар са кIвал, гъар са дарамат еридалди, акунралди тафаватлу жедай. ЛГ, 1997, 26. XII. Акун Гуьрчег, къилих къени, Хъун ятIа вуч кар, Селимат. С. Селимат. 2) **гъафвиллин къадарда: гуьрчег къамат.** ~ авай руш, ~ авай гада, ~ авай свас, авай ~ чам. Исятда адан

акунри ам рекъяй хтанвайди къалурзава. З. Э. Халис фашистдин акунар алай адал. А. Къ. Жуьгъенар. [Гуьлханум]. Ада къелзава, акунарни алайди я. Н. И. Гъакимрин папар. - Ягъа кван са макъам, - лагъана Сулеймана, - акунар ава чи чуьнгуьрдихъ, амма чуьнгуьр сесиналди Гуьрчег хъана къанда. С. Зазни хуш я ви шаламар.

АКУНА союзвилин гаф са кар авунин ва я тавунин себеб вич талукъ тир глаголдин гьерекаат тирди къалурзавай гаф. Жив къваз акуна, чун рекъе гъатнач. Р.

АКУНМАЗДИ акун глаголдин причастидикай хъанвай деепричастидин форма. Кил. АКУН.

АКУНРАЙ нар. винел патар туькгуьр хъанвай гъалдай (гъаларай). Акунрай ам пис туш. Р.

АКУР¹ [аккур] акун глаголдикай хъанвай причастидин форма. Кил. АКУН.

АКУР² [акhur] суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра арабадин гиг къунвай куьруь лаш.. Куьлухъан акур акъатна, араба акъваз хъана. Р.

АКУРВАЛ акун глаголдин причастидикай хъанвай деепричастидин форма. Кил. АКУН.

АКУРВАЛДИ акун глаголдин причастидикай хъанвай деепричастидин форма. Кил. АКУН.

АКУРЛА, АКУРЛАХЪ, АКУРЛАХЪДИ акун глаголдин причастидикай хъанвай деепричастидин форма. Кил. АКУН.

АКЦИОНЕР урус, суц. ди, -да; -ар, -ри, -ра акцияр гвайди, акционервилин идарадин иесийрикай сад.

АКЦИОНЕРВАЛ суц. -или, -иле; -илер, -илери, -илера акционер тир гъал.

АКЦИОНЕРВИЛИН цI., прил. акциярлди идара ийизвай. Белиждин консервний заводни акционервилин карханадиз элкьуьрзава. ЛГ, 1992, 27. II.

АКЦИОНИРОВАТУН цI, гл., -да, -на, -из, -зава; -а, -мир, -ин; акционироват тавун, акционироват тахвун, акционироват хъийимир акциярлди идара ийизвай карханадиз элкьуьрун.... абурухъ (лезгийрихъ - А. Г.) хуси карханаяр ва экономикадин маса къурулушар приватизация авунин, акционироватунин ва тешилуни карда иштаракдай такъатар авач. А. А. Лезги халкъдин... концепция.

АКЦИЯ урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) вичин иесидиз дивидендрин жуьреда доход къачудай ихтиярдин къиметлу чар. Лугъузвайвал, рабочияр, инжинервилинни техниквилин работникар карханадин акциярин иеси жеда. ЛГ, 1992, 27. II. 2) са гъихътин ятлани фикир къилиз акъудун патал къиле тухузвай кар.... и йикъара ина магълемагъледа наркоманиядиз акси акцияр къиле тухузва. ЛГ, 2001, 26. VI.

АКЪАДАРУН гл., -да, на, -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; такъадарун || акъадар тавун, акъадарун || акъадар тавун, акъадар тахвун, акъадармир || акъадар, акъадар хъийимир; 1) ни вуч партал (перем, гуьлуьт) цванвай, хранвай гъалар ахъаюн. Руша храй гуьлуьт дидеди акъадарана. Р. 2) ни вуч къадардилай артух дигмишай гъалдиз гъун. Вуна, мирес, цIи вири афнияр акъадарна. Р. 3) ни вуч акъудун сивяй, нерай (гум, нефес). Анаса, Аллагъ адалай рази хъурай, ихтилат ийиз хъайивал, Расул Аллагъди, яд хъвадайла, пуд сеферда нефес акъадардай. Диндикай суьгъбетар // Самур, 1994, № 3. ХкатIнавай къванцел ацукъна, ада пIанIрусдик цIай кутуна, са гум акъадарна. Е. Э. * ял ~.

АКЪАДУН гл., -да, -на, -из, -зава; -0 || -а, -ин, -рай, -мир; акъад тавун, акъадун || акъад тахвун, акъадмир, акъадмир || -акъад хъийимир 1) ни вуч парталдин къене пад винел акъудун. Майдандал акъатнавайбуьр акъадна алуькIнавай кIуртар алай, яцIу ванер акъудиз рахазвай 45 кас тир. А. И. Къурагъвал 2) вуч ругун гзаф хъана, дакIур гъалдиз атун. Дуйгуь акъадна, адакай аш жедач. Р. **АНТОНИМ:** астадун.

* **акъадиз астадун** нар., куьч. са никай ятлани пис рахун, айибар гъун. Зи дуьстари ахмурзава, Заз душманри инадзава, Жуьвандани, Чарадани Зун акъадиз астадзава. С. К. Им вуч регъв я?

АКЪАЖУН гл., ни вуьж-вуч; -да, -на, -из, -зава; -0 || -а, -ин, -рай, -мир; акъаж тавун, акъажун || -акъаж тахвун, акъаж хъийимир ни вуч чIун къведай са вуч ятлани (резин, парча) ялун. А жирин къил са тIимил жувахъди акъаж. Р.

АКЪАЖУНАР спорт., суц.; -ри, -ра ни нихъ галаз са гъи рекъяй ятлани вуьж вилик акатдатIа чирун патал ийизвай гуььжет, спортда кIвенкIвечивал къазанмишун патал яргъалди ва гзаф гуььжетар. - Жедачни бес! Куь спелар хътинбуьр садазни авач. Нагагъ спелрин акъажунар авуртIа, куьне сад лагъай чка къада. А. А. Пад хъайи рагъ. Махачкъалада... каратэдай Дагъустандин кIвенкIвечивал патал акъажунар къиле фена. И акъажуна Махачкъала, Дербент, Хасавюрт шегъердин ва Гуьниб райондин пагъливанри иштаракна. ЛГ, 1996, 2. XI. Акъажунар къиле физвай зал сиве-сивди ацIанвай. ЛГ. 1997, 26. XII. Гъилер къунай Цналдилай тир викIегъ руш Наташа Садикъовади гъалибвал къазанмишина. Гъа икI, спортдин рекъяй акъажунар, шадвилер йифен лап геждади давам хъана. Н. Меликов. Яран сувар меркезда // ЛГ, 2000, 23. III

* **акъажунар авун** гл., ни нихъ галаз гуььжетар авун.

АКЪАКЪАРУН гл., каузат., ни низ вуч; -да, -на, -из, -зава; 0 || -а, -ин, -рай, -мир; акъадар тавун, акъадар тахвун, акъадар хъийимир ни вуч бесарун. Са пай гъилин регъверал регъвена, са пайни ргана къужа Муьшкьурдай хкведалди акъакъарда лугъузвайди тир. Н. Магъманов. КIахар авай чуква. # мукъвабуьруз ~, акъакъариз алакьун, акъакъариз чирун, акъакъариз тахъун.

АКЪАКЪУН гл., -да, -на, -из, -зава, -рай, акъакъ тавун, ахкъахун || -акъакъ тахвун 1) низ вуч бес хьун. Тар битмишиз гъатта уьмуьр Акъакъдач са инсандай. Ф. Н. АтIуз жеда тар виш йисан... 2) ний са вуч ятIани алакъун, мумкинвал хьун. Къамкъам хузаин яз ажеб кар хъана, ТахъайтIа адай акъакъдачир... Гьикъван гун? Чайни акъакъдач эхир. Гь. Къ. Четин бахт.. Заз чидайвал, дагъви дишегълийрал гьалтзавай зегъмет чи гъич са дишегълидаини акъакъдач. Ф. Н. ПицI авачир инсан.

АКЪАЛТУН кил. **АКЪАЛТУН**

АКЪАТНА¹ нар. кIевиз, сес хкажна... сифте вич-вичик, ахна сакIани къаз тахъана, акъатна хъуьрена. Б. Гь. Хайи чилел. Са гафуналди, халис Дагъларин сагъиб я, эхиримжи гафар колхоздин чIехида, акуна-такуна агакъ хъувур ЦIарудиз ван жедайвал, акъатна лагъана. Гь. Б. Заз эвера. -Завай пул чуьнуьхна, - жаваб гана ада акъатна шехъизшехъиз. А. Р. Месэла гъялна. Заз эвера. Шад жедай кар ам я хъи, сегънеламишунин къайдада за тухузвай серенжемри мектебда милли актеррин, манидаррин, акъатна КIелунин устадвал авай аялрин коллективар арадал гъана. ЛГ, 2000, 6.I.

АКЪАТНА² акъатун глаголдин алатай вахтунин форма. Кил. **АКЪАТУН**.

АКЪАТУН гл., -на, -из, -зава; -а, -мир, -ин, -рай, акъат тавун, ахкъатун || акъат тахвун, ахкъатмир || акъат хъийимир 1) вуж са гъинихъай ятIани атун, фин. Вун вуж я, вун иниз гъинай акъатна? А. Ф. Лянет. Самбурда кIвалахал хъайила, ам мукъвал-мукъвал зи патав акъатда... К., 1988, 9. XII. Истамбул шегъерда... Шарафетдин Шерефли яшамши жезва. Гъамни Туьркиядиз 1941 -1945 йисарин дявейрилай гуьгъуьниз акъатна. Ф. Н. Туьркиядиз стхайрин кылив. 2) вуж, вуч гуьзлемишнавачиз, садлагъана пайда хьун. Вуч тIурфан акъатна Эминан кыилелди. Е. Э. Аман яр. Къил чиле туна кIвализ хъфизвай Ширин дайидин вилик садлагъана валарикай са кас акъатна. А. И. Самур. И арада хуьрйяй са гъарай-вургъайдин ван акъатна. Папар, аялар къаварал акъатна. А. Ф. Лянет. Суьруьядай агъ акъатна.... Гададай сес акъатнач. Н. А. Шагъмар. 3) вуч эхирдал атун, куьтягъ хьун (вахт: гад, зул, йиф ва мсб). Йиф акъатна, югъ хъана... Ф. Акъатна гатфар, мукъвара къведа гад. А. Ф. КъатI-къатI авур зунжурар. Акъатна зул. Акъатна къуьд. Алуькна гатфар. Т. А. Цуьк КIанидаз. **Антоним:** алуькьун. 4) вуж атана агакъун 5) вуж-вуч ний-къай, гъинай экъечIна фин. Мус акъатда вун зи ийваляй, Бес вид вуч хиял я, кпул. С. С. Фекъяр. Акъатзамаз пуд варз гатфар, Шешел къачу, гъат, фекъяр. С. С. Фекъяр. 6) вуж са кардин, гьерекатдин нубатдин дережадиз кам вегъин. ЦIуд лагъай классдиз акъатнава вун. Н. А. Къве рикIин хиялар. 7) вуч машгъур хьун, халкъарин сивера гъатун. Жегъилризни гуьзелвилини тариф вири дуьньядиз акъатнавай Суьруьядиз килигиз КIанзавай. Н. А. Шагъмар. 8) вуч чиликай хкечIун... дугунриз сифте цуьквер акъатнава. К, 1989, 29. III. 9) ний вуч арадиз атун. Зулун гарар куьтягъ хъана, хъуьтIуьн сифте аязар акъатна. Гь. Къ. Четин бахт. "Цивилизация акунвай лезгидин " тIиши, чин, гъилер шалвардинни гуьлуьтрин арадай аквазвай зангар, агъургъан акъатай хъиз, тIур-тIур тир. Ф. Беделахтул. Цивилизация акунвай лезгидин къиса. 10) чапун, чап авун. Лугъун лазим я хъи,... гила "Цийи рехъ" журнал акъатунихъ галаз алакъалу яз чи литературада яваши-яваши очеркарни пайда жезва. А. А. Лезги литература. 11) вуж къай са квекай ятIани азад хьун. - Колхоз хъсан я, - лагъана Магъамада. - Адан метлеб - чун дарвиляй акъатун... А. Ф. КъатI-къатI авур зунжурар. 12) мажбур хьун. Кал гуниз акъатна. Б. Гь. Заз эвера. * арадиз ~, вагъ ~, вил ~, гум ~, ~, дуьзда ~, къваларай ~, къапарай ~, къил ~, къилиз ~, къур ~, кIарарай [кIарарай] ~, кIвачерай ~, пад ~, пIузарар ~, ранг ~, рекъер ~, рекъяй ~, рикI ~, рикIяй ~, туьд ~, тIвар ~, тIвек ~, хак акъатай лам хъиз, хев ~, хата ~, цавариз [цавуз] ~, чай ~, чан акъатуь, я пай ~.

АКЪАХАЙ прил. 1) цвалдин гъалар атIанвай гъалдиз атай. Уьлкве ава цвал акъахай валчагъ хъиз. А. Ал. «Девирдин тIал». 2) вахт алатнавай, гзаф чрана, тазавал кумачир. Акъахай хъчарикай авур афардин тIям хъсанди жедач. Р.

* **акъахай руш** суц. гуьлуьз тухун тавуна геждалди амай руш.

АКЪАХУН гл., вуч -да, -на, -из, -зава; -0 || -а, -ин, -рай, мир; акъах тавун, акъах тахвун, акъах тахвурай 1) гъал атIана цвал чIур хьун. Акъахнавай шихин вахчагдин метIер. А. Ф. КъатI-къатI авур зунжурар. 2) дигмиш жедай вахт алуькнаватIани, ишлемиш тавуна амуькун.

АКЪАШУН гл., ни вуч -да, -на, -из, -зава; -0 || -а, -ин, -рай, -мир; акъаши тавун, ахкъашун || акъаши хъувун, акъаши тахвун ни вуч валцаз акъудна са вуч паталди ятIани чил миьхун.... мулкар акъашизава вирида, Куьлуьбуруз кIуф язава ирида. Ф. Н. Вири халкъар сад хъана.

АКЪВАЗ: акъваз хьун гл., вуж-вуч гьерекатдикай хкатун. Абур рекъел акъатна хкведайла, Исли баде акъваз хъана... А. Сайд. Цекверин кIунтI. Ашукъдин сес акъваз хъана ва адан хурудал алай чуьнгуьр агъуз хъана 3. Гь. Лезгийрин риваят.

АКЪВАЗАРУН гл., ни вуж-вуч -да, -на, -из, -зава; -0|| -а, -ин, -рай, -мир; акъвазарун || акъвазар тавун, ахкъвазарун акъвазар хъувун 1) виликди финин гьерекат амачир гъалдиз гъун. Гила геж хъана... Са кIусни геж туши... Гилани ам, дабан къуна, акъвазарун заз четин туши. Гь. Къ. Четин бахт; 2) ийизвай кIвалах, кар давамар тахвун. Акъвазара ягъунар, Рекъимир чун тIветIер хъиз. 3. Р., Б. С. Шарвили. Гъаксарин ниятрин нетижа яз мектебра лезги чIалал тарсар гун акъвазарна. М. М. Хайи чилиз икрамда. 3) са гъихътин ятIани пешедал, къуллугъдал тайинарун. Ада вичин гада прокурорвиле акъвазарна. Р.

* **къвазрай** <са патахъ> кIус "и гаф лугьудалди авур ихтилатдин мана квачиз, фикирда къун тавуртIани" манадин гаф. Шегьре рекьер, ракъун муькъвер, Къанавар къвазрай са патахъ. Дяведин четин йикъара Авуна чешнедин кIвалах. Х. Т. Ахцегъар. са кикел ~.

АКЪВАЗУН // **КЪВАЗУН** гл., -да, -на; -из, -зава; -0// -а, -ин, -рай, -мир; такъвазун || акъваз тавун, акъвазун || акъваз хъувун, акъваз хъийимир 1) **кIвачер чиле акIурнавай гьалда хъун**. Садбур ацукъна кIанера чукъванрал, Садбур элкъвена акъвазна кIвачерал. А. Ф. КъатI къатI авур зунжурар 2) **вуж, вуч гьерекатдикай хкечIна, хкатна секин хъун, динж хъун**. Гьич кьиле фич а папав луькIуьнна, Гаф лагъайла, физ акъвазд рикIина. С. С Пис папаз. Къваз тавуна даим азар, Вуна лагъ, за гьикI чIугван, тIал. С. С. Сухан тIал. Машин колхоздин контордин вилик акъвазна. - К, 1988, 9. XII. Дунья я им, акъвазмир сархуш хъана. Е. Э. Стхаяр. Марфадин яд къвазна пиле... С. С. Гьинама? **Гаф йисар тир тахкуназаз зи дуст, Ингье, садра дуьшуьш хъана шегьерда. Рекьин юкъвал акъвазна, хваш-беш авуна, Раханач ам зав лезгидин тегьерда. Мегъ. А. Шегьерви дуст. 3) вуж гьина амуькун, хъфин тавун**. Чавай ваз я ахлад, я акъваз лугьуз жедач, хва... 4) **вуж фикир кьилиз акъуд тавуна, гуьзлемишун**. Акъваз, яр, вун и зулалди, Девран гьалин шадвилелди. Е. Э. 5) **вуж кIвалахдикай кьерех хъун**. Кьилди къвазна куь крар виликди къвеч... Акъвазнач йифди-югъди кIвалахдивай, Гьиле кар авачиз кьарай къведачир. А. Ф. КъатI-къатI авур зунжурар. 6) **вуж кIвалахдал хъун**. Масад къуна маларив, гила куь къвазда данайрив. Ж. 7) **са гьихътин ятIани фикирдал атун. Дидени буба рухваря ахъай тийиз акъвазна. Ф. Ирид стха. [Къизхалум] Вун Саядперидал, стха, гьикI хъана акъвазайди я? И. Гь. Саяд. 8) кьилиз акъатун, хъун**. Гила вацI муркIади кьурла, анай экъечIун регьят акъваздач. Р. Хуьре ирид лагъай класс куьтягнавай ва урус са гафни чин тийизвай жавандиз Огнида кIелун давамарун са тIимил четин акъвазна. ЛГ, 997, 26. XII. * **дуьз акъваз, килигиз ~, кьерехда ~, кьиле ~, метIерал ~, хура ~, хух къуна ~, чина ~, яргъа(з) ~.**

* **акъвазай (къвазай рах.) балкIандикай як атIудай прил. амалдар, азгъун хесетар квай**. Ам пара амалдар, акъвазай балкIандикай як атIудай, гьиллейралди лежберрив вичин хийир патал гъахъсуз кIвалахиз тадай кас тир. А. А. СтIал Сулейман. ГъвечIизмаз вечерен кIаникай какаяр чуьнуьхзавайда, чIехи хъайила акъвазай балкIандикай як атIудачни? А. Сайд. «Чуьнуьх гумбатI».

* **акъвазай (къвазай рах.) яд ктIида мисал 'гъар са затI гьерекатда хъана кIанда' манадин ибара.**

АКЪУГЪАЙ: акъугъай чIем нуьгъ, суц.; тумунин чIем. Р. И. Г. АДЛЯ, 121

АКЪУГЪАРУН гл., аспект., ни-куь вуч -да, -на, -из, -зава; -а, -мир, -ин, -рай; акъугъар тавун, акъугъар тахвун, акъугъар хъийимир 1) **ни вуч цIивал квай са вуч ятIани кудаь шейинал эцигна кIеви гьалдиз гъун..** На як чурурнач, акъугъарна. Р. 2) **ни вуч са квез ятIани кIеви хъун патал цIай, цIун ялав гун**. Адан гьиле акъугъарнавай лаи авай. Р.

АКЪУГЪУН гл., вуч; -да, -на, -из, -зава; -0 // -а, -рай; акъугъ тавун, акъугъ тахвун, акъугъ хъийимир чимивиликди кьурай гьалдиз атун. КIаник тIимил-шимил жуьгьен кумаз эцигна акъугънавай чхайри гьасятда цIай къуна. Б. Гь. Заз эвера.

АКЪУДУН гл.; -да, -на; -из, -зава; -0 // -а, -ин, -рай, -мир; акъудун || акъуд хъувун, такъудун || акъуд авун, тахкъудун || -акъуд тахвун, акъуд хъийимир 1) **ни вуж , вуч кьен авай са шейинай кьецихъ дуьздак авун**. Сулейман, акъуд ви дафтар, Гъана кхъихъ на гъа кафтIар. С. С. Чинебан сир акъудда вин кьецелди. С. С. Адаз къванер акъудун кьисмет хъанай. 3. Э. Камалани Теймура рактIарлай чевте эяна, хушракандин, рукварай хъанвай Ариф кьецихъ акъуд хъувуна. А. Сайд. «Чуьнуьх гумбатI». 2) **ни вуч чап авун**. Чир хъана заз анин жаваб: далбадал акъудин таб. С. С. Урус чIалал рахаз тежез. Сулейман мукъувай чидайбуру, адахъ галаз гуьруьшимши хъунин, адан хуш кьилихар ва рикIин михъивал акунин бахт кьисмет хъайибуру, адахъ галаз санал кIвалахайбуру чпин рикIел хкунар газетриз акъудна ва радиодай гана. Гь. А. Поэзиядин жавагьирар яратмишайди. Дарвилерни эзава, рикIин тIаларни, амма халкъ патал Бакуда лезги чIалал газет акъудун акъвазарзавач. М. М. Дунья кIвачел кьарагъда. 3) **ни вуч кечирмишун**. МичIи хъайила, абур йиф акъудиз акъвазна. Ф. Гуьлуьн руш. Фана дуньяда гъам чIугваз йикъар-йифер гьикI акъудда? Е. Э. Дустариз. Уьмуьр бушдиз акъудзавай Дилбердин къадри вуч чир хуй. С. С. Къадри вуч чир хуй. Де хъша чахъ галаз, пакамалди чун алай чкадал йиф акъуд. А. Ф. Лянет. 4) **ни вуч чукIурун, ван-сес тун**. Рекье гьатна чапарар, Акъудна еке хабарар. Е. Э. Наиб Гьасаназ. Чинебан сир акъудда ви кьецелди, Нар. деве хъиз вич вичиз кьизмиш жеди. С. С. За лугьун квез са папан агьвалат. 5) **вуж квай са куьн ятIани таьсирдикай, кьурулушдикай хкудун**. Цинин йисуз зун дарвилай акъудур. А. Ф. КъатI-къатI авур зунжурар. Вун школадай гьеле садани акъуднавач. А. А. Умуд... лезгийрин милли общественностдиз халкъ четин гьалдай акъуддай рекьерикай бес къадар дериндай хабар авач, адахъ илимдал бинеламишнавай гьакъакьи милли концепция авач. А. А. Лезги халкъдин концепция. 6) **ни квай са гьихътин ятIани кьулуьгьдикай азад авун**. Магьсудов председателвилай акъудна, адан чкадал мадни амалар чидай Алияракай председатель хъана. И. В. Къуьр алатна, сикI хъана. 7) **ни вуч авун, арадиз гъун**. Ни акъудна и женг тIурфан... Къарагъна чи Табасаран, Им лап ажайиб женг хъана. С. С. Чи гъар са кар къешенг хъана. Исятда Салигъа акIурай школадин багъда авай кьелемди тIур акъуднава. ЛХ, № 4, ч. 4. 8) **са гьинихъ ятIани гьерекат ийиз тун**. МутIалиб муалимди доскадал Дуьр акъудна. Гь. Кь. Четин бахт * **арадай ~, арадиз ~, багъна ~, гафарай**

тЕквенар ~, гьекь(ер) ~, гьилий ~, гьекь ~, дуьздал ~, гьил яхадай ~, кар ~, каф ~, къапарай (къапупай) ~, къил ~, къилиз ~, къилий ~, к'евяй (к'еверай) ~, перде ~, рекъяй [къилий] ~, рехъ ~, рекъяй ~, рикI ~, рикIяй ~, тиф гиф цавуз ~, тум акъудда, т'вар ~, уюн(ар) ~, цуьк -, чан ~, шулугъ ~, я пай ~.

АКЪУН нугъ, суц.; к'вал эцигдайла, къавуз гудай к'ларас. Чи акъун хкатиц къав ацахъда. Ф. Бубади гъидай к'вачин зангар хътин яцIу, яргъи акъунрихъ гъар садахъ инсанри къве шагъи пул гудай. Къ. Къ. К'ири Буба.

-**АКЪ** т-б, морф. существительнидин асул формади хъ акал хъана нукъсан къалурдай цIийи гаф арадал гъидай морфема: тум + акъ - тумакъ.

АКЪАДАРУН гл., каузат. -да, -на, -из, -зава; -0 || -а, -рин, -рай, -мир; такъадарун || акъадар тавун, акъадарун || акъадар хъувун, акъадар хъийимир 1) ни вуж кез улакьда ацукъарун. Ада вичин диде автобусдиз акъадарна. Р. Гадади, гъич тахъайтIа, а руш хъайитIани луйткеда акъадарна, гъуьлуьн а патаз тухун ва чтихъ галтуззавай душманрикай хуьн тIалабнай. Ф. Гъуьлуьн руш Беневиди мугъман «Москвичда» акъадарна. Шаселемни гъа машинда акъахна. Къ. М. Хайи чилин таватар. 2) ни вуж кез тикдиз цавухъди авай са кез ятIани хкажун. Бубади аял тарциз акъадарзавай. Р. 3) ни вуч кез хци кIвенкI алай са затI кез ятIани сухун. Къецила къекъевена к'вачиз цаз акъадарна. Р. * кIула [къамал, къилел] ~.

АКЪАД, АКЪАДА, АКЪАДАЧ акъун глаголдин вахтунин формаяр. Кил. **АКЪУН**.

АКЪАЛДУН¹ гл., -да, -на, -из, зава; 0 || -а, -мир, -ин, -ай, акъалд тавун, акъалдун || акъалд хъувун, акъалд хъийимир чархарал алай улакь (араба, машин) са патахъ ярх хъун.

АКЪАЛДУН² гл., каузат ни вуж-вуч нел разивал авачиз, са вуж-вуч ятIани хиве тун. * к'вачел ~.

АКЪАЛЖУН гл., -да, -на, -из, -зава; -0 || -а, -ин, -рай, -мир; акъалж тавун, акъалжун || акъалж тахвун, акъалж хъийимир 1) ни вуч квел винел патал гъалдун. Акъалжзава шишерал К'елен таза як. Къвалавни гва цурни мед, Истивут, сумах А. С. Хцихъ галаз ихтилат. Чехи вацIун дередин битав шикил чIугун патал зурба рамкадал акъалжнавай хун. Гъ. Къ. Четин бахт. Птулкадин кIумп регъятдиз акъудун патал, адан иуькIуь чкадал кузвай пек акъалжда. Хийирлу меслятар || ЛГ, 2000, 20. IV. Кул геждалди хъсан гъалда амукъун патал адал кугъне капрондин гъуьлут акъалжда. Хийирлу меслятар || ЛГ, 2000, 20. IV. 2) нугъ. ни вуч нел акъалдарун. Къужади кур каш кваз къилел акъалжна. Гъ. Къ. Четин бахт.

АКЪАЛТЗАМАЗ(ДИ) акъалтун глаголдин форма. Кил. **АКЪАЛТУН**.

АКЪАЛТУН гл., -да, -на; из, -зава; -0 || -а, -ин, -рай, мир; такъалтун || акъалт тавун, такъалтун || акъалт хъувун тавун || акъалт тахвун, акъалт хъийимир 1) вуж , вуч квел къакъан чкадал гьерекатдалди агакъун, акъатун. Чубанар хиперни галаз кIунтIал акъалтна. Р. 2) вуч са гинал ятIани винел патал малум хъун. Гъуьлуьн винел а гевгьер акъалтнамазди, гадади фена ам къуна. Ф. Гъуьлуьн руш. Циф акъалтзамазди цавал, Вегъ къуьнерихъ еке кавал. С. С. Фекъийриз. Цавал чIулав цифер акъалтнава. Диде акурла, аялдин вилерал накъвар акъалтна. Р. Къванцел алуькна, гадар хъайи къвати циз аватна. Ам къве пад хъанва, шарар цел акъалтнава. М. Б. За бананар недач. 3) вуч экъечIун. # чуру ~, къацар ~, чIар ~. Диде! Диде! Югъ-къандивай Къакъатзава чавай чун. Цуькни къалгъан акъалтнавай Са дуьньяда авай чун. А. Къ. Диде. Р. Къацар акъалтдай вахт я. Чинал чIар акъалтнава. Р.* вилерал мичIивал ~, винел ~, цIийи дуьньядал ~, к'вачел ~ [акъалт хъун], рикIел ~, хъварц ~, хъуьтIуьн цикIиз северен рикIел мерезар ~, чIалал ~. яд ~, як ~.

АКЪАЛТ: * акъалт хъун гл., вуч садлагъана, гуьзлемишнавачиз малум хъун. Няни хъана, акIана рахъ дагъларихъ, гъар патахъай акъалт хъана мичIивал. А. Ф. КъатI-къатI авур зунжурар.

АКЪАЛТIАЙ¹ акъалтIун глаголдин причастидин форма. Кил. **АКЪАЛТIУН**.

АКЪАЛТIАЙ² нар. лап. # ~ вагъши, ~ мердимазар, ~ угъри, ~ гъарамзада. Хъана къван, хъанач къван са кесиб къари, адахъни аваз хъана акъалтIай темпел са гада. Ф. Акъуллу паб. Савад авач, авам я ман акъалтIай. И. Гъ. Са шишдин тарихдай. И арада виридаз чпикай акъалтIай кесибар хъана кIанзавай. Къ. А. Четин бахт. Эминан дережадикай гъар са дагъвидиз, иллаки гъар са лезгидиз, хабар хъун лазим я. Амма гъайиф чIугвадай кар ам я хъи, саса вахтара бязи чалкечирри ам вуж тир, ада вуч авунай лугъуз, чпин акъалтIай алчахвал къалурда. Ихътин ахлакъсузвили миллетдални леке вегъизвайди аннамиззавач. М. Жалилов. Юбилейдиз савкъватар || ЛГ, 1999, 29. IV. Айдабегаз Ирандин шагъ Сулейман и къугъунин акъалтIай гьевескар тирди чир хъанвай. З. Р. Цийи ханлух. Судья, зун вав я, жезмятар, - кевени, зун Атаси хътин акъалтIай жаллатIевилин кардик квач. Къ. М. Дагъларин деринрин булахар. Шарвилиди вичин туруналди дагъларай рекъер акъуддай: имни дагъвийрин арада акъалтIай игитвиллин лишан тир. Р. Р. Лезги халкъдин игитвиллин эпос.

* акъалтIай гаф суц.; икърардин гаф. Ваз акъалтIай гаф авайд туш, чIалахъ хъана, ГъикI гуда сир. Лезги халкъдин махар. АкъалтIай са гаф гузвач на садазни... Ш. Къ. Ай гъайиф.

* акъалтIай алаатай вахт граммат, суц.; глаголдин хъана акъалтIнавай, тикрар тахъай гьерекатар къалурдай вахт. АкъалтIай алаатай вахтунин формаяр глаголдин масдардин дибдикай -а, -ава акал хъана

арадиз къведа: тун + а - туна, тун + ава - тунва. Р. И. Гъайдаров, С. М. Мирзеханов, А. Р. Рамалданов, Лезги чӀал.

* **акьалтӀай предложение** *граммат., суц. тамам тир. АкьалтӀай метлеб лугъузвай гафарин* КватӀалдиз акьалтӀай предложение лугъуда. М. М. Гъ. Лезги чӀал.

АКЪАЛТИАРУН *гл., каузат., ни вуч -да, -на, -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир, акьалтӀар тавун, акьалтӀарун* || акьалтӀар хъувун, акьалтӀар хъийимир 1) **са гьикъван ятӀани вахтуна кьиле физвай кар эхирдал гъун, са ни ятӀани вуч ятӀани эхирдал гъун.** 1947 - йисуз, техникум акьалтӀарайла, за жув лап еке дережайрив агакьайда хъиз гьиссзавай. М. Желилов. «... Фу гайиди я гьамиша». Сулейман-Стальский райондин цӀийи хуьруьн юкъван школа акьалтӀарай Гъажиагъмедов Сократ 1989 - йисуз Белгород Шегьердин хуьруьн майишатдин академиядин экономический факультетдик экечӀна. Ам куьтягъна. ЛГ. 2000, 6. VII.... ада институт заочнидаказ акьалтӀарна. ЛГ, 2001, 26. VII. **Синоним:** куьтягъун. **Антоним:** башламишун.

АКЪАЛТИУН *гл., -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; акьалтӀ тавун, акьалтӀун* || акьалтӀ тавун, акьалтӀмир || акьалтӀ хъийимир **куьтягъ хъун, эхир хъун.** Югъ акьалтӀзава. К, 1990, 5. I. Ява наб хъиз арадаллай, Даима вил чарадаллай, Им вуч яргъи «яхул даллай» АкьалтӀ тийир мах я, Къафкъаз? С. С. Къафкъаз. АкьалтӀ тийир нек хъиз фири, Хъвадай яхӀур мам хъана хъи. С. Дердер. Мус акьалтӀрай бес и лъукъун? С. С. Юлдашар, чун....

АКЪАЛУН *гл., -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; акьал тавун, акьалун* || акьал хъувун, акьал хъийимир 1) **ни вуч ахъаз авай затӀ (рак, къалпагъ, ктаб ва мсб) акси гьалдиз гъун.** Куьн къеневаз акъала рак, Къалурмир гъич КӀвал, фекъияр. С. С. Фекъийриз. Халу, вуна рактӀарар къежелай акъала! А. М. Талон гвани? Журнал акъална. А. А. Умуд. **Антоним:** ахъаюн. 2) **ни вуч тини фан кӀалубдиз гъун ва фан чиниз цӀакул кӀватӀнавай десте ягъун.** Гъар са дидеди вичин рушаз эвленмишдалди фу акъализ чирун лазим я. ЛГ, 1992, 23. IV.

* **акъал хъун** *гл., вуч вич вичелай акъалунин гьалдиз атун. Заз хабарни авачиз, рак акъал хъана. Р.* **Антоним:** ахъа хъун.

АКЪАХУН *гл., -да, -на, -из, -зава; -0; -а, -рай, мир; акъахун* || акъах хъувун, акъах тавун, акъах тахвун, акъах хъийимир 1) **чилелай кӀвачер хкажна, алудна са маса затӀуниз (тарциз, гурариз ва мсб) ва я затӀунал (симинал, цӀилинал ва мсб) гьерекат авун.** Ни тухвана цавуз гъетер? - Акъахдай гурар фагъума. С. С. Фагъума. Акъахна са къакъан тарциз Бегъер гудай ичин, билбил. С. С. Билбил. Тараз акъахун регъят я, эвичӀун - четин. Р. Гъ. Лацу цавун кӀаник. 2) **вуж, вуч кве, квел са гьихътин ятӀани улакьдиз ва я улакь яз ишлемишзавай гъайвандал хкаж хъун.** Ам балкӀандал акъахна фена. Ф. Гъуьлуьн руш. Ам акъахдай хътин ламар и чкайра хъайиди туш. Гъ. М. Им къван, им терез. И севни деведин кӀула акъахна. Ф. Девени, сикӀни, жанавур. Зун тадиз балкӀандал акъах хъувуна гъа патахъ чукур хъувуна. А. Ф. Лянет. Де хъша, акъах машинда... Б. Гъ. Хайи чилел. 3) **агъада авай чкадилай вине авай чкадихъ гьерекат авун.** Гагъ акъахиз къакъан кӀунтӀал, гагъ эвичӀиз кӀамун кӀаниз. Б. С. Портсигар. Беневшади мугъман «Москвичда» акъадарна. Шаселемни гъа машинда акъахна. Къ. М. Хайи чилин таватар. **Антоним:** эвичӀун 4) **вуч низ, квез хци кӀвенкӀ алай са вуч ятӀани (раб, цаз, сим ва мсб) вичелай хъутуьлда (якӀа, беденда) гъатун.** КӀвачин тунӀуз цаз акъахна, иринламиш хъанва. Р. * **къилел** ~.

АКЪВАН¹ *суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра са вуч ятӀани (гуьлуьт, бегъле ва мсб) хурун патал шуькӀуь ва тӀарам симиникай раснавай гъилин алат.* РапӀрапӀзавай чилелай Аватнавай акъванри. Х. Х. Зейнабан къелетар. - Санжа, - чешнедин гуьлуьт хразвай акъванар акъвазарна, лагъана элкъвей, лацу чин алай гуьзелди. Гъ. Къ. Четин бахт... автобусда гьалтай дишегълийрикай садан тахъайтӀа, масадан гъилера куьлуьтар храз акъванар аквадай. К, 1989, 1. XII.

АКЪВАН² *кӀус 1) еридин, къадардин, тегъердин вини дережа къалурзавай гаф.* Вун сагърай акъван иер. Е. Э. Зи азиз. Ракъ муьтӀуьгъ тир акъван Давуд Къена пайгъамбар, Исмаил. С. С. Къена къе устӀар. Куьрни тушхъи акъван даяз. С. С. Къулан вацӀ. Угълангерекани Жумарта а хабар акъван гъевесдалди къаришламишначир. Гъ. М. Им къван, им терез. Ви къатӀунриз хъуй аферин, гъар келима акъван дерин... А. Гъажи. Гуьзел. 2) **тайин тир къадар къалурзавай гаф.** акъван гуьрчег, акъван аскӀан, акъван вагъшиз, акъван гзаф. * **са акъван**

АКЪРАБ¹ || **ЭКЪРЕБ** *нугъ., суц.; -ди, -да; -ар -ри -ра вичик агъу квай, хушракан хътин, зегъерлу гъашарат.* Пехъни, чӀагъни, керекулни вал къведи, Ви миресни, акъраб хъана, вал къведи. Е. Э. Бахтсузвал. Гъар патахъай илан, акъраб гатӀунда вун жакъваз, къейди. С. С. Гуьгуьлдиз. Эгер гъатайтӀа гъиле буш, экъреб хътин алатдайд туш. Х. Т. Файдадиз.

АКЪРАБ² *суц.; -ди, -да; ар, -ри, -ра; са вуч ятӀани вахт алцумдай прибордин, сятинин чина жедай къелечӀ ва шуькӀуь алат, хел.* Эхир сятдин гъвечӀи акъраб пудал атана. Гъ. Къ. ЦӀийи къайда.

АКЪРАБ³ || **АКЪРАБА** *суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра диде-бубадалди, тухумдалди мукъвади.* Ваз ви ватандикай хабар тахъайла, Жуван акърабар, ярар-дустар квахъайла, Вун яд хъиз маса миллетрик акахъайла, Жуван миллетдиз мурк къван жеда къана вун. Н. Самури. Лезги, вавай жузан за Ша, иугъманар, къе Куьреда мехъер я зурба, КӀватӀ хъурай чи акърабаяр, Муьшикуьрни Къуба. Ф. Н. Куьреда мехъер.

Синонимар: мукъва-къили(яр), мукъвабур, миресар.

АКЪУКЪ акъун глаголдин эмирдин форма. Кил. **АКЪУН**.

АКЪУЛ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра дуьньядикай, гъакъикъатдикай дуьз фикир ийиз алакъун, инсанвилини яшайишдин диб. *Фитне ийиз бул, гъар кар ая къабул, ИкI бес чи акъул Зай жезава.* Е. Э. Пагъ, чи уьмуьрар. *Акъулни жен вичихъ къалин, Яшамивал вилик гъалин...* С. С. Акъуллу велед хъайитIа. *Гафар - гзаф, акъул - къери...* С. С. Гъар намерддив жеда гъилле. *Багъа затI я акъул, камал - Гзаф иеси жедайд туш.* С. С. Куьреда авай аламатар. *Кесибдин артух я акъул. Кесибдин гъахъ-гъисаб я бул. А. Гъажи. Ви акъулдихъ мертебаяр хъун патал Алимрини кхъена ваз ктабар.* А. С. Хцихъ галаз ихтилат *Чаз Аллагъди акъул гана, Мугъаммедан уьммет хъана...* Н. Самури. Мусурман стхаяр. *Яб це ва гъавурда акъукъ: пачагъдихъ акъул тахъайла, жемят адан чина акъвазда, пачагъ зулумкар хъайила, жемят гъиле яракъ къуниз мажбур жеда, пачагъ зайифди хъайила, уьлкве чкIида. Куьн чкIимир, лезгияр.* З. Р. Веси.

* **акъул атун** гл., низ; *дуьньядикай, гъакъикъатдикай дуьз фикир ийиз жедай дережадив агакъун. Яш атана алатна са юкъвалай, Акъул татун аламатдин кар тушни?* С. Гъикъван фад-фад...

* **акъул балугъ хъун** гл., *дуьньядикай, гъакъикъатдикай фикир ийиз жедай хъсан гуьнгуьна гъатун. Акъул балугъ тир аялди, Гъелбет, хийирдихъди ялди.* С. С. Михеннат.

* **акъул балугъвилини шагъадатнама** суц.; *юкъван мектеб куьтъягъунин документ. Хуьруьн юкъван школада гъар йисуз цIудралди аялри акъул балугъвилини шагъадатнамаяр къачузва.* ЛГ, 1997, 31.I.

* **акъул зайиф [къери]** хъун гл., *нин акуьллу тушир гъалдиз атун. Гагъ-гагъ акъул жеда къери, Вичиз течиз вичин ери.* С. С.

* **акъул(ар) гун** гл., *ни низ; акъулдин гафар лугъналди масад акъуллу авун. Акъулэгълидиз акъул гуз, Чуру паб хунI четин тушни. Е'. Э. Пис паб. Бязибуруз акъул гуда, Сулейман, на низ лугъуда?* С. С. Акъул жуваз аваз кIанда. - *Лал хъухъ, иблисдин руш! Вуна заз акъулар гумир!* А. Сайд. «Аслана кьин къуна».

* **акъул фин** гл., *нин дуьньядикай, гъакъикъатдикай дуьз фикирдай алакъун амуьк тавун.*

* **акъулди атIун** гл., *нетижа хкудун. Акъулди гъакI атIуналди, Гуж ийиз вуна тIуьналди...* Масадаз рузи жедайд туш. С. С. Жедайд туш.

* **акъулдиз (акъулдикай) зайиф [къери]** прил. **акъул тIимил авай.** *Я югъ чидач вичиз, я йиф; Акъулди-кай - пара зайиф.* С. С. Гъарда вичикай хан ийида.

АКЪУЛДАР □, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра акъуллуди. *Гъа Къуьчхуьр Саид, Эмин ва иллаки СтIал Сулейман еке, зурба, пак ягъ авай акъулдарар тир.* А. А. Арифдар Сулейман.

АКЪУЛЛУ¹ прил. 1) **акъул авай.** # ~ руш, ~ хва, ~ къуллугъчи, ~ къунши. *Дагълар гъаркъуь къуьнерин, шумал буйдин акъуллу итим тир. Лезги халкъдин махар. Бахтавар хъуй бубадин югъ, Акъуллу велед хъайитIа.* С. С. Акъуллу велед хъайитIа. *Акъуллу итимди вичин халкъдин тIвар вине хуьда.* З. Р. Веси. *Дидед чIал бегенмиш туширдаз акъуллу итим лугъуз жедач.* З. Р. Веси. *Мад зун аял туш хъи? Жейран акъалтIай хъсан, акунар алай, акъуллу руш я.* Я. Я. Агалай сандух. **Синонимар:** арифдар, камаллу, келле авай.

Антонимар: акъулсуз, ахмакъ, келлегуьз, кими, кIамай (кIамаш), сефигъ. 2) **вири патарихъай дуьз, дерин фикир хас тир.** # ~ меслят, ~ доклад, ~ рахунар. *Кесибди лагъайтIа акъуллу фикир, Гижидай гъисабда вирида Фекъир.* И. Ш. Къудар. *вичин Уьмуьрда сад лагъай сеферда акъуллу гафар лагъана* А. Къ. Акъуллу ахмакъ. *Зи келимайрин ван хъайи семинардин руководителри а чIавуз закай икI лагъана: «Литературадикай чирвилер аваз фасагъатдиз рахаз жедай и касдихъ шаирвилини устуадвални тахъанд жеч.* А. Къ. Гилигзава. **Синоним:** бегъемсуз.

АКЪУЛЛУ² туьрк. суц.; -да, -да; -яр, -йри, -йра акъул авайди. *Акъуллуйри фадлай чилер къачунва.* Р.

АКЪУЛЛУБУР акъуллу прилагательнидикай хъанвай сушествительнидин гзафвилини къадардин форма. Кил. **АКЪУЛЛУДИ**.

АКЪУЛЛУВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илер, -илера чирвилелни тежрибадал бинеламиш хъана акъалтIай дерин фикир ийиз жедай гъал. *Акъуллувал гъар садаз кIанда, акъулсузвал садазни. Мисал. Синоним: арифдарвал. **Антонимар:** акъулсузвал, ахмакъвал, сефигъвал, кIамашвал.*

АКЪУЛЛУВИЛЕЛДИ ктаб, нар. **акъул желбна.** *Гъар са кардив акъуллувилелди эгечIна кIанда.* Р. **Антоним:** акъулсузвилелди.

АКЪУЛЛУДАКАЗ рах., нар. **акъул желбна.** *Жува жув акъуллудаказ твах.* Р. **Антоним:** акъулсуздаказ.

АКЪУЛЛУДИ суц.; -да, -да; -бур, -буру, -бура акъул авайди. *Акъуллудаз даим эбед, Зурба хажалат хъана хъи.* С. С. Мегер мусурмандин къайда. *Пул авай ахмакъни акъуллубурун жергеда ацукъда.* З. Р. *Шефтелрин миже. Чи пачагъни вун хътин акъуллуди хъанайтIа, вуч хъсан тир!* А. Къ. Хукац-Ханум. **Антоним:** акъулсузди.

АКЪУЛСУЗ прил. **акъул авачир.** *Ватанд къайгъу авачир кас Акъулсуз я, гижиди я...* Х. Т. Стхадин тапшуругъ. *Акъулсуз аял жедалди тахъуй.* Мисал. **Синоним:** ахмакъ, кIамаш, сефигъ. **Антоним:** акъуллу.

АКЪУЛСУЗВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илери акъул авачиз гъерекатар ийидай гъал. *Акъуллувал гъар садаз кIанда, акъулсузвал - садазни. Мисал. Акъулсузвили килел бала гъида.* Р. **Синонимар:** ахмакъвал,

сефигвал, кIамашвал. **Антоним:** акьуллувал.

АКЬУЛСУЗВИЛЕЛДИ *кIаб, нар. акьулсузвал хас яз. "Инсандин тIвар вири дуьньядиз адан акьуллувилелди ва сефигьвилелдини акьатун мумкин я", - лугьудай. И. В. Лекция. Акьулсузвилелди кар ийидалди тавуртIа хийирлу я. Р. Синонимар: ахмакьвилелди, кIамашвилелди, сефигьвилелди. Антоним: акьуллувилелди.*

АКЬУЛСУЗДАКАЗ *рах., нар. акьулсуз гьал хас яз. Акьулсуздаказ кIвалахна, жувал масадбур хьурьурьмир. Р. Антоним: акьуллуздаказ.*

АКЬУЛСУЗДИЗ *нар. акьул авачиз. Акьулсуздиз рахамир. Р.*

АКЬУЛЭГЬЛИ *суц.; -ди, -да; яр, -йри, -йра акьул авайди. Акьулэглидиз акьул гуз, чIуру наб хупI четин тушни. Е. Э. Пис папаз.*

АКЬУН *гл., вуж-вуч не-кве -ада, -уна, -аз. -азва; -укь || -укьа, -ан, -амир, -урай; такьун || акьун тавун, тахкьун || акьун тахвун, акьан хьийимир; гьерекатдик квайла, къастуналди тушиз эця хьун. Фагьумда на кIвални уба, Бугь акьаз къава, самовар. С. С. Самовар. Поездар акьуна. ЛГ, 1992, 22. VIII. # варз ~. рагь ~, гьавурда ~, кьил чарха ~, кьукьмада ~, са кьвед ~.*

АКЬУНАР *суц.; -ри, -ра сада-сад ягьун, гатун, векьи рафтарвилер. Адаз (Назлудиз) итимрин акьунар хьайиди чизвай. А. А. Пад хьайи рагь*

АКЬУРУН *гл., каузат. -да, -на; -из, -зава; -а, -мир, -ин, -рай, такьурун || -акьур тавун, акьурун || акьур хьувун, акьур хьийимир галкьурун, эцягьун. ни вуж-вуч не-кве. Шоферди машин цла акьурна. Р.*

АКI // **АКIА** *нар. 1) ихтилат квекай тиртIа, гьадан гьал, гьерекат къалурзавай тегьерда. Гьич мусурман, чувуд, урус Чараз кьунукь туш чаз турус, АкI къадайдахь авач намус. С. С. I -май. За вилер чи виликай авахьзавай, гьамга хьтин цел алаз, сугьбетдиз яб гузвай ва ара физ заз акI жезвай хьи, на лугьуди, ихтилат ийизвайди зи къвалав ацукьнавай Сефер буба ваь, гьа хпен булах вич тир. Б. Гь. Гьетер. 2) а жуьреда - Я кьуниши, вуна, эхир, заз са затIни къалурзавач. Мад акI устIарвал чириз жедач гьа! -лагьана. Лезги халкьдин махар. Рагьул халат алайди заз кIвачелай кьилелди акI тамашна, на лугьуди, адан вилик квай инсан маса планетадай атанвайди я А. М. Талон гвани?*

* **акI хьайила** *арал винидихь лагьанвай фикир умумиламишдай, разивал къалурдай ибара. АкI хьайила, вуна заз рехь къалура, а чка гьинавайди ятIа, гьинавайди туштIа. Ф. Кесибдин хва Кьагьруман. Селим! рикIин кьене авай дердер гзаф я, амма вун а дердерин дарман туш. АкI хьайила, ваз лугьуникайни са файдани авач. С. С., С. М. СтIал Саяд.*

АКIА¹ *кил. АКI.*

АКIА² *суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра кIеви хьире алай, хвех хьиреда акIанвай кIерецрин са жуьре. АкIаяр хаз, экьетIиз четин ятIани, абурун хвех ширинди жеда. Р.*

АКIАД *нугь., нар. & жуьреда. Кабинетдиз яргьи рушан экв аватнавай. Эхирки ракъинин нур акIад туьш хьана хьи, ам Шахмарданован вилериз ягьиз башламишина. А. А. Лезгияр.*

АКIАДАРУН *гл., -да, на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; акIадар тавун, акIадар тахвун, акIадар хьийимир 1) ни вуч там, тарар, атIана, ярхарна, вичин тIебий гьалдикай хкудун. Гунг кьекьяна са къабанди Вири тамар акIадринни? И. Гь. Саяд. Гьайиф, а гуьзел там акIадарна, лап вагьшиьри хьиз. Р. 2) ни вуч са вуч ятIани бес къадар фикир тагана, къайдадикай хкудун. Ада вичин кIвалахар михьиз акIадарнава. Р.*

АКIАЖ: * **акIаж хьун** *гл., вуж тIалдин азабдикди беден кIватI жез, ахьа жедай гьерекатар ийидай гьалдиз атун. Кагьулвалмир, Венерадин кьуьнерал, Гзаф ичер алай тар хьиз акIаж хьухь. А. Сул. Лув це, мани.*

АКIАЖАРУН *гл., каузат. // АКIАЖУН -да, -на, -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; акIажар тавун || акIаж тавун, акIажар хьувун || акIаж хьувун, акIажар хьувун тавун, акIажар хьийимир 1) ни вуч кьвечIиларун, патахьарун Батракдин туьд кьуна гьиле, АкIажариз хадай гардан. С. С. Чуру къайда. 2) куьч., ни-куь вуж, куьч.; са низ ятIани азабар гун, тадияр гун. Зулуматдин асаратда агажна, Винел алай хамни михьиз алажма, Муьгьтежвили, гишинвили акIажна, халкьар гьахьсуз зулумра гьат хьана. А. Ф. КIуьд январь. Дердери акIажарнавай МутIалиб чин атIугьнавай кьужадиз ухиар жезвай. Гь. Кь. Четин бахт.*

АКIАХЬУН *гл., -да, на; -из, -зава; -рай; акIахь тавун, акIахь хьувун акIахь хьувун тавун 1) вуч тарарал алай емишар чрана авахьун 2) вуч гелкьвен тийизвай, гьилиявилай вегьенвай гьалдиз атун. # сал ~, кIвалахар ~, багьлар ~, хуьр ~3) куьч. кечмиш хьун. Гзаф акIахьнай а халкь. Чи хуьрйини, кьезни ван хьана жеда, бегьемар дакIуна кьейиди я, гишила, кьенер таквари кана. М. Б. За бананар недач.*

АКIУКИ акIун *глаголдин эмирдин форма. Кил. АКIУН.*

АКIУН *гл., -ида, -ана; -из, -изва; -урай; акIун тавун, тахкIун || акIун тавун, акIун тахвун 1) вуж-вуч не-кве; са вуж, вуч ятIани фейи, гьатай, акьадрай чкадай Вич вичелай акьатдай гьалда тахьун. Гьахьайла, жанавур ина акIана. Ф. Девени, сикIни, жанавур. ТуьтIуьникай чаз авач чара, недайла, акIида сара. С. С. ГьажикIа. Фикир кIватIна, гагь-гагь чкIиз, Недай фу туьтIуьна акIиз... С. С. Чуру къайда. 2) вуч чилиз экв гузвай вахт куьтягь хьуникди аквадай гьалда амуьк тавун (рагь, варз, гьед). Чулав цифер акьалтна, рагьни*

аклана. А. Ф. Саккони Ванцетти. Доктор Ефимов рагъ аклидалди хуьруьз экъечина. Къ. М. Къашкъа духтур. 3) куьч., вуж феи чкадай хтун геж хьун. Ам вучиз ятлани шегерда акланва. Р. 4) куьч. ийизвай кар къилиз акъудиз тахьун. Им гьикI хъайи кар я? Зун экзаменда вучиз аклана? 3. Э. Зун гъавурда акъазвач. * **вилер къава ~, клева ~, туьтуьна ~.**

АКИУРУН гл., каузат., ни вуч; -да, -на, -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; акIур тавун, акIур тахвун, акIурмир || акIур хъийимир 1) ни вуч тан цавухъди аваз чилик кутун, цун (тар, къелем, чамур). Багъда акIурда жуьреба-жуьре емишдин тарар: ичин, чуьхверин, хтун, пIинидин ва маса емишарин. Куьре чIалан элифарни кIелдай жуз. Чи тIебиат ваз кIан ятIа, Вуна чилел акIура тар! И. А. АкIура тар. Гъаятда акIурнавай ципицI тегъенгди куьлге къунва. ЛГ, 1992, 25.П. 2) ни вуч кве куьмек галачиз акъат тийидай гьалдиз гьун. # машин къарада ~, чукул кIарасда ~.

АЛ прил. ачух яру. Какахъда ал, туракъ рангар, Гагъ шуьтрукъ, гагъ Аби жеда. А. С. Хцихъ галаз ихтилат. Майдин сувар!... Кагърабайри хъиз яргъалай нур гудай Ал пIинияр чраз ава багълара. Х. Т. Багълар. Хкаж хъана цавариз ал пайдахар.. И. Гъ. Майдикай пуд шиир. ЧIалахъ жезни алакъзавач Уьлкведа ал таратIрин: Гъич бейнидик акакъзавач Тум хкашун жаллатIрин. А. Къ. ЖаллатIар. **Синонимар:** жегъре, зги.

АЛА¹ кил. **АЛАЗ ХЬУН.**

АЛА² прил. кIанивилин гъиссер авай, къадарсуз азиз. Ван алаз хъуй ви суфрадал тостарин, Къафкъазвийрин гъар камуна ала тир. Ж. Эхиримжи сатирикдин сувар. Ашукъ Уьзден ферли бала, Лезги халкъдиз пара ала, Адан нева Гъажибала, Зун эрчIи гъил къаз атанва! С. Загъидат. Алибег Фатахов лезги литературадин къетIен вакъиа, хазина я, кIелзавайбуруз адан эсерар ала я. 3. Бирембеков. Советрин лезги литературадин устIар. Ингъе къехуьлви Будулов Мегъединни элугъгидиз ала ксарикай я. М. Къурбанов. Умуд кутаз // ЛГ, 2000, 20. VII. **Синонимар:** масан, играми, кIани.

АЛА³: ала баъли. нугъ, суц.; шурван пIини. У. М. ОЛД, 109.

* ала къавах нугъ., суц.; шиш къавах. У. М. ОЛД, П2.

АЛА⁴ нугъ., суц.; эчIел. Р. Гъ. ЛД.

АЛАБАР: алабар хьун гл., вуж кIвачер тикдиз акъазариз тахъана са патахъ алуькъдай гьалдиз атун. Юкъварар къуна живерилай алабар жезвайбурни кими тушир. И. Гъ. Дивизиядин командир. Эхирни са юкъуз ламрал алай парцин пад къунвай Шуаян гъиле а пар амукъна, лам лагъайтIа, алабар жез къил-тум ягъиз, къайрилайгъуз кIамуз аватна, тике-тике хъана. К. К. "Дугъри факъирвал хъсан я". **Синоним:** татабар хьун.

АЛАБАРУН гл., каузат., ни вуж; -на, -из, -зава; -а, -мир, -ин, -рай; алабар тавун, алабар тахвун; алабар хъийимир... са жаван гадади а яшлу итим яна алабарна. М. М. Лезги тIвар алатIа.

АЛАБАШ туьрк, суц.; -а, -а; ар, -ри, -ра 1) хур, къил лацу кицI. Теквендай экъечIнамазди адаз тум хкажна акъазнавай алабаш акуна. Ф. Шичан бике. Ам хъфизва вичин никIин къаравулрин - къве алабашидин къилив. М. Б. Балаш бубадин азан. 2) хур, къил лацу кицIин тIвар. Ажигъмед халу ятахрал рекъе гъат хъувуна, адан гуьгъуьна аваз Алабаши, ЦIарабни, Гведекни хъфена. А. Сайд. Вергерин хъикъиф.

АЛАВА¹ туьрк, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра лагъай гафарилай, авур ихтилатдилай гъейри артуханбур яз хълагъзавай гафар, фикир. Идалай алава экъисай еке вилерни, чарх янавай зурба крчарни адаз хуш хъанвачир. Ф. Шичан бике. -Ам чна гъакI ийида, - алава хъувуна председателди, - вун ина амукъна кIанда. А. Ф. Риза.

АЛАВА² прил. артухан. Алай вахтунда чи дишегълийрин хивемадни алава везифаяр гъатнава. ЛГ, 1996, 8. III

* алава авун гл., ни вуч; авур гафарилай, гьерекатрилай гъейри мад са вуч ятлани авун. Завай анжах са ихътин фикир алава хъижеда; ЧIалан гевгъерар туькIуьрзавай Седакъет Керимова гъакъикъатдани поэзиядин чIехи гъед я. М. М. Дуьнья кIвачел къарагъда. - Гила зун хъфида, тха, - лагъана за кофе хъвайидалай гуьгъуьниз ва игътият патал алава хъувуна: - Вуна ихтияр гайитIа. А. Къ. Чеченрин межлис

* алава гъакъи суц. къевзвай мажибдилай артух яз гузвай гъакъи.

* алава хьун гл. артух хьун. Гила Ферзалиева Саиматан къайгъударвилериз государстводин метлеб авай кIвалахарни - депутатвили кIвалахни - алава хъхъана. С. М. Маяк Саимат.

* алава яз нар. лагъай гафарилай, авур кардилай артухдиз. Судин къарардал алава яз... уборищани корректор кIвалахдилай алудунин приказ гана. А. Къ. Гилигзава.

АЛАВАЗ нар. къетIен гьалда. Шарвилдиз зегъметчи инсанар алава багъа я... Б. С. «Шарвили» гьикI арадиз атана?

АЛАВАДАКАЗ нар. авайдалай артухни алаз.

АЛАВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера кIанивал, масанвал.

АЛАВИЛЕЛДИ нар. алавал хас яз.

АЛАДАКАЗ нар. ала яз, кIанивал аваз.

АЛАВАТ нугъ., кил. **ГЪАВАЛАТ**.

АЛАГУЪЗЛИ¹ туьрк, шишр, суц.; -ди, -да; яр, -йри, -йра 1) **гуьрчег руш, гуьрчег дишегъли**; **Гъикъван** чIугван за ви гъамар, Чан эрзиман алагуъзли. Е. Э. Алагуъзли. *Алагуъзли, ша хамир на зи гъава.* Е. Э. Гуъзел яр. 2) **кIаниди, гуьрчегди**. *Заз хьунухъ ТахъайтIа нагагъ, Мад за фу неч, алагуъзли... Якъин чир хьухъ, и зи хурал Ала къве ич, алагуъзли.* С. С. Гадани руш.

АЛАГУЪЗЛИ² прил. **кIани**. *Алагуъзли севдугъум яр, ХунI масадаз гъат хъана хъи.* Е. Э. Алагуъзли севдугъум яр.

АЛАГЪ нугъ., суц.; кил. **ЭЧЕЛ**.

АЛАГЪ-САЛАГЪ нугъ., кил. **АЛАКЪА**.

АЛАГЪАН суц.; -ди, -да; ар, -ри, -ра алеррин кIар.

АЛАГЪАРУН нугъ., кил. **АЛАДАРУН**.

АЛАГЪУН гл., -на, -из, -зава; -0 // -а, -мир, -ин, -рай; **алагъар тавун, алагъар тахвун; алагъар хъийимир галчIурун**. *Ада гъиле авай лани къацу чIуралай алагъиз-алагъиз, гъарданбир "Я Аллагъ" - лугъуз, сив къакъуниз, фикирар ийизвай.* А. Ф. Лянет.

АЛАД фин глаголдин эмирдин форма. Кил. **ФИН**.

АЛАДАРУН гл., каузат; -да -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; **аладар тавун, аладар тахвун; аладар хъийимир** 1) *ни вуч квелай нин куьн ятIани тандивай чкал, хъуьруьш къакъудун* 2) *ни вуч яд, хуьрек ва мсб. чеб авай къапунай акъатдай гъалдиз гъун*; 3) *ни вуч алай чкадилай гъарнихъ ракъурун (суьруь, лапагар, векъер ва мсб). Гъар патахъ аладариз самар, Лап ахъа яз къачуз камар, адан а мукалдин а гъунар - Заз адан гъайбат акуна.* С. С. Заз Инжиханан зегъмет акуна. *Алимегъаме-е-ед - лагъана эверна чубанди, хпер аладардай вахт хъанва гъа!* А. Ф. 4) *ни вуж, вуч мярекатдиз кIватI хъанвайбур рекъе хтун.* - *На вуч фад мугъманар аладарна?* Р. 5) *ни вуч са куьн ятIани винел паталай экIягъун.* *Гъяркъуь, къацу магъут аладарнавай столдихъ Али ацукънава.* Къ. М. Дагъларин деринрин булахар. * **вил ~, гар ~, гъил ~ звер ~, кап ~, мехъер ~, рикI ~, ухът ~, хъел ~.**

АЛАДАР: *аладар хъун вуж-вуч са патахъ ярх хъун.* *Ахваравай гададиз садлагъана поезд аладар хъайи хътин ванер атана,* А. Къ. Жуьгъенар.

АЛАДУН гл., -на, -из, -зава; -рай; **алад тахвун; туьретмиш хъун, арадиз атун.** *Вун нелай аладайди я икъван вагъши?* Р.

* **аладун-веледун рах., гл., аял-куял, велед хъун.** *А патара аладун-веледун амач.* Р.

* **аладун-гагъадун рах., гл., туьретмиш хъун.** *Цегъерин аладун-гагъадун гзаф я, - лап рикIивай жваваб гудай Девриша.* Гъ. Къ. Четин бахт.

АЛАЖ алажун глаголдин эмирдин форма. Кил. **АЛАЖУН**.

АЛАЖУН гл., -да, -на, -из, -зава; -а, -мир, -рай; **алаж тавун, алаж тахвун, алаж хъийимир** 1) *ни вуж, вуч нин; куьн ятIани хам хтIунун.* *Вуна фена са лапаг тукIваз, ам алажиз, са къавурма ийиз куьмек це.* Гъ. Къ. Четин бахт. 2) *куьч., вуж истисмарун, масадаз азиятар гана жуваз хийирар къачун.* *Я Агъмед буба, эгер кесибрин тереф за хуьн тавуртIа, вуна хуьн тавуртIа, бес ни хуьрай?! Бес абур акваз-акваз девлетлуйрив алажиз тадани?* Гъ. Къ. Четин бахт. *Эгер вуна лугъудайвал юкъван паюн хъайитIа, заз вад араба къведа.* *Бес им зи патай вун чухун, алажун тушни? Завай икI жедач.* Гъ. Къ. Четин бахт. * **хам алажун.**

АЛАЗ: * **алаз хъиз нар.** **къадардилай са тIимил гзаф хъиз.** *НикIяй жедай тек къве йисан бегъерди Гелир гуда виш манатдин алаз хъиз.* И. Гъ. Саяд. *Гъавилай абуроз чизнитийиъжизни, КIанзни-такIанзни, чемоданда къурай балугъ, жуван патара авай ички ва маса няметар твада, жибинда алаз хъиз пулни хъун иллаки герек кар яз гъисабда.* И. Тагъиров. *Къавкъазвийриз икъван пул гъинай къведа?*

* **алаз хъун** 1) гл., **са нин, куьн ятIани винел патал чка куьн Магъидин регъ алаз метIел Зардин кифер хразав.** Е. Э. Эй, зи гуьзел. *Магъмутахуьр ала кIунтIал.* С. С. Куьредин цIерид хуьр. *Алачир чкадал жида ДуркIундиз сухун чида квез.* С. С. Куьреда авай аламатар. *Зи къилелкIвачел алачиз данайрив гъикI фида.* А. Ф. Риза *Зерре цифер алач цавал...* И. М. Дагъдин цуьк. *Пальто алачиз къуьд акъудна.* Р. *Яд авай квар, къил алачиз тамир.* Р. 2) *нел, квел вуч са вуч, вуж ятIани яргъи патахъ, къакъанвал алцумдайла, тIвар къур уьлчме къалурдай гаф.* *Ирид юкI алай Магъамад майдандал, къве кIвач чиле акIурна, акъвазна.* Ф. Ирид юкI алай Магъамад пагъливан.

* **алачиз рахадай сив суц.;** **вуж фагъум тавуна, гъавурда авачиз рахадайди.** *Заз, чан бала, алачиз рахадай сиверихъай кичIеда.* Н. А. Къве рикIин хиялар. **Синоним.** **алачир сив.**

* **алачиз рахун (рахунар авун)** гл., **вуж герек тушир ихтилатар авун, кардин гъавурда авачиз ихтилатдик экечIун.** *Эмин рахач гъич алачиз.* Е. Э. *Фана дуьнья.* [Ферзил]: - *Анжах накъ вуна зи чилер патахъай са тIимил алачиз рахунар авуна.* А. М. Къалабулукъ квай гатфар.

* **алачир сив суц.;** **тапрукъ, фитнечи.** - *Ваз, чун санал хъфейла, бязи алачир сивери акъуддай ванерикай кичIе туш хъи?* - *Мад алачир сивериз нивай вуч лугъуз жеда къван?* Я. Я. Нурар ва хъенар. **Синоним:** **алачиз рахадай сив.**

* **алай-алачир** суц.; **винелай алуқІзавай партал**. *Алай-алачир хтІун тавуна месел ярх хъайи Сувараз Тагъирбег мадни такІан хъана*. А. Исмаилов. Вацран мичІер. *Алачир чкадал жиди Душмандиз сухун чиди кезе*. С. С. Куьреда авай аламатар. * **а патал алайди (паталлайди), бурж алаз хъун, вил алаз хъун, гъил алаз хъун, кар алай, рикІ алаз хъун, тІвар алаз хъун**.

АЛАЙ¹ алаз хъун глаголдин фад алатай вахтунин форма. Кил. **АЛАЗ ХЪУН**.

АЛАЙ² прил. **гилан, исятдин** Алай вахт халкъ патал четинди я. ЛГ, 1992, 31. X. *Алай аямда гзаф инсанар чтин намус, Эдеб, гъая - вири пулдихъ маса гуз гъазур я А. Алимов. Адалат авачирла берекатни жедач*. - *Суьруьяр гъикІ ава?* - *Абурни авай гъалда хъсанзава*. А. Р., Я. Я. Хендедадин мехъер.

* **алай вахтунда [девирда]** нар. **ихтилат ийизвай береда**. *Алай вахтунда республикада лезги революционеррин тІварар алай шегъер, поселок ва са шумуд куьче ава*. М. М. Виш йисарин имтигъан. *Алай вахтунда хейлин хпуькъвьяр СНГ-дин, Россиядин, Дагъустандин гъар са тинІе яшамии жезва*. Ж. Гъ. Лекъерин гъундуьрда. *Алай вахтунда лезгийр яшамии жезвай Къуба шегъердин (Азербайжан) патав гвай Хапут хуьр эрмени эпосда тІвар къунвай Капут-Ках я*. Р. Р. Лезги халкъдин игитвилдин эпос. *За духтурди лагъайвал авуна*. *Ингъе алай вахтунда захъ ацІанвай шешел кІула къадай хътин сагъвал хъхъанва*. *Нервийрни зи лап хъсан къайдадик акат хъувунва*. З. Ф. Тутаралди сагъарун. *Алай вахтунда АрхитІрин юкъван школада кІвалахзава*. М. Б. Ша чун таниш жен. *Алай девирда чтин гъалал зегъметдалди арадал гъизвай багъ-бустандин, малдарвилдин продуктар, гъасилзавай бегъерар гъакІ пуч жезва...* ЛГ, 2001, 9. VIII. *Алай девирда милли чІаларизни литературадиз еке фикир гузвайди ашкара я*. ЛГ, 2002, 26. IV.

АЛАКЪА туьрк, суц.; ~ди, -да; яр, -йри, -йра яшайишида, кІвалахда са шумуд чеб-чпелай аслу туширвал ва я аслу тирвал арадиз гъидай гъал, къайда. *Куьгъне душмандив алакъа жемир, ам вав дуст жедайди туш*. С. С. Душманрикай мукъаят хъухъ. *Къиблепатан Дагъустандинни Азербайжандин алакъаяр мадни гегъени жезва*. А. А. Лезгийрин литература. *СтІал Сулеймананни Хуьруьг Тагъиран алакъаяр къилдин тема я*. К, 1988, 2. XI. **Синонимар: рафтарвал, авсият**.

* **алакъа-салакъа [алагъ-салагъ]** рах., суц.; **алакъа**. *Амма гъелелиг адаз цІийидахъ галаз алагъ-салагъ туькІуьриз кІанзавачир*. Б. Гъ. Заз эвера. *Гъа ихътин жуьредин серенжемар дачадани къиле тухудай, ана къуллугъчийрин алакъа-салакъадиз талукъ месэлаяр арадал вегъедай*. ЛГ, 1996, 8. III

* **алакъадин идара** [узел] урус узел связи, суц.; **хуьреринни шегъеррини арада телефондалди алакъа хуьзвай идара**. *Инсандин гъилералдини Уьмуьр патал хъсан шартІар яратмишнавай: саки вири къве мертебадин къванцин кІвалер, еке туьквен, тарифлу ва машигъур юкъван школа, больница, алакъадин идара, Сбербанк, токдал элкъведай регъв, чІехи колхоз, хуьруьн къерехдал маларин ферма, клуб, библиотека, машин фидай рехъ, - мад вуч кІанда хуьруьн чкада, вични а вахтар*. А. Эсетов. *Тек са йис...* // ЛГ, 2000, 10. VIII. *Гъайиф хъи, чи лезги районрин алакъадин узелрикай гъич садни сифтегъан цІуд чка къурбурун жергедик къванни акатнач*. *Лезги районар*. *къулухъ галамукъна* // ЛГ, 2000, 10. VIII.

АЛАКЪАВАЛ суц.; -или, -иле **сад масадахъ галаз са квелди ятІани алакъа тир гъал**. *Шишдалди, гъелбетда, чайдин тариф авунни ва я синих авунни мумкин я, ина жемятдихъ, халкъдихъ галаз алакъавал авачир хъиз аквада*. М. М. Гъ. Халкъдин шаир.

АЛАКЪАЛУ прил. **алакъада авай**. *Чи халкадин дегъ девирдилай амай хъсан адетар ава*. *Абурукай садни мелер я*. *Гзаф инсанрин куьмек герек тир кІвалахар къилиз акъудунихъ галаз алакъалу яз арадиз атанвай и адет бязи хуьрера гилани ама*. М. М. Лезги тІвар алатІа. *Дагъустанда махсусдаказ хуьдай зонайрин гъакъиндай Закон къабудунни гъа и кардихъ галаз алакъалу я*. ЛГ, 1996, 8. III. *Авайвал лагъайтІа, Ватандин чІехи дяе баишамии хъайи сифте къилера Лезги театрдин репертуарда дяедин тематикадихъ галаз алакъалу эсерар авачир*. Э. Наврузбегов. *Дагълара хайи театр*. *Куьрелди, эдебиятдихъ галаз алакъалу материалар чна, амай вири газетрив гекъигайла, гзаф гузва*. М. Ж. Гаф жагъуриз, цІар туькІуьриз.

* **алакъалу авун** гл., *ни вуж-вуч алакъа авай кар арадиз гъун, сад авун*. *Мустафади вичин уьмуьр ихътин инсандихъ галаз гъикІ алакъалу авуна, Мустафа ихътин касдихъ галаз гъикІ яшамии жезва...* З. Э. Зун гъавурда акъазвач.

* **алакъалу хъун** гл., **алакъада аваз хъун**. *Гъуьдуьз гайитІани жедайвал я» - фикир авур имиди адаз Асланахъ галаз алакъалу хъун къадагъа авунай*. *Айиб я, лагъанай ада*. *Агакънавай руш гададихъ галаз рекъехуле жедайди туш*. З. Э. Муьгъуьббатдин цІелхем. *Сулейман алим Гъасан Алкъвадари, чІаларин алим Къазанфар Къазанфаров, муаллим Абужафер Мамедов хътин обществодин кІвенкІвечи инсанрихъ галаз яратмишунин рекъай алакъалу хъана, абуру гъеле а йисара адан шишрин патяхъай интерес ва абур кІватІна ктаб яз акъудун патал чалишимиишвална*. Гъ. А. Поэзиядин жавагъирар яратмишайди.

АЛАКЪАЛУВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера **алакъалу тир гъал**. *СтІал Сулеймаца гъизвай гекъигунрикай ва образрикай рахун хъайитІа, абур шаирдин хайи ватан тир Куьредин шикилрихъ ва анин накъвадин рангарихъ галаз алакъалу я*. *Ихътин алакъалувал чун рахазвай шишридни хас я*. В. Мирзоева. *СтІал Сулейманан муьгъуьббатдин лирика*.

АЛАКЪАСУЗ прил. **алакъа авачир**. # ~ пачагълугъар, ~ виляатар, ~ уьлквьяр.

АЛАКЪАСУЗВАЛ суц.; -или, -ше; илер, -илери, -илера **алакъасуз гъал**. # алакъасузвилдин нетижа.

АЛАКЪАРУН гл., каузат. ни вуж; -да, -на, -из, -зава; -а, -мир, -ин, -рай; алакъар тавун, алакъар тахвун, алакъар хыйимир ни вуж са гыхьтин ятлани фикирдал гъун. Амма, лап къванни члалал гъиз жедай хътин мез авай Керимавай и сеферда ам саклани алакъариз хъанач. Б. Гь. Хайи чилел. - Вуна за лагъайвал ая. За вун шегъерда кваллахик кутада. Киче жемир, диде за алакъарда. А. М. Киф атлйди.

АЛАКЪДАЙВАЛ нар. гьикI жедатIа, гьакI Къаравулар ала гъар са затлунал, Хуъзва абур алакъдайвал чпелай. Ж. Къаравулар ала гъар са затлунал.

АЛАКЪУН¹ гл.; -да, -на, -из, -зава; -0 || -а, -ин, -рай, -мир; алакъ тавун || талакъун, алакъ тахвун || тахлакъун, алакъ хыйимир вуж са гыхьтин ятлани фикирдал атун, разивал гун. Гьикъван зун алахънатлани, ам алакънач. Р.

АЛАКЪУН² гл., нелай вуч; -на, -из, -зава; -рай; алакъ тавун || талакъун, алакъ тахвун нелай са вуч ятлани къилиз акъудиз хъун, бажармишиз хъун. Дугъриданни, гзаф инсанриз ам гележегда жедай кваллахар чидай, дерин крарай къил акъудиз алакъдай хан хъиз тир. Ф. Къаридин хва. Алакъ тийиз шей гуз, къачуз, Тийижирдаз багъа, ужуз, Тижаратда тирдаз ажуз Базардин къадри вуч чир хъуй. С. С. Къадри вуч чир хъуй. Гьелбетда, ... са касдилаи вири терефриз фикир гуз, вири месэляр къарагъариз алакъдач. ЛГ, 1995, 22. XII. АлакъайтIа, за ширидиз Дегшида ви рикIин гъава. С. К. КIелдайдаз. Менфятлу баркаллу кар ийиз, рикIиз клан хъайитIа, гъар садалай алакъзавайди я - Госдумадин депутатдилаини, жуван салал машгъул хуъруън агъалидилаини (бахча-бустанда йиса пуд бегъер битмишарунни чIехи лайихлувал я). А. И. Шарвили чахъ галазва. И къуллугъдал адалай са кваллахни алакъдач, Чун паталди виликан Зеведишидив агакъдач. Ж. Чун паталди виликан... Са саягъни алукъ ийиз тавуртIа алакъ, Ада кхъей къит ктабар ая на суракъ. А. Къ. Шихнесиран шииррин тар.

АЛАКЪУН³ суц.; -и, -а; -ар, -ри, -ра са гыхьтин ятлани кар къилиз акъуддай жуърэт авай гьал. Вахъ алакъунар авайдахъ зун инанмиш я. Я. Я. Дагъдин кукIуш гъуъмеда. Халкъариз абурун тарихдиз, яшайшидиз ва культурадиз, абурун милли руьгъдизни алакъунриз килигна къимет гун лазим я. М. М. Чун «гъвечIи» халкъ туш. И мукъвара зун телевизордай Мегъарамдхуъруън райондай тир Улубеговрин хизандин алакъунриз тамашна. К. 1992, 29. I. Гъа ихътин межлисри худда тур Сулейманахъ шишар тукIуърун патал лазим гафар гъасятда жагъуриз жедай алакъунар хъана. ЛГ. Чехи шаир **Синоним: бажарагълувал.**

АЛАМ¹ кил. АЛЕМ.

АЛАМ² нугъ., суц.; нехиш, гишир.

АЛАМАЗ¹: * аламаз хъун 1) вуж-вуч нел-квел; са вуж-вуч ятлани нел-квел ятлани хъунухъ, гьакъикъат яз давам хъун. ЗатI аламачиз къуърнерал, Мягътел яз гъейран хъана хъи. С. С. Амач лугъуз а падишагъ. Алимегъамед са сятдилаини гъа чаз акур чкадал аламай. Р. Са хейлин хуърер эвелан чкайрал аламач. Р. А чи дустунал гъа чаз чидай костюмар алама. Р. Эхир са юкъуз хъайила бизар, Къатадна чилел аламаз пурар. С. Мегътидин лам. 2) вуч (югъ, варз, рагъ ва мсб) гьакъикъат яз давам хъун. Югъ аламаз агакъ тавунихъай кичевал аватлани, зун балкландин виликай къуна, физ хъана. А. Ф. Лянет 3) куъч. агакъ тавун, къисмет тахъун. Югъди йифди фикир авур Гамар хъана аламаз. Ж. Аламаз. * **рикIел аламаз хъун.**

АЛАМАЗ² нар. гъилияй-гъилиз пул тагана, бурж яз. Гана лугъуз шей аламаз, Ихътин кардан бес, ярамаз. С. С. ГъажикIа. Аламаз чехир хъвайиди къведра пиян жедда. Мисал. **Синоним: буржунай.**

* аламаз ярамаз зар., т-б, нар. аламаз жедач, аламаз гудач.

АЛАМАТ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) инсан мягътелардай агъвалат. Гъавадин аламатрихъ галазни ам таниш тир; адаз цифералди ва маса аламатралди марфар къун, алахъун ва маса крар чир жедай. А. Ф. Лянет. Лезги чIалан аламатар чIехи я... А. С. Ашна авай папан гъилияй Гъуъл акъатна, аламат. С. Аламат. 2) мягътел жедай кар, тахъай хътин гьакъикъат. еке кар (крар) -Аламатар тахъайтлани, чеине къачуз жедай крар, заз чиз, абурухъ санбар ава. Б. Гь. Заз эвера. Бирдан... Самбурвийриз такур хътин аламат акуна: хуъруъз агъадихъай балкланрал алай, пияда дестеяр, гъиле тфенгар аваз, Къуръандин сураяр зикир ийиз-ийиз, гъахъзава. Гь. Къ. Четин бахт.

* аламат(ар) авун гл., ни масадбур мягътел жедай кваллахар, гъерекатар къилиз акъудун. - Я хизан сагъ хъайибур, квез абур лезги чIалалди акъатзавай газет кIелуналди аламатар ийидай хъиз яни... А. Ф. Лянет. Зани кваллахзава, халкъдиз менфят гузва. Ви хиял я, Ризвана аламатар ийизва. Учитель! 3. Э. Мехъер къуъл туш.

* аламат(ар) къалурун гл., ни-куъ низ; рикIел алачир, гуъзлемиш тавур, тийизвай кар (крар) къилел гъун. Сад Аллагъди къалуруна заз аламат. Е. Э. Цилингар.

* аламат хъун гл., вуж тажуб хъун, мягътел хъун. Папан акъул акваз жед вун аламат. Е. Э. Камаллу паб. Аламат жедай кваллахар мадни гзаф жезва. Я. Къ. Папан пул.

АЛАМУКЪАЯР суц.; -йри, -йра са вуч ятлани (хуърек, векъерин кIунтI) вахчурла, аламукъдайбур (гъвелер, кланер-пунар). Сурхая аялриз суфрадал аламукъаяр гана... Къ. М. Дагъларин деринрин булахар.

АЛАМУКЪУН гл., вуж-вуч нел-квел; -да, на, -из, -зава; -а, -мир, -ин, аламукърай; аламукъ тавун, аламукъ тахвун, аламукъ хыйимир; вуж, вуч нел, квел са вуж, вуч ятлани гъинал ятлани гьакъикъат яз давам хъун.

Къуьзъ диде хуьре туна варцаралди райондин центрда ва я станциядал аламукъна кланзава. Гь. М. Им къван, им терез. Ам, виш агъзуррал амай фялеяр хъиз, Аламукъна гъа вич алай чкадал. А. Ф. КъатI-къатI авур зунжурар. Рахунар гзаф хъана, амма метлеб Хкатнач, кар аламукъна чкадал. А. Ф. КъатI-къатI авур зунжурар. * **рикIел** ~.

АЛАПЕХЪ¹ суц.; -ре, -ра; -ер, -ери, -ера фольклорда: инсандин чан къачудайди. Эвера фад алапехърез Къачурай чан хъуьрез-хъуьрез. С. К. Бес зи хайи дидедиз.

АЛАПЕХЪ² куьгъ., суц.; марфар гзаф къвадай чIавуз рагъ тIалабун патал жемьтдикай хъядай махсус кас (къадим девирра).

АЛАТ¹ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри. -ра 1) са вуч ятIани расун патал, къилиз акъудун патал ишлемишдай затI, шей. Гьукуматдин гьар са алат Яваш жеч, хъи хъана чи. С. С. Айрупалан. Герек тир алатар, затIар, Тамам ийин вири шартIар, Вядедамаз эчIичI ратIар, Техил фад гатун патал. С. С. Ахварай аватун. Тадиз фена са гадади Багъа алат хкана. Ш. Э. Мурадов. Вуч кими я. Амма чIехи юлдашди алат гъачиз мелез фидай идет авачирди рикIел гъана. Б. Гь. Заз эвера. Мехъерални межлисрал язач лагъана чна чи халкъдин алатар - зуьрне, кфил, чуьнгуьр, Чагъан - гадарун дуьз яни. К, 1989, 29. Ш. Лежбердин асул алатар яз хъайи туьрез, вик, гьар, хевелагар, араба, алерар, мукал, ругунар ва маса алатар алай вахтара музейрин экспонатар хъанва. К, 1991, 22. I. **Синоним:** гадарак. 2) куьч. **къуват.** Бакуда азербайжан чIалал акъатзавай "Экинчи" газетдиз ада (Алкьвадар Гьасан эфендиди. - А. Г.) Кавказдин мусурманар вири ва гъа жергедай яз Дагъустандин халкъарин бейсавадвилин ахварай авудзавай са алатдиз хъиз къимет гана ва а газетдин редактор Зердабидиз вичин разивал малумарна. М. М. Виш йисарин имтигъан.

АЛАТ² алатун глаголдин эмирдин форма. Кил. АЛАТУН.

АЛАТ³ алатун глаголдин аналитический формадин къилин гаф: алат авун, алат тавун. Кил. АЛАТУН.

АЛАТАЙ¹ прил. 1) къилиз акъатна куьтягъ хъайи, са мус ятIани гъакъикъат яз хъайи. # ~ варз, ~ зулуз, ~ гад, ~ гатуз. Алатай асирда агъул райондин БуркIихъанрин хуьруьн патав Алпан тIвар алай хуьрни хъанай. М. М. Лезги тIвар алатIа. -Захъ, лагъана Гьасана, - алатай суз Хъанвай къве жуьт кIвалахдай малар. А. Ф. КъатI-къатI авур зунжурар. Эхъ, ваз суьгъбет авурбуру дуьз лагъанва, чан хва. Алатай къуьд гъихътинди хъанайтIа, мад ваз акунай хъи. Вири дуьнья, налугъуди, муркIадин са къаябдиз элкъвенвай. М. Ш. Рагъ къаршиламишзава. Алатай йифди дерада пехъивал авур юргъ анжах югъ ахъа хъайила, секин хъана. Къ. М. Дагъларин деринрин булахар. Алатай гатун гъяддин са юкъуз ам ал рангунин къизилгуьллерин чIехи кIунчI гъаз рекъин къерехдал акъвазнавай. К, 1989, 2. II. 2) са мус ятIани гъакъикъат яз хъайи. Зи алатай куьмекчини аз илимрикай тарсар гуз алахънавай. Б. Гь. Заз эвера.

* **алатай вахт** граммат. гьерекат хъана акъалтIайди къалурдай вахт. ☼ Эмирдин наклоненедда (формада) а-динни э-дин арада авай са жуьре ачух сесинал акъалтIнавай глаголрин группа эхирда я аваз кхъида. Я гьарф ихътин глаголрин гилан, алатай ва къвезмай вахтарин формайрани кхъида. Месела: къ, къана, къада, къазава; эця, эцязава, эцяна, эцяда ва мсб. М. М. Гъажиев. Лезги чIалан орфографиядин словарь, 1955.

АЛАТАЙ² алатун глаголдин причастидин форма. Кил. АЛАТУН.

АЛАТНА кил. АЦАЛТНА.

АЛАТУН гл., -да, -на, -из, -зава; -0 || -а, -мир, -ин, -рай; алат тавун, ахлатун, ахлатмир, алат тахвун, алат хъийимир 1) вуч нелай-квелай са куьн ятIани винел патал аламукъ тавун. Абурни (шаламар - А. Г.) яргъал фидачир, къве йикъан къене пад-пад хъана чеб-чтелай кIвачелай алатдай. А. Ф. Риза. Цларай гъуз атанвай рагъул. ятар, Са чкайрилай сувагъар алатна. А. Ф. КъатI-къатI авур зунжурар. 2) вуж-вуч нелай-квелай гьерекатда авайди къулухъ туна вич вилик фин, акатун. Машин арабадила алатна. Р 3) куьтягъ хъун, акъалтIун. Гъа икI са хейлин вахтар алатна. Ф. Шичан бике. Са къадар вахтар алатна. А. Ф. Лянет. Гъа икI са гъафте алатна. ЛГ, 1992, 16. IV. Гъич алатич уьмуьрда а хажалат, А савдадал вун лап ягъалмиш жеде. С. С. Пис папар. Са къадар вахтар алатна. А. Ф. Лянет. Са йис къван вахт алатна. И. В. Вуж гъахъ я. Шел алахъда, циф алатда, рагъ жеда. Б. С. Женгерин рекъера къакъатун. 4) **рахунра**, гъисабунра ва мсб. дуьзгъунвиливай къакъатун, ягъалмиш хъун. Мани ядайла, алатна. Р. Зун рекъелай алатнавайди я. А. Ф. Лянет. 5) вуж, вуч нелай чара хъун, къакъатун. Йикъарикай са юкъуз диде герек тир зун-вун къачуз базардиз фена. Диде алатайла, Шичан бикедиз гзаф шад хъана. Ф. Шичан бике. ЧIехи шегъер я, инсанарни гзаф ава. Валлагъ, азни аял алатиз кичIе я! Ф. Б. Филиал. БалкIанрай хъиз, абурал алай ксарайни алат тийидай бугъу-бугъри «цIаяр» акъудзавай. Б. Гь. Заз эвера. Алатзавач яр залай, КIвал-югъ жедай вахт я лугъуз. Р. Р. Лезги халкъдин игитвилдин эпос. Жува ам тадиз ягъа, тахъайтIа чалай а душман алатдач. И. В. Зарафатни керчек.

* **алатна фий** кIус къилиз акъатуй (фикир гун тийин, кваз такъан). Шумуд агъзур сефер вуна табнатIа, Сад Аллагъдиз чида, гьелбет, дуьздаказ. Ви къуьруькри гъикъванбуруз табнатIа, Лугъуз рикIай: агъ, алатна фий я кас. Ж. Шумуд агъзур сефер вуна табнатIа. * **вич вичелай** ~, **вил** ~, **къацIалай** ~, **рикIелай** ~.

АЛАФ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра гъайванриз набататрин ем. Эмина вун туна течиз, Авачир алафар гуз хуьз. Е. Э. Яру яц. Вуна чIуру план чIугун, Гъайванарин алафар кун - Гъинай атана ваз а закун?

С. С. Хва кьей кас. Йикъа пудра малдиз алаф кутада. А. Ф. КъатI-къатI авур зунжурар. Женгчийриз недай-хъвадай суьрсет, балкIанриз алафар гъазурнавай. А. А. Имам Ярагъ Мегъамед. Мал-къара хуьз, алаф, яд гуз, Чубанриз гъич авач къарай. И. И. Къуьд. Абурухъ галаз санал чун фермадин гъаятриз, тевлейриз, алаф, ярма, къалар хуьзвай чкайриз килигна. К, 1982, 26.П.

АЛАХ: алах хьун гл. са нин-куьн ятIани винел патал чукIун. Парлацан руьгъ къарагънавай. Адаз гургурдай авахъзавай каф хьтин яд хъана Арчанан иервилел алах жез кIанзавай. Ф, Б. Миф.

АЛАХУН гл., ни вуч нел-квел; -да, -на, -из, -зава; -0 || -а, -мир, -ин, -рай; алах тавун, алах тахвун, алах хьийимир тваррикай ибарат затI винел патал гъар патахъди чукIурун. Абур (чIахар -А. Г.) анжах къел кутадай хъиз, гъакI дад патал, хъчарикай ийизвай ханIадал алахун патал бес жезвай. Б. Гъ. Хайи чилел. Шарвиледи алахна Вичин хирел къел вири. З. Р., Б. С. Шарвили. Чи хуьре хинкIардал регъвей кIерецар алахдай адет ава. Р. **Синоним:** кIвахун.* кайи лекъерал къел~.

АЛАХЪУН¹ гл.; -да, -на; -из, -зава; -0 || -а, -ин, -рай -мир; алахъ тавун, алахъ тахвун, алахъ хьийимир 1) вуьж нел минетралди, хуьтуьл гафаралди ва я кичIерар гуналди масад вичин фикирдал гъиз гьерекатар авун. Гзаф алахъна Низам, амма руш кисна акъвазна. Н. А. Къве рикIин хиялар. Алахъдай зал вири хизан Акъваз лугъуз пака заз. Ж. Тикедин дуст. 2) вуьж вуч ийиз са гъихьтин ятIани фикир къилиз акъудиз гьерекатун. Йифди-югъди куьнни алахъ Кар вилик тухуз, кесибар. С. С. Жедайд туш. АлахъайтIан виш агъзур суз, Квевай жез туш чи кар агъуз... С. С. Хва кьей кас. Винелай чеб дугъри къалуриз алахъдайтIани, къене агъу ргадай. А. Ф. Риза. Тежер кардал чIугваз зегъмет Алахъмир вун, я беймирвет. С. С. Алахъна ам чириз вичиз гъа рикI алай макъамар. Ш-Э. М. Вуч кими. Хуш къведай и гафари чIалахъда вунни, И кьейдерал къул чIугваз алахъда вунни. Ш. Къ. Ви шадвили. Турфандик абур кIватI хьийиз гъикъван чун алахънайтIани, чаз вири лапагар гъат хъувуначир. А. Сайд. Къисас. Вичин чирвилерин дережа хкажун патал А. Фатахов гъамиша алахъзавай. З. Бирембеков. Советрин лезги литературадин устад. Талейран туштIани сиясатда вун, Алахъа са тIимил вилик пад акваз. И. Ш. Къудар. **Синоним:** чалишмиш хьун, чалишмишун.

АЛАХЪУН² суц.; -и, -а; ар, -ри, ра са гъихьтин ятIани фикир къилиз акъудун патал ийизвай гьерекатдин тIвар. Амма чи алахънар къиле фидачир. Гъ. А. Поэзиядин жавагъирар яратмишайди. Гъакъикъатда девлетар гъасилзавай ксар хъендик кутаз, вич вине къаз алахъуналди и шишрин игитди вичин алчах суфат, тацана нез гъазур, вичиз вич бегенмиш пичIи руьгъ виниз акъудзава. М. Ж. Сатирадин дергесдалди. **Синоним:** чалишмишун.

АЛАХЪАЙ¹ алахъун глаголдин причастидин форма. Кил. АЛАХЪУН.

АЛАХЪАЙ² прил.. цифер, марфар авачир Алахъай са югъ тир. А. Ф. Бубадин веси. Адет хъанвайвал, июлдин алахъай йикъарикай са юкъуз колхозди векъерин мел авуна. Б. Гъ. Заз эвера... и алахъай гатфарин йифиз вацIун гурлу ванци дидедин рикIик къалабулук кутазвай... А. Къ. Жуьгъенар. Вад югъ чIимел, сад алахъай, Им гъи жуьре тIал ятIа лагъ С. К. Им вуч регъ я?

АЛАХЪУН¹ гл., вуч; -да, -на; -из, зава; -0 || -а, -ин, -рай, -мир; алахъ тавун, алахъ тахвун, алахъ хьийимир марфар, цифер авачир гъава хьун, азгар хьун. Марфар къун, алахъун ва маса крар чир жедай. А. Ф. Лянет. Дурнад вил хъиз алахънава вили цав. Х. Т. Гатун йиф. Алахъна рагъ авай югъ тир. Къ. Къ. КIири Буба. Югъ алахъайди тир. А. А. Умуд. ЭгъечIда чун къведни санал рагъ атана алахъайла. А. М. Гъезелар.

АЛАХЪУН² суц.; -и, -а; -ар, -ри, -ра гъаваяр хъсан патахъ дегиш хъанвай гъал. Куьн алахъуниз килигмир, - ЦIару рахаз-рахаз цавуз килигна. Б. Гъ. Заз эвера. Абурни, зун хъиз, цав алахъуникди гзаф шад хъанвай. А. Ф. Лянет.

АЛАХЪУН³ гл., вуч -да, -на; -из, зава; -0 || -а, -ин, -рай, -мир; алахъ тавун, алахъ тахвун, алахъ хьийимир 1) ргаз цIал эцигнавай затI (нек, яд, шурва), звал атана, вич авай къапунин къерехрилайгъуз фин, авахъун. Нек, кIаникай гъуд кутунвай лацу бармак хъиз, хкаж хъана. Алахъна. З. Э. Мехъер къуьл туш. Ада кIваляй верчер акъудна хуькведалди, къулал алай нек алахъна. - Магъ, и некни алахъна. А. Сайд. Вили яна. Зи кайванидиз садрани алахъдай ханIа аквадач. Р. 2) вуч чкIун гъар патахъди (хпер, суьруь, нехир). Хиперин суьруьди яваши-яваши алахъиз векъ незвай. А. Ф. Лянет. 3) рангар амачир, аламачир гъалдиз атун (парча, партал). Яру тур адан къарандаш, Гъич алахъич адан хатIар. С. С. Зи рикI пара хъана чIулав. ЦIару некдин шалунал алай рангар алахъ тавун патал, адаз сифте какадин къиб яда, ахпа запун галачиз чими це чуьхуьда. Эхирни къайи цикай хьийида. Хийрлу меслятар || ЛГ, 2000, 20. IV. 4) вуч куьтягъ хьун (халкъ кIватI жезвай мярекат). Къунишидин мехъер фад алахънай. Р.

* алахъзавай карни авачир я девлетлуни туш, я кесибни Магъмуд Абилован буба кесиб хъана кесиб тушир, гъа са арада чкадин, вири уьзденар хъиз тир: алахъзавай карни авачир. И. Гъ. "Берлиндин вири кIвалерал..."

* алахъна фин гл., вуьж девлетлу, варлу хьун. Эгер гъар са касди ишлемиш тийиз амай чилерикай икI менфят къачуз ва зегъмет чIугваз са хъсан затI арадал гъиз хъанайтIа, чун алахъна фидачирни? ЛГ, 2001, 19. VII. * бугъ ~, вилер ~, рикI ~, уфт [ухьт] ~, хъел ~,

АЛАХЪИЗ нар. булвилелди, гзаф. Жибинда зи алахъиз, Вердиш я зун - пул хуьрай. Ж. Вердиш я ам.

АЛАЧАРПАН суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра жив кваз къвадай марф. Жив кваз къвадай гатфарин марфадиз алачарпан лугьуда. А. Къ. Алачарпан.

* **алачарпандик акадуй!** межд. къаргъиш. Жив кваз къвадай гатфарин марфадиз алачарпан лугьуда. И гафунихъ галаз «Вун алачарпандик акадуй» лагъай къаргъишни маъруз (алакъалу) я. А. Къ. Алачарпан.

АЛАЧИЗ: алаз гафунин инкарвиллин форма. Кил. АЛАЗ.

* **алачиз рахун** гл., вуж манасуз ихтилатар авун. [Зарлишан]. Мумкин я, гъакІни хъана, зунни алачиз рахана. Н. И. Гъакимрин папар.

АЛАЧИР: алачир чкадал нар. герек тушир вахтунда. Алачир чкадал жида Душмандиз сухун чида квез. С. С. Куьреда авай аламаатар.

* **алачир сив** суц. сивел атай вуч хъайитІани лугьуз гзаф рахадаиди. Адан къил къамир, ам алачир сив я. Р.

АЛАЧУХ туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра кІеви парчадикай раснавай вахтуналди тир ужагъ. Мад хейлин вахтар Мугъманар квахъна, Алачухарни кІевирна чпин. А. Ф. Дагъларин разведчикар. Квез багъдин юкъва ада туькІуьрнавай алачух... вагъ гъа! Тавхана кІвал акуна кІанда. Къ. М. Хайи чилин таватар. # ~ ягъун, ~ кІватІун

АЛАША суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра усал балкІан. Къариди Чигалидин къилив фена вирибурулай къулухъ амай са алаша гъана. Ф. Бубани руш. Тембек квачиз ичи къурар чІугваз, русвагъ хъана хурар. Алашадиз ягъиз турар, Нуьгдидиз чукур хъана хъи. С. С. Тембекдикай дар хъайила.

АЛАШ-БУЛАШ: * **алаш-булаш** прил.; сад-садак акахънавай, къил акъат тийидай. Алаш-булаш девир хъанва, Гъахъни дуван авачир. М. Б. Сулейманан чуьнгуьр.

* **алаш-булаш хъун** гл., сад-садак акахънавай, къил акъат тийидай гъалдиз атун. Хъана уьлкве алаш-булаш. Е. Э. Наиб Гъасаназ. Иеси къин тавур Дуьнья, Вун алаш-булаш хъана хъи. С. С. Дуьнья алаш-булаш хъана хъи. Дуьнья хъана алаш-булаш, Сулейманан гъалар яваш. С. С. Пехърени вич катрай къада.

АЛАШКІАРУН гл., каузат. ни-куь вуж-вуч; -да, -на, -из, -зава; -а, -мир, -ин, -рай: алашкІар тавун, алашкІар тахвун, алашкІар хъийимир бедендин са чкадилай квехъ ятІани галукъна тІимил хъиз хам алудун. КІвач алашкІарна. Р.

* **алашкІар хъун** гл., бедендин са чкадилай квехъ ятІани галукъна тІимил хъиз хам алатун. КІвач алашкІар хъана. Р.

АЛБАН¹ кил. АЛПАН.

АЛБАН² прил. Европадин уьлкве тир Албаниядин, гъа уьлкведин агъалийрин, халкъдин. # албан чІал, ~ чехир, ~ костюмар.

АЛБУХАРИ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра хутарин са сорт.

АЛВАН суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра гатфарин цуьквер. Акъудна чуьллери махпурар хътин Алван цуьквер гатфариз. Х. Т. Гуьлуьшан гатфар. Гатфариз хъиз алван цуьквер кІватІзавани. Гъ. М. Им къван, им терез. Им суван гъверерин (камбар цуькверин), алванрин атирар я!.. Къ. М. Хайи чилин таватар.

* **алван-алван** нар. цуькверив безетмишна, безетмишнаваз.

АЛВЕР туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра мал ужуз къиметдай къачуз багъа къиметдай хугудай гьерекат. Ада хейлин гелир алвердилаини къачузвай. А. А. Пад хъайи рагъ. Алвердин фикир хъайи, Нейлондин кадир хъайи... Хва вай дидедин! И. Гъ. Алверчи къейила.

* **алвер авун** гл., ни мал ужуз къиметдай къачуз багъа къиметдай гудай гьерекатдик хъун.... бухгалтерди, чІехидан тІвар сиве вугуз, райподиз хквезвай къит шейэралди хала-хатурвал ва алвер ийизвай. Б. Гъ. Хайи чилел.

АЛВЕРУН.. гл., ни квел -на, -из, -зава; -а, -мир, -ин, -рай: алвер тавун, алвер тахвун, алвер хъийимир мал ужуз къиметдай къачуз багъа къиметдай хугудай гьерекат авун. Эсердин къилин къагъриман тир Гарпагоназ уьмуьрда анжах са мурад ава: жезмай къван вардевет кІватІун. И мураддихъ агакъун паталди ада вири рекъериз гъил вегъезва: бурж пул гайи муьштерийривай чІехи процентар алаз пул къахчузва, вичиз хизандиз каш гузва, вичин веледрин къисметдалдини алверзава. А. Мирзебеков. Театрдин шаир.

АЛВЕРЧИ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра мал къачуз маса гунал къил хуьдайди [Къуниши] Низ чида, низ акурд я Алверчидин хасият. Х. Т. Махорка.... хуьруьн са шумуд девлетлуди, алверчийри ва имамди чпин йикъар мадни шадвилелди акъудзавай. А. И. Самур. Пакадин йикъан нянихъ Мишади, вичикай гъикІ алверчи хъанатІа, ихтилатна. Гъ. Садикъи. Истамбулдиз сиягъат. Гъар алверчи вичин чІалал рахазва. С. Дербен я, дуст, Дербен я.

АЛВЕРЧИВАЛ суц.; -или, -иле; -ер, -илери, -илера мал къачуз ва маса гуз къил хуьдай пешекарвал.... вучиз куь веледар хъсан кІелерна чІехи кІвалахарал жезва? Бес чибуьр вучиз и... алверчивилел машгъул яз амукъзава? Ф. Н. Гъажи Мегъамедан суьгъбетрай. Гуьгъуьнлай алверчивиликни кткапай. Амма гъукумдарри чпин а жадувал далдаламишдай кІевивилер авурла, и рекъе къаних амалрални гуьл хъанай. Т. А. Мехъер куьтягъ жедалди.

АЛГЕБРА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра чпин алакъайралди арадиз къевезвай къадаррин ери чирзавай математика илимдин са пай. # алгебрадин тарс, алгебрадин ктаб, алгебрадай къимет, алгебрадин задачаяр, алгебрадин муаллим.

АЛГЪАЙ прил. хур квай. Къаридал яръги чѳулав парталар алай, къилик чѳулав жунадин чалма кутѳуннавай, алгъай юкъва къуршах аваз, кѳвач-къыл михъиз галатнавай хъиз гужбаладал къекъевезва. А. Ф. Бубадин веси. Тимил хъиз алгъай нер, къелечѳ ѳуззарар... А. Ф. Къатѳ-къатѳ авур зунжурар.

АЛГЪУН гл., -ида, -ана, -из, -изва; -угъ, -ин. -урай: алгъун тавун, алгъун тахвун, алгъун хъийимир виликди, къвалахъди гъалтун. алгъай юкъва къуршах аваз, ам кѳвач-къыл михъиз галатнавай хъиз гужбаладал къекъевезвай. А. Ф. Бубадин веси. Ада вичин векъи ва ифенвай гъилелди зи хъвехъ тѳушунна ва алгъана явашидиз жузуна... З. Э. Яру-ѳару шарар. Буба къарагъайла, хурухъди легендал Гъажѳи алгъана. Гъ. Къ. Гъай тахъай гъарай. Атана руш, гъардав гъил вугана. Хъфидайла гамунал алгъана. С. Муслимов. Циѳигъ-наме. Саѳра Мурсалаз и алгъанвай тарал баѳѳиярни галай дагъдин ѳегъ акуна. З. Гъ. Уъмуърдин сирнав. Пак затѳарин вилик, лукѳ хъиз, алгъидайвал, гъар сесинин вилик Адан алгъана зун. А. Къ. Заз -дад-бидад..

АЛГЪУРУН гл., каузат., ни-куъ вуж-вуч -да, -на, -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; алгъур тавун, алгъур тахвун, алгъур хъийимир виликди, кѳвалахъди ва я юкъ гъалтай гъалдиз гъун. Гару жагъун алгъурна. Р.

АЛГЪЕМ араб, суц.; -ди, -да Къуръандин сад лагъай суъре. Дидеди алахъна чирда гъар юкъуз Купѳун чѳалар: алгъем, аменту, къулгъу. А. Ф. Къатѳ-къатѳ авур зунжурар. **Синоним:** фатегъ, дуъа

АЛГЪЕМДУЛИЛЛАГЪ! // **АЛГЪАМДУРУЛЛАГЪ!** межд. мусурман диндин къанунралди, са затѳ ѳуъна ва я са кар авуна куътягъайла, разивилин лишан яз лагъана кѳандай гаѳ. Ибн Аббасан гаѳаралди, Расул Аллагъди, алейгъ ассалам, лугъудай: "Девейри хъиз, вири санал хъвамир. Хъвадай чѳавуз, къеведра, пудра акъваз, нефес акъадара, хъвадалди вилик "бисмиллагъ", эхирдайни "алгъамдулиллагъ" лагъ. Диндикай суъгъбетар // Самур, 1994, № 3.

АЛДАТМИШ: * алдатмиш авун гл., ни-куъ вуж дуъз фикирдивай къакъудун.... зун хъиз масадбурни абуру алдатмиши тавурай! А. Сайд. Цекверин кѳунтѳ **Синоним:** алѳурарун.

* алдатмиш хъун гл., вуж дуъз фикирдал алайди чѳуру фикирдал агун. 1918 лагъай йисуз Куъредин девлетлуйри, кулакри, фекъийри гъалдарна, угърийри, лутуйри, къучийри сад-вад ягъалмиши хъайи, гъабру алдатмишай лежберарни галаз Мамрачрин, Хенжела Кѳеледин чувудрин кѳвалер, малар тарашинай. М. М. Гъ. Чехи шаир.

АЛДАТМИШАРУН гл., ни-куъ вуж; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир жуваз хийир хъун патал са вуж ятѳани дуъз фикирдивай, гъакъикъатдивай къакъудун. «За мад туъквенчидивай буржни вахчудач. Ада алдатмишарзава. З. Э. Уртагъ цаз тадани. Дагъустан Республикадин Верховный судди адаз, инсанар алдатмишарна вичиз хазинаяр кѳватѳна лагъана тахсир кутуна, 15 йис дустагъ атѳана. Я. Къаѳаров. За мад. **Синоним:** алѳурарун.

АЛДАТМИШУН гл., -да, -на, -из, -зава; -а, -мир, -ин, -рай; алдатмиши тавун, алдатмиши тахвун, алдатмиши хъийимир ни вуж са ни ятѳани вуж ятѳани вичин хийир патал алѳурарун, дуъз фикирдилай чѳуру фикирдал гъун. Рушани лагъана: Сагъ хъуй, зун Хинкар пачагъдин руш я, и ви сикѳре алдатмишина гъана ". Руша, вин сикѳре гъикѳ алѳурарна гъанатѳа, ихтилат авурла, гадади сикѳрен гардан къуна. Ф. Кесибдин хва Къагъриман. Уъмуър фѳида гъар са къалди Алдатмишина дуъньяд малди. Е. Э. Фана дуънья. Алдатмишиз кхъиз птик, Кутур лугъуз ам михъи ѳик... Ахътиндахъ гъунар жедайд туш. С. С. Кѳаму саѳра селна лугъуз. Заз акъаз-акъаз гъисаб ая! Зун алдатмишимир. Р. Гъ. Лаѳу цаѳун кѳаник. **Синоним:** алѳурарун.

* аял хъиз ~.

АЛДАХ нугъ.: алдах хъун гл., са квел ятѳани машгъул хъун. Алдах жервал Зун алѳура, Зун алѳура. С. К. Гаѳ куда на...

АЛДАХВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера са квел ятѳани машгъул хъанвай гъал.

АЛДУГУН нугъ., гл., къуд патахъай тадиз, лув гана кѳватѳ хъун. Куък уълквейрал алдугнач, Ава дагълар захъ. А. Ал. Зун....

АЛЕЙКУМСАЛАМ! // **АЛЕЙКСАЛАМ!** // араб сад масадал гъалтайла, сад масадан патав фейила, гайи саламдиз жаѳаб гаѳ. - Саламалейк, къутанар, къутанар! - Алейксалам. къутанар, къутанар. Ф. [Мирим] Къез саламалейкум! [Гъажичелеб] Алексалам! Бурюш ша, Мирим. С. С., С. М. Стѳал Саяд. [ѳаху]. Саламалейкум! [Мирим]. Алейкумсалам! Гъикѳ хъана, тапшурмишай кар бегъемар авунани? Гъ. Гъ. Колхоз

АЛЕМ // **АЛАМ** араб, суц.; -ди, -да; ар, ри, -ра 1) дуънья. Ви буй-бухах авай, лагъ, мад вуж ятѳа? Вахъ гекъигдай гъедни авач алемда. Ф. Н. Алпандин суракъда. Эгер асирдин сѳфте къилляй алемда 1,6 миллиард инсан авайтѳа, къе дуъньяда 5,6 миллиард инсан яшамши жезва. ЛГ, 1996, 7. VI. Къуълер ийин Лезгистандин чилерал Дуънья, алам шад жедайвал, бажанах. С. Бажанах. 2) вири санлай инсанар. Алемрин лап сан гзаѳ я. Е. Э. Гъазанѳераз. Гъам чи арадавай мад жери сирер Алемриз на ашкара ийимир, яр. Е. Э. Яр. Алемдиз куъмек, Мискъидиз дегъек, Жибиндиз кепек. Хунѳ ярашугъ я. А. Гъ. Хунѳ ярашугъ я.

Синоним: инсаният, халкъ.

АЛЕР(АР) суц.; -ри, -ра 1) живедай авахъун патал раснавай улакь, алат. *Искендеран алерар гъвечибуур тир.* 3. Р. Алерар. 2) къамарин винелай тахтаяр яна живедилай пар тухун патал раснавай улакь. *Гъар квалли са алердал алай, са арабада авай къванер гъваш.* Гъ. Къ. Четин бахт. *Колхоздин фермадай акъудна алеррик яцар кутлунна, ам рекъе гъатна.* С. Муслимов. Цицигъ-наме. **Синоним:** нугъ. **жубур(ар).**

* **алер хайитла - цлай, яц къейитла - як мисал** "са квалах ийидайла, ам пис нетижадихъ элкъвейтла, киче жемир" манадин мисал.

АЛИМ араб, суц.; -ди, -да; ар, -ри, -ра 1) гъакъкъатдин са гъи хиляй ятлани гзаф чирвилер авайди, ахтармишунар тухунал машгъулди. *Алимри лугъузвайвал, Къуба патан чилер инсаниятдин чарачара девирриз талукъ тир материальный культурадин имаратралди девлетлу я.* М. М. Лезги твар алатла *Чи члехи алим Гъажибег Гъажибегова лагъай гафар зи рикел хквезва: "Лезгийрин поэзияда лирикадин эсерар яратмишнавай Эминав барабар кас авач..."* М. М. Дунья квачел къарагъда. - *Чи дестедик квай вирибуру гъарда вичин къадардиз члехи халкъдин члехи алимрикай, шаиррикай, композиторрикай, игитрикай дамахдивди ихтилатна.* А. Къ. Халкъ. 2) **дерин чирвилер авайди.** *Шумуд алим, шумуд абид Урусиятдиз фена хъи.* Е. Э. Гъинава? *Вучиз алим ва арифодиз и дунья ик пехир хъанва?* Е. Э. *Гъажимурад эфендидиз.* 3) (члехи гъарфуналди - А) **эркекдин хас твар: Алим.** *Алиман хва Муртуз агакънавай жегъил тир.* 3. Э. Уртах цаз тадани.

АЛИМ прил. **илимдин чирвилер авай.** *Атабекова залда ацукънавай алим рушарилай башламишна виридан гъилер къуна, ацлай ванцелди виридаз вичин твар лагъана.* Къ. М. Хайи чилин таватар. *Суйдин гъайбат артухна ви жамалди, Агудна вав ариф, алим камалди...* Ч. К. Устадрин устад.

АЛИМВАЛ суц.; -или, -иле **илимдин пешекарвал.** *Гъусейноврин хизанда алимвилин твар къачунвай пуд кас ава.* Р. Гъайиф хъи, *алимвализ къимет амач.* Р. # *алимвилин твар, алимвилин дережа, алимвилин камал, алимвилин мажиб.*

АЛИМЕНТ урус, суц.; -ди, -да; ар, -ри, -ра **чара хъайи дишегълидивай ва я итимдивай аял(ар) хуьн патал суддин къарардалди къачудай пул.** 1982 - *ийсан февралдиз дуньяда виридалайни гзаф алиментар Калифорния штатдин Лос-Анжелес шегъерда яшамши жезвай Бельгиядай тир дишегъли 23 йиса авай Шейха Дена Аль-Фассиди Саудовский Аравиядин пачагъдин хизандай тир вичин виликан гъуьлукъай Шейх Мохаммед Аль-Фусидивай (28 йис) къачунай.* Судьяди алиментрин къадар тайинардайла, 81 млн доллар алиментар гунин къарар акъудна. ЛГ, 1992, 5. XII. *Зун Зуьгъредин пуд аялдиз гузвай алиментрикайни азад ая.* Я. Къафаров. «Зазни чидач».

АЛИМЛУ прил. **илимдин чирвилер авай.** *Чи лезги халкъни алимлу тир, чазни эдебият ава лугъудай халкъарин жергедиз фида.* Мейланан Шагъабуддин. Са къве гаф.

АЛИМСУЗВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера **илимдин чирвилер авачир гъал.** *Гъелбетда, идан вичин себебар, деллар ава:* 1) *чи алимсузвал,* 2) *пачагъдин гъукуматди чи вилер кутлунун.* Мейланан Шагъабуддин. Са къве гаф.

АЛИФ кил. **ЭЛИФ.**

АЛИШВЕРИШ туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) **маса гун, савда.** *Алишвериш... гунуг-къачун - Къасумхуьр базар чка я.* С. С. Куьредин церид хуьруьз. *Гъар къуз садаз къачуз кафан, Заз алишвериш хъана хъи.* С. С. *Къве хтул къейила... Гъич са затл туш алишвериш - А гирвенка, терез, лежбер.* С. С. *Цуьз хуьурезвай лежбер.* 2) **шейэр, ужуз къиметдай къачуз, багъа къиметдай гунин гъерекат.** *Гъамид алишверишидив эгечина. Ада чинебан спекулянтвал ийизвай.* 3. Э. *Мехъер къуьл туш. Алишвериш усал пеше яз гъисабун чаз большикралай амай "аманат" я.* *Гъакъкъатда лагъайтла, алишвериш, азад лежбервилехъ сад хъиз, инсаният патал лап берекатлу ва Аллагъдин виликни еке дережа авай кести я.* Гъ. С. *Истамбулдиз сиягъат.* - *Я Гъалимат, лагъана са сеферда Аскера вичин кайванидиз, - ша чна рикле ашкъи туна алишверишдин квалахар къиле тухун.* *Чаз хийирарни жеда.* Я. Къафаров. *Кумукъна.* **Синоним:** спекулянтвал.

* **алишвериш авун гл., алишвериш къиле тухун.**

АЛИШВЕРИШУН гл., -да, -на, -из, -зава; -а, -мир, -ин, -рай; *алишвериш тавун, алишвериш тахвун, алишвериш хъийимир ужуз къиметдай къачуз, багъа къиметдай гунал машгъул хъун.* *Эхиримжи сад-вад йисуз алишверишун еке муд хъанва.* Т А.

АЛИШВЕРИШЧИ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра **алишверишунал машгъулди.** *Гила алишверишчияр гзаф хъанва.* Р.

АЛИШВЕРИШЧИВАЛ суц.; -или, -иле **алишверишчи пешекарвал.** *Аквадай гъаларай, алишверишчивилелай хъсан къазанжияр жезва.* Р. # ~ *чирун, ~ артухарун, алишверишчивилин къайдаяр, алишверишчивилин чирвилер, алишверишчивилин къанунар.*

АЛКОГОЛИК урус, ктаб., суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **ички хъун азар пеше хъанвайди.** *Заз зи духтирвилин тежрибадай аквазвайвал, гзаф вахтара диде-буба алкоголикар тир хизанра авай аялрикайни*

пиянискаяя жезва. ЛГ, 1997, 19. XII. **Синоним:** пияниска.

АЛКЪВАР: алкъвар-далкъвар куьгън, суц.; -ди, -да лезги халкъдин календардай хъуьтIуьн эхиримжи цIувад йикъан вацран тIвар.

АЛКIУКI алкIун глаголдин эмирдин форма. Кил. **АЛКIУН.**

АЛКIУН гл., -ида, -ана, -из, -изва; -укI, -имир, -ин, -урай; алкIун тавун, алкIун тахвун, алкIун хъийимир 1) вуч нел, квел са вуч ятIани маса затIунал илис хъана амуькун. Столдал чар алкIанва. Р. Гъар Самурдал атайла, Аквазва заз... вацIун хурал алкIанвай Берекатдин амбар хътин Мегъарамдхуьр. Л. Н. Гъар Самурдал атайла. 2) куьч., рах. садаз масад дериндай кIан хъун 3) куьч. кIевиз ва яргъа лди азарлу яз хъун. Ам фадлай лап алкIанва. Р.

АЛКIУРУН гл., каузат.; -да, -на, -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; алкIур тавун, алкIур тахвун алхкIурун, алкIур хъийимир || алхкIурмир 1) ни вуч нел, квел са ни ятIани вуч ятIани са нел, квел ятIани аламуькдаывал авун. Марка гъиле гудай вал алкIурдай адет амач. И. В. "Хийирар". Эхирни а гъед заз гъат хъувуна... Хутахна вили цавал алхкIурна. Б. С. Савкъват. 2) куьч. ни вуж такъатдай вигъин, гъалдай ракъурун, зайифарун. Ада вичин гъуьл лап алкIурнава. Р. 3) куьч. ни вуч нел гужуналди къачуз тун. Вичин куьгъне машин зал алкIурна. Р. 4) куьч. гун. -Тавурла, алкIурде мад... -Вуч алкIурда? -Выговор, строгий выговор... - Вал гзаф алкIурнавани? - Зал гъелелиг нубат атанвач... Б. Гъ. Хайи чилел.

АЛЛА межд. мяггтелвал къалурдай гаф. Алла, ви надинжвал вуча! Р.

АЛЛАГЪ араб, суц.; -ди, -да 1) гъуц (мажусивилин девирда уьмуьрдин тайин са рекъяй (тамарин, мублагъвилин, ничхиррин ва мсб) къил гвайди яз гъисабзавай къуват. Грецияда гъикъван аллагъар авайтIа... Бегъердин, Рекъерин, Гъуьлерин, Муьгъуьббатдин, Цаварин, Сагъламвилин, Пехилвилин, Ажугъдин, Экуьнин, Агалкъунрин... Р. Гъ. Чун чаз килигайла; 2) (чIехи гъарфуналди - А) хас тIвар – **Аллагъ** -ди, -да хашперес, мусурман, чувуд ва маса динар, дуьнья халкънавай халикъ ва дуьньядин агъа. Аллагъдилаи маса гъейри, Лагъ кван вуч бег, хан ава ви. С. С. Эй бенде, вахъ... Вири шейэрин халикъ, гъар са марзукъдин рузикъ... Тек Аллагъ сад Вун я хъи... Х. Къ. Вун я хъи. Алим гъенигутливи Гъайдарбегдин... фикирдалди, Ярагъ Мегъамед "Аллагъ чирай кас, тарикъатдин шейх я", "чIехи сирер чириз къвезвай инсанрин миршитI ва регъбер я"... А. А. Имам Ярагъ Мегъамед. Дагъвияр, куьн Аллагъдин нурдик ква. Куь винел Реббидин дуьа ала. Куьн ада садрани магърум тадач. Худади буйругъ гайи чIавуз душмандин хуруз фини куь дережа, малайикрин дережа къван, вине жеда...» - лугъудай ругъанияр руьгъламишдай гафар кхъенвай. Н. М. Къизилдин хтар. Чаз вуч кIан я? Анжах са кар - Исягъвал чи аялриз! Фирягъвал чи хиялриз! Чи чил, чи гъуьл - Аллагъди чаз багъишай. С. Вуч. КIан я... Садаз бахт жеда Аллагъди гайи, Садаз тахт жеда пачагъди гайи... С. Телгъат эфенди. **Синонимар:** Агъа, Гъуцар, Зулжалал, Первердигар, Ребби, Сад Аллагъ, Халикъ, Худа.

* **Аллагъ-Аллагъ!** межд. са жавабдар кIвалах башламишдайла, ам къилиз акъатдайдахъ агъун тавунвайла, "хъайиди хъуй" лугъудай мана авай ибара. – Аллагъ-аллагъ, къейитIа, ада зун рекъида, туртIа - тада, ам Къулхъди элкъвена. Ф. Акъуллу данарбан.

* **Аллагъ-Аллагъ лагъана** нар. агъвалат тийижиз, хъайивал хъуй лагъана.

* **Аллагъ буба** суц. аялрихъ галаз рахадайла, Аллагъ гафунин мана гузвай ибара.

* **Аллагъ валай [адалай, вичелай, квелай] рази хъуй [хъурай]!** межд. хъсан касдикай рахадайла, адаз ийизвай дуьадин гафар. рахазвайда вичиз яб гузвайдалай разивилин дуьа. [Мирим] Аллагъ квелай рази хъуй.. Эгер ам иниз акъатайтIа,... куьнени ам гъавурда тур... С. С., С. М. СтIал Саяд. Абу Гъуреирадин гафаралди, Аллагъ адалай рази хъурай, Мегъамед пайгъамбарди лагъана... Жабера, Аллагъ адалай рази хъурай, Мегъамед пайгъамбарди... лугъудалдай: "Эгер феи чкада куьн геж хъайитIа, йифиз хкъемир". Диндикай суьгъбетар // Самур, 1994, № 3..

* **Аллагъсалагъа тек-туьк, суц.;** дуьз алакълувал, гъахълувал. Муьштерийрихъ галаз адан аллагъсалагъа лап писди я. И. В. "УстIар".

* **Аллагъ куьмек хъурай!** межд., низ "Ваз Аллагъ куьмек хъурай, чан хва, - дуьаяр ийизва папар. И. А. Самур.

* **Аллагъ патал хъуй!** межд. 'за лугъузвай гафуниз, меслятдиз яб це, фикир це' манадин ибара. Аллагъ патал хъуй, ичIи гъилиз килиг... Е. Э. Дуванбегдиз. *

* **Аллагъ рази хъурай!** межд., нелай никай рахазватIа, гъадаз жуван патай авай хъсан гъиссер къалурдай ибара. [Али] -Пара къадар сагърай, хванахва! Валай Аллагъ рази хъурай. Сагъул. С. Хванахва.

* **Аллагъ рикIел алай прил.,;** вуж дуьзвал гвай, гъахъ кIани, мусурманвилин шартIар къиле тухузвай. - Аллагъ рикIел алайбуьр гила гзаф ава лугъузвани вуна? - жузуна Алиди айгъамдалди. Гъ. М. Хайиди.

* **Аллагъ цаварал, хан(ни) чилерал мисал** "Аллагъдизни хандиз акси жемир" манадин мисал. Вун, Саид, Аллагъди ганвай касдин аксина рахамир! Аллагъди ви къилел завал къурда. Аллагъ цаварал, ханни чилерал чи къисметдин иесияр я. Х. Т., Къ. М. Ашукъ Саид.

* **Аллагъдал аманат <хъурай>!** межд. сагъ-саламатдиз амуькрай. Алад, ваз физвай рехъ хийир хъурай, вун Аллагъдал аманат! Р.

- * **Аллагъди агакъаррай!** *межд. рахазвайди са касди лугъузвай фикир килиз акъатуни терефдар тирди къалурдай гафарин ибара.* - Аллагъди агакъаррай, чан диде... Гь. Къ. Четин бахт.
- * **Аллагъди ажал гурай!** *низ къаргъиш Ам ягъайдаз Аллагъди Гурай четин тир ажал.* И. Асл. Халкъдин лайихлу хва Арсен Байрамов.
- * **Аллагъди вичи гудайбурукай хъуй!** *межд. зегъмет алачиз жагъурай.* - Чав пуд болт гва, къуд лагъайди Аллагъди вичи гудайбурукай хъуй. Гъилер? М. Б. Спелар.
- * **Аллагъди гайитIа арал.** *эгечIзавай са кардикай рахадайла ишлемишдай ибара.* Аллагъди гайитIа, мирес, къведай зулуз Чна ийида са вижевай Мехъер. А. Ф. КъатI-къатI авур зунжурар.
- * **Аллагъди нуьсрет гурай!** *межд. 'физвай рехъ, ийизвай кар хийирлуди хъурай' манадин ибара.* - Квез Аллагъди нуьсрет гурай! лагъана Сефера ракIарал акъвазна абур рекъе туна. З. Э. Куьгъне кавхаяр пIуртI.
- * **Аллагъди сабур гуй (гурай)!** *межд. дуьа Адан рикIел хер ала - Дидедин рикI дарих я, Сабур гурай Аллагъди.* И. А. Халкъдин лайихлу хва Арсен Байрамов.
- * **Аллагъди хуьй [хуьрай]!** *межд., 1) вуж са нелай ятIани разивал къалурдай ибара.* Хъсан аял я, Аллагъди хуьй... М. Б. Спелар. Аллагъди хуьй хтул тир руш, ТIварни вичин Севда ялда. С. Диндин неве. Чеб Аллагъди хуьрай! Къуьзуьбур рикIелай ракъурзавач. Б. Гь. Хъсан мураба. 2) тийижир касдив рахаз башламишдайла, ишлемишдай ибара. [Зейнаб] - Акъваз, чан бала. Вун Аллагъди хуьрай, ви тIвар вуж я? А. Р., Я. Я. Хендедадин мехъер.
- * **Аллагъди яргъазрай!** *межд. 'ихтилат физвай кар килиз акъат тавурай' манадин ибара.* Ибурухъ вуч хъанватIа?! Къенва жал?! Аллагъди яргъазрай! А. Къ. Хукац-Ханум. - Зун, Аллагъди яргъаз авурай, балунцада хъаначтIани, аниз фена хтайбуру ийизвай рахунар ван хъайила, къин хъуй, зи кIвачерикай чил катна.. Н. М. Жандар Магъамай. Аллагъди яргъазрай, адан гъаясузвал акваз, са бубат чин чIурайтIа, дидеди, гъасятда «къамир, я кас, аялдик» - лугъуз, хцин пад къадай. А. Эсетов. Инсан хъанач.
- * **Аллагъдиз шукурун [шукур гъун]** *гл., ни Аллагъдилай разивал авун.* Рекъидалди вилик тур чарче, ада вичиз къуьзуь къилихъ Зуьгъре къисмет авунвай ва вичин эхир хийир авунвай Аллагъдиз шукурзавай. Я. Къафаров. Вафасузвал. И сес гъа чкайра амай тек са лекърен сес яз хъайитIа, Аллагъди яргъазрай. ЛГ, 2003, 22. II.
- * **Аллагъдиз шукур <хъуй>!** *межд. рахазвайди никай ва квекай ихтилат физватIа, гъадал разивал къалурзавай ибара.* Аллагъдиз шукур, квезни хъсан чида, заз вири авайди са вишни къад рипедин чил я. С. С., С. М. СтIал Саяд. Ина, Аллагъдиз шукур, жемятди зегъметар къачуна, Къубадай тахта-шалман дашмишна, кIвалер, дараматар эцизва... Гь. М. Им къван, им терез. Верди: - Аллагъдиз шукур, верчернини какайрин план чна саки артухни алаз ацIурзава. Гь. М. ЧурукIа элкъвей крар. - Гъелелиг пис туш, чан Фетали, Аллагъдиз шукур хъуй, вири хъсан я. А. Сайд. Вили яна.
- * **Аллагъдин бенде дин, суц.; вуж. инсан.** *Пагъ, Забур, вуна зун дагъларин къилерални гъана... Хъайиди гила хъана. Зи тIвар къадай са Аллагъдин бенде къван дуьшуьш жен.* Къ. М. Урусатдин цуьк.
- * **Аллагъдикай кичIе хъухъ!** *межд. тапарармир.*
- * **Аллагъдин [къуд] калам къалумрай!** *межд., низ рахазвайда яб гузвайди вичи лугъудай гафарихъ агъун паталай къадай къинин гафар.* [Мирзамамед] Заз Аллагъдин калам къалумрай, кавха, хабар авайди ятIа. С. С., С. М. СтIал Саяд. Аллагъдин къуд калам заз къалумрай, эгер за ви къисас гъа и алчахдилай вахчун тавуртIа. А. И. Свас.
- * **Аллагъдин къадарар я** *кIус 'хъайи кардал рази хъана кIанда' манадин ибара.* - Зи Уьмуьр дустагърани вагъунра акъатна, Лезгийри лугъудайвал, Аллагъдин къадарар я, Амай уьмуьрни зи гъа гъанра акъатдайди я. А. Къ. Жуьгъенар.
- * **Аллагъдин кIвал суц. мискIин.** *МискIин Аллагъдиз кIвал я, жемятдиз - ибадатхана.* М. Б. ЦIийи мискIин.
- * **Аллагъдин патай пай ганвай прил. сагъ ва еке беден ва бажарагъ авай.** *Рагъметлу Ядгар Буба Аллагъдин патай пай ганвай кас тир.* Адан къакъан буй, фирягъ къуьнер, мягъкем беден - вири къуват тир. ЛГ, 2003, 16.I.
- * **Аллагъдин халад хва хъуй!** *'никай рахазватIа, ам вуж хъайитIани манадин ибара.* - Зиян ганвай касдиз кIандатIа, ам Аллагъдин вахан хва хъуй, инсаф авун зи ивилик квайди туш. Н. М. Къизил хтар.
- * **Аллагъдин хатур аватIа(ни)** *кIус лугъузвай гафар лап рикIин сидкъидай тирди къалурзавай ибара.* Аллагъдин хатур аватIа, дидеди гайи некIедин хатур аватIа, чи хуьруьз цIай ягъиз тамир. З. Э. Куьгъне кавхаяр пIуртI - Чан хва, Аллагъдин хатур аватIа, вуна авам нехирбандиз багъишламиша, - яваш ванцелди башламишна батракди. Гь. Къ. Четин бахт. Аллагъдин хатур аватIани, за лагъайвал ая, ша, хъфин. Сажидин. Ярагъви ашукъ Уьзден.
- * **Аллагъ-Таала [Талед]** *суц.; -ди, -да мусурман динда: дуьнья халкънавай халикъ, дуьньядин агъа.* Алим гъенигутливи Гъайдарбегдин... фикирдалди, Ярагъ Мегъамед Аллагъ-Тааладин гъакъикъи чешине я"... А. А. Имам Ярагъ Мегъамед. Аллагъ-талед вичин къелем Масадавай чIугъваз жедайд туш. С. С. Жедайд туш. * дуван Аллагъди авурай! цIувайни вацIувай Аллагъди хуьрай!

АЛЛАГЪЛАМИШУН *цI., гл., -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; -из, -зава; аллагъламиш тавун,*

аллагъламиш тахвун, аллагъламиш хыйимир са низ-квез ятлани Аллагъдиз хъиз килигун. Абуру Сталин аллагъламишнавай дирек яз къазва. А. А. Арифдар Сулейман.

АЛЛАГЪСУЗ суц.; -да, -да; -бур, -буру, -бура. Аллагъдиз аксиди. - Бубайрин дин, адетар маса ганвай кафир, аллагъсуз! Цийи уьмуьр кланзава, ян? Ж. Гь. Савадлувилин дестек. Сулейманакай кхьинарзавай са бязибуру шаирдикай аквалтлай туьнт революционер ва атеист, аллагъсуз ийизва. Ф. Н. Шаирдин гьакъикъат. **Синоним:** атеист, гявур, кафир.

АЛЛО клус телефондай рахазвайбуру чеб-чпихъ галаз алакъя башламишдай гаф. Редакциядай совхоздиз зенг язава. Директордин кабинетдай завхозди жаваб гузва. -Алло! Алло! "Экуьн ярар"совхоздай яни? А. М. Дефицит. Телефонди зенг авуна. Къардаша трубка къачуна: Алло! Зун я. Къ. М. Хайи чилин таватар

АЛМА туьрк, фолькл., шиш, суц.; кланиди. За гурарал къул вегьена, Алма клвализ атуй лугъуз. Заз дидеди агъ авуна, Ваз клланиди тахъуй лугъуз. Н. Ибрагимов. Гьакимрин папар.

АЛМАС¹ туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) клевивилиз, хцивилиз, гуьрчегвилиз вини дережадин минерал, багъа къаш. Алмас къизилдив гекъигиз жеда. Р. 2) (члехи гьарфуналди А) итимдин (са бязи хуьрера дишегълийрални жедай) хас твар: **Алмас**.

АЛМАС² суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра гуьзгуь атлудай алат. Душмандин рикI атлай алмас, Хуш къилихар авай тир кас, Тебиат, Орджоникидзе. С. С. Гъайиф Орджоникидзе. Абукевсер целайни чеб михъи тир, Гафар чтин алмасдилай хци тир... А. Б. Комсомол. Гьургьирдин къве падни къванцин цлар я, на лугъуди алмасди атланва - гьакъван дуьз я. М. Б. За бананар недач.

АЛПАБ суц.; -па, -па; -пар, -пари, -пара махарик квай, вичи таза аялриз, аялдик квай дишегълийриз, гуьрчег рушариз ва гьакши маса инсанриз зиянар гуз алахънавай эйбежер суфат авай дишегъли. Алпанакай ахъайда ваз Шумуд жуьре къисаяр. Ван хъайидан чларар цаз-цаз, рикIяй фида жидаяр. М. А. Алпаб. Зун стха Набидин мехъерилай паярни гваз хквезвайди тир. Низ чидай, рагъ алай югъуз, чуплахдиз вацлай экъечIна, Самай зал тепилмиш жедайди, Дугъриданни, заз ам алпаб хъиз хъанай.. Ш. И. "Устудаллай Чагъан хътин..."; АкI жен хъи, ашна рикIел атайла, итимдин вилерикай алпаб карагин. Н. И. Гьакимрин папар.

АЛПАН¹ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра инсан телеф, къирмиш жедай чка. А ви алпандиз зун мад садрани хкведач. Р.

* **алпандин цлай** суц.; рекъидай гьалдиз гьидай чимивал. Алпандин цлай аватнава уьлкведиз, Гатузни кваз гъиссава за къайивал. С. Кьудар.

* **Алпандин цлу ярай!** межд. 'курай, пуч хьурай, къий' манадин къаргъиш.

АЛПАН² // **АЛБАН** // **АЛУПАН** суц.; -ди, -да 1) чи эрадалди къведалди VI асирдилай чи эрадин VII асирдалди Албания, Алпан, Алупан, Къафкъаздин Албания гьукуматдин твар. Лезги Ватан, лекрин макан, пак Алупан чил, Шумуд мидя, шумуд душман атанай пехъи... Ф. Н. Алупандин суракъда. 2) **Алпан, Албан, Алупан тайифайрикай садан векил. Гьитит яни, хазар ян, албан яни вун? Къафкъаздин иес яни, мугъман яни вун.** Гь. Эсер. Лезги, вавай жузан за. 3) (члехи гьарфуналди - А) -эркекдин хас твар: **Алпан.** Алтан, чир хъухъ, азиятриз дурум гунуг чи ферз я. М. Алпан. Гьажиев Межидаз.

АЛПАНВИ цI., суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра къадим Кавказдин Албаниядин ва я Алупан уьлкведин инсан. Ялвар ийиз, рикI эцигна цацарал, Алпанвидин вилер хъана цаварал. Ф. Н. Алупандин суракъда.

АЛТАДУН гл., ни вуч квел; -да, -на, -из, -зава: -0// -а, -ин, -рай, -мир; алтад тавун, алтад тахвун, алтад хыйимир 1) ни вуч нел, квел са нин куьн ятлани винел патал къелечI къат яз гуьцун. # фал шур ~, фал серг ~, фал чIем ~ 2) ни вуч квел са гьихътин ятлани махсус алат (кул, гьар, уьтуь) са куьн ятлани винелай тIуз тухун. # гьаятдал кул ~, никIел гьар ~, перемрал уьтуь ~. * **гьил** ~.

АЛТУГ: алтуг хъун нугъ, гл., алтIушун, клватI хъун.... михъи инсан - вирт авай куьнуь я: вири адал алтуг жеда. З. Р. Веси.

АЛТУН туьрк, шиш, т-б, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра къизил.

АЛТИУМАРУН гл., ни нел-квел; -да, -на; -из, -зава; -ин, -а, -рай, -мир; алтIумар авун, алтIумар тавун, алтIумар тахвун, алтIумар хыйимир къулулугъ авуниз мажбур авун. Квалерал Мегъамедни Рамазан рази туш: чизва, Нуралиди атанвайди чтикай садал алтIумардайди. М. Б. Цийи мискIин.

АЛТИУШАРУН гл., каузат., ни нел-квел; -да, -на, -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; алтIушар тавун, алтIушар тахвун, алтIушар хыйимир. нел, квел ятлани са тайин макъсадалди инсанар клватIун. Етимдал вири хуьр алтIушарна. Р.

АЛТИУШУН¹ гл., -да, -на, -из, -зава: -а, -ин, -рай, -мир; алтIуш тавун, алтIуш тахвун, алтIуш хыйимир; вуьж, вуч нел, квел къалиндиз клватI хъун. Абур, гьар сада и руш вичиз лугъуз, адал алтIушина. Ф. Гьуьлуьн руш. Зун хъиз, алтIушина пехъери чухвайди... атуь. Е. Э. Веси. Аялар, дишегълияр алтIушина ва гьарда вичин са теклиф гуз башламишна... Гь. М. Им къван, им терез. И кардикай хабар хъайи аялар, чIижер хъиз, хуьруьн майдандал алтIушинай Б. Гь. Заз эвера.

АЛТИУШУН² суц. -и, -а; -ар, -ри, -ра къалиндиз клватI хъанвай гьал. Гьарнихъай къвез, къушун-къушун,

Гъафтедин къуз жез алтлушун... С. С.

АЛУГА суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра чинал шур, кака алаз чрай тунутI, фу. За ваз са алуга гуда. Накъ за хърак чрайди я. Гъ. Къ. Четин бахт **Синоним:** тунутI, шаклукIа.

АЛУГАРУН гл., каузат., ни вуж-вуч; -да, -на, -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; алугар тавун, алугар тахвун, алугар хыйимир ни вуч са квез ятIани цIун ялавар гана акъугъарун. Ахпа тамуз фена нисиналди вичиз са къве къурни, са къвед-пуд ачкарни яна хтана. Ада абур алугарна вичиз тIуьна. Ф. Кесибдин хва Къагъриман.

АЛУГУН гл., вуж-вуч; -да, -на, -из, -зава; -0, -ин, -рай, -мир; алуг тавун, алуг тахвун, алуг хыйимир вуч цIун ялаври кун. Акъугънавай цIерцIер садлагъана алугна. Р.

АЛУДУН гл., каузат., ни вуж-вуч; -да, -на, -из, -зава; -0 || -а, -ин, -рай, -мир; алуд тавун, ахлудун, алуд тахвун, алуд хыйимир

1) ни, куь вуч нелай, квейлай са нин, куьн ятIани винел патал алайди анал тун тавун. Абаса радиатордин къалпагъ алудна. Гъ. М. Им къван, им терез. МТФ-дин къаварал алай шифер куьгъне хъанва, бязи чкайрилай гарари алуднава, тIилияр къвазва. -К, 1991, 15. I.

2) ни, куь са гыхътин ятIани гьерекалда авай сада масад гуьгъуьна туна вич вилик фин. "Москвичди" алудна "Жигулидилай". Р. 3) куьч. ни вуж кIвалахдивай азад авун. Ада ана фадлай кIвалахзамач, ам чIехида алудна. Р. 4) ни-куь вуж-вуч чара авун, къакъудун. Мус алудда на и тахсир? Вучиз гуда чарадаз сир? Вахъ гъич ихтибар амач хъи. С. С. Иеси къей Урусият. Чалай кицIер чубанри алуднай. Р. * **вилер алуд тавун, къил-къилелай ~, рикIелай ~. юкъ ~.**

АЛУКЪАРУН гл., каузат., ни вуж ; -да, -на, -из, -зава; -а, -мир, -ин, -рай; алукъар тавун, алукъар тахвун, алукъар хыйимир; ни вуж кIвачин къилел акъвазнавайди ярхарун. Аялди са еке руш алукъарна. Р.

АЛУКЪУН¹ гл., вуж ; -да, -на, -из, -зава; -0 || -а, -мир, -ин, -рай; алукъ тавун, ахлукъун, алукъ тахвун, алукъ хыйимир 1) вуж , вуч кIвач ЦIуьдгъуьнна, галкIана, ярх хъун. Гъар къвайи къуз къадач кIвачер, Алукъиз кукIварда тIашер. С. С. Къве кIвачел къекъведай лам. Жанавур, инал алукъиз, анал алукъиз, та агъа кIамуз къван аватна, къена. Ф. Исли баде, цIуьдгъуьнна алукъ тавурай лугъуз, мукъаятдиз, чилиз килигиз хкъезвай. А. Сайд. Цекверин кIунтI. Алукъунрихъай, къацIунрихъай кичIезвач. М. Б. За бананар недач. 2) нел вуч са вуч ятIани (къван, ич) нел ятIани гьалч хъун. Алукъайла къван, Къурбан ярх жеда, серсер хъана. Х. Т. Сунани Къурбан.

АЛУКЪУН² гл., вуж; нел -да, -на; -из, -зава; -0, -ин, -рай, -мир; алукъ тавун, алукъ тахвун, алукъ хыйимир меслят авун, тийижир кардикай хабар къун. [Мирим] квел алукъдай са кIвалах мадни авай. С. С., С. М. СтIал Саяд. Агъмед, гъелбетда, бубадал алукъиз, хуьруьз хкъезвайди тушир. М. Гъ. Им къван, им терез. Ахпа, вучда лугъуз, папал алукъна. А. Ф. КъатI-къатI авур зунжурар. [Гуьлселем] - Зи гаф гаф я, вал мад алукъни хыйидач. А. Р., Я. Я. Хендедадин мехъер. Гъар са карда халкъдал алукъун, адал меслят гъун лазим я. К, 1991, 19. I. Камаллу я лезги мисал: «ЧIехидал алукъ, Ам авачтIа, - жегъылни хъуй - рехидал алукъ. Жегъил касни гьалт тавуртIа, са къванцел алукъ. Къарабасдин цIарцIел алукъ, вацIун цел алукъ». А. Къ. Шихнесиран шииррин тар.

* **алукъун-талукъун** суц. меслят. Абурун арада са алукъун-талукъунни амач. Р.

АЛУКЪУН³ гл., -да, -на, -из, -зава; -0 || -а, -мир, -ин, -рай; алукъ тавун, ахлукъун, алукъ тахвун, алукъ хыйимир вуч вахт (къуьд, май, зул) хъун, атун., 1917 лагъай йисан февраль алукъна. М. М. Гъ. Халкъдин шаир. Къуьд алукъдайла, данайривай акъвазай Риза мад муькуь йисан гатфариз жемятдин вилериз ахкун хъувунач. А. Ф. Риза Къуьзуь шаир экъечIнава куьчедиз Алукънавай гатфарикай фикириз. А. Къ. Къуьзуь шаирдикай сонет. Зулни, ингъе, фад алукъна, Хъипи я пешер. Ф. Н. Зулни, ингъе.. Гад алукънава. Салара худда кIвалах ргазва. ЛГ, 2000, 29. VI. Акъатна зул. Акъатна къуьд. Алукъна гатфар. Т. А. Цуьк кIанидаз. **Синоним:** башламишун. **Антоним:** акъатун.

АЛУКИУН¹ гл., ни вуч; -да, -на, -из, -зава; -0 || -а, -мир, -ин, -рай; алуки тавун, ахлукIун, алуки тахвун, алуки хыйимир партал, кIвачин къапар вичин ва я масадан бедендал хъурун. Руша вичин парталар алукина. Ф. Гуьульун руш. На алукина харани зар. Е. Э. Вун хвашгелди, сафагелди. Амач гъукуматдин дирек, - Алуки либас къара, юлдаш. С. С. Я къван карвансара... Я хъанач алукииз либас - Девлетлуьри эцигна пац. С. С. Хъанай къван. Марфадикай чуьнуьх хъун патал лит авачир, мекъи вахтара алукидай чими партал авачир. А. Ф. Риза. Эверайдаз кIвализ хкаж хъун теклифна, Асварова парталар алукииз башламишина. Б. Гъ. Хайи чилел. Ма ви дневник, алай формаяр хутлуна, муькуьбур алукиа. А. Сайд. Яру хъайи чин. - Ваз вири хъана кимиди капронарни, булушка тир хъи! Садра вуна ви кIвачел алуки. Абур хъанайтIа, ви вилер амайдалайни алахъдай! А. Сайд. «Аслана къин къуна». **Антоним:** хтIунун.

АЛУКИУН² масдар -и, -а; -ар, -ри, -ра винел патан партал. «Гила вун, Сулейман халу, Дагъустандин халкъдин шаир я, и тIварцIихъ галаз къунвай гьалда алукинарни дегшиарна кIанда», - лугъудай чна адаз. Гъ. А. Поэзиядин жавагъирар яратмишайди.

АЛУНГАА нугъ., суц.; кака квай фу. У. М. ОЛД.

АЛУПАН кил. АЛБАН // АЛПАН.

АЛУХ суц.; -ди, -да; ар, -ри, -ра 1) ламран пурар. Гъана нисинлай къулухъ Яда ламраз бул алух... Хутлунна тадиз алух, Чанахдалди вегъез мух. Х. Т. Агъакишидин лам. 2) куьч. партал. Къецлил къекъуьн айиб я. Вазни за кутугай алух цвада. А. Ал. Шарвили.

АЛФАВИТ суц.; -ди, -да; ар, -ри, -ра сад-садан гуьгъуьналлаз къайдада туна туьклуьрнавай гъарфарин кIватIал. ИкI 1937 - йисан 20-майдиз ДАССР-дин ЦИК-дин Президиумди къарар къабулна... Ада чи арадай лап четиндиз кIелиз жезвай араб алфавит акъудна. ЛГ, 2001, 19. VII. Алфавит хуралай рикIел хуьн лазим я, вучиз лагъайтIа словарра гафар, списокра фамилияр, ктабрин тIварар ва масабур алфавитдин къайдада гудай адет я. М. М. Гь.. Лезги грамматика. ☼ Гьелелиз тайин тирвал, лезгийри чпин тарихда вад алфавитдикай менфят къачуна: 1) Кавказдин Албаниядин халкъариндакай (V-IV виш), 2) арабриндакай (VII-XX), 3) П. К. Усларани Зульфукъаров Гъазанфер бегди туьклуьрайдакай (1871 -1920), 4) латиндакай (1928-1938), 5) урусундакай (1911 - йисалай (Абужафер Мамедова туьклуьрай ктабдилай башламишна) къедалди). Алай вахтунин лезги алфавитда 45 гъарф ава].

АЛХЕН куьгъ., суц.; лезги календардай гатфарин эхиримжи 7-8 югъ.

АЛХИШ суц.; -ди, -да -ар, -ри, -ра гуььрметдин, кIанивилин лишан яз ийизвай амал, лугъудай гафар, хийир-дуьа, кар. Авара яз гъатнавайдаз, Хизандихъай катнавайдаз, рикIе гъерез кIватIнавайдаз Хийир-дуьа, алхиш тахъуй. Ш-Э. М. Зи дуьа. Гъеш гъаз атайбурув бадеди и савкъватдин мана ачухарзавай иер лезги алхишарни гвай, амма, гъайиф хьи, абур ктабра кхъиз жедайбур туш. А. Къ. Бадедин савкъват. Пака чи Айишат дидедиз хъайи югъ я... Лайхлу алхишар, къазанмишнавай тебрикар... А. Гъамидов. Йифди, югъди - "къейибурал" чан хкиз.

* **алхиш(ар) авун** гл., ни низ **пишкеш(ар) гун**. РикIелламани, чи мехъериз чаз гъихътин алхишар авунайтIа, гъихътин гафар лагъанайтIа? А. Къ. Хукац-Ханум.

АЛХИШАРУН гл., аспект; -да, -на, -из, -зава; -а. -мир, -ин, -рай; алхишар тавун, алхишар тахвун, алхишар хъийимир гуььрметдин, кIанивилин лишан яз са гъихътин ятIани амалар авун, гафар лугъун, хийир-дуьаяр авун. Ваз хийирлу рехъ хъурай, чан бала, - алхишариз башламишна дидеде. Я. Я. Дагъдин кукIуш гуьмеда. Я Аллагъ, Сфи- эфендидин невейриз чилай цавуз къван гуй! Абурун садакай ирид хъуй! - алхишарзава къарийри. Амин! Гь. Къ. Четин бахт.

АЛХИШУН гл.; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; алхиш тавун, алхиш тахвун, алхиш хъийимир гуььрметдин, кIанивилин лишан яз са гъихътин ятIани амал авун, гафар лугъун, хийир-дуьа авун. Симин пагъливанар атайла, кимел, Ван гъатна магълейра, алтIуш жедай эл, «Лезгинка» Къуьлдайдаз симинин винел, Чан-рикIиз, алхишиз жедай къарияр. С. К. Яран сувариз. Дербентдани, Махачкъаладани, Каспийскдани Девришбегеван панагъдарвал себел яз агъайнадаказ яшамши жезвай эвледрини, хуьруьнвийрини камаллу касдиз алхишзава. К. Азизханов. Гъарайдив агакъай хва // ЛГ, 2000, 8. III

АЛЦИФ(АЙ) прил. рагъулвал, къалувал хкатнавай. И алциф цай кIизрийриз вацIун къерехдал атай зунни вун, гъиле къармахар галай тIвалар аваз, лап хъсандиз аквада. ЛХ, № 4. ч. 13. Алцифай цикай авур чай тIямлуди жеда. Р.

АЛЦИФАРУН гл., каузатив -на, -из, -да; -а. -мир, -ин, -рай; -на, -из, -да; -рай; алцифар тавун, алцифар тахвун, алцифар хъийимир цик квай къалувал, рагъулвал хкудун. ВацIай гъайи яд алцифар тавуна хъваз жезвач. Р. Антоним: рагъуларун.

АЛЦИФУН гл., -на, -из, -да; -рай; алциф тавун, алциф тахвун цик квай къалувал, рагъулвал хкатун.

АЛЦУМУН гл., -да, -на, -из, -зава; -а, -мир, -ин, -рай; алцум тавун, алцум тахвун, алцум хъийимир I)ни вуч са нин ва я куьн ятIани яргъивал, къакъанвал, деринвал чирун, алцумун. Аялдин къакъанвал чипIиналди алцумдайди туш. Р. Салан чил камаралади алцумна. Р. 2) ни вуж, вуч са нин ва я куьн ятIани заланвал тайинарун. - Я кас, акъван як каци неч эхир, гъваши садра терезар, алцумин кацин агъурвал, - лагъана Маллади. Кац къуна алцумайла, кацин агъурвал 5 гирванка хъана. И. В. Лувар квай жендек. 3) куьч. ни фикирдиз къачун, чирун, ахтармишун. -Лайхлубур чи хуьре гзаф ава, - веревирдзавай хъиз, башламишна Букар муаллимди. - Вири патарихъай алцумна кIанда ман. К, 1988, 9. XII. * **иридра алцума, садра атIутI.**

АЛЦУМУНАР: * **алцумунар авун** гл.; ни вуч са шумуд сеферда алцумун. Куьне мадни алцумунар хъия, пака чун мад ина кIватIхъижеда... Гь. Къ. Четин бахт.

АЛЦУРАРУН // АЛЦУРУН гл., ни вуж; -да, -на, -из, -зава; -а, -мир, -ин, -рай; алцурур алцур тавун, алцурур алцур тахвун, алцурур алцур хъийимир ни вуж; сада масадакай якъинвал чуьнуьхна вичиз герек фикирдал, амалдал, гъерекатдал гъун. Руша, вич сикIре гъикI алцурурнатIа, ихтилат авурла, гадади сикIрен гардан къуна. Ф. Кесибдин хва Къагъриман. Алцурурна ам са юкъуз чарада Тухудай вахтар хъайи кас иедачни. Е. Э. Заз сабур гуз. Халкъ закъумдихъ маса ганвай хаиндив Вахтуналди алцуруриз тамир жув, Дуьньядиз вил вегъ, авам яз къамир жув, Хайи чиле атIума кIвач эркиндиз. Х. Х. Халкъ закъумдихъ маса ганвай хаиндив. Абуру садани атай кас алцурур тавуна тадачир; чехирдиз, шурадиз яд ядай, дад галачир, амукъай хуьрекар багъаз гудай. С. Муслимов. Цицигъ-наме. Вуч ава ви марада? Алцулда вун чарада,

Агъзур рушан арадай Вун лугъузва рикIи зи. С. К. Лезги руш. Алдах жервал Зун алцура, Зун алцура... С. К. Гаф куда на... КIеве акIайла, Мегътидин кьилиз Лам алцурардай атана са кар. С. Мегътидин лам.

Синонимар: алдатмишарун, алдатмишун.

* **алцурар хьун** гл., масадахъ галаз жезвай са гьерекатда, карда, фикирда жуваз хийир авачир гьалатI ахъаюн. # къачудайла ~, гудайла ~, меслят кутIундайла~. **Антоним:** алдатмиш хьун.

АЛЧАХ¹ прил. РикI туькъуьл, масадаз вичикай хийир тагудай, чIуру ниятар, хесетар квай. Анжах гила... а замандин са гзаф мурдар, чалкечир, мердимазар инсанар, абурук квай чиркин, алчах хесетар тергнавай чIавуз абур вужар тиртIа, чир хьун тIимил четин я. М. М. Гь. Чехи шаир. # ~ кас; ~ амалрин итим.

Синонимар: бегьемсуз, вижесуз, итимсуз, мурдар, угъраш, усал.

* **алчах авун** гл., са вуж ятIани алчахдан гьалдиз гьун.

* **алчах хьун** гл., усалдиз, къиметсуз яз акун. Вичиз девлет бул авайдаз Кесибар алчах хъана хьи. С. С. Девлетлуяр, чиновникар Гагъ жеда вун пара алчах, кепекдик вун жедач анжах С. С. Жезамач эхиз, Дагъустан.

АЛЧАХ² туьрк, суц.; -ди, -да;: ар, -ри, -ра рикI туькъуьлди, масадаз вичикай хийир тагудайди, чIуру ниятрин, хесетрин кас. Алчахдаз далу ямир. Мисал. Къад алчахдила са валчагъ хъсан я. Мисал Зун акурла, игит фида женгиниз, Амма алчах чуьнуьх жеда серкIверик... А. С. Дишегъли. Вучиз на зун маса гузва алчахриз. Ш. Къ. Зи гуьгъуьлдал туькъуьл туна... Зи Ватан, вун гьи алчахди Къве патахъди най авуна? Мегъ. А. Зи Ватан... Ихътин чIуру девирда жувал са алчахди гьил хкажна лагъана дидедин рикIиз тIар тахъун патал зун журналда и гуьзел адет кутуниз мажбур хъана. А. Къ. Гилицзава. РикI чIулав са алчахди КIвализ цIамар хутахна. Ф. Н. Дамахар гвай къавахдив. Заз акуна алчахарни, Тахтуналлай пачагъарин. М. Б. Азраилдиз арза.

АЛЧАХАРУН // **АЛЧАХУН** гл., ни-куь вуж-вуч; -да, -на, -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; алчахар || алчах тавун, алчахар || алчах тахвун, алчахар || алчах хъийимир 1) алчах гьалдиз гьун 2) агъуз гьалдиз гьун. [Саяд]: Къуд симни на атIана зи чуьнгуьрдин, Эдеб, гъая алчахзавай къарагуьн. И. Гь. Саяд.

АЛЧАХБУР алчах прилагательнидикай хъанвай существительнидин гзафвилин къадардин форма. Кил. **АЛЧАХДИ**.

АЛЧАХВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера алчахдаз хас уюнар, амалар. Зун жегъил тир. Жегъил итимди къуниширивай йикъал ийидай кIвалах тIалабун - им инсандиз гзаф еке алчахвал я, дустар. С. С. Жувакай ихтилат. Ибуруз ина къачагъри, дезертирри ийизвай тарашчивилер, алчахвилер, гуж авунар акуна, гила вири мукъаят я. Къ. М. Дагъларин деринрин булахар. Игитвиллиз герек авач тарифар, Алчахвиллиз пачагъвални куьмек туш. А. С. Игитвиллиз герек авач. Я, Аллагъ, на ялтахвилин, алчахвилин и дуьньяда зи лезгийриз Ахътин мердвал, такабурвал вучиз ганай? К. М. Я, Аллагъ...

* **алчахвал авун** гл., ни алчахдаз хас уюнар, амалар арадиз гьун. **Синоним:** алчахвалун.

АЛЧАХВАЛУН гл., -да, -на, -из, -зава; -а, -мир, -ин, -рай, алчахвал тавун, алчахвал тахвун, алчахвал хъийимир алчахвилин гьалдиз атун, гьун. Бес и алчахвалзавай касни инсан я лугъуз жеда ни? ЛГ, 1999. 25. Ш.

АЛЧАХВИЛЕДИ таб., нар. алчахвилин амалар кваз, ийиз. Алчахвилелди яшамии жедалди къиникъ хъсан я. Р. **Синонимар:** алчахдаказ, алчахдиз.

АЛЧАХДАКАЗ рах., нар. алчахдин амалралди. Ада вич гзаф алчахдаказ тухвана. Р. **Синонимар:** алчахвилелди, алчахдиз.

АЛЧАХДИ суц.; -да, -да; -бур, буру, -бура алчах амалар квайди. Демек жеда вечерехъни, Лекърехъ цавар, сакит тир. Алчахдихъни кIвал жеда, Ватан - анжах игитдихъ. А. С.

АЛЧАХДИЗ нар. масадбуралай жув агъуз гьалда аваз къуна. # жув ~ тухун тавун. **Синонимар:** алчахвилелди, алчахдаказ.

АЛЧУДАРУН // **АЛЧУДУН** гл., -да, -на, -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; алчудар || алчуд тавун, алчудар || алчуд тахвун, алчудар || -алчуд хъийимир 1) са патахъ элкьуьрун. Гъар патахъ алчудиз насус... С. С. 2) са вуч ятIани (еб, яйлух, парча ва мсб) нин-куьн ятIани винел патал элкьуьрна тун. Залпанддин кьил вуна чилел Вегъемир, алчуда гьилел... С. С. Вучиз кьилел яйлухар Алчуднава на, Къурбан? Х. Т. Сунани Къурбан 3) са квел ятIани вуч ятIани элкьуьрна ам кIеви авур гьалдиз гьун. Къенфетрал чар алчударна. Р.

* **алчуд хьун** гл., са нин-куьн ятIа винел пад элкьуьрна къун. ЦIил данадин кIвачерал алчуд хъана. Р.

АЛЧУКУН гл., -да, -на, -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; алчук тавун, алчук тахвун, алчук хъийимир са квев ятIани масадан винел пад элкьуьрна къаз тун. Гьилел жуна алчукна. Р. **Синоним:** алчудун.

* **алчук хьун** гл., са куь ятIани масадан винел пад элкьуьрна къун. Мурдар данадин кIвачел алчук хъана. Р.

АЛЬБОМ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра шикилар ва я гъа ихътин маса затIар хуьн паталай яцIу чарарикай жилдер алаз раснавай тетрадь. Художникри аялриз альбомар багъишна. Р.

АЛЬМАНАХ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра арада са тайин вахт авачиз акъатзавай шаиррин,

писателрин эсеррин кIватIал. # кьелечI ~, маналу ~, 1999 - йисан ~. Ализзади завай гьа и йисан "Дуствал" альманахдин 1 -нумра ракъурун тIалабна. Я. Я. Багъа аманатар. Амма эхиримжи 25 йисан кьене Бакуда анжах 30 таб ва 7 альманах чапдай акъатна. М. М. Виш йисарин имтигъан.

АЛЮМИН // **АЛЮМИНИЙ** урус, суц.; -ди, -да хьуьтуьл металрикай садан тIвар. Хкудда чна Бул ракъни цIивин, Цинк, гимииш, кьизил, Цурни алюмин. А. Ф. Дагъларин разведчикар. - Вуч сим? Алуминидин са кьатI гва, шалвардин гьерт кутIуннавайди. М. Б. За бананар недач.

АМ // **АМА** тIв-эв. -да; -бур, -буру, -бура. 1) ихтилат никай, квекай физватIа, фенатIа, фидатIа, гьам къалурдай гаф. Зуьгьре яни, ам варз яни, ам гьед яни якъин, Виниз ая, Тамам къала гардан, алагуьзли. Е. Э. Алагуьзлидиз. Бед тир вич асул авачир, Ихътин са черпел тир ама. С. С. Мугъман тун тавур папаз Адлай виниз Салиянар, "ЯкIв це!" - лугъун я куь гьунар. С. С. Куьредин цIерид хуьр. Лезгияр кьве патал пай хьунин тахсиркара лезгияр я: абур адалатдин суфрадив гегъ: агатна. З. Р. Веси. Жагъура ваз са кIевирук, Гьалт тавурай вал чинерук, АкатайтIа адан хурук, ахпа за ваз вучин, билбил. С. С. Билбил. - Жуван чIал хуьх, ам ви халкъдин девлет я. А. С. Хцихъ галаз ихтилат. Инсанвилел ая дамах, кIубанвал, Ире я ама кьезмай гьвечи веледриз. И. И. Инсан. 2) рахазвайданни яб гузвайдан мукъув гвайди.

* **абур гьич хьайи крар фикирда кьан тийин** - Абур гьич, ваз хваикалди, сафагелди, Ви кефияр, кьаридин кефияр, аялрин кефияр гьикI ава? Сажидин. Хванахва. **Синоним:** хьайиди хьана.

* **адан абатхийир хуьй!** межд. никай рахазватIа, гьадалай жув рази тирди къалурдайла, ишлемишдай ибара. Адан абатхийир хуьй, вичивай жедай куьмекар гузва. Р. **Антоним:** им.

АМА¹ тIв-эв., кил. **АМ.**

АМА² гл., гьелелиг гьакьикъатдай акъатнавач. Ви юлдаш ама тек, ялгъуз. Е. Э. Яру яц. Санал вегъин герек туш мес, Ваз чидай кар амач хьи чи. С. С. Пис папаз. Амач гьукуматдин дирек, - Алуки либас кьара, юлдаш. С. С. Я кьван карвансара. Батрак амай гьеле кулакдин гьиле. Колхоздик гьеле кумазма бязибур... Кас амачир виликан дустарикай. А. Ф. КьатI-кьатI авур зунжурар. Чазни кIама амайуьмуьр... С. С. Тембекдикай дар хьайила. Амай ихтилатар чна хтайла ийида. А. Ф. КьатI-кьатI авур зунжурар. Амач захъ гьич са кас куьмек, Яман юкъуз жери герек, Мус атуьй заз советдин экв? Зун гьахъсуз ялгъуз хьана хьи. М. А Вуч чарайин. Чидай кас я хийир-шийир, Ам течир кас аман патал? С. Диндин неве. КIанивиллин дерт такур кас аmani? С. Эмина.

АМАДАГ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) куьгь. санал лежбервал ийизвайбур 2) чирхчир, яр-дуст.... сусан патав фидай вахт алуькдалди устагъдин (чамран амадагдин) кIвализ хтанвай чамран чекмеяр са ни ятIани чуьнуьхна. А. Кь. Гафунал кIеви чам.... сад садан гьавурда авай амадагри чпи чиликай ийидай рахшандрини къалурзавайвал, жемьатди винидихъ галай мисалдал амал ийизва. А. Кь. Гаф - кутугай чкадал. **Синоним:** юлдаш, ашна, дуст, яр-дуст, якъадаш.

АМАДАГВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери амадаг тир гьал.

* **амадагвал авун** гл., ни низ дуствал авун, четинвиле куьмек гун.

АМАДАГВИЛЕЛДИ нар. амадагвал хас яз. «Тостар» паюна чи газетдиз амадагвилелди, гьар йисуз ам кхьин патал пулдин такъатар жагъурзавай, маса жуьредин куьмекар тешиклзавай жумарт рухвайринни рушарин тарифнава. ЛГ, 2002, 29. VIII.

АМАЗ деепр. гьелелиг гьакьикъатдай акъат тавунамаз. Къан экв амаз куькIуьра шем... С. С. Фекъийриз. Кесибар амаз ксана, Бязибур уях хьана хьи. С. С. Девлетлуяр, чиновникар. Аман чан паб, чан масан паб, вун амаз, Зун декъирай, я зун амаз - вун. С. Аман, чан паб.

* **амаз-амаз** нар. гьакьикъатдай акъатнавачиртIани. Туьквенда гьуьр амаз-амаз, ада заз ганач. Р. * **сиве гаф амаз.**

АМАЙ¹ **ама** глаголдин алатай вахтунин форма. Кил. **АМА.**

АМАЙ² прил. 1) **маса.** КIанзава ваз: ацукъ цуькквед тахтунал, Амай ничхиррин из дуван, бахтавар. Е. Э. Билбил.... Сулейман лезги халкъдин арада СтIал Сулейман тIвар алаз, урус литературада ва амай халкъарин арада Сулейман Стальский лугъуз машгъур я. М. М. Гь. Чехи шаир.... кье Дагъустандин амай халкъарихъ галаз санал табасаран халкъдин культура ва литературани гужлудаказ вилик физва. ЛГ, 2001, 19. VII. **Синонимар:** гьейри, маса, чара. 2) **харж тавунавай, кьеземай.**

* **амай-амачир** прил. эхиримжи. - Вуч хьана лугъун, чан эмедин, дана рачуниз гваз феи арада мейит хьайи сада дакIардай кIахар авай чуква чуьнуьхна, кIвале амай-амачир ризкъи тир. ЛГ, 1997 26. XII. Амай-амачир кепекар кIватIна, шегьердиз хъфизвай гададив вахкана. Р.

* **амай кьван гагъ(да)** нар. яшамиш жезмай кьван вахтунда. Амай кьван гагъ адалат гвай Ягъ-намус квай лезги алим, Етим Эмин - уьмуьрдин цIай, Туш вун етим! туш вун етим! Муграгъ Салахъ. Етим туш вун.

* **амай кьван** посл. вич талуьк тир гафунихъ галаз вахт къалурдай ибара. Вич амай кьван рикI жедайди саламат... Е. Э. Камаллу паб. Дуьнья адаз вич амай кьван сал жеди. Е. Э. Пис папаз. Вичин кардиз вич вафалу хьайиди, Бахтлу кас я гьа и дуьнья амай кьван. III. Т. Кьве устIар.

АМАЙДАЛАЙНИ нар. лап вини дережада, мадни. Жемятдиз зун амайдалайни беябур жеда. А. Ляметов.

АМАЛ турк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) са гыхьтин ятлани нетижа арадал кьведай, гьидай гьерекат(ар). Азардикди кьейи шаламар Гафар гуьрчег, амал - мурдар. Вун гьикьван алчах я, Къафкьаз! С. С. Къафкьаз. Эй бенде, вахь авач камал, Аллагь рази жедай амал... С. С. Эй бенде, вахь. Эхь, ашукь Абдул Стлал Сулейман туш ва садрани женни ийидач. Амма эгер чна адан хайи халкь патал вичин уьмуьрда авур вири к'валахар, амалар, лагьай манияр, кхьей шишар гьилелай авуртла, чавай ам Стлал Сулейманан таъсирдик кваз члехи хьайи ва Стлал Сулейманан т'вар мадни вине ийиз алахьай ашукьрикай сад я лугьуз жеда. Б. С. Халкьдин Ашукь, руьгьдин шаир. **Синоним:** кар, к'валах. 2) кьилих. Амал - азгьун, мидам - чапхун уьмуьр физ. Е. Э. Нефсиниз. Акур бере жуваз адан амалар, Рахкурда лугьуз ийид вуна хиялар. С. С. Пис папаз. Амал - бетер, гафар ажиз, Яб гумир на адан мёциз. С. С. Къара пулуниз. Сад Аллагьди чаз багьшиша камал, Шейтланиликай пай квачир амал. Негь авуна къяматдин мал, Дуьз тир рехь авай, азад халкь я чун. С. Лезги халкь я чун. **Синоним:** хесет, кьилих 3) масадбур алцуарун патал ийизвай гьерекат, кар, к'валах, гаф. Вал гьалтайди амал чидай фендигар устлар хьана хьи. Е. Э. Дуст Ягьиядиз. Магьсудов председателвилай акьудна, адан чкадал мадни амалар чидай Алияракай председатель хьана. И. В. Къуьр алатна сикI хьана. "Мирибегдин фендигар амалрикай Нафтали халудиз лагьана к'ланда», - фикирзавай Шалбуза. Гь. Кь. Четин бахт.

* **амал авун [кьун]** гл., ни нел-квел 1) ч'лалахь хьун, лагьайвал авун. Са кас гьалтна зал Сейидай, Гафунал амал тийидай. С. С. Куьредин ц'ерид хуьр. Душманарал имир амал... С. С. Эй юлдаш, вун жемир авам. - Сад за ваз ганай выговор эвел, Гафарал амал тавурла кьуру. С. Цийи кьилелай. Т'вар инсан яз вич гьак'лан мал, Дуьз гафунал тийиз амал... С. С. Куьреда авай аламатар. 2) са вуж ятлани алцуардай гьерекат, к'валах кьилиз акьудун, фенд кьурмишун. Куьн тамаша, за асландиз вуч амал ийидатла. Ф. Къуьрни аслан. Ша чна и асландиз са амал кьан, ам чна чи винелай алудин. Лезги халкьдин махар. Вичи лагьайвал тавурла хци, Акьудна ада ихьтин са амал... Ж. Кавал галай бубади. Зарбафа, такур амалар авуна, кружкада авай цин стлалар Феталидиз яна. А. Сайд. Вили яна. Жува фена мотордал алахьдай амалар ая гила, - гьакимдин жуьреда буйругь гузва ада. М. Б. Спелар.

АМАЛАРУН гл., аспект -да, -на, -из, -зава; -а, -мир, -ин, -рай; амалар тавун, амалар тахвун, амалар хьийимир масад алай фикирдилай алудун патал са гыхьтин ятлани гьерекат(ар) авун, гаф лугьун. - Вуна завай хабар кьуна, за вавайни хабар кьазва, - Шалбуза вич бейкеф хьанвай амаларна. Гь. Кь. Четин бахт.

АМАЛАСАЛИГЬ араб, прил. акьуллу, амалар чидай, вири патарихьай хабардар. Девирра, виши ийсара амукьдай дараматар, имаратар хкажедай амаласалигь хва хьурай. Б. Гь. Цавун михекар.

АМАЛДАЛДИ нар. алцуарун паталди, рик'ин сидкьидай тушиз. ХунI четин я, к'лан хьайшла, тагайтла, Ракьибарни амалдалди рахайтла. Е. Э. Аман яр.

АМАЛДАР¹ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра амалар, чидайди, масадбур алцуардайди, вичин хийирдихь месэла гьялиз алакьдайди. - Куьн гзаф амалдарар я хьи, - Шалбуз хьуьрена. Гь. Кь. Четин бахт.

АМАЛДАР² прил. амалар чидай, масадбур алцуардай. А вахтунда хуьруьн Кьулан Стлалви Пайиб... пара амалдар, акьвазай балк'андикай як атлудай, гьиллейралди лежберрив вичин хийир патал гьахьсуз к'валахиз тадай кас тир. А. А. Стлал Сулейман. Хьуьтлуьн тум яргьи я... Вун амалдар балишавикI я. Гь. Кь. Асландин рикI. Урусатдини Туьркияди Къафкьаз патал тухузвай амалдар ва кьелечI сиясатдай... эхкьечIиз хьхьаначир... А. Бутаев. Гьажи Давуд ва лезгийрин азад женгер **Синонимар:** фендигар, амалар чидай.

АМАЛДАРВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера амалдар гьал. # ~ гьиссун, ~ дуьздал акьудун, ~ чир хьун... суалдин амалдарвал кьатлани, теспача жеда А. Кь. Хукац-Ханум.

АМАЛДАРВИЛЕЛДИ нар. тапарар авуна, дуьзвал чьунуьхна. # ~ кьил хуьн, ~ рафтарвал авун, ~ эвленмиш хьун, ~ эгечIун. Шагьмарани Керема суьргьундикай хкудна. Гь. Кь. Четин бахт. А ч'лавуз кьадарсуз ажуз хьанвай Ирандин чилер амалдарвилелди кьун I -Петрдиз регьят яз аквазвай. А. Бутаев. Гьажи Давуд ва лезгийрин азад женгер. **Синоним:** амалдардаказ.

АМАЛДАРДАКАЗ нар., дуьзвал чьунуьхна. # ~ эгечIун, ~ рафтарвал авун. **Синоним:** амаллудаказ, амаллуз.

АМАЛЛУ цI., прил. кьени, кьени амалрин. # ~ гьаким, ~ кьунши.

АМАЛЛУДАКАЗ рах., нар. дуьзвилелди, гьахьлувилелди, кьенивилелди. Чи хуьре амаллудаказ чилер, пайнай. Р. **Синоним:** амалдардаказ, амаллуз.

АМАЛЛУЗ цI, нар. амаллу яз, амаллу гьал аваз. # ~ эгечIун, ~ рафтарвал авун.

АМАЛУН гл., -да, -на, -из, -зава; -а, -мир, -ин, -рай; амал тавун, амал тахвун, амал хьийимир нел, квел кьилиз акьудун, тамамарун, фикир гун. Заз аквазвайвал, са ктабдани, са газетдани журналда географиядин т'варар чи жуьре кхьиал амалзавач. К. Азизханов. Мармардикай гуьмбет. Пекни партал, якни шекер - Амала и адетрал. Ж. К'ланзаватла хьсан сусар. Бес кьенин гьалар гыхьтинбур я? Халкьдин адетрал ГьикI амалзава? Р. Меликова. Садбур - дуьадал, масадбур - межлисдал.

АМАН¹ араб, суц.; -ди, -да; -ар -ри, -ра 1) са кар кылиз акъудиз жедай къуват, гуж. Ам душмандиз авуна кIандач илив, Дяве кIанда аман амай къван чанда. А. Ф. К КъатI-къатI авур зунжурар. Вахъ аман жеч, адахъ - иман, Ам дуст къунал жед вун пашман. С. С. Пис инсандив гзаф ара. Чанда аман амай къван гагда ада ам гыляй акъуддайвал тушир. Пуд манат я гъа, зарафат туш. 3. Э. Пуд манат. Хизан ви экв, хизан ви рехъ, хизан уьмуър, аман я, дуст. Ас. М. Гъезелар. Захъ кIусни аман амач. Къуьзуь хъанва. Р. 2) **минет**, **тавакъу**. Авачни вахъ мирвет, яб це амандиз. Е. Э. **Синоним:** къуват, гуж, такъат.

***аман атIун** гл., ни нин къуватдай вегъин, азаб гун. АтIумир тIун на зи аман, Вакай заз гъич жедач дарман. С. С. АтIана хъи на зи аман - Са йифиз хъана лугъуз мугъман С. С. Ахмакъвал пис четин тIал я. Кечмиш заманадин гафар тур, АтIай элдин аман, эллер. М. А. Эллер. Гагъ хъел къвезвай гададиз, Гагъ шел къвезвай вилериз. Гагъ атIузвай аман лап, Гагъ звал къвезвай гъилериз. 3. Р., Б. С. Шарвили. Икъван чIавал вуна халкъдин Аман, чара атIана. Ж. Ви къуллугъ я

* **аман-минет** суц. жув агъуз къуна ийидай тIалабун.

АМАН² межд. 1) "ваз (квез) минет хъуй!" манадин гаф. Хъана завой са жегъилвал, Гъил къачу, аман, къарияр! Е. Э. Къарийриз. Эхир вуна чIугъаз тада зав азар, Аман, кумир вуна зи чан, Серминаз. Е. Э. Серминазахъ галаз ихтилат. [Кевсер] Аман, кавха, зи язух ша... С. С., С. М. СтIал Саяд. [Рушар] Аман, Саяд, жемир пашман, Къе пашманвал ийир югъ туш. С. С., С. М. СтIал Саяд. Хъелмир чакай, аман, минет, Вахт авачиз къведай, билбил. Х. Къ. Билбил. 2) гъейранвал, тажубвал, тIарвал къалурдай гаф. Избербаида экверин Къурмишнава са хунча. Электрик фонаррин, Аман гуьрчегвал вуча. Х. Т. Электрик станция.

* **аман Аллагъ!** межд. **Алагъдиз минет хъуй.** Яр къакъатна физва закай, Аман, Аллагъ дуьз жеда жал? М. М. Жеда жал. Аман Аллагъ, гъим я зи гаф, гъим зи ван, ГъикI туькIуьрда муьгъуьббатдин лезги кIвал? М. М. Зи чIехи муьгъуьббат.

* **аман я!** межд. "ваз (квез) минет я" манадин ибара. РаКIар ачух, аман я, зун атана. Е. Э. Зун атана. Гъейри яр мад къамир вуна, Минет, аман я, бахтавар. Е. Э. Бахтавар Зун ваз хаталу я даим, - аман я, Хата гуьзетна, а кар ийимир, яр. Е. Э. Яр. Аман я ваз, Гумир на наз... Е. Э. Гуьзел Тамум **Синоним:** минет.

АМАН³ **амани** гафунин рахунин форма. Кил. АМА.

АМАНАТ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) хуьн патал амай, тунвай затI. Хинедавай лацу гъилер Аманат яз амазмани? Е. Э. Зи азиз. Ватан чи бубайрилай амайди я аманат. Х. Т. Ватан патал. Лезги чIал ва культура бубайрилай чаз амай чIехи аманат я. Чна и аманат вилин нине хъиз хвена кIанда. М. М. Чун «гъвечIи» халкъ туш. 2) са касди вич масадан рикIел хуьн патал адаз гайи, гузвай затI. Гъиляй гъилиз вугай савкъат Аманат яз амазмани? Е. Э. Зи азиз. 3) (чIехи гъарфуналди - А) дишегълидин хас тIвар - **Аманат**.

* **аманат хъуй** межд. сад-масадавай чара жедайла са вуж, вуч ятIани хуьн, сагъ-саламат яз амуькун мураддин гафар. Вун Аллагъдал аманат хъуй, азиз хва. Х. Къ. Хцин сефер. На лугъудай а аялар Вал хъуй аманат, гуьзел яр. С. С. [Саяд] За ваз ихтилатар Рекъидалди аманат хъуй. С. С., С. М. СтIал Саяд.

АМАНЕВИ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра. 1) хайивилин ва я ругъдин мукъвавал авайди. Халкъди чпин аманевияр, панагъар шаддиз къаришиламишзава. Гъ. Къ. Четин бахт. Дашан аманеви ятIа? М. Б. Спелар. 2) тереф хуьдайди. Абурун вилерикай Бакудин фялейрин арха, дагъвийрин аманеви, муграгъвийрин хванахва, Шура гъукуматдин дестек хъайи большевикдин къамат карагна. Гъ. Къ. Четин бахт. 3) мукъва-къили, са нихъ ятIани рикI кудай инсан. Ам вичиз мукъва аманеви авачиз ялгъуздиз амуькун уьмуьрдин гъаларивай хъанай. Я. Я. Агалай сандух. Къамкъамакай пуд хизандин къил, гишиндаз фу... кьецIилдаз партал гудай аманеви хъанва. Гъ. Къ. Четин бахт. **Синоним:** терефдар.

АМАНСУЗ прил. къуват, аман амачир, зайиф хъанвай. Амансуз затI, течир инсаф, Ам вуч ятIа чидани? Ф. Н. Амансуз затI.

АМАНСУЗВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера къуват, аман амачир, зайиф хъанвай гъал.

АМАНСУЗВИЛЕЛДИ нар. амансузвал хас яз. **Синоним:** амансузаказ.

АМАНСУЗДАКАЗ нар. амансуз яз. **Синоним:** амансузвилелди.

АМАНСУЗДИ суц.; -а, -а; -ар, -ри, -ра къуват, аман амачирди, авачирди. Имансуздал гъалт тавурай амансуз. А. Ал. Инсанвал.

АМАНШАЛЛАГЪ кил. **МАНШАЛЛАГЪ**.

АМАЧ ама глаголдин инкарвилин форма. Кил. АМА².

АМБА нугъ., нар., виниз тир къадар. Гила, амба яшар хъайила,... аквазва хъи, печатда гаф кхъин - им еке жавабдарвал... я. М. Ж. Намус, гъисс ва жавабдарвал. **Синонимар:** гзаф, самбар, хейлин.

АМБАР// **АМБЕР** // **АНБЕР** фарс, араб, туьрк, суц.; -ди, -да китдин жинсиникай тир гъайванри кьецел гадардай хуш ни къведай затI. Фирдавусдин багъ я мад женнет, Миски амбар, рейгъан хунI ярашугъ я. Е. Э. Алкъвадар Гъасан эфендидин цIийи кIвалериз.

АМБАРЧИ кил. Гъамбарчи.

АМБУЛАТОРИЯ урус, суц.; -яди, -яда; -яр, -йри, -йра сагъламвилин къуллугъ ийидай чка.

АМЕНТУ араб, дин, суц.; -ди, -да Къуръандин суьрейрикай сада кхъенвай ва чеб мусурманвилин капI

ийидайла кІелдай гафарин кІватІал. Дидеди алахъна чирда гъар юкъуз КунІун чІалар: алгъем, аменту, къулгъу. А. Ф. КъатІ-къатІ авур зунжурар.

АМИН! араб, дин, межд.; дуьадин эхирдай лугъудай "дуьз я", "гъахълу я", "лагъайвал хъурай" манадин гаф. Суфрадлай дуьадал къарагъда, -Амин! -лугъуда, къунагъда... Н. Самури. Мусурманар стхаяр я.

АМЛЕ фарс, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра бубадин патан мукъвади (итим). Къавум, къардаш, амле, мирес Гъич гъабурун патайни амачни. С. С. Гила захъ элкъуьрна далу. Гъаса вахтунда лугъун герек я хъи, вич чІехи стха, Девришибеговрин агъсакъал яз, Султанагъмеда вичин саки вири мукъвайриз: вахариз, стхайриз, хтулриз, езнейриз, амлейриз - герек чІавуз, тІем акакъдайла, вири жуьредин куьмекарни гайиди я. Ч. К. Гъарайдив агакъай хва. **Синоним:** мирес.

АММА араб, союз; сложный предложенидин са паюнин мана маса паюниз ва я са предложенидин мана гуьгъуьнлай къевзвай предложенидин манадиз аксивал къалурзавай гаф. Расула бубадиз суалар гузвачир, амма ам вири крарин гъавурда авай... А. Исм. Вацран мичІер. Сулейманани билбилдин тариф ийизва: адаз гуьзел ван ава, ам "гъарайиз кІвачин я"... Амма Сулейман и темадив лап масакІа эгечІна. М. М. Гъ. Халкъдин шаир. **Синоним:** анжах.

АМНИСТИЯ урус, суц.; -яди, -яда; -йар, -йри, -йра; кар гана дустагънавайбур вахтунилай фад ахъаюнин къарар. Азраилдиз арзаяр я, Амнистия гун паталди. М. Б. Азраилдиз арза.

АМП межд. кицІин элукъуьн.. "Амп" акъатна тартадай, Наш галукъай жуьреда. А. Исм. КІвалин дустарикайни...

АМПА суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) мал-девет чунуьхдайбурукай кІвал хуьн патал хуьзвай гъайван, кицІ. КицІ авачир гъаят амукънач. Чебни кицІер тир гъа, жанавурдин дуван аквадай ампаяр. ЛГ, 1994, 11. П. **Синоним:** кицІ, тарта 2) куьч. нефс къати тарашчи. Гагъ ина (Куьреда - А. Г.) чкадин ампайри, девлетлуйри агъавал ийиз хъана. М. М. Гъ. Кавказ шиирдиз баянар. - Чаз такурди амач. Бичераховар, яру къилер алай, мусурман стхаяр лугъудай туьрквер, гила гъалтнавай деникинар лугъудай ампаяр! 3. Э. Куьгъне кавхаяр пІуртІ. Жуван хуьруьн сергъятдал сифте кам къачунмазни,.. зунни хуьруьн ампа Гъажикъурбан гъа икІ гуьруьшимши хъана. Н. Мирзоев. Къизил хтар.

АМПУН гл., -да, -на, -из, -зава; -а, -мир, -ин, -рай; амп тавун, амп тахвун, амп хъийимир 1) кицІи вичин сивяй са нелай-квел ятІани наразивилин сесер акъудун. Ампа кицІи мад сефер, Кази хъел кваз мурмурна. А. Исм. КІвалин дустарикайни... 2) куьч. къал алаз, гъахъсуз, нубатсуз рахун. **Синоним:** элукъун.

АМУКЪА суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) сагъ, битав шейникай амай кІусар. Къеж тахъун патал чилиз вахт-вахтунда самар, векийн амукъаяр вегъизвай куздин чилни къуранва. ЛГ, 1993, 4. П. Фан амукъаяр гъинал хъайитІани гадар тийин. ЛГ, 1992, 23. IV. 2) алатай девирдиз хас нехишар, лишанар. Вичин эсерра ада (Алибег Фатахова - А. Г.) феодальнопатриархальный амукъайрин дувулар къурурзава. 3. Бирембеков. Советрин лезги литературадин устад. Мумкин я, инал ихтилат КІелез хивел аламай амукъайрикай фин. А. Шихсаидов. Тарихдин эсерриз баянар.

АМУКЪАЙ прил. 1) са вуж-вуч ятІани хъайивилин лишан. Къуба пата Уьнуьгърин хуьруьн къеле авай чкада чи эрадилай вилик І агъзур йисан эхирриз талукъ тир яшайишдин амукъайри шагъидвал ийиззавал, антик дёвирда къизгъин уьмуьр хъайиди я. М. М. Лезги тІвар алатІа 2) артухан, герек амачир. Абуру садани атай кас ацурар тавуна тадачир; чехирдиз, шурадиз яд ядай, дад галачир, амукъай хуьрекар багъаз гудай. С. Муслимов. ЦицІигъ-наме. 3) цІийи (таза) тушир.

АМУКЪНА¹ амукъун глаголдин фад алатай вахтунин форма. Кил. **АМУКЪУН.**

АМУКЪНА² кІус вич талукъ гафунин манадал фикир желб авун патал ишлемишзавай гаф. Дишегълияр багъа затІар я. Абуру патал чанни гъайиф туш, амукъна пул. А. А. Пад хъайи рагъ. **Синонимар:** гъакІни, гъатта.

АМУКЪРАЙ // **АМУКЪУЙ**¹ амукъун глаголдин эмирдин форма. Кил. **АМУКЪУН.**

АМУКЪРАЙ// -а**МУКЪУЙ**² кІус рахан тийин, гъисаба къан тийин - манада ишлемишдай гаф. Мелик стха, хва амукърай, Эмин вин дустар Гъинава? Е. Э. Духтурханадай чар. Къимет эциг тавунни анихъ амукърай, вал гъеле ихтибарни ийизвач. 3. Э. Мехъер къуьл туш. - Уьмуьрдикай поэма анихъ амукърай, са цІар кхъинни четин я. 3. Гъ. Уьмуьрдин сирнав. Адаз авур къван гъуьрметар на заз авунайІа, за, и гъвечІи мискІин амукърай, ваз, бажанах, Таджал-Махияр эцигдай... М. Б. ЦІийи мискІин.

АМУКЪУН гл., -да, -на, -из, -зава; -0, -ин, -рай, -мир; тамукъун || амукъ тавун, амукъ тахвун, амукъмир 1) са вуч ятІани вич авай гъалда гъакъикъатда давам хъун. Зегъмет амач кезни акъван, Пал амукъдач квехъ куь юкъван. С. С. Гвен гуьзвай зегъметкешар. ЗатІ авачир эрчІи гъилиз Чапла гъил къунишиз амукъич. С. С. Бендедин рикІ тахъуй тешвиш. Амукъ тавурай ам гъафил Ахварай авуд и фекъи. С. С. Эгъли Гъидаят я фекъи. Хъсан гъахъ-гъисаб жеда - амукъда. Пис гъахъ-гъисаб жеда - хуьтуьл чкада къуьл эцяйна гадарда. А. А. Лезгияр. Хъсанвал хъсандаз, писвални писдаз Амукъда, - лугъуда бубайри чІехи. И. Ш. Къудар. Дуьньядилай фида инсан хабарсуз, Писвилерни хъсанвилер амукъда. И Ш. Къудар 2) яшамши хъун давам хъун, авун. Амукъна зун чІугъаз фикир, гуьзел яр. Е. Э. Заз булахдал яр акуна. Вучда вакай и гъал алаз

амукъна. Е. Э. Тумакаъ яц. *Гъахъ я, рекъида вири, Амукадач гъич са кас гъейри.* Е. Э. Эмина вич рекъидайла лагъай члал. *Зи гъалар, лагъана Дадаша, - члуру я, зун амукада лагъана умуд авач.* А. Ф. Хкъагъай произведенияр. *Къегъалар къена, чакай амукада вучавайди тир?! Гъ. Къ. Четин бахт. Тек амукаун пис я, дуст, тек тар тама тахъуй...* К. М. Агъсакъал 3) жував гваз, жувахъ галаз гъун, атун лазим тир са вуж, вуч ятлани рикелай алатна ва я са гъихътин себебдалди ятлани, тагъун, татун. - *Зи гъиле авай къвати...* Гимшидин къвати амукада. *Квез акуначни.* Къ. М. Къашкъа духтур. * **пагъ атлана ~, туб сара къуна ~,...** **анихъ амукарай.**

-АН наречийрикай вич акал хъуналди прилагателнияр арадал гъидай суффикс: *накъ+ -ан - Накъан, артух+ -ан - артухан, вилик + -ан - виликан. Наречийрикай сифетар -ан, -ни, -гъан лугъур суффиксрин куьмекдалди жезва. Месела: пака - пакагъан.* Гъ. Гъ. Грамматика. *И арада акъатна накъан аял къвализ зи.* Ж. Ша, Алияр, аш гъазур я. *И къуллугъдал адалай Са къвалахни алакадач, Чун паталди виликан Зеведишидив агакадач.* Ж. Чун паталди виликан... *Са артухан кепекда вил Тваз ам фадлай вердиш я.* Ж. Уьмуьрда заз таниш я.

АНА нар. *рахазвайбурун фикирда авай чкада.* Гъикъван хъурай зун ина, вун ана, яр. Е. Э. Багъалу яр. *Ягъун, гатун ана авай кар жеди.* Е. Э. *Къве паб. Ана куьддини, гаддини туькъвей рекъин юлдаш авайвал, мурдар, жуваз акунани даклан къилихрин инсанарни вал гъалтда.* Къ. М. Хайи чилин таватар. *А Члавуз, адет яз, ана колхозди са къад-яхцур гектарда техилар цазвай.* З. Э. Зардияндин дустар. **Антоним:** *ина.*

* **ана гъикъ хъана?** *къус наразивал, мягътелвал къалурдай ибара.* - *Ана гъикъ хъана, къари, вун къецерал экъечинава хъи?* - *жузуна кимелай хтай куьзека.* Б. Гъ. Хъсан мураба.

АНАГ тлв. эв.; 1) *квекай рахазватла, гъа чка.* Анаг чир хъухъ ваз якъин; *Чид я шаксуз гъалибвал.* Х. Т. Стахдин тапшуругъ. *Цийи кешиш жедалди анаг агална. Тимофей лагъайтла, дустагъда туна.* Я. Къафаров. 2) *рахазвайбурун фикирда авай чка.* Секин ятла гъина ви чан, анаг къвал я, анаг ватан. С. К. Ватандикай фикирар.

АНАЛ нар. 1) *рахазвайбурун фикирда авай (яргъал) чкадал.* Эгер дуьшуьш хъайитла са кас анал, *Жузачир за а касдивай ярдин гъал.* Е. Э. *Заз булахдал яр акуна. - Я Бугъа стха, ваз а векъерин таядин патарив гадарнавай нлалрусдин къатл жагъанани?* - *хабар къуна анал акъвазнавай нехирбан Гъасана.* Я. Къафаров. *Вучиз цлай хкадарна?* 2) *рахазвайбурун фикирдалди.* [Селим] *Анал зун къусни рази туш. Вун садра акъван чкадал атанвач.* С. С., С. М. Стлал Саяд.

АНАР фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) *къиблепатара тарарал жедай цуруширин, къене хат-хат хъана цил квай тварар авай емиш.* Пампасидвай рикъ ягъайла, *Ваз са турит анар къанда.* А. Ф. Риза. *Вун битмиш хъана анар хъиз тарал...* С. Фазина. 2) (*члехи гъарфуналди А*) *дишегълидин хас твар:* **Анар.**

АНАША урус, суц.; -ди, -да; яр, -йри, -йра вич канабрин финикай хкудзавай, тлуьрла фагъумзигъин квадардай, инсан кефли гъалдиз гъидай затл. *Пиянискаяр, анаша члугвадайбур, кар-кестидик квачиз ийир-тийир квахъайла арадал къезвайди я.* Т. Винистлалви. *Жегъилвилин тах кваз.* || ЛГ, 2000, 10. II. - *Анаша...* за 12 йиса авайла дадмишай... ЛГ, 2001, 26. VII.

АНБАР // **АНБЕР**¹ кил. **АМБАР.**

АНБЕР² фарс, куьгъ., суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра вацун, къубудин яд са тайин чкадихъ фин паталди расдай цал. *Са хуьруьнбуруз чпиз регъв эцигиз клан хъанай. Ибуру са къама Регъуьн хандаклар эгъуьнна, анберар, члутхварар туьклуьрна, цлар члугуна.* Ф. Ядни герек жедай къван.

АНГИНА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра туьтер тла жедай хума. *Ангина (туьтер тладай хума) гъич са дарманни галачиз сагъариз жеда: хипен чуьхвена михънавай сарал ргазвай яд илична, къазан запун яна са тлимил шуткъунна туьтерал эцигда..* ЛГ, 2002, 1. VIII.

АНГЛИЧАН урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ар Англиядай тир эгъли. *Халкъди, Генжеда англичанри, пачагъдивай чилер*

кирида къуна, биянар лугъудай дуьвулар хкудзава лугъуз, ихтилатар ийидай. С. С. Жувакай ихтилат.

АНГЪЕ къус рахазвайбурувай са тлимил къван яргъал алайди къалурдай гаф. *Ангъе чларар рехи диде...* Ш-Э. Мурадов. *Ислягъвал хуьниз талуьк тир митингда. Ангъе, агъадай, вацун къерех къуна, текдиз ада винелди гъерекат ийизва.* Къ. М. Дагъларин деринрин булахар.

АНЕКДОТ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра гъакъикъат къалурзавай, вичик зарафатар ва хуьруьнар квай гъвечли эсер. *Анектодар-къаравилияр фольклордин произведениьрин арада куьруь (бязи вахтара лап куьруь), хуьруьн, юмор квай ихтилатар, къисаяр я.... Анекдотри жуьреба-жуьре агъвалатар къалурзава...* А. Гъажиев. Лезгийрин фольклор. **Синоним:** *къаравили.*

АНЖАХ¹ къус масадбур квачиз, галачиз. *Умы Сальмади, Аллагъ адалай рази хъурай, ахъайиз хъайивал, Расул Аллагъди лугъудалдай: Азарлу ва я къенвай касдин патав гваз хъайитла, анжах хъсан рахух, Гъикъ лагъайтла, малаикар куьне лугъузвай гафарихъ агъада"* Диндикай суьгъбетар || *Самур, 1994, № 3. Анжах жуван хийирдихъ гелкъезватла вун эгер, Яшайшидин майданда гуьтлуь жеда ви сенгер.* Ш-Э. М. Бейтер. *Анжах са Къумридиз вичин пешедин гуьзелвал, къетленвал ва тлям чизвай.* Б. Гъ. Къурухчи. *Ашнабазвилиз*

таб гайи, Анжах са пуд наб гъайи, гъар папаз кьве-кьве аял хъайи... Хва вай дидедин. И. Гъ. Алиментщик кьейила. **Синоним:** тек.

АНЖАХ² союз **амма**. Гапур вуна гадарна, къуй гъакI хъурай. Анжах туьнтвал гадар мийир ивидин. А. С. Дагъви я зун. КичIе тушир кас авайд я, лагъайдан вун жемир чIалахъ, Анжах кичIе жез тахъурай, жуваз жуван хъендикай. А. М. Гъезелар.

АНИЗ нар. а **чкадиз**. # ~ фимир, ~ аялар ракъурмир, ~ рехъ яргъи я, ~ пака фин. Акуна-такуна аниз акъат хъувунвай маргъухъан, векъ ядай машин хъиз, азаддиз виняйгъуз эвичIзавай. Б. Гъ. Заз эвера. Лугъун лазим я хъи, шаир яз фенвайтIани, зун аниз атанвайбурун эсеррикай критик хъиз, чIехи философ хъиз рахана. А. Къ. Гилигзава. Аниз финизни вун мажбур я. Я. Къафаров. Москвадин адвокат. **Антоним:** **иниз**.

АНИКАЙ¹ // **ГЪАНИКАЙ** тIв-эв. **ихтилат квекай тиртIа**, гъадакай. Сафаяр суърмишиз, девранар гъалун, Ярдин метлеб анкай тIимил язава. Е. Э. Ярдиз. - Аникай вун архайин хъухъ, Мурад халу. З. Э. Мехъер къуъл туш. Къведай рехъди гадайрин рикIе Афгъанистандиз тухунин къурху авайтIани, гила, инаг акурла, гъаникайни акъван кичIезмачир А. Къ. Аскервал башламишай югъ

* **аникай рахамир!** межд. **вини дережадин хъсанвилиз ва я писвилиз къимет яз лугъудай мягъкем ибара..**

АНИКАЙ² тIв-эв. а **чкадикай**. Аникай ам чанах гъаз хкечIна ва, гила са акъван тади квачиз, булахдал эвичIна. Б. Гъ. Заз эвера.... ам къвалав гъай гапIалдик фена хтана. Аникай булахдал таза афнияр, яру памадурар, са кIаиш ниси ва кьве бутылка «Экстра» атана. Б. Гъ. Заз эвера.

АНИН (АНРИН) тIв-эв. **рахазвайбуруз яргъал тайин са гъи чкадин ятIани**. Вуна авур чIуру хата, Гзаф пис я анин къайда. С. С. Хва кьей кас. Буш рахун туш зид гъавайда, Фагъумна за анин къайда. Анрин инсанрин арада Авай муьгъуьббат акуна. С. С. Москов вилайт акуна. Ваз автIа анин руш Зарият гъикI аквазва? З. Э. Мехъер къуъл туш. Анин зеведиш Къембера силсчидиз хабар гайивал, туьквенда вири 17 чукIул авай. Я. Къафаров. ЧIал чидач... **Антоним:** **инин**.

АНИХЪ // **АНИХЪДИ** нар. а **чкадихъ**. # ~ фимир, ~ аялар ракъурмир, ~ рехъ яргъи я, ~ пака фин. Къуниши дишегъли анихъ фенвай. З. Э. Пата вил авайди. Текдиз амуькай гададин вилер юлдаш экечIай кIапIалдилай анихъ, яргъал сиягъатдиз фена. Б. Гъ. Заз эвера. Гуя ванцин лепеди анихъ гадрай Гуьдекани «вичин чIалалди» тахсиркарриз туьнбуьгъар авуна. Б. Гъ. Заз эвера. Анихъди, катзавай руш ада акъуна. З. Э. Мехъер къуъл туш. **Антоним:** **инихъ(ди)**.

* **анихъ амуькай** кIус **гъисаба къан тийин**. Ам халис желе тир: жуваз са затI къазанмишун анихъ амуькай, гъеле зун ана чаз маларин ратарикай авур хуьрекар гудай харчевнидиз буржлузни амуькай. С. С. Жувакай ихтилат. Къимет эциг тавунни анихъ амуькай, вал гъеле ихтибарни ийизвач. З. Э. Мехъер къуъл туш. Нефес къачун анихъ амуькай, вилерни бегъем ахъайиз жезвач. Гъ. М. Им къван, им терез. Инсаф авачир ада, цавай къвезвай живни анихъ амуькай, чилел къванвайдини санал туначир. М. Ш. Рагъ къаршиламишзава. Сифте, дидедин вилер анихъ амуькай, чинни такур Сулейманаз дуьнья мичIивиле, дарвиле ва паишманвиле аваз акуна. С. Пуд дидедин етим хва.

АНИХЪУН рах., гл., -да, -на; -из, -зава; -а || ая, -ин, -рай, -мир; анихъ тавун, анихъ тахвун, анихъ хъийимир са вуч ятIани алай чкадилай маса терефдихъ къакъудун. Ахпа гъахъна це, анихъна. Вилик квай желебир рушара къуьнтер эцяна, са вуж ятIани къуьн къуна анихъна, абуру чпиз чка авуна. Т. А. Зун куь арада. **Антоним:** **инихъун**.

АНКЕТА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра са гъихътин ятIани малуматар кхъенвай чар.... райкомдин инструктордивай жузуна: И гада гъи миллетдикай я? Ада куьрелди жаваб гана: «Лезгийрикай». «Бес анкетада азербайжанви кхъенвай эхир», - лагъана за. Инструкторди хъуьрена лагъана: «Авам лезги я ман». М. М. Лезги тIвар алатIа.

АННАМАЗ туьрк, прил. **фикир тийидай, акъулдиз къезил**. Эй, аннамаз, гъахътин Феькир, Мус чир хъуй ваз кардин эхир? С. С. Куьреда авай аламатар. Ви къилив зун лап аннамаз Ахмакъ Сулейман хъана хъи. С. С. Нар. гимииш гъажикIа. **Синонимар:** **къайгъусуз, фагъумсуз**.

* **аннамаз хъун** гл., **фагъумсуз хъун**. Аллагъ, пайгъамбарар течиз, жемир вун аннамаз, гуьгъуьл. Е. Э. Сабур ая, акъваз, гуьгъуьл.

АННАМАЗВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера **аннамаз тир гъал**. Вичин аннамазвал хиве къазвач. Р. **Синонимар:** **къайгъусузвал, фагъумсузвал**.

АННАМАЗВИЛЕЛДИ ктаб, нар. **акъулсувилелди**. ШийикIа туькIуьрунив аннамазвилелди эгечIун хъана, гъавилай нетижаяр бегъемсузбур хъана. Р. **Синонимар:** **къайгъусузвилелди, фагъумсузвилелди**.

АННАМИШУН гл., -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; аннамиш тавун, аннамишиз тамуькун || амуьк тавун, аннамишиз амуьк тахвун, аннамишиз амуькмир **гъиссун, фагъумун, фикирда къун, къанажагъда гъатун**. Аннамиш, ахмакъ фукъара, Эхир гъатда тIаиш хъуртара... С. С. Итимвал хъсан я. И бахтаварвал за къанни цIуд лагъай йисара аннамишина. Къ. М. Экуь инсан. Вердишра рикI аннамишиз гъар са гуьндурь уьмуьрдин. А. Ал. Теселли. Эминан дережадикай гъар са дагъвидиз, илаки гъар са лезгидиз, хабар хъун

лазим я. Амма гъайиф члугвадай кар ам я хьи, саса вахтара бязи чалкечирри ам вуж тир, ада вуч авунай лугъуз, чтин акъалтIай алчахвал къалурда, Ихътин ахлакъсузвили миллетдални леке вегъизвайди аннамишзавач. М. Ж. Юбилейдиз савкъватар. Ви къастунал кIевивал, лепешвилехъ, гьиллебазвилехъ галаз женг члугун за сифтедилай аннамишинач. Т. Агъмедханов. Мехъер куътягъ жедалди. И кар кIевелай аннамишай шаирдини вичин игътият хвена: «Тирвал, керчек лугъуз тадач шишра гъич масакIа жедач», - лугъузва Сулеймана. А. Гъажимурадов. Чехи шаир.

АНСАМБЛЬ урус, суц.; -ди, -да манияр ва музыкадин макъамар ядайбурун кIватIал. И маниярни ("Жедай туш", Булахдал""Яргунат", "Къарагъ, дуънья" - А. Г.) сифте яз Седакъета Бакуда вичи тешкилай "Сувар" ансамблди лагъана. М. М. Дуънья кIвачел къарагъда.

АНТЕННА урус, суц.; -ди, -да; -яр, йри, -йра радиодин телевизордин сес артухардай част. # ~ акалун, ~ галудун, ~ къачун, -расун.

АНТИК // **АНТИКЪА** туърк, тарих, прил. чи эрадив агакъдалди VI-V виш йисариз талукъ. Къуба пата Уънуьгърин хуъруьн къеле авай чкада чи эрадилаи вилик I агъзур йисан эхирриз талукъ тир яшайишдин амукъайри шагъидвал ийиззавал, антик девирда инги къизгъин уьмуър хъайиди я. М. М. Лезги тIвар алатIа. КIвалер чеб эцигиз хъжедай, эцигунни адан къаст тир, амма канвай антикъа шейэр мад жагъин хъийидачир. А. А. Пад хъайи рагъ.

АНТИФРИЗ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра нафтIадикай гъазурнавай жими затI. Силис тухудайла, шуьшеда авайди антифриз тирди чир хъана. Я. Къ. «Хъайиди ана жеда».

АНПИ суц.; -уни, -уна; -ар, -ари, -ара кицIин элукъун къалурзавай гаф. **Синоним:** ацIранцI.

АПАЙ суц.; -я, -я, -яр, -йри, -йра 1) папаз гъуьлуьн буба. Заз апая бахшанд ганач, Хурда манат гъилевачиз. Къурагъ Афизат. Апаяз. Дагъда авай Къурушрин хуърйй атанвай апай шадвилелди къабулай суса, тади гъалда кухнядиз фена, стол къурмишна. А. Рашидов. Къурушрин къаравилияр. // ЛГ, 1999, 20 V. Хкадриз цIаярилай, чкIуриз ванер, Аялрив ацIудай дагъларин ценер, Гъазур тир афар нез апаяр, хинер, АтIайла сусари цIийи тереяр. С. К. Яран сувариз. Гилан назанияр ваз чида хьи: апай, къари няналди къена кIани миллет я. М. Б. Спелар. 2) (чIехи гъарфуналди - А) - итимдин хас тIвар: **Апай**.

АПАЮН нугъ., кил. **ПАЮН**.

АПЕЛЬСИН урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра чими уьлквейра тарал жедай, винел пад хъипи рангунин, цурувилинини ширинвилин тIям авай емиш. Апельсиндин шуькIуь чIук хъиз Ви бокалдин руваралла. П. Ф. Гатун йиф я...

АППАРАТ урус, суц.; -ди, -да; ар, -ри, -ра 1) са вуч ятIани авун патал ишлемишдай алат. # вилер сагъардай ~, машиндиз пар хкаждай ~, гамунин гъалар ийидай ~. Къардаша телефондин аппаратдал гъил вегъена, ам фикирлу хъана. Къ. М. Хайи чилин таватар. Ахпа ада, Шалбузан далудал аппарат эцигна. А. Сайд. «Алад, ваз югъур хъурай!». Тарариз дарманар ядай насосдизни, къуйдай яд акъуддай насосдизни аппарат лагъайтIа жеда. Р. 2) гъукуматдин майишатдин са хел таъминардай идараяр вири санлай. Идара ийидай органрин аппаратрин къурулуш пайгардик кутун барадай... къарарар рази тежедай гъалда къилиз акъудзава. ЛГ, 2001, 29. XI. 3) идарайра авай къуллугъчяр.

АПРЕЛЬ урус, суц.; -ди, -да мартдин гуьгъуьнилай къведай вацран тIвар. Алай йисан апрелдиз "Лезги газетда" Филерин хуъруькай макъала чапна. А. Эсетов. Тек са йис // ЛГ, 2000, 10. VIII. ЦIинин апрель чимиди хъана. Р.

АПТЕКА урус // **АПТЕК** рах., суц.; -ди, -да; яр // ар, -йри // -ри, -ра // -ра азарлудаз герек дарманар пулунихъ гудай чка. А вахтунда ада кхъей рецепт аптекайра авайбуру печать алачизни къабулдай. З. Ф. Тутаралди сагъарун. * **гъвечIи** ~.

АР¹ суц.; -ди, -да гъейрат, регъуьвал. Вичихъ намус, ар авачиз, Гъиле я пайгар авачиз, Пагъливан яз тIвар авачиз, Телдин симел къугъваз кIанда. С. С. Акбул жуваз аваз кIанда. Жуван ар, айибни намус Тийижир авам хъсан туш. С. С. Михеннат. Гила къванни чиниз регъуь Хъанани ваз ар, хва къей кас. С. С. Хва къей кас. Малар къвез кIур гудай гъаят Хъана, абуруз ар амач хьи. С. С. Иеси къей Урусият. Инсанрихъ галаз кар авайди туш, Гъаяни намус, ар авайди туш. Х. Т. Гитлер вуж я. Шагъни Шалбуз кимин къвед къве мешреб хъиз -Дуъньядин ар хуьз, намус хуьз, эдеб хуьз -Ацукънава къула гъейри дагъларин: Акванни чеб ийида хунI ажебдиз! И. Гъ. **Синонимар:** айиб, гъейрат, регъуьвал, намус, ягъ, эдеб.

* **ар-айиб** суц.; регъуьвал. Адаз ар-айиб чидайди туш. Им вуж хъурай? Р.

АР² суц.; -ди, -да ламран гъараюн къалурдай гаф. Бирдан ардин ван акъатна. А. Ал. Эфирда.

* **ар ягъун** [чIугун] гл., 1) куь ламра гъараюн. Гъар нисинихъ чи ламра ар яда. Р. 2) векъи, ни гъараюн, нубатсуз рахун. Айиб мийир, ар чIугуниз Даим вичин пешевайди. С. С. Заз акуна сад. Нубатсуз ар чIугваз вердиш - Шумудаз вун жеда дуьшуьш! С. С. Вичиз вич бегенмишдаз.

* **ар ацалтна** нар. кIевиз ва ара датIана ар ягъиз-ягъиз. ЯгъайтIани Гуьлледив пел, Хак акъудна гъаясузди, Ар ацалтна къведай кIвалел. А. Ал. Эфирда.

АР³ урус, суц.; -ди, -да гектар, чилин уьлкме.

АР существительныйрин ва масдардин гзафвилин къадардин эхир: аял + -ар - аялар, тIур + -ар - тIулар, гам + -ар - гамар, чукIул + -ар - чукIулар, инсан + -ар - инсанар; ксун + ар - ксунар, къурун + -ар - къурунар, эверун + -ар - эверунар.

АР глаголдин каузативный форма арадиз гьидай суффикс: катун + -ар - катарун.

АР - глаголдин аспектнн формаднн суффикс: гатун + ар - гатунарун, къугъун + ар - къугъунарун.

АРА туьрк, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) къве затI сад-садавай чара ийизвай чка, мензил. *Къве хуьруьн ара буш я, тарар хъайитIани цазвач. Р. # гуьтIуь ~, гьаркъуь ~, ~ тун, ~ кIевун, ~ гегьеншарун. 2) вахт, са гьерекат хъана муькуь гьерекат жедалди амуькзавай вахт. Нагъакъ ерда къалмакъалун адет туш, А арада ам низамсуз кар жеде. Е. Э. ТIварун стхадиз. А арада шахси гьараз Тахъуй, пис ният авуна. С. С. Эй юлдашар, и чистка... Амма и арада аялди вич квай пекер къежирна ва кIевиз шехъна. А. Къ. Немсерин аскерар ва куьрпе. 3) жерге, кIватIал. Рушарин арада цуьк хъиз аквада. Е. Э. Ярдин тариф. ХунI тIвар ава ви халкъарин арада. Е. Э. Яру» цIару гуьллун чит. Им чи юлдашарин арада Тур са адават хъана хъи. С. С. Мегер мусурмандин къайда... 4) куьч. алакъя, рафтарвал. Адет я хъи, дустар ара агатда. Е. Э. Гуьзел. ГъакI тахъайтIа, дустар ара яд жеде. Е. Э. Зав рахамир. Гъич са гъейри пачагьлугъра КукIунни рахун кими туш. Чпи чIурна чпин ара, Сада-сад ягъун кими туш. С. С. Чпи чIурна чпин ара.*

* **ара-ара** нар. къериз-цIаруз. *Ара-ара къув язавай вагъишида, Ятахрилай кицIеризни ван къевезвай. И. И. ХъуьтIуьн йиф. Гатуз ара-ара тIурфанар жеде. З. К. Тебиат чирун. Гъатерсвал ара-ара Рагъимханахъ вичихъни жезвайди ва ада чIуру нетижайрал гъизвайди адаз аквазвай. А. Гъажимурадов. Сабурди хвейи кIвал. **Синоним:** ара-бир, ара физ, са бязи вахтара, саса вахтара, гагъ-гагъ.*

* **ара атIуз [физ]** нар. тIимил вахт алатиз-алатиз. *За вилер чи виликай авахъзавай, гъамга хътин цел алаз, сугьбетдиз яб гузвай ва ара физ заз акI жезвай хъи, на лугъуди ихтилат ийизвайди зи къвалав ацукънавай Сефер буба ваъ, гъа хипен булах вич тир. Б. Гъ. Гъетер.*

* **ара-бир** нар. вахтунал гьалтайла, къериз-къериз. *Исли баде, цIуьдгъуьнна алуьк тавурай лугъуз, мукъаятдиз, чилиз килигиз хкъезвай. Ара-бир ада, акъвазиз, «мукъаят хъухъ, свас» лугъузвай. А. Сайд. Цекверин кIунтI. Ара-бир санал хъайи вахтар рикIел хкъеда. Р. **Синоним:** ара-ара, ара физ, са бязи вахтара, саса вахтара, гагъ-гагъ.*

* **ара гун** гл., ни-куь вахт ракъурун, алатун Вакъиф кис хъана. *Са ара гана, ахпа ада рахун давамна: - АкI хъайила за ваз сифте къилелай ачухин... М. Ш. Рагъ къаршиламишзава. Гъеле акъваз тавунвай марфади пенжердин гуьзгъуьр гатазвай, ара гуз кицIерни элуькзава. З. Гъ. Лезгийрин риваят.*

* **ара датIана (датIуз)** нар. Гъамишанда, маса кардал энгел тахъана, акъваз тавуна. *Ара датIуз къе гузвай къимет я ваз: «Ах-тфу, душман, еке лянет я ваз!» Х. Т. Лянет. Умуми регъбервал гунилай гъейри, тежрибалу руководитель вич ара датIана отделенийра, отрядра колониядин гъар са пипIе аваз аквадай. ЛГ, 2001, 26. VII. Заз... тапархъан алимрин фикирар кIелдайбурув агакъариз кIанзава. А алимриз ара датIана субутиз кIанзава хъи, Кавказдин Алпан гъукуматдин асас тайифаяр туьркер тир. М. М. Лезги тIвар алатIа.*

* **ара физ** нар. къериз-къериз, тIимил-тIимил вахтар алатайла. *Адан шишар ара физ «Лезги газетдизни» акъатзава... ЛГ, 2001, 19. VII.*

* **ара хъун** гл., вуьж нив-къев алакъялу хъун. *Жемир, Феъбир, адав ара, Адахъ дуьз фикир жедайд туш. С. С. Къара пулуниз.*

* **арада гъатун** гл., вуьж нин къве касдин алакъяар дегишарун, дегишариз гьарекатар авун. *Гъатна иблис зинни ярдин арада... Е. Э. Заз сабур гуз*

* **арада затI аваз хъун** гл., са кар къилиз акъудун патал гудай гъакъи сада вичин кIвалах туькIуьрун паталай масадаз гудай затI аваз хъун. *ТуькIуьрда за Ви кар, шаксуз, Пака хъша КIани чIавуз. Арада затI аваз хъурай. Ж. Арада затI аваз хъурай.*

* **арада къал тун** гл., нинни нин алакъяар пис жедай гьалдиз гъун. *Твамир тIун чи арада къал, Пис фитне. Гъавгъа самавар. С. С. Лавгъа самовар.*

* **арадай акъатун** гл., вуьж-вуч амуьк тавун. *Хъсан адетар арадай акъатзава. Р.*

* **арадай акъудун** гл., ни вуьж-вуч къурулушдик тун тавун. *Кулакрихъ галаз женг чIугунихъ галаз санал ада хуьре колхоз тешкилуьн, авамвал, савадсузвал арадай акъудунин... карда еке гъевесдалди иштаракна. А. С. Хуьруьг Тагъир. Недай-хъвадай суьрсет, промышленный товарар чкадал гъасилун, къасухдай арадай акъудна, къецепатан улкъвейрин йисаралди къатканвай товарар ва гъайванриз гудай шейэр Урусат галайвал ахмишна. И. Мурадов. Къайдасузвликай къанун хъайила // ЛГ, 2000, 2. III.*

* **арадай кац фин** рах., гл., нинни нин араяр пис хъун, къун. - Ваъ! - лагъана за зи рикIай, - бес и Асланни Мерзият фадлай инихъ чеб чпел Аиуьк хъанвайбуьр я лугъудай. *Бес гила абурун арадай фенвай кац гъим я? Б. Э. Булахдал. **Синоним:** никIин рувар акахъун.*

* **арадай фин** гл., вуч тайин къадар вахт алатун. *Арадай къве югъни фенач, алишверишчи Къадира вичи гайи кафандин къимет ва бурж вугай пул элкъуьр хъувурай лугъуз хабар агакъарна. А. Ф. Бубадин веси. Зур сят арадай фейила башиламиш хъайи ягъунар, къвердавай къати жез, пуд юкъуз давам хъана. З. Э. Куьгъне кавхаяр пIуртI. *Бес вун югъ арадай физ икI ава хъи! А. Сайд. «Алад, ваз югъур хъурай!»**

* **арадал (арадиз) атун [акъатун]** гл., **гъакъикъат яз хъун**. Чи халкъдин дегъ девирдилаи амай хъсан адетар ава. Абурукай садни мелер я. *Гзаф инсанрин куьмек герек тир кIвалахар кылиз акъудунихъ галаз алакъалу яз арадиз атанвай и адет бязи хуьрера гилани ама*. М. М. Лезги тIвар алатIа. *Набатат тумуникай икI арадал къевеза...* З. К. Тебиат чирун. *Храхуба сифте кIапIалар жедай вахтунда, яни 30 - йисара, арадиз атана*. Д. Шерифалиев. «Гъвечи чилин» чIехи къазаяр // ЛГ, 2000, 6. IV. *Суал арадал атун мумкин я: Вучиз чна Шарвилидикай квез эпос мубаракзава? Вучиз ам квез тебрикзава?* И. Я. Шарвили! Шарвили! Шарвили! *Гъар са цIийи пайда хъун хъиз, азабдик, Азиятдик къведа умуд арадиз*. А. Къ. Умуд.

* **арадал вегъин** гл., ни *вуж-вуч* 1) **масадбур алай чкадал эцигун, къалурун** 2) **никай-квекай ятIани рахунар авун**.

* **арадал гъун** гл., ни *вуч авачир затI хъурун*.

* **арадал са затIни [карни] алачиз нар. са себебни авачиз**. *Арадал са карни алачиз зи гада Хидирнаби дустагъда тунва, адаз судди гъакI гъавая нуд йис кар ганва*. Я. Къафаров. Автомат.

* **арадиз гъун** гл., ни *вуч гъасилун*. *Малум тирвал, чапхунчи халкъар чпин медениятдай ацукъай халкъарилай хейлин гуьгъуьна амукъун адетдин кар тир. Куьз лагъайтIа, куьчеривили меденият арадиз гъана, ам вилик финиз къулай шартIар яратмишдач*. Р. Р. Лезги халкъдин игитвилини эпос. *Эгер гъар са касди ишлемши тийиз амай чилерикай икI менфят къачуз ва зегъмет чIугъаз са хъсан затI арадал гъиз хъанайтIа, чун алахъна фидачирни?* ЛГ, 2001, 19. VII.

* **араяр къун** гл., нинни нин **рафтарвилер пис хъун**. *ГъакI гъавайда чи араяр къурда за...* М. Б. Эминан сурал.

АРАБ¹ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **Мисир (Египет), Аравия, Марокко уьлквейрин кылин миллет**. # арабрин чилер, арабрин ватан. *Маслам ибн-Абдалмалика Дербентда мискIин эцигна, шегъерда ва патарив гвай чкайра арабар ацукъарна, абуруз чилер гана*. А. Шихсаидов. *Тарихдин эсерриз баянар.... гъайиф хъи, савадлу дагъустанвийриз, гъатта тарихчийриз, гилани дегъ заманайрин грекрин, арабрин, римлуйрин ва маса халкъарин тарих чпин ватандин тарихдилаи хъсандиз чизва*. С. Муслимов. *Цицигъ-наме*. *Чи университетда арабрини кIелзава*. Р.

АРАБ² прил. **Мисир (Египет), Аравия, Марокко уьлквейрин кылин миллетдин, миллетдиз талуьк**. *Гагъ адан чIал жеда араб, Гагъ туьркдалди гуда жаваб*. С. С. Эгъли Гъидаят я фекъи. *Гъеле VIII - асирдин сад лагъай паюна са шумуд агъзурралди араб аскерар хизанарни галаз Дербент магъалдиз куьч*. хъана. А. Шихсаидов. *Тарихдин эсерриз баянар*. *Фасагъатдаказ араб, туьрк чIаларал рахазвай, латиндалди кIелиз-кхъиз чизвай* *Нажмуддин муаллим, вичин ученикрин сифте нубатда хайи чIал чирин, ам кIанарин алахънай*. Ж. Гъ. Савадлувилин дестек # ~ меденият, ~ эдебият.

АРАБА араб, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) **яцарин къуватдалди пар ялдай къве чарх квай улакъ**. *Вичин акъул вичиз ширин, Шумуд ахмакъдиз за чирин, Вад югъ я арабад серин, ХъуьтIуьз кIваликай хкатда*. С. С. Къуьлуькай хкатда. 1930 - йисара дагълух районри *государстводиз гузвай техил арабайра аваз Белиждин станциядал къван агакъардай*. И. Тагъиров. *Яшамишрай къуллугъчийр пайдахдин кIаник*. *Арабада аваз чуьлдай арандин Дагъдин хуьруьз чулава къванер гъиз хъана*. А. Къ. Миграгъа авай мискIин. *Виликдай арандавай гъар са хуьре арабаяр расдай сад-къве устIар жедай*. Р. 2) **куьч**. **яцари ялдай къадар улакъдин пар**. *Са араба чуьхверар гъаз..* Е. Э. Испик малла Велиметаз.

* **арабадал(ди) къуьрер къун** гл., ни **лап регъятдиз фикирда авай къаст(ар) кылиз акъудун**. *БолъкIевикри чпин рехъ дегъишарна*. *Эхир абур гъавурда акъуна*. *Гена хъсан хъана*. *Абуру вучатIани арабадалди къуьр къадай амал ийизва*. З. Э. Муькъвел гелер

* **арабадин вад лагъай чарх урус** [пятое колесо в телеге [в колеснице] суц.; *вуж гзафбур эгечIнавай карда герек туширди*. *Обиций, виридан кардик абуру чпин пай кутазвач, жемятдизни абур гила арабадин вад лагъай чарх хъиз герек ама*. Гъ. М. Ирид къаш.

АРАБАЧИ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра **арабаяр гъалдайди, арабадин иеси**.

АРАБАЧИВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера **арабачи пешекар тирвал**. *Арабачивални авурди я чи бубайри*. Р.

АРАБИСТ урус, суц.; -ди, -да; ар, -ри, -ра **арабрин медениятдин, чIалан, тарихдин пешекар**. *Къенин юкъуз тIвар-ван авай арабист Гъалиб Садыкъиди рикIел хкизва...* Ж. Гъ. Савадлувилин дестек.

АРАЛУХ туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **еке къве чилин арада амай кIус**. *Къуншиди аралухни вичин салахъ ахкална*. Р.

* **аралух гаф** граммат, суц.; **предложенидалди лугъузвай агъвалатдикай рахазвайда вичин фикир къалурдай гаф**. *Дугъриданни, цIи марфар гзаф къвана*. Р..

* **аралух ибара** граммат, суц.; **предложенидалди лугъузвай агъвалатдикай рахазвайда вичин фикир къалурдай гафарин ибара**. *Заз чидайвал*. *куьн хъел хъун къведазни пис я*. Р.

АРАН туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **дуьзен ва чими чка**. *Дагълар даим арандинни дагъдин рекъера жезвай*. *Лезги халкъдин махар*. *Гъава сад жеч аран, дагъдин*. Е. Э. *Дуьньядикай*. *Тик дагъларилай авахъзавай вацI*, *Вун хиялдаваз къевеза арандиз*. А. Б. Инсан. 1966 - йисуз *Ялцугърин, Хутаргърин*,

Хипитрин, Цицлерин, Бигеррин ва маса хуърерин агъалияр арандиз куьч. хъана. М. М. Лезги тIвар алатIа.
Антоним: дагъ.

АРАНВИ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра арандин эгъли.

АРАНЖУВ суц.; -а; -а; аранвияр, аранвийри, аранвийра арандин эгъли. *Жейран хъана къекъез тIарам, Аранжуван руш я хуррам!* С. Мирвара.

АРАЧИ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра са кар къилиз акъудзавай къве терефдинбурун арада авайди.

Кайванияр цеквер хъиз Суфрайрилай элкъвена, Арачияр демина Къуьлдайбурухъ къекъвена. З. Р., Б. С. Шарвили.

АРАЧИВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера са кар къилиз акъудзавай къве терефдинбурун арада хъунухъин гъал. # ~ къилиз акъудун, ~ чир хъун, арачивилин нетижаяр.

* **арачивал авун** гл., ни къве терефдин инсанрин арачивал къилиз акъудун.

* **арачивилин падеж** граммат, суц.; нелди? квелди?, нивди? кведди?, нихъди? квехъди?, никди? кведди? суалриз жаваб гузвай существительнийрин падежар. *Арачивилин падежар талукъ секинвилин падежрикай -ди эхир акал хъана арадиз къведа.* Р. И. Гъайдаров, С. М. Мирзеханов, Гъ. Р. Рамалданов. Лезги чIал.

АРБАБАШ нугъ., суц.; -а, -а; -ар, -ри, -ра ар-айиб авачирди. *Цура лам авайтIани, пекер, къуд къуршахар вегъена, ада зи кIулал кутIуннай. Вавай вуч жеда къван? Ахътин арбабаширхъ галаз къил акъудиз женни мегер?* Н. А. Къве рикIин хиялар.

АРБЕ араб, суц -ди, -да; -яр, -йри, -йра гъафтедин пуд лагъай югъ. *Къведай арбедиз зун хуъруьз хъфида.* Р. # ~ алуькна, ~ югъ, ~ йикъан мярекатар.

* **арбе цуьквер** суц. цуькверин са жинс. *Хкаж жезвай рагъ мубарак хъурай кез. КуькIуьрнавай арбе цуьквер, алванар.* А. С.

АРВАДБАЗ туьрк, ктаб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри дишегълийра вил авайди, чIуру рекъе авайди.

АРВАДБАЗВАЛ суц; или, -иле; -илер, -илери, -илера дишегълийра вил авай гъал, чIуру рекъе авай гъал. # ~ негъун, ~ къабул тавун, ~ туба авун

АРВАЗА // **АРВАЗАГ** суц.; -ди, -да; -яр || -ар, -йри || -ди, -йра ||ри хъчарин са жуьре.

АРГОТИЗМ урус, лингв, суц.; -ди, -да; -аяр, айри, -айра инсанрин къилдин кIватIалри (къумарбазри, угърийри, лутуйри ва мсб) масадбуруз тийижир, анжах чпин арада ишлемишдай гаф(ар)... лото къугвазвайбурузни арготизмаяр таниш я: етим "Г", лашар "11", селим "7", триллири "33", залдивалди "69", бабай "90". "Самур", 1999,16. XII.

АРЕНДА урус, суц.; -ди, -да менфят къачун патал вахтуналди идара, чил, эменни кирида къун. *Гила, чилер арендада вугуз, чкайрал къиле авайбуру гъазуран пулар къачузва.* А. Исаев. "Чухвай верчер хъиз" тамир // ЛГ, 2000, 29. VI. *Лежберрин лежбер Алауддина эхиримжи йисара пуд гектардин уьзуьмлухар арендада къунва.* Х. Къасумов. Лежберрин лежбер // ЛГ, 2000, 29. VI.

Синоним: ижара.

АРЕНДАТОР суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра вахтуналди са вуч ятIани (адет яз, чил, идара) кирида, ижарада къунвайди. *Месмера вичин уьмуьрдин юлдаш Пажихахъ (ам алатай йисан эхирра рагъметриз фена) галаз санал 9 гектар уьзуьмлухар къуна, арендаторар яз кIвалахна.* Д. Шерифалиев. Цавай аватна, гъиле гъатдач // ЛГ, 2000, 17. II. *Арендаторар тир Мурад ва Серафима Аливердиеврин кIвачихъ 30 сотых салар гала.* Х. Къасумов. Арендаторрин къайгъуяр // ЛГ, 2000, 22. VI.

АРЕНДАТОРВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера арендатор тир гъал. *Адаз арендаторвал гзаф бегенмиш хъанва.?*

АРЗА араб, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) кхъена ва я хуралай са квекай ятIани са ни ятIани гузвай хабар, тIалабун. *Им чIехи касдиз арза я, лагъана.* Е. Э. Азиз дустар, килигдачни зи гъалдиз? *Арзайрин чарар амаз къейи Хава вай дидедин.* И. Гъ. Фитнечи къейила. *И арза кхъиналди, за суддивай...* чIуру гъаларай къил акъудун ва гъахъ гъалиб хъувун тIалабзаза, А. Къ. Гилигзава.. 2) ишикаят. *Гъейри касдин чиниз арза гъидайд туш.* Е. Э. ТIварун стхадиз.

* **арза авун** [гун] гл., ни низ нелай-квелей наразивилин ихтилат авун, кхъин. *Яр, ваз за са арза ийин.*

Е. Э. *Хъана хъи... ада залай арза авурай!*- къетIна гадади. *Ахпа чун килигда...* Б. Гъ. Заз эвера. *Арза це тадиз, къведалди дустагъ.* С. ЦIийи къилелай. *Зи арзадин чарарал алай лекеяр кез коньякдин ва я кофединбур хъиз жемир...* А. Къ. Гилигзава.... *сада Зарбалидилай партиядин Дербентдин горкомдиз арза авуна.* Я. Къафаров. Тапархъан.

* **арза-ферзе** рах., суц. са нелай-квелей ятIани нарази гафар.

* **арза-ферзе авун** рах., гл., ни низ са нелай ятIани нарази гафар лугъун. *Суна мад арза-ферзе ийидай рекъера гъатнач.* Я. Къафаров. Цил гваз хтана. *Ихътин гъалари дили авур Гъалимата фена РОВД-дин начальникдин кабинетдиз акъатна, Сулейманалай арза-ферзе авуна...* Я. Къафаров. Юристдин дафтардай.

АРЗАЧИ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) арза ийизвайди, арзадин иеси. *Шумуд наиб, шумуд кавха Сад-*

садалай хъанай лавгъа, Арзачийриз лугъуз "къей хва", Куь гъиле майдан хъана хъи. С. С. Амач лугъуз а патишагъ. 2) нубат алазни-алачизни чIехи идарайриз арзаяр кхьидайди, фитнейрал рикI алайди. Йикъарикай са юкъуз Мириман тIвар арзачи я лугъуз хуьре гъатна. М. Б. «Жигули».. Арзачидин рангар дегши ва садлагъана адан рахунар акъваз хъана. И. Тагъиров. Кефсуз къил.

АРЗАЧИВАЛ суц.; -или, -иле арзаяр кхьидай пешекарвал. # ~ хуш хъун, ~ негъ авун.

АРИФ¹ араб, шир, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) гъар са куьнин гъавурда авайди. Вун жегъил туш, гъар са куьнин ариф я. Е. Э. Аман яр. Вучиз алим ва арифдиз и дуьнья икI пехир хъанва. Е. Э. Гъажимурад эфендидиз. Чатухъанди ихтилатна фикириз: - Ариффар, куьн акъада зи гъавурда, Дишегъли - им ракъ я, эгер ифириз ХъайитIа, ам кIанивал на какурда. А. С. Чатухъанди ихтилатна фикириз... Агъ, тIебиат, вун вуч зурба ариф я, Ваз акуна дуьнья гъахъни нагъахъ яз. А. Ал. Муьжубдар. 2) (чIехи къарфуналди -А) эркекдин хас тIвар - **Ариф**. - Гадаяр, ша гила чун «Чуьнуьх гумбатI» къугъван, - лагъана Арифа. А. Сайд. «Чуьнуьх гумбатI»..

АРИФ² прил. чирвилер авай. Гъар са инсан гъакъван ариф, Акъуллу камил шегъердин. С. С. За ийин тариф.

АРИФДАР¹ туьрк, ктаб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра гъар са куьнин гъавурда авайди. Арифдарни гъалатI, нукъсан жерид Я... Е. Э. КIандач рекъиз гафар амаз лугъудай. Арифдарар зи дердера акъурай... Е. Э. Шеда зун. Арифдарар, секинра зун, бес я дуьньяд кайивал! Е. Э. Дуст. Камал гъуьл тир, вич арифдар, къена чи фукъара, юлдаш. С. С. Я къван карвансара... Эвея таббир авур юлдаш Хъана арифдар и муькъуьн. С. С. Куьреда цIийи муьгъ. РикI кIус-кIусна халкъдиз пайиз гъазур хъайи арифдардин, Къилел алай багъа бармак ни ятIани къамухъзава. Ас. М. Гъезелар. Амма туш зун пайгъамбар, я арифдар, Тедбир гудай нака къведай девирдин. А. Къ. Миграгъа авай мискIин.

* **арифдиз ишара бес я (беса)** мисал акъуллу касдиз са кардин мана гун патал гзаф рахунар авун герек туш. Арифдриз ишара беса, Жегъилвал зиян хъана хъи. М. А. Колхоздиз.

АРИФДАР² прил. чирвилер авай. Ахпамазди пуд СтIалар, гъар кIвале жед цIуд аялар. Пис туш, дерин я хиялар. Гена арифдар чка я! С. С. Куьредин цIерид хуьр. Шерифали гъажи, имам, Арифдар кас иман патал. С. Диндин неве. РикI кIус-кIусна халкъдиз пайиз гъазур хъайи арифдардин, Къилел алай багъа бармак ни ятIани къамухъзава. Ас. М. Гъезелар.

АРИФМЕТИКА урус, суц.; -ди, да математика илимда гъисабрин дибар чирдай са хел. Арифметика чир тахъайтIа, алгебра къатIуниз жедач. Р.

АРМИЯ урус, суц.; -яди, -яда; -яр, -йри, -йра гъукуматдин яракъламишнавай къуватар. Армияда къуллугъ авун гъар садан паклу буржи я. Р. Керим, вичин буба армиядиз фидайла, хурудихъ галай аял тир. М. Ш. КIан хъайила. **Синоним:** къушун.

АРМУД туьрк, суц.; чуьхвер.

* **армуд (армутI) истикан (истикIан)** суц. юкъ шуькIуь гъвечIи стакан. Платнусдал ранг гзаф квай чайдив ацIанвай пуд армуд истикан алаз Марвар хтана. А. А. Пад хъайи рагъ. - Зани абурун вилик къве армутI истикIан ва чайдин къабни эцигна. Сажидин. Ярагъви ашукъ Уьзден.

АРСУЗ прил. ар авачир, намус квачир. Арсуз итимдивай, дишегълидивай яргъаз акъваз. Р. **Синонимар:** къацIалай алатнавай, намуссуз, ягъсуз.

* **арсуз хъун** гл., вуж-вуч; ар авачир гъалда хъун. Девир арсуз хъайи чIавуз гъатна адлу ахундини МискIинда кваз ачухдаказ яда вичиз кIани чIуфтар. А. Ал. Гъезел.

АРСУЗВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера намуссузвал, ягъ авачир гъал.

АРСУЗВИЛЕЛДИ нар. арсузвал хесет яз, лишан яз. Арсузвилелди къил хуьн яргъал фидач. Р. **Синонимар:** арсуздаказ, гъейратсуздаказ, намуссузвилелди.

АРСУЗДАКАЗ рах., нар. арсуз хесетралди. # ~ эгечIун, ~ жув тухун. **Синонимар:** арсузвилелди, гъейратсуздаказ, намуссузвилелди.

АРТЕЛЬ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра. # алмаз жагъурдай артель, балугъчийрин артель. 1) умумиламишнавай майишат къиле тухун патал лежберрин тешкилат. Гъар артелдин вилик-къилик КIанибур я лап устIарар. С. С. Гвена. [Буржум]... куь цIийи тешкил жезвай артель гужлу ая. Гъ. Гъ. Колхоз. 2) кIватIал, десте (са кар ийидай)

АРТИСТ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) театрда тамашадик квайбурун роль тамамардайди, манияр лугъудайди, циркина тамашачияр шадарзавайди.. И лишанлу вакъийрихъ галаз алакъалу яз хуьруьн клубда аялриз ва абурун диде-бубайриз Школадин гевескар артистри чти гъазурнавай еке концерт гана. А. С. Лезги чIаланни эдебиятдин сувар. Гагъ бокалар ацIурдай Ван акъудиз зиргъинин, Гагъ виш уюн къалурдай Артистди хъиз циркинин. А. Ал. Чекмечи. И къад йисан вахтунда чи миллетдин векилрикай алимар, шаирар, духтурар, инженерар, артистар хкатнавай. Гъ. Къ. Четин бахт. Сад - агроном, сад - инженер, Артист жезни руш фирай. С. Вуж фирай. 2) къемеда амалар квайди.

АРТИСТВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера 1) артист пешекар тир гъал. Багъиша 1955 - йисуз

Москвада А. В. Луначарскидин тIварунихъ галай театрдин драмадин артиствилинин факультет агалкъунралди куътягъна. А. М. Театрдин шаир. Артиствилинин баркаллу тIвар Гъамиша на къунва вине. III. Ю. Абдулкъадир Сайдумоваз. 2) **къабачивал, жуван тIебиивал са къастуналди чуънухнавай гьал.** Вуч артиствал я? - Вилик ша... Къ. М. Хайи чилин таватар.

АРТИСТКА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра артист дишегъли. РСФСР-дин халкъдин артистка, рагъметлу Рагъимат Гъажиева пара тIарам буй-бухах авай дишегъли тир.. М. Гъуьсейнов. Дагъустандин музыкантар гъеле хъуьрезма // ЛГ, 1999, 17. VI.. Уъзеир Гъажибегова Рагъимата тамамрзавай са шумуд манидихъ яб акалайдалай гуьгъуьниз инанмишвилелди лагъана: "И лезги рушакай са рахунни алачиз лап зурба артиска хъун лазим я". Д. Агъмедов. Лезгистандин багъа къаш.

АРТИСТКАВАЛ суц.; -или, -иле артистка тир гьал. Хуьруьн муалилим Мирзедин цIуд аял авай хизанда чIехи жезвай руш диде-бубадиз артисткавилинин рекъе тваз кIанзавачир. ЛГ, 2001, 4. X.

АРТМИШ: **артмиш авун** гл., **артухарун.** Картуфар дувулдин емишралди ва абурун паяралди артмиш ийида. З. К. ТIебиат чирун.

* **артмиш хъун** гл., **артух хъун.** Артмиш хъуниз девлет йикъалай-юкъуз Мумкинвилер авайди я и колхоз.. Х. Т. Хуьруьгар. Вилик даим фяле ксар акун я Хъун паталди артмиш чи сагъ девлетар... Ф. Н. Туьтуькъушар. Набататар цуьрцIералди, дувулрихъ жедай емишралди... артмиш жеда. З. К. ТIебиат чирун.

АРТМИШУН гл., -да, -на; -из, зава; -а, -ин, -рай, -мир; артмиш тавун, артмиш тахвун, артмиш хъийимир са шумуд къат гзафарун. [Панпур] Куьне къени кесибриз чпиз фу гузвайбур девлетлуяр тирди, гъавилай абуру девлетлуьрин девлетар артмишун лазим тирди... чирнавач. С. С., С. М. СтIал Саяд. Ви шадвили, агъ, зи туьд бамишзава хъи, Къвердавай зи къилин тIал артмишзава хъи. III. Къ. Ви шадвили.

АРТУХ туьрк, нар. 1) **гзаф, авайдалай гзаф.** Мадни артух сандухдин паяр жеда. Е. Э. ТIварун стхадиз. КIантIа руш хъуй, кIантIа гада, Артух крар чирин ада, Гъейри халкъарин арада Хъсан я, сейлид хъайитIа. С. С. Веледиз. Ширинвилез адлай артух ВиртIедин шуьрбет акурд туш. С. С. Ихътин завод акурд туш. 2) **къадардилай гзаф.** Са наб гъун важиб-герек я бендедиз. Артух темягъ тахъуй, мадни герек туш. Е. Э. Герек туш. 3) **т-б хъсан.** Ам залай квелди артух я? Р. **Синоним:** гирт.

* **артух авун** гл., ни-куь вуьж-вуч; къадар, ери виниз тир дережадиз хкажун.

* **артух хъун** гл., вуьж-вуч къадар, ери виниз тир дережадиз хкаж хъун. Чуьнуьхунарзавайбурун къадар артух жезва. ЛГ, 2001, 19. VII.

АРТУХАН прил. 1) **авайдалай гъейри мад.** Вири къуд пад и шикилдин меширебдик Уъзуагъдиз акъвазнава ажебдиз - Герек авач артухан къулайвал. И. Гъ. Шикил. 2) **герек авачир.** [Селим] Шихрагъим! Гзаф фикир чIугвамир, дуст. Ам артухан къил тIа авун я. С. С., С. М. СтIал Саяд. Иеси къей "Волга" машин, Вакай халис лам хъана хъи! Вун акурла халкъдиз гишин, Са артухан гъам хъана хъи. С. Дердер. Чна са артухан къулайвилер истемшизавач. ЛГ, 2000, 6. VII. **Синонимар:** вижесуз, герексуз, гъакIан. **Антонимар:** герек, лазим.

АРТУХАНБУР артухан прилагательнидикай арадиз атанвай существительнидин гзафвилинин къадардин форма. Кил. **АРТУХАНДИ.**

АРТУХАНВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера 1) **вичин лазимвал авайдалай артух яз гиссзавай гьал.** артухвал. Низ чида, белки им адан артуханвал ятIа? Б. Гъ. Заз эвера. 2) **лазим затIар гзаф авай гьал.** Мажибдик умуд кутан тийизвайбуру чпин неинки къил акъудзава, гъакIни зегъмет чIугвазвайбурулай дуланажагъ артуханвал аваз кечирмишзава. ЛГ, 1992, 28. V. **Синонимар:** вижесузвал, герексузвал, гъакIанвал. **Антонимар** гереквал, лазимвал.

АРТУХАНДИ суц.; -да, -да; -бур, -буру, -бура артухан тирди. Зи кIанивал багъишнайтIа, цIуд Уъмуьрдиз бес жедай, гъа цIудани артуханди кIанивилин сес жедай. М. Б. Аквазвач жал цавариз?.

АРТУХАРУН¹ // **АРТУХУН¹** гл., -да, -на; -из, -зава; -а, -мир, -рай, -ин; артухар авун || артух тавун, артухар тахвун || артух тахвун, артухар хъийимир || артух хъийимир гзафарун, къадар хкажун. Артухариз туьквен, базар - гъа икI я майил шегъердин. С. С. За ийин тариф. Магъмудован ученикри чпин муаллимдин тежриба квадарзавач, гена артухарзава. Ж. Гъ. Савадлувилинин дестек. Суйдин гъайбат артухна ви жамалди, Агудна вав ариф, алим камалди... Ч. К. Устадрин устад.

АРТУХАРУН² // **АРТУХУН²** масдар -и, -а къадар гзафарун. Бязи аялар кIелуникай еке хийир авайдан гъавурда акъазвач, гъакI хъайила алай вахтунда чалишмишвилер артухарунинин лазимвал ава. X. III. Чирвилери инсан бахтлу ийида. Чна гъеле хабар гайивал, цIинин сезондиз карханадин коллективди продукциядин жуьреяр артухарунинин мураддалди машмашар къабулунни къетIнай ва и кар къилизни акъуднай. Н. Къ. Пешекар патал консервиар.

АРТУХВАЛ суц.; -или, -иле; илер, -илери, -илера 1) **къадардин гзафвал.** Гуьлдесте, вун шкъакъ я, Хайи хизиз сусахъ гудай пулуни Артухвилизи, уьскуьквилез килигдай. И. Гъ. Саяд; 2) **винизвал.** Лап зурба, зеррени гуььжет алачир агалкъунар, артухвилер, гъунарлувилер ава. Къ. М. Хайи чилин таватар. А ви артухвал

квелди я? Р. артуханвал.

АРТУХДИЗ нар. 1) къадардилай гзаф яз. *Авайди туш чаз артухан секлемни. Авайбуруз ава, зи вах, артухдиз.* И. Гь. Саяд. 2) масадалай гзаф галайвилер ийиз, хъсандиз. *Нагагъ хвейитIа сад-садалай артухдиз... Рахач абур сад-садавди ачухдиз...* Е. Э. Къве паб.

АРТУХЛАМА арал винидихъ лагъай гафарилай, лагъайдалай алава яз. *Артухлама ашнади совхоздин багъларай даимишина дакIаррив къван ичерай ацIанвай еке кIвал, дегълиз акваз кичIела... вун илифарначир.* Т. А. Мехъер куътягъ тахъанмаз. *Тунвай туфлидин размер зи кIвачихъ галаз къазвай, амма вич куъгънеди, артухлама, чIулав рангунинди тир.* А. Эсетов. *Туфлидин сиягъат // ЛГ, 2001, 20. IX. Артухлама, Игъира лап гзаф чатухъанарни, кIуртухъанарни, къванцин устIарарни авай.* ЛГ, 2001, 15. XI. *Виридалай хъсан кар - абурукай рахун тавун я. Артухлама чна чаз азабар къачузва.* Н. Шихнабиев. *Хъсан хабарар.*

АРТУХУН кил. **АРТУХАРУН.**

АРУ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра * **ару авун** гл., **бахчадин бегъер кIватI хъувун.**

АРУТ А суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра атIай нек. *НекIедикай чаз жеда къаймах, гъери, арута, ниси. Куъре чIалан илифарни кIелдай жуз.*

АРУТУН гл., -да, -на; -из, зава; **арут тавун, арут тахвун, арут хъийимир фири нек цуру хъана вичин ери** квадарун, нек атIун.

АРУШУН гл., -да, -на; -из, -зава; 0 || -а, -ин, -рай, -мир; **аруш тавун, аруш тахвун, аруш хъийимир винел** пад элкъуърна епиналди ва я яргъивал авай са квелди ятIани къун *Шарвилидал гъуълягъар къуд патахъай алтIушина. Шарвилидал гъуълягъар Шармунуди арушина.* Б. С, 3. Ризванов. Шарвили.

АРУШ: **аруш хъун** гл., **винел пад элкъуърна къур гьалдиз атун.** *Еб кIвачера аруш хъана.* Р. Чижрен *кIвачер хуъшрекандин чилина аруш хъанвай.* А. Сайд. *Чижни хуъшрекан.*

АРХ туърк, суц.; -уни, -уна; -ар, -ари, -ара гъвечIи къанал, **хвал.** # ~ ягъун, гъаркъуь ~. *Къве цегъ са архунлай вегъенвай дар тарцел дуъшуъш хъана. Куъре чIалан илифарни... кIелдай жуз. ШуъкIуъз рахаз, ширин, дадлу булахар Архарив хупI гвачни ажеб дамахар.* Х. Т. Гатуз дагъ. *И архунай агъуз ивидин селлер фенай.* ЛГ, 2001, 16. VIII.

АРХА туърк, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) **мукъва-къили (бубадин патай).** *Зи гьалдикай хабар тирбур агъади, Архадикай хъсанвал тахъайд атуь.* Е. Э. Веси. *Алайд ятIан куъгъне чухва, Сулейман на къуна арха.* С. С. Асландин тегъер Фатума. *Къал-къиж авун - кIвализ азар, Архаярни жеда бизар.* М. А. Къепир. *Заз я чи хуъре, я масана стхайриз, архайриз икъван гъуърметдай, абурун хатур лап рикIивай хуъдай ихътин багърияр артух акунач.* К. Азизханов. *Гъарайдив агакъай хва. Намусдикай жезмач рахаз, Намуссузар хъанва пара. Инсанрини квадарзава Акваз-акваз чтин арха.* Мегъ. А. Намусдикай жезмач рахаз. 2) **даях.** *Етим Эмин, на етимар хуъналди, Ваз арха жеч, ви весияр туналди.* Е. Э. Веси. *Абурун вилерикай Бакудин фялейрин арха, дагъвийрин аманеви, мугърагъвийрин хванаха, Шура гъукуматдин дестек хъайи большевикрин къамат карагна.* Гь. Къ. Четин бахт. *Четин юкъуз - арха, шадвилин межлисда -рикI алай дуст, даяеда - хци яракъ, зегъметда - галатун течидай гъилер..* Р. Р. Лезги халкъдин игитвилин эпос.

Синоним: **панагъ.**

АРХАВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера. 1) **мукъва-къиливал.** 2) **мукъва-къилийрин патай** даяхвал. 3) **къаюмвал.**

* **архавал авун** гл., **ни низ арха тирвал къилиз акъудун.** # **виридаз ~, ~ регъят кар туш, ~ суваб кар я.**

АРХАВАЛУН гл., -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; **архавал тавун, архавал ийимир, архавал тахвун** архавал хъийимир **мукъва-къиливал, даяхвал авун.** *Шарвильдиз зегъметчи инсанар алава багъа я, игитди абуруз архавалзава...* Б. С. «Шарвили» гьикI арадиз атана?

АРХАЙИН¹ прил. 1) **секинвал хас тир # ~ къуллугъ, ~ ахвар** 2) **са куъникайни фикир авачир.** # ~ уьмуьр, ~ яшайиш. **Синонимар:** **секин, саламат.** **Антонимар:** **залансуз, регъят.**

АРХАЙИН² нар. **секин яз, секиндив.** *Архайин алад ахварал, Фикирмир гъич, алагуъзли.* С. С. Гадани руш. *Югъ мичIи жедалди ртIал кIватIна ник, Архайин ксана кесибар мисик.* И. Ш. Къудар.

* **архайин хъун** куъч., гл., **вуж-вуч секин хъун.** *Гъикъван жеда вун архайин? С. С. Хъухъ тIун вун уях, мусурман. - Аникай вун архайин хъухъ Мурад халу.* 3. Э. Мехъер къуьл туш. *Ва Къенберал тапиурмишай кардикай Мурад архайин жедай.* 3. Э. Мехъер къуьл туш. - *Вун архайин хъухъ, диде чан. Гъамиша хъиз, гилани хъсан кIелда.* А. Сайд. Туртур. *Мугъманди энгел авунач. Ам фена, машинда къулухъ галай чкадал архайин хъана.* А. А. Пад хъайи рагъ.

АРХАЙИНВАЛ суц.; -или, -иле, -илер, -илери, илера **секинвал.** *Ваз архайинвал гъарам хъанвани?* Б. Гь. *Заз эвера. Гъа ашукъ амай къван чаз архайинвал жедач.* 3. Гь. Лезги риваят. *Вунни ахвари акIажарнавай. И чIавуз къарсай руъгъди заз жуван дуъзенвилел, архайинвилел эхир эциг, тахъайтIа вун рекъидалди гафарин лапIаидикай хкатдач лугъузвай хъиз тир.* Т. А. Мехъер куътягъ тахъанмаз. **Синонимар:** **регъятвал, секинвал, саламатвал. Антонимар:** **регъятсузвал, секинсузвал.**

АРХАЙИНВИЛЕЛ(ДИ) нар. **архайинвал аваз, секинвилелди.** [*Сефербег*] *И кIвалах ая, а кIвалах ая лугъуз,*

недай фуни архайинвилел нез тадач. С. С., С. М. СтАл Саяд. – *И месэла туькIвена. Завай кьецин ийф архайинвилелди акъудиз жеда.* Сажидин. Ярагъви ашукъ Уъзден. # ~ кIвалахун, ~ ксун. **Синонимар:** регъятвилелди, секинвилелди, саламатвилелди. **Антонимар:** заланвилелди.

АРХАЙИНВИЛИВ(ДИ) нар. архайин яз, секинвилев. *Садрахъ архайинвилев жуважуваз суал це: "Чун вуч ксар я? М. М. Лезги тIвар алатIа.* **Синонимар:** архайинвилелди, архайиндаказ, архайиндиз, регъятвилелди, секинвилелди, саламатвилелди. **Антонимар:** заланвилелди.

АРХАЙИНДАКАЗ нар. архайин гьалда аваз. *Гьемзета... ярхар хъана, архайиндаказ ял язавай.* ЛГ, 1996, 12. XII. **Синонимар:** архайинвилелди, архайинвилевди, регъятдаказ, архайиндиз, секиндаказ, саламатдаказ. **Антонимар:** заландаказ.

АРХАЙИНДИЗ нар. архайин яз, архайин гьалда аваз. # ~ фикирарун, ~ кардив эгечIун. - *Къенбер архайиндиз ацукъна.* З. Э. Мехъер къуьл туш. *Ам, гьа виликдай хьиз, гьиле калин тум аваз, архайиндиз хьутIалдиз хкаж жезвай.* Б. Гь. Заз эвера и агъвалатриз жува-жувакди архайиндиз фикир гайила, бязи инсанрихъ жезвай къанихвили зун гзаф дарихни ийизвай. Я. Я. Агалай сандух. **Синонимар:** архайинвилелди, архайинвилевди, регъятдаказ, архайиндаказ, секиндаказ, саламатдаказ. **Антонимар:** заландаказ.

АРХАЛУХ туьрк, суц.; винелай алукидай партал, валчагъ. *Гьажиабас дередикай архалух, Къирд жуна гвачиз вун хъфиз тахъуй.* Е. Э. Къавумдиз.

АРХАШ суц.; -а, -а; -ар, -ри, -ра яйлахра малар хуьдай, акъвазардай чка.

АРХЕОЛОГИЯ урус, суц.; -ди, -да халкъарин къадим культура, ацукъун-къарагъун чирдай илим. *Миграгърин хуьруьн патав археологиядин рекъай ахтармиш тавунвай кьеле гва.* А. Шихсаидов. Тарихдин эсерриз баянар.

АРХИВ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра са къадардин вахт алатнавай документар хуьдай чка. *Лезги большевикри Бакуда яратмишай социалдемократический группадикай. "Фарукъдикай" кхъизвай поэматихъ галаз алакъалу яз за цIуругуд ийсуз архиврай ва а девирдин вакъийрин иштаракчийривай гзаф маракълу малуматар кIватIна.* М. М. Чун «гъвечи» халкъ туш.

АРШ суц.; -ди, -да цава виридалайни къакъан чка. *Жуван рикIиз кIан хьуналди Аршидихъ гьич тIуб къа жедайд туш.* С. С. Жедайд туш. *Гагъ-гагъ цавун аришдал цIарар чIугъазвай цIайлапанри дагълар экуь ийизвай...* З. Гь. Лезгийрин риваят. *Цавун аришдиз хкаж жезва Кузвай рикIин агъузар. Ялтахарни хъанва пара.* Мегъ. А. Хъанва бизар. *Къвазва жив. Къвазва жив аришдай. ЦIрана квахъда ам чиле.* А. Къ. Жив *Дагълар къакъан, арида кукIвар гимшидин... И дуьньяда авайди ви ад я, Лезгистан.* С. Лезгистан.

АРШИН // **АРШУН** урус, суц.; -ди, -да; -яр || -ар, -йри ||ри, -йра ||ра 7075 см. яргъивал авай уьлчме. *Стхайриз и гафар ван хъайила, абуру чпин ракIарив яхIур аришиндин дерин са фур эгъуьнна.* Ф. Ирид стха. *Гъар базардихъ вичин аришун ава - мисал.*

АСА араб, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра яшлугуру къекъез регъят хьун патал гьиле къадай лаш хьтин алат. *Гьиле къуна къукъвад аса, Им чи винел хъана кескин.* С. С. Жеч ина ресед-салагъа. *Бутай гьиле авай аса вилик пата акIуриз-акIуриз, дирибаивилелди рекъе гьатна..* Къ. М. Хайи чилин таватар. *Сулеймана, адет тирвал, дуьшуьш хъайи касдиз салам гудай, - Ассаламалейкум, устIар Уманбег, - лагъана, асадин патихъ кьил гьиликай куьрсна... - Ваалейкумасалам, Сулейман дайи.* С. Зазни хуш я ви шаламар. **Синоним:** кIекIец.

АСАЙИШ перс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра секинвал, динжвал. *Чаз асайишар авайди яни, икъван аялар галай.*

* **асайиш къачун** гл., ни ял ягъун Санани адахъ вичин хуси кIвал, са тIимил къванни динжвал, асайиш къачудай пIупI бажагъат хъана. ЛГ, 2000, 3. VIII.

АСАЙИШВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера секинвал, динжвал. [Ремихан]. *Мегер кIвале на азаддиз гьиссзавачни? КIвал хьтин затI авайди туш. Папахъ, аялрихъ галаз санал хьун зун патал лап асайишвал я.* Н. И. Гьакимрин папар.

* **асайишвал къачун** гл., ни секинвал, динжвал арадиз гъун. *Амай вахтунда вилик чай авай истиканни эцигна, туькдин хьуьуьганрихъ агалтна, асайишвал къачуз кIвале ацукъдай.* З. Гь. Уьмуьрдин сирнав.

АСАЙИШВИЛЕЛДИ нар. асайишвал аваз, секинвилелди. **Синонимар:** динжвилелди, динждаказ, динждиз, къулайдаказ, къулайдиз.

АСАЛА суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра дуьдгъверни какадин лацар акадарна авунвай недай затI. # ~ гъазурун, мугъманриз ~ теклифун. – *Аци-Баци, вуна вучна а сала? - За кIвалахна, Нез ацукънач асала.* И. Гь. Хазина.

АСАНТ прил. къезил, четинвал авачир. *Чириз гзаф четин тир куьгъне араб алифар терг авуна цIийи латин алифар къабул авун Дагъустан халкъарин кхъинар асант авунин рекъе эциг авур еке са къадам я.* Гь. Гь. Эдебиятдин чIаланни орфографиядин месэляяр. *Математика лагъайтIа, сифте килигайла къуру предмет хьиз аквада, амма муаллимди аялриз адакай менфят къачуз асант мисалралди чирна кIанда.* Х.

Ш. Чирвилери инсан бахтлу ийида. **Синонимар:** кьезил, регъят. **Антонимар:** залан, четин.

* **асант хьун** гл., низ вуч **регъят тир гьалдиз атун, асант хьун**. Вун Москвада яшамши жезва. Ваз Россиядин Верховный суддин канцеляриядизни зенг авун асант я. Я. Къафаров. Москвадин адвокат

АСАНТВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера **кьезилвал, регъятвал**. # ~ чирун, ~ ахтармишун, ~ жагъурун. *Цийи алифрин асантвили халкъдин кӀел-кхьин тийижирвал терг авун регъят ийизава....* Гь. Гь. Эдебиятдин чӀаланни орфографиядин месэляяр. **Синонимар:** кьезилвал, регъятвал. **Антонимар:** заланвал, четинвал.

АСАНТДАКАЗ нар. асант яз, четин тушиз. # ~ гъатун, задача ~ гъялун.. **Синонимар:** кьезилдаказ, регъятдаказ. **Антонимар:** заландаказ, четиндаказ.

АСАНТДИЗ нар. асант яз, четинвал авачиз. # ~ гъатун, задача ~ гъялун. - *Тади кутаз тӀвал гудач ман балкӀандиз, Элясдайвал валарилай асантдиз*. М. Б. Эхиримжи хирер. **Синонимар:** кьезилдиз, регъятдиз. **Антонимар:** заландиз, четиндиз.

АСАС¹ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **диб....** чна чи басмадин асасдиз куьре нугъат къачунавайди, амай нугъатрал кхей затӀар - шишрар, гьикаяяр, пьесаяр, романа кьабул тавуна тадач. Гь. Гь. Лезги чӀалан нугъатрикайни гьарфарикай са кьве гаф.

АСАС² прил. **къилин**. *Заз... тапархъан алимрин фикирар кӀелдайбурув агакъариз кӀанзава. А алимриз ара датӀана субутиз кӀанзава хьи, Кавказдин Алтан гьукуматдин асас тайифаяр туьркер тир*. М. М. Лезги тӀвар алатӀа.

АСИ араб, дин, прил. **гунагъ тир кар авур**. *Аси лукӀран умуд я хьи, Дармандикай дава хъайи, И тегьер азар Гьинава? Е. Э. Дуьньядиз. Зун са аси бенде я хьи, Гунагъарни гзаф хъайи. Е. Э. Мубарак Исмаил. Аси ксар магъардава ви рушан... Х. Къ. Пайгъамбар кьиникъиз аси хьун гл., 1) гунагъ тир кар авун. Гъар са шей чаз хъана масан - Гьелбет, аси хьун я инсан. С. С. Гьинама? Аси жемир, ви сур куда. А. Къ. Асидаз жаваб. Илагъиди гайидал куьн рази хьухъ, гьич жемир аси. Ас. М. Гьезелар. Аси ятӀа, гъил къачурай Худади... М. Б. Дустариз. 2) куьч. **акьулдиз зайиф хьун**.*

АСИВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера **гунагъкарвал**. *Вун Аллагъди гайи лукӀ я, Чи асивал пара я хьи... Е. Э. Алкъвадар гъажи Абдуллагъ эфенди кьейила. Уьмуьр асивиле фена, чилин кӀаник гьикӀ акатда? Е. Э. Сабур ая, акъваз, гуьгьуьл.*

АСИВИЛЕЛДИ нар. асивал хас яз.

АСИДАКАЗ нар. аси яз.

АСИЛ: 1) **асил гьал** куьгъ., граммат., суц.; **асил падеж**. *ТӀварцӀин эхир галачир гьалдиз асул гьал лугьуда*. Гь. Гь. Грамматика. 2) кил. **АСУЛ**.

АСИЛДАЙ // **АСУЛДАЙ** нар. бинедилай, сифте кьилелай. *Вуч асилдай ламран супа - Хуьнуьхалди тай жедайд туш. С. С. Жедайд туш. Ам лап асулдай чӀуруди я. Р.*

АСИЛСУЗ кил. **АСУЛСУЗ**.

АСИР араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) **виш йисан девир**. *Чи эрадилай вилик II агъзур йисарин юкъварилай чи эрадин VI асирдалди гилан КӀар райондин чилерал 80-дав агакъна хуьрер хъанва. М. М. Лезги тӀвар алатӀа. 2) **замана, вахт, девир**. *Хъана пис асир, Гьич тийиз таьсир, Кьиметдихъ есир маса гузва. Е. Э. Пагъ, чи уьмуьрар. Идалай са шумуд йис вилик Къубадин Герей, Сусай, Алтан, Къеледуьз хуьрериз азербайжанвияр атана. Тарихчийри кхьизвайвал, алатай асирдин эхирра и хуьрерин агъалияр кьве чӀалал - татар (азербайжан) ва лезги чӀаларалди рахазвай. Гила абур азербайжан чӀалал рахазвай хуьрер я. М. М. Лезги тӀвар алатӀа.**

АСИРРАЛДИ нар. **яргъал вахтаралди**. *Асирралди зулумдик., Куьтягъ тежер женгера Хъайи халкъдин руш я ам. И. Гь. Ксения.*

АСКЕР перс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) **душмандихъ галаз женг, дяве ийиз гъазурнавайди**. *Пачагъди вичин аскерриз, и руш къуна вичин патав гъваши, - лагъана эмирна. Лезги халкъдин махар. Сулейманан шишрри фронтда чи аскерар, далу пата рабочияр ва колхозчияр Ватандин рекъе чанар эцигунал ашкъилу ийиз, абур мадни уьткелвал кутаз хъана. М. М. Гь. Чехи шаир. 2) куьч. **са кар виклегъдиз кьилиз акъудиз гьамиша гъазурди**. 3) (чехи гьарфуналди А) эркекдин хас тӀвар **Аскер**. * **къизил аскер**.*

* **аскеррин часть** суц. **аскерри кьуллугъ ийизвай чка**. *Аскеррин часть чуьлдин шартӀара яшамши жезвай, А. Къ. Кьуллугъдин яцӀа гъатайла авур кхьинар*

АСКЕРВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера **аскер яз авай гьал**. # аскервиле хьун, аскервилез тухун, аскервилай ахъаюн. *Аскервиле кьуллугъзавай Дагъустандин рухвайри чешнелувал, низамлувал, тешиклувал къалурзава, республикадин ва адан халкъарин намус пакдаказ хуьзва. Н. Ханкишиев. Яру аскер // ЛГ, 2000, 24.П. Школа хъсан чирвилер аваз куьтягъвай жегъилди гьам аскервиле авайла ва гьамни школада кӀвалахзавайлани чирвилер мадни артухарун патал вичи вичин винел кӀвалахиз хъана. ЛГ, 2002, 24.І. Авайниавачир са хтулди цӀи школа куьтягънава. Чи девир тиртӀа, аскервилез ракъурна алуддай жувалай. Ф. Б. Филиал.*

АСКИАН прил. къадар тир къакъанвал хас тушир, авачир. # ~ итим, ~ руш, ~ квалер, ~ къав, ~ тар, квалерал ~ балкIан. *АскIан квалерин къибле патахъ элкъвенвай лацу айвандал гъили расай яцIу хъархъу къуларин чарпайдал къуъзуь Дадаш азарлу яз къатканвай.* А. Ф. Бубадин веси. <АскIан, чупур гадая ам... И. Гъ.

* **аскIан авун** гл., къакъанвал авачир гьалдиз гъун. *УстIарди акваз-акваз квалер аскIан авуна.* Р.

* **аскIан квалер** суц. са мертебадин квалер. *Эхиримжи вахтара аскIан квалер эхцигзамач.* Р.

Синоним: чилин квалер. **Антоним:** къакъан квалер.

* **аскIан хъун** гл., къакъанвал авачир гьалдиз атун. - *Вучиз аскIан жезва яшлу жердавай...* А. С.

АСКИАНАРУН гл., -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; аскIанар авун, аскIанар тавун, аскIанар тахвун, аскIанар хъийимир аскIан гьалдиз гъун. *Эцигзавай квалер лап аскIанарна.* Р.

АСКИАНВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -лери, -илера аскIан тир гьал.

АСКИАНДАКАЗ нар. аскIанвал хас яз.

АСКИАНДИЗ нар. аскIан яз.

АСКИАНЗ нар. аскIан яз.

АСЛАН туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) кацерин жинсиная тир гужлу ва къуватлу вагыши гъайван. *Асланни пеленг анжах пара чими уьлквейра жедай гъайванар я. Куьре чIалан элифарни кIелдай жуз. Шумуд ятIан чидач заз яш. Пара гъайиф тир а юлдаш! Асланд къилих авай дирибаш. С. С. Зи рикI пара хъана чIулав. "Гила тIая ви девлетар? Асланарни жейранар, Яцар, миргер, къизил балугъ?!" - Гъарайна за лезги вацIуз. Н. С. Самур. 2) куьч. **викIегъ инсан.** *За цекверални гуж гъалибнач, Асландивни кIур гуз тунач жувазни. М. Б. Хайи ватан, хайи ватан...* 3) (*чIехи гъарф А*) эркекдин хас тIвар: **Аслан.** * **вичин** тIеквенда къифни аслан я.*

АСЛАНВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера; **викIегъвал**, масадалай аслу туширвал. *Югъ хъайшла, квахъзава зи асланвал, Къур къван къинер вири къулухъ вахчузва.* М. Б. Дидедин рикI.

АСЛУ араб, прил. табий гьалда авай. *Гъар са кас вич къуватлуди, беден сагъламди хъунухъ Эвелни-эвел адалай вичелай аслу я. М. Ш. Рагъ къаршиламишзава. «Бажарагълувал агъалийрин къадардилай аслу туш», лагъана тестикъна Максим Горькийди 1934 - йисуз СССР-дин писателрин сад лагъай съезддал рахадайла. А. А. СтIал Сулейман. *Сиясат халкъдин яшайишдилай аслу я. 3. Р. Веси. Чиликай менфят къачузвай тегъердилай виридан агъваллувал аслу я. ЛГ, 2000, 16. Ш. Синонимар:* табий тир, азад тушир, муьгътеж. **Антонимар:** азад.*

* **аслу туширвал** суц. масадаз табий туширвал, къилдинвал. # ~ хуьн, ~ къазанмишун, ~ давамарун. *Гъар миллетдин аслу туширвал, къетIенвал къалурзавай яржарикай сад адахъ хсуси символика хъун я. ЛГ, 2001, 1. XI.*

* **аслу хъун** гл., масадан къастариз, гъерекатриз табий хъун. [Шихрагъим]: - *Килиг, дуст! Зи вири яшайиш, шадвал, лугъуз-хъуьруьн, кIанивал, ашкъи - вири Саядперидилай аслу тир. С. С., С. М. СтIал Саяд. Бул бегъер къачун чилихъ гелкъуьнлай аслу я. Р.*

АСЛУВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера аслу гьал.

АСЛУВИЛЕЛДИ нар. аслувал хас яз.

АСМИШУН гл., ни вуьж; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; асмиш авун, асмиш тавун туьтуьниз еб вегъена чан хкудун. *Жува жув асмишун динди къабулзавай кар туш. Р.*

АСПИРАНТ урус, суц.; -ди, -да аспирантурада кIелзавайди (эркек).

АСПИРАНТВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера аспирант тир гьал. *Адан гъилик заз аспирантвал къисмет хъанач. Р.*

АСПИРАНТКА урус, суц.; -ди, -да аспирантурада кIелзавайди (дишегъли).

АСПИРАНТУРА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра вини дережадин кIелунар авурдалай гуьгъуьнай алимвилин тIвар къачун патал чирвилер къачудай чка. 1947 - йисуз Энвер муаллим аспирантурадик экечIна. ЛГ, 2000, 11. V.

АСПИРИН урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра дармандин тIвар. *Гъар юкъуз са таблетка аспириин ишлемиша, анжах виликамаз духтурдал меслят гъана. ЛГ, 1999, 21. IX.*

АССАЛАМАЛЕЙКУМ кил. САЛАМАЛЕЙКУМ.

АССАЛАМУНАЛЕЙКУМ! араб, таб. саламалейкум. [ЦIаху]. *Салам алайку, фекъи! [Эфенди]. - Ва алейкума салам. Регъуь къванни туш ваз, а яшдиз акъатна ваз бегъем салам гуз чир хъанвач. Салам алайку лугъудай затI туш, ассаламун алейкум лугъудай адет я. [ЦIаху]. Фекъи! Саламар къуркъанар заз чидайди туш. Зун гъа дидеди хайидалай Къулухъ маларин гуьгъуьна авайди я, Зи къуркъан пакамлай няналди маларин гуьгъуьна хъун я. Гъ. Гъ. Колхоз.*

АССИМИЛЯЦИЯ урус, суц.; -ди, -да 1) къилдинвал квадарун, масадак акадарун. *Ассимиляциядин рекъер гзаф авай: лезгийр жавабдар къуллугърал тан тийин, мектебра дидед чIалал тарсар тагун, радио, газет*

къадагъа авун, лезги аялар дидедиз хъайила, документра чара миллет кхьин ва мсб М. М. Хайи чилиз икрамда. 2) *граммат. гафунин кьурулушда са сесини маса сес вичиз ухшар авунин нетижа.*

* **ассимиляция авун** гл., ни вуж-вуч аслу тир гьалдиз гьун, тӀебиивал квадарун. *Лезги хуьрер Хачмаз райондани тӀимил хъанва. Лезгияр ассимиляция авун патал абурун хуьрериз туьрквер ва маса миллетар куьчарзава. М. М. Лезги тӀвар алатӀа. 2) граммат. гафунин кьурулушда са сесини маса сес вичиз ухшар авун.*

АССИСТЕНТ урус, суц.; -ди, -да; -аро, -ри, -ра *вузда муаллимвилини сифтеган дережадин кьуллугъ ва муаллимвилини кьуллугъдал алайди. # жегьил ~, яшлу ~, ассистентдин лекция, ассистентдин консултация.*

АССИСТЕНТВАЛ суц.; -или, -иле *ассистент тир гьал, кьуллугъ. Зи ассистентвал яргьалди фенач. Р.*

АССИСТЕНТКА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра *ассистент дигегили.*

АССИСТЕНТКАВАЛ суц.; -или, -иле *ассистентка тир гьал, кьуллугъ. А чӀавуз юлдашдизни кӀвалах жагъанвай: мединститутда ассистенткавал... К. К. Цава кьуна кӀанид.*

АСТА¹ прил. *явашдиз кьиле фидай, гьерекат квачир. # ~юзунар. Синоним: яваш, тадисуз. Антоним: зарб.*

АСТА² нар. *явашдиз, зарб квачиз. # ~рахун, ~фин, ~кӀелун. Эй Сулейман, вун я уста, Сабурдивди рахух аста. С. С. Вич яцӀуз къадай авам. Вич синих квай куьгъне муькьубун Бурж я винел аста къекъубун. С. С. Ай Фекьир, ви келледа гар.. ЯтӀани гадади лап аста незвай. Б. Гь. Заз эвера. Синоним: яваш-яваш. Антоним: зарб.*

* **аста-аста** нар. *тадивал квачиз, сабурдивди. Эрчи патан жибиндай теслягъар акьудна, аста-аста саса твар чӀугваз эгечӀна. Ж. Гь. ИкӀ ва акӀ тушиз.*

АСТАЗ¹ межд. *зарб кваз ийизвай са гьихьтин ятӀани гьерекат явашарун патал лугъудай гаф. Синоним: яваш!*

АСТАВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илер, -илери, -илера *явашдиз кьиле фидай гьал. # ~кутун, ~акатун, ~хкудун.*

Синоним: явашвал. Антоним: зарбвал.

АСТАВИЛЕЛДИ нар. *явашдиз, лап астадаказ, мукъаятвал кваз. Аставилелди ахтармиша, Жаваб къачуз диндирмиша... С. С. Эй юлдашар, и чистка. Гар мад секин хъана живедин пелтеяр вечерен цӀакулар хьиз аставилелди дуьм-дуьз чилел аватиз баиламишина. А. Ф. Итимри аставилелди къавукай стун хкудзавай. Р. Синоним: астадаказ, явашдаказ. Антоним: гьерекатна, зарбдаказ, зарбдиз.*

АСТАДАКАЗ нар. *тадивал квачиз, сабурдивди Итимди астадаказ чилел сукӀра эцигна. Ж. Гь. ИкӀ ва акӀ тушиз. Яцари куьтен кагьулдаказ, астадаказ, КӀанзни-такӀанз ялзава. Ж. Гь. Кьвед лагъай шикил. Синонимар: аставилелди, астаз, явашдаказ, явашдиз. Антоним: зарбдаказ, гьерекатна, зарбдиз.*

АСТАДУН гл., -да, -на; -из, -зава; 0 || -а, -мир, -ин, -рай; *астад тавун, астад тахвун, астад хъия, астад хьийимир парталдин чин пад кӀаник авуна, кӀаник пад винел акьудун.*

АСТАГЪФИРУЛЛАГЪ¹ араб, дин, межд.; 1) *хатадай гунагъкар авурла ва я фикирдиз атайла, лугъудай гаф. Астагъфируллагъ! Субгъаналлагъ! Калхуз хъана, гила динсуз мурдарар мискӀиндив эгечӀзава. Гь. Гь. Колхоз. 2) гуьзлемиш тавунвай са вуч ятӀани акурла, лугъудай гаф. - Астафируллагъ! Заз гила акуна... Адан чӀарар рехибур, нерин кӀвенкӀ винелди экъис хъанвайди я. А. Р. Хуьруьн хва.*

АСТАЗ нар. *аста гьалда аваз. кӀаник жув ацукънавай тарциз билбил илифайла, инсан нефес астаз акьудиз алахьда: кьуй билбилдиз вакай манийвал тахъуй, ам кхун тавурай, адав вуч аламатар гватӀа килигин. И. Гь. Сифте гаф. Синонимар: аставилелди, астадаказ, явашдаказ, явашдиз. Антоним: гьерекатна, зарбдаказ, зарбдиз.*

АСТИАР араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра *парталдин ва я маса цвадай затӀунин кьене патан материал. # яргъандин ~, валчагъдин ~, перемдин ~; ~кутун, ~хкудун, дегишарун, ~. Залум кьубдни ХьубтӀубн аяз Сад чин я, сад астӀар я. И. Гь. Залум кьубдни... * чин хъайила ~ жагъида <квекай хъайитӀани жада>.*

АСУЛ¹ || **АСИЛ** араб, куьч., суц.; -ди, -да *диб, бине. Килигайла, вичин асул я дири. Е. Э. Тумаьк яд Женнет багъдай атай хътин, Асул буракъдин тай хътин... Е. Э. БалкӀандин тариф. Цикъвед варз я ийсан асул, Хийир кьведай пуд варз я зул. С. С. Дигегили юлдашар вири. Вацран асул я, валлагъ, вун... Х. Кь. Пайгъамбардин кьиникъ. Яраб ятӀа Кисловодска Вичин тӀвар асул шегьердин? С. С. За ийин тариф.*

АСУЛ² прил. 1) *кьилин, виридалайни маналу. Сулейманан яратмишунрик квай асул лишанрикай сад диндиз аксивал я. М. М. Гь. Чехи шаир. "Шарвили" эпос -халкъдин асул эсер я. Ам халкъди вичи вичиз туькӀурнавай, кьиникъ течир, даими гуьмбет я. Р. Р. Лезги халкъдин игитвилини эпос. 2) *диб авай, дибдин. ВикӀегъ я жувандаз эгьундайла фур, ИкӀ асул ксарал алават я чун. С. К. Къадир. "Ахцегъ-намеда" кьве сеферда кьейд ийизвайвал, Сам-Саман везир эмир Къагъидин асил бине Шамдай тир. А. Шихсаидов. Тарихдин эсерриз баянар. 3) граммат. гафунин кьвед ва я са шумуд манайрикай кьилинди. Яц гафунин асул мана 'ацӀай жендек авай, аста къекъведай, кагьул, майишатда ишлемишзавай гъайван' я. Р. Синоним: кьилин, асас**

* **асул авачир** прил. диде-бубадин тербия алачирди, тербиясуз. Бед тир вич, асул авачир. Е. Э. Пис папаз. Бед тир вич асул авачир, Ихътин са черпел тир ама. С. С. Мугъман тун тавур папаз.

* **асул гысабдай** нар. санлай къачурла. Эхиримжи ийсара асул гысабдай яз аялар патал емишрин ва салан майвайрин ширеяр гъазурунал элячИнавай комбинатдин коллективди цИи маишаирикай тIямлу шире гъазурна... Н. Къарибов. Пешекар патал консервияр.

* **асул мана** суц.; 1) ихтилатдин, макъаладин, ктабдин къилин фикир, мана. Гъилевай ктабдин асул мана лезги чIал чириз куьмек гун я. Р. 2) гзаф манаяр авай гафунин къилин мана. Месела, аслан гафунин асул мана «кацерин жинсинай тир гужлу ва къуватлу вагъши гъайван» я.

* **асул падеж** граммат., суц.; вуж? вуч? суалриз жаваб гужвай лезги чIалан къилин падеж. Асул падеж гафунин къилин форма я. Асул падеждин дибдикай актив ва секинвилдин падежар арадиз къведа. Р. И. Гъайдаров, С. М. Мирзеханов, Гъ. Р. Рамалданов. Лезги чIал.

АСУЛДАЙ кил АСИЛДАЙ.

АСУЛЛУ туьрк, прил. намуслу, рикI чIехи (диде-бубайрилай атанвай лишанрин). Асуллу гъакимар тIимил хъанва чи девирда. Р. **Синонимар:** несиллу, бинелу.

АСУЛСУЗ прил. намуссуз, рикI дар. Асулсуз касдикай дуст жедайди туш. Р. Ихътин вичиз вич бегенмиш Асилсуз бейзат хъайид туш. С. С. Мусибат.

АСУН // **АСУНАР** суц.; -ди ||ри, -да || -ра; -ар, -ри, -ра дараматдин цал киреждин, кхадин, лацан, чепедин къурушдалди цIалцIамарнавай гьал. Накъан асунар чIур хъана. Р.

* **асунар авун** гл., дараматдин цал креждин, лацан, чепедин къурушдалди цIалцIамарнавай гьалдиз гъун. Гъар гатфарихъ чна асунар ийизвайди я. Р.

АСУНАРУН гл., аспект || **АСУНУН** -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; асунар || асун тавун, асунар || асун тахвун, асунар || асун хъийимир 1) дараматдин цал киреждин, лацан, чепедин къурушдалди цIалцIамарнавай гьалдиз гъун. Тевле къене патай асунда. Кирежди азарар арадал гъйдаи микробар, къуьд акъудиз чъунуьх хъанвай гъашаратар рекьиди, лацу рангуни тевле къулайди ва экуьди ийида. З. К. Тебият чирун. 2) куьч. 2) куьч. са нин-куьн ятIани винел пад къацIурун, михъивал квадарун. Яда, на вун лап асунна хъи! Р.

АСФЕР кил. ЭСФЕР.

АТА: *ата-бата суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра кар алакь тийирди, гъакIан чкIайди. Ваз а ата-батадивай гзаф крар кIанзава! Р. **Синоним:** ментеш.

АТА: * ата-бата прил. 1) кар алакь тийир, гъакIан чкIай. Ам зи ата-бата дуст я. Р. 2) тум-къил авачир, какахъай, манасуз. # ~рахунар., ~ теклифар.

* **ата-буба** суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) бубадин ва я дидедин буба. Ата-буба тир Мусаиб, Мулла кас тир иман патал... С. Диндин неве. 1865 - ийсуз зи ата-буба маса дустарни галаз Меккедиз ва Мединадиз фена хтанай. Ш. Ш. Аллагъдин къадардалди. 2) къадим девиррилай тухумдин къил. ГъикI хъайитIани, Дуьньядин илимдин тарихда лезгийр чи эрадин сад ва къвед лагъай виш ийсарилай малум я. Чи ата-бубаярни лезги тайифаяр я. А. А. Лезгийр гъинай арадал атана? // К, 1968, 26. IX. Дуствал ахътин чIехи нямет я хъи, вири халкъарин ата-бубайри гележегдин несилриз ам вилин нини хъиз хуьн веси ийидай. М. М. Лезги тIвар алатIа. ЧIалав акатайвал эгечIна жедач! Шал ата-бубайри тунвай виридалайни багъа аманат я. Р. Гъ. Чун чаз килигайла.

* **ата-бубайрин патав фин** гл., вуж кьин, чан кумукь тавун. Эме, чан руш, ата-бубайрин патав фена. Р. **Синонимар:** а дуьньядиз фин, вилер къава акIун, дехквердиз фин, кечмиш хъун.

АТАДУН гл., -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; атад тавун, атад тахвун, атад хъийимир вуч кве экуьрун. # гам живеда ~, гъил чантада ~.

АТАЙ атун глаголдин причастидин форма. Кил. АТУН.

АТАЙБУР атай причастидикай хъанвай существительнидин гзафвилдин къадардин форма. Кил.

АТАЙДИ.

АТАЙДИ суц.; -а, -а; -бур, -буру, -бура атай кас. Гъар атайди из вакай рат, Тазвач хъи вахъ такъат, гъейрат. С. С. Урусатдиз.

АТАНА¹ атун глаголдин алатай вахтунин форма. Кил. АТУН.

АТАНА² кIус 1) вичелай вилик квай вахт къалурдай гафунин мана яргъа лди давам тирди къалурдай гаф. Югъ атана тIулара Къугъваз, катиз жедай ам. Шарвили. # ийф ~; 2) вичихъ галаз ибарада ва я предложенида авай гафаралди лагъанвай мана кIеви ийизвай гаф. [Дилбер] Гила жувени атана и яшдиз акъатнавайла, са кварце авай яд къванни гъйдаи кас кIвале хъунухъ заз такIан жеч хъи. С. С., С. М. СтIал Саяд. Ахпа вун и шиверал Акъаха кван атана... З. Р., Б. С. Шарвили. 3) кIвачи-кIвачи ва я са улакьдаваз тайин са чкадив агакьун. Са арадилаи Нури халани атана, гъугъуьнилай гатун къезил парталар алай гадаярни акъатна. **Синоним:** акъатна.

АТЕИСТ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра аллагъсузди. Ам (С. Сулейман - А. Г.) атеист ва просветитель

тир. А. Гь. Поэзиядин жавагьирар яратмишайди. **Синоним:** динсуз, имансуз.

АТИР араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) **махсус фабрикада гъазурнавай хъсан ни къведай жими зат** I. *Зи халад хва куъчедиз фидайла, атир ягъунал рикI алай гада я.* Р. 2) **хъсан ни.** *Попов чай хъайла багъа тир, Магъледизни чкIуз атир, Кесибариз чирун къадир Тушир мирвет рава, самовар.* С. С. Лавгъа самовар. *Ватандихъ анжах са хайи веледдивай къатIуниз жедай къетIен гъава, гъавадихъни къетIен атир жеда.* А. А. Къубудиз яд къвезва. *Им суван гъверерин (камбар цуъкверин), алванрин атирар я!..* Къ. М. Хайи чилин таватар. *Шурвад атир хкаж хъуй Циф авачир цаварал!* З. Р., Б. С. Шарвили. *Вавай затIни кIандач, я руш, Атир бес я ви киферин.* М. М. Дуъньядай я.

АТИРЛАМИШУН гл., -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; атирламиш тавун, атирламиш тахвун, атирламиш хъийимир атирдин ни къведайвал авун. *Атирламиш ийиз гъава, Къугъваз жеда лифер цава.* С. Аксанадиз.

АТИРЛУ прил. атир(ар) галай, хъсан ни(эр) галай. *Пебиатдин атирлу тир ниэди Къунва Дуънья, гъар садан къил элкъуъриз.* А. Къ. Къуъзуъ шаирдикай сонет.

АТИРСУЗ прил. атирар галачир, хъсан ни(эр) галачир.

* **атирсуз хъун** гл., вуч атирар галачирди хъун. *Атирар таз маса цуъквериз, Атирсуз хъунал куън рази я.* М. Б. Явшанар.

АТЛАС урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра картайрин, таблицайрин, махсус документрин тетрадь хъиз раснавай кIватIал.

АТЛУ туърк, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) балкIандал алайди. *Майдандиз атлуяр эгъечIна.* Н. Меликов. *Яран сувар меркезда // ЛГ, 2000, 23. III.* 2) балкIандал алай аскер. *1721 - йисуз 8 агъзур лезгиди Генжедин ва Тифлисдин арадавай чIехи дуъзенда пачагъдин 40 агъзур атлудикай ибарат гужлу къушун дарбадагъ авуна.* М. М. Лезги тIвар алатIа.

АТОМ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра атом (ядродикайни электрондикай ибарат тир химиядин виридалайни гъвечIи элемент). *Ви камал къе, эй инсан, Цаварайни рахазва. ЯтIани вун пай тавур Атом хъиз заз аквазва.* А. С. Ви камал къе...

АТОМНЫЙ урус, прил. // **АТОМНИ** рах. атомдикай ибарат тир. *Мурдар къаст тухузвай Кореяда къиле, Атомни бактерия къуна чпин гъиле.* Ш-Э. М. Инсансузриз нянет.

* **атомный бомба** урус, суц.; атомный бомба.

* **атомный реактор** урус, суц.; атомный реактор.

АТОМОХОД урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра атомдин къуват авай прибор алай пароход, луъткве.

АТТЕСТАТ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра юкъван школа куътягъунин шагъадатнама. *Мафизатав аттестат гвай - йисан план ацIанва.* Къ. Р. Самур, къе ви дереда..

АТУН¹ гл., вуж-вуч; - къведа, -ана; къвез, къвезва; ша, алад, вач, фин, -урай, къвемир; татун || атун тавун, атун тахвун 1) **яхдиз ва я улакьда аваз са чкадив агакъун.** *Атана хъи, яр, ви чамар.* Е. Э. Алагуъзли. *Вуна хиялна, чуънухдайди къвеч лагъана.* Е. Э. Вирт квахъайдаз. *Гъасан эфендиди кIурт цваз ша лагъана, гъана Черкес, Акбулсуз лежбердин сивел хъел авуна шана Черкес.* Е. Э. Черкес. *Гъарнихъай къвез къушункъушун, Гъафтедин къуз жез алтIушун...* С. С. Куъредин цIерид хуър. *Малар къвез кIур гудай гъаят Хъана, абуруз ар амач хъи.* С. С. Иеси къей Урусият. *Им вуж хъурай? Зал къвезва ам чIугуна.* А. Къ. Дишегълияр. *"Ша, мугъманар, хуъруъз ша, Чи мехъерик, къулерик... Ша, мугъманар, гъаятдиз, ацукъа чи демина...* З. Р., Б. С. Шарвили. *Лугъузвайвал, клубдиз дяведай тахтай аскеррин багъри ксаризни ша лагъаналдай.* С. Рамазанов. *Дад-бидад я, бес хъурай тIун! // ЛГ, 1999. 25. III.* 2) **пабиле хъун, гъуълуъз фин.** *Акурбуру: "Квахъ, ваз ам къвеч ", - лугъуда.* Е. Э. Гачал, гъей. 3) **са гъихътин ятIани гъиссди (хъиле), гъалди (ахвари, шелди) къун.** # ахвар ~, звал ~, хъел ~, шел ~, ван ~. *Гуълназ, вучиз на закай авунва хъел, Ваз хъел къведай за вуч авуна мегер.* А. Ф. КъатI-къатI авур зунжурар. *КIвале эКIядай гам авачир, самовардин чкадал цIуцI хайи чивин шилемшидай, стаканар михъдай дасмал авачир, шекер къужгъурда хуъдай кесибдиз чай хъун герек авачир ва ада чIагънакъа чайни шекер пучзава лугъуз Къурбаназ хъел къвезвай.* М. М. Гъ. *Халкъдин шаир.* 4) **вуж; нел ухшарар кваз хъун.** *Гадани бубадал атанвайди тир. Къведазни рагъмет хуъй. Куън сагърай.* Гъ. Къ. Четин бахт. *Вагъабоврин хтуларни халуърал атайбур, яни гъабуруз ухиар, марифат авайбур я: уътквембур, жумартбур, зигъинлубур.* ЛГ, 2001, 10.I. [Зарлишан]. *Вун, вун дуъз буба хъанач адаз. Кчарихъ галаз гъатнавай душман. Ви рушни вал атайди хъана.* Н. И. Гъакимрин папар. 5) **вахт агакъун, алукъун.** # къуъд ~, гатфар ~, зул ~, гад ~. **Антоним:** хъфин. # герек ~, къван чIалал атана [къведа],... атанач [къведач], къилел. ~, хуъруък ~, ярар

* **атай-хъфей** суц.; **мугъман, тайин чкада хъана хъфейди (хъфидайди)** [Памтур] *ГъикI хъана? Атай-хъфей вуж ава?* И. Гъ. Саяд. *Къардашалай башламишна лап счетоводдал къведалди юзун акатна, кIвалахда зиринг хъана, атай хъфей фялейрин къайгъударар хъана, абуруз ачух рикIи буюрмишнавай вилерай килигиз эгечIнавай.* Къ. М. Хайи чилин таватар

* **къвез-къвез** нар. **югъ-къандивай.** *Къвез-къвез кIеве гъатзава чун, гъакI ятIани, катзава чун. «Куън»,*

«Чун» лугъуз вучиз фад-фад, Къакъатзава и пад, а пад. С. К. Жуванбуруз чар.

АТУН² суц.; -и, -а; -ар, -ри, -ра яхдиз ва я улакьда аваз са чкадив агакъун патал ийидай гьерекат. Буюр авуниз чухсагъул, амма зун атунихъ вуч метлеб аватIа, чир хъанайтIани пис тушир. С. Зазни хуш я ви шаламар.

АТIА тIв-эв. рахазвайдавай, яб гузвайдавай са тIимил къакъатнавай. АтIа хъипи цуьквер аквазвани, чна абуроз некIед цуьквер лугъуда... АтIа чебчпив агатнавай гъвечIи цуьквериз чна векъин цуьквер ва миргин пфер лугъуда. Абур вири недайбур я. Б. Гъ. Гъетер. АтIа дагъдин кукIвал алайди ягъа кван! З. Гъ. Лезгийрин риваят.

* **атIа кьил** суц.; 1) **са куьн ятIани эхир**. АтIа кьил таквадай рекъиз ИкI эверун жеда къван. С. С. Жеда къван. 2) **къейи вахт**. Низ чида атIа кьил гьикI ятIа, Гагъ дири, гагъни чун фелек я. М. Б. Ви гьалар гъамиша...

АТIАБУР кил. АТIАМ.

АТIАЙ атIун глаголдин алатай вахт, причастие тир форма. Кил. АТIУН.

АТIАЙВАЛ атIун глаголдин деепричастидин форма. Кил. АТIУН.

АТIАЙВАЛДИ атIун глаголдин деепричастидин форма. Кил. АТIУН

АТIАКИА нар. атIа жуьреда.

АТIАМ суц.; -да, -да; -бур, -буру, -бура рахазвайдавай, яб гузвайдавай са тIимил къакъатнавайди.

АТIАНАГ тIв-эв. атIа чка.

АТIАНГЪЕ тIв-эв. мукъув гвай чка, затI къалурдай гаф. АтIангъе, рекъин чапла пата авай, шуьшебендриз лацу шир янавай кIвалер. Гъавуна лугъузвай Агъмеданбур я. ЛГ, 1992, 29. X.

АТIЛАС араб, суц -ди, -да; -ар, -ри пекдин цIалцIам ва цIарцIар гудай парча. Пуд виш йисан ктIай канаб АтIлас храз пек жедайд туш. С. С. Пуд виш йисан яхун хейрат. Хъанач завай а кар жузаз: АтIлас; дибе, дере храз... С. С. Кьулан СтIалрин кустарнада. Куьз герек я яргъи рахун? Са кьимет жеч атIласни хун. С. С. Эхир азият кими жеч.

АТIУГЪАЙ прил. 1) чIурнавай, масадбурукай наразивал, хъел квайди къалурдай. Герек туш заз дишегълини атIугъай... А. С. ТIурфанди цIу... Дустарин чин акурла, Зулун югъ хъиз атIугъай, Шарвиледи ахъайна Мах и кардиз кутугай. З. Р., Б. С. Шарвили. 2) куьч. гьалчIай, циф алай. # ~ гъава, ~ югъ, ~ йиф.

АТIУГЪУН гл., -да, -на; -из, -зава; 0 || -а, -ин, -рай, -мир; атIугъ тавун, атIугъ тахвун, атIугъ хъийимир чин чIурун. Гъаятдал атIугъна са шумуд итим алай. А. Эсетов. Тек са йис. АтIугъун рушариз хъсан аквадач. Р.

АТIУДА, АТIУЗ, АТIУРАЙ атIун глаголдин формаяр. Кил. АТIУН.

АТIУДАЙВАЛ атIун глаголдин деепричастидин форма. Кил. АТIУН

АТIУЗВАЙВАЛ атIун глаголдин деепричастидин форма. Кил. АТIУН

АТIУМАРУН // **АТIУМУН** гл., каузат -да, -на; -из, -зава; -а, -рин, -рай, -мир; атIумар тавун || атIум тавун, атIумар тахвун || атIум тахвун, атIумар хъийимир || атIум хъийимир кьуват желбна са затI масада акIурун. # кIвачер чиле ~, гъилер хура ~.

АТIУН¹ гл., -уда, -ана; -уз, -узва; -утI, -ун, -рай, -утI; ахтIун, ахтIумир, атIун тавун, атIун хъийимир 1) са вуч ятIани нихъай квехъай алатдалди галудун. ЧукIулдихъ агалтнавай чичIекдин ни галудун патал адалди са шумуд сеферда ицIи газар атIана кIанда. ЛГ, 2000, 20. IV. Къуй негрини кьуьл авурай Джаздин ванци атIурвал чIар... А. Ал. Эфирда 2) хци мурз, кIвенкI алай алатдалди къванцел, цIал нехишар ягъун. И кардин гъакъиндай бубайрин куьгъне сурари, абурун кьилихъ къянавай чтел тарихдин чинар тупIалай ийиз жедай кхъинар атIанвай къванерини шагъидвал ийизва. Ж. Гъ. Лекъерин гъуьндурда. 3) **тек-туьк туькIуьрун**. Саяд, чан руш, са чIал атIутI бубадиз. И. Гъ. Саяд. ЦIуру, Худат ва маса хуьрерин агъалийри къанал атIуз рикIивай куьмек авунай. М. М. Лезги тIвар алатIа. 4) **фена акъалтIарун**. Чеб къуниши Азербайжандивай чара ийизвай 15-20 километрдин чкадал гила гъа Азербайжандиз акъатун патал са шумуд виш километрдин мензилар атIун герек къвезвай республикадин магъалар, сергъятдин патарив гвай хуьрерин агъалийрал мадни гзаф четинвилер гьалтзава лугъуз тестикъаруналдини макъаладин автор гъахъ я. Министрди баянар гузва. || ЛГ, 2000, 10. VIII. Къакъан дагълар, дереяр Юкъуз-йифиз атIана, Парар алай девеяр Гвай мугъманар атана. Ж. Къукъма дагъда. 5) **чилиин винел жедай емишар кIватI хъувун**. # ичер ~, жумар ~, келемар ~, помидорар ~; 7) **амачир гьалдиз гъун**. # яд ~, сес ~, рахунар, цIаяр ~, умуд ~, пенсия ~.

* **атIай гаф [жаваб]** суц.; вуч эхиримжи жаваб, гаф. Абур заз чидай ихтилатар туш, лагъана Бес халади атIай гафуналди. Къ. Къ. Чурун наб. Сада садвай нубатдал Кефер-гъалар жузуна, «Авазва са бубатда», - АтIай жаваб къачуна. Ж. Къукъма дагъда.

* **атIай-атIай гафаралди [келимайралди]** нар. **тек-тек гафаралди** ва **кIеви сесиналди**. Абдула зи гъилевай микрофон акъудна ва кIеви сесиналди, атIай-атIай келимайралди лагъана... М. Гъуьсейнов. Дагъустандин музыкантар гъеле хъуьрезма // ЛГ, 1999, 17. VI.

* **атІай чара** суц.; вуч эхиримжи мумкинвал. - Вуна ам механик я лугъузвани? - мадни хабар къун хъувуна Мерзията дерин хиялрикай уях хъайила, чун механикар кІанз атІай чарадик квайди тушини! Гъ. М. Чи бахт чи гъиле ава.

* **атІуз-атІуз** нар. ара гуз-гуз. КицІи вичин тІиш цавуз хкажна, ахна атІуз-атІуз гъарайна... Лезги халкъдин махар. * **аман**~, **вил**~, **вилик пад**~, **кар**~, **къарай**~, **къулухъай дабан**~, **нек**~, **пагъ**~, **рикІ**~, **сес**~.

АТІУН² суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра кьве никІин, чилин участокдин арада авай сергъят. # ~ акахъун, ~ цІийи хъувун, ~ дегишрун. **Синоним:** сергъят.

АТІУН³ гл., -уда, -ана; -уз, -узва; -ун, -рай, -утІ, -мир; ахтІун, ахтІумир, ахтІун тавун, атІун хъийимир чуьнуьхун. Я стхаяр, за квез гъикІ лагъанай, а пачагъдин хазина атІайла, зи лам тадайди туш, лагъанайни? Гила зи ламран къимет гахъе. Ф. Лайихлу паб.

АТІУРВАЛ кил. АТІУН.

АТІУРТІ суц.; -ди, +да; -ар, -ри, -ра инсандин бедендал экъечІдай тІур, матІ.

АУДИТОРИЯ урус, суц.; -яди, -яда; -яр, -йри, -йра вузда тарсар гудай класс. Милли чІаларин векилрин гъал лап писди хъана: са дарискъал аудиториядиз кІватІ хъайибурувай ина фикириз, гъил юзуриз хъунухъ мумкин тушир. Гъ. Къазиев. Ихътин олимпиада жедани? // ЛГ, 2002, 26. IV.

АУКЦИОН урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра вини къилин къимет гана мал къачудай чка.

АФА: * **афа авун** гл., тахсирдилай гъил къачун. Афа авуна гъил зав гице... Е. Э. Къарийриз.

АФАР суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра тинидин къелечІ кьве чкалдин арада я дубъуь, я куьлуь авунвай хъчар туна чранвай недай затІ. Хкадриз цІаярилай, чкІуриз ванер, Аялрив ацІудай дагъларин ценер, Гъазур тир афар нез апаяр, хинер, АтІайла сусари цІийи тераяр. С. К. Яран сувариз. Афарар авун патал хъчарни кІватІ хъувуна, лацу халатни хутІунна, симинал вегъена, хкведа кІвализ. ЛГ, 2001, 19. VII.

АФАРАРУН гл., да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; афарар тавун, афарар тахъун || афарар хъувун тавун, афарар хъийимир афарар чурун. Калхузд никІяй хъчар гъана, За нисиниз афарарна. С. Муслимов. Цицигъ-наме.

АФАТ араб, шиш, суц.; 1) гуьзел, дилбер. Эмин гадади чан хъурда ваз, афат... Е. Э. Гъалимат. 2) бедбахтвал. Галукъда вахъ маса афат, Аламукъдач вал и суфат. С. С. Гуьгъулдиз.

АФАТА суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра ичерин сорт.

АФГЪАН суц.; гъарай-эвер, ялвар, чІарар чухваз ийизвай гъараяр. Тарашина! лугъуз, уьлкведа ХунІ гъарай, афгъан авачни. Е. Э. Гъарай, эллер. Зи муьгъуьббат тІурфанда тун, Зи гъар са югъ афгъанда тун, Зун чан алаз кафанда тун Хъана ваз хас, алагуьзли. Ш. Къ. Алагуьзли.

АФЕРИН!¹ перс, межд. 1) низ 'сагърай, дуьз я' манадин гаф.. Аферин вун хай дидедиз, Раижна миллет дуьнедиз... Х. Къ. Алкъвадар Гъасан эфенди. [Гъажичелеб] Баркалла, Мирим, аферин. С. С., С. М. СтІал Саяд. 2) хъсан ери аваз, гуьрчегдаказ са кар авурдаз лугъудай гаф. Вичи са гъунар тавуна, Ужуз аферин жеда къван. С. С. Жеда къван. **Синоним:** баркалла! **Антоним:** лянет!

* **аферин хъуй!** межд. хъсан ери аваз, гуьрчегдаказ са кар авурдаз лугъудай ибара.. Аферин хъуй ви камалдиз, вуна халкъар авуна дуьз... Х. Къ. Шейх Рамазан эфенди. Ви къанунриз хъуй аферин, гъар келима акъван дерин... А. Гъ. Гуьзел. **Антоним:** лянет хъуй!

АФЕРИН² суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра тарифдин гаф, къимет. Суьгъбет ачух муьгъманарин, Ихтилатда ширин-ширин, Иесдиз лугъуз аферин, Къиметар масан, самовар. М. А. Самовар. Михъи рикІел кІвалахзавай вахтариз, Аферинар я чи патай датІана. А. Б. Халича хразвай руш.

АФЕРИСТ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра масад алцуарна вичиз хийир къачудайди. Килигда зун. Салманахъ галаз рахада зун. Чидач, квелди куьмек гуз жедатІа. Ам, аквар гъаларай, ирид итим катдай аферист я. Н. А. Сифте къван.

АФИША урус, суц.; // **ГЪАФИШ** рах.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра театрдин тамаша, артистдин концерт, кино, алимдин лекция жедай вахт ва чка къалурдай малумат. # ~ цІал алкІурун, ~ кІелун, ~ къазунун. - За ваз са хабар гун. Тамаша пулдихъ къалурдайвал я. Афишайрални гъакІ хъызва. А. Р., Я. Я. Хендедадин паб.

АФНИ суц.; -ди, -да, -яр, -йри, -йра вичихъ яргъивал авай, тум цана экъечІай садан недай хцІу майва. # афнияр цун, таза афнияр, къацу афнияр, афнияр цик кутун, афнияр атІун.

АФТАФА перс, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра гъилеркІвачер чуьхуьдай ва маса михъивал ийидай яд къадай гичин хътин къаб. # ракъун ~, ~ цяй ацІурун, ~ гваз тІагъаратдиз фин.

АХВАДАРУН авадарун глаголдин тикрарвилин форма. Кил. АВАДАРУН.

АХВАЙШ! // **АХВАШ!** межд. хъайи кар лезет гъидайди, хуш къведайди тирди къалурдай гаф. Ахвайш! - къена гатун йикъан зегъемвал, Тебиатди таза нефес къачузвай. И. И. Юргъ.

* **ахвайш (ахваш) хъун** гл. лезет хъун. Самурдин дередин къилелай хъиткъиннавай ракъиник ахваш хъайи чили ачухвал ийизва... К. М. За квез ахъайда...

АХВАР *сущ.; -и, -а; -ар, -ри, -ра* 1) **инсандин фагъумдини беденди ял язавай гьал**. *Дустариз лагъ: гьафил тахъуй ахвара*. Е. Э. *Дустариз. Юг гатадайдаз хвар, Динжвиллиз ахвар, ЗатI жакъваз сухвар ХунI ярашугъ я.. С. С. Квез вуч ярашугъ я. Йифиз ахвар, юкъуз къарай амачир. А. Б. Зи хуър.* 2) **ахварин гьалда авайла къилиз къведай фикирар, агьвалатар**. *Етим Эмин ахварайни агуддач... Е. Э. Гачал, гьей! Бес эвел квез акур ахвар Аквадай йифер гьинама? С. С. Гьинама? Беневшиадин рикIел, аламатдин ахвар хъиз, хквезва: и гатун пуд варз гзаф гуьзелдаказ, са вилиз акуна, муькуь вилиз такуна, акъатнай. Гь. Къ. Магьини дилбер.*

* **ахвар акун** *гл., низ; ксанвай вахтунда фикирдиз атун. Ви гьалдикай хьана хабар, Эминаз ахвар акуна.* Е. Э. *Гьуьруьдиз ухшар акуна.*

* **ахвар атун** *гл., низ; ксай гьалдиз атун. Вакай пис гаф ван хьайила... Экв жедалди къведач ахвар.* Ш. Къ. *Вакай пис гаф ван хьайила...*

* **ахвар атIун** *гл., ни нин* 1) **ахварик квай гьалдай акъудун**. *За нин ятIа ширин ахвар атIанватIа, атIурай! Гьенел алай калерни кваз ГатIанватIа, гатIурай.* С. К. *Чуьнуьх жедач.* 2) **къарай атIун**. *Вири живедин инсандин геле Гьатнава гила, атIана ахвар...* А. Ал. *Муьжуьдар.*

* **ахвара аваз хьун** *гл., вуж дуьньядикай бейхабардиз хьун. Шумудни сад гьафил яз Авазва ахвара.* Е. Э. *Дуьньядиз.*

* **ахварай аватун // ахварай авудун** *гл., вуж || ни вуж; 1) инсандин фагъумдини беденди ял язавай гьалдай акъатун || акъудун.* *Адаз къалин хизан авай: А йифиз гьарма санавай, Гьуьл, бейхабар ксанавай, Ахварай аватун хьана къван.* С. С. *Са къаридинни къужадин дяве. Аватна хва ахварай, питав адан касни гвач.* И. А. *Бубадин аманат. Рекъиз месел алай къуьзуьда, йифен лап геж вахт хьунизни килиг павуна, яргьал шегьердай хтанвай вичин хва къаридив ахварай авудиз туна.* А. Къ. *Гьалалвал къахчун.* 2) **куьч. дуьньядин гьаларикай хабардар хьун || хабардар авун.** *Амуьк тавурай ам гьафил, Ахварай авуд а фекьы.* С. С. *Фекьийриз. Московдай авурла гьарай, Авудайд я чун ахварай.* С. С. *Маралар хъиз дагьларавай. Мусибат я, дуст яз авам цекверин Уьмуьрлук вун таватайтIа ахварай.* А. Ал. *Муьжуьдар. Бакуда азербайжан чIалал акъатзавай "Экинчи" газетдиз ада Кавказдин мусурманар, вири ва гьа жергедай яз Дагьустандин халкъарни, бейсавадвиллин ахварай авудзавай са алатдиз хъиз къимет гана ва а газетдин редактор Зердабидиз вичин разивал малумарна.* М. М. *Виш йисарин имтигьан.*

* **ахварай акун** *гл., вуж-вуч низ* 1) **ахварин гьалда авайла, фикирдай са гьихьтин ятIани агьвалат карагун.** *Гьар йифиз аквадай ахвар Жеда квез хайрат, фекьияр.* С. С. *Фекьияр... А сенфиз заз акур ахвар Ви гьуьруьккай хьун я чIахар.* С. С. *Регьуьхбанни яр. Са чувуддиз ахвар акуна: са ни ятIани адан сиве авай къизилдин сарар сваркадалди вири сад-садак кукIурзавай.* А. Къ. *Чувуддин ахвар.* 2) **куьч. кьиле тефидай шейэрикай рахун.**

* **ахварайни такур хьтин прил. фикирдиз гьиз тежер лайихвилер авай.** *Жемьатар! Къенин чи сувар... им надир, халкъдиз лап ахварайни такур хьтин сувар я.* И. *Яралиев. Шарвили! Шарвили! Шарвили!*

* **ахварал (ахвариз) фин** *гл., вуж ксай гьалда хьун.* *И агьузар чIугваз фена ахвариз.* Е. Э. *Шеда зун.* *Архайин алад ахварал, Фикирмир гьич, алагуьзли.* С. С. *Гадани руш. СтIал Сулейман ахварал Фидач, фикир кIватIна хурал.* С. С. *Хва кьей кас. КицIин гурцIул къуна хурал, Гьич мумкин ян фин ахварал.* С. С. *Вечрен къимет вад милиян. -Ахвар гала? Чидач ман, гадаярни ахварал фейитIа, балкIандиз зарар гудатIа?* А. Ф. *Лянет... гипноздин таъсирдикди начагьди ахварал фена...* Гь. *Гьамзатов. Гьаким Лукьман – Сержан-Ханум. Магьмуд буба кроватдал алай. Ам гьич кьенвайди хъиз аквазвачир ширин ахвариз фенвай инсандиз ухшар тир.* З. Гь. *Залан кам*

* **ахварикай кватун** *гл., вуж ксай гьалдай акъатун.* *пиянди ахварикай кватна.* А. Къ. *Жуьгьенар. Пелел къайи гьекьедин курум стIалар алаз... ахварикай кватна зун.* Ж. Гь. *Къвед лагьай шикил. Ахварикай кватайла, гьатайла зи вилера Уьмуьрдин тар, дидед сур, неда зун са фикирди...* А. Къ. *Зун буьркьуь я ахвара...*

АХВАРУН *гл., ни; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; ахвар тавун, ахвар тахвун, ахвар хьийимир ксун, ахвар авун.* *Ахварнач за, амма зи къалабулхвиллин серсервал квахьна, чандиз жувахъ инанмишвал, къуват кIватI хьанва.* Къ. М. *Хайи чилин таватар. Папа хинкIар ийидалди, Вичи ширин ахварна.* Ж. *Ваз кар амач гуьзетдай.* **Синоним:** **ксун.**

АХГАКЪАРУН агакъурун глаголдин тикрарвиллин форма. *Кил. АГАКЪАРУН.*

АХГАКЪУН агакъун глаголдин тикрарвиллин форма. *Кил. АГАКЪАРУН.*

АХГАЛДУН *кил. АГАЛДУН².*

АХВАТАЙЛА аватун глаголдин тикрарвиллин форма. *Кил. АВАТУН.*

АХВАТДА аватун глаголдин тикрарвиллин форма. *Кил. АВАТУН.*

АХВАТНА аватун глаголдин тикрарвиллин форма. *Кил. АВАТУН.*

АХВАТУН аватун глаголдин тикрарвиллин форма. *Кил. АВАТУН.*

АХВУДУН аватун глаголдин каузатив ва тикрарвиллин форма. *Кил. АВАТУН.*

АХИРАТ *кил. ЭХИРАТ.*

АХКУН акун глаголдин тикрарвилин форма. Кил. АКУН.

АХКЪАТУН акъатун глаголдин тикрарвилин форма. Кил. АКЪАТУН.

АХКЪАЛТУН акъалтун глаголдин тикрарвилин форма. Кил. АКЪАЛТУН.

АХЛАД хъфин глаголдин эмирдин форма. Кил. ХЪФИН.

АХЛАКЪ суц.; -ди, -да; -ар жува-жув халкъдин адетар хвена тухунин тегьер, эдеблувал. Келун, тежриба, ахлакъ чарасуз я... И. Гь. Заманайрин хумаярни. Тушир а кас икеста, я шувакъни, Ам жергедин виждан михъи итим тир. Авай адахъ камалдувал, ахлакъни, Ирекъай ам авам тушир, алим тир. Ш. Ш. Сулейманан шиирра...

АХЛАКЪСУЗ¹ прил. халкъдин адетрал амал тийидай. Хуьрера ахлакъсуз, эдебсуз крарин вилик падни къун лазим я. Виликдай инсанрай акъатзавай нагъакъан крарай жаваб гузвайбур гзаф тир. Р. Меликова. Садбур - дуьадал, садбур - межлисдик. **Синоним:** къилихсуз, тербиясуз, чѳуру. **Антоним:** къени.

АХЛАКЪСУЗ² суц.; -ди, -да; -ри, -ра ахлакъ авачирди. Ахлакъсузри чун беябурзава. Р.

АХЛАКЪСУЗВАЛ суц.; -или, -иле халкъдин адетрал амал тийидай гьал.... гъайиф чѳугвадай кар ам я хъи, саса вахтара бязи чалкечирри ам (Е. Эмин - А. Г.) вуж тир, ада вуч авунай лугъуз, чтин акъалтIай алчахвал къалурда. Ихътин ахлакъсузвили миллетдални леке вигъизвайди аннамшизавач. М. Ж. Юбилейдиз савкъватар. Ажугъдувал, сабурсузвал, Сергъят квахъай такIанвал, Ахлакъсузвал, абурсузвал, Шит гафарин къакъанвал... А. Къ. ЖаллатIар. **Синонимар:** къилихсузвал, тербиясузвал, чѳурувал. **Антоним:** къенивал.

АХЛАКЪСУЗВИЛЕЛДИ нар. ахлакъсузвал хас яз. # жув ~ тухун, масадбурув эгечIун. **Синоним:** къилихсузвилелди, тербиясузвилелди, чѳурувилелди. **Антоним:** къенивилелди.

АХЛАКЪУН алакъун глаголдин тикрарвилин форма. Кил. АЛАКЪУН.

АХЛАТУН алатун глаголдин тикрарвилин форма. Кил. АЛАТУН.

АХЛАХЪУН алахъун глаголдин тикрарвилин форма. Кил. АЛАХЪУН.

АХЛУДУН алудун глаголдин тикрарвилин форма. Кил. АЛУДУН.

АХЛУКЪУН алукъун глаголдин тикрарвилин форма. Кил. АЛУКЪУН.

АХЛУКИУН алукIун глаголдин тикрарвилин форма. Кил. АЛУКИУН.

АХМАКЪ¹ туьрк, суц.; -ди, -да; ар, -ри, -ра акъул авачирди, акъулсуз кIвалахар ийидайди. Ахмакъ ахмакъдал дуьшугъш жеда. Мисал. Шумуд ахмакъ гъавурда тван, Шумуд айгъамдалди гатан. С. С. Ахмакъвал пис четин тIал я. Гъар ахмакъда са чIарчIикай Лап яцIу чукъван ийида. С. С. Гъарда вичикай хан ийида. Бязи ахмакъарин уьмуьр Физ ава, къуьдгад тийижиз... С. С. Бязи ахмакъар. Вичин акъул вичиз ши-рин, Шумуд ахмакъдиз за чирин, Вад югъ я арабад серин, ХъуьтIуьз кIваликай хкатда. С. С. Къуьлуькай хкатда. Гъар ахмакъдихъ жеда са хух, - ГъикI рахада, - адав рахух. С. С. Пехърени вич катрай къада.

Синоним: сефигъ, кимид(и). **Антоним:** акъуллу.

АХМАКЪ² прил. акъулсуз. Ви къилив зун лап аннамаз Ахмакъ Сулейман хъана хъи. С. С. Наргимиш гъажикIа. "За авурди зарафат тир" шиирда явакъан жегъилдин ахмакъ ихтилатар пуд чкадал, пуд сеферда тикрар жезва. М. Ж. Сатирадин дергесдалди. **Синоним:** сефигъ, кимид(и). **Антоним:** акъуллу.

АХМАКЪБУР ахмакъ прилагательнидикай хъанвай существительнидин гзафвилин къадардин форма. Кил. АХМАКЪДИ.

АХМАКЪВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера ахмакъ гьал. Ахмакъвал къилиз бала я. Мисал. Жуван ахмакъвал жуваз чир жедач. Мисал. Акъулдиз вич хъана кем, Ахмакъвилиз пара уьткъем. С. С. Бязи къанба гулар кIане. Ахмакъвилик квай са азар Чир тахъун я хийир, зарар... С. С. Хъухъ тIун вун уях, мусурман. Ахмакъвал я пис четин тIал, - Лугъунин кар жедач адал. С. С. Ахмакъвал пис четин тIал я. Фикир чукурмир, Фекъир, ви, Ахмакъвилел жемир кIеви. С. С. Ише тефир жуван гафар. **Синонимар:** сефигъвал, кимивал. **Антоним:** акъуллувал.

* ахмакъвал авун гл., ахмакъдаз хас амалар, гьерекатар авун.

АХМАКЪВАЛУН гл., -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; ахмакъвал тавун, ахмакъвал тахвун, ахмакъвал ийимир, ахмакъвал хъийимир ахмакъвилиз хас гьерекатар авун. **Синоним:** кIамашвалун, сефигъвалун. **Антоним:** акъуллувалун.

АХМАКЪБУР кил. АХМАКЪДИ.

АХМАКЪВИЛЕЛДИ нар. ахмакъвал хас яз. **Синоним:** кIамашвилелди, сефигъвилелди. **Антоним:** акъуллувилелди.

АХМАКЪДИ суц.; -да, -да; -бур, -буру, -бура акъул авачирди. Гъар ахмакъда са чIарчIикай Лап яцIу чукъван ийида. С. С. Гъарда вичикай хан ийида. **Синоним:** кIамашди, сефигъди. **Антоним:** акъуллуди.

АХМИШ: ахмиш хъун гл., 1) садлагъана булвилелди яд авахъун; 2) къадардиз гзаф ва гьерекатдиз къалин яз атун (инсанар, малар). Ахмиш хъанва къуд патай Чи чилерал инсанар. Инсанар туш - инсандин Куц авачир душманар. З. Р., Б. С. Шарвили. Абуру дагълариз ахмиш хъана. З. Гь. Лезгийрин риваят.

АХМИШАРУН гл., каузат -да, -на; -из, -зава; -а, -рай, -ин, -мир; ахмишар тавун, ахмишар тахвун, ахмишар хыйимир 1) садлагъана булвилелди яд авадарун; 2) куьч. къадардиз гзаф ва гьерекатдиз къалин яз инсанар, малар къведайвал авун.

АХМИШУН гл., -да, -на; -из, -зава; -а, -рай, -ин, -мир; ахмиш тавун, ахмиш тахвун, ахмишар хыйимир 1) садлагъана булвилелди яд авахъун; 2) куьч. къадардиз гзаф ва гьерекатдиз къалин яз инсанар, малар атун.

АХМУРАР суц.; -ри, -ра туьгьметар, айибар.

* **ахмурар авун** гл., ни туьгьметар авун, айибар гъун.

АХМУРУН т-б, гл., ни низ; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; ахмур тавун, ахмур тахвун, ахмур хыйимир туьгьмет(ар) ягъун, айиб(ар) гъун. *Зи дустари ахмурзава, Заз душманри инадзава, Жувандани, Чарадани Зун акъадиз астадзава.* С. К. Им вуч регъв я?

АХПА нар. са кар (хъана, авуна) алатайла, гуьгъуьнилай. *Гужуналди зун бубади гайитIа, Ахпа ам я эхир дуван, Невжеван. Е. Э. Серминазахъ галаз суьгьбет. Пашман хъана, минет ида на валай, Ахпа, кефи хай(и)ла, за вун гъидани? Е. Э. Аман яр. Калимуллагъ Муса, Иса, Ахпа Али альМуртаза... С. С. Фана дуьнья.*

* **ахпа лагъанач лугъумир рах.**, кIус 'виликамаз хабардар ийизва гъа' манадин ибара. [Арзачи]: *Килиг, зун хъфида, эгер ибурни тапарар хъайитIа, чун масакIа рахада. Заз ви диде, хизанар гъина аватIа, руша Гъина кIелзаватIа, хъсандиз чизва. Ахпа лагъаначир лугъумир.* Н. Ибрагъимов. Гъакимрин папар.

АХПАМАЗ рах., нар. са кар (хъана, авуна) алатайла, гуьгъуьнилай. *Ахпамаз кицIи хъиз цIурмир... С. С. Хва къей кас. Ахпамазди пуд СтIалар, гъар кIвале жед цIуд аялар.* С. С. Куьредин цIерид хуьр. **Синоним:** ахпамазди. **Антоним:** гила.

АХПАМАЗДИ рах., нар. са кар (хъана, авуна) алатайла, гуьгъуьнилай. *Ахпамазди пуд СтIалар, гъар кIвале жед цIуд аялар.* С. С. Куьредин цIерид хуьр. **Синоним:** ахпамаз. **Антоним:** гила.

АХТА туьрк, суц.; -ди, -да; -яр, -ри, -ра хеси авуна, эркеквилин лишан хкуднавай балкIан. *Чир тежез айгъурни ахта, Ягъиз кIуру, хада тахта.* С. С. Гъинама. *Гъарда санлай ийиз гъиргъир, Ахтани айгъур тийижиз.* С. С. Пехърени вич катрай къада.

* **ахта авун** ни вуьж-вуч хеси авун... *Ахпа заз чир хъанай: вич лугъумир, ибуру къун ахта авунва. Эркеквиликай магърумнай зун. Р. Гъ. Шагъ Аббасакай риваят.*

АХТАР: * **ахтар-къинер къун рах.**, гл., ни рахазвайда яб гузвайди вичин рахунрихъ агъун паталай гафар-чIалар авун. *Вучда къуна ахтар, къинер, - Адалатлу дуван амач. Ф. Н. Халкъар ажеб хъанва аси.*

АХТАРМИШУН¹ гл., ни вуьж-вуч; -да, -на; -из, зава; -а, -ин, -рай, -мир; ахтармиш тавун, ахтармиш тахвун, ахтармиш хыйимир 1) гъакъикъат, дуьзвал чирун патал гьерекат авун. *"Язычи" издательстводи лезги чIалал ктабар гъазурдай редакциядин кIвалахар зал тапшурмишайла, за мукъувай лезгийрин игътияжар ахтармишиз башламишна. М. М. Лезги тIвар алатIа. Миграгърин хуьруьн патав археологиядин рекъай ахтармиш тавунвай къеле гва. А. Шихсаидов. Тарихдин эсерриз баянар. 2) чирун, жагъурун. Ахтармиша хам-хам чилер... С. С. Агъа СтIалрин колхоз*

АХТАРМИШУН² суц.; -и, -а; -ар, -ри, ра гъакъикъат, дуьзвал чирун патал гьерекат, гьерекатдин нетижа.. *Амма Азербайжанда яшамии жезвай лезги халкъдин тарихдикай, адан культурадикай, яшайишидикай Икъван чIавалди я са макъала, я са передача, я са илимдин ахтармишун авач. М. М. Лезги тIвар алатIа.*

АХТIУН атIун глаголдин тикрарвилин форма. Кил. АТIУН.

АХУН // **АХУНД** суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) фекъи. *Куьгъне аба, къилел сирих, Акурла, ахун чида кез.* С. С. Куьреда авай аламатар. *Шаирди вич Къубада авай ахунддин патав физвайдакай лагъана. М. М. Виш йисарин имтигъан. Девир арсуз хъайи чIавуз гъатна адлу ахундини МискIинда кваз ачухдаказ яда вичиз кIани чIуфтар. А. Ал. Гъезел. 2) куьч. арифдар. СтIал шаир Сулейман кIел тавур ахун я, валлагъ. С. С. Пис инсандив гзаф ара. **Синоним:** малла.*

АХУР туьрк, суц.; тIун, гъайвандиз цура алафар, ем гудай чка. *Гъар ахмакъдихъ жеда са хух, - ГъикI рахада, - адав рахух. Даим вичиз нагъварни мух Кутадай ахур тийижиз.* С. С. Пехърени вич катрай къада. *Куьгъне балкIандин ахурдал, Чир хъухъ, лам кутIун хъсан туш.* С. С. Ай Фекъир, ви келледа гар...

АХЦЕГЪВИ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра лезгийрин чIехи хуьрерикай сад тир Ахцегъ хуьрйя тир кас. *Тахминан гъар йисан гатфарихъ дагълар цуькلاميш хъайи береда ахцегъвийри цуькверин сувар къурмишзава. И. Яралиев. Шарвили! Шарвили! Шарвили!*

АХЦУКЪАРУН ацукъарун глаголдин тикрарвилин форма. Кил. АЦУКЪАРУН..

АХЦГУН ацIун глаголдин тикрарвилин форма. Кил. АЦIУН.

АХЦГУРУН ацIурун глаголдин тикрарвилин форма. Кил. АЦIУРУН.

АХЧУНГАМ. ВАХЧУН.

АХШАМ туьрк, нар. нянихъ. *Эхцигайла ахшам сегьер, Ялгъуз хъунухъ я вун зегьер.* С. С. Лавгъа самавар.

АХШАМХИЙИР! туьрк, межд.; нянихъ, йифехъ элкьвенвай вахтунда салам гудайла лугъудай гаф.

Синоним: нянин хийрар!

АХЪА прил. акъал тавунвай. # ~ ктаб, ~ пенжер, ~ рак. Бирдан ахъа дакIардай чар аватна, Чар зи кIанидан. Ш. Къ. Ахварикай...

* **ахъа авун** гл., ни-куь вуч акъал тавунвай, агал тавунвай гьалдиз гъун. Гадади пенжер ахъа авуна. Р. Гару пенжер ахъа авуна. Р.

* **ахъа хъун** гл., вуч 1) акъалнавай, агалнавай гьалдай акъатун. Пенжер ахъа хъана. 2) пис гьалдай акъатун. Цававай руг ацукъна, Ахъа хъана гъавани, Аждагъан ярх хъайила, Секин хъана дявени. 3. Р., Б. С. Шарвили. # гьил ~; кIвач ~ хъун.

АХЪАВАЛ суц.; -или, -иле ахъа гьал. Антоним: кIевивал.

АХЪАДАКАЗ нар. акъал тавуна, кIев тавуна. Антоним: кIевидаказ.

АХЪАЗ нар. ачухдиз. Рак ахъаз тамир. Р. Антоним: кIевиз.

АХЪАЮН гл.; -йда, -йна; -йиз, -йзава; -я, -йин, -йрай, -ймир; ахъай тавун, ахъай тахвун, ахъай хъийимир 1) ни вуч кIевнавай, агалнавай затI ачухун. Тухудайдаз жафа шахъуй лугъуз сивни ахъаз туна. Е. Э. Дуст Ягъиядиз. Антоним: агалун. 2) ни вуж-вуч къунавайди азад хъувун. Абуру зун къве гъилив къуна ахъай хъийидач... А. Р. Къве чин. Къушариз хъсанвилер ая, - лугъузва чаз муаллимри. Эгер исятда ахъайитIа, гишила рекъида, за ам гатфариз чими хъайила ахъайда. А. Сайд. Насиран туртур. Антоним: къун. 3) ни вуч гафаралди са куьн ятIани мана гун, ихтилат авун. Ви стхаяр хъайитIа риза, Са гъикая ахъайин за. Е. Э. Наиб Гъасаназ. Дуст, за ваз са кар ахъайин: Гъич масадаз жемир хаин... С. С. Хъсан туш. Сулеймана ахъайна ваз рикIин гъарай, гъа икI гъараз. С. С. Заз я женнет багъ, Марият. «Ирид цавар, ирид чилер...» - Лугъуз диде рахадай. Ахъайдай заз яргъи махар, Гъакъикъатда таквадай. Т. А. Махар туш. 4) кардик кутун. Чахъ авай дарвилериз, четинвилериз килиг тавуна, цIийи къве школа ахъайна кардик кутунва. ЛГ, 1999, 1. IV. 5) арадиз атун. вуч Бейдуллагъди гъуьндуьшкадиз кутур цицибар ахъайнач. С. Муслимов. Цицигъ-наме. Ахъа хъувуна Векъерни цуьквер, гъакI килигналди Тух жечир вилер. А. Ф... са арадила, къуртIуь хъана какайрал ацукъай гъуьндуьшкади Шангъараз къветрен шарагрис ухшар авай цIикъвед шараг ахъайна. А. Сайд. Гъуьндуьшкадин шараг. б) ни низ ятIани гун патал ракъурун, тайинарун. - Чаз ахъайзавай къван простынар, хъуьуьганрин чинар, дасмалар, одеялар вичин кIвализ тухуз, чакай ягъанатарни хъийизва. Ш. Исаев. Завхоз.

АХЪТИН тIв-эв. 1) тIвар къунвай ва я тIвар къунвачтIани рахазвайбуруз тайин тир къилихар, ери авай. Ахътин нямет туна кIвале, Бес мад ви вил квел хъана хъи. Е. Э. Вирт квахъайдаз. Агъзур нянет хъуй ахътин са дишидаз. Е. Э. Пис папаз. Вилиз таквар ахътин пис хер Кана на зи чулав лекъер. С. С. Къве хтул къейила. [Агъакиши] рикIив къамир ахътин гъаким, Рушаз кIанид я Шихрагъим. С. С., С. М. СтIал Саяд. 2) герек еридин. Уьмуьр физва, авач ахътин базарни Фена савда авуна ам къачудаи... И. Гъ. Дамах ийиз жеда завай уьмуьрдал. 3) вини дережадин. Ахътин руш авай ваз вуч ава! Р.

АХЪТИНБУР ахътин тIв-эвездикай хъанвай сушествительнидин гъафвилин къадардин форма. Кил. **АХЪТИНДИ.**

АХЪТИНДИ суц. -да, -да; -бур, -буру, -бура ихтилат никай-квекай ятIа, гъадаз ухшарди. [Шихрагъим] Ахътинбурал вуна заз кичIарар гумир, кавха... С. С., С. М. СтIал Саяд. Герек туш ам авай колхоз, Ахътинд авай мехъермел кый. С. С. Гъахътин темпел кый. Ширин гафар хъунал мецик, Ахътиндахъ гъунар жедай туш. С. С. КIаму садра селна лугъуз.

АЦАДАЙ прил. нек гузвай ва нек гун ацун паталай хуьзвай. "Партсъезддин" тIварунихъ галай колхоздихъ 200 лапаг, 300 къарамал ва ацадай 100 кал авай. Ш. Шабатов. Ерийрал рикI ала.

АЦАДАРУН гл., каузат -да, -на; -из, -зава; -0 || -а, -ин, -рай, -мир; ацадар тавун, ацадар тахвун, ахцадарун, ацадар хъийимир || ахцадармир чукIурун (цал). # цал ~, пару ~ кIвал -. **Синоним:** уьцIуьрун.

АЦАЛДУН гл., каузат -да, -на; -из, -зава; -0||-а, -ин, -рай, -мир; ацалд авун, ацалд тавун, ацалд тахвун, ацалд хъийимир 1) ни вуж нел-квел сад масадал гьалтдайвал авун. За абур бахъда ацалдна. Р. 2) ни вуч нел; са вуч ятIани булдаказ гъана ихтиярда тун. Киртичар лагъайтIа, гъана ацалдна. Р.

АЦАЛТНА рах., нар. вичелай вилик квай гафунин мана кардин тегъер яз. # ван ~, гъарай-эвер ~, цIрив-цIрив ~. Са нянрихъ Исли бадеди мурмурдал ацалтна лапаткадал цекверин кIунтI чукIурзавай. А. Сайд. Цекверин кIунтI... пиянди, гугрум пахърахъдал ацалтна, гурарин кIаниз къван ахватна. Ф. Б. Цивилизация акунвай лезгидин къиса.. Трактордин винел фурфур ацалтна гарарал къугъвазвай пуд пилен яру пайдах ала. К. М. За квез ахъайда... Угъ ацалтна залан тачкадиз ялзавайла, зун ветегадин чIехидаз акуна. С. М. Маяк Саимат.

АЦАЛТУН гл., вуж нел-квел; -да, -на; -из, -зава; -0 || -а, -ин, -рай, -мир; ацалт тавун, ацалт тахвун, ацалт хъийимир 1) сад масадал гьалтун. Гада зал муькъвел ацалтна. 2) са вуч ятIани ихтиярда гъатун. Гъардал са кило гъери ацалтна. Р. 3) са куьн ятIани (азардин, четинвили), таъсирдик хъун Макъалада Россиядинни Азербайжандин государствойрин арада авай сергъятдилай элячIадайла республикадин агъалийрал ацалтзавай са бязи четинвилерикай дуьздаказ лугъузва. Министрди баян гузва || ЛГ, 2000, 10. VIII. 4) куьч., вуж нел са вуч ятIани тIалабиз гьалтун, алат тавун. Вун зал вуч лагъана ацалтнава? Р.

АЦАХЪУН гл., вуч; -да, -на; -ин, -0 || -а, -рай, -мир; ацахъ тахъун, тацахъун, ацахъ тахвун **пурпу чилиз фена чукIун** (дарамат, кирпичдин жугъун, пару). *Ви рикI пад хъуй кIвал ацахъна*. Е. Э. Къедекни пер чуьнуьхайдиз. - *Варар къван варар атIай цлар ацахъдачни, я Иран буба? - тикрарзавай езнеди минетдай жуьреда*. М. Б. «Жигули».

АЦУКЪАЙ ацукъун глаголдин причастидин форма. Кил. **АЦУКЪУН**.

АЦУКЪАРУН гл., каузат., ни вуж; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; ацукъар тавун, ацукъар тахвун, ацукъарун, ацукъар хъийимир 1) **къалчахар чиле, куьсруьда акIурнавай гьал къабулиз тун**. *Ацукъарна элди ам Чин суфра авайнихъ*. З. Р., Б. С. Шарвили. *Гьебейрин къве хилени самар-векьер туна, къве гуьндуйшка ацукъарнавай*. С. Муслимов. Цицигъ-наме. *Патай атайбур салахъ галай кIвале къилди ацукъарнавай, хуьруьнбур - айвандик...* М. Б. Футболист. 2) **яшамии жедай мумкинвал тун**. # хуьре ~, кIвале ~. *Маслам ибн-Абдалмалика... Дербентда мискIин эцигна, шегьерда ва патарив гвай чкайра арабар ацукъарна, абуруз чилер гана*. А. Шихсаидов. Тарихдин эсерриз баянар. 3) **дустагъда тун**. *Зи къуниши къве йис гана ацукъарнава*. Р. # <вичин> чкадал ~, къилел ~

АЦУКЪУН гл., вуж-вуч; -да, -на; -из, зава; -0 || -а, -ин, -рай, -мир; ацукъ тавун, тацукъун, ацукъ тахвун, ацукъун, ацукъ тавун, ацукъ хъийимир 1) **къалчахар са квел ятIани эцигнавай, кIвачер кIватIнавай гьалда хъун**. *Цел фир рекъе къуд-вадра вун ацукъна*. Е. Э. Тумакъ яц. *Чун машинда ацукъ хъуьурла, гила гъиниз? - хабар къуна шоферди*. З. Э. Цийи Даркгушар. *Ацукънава дерзичи Командирдиз партал цваз*. И. Гь. Ксения. 2) **юлдаш хъун, шерик хъун**. *Ацукъ кар чидайдан къвалахъ, Чира жуваз течир кIвалах...* С. С. Къарагъ, *лежбер эллер*. *Ацукъмир кулакдин къвалахъ, Вун агъамир адан чIалахъ*. С. С. Дуст я лугъуз куьгъне душман. 3) **тайин са гьалда аваз хъун**. *Яр ацукъна кIвале хелвет Зардин кифер хразва*. Е. Э. Эй, *зи гуьзел*. *Ацукъмир душмандин къвалахъ, Жемир гъич вун адан чIалахъ*. С. С. Кесибриз. *Гила Михаил Горбачёв вичи вучиз акI, авунайта гъавурда тваз, вич гъахъариз ва михъи ийиз ацукънава*. ЛГ, 2003, 30. I. 4) **чехивал авун**. *КIанзава ваз, ацукъ цуьквер тахтунал, Амай ничхирринни из дуван, бахтавар*. Е. Э. Билбил. 5) **маса кар тийиз, гуьзлемишунин гьалда аваз хъун**. *Етим Эмин, гзаф хъел кваз ацукъна...* Е. Э. Гуьзел яр. *Ийиз ацукъ сабур, фагъум: Им вуч мусибат хъана хъи*. Е. Э. 1877 - йисан бунтариз. 6) **дустагъда хъун**; 7) **лув гудай къушар, улакъ чилел хъун**. *Чи самолёт са сятинин геж ацукъна*. Р.

* **ацукъай халкъар урус, ктаб, суц.**; **куьчери халкъарилай тафаватлу яз, санал ериламиш хъана яшамии жезвай халкъ**. *Малум тирвал, чапхунчи халкъар чин медениятдай ацукъай халкъарилай хейлин гуьгъуьна амукъун адетдин кар тир*. Р. Р. Лезги халкъдин игитвилини эпос.

* **ацукъун-къарагъун суц**. 1) **яшайишдин тегьер**. *Хпуькъвийрин рикIин михъивал, гъилин жумартвал, мецин ширинвал анжах абурухъ галаз ацукъун-къарагъун хъайи дагъвийриз хъсандиз чида*. Ж. Гь. Лекьерин *гуьндурда*. *Эпос халкъдин ацукъун-къарагъуникай, игитвикай малумат гуьзвай къуд цIарцIин манийралди башламиш жезва*. Р. Р. Лезги халкъдин игитвилини эпос. *Лап аял тирла, зи ацукъун-къарагъун къатIана, зи рагъметлу диде-бубади зи тIварцIихъ, Керимахъ ханни гихлит хъувунай*. Т. А. Мешебиги. *Заз инсанрин ацукъун-къарагъунни таниши я*. А. М. Гуьжет. 2) **дуствилин алакъяяр**. *Чи арада ацукъун-къарагъун авач*. Р. * **рикI ~, рикI чкадал ~**.

АЦУН гл.; -ада, -ана; -аз, -азва; -уз, -урай, -ан, -амир; тацун || ацун тавун, ацун тахвун, ацун хъийимир 1) **ни вуч гъайвандин регъуь, мамар акъажиз, нек авадарун**. *Калер ацаз машгъул хъанва къарияр*. Х. Т. Гатун йиф. *Дили жедай, ргадай ам, Регъуьдик гъил къагъайла*. *Тек дидедив ацаз тазвай, Гъамни мани ягъайла*. М. Б. Деве. - *Къе Селмиди гъар каликай цIуд литр нек ацанвай*. Къ. Р. Самур, *къе ви дереда*. 2) **куьч. ни вуж алцурарун**.

АЦАЙ прил. 1) **вичин къене пад тамамвилелди куь ятIани къунвай**. *АцIай вир цларивай къаз хъижедач лугъудайвал, завай кхъин тавуна акъвазиз хъхъанач*. А. Эсетов. *Тек са йис* // ЛГ, 2000, 10. VIII. 2) **адетдилай артух куьквал авай (инсандикай рахадайла)**. *Юкъван буйдин туькме, ацIай и къариба кас инанмиш камар къачуз вичин вилик акатна... физвай кицIи къекъуьрзавай*. Къ. М. Дагъларин къанунар. *Ахваравай гуьзел дагъви Дишегъли хъиз аквазвай, АцIай хурар, назик чин, Къилелни таж алазвай*. А. С. «Ксанвай гуьзел». 3) **къалинвал авай (сес)**. *Атабекова залда ацукънавай алим рушарилай башламишна виридан гъилер къуна, ацIай ванцелди виридаз вичин тIвар лагъана*. Къ. М. Хайи чилин таватар.

* **ацIай варз суц.**; **элкъвей формада авай варз**. *АцIай варз хъиз экъечIада бахт Саядринни Афисатрин...* Х. Х.

* **ацIай гъилелди нар**. 1) **пишкешар гваз**. *Са къве йикъалай, иншаллагъ, ам вичин ацIай гъилелди къведа*. Къ. М. Дагъларин деринрин булахар. 2) **агалкъунралди**. *АрхитIрин къванцицивин хкудзавай рудникдин рабочияр... шахтеррин сувар ацIай гъилелди къаршиламишунин гъакъиндай фикир-фагъум авунин къайгъудик квай*. Къ. М. Дагъларин деринрин булахар.

* **ацIай гатIал алайдан мез яргъи жедая мисал хъсан дуланажагъ авайдаз рахазни ашкъи жедая**.

* **ацIай гатIал гишин къиф суц**. *девлетлу, амма гзаф къаних кас*.

АЦИАНА нар. 1) **жими затI къапунин руварив къван**. *Ваз аквамир ам ацIана, - Туш, - ичIи каркун я, валлагъ*. С. С. Пис инсандив гзаф ара; 2) **булвилелди, гзаф**. *Авачиз туш, ава хъи квехъ ацIана*. Е. Э. Азиз

дустар, килигдачни зи гьалдиз. 3) **къене пад са куь, ни ятлани тамамвилелди къуна.** *Гъаят инсанрай ацлана аквазвай.* Р.

* **ацлана-равана нар.** *кIвале мал-девлет дулу хьун. Зи кIвал ацлана-равана ава, зун жувни хьсан якIа-чIарчIе ава.* А. Къ. Хукац-Ханум.

АЦАНВА гьал 1) **къен авай са вуч ятлани ни-куь ятлани тамамвилелди къунва** *Вир цяй ацланва.* Р. 2) *куьч. булвилелди ава. Дишегълийриз, гъа виринра хьиз, я гад, я къуьд авачиз, кIвалах ацланва.* ЛГ. 1999, 11. III. 3) *куьч. тух хьанва.*

АЦИРАНЦИ *суц.;* -ди, -да; -ар, -ри, -ра **кицIяй гъарай акъатунин тегьер къалурдай гаф.** **Синоним:** *анцI.*

* **ацIранцIар акъатун** *гл.;* **квяй кицIяй гъарай акъатун.**

АЦИУН *гл., -уда, -ана, -уз, -узва; -рай; тацIун, ахцIун, ацIун тавун, тахцIун, ацIун тахвун, ацIун тавурай, ахцIун тавурай, ацIун тахвурай* 1) **къене пад тамамвилелди куь ятлани къерехрив къван къун.** *Артухлама ашнади совхоздин багъларай даимшина дакIаррив къван ичерай ацIанвай еке кIвал, дегълиз акваз кичIела... вун илифарначир.* Т. А. Мехъер куьтыгъ тахъанмаз. 2) *куьч. гзафвилелди хьун. Хкадриз цIаярлай, чкIуриз ванер, Аялрив ацIудай дагъларин ценер...* С. К. Яран сувариз. *Гъаятарни ацIанвай зи суьруьдив, Им са вахтни хьанач хьи куь атайди.* С. Им са вахтни хьанач хьи куь атайди. * **вил** ~.

АЦИУНАР *суц.;* -ри, -ра **гъуьлуьз тухванвай руш бубадин кIвализ феи (фидай) вахт.**

АЦИУРУН *гл., каузат* -да, -на; -из, -зава; -а, -рай, -ин, -мир; *ахцIурун, ацIур тавун, ацIур тахвун, ахцIурмир, ацIур хьийимир* **къене пад тамамвилелди квеь ятлани къаз тун.** # **хъуьцуьган сарив** ~, **сумка ичерив** ~, **къалиян тенбекдив ацIурун, патрум барутдив** ~ * **анкета** ~.

АЦИУЦИ ацIун *глаголдин эмирдин форма.* **Кил.** **АЦИУН.**

АЦИУЦИА *суц.;* -ди, -да; -яр, -йри, -йра **фан жуьреяркай сад.** *Фарин гъар жуьреяр ава. Хьран, тIанурдин, чар авай, къатай, як авай, къулан, акадин, ацIуцIаяр, базламачар, пурнияр квай, гъажикIад гъуьруьн, юхвар, чкалар, шуьруьяр, куьтер.* ЛГ, 1992, 23. IV.

АЧАР // **ГЪАЧАР** *туьрк, суц.;* -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) **агалнавай рак, дапIар, сандух ахъайдай алат, куьлег....** *а кIвалин ракIарал са кицI ала, гъа кицIин кIаник кIвалин ачар (куьлег) ква* С. Муслимов. *ЦицIигъ-наме. Куьлег гьинал эцигнатIа, рикIел аламач.* Р. **Синоним:** **куьлег** 2) **резба алай турбадал ва маса шейинал гайкаяр гьалддай ва гьалдна кIевнавайбур алуддай алат.** # **цIипуд лагъай; гъвечи** ~, **чIехи** ~. *Накъ гараждай машиндин вири ачарар чуьнуьхна.* Р.

АЧАРЧИ *суц.;* -ди, -да; -яр, -йри, -йра **ачардалди ийидай кIвалахар тамамарзавайди.** *Яр Бакуда ачарчи я, Чан ачардал гьил алай яр.* Ф. Гаврош Бакуда *са нафтIадин буругъда ачарчи тир.* Я. Къафаров. "Зазни чидач".

АЧАРЧИВАЛ *суц.;* -или, -иле **ачарчи пешекар.** *Бакудин нафтIадин мяденра 10-15 йисуз ачарчивиле кIвалахай бубади хайи Гъетегърин хуьре ва райондани жавабдар тамамарнай.* К. К. Халкъдин баркаллу, илимдин къагъриман хва // ЛГ, 2000, 15 VI.

АЧКАР *суц.;* -ди, -да; -ар, -ри, -ра **гуьрчег цIакулар авай тамун верч.** *Ватан чилер я, гъуьлер я, цавар я. Тамун ачкара я ам, гъуьлуьн балугъ я.* И. Гъ. *Ватан чилер я... Паркъулдин пешелай яд хъвадай чна, Ачкаррин манийриз яб гуздай чна.* С. К. Хиялар, аялар.

АЧУХ¹ *туьрк, прил.* 1) **гъяркъуь, гегьенш.** *Виридаз дуст авай чка Рехъ ачух уьлчуь хъайила...* Е. Э. *Гъазанфераз.* 2) **ахъа.** *Гила ачух я ваз майдан, бахтавар.* Е. Э. *Билбил.* 3) **масада къун тавунвай** [урус: *свободное*]... *машинда амай ачух чка тек гъам тир эхир.* М. Б. Спелар. **Синонимар:** **ахъа, ашкара** **Антоним:** **кIеви.**

* **ачух авун** *гл., ни вуч* 1) **кIевнавай, агалнавай затI ахъаюн.** 2) *куьч.* **са куьн ятлани манадин гъавурда тун.**

* **ачух гьил** *прил.* **минтIикъвал авачир, жуваз авай затI масадаз гудай.** *Ам халис шаир тир -рикIни, гьилни ачух...* А. Къ. *Бадедин савкъват*

* **ачух дуьнья** *суц.;* **дарвал авачир уьмуьр.** - *Зун къейила, тазиятдиз къведайди Ачух дуьнья, я сагъ чан тахъайд атуь.* -Е. Э. *Веси.*

* **ачух дуьнья дар хьун** *гл., низ гуьгъуьлар пис хьун.* *Ачух дуьнья хъана чаз дар.* Е. Э. *Дустариз. Виш агъзур йис хъайитлани ачух дуьньядал, гъар са чIавуз адан гуьгъуьл дар жеди.* Е. Э. *Къве паб.*

* **ачух къабагъ** *кил.* **ачух чин**

* **ачухдиз рахун** *гл., вуж къиле авай фикир хъел квачиз, меслятдалди лугъун.* *Рахач абур сад-садав ачухдиз.* Е. Э. *Къве паб.*

* **ачух сес** *суц.;* **сивяй са жуьрединни манийвал авачиз акъатзавай чIалан сес.** *Ачух сесер жуьрба-жуьр хьунухьин сеьиб ам я хьи, чна мецен жуьрба-жуьр чкаяр сивин къавук хкуьрзава, пIузарар жуьрба-жуьр гьалда къазава, сив гъагъ гзаф, гагъ тIимил акъатзава. Лезги чIалан ачух сесер ибур я: а, и, о, у, уь, э Гь. Гь. Грамматика.... ачух сес кIевиз ва я явашидиз лугъуз жеда.* Р. И. Гъайдаров. *Лезги чIалан фонетика. Са бязи тек гъежадин гафар дегши хъайила, абурун ачух сес акъатда. Месела: кас - ксар, кар - крар.* III. М.

Саадиев, Я. Ш. Агъмедов, А. Г. Гуълмегъамедов. Дидед чІал. II синиф.

* **ачух тушир сесер** суц.; **сивяй са гъихътин ятІани манийвал аваз акъатзавай чІалан сес**. *Ачух тушир сесер акъуддай чІавуз сив ачух сесер акъатдайдалай тІимил ахъа жеда, адалай гъейри, сиве гъавадал жуърба-жуър манийвилер дуьшуьш жезава: гагъ мез сивин къавув игиз жезва, гагъ пІузарар игис хъана кІеви жезва ва ихътин маса гъалар мад жезва. Гъ Гъ. Грамматика. Звелни-эвел ачух тушир сесер чтин составдиз, яни чеб квекай хъанватІа, ва я ибарат ятІа, гъадаз килигна... пай жезва. Р. И. Гъайдаров. Лезги чІалан фонетика.*

* **ачух хъун** гл., 1) вуч **кІевнавай, агалнавай затІ ахъа хъун**; 2) куьч. **са куьн ятІани мана тайин хъун**; 3) *вуж-вуч хъсан патахъ дегиш хъун. Ачух хъанай, акурла ам, Шикилчи сефил. А. Къ. Къван. Ачух хъана Тамам зи гъал, Адан гъуьрмет заз ақунай. А. Б. Духтур. За, иштагъ ачух хъун патал, чиг аламаз къве маргъ агудда. Б. Гъ. Заз эвера.*

* **ачух чин [къабагъ]** суц.; **гъуьрмет аваз къабулун. ХъайитІа ачух къабагъ, - затІни герек туш.** Е. Э. Герек туш.

* **ачух чин [къабагъ]** суц.; **рахазвайдаз гъуьрмет авунин лишан яз чин чІур тавун. ХъайитІа ачух къабагъ, - затІни герек туш.** Е. Э. Герек туш. * **гъуьгуьл (ар) ~ хъун, иштагъ ~ хъун.**

АЧУХ² *рах., нар. чъунуьх тавуна. - На ви метлеб заз лагъ ачух, -Гъавурда тур, къей регъуьхбан. С. С. Регъуьхбан.*

АЧУХ³ **ачухун** глаголдин эмирдин форма. Кил. **АЧУХУН.**

АЧУХАРУН // **АЧУХУН** гл., ни-куь вуч -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; *ачухар авун || ачух авун, ачухар тавун || ачух тавун, ачухар тахвун || ачух тахвун, ачухар хъийимир || ачух хъийимир* 1) **кІевнавай, агалнавай затІ ахъаюн. Чи чІехи тир юлдашари Ачухна чаз вар и муькъуьн.** С. С. Куьреда цийи муьгъ. *СиратІ муькъуьн ачухда вар Сив хвейила, я мусурман. Х. Къ. Сивер техуьзвайбуруз. Заз зегъем я. Пенжер ачух, герек я миьхи гъава. Ф. Н. Зегъемвал. 2) куьч., са куьн ятІани манадин гъавурда тун. Ничида, ада чаз мад вуч авун теклифдатІа, вуч ачухардатІа, - килигда чун... Къ. М. Хайи чилин таватар. Шаиррин везифа - чи поэзиядихъ авай тербияламишунин метлеб мадни зурбаз ачухаруникай, ада халкъдиз къуллугъ авун къвердавай виниз хкажуникай ибарат я. А. А. Лезгийрин поэзия вилик тухунин бязи месэлайрикай. Абу Сайд аль-Хадриди пайгъамбардин гафар рикІел хкизва: "Дишегълидин патавай хтана, адан сир ачухзавай итимди Аллагъдин вилик лап еке гунагъ кар ийизва". Диндикай суьгъбетар // Самур, 1994, № 3. Ина (Са имаратдин сир || Газ. "Эдебият ва инжесенет", 1983, 18-ноябрь - А. Г.) бязи малуматар ачухардайлани чІуруз къалурунриз рехъ гузва. М. М. Чун «гъвечІи» халкъ туш. *Вакъиф кис хъана. Са ара гана, ахпа ада рахун давамна: - Акі хъайила за ваз сифте къилелай ачухин... М. Ш. Рагъ къаршиламишзава. * дерт ~, рикІ ~.**

АЧУХВАЛ суц.; -или, -иле **вири чир жедайвал, тайин жедайвал.** # гъавадин ~, хатІарин ~. **Синонимар:** ахъавал, ашкаравал. **Антоним:** кІевивал. * **рикІин ~, чинин~.**

АЧУХВИЛЕЛДИ нар. **ачухвал аваз. Синоним:** ахъадаказ, ачухдаказ, ачухдиз, ашкарадаказ, тайиндаказ, тайиндиз. **Антоним:** кІевидаказ.

АЧУХДАКАЗ нар. **ачух яз, кІев тавуна. Рахай къучагъар вири зегъметчи элдин вилик ачухдаказ рахана...** Къ. М. Хайи чилин таватар. **Синонимар:** ахъадаказ, ачухвилелди, ачухдиз, ашкарадаказ, тайиндаказ, тайиндиз. **Антоним:** кІевидаказ.

АЧУХДИЗ нар. 1) **ахъа тир гъалда. Гъакъикъат чъунуьх тавуна, рикІе авай фикир тирвал. Нагагъ хвейтІа сад-садалай артухдиз, Чай, шекер гуз, гъам зар-зиба алукиз, Рахач абур сад-садавди ачухдиз...** Е. Э. Къве паб. *Уьлкве тирвал физва дяве сурарихъ галаз, Гуьмбетрихъни, шикилрихъни тІварарихъ галаз. Физва дяве жаваб хгуз тежердахъ галаз, Писвал ийиз писвилiz гъил текъвердахъ галаз. (КичІерхъанар! Кар ачухдиз ийиз тежербур! Чихъ намус, я юкъуз, я йифиз тежербурІ).* А. Къ. Шиирдин гуьмбет. 2) куьч. **чъунуьх тавуна. Вид багъна я. За лугъун ваз ачухдиз. И. Гъ. Саяд. 3) гъавурда акъадайвал. Сес хкажна, ачухдиз лугъуз жеда хьи, туьхкІуьриз тежесвай чІурувилер, нагъакъанвилер Эвелни-эвел уьлкведин иесивал ийиз алакъ тавунилай аслу я. И. Мурадов. Къайдасузвиликай къанун хъайила // ЛГ, 2000, 2. III. Синонимар:** ахъаз, ахъадаказ, ашкарадаказ. **Антоним:** кІевиз.

АЧУХУН кил. **АЧУХАРУН**

АЧІ суц.; -а, -а; -ар, -ари, -ара; **вацІун, кІамун къерехда ва я маса чкайра ханвай чилерин ара. Ви сесера цІун мецерин ван ава, Къаяйринни, ачІаринни аранрин.** А. Къ. Дидедин чІал.

АШ фарс, туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ари, -ара **къетІен шартІаралди ргай дуьгуьдик, чІахарик ягълу, як, хурма кутуна гъазурай хуьрек. Дустариз на аш ганава.** Е. Э. КІани ярдиз. *Гъар хемисдиз КІан жедеи аш, Киткид адан руфуник каш...* С. С. Инсафсуз къавум. *Аш недай устІар я Тамам, Ийиз гъерекат и фекьи.* С. С. Эгъли Гъидаят я фекьи. *Гзаф нез хъайила, ашни цуру яз аквада.* А. А. Къубудиз яд къевезва. *Хъел кваз къежел экъечІна, Гъарай гана аштаздиз: - Вуна авур ашдивай ЗатІни хъанач а касдиз.* З. Р., Б. С. Шарвили. *Мейланан мехъерик феий Сейфуллагъдиз, амайбурухъ галаз санал, чІахарин аш гъанай.* С. Муслимов. Цицигъ-наме. **Синоним:** плов || пилав рах.

* **аш акурла галтугдайди, хаш акурла катдайди** мисал тIуьн патал дин маса гудайди, тIуьнал гзаф рикI алайди.

* **аш авун** гл., **аш гъазурун**. Вун аш ийиз гатIуналди, Мухакай дугъуь жедайд туш. С. С. Ахмаквал пис четин тIал я.

* **ашдин кьил** суц.; **аш хуьрек нез къапуниз акъудайла адан винелай вегъедай ширинлухар**. И вахтунда ашпазри Суфра вилик эКяна. Агъуяр квай ашдин кьил Игътиятдив ахъайна. З. Р., Б. С. Шарвили. **Синоним: къара**. * **дугъуьдин** ~, **чIахарин** ~.

АШАРАТ кил **ГЪАШАРАТ**.

АШЕР // **ГЪАШЕР** прил. къизмиш, ашкьи крарал, ашнавилел рикI алай. # ~ паб, ~ итим. Гъич са затI жеч ихътин ашер. С. С. Къве кIвачел къекъведай лам. Идалай гъашер лам чаз хъайиди тушир!.. Йикъ лагъана гъаятдив хкведачир хъи! Р. Гъ. Шагъ Абасакай риваятар.

АШЕРВАЛ // **ГЪАШЕРВАЛ** суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера къизмишвал, ашнавилел рикI алай гьал. Вучиз... Ашервили ийизвай лукI, Авач, лугъуз, са затIни пак? А. Къ. Зи хъен йифен даКларда. Ашервили инсандин кIвал чIурда. Р.

АШКАР кил. **АШКАРА**.

АШКАРА¹ фарс, ктаб, прил. 1) **виридаз малум, тайин, чидай, гъакъикьи**. Хуьз гайи сир дугъзда хъана, ашкара. Е. Э. Эминни адан яр. Лежбер юлдашарин уьлчи Амач хъи ашкара, юлдаш. С. С. Я къван карвансара... Са халкъдихъ вичин вири гъавурда акъадай чIалалди кхъин, басма, газет, ктаб лазим тирди гила вирибуруз ашкара я. са чIалаз вичиз килигай сесер авайди я. Гъ. Гъ. Лезги чIалан нугъатрикайни гъарфикай са къве гаф. Чехи Албаниядин тIвар хвенвай Алпан хуьре ассимиляциядин гелер лап ашкара жезва. М. М. Лезги тIвар алатIа. 2) **чинебавал авачир**. АватIа дуствилин гъуьрмет, Захъди ашкара яз КIан я. Е. Э. КIан я.

* **ашкара авун** гл., **ни низ вуч ахъаюн, масадаз (масадбуруз) лугъун**. Чи арада авай маса инсандин рикIиз зи дерт вуна ашкар имир, яр. Е. Э. Яр. Абуру [цекверин - А. Г.] духтурривайни лугъуз тежедай кIвалахар ашкара ийида. А. Сайд. Цекверин кIунтI **Синонимар: малум авун, райж авун**.

* **ашкара хъун** гл., **ни низ вуч виридаз малум хъун, чинебавал амуьк тавун**. **Синонимар: малум хъун, райж хъун**.

АШКАРА² нар. **виридаз малум яз, чинебавал авачиз...** бязи шишра... "гъар инсандиз жуван дердер ашкара къалуз жедач", лугъуз... ишкаят ийизвай... М. М. Гъ. Чехи шаир.

АШКЪ нугъ. // **АШКЪИ** араб, туьрк, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) **са нин ятIани нихъ ва я квехъ ятIани авай гъевес**. Ашкьи гъавалу я, - ваз къарар авач. Е. Э. Билбил. КIанивилин ашкьиди дерт къуруриз, рикIи гъанихъ гадарзавай гъавадиз. И. И. Муьгъуьббат. 2) **муьгъуьббат, кIанивал**. Ви ашкьидал за тияла хъвана, яр. Е. Э. Багъалу яр. Ашкьидин дерт я хъи зегъмет. Е. Э. Гуьзел Тамум. [Шихрагъим] Килиг, дуст! Зи вири яшайиш, шадвал, лугъуз хъуьруьн, кIанивал, ашкьи - вири Саядперидай аслу тир. С. С., С. М. СтIал Саяд. Гъикъван вуна авуртIани зулумар, "Ашкъ", Ашкъ" лугъуз за дугъняда твада ван М. М. АкI жемир хъи. Ашкьидин рехъ алатна фад, Муьзеффераз къуна на гъад. Муьгъуьббатдив агатна мад, Вав рахадай мез жеда жал? М. М. Жеда жал?

* **ашкьи хъун** гл., **са кар авунал гъавалу хъун**. Гагъ ийиз на дяве саваш, Жеда ваз ашкьи, Дагъустан. С. С. Жезамач эхиз, Дагъустан. [Царухва]. Калхуздив ашкьи аваз кхъенвайбуруз пакамахъ чна кьилдин собранидив эверда. Гъ. Гъ. Колхоз.

АШКЪИДАЛДИ нар. **ашкьи аваз, рикI алаз**. [Пери]. Ашкьидалди хъайитIани кIандач заз куь калхузар. Гъ. Гъ. Колхоз. Ислягъвилин договордал халкъари Къул чIугвада ашкьидалди вирида. Х. Т. Ислягъвал чи дамах я. Концерт куьтягъ хъайила, кIватI хъанвайбуру гзаф ашкьидалди Султановаз мадни сегънедиз эвер хъувунай... А. Р. Мани арадал атун. Ада (Х. Хаметовади - А. Г.) уьмуьрдикай ва кIанивикай ашкьидалди ва гуьрчегдиз кхъизва. М. Ж. "Ша хуьн пакдиз чи Эминан чIал чна". Сатирикди, юмористди дустариз Ашкьидалди кIелна цIийи расказар... Ж. Къведра кIелай расказар. **Синонимар: ашкьидивди**. **Антоним: гужуналди**.

АШКЪИДИВДИ нар. **РикI алаз**. Ашкьидивди ийиз на къал, акваз-такваз ви мал, жамал... С. С. Эй бенде, вахъ... Трактордик ван кутуна Секнеди, Башламишна ашкьидивди шад кIвалах. Ш-Э. М. Трактористка Секне. Ашкьидивди хъуьредай шад, Муьгъуьббатдин цIиг я Эмма. С. Эмма. **Синоним: ашкьидалди**.

Антоним: гужуналди

АШКЪИЛАМИШУН гл., -да, -на; -из, -зава; -0// -а, -ин, -рай, -мир ашкъиламиш тавун, ашкъиламиш тахвун, ашкъиламиш хъийимир **гъевес кутун, гъевесламишун**. Балугъар акъатуни ашкъиламишнавай ветегадин руководствоми атана югъди рабочийрик тади кутаз гъуьлуьн къере жедай. С. М. Маяк Саимат. Гъ. Гъажибегова гъайиф чIугуналди къейдзава: "Маса халкъари милли литература вилик фин ашкъиламишзавай чIавуз чи лезгийрин чIехи пай интеллигентри, къаншар яз, и касдив маниьвалзава. Д. Агъмедов. Хкахъ тийир гъед // ЛГ, 2000, 18. V.

АШКЪИЛУ прил. ашкъи авай, гъевес авай. # ~ шаир, ~ зегъметчи. Ам (С. Сулейман. - А. Г.) вири крарин активный иштаракчи ва ашкъилу женгчи хъана. Гъ. А. Поззиядин жавагъирар яратмишайди. Тебиатди ваз ганва гуьзелвал Къарсурдай жегъил ашкъилу рикIер. Ш. Къ. Тебиатди ваз ганва. Съезддай хтайдалай гуьгъуьниз Саиматакай партиядин съезддин материалар халкъдив агакъардай ашкъилу пропагандист хъанва. С. М. Маяк Саимат.

* **ашкъилу авун** гл., ни-куь вуж куьч. ашкъи авай гъалдиз гъун, ашкъи авайди хъурун. Сулейманан ширири фронтда чи аскерар, далу патта рабочияр ва колхозчияр Ватандин рекъе чанар эцигунал ашкъилу ийиз, абуру мадни уьткемвал кутаз хъана. М. М. Гъ. Чехи шаир.

АШКЪИЛУВАЛ суц., или, -иле ашкъилу тир гъал. И кардал газетдин вири работникрин гуьгъуьллувал, къарувал, ашкъилувал лугъуз тежер къван екеди тир. Г. Ханов. Абадлувални агъваллувал патал

АШКЪИЛУВИЛЕЛДИ нар. ашкъилу яз, ашкъилу гъалда аваз. **Синонимар:** ашкъилудаказ, гъевеслувилелди, гъевеслудаказ. **Антоним:** кагъулдаказ.

АШКЪИЛУДАКАЗ нар., ашкъилу яз, гъевес аваз. Райондин медениятдин ва вири мярекатра ашкъилудаказ иштаракиз, халкъдин рикI шадарзавай къуй квез чандин сагъвал, яратмишунин рекъе мадни чIехи агалкъунар хъурай. ЛГ, 2001, 4. X. **Синоним:** гъевеслудаказ. **Антоним:** кагъулдаказ.

АШНА фарс, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) дуст, хъсан таниш. Эй, зи ашна гъажу Тагъир, Види вуч шел-хвал хъана? Е. Э. Вирт квахъайдаз. 2) адахли, кIани кас. Мубаракрай ваз ви ашна, Ваз маса яр хъана, гуьзел. Е. Э. Ваз маса яр хъана, гуьзел. Зун авай гъалдикай хабар авачиз Севдугъуьм яр, ашна гъафил язава. Е. Э. Ярдиз Я дуст чидайд туш, я ашна, И зулумдиз вучин чна? С. С. Цаяр атайла. 3) вичиз паб ва я гъуьл аваз ашервал ийиз нин патав физватIа, гъам. ГъакI ашнадал жемир ви вил, Чир хъухъ, гъуьлуькай хкатда. С. С. Къуьлуькай хкатда. Ингъе, жемиятар, гъуьл аваз, ашна къурди! Паж хана, ам чIехи ийизвайди! Ай гурбагур! А. А. Пад хъайи рагъ. Ашна авай папан гъилий Гъуьл акъатна, алапат. С. Алапат. Артухлама ашнади совхоздин багъларай даимшина дакIаррив къван ичерай ацIанвай еке кIвал, дегълиз акваз кичIела,.. вун илифарначир. Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз.

АШНАБАЗ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра ашервилел рикI алайди.

АШНАБАЗВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера ашнабаз гъал, некаягъдик квачир дишегълидинни эркекдин арада жедай папанни гъуьлуьн хътин араяр. Ашнабазвилиз таб гайи, Анжах са пуд паб гъайи, гъар папаз къве-къве аял хъайи... Ха вай дидедин. И. Гъ. Алиментщик къейила.

* **ашнабазвал авун** гл., ни ашнабазвал къиле тухун. Ам вичиз атун тавурла, алчахдин хци мад са теклиф авуна: ада дишегълидиз ашнабазвал авун теклифна къван. «Захъ кIани къван пул ава. Вун заз къведачтIа, ша чна ашнабазвилер ийин, чинеба кар я, къена фидай дуьнья я», - лагъана къван. Къ. М. Хайи чилин таватар.

АШПАЗ фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра са идарада, карханада, шад ва пашман мярекатда недай хуьрекар гъазурдайди.. # цIийи ~, тежрибалу ~, жегъил ~; ~ар гъазурдай курсор. Наши ашпазд авур хуьрек ГъикIа бес пехир хъайитIа? С. С. Гъуьруьят хъсан я. Хъел кваз къежел экъечIна Гъарай гана ашпаздиз: - Вуна авур ашдивай ЗатIни хъанач а касдиз. З. Р., Б. С. Шарвили. Аяз Буба экъечIна Лацу аба юзуриз - Ашпазарни эгечIна Сувар суфра гъазуриз. А. Ал. Цийи йис. И вахтунда ашпазри Суфра вилик экIяна. Агъуяр квай ашдин къил Игътиятдив ахъайна. З. Р., Б. С. Шарвили. Сад - бухгалтер, муькуьд - кассир, Ашпаз жезни руш фирай! С. Вуж фирай. **Синоним:** тIапIахъан.

АШПАЗВАЛ суц.; -или, -иле ашпаз тир гъал, тIапIахъанвал. Гаврош Бакуда са нафтIадин буругъда ачарчи тир, Зуьгъредини гъана столовойда ашпазвиле кIвалахзавай. Я. Къафаров. "Зазни чидач"

* **ашпазвал авун** ни ашпаз яз кIвалахун. Хам чилер къарагъариз Къазахстандий фейила, за са вацра ашпазвал авунай. Р.

АШТЕРХАН суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра кIвалин чIехи къуш, уьндуьшка. # - какайрал ацукъарун, ~ къун; аштерхандин як квай хинкIар авун.

АШУКЪ¹ туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра вичи ва я масадбуру туькIуьрай шиирар чуьнгуьрдихъ ва я тардихъ галаз манияр хъиз лугъудайди. СтIал Сулейман Дагъустандин халкъдин шаир хъиз лезги халкъдал ашукъ, халкъдин ашукъни я. Б. С. Халкъдин ашукъ, руьгъдин шаир. Чехи ашукъ, чаз хуш пара, Гзаф я вун кIан, Сулейман. И. И. С. Сулейман. Къачу къван саз. Вуна, ашукъ, ван къачу! Х. Х. Лал свас.

АШУКЪ² прил. 1) масадахъ кIанивал, муьгъуьббат авай. Кая хъи зи рикI вал ашукъ... Е. Э. КIан я. 2) чуьнгуьрдал, тардал манияр ядай. Гъавилий ашукъ Саида авайвилез лянет, кур байкъуш гъанай. Б. Гъ. Заз эвера. Ашукъ Уьздэн ферли бала, Лезги халкъдиз пара ала, Адан неве Гъажибала, Зун эрчи гъил къаз атанва! С. Загъидат.

* **ашукъ хъун** гл., вуж нел-квел 1) муьгъуьббатдин гъиссери къун АквазватIани вун ашукъ хъун зал, Вучиз ятIани жезвач зун чIалахъ. Ш. Къ. Тебиатди ваз ганва гуьзелвал. Ашукъ я зун ви гъа чулава вилерал. С. Часият.... адет яз, чеб-чпел ашукъ тир рушни гада къуьн-къуьневаз рахаз-рахаз булахдал фидай ва элкъвена хуьр аквадай чкадал къван санал хкведай. С. Муслимов. ЦицIигъ-наме. 2); кIанивилин,

гъурметдин гъиссер хъун. КъепІинал хъыз, зи чил, зун вал ашукъ я, - Ина гъар са цуькведал зи рикІ ала, А. С. Зун зи хуьрел ашукъ хъанвай бенде Я. Ш. Къ. Сагърай, уьмуьр. Шихнесир муаллимдин хесетрин кылин лишанрикай сад къанихвилелди Уьмуьрдал ашукъ хъун тир. А. Къ. Шихнесиран шииррин тар. Гъар къуз пайиз халкъдиз илми, Вал

* **ашукъ яз ава вири**, Фирдавусда хъуй ваз ери, Я шейхерин шейх, Мегъамед. Х. Къ. Шейхерин шейх.

Синоним: кІан хъун.

* **ашукъал машукъ хъун зар.**, гл., **муьгъуббатдин гъиссер аваз хъун.** И иер ақунар авай, хъсан къиметар аваз кІелзавай Дагъларал класда авай рушар вири Ашукъал-машукъ тир. А. М. Киф атІайди.

АШУКЪАРУН гл., ни-куь, нел-квел, -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; ашукъар тавун, ашукъар тахвун, ашукъар хъийимир **кІанивилин гъиссер арадиз къведайвал авун.** Ашукъарна лацу-лацу цуькверал Эвел чешне тир пакадин бегъердин. И. Гъ. Художникди янава ам гуьрчегдиз.

АШУКЪБУР ашукъ прилагательнидикай хъанвай существительнидин гзафвилин къадардин форма. Кил. **АШУКЪДИ.**

АШУКЪВАЛ¹ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера масадахъ кІанивал. Ашукъвиллиз мягъкем Я Эсли Керем. Е. Э. Квез вуч ярашугъ я.

АШУКЪВАЛ² суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера манияр лугъун пеше тирвал.

* **ашукъвал авун** гл., ни манияр лугъун пеше яз къун.

АШУКЪДИ суц.; -да, -да; -бур, -буру, -бура ашукъ хъанвайди.

АШХАНА туьрк, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра хуьрек недай чка. ГъикІ ятІани Москвада ашханада ацукънавайла, тунвай зи кыл ақуна, са шумудра, заз чап-чап килигиз, зун зекдай гъисабнай. Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз. **Синоним:** столовая.

АЭРОДРОМ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра самолётар лув гуниз гъазурдай, ацукъдай, лув гуз цавуз къарагъдай, лув гана хтайла акъваздай чІехи майдан. # цІийи ~, чІехи ~, ~ ремонт авун, ~дал фин.

АЭРОПЛАН урус // **АЙРУПАЛАН** рах., суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра самолёт. Автомобиль, аэроплан, Цин кІаникай фир гимияр Расунал машгъул хъанва. А. Ф. Дяве. Юлдашар, а айрупалан Аватун кар чир хъана заз. С. С. Айрупалан.

АЮХ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) гъилералди раснавай гъайвандин, къушран суфат, беден; 2) къушариз кичІе хъун патал сала, никІе акІурнавай инсандин кІалуб. И арада ам са касни килиг тийиз гадарнавай кугъне аюхдиз ухшар тир... А. Р. Пинияр. Мус кІантІани килигайла, Ам, аюх хъыз, тик жедай, Сада тариф авур чІавуз Адан кефи куьк жедай. Ж. Тарифри алдатмишна. Агат тавурай лугъуз Саларив нуькІер, Саларбанди аюхдал АлукІна пекер. Ж. Аюх. 3) куьч. **эйбежер ақунар авайди.**

АЯ авун куьмекчи глаголдин эмирдин форма. Кил. **АВУН**².

АЯВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера са вуч ятІани хуьн патал ийизвай гъерекат, гелкъуьн.

* **аявал авун** гл., ни нин-куьн; са вуч. ятІани хуьн патал гъерекатар авун, гелкъуьн. Школьникри чтин салан аявал ийизва. Аферин. Х. Ш. Хуьруьн школада. Инсан халкънавайдани вирибуруз сад хъыз гудач, садбуруз аявал техжедай къван гуда, садбуруз тІимил-тІимил. Н. М. Жандар Магъамай.

АЯВАЛУН гл., ни нин-куьн са вуч ятІани хуьн патал гъерекатар авун, гелкъуьн. Вун рушивиле къабулна, са Урус папа аявална, Адан гъуьлуь, эрмениди, Ваз лап халис бубавална. Ш. Ю. Къисмет.

АЯЗ фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **мекъивал квай гъава.** ХъуьтІуьз тади гана хунІ ваз аязди. Е. Э. Билбил. Гатун рагъни хъуьтІуьн аяз - Гъич кІандач квез гъабур галаз... С. С. Фекъийриз. Фагъум ая гъарда жува: Куьн хъуьтІуьн аяз амаз кый. С. С. Тапан кагъаздиз жаваб. Багъда билбил рахаз ширин аваздал, Къизилгуьллер хъуьрез жеда аяздал. С. Эльмира. **Синоним:** къай.

* **Аяз Буба** урус [Дед Мороз], суц. **цІийи йис алуькдай йифен аяз, жив.** Аяз Буба экъечІна Лацу аба юзуриз -Ашпазарни эгечІна Сувар суфра гъазуриз. А. Ал. ЦІийи йис.

АЯЛ араб, суц.; суц.; -ди, -да; -ар, -ри 1) са диде-бубадин велед. Белки, са гаф лагъайтІа на хатадай. Аял эцигна вилик ви гатада. Е. Э. Гъая тийижир паб. Аялни ви вавай рекъив гъыз жедач. Е. Э. Бахтсузвал. Ахпамазди пуд СтІалар, гъар кІвале жеде цІуд аялар. С. С. Куьредин цІерид хуьр. **Бес кІвал ацІай аялар хаз, Чи роддомриз вуж фирай? С. Вуж фирай? 2) гъвечІи яшарин гада, руш.** Итимариз йифен курсор, Аялариз юкъуз тарсар; Гъана ава жегъил сусар... С. С. Ажеб хъсан затІ я мектеб. Акъул балугъ тир аялди, Гъелбет, хийирдихъди ялди. С. С. Михеннат. Гъатна рикІе къени хиял, Эркек, диши, эгъли, аял, кІани патлахъ авуна ял, Уллу жемият хъана хъи. С. С. Мидявал квахъна хъи. Эхиримжи йисара асул гъисабдай яз аялар патал емишрин ва салан майвайрин ширеяр гъазурунал элячІнавай комбинатдин коллективди цІи машмаширикай тІамлу шире гъазурна... Н. Къарибов.. Пешекар патал консервияр. 3) куьч. **акъул-фагъумдиз дигмиш тахъанвайди.** Эгер куьне лап гъвечІи тир аялдиз: «Вун итим я», - лагъайтІа, заз лап кІан я. Эгер куьне агакънавай жегъилдиз: «Вун аял я», - лагъайла, заз такІан я. Ж. Эгер куьне. **Синонимар:** велед, бала.

* **аял вахт(ар)** суц.; **гъвечІи яшарин бере.** Зунни зи вах аял вахтара тахай дидедин гъилик хъанай. 3. Султанова. Зигъиндин гелер. И хуьре адан (Магъмуд Абилован - А. Г.), гележегдин машгъур генералдин, аял

вахтар акъатна. И. Гь. "Берлиндин вири квалерал..."

* **аял(ар) галайди** прил. **буба амачир ва я амаз аялрихъ галаз санал яшамиш тежезвай аялар авайди.** Гьикъван ада итимар дяведа авай, аялар галай папар, кас амачир етимар хветантIа яраб! ЛГ, 2003, 16. I.

* **аял-куял** суц.; -ди, -да; **аялар.** Гьакъван чIуруди ширвилай аял-куялни къисметнач вичиз Аллагъди, мердимазардиз. М. Б. За бананар недач.

* **аял хъиз алдатмишун** гл., ни вуж **куьлуь-шуьлуьйралди алцураун.** Етим Эмин, затIни течир аял хъиз, Алдатмишиз кIанзавани ваз, гуьзел? Е. Э. Зав рахамир

* **аялдик <квас> хьун** гл., вуж **руфуна аял аваз хьун.** Йикъарикай са юкъуз адан паб атана аялдик хъана. Лезги халкъдин махар. Аялдик квай рушаз - вични сифте сефер - гъич са духтурни дидедали устIарвал жеч. А. А. Пад хъайи рагъ. Гими туш ам, аялдик квай диде я, Гатфарин чиг алай таза пIузаррал... А. С. Виш жуьредин... Садра больницадиз аялдик кваз азият алай дишегъли гъанвай. Маса духтуррихъ галаз санал Бикеди дишегъли операция авуна. К. Агъавердиев. "Чупурбег" || ЛГ, 2000, 10. VIII. Шехъзава ам, сефилдиз алгъана, Дишегъли хъиз, тахъай вич аялдик. А. Къ. Цвелин тар.

* **аялдин кIвал** суц. **дишегълдин руфуна аял жедай чка.** Чулав къаларикай гъазурнавай мижеди... аялдин кIвалин цIалцIам мускулатура куьруь ийида, азарлудаз регъят жеда. ЛГ, 2002, 31. I.

* **аялрин бахча** урус [детский сад], суц.; **диде-буба кIалахдал алай вахтунда абурун аялар хуьдай ва тербияламишдай идара.** Билбилрин школадинни аялрин бахчадин дараматар ремонтна ва абур газдалди чими авун фикирдик ква. "Гележегдихъ къачузвай камар" || ЛГ, 1999, 1. IV.

* **аялрин кIвал** суц. **са хизандин аялрин къилдин утагъ.**

АЯЛВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера 1) **аялдиз хас амалар, гьерекатар.** Эгер чавай хъайитIа са аялвал, Аялар яз чаз аялвал айибда... И. Гь. Чи къебни я ватан, чи сурни... 2) **аял вахтар.** Гьикъван ризкъидикай дарвал хъайитIани, гьикъван партал къери хъайитIани, - аялвилахъ вичин безекар жеда, якъадаш. К, 1985, 26. VII. Гьиниз фена аялвал? Гару пеш хъиз тухванани вахтуну? А. Ал. Вадар. Зи рикIел етим аялвал хъсандиз алама. М. Б. Ша чун таниш жен. Зи аялвал, зи мектебдин йисар..., зи уьмуьрдин бахтлу са пай квахъай хъиз хъана заз. А. Къ. Бадедин къиникъ

* **аялвал авун** гл., ни аялдиз хас амалар къилиз акъудун.

АЯМ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **девир, вахт.** Шуькуьр хъуй Ваз, чаз шафакъат устадар Авай аям халкъ авур Сад Илагъи! Е. Э. Илагъи. Кесибаринди я и аям, Калхуздиз кIватIиз гьерекат. С. С. Эй юлдаш, вун жемир авам. Гила вири халкъар чпин тарихда хъайи лацу лекейрикай ачухдаказ рахазвайла, гилан аямда дебда авай и гафар рикIел хкун дуьшуьшдин кар туш М. М. Виш йисарин имтигъан. Алпан уьлкведин вахтарилай башламишна, чи аямдал къведалди - вири девирра гъа икI хъайиди я: халкъ кIеве гъатна, куьмек гьерек хъайила, чна Шарвилидиз, чи руьгъдин къуватдиз эверзава. А. Исм. Шарвили чахъ галазва... Лезгийрин алай аямдин поэзиядин антологиядани {Махачкала, 1994} Шихзада Юсуфов пародист яз гъатнава. М. Ж. Зегъметдиз - къимет. **Синоним:** **девир, замана, вахт.**

АЯН: **аян авун** гл., ни вуж-вуч **хабар гун.** Къуй заз рикIин сир аян авурай. Е. Э. Дарман авурай.

* **аян хьун** гл., низ никай-квекай **хабар хьун** Аян жедай ваз гьар са кар, Алкъвадар Гъасан эфенди. Х. Къ. Алкъвадар Гъасан эфенди. Фагъум, арха, гегъенивилер, Ашкара я, аян, эллер. М. А. Эллер. Ширин я вун виртIедилай зун патал, Захъ авай са багъади, ваз аян хъухъ. III. Къ. Аян хьун. Заз аян я: фекъи-фахради дишегъли сегънедиз экъечIун къабулдач. Гь. Къ. Четин бахт. Белки, хъиз гъана кIвалахун къисмет жедайди дидедин рикIиз аян хъанвай жеде. А. Эсетов. Тек са йис. Сагъ тежерди аян хъана, гъисс хъана, Веси туна ада чарчел папирдин. М. Б. Веси. Мусибатдиз сергъят авач, аян жедач къведай чIавуз... Ас. М. Гъезелар.

АЯНАРУН гл., каузат., ни вуж; -да, -на; -из, -зава; -а, -мир, -ин, -рай; **аянар тавун, аянар тахвун; аянар хъийимир са кардикай хабардар авун.** Табзава на хъсан фикир хьун патал Вакай, гьелбет, чин тийидай инсанриз. Масадбуруз, чIана гуьгъуьл къун патал, Виликамаз гъазур я вун аянриз. Ж. Шумуд агъзур сефер вуну табнатIа...

АЯНДАР суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **жедай крар виликамаз чир жедайди.** Эфенди, вун аяндар я, ариф. А. Къ. Ярагъ Мегъамедан гъазават.

* **аяндар хьун** гл., вуж **хабардар хьун, аян хьун.** 1877-1878- йисарин восстанидин тешкилатчияр къурла, урус командование Алкъвадрал атай делегациядикай аяндар жезва, наиб Гъасанак гьукуматдиз восстанидикай малум тавунин тахсир кутазва. И. Гь. КъетIен малумат.

АЯНДИЗ нар. **аян яз.** Шихнесир хъиз дуьньядикай аяндиз ХъанайтIа зун, шадни жедай жегъилни. С. Шихнесир Къафлановаз

АЯТ араб, дин, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **Къуръанда къилдин са мана лагъанвай гафарин ибараяр.** ХунI хасият ава вахъ пис, Таб жез туш аят, гъадис. С. С. Фана дуьнья. Халикъди ваз гайи савкъат Назилна ваз гьар са аят, Авал кхъей аттагъият Шафагъат я расулилагъ. Х. Къ. Пайгъамбардин къиникъ. МискIандиз кIватI хъана жемятар вири Фекъиди вяз кIелиз Къуръандай аят. А. Ф. КъатI-къатI авур зунжурар. Вахъ ава эбед тIебиат, Вяз ийида кIелиз аят, Къисмет я ваз женнет халат, Я шейхерин шейх Мегъамед. Х. Къ. Шейхерин шейх.

Б

Б¹ [бэ] урус, суц.; -ди, -да; -яр, -ри, -ра лезги алфавитдин къвед лагъай гъарф.

<**Б**>² пӀуззарар игис агат хъана акъатдай, простой ванлу сес-фонема. Гафунин сифте кыле, юкьва ва эхирда гьалтда: багъ, барут, абур, садбур, ктаб, кӀалуб ва мсб.

БА¹ рах., суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра рахунра куьруь авуна ишлемишзавай буба гафунин форма. Зун, Мегъамед ба, накъ куь межлисдик агакънач, - ам къужадихъ элкъвена, - къени геж туш. - уьзуьагъдаказ дастарханадихъ ацукъна. Гь. Къ. Ирид чин алай хуьр. Душман рекъыз фейи чи ба хтанач. Р. Гь. Лацу цавун кӀаник. Мебель вучиз хканач? Бес, лагъана аялри, чан ба, мебель амач. Р. Гь. Лацу цавун кӀаник. Мад са суал мецел атай Самурдиз за гъарайнай: - Чи пакад югъ гыхътин жеда, Чаз чир ая, Самур ба. Н. С. Самур. Я ба, зун гыкьван кӀвачел акъвазда, ацукъдани? Ф. Б. Филиал.

БА² са бязи прилагательныйрин эхирдихъ акал хъуналди наречияр арадиз гьидай аффикс, буьркьуь + -ба - буьркьвеба, кӀвал + -ба - кӀвалба (кӀвалбакӀвал), экуь + -ба - эквеба. Гьинал суьгьбет аватайтӀан, ажугъдив Пис я лугъур са кар ава вирида... Чинеба хъуй, эквеба хъуй, чидач заз, Бес вирида вучиз а кар ийида? А. С. Стхадихъ галаз суьгьбет.

БААБАГЪ рах. таза аялрив рахадайла, "ксун", "ксус" манадин гаф.

* **бабагъ хъун** гл. аялрихъ галаз рахадайла, "ксун" манадин ибара. Ша, бицӀек, бабагъ хъухъ. Р.

БАБАТ кил. БУБАТ.

БАБИ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) куьгъ. шагъдизни диндиз акси гьерекат; 2) динсуз.

БАГЪ¹ фарс, суц.; -ди, -да; -лар. -лари, -лара 1) недай емишар, майваяр, цуьквер цадай, битмишардай ва хуьдай чка. Ша экъечӀ, яр, вун утагъдиз, Цуькведивди дигай Багъдиз. Е. Э. Акваз кӀан я. Мубарак шегъердин саягъ, Къуд пад я хьи элкъвена багъ. А. Гь. Ахцегъар. 2) куьч., хкъягъай инсанриз хас гуьрчег, гуьзел чка. Ви либасдал я зун гъейран, Асул женнет багъ я ханум. Е. Э. Ханум. Дуьзмишайла хурал са женнетдин багъ, Къерехда (а)вайдаз са емиш гудачни?! Е. Э. Ваз зи гьалдикай хабар авачни?

* **багъ (кӀвал, сад, хуьр) берекатлу хъурай!** межд. сада масадаз вичин багъдай емишар гайила, Багъдин иесидиз лугъудай гафар.

БАГЪ² суц.; -уни, -уна; -ар, -ари, -ара 1) дишегълийрин яргъи чӀарар кутӀунун патал раснавай лент, цӀил.. # чӀарарик ~ кутӀунун; 2) туфлийрин чин кӀевун патал ишлемишдай еб. # ~ кутӀунун, ~ ахъаюн, ~ атӀун; 3) нафтӀадин лампади экв гун патал кудаь парчадин лент. **Синоним:** пилте.

БАГЪБАН туьрк, шишр, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра багъманчи.

БАГЪИШ туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра сада масадаз хушуналди ядигар яз гудай затӀ. ЦӀи заз багъишар гзаф хъана. Р. Ма, ваз ихътин са алатни, - чӀехида фарин кӀаник квай вичин чантадай къвед лагъай тӀур акъудна. - Им за, вав тежедай чӀал чиз, гъайиди я. Язни зи гъилинди я. Ваз багъиш. Гъамишалугъ... Б. Гь. Заз эвера. Гзаф регъуьвилерна ада, амма тамада бейкеф жез акур Уьзденавай багъиш къачун тавуна акъвазиз хъанач. С. Ярагъви ашукъ Уьзден. 2) (чӀехи гъарфуналди - Б) итимдин хас тӀвар: **Багъиш**.

* **багъиш авун** гл., ни низ вуч сада масадаз хушуналди ядигар яз затӀ гун. Вуна а ви вири нурар Багъиш ая и заз михъиз. Д. А. Рагъ. За пайзава эюуван вахт Багъиш авур Конституциядиз... А. Ал. Конституция. Авур багъиш къабулна, малла Магъамеда нуьквердиз: - Вичелай Аллагъ рази хъурай! - лагъана. С. Ярагъви ашукъ Уьзден.

БАГЪИШЛАМИШ: * **багъишламиш авун** гл.; ни вуьж; тахсиркар яз гьисаб тавун. Багъишламиш ая, къе за Бейкефна вун хъиле гъатна. Ш. Къ. Шумуд йис. Зи шишррин гъавурда гъат тавурбур, Багъишламиш ая куьне... рази я. Ф. Н. Зи шишррин.

БАГЪИШЛАМИША кӀус. масад инжикли авурла ва я инжиклу жедай гаф лугъунай вичи гъайиф чӀугъвазвайди къалурун патал лугъудай гаф. Нажават, багъишламиша, ихътин суал гунай, - раханай зун адахъ галаз, - вирида нисинихъ тӀуьн недайла, вуна тутариз гьерекатзава. Идахъ са сир тахъана жеч. З. Ф. Тутаралди сагъарун. Куьн лагъайтӀа, багъишламиша, маса балабанар гваз майдандиз экъечӀнава. Гь. М. Им къван, им терез.

БАГЪИШЛАМИШУН гл.; -да, -на; -из, -зава; -0 // -а, -ин, -рай, -мир; багъишламиш тавун, багъишламиш тавурай, багъишламиш тахвун, багъишламиш хъийимир инжиклу авурдалай, зарар гайидалай гьил къачун, гьалал авун... алад гила фена Къизтири къаридиз вири хъайихъайивал ахъайна багъишламишун тӀалаба! А. Сайд. «Чуьнуьх гумбатӀ»..

БАГЪИШУН гл., ни низ вуч; -да, -на; -из, -зава; -0 // -а, -ин, -рай, -мир; багъиш авун, багъиш тавун,

багъиш тавурай, багъиш тахвун, багъиш хыйимир сада масадаз ийизвай гьурметдин лишан яз адаз са вуч ятлани гун. Вичин жибин къазунна Пул багъишина мектебдиз. А. С. РикI ва жибин. Ягъ яни вун, намус яни лезгивал?! Вун бахтунихъ къекъвезвач, куъз лагъайтIа Бахт багъишиз гъазур я - вун жагъайдаз. А. Къ. Дишегълияр. Лезгийрихъ са хъсан адет авайди я. Эгер са касдиз ви са затI лап бегенмиш хъанватIа, ам адаз багъишида. С. Зазни хуш я ви шаламар.

* **багъиш авун** гл., ни низ; **тахсирдилай гъил къачун**. Садрани зи къил агъуз тахъунай Багъиш ая аз, багъиш ая. Багъиш ая аз. Куън паталди кIусни гъайиф татана

БАГЪЛАМА туьрк, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра куълуь-шуьлуь кутуна тIвал гуз жедай парчадин кIус, чIук, еке яйлух. # ~ ахъаюн, ~диз тIвал гун, ~ машинда эцигун. ~дик шейэр кутун, аялдин парталар квай ~. Сейрана рахаз-рахаз чилел алай багълама вахчуна ва ахъайна килцгна, кIватI хъубуна. З. Э. Йифен тIурфан.

БАГЪЛУ туьрк, т-б, прил. агалнавай, акъалнавай.

* **багълу хъун** гл.; **агална хъун**. Ви гъуьжредин рак акъална, багълу хъайла къапуяр, КIани рекъиз гъал ийидай Гила чакай нехир хъанва. Е. Э. Алкъвадар гъажи Абдулагъ эфенди къейила. Багълу я чи пенжер, дакIар... М. А. Мегер гужар хъанан тIимил.

БАГЪМАН шишр, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра багъдихъ гелкъведайди, багъманчи. Гъар са ятаб вич хъана хан. Шумудакай зун квез рахан? Вичин уьмуьрда вич багъман Яз, недай емиш тийижиз. С. С. Шумудакай рахан

БАГЪМАНЧИ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) Багъдин къаравул. Чи хуьруьз гзаф багълар авай, ирид багъманчи авай. Р. 2) Багъдихъ гелкъведайди, пешекар. Багъманчид вичин лап рикI алай са тар, Хъсандиз гелкъвез, гъикI битмишардатIа, Инсанни гъакI чIехи авуна кIанда. Ш-Э. М. Инсансузриз лянет. Саимата кIвенкIвечи багъманчийрин кIвалахдин тежрибадикай кхъенвай брошюраяр, статъяяр кIелиз, вичин чирвилер хкажиз... хъана. С. М. Маяк Саимат.

БАГЪМАНЧИВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера 1) багъманчи тир гъал. ЦицIигъ амачтIани, хуьруьнвийрин рикIелай Эрзи халадинни Иминат дидедин манияр, Сейфуллагъдинни Рзахандин зарафатар, Къзиланни Саиматан сегънедин къуьгунар, Шихнебидинни, Наврузбеганни Фахрудинан эцигунар, Селиманни Бугъадинан багъманчивилер... ва маса хъсан кIвалахар садрани алатдач. С. Муслимов. ЦицIигъ-наме. Адаз хуьре багъманчивал бегенмиш хъанач. Р. 2) багълар кутуна дуланажагъ идара ийидай **пешекарвал**. Майишат вич багъманчивилинни малдарвилинди тиртIани, ичер, нуьхверар маса гайила хейлин къазанжияр къвезвайтIани, государстводин патай анжах са малдарвилин продуктар - нек, сар ва як маса гун патал планар вегъизвай. Самур, 2002, № 5.

* **багъманчивал авун** гл., ни багъманчи тир пеше къиле тухун. Армиядиз тухудаили за багъманчивал ийизвай. Р.

БАГЪРАГЪ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра залан са затI аватай ван.

* **багърагъ авун** гл., куъ залан са затI аватай ван авун.

БАГЪРИ¹ туьрк, т-б, суц.; лекъ, чIулав жигер(ар), хур, рикI.

* **багъри кун** шишр, гл.; рикIиз тIарвал гун, пис гъалдиз гъун. Жигер, багъри кана на зи. Е. Э. Алагуьзли. Уьмуьрлух тIвар загъид дугъри Яяз, на заз лугъуз угъри, Кумир, арха, икI зи багъри... М. А. Жедани.

БАГЪРИ² суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра. **мукъва-къили кас**. Гъар са касдин югъ им я хъи, рикIел къвери багъри авачир. Е. Э. Дуьньядиз. Больницада авайди гила-мад чан гузвай кас я. Адан къисмеш ви гъиле ава эхир. Багърийрини вак еке умудар кутазва. А. Гъамидов. Йифди, югъди - "къейибурал" чан хкиз. Са хуьре стхадин гадади вахан гада вагъишвилелди гатана рекъизва. Арадал са затIни алачиз. Истикандалди зегъер хътин эрекъ хъвазвай жегъилар гижиди жезва ва абуру багърийрални кваз гъил хкажзава, алчах маса крар ийизва. Р. Меликова. Садбур - дуьадал, садбур - межлисдик. Рак гатун герек туш - вун ина Къабулда гъар сада, багъри хъиз. М. Б. Дустариз жаваб. Къулан вацI чаз сергъят хъана, Яд инсанар рехъ къадайбур, Чаз багърияр къалур тийиз, Чи вилерин экв къадайбур. Ас. М. Я Эренлар.

БАГЪРИЗ прил. жуван, мукъвади тир. Толстоян уьмуьрдин юлдаш, мергъяматлу ва мегърибан дишегъли Софья Андреевнадиди Мегъамед багъри велед хъиз къабулна. К, 1988, 23. XI. Хкъагъзавач чна хадай чкаяр, Гъина хана -гъам ви багъри ватан я. М. Б. Хайи ватан, хайи макан...

БАГЪРИБУР багъри прилагательнидикай хъанвай сушествительнидин гзафвилин къадардин форма. Кил. **БАГЪРИДИ**.

БАГЪРИВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера **мукъвавал**. Къе заз гъарайна малумариз кIанзава: багъривиливай магърумзавайбуру даим душманвалзава, мукъаят хъухъ, инсанар. Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз. Багърийризни ийиз хъанач багъривал, рикIелламач бязибурун тIварарни. М. Б. Дустариз.

БАГЪРИДИ суц.; -да, -да; -бур, -буру, -бура **мукъвади**, арха. ТIал вуч ятIа, гъиссиз туна хирери, Багърибуру рикIин къене атIанвай. М. Б. Ракъинин сухта.

БАГЪА фарс, прил.; 1) **еке къиметдин**. Ам адаз Дуьньядин багъа зиннет я. Е. Э. Камаллу паб. Инсан я

къадарсуз багъа тир девлет... Ш-Э. Мурадов. Инсансузриз лянет. Члалав акатайвал эгеч!на жедач! Чал ата бубайри тунвай виридалайни багъа аманат я. Р. Гь. Чун чаз килигайла. Эгер ят!а багъа ваз Ви кланивал чандилай, Зи стхайрин къисасар Вахчу Аждагъандилай. З. Р., Б. С. Шарвили. 2) клани. И насигъат хвейт!а вуна, Вун багъа инсан я, К!ири. М. А. К!ири.

* **багъа авун** гл.; ни вуч багъа тир гьалдиз гъун. # кларас материал ~, бензин ~.

* **багъа хъун** гл.; вуч багъа тир гьалдиз атун. # кларас материал ~, бензин ~.

БАГЪАБУР багъа прилагательнидикай арадиз атай существительнидин гзафвилини къадардин форма. Кил. **БАГЪАДИ**.

БАГЪАВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера багъа тир гьал. Югъ-къандивай туьквендин малдин багъавал хкаж жезва. Р.

БАГЪАДА гьал еке къиметдай тир гьалда ава. Я вили цав вуч багъада, Вун вилериз мус аквада. М. А. Мегер гужар хъанан т!имил.

БАГЪАДАКАЗ нар. багъа яз. Ягъ-намус чи гапурдилай хъуй хъидаказ, Хайи Ватан чандилайни хуьх багъадаказ. Н. С. Рагъ хъиз цавуз экъеч!нава... **Синоним:** багъаз.

БАГЪАДИ суц. -да, -да; -бур, -буру, -бура еке къимет авайди, еке къиметдинди. Перт жеда зун, такурла вун, багъади... Ш. Къ. Ялавра ви вилерин.

БАГЪАЗ нар. 1) багъа къиметдай. Абуру садани атай кас алуурар тавуна тадачир; чехирдиз, шурадиз яд ядай, дад галачир, амукъай хуьрекар багъаз гудай. С. Муслимов. Цицигъ-наме. Метлеб сад тир финин яргъаз - Алвер ийиз гзаф багъаз. Ш. Ю. «Кукудин» къимет. 2) масан яз. Бубайри багъаз хвейивал намус, Вунани ам хуьх игитвилелди. Ш. Т. Абад ая, дуст, чи азиз ватан! Багъа пишкеш намусдилай багъаз къазва бязибуру... Ас. М. Гъезелар. **Синоним:** багъаз.

* **багъаз акъвазун** гл.; четинвилер ацалтун. И зарафатар ата-бубайриз Гъикъван багъаз акъвазнат!а, низ чида. И. В. Зарафатни керчек.

БАГЪАЛУ // **БАГЪАЛУХ** туьрк, прил. багъа тир. Багъалу яр, вун Айру жез хиялмир... Багъалу яр. Булушкаяр т!имил алуки А багъалух заманада. А. Гь. Ахцегъ Гъажи ва адан вахт.

БАГЪАЛУХ кил. **БАГЪАЛУ**.

БАГЪАЧИ суц., О; -ди, -да; -яр, -йри, -йра жуван мал, авур къуллугъ масадбуралай багъа къиметдай гудайди.

БАГЪАЧИВАЛ суц., □; -или, -иле; -илер, -илери, -илера багъачи тир гьал.

БАГЪНА суц.; -ди, -да; яр, -йри, -йра масадаз акси кар къилиз акъудун патал туьк!уьрзавай фикир, кар, Гьерекат. Гила, ви гъуьлуь хъиз, вунани багънаяр жагъурмир. А. А. Пад хъайи рагъ. Багънадихъ къекъвена клвалерай катиз, Гъазур тир ч!афара, сувара гъатиз... С. К. Яран сувариз.

* **багъна авун [акъудун, жагъурун, къун]** гл.; ни са кар къилиз акъуд тавун патал са гъихътин ят!ани фикир, кар, гьерекат туьк!уьрун. Къил пис пг! азвайдакай багъна къуна, ам клвализ хъфена. А. Р. Пинияр. Тарсариз физ так!ан хъайила, гъар жуьредин багънаяр акъудзава. Р.

* **багъна кутун** гл.; ни ник са низ ят!ани акси кар къилиз акъудун патал ийидай кар, гьерекат. Иер фагъум ая вуна, Сулейманак кутаз багъна. Къвез физава и замана Гъарда вичиз вич тийижиз. С. С. Шумудакай рахан.

БАДА нар. гъавайда, нетижасуз. Зайя хъана жегъил уьмуьр ви бада... Е. Э. К!ани яр. Гафар - зурба, крар - бада, Ише тефидай эхирда. С. С. Куьре эгълийриз.

* **бад(а) <гъавая> фин** гл.; нетижасуз хъун. И гафар вири бада фена. И. В. Зарафатни керчек. Зи шад гуьгуьл фена бада. Е. Э. Назлу дилбер. -Ахпа жуван дерди ая... Тахъайт!а вуна ч!угур къван зегъметар вири гъак! бада фида. Б. Гь. Заз эвера. Поезддив агакъ тавурт!а, адан зегъметар бадгъавая физвай эхир! А. Р. Пинияр. Уьмуьр бада фенайни бес, Гелкъвез багъдихъ, тагур бегъер! Ф. Н. Яру ичерин багъ. Куьрелди лагъайт!а, чи чалишимшивилер бада фенач.. Самур, 2001, № 4.

БАДАМ фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра вич къиблепатан уьлквейра жедай, хтун цил хътин клерец емишар. # бадамдин тар.

БАДАМЖАН фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра афнийрин яргъивал авай беневш рангунин гъар йисуз цана экъеч!дай салан майва. # -ар цун, ~из яд гун, ~ар ат!ун. Чилихъ хъсан гелкъуьн тешикинава, рабочийри чпиз болгарский истивутар, картуфар, буранар, бадамжанар битмишарзава. ЛГ, 2001, 26. VII.

БАДБАД суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра уьндуьшка. [Гуьлханум]. Лагъана гъа вунани, чамма. Тик дабанар алачирла, зи къекъуьнар бадбаддинбуруз ухшар жедачни? Н. И. Гъакимрин папар.

БАДГЪАВА // **БАДГЪАВАЯ** фарс, нар. манасуз яз. На зи уьмуьр бадгъава яз тазав. Е. Э. Эминни адан яр. Зулун алахъай йикъар муграгъвийри бадгъавая ракъурзава. Гь. Къ. Четин бахт.

БАДЕ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) веледдиз вичин бубадин ва я дидедин диде. Амай са баде гзаф къуьзуь тир, адавай гъич са кар-кестини ийиз жезвачир. Ф. Акъуллу данарбан. Бадеяр фад алуурарда аялри. А. С. Зарафат туш. -Баде! Буба хтана-а! Гь. Къ. Гъай тахъай гъарай. Жарият бадеди айвандик

ацукъна чахрадал гъалар ийизвай. А. Сайд. Вергерин хъикъифар. 2) *рах. къуъзуъ дигегълидихъ галаз рахадайла, адаз жуван патай гъуърмет авайди къалурун патал ишлемишдай гаф...* Чун машиндай эвичайла, Серажутдина чи патав атайбурукай са дигегълидин далудиз кап яна; - им къвенкъвечи доярка Къзилгуъл баде я лагъана, ам чахъ галаз танишарна. 3. Э. Къзилгуъл баде. **Синоним:** чехи диде.

БАДИ фарс, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) *хуърек твадай гъвечли къаб.* # хъенчин ~, ракъун ~; ~ чуъхуън; -да хапла тун; *Къе за мад вад бади къачуна.* Р. 2) *куъч. гъа къапуна авай къадар.* Са бади ханла тлуъна ахлад. Р.

БАЖА суц.; *гурмагъ.* Къапу, бажса буътуън михъиз айна я. Е. Э. Алкъвадар Гъасан эфендидин цийи къвалериз.

БАЖАГЪАТ фарс, къус лугъузвай ва я лагъанвай фикирдал так гъидай гаф. Вацун къерехдал экъа хъанвай арандин чехи хуъре уста Къурбан тийижир кас бажсагъат жеда. Къ. Р. Аламат. *И девирда намус михъи инсандиз Асайишдин къарай къведа бажсагъат.* Ф. Н. Асайиш. *Ятахрал бажсагъат кас жеда.* К, 1983, 30. I... *ихътин крариз рехъ гузвай сиягъатчийриз камаллубур бажсагъат лугъуз жеда.* М. Ж. "... Фу гайиди я гъамиша". Санани адахъ вичин хъуси къвал, са тлимил къванни динжевал, асайиш къачудай пипи бажсагъат хъана. *Чи халкъдин къисметда къетлен вакъиа || ЛГ, 2000, 3. VIII. – Акъваз-акъваз. Музыкантар заз танишбур туш жал? - Бажсагъат, - гиманлудаказ куърелди жаваб гана, зак машинда ацукъиз тади акатна.* Т. А. Мехъер куътягъ тахъанмаз. **Синонимар:** чидач ман, шаклу я.

БАЖАНАХ туърк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра эвленмиш хъанвай иранвахан гъуъл. # ~дин къвал, ~дин хизан, ~дин агалкъунар. *Нуралидин къил акун багъна хъана, «Я бажанах! Бажанах!» - гъарайиз, гъилерни ахъайна, агатна адав.* М. Б. Цийи мискин.

БАЖАНАХВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера вахарал эвленмиш хъанвай мукъвавал.

БАЖАРАГЪ суц.; -ди, -да са вуч ятани къилиз акъуддай зигъинни, къуватни, алакъун. *Адан бажсарагъ себеб яз, лезги къелзавайдав Лев Толстойн, Антон Чехован, Рабиндранат Тагоран... гъикаяр... агакъна.* Гъ. Къ. Якъуб Яралиеван гъикаят. *Адаз гъар са жегъил шаирдин бажсарагъ гъеле цир яз амайла аквадай, муаллим а цирер чкадиз атунихъ мукъуфдив гелкъведай.* А. Къ. Шихнесиран шииррин тар. **Синоним:** алакъун.

БАЖАРАГЪВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери бажсарагъ авай гъал. *Бажсарагъвални авай са тлимил Квахъна, зун хъанва сарсах, партия.* Ш Ю. Зи дамахни зи даях къе вуж хъурай?

БАЖАРАГЪЛУ прил. бажсарагъ авай. *Бажсарагъсуз инсанар хъун мумкин туш. Гъар са кас са рекъяй бажсарагълу я.* А. С. Суьгъбетар. *Сулейманан мисалди къалурна хъи, неинки миллионралди агъалияр авай, гъакъ гъвечли халкъарин арадаини бажсарагълу инсанар акъатун мумкин я.* А. А. Стлал Сулейман. *Максим Горькийди Кеферпатан Кавказдин, Дагъустандин векилриз, Стлал Сулейман хътин бажсарагълу шаирар хуъниз эверна.* А. А. Стлал Сулейман. # ~ писатель, ~ шаир, ~ таблигъатчи, ~ муаллим.

БАЖАРАГЪЛУВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера са гихътин ятани кар, Гъерекат, пеше къилиз акъудиз жедай вини дережадин алакъун. *Гъаи рахуна шаирвилин бажсарагълувилин жигъетдай ада Сулейман дегъзаманада римлуйрихъ хъайи Гомер лугъудай твар-ван авай шаирдихъ галаз гекъигна.* А. А. Стлал Сулейман. *Бажсарагълувал авачиз ийизвай чалишмишвилери пехилвал арадал гъида.* А. С. Суьгъбетар. *Адан (Къ. Саидан. - А. Г.), бажсарагълувилел за дамахзава.* 3. Ф. Шехъзава рикъ.

БАЖАРАГЪЛУВИЛЕЛДИ нар. бажсарагълувал аваз. *Ада вичин везифаяр бажсарагълувлелди къилиз акъудзава.* Р.

БАЖАРАГЪЛУДАКАЗ нар. бажсарагълу яз. *Илимдин рекъени бажсарагълудаказ зегъмет члуъузвай рухвар чахъ тлимил авач.* А. Гъамидов. *Инсанрин даях - Цналрин дамах.*

БАЖАРАГЪСУЗ¹ прил. бажсарагъ авачир, кар алакъ тийидай. *Бажсарагъсуз инсанар хъун мумкин туш. Гъар са кас са рекъяй бажсарагълу я.* А. С. Суьгъбетар. *Бажсарагъсуз инсанар хъун мумкин туш.* Кард, 1992, № 6.

БАЖАРАГЪСУЗ² суц.; -а, -а; -ар, -ри, -ра бажсарагъ авачирди. *Зарар авач, бажсарагъсузар, литература туна, алвер ийиз эгечайла ва я маса крарал машгъл хъайила, белки, гъа рекъера абуруз хъсан жен.* А. Къ. Дагъустан шаиррин уълкве яз ама.

БАЖАРАГЪСУЗВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера бажсарагъсуз гъал. *Бажсарагъсузвал къан жемир.* Р.

БАЖАРАГЪСУЗВИЛЕЛДИ нар. бажсарагъсузвал хас яз. *Бажсарагъсузвилелди авур къвалахдин нетижаяр хъсанбур жедач.* Р.

БАЖАРМИШУН т-б, гл.; -да, -на; из, -зава; -0//а, -ин, -рай; *бажармиш тавун, бажармиш тахвун алакъун (са вуч ятани къилиз акъудиз, ийиз).* Хуъруън кесибри къиле батрак Аллагъкъулидин хва Селим аваз тешиклинавай чпин малдар къанлалдин дердияр бажармишзавай. Б. Гъ. Заз эвера. *Ктабар туькуьр авур юлдашири шаирдин эсерар артухан сиясатламинава, абурук сиясатдин руьгъ кутунва. Шаирдикай вичикайни сиясатчи авунава, гуя ада гъукуматдин буржияр бажармишзава.* А. А. Арифдар Сулейман.

Яраб залай ихътин чкада кар бажармишиз алакьда жал? ЛГ, 2001, 26. VII.

БАЖГЪАН туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра гъили храй парчадикай цванвай ва вичени бегьемсуз памбаг, сар ва самар авай мес. Абурун мес-къуьж са бажгъандикайни са яргъандикай ибарат тир. З. Э. Йифен Турфан.

БАЖИ туьрк, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) диде. - Чигали!... Я Чигали! Вун хквен вучиззавач? - Хквезва, бажжи, хквезва, - дидедин гуьгъуьналлаз кIвализ гъахъна гада. Б. Гь. Заз эвера. Мад чи кIвализ къвемир, къейди, Чи бажидиз хъел къвезава. Х. Халилов. **Синоним:** диде, де, бах, мама; 2) яшлу дишегълидихъ галаз рахадайла ишлемишдай гаф. Рукъия бажжи, ваз муькIуьда. Гъахъний на (а)вур дулма кIуьда, С. С. Дулма уьцIуь авур папаз. 3) (чIехи гьарфуналди - Б) дишегълидин хас тIвар: **Бажжи**. Ви суал, дугъриданни, къалабулук кутадайбурукай сад я, - къейдна жерягъдини. Ж. Гь. "Магистрдин гъед" Бажи.

БАЖИВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера вахвал, дидедал.

БАЖИТ араб, кIус яраб. Бедназар тахъуй ви суьрет, Бажит кушун агъ я ханум? Е. Э. Ханум. Туьрме я чаз мажбур 'учит, Гъаниз гъахъун бурж я бажит... М. А. Мегер гужар хъанан тIмил.

БАЖИТВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера шаклувал. Амма гъатта дережайривайни властдин питай шаирдал кутIуннавай бажитвал ва гуьзчивал акъвазариз жезвач. Ф. Н. Шаирдин гъакъикъат.

БАЗА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра са вуч ятIани (продуктар, алуькIдай парталар ва мсб) кIватIнавай, хуьзвай чка... и гъаясузар вири недай затIар авай складрал, магазинрал, базайрал ала. Къ. М. Дагъларин деринрин булахар.

БАЗАР фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) гун-къачун киле фидай чка (майдан ва я кIевнавай дарамат). Ният 'уна вун базардиз фейила, Хъсан затI хъуй, а къиметар гайила. Е. Э. Къавумдиз. КIватI хъана стхаяр, вахар Базардиз физ, Гъич жеч ахар. С. С. Уьмуьр физва, авач ахътин базарни Фена савда авуна ам къачудай... И. Гь. Дамах ийиз жеда завай уьмуьрдал. КIвале лагъайвал базарда жедач. Мисал. 2) куьч. къайда, къанун авачир чка. Акъулсузрин базар хъанва, кыл авайдаз азар хъанва, Ви бендеяр бизар хъанва, Ифин садав, фул садав гва. С. К. Вуч аям я?

* **базард(ин) югъ** □. суц. ял ядай югъ Базард ийкъалди листовкаяр кхъена куьтягъна кIанда. Б. Гь. Большевикдин руш. Базардин ийкъара, чтиз архайин вахт хъайила, Абидни Зулгъажжи Баку шегъерда къекъведай. Гь. Къ. Асландин рикI авай инсан. **Синоним:** выходной <югъ>

* **базардиз акъуддай шей** суц.; маса фидай абурлу шей. Мад я хуьруьз, я базардиз акъуддай шей чи кIвале амач. Къ. М. РикIелай фидач, инсанар.

* **базардин конкуренция** урус [рыночная конкуренция] цI., ктаб, суц. алвердин къанунрал бинеламишнавай экономикадин къайда. Чи са бязи карханаяр, базардин конкуренциядиз гъазурбур тушиз, кIватна. ЛГ. 2002, 26. XII.

* **базардин экономика** урус [рыночная экономика], суц.; алишверишдалди дуланажагъ идара ийизвай къайда... базардин экономикади бейкаррин жергеяр садлагъана къалин хъунин къурхулувал къвердавай артухарзава. ЛГ, 1992, 28. V.

* **базард(ин) югъ** суц. базар жедай югъ, гъяд югъ. Шагъа лапагрин тумар, макъар (тияр) цIуруриз, гъар базардин юкъуз чIем маса гузвай. ЛГ, 2001, 20. XII.

БАЗАРЛУХАР суц.; -ри, -ра 1) базар дай къачудай ва я къачур шейэр. Межида къатIана хъи, базарлухар ийиз гъарнай атанвай инсанар сад-садахъ галаз хуш рафтар аваз рахаз-луькIуьнзава. ЛГ, 1992, 8. X. 2) □ тишкешар.

БАЗАРНИК суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра базардин къайда хуьдайди.

БАЗАРНИКВАЛ суц.; -или, -иле; илер, -илери, -илера базарник тир гъал. Хуьруьз Тагъир Нухада базарниквиле кIвалахзавайдан кIвалел хъанай. Р.

БАЗИ фарс, т-б, суц.; къудрат, къуват. Гъар санал вун даягъ, бази, зи чан ваз къурбан, эфенди. Е. Э. Ви рутба гъуьндурь авурай.

БАЗЛАМАЧ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра цуру тинидикай чранвай элкъвей фу. Хърара, тIанурра ва акайра хемир квай фар, тIунутIар, базламачар, цикIенар, гузанар чразва; иситIаяр гъазурзава. Гь. Къ. Четин бахт. Фарин гъар жуьреяр ава. Хъран, тIанурдин, чар авай, къатай, як авай, къулан, акадин, ацIуцIаяр, базламачар, пурнияр квай, гъажикIад гуьруьун, юхваяр, чкалар, шуьреяр, куьтер. ЛГ, 1992, 23. IV. Я лаваш, я базламач Къе суфрадал аламач. Ф. Н. Къери жезва хуьрер чи.

БАЗУ фарс, суц., -ди, -да; -яр, -йри, -йра куьтен акалнавай къве яцран арада жедай яргъи кIарас.

БАЙБУТ фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) акъал тежедай яргъи ва гъаркъуьз чукIул. # хци ~, къуьруь ~; байбутдал хъчар куьткъуьнун. Вири умуд къвалал алай байбутдик квай. Къ. М. Дагъларин деринрин булахар. 2) (чIехи гьарфунилай Б) итимдин хас тIвар - **Байбут**. Сарар авахънава зи, белки сарарин духтур къалажугъви Байбута... Р. Гь. Чун чаз килигайла...

БАЙИР туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра къеьцел пад (са агалнавай чкадин, сергъятар авай чкадин). - Хипер юкъуз гъина жеда къван, байирда, - хуьрезва чубан. М. Б. За бананар недач.

БАЙКЪУШ турк, суц.; -ди, да; -ар, -ри, -ра 1) еке вилер, къармах хьтин кIуф авай чуьлдин къуш. *Йиф тир чулав, гьар чка заз мичIи тир, Хуьруьн кьилел байкъушар къез гьарайдай.* А. Б. Зи хуьр. 2) куьч. **мергьяматсуз инсан.** *Байкъушарин арада Кард сад жеда.* Е. Э. РикIел гьваш. *Шак авач хьи, на лагьайвал, Ви тIвар байкъуш хьана, Масум. М. А. Масумаз. [Али]. Вуна, вуна, байкъуш, зал гьахьтин гафар гьалчзава?! Н. И. Гьакимрин папар.*

* **байкъуш хьайи** "барбатI хьайи, чIур хьайи" мана къалурдай себ гунин са жуьре. *Байкъуш хьайи Хенжелкеле, Ажеб агъузар чка я. С. С. Куьредин цIерид хуьр.*

БАЙРАМ турк, суц.; -ди, -да; -ар, ри, -ра 1) сувар, шадвал; 2) (чIехи гьарфуналди: Б) итимдин хас тIвар - **Байрам**. 1960 - йисуз КIцIара тешикл хьайи «рикIин гаф» тIвар алай литобъединенидин ветеранриз - чеб писателар тир *Забит Ризвановаз, Иззет Шарифоваз, Байрам Салимоваз, Мегьамед Агьадиз ва гьейрибуруз Теймур муаллим хьсандаказ чидай.* М. М. Чаз къагьриманар кIанда.

* **байрам авун** гл.; са кьез ятIани талуькарнавай шадвал, тIуьн-хьун. *Ви тIварицIихъ авуна байрам, Ша бес хьуй къалмакъал, Самбур. М. А. Самбур.*

БАК урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра металлдикай раснавай къакьанвилехъ къен авай къаб. *Алихан дегьлизда авай бакдал тухванай. М. Б. Зун кьенвач. АцIурзава ада бакар, Чижре вичин рекьер хьиз. - Гьери вутIда? Авач къапар! Ракьура лагь шегьердиз. Кь. Р. Самур, кье ви дерада.*

БАКАР¹ **бак** существительнидин гзафвилин къадардин форма.

БАКАР² кил. **БАКАРА**.

БАКАРА // **БАКАР** фарс, прил. **герек**. *Чубандилай кьир, савайи, Масадаз бакар авайд туш. С. С. Кьуьк майишатда гьамиша бакара затI я. Р.*

* **бакара атун** гл., низ вуж-вуч; **герек атун**. *Гадарна вун кIатIун кьулухъ, Садазни бакар амач хьи. С. С. Урусатдиз. Зунни вахъ галаз твах, бакара къведа. Ф. Санизни вун къведач эхир бакара. Х. Т. Гьвадин пагьливан. Лавгьавилер къеззмач гила бакара... А. С. Садалай иридалди. Куьз зун кьуьзуь инсан я, Дяведиз физ тежедай, Са бакара текъведай. И. Гь. Кьванер. Вири итимар къвалал гапур алаз къекъезвайтIа, Ашукьди вичин къвалалай чуьнгуьр кими ийидачир, ам адан яракъ тир ва гьамиша бакара къеззвай. З. Гь. Лезгийрин риваят. **Синоним:** бакара хьун.*

* **бакара (бакар рах.) хьун** гл., вуж-вуч; **герек хьун**. *МичIи сура туш вун бакар, Эке гудай чирагъ хьиз жемир. С. С. Вичиз вич, бегенмишдаз. Гадарна вун кIатIун кьулухъ, Садазни бакар амач хьи. С. С. Урусатдиз. **Синоним:** бакара атун, герек хьун. **Антоним:** бакара татун.*

БАКАРАВАЛ цI., суц.; -или, -иле бакара тир гьал. *Авахъзавай вацI, авахъзавай булах авахьна кIанда. Адан кьуват ва бакаравал, атIа кьилиз агакъайла, аквада. А. Фет. Жувакай суьгьбет.*

БАКЛУК кил. **БАКIЛУКИ**.

БАКЪАЛ кил.. **БОКАЛ**.

БАКIЛУКИ. // **БАКЛУК** нугъ., суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **фан жуьре**. *Мухни цуькI какахъай баклук къулан пата акьугьарна, ругур цихъ галаз иштагьдалди незвай. З. Э. Йифен тIурфан.*

БАЛА¹ турк, рах., суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) са диде-бубадин гьвечIи яшара авай аял, гьайвандин шараг. *Бала виртIедилай ширин я. Мисал. Кьужадиз ханIад кур, Жавандиз абур, Баладиз сабур... ХунI ярашугъ я. Е. Э. Кьез вуч ярашугъ я. Зи азиз хва, масан бала! Кь. М. Экуьнин хва. Дидеди балаяр чIехи ийизва. А. С. Хуьруьг Тагьгиран эсерар. И цIегьрез сад эркек, сад диши - кье бала аваз хьана. Ф. Жанавурни цIегь. 2) аял. Я Аллагь, я Ребби, зи баладиз чан алай бала це. А. А. Пад хьайи рагъ. **Синоним:** аял, велед. 3) жувалай гьвечIидахъ галаз рахадайла ишлемишдай гаф. Юкъван буйдин зиринг руш рак ачухна, салам гана, колхоздин председателдин вилик акъвазна: - Рагьман халу, куьне заз эвернайни? - Эхъ, чан бала, ацукъ, за ваз эвернай, - лагьана цIару вилер авай, са къадар яшар хьанвай итимди. И. К. Заза. Эй, чан балаяр, милиз хьвер кваз рахана баде, - зи жегьил чан кулакрин цур тIунара акъатайди я. З. Э. Кьизилгуьл баде. Зи рикI дидед рикI я, бала, вун бахтлу хьурай. А. А. Пад хьайи рагъ. 4) куьч. **кIвалин гьайванрин шараг**. Са бязи гьайванри хьуьтIуьз чпин балаяр хада, калери - данаяр, вакIари - цIуьрнуьгьар, хипери - кIелер. З. К. Тебиат чирун. 5) (чIехи гьарфуналди Б) эркекдин хас тIвар - **Бала**. * **бала бахт я, бела - агь**. мисал*

БАЛА² // **БЕЛА** араб, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра рикIиз ва бедендиз тIарвал гудай кар. *Агьади гайи баладиз сабур тавун туш хьи, гьелбет. Е. Э. Дустариз. Атуй вичиз еке бела... Е. Э. Мугьман тун тавур папаз. ЖедатIа - гзаф жен акьул, Тимилди бела я кьилиз. А. Ал. Бейнидин хумул.*

* **бала хьун** гл.; туькъуьлвал, такIанвал арадал гьизвай чешме хьун. *Етим Эмин фугьара я мубтала, Бала я вун, дуьнья, бала я, бала. Е. Э. Дуьнья гьей. Ваз кIвале бала хьанвай вуч аватIани, гьана ина эцига. Кь. Р. Аламат.*

* **баладик акатун** гл.; туькъуьлвал, такIанвал кьилел атун. *Чехидаз яб тагайди чIехи баладик акатда. Ф. Мисал. Лезги чилер вири санлай баладик Акатнава - Куьре, Ахцегь, Кьубани. И. Гь. Ленинан памятник. ТахъайтIа кьил мад баладик акатна... М. Б. Эминан сурал. **Антоним:** баладикай хкатун.*

* **баладикай хкатун** гл.; туькъуьлвал, такIанвал алатун. *Аллагьдиз шукур гьваши, гена вун гьа икI а*

баладикай хкатайди... А. И. Самур. **Синоним:** баладик акатун.

* **бала-къада** [бала-къаза] суц. хата. Им вуч лагъай члал я, чан хва Али? Бала-къададикай Аллагъди къутармиширай, астафируллагъ! Къ. М. Дагъларин деринрин булахар. - Аквар гьалда, Уьмуьрда гьардахъ вичин цлар хьун чарасуз я, - фикирзавай ада. - Тахъайтла гьамиша къилел ихътин бала-къазаяр къведа. Б. Гь. Заз эвера. * **къилел ~ атун.**

БАЛАБАН суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) уф туна авазар ядай, кфилдиз ухшар музыкадин алат. Сегънедай саздинни балабандин, суьгьурдин хътин, сесер акъатна. Гь. Къ. Четин бахт. Сазни зуьрне, тар, балабан, Самур дере я баябан... М. Абдуллаев. Вил гала зи. 2) куьч. манасуз гафар, ихтилатар. Куьн лагъайтла, багъшиламиша, маса балабанар гваз майдандиз екъечлнава. Гь. М. Им къван, им терез.

* **балабанар ягъун** рах., гл.; ни алай фикирдилай алудун патал герек тушир ихтилатар авун. Гьавахтундани кулакри ва абурун гъилибанри, - абур герек авай крар туш, гьарда вичин къайгъу вичи акурай лугъуз, балабанар янай, баитанарнай, зиянар ганай. З. Э. Муькъвел гелер. Къанун чпиз течиз ерли Ягъай балабан хъана хьи. М. А. Колхоздиз. **Синонимар:** барби ягъун, далла(яр) ягъун, ихтилат(ар)ун, къакъра ягъун, суьгьбет(ар)ун.

БАЛАБАНЧИ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) балабан ядайди. Зи къуниши хъсан балабанчи я. Р. 2) куьч. манасуз гафар, ихтилатар ийидайди.

БАЛАБАНЧИВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера балабан ядай пешекарвал. Балабанчивал регъят пеше туш. Р.

БАЛАЛАЙКА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра чуьнгуьрдиз ухшар тир симер алай урусрин алат. - Гьим хъсан я? Чуьнгуьрни балалайка дустар я. А. С. Къуд сим ала чуьнгуьрдал.

БАЛГЪАН араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра уьгъуьдихъ галаз туьтуьнлай къведай жимиди. Дамард пешери балгъан регъятдиз алудиз, хирер фад сагъар хъийиз, иви лахта авуниз, къен клеви хъайила, ратара затлар къери клеви авуниз, таб алудуниз, ивидин давление тлимиларуниз куьмекда. ЛГ, 2002, 21.П. Куьчедал балгъан вегъемир. Р.

БАЛКІАН суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра къуватлу, къакъан кІвачер авай, улакь яз ва пар ялун патал ишлемишдай кІвалин гъайван... ада чилелай са гъаб накъвар къачуна вичин жибинда туна, мад балкІандал акъах хъувуна. Ф. Гьуьлуьн шив. Лам тачагъиз вич балкІандив агатна. Е. Э. Гачал гъей. БалкІандал цан цада, Гъар гуда, акъахда. Куьре члалан илифарни... жуз. Я яц, я балкІан, я гамиши Гъич са затІ жеч Икъван къизмиши. С. С. Къве кІвачел къекъведай лам... атлуди, вилик хасарат кваз акурла, балкІан алай чкадал илисарда. А. А. Пад хъайи рагъ.

* **балкІандин тІветІ** суц. туракъ рангунин ири тІветІ. Акахъна балкІандин тІветІер, Гьалчиз чилел къахчуз метІер. С. С. БалкІанар гзаф дегишарайди эхир залпандин иеси жеда. Мисал. БалкІан авачир чкада ламни шив я. Мисал.

БАЛУГЪ¹ араб, прил. агакънавай, тамам хъанвай. * **акъул балугъ хьун.**

БАЛУГЪ² туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра гьуьлуьн, вацлун, вирин це жедай, вич инсанри недай, гъайван. # ~ къун, ~ ругун, ~ къурурун; ~ар артухарун, ~ар вацлариз хкун. АкъалтІ тийир девлет тушни И гьуьлерин бул балугъ! А. Ф. Зарбачи Гъасан. Гзаф балугъар куьр вегъин патал гьуьлерай вацлариз рекъе гъатда. А. А. Пад хъайи рагъ. Балугъ чрадайла, ягълавад миънавай картуфдин зулар эцигайла, абур балугъдихъ галай нагъакъан ни вичелди члугвада. ЛГ. 1996, 7. VI. **Синоним:** кІизри, гъед. * **къизил ~.**

БАЛУГЪЧИ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра балугъар къун пеше тирди. Балугъчидиз гьуьл тІмил яз аквада, Къачун патал балугъар, Фьледизни чуьл тІмил яз аквада, Ягъун патал буругъар. Ш. Къ. Балугъчидиз гьуьл тІмил яз аквада. Балугъчи, вун гьуьлуьн къерел МичІи жер къван ацукъда. Д. А. Балугъчи. Ацукънава милиз хъуьрез балугъчи - Вуч хътин! Патав гва Ийиз хъуьтуьл рахунар Са гуьзел руш кІунчІ хътин. А. Ал. Балугъчи. ГъвечІи кІизрияр къадай члехи балугъчи я. М. Б. За бананар недач.

БАЛУГЪЧИВАЛ суц.; -или, -иле балугъчи пешекарвал. Балугъчивал регъят пеше туш, иллаки хъуьтІуьз. Р.

* **балугъчивал авун** гл., ни гьуьлера, вацлара балугъар хуьн ва абурукай менфят къачунин пешекарвал авун.

БАЛХУН урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра куьлуь-шуьлуь затІ-матІ эцигун патал ва я миъни нефес къачун патал къве ва гзаф мертебадин кІвалин цлахъай мегъежар галаз эцигдай гъвечІи чка. И арада ханни ханум чпин балхундик екъечІна килигзавай. Ф. Къаридин хва. Виликдай къаратикенрини серкІвери кучуднавай къазмаяр алай чкадал гила гъар патахъ балхунар галай, шифер янавай къве мертебадин кІвалер... нур гуз акъвазнавай. З. Э. Зардияндин дустар. КІвалерихъ галай къенепатан гъвечІи балхун Базар-Дуьзуь дагъдин живеди къунвай куклуьрихъ элкъвенва. К. К. Риваятар. Вилик, хуьрерин хътин, яргъи балхун квай секуьл кІвалер. К, 1983, 23. П. - Хъаналда сад луьл пиян. Вад лагъай мертебадай аватда къван ам, балхундилай, вичивай вуч хуьз тахъана. М. Б. Цийи мискІин.

БАЛШАВИКВАЛ кил. БОЛЬШЕВИКВАЛ.

БАМИШ прил. бегъем сес авачир. Герейбег акъваз хъана, ажи хъверна, хейлин кисна, ахпа ада бамиш ванцелди лагъана... Къ. М. Хайи чилин таватар.

* **бамииш хъун** гл., вуж; нефес къачудай мумкинвал амачиз чан хкатун. Зи Фекъир аялрин туътер Зи вилик бамиш хъана хъи. С. С. Къве хтул къейила. Са кIус за авуна дадмиш, - Яд тахъвайтIа, жеда бамиш. С. С. ГъажикIа. Я руш, я чан бала, вун икI бамиш жеда... А. А. Пад хъайи рагъ.

БАМИШУН гл., ни-куъ вуж ; -да, -на; -из, -зава; 0 || -а, -ин, -рай, мир; бамиш тавун, бамиш тахвун, бамиш хъийимир нефес къачудай мумкинвиликай магърумарун. Докторди туъд шелди бамишнавай Жаватан къил къужахламишна. Къ. М. Къашкъа духтур. Ви шадвили, агъ, зи туъд бамишзава хъи, Къвердавай зи къилин тIал артмишзава хъи. Ш. Къ. Ви шадвили.

БАН суф. са бязи существительныйрик (нехир, рамаг, кIелер) акал хъана пеше къалурдай цIийи тIварар арадал гъизвай суффикс: нехир + бан - нехирбан, кIелер + бан - кIелербан.

БАНАН урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра афнийрин яргъивал авай, чими уьлквейра тарарал жедай, чеб хъипи рангунин емишар. Бананар къуразва зи, яр, рикI къене цIразва зи, яр. Ш. Ю. Чи девирдин манияр. Чи гъакимрин цIалцIам гафар гъакIан къуру багънаяр я, Эхир гъахъбур базардаллай Афниярни бананар Я. Ш. Ю. Чи девирдин манияр.

БАНД фарс, суц.; -уни, -уна; -ар, -ари, -ара цин, вацIун гьерекат акъвазарун патал къванерикай, кIарасрикай къадай чка. # ~ къун, ~ вацIу тухун. И вацIун муьгъ алай чка банд яна, регъвериз яд тухудай чка тир къван. Ф. ЦицIали.

БАНДА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра къанунсуз, чIуру кIвалахар ийидай кIеретI. 1919 - йисан гаталди за кулакрин бунтар буьнжуькъарунин, бандаяр кукIварунин женгера иштаракна. К, 1990, 11. IV.

БАНДИТ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра яракъламиш хъана къанунсуз, чIуру кIвалахар ийидайди. # ~ халкъдин душман яз гъисабун, ~рин кIеретI, ~ар къун, ~риз рехъ тагун, ~ар тергун.

БАНДИТВАЛ суц.; -или, -илер; -илер, -илери, -илера бандит тир гъал. # ~ негъун, ~ дуьздал акъудун, бандитвилерехъ тагун, бандитвилин вилик пад къун.

* **бандитвал авун** гл., ни бандит тир пешекарвал авун.

БАНДИТВИЛЕЛДИ нар. бандитвал хас яз. # ~ къил хуьн.

БАНИ: бани инсан суц. гъич, эсиллагъ са инсан(ни). И дуьньяда авач бани са инсан Къведай тадиз зи гъарайдин ванцелдин. А. Ал. Муьжуьдар.

БАНК урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ара, -ари пул хуьнин, харж авунин, бурж вугунин къайда(яр) къилиз акъуддай идара. # гъукуматдин ~, коммерческий ~; ~ къайдаяр, ~ муьштерияр, ~ адрес.

* **банк ягъун** гл., ни къумарал къугъвадайла вири пул тIалабун. Зазни кIанзава вири банк ягъиз... А. Ал. Муьжуьдар.

БАНКА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра. са чипIинин къакъанвал авай шуьшедин къаб. Резбе квай къалпагъ шуьшедин банкадилай алудиз жезвачтIа, ам къалпагъ кIаник элкъуьрна са шумуд декъкъада кузвай це твада. Хийирлу меслятар || ЛГ, 2000, 20.1 V. Банка ичIи хъуникди куь тIаларни квахъда. ЛГ, 2002, 1. VIII.

* **банкаяр ягъун** гл., ни низ мекъи хъайила, сагъ хъхъун патал далудиз банкаяр ягъун. - Герек туш, духтур инжикли тахъурай! Заз зи къариди банкаяр янава! А. Сайд. «Алад, ваз югъур хъурай!»

БАНКЕТ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра шад мярекатдиз талукъарнавай тIуьн-хъун. Чи контордиз атана, Ревизор я лагъана, Накъ са итим вижевай, Гъахъ-гъисаб гъилевай. Чна адаз гъуьрметар Ийиз гана, банкетар... Б. С. Банкетдин дад. Ви емишрин суфра къени Я пачагърин банкетрилай... Ш. Къ. Вил вегъейла...

* **банкет авун [гун]** ни шад мярекатдиз талукъарнавай тIуьн-хъун авун [гун]. Директорди вичин 60 йис тамам хъуниз талукъарнавай банкет гана. Р.

БАНКРОТ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра буржар вахкудай ва жуваз менфят къевезвай кIвалах идара ийидай мумкинвилер амачирди. Лезги коммерсантрикай сада гъар гъилера "Самур" газет къачурла, вичин папаз лугъуда: «И газетди чун банкрот тавуртIа, хъсан я...». М. М. Ванер.

БАНКРОТВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера банкрот тир гъал. # ~виляй акъатун, ~виляй акъудун.

БАПАХ туьрк. суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра хъицикъдикай цвадай, итимри гъар йикъан парталдихъ галаз къилел алуцIдай затI. КIвачел шалам, къилел бапIах, - Гъавиляй чIур хъана зи кIвалах. С. С. ТIуб сара къаз... пара серес бапIахар алай ногъай, тандал яру-цIару булушкаяр алай урус дишегълияр... акъазвай инсанрин гъуьгъуьлар гъасятда ачух жезвай. Н. Меликов. Яран суварар меркезда Гъиле авай сумка чилел эцигай Насира бапIах туртурдин винел вигъена. А. Сайд. Насиран туртур. **Синоним:** бармак, къеркъ.

* **бапIахдин [бармакдин]** пад элкъуьрдалди нар. лап фад, тадиз, са гъвечIи кIвалах ийидалди. - Саимат вах, - лагъана, ада... - Вад йис са акъван еке уьмуьр туш. БапIахдин пад элкъуьрдалди акъатна фида. Н. А. Къимет тецигай муьгъуьббат. **Синонимар:** вил акъална ахъайдалди, бармак цавуз вегъена

чилел ахватдалди, гаф сиве амаз.

БАПАХЧИ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра бапАхар цвадайди. # тежрибалу ~, наши, ~дин руш, ~дин кIвал, ~ алатар.

БАПАХЧИВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илери бапАхар цвадай пешекарвал. # ~ пеше яз кьун, ~ бегенмиш хьун, ~ арадай акьатун, ~ хас хьун.

БАПИШ кил. ПАПШИШ.

БАПРУС кил. ПАПРУС

БАРАБАР¹ фарс, прил.; 1) сад хьтин. Вун са камил муришд я хьи, Гьич са кас жеч вав барабар. Е. Э. Мубарак Исмаил. Чи кьведацни рикI дуьз барабар ятIа, Вун атана зи патавди кьваз, гуьзел. Е. Э. Гуьзел; КIватIайтIа гьайванар вири Адав барабар авайд туш. С. С. Чи ЧIехи алим Гьажибег Гьажибегова лагьай гафар зи рикIел хквезва: "Лезгийрин поэзияда лирикадин эсерар яратмишнавай Эминав барабар кас авач...". М. М. Лезгинкадал кьарагьарна дуьнья. Дуьньядив барабар арифдар ва камаллу кас тир Давуд фронтдин ЧIаяра телеф хьана, К. К. Зун гьеле сагь я. 2) дуьз. Дустуниз дуст масад авун мегер барабар жедани? Е. Э. Гьазанфераз... 3) са ери авай. # ~ ихтиярар. Лезгийри лугьзува: чунни халкъ я, чазни, вирибуруз хьиз, барабар ихтиярар це! З. Р. Веси.

* барабар хьун гл. барабар тир лишан хас атун. Чун вири барабар я. Р.

БАРАБАР² нар. сад хьиз. Ичер картуфрихь барабар гана. Р.

БАРАБАРВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери сад хьтин гьал. # ~ хуьн, ~ квадарун, ~ кIан тахьун, ~ авач, барабарвилез кьимет тагун, барабарвилин кьимет чир тахьун... абуру и зун, и вун хьтин зегьметчийриз, дуьньядин зулумламиш хьанвай вири халкъариз бахтлувилихь - азадвилихь, генгвилихь, барабарвилихь, дуствилихь фидайрекьер кьалурзава!.. Кь. М. Шаирдин кьунши.

БАРАБАРВИЛЕЛДИ нар.; барабар гьалда аваз, сад хьиз. ~ зегьмет чIугун, ~ кIвалахун.

БАРАБАРДАКАЗ нар.; барабар яз, барабар гьалда аваз. Гада, руш, наб, итим талгьана барабардаказ пер ядай. Р. **Синоним:** барабардиз. **Антонимар:** барабарсузвилелди, барабарсуздаказ, барабарсуздиз.

БАРАБАРДИЗ нар.; 1) фаркьлувал авачиз. Зегьмет алай кIвалах тиртIани, ада итимрихь галаз барабардиз кIвалах авуна. С. М. Маяк Саимат. Им зи миллетдинди я, ам туш талгьана, вири барабардиз кьунва. Ю Р; 2) кьадардиз сад хьиз, дуьз гьал хвена. КIватIай магьсул барабардиз пайна. Р. **Синоним:** барабардаказ. **Антонимар:** барбарсузвилелди, барабарсуздаказ, барабарсуздиз.

БАРАБАРСУЗ прил.; сад хьтин тушир. # ~ ихтиярар, ~ шартIар. **Антоним:** барабар.

БАРАБАРСУЗВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера барабарсуз гьал. # ~ арадиз хкун, барабарсузвилихь галаз женг чIугун, барабарсузвилел рази тахьун. Ада [СтIал Сулеймана. - А. Г.] а девирдин социальный (жемиятдин) кьорулушдин дуьз туширвилел, адалатсузвилел, девлетлуйринни кесибрин арада авай барабарсузвилел вичин разисузвал ашкара малумриз хьана. М. М. Гь. ЧIехи шаир.

БАРАБАРСУЗВИЛЕЛДИ нар.; барабарсузвал аваз. # ~ эгечIун, ~ кIвалахдин нетижайрикай менфят кьачун. **Синоним:** барабарсуздаказ, барабарсуздиз. **Антонимар:** барабардаказ, барабардиз.

БАРАБАРСУЗДАКАЗ нар.; барабарсуз гьалда. # ~ эгечIун, ~ кIвалахдин нетижайрикай менфят кьачун. **Синоним:** барабарсуздиз, барабарвилелди. **Антонимар:** барабардаказ, барабардиз.

БАРАБАРСУЗДИЗ нар.; барабарсуз гьалда. Коммунистрилай виликни, гуьгьуьнлайни халкъ барабарсуздиз яшамии жезва. Р. **Синоним:** барабарсуздаказ, барабарсузвилелди. **Антонимар:** барабардаказ, барабардиз.

БАРАБАРУН гл., ни вуж; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; барабар авун, барабар тавун, барабар тахвун, барабар хьийимир сад тир гьалдиз гьун, сад тир гьалдай кьун.

БАРАДАЙ посл., талуьк яз. Директор чирвилер артухарунин барадай рахана. Р. **Синонимар:** жигьетдай, патахьай.

БАРАМА туьрк. т-б, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра кIаз. Килигзава кIазраз зун - Магьир устаддиз. Вич тергна чаз тазва ада барама. Игитвилин, жумартвилин а кьил я! А. Ал. А кьил.

БАРБАТИ фарс * барбатI авун гл.; кьайдадикай хкудун, чIурун, телеф авун. Вахь галаз на чунни барбатI Авун вуч кIвалах я, Кьафкьаз? С. С. Кьафкьаз. **Синоним:** барбатIун.

* барбатI хьун гл.; чукIун, тармар хьун, амачир гьалдиз атун. БарбатI хьай шумуд килиса, Заз Латни Манат акуна. С. С. Москов вилайт акуна. БарбатI хьайи и гьалар акуна Югь-кьавай барбатI я, КьепIир. М. А. КьепIир. Фикирна за: барбатI хьана гила вири умудар... Ш. Кь. Фикирна за...

* барбатI хьуй! межд. "пуч хьуй", "амачир гьалдиз атуь" манадин мягькем ибара. Ви кIвал-югь барбатI хьуй, ялагь. Е. Э. Кьедекни пер чуьнуьхайдаз.

БАРБАТИВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера барбатI тир гьал. # ~ эхиз тахьун, ~ арадай акьудун.

БАРБАТИУН гл.; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; барбатI авун, барбатI тавун, барбатI тахвун, барбатI хьийимир кьайдадикай хкудун, пуч авун, кукIварун.. # хуьр (там, шегьер, ник) ~; тамамдиз ~.

Хуърер барбатИнавай, абуру тарартамар тергзавай, къушарин мукварни кваз барбатИзавай. З. Гъ. Лезгийрин риваят. Белиждин, Къаякентдин тamar барбатИнавай тегъер акурла, рикIи тIал къачузва. ЛГ. 1996, 7. VI

БАРБИ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра са квекай ятIани яргъалди ва гъа са гафаралди лугъузвай фикир. Неинки колхоз кIаняй акъудиз гъазур тир кулакар, амма абурун барбийрихъ яб акалзавайбурни ина кими тушир. З. Э. Мукъвел гелер. Гъикъван яб гун барбидиз Бюрократдин датIана?.. А. Къ. Пешепай.
Синонимар: даллай, ихтилат, лагълагъ, лубъIуьн, рахун.

* **барби(яр) ягъун** гл., рах., ни са квекай ятIани яргъалди ва гъа са гафаралди фикир лугъун, манасуз ихтилатар авун. Инсанри чеб маса гана фланда, - Лугъуз барби яда гзаф агъуз тир. И. Гъ. Вуч къван къимет... **Синонимар:** балабанар ягъун, далла(яр) ягъун, къакъра ягъун, ихтилат(ар)ун, суьгъбет(ар)ун.

БАРГЪ фарс, суц.; -ар, -ари, -ара гъалар гъазурдай гъалдиз гъанвай йис, къанабрин алуднавай чкал, чIун. Йисдикай - сар, Сарикай - баргъар, Баргъарикай - гъалар, Гъаларкай - гамар Хразва. Ф. Н. Алпандин суракъда..

БАРЗА суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра дагъдин тамун вилик квай уьруьш. - Я, Риза, алад, чан хва, барзадик квай зи малар хкваш. А. Ф. Риза. Чулав хъана хан михъиз, Барзадаллай булут хъиз... А. С. Хандин буйругъ.

БАРИШУГЪ туьрк: * **барिशугъ авун** гл., ни вуж; меслят авун, алакъа яр хъсанарун. Суд-дувандал вегъена вуч ийида лагъана ара барिशугъ авуна. И. В. Вуж гъахъ я. Ада мидяяр барिशугъ хъувун патал гзаф зегъметар чIугуна. Къ. М. Дагъларин деринрин булахар... за абур барिशугъ хъувуна. С. М. Маяк Саимат.

* **барिशугъ хъун** гл., ислягъ хъун, меслят хъун; къве касдин араяр хъсан хъун. - Антон! Вун бубадихъ галаз барिशугъ хъухъ, белки, ада заз ина акъвазиз ихтияр гун. Къ. М. Къашкъа духтур. - Къафар халу, - лагъана, зун ви къвалав Абула ракъайди я. Адаз вахъ галаз барिशугъ жез кIанзава. Я. Ш. Гъахъ квахъдач.

БАРИШУГЪВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера ислягъвал, меслятвал.

БАРКА: * **барка авун** гл. 1) **тарифарун**. Инсанди варз акурла, варз, рагъ акурла рагъ барка ийиз хъайитIа, урусри лугъудайвал, ни тудач, ни сюда жедач. Я. Я. Дагъдин кукIуш гъуьмеда. 2) **мубарак авун**. Столдал алай къван телеграммаяр аку! Вири Къибле патан Дагъустанди куьн барка ийизва, Керекуьре Пуркурович! Ф. Б. Филиал.

* **барка хъуй!** межд. мубарак хъуй!' мана авай ибара. А тахт тахт хъуй, тахт барка хъуй. Ф.

БАРКАВАН араб, прил.; -ди, -да; ар, -ри, -ра 1) **берекатлу, мублагъ**. Баркаван гатфар иниз жумартвилелди илифнава. ЛГ, 1992, 6. V. 2) **шукур авуниз лайихди**. - Чнани и баркаван бязи вахтара темягъ авачиртIани незвачни? Ж. Гъ. Къвед лагъай шикил. 2). **шукур авуниз лайих**. Чиг ацукъна баркаван чил гуьзел я. И. Г. Гъуьжет къаз. Мармардикай гуьмбет. Гатфарин гуьзел а баркаван югъ Гуьгъуьл шадвилей гъакI акваз-такваз Акъатна фидай къуд пад яз ачуха. Ш. Т. Буба

* **баркаван хъайиди (хъайд)!** рах., межд. хуьрекдикай, техилдикай ихтилат ийидайла, 'ам артух хъуй, Аллагъдин патай гъалал хъуй' манадин мягъкем ибара.

БАРКАЛЛА! араб, межд. жув масада авур кардал гзаф рази тирди къалурун патал ишлемишдай гаф. Баркалла, Мирим, аферин. С. С., С. М. СтIал Саяд. Шамилан райондин са жерге хуьрерин жемятри лагъайтIа, ички хъунал чтин хушуналди эхир эцигнава. Баркалла абуруз. ЛГ, 1997, 26. XII. Гъа икI мадни хъсандиз На вун къиле тухвайтIа, Баркалла ваз, аферинни. Ш-Э. М. Уткъемвиллиз аферин. **Синоним:** аферин!

БАРКАЛЛУ туьрк. прил. **тариф** авуниз лайих. Баркаллу тарих лекеламишуни чи яшайиши са кIусни хъсанарзавай чка авач. К, 1991, 19. I. Ша чун чи бубайрин баркаллу краризни хъсан адетриз вафалу жен. ЛГ, 1992, 8. X. Менфятлу, баркаллу кар ийиз, рикIиз кIан хъайитIа, гъар садалай алакъзавайди я. А. Исм. Шарвили чахъ галазва.

БАРКАЛЛУВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера **тариф** авуниз лайихлу гъал, машгъурвал, тIварван. Баркаллувал краралди къазанмишина кIандайди я, ам цавай аватна гъиле гъатдайди туш. Р.

БАРКАЛЛУВИЛЕЛДИ нар. баркаллувал хас яз. # ~ кIвалахун, ~ кIелун, ~ уьмуьр тухун. **Синоним:** баркаллуодаказ.

БАРКАЛЛУДАКАЗ нар.; баркалла къведай гъалда аваз. Гележегдани чтин сихилдиз халкъдин патай авай еке ихтибар ва инанмишвал баркаллуодаказ къиле тухуда лагъана гаф гана. К. К. Эбеди тIварарин арада. Баркаллуодаказ чIугур бегъерлу зегъметдай, арадал гъайи хъсан нетижаяр фикирда къуна... Т. Ханов. Абадвални агъваллувал патал. **Синоним:** баркаллувилелди.

БАРМАК суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра инсандин къилел алукуьн патал хъицикьдикай ва я парчадикай цванвай затI. # ~ алукуьн; ~ хутIунун; ~ цун; ~ акъадун. Абурун вилик квай бармакдиз халкъди къара пулар ва гимии пулар вегъезвай. С. С. Жувакай ихтилат. Хурум чекме, бухари бармак къилел Алайбурун чин чIуру яз алугдай. А. Ф. КъатI-къатI авур зунжурар. КIевидаказ агална рак, Лугъуда хъи: И бармак Гъарам хъуй заз, эгена ХтайтIа лам текъена " Х. Т. Агъакишидин лам. **Синонимар:** бапIах, къеркъ. * къармуьк ~, жинжин ~, чал ~, япар алай ~

* **бармак вилера гьатун** гл.; **беябур хьун**. Адаз бубадин бармак вилера гьатпна кIанзавач. Гь. Кь. Свас.

* **бармак вилера тун** гл.; ни нин **беябурун**, **уьзуюкьара авун**. [Кьурбан]. Ша вун Аллагьдиз килиг, на икьван крар ийимир. Ша на зи бармак вилера твамир. Ша на зун халкьдин чина уьзуюкьара ийимир. Гь. Гь. Адетдин кьармахра. [Али]. Эхь! Вун беьем диде тиртIа, вахь акьуллу рушни жедай. Ада бубадин бармак вилера твадай кар ийидачир. Ам зи руш яз амач. Н. И. Гьакимрин папар.

* **бармак кьамал алайди** суц. **дамахар ийизвайди**, **гвайди**. Са юкьуз Жафер куьчедай хкведайла, - АтIа бармак кьамал алайди аку, гилани бубадин салакьа гуз хьанвач, -лагьана дишегьлийрин арадай ван хьана адаз. А. Ф. Бубадин веси.

* **бармак цавуз вегьена чилел аватдалди** (**ахватдалди**), [**хкведалди**] **лап тIимил вахтунда**, **куьруь муьгьлетда**. Царухва: НихетIаз бармак цавуз вегьена аватдалди хуьр, вири садни амачиз колхоз хьана, мал-кьара, вистуьрез, цанкаца, кIвал-югь, сад ийиз кIанзава. Гь. Гь. Колхоз. Зи рикIе авай мад са мурад кьилиз акьатна: бармак цавуз вегьена, чилел ахватдалди заз зун лекьерилай вине хьун кIандай... Ингье, дегьаманадин Уружали кье лекьерилай вине ава. Кь. М. Птул руш. Бармак цавуз вегьена хкведалди кавха хьана лугьуз, ваз зун гьикI аквазва. Гь. Кь. Четин бахт. **Синонимар:** **баIахдин** [**бармакдин**] **пад элкьурдалди**. # жува еке авур ~ жуван вилера гьатда, бубадин ~ хцив кьадач.

* **бармакда тIвал**, **кьиле гар авай прил**. **акьулсуз**. Йикьарикай са юкьуз Гуьлдестединни колхоздин бригадир Мисриханан кьалмакьал хьана. Мисрихан бармакда тIвал, кьиле гар авай жегьил тир. Н. А. Кьве рикIин хиялар.

БАРУТ // **БУРУТ** араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра кана са вуч ятIани (кIвал, дарамат) хьиткьинарун патал гьазурнавай куьлуь хар хьтин затI. Сталинград! А гафунихьай цIун ялавдин, бурутдин, гумадин ни гилани кьвезма. А. И. Живедин цкIламар... цIайни барут гваз кье разведчик атана... И. И. Раг.

* **барут хьиз <хьун> садлагьана хьел атун**, **куькIуьнун**. - ЦIил кьачун лагьайла, вун барут жедай хьи, чIехи дах? - чинар кузва за адан. - Чухсагьул лагь заз, гена гьана. М. Б. За мад бананар недач.

БАРХУН фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра бедендин азарлу хьайи, хер алай чкадик кIватI хьанвай ирин. Бейхабар яз чIугуна, ДакIвадай бархун хьсан туш. С. С. Ише тефир жуван гафар. Сагь техжедай бархун хирер низ хьана? А. С. Эхь, дамах гва зав. **Синоним:** **ирин**.

* **бархун авун** куьч., гл.; **пис кардалди ва я гафаралди сада масадаз рикIин тIарвал гун**. Зи кай рикI на мийир бархун. М. А. КьепIир.

* **бархун хьун** гл.; 1) **иринламиш хьун**; 2) **тIар хьун**. Хьийич вав за луькIуьн-рахун, Хьанва зи жигер бархун. М. А. Масумаз.

БАРЦИАК суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **гамишдин шараг**, **бала**. - Ислам халу, заз акур жанавур акьван екеди тир, акьван екеди тир, за ваз вуч лугьун, чи Кьенберан барциак адан патав са затIни туш. Ф. Лезгийрин махар. Кьизилгуьл бадедин кIвачихь 26 гамиини 30 барциак гала. - З. Э. Кьизилгуьл баде.

БАРЧИМАРУН // **БАРЧУМАРУН** рах., гл.; -да, -на; -из, -зава; -а, -ир, -рай, -мир **барчимар** || **барчумар** авун, **барчимар** || **барчумар тавун**, **барчимар** || **барчумар тахвун**, **барчимар** || **барчумар хьийимир** 1) **гатун**, **ягьун**. Квахь зи виликай са кьвед барчимардалди. Р. 2) **зарафатни ягьанат кваз**. **иштагьдалди**, **каш кваз тIуьн**. За са 23 чIук тIуьна бесарна. И кьаных дишегьлиди са пай кьван уьдмишна. Кьарагьдайла, адаз аламай чIук таз гьайиф атана. Гьамни и залумдин руша барчумар хьувуна. А. Эсетов. Кьел тIуьрда ядни хьвада.

БАСАРАТ араб. * **басарат** [**басир**] **багьлу хьун** куьгь., гл. **фидай чка тахьун**, **ийир-тийир хьун**. Багьлу я чи пенжер, дакIар, Басир ажюз хсусан тIвар, И багьри рикI я хьи кукIвар, Бахтсуз хьайи кьван аку тIун. М. А. Мегер гужар хьанан тIимил.

БАСКИУМ нугь. суц.; **мукал**. [М. М. Гаджиев 1997: 130]

БАСМА¹ туьрк. суц.; -ди, -да **чап**. Са халкьдихь вичин вири гьавурда акьадай чIалалди кхьин, басма, газет, ктаб лазим тирди гила вирибуруз ашкара я. Гь. Гь. Лезги чIалан нугьатрикайни гьарфарикай са кьве гаф.

* **басма авун** гл., ни вуч **чап авун**. **Синоним:** **басмадай ягьун**.

* **басмадай ягьун** гл., ни вуч **чапдин гьарфаралди кхьин**. **Синоним:** **басма авун**.

БАСМА² суц.; -ди, -яр; -йри, -йра **чилай накьв акьудна кIарасар кун патал гьазурнавай чка**.

* **басма цIивин** суц.; **басмада кайи кIарасрин цIивин**. Туькмишайла басма цIивин, Гьатай бере кьизмиши ифин, Сириставд сес гьар патяхь фин Жеда эрзиман, самовар. М. А. КьепIир.

БАСМА³ туьрк. суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра **дишегьлийрин кьилин чIарариз ядай ранг**. Дидеди кьилиз басма яна. Р.

БАСМАЛАМИШУН гл.; -да, -на; -из, -зава; 0 || -а, -ин, -рай, -мир; **басмаламиши тавун**, **басмаламиши тахвун**, **басмаламиши хьийимир** **чап авун**. Сифте гафуна деллаламишзавайвал, "Эминан чIалан словарь" сифте яз "Лезги газетди" 1994 - ийсан апрель-июль варцара басмаламишна. З. Бирембеков. Етим Эминан чIалан словарь.

БАСМАХАНА суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра ктабар чап ийидай чка. **Синоним:** типография.

БАСМАЧИ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра басма цливин гъазурдай пешекар.

БАСМИШУН гл.; -да, -на; -из, -зава; 0 || -а, -ин, -рай, -мир; басмиш тавун, басмиш тахвун, басмиш хыйимир 1) ни вуж душмандал гъужум авун; кIаник кутун; 2) куь вуч кIевун, авачир гьалдиз гъун. Садлагъана акъатай трактордин гурлу сесини чи рахунар басмишина. З. Э. Тракторист Гъажикерим. Жигъир чамурри басмишинава. Р. Цав цифери басмишинава. Р.

БАСНЯ урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра айгъамдалди мана гудай художественный эсердин са жуьре. Хуьруьг Тагъиран поэзияда баснядин жуьреда кхъенвай гъвечли поэмайрини хейлин чка къазва. А. С. Хуьруьг Тагъир.

БАСРУХ туьрк. суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) чуькьуьн. Ана басрухар гзаф хъана. Р. Басрухдикди тIар хъана. Р. 2) кутугай къайда тахьуникди арадал атай къулайсузвал. Сифте йикъара къуьруькар гзаф хъанатIани, къвердавай ЦIарудин басрухдикай хкатай калерал акваз-акваз мишреб къвезва. Б. Гь. Заз эвера.

* **басрух(ар) гун** гл.; 1) чуькьуьн. Са арадилай зун, къулухъай басрух гуникди, михъиз ада атIум хъана... Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз. 2) куьч. **чуру кар авурдаз айибар гъун, тадияр гун.** На заз басрухар гумир, зак тIахсирар квайди туш. Р. 3) куьч. **гужар авун.** Мичли фурай экуь дуьньядал ахкъатай аждагъан катна, катна... эхирдай ам пачагъ авай шегъердиз акъатна. Ада мад халкъдиз басрухар гуз, гужар ийиз башиамишина. Ф. Нехирбандин хва.

БАСРУХДИВДИ нар. къал алаз, гъарай-эвердалди. Угъри хъиз хъана, иесиди басрухдивди фена, къуьнелай къуна, адаз гъарай-эверда. Д. Шерифалиев. Адан пIирел датIана инсанар ала.

БАСТУРМА туьрк, суц -ди, -да; -яр, -йри, -йра шиш(ер) ягъун патал къетIен жуьреда гъазурнавай як.

БАСХАС туьрк: **басхас авун** гл. **къаст авун.** Адаз кичIезвайди гъахъсуз вичин патахъай Инжидин бубадиз абуру къуна басхас авун тир. А. И. Мукътадир.

БАТАЛЬОН урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра махсус везифаяр къилиз акъудзавай пуд-къуд ротадикай ибарат къушундин кIеретI.

БАТАРЕЯ¹ урус, суц.; -яди, -яда; -яр, -йри, -йра махсус везифаяр къилиз акъудзавай пуд-къуд ротадикай ибарат къушундин кIеретI.

БАТАРЕЯ² урус, суц.; -яди, -яда; -яр, -йри, -йра сад хътин паярикай ибарат тир вичи тайин везифа къилиз акъудзавай затI. Чи кIвале батареяри чими ийизва. Р. Приёмникдин батареяр ацукъна. Р.

БАТИ прил. фагъум авачир. Бахтлу я къе сефигъ, бати, Чапхунчини яланчи. Ф. Н. Мад атана. Абурун арада бати аяларни ава. Р.

БАТИН суц.; -ди; -да инсан юхсулардай къуват. Уьмуьр я руг, Къисмет - батин. Ф. Н. Алпандин суракъда. Галуькайдаз чилел батин Ви патав къвез жеда четин, ХъайитIани зи рикI муьскIуьн, пак рехъ атIун ая мумкин. А. Къ. За руьгдикай фикирзава...

* **батинди ягъун** гл., вуж акъулсуз хъун, гиж хъун. Амма янки, Ягъайди хъиз батинди, - Алахъзава Инкъилабар туьхуьриз... А. Ал. Фяледи чуру.

* **батинди ягърай!** \$ **дишегълийрин къаргъиш.** [Перис] Балчи батинди ягърай! А къей стха нин вягътедай фейиди я? А. И. Къарачияр.

БАТМИШ: **батмиш авун** гл.; ни-куь вуж-вуч **цин кIаниз ядай гьалдиз гъун.** Гъуьлуьн винел луьткве ала кIарасдин, Ам лепейриз батмиш ийиз кIанзава. Ш. Т. Гъуьлуьн винел...

* **батмиш хъун** гл., вуж-вуч; **цин кIаниз ягъун.** Ибур гъуьлуьз гъахъайла, руш мад цик хъфена квахъна, аскерар вири батмиш хъана. Ф. Гъулуьн руш

БАТМИШАРУН // **БАТМИШУН** гл., ни-куь вуж-вуч; -да, -на; -из, -зава; 0 || -а, -ин, -рай, -мир; батмишар тавун || батмиш тавун, батмишар тахвун || батмиш тахвун, батмишар хыйимир || батмиш хыйимир **цин кIане жедай гьалдиз гъун.** # луьтке ~.

БАТРАК // **БАТІРАК** урус, куьгъ., суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра вахтуналди кIвалахар ийиз къунвайди. Амма Агъа СтIалдал гъамиша герек тир къадардилай артух батракар алай. С. С. Жувакай ихтилат. Абур язва кIватI хъанавай Батрак, кесиб, урта лежбер. А. Ф. Эм-Тэ-Эс. [ЦIарухва]. Зи теклиф гъа эвелда авурди я. Ашкъи авай кесиб, батрак ва уртабаврикай са артель авун къарардиз къачун. Гь. Гь. Колхоз. Батракрин сан артух жезвай. Са батрак етим Магъмудакайни хъана: ада Бакудиз физвай вагъунриз кIарасар язавай. И. Гь. Берлиндин вири кIвалерал.

БАТРАК // **БАТІРАК** прил. вахтуналди кIвалахар ийиз къунвай. Хуьруьн кесибри къиле батрак Аллагъкъулидин хва Селим аваз тешикинавай чпин малдар кIапIалдин дердияр бажармишзавай. Б. Гь. Заз эвера.

БАТРАКВАЛ // **БАТІРАКВАЛ** суц.; -или, -иле батрак тир гьал, батрак тир кеспи.... ам акъван чIавалди Сулеймана батраквиле, фялевиле, фялейрин ва кесиб лежберрин арада азиятдик, зиллетдик акъудай

уьмуьрди адаз са эсерни авунач лагъай чІал жедай. М. М. Гь. Чехи шаир. Чнихъ кІвалахдай малар, цадай чилер авачир гзаф лежберар девлетлуьрин кІвалерал батраквал авуна чпин аялар хуьниз мажбур жезвай. К, 1991,22. I. Гила мад батраквилин кестияр артух хъижезва. Р.

* **батраквал авун** || **батІраквал авун** гл. **батрак** яз кІвалахун. И касдиз за къуд йисуз батраквал авуна... С. С. Жувакай ихтилат... Тагъира саки вад йисуз чпин хуьре батраквал авуна. А. С. Хуьруьг Тагъир. Чнихъ кІвалахдай малар, цадай чилер авачир гзаф лежберар девлетлуьрин кІвалерал батраквал авуна чпин аялар хуьниз мажбур жезвай. К, 1991,22. I.

БАТИАН араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра шуткъу, вахчаг кутІунзавай парчадин зул. Чулав шуткъудин тум кылел алчудна ченедикай батІанди кІевиз къунва. Къ. Къ. КІири Буба. Вахчагдин батІанни гъиляй ахъа жезва, ам алатзава. Ф. Б. Филиал.

БАТИН араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра сурун къен. Кечмиш хъанвайди сурарал тухуда, чин къибледихъ элкьурна лакъанда, я туштІа батІинда твада. ЛГ, 1992, 12. III.

БАТИНДА нар. гъакъикъатда. Загъирда ви вилер ахъаз БатІинда ксун хъсан туш. С. С. Фагъумнамаз бязи межлис.

БАТИРАК кил. **БАТРАК**.

БАТИРАКВАЛ кил. **БАТРАКВАЛ**.

БАТИУЛ прил. дуьз тушир, нагъахъ. Векъелар Мала Рамазан, Им батІул дуван хъана хъи. С. С. ГъажикІа. Заз ван жезва, БатІул туш ви суалар. И. Гь. Къизил. Виридалайни еке инсансузвал дуьздаз - патахъ, батІулдаз гъахъ лугъун я. ЛГ, 1997, 26. XII. # ~ гаф, ~ амал, ~ кар.

* **батІул авун** гл.; ни вуж гъахъ туширди хъурун. Са касдини ам батІул ийич. А. А. Пад хъайи рагъ.

* **батІул хъун** гл., вуж гъахъ тушиз хъун. А кардал ам батІул хъана. Р.

БАТИУЛ нар. дуьзвал гвачиз. Куьмек ая на гъахъ патал, Нагъахъдакай жув хуьх яргъаз. Гъахъ гадарна батІул рахаз, Кхъидай кагъаз хъсан туш. А. Б. Хъсан туш. **Синоним:** чІурукІа.

БАТИУЛАРУН || **БАТИУЛУН** гл., ни вуж; -да, -на; -из. -зава; -а, -ин, -рай, -мир; батІулар тавун || батІул тавун, батІулар тахвун || батІул тахвун, батІулар хъийимир || батІул хъийимир батІул тирди гъисабун, гъахълу туширди яз гъисабун. Куьне зун батІулариз тади къачумир. Эхирдалди яб акала. ЛГ, 1992, 1. IX. РикІин вири къалп фикирар батІулна, КІвачеллачиз яргъал тир рехъ атІузва. Ш. Т. Ватандин лувак. Дуьз я, Америкади, НАТО-ди Югославиядал бомбаяр вегъезва, дугъриданни, уьлкведин важиблу карханая ракетрай ягъиз, барбатІзава... Амма, муькуь патахъай, абур батІуларунни дуьз жезвач эхир. Гь. Рамалданов. Гъахъни батІул чир тавуна - Заз чида, за вун батІулзавач, гъар са касдиз кІелиз-кхъиз чир хъун чарасуз я, ви мекъседни гъам тирди заз ашкара хъанва. Н. М. Къизилдин хтар. # стха (вах, дуст, къунши) ~, гъахълуди ~, батІалариз алахъун.

БАТИУЛБУР¹ батІул прилагательнидин гзафвилин къадардин форма.. Кил. **БАТИУЛДИ**.

БАТИУЛБУР² суц.; -у, -а; батІулбур прилагательникай хъанвай существительное. БатІулбуруз гаф лугъуз кичІеда. Р.

БАТИУЛДАКАЗ нар. батІул яз.

БАТИУЛДИ¹ батІул прилагательнидин теквилин къадардин форма. Стха батІулди туш. Р.

БАТИУЛДИ² суц.; -да, -да; дуьз туширди, гъахъ туширди. БатІулдаз гъахъ лугъуналди, Яд гъиз жеч гъич сафуналди. С. С. Жедайд туш. Тахъуй даим тухузни вун акьулди - Гъамни гъалатІ жеда такваз батІулди. Ф. Н. Вун датІана.

БАТИУЛУН кил. **БАТИУЛАРУН**.

БАФА¹ || **БУФА** суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра цуьлцуьн кІунчІ. Къуьлуьн бафа адан гъиле элкьезва. А. С. Зегъметдин хъвер. Ярдин гъиле нехуьн бафа... И. Гь. Вун жегъилдиз. Я гуж: тахъайди, чаз къе и ник куьтягъиз кІанзава. Пака гъа амукъай са шумуд бафадиз килигна, мадни иниз гъикІхведа. Р. Гь. Лацу цавун кІаник.

БАФА² нугъ., суц., ихтибар. И дуьньядиз авач бафа, Чи крар я пара жафа. А. Гь. Къиникъиз.

БАФТА фарс, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра парчадин жуьре

БАХ рах., суц.; -ди, -да 1) диде. Дердерикай хабар къадай Вахъ бубани бах хъуй, Къариб. Ф. Бах гзаф умуми, мергъяматлу, акьуллу, нив ГъикІ рахадатІа чидай, гъиляй гъар са кар-кести къведай, хуьре гъурьмет, къимет авай дишегъли я. Х. Ш. Ирид виш йисалайни гзаф. - Чаз, бах, Ленинграддай чар хтана. Университетдиз ша лагъанва. Н. А. Къве рикІин хиялар. 2) **Чехи вах**. **Синоним:** бажи, диде, де, мама.

БАХА шиир, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра гуьзел дишегъли. Я баха, вун нин баха я, Чинал гъвечІи хал алайди? Ф.

БАХАРА фарс, прил. цла гурмагъ авай, къетІен жуьредин пич. Пични бахара я, френг чеине я. Е. Э. Алкъвадар Гъасан эфендидин цІийи кІвалериз.

БАХИ фарс, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра парчадай, парталдай гъалуналди вахтуналди тухванвай цІар.

* **бахи ягъун** гл., ни бахи тухун, бахидин цIар авун.

БАХЛУ кувъгъ., суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 18-19- виш йисара Ахцегъай маса хуърериз гъуьлуьз тухузвай руш. ГъакI абуру (ахцегъвийри -: А. Г.) бахлу" тIвар алаз, чпкай руш хуьруьн чкада гъуьлуьз гуз хъайитIа, 3 манат пул къачудай. К, 1990, 23. XII.

БАХТ фарс, суц.; -уни, -уна; -ар, -ари, -ара 1) уьмуьрдал лап вини дережада разивал ийиз жедай гьисс. ХунI шад хуррам тушни вун ви бахтунал. Е. Э. Билбил. Инсандин бахт я терезралди, я якIваралди, я пуларалди алуцумиз жедач. Ш. Къ. Керчек гафар. Ягъ яни вун, намус яни лезгивал?! Вун бахтунихъ къекъевезвач, куьз лагъайтIа Бахт багъишиз гъазур я - вун жагъайдаз. А. Къ. Дишегълияр; 2) агалкъун(ар), рикI шадардай кIвалахар. Акъул, гъейрат течир касдиз вацIар хъиз бахт хъунухъ вуч я. Е. Э. Гъажимурад эфендидиз. Халкъ маса гуз къазанмишай Бахтуникай бахт жедайд туш. Ф. Н. Жедайд туш. Бахт бедбахтвилелай гуьгъуьниз къведа. З. Р. Веси.

* **бахт фин** гл.; нин пис нетижадин дуьшуьшар къилел агун. Жуван бахт феи а макъам, кIватI жез вичел хажалат, гъам, Аштерхандиз тухвайтIан хам, Абасдин къачуз амукъдач. С. С. Бендедин рикI тахъуй тешвиш.

* **бахтабахт** нар. дуьшуьшдай <хъиз>, умуд квачиз. Четин кар я хъунухъ башчи, Азадвилни я бахтабахт. Ш. Ш. Шииривай.

* **бахтабахт лагъана** нар. хаталу кардиз жуьрэт авуна. Бахтабахт лагъана фена. Р.

* **бахтунай хъиз** нар. гуьзлемиш тавуна, фикирдани авачиз. Мешебеги Даниялни адан хва Шангъар тамай хуькведайла, абурун бахтунай хъиз, агъадихъай са машин хтана. А. Сайд. Гуьндюшкадин шараг. Бахтунай хъиз, дяведани адакай Украинадин тамара партизан хъанай. З. Гъ. Ахварай авудай аваз. Бахтунай хъиз арзаяр ахтармишиз къевезвайбур дуьз инсанар яз хъанай. ЛГ, 2003, 22. II.

* **бахтуни гъун [атIун]** гл., нин гуьзлемиш тавур шад хабар, кар хъун. Амма зи Уьмуьрда сифтени-сифте зи бахтуни гъана. С. С. Жувакай ихтилат. Гъахъняй адан бахтуни гъич гъизвачир - Къадардилай артух намус квай адак. А. Къ. Баллада. Ви бахтуни гъайи чIавуз, Къуллугъ чIехи хъайи чIавуз, Ички пара хъайи чIавуз Вири фида рикIелай. Ж. Вири фида рикIелай. ЦицIибар хътин 8 аял галаз амукъай бубадин бахтуни гъана. ЛГ, 2003, 8. V.

* **бахтуни чин гун [къалурун]** гл.; низ шад хабар, кар хъун.

БАХТАВАР¹ фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) бахт(ар) авайди. Гъала гила жуван девран, бахтавар. Е. Э. Билбил. Бахтаваррин шад нагъмайрин ванериз, Зун амукъна хфетариз, гъамариз. Б. Э. Шеда зун. Бахтавар хъуй бубадин югъ, Акъулу велед хъайитIа... С. С. Веледиз. Гъамиша куьн шад бахтавар Хъуй куь уьмуьр, йифер-йикъар. М. А. Мирзалидиз. 2) (Б чIехи гъарфунилай: Б) дишегълидин хас тIвар - **Бахтавар**. ГетIе къуна Бахтавар Гъаятдиз физ эвичIна. Ф. Бахтавар. Няметан руш Бахтавар кIвалахдилай хтана. ЛХ, 1988, VI.

БАХТАВАР² фарс, прил. 1) бахт(ар) авай. # ~ инсан, ~ руш; 2) мублагъ. # ~ хуьр, ~ шегъер.

БАХТАВАРВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера бахтавар тир гъал. И бахтаварвал за къанни цIуд лагъай йисара аннамишна. Къ. М. Экуь инсан.

БАХТИКЪАРА туьрк, прил. бахт авачир, азиятри къунвай, четинвилелди яшамиш жезвай.... заз герек автобусни и бахтикъара дишегълидал вилер алаз атана фена. З. Ф. Булахриз ятар хтурай.

* **бахтикъара авун** гл., ни вуж бахт авачир, азиятри къунвай, четинвилелди яшамиш жезвай гъалдиз гъун. Ада вичи вичин руш бахтикъара авуна. Р. Артистди Айдын бахтикъара авур обществодин адалатсузвал, инсафсузвал жанлудаказ, таъсирдайвал къалурнава. ЛГ, 2001, 12. дек.

* **бахтикъара хъун** гл., вуж бахт авачирди хъун. Гъич са касни бахтикъара тахъуй, гъей. Е. Э. Бахтсузвал Адаз вичин авайни авачир са велед хъсан чкада динж ийиз кIанзавай: адан вичин хуси уьмуьр бахтикъара хъанвай - итим, ам туна, ченги галаз, шегъердиз катнавай. А. М. Киф атIайди. Минет я ваз: язух ша тIун кIанидан, Вахъ вил гала бахтикъара хъайидан. Ш. Къ. Язух ша тIун кIанидан.

БАХТИКЪАРАВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери бахтикъара тир гъал.

БАХТИКЪАРАВИЛЕЛДИ нар. бахтикъаравал хас яз.

БАХТИКЪАРАДАКАЗ нар. бахтикъара яз.

БАХТИКЪАРАВАЛ суц. -или, -иле; -илер, -илери, -илера бахтикъара тир гъал.

БАХТЛУ прил. 1) бахт(ар) авай. - Зун къведра бахтлу кас я: за жуван уьмуьр аялризни шиирриз бахина. М. Б. Ша чун таниш жен. 2) шад, вири патарихъай крар туькIвенвай. Гъисабнач за бахтлу йикъар уьмуьрдин, рикIелламач бахтсузбурун къадарни. М. Б. РикIин интервью. **Антоним:** бахтсуз.

* **бахтлу авун** гл., ни-куь вуж; бахт(ар) авай гъалдиз гъун. Кесибдивай вич гъакI бахтлу из жедач. Е. Э. Бахтсузвал. Тарихди вун бахтлу авуна, эй зи халкъ. Гъ. Къ. Четин бахт.

* **бахтлу хъуй!** межд... 'бахт(ар) авайди хъуй' (адет яз яргъал рекъиз фидайдаз лугъуда) манадин ибара.

* **бахтлу хъун** гл., бахт(ар) авайди хъун. Эхир кесиб Къагъриман бахтлу хъана... Ф. Кесибдин хва Къагъриман. Махлукъатар бахтлу хъана, Метлеб ва мурад жагъана. М. А. Эллер. Бахтлу я къе сефигъ,

бати, Чапхунчини яланчи. Ф. Н. Мад атана.

БАХТЛУБУР¹ **бахтлу** прилагателнидин гзафвилин форма. *Агъзур сарин мурад-метлеб сад я чи: Бахтлубур хъун вири ватанэгълияр!* С. Шарвилидин невяяр.

БАХТЛУБУР² **бахтлу** прилагателнидин гзафвилин къадарда авай формадикая хъанвай существительное, -у, -а. *Бахтлубуруз са къуникайни хабар жедач.* Р.

БАХТЛУВАЛ суц., -или, -иле; -илер, -илери, -илера **бахтлу тир гьал**. *Чанда къуват, гъиле яракъ, Гъахълувал тир вун. Зи уьмуьрдин гужлу къадакъ, Бахтлувал тир вун. Ш. Т. Къуй, гьакI хъурай. Сабурдивди лугъудай заз дидеди: И дуьньяда бахтлувал я са кар, хва, Ислягъвал хъун, Инсан текъин гуьлледи... Чилин винел таххъурай хар, хва. Ф. Н. Халкъдин вилик экъечIна, Н. Гъайдаров, З. Назаралиев, Н. Аллагъкъулиев, Гъ. Шихагъмедов, Ф. Къазиагъмедов ва гзаф маса юлдашарни рахана, садвал, шадвал, мублагъвал, гурлувал, бахтлувал хъана кIанзавайди къейдна. Н. Меликов. Яран сувар меркезда. Къуй ви хизанда гъамиша шадвал ва хушбахтлувал хъурай... Адан веледри, образование, чирвилер къачуна, республикадин вузрани юкъван махсус образованидин кIелдай заведенийра кIвалахиз чпин чирвилер жегъил несилриз гуз ва гъа идалди бубадиз вафалувал къалурзава ва адан рикI шадарзава. ЛГ, 2001, 26. VII. **Антоним:** **бахтсузвал**.*

БАХТЛУВИЛЕЛДИ нар. **бахтлувиле** аваз. # ~ яшамиш хъун. **Синоним:** **бахтлудаказ**. **Антоним:** **бахтсузвилелди**.

БАХТЛУВИЛИК(ДИ) нар. **бахтлувилин гъиссдик кваз**. *Пак бахчадиз акъатда чун Бахтлувилик хесте яз.* 3. Ш. Пуд лагъай виляят

БАХТЛУДАКАЗ нар. **бахтлу гьалда аваз**. *Бахтлудаказ физвай йикъар, ВиртIедилай ширин тир.* М. Аллан. Алпаб. **Антоним:** **бахтсуздаказ**.

БАХТЛУДИ¹ прил. **бахт авай**. *Са югъ къванни бахтлуд такваз. шеда зун. Е. Э. Шеда зун. **Антоним:** **бахтсузди**. КIвалахдин юлдаши сада садаз мубаракар авуна, цIуйи йис мадни бахтлуди, мадни агалкъунринди хъурай лагъана. З. Э. Социалист Зегъметдин Герой Темирханов.*

БАХТЛУД(И)² **бахтлуди** прилагателнидикая хъанвай существительное, -да, -да; *бахтар авайди.*

БАХТСУЗ прил. **бахт авачир**. # ~ аял, ~ уьмуьр, ~ девир. **Антоним:** **бахтлу**.

* **бахтсуз авун** гл., ни вуж **бахт авачир гьалдиз гъун**. *Дердини къей дидеди вичин авай са рушни бахтсуз авуна. Р. Гила рикIел хкваш, Иса, Вуна зазни къур са къиса, свасвиле вахчуда лугъуз, АвунайтIа зун гьикI бахтсуз. - Эхъ, дуст кас, зун я рекетир, Хиве къуна ада эхир. Ш. Ю. «Кукудин къимет». [Селим]. Али стха, Андрианна бахтсуз ийидай ихтияр чаз авач. Н. И. Гъакимрин папар.*

* **бахтсуз хъайи** [диде]. *дишегълийрин экъуьгъун. Лал хъухъ, бахтсуз хъайи вах! Вуна къунишяр кIватIа! Вуна вири хуьр чал хъуьруьрда... А. Къ. Хукац-Ханум.*

* **бахтсуз хъун** гл., вуж **бахт авачир гьалдиз атун**. *Багълу я чи пенжер, дакIар, Басир ажуз хсусан тIвар, И багъри рикI я хьи кукIвар, Бахтсуз хъайи къван аку тIун. М. А. Мегер гужар хъанан тIимил. Чун гъакIани бахтсуз хъанвайди бес я! А. С. Гуьрчегвилиз килигна паб гъайиди Бахтсуз жеда. И. Гъ. Саяд.*

БАХТСУЗБУР¹ **бахтсуз** прилагателнидин гзафвилин къадардин форма; *бахт авачирбур*. «Ажайиб инсанар я лезгиар, - фикирна за. - Гъикъван абурук лезги руьгъ, лезги ягъ кватIа, гъакъван абурун къисметар четинбур, бахтсузбур, татугайбур жеда». А. Къ. Сад лагъай мехъер

БАХТСУЗБУР² -у, -а; **бахтсузбур** прилагателнидикая арадиз атанвай существительнидин гзафвилин форма; *бахт авачирбур*. *Гъисабнач за бахтлу йикъар уьмуьрдин, рикIелламач бахтсузбурун къадарни.* М. Б. РикIин интервью.

БАХТСУЗВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера **бахт авачирвал**. *Чи бахтузвал къисмет тахъун тушни, яр. Е. Э. Тушни яр. Им я чаз бахтсузвал еке, Гъелекмир тIун на чи уьлкве. С. С. Урусатдиз. Девирдин куьгъ. не адетри Вал бахтсузвал гъана, Саяд. А. Аб. СтIал Саядаз. Эгер алакъдайтIа, бахтсузвилер тIимил жедай. З. Гъ. Уьмуьрдин сирнав. **Антоним:** **бахтлувал**.*

БАХТСУЗВИЛЕЛДИ нар. **бахт авачир гьалда аваз**. # ~ уьмуьр фин, ~ яшамиш хъун. **Антоним:** **бахтлувилелди**.

БАХТСУЗДАКАЗ нар. **бахт авачиз, бахтлу тушиз**. *Бахтсуздаказ зун дуьньядиз Вучиз гъана, душман диде! Х. Т. Диде. Эгер за, а чIуру пIини фитIиниз, вири азабар эхнайтIа, зи Уьмуьрни цуруни чIуру хъана, бахтсуздаказ пуч жедай. Ш. И. "Устудаллаи чIагъан хътин"... **Антоним:** **бахтлудаказ**.*

БАХТСУЗДИ¹ **бахтсуз** прилагателнидин теквилин къадардин форма. *Адан вах гзаф бахтсузди я. Р.*

БАХТСУЗДИ² суц.; -а, -а; **бахтсузди** прилагателнидикая арадиз атанвай существительное; *бахт авачирди*.

БАХТСУЗУН гл., ни вуж -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; *бахтсуз авун, бахтсуз тавун, бахтсуз тахвун, бахтсуз хъийимир бахт авачир гьалдиз гъун, четин уьмуьр жедай гьалдиз гъун. Дяведи ам бейхабардиз бахтсузнай... Ш. Т. Ватандин лувак.*

БАХЧА туьрк, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра **багъ**. *Женнет багъдин, бахчад бегъер... Кияр шив ваз*

мубарак хъуй. Е. Э. Балкандин тариф. * **аялрин бахча, къванцин бахча.**

БАХШ фарс, суц. масадаз чухсагъул лугъуналди гузвай са вуч ятлани. Им зи патай ваз бахи. Р.

* **бахш авун** гл., 1) ни низ-квез вуч масадаз вичин патай хъсан гъиссералди гун. Къунишиди заз са гъер бахи авуна. Р. 2) ни низ квез вуч талукъарун. Гзаф шаирри Самур вацлуз шишар бахи авунва. Р.

БАХШАНД фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра цлийи свасаз гададин мукъва-къилийри гудай савкъат (адет яз, пулуналди). Заз апая бахшанд ганач, Хурда манат гъилевачиз. Къ. Афисат. Апаяз.

БАХШУН гл., ни вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; бахи авун, бахи тавун, бахи тахвун, бахи хъийимир са вуч ятлани масадаз вичин патай хъсан гъиссералди гун. Бахшнайтла заз чилин вири базарар, Дегшидачир ви некъидин плузарар. Ш. Къ. ЦПразва зун вилера ви. Заз уьмуьрди бахизава хуш тлебиат... И. И, Инсан. Вахтар бушидиз акъудмир на, тади къачу, ахлад квализ, Кланибуруз мани бахша, вун чаз чидай Асеф ятла. Ас. М. Гъезелар.

БАХЪУ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра къуьзуь гамиш. Магъмутахуьр ала клунтлал, Масдан бахъуд ли жед клатлал. С. С. Куьредин церид хуьр.

БАЦИ: * **бацибацариз акъатун** кил. **ПАЦ** * **паци-пацариз акъатун.**

* **баци-баци!** межд. чларчин гъайванриз эвердай гаф. «Бацибаци» авуна ада къуназ эверна, къун кланз-дакланз адаз килигна, амма патав атанач. А. Сайд. Къисас.

БАЦИ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра цегьрен бала. Суьруьда жеда хипер, клелер, гъерер, цегьер, къунар, бацлияр. Куьре члалан алифарни... жуз. Муьжуьд мам квай цлару кчаз Цегьрез хъиз бацли жедайд туш. С. С. Жедайд туш.

БАЦИУ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра гъвечли гам, гйбе. Хъутлуьн йикъара къурушвиар цлун клвалин юкъвал, клвачер тланурдиз авадарна, метлерилай бацлу вегьена, ширин суьгьбетариз, жиклияр квай чай хъваз ацукъдай. ЛГ, 1993, 16.П. Гам я, лугъуз, са бацлуни гваз атанвай. Р.

БАЧИАХ прил. акахъай, эвягъ тавурвиляй къайдасуз чларар. Адан гъвечли къве чулав вил гъа бармакдин бачлах чларарикай къве къуьгъуьр хъиз хъуьруьн кваз Камилаз килигна. Гъ. М. Им къван, им терез.

БАЧИАХВАЛ суц.; -или, -иле чларарин акахъайвал, эвягъ тавурвиляй къайдасуз гьал.

БАЧИУХ прил. чупур. Цегьери гатанвай бачлух чин, качин чин хъиз, агаж жедайд. 3. Э.

БАШ туьрк, суц.; къил.

* **баша-баш** нар. къилера-къил.

* **баша фин** гл., вуч къилиз акъатун. Адан фикирар баша фенач. Р.

* **баш сагъ хъуй** (хъурай)1) къейидан мукъва-къилийриз лугъудай ибара. Куь баш сагъ хъуй, амай зи дустар вири. КИ. Гъабибуллагъ. Ваба азардиз. 2) са касди масадавай авур тлалабуниз «башуьсте» лагъай гафуниз жаваб яз хълагъдай ибара. За вавай ийидай са тлалабун авай... Баш сагъ хъуй... Чна къил некаягъ авуна кланзава. А. Р., Я. Я. Хендедадин мехъер. -Вун зи хийирдихъ галай кас я. Эгер ваз гъакл меслят аквазатла, зун а мехъерикай са кепекдинни хийир тлахъайтлани, башуьсте, къведа. - гъа ви баш сагъ хъурай, дуст! -Шад хъана Усманаз. Сажидин. Ярагъви ашукъ Уьзден.

* **башдан-баша** туьрк, т-б, нар. лап сифте къилелай, къилляй-къилиз. Буйругъ гана башдан-баша... Квалахдайла, лугъуз "Яша", Мягътел авур къван аку тлу. М. А. Колхоздиз.

БАШАРАТ араб, суц.; алакьун, чирвал, акьул. Акьулни жен вичин къалин, Яшамшивал вилик гъалин, Йикъалай-къуз артухвилин Гъахътин башарат хъайитла. С. С. Веледиз.

БАШИБУЗУКЪ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра фагъум авачирди, къиле гъат тийирди.. А чувуддин пабни руш ви башибузукърин гъилияй акъудайди зун я. 3. Р. Цлийи ханлук. Инал туьркерин башибузукъарни хъанай. ЛГ, 2001, 16. VIII. ИкI виже къведач, - лагъана са юкъуз Магъарама. Урусатда Шура гьукумат гъалиб хъана, лап хъсан. Бес Дагъустан? Ам башибузукъри къуна ама эхир. Н. М. Къизилдин хтар. **Синоним:** бати, къанмаз.

БАШИБУЗУКЪВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера ахмакъвал, авамвал. Бес я ман а ви башибузукъвал! Р. Фицакъра иниз чи са юлдаш атанай, - лагъана Эмирбеге, - ада чаз деникинчийри халкъдин винел "гъихътин рахшандар, башибузукъвилер гъизватла ихтилатна. Н. М. Къизилдин хтар. **Синоним:** бативал, къанмазвал.

БАШИБУЗУКЪВИЛЕЛДИ нар. башибузукъвал хас яз. Гзаф инсанар винел патан акунрай шадбур, секинбур хъиз аквада. Амма башибузукъвилелди къван хътин гаф гъалчайла, ахътиндан рикI къене гъакъдач. Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз. **Синоним:** къанмазвилелди.

БАШКЪА туьрк, прил. 1) **маса**. Залай башкъа маса ярдиз Ви ахътин шел-хвал авай къван. Е. Э. Алдатмишай ярдиз. 2) **гъейри**. Адалайни башкъа, чун чибур я... Куьнени Цларуев кхъизвачни? 3) **къетлен**. Инсан, жуван руьгъ вугумир пехирдив, - гъар сеферда хуьн патал ам башкъа яз, Мескен эциг часпардал къве асирдин, сад муькуьдахъ галкгурзавай гъалкъа яз. А. Къ. Миграгъа авай мисклин. **Синонимар:** гъейри, чара.

БАШКЪАВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера 1) **тафават, фаркъ**. Адан башкъавал квекай ибарат я? Р. 2) **чаравал**.

БАШКИУЛ суц.; -ди, -да; ар, -ри, -ра хипен сарикай хъанвай кІватІаш. Акахъай дяве тир. Зи кършидиз са къвалан пад хътин, еке жендек авай фриц акъатна. Зани а ламран хъин руфуникай жида сухна, башкІул хъиз, къуьнелай къулухъди гадарна. Г. Ханов. Гъи терезрал алцумнай.

БАШЛАМИШАЙВАЛДИ нар. эгечІун кумаз, гъасятда. Мани ягъиз башламишайвалди Айбикеди ам хъсан хъанвайди гъиссна. А. Р. Мани арадал атун.

БАШЛАМИШНА¹ башламишун глаголдин алатай вахтунин форма. Кил. **БАШЛАМИШУН**.

БАШЛАМИШНА² башламишун глаголдин хъанвай деепричастидин форма. Кил. **БАШЛАМИШУН**.

БАШЛАМИШУН гл.; -да, -на; из, -зава; -0 || -а, -ин, -рай, -мир; башламиш тавун, башламиш тавурай, башламиш тахвун, башламиш хъиймир са гъихътин ятІани гъерекат ийиз эгечІун. - Яъ, ибур зи гафар я, эхир, лагъана гъарайна, за валчагъдин кІрер акъудиз башламишна, вучиз лагъайтІа зи чандал лап ифин акъалтнай. С. С. Жувакай ихтилат. Башламишна къада къавум, Эвел гафар акваз игр. С. С. Къавумди акъудда ви чан. Мегъамед пайгъамбарди, Аллагъдин салаватар ва саламар адан къилел хъурай, вичи хъвана, ахпа аль-Арабидив вугана, лагъана: "Эрчи патахъай башламишун гьерек я". Диндикай суьгъбетар. Самур, 1994, № 3. 1937 - йисалай башламишна ЦицІигърин мектебда кІелеви Къазагъмедов Шайдади, рухунви Мегъамедов Шагъа, курхуьруьнви Мелика, къубави Шагъаба, цуругъви Зилфикъара, цицІигъви Абдуселимова Соняди муаллимвал авуна. С. Муслимов. ЦицІигъ-наме. Царудин мани, гъа башламишайвал, бейхабар акъвазни хъхъана. Б. Гъ. Заз эвера. **Синонимар:** гатІунун, гъиле къун, къил кутун, эгечІун. **Антоним:** куьтягъун:

БАШЛАМИШУН суц.; -и, -а; -ар, -ри, -ра са гъихътин ятІани гъерекат ийиз эгечІун. Адан башламишуни зи рикІ тІарна. Р.

БАШЛУХ туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра марфадикай хуьн патал къилел алукадай затІ.

БАШМАКЪ туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри кІвачин къапарин са жуьре. Тевриз тумаж мягъсерарив туькІуьдай Къацу сагърид башмакъар кимиз тахъуй. Е. Э. Къавумдиз. ЧуьнуьхайтІани виш агъзур башмакъ, КІвачел алачиз амукъда чакъал. А. Ал. Поэзиядин чакъал.

БАШМАКЪЧИ куьгъ., суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра башмакъар цвадайди.

БАШСАГЪЛУГЪ: * башсагълугъ гун гл., ни низ; къейидан мукъва-къилидиз рикІ секинардай гафар лугъун, къейидаз рагъметар гъун. Башсагълугъар гайидалай къулухъ МутІалибов Сам-Сам жемятдихъ элкъвена. Гъ. Къ. Четин бахт.

БАШСАГЪЛУГЪВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера инсан къейи кІвалин иесидин ва я мукъва-къилийрин гуьгъуьл къачудай, рикІ секинардай гафар. Язух Чугъаз твамиз на жув кІевера, Шаир Пушкин фад кинин дерт къалурмир. Стха Мелик аруш хъайи КІвачера Эминазни башсагълугъвал ракъурмир. И. Гъ. Декъикъаяр инсанрин. Гъайиф жедай кар ам я хъи, и зурба алим [философиядин илимрин доктор, проф. Э. М. Агъмедов. - А. Г.] рагъметдиз фейила, Бакуда республикадин са газетда къванни башсагълугъвиллин къве келима адакай къенач. М. Агъмедов. РикІ илимда турди // ЛГ, 2000, 11. V.

* башсагълугъвал гун гл., ни низ; инсан къейи кІвалин иесидин ва я мукъва-къилийрин гуьгъуьл къачудай, рикІ секинардай гафар лугъун. Гъар садан кІвализ физ хзанризни, мукъва-къилийриз башсагълугъвал гудай. ЛГ, 1994, 14. IV.

БАШТАН кил. **КЪИЛ**.

БАШУЪСТЕ туьрк, кІус; са ни ятІани ийизвай теклиф лап хушуналди къилиз акъуддай манадин гаф. - Башуьсте! - лагъана, машиндин къеняй кумба хътин, туькме итим эгъечІна. А. А. Пад хъайи рагъ. - Башуьсте халу! Жув ахлад, архайин хъухъ, за хкида! А. Сайд. Къисас. "Лезги газетдин" редакцияда ички хъунал эхир эцигуникай ихтилат кудайла, чІехи паюни, чпин рейсадвал къалуруналди, "Башуьсте!" лагъана. ЛГ, 1997, 26. XII.

БАШЧИ туьрк, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) куьгъ. 1819 виш йисара Ахтыпара вилайтда дуланажагъ идара ийизвайбурун къил гвай кас. Алатай вахтара Ахъегъа 40-дав агакъна чпин тІвар адлу ксар авай. Абуру чпин арадай са башчи хъядай. К, 1990, 23. XII. 2) са кардин, гъерекатдин къиле авайди. Башчи физва - карван адан хивева... А. Ал. Дурнаяр. Са миллионни 180 агъзур манат гъукуматдин пул тІуьнвай угърийрин башчидиз са серенжемни къабулнач. К, 1989, 22. XII.... дагъвийрин гъерекатдин руьгъдин башчийри милли интересар къилдин инсандин интересрихъ галазни алакълу ийизвай. ЛГ, 1992, 25. IV. Абурун (къачагърин - А. Г.) башчи, салам гана, Чи дидедив рахана. Ш. Ю. «Кукудин» къимет.

БАЯБАН фарс, прил.; яд, инсан, гъайван авачир, буш (чка, мезре). МичІи чуьл я, баябан дуьз. А. Ф. Эм-Тэ-Эс. КІвал баябан, чуьл баябан, секин тир... А. Б. Зи хуьр. Къанни цІуд йис идалай вилик и чка къванери кІевнавай баябан чуьл тир. К, 1983, 24. II.

* баябан хъун гл., ичІи хъун. Куьчяр баябан хъана. Гъ. Къ. Четин бахт. Хуьр баябан хъунал шад хъайибурни кими тушир. Гъ. Къ. Четин бахт.

БАЯБАНВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера баябан тир гъал.

БАЯБАНДАКАЗ нар. баябан яз.

БАЯБАНЛУХ суц.; -ди, -да; -ар, -ри затІни экъечІ тийизай, затІни авачир буш чка. Йифен баябанлухда Гъурчехъандин рикІе вучатІани кин гъатна. 3. Э.

БАЯД фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) шиир. Талагъун аз мумкин авач. Квез ихъттин баяд, къарияр. Е. Э. Фитнекар къарийриз; Чубанрин хуи кифилдин баяд авай, Кефинава экуън къилияй яйлахар. И. И. Гатун пакамахъ. **Синонимар:** чІал, мани. 2) куъч. буш ихтилат, къундарма. Им баяд туш, къаза я хъай, Вилиз акур, къилел атай. Е. Э. Дунъядикай бейхабардаз. 3) манидин аваз, макъам.

БАЯН¹ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра чІалан уълчмедин мана-метлеб. Ктабдик кутунвай цІийи гафарихъ баянар авачир. Р.

* **баян(ар) гун** гл., ни хъанвай кардин мана ачухарун. Серебрякова вичин тІварцІиз баян гуниз килигна, Къазимегъамедани адалай чешне къачуна. А. А. Лезгияр, - Валлагъ, Аким стха, истиканри къазвачир! -баян гана Селмината. А. Сайд. «Алад, ваз югъур хъурай!»

БАЯН² урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра Чагъандиз ухшар авай музыкадин алат.

БАЯНИСТ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра баян ядай устІар. Кларнетчи ва баянист яз, 1979 - йисалай унихъ Дагъустандин ва Кеферпатан Кавказрин вузрин арайра кыле тухузвай музконкурсра иштаракзава ва анра гъалибни жезва. ЛГ, 2001, 4. X.

БАЯНЛАМИШУН гл., ни вуч; -да, -на; -из, -зава; -0 // -а, -ин, -рай, -мир; баянламишун тавун, баянламиш тавурай, баянламиш тахвун, баянламиш хъийимир чІалан уълчмедин манаяр ахъаюн ЦІийи ктабда авторди гафар баянламишизавач. Р.

БАЯНЛАМИШУН масдар; -и, -а чІалан уълчмедин манаяр ахъаюн. Материал къве чІалал баянламишунихъ, авторди субутарзавайвал, ихътин мурад ава: гафарин синонимрин пай ученикриз, студентриз, лезги гъарфарал кІелзавай гъар низ хъайитІани, талукъ я, гъавилияй ам лезги чІалал кхъенва. 3. Бирембеков. Лезги чІалан синонимрин словарь.

БАЯТ фарс, прил.; 1) таза тушир. # ~ фу, ~ цикІен, ~ афар; 2) фадлай ишлемиш тийизвай. # ~ ник, ~ багъ. 3) куъч., **векъи** рах. инсандикай, парталдикай рахадайла, экъуъгъун яз ишлемишдай гаф. [Гуълханум]. Са къвед зи гуъгъуна гъатна. За вижевай цІай квай къвед вугайла, баятар кыл кІарцІи ягъайбур хъиз элкъвенай. Н. И. Гъакимрин папар. Жуван баятар инлай къахчу. Р.

* **баят хъун** гл., вуч 1) тазавал амукъ тавун. Баят хъана хъинедай Хуърекдикай дад амач. Х. Т. Сунани Къурбан. [Хукац-Ханум]... За кІвалах авуна куътягъдалди ви цикІен баят жеда. А. Къ. Хукац-Ханум. 2) садазни герек авачир гъалда хъун. Агъаберги хвена ина туънт, къиратдин рамагар. Арандин чІехи чилер, асирралди баят тир. Ч. К. Устадрин устад. Къе виликдай виринра гъакІ баят хъанвай инурдихъни тамарзлу яз тунвачни гъа къве жасусди. М. Б. ЦІийи мискІин.

БАЯТАРУН гл., каузат., ни вуч; -да, -на; -из, -зава; -ин, ара, -рай, -мир; баятар авун, баятар тавун, баятар тахвун, баятар хъийимир тазавал амачир гъалдиз гъун. # фу ~, цикІен ~, афар ~; 2) фадлай ишлемиш тийизвай гъалдиз гъун. # ник ~, багъ ~.

БЕА // **БЯЪ** суц.; хъб хътин, дугъри инсан. Ам са беа я. Р.

БЕВ суц.; -ди, -да; -ер, -ери, -ера хушрекандин жинсиникай тир, кІасдай, зегъерлу пепе. Чи патара бевер амач. Р.

БЕГ туърк, суц.; -ди, -да; -лер, -лери, -лера 1) ирсинай атай ва я пачагъди девлетлу, варлу касдиз гайи гъурметдин тІварцІин иеси. Вуч жедай... Фаркъ тутуна, гада бегдив тайнайтІа. Е. Э. Девран, гъей! 2) куъгъ. са хуъруън кыле авай кас. Гена, Аллагъдиз шукур хуъй, беглер ацукъарна, жемятар жарма авунин адет гъеле башиламиш хъувунач. И. В. Адет. КъакІарин беглериз талукъ яз са документда лугъузва хъи, абур Къази-Къумухдин девлетлу кІвалихъ галаз алакъалу я. К, 1990, 23. XII. Урусатда беглер, ханар, девлетлуяр тергнава, чна чина авай беглерни тергна кІанда, - лугъузвай. Ж. Эфендиев. Азадвиллин рекъе. 3) **чам**. Ина бегдин ва сусан мирес-варис, мукъва-къили, къуни-къуниши кІватІ хъанвай. А. А. Пад хъайи рагъ. 4) (чІехи гъарфунилай Б) эркекдин хас тІвар: **Бег**. ТІвар, фамилия лугъуз регъят я. Бегов! Бег! Бегович!. Пуд сефер Бег. Лап беглерин сихилдикай хъиз я. А. А. Пад хъайи рагъ.

* **бег-агъа** шиир, суц.; **чам**, свас гъизвай гада. Ирид цаварилай, ирид чилерлай Чи бег-агъадиз хабар атана. ЛГ, 1993, 11. III.

БЕГЕН туърк: **беген тушиз** нар. кІанивал авачиз. Беген тушиз кІвал-югъ тергда на, Халидикай дуван кудаи сергда на. Е. Э. Ватандай катзавайбуруз.

БЕГЕНМИШ прил. хуш тир, кІани тир. Адаз вичиз гъич бегенмиш Падшагъ, хинкар авайд туш. С. С. Къве кІвачел къекъведай лам. Лагъ ваз бегенмиш яр-емиш, за къачуда. Р.

* **бегенмиш хъун** гл., низ вуч; **хуш хъун**, **кІан хъун**. Дуъз лагъ, ваз и мани гъинай ван хъайиди я, Сулейман? Им, дугъриданни, чаз бегенмиш хъана. С. С. Жувакай ихтилат. Учительницадиз а чІавуз ам гзаф бегенмиш хъанай. А. А. Умуд. За адавай «ГъикІ я, бегенмиш хъанани?» - лагъана хабар къурла, ада аз «Вуч кефининди яни ам» лагъана жаваб гана. И. Тагъиров. Кефининди.

БЕГЕНМИШАРУН гл., каузат., ни-куъ вуж-вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин; -рай, -мир; бегенмишар

тавун, бегенмишар тахвун, бегенмишар хыйимир кІанарун, хуш кьведайвал авун. Вич гьикъван сифте абуруз чидачиртІани, са гьвечІи вахтунда виридаз бегенмишарна. Р.

БЕГЬЕМ¹ фарс, нар. 1) бес кьадар. Ктабдиз дуьз, бегьем Девит, чар, кьелем ХунІ ярашугъ я. Е. Э. Квез вуч ярашугъ я 2) гзаф. Эдеб, камал, марифат ви бегьем я... Е. Э. Мубарак. Такуна бегьем вахтар я. М. Б. Цийи мискІин

БЕГЬЕМ² прил. 1) тамам, вири патарихъай кутугай. Эй, рикІин дуст Абумуслим, Папар гьар сад са зегьер я. Нече шумуд бегьем итимдиз Жедай агъу, зегьер я. Е. Э. Дуст Абумуслимаз 2) куьч. хьсан, акьуллу. Ам бегьем итим туш. Р: 3) гзаф. Заз бегьем кичІе хьана. М. Ш.

* бегьем(ар) авун гл., ни вуч; тамамарун. Заз. чида чи куьредин Бязибрун а кар эдеб; Бегьем тавуртІа на метлеб, Лугьуда ваз «Ер!», кьавумди. С. С. Инсафсуз кьавум. [Мири]. Мирес, на за лагъай кар бегьемар авунани Гь. Гь. Колхоз.

* бегьем хьун гл. 1) кьилиз акьатун. # мурадар ~, кьастар ~. 2) дигмиш хьун, чурун. Афнияр бегьем хьанвач. Р.

БЕГЬЕМ³ нар. бес кьадарда. Гьейриди ваз бегьем течиз, гьахъсуз шикаят хьайила, Заманадин гьал тийижиз, вун гьакІ бейхабар хьана хьи. Е. Э. Дуст Ягьядиз. Чна, зани папа, жуван гьилералди са гьвечІи кІвал эцигна. Тухдалди тІуьнач, бегьем ксанач, са сал цана. С. С. Жувакай ихтилат. **Синоним:** тамамдаказ. 2) гзаф. Яргъи Мегьамедан живеда акІурнавай мет бегьем кьана. 3. Э.

БЕГЬЕМАРУН гл., ни вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; бегьемар тавун, бегьемар тахвун, бегьемар хыйимир тамамарун, кьилиз акьудун. Зи кьуллугъ бегьемара. Р.

БЕГЬЕМВАЛ суц.; -или, -иле 1) бегьем гьал. Гьар са карда бегьемвал хьсан я. Р. 2) куьч. акьуллувал, вири патарихъай чирвал авай гьал. А гьвечІи рушан бегьемвили зун гьамиша мягьтелардай. Р. **Антоним:** бегьемсузвал.

БЕГЬЕМВИЛЕЛДИ нар. бегьем тир лишанар аваз. Властдин и органривай са бязи ксари зегьметчийрин тІалабунар бегьемвилелди тамамариз жезвачир. Кь. М. Дагьларин деринрин булахар. - Залумдин руш! Вавай и перем бегьемвилелди чуьхуьз кьванни хьаначирни, дуьгьмярни гьяргьуь хьанва! 3. Гь. Уьмуьрдин сирнав. Пакадин юкьуз, гьеле бегьемвилелди экв ачух тахьанмаз, ам вичин председателдин кІвализ финин себебни гьам тир. А. Р. Пинияр. Чи республикада эхиримжи йикъара шегьеррин са бязи кІвалера яд авач, чимивал бегьемвилелди гузвач... ЛГ, 2002, 26. XII. **Синонимар:** бегьемдаказ, бегьемдиз. **Антонимар:** бегьемсузвилелди, бегьемсуздаказ.

БЕГЬЕМДАКАЗ нар. бегьем тир лишан хас яз. Ижегьилдивай азербайжан чІалал бегьемдаказ рахаз жезвачир. М. М. Лезги тІвар алатІа. Адан уьмуьр гьа вичин кІвалахди бегьемдаказ фитІанзавай. 3. Р. Зи уьмуьрдин шикилар. **Синонимар:** бегьемдиз, тамамдиз. **Антонимар:** бегьемсузвилелди, бегьемсуздаказ.

БЕГЬЕМДИЗ нар., вири патарихъай бегьем яз. И кар чавай кьиле тухуз хьанвани, ватанэгьлияр? Бегьемдиз ваь. Кь. М. Хайи чилин таватар. Сиягьатна, гьахьна чІалан алемдиз, Адан сирер на кьакьудна бегьемдиз. Ч. К. Кьурбан булах. **Синонимар:** бегьемдаказ, бегьемдиз, тамамдиз. **Антонимар:** бегьемсузвилелди, бегьемсуздаказ.

БЕГЬЕМСУЗ¹ суц.; -да, -да; -ар, -ри, -ра акьулдиз кьезилди. # ~дан гафар, ~дан амалар, ~ теклифар.

БЕГЬЕМСУЗ² прил. 1) лазим тир ери авачир. КІвалерин иесиди вичин шкьакьвиляй устІардиз гзаф вахтара бегьемсуз, яван тІуьн гуз хьана. С. Муслимов. Цицигъ-наме; 2) акьулдиз кьезил. Бегьемсуз аял жедалди тахьун хьсан я. Р. **Синоним:** кими.

БЕГЬЕМСУЗБУР бегьемсуз прилагательнидикай хьайи существительнидин гзафвили кьадардин форма. Кил. **БЕГЬЕМСУЗДИ.**

БЕГЬЕМСУЗВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера бегьемсуз гьал. Итимдин бегьемсузвал яргъалайни аквада. Р. **Синоним:** кимивал. **Антоним:** бегьемвал.

БЕГЬЕМСУЗВИЛЕЛДИ нар. бегьемсузвал хас яз. Бегьемсузвилелди ийидай кІвалахдихъ нетижа жедач. Р. **Синоним:** бегьемсуздаказ. **Антонимар:** бегьемвилелди, бегьемдаказ, бегьемдиз.

БЕГЬЕМСУЗДАКАЗ нар. бегьемсуз гьал хас яз. **Синоним:** бегьемсузвилелди. **Антонимар:** бегьемвилелди, бегьемдаказ, бегьемдиз.

БЕГЬЕМСУЗДИ суц.; -да, -да; -бур, -буру, -бура бегьемсуз тирди. Бегьемсуздан тай жемир. Р.

БЕГЬЕМУН гл., ни вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, мир; бегьем авун, бегьем тавун, бегьем шахвун, бегьем хыйимир кьилиз акьудун; тамамарун.

БЕГЬЕР фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) битмиш хьайи магьсул, емиш ва мсб. Терг ийирдаз тар, таз багьдин Бегьердин кьадри вуч чир хьуй. Е. Э. Дуьньядикай бейхабардаз. - КІанзни-такІанзни, шимера абур цаз тунай. Бегьердин чкадал ахпа гафар-чІалар кІватІ хьувунай. Б. Гь. Заз эвера. Ви кьисметдиз акьатнавай девлетрин гьич авай туш сан, Гегьениш никІер, а никІерин берекатни бегьер ганва. А. М. Гьезелар. 2) куьч. авур кардин, кІвалахдин нетижа. Акьатдач кьил и дуьньядиз атуникай вуч ятІа метлеб, Гьуцар ганвайд гуьнуькьара, я тушитІа чаз бегьер я жал? Е. Э. Гьажимурад эфендидиз. ЦуькІ цайи

колхозчиди хъсан бегьер хъайила шадвал ийида къван ибур зи бегьерни я гъа. 3. Э. Мехьер къуыл туш. 2) (*Чехи гъарфунилай - эркекдин хас тIвар*) - **Бегьер**.

* **бегьер гун** гл.; 1) *магьсул хьун*. Сир туш хьи, тарахъ, чилихъ рикI гваз гелкъвейла, абуру гьакI къакъан бегьерни гуда. ЛГ, 1992, 27. IV. 2) къуьч. *нетижалу кар арадиз атун, гъун*. Гъар затIуни гуда бегьер, Дердинин дарман я и хуър. А. Гъ. Ахцегъар.

* **бегьердиз атун** гл., *вуж-вуч лазим тир еридив агакъун*. Колхоздин бустан бегьердиз атанвай. 3. Э. «Я пуд манат».

БЕГЬЕРЛУ прил. 1) бегьер гудай. Гъар ийсуз дуьньяда 57 миллиард гектар бегьерлу чилер чIурухъанриз элкъвезва. ЛГ, 1996, 7. VI. 2) *менфятлу, нетижалу*. # ~ кIвалах. Баркаллудаказ чIугур бегьерлу зегьметдай, арадал гъайи хъсан нетижаяр фикирда къуна... Г. Ханов. Абадвални агьваллувал патал. 3) *граммат. гзаф къадар гафар арадиз гъидай*. # ~ суффиксар.

БЕГЬЕРЛУВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера бегьерлу тир гьал. Тарарин бегьерлувал пешералдини чир жеда. Мисал. 2) *менфятлувал*. Гъар са кIвалахдин бегьерлувал нетижадалди чир жеда. Р. **Антоним:** бегьерсузвал.

БЕГЬЕРЛУВИЛЕЛДИ нар. 1) бегьерлу тир гьал хас яз. # ~ кIвалахун; 2) *менфятлувал хас яз*. # ~ эгечIун. **Синонимар:** бегьерлудаказ, хийирлудаказ, менфятлудаказ. **Антоним:** бегьерсузвилелди.

БЕГЬЕРЛУДАКАЗ нар.; гзаф ва фад-фад нетижалу кIвалах къилиз акъуддай тегьерда... авторрин арада рагьметдиз фейибурни ава, исятда бегьерлудаказ кIвалахзавайбурни. Я. Я. Аманатар. Яргъал ийсара бегьерлудаказ кIвалахунай, халкъарин арада дуствал хуьник ва санал кIвалахуник лайихлу пай кутунай «Ватандин вилик лайихлувилерай къвед лагъай дережадин ордендин медаль» гун... ЛГ, 2001, 18. IV.

Синонимар: бегьерлудаказ, хийирлудаказ, менфятлудаказ

БЕГЬЕРСУЗ прил. 1) бегьер авачир, бегьер тежедай. Чилер тIимил авайвилай ва абур бегьерсузбур тирвилай циигъвийрин уьмуър колхоз тешикл авурдалай къулухъни акъван агьваллуди хъанач, абур дарвиле амукъна. С. Муслимов. Циигъ-наме. 2) *менфятсуз, нетижасуз*. **Антоним:** бегьерлу.

БЕГЬЕРСУЗВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера бегьер авачир гьал. **Антоним:** бегьерлувал.

БЕГЬЛЕ фарс, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра гъилин билегдилай агъадихъ тупIарал гьалдцай партал яз ишлемишдай затI. # сун ~, хамунин ~, ~ алукулун, ~ хтIунун. Эгер вун вергер гъиз салаз физвайди вуна заз лагъанайтIа, за вав атIа айвандин дактIарда авай шихинин бегълеяр вугудай, ви гъилерни кудачир! А. Сайд. Вергерин хьикъифар. **Синоним:** элжек.

* **бегъле гадарун** урус бросать (бросить перчатку] гл., ни низ; сада масадаз (тапанчийрай) ягъунар ийиз эверун. Муса: - Эхъ, ваз Пушкин, Лермонтов чидани? Абуру хъиз, зани ваз дуэлдиз эвер гудай. Мирзе: - Бес вун акъваз вучизнава? Бегъле гадара. А. Р., Я. Я. Хендедадин мехьер.

БЕД фарс, прил. 1) *пис*. # ~ гиман, ~ хесет, ~ къилих, ~ вахт. Хур-къыл гатаз бед гъаларив, Агъ алахъиз къваз, нехирбан. Е. Э. Нехирбан. Гъейри, бед яд ксариз сир чир мийир... Е. Э. Багъалу яр. Адаз вичин бубади -Аскердини чубанди рикIин кIеви къаст гана, Къекъуьнрал бед рекъерин Даях хъурай лагъана. И. Гъ. Ксения. Мийир, архаяр, бед хиял... М. М. Аку тIун. **Синоним:** чIуру. **Антоним:** хъсан; 2) *гзаф, къадардилай артух*. Жемир икъван вун бед хару - Мугъмандал чун шад я, КъепIир. М. А. КъепIир.

БЕДБАХТ фарс, прил. хата-баладик квай, хата-баладик хъайи, хата-бала гуьзлемишзавай. # ~ инсан, ~ гада, ~ руш... кIвалахдай кесибдиз, рабочидиз, виринра сад хъиз, четин тир, кесиб инсанар Сыр-Дарьядални Агъа-СтIалдални бедбахт тир. М. М. Гъ. Чехи шаир. **Синоним:** бахтсуз. **Антоним:** бахтлу.

* **бедбахт авун** гл., ни вуж; хата-баладик квай, хата-баладик хъайи, хата-бала гуьзлемишзавай гьалдиз гъун. Бедбахт авур Абдулманаф - Чахчави (Чахчар тIвар алай хуьруьнви. -А. Г.) жаван аку тIу. М. А. Аку тIун. Гила вуна ам, аялни аваз рахкурна, бедбахт авуна. Я. Я. Агалай сандух. Ахътин инсанди пака зунни бедбахт ийида. Я. Я. Агалай сандух. **Синоним:** бахтлу авун. **Антоним:** бахтсуз авун.

* **бедбахт хъун** гл., вуж; хата-баладик квай, хата-баладик хъайи, хата-бала гуьзлемишзавай гьалдиз атун. Эхир бедбахт хъаначиртIа, рикI гъана къаз, алагуьзли. Ш. Къ. Алагуьзли. **Синоним:** бахтсуз авун. **Антоним:** бахтлу авун.

БЕДБАХТВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера: бахт авачир гьал. Масадаз финалди я вичел атай абур авач, я зал атай бедбахтвал. А. А. Лезгийр. Инсандин, халкъдин винел къведай бедбахтвилерин арада хаиндин гъилик акатунилай еке бедбахтвал авач. А. А. Имам Ярагъ Мегъамед. Бахт бедбахтвилелай гуьгъуьниз къведа. 3. Р. Веси... и чи вири бедбахтвилер гъадавай я. 3. Гъ. Лезги риваят. **Синоним:** бахтсузвал. **Антоним:** бахтлувал.

* **бедбахтвилик акатун** гл., вуж-вуч пис гьалдиз аватун... инглис сиягъатчи Дж. Ханваияни гъакI кхъизва: "Урус савдагарар бедбахтвилик акатунин себеб анжах абуру лезгийрин аксидар чпин кIвалера чуьнуьхун я. А. Бутаев. Гъажи Давуд ва лезгийрин азад женгер. **Синоним:** бедбахт хъун. **Антоним:** бедбахтвиликай хкатун.

БЕДБАХТВИЛИН прил. инсандиз хаталу. ЦIаяр къунин нетижаяр бедбахтвилинбур я. ЛГ, 2002, 26. XII.

Синоним: бахтлувилин. **Антоним:** бахтсузвилин.

БЕДБАХТВИЛИНБУР бедбахвилин прилагателнидин гзафвилин къадардин форма. Кил.

БЕДБАХТВИЛИН.

БЕДВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера писвал (мецин векъивал, рикIин туькъуьлвал, къал-къиж).
Бес я бедвал, са гьал туькIуькI, Кимевайди чи тIвар я, КъепIир. М. А. КъепIир.

БЕДГЪАВАЯ нар. гъавайда. Дуьнья сад хъиз фидай са югъни йиф я, Бедгъавая, уьмуьр икIфин гъайиф я.
Е. Э. Яр. Бедгъавая квахъда сафа, Камалдиз бегъем тахъана. А. Гъ., Пендирчи Иса... майваяр бедгъавая пуч тахъуй, аялри тIуьрай. С. К. Хтанач. Бедгъавая квахъзава зи жегъилвал... Ш. Къ. Дидедин сурал.

БЕДДАКАЗ нар. бед гьал хас яз.

БЕДЕЛ¹ араб, суц.; **эвез.** КIан жечир заз вав беделар, Сад къван ви таяр я лугъуз. Е. Э. Лугъуз Гъажи Чахчах, гада Перлен, Ваз архад бедел хъана хьи. М. А. Вуч хабар я.

БЕДЕЛ² посл, **чкадал.** Гъар са тварцин бедел са пунт, Эксик тахъуй кIваляй ви къут. М. А. Атана. Чайдин бедел къайи яд хъухъ. Х. Т. Файдадиз.

БЕДЕН араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра инсандин къилелай кIвачелди вири санлай. Къве вил цава, беден месел, За вуч ийин, аман, я, Раб. Е. Э. За вуч ийин, аман, я Раб. ЦIуд йиса авай аял тирла, за гъамиша къайи цай, живедай беден чуьхъудай. Виниз класриз акъатайла, хъутIуьзни гъар юкъуз за вацIара чуьхъунагардай. М. Ш. Рагъ къаршиламишзава. Тади куьмекдиз бедбахтвилер, бедендал залан хирер... зегъерламиш хъайила, аял хайила эверда. ЛГ, 1997, 19. XII. **Синоним:** жендек.

БЕДЛЕМ фарс * **бедлем авун** гл., ни вуж **беябур авун, виляй вегъин.** бедлем хъун гл. **беябур хъун.**

БЕДЛЕМВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илери **беябурчивал.**

БЕДЛЕМУН гл., ни вуж; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; **бедлем авун, бедлем тавун, бедлем тахвун, бедлем хъийимир** **беябур авун, виляй вегъин.** **Синонимар:** **беябурун, русвагъун.**

БЕДНАЗАР фарс, суц.; **вил ацукънавай** гьал. **Ваз илифиз теклиф ийин, Аман бедназар я, гуьзел.** Е. Э. Гуьзел, за ви тариф ийин.

* **бедназардик акатун** гл., вуж; **вили ягъун.** **Гъайиф я, вун бедназардик акатда.** Е. Э. Гуьзел.

* **бедназар тахъуй** (**тахъурай**)! **межд.** "вили ягъ тавурай" - **манадин мягъкем ибара.** **Бедназар тахъуй** **вин суьрет...** Е. Э. Ханум. **Ребби, бедназар тахъурай, хунI авла тегъер хъана хьи.** М. А. КъепIир Алидин кIвалерин тариф.

БЕДРЕ кил. **ВЕДРО || ВЕДРЕ.**

БЕДРЯГЪ фарс, прил. **чIуру, пис.** **Гафар хъсан, амал бедрягъ, сиве авай гаф** - «валлагъ-биллагъ»... С. С. Несигъатар. **свасни гъана гзаф бедрягъ, ЦIун ялавди кана диде.** ЛГ, 1992, 4. VII. ☼ 1994 - **йисан 30 апрелдиз акъатай "Лезги газетдин"** нумрада С. Сулейманан и шишрииз ганвай баянра **"бедрягъ куьгъне лезги гаф"** кхъенва. **Им дуьз фикир туш.**

* **бедрягъ хъун** гл. **чIуру хъун, пис хъун.**

БЕДРЯГЪВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера **бедрягъ гьал.**

БЕДХИЯЛ фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **пис хиял, пис фикир, пис ният.**

* **бедхиял авун** гл., ни **никай;** **пис хиял, пис фикир авун.** **Бязибуру ял, Ийиз бедхиял, Терг ийиз гьалал, Гъарам незава.** Е. Э. Пагъ, чи уьмуьрар.

БЕ-Е-С кIус разивални гъейранвал, мягътелвал **какахънавай гъисс(ер) къалурдай гаф..** **Лугъуда хьи, а гафунал амал ийизвай вири халкъар лезгийриз буржлу я.** **Бе-е-с, гъакъван зурба ашукъ тир.** З. Гъ. **Лезги риваят.**

БЕЗЕК туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) **дамахдин лишан, ярашугъ.** **Эхъ, аватIани гъардахъ са безек, Вири манийрин мани язва сад...** А. Ал. **Муьжуьдар. Гъикъван ризкъидикай дарвал хъайитIани, гъикъван партал къери хъайитIани - аявилихъ вичин безекар жеда, якъадаш.** К, 1985, 26. VII. **Гъуьрметдин грамотаяр, медалар - ибур ам михъиз-лацуз феийи яргъи рекъин лишанар, безекар я.** Н. Ханкишиев. **Чи Зумрият.** 2) **дамахдин пек-партал.**

БЕЗЕКЛАМИУН гл., ни **вуч;** -да, -на; -из, -зава; -а || **ая, -ин, -рай, -мир;** **безекламиш авун, безекламиш тавун, безекламиш тахвун, безекламиш хъийимир** **безек тир гьалдиз гъун.**

БЕЗЕКЛУ прил. **гуьрчегдиз туькIуьрнавай.** [Чубан гада] **Аферин ваз, зи азизди...** **Ихътин чIагай нехишар, безеклу халичаярни гамар анжах са ви тупIаривай храз жеда!** А. Къ. **Хукац-Ханум.** **Синонимар:** **чIагай, гуьрчег.** **Антонимар:** **кубут, бегъемсуз, эйбежер.**

БЕЗЕКЛУДАКАЗ нар. **гуьрчегдаказ.** # ~ алуькIун, ~ къекъуьн.

БЕЗЕТМИШУН гл., ни-куь **вуьж-вуч;** -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; **безетмиш тавун, безетмиш тахвун, безетмиш хъийимир** **гуьрчегдиз туькIуьрун.** **Са кIвал ава женнет багъда Безетмишина араснавай.** Е. Э. **Ичин къелем акIурна за. Шумуд йисуз гуьзетмишина. Ингъе цуьквер гъанва таза, Ада зи багъ безетмишина.** А. Ал. **Муьжуьдар. КIани ярдиз. Рамкадаваз куьрсарнавай шикилар Нехиширивди безетмишина**

иердиз... Ж. Шикилар.

БЕЗИРГАН фарс, куьгь., суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра тажир, мал ужуз къачуз багъаз маса гунал машгъулди. Чи Куьреда безирганар, Кар тИмил, гъамбал гзаф я. С. С. Куьре эгълийриз. **Синоним:** тажир, алишверишчи.

БЕЙ араб, суц.; араб алфавитдин къвед лагъай гъарфунин тIвар. И къалай къулухъ ЦицIалиди кIелиз башламишна. Элиф, бей, тей... Ф. ЦицIали. Я бей, я элиф тийижиз, Тимдикай къази жедайд туш. С. С. Жедайд туш. Я бей, тей, элиф тийижиз Илимдикай рахаз кIанда. С. С. Акъул жуваз аваз кIанда.

БЕЙ // **-БИЙ** преф.; **существительныйрихъ** акал хъуналди адан мана инкардай префикс: адалат + бей - бейадалат, Префиксар на, бий фарс чIалай къачунвайбур я. Гъ. Гъ. Грамматика.

БЕЙАДАЛАТ фарс, прил.; гъахъсуз, адалатсуз. Бейадалат дуван я, лагъ дустариз. Е. Э. Дустариз. Бейадалат чкада ваз Берекатдин берт жагъидач. А. Ал. Гъезелар.

БЕЙАДАЛАТ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра адалатсуз гъал. Ни авуртIан ихътин дуван, Им бейадалат хъана хъи. С. С. Мегер мусурмандин къайда.

БЕЙАР фарс, прил арсуз, намуссуз.

БЕЙВАФА туьрк, прил. вафасуз. Бес я, эй бейвафа дуьнья. С. С. Къве хтул къейила. ЖаллатI дуьнья бейвафа я, -И сефер на гъалатIна... М. А. Гъажиев Межидаз.

БЕЙГЪЕЙРАТ т-б, суц.; ди, -да гъейратсузди. Вуна кхъей и гъикаят Агакъна чаг, я бейгъейрат. С. С. Тапан кагъаздиз жаваб. Гагъ ви ашна жеда масан, Вакай бейгъейрат хъана хъи. С. С. Гъуьруьят.

БЕЙГЪАЛ фарс, прил. лазим тир гъалда авачир. Ярдикай вил тIатIай бейгъал Касди вацIда вилерикай... Ш. Къ. Таж атIун ваз гъетерикай... квецел патан цлар, виш йисуз гъил тавунавайди хъиз, патар, къерехар алатна, бейгъалар ава. Къ. М. Дагъларин деринрин булахар.

* **бейгъал хъун** гл., вуж-вуч; **зайиф хъун**, **гъал чIур хъун**. Дуьньядал бейгъал хъайи кас шедачни. Е. Э. Заз сабур гуз. Етим Эмин хъана бейгъал... Е. Э. Акваз кIан я.

БЕЙГЪИСАБ туьрк, суц.; -ди, -да гъахъсузвал. Бейгъисабдин суд аквада, Адалат, дуван я и хуьр. А. Гъ. Ахцегъар

БЕЙГЪУШ // **БАЙГЪУШ** туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра вич тIуьрла, чIугурла, хъвайила, инсан ахварин гъалдиз гъидай затI, наркотик. Ахна ада виридаз чай цана, акван тийидайвал, чайдик байгъуш кутуна, ахна абуруз лагъана... Ф. Гъуьлуьн руш. Муьквал-муьквал чаз яшлу инсанривай ван къведа, бес хейлин жегъилар бейгъушдин есирда гъатнава лугъуз. Ж. Саидова. Къене рикI хъайила // ЛГ, 2000, 31. VIII.

* **бейгъуш авун** гл., ни вуж; куьч. ахварал ракъурун. Зун гъайифди уна бейгъуш. Е. Э. Къах тIуьр кац.

* **бейгъуш хъун** гл., вуж-вуч; **дуьз фагъум-фикирдай гъалдай акъатун**. Эрекъ тахъвай зи гъал бейгъуш Хъана, лап тиян хъана зун. С. С. Москов шегъердиз.

БЕЙГЪУШАРУН гл., ни вуж;; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; бейгъушар авун, бейгъушар тавун, бейгъушар тахвун, бейгъушар хъийимир бейгъуш тIуьр гъалдиз гъун. Уоллстрит алахънава Бейгъушариз женгчи эсир. А. Ал. Эфирда.

БЕЙИНСАФ прил. инсаф авачир. Инсанвилехъ галаз Къати душманди бейинсаф Гъужумна чалди чинеба Агъур къуватралди гзаф. Х. Т. Къуд йис. Регъимсуз кавха Пиримаз бейинсаф... закай хъел атана. Х. Т. Гъуьгъезрин хуьр.

БЕЙКАМАЛ фарс, прил. акъулсуз. Вуч ваз завай кIани затI я, Вун вуч бейкамал я, кпул. С. С. Кпул.

БЕЙКАР // **БИКАР**¹ фарс, суц., ди, -да; -ар, -ри, -ра; кIвалахдик квачирди. Уьлкведа бейкара гзаф хъанва. Р.

БЕЙКАР // **БИКАР**² прил. кIвалахдик квачир. Са инсанни авач бейкар, Зи уьлкведа, зи Ватанда. С. С. Гъасанов Назима 30 гектар чил арендада къуна 20 бейкар касдиз кIвалахдай мумкинвал гана, абурун яшайиш, аваданлувал виниз акъудна. ЛГ, 2001, 26. VII.

* **бейкар [бикар] хъун** гл., вуж;; кIвалахдик квачир гъалдиз атун. Гъиле са кепекни авачир, вични са шумуд вацра бикар хъанвай адавай вуч жедай къван? З. Э. Бейкар хъанвай жегъилариз «Ихтиярар» ганва миъиз... Ш. Ю. Пародияр.

БЕЙКАРВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера кIвалахдик квачир гъал. Терг авуна бейкарвални, амач уьлкведа садни бейкар. А. Ф. Чина, СССР-да. Виридалайни еке социальный ва пролитикадин месэла бейкарвал я. ЛГ, 2003, 8. V.

БЕЙКЕФ фарс: * **бейкеф авун** гл.; ни вуж хатур амуькдай гъалдиз гъун. Мехъерик шатана, вуна зун бейкеф авуна. Р.

* **бейкеф хъун** гл., вуж **никай**; хатур амуькдай гъалдиз атун. Зи куьгъне дуст закай бейкеф жезва къе... А. С. Зи куьгъне дуст... Бейкеф жемир, ви сагълугъдай Ванда цIуйи тостари... А. С. Гъа икI... Ви гъар са гаф, са дуьа хъиз, тикрариз. Ш. Къ. ЦIразва зун вилера ви. Мехъерик фенач лугъуз ам закай бейкеф хъана. Р. Бейкеф тахъуй шаирдилай... А. С. Гъа икI.

БЕЙКЕФАРУН // **БЕЙКЕФУН** гл., ни вуж; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; бейкефар авун || бейкеф авун, бейкефар тавун || бейкеф тавун, бейкефар тахвун || бейкеф тахвун, бейкефар хыйимир || бейкеф хыйимир **нарази гьалдиз гьун**. Багъишламиш ая, кье за Бейкефна вун хъиле гьатна. Ш. Къ. Шумуд йис... Вуна са тахсирни квачир пак касдал буьгьтен вегьена, ам бейкефарна. Д. Шерифалиев. Адан пирел датана инсанар ала.

БЕЙКЕФВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера **кефсузвал, бейкеф гьал**. Кимивилер, гьалатлар, халкъдин бейкефвилер, гьелбетда, кьайдасузвилерикай кьанун хъайила, арадал атанва ва кьезва. И. Мурадов. Кьайдасузвилерикай кьанун хъайила // ЛГ, 2000, 2. III

* **бейкефвал авун** гл.; **бейкеф тир гьалдиз гьун**. Виридалай бейкефвални авун дуьз туш. ЛГ, 1994, 23. IX.

БЕЙМИРВЕТ фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **мирвет авачирди, инсафсузди**. За ийирди я ваз минет, Гьавурда гьат, я беймирвет. Е. Э. Ярдиз минет. Тежер кардал чугваз зегьмет, Алахьмир вун, я беймирвет. С. С. Жедайд туш. **Синоним: мирветсуз**.

БЕЙМИРВЕТ прил. **мирвет авачир**. # ~ инсан. **Синоним: мирветсуз**.

БЕЙНИ фарс, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра **рикел аламукуьунин бажарагьвал**. # бейнида гьатун, бейнидай акьатун, бейнида амукуьун. Ви акьул вав гьачиз хъайла, Бейнида затI авачиз хъайла, зав вуч кьал ава ви? Е. Э. Гуьгьулдиз. Чуфт авуна хайратди, Ацукьна пис зун чилел. Михьиз бейни элкьвена, Хер хъана зи сагь кьилел. Х. Т. Сунани Кьурбан. Гуьгьуьнилай бейнидиз чеб-чпелай маса фикирар-шиирарни кьез хъана. ЛГ. 1997, 18. V. Сулейманани... вичин бейнидиз таьсирзавай инсанрин гьакьикьи суьретар **викегьдаказ шииралди гуз хъана**. А. Гьажимурадов. Чехи шаир. Зи бейни квахьнавай. М. Б. Спелар.

Синоним: фикир.

БЕЙНИВАН туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) **къалмакъал гьачир, секин, дугьри кас**. Шумудни са бейниван Авай эхир фагьумиз. Е. Э. Дуьньядиз. Хъана Мажнум хьиз фукьара, Амукуьна бейниван, наиб. Е. Э. Наиб Гьасаназ. Вири Дуьньяда анжах са инсан Акьулдин сагьиб я, эй бейниван. А. М. Кац, аслан ва инсан. - Гьелбетда, силисчийривни тапанчияр вугун лазим я, амма абур дудуркьулийрин гьиле гьатайла, абурай акьатзавай гуьллеярни тахсир квачир бейниванрин кьиле акьадай дуьшуьшар кими туш. Я. Кьафаров. "Машаллагь, машаллагь". 2) **кесиб кас**. - Я бейниван, тамуз финалди са тIуб хьтин вавай вуч жеда? 3. Э. Куьгьне кавхаяр пIуртI. 3) **дуьньядин гьавурда авачирди**. Бейниван хьиз кьалурмир жув. Ас. М. Гьезелар. [Чубан гада]. Бейниван зун... Вучиз зун икьван буьркьуь хъанайтIа? А. Къ. Хукац-Ханум.

БЕЙНИВАН прил. **къалмакъал гьачир, секин**. КилигайтIа, гьаятда мирес Керим са яшлу дишегьлини галаз акьвазнава. Амни, бейниван, наб кьена, хейлин йисара «етим» хъанай. Ш. Исаев. «Зи фонарар».

Синоним: фагьир.

БЕЙНИВАНВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера **бейниван гьал**. Зи бейниванвал акуе икьван назик, Икьван кеврек дишегьлидив икьван халичяяр храз тур... А. Къ. Хукац-Ханум.

БЕЙСАВАД прил. **савадсуз, савад авачир**. Бейсавад са итимдин сиве СтIал Сулейманакайни Алибек Фатаховакай манасуз гафар тун артухан метлебсуз кар я. 3. Р. Умудрикай хранвай нехишар.

БЕЙСАВАДВАЛ суц.; -или, -иле **чирвал авачир гьал**. Бакуда азербайжан чIалал акьатзавай "Экинчи" газетдиз ада Кавказдин мусурманар вири ва гьа жергедай яз Дагьустандин халкъарин бейсавадвилин ахварай авудзавай са алатдиз хьиз кьимет гана ва а газетдин редактор Зердабидиз вичин разивал малумарна. М. М. Виш йисарин имтигьан. **Синоним: савадсузвал**,

БЕЙТ фарс, суц.; -ини, -ина; -ер, -ери, -ера 1) **терм., ктаб. кьве пIарцIикай ибарат бенд**. 2) **шиир, куплет**. Сулейманан веревирдер Лугьунар я ихьтин бейтер. Гьар атайда ягьиз метIер Яд хьвадай булах я, Кьафкьаз. С. С. Кьафкьаз. Сулеймана лугьуз бейтер, Дугьрибур я веревирдер. С. С. Жезамач эхи, Дагьустан.

БЕЙТЕРЕФ прил. **садан терефдални алачир**. Ам и месэлада бейтереф яз акьвазна. Р.

БЕЙТЕРЕФВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера **садан терефдални алачир гьал**.

БЕЙХАБАР¹ туьрк, прил. **гуьзлемиш тавур, хабар авачир**. Абур кьуна за кьейидай - Гьахьтин бейхабар чка я. С. С. - Жуваз тичиз дагьни дере, Бейхабар ават хъана хьи. С. С. Гуьруьят. Мирзоева! Вун классдиз вучиз кьезвач? - бейхабар ван атана адаз кьулухъай. А. А. Умуд. Бейхабар дуьшуьшиди ярхарда тар. Ш-Э. М. Мурадар. Бейхабар инсандиз ам рикIе са затIни авачиз рахазвайд хьиз жедай. 3. Э. Пата вил авайди. **Синоним: хабарсуз. Антоним: хабардар**.

* **бейхабар хьун** гл.; **хабар авачиз хьун**. Буба хъана вун бейхабар, Кавха хъана рекьин чапар. Ф. Клири Бубадикай. Заманадин гьал тийижиз, вун куьз бейхабар хъана хьи?! Е. Э. Дуст Ягьиядиз. Етим Эмин бейхабар я, Гьахь жаваб заз лагь тIун, гуьзел. Е. Э. Ярдиз минет. Лап хьсандиз тIамада хъайи са арада даркIуири Абумуслиман туьтуьниз бейхабар яз гьалкьа авунвай цIил вегьена. Къ. Къ. Клири Буба.

БЕЙХАБАР² нар. 1) **хабар авачиз**. Бейхабар класналди сикIре Филдин кIвач кьецIи жедайди туш. С. С. Жедайд туш. Адаз кьалин хизан авай: А ийфиз гьарма санавай, Гьуьл, бейхабар ксанавай, Ахварай аватун

хъана къван. С. С. Са къаридинни къужадин дяве. *Бейхабар вун хъана чара, Зи рикI вакай хана пара.* М. А. Масумаз. *Чев бейхабар ацукънава районда.* А. Ф. КъатI-къатI авур зунжурар. 2) **садлагъана**. **Синоним:** хабарсуз.

БЕЙХАБАРВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера хабар авачир гьал.

БЕЙХАБАРВИЛЕЛДИ нар. са хабарни авачиз. **Синонимар:** бейхабардаказ, бейхабардиз.

БЕЙХАБАРДАКАЗ нар. хабар авачиз. **Синонимар:** бейхабарвилелди, бейхабардиз.

БЕЙХАБАРБУР¹ **бейхабар** прилагательнидин гзафвилин къадардин форма; хабар авачирбуур.

БЕЙХАБАРБУР² -у, -а; **бейхабар** прилагательнидикай хъанвай сушествительнидин гзафвилин къадардин форма.

БЕЙХАБАРДИ прил.; **бейхабар** прилагательнидин теквилин къадардин форма; хабар авачир.

БЕЙХАБАРДИ суц.; -а, -а; **бейхабарди** прилагательнидикай арадиз атанвай сушествительное; хабар авачирди. *Дуьньядикай бейхабардаз Тегьердин къадри вуч чир хъуй?!* Е. Э. Дуьньядикай бейхабардаз.

БЕЙХАБАРДИЗ нар. хабар авачиз. *Эмин хъана бейхабардиз, Къарийри къецI гана кардиз.* Е. Э. Фитнекар къарийриз. *Бейхабардиз къазахарни галаз начальник хуьруьн къулайгъуз атана кимел агакъна.* И. В. Зарафатни керчек. *Бейхабардиз, дагъдин сел хъиз, Эхирни зал къведа вун, яр.* А. С. Бес вучиз? *Зи муьгъуьббат есирда къаз Бейхабардиз атай руш.* Ш. Къ. Чинеруг хъиз. *Царудин мани, гъа башламишайвал, бейхабар акъвазни хъхъана.* Б. Гъ. Заз эвера. *Дяведи ам бейхабардиз бахтсузнай...* Ш. Т. Ватандин лувак. *Бейхабардиз акатай юргъ, Къалу селлер атай югъ* Я. Ш. Ю. Пародияр. *Бейхабардиз чи арадай акъатна вун, Агъафенди, Гъи жаллатIдин Гуьллед хурук акатна вун, Агъафенди.* Ас. М. Гъезелар. **Синонимар:** бейхабардаказ, бейхабарвилелди.

БЕЙЧАРА¹ фарс, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра са патахъайни куьмек авачирди, къуват амачирди, авачирди. *Етим Эмин я бейчара, Гуьзел, ви гъам чIугваз пара.* Е. Э. Ялгъуз. *Гъикъван чIав тир и бейчара Ажузарна Зулжалалди.* С. К. Им вуч регъв я?... хъша, хъша, къин тавур бейчара. *Вун акваз зун жезва уьзуькъара.* А. М. Тежедай аламатар. **Синоним:** чарасузди.

БЕЙЧАРА² прил. чара авачир. *Етим Эмин са бейчара, Хифет чIугваз хъана пара.* Е. Э. Наиб Гъасаназ. *Амма бейчара КIвалахар ава. Де куьн сагърай.* А. А. Пад хъайи рагъ. **Синоним:** чарасуз.

БЕЙЧАРАВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера чара авачир гьал. **Синоним:** чарасузвал.

БЕКЪЕ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) чепедин гегIе. *Са бекъе бузани гъазурна.* ЛГ, 1992, 1. IX. 2) чепедин кружка.

БЕЛА кил. БАЛА.

БЕЛГЕ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра тахсир субут ийидай шей. **Синонимар:** делил, субут.

БЕЛГЕН суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра чилин са зул, цанин зул.

БЕЛЕД фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра са квекай ятIани рехъ къалурдайди. *Жагъайди туш заз беледар.* А. Ал. *Жагъайди туш. Белед хаин хъайила, рехъ алатди ви.* А. Ал. Гъезел. *Белед хъунухъ хъсан кар я. И кар патал билик кIанда.* А. Ал. Гъезел.

БЕЛЕДВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера 1) са чкадихъ галаз авай хъсан чирвал. 2) лазим чкадиз рехъ къалурдай пешекарвал.

БЕЛЕДЧИ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра са чкадиз рехъ къалурдайди. *Беледчиди гъа и дарамат Имиркъулибегдинди я лагъана.* З. Р. Цийи ханлух.

БЕЛКИ фарс, арал. мумкин я. *Белки, гъич жеч ихътин емиш Тифлис, Темир-Хан-Шуьреда.* Е. Э. Чуьхвер. *Папан акъул акваз жез вун аламат, Уьмуьрда жеч, белки, адаз надамат.* Е. Э. Камаллу паб. *Зун жуван хуьрйай экъечIна Дербентдиз фейила, белки, цIупуд ийс хъанвай гада тир жеди.* С. С. Жувакай ихтилат. *Нивай лугъуз жеда, белки, къе атанвай жавандикайни гъахътин гъунарлу кас жен...* Б. Гъ. Заз эвера. *Белки, пиянвилай акъатай гафар я жеди.* Я. Я. Агалай сандух.

БЕЛЛИ туьрк, рах. 1) суьгъбетчидин гафарал рази тир ва я жуван къетIен гъиссер къалурзавай гаф. - *Де лагъ, кефйяр гъикI ава? Гъил-кIвач хъсан яни?* - Белли, хъсан я. А. А. Лезгияр. - *Шайда! Вал зи чар агакъна, за низ.* - Белли хан. *Чар агакъна, амма ви тIалабун къилиз акъудиз алакънач.* Сажидин. *Ярагъви ашукъ Уьзден.* 2) масада лагъай кIвалах къилиз акъудиз гъазур тирди къалурдай гаф. *Сада садаз лугъуз белли, СтIал Сулейман я сейли, Я икI чIал рахаз авурди.* С. С. Ленин я чи регъбер.

БЕНБЕЦИ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) шуькъуьнт; 2) шар, цIарнах; 3) куьч. марфадик ва маса цик акатна гзаф къеженвайди.

БЕНД¹ фарс, суц.; -ини, -ина; -ер, -ери, -ера 1) шиирдин къуд цIар, куплет; 2) шиир.

БЕНД²: **бенд хъун** гл., вуж; са нел ятIани ашукъ хъун. *Акъван бенд я вун Чирвилел...* А. Ал. Маарифлу тарун. *И карди (Алирза Саидов кечмиш хъуни. - А. Г.) адан ярар-дустарин, таяр-туьшерин ва поэзиядал бенд гъар са касдин рикIера сагъ тежедай хер туна.* Я. Я. Багъа аманатар.

БЕНДЕ фарс, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра инсан, Аллагъдин лукI. Шумудни са бенде ава мескин, ватан, ери авачир. Е. Э. Духтурханадай чар. Бендедин рикI тахъуй тешвиш, ХъайитIа - кар дуъз амукъич. С. С. Бендедин рикI тахъуй тешвиш. Бендедин рикI хъайитIа дуъз. Гъич са кар чIуру жедайд туш. С. С. Бендедин рикI хъайитIа дуъз. А бенде хъи гзаф лавгъа, Бак декъий вич амаз ягъва. С. С. Шумудакай рахан. Гъар са бенде ятIа ариф, Тамам я ишара, юлдаш. С. С. Ленин къейила. Мягътел жеда бенде акур, Машинарин, тракторд зур. М. А. Колхоздиз. Эхирни чепивийри Абдул миxъи инсан я лагъана, ам Инкъилабдиз акси инсан ваъ, адан терефдал алай зегъметкеш, кесиб хизандай акъатнавай са бенде я лагъана душтагъдай ахъайиз туна. Б. С. Халкъдин Ашукъ, руьгъдин шаир. Акъулсузрин базар хъанва, къил авайдаз азар хъанва, Ви бендеяр бизар хъанва, Ифин садав, фул садав гва. С. К. Вуч аям я? **Синонимар:** инсан, факъир, первана, фукъара.

БЕНДИГУЪР // **БЕНДУЪГУЪР** кил. **БУЪНДУЪГУЪР**.

БЕНЕВШ фарс, прил. мехек ва хъипи рангар акахъна хъанвай рангадин. # ~ парча.

БЕНЕВША фарс, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) **михек ва хъипи пешер алай, вичихъ хъсан ни галай цуък.** Чарчаринни беневшайрин экв хъана, Адалатдин илгъам хъана куй зи рикI. Ш. Къ. Чарчардин стIалар. Сегъерсегъер дагъда сиягъатда на Чукур ийиз еневшад гар, Гъалимат. Е. Э. Гъалимат. Эмина кIанидаз ганвай тIварарикай сад. Яру къве пIузал алай хъвер, Беневшад чиг я Пакисат. Е. Э. Пакисат. Экуън ярар галукъай беневшайрив наз жеда. А. С. «Дигай гуьлбушан яйлахдай гуьзел, Са кIунчI беневша цуъквер кIватI жуваз!» Ш. Т. Буба. 2) (чIехи гъарфуналди - 41) **дишегълидин хас тIвар: Беневша.**

БЕНЗЕ // **БЕНЗИ** туърк, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра ранг. Чина ивидин бензени амачир жегъилдихъ абур агакъни хъувунач. А. И. Духтур.

* **бензе къакъатун** туърк. [бензе гачмаз], гл. **рангар атIун (адет яз, чинин).** Ида са бабат гададин гуьгъуъл ачухарна, адан бензе къакъатнавай чиниз ранг, кIвачеризни къуват хкана. Б. Гъ. Заз эвера. * **ивидин бензи чина амукъ тавун**

БЕНЗИН урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **нафтI** миxъи авуна машинрин моторра кун патал гъазурдай **продукт.** - Пака фадамаз за куън хутахда. Зи машинда бензин амач. - Бензин заправкадай цада. Т. А. Мехъер куътягъ тахъанмаз.

БЕРЕ¹ фарс, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра **хипер гатуз хуьдай махсус чка.** Хперин берездиз мукъва хъайила, кицIериз хабар хъана... К, 1990, 12.I. # хиперин бередал фин.

БЕРЕ² фарс, суц.; -ди, -да; -яр, йри, -йра **декъикъайралди, сятералди, йикъаралди алцумзавай вахтунин яргъивал.** # ХъуьтIуьн ~, гатун ~, гъвечIи береда. Маса касдал ви кар гъалтай береди Шихин ери къадач атIлас, дереди. Е. Э. Бехтсузвал. Акур бере жуваз адан амалар, Рахкурда лугъуз ийид вуна хиялар. С. С. Пис папаз. Хъайила гатфар бере, Ачух хъана дагъни дере. Х. Т. Иервал вуча! Туькмишайла басма цIивин, Гъатай бере къизмиш ифин, Чириставд сес гъар патахъ фин Жеда эрзиман, самовар. М. А. КъепИр. -Бес вяде мус жеда? -Вичиз кIани береда. З. Р. Цийи ханлук. Руш акур береда цуък я лугъуда. И. Ш. Къудар. Жанавурри хиперал вегъей берейра кицIерни вагъишяр лап къати акъунар жеда... А. Къ. Хукац-Ханум. **Синонимар:** ара, вяде, вахт, чIав, макъам.

БЕРЕКАТ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) **дуланажагъдиз герек шейэрин булвал.** Я гъакъикъат, я аразилат, Я берекат гъинава? Е. Э. Гъинава? рикIе ашкъи, сиве артух хъвер жеда, Суффра къени, берекатдив ацIайла. И. И. РикI. Гъина гуьърмет авачтIа? гъана берекатни жедач. ЛГ, 1992, 10.III. 2) **недай затI.** Дербентда, Генжеда, Бакуда берекат жагъун тавуна, Сулейман Каспи гуьлбуьн муькуь патаз экъечIна. А. А. СтIал Сулейман. Хуш я заз вун муьгман атун, Жуван гъилел ваз хидметун, Авай тике вахъди атIун Абур, берекат хъайила. М. А. Колхоздиз.

* **берекат(ар) бул хъуй!** межд. **недай затI** гайидаз лугъудай **гафар.** Чехиди авачир кIвале берекат жедач мисал.

БЕРЕКАТЛУ прил. **булвилелди магъсул гудай.** Азгъунри тарашина Берекатлу чилер чи. А азгъунри барбатIна НикIеравай къуьлер чи. З. Р., Б. С. Шарвили. Лезгистан кIвачел къарагъун, эвелан дундиз хтун ва машигъур хъхъун политикадин ва экономикадин рекъай кIвалахар туьтIуьн патал чаз берекатлу чилер, девлетлу хуьрер герек я. М. М. Лезги тIвар алатIа. * **кIвал, багъ, сал, хуьр! берекатлу хуьрай!** **Антоним:** берекатсуз.

БЕРЕКАТЛУВАЛ суц, -или, -иле; -илер, -илери, -илера **берекатлу гъал.** **Антоним:** берекатсузвал.

БЕРЕКАТЛУДАКАЗ нар. **берекатлу гъал хас яз.** **Синоним:** берекатлуз. **Антоним:** берекатсуздаказ.

БЕРЕКАТЛУЗ нар. **берекатлу яз.** Къацар, багълар, никIер, берекатлуз аквазва. Р.. **Синоним:** берекатлудаказ. **Антоним:** берекатсуздаказ

БЕРЕКАТСУЗ прил. **берекат авачир.** Цинин йис берекатсуз хъана. Р. **Антоним:** берекатлу.

БЕРЕКАТСУЗВАЛ суц., -или, -иле; -илер, -илери, -илера **берекатсуз гъал.** Бес гъа имни халкъдин винел атанвай берекатсузвиллин лишан тушини? А. Эсетов. Сад хуьрай, анжах аваранди. ЛГ, 2001, 20. IX. **Антоним:** берекатлувал.

БЕРЕКАТСУЗДАКАЗ нар. берекатсуз гьал хас яз. **Антонимар:** берекатлудаказ, берекатлуз.

БЕРТ суц.; -ини, -ина; -ер, -ери, -ера 1) **цуьрц.** *Зи рикIи Гъанва цIийи берт...* А. Ал. Аялвеликай баллада. 2) **куьч.** **кIус.** *Бейадалат чкада ваз Берекатдин берт жагъидач.* А. Ал. Гъезелар.

БЕС¹ фарс, кIус суалдин мана артухардай гаф. *Бес за гьикIада, вун рикIелай физавач.* Е. Э. Туькезбан. *Бес за гьикIан, хъел атайла, хъана завай, чан къарияр* Е. Э. *Къарийриз. Хатур ийиз бязибуруз, Бес гьам ян инсаф, туьквенчи?* С. С. Гафар гзаф хъсанз къалаз. *Гад гъарай я, Къведа шофер Куьребеган кылив итимар, лугьуда, бес, чун галатнава, вакай са чара, сад-вад юкъуз хуьруьз хъфена, ял яна хкведайвал къванни ая.* И. Гъ. Цлахъ-наме. *Бес къе усилителар кутуна вири хуьр тирвал манидин сес чукIурдай макъам яни?*- лугьузва сада. Р. Меликова. Сад - дуьадал, сад - межлисдик. *Гатун са ийкъа хуьртIуьн са вацран ем гьасилзава. Бес къе кудайди агакъ тавурла, сезондин кIвалахарни къулухъ ядачни?* Ш. Шабатов. КIвалахар Къулухъ язава // ЛГ, 2000. З. VIII. *Вуна жаваб гун тавурла, вуж хуьрай бес кар алайди.* Ас. М. Гъезелар.

БЕС² нар. 1) **тамам.** 2) (чIехи гьарфуналди Б) **дишегълидин хас тIвар - Бес.**

* **бес къадар(да)** нар. **са кар кылиз акъудун патал тамам тир къадар(да).** *Адаз акъулни, фагъумни вичиз бес къадар авайди хъиз тир.* Ф. Б. Бахтунал дуьшуьш хъайи лезгидин къиса. *А вахтара хуьруьнвийриз фу, як, чIем, ниси бес къадар авачиртIани, емишар булдиз жедай.* С. Муслимов. ЦицIигъ-наме.

* **бес я** "мад герек туш, акъваз" манадин ибара. *Дуьнья, белки, бес я, - мад лугьудайд туш.* Е. Э. Нефсиниз. *Бес я, эй бейвафа дуьнья, вун зал даралмиш хъана хъи.* С. С. Къве хтул кьейила. **Синоним:** беса.

* **бес хъун** гл.; **тамам хъун.** *КIелай тарсар бес я.* Н. А. Къве рикIин хиялар. *Бес жедани акуналди, тух жедани тIуьналди мед,* Ас. М. Гъезелар. *ЖикIийрикай хкуднавай дарманар, витаминар бес тежедайла, бедендик иви тIимил хъайила, ишлемеида.* Р. Тагъирбеков. *Къацу аптека. Масанра чун куьз къекъведа, бес тушни чахъ авай рушар...* Ас. М. Гъезелар.

БЕС³ кIус айгъамдалди 'са шакни алачиз', якъиндиз 'ваъ' манадин гаф. - *Дах, гила вуна заз велосипед къачудани?* - *Бес, бес!* - *лагъана гаф атIана Навруза.* А. Сайд. *Яру хъайи чин.*

БЕСА! межд. 'мад герек туш, акъваз' манадин гаф. - *АватIа, куьне партинири хъвадач ман, ЦIаруди вил акъална. Де беса, беса.* Б. Гъ. Заз эвера. **Синоним:** бес я, бесрай.

БЕСАРУН гл, ни вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; *бесар тавун, бесар тахвун, бесар хъийимир* 1) са вуч ятIани къадардяз тайинбуруз жедайвал паюн. 2) акъвазарун (авур кIвалах).

БЕСДАКАЗ нар. бес тир гьалда, къадарда.

БЕСРАЙ! межд. «авур кардал, ихтилатдал эхир эциг» манадин гаф. *Гъургъурна ада: «Бесрай хуьурей къван! Вунани кваз зи къвалар чуькъвей къван!».* Ш. Т. КIам ва булах. *Де гила бесрай! Чигер тIимил хъанва.* Б. Гъ. Заз эвера. **Синонимар:** бес, беса, бес я.

БЕТЕР¹ фарс, прил. пис, чIуру. *Амал - бетер, гафар - ажиз, Яб гумир на адан мециз.* С. С. Къара пулуниз. *Ийидай къван веревирдер, Гьални жуван хъана бетер.* С. С. ТIуб сара къаз. *Гужар чалай вилик гьикъван, Гъакимар тир бетер, яман.* М. А. Эллер. *Къе гуьл шурвадилай ргазва бетер.* И. Ш. Къудар. *Чи фендер хупI бетер я, Чун жинер я, жинер я!* А. Къ. Хукац-Ханум.

* **бетер хъун** гл., *вуж-вуч; пис хъун.* *Бязибурун веревирдер Йикъалай къуз жедает бетер...* С. С. Бендедин рикI хъайитIа дуьз. *Даим кIвале на шер твамир, Ша исягъ хъухъ, бетер жемир.* М. А. КIири.

БЕТЕР² нар. писдиз, пис яз. *Шихнесираз вафасузвал АвуртIа на хатадай, Язухдиз вич саилдилай Бетер акур хъиз жедает.* Ш. Къ. Серт рагъданихъ...

БЕШБЕТЕР фарс, прил. лап, генани пис. *Школа гъа виликандалай бешибетер гьалда ава.* И. В. Алмас. *Инсанар, валлагъ, пехъи жанавуррилайни бешибетер хъанва.* З. Э. *Бешибетер къайдада къиметар хкажунни агъалийрин яшайиш лап усалди авуна.* ЛГ, 1992, 19. XI.

БЕШЛИГ туьрк: * **бешлик лампа** суц.; **багъунин гъаркъуьвиллиз килигна, нафт кудай еке тушир лампайрин са жуьре.** *КIвалахдилай няниз хтай Абдулани Нямета бешлиг лампа куькIурна.* З. Э. Йифен тIурфан.

БЕЯ(ЙА)БУР // **БИЯБУР** фарс, прил. абур амачир, абурсуз.

* **беябур авун** гл., *ни вуж са ни ятIани чинеба авур чIуру кIвалах, фитне дуьздал акъудна адаз айибар гъун, ам русвагъун.* *Ша, вуна зи патахъай са гаф лагъ. ИкI гъавайда зун беябур тавурай.* З. Э. Мехъер къуьл туш. *Шаир са кавха беябур авуналди акъваззавач.* А. А. СтIал Сулейман.

* **беябур хъун** гл., *вуж ; чинеба авур чIуру кIвалах, фитне дуьздал акъатна адал айибар атун, ам русвагъ хъун, абурсуз хъун.* *Гъич ван тахъай туьгъметарни гилигда, Къагъбедилайни вун лап биябур жедает.* Е. Э. Гъая тийижир паб. [Диде] *Я чан бала, я ширин бала, кIвал ацIанва лугьуз, жуьв якIа-чIарчIе ава лугьуз, беябур жедает кIвалахар ийидани?* А. Къ. Хукац-Ханум.

БЕЯ(ЙА)БУРУН гл., *ни вуж; -да, -на; из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; беябур тавун, беябур тахвун, беябур хъийимир са ни ятIани чинеба авур чIуру кIвалах, фитне дуьздал акъудна адаз айибар гъун, ам русвагъун.* *Сулеймана хуьруьн жемят тIушунзавай гъакимар - фекъияр, судуяр, савдагарар, чиновникар чинал чин эцигна кукIварзава, беябурзава.* А. А. СтIал Сулейман

БЕЯ(ЙА)БУРЧИВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера беябур хъайи гьал, абурсузвал. - Им вуч беябурчивилин акунар я вал алайди. А. Ф. Муьштерияр кIватIун патал. Перизатан камаллувили и дуьшуьш, кьалмакьал, беябурчивал тахъана, алудна. А. М. Тежедай аламатар. Ихътин беябурчивал гваз Хьфидалди хуьруьз яргъаз, Лап кьейитIа хъсан я аз... Ш. Ю. «Кукудин» кьимет.

* **беябурчивал авун** гл., ни беябур жедай гьалдиз гъун. Пакадин юкъуз Секината, Гьабиба вичин кьилел беябурчивал гъана лагъана, суддиз арза вугана. Я. Къафаров. Столдин кьуват.

* **беябурчивал гъун** гл., ни нел беябурчи тир гьалдиз гъун. Зи рушан кьилел беябурчивилер гъайиди гъа и иблис Сефихан Я. Я. Къафаров. Уьзуюкъара хъайи буба.

* **беябурчивилик кутун** гл., вуж ни беябур жедай гьалдиз гъун. Секината, "Я гуж: хъайиди, ваз завай вуч кIанзава, вучиз вуна зун ихътин беябурчивилик кутунвайди я?" - лугъуз гъарай-эвер ийиз башламина. Я. Къафаров. Столдин кьуват.

БЕЯБУРЧИВИЛЕЛДИ нар. беябурчивал хас яз. И хабардин ван хъайи жегьилрикай сада ам къена кIанда, сада ам беябурчивилелди хуьрйя чукурна кIанда лугъуз, гьелегъар къуна. Сажидин. Ярагъви ашукъ Уьзден.

БИБЕЛИК туьрк, нугъ., суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра къарникъуз.

БИБИ¹ фарс, нугъ., суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра бубадин вах, эме.

БИБИ² рах., суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра къумарин чарарик винидихъай гьисабайла, пуд лагъай хаш. Биби текдалди ва я шагьдалди атIуз жеда. Р.

БИБЛИОТЕКА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) кIелдай ктабар авай махсус кIвал. # еке ~, девлетлу ~, гзаф ктабар авай ~, хуьруьн ~, шегьердин ~, муаллимдин ~, писателдин ~, шаирдин ~; ~ ачухун, ~ агалун, ~ ахъаюн. Инсандин гьилералдини Уьмуьр патал хъсан шартIар яратмишнавай: саки вири кьве мертебадин къванцин кIвалер, еке туьквен,... клуб, библиотека, машин фидай рехъ, - мад вуч кIанда хуьруьн чкада, вични а вахтара. А. Эсетов. Тек са йис // ЛГ, 2000,10. VIII. 2) ктабар чеб.

БИБЛИОТЕКАРЬ урус, суц.; -ди, -да; ар, ри, -ра библиотекадин кар идараламишзавайди. Чаз цIуйи библиотекаръ хъанва. Р.

БИБЛИОТЕКАРВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера библиотекадин кар идараламишдай пешекарвал. # ~ пеше яз хкягъун, ~ жагъун тавун, ~виле яргъалди кIвалахун, ~виле акъвазун.

БИГЕР фарс, суц.; -ди, -да гьакъисуз ийизвай мажбури кIвалах. Хквезва са кас бигердай, Ам са бахтсуз инсан я. И. Гь. Шарвили. Гила куьн жуван хусуи бигердиз физва. Бигердиз ваъ, мелез! Мелез! Гь. Къ. Четин бахт. Аялри са бубат кIвачери чил кьурла, ам гъатта са вацра къван Цехуьлрин муькьуьн кьилиз мажбури бигердизни фенай. К. Казимов. КIел Ибрагъим дидедин. Халкъдин бигерар кардик кутуна рехъ расиз башламина. ЛГ, 1994, 27. V.

БИГЪ араб, суц.; -ди, -да; -ер, -ери, -ери са затI маса къачудаила, виликамаз вугузавай кьиметдин пай.

БИГЪЛАМИШУН гл., ни; -да, -а; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; бигъламиш авун, бигъламиш тавун, бигъламиш тахвун, бигъламиш хъийимир бигъ вугун.

БИДАД фарс, суц.; аман-минет, куьмекдиз гъарай. Зиди ваз бидад я, Зи рикIикай хъуй ваз хабар. Ф. Синоним: дад-бидад.

БИДОН урус || **БИТОН** рах., суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра недай-хъвадай жими затIар тун патал ишлемишдай вичел кьил алай, къадай тум квай къакъанвилехъ яргъи къаб. И тарцелай вад бидон кIерецар хъана. Р.

БИЖ [бидж] || **ПАЖ** суц.; -ре, -ре; -ер 1) гъуьлуьк квачир дишегьлидиз хъайи аял; 2) гъарамзада, луту.

БИЖБИЖ прил, лап жими, яхун (як).

БИЖВАЛ || **ПАЖВАЛ** суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера гъарамзадавал, лутувал.

БИЖГЪЕР суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра парталдин цIирх. Са вахтара кесибвилай Касбубадин пекер гзаф цIуру хъанвай, бижгъеррин арадай адан якIар аквазвай. Ф. Регъуз заманадиз хъурай. Пагъ бижгъеррикай иви кIвахъиз, ваз абур хтайвал акунайтIа. Б. Гь. Большевикдин руш. Авач касни вав рабни гьал вугудай Бижгъер жезвай валчагъ хуьн паталди. А. Ал. Девирдин тIал.

* **бижгъер-бижгъер хъун** гл.; гзаф къазуннаваз хъун. И бижгъер-бижгъер хъайи парталар алай Ашукъри, вилер акъална, ахварик квайбуру хъиз, лугъузвай. С. С. Жувакай ихтилат.

БИЖИТI рах., межд. жував гвай затIунал масадан темягъ гъун патал аялри лугъудай гаф. Герек за лугъун "кIанда ". Ахпа идани вилерал тунIар эцигиз бижитI ийин. Ина зун са аялдай къазватIа. М. Ш.

БИЗАР фарс, суц.; икрагъ.

* **бизар авун** гл., ни-куь вуж икрагъ авун. Ви ашкъиди авуна зи рикI бизар, Вун шем я, зун первана я, Серминаз. Е. Э. Серминазахъ галаз суьгьбет. Синоним: инжиклу авун.

* **бизар хъун** гл.; икрагъ хъун. Ви азиз яр шехъзава хъи датIана, Жегьил чан бизар хъайи кас шедачни? Е. Э. Заз сабур гуз. Ви патав уьлчуь ракъайтIа, Яраб вун бизар жедани? Е. Э. Гъазанфераз. Даиман чIугваз агъузар, Гъадакай вич хъана бизар. С. С. Ише тефир жуван гафар. Къал-къиж авун - кIвализ азар, Архярни

жеда бизар. Шумуд душман мердимазар Квал чур хунал шад я, Кьепир. М. А. Кьепир. Акьулсузрин базар хъанва, кьил авайдаз азар хъанва, Ви бендеяр бизар хъанва, Ифин садав, фул садав гва. С. К. Вуч аям я? **Синоним:** инжиклу авун.

БИЗАРВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера **икрагьвал**. Зи бизарвал, адан амалар туш, гьам акун я. Р. **Синоним:** инжиклувал.

БИЗАРУН гл., ни-куь вуж;; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; бизар тавун, бизар тахвун, бизар хьийимир **икрагь авун**. Каша инсанар бизарнава. З. Э. Йифен Турфан. Гьил кьуна хутах садра булахдал, Хьижезмачни? Бизарнани купулри? М. Б. Кьуьзуьди.

БИЗНЕС урус, суц., □; -ди, -да **хийир кьведай кар**. Рынок, бизнес, доллар лугьуз Туна тадиз сиве кье... Ш. Ю. Демократ. **Синоним:** алвер.

БИЗНЕСМЕН урус, суц., -ди, -да; -ар, -ри **бизнесдал машгьулди**. Инад тушни, бизнесмен яр, Рахан тийиз виликай физ. Ш. Ю. Чи девирдин манияр. Дагьустанда исятда арадал кьезвай бизнесменрин синифдиз, гьич садрани тахьай хьиз, чеб кьалурдай мумкинвал ава. «Дагьустандин дишегьли», 2000, №3.

Синоним: алверчи.

БИКАР кил. **БЕЙКАР**.

БИКЕ туьрк, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) **ханум**; 2) **бегдин паб**. Са йикъарикай са юкьуз атана иниз хандин бикедин са нуькер шилик кланз. Ф. Кесибдин хва Кьагьриман. 3) (члехи гьарфунилай Б) дишегьлидин хас твар - **Бике**.

БИЛБИЛ араб, суц.; - ди, -да, -ар, -ри, -ра **ширин сес авай гатфарин, гатун гьвечи нуькI**. ХунI рахада билбил сегьер вахтунда, Са гьамни авачир гьайван бахтавар! Е. Э. Билбил. Билбилар гьар жуьре рахаз, Кьизилгуьллеривди кьугьваз... М. А. Мирзалидиз. Тарари акьудда гуьллер, Билбилрин макан я и хуьр. А. Гь. Ахцегьар. Заз акурд туш вун кьван йигин Громофон, машин, билбил. С. С. Билбил. Вуч чIал ава а ви ванциз, Гьарайиз я кIвачин билбил. С. С. Билбил. Яб ганачни на билбилдин авазриз, Билбил туна хьфин зурба бахт яни? А. С. Кье-пака дагьлара кфил рахада, Гатфарин тарифиз билбил рахада. З. Кь. Тухурла, диде, вун гурандиз кьайи. 2) **шириндиз рахадайд**. Милициядин идарадин подвалдин гьалар бегенмиш тахьай Сулейманакай, пакадин югь алуькьайла, билбил хъана: бицIек Малик вичи гьиниз тухванатIа, нин кIвале ферикъат авунатIа, ада вири гьа хьайихьайивал ахьайна. Я. Кьафаров. Аял буржунай... 3) **шиир., кIани руш**. Бирдан вили ягьайтIа вун, ви кIанидан чIур жеда гьал, Вун адаз бес багьа билбил, багьа ачкар, ва лиф тушни. Ас. М. Гьезелар. 4) **рах. гьвечи аял**.

БИЛЕГ туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **гьилин цIум тупIар галай патяхь куьтягь жезвай чка**. ШуькIуь ~, яцIу ~; билегдихь цам акалун.

БИЛЕТ урус, суц.; -ди, -да -ар, -ри, -ра **са гьихьтин ятIани ихтияр авайди тестикъарзавай документ** Жаваб гана икI Кассирди жаван, Авай миьхи рикI: «Галстукар кьве-кьвед ТуртIани, гьелбет, И поезддиз кье Амач ваз билет...». Ж. Кьве галстук.. # троллейбусдин ~, поезддин ~, самолетдин ~; театрдин ~, концертдин ~; студентвилдин~.

БИЛЕТСУЗ прил. билет гвачир, авачир. Билетсуз пассажирар штраф авуна. Р.

БИЛИК туьрк, шиир, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **чирвал**. Резин калуш, памбаг гуьлуьт, Винелай гам, кIаникай лит, Мани затI туш аниз билик. С. С. Фекьийриз. Гьич са касни авай билик Душмандин акатич кIаник. Х. Т. КIела, аялар

БИЛЛАГЬ! межд. **кьин яз ишлемишдай гаф**. Гьихьтин сардар чкIизва, гьа икI я хьи, биллагь, дуитар. А. Гь. Кьиникьиз.

БИНА кил. **БИНЕ**.

БИНЕ // **БИНА** араб, суц.; ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) **дараматдин цлар эцигдай чка**. Бине... кьве раг, кьванерикай дестекар. А. С. Уста Идрис. Герек кьведай динамитзатIни Букриди йифен вахтунда Бутаян кIвалерин бинедат хьиз саламат авуна, ахпа ада радиоуправление туькIуьрна. Я. Кьафаров. Кумукьна. 2) **дарамат**. Нур гузавай мина хьтин, Аквада ваз члехи клуб, Тамам цIийи бина хьтин. Х. Т. Ахцегьар. АкI я хьи заз и дуьньядин бинейар Хуьзва ада, гьалиб хъана ажалрал. А. С. Дагьви дишегьлидиз. Кьакьан синерилайни, тепейрилай гилани гзаф хуьрерин куьгьне бинейар чир жезма. К, 1988, 16. XII.

* **бине авачир кар** суц. **кьилиз акьат тийидай кар**.

* **бине кутун** гл., ни куьн; 1) **яшамииш жедай сифтегьан кIвалер эцигун**. Хуьруьн бине кутур вахт тайиндаказ малум туш. ЛГ, 1992, 21. I. ЦицIигьрин хуьруьн бине XVII- асирдин сифте кьилера Кьубадин Штул, Захит-Наби ва маса хуьрерай куьч хьайи кьуд сихилди кутуна. Гуьгьуьнилай абурун кьваларив мукьув гвай хуьрерай катнавай, акьуднавайбуруни чпиз бине кутаз эгечIна. Ж. Гь. Лекьерин гьуьндуьрда. 2) **кьилдин хизан авун**. - Сулейман, - лагьана Смейила, - гила вун чуруспел авай жегьил я. бине кутадай меслятар ая. Лагь ваз чи хуьрйяй нин руш кIандатIа, чна адак са лишан кутада. С. 3) куьч. **себеб, делил**. Судди Аскеран яргьал миресрин арзаяр бине авачирбур тирди тайинарна. Я. Кьафаров.

* **бине эцигайд** суц. **са кардик сифте кьил кутурди**.

БИНЕДАЙ нар. лап сифтедилай. Са затI вич бинедай чIулав, Чуьхвена лацу жедайд туш. С. С. Жедайд туш. Завди икьрар тир бинедай, Къветре ериш, алагуьзли. С. С. Гадани руш. Чи хуьр бинедай къакъан рагал чIижерин кул хьиз алКанвай са гъвечIиди тир. ЛГ, 1992, 21. I.

БИНЕДАЛЛАЗ нар. бинедал алаз, са вуч ятIани бине яз къуна. Месэла анжах са виликан уьзуьмлухар кIвачел ахкъалдуруникай ваь, уьзуьмчивал, алай девирди мажбурзавайвал, илимдинни техникадин бинедаллаз мадни виниз тир дережадиз акъудуникай ибарат я. ЛГ. 2001, 15. XI.

БИНЕЛАМИШУН гл., ни вуч квел; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; бинеламиш тавун, бинеламиш тахвун, бинеламиш хьийимир са кардан бинедиз са вуч ятIани къачун. Тухумрин тIварарлакIабар, адет яз, хуьр бинеламишай хизанрихъ галаз алакьалу я. С. Муслимов. ЦиЦигъ-наме. Ви тахсир квел абуру бинеламишзава? Р.

БИНЕЛУ прил. 1) чкадин, гьамиша санал бинедай яшамиш жезвай. Лезгийр дегь заманайрилай инихъ Кавказдин бинелу халкъарикай, Кавказдин Албаниядин асул миллетрикай сад я. ЛГ, 1992, 25. II. 1936 - йисуз Сталинан буйругьдалди ва Багъирован гьилералди Азербайджандин къадим ва бинелу лезги халкъдиз акси "дяве" башламишна; лезги чIалал акъатзавай газет кIевна, радиодин передачаяр атIана, школайра дидед чIал чирун къадагъа авуна. М. М. Лезги тIвар алатIа. 2) са вуч ятIани бинеда авай. 3) ери-бине авай

БИНСУЗ прил. 1) бине авачир. И кардикай делил къуна, СтIал Сулейман ва Эффенди Капиев такIандайбуру, гъя Сулейманан патахъай шишар переводчикди кхьизва лугьудай, бизнесуз хабарар чукурна. Гь. А. Поэзиядин жавагьирар яратмишайди. Виликдай Шарвили гьатта тIветIрелай хьайиди я лугьудай бизнесуз, лезгийрин намусдик хкIадай фикирар худда тунвай. ЛГ, 1996, 11. X. 2) ери-бине авачир.

БИНТ урус, суц.; -ини, -ина; -ер, ери, -ера хер сагъарун патал ам кутIундай жунадин яргъи чIук. # михьи ~, хер ~ал кутIунун, ~ къазунун, ~ мукIратIалди атIун.

БИПИН суц.; -ди, -да; -ар, ри, -ра кIарасар ва я маса материал тамамдаказ кун тавурла пичинин, гурмагъдин къваларал ацукьдай чIулав гьис.

БИРБИЦI рах., суц.; -ди, -да; ар, -ри, -ра къастуналди са кардин дуьзвал чуьнуьхун патал туькIуьрнавай къалп чар, документ, «... дагьлух райондин гъава эхи жедач» гафар кхьенвай бирбицI къачунай. Н. А. Вагъанда къванер. Макъала дикъетдивди кIелайла, кхьейбурун чиркин фикирар дуьздал акъатзава. Илимдихъ галаз и къацIай фикирар авай бирбицIдин са жуьрединни ара авачирди малум жезва. Т. Саидов. Гьурметлу килин редактор // ЛГ, 1999, 26. VIII. **Синоним:** справка.

БИРГЕНД суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра жуьгьенрин яладал чранвай гьер. Чуьхвер Масуба биргендин са кIул завни вугана. Ф. Чуьхвер Масуб.

БИРДАН туьрк, нар. садлагъана, хабарсуз. Нагагь бирдан хуььреда вун кIаникай, Гьамни заз са дерт акуна, севдуьгуьм. Е. Э. Севдуьгуьм. Вахтар жеда, студентар Тарсар кIелиз ацукьда. Бирдан абурухъ кемеңчадин Зил квай сесер галукьда. Ш-Э. М. Вуч кими я? Бирдан учительницадинни Айшадин вилер сададал дуьшуьш хъана. А. А. Умуд. Хайи хуьре са хаинди гуьлледив КIури Буба яна бирдан къулухъай. А. С. Веси. Жандарм гурарин килел къван хъфена, бирдан ам къулухъ элкьвена. А. А. Ирид цаварик Самурдин ван. Бирдан, зун акуна, ам (сев - А. Г.) зал тепилмиш хьайитIа, зи гьал гьикI жеда? М. Ш. Тама. Бирдан... хуььрез акъвазнавай адан чин, циф авай чIимел зулун югъ хьиз, атIугъна. К, 1983, 2. II. Бирдан Спелри вилик тухвай Демиран гьил къуна. М. Б. Спелар. КIанидаз чир тахъай чIавуз кIанидан гьурмет, Асеф бирдан начагъ жеда, тIал рикIел къведа. Ас. М. Гьезелар. **Синоним:** садлагъана.

БИРИШ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) чина, пеле гьатдай шуьткъвер. Яшлу тиртIани, гьил-кIвач мягькем Къзилгуьл бадедик шадвилдин хуььруьн акатайла, адан чинавай биришар къалин хъана. З. Э. Къзилгуьл баде. Абаса уюнбазвилелди вичин хъвер авай вилерин къерехра биришар кIватIна. Гь. М. Им къван, имни терез. Къулухъ татаб хъанвай къилни, биришар амачир пелни, бардачукдин кIане акъазвай кIвачерни - адан бедендин гьар са клеткани хуььрезвай жеде. М. Б. Спелар. 2) са вуч ятIани (парча, шалвар, перем) агаж хъана жедай хуьлер.

* **бириш хьун** гл. чин шуьткъвер-шуьткъвер хьун.... адан бириш гъанвай чIехи чина къил акъудиз хьун четин тир са жуьре гиманлу хъенар къекъезвай. Б. Гь. Заз эвера

БИРКУЬЛЛИ туьрк, нар. эсиллагъ. # ~ татун, ~ тефин, ~ туьтIуьн, ~ гелкъуьн тавун. **Синонимар:** ерли, стIу, эсиллагъ.

БИРЧЕК туьрк, шиш, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра чIарар (дишегълидин цIвелерив гвай). Гуьзел я вун гзаф гуьрчег, ЧIулав чIарар, къара бирчек. Е. Э. Суна, за ваз суьгьбет ийин.

БИСМИЛЛАГЪ [бисмиллагъи рагъим, бисмиллагъи рагъмани рагъим] араб, кIус мусурман диндин истемишунралди, фу нез, гьар са кIвалах ийиз эгечIдайла лугьудай гафар. Бисмиллагъ кван яваши-яваши, Къун тавурай, гьайиф я аш. С. С. Фекъийриз. Суфрадал фу атайла, амай хуьредал вил алаз акъваз тавуна, "бисмиллагъ" лагъана эгечIна кIанда. ЛГ, 1992, 23. IV. Гзафбуруз я биллагъ чизмач, я бисмиллагъ, я гъвечIид чизмач, я чIехид. ЛГ, 1992, 20. X. Айшади, Аллагъ адалай рази хуьрай, Расул Аллагъди, алейк ассалам, лугьудай: "Фу нез башламишдайла Аллагъ Тааладин тIвар рикIел гъваши. Эвел къияй "бисмиллагъ" лугьуз

рикЛелай алатайтIа, фу тIуьна куьтягь хьайила лагь: "Бисмиллагь аввалагьу ва ахирагьу" (эвелдайни эхирдайни Аллагьдин тIвар рикЛел алаз"). Диндикай суьгьбетар // Самур, 1994, №3.

* **БИСМИЛЛАГЬ АВУН** гл., ни **башламишун**. Вилик хуьрекар атана, са бисмиллагь авурдалай гуьгьуьниз гаф муьгьмандиз гана. С. Ярагьви ашукь Уьзден.

БИСТИ куьгь., суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра **кепекралди алцумдай тIимил пулуни кьадар**.

БИТАВ прил. **сагь, кIусар тушир**. 1964 - йисалай хейлин вахтунда Забит Ризванова ва Байрам Салимова эпосдин винел гзаф кIвалахна, адал цIийи материалар алава хьувуна ва адан битав вариант туькIуьрна. Р. Р. Шарвили.

БИТАВАРУН гл., ни-куь вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, мир; битавар тавун, битавар тахвун, битавар хьийимир **битав гьалдиз гьун**. И кьве пюни инсандикай лагьанвай са фикир битаварзава. А. Гуьлмегьамедов, Г. Мегьамедов. Лезги чIал.

БИТАВВАЛ суц.; -или, -иле; илер, -илери, -илера **сагьвал, кIусар туширвал**. "Америкади ва НАТО-ди Балканра ийизвай гьерекатри чи государстводин хатасузвилиз ва территориядин битаввиллиз кьурху гузва", - кхьизва Исмаилова. Гь. Рамалданов. Гьахьни батIул чир тавуна // ЛГ. 1999, 27май. Гьикьван вахт я, гел галачиз хьфенва Чи рикЛерай разивални битаввал. М. Б. РикIин интервью.

БИТАВДАКАЗ нар. битав гьал хас яз. **Синоним:** битавдиз, сагьдиз.

БИТАВДИЗ нар. сагьдаказ, битав яз.. **Синоним:** битавдаказ, сагьдиз.

БИТМИШ туьрк. еридив агакьнавай, чранвай. Тамам битмиш емиш багьлар, Ацукьна хар винел, Самбур. М. А. Самбур.

* **БИТМИШ АВУН** гл. **тамамарун**. - Битмиш ая на зи кьуллугь, Гуда ваз нубат, гуьзел яр... С. С. Регьухбан. Бахтавар хьуй бубадин югь, Акьуллу велед хьайитIа, Битмиш ийиз лагьай кьуллугь, Вич гьахьтин ферлид хьайитIа. С. С. Веледдиз.

* **БИТМИШ ХЬУН** гл. **еридив агакьун**. Гуьзел яр, вун шем, чирагь я, Битмиш хьайи таза багь я. Е. Э. Кьудратлу кар. Сала битмиш жеда салан емишар: картуф, келем, чугьундур, газарар, турп, чичIек, афнияр ва масабур. Куьре чIалан элифарни кIелдай жуз. Дагьлара багьлар битмиш хьанва кье. Ш-Э. М. Дагьлара... Чинра икьван екебур битмиш жедач.. Гь. М. Им кьван, имни терез. Яргьай кьезвай вацIари зил кьаз дуьзенда, битмиш жезвай, Хорасанда жедай хьтин хурма, машмаш, нар. акуна. Ас. М. Гьезелар.

БИТМИШАРУН // **БИТМИШУН** гл., ни вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; битмишар тавун, битмиш тавурай, битмиш тахвун, битмиш хьийимир **арадиз гьун**. Багьманчид вичин лап рикI алай са тар, Хьсандиз гелкьез, гьикI битмишардатIа, Инсанни гьакI чIехи авуна кIанда. Ш-Э. М. Инсансузриз лянет. РикIиз тIал акьудзавайди а еке зегьметралди вирида санал битмишарай чIехи девлетар гила вара-зара авун я. М. Ж. "... Фу гайиди я гьамиша". Менфянтлу баркаллу кар ийиз, рикIиз кIан хьайитIа, гьар садалай алакьзавайди я - Госдумадин депутатдилайни, жуван салал машгьул хуьруьн агьалидилайни (бахчабустанда йиса пуд бегьер битмишарунни чIехи лайихлувал я). А. Исм. Шарвили чахь галазва. Чилихь хьсан гелкьуьн тешкилнава, рабочийри чниз болгарский истивутар; картуфар, буранар, бадамжанар битмишарзава. ЛГ, 2001, 26. VII.

БИТI аялрин рах., нар. **тIимил, куьлуь**. Кьала, заз са битI фу це. Р.

БИТИШ прил. илис хьанвай, патахь. Адаз битIаш нер ава. Р.

БИТИШ суц.; -а, -а; -ар, -ри, -ра **битIиш нер алайди**. Зи дуьст битIиша кьад килодин кьарпуз кьачуна. Р.

БИЦИЛ (**БИЦИЛ** нугь. суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **чугундин катул**. Кицили,... ичIи бицилда тIиши туна, умудсуз чилихьай ни чIугвазчIугваз цлан тупIехь фена. К, 1991, 23. VI.

БИЦЕК суц.; -а, -а; -ар, -ри, -ра 1) **гьвечIи аял**. Пагь-пагь. Гьа бицек тушни-е? Б. Гь. РикIи чIугурла. Пуд бицек авай гьаятда кьугьваз... Ф. Н. Алпандин суракьда. Анжах бицек вичиз хас кьилихар авайди хьана - дуьньядиз атай сифте декьикьайра ада кIвал вичин шелдун кIеви сесиналди ацIурна. Д. Агьмедов. Лезгистандин багьа кьаш. Наидади бицекриз сувариз абурун рикI алай бурандин афарар ийизва. ЛГ, 1992, 7. III. 2) куьч. **таза шараг**. Муьнуьгь михьивал хуьнин чешне я. На лугьуда, адаз бицекар патан михьивал гьикьван важиблу ятIа, чизва. З. К. Тебиат чирун.

БИЦИ рах., прил.; **гьвечIи**. Чубанди хипер калай дагьдиз хутахдайла, бицили хьаб, кьуьзуь кици Ругьва кала ятахдал тада кьван. Лезги халкьдин махар. Кьекьез чирдай вуна бицили вахазни. М. Ш. Сердер ава пурара. Уьмуьр, уьмуьр, вун ухшар я бицили кстах аялдиз, Гьикьван цIийи кьугьварганар гайитIани нарази. А. Ал. Бендер. Гьана куьчедал а, хцин бицили Аял эцигна адан а патал. Ж. Кавал галай бубади. Бицили цеквре зурба филдиз жавабда, Я дерт, я бахт гуда куьруь гафуни. Ф. Н. Чи стIалри.

* **бицили тIуб** суц. **виридалайни гьвечIи тIуб**. Луьле-кабаб, - чапла гьилин бицили тупIалай башламишна, шагьид тупIал кьведалди, ада са шумуд хуьрекдин тIварар кьуна. Сажидин. Ярагьви ашукь Уьзден.

БИЦИБУР¹ рах., прил.; **бицили** прилагательнидин гзафвилин кьадардин форма. Стхадин аялар вири бицилибур я. Р.

БИЦИБУР² рах., суц.; -у, -а; **бицилибур** прилагательнидикай хьанвай существительное. Бицилибурузни

амалар чидайди я. Р.

БИЦИДИ *рах., прил.* **бици** прилагателнидин теквилин къадардин форма. *Аял бициди я. Р.*

БИЦИДИ *рах., суц.; -а, -а;* тимил яшар авайди, гъвечиди. *Юкъ алудмир хкажна чарх, Екедни бициди тийижиз. С. С. Лавгъа шаирдиз. Ада бициди хутахна квализ. Ж. Кавал галай бубади.*

БИЧИНЧИ *суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра* векъ язавайди, ник гуъзвайди. *Техилар гйда бичинчийри мукалдалди, я яда дергесдалди. «Куьре члалан алифарни ахпа келдай жуз»*

БИШ *рах. (аялри), суц.; як.* *Аялри яклуз биш лугьуда. Р.*

БИШИ *прил.* 1) **япарал залан, сесерин ван текъведай.** *Бязибуруз вун биши яз аквада. Е. Э. Гъая тийижир паб. 2) куьч. лагъай гафуникай мана хкуд тийидай.* *Япар аваз жеда биши, Гагъ жеда члехи, Дагъустан. С. С. Жезамач эхи, Дагъустан.*

* **биши авун** *гл.; 1) ван текъведай гьалдиз гъун. Ваъ, ина масакла хъана: япар биши ийидай хътин къати гъарайдин ван акъатна. Б. Гъ. Заз эвера. 2) куьч. манасуз рахунралди инжиклу авун. Гъафтедалди це заз мажал, Мийир на зи япар биши. С. С.*

* **биши ван** *суц. лап асклан сес.... ада яргъал дагъардай къвезвай хътин биши ванцелди мани хкажна. Б. Гъ. Заз эвера.*

* **биши руг** *суц. къалин куьлуь къат хъанвай руг. Ракъини кана чулав хъанвай чиниз гъекъ акъатдай, ам винелай биши руквадини клевна жедай. А. Ф. Риза. Гъасана вичин квалер куьтягънавач, айванар тирвал биши руквади къунва. М. Б. Спелар. Женжел гару куьчеда авай биши рукварив алчудардай куьлер шиз тазвай. З. Э. Вацлал къеб.*

* **биши хвах** *суц. еке къванер. Биши хвахвар, кклалар хъиз, гелячиз Гъуьлерихъди гадарзава вацлари. А. С. Канда и чил.*

* **биши хъун** *гл. япарал залан хъун. Жедалди чаз ихътин хабар, Биши хъун хъсан тир япар. С. С. Я къван карвансара.*

БИШИВАЛ *суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера* **япариз ван текъвезвай гьал.** *Бишивал сагъар жедай азар Я. Т.*

БИШМЕ *туьрк, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра* **ипекдин шал.** *Къилик квай къелечл бишме куьнерал аватнава. З. Р. Цийи ханлух.*

БИЯН *суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра* **ширин дувул авай, бязи дарманар авун патал ишлемишдай хъач.** *Халкъди, Генжеда англичанри, пачагъдивай чилер кирида къуна, биянар лугьудай дувулар хкудзава лугьуз, ихтилатар ийидай. С. С. Жувакай ихтилат.*

БИЯБУР *кил. БЕЯБУР.*

БЛАНК *урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра* **са гъихътин ятлани малуматар (эцигнавай суалриз жавабар)** **кхъин паталай гъазурнавай цларар авай чар.** *Паспорт къачудайла, са шумуд бланк ацлурна кланда. Р.*

БЛОКНОТ *урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра* **кхъинардай чарар атлудай ктаб хъиз туьклуьрнавай тетрадь.**

БОКАЛ // **БАКЪАЛ** *рах., урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра* **ички хъвадай тум галай къаб (кружкадиз ухшар).** *Гагъ бокалар ацлурдай Ван акъудиз зиргъинин, Гагъ виш уюн къалурдай Артистди хъиз циркинин. А. Ал. Чекмечи. Французрини хъвадайвал чехир Абурун бокалрай Хъвазва за эхир. Ж. Заз чиз, види туш.*

БОЛТ // **БУЛТ** *рах., урус, суц.; -уни, -уна; -ар, -ари, -ара* **гайка алчудун патал металлдикай расанавай резбе квай гъвечи тадарак.** *Гайкаяр, шайбаяр, болтар, втулкаяр, маса частар герекур адан патав къвезва. ЛГ, 1998, 5. II. - Эхъ, хтул, хуьряй инал къведалди мотордилай къуд болтни къве гайка алатна квахънава, вучдатлани чидач.... М. Б. Спелар*

БОЛЬНИЦА *урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра* **азарлу инсанар сагъардай идара.** *Сад лагъана чулур хъана рикл больницадаваз акуна. А. Б. Духтур. Инсандин гъилералдини Уьмуьр патал хъсан шартлар яратмишнавай: саки вири къве мертебадин къванцин квалер, еке туьквен, тарифлу ва машгур юкъван школа, больница, алакъадин идара, Сбербанк, токдал элкъведай регъв, члехи колхоз, хуьруьн къерехдал маларин ферма, клуб, библиотека, машин фидай рехъ, - мад вуч кланда хуьруьн чкада, вични а вахтара. А. Эсетов. Тек са йис // ЛГ, 2000, 10. VIII.... Асали Дагъустандин районрикай са райондин больницадин къилин духтур тир. Я. Къафаров. Юристдин дафтардай. **Синонимар:** азархана, духтурхана.*

БОЛЬШЕВИК // (**БАЛШАВИК** *рах, куьгъ.*), *урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра* **Россияда XX - асирдин сифте къилера вич рабочийринни кесиб лежберрин терефдар тир партиядин член.** *Балишавикрин дерин гъуьлер, Ви акахъна атай селлер. С. С. Зи рикл пара чулав хъана. Зи Урусат кутунва лишандик, Вичи ягъай большевик кутурвал.. А. С. Урусат, ви вили ранг умуд я. Абурун вилерикай Бакудин фялейрин арха, дагъвийрин аманеви, мугърагъвийрин хванаха, Шура гъукуматдин дестек хъайи большевикрин къамат карагна. Гъ. Къ. Четин бахт.*

БОЛЬШЕВИКВАЛ // (**БАЛШАВИКВАЛ** *рах., куьгъ.*) *суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера* **большевикдиз хас гьал.** *Балишавиквилин лепеяр Чулур авур тепеяр... С. С. Зи рикл пара хъана чулав.*

БОМБА *урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра* **са вуч ятлани телеф авун, терг авун патал хъиткъинардай**

алат. # химический ~, водородный ~ атомный ~; ~ хьиткьинарун; ~яр вегьин, ~яр гьазурун. *Куьмек хьанач бомбайрикай, Пичерикай инсан кудай...* А. Ал. Эфирда. *Дуьз я, Америкади, НАТО-ди Югославиядал бомбаяр вегьезва, дугьриданни, уьлкведин важиблук карханаяр ракетрай ягьиз, барбатIнава....* Амма, муькь патахьай, абур батIуларунни дуьз жезвач эхир. Гь. Рамалданов. Гьахьни батIул чир тавуна.

БОРЩ урус, суц.; -уни, -уна; -ар, -ари, -ара келемни як квай жими хуьрек. *Истивут нез жедач кьилди, амма вегь борщуниз са тIур...* А. Ал. Муьжуьдар.

БОСОНОЖКА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра чин ва дабан ачух кIвачин кьаб. # цIийи -яр, -яр кьачун, -яр хтIунун, -яр алуькIун.

БОТАЯР урус, суц., гз. кь.; -йри, -йра са кIвачин кьапарин винелай алуькIдай маса кьакьан кIвачин кьапар. *Тади акатна плац ва ботаяр кьачуз хьанвачир.* А. И. Духтур.

БОТАНИКА урус, суц.; -ди, -да набататрикай илим.

БОТИНКА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра кIвачин кьапарин жуьре..# цIийи -яр, -яр кьачун, -яр хтIунун, -яр алуькIун.

БОЧКА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра раькуай ва я кIарасдикай раснавай, вичихь элкьвей форма авай, жими затI цадай еке кьаб. **Синоним:** челег.

БРАК урус, суц.; -ди, -да еридин умуми шартIарив кьан тийидайди.

* **брак авун** гл., ни вуч ери авачирди яз гьисабун. *Заводдиз тухвай ичер брак авуна.* Р.

БРАКОНЬЕР ->, урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра ихтияр авачиз, кьадагьа алай чкада Гьуьрч ийидайди. *Ингье абур -девлер чи, Чебни гьакьван дугьри я, Браконьер, им - Алверчи, Им - Темпел, им - Угьри я.* А. К. Пешепай.

БРИГАДИР // **БИРГАДИР** рах., урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра чуьлда, тама, багьда, никIе ва масана кIвалахзавай инсанрин кIватIалдиз регьбервал ийизвайди. *Чна вакай бригадир ийида, колхоздин малар, балкIанар, хпер вири чна ви ихшиярдиз гуда.* А. Ф. Риза. - *Зегьримар хьайи и кьвалри халкьдиз гзаф зарар гана, лагьана бригадирди, юргьвадин негьижайриз итог ягьай саягьда.* З. Э. ВацIал кьаб. *Юргь хкатайла, никIериз килигна хтай колхоздин бригадир ацIай туп хьтин Мердан рувал акьвазна.* Б. Гь. Заз эвера. *Бес бригадирди вучзава? Адан везифа квекай ибарат я?* К, 1988, 20. XI.

БРИГАДИРВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера бригадирдин пешекарвал. *Де хьана, я кас, эцигунрин бригадирвиляйни 10 югь хьхьурай.* И. В. Колхоздин кстах.

* **бригадирвал авун** ни бригадирвилин буржияр кьилиз акьудун.

БРИЛЬЯНТ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра лап багьа кьаш.

БРОМ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра кьилин дарман. *Валерьянкади куьмекнач рикIиз, Секинриз хьанач бромдивай кьил...* Ш. Кь. Вун рахай чIавуз.

БРОШЮРА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -ри, -ра кьелечI ктаб. *Саимата кIвенкIвечи багьманчийрин кIвалахдин тежрибадикай кхьенвай брошюраяр, статьяяр кIелиз, вичин чирвилер хкажиз...* хьана. С. М. Маяк Саимат.

БУБА суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) аялдиз багьри итим, ам аладайди. *Гужуналди зун бубади гайитIа, Ахпа ам я эхир дуван, Невжеван.* Е. Э. Серминазахь галаз суьгьбет. *Бахтавар хьуй бубадин югь, Акьуьлу велед хьайитIа...* С. С. Веледдиз. *Тагьиран буба Алим, гзаф кесибар хьиз, мухан савни шихинин шалвар патал рекьерани убайра гьатнавай. инсан тир.* А. С. Хуьруьг Тагьиран эсерар. 2) аялдиз вичин дидедин ва я бубадин буба. 3) яшар хьанвай инсан. *Гьар са буба гачал хан я дуьньяда.* Е. Э. Дуьнья гургьагур. *Дашдемирхан гафарихь яб акалай Серкер бубади адаз икI лагьана...* Н. А. Шагьмар. - *Ви тIвар вуж я, хтул? - кьуьзуьда хиялрик кваз жузуна. - Сефиюллагь я, буба, - итимди кьил рахазвайдахь элкьуьрна.* Ж. Гь. ИкI ва акI тушиз. 4) гзафвилин кьадардин формада алатай аямрин несилар, итимар. *Ам акурбуру, бубайри - "МуркIадин кьелечI чкадилай хада" - лагьай гафар дуьзбуру я луьгудай.* А. И. Самур. *Бубайри лагьайвал, кьуьгьвер - кьуьртI, яр - гатфар.* Гь. Кь. Четин бахт; 5) сифтегьан инсанар аладай кас. *Буба Адам халкь авур Сад Илагьи.* Е. Э. Илагьи. 6) жува гьуьрмет ийизвай ва жувалай яшариз чIехи кас. *Расул Гьамзат, чуьнгуьр вахце Зав Сулейман бубадин.* М. Б. Сулейманан чуьнгуьр. б) (чIехи гьарфуналди - Б) эркекдин хас тIвар - **Буба**. *Буба Гьажикьулиев кьенин прозаик я ва ада лезги литературада кьетIен чка кьазва.* Р.

* **буба ваз кьурбанд <хьуй>!** межд. *гуьзлемиш тавунвай са кар арадиз атанвайдакай ихтилат башламишдайла, жуван мягьтелвал кьалурдай ибара. Буба ваз кьурбанд, зи ратар сивихь атана. Низ чиди шумуда зи винелай чамарарнатIа!* Т. А. Мехьер куьтягь тахьанмаз.

* **бубадиз рагьмет <хьуй>!** межд. *ихтилатчидин гафарал рази ва шад тирда кьалурдай ибара. - Жегьилар рази хьайитIа, чунни рази я., - Эхь, эхь, бубадиз рагьмет.* А. Р., Я. Я. Хендедадин мехьер. [Царг-Дар баде]. *Куь тIалабунар кьиле тухуз чун гьазур я!* [Наг-Дамур]. *Бубадиз рагьмет! Заз аквазвайвал, куьн залайни феи кар чидайбуру я.* Ф. Б. Филиал.

* **бубадиз рагьмет хьайиди обр.** 1) рахазвайдахь галаз вичиз хьсан гьиссер авайди кьалурдай обращение. [Эфенди]. *Бубадиз рагьмет хьайиди, вун закай архайин хьухь.* Гь. Гь. Колхоз. 2) рахазвайда

лагъай гафунал рази тирди къалурдай гаф. - Бубадиз рагъмет, - лагъана давам хъувуна вичин сугъбет Алиди, - эхир а багъа пурар Исакъ лугъудай стІалвиди, вичин гъаятдин пата кІватІнавай фитерик кутуна, чуьнуьхналда. С. Ярагъви ашукъ Уьзден.

* **бубадин бармак хчив къадач** мисал бубадин ва я лап мукъвадан амалдалди уьмуьр тухуз жедач.

* **бубайрин девирар** суц. фад алатай вахтар. Бубайрин девиррилай башиламина, Бакуда ва Азербайджанда... чи дагълух лезги районрай атанвай гзаф инсанар яшамиш жезва. ЛГ, 1992, 23.П. * **ата-буба, чехи буба.**

БУБАВАЛ суц.; -или, -иле 1) бубадинни адан аялдин ивидин жигъетдай мукъвавал. ГъвечІи, чими, турпуц хътин чан вичин хурув агудайла, жегъилдин бубавилин гъиссер гужлу хъана. Гъ. Къ. Четин бахт. Заз етимвилини мусибатни чир хъана, бубавилин гъиссни. Амма абурулай виридалайни виниди за зи хайи халкъдиз къуллугъ авун яз гъисабна. З. Р. Веси. 2) бубадин гъиссер авай гъал. Шад я Али бубавилел Ватандин... Ш. Т. Ватандин лувак.

* **бубавал авун** гл., ни низ бубадин вѣзифаяр къилиз акъудун, бубади хъиз галайвал авун. Чехи стхади заз бубавал авунай. Р. [Зарлишан]. КІвалах -КІвалах лугъуз ваз йикъан къарай, йифен ахвар хъанач. Аялриз на бегъем бубавалини авунач. Н. И. Гъакимрин папар.

БУБАВАЛУН гл.; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; бубавал авун, бубавал тавун, бубавал тахвун, бубавал хъийимир буба эвезун, бубадин везифаяр къилиз тухун. Вун рушвиле къабулна, са Урус папа аявална, Адан гъуьлѳ эрмениди, Ваз лап халис бубавална. Ш. Ю. Къисмет. Вуч авуртІани, итим зиди я, ам зи кІваллиз хкъезва, ада зи аялриз бубавалзава. Н. И. Гъакимрин папар.

БУБАСИЛ суц.; -ди, -да бубаркъуь ратуниин агъа къил гъаркъуь хъунин азар, кесме. Анай (Усурай. - А. Г.), бабасил азарди инсанар гъелек ийизва лагъана, хабар атана... А. А. Иридра цаварик Самурдин ван.

БУБАТ // **БАБАТ** туьрк, нар. са жуьре, юкъван гъалда. Макъамарна гъар бабатдин... Азардин къадри вуч чир хъуй. С. С. Къадри вуч чир хъуй. * **са бабат, са бубат.**

* **бубат (бабат) хъуй** гл. са квез ятІани лазим тир тегъер, къадар хъун. Играми дуст Мирзали, Вуч гъал я, бабат хъанани. М. А. Мирзалидиз.

БУБУ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра чуьлдин кІукІ яру цуьк. За ваз чуьлдай, гуьнедай Гъана яру бубуяр. И. Гъ. За ваз. Ахъа жезвай бубуяр Вирибуруз ширин тир. Ш. Ю. Зи тариф.

БУБУХ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра кІекрен туьтуьхдин кІаник жедай регъ хътинди. Жуьжедизни къил гачал - Бубухар квай кІек хъана. Ф. Н. Алпандин суракъда..

БУВУН суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра лув гана фидайла, бу-ув ийидай сесер акъуддай, вични еке ЧИЖ къван гъашарат. Зи таяри, залай гъвечІибуру, уьленар авай чкайра, бувунрив фитІаниз таз, зулуз рикІ атІудай гарар хура тваз... ракъун рекъер туькІуьрзава. Т. А. Зун куь арада.

БУГЪ суц.; -ади, -ада; -ар, -ари, -ара пар [пһар]. Фагъумда на кІвални уба, Бугъ акъаз къава, самовар. С. С. Самовар. Къене гъатна газдин бугъар... Ам шехъиз гъазур хъанатІа. С. С. Залум азар. Ада ракъун гъаргъалаг къачуна, ам цІай авай къулак кутуна, ахпа ифей гъаргъалаг нек авай къажгъандиз вегъена, къажгъандай бугъар акъатна. А. Сайд. Вили яна.

* **бугъ алахъун** гл.; нелай, квелай чимивилин пар хкаж хъун. Чай хъванвай къужадилай бугъ алахъава. Р. Лежберри къарагъарзавай къуьгъверрилай, циф хъиз, бугъ алахъава. Гъ. Къ. Четин бахт.

БУГЪА суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра эркек жегъил гамиш. И нехирдик гзаф зурба са бугъа квай. Ф. Пад яру ич. А вахтунда бугъади санал тунач кал гамиш. Ф. Бахтавар.

БУГЪАБУГЪ нугъ., суц. бувун.

БУГЪАЗ прил. руфуна хадай аял, бала авай. Бугъаз хпериз и жангадикай зиян жезва, ам алай векъ тІуьрла кІелер гадарда. К, 1983, 30.І.

* **бугъаз авун** гл., ни-куь вуж-вуч 1) бугъаз гъалдиз гъун; 2) куьч., рах. умудлу авун.

* **бугъаз хъун** гл., вуж-вуч; бугъаз гъалдиз атун.

БУГЪАЗАРУН гл., ни-куь вуж-вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; бугъар тавун, бугъазар тахвун, бугъазар хъийимир 1) бугъаз гъалдиз гъун. 2) куьч., ягъанат арадиз гъун, умудар кутун. Тахсир яни, и чилел чун халкъ хъана, Бугъазардай чапхунчийрин темягъар? Ф. Н. Вири халкъар.

БУГЪАЗВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера бугъаз тир гъал.

БУГЪЛАМИШУН гл.; -да, -на; -из, -зава; -0 // -а, -ин, -рай, -мир; бугъламиш авун, бугъламиш тавун, бугъламиш тахвун, бугъламиш хъийимир бугъ гун. Челег бугъламишина. Р.

БУГЪМА суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра туьтерин азар.

БУГЪУЦ суц. векъи, рах.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра яцІу, куьк яз дакІур инсан.

БУГЪ: бугъ ядай жунгав хъиз нар. масадбуруз хаталу яз. Папарни яд гъидай кІамун къилел бугъ ядай жунгав хъи акъвазнавай чкадилай ам и хабардин ван хъана атанвайди тир. А. Ф. Газет.

БУД суц.; -уни, -уна; -ар, -ари, -ара арабадин гиг чархара кІевиз къун патал гъалдзавай элкъвей ракъ.

* **буд алатай араба хъиз нар.** мана, нетижа авачиз. Буд алатай араба хъиз. чи къисмет Къарайсуз я, гуя гьатна желеда. Х. Х. Буд алатай араба хъиз...

БУДАЛА¹ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра кимиди, акьулдиз къериди. Чпин къама авай ял элекъар тавуна, абуру «деврэн гьалда». Ихътин ксариз чинра - кІамайя, я будалаяр лугьуда. Къ. М. Хайи чилин таватар. Будалаяр тІимил авани чи арада? Р.

БУДАЛА² прил. 1) къайда гвачир, акьулсуз. 2) куьч. къайдадик квачир. Мус вахчуда Гъурчехъанди будала тфенг? Ф. Н.

БУДКА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра гъвечи тек кІвал (къаравулдиз, улакьда аваз фидайбуруз билетар гудайдаз ва маса крариз эцигнавай). Дербент шегъердив асакъайла, заз са будкадай таза булкаяр гуз акуна. ЛГ. 2001, 6. XII. Ярехъ амач, ярехъин къерех! Инал будка, анал гараж;, анал будка, инал гараж! Ф. Б. Филиал.

БУЗ туьрк, прил. бегъемдиз я чІулав, я лацу тушир, рагъул рангунин. Рангни буз я, вични эркек, Агъзурдакай садни жеч тек. С. С. Къве кІвачел къекъведай лам.

БУЗА туьрк, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра тІимил туьнтвал авай ички. Зунни гьа мехъерик квай, зани ана буза хъвана... Ф. Гъуьлуьн руш. Бекъедай са стакан буза хъвана. ЛГ, 1992, 1. IX. Буза хъвана, къыл элкъвей жегъилри, рушарин гъилера шабашар тваз, жкадарзавай. Сажидин. Ярагъви ашукъ Уьзден.

БУЗАХ нугъ., суц.; еке тум галай хиперин жинс.

БУЗБАШ туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра якІун хуьрекдин са жуьре.

БУЗХАНА туьрк, суц.; -ди, -да; Яр, -йри, -йра 1) жив, мурк хуьн патал чилик туькІуьрнавай чка ва я дарамат; 2) куьч. мекъи дарамат, чка.

БУЙ туьрк, суц.; -ди, -да инсандин къакъанвал-аскІанвал. Нурмет 30 йис хъанвай, къакъан буйдин, дили амалрин, дамахар, фурсар гвай гада тир. А. Ф. Газет. Куьчедин къулай агъуз итимар, папар алтІушна тфуяр вигъиз, къилел къванер Гъалчиз, юкъван буйдин, чІулав парталар алай са дишегъли тухузвай. А. Ф. Лянет. Магъмуда лугьудай: душмандин вилик митІерал акъваздалди, Тамам буйдивди тІарам акъвазна къиникъ хъсан я. З. Э. Куьгъне кавхаяр пІуртІ. Мад чуьнуьхна вучта? Гъуьлуьз къуншидин шумал буй, гуьрчег чин, гуьзел сес гзаф бегенмиш тир. З. Э. Пата вил авайди. - Зи кІанидан буй аку гьа! А. С. Керима кІвачел къарагъна, зирхал ятІани, дуьм-дуьз гьа вичиз къван къакъан буй атанвай гададин гъил къуна. Б. Гъ. Заз эвера.

* **буй вегъин** гл., ни къакъанвилихъ яргъи хъун.

* **буй-бухах** суц.; **винел патан гуьрчег акунар.** Гуьзел яр, вун шемчирагъ я, Битмиш хъайи таза багъя, Зулейхадин буй-бухах я... Е. Э. Къудратлу кар. Ви буй-бухах акур къванбур гъейран я... Е. Э. Багъалу яр. Хъана хъи зи рикІ вал ашукъ, Ви буй-бухах, акурла юкъ. А. Гъ. Ярдиз. Агаж хъанватІани, шишегъ амай адан вилери са геренда гададин буй-бухах алуьмна. Б. Гъ. Заз эвера. Къафлан Шайдабегович Хидировахъ хъсан къаш-къамат, буй-бухах, кІвалахда виниз тир нетижаяр къазанмишдай алакъунар хъиз, яр-дуствилиз вафалувилини къилихарни авай. Г. Ханов. Абадвални агъваллувал патал.

* **буйдин гуьзгуь** суц. **килигзавайдаз вичин буй вири аквадай гуьзгуь.** Бубади ваз буйдин гуьзгуь къачуда. Р. * **шумал буй.**

БУЙРУГЪ туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра эмир. Буюрмишин ваз за буйругъ... Е. Э. Картарикай вич я лачин. Зун гадайриз хабар гуз атанвайд я, кавхадиз неченикдин буйругъ атанва. З. Э. Музлифатаз са вучатІани лугъуз кІан хъанай. Амма къеневайда гузвай буйругъдалди рахазвай складчиди вахан гаф атІана, гена башламиш хъувуна. З. Э. Мехъер къуьл туш. Ша лагъ, гада, шаирдиз, Къыл чІугуна хъфирай, Сифте буйругъ гуьрчег тир Шиьрралди кхъирай. А. С. Хандин буйругъ. Буйругъ гъихътинди я? С. Сф. Гила зи буйругъдихъ яб акала. Гъ. М. Им къван, им терез. **Синонимар:** приказ, эмир.

* **буйругъ(ар) гун** гл., ни низ; **са тайин кІвалах къилиз акъудун мажбур тирди лугъун, эмир гун.** - Ингъе, гила хан я зун, Кеф чІугвада кІанивал, Эхъ, ара-бир гуда за Буйругъарни жеривал. А. С. Хандин буйругъ. Буйрагъ гана башданбаша... КІвалахдайла, лугъуз "яша", Мягтел авур къван аку тІу. М. А. Колхоздиз. Виликдай са ни ятІани винелай буйругъар гун гуьзетиз вердиш хъанвай чиновникар гила хсусиятчийриз, чпин махсус лабораторияр ачухнавайбуруз, элкъвенва. М. Ж. Цава къуна кІаниди. Директордиз буйругъар гунлай кІани кар авач... Ж. Буйругърал рикІ. Жува фена мотордал алахъдай амалар ая гила, - гъакимдин жуьреда буйругъ гузва ада. М. Б. Спелар.

* **буйругъдин [эмирдин] наклонение** граммат., суц.; **глаголдин гафуналди лагъанвай гъерекат, гьал къилиз акъудун истемишзавай наклонение.** Эмирдин наклоненида (формада) ядинни эдин арада авай са жуьре сес ачух сесинал акъалтІзавай глаголрин группа эхирда я аваз кхъида. М. М. Гъ. Лезги чІалан орфографиядин словарь (1950). Эмир, буйругъ, тІалабун, теклиф къалурдай формадиз буйругъдин наклонение лугъуда. М. М. Гъ. Лезги чІалан грамматика. Буйругъдин наклоненида авай глаголри чеб къилиз акъудун тІалабзавай ва я буйругъ ийизвай гъерекатар, крар, гьалар къалурда: Алад чан руш, кхъихъ. Р. И. Гъайдаров, М. А. Алипулатов. Лезги чІал.

* **буйругъдин форма** граммат., суц.: **глагол тир гафунин (мес. гатун, кхъин) къилиз акъудун**

кьалурзавай форма (мес. гатут, кхьихь).

БУЙРУГЪН гл., ни низ; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; буйругъ авун, буйругъ тавун, буйругъ тахвун, буйругъ хьийимир эмир гун. Пачагъди рушаз тIуьн-хъун гун буйругъна. Ф. Пуд руш. ХтIуна пальто, - Буйругъна ада, Дуьз лагъайтIа, заз Къуллугъна ада... Ж. Заз чиз, види туш... Буйругъна пака эверун адаз... Ж. Буйругъна пака.

БУЙРУГЪЧИ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра буйругъ гудайди. Къисмет акъван сирлу буйругъчи я хьи, ада гагъ-гагъ чи рикелни алачир рекъериз ва уламриз камар къачуз жеда. К, 1990, 19. Х.... адаз фена а патал алай дегълизда ацукъ лагъана буйругъна. Я. Къафаров. Чал чидач...

БУКАВУЛ кил. ПКАВУЛ.

БУКВАРЬ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра кIелиз-кхъиз чирдай сифтегъан ктаб. Буквардай машадикай суьгъбет ийиз башламышна. И. В. Алмас.

БУКИЛУК суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра кIерецдин сагъ хвех.

БУКИУШ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра сагъ хвех.

БУЛ нар. къадардиз гзаф. Вичиз девлет бул авайдаз Кесибар алчах хъана хьи. С. С. Девлетлуяр, чиновникар. Гъардан вилик са истикан, Вегъ шекер бул, такурай кIан. С. С. Фекъияр. Абурун метлеб - хуьруьн халкъар Къекъверагъвилай акъудун, - Чи улькведиз бул техилар, Памбаг, дуьгуь, шагъбугъда гун. А. Ф. Эм-Тэ-Эс. ДатIана малдал къаравул, Йифди-югъди зегъмет чIугъваз бул. М. А. Эллер. Тахъай чIавуз адалатни гъахъ-дуван Тахсирар бул тада чна вахтунал. И. Ш. Къудар. Марф къавза. Бул бегъер хъуй.. Л. А. Рагъ секин я...

* **бул авун** гл., ни вуч; къадардиз гзафарун. Бул ийин ам патал гъар жуьре нямет. Им дуьз политика, им инсанвал я. Ш-Э. М. Инсансузриз лянет.

* **бул-буллух** нар. гзаф булдиз. Чи... халкъариз вилик заманайра ханар, беглер гзаф хъаначиртIани, "хан", "бег", квай тIварар бул-буллух ава. А. А. Пад хъайи рагъ.

* **бул хъун** гл., вуч; къадардиз гзаф хъун.... яр-емиш Гъикъван бул хъайитIа, гъакъван кIанзавай. Б. Гъ. Заз эвера. Къуй рагъинин нурад адал бул хъурай. А. С. Руфунал залан дишегълияр. Рекъер бул я чилел, Гъуьлел, гъавада, Уьленарни -мурдар я. А. С.

БУЛАМА суц.; -ди, -да хипе, кали хайидалай гуьгъуьниз сифте 23 йикъан нек.

БУЛАРУН гл.; каузат., ни вуч; -да, -на; -из, -зава; -да, -на, -а || ая, -ин, -рай, -мир; булар тавун, булар тахвун, булар хьийимир къадардиз гзафарун. Базардин экономикади туьквенра гъар са шей буларна. Р.

Синоним: булун.

БУЛАХ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) чиликай акъатдай цин чешме.... абуру гичинда аваз булахдилаи адаз къайи яд гъидай... 3. Гъ. Залан кам. Эхъ, адаз чизвай: гъамина акъваз тавуна давам жедай са шейни авач. Эхир жеда. Булах авахъзава. 3. Гъ. Уьмуьрдин сирнав. СтIалрин мулкуна 40 булах ава. ЛГ, 1992, 31. Х. 2) чиликай хкатзавай ми хьи яд чIутхварда туна авахъдайвал туькIуьрнавай чка, инсанри, гичинда аваз хъвадай яд кIвализ тухузвай чешме. Къвез хъфида вун булахдал, Галаз таяр, Я бахтавар. Е. Э. Я бахтавар. Агъ, къе заз зи яр акуна булахдал. Е. Э. Заз булахдал яр акуна. Рахадайла меьер ширин, Агъалияр акъул дерин, КIватI жез санал багъда серин, Чар гъавизни булах ава. С. С. Дербент шегъердин суракъ ава. Эцигна мектебар, гъана булахар. Х. Т. Гъуьгъвезрин хуьр... вилик кацни кваз яшлу дишегъли булахдал фена. А. Сайд. Вили яна. 3) куьч. экуь, вили рангадин гъамга. Къве вил булах хъиз аквада. Е. Э. Гуьлселем. 4) куьч. яд.

Цуькверивди къугъун я ви кIвалахар, Чуьллера хъваз таза къайи булахар. Е. Э. Билбил. * **рушарин булахдин яд хъун**

БУЛВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера бул тир гъал. Амма и булвал адаз цIийи са вуч ятIани тешиклуни ваъ, тIебиатдин къулай шартIари гъана кIандай. Б. Гъ. Заз эвера.

БУЛВИЛЕЛ¹ булвал сущствительыгадин чкадин II падеждин форма. Кил. БУЛВАЛ.

БУЛВИЛЕЛ² рах., нар. бул яз. Дустархан яз, булвилел Къуьлуьн бегъер къачузва. Ш. Ю. Зи апакуьнар.

Синонимар: булвилелди, булдаказ, булдиз.

БУЛВИЛЕЛДИ¹ булвал сущствительнидин арачивилин II падеждин форма. Кил. БУЛВАЛ.

БУЛВИЛЕЛДИ² нар. булвал хас яз. Лазимбуруз, за квез лугъун, Са межлис за къурмишна. Булвилелди гана тIуьн-хъун Кефьяр гъакI дуьзмишна. Ш. Ю. Ви тIвар вуж я? **Синонимар:** булвилел, булдаказ, булдиз.

БУЛДА гъал; са вуч ятIани бул гъалда ава. Гъелбетда, булда и гъажикIа, Нез жез мумкин жедач вакIа. С. С. ГъажикIа.

БУЛДАКАЗ нар. булвал хас яз. **Синонимар:** булвилел, булвилелди, булдиз.

БУЛДИЗ нар. къадардиз гзаф. ЧатIуналди гъажикIадин Са бубат каш рекъидай... Гъамни булдиз жагъанайтIа, Пимил жедай дердияр. Ш. Ю. Къарбидин тар. Вичел алай кIурт, бармак хутIунна, гъилер, чин чуьхвена, столдихъ феийи Сердераз акуна хьи, столдин чинал булдиз гъар жуьредин къаб-къажак эцигнава. А. Рашидов. Къурушрин къаравилияр // ЛГ, 1999, 20. V. Дишегълийрин кIеретI яргъаз

акъатдалди, Уъзденани Усмана чпиз булдиз хъуьруьнар, шадвилер авуна. Сажидин. Ярагъви ашукъ Уъзден.
Синонимар: булвилел, булвилелди, булдаказ.

БУЛКА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра къатай тинидикай чранвай ширинвал авай элкъвей хъуьтуьл тунутI. Булкаяр чуьрегчийри чрада. Куьре чIалан илифарни... Дербент шегьердив агакъайла, заз са будкадай таза булкаяр гуз акуна. ЛГ. 2001, 6. XII.

БУЛЛУХ суц.; -ди, -да бул тир гьал. Гьажидиз я вичин язух, Ам гьам чIугваз ава буллух. А. Гь. Къиникъиз. Гьикъван ятар буллух хъайитIани, вир ацIудачир. А. А. Пад хъайи рагъ. Ашни ава къажгъанда, Чехирни лап буллух я. Ж. Ша, Алияр, аш гьазур я. Икрамзава за алгьурна зи къил Ава лугьуз ваь квехъ буллух къизил... А. Ал. Муьжубдар.

БУЛЛУХУН гл., ни вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; буллух авун, буллух тавун, буллух тахвун, буллух хъийимир бул тир гьалдиз гьун. Къамар хъана, рикI ажугьда, РахайтIа, гафар буллухда. Е. Э. Къарийриз. **Синонимар:** гзафарун, артухарун. **Антоним:** тIимиларун.

БУЛТ кил. БОЛТ

БУЛУН рах., гл., ни вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; бул авун, бул тавун, бул тахвун, бул хъийимир къадар гзаф авай гьалдиз гьун. Техил, уьзум, майва булна, чил азадна къелекай. Ч. К. Устадрин устад. **Синонимар:** артухарун, гзафарун. **Антоним:** тIимиларун. **Синоним:** буларун.

БУЛУТ туьрк, шиш, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) цавун циф. Булут такIан вили цавал Спутникрин эквер алай. А. С. Ватан. Чулав хъана хан михъиз, Барзадаллай булут хъиз... А. С. Хандин буйругъ.... патарив гимшидин зар агатна цава сирнавзавай булутар. А. А. Умуд. 2) (чIехи гьарфуналди - Б) итимдин хас тIвар: **Булут**. **Синоним:** циф.

БУЛУШКА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра дишегълиди винелай алукидай хулар-хулар авай перем. АтIа багъдин агъа къиле Таз къелемар илизвава. Са булушка гьваши тIун, буба, Чаз гадаяр килизвава. Ф.... тандал яруцIару булушкаяр алай урус дишегълияр... дамахдивди алукинавай маса гьевескарар аквазвай инсанрин гуьгьуьлар гьасятда ачух жезвай. Н. Меликов. Яран суварар меркезда // ЛГ, 2000, 23. III. Ахпа начальникди зи тIвар ва фамилия хабар къуна, пакад юкъуз премия ва булушкадин парча гана. С. М. Маяк Саимат.

БУЛЬВАР урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра кIвалахдикай азад вахтунда ял ягъун патал шегьерда гуьлуьн, вацIун къерехда кутунвай багъ. Айбике бульвардайтIуз физвай. А. Р. Вертолет Мегъамед. - Ша атIа бульвардиз экъечIна ацукъин садра. ахпа лугьуда за ваз. Б. Гь. Вили вилер

БУМАЖНИК урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра чарчин пул хуьн патал раснавай кисе. Бумажник ахъайна, ана гзаф пул авай. Къ. М. Экуьнин хва.

БУНТ урус, суц.; -уни, -уна; -ар, -ари, -ара вилик-къилик квайбуруз, акси яз, абуралай нарази хъана, женгиниз къарагъун... Ана чIехи бунтар хъана. Е. Э. Гьинава? Ашкъидин манияр, бенде, Бунт я, ваз лянет! А. С. Саяда лугьузва мани. Са тIимил вахтарилай бунтара иштарак авур кулакар, фекъи-фахра чпин хизанарни галаз хуьрай суьргьуннай. Гь. Къ. Четин бахт. Ам рахкурнаваз хъана, чи патарай бунтара иштаракайбур чириз. М. Б. За бананар недач.

БУНТЧИ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра бунтунин иштаракчи. 30 - йисара Къасумахуьрел бунтар къарагъайла, райондин коммунистрин са пай бунтчийрин аксиниз къарагъна. ЛГ, 1994, 27. V. Бунтчийрин фикир сифте нубатда душтагъда авай чпин сирдашар азад хъувун я. Гь. Къ. Четин бахт.

БУР суф. прилагательнийрикай, числительнийрикай, причастийрикай гзафвилин къадарда авай существительнийяр арадиз гьйдай суффикс: хъсан + -бур - хъсанбур, къезил + -бур къезилбур, недай + -бур - недайбур. Эгер дуьз лагъайтIа, чи лезгийрин арада къван кар алакьдайбур, савадлубур, викIегъбур, дуьзвал хуьдайбур, пIирер, шейхер, михъи ксар, заз чиз, са халкъдихъни авач. ЛГ, 2001, 19. VII.

БУРАГЪАЖ туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра симинал са вуч ятIани кутIунайла, тIарамарун патал адаз гудай звар.

* **бурагъаж гун** гл.; симинал са вуч ятIани кутIунайла, тIарамарун патал адаз звар гун.

БУРАЗ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра арабадин чархар сихдаказ гигинал алкIанвай гьал. Арабадикай бураз хкатна. Р. Анжах Мусадин цIур авунин ван, бураз кумачир арабадин ван хъиз, векъиз акъатзавай. А. И. Самур.

БУРАКЪ араб, суц.; -а, -а ислам диндин ктабра къалурзавайвал, мусурман пайгъамбарар тир Ибрагъима, Мегъамеда, Аллагъдин патав фидайла, улакъ яз ишлемишай балкIан.

БУРАН суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра элкъвей ва яргъ алай кIалубдин къенцIик жедай салан йри майва. # ~ ар пун, ~ атIун; -риз яд гун. Чилихъ хъсан гелкъуьн тешикинава, рабочийри чпиз болгарский истивутар, картуфар, буранар, бадамжанар битмишарзава. ЛГ, 2001, 26. VII.

* **бурандин афар(ар)** суц.; буран къене туна авунвай афар(ар). Наидади бицIекриз сувариз абурун рикI алай бурандин афарар ийизва. ЛГ, 1992, 7. III.

БУРГЪА куьгь., прил.; кIеви. Фикир бургъа, фиш гъавгъа бед хиял, Дуьнья-девет ви рикIелай фидайд

туш. Е. Э. Нефсиниз.

БУРЖ *туърк, суц.;* -уни, -уна; -ар, -ари, -ара **масадавай вахтуналди къачунвай ва я масадав вуганвай са вуч ятлани (пул, техил ва мсб).** *Заз вавай са кверине техил бурж кланзавай, лагъана къариди... А. Ф. Бубадин веси. Шафера вичел алай бурж жкидатла лугъуз, фекъидин вил алай А. Ф. Бубадин веси.*

* **бурж алаз хъун** *гл., нел нин;* **са кас масадаз адавай къачур са вуч ятлани вахкуниз мажбури яз хъун.** *Гъан, - фикирна Къадира, - адал зи бурж алазвайди я; А. Ф. Бубадин веси. За 1997 - йисан апрелдиз райондин бюджет къуд миллиардни къве вишини цемужъуд манат пул бурж алаз къабулна. Гележегдихъ къачузвай камар || ЛГ, 1999, 1.1 V.*

* **бурж (буржуна) вугун** *гл., ни нив вуч са касди масадав вахтуналди са вуч ятлани вугун.* - *Чав техил ни бурж вугуда? - лагъана гъвечли хва Сефера дидедиз. А. Ф. Бубадин веси. - Сайранат, чан къуниши, эгер жедатла, са виши манат буржуна гице ман, З. Гъ. Бубадин квал.*

* **бурж(ар) къун (буржуна къун) [къачун]** *гл., ни масадавай вахтуналди са вуч ятлани къачун.* А. Ф. Бубадин веси. *Мад буржар къаз хъвазвани? М. Б. Зун къенвач. И кардал рази хъайи Гъалимата, Аскеран меслятдалди, пул буржуна къаз башиламишна. Я Къафаров. Автомат. Кепек-кепекдал эцигзавай ада, туъквенчидивай бурж къачуз, анжах къуру фу незвай. З. Э. Уртах цаз тадани.*

* **бурж(ар) вахкун** *гл., ни нив (нин) масадавай вахтуналди къачурди гъадав агакъар хъувун.* - *Маса чара авач, хизанар, гъенел алай кал гана, буржар вахкана кланда. А. Ф. Бубадин веси. Мажиб къачур ада сифтени-сифте туъквендал чукурна, бурж: вахкана. З. Э. Уртах цаз тадани. Бурж: вахкунин ван-сес хъайила, Аскера Гъалиматакай чинар чурдай, квалаяй экъечлиз, са гъиниз ятлани физ, къил баштандай. Я. Къафаров. Автомат.*

БУРЖИ // **БУРЖ** *рах., суц.;* -ди, -да; -яр || -ар, -йри || ари, -йра || -ара **са вуч ятлани къилиз акъудуни чарасузвал.** *Эй Сулейман, мецел зирек, Буржи я гъак хъунухъ, герек... С. С. Бендедин рикл тахъуй тешиши. Къабедал фин мусурмандин буржи я. Садра къванни нагагъ аниз фейитла, Чалма ягъна, вун гъурметлу гъажси я. М. Б. Диндин клеви къанунриз... Туърме я чаз мажбур учит, Гъаниз гъахъун бурж я бажит. М. А. Мегер гуяр хъанан тимил. Мехъерик иштарак авун гъар сада вичин гъурметлу буржи яз гъисабзавай. Гъ. М. Ирид къаш. - Эхъ, чан хва. Къе поездар къабулун ва рекъе тун зи буржи я. Я. Я. Агалай сандух.*

Синонимар: *везифа, мажбурнама, ферз.*

* **буржи туш** *крус, нин лугъузвай гафар низ талукъарнаватла, рахазвайдаз адахъ къайи гъиссер авайди къалурзавай ибара.* *Къвед лагъайди, на адаз, зун къуъузъ кас я, лагъ. Белли! Пуд лагъайди, на адаз лагъ, зун халкъдин шаир я. Гъвечлиди яни, члехиди яни, ам адан буржи туш, простой шаир! Къуд лагъайди, вуна а маса государстводай тир касдиз лагъ, инаг адан государство туш, зи государство я! Э. К. Шаир.*

БУРЖИН *кил. ПРУЖИНА.*

БУРЖЛУ *туърк, суц.;* **вахтуналди къачунвай пул ва я маса шей ни вахкана кланзаватла, гъам.** *Бейхабардиз эквни зайиф хъайила, Буржлуярни гъар патахъай атайла... Е. Э. Дуст.*

БУРЖЛУ *прил. буржуник квай.* *Чун къенин къуз чи уълкведиз гзаф шуйше бурэклу я. А. Ф. Зарбачи Гъасан.*

* **буржлу хъун** *гл., вуж низ 1) буржи тир гъалдиз атун, аватун.* *Ви шейх Сфибубадиз вун буржлу я... Ч. К. Устадрин устад. 2) гъурмет авуниз лайихлу хъун.* *Лугъуда хъи, а гафунал амал ийизвай вири халкъар лезгийриз буржлу я. З. Гъ. Лезги риваят.*

БУРЖЛУВАЛ *суц.;* -или, -иле; -илер, -илери, -илера **буржи тир гъал, буржлу тир гъал.**

БУРЖЛУЗ *нар. буржлу яз, бурж алаз, бурж кваз.* *Ам халис желе тир: жуваз са затл къазанмишун анихъ амукърай, гъеле зун ана чаз маларин ратарикай авур хуърекар гудай харчевнидиз буржлузни амукънай. С. С. Жувакай ихтилат.*

БУРК: **бурк къун** *нугъ., суц.;* **ахта къун** [М. М. Гаджиев 1997: 130]

БУРНИВУТ *фарс, суц.;* -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) **ни чугвадай тембек.** *Вун - гъед, вун - цуък, бурнивут я. А. Къ. Лагъ, зун вуж я. 2) куъч. са тимил.*

БУРМА *прил. элкъвей-элкъвей форма авай. # ~ чларар. Фагъумнамаз вичин фурма: Каракул хъицикъ я бурма. С. С. Куъре эгълийриз.*

БУРУГЪ *туърк, суц.;* -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) **чиликай нафт ва я яд хкудун патал къуйдал эцигдай махсус имарат.** *Чуьлда, къаравулда авайбур хъиз, нафтладин буругъар чкланва. Гъ. Къ. Асландин рикл авай инсан. Чулав буругърин тама къекъведай къван Муртузан шаламрайни тлеквенар акъатна. З. Э. Уртах цаз тадани. 2) нафт хкудзавай чка. Цийи свас квалале туна, ам буругъдиз хтана. З. Э... зун Бакуда амукъна ва са гужуналди нафтладин буругъра квалахдал акъвазна. С. С. Жувакай ихтилат. Гаврош Бакуда са нафтладин буругъда ачарчи тир. Я. Къафаров. "Зазни чидач". Сейфуллагъдин хва Бейдуллагъди Астраханъ шегъерда, буругъра квалахзавай. С. Муслимов. Цицигъ-наме.*

* **буругъар ягъун** *гл., ни буругъ къайдадик кутун, буругъ эцигун.* *Балугъчидиз Гъуьл тимил яз аквада, Къачун патал балугъар, Фяледизни чуьл тимил яз аквада, Ягъун патал буругъар. Ш. Къ. Балугъчидиз*

гъул тИмил яз аквада.

БУРУГЪЧИ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) **буругъдин иеси**. - Са гафуналди, девлетлу буругъчидин руш Рейгъаназ Аллагъдин патай гуърчегвал ганатІани, бахтлувал ганач. Сажидин. Ярагъви ашукъ Узден. 2) **буругъда кІвалахзавайди**. Мангашиликдай буругъчи Пияндаказ хтана... Ш. Ю. Ни галай шиир. Наврузов Эмирсултан вичин девирда Бакуда машгъур буругъчи тир. ЛГ, 1997, 1.І.

БУРУТ кил. **БАРУТ**

БУСТАН фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра майваяр гъасилдай, битмишардай чка. Им са куьгъне къеле я, ина бустанар, багъларни ава. Ф. Кесибдин хва Къагърумман. Хейлин туькІвенва гила Дагъустан, Бегъерда аваз вири багъ, бустан. А. Гъ. Факъир Гъажи. Колхоздин бустан бегъердиз атанвай. 3. Э. Бустанда гъахъна Шамсиди Саядаз бустандин майваяр атІузвай. 3. Э. **Синоним**: сал.

БУСТАНЧИ -ди, -да; -яр, -йри, -йра бустанда майваяр битмишардайди. Мурад вуж ятІани рикІел текъвез бустанчи хияллу хъана. 3. Э. Бустанчи, милли хъвер авуна, фена. 3. Э. **Синоним**: саларбан.

БУСТАНЧИВАЛ суц.; - или, -иле бустанчи тир гъал.

БУТ дин, суц.; -а, -а; -ар, -ри, -ра Аллагъдай къазвай са вуж-вуч ятІани, гъуц. Садаз коммунистрин ниятар хуш ятІа, ам гъадан ихтияр я. Маса садазни адаз туьнбуьгъ ийидай, адан вилик пад къадай, адаз "вуна бутриз къуллугъ ийизва " лугъудай ихтияр авач. А. А. Арифдар Сулейман.

* **бутар къалум хъуй!** межд. къаргъишдин са жуьре.

БУТЫЛКА // **ПУТУЛКА** рах., урус, суц.; -ди, -да, -яр, -йри, -йра жими затІ хуьн патал ишлемишдай къакъанвилихъ яргъи, кІуф шуькІуь шуьшедин къаб. Бязибуру, гъвечІи аялри..., машинар чухъуьзва, бутылкаяр кІватІзава. ЛГ, 2000, 31. VIII.

БУФ рах., суц.; **сифте чІалал къвезвай аялри фаз лугъуда**. [СтІал Сулейман] Аял хъиз буф гъатай, Юсуф хъуьрена. И. Гъ. Са шиирдин тарих. Килигзава ам куьрпедиз, Буф, буф лугъуз рахазвай. И. Гъ. Шарвили.

БУФА фарс, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра цуьлцуьн кІунчІ. Къуьлуьн бафа адан гъиле элкъвезва. А. С. Зегъметдин хъвер.

БУФЕТ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ра 1) **къезил тІуьн недай чка**. Гуляди заз шегъерда буфетда кІвалахни жагъурна, вичин къунишдал - кІвални. А. М. Киф атІайди. Файзуллагъ мукъвал-мукъвал Къасумхуьрел алай НефтІилагъдин, Алидин, Эрзиханан ва Хъсейханан буфетриз тІуьн-хъун ийиз фидайбуру... алцурар тавуна тадачир С. Муслимов. ЦицІигъ-наме. 2) **буфетдин дараматдин къене недай-хъвадай затІар гузвай чка**. Бубади... буфетдин дезгедихъ чуьнуьх хъайи Аронан патав фена, дезге гатана, хабар къуна... С. Гъ. Кіри Буба. Гуьгъуьнал алаз Ахундовни рактариз Гъахъна. Буфетда ацукъдай чкаяр амачир. На лугъуди, кІвалахдилай кІвализ хъфизвай инсанар вири гъа ина кІватІ хъанва. М. Садикъ Дуст. 3) **тІуьнин къапар эцигдай шкаф**. Буфет, шифоньер, диван, хъуьтуьл креслояр (стулар), цуьквер авай кередин къапар, ктабар авай шкаф... стхадихъ авачир затІни авач!.. 3. Э. Зун гъавурда акъазвач.

БУФЕТЧИ // **БУФЕТЧИК** рах. суц.; -ди, -да; -яр || ар, -йри ||ри, -йра ||ра 1) **буфетдин иеси**; 2) **буфетда кІвалахзавайди**. - Чун ярктар я. Чаз къайгъу амайди туш... Цуз, яда-а! - бурма чІарар авай буфетчидихъ элкъвена ам. - Я ийфиз рекъида, я юкъуз. М. Садикъ. Дуст. - Дуьз гафуниз дуьз лагъана кІанда, - адан гафарал къул чІугуна буфетчикди. - Рекъиз хъайитІа, лагъ, хъвана къванни къирай. М. Садикъ. Дуст.

БУФЕТЧИВАЛ суц.; -или, -иле буфетчи тир гъал.

БУХАВ куьгъ., суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) **винелай ракъ чІугунвай сандух**. Бухав алаз кІевирнавай таза сандух мубарак хъуй. Е. Э. КІани ярдиз. 2) **дустагъдин гъилерал ва я кІвачерал жедай къандал, ракъар**. За акъалднач кичІевилйяй бухавар Германиядин коммунистрин гъилерал. А. С. Эхъ, дамах гва зав.

БУХАНКА урус, суц.; -ди, -да; яр, -йри, -йра махсус кІалубда чранвай, тайин къадардин заланвал авай фу. Са буханка 25 кепекдай тир, вичихъни тайин тир заланвал авай. И. Мурадов. Къайдасузвиликай къанун хъайила // ЛГ, 2000, 2. III.

БУХАРА суц.; 1) **узбекрин Бухара шегъерда жедай пичинин жуьре**. Пични Бухара я, Френг чешне я. Е. Э. Алкъвадар Гъасан эфендидин цІийи кІвалериз.

* **бухара(дин) бармак** суц.; **куьлуь ва бурма йис авай хъицикъдин бармак**. Гъажи Къафар кІвализ гъахъайла, къилел алай бухарадин бармакдал ва къуьнуьхъ галай япунжидин чІарарал хтархтар хъана чигедин стІалар акъвазнавай. Я. Ш. Гъахъ квахъдач. Ахпа хромдин чекмеяр ва бухара бармак маса къачуна. 3. Э... къилел жижим ва бухарадин бармакар, Тандал валчагъар алай дагъви итимар, дамахдивди алукинавай маса гъевескарар акъазвай инсанрин гуьгъуьлар гъасятда ачух жезвай. Н. Меликов. Яран суварар меркезда // ЛГ, 2000, 23. III.

БУХАХ шиир, суц.; **буй, жендек**. Агъ, къе заз яр акуна булахдал... Женнет либас алукинавай бухахдал... Е. Э. Заз булахдал яр акуна. Инсаф ая, ша заз мирвет, суьрегъи бухах я Ханум. Е. Э. Ханум. Им ажал вич, адан буйни бухах я. А. Къ. Шишкъавах. * **буй-бухах**.

БУХГАЛТЕР I урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра идарада гъисабдин кІвалах къиле тухузвайди. Колхоздин бухгалтер тиртІани, ам, гъа вири колхозчияр хъиз, дарда аваз яшамии жезвай. Я. Къафаров. Юристдин

дафтардай. Сад - бухгалтер, муькуьд - кассир, Ашпаз жезни руи фирай. С. Вуж фирай. - Хъаналда са идарадин члехиди, и чи директор хътин. Къекъез хъаналда ам бухгалтердихъ. М. Б. Ханкиши.

БУХГАЛТЕР² прил. идарада гъисабдин кваллах квиле тухудай. Нянихъ бухгалтер Сердер халудин клеретI доминойриг къугъвадай, къуьзек абуруз яргъалай килигдай. 3. Гъ. Чкадив агакбай цуьквер.

БУХГАЛТЕРВАЛ суц.; -или, иле бухгалтер тир къуллугъчивал. # ~ дамах яз гъисабун, ~ клан тахъун. Колхоздин бухгалтервиле къурагъви Къурбанов АбдулнетIифа кваллахзавай. Я. Къафаров. Юристдин дафтардай.

* **бухгалтервал авун** гл., ни бухгалтер яз кваллахун. # ~ бегенмиш тахъун, ~ рикле гъатун. Стхади Уьмуьрлук бухгалтервал ийизва. Р.

БУХГАЛТЕРИЯ урус, суц.; -ди, -да бухгалтерар авай квал, идара. # ~ ахъазва, ~ агалнава; ~диз фин, -дай екъечIун, ~да кваллахун.

БУХЧА // **ПУХЧА** суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) къейидалай амай партал. Фидай чун и йифиз шумуд дактардихъ, Дидейри бухчяр тадай рактарихъ... С. К. Яран сувариз. 2) куьч. куьгъне къацIай парталар.

БУШ¹ туьрк, прил. 1) затI авачир, къен ичIи. -Сада лугъузвай: базардиз фейшла, вичи са ичIи, буш арабадал вичин хвар кутIунна, вич клани-таклан къачуз базардиз фенай Ф. Нехирбандин акьуллу руш. Винел алай Къириман квал буш я... А. Ф. Риза. Амма буш я чад, клавузар, я цел тахъана. И. Гъ. Физвай уьмуьр. **Синоним:** ичIи. **Антоним:** ацIай. 2) гъуьргъуь. Векьер кутIуннавай цIил буш я. Р. 3) куьч. манасуз. Уьмуьр хъиз чаз акваз, ам вич гъаклан са буш сефер я жал? Е. Э. Гъажимурад эфендидиз. Эминан туна гижжи яз кыл, Им буш ихтибар я лугъуз. Е. Э. Лугъуз. 4) куьч. маса, чIуру фикир авай. Сефил яз куьн амуькункай кичIезва, Келле буш яз мад буьгътанар чIагуриз. Е. Э. * **гъил буш [хъун]**

* **буш гафар** суц. манасуз, кылиз акъат тийидай гафар, ихтилатар. Мад зун ахътин авам буш гафарихъ ягъада лагъайтIа, ам таб я!.. А. Саид. Цекверин кIунтI.

* **буш рахун** гл., вуж; ; манасуз ихтилатар авун. Буш рахун туш зид гъавайда, Фагъумна за анин къайда. С. С. Москов вилайт акуна.

* **буш хъун** гл.; 1) вуч ацIай гъалдай акъатун. Чехир авай челег, дуитар, Жезмай къван фад буш хъурай. Ж. Им вуч хесет я. 2) вуч тIарам гъалдай акъатун. ЦIил буш хъана. Р. 3) куьч., вуж; къетIи фикирдал алайда вичин фикирдин къетIивал зайифарун. Гъуьл туьнт хъайшла, паб буш хъана. 3. Э. Мехъер куьул туш. Вун бейкеф жез кичIела, зун буш жеда, Ви гъар са гаф, са дуьа хъиз, тикрариз. Ш. Къ. ЦIразва зун вилера ви. Чехид акурла. Ам буш хъана. Р.

БУШ² суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра пакун тIваларин агъадихъбай галай хъуьтуьл чка. * **къвалан** ~.

БУШАРУН гл., каузатив; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; бушар тавун, бушар тахвун, бушар хъийимир 1) кIевиз алчударнавай са вуч ятIани зайифарун. За гъикъван "Куда, тIада" лагъайтIани, цIил винелди чIугвамир, бушара. Ф. Ирид юкI алай Магъамад пагъливан. 2) куьч. фикирдилай алудун. 3) ацIай затI ичIи гъалдиз гъун. Са къве шуьше галамаз-галамаз бушарайла, лап регъятдиз начагъни жеда, ахпа абуру кыл акъудрай! А. Сайд. «Алад, ваз югъур хъурай!»

БУШБУГЪАЗВАЛ цI., суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера пичIи гафар, манасуз ихтилат. Дишегълийрин ва итимрин поэзия лугъудай гафар зун патал халис бушбугъазвал ятIани... А. Ал. Паганини рикле аваз.

БУШВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера 1) буш тир гъал.... Бирдан къе ам ярх хъана Тапарриз тIаб тагана: Итимри къур къинерин Бушвал эхиз тахъана. А. С. ЦIилинин бушвал акурла, пагъливандиз хъел атана. Р. 2) куьч. кичIевал, кагъулвал, регъуьвал - вири санлай. Бушвал къалурмир. Р. **Синоним:** зайифвал.

* **бушвал авун** гл., ни; кичIевал, кагъулвал, регъуьвал авун. - Бушвал ийимир. Дидедиз вири авайвал лагъ. Ихътин кутугай вахт гъилйай акъудмир. А. Р., Я. Я. Хендедадин мехъер. Бушвал мийир, вач гъар садан рактарал, Яракъ гъиле къуна вун са игит хъухъ. А. Сул. Лув це, мани.

БУШДА¹ гъал; буш гъалда ава. **Синоним:** ичIида. **Антоним:** кIевида.

БУШДА² буш существительнидин чкадин I падеждин форма. Кил. БУШ.

БУШДАКАЗ нар. буш гъалда аваз. **Синоним:** бушдиз, ичIидаказ. **Антоним:** кIевидаказ, тIарамдаказ.

БУШДИЗ нар. 1) гъуьргъуьди яз. Идаз чатун ус. тIардикай хъел атана, фена устIардин кылив, лагъана: На гуьрз гзаф бушдиз расна. Ф. Ирид юкI алай Магъамад пагъливан. 2) манасуз. Ингъе кIунтIни экв. Бушдиз фенач вахт. Ш. Къ. Яргъалай кIунтIни аквада дагъ хъиз. Вахтар бушдиз акъудмир на, тади къачу, ахлад кIевализ, КIанибуруз мани бахша, вун чаз чидай Асеф ятIа. Ас. М. Гъезелар. **Синонимар:** бушдаказ, ичIидаказ. **Антоним:** кIевидаказ, тIарамдаказ.

БУШКЪАБ туьрк, суц.; -пуни, -пуна; -пар, -пари, -пара тарелка хътин гъвечIи къаб. Пагъпагъ, бушкъапар гице фад. А. А. Пад хъайи рагъ.

БУШЛУХ туьрк, прил. затIни авачир, ичIи. Терг авуна тамни гъайван Ягъийрини гъакимри, Рукар дере элкъуьр хъана Къванцин бушлук къерериз. Н. С. Самур.

БУЮР! межд. 1) са ни ятIани ийизвай теклифдал жуван разивал къалурдай гаф. - Учитель, атайтIа

жедани? - лагъана Аслана. - Ша, ша, буюр! Къ. М. Экуьнин хва. 2) "зун ви къуллугъда гъазур я" манада. - Чун меслят хъайивал гъакъини за ваз гана. Лагъ ваз и Квалерай вуч Кландатла, буюр, регъувал ийимир. С. Муслимов. Цицигъ-наме. 3) са низ ятлани ийизвай теклиф къалурдай гаф. Агъа, буюр, абур атанва. С. С., С. М. Стлал Саяд.

БУЮРМИШУН гл., ни вуж; -да, -на; -из, -зава; -0 // -а, -ин, -рай, -мир; буюрмиш тавун, буюрмиш тахвун, буюрмиш хъийимир 1) ни вуж; тайин са Квалах къилиз акъудун теклифун, эмир гун. Буюрмишна ваз за буйругъ. Е. Э. Каргарикай вич я лачин. И крар адаз чЛехидани, гъвечЛидани, эркекдани, дишидани акатай ни хъайитлани буюрмишдай. А. Ф. Риза. 2) куьгъ., низ вуч заказ гун. Са бег атана дерзидин къилиз вичиз сертук буюрмишиз. Куьре чЛалан элифарни Келдай жуз. Духтирди адаз туькъуьл дава буюрмишна. Куьре чЛалан элифарни Келдай жуз.

БУЮРУН¹ гл., ни низ; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; буюр авун, буюр тавун, буюр тахвун, буюр хъийимир теклифун. Мехъерикай уьзуьагъ яз хтай ада вичив балКан гайи Гъасаназ, къунишдаллай Мусадиз, Сабиразни буюрна, са гъвечЛи межлис тешикнай. Сажидин. Ярагъви ашукъ Уьзден.

БУЮРУН² суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра теклиф. Квализ агакъайла, Шагъумагъади, Уьзденаз чуьнгуьрни гъаз ханди вичин тавханадиз буюрнавайдакай хабар гана. Сажидин. Ярагъви ашукъ Уьзден.

* **буюр авун** гл.; теклиф авун. Буюр авуниз чухсагъул, амма зун атунихъ вуч метлеб аватла, чир хъанайтлани пис тушир. С. Зазни хуш я ви шаламар.

БУЬВЕЛ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра иринламиш хъана КИвенК алаз хкаж жедай бедендин са чка. Эхир къилин эхиз тежесз Авахъна буьвел ацЛайла. С. С. Большевик я чи вацЛун тЛвар. Къенепата дигмиш хъанвай буьвелрин бархунар я. З. Э. Рамзият. **Синонимар:** агъбаш, вел, гъура.

БУЬГЪТЕН // **БУЬГЪТАН** араб, суц.; масадбуруз са вуж ятлани ам такЛанардай къастуналди ийидай ихтилат, гаф-чЛал. Сефил яз куьн амукуьникай кичЛезва, Келле буш яз мад буьгътанар чЛагуриз. Е. Э. КЛандач рекъиз гафар амаз лугъудай. Акадарна Къуба, Куьре Гъибетни, буьгътен аку тЛун. Фитне, буьгътан виждансузрин амал я. Ш-Э. М. Шехъда. **Синоним:** шер, фитне.

* **буьгътан (буьгътен) вегъин** гл., ни нел-квел; **фитне авун**... буьгътен карванчийрал вегъин патал гададин къил къеледин цлалай гадарнай. Ф. Лайихлу паб. Лайих туш хъи зун куьне гур жзадиз, Буьгътан вегъез, михъи намус къацЛуриз. Е. Э. КЛандач рекъиз гафар амаз лугъудай. Вуна са тахсирни квачир пак касдал буьгътен вегъена, ам бейкефарна. Д. Шерифалиев. Адан пЛирел датЛана инсанар ала.

БУЬГЪТЕНЧИ // **БУЬГЪТАНЧИ** суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра масадбуруз буьгътенар ийидайди, буьгътенар вегъидайди. Зи вилерикай квахъ, буьгътенчи! Уюнбаз! Къ. М. Хайи чилин таватар. ОкЛанрин а пата къурмишна межлис, Къилеваз дявейрин буьгътанчи иблис... Ш-Э. М. Инсансузриз лянет.

БУЬГЪТЕНЧИВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера буьгътенчи тир гьал.

БУЬГЪТЕНЧИВИЛЕЛДИ нар. квачир тахсирар кутуна, фитнедалди. Чи власть патал чан гуз гъазур коммунистар, руководителар... буьгътенчивилелди, эхъ, буьгътенчивилелди «гедергилмездиз» ракъурна... Къ. М. РикЛелай фидач, инсанар.

БУЬЗМЕ туьрк, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра перемдин бириш(ар).

БУЬЛУЬЛ фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) вини дережадин ери авай шуьше, хрусталь. Буьлуьлдин шуьше пенжерда, Хунча къапу, ширли варар... Акурбур гъейран я Гъажси. М. А. Ваз мубаракрай тавхана. 2) куьч. михъи. Цав гегъени я къилел зи, Буьлуьл - гъава зи. Ш. Ш. Хайи чилел. Ви шишра буьлуьлдин булахар, Чуьллера хъиз, ван алаз ргъазва. М. Б. КИватИиз тахъай гад.

БУЬНДУЬГУЬР // **БЕНДИГУЬР** // **БЕНДУЬГУЬР** фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра амал-адет тийижирди, меденисузди. Халкъдин девлет тарашиз, вине къадай чеб Буьндуьгуьррин туьтуьниз вегъезва къе еб. А. С. Зи бубадиз лагъана... Агъ вун чилерик фий зи кал вили ягъай вилер акъатай буьндуьгуьр. Гынавачтлани накъ булахдал яд гуз тухвайла, Феталиди Вили яна. А. Сайд. Вили яна.

БУЬНДУЬГУЬР // **БЕНДИГУЬР** // **БЕНДУЬГУЬР** прил. амал-адет тийижир, меденисуз. За са гаф мад хълагъда, КЛани гада жуваз КЛанивал вердишар тежедай бендигуьр руш гъуьлуьз тефирай. Къ. М. Хайи чилин таватар.

БУЬНДУЬГУЬРВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, илери, -илера меденисузвал. Адан буьндуьгуьрвал акурла, фу сивелай фенач. Р.

БУЬНДУЬГУЬРВИЛЕЛДИ нар. буьндуьгуьрвал хас яз. **Синоним:** бьндуьгуьрдаказ, буьндуьгуьрдиз.

БУЬНДУЬГУЬРДАКАЗ нар. буьндуьгуьрвал хас яз. **Синоним:** буьндуьгуьрвилелди, буьндуьгуьрдиз.

БУЬНДУЬГУЬРДИЗ нар. буьндуьгуьр яз. **Синоним:** буьндуьгуьрвилелди, буьндуьгуьрдаказ.

БУЬНЖУЬКЪАРУН гл.; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; буьнжуькъар тавун, буьнжуькъар тахвун, буьнжуькъар хъийимир 1) **эзмишун**; 2) куьч. **къин**. Вегъре чна чи гадаяр акъвазарнава, чЛехиди. Ам чна буьнжуькъарда. Гъ. Къ. Четин бахт. 1919 - йисан гаталди за кулакрин бунтар буьнжуькъарунин, бандаяр кукЛварунин женгера иштаракна. К, 1990, 11. IV.

БУЪРКУЪЛЛА(ГЪ) // БУЪРКУЪЛЛУЪ // БИРКУЪЛЛИ нар. эсиллагъ. *И чIал чидайтIа, зун буъркуъллуъ иниз куъч. жедачир. Б. Гъ. Цавун михекар. Им буъркуълла инсандин кIвачик тежесвай чка тирди мугъманди са лишандай къатIана. Т. А. Зун куъ арада. Гьилле буъркуъллагъ къабудачир. К., 1991, 14. IV. Сулейман лагъайтIа, СтIалрин хуърйя а тIвар алай кас заз биркуълли чидач. Ф. Б. Филиал. **Синонимар:** ади, гъвелни, ерли, зерре, кIусни, мискъални, стIу, тварни, эсиллагъ.*

БУЪРКЪВЕБА нар. са вуч ятIани эхирдал къван фагъум тавуна, масадбурун гафарихъ агъана. *Фикир ая. Дидеди авунвай кардал буъркъвеба рази жемир. А. Р., Я. Я. Хендедадин мехъер. Гъезредин муаллимрин теклифар, иллаки шикилар чIугунин рекъяй, буъркъвеба къилиз акъуддачир. Я. Я. Диндиз буъркъвеба икрам ийизвай ругъанияр Агъа СтIалдални алачиз тушир. ЛГ, 1999, 23. XII. **Синоним:** буъркъвебадаказ, буъркъуьдаказ, буъркъуьз.*

БУЪРКЪВЕБАДАКАЗ нар. буъркъвеба гьалда аваз. **Синоним:** буъркъвеба, буъркъуьдаказ, буъркъуьз.

БУЪРКЪВЕЦ // БУЪРКЪВЕК рах., суц.; -а, -а; -ар, -ри, -ра буъркъуьди. *Ван тежедай, экв таквадай буъркъвек, Ламарик жеда ихътинбур тектек. Х. Т. Гитлер вуж я.*

БУЪРКЪУЪ прил. 1) вилериз экв таквадай. 2) куъч. фагъумвал авачир. *Загъирда вун вилер ахъаз, БатIанда буъркъуь, Дагъустан. С. С. Жезамач эхи, Дагъустан. Агъ, аям, аям, Зи буъркъуь аям! А. С. Светлана.*

* **буъркъуь авун** гл., ни вуж-вуч вилериз экв таквадай гьалдиз гъун. *Ханди шаир буъркъуь авуна. Р.*

* **буъркъуь лампа** суц.; пис экв гудай лампа.

* **буъркъуь ружа** рах., суц.; бегъемсуз ружа.

* **буъркъуь хъайиди!** межд. экъуьгъун галай обращение-ибара. *-Агъ буъркъуь хъайи Вагъши! Вуна заз сив ахкъайзавани? А. Сайд. Къясас.*

* **буъркъуь хъуй!** межд. экъуьгъунин манадин ибара.

* **буъркъуь хъун** гл., вуж ; вилериз экв акваз амуь тавун. *Чи къушунрикай амайди лекъери вилер акъудна буъркъуь хъанвай са гъвечIи десте я. З. Гъ. Лезгийрин риваят.*

БУЪРКЪУЪБУР¹ буъркъуь прилагательнидин гзафвилин къадардин форма.

БУЪРКЪУЪБУР² суц.; -у, -а буъркъуьбур прилагательнидикай хъанвай сушествителнидин гзафвилин къадардин форма; *буъркъуь тирбур. Буъркъубурувайни къецибурувай Аллагъди яргъа зрай. Р.*

БУЪРКЪУЪВАЛ суц.; -или, -иле 1) буъркъуь тир гьал. 2) куъч. дуъньядикай хабарсузвал. *Ваз буъркъуьвал кутугнавай хесет туш, - Вал Саудан халкъ я лагъай тIвар ала. М. Б. РикIин интервью.*

БУЪРКЪУЪВАЛУН гл., ни; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; *буъркъуьвал авун, буъркъуьвал тавун, буъркъуьвал тахвун, буъркъуьвал хъийимир* 1) буъркъуь тир гьал авун. 2) куъч. жуваз зиян гузвай са вуч таквадай амалар авун. *Зи халкъ! Заз вун чир хъана, чир. Вун садрахъни икI хъаначир, МуьтIуьгъвална лукI хъаначир, Ажузвална къил хвеначир, Буъркъуьвална вил къуначир, Усалвална чил ганачир... Жувал хъша, жувал халкъ! М. М. Жувал хъша.*

БУЪРКЪУЪДАКАЗ нар. буъркъуьвал хас яз. **Синоним:** буъркъвеба, буъркъвебадаказ, буъркъуьз.

БУЪРКЪУЪДИ¹ буъркъуь прилагательнидин теквилин къадардин форма.

БУЪРКЪУЪДИ² суц.; -а, -а 1) экв акван тийидайди. *Экв такур буъркъудаз Шамси, Къемердин къадри вуч чир хъуй?! Е. Э. Дуъньядикай бейхабардаз. Экв таквадай буъркъуьдавай Ктабар, лугъун, кхъиз жедай туш. С. С. Ахмакъвал пис четин тIал я. 2) дуъньядикай бейхабарди. Хуьруьн къене синифдин дяве хъи хъана, душманри чи вилик пад къазвай вахтунда, чи хуьре кулакар авач лугъудай кас я вич буъркъуьди хъана кIанда, я тахъайтIа кулакрин векил хъана. Шагъламаз буъркъуьди туширди квез виридаз чизава. Гъ. Гъ. Колхоз.*

* **буъркъуьда буъркъуьдаз мяв авун** гл.; жемятди айибдай са кардин иштаракчи тир къве касди ва я къве патал пай хъанвай кIватIалри сада садакай ягъанатар авун. *- гъа яман вуна ам тIуьначтIа гъа? - лагъана амалдарвилелди Шейрихан халади. Вичи накъ къве къвала жакъ ийидалди тIуьр цIуьрнуьгъдин як адан рикIел аламазмай. Яз абурун къведандини, халкъди лугъудайвал, буъркъуьда буъркъуьдаз мяу авун тир. 3. Э. Рагъманан ферма, экуьда буъркъуьдаз рехъ къалурда.*

БУЪРКЪУЪЗ нар. буъркъуь гьалда аваз. *Адан вилер буъркъуьз хъана. Ф. Гъуьлуьн руш. **Синоним:** буъркъвеба, буъркъвебадаказ, буъркъуьдаказ.*

БУЪРУЪНЖ фарс, суц.; -ди, -да цур ва маса са шумуд металл сад-садак какахъна арадиз атанвай металл. *Малум хъайивал, Хив райондин Сарагрин хуърйя тир Асланов Сеферан векъер кайи чка михъи ийидайла, буьруьнждикай цIурурна цанвай гъерерин къуд келле жагъана. ЛГ, 1997, 31. I.*

БУЪТУЪН туьрк, таб, тIв-эв вири. *Куьре, Къуба, авар дере, - Буьтуьн есир къазава. Е. Э. Гъинава? Куьн мектебдиз кIватI хуьхъ буьтуьн. С. С. Гилан жегъил рушариз. И буьтуьн уьлкведи къазанмишай къванди бугъмишиз чи гъкумат ажедагъан тирни? Ш. Шабатов. Гила зи нубат я // ЛГ. 1999, 9. IX.*

Синоним: вири.

БУЪТИРУЪК суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра кIараб квачир галчIур хъана фидай гъвечIи гъашарат. **Синоним:** квак.

БУЪУЪ! межд. калин, данадин сивяй акъатдай сесер къалурдай гаф.

БУЪКМЕ суц.; келегъа [М. М. Гаджиев 1997: 130].

БЮДЖЕТ урус, суц.; -ди, -да; ар, -ри, -ра са нин ва я куьн ятлани кваллах, дерди идара авун патал тайин тир вахтуна ихтиярда авай пул. За 1997 - йисан апрелдиз райондин бюджет къуд миллиардни къве вишни цлемъжъуд манат пул бурж алаз къабулна. ЛГ, 1999, 1. IV. Бюджетдай ахъайзавай пулдин куьлуь-куьлуь такъатралди медениятдин са гъихътин ятлани дарамат эцигун мумкин тушир. ЛГ, 2002, 4. IV.

БЮЛЛЕТЕНЬ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) важиблу месэладикай куьруь хабар. Регъбердин сагъламвиликай гъар юкъуз бюллетенар акъатзавай. Р. 2) сес гудайла, ишлемишдай документ. Президент хкъадайлани къалп бюллетенар кардик квай. Р. 3) сагъсузвилин, кваллах жезвачир гъалдин чар. Зун кефсуз тиртлани, бюллетень къачуначир. Р.

БЮРО урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йрит, -йра гъукуматдин сиясат, политика къиле тухузвайбурун къилин орган. - Гила аз, Гъажимегъамед, ви газ герек амач. Заз ви къавумди къе бюродал къадардилаи артух газ гана. И. Тагъиров. Газ галукъай къуллугъчи.

БЮРОКРАТ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) члехи къуллугъ гъайди; 2) месэладин манадиз фикир тагана, къуллугъ къилиз акъудунин рехъ, адетар вилик кутуна, месэла гъялун четинарзавайди. Вири къуд пад, гъужумна, Къунва вичин гъужумда; Никни, сални, рат, Дагълар, багълар, нехирар, Вацлар, тамар, ничхирар - Твар я - Бюрократ. А. Къ. Пешепай.

БЮРОКРАТВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, илера бюрократ тир гъал. # ~ квадарун, ~ арадиз гъун.

БЮСТ урус, суц.; -ини, -ина; -ар, -ари, -ара инсандин юкъвалай виниз къванцикай ва я маса затлуникай раснавай шикил. Исятда а члавуз Надежда Константиновнади савкъват яз гайи В. И. Ленинан бюст музейдин 1917 - йисан залда ава. И. Гъ. Ахцегъ, край чирдай музей.

БЯГЪС араб, суц.; -ини, -ина; -ер, -ери, -ера гъуьжет, акъажун. Гъил пелек кваз акъвазнавай къуьзек вични хиялри бягъсина авай жегъилрин юкъваз тухвана, адан рикел фад алатай вакъияяр, крар хкана. Б. Гъ. Заз эвера.

* **бягъс члугун** гл., ни нихъ галаз гъуьжет къун, гъуьжетар авун. Куьнни уьзуьмчияр я, зунни. Ша чна стхавилелди бягъс члугван. К., 1982, 29. XII.

* **бягъсина гъатун [хъун]** гл., вуж; гъуьжетун. - Ваъ, дишегъли ухшар ава ракъиниз, - Лугъуз шаир гъатна бягъсина... А. С. Дишегъли. Гъил пелек кваз акъвазнавай къуьзек вични хиялри бягъсина авай жегъилрин юкъваз тухвана, адан рикел фад алатай вакъияяр, крар хкана. Б. Гъ. Заз эвера.

БЯЗИ араб, тlv-эв маса. Бязи фугъараяр ава, -гъам-хажалатиз. Е. Э. Дуьнья гъей. Фагъумна за бязи гъалар дуьньяда. Е. Э. Мубарак. Стлал Сулейман фугъара, Гъал яваи я бязи къара. С. С. Эй юлдашар, жемир гъафил! Чна вири гафар сивяй гъикI акъатзаватла, лап гъакI кхъизвач: бязи гафар сивяй акъудунунни кхъинин арада тафават ава. М. М. Гъ. Лезги грамматика. И рекъий бязи зайиф дишегълияр физва. Гъ. М. Им къван, им терез.

* **бязи вахтара нар. тек-туьк дуьшуьшра.** Бязи вахтара чи машинда къадардилаи гзаф инсанар жедай. И. Тагъиров. Секретарь ва «Москвич».

БЯЗИБУР¹ прил. **бязи** прилагательнидин гзафвилин къадардин форма.

БЯЗИБУР² суц.; -у, -а; **бязибур** прилагательнидикай хъанвай существительное. Ирид йис я зун и гъалда Ширин чандикай яз бизар, Бязибуру мерез лугъуз, бязибуруни - бедназар. Е. Э. Духтурханадай чар. Бязибур туьнбуьгъ ийиз гатаз, Бязибурув хиве къаз таз, Бязибуру хифет члугъаз, хъана хатазиян, наиб. Е. Э. Наиб Гъасаназ. Хатур ийиз бязибуруз, Бес гъам ян инсаф, туьквенчи? С. С. Гафар гзаф хъсанз къалаз. Бязибуру тарифда Женнет я лугъуз Ахцегъар.. Х. Т. Ахцегъар. Бязибуруз къадир авач, устлардин, Амма иес устлардилаи рази Я. Ш. Т. Къве устлар.

БЯЗИДИ бязи прилагательнидин теквилин къадардин форма.

БЯЗИДИ суц.; -а, -а; рахадайда твар къан тийидай, амма адаз чидайди. * **са бязибур.**

В

В¹ в [вэ] урус, суц.; -ди, -да; -яр, -ри, -ра лезги алфавитдин пуд лагъай гъарф.

В² эхир; актив падеждин эхирдихъ акал хъуналди чкадин III падеждин форма арадал гъида: квалли + в - кваллив, стхади + в - стхадив, сала + в - салав, къула + в - къулав.

<В>³ члалан ачух тушир сес-фонема. Лезги гафара в гъарфуналди гузвай сесинин къилин къетленвал ам сивяй акъатдайла (сивяй акъуддайла), пгузарар кватI хъуникай ибарат я. [в] сес гафунин сифте къиле (вач, вал, верг, верч, вуч, вич), юкъва (ава, майва, иви, вижевай), эхирда {сив, лув, къав, рав) гъалтда.

ВА¹ араб, союз простой предложенида са жинсинин членар, сложносочиненный предложенида адан паяр сад садав галкIурдай гаф. Стхади ва ваха дидедиз куьмек гузвай. Р. Ахпа са йисуз къван за ракъун рехъ тухузвай чкадал ва са йисалай гзаф Сырдаръя вацлалай эцигзавай муькъвел кваллахна. С. С. Жувакай

ихтилат. **Синонимар:** -ни, ва гьакІни, гьам, гьам... гьам

* **ва гьакІ** союздин гаф **генани**.... тегьмезхан тазадаказ ва гьакІ кьурурнани ишлемшида. ЛГ, 2002, 21.П.

* **ва я** союз кьведакай сад хкягьунин мана гудай гаф. ТукІвадайла кІел ва я гьер, гьар кьурбанддин вилер кІевиз кутІундай. А. Къ. Гьер. **Синоним:** я тахьайтІа.

* **ва я туш** аралух 'гьам тахьуй, масад хьуй' манадин ибара. - Ви фикир гьихьтинди я? Хуьр хуьн патал игьирвийри, ва я туш, кьурушвийри, вуч авун лазим я ЛГ, 2001, 15. XI.

ВА², ВАВ, ВАЗ вун тІв.-эвездин падежрин формаяр. Кил. ВУН.

ВААЛЕЙКУМАСАЛАМ//ВААЛЕЙКУМСАЛАМ// ВАЛЕЙКУАССАЛАМ // АЛЕЙКСАЛАМ араб, межд. сад-садал гьалтна гайи саламдиз жаваб гаф. Ваалейкумсалам, чан хва, вун хваишкарди, - лагьана, ханди вичин чурудилай гьил аладарна. Ф. Акьуллу нехирбан. Сулеймана, адет тирвал, дуьшуьш хьайи касдиз салам гудай, Ассаламалейкум, устІар Уманбег, - лагьана, асадин патяхъ кьил гьиликай куьрсна.. - Ваалейкумсалам, Сулейман дайи. С. Зазни хуш я ви шаламар. Саламалейкум, дах! - Рагьим бубадиз... - Ваалейкумсалам, чан хва! - кьужадин чина Хьвер гьатна. - Аллагьди хуй вун. Гь. Къ. Ирид чин алай хуьр.

ВАБА араб, суц.; -ди, -да ратарин азар. Адан дидени буба вабадин азардик кьенвай. Ф. Акьуллу данарбан. 19-асирдин эхирра вабади кьери авур хуьруьз алим, жерягь Рамазан эфендини атанай. ЛГ, 2001, 16. VIII.

ВАВ, ВАВАЙ (ВАГ, ВАГАЙ нугь.) вун тІв.-эвездин чкадин III падеждин форма. Кил. ВУН.

ВАВД(И) вун тІв.-эвездин арачивилин II падеждин форма. Кил. ВУН.

ВАГОН (ВАГЪУН рах.) урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра поездда аваз инсанар ва я маса пар тухудай кІвал хьтин чка. # вагондиз акьахун, вагонда ксун. Батракрин сан артух жезвай. Са батрак етим Магьмудакайни хьана: ада Бакудиз физвай вагьунриз кІарасар язавай. И. Гь. Берлиндин вири кІвалерал...

ВАГЪ! межд. мягьтелвал кьалурдай гаф.... ибур мягьтел хьана, ам идаз, им адаз килигна, эхир сада лагьана: "Вагь, ядаяр! Ядни герек жедай кьван!" Ф. Ядни герек жедай кьван. Ахпа са сеферда бубадиз кьуншидин гьаятда зун са еке гада хьанваз акуна: «Вагь, им зи хва я хьи!»-лагьана... С. С. Жувакай ихтилат. -Вагь, верчни мукал ацукьнава... А. Сайд. «Чуьнуьх гумбатІ»

* **вагь акьатун** гл., нйи инсандик акатнавай мягьтелвал, кичІевал кьалурдай ибара. Пакамахъ кьарагьайла, инсанрай вагь акьатна: кьуд пад вилин ишигь тухудай кьван лацу тир. Гь. Къ. Четин бахт.

* **вагь бабай!** межд. мягьтелвал, шадвал кьалурдай ибара. Фад-фад гьалар дегии жедан, вагь бабай. С.

ВАГЪА! межд. улакьдик, цан цуник квай малар акьвазардайла лугьудай гаф. - Куьне зун гужуналди нехирдив ракьур ийизва, амма акван ман малариз "ишт, вагьа" ни лугьудатІа. Г. Агьмедбегова. Нехирбан.

ВАГЪАБИТ // ВАГЪАБИСТ □, урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра мусурманвилин кьилдин са хилез кьуллугьзавай динэгьли.. Алай вахтунда Исламдин тІварунихьай рахазвай са бязи дестейри чи Мегьамед пайгьамбарди ихтияр ганвай, теклифнавай такьатар кьадагьа ийизва. ИкІ месела, вагьабитар гьа ихьтинбурукай я. Ассалам, 2001, № 2. Вагьабитар лап гьа сифте йикьарилай дагьустанвийри негь авуна... ЛГ, 2000, 3. VIII. Жуван хьеме кІева! И Дербенрин милициярни гзаф векьибур я! Аквада абуруз, кьада вун, вагьабист я лагьана ацукьарда цІувад суткада. Ф. Б. Филиал.

ВАГЪРАМ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) яцІувал квай яргьи лаш. Гагь жеда вун шад хуррам, Гагь гьиле кьаз вуна вагьрам. С. С. Дагьустан. Эй Сулейман, акьваз тІарам, Лам катда, хьайитІа хуррам, Гьиле кьуна яцІу вагьрам Жув кьапуд сивел хьсан я. С. С. Чун патал хьсан я. 2) куьч., рах. кьакьан инсан. **Синоним:** пая.

ВАГЪТЕДАЙ // ВЯГЪТЕДАЙ: * **вагьтедай (вягьтедай) тефин [татун]** гл., вуж нин 1) са гьихьтин ятІани пис кар, масадбуру гьикьван ийимир лагьайтІани, истемишайтІани, кьилиз акьуд тавун. Сулейман Бакудай хтайдалай унихъ халкъ рекьай акьатнава, жанаби. Адан вягьтедай кьвезмач. Б. А., 3. Э. СтІал Сулейман. Вуна адаз са кьвед вегь, кичІе кутур, ТахьайтІа ам ви вягьтедай фидач. 3. Э. ЯркІижуван руш. Ваь, эрекьчехир чна гьар юкьуз целай хейлин гзаф хьвазва. Яни литрийралди. Вучиз? Хиве кьуна кІанда, жуван келле гижги авун патал. Им ахмакьрини ийидай кар туш. ЯтІани чун вягьтедай физвач. Яд хьиз хьвазва, вучиз?! ЛГ, 1997, 26. XII. 2) **вуч авуртІани, таьсир тавун.** Фич ам тухвайдан вагьтедай. Е. Э. Вирт квахьайдаз. Шерифали бубадиз вичин вагьтедай тефидай хьтин са надинж кстах хтул авай. Д. Шерифалиев. Адан пІирел датІана инсанар ала. **Синоним:** чІалаз килиг тавун

ВАГЪШИ¹ араб, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) чуьлдин гьайван. Инсансузриз нянет. -Агь буьркьуб хьайи вагьши! Вуна заз сив ахьайзавани? А. Сайд. Кьисас. Дикьетдалди ахтармишайтІа, гуьне кьуна хьурцада аваз катзава вагьши. Я. Я. Ара-ара кьув язавай вагьшида, Ятахрилай кицІеризни ван кьвезвай. И. И. ХьуьтІуьн йиф. КицІерихьай вагьшиьриз кфилдихьай кьван кичІедач... А. Къ. Хукац-Ханум 2) куьч. **чуьлдин гьайвандин хесетар квай инсан.** Амма а вагьшиьрин планриз килиг, Инсандин душман тир планриз килиг... Ш-Э. М. А вагьшидилай хьайи хтулни кІандач хьи, кІандач, -кьалур тийиз алахьзаватІани, куькІвена адан чин. М. Б. Ханкиши.

ВАГЪШИ² прил. 1) тамарин, чуьлдин; 2) куьч. меденивал авачир. # ~ хесетар, ~ къилих. Вагъши комбатди аскердилай къисас къахчуна. А. Къ. Жуьгъенар. **Синоним:** йиртижи.

* **вагъши гъайван(ар)** суц. тамун ничхир(ар). Жанавурризни кфилдин ван чида, абур а ванцихъай катда... Икъван назик алатдин зериф сесини Вагъши гъайвандин рикле кичI тун аз аламант я! А. Къ. Хукац-Ханум. Вагъши гъайванри хъиз, кIвалин гъайванрини гатфариз туьлекда. З. К. Тебиат чирун... жанавур вагъши гъайван я! Хаталу я! А. Сайд. Къисас.

ВАГЪШИВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера 1) вагъшидиз хас тир гьал. Гитлер, зун ви вагъшивилиз тамашна, Вуч жедатIа эхир, килиг, тамаш на. Х. Т. Эхирдиз тамаш. Америкадин президент Клинтонан ва адан писпидал къуьлзавай масабурун вагъшивал ва жавабдарсузвал акурла, инсанрин риклер еке ажугъдив ацIузва. Гь. Рамалданов. Гъахъни батIул чир тавуна // ЛГ, 1999, 27. V. 2) **меденисузвал**. Зи вилерикай, чан хва, а зулумдик, муьсуьбатдик къейи паб гилани карагъзава. Гъа йикъалай къулухъди, чан хва, гъа вагъшивал зи рикIел хтайла, зи рикI кузва, зун пIанIрус чIугуна-чIугуна пиян жезва. А. Ф. Лянет. Тек-бир гьалтдай хътин и тамув вагъшивилелди эгечIуни экологиядин жигъетдай лап татугай гьалар арадал гъун мумкин тирдан патахъай абур гъукум гъилевайбур къени тагъкимарзава. ЛГ, 2003, 20. II.

* **вагъшивал авун** гл., ни-куь вагъшидаз хас амалар авун. Чи чIехидани вичивай жедай вагъшивал авуна. Р.

ВАГЪШИВАЛУН гл., ни; -да, -на; -из, -зава; вагъшивал авун, вагъшивал тавун, вагъшивал тахвун, вагъшивал ая, вагъшивал хъийимир вагъшидаз хас амаларун. Вагъшивалмир, секин хъухъ. Р.

ВАГЪШИВИЛЕЛДИ нар. вагъшивал хас яз, вагъшидаз хас адетдалди. Са хуьре стхадин гадади вахан гада вагъшивилелди гатана рекъизва. Р. Меликова. Садбур- дуьадал, садбур- межлисдик. [Селим] Ваь, дуст кас, куьне гъиле къазвайди четин месэла я. Абуру сада садаз авунвай къастар - кIвалер кун, аялар, къуьзекар вагъшивилелди къирмишун, хайи кIвалерай чукурун - уьмуьрлух рикIелай алат тийидай мусибатар я. Н. И. Гъакимрин папар. **Синонимар:** вагъшидаказ, вагъшиз.

ВАГЪШИДАКАЗ нар. вагъшивал кваз. Пудкъад лагъай йисара вагъшидаказ кIерец тарар атIана, къудкъад лагъай йисара уьзуьмлухар тергна. ЛГ. **Синоним:** вагъшивилелди, вагъшиз.

ВАГЪШИЗ нар. вагъши яз. **Синонимар:** вагъшивилелди, вагъшидаказ.

ВАД числ. 1) къудалай садан гзаф, ругудалай садан тIимил къадардин тIвар. # ~ итим, ~ верч, ~ тар, ~ манат, ~ хуьр, ~ йиф, ~ лампа. Им вад йис я къена зи паб, Гъам я ваз зи эхир жаваб. С. С. Регъуьхбан. Чна вад юкъуз кIвалахзавай, къве югъ выходнояр тир. Гила вири йикъар выходнояр хъанва. Р. 2) **мектебда, вузда** кIелзавайбуруз тарсар чир хъунин (чирунин) вини къилин дережа къалурзавай къимет. Лацу хуькъвер, чIулав вилер Авай гъвечIи Зерифа, Экзамендавай вад къачуна, Галатнаваз хтанвай. А. С. «Ксанвай гуьзел». -Диде чан, къе за урус чIалай вад къачуна! Ингъе дневникни. А. Р. Къве чин. ГъвечIи хцел, вад къачур, Дамахзавай шад дидеди... Х. Х. Зи ватандин шикилар.

* **вад-вад** нар. вуж-вуч ятIани вадрин къадарралди. Къачагъар авай тамуз хуьруьнбур вад-вад физвай. Р.

* **вад югъ** суц.; 1) динэгълийрин лугъунрай, инсандин уьмуьр вад йикъакай ибарат я: 1 -югъ - инсан куьу дуьньядиз къезва, 2-юкъуз ада хизан туькIуьрзава, 4-юкъуз ада уьмуьрдин няметрикай лезет хкудзава, 5-юкъуз ам муькуь дуьньядиз физва. Имни са вад югъ я дуьньядин, гьелбет. Е. Э. Алкъвадар Гъасан эфендидин цIийи кIвалериз. Дуьньядинди вад къан гъуьрмет, Шак авачиз, фида, гьелбет. Е. Э. КIани ярдиз. 2) **куьруь вахт**. Дуьньядинди вад къан гъафасафа я, Эхир са къуз рекъирвал я, севдуьгуьм. Е. Э. Севдуьгуьм. Вад къан фана дуьнья им, аз килиг, яб це... Е. Э. Алагуьзлудиз.

* **вад тIеат** суц.; **вад капI**. Я Рабби, зи гьал ваз аквазва, Вад лайих тIеат гъич тежезва. А. Гь. Факъир Гъажни.

* **вад юкI агъ** суц.; **кафан патал харж ийизвай парча**. И дуьнья са фана багъ я, Куьне кез гъуьрмет ая тIун. Гваз фириди вад юкI агъ я, ШейтIандиз лянет ая тIун. Е. Э. Эмина, вич рекъидайла, лагъай чIал.

ВАДЕ кил. **ВЯДЕ**.

ВАДРА нар. вад сеферда. Зун са йисуз вадра Москвадиз физвай. Р.

ВАЖИБ араб, прил. мажбур, герек, чарасуз. Къиникъ важиб я, къейбур чалай вилик шумуд я хъи. Е. Э. - Ам хъсан кар я, - лагъана фекъиди, - гъар са бенде мусурмандиз важиб кар я. А. Ф. Бубадин веси. Дуьньядиз. Виридалайни важиб тирди кIвалах авун, зегъмет чIугун, ашкъидалди ва къуватдивди яракъламиш хъун, колхоз мягъкем авун я. А. Ф. Риза.

ВАЖИБЛУ прил. 1) чарасуз. ~ месэла, ~ кархана, ~ майишат, майиштин ~ хел, яшайишда ~ илим. Гъар сеферда важиблу собранийриз ва совещанийриз фидайла чун, райондин работникар, ам гилан девирдив къунвай гьалда парталор алукIун герек тирдахъ инанмишариз алахъдай.. Гь. А. Поэзиядин жавагъирар яратмишайди. Дуьз я, дугъриданни, уьлкведин важиблу карханаяр ракетрай ягъиз, барбатIнава... Гь. Рамалданов. Гъахъни батIул чир тавуна. 2) **лазим тир**. Районэгълияр тIебиш газдалди таъминарун за зун патал важиблу ва сад лагъай дережадин месэла яз эцигна. ЛГ, 1999, 1. IV. Лифер гъеле таран хилел аламай.

Аквадай хьи, абурухъ лап важиблу са месэладай суьгьбетар ама. А. Сайд. Вили яна. Вири яратмишунар: гьикаяяр, юморескаяр, махар, повестар, пьесаяр... - важиблу вакъийриз талукъбур я. Гь. Гьемзетов. Абдулбари Магъмудовакай гаф. 3) **хийир тир**. *Машмаширин, шурван пинийрин ва хутарин цилер гадариз тади къачумир... Абурук инсандин беден патал лап важиблу В17 витанмин ква. ЛГ, 1999, 14. X. Антоним: важибсуз.*

* **важиблу хьун** гл., низ вуч **чарасуз хьун**. - Пётрдиз и чилер, анай физвай барамачи (ипекдин) рекьерни галаз вичиз муьтГуьгъарун гзаф важиблу яз аквазвай. А. Бутаев. Гъажи Давуд ва лезгийрин азад женгер. Адалайни гъейри, савдагарвилини рекъяй важиблу тир Дербентни Баку Урусатдиз жезвай. А. Бутаев. Гъажи Давуд ва лезгийрин азад женгер. *Шаир, вуж я вун, хва я гьи уьлкведин - Важиблу туи... А. Къ. Алпан.*

ВАЖИБЛУВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера **герек тирвал**. *Яратмишунрин жанрайрин анжах тIварар лугъуни А. Фатахован эсеррин майдандин гегьенивиликай, тематикадин важиблубликай, социализмдин шикил чIугунин устадвиликай шагъидвалзава. З. Бирембеков. Алибег Фатахов: куьруь биография ва яратмишунар. Месэладин важиблувал а кардикай ибарат хъана хьи, ам чи халкъдин Ягъ-намусдин, эдебдин, халисан лезгивилин, милливилин асул лишанриз талукъарнавай. ЛГ, 2001, 1. XI.*

ВАЗ вун тIв-эвездин гунугин падеждин форма. Кил. **ВУН**.

ВАЗА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра емишар, цуьквер твадай гуьрчег кIалубрин къаб.

ВАЗЕЛИН урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра медицинада, техникада ишлемишзавай мацарин жуьре

ВАЗИР кил. **ВЕЗИР**.

ВАЙ¹ межд. 1) **мягьтелвал къалурдай гаф**. *Къе зун рекъиз экъечIайла, Вай къе вуч тIурфан акъатна. Е. Э. Пурфан акъатна. 2) тIарвал къалурдай гаф. Я сад авач вахъ рикI кудай, Явах, къардаш вай лугъудай... М. А. Жедани.*

* **вай-вай!** межд. **мягьтелвал къалурдай шел-хвалдин гафар**. -«Вай-вай» - шехъиз вич алемдиз *Тахсирсуз яз къалузва... Ш. Ю. Чархар ханвай машинда. Вай-вай, я чан, я буй сагъ хъайи, Къули. На зи стхадин рушаз регъувилер кутаз, вучиз кефи хадай ихтилатар ийизва? Ж. Эфендиев. Азадвилини рекъе.*

* **вай(ни)гъал хьун** гл. **чIуру гъалдиз аватун**. *Кесиб, ви вайгъал хъана хьи. Е. Э. Вирт квахъайдаз. Алукуьнурихъай, къацIунрихъай кичIезвач. Заз куьз кичIе жеда къван, вайнигъал хъуй вун хътин райондин центрада иранвахар авачирбурун: са пачка парашок, са запундин тике гъат тийизвай. М. Б. За бананар недач.*

* **вай-гъарай!** межд. **мягьтелвал, гъайифвал къалурдай шел-хвалдин ибара**.

ВАЙ² союз я, ва я. *Са гафар тушни: вай вун фида, вай зун*

ВАЙ³ **вун тIв-эвездин къакъатуни I падеждин форма** Кил. **ВУН**.

ВАЙЗ кил. **ВЯЗ**.

ВАК¹ суц.; -кIа, -кIа; -кIар, -кIари. -кIара 1) **чеб кIвалин ва чуьлдинбур жедай, куьруь кIвачер квай, чIехи жендек авай гъайван**. - *Ваз тахъана бес тамавай вакIаз лугъузвани?.. Б. Гь. Заз эвера. Вуна незвай са къас фу вакIан пеле аваз кIандай, аквадай заз вуна ам, зегьмет чIугун тавуна, гьикI къачудаитIа. - За ам, галтугна, вакIан пеляйни акъуддай. С. М. Цицигъ-наме. Эхиримжи йисара Украинада маларин ва вакIарин къадар са шумуд сеферда тIимил хъанва. ЛГ, 2000, 14. XII. 2) куьч. **такIан инсан**. *Ирид багъдиз яд гузава Са къизилгуьл цуьк паталди. ТакIан вакIаз чун гузава Вад виш манат пул паталди Ф. Тарагъаждиз чIугуртIани, ТакIан вакIаз фидан меген. Ф. Маньяр.**

* **вак акваз гел чIугун [гелехъ къекъуьн, геле къекъуьн]** гл., **вуж дуьздал алай месэла акван тийизвайдай къун**. - *Ваз чидач, Куьн вак акваз геле къекъевезвайбурукай я. Н. М. Къизил хтар.*

* **вак ви бубадикай хъуй!** межд., **векъи гъам итимри, гъамни папари ийидай экъуьгъун.... жемятди гъвечи-чIехида тIуьна чтин къвалар дакIурна, «вак ви бубадикай хъуй» лагъана хъфена**. А. Ф. Бубадин веси.

* **вак декъий вич амаз <ягъва>! рах., межд. жув икрагъ хъанвай касдикай рахадайла лугъудай ибара**. *А бенде хьи гзаф лавгъа, Вак декъий вич амаз ягъва! С. С. Шумудакай рахан.*

* **вак хъайиди обр. экъуьгъун**.

* **вак хъана векъи къена**. *Ам вак хъана. Р.*

* **вакни зур зараф., суц.; алакьунар авайди (са гьи рекъяй ятIани)**. *Агрономвилини илимдал гъалтайла, Пирали, валлагъ, вакни зур я. З. Э. ВиртIедилайни ширин я.*

* **вакIай чIар акъудун векъи, зараф., гл. вич къаних гзаф девлетлудан менфятдай лап тIимил са затI акъудун**. -*КIелер адаз хкетрик квай аждагъандиз къван ава. Вагъши вакIай чIар акъудна кIанда... Къ. М. Къашкъа духтур.*

* **вакIан кIири(яр) // кIири(яр)** суц.; **тама, вацIун къере жедай цацар алай тарарин ири тваррин хъипи рангунин цуру тIямдин емиш (ар)**. *ВакIан кIирийрин мижедик шекер кутада, икI гзаф дадлу джем арадал къведа. ЛГ, 2002, 25. IV.*

* **вакIан [дангъуздин, къабандин] хва [руш]!** *са низ ятIани экъуьгъунин гафар. ЧIур тавурай артух и чи араяр Къабандилай хъайи ахмакъ дангъуздин хци. А. Ф. КъатI-къатI авур зунжурар. Зун вавди я, дангъуздин руш, це жаваб, И на ийизвайбур ятIа вуч крар... А. Ф. КъатI-къатI авур зунжурар. [Мирим]. А*

дангъуздин хва за тахъай мисал ийида. Гь. Гь. Колхоз. [Амахан]. *Са ваклан хи фитне авуна жеди...* Гь. Гь. Колхоз

ВАК² вун тІварціэвездин чкадин V падеждин форма. *Кил. ВУН.*

ВАКАЙ вун тІварціэвездин къакъатуниин III падеждин форма. *Кил. ВУН.*

ВАКВАЛ суц.; -или, -иле вагышивал.

* **ваквал авун** гл., ни вагышивал авун.

ВАКЪИА араб, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра гъакъкъатда арадиз атай гъал. *Абуруз зи къилел са вакъиа атайди хъиз жедда.* Н. Мирзоев. *Цуькверин ваза. За квез лишианлу вакъиа -уълкведин Пенсийрин фонд тежилайдалай унихъ 10 йис тамам хъун - рикІин ситкъидай мубаракзава.* Н. Меликов. *Къарарар гзаф къабулна. Синонимар: дуьшуьш, агъвалат, кар, гъадиса, къиса, кІвалах.*

ВАКЪФА араб, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра вирида менфят къачузвай мискІиндин чил, затІ. *Жемятрин малари тІуьн патал и чил вакъфадиз вегъезва.* К, 1991, 22.П.

ВАКІАРБАН суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра вакІарив гвайди. *Чи хуьре садазни вакІарбан жез кІан хъаначир.* Р.

ВАКІАРБАНВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илери вакІар хуьдай пешекарвал.

ВАЛ¹ суц.; -а, -а; -ар, -ари, -ара тандал ва хилерал цацар алай аскІан набататрин кІватІал. *Са валакай юзайтІа къуьр, Акъахдай жуьгъун чида квез.* С. С. Куьреда авай аламатар.

* **валарай [вергерай] экъечІна, рекъел алайдан къил хун** гл., ни тахсиркар вич яз, дугъридак тахсир кутун.

* **валариз катун** векъи, гл., вуьж са кардикай къерех хъун. *Низ чида, ам и залда аматІа. "Къучагъди" анжах автоматдай милициядиз зенг яна, амма вич валариз катна.* ЛГ. **Синоним къил къакъудун.**

ВАЛ² вун тІварціэвездин чкадин II падеждин форма. *Кил. ВУН.*

ВАЛ¹ суф. существительныйрикай, прилагательныйрикай цІийи гаф арадиз гъидай суффикс: абад + вал - абадвал, мерд + вал - мердвал, намуслу + вал - намуслувал, гъвечІи + вал - гъвечІивал; абурлу + вал - абурлувал, гъахълу + вал - гъахълувал, къанажагълу + вал - къанажагълувал, хъсан + вал - хъсанвал. *Женг чІугу даим Ислягъвал патал, азадвал патал ва хушибахтвал Вири халкъарин!* А. Ал. ЦІийи йис. *Бес инсанпересвал, халкъпересвал, ватанпересвал - ихътин ерияр гила герек амачни?* ЛГ, 1992, 20. IX.

ВАЛ² суф. причастийрикай деепричастие арадал гъидай суффикс: фидай + вал - фидайвал, недай + вал - недайвал. *Эхирда вал къеззавай гафарин и къат са бязибуру гафунин дувулдикай чараз кхъизава: хъсанвал, большевиквал. И къатуниз къилди метлеб тахъуниз килигна, има гъамиша гафунин дувулдихъ галаз санал кхъин лазим я, месела: хъсанвал, мекъивал, бишивал ва мсб.* Гь. Гь. *Эдебиятдин чІаланни орфографиядин месэлаяр.*

ВАЛАЙ¹ вал существительнидин къакъатуниин II падеждин форма. *Кил. ВАЛ.*

ВАЛАЙ² вун тІварціэвездин къакъатуниин II падеждин форма. *Кил. ВУН.*

ВАЛАРГАН суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра жуваз паб ва я гъуьл аваз масадахъ галаз гъуьлвилин ва паввилин алакъаяр къилиз акъуддайди. *Къилин духтурди суьгъбет авурдалай гуьгъуьниз чубан вичин паб рикІ авачир залум дишегъли ва валарган тирдан гъавурда гъатна.* ЛГ, 1996, 20. I. [Зарлишан]. *Зун къе хъфида ви кІвалай.* *Хкана жуван валарганни адахъ галаз кеф чІугу.* Н. И. Гъакимрин папар.

ВАЛЕРЪЯНКА урус, суц.; -ди, -ла; -яр, -йри, -йра рикІин дарман. *Валерьянкади куьмекнач рикІиз, Секинриз хъанач бромдивай къил...* Ш. Къ. *Вун рахай чІавуз.*

ВАЛИ // **ВЕЛИ** араб, куьгъ., суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) агъа. *Эй адалат, вали, Султан, Эй, играми Гъасан наиб.* Е. Э. *Наиб Гъасаназ. Кесиб кас хъайитІа вели, Хъанваз гъисабда ам дели.* А. Гь. 2) (*чІехи гъарфунилай- В) эркекдин хас тІвар - Вели.*

ВАЛЛАГЪ(И) араб, рах., кІус рахазвайди вичи лугъузвай гафар дуьзбур тирдахъ яб гузвайди агъун патал къин яз лугъудай гаф. *Акъат хъайла кар кардай, вун ишеда, Валлагъ, яр, вун гъакІ хъункай заз кичІеда.* Е. Э. *Яр гуьзел. Валлагъи, зун накъан йифиз кейфи ширетда хъана.* Е. Э. *Хъана. Зи рушан уьмуьрни пуч жедда...* *АкІ жедайвал ийидач, валлагъи, ийидач!* Къ. М. *Дагъларин деринрин булахар. Валлагъ, чан хтул, ихътин аламатрин шагъид жедда лагъана фикирначир за.* ЛГ, 1992, 31. III. *Сад акурла, муькуьди Фидай, валлагъ, рикІелай.* Ш. Къ. *Ахъая заз рак. Накъ, валлагъ, бегъем хъивегъун хъана, къил тІаз рекъизва.* М. Б. ЦІийи мискІин.

* **валлагъ(и)-биллагъ(и)!** межд. *рахазвайди вичи лугъузвай гафар дуьзбур тирдахъ яб гузвайди агъун патал къин яз лугъудай ибара. Бязибуру дуьнья кІевиз Къада, валлагъи-биллагъи; А чІавуз кІеви хажалат Жедда, валлагъи-биллагъи.* Е. Э. *Вил вегъейла дуьньядиз. Ам гъейратдиз, валлагъ-биллагъ, буш я вун, Дамах кутаз гъар ник хъайтІан, къизил цам.* Е. Э. *Къизил цам. Лугъудай гаф "Валлагъ, биллагъ", Кар чидайбур туш...* Гъакъ. С. С. *Куьрезгъийриз.*

ВАЛЧАГЪ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра тандал алуқІдай метІерал къван парталдин жуьре. *Валчагъ патал*

са къуд-вад юкI тамам я. Е. Э. Яру, цару гуьллуб чит. Шаламарни са къубъне валчагъ ваз за гуда. А. Ф. Риза. Авач касни вав рабни гъал вугудай Бижгъер жезвай валчагъ хъун паталди. А. Ал. Къале ктабрин харади Къевирнавай стол авай, муькуь пиле валчагърин хара ва кровать эцигнава. З. Гъ. Лезгийрин риваят.

ВАЛЮТА урус, суц.; -ди, -да къецепатан пул, пулуни ульчме.

ВАН фарс, суц.; -ци, -це; -ер, ери, -ера 1) **сес(ер)**. "За салам гайиди вуч тир, кез цин ванцин гъилай ван хъанач ман, за гъикан? Ф. Ядни герек жедай къван. Гъарай-эвер вуч я, ви ван, бахтавар. Е. Э. Билбил. 2) куьч. **гафар-Чалар**. Чаз хабарсуз ваз яр ава, Им вуч ванаря, бахтавар. Е. Э. Я бахтавар. 3) **Чалан ачух тушир сесерин лишанрикай сад**... вири ачух тушир фонемаяр къве чкадал: а) михъи ванцинбуруни (сонорнир); б) шумдинбур пайзава. Р. И. Гъайдаров. Лезги Чалан фонетика.

* **ван авай** ктаб, прил. **Чалан ачух тушир сесерин лишан**. Лезгидалди къхенвай литературада, иллаки лезги Чалан учебникра, "ван авай", "ван авачир" лугъудай терминар фадлай гъатнава. Чи фикирдалди, "ванлу", "вансуз" терминар гъакъикъатдиз, а сесерин рахун физвай къетленвилев мукъва я ва чпин куьруьвилей ишлемизи асант я. Р. И. Гъайдаров. Лезги Чалан фонетика.

* **ван авачир** ктаб, прил. **Чалан ачух тушир сесерин лишан**.

* **ван авун** гл., ни 1) **сес(ер) акъудун, рахун**. - Ван ийимир, маймун! Сифте за вун ви бубадиз къалурун, ахпа куьцуддин вилер авайди, за вун дустагъда. А. Сайд. «Чуьнуьх гумбатI». Къудратлу ван ийиз тада чархарив. П. Ф. Къам. 2) **къатIунун, гъакъикъат чир хъун**. Палазава за квевай зи чар газетда чап авун. Белки, ам къелна, а касдин бейниди са ван ийин. ЛГ, 2000. 14. XII.

* **ван(ер) акъатун** гл., нин-куьн 1) **сесер малум хъун**. Бирдан ардин ван акъатна. А. Ал. Эфирда. 2) **са гъихътин ятIани хабар чукIун**. Мад къиметар багъа жеда лугъудай ванер акъатнава. Р.

* **ван(ер) акъалтна [ацалтна, алаз]** нар. **къевиз, яргъал ван къведайвал**. Шаддаказ хъуьруьнин ванер акъалтна, гъакI ачухдаказ чинай жезвай чир. А. Ф. КъатI-къатI авур зунжурар. Тейлини Тават къунишир тир. Абуьр къведни гъайбатлу, зирек, вири къвалахар алакъдай, ван алаз рахадай дишегълир тир. С. М. Цицигъ-наме.

* **ван алаз** нар. **къевиз**. - Рекъел алайди вуж я! - ван алаз хабар къуна инсанди. З. Гъ. Лезгийрин риваят. Реббиди зав чарчин луьле вугуда АцIурнавай къисмет гъялдай къхынрив Ва лугъуда: "Фад къела кван ван алаз!" А. Къ. Шишкъавах.

* **ван атун** гл., низ нин 1) **сесер агакъун**. Ара-ара къув язавай вагъшида, Ятахрилай къцIеризни ван къезвай. И. И. ХъуьтIуьн йиф. Гъаятда ктаб къелиз ацукънавай Садикъаз патавай хъиз «ЦIив-пIив» ийидай са ван атана. А. Сайд. ЧIижни хуьшрекани... ам, ктабдин арада са къус чар туна, ктаб акъална, ЧIижрен ван къезвай патухъ килигна. А. Сайд. ЧIижни хуьшрекани. Мукъвал-мукъвал къведа ван лайлай хътин иширдин... А. Къ. Зун буьркъуь я ахвара... 2) **(инкарвилин формада) лагъайвал тавун**. Гъикъван лагъанай: «Ийимир, бала!». Ван атанач, атанач. Р.

* **ван атIуй!** & межд. **дишегълийри ийидай экъуьгъун**.

* **ван(ер) гъатун** гл., 1) **хабар чукIун**. Вагъабитар къведа лугъуз ванер гъатнава. Р. 2) **сес аваз хъун**. Зи япара ван гъатнава. Р. Зи къиле ван гъатнава. Р.

* **ван татун** гл., низ, нин 1) **сес агакъ тавун**. 2) **лагъайвал тавун**. [Зарлишан]. Ваз за лагъанайни, адав мецелди рахух, ам гъавурда тваз алахъ, ваз ван атанач. Вуна ам куьлегда туна, гатана... Н. И. Гъакимрин папар.

* **ван тахъайдай къун** гл., ни **гайи суалдиз ва я авур ихтилатдиз фикир тагун**. - Кез кинодиз килигиз къанзавачни? - вуж; ятIани суалдивди рахана. Абуру ван тахъайдай къуна. Т. А. Зун куь арада.

* **ван тийидай сес** ктаб, суц.; **кушкучдалди сивай акъудзавай сес**. Ачух тушир сесерикай садбурук... анжах са кушкучи (шум) жеда, месела: п. т. с... ихътинбуруз ван тийидай сесер лугъуда. М. М. Гъ. Лезги грамматика.

* **ван хъун** гл., 1) низ **никай сесер агакъун**. Вакай пис гаф ванхъайила... Экъ жедалди къведач ахвар. Ш. Къ. Вакай пис гаф ван хъайила... Ваз ван хъанай зун начагъ я лагъана. А. Ал. Муьжубдар. «Пис къелзавай, тарсара надинжвилер ийизвайди Мустафадин гада Навруз я», лагъай ван хъана. А. Сайд. Яру хъайи чин. 2) нин **гъавурда гъатун**. Аялриз гъич жедач зи ван, Авач къале ягълу, яван. Х. Т. Эсерар. Куьн и Саиматан къвалавай санизни фидач. Ада гъи къвалах ГъикI ая лагъайтIа, гъакI ая, ван хъанани. С. М. Маяк Саимат.

ВАНДАЙ ктаб, прил. **кушкучдилай ван гзаф тир, гзаф ван галай**. Ачух тушир сесерикай садбурук гъа кушкучини михъи ван къведни жеда. месела: б, д, з. ихътинбуруз вандай сесер... лугъуда. М. М. Гъ. Лезги грамматика.

ВАНЛУ ктаб, прил. **Чалан ачух тушир сесерин лишанрикай сад**. Лезгидалди къхенвай литературада, иллаки лезги Чалан учебникра, "ван авай", "ван авачир" лугъудай терминар фадлай гъатнава. Чи фикирдалди, "ванлу", "вансуз" терминар гъакъикъатдиз, а сесерин рахун физвай къетленвилев мукъва я ва чпин куьруьвилей ишлемизи асант я. Р. И. Гъайдаров. Лезги Чалан фонетика.

ВАННА урус, -ди, -да; -яр, -йри, -йра **эхъуьн патал металлдикай раснавай яргъивал авай легъв**. Ванна гъамиша нур гуз амукъдайвал, ам вахт-вахтунда хуьрекдин содани са шумуд стIал нашатырный спирт

квай къаршимадай жезмай къван векъи пекинал миъда. Хийирлу меслятар || ЛГ, 2000, 20. IV.

ВАНСУЗ *ктаб, прил.* чЛалан ачух тушир сесерин лишанрикай сад. Вансуз гужлубур гъамиша къве тахан кк, пп, тт, цц, чч гъарфаралди... къалурнава. Р. И. Гъайдаров. Лезги чЛалан фонетика.

ВАНУН *гл., ни -да, -на; -из, -зава; -а, || ван ая, -рай, -ин, -мир; ван авун, ван тавун, ван тахвун, ван хъийимир.* сесер акъудун. Къуба пата цаву ванда, Цав цифери къунва жал? Ш. Ю. Чи девирдин манияр. 2) **рахун.** Трубка къур а чЛехида Алайбуруз: «Ванмир, акъваз, Лап чЛехиди меркездавай, Рахазва хъи и захъ галаз». Ж. Са чЛехида авур амал.

ВАР *фарс (* санскрит), суц.; -ци, -це; -ар, -ари, -ара 1)* кВалерихъ жедай гъаятдин еке ва къакъан са ва я къве хилен рактар... и шегъердал къванерикай еке цал элкъурнавай, шегъердиз фин паталди тек са вар авай. Ф. Лайихлу паб. Буълулдин шуъше пенжера, Хунча къану, ширли варар... Акурбур гъейран я, Гъажи. М. А. Ваз мубаракрай тавхана. Руш къалабулук кваз рахана, ам варцин ахъа пата акъваз хъана. Къ. М. Дагъларин деринрин булахар. Бахтуну гатурай чи рактар, чи вар, Вуна чун кВерай акъуда, Гъуцар. Халкъ патал гъар са югъ жедайвал сувар, Лугъурай бахтлу я, шад я лезгияр. С. К. Яран сувариз. 2) **футбол** къугъвадайла, туп рактурдай чка. Исмаилов Мамед хуъруън футболдин командадин варар хуъзвайди тир. ЛГ, 2001, 22. II.

ВАР *туърк ава. * вар-юх суц. авай-авачир мал-девлет.* Бубадилай амай варюх маса гана пул жибинда тун адан намусди къабулзавачир... 3. Гъ. Бубадин кВал.

ВАРА // **ВАРА(КИ)!** *межд. "килиг гъа! " манадин гаф.* Мад вара ихътин кар тахъуй, Гъамиша кВал ишигълу хъуй. М. А. Мирзалидиз. Къугъван чун кутуниз вилер: Бараки Садни гъат тавурай гъиле! А. Ал. Аялвеликай баллада.

* **вара-вара(ки)!** *межд. 'килиг гъа!' манадин ибара.* -Вара-вара зун хкведалди куъне иниз цавай фидай нуькни ахъайиз тахъуй!, - лагъана, ибурузни буйругъ гана. Ф. Кесибдин хва Къагъриман. [Мирим]. Вара-вара и калхуздик гъич экечлиз тахъуй. Гъ. Гъ. Колхоз. Вара-вара ам, хъел кваз, я хъвер кваз рахадайла, къанишарда итим хъайитла, русвагъ хъана. Къ. М. Рикелай фидач, инсанар. Вара-вара ягъалмиш жез тахъуй. Къ. Къ. КИри Буба.

* **вара-зара авун** *гл., ни вуч; вуч ятани са манани авачиз, пуч авун, гъиляй вегъин.* Жуван аялрин гъиляй ажуз хъана, ингъе, абур гваз жегъил уьмуър варанизара авунвай кас я. Къ. М. Дагъларин деринрин булахар. Риклиз тЛал акъудзавайди а еке зегъметралди вирида санал битмишарай чЛехи девлетар гила вара-зара авун я. М. Жалилов. «... Фу гайиди я гъамиша».

* **вара-зара хъун** *гл., вуж-вуч; са манани авачиз харж хъун, амачир гъалдиз атун.* Гъа икI халкъдин пуларикай Са пай вара-зара хъана. Ж. Зав пул атIур машин гван. Иеси авачир кВалени, гъар вуч хъайитлани вара-зара жеда. ЛГ, 1993, 16. III.

ВАРВАР *суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра це жедай хъиперин са жинс.*

ВАРДАНАГ *фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1)* дараматдиз тЛили татун патал накъвадин къавал элкъурдай махсус кЛанчI, къван. Такъванмаз хар, такъванмаз къвал, Мийир-Межер, Варданагар гъалмир къавал, Мийир-Межер. А. Къ. Мийир-Межер. Жафер килигна: къвалав рагъул са вак акъвазнавай, Руквадин къавуз гудай варданаг хътин яргъи ва элкъвей, вичихъни кЛинтI хътин тум галай вак. А. Фет. Вак хътин. 2) чукъвандин, шалмандин къатI.

ВАРЗ *суц.; -ира, -ира; -рцар, -рцари, -рцара 1)* терм. Варз теквилини къадарда цавун аршда авай, вичи ракъинилай къачузвай ишигъдалди йифиз чил экуъ ийизвай ва амай гъетерилай чилиз мукъва гъед. Зуьгъре яни, ам варз яни, ам гъед яни... Е. Э. Алагуъзлидиз. Ни алудрай сергъят Къулан вацЛалай, Жедайвал са рикI сагълам са беденда? Къведач къван сад чаз куьмекиз Вацралай, Гузвай затI туш къван азадвал туьквендай? Б. С. Жедатла ша куьмека. И арада цавай заз Аквада мад нур гузвай риклиз чими элкъвей Варз, Килигиз заз къвазнавай... Вацра жаваб гана заз: - Зиди туш за гузвай экв - Ам ракъинин нур я за, Гуьзгъуди хъиз, гузвай кез, Хуси экв авач захъ... И. Асл. Зи рагъ гила хъфизва; 2) йисан вахтунин цИкъвед паоникай са пай. И пуд вацран къене вун гуьлел алад. Ф. Гуьлуьн руш. Бенешадин рикIел, аламатдин ахвар хъиз хквезва: и гатун пуд варз гзаф гуьзелдаказ, са вилиз акуна, муькуъ вилиз такуна, акъатнай. Гъ. Къ. Магъи чан Дилбер. Зи рикIел хъсандиз алама. 1968 - йисуз за «Къизил Къусар» газетдин редакцияда са шумуд вацра кВалахнай. Чи коллектив вад вацра къве сеферда мелез экъечIнай. М. М. Лезги тIвар алатIа.

* **варз акъун [алукъун]** *гл. варз малум хъун.*

* **варз акIун** *гл. варз аквадай вахт куьтягъ хъун.*

* **варз къун** *гл. гузвай экв вахтуналди амукъ тавун.*

* **вацран эквер** *суц.; вацра экв гузвай йифер.*

* **вацран къилер** *суц.; гъар вацра дишегълидин аялдин кВалай иви къведай вахт.* ЧухлумIрин дарманар иви фин акъвазарун патал, вацран къилер четиндиз къиле фейила... ишлемшида. ЛГ, 2002, 25. IV.

* **вацран мичIер** *суц.; вацран экв авачир йифер.* Вацран мичIер йиф тир. И. В. Чирхчир.

* **варз хътин чин** *суц.; элкъвей ва лацу чин.*

* **вацран мичIера** *гъетери артух экв ийида [гуда] мисал чЛехиди зайиф хъайила, гъвечибуру чпин*

"алакьунар" кьалурда. * **цлийи варз.**

ВАРИАНТ урус, ктаб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра сад-садалай тафаватлу жуьре. 1969 - йисан ноябрдиз *Забит Ризванова ва Байрам Салимова эпосдин пуд вариант ва адан паспорт...* СССР-дин Илимрин Академиядин Дагъустандин филиалдин гъилин хатІарин фондуниз вахкана. Р. Р. Лезги халкъдин игитвиллин эпос. Фонемаяр лезги литературный чІала, зи фикирдалди, 43 ава, амай сесер гъа фонемайрин и ва я маса шартІарилай аслу яз пайда хъанвай варианттар я. Р. И. Гъайдаров. Лезги чІалан фонетика.

ВАРИС араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра сад кьейила, адан мал-девлет гьалтдай кас. *Гъа икІ, Къайтагъ хандин варис Гъуьсейн Саян ва Рудбар виляятдин къази Мегъамедан езне хъана.* З. Р. Цийи ханлух.

* **варис-мирес** суц.; **мукъвабур.**

ВАРИСВАЛ суц., -или, -иле кьейидан мал-девлет гьалтун,

ВАРКИ кІус са кар, гьерекат къадагъа тирди кьалурдай гаф. **Синоним:** килиг гъа!

ВАРЛУ¹ туьрк, прил. девлетлу, девлет авай. *Атлухан эфенди еке кІелернавай савадлу ва варлу кас тир.* ЛГ, 1992, 14.І. *Са варлу серкерди дагъда вичин хипер хуьзвай.* Д. Шерифалиев. Адан Пирел датІана инсанар ала. *Айдын варлу касдин руш тир Гюльтекинал эвленмиш хъана.* ЛГ, 2001, 12. XII. *Лезги халкъ амай халкъарилай кесибдаказ яшамии хъун, абурухъ лап варлу ксар лап тІимил аваз хъун - им вахтуналди тир кар я.* ЛГ, 2002, 14. XI. **Синоним:** девлетлу. **Антоним:** кесиб.

* **варлу хъун** гл., **вуж девлетлу хъун.** *Кесибни варлу жеда ахварра, Бахтсузни бахтлу жеда ахварра.* Ф. Н. Ас. *Советрин девирда я вири варлуяр тир, я вири - кесибар.* Р.

ВАРЛУ² суц.; **девлет авайди.** *Ихътин са дуьшуьшиди уьзденрин вилер ачухна, абур мад, кесибар, варлуярин чІалахъ хъхъанач.* Гъ. Къ. Четин бахт. *Адан вах Гуьзелаз ЛукІварик квай варлу ва къажардин гада муьштери акъатда.* ЛГ, 1994, 8. VI.

ВАРЛУВАЛ суц.; -или, -иле девлетлувал. *Варлувал цавай аватнасиве гъатдайди туш.* Р. **Антоним:** кесибвал.

ВАРЛУДАКАЗ нар. девлетлувал хас яз.

ВАРСАГЪИ туьрк, ктаб, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра шиирдин размер. *Етим Эмина Ярагъдал кІелдай йисарани азербайжан чІалалди «Ухшар туш зи ярдиз» варсагъи ва «Акунач» мухаммес, кьушмаяр ва герейлияр кхъенай.* К., 1971, 7. XII.

ВАРЦАР **варз** существительнидин гзафвилин кьадардин форма. *Кил. ВАРЗ.*

ВАРШАВ □, куьгъ, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра мельхиор (цурни къеле акадарна расай, гимиишдиз ухшар металл).

ВАССАЛАМ! *межд. "вичин гафунал кІевиз акъвазвава" манадин гаф. - Гъамиша бес ваз гудани? Садра жувани це ман, - алакьариз алахъдай адал кьунишяр. "Гудач пул! Вассалам!"* М. Ж. Самедан салам.

ВАТ суц.; -уни, -уна; -ар, -ари, -ара партал цвадай гьал алчуднавай кІарасдин гъвечи гиг. # ЧІулав ~, лацу ~; ~ кьачун.

ВАТАН араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра са кас дидеди хайи ва гъвечи чІавадай чІехи хъайи, гъамишалугъ яшамии жедай чка. *Вун ватанда аваз кІан я.* Е. Э. КІани ярдин чан паталди. *Ватандихъ анжах са хайи веледдивай къатІуниз жедай кьетІан гъава, гъавадихъни кьетІен атир жеда.* А. А. Къубудиз яд кьезва. *Ватан кІанзавайдан рикІ ватандихъ кана кІанда.* З. Р. Веси. *Яд чил амач лезгиди чан таганвай, Ватан аваз куьчери халкъ хъанва чун.* М. Б. РикІин интервью. *Йифериз ваз дуьа ийиз Ватандани гъурбатда, Гъарайзава ви гуьгъуьниз Ванцелди рикІ акъатдай.* А. Къ. Диде! Диде! **Антонимар:** гъурбат, къариблух.

ВАТАНДАШ туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра гъамиша са уьлкведа яшамии жезвай ва масадбуруьхъ галаз сад хътин ихтиярар авайди. *Буржлу я, ватандашар, Диде ватан хуьниз чун.* Х. Т. *Ватан патал. Совет гъукуматди, партияди гъакъикъатдани ватандашириз са азадвилер ганвай, маса азадвилер ганвачир...* А. А. Арифдар Сулейман. *Вафалубур я зи вири юлдашар, Шад къилихрин, жуьрэтлу ватандашар.* Ш. Ю. Дидедиз кагъаз.

ВАТАНДАШВАЛ суц.; -или, -иле; **ватандаш тир гьал.** *Шаирдин яратмишунра кылин кьве хвал ава - муьгъуьббат ва ватандашвал.* А. Къ. Шихнесиран шииррин тар. *Ам ихътин, ватандашвилин буржи вуч ятІа чин тийидай юлдаширхъ галаз вичивай са затІни ийиз тежедайдан гъавурда акъазва.* ЛГ, 2001, 12. XII.

ВАТАНДАШВИЛИН ктаб, прил. **ватандашвилиз хас.** # ~ гъиссер, ~ тербия, ~ буржи. *Чахъ ватандашвилин гъиссер артухарзавай маса рекъерни, серенжамарни гзаф ава.* ЛГ, 2003, 8. V.

ВАТАНПЕРЕС¹ фарс, прил. **ватандал рикІ алай.** *Гъакъикъат кьалурзавай, документрин ва делилрин бинедал алаз теснифнавай эсерар яз, очеркри кІелзавайдаз гуьзел чешиеяр кьалурзава ва абурун куьмекдалди инсанперес ва ватанперес тербия гузва.* Гъ. Къ. Якъуб Яралиеван гъикая.

ВАТАНПЕРЕС² суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра ватандал рикІ алайди ва ам хуьз гъазурди. *Мегъамед Гъажиев*

зурба камалэгъли, уьмуьрда акьалтIай ватанперес, инсанперес, чIалан илимрин магьир устад хьана. ЛГ, 1997, 19. XII.

ВАТАНПЕРЕСВАЛ суц.; -или, -иле ватан кIанивал. Гьа икI, Мурадов Шагь-Эмир ватанпересвилин хиялрилай исягьвилин хиялрал, абурулайни инсанпересвилин фикиррал атана. А. А. Лезгийрин литература. *Бес инсанпересвал, халкъпересвал, ватанпересвал - ихьтин ерияр гила герек амачни?* ЛГ, 1992, 20. IX. *Шаир инсанрин юкъва авайди, адал жуьреба-жуьре ксар гьалтзавайди, хьсан крари адан рикI шадарзавайди, нагьакьанбуру пашманарзавайди дуствилиз, муьгьуббатдиз, ватанпересвилиз, инсанвилиз талукь шишрай аквазва.* И. Къарибов. *ЧIалан сергьятрихь къадар авачирди успатзава. Пенсияда авай ветерандин пеше жегьил несилдиз ватанпересвилин, халкъарин дуствилин алакьаяр мягькемарунин тербия гун я.* ЛГ, 2003, 16.I.

ВАТАНСУЗ прил. ватан авачир. *Ватансуз са инсандихь Шадвал жеч, я диривал, Лал я, сиве авач мез, Рахаз жедач кIанивал...* Х. Т. Стхадин тапшуругь.

ВАТАНСУЗБУР¹ ватансуз прилагательнидин гзафвилин къадардин форма; ватан авачирбур. *Зи юлдашар ватансузбур туш.* Р.

ВАТАНСУЗБУР² суц.; -у, -а; ватансузбур прилагательнидикай арадиз атанвай существительное; ватан авачирбур.

ВАТАНСУЗДИ¹ ватансуз прилагательнидин теквилин къадардин форма; ватан авачирди. *Зи юлдаш ватансузди туш.* Р.

ВАТАНСУЗДИ² суц.; -а, -а; ватансузди прилагательнидикай арадиз атанвай существительное; ватан авачирди. *«Ватансуздаз жедач иман», - Бубайри чаз лагьанай къван.* А. Муграгьви. *Сефил хуьрер шехьзава квехь.*

ВАТАНЭГЪЛИ¹ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра ватан сад тирди. *И кар чавай къиле тухуз хьанвани, ватанэгъляр? Бегьемдиз ваь.* Къ. М. Хайи чилин таватар. *Ватанэгъли, вун чи гьед я, игит я, АватIа къе зарбачийрин жергеда.* Къ. Р. Накьв девлет я. *Къе за "Дагьустандин правда" газетдин отделдин редактор, жувалай яшдиз хейлин гьечIи зи ватанэгъли Айдунбегов Мирзедал...* *РикIин сидкъидай лацу пехилвал ийизва.* ЛГ, 1997, 26. XII. - *Зи ватанэгъляр! Куьн гьамиша намус ми хьби, такабурлу, зегьметдал рикI алай инсанар, халкъ я.* Гь. Къ. Четин бахт.

ВАТАНЭГЪЛИ² прил. ватан сад тир, са ватандай тир. *Ватанэгъли хипехьанриз КIелна жуван шишар...* Ш. Т. Мугьан.

ВАФА араб, суц.; 1) гафунин иесивал, мукъвавиллиз, кIанивиллиз хаинсузвал. *Заз кIаниди ярдивай тек вафа я.* Е. Э. Мубарак; 2) дуьзвал, керчеквал; дустунин, ватандин рекье чан гуз гьазурлувал. *Хьсан яр хьун Дуьньядин са вафа я.* Е. Э. Севдуьгуьм.

* **вафа хьун** гл., нин-куьн ятIани рекье чан эцигиз гьазур хьун.

ВАФАЛУ прил. нихь-квехь галаз ятIани авай алакьаяр, рафтарвилер чпиз мажбури гьалда къилиз акьуддай. *"Чун вафалу дустар я" - лугьуз къин къадайбурни тIимил жедач.* ЛГ, 1994, 23. IX. *Иллаки шад жедай, умудлу ийизвай кар ам я хьби, 24-июндиз Ахцегьиз Шарвилидин суварик атанвай агьзурралди мугьманри чеб чи къагьримандин весидиз -Халкъдин фикир сад хьурай... Сад хьайитIа, шад жеда!" - вафалу тирди тестикьарна.* А. И. Шарвили чухь галазва... *Асеф Мегьман, икрам ая, вун къабулай Дагьустандиз, Ам себеб яз ви вилериз ваз вафалу яр акуна.* Ас. М. Гьезелар. *-Дуьз лагь, паб, санал яшамии жезвай йисара вун гьамиша заз вафалу тирни?* Я. Къафаров. *Вафасузвал. Вафалубур я зи вири юлдашар, Шад къилихрин, жуьрэтлу ватандашар.* Ш. Ю. Дидедиз кагьяз. **Синоним:** *режье чан эцигдай.* **Антоним:** *вафасуз.*

* **вафалу хьун** гл., вуж низ-квез; нин-куьн ятIани рекье чан эцигиз гьазур хьун. *Чаз Расул Аллагдай... гайи къинез вафалу хьун, зиллетдик квайдаз куьмек гун, эверайдаз гьай лугьун, салам гун эмирнавайди я.* *Диндикай суьгьбетар // Самур, 1994, № 3. Сифте муьгьуббатдиз икI уьмуьр амай къван, саки адан эхирдалди, и яшариз акьатдалди, вафалу хьун завай игитвал тахьана маса кар яз гьисабиз жедач.* Я. Я. Агалай сандух. *Вичин кардиз вич вафалу хьайиди, Бахтлу кас я гьа и дуьнья амай къван.* Ш. Т. Кьве устIар. *Ина хизандиз вафалу хьунин, чара миллетрин алакьайрин, жуван папанни маса дишегьлидин арада рафтарвилин ва ихьтин маса чи литературада чпиз акьван рехь ачух тушир месэляяр гьалзава.* Гь. Гьемзетов. *Абдулбари Магьмудовакай гаф.* **Антоним:** *вафасуз хьун.*

ВАФАЛУБУР вафалу прилагательнидикай ибарат хьанвай существительное. *Кил.* **ВАФАЛУДИ.**

ВАФАЛУВАЛ суц.; -или, -иле са касди нихь-квехь галаз ятIани авай вичин алакьаяр, рафтарвилер чпиз мажбури гьалда къилиз акьуддай ери. *режье чан эцигиз гьазурлувал. "Вафалувал" гаф чна гзаф гафарин вилик эцигзава.* ЛГ, 1994, 23. IX. *Адан веледри... бубадиз вафалувал къалурзава ва адан рикI шадарзава.* ЛГ, 2001, 26. VII. *Жув лезги яз, Сулейман гьам Дагьустандиз, гьам вири уьдкведиз вафалувал авун - имни ашкара кар я эхир!* А. А. Арифдар Сулейман. *Тек дустариз вафалувал хвена за...* М. Б. Дустариз. *Вафасуздав эгечIмир, дуст, адакай ваз яр жедай туш, Вафалувал чин тийирдахь эдеб, намус, ар жедай туш.* Ас. М. Гьезелар.

* **вафалувал авун** гл., ни низ-квез **вафалу тир** гялда аваз хьун.

ВАФАЛУВИЛЕЛДИ нар. **вафалувал хас** яз. Эхирни Сурхаян риклин мурадар кьилиз акъатна. Адакай Ширвандин хан хъана ва гъа сад лагъай йикъалай башламишна ада туьрквериз вафалувилелди къуллугъни авуна. А. Бутаев. Гъажи Давуд ва лезгийрин азад женгер. Етим Эминахъ дустариз, Лезгистандай тир вичин девирдин машгъур ксариз кхъенвай Тамам цIуд шиир къван ава. Абур вафалувилелди, риклин михьи гъиссералди тафаватлу я. Р. Къадимов. Етим Эмина шиирралди кхъей чарар. **Антоним:** **вафасузвилелди**.

ВАФАЛУДАКАЗ нар. **вафалувал кваз**. **Антоним:** **вафасуздаказ**.

ВАФАЛУДИ суц.; -да, -да; -бур, -буру, -бура **вафалу тирди**. **Антоним:** **вафасузди**.

ВАФАСУЗ прил. **вафа авачир**. **Вафасуз** арха паталди *Зерре* намус, *гъам хъсан туш*. С. С. Михеннат.

Антоним: **вафалу**.

* **вафасуз хьун** гл. **вафалу тахьун**. Вучиз *жеда вафасуз сад гъижрандин чин акур чIавуз?* А. М.

Гъезелар.. **Антоним:** **вафалу хьун**.

ВАФАСУЗБУР **вафасуз** прилагательниди **кай** хъанвай **существительнидин** гзафвилин **къадардин** форма. **Кил.** **ВАФАСУЗДИ**.

ВАФАСУЗВАЛ суц.; -или, -иле **вафа авачирвал**. *Бирдан* вуна **вафасузвал** *Къалурна* якъин, *Къалурна* ви инсансузвал *Инсафсуз* риклин. Ш. Т. Къуй гъакI хъурай. *Вафасузвили гуда гъамазаб Садбуруз чIулав, чIуру къастарин*. Ф. Н. Ас. *Эгер авайвал лагъайтIа, чаз вафасузвал къалурзавай итимриз чун вучиз вафалу хьун лазим я?* Н. И. Гъакимрин папар. **Антоним:** **вафалувал**.

* **вафасузвал авун** гл., ни низ **вафасуз хьун**. *Шихнесираз вафасузвал АвуртIа на хатадай, Язухдиз вич саилдилай Бетер акур хъиз жеда*. Ш. Къ. Серт рагъданихъ. **Антоним:** **вафалувал авун**.

ВАФАСУЗВИЛЕЛДИ нар. **вафасузвал хас** яз. **Антоним:** **вафалувилелди**.

ВАФАСУЗДИ суц., -ди, -да; -бур, -бура, -бура; **вафа авачирди**. *Зун патал фад квахъна вун, вафасузди хъана, яр...* Ш. Къ. За вав вугай вири сирер. *Чир жезмачни, вафасузди, ваз ви хатIарни?* Ш. Къ. Килигзама чинардилай. *Вафасуздал вун туьш жезва, ай гъайиф*. Ш. Къ. Ай гъайиф. *Вафасуздав эгечIмир, дуст, адакай ваз яр жедай туш, Вафалувал чин тийирдахъ эдеб, намус, ар жедай туш*. Ас. М. Гъезелар. **Антоним:** **вафалуди**.

ВАФАТ араб, куьгъ., суц.; **къиникъ**.

* **вафат хьун** гл., **вуж кечмиш хьун**. *Им ян инсанвилин суфат? И дуьньядай хъуй куь вафат* С. С. Тапан кагъаздиз жаваб. **Синонимар:** **а [агъа] дуьньядиз фин, техквердаз фин, кечмиш хьун, къакъатун, къин, рагъметдиз фин, телеф хьун**.

ВАХ суц.; -а, -а; -ар, -ари, -ара 1) **са диде-бубадин эркек аялдиз диши аялдин мукъвавал къалурзавай гаф**. *Я вах, стха авачирди Вун я хьи*. Е. Э. Илагъи. *Амукъдач чахъ я руш, я хва, Буба, диде, я вах, стха*. А. Гъ. Къиникъиз. *СуракъзатI авурла, Гъемзетаз Бедирнисе колхоздин бухгалтер Шамсидин вах тирди чир хъана*. Я. Къафаров. Юристдин дафтардай. 2) **рах. итим вичиз тийижир са яшарин дишегълидив рахадайла, ишлемишдай гаф**. [Пери]. *Бес къал жечни! Куьне ихътин крар тавунайтIа, чна гъич са къални ийидайди тушир*. [Буржум]. *Вуштин крар я, я вах! Лагъ кван*. Гъ. Гъ. Колхоз.

* **вах лагъай руш** суц.; **вах яз къабулнавай руш**.

* **вах-стха** суц.; **лап мукъвабур**. *Чулав хабарди неинки диде-буба, вах-стха, мукъва-къили, гъакIни вири Белидж къарсулна*. Ш. Шабатов. *Белижвийрин дерт*.

ВАХВАЛ суц.; -или, -иле **вах яз мукъвавал**.

* **вахвал авун** гл. **ни низ вах тир мукъвавилин амалралди эгечIун**. *Ада виридаз вахвал авунай*. Р.

* **вахвиле къабулун** гл., **ни вуж вах яз къабулун**.

ВАХГУН кил. **ВАХКУН**.

ВАКУН // **ГАХКУН** рах., гл., **ни вуж-вуч; -куда, -кана; -куз, -кузава; -це, -кун, -курай, -кумир; вахкун тавун, вахкун хъийимир** 1) **са затI къачурда, ам нивай къачунатIа, гъадав агакъар хъувун**. *Бубади, - "Анжах, сифте литни мержанар вахце, ахпа за куьн фурай ахкъудда", - лагъана*. Ф. Пуд руш. *Вуна тухвайд Эминан мал я, Эй, инсафсуз, вид вуч гъал я? Вахкун тавуртIа, вун къегъал я*. Е. Э. Къедекни пер чуьнуьхайдиз. *Халкъдив чтин малар вахкана кIанда*. А. Ф. КъатI-къатI авур зунжурар. *Расул Гъамзат, чуьнуьгър вахце Зав Сулейман бубадин*. М. Б. Сулейманан чуьнуьгър. *Чара акъалтIай «чуьнуьгъумбатIри» чекмеяр вахкайлани, чамра абур вахчунач...* А. Къ. Гафунал кIеви чам. *Процентарни винел эцигна вахкуда лагъай пуларин къадар югъкъандавай гзаф жезвай, амма арадал къевезвай затI авачир*. Я. Къафаров. *Кумукъна. Гахце, гахце ажкъдатIа, зав на, яр, Зи муьгъуьббат, чIехи Лезги муьгъуьббат*. М. М. *Зи чIехи муьгъуьббат*. 2) **гайидалай алава яз мад гун**. 3) **экзамендал чирвилер къалурун**. *За иридакай вад экзамен вахкана*. Р. - *Ригада тирни?* - *жузуна Рамиза*. - *Эхъ, вуна алверчивиле сифтегъан имтигъанар гзаф заландиз вахкай чкада!* Т. А. *Мехьер куьтягъ тахъанмаз*. 4) **ни нив вуч са вуч ятIани саниз физвайдав вугун**. *Бустанчиди афнияр, чичIекар ва хъачхъуч атIана Саядав вахкана*. 3. Э. «Я пуд манат». 5) **ни вуч нив са ни ятIани рахкурай затI адан иесидив агакъар хъувун, агакъарун**. - *Ниси вахканани?* - *Эхъ, - деринлу нефес къачуна*. - *За ам дакIардал эцигнай*.

Секинат кІвале авачир. 3. Э. Мехъер къуъл туш. Почталъон Айдемир салам гана балкІандилай эвичІна, инал алай къуд-вад касдив газетар вахкана... А. Ф. Лянет. б) жагъай затІ иесидив агакъар хъувун. «Яраб идан иеси вуж ятІа? ГъикІ чирда? Чир хъанайтІа, хутахна вичин иесидив вахкудай... А. Сайд. Уъндуьшкадин шараг.

ВАХТ араб, суц.; -уни, -уна; -ар, -ари, -ара 1) тІебиатдихъ галаз уьмуьр идара жезвай гъакъикъят. Дугъриданни, виридалайни къуватлуди, виридалайни камаллуди, виридалайни гужлуди, маса къачуз тежедайди, гаф акат тийидайди, инсафсузди, дегизи тежедайди - ВАХТ я. Р. Гъ. Чун чаз килигайла. 2) йикъаралди, варцаралди, сятералди, декъикъайрацди алцумзавай яргъивал. Вахт я чагъдин, КІани гуьзел яр. Е. Э. Ярдин тариф. Алцуарна ам са юкъуз чарада, тухудай вахтар хъайи кас шедачни? Е. Э. Заз сабур гуз. Рагъ сят 10-далай 12-далди гун хъсан я. Сифте сефер 4 минутдилай гзаф тушиз рагъ гана кІанда. Яваши-яваши рагъ гудай вахт 30-40 минутдив агакъдалди артухариз жеда. 3. К. Тіебиат чирун. 3) граммат. глаголдин категорийрикай сад. Хабар гунин наклонендиз жуьреба-жуьре вахтарин формаяр ава: гилан вахт, къвэзмай вахт, алатай вахт, фад алатай вахт ва масабур. М. М. Гаджиев. Лезги чІалан грамматика. Глаголди къалурзавай гъерекат, кар, рахазвай моментдив гекъигайла, пуд вахтуниз талукъ жеда: гилан, алатай ва къвэзмай, яни а гъерекат гъа рахазвай моментда, я гъадалай вилик, я гъадалай гуьгъуьнай къиле фин мумкин я. Р. И. Гъайдаров, С. М. Мирзеханов, Гъ. Р. Рамалданов. Лезги чІал. **Синонимар:** бере, вяде, девир, замана, макъам, чІав.

* **вахт-вахтунда** нар. гъар лазим тир чІавуз. Вахт-вахтунда гъидай ада вилик чай, Мукъвал-мукъвал хабар къадай зи Кеф-гъал. Ш. Т. Ракъун рехъ.... мажибар вахт-вахтунда агакъзавач лугъуз наразивилер авай. ЛГ, 1999, 1.IV. Вахт-вахтунда мажибар ва маса пулар агакъ тавуни санлай общество тартибдикай хкъудзава. ЛГ, 2000, 1.VI. Исятда куьне са лашунив къве къуьр яна: абуру квез сесерни кІватІдайвал хъана, пулни чатни кими тушиз вахт-вахтунда гудайвал. Ф. Б. Филиал.

* **парталар хъайи вахт, са вахтара (вахтунда).**

ВАХТА урус, суц.; -ди, -да; са тайин кардиз къуллугъ ийидайбурун кІеретІ. Чи халкъдин гъамиша ислягъвилин вахтада хъана. Р. Заводда фяле кІватаваз гъиле, Ислягъ вахтадин къвазнава къиле. А. Б. Гъар югъ сувар я чи.

ВАХТСУЗ прил. тІебиидакъаз къилиз акъатун гуьзлемишзавай вахтунилай фад. Къабулда за Ватан патал Вахтсуз ажални. Ш. Т. Солдатдин кагъаз. Гада заз дагъ хътинди авай, ам вахтсуз кечмиш хъана. ЛГ, 1994, 23. IX.

* **вахтсуз вахтунда** нар. са вуч ятІани къилиз акъуддай вахт авачирла. За вуч ийида, вахтсуз вахтунда гар акъатайла! Б. Гъ. Гила чкадал атана.

ВАХТУНАЛДИ нар. са тайин тир муддатда. Халкъ закъумдихъ маса ганвай хаиндив Вахтуналди алцуарариз тамир жув... Х. Х. Халкъ закъумдихъ маса ганвай хаиндив. Хъсан дуланажагъ авачир Цицигърин хуьрйя гзаф итимар Къзазахстандиз вахтуналди кІвалахар ийиз финиз мажбур жезвай. С. М. Цицигъ-наме. Ша за вав вахтуналди буржунай а гада вугун. Я. Къафаров. Юристдин дафтардай. Лезги халкъ амай халкъарилай кесибдакъаз яшамии хъун, абурухъ лап варлу ксар лап тІимил аваз хъун - им вахтуналди тир кар я. ЛГ, 2002, 14. XI.

ВАХТУНДА нар. тайин тир вахт хъайила. А вахтунда къилел акъваздай кулак, КичІела, регъуьла къведай халкъ вири. А. Ф. КъатІ-къатІ авур зунжурар. Диде вахтунда агакъна: ада вичелди бала кІевирна. А. Къ. Немсерин аскерар ва куьрпе. Межлисдин вири вахтунда язавай макъам гъа са лезгинка тир. А. Къ. Чеченрин межлис.

ВАХТУНДАМАЗ нар. 1) вахт куьтягъ жедалди, вахт амаз. Вахтундамаз алафрин къайгъу ая. Р. Эгер вахтундамаз чун чи халкъдин месэлайрин гуьгъуьна ТахъайтІа, мумкинвилер, гъа и чІавалди хъиз, гъилия ахъаяйтІа, аквазнитаквазни лезгийрин дибнидувул хкатдай чкадал къведа. ЛГ, 1992, 25. II. 2) са пис карди къил гудалди.... акъалтзавай несил вахтундамаз наркотикрикай авай хаталувилерикай хабардар авуртІа, пис кар жедач. ЛГ, 2001, 26. VII. Тарарик гум кутун патал вахтундамаз гъазурвилер агуна. С. М. Маяк Саимат.

ВАХЦЕ вахкун глаголдин эмирдин форма. Кил. **ВАХКУН.**

ВАХЧАГ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра инсандин юкъвалай кІвачин кІегъебрал къван алуқІдай партал.. # куьруь ~, яргъи ~, цийи ~; ~ алуқІун, ~ хтІунун, ~ цун. КІаникай квай перемни вахчаг алай ам, сурай экъечІайди хъиз, аквазвай. 3. Э. Йифен тІурфан.... дегилух авачир ада вичин перемни вахчаг, юлдашдин чайникда яд ргаз чуьхъзвай. 3. Э. Уртагъ цаз тадани. Ам, вахчагдин кикер къуна, Пирим авай чкадиз фена. Р. Шерифова. Таматариз тахъай мани. **Синоним:** шалвар.

ВАХЧУН (ГАХЧУН, КЪАХЧУН рах., **АХЧУН** нугъ.) гл., ни вуж-вуч; -чуда, -кана; -куз, -кузва; -це, -чун, -чурай, -чу мир; вахчун тавун, вахчун тахвун, вахчун хъийимир 1) жуван шей жуван ихтиярдиз хкун. Алай буржар ада вахкузвач... Я. Къафаров. Аял буржунай... За адавай цуьруьгъуьл вахчуна. Р. 2) жуванди хъурун, жуваз къун. [Эфенди] Къе хуьр капхуз авуна, пака мискІан ахчуда, муькуь къуз аялар гъукуматдиз ахчуда, ахпа виридан Авай-авачир малзатІ къачуда, я мусурманар, эхир гъикІ хъуй? Гъ. Гъ. Колхоз. 3) кІватІун,

гъасилун. Гъар суз вахчуна са пара техил. А. Ф. КъатI-къатI авур зунжурар. Гила вуна лагъ,... са юкъуз 400-500 кило къуъл вахчун хъсан яни, ТахъайтIа йикъа 15-20 тонн техил вахчун? ЛГ, 1999, 21. X. 4) **ЭВЛЕНМИШ ХЪХЪУН.** Стхади гатфарихъ вичиз пабни вахчуна. Р. Вуна чIалар туькъуьрай Рейгъан вуч тир?.. Гъам са девлетлу касдин гадади вахчуна. Сажидин. Ярагъви ашукъ Уьзден.

ВАХЪ вун гафунин чкадин IV падеждин форма. Кил. **ВУН.**

ВАХЪДИ вун гафунин арачивилин IV падеждин форма. Кил. **ВУН.**

ВАЦРА, ВАЦРАЗ, ВАЦРАЛ варз существительнидин падежрин форма. Кил. **ВАРЗ.**

ВАЦI суц.; -у, -а, -ар, -ари, -ара гъамишалугъ тайин тереф ва къерехар аваз физвай цин еке хел. Ават хъана вацIуз кесиб, эгер селди тухуз хъайтIа, Адав гъил вугудай бенде жагъич, валлагъ, Кесибвал къий. Е. Э. Кесибвал къий. Ахпа са йисуз къван за... Сырдарья вацIалай эцигзавай муькъвел Квалахна. С. С. Жувакай ихтилат. Виниз классриз акъатайла, хъуьтIуьзни гъар юкъуз за вацIара чуьхуьнардай. М. Ш. Рагъ къаршиламишзава. # ~ элекъун, ~ алахъун.

* **вацIал тухвана яд тагана хкун** гл., ни вуж акъулдалди зигъиндалди алцуруарун, масадалай артух зигъин хъун. Амма адавай заз са затIни ийиз жедачир. За ахътинбур вацIал тухвана яд тагана хкидайди я. А. Р., Я. Я. Хендедадин мехъер.

* **вацIар хъиз** нар. булвилелди. Акъул, гъейрат течир касдиз вацIар хъиз бахт хъунухъ вуч я? Е. Э. Гъажимурад эфендидиз.

* **вацIу гъайи лам** суц.; бакара амачир затI. ВацIу гъайи ламни гъалтич вичал, гъей. Е. Э. Гачал, гъей!

ВАЦIУД числ. цIудав къван агакънавай къадар.

ВАЦIУН прил. вацIун къере жедай, авай. # ~ къум, ~ къван.

ВАЧ фин глаголдин эмирдин форма. Кил. **ФИН.**

* **вач-хъша** суц. -ди, -да; -яр, -йри, -йра куьлуь-шуьлуь тапшуругъар къилиз акъуддайди. Гъа икI, кстахдаказ хвейи аялдикай атана гада хъана, вач-хъшадин яшарай акъатна. А. Эсетов. Инсан хъанач.

ВАЪ кIус ихтилат физвай кар, агъвалат инкардай гаф. Акурбуру: "Квахъ, ам ваз къвеч", - лугъуда, Вичи: "Ваъ гъа, ярамши жеч", - лугъуда. Е. Э. Гачал, гъей! Яда, я чан дуст, -лагъана адаз, - мад акI хъанач хьи! Жуваз теклифай чкадиз ваъ лугъудай адет авач. А. Фет. Пеквен. Чаради и къушунда Ваъ, терс пата сенгердин Ава... И. Гъ. Ксения. Ваъ лугъудай гаф чин тийиз, сивел даим хъвер хъайиди, Вучиз эхир бедназардик акатна вун, Агъафенди. Ас. М. Гъезелар. Ваъ. Жезвач кат. Куьз лагъайтIа, Азадвилил зигъинсуз КутIуннава гуж авайда Къе зи КIвачгъил эркинсуз. А. Къ. Манкъурт.

ВАЯ: ВАЯ-ВАЯ кил. **ВАРА-ВАРА.**

ВАЯКЪАН суц. -ди, -да; -ар, -ри, -ра къиле затI авачирди. КIвалах тийиз, гъукуматдин ва колхоздин гъисабдай дуланмиш жез кIанз алахънавай ваякъанар кими туш. И. В. Чирхчир. Ревизор. Ваякъанди фурс ийида мекерал. Ф. Н. Ваякъанди. **Синоним: семе.**

ВАЯКЪАНВАЛ суц., -или, -иле; -илер, -илери, -илера ваякъан тир гъал. КIвалах дай чкаяр тахъунихъ галаз маса четин месэлярни алакъалу я: жегъилри ваякъанвилериз къил янава, ичкибазвал ва наркоманвал хътин лап чиркин хесетар, тахсиркарвилер артух жезва. ЛГ, 2003, 27. II.

ВАЯСУЗ прил. мана авачир, усал. Ваясуз эсерри кIелдайбурун тIеам чIурна. Лезгистандин хабарар.

ВАЯСУЗ нар. мана авачиз. Кин ква рикIик - уьмуьр тефий ваясуз. Ф. Н. Ас.

ВАЯХУТ союз ва я.

ВЕГЪ **вегъин** глаголдин эмирдин форма. Кил. **ВЕГЪИН.**

ВЕГЪЕНМАЗДИ дееприч. **вегъин** глаголдалди лугъузвай гъерекат авурвалди. Кил. **ВЕГЪИН.**

ВЕГЪИН гл. -еда, -ена; -из, -изва; -0 || -а, -ен, -ирай, -емир; вегъин тавун, вегъин тахвун, вегъен хъийимир 1) ни вуж-вуч са затIунин къенез гадарун. За зи арза шикаятна лагъана. Дустар патав рисалатна ракъана. Зи бахтунай килигна яб тагана, ВегъейтIа гъикIа кIан квачир чувалдиз. Е. Э. Азиз дустар, килигдачни зи гъалдиз? 2) ни-куь вуж-вуч къакъандай чилел авудун, аватай гъалдиз гъун.... Зи Миграгъиз атанва зул, Тарари пеш вегъизва. А. Къ. Тарари пеш вегъизва. 3) ни вуч экIягъун. # мес ~, яргъан ~, чилиз гам ~; Инал, суфра вегъена, фу-хуьрекни незва. А. А. Пад хъайи рагъ. 3) ни низ-квез ягъун. ИкI лагъайла, гададиз гзаф хвеши хъана, ада балкIандиз Клевиз са къамчи вегъена. Ф. Акъуллу руш. Атана гъисабиз вегъей къван лашар, КIватI хъувуна амай сад, зур юлдашар. # лапIаш ~, лаш ~; 4) ни нел-квел, куьч. чуьнуьхиз, тарашиз фин. Мирим бегди вичин гъебейр хкажна, фикирна: "Самбурдал вегъеначиртIа, и къазанжини жедачир". Гъ. Къ. Четин бахт. 5) ни нел тахсиркар авун. Вичин къачагъвал зал вегъенва. Р. 6) ни къвай, куьч. (абстрактный манадин существительное къакъатуниин I падеждин формада алакъада авайла) къакъудун. # абурдай ~, гъурметдай ~, къуватдай ~, ихтибардай ~; * **буьгътен ~, вил ~, виляй ~, гъил ~, зарафатдиз ~, ~ кемендиз ~, лишан ~.**

ВЕДОМОСТЬ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра са гъихътин ятIани малумат(ар) авай документ, сиягъ. # стипендиядин ~, экзамендин ~, зарплатадин~; ведомостдал къул чIугун.

ВЕДРО (**ВЕДРЕ** // **БЕДРЕ** *рах.*) урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, йра; жими затI цадай, къакъанвилихъ къен авай, гъили къадай тум винелай галай **ракъун къаб**. # ведрода яд цун; ведродиз бензин цун; ведродалди яд гъун... ам, кали къил юзурзамазни, ведрени туна, кичIела катайди я. Б. Гъ. Дагълара. *Ведредиз. авахъзавай некIедал, гъуьлун лепейрин кукIуирал хъиз, каф акъалтзава*. З. Гъ. Нек. *Эрекъ, дугъриданни, эрекъ я. Сад куьтягъ хъайила, Жабира фена чархунин камердикай авунвай бедре ацIайбур гваз хтана*. М. Б. Цийи мискIин.

ВЕЗИН араб, суц.; -ди, -да 1) шиирда тайин вахт арада аваз жедай сад хътин дегисвал. *Гъайиф хъи, редактордин къайгъусузвилини нетижада бязи цIарара гъалатIар хъана, а цIарарин уьлчме, везин чIур хъанва...* М. М. Гъ. СтIал Сулейманан азербайжан чIалал туькIуьрай шиирар. *Адан шииррин везин, чIалан тартиб, фикиррин дуьзгъунвал арадал гъизвай магъир такъатрин ажайибвал хкатна аквадайди, рикIик кужумдайди я*. А. Къ. Шихнесиран шииррин тар. 2) сад хътин дегисвал аваз **яргъалди чIугун**... ачух сес яргъалди чIугваз ва я везиндалди лугъуз жеда. Р. И. Гъайдаров. Лезги чIалан фонетика.

ВЕЗИНЛУ прил.; **везин авай**. *Шаир Абдул Фетягъ... шиир мадни девлетлу ва везинлу ийиз алахъзава*. Ш. Ш. Шаир Абдул Фетягъан яратмишунрикай гаф.

ВЕЗИР араб, куьгъ., суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра къиблепатан гъукуматра пачагъдин куьмекчи, министр. *Пакадин юкъуз пачагъди, вичин везир ракъурна, и тажирдиз эвериз туна*. Ф. Гъуьлун руш. - *Пагъ! - лагъана, гъарай акъатна хандай. - Зи гафунал гаф эцигиз вун гъикъван жуьрэтлу везир я?* Ф. Акъуллу данарбан. *Везирар кардик ква къун паталди тахт*. И. Ш. Къудар... *шагъди, вичин везирар кIватIна ва къилел къавазвай къазадикай гъикI къутармишидатIа лугъуз, меслятар авуна*. З. Гъ. Лезги риваят.

ВЕЗИРВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, илери, -илера **везир тир гъал**. *Пачагъдини савдагар вичин везирвиле эцигна*. Ф. Лайихлу паб.

* **везирвал авун** гл., ни **везирдин къуллугъдал хъун**.

ВЕЗИФА араб, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) са гъихътин ятIани кар къилиз акъудунин чарасузвал, буржи. *Шаиррин везифа - чи поэзиядихъ авай тербияламишунин метлеб мадни зурбаз ачухаруникай, ада халкъдиз къуллугъ авун къвердавай виниз хкажуникай ибарат я*. А. А. Лезгийрин поэзия вилик тухунин бязи месэлайрикай. *Куьчяр ми хъун зи везифа туш. Зи везифа къелемар акIурун я*. Р. Ватан чапхунчийрикай хуьн гъар садан везифа я. Р. Чубандиз вичин суьруьда авай гъар са лапаг, гъар садан хесет чир хъана кIанда. *Абурухъ хъсан гелкъуьн, абурал мукъаят хуьн чубанвилини эвелимжи везифайрикай сад я!* А. Саид. Вергерин хъикъиф. 2) **къуллугъ**. *Гада еке везифадал хъунухъни метлеблу, тестикъ тир гъакъикъат я*. Къ. М. Дагъларин деринрин булахар. **Синонимар**: буржи, мажбурнама, ферз.

ВЕЗНЕЯР туьрк, суц.; -йри, -йра черкес чухвадин хурудал жедай тупIар хътинбур. *Хурун къве патани везнеяр авай мичIи магъутдин чухвани хутIунна, ам вичин кIвачерик вегъена*. А. А. Пад хъайи рагъ.

ВЕК урус, суц., □; -ди, -да сад-садан гуьгъуьналлаз виш сеферда физвай 12 вацран вахт. *Сулеймана вичин шиирар XX векдин лап сифте йисара кхъиз башламишна*. А. А. СтIал Сулейман. **Синонимар**: асир, виш йис.

ВЕКИЛ туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) са нин ва куьн ятIани терефдин, патан кас. *И къад йисан вахтунда чи миллетдин векилрикай алимар, шаирар, духтурар, инженерар, артистар хкатнавай*. Гъ. Къ. Четин бахт. *Зазни якъин хъанва: гъар са пеше адан векилри пухлу ийизвачтIа, маса садавайни адал леке гъиз жедач*. Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз. *Зи са дуст писатель, Къавкъаздин гъвечIи халкъаририкай садан векил, къецепатан са уьлкведиз фена хтайла, ада заз сугъбетна...* А. Къ. Халкъ. *Милли чIаларин векилрин гъалар писди хъана: са дарискъал аудиториядиз кIватI хъайибуровай ина фикириз, гъил юзуриз хъунухъ мумкин тушир*. Гъ. Къазиев. *Ихътин олимпиада жедани?* // ЛГ, 2002, 26. IV. *Амма бязи тухумрин тIварар абурун векилрин къилихриз килигна эцигнава*. С. Муслимов. ЦицIигъ-наме. 2) **суддал са нин ва куьн ятIани тереф хуьдайди, адвокат**.

* **векил хъун** гл., *вуж нин; никай нин са нин ятIани терефдинди хъун*. *Цийи хизан атанмаз, ам са тухумдин тIварунихъ язавай ва гъа йикъалай адакай хуьруьн майишатдин векил жезвай*. С. Муслимов. ЦицIигъ-наме.

ВЕКИЛВАЛ суц.; -или, -иле; -ер, -ери, -ера **векил тир гъал**. - *Зун чи тракторист Мирзедин векилвал гваз атанвайд я*. З. Э. Мехъер къуьл туш.

* **векилвал авун** гл., ни нин **векилвалун**. *Зи стхади къве сефердани адан векилвал авуна*. Р.

ВЕКИЛВАЛУН гл., ни нин; -да, -на; -из, -зава; -а || -ая, -ин, -рай, -мир **векилвал тавун, векилвал тахвун, векилвал ая, векилвал хъийимир векил тир гъал къиле тухун**. *Чи вах Айишата Гъажибеган патахъай векилвалзавай*. ЛГ, 2002, 21. III. *Векилвализ Къусардинни Къубадин, Концепцияр туькIуьрзава илигна...* Х. Х. Векилвализ... республикадин «Маслигъат» гъерекатда за лезги халкъдин патай векилвалзава. ЛГ, 2003, 27. II.

ВЕКЪИ прил. 1) **еридиз кIеви, хъуьтуьлвал квачир**. # ~ чIарар, ~ мес, ~ гъилер. *Ванна гъамиша нур гуз амуькдаивал, ам вахт-вахтунда хуьрекдин содани са шумуд стIал нашатърный спирт квай къаришмадай*

жезмай къван векъи пекинал миъда. ЛГ, 2000, 20. IV. 2) куъч. **рикI тIардай**. # ~ гафар, ~ рахунар.

* **векъи хъун** гл.) **векъи гьалдиз атун**. 2) куъч. **къалмакъалдин алакъайрин гьалдиз атун**. *Гагъ жеда векъи, Дагъустан. С. С. Дагъустан.*

ВЕКЪИВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера 1) **векъи тир гьал, хъуьтуьл тушир, хъуьтуьлвал квачир гьал**. *А куьнуьдихъ векъивал авач. Р. 2) векъи рафтарвал. Бязибуру ам векъиди яз гъисабдай. Амма адахъ векъивал общественный кардив гьилледалди эгечIайла жедай. К, 1991, 14. IV. Пиянискавал лугъудай и татугайвал авторди вири гъикаяйра негъзава. Векъивал квачиз, дакIанвал авачиз. Н.Ибрагимов. ЧIалан сергъятрихъ къадар авачирди успатзава. **Антонимар:** юмшагъвал, хъуьтуьлвал.*

ВЕКЪИВИЛЕЛДИ нар. **векъивал хас яз**. *Аялрив векъивилелди рахун кутугнавач. Р. **Синоним:** векъидаказ. **Антонимар:** юмшагъвилелди, хъуьтуьлдиз.*

ВЕКЪИДАКАЗ нар. **векъивал кваз**. *ТахъайтIа вун бубади авур кардал рази тушни? - векъидаказ хабар къуна бубади. Я. Я. Агалай сандух. Шамилан гьерекатдиз дагъвияр азад авунин женгиниз хъиз къимет ганва лагъанва, векъидаказ критика авуна. К. К. Илимдин бажарагълу агъсакъал. **Синонимар:** векъивилелди, векъиз. **Антонимар:** юмшагъвилелди, хъуьтуьлдиз.*

ВЕКЪИЗ нар. **векъи яз**. *ВацIун къванер векъиз аквадач. Р.*

ВЕКЪ -и, -е; -ер, -ери, -ера 1) **чиляй экъечIдай, вичизни хъуьтуьл шуькIуь тан авай набатат**. # **векъ(ер)** ягъун, **векъер** къурурун. *Алахъна кар вилик тухуз Цазава векъ, ник кесибари. С. С. Агъа- СтIалрин калхуз. Векъ экъечIзава Пацан къузадиз, Гуьнеда цIив-цIив ийизва нуькIре. Б. С. Пурфандин вилик. 2) (гзафвилин къадарда - **векъер**) гъайванрин ем. # **векъин** марк. *БалкIанар дар варарай къенез тухвана, абурун вилик векъер вегъена...* 3. Р. ЦИийи ханлук. 3) **малариз гудай векъ гъасилун патал хкъянавай чка**. *Итимни къе векъиз фенвай. Р. Амма а вуна лугъузвай чIехи месэлаяр: инриз рекъер гъунар, векъер цунар, ятар акъудунар, заз чиз, чалай алакъдай крар туш...* Б. Гъ. Заз эвера.*

* **векъ ягъун** гл., **ни чилий экъечIнавай векъ алаф паталди дигмиш хъайила дергесдалди ва я махсус машиндалди атIун**. *Акуна-такуна аниз акъат хъувунвай маргъухъан, векъ ядай машин хъиз, азаддиз виняйгъуз эвичIзавай. Б. Гъ. Заз, эвера. Цанни цадай ада, векъни ядай, Юргъадалди балкIанни гьалдай...* А. Къ. Жуьгенар.

* **векъер-къалар** суц.; **гъар жуьредин векъер, къалгъанар**. *Къайгъу авач, за ваз вири чирда: абурун ва векъер-къаларин чIални...* Б. Гъ. Заз эвера. *Абуру, гуя чеб яргъалди ина тан тийидайди чиз, «ширх-ширхдин» ван алаз, са къатда чпин вилик акатай векъ-къал, цуьк-пеш вири чухвазвай. Б. Гъ. Заз эвера.*

* **векъин цуьквер** суц.; **чуьлдин цуькверин са жуьре**. *АтIа чебчтив агатнавай гъвечIи цуькверизни чна векъин цуьквер ва миргин пфер лугъуда. Абуру вири недайбуру я. Б. Гъ. Гъетер.*

ВЕЛВЕЛА араб, суц.; -ди, -да 1) **къалабулук, гъарай-эвер**. 2) **кичIевал, къурху**. *Эй дели-дивана, къелем яхъ гъиле, Душманрин чанда тур са велеле. Е. Э. Эй дели-дивана.*

ВЕЛЕД араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) **диде-бубадиз вичин гада ва я руш, аял**. *Ви веледни ви шийирда къекъведи. Хъсанвилин къадри фагъумиз жедач. Е. Э. Бахтсузвал. Веледдидай дуйнья дарда Мехъерин къадри вуч чир хъуй?! Е. Э. Дуйньядикай бейхабардаз. Акъуллуда вичин велед Гъич къуьзудаз пабвиле гуч. С. С. Къуьзудаз руш гун. Ватандихъ анжах са хайи веледдивай къатIуниз жедай къетIен гъава, гъавадихъни къетIен атир жеда. А. А. Къубудиз яд къевезва. Дугъри я, адахъ къе паб ава. Амма адаз залай гъейри велед авач. 3. Р. ЦИийи ханлук. 2) куъч. **инсан**. *Лезги чилин веледарни телеф жезвай женгерин шикилар акъван ачухдиз гъакъикъатдив къадайвал чIугунва хъи, шаир военный пешекар-художникдив гекъигиз жеда. Н.Ибрагимов. ЧIалан сергъятрихъ къадар авачирди успатзава. **Синонимар:** аял, бала.**

ВЕЛЕДСУЗ прил. **велед авачир, велед тахъай, велед тежер**.

ВЕЛИ кил. **ВАЛИ**.

ВЕЛОСИПЕД урус, суц.; || **ВЕЛИСИПЕД** рах.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **вичел ацукъна кIвачералди гьерекатдиз гъизвай къе чарх квай улакъ**. *Гила ада шегъердин и къил, а къил гъа велосипеддал алаз язавай. Я. Къафаров. «Машаллагъ, машаллагъ». - Дах, гила вуна заз велосипед къачудани? А. Сайд. Яру хъайи чин.*

ВЕНЕРА урус, суц.; -ди, -да 1) **экуьнин гъед**. *Зи кIани яр -экуьнин гъед. Венера хъел хъанай, вич къунач лугъуз фикирда. Б. С. Бейкеф жемир. 2) (чIехи гъарфунилай - В) **дишегълидин хас тIвар: Венера**. **Синонимар:** Зуьгъре гъед, экуьнин гъед.*

ВЕРВЕЦI прил. **турпуцI, элкъвей яцIу (аял)**.

* **вервецI хъун** гл. **луьх пиян хъун**.

ВЕРГ фарс, суц.; -еди, -еда; -ер, -ери, -ера 1) **кудай пешер, тан авай набатат**. # **таза ~ер, акъахай ~ер; ~ерин хъикъиф, ~ерин афарар; ~ер атIун, ~ерин хъикъиф авун, ~ерин афарар чурун [авун]**. *Вуна гайи кудай вергни Ни лугъудай некъи тушир. Ш. Къ. Гъар юкъуз вун... Насибатаз салан къерехда, жугъундин кIане экъечIнавай вергер акуна... А. Сайд. Вергерин хъикъиф. Са заз мад дурнайри гатфар хкидач, На чрай вергерин афар хкидач... 3. Къ. Тухурла, диде, вун... 2) **вергер экъечIнавай чка**. *ГъвечIи вахаз жеда къизил кукIушар алай гада, амма чIехи вахари аял пекерик кутуна вергериз гадарна... Ф. Пуд руш. - Я руш, вахъ вуч**

хъанва? Ви а вергера вуч азар ава?.. А. Сайд. Вергерин хъикъифар.

* **вергерай** [валарай] **экъечІна рекъеллайдаз къван гун** гл., ни **тахсиркар вич яз, дугъридак тахсир кутун**

ВЕРГИ туърк, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра илгъам, гъевес, алакьун. *Верги гана, ашукъ хъанвай чилел ам. М. Алпан. Верги гун.*

ВЕРДИШ прил. **гъилив хвенвай**. *Вердиш кард хъиз эгечІда вун. Уъркуътмиш жез къекъечІда вун. Е. Э. Я бахтавар.*

* **вердиш авун** гл., ни **вуж-вуч** 1) **са гъихътин ятІани гъерекатар ийиз чирун** 2) **ни вуж, вуч нив сада масад** (инсанди инсан ва я гъайван) **вичихъ галаз къурхувал авачиз рафтарвилер ийидай гъалдиз гъун.**

* **вердиш хъун** гл., **вуж квев||квехъ са гъихътин ятІани гъерекатар ийиз чир хъун.** *Ам муътІуьгъ жеч, эхир жув вердиш жеди. С. С. Пис папаз - Чун датІана инрин тарифар ийиз вердиш хъанва. Б. Гъ. Заз эвера. Играми дуст, вердиш хъухъ вун текдиз, А вердишвал герек жеда ваз сура. А. Къ. Са вуч ятІани...*

ВЕРДИШАРУН // **ВЕРДИШУН** гл., ни-куъ **вуж-вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; вердишар** || **вердиш тавун, вердишар** || **вердиш тахвун, вердишар** || **вердиш хъийимир** 1) **сада масад** (инсанди инсан ва я гъайван) **къурхувал авачиз са вуч ятІани чирун.** *Пакамахъ къарагъайла, къайи цъй беден чуъхуън - им заз адет хъанвай кар тир ва гилани яз ама. И карди зи беден мекъивилиз дурум гъуз вердишарна. М. Ш. Рагъ къаршиламишзава. 2) **табиярун.** **Гъар атайда чун вердишар ийиз, гъиле къуна лашар.** С. С. Гъуьрият.*

ВЕРДИШВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера 1) **гъамишалугъ хъанвай гъерекатар; 2) алакьун.** *Играми дуст, вердиш хъухъ вун текшив, А вердишвал герек жеда ваз сура. А. Къ. Са вуч ятІани... 3) **нихъ, квехъ кукІун.***

ВЕРЕВИРД суц.; -ини, -ина: -ер, -ери, -ера **фикир(ар).** *Сулейманан веревирдер Лугъунар я ихътин бейтер. С. С. Къафкъаз. Гафар хъсан, амал чІуру, Герек туш а веревирдер. С. С. Колхоздик какахъ тавуна амай юлдашир.*

* **веревирдер авун** гл., ни **фикир(ар) авун.** *И дуъньядин чІулав дердер. Гъикъван ийин веревирдер... Е. Э. Дуъньядикай кеф тахай кас. Ийидай къван веревирдер, Гъални хъана жуван бетер. С. С. Туб сара къаз. Царуди хъиз, Чигалидини Вичи-вичик гъар жуьре веревирдер ийизвай. Б. Гъ. Заз эвера. Вичи-вичик веревирдер авурдалай къулухъ, ада фена Сулейманаз лагъана... Я. Къафаров. Автомат.*

ВЕРЕВИРДУН гл -да, -на; -из, -зава; -а || **ая, -ин** || **ийин, -рай** || **авурай, -мир** || **ийимир; веревирд тавун, веревирд тахвун, веревирд хъийимир са вуч ятІани чириз вичи-вичик фикирар авун....** *ГъинвачІани складчи Къафаранди я, - веревирдзавай Нуралиди. М. Б. ЦІийи мискІин.*

ВЕРЕМ араб, суц.; -ди, -да 1) **куьгъ. чухутка, туберкулез; 2) куьч. азаб, азиат, икрагъ, гуж(ар).**

* **верем авун** гл., ни **вуж икрагъ авун.**

* **верем хъун** гл., **вуж никай-квекай икрагъ хъун, гужар акун.** *Зун адакай верем хъанва. Р.*

ВЕРЕМАРУН // **ВЕРЕМУН** гл., ни **вуж; -да, -на; -из, -зава; ая** || **-а, -ин, -рай, -мир икрагъун.** *Сад ичкиди - ахмакъ ялда - веремна, Сад акъудна - ариф ялда - чешнедиз. И. Гъ.*

ВЕРМИШЕЛЬ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **шуькІуь элкъвей форма авай кинийрин са жуьре.**

ВЕРС суц.; -ини, -ина; -ер, -ери, -ера **мензил яргъивилихъди алцумдай уълчме, са километр къван мензил.** *Вичин къилих фагъумайтІа, Виш версинин яргъаз кІанда. С. С. Акъул жуваз аваз кІанда. Шегъердилай элкъурнавай паруйрин яргъивал саки къанни цІувад вере я. З. Р. ЦІийи ханлух. Гъатта инлай, Тамам къве версинин мензилдай, адан юкъвалай виниз къеџилзавай бедендилай, хкадарзавай каџер хъиз, мускулар чир жезвай. Б. Гъ. Заз эвера. Мензилдин къилив агакъдалди са тІимил рехъ амай: Мискискарин юхуш ва эниш, Гъурун кІам, Вад-ругуд версиниз экІанавай багъбустан авай Кал. А. А. Къубудиз яд къвезва.*

ВЕРСТКА суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра **газетдин материал типографиядин машиндал чапдайвал гъазурун.**

* **вёрстка авун** гл. **газетдин материал типографиядин машиндал чапдайвал гъазурун.** *Газет кІватІдай, вёрстка ийидай ва чапдай акъуддай кар чидай пешекарар авачир. Г. Ханов. Абадлувални агъваллувал патал*

ВЕРТОЛЁТ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **чилелай тикдиз хкаж хъана цавай фидай улакъ.** *Ахпа - аэродромдин гегъениш мензилар, чилел ацукънавай, цавуз чукурзавай, гъакІни цавай эвичІнавай, къилел фарфалагар алай вертолетар. А. А. Пад хъайи рагъ.*

ВЕРХ суц.; -и; -ер, -ери, -ера **рикІиз ухшар пешер жедай, к лацу вая мичІи рангадин тан авай тар.**

ВЕРХИ // **ВЕРХИН** прил. 1) **вичел пешер жедай, лацу ва я мичІи рангадин тан авай.** *Сифтени-сифте цІвелин, макъун, амма вацІун а пата авай гъулцин ва верхин тарари ам гъич саймишини ийизвачир. З. Э. ВацІал къеб. Сифте къавахдин тарари пеш ахъайда, ахпа - верхи тарари. З. К. Тебиат чирун. 2) **вичел пешер жедай, лацу ва я мичІи рангадин тан авай тарцин.***

* **верхи кул** [ккул] суц.; **кІеви ва таб гудай валарин хилерикай раснавай кул.** *Гъаятрал ракъиник малхебни акъуднава, къайгъудар иесийри абурун далуяр, къвалар ва керкІетІ къунвай кешер хашавралди, верхи куларалди михъзава. Гъ. Къ. Четин бахт. Верхи кулни гъаз агъил дишегъли -Диде къведа. А. Къ. Хукац-Ханум.*

ВЕРХЪ суц.; -и; -ер, -ери, -ера къавахрин са жуьре. Рушар хъиз ви гуьрчег я верхьерни... А. С.

ВЕРЦИ прил. ширин тIям авай, тIямлу. # ~ чуьхвер, ~ ич, ~ машмаш, ~ ципицI, ~ хуьрек. **Синоним:** ширин. **Антоним:** тукьуьл.

* **верци авун** гл., ни-куь вуч верци гьалдиз гьун.

* **верци хьун** гл., вуч верци гьалдиз атун.

ВЕРЦИВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илери верци тир гьал. Ша, ша лугьуз вилеривди ялзава, Фин, фин лугьуз рикIи завди къалзава, Акурбуру верцивилел чIалзава, Ам вирт яни, куьнуь яни, низ чида? С К. Низ чида? **Синоним:** ширинвал. **Антоним:** тукьуьлвал.

ВЕРЦИВИЛЕЛ (ДИ) нар. верцивал хас яз. Ша, ша лугьуз вилеривди ялзава, Фин, фин лугьуз рикIи завди къалзава, Акурбуру верцивилел чIалзава, Ам вирт яни, куьнуь яни, низ чида? С. К. Низ чида? **Синоним:** ширинвилелди, верцидаказ. **Антоним:** тукьуьлдиз.

ВЕРЦИДАКАЗ нар. верци яз. **Синоним:** верцивиледи, ширинвилелди **Антоним:** тукьуьлдиз.

ВЕРЧ суц.; -чре, -чре; -рчер, -рчери, -рчера 1) кIвалин къушарикай дишиди. # ~чрен кака, -чрен цIакул, ~чрен цицибар, ~чрен муг; верчерин куз, верчер къурал ацукьун; ~чре цицибар ахъайна; ~чре къакъра язава. Ада верч къарагъарна какаяр гьисабиз башламишна. А. Сайд. «Чуьнуьх гумбатI». Къизперициз къуьтIкъуьтI ийизвай верч акуна: А. Сайд. «Чуьнуьх гумбатI». Са кIекрени къве вечере, дишегьлиди, кIалар гьалчиз, киш лугьуз гъарайзаватIани, катни тийиз, гъаясузвилелди къуьл незвай. С. Рамазанов. Фан къафун гишинвал я. - Захъ Гъуьлуьз фидай мажал авани, чан вах? Инал къав гьалддай тевле алама, куьра хадай кал ава, анал къуьртIуь верчериз какаяр кутуна кIанзава... С. М. Цицигъ-наме. 2) тIуьн патал рганвай кIвалин диши къуш. За ваз, атIа куь мехъерик са гьуьндуьшка къван верч гъанай. С. Муслимов. Цицигъ-наме. Хунчайрани авай гъа: иситIаяр, мехIуьт, шуьреяр, гузанияр, нутIуф, рганвай верчер ва маса ширинлухар. Н. Медиков. Яран сувар меркезда.

* **верч какайрал ацукьун** гл. цицибар ахъаюн патал верч тайин вахтуналди какайрал ацукьун. кака галай ~ хъиз <хьун>, муг квахъай ~ хъиз <хьун>, къавалай верчер фейиди хъизни тахьун, къуьншидин ~ къаз хъиз акун, тамун.

ВЕРШИН // **ВЕРШИ** прил. къавах тарарин жуьрейрикай садан. Я бахтавар къайи булах, Кьилел верши ттарар кIанди... А. Ф. Риза... Я къилихъни вершин тарар гвачир. И. Асл. Дагъдин чешме.

ВЕСИ араб, суц.; -ди; да; -яр, -йри, -йра рекъизвайда вичелай гуьгъуьнай яшамиш жезвай мукьва-къилийриз (тухумдиз, элдиз) къилиз акъуда лагъана ийидай тавакъу. # бубадин ~;~ тун, ~ къилиз акъудун; Тикрарзава элдиз веси: Къагъриман хъуй гъар са лезги. Н. С. Шарвилидин веси. Са веси ава захъ инсанриз вири... И. Ш. Кьудар... амма, вич рекъидайла, гъилер ачухдиз туна, кучудунин веси тур Александр Македонский... Гь. Гьемзетов. Абдулбари Магъмудовакай гаф.

* **веси авун** гл., ни низ вуч; са вуч ятIани къилиз акъудун, тамамарун тавакъу авун... Гъасан Алкъвадариди вичин хъиз веси авунай: "Эй жегьил, гъахъ ва дуствал гъамиша вине яхъ ". М. М. Виш йисарин имтигъан. Вичин гьал къвердавай тис жезвайди къатIай Инжиханума вичин рушаз веси авуна. М. Алимуратов. Девирдин шикилар.

* **веси гун** ни инсан къейила, кIвалинбуру адан руьгъдиз бахш яз гудай тIуьн. - Бес къуд-вад кас хизандиз, весини гайшла, вуч амукърай? А. Ф. Бубадин веси.

* **веси-сала** суц. рекъизвайда вичелай гуьгъуьнай яшамиш жезвай мукьва-къилийриз (тухумдиз, элдиз) къилиз акъуда лагъана ийидай тавакъу. Дадаша вичин гаф давамар хъувуна: - Заз жуван весисала лагъана куьтягъиз кIанзава... А. Ф. Бубадин веси.

ВЕТЕГА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра балугъар къадай бригада ва ам авай чка. Садбуру лагъана, бес, ам ветегайриз фена... А. Ф. Риза. - Бубади вун чан хва Мислим, чIехи хъайшла, балугъар къаз ветегадал ракъурда. З. Э. ВацIал къеб. А вахтунда ветегадал ихътин техника-затI алачир... Къ. М. Маяк Саимат. Са сеферда мукьва-къилияр тир Вагъабни Сейфуллагъ ветегадиз кIвалахар ийиз фида. С. М. Цицигъ-наме.

ВЕТЕРАН урус, суц., 0; -ди, -да; -ар, -ри, -ра зегъметдин са тайин рекъяй еке тежрибалу ва я Ватандин Чехи дяведа иштарак авуналди гъуьрмет авуниз лайихлу, яшлу кас. Зегъметчи ветеранди насигъатчивилин кIвалахни тухузва. ЛГ, 2000, 29. III.... государстводин законрал асаслу яз, чун, Ватандин Чехи дяведин инвалидар, ветеринар - вири улакъра пулсуздаказ тухузвайди я. ЛГ, 2000, 14. XII. Ветеранри къе са югъ къачузва: Душмандив гвай эхиримжи тепе хъиз. М. Б. Итимрин гатфар. Пенсияда авай ветерандин пеше жегьил несилдиз ватанпересвилин, халкъарин дуствилин алакъа яр мягъкемарунин тербия гун я. ЛГ, 2003, 16. I. * **Ватандин Чехи дяведин ветеран, Зегъметдин ветеран.**

ВЕТИ суц.; -ре, -ре; -ер, -ери, -ери куьлуь лувар авай, тIар жедайвал кIасдай гъвечи гъашарат. # ~ерин луж; , ~тIрен пIив, агъу алай ~. Гатуз ветIери кIасиз ахвар вугудач. Р.

* **ветIрайни къун тавун** гл., ни вуьж-вуч; низ-квез ятIани гъич са фикирни тагун.

* **ветIрай [акун] къун** гл., ни вуьж лап манасуз са шей хъиз акун, къун. На лугьуди, адаз гъаким яр ава, Къвалав гвайбур адаз ветIрай аквазва. А. Къ. Дишегьлияр.

ВЕЧЕР урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра мярекат, межлис (нянрихъ, йифиз тухудай). *Вечер шаддаказ кьиле фена. Атанвай мугьманриз музыкантри тамамарай макъамар, аялри ягъай манияр, авур кьуьлер бегенмиш хъана.* ЛГ. 2000, 6. IV.

ВЕЧРЕ, ВЕЧРЕН, ВЕЧРЕЗ **верч** гафунин падежрин формаяр. *Кил. ВЕРЧ.*

ВЕШРЕШ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра атIуз-атIуз ш-ш-ш-ш ийидай ванцин сесер. *Веширешидин ванци зун ахварай авудна.* Р.

ВЕШРЕШУН гл.; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; *веширеши тавун, веширеши тахвун, веширеши хъийимир веширешидин ванер авун, веширешидин сесер акъудун.*

ВИ¹ **вун** тIварцизвездин талукъвили падеждин форма. *Кил. ВУН.*

ВИ² **иви** гафунин рахунрин вариант. *Кил. ИВИ.*

ВИ³ суф. хуьруьн, шегьеррин, уьлквейрин тIварар тир существительнийрикай цIийи гаф арадал гъизвай суффикс: *Миграгъ + ви - миграгъви, КъенIур + ви - КъенIурви; Магъачкъала + ви - магъачкъалави.*

Синоним: жув.

ВИДИ (ВИД *рах.)* тIв-эв. нив рахазватIа, гъадан. *Бес зиди вун, видини зун тушни, яр! Е. Э. Тушни яр? На халкъ авур*

*лукIар *иес Вун я, гьелбет, Вид я къадар.* Е. Э. Фана дуьнья, вавди я зун. *Дуьз кугъун я вид и бейтер.* С. С. Январдин къанни сад.

ВИЖДАН араб, суц.; -ди, -да; *Вичи-вич тухудайла ва масадбурухъ галаз рафтарвал ийидайла, дуьздал акъатдай, гьурмет авуниз лайих кьилих. Абур, намус, гъая, виждан рикIел гъваши.* Е. Э. РикIел гъваш. *Вичиз акур ва къатIай крари Сулейманан виждан мягъкем авуна, адак мердвал, намуслувал, гъахълувал, къанажагълувал, кесиб агъалийрин патахъай рикI кунин руьгъ кутуна.* А. А. СтIал Сулейман. *За руьгъдикай фикирзава... Худа, за ваз зикирзава: Мягъкем ая виждандал зун И уьмуьрдин зинданда зун.* А. Къ. Туба ва я руьгъдин поэма. *Ярар, дустар, рикIел хуьх на, Вилер даим рекъел хуьх на. Бармак ми хъиз кьилел хуьх на Хвена жуван намус, виждан, Кхъихъ мани, Асеф Мегъман.* Ас. М. Кхъихъ мани. **Синонимар:** *намус, ягъ.*

ВИЖДАНЛУ *прил.. виждан авай. Зи дуст гзаф вижданлу итим я.* Р.

* **вижданлу хъун** *вуж виждан авайди хъун.* **Синонимар:** *намуслу хъун.* **Антонимар:** *ягъсуз хъун, виждансуз хъун..*

ВИЖДАНЛУВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илери **вижданлу тир гъал.** *Адан (Къуьчхуьр Саидан. - А. Г.), вижданлувилел бажарагълувилел за дамахзава.* З. Ф. Шехъзава рикI. **Синоним:** *намуслувал.*

Антонимар: *ягъсузвал, виждансузвал.*

ВИЖДАНЛУВИЛЕЛДИ *нар.* **вижданлувал аваз.** **Синонимар:** *намуслувилелди.* **Антонимар:** *ягъсузвилелди, ягъсуздаказ, виждансузвилелди, виждансуздаказ.*

ВИЖДАНЛУДАКАЗ *нар.* **вижданлувал хас яз.** **Синонимар:** *намуслувилелди.* **Антонимар:** *ягъсузвилелди, ягъсуздаказ, виждансузвилелди.*

ВИЖДАНСУЗ *прил.* **виждан авачир.** # ~ итим, ~ дишегъли. **Синонимар:** *намуссуз, ягъсуз.* **Антонимар:** *, вижданлу, намуслу.*

ВИЖДАНСУЗВАЛ суц.; -или, -иле **виждан авачир гъал.** *Виждансузвал арадай акъудиз алахъзава.* Р. **Синонимар:** *ахлакъсузвал, намуссузвал, ягъсузвал.* **Антонимар:** *намуслувал.*

ВИЖДАНСУЗВИЛЕЛДИ *нар.* **виждансузвал аваз..** **Синонимар:** *ахлакъсузвилелди, намуссузвилелди, ягъсузвилелди.* **Антонимар:** *вижданлувилелди, вижданлудаказ, намуслувилелди.*

ВИЖДАНСУЗДАКАЗ *нар.* **виждансуз хесет(ар) хас яз.** **Синонимар:** *ахлакъсузвилелди, вижданлувилелди, намуссузвилелди, ягъсузвилелди.* **Антонимар:** *вижданлувилелди, вижданлудаказ, намуслувилелди.*

ВИЖЕ * **виже атун** гл., *низ вуж-вуч герек хъун. Дергес мад заз виже къведач.* Р.

* **виже къведач** *кIус 'са кар, гьерекат кьилиз акъудун ва я са вуч ятIани авай гъалда тун мумкин туш' манадин ибара. - ИкI виже къведач, юлдашар. Авун лазим я гьерекат, ТахъайтIа къанни вад гектар Куьтягъ жедач, фида ферсет.* А. Ф. Эм-Тэ-Эс. *Инсанди пакадин югъ рикIелай ракъурна виже къведач.* З. Э. *Акун тавуна виже къвезвачир.* Б. Гъ. *Заз эвера. Уьмуьр четин шей я, чан хва. Гъасифте кьилиз атай фикирдиз, фагъумсузвилелди, рехъ гана виже къведач.* Я. Я. *Агалай сандух. Надир квейи гьуьлягъдиз килигна. Ам дуьздал туна виже къведач: тIветIвер алтIушна зегьер чукIур хъийида.* А. Сайд. *Хайи гичин. Мад ихътин гъал давам хъуниз эсиллагъ рехъ гана виже къведач.* К, 1981, 25. Х. *Мусурман гъич саданни лукI хъун лазим туш ва ада гъич мусурмандизни харж гана виже къведач.* ЛГ, 1992, 25. IV.

ВИЖЕВАЗ *нар.* 1) **хъсан ерида аваз.** *Ина, столар сад-садав агудна, гзаф инсанар ацукънавай ва вирида вижеваз алукIнавай.* А. Фет. *Теквен. Гъилин зегьметди инсандин сагъламвал вижеваз мягъкемарда.* З. К. *Пебиат чирун. Цавун юкъваз мукъва жезвай ракъини вижеваз чими ийизвайтIани, герен-герен чинрихъ галукъзавай шагъвардин лепейри зегьемвал алудзавай.* Б. Гъ. *Заз эвера.* 2) **къадардиз гзаф.** *Цивилизация*

акунвай лезгиди эрекь гадарай юкъуз вижеваз хъванвай. Ф. Б. Цивилизация акунвай лезгидин къиса... Исадин къилиз Вижеваз са кIар чукъвена. Ш. Ю. «Кукудин» къимет. ТIвалар-тIвалар марфни къвазва вижеваз... Ш. Ю. Алапатдин таж. **Синонимар:** вижевайдиз, вижевайдаказ.

ВИЖЕВАЙ прил. са нукъсанни квачир, вини дережадин ери авай. - Къала кван, парторгди, зададим гыляй клеенка къачуна, ахъайна. О-гъо-о-о! Им лап бегъем затI я хьи!.. Вижевай цIилерни ква. Б. Гь. Заз эвера. Гъаидан кIаникни вижевай са кровать ква. Гь. М. Гезентидин эхир. Ингъе, чан вах, и хуьруьн универмагдай са вижевай лацу келегъа маса къачунва. А. Р., Я. Я. Хендедадин мехъер. ВикIегъвиллиз табий хъайи Руш экъечIна вижевай. А.. С. Пуд игит. Жумарт лугъуз дагълара Са кас хъана вижевай, Амалдарни тушир ам, Я ахмакъни хуьревай. А. С. РикI ва жибин. **Синонимар:** иер, кутугай, хъсан. **Антонимар:** абурсуз, эйбежер.

ВИЖЕВАЙБУР вижевай прилагательнидикай арадиз атай существителнидин гзафвилин къадардин форма. Кил. **ВИЖЕВАЙДИ.**

ВИЖЕВАЙДАКАЗ нар. вини дережада, лап хъсандиз. Амма Жаватаз са зат.'ни ахквасмачир. Ам лап вижевайдаказ къаю къунвай. Далу тахта хъиз хъанвай. Гь. М. Хаяр.... гъакъикъатдани адан папаз вижевайдаказ тади гузвай. А. Эсетов. Къел тIуьрда ядни хъвада. **Синонимар:** вижеваз, вижевайдиз.

ВИЖЕВАЙДИ суц.; -да, -да; -бур, -буру, -бура нукъсанар квачирди, хъсан хесетринди, иерди.. Хасият тийижири хамда Лугъуда ваз вижевайди. Х. Т. Пис папаз.

ВИЖЕВАЙДИЗ нар. хъсандиз. **Синонимар:** вижеваз, вижевайдаказ.

ВИЖЕСУЗ прил. герек авачир, виже къвен тийидай. Заз чиз, инал мад алава баянар хгун вижесуз кар жезва... Ф. Н. Шаирдин яратмишунрин ирс ва текстологиядин уьлчмедай ана кIватI хъанвай месэлайр. Гъар гъи дин гвайбурун хъайитIани адалатсуз гъукум вижесуз кар тирдан гъавурда туна. ЛГ, 1992, 25.1V. **Синоним:** герексуз. **Антоним:** чарасуз.

ВИЖЕСУЗБУР вижесуз прилагательнидикай арадиз атай существителнидин гзафвилин къадардин форма. Кил. **ВИЖЕСУЗДИ.**

ВИЖЕСУЗДАКАЗ нар. вижесуз ери хас яз.

ВИЖЕСУЗДИ суц.; -да, -да; -бур, -буру, -бура герек авачирди. Вижесуздан къил къамир. Р.

* **вижесузди авун** гл., ни никай-квекай вижесузди тир гъалдиз гъун.... закай ваз уьмуьр вижесузди ийидай агъур, нагъакъан пар жеда. Къ. М. Дагъларин деринрин булахар.

ВИЗА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -ра, -йри 1) чIехидаз кхъенвай документдал ада къабулнавай къарардин шагъидвалзавай къул. ~ эцигун. 2) маса гъукуматдиз фидай ва ана жедай ихтиярдин документ. ~ къачун.

ВИЗИ суц.; -ди, -да аялрик жедай куьлуь тварар акъатдай азар. Зи аялдик визи ква. Р.

ВИК суц.; -кIини, кIина; -кIер, -кIери, -кIера арабадик маларин гардандал жедай алат. Пеленгдиз, викиник квай яцар вилик кутуна, цан цазвай инсан акуна... Лезги халкъдин махар.... туьрез викинихъ вегъенвай яцар, гагъ гуьнейрал хкаж жез, гагъ къузайрай эхвичIиз, яваши-яваши физвай. Гь. Къ. Четин бахт. Эхирни алгъана килигайла, адаз викиник кутIуннавайди кал тирди акуна. С. Муслимов. Цицигъ-наме. ВикIинай кIар акъудзава, Хевелагар Патав чилел авудзава. Ш. Ю. Муьгъуьббат викиник. * **гъуьлни паб са викиник квай яцар я.**

ВИКIЕГЪ прил. 1) кичIевал авачир. Пагъливан хъиз викIегъ гада... М. Алпан. Алпаб. Им чун хътин викIегъ итимрин гъатнавай давла я. З. Р. Цийи ханлух. Гъилер къунай Цналдила тир викIегъ руш Наташа Садикъовади гъалибвал къазанмишина. Ш. Шабатов. Шад гълара къейдна. КIубан викIегъ, тIурфанрихъай, я йифехъай, я вагъшидихъай кичIе тушир дирибаши рикI авай инсан хъун лазим я! А. Сайд. Къисас. 2) **зиринг, къеврегъ.** **Синоним:** жуьрэтлу, къучагъ. **Антоним:** кичIе, зайиф.

* **викIегъ хъун** гл.; кичIевал авачир гъал хас хъун.

ВИКIЕГЪВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера 1) кичIевал авачир гъал. Халис игитдиз вичин викIегъвиликай хабар жериди туш. З. Р. Веси. Талейран тушитIани сиясатда вун, ВикIегъдаз викIегъвал гъикъван хас ятIа, Женгерани ам гъакI халис къучагъ я. И. Ш. Къудар. 2) **зирингвал, къеврегъвал.**

Синоним: жуьрэтлувал. **Антоним:** кичIевал.

* **викIегъвал авун [къалурун]** ни кичIевал авачиз кар къилиз акъудун. Аллагъди чи бахтар ахъайнава, чи викIегъвал къалурдай макъам хъанва. З. Р. Цийи ханлух.

ВИКIЕГЪВИЛЕЛДИ нар. викIегъвал хас яз. Чин халкъдихъ элкьуьрна, викIегъвилелди, са куьнихъайни кичIе тушиз, пачагъдиз ида лугъуда... Ф. Далалубегъли. Эхъ, къари, -лагъана Рамазанди викIегъвилелди. - Зун гъахъ гвайбурун терефдар я. З. Э. Куьгъне кавхаяр пIуртI. Аслан хъана, къуршахар Къазва викIегъвилелди. Ш. Ю. Зи алакьунар. **Синонимар:** викIегъдаказ, викIегъдиз. **Антоним:** кичIевилелди, кичIедаказ, кичIез-кичIез..

ВИКIЕГЪДАКАЗ нар. викIегъвал кваз. Капитанди тежрибалу, камаллу ВикIегъдаказ ам мурадрихъ тухузва. Ш. Ю. Гъуьл ва гиме. Сулейманани... инсанрин гъакъикъи суьретар викIегъдаказ шишралди гуз хъана. А. Гъажимурадов. Вуч хъайитIан, викIегъдаказ уьмуьрдиз килиг, Гапур гъиле хцидиз яхъ душмандин

вилек. Н. С. Рагъ хъиз цавуз экъечІнава... Чехи шаир... Мегъарамдхуъруьн районда яшамии жезвай са бязи ксарин куьмекдикай вилегъдаказ менфят къачузва. ЛГ, 2001, 1. XI. **Синонимар:** вилегъвилелди, вилегъдиз. **Антоним:** кичевилелди, кичедаказ, кичез-кичез.

ВИКІЕГЪДИЗ нар. вилегъ гьалда аваз. Бутай гъиле авай аса вилик пата акІуризакІуриз, дирибашвилелди рекъе гьатна. Къ. М. Хайи чилин таватар. КІанивилевай КІандатІа чара, Полни вилегъдиз къабула куьне. Ш. Къ. КІанивилин тІал. **Синонимар:** вилегъдаказ, вилегъвилелди. **Антоним:** кичевилелди, кичедаказ, кичез-кичез..

ВИЛІ суц.; -и, -е; -ер, -ери, -ера 1) инсан, гъайван, къуш тІебиатдиз килигдай орган. Мез ви лал я, япар биши, вилер кур. Е. Э. Дерван, гъей. Нерин кІвенкІвелей айнаяр алудайла, уьткъем, хџи нурар авай, чебни гъакъекъар хътин чІулав вилер малум хъана. А. А. Пад хъайи рагъ. 2) пенжердай кІвализ экв атун патал гуьзгуь твадай паярикай сад. Пака юкъуз акурвал, куьчедихъ галай дакІарра хун тавур са вилни тунвачир. М. Б. Зун къенвач. 3) пичинин чинай цІай авай къен аквадай чка. Личин вилел чайдан эциг. Р. 4) муькъуьн даяхрин ара. Къасумхуъруьн куьгъне муьгъ, ЦІерид вилин муьгъ! М. Б. Муьгъ.

* **вил аваз хъун** гл., нин кве кІан хъун, са шей жуванди хъун патал фикир авун. Юкъ аватай эвел заман, Чи винелай лаш кими хъанач! Хазинада вилер аваз, Чи месерик чаз чими хъанач. Ф. Арзачидиз зеведши Шихован вил рушиватда авайди чизва. А. М. Чан гъилияй гъилиз.

* **вил акъадарун [кІвадарун]** гл., ни нйи-къвй са гъихътин ятІани гъисс, фикир аваз килигун. Абуру хуъруьн вилик квай тамун къузадай вил акъадарна. З. Э. Йифен тІурфан. **Синонимар:** вил аладарун, вил кІвадарун.

* **вил акъатун** гл., рах., нин нихъ-къехъ кІвелей кІан хъун, муьгътеж хъун. Акъатзава фахъ зи вил, Агакъзавач адахъ зи гъил... К. А. Акунач. **Синонимар:** вил галаз хъун, рикІ акъатун, рикІ цІурун.

* **вил(ер) акъална ахъайдалди [ачухдалди]** нар. лап фад, тадиз. Ажеб затІ тушини газ! Вил акъална ахъайдалда къажгъанди хъуткъутІ яна чайникди макъмар яда. З. Э. Муьгъуббатдин цІелхем. И арада Мердана... вил акъална ахъайдалди вич къилелай башламини кІвачерал къван, як ва парталар бижгъер-бижгъер авуна ягъай вагъшидин зирингвал ва къуватлувал рикІел хкана. Къ. М. Сирлу вагъши. Алай девирдин куьмекчийри вун вил акъална ахъайдалди зи ватандиз агакъарда. Гъ. Къ. Лацу марал. Вилер акъална ахъайдалди ада са шумуд кваг язавай. Я. Я. Нурар ва хъенар. Гъа и мензерада акъална вилер ахъа хъийидал Къарагъда цифер. А. Ф. Дагъларин разведчикар. **Синонимар:** бапІахдин пад элкъуьрдалди, вили лупІ ийидалди.

* **вил акъалун¹** гл., ни ксун, ахвар авун. Шад руш тир вун, Бес гила вуч дерт ава ви хуруда? Йифера на вил акъалдач, Вуч гъам ава вилера. А. С. Бенешаяр ва вун.

* **вил акъалун²** гл., ни низ масад бегенмиш хъанвайди малумарун. Инсаф течир рикІ авуна таза, Лагъ, низ вуна вил акъална, Пери. Ш. Къ. Пери.

* **вил акъун** гл., нин не, кве дуьшуьшдай акун. КІвализ кам вегъенмазди, адан вил чилел алай ипекдин ягълухда акъуна. Н. А. Къве рикІин хиялар. Экуьнин михъи гъава атурай лагъана, за къарагъна пенжер ачухна. Бирдан зи вил къунишидин къавал алай кІекре акъуна. Я. Я. Нурар ва хъенар. **Синоним:** вил алуькун.

* **вил аладарун** гл. 1) ни квейла килигун (винелай хъиз, уьтери). Идриса хайи дагъларин ценерив гвай мичІи къацу тамарилай, гъеле бегъем къацу тахъанвай дагъларин кукІуирилай вил аладарна. А. М. Постунал. 2) ни нелай дикъетдивди килигун. Юлдаш директорди къил хкажна ва агъадай винелди арзачидилай вил аладарна. А. М. Пака хъша. Къадира кІвачин къилелай виниз къилин кукІвалди Буржумалай вил аладарна. А. М. Йифен мугъман. Са декъикъадин идалай вилик гъам-хажалатдик агаж хъанвай къве жегъил исятда хъвериз ва сада садалай вил аладариз акъвазнавай. Н. А. Къве рикІин хиялар. **Синоним:** вил акъадарун.

* **вил алаз авун (хъун)** гл., нин нел гуьзчивал авун, гелкъуьн. Са мус ятІани ирид лагъай класдин рушариз Ксения Михайловнади авур туьгъмет рикІел хтай Зубаржата хъел кваз нефес акъадарна килигуналди лагъана: -Эгер жуван вил алаз тахъайтІа, гъасятда гъвечІибуру хъиз са кар чІурда. И. Къ. Жегъил кандидатар. Чна квел вил ва гъил алаз ийида. З. Э. Гуьлуьн лепепар.

* **вил алаз хъун** гл., нин нел-квел. гуьзлемешун. Агъмед вил алаз акъвазна, атанач. Саимат бахдикай хъанач са хабар. А. Ф. КъатІ-къатІ авур зунжурар. Вири Суьруьа атунал вил алаз акъвазнавай. Н. А. Къве рикІин хиялар. ГъвечІи хцел Гуьлуьшанан вил алайдакай хабар хъанвай... Н. А. Къве рикІин хиялар.

* **вил алуькун** гл., нин нел-квел дуьшуьшдай акун. И арада «Колхоз чІурзавайбуруз къати жеза» лугъудай са макъаладал Асланан вил алуькна. А. Ф. Газет. **Синоним:** вил акъун.

* **вил атІун** гл. 1) нин нихъай къехъай акуна секин хъун. Къве юкъуз зун кІвале хъана. Хизанрихъай вил атІуз. И. Гъ. Куьре машгъур я. 2) нин къехъай килигуналди тух хъун (адет яз, инкарвилин формада ишлемишда). Тамашналди вил атІудач вичихъай. Шакалатдин дад къведа лап вичихъай. Х. Т. Багълара. Килигуналди абад чилиз Инсандин вил атІузвач. И. Гъ. Шарвили. 3) нин, къехъай бес хъун, кІамаз амуьк тавун. Вил атІудач дуьньядихъай -ширин я, Айиб мийир, инсан я, лагъ дустариз. Е. Э. Дустариз. Амма Эмин вичин вил атІун тийизвай дуьньяни дегии хъунихъ тамарзу тир. А. А. СтІал Сулейман. Къве юкъуз зун кІвале хъана хизанрихъай вил атІуз. И. Гъ. 4) нин нихъай (никай), къехъай (къекай) умуд атІун. Я эллер, заз

са гъакъикъат яр хъанач. Авач лугъуз вил атІудай кар хъанач. Е. Э. Ваз зи гъалдикай хабар авачни? Вил атІудач вахъай, къелем, Ярхар хъана рекъидалди. А. Ф. КъатІ-къатІ авур зунжурар. Ярдикай вил тІатІай бейгъал Касди вацІда вилерикай... Вун акъван вахтара гъина авай, я буба къей Хардал? Вун гъич дуьньяда амач лугъуз чи вил вахъай атІанвай. Къ. Къ. Чурун паб. Ибрагъим вил атІана авитобусда акъахзавай. З. Э. Луьткведа. Алидин диде-бубадин вил хъикай атІанвай. А. М. Къавахар.

* **вил ахъайиз тун тавун** гл. 1) ни, нив **инжиклу авун, секинвал тагун**. Йикъарикай са юкъуз Царламт тІвар алай са къифре вичин вири къунишириз лагъана: «ИкІ мад яшамии хъунухъ мумкин туи, къунишияр. Мастана чав вил ахъайиз тазвач, чна адалай чи пачагъдиз арза хъайитІани кхъин». Ф. Вил ахъайиз тунач ада немецидив: ТакІанвиллин ажугъ кваз лап гъевесдив цІай къаз туна самолётдив са зурба. Х. Т. Цавун пагъливан. 2) ни нив **дарвал гун, азият гун, манийвал гун**. -Манийвал гудайбур хъаначиртІа, Жабраил дах, хъсан тир. Къуттаяни Чахчиева чав вил ахъайиз тазвач. Колхоз вуч ятІа, хуьруьн майишиат вуч ятІа, хабар авач. Н. А. Вагъанда къванер.

* **вил ахъайна акъалдалди нар.**, вуч **авун лап фад, тадиз**. Бике вил ахъайна акъалдалди къунишидал фена, хабар гана хтана. З. Э. Йифен тІурфан. **Синоним: бапІахдин пад элкъуьрдилди**.

* **вил ацукъун**¹ гл., нел нин **кІан хъун, бегенмиш хъун**. Вахъ округда, вил ацукънавайди ава лугъузвай къунишияр гъахъ туитІани чидач. З. Э. Вафалу веледрин диде. Вил ацукъна садал садра. Са мехъерик Къасуман. Б. С. Къуьтхверар.

* **вил ацукъун**² гл., нин нел-квел. **бедназарди ягъун**. Таза аялдал кафтІар къаридин вил ацукъна. Р. **Синоним: вили ягъун** [атІун].

* **вил ацІун тавун [тух тахъун]** гл., нин **тух тахъун**. Дагъустандин къакъан дагълар килигуналди вил ацІурди туи. Ф. Гзаф халкъ пуч хъанатІани, залум Суьруьядин къаних вилер ацІанач. Н. А. Къве рикІин хиялар. Килигуналди азад чилиз Инсандин вил ацІузвач. И. Гъ. Шарвили.

* **вил вегъин** гл. 1) ни низ-квез **килигун**. Ада, хур ахъайна, дерин нефес къачуна, шад яз багълар тирвал чкІанвай партизанриз вил вегъена. А. И. Самур. 2) ни квез **са шей жагъурун патал килигун**. Дишегълиди автобусдиз вил вегъена, яд хабар къуна. Б. Гъ. Къарид руш. Сифижата шални пальто хутІунна ва ахпа, абур гилигдай чкадихъ къекъвез, ада кІвализ вил вегъена. Б. Гъ. Са кІвале. 3) ни, квез **фикирдиз гъун, фикирдай рикІел хкун**. Килигайла вич рахадай гафариз: ИзватІ аку ялиз гъихътин къванариз! Вил вегъена килигайла гъалариз, ВацІу гъайи ламни гъалтич вичел гъей! Е. Э. Гачал гъей. Теишигъ жезва дидедиз зун Хъихъ галаз рахазвай, Хъин уьмуьр рикІе аваз Вил вегъезвай девирдиз. И. Гъ. Алкъвадрал жив ацукънава. 4) нел-квел **килигун (винелай агъуз)**. Классдин ракІарай гъахъдайла, Надежда Михайловнади Айшадал вил вегъена. А. А. Умуд. 5) нел **чешне къачун**. Ви хътин къил авай итимри цІуд йис вилик докторвиллин тІвар къачунва. Вун къени кандидат яз ама. Жуван дуст Анварал вил вегъ. Гъ. Къ. Лацу марал. 6) гъинихъ **килигун (са къвалахъай)**. Жув-жувдин са ван хъана заз. Вегъена за гъанихъ вил. Ш-Э: М. Вежъ ягъизвайбур. 7) нелай гъалдикай хабар къун, авай гъал фикирда къун. Дуьньяда валайни кайи рикІер ава. Абурулай вил вегъ. А. М. Булахдал.

* **вил вилик къя [хукІун] тавун** гл., ни **ксун тавун**. Югъни хъана, ада вил вилик къанач. И. А. Самур. Йифиз къылай-къылиз Зайнаб бадеди вил вилик хукІунач. А. Р. Ваз регъуь тушни. **Синоним: вил кІакІ тавун**.

* **вил галаз хъун** гл. 1) нин нихъ-квехъ **акунна кІан хъун, тамарзу хъун**. Мехъер авур са вацралай Гуьлзаран отпуск куьтягъ хъана. Рушни гада садахъ садан вил галамаз гъарикІ хъуниз мажбур жезва. Н. А. Вагъанда къванер. Зи вил дидедихъ гала. Р. Вил галама къаматдихъ зи, тахсир квачиз къур бубадин... Ас. М. Гъезелар. 2) нин нихъ-квехъ **кІан хъун**. [Дилбер]. Вун хандин гъиле гъатна, хаинди ви къилел са дуьшуьш гъанвайди къатІана, зун, Дуьньядихъ зерре вил галамачиз, къисас къахчун патал залумдин мукъув фенай. Х. Т., Къ. М. Ашукъ Саид. Пакад йикъак вил галатІа, Дагъ атІутІ къе. З. Р. Дагъ атІутІ. Зал чан аламаз, вуна мехъерар авунихъ зи вил гала. Н. А. Къимет тецигай муьгъуьббат. [Зейнаб]. Жуван бицІи хтул метІерал эцигна, лайлайр ягъунихъ, пагъ, акъван зи вил гала хъи! А. Р. Я. Я. Хендедадин мехъер. Ажеб хъсан затІ я мектеб, Гъанихъ гала зи вил, диде. С. С. Дидедиз. Галамачиз уьмуьрдихъ вил, Атанвай зун къаядал. А. Къ. Галамачиз уьмуьрдихъ вил... **Синонимар: вил акъатун, вил цІурун**. 3) нин нихъ. **муьгъуьббатдин гъиссер хъун**. Эрзиман я галаз вахъ вил, Вун къаршидал алаз кІан я. Е. Э. Акваз кІан я. Чар кхъена сада заз: «Я руш, вахъ зи вил гала ». Л. Н. АгъузайтІа чІуру я.

* **вил кутун** гл., ни ник 1) **тахсиркар авун, багънаяр кутаз алахъун**. Седридик вил кутунвайбур эхи ийиз хъайи агъалийривай къуьзуь бубадал гъил чІугун эхи ийиз хъанач. Инсанрин гуьгъуьлар садлагъана дегъиш хъана. А. А. Лезгияр. Гила бес тир. Гъикъван эхда? Гъикъван намуслу инсандик вил кутаз жеда? Гъуьрмет гъикъван хуьда? А. А. Лезгияр. 2) **кІан хъун, къачудай фикир хъун**. - Орден гъич. Ам вавай садавайни къакъудиз хъижедач. Амма фермада авай яру пайдахдик чи чубанри вил кутунва. И кар ваз чир хъухъ. А. Р., Я. Я. Хендедадин мехъер. Низ чида, адак вил кутунвай шумуд аватІа. Н. И. Гъакимрин папар.

* **вил къягъун [къягъун нугъ.]** гл., ни нихъай-квехъай (никай-квекай; нугъ.) **кичІе хъун**. Жабаран чатук кІаиш худда авай, макъунал кІвенкІ ийизвай. Амма абуру тама-тара амай къачагъ-къуччагъдихъай вил къязамай. З. Э. Йифен тІурфан. Сабир вичин идарада хъун адаз кІанзавачир. Къайитмаза ахпа са арадилай ам вичин чкадал эцигунихъай вил къязавай. З. Э. Муьгъуьббатдин цІелхем. Ажузвал, юлдаш Къарибов, за

садрани хиве кърди туш, я инлай кьулухъни къадач. - Хъайила, бес, вуна квекай вил къязав? Белки, юлдаш Бабаева, вавай гьуьлуьн ихтияр авачиз гаф гуз жезвачта гьа?! Б. Гь. Къарид руш. Гьеле гьвечли члавуз санал Келзавай гадайрини кваз адакай вил къдай. Б. Гь. Заз эвера. Хъайила, бес вуна квекай вил къязав? Б. Гь. Къарид руш. **Синоним:** вил ягъун.

* **вил къекъуьрун [экъуьрун]** гл., ни кве; **са тайин мурад аваз, къаст аваз килигун.** И алахъай гатун пакамахъ Тамама инихъ-анихъ цава вил къекъуьрна. Гь. М. Ирид къаш. За дагълара вил къекъуьрна, зи яр Гуьлпери. А. Ал. Зи яр Гуьлпери. Эверунин ванцел Риза акъат тавурла, и шейтан гьикI хъана лугъуз, патакъерехда вил экъуьрдай. А. Ф. Риза. Мад Мерзият чин чуьхуьз къецел экъечIна. Сергей Степановича вич яшамии жедай Квалел вил экъуьриз башиламишна. Гь. М. Чи бахт чи гьиле ава. **Синонимар:** вил экуь авун, вил экъуьрун.

* **вил кIакI тавун** гл., ни **ксун тавун, ахвар тавун.** Экв жедалди вил кIакI тавур бубади Аминатаз вичин кьилив эверна. Б. С. Дагъвиликай риваят. **Синоним:** вил велик къа тавун.

* **вил кIвадарун** гл., ни **никай-квекай килигун, тамашун (са къаст аваз).** Бюродин членри тахсиркар, кац хьиз, рактарив акъвазнавай Мусабегакай вил кIвадарна. Б. Гь. Къарид руш. **Синоним:** вил акъадарун.

* **вил пата аваз хъун** гл., нин. 1) **авай гьалдал ва я гвай шейнавал рази тахъана, а гьал ва я шей дегишарун патал маса (чуру) рекъер жагъуриз алахъун.** За ваз гьеле вун иниз галаз къведалди лагъанай ва гила мад сеферда хълагъзава: эгер вил патаваз, къе атана пака хъфидайди ятIа, гъавая зи илгъам зай мийир. ИйидатIа, ая Квалах рикIивай. ТахъайтIа, уфт! Б. Гь. Заз эвера. 2) **шевривал, явавал авун.** Абуру вири гьа са кицIер я. А итимар тIвар алай буьнуьгатар. Абурун вил гъамииша пата авайди я. Н. И. Гьакимрин папар. Фадлай адан гьуьлуьн вил пата ава. Р. **Синоним:** вил патаз ягъун.

* **вил пата хъун** гл., нин **чуру рекъе хъун, ашнабазвиле хъун.** Чарадан зегъметдикай чуьнуьх тавуна яшамии вуж жезва? Къачун чна чи райподин председатель... Бухгалтер? Отдел кадри? Са гафуналди, патан гьил квачирди авач, пата вил авачирдини. С. КичIеди кицIи къада. Чуру рекъе гъатайтIа, Чуран кац хуьрай вун. Ви вил пата хъайитIа, Патал хуьре къирай вун. Ш. Ю. Мехъер юкъуз къирай вун.

* **вил патаз ягъун** гл., ни; **шевривал, явавал авун.** Заз ван хъайивал, Сефера патаз вил ягъизвалда. 3. Э. Арифдиз ишара. КIандани ваз ашна жегъил? Хъивегъдани мад патаз вил? Къ. М. Пата вил авай регъуьхбан ва адан фендигар свас. **Синоним:** вил пата аваз хъун.

* **вил рекъе аваз хъун** гл., нин **хтун гуьзлемишун.** Хквезвач гьуьл, кI валяй фейи, Папан вил рекъе хъанва. И. Гь. Рекъелла вил. ЯтIани вун ягъамир, яр, Ви рекъе зи вилер ама. АкI ви хатур хаз жеч завай, рикIай рикIиз рекъер ама. И. Имиралиев. Вавни икъван наз жедани!

* **вил рекъел [ракIарал] алаз хъун** гл., нин **гуьзлемишиз хъун.** МичIи жедалди рекъел вил алаз акъвазай Велидбурун вил атIана. 3. Э. Муькъвел гелер. Чниз недай са кIус фан ва вилер рактарал алаз Квалел амай хизанриз рахкурдай садкъе киле гьуьруьн, техилдин гуьгъуьна аваз Мислим ва адан къелечи юлдашар Дагъустандин, Азербайжандин гзаф хуьрериз акъатна. Б. Гь. Эгер дагълариз чIал чидайтIа.

* **вил рекъи тухун** гл., нин **мугъман къведайди гьисс авун.** [Гуьлселем] Я Сад Аллагъ, къенин югъди зи вил рекъи тухузвай, пакамахъ Квалер михъдайлани мугъманхаши акуна. А. Р., Я. Я. Хендедадин мехъер.

* **вил тух тахъун** кил. **вил ацIун тавун.**

* **вил тун [тгун]** гл., ни кве. **темягъ авун.** Заз Сардаран девлетда вил туна къвезвайди Кланзавач эхир. Гь. Къ. Свас.

* **вил хкIадай** прил.,; вуч **бегенмиш жедай, къимет авай.** КъацIай банкаярни тарелкаяр алай стол, сад-садан винелай костюмарни перемар вегъенвай къве иски стул, руквади къунвай къуд-вад ктаб алай тумбочка ва мад... мад Квалел вил хкIадай затI авачир. Б. Гь. Са Квалел.

* **вил хукIун** гл., нин **ник-квек.** 1) **са живи акун;** дуьшуьшдай акун. Вун акъвазна пенжердаваз, Зи са вил хукIуна ялгъуз. Е. Э. Вун авачир... Яру дагълар, чар булахар, Дуьз лагъ, куь вил хукIуначни? Жавагъир я зи ярдин тIвар, Квез а жейран акуначни? Ш. Къ. Квез зи жейран акуначни? 2) **са гъихътин ятIани лишандалди фикир желб авун, акун.** Солдатди мад дишегълийрин жергеда вил экъуьрна. Ингъе, сарушак адан вил хукIуна. 3. Э. Йифен тIурфан. Рагъимата 1928 - йисан гатуз Буйнаксда учителар гъазурдай курсара Келзавайла, адак музыкант Абрамянцан вил хукIунвай. 3. Э. Рагъимат.

* **вил хуькуьрун** гл., ни **ник жуван къастар къалур тийиз са низ-квез ятIани килигун, а затI хкъагъун** патал килигун. Ваз муьгъуьббат жагъуриз КланзаватIа, муьквал-муьквал рушарик вил хуькуьра. Къ. А. Свас. Ашукъ хъана Гагаринар -гадаяр Цавун аршда, вил хуькуьриз гуьзелрик. Д. А. Жегъил чубан.

* **вил хъун** гл. 1) нин **нихъ-квехъ. акуна кIан хъун.** Гуьркменистандин шартIарани рабочий Сулейманавай дурум гуз хъанач. Цяяри кьурхутмишизавай. Вичинни хайи хуьруьхъ вил хъанвай. Эвленмиш жедай вахтни тир. А. А. СтIал Сулейман. Хуьруьхъ адан артух вил жедачир, ам тамув вердиш хъанвай. 3. Гь. Ахварай авудай аваз. 2) нин **нихъ (ник), квехъ (квек) жуваз кIан хъун.** Гатун юкъуз чими, сериндихъ вил хъайила, Азиз руш, на, рагъ вуч затI я икъван къати, лугъумир. И. Гь. Гатун юкъуз... 3) нин **кве (квел) темягъ авун, жуваз къачуз кIан хъун.** Гьарам затIунал вил жемир. Ф. Къагъриманан тухумдин вил чарадан затIуна хъайиди туш, лагъана эхирдай бубадини. А. М. Секинсуз йиф.

* **вил-чин ахкун тавун** гл., **низ ажугълу хъун, дериндай хъел куткун.** Ада вич, вил-чин ахкун тавуна,

мерейрин кармаидай цацар алай куллухриз кьилихъди вегьена. Къ. М. Дагъларин деринрин булахар.

* **вил экуь авун** гл., ни са нихъ ва я квехъ ятлани кьекъуьн, ам жагъуриз гьерекаатар авун. Мердан: Валлагъ, стха Къурбан, чна гзаф вил экуь авуна, са рабетлу кьил жагъидатла лугъуз, мад и мукъварал куь рушалай лайихлу тирди чаз жагъанач. Гь. Гь. Адетдин кърмахра. **Синоним:** вил кьекъуьрун [экуьрун].

* **вил эцигун** гл. 1) ни, нел гуьзлемишун. Са геж хъайи шаурдал вил эцигна, Дем башламиш тийиз, вири секин тир. И. Гь. Хъсан шаурар. Шагъдагъларин шагъвардилай Авахъзавай чан къайи яд, Шихрагъимал вил эцигна, Къайи кIвале кузвай Саяд. С. Саяд. Сад - Шихкерим, сад я - Саяд. 2) ни нел, квел умуд кутун. Жергедин руша адаз [Салманаз] майил авун лазим тир. Амма акI хъаначир... Руша, кьве рикIин яз, куьрелди лагъанай: - Вуна зал вил эцигмир. З. Э. Рамзият. Кьилди са чи тракторрал Эциг тавуна абуру вил. Сана цан цазва куьтенрал Ягъиз никIин и кьил, а кьил. А. Ф. Эм-Тэ-Эс.

* **вил ягъун** гл. 1) ни низ, квез са уьтери килигун; килигун. Нагагъ аватиз хъайитла вун чархалай, Пара хийир къачур итмар валай Вил ваз ягъиз кагъатда яргъалай, Гьилгъилизни муьгътеж тахъуй, стхаяр. Е. Э. Стхаяр. Ада ара-бир Къурбаназни вил ягъизвай. Н. А. Кьве рикIин хиялар. Гуьлдестедени учителри чпи чпиз вил яна, ахна абур классриз тамашиз фена. Н. А. Кьве рикIин хиялар. Эминан яратмишунарни, сифте яз вил ягъайла, куьгъне хъанваз аквада. А. А. Етим Эмин. 2) ни низ-квез. гелкьуьн; муьгъуббат малумариз алахъун. Вил ягъизва къарид вичин къужадиз. Гъава къачуз физва абур бахчадиз. Ш-Э. М. Хизанда. Абайхъ! Минет, дад хъурай, свас, зи кIаниди, зи яр масан! Вил хъаядач за масадаз, Абайхъ, кьена! Аман, аман! Къ. М. Пата вил авай регъуьхбан ва адан фендигар свас. 3) ни нихъай (никай), квехъай (квекай) кичIе хъун. Абуру Асланан кIаш хътин гъутукай вил ягъиз хъана. З. Э. Муьгъуббатдин цIелхем. Алипулата директор Къасумахъай гзаф вил ягъизвай. З. Э. Трактористдин мехъер. 4) куь катдайла балкIанди кам явашарун (кърху хъана), кухунун. Хвейи шив жеда. Ам лап зирекни я, гуьрчегни я. Хуррам хвейи са бязибурук са кимивал тахъун намумкин я: я ада вил яда, я ада кек яда. З. Э. Рамзият.

* **виле аваз (вилеваз) такун** гл., низ вуьж бегенмиш тахъун. Ваз Везир вилеваз аквазвач. Къени галстук тваз тийижир вуна Везиракай къабачи авунва. Н. А. Гуьлдесте.

* **виле аквадай** прил.; вуч бегенмиш жедай, са бубат кьимет авай. Кафирди адан кIвале виле аквадай затIни тунач. Р. **Синоним:** гьил галкIидай.

* **виле-кьиле [гьиле] аваз хъун** гл., вуьж нин авторитету хъун, гьисаба хъун. Будах виле-кьиле авачир мешебеги ятлани, дуьнья акунвай акьулу кас я. Къ. М. Дагъларин деринрин булахар.

* **вилел (вилерал) нагъв (накъвар алаз) алаз хъун** гл., нин перишан, ишехъдай гьалда хъун. Адан рагъэкъечIдай патал рагъ ала, Муькуь пата халкьдин вилел нагъв ала. Ш-Э. Мурадов. Бахтсуз дишегъли. Са ара фейила, Дашдемиран пабни руш хтана. Абурун кьведан вилерални нагъв алай. Н. А. Шагъмар. Вилерал нагъв ала чIехи бубадин, Мецел гъарай ала рехи дидедин. Б. С. Чунгуьрдин риваят. Авай авачир вири шейэр гъуьлдуь гваз хъфенвай ичIи кIвале вилерал накъвар алаз аялар кьецIил чилел къаткурзавай арада, Зинаида Касьяновнадин кIвализ хуьруьн агъалийрин са десте атана. Б. Гь. Халкьдин кьажгъан муркIадал ргада

* **вилер акъатдайвал килигун [тамашун]** гл., вуьж низ-квез, гьиниз лап дикъетдивди ва яргъал вахтуналди килигун. За жаваб гана: «Зун тамашачийриз виш сеферда вилер акъатдайвал килигна, амма абурук чун кьекъвезвай, чна ахтармишзавай кифир квачир... ам заз цIуд йисалайни чир жеда». Къ. М. Майордин тапшуругъ. Акъатзава вилер зи тамашдай кьван рекъериз. А. Ал. Акъатзава. Акъатзава вилер зи Тамашдай кьван рекъериз... А. Ал. Акъатзава. Чан зи азиз хва! Чан зи азиз руш! Квез мехъерар мубаракрай! И югъ гуьзлемишиз зи вилер акъатна! Н. А. Сифте кьван.

* **вилер акъатрай!** межд. къаргъишдин са жуьре. ТакуртIа гъей чпиз, Вилер акъатрай! Жагъун тавуртIа, куьн рикI аватрай! Ф.

* **вилер акъалун**¹ гл., ни лазим тир фикир тагун. Эгер цIийи кIвалер эцигдай чилин гьакъиндай кье вацIуд-цIувад заявление ганватIа, ихътин заявленияр гудайбур мадни, мадни жеда. И ашкара тир кардал вилер акъална виже кьведач. З. Э. Ишигълаван дере. Ви наз гудай рахунрихъ за яб акалнай, Амма за ви кьилихриз вилер акъалнай. Ш-Э. М. Къизил тупIал. Лезгийрин писателрин секциядин патай куьмек тахъайла, редактордини вилер акъална кьул чIугурла, зайиф шишар акъатзава... Гь. М. Шаирдин фикирар.

* **вилер акъалун**² гл., ни кьин, чан аламуьк тавун. Вичин патав агатнавайди иеси тирди чир хъайи кицIи ада хурчарар вахчун патал са жизви кьил хкажна. Ахна ада гьамишалугъ яз вилер акъална. Б. Гь. Гуьдек. Дидеди уьмуьрлук акъалнай вилер. Инсанри язухдив агъузнай кьилер. Ш-Э. М. Бахтсуз дишегъли. \$ Душмандин гуьлледик ярх хъана дяведа, Жидадал эцигна залан тир уьткем кьил. Юлдашар акъвазна къарадал жергеда, Акъална кье вуна кьизмиш тир катран вил. А. Ф. Инкьилабчидин кьиникъ. **Синоним:** а дуьньядиз фин.

* **вилер аладарун** гл. 1) ни нелай, квейлай килигун (разивал кваз). Зунни Зуьгъре акун кумаз, ада сифте еке мягътелвилер авуна вилер аладарна..., ахна кIевиз шехъна. Къ. М. Птул руш. [Рагъим]. Чи гадайри лугъузва: Рагъим буба, ви виш йисалай алатнава, вун чи хуьруьн гъуьрметлу агъсакъал я, къачуз пенсия, жуван хтулрилай, птулрилай вилер аладариз, са патал ацукъ. Къ. М, Урусатдин цуьк. 2) ни-куь нин дамах кутун, такабурлу авун. - Вири пенсионеррин фитнедин кар я, юлдаш Бабаева. Гъавая кьвезвай пулуни

абурун вилер аладарнава. Б. Гь. Къарид руш.

* **вил(ер) алаз хьун** гл. 1) нин нел-квел **килигун**. Аквар къван чкадиз вилер алаз фида вун зи, Рахан тийиз зун туна ман, алагуьзли. Е. Э. Алагуьзлиз. Вирида кIвачел къарагъна Махсудан гъил къаз хушбеш авуна. Ахна вири кисна, Махсудал вил алаз акъвазна. З. Э. Муькъвел гелер. 2) нин нел-квел **килигун**, **гелкъуьн**, **гуьзчивал авун**. Хъвера, шад хъухъ, чан бала! Вал дидедин вил ала. Ф. 3) нин нел-квел **гуьзлемишун**, **умуд кутун**. А вуна лугъузвай премидал вил алаз акъвазайтIа, гад гарал фида. Б. Гь. Заз эвера. 4) нин нел **умуд кутун**, **жуванди хьун кIан хьун**, **муьгъуьббатдин гьиссериз жаваб гун**, **кIан хьун**. Гьикъван хъуй зи чарадал вил? Тавар суна жуваз кIан я. Е. Э. Акваз кIан я. Ява наб хъиз арадаллай, Даим вил чарадаллай, Им вуч яргъи «яхул даллай», АкъалтI тийир мах я, Кавказ. С. С. Кавказ. Зи ширин чан батмиш хъана, Гуьлбаладал вилер алаз. Ф. 5) нин-куьн нел-квел **жувахъни аваз хьун кIан хьун**. Гьарам затIунал вил жемир. Ф. Ахътин нямет туна кIвале, Бес мад ви вил квел хъана хъи. Е. Э. Вирт квахъайдаз. И зегъметкеиш кесиб эллер, Азадвилел алаз вилер, Чи советди гана чилер, туькIуьрнай кIвалах, Дагъустан. С. С. Дагъустан. Дидени зи чубандин руш, Агъзур кести гвайди я, Вил алайд туш вич вичелай кIвализ къведай девлетдал. И. Гь. Гзаф крар авуна за. 6) нин нел-квел **гуьзлемишун**. Жафера вичел алай бурж хкидатIа лугъуз, фекъидин вил алай. А. Ф. Бубадин веси. Вири суьруь атунал вил алаз акъвазнавай. Н. А. Шагьмар.

* **вил(ер) алатун** гл., нин нелай-квелай **гуьзчивиликай хкатун**. Ахътин кицIери иесидин вил алатай арада як тухун мумкин я. Гь. Къ. Свас. Ам чи духтурдиз ганвай азар я - вил алатайвалди, спиртдин иесивал ийида. З. Гь. Лезгийрин риваят.

* **вилер алахъун** гл., нин 1) **вилер ахъа хьун (шадвиляй, хъиляй, мягътелвиляй)**. Ада разивал гайшла, мад Сардаран цIару вилер алахъна. А. М. Са истикан чай. И арада сада сабурсузвилелди къежелай рак гатана. Ири, зурлама камаралди кIвализ Нурмет атана. Зун акурла, рушан вилер алахъна. Къ. М. Птул руш. Зун гостиницадин вилик, дакIарра ракъар авай автомашинада аваз милицадиз тухуцайла, зи рикIин дуст Зуьгъредиз акуна. Ам, ири вилер алахъна, суал гузвай къайдада заз килигна. - Зуьгъре! Зуьгъре! КичIе жемир! - зай гъарай акъатна. Къ. М. Птул руш. 2) **дамахлу, такабурлу хьун**. Къвед лагъай гада хъайшла, адан вилер генани алахъна. Р. Абур хъанайтIа, ви вилер амайдалайни алахъдай! А. Сайд. «Аслана къин къуна». Ада разивал гайшла, шад хъайи Сардаран цIару вилер алахъна. А. М. Са истикан чай.

* **вилер алудун** гл., ни нелай-квелай **килиг тахвун**. Дидедай вилер алуд тийизвай аялрин чинрикни серинвал квай. Р.

* **вилер акъалун!** гл. 1) ни квез **такур амалар авун**, **фикир тагун**, **квас такъун**. Наз гудай рахунрихъ яб за акалнай, Амма за ви къилихриз вилер акъалнай. Ш-Э. М. Къизил тупIал. 2) ни квел **фикир тавун**, **гьисаба къун тавун**. Электростанция эцигуни ишигълаван дередин колхозчийрин къанажагъ къад йисан виликди ракъурна. Эгер цIийи кIвалер эцигдай чилин гъакъиндай къе вацIуд-цIувад заявление ганватIа, ахътин заявленияр гудайбур мадни жеда. И ашкара тир кардал вилер акъална виже къведач. З. Э. Ишигълаван дере.

* **вилер [къве вил атIумун] атIумун** гл., ни не-кве **дикъетдивди килигун**. Буругъдин устIарди ва сменадин рабочири... давление ва агъурвал къалурзавай икалайра вилер атIумна. Б. Гь. Вили вилер. И гафарик кваз Тамара, гъвечIи аял хъиз, вичин бубадин патав агатна ва адан фикирлу хъанвай вилер вичин гъашиша шадвилин нур авай къацу вилера атIумна, ада давамарна... Б. Гь. Къизилдин медаль. Махсуд къве вил атIумна вилик квай къузадиз килигзавай. З. Э. Муькъвел гелер.

* **вилер ахъа авурдалай къулухъ нар.**, вуч авун **гъвечIи вахтарилай**, аял тир **йисарилай башламишна**. Вил ахъа авурдалай къулухъ ктабрин юкъва хъайи Абдурагъманаз фад кIелиз ва кхъиз чир хъана. Къ. А. Инсанриз сагъвал багъишзавай алим.

* **вилер ахъаюн [ачухун]** гл., 1) ни **килигун**. Вири дуьньядин вири шаирар, Вирида санал агудин рикIер; Вирида садин гьиссер, фикирар, Вирида сад хъиз ахъайин вилер. И. Гь. Вири дуьньядин вири шаирриз. 2) ни-куь нин **дуьзгуьн гъал чирун**, **гъакъикъат авайвал**, **тирвал къалурун**. Сибирди, ана авай хъсан инсанри зи вилер ахъайна, заз гъахъни гъахъсузвал чирна. Я. Ш. Гъахъ квахъдач. Ингъе ахмакъ. Ам, адет яз, квехъ хъаштIани инанмиш жеда ва вичини вуч рикIел атайтIани лугъуда. Ихътин касди вилер ачухун патал СтIал Сулеймана инанмиш хъуниз делилар авачир мисалар гъизва. А. А. СтIал Сулейман. Абур язва кIватI хъанвай Батрак, кесиб, урта лежбер, Рагъ ягъайла гъавурда гъатай, Ахъа авур ксай вилер. А. Ф. Эм-Тэ-Эс. Дад, юлдаш, ваз, ахъая вил, Гъавурда гъатун хъсан я. С. С. Эй юлдашар, жемир гъафил. Партизан тир, гъа и хуьруьз са нянихъ атана, Демирчидин буьркъуь вилер ачух хъувурди. А. С. Лезгийрин риваят.

* **вилер ачух хьун** гл., нин **дуьзгуьн гъал чир хьун**, **гъакъикъат авайвал**, **тирвал чир хьун**. Ризадин тербиячи Яру Армия хъана. Ина адан вилер ачух хъана, ам дуьньядин гъавурда гъатна. А. А. Лезги литература 40 йисан девирда.

* **вилер [къве вил] къава акIун [хьун]** гл., нин **къин**, **чан хкатун**. Къаза я ам къилел алай, гъакIа уьмуьр фида, дуьнья! Къве вил къава, са чан месел, Шукур яраби-яраби. И. Гь. Етим Эмин. Чан гъаргъарда, вилер къава, Куь дердиниз тахъуй дава. С. С. Тапан кагъаздиз. **Синонимар:** **къин**, **а дуьньядиз фин**.

* **вилер тух тахъун** гл., нин **килигдай ашкъи тIимил тахъун**. Къалин тавар, геьениш чилер Гьарнихъ Билиж станцидин, Тамашуналд тух жечир вилер Бакудихъай атана машин. А. Ф. Зарбачи Гьасан. Ахъа

хъуеуна векъерни цуьквер, гъакI килигналди Тух жечир вилер. А. Ф. Дагъларин разведчикар. Хъити, яру, рузби, шуьтруь, туракъ, - эхирки дуьньяда авай къван вири рангарикай къизилдин гъилералди хранвай гзаф чIагай халичадиз ухшар хъанвай паркдиз атанвайбур вилер тух тежес гъарнихъ килигзавай. Б. Гь. Вили вилер. Ада хразвай гамар акурла, абуроз килигуналди зи вилер тух жедачир. Я. Я. Нурар ва хъенар.

* **вилер хкажун** гл., ни нел-квел масанихъ килигзавай вилер никай, квекай рахазватIа, гъадахъ элкьурьун, гъадаз килигун. Чеб тахсирлу тир хъиз, уьзурьарадиз атанвайбурал вилер хкажна утанмишвилелди «хвашкалди» лагъана, гъилер вугана. Шахмарданова суал гудай тегьерда Къиясал вилер хкажна. А. А. Лезгияр. Жавабдин чкадал Музлифата вичин нур гузвай вилер хкажна. Б. Гь. Эгер дагълариз чIал чидайтIа.

* **вилер экъисун** гл., ни низ хъел кваз, ажугълу яз килигун. Зурзур ийиз на ви гъилер, Ажусдаз экъисиз вилер, Туна чанда пара хъилер, Юлдашдив мидя рахамир. С. С. Тербия. Абдулагъаз вил экъисмир, хуьруьнви, ШайтIандин шелриз ухшар я хуьруьнви, Тварни барбатI хъанва гила, хуьруьнви, Намус вуна леке квачиз хуьдайд туш. К. А. Туш.

* **вилер [къве вилни] яд авун** гл., ни нин буьркьуь авун. Хаиндин рикI къелемдалди падда за, Душманд вилер гафаралди ядда за. Ш-Э. М. Шаирдин мани.

* **вилер [къве вилни] яд хъун** гл., нин буьркьуь хъун. Тарихар къевез уьчмуьш жезва, Гъикъван акъаж-акъаж хуьрай, Дявекарар-мурдарар, куь къве вилни яд вучиз жезвач? А. М. Вучиз жезвач.

* **вилера акъвазрай!** межд. 'гъарам хуьрай' манадин ибара. Гъинай къевезва а алукуьн-хутIунун, а? Ятин вилера акъвазрай! А. М. Хърак квай папарин лугъуза.

* **вилерай хкун** гл., вуч ни нин гъалал тавун, жаза гун. А Бакудин кефер и сеферда за абурун вилерай хкида. Гь. М. Гезентидин эхир.

* **вилерай хтун** гл., нин вуч жаза агакъун, пис хъун. Чай анжах цикай жкечIайла хъвана кIанда. Нагагъ циз гъахъдалди хъвайитIа, вилерай хкведа. А. А. Лезгияр.

* **вилерай [къве виляй] хтуй!** межд. гъарам хуьй! Буба къейи къанлудин хва кез аквазвач, зи гъилелай незвай фу куь къве виляй хтуй! Къ. М. Дагъларин деринрин булахар.

* **вилерал нагъв алаз** кил. **вилел нагъв алаз.**

* **вилерал пи акъалтун** гл., нин масадбур кваз къан тийиз, саймиш тийиз хъун.

* **вилералди акун** гл., нин вуж-вуч жуваз акуна инанмиш хъун. Директордихъ галаз хъайи адетдинди тушир сугъбетдила гъуьгъуьниз анжах са варз алаатайла, и мисалдин метлеб гъихътинди ятIа, адаз вичин вилералди акуна. Б. Гь. Халкъдин къажгъан муркIадални ргада. Вилелди аквазва чаз, Гаф авач ви къатIуниз, Ихтияр це Музафараз Ширин къве чIал лугъуниз. Х. Т. Нурлу дере. Яда вилералди абурун шейтIанвилер аквазва. Са карни авачиз хтулринни Эминан арада дяве хъана. И. Гь. Етим Эмин. Вилералди такунмаз гъич бубадин чIалахъни жедач. А. М. Шаклуди.

* **вилералди [вилерив] тIуьн** гл., ни вуж-вуч дериндай кIан хъунин лишан яз яргъалди килигун. Вуна лугъумир къван: чи рикIер векъи хъанвай. Авачир. Чунни чан алай инсанар я эхир. Чарадан аял акурла, чна ам вилералди тIуьна куьтягъдай. А. А. Лезгияр. Гъаятда къве къуниши паб рахазва: - Эвленмишина кIанда чна Пирметни Нина. Къведни абур чпичеб нез цIразва вилералди. А. Ал. Цийи кIвалер. Амма сиви гъат лугъуз, вилералди зун тIуьна куьтягъдай. И. Къ. Смоленский чилел. А вахтара чи хуьре Зав акъаждай вуж авай? Зун тарашиз вилерив Алагуьз къад руш авай. Къ. Ф. Тарифбаз.

* **вилериз иви агъун [хъчин]** гл., нин са никай -квекай ятIани хъел атун, такIанвилин гъиссер арадиз атун. И кар акваз... хуьруьнбурун вилериз иви къевезвай, амма садавайни ачухдиз хандин аксиниз экъечIунин жуьрэт ийиз жезвачир. Б. Гь. Эгер дагълариз чIал чидайтIа.

* **вилериз руьхъ ягъун [кIвахун; тIуб гун нугъ.]** гл., ни нин алцуарун, таб авун, дуьзвал чуьнуьхун. Съездда чилин месэла лежберрин менфятдиз гъял ийиз кIани садкъве кас авайтIа, амайбур вири халкъдин вилериз руьхъ ягъиз кIватI хъанвайбур тир. З. Э. Муькъвел гелер. Амма уюнбаз дишегълиди вилериз руьхъ янавай муаллим, икI-акI авачиз, инанмиш жезвай. З. Э. Гъуьлуьн лепеяр. Мавугъуматди вилериз руьхъ янавай Сарухан камунин кылиз бисмиллагъ, астафируллагъ лугъуз жедай. З. Э. ЦIун лаваш. Куьне гъа и ваттахай зуралди халкъдин вилериз руьхъ язава. З. Э., Б. Айдаев. Къазимегъамед. Съездда чилин месэла лежберрин менфятдиз гъял ийиз кIани садкъве кас авайтIа, амайбур вири халкъдин вилериз руьхъ ягъун патал кIватI хъанвайбур тир. З. Э. Муькъвел гелер. Малла Асанбеган хкетри вилериз руьхъ яна, суьт авунвай яшлу дишегъли инанмиш тушир. З. Э. Йифен ТIурфан. Ада вичин гъа къве чхел хъайи мецелди вун хътин шумуд, вилериз руьхъ ягъиз, чархалай ракъурнатIа, ваз чидани. З. Э. Трактористдин мехъер. Мавгъуматди вилериз руьхъ янавай уьмуьрар гъакI фена. З.З. Директивар кардик. Гъикъван лагъайтIани, акъуьлу итимди вичел гиман текъведайвал вилериз руьхъ тяна, чIуру кIвалахар ийич. А. А. Лезгияр. Душмандин вилериз руьхъ кIвахун патал гагъ-гагъ ихътин фендерални гъил вегъин лазим я. Я. Ш. Гъахъ. Таб я, вилериз кIвахиз тамир руьхъ, Зурба ашкъидихъ жеда зурба руьгъ. А. С. Ленинан вилик. **Синоним: вилер ицитIун.**

* **вилериз руьхъ ягъиз хъун** гл., ни нин алцуариз хъун, тапарар ийиз алакьун. - Са гъафтеда кIел-кхъин тийижирвал терг авуна лагъайтIа, ам таб жеда. Завай я жуван, я куь вилериз руьхъ ягъиз жедач З.

Э. Муькъвел гелер.

* **вилериз руьхъ ягъиз** [к'вахиз] тун гл., ни нин алцуариз тун, тапарар ийиз тун. Таб я, вилериз К'вахиз тамир руьхъ, Зурба ашкъидихъ Жеда зурба руьгъ. А. С. Ленинан вилик.

* **<вилерикай> карагун** [хкисун] гл., нин, низ вуж-вуч. гъакъикъатда авачиз вилик квайди хъиз акун. Ингъе гилалдини Шахмардован вилерикай Мегъамедсалегъа обкомдин бюродал партбилет вахкай шикил карагзама. А. А. Лезгияр. Векилдин вилерикай К'валин пип'е эцигнавай нисидин цел карагзавай. Б. Гъ. Ширин чайдихъ насу. Зи вилерикай Маржанат, Сейфедин, вили вилер авай къве гада, Айисат ва Гъарун карагзавай. Б. Гъ. Гъетер. Секретардин вилерикай Тамарадин шумал хътин буй, къуьнерилай авадарнавай яц'у ч'улав кифер, гъамиша шадвилин кур авай ц'ару вилер карагна ва гъасятда адан рик'ел Тамарадин вири къилихар хтана. Б. Гъ. Къизилдин медаль. Адан вилерикай, жегъил натуралистрин гуьзел павильонда винел пад ачух гуьрчег къапуна ири тваррин гъажибугъдаяр патав гъаз Зубаржъатан къвалав вич акъвазнаваз ва сан-гъисаб авачир къван инсанар къвез, вилик акъвазиз, эвел вичин гъажибугъдайриз килигиз, п'узарик шад хуьруьн кваз чпи-чпикди са вучат'ани лугъуз, ахпа эляч'инаваз карагзава... И. Къ. Жегъил кандидатар. Гагъ алишвериш, гагъ К'валин тадаракар, гагъ Камината магазиндиз гъидай хунча, гагъ курортдиз финар, анра ресторанад адан вилерикай карагзавай. З. Э. Жув вердиш... Покрышкадин патар хъиягъай вичин а вахтунин шаламар Шемседдинан вилерикай карагзава. З. Э. Ишигълаван дере. Вири уьмуьр шегъре рехъ яз Карагдай зи вилерикай. И. Гъ. Шегъре рекъер. Вири уьмуьр шегъре рехъ яз Карагдай зи вилерикай... И. Гъ. Шегъре рекъер. Килигиз чин ачух урус рушариз Лезги рушар карагзава вилерикай. И. Гъ. Шихсмаил.

* **вилеривди т'уьн** кил. **вилералди т'уьн**.

* **вилеривди ягъун** гл., ни вуж , [урус: стрелять глазами] мукъвал-мукъвал ва фад-фад килигуналди шеври гъиссер малумарун. Зун вилеривди ягъуналди Кат жедач вавай, Яргъалай жув къалурна Зун шад жедач вавай Б. С. Вучиз, вучиз?

* **вилерин (вилер) к'аникай килигун** [тамашун] гл., вуж низ 1) **масадбуруз вич килигзавайди къалур тийиз, чир тийиз килигун**. Гъуьл вилерин к'аникай къунишидиз килигзавай. И кар къат'ай папа эч'ел эч'ин акъвазарна. З. Э. Пата вил авайди. - Заз яхдиз физ к'анда, са сейр я. Куьн алад. Анжах мукъаят хуьхъ, гадаяр! Гадаяр вилерин к'аникай сад-садаз килигна. К'андачт'а к'андач, чухсагъул. А. А. Лезгияр. Ам вилерин к'аникай кавха Къафаран стхадин хва чупур Исадиз килигзавай. Я. Ш. Гъахъ квахъдач. 2) **ихтибарлу тушиз**. Салам гана, председателдин вилик тимтик акъвазна. ам вилерин к'аникай заз килигна. А. Р. «Ваз регъуь тушни?»). 3) **так'анвилелди килигун**. Бязибуру гъил къаз хвашк'алд лагъана, Садбур адаз к'анивилелди хуьрена. Садбур адаз къашкъабагъ мурк хъиз къана, Вилерин к'аникай килигиз элкъвена. А. Ф. Къат'Г-къат'А вур зунжурар. Амма са бязибуруз адан т'варни къуна к'андачир. Абур вилерин к'аникай килигдай. А. Ф. Риза. Куьн инсанриз къуьнелай килигзава, гъак' хъайила, гъабур квезни вилерин к'аникай тамашзава. Б. Гъ. Къарид руш. Ам Махсудаз ажугъ кваз, вилерин к'аникай килигзавай. З. Э. Муькъвел гелер.

* **вили ат'узмай къван** числ., вуч **аквазмай къван (рехъ, чка, чуьл)**. Вили ат'узмай къван чка мензил, рик'и ат'узмай къван чка хиял я. Ф.

* **вили ат'ун** кил. **вили ягъун**.

* **вили луп' ийидалди** нар. **тадиз...** вили луп' ийидалди вич хуьруьз агакънайт'а, адан эрзиман тир. З. Э. Геж хъайи кагъаз. **Синонимар: бап'ахдин пад элкъуьрдалди, вил акъална ахъайдалди**.

* **вили луп' тийиз** нар. **дикъатдивди**. Няметани ам вили луп' тийиз гуьзлемишзавай. З. Э. Йифен т'урфан. Къурбан вили луп' тийиз Къадираз килигна ва ада «бес зунни квек квай емиш яни мегер!... Са къиникъ патал зун большевикрин рекъяй экъеч'дач» лагъай фикир авуна. З. Э. Муькъвел гелер.

* **вили ягъун** [ат'ун нуьг.] гл., вуж-вуч, ни **бедназар хъун**. Аман жеда вун бедназар, Ат'уда вун вили, билбил. Х. Т. Билбил. Кал вили янава, биллагъ! Агъ вун чилерик фий зи кал вили ягъай вилер акъатай буьндуьгуьр. Гъинавачт'ани накъ булахдал яд гуз тухвайла, Феталиди Вили яна. А. Сайд. Вили яна.

Синоним: вил ацукъун.

* **влиив хуьн** гл. 1) *ни вуж, вуч гуьзетун, килигун*. Мостовойдин рехъ влиив хуьз, Вилер ишигъ тухвана хъи. Ф. Гъаихътин гъавада, ярдин дидардихъ гъвасрет ч'угъаз, рехъ влиив хуьз, Мегъамедрасул куьчеда авай. А. И. Самур. 2) *ни вуж-вуч гуьзлемишун*. [Сайд]. Къе юкъуз хандин къучияр и Регъуьн къулухъ пата, хейлин вахтунда серфе влиив хуьз акъвазна. Х. Т., Къ. М. Ашукъ Саид. [Самурский]. Ша, Гъажимте, Ша, за влиив хуьзвай вун. И. Гъ. Саяд. [Сефер]. Са вацралди т'лалабда, Влиив хуьхъ зи жвааб. И. Гъ. Саяд. - Али халу, я Али халу, - галаз-галаз тикрар хуьвуна ада. - Бадеди чай хъваз хъша лугъузва. Фадлай влиив хуьзва лугъуз гзаф хъел ава. Гъ. М. Хайиди. Дагъустанда влиив хуьзвай дат'ана: К'андай акун вун Шагъ дагъдин парудал. А. Ал. Пушкиназ. 3) *ни вуч къайдадик кутун*. Элкъвей варз хътин экуьнал хуьредай, Лацувални яр какахъна ац'ай чин! Аста-аста сабурдалди къекъведай Влиив хуьз к'вач-къил гъамиша вичин. А. Ф. Къат'Г-къат'А вур зунжурар. 4) *ни вуч амал авун*. Амма тарсара учителди анжах са и принцип влиив хуьн буьркуьлли чарасуз туш. Р. Гъайдаров. Автордин патай. Лезги ч'ал. IV кл.

* **<къве> вилин к'аник** нар., вуч авун, вуч хъун **лап мукъув**. Километр километрд гуьгъуьнналаз Вилин к'аник ц'ийи рекъер. Кутунвай ц'удралди Ц'ийи мукъьвер аквада ваз. А. Ф. Рекъерин зарбачияр. Амма и зи

къве вилин кІаник кьейи папаз авур зулум, зун кьейитІани, зи кІарабрайни акъатдач, - лагъана, къуьзуь чубан кисна. А. Ф. Лянет. **Антоним:** *дуйньядин а кьиле.*

* **вилини нини [нине] хъиз нар.,** вуч авун **лап масандиз, багъаз хуьн.** Ватан вилин нини хъиз Хуьнуьх шартІ я биринжи. Х. Т. Стхадин тапшуругъ. Чан хва, шура гьукумат миллионралди инсанри ивиар экъична къазанмишнавайди я. Ам гьар са касди вилин нине хъиз хвена кІанда. З. Э. Гьуьлуьн лепеяр. Ярдин сир Махсуда вилин нине хъиз хуьзвай. З. Э. Муькъвел гелер. Садвал къуват я, ам вилин нини хъиз хуьх. А. Мут. Вад тІуб - вад стха. Мердана вичин бубадин гьуьрмет хайи дагълара вилин нине хъиз мукъаятдиз хуьзва. Къ. М. Сирлу вагъши. Вилин нине хъиз михъи «Гьерекъ» авай шуьше гьиле къуна Хийирбег цІиримахъ элкъвена. М. Ш. Ціирим. Садвал къуват я, ам вилин нини хъиз хуьх! А. М. Вад тІуб - вад стха. За хуьзва ам нине хъиз Вилерин Жуван. А. Ал. Конституция.

* **вилини (вилерин) нур [экв, ишигъ] суц.,** вуж-вуч **лап масанди, играмиди.** Гъанавай чи вилерин нур, Яшамширай азиз регъбер. Ф. Вич большевик яз лап зирек, гьар сад чи ватандин дирек, Буйнакса Уллубек Чи вилин эквер, Дагъустан. С. С. Дагъустан. Ватандалди я шадвал, Ватан я чи вилин нур. Х. Т. Ватан патал. Вун я зи вилин экв Аслан хва, игит хуьхъ. Х. Т. Аслан хва игит хуьхъ. Али: - Зи рикІин шадвал! Зи вилерин ишигъ! Вахъ вуч хъанва, Перижан?! Чан Гуьзел! Къ. М. Урусатдин цуьк. Гьафизатахъ, и хендеда дишегълидихъ, вилерин нур, рикІин ишигъ тир тек са хва амуькнай. А. Р. Салам, эллер.

* **вилини тумунай килигун гл.,** вуж низ **хъилелди, такІанвилелди килигун.** Паша ягъанатдалди хуььрез мичІи чкадай вилин тумунай немецдиз килигзавай ва вичин френчдин хурудин дуьгмеяр ачухиз ада рикІий лугъузвай: «Ягъсуз фриц, бес». И. К. ь. Смоленский чилел. **Синонимар:** *кирсеба килигун, патахъ-патахъ килигун, чап-чап (чапдиз) килигун.*

* **вилини хат адет яз, нуьзуьр хъанвайди сагъарун патал цик хкуьрдай махсус къван (вичий тІеквен аваз арадал атанвай элкъвей (къелечІ).** Рахаз мержан-якъутдикай, Вичиз вилин хат тийижиз. С. С. Фагъумна за бязи нефсер...

* **виляй аватун гл.,** вуж-вуч, нин (низ) 1) вуж нин **гьуьрмет амуьк тавун.** Ша а фикир вегъ на гьилий, Эхир аватда вун виляй. С. С. Яъ, Бес халади заз гьич хваикалди къванни лагъанач гъа, вичин кІвализ ша лагъана са буюр къванни авунач гъа. Яраб зун икъван виляй аватнава жал? -фикирзавай Хардала. Къ. Къ. Чурун паб.... компанияда ацукъайла ара-бир тІимил тахъванани жедач эхир, виляй аватда. А. М. Булахдал. Садлагъана бахтсузвиляй Гьуьрчехъанд кард катна гьилий, Хуьруьн къене халкъдин виляй АватайтІа, вучда вуна? К. А. Вучда вуна? Жуваз, хъиз, жуван сусаз хиянатдин кар къаз алахънавай. Амма адан паб халкъдин виляй аватнавай. Н. А. Къве рикІин хиялар. 2) вуж низ **такІан хуьн.** Акваз-акваз диндин «стхайрин» гьуьрмет тІимил жез, абур виляй аватиз башиламина. А. И. Самур. Гъа и арзада кхъенвай гафар, кушкучи къачуна, вуна хуьрени чукІурна. Амма вирида ваз лянет гана, виридаз вун виляй аватна, виридаз ви алчахвал чир хъана. Н. А. Гуьлдесте. Чун жемятдиз виляй аватнава. Инлай еке бедбахтвал мад дуйньяда амайди туш. Н. А. Сифте къван. Вирида ваз лянет гана, виридаз вун виляй аватна, виридаз ви алчахвал чир хъана. Н. А. Гуьлдесте. - Ваз а мердимазар гьинай гьатна, я руш? Виридаз виляй аватнавай а дердисер! З. Э. Трактористдин мехъер. Бес къе кефсуз хъайила, ваз Зун виляй куьз аватна. А. Мут. И сир бес ваз чизвачни? Ийимир на, Эмин, артух хиялар, Вун аватда виляй гьар са инсандиз. И. Гь. Етим Эмин. Бубани рушаз виляй аватна. Гь. Къ. Свас. Виридаз аватда виляй, КІвалах ни акъатда гьилий, гьакІ я бесбес, бес гъавиляй, Хъвамир, стха, ша бес хуьй тІу. А. Аминов. Шуьшедал гелер.

* **виляй авудун [вегъин] гл.,** 1) ни вуж , нин низ **гьуьрметсуз авун.** Вуна зал къимет эциг тавун анихъ амуькрай, инсанрин арада вунни виляй вегъена. З. Э. Арифдиз ишара. 2) ни вуж-вуч низ **такІанарун.** Ада [Хардала] зунни инсанриз виляй вегъена. Къ. Къ. Чурун паб. Са кІам вацІ туш, За вацІ виляй авуддач. ВацІ хуьн патал гзаф кІамар герек я. А. Мут. Са гьилий ван акъатдач. Абуру чкачкадал фяле хаз, виляй вегъиз башиламина. А. И. Самур.

* **виляй килигун гл.,** нин-куьн **предложенида виляй гаф квез талукъ ятІа, гъадан тегъерда, гъам хъиз.** [Хатай]. Дилбераз ам муьштеридин виляй килигнач хъи. Адахъ агакънавай гадаяр, рушар авайди я. Х. Т., Къ. М. Ашуьк Саид. Маргаритади лап рапрап гузвай. Азарлуярни, духтурарни, санитаркаярни адаз ягъанатдин виляй килигзавай. Н. А. Къимет тецигай муьгъуьббат.

* **виляй экъисун гл.,** вуж-вуч **датІана аквадайвал ва я фикирда жедайвал хуьн.** Зарафатдал мадни сада «Алад я вун са папагахъ, Гъавая чи виляй къисмир, гьар патахъди ахлахъна. Къ. М. Масан. Ник цана куьтягъна лугъуз тапан сводка гана вилеризруьхъ ягъун, ратІарилай са чувалда авай къуьл чинеба вичин кІвализ хутахун адан виляй экъисзавай. З. Э. Чи маяк.

ВИЛ² суц. -и, -е 1) **вили ранг;** 2) **вили гьал.** Гамуниз вил бес хъанач. Р.

ВИЛАЯТ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **уьлкве.** Дустунин тІвар, исми мубарак Зибиюллагъ я зи, Ери мескен Куьре магъал, Ажем виляят Къафкъази. Е. Э. Чуьхвер. Мад авачни виляятар? Куьз акъатна икъван ви тІвар? С. С. Къафкъаз. Къецепатан жинерин виляятра авай жерягъривайни са дарманни ийиз хъанач... А. Къ. Хукац-Ханум. Ана кхъенва: "Ширван виляятда яшамши жезвай мусурман къанундал алай лезгийри чеб чІехи Портадин (яни Туьркиядин - Б. А.) къаюмвилик кутун тІалабнава. А. Бутаев. Гъажи Давуд ва лезгийрин азад женгер.

ВИЛЕРБУРУН гл., ни низ; -да, -на, -а, -ин, -рай, -мир; вилербур авун, вилербур тавун, вилербур тахвун, вилербур хъийимир вилералди са гъихътин ятлани лишан авун. Вилербуриз хъуьремир заз Чарадан яр хъуьредаивал... А. С.

ВИЛЕРИН прил. вилерин сагъламлихъ гелкъведай. Ана лагъайтла, вилерин духтур авачир. К. 1988, 19. Х. Райондин поликлиникадин вилерин духтур отпускада авай. ЛГ, 1996, 5. VI.

* вилерин духтур суц. азарлу вилер сагъардай духтур.

* вилерин нур суц. 1) вилерин ишигъ. 2) куьч. аялди хъ авай кланивилин гъиссер къалурдай ибара.

ВИЛИ¹ вил существительнидин актив падеждин форма. Кил. ВИЛ.

ВИЛИ² прил. лифрен, цавун рангунин. Цавай фидай вили лифрен, Вили лифрен лувариз къий... Ф. Бендер. Вили цавал чулав цифер акъалтна. Р.

* вили авун гл., ни вуч; лифрен цавун ранг алай гъалдиз гъун. Лацу лампочка шир яна вили авуна. Р.

* вили-вили прил.; лап вини дережадин вили. Салан пиле вили-вили цуьквер экъечинава. Р. Пагъливан, Ракъиникай цай къачуна. Чуьгвазва пиларус. Вили-вили гъалкъаяр Ракъуриз цавуз... Х. Х. Пагъливан

* вили къегъ хътин прил. Лап вили. Вили къегъ хътин мурк садлагъана цурадач, эхир. 3 Э Арифдиз ишара.

* вили хъун гл., вуж-вуч лифрен, цавун ранг алай гъалдиз атун. Къван галукъай чка вили хъанва. Р.

ВИЛИВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера вили ранг алай гъал. Зи вилерин виливални... Вили цава ялгъуз ама. Ф. Н. Гатун пакама. Цмурар. Пагъ, ина цаварин виливал, чилерин къацувал вуч я. Михъи гъамга хътин цин винел, кфадин куркуррин арада балугъарни тек-тек лацу циферин кланларин виливал мадни артухарзавай А. Исм. Алукъдай ахвар.

ВИЛИДАКАЗ нар. вили лишан хас яз. Цавал алай лацу циферин галларин чклиз, санал къватл хъижез, инлай-анлай пилер вилидаказ ахквазвай цавун тагъдал ажайиб ишикар чуьгвазва. Ж. Гъ. Риклин клусар.

ВИЛИК¹ нар. 1) нин-куьн ятлани чин пад галай патахъ. чин галай патахъ.. # ~ акъвазун, ~ фин, ~ хъун. Вилик нагъвар эцигайла, Атанач ваз дад, Яру яц. Е. Э. Яру яц. Вил вегъена къулухъ, вилик, Чун физвай рекъиз килиг. С. С. Ленин къейила. 2) са тайин къвалах жедалди. Идалай вилик... цийикла кучуд хъувунин къвалах куьтягнавай. ЛГ. 2000, 21. Х. Чун ксудалди вилик мугъманар атана. Р. Институтдиз гъахъдалди вилик мехъер авуна. Р. 3) эвелдай. Гафарин эхирар и словарда анжах вилик тайинарнавай саягъ, тайин тир грамматический формаяр паталди ганва. М. М. Гъажиев, Р. И. Гъайдаров, У. А. Мейланова. Лезги члалан орфографиядин словарь. 1989. 4) эвел къиле. Жуваз хабар авачир къвалахдив гъам эгечмир, Жемир вилик, я къулухъ - Юкъвай патаз экъечмир. А. С. Бязибурун меслятар. Магъар хуьряй физвай ихътин куьчерияр гзаф ава. Сад вилик жеда, сад къулухъ. Гъ. М. Им къван, им терез. **Антоним:** къулухъ.

* вилик авун [виликун] гл., ни вуч; чин галай патахъ яргъи авун, эцигун. Вучиз заз килигзава, Чулав киф виликзава, рикел гъил эцигзава, Махачкъаладин руш? А. С. Махачкъаладин руш. Ада жибиндай са иуьше эрекъдин пул акъудна, виликна. Ф. Б. Цивилизация акунвай лезгидин къиса.

* вилик акатайдал къван гъалчда, къулухъ галамукъайдахъ лаш галукъда мисал са кар, фикир тамам гъалдиз къведалди фад авунни, авуна кланзавай къвалахда эхирда хъунни сад хъиз туьнбуьгъ къведайди я. Вазни чизва, бубайрин са мисал авайди я: вилик акатайдал къван гъалчда, къулухъ галамукъайдахъ лаш галукъда. Гъакл хъайила, заз чиз, исятда чун лап хъсан я. Б. Гъ. Заз эвера

* вилик жергедин ктаб, прил.; члалан ачух сесерин лишанрикай сад аь - адетдин кхъинра "я" гъарфуналди кхъизвай вилик жергедин... ачух фонема. Р. И. Гъайдаров. Лезги члалан фонетика.

* вилик кутун гл., ни вуж-вуч; гъерекатдик кутун, къвалахдик кутун. Гъазурлухар къведай йисан Кутун я вилик, кесибар. С. С. Цналрин колхоз.

* вилик-къилик квайди (квайбур) суц.; къуллугъчи(яр), регъбер(ар). Жедачни гъарда вичиз чидай чуру къвалахдикай, гъакъсузвиликай, туькълуьн хъувунин фикиррикай инал жуван жемятдин вилик, ингъе инал алай чи вилик-къилик квайбуруз лагъайтла. Къ. М. Хайи чилин таватар. Са сеферда Агъабег, колхоздин вилик-къилик квайбурни галаз, хуьруьн вилик квай никлиз, цан цунин "ери ахтармишиз" фида. С. М. Цицигъ-наме.

* вилик пад къун гл., ни нин-куьн; къадагъа авун, ихтияр тагун. Завай адалатсуз кардин вилик пад къун тавуна къейитлани акъвазиз жедач... Къ. М. Дагъларин деринрин булахар. Итимриз гзаф помидорар тлуьн вакъацу чай хъун меслят къалурзава. - И продуктри простатрик рак азар акатунин вилик пад къазва. ЛГ, 1999, 21. Х. Гъи хуьруьз кландатлани вач, - суткадин гъи вахтунда хъайитлани эрекъ маса гузвай къвалер жагъида. И къанунсузвилин вилик пад къазвайбур я хуьре, ярайонда, я Дербент тегъерда авач. ЛГ, 1999, 25. П. СПИД-дин вилик пад къадай ва адахъ галаз чуьгвадай республикадин вичин стационар авач. ЛГ, 2001, 25. Х.

* вилик тухун гл., ни-куь вуж-вуч; авай гъал хъсанарун, гележег хъсанарун. Алахъна кар вилик тухуз, Цазва векъ, ник, кесибар. С. С. Агъа-Стларин колхоз. Гъажибеге вичи кхъенвай ктаб къалурна ва давамарна: «Заз чи халкъ дидед члалал савадлу хъана кланзава, вучиз лагъайтла урус члал чириз регъят жеда ва клел-кхъин авунин кар вилик тухуз эюеда». 3. Султанова.

* **вилик фин**¹ *гл., вуж-вуч; са вуч ятлани хъсан патахъ дегиш хъун. И фактар мукъварал чандай акъатай "Дуьньядин экономикадин ва вилик физвай уьлкведин 2001 - йисан перспективаяр" докладда ава. ЛГ, 2000, 14. XII. Халкъдин культура вилик физва. Р.*

* **вилик фин**² *масдар авай гьалдай, еридай маса дережадиз хкаж хъун. Экономика ва культура вилик финихъ галаз алакълу яз, члала цийи гафар жуьреба-жуьре рекьералди арадал къведа. М. М. Гъажиев. Чалан илимдин гьакъиндай... Малум тирвал, чапхунчихалкъяр чпинмедениятдай ацукъай халкъарилай хейлин гуьгъуьна амуькун адетдин кар тир. Куьз лагъайтла, куьчеривили меденият арадиз гъана, ам вилик финиз къулай шартлар яратмишдач. Р. Р. Лезги халкъдин игитвилдин эпос.*

* **вилик хъухъ!** *межд. санал ацукънавайбуруз гъанвай хуьрек тлуьн теклифдай ибара.*

* **вилик экечлун** *гл., куьн са карда къил гвайди хъун. -Халкъ гафунив гъидай итим кланда хуьре, Жабир, - худда гъатзава Нурали. - Зун вилик экечлначиртла, ибурувайни жедай са затлани авайди тушир. М. Б. Цийи мисклин.*

ВИЛИК² *посл. 1) талукъвилдин падеждин формада авай существительнийрихъ, тлвацлэвезрихъ галаз алакъламиш хъуналди, абурун чин галай пад къалурдай гаф. Белки, са гаф лагъайтла, на хатадай, Алл эцигна ви вилик гатада. Е. Э. Гъая тийижир паб. Недайдени алуькдаиди садрани залан жедач, - рахана Сефер буба, чи вилик кумай фан, нисидин ва яклун клусар чантада хутуна. Б. Гъ. Гъетер. 2) инсанрин клватлал (халкъ, жемят, курс) къалурзавай гафарихъ галаз алакъламиш хъуналди «абурун арада» мана гудай гаф. Адетар кваз такъазвайбур жемятдин вилик русвагъдай, садра, къведра, пудра тахсиркардиз дуьз рекъел хкведай, квай синихар хкуддай мумкинвал гудай... Р. Меликова. Садбур - дуьадал, масадбур - межлисдик.*

* **вилик-къилик кваз хъун** *гл., вуж нин-куьн къуллугъдик кваз хъун Министр, Соломея, Назлу, Бег вилик-къилик квай маса ксар суфрадин къиле ацукъна. А. А. Пад хъайи рагъ.*

ВИЛИК³ *прил. 1) сифте къиле авай. Къулухъ жергеяр цразва хейлин, Вилик жергеяр ахцлуриз шумуд... А. С. Вилик жерге. 2) эвелан. Чи дагълух халкъариз вилик заманайра ханар, беглер гзаф хъаначиртлани, "хан ", "бег ", квай тлварар булбуллух ава. А. А. Пад хъайи рагъ. Вилик вахтара клвалик квай раклар Къану къван жедай. Вични са хиле. А. Ал. Муьжуьдар. **Антоним:** къулухъ.*

ВИЛИКАЙ *нар. вилик патахъай. Ярар-дустар физ виликай къвал гана... Е. Э. Заз сабур гуз. Яр, фида вун ин факъирдин виликай. Е. Э. Севдугъуьм. Женжел шив хъиз катзава вахт, Къисаяр таз вичикай, Зун къулухъай килигзава, Карагиз вич виликай. III. Къ. Катзава вахт.*

* **виликай къун** *гл., ни малдин къилел алай еб къуна фин.... Зун а къадар мукъаятвилелди финиз мажбур хъанвай хъи, гъатта са гзаф чкайрилай зун эвичлна балкландин виликай къуна физвай... А. Ф. Лянет. * **гъакимдин виликай, балкландин къулухъай фимир.***

ВИЛИКАМАЗ *нар. са клвалах ийидалди, вахт жедалди. Чидач, ам я виликамаз Фабрикара вердиш ятла. С. С. Къулан Стлалрин гамарин артелдиз. Къуьрери, лосри, сиклери, жанавурри виликамаз суьрсет клватлна гъазурдач. З. К. Тебиат чирун. Чехи стхади чуьгур шикил алай чарни виликамаз къултухда туна. Гъ. Къ. Четин бахт. Гъар юкъуз са таблетка аспириш ишлемиша, анжах виликамаз духтурдал меслят гъана. ЛГ, 1999, 21. X. Вири хъсан храз чидайбурув вуганва чна. Ам заз виликамаз чизвай кар я. Ж. Эфендиев. Азадвилдин рекъе. **Синоним:** фадамаз.*

ВИЛИКАН *прил. алай вахтунилай вилик хъайи. Ви виликан бахтавар къар... С. С. Селхозар кайила. Икъван зурба хуьруьн школа виликан медреса патал эцигнавай пуд къазмада ава. Гъ. Къ. Четин бахт. Ахварайни вич виликан дар дехмеда аваз аквазва. К, 1988, 2. XII. Тешилатдин къиле Бакудин виликан рабочий Къурбанов Рамазан акъвазнавай. Ж. Гъ. Лекъерин гуьндурда. Кассайра авай виликан пулунин агъзурар, гъасятда кепекриз элкъуьрна. И. Мурадов. Къайдасузвиликай къанун хъайила. **Антоним:** гилан.*

* **виликан сарар** *суц.; вилик квай жергедин сарар. Ам, виликан сарар амачир сив ахъайна, ван акъат тавуна хуьредай, гъамиша пашман са кас тир. А. И. Самур.*

ВИЛИКДАЙ *нар. алатай вахтунда, девирда; ихтилат физвайдалай са тлимил вахт фад яз. Виликдай къаратикенрини серклерни кучуднавай къазмаяр алай чкадал гила гъар патахъ балхунар галай, шифер янавай къве мертебадин клвалер... нур гуз акъвазнавай. З. Э. Зардияндин дустар. Виликдай вун ихътинди тушир... А. Фет. Теквен. Адан пеие, виликдай хъиз, даим масабуроз къуллугъ авун, йигарар гатун, цанар цун, векъер ягъун хъана А. А. Стлал Сулейман. - Виликдай хуьре са кас къейила, вацран муддатда шад мярекатрихъ къил кутадачир. Р. Меликова. Садбур - дуьадал, масадбур - межлисдик. Виликдай са ни ятлани винелай буйругъар гун гуьзетиз вердиш хъанвай чиновникар гила хсусиятчийриз, чпин махсус лабораторияр ачухнавайбуруз, элкъвенва. М. Ж. Цава къуна кланиди.*

ВИЛИКДИ¹ *нар. вилик патахъ, вилер килигзавай патахъди.... гъикъван четинвилер акъалтзаватлани, виликди камар къачуна. Н. Меликов. Къарарар гзаф къабулна.*

ВИЛИКДИ² *нар. виликан вахтара. Ибуруз, мад виликди хъиз, недай шей жагъун хъувунач. Ф. Жанавурни цегъ. Виликди хъиз сефилни тушир и эл. А. Ф. Къатл-къатл авур зунжурар. Анжах виликди кулак алатдачир... А. Ф. Къатл-къатл авур зунжурар.... гъейри гаф виликди, Етим Эминан девирда, "ччара" лагъай*

гаф гагь прилагателнидин, гагь существительнидин чкадал ишлемизавай. М. М. Гъжиев. Чалан илимдин гъакъиндай... Виликди Испика тек са избачиталъня авай. ЛГ, 1992, 23. IV.

ВИЛИКРА(Й) нар. алатай вахтара. Чи аллагъар виликра къудратлу гъуцар тир. З. Р. Пайгъамбардин къацу пайдах. -Мугъманвилиз хквезмач хъи, Виликра хъиз... Ж. Мугъманвилай акъудна. Митинг... И гафни чаз «перестройка» ва "демократия" лугъудайбуру артух чирна. Виликрай чи митингар яд уълквейра къиле фейи гъадисайриз талукъардайди тир. М. Ж. Ванер-сесер, хабарар ва гъакъикъат.

ВИЛИКУН гл., ни вуж-вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; вилик авун, вилик тавун, вилик тахвун, вилик хъийимир **вилик авун** мягъкем ибардин рахунрин форма. Кил. **ВИЛИК** [вилик авун]

ВИНЕ нар.; агъада авай чкадин къакъан тир пата. Магъмуд Абилов хайи КГуррин хуър Кбулан вацун къуза пата Яргунрилай пуд версинин вине ава. И. Гъ. "Берлиндин вири Квалерал..." **Антоним:** агъада.

ВИНЕЛ¹ посл., нин-куън кланик патаз акси патал. Къве гъилини яргъан чуъкъвена къуна, Селванади вичин винел яргъан вегъена. А. А. Пад хъайи рагъ. Чилин винел жув тек яз гъиссзава за... А. Къ. Дустуни заз кхъей чарчяй. **Антоним:** кланик.

* **винел акъатун** гл., вуч къастуналди са ни ятлани клевнавай ва я вич-вичиз клев хъанвайди дуъздад хъун. Халкъдикай чуънухнавай дуъздад винел акъатна. Р. **Антоним:** кланик акатун.

* **винел акъудун** гл., вуч къастуналди са ни ятлани клевнавай ва я вич-вичиз клев хъанвайди аквадайвал ва я гъиссдайвал авун... абуруз чпин кичлевал винел акъуд тийиз куъмек гузвай са кар авай... А. Къ. Жуъгъенар. Шаирди виридаз малум тир месэладикай кхъизва, амма адан цларари бейнидиз тлал акъуддай къван таъсирзава, месэладин деринвал вирида къатлудайвал винел акъудзава. Н.Ибрагимов. Чалан сергъатрихъ къадар авачирди успатзава. **Синонимар:** клевун, чуънухун.

* **винел акъалтун** гл., вуч 1) клев хъанвайди аквадай гъалдиз атун. Циз аватайди винел акъалтна. Р. 2) еке хъун, хкаж хъун. Къацар акваз-акваз винел акъалтна. Р. 3) гъалиб хъун. Жувахъ галаз авур гъуъжетрани Гъакъикъат винел акъалтда. А. Къ. Жува жувахъ галаз гъуъжетун. Чи команда винел акъалтна. Р. **Антоним:** кланик акатун.

ВИНЕЛ² кил **ВИНЕЛДИ**.

ВИНЕЛАЙ¹ посл. 1) нин-куън ятлани винел паталай. Балклан гар хъиз гъуълуън винелай фена. Ф. Гъуълуън руш. Столдин винелай къапар вахчуна. Р. **Антоним:** кланикай

ВИНЕЛАЙ² нар. 1) вине авай чкадай. Заз винелай эверна. Р. 2) винел патан акунрай. Мурсал, Аквамир ваз винелай зи клурт усал! Х. Т. Нигаран яр. Винелай заз хушдиз къалуз рикI чГуру хизан акуна. Ж. Вун инжикли жемир лугъуз. 3) рикIин сидкъидай тушиз. РикI ваз аквач, - винелай ваз хуъреди - Дустни душман гъим ятлани, чир жедач. Е. Э. Бахтсузвал.

* **винелай килигайла** нар. дикъетвал авачиз килигайла, деринвал авачиз фикир авурла. Советрин Армия... винелай килигайла, са вуч ятлани авай хъиз жеда. А. Къ. Къуллугъдин яцла гъатайла авур кхъинар.

ВИНЕЛДИ // **ВИНЕЛ** рах., нар. вине авай терефдихъди. За гъикъван "Куда, тлада" лагъайтлани, цилл винелди чугвамир, бушара. Ф. Ирид юкI алай Магъамад пагъливан. Рехъди винел фидайла зун, Са къудратдин кар акуна. Е. Э. Гъуърудиз ухшар акуна. Чигалидиз мад винелди хъуткъун жез клан хъана. Б. Гъ. Заз эвера. Инай винелди са клеретI аялар фена. Р. **Антоним:** агъадалди.

ВИНИ прил. агъа патаз къаншар тир. Вини мертебадин клвалерин цлар лацу киреждай асунна, агъа мертебадин цлариз даи къванцин са къат яна. А. А. Пад хъайи рагъ. Хуъруън вини къилихъ клвалер эцигдай чка амач. Р.

* **вини къил** нар. гзаф хъайитла. Хуъряй Бакудиз къвез вини къил пуд югъ хурай. З. Э. Геж хъайи кагъаз. Ина жуван тум виже къведач. Клантла картофар къачу. Вини къил къве йис. Мад жедач. А. А. Лезгияр. **Антоним:** агъа къил [клан].

* **вини кларариз акъатун** гл., вуж гзаф ажугълу хъун. Са арадилаи Риза акъалтна клвачел, Сархуш хъана аламачир Вич-вичел, Столдал гъуд гъалчна лагъана: - Мурсал, Аквамир ваз винелай зи клурт усал! Акъатнавай ам лап вини кларариз... Х. Т. Нигаран яр.

* **вини клваче хъун** гл., вуч гъазурди яз хъун. Хва къей касдин буъркъуъ ружа, Даим вини клваче авайди я. С. С. Заз акуна сад. Гъакъве карни завай. Зун гъамиша вини клваче авай ружа я, тлуб галкГурун бес я. З. Э. Йифен тГурфан.

* <вини> клвачиз акъудун гл., 1) тфенгдай гуълле акъатдай, акъуддай гъалдиз гъун. Муъкуъ юлдашди вини клвачиз акъудна гъазурнавай тфенгдал пелел ацукънавай угъри яна гадарна. Э. Йифен тГурфан. 2) куъч. са тайин тир клвалах ийидай алат гъазурвилик кутун. Адан гуъгъуънавай вири партизанри чпин вини клвачиз акъудна гъазурнавай автоматар вилик туъкГуърна, ярх хъана. И. Къ. Смоленский чилел. И арада чи вилик фотоаппарат вини клвачиз акъуднавай студент акъатна. Л. М. Ракъур тавур кагъаз.

ВИНИБУР вини прилагательнидикай хъанвай существительнидин гзафвилин къадардин форма. Кил. **ВИНИДИ**.

ВИНИДИ суц.; -да, -да; -бур, -буру, -бура вине пата (къакъанда) авайди. Винидан эйбежервал аку! Р.

Антоним: агъам.

ВИНИДИХЪ нар. 1) агъа патаз къарши патяхъ... ам амай сержантрилай винидихъ ацукънавай... А. Къ. Инсандин ажувал Винидихъ марк гала. Р. 2) алай вахтунилай фад. Чна винидихъ къейд авунвай къилин тема "Чехи вах", "Бубадин сурал"... шииррани гьалтзава. Н. Ибрагимов. Чалан сергьятрихъ къадар авачирди успатзава. Винидихъ авур ихтилатар рикелай алудмир. Р. Газетдин къуллугъчийри дидедин тIварцIел хуьруьз винидихъ тIвар къунвай макъала чапнавай нумра рекъе тунай. А. Къ. Гилигзава.

Антоним: агъадихъ.

ВИНИЗ нар. 1) цав галай патаз... адан юкъвалай виниз къеџилзавай бедендила, хкадарзавай кацер хъиз, мускулар чир жезвай. Б. Гъ. Заз эвера Ада Насибатан гъил къуна виниз хкажна. А. Сайд. 2) **вини патяхъ**. Нурмет куьчедай виниз фена. А. Ф. Лянет. Чигали кул-кусри къунвай чухурдай виниз рекъе гъатна. Б. Гъ. Заз эвера... хуьр гуьнедай виниз заландиз экъечIзавай поезддиз ухшар аваз аквадай. С. Муслимов. 3) **къакъанда, масадбуралай къакъан яз**. - Ма ими, - лагъана Магъмуда. - И пайдах виниз къуна вун вилик экечI. 3. Э. Куьгъне кавхаяр пIуртI. 4) **гзаф (яз, хъиз)**. И зегъметдин къене къе стхади варзни зуралай виниз кIвалахна. А. Ф. Бубадин веси. **Агъсакъалрин рикел хкунриз килигна (месела, 110 йисалай виниз яши хъанвай Уруджев Гъабибуллагъдин) Цицигърин хуьруьн бине XVII асирдин сифте къилера Къубадин Штул, Захит-Наби ва маса хуьрерай куьч хъайи къуд сихилди кутуна**. С. Муслимов. Цицигъ-наме. **Антоним:** агъуз.

* **виниз авун [винизун рах.] гл.**, ни вуж-вуч; **хкажун**. Зуьгъре яни, ам варз яни, ам гъед яни якъин, Виниз ая, Тамам къала гардан, алагуьзли. Е. Э. Алагуьзлидиз.

* **виниз къун гл.**, ни вуж-вуч 1) **са квевай ятIани къакъанда хъун**. 2) **жув масадбуралай са квелди ятIани артух тирди яз гъисабун**. Эхиримжи вахтара ада вич виниз къазва. Р.

* **виниз хъун гл.**, вуч цав галай патяхъ хъун. Пенжер са тIимил виниз хъанва. Р.

ВИНИЗВАЛ суц.; -или, -иле 1) **са шей алай чка маса шей алай чкадив гекъигайла, адан чкадин къакъанвал; 2) чIехивал, хъсанвал**. Им ягъдин, намусдин винизвал, гъар са диде-бубадин мурадни я эхир. Н.Ибрагимов. Чалан сергьятрихъ къадар авачирди успатзава. * къилин ~, сесинин ~.

ВИНИЗУН гл., ни вуж-вуч; -да, -на; -из, -зава; -а || -ая, -ин, -рай, -мир; **виниз тавун, виниз тахвун, виниз хъийимир цав галай патяхъ хкажун**. # кIвач ~, гъил ~, гъебе ~. Варарин вилик ярх хъанвай итим, кIанчI виниздай хъиз, винизна, кIвачел къахрагъарна. Ф. Б. Цивилизация акунвай лезгидин къиса. ЦIарцIараз Хибба аквазва. Ада къе гъил винизна гъарайзава. Ф. Б. Филиал.

ВИНИНА нар. **вини пад тир чкада**. Винаина касни амач. Р.

ВИНИНАГ(АР) тIв. эв. **рахазвайдалай вини пад тир чка(яр)**. Винаинаг чна чукIурда. Р.

ВИНИНАЛ нар. **вини пад тир чкадал**. Винаинал чна кIвалер эцигда. Р.

ВИНТ урус, суц.; -ини, -ина; -ер, -ери, -ера **са вуч ятIани алкIурна тIарамардай алат, резбе авай элкъвей синтI**.

ВИНТОВКА (ВИНТУФКА рах., куьгъ.) урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра **гуьлле ядай яракъ**. Адан къуьне къе патяхъ вегъена патрондашар, гъиле карабин, винтовка ава. 3. Э. Куьгъне кавхаяр пIуртI. ЦIехуьлрикай са винтуфка ягъайтIа, абур инал рикI пад хъана ярх жезва. Гъ. Къ. Четин бахт.

ВИНЯЙ нар. 1) **къакъан пад галай патай**. Турба виняй яхъ. Р. 2) **артух**. Ам... бязи муаллимрилай са шумуд чIиб виняй я. Н. Къарибов. Чалан сергьятрихъ...

ВИНЯЙГЪУЗ нар. **къакъандай агъа патяхъ**. ЦIийи нехирбан, кIетI хъиз, виняйгъуз авахъна. Б. Гъ. Заз эвера. **Ракъинин эхиримжи нурарал шадвал ийизвай пIапIишар... гагъ виняйгъуз ахватзавай къван чкадал акъвазиз, гагъ виняйгъуз ахватзавай къван хъиз зарбдиз чилел эвичIнава**. Б. Гъ. Гъетер. ЦIаруди, пурпу накъвадиз сухзавай тIвал хъиз, къуьнел гъил эцигна, гада виняйгъуз хъууна. Б. Гъ. Заз эвера

ВИР фарс, суц.; -и, -е; -ер, -ери, -ера **яд кIватI хъанвай еке чка**. Са арадилай къиб рахана, гадайрини **вириз са гъаб руьхъвер вегъена**. Ф. Ирид стха. Дуйнъя я им, акъвазмир сархуи хъана, Пара **вирер аџуз, элкъвез буи хъана**. Е. Э. Стхаяр. **Лепеяр жедач гъвечIи вирерал, Лепеяр жеда дерин гуьлрал**. А. Ал. Бендер. **Аџай вир цIаривай къаз хъижедач лугъудайвал, завай кхъин тавуна акъвазиз хъхъанач**. А. Эсетов. Тек са йис // ЛГ, 2000, 10. VIII. * **кирпичар атIудай вир**.

ВИРАН(И) // **ВИРАНА** фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ари, -ара **чкIанвай чка**. Квахъна а секинвал, уьлкве **виран** я. И. Ш. Къудар. **Гъавирани вири хъана...** Гъ. Къ. Четин бахт.

ВИРЕР¹ вир существительнидин гзафвилин къадардин форма.

ВИРЕР² суц.; -и, -а **къурурнавай емишар, зурар**.

ВИРИ¹ вир существительнидин актив падеждин форма.

ВИРИ² числ. **гъисабдикай садни хкат тавунавай къадар**. Къунишар **кирягъна вири**. Е. Э. КафтIар къарийриз. **Замана кхъинчIурун авачирди тир**. **Вири хуьре кIел-кхъин чидайбур садкъе кас авай, абур фекъини кавха тир**. С. С. Жувакай ихтилат. [Шихрагъим] **Килиг, дуст! Зи вири яшайиш, шадвал, лугъун-хуьруьн, кIанивал, ашкъи - вири Саядперидилай аслу тир**. С. С., С. М. СтIал Саяд. Чна **вири гафар сивяй гъикI сивяй акъатзаватIа, лап гъакI кхъизвач; бязи гафар сивяй акъудунунни кхъинин арада тафават ава**.

М. М. Гь. Лезги грамматика. «Дуст» лагъай гаф чун паталди вири я. Вири тирвал кардиз элкъвей хиялар. А. С. Лезги куъче. Ада къуниши уьлквейрин хатасузвилизи ва вири дуьньяда ислягъвал хуьниз таъсирнава. ЛГ, 2000, 21. X.

* **вирини вири хъана (хъурай)! межд.** 'хъайи кIвалахар хъурай, амма...' манадин ибара. Гъавирини вири хъана, вун Мириман дуст хъунихъ са бинени авач эхир. Къ. Гь. Четин бахт.

ВИРИ³ суц.; -да, -да 1) алакьдай къван крар, гьерекатар, жедай, хъайи, авай затIар. Чна чалай алакьдай вири авуна... 3. Ф. Халкъ патал халкънавай инсан. 2) авай инсанар, гъайванар. Виридаз авай чка Рехъ ачух уьлчуь хъайила, Чаз мегер дуст авай къану ИкI кIеви Хейбар жедани? Е. Э. Гъазанфераз. ГъакI шадвилелди хъуьрез виридан сив... А. Ф. КъатI-къатI авур зунжурар. Виридан кIвалах туькIуьриз садан кефини хадачир. А. И. Самур. - Алексалам, - халу чан! - Дагълара адет тирвал, чи виридан патахъай чахъ галай яшдиз чIехида - Генжалиди жаваб гана. Къ. М. Рекъин риваятар. Закат - ам чи эменни я виридан, Мусурманрин дуланажагъ хкаждай Къуват я ам, берекатрин чеиме я. А. Къ. Ярагъ Мегъамедан гъазават. Чи уьмуьрар гагъ ширин я, гагъ батин я, Виридалай инсан хъунухъ четин я. М. Б. Регъят туш. Им дуьньяда виридалай къакъан ва пак тахт я са... А. Къ. Жуьгъенар. - Чи дестедик квай вирибуру гъарда вичин къадардиз чIехи халкъдин чIехи алмиркай, шаиррикай, композиторрикай, игитрикай дамахдивди ихтилатна. А. Къ. Халкъ.

* **виридаз са вилай килигун** гл., вуж **виридахъ галаз сад хътин рафтарвилер авун.** Ина сад-садаз гъич танишбурни туш, ина сад-садаз чин тийидай касни авач. Виридаз къисмет са вилай килигзава. Гь. М. Ирид къаш.

ВИРИ⁴ умумиламишдай гаф. Вири рикIелай алатда; чIугур кеферни, къакъан тавханаярни, авур кIар-тIеатарни, хъайи гегъени мулкарни, кхъей ктабарни, тIуьр няметарни, - эхир кълияй, сурун суал ийидайла, хабар къазвайди я: инсанвал ийизвайни? ТахъайтIа: инсансуз тирни? А. А. Гъуьр, шекер, дуьгуь, чIахар - вири гъа и чкадал гъизва. Ш. Шабатов. Ерийрал рикI ала...

ВИРИБУР¹ **вири** прилагательнидин гзафвилин къадардин форма.

ВИРИБУР² суц.; -у, -а; **вири** прилагательнидикай хъанвай сушествительнидин гзафвилин къадардин форма; **никай-квекай рахазватIа**, вири санлай. Вирибуруз хъана зарар... Е. Э. Наиб Гъасаназ. Акъул авайдазни къуват авайдаз вирибуру гъуьрметда. 3. Р. Веси. Пачагъ тахтунай гадарун, Инкъилаб хъун вирибуруз малум я. А. И. Самур. Вирибурун рахунрихъ эхирдал къван дикъетдалди яб акалай Агъмед фикирри тухвана. А. И. Самур.

ВИРИДАЛАЙНИ кIус лап. Заз виридалайни зи чан ширин я. 3. Э. Мехъер къуьл туш. Виридалайни гъвечи Мурад, вичин патав гвай Саядан къуьнел гъил эцигна, хкаж хъана, метIерал акъвазнай. 3. Э. «Я пуд манат». Виридалайни гзаф рикI тIардай кар ам хъана хъи... А. Къ. Инсандин ажужвал. Заз виридалайни жуван хуьр кIанда. Р. Виридайни ширинди вирт я. Р. **Синоним:** гзафни-гзаф.

ВИРИДАН¹ **вири** прилагательнидикай арадиз атанвай сушествительнидин талукъвилин падеждин форма. Кил. **ВИРИ.**

ВИРИДАН² прил. умуми. вирибуруз талукъ, умуми... а куьгъне седридин кIвалахрикай виридан собранидал къилди рахунар жедайдакай лагъайдалай гъуьгъуьниз, рехи итимди тадиз ятахар ремонт хъувун, алаф ахгудун ва майвайринни емишрин бегъерар вахтунда кIватI хъувун патал вири желб хъуниз эвер гана. М. Гь. Гезентидин эхир.

ВИРИНА(РА) нар. **вири чкайра**... гербицидрикайни минеральный миянардай шейэрикай гила виринора хийир къачузва. Б. Гь. Заз эвера., Диегълийриз, гъа виринора хъиз, я гад, я къуьд авачиз, кIвалах ава. Б. С. Халкъдин ашукъ, руьгъдин шаир. Жив виринора къуй, лацу яз амукърай. М. Б.

ВИРТ суц.; -тIеди, -тIеда; -тIер, -тIери, -тIера къени чIижери туьретмишзавай, тIямдиз ширин икъи продукт. Гъайиш тушни вун эцигиз чилерал, Ширин вирт я, хуш няметя, Туькезбан. Е. Э. Туькезбан. Вуна хиялна: ... Вирт авай къаб гъвечиИд я луз, Гъейридаз аквач лагъана... Е. Э. Вирт квахъайдаз. ЧIижерини вирт кIватIа. А. А. Пад хъайи рагъ. Ксудалди вилик йикъан къене 4 кIереци са хуьрекдин тIуруна авай вирт неъ. Куь азар гъили къачурди хъиз квахъда. 3. Ф. Тутаралди сагъарун.

* «**вирт, вирт**» лугъуналди сиве ширин жедач «са затI жуванди хъун патал зегъмет чIугуна кIанда» манадин мисал. хам вирт, цIур(ур)ай вирт.

ВИРТИЕХЪАН суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра са куьнуьда авай чIижерикай чIехиди... багъда куьнуьяр, куьнуьйра чIижер, абурукайни сада виртIехъан чIиж яшамии жезвай. М. М. Гъажиев. Дидед чIал, 1946.

ВИРУС урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) азарлувилин лишан. Азарлу гъайванри... дабакъдин вирус чпин цуькIуьндихъ, некIедихъ, цварадихъ, фитерихъ, цIимилрихъ галаз къециз гадарзава. ЛГ, 2001, 26. IV. 2) техн. компьютердик акатдай рехне.

ВИТАМИН урус, суц.; -ди, -да; ар, -ри, -ра беденди къайдадик кваз кIвалах авун патал ишлемишдай затI. Машимаширин, шурван пIинийрин ва хутарин цилер гадариз тади къачумир. Гъар гъикI ятIани абурукай са шумуд хвех неъ. Абурук инсандин беден патал лап важиблу В17 витамин ква. ЛГ, 1999, 14. IX. ЖикIийрикай хкуднавай дарманар, витаминар бес тежедайла, бедендик иви тIимил хъайила, ишлемишда.

Р. Тагъирбеков, Къацу аптека. *Некыйирин майвайриг кай гзаф дадлу мурабаяр, ширин икьи ятар, мижеяр, компотар, джемар гъазурда ва витаминар квай дарман хъиз ишлемишда.* ЛГ, 2002, 21. П.

ВИТРИНА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йра, -йри туьквенда авай мал къалурун патал чина шуьше аваз туькГурнавай чка. *Аялдивай витринадин шуьше хана.* Р.

ВИТІ суц.; сес. {витІ. 1. Мумкин я, витІ ва пивитІ са дувулдин гафар хъун. 2. И гафарин дувул сесиниз ухиарвал авуна (звукотражаение) арадиз атана. 3. Дувулдин сесерин кІалуб асилдай витІ ваъ. пІив хъун фикирдиз къезва. - итІ ахпа акал хъайи къуллугъчи пай (суффикс) я. Р. И. Гъайдаров. Гафарин ери-бинейрикай къейдер.

* **витІ акъатун** гл., нйй-къвай сес акъудун, рахун. *Деведи къил агъуз хъувуна. Амма адай гъич витІни акъатнач.* Р. Гъ. Шагъ Абасакай риваят.

* **витІ акъудун** гл., ни-куъ сес акъудун, рахун. *Къах хъана... Амма вун витІ акъуд тийиз... А. Ал. Аялвеликай баллада. Директорди мад бригадирдив гъич са витІни акъудиз тун хъувунач.* И. А. Агъмедан ич. *Зун алай чкадал адавай са витІни акъудиз жедач.* Р.

* **витІ акъудмир!** межд. 'ванмир, сесмир' манадин ибара.

ВИЧ (ВУЧ рах.) тІв. эв.; -и, -е никай ихтилат физватІа, гъам. *Пудал къван агакъна гана, Къуд лугъуниз вич зурзана.* Е. Э. Испик малла Велиметаз. *Къежей мез я, - кІани патахъ рахада, Гъарда вичин кар я - вичиз аквада.* Е. Э. ТІварун стхадиз. *Фагъумна дуьньядин саягъ, Сулейман вич хъана уях.* С. С. Жедайди туш. *Вичин шиир чІурайла, Сулейманаз гъикъван дакІан жедайтІа, аз са шумуд сеферда акуна.* Гъ. А. Поэзиядин жавагъирар яратмишайди. *Ахъайнач вичив гвай рехъ.* С. С. Герейханов. *Къе ам сифте яз вичин кІвализ атанвай.* А. А. Пад хъайи рагъ.

* **вич вичел хтун** гл., вуж; 1) къил чІур хъанвайди, чашмиш хъанвайди дуьз хъхъун. *Вич вичел хтай Зилфукъар, зиянкар жанавур хъиз, катда.* И. В. Ревизор. 2) фагъумдай алакъун хъхъун, акъул хтун. *Вич вичел хтайла, къин къунал курпашман жеда къван кесиб.* М. Б. Цийи мискІин. **Антоним:** **Вич вичелай фин.**

* **вич вичелай** нар. 1) масадан куьмек галачиз. 2) хушуналди. *Гзаф вахт гъакІ пуч хъайила, Кезим вич вичелай суддин залдиз хтана...* Я. Къафаров. Чал чидач...

* **вич вичелай алатун** гл., вуж;; чашмиш хъун. *Акурлани алатнач вич вичелай.* А. Ф. КъатІ-къатІ авур зунжурар. *Азарлудаз, адет яз, пис ахарар аквада, гагъгагъ ам вич вичелай алатда.* 3. Гъ. Уьмуьрдин сирнав. *Дадашан фикирар квакъна. Ам, тиян хъайиди хъиз, вич вичелай алатна, ада, анжах ваз шуькуьр хъуй, яребби, лугъуз -угъ ийиз хъана.* А. Ф. Бубадин веси. **Синоним:** **вич вичивай квахъун.** **Антоним:** **вич вичел хтун.**

* **вич вичелай фин** гл., вуж 1) фагъумдай алакъун къакъатун. *Ам тадиз вич вичелай фенвай жегъил дидедин патав фена.* А. И. Духтур. 2) эдебсуз хъун, вагъши хъун. *Гъая-эдебни рикІелай фейила, Вич вичелай фена, къудур жеда.* Е. Э. Гъая тийижир паб. **Антоним:** **Вич вичел хтун.**

* **вич вичивай квадарун** гл., ни гъакъикъат дуьз къатІундай гъалда амукъ тавун. *Мадинадин и гафари Ильяс лап вич-вичивай квадарна.* А. Р. Шинияр.

* **вич вичивай квахъун** гл., вуж гъакъикъат дуьз къатІундай гъалдай акъатун. *Вич-вичивай квахъна кІвализ сухулмиш хъайи Зуьгъре эмеди муртІа месел къатканвай КІел Ибрагъим вичин хурув агудна.* К. Казимов. КІел Ибрагъим дидедин. **Синоним:** **вич вичелай алатун.** **Антоним:** **вич вичел хтун.**

* **вич вичик рахун** гл., вуж ; явашдиз, масадбуруз яб тагана ва абур авайди фикирда къун тавуна, рахун. *Ам мукъвал-мукъвал вич вичик рахазва.* Р.

* **вич лугъумир <къван>** межд. 'икІ я къван, икІ туш къван' мана артухардай, мягътелвал къалурдай гаф. *Вич лугъумир, иниз атайбур пачагъдин хазина чуьнуьхзавай къачагъар тир къван.* Ф. Вафалу паб. *Вич лугъумир, Бакудай хтай къилйай Къурбана вичин ихтилатдик гзаф сеферра "дах" гаф ишлемишиз хъана.* Къ. М. Дагъларин деринрин булахар. *Вич лугъумир, Алидин Мукъва-къили гзаф тир.* Ж. свасни гъида -якъин я... *Вич лугъумир къван, гуя ЦІаруди текдиз хъвазвайдакай хъел атана, ципІиниз чан квай са ципІре хкадарна.* Б. Гъ. Заз эвера. *Вич лугъумир къван, и сеферда къазран гарданда гъалуник акалнавайди 50 манатдин чар яз хъана.* Р. Набиев. Къазран гъахъ.

* **вичелайни феи** прил. никай рахазватІа, адалайни пис хесетрин (аял, гада, руш...). *Къекъвена гъида и хъиз гъа вичелайни феи са луту руш, кІатІ хътин.* М. Б. Спелар.

* **вичи вич квадарун** гл., ни; никай рахазватІа, гада вич гъакъикъат дуьз къатІундай гъалдикай магърумарун. *Гагъ Вичи-вич лап квадарда Писни хъсан какадарда.* С. С. Шумудакай рахан.

* **вичи вичин винел кІвалахун** гл., ни жуван чирвилер ва а маса алакъунар артухарун паталай зегъмет чІугун. *Школа хъсан чирвилер аваз куьтягъай жегъилди гъам аскервиле авайла ва гъамни школада кІвалахзавайлани чирвилер мадни артухарун патал вичи вичин винел кІвалахиз хъана.* ЛГ, 2002, 24.І.

* **вичивай хъайитІа** кІус никай рахазватІа, гъадан фикирдалди. *Идани, вичивай хъайитІа, исятда вичиз атун теклиф ийида.* Ф. Шичан бикс

* **вичиз авачир акъул масадаз гун** гл., ни вич акъуллуди яз къалурдай амалар авун. *Вичиз авачир акъул гуз, Пайдай паб хупІ четин тушни!* Е. Э. Пис паб.

* **вичиз килигай** прил. 1) ихтилат никай-къекай физватІа, гъадаз талукуь. *Гъар са чІалаз вичиз килигай*

сесер авайди я. Гь. Гь. Лезги чІалан нугъатрикайни гьарфарикай са кьве гаф. 2) **барабар, ухшар**. Гьа вичиз килигай свасни гьана. Р.

* **вичин атІай чІарни кукІун хьувурай!** межд. 'гьамишанда сагъ хьурай' манадин ибара (дишегълийрин рахунра гьалтда). - Вичин атІай чІарни кукІун хьувурай, - лагъана Агъмедан папа. Ахпа ада Къадиравай жузун-качузун авуна. З. Э. Муькъвел гелер.

* **вичин тІеквенда кьифни аслан я мисал гьар сад вичин чкада чІехиди, зурбади, гужлуди я.**

* **вичин нубатдай арал. жаваб яз. ИкІ, гьа и йисан декабрдиз урусрин яракьлу кьушунри Ирандин Энзели ва Решт шегъерар кьуна. Вичин нубатдай, Туьркиядини сефивидрин сифте меркез хъайи Тебриз ва гьакІни Эриван, Генже, Тифлис ва маса шегъерар чпиз табиарна.** А. Бутаев. Гьажи Давуд ва лезгийрин азад женгер.

* **вичин чантадай [кьапарай] килигун** гл., *вуж низ-квез нив-квев ятІани вичин фикирдай эгечІун, дуьзвилиз фикир тагун.* -Алакьда касдилай. Вири крар алакьда. Ан Керим халуди лагъайвал, дуьньядиз вичин чантадай килигзава. Б. Гь. Заз эвера.

* **вичин чкадал ацукьарун** гл., *ни вуж квай тахсирар, айибар лагъана беябурун.* Гьамид вичин чкадал ацукьардай вахт атанвай. А. А. Четин бахт.

* **вичин чкадал ацукьун** гл., *вуж гьуьжетарзавай дуьшуьшра вич батІул тирди гьиссна секин хьун.*

ВИЧЕ¹ **вич** тІварчІизвездин чкадин I пад. форма.

ВИЧЕ² суц.; -ди, -да **виртІедин са жуьре.** *И хуьре (Къурушдал - А. Г.) вини еридин виртІедиз виче вирт лугьуда. И. Гь. Къуруш. ☼ В селе Куруш (Докузпаринский и Хасавюртовский районы) пчелиный мёд высшего качества именуется виче вирт - мёдом виче, в селе Верхний Стал (Сулейман-Стальский район) старшего в семье сына называют виче хва - сыном виче, в селе Смугул (Ахтынский район РД и Исмаиллинский район Республики Азербайджан) богатый приплод овец именуют виче гана - виче дал. || И. Гусейнов. Язык и история Кавказской Албании. - Махачкала, 2000, с. 5*

ВИЧИНБУР **вичин** гафуникай хьанвай существительное. Кил. **ВИЧИНДИ.**

ВИЧИНДИ суц.; -да, -да; -бур, -буру, -бура жуванди.... лезгийрихъ са адет ава: вичинди масадаз гудач - масаданди вичи кьакьуддач. З. Гь. Лезгийрин риваят.

ВИЧИРИЧИ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **нуькІверин сесер кьалурдай гаф.** *НуькІверин вичІричІди зун ахварай авудна. Р.*

ВИШ¹ числ.; -е, е; -ер, -ери, -ера 1) 100 (цІудра цІуд). *Виш агъзур йис хъайитІани ачух дуьньядал, гьар са чІавуз адан гуьгьуьл дар жеди. Е. Э. Кьве паб. 2) рах. гзаф. Гагъ бокалар ацІурдай Ван акъудиз зиргьинин, Гагъ виш уюн кьалурдай Артистди хьиз циркинин. А. Ал. Чекмечи.*

ВИШ² суц.; -да, -да **виш кас, затІ санлай.** *Тамам вишда заз лагъанай, амма заз ван хъанач. Р.*

* **виш лагъай** числ. **садалай вишев агакьдай арада авай.** *Сифтегъан виш лагъай йисарикай чаз бегъем деллар авач. Р.*

* **вишер хъивегьун [хьун, ягьун]** рах., гл., *ни ички хьун.* - Гьажимет халу, иниз ша, чахъ галаз са вишер хъухъ! С. М. ЦицІигъ-наме.

ВИШЕРАЛДИ нар. **гзаф** кьадарралди. *Вишералдн лезгийр кІвалах жагъуриз Урусатдин шегъерриз фена. Абурун эвездай райондиз агъзурралди маса миллетрин векилар атана. М. М. За нин бахтар чуьнуьхна хьи...*

ВИШРА нар.; 1) **виш сеферда.** 2) **куьч. гзаф** кьадарра. *Вишра ацум, садра атІутІ, Гьич ягъалмиш жез тахъурай. Ш. Кь. Азарханадай жаваб. Йикъа вишра, Кябедихъ хьиз, элкьвена вахъ, икрамда, Гьикьван вун захъ галаз кьализ, ккІайтІани, эй гуьзел. А. Мирзебеков. Эй гуьзел.*

ВИШРИШ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **шуькІуьдаказ, атІуз-атІуз ш-ш-ш-ш ийидай сес.** *кІапІалдихъай кьати виширишин ванер акъатна. Б. Гь. Заз эвера КІвалин пипТяй виширишин ван кьезва. Р.*

* **вишириш(ар) авун** гл., **шуькІуьдаказ, атІуз-атІуз ш-ш-ш-ш ийидай сес(ер) авун.** *Виширишар ийиз, кьиф хьиз, жемир. Р.*

ВИШРИШУН гл.; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; *вишириш тавун, вишириш тахвун, вишириш хъийимир шуькІуьдаказ, атІуз-атІуз ш-ш-ш-ш ийидай сесер авун. Ашукъ Саяд, булушкади виширишай, Чубан Магъмуд, зун ви рикІел алачни? А. С.*

ВЛАСТЬ урус, суц.; -ди, -да 1) **гьукумат** *Вучиз кьада вуна гьиле власть, вахъ тегъер амач хьи. С. С. Урусатдиз. Советрин властди кьан вахчудай адет кьадагъа авунвай. Гь. Кь. Четин бахт. 2) гьукуматдин везифаяр кьилиз акъудун патал кьуват, яракъ ишлемишдай ихтиярар авайбур. Синоним: гьукум.*

ВОЕНКОМАТ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **армиядиз талукъ месэлаяр гвай идара.** *Военкоматди дяведин иштаракчийриз пул ва рикІел аламукьдай савкьватар тешикилзавай. С. М. ЦицІигъ-наме.*

ВОЖАТЫЙ □, урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра **школада пионеррин кІватІапдин кьиле авайди.**

ВОЖДЬ урус, суц.; -уни, -уна; -ар, -ари, -ара **халкьдин кьиле авайди, халкь вилик фидай рехъ кьалурдайди.** *«Правда» газетдал алаз Вин ишикилир хтана чаз, Вун хъана вождарихъ галаз Хуш рахун-луькІуьн, Сулейман. Х. Т. Чаз гзаф кІани тир СтІал Сулейманан ордендиз. Синоним: регъбер.*

ВОКЗАЛ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **ракъун рекъе жедай Чехи станциядин дарамат.** # **ракъун рекъин** ~, **вокзалдик фин, вокзалдик акъвазун, вокзалдай экъечIун.** *Са юкъуз аз вокзалдихъ фейила, вири инсанрин арада хкатна аквадай адетдинди тушир са кас акуна. И. В. Ревизор. Пассажира вокзалдик тIимил квай.* Р.

ВОЛЕЙБОЛ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **туп цава аваз ийидай къугъунрин жуъре.** *Мирзабег муаллимди Келунрик программада иллаки еке чка гимнастикадинни волейболдин тарсари къазва.* ЛГ, 2001, 17. V.

ВОССТАНИЕ урус, -ди, -да; -яр, -йри, -йра **яракълламиш хъана гъукуматдиз акси яз къарагъун.** 1877-1878 - **йисарин восстанидин тешикатчияр къурла,** урус командование Алкъвадрал атай делегациядикай аяндар жезва, **наиб Гъасанак гъукуматдиз восстанидикай малум тавунин тахсир кутазва.** И. Гъ. КъетIен малумат. *Палестинвийрин восстание секинариз тахъуниз килигна, вичин ватанда критика ийизвай ва парламентда гзаф пай сесер квадрай Израилдин премьер-министр Эхуд Барак и йикъара отставкадиз фена.* ЛГ. 2000, 21. X.

ВРАЧ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **инсанрин сагъламвал хуьдай къилин махсус чирвилер авай пешекар.** *Къве рушни врачар я.* Р. **Синонимар:** **духтур, гъаким.**

ВРАЧВАЛ суц.; -или, -иле **врач пешекар тир гъал.** *Стхадиз, институт къутягънатIани, врачвал КIан хъанач.*

* **врачвал авун** гл., **ни врачдин пешекарвал авун.** *Пуд йисуз и хуьре за врачвал авуна.* Р. **Синоним:** **духтурвал.**

ВТУЛКА урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **къене пата маса алатар туна ишлемишдай турба хътин алат.** *Станокдал тамамарзавай гъар са КIвалах Султанан гъилелай, халкъди лугъудайвал, яд хъиз физва. Гайкаяр, шайбаяр, болтар, втулкаяр, маса частар, герекбур адан патав къезва.* ЛГ, 1998, 5. II.

ВУ кил. **ВУН.**

ВУВ! *межд. гуьзлемиш тавунвай КIвалах хъайила, мягътелвал, кичI къалурдай гаф.* *Вув, за гила вучин! - са легъеда Дилберан ийир-тийир квахъна. Гъ. Къ. Гъай тахъай гъарай. Арифай гъарай акъатна; - Аман, зун ямир, чан хала! - Ву-в-в, керематар... За им кицI ятIа лугъузвай, вич килигайтIа, къве КIвач квай куруцIул я!* А. Сайд. «Чуьнуьх гумбатI».

ВУГУН // **ГУГУН** нугъ., гл.; -уда, -ана; -уз, -узва; -ун, вице, -урай, -умир; **вахгун** || **вугун хъувун, вугун тавун, вугун тахвун, вахгумир** || **вугун хъиймир** 1) **ни вуж-вуч нив вахтуналди масадан ихтиярда тун.** *РикIел хуьх, вилегъ тир суна Маринан веси: «ЛукIвилев вугуз тахъуй на Ви ашкъидин сим!»* А. С. Гъич са векъни, авай ви яйлахра, *Вугудач за фендигар душмандив... А. С. За къунишидив бурж вугана.* Р. 2) **дишегълиди вич итимдин ихтиярда тун.**

ВУЖ тIв. эв.; **ни, не; -ар** 1) **тайин тушир кас чирун патал гудай суалдин гаф.** *Фекъир Эмин, мукъаятдиз Вуж килигна шикаятдиз? Е. Э. Дуйнядикай бейхабардаз. Зи дердер на мийир таза. Низ гун за бес валай арза? С. С. Ам вуж я, лагъ, куьрте бала гъилеваз, Къешенг чина милаим хъвер авайди? А. Сул. Ам вуж я... Низ хъана вун себеб, дарман, дуйня, гъей! Икъван гагъди нив авуна за ви сир? Е. Э. Эминни адан яр.* 2) **никай рахазватIа, гъам къалурдай талукъвилин гаф.** *Ибур вужар ятIа, къил акъатдачир... А. Ф. КъатI-къатI авур зунжурар.*

* **вуж кIантIани** тIв. эв. **еридилай, хесетрилай аслу туширди.** *Хиялар ятIа, ни кIантIани лугъуй, гъей!* Е. Э. *Бахтсузвал.*

* **вуж хъайитIани** тIв. эв. **гъар сад.** *Нив хъайитIани агатда вун - чара туш, Зун галачиз гъала девран, къизил цам.* Е. Э. *Къизил цам.*

* **вуж ятIани** тIв-эв. **тайин тушир сад.** *Вуж ятIани рахазва зав, къурху кутаз, хъел аваз... А. Къ. Пурфандин йиф. Ни ятIани гъахълувилин сесиналди КIелзава Тахсирар зи, ажузвилер, хийирлу крар.* А. Къ. Пурфандин йиф.

* **нивай лугъуз жеда арал. шаклувал къалурдай мягъкем ибара.** *Нивай лугъуз жеда, белки къе атанвай жавандикайни гъахътин гъунарлу кас жен... Б. Гъ. Заз эвера.*

* **низ чид(й) клус рахазвайда вичи ахъайзавай агъвалатдал мягътелвал ва хабарсузвал къалурдай ибара.** *Зун стха Набидин мехъеррилай паярни гваз хкъезвайди тир. Низ чидай, рагъ алай юкъуз, чуплахдиз вацIай экъечIна, Самой зал тепилмиш жедайди. Ш. И. "Устудаллай Чагъан хътин". Низ чидай, хъсан КIвал-югъ, гъаким хътин гъуьл, цуьквер хътин гадани руш авай дишегъли чалкечир жедатIа. Низ чидай, ада зун шегъердиз вичин юлдаш хъун патал желбнавайди.* А. М. Киф атIайди.

ВУЗ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **къилин чирвилер къачун патал КIелдай чка.** А. *Фатахован эсерар вузра, школайра чирзава, илимдин ахтармишунрин темаяр хъанва.* З. Бирембеков. Алибег Фатахов: *куьруь биография ва яратмишунар. Амма зун, са шумуд жув хътин, яни вузар акъалтIарна армиядиз атанвайбур хкатайла, амай гадайрилай пуд къуд йисан Чехи тир.* А. Къ. Жуьгъенар. *Магъачкъалада вад вуз ава: Дагъустандин государственный университет, Дагъустандин государственный политехнический*

университет. Дагъустандин государственнй педагогвилин университет, Дагъустандин государственная медицинадин академия, Дагъустандин государственнй хуьруьн майишатдин академия. Р.

ВУН // **ВУ** рах., тIв. эв. вуна ||на (рах.), ва; куьн, куьне, кве 1) ихтилат ийизвайди нив рахазватIа, гьам.

Гьам алмирин сенед я вун, Тамам диндин имдад я вун, гьар илимдин устад я вун, Дерин гьуьл Омман, эфенди. Е. Э. Ви рутба гьуьндуьр авурай. Ваз на авур а чIуру кар, Ам туькIвей кIвалах хьиз жемир. МичIи сура туш вун бакар, Экв гудай чирагь хьиз жемир. С. С. Вичиз вич бегенмишдаз. ЦIийи йисан елка хьиз Вун гьурчегдиз аквазва. А. С. Лацу рангар, яру рангар. - На ви метлеб заз лагь ачух, Гьавурда тур, кьей регьуьхбан. С. С. Регьуьхбан. - Эгер ваз ви уьзурар квахьна, беден сагь ва кIубан хьана кIанзаватIа, за лагьайвал ая: экуьнахь кьарагьайла, са истикан чайни 2 кIус фу, амай вахтунда (йикъан кьене) тутар неь. З. Ф. Тутаралди сагьарун. Акатнава, зи дуст, вак Гзаф чIуру хесетар, Акъатзавай, зи дуст, вай Мукьвал-мукьвал кьелетар. Ж. Акатнава... Вун зи патав ХьаначиртIа, зун Асеф Мегьман жедачир. Ас. М. Гьезелар. Заз вавай са кьве рипе техил бурж кIанзавай. А. А. 2) (чIехи гьарфунилай кхьенвайла) - **Аллагь**. Гьуьцар, Ви сир вуч я зун халкь авунинин? Е. Э. На халкь авур лукIар * **иес Вун я, гьелбет, Вид я кьадар**. Е. Э. Фана дуьнья, вавди я зун.

* **ваз [квез] вуч аватIа чидани?** кIус, **жув нив рахазватIа, адаз гуьзлемиш тийизвай хабар гудайла ишлемишдай ибара**. - Ваз вуч аватIа чидани, гражданин? - лагьана проводникди. - А кьуьзюь касдиз тадиз вичин чкадал, вичин вини полкадал акьах лагь. Э. К. Шаир.

* **ваз [адаз, заз, квез] вуч ава!** межд., 'ваз (адаз, заз, квез...) са кьайгьуни авайди туш' манадин ибара. Квез вуч ава, йифни, югьни сад хьиз физвай дилияр. А. Ф. Саккони Ванцетти. кIаниди патав гвай заз вуч ава, Пулни гьерек туш, девлетни... Б. С. Бахтлуди.

* **ваз кIан хьайитIа арал. 'аквадай гьаларай' манадин ибара**. - Гила, ваз кIан хьайитIа, чавай нагьарар авуртIани жеда... Б. Гь. Заз эвера. - АкI ятIа, ваз кIан хьайитIа, ам куь дахди дегьшарна. Б. Гь. Заз эвера.

* **ваз минет хьуй!** межд., **са кар авун тIалабдайла, лугьудай ибара**. -Кьуниши, ваз минет хьуй, зазни и кести чира. Ф. Куткунда гьатай жанавур.

* **вакай са чара арал кIеве гьатнавайда вичиз куьмек нивай кIанзаватIа, гьа касдихь галаз рахадайла, ишлемишдай ибара**. Вакай са чара, чан Жарият, вуна кьванни ая зи гада Хидирнабидиз са кьезилвал. Я. Кьафаров. Автомат.

* **ви гад кьери хьурай, хизан кьалин!** межд., "Хизан каша гьатуй!" манадин мягькем ибара. Виликдай кьуьзюь кьарийри чпиз хьел атайла, «ви гад кьери хьурай, хизан кьалин, гурбагур!» лугьуз кьаргьшишардай З. Э. Тракторист Гьажикерим.

* **ви сивиз кьий!** межд. **жуван патай масадаз авай кIанивилин гьиссер кьалурдай ибара**. Ви сивиз кьий, таза жейран, Цуькведин яйлах, гуьзел яр.

* **ви шивдиз ни лам лагьана?** кIус "ви хатур ни хана?" манадин ибара.

* **вун атуь (атурай), рагь атуь (атурай)! фадлай мугьманвилиз татай инсан атайла, шадвилин лишан яз лугьудай гафар**. Яда, Усман! Я Аллагь рази хьайи инсан... Вун гьинай, и чкаяр гьинай? Вун атурай, рагь атурай! Сажидин. Ярагьви ашукь Уьзден. [Кьаравили]. О, вууж я заз аквазвайди? Вууж я и суфрадал абур гьайиди! Али Бабаевич! Вун атуь, рагь атуь! Н. И. Гьакимрин папар.

* **вун гьинай, инагар [и чкаяр] гьинай?! межд. рахазвайдаз фадлай акун тавурди ва я ада гьич гуьзлемиш тийизвайди акурла, лугьудай гафар**. Ибуру адавай экузуна: **Бес вучтинди я, вун гьинай, инагар гьинай! Лезги халкьдин махар. Рак гатана кIвале гьахьай нефтяник адан дуст Келбалиди хушдаказ кьаршиламишина: - Яда, вун гьинай, и чкаяр гьинай? Я наб, фад иниз ша кван, Мегьамед атанва, алан кIвачерик ракъ вегь!** З. Э. Буругьдин устIар. - Вун гьинай, и чкаяр гьинай? - жузазва Нуралиди. М. Б. ЦIийи мискIин. Яда, Усман! ЭкъечI кван садра винелди. Вун гьинай, и чкаяр гьинай? Сажидин. Ярагьви ашукь Уьзден.

* **вун гьинай яни лугьун тавун гл., ни низ саймиш тавун**. Инсанар сад кьез, сад хьфидай. Амма заз «Вун гьинай я?» лугьудай кас авачир. Ш. Т. Кана кармаш авунай...

* **вун-зун суц.; гьилик акатай куьлуь-шуьлуь**. КIватIна... Мадни вун-зун, цIантарар, Чулав кьаларни вергер. Х. Т. Алхасан махорка.

* **на лугьуди // налугьуди кIус "акI тир хьи" манадин ибара.... ара физ заз акI жезвай хьи, на лугьуди ихтилат ийизвайди зи кьвалав ацукьнавай Сефер буба ваь, гьа хпен булах вич тир**. Б. Гь. Гьетер.

* **на лугьумир кIус "акI тир кьван" манадин ибара**. На лугьумир, адан жегьил рикI дагьдин булах хьиз ргазвай. М. М. Кузвай рикIин сузаяр.

ВУРГЬАВУР суц., рах.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра гьарай-эвер, гатун - вири санлай. Ина авайди са вургьавур тир. Р.

ВУТI нугь., нар. гьиниз. Гьарайна: «Куьн зи хурукай вутI фида!» Х. Т. Гьавадин пагьливан.

* **вутI хьана?** рах. "амукь тавуниин, квахьунин себег вуч я?" манадин ибара. Шумуд канцелярни туьквен, Бес гьабур вутI хьана, селхоз? С. С. Селхозар кайила. Гьар камуниз - пайгьамбарар, - Бес абур вутI хьана, дуьнья? С. С. Фана дуьнья.

ВУТIУН рах., гл.; -да?, -на?; -зава? "гьиниз тухуда? (тухвана?, тухузва?)" суалдин гаф. ВутIна на чи

Петроград? Адакай хабар амач хьи. С. С. Урусатдиз Помидорар агакьзава, Чна абур вутІда? ЛГ, 2000, 29. VI.

ВУ-У // ВУ-УВ // ВУ-У-УВ рах., межд. мягтелвал кьалурдай гаф. Ву-у, вун мус атайди я? Р. [Гуьлселем] – Ву-у-ув, ам вууж я? А. Р., Я. Я. Хендедадин мехьер.

ВУЧ¹ кил. ВИЧ.

ВУЧ² тІв. эв. куь, кве; вучар 1) тайин тушир затІ, гьайван чирун патал гудай суалдин гаф. Эй, зи ашна гьажичи Тагьир, види вуч шел хвал хьана хьи?! Е. Э. Вирт квахьайдаз. И дуьньядин вуч я мурад ва мана? Е. Э. Тушни яр... лезги чІалан фонологияда вичел еке роль кьугьвазвай зайиф ва гужлу вансуз ачух туширбурун арада авай кьилин кьанишарвал ва дибдин тафават квекай ибарат ятІа, ва я куь арадал гьизватІа, гьелелиг гьубьжет аламай месэла я. Р. И. Гьайдаров. Лезги чІалан фонетика. 2) нар. гзафвал кьалурзавай гаф. Гьарай-эвер вуч я ви ван, бахтавар? Е. Э. Билбил. Вуч еке ян ви итилар, Гьам купІарин тикьилар. Пагь кьурбанд хьуй ви стилар гьар са чІар са туьмен я, Гьажичи. М. А. Ваз мубаракрай тавхана. Агь, зул, вун атана... Вуч фад? А. Ал. Агь... 3) гьихьтин. Ида лагьана: Вуч аялар? Ф. СикІни жанавур. Кесибдик вуч тахсир куьне кутазва? Е. Э. Цилингар.

* **вуч ава!** межд., низ "садазни са кьайгьуни авач" манадин ибара. - Лекь ягьиз, гьундуьшкаяр чилел вигьедай

* **ваз вуч ава?** А. Сайд. Гьундуьшкадин шараг.... вич, кьил баитанна, яд элкьведай патяхь катна, гелни галачиз квахьна... Гила низ гьуьлуьз фена вуч авай... А. М. Киф атІайди.

* **вуч авуртІани** кІус 'гьикьван алахьайтІани' манадин ибара. **Синоним:** вучайтІани.

* **<за> вуч ийин?** кІус "ийидай кар-кІвалах тийижиз ава" манадин ибара.. Жегьил уьмуьр фена, гьайиф, За вуч ийин, аман, я Раб. Е. Э. За вуч ийин, аман я Раб.

* **вуч гьал я?**¹ кІус 'вуна вуч авуна?' манадин ибара. Вуна тухвайд Эминан мал я, Эй инсафсуз, вид вуч гьал я? Е. Э.

* **вуч гьал я?**² обр. фадлай такунвай танишдаз, мукьва-кьилидиз гудай суал.

* **вуч йикь авайди я!** межд. са вууж ятІани са гьина ятІани хьунал наразивал кьалурдай ибара. [Гуьлханум]. Я руш, де лагь, тик дабанар гваз зи хуьруьн куьчеира вуч йикь авайди я? Н. И. Гьакимрин папар.

* **вуч кар ятІани [чидач]** кІус "гьакьикьат чизвачир" манадин ибара. Сулейманан мецин дяве, Ажузвал кьурд тушир хиве, Вуч ятІан ам инал кIеве Гьатна, гьакI зурзаз амукьна. С. С. Пуб сара кьаз... Вуч кар ятІани, Фаина Керимовнадиз зулун пешер цуькверилайни хуш тир, гьавилияй чна цколада кIелзавай вахтунда адаз пешерин цІиргьер багьишдай. Б. Гь. Заз эвера. Вуч ятІани гьамиша заз Бес жезвач са вуч ятІани. А. Ал. Вуч ятІани. Вуч ятІани чи бубайри, уму бубайри Яран сувар кьейдзавай, берекатар артух хьун патал гьуцариз дуьяр ийизвай... Н. Меликов. Яран сувар меркезда. Йифен баябанлухда Гьуьрчехьандин рикIе вучатІани кин гьатна. 3. Э.

* **вуч кватІа чирун** гл., ни ачухдиз суал гун тавуна, са месэладикай гьар жуьредин ихтилатралди масадан фикир чирун. Рушаз, эгер за сир лацу авуртІа, ам Суьруьяди зак вуч кватІа чирун патал кьурмишай кьундарма тир лугьун кIанзавай. Т. А. Зун куь арада.

* **вуч килигайтІа** арал. фагьумайла, гуьгьуьнилай чир хьайивал. Духтурри, курортриз, санаторийриз фейшла, хьсан жеда лугьуз, вири отпускар гьанра акьатна. Вуч килигайтІа, чи дагьларилай хьсан чка садни авач кьван. Б. Гь. Заз эвера

* **вуч кьван** нар. лап. Машин вуч кьван кьалин кьаратикен авай гьунедиз гьалда. И. Гь. Цлахь-наме. Садлагьана вун зи вилик акьатна, Вуч кьван хьсан рубай зи сефердин. И. Гь. Зун кьекьвезвай кьацу Багда...

* **вуч кIантІани (кIандатІани) авурай** са ни ятІани жуваз акси яз ийизвай гьерекатдихьай, кардихьай кичIе туширди кьалурдай ибара.

* **вуч хьтин** прил. лап гуьрчег. Ацукьнава милиз хьуьрез балугьчи - Вуч хьтин! Патав гва Ийиз хьуьтуьл рахунар Са гуьзел руш КІунчI хьтин. А. Ал. Балугьчи.

* **вуч чир хьуй?** кІус чир жедач. Дуьньядикай бейхабардаз тегьердин кьадри вуч чир хьуй? Е. Э. Дуьньядикай бейхабардаз.

* **вуч я!** кІус 'акьван хьсан туш, усал я' манадин ибара. Ам вуч я, яр, вун авай кIвал? Е. Э. Акваз кIан я.

* **вуч ятІани** нар. са гьихьтин ятІани себеб аваз. Дурумлувал ярашугь яз кьилихдиз, Зи руьгь, вуна и уьмуьрдин гургурда Вуч ятІани жагьурзава кьанихдиз... А. Кь. Дурумлувал ярашугь яз...

* **вуча-вуча** кІус "и кар себеб яз" манадин ибара. Вучавуча вичиз эвернач. Р.

* **вуч чІал [гаф] ава** рах., кІус, низ-квез; аферин; тариф авуниз лайихлу я - манадин ибара. Вуч гаф ава, шарият я кьудни гьуй. Е. Э. Тварун стхадиз. Вуч чІал ава а ви ванциз, Гьарайиз я кIвачин билбил. С. С. Билбил. Вуч гаф ава шегьердиз, Шегьре рекьер хьсан, дуьз. Х. Т. Эсерар. Чи чIехидаз вуч гаф ава, Чехи крар авуна чаз Адаз сесер гудай чIавуз Аламатар акуна чаз. Ш. Ю. Чи девирдин манияр.

ВУЧА кІус, рах.; 1) рахазвайда вичиз яб гузвайдан фикир артух дережада желб авун патал ишлемишдай гаф. Гьамам вуча бес а гуьзел, Гьекь алахьиз курум-курум. Х. Т. Ахцегьар. 2) са вуч ятІани кьадардилай гзаф

хъайиди къалурзавай гаф. *АтГлас хътин Гуьлчимен Дагъдин иервал вуча Х. Т. Иервал вуча! Зи риклин теспачавал вуча Дуьньяда, Азар атана лугъуз ван хъайила. КІ. Гъабибуллагъ. Ваба азардиз. КІвачин кланик Чагъан ягъиз, Живедив гвай дамах вуча! И. И. Къуьд.*

ВУЧАТІАНИ *кІус, рах., кил. ВУЧ [вуч ятІани].*

ВУЧАЙТІАНИ *рах., кІус 'вуч авуртІани' манадин гаф. ВучайтІани рази жезвач, Ахъа тежер пел ава, Элекъдачир, иливдачир, Пара яман хъел ава. С. К. Фад ша гатфар. Синоним: вуч авуртІани.*

ВУЧДА *кІус, рах.;* 1) **квез я, герек туш.** *Вучда вакай, дуьнья гъей, юлдашариз тахъайла. Е. Э. Дуьньядиз. Вучда дустуникай дабан атІудай, Мез кІуьгъуь, рикІи серкед хъиз кудай? Е. Э. Дуьнья гургъагур. Вучда вуна сарубугъдад факайни, Палисадин ранг алачиз хъайитІа, Вучда вакай, я дуст, и чилерал вакайни, Къусар шегъер такуна вун къейитІа. А. С. Лезги куьче Мелмежлисриз фин тавуртІа, девлетдикай вучда вуна. Ас. М. Гъезелар. 2) вуч ийида; жедай, авай гъалдай гъикІ экъечІда. Мердан халу, гъуьл ахварикай кватайтІа, вучда? А. Р. ЦІапан. ВучдатІани гъич чин тийиз Алимрин къил какахънавай. Ш. Ю. Байрам Салимоваз. Вучда хъайи гунагъдиз? А. Къ. Мукални КІаш. 3) къайгъу авач. Вучда, ваз акунач, ваз хабар авач, Етим Эминан гъамни гъижран, бахтавар. Е. Э. Билбил. - Мад вучда къван, хтай чІавуз дяведай Итимри чун къунай чин гъилерал. Амма гила дишегълидал хъуьредай, Кас итимдай гъисабич за чилерал! А. С. Дишегълидиз.*

ВУЧЗАВА *кІус, рах. 1) 'квез герек я' манадин гаф. - Вуна Къвед-пуд каликай вучзава? Б. Гъ. Заз эвера. Агъ шейтІанар! Цуьквер куьн яз-яз куьне цуькверикай вучзава?.. Б. Гъ. Заз эвера. - Бес вуна цІийи перемдикай вучзава? З. Гъ. Уьмуьрдин сирнав. 2) 'кефер-гъалар гъикІ я, квел машгъул я?' манадин гаф. - Вучзава, гъикІ дуланмиш жезва, вун инрихъ акъатна хъи, хийир-хабар? А. Ф. Лянет.*

ВУЧИЗ *нар. вуч паталди, вуч мураддалди. Тебиатди вучиз заз и тІал гана? Е. Э. Заз сабур гуз. Гила вучиз кІватІзава Шишханада абасар? А. С. Вучиз къарай атІанва? Куьз хийирдихъ гъарайдач? И. И. Риклин буйругъ. Абдул лагъайтІа, сифтени-сифте ашукъ я, чІехи ашукъ, ахпани шаир. Вучиз ам чІехи ашукъ ятІа, чаз субутариз кІанзава. Б. С. Халкъдин ашукъ, руьгъдин шаир. Ваъ, эрекъ-чехир чна гъар юкъуз целай хейлин гзаф хъвазва. Яни литрийралди. Вучиз? ЛГ. 1997, 26. XII. Синоним: куьз, тІа (нугъ.).*

* **вучиз ятІа (ятІани)** *нар. сеbeb течиз. Вучиз ятІа хъел хъанав сеvлуьгуьм. Е. Э. Севдуьгуьм. Акъатдач къил, гъарай эвер вучиз ятІа и эллерин. Е. Э. Гъажимурад эфендидиз. Вучиз ятІан инсан авач Са кар тІалаб тийидай. Ж. ТІалабунар.*

* **вучиз лагъайтІа** *союз къилин предложенида лугъузвай фикирдин сеbeb къалурдай придаточный предложение галкІурдай гаф. Алфавит хуралай рикІел хуьн лазим я, вучиз лагъайтІа словарра гафар, списокра фамилияр, ктабрин тІварар ва масабур алфавитдин къайдада гудай адет я. М. М. Гъ. Лезги грамматика. Къенин югъ зи бахтунни гъайи югъ туш, вучиз лагъайтІа зи батальондиз цІийиз атанвай куьн вири москваэгълияр я. А. Къ. Жуьгъенар*

ВУЧИЗНАВА *рах., вучиз авунава ибарадин рахунрин форма. Мирзе: - Бес вун акъваз вучизнава? Бегъле гадара. А. Р., Я. Я. Хендедадин мехъер.*

ВУЧИН *кІус, рах. "вуч ийин" манадин гаф. Вув, за гила вучин! - са легъзедат Дилберан ийир-тийир квахъна. Гъ. Къ. Гъай тахъай гъарай.*

ВУЧНА! *межд., рах.;* сада авур кардал нарази яз ишлемишдай гаф.

ВУЧРАЙ *кІус, рах. "вуч ийин" манадин гаф. -Бес за вучрай, уьмуьрда зун чІуру рекъе хъайи кас туш... Ж. Садра хъуьтІуьз, садра гатуз...*

ВУЧТИН // **ВУШТИН** *рах., тІв. эв.;* 1) бине, ери чирун патал гудай суалдин гаф. Бендедин къил акъат тийир им вучтин я азар. Е. Э. Духтурханадай чар. [Пери]. Бес къал жечни. Куьне ихътин крар тавунайтІа, чна гъич са къални ийидайди тушир. [Буржум]. Вуштин крар я, я вах! Лагъ кван. Гъ. Гъ. Колхоз. 2) **низ-квез талукъ тир.** *Къизил, гимши, цур, къванцин цІивин - яраб мад вучтин тадаракар кватІа! А. А. Ирид цавун кланик Самурдин ван. - Я Насир, им вучтин цициб я, текъер ийиз кІвализ ахъайнавайди? А. Сайд. Насиран туртур.*

ВУЧУН *«вуч авун» глаголдин ибарадин рахунрин форма. – Ву-у-ув, я Дашбала! Вун са инихъ килига тІун. Аку, гъвечІида вучзаватІа. З. Р. Зи уьмуьрдин шикилар.*

ВЫБОРАР *суц.;* -ри, -ра; сесер гана са къуллугъдиз хкъдай мярекат. - А тарифар выборрилай къулухъ лугъун патал тур. Ф. Б. Филиал. Синоним: сечкияр.

ВЫГОВОР *урус, суц.;* -ди, -да; -ар, -ри, -ри жуван къуллугъдин мажбурнамаяр бегъемдаказ къилиз акъуд тавурла ийидай туьнбуьгъ Адал шазан выговор аламайди я. Р.

* **выговор гун** *гл., ни низ жуван къуллугъдин мажбурнамаяр бегъемдаказ къилиз акъуд тавурла туьнбуьгъ авун. - Эй, адан кар чидачни, Мад выговор гана заз... Ж. Эй, адан кар чидачни... Сад за ваз ганай выговор эвел, Гафарал амал тавурла къуру. С. ЦІийи къилелай.*

ВЫКЛЮЧАТЕЛЬ *урус, суц.;* -ди, -да; -ар, -ри, -ра симера авай, лампадин ток хкадардай прибор. Йикъарикай са юкъуз Рзакъулидин кІвале авай электрический выключатель чІур хъана. С. М. Цицигъ-наме

ВЫПСКА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра са гыхьтин ятлани документ вири санлай ва я адан са паюнин копия. # протоколдай ~, трудовой книжкадай || зегьметдин книжкадай ~.

ВЫСТАВКА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра са гыхьтин ятлани шейэр агалкьунар яз эцигна къалурун ва къалурдай чка. Чи совхозди гьар йисуз выставкайра иштаракдай. Р.

ВЫХОДНОЙ урус, суц.; -иди, -йда; -яр, -йри, -йра къуллугьдин кIвалах тийидай югь. Къе выходной я. Р. Чаз къе выходнойр ава. Р.

ВЫХОДНОЙ урус, прил. кIвалах тийидай. Киши югьни выходной югь я. Р.

ВЯГЬТЕДАЙ кил. **ВАГЬТЕДАЙ** [вагьтедай тефин].

ВЯДЕ араб, суц.) -ди, -да; -яр, -йри, -йра са кар, кIвалах тамамарун патал, къиле фин патал декьикьайралди, сятералди, йикьаралди, йисаралди алцумдай яргъивилин уьлчме. Герек вяде ам я жегьил вахтунда... Е. Э. Герек туш. Аквадачир вун вилериз, Вяде тиртIа хьутьIуьн, билбил. С. С. Билбил. Чигали вацран экуьни мадни яхундиз ва хьипиз къалурзавай дидедин жегьил вяде фикирдиз хкиз алахьна. Б. Гь. Заз эвера. **Синоним:** бере, вахт, замана, чIав.

ВЯДЕДА нар. вахтунда. Мад кис жемир, ая кIвалах вядеда. Е. Э. Яр гуьзел. Гзаф вахтара Гуьлназ ихьтин вядеда Квар къачуна кIамалди фидай. А. Ф. КьатI-кьатI авур зунжурар.

ВЯДЕДАМАЗ нар. геж тахьанамаз. [Мирим]. - Мад гила чун ина гзаф акъвазна виже къведач. Вядеда амаз кIвалериз чу хкIайтIа хьсан жеди. Гь. Гь. Колхоз. Герек тир алатар, затIар, Тамам ийин вири шартIар, Вядедамаз эчIичI ратIар, Техил фад гатун патал. С. С. Ахварай аватун. Вядедамаз кутур лишан, Тахьуй эглеш, алагуьзли. С. С. Гадани руш. Вядедамаз вичин гапур къакъара Хутаж хьайи дагъвидикай вад жеда. А. С. Садалай иридалди. **Синоним:** вахтундамаз.

ВЯДЕСУЗ нар. вахт жедалди, вахтунилай вилик. # ~ къуьзубь хьун, ~ мехьер авун. Вич вядесуз хьана къуьзубь Сулейманаз яш хьана хьи. С. С. Дунья алаш-булаш хьана хьи...

ВЯЗ араб, суц.; -ини, -ина; ер, -ери, -ера диндин рекьяй несигьат. МискIиндиз кIватI хьана жемятар вири, Фекиди вяз кIелиз Кьурьандай аят. А. Ф. КьатI-кьатI авур зунжурар.

* **вяз авун** (**вязун** рах.) гл., ни <низ>; 1) **дуьа авун**. Гишила фура авай рушари Аллагьдиз вьязар ийиз хьана. Ф. Пуд руш. [Амахан]. Эфендиди мискIинда вьезер ийидайла, яваш-яваш халкъ гьилик кутун хьайитIа пис жедач. Гь. Гь. Колхоз. 2) **несигьат гун**. Вахь ава эбед тIебиат, Вяз ийида кIелиз аят, Кьисмет я ваз женнет халат, Я шейхерин шейх, Мегьамед. Х. Кь. Шейхерин шейх. Гила зани тарсар гайи ксари Заз вязава гьа зи гафар кIевелай. А. Ал. Муьжубдар. -Жемьатар, - вяз авуна ада, - куьне иблисрин чIалариз яб гумир, абуру куьн гелелай алудзава. Н. М. Кьизилдин хтар.

ВЯЗЕРЧИ цI, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра вьаз ийидайди. Мирзе Гьасана хиве къазвайвал, Гьажу Имиралидикай «халис алимдин ва заманадин игьтияжар чидай вьазерчи» хьана. А. А. Ярагь Мегьамед.

Г

Г [гэ] суц.; -ди, -да; -яр, -ри, -ра лезги алфавитдин къуд лагьай гьарф.

<Г> мецин къулухь къилин ванлу ачух тушир сес-фонема. Гафарин сифте къиле, юкъва ва эхирда жеда: гам, гел, гум, агата, муг, руг.

ГА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра гектар, Виш гадин чIурухьан чиле цайи салари гайи бул бегьерди, дугьриданни, колхоздин доход къве къат артухарнавай. Н. А. Вагьанда къванер. Эгер тракториствал авур къанни цIусад йиса ада гьар йисуз гьа вичи лугьузвай 3000 тахьуй, 1500 гектардин цанар цанатIани, им 46500 гадин ник жезва К. М. За квез ахьайда...

ГАВ фарс, суц.; -ра, -ра; -ар, -ри, -ра суван яц.... тамавай гьайванарни садбур эркекбур, садбур дишибур тир. КIантIа ваз мирг, КIантIа гав ва я сикI. А. А. Пад хьайи рагь. Касдин вахт ам тир хьи, хьутьIуьн вахт яз, адал вичин халуди гавра хамарикай цванвай кIурт алай. А. А. Пад хьайи рагь

ГАВАНЬ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра гавань (гьуьлуьн къерехда гимияр акъвазун патал раснавай махсус чка).

ГАВУР араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) маса диндин инсан, мусурман диндиз аксиди. Бубади ягьай са гавурдин гьарайдин ван цавуз фена. Кь. Кь. КIири Буба.2) рах. пис хесетар квайди (инсан, гьайван).. - Ери, ери! Гавурар! лагьана тадиз чубан атана акъатна. А. Ф. Лянет. **Синоним:** кафир.

* **гавурдин хва гавур** суц. итимри сада-садаз ийидай экъуьгьунрикай сад.

ГАГАВУН нугь., суц. бувун. Гагавунар юкъуз ксуда. Р.

ГАГАРА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра гагара (кеферда жедай цин ири жендек авай къуш).

ГАГЬ¹ фарс, суц.; **вахт**. Гьикъван гагъ я, авач вакай хабарар... М. Б. Къуъзудди. Са зулумкардиз, са гьукумдардиз Ада инсафай хъайиди туш гагъ. А. Къ. Къучи Салман. Ингъе мехъеррин машинарни къекъуьндаг агакънава. Са гагъ хъана, чи патав касни атанач. М. Б. Спелар.

* **гагъ-гагъ** нар. **тIимил вахт арадай физ**. Гагъ-гагъ цавун аридал цIарар чIугъазвай. цIайлапанри дагълар экуъ ийизвай... З. Гъ. Лезгийрин риваят... гагъ-гагъ чи "тIазвай сухварни" - чи дердиярни рикIелай алатдай. А. М. Приватизация. **Синонимар**: ара-бир, ара физ, са бязи вахтара, саса вахтара. * **акъван гагъди, гьикъван гагъди, икъван гагъди**.

ГАГЬ² союз къиле физвай са кардин ара атIузвайди къалурзавай гаф. Гагъ темен гуз, гагъ ийиз кIел Вахъ я зун гъелек, Пакисат. Е. Э. Пакисат. Гагъ агъурагъур фикирю, Гагъ шадвилелди рахадай. Гагъ адан чIал жеда араб, Гагъ туьркдалди гуда жаваб. А. Ф. Эм-Ге-Эс. Ракънин эхиримжи нурарал шадвал ийизвай пIапIишар гагъ чи къилел цавуз хкаж хъана са чкадал акъвазна, гагъ виняйгъуз ахватзавай къван чкадал акъвазиз, гагъ виняйгъуз ахватзавай къван хъиз зарбдиз чилел эвичIнава. Б. Гъ. Гъетер. Чаз институтра тарихдин чарх анжах са патяхъ элкъвезва лугъузвайтIани, гъакъикъатда ам гагъ са патяхъ, гагъ маса патяхъ элкъвезва. А. А. Пад хъайи рагъ.

ГАГЪДИ нар. **вахтунда**. # **акъван** ~, **гьикъван** ~, **икъван** ~. Икъван гагъди Пиралидин чина икI са касни акъвазайди тушир. Я. Къафланов. Юристдин дафтардай.

ГАД суц.; -ту, -та; -тар, -тари, -тара 1) **гатфарилай гуьгъуьниз, зулалай вилик жедай пуд вацран вахт**. Лацувилиз лагъайтIа мад, гатун чими рагъ я ханум. Е. Э. Ханум. Вири чизва заз уьмуьрдин жеривал: Йисар фида - гад акъатиз хкведа... М. Б. Сонет. Эгер къуьд, гад, зул, гатфар гъамиша элкъвез хквезвайтIа, абурухъ чниз хас тир рангарни галаз къвезва. Ж. Лезги эдебиятдин гуьзгуь. Гату кIватIда, хъуьтIуь неда. Мисал. **Антоним**: къуьд. 2) **гатуз жедай тешил, магъсул**. # ~ гатун, ~ хкатна ~тар агакъзава, ~тар хару ягъун. Вахт я жув хъун рикIиз чими, Гад кIватIдай югъ тахъуй чIими. Ш-Э. М. Зи дуьа. **Синоним**: **бегъер**.

ГАДАГУДУН гл., ни; **гатуз агакъдай магъсулар кIватI хъувун**. Гъар гатуз вичин къве паб ва лежберарни галаз гад агудиз Ибрагъимбег Аламише участокдиз хкведай. ЛГ, 1996, 16. П.

* **гад гарал [къерел] акъалтун [фин]** гл., нин; **пис гъалда гъатун**. Алиев: Эгер чна ахътин куьлуь-шуьлуьйриз фикир гана хъана, чи гад гарал акъалтда. Гъ. М. ЧурукIа элкъвей крар. А вуна лугъузвай премидал вил алаз акъвазайтIа, гад гарал фида. Б. Гъ. Заз эвера.

* **гад гъарай я мисал "гатуз секинвал авуна виже къведайди туш, тади кваз кIвалахна кIанда" манадин ибара**. Гад гъарай я. Гатун са йикъа хъуьтIуьн са вацран ем гъасилзава. // ЛГ, 2000. 3. VIII.

ГАДА фарс, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) **хва**. Зун гъа ви дуст Савзиханан гада я... Е. Э. Яр гуьзел. Хтулрихъ вил акъатзава! Гадаяр, гъар сад са шегъердиз катна, чун хтулар такваз ама. А. А. Пад хъайи рагъ. Адет яз, диде-бубайриз чтин веледрин тариф авурла, хуш жеда. Амма ЦIарудик гададин гафуни кутур ахътин са шадвал хъанач. Б. Гъ. Заз эвера. 2) **эркек аял**. Чи класеда цIуд гадани цIикъвед руш ава. Р. Атана ирид саз кам вегъезвай Сулейман акур Гъасанбега "Им зи гада я", - лагъана вичин кIвализ гъил къуна хутахна. С. Зазни хуш я ви шаламар. 3) **эркек жегъил**. АтIа багъдин агъа къиле Таз къелемар илигзава. Са булушка гъваши тIун, буба, Чаз гадаяр килигзава. Ф. -Гадайрини, цаз хутахдай машин тахъайла, ина вучда? - Ам кибаштан. И. Гъ. Цлахъ-наме. Свас ятIани са туьтуькъуш Гададин чин серин я. Х. Х. Лал свас.

* **гада-базар** суц.; **къалмакъал квай, са къайда авачир кIватIал**.

* **гада-руш** суц.; **гададин амалар квай, викIегъ руш**.

* **гада-гуьдуь** суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра **жавабдарсузди, бегъемсузди**. И хуьр са къве гада-гуьдуьдин гъилляй ажуз хъанва. Р. - Я стха, Абас, - лагъана, гаф къачуна рехи чуру квай касди. - Гардан киле хъиз авуна, руфун чали хъиз экъисна, гада-гуьдуьйрихъ галаз ацукъна эрекъ хъвадайла ваз регъуь къванни жедачни? Къ. Къ. Чурун паб

* **гада-гуьдуьвал** суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера **жавабдарсузвал, бегъемсузвал**.

* **гада-гуьдуьвал авун** гл., ни **жавабдарсуз, бегъемсуз амалар авун**. Сейфуллагъни Серкер гзаф йисара Къуба патан Шеки ва Шемахи шегъерриз кIвалахар ийиз физ-хквез хъана. Жегъил вахтар тирвилляй абуру анра чтин гада-гуьдуьвални тавуна тазвачир. С. Муслимов. Цицигъ-наме.

ГАДАВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера 1) **хвалал**. 2) **жавабдарсузвал, женжелвал**.

ГАДАР: **гадар авун** гл., ни **вуч са вуч ятIани алай чкадилай масанал цавай вегъин...** кул дидедал гадар хъийида... А. Къ. Хукац-Ханум. АтIа сеферда вичел Хукац-Ханума элягъай чапатI элкъвена иесидин гъаятдал гадар хъийида. А. Къ. Хукац-Ханум.

* **гадар хъун** гл., **вуч-вуж** 1) **цав галай патяхъай чилел фин, аватун**. Къуьзуь касдин вилер са къатда яд гадар жезвай чIутхвардал акъвазна. Б. Гъ. Заз эвера. 2) **хьуткъунун**.

ГАДАРУН гл., ни **вуч; -да, -на; -из, зава; -а, -ин, -рай, -мир; гадар тавун, гадар тахвун, гадар хъийимир** 1) **са вуч ятIани алай чкадилай масанал цавай вегъин**. Ацукъдайла ястухдал, халади Раб гадарна гамунал... Х. Х. Лал свас... **фан кIусар, тIуьна куьтягъ тахъанвай ахъа консервияр гадариз башламишна** А. Къ. Инсандин ажузвал. Ви сала авай къванер зи салаз гадармир. Р. 2) **куьч. ишлемиш тахвун, кIамаз амукъ тавун**. # **пIапIрус** ~, **ички** ~. Гапур вуна гадарна, къуй гъакI хъурай. Анжах туьнтвал гадар мийир ивидин. А.

С. Дагъви я зун. *Дуъз лагъ, Шайда, на цIийи йисуз хъун гадарзавани?* - жузуна *Периди*. ЛГ, 2000, 28. XII. 3) **нивай, квевай ятIани кьерех хъун**. *Билбилрини гадардач и дереяр*. А. С. Азери. - *Ваз гьикI кIанзава, жуван хайи диде за гадардани?* А. Р., Я. Я. Хендедадин мехъер. *А руш, институт гадарна, гъуьлуькай хтана, бубадин кIвале ава*. И. А. Гуьлназ. *Секината, учительницавал гъуьрметлу кIвалах я, за ам са вахтундани гадардач лагъана, адан гаф атIана*. 3. Э. Мехъер кьуьл туш. *Жемятдиз зун кIанзава, - лагъана за. - Завай колхоз гадариз жедач!* К, 1988, 9. XII. * **яргъандиз килигна кIвач гадарун**

ГАДАЧИ цI., прил.; **ахмакъ**. # ~ амалар, ~ гафар. *Вибура гадачи гафар я*. Р.

ГАДАЧИВАЛ цI., суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера **ахмакъвал**.

ГАДДИ нар. **гад амай кьван**. *Ана кьуьддини, гаддини туькIвей рекъин юлдаш авайвал, мурдар, жуваз акунани дакIан кьилихрин инсанарни вал гьалтда*. Къ. М. Хайи чилин таватар. *КIвалин уьрдегри сагъ гадди набататар, це жедай гъашаратар неда*. 3. К. Тебиат чирун.

ГАЗ¹ (**КЪАЗ** рах., куьгъ.) урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **чиляй акъатдай кудай гъава, химический затI**. *Билбилрин школадинни аялрин бахчадин дараматар ремонтна ва абур газдалди чими авун фикирдик ква*. ЛГ, 1999, 1. IV. *Шихбабаев Шихбубадин кIвале газ амачиз са хейлин вахт тир кьван*. И. Тагъиров. Газ галуькай кьуллугъчи.

* **газ гун** гл., ни низ-квез 1) **машин, мотоцикл зарбдиз фин патал газ артухарун**. 2) **тадияр гун, туьгьметар авун**. - *Гила заз, Гъажимегъамед, ви газ герек амач*. *Заз ви кьавумди кье бюродал кьадардилай артух газ гана*. И. Тагъиров. Газ галуькай кьуллугъчи.

* **газ (къаз) фанар(ар)** суц.; **газдин фанар, электрик лампаяр**. *Кье гьар сад тамашава зи хуьруьз, Анай гуьзел къаз фанарар аквазва*. А. Б. Зи хуьр.

ГАЗ² урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) **къезил ва экв аквадай хътин кьелечI парча**; 2) **къезил ва экв аквадай хътин кьелечI парчадикай цванвай фите**.

ГАЗАР араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра, -йра **чилик цана экъечIдай ширин тIям авай яру-хъипи рангадин майва**. *Зулуз картуфар, газарар, чугъундуар хкудда, келемар атIуда*. 3. К. Тебиат чирун. *Келемдин кьафун мадни тIямлу хъун патал, адак газар, рганвай ва куьткуннавай кака, майонез кутуна кIанда*. *Хийирлу меслятар* || ЛГ, 2000, 30. III. *Тек са кар хъана лам патал азар: Луту Мегътиди тIуьнай а газар*. С. Мегътидин лам. * **яру газар хътин**.

ГАЗГАЗ фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **яру чин алайди**.

ГАЗГАЗ прил. **яру чин алай**. #~руш, ~ гада, ~ аялар.

ГАЗЕТ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) **гьар йикъан хабарар гузвай печатдин орган**. *Кье за "Дагъустандин правда" газетдин отделдин редактор, жувалай яшдиз хейлин гъвечIи зи ватанэгъли Айдунбегов Мирзедал... РикIин сидкьидай лацу пехилвал ийизва*. ЛГ, 1997, 26. XII. *Сталинан буйругъдалди ва Багъирован гъилералди Азербайджандин кьадим ва бинелу лезги халкъдиз акси "дяве" башламишна: лезги чIалал акъатзавай газет кIевна, радиодин передачаяр атIана, школайра дидед чIал чирун кьадагъа авуна*. М. М. Лезги тIвар алатIа. *Дарвилерни эхзава, рикIин тIаларни, амма халкъ патал Бакуда лезги чIалал газет акъудун акъазарзавач*. М. М. Дуьнья кIвачел кьарагъда. 2) **газет акъудзавай чка**. *Газетда кIвалахунин ва жуван ватанэгъли шаирдин яратмишунрин гьакъиндай кьайгъу чIугунин нетижада зун адахъ* (С. Сулейманахъ. - А. Г.) *ва адан хзандихъ галаз лап мукъва дуст хъунал зун гзаф шад тир*. Гъ. А. Поэзиядин жавагъирар яратмишайди.

ГАЙИН кил. **ГИЙИН**.

ГАЙКА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра **болтунин килел гьалддай кьене резбе атIанвай тIекве н авай ракъун кIус**. *Гайкаяр, шайбаяр, болтар, втулкаяр, маса частар герекбур адан патав кьеззва*. ЛГ, 1998, 5. II. - *Эхъ, хтул, хуьряй инал кьедалди мотордилай кьуд болтни кье гайка алатна квахънава, вучдатIани чидач...* М. Б. Спелар.

ГАКЪУН нугъ., гл.; **жагъун, гьакъикъат яз акун...** *делири кьалурзавайвал, чаз Дагъустанда буржуазно-националистически партия вич хъайиди тушиз гакъуна*. М. Забитов. Алим А. Агъаеван ктабдиз кье алава. *Дишегълидай ваз ви девир аквада, Виридалай багъа ивир гакъада*. А. Къ. Дишегълияр. *Гъажидиз гьал икI гакъуна, Заманаяр пис гакъуна*. А. Гъ. *Кесибди гайитIа акъул*. **Синоним:** **гъатун**

ГАЛА гл. 1) **нин-куьн ятIани далу патахъ са вуж-вуч ятIани ава**. # **ракIарихъ аял ~, кIвалерихъ багъ ~, шегьердихъ гъуьл ~, хуьруьхъ дагълар ~, цлахъ аялар ~;** *Галамай са кIус кьван тумни атIана, гьакI тада вун чандик кIвал кваз, тумакъ яц*. Е. Э. *Тумакъ яц*. 2) **инсандин бедендин паярихъ са вуч ятIани акалнава**. # **бубадин кьуьнерихъ кавал ~, рушан тупIухъ тупIал ~, сусан кьилихъ шал ~**. 3) **низ ятIани (чкадин IV падежда авай суьществительнидиз, тIварцIизвездиз) са гьихътин ятIани гьал, гьиссер хас я**. *Адахъ ахвар гала*. Р. # **шел ~, хъвер ~, уьгъуьяр ~;** 4) **жуванди яз кIан хъунин ният хъун**. - *Зун вуна гузвай пулунихъ галани?* Ф. Б. *Цивилизация акунвай лезгидин кьиса*. *Ам стхадин кIвалерихъ галайди туш*. Р.

* **галамаз-галамаз** нар. **сад-садан гуьгъуьналлаз**. *Сейфуллагъдин хизанда аялар галама-галамаз жезвай..* С. М. Цицигъ-наме

ГАЛАДАРУН гл., ни; -да, -на; -из, -зава; а, -ин, -рай, -мир; галадар авун, галадар тавун, галадар тахвун, галадар хыйимир 1) кьен фин. 2) беябар хьун, киче хьун.

ГАЛАЗ¹ гала глаголдин мурадвиллин форма. Кил. ГАЛА.

ГАЛАЗ² посл. 1) вуж ва я вуч ятлани са няхъ-квехъ ятлани умуми яз. Зун Эмин я, заз шикетар чидайди туш. Шикетчидихъ галаз рекъе фидайди туш. Е. Э. Тварун стхадиз. Вич захъ галаз даим, эбед Дуст я лагъана. Е. Э. Чуьхвер. Ширин чайдихъ галаз насу Чандиз я дава, самовар. С. С. Самовар. Са кьариди авур чларгъин Кас галачиз тлуьн хъана кьван. С. С. Мегъамед эфендиди Гъази-Мегъамед эфендидихъ галаз женгерани иштаракна. ЛГ, 1992, 24, IV. 2) акси яз. 1832 - йисуз Гъази-Мегъамед эфенди, Гимрида пачагъдин кьушунрихъ галаз дяве ийидайла, яна кьена. ЛГ, 1992, 24, IV. 3) твар кьунвай кьадардилай артух яз... а члавуз газетрин тираж; агъзурдахъ галаз тир. Г. Ханов. Абадлувални агваллувал патал.

* галаз атайди суц. свас бубадин квалаяй чамран кваллиз гъизвайди.

* галаз-галаз нар. 1) ара авачиз. Са йисуз Рзаханан тухумдай галаз-галаз кьуд-вад кас рагъметдиз фида. С. М. Цицигъ-наме. 2) сад-садан гуьгъуьналлаз.

ГАЛАЙ прил. са няхъ, квехъ ятлани вуж-вуч ятлани авайди кьалурзавай гаф. Цел фир рекъе кьуд-вадра вун ацукъна, Галай гачал жунгав хъуьрез, тумакъ яц. Е. Э. Тумакъ яц.

* галай-галайвал нар. кьайдадин вири истемишунар хвена, кьайда хвена, тартиб хвена... ахна ада Пейкеравай чир хъайиди вири галай-галайвал сугъбет авуна. Къ. М. Хайи чилин таватар. Абуру чпин звеновод кьиле авай багъларихъ гелкьуьнин и серенжемар галай-галайвал кьиле тухуз башламишна. С. М. Маяк Саимат. Лезгияр дуьньядин галай-галайвал вилик физвай халкъарикай сад я. ЛГ, 1994, 16, IX. Исевилелди гелкьуьн тешикнавай, агротехникадин серенжемар галай-галайвал кьиле тухузвай и участок хъсан гьалда ава. ЛГ, 2000, 29, VI. Алискендера шаирдин гафар галай-галайвал обкомдин векилдиз урусдалди таржума авуна. ЛГ, 2001, 17, V. Ачухда за мугъмандиз Суфра галай-галайвал: И куьр, кьизил балугъар Самур вацун девлет я. И керецар, фундугъар Битмишайди Лечет я. А. Къ. Пешепай.

ГАЛАЙВАЛ¹ деенр. са вуч ятлани авай тереф тирвал. Кесиб кас вичин квал галайвал хъфена. Ф. Пуд фекъи. Ингъе ада, чпин магъледай экъечина, багълар галайвал чукурна. Къ. М. Экуьнин хва. Руш Аватай Муьгъ галайвал килигай Ирид «Волга», пепеяр хъиз, кат хъана. А. С. Белки шаир тир жеди. Ам кьадми ва йигин камаралди леспромхоздин контора галайвал физвай. З. Гь. Уьмуьрдин сирнав.

ГАЛАЙВАЛ² суц.; -или, -иле; -илер, -илери, илера майилвал. Фарс члалаз галайвилер кьетлен тир. И. Гь. Мискисар. Кьилди-кьилихъ шаирни вахъ - гьейри масадаз Галайвилер ихътин тек-туьк жеда ваз хътин. И. Гь.

* галайвал (галайвилер) авун гл., ни низ; кумекар гун, гелкьуьн. На адаз галайвал ая. Р. Хуьруьн майишатдин бегъерлувал хкажун патал гьукуматди маса галайвилерни ийизва. ЛГ, 2001, 10, I.

ГАЛАМА, ГАЛАМАЗ, ГАЛАМАЙ гала глаголдалди гузвай мана давам жезмайди кьалурдай формаяр. Кил. ГАЛА.

ГАЛАТ: * галат хьун гл. 1) вуж нивай-квевай яргъа хьун, кьакъатун 2) вуж кар, кваллах ийидай кьуват амуьк тавун. Инал галат хъана, има ацукъна ял ягъиз, фена има ахварал... Ф. Рустам Зал. Заз чай це, зун галат хъанва. Ф. Гуьлуьн руш. Са кар ава клусни галат тахъана, Къисметдиз за ялварзавай датлана. М. Б. Тост. Няни хъайила, галат хъанвай кьуьзуь кас хъел кваз кумадик хкведай, пакамахъ мад дяведиз экъечидай... А. Р. Чинебан савкъват.

ГАЛАТАРУН аспект. | **ГАЛАТУН** гл., -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; галатар тавун, галатар тахвун, галатар хыйимир (гзаф) кьуватдай аватай гьалдиз (гъун) агун. Галатна юргъун хьуналди Гаф яваи рахун хьуналди... С. С. Жедайди туш. Уьмуьрди галатарнавай инсандихъ гила амайди са мурад тир: хикай артист хъана акун. З. Гь. Уьмуьрдин сирнав. Кваллахдик тахъунини инсан-галатарда. Р. Юкьуз кваллах авуна зун галатна... Д. А. Юкьуз кваллах авуна.

ГАЛАТУН¹ гл., вуж-вуч; -да, -на; -из, -зава; 0 || -а, -ин, -рай, -мир (галат мийир); галат тавун, гахлат тавун, галат хыйимир никай-квекай ятлани яргъа хьун, кьакъатун. Дана каликай галатна. Р. - Я миресар, зи кал нехирдай хтанвач, ана квез нехирдихъай галатай кал-затI акуначни? С. М. Цицигъ-наме. - Ай аман, - гила маналу зарафатдивди лагъана гадади, - а нехирдихъай галатнавай факъир дана зун яз тахъурай гьа! Я. Я. Агалай сандух.

ГАЛАТУН² гл., вуж-вуч; -да, -на; -из, -зава; 0 || -а, -ин, -рай, -мир (галат мийир); галат тавун, гахлат тавун, галат хыйимир сад тирдакай са вуч ятлани хкатун. # тум ~, гьил ~, кивач ~, кьил ~.

ГАЛАТУН³ гл., вуж-вуч; -да, -на; -из, -зава; 0 || -а, -ин, -рай, -мир || галат мийир; галат авун, галат тавун, гахлат тавун, галат хыйимир са гьихътин кваллах, гьерекай ийидай кьуват тимил хьун. Магъамад нянихъ галатна хкведай. Я вунни икI кьана, вилер кланикай Килигдачир, акъвазна гьакIа. А. Ф. КьатI-кьатI авур зунжурар. Югъ жез мукъва авайла, абур галатна, аман авачир са гьалда Айрапетан кваллиз хтана. А. И. Мукътадир. Себеб вуч я лагъайтIа, инсан югъди галатзава, иви квачерихъ агалтзава. А. А. Пад хъайи рагъ. Кагьул жедай, галатдай дишегъли туш. К. 1982. 26. II. Аквар гьаларай, аял гзаф галатнава. З. Э.

Алерар Серёгиназ ял ягъиз клан хъана. Дуъз лагъайтIа, галатни авунвай. 3. Гь. Чкадив агакьай цуьквер **ГАЛАХУН** гл., нихъай; -да, -на; из, -зава; 0 || -а, -ин, -рай; галах тавун 1) кьен фин. 2) куьч. кичIе хьун.

ГАЛАЧИР: галачир хъвер авун гл., ни тIебии тушир хъвер авун. - Туьн-хъун галачир сувар жедани? - галачир хъвер авуна за. Ф. Гъажиев. Суварин гуьгьуьл.

ГАЛГАМ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра емишрин (ципицIар квачиз) кул, кIунчI.

ГАЛИФЕ урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра итимри чекмейрив алукидай, метIелай виниз гьаркьуб шалвар. # ~ алукиун, ~ хIунун. *Зи рикIелни алама ам: кьакъан буйдин, гьамиша галифени хурум чекмеяр жедай итим тир.* М. Б. За бананар недач

ГАЛКИАМ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра афарардай хъач. * мехьер юкьуз галкиам афар.

ГАЛКИАЦ суц., векъи; -а, -а; -ар, -ри, -ра рахадайла галкиадаиди.

ГАЛКИУКИ галкиун глаголдин эмирдин форма. Кил. **ГАЛКИУН**.

ГАЛКИУН гл., вуж-вуч || **ГАЛКИУРУН** каузат., ни вуж-вуч -ида (да), -ана (на); -из (из), -изава (зава); -ин (ин), -укI || -укIа (а), -урай (рай), -имир (мир); галкиун тавун (галкиур тавун), галкиун тахвун (галкиур тахвун), галкиун хъийимир (галкиур хъийимир) 1) эця хьун, акьун. кIвач кьванцихъ ~; 2) кукIун || кукIурун. # пенжекдихъ цаз ~. 3) рахадайла сесер дуъз лугьуз тахьун, абур яргалди чIугун. Урусдалди кьве келима рахана, Галкииз-галкииз вичин сивяй кьведайвал. Ш. Т. Ватандин лувак.

ГАЛКИУРУН кил. **ГАЛКИУН**.

ГАЛСТУК урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра перемдин хивен кланикай гардандал тIвал гана хурудай куьрсдай парчадин зул (адет яз, алай вахтунда ам инсандин культурнивилини лишан яз кьабулзава). *Жаваб гана укI Кассирди жаван, Авай ми хьри рикI: «Галстукар кьве-кьвед ТуртIани, гьелбет, И поезддиз кье Амач ваз билет...».* Ж. Кьве галстук. *Гьар юкьуз чуру тун, туьтуьна галстук тун, чиниз одеколон ягъун, дамахдивди алукиун, ички-затI сивиз тацана, куьчейра кьекьуьн, дишегълийрин хиял-фикир вичел желб авун, адаз деб хъанвай.* Ш. Исаев. «Зи фонарар...».

ГАЛТАД: галтад хьун гл., вуж-вуч и пата а пата акьун. *Са кьаралту жезвай галтад Пайда жезва, мани лугьуз.* А. Кь. ХьуьтIуьн гел.

ГАЛТАДАРУН гл., аспект., **ГАЛТАДУН** ни вуж-вуч; -да, -на; -из, -зава; -0 || -а, -ин, -рай, -мир; галтад тавун, галтад тахвун, галтад хъийимир 1) са патахъай маса патахъ юзурун. # кьил ~, шуьше ~, кицIи тум ~ 2) са квел ятIани илисна гуьцIуьн. # кьажгъандихъ пек ~, кьажгъандихъ яд ~. * гьил галтадун.

ГАЛТУГУН кил. **КАЛТУГУН**.

ГАЛТИАМ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра динжарзавай балкиан чуьлда яргал тефин патал адан вилик кIвачер кутIундай багъ, еб.

* **галтиам ягъун** гл., 1) ни кьез вилик кIвачер кутIунун. *Адан вилерикай инсанри азадвал кьакъуднавай гъайванар: галтиам янавай балкианар, хак янавай данаяр, зунжурда тунвай кицIер... карагнай.* Гь. Кь. Кьилинж Кьемер. *Къатир квахъ тавун патал, кIвачериз галтиам яна, ада Агъмед кишидин чIехи багъдиз ахъайна.* Д. Шерифалиев. *Адан пIирел датIана инсанар ала.* 2) куьч., ни низ вичиз хас вири гьерекатар ийиз тежедай гьалда тун. *Аял кIвале туналди, папа заз галтиам яна: югъ амай кьван завай са карни хъанач.* Р. 3) куьч. ни вуж са кIвалахни тежедай гьалдиз гъун. *Гьелбетда, душмандин кIвачиз Галтиам ягъиз чир жен вичиз.* С. С. Веледдиз.

ГАЛУДУН¹ гл., каузат., ни вуж; -да, -на; -из, -зава; 0 || -а, -ин, -рай, -мир; галат тавун || галуд тавун, гахлат тавун || галуд тахвун, галат хъийимир || галуд хъийимир **никай-квекай ятIани яргъа авун,** кьакъудун. # дана калихъай ~.

ГАЛУДУН² гл., каузат., ни вуж; -да, -на; -из, -зава; 0 || -а, -ин, -рай, -мир; галуд тавун, галуд тахвун, галуд хъийимир **сад тирдакай са вуч ятIани хкудун.** # тум ~, гьил ~, кIвач ~, кьил~.

ГАЛУДУН³ каузат., ни вуж; -да, -на; -из, -зава; 0 || -а, -ин, -рай, -мир галуд авун, галуд тавун, галуд тахвун, галуд хъийимир **са гьихътин кIвалах, гьерекат ийидай кьуват тIимил хьун**

ГАЛУКЪАРУН гл., каузат.; -да, -на; -из, -зава; -а, -ир, -рай, -мир; галукъар тавун, галукъар тахвун || гахлукъар тавун, гахлукъармир || галукъар хъийимир 1) ни вуч кьехъ хатадай са кве ятIани эцягъун. *Ада вичин машин цлахъ галукъарна.* Р. 2) ни нихъ ягъун, гатун. *За адахъ са кьвед галукъарна.* Р. 3) ни нихъ вуч куткурун (азар). *Ада акваз-акваз захъ зуькемар галукъарна.* Р. 4) рах. **сада масадан истиканда вичин истикан эцягъиз ички хьун.** *Мукъвал-мукъвал галукъариз Хъвадай ички нуш жедай.* Ж. Мугъман кIвалин абур я. * ванер галукъарун.

ГАЛУКЪУН гл., -да, -на; -из, -зава; -0 || -а, -ин -рай, -мир; галукъ тавун, галукъ тахвун || гахлукъ тавун, гахлукъмир || галукъ хъийимир 1) нивай вуч нихъ-кьехъ хатадай са ни-кве эця хьун. *Завай машин цлахъ галукъна.* Р. 2) вуч ни-кве ятIани акьун. *Адахъ гуьлле галукъна.* 3) нихъ-кьехъ вуч куткун. *Заз акуна, ашкъи гъава галукъна.* Е. Э. Гачал, гьей. *Захъ хумаяр галукъна.* Р. 4) нихъ ягъун, гатун. **ТIарвал гун.** *Эгер ада вичин зурзавай чуру гьиле кьаз, ахъай хьувуртIа, и вахтунда хозияндин самовар ми хънавай гьал бегенмиш*

тахъанвайди малум жедай. Им Азизахъ галукъда лагъай чІал тир. А. Р. ЦІапан. 5) нихъ вуч ван хъун. Хъайивал хабар галукъна... Е. Э. Ваз маса яр хъана, гуьзел. б) кьилел атун (агъ, кьаргъиш)... Къуй чпис экъуьгърай кІамай къван, Мад чахъ вуч агъ-къаргъиш галукъда... М. Б. Явшанар.

ГАЛЧУКУН гл., ни вуч; -да, -на; -из, -зава; 0 || -а, -ин, -рай; галчук авун, галчук тавун, галчук тахвун, галчук хъийимир **винел патал вегъин, алукулун**. Крар - ажуз, гафар - зурба, Шейх лугъуз, галчукна аба. С. С. Къара пулуниз. За, зи япунжени галчукна, чубанрихъ галаз... суьгъбетар авуна. А. Ф. Лянет... папаз, хийиришийир хъайила, кьилихъ галчукдай са фите къачуда. З. Э. «Я пуд манат». Гила Рагъгуьзелан кьилел яру яйлух аламач, ада лацу келегъа галчукнава. З. Гь. Югъ ачух жедайла.

ГАЛЧІУРУН гл., ни вуьж-вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ир, -рай, -мир; галчІур тавун, галчІур тахвун, галчІур хъийимир **чилиай тІуз ялун**. Абур къведни жанавур галчІуризалгалчІуризал ятахрал хъфена... А. Сайд. Къисас. Сумка чилиай галчІурмир. Р. КІанчІ галчІурна хкана. Р. * **мес суруз ~; а пад галчІуризал фин.**

ГАМ суц.; -уни, -уна; -ар, -ари, -ара кІвалин чиле экІягъун патал рангариз вегъенвай хипен сарикай **храдай затІ**. # ~ рушун, ~ хурун, ~ атІун, ~ акъадарун, ~ экІяюн, ~ кІватІун, ~ чуьхуьн, ~ багъишун, ~ чуьнуьхун, цІийи ~, иски ~, гьаркъуь ~, гуьтІуь ~, пуд фуран (фур авай) ~. Резин калуш, памбаг гуьлуьт, Винелай гам, кІаникай лит... С. С. Фекъийризал. Я вилик чидач, я къулухъ, Я гам чидач, я рух. С. С. Гъарда вичикай хан ийида. Мани лугъуз, гуьзел рушар Гам, халича храз жеда. Х. Т. Ахцегъар. Ам гъасятда чІагай дегълизда халича квай цлав мукъва хъана, гъа гъанал чилик квай гамунал архайин хъана. А. А. Пад хъайи рагъ.

ГАМИШ фарс, (**ГАМУШ** нугъ.), суц.; -ди, -да: ар, ри, -ра еке кьил, крчар алай, куьруь кІвачер квай кІвалин гъайван. Нехирда жеда калер, данаяр, гамушар. Куьре чІалан элифарни кІелдай жуз. Къанни цІуд суз хвена нехир, Я яц, кал, гамиш тийижиз. С. С. Шумудакай зун кев рахан. ВикІини тІушур гамишидин хев хъиз алаж хъанвай гъилерив семечкадин ягъ гуьцІна ам ксана. З. Э. Уртач цаз тадани. Гамишидиз вичин крчар гьикІ залан туштІа, азни а чІуру хъчарни кул-кусар са манийвални туш. Б. Гь. Заз эвера. Са хъуьтІуьз чна самун алаф кьит хъуникди гишила амукъай колхоздин гамишар текъин паталди тамай къалчамагар гъиз хъанай. М. Ж. "... Фу гайиди я гъамиша..." * **кал гамиш, кел гамиш.**

ГАН суф. чан алачир са бязи сушествительнийрихъ акал хъана цІийи гафар арадал гъидай суффикс: тІурар + ган - тІурарган; крчар + ган - крчарган, гафар + ган - гафарган. Къуд лагъай изданидив гекъигайла, и изданидин кьилин кьетІенвал гафарган 1500 къван цІийи уьлчмейралди артухарун я. М. М. Гъажиев, Р. И. Гъайдаров, У. А. Мейланова. Лезги чІалан орфографиядин словарь. 2001

ГАНА гун глаголдин алатай вахтунин форма. Кил. ГУН.

ГАПУР суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра къакъара тунвай гьаркъуь тиядин хци авунвай кве мурз алай алат, **яракъ**. # гимишдин ~, кІелед ~; ~ юкъва кутІунун, ~ къакъарай акъудун, ~ хци авун, ~ къуьруь хъун. Акуна заз са бязибур, Пехъи кьилавда тваз гапур... С. С. Эхир азият кими жеч. Гапур вуна гадарна, къуй гъакІ хъурай. Анжах туьнтвал гадар мийир ивидин. А. С. Дагъви я зун. Гапурривай тергиз тахъай душман за чуьнгуьрдив барбатІиз жеда тІа килигда. З. Гь. Лезгийрин риваят. * **къве гапур, са къакъара гъакъдач.**

ГАПІАЛ¹ || **КІАПІАЛ** фарс, суц.; -ди, -да; ар, -ри, -ра саналлай са шумуд инсан, къуш, гъайван. Храхуба сифте гапІалар жедай вахтунда, яни 30 - йисара, арадиз атана. Д. Шерифалиев. «ГъвечІи чилин» чІехи къазар // ЛГ, 2000, 6. IV. **Синонимар:** десте, жерге, кІватІал, кІеретІ, гругъ, луж, къефле, рамаг, свараг, тилит, цІиргъ.

* **гапІал-гапІал** нар. гапІалар хъана, гапІалралди. Жегъилар гапІал-гапІал жез, терекмаяр къаришиламишиз фена. Гь. Къ. Четин бахт. Надиран жаллатІрин аксина, гъакІ яхулрин феодагрин гъелегърикай, писликвилерикай хуьн патал инал-анал, гапІал-гапІал пай хъанвай магълеяр сад хъхъана, ибуру са хуьр тежилна. К. Казимов. Риваятар.

ГАПІАЛ² суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра набататар экъечІнавай кьилдин гъвечІи чка. Абурал къацу къурухрайни тамун гапІалрай, багъларайни никІерай къвезвай билбилринни пІапІишин, куруйринни кукупІрин, чІалитІринни чІимчІиррин ажайиб нагъмаяр алава хъижезва. ЛГ, 2000, 3. VIII. Им къадин заманайра чилер муркІадик акатиз хъайи чІавуз хасаратвал тахъана саламатдиз амукънавай ажайиб къацу гапІал я ЛГ, 2003, 22. II.

ГАР фарс, суц.; -у, -а; -ар, -ари, -ара гъавади алгъана ийизвай зарб гьерекат. Акъахайла гарун тегъер. Кияр шив ваз мубарак хъуй. Е. Э. БалкІандин тариф... къайи гар галукъайла, кьелечІ бежгъеррик квай Риза, хъраз вегъей гъажибугъдадин твар хъиз, зурзадай. А. Ф. Риза. Мекъи гар аваз куьлуь чиг къвазвай зулун югъ тир. А. Ф. Бубадин веси. Дагъустандал "Дагъларин Уьлкве" тІвар ала, Шалбуз дагъдин синерал Даим живни гар ала. А. С. Хцихъ галаз ихтилат.

* **гар аладарун** гл., ни нелай-квелей гар галукъарун.

* **гар гун** гл., ни низ-квез; гар акъадайвал авун.

* **гар къекъуьн** гл., кве ичІи хъун, буш хъун. Осман халуди лагъай къадар мал-къара авай и хуьруьн жемят бейкар, чуьллер баябан я, фермайрани гар къекъвезва. Ш. Шабатов. Ерийрал рикІ ала...

* **гар хъиз** нар. зарбдиз. Къвез-хъфизва ви патав зун, амма, гар хъиз, вун катзава... Ас. М. Гъезелар.

* **гара гьатун** гл., *вуж ашкъида гьатун, гьевеслу хьун. Кими жеч жегер пул къачуз, Гьатда гара базард юкъуз.* А. Гь. Гьетегьар.

* **гарал алайди** суц. 1) *дерин фикир тийизвайди, мацлахай,* 2) *гьатнавайди, пата вил авайди.*

* **гарал хьун** гл., *вуж-вуч* 1) *гар галукъдай чкадал хьун.* 2) *шад гьиссери къунваз дерин фикирдай гьалда авачиз хьун. Адаз свас це лагьанвай, ам гаралла.* Р.

* **гаралай авун** гл. *ни вуч яргъа лди гар галукъдайвал авун.*

* **гару ягъайди хьиз** нар. *лап фад, тадиз. ГьикI хьана хатадай хьиз Къафлан стхадикай нарази, бейкеф хьайшла, за гьасятда зи аялриз дарда авайла ада авур хьсанвал рикIел гьидай - зи бейкефвални, гару ягъайди хьиз, квахьдай.* Г. Ханов. Абадвални агьваллувал патал.

* **гарув вугун** гл., *ни вуч тармар авун. Халкъдин хьсан, менфятлу адетар гарарив, саврухрив, дуьньядин дегшивилерив вугун тийин, абур пакбур яз хуьн.* Н.Ибрагимов. Чалан сергьятрихь къадар авачирди успатзава.

ГАРАЖ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра *машинар ва мотордин маса улакьар хуьз эцигдай, къезил ремонт ийидай махсус дарамат, гьаят. Фена зун Толикан патав, эвер гана зи гараждиз, къалурна машин.* В. Тажидин. Хамуналди гьисснава. *Фейзуллагьди, гьар няниз ПМК - дин гараждиз пиян яз хквез, машин эхцигиз хьана.* С. М. Цицигь-наме. *Эхирки ам куьчедихъай цал атIана цурикай гараж авунал акъвазна.* М. Б. «Жигули».

ГАРГАМ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра *недай хьчарин са жуьре.... кукупIар хьтин гаргамрин афарар вичин рикI алай хуьрекар тирди лагьана зи духтурди.* З. Ф. *Суйгьурдин тIвал гвайди.*

ГАРДАН фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра *инсандин къил къуьнерихь галаз, гьайвандин, къушран жендек башламиш жезвай чкадихь галаз сад ийизвай бедендин пай. И вахтунда жегьил гада, нуькI хьиз, балкIандин гардандик ккIана, Ф. Гьуьлуьн руш. Юекре вичин лувар юзурна, ахпа, гардан хкажна, гьарайна: - Уь-уь-уь-уь-уь-уь. Лезги халкъдин махар. Къизилгуьлер хура туна, Дурнади хьиз, гардан къуна... Е. Э. Вун хвашгелди, сафагелди. Аквазвани, гардандал са чIиб ала, юкъ заклалда авайд я. З. Э. Пата вил авайди. ЦIаруди хуьруьн кваз гардандилай гьил алудна.* Б. Гь. Заз эвера.

* **гардан агъузун** гл., *ни-куь низ-квез икрам авун. Гьар са куьни зи зегьметдин вилик гардан агъузана...* А. М. Бахтар.

* **гардан киле хьиз авуна** нар. *куькдиз, тухдиз, кефлу яз. - Я стха, Абас, - лагьана, гаф къачуна рехи чуру квай касди. - Гардан киле хьиз авуна, руфун чали хьиз экъисна, гада-гуьдуьйрихь галаз ацукьна эрекь хьвадайла ваз регъуь къванни жедачни? Къ. Къ. Чурун паб.*

* **гардан кIир авун (кIирун)** гл., *ни низ алчах хьун, алчахвал къалурун, ажузвал авун. И инсанвилин лайхлувал Сулеймана лап рекьидалди хвена ва... душмандин вилик гардан кIир авунач. Ам гьамиша къил хкажна къекъвез хьана.* А. А. (СтIал Сулейман. *Гардан кIирмир вуна икъван, Азад чуьл я къе ви макан.* Х. Т. Беневша. *Залан игьтияжди гьелекнавай, ада муьжуьд йиса авай Тагьирни юкъ какуруниз ва гардан кIир авуниз мажбурнай.* А. С. Хуьруьг Тагьир. *Жир авуртIа сада гардан, Вични рази тир и кардал.* Ж. Гуьгьуьл къун патал.

* **гардан кIирвал** суц.; *гардан кIир авунавай гьал, масадаз жув алчах хьурнавай гьал. Душманриз гардан кIирвал Гьич герек туш а фагьирвал.* С. С.

* **гардан кIир хьун** гл., *нин; алчах хьун. Михеннатдиз лугьуз агъа, Адаз гардан кIир жедайд туш.* С. С. Къара пулуниз.

* **гардан ягъун** гл., *ни нин; рекьин, чан хкудун. Ваъ, пачагь, вун сагърай, гардан вуна зи ягъайтIани, аниз завай хьфиз жедач.* Ф.

* **гардан яцIу хьун** гл. *нин куьк хьун, лавгъавилин лишанар хьун, дамах къачун. Эхирки ришвет къачурдан Гарданни яцIу жедайд туш.* С. С.

* **гарданда еб авайди хьиз** нар. *ашкъи авачиз, такIанз-такIанз. Пеле шуйткъверар туна, вилер агажна килигун адаз куьгьне заманада, лап гарданда еб авайди хьиз, кIвалахал физ, вич Бакуда, рикI хуьре амай вичин папан аялрин патав гумаз хьайи вахтарилай ирс амукьнавайди тир..* З. Э. Буругьдин устIар.

* **гардандал акъадарун** кил. *къамал акъадарун.*

* **гардандин кIарарай акъудун** гл., *ни вуж къин, рекьидай гьалдиз гьун. Зейдуллагьдин ракъини канвай чин, яргъи яхун гардан акур бехилчиди гьарайдай: Куьне са бязибур гардандин кIарарай акъудмир, вирида сад хьиз яла.* С. Муслимов. Цицигь-наме.

ГАРДАНБАЗ¹ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра *шешелдикай авунвай усал хомут. БалкIандин туьтуьнавай гарданбаз, цIилер атIана, аватна.* Р..

ГАРДАНБАЗ² фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) *гарданда цIакулар авачир верчерин жуьре. Чи хуьрера гарданбазар аквазмач.* Р. 2) *куьч., кфир инсан.*

ГАРДЕРОБ урус, суц.; -ди, -да 1) *парталар твадай шкаф. # цIийи ~, ~ къачун, ~ айвандик эцигун;* 2) *театрдиз, концертдиз ва я инсанар кIватI жедай маса дараматдиз атайбурун винелай алуькIдай парталар хуьдай чка. Пальто гардеробдиз вугана.* Р. *Гардеробдиз вугай шейер вахчуна.* Р.

ГАСТРОНОМ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **недай шейэрал алверзавай туквен.** *Гастрономда касса авач. Р. Гастрономдай фуни гузва. Р.*

ГАТАР гад существительнидин гзафвилини кьадардин форма. *Кил. ГАД.*

ГАТУ гад существительнидин актив падеждин форма. *Кил. ГАД.*

ГАТУЗ нар. гатфарин гуьгьунилай, зулун вилик жедай пуд вацран вахтунда. *Садбуруз вун хьуьтГуьз - аран, гатуз - дагъ... Е. Э. Девран, гьей! Гатуз жеда квев дамахар, Ахъайиз межлиера махар. С. С. Фекьяр. Мадни артух гуьзел жеда Иллаки гатуз Ахъегъар. Х. Т. Ахъегъар. Беневшайри кьве сеферда цуьк акъудда: гатфариз ва гатуз. А. С. Гъар гатуз вичин кьве паб ва лежберарни галаз Ибрагимбег Аламише участокдиз хкведай. ЛГ, 1996, 16.П. Зи Дагъустан тариф авай уьлкве я, Гатуз чими, хьуьтГуьз ина мекьиде. **Антоним:** хьуьтГуьз.*

ГАТУН¹ [гатун] гл. -ада, -ана; -аз, -азва; -ут, -ан, -урай, -амир; гатун тавун, гатун тахвун, гатун хьийимир 1) ни вуч дараматдин, гьаятдин кьенепата авайбуруз эверун патал, рак пенжер гьилелди ва я маса затГуналди ягъун. *И вахтунда кьвалин раклар гатадай ван атана. Ф. Пад яру ич. Рак гатун герек туш - вун ина Кьабулда гъар сада, багъри хьиз. М. Б. Дустариз жаваб. 2) ни вуж кьастуналди сада масадаз кьуватдин тларвилер гун. Ягъун, гатун ана авай кар жеде. Е. Э. Кьве паб. Рекьиде за вун яна, гатана. Е. Э. Тумакъ яц. **Синонимар:** ягъун, са кьвед вегъин. 3) магъсулдин кьилерай балкларанар, яцар кутГуннавай ругунар тухвана тварар авадарун. Юг гатадайдаз хвар, Динжвилез ахвар, ЗатI жакъваз сухвар ХунI ярашугъ я. С. С. Квез вуч ярашугъ я. Тамам шин вири шартлар, Вядедамаз эчлчI ратлар, Техил фад гатун патал. С. С. Ахварай аватун. Гила вуна лагъ, ратларал балкларив гатана сагъ са юкьуз 400-500 кило кьуьл вахчун хъсан яни, тахъайтла... ЛГ, 1999, 21. X. 4) ракуькай чатук якъв, леэн, пер расун. Жафер хуьре гьуьрмет авай кас тир. Ада гатай маша, шекер хадай хех, хекендаз авачир квал хуьре бажагъат авай жеде. 3. Гь. Уьмуьрдин сирнав. Чи мугъман, элкьвена уста СултIана гатанвай дергес гьиле кьуна, гьадаз гзаф мукьуфдалди тамашазавай. Ж. «Лезгистан», 1991, № 0, ч. 21. Ада хъсан чуклулар гатада. Р. 5) куьч. са вуч ятлани са кве ятлани акьун, акьурун. Рагъул хъана гатфарин вацI, Раг гатана лепейри... Н. С. Самур.*

ГАТУН² [гатун] прил. 1) гад алукуькай вахтуниз талукуь тир. # ~ гъаваяр, ~ емишар, ~ йифер, каникулар. *Гатун вахт яз, мейитди кьачур ни кьецел акъатайла, хуьруьнбуру фикир ганай. А. А. Пад хъайи рагъ. 2) гад тир вахтунда жедай, фад жедай. # ~ чуьхверар, ~ ичер. Гьамиша патал фин цуьцIигъвийриз адет хъанвай, иллаки тлимил чил авай уьздена, гатун кьвалахар куьтягъ хъайила, Шеки, Ширван, Кьуба ва маса чкайриз кьвалахар шиз фидай, С. Муслимов. ЦуьцIигъ-наме.*

* **гатун хали** || хали суц.; сала цана экъечIдай хьипи рангунин, ширин тIямдин майва. *Рзакъули базардай са бицIи хали гваз хквезвай. С. М. ЦуьцIигъ-наме.*

* **гатун цIиг** суц. гатун юкьван вахт. *Гатун циклиз аранда авай. Р.*

ГАТФАР суц.; -и, -а; -ар, -ри, -ра 1) хьуьтГелай гуьгьуьнин гаталай виликан пуд вацран вахт. *ХунI шад, хуррам тушни вун ви бахтунал, Цуькверивди дигай гатфар вахтунал. Е. Э. Билбил Акъатзамаз пуд варз гатфар, Шешел кьачу, гьат, фекьяр. С. С. Фекьяр... адаз гатфаралди недай техилни бес хъанач... А. Ф. Бубадин веси. Гатфарин кьвалахар атана яцIа гьатнававай вахтунда чатун устлар кьена, жемят кеве гьатна. А. И. Самур, Ш. Гатфарихъ сил, картуфар, келемар, газарар цун патал усадъбаярни кьарагъарнава. Ш. Шабатов. Ерийрал рикI ала... Гадни, зулни, кьуьдни, гатфар, гьардахъ вичин нямет ава... Ас. М. Гьезелар. 2) куьч. шад вахт, бахтлу бере. *Зун тергна, яр, вун гьейридаз фена хьи, Гатфар фена, гила кьуьд я, клани яр. Е. Э. Клани яр. Къуй гьамиша гатфар хьурай Лезгитсандин суфрадал. Къуй гьамиша Мегъарамдхуьр алкурай Са орден хьиз Зи Самурдин яхадал. Л. Н. Гъар Самурдал атайла.**

ГАТФАРИЗ нар. гатфарин вахтунда. *Беневшайри кьве сеферда цуьк акъудда: гатфариз ва гатуз. А. С.... тарари фад цуьк ахъай тавун патал гатфариз багълариз кьве сеферда яд гана. С. М. Маяк Саимат. 1937 - йисан гатфариз ЦуьцIигъиз сад лагъай сеферда трактор атана. С. Муслимов. ЦуьцIигъ-наме. Республикадин уьзуьмчийри гатфариз ва гатуз гьавадин шартлар хъсан атайвиляй ва, гьелбедтда, гьакъисагъвилелди зегъмет чIугурвиляй ракуьнин кагърабайринрази жедай бегъер батмиширна. ЛГ, 2001, 15. XI.*

ГАТКИУН гл. -ида, -ана; -из, -зава; -укI, -укI, -ин, -имир; гаткIун тавун, гаткIун тахвун, гатIкIун хьийимир **юркуналди таралай клерецар чилел вегъин.** *Мумкин туш и клерец таран кланик кьугъун тавур, клерецар гатIкIун тавур итим, жегъил, кьуьзек хуьре тахъун. К, 1991, 23. VII.*

ГАТИУМ: гатIум хьун гл., вуж нив-квев эгечIун. *Гагъ шад шиз, гагъни пашман, Зи фикиррив жезва гатIум. А. Къ. Афгъанистан.*

ГАТИУМАРУН // **ГАТИУНАРУН** гл., каузат., ни вуж-вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рин, -мир; гатIумар авун || гатIунар авун, гатIумар тавун || гатIунар тавун, гатIумар тахвун || гатIунар тахвун, гатIумар хьийимир || гатIунар хьийимир **са нин-куьн патав ятлани агудун.** *Гада зи патав гатIунарнач. Р.*

ГАТИУМУН // **ГАТИУНУН** гл.; -да; -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; гатIум тавун || гатIун тавун, гатIум тахвун || гатIун тахвун, гатIум хьийимир || гатIун хьийимир 1) вуж нив-квев **мукьув хьун.** *Ахътин угъри*

гынвайди я, *Зи складрив гатлумдай?* Ж. Тарифри алдатмишна. *Мад ам зав гатлум хъувауч.* Р. 2) **вуж; са вуч ятлани ийиз эгечлун.** *Помидорар цаз гатлумнава.* Р. *Ударниквал къачуз вичиз Гатлунайд я къучагъ юлдаш.* С. С. Мягкем яхъ *Ленинан рехъ. Зид лугъун я, гатлунмир вун сифтедай.* *Кал туш ам гуз къачудаи гафтедай.* С. С. Пис папаз. *Инсафсуз душман къирмишиз гатлумна.* Х. Т. Гъавадин пагъливан. *Ругулар армияда авай къуд хизанди, Чечнеда дяве гатлунайла, чичледи халичар садакъа къунва.* М. Б. Цийи мисклин. **Синонимар:** **башламишун, эгечлун, къил кутун.**

ГАТИУН¹ гл., вуч; -ида, -ана; -из, -изва; -урай; *гатлун тавун, гатлун тахвун малдик нек кумукъ тавун.* За нин *ятла ширин ахвар Атланватла, атлурай!* *Гъенел алай калерни кваз Гатланватла, гатлурай.* С. К. Чъунуъх жедач.

ГАТИУН² гл., вуч; -ида, -ана; -из, -изва; -ин, -утл, -урай, -умир; *гатлун тавун, гатлун тахвун гатлун хъийимир бедендин арайри къеж къачуна хер акъатун.* *Чи аялдин тунлар гатланва.* Р.

ГАТИУН³ кил. **ГАТИУМУН.**

ГАФ фарс, суц.; -уни, -уна; -ар, -ари 1) **са ва я са шумуд сесиникай ибарат хъанвай, вичихъ тайин мана авай члалан уълчме** *Белки са гаф лагъайтла на хатадай...* Е. Э. Къарийриз. *Гаф са ва я са шумуд сесиникай ибарат я...* *Цийи гафар я маса члаларай къачуда, я гъа и члалан къене авай гафарикай туькьурда.* Гъ. Гъ. Грамматика. *<Дуст> лагъай гаф чун паталди вири я. А. С. Лезги куьче. Митинг... И гафни чаз "перестройка ва "демократия" лугъудайбуру чирна.* М. Ж. Ванер-сесер, хабарар ва гъакъикъат. 2) **са шумуд гафуникай ибарат тир тайин манадин ибара, уълчме...** *Гафар зурба, серфе ажуз, Ихътин мехеннат кими жеч.* С. С. Эхир азият кими жеч. *Гъич къабулич кесибдин гаф, Тагайтла ришет, судуяр.* С. С. Судуяр - *Квез чишни зани сифтедай адан гафар дуьз гъисабнай.* А. И. Самур. III. *Крар авач вун шагъид яз тежесвай, Гафар авач япариз ван текъвезвай.* М. Б. Регъят туш. **Синонимар:** **ихтилат, келима, члал.* а гафар хийирдиз хъурай, буш гаф(ар), къаб алай гаф(ар), са гафуналди, члур гаф(ар), ширин гаф(ар).**

* **гаф авач!** *межд., низ-квез; аферин!* *Чан экуъ варз, сини зардин, Гъич гаф авач ви гъунардиз* Х. Т. Экуъ варз. *-Гаф авач Сергей Степановичаз. лугъузвай кларсдин материалар гъазурзавай мастерскойдин бригадир Магъмуда. -Пуд норма тамамар тавуртла, ада вич мишердин сиве вугуда.* Гъ. М. Чи бахт чи гъиле ава. *Чурудазни хъсанвализ Къенивал заз акуна. -Гаф авач ви инсанвиллиз, Вун вуж я? за жузуна.* Ф. Н. Гъар мидядиз кхъиз ракъар. - *Цару яни?.. -Дирибашвиллиз гаф авач...* Б. Гъ. Заз эвера. - *Гуьрчегвиллиз гаф авач, -жаваб гана Керима, вилер яйлахдин чинал алаз. -Амма...* Б. Гъ. Заз эвера.

* **гаф акатун** гл., нин ник **авур ихтилатди таъсир авун.** *Минет-суьнетдин гафни Сулейманак акатнач, аял авай чкани ада Гъалиматаз лагъанач.* Я. Къафаров. Аял буржунай...

* **гаф атай [кватай] чкадал лугъун арал. ийизвай ихтилатдиз талукъ яз.** *Гаф атай чкадал лугъун, халкъдиз акси рахазвай, «лезги члал гъина ише физвайди я» лугъузвай лезги алимарни жми туш.* М. М. За нин бахтар чъунуъхна хъи... *Инал, гаф кватай чкадал лугъун тавуна жедач...* Г. Ханов. *Абадлувални агъваллувал патал. Гаф атай чкадал лугъун, за са тлмил регъувални кваз, гъикл ятлани Абдулбаридивай хабар къуна...* Гъ. Гъемзетов. *Абдулбари Магъмудовакай гаф.*

* **гаф атун** гл., низ нин **патай члур кардай туьгмет авун, къазанмишун, къачун.** *Гад вахтунда клватлнач лугъуз, чазрайондай гаф атана.* Р.

* **гаф <юкъвалай> атлун** гл., ни нин **рахун акъвазарун** *Амма бикеди адан гаф атлана.* *Лезги халкъдин махар. Вучиз куьне гаф юкъвалай атлуда, Белки а гаф лайихлу я гъуьрметдиз!* III. Т. Къве устлар. *Анал гъалтайла, вун гъахъ я, - лагъана адан гаф атлана Давуда.* А. Р. Къве чин. *Зи уълчийрин ракъурай ваз гаф атлана элкьурна на...* Ас. М. Гъезелар. - *Къуллугъар квез гвайди я, адан гаф атлана Серенжема.* Я. Къафаров. *Виклгъ паб*

* **гаф вугун [гун]** гл., ни низ 1) **рахатай ихтияр гун.** [Царухва]. *Рахаз кланибур авани? [Керим]. Заз гаф це. [Царухва]. Гаф гузва.* Гъ. Гъ. Колхоз. *Ингъе абуру гана гаф Магъамадаз.* А. Ф. Къатл-къатл авур зунжурар. *Чан кумай къван чалишмиш хъун Гаф гана ада вичиз.* А. Ф. Зарбачи Гъасан. *Лагъ на шаир, ваз гузва гаф рахатай, Цийи йисузвуч мурадар ава вахъ? А. Б. Цийи йис;* 2) **са кар ийида лагъана хиве къун.** *Сифте вахтара гзаф жегъилри адалай чархар яна, тав гана. Ада садазни гаф ганач.* А. И. Самур. III. *Селимани Мусади къведани гаф це, - вун бахтлу хъижеда лугъузвай.* А. И. Самур. III. *Вичи хъсан клелда лагъана гаф ганва.* Р.

* **гаф квадарун** гл., ни **ийизвай ихтилат маса патахъ элкьуьрун.** - *Вуч, вун яни?.. Садра жуван пенжекдин ценциз килиз!* - *лагъана гаф квадарна Зарбафа.* А. Сайд. Вили яна.

* **гаф къачун** гл., ни **инсанар клватл хъанвай чкадал рахатай ихтияр къачун...** *Агъмеда чпинбур акъвазарна, сифтени-сифте гаф къачуна* А. И. Самур. III.

* **гаф къилиз акъудун** гл., ни нин; **хиве къур клвалах таммарун.** - *Зи гаф къилиз акъудда за!* Ж. Мумкин я... *Гъайиф хъи, алай вахтунда чун гъинал клватл хъайитлани, рахазвай ихтилатар халкъдин вилик квай, гафар къилиз акъуд тийизвай еке къуллугъчийрикай, клвалах авачиз куьчейра гъатнавай жегъилрикай...* физва. С. Муслимов. *Цицигъ-наме.*

* **гаф къулухъ вахчун** гл., ни; **авур меслятдилай элячлун.** *Адан дирибашвал, къуват акурла, Ажигъмед халуди вичин гаф къулухъ вахчуна...* А. Сайд. Къисас.

* **гаф** **к**вачерик **вегъин** *гл., ни нин; авур теклиф кылиз акъуд тавун. Икъван ара ахъа хъайидалай къулхъ зи гаф абурувай квачерик вегъез жедач...* Т. А. Мешебеги.

* **гаф сиве амаз** *нар. тадиз. Гаф сиве амаз, циб цавуз акъатна. Б. Гъ. Заз эвера. Сад муькуьдан гъавурда дуьз акъадай гаф сиве амаз, - Гъич санани дуьшуьши тахъай аламатдин кар акуна. Ас. М. Гъезелар. Синоним: вил акъална ахъайдалди.*

* **гаф чрана сивяй акъуд!** *мисал 'эхирдал къван фагъум тавур ихтилат ийимир' манадин ибара. «Гаф чрана сивяй акъуд», «Гаф гарал гадармир», - лугъуда лезгийри. А. Къ. Гаф - кутугай чкадал.*

* **гаф ч**ур **тавун** *гл., ни нин лагъайвал авун. Аскеран гаф чур тавуна, Гъалимат гила мад буржар къадай рекъера гъатна. Я. Къафаров. Аял буржунай... Аскеран гаф чур тавуна, Гъалимат гила мад буржар къадай рекъера гъатна. Я. Къафаров. Кумукъна*

* **гафар акъудун** *гл., ни 1) никай пис манадин гафар чукурун. 2) **няй фикирда авай гафар лугъун, лугъудай гъалдиз гъун.... сив ахъайна сад-садахъ галазрахун тавуна, бязи, риклин къене ргазвай муьгъуббатдин, гафар акъудна ачухдиз лугъуз тахъайтлани, са рахунзарафат тавуна акъвазиз хъун мумкин тирни мегер?.. Я. Я. Агалай сандух.***

* **гафарай т**еквенар **[къацар]** **акъудун** *гл., ни нин; сада лугъузвай гафарик масада вичиз кандай **манаяр кутун. Гъик** хъайиди туш?! Хузаинар мад гъихътинбур жедаиди я?! - фялейрик гъулгъула акатна. - **Гафарай т**еквенар **акъудмир!** Гъ. Къ. Четин бахт.*

* **гафарик къел тахъун** *гл. нин [Гуьлханум]. 'ви гафар маналу я' манадин ибара. Ви гафарик къел ква, чамма. Амма итимриз са тарс гана канда. **Тахъайт**ла, абуру мадни чи вилик чпин нерар жкажна къада. Н. И. Гъакимрин папар.*

* **гафар-ч**алар *суц. ихтилатар. Чна цихъ суза ийизвай, Амай крар чна гъеле къуру гафар-чалар **яз гъисабзавай...** А. Къ. Жуьгъенар.*

* **гафар-ч**алар **хъун** *гл., нинни нин арада арада пис ихтилатар, рахунар хъун.*

* **гафара-ч**алара **хъун** *гл., вуж герек авачир, манасуз ихтилатар авун, ихтилатрал амал авун.*

* **гаф(ар)ч**ал(ар) **сад авун** *гл., ни са нихъ галаз ятлани вири патарихъай сад-садан терефдарар хъун. Дуьньядилай кицлер вири кватл уна, **Абурухъ галаз гафар-ч**алар **сад уна. Х. Т. Эхирдиз тамаш. Куьне вирида гаф-ч**ал **сад авунвани?** Б. Гъ. Заз эвера.*

* **гафба-гаф** *нар. Гъар са гаф лагъайвал, лагъай тегъерда аваз.*

* **гафунал амал авун** *гл., ни нин лагъайвал авун. Твар инсан яз вич гъаклан мал, Дуьз гафунал тийиз амал... С. С. Са кас гъалтна зал Сейидай, Гафунал амал тийидай... С. С.*

* **гафунал гаф эцигун** *гл., ни нин; гъуьжет авун. -Пагъ! - лагъана, гъарай акъатна хандай. - Зи гафунал гаф эцигиз вун гъикъван жуьрэтлу везир я? Ф. Акъулу данарбан. Залагъай гафунал гаф эцигдайди заз лазим туш З. Э. Мехъер къуьл туш... зи гафунал гаф эцигиз клан хъайитла, **ахпа завай туш...** Б. Гъ. Заз эвера. **Гъар гафунал гаф эцигиз хъана на, Гуя зун ваз гъа кар патал герек тир. А. С. Чухсагъул ваз. Эциг мийир гафунал гаф, Апаязни, къаридизни гъуьрмета. Х. Х. Лал свас. Шаирдин гафунал гаф эцигиз женни?! А. Къ. Жуьгъенар. Зун бегъем галат хъанва, ятлани адан гафунал гаф эцигзавач. М. Б. За бананар недач.***

* **гафунал к**евиз **[к**леви] **акъвазун [хъун]** *гл., вуж къабулай къарар кылиз акъудун. Вун гъикъван гагъда гафунал кевиз **акъвазнатла, виридаз чизва. Бесрай. А. И. Самур. Ш. Гафунал к**леви **хъун пис к**валах **туш, амма хъсан адетрални к**евивал **ийиз алакъна к**анда. А. Къ. Гафунал клеви **чам.***

* **гафун**и **ат**лун *гл., ни сада лагъай теклифар масадбуру вири кылиз акъудун.*

* **гафун**ив **гъун** *гл., ни вуж; алакъариз хъун. - Халкъ гафунив гъидай итим канда **хуьре, Жабир, -худда гъатзава Нурали. М. Б. Цийи миск**ин. **Синоним: ч**алал **гъун.***

* **гафун**ивай **тухуз тахъун** *гл., вуж; гъикъван четин шартлар хъайитлани, лугъудай гафар чир хъун.*

* **гафун**ин **кылиз нар. гъар гаф рахайла. Бегъем сагъ тахъанмаз свас дат**лана **к**валахал **ракъуриз; гафун**ин **кылиз экъуьгъиз, гъуьнт**л **гуз, гатаз хъана. А. И. Самур.**

* **гафун**ин **юк**валай **ат**лун *гл., ни нин эхирдал къван ихтилат давамардай мумкинвал тагун. – Я рушар!* - гъарайна **Балади, бирдан рахазвай гафун**ин **юк**валай **ат**лана. Б. Гъ. Заз эвера.

* **гаф-ч**ал *суц. ихтилат, са гъихътин ятлани ихтилат.... суддиз гаф-чал **лугъуз к**ланзаватла, **буюр. Я. Къафаров. Тапархъан.***

ГАФАРГАН *цл. суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) чалан **гафар**ин **к**ватлал. **За Куьн патал ч**алар **чирна, к**ватлална **Гафарганар** и **дуьньядин, кайвани. И. Гъ. Ч**алар. **Къазвай сада вич Аллагъ яз ви къадим ч**алан **Ви гафарган** **яд гафар**ин **ийизва жалан. А. Къ. Халкъдин чин. Гъич са кести тушир ваз есир Гафаргандай гъатач къекъвена. Ш. Къ. Дагъдин дишегъли. 2) ч**алан **гафар**из **са тайин терефдихъай илимдин алаваяр гудай ктаб. # орфографиядин ~, дуьз рахунрин ~, ч**алан ~.*

ГАХКУН **вахкун** глаголдин рахунрин форма.

ГАХЛАТУН **галатун** глаголдин тикрардин форма. *Кил. ГАЛАТУН.*

ГАХЛУДУН **галудун** глаголдин тикрардин форма. *Кил. ГАЛУДУН.*

ГАХЧУН **вахчун** глаголдин рахунрин форма. *Кил. ВАХЧУН.*

ГАХЦЕ гахкун глаголдин эмирдин форма. Кил. **ГАХКУН**.

ГАЦУМ: * **гацум хьун** гл. 1) геждалди ацукъайла, бедендин паярикай сад (гъил, кIвач, юкъ) югъуриз четин гьалдиз атун. *Ацукъдай къван кIвачер гацум хъана*. Р. *Къве югъ заз гъикI акъатнатIани чир хъанач: суфрадихъ ацукъна гацум хъайи кIвачериз къуьлерик зирингвал хкиз*. М. Б. Спелар. *Къве югъ заз гъик акъатнатIани чир хъанач: суфрадихъ ацукъна гацум хъайи кIвачериз къуьлерик зирингвал хкиз*. Анжах шадвал рикIевай инсанрин юкъваваз. М. Б. Спелар. 2) куьч. **галат хьун**.

ГАЦУМАРУН гл., ни вуж-вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; гацумар тавун, гацумар тахвун, гацумар хъийимир кIеви тIарвал гун. *Галукъай къванци зи кIвач гацумарна*. Р.

ГАЧАЛ фарс, суц.; -а, -а; -ар, -ри, -ра 1) къилин хамуник жедай къеж квай хер хътин азар. *Гачалрик кIвал акатна*. Р. *Гачалар сагъар жедай азар я*. Р. 2) гачалар квайди... и гевгьер, йифен са чIавуз, къумар къугъвана хквезвай са гачалаз акуна. *Лезги халкъдин махар. "Гачалриз бахт жеда", -лугъуда халкъди*. Р.

* **гачалан къил кудай прил. гзаф чими (рагъ, югъ, гъава)**. 1934 - йис. *Гъаваяр ачух я*. *Гачалан къил кудай рагъ ава*. А. А. СтIал Сулейман.

* **гачалахъ вичин дерди ава мисал 'дерди авачир кас авайди туш' манадин ибара**. *Амма, гачалахъ вичин дерди ава лагъайвал, жегъил устIардихъ буругъдилай къецени дердияр авай Я. Ш. Гъахъ квахъдач*.

ГАЧАЛ прил. **гачалар квай**. *Цел фир рекъе къуд-вадра вун ацукъна, Галай гачал жунгав хъуьрез, тумакъ яц*. Е. Э. *Тумакъ яц.# ~ гада, ~руш*,

* **гачал хан суц.;** **вичи-вич вине къадайди**. *Гъар са буба гачал хан я дуюньяда*. Е. Э. *Дуюнья гургъагур*.

ГАЧАЛВАЛ суц.;

ГАЧАЛАЛ нугъ, суц.;

ГВА гл., 1) *нив вуч вичин затI яз ва я вахтуналди вуч ятIани ава*. *Адав чукIул гва*. Р. *Залумдин нефс хулI екеда, Шумуд гъарай гваз хкведа*. Е. Э. *Гъарай, эллер Ажеб дамах гваз и дуюнья гъалда на, Бахтавар тир яру, цIиру гуьллуь чит*. Е. Э. *Яру, цIару гуьллуь чит*. *Са кепекни гвачиз харжи, Вав гва хулI дамах, гуьзел яр*. С. С. *Гуьзел яр*. 2) **нин-куьн ятIани патав чка къунва**. *Магазиндив патав булах гва*. Р. *Са чIавуз луьткве гваз гъуьлуьн къерехдив гвайла, зи патав са рушни гада атана*. Ф. *Гъуьлуьн руш* 3) **вуж гъиссди къунва**. # *фурс ~, дамах ~*. *Са кепекни гвачиз харжи, Вав гва хулI дамах, гуьзел яр*. С. С. *Гуьзел яр*. *Гъахъ гвай кесиб куьне куда, ТагайтIа къимет, судуяр*. С. С. *Судуяр*.

* **гваз катун гл., ни вуж жегъилди вичиз кIани руш, адан мукъва-къилийриз хабар авачиз чуьнуьхна, масанихъ фин**. *Ахварай аквазва...»За вучин? Къемер гваз катдани...* Гъ. Къ. Къилинж Къемер.

* **гваз фидайди [фириди нугъ.] вад юкI агъ я мисал «и дуюньяда девлетар кIватIиз алахъмир» манадин мисал**. *Куьне квез гъуьрмет ая тIун, Гваз фериди вад юкI агъ я*. Е. Э. *Эмина, вич рекъидайла, лагъай чIал*.

* **гвай-гвачир числ. ихтиярда авайбур вири санлай**. *Ада вичив гвай-гвачир вад манатни рекъиз гана*. Р. **Синоним: вири**.

ГВАЗ гва глаголдин деепричастидин форма. Кил. **ГВА**.

ГВАЙ гва глаголдин причастидин форма. Кил. **ГВА**.

ГВАЙБУР гва глаголдин причастидин формадикай хъанвай существительнидин гзафвилин къадардин форма. Кил. **ГВАЙДИ**.

ГВАЙДИ суц.;

ГВАЧИРБУР (ГВАЧИРДИ) гвайди существительнидин гзафвилин къадардин форма. Кил. **ГВАЙДИ**.

ГВАТУН гл., вуч; -да, -на; -из, -зава; -0|| -а, -ин, -рай, -мир гват тавун, гват тахвун, гват хъийимир кIеви затI къве пад хьун (фер атана). *Куьчедаллай кIанчI гватна*. Р.

ГВЕДЕН: **гведен гун гл.** Гведен: гведен гун - яни са гъуьжетда, зигъиндин акъажунра, къугъунра, са карда иштараказавайбурун са паюни муькуь паюнал гъалибал къазанмишун. А. Къ. Жуьгьенар.

* **ГВЕЖ**: * **гвеж гьер суц. са йиса авай гьер**.

ГВЕН суц.;

* **гвен гуьн гл., ни твар къунвай магъсулар мукалдали кIанивай атIун**. *Паб салаз килигиз, за а чIавуз чарабуруз гвенар гуьз хъана*. С. С. *Жувакай ихтилат. - Чна, гъуьлуьни папа, пакамлай няналди гвенар гуьдай...* 3. Э. *Къизилгуьл баде*. *Гвен гвейи никIе тек са къил чилел, Къизил я лугъуз кIватIда къве гъилел*. А. Б. *Я жегъилвал, я агъилвал такуна, къил агъузна кавхадизни наибдиз, Чарабуруз гвенар гуьз физ дугуна*. *Серкердинруш зун ви кIвализ аватна*. И. Гъ. Саяд

ГВЕНА, ГВЕНАЙ **гуьн** глаголдин вахтарин формаяр. *Кил. ГУЪН.*

ГВЯГЪУН *гл., ни вуч нив-квев; -да, -на; -гъиз, -зава; гея, -гъин, -рай, -мир гея тавун, гея тахвун, гея хъийимир нивай-квевай ятIани гуьцрун. На къацIай кIвачер цларив гвямир. Р.*

ГВЯНА¹ **гвягъун** глаголдин алатай вахтуниин форма. *Кил. ГВЯГЪУН.*

ГВЯНА² наречидин рахунрин форма.

ГЕВГЪЕР *фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) кIеви ва багъа къаиш. Са йифиз и гада, лампа куькIуьрна кIвале ацукънавайла, вичи гъуьлелай къур гевгъер рикIел хтана. Ф. Гъуьлуьн руш. 2) (чIехи гъарфуналди - Г) дишегълидин хас тIвар - Гевгъер.*

ГЕВИЛ *туьрк, шишр, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра инсандин къенепатан умуми гьал. Къе зи гевил перишан я. Е. Э. Пурфан акъатна.... йикъалай къуз гевил шад хъун, Серин тарак жеда къаткун... С. С. Гатфариз.*
Синонимар: гуьгъуьл, кефи.

ГЕГЪЕНШ *прил. гъяркъуьвал авай, ачухвал авай, дар тушир. # ~ перем, ~ куьчяр, ~ дегълиз, ~ гъаят. Гегъени чилер дар хъайи кас шедачни? Е. Э. Заз сабур гуз. Асланар алай гегъениш вар авай. А. С. Чинардин хел. Ви къисметдиз акъатнавай девлетрин гъич авай туш сан, Гегъениш никIер, а никIерин берекатни бегъер ганва. А. М. Гъезелар. Хуьруьн агъа къил гъаишиша лацу киреж янавай, гегъениш дакIарар авай мектебдин дараматдилай башилаиши жезвай. С. Муслимов. Цицигъ-наме. Синонимар: генг, гъяркъуь, фириягъ, шегъре. Антонимар: дар, дарискъал.*

* **гегъенш авун** *гл., ни вуч; гегъенш гьалдиз гъун. Вичин гъаят гегъениш ийиз эгечIнава. Р.*

* **гегъенш хъун** *гл., вуч; 1) гегъенш гьалдиз атун. Жагъун вахчурла, рехъ гегъениш хъана. Р. Синоним: гъяркъуь хъун. 2) артух хъун, гзаф хъун.... мискIинар эхцигуналди диндин менфятлу къайдайрал чан хкведач, жегъилрин арада дин гегъенишни жедач. Н.Ибрагимов. ЧIалан сергъятрихъ къадар авачирди успатзава.*

ГЕГЪЕНШАРУН *гл., ни вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; гегъенишар тавун, гегъенишар тахвун, гегъенишар хъийимир 1) размерриз гегъенш гьалдиз гъун. Шехида шегъердин куьчяр гегъенишарзава. Р. 2) куьч. артухарун. Мектебди, муаллимри хуьрерин арада яр-дуствал, мукъавал артухарна, хуьрерин алакъаяр гегъенишарна. С. Муслимов. Цицигъ-наме.*

ГЕГЪЕНШВАЛ *суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера 1) размерар гегъенш тир гьал. Адан парталрихъ садрани гегъенишвал хъайиди туш. Р. 2) гзаф маналувал.... адан эсерриз фикиррин гуьтIуьвал, даязвал ваъ, гегъенишвал, деринвал, чIалан гуьрчегвал, устадвал хас я. 3. Бирембеков. Алибег Фатахов: куьруь биография ва яратмишунар*

ГЕГЪЕНШДАКАЗ *нар. гегъеншвилиин лишан кваз. УстIар, тавакъу я, коридор са тIимил гегъенишдаказ жедайвал ая. Р. Синонимар: гегъеншдиз, гъяркъуьдаказ, гъяркъуьз.*

ГЕГЪЕНШДИЗ *нар. 1) гегъенш гьалда аваз. # перем ~ цун, куьчяр ~ планламишун, камар ~ къачун. 2) къадардиз гзаф яз. Гоэлан фикирдалди, адан машиндикай европавийри гегъенишдиз менфят къачуда.. ЛГ, 2001, 2. VIII. Чи аямдинг медицинада некийрикай гегъенишдиз менфят къачузва. ЛГ, 2002, 21.II. 3) куьч. вири патарихъай, дерин мана аваз.... гъикъван Инкъилабдин тарих чир авуртIани, адан акси пад галачиз, акси Инкъилаб арадал атай ва адан гъерекат феи жуьре ачух тавунмаз, Инкъилабни гегъенишдиз къалуриз жедач. А. А. Пад хъайи рагъ. Синонимар: гегъеншдаказ, гъяркъуьдаказ, гъяркъуьз.*

ГЕДЕР *туьрк. фидай: * гедер-гелмез туьрк, нар. техквер чка. Чи власть патал чан гуз гъазур коммунистар, руководителар... буьгътенчивилелди, эхъ, буьгътенчивилелди «гедер-гелмездиз» ракъурна... Къ. М. РикIелай фидач, инсанар.... диндин рекъе чан гузвай мусурманар гедер-гелмездиз суьргъун авурла, куьн садни шехънач хъи. Гъ. Къ. Четин бахт.*

ГЕЖ¹ *туьрк, прил.; са кар къилиз акъатун лазим тир вахтунилай алатай. Рекъиз месел алай куьзуьда, йифен лап геж вахт хъунизни килиз павуна, яргъал шегъердай хтанвай вичин хва къаридив ахварай авудиз туна. А. Къ. Гьалалвал къахчун. Йифен геж вахтунда ам рекъе хутаж феи аскердивай гъикI ятIани руш квахъна. Н. Къарибов. ЧIалан сергъятрихъ къадар авач.*

ГЕЖ² *нар. са кар къилиз акъатун лазим тир вахтунилай алатайла. Геж атай гатфар муштулухар гвайди хъанай. А. И. Самур. III. Лезгияр къве патал пай хъунин тахсиркарар лезгияр я: абур адалатдин суфрадив геж агатна. 3. Р. Веси. Йифиз геж хтай итимдин чин акур папа лугъуда: Я итим, ви чинни гардан яруни-цIару хъанва... Селимбег. КъепIиррин кимел*

* **геж-геж** *нар. арада гзаф вахтар аваз. Жигъир къаз таз векъивкъалуь, Куьз вун геж-геж: хквезва...? А. Къ. Къванцимани. Синоним: геждан геж.*

* **геждан-геж** *нар. лап геж. Геждан-геж зун хуьруьз, Агъа СтIалдал, агакъна. ЛГ, 1994, 13. V.*

Синоним: геж-геж.

* **геж(ер) авун** *гл., ни са кар къилиз акъатун лазим тир вахт адатайла арадиз атун.. - Магъамада геж: авуна ман! -лугъуз, Явашдаказ ийидай абуру рахун. А. Ф. КъатI-къатI авур зунжурар. - Вуна гежер авуна хъи шегъерда! А. Ф. КъатI-къатI авур зунжурар.*

* **геж хъун** *гл., вуж-вуч са кар къилиз акъатун лазим тир вахтунилай алатун. Жегъилвална, сагъвал*

вахъай катайла, Геж жеда ваз, ахна вилер шеда, дуст. Е. Э. Ватандай катзавайбуруз. Рекъелай къекъечI, заз геж жезва. А. И. Самур. Индияда геж хъунизни килиг тавуна, шоферди кал рекъелай элячIдалди машин акъвазарда. Б. Гь. Заз эвера.

ГЕЖДАЛДИ нар. гзаф вахт фидалди, гзаф вахтунда. Абура геждалди ихтилатар ийиз ацукъна. Анжах хуър галай патахъай Кекерин ван атайла, райкомдин секретарь къарагъна. З. Гь. Ахварай авудай аваз. Чун халади вичин веледар хъиз рекъе хтуна. Ам геждалди варцелай чи гуьгъуьниз килигиз акъвазнавай. ЛГ, 1997, 1.1. Гъилер къунай Цналдилай тир виКегъ руш Наташа Садикъовади гъалибвал къазанмишна. Гъа икI, спортдин рекъай акъажунар, шадвилер йифен лап геждалди давам хъана. Ш. Шабатов. Шад гъалара къейдна // ЛГ, 2000, 23. III.

ГЕЖЕ туьрк нянин. * **геже-гуьндуьз** туьрк, т-б, шиш, нар.; **йифди-югъди**, датIана. Геже-гуьндуьз заз, Етимдиз, Вун къакъатиз кичIезва. Е. Э. Гуьзел Тамум. Гъая тийижир паб са касдиз хъайитIа, Гежегуьндуьз адан агъузар жеде. Е. Э. Гъая тийижир паб. Эй инсанар, ая фикир, Геже-гуьндуьз худа зикир... Х. Къ. Дуньядиз.

* **геже гъатун** гл., **вуж санай масаниз фидай**, хъфидай вахт нянихъ элкъуьн.

* **геже хийир(ар) < хъуй >!** межд. нянихъ, йифиз, сад-садавай къакъатдайла, лугъудай гафарин ибара. "Геже хийир" лагъана, къуна гъилер, Къурбан къарагъна Квалелди хъфена. А. Ф. КъатI-къатI авур зунжурар. [Щаху]. Гежехийир хъуй! (хъфида). Гь. Гь. Колхоз.... Дустар, геже хийирар квез! Рекъевайбура, квез хуш сефер!.. А. Къ. Пагъ, Миграгърин гатун йифер... [Гуьлханум]. Сагърай, чамма. Хъша Розалия. Геже хийирар хъурай. Н. И. Гъакимрин папар.

ГЕЖУН гл. -да, -на; -из, -зава; -а, || ая -ин, -рай, -мир кIвалах къилиз акъуддай вахт яргъалди тухун. Жаваб гежна, себеб аваз, Закай хъилер къевез тахъурай. Ш. Къ. Азарханадай жаваб. Цанар цун гежна. Р.

ГЕЗ суц.; -ини, -ина; -ер, -ери, -ера кве затI сад масадал кутIунун патал атIудай хъиткъер.

* **гез атIун** гл., ни **махсус тадаракдалди гез** авун.

ГЕКТАР урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **1000** квадратный метрдин чилин зул. Эгер тракториствал авур къанни цIусад йиса ада гъар йисуз гъа вичи лугъузвай 3000 тахъуй, 1500 гектардин цанар цанатIани, им 46500 гадин ник жезва. К. М. За квез ахъайда... Ина [Храхубада - А. Г.] вири 60 кIвал, тамани кваз 150 гектар чил ава. Д. Шерифалиев. "ГъвечIи чилин" чIехи къазаяр. Гъасанов Назима 30 гектар чил арендада къуна 20 бейкар касдиз кIвалахдай мумкинвал гана, абурун яшайиш, аваданлувал виниз акъудна. ЛГ, 2001, 26. VII. **Синоним:** га.

ГЕКЪИГУН¹ гл., ни вуч кве; -да, -на; -из, -зава; 0|| -а, -ин, -рай, мир; гехгъигун, гекъиг тавун, гекъиг тахвун, гекъиг хъийимир са затIунин ери(яр) маса затIунин ерийриз ухшар ва я чара тирди тайинарун. Ваз хуш тушни вун марвардив гекъигун? И. Гь. Сад муькуьдан къене авай рикI хъана. Гъар зун рикIел акъалтайла, Дагълариз килиг, Рагъни, варзни гатфар гъана Сад-садав гекъиг. Ш. Т. Солдатдин кагъаз. Куь хуьр, чи хуьруьв гекъигайла, екез аквада. Р.

ГЕКЪИГУН² ктаб, урус [сравнение], суц.; -и, -а; -ар, -ри, -ра литературадин къайдайрикай, рекъерикай сад. Лезги чIалан аламатар чIехи я: Гекъигунар гевгъерар хъиз экуь я, Тешигъарни хци я лап турар хъиз.... А. С. Гекъигунрив ви къакъанвал, деривал, Ви хцивал къалур жедач авайвал. А. Къ. Дидедин чIал. Гекъигунар артух жеда, акварвал, Тикрар жезмай къван рушарин Гуьрчегвал. И. Гь. Сад муькуьдан къене авай рикI хъана СтIал Сулеймана гъизвай гекъигунрикай ва образрикай рахун хъайитIа, абур шаирдин хайи ватан тир Куьредин шикилрихъ ва анин накъвадин рангарихъ галаз алакъалу я. В. Мирзоева. СтIал Сулейманан муьгъуьббатдин лирика.

ГЕЛ¹ суц.; -е, -е; -ер, -ери, -ера инсан, гъайван, къуш къекъвейла, чилел, живедал аламуькдай кIвачерин лишай. Ахтармишунар тухвайла, тIветIрен гелерилай 30-дав агакъна инсандин азарар арадал гъидай микробар жагъана. З. К. Пебиат чирун. Чун адан геле аваз фида. А. Сайд. Къисас.

* **гел авун [тун]** гл., ни **рикIел аламуькдай са вуч ятIани авун**. Дуньядинди са вад йикъан сафа я, Квахъдай садра гел тавуна, севдугъуьм. Е. Э. Севдугъуьм..

* **гел(ни) галачиз [амачиз]** нар. са ван-сесни амачиз, са лишанни амачиз, са хабарни амачиз. Ахна вич, къил баитанна, яд элкъведай патахъ катна, гелни галачиз квахъна... А. М. Киф атIайди. - Къве хеб квахънава, вири дагълар капалай авуна, амма ягъияр гел амачиз квахънава, чидач вучдатIани. З. Гь. Лезгийрин риваят. ЯтIани хуьрйай гел галачиз квахънавай абурук са гъихътин ятIани таъсир квай. Гь. Къ. Четин бахт. Гъикъван вахт я, гел галачиз хъфенва Чи рикIерай разивални битаввал. М. Б. РикIин интервью.

* **гел квадратун** гл., ни **авай чка чир тавун, чир тежедайвал авун**.

* **геле аваз хъун** гл., **вуж нин са нихъ-квехъ ятIани къекъуьн, ам жагъуриз, акваз алахъун**. «Вун Фатмадин геле авайд яни? Вахъ кар-чIал амачни?» - фикирзавай ада, чин чIурна. З. Э. ВацIал къеб.

* **геле гъатун** гл., **вуж куьн са кар ийиз чир хъун**.

* **геле къекъуьн** гл., **вуж нин; къастуналди писвал авун патал масадан кIвалахар, амалар, гьерекатар вилив хуьн, ахтармишун**.

* **гелез атун** гл., **вуж нин; са касдин амалар, къилихар къун**. * **цIегърен гелер**.

ГЕЛ² *суц.*; -е, -е кьен авай затI тамамдаказ ацгун тавуна амай ва я тунвай чка. *Стакандиз чай цайила, адан сивел са тIимил гел тур.* Р. *Вегь руфуниз капаш-капаш, Зерре тамир гел, фекьяр.* С. С. Фекыйриз..

ГЕЛЕВАЗ [*геле аваз*] *рах.*, нар. *вилик кваз физвайдан гуьгьуьнал алаз, гьадан гелера аваз. Са шумуд кам кьачурла, адаз векьерал авахьнавай лацу затI акуна. Адан гелеваз фейи ам цекверин мехьерик акьатна.* Б. Гь. Заз эвера. **Синоним:** *гуьгьуьнаваз.*

ГЕЛЕЖЕГ *туьрк, суц.*; -ди, -да; ар, -ри, -ра *алуькьзавай вахт, девир.* *Фикирдаваз вири чилин гележег, Кьукьрум я ам рикIий фейи дидедин.* Ш. Кь. Дидедин дерт. *Эй, лезгияр, вири сад хьухь, Чи гележег хуьн патал.* М. М. *Накь динж тунач хияри зун. Хуьруьн гележег патал чалишими хьанвай регьберриз кабинетра кьарай кьезмач.* Гь. Кь. Четин бахт. *Алатай вахт вилик ква - зун гуьзетиз, Гележегди хьверзава зал кьулухьай.* А. Кь. Зулун пешер. *Инсаниятдин гележегдикай фикирзава тIбуру тIебиатдин квахьнавай тмар, никIер, чIурар, вацIар, кIамар чкадал хкун патал еке зегьметар чIугвазва.* ЛГ, 1996, 7. VI.

* **гележег авай прил.** *алакьунар хас тир, вич машгурдай.* *Ам гележег авай аял я.* Р.

ГЕЛЕЖЕГДА нар. *кьезмай вахтара.* *Де айиб авач. Вун гьеле цIийи я. Гележегда кьайдадиз кьведа.* Б. Гь. Заз эвера. *Ада фикирзавай: «И дишегьлидихь гележегда бахт хьунухь лазим я».* З. Гь. Уьмуьрдин сирнав.

ГЕЛЕЖЕГДИН прил. *алуькьзавай вахтунин, кьезмай вахтунин.* *И йисара Сулейман... абурун гьар йикьан дерди-балайрихь ва гележегдин умудрихь галаз таниш хьана.* М. М. Гь. Чехи шаир. *Гележегдин фикиррик акатай ада кьавурма тIуьн отказ авуна.* З. Э. Уртаг цаз тадани. *Магьмуд Абилов хайи Шуррин хуьр Кьулан вацIун кьуза пата Яргунрилай пуд версинин вине ава. И хуьре адан, гележегдин машгур генералдин, аял вахтар акьатна.* И. Гь. "Берлиндин вири кIвалерал..."

ГЕЛИР *туьрк, суц.*; -ди, -да; -ар, -ри, -ра *са гьихьтин ятIани кIвалахдилай ва я идара авунвай чкадилай иесидиз вичи авур харжунин винелай яз кьезвай пул ва я маса кьиметлу шейэр.* *НикIяй жедай тек кьве йисан бегьерди Гелир гуда виш манатдин алаз хьиз.* И. Гь. Саяд. *Гелирдин рехь атIайтIа, За хуьр кIаняй акьудда...* Ф. Лезгистандин хабарар, VI, ч. 88. *Ада хейлин гелир алвердилайни кьачузвай.* А. А. 100 *манатдихь агакьна куь гелир артух жеда.* А. А. Ирид цаварик Самурдин ван. Пад хьайи рагь. **Синонимар:** *доход, кьазанжи, хийир.*

ГЕЛКЬВЕДА, ГЕЛКЬВЕЗ, ГЕЛКЬВЕЗВА *гелкьуьн глаголдин вахтарин формаляр.* Кил. **ГЕЛКЬУЬН.**

ГЕЛКЬУЬГЬ *гелкьуьн глаголдин эмирдин форма.* Кил. **ГЕЛКЬУЬН.**

ГЕЛКЬУЬН¹ *гл., вуж нихь-квехь; -веда, -вена; -вез, -везва; -уьгь, -вен, -уьрай, -вемир; гелкьуьн тавун, гелкьуьн тахвун, гелкьуьн хьийимир* 1) *са вуч ятIани жагьуриз алахьун.* *Эй, Етим Эмин, Зай уна дин, Бес вун дуьньядин Квехь гелкьезава?* Е. Э. Пагь, чи уьмуьрар. 2) *галайвал авун.* *Гужуналди ви кьаравуш Хьанва зун вахь гелкьез, гуьзел.* А. Гь. Гуьзел. *Гьелбетда, гелкьуьн - зурба кIвалах я.* Б. Гь. Цавун михекар. *Гатуз ва зулуз цанвай техилдин магьсулрихь, тарарихь кул-кусрихь ва кIвалин гьайванрихь гелкьезва, абуру набататрин бегьер кIватIзава.* З. К. Тебиат чирун. *Ам (Маши. - А. Г.) хер хьанвай захь лап гьа гьвечи аялдихь хьиз гелкьезвай.* А. Исм. Живедал цкIамар. *Сир туш хь, тарахь, чилихь рикI гваз гелкьвейла, абуру гьакI кьакьан бегьерни гуда.* ЛГ, 1992, 27. IV. *Сарар тIа тахьун патал абурухь гьамиша гелкьвена кIанда.* ЛГ, 1994, 1.1 V. *Адаз гьар са жегьил шаирдин бажарагь гьеле цIур яз амайла аквадай, муаллим а цIурер чкадиз атунихь мукьуфдив гелкьведай.* А. Кь. Шихнесиран шииррин тар. - *Аялар, кьезни кьушар кIан хьухь! КIеве гьатайла абурухь гелкьуьгь!* А. Сайд. Насиран туртур.

ГЕЛКЬУЬН² *суц.*; -и, -а *галайвал авун.* - *Валлагь, Мурсал халу, чна вун инжикли авуна, чна вавай ял ягьун кьакьудна, лагьана галатнавай иесидин гелкьуьнар акур секретарди.* З. Гь. Ахварай авудай аваз. *Иесивилелди гелкьуьн тешиклнавай, агротехникадин серенжемар галай-галайвал кьиле тухузвай и участок хьсан гьалда ава.* ЛГ, 2000, 29. VI. *Чилихь хьсан гелкьуьн тешиклнава, рабочийри чпиз болгарский истивутар, картуфар, буранар, бадамжанар битмишарзава.* ЛГ, 2001, 26. VII.

ГЕЛКЬУЬРУН *гл., каузат. ни вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, мир; гелкьуьр тавун, гелкьуьр тахвун, гелкьуьр хьийимир* *кьапунин, кьаб-кьажахдин кьене яд екьуьрун.* *Кьапунихь галай чичIикдин, балугьдин серкин, цуру келемдин ни галатун патал сирке кутунвай яд гелкьуьрна кIанда.* *ИкI пуд юкьуз турдалай гуьгьуьниз ам маса банкадиз ичIурда.* ЛГ.

ГЕЛЛЕГЬ *фарс, суц.*; -ди, -да; -ар, -ри, -ра *нехир, суьруь; гамишрин кIватIал.*

ГЕЛСУЗ прил. *гел галамачиз.* *Абурукай (С. Сулейманан шииррикай - А. Г.) са паяр эхиримжи сад-вад йисуз чапдай акьатна, са паяр кьилдин ксарин архивра кьатканва, маса паярни гелсуз квахьнава.* Ф. Н. Шаирдин яратмишунрин ирс ва текстологиядин уьлчмедай ана кIватI хьанвай месэлар.

ГЕЛУН *гл., -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; гел авун, гел тавун, гел тахвун, гел хьийимир* 1) *ни-куь нел-квел кьекьведай чкада кIвачин гьерекатдин лишан аламуькун.* 2) *куьч. таьсир авун.* *Белки, папа зи намусдал гелнава?* А. С. Лянет.

ГЕЛЯ *гелягьун глаголдин эмирдин форма.* Кил. **ГЕЛЯГЬУН.**

ГЕЛЯГЬУН *гл., ни вуч; -да, -на; -из, -зава; -0 // -а, -ин, -рай, -мир; гелягь тавун, гелягь тахвун, гелягь*

хыйимир 1) **галудун**. - За ам (перем - А. Г.) туькIуьр хыйида. Гелягьда ман хев. А. М. Приватизация. Фена жувахъ галай ниэр гелягьа! А. М. Тежедай аламатар. Ада ракъарихъ галай еке къармах геляна гьиле къуна. А. Сайд. Кьисас. 2) **рах.**, ни нихъ; **ягьун**, **гатун**. За адахъ геляда, ахпа куьне айибар гьида. Р.

ГЕЛЯЧИУН гл., вуьж нихъай-квехъай; -да, -на; -из, -зава; -0 // -а, -ин, -рай, -мир; гелячI авун, гелячI тавун, гелячI тахвун, гелячI хыйимир **санал тир гьалдай эьгьечIун**, **чара хьун**. Рекьин юлдаш захъай гелячIна. Р.

ГЕН¹ суц.; -ци, -це, -ер инсан, гьайван дуьньядиз акъатдалди ам дидедин руфуна хуьзвай перде, кIвал. Адан свас, сад лагъай аял хана, ген татана, иви фена, кьиникьин кьурхулувилик ква. А. И. Духтур.

ГЕН² суц.; -и, -а; -ар, -ри, -ра **никIе авай магьсулдин набататар атIун**. Генар башламинавач. Р.

ГЕНА туьрк, нар. 1) **мад**. Руш, гада ва гена кьуншини галаз атанвай. Р. 2) **хьсан хьана хьи**. Тадаиди туш нехирда малар, Гена вич крчар алайд туш. С. С. Гена пис туш а Алкъвадар, Илим, гьам тарсар чка я. С. С. Гена чкадин мектебда тарихдай тарсар гуьзвай са муаллим - Салегьан гьавурда дуьз гьатна. А. А. Пад хъайи рагъ.

ГЕНАНИ нар. **мадни**, **авайдалайни артух яз**, **гзаф яз**. Са тIимил вахтундилаи зун чи МТС-да кьилин аграномвиле тайинарна. Къайгьуяр генани еке хьана. М. Ж. "... Фу гайиди я гьамиша"

ГЕНГ туьрк, прил. Гьар **терефдихъ ачухвал авай**. Къужахда къаз кIан хьана генг чилер заз... Ш. Къ. Рази я. Чехи хуьруьн генг куьчеда Мехъер акур хьиз жеда... Ш. Къ. Серт рагъданихъ... **Синонимар**: **гегьенш**, **гьяркьуь**, **фирягъ**, **шегьре**.

* **генг дуьнья суц.**; **гьар жуьредин шартIар авай гьалар**. Им инсаф жедани меген, Дар ийиз на дуьнья чаз генг. С. С. Гатун чимивал.

ГЕНГВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера **генг тир гьал**.... касдиз еке хизан генгвилез акъудиз кIан хьана. Къ. М. Дагъларин деринрин булахар. Багъри халкъдиз сергьят авачир къван вафалу тир Шарвиледи вичин хийирдихъ галтугнавай кас ваъ, халкъдин динжвилехъ, генгвилехъ ялзавай къегьал я. Б. С. «Шарвили» гьикI арадиз атана? Чахъни генгвал жеда. Гь. Къ. Четин бахт.

ГЕНГВИЛЕЛДИ нар. **агьваллу яз**. Туьркияда авай миресар генгвилелди яшамини жезва. Р.

ГЕНГЕЦИ нугъ., суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **гъвечIи нуькI**. АмIа патал хьиз генгецI нуькI ала, лап гъвечIи-гъвечIи, кIанчIал тунIун кек къван сад. Амма генгецIдин рикI чIехи я, цавун ванер авунни, и къегьалди цавар ават тавурай лагъана кIвачер цавухъ хкажнава. И. Гь. Ахъегъ, край чирдай музей.

ГЕНГЕШ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **кьилин кIукI** Куьрпе аялдин генгеш хуьтуьл жеда. Р.

ГЕНДИ кIус ки. Валлагъ генди, зазни чизвачир вахъ ашукъвал авайди. Сажидин. Ярагъви ашукъ Уьзден.

ГЕНЕРАЛ урус, суц.; -ди, -да; ар, -ри, -ра **армияда командирвилин кьилин чин ва а чин авайди**. Шумуд полковник, генерал, Руг ацукъна гьакI чинерал, ЗатI аламачиз къуьнерал, Мягътел яз гьейран хьана хьи. С. С. Амач дугъуз и патишагъ. Генералдин хтулдини вичин къайдада цIийи уьмуьрдиз аксивал ийизвай. А. А. Пад хъайи рагъ. Космосдиз фир рехъ авур Ингъе фяле, генерал А. Ал. Цийи йис.

ГЕНЕРАЛВАЛ суц.; -или, -иле **генерал тир гьал**. Моквада МГУ-дин юридический факультет куьтягъай ам генералвилин дережадив агакънава... ЛГ, 2002, 24.I.

ГЕР: * **гери ягьун** гл. кьилел са пис кар атун, балаламиш хьун; бала атун.

ГЕРБ урус, суц.; -ди, -да; -ер, -ери, -ера **пачагьлугъдин, шегьердин, са тухумдин махсус лишан**. Дагъустандин гербда ви шикил Тун лазим я гьед хьиз куькIвена. Ш. Къ. Дагъви дишегъли. Россиядин гербдал къве кьил алай къуш ала. Р.

ГЕРГЕР // **ГЕРГЕРАР** суц.; -ди, -да; ар, -ри, -ра **малариз, къушариз ем техил**. Сил гуьда мукалралди... сил гвена амачирла, ахпа гуьда мухан гергерар. Куьре чIалан илифарни... кIелдай жуз. Йис четинди, бегьер тахъайди хьуниз килигна, Кеферпатан Кавказдин крайкомди Дагъустандиз цадай тум патал къуьл, мух, гергер, ГьажикIа ахъайнава. Гь. Къ. Четин бахт.

ГЕРДЕ туьрк, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) **шахматрин фигурайрикай виридалайни къуватлу фигура**; 2) куьч. **къуватлу инсан**. Ваъ, зун вавай жедач герде, Я вун туш сарраф. А. Ал. Ваъ.

ГЕРЕЙЛИ туьрк, ктаб, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра **шиирдин размер**. Етим Эмина Ярагъдал кIелдай йисарани азербайжан чIалалди «Ухшар туш зи ярдиз» варсагъи ва «Акунач» мухаммес, къушмаяр ва герейлияр кхъенай. К., 1971, 7. XII.

ГЕРЕК¹ туьрк, прил. 1) **са вуч ятIани тамам хьун патал чарасуз тир**. Камалэгъли дишегълидин лишанар: Чир хьунухъ я герек гьисаб - мизанар Е. Э. Камаллу наб. Са наб гьун важиб, герек я бендедиз. Е. Э. Герек туш. Герек туш чаз келлегуьзвал. С. С. Ленин юлдашди авур веси. Къекъуьнзни гьакъван зирек, Регъуьз сиклем тухуз герек. С. С. **Синонимар**: **важиб**, **лазим**. 2) (чIехи гьарфуналди Г) **дишегълидин хас тIвар**: **Герек**.

* **герек атун** гл., вуьж-вуч низ **лазим хьун**. Пеш ахъаюн патал тарариз тIуьн, яни менфятлу шейэр гзаф герек къведа. З. К. Пшибат чирун.

* **герек хьун** гл., вуьж-вуч низ **лазим хьун**. Санал вегьин герек туш мес, Ваз чидай кар амач хьи чи. С. С.

Яда, а ви инженервал гила низ герекзама, ая, за хъиз, бизнесменвал, ам пул къазанмишиз, жедай вижевай кеспи я, - теклифна Багъирова. М. Алимуратов. Девирдин шикилар Яргъал финиф герекзамач, Хиялри чаз къумекзавач. Ж. Аламаз.

ГЕРЕК² арал. 'лугъун хъи', 'санлай къачурла' манадин гаф. ЦицІалидиз лагъана пачагъди: «Зи рикІ алай деве угърийри чунъухна, герек, чунъухай кас чирна кІанда. Ф. ЦицІали. Герек, ам къе хъфида. Р.

ГЕРЕКВАЛ суц.; -или, -иле лазимвал. Авач халкъдиз вич къиникъин гереквал... А. С. Саядан вилер. - Вуна мукъвал-мукъвал, са гереквални авачиз «гъакІ я» гаф лугъузва. А. Р. Вертолёт Мегъамед. Акъван фад къарагъуниз гереквал авач. Р.

ГЕРЕКЗАМАЙБУР герекзамай прилагательнидикай хъанвай существительнидин гзафвилини къадардин форма.

ГЕРЕКЗАМАЙДИ суц.; -да, -да; -бур, -буру, -бура лазим тирди. Чи эвелан куьгъне крар Чаз мад герекзамайд туш. С. С. Чи властдин къеле.

ГЕРЕКЗАВА, ГЕРЕКЗАМА герек хъун ибарадин формаяр. Кил. **ГЕРЕК**.

ГЕРЕКСУЗ туьрк, прил. герек авачир, герек амачир, герек тушир.# ~ шейер, ~ гафар, ~рехъ, ~

ГЕРЕКСУЗ нар. герек авачиз. Чи писателри герексуз ишлемишзавай... азербайжан ва я фарс чІалан гафарин къанишарда вири халкъдиз чидай лезги гафар... авазва.... М. М. Гъажиев. ЧІалан илимдин гъакъиндай...

ГЕРЕКСУВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера гереквал авачир гъал.

ГЕРЕН суц.; тІимил вахт. Зугъре гъвечІи верен акъваз хъана, хиялри тухвана. А. И. Самур. ГъакІ ятІани, шад юкъузни, къулай тир, Ва рекъидай герендани мекъи тир, Анжах са ваз лугъузва за лайлай хъиз: «Чухсагъул ваз, чухсагъул ваз, кІаниди!» А. С. Чухсагъул ваз. ЧІав геренрив алчума! Геренар гъеленар лугъудай кІусарикай жеда. Ф. Б. Миф. * **са [гъвечІи] герен(да)**

* **герен-герен** нар. мукъвал-мукъвал, арадай лап тІимил вахт фейила. Цавун юкъваз мукъва жезвай ракъини вижеваз чими ийизвайтІани, герен-герен чинрихъ галукъзавай шагъвардин лепейри зегъемвал алудзавай. Б. Гъ. Заз эвера. свас, герен-герен рак ачухиз, заз килигиз, хъфизвай... М. Б. Спелар. Усмана герен-герен малла Магъамедакай хабарар къаз хъана. С. Ярагъви ашукъ Уьзден.

ГЕРОИН урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра бейгъушдин жуьрейрикай сад. ООН-дин наркотикрал гуьзчивал тухузвай комиссиядин гъисабралди, дуьньяда героин ишлемишзавай муьжубд миллиондилай виниз наркоманар ава. ЛГ, 2001, 26. VII.

ГЕРОЙ урус, суц.; ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) вичин чандилайни гъил къачуна ватан патал гъунар, игитвал, къегъалвал авурди. Ватандин Чехи дяведа ирид лезгиди Советрин Союздин Герой тІвар къачуна. Бубадиз вичин хъикай Герой хъуниз умуд ава. Х. Т. Къуд йис. 2) ктаб. литературадин эсердик квай кас. Суьгъурдин махунин къилин герой, адет яз, лежбердин хва, къаридин хва, пачагъдин хва, нехирбандин руш я. А. А. Лезгийрин ва Дагъустандин фольклор. Шишрин геройри чичпиз къиметар гун сатирадин хъсан такъатрикай сад я. М. Ж. Сатирадин дергесдалди. - Квелди куьтягъ жезва ктаб эхирдий, А геройри вуч патал женг чІугъазвай? Ж. Бязибуру. **Синоним:** игит.

ГЕРОЙВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера герой тир гъал. Геройвал гъамиша рикІел аламукъда. Р. Советрин Союзди ваз Геройвилини тІвар гурай. Х. Т. Стхадиз тапшуругъ. **Синоним:** игитвал.

* **геройвал авун** гл., ни геройдиз лайих кар, кІвалах авун. Геройвал ийиз нелай хъайитІани алакъдач Р.

ГЕЛЕ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра. къакъанвилихъ къен авай гъвечІи къаб. Иес гъазур хъайтІа кІвале, Са затІ тухуз жеч гетІедай. Е. Э. Вирт квахъайдаз. КІвалерин иесиди... Гъар сеферда тІуьн недайла, устІардин вилик, кІвалин пипІе авай гетІедай акъудиз, шур эцигзавай. Ш. Муслимов. ЦицІигъ-наме..# хъенчІин ~, цурун ~.

ГЕХЛИНЦІ! межд. 'геля' манадин гаф (ички хъвадайла лугъудай гаф).

* **гехлинцІар авун** рах., гл. ички хъун. **Синоним:** хъивегъун.

ГЕЦИФУН гл. -да, -на; -из, -зава; -0 || -а, -ин, -рай, -мир; гециф тавун, гециф тахвун, гециф хъийимир ракъинин нурар дуьз чилел аватун, гзаф чими ийиз хъун. Гатфарин рагъ гецифнавай. З. Э. Уртах цаз тадани. Кумадив рагъ гецифнавай. Р.

ГЕЦІ суц.; -ди, -да къилин хамуник квай азардикди авахъдай руьхъ хътинди. **Синонимар:** хъуьр, кан.

ГЗАФ фарс, нар. 1) къадардиз пара. Жедач чи тамара хурма, Чуру хват, чумал гзаф я. С. С. Куьре эгълийриз. Гзаф итимар сад-садал дуьшуьш хъана. Е. Э. Стхаяр... гзаф акъул авайдаз душманарни гзаф жеда. З. Р. Веси. Эхиримжи вахтара чи газетри лезги халкъдин месэлайрикай гзаф кхъизва. ЛГ, 1992, 15. II. 2) лап. Герек вяде ам я жегъил вахтунда, Я гирт акъван гзаф фадни герек туш. Е. Э. Герек туш. 3) **вини дережада.** # ~ акъуллу, ~ тІамлу, ~ къацу, ~ яру, ~ къакъан, ~ аскІан, ~ куьруь, ~ яргъи.. Ярдин сифет гзаф гуьрчег... Зи азиз ляли агъмердилаи гзаф Багъа я ам, къимет авач. Е. Э. Чуьхвер. Зи рикІ я хъи гзаф Чулав. Е. Э. Суна, за ваз лугъун са чІал. Гагъ элекъиз, гагъ дакІвадай Гзаф пис мурдар я кпул. С. С. Кпул. рагъ **Синонимар:** пара, хейлин, санбар. **Антоним:** тІимил.

* **гзаф хьун** гл. **къадар артух хьун**. Фагъумзаваз идан тегьер, Гьелбет, гзаф жеда бегьер. С. С. ГъажикIа.

* **гзафни-гзаф** нар. **масадбуралай къадардиз артух яз**. Гила, килиг, Грецияда гзафни-гзаф, иллаки кIвале, кIвачер яргъи авуна, халичадал эКя жезва. А. А. Пад хъайи рагъ.

ГЗАФАР суц.; **къадардиз пара инсанар**. **Собранийризни хтанач гзафар**. А. Ф. КъатI-къатI авур зунжурар. **Синоним: гзафбур**. **Антоним: тIимилар**.

ГЗАФАРУН гл., -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; **гзафар авун, гзафар тавун, гзафар тахвун, гзафар хъийимир**; **са нин-куьн ятIани къадар артухарун**. # кIвалахдай вахт ~, харжар ~. **Крандай къевезвай яд гзафарна**. Р.

ГЗАФБУР суц.; -у, -а **къадардиз гзаф (инаснар, гъайванар, къушар ва мсб)**. **Чи хуьряй гзафбуру Урусатдин шегьерра кIвалахзава**. Р. **Гзафбур кIвалахик квачиз ава**. Р. **Гзафбурухъ зун эсиллагъ рахазмач, Гзафбур заз хаинар яз жагъанва**. М. Б. РикIин интервью. **Синоним: гзафар**. **Антоним: тIимилар**.

ГЗАФВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера **къадардиз гзаф тир гьал**.

* **гзафвилин къадар** суц.; **къадардиз гзаф тирвал къалурдай чIалан паярин формаляр, кIалубар, жуьреяр**. **Гзафвилин къадарда суцеситвительнийрин падежрин эхирар и къайдада кхьида: а) диб (теквилин къадар, асул падеж:) са слогдинди тир суцеситвительнийрин эхирда гзафвилин лишан тир -ар ва я -ер гъамиша тамамвилелди кхьида: Месела: салсалар, салари, саларин, салара; гъилер - гъилери, гъилерин, гъилерал; б) амай гафар -ардин ачух элемент а галачиз кхьида; балкIанар - балкIанри, балкIанралди; келем - келемар, келемри, келемралди...** М. М. Гъажиев, Р. И. Гъайдаров, У. А. Мейланова. **Лезги чIалан орфографиядин словарь**.

ГЗАФРА нар. **гзаф сеферра**. **Сержан-Ханумакай гзафра газетра, журналра кхьенва**. Гъ. Гъамзатов. **Гъаким Лукъман**

ГИБЕ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра **гъвечIи гам**. **Цлаз дидеди храй гйбе янава**. Р. * **табунин гйбе, чичIед гйбе**.

ГИГ суц.; -ини, -ина; -ер, -ери, -ера **машиндин, арабадин ва я маса улакьдин, алатдин элкъведай механизм (чарх) вичел къадай затI**. **Чун куьмекдиз агакъдалди. къулах хана, чарх гигинай акъатна**. Гъ. Гъ. Сифте сеферда арабайрихъ галаз. **Синоним: ух**.

ГИГИЕНА урус, суц.; 1) **инсандин сагъламвал ва михъивал хуьн**. # **гигиенадин истемишунар чир хьун, ~ къиле тухун**; 2) **гигиенадин рекъяй медицинадин са пай**.

ГИГИН¹ кил. **ГИЙИН**.

ГИГИН² гл.; -ида, -ена; -из, -изва; -иг, -ин, -ирай, -имир; **гигин, гигин тавун, гигин тахвун, гигин хъийимир** 1) **угъридикай хабар гун, ам къаз куьмек гун**. **Ви далудихъ вун гигидай, Гел чуьнуьхдай сагъ вак акваз**. Ф. Н. Шивдал къенер. 2) **нугъ. хърак цIай кутун, хъар кутун**. 3) **нугъ., кил. ГИЙИН**.

ГИЖИ фарс, прил. **фагъумдай, фикирдай гьал авачир, къил элкъвенвай**. **Вичин гйжи аялни галаз атанвай**. Р.

* **гйжи авун** гл., **ни вуьж-вуч** 1) **вич вичел аламачир гьалдиз гъун**. **Лашуналди къил яна, гйжи авуна**. Р. **Къуд пад баябан, къумлук мензеради къил мадни гйжи ийизвай**. А. Къ. Жуьгьенар. 2) **куьч. Гъар жуьредин амалралди гйжи гьалдиз гъун**. **Эминан туна гйжи яз къил**. Е. Э. Лугъуз. 3) **икрагъун**. **Ада зун, вичин къилел атай къванбур ахъайна, гйжи авуна**. Р.

* **гйжи хьун** гл., **вуьж-вуч** 1) **ягъуналди, гатуналди фагъумдай гьалдай акъатун**. **Лашунал ягъуникди гйжи хъана**. Р. 2) **куьч. куьн ятIани гужлу таъсирдикди жув-жувавай къакъатун**. **Ада къилел атай къванбур ахъайна, зун гйжи хъана**. Р.

ГИЖИВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера 1) **фагъумиз тежедай гьал**. 2) **яна, гатана Вич вичел аламачир гьал**.

ГИЗЛИ туьрк, куьгъ., прил. **чинебан**. **Кулакар, кицIер хъиз, пехъи авунвай**. **Абурун гизли дяве акъатна винел**. А. Ф. КъатI-къатI авур зунжурар.

ГИЗЛЕМИШУН т-б, гл.; -да, -на; -из, -зава; -0|| -а, -ин, -рай, -мир; **гизлемиш тавун, гизлемиш тахвун, гизлемиш хъийимир** **масадаз таквадайвал авун. чуьнуьхун (клар, кIвалахар, дердияр)**. **Гада кIвалерай катнавайди гизлемишина**. Р. **Синоним: чуьнуьхун**.

ГИЙИН // **ГИГИН**: * **гйин тар** // **гигин тар** суц.; **тан цIалцIамди тушир, вичел элкъвей матIар хътинбур жедай верхи тарарин са жуьре**. **И тамара экъечIнавай гйин, пипин, вершин тарарин танар пуд итимдин хурухда гъакъдач**. Къ. Къ. Кири Буба. - **Ша, ятIа амай няналди куткунар хран чна, чебни гйин цуьрцерикай, - хуьруьнарзава за**. М. Б. За бананар недач.

ГИЛ¹ гила **гафунин рахунрин форма**. Кил. **ГИЛА**.

ГИЛ² суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **никIедикай ниси къун патал гъазурдай гъвечIи кIватI**. **Гатун къйляй Бега санал вад гил пекинал элкъуьрна кутIунна**. А. А. Пад хъайи рагъ.

* **гил гун** гл., **ни некIедикай къатух авун патал некIедиз са тIур къатух вегьин**.

ГИЛ³ *суц.*; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **бязи набататрин бици цир**. Ада сала чичИкрин гилер цана. Р.

ГИЛА *нар.* алай вахтунда, ихтилат физвай вахтунда. Гила масадан чирагда Кузавай са экв я, Пакисат. Е. Э. Пакисат. Гила хибни хъана азгар, Йикъар фена чишин, билбил. С. С. Билбил. Анин къене гунуг, къачун вуч я гил? А. Гь. Хабар це. Гила са шешел гъуьруьхъ 300 манат къакъудзава, са килограмм ерисуз чИем 60 манатдай ацукъарзава... ЛГ, 2000, 2. I.

* **гила-мад** *нар.* ихтилат физвай муддатда, ара авачиз, лап мукъварал. Захъ ирид пагъливан хва ава, - лагъана къариди. Абур гъар юкъуз Гъуьрчез тамуз физва, гила-мад хтана ахкъатда. Ф. Гъуьлуьн руш. Гила-мад тлуьн гъида лугъуз архайин хъана. Э. Йифен тИурфан. Больницада ви вилик квайди гила-мад чан гузвай кас я. А. Гъамидов. Йифди, югъди - "къейибурал" чан хкиз.

* **гила-ахпа** *нар.* ихтилат физвай муддатда, ара авачиз. Гила-ахпа абур синелай анихъ алатда. Гь. Къ. Четин бахт. Дидеди мектебда къвед лагъай сменада кИелзавай аялриз тарсар гузва, ам гила-ахпа хтун лазим я. Гь. Къ. Магъини Дилбер.

ГИЛАВАР *суц.*; -ди, -да гъуьлелай къведай къезил шагъвар. # пакаман ~, йифен ~.

ГИЛАЛДИ *нар.* алай вахтуналди. Абурукай къвед, гилалдини ама, садакай са жуьредин гъакимни хъанва, муькуьбур амач. А. А. Пад хъайи рагъ.

ГИЛАМАЗ *нар.* 1) алай вахтунда. Гъяждад фидайбурун къадар гзаф хъуниз килигна, абур чпин ферз тамамриз геж тахъун патал, гиламаз гъазур хъун тирди къейдна. ЛГ.1998, 16., I. 2) **гъелелиг**. Гиламаз мехъерикай фикирмир. Р.

ГИЛАН *прил.* алай девирдин, алай вахтунин. Гила вири халкъар чпин тарихда хъайи лацу лекейрикай ачухдаказ рахазвайла, гилан аямда дебда авай и гафар рикIел хкун дуьшуьшдин кар туш М. М. Виш йисарин имтигъан. Гилан аямди чаз пара аламатар къалурзава. ЛГ, 2001, 19. VII. # адан - юлдашар, - макъам.

* **гилан вахт** *ктаб, суц.*; кар гъа вичикай рахазвай вахтунда хъунухъ къалурдай глаголдин вахт. Хабар гунин наклоненидиз жуьреба-жуьре вахтарин формаяр ава: гилан вахт, къвезмай вахт, алатай вахт, фад алатай вахт ва масабур. М. М. Гъажиев. Лезги чIалан грамматика.

ГИЛАНИ *нар.* 1) алай вахтундани. Са бязибурук гилани вагъшивал кума. Р. 2) алай вахт алуькъдалдини. Накъ къведа лагъанай, гилани атана акъатнавач. Р.

ГИЛЕБАТУН *суц.*; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) къизилверекъдин гъалар. 2) (чIехи гъарфунилай Г) дишегълидин хас тIвар: Гилебатун.

ГИЛИГУН *гл.*, ни вуч квехъ; -да, -на; -из, -зава; -0 // -а, -ин, -рай, -мир; гихлигун ||гилиг хъувун, гилиг тавун, гилиг тахвун, гихлигмир ||гилиг хъийимир 1) са вуч квехъ ятIани акалун. Етим Эминан рикI пад я, Тежез вахъ тунIал гилигиз. Е. Э. Ярдиз. Хтункъазмайрин школайриз газ тухвана ва... школадихъ гилиг хъувунвай кIвалин къав кIевай шифер чара авуна. "Тележегдихъ къачузвай камар"|| ЛГ, 1999, 1. IV. Лап аял тирла, зи ацукъун-къарагъун къатIана, зи рагъметлу диде-бубади зи тIварцIихъ, Керимахъ ханни гихлиг хъувунай. Т. А. Мешебиги. 2) кIвачихъ ягъун, тапшурмишун. Чи къуниши дояркадихъ 50 кал гилигнавай. Р. 3) куьч., ни нихъ; са нин ятIани тIварцIихъ ягъун. Гъич ван тахъай туьгъметарни гилигда. Е. Э. Гъая тийижир паб.

ГИЛИКЪ **гиликъун** глаголдин эмирдин форма. *Кил.* **ГИЛИКЪУН.**

ГИЛИКЪАЙ *прил.* чан хкатай, вич вичиз къейи, тукIун тавур. Гиликъай гъайвандияк недач. Р.

ГИЛИКЪАЙДИ *суц.* чIуру гьерекатар авур гъайвандиз лугъудай гаф. Кал катнава? Агъ гиликъайди! Б. Гь. Заз эвера.

Агъ, гиликъайбур, тIегъуьн аватайбуру, каша къунвайбуру хъыз, тадиз кIвализ чукурда! А. Сайд. Вили яна. - Вув, и гиликъайдахъ вуч хъана? Ам вучиз мукалай къарагърай? А. Сайд. «Чуьнуьхъ гумбатI».

ГИЛИКЪАРУН *гл.* каузат.; -да, -на; -из, -зава; -а, -рин, -рай, -мир; гиликъар авун, гиликъар тавун, гиликъар тахвун, гиликъар хъийимир мал, гъайван тукIун тавуна къин. Пакад юкъуз чун гиликъарнавай ирид лапагдал гьалтна. А. Сайд. Къисас.

ГИЛИКЪРАЙ! *межд.* зарафат кваз "къил" манадин гаф. - гъа къей хва, силисчи, вун тахсарадиз фий, вун гиликърай, гъахътин къацIай, алчах силисчи. Я. Къафаров. Тахсара.

ГИЛИКЪУН *гл.*, вуч -да, -на; -из, -зава; -0 // -а, -ин, -рай, -мир; гиликъ тавун, гиликъ тахвун, гиликъ хъийимир мал, гъайван тукIун тавуна къейи гьалдиз атун балкIан адан гиликънай Ф. Гъуьлуьн руш. Гиликъна цура вири малар, Ихътин мусибат хъана хъи. Х. Къ. Мусибат хъана хъи. Вучиз ятIани гъа йикъалай башламишна са-сад, къве-къвед гиликъиз жеда серкердин хипер... Д. Шерифалиев. Адан пIирел датIана инсанар ала.

ГИЛЬЗА *урус, суц.*; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) тIфенгдин ичIи патрум; 2) патрумдиз ухшар тир, туьтуьн туна пIапIрус ийидай чар.

ГИМАН *фарс, суц.*; -ди, -да 1) шак. Пайгъамбардиз шиз икрам, Са чIавузни тегъиз гиман Шалбуз

дагъдин рекъе мугъман Акунай вун, Хважадин хуър. Х. Къ. Хважадин хуър. Аялдик хъунал ам лишанлу тушир, гиманар масадбур авай. А. А. Пад хъайи рагъ. 2) **ният, фикир**. Ви чанда тІал авай чІавуз дусттанишириз аян тахъуй, Вун жергедай акъуддайди ви дустарин гиман я, дуст. Ас. М. Гъезелар.

* **гиман авун** гл., ни 1) **шак авун**. Пака рагъ къведа лагъана за гиман ийизва. Р. 2) **ният авун**. За угъри къуниши я лагъана гиман ийизва. Р.

ГИМАНЛУ прил. **шаклу**. ЧІалар хъиз авазни анжах са ЦІарудиз вичиз чидай куьгънеди тир. Ам лугъудайла, адан бириши гъанвай чІехи чина къил акъудиз хъун четин тир са жуьре гиманлу хъенар къекъезвай. Б. Гъ. Заз эвера.

* **гиманлу авун** гл., ни **вуж шаклу авун**. Адан ихтилатри зун гиманлу авуна. Р.

* **гиманлу хъун** гл., **вуж шаклу авун**. Адан гафарилай гуьгъуьниз зун гиманлу хъана. Р.

ГИМАНЛУВАЛ суц.; -или, -иле; илер, -илери, -илера **гиман авай гъал**. Жуван гиманлувал тур, эвелдай хъиз кІвалаха. Р. **Синоним**: **шаклувал**.

ГИМАНЛУВИЛЕЛДИ нар. **гиманлувал аваз**, **кваз**. Гъамиша гиманлувилелди кІвалахиз жедайди туш. Р. **Синоним**: **шаклувилелди**.

ГИМАНЛУДАКАЗ нар. **гиманлу яз**. - Акъвазакъваз. Музыкантар заз танишбур туш жал? - Бажсагъат, - гиманлудаказ куьрелди жаваб гана, зак машинда ахцукъиз тади акатна. Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз.

ГИМИ туьрк, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра **гуьулелай, еке вацІалай фидай улакь**. Хтул гимиди акъахна, гуьулерилай тІуз муькуь пачагълугъдиз фена. Ф. Лайихлу паб. Гими я тІурфанрин юкъавай, - Капитан зун я гъа гимидин. М. Б. Зун вуж я? * **цІун ~ элкен алай ~**.

ГИМИЧИ туьрк, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра **гимидин иеси**. Гимичи гимини гъаз гуьулуьн къерехдив туна, вич са заргардин патав фена, къве виш манат гана и хамунин гъар са чІарчІин къилиз са куркур ягъиз туна. Ф. Лайихлу паб.

* **гимичи гимидай акъудун** гл., ни **иеси вичин затІунивай къакъудун**. - Я къин тавур хва, гъикІ заз ихтияр я? Ваз гимидин иеси гимидай акъудиз кІанзавани?.. Б. Гъ. Заз эвера.

ГИМИШ¹ туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **багъа къимет авай цІарцІар гудай экуьрагъул рангунин металл**. Инсанар я терефтереф, Квахънава бязидан келеф, Вичел тІвар эхцигна серреф Я ракъ, цур, гимини тийишжиз. С. С. Шумудакай рахан. Гиминин ранг алай элкъвей варз чІулав циферин кІаникай хкатна цавун кІанелай акъазвай. А. Ф. Лянет.

ГИМИШ² прил. **гиминшидикай раснавай**. Юкъва гимини камар ава... Е. Э. Назани... кІаникай кІурт квай рехи чухвадин винелай гиминин чІул ва гимини савад янавай гапур кутІуннавай. А. Ф. Газет.

ГИМИШДИН прил. **гиминшидикай раснавай**. Гиминин пул дуьзмишина на яхада. Е. Э. Туькезбан. Гиминин чІул, сятни везне, Ужусдаказ хгуз куьне. А. Гъ. Гъетегъар.

ГИМН урус, суц.; -ди, -да; -ияр, -ийри, -ийра **гъукуматдин садвилин лшнан яз къабулнавай манидин гафар**. ЦІуд йис хъана Россиядиз гимн авачиз Р.

ГИМНАЗИЯ урус, суц.; -яди, -яда; -яр, -йри, -йра **махсус юкъван школа**. # ~ ахъаюн, ~ куьтягъун, ~ диз фин, ~да кІелун.

ГИМНАСТ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **гимнастикадал машгъул пешекар**. Гъелелиг чаз хъсан гимнастар авач. Р.

ГИМНАСТИКА урус, суц.; -ди, -да 1) **зверунай, турникрал гъар жуьредин упражненияр авунай акъажунрин жуьре**. Мирзабег муаллимди -кІелунрин программада илаки еке чка гимнастикадинни волейболдин тарсари къазва. ЛГ, 2001, 17. V. 2) **сагъламвал хуьн паталай ийизвай упражненияр**. Зун гъар экуьнахъ гимнастикадал алахънава. Р.

* **гимнастика авун** гл., ни **сагъламвал хуьн патал экуьнахъ упражненияр авун**. Ризван, адет тирвал, пакамаз къарагъна, гимнастика ийиз айвандал экъечІна. 3. Э. Мехъер къуьл туш. За гъар юкъуз гимнастика ийизва. Р.

ГИМРЕ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) **хиперин къук, цІимилар**. Гимре салариз вегъейла, бегъер артух жеда. Р.2). **хипер акъваздай чка**;

ГИН суц.; -и, -е; -ер, -ери, -ера **дишегълидин перемдин вилик пад**. Буба кІевиз азарлу хъана, азардикай къарагъайла къилиз эсер яна: ада югъди куьчейрай гинелди къванер гъиз, абур вичин девлет я лугъуз, гъаятда кІватІдай. М. М. Гъ. Чехи шаир. Гиник кваз тутар гъана. Р.

* **гиник къванер кваз къекъуьн** гл., **вуж са никай ятІани хъел аваз хъун**.

ГИНИБАШ(АР) туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **партал**. Салман къарагъна сят ругуда, алуқІна гинибашир, фена дастамаг къачуна, хтана капІ авуна. Куьре чІалан элифарни кІелдай жуз.

ГИПЕРБОЛА урус, ктаб, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра са **вуч ятІани къадардилай чІехи авун, чІехиз къалурун**. Председатель зун тир чІавуз" шиш къачун. Адан игитди вич председатель тир чІаван девлетрикай са шумуд сеферда чІехи ийиз, рангар ягъиз гиперболадин жуьреда суьгъбетзава. М. Ж. Сатирадин дергесдалди.

ГИПС урус, суц.; -ди, -да 1) бедендин хайи чка (гъил, кІвач) галкІур хъууна ам къакъат тахвун патал махсус киреждикай авуна эцигдай затІ. # ~ эцигун, ~ алудун. 2) материал.

ГИРАВ¹ фарс, куьгъ., суц.; -ди, -да 1) бурж вахкудайди тестикъарун патал арадал эцигдай къиметлу затІ. Нефсерни чи къиникъ патал гирав я. Мехкерви Шихмегъамед. Дустуниз. 2) мерж. **Синонимар:** залук, замин, чардума.

* **гиравда эцигун** гл., ни вуч вичи бурж вахкудайдан лишан яз са вуч ятІани тайин вахтуналди масадан ихтиярдиз вугун.... агъа Кевсера, вич гишила рекъиз акурла, чуру хуьруьк квай къад рипедин ник, вичин багъ гиравда эцигна завай са вад рипе къуьл тухвана. С. С., С. Мусаиб. СтІал Саяд.

ГИРАВ² суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра дагълара экъечІдай, недай набатат.

ГИРВАНКА // **ГИРВЕНКА** фарс, суц.; -ди, -да 1) 400 грамм. Гирванка къел Къулан вацІуз Вегъиналди кІуь жедайд туш. С. С. Ахмакъвал пис четин тІал я. Гирванка са абасидихъ жагъида. Х. Къ. Чай. Беговни Марина меслят хъана хъи, къенфетар Маринади вичи къачуда. Амма Беговаз кІанзавай къван къадар - къад гирванка гзаф я. А. А. Пад хъайи рагъ. 2) 400 граммдин заланвал чирдай ракъ, къван. Гъич са затІ туш алишвериши - А гирвенка, терез, лежбер. С. С. Пуз хуьрезвай лежбер. Накъни ада гъайи и дегъекдин магъсулрикай Тамам 45 гирвенка гъери кими тир. Ж. Эфендиев. Азадвилини рекъе.

ГИРВЕ // **ГУРВА** фарс, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) жагъунин цацариз кІур гана фидай рехъ авунвай чка. Аялар салаз гирведилай атана. Р, 2) дагъдин са патай маса патаз фидай рехъ алай чка. Шалбузан вилик физвай атлуяр гирведал агакъзавай. Гъ. Къ. Четин бахт. Дагъустандай Ширвандиз фенвай дагъдин рекъерин гирведал алай къеле ва я алишверишидин центр яз, къетІан роль къугъвана. ЛГ, 2001, 15. XI.

ГИРДИМ фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра тарцин атІанвай къатІ; хел, тІур алачир яцІу кІанчІ.

Синоним: куьтуьк.

ГИРНАГЪ фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра гъайванрин руфунай сивиз хквезвай ем ва а ем жакъун хъувун.

* **гирнагъ авун** гл., ни-куь 1) руфунай сивиз хквезвай ем жакъун. Ацукънава кІулал вири - Гирнагъ ийиз хипер суьруь. Д. А. Чубан. Гъайванхандин къефесда-кІвале, Дерин гъам аваз чІехи къве виле, Деведи зурба ийизва гирнагъ, Адан далуда къве кІул - къве гурмагъ. А. Къ. Деве. 2) жакъун.

ГИРНАГЪУН гл., куь; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, мир; гирнагъ тавун, гирнагъ тахвун, гирнагъ хъийимир руфунай хквезвай ем жакъун.

ГИРТ нар. къадардилай гзаф. Я гирт акъван гзаф фадни герек туш. Е. Э. Герек туш. Адан гарданни гирт яргъи тир. З. Э. «Я пуд манат». Лацу къечІемди адан гирт чулав чІарар къве патал пайнавай. А. М. Талан гвани?

ГИТИ суц.; -ини, -ина хуьрекдин са жуьре. Чи чІем квай ашни гитІжеда. И. Ш. Къудар.

ГИДЕ гугун глаголдин эмирдин форма. Кил. **ГУГУН**.

ГИЧИН суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра къакъанвилихъ къен авай, гъиле къадай тум галай, яд хуьдай къаб. Абукевсер авай гичин... Е. Э. Ярдиз. Сенфен йифди яд чІугуна, Гичинар къуд-вад чІугуна... С. С. Ахмакъвал пис четин тІал я. Кабинетдин пипІе эцигнавай чепед гичиндай иесиди цурун такъубдиз яд цана, ам мугъмандив вугана А. А. Пад хъайи рагъ.... Надира, Камалалай вилик гичин гъиле къуна. А. Сайд. Хайи гичин.

ГИШИЛА нар. тІуьн кІандай гъисс аваз. - Вун гъихътин буба я, аялар гишила тадай, чуькъни тавуна жуван нехирдив алад... Ф. Фагъум авай нехирбан. Гишилани мекъила вич дуланмишарна руш агакъарна, гъуьлуьз гана. А. Ф. Лянет. Къушариз хъсанвилер ая, - лугъузва чаз муаллимри. Эгер исятда ахъаяйтІа, гишила рекъида, за ам гатфариз чими хъайила ахъайда. А. Сайд. Насиран туртур. Са инсанар ваъ, гъайванарни гишила амукъдай гужар акуна чаз... М. Ж. "... Фу гайиди я гъамиша". **Антоним:** тухдиз.

ГИШИН прил. тІуьн кІанзавай, кІандай. Гишин сикІрез гъасятда як нез кІан хъана... Ф. Вахт тахъанмаз сив хкудай сикІ. Гъа икІ пара гишин, мекъи йисар алатна, тум-къил авачир къван зегъметар чІугуна. А. Ф. Риза. Фялеяр, кесибар авай дар, четин, гишин, мекъи гъалди адан рикІе уьмуьрлух эсер туна. М. М. Гъ. ЧІехи шаир. Иеси къей "Волга" машин, Вакай халис лам хъана хъи! Вун акурла халкъдиз гишин, Са артухан гъам хъана хъи. С. Дердер. **Антоним:** тух.

* **гишин хъун** гл., низ-квез тІуьн кІан хъун. ЦІи гъикІ тир ви дуланажагъ, Тух яни ваз, гишин, билбил?. С. С. Билбил. Зи балкІандизни пара гишин хъанвай. А. Ф. Лянет. Зи къил пайгарзавайди туш... Зи къил элкъезва... Заз гишин хъанва... А. Къ. Хукац-Ханум.

ГИШИНБУР¹ гишин прилагательнидин гзафвилини къадар дин форма. Ибур гишинбур туш. Р.

ГИШИНБУР² гишинбур прилагательнидикай хъанвай существительное. Гишинбуруз фу гун суваб кІвалах я. Р.

ГИШИНВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера каш гъиссзавай гъал. Сардар гзаф галатнавай, адаз гзаф хажалатни хъанвай, ибурун къилел гишинвилини адаз тади гузвай. Ф. Акъуллу данарбан. - Валлагъ, Селим буба, чаз гишинвал авач, чантадал гъил эцигна къакъудна колхоздин чІехида. Чухсагул. Лап тІуьр

мисал я.. Б. Гь. Заз эвера. *КІвале гьахьнамазди, столдал алай кагъазар акур учителдин гишинвал квахьна*. З. Э. Мехъер кьубл туш. *Дадмишайла абур (къарбияр. - А. Г.) ажеб, Зи гишинвал алатдай*. Ш. Ю. Къарбидин тар. *Гишинвилини вичикай хабар гузвай*. Сажидин. Ярагъви ашукъ Узьден.

ГИШИНДА¹ **гишинди** существительннидин актив падеждин формация. *Кил. ГИШИНДИ*.

ГИШИНДА² *гьал, низ-квез гишин гьалда ава. Ци Куьредиз хунI гишинда... С. С. ГьажикIа.*

ГИШИНДАКАЗ нар. гишинвал кваз. **Синонимар:** гишила, гишиндиз, гишинз, **Антонимар:** тухдаказ, тухдиз.

ГИШИНДИ¹ прил. гишин гьалда авай. *Ам гишинди туш*. Р.

ГИШИНДИ² **гишинди** прилагательнидикай хьанвай суц.; -а, -а гишин гьалда авайди. *Гишиндан рикIелай фу фидач лагъайвал, сувар ва Магъмудаз авуна кIанзавай мехъер Седефан рикIелай физвачир*. З. Э. Куьгъне кавхаяр пIуртI.

* **гишиндан рикIелай фу фидач [алатдач]** мисал 'гзаф кIанзавай кар, кIвалах рикIелай алатдач' манадин мисал. *Гишиндан рикIелай фу фидач лагъайвал, сувар ва Магъмудаз авуна кIанзавай мехъер Седефан рикIелай физвачир*. З. Э. Куьгъне кавхаяр пIуртI.

ГИШИНДИЗ нар. гишин гьалда аваз. *Къве югъ хьана гишиндиз*. Р. **Синоним:** гишинз. **Антоним:** тухдиз.

ГИШИНЗ нар. гишин гьалда аваз. *Гишинз ацукъмир, кIвалах ая*. Р.

ГИШИР суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра цIарар, тавар, рангар къадайкъадайвал туькIуьрна акъуднавай шикил, суьрет. *Карушар, симер хьиз тIарам, АцIузва гиширдив гуьзел*. П. Ф. Лезги шикил.

ГЛАГОЛ урус, ктаб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра гьерекат, гьал кьалурдай гаф. *Глагол тун вичелай вилик къвезвай маса глаголрикай чараз кхьида. Месела: тарс лугъуз тур; адав рахаз тур; кIелиз турла; кхьиз туна ва мсб. ЛЧЮС*.

ГЛИЦЕРИН урус, суц.; -ди, -да медицинада ва я техникада ишлемишун патал хьцIуррикай хкуднавай махсус жими затI.

ГЛОБУС урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра Чилин шар дин ва я Вацран винел патан шикил алай элкьведай кIватI. *Чилин ~, Вацран ~; г ~ классдиз гьун. ~ столдал эцигун*.

ГОНОРАР урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра чандиз акъатай ктабдихъ, макъаладихъ гьакъи яз автордиз гудай пул. *Зун хуьзвайди ада гузвай Гонорар тир... Ж. Алай тир... Амма а вахтара адан рузи - гонорар атIанвай*. А. Фет. Теквен. *И цIарарин гонорар ваз багъишда... Ш. Ю. «Зун кьейила»*.

ГОРБИЛ урус, суц.; -ди, -да; -ри, -ра кIарасдин къвалай къведай, гьидай тахта. - *Вун квел алахънава, яда, гьана ПМК-дай жуваз къве куб горбилрикай жагъун тавуна?! С. М. ЦицIигъ-наме*.

ГОРИЗОНТ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра яргъа й аквазвай цавни чил кIузвай чка. *Рагъ акъурла, горизонтдиз нур ягъиз, Квахьна дере кIевирнавай чилин циф*. И. И. ХьуьтIуьн йиф.

ГОРЧИЦА урус, суц.; -ди, -да ягълу хуьрек тIямлу хьун патал махсус хъчарикай гьазурдай затI. *Ни къведай затIарихъ галаз кIвалахайдалай къулухъ гьилер горчицадин гьуьр квай чими ций чухъвейтIа, абурухъай ни галатда. Хийирлу меслятар || ЛГ, 2000, 20. IV*.

ГОСПИТАЛЬ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра дяведа хирер хъайибур сагъардай махсус чка. *Пенсионер Керим халу колхоздай куьгъне «Вилис» къачуна госпиталдай ахъайнавай вичин хва къаршиламишиз райцентрдиз фена*. А. Р. Хуьруьн хва.

ГОСТИНИЦА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра лазимвал аваз маса патарихъай атайбур илифардай махсус кIвалер авай дарамат. *Сулейман кьиздирмадикди Кремлдин больницада къатканваз, гостиницадиз хтанвай*. А. А. СтIал Сулейман. *Рахунрик кваз чун и гостиницадиз хтана*. З. Э. Кек галкIузва. - *Гостиницад зав. хъайила къулухъди, Кефияр нахуш я зи, Куьз лагъайтIа, женнет хътин безеклу Гостиница буш я зи*. А. С. Селиман шикаят. **Синоним:** мугъманхана.

ГОСУДАРСТВО урус, суц.; -оди, -ода; -ояр, -айри, -айра гьукумат. *1930 - йисара дагълух районри государстводиз гузвай техил арабайра аваз Белиждин станциядал къван агакъардай*. И. Тагъиров. *Яшамшрай къуллугъчияр пайдахдин кIаник. "Азербайжанда Русийа анклав", "ГъвечIи Русиядиз чи рехъ" "Государстводин къене государство!... ва хейлин маса кьилер гана, мухбир Зульфия Агъмедлиди Азербайжан Республикадин чилел чи хуьр хъуникай къалабулух кваз кхьизва*. Д. Шерифалиев. *«ГъвечIи чилин» чIехи къазаяр || ЛГ, 2000, 6. IV. Синоним:* пачагьлугъ.

ГРАДУС урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) чилин пипIер ва элкьвейвал алцумдай уьлчме. 2) гьвадин ва я бедендин температура алцумдай уьлчме. *Температура шартIау лишанрин куьмекдалди кхьида. Месела, чимивилин вад градус икI кхьида: +5, мекъивилин вад градус икI: -5*. З. К. Пебиат чирун. *Дабакъдин лишанар; азар къатидаказ мекъи фул атуналди бедендин температура 39-40 градусдал къван хкаж хьуналди, кьил ва жалгъаяр тIа хьуналди башиламиш жеда*. ЛГ, 2001, 26. IV. 3) жими затIуник квай са вуч ятIани алцумдай уьлчме. - *Я Агъабе-е-е-г, чи гада Зигъирбег кIевиз начагъ хьанва, адал яхцIур градусдин ифин ала, рекъизва, къарагъ, хьша, тадиз кIвализ хьфин*. С. М. ЦицIигъ-наме. *Гузвай эрекъ 30 градусдинди*

я. Р. ХъуьчIуьн кIанерив истивут гуьцIна, градусарни хкажда...! А. Сайд. «Алад, ваз югъур хъурай!»

ГРАДУСНИК урус, -суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра температура алцумдай алат. Багъда инлай-анлай градусникар куьрсна. С. М. Маяк Саимат. **Синоним:** термометр.

ГРАЖДАН * **граждан** дяве суц.; са уьлкведа яшамиш жезвайбуру гуькуматдихъ галаз чпин алакъяар, ихтиярар дуьзарун патал тухузвай женг. Уьлкведа граждан дявеяр хъана. А. Ф. Октябрдин революциядилаи гуьгъуьниз граждан дяведин женгера хпуьквийрини иштаракна. Ж. Гь. Лекьерин гуьндуьрда // ЛГ, 1999, 27. V.

ГРАЖДАНВАЛ суц.; -или, -иле **граждан** гьалдиз талукъвал. Суддал гражданвилини агъалийрин арада хъайи гуььжетрин гъвечи зиянкарвилер авурбурун месэляяр гьалзавай. С. Муслимов. Цицигъ-наме.

ГРАЖДАНИН урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **ватанэгъли** -Ваз вуч аватIа чидани, гражданин? - лагъана проводникди. Э. К. Шаир. Дугъриданни и хуьруьн [Храхубадин. - А. Г.] 274 кас агъалияр вири Россиядин гражданин я. Д. Шерифалиев. "Гъвечи чилин" чIехи къазаяр.

ГРАММ урус, -суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра килограммдин агъзурдай са пай заланвилини уьчме. АхкунайIа, рикIин клусар Гудай, яр, ваз граммралди. Ш. Кь. Азарханадай жаваб. Сагъламвал хуьн патал гъар памамахъ 50 грамм чIем тIуьн лазим я. Р. * **са граммни**.

ГРАММАТИКА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) чIалан туькIуьр хъунухъ ва адан къанунар санлай. Грамматика чIалан къурулушдикай рахадай илимдиз лугъуда. Гь. Гь. Грамматика. Сад лугъур пай. ЧIалан грамматика гъамиша гъерекатдик ква. Р. 2) чIалан илимдин са пай. Грамматика, адет яз, морфологиядизни синтаксисдиз лугъуда. Р. 3) чIалан туькIуьр хъунухъ ва адан къанунар кхъенвай ктаб. Лезги чIалан сифтегъан грамматика кхъейди Петр Карлович Услар я. Р. ☼ **Грамматика вуч затI я?** Грамматика чIалан къурулушдикай рахадай илимдиз лугъуда. Сад ава илми грамматика, сад ава мектебдин - тарсарин грамматика. Мектебдин грамматика, адет яз, пуд паюниз пай жезва: 1) **фонетика** - чIалан сесерикай рахадай пай, 2) морфология - гафарин къурулушдикай ва чIалан къене гафарин дегши хъуникай рахадай пай, 3) синтаксис - жуьмледин къурулушдикай ва жуьмледин къене авай гафарин арада ва жуьмледин чипин арада са-садахъ галаз авай алакъадикай рахадай пай я.... **Грамматика чируникай вуч метлеб ава?** 1) чIалан къурулушдин хесувилер чир хъана, ам классдин дяведа ишлемишун алакъун, 2) дуьз рахаз ва дуьз кхъиз чир хъунин вердишвилер къачун. 3) акъулдин умуми развитие (инкшаф вилик финиф) хкажун. Гь. Гь. Грамматика.

ГРАММОФОН урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) пластинкадал кхъенвай рахунар, манияр сесламишдай аппарат. Гила и гаф тIимил ишлемишзава. 2) куьч. манияр ядай, хъсан рахадай устIар. Заз акурд туш вун къван ийгин Грамофон, машин, билбил. С. С. Билбил.

ГРАМОТА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра са гъихътин ятIани рекъай агалкъунар хъайидаз гуькуматди, идаради гудай документ.

ГРАНАТ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра хъиткъиндай гуьлле. Гадарна гъиле авай гранат, Окопдин къене туна къиямат. Х. Т. Геройдиз тIвар мубарак. **Синоним:** къулпара.

ГРАФИКА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра Дагъустандин чIаларин вири алфавитар 1937 - йисан эхирда урус графикадал алудна. ЛГ, 2001, 19. VII.

ГРАФИН урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра хъвадай яд цун патал ишлемишдай шуькIуь кIуф, гъаркъуь кIан авай шуьшедин гичин.

ГРЕЙДЕР урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра рекъер расдай машин. Гъар сеферда Къурагъиз фидайла, чал рекъер дуьзарзавай грейдер гьалтдай. ЛГ, 2001, 19. VII.

ГРИПП суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра мекъивилелай жедай азар, нефес къачудай чкаяр тIа жедай, нерай авахъдай, ифин алаз жедай кефсузвал. Гриппди жигерар, рикI, нервияр, руфун, дуркIунар ва маса органар лап харанI жедай гьалдиз гъун мумкин я. ЛГ. 1997, 26. XII. Гриппдилаи гуьгъуьниз пис хъана. З. Ф. Суьгъуьрдин тIвал гвайди. Гриппдин лишанар малум хъанвай чIехи инсанар, илаки педагогар, тербиячияр, аялрин идарайра къуллугъ ийизвай ксар кIвалахал фин тавун лазим я. ЛГ, 2001, 22. XI.

ГРУГЪ кил. **ГУРУГЪ**.

ГРУППА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) сад хътин интересар авай инсанрин кIватIал. - Им аку! Лугъузвай гафариз тамаш. Ам чпин зиянчи группадин юлдаш Гъарибан мукъув физвайди я. А. Ф. Газет. Лезги большевикри Бакуда яратмишай социал-демократический группадикай - "Фарукъдикай" кхъизвай поэмадихъ галаз алакъалу яз за цIуругуд йисуз архиврай ва а девирдин вакъийрин иштаракчийривай гзаф маракълу малуматар кIватIна. М. М. Чун «гъвечи» халкъ туш. 2) аялрин бахчада са яшара авай 20-25 аялдин кIватIал. 3) вуздин са курсуна 25-30 студентдин кIватIал. Айбикеди адаз вичин дуст рушарикай, чпин группадикай, комсомолдин кIвалахдикай суьгъбетарна. А. Р. Мани арадал атун. **Синоним:** десте.

ГУБЕРНАТОР урус, суц.; -ди, -да; -ар, -рри, -рра къилдин сергъятар ва гуькуматдин идараяр авай чкадин чIехиди, къил.

ГУБЕРНИЯ урус, суц.; -яди, -яда; -яр, -йри, -йра къилдин сергъятар ва гуькуматдин идараяр авай чка,

вилаят. Цийи президентди Россияда ирид губерния авуна. Р.

ГУГЛАНЧИ // **ГУЛГАНЧИ** суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра парчадикай раснавай цуьк... кьилел лацу ипекдин гугланчлар алай гъвечли руш инсанрин арайра са кIвачел хкадариз кьугъвазвай. А. М. Киф атIайди.

ГУГРУМ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра куьн ятIани гзаф кьати ва кьалин ван. Куьчедилай чаз гугрумдин ван хьана. Р.

* **гугрум авун** гл., куь гзаф кьати ва кьалин ван авун. Цавари гугрумар авуна. Р.

ГУГРУМАРУН гл., аспект, -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; гугрумар тавун, гугрумар тахвун, гугрумар хьийимир гзаф сеферра гугрумдин ванер акьудун. Цаву гугрумарна.. Р.

ГУГРУМУН гл.; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; гугрум тавун, гугрум тахвун, гугрум хьийимир гугрумдин ван акьудун.

ГУГУН гл., ни нив; -угу, -да, -агана; -угуз, -угузва; -ице, -угурай, -угун, -угумир; -угун тавун, гугун тахвун, гугун хьийимир дишегьлиди вич эркекдин ихтиярда тун.

ГУГУРТ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра техникада ва медицинада ишлемишзавай цIай кьадай химический элемент. Алатда цIай, алатда гум гугуртдикай хкатай, Бес зи цIай гьикI туьхуьрда за, ви хурудив агатай. Ж. Байрамалиев. Игулар.

ГУГУЦ суц., векъи; -а, -а; -ар, -ри, -ра нив пул кьазанмишун патал вичи вич эркекдин ихтиярда твадай дишегьлиди.

ГУГЪРИ нугъ., суц. шефтел(ар). Саимат яз, гугърияр Битмишзава багълар... Ш. Ю. Зи алакьунар.

ГУД, ГУДА, ГУДИ гун глаголдин кьведай вахтуни формаар. Кил. ГУН.

ГУДУН гл., каузат.; -да, -на; -из, -зава; -0 // -а, -ин, -рай, -мир гуд тавун, гуд тахвун, гуд хьийимир кIарас шуькIуь ва я яцIу кьилляй кьве патал паюн. # кIанчI ~, шалман ~; 2) куьч. гатун, кьин фикирда аваз гьелягь кьун яз ишлемишдай гаф. За вун гудда, кьей хва!. Р.

ГУЖ туьрк. суц.; -уни, -уна; -ар, -ари, -ара 1) кьуват, са затI авай гьалдай маса гьалдиз гьидай зегьмет. Са кIусни гуж авай туш ви гафарихъ, Гьурметзава кье заз кесиб халкьари Х. Т. Экуь варз. Чи везифа Кар гьа икI кьун - КIватI авуна чи гуж: , кьуват, Эцигна лап вири кьудрат, Гьужум авун, гьар пад ягьун.... А. Ф. Рекьерин зарбачияр. Ваъ. Жезвач кат. Куьз лагьайтIа, Азадвилев зигьинсуз КутIуннава гуж: авайда Къе зи кIвачгьил эркинсуз. А. Къ. Манкьурт. 2) вуьж-вуч гьатнавай четин гьал, заланвал, туькьуьлвал. Адамалай инихъ бендедиз тахъай Гуж: хьана заз икьван пар, эй, гуьзел. Е. Э. Эй, гуьзел.. ВацIун а пад я Мамрачар, Циф алай физ жеда гужар... С. С. Са хьуьтIуьз чна самун алаф кьит хьуникди гишила амуькьай колхоздин гамиишар текьин паталди тамай кьалчамагар гьиз хьанай. Са инсанар ваъ, гьайванарни гишила амуькьдай гужар акуна чаз... М. Желилов. "... Фу гайиди я гьамиша". 3) куьч. истисмар. Эмин... гужунин, зулумдин, инсафсузвилини душман хьана. М. М. Гь. ТуькIуьрайдан патай. **Синонимар:** аман, зур, кьуват, такьат, энергия.

* **гуж авун** гл., ни низ; 1) кьуват эцигун. Акьулди гьакI атIуналди, Гуж: ийиз вуна тIуьналди... С. С. 2) туькьуьлвал, заланвал гун. Гагь хузар хьиз, гагь на чIижер, Гуж мийир чаз эхи тежер, гьар атайда вичиз ичер атIуз недай багь я, Кьафкьаз. С. С. Кьафкьаз.

* **гуж гьалибун** гл., ни нел; кьуватдалди рафтарвал авун. За жувани цекьвелни гуж гьалибнач, Асландивни кIур гуз тунач жувазни. М. Б. Хайи ватан, хайи макан...

* **гуж хьайиди** \$, рах. дишегьлияр сад-садав рахадайла, наразивал кьалурдай ибара. Са затIни алан, гуж: хьайдал! Ваз адан, кьазран хам хьиз, хар акьатнавай кьецIил ютур акуначни, кьин тавур вах? Ш. Исаев. «Кпул я, вах».

* **гуж тахъайди** \$, рах. дишегьлияр сад-садав рахадайла, наразивал кьалурдай ибара. Я гуж: тахъайди, чаз кье и ник куьтягьиз кIанзава. Пака гьа амуькьай са шумуд бафадиз килигна, мадни иниз гьикI хкведа. Р. Гь. Лацу цавун кIаник. [Зарлишан]. Кис, гуж тахъайди! Ваз чи кьилел вуч акьудиз кIанзава? Н. И. Гьакимрин папар.

* **гужа кьун** гл., вуьж сагьсуз хьун. - гьа йисара вилик хьран цIай, кIаник, хьуьцуьгандин ериндал, кьайи кьван, кьулухъни аязни кьай хьана, зун гужа кьуна. Ш. Исаев. Кьисмет хьанач.

* **гужа-гуж** нар. четинвилелди. Кьуватсуз кIвачерал са гужа-гуж акьалтай Рамазана вичиз регьят хьайиди гьиссзавай. А. И. Вацран мичIер. Э... эгь, - кьари са гужа-гуж: месин кьилиз хкаж хьана. Ж. Гь. Кьвед лагьай шикил. Къе зи заместителдин вацран мажибдихъ гужа-гуж кьве шешел гьуьр маса кьачуз жезва. А. Саидов. Демократиядин сифте тарс. Бабам вичин председателдихъ гужа-гуж: агакьзавай. А. Р. Пинияр.

* **гужа гьатун** гл., вуьж четинвиле гьатун. Хьел кваз кьарагьнай и кьужа, Адан крар гьатна гужа. С. С.

* **гужан азар** суц.; иви галаз кьен финин азар.

* **гуж-баладалди** нар. гзаф четинвилер аваз. Са гуж-баладалди фекьи кIвализ ахъайна. Ф. КьепIина тур фекьи. Гьамиша кьенятдал яшамии хьана, эхир са гуж-баладалди са тIимил пул кIватIна... С. С. Жувакай ихтилат. Заз Вейнеран заводда са гуж-баладалди кIвалах гьатна. А. Раджабов. ЦIапан.

ГУЖАН прил. къуват желбна кьилиз акъудиз тадай. Им тушир ханарин гужан бигер, Я кулакрин истисмардин алчах мел. А. Ф. КъатI-къатI авур зунжурар. Юсуф ханди, вичин адет тирвал, ам чиник гужан хъвер кутуна къабулзава. Сажидин. Ярагъви ашукъ Уьзден.

ГУЖЛУ прил. 1) **гзаф къуват авайди.** # ~ пагъливан, ~ машин, ~ трактор. Им тракторист зарбачи, Гужлу, къакъан, жанлу итим... А. Ф. Эм-Тэ-Эс. Гужлудаказ рахайла цав, Къваз хъанайтIа гужлу марф. А. Ал. Бендер. 2) **мягъкем.** Хуьруьн къвалав вацIал цIийи гужлу муьгъ Эцигнай вичин гъилел къуна къунжар. А. Ф. КъатI-къатI авур зунжурар. 3) **къуват желбна кIандай.** Ихътин гужлу кIвалахди виликдай дарвиле авай лежберар хъсан доходрин иеси авуна, хъсан агъваллу уьмуьр яратмишунин женгиник кутуна. А. Ф. Риза. **Синоним:** къуватлу. **Антоним:** зайиф.

* **гужлу авун** гл., ни-куь вуж-вуч 1) **къуват(ар) артухарун.** Вахт-вахтунда малариз ем гуни абур гужлу авуна. И. Къ. Заза. Гужлу хъийиз рикIин ялав, Гъахъна дидед хурудиз. А. Къ. Тарари кьил къадайла тик... 2) **ери артухарун.** [Буржум]... куь цIийи тешикил жезвай артель гужлу ая. Гъ. Гъ. Колхоз... и бахтавар уьмуьр яратмишай совет власть мягъкемарун мадни гужлу авун патал женгиниз эвериз хъана. М. М. Гъ. Чехи шаир. Зи фикирдалди, Лезгистандин кьилин газет гужлу авун чарасуз я. ЛГ, 1992, 15. II 3) **миянарун.** Къуади чил гужлу ийида. Р.

* **гужлу сесер** граммат., суц.; **паб, там, кам гафарин сифте кьиле авай ачух тушир вансуз [пп] [тт] [кк] сесериз лугъуда.**

* **гужлу хъун** гл., вуж-вуч 1) **къуватлу хъун.** - Бес за вучта? Лам къарада акIайла, иеси гужлу хъана кIанда лугъуда, алава хъувуна Гъамида. З. Э. Мехъер къул туш. 2) **артух хъун.** Гъикъван туькIвей къариблухда хъайитIани, рикI гъамлу, дерт гужлу хъанмазни, инсанди ватандихъ ялда. А. А. Къубудиз яд къвезва. 3) **миянлу хъун.** Чил гужлу хъанва. Р.

* **гужлу чил** суц.; **бегъер гудай чил.** Гужлу чилер, михи кьуьлер кIан я заз... А. Б. ЦIийи йис.

ГУЖЛУВАЛ суц.; -или, -иле 1) **къуватлувал.** Машииндин гужлувал акунрай чир жезва. Р. 2) **мягъкемвал.** Цларин гужлувал къавук квай рельсери къалурзава. Р. 2) **кIаб, суц.;** **чIалан сесерин лишанрикай сад.** Лезги чIалан вансуз фонемаяр пайзавай муькуь къаншарвал "гужлувал-зайифвал" я. Р. И. Гайдаров. Лезги чIалан фонетика. **Синоним:** къуватлувал. **Антоним:** зайифвал.

ГУЖЛУДАКАЗ нар. **мягъкемдаказ.** Гужлудаказ рахата цав, Къваз хъанайтIа гужлу марф. А. Ал. Бендер.

ГУЖЛУЗ нар. **гужлу яз...** марф лагъайтIа акъван гужлуз къванвай хъи, дагъдин хурар чухурчухур авунай. А. Ф. Лянет. - **Ктабрай ваз шаирдин ван къведа мад гурлуз, Адан сурал алай тарни шеда мад гужлуз...** А. Къ. Шихнесиран шииррин тар.

ГУЖУНАЛДИ // **ГУЖУНАЛ** рах., нар. 1) **къуват желбна.** А абдалдиз чавай вуч жеда? Гужуналди адавай пул къакъуддани? И. И. Сирлу межлис. Хъшахъша, - Абида руш, гъиликай къуна, гужуналди хутахзава. Гъ. Къ. Магъини Дилбер. Са теменди гужуналди Ажалдивай къахкъуддай чан. Ш. Къ. Алагуьзли. **Синоним:** **зуруналди.** 2) **разивал авачиз, хуш тушиз.** Гужуналди зун бубади гайитIа, Ахпа ам я эхирдуван, невжеван. Е. Э. Серманазехъ галаз суьгъбет. [ЦIарухва]. **ДакIанздакIанз гужунал лежберар калхузриз чIугун партидин, Ленинан цIар чIурун я.** Гъ. Гъ. Колхоз. Гужуналди колхоз авун туш мумкин. А. Ф. КъатI-къатI авур зунжурар. - **Куьне зун гужуналди нехирдив ракъур ийизва, амма окIан ман малариз "ишт, вагъа" ни лугъудатIа.** Г. Агъмедбегова. Нехирбан. 3) **гъихътин ятIани амалралди.** Саиматаз гила гужуналди тарарив гъар йисуз бегъер гъиз таз кIанзава. С. М. Маяк Саимат. Адалатсуз гъакимри зун гужуналди и мусибатдин кардик тахсиркар авунва. Къ. М. Дагъларин деринрин булахар.

ГУЗ гун глаголдин мурадвилдин форма. Кил. **ГУН.**

ГУЗАНИ суц.; -ди, -да; -ар(яр), -ри(-йри), -ра(-йра) суварриз чрадай, вичин чиниз дуьдгъверни пасукI яна гъазурдай элкъвей еке ва яцIу фу. Хунчайрани авай гъа; иситIаяр, мехкIуьт, шуьреяр, гузанийар, нутIуф, рганвай верчер ва маса ширинлухар. Н. Меликов. Яран сувар меркезда.

ГУЛ суц.; -уни, -уна; -ар, -ари, -ара **стун.** Сувар гурарай агъуз эвичIна, ада гулунихъ галай фонардиз гъил авуна. А. И. Вацран мичIер.

ГУЛГАНЧИ кил. **ГУГЛАНЧИ.**

ГУМ суц.; -ади, -ада -ар, -ари, -ара **куз, цIай квай затIунилай цавухъ хкаж жедай чIулав, вили рангунун пар.** # вили ~, гурмагъдин ~, чIулав ~: гумадин ни, гумади рутIун. **КилигайтIа, яргъал са гурмагъдай гум акъатзава.** Ф. КIватIашдин мах. **Ава къван вахъ ажеб гъунар, Гум арида, цава, самовар.** С. С. Самовар. Сада садаз дуьа ийидайла, дагъвийри лугъуда: "Куь гурмагърилай гум кими тахъурай, я Ребби". Ж. Гъ. Лекъерин гъуьндурда.

* **гум атIуй (атIурай)** межд., нин «къирай» манадин ибара. Адан гум атIуй! Р.

* **гум атIайди!** & 'къейиди, кечмиш хъайиди.' мана авай экъуьгъун (дишегълийри ийидай).

ГУМА гл., нив вуч гъелелиг ама. Зав гъелелиг пул гума. Р. **Гадаяр бубадин патав гума.** Р. Са къве манат гумаз, ахлад хуьруьз. Р. **Яцик гъа за эцигай цав гумай.** Р.

* **гумай-гумачир** нар. амай къванди вири санлай. *Гумай-гумачир 50 манат цуькI хъана.* А. Рамазанов. Рагъ авай юкъуз тарашна// ЛГ, 1999, 18. III.

ГУМАЗ, ГУМАЗМА, ГУМАЙ гума глаголдин формаяр. Кил. ГУМА.

ГУМРАГЪ фарс, прил.; 1) шад. *Вич гумрагъ тир бязи тарта, Яхун хеб мурдар аквада.* С. С. Бязи тарта. *Гумрагъ нуькIвери чпин манийрик кижянавай.* З. Э. ВацIал къеб. 2) бегьерлу. # ~ чил, ~ ник.

* **гумрагъ авун** гл., ни вуч **гумрагъ гьалдиз гъун.**

* **гумрагъ хъун** гл., вуч **гумрагъ гьалдиз атун.** Нянин къезил щагъвар **гумрагъ** я. М. В. Вацран ягъун.

ГУМРАГЪВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера **гумрагъ гьал.** **Синонимар:** шадвал, бегьерлувал.

ГУМРАГЪВИЛЕЛДИ нар. **гумрагъвал хас яз.** **Синонимар:** шадвилелди, бегьерлувилелди.

ГУМРАГЪДАКАЗ нар. шаддаказ, зирингдаказ. **Синонимар:** шаддаказ, бегьерлудаказ.

ГУМУКЪБУН гл., нив вуч; -да, -на; -из, -зава; -0 // -а, -ин, -рай, -мир; *гумукъ тавун, гумукъ тахвун, гумукъ хъийимир авай гьалда, чкада дережада амукуьн.* *Нагагъ ваз гуз кIан хъайитIа несигъат, Гумукъич вав гъич шарият, я терикъат.* Е. Э. Гъая авачир паб. *Ирид йисахъ агакъдалди зун гъадан патав гумукъна.* С. С. Жувакай ихтилат. *Сана девлет алахъайтIа къилелай Ана крар адалатдив гумукъдач!* И. Ш. Къудар.

ГУН гл., ни вуч; -уда, -ана; -уз, -узва; це, -ун, -урай, -умир; *тагун ||гун тавун, тахгун ||гун тахвун, хугумир ||гун хъийимир* 1) **жуванди масадаз хъурун, масадан ихтиярда тун.** *Гуьнуь гвай рушариз иширлухар гудай: какаяр, пампасияр, шуьреяр, пахлаваяр, иситIа ва гъич са затIни тагудай кIвалерни жедай.* Р. Гъ. 2) **нез тун.** *Эмина вун туна течиз, Авачир алафар гуз хуьз.* Е. Э. Яру яц. 3) **пулунихъ алвер авун.** *Зид лугъун я: гатIунмир вун сифтедай, Кал туш ам гуз къачудай гъафтедай. Цинин ичер ужгуз гана.* 4) **гуьлуьз фидай, тухудай ихтияр гун.** *Ви стхайри, акърабайри, Вун масадаз гана гила ман.* Е. Э. Эй, зи гуьзел. *ХунI четин я, кIан хъайила тагайтIа...* Е. Э. Аман яр. *Къариди кичIез-кичIез лагъана: "Пачагъ, вун сагърай, гайитIа, вуна гуда, тагайтIа, гудач. Зун зи гадади, вичиз ви руш це лугъуз ракъурнавайди я.. Пачагъди лагъана: "За ви гададиз зи руш гуда, атана вичин лишанар кутурай".* Ф. Нехирбандин акъуллу руш. *Рушарикай сад чаз гудачни? А. А. Пад хъайи рагъ.* 5) **куьч. бахтар, девлетар хъун.** *Зи патахъай гъейрибуруз гайила, Вуч лугъуда бес куьне Зулжалалдиз?* Е. Э. Азиз дустар, кил. игдачни зи гьалдиз? * **акъул ~, арза ~, бегьер ~, гаф ~, гьил ~, дад ~, даду ~, жаваб ~, жаза ~, зиян ~, къван ~, къил ~, къуьл ~, кIур ~, маса ~, пIагъ ~, рагъ ~, рехъ ~, рум(ар) ~, гарс(ар) ~, тербия ~, хабар ~, хийир ~, чам ~, яб ~, яд ~,**

ГУНАГЪ¹ фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) **ислам диндин шариатдин тIалабун къилиз акъуд тавурла, Аллагъдин патай туьнбуьгъ, жаза.** *Я шукур хъуй, я, Сад Аллагъ, ваз, ГъикI фида чун гунагъар гваз?* Е. Э. Эмина, вич рекъидайла, лагъай чIал. *Чугъваз тамир на зав и агъ, Къабул мийир на и гунагъ.* С. С. Регъухбан. *Фу чин кIаник кваз эцигун, чилел вегъин, ишлемши тавуна баят яз тун гунагъ яз гъисабзава.* ЛГ, 1992, 23. IV. 2) **тахсир.** *Жув гунагърин кIватI яз, масад айибнач, Гаф лагъайдаз жаваб гана алазни.* М. Б. Хайи ватан, хайи ватан...

ГУНАГЪ² прил, **гунагъар къведай.** *Абу Сайд аль-Хадриди пайгъамбардин гафар рикIел хкизва: "Дишегълидин патавай хтана, адан сир ачухзавай итимди Аллагъдин вилик лап еке гунагъ кар ийизва".* Диндикай суьгъбетар // Самур, 1994, № 3.

ГУНАГЪКАР фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) **гунагъ тир кар авурди.** *Исятда акъван гунагъкарар ава хъи!* Р. 2) **гунагъ къведай гьерекат, кIвалах.** *Чарадан шей чуьнуьхун гунагъкар я. Р.*

ГУНАГЪКАРВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера **гунагъ жедай кардан гьерекат, гьал.** *Къейидакай чIурукIа рахун вири халкъари еке гунагъкарвал яз гъисабзава.* К, 1991, 1991.I.

ГУНАГЪКАРВИЛЕЛДИ нар. **гунагъкарвал хас яз, винелай хъсан къалуриз, кIаникай чIуру, гунагъ тир крар ийиз, алцурариз.**

ГУНАГЪСУЗ прил. 1) **гунагъ(ар) квачир.** *Жегъил шаирдин лирика гунагъсуз гъвечIи аялдин Хъвер хъиз михъи я.* И. Гъ. Зун. 2) **тахсир квачир, тахсирсуз.** *Им яни, къанлу, квехъ авай закон - Гунагъсуз ислягъ инсанар тукIун?! Х. Т. Гурхана. Гъар гьалда, абур Кореядин гунагъсуз аялрин ва дишегълийрин ивидай ктад хъанвай.* М. М. Гъажиев. *ЧIалан илимдин гъакъиндай...*

ГУНАГЪСУЗВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера **гунагъ квачир гьал, гунагъсуз гьал.** *Хабарсуз вичел акъалтнайтIа чан, Гунагъсузвилиз гуз жедай ви тIвар.* А. Къ. Хабарсуз...

ГУНГ¹ суц.; -уни, -уна; -ар, -ари, -ара 1) **вагъши гъайвандин (вакIан) свах, кIир.** *Къабанди зверна атана яцран къвала гунг эцяна.* Р. 2) **дишегълидин къилел алай чIарар кхажна туькIуьрнавай къакъан кIватI.**

ГУНГ² фарс, суц.; -уни, -уна; -ар, -ари, -ара **са чкадай маса чкадиз чиликай яд тухун патал ишлемшпдай хъенчIин турба.** *Советар жедалди чи хуьруьз гунгара авай булахрин ятар гъанвайди тир.* Р. *Еке варар, къакъан паруяр, Билбилахуьруьн сергъятдай гунгара аваз гъанвай къайи цин булах, гъаятда са къадар яд къадай гъавиз, къакъан гурар адаз гъа гада вахтара хъиз таниши язмай.* С. Ярагъви ашукъ Уьзден.

ГУНИ // **ГУЬНУЬ** суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра **чIемел йисуз чими йикъар гун тIалабзавай ракъинин гъуцран тIвар.** *Афни, кIешниши низ кIанда? Чи Гунидин сивериз.* Ф. Гуни гвай рушариз иширлухар гудай: *какаяр, пампасияр, шуьреяр, пахлаваяр, иситIа ва гъич са затIни тагудай кIвалерни жедай.* Р. Гъ. Чун чаз

килигайла. *Атлу бубади Жалилаз пешапаякайни, гуьнуьдикай суьгьбет башламишина...* А. Сайд. Пешепайни гуьнуь. ☼ *Атлу бубади «гуьнуьдикайни» суьгьбет авуна. - Марфар къваз чӀимелвилер хъайила, чан хва, инсанри гуьнуьяр акъудна. «Чаз рагъ кӀанда, ша рагъ» лугъуз, рушари кӀарасдин еке кавча тӀурунал пекер алчударна, ам са нинидиз ухшар авуна куьчейра «пешапай» къекъуьрай жуьреда къекъуьрдай! Амма «гуьнуьчидин» килелай яд иличдачир ва абуру ихътин мани лугъудай: «А гуьнуь, гуьнуь, гуьн герек, МискӀида угълан герек! Цифер, марфар анихъди, Ракъар, варцар инихъди! Чи «гуьнуьдиз» рагъ кӀанда, Чи мекериз чӀем кӀанда, Чи гатӀариз къуьл кӀанда... Гъей! Амин, рагъ атуй!».* ИкӀ лугъуз гъабурни куьчейра къекъведай. А. Сайд. Пешепайни гуьнуь || Бубадин кӀвал. Махачкала, 1977, ч. 106.

ГУНУГ суц., -и, -а; -ар, -ри, -ра садан ихтиярдай масадан ихтиярдиз са вуч ятӀани аватун. *Вич ктӀайд яз, гунуг масан, Рекъиз къаст я вид зи хзан.* С. С. ГъажикӀа. *Алишверши, гунуг, къачун - Къасумхуьр базар чка я.* С. С. *Я гунуг течиз, я къачуз, Я багъа течиз, я ужуз, Гафар зурба, серфе ажуз, Ихътин мехеннат кими жеч.* С. С. *Эхир азият кими жеч. Анин къене гунуг, къачун вуч я гил?* А. Гъ. Хабар це.

ГУП суц.; -ди, -да; -уар, -ри, -ра сад лагъана цӀай куькӀуьналди ва я хкахъуналди акъатдай къалин сес. *Пичинай сад лагъана гупдин ван хъана.* Р.

ГУПГУП гл.; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; гупгуп авун, гупгуп тавун, гупгуп тахвун, гупгуп хъийимир гуп-гуп ийидай сесер акъатун. *Шир агъур жез юзай чӀавуз Гупгупда ви рикӀи шад...* Д. А. Балугъчи.

ГУР¹ фарс, куьгъ., суц.; -ди, -да 1) къейиди кучукун патал сурариз тухудайла, эцигдай затӀ, мягъфе. *Гаругъ устӀарди лизнриз гъазурзавай михер хандин гурдиз къисмет жеда.* И. Гъ. Цлахъ-наме. 2) сурар.

* гурдиз фий! межд. 'къий' манадин ибара.

ГУР² прил. гзаф инсанар аваз шадвилелди киле фидай, къызгъин, дири.. # ~ межлис, ~ мехъер, ~ мярекат. *Ахътин гур базар Тамамаз садрани акур тушир.* Гъ. М. Ирид югъ. *Йифизни и межлис гур Секин хъанач, къалин я.* Д. А. Къуьлуьн никӀе. *Махачкаладин толкучка. Ам, гъамиша хъиз, и сефердани гур тир.* ЛГ, 1992, 31. III.

* гур хъун гл., вуч къызгъин хъун, дири хъун. *КӀвалени ви дявед крар гур жеде.* Е. Э. Гъая тийжир паб.

ГУР³ гун глаголдин причастидин форма. Кил. ГУН.

ГУРАР (**ГУРАРАР** т-б) суц.; -и, -а; ар, -а къакъандиз акъахун патал кӀвачер эцигдай кӀарар аваз раснавай затӀ. *Тахтадин гурари чун къвед лагъай мертебадиз акъудна.* ЛГ, 1992, 25. II... *ваз минет хъуй, чи гурарин кӀане авай дакӀардай жуван кӀвачериз жедай са абур алай къапар акъудна алука...* С. М. Цицигъ-наме. *Цаварик за кутазва къе гурарар...* А. С. *Эхъ, зав дамах гва. Гурарар гзаф тикбур тиртӀани, мугъманар игътиятдал эвичӀна хъфена.* И. В. Белки адан къене зунни авай жеде. # гурарин хел, гурара акъахун, гурарай эвичӀун, гурарай агъуз, гурарай виниз, гурарин килел.

ГУРБАГУР¹ туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра вагъши. *Виликдай къуьзуь къарийри чпиз хъел атайла «ви гад къери хъурай, хизан къалин, гурбагур!»* лугъуз къаргъишардай З. Э. Тракторист Гъажикерим.

ГУРБАГУР² прил. вагъши. *Пехъи душманди, гурбагур, Херна адал техъер, агъур.* Х. Т. Гъайиф Нальчик. *Жегъилар квахъунин сеbeb вичин гурбагур стхадин къисас къачуз атанвай Суьруьа тирди лагъана.* Н. А. Шагъмар. *Ингъе, жемятар, гъуьл аваз, ашна къурди! Паж хана. ам чӀехи ийизвайди! Ай гурбагур!* А. А. Пад хъайи рагъ.

* гурбагур хъуй (хъурай)! межд. къирай, квахърай. **Синоним:** сурай суруз фий!

ГУРВА кил. ГИРВЕ.

ГУРГУР суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) къакъандай аватзавай цин еке зул. *Айибмир зун кисдач лугъуз гъамиша, Гургур кисна ГъикӀ авахърай чемендиз.* III. Къ. *Айибмир зун кисдач лугъуз...2) къакъандай аватзавай цин ван.*

ГУРГУРАР суц.; -ри, -ра цӀун ялавар.

ГУРГЪАГУР прил. къайдасуз шад гъарай-эвер, фарашвилер. *Делийрин девран я дуьнья гургъагур.* Е. Э. Дуьнья гургъагур.

ГУРЛУ прил. гур тир. *Садлагъана акъатай трактордин гурлу сесини чи рахунар басмишина.* З. Э. Тракторист Гъажикерим. *Гурлу концерт куьтягъ хъана.* А. Ал. Билбил. *Самурдихъ гурлу сес авайди тушир, ада гурлу ятарни гъуьлуьхъ тухузвачир - чӀана гъвечӀи са вацӀ тир* З. Гъ. Лезгийрин риваят. *Абурун гурлу, дагълар юзурдай сес, леле гуз, михъи, къакъан яргъал цавариз хкаж жезвай.* Р. Гъ. Яргъал йисарин..

* гурлу авун гл., ни вуч гурлу гъалдиз гъун... ада мехъерар гурлу ийидай. З. Гъ. Лезгийрин риваят.

* гурлу хъун гл., вуч гурлу гъалдиз атун. *Мадни гурлу жезва тӀурфан, цавари марф куьззава.* А. Къ. ТӀурфандин йиф. *Концерт гурлу хъанвай.* Р.

ГУРЛУВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, илера гур гъал. *Межлисдин гурлувал акурла, зун мягътел хъана.* Р.

ГУРЛУВИЛЕЛДИ нар. гур гъалда. *Мехъер гурлувилелди фена.* Р. **Синоним:** гурлудаказ, гурлуз.

ГУРЛУДАКАЗ нар. гурлу яз. *Са вацралай абурун мехъерни гурлудаказ киле фена.* З. Р. Цийи ханлух.

Ингъе цIи лезгийрин милли гьерекат гурлудаказ баиламишайдалай инихъ 160 йис алатнава. А. А. Лезгистан азадвилдин женгера. **Синонимар:** гурлувилелди, гурлуз.

ГУРЛУЗ нар. гурлу яз. Ктабрай ваз шаирдин ван къведа мад гурлуз, Адан сурал алай тарни шеда мад гужлуз... А. Къ. Шихнесиран шииррин тар. Гъилевай мярекатар гурлуз кьиле фирай! Р. **Синонимар:** гурлувилелди, гурлудаказ.

ГУРМАГЪ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра дараматда кудай цIалай къарагъдай гум фин патал туькIуьрнавай чка. КилигайтIа, яргъал са гурмагъдай гум акъатзава. Ф. КIватIаидин мах. Заводдин гурмагъ язва, ЧукIуриз гьарнихъ гумар. А. Ф. Зарбачи Гьасан. Гурмагъда гум къалин хъанвай. А. А. Умуд. И рувалай чи кIвализ килигайла, чаз чи касни авачир ужагъдин гурмагъдай кIанIал-кIанIал гум акъатиз акунай... Къ. М. Хайи чилин таватар.

* **гурмагъдин гум атIун** гл., нин четин гьалара гьатун, рекьидай гьалдиз атун. Вахт хьуртамиш хъана залум -АтIана зи гурмагъдин гум. А. Ал. Къула жив.

* **гурмагърилай гум кими тахъурай, я Ребби** межд. "яргъалди уьмуьрар хъуй" манадин гафар. Сада садаз дуьа ийидайла, дагъвийри лугъуда: "Куь гурмагърилай гум кими тахъурай, я Ребби ". Ж. Гь. Лекьерин гьундурда.

ГУРПНА нар. садлагъана гурп ванни галаз. Бензин экъичнавай векъери гурпна цIай къуна. Р.

ГУРУГЪ фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра сад-садан къвалав гвай са шумуд инсан, къуш, гъайван. Ракъиник са гуругъ къуьзуй итимар ацукънава. А. А. Лезгияр. - Эхирдал къван кIелиз вучиз вуганач, юзбаши? гуругъдай лагъана сада. Н. М. Къизилдин хтар. **Синонимар:** десте, кIватIал, кIеретI, гапIал, къефле, тилит.

* **гуругъ-гуругъ хъун** гл. вужар-вучар кIватIал-кIватIал хъун. Чнив гвай багъламаяр ахъайна, гуругъгуругъ хъана, абуру тIуьнар-хъунар ийизвай. З. Э. Муькъвел гелер.

ГУРУН гл., -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир гужлу авун. Садбурун дем, межлисар хунI гурна на. Е. Э. Девран гьей!

ГУРХАНА фарс, куьгъ., суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра кучуддалди мейитар хуьдай чка. Гъаинлай имани къуна мейитдихъ галаз тухуда; гъарай физ тухвана эцигна гурханада мейитни. Ф. Пачагъдин мегътер Лукъман... шаирди, бомбаяр хъиз хъиткъиндай, шиирар кхъена. "Гъайиф НальчикI". "Гурхана", "Ай хъана хъи, хъана", "Эхирдиз тамаш" ва маса эсерар инсанрин сиверайсивериз фена. А. С. Хуьруьг Тагъир.;

ГУРЦИУЛ // **КУРЦИУЛ** суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) **кицIин шараг**. Пачагъдиз вичин папа гурицIулар хайиди ван хъайила, адаз гзаф хъел атана. Ф. Акъуллу руш. Вучда вуна гъа папакай, хъикай, ГурицIул тушни эхир жедайд кицIикай? С. С. Пис папаз. Кесибди гайитIа акъул, Гъич садани ийич къабул. Пул хъайила, кицIин гурицIул Межлисдин итим тушни бес. А. Гь. Кесибди гайитIа акъул. Яда, кицIин гурицIулдихъ зурба гьер къачудайда квез вуч авуна кIанзава? - пIузаррикай хъуьрзезва Бут буба. М. Б. За бананар недач. 2) куьч., векъи гъевчи аял... жуван гурицIулни галаз гъи жегъеннемдиз кIантIани вач. ЛГ, 1994, 23. IX.

ГУТУН гл., ни вуч квез; -ада, -уна; -аз, -азва; -уг, -ан, -урай, -амир; гутун тавун, гутун тахвун, хъийимир нин-куьн ятIани 1) **патав тун, патав гваз туькIуьрун**. Хъуькъверив зилфер гутуна, - зи ярдиз килиг, севдуйгъум. Е. Э. Хвашгелди, сафагелди. Гъинай я и цIийи урусар, Гапурдив гутазвай гапур. А. С. Ленинан вил. 2) **гекъигун**. На зун нив гутазва? Р.

ГУЧ гун глаголдин инкарвилдин форма. Кил. **ГУН**.

ГУЯ фарс, союз фикирдин дуьзвилехъ эхирдал къван инанмишн туширвал ва я масадан фикирдиз аксивал къалурзавай гаф. И кардикай делил къуна, СтIал Сулейман ва Эффенди Капиев дакIандайбуру, гуя Сулейманан патахъай шиирар переводчикди кхъизва лугъудай, бизнесуз хабарар чукIурна. Гь. А. Поэзиядин жавагъирар яратмишайди. Гуя диде чилин къуват Атана зи гъилериз, Гуя ракъин нурур вири ЧкIана зи вилериз. Ш. Къ. Къекъвезмач зун бахтунихъ. Гуя лезги чIал квахъдайвилдин ва ам туьрк чIала цIурурдайвилдин гъакъиндай туьркламишунин терефдаррин фикирар Гъажибегова эсиллагъ ери-бине авачирбур яз гъисабзавай... Д. Агъмедов. Хкахъ тийир гьед. **Синоним:** на лугъуди (налугъуди).

ГУЬ¹ прил. **рагъул рангунин**. Гуьг юргъа балкIан, яцIу къечIем, яргъи цIилер галай лацу шал - ингъе гъа икI алама Зарбаф зи рикIел! П. Ф. Ширинбег халу. свас гъун патал гъазурнавай гуьг киярдин кIвачерикни лацу михъи ипекдин яйлухар кутIуннавай. ЛГ, 1993, 11. III.

ГУЬ² гуьн глаголдин эмирдин форма. Кил. **ГУЬН**.

ГУЬГВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера гуьг тир гьал.

ГУЬГЪУьНА нар. вилик физвайдан къулухъ пата. Хуьруьз хъфидайрекъе ам датIана гуьгъуьна жедай. Р.

* **гуьгъуьна амуькун** гл., вуж агъуз тир дережада хъун. Малум тирвал, чапхунчи халкъар чпин медениятдай ацукъай халкъарилай хейлин гуьгъуьна амуькун адетдин кар тир. Р. Р. Лезги халкъдин игитвилдин эпос.

* **гуьгъуьна гьатун** гл., вуж нин 1) **гуьгъуьнал алаз атун**. Ахпа, фу тIуьна куьтягъайла, зи гуьгъуьна сад гьатна. Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз. 2) **писвал ийиз алахъун**. Гъамидаз вичин гуьгъуьна душманар

гъатнавайди аквазвай. А. А. Пад хъайи рагъ. Вучиз ам Шагъдагъларин яйлахра хипен суьруьйрин гуьгъуьна гъатнава? Р. Гъ. Лацу цавун кланик.

* **гуьгъуьна къекъуьн** гл., *вуж нин квачир тахсир кутаз алахъун. Ви гуьгъуьна къекъведа ам - ви кыл нез.* Е. Э. Пис паб.

* **гуьгъуьна хъун** гл., *вуж нин 1) са кардин къайгъудик хъун. Эгер вахтундамаз чун чи халкъдин месэлайрин гуьгъуьна тахъайтIа, мумкинвилер, гъа и чIавалди хъыз, гъиляй ахъайтIа, аквазнитаквазни лезгийрин дибнидувул хкатдай чкадал къведа.* ЛГ, 1992, 25. II. 2) **са низ ятIани писвал ийиз алахъун.**

ГУЬГЪУЬНАВАЗ. [*< гуьгъуьна аваз*] рах., нар. **къулухъ галаз, вилик кваз физвайдан гуьгъуьна аваз, гъадан гелера аваз.** Рушан гуьгъуьна аваз вични булахдихъ фена, руш гуьзлемишиз акъвазна. А. И. Самур. Зарлишанан гуьгъуьнаваз Гуьлханум, Розалия, Селим ва Ремихан къведа. Н. И. Гъакимрин папар. *Муькуь дишегълени, - «ох, эти грузины, ох, эти грузины», - лугъуз, кыл са шумудра галтадарна, адан гуьгъуьнаваз рекъе гъатна.* Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз. **Синоним:** гелеваз, гуьгъуьналлаз.

ГУЬГЪУЬНАЙ¹ нар. *далу патай, къулухъ патай. Ам зи гуьгъуьнай акъатнач. Р.*

ГУЬГЪУЬНАЙ² нар. *са кар хъана алатай вахтунда. Гуьгъуьнай ракъун рекъив гвай векъин чка, пенсияда авай анин сагъибдин ихтияр аваз ядайла, мад дявээр акъудна...* Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз,

ГУЬГЪУЬНАЛЛАЗ [*>гуьгъуьнал алаз*] рах., нар. **къулухъ галаз, вилик кваз физвайдан гуьгъуьна аваз, гъадан гелера аваз.** *Фекъи рекъиз экъечIнамазди, адан гуьгъуьналлаз гачални, вичин яцар вилик кутуна, никIел фена. Ф. Кесибдин хва Къагъриман. Фекъи рекъиз экъечIнамазди, адан гуьгъуьналлаз гачални, вичин яцар вилик кутуна, никIел фена. Ф. Кесибдин хва Къагъриман. Къве патахъни ракIарар ахъа хъана сад садан гуьгъуьналлаз экъечIавай инсанар Насруллагъаз гъич садрани акурбур тушир.* А. Исм. Алуькдайд ахвар.... *чуй адан гуьгъуьналлаз теспача яз кабинадиз гъахъна.* Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз.

ГУЬГЪУЬНИЗ¹ *посл, глаголдалди лагъанвай гъерекат къилиз акъатайдалай ахпа мана гузвай гаф. Сефер халуди вичин суьгъбет куьтягъна ва са тIимил вахтунда кисна акъвазайдалай гуьгъуьниз ихтилат давамарна...* А. Р. Цапан. *Дагълара, цIуд лагъай класс куьтягъайла хъайи межлисдилай гуьгъуьниз, рекъий акъудна ва тухуда лугъуз секинарна.* А. М. Киф атIайди. *Ширин шей хуьрек тIуьрдалай гуьгъуьниз ишлемишун хъсан я.* ЛГ, 1994, 1. IV. *Идалай гуьгъуьниз хъувур я зарафатри, я къавалри ягъай авазри, я давам хъайи тIуьхъунри гзафбуруз дад хганач.* Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз.

ГУЬГЪУЬНИЗ² нар. *вуж-вуч ятIани вилик физвайдан къулухъ галай терефдиз, патаз. Мугъмандиз физвайдан гуьгъуьниз гъарайдай туш. Р. Мегъамедрасула юлдаширин гуьгъуьниз агакъариз тади къачуна.* А. И. Самур. - *Агъ хаин! лагъана тфенг къуна душмандин гуьгъуьниз чукур из гъазур хъана.* А. И. Самур. *Са сеферда ийфен угърийриз за жув тек туширди чирун патал - "Зи юлдашар ружаяр гъаз къабандин гуьгъуьниз фенва, исятда хкведайди я" - лагъанай.* М. Жалилов. "... Фу гайиди я гъамиша".

ГУЬГЪУЬНИН прил. *са кар хъайи вахтунилай ахпагъан. Гуьгъуьнин ийсара Теймур муллим Забит Ризванов, Иззет Шарифов, Байрам Салимов, Ядуллагъ Шейдаев, Лезги Нямет хътин писателрихъ галаз Москвадиз, Хрущеван къабулдиз фенай.* М. М. Лезги тIвар алатIа. *Дяведилай гуьгъуьнин четин ийсара и журналар арадиз атун зурба вакъиадиз элкъвена.* Самур, 2002, № 23. *Ватандиз авай КIанивилдин дережа, чи халкъарин дуствилин дережа ва дяведилай гуьгъуьнин цIийи уьмуьр гегъенишдаказ ва къешенгдиз къалурна КIанзавай.* Ж. Лезги эдебиятдин гуьзгуь.

ГУЬГЪУЬНЛАЙ нар. *са кар хъайидалай къулухъ. Башламишна къада къавум, Эвел гафар акваз иер. Гуьгъуьнлай тух жеч а залум. Чир хъухъ, Фекъир, адан тегъер.* С. С. Инсафсуз къавум. *Гуьгъуьнлай алверчивиликни ткканай. Амма гъукумдарри чтин а жадувал далдаламишдай КIевивилер авурла, и рекъе къаних амалрални гуьл хъанай.* Т. А.. Мехъер куьтягъ жедалди.

ГУЬГЪУЬЛ *туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра инсандин къенепатан умуми гъал. Зи шад гуьгъуьл фена бада.* Е. Э. Назлу Дилбер. *Тамам экв ачух тахъанмаз хъайи и агъвалатди са къадар мензилда учительницадин гуьгъуьлар чIурна.* А. А. Умуд. *ЦIийи ийсан вилик КIварчагъ дередин НуьцIуьгъринни Экенрин хуьрерин агъалийрин гуьгъуьлар иллаки кIубан тир.* ЛГ, 2001, 11. I. **Синонимар:** кефи, гевил.

* **гуьгъуьл(ар) ачух хъун** гл., *нин жув хъсандиз гъисс авун. Гуьгъуьл ачух къар гъинава?* Е. Э. *Дуьньядиз. Далуйрихъ лацу сиргъаяр авадарнавай дарги Къуьлерал, келегъаяр алай лезги... маса гъевескарар аквазвай инсанрин гуьгъуьлар гъасятда ачух жезвай.* Н. Медиков. *Яран суварар меркезда.*

* **гуьгъуьл дар хъун** гл., *нин гъал пис яз гъисс авун. Гъар са чIавуз адан гуьгъуьл дар жеди.* Е. Э. Къве паб.

* **гуьгъуьл къун [къачун]** гл., *ни нин 1) гуьгъуьл хъсанарун. Гъалимата вичин къве йиса авай Малик гъана Сулейманан КIвализ ахъайна, вични гъар юкъуз гъаниз къвез, гададин гуьгъуьл къачуз, хъфиз хъана.* Я. Къафаров. *Аял буржунай. 2) башсагълугъвал гун.*

* **гуьгъуьл(ар) хун** гл., *ни нин кефи(яр) чIур хъун. Нече шумуд рекъибарин гуьгъуьлар хана, Зулжлал.* Е. Э. *Чуьхвер. Гъайиф, цацар сухна на заз, зи шад гуьгъуьл хана, яр. Ш. Къ. За вав вугай вири сирер...* *Гуьгъуьл хана, руш, вуна зи, рикIе чIулав хал авуна.* И. И. Вавни икъван наз жедани. *Дугъри ксар, дуьньядикай ХупI гуьгъуьлар ханавачни!* Ш. Ю. *Чи девирдин манияр.*

* **ГУЪГЪУЛДА** эцягъун гл., ни нин хатур амукъдай, бейкеф жедай гаф лугъун, кар авун. Эцядач за ви гуъгъулда... Е. Э. Я бахтатар. *Театдикай хана гуъгъул*. Х. Къ. Дунъядиз.

ГУЪГЪУЛДАЛДИ нар. хуш аваз, хушуналди. *Стха гуъгъулдали армиядиз фенай*. Р. **Синоним:** хушуналди. **Антоним:** гужуналди.

ГУЪГЪУЛЛУ прил. вичин разивал, хушвал авай, разивилелди, хушвилелди кьиле физвай, тухузвай. *Гуъгъуллу яз аскервиллиз Физвай чи хва хушуналди*. Х. Т. Бубадин тапшуругъ. *Гуъгъуллу дружинникарни кардик кутун хъсан я*. ЛГ, 1992, 20. Х. *Лезгийри ва лезги чIалан группадик акатзавай маса халкъари араб, туърк ва къёцепатан маса чIалар чирун абурукай гъар садан гуъгъуллу ва кьилдин вичин кар я*. ЛГ, 1994, 16. IX.... *за атлуяр кIватIун ва абур Варшавадиз ракъурун лезгийривай тIалабдач*. *Гуъгъуллу кар я*. *КIандатIа къведа, кIандачни- тухуда*. А. А. Лезгистан азадвиллин женгера. **Антоним:** мажбур.

ГУЪГЪУЛЛУВАЛ суц.; -или, -иле гуъгъуллу гьал. [Буржум]. *Юлдашар! Калхузар, Ленина къалурайвал гуъгъуллувиллин бинедал алаз туъкIуързавайди я*. Гъ. Гъ. Колхоз. *Гъар са карда гуъгъуллувал герек я*. Р. *И кардал газетдин вири работникрин гуъгъуллувал, къарувал, ашкъилувал лугъуз тежер къван екеди тир*. Г. Ханов. *Абадлувални агъваллувал патал*.

ГУЪГЪУЛЛУВИЛЕЛДИ нар. гуъгъул аваз. *Абуру къведани гуъгъуллувилелди дяведиз фин къетI авуна*. *Зэ Э. Рекъер сад туш*. *Зоя Космодемьянская фашистри къена лагъай ван галукъайла, чун, Дербентдин Педучилищеда кIелзавай са десте рушар, гуъгъуллувилелди фронтдиз фена*. ЛГ, 1997, 1. I. **Синонимар:** гуъгъуллудаказ, хушуналди.

ГУЪГЪУЛЛУДАКАЗ нар. гуъгъуллувал кваз. # ~ кIвалахун, ~ армиядиз фин. *Захъ галаз чи хуъруънви Рустамов Пирвиллин вичин гададиз армиядиз фимир лугъуз алахъна, ятIани омни ашкъи рикIе аваз гуъгъуллудаказ фена*. ЛГ, 1994, 1.1 V. *Темириагъ хътин ксар уълкведин къенепата авай татугайвилери, къайдасуз кIвалахри истемиззавайтIани, жегъил хуър акъвазнач, ам гуъгъуллудаказ фронтдиз фена*. Р. Исаев. *Адан умуър давам жезва*. **Синонимар:** хушуналди, гуъгъуллувилелди. **Антоним:** гужуналди.

ГУЪГЪУЛСУЗ цI., суц.; -да, -да; -ар, -ри, -ра жуван хуш, разивал авачиз са кар масада кьилиз акъудиз тазвайди. *Эхирни генерал Реутан векил Къасумбегдиз кавхайри лагъана: къе "гуъгъуллубур" яз Варшавадиз атлуяр ракъурайтIа, пака Реута гуъгъулсузарни ракъурун тIалабда*". А. А. Лезгийр азадвиллин женгера.

ГУЪДЕК суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) векъи йис алай лапагрин жинс. *И гъерерик лап акур инсандин темягъ къведай хътин еке крчар алай са гуъдек квай*. И. В. Вуж гъахъ я? *Циравар гуъдекрихъ галаз дегшина*. Х. Т. *Гуъгъевезрин хуър*. 2) тум атIай гъайван (адет яз, кицI); 3) куъч. къадарсуз куък аял (руш)

ГУЪЗ¹ гуън глаголдин мурадвиллин форма. Кил. **ГУЪН**.

ГУЪЗ² туърк, суц.; -ер, -ери, -ера пенжердин ва я шуъшебенд авунвай айвандин са гуъзгуъ. *Адан гуъгъуналлаз, алмаз, са шумуд гуъз, шуъшеяр, кутIа, михер ва тахтадин къул, линейка гваз, Бубани куъчедиз экъечIна*. А. М. Буба. *Пенжердин гуъзери зурзун къачуна...* Къ. М. РикIелай фидач, инсанар **Синоним:** вил.

ГУЪЗГУЪ туърк, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) кварц ва окисел минералрикай раснавай ракъинал цIарцIар гудай кIеви материал ва адакай гъазурай шуъше. *Рекъел хайи гуъзгуъяр алай*. Р. 2) винел пад махсус жуърета цIалцIамарнавай шуъше, металл. *Гуъзгуъдилай гуърчег я чин, Лацу шуърбет я Гуълселем*. Е. Э. *Гуълселем*. 3) куъч. *Гъакъикъат къалурдайди*. *Вилер инсандин руъгъдин гуъзгуъ я лугъуда, рикIе вуч аватIа, къалурда, лугъуда*. Гъ. М. Ирид югъ.

* **ГУЪЗГУЪДАЙ ХЪИЗ АКУН** гл., вуж-вуч лап хъсандиз акун. *Эгер Тагъира а йисара яратмишай шиърриз килигайтIа, чаз Алимоврин хизандал алай гъам-хажалат гуъзгуъдай хъиз аквада...* А. С. Хуъруъг Тагъир.

ГУЪЗЕЛ¹ туърк, суц.; -ди, -да; ар, -ри, -ра 1) абурар алай руш, дишегъли. *Гъар гуъзелдин адет ава, - Даим жеч хъи датIана ялгъуз*. Е. Э. *Ялгъуз. КIватI хъана дунъяд гуъзелар...* Е. Э. *РикIел гъваш*. *Акунач вун хътин жаван, Яраб ятIа гуъруъгъилман*. *Зун амукъна хъана гъейран Гуъгъулди вун чIугъваз, гуъзел*. А. Гъ. *Гуъзел. Общественный фикир чирун патал тухвай ахтармишунал асаслу яз 13 процент американи дишегълийри чеб гуъзелар яз гъисабзава*. ЛГ, 1992, 5. XII. 2) (чIехи гъарфуналди - Г) **дишегълидин хас тIвар: Гуъзел.** Гуъзел, я Гуъзел, - лагъана эверда ада. *Рак ахъайна, са яхун хътин дишегъли атана*. Къ. Къ. *Чурун паб*.

ГУЪЗЕЛ² прил. акунрай инсан гъейранардай. *Гуъзел яр, зун гъатнава ви дердина...* Е. Э. *Эминни адан яр*. *Къве миллион ая гъазур - Вегъ жуван къармах, гуъзел яр*. С. С. *Гуъзел яр*. *Яран суварин мярекат кьиле тухузвайда виридаз гатфарин и гуъзел сувар тебрикна ва ам арадал атуникай куъруъ суъгъбет авуна*. Н. Меликов. *Яран сувар меркезда*. **Синонимар:** гуърчег, иер, тIарам, гуълуъшан, чIагай. **Антоним:** эйбежер.

ГУЪЗЕЛАРУН гл., ни-куъ вуж-вуч гуъзел гьалдиз гъун. *СтIуруарни зи ЭчIехуър са дере, са макан я, гъа чкаяр гуъзелардай чIурГъинавай хтар я*. Ас. М. *Гъезелар*. **Синоним;** гуърчегарун. **Антоним:** эйбежерун.

ГУЪЗЕЛВАЛ суц.; -или, -иле гуъзел гьал, гуъзел ери. *Гъажид, акъул кIватIна кьилиз, Тамашна ви гуъзелвиллиз...* А. Гъ. *Тайгъун*. *Тебиатди ваз ганва гуъзелвал Къарсурдай Жегъил ашкъилу рикIер*. Ш. Къ. *Тебиатди ваз ганва*. *Агъ, ви жегъилвал, ви гуъзелвал захъ амаз кIандай, за шегъер зи кIвачерик ярхардай...*

А. М. Киф атГайди. **Синонимар:** гуьрчегвал, гуьлүшанвал, тIарамвал, чIагайвал. **Антоним:** эйбежервал.

ГУЪЗЕЛВИЛЕЛДИ нар. гуьзелвал хас яз. Ам вичин уьмуьур гуьзелвилелди тухвайбурукай я. Р.

Синонимар: гуьрчегвилелди, гуьлүшанвилелди, тIарамвилелди, чIагайвилелди. **Антоним:** эйбежервилелди.

ГУЪЗЕЛДА гьал хьсан я, гуьрчег я. Танкунин лок дар ятIани гуьзелда. И. Гь. Кьве дагь.

ГУЪЗЕЛДАКАЗ нар. гуьзел гьал аваз, кваз. Кхьизвай кас, эгер адахь тIебии бажарагь аватIа, датIана гуьзелдаказ, кьуватлудаказ, таьсирлудаказ, авазлудаказ кхьиз алахьна кIанда. А. Фетягь. Жувакай суьгьбет. Беневшадин рикIел, алапатдин ахвар хьиз хквезва: и гатун пуд варз гзаф гуьзелдаказ, са вилиз акуна, муькуь вилиз такуна, акьатнай. Кь. А. Магьини Дилбер. **Синонимар:** гуьрчегдаказ, гуьлүшандаказ, тIарамдаказ, чIагайдаказ. **Антонимар:** эйбежердиз, эйбежердаказ, эйбежервилелди.

ГУЪЗЕЛДИЗ нар. гуьзел яз, гуьзел гьалда, гуьрчегдиз. Амуькьна муьгьтел яз инал вал гьар кас, Гуьзелдиз акваз вал алай гьар либас. Е. Э. Пагьливан Керим. Пурара Кьулухь элкьвейла, адаз яргьа й ракьинин нурава эхьвезвай Муг-Рагь, Шалбуз дагь акуна. Чебни садрани такур кьван гуьзелдиз акуна. Гь. Кь. Четин бахт. Зал гуьзелдиз туькIурнава. Р. **Синонимар:** гуьрчегдиз, гуьлүшандиз, тIарамдиз, чIагайдиз. **Антонимар:** эйбежердиз, эйбежердаказ, эйбежервилелди.

ГУЪЗЕТМИШУН гл., ни вуж-вуч; -да, -на; -из, -зава; -0 || -а, -ин, -рай, -мир; гуьзетмиши авун, гуьзетмиши тавун, гуьзетмиши тахвун, гуьзетмиши хьийимир вил алаз акьвазун, гуьзлемишун. Ичин кьелем акIурна за, Шумуд йисуз гуьзетмишина. Ингье цуьквер гьанва таза, Ада зи багь безетмишина. А. Ал. Муьжуьдар.

ГУЪЗЕТУН¹ гл., ни, вуж-вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; гуьзет авун, гуьзет тавун, гуьзет тахвун, гуьзет хьийимир 1) **килигун**.... тараз акьахна, кьуд пад гуьзетна. Ф. Мердни намерд. 2) **нел-квел ятIани вил алаз хьун**. Юлдашири зун гуьзлемишзава, гьар са декьикьада гуьзетзава. Н. Мирзоев. Цуькверин ваза. Са рагун кIане немсерин десант ава, и пуд кас гуьзетзава вуна. А. С. Дагьларин адетар. 3) **фагьумун**, фикирда хуьн. Эгер вуна гуьзетнатIа, гьар пакамахь кIвалахал атанмазни, зун гуьлүьн кьерехдал фида. 3. Ф. Суьгьурдин тIвал гвайди. 4) **вил алаз хьун**. Алатай вахт вилик ква - зун гуьзетиз, Гележегди хьверзава зал кьулухьай. А. Кь. Зулун пешер. **Синоним:** гуьзлемишун.

ГУЪЗЕТУН² суц.; -и, -а; -ар, -ри, -ра; нин-куьн ятIани гьалда жезвай дегишвилер чирунин кIвалах.

* **гуьзетун(ар) тухун** урус [вести наблюдения], гл., ни, нел-квел жезвай дегишвилер чирунин кIвалах тухун. Чна гатуз хьиперал яргьалди гуьзетунар тухванай. Р. Гьавайрал ахтармишунар твах! Гьавадин температурадал, циферал, кьвалар кьунрал гуьзетунар ая. 3. К. Тебиат чирун.

ГУЪЗЕТЧИ кил. **ГУЪЗЧИ**.

ГУЪЗЛЕМИШУН гл., ни вуж-вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; гуьзлемиши авун, гуьзлемиши тавун, гуьзлемиши тахвун, гуьзлемиши хьийимир са кас атунал, са кар кьилиз акьатунал вил хьун. Пакад юкьуз Абдулкьадир школадиз виридалай вилик атана. Ада Сеферали гуьзлемишзавай. И. Агьмедов. Сефералидин месэляяр. И вахт яргьалди гуьзлемиши тавун патал кьугьваз эверайди я ваз А. Кь. Жуьгьенар. **Синоним:** гуьзетун.

ГУЪЗУЪРДАЙ нар. Гьакьикьи тирвал чир тавуна, винелай килигуналди, килигна. Жегьил несилдиз зи меслят: ша кьуне халкьдин шаир СтIал Сулейманан шишар кIела, гьакI гуьзуьрдай ваь, дерин манадиз фикир гуз кIела. 3. Э. СтIал Сулейман

ГУЪЗЧИ (**ГУЪЗЕТЧИ**) суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра; нин-куьн гьал, агьвал гьикI физватIа чирдайди. Рекьидалди я чал гуьзчи, Вуч ятIа лагь кье межлисда. Х. Кь. Кьулида мехьерик. Гуьзчи я руш и сефер Калерин винел... Д. А. Хуьре йифен кьулариз. Дустагьра гьатзавай жегьилрин кьадарни йиссандивай виниз акьатзава. Бес чун вири гьакIан гуьзчияр яз акьвазайтIа, гьар чкада герек серенжесар кьабул тавуртIа, пака вуч хьун мумкин я? Р. Меликова. Садбур - дуьадал, масадбур - межлисдик.

ГУЪЗЧИВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера; ни-куь герек тир кьайда хуьн патал тухузвай ахтармишун. Колхоздин членди патав акьвазна чехирчидал, кьери яз лекве тавун патал, гуьзчивал тухузвай ва и гуьзчивилэй адаз зегьметдин йикьар кьезвай. И. Гь. Кьит пеше. Райисполкомрин культурадин отделрин, профсоюздин ва комсомолдин комитетрин патайни абурун кIвалахдал гуьзчивал зайифарнавайди кьейд тавуна жедач. К, 1972, 19. II.

* **гуьзчивал авун [тухун]** гл., ни нел-квел ни вуч ийизватIа, гьихьтин гьерекатар кьилиз акьудзаватIа, чирун. Жегьил ва тьунт гадади... ийфиз чинеба атана, шегьердин кьаравулрал гуьзчивал ийизвай гададин кьил атIанай. Ф. Лайихлу паб. ГьикI хьайитIани, жуван рахунрал гуьзчивал авуна кIанда. А. Р. Вертолёт Мегьамед. Зулузни, гатуз хьиз, кIвалера тIветIер тахьун патал гуьзчивал авуна кIанда. 3. К. Тебиат чирун. ООН-дин наркотикрал гуьзчивал тухузвай комиссиядин гьисабралди, дуьньяда героин ишлемишзавай муьжуьд миллиондилай виниз наркоманар ава. ЛГ, 2001, 26. VII.

* **гуьзчивилик кутун** гл., ни-куь вуж-вуч вуч ийизватIа, ахтармишдай гьалда тун. Шегьердин администрациядин кьил Феликс Гьажиагьмедович Кьазирахмедова кьацу авунин ва аваданлмишунин кIвалахар вичин гьар йикьан гуьзчивилик кутунва... ЛГ, 2000, 28. XII. Месэляяр за жуван гуьзчивилик

кутунва. ЛГ, 2003, 8. V.

* **гуьзчивиликай хкатун** гл., нин-куьн вуч вуч ийизватIа, ахтармишдай гьалдай акъатун. Жегьил ва туьнт Гьуьсейн Имиркуьлибегдин гуьзчивилкай хкатзавай. З. Р. Цийи ханлух.

* **гуьзчивилакай хкудун** гл., ни-куь вуж-вуч; вуч ийизватIа, ахтармишдай гьалдай акъудун.

ГУЬЗЧИВАЛУН гл., ни-куь -да, -на; -из, -зава; -а || ая, -ин, -рай -мир; гуьзчивал авун, гуьзчивал тавун, гуьзчивал тахвун, гуьзчивал хъийимир вуч ийизватIа, ахтармишун. Дагъдин кукIвалай лув гузвай чIехи кьве лекьрен гьерекатрал ада гуьзчивалзавай. А. Р. Вертолет Мегьамед. Районрин администрацийри, тIебиат хуьнин рекьяй идарайрини са артух гуьзчивалзавач. ЛГ, 1996, 7. VI.

ГУЬКБУН нугъ., гл., вуж-вуч; -да, -на ван-сес тийиз ацукьун. Гила кIвалин пиле гуькьнавай Мухлисат кьаю янавай кIел хьиз хьанвай. З. Э. Муьгьуббатдин цIелхем.

ГУЬЛ фарс, шишр, суц.; -ди, -да; -лер, -лери, -лера 1) кукIва элкьвей кьацу, яру, хьипи курквачI авай набатат. Ингилисри гадарна зун куьчедиз, Шуьткьвей чIавуз гадар хьийир гуьлер хьиз. А. С. Дидедин кьиникь. Зун билбил хьиз эгечIнай вав, вун са гуьлдай гьисабна... Ш. Къ. За вав вугай вири сирер... Йифер квахьна, рагъ хъчена гуьллериз, Квахьна кьурху. И. Гь. Етим Эмин. **Синоним:** цуьк. 2) (чIехи гьарфуналди - Г) дишегьлидин хас тIвар: **Гуьл**.

* **гуьл миx [масмар]** суц.; кукIва лекьвер авай миx [масмар]. Ибуру устIардив еке гуьл миxер гатаз туна, ахпа абур пачагъдин кьизилар чуьнуьхиз фена. Ф. Лайхлу паб.

* **гуьл хьун** гл., вуж нел-квел; ашукь хьун... вич гуьл хьанвай рушан кIвачер вичи кIвач эцигай чкайрихь галуькун, ам вич авай дагълариз хкаж хьун гададиз и дуьньядай тир. Б. Гь. Заз эвера. Гуьгьуьнлай алверчивиликни ткканай. Амма гьукумдарри чтин а жадувал далдаламишдай кIевивилер авурла, и рекье кьаних амалрални гуьл хьанай. Т. А. Мехьер куьтягъ жедалди.

ГУЬЛГЕРИ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра гатфарин кьуьл. Зулухъ элкьвейла, Гуьлгера арабар кукIварай чуьлда кьуьл цанай. Гуьгьуьнай халкьди адаз "гуьлгери кьуьл", Кьаркьар вацIуз Гуьлгери вацI лагьана. М. М. "Лезги руш" - "Лезгинка", и кьуьлуьникай веревирдер.

ГУЬЛЛЕ фарс, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра тфенгдин, автоматдин, тапанчидин патронда ягъун патал твадай куьлуь ракъ. -Гьелбетда, силисчийривни тапанчияр вугун лазим я, амма абур дудуркьулийрин гьиле гьатайла, абурай акъатзавай гуьллеярни тахсир квачир бейниванрин кьиле акъадай дуьшуьшар кими туш. Я. Кьафаров. "Маншаллагъ, маншаллагъ".

* **гуьлледиз акъудун** гл., ни-куь вуж-вуч тфенгдай, автоматдай, тапанчидай яна кьинин кьарар кьабулун.

* **гуьлле гун** гл., ни низ-квез тфенгдай, автоматдай, тапанчадай вуж-вуч кьин, тергун патал гуьллейралди ягъун. Райкомдинни милициядин идараяр элкьуьрна кьазва. Илигна гуьлле гузва. Гь. Кь. Четин бахт. **Синоним:** гуьллеламишун.

* **гуьлле хьиз фин** гл., вуж-вуч лап зарбдиз фин. Агъ, уьмуьр, вун, агъ, фена хьи, гуьлле хьиз. А. Кь. Кьуьзуь шаирдикай сонет.

ГУЛЛЕЛАМИШУН гл., ни, вуж-вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; гуьллеламиш тавун, гуьллеламиш тахвун, гуьллеламиш хъийимир тфенгдай, автоматдай, тапанчидай вуж-вуч кьин патал гуьллейр ракърун. # душман ~, завод ~, полк ~, жанавурар ~. Абуру ви паб, аял гуьллеламишда, кIвалериз цIай яда. А. М. Кьалабулукъ квай гатфар. Чинра исягтда девлетлуьри, абурун гьилибанри агъавал ийизва, азад фикирар авай инсанар, партиядиз вафалу кьегьалар кьаз душманрин гьиле твазва, абур гуьллеламишзава. Н. М. Кьизилдин хтар. **Синоним:** гуьлле гун.

ГУЬЛЛУХ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра цуьквер авай дуьзен чил, чка. Аста камар, чун гуьллухда кьекъезва, Кстах женжел аял хьиз вун хьуьрезва... К. К. Масанди.

ГУЬЛЛУЬ туьрк, прил. цуькверин, цуьквер алай. Ажеб дамах гваз и дуьнья гьалда на, Бахтавар тир яру, цIиру гуьллуь чит. Е. Э. Яру, цIару гуьллуь чит.

ГУЬЛУЬТ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра кIвачел (метIелай тупIарал кьван) алуькIун патал памбагдин ва я сун гьаларикай хранвай затI. # сун гуьлуьтар, памбаг гуьлуьтар; гуьлуьтар алуькIун, гуьлуьтар хтIунун. Дадашан мирес Гуьлмегьамеда, кIвачел алай калушар гурарин кьилел хутIунна, са гуьлуьтар алаз, кIвачер кучудна, халичадал ацукьнавай. А. Ф. Бубадин веси.... хьуьтIуьз рагъ атайла, инсанар кьаварал ацукьда, гьарда вичин са дерди ийида: итимри шаламар илигда, хивелагар цвада, кукIвалар хьияда, дишегьлийри сар эвада, гьалар ийида, гуьлуьтар храда... З. Ф. Маргъузаран тупIар.

ГУЬЛУЬШАН фарс, прил. 1) экв гудай. Дуьнья ачух я, гуьлуьшан рагъ аваз. Е. Э. Ваз зи гьалдикай хабар авачни? Дигаи гуьлуьшан яйлахдай гуьзел, Са кIунчI беневиша цуьквер кIватI жуваз! Ш. Т. Буба. 2) **экуь, рагъ алай**. Заз алахьай, гуьлуьшан югъ серин я. Е. Э. Дустариз. Югъ я гуьлуьшан, билбил рахазва... А. Б. Ислягьвилин гаф. 3) **гуьрчег**. Гуьлуьшан я шегьердин багъ, Битмиш хьанва мулдин цуьквер. Ш-Э. М. Бадедин бала шегьердин багъда. И гуьлуьшан уьлкведа Юсиф тIвар алай са чубан яшамии жезвай. Гь. М. Гьалиб хьайи кфил. **Синонимар:** гуьрчег, гуьзел. 4) (чIехи гьарфуналди Г) дишегьлидин хас тIвар: **Гуьлуьшан**.

* **гуьлуьшан хьун** гл., вуч **гуьрчег хьун**. *Гатфарихъ вири тЛебиат гуьлуьшан жеда*. Р.

ГУЬЛЧИМЕН *туьрк, шиш, суц.; -ди, -да* 1) **векъ, цуьквер авай дуьзенлух чка**. *АтГлас хьтин гуьлчимен Дагъдин иервал вуча Х. Т. Иервал вуча!* 2) (*чЛехи гьарфуналди - Г*) **дишегълидин хас тIвар: Гуьлчимен**.

ГУЬМБЕ *туьрк, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра элкъвей яцIу фу*. *Са гуьмбе са кьуз бес жедачир*. Р. *Чигалиди, килигзатIни тавуна, руьхъверикай, тIланурдин фу хьиз, яру хъана чранвай гуьмбе хкудна векъел эцигна*. Б. Гь. Заз эвера..

ГУЬМБЕТ *туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра кьейи кас ва я са важиблу вакъиа рикIел хуьнин лишан яз мармардикай (буьруьнждикай, цементдикай, кIарасдикай) раснавай шикил*. *ва я ам кучуднавай сурун кьилихъ акалнавай кьван*. *Манишалагъ на авур гуьмбет гьар уьлкведай муьруьдар кьез, Ви бубадин сурал ишез, Я шейхерин шейх, Мегъамед*. Х. Кь. *Шейхерин шейх, Анжах кIаник квай гуьмбет кьакъанди хьуниз килигна...* А. А. *Пад хъайи рагъ. Уьлкве тирвал физва дяе сурарихъ галаз, Гуьмбетрихъни, шикилрихъни тIварарихъ галаз...* А. Кь. *Шаирдин гуьмбет. Зун зегъметдиз лайихлу яз хъайитIа, И чилел заз сифте гуьмбет хкажда*. М. Б. Хайи чил. **Синоним: памятник**.

ГУЬН гл.; -уьда, -вена; -уьз, -уьзва; -уьг, -уьн, -уьрай, -уьмир; *гуьн тавун, гуьн тахвун, гуьн хъийимир магъсулдин набататар пуналай мукалдалди...* атIун. *Паб салаз килигиз, за а чIавуз чарабуруз гвенар гуьз хъана*. С. С. *Жувакай ихтилат. Я жегъилвал, я агъилвал такуна, кьил агъузна кавхадизни наибдиз, Чарабуруз гвенар гуьз физ дуьгуна. Серкердин руш зун ви кIализ аватна*. И. Гь. Саяд.

ГУЬНГУЬНА нар. *еридиз хъсан гьалда*. *Тар гуьнгуьна авач*. Р.

* **гуьнгуьна гьатун** гл., вуч **къайдадиз атун, хъсан гьалдиз атун**. *Спиртдин завод кардик акатайла, чехирдин завод гуьнгуьна гьат хъийида*. ЛГ, 2000, 28. XII.

* **гуьнгуьна тун** гл., ни вуч **къайдада тун, хъсан гьалдиз гъун**. # *кархана ~, завод ~, фабрика ~, майишат ~*.

ГУЬНДУЪЗ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **еке раб**. *Авай дуьз гаф, хъсан-пис лагъайлахъди, Гуьндуьзар хьиз экъисна хьилелд вилер*. А. Ф. *КъатI-къатI авур зунжурар*.

ГУЬНЕ¹ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра **хур квай чка**. # *тик ~, яргъи ~; чеб квай ~, тамун ~*. *Магъмуд гуьнедин юкьвал кьван экъечIнавай*. З. Э. *Алерар. Тебиатдин гуьрчегвилер, ракъьнин нур кьугъвазвай гуьнеярни, пелерни, сериндик квай кьузаярни кьетIендиз тафаватлу яз аквазвай*. А. А. *Пад хъайи рагъ.... ада мани лугъудайла, гьатта гуьнейрай авахъзавай шимерни акъваздай*. З. Гь. *Лезгийрин риваят*.

ГУЬНЕ²: * **гуьне пад** суц.; **рагъ акъадай пад**.

ГУЬНУЪ кил. **ГУНИ**.

ГУЬНУЪЧИ *куьгъ., суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра гуьнуъ гвайди.... зун пешапай тирла, а Зарият гуьнуьяр гваз кьекъведай гуьнуьчи тир!* А. Сайд. *Пешепайни гуьнуъ*.

ГУЬНУЪКЪАРА *туьрк. суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра* 1) **бахтсузвал, ийир-тийир хъанвай гьал**. *Гъуцар ганвайд гуьнуькъара, я тушитIа чаз бегъер я жал*. Е. Э. 2) **бахтсузди, ийир-тийир хъанвайди**. *Виридаз, гуж хъай Хатун, чи хесетарни крар чир хъана... Гила, вучда, гуьнуькъара?* Кь. М. *РикIелай фидач, инсанар*. [Гуьлхалум]. *Гьагуьнуькъара?! Лап хъсан, за адаз ийидайди ийида*. Н. И. *Гьакимрин папар*.

* **гуьнуькъара авун** гл., *ни-куь вуж; ни нин-куьн; рикI туькьуьларна, ийир-тийир течир гьалдиз гъун*. *Гадади кIелзавач, ада зун гуьнуькъара авунва*. Р. *Ни эцигна вун зи, хура, Сятиналлай хьиткъин хьтин?* *Ийида зи гуьнуькъара. На са юкъуз секин хьтин*. М. Б. РикI.

* **гуьнуькъара хьун** гл., *вуж рикI туькьуьларна, ийир-тийир течир гьалдиз атун*. *Адани, зи гуьнуькъара хъайи гъуьлуь, гьикI туькIуьрнатIа, заз чидач...* Кь. М. *Дагъларин деринрин булахар*.

ГУЬНУЪКЪАРАВАЛ суц.; -или, -иле **рикI туькьуьл хъана, ийир-тийир течир гьал**. *Гуьнуькъаравал садазни такурар*. Р. *Югъ йиф гуьнуькъаравилик хъайи руша туд вацра эхнай*. З. Э. *Мехъер кьуьл туш. Абуру зи чкIайвал, девирдин вилик гуьнуькъаравал чпиз табиардайди хьиз хъана...* Т. А. *Мехъер куьтягъ тахъанмаз*.

ГУЬНУЪКЪАРАВИЛЕЛДИ нар. **рикI туькьуьларна, ийир-тийир течир гьалда аваз**. **Синоним:** *гуьнуькъарадаказ*. **Антоним:** *агъайнавилелди*.

ГУЬНУЪКЪАРАДАКАЗ нар. *гуьнуькъаравилин лишан кваз*. *Чун яргъалди гуьнуькъарадаказ амуькнач, армиядай стхани хтана, дидедизни кIвалах жагъана*. Р. **Синоним:** *гуьнуькъаравилелди*. **Антоним:** *агъайнавилелди*.

ГУЪРЗ *фарс, суц.; -уьни, -уьна; -ер, -ери, -ера кьве патал мурз алай дуьз яргъи яракъ*. *Ида фена са демирчи устIардиз минетна, вичиз са гуьрз, са кьалхан ва са туррасиз туна*. Ф. *Али Незер. Рустам вичин гуьрз, кьалхан, хьел-Чемерук кьачуна, Рахи лугъур балкIандал акъахна фена*. *Лезги халкъдин махар*. **Синонимар:** *тур, кьилинж*.

ГУЪРЗЕ¹ суц., -ди, -да; -яр, -йри, -йра **кьелечI чкалра як туна ргана гьазурдай хуьрек**. **Синоним:** *пичIека(ар)*.

ГУЪРЗЕ² суц., -ди, -да; -яр, -йри, -йра **иландин жинс**.

ГУЪРКЕМ *туърк, прил. къакъан, къаш-къамат авай.* Адан кесиб, гуъркем, начагъ гьал акурла зи чанди цлай къазвай. Эхиримжи сеферда академиядиз мажиб къахчуз атанвай. М. М. Уях хьухъ, лезгияр! **Синоним:** гуъркемлу.

ГУЪРКЕМЛУ *прил. къаш-къамат авай, векилвал ийиз жедай.* Шарвилидин тIварунихъ галаз алакьалу ийизвай риваятар гзаф хьун анжах шад жедай кар, абуру чи руьгьдин хазина девлетлу ийизва ва Шарвилидин мадни къешенг, мадни гуъркемлу, мадни таъсирлу суьрет чIугвадай мумкинвал гузва. ЛГ, 1996, 11. X. **Синоним:** гуъркем.

ГУЪРУЪШ *суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра сад-садаз акур, рахай вахт.* Заз гьа сифте гуьруьшидила чир хъана, ам духтур хьиз психологни я. З. Ф. Суьгьурдин тIвал гвайди. Эгер гуьзел къевезатIа гьар гуьруьшидиз, Вири нагьакъ, тек гуьзел гьа керчек я. М. Б. Вуж ваз даим... Гъайиф! Гъайиф куьтягъ хъайи гуьруьшар, Сифте темен, бейнидиз тIал акъудай. М. Б. М. А

ГУЪРУЪШМИШ: * **гуьруьшмиш авун** *гл., ни вуж сад-садахъ галаз танишарун.* За абур сад-садахъ галаз гуьруьшмиши авунай, амма абур чеб-чпиз чара хъана. Р.

* **гуьруьшмиш хьун**¹ *гл., вуж нихъ галаз таниш хьун, сад-садал гьалт хъана рахун.* Мухбиррихъ галаз гуьруьшмиши хъанани? А. А. Пад хъайи рагъ. Чара уьлквейрай атай мухбиррихъ галаз гуьруьшмиши хъайидалай гуьгьуниз Кълинж Салегъ Асали Гъалибан ядигарханадиз атана акъатна. А. А. Пад хъайи рагъ. Сада садахъ дерт гьиссайла гьижрандин Гур межлисда жеда дустар гуьруьшмиши... А. Къ. Къара-Булах.

* **гуьруьшмиш хьун**² *суц. важиблу са месэла гьалун патал сад-садал гьалтун.* И кIвалах кьиле тухун Мусадин рушахъ галаз фад-фад гуьруьшмиши хьуни рехъ ачухарна. А. И. Самур. Низ чидай къван, им чи эхиримжи гуьруьшмиши хьун тирди. А. Къ. Къара-Булах. Гуьруьшмиши хьуна РФ-дин финансрин сад лагъай заместитель А. В. Ушакова ва РФ-дин Президентдин патав гвай РД-дин гьамишалугъ векил Г. Гьамзатова иштаракна. ЛГ. 2001, 16. VIII.

ГУЪРУЪШМИШВАЛ *суц.; -или, -иле; -ер, -илери, -илера сад-садахъ галаз танишвал.* Сифте гаф, и гуьруьшмишвал кьиле тухузвай кас яз, Абдул Ражабоваз гана. ЛГ, 1999, 17. VI.

ГУЪРЦЕЛ *суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) ракIарин петлияр галкIурнавай тахта, кIарас.* ТакIан къведай вахтни дакIардай аватай ракъинин нур ракIарин гуьрцелдив агакъдай вахт сад тир. А. А. Умуд. Дегъзаманайрин чувудри чпин ракIарин гуьрцелдилай дуьаяр авай запаб куьрсдай къван. Р. Гъ. Чун чаз килигайла. Руш бейкеф хъана, кIвалин ракIарин гуьрцелдал ацукьна. Гъ. Къ. Магьини Дилбер. 2) **дакIардин кIаникай къевезвай кIарас.**

ГУЪРЧЕГ *туърк, прил. вичин акунри инсан гьейранардай, килигайдаз лезет гудай.* Ярдин сифет гзаф гуьрчег... Е. Э. Зи азиз. Седефдилай гуьрчег я лацу сарар. Е. Э. КIани яр. Вирида ихътин гуьрчег ва акьуллу руш ашукъ хъанвай Низаман бахтлувилел пехилвал ийизвай. Н. А. Къве рикIин хиялар. **Синонимар:** гуьзел, гуьлуьшан. **Антоним:** эйбежер.

* **гуьрчег авун** *гл., ни вуж-вуч гуьрчег гьалдиз гьун.* **Антоним:** эйбежер авун.

* **гуьрчег хьун** *гл., вуж-вуч гуьрчег гьалдиз агун.* -Гуьгьулдиз кIан хъайила гуьрчег жеда. Ф. Лайихлу паб. Яйлахдин чин якьут-гевгьер чкIай хьиз гуьрчег хъанвай. Б. Гъ. Заз эвера. Зи шегьерда рушар гуьрчег жердавай Парталарни тIарам жезва бичейрал... А. С. Руфунал залан дишегьлияр. **Антоним:** эйбежер хьун.

ГУЪРЧЕГ *нар. вичин акунри инсан гьейранардай, килигайдаз лезет гудай тегьерда.* Ваз ам гуьрчег акулалди винелай, Чалахъ жемир, килиг цIийи кьилелай... Х. Т. Хъсан я..

ГУЪРЧЕГАРУН *гл., каузат., ни вуж-вуч; -да, -на; -из, -зава; -ин, -а, -рай, -мир; гуьрчегар тавун, гуьрчегар тахвун, гуьрчегар хъийимир гуьрчег гьалдиз гьун.* - И вири легъзейри виш метрдин вини патал хкаж хъанвай инсанрин сагьламвал хуьн, хъсанарун, кIубанарун патал эцигнавай ирид мертебадин дарамат мадни гуьрчегарзава. З. Ф. Суьгьурдин тIвал гвайди.

ГУЪРЧЕГВАЛ *суц.; -или, -иле; -илер, -илери гуьрчег гьал.* Инал Лукьманни пагъ атIана амукьна, и рушан Гуьрчегвал акурла. Ф. Пачагьдин мегьтер Лукьман. И дуьньядин гуьрчегвал Къалурна заз, вуна яр. А. С. Агъ, тIебиат. Ислягьвал я ви гуьрчегвал. Х. Т. Ислягьвал чи дамах я. Гекъигунар артух жеда, акварвал, Тикрар жезмай къван рушарин гуьрчегвал... И. Гъ. Сад муькуьдан къене авай рикI хъана. Гуьрчегвилез килигна паб гъайиди Бахтсуз жеда. И. Гъ. Саяд. ХунI гана ваз гуьрчегвилер, Гъуцарикай мийир хъилер... М. М. Вучиз тир? Гуьрчегвал ваз хъана къисмет, Бес куьз я ви шейтIанвал. Ш. Къ. Чинеруг хьиз. * **гуьрчегвилелай бахтлувал хъсан я.** **Антоним:** бахтлувал.

ГУЪРЧЕГВИЛЕДИ *нар. гуьрчегвал аваз, гуьрчегвал хас яз.* Ада гзаф гуьрчегвилелди алуькIдай. Р. **Синонимар:** гуьзелвилелди, гуьзелдаказ, гуьзелдиз, гуьлуьшанвилелди. **Антоним:** эйбежервилелди, эйбежердаказ, эйбежердиз.

ГУЪРЧЕГДАКАЗ *нар. гуьрчегвал кваз.* Гуьрчегдаказ алуькда чи пакама Хважамжамдин рангаривди чIагана. И. Асл. Чи пакама. **Синонимар:** гуьзелвилелди, гуьзелдиз, гуьлуьшанвилелди. **Антоним:**

эйбежервилелди, эйбежердаказ, эйбежердиз.

ГУЪРЧЕГДИЗ нар. гуърчег гьалда аваз. *Цийи йисан ёлка хьиз, Вун гуърчегдиз аквазва.* А. С. Лацу рангар, яру рангар. *Ада уьмуьрдикай ва кланивиликай ашкъьидалди ва гуърчегдиз кхьизва.* М. Ж. "Ша хуьн пакдиз чи Эминан ч'ал чна". **Синонимар:** гуьзелвилелди, гуьзелдаказ, гуьлуьшанвилелди. **Антоним:** эйбежервилелди, эйбежердаказ, эйбежердиз.

ГУЪРЧЕГЗАВА // **ГУЪРЧЕГЗАВАЧ** гуърчегдиз ава // гуърчегдиз авач.

ГУЪРЧЕГЗАМА // **ГУЪРЧЕГЗАМАЧ** гуърчегдиз ама // гуърчегдиз амач. *Сифтедай хуьруьн къене сад лагьай гуьзел тир свас, аял хана, к'валахдини ат'айла Мегьамедрасулаз бегенмиш жедайвал гуърчегзамачир.* А. И. Самур.

ГУЪТІУЪ прил. 1) акси кьве кьвалан, патан арада мензил т'имил авай. # ~ коридор, ~ парча, ~ рак. *Тухванва гьар чкадиз гуьтІуь, дар ракъун рекьер.* А. Ф. Зарбачи Гьасан. *Рекьер, рекьер гуьтІуь я куьн...* И. Гь. *Рекьер куьруь жезва. Гьаихьтин зулун циф авай са йикъан нянихъ дагъдин гуьтІуь рекьяй къуниши хуьряй мугьмандай хквезвай Хатун халадиз векьерин к'унтІунихъ къатканвай дишегьлини итим акуна.* Я. Къафаров. Юристин дафтардай. 2) **бедендиз дар** (алукІдай партал). # ~ шалвар. **Синонимар:** дар, дарискъал, шуькІуь. **Антоним:** гьяркьуь.

* **гуьтІуь авун** гл., ни вуч гуьтІуь гьалдиз гьун. *Акваз-акваз рехъ гуьтІуь авуна.* Р. **Синонимар:** дар авун, дарискъал авун, шуькІуь авун. **Антоним:** гьяркьуь авун.

* **гуьтІуь-гуьтІуь** прил. гзаф гуьтІуь.

* **гуьтІуь хьун** гл., вуч гуьтІуь гьалдиз гьун. *Къуьзуьвиляй гуьтІуь хьанвай адан вилера гилани къисасдин ажугьлу кур къугъвазва.* Гь. М. Им къван, им терез. *Жигьир гуьтІуь ва тик хьана.* Б. Гь. Заз эвера. **Синонимар:** дар хьун, дарискъал хьун, шуькІуь хьун. **Антоним:** гьяркьуь хьун.

ГУЪТІУЪВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера 1) **гуьтІуь тир гьал.** *Ихьтин шегьердиз гуьтІуьвал авай куьчяр кутугнавач.* Р. 2) **куьч. къадардиз т'имил, еридиз агъуз....** *адан эсерриз фикиррин гуьтІуьвал, даязвал ваь, гегьенишвал, деринвал, ч'алан гуърчегвал, устадвал хас я. И диривал, йигинвал, гьерекатрин жанлувал шаирдиз вичин Ватанди, халкъди, партияди гана.* 3. Бирембеков. Алибег Фатахов: куьруь биография ва яратмишунар. **Синонимар:** дарвал, дарискъалвал, шуькІуьвал. **Антоним:** гьяркьуьвал.

ГУЪТІУЪДАКАЗ нар. **гуьтІуьвал хас яз.** **Синонимар:** дардиз, дарискъалдиз, шуькІуьз. **Антоним:** гьяркьуьз.,

ГУЪТІУЪЗ нар. **гуьтІуь гьалда аваз.** *Хуьруьн рекьер гуьтІуьз акуна.* Р. **Синонимар:** гуьтІуьдаказ, дардиз, дарискъалдиз, шуькІуьз. **Антонимар:** гьяркьуьз, гьяркьуьдаказ.

ГУЪЦІУН гл., ни вуч квевай; -да, -на; -из, -зава; -0// -а, -ин, -рай, -мир; *гуьцІ тавун, гуьцІ тахвун, гуьцІ хьийимир гвягьун.* *Кларасдивай кларас гуьцІна - къабар авур гьилел ви...* Ж.

* **гуьцІ хьун** гл., *вуж-вуч нивай-квевай гвя хьун.* *Къванцивай гуьцІ хьайитла, атІунни мумкин я, цІил кларасдилай вегьена кланда.* М. Б. За бананар недач.

Гъ

Гъ [гъэ] суц.; -ди, -да; -яр, -ри, -ра лезги алфавитдин вад лагьай гьарф.

<Гъ> - *к'алханда арадиз кьвезвай ачух тушир сесерикай сад. Гафарин сифте кьиле (гьал, гьел, гьил, гьуб, гьуьр), юкъва (агъа, бугъа, къургъу), эхирда (агъ, багъ, магъ, рагъ) эхирда. гьалтда.*

ГЪАБ // **ГЪУБ** суц.; -иу, -на; -пар, -пари, -пара 1) **кьве гьилин капни к'ватІнавай тупар санлай.** *Адан гьапа са литр яд гьакьда.* Р. Гьапалди яд хьвана. Р. 2) **кьве гьилин капни к'ватІнавай тупар санлай са затІунин уьлчме яз.** *Чилелай са гьаб сар къачуда.* А. Къ. Хукац-Ханум. **Синоним:** мекв.

ГЪАВУРДА: * **гъавурда (гъавурдик) аваз (кваз) хьун** гл., *вуж нин-куьн чиз хьун, никай-квекай ятІани чирвал аваз хьун.* *Гила авай гьаларин гъавурда зун авазва.* Р. *Фагьумна за: чан патахъай Гъавурдик квачиз хьсан я. Жуван гьални яз мацІахай, Акьулдиз нашиз хьсан я.* С. С. Чун патал хьсан я. *-Бязи гъавурда авай инсанри жуван мал-девет пулуниз элкьуьрун меслят къалурзава.* А. И. Самур. *Гъавурда авачирбуру Гьасан Гьафсатан Чехи велед яз гьисабзавай ва ам имамдин хва хьиз къабулзавай.* И. Гь. КьетІен малумат.

* **гъавурда (гъавурдик) авачиз (квачиз) нар. тийижиз, никай-квекай чирвал авачиз.** # ~ рахун, ~ кардив эгечІун, ~ жавабар. гуз алахьун.

* **гъавурда акьун [гъатун]** гл., *вуж нин-куьн къатІунун, чир хьун, аннамишун.* *Гъавурда гьат я, беймирвет.* Е. Э. *Ярдиз минет. Азиз яр, вун вучиз закай катзава? Ваз кланиди, зун, гъавурда гьатзава?* Е. Э. *Яр гуьзел. Зи гъавурда акьукъ тІун, азиз яр.* Е. Э. *Багьалу яр. Са халкъдихъ вичин вири гъавурда акьадай ч'алал. ди кхьин, басма, газет, ктаб лазим тирди гила вирибуруз ашкара я.* Гь. Гь. *Лезги ч'алан нугъатрикайни гьарфарикай са кьве гаф. Яб це ва гъавурда акьукъ: пачагьдихъ акьул тахъайла, жемят адан чина акьвазда...* 3. Р. *Веси. Мустафа халудин гафарин гъавурда зун бегьем акьуначир.* 3. Э. *Яру-цІару. Лагь,*

акъвазмир, тІалабзава. Дугъри я, зун лезги я са Ви гъавурда кІусни такъар. А. Ал. Лагъ, акъвазмир. Гила зун лап хъсандиз Гъатна кардин гъавурда: Жуван бахт за - инсандин Худадивай жагъурда. И. Асл. Зи рагъ гила хъфизва. Гъалистан гъасятда, дугъриданни ам цуриз фенвайдан, гъавурда акъуна... А. Сайд. «Чуьнуьх гумбатІ». Сад муькуьдан гъавурда дуьз акъадай гаф сиве амаз, Гъич санани дуьшуьш тахъай алапатдин кар акуна. Ас. М. Гъезелар. Зун гъавурда акъурвал, адаз вичин арзадиз районда килигна кІанзавачир. И. Тагъиров. КІуфухъ галукаъиди.

* **гъавурда (гъавурдик) тун (кутун)** гл., ни нин-куьн са кардин гъакъикъат чириз куьмек гун. - На ви метлеб заз лагъ ачух, -Гъавурда тур, къейрегъуьхбан. С. С. Регъуьхбан. Цийи материалдин гъавурда аялар жезмай къван хъсандиз тун патал вири фикир кІватІна рахазвайла, залай а кар алакъдач. А. Р. Вертолет Мегъамед. Кардин лап хъсан гъавурда тунвай птимривай, гъикІ ихътин гъалар хъанатІа, адаз сир яз амуькна. А. И. Самур. Агъмеда Алидиз ва Мусадиз эверна, вуч авуна кІандатІа абур гъавурда туна. А. И. Самур.

ГЪАВГЪА т-б, суц.; -ди, -ба; -яр, -йри, -йра къалмакъал, гъарай-эвер. Гъавгъадилай гъалва хъсан я. Р.

ГЪАЗА т-б, суц.; кил. **ГЪАЗАВАТ**.

ГЪАЗАБ фарс, т-б, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра вини дережадин хъел, ажугъ.

ГЪАЗАБЛАМИШУН т-б, гл.; -да, -на; -из, -зава; -0|| -а, -ин, -рай, -мир; гъазабламиш авун, гъазабламиш тавун, гъазабламиш тахвун, гъазабламиш хъийимир. ажугъламишун.

ГЪАЗАБЛУ т-б, прил.; ажугълу, хъел квай. # ~ жаваб, ~ихтилат, ~ гъал.

* **гъазаблу авун** гл., ни-куь вуж ажугълу, хъел квай гъалдиз гъун.

* **гъазаблу хъун** гл., вуж ажугълу, хъел квай гъалдиз атун.

ГЪАЗАВАТ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) мусурман дин гъачирбурухъ галаз чпин азадвал патал ийидай дяве. Мегъамед Ярагъиди Урусатдин пачагъдихъ галаз гъазават тухуниз эвер ганай. Р. 2) куьч. къанихвал, азгъунвал. Ви гуьруьшдиз атай чІавуз рикІи рикІ нез хъайивилъай, Ахътин рикІе гъазаватдин цІай жедачни... Ас. М. Гъезелар. **Синонимар:** азгъунвал, темягъкарвал, тамарзувал.

* **гъазават авун** гл., ни кез лап каш кваз тІуьн. Ада ашдиз гъазават авуна. Р.

ГЪАЗАВАТЧИ суц.; -ди, -да; яр, -йри, -йра мусурман дин гъачирбурухъ галаз чпин азадвал патал дяве къилиз акъуддаиди. Адан гъилик кІелайбурукай чи езне Къазимулла, шейх Жамалудин, алай вахтунин гъазаватчи имам Шамил хкатнава. С. Ярагъви ашукъ Уьзден. С. Ярагъви ашукъ Уьзден.

ГЪАЛ суц.; -уни, -уна; -ар, -ари, -ара тайин къайдада канабдикай, памбагдикай, йисдикай звар гана раснавай шуькІуь еб. Куь гъал вахчу, мад сефер фин цайила. Е. Э. Цилингар. Къаридиз гъачар, Ахмакъдиз къалар, Саларбандиз салар, Лежбердиз малар ХунІ ярашугъ я. С. С. Квез вуч ярашугъ я. Цваз жедай туш ярдиз перем чит галачиз, хун галачиз, Гъални жедач кІазарикай назик, яргъи чІун галачиз. Ас. М. Гъезелар. ХъуьтІуьз рагъ атайла, инсанар къаварал ацукъда, гъарда вичин са дерди ийида: итимри шаламар илигда, хивелагар цвада, кукІвалар хъяда, дишегълийри сар эвягъда, гъалар ийида, гуьлуьтар храда... З. Ф. Маргъузаран тунІар. # гамунин гъалар, гуьлуьтрин гъалар, кІазун гъалар; рапунихъ ~ акалун, гъалуниз тІвал гун. * **рикІин гъал атІун**.

* **гъал (гъалунай) ягъай(ди) хъиз** нар. 1) **вири сад хъиз.... ада аскерриз жергеда акъвазун эмир авунай.** Аскерар, гъалунай ягъай хъиз, акъвазна. А. А. Лезгияр. 2) **тамамдаказ.** Куьгъне парталар алуькІна, къуьнуьз гъебейр вегъена феи Къаюма и тапшуругъ гъал ягъайди хъиз, тайин авур вахтунда къилиз акъудна. З. Э. КУТВ-диз фена.

ГЪАЛА т-б, суц.; -ди, -да бегъер, магъсул.

ГЪАЛАБ(А) араб, суц.; -ди, -да инсандин къенепатан секинсузвал. Ван-сес авачир гъаятдиз гъахъай Суваран рикІ дар хъана, гъалаба кваз айвандик фена, рак гатана. А. И. Самур. Гъалаб квачиз са кІусни А кесиб касди тикрарна... М. Б. Хайи ватан, хайи макан... свас кІвализ гъана рикІин гъалаба артух хъанвай... А. Къ. Гафунал клеви чам.

* **гъалаба къачун [акатун]** гл., ни (ник) секинсуз тир гъалдиз атун. Бригадирдин рикІи гъалаб къачуна. З. Э. ВацІал кьеб. Шкъакъдин гъал дегии хъана. Адак гъалаба акатна. А. И. Самур.

ГЪАЛАТІ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра ийидай гъерекатдин, фикирдин дуьз туширвал. Аферин Селимат! гъар са гъарф басмадай акъуднавай хътинбур я. Са гъалатІни квач. З. Э. Мехъер къуьл туш. Ви гъалатІар тикрариз гъяз къведач заз... А. Ал. Муьжуьдар. Пис аял чи пис тербиядин, чи гъалатІрин нетижа я. Р. Исаев. Адан дережадин мертебаяр. Лезги хуьруьз, лезги чилиз Лезги тІварар хъун лайих я. Эй лезгияр, гила къванни Чи гъалатІар дуьзар хъийин, Мегъ. А. Вучиз? **Синоним:** ошибка, синих, нукъсан, ягъалмишвал.

* **гъалатІар) авун** гл., ни ийидай гъерекатда, фикирда дуьз туширвал ахъаюн. Къвед лагъай сеферда Гъуьлуьз фена гъалатІ авуна. Р.

* **гъалатІ(ар) ахъаюн** гл, ни ийидай гъерекат, фикир дуьз тухуз тахъун. Ада гзаф гъалатІар ахъайзава. Р.

* **гъалатI(ар) хъун** гл., *вуж ийидай гьерекат, фикир дуьзди тахъун, фикирда, гьерекатда дуьзвал хуьз тахъун. Гада, вакай за яр къуна, Вучда къван, зун гъалатI хъана, Бейхабар ваз ашна ава, Ви са чинкай къве чин хъана. Ф. Чехи вилери, хъайила гъалатI, Анжах са чник кутада тахсир. А. Ал. Бендер.*

ГЪАЛАТСАРУН гл., *аспект.* || **ГЪАЛАТИУН** -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; *гъалатI авун || гъалатIар авун, гъалатI тавун || гъалатIар тавун, гъалатI тахвун || гъалатIар тахвун, гъалатI хъийимир || гъалатIар хъийимир фикирда, гьерекатда дуьзгуьн тушир хиял, гьерекат авун. Сефил яз рикI, гъалатIна за лап еке...* Е. Э. Зун атана. *Жегьил чIавуз за гзаф гъалатIарна. Р. Синоним: къелетарун || къелетун.*

ГЪАЛИБ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) *са карда, кIвалахда винел пад; 2) (чIехи гьарфуналди - Гъ) - эркекдин тIвар: Гъалиб -а, -ан.*

* **гъалиб авун** гл., *ни вуж-вуч винел пад къадай гъалдиз гъун. И арза кхьиналди, за... газетдин редакциядин арада авай чIуру гъаларай къил акъудун ва гъахъ гъалиб хъувун тIалабзаза. А. Къ. Гилигзава.*

* **гъалиб акъатун** гл., *вуж; гъалиб яз хъун, гъалибвал къачун. Уьмуьр женгерин майдан я. Вуж и женгерай гъалиб акъатайтIа ам бахтлу жедайди я. А. И. Самур.*

* **гъалиб хъун** [атун нугъ.] гл., *вуж-вуч нел-квел; са карда (гъуьжетда, дяведа) винел пад къазанмишун. Пачагъ тахтунай гадарна, вахтуналди тир гъукумат алудна революция гъалиб хъана. А. И. Самур. Лугъуда хъи, са вахтара ада текдиз севрехъ галаз юкъварар къуна ва ам гъалиб хъана. А. Р. Вертолет Мегъамед. Акъажунра чи команда гъалиб хъана.... Урусатда Октябрдин революция гъалиб хъайидалай гуьгъуьниз уьлкведа граждандя дже къиле физвай йисар. Я. Я. Агалай сандух.... ам, душмандин винел гъалиб атай пагъливан хъиз, элкъвезэлтсёвез жемятдиз килигна. Я. Ш. Гъахъ квахъдач. Волейболдай чи команда гъалиб хъана. Р. тайин са кIвалах къилиз акъудунин карда масадбурулай вилик хъун. Синоним: винел пад къун (къачун нугъ).*

ГЪАЛИБВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера *гъалиб хъайи дережа, дережадин гъал. Чехи гъалибвал гъевчи агалкъунрикай ибарат я. З. Р. Веси. Гъилер хъунай Цналдилай тир викIегъ руш Наташа Садикъовади гъалибвал къазанмишина. Ш. Шабатов. Шад гъалара къейдна 1944 лагъай йис. Гитлеран фашизмдин винел еке гъалибвилер къазанмишай йис хъана. С. Муслимов. Маяк Саимат.... ички хъвазвайда ички гадарунни, гъевчииди хъайитIани, гъалибвал я. А. Исм. Шарвили чахъ галазма **Антоним: магълубвал.***

* **гъалибвал къачун** гл., *ни гъалиб хъун. Гъайиф хъи, заз аквазвайвал, ичкиди адал гъалибвал къачудай хътинди я. А. М. Мурк ракъини цIурурда.*

ГЪАЛИБЧИ цI., суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра *гъалибвал къазанмишнавайди. Хнеж Къурбан гъалибчи яз рекъе хуазва. Н. И. Чи писвилез килигмир вун.. РикIевай кичI, кицI хъиз, за пучна, Гъатнава женгерин суракъда. Гъалибчи тахъайтIа, мад вучда, Игит яз рекъиз зун алахъда. М. Б. Зун вуж я? Гъалибчи яз, вири вичиз муьтIуьгдай... Са къаш я ам, сагъибни я жамалдин. А. Къ. Гатфар.*

ГЪАМ араб, суц.; -уни, -уна; -ар, -ари, -ара *инсандин рикI туькъуьлардай дерин гъисс. Вафасуз арха паталди Зерре намус, гъам хъсан туш. С. С. Михеннат. И «къве дуьньядани» Сулеймана халкъдин дердериз, гъамариз, азабриз ва зилетриз, халкъдин умудриз шадвилериз ва бахтавар йикъариз шериквал ийиз хъана. М. М. Гъ. Чехи шаир. Гъам хъаначиртIа, шадвилин къадир низ чир жедай къван? З. Р. Веси. Жуван шадвал багъишида на виридаз, Гъам - анжах заз къалурда. А. С. Инсанриз гъам гъидай гъар са угърашдин Жинс хкатуй, кIвачерик квай чил. хана. А. С. **Синонимар: дерт, хажалат, пашманвал, сефилвал, хифет. Антоним: шадвал.** * **дерт-гъам авун.***

* **гъам чIугун** гл., *ни, ницъ-къвехъ; никай-къекай ятIани рикI тIардай фикир авун. Зи дидедин, чIугур гъам, Чалар тир ибур... З. Къ. Дидедин чIалар -дидедин тIалар.*

ГЪАМЛУ туьрк. прил. *дертлу, гъам авай. Гъамлу я зун, дерт галукъна авачир... Е. Э. - Яшар хъанвай, далудихъ кати галачир инсандин къил ни къада? Гила зун низ герек я? -лагъана гъамлу Зуьгъреди. А. И. Самур. Амма шаирдин кIаниди тир Марият лагъайтIа, чи вилик Сулейманан гъамлу руьгдай серинвал квадарзавай, адан йикъар сашай вири Уьмуьр ишиглаванзавай рагъ язни акъвазнава. В. Мирзоева. СтIал Сулейманан муьгъуьббатдин лирика. # ~ мани, фикирар, ~ уьмуьр.*

* **гъамлу авун** гл., *ни-куь вуж;*; *гъам, хажалат авай гъалдиз гъун.*

* **гъамлу хъун** гл., *вуж; гъам, хажалат авай гъалда хъун. Дидедин тарс кIевиз къур руш, Барут хвейи ламу яз, Къевцилн гафар ван хъайи буш Къарагъна лап гъамлу яз. Х. Х. Лат свас. Гъикъван туькIвей къариблудха хъайитIани, рикI гъамлу, дерт гужлу хъанмазни, инсанди ватандихъ ялда. А. А. Къубудиз яд къвезва.*

ГЪАМЛУЗ нар. *гъамлу яз. Урусатдин къуьд хъиз, гъамлуз Чун килигда квез. И. Гъ. Верхи тарар. Синоним: перишандиз. Антоним: шаддиз.*

ГЪАНА гъун глаголдин алатай вахтунин форма. *Кил. ГЪУН,*

ГЪАПАР гъаб существительнидин гзафвилин къадардин форма. *Кил. ГЪАБ,*

ГЪАР суц.; -ци, -це; -ар, -ари, -ара 1) *цанвай чилиз тум вегъейла, кесекар куьлуь ийидай алат. 2) кIвалин къавач накъв сад хъиз экIядай ва къавачай жив гадардай махсус алат.*

* **гъар гун** гл., *ни тум вегъенвай чилел маларалди гъар элкъуьрун. # яцаралди ~, балкIанралди ~. Туьрез*

ягъа ша, никлиз гъар гуда. Куьредин алифарни... жуз.

ГЪАРА: гъара авун гл., ни куьшуьйрал (клегьебрал) къугъвадайла, сада муькуьдал гъалибвал къачун.

ГЪАРАЗ // **ГЪЕРЕЗ** араб, суц -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) рикле авай фикир, мурад. Сулеймана ахъайна ваз риклин гъарай, гъа икI гъараз. С. С. Заз я женнет багъ, Марият. 2) са низ ятIани ийиз кIанзавай писвал. Авара яз гъатнавайдаз, Хизандихъай катнавайдаз, рикле гъерез кIватIнавайдаз Хийир-дуьа, алхиш тахъуй. Ш-Э. М. Зи дуьа. Гъараздалди рахайтIани, аваздалди кар аку. Р.

ГЪАРГЪАЛАГ (**РАГЪАЛАГ** нугъ.) суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра фирчиндилай тини къудгъундай алат. Ада ракьун гъаргъалаг къачуна, ам шай авай къулак кутуна, ахпа ифей гъаргъалаг нек авай къажгъандиз вегъена, къажгъандай бугъар акъатнга. А. Сайд. Вили яна. Хуьруьн къилихъ Къаях хала, Ам папарин паша яни? Сельсоветар гатадайди Рагъалагни маша яни? С. А. Куьгъне мани.

ГЪАРГЪАР¹ суц.; -ди, -да, -ар, -ри, -ра Гъар-р-р-р сес ийидай, аялар къугъвадай затI, фарфалаг. Чи бубади кIерецрикай гъаргъарар ийидай. Р. **Синоним:** гъергъелаг.

ГЪАРГЪАР² суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра туьд, техв. * **чан** гъаргъардиз гъун.

ГЪАРИБ араб, прил.; 1) инсан мягътелардай. И чуьллера гъич ван тахъай Са куьн ятIа гъариб сесер Къвез-къвез муькьва жеридавай... хъана къызмиш. А. Ф. Эм-Тэ-Эс. 1) меденисуз, чиркинвал хас. Ам гзаф гъариб кас я: недайла тунIар фитIинда. Р.

* **гъариб Седеф** суц. са аргуь менфят тежер хийиррихъ гелкъведайди.

* **гъариб хъун** нугъ., гл. вил галаз хъун. Амма гила а мишекъат йисара шад манияр лугъудай, чаз лайляр ядай къавах, на лугъуди, чахъ гъариб хъана, шехъзава. На лугъуди, гараризни юргъариз, мичIи йифериз ялгъузвилини мани лугъузвай, на лугъуди, зун хтанвайди чиз, зун вичин патав ацукънавайди гъисс ийиз, заз вичин дердер-гъамар ахъайзавай. Р. Гъ. Зи ирид стха. **Синоним:** къарих хъун.

ГЪАРИБА кил. **КЪАРИБА.**

ГЪАРИБВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера нефс ацIун тийидай, гъариб хесетар хас гъал. Ви гъарибвал садахъни жеч!

ГЪАРИКИ прил.; сефил. Гена чухсагъул къунишийриз: абуру и четин макъамда аялар гъарикI яз тунач. Дж. Агъмедов. Хкахъ тийир гъед. **Синонимар:** пашман, гъафил.

* **гъарикI хъун** гл., вуж сефил хъун (авай четин гъалдай экъечIдай мумкинвал тийижирвиляй). Поезд муькьвара тежедайдини заз чизва, гъавиляй зун икI гъарикIни хъанва. А. А. Къубудиз яд къвезва.. ГъарикI жеда зун квехъ, зун зи яр Хурма-Ханумахъ гъарикI тирвал... А. Къ. Хукац-Ханум.

ГЪАРИКИАРУН гл., ни вуж; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; гъарикIар тавун, гъарикIар тахвун, гъарикIар хъийимир сефиларун, авай четин гъалдай экъечIдай мумкинвал тийижир гъалдиз гъун. Валлагъ, гадади зун гъарикIарна. Р.

ГЪАРИКИВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера сефилвал. Ам вичин гъарикIвили месел алкIурна. Р.

ГЪАФИЛ араб, прил.; гъавурдик квачир. Шутхун хъана суруз цIун, Туна зун гъафил. З. Къ. Дидедин чIалар - дидедин тIалар.

* **гъафил хъун** гл., вуж; гъавурда авачиз хъун, хабарсуз яз хъун. Хиял ийиз гъафил жемир, И гъилди кар салдава ви. Е. Э. Гуьгъулдиз. Тегъердин затI хъуй, - вун гъафил жез тахъуй. Е. Э. Къавумдиз... гъафил яз ава. Е. Э. Ярдиз. Юлдашар гъафил хъунни мумкин тир. А. И. Самур.

ГЪАФИЛАРУН гл.; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; гъафилар авун, гъафилар тахвун, гъафилар хъийимир гъафил тир гъалдиз гъун.

ГЪАФИЛВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илери гъафил тир гъал.

ГЪАФИЛДА гъал перишанда. Етим Эмин, хунI гъафилда, Гъал - перишан, рикI - сефилда. Е. Э. Къвез-хъфида вун булахдал.

ГЪАФИЛДАКАЗ нар. Гъафилвал кваз. Гъафилдаказ ацукъна жедач, алад, аял ГъинаватIа, чира. Р.

ГЪВАР¹ суц.; -ди, -да -ар, гари, -ара къатай фу хъун патал тинидик кутадай затI. **Синоним:** хемир.

ГЪВАР² суц.; -ци, -це; -ар, -ари, -ара 1) яргъи, яцIу кIарас (майишатда ишлемишун патал гъазурнавай, гъазурдай) АтIузва, атIузва шарар Къве хилен мишердив... Ярх жезва, ярх жезва гъварар, Лешер хъиз, лешер хъиз. А. Къ. Юнгъва. Салам гана, ракIарай таниш тушир кас атома акур ада, вичин гъилевай ножох гъварциз яна хъиз, гъуьрметдивди гъил къуна, кIвализ теклифна. ЛГ, 2003, 16. I. **Синонимар:** чукъван, цуьр, шалман. 2) куьч. са куьнини эсер тийидай, куьт инсан. **Синонимар:** кIанчI, къван.

ГЪВАРГАН суц.; ди, -да; -ар, -ри, -ра гъвар хуьдай къаб. # ~ хърак тухун, ~ къайи чкадал хуьн. **Синоним:** хемирган.

ГЪВАРЧ: * **гъварч авун** гл., ни 1) сараралди жакъвана, недай затI лап усал гъалдиз гъун. 2) михъидаказ, тамамдаказ тIуьн тавун. **Синоним:** жакъун.

ГЪВАРЧУН гл., рах., ни-куь, -да, -на; -из, -зава; ая || -а, -ин, -рай, -мир гъварч авун, гъварч тавун, гъварч тахвун, гъварч хъийимир саралай авун. Къифери вири амай къуьл гъварчна. Р.

ГЪВАШ гъун глаголдин эмирдин форма. *Кил. ГЪУН.*

ГЪВЕДГЪВЕШ суц.; -ди, -да; -ер, -ри, -ра вацун куьлуь цалцIам къван.

ГЪВЕДГЪВЕШ прил. вацун кьере жедай, куьлуь ва цалцIамвал хас. *Зарбаф халади тIурар авай зинбилдай пекиник квай са элкьвей гъведгъвеш къванни акъудна, яд авай кружкадиз вигьена дуъаяр кIелиз, къаргъишар ийиз, мурмурар ийиз башиламишна. А. Сайд. Вили яна.*

ГЪВЕЛ суц.; -и, -е; -ер, -ери, -ера лап гъвечи кIус. *Гишин къушар ацукъзава... Къуьлуьн са твар ва я фан гъвел жагъуриз... А. Къ. Гишин къушар. Столдохъ суфрадал алай фан гъвелерал фикир желб авун, гъилеривди ва я маса шейинивди ишараяр авун кутугнавай кар туш. ЛГ, 1997, 26. XII.*

* **гъвел-гъвел авун** гл., ни вуч сагъ шей куьлуь гъвелериз элкьуьрун. **Синонимар:** гъвел-гъвелун, куьлуь авун, кIус-кIус авун.

* **гъвел-гъвел хьун** гл., вуч сагъ шей куьлуь гъвелериз элкьуьн. **Синонимар:** гъвел-гъвел хьун, куьлуь хьун, кIус-кIус хьун.

ГЪВЕЛНИ нар. гъич са къадардани, гъич са дережадани. *Ваз гъвелни кичIе жемир. Къ. М. Дагъларин аялар. Синонимар:* ади, буьркуьллагъ, гъични, ерли, зерре, кIусни, мискьални, са гъвелни, стIу, тварни, эсиллагъ.

ГЪВЕЛ-ГЪВЕЛУН гл., ни вуч; -да, -на; -из, -зава; гъвел-гъвел авун, гъвел-гъвел тавун, гъвел-гъвел тахвун, гъвел-гъвел хъийимир сага шей куьлуь гъвелериз элкьуьрун. **Синоним:** гъвел-гъвел авун.

ГЪВЕРГЪВЕР суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра хъуьтIуьн живер цIрайла, экъечIдай гатфарин сифтегъан цуьк. *Фад гатфариз гъвергъверар акъатда ва гъакI са бязи тарарни кул-кусри цуьк ийида. З. К. Тебиат чирун. Зун галачиз сифте гатфар атайла, Сувай гъана гъвергъвер эциг сурал зи. Ш. Къ. Чуьнгуьрдин сим хъыз. Бадеди ваз цIару гъвергъверар хътин бегълеяр храда, мад ви гъилер кудач. А. Сайд. Вергерин хъикьифар.*

ГЪВЕРШИ: * **гъверши тар** суц. къацIар авай еке пешер алай тарцин жуьре.

ГЪВЕЧИ¹ прил. 1) къадардиз тIимил. *Сулейманан мисалди къалурна хъи, неинки миллионралди агъалияр авай, гъакI гъвечи халкъарин арадаини бажарагълу инсанар акъатун мумкин я. А. А. СтIал Сулейман. -Гъа им чаз къведазни бес я, председателди са кап фуни нисидин гъвечи кIал къве чкадал пайна. Б. Гъ. Заз эвера. 2) яшариз тIимил. # ~ чIавуз, ~ чIавалай. Ада чеб гъвечи чIавалай инихъ хайи стхаяр хъыз яшамии хъайиди рикIел хкана. З. Э. Мехъер къуьл туш. Лацу хъуькъвер, чIулав вилер Авай гъвечи Зерифа, Экзамендавай вад къачуна, Галатнаваз хтанвай. А. С. «Ксанвай гуьзел»... и йикъалай Дагъларин сагъибдин рикIиз къанлу дагъ хъыз гъвечи юлдаш къана. Б. Гъ. Заз эвера. Къе за "Дагъустандин правда" газетдин отделдин редактор, жувалай яидиз хейлин гъвечи зи ватанэгъли Айдуьнбегов Мирзедал, Дагъустандин радиодин лезги передачайрин редакциядин режиссёр Агъабалаев Ризабаладал... РикIин сидкъидай лацу пехилвал ийизва. ЛГ, 1997, 26. XII. 3) авай аялрикай гуьгъуьнай хъайи. Зи гъвечи руш, бубадин чин Серин тирла, ша зи патав. А. С. Зи гъвечи руш. **Синоним:** бицIи, куьлуь. **Антоним:** чIехи, еке, зурба, сейке.*

* **гъвечи аптека(а)** урус [аптечка], суц. са касди ва я хизанди ишлемишдай дарманар авай къвати. *Ада кIвале авай гъвечи аптекадай пеницилиндин мазъ къачуна туртурдин хер алай чкадиз яна. А, Сайд. Туртур.*

* **гъвечи-гъвечи** прил. 1) тIимил яшар авай са шумуд. *Гъвечи-гъвечи аялар гъаятдал куьгъвазвай. 2) размер еке тушир са шумуд. Гъаятдал гъвечи-гъвечи чувалар алай. Р.*

* **гъвечи вах** суц. са дидедин аялрикай яшариз гъвечи дишегъли аял.

* **гъвечи стха** суц. са дидедин аялрикай яшариз гъвечи эркек аял.

* **гъвечи чил** урус [малая земля], суц.; ягъанатдалди лап важиблу чка. *Эхиримжи йисара иниз хуьруьнбуру айгъамдалди "Гъвечи чил" лагъана тIвар ганва. Д. Шерифалиев. «Гъвечи чилин» чIехи къазаяр // ЛГ, 2000, 6. IV. ☼ СССР тIвар алай пачагълугъдин девирда КПСС-дин Генеральный секретарь Л. И. Брежневан "Гъвечи чил" ("Малая земля") ктаб акъатнай. "Гъвечи чил" ада немсерихъ галаз хъайи дяведа вичи иштарак авур армия хъайи чкадиз лугъузвай. Л. И. Брежневан фикирдалди, а чил чапхунчийрикай азад авуна хуси вичин алакьунар хъаначиртIа, дяведин нетижаяр масадбур жедай.*

* **гъвечи чIав** суц. яшар тIимил вахт.

* **гъвечи чIавалай** нар. яшар тIимил тир вахтундилай.

* **гъвечи чIавуз** нар. яшар тIимил тир вахтунда.

* **гъвечи-чIехи** суц. яшариз гъвечибуру ва чIехибуру вири санлай. *Адаз гъвечи-чIехи чидайди тут. Р.*

* **гъвечи-чIехивал** суц. гъардан яшдиз килигай рафтарвал.

* **гъвечи-чIехиди чир хьун** гл.; низ жувалай гъвечибуру, чIехибуру саймишдай, абуруз гуьурметдай ахлакъ хьун.

ГЪВЕЧИБУР¹ прил. гъвечи прилагательнин гзафвилин къадардин форма. *Аялар сад-садалай гъвечибуру я. Р. Антоним:* чIехибуру.

ГЪВЕЧИБУР² суц.; -у, -а гъвечи прилагательнидикай хъанвай существительнидин гзафвилин къадардин форма. *Гъвечибурукай рахада, Чехибурукай фикирда. Р. Антоним:* чIехибуру.

ГЪВЕЧИВАЛ *суц.*; -или, -иле; -илер, -илери, -илера **гъвечи** тир **гьал**. # хуьруьн ~, аялдин ~, ботинкайрин ~. **Антоним:** члехивал.

ГЪВЕЧИДИ¹ *прил.* **гъвечи** прилагателнидин теквилин къадардин форма. *Вах стхадилай гъвечи* я. Р. **Антоним:** члехиди.

ГЪВЕЧИДИ² *суц.*; -да, -да; -бур, -буру, -бура **яшар** тимил тир **аял**. - *Са гъилин тунлар сад жедач*, - лугъузва халкъдин мисалди. *Диде-бубадизни чпин хайи аялрикай сад, адет яз, гъвечи* я, *артух клан жеда*, багъа я. *Гъеле вири халкъарин махарик квай пуд стхадикайни гъвечи* я, *акьуллуди, виклегъди, жумартди жеда*. М. Алипулатов. Вилик финин рекъе. **Антоним:** члехиди.

ГЪВЕЧИЗАМАЗ *нар.* **яшар** тимил тир **гьалда** амаз. *Гъвечи* замаз аялдиз жуван хайи члал кланарун важиблу я. ЛГ, 2005, 10. XI

ГЪЕД¹ *суц.*; -тре, -тре, -тер, -тери, -тера 1) **цавуя** аршда мичи йифиз экв гузвайбурукай сад. *Заз вун чизвач, вуч ятла, лагъ вуна якъин...* *Зуьгъре яни, ам. варз яни, ам гъед яни якъин...* Е. Э. Алагуьзлидиз. *Вили цавун бушлухра Акъвазнавай гъетери, Югъ жердавай атлуз ара, Зайифариз нур эквери.* А. Ф. Зарбачи Гъасан. *Дуьньяда экв мадни гзаф хъун патал Цийи гъетер куькьурзава цавара.* А. С. Эхъ, зав дамах гва. *Ахпа цав гъетери Реклреклар гуз акъвазна.* И. Асл. *Зи рагъ гила хъфизва. Цаварилай гъед шутхунна, - Заз шад хъана, вун атай хъиз, Суварилай къвед къудгъунна, -Заз акл хъана, вун атай хъиз...* А. Къ. Муьгъуьббат. 2) **пешекарвилай вичин алакьунралди виридаз чешнелуди.** *Неинки са Тамилади, адахъ галаз сегънедиз экъечи* на манияр тамамрай *Хаметова Адилядини, Теллидини, Ирададини, Тазагуьл Мегъамедовадини чахъ цийи, жанлу, михъи сесер - сегънедин гъакъикъи гъетер авайди къалурзава.* М. Ж. Тамила Хидировадин концерт.

* **гъетрен [матлан]** **цуьк** *суц.* **куьлуь-куьлуь хъипи цуьвер** жедай дарманар, атирар хкуддай набатат.

ГЪЕД² *суц.*; -тре, -тре; ер, -ери, -ера **цин** гъайван. *Ажузри фикирда акъвазна кьилел, Къугъваз незвай члавуз къегъалри гъетер.* И. Ш. Къудар. **Синонимар:** балугъ, клизри.

ГЪЕЗЕЛ *араб, шиир, суц.*; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **шиирдалди** туькьурнавай эсердин жуьрейрикай сад. *Келайтлани заз гъезелар, Шад жечир заз вав беделар...* Е. Э. Лугъуз. *Ана гзаф Гуьрчег хатларалди са гъезел кхъенвай.* З. Р. Цийи ханлух.

ГЪЕЗМ: * **гъезм авун** *гл.* **руфуна хуьрек инсандиз менфят** жедай гьалдиз гъун. **Синоним:** цурурун.

ГЪЕЙРАТ *араб, суц.*; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **масадахъ** галаз михъивилелди алакъа жедай хесет. *Ваз минет хъуй, къамир вуна гъейри яр, Намус, гъейрат авачни ваз, невжеван.* Е. Э. Серминазахъ галаз суьгъбет. *Сад жаду я, садни жиндар, Авайди туш гъейрат фекъияр.* С. С. Фекъийриз. *Гъар са касдин вичин ният, Фагъум ая намус, гъейрат...* С. С. Жедайди туш. **Синонимар:** намус, лайихвал, ягъ.

ГЪЕЙРАТЛУ *прил.*; **гъейрат авай.** *Гъар са гъейратлу инсанди, гъи кваллахал алатлани, вич алай чка Гуьрчегарзава, амма гъейратсуз касди кваллахдай чка къацурайтла, ам а чкадин тахсир туш!* ЛГ, 1999, 21. XI. *Хъукъварин хуьруьз, лезги халкъдиз гъейратлу цуд велед багъишина...* Р. Гъайдаров. *Хъукъвави Байрамбегов Байрамбег чавай къакъатна.* **Синоним:** намуслу. **Антоним:** гъейратсуз.

ГЪЕЙРАТЛУВАЛ *суц.*; -или, -иле; -илер, -илери, -илера **гъейрат авай** гьал. *Гъина хъайитлани, жуван гъейратлувал хвена кланда.* Р... *Ингъе зун поездда аваз Махачкъаладиз хквезва. Зи рикляй Эмин бубадин суьгъбет акъатзавач. Адан вичин инсанвили, гъейратлувилин, вафалувилин.* Я. Я. Агалай сандух. **Синоним:** намуслувал. **Антоним:** гъейратсузвал.

ГЪЕЙРАТЛУВИЛЕЛДИ *нар.* **гъейратлувал хас яз.** *Гъейратлувилелди жуван къуллугъ кьилиз акъудун.* Р. **Синонимар:** намуслувилелди, гъейратлудаказ. **Антониму** гъейратсузвилелди.

ГЪЕЙРАТЛУДАКАЗ *нар.* **гъейратлувал кваз.** *Бязи вахтара ада колхозда гатун кваллахар кьилиз акъудзавай гъаларикай, гъейратлудаказ зегъмет чуьгъвазвай инсанрикай макъалаяр кхъа, вич гъеле хуьре амаз, редакциядиз ракъурзавай.* Я. Я. Са фурун ваklar. **Синонимар:** намуслудаказ, гъейратлувилелди. **Антоним:** гъейратсуздаказ.

ГЪЕЙРАТСУЗ *прил.* **гъейрат авачир.** *Гъар са гъейратлу инсанди, гъи кваллахал алатлани, вич алай чка гуьрчегарзава, амма гъейратсуз касди кваллахдай чка къацурайтла, ам а чкадин тахсир туш!* ЛГ, 1999, 21. XI. **Синоним:** намуссуз. **Антоним:** гъейратлу.

ГЪЕЙРАТСУЗВАЛ *суц.*; -или, -иле; -илер, -илери, -илера **гъейрат авачир** гьал. *Гъейратсузвал садрани клан жемир.* Р. **Синоним:** намуссузвал. **Антоним:** гъейратлувал.

ГЪЕЙРАТСУЗВИЛЕЛДИ *нар.* **гъейратсузвал хас яз.** *Гъейратсузвилелди садрани кваллахмир.* Р. **Синоним:** намуссузвилелди, гъейратсуздаказ. **Антоним:** гъейратлувилелди.

ГЪЕЙРАТСУЗДАКАЗ *нар.* **гъейратсузвал кваз.** *Гъейратсуздаказ кваллахда - гъейратдай аватда.* Р. **Синоним:** гъейратсузвилелди, намуссуздаказ. **Антоним:** гъейратлудаказ, намуслувилелди.

ГЪЕЙРИ¹ (**КЪИР** рах.) *араб, прил.*; **маса.** *Маса, гъейри хабар къадайд атайтла, Шариятдал адаз рекъер къалайтла, "Пуд наб гъунугъ хъсан кар я" лагъайтла, Течир гъейри кесибдиз хабар жгди.* Е. Э. Тварун

стхадиз. - Зи гьалдикай къадай хабар Киму, жен мад гьейри папар. Къуна кIула вав. гвай а пар, Жуван рекъе гьат, гуьзел яр. С. С. Регъуьхбан. Чубандилай къир - савайи, Масадаз бакар авайд туш. С. С. Къуй лугъурай ингилисди, ЧидачIани заз гьейри чIал. Къуй негриди къуьл авурай Джаздин ванци атIурвал чIар. А. А. Эфирда, Руг яз хъурай къуй гъабурун рекъерал, Гъед жедалди гьейри угъраш мидядин. М. Б. Дустариз.

ГЪЕЙРИ² посл, вич акал жезвай существительнидалди, тIварцIиэвездалди лагъанвай мана квачиз. - Ваз, гъа кIвалахал физ хтунилай гьейри, Дуйньядикай гъич хабарни авач. А; И. Самур. Забит рикI дуьз са ашукъ я, элди адаз гуди кыммет, КIандач адаз гьейри са затI, гъайри вичин ватандилай! З. Р. Къамир. ☀ **гъейри** гаф виликди, Етим Эминан девирда, 'ччара' лагъай манада, гагъ прилагательнидин, гагъ существительнидин чкадал ишлемишзавай... Гила и гаф анжах къакъатунин падежрихъ галаз послелогвиле тахъана маса метлебдалди ишлемишзавач, месела: "валай гьейри", "писателрилай гьейри", амма гъа и ролдани адаз азербайжан чIалан башкъа лагъай гаф конкурент хъанва: «валай башкъа», "писателрилай башкъа". М. М. Гъ. ЧIалан илимдин гъакъиндай... **Синоним:** башкъа.

ГЪЕЙРИБУР¹ **гъейри** прилагательнидин гзафвилин къадардин форма.

ГЪЕЙРИБУР² **гъейрибур** прилагательнидикай арадиз атай существительнидин гзафвилин къадардин форма -у, -а.

ГЪЕЙРИД(И)¹ **гъейри** прилагательнидин теквилин къадардин форма.

ГЪЕЙРИД(И)² **гъейриди** прилагательнидикай хъанвай существительное; маса кас, чара кас -а, -а.

Гъейриди ваз бегъем течиз, гъахъсуз шикаят хъайила, Заманадин гьал тийиъжиз, вун гъакI бейхабар хъана хьи. Е. Э. Дуст Ягъиядиз. Гъейрид яр къамир вуна дуствиле. Е. Э. Эй, дели-дивана.

ГЪЕЛ суц.; -ци, -це; -ер (ерар), -ерри, -ерра 1) хъуьтIуьз живедай фидай къамарал алаз пар тухудай улакъ. Чи хуьруьнбуру хъуьтIуьз тамай кIарасар гьелцелди гъидай. Р. 2) хъуьтIуьз живедай аялар вичел ацукъна авахъдай алат. ГъевчIи аялар гъелеррай авахъдай. ЧIехибур - къамараллаз. Р. **Синоним:** алер(ар).

ГЪЕН суц.; -и, -е; -ер, -ери, -ера кIвалин вилик иесиди вичиз герек куьлуь-шуьлуь шейэр эцигдай, мал-гъайван цурай акъудна гъавадал тадай, хуьдай ачух чка. Кесиб къена, адан гъенел эгер дуьа алаз хъайитIа, Тазиядиз къведай бенде жагъич, валлагъ, Кесибвал къий. Е. Э. Кесибвал къий. Ахпа абур вири санал гъенел экъечIна, нурад янавай балкIанрал ацукъна... З. Р. Цийи ханлух. Гъен гатуз руквада, зулуз хурхада жедай. "Самур" газ., 2004, 24.1. 2) **куьче**. Дустарин сир ахъайдани гъенел физ. Е. Э. Зав рахамир. **Синоним:** гъаят.

ГЪЕР суц.; -еди, -еда; -ер, -ери, -ера инсандин ва гъайвандин сивин къене жедай жими яд хътинди. Гишин хъайила, сивяй гъер авахъда. Р. * **мирги гъерер**

ГЪЕРЕЗ кил. **ГЪАРАЗ**.

ГЪЕРЕЗЛУ нугъ., прил. сад-садаз чIуру къастар авай. - Фена хуру къуна чинал цуькIуьн элядай вахт я. «Эгер итим ятIа, къегъалвал гила къалура!» лугъуниз зун гъазур жезва, амма мад Гуьлнара манийвална - им, чун гъерезлу къве касдин чин суд ваь, Гуьлнар къурхулувилик кутун жезвай. Н. М. Къизилдин хтар.

ГЪЕРЕШ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра сивяй гъер авахъдайди.

ГЪЕРИ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра цIурурай чIем. НекIедикай чаз жеда къаймах, гъери, арутIа, ниси. Куьре чIалан илифарни... жуз. Кандуда гъуьр, целце къафун, гъери бул. Х. Т. Гъугъезрин хуьре. **Синоним:** чIем, ягълу.

ГЪЕТИГЪЕТИ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра.: 1) гъуьр регъведайла тварар чIутхвардай регъуьк тайин къадардалди аватун къайдидик кутазвай алат. Муькъуьн эрчIи лув, диб хкатна, цин винел, Регъуьн гъетIгъетI хъиз къугъвазвай.. Гъ. Къ. Четин бахт. 2) куьч., гзаф рахадайди.

* **гъетIгъетI хъиз нар.** акъваз тавуна (рахун). Вун гъетIгъетI хъиз гъикъван рахада? Р.

ГЪИБЕТ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра сада масадалай ам такIан хъун патал ийизвай гъахъсуз, чIуру гафар, ихтилатар. Гъибет пара, къелби къара, рикI дагъал. Е. Э. Нефсиниз. Хуьруьн къене седридилай гъибетарни гзаф хъана. Р. **Синоним:** фитне.

ГЪИБЕТЧИ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра сада масадалай, ам такIан хъун патал ихтилат ийидайди. И кар вичиз гзаф агъур хъайи са гъибетчиди чи гуьруьшмиш хъуникай КПСС-дин ЦК-диз къул алачиз са къундарма туькIуьрна ракъурна. ЛГ, 2002, 4. IV. **Синоним:** фитнечи.

ГЪИДА, ГЪИДАЙ¹ **гъун** глаголдин къвезмай вахтунин форма. Кил. **ГЪУН**.

ГЪИДАЙ² **гъун** глаголдикай хъанвай причастидин форма. Кил. **ГЪУН**.

ГЪИЗВА **гъун** глаголдин гилан вахтунин форма. Кил. **ГЪУН**.

ГЪИЛ суц.; -и, -е; -ер, -ери, -ера 1) инсандин къуьнелай капун тупIаралди. Мад, чапла гъил чинив атана, къизилдин гъяркъуь тупIал галай тIуб спелрин кIвенкIверал элкъвена. А. А. Пад хъайи рагъ. 2) **сефер**. - Ша кван садра, чун са къве гъил къумарал къугъван, - лагъана ада хъиз. А. Къ. Жуьгъенар.

* **гъил авун [гъилун] гл., ни** 1) шахматрал ва я тIамайрал къугъвадайла, шахмат фигура ва я тIама алай чкадилай маса чкадал эцигун. Столрихъ ацукъна тIамайриз фикир гузвай инсанрик рахунлуькIуьн квачир. Чун къугъунив эгечIна. Са гъил авуна зи дустуни ихтилат башламишна. З. Э. Рамзият. 2) са кве ятIани гъил

тун. Лезгиди жибиндиз гьилна, пулунихъ экъвена. Ф. Б. Цивилизация акунвай лезгидин къиса.

* **гьил агакъарун** гл., ни нив **куьмек авун...** дардавай кас ахтармишна, Зи гьил гьадава агакъара. А. Мут. Зи шиирар.

* **гьил агакъун** гл.; 1) нин са гьихътин хъайитІани кІвалах ийиз алакьун. Чун, комсомолар жегьил, Акъваздач чун агакъиз амай къван чи гьил. А. Ф. Комсомол. 2) нин нив **куьмек агакъун**. - Мад гьил агакъдай чка амач, - лагъана, умуд атІай факъирди айвандин къиле авай чарнайдал йикъар-йифер акъудзавай. 3. Э. Ишигъдин институт.

* **гьил алаз авун** гл., ни нел-квел 1) зиян кардикай хуьн, гуьзчивал авун. Хъвера, шад хъухъ, чан бала! Вал дидедин вил ала. Чи ълквед винел чІехи регъбердин гьил ала. Ф. 2) нин квел са вуч ятІани ихтиярда хьун ва адахъ галаз вичин хсуси терефар паталди рафтарвал авун. Гьил аламач а лянетдин, Уьлкве чид я, девран твах. Къ. М. Масан. 3) нин нел **куьмек авун**. Са дустуни кІелзамай къван гагъди, муькуь дустуни адан хизандал гьил алаз авуна: цІай-кІарасдин къайгъу ийидай, недай-хъвадайдакай дарвал гудачир. 3. Э. Рекъер сад туш.

* **гьил алаз хьун** гл. 1) нин нел зиян кардикай хуьн, куьмекар гун 2) гуьзчивал авун.

* **гьил алтадун** гл. ни нел, квел са нихъ-квехъ ятІани вичиз хъсан гьиссер авайди къалурун паталди адал **гьил элкьурун**. Дидеди, аялдал гьил алтадиз-алтадиз, ихтилат ийизвай. Р

* **гьил атун** гл., 1) нин квел вуч ийиз са кар тамамариз алакьун, руьгъ хьун (адет яз, инкарвилин формада ишлемишда). Сефер гьадал элкьвенва лагъай хабар хъайидалай инихъ са кардални адан гьил хквезмачир. 3. Э. Арифдиз ишара, Ихътин чар кхъиз гьил атай муртад вуж ятІа, чи къил акъатнач. Я. Я. Нурар ва хъенар. 2) нел, нелди нин кІусни гъайиф татана, ягъиз, гатаз, рекъиз алакьун. Москов шегъер аквазвай, Я бахтатар, яд авай гъуьл, Кабинетдай экъечІайла, Вал атана душмандин гьил. Ф. Бандитрин пис къацІай, чиркин Атана валди гьил, Киров. Х. Т. Чи играми Киров. **Синоним:** гьил фин.

* **гьил атІайди хъиз** нар. са куьмекни авачиз, са карни тежез (адет яз, амукьун, тун). Хуьруьн советдин председателдини: «Вуна вучзава, я папарин кавха? Вун фетиша, зун гьил атІайди хъиз амукьда. А герек авачир крар ийимир» - лугъуз кІевивал авунай. 3. Э. Вафалу веледрин диде.

* **гьил атІун** гл., никай нин алакьада амукъ гавун. ЧІехи бубади вичин анжах са дишегълийрикай ибарат хизандиз муьквал-муьквал тикрардай: Колхоздикай гьил атІумир. Анжах гьадавай чун къиникъикай къутармишиз ва душмандин хура акъвазнавай чи рухвайриз фукъафун ракъуриз жеда. Гъ. Къ. Лацу марал.

* **гьил ацалтун** гл., нин авур кІвалахдикай хийир хьун.

* **гьил ачух [ахъа]** прил.,; вуж жумарт. Са гъакъванди ваз Фатаха гуда. Ам гьил ачух кас я. Къ. М. Дагъларин деринрин булахар. **Синонимар:** жумарт, зах. **Антоним:** гьил кІеви, минтІикъ, шкъакъ.

* **гьил вегъин** гл. 1) ни квел фикир къилиз акъудун патал са затІ гьиле кьун. Душмандин мад чІурна икърар, Гьил вегъена яракьдал. И. Гъ. Шарвили. 2) нел-квел вичиз кьун патал, вичинди авун патал **гьерекатар авун**. «Аллагъарни» «пайгъамбарар» А сергъятрал къаврах я. Чи мулкарал гьил вегъейдаз Гзаф еке гунагъ я. А. С. Ленинан вилик. **Синонимар:** гьил эцигун, гьил яргъи авун. 3) нел дишегълидин **намусдик хкІадайвал авун**. Дишегълийрал гьилер вегъез Пара къастар гузва пис. Къ. М. Масан. 4) квелди **кІвалах авун, гьерекат авун**. Душмандин вилериз руьхъ кІвахун патал Гагъ-гагъ ихътин фендералди гьил вегъин лазим я. Я. Ш. Гъахъ квахъдач.

* **гьил вугун¹** [гун нугъ.] гл., ни нив. чпин араяр чимибур тирди малумарун. Халкъ паталди на вегъей кам Безетмишрай цуькведи. На хаиндив вугай гьил АтІурай ви уьлкведи. А. С. Ленинан вилик.

* **гьил вугун²** гл., нив. четинвиле, дарда авайдаз куьмек гун. КІеве гъатай инсандив дуствиле гьил вугун дагъвийриз фадлай адет хъанва. К. Марин туш перем. Марин туш техил, Вучиз кесибриз Вугузва бес гьил. Х. Х. Анхил.

* **гьил гайи верч хъиз** нар., язух къведай гьалда аваз. Рассказ кІелайла, Гъафрет, гьил гайи верч хъиз, шавла яз, ажуз яз аквазва. А. Фат. РикІи буйругъ гайила.

* **гьил(ин) галайвал авун** гл., ни низ яшамиш хьуниз герек шейэр гуналди куьмек авун. Кал гуниз акъатна. Гъахъ лагъана кІанда, ам амач лагъана хизандиз фири, я цуру некІ едикай са акъван дарвал жезвачирабур къуни-къунишири вахт-вахтунда гъизвай, ара физ колхоздини гьил галайвал ийизвай. Б. Гъ. Заз эвера. Ханди Къызтамам бикедиз Дербент шегъерда ягъай къванцин зурба ва Гуьрчег кІвалер эцигна ва гъамишанда адаз амайбурулай гьил галайвал ийиз хъана. А. Ашурбеков. Шиирдин автордикай сакъве гаф.

* **гьил галкІидай** прил.,; вуч 1) гьиле кьуна тухуз жедай, са бубат къимет авай. Деникинчийри шегъерда гьил галкІидай хътин затІни тазвачир. А. И. Самур. **Синоним:** виле аквадай. 2) тІем акакъдай.

* **гьил гьиле кьуна [гьилеваз]** нар. дуствилелди, са фикирдалди, разивилелди. Гьил гьилеваз Гъахънай чун къвед Яшайшидин деринриз. А. Мут. И сир бес ваз чизвачни? Гьил гьилеваз яру уьлкве бурж я хуьнуьх ам чи хиве. Н. Ш. Яру аскер. Лезгийрин поэзиядин шегъре рекъел са таза жигъир чи жегъил къве шаирди, Гъуьсейнов Ибрагъима ва Саидов Алирзади, гьил гьиле кьуна, кутазва. А. А. Лезгийрин поэзиядин шегъре рехъ ва шаирдин жигъирар. Пограничник, зи ватандин сергъятдал са чун алач. Ви гьил кьуна фяле, лежбер Ва шаир тир зун ала. А. С. Ленинан вилик.

* **гьил гьун** гл., ни нел дишегълидал писликвал гьун. Ада зи кІвале авай етим руш Банидиз гуьж: ,

авуна, адал гъил гъана зи кьве вилиз акуна... Къ. М. Дагъларин деринрин булахар. **Синоним:** гъил вегъин.

* **гъил ичИ [буш]** прил.,; *вуж; недай, харждай, багъишдай затI авачир.* Гъил ичИдан мез куъруъ жеда. Ф. Гъил ичIа яз фин айиб я Мугъманд кIвализ, - лугъуда, Гъавилъини фидайбуру савкъватар бул тухуда. З. Р. Хъсан тушни? Исятда чи гъил буш я... Вун саймишун, ваз гъуърмет авун зи стхайри чпин рикIин лап эрзиман мурад яз гъисабзава. Къ. М. Дагъларин деринрин булахар.

* **гъил кадарун** гл., ни низ жуван къуватдалди ва я маса жуъреда масадаз куъмек авун. Ам атунихъ мадни са сеbeb авай: Идрисан кIвалер канвай. Гила Исмаил вичин патай адаз майилар къалуриз ва, эгер герек яз хъайитIа, адаз са гъил кадариз атанвайди тир. А. М. Постунал. **Синонимар:** гъил кутун, гъил къун, гъил хкажун, гъил яргъи авун.

* **гъил кваз (галаз, квехъ, нугъ.) хъун** гл., нин квек са кар кылиз акъудиз иштарак авун. И кардик зи буба ягъай душманрин гъил ква. Я. Ш. Гъахъ квахъдач. Бакуда ва Избергда Касгий гъуълел арадиз атанвай нафтIадин мяденрик адан гъил ква. З. Э. Геж хъайи кагъаз.

* **гъил квай** прил. *чуънуъхдай, чуънуъхунар ийидай.*

* **гъил кутун** гл., 1) ни квек са кардик эгечIун. Амма гададикай я ругъани, я гъакIан луту фекъини хъанач. Ада, къад лагъай йисара бегъем спел-чуру алай жегъил яз, вичин туъквен ахъайна, алишвершидик гъил кутуна. Къ. М. Дагъларин деринрин булахар. 2) ни низ жуван къуватдалди ва я маса жуъреда маса са кар ийизвайдаз куъмек авун. Чехи стха, вун чавай михъиз къерех я, вуна къерехдилаи чIана са гъил кутазвайди я. А. М. Вад тIуб-вад стха. **Синонимар:** гъил кадарун, гъил къун, гъил яргъи авун, къуьн кутун.

* **гъил къагъун** гл., 1) ни квек ишлемишун паталди гъиле къун (адет яз, инкарвилин формада ишлемишда). Ха хкведалди Саяда и затIарик гъилни къанач. Къ. М. Дагъларин деринрин булахар. Гъасана ам хъсан хвенай, Гъил къа тавурди хъиз михъиз. А. Ф. Зарбачи Гъасан. 2) ни ник ягъун, гатун. Гъикъван женжелвилер авунатIани, мад за адак гъил къанач. Р.

* **гъил къахчун** гъил къачун мягъкем ибардин мана тикрар жезвайди къалурдай форма. Кил. гъил къачун.

* **гъил къачун¹** гл., ни нелай авур кар, лагъай гаф тахсир яз къун тавун, акси амал, фикир къун тавун. Хъана завай са жегъилвал, Гъил къачу, аман, къарияр. Е. Э. Къарийриз. Багъишламиша на, зи вах, Завай ваз гъил гъиз хъанач. Вунани гъил къачу, зи дах, Хъивай мал гъиз хъанач. И. Гъ. Са ни... **Синоним:** багъишламишун.

* **гъил къачун²** гл., 1) ни-куъ нелай-квелей секиндив тун, инжиклу тавун, хуъкуър тавун. Фекъиди лугъуда папаз: Вуч аватIа чидани ваз: План туъкIурна кIанда гил, Абуру залай къачудач гъил. Х. Т. Малла Иса. -Зи къурук вирт квани, я квей хва! Вуна, нидал къведай чIижре хъиз, инлай вучиз гъил къачузвач? - папа Шакъулидив гъарайиз башламишина. Р. Гъ. Са нянихъ. Гъил къачу кван, кесибвал. К. А. Кесибвал. Амма марфади ина и дередилай гъил къачун тийиз хейлин йикъар хъана. З. Э. Муъкъвел гелер. 2) ни нелай-квелей фикирдай акъудун. - Къудратлу шагъ, жуван мулкарилай, вилаятрилай гъил къачудайдакай пачагъ жедани? З. Р. Гъажи Давуд, Абдул Сибирдив суъругънай йикъалай «ПистIа Хидира» абурун кIвалелай гъил къачузвачир. Я. Ш. Гъахъ квахъдач. 3) ни, куъ нелай-квелей жуванди тирди инкар авун, герек авачирди къейд авун. КицIи кицIвилелай гъил къачуда, кIарабрилай - ваъ. Ф. Лукъмана лугъуда: «Ваъ, чан диде, Дуъньядилайни за гъил къачуда, а папалай за гъил къачудач... Ф. Пачагъдин мегътер Лукъман. 4) ни квелей къурбанд авун, багъишун. Сулеймана кавхадикай ишелар ийизвач, адалай кичIезрегъуъз шикаятзавач. Шаирди ам викIегъдив ва чандилайни гъил къачуна русвагъзава, адан гъакъикъи зат, суфат дуъздал акъудзава. А. А. СтIал Сулейман. Экъ хкиз кIанз Европадин вилериз А вилерлай гъил къачуна, Селим, на. И. Гъ. КIару. Зай чуру кар-чIал акъатнатIа, гъил къахчу. А. Къ. Гъалалвал къахчун.

* **гъил къун¹** гл., ни, куъ нин кIеве авайдаз, четинвиле, дарвиле авайдаз куъмек авун. Йикъарикай са юкъуз дарвиле авай квасадиз лап кIевелай пул герек жеда. Адан бурж вахкун тийидай хесетар чидайвилей садани адан гъил къунач. Ф. Бедбахтвелик акатайтIа, Хуъре са кас хатадай, Адан гъил къаз харжда за пул Жуван гъалал киседай. Д. А. СтIал кIвахъдай хъиз. Яраб вуна, зи бицIи кIел, Гъи пешедин къил къадатIа, Къван жедатIа вакай руъгъсуз, На ви халкъдин гъил къадатIа? Х. Х. Пуд лагъай мани.

* **гъил къун²** гл., ни нин са кар (адет яз, чуру кар) ийидай чкадал акъвазарун, са кар ийиз тун тавун. Гуълзаран патав фидатIа, вач. За ви гъил къазвач. Н. А. Вагъанда къванер. Къин хъуй, Ильич, Ягъсуздан гъил къада за Тавун патал Ада зи чил лекедай... А. С. Ленинан вилик.

* **гъил(ер) къун**, спорт., суц. *акъажунрин са жуъре.* Гъилер къунай Цналдилай викIегъ руш Наташа Садикъовади гъалибвал къазанмишца. ЛГ, 2000, 23. III.

* **гъил къуруй!** межд., низ-квез ятIани тIарвал гайидаз ийидай къаргъиш.

* **гъил къурайди** обр., [Зарлишан]. - Чукура, чукура, гъил къурайди! Зун къе хъфида ви кIвалаяй. Н. И. Гъакимрин папар.

* **гъил кIанчIал хъурай!** межд. \$ 'гъилер атIуй, тупIар атIуй' манадин къаргъиш.

* **гъил кIеви** прил.,; *вуж мишекъат, минтIикъ.* Инсанар жеди вал пехил, Вич мишекъат, кIеви тир гъил. С. С. Рамагбандиз. **Синоним:** мишекъат, минтIикъ. **Антоним:** гъил ачух.

* **гъил михъи** прил.,; *вуж чарадан шей чуънуъх тийидай.* Алмас гъил михъи, рикI ачух председателъ я.

Н. А. Вагъанда къванер.

* **гъил фин** гл., нин нел, квел язух татана ягъиз, гатаз, рекъиз, зулум ийиз, чѳуриз алакьун. Адила суддал вичин эхиримжи гафуна лагъана: «Атасидал зи гъил фенач, заз ам къиникъ, вири хуъруън жемятдиз хъиз, гаф ажи хабар хъана». Къ. М. Дагъларин деринрин булахар. -Де ша ацукъ, меслятар шин, Пул чна къачунва. Тушини? Эмин къена кІанда. Зи гъил фидач. КІанз фидач ви гъил. Пачагъдин манатри ракъурда ам. И. Гъ. Етим Эмин.

* **гъил хкажун**¹ гл., ни низ **куъмек гун**. Абуру гъарда санихъай гъил хкажна, гъурбатдай атанвай жаванриз чпин къилдин муг тукъѳурна. Б. Гъ. Эгер дагълариз чІал чидайтІа. **Синонимар:** **гъил кутун, гъил къун, гъил яргъи авун, къуън кутун.**

* **гъил хкажун**² [чѳугун нугъ.] гл., ни нел **ягъиз, гатаз, рекъиз алахъун**. НикІе балкІандиз хак ягъайди тІимил хъана, къуъзуъ дишегълидал гъил хкажай Бекиран виждансузвал акурла, Гъакимаз дуънья чѳулав хъана. М. Мамеджафаров. Тек гуъмбет. [Али]. Вуна зал гъил хкажзава? Ви итимдал? Н. И. Гъакимрин папар. За масадал хкажедач гъил, Жавабдин тІал такун патал. С. А. За инсанда ийидач хъвер...

* **гъил хкажун** гл. 1) ни кез **рекъйя физвай машин ва я маса улакъ акъвазарун патал шофердиз ийидай тІалабунин гъерекат**. Гагъ-гагъ рекъел къуъзуъ инсан Аквада гъил хкажна, Буш машинара фида а кас Саймиш тийиз акъвазна. Б. С. Рекъел. 2) ни низ **сес гун**. Доклад къутягъ жезамазди, Гъарнай акъатна сесер, Чна хъалхъам терг ийида Лугъуз хкажна гъилер. А. Ф. Зарбачи Гъасан. Ахтармишина хамхам чилер Колхозриз хкаж гъилер. С. С. Колхозра цанар. 3) ни **рахайдай тІалабун, ихтияр къачун**. За собранида къведра гъил хкажнай - гаф ганач. Р.

* **гъил хуън** гл., ни **чуънуъхунивай яргъа хъун**. Мез хвена хуър ая, гъил хвена - кІвал. Ф. Ваз кІанивал яна къекъуъгъ Гъил эчІе Магъачкъалада. Чуънуъхуникай на ви гъил хуъх, Хуъх кичІе Магъачкъалада. С. С. Магъачкъала.

* **гъил ченедик акатун** гл., нин **рикІ тукъуъл хъун, гъамлу хъун**. Чар кІел ая са тукъвендик, Ярар-дустар гъана гъаник, Гъил кутуна ченед кІаник Лугъудай гафар я хъи, дуст. А. Гъ. Рабочидин чар. Душманрин кефи яз куък, гъакІ къекъвезвай и чи вилик, Кесибрин гъил ченедик Кутаз къадай яс, Дагъустан. С. С. Дагъустан. **Синоним:** **гъилер хуъчѳукъ акатун.**

* **гъил чѳугун** кил. **гъил хкажун.**

* **гъил элкъуърун** гл., ни, нел 1) **са гъихътин ятІани кІвалахдик экечІун**. - Жеди, жеди, Селим бубади тупІалди гададин дергесдин хъивал ахтармишина. - ГъинвачтІани миресдин мал я. Ма, гахчу. - Я Селим буба, бес вуна адал жуван гъил элкъуърдачни? - хабар къуна гададин паталай Керима. Б. Гъ. Заз эвера. 2) **гатун.**

* **гъил эцигун** гл., ни квел **вич-вичихъ агъунаваз, чапхунун, тарашун**. Урус Ермолов генерал Къумухарин дуъзенарал Гъил эцигиз гъа чилерал Хъана гъавалат, Дагъустан. С. С. Дагъустан. **Синонимар:** **гъил вегъин, гъил яргъи авун.**

* **гъил ягъун**¹ рах., гл., ни кез **квек ятІани гъил хуъкуърун, авай гъалдай маса гъалдиз гъун**. Тетрадриз гъил яна, Камал мотоциклетдал хкаж: хъайшла, рагъэкъечІдай патахъай цагун тагъдиз лаз янавай... Б. Гъ. Вили вилер.

* **гъил ягъун**² гл., ни низ **рахазвайбур са меслятдал атунин лишан яз сада масадан гъил къун**. Къуй вунни кат тавурай, Яцарни хъуй сагъ. Ихътинди я икърар зи, КІандатІа, гъил ягъ. Б. С. Вучиз Кавказда аслан авач?

* **гъил яргъи авун**¹ гл. 1) ни нел **ягъиз, гатаз, рекъиз алахъун**. - Яда, я Буржум, вахъ вуч хъинва? Им вал атайди гъи гъал я? Вал гъил яргъи авур къурумсах вуъж я? А. М. Йифен мугъман. Зал гъил яргъи ийиз кІан хъайибурун гъилер за вахтунда куъруъни авуна. Н. И. Гъакимрин папар. **Синонимар:** **гъил хкажун, гъил гъун**. 2) ни квел **тарашун, чапхунун, къакъудиз алахъун**. Чи уълкведал патай са гъил Яргъи ийиз къалайтІа вил, Гъазур я чун адан пехил Ахмакъ кете хазни, диде! Я. Ш. Яру аскер. Садлагъана хуърел ягъи душманар Чпин гъилер яргъи ийиз атанай, Б. С. Лацу къванцикай риваят. **Синоним:** **гъил вегъин.**

* **гъил яргъи авун**² гл., ни-куъ низ-квез. **куъмек авун, дуъз рекъиз харж авун**. Шегъерри хуърериз яргъи ийиз гъил, Хуърерини къачузва шегъердин шикил. Х. Т. Хушбахтвилини йисар. Алмасан текущий счет буш тушир. Виш гадин чѳурухъан чиле цайи салари гайи бул бегъерди, дугъриданни, колхоздин доход къве къат артухарнавай. Алмасавай гъил яргъи ийиз жезвай, Н. А. Вагъанда къванер. **Синонимар:** **гъил вугун, гъил хкажун.**

* **гъил яхадай акъудун** гл., ни нин **гъуълни паб чара хъун**. Гъил акъуд на зи яхадай, Минет хъуй, алат, гуъзел яр. С. С.

* **гъиле аваз (гъилеваз) хъун** гл., нин-куън **вуч аваз хъун, ихтиярда хъун**. Саса инсанрин рахунриз килигна, хуъруън районар патал яратмишинавай вири пайдахар са вахтунда и райондин гъиле авай. А. А. Лезгияр. Гъиле авай кепекар машиндихъ гана жедач. З. Э. Зулун пеш. Вахт гъар са касдин вичин гъиле авайди я. М. Ш. Шад хабар. Хуъре гапІал тукъѳурна, Ам кесибрин къилевай, Виш йисара тахъай чил Гила абурун гъилевай. Х. Х. Ви диде.

* **гъиле авай (гъилевай) лаш тІурар алаз акун** гл., низ жував гвай, жуваз авай, жуван ихтиярда авай

затI бегенмиш тахьун. Вичин гъиле авай лаи тIурар алаз аквазвай Лукьманан вил патаз акъатнавай. З. Э. Рамзият.

* **гъиле гъил аваз (амаз)** нар. тадиз, геждад тевгъена. Вичин фикир фекъиди гъиле гъил аваз къилизни акъуднай. З. Э. Зи Иван гъахъ я. Адаз къе гъеле Лейлидихъ галаз ачухдиз рахана, гъиле гъил аваз, гъа пакамаз мехъерни ийиз кIанзавай. З. Э. Трактористдин мехъер. **Синоним:** гъиле-гъилди, гъиле гъил аваз, гъасятда.

* **гъиле гъил аваз** нар. тадиз, акуна-такуна. Гъиле гъил аваз тапарар жагъурда. Р.

* **гъиле-гъилди** нар. тадиз... винидихъ авунвай суьгъбетдихъ квай къачагъдиз гъиле-гъилди бала гана. ЛГ, 2001,19. VII. **Синоним:** гъиле гъил аваз (амаз).

* **гъиле гъатун** гл., вуж, вуч нин 1) жагъун. Гишин вахтунда кази абур недай, тух вахтунда, абурухъ галаз къугъунар ийиз, вичин вахт акъуддай: гъиле гъатай кьиф хейлин чкадиз ахъайдай, ахпа хкадарна хъиз тапасдив ядай. Ф. Вири стхайрин хийирдиз рахазвай делилар зи гъиле гъатнава. Къ. М. Дагъларин деринрин булахар. 2) **ихтиярдиз аватун, табий хъун.** Шегъер партизанрин гъиле гъатуникай кичIе къванбур вири, шей-шуйь кIватIна, гимийриз хкаж жез алахъна. А. И. Самур. Лезгийрин гуьзел, гъар са няметдалди девлетлу дуьзенар душманрин зилийрин гъиле гъатна. З. Гъ. Лезгийрин риваят.

* **гъиле затIни амачиз хъун** рах., гл., вуж кесиб хъун, са куьнинни ихтияр амачиз хъун. Етим хъана, гъиле затIни амачиз, Итим папаз муьгътеж тахъуй, стхаяр. Е. Э. Стхаяр.

* **гъиле къал вугун** гл, ни нин са карда вилик акатун. Къвед-пуд йис идалай вилик сифте яз фермадал атайла, ам, кали къил юзурзамазни, ведрени туна, кичIела катайди я. А чIавуз чна адал хъуьруьнарни ийиз - жедай. Амма гила ада виридан гъиле къал вугузва. Б. Гъ. Дагълара. Ада зирингвилел ва викIегъвилел гъалтайла, неинки пагъливанрин, гъакI зи гъилени къал вугуда. Я. Я. Пагъливанрин далдам.

* **гъиле къун** гл 1) ни вуч са кар къилиз акъудунив эгечIун. Хуьруьн ревкомди сифтени-сифте хуьре школа ахъаюнни месэла гъиле къуна. З. Э. Йифен тIурфан. Апрельдин юкъвара консервиярдай цехди вичин кIвалахар акъвазарзава, цIийи сезондиз гъазурвилер акваз, ремонтар авунин крар гъиле къазва. Н. И. Зарбачи, насигъатчи. 2) ни вуч къайдадик кутунив эгечIун. Гила, Селим, чи багъ лап кIевелай гъиле къадайвал я. А. А. Умуд. 3) ни вуч жувалай аслу гъалдиз гъун, жуванди яз къун. Вишералди хуьруьн къене Гишин, мекъи, чIулав халкъар Малар хътин къуна гъиле, ЯцIу жез авай кулакар. А. Ф. Эм-Те-Эс. Адан мурад Мерданан кIвални адахъ Авай-авачирди вичин гъиле къун тир. З. Э. Муькъвел гелер. 4) ни вуж жуван хийир патал масадакай менфят къачун. Амма, таниш хъайи пакад юкъуз тадиз эверна вичиз ички гуз акурла, зун анжах къве йикъан машгъулат патал вичин гъиле къаз алахъзавай хъиз хъана, ам михъиз руьгъдай ават хъувуна. И. Къ. Смоленский чилел. Са сур дуьнья пулуналди Гъилера къур инсандин тир. З. Р. Къве сур. **Синонимар:** башламишун, къил кутун, эгечIун.

* **гъиле-тупIа аваз хъун** гл., нин вуж-вуч виридаз машгъурди, герекди, гъуьрметлуди хъун. Ам, Аслан, гъар йисуз артухни алаз дул къачузвай, виридан гъиле-тупIа авай чубан я. З. Э. Булахдал.

* **гъиле-тупIа экъуьрун** гл, ни вуч тIимил харжун (пул, техил...). - И пул, Шегъри вах, квез гъиле-тупIа экъуьриз, амай пул къацIал эциг на. - Куьмекар чна мад ва мадни ийида. Къ. А. Асландин рикI авай инсан.

* **гъиле яракъ къун** гл, ни женгиниз къарагъун. Яб це ва гъавурда акъукъ: пачагъдихъ акъул тахъайла, жемят адан чина аквазда, пачагъ зулумкар хъайила, жемят гъиле яракъ къуниз мажбур жеда, пачагъ зайифди хъайила, уьлкве чкIида. Куьн чкIимир, лезгияр. З. Р. Веси.

* **гъилел алай (гъилеллай, гъилин) вад [цIуд] тIуб (тIупIар) хъиз** нар. лап хъсандиз (чир хъун). Зунни зи дуст Нямет аскерда аваз пуд йис я. Чаз юлдаш Петров гъилел алай вад тIуб хъиз чида. З. Э. Йифен тIурфан. Аквар гъалда, и чкаяр адаз вичин гъилеллай тупIар хъиз чизвай ва гъавишай инин гуьзелвили ам тажубзавачир. Б. Гъ. Гъетер. -Музейда кIвалахун, диде, вуна фикирзавайвал, акъван регъят кар туш. Ана жуван райондин тарих, гъилел алай вад тIуб хъиз, чир хъана, илимдин къуллугъчи хъун кIанзава. Ш. Исаев. "Пай атIайди...

* **гъилел-кIвачел агъур [залан] хъун** гл., вуж руфуна аял хъун, аял гуьзлемишун. Гъадан килфет, гъилел-кIвачел агъур паб, аялар: цIуд йис хъанвай руш, цIупуд йис хъанвай гада - вири колхозчийрик кваз кIвалахдик ква. Къ. М. Дагъларин деринрин булахар.

* **гъилелай авун** гл. 1) ни вуч са вуч ятIани гъиле къаз эхцигиз килигун, са къайдадик кутун. Столдал ацукъна цIийиз хтанвай газетар за гъилелай ийизвай, амма абур кIелиз са кIусни ашкъи авачир. Я. Я. Нурар ва хъенар. 2) ни вуч къене авай шейэр вичиз къачун патал са вуч ятIани ахтармишун. Вич вичин ихтиярда авайла, адахъ къве «пеше» авай. Имни йисан вахтунилай аслу жезвай. Месела, гатуз ада масабурун кисеяр гъилелай ийидай, инсанри чижси парталар алукайла, ада гъасятда вичин пеше дегшиардай ва ам чарабурун кIвалериз «муьгъманвилез» фидай. А. Р. Салам, эллер. 3) са ни ятIани авур кIвалахар, адан крар ахтармишун. Эхъ, Ашукъ Абдул СтIал Сулейман туш ва садрани женни ийидач. Амма эгер чна адан хайи халкъ патал вичин Уьмуьрда авур вири кIвалахар, амалар, лагъай манияр, кхъей шишар гъилелай авуртIа, чавай ам СтIал Сулейманан таъсирдик кваз чIехи хъайи ва СтIал Сулейманан тIвар мадни вине ийиз алахъай ашукърикай сад я лугъуз жеда. Б. С. Халкъдин ашукъ, руьгъдин шаир.

* **гъилелай алатун** кил. гъилелай фин. гъилелайтупIалай авун гл., ни вуч 1) фикирда ва я ихтилатдик хъайи крар рикIел хкун, абурун гъахъвал, нагъахъвал ахтармишун. Буба кечмиш хъайила шел-хвал авур

Сувар хуьруьз хъфеначир. КIвале тек амуькай дидедиз пул ва парталар рахкуруиз куьмекар ганайтIани, адакай рушан рикI архайин хъайиди туш. Гила вири абур гьилелайтунIалай авур рушаз къагьур атана, вилериз накъвар хъиткъинна. А. И, Самур. Гьикъван чна лезги чIалан гафар гьилелай-тунIалай авуртIани, абурун тарихдикай, уьмуьрдикай, арадиз атанвай бинедикай чаз чизвай малуматар, делилар лап тIимил я. М. Алипулатов. Лезги чIалан машгьулардай грамматикадай материалар. 2) **герек авазни-авачиз ихтилатар авун (чIуру ният аваз).**

* **гьилелай фин [алатун] нугъ., гл., нин вуч са вуч ятIани къилиз акъудун, лазим гьалдиз гьун, гьазурун, тамамарун.** Лежбердиз къугъванар ийидай тIвалар ифидурун патал цIай хъийидай, иI амар лазим хъана, малар гьалдай тIвал лазим хъана ва я чатук тухун патал магъ лазим хъана - и крар вири Ризадин гьилелай фидай, ам са кIусни бизар жедачир. А. Ф. Риза. Риза пакамалай няналди кIвачин къилел... инихъ-анихъ юрта жедай. Вири адан гьилелай фидай. А. Ф. Риза.

* **гьилелай цIар гана нар. лазим тир ери авачиз. Синонимар: са бубат, усалдиз.**

* **гьилер куьрсна акъвазун гл., вуж жуваз акси гьерекатриз жаваб тагана, тагуз акъвазун.** Гъажи Нуьзуьр хътинбуруз зун къе чан аламаз нез кIанзава. *Бес зун гьилер куьрсна акъваздани?* Я. Ш. Гъахъ квахъдач.

* **гьилер куьруь авун гл., ни нин са гьихътин ятIани кар ийиз мумкинвал тагун, вилик пад къун.** Белки, за паб рахкурни ийидай жеде, амма аялар... аялри зм гьилер куьруь азуна. А. М. Рахьур тавур кагъаз

* **гьилер куьруь хьун гл., нин бес къадар къуват, ихтияр авачиз хьун.** *Са чIал чидай инсан кIанчни? КIанчни ярдин хъвер? Патав мидя, душман кIанчни? Куьруь я гьилер.* И. Гь. Шаир. *Вири ава адахъ: ажугъ, Къуват, гъайбат, хъел. Алуькнава къисасдин югъ Дувандин рекъел. Амма гьилер, амма гьилер Куьруь я вучиз?* И. Гь. Шаир.

* **гьилер [къве гьил] къакъажна нар. вири къуватар желбна.** Акъваздач вилик са кIвалах. Гьерекатиз гьар са патахъ, Къачуна на яру пайдах Къакъажна гьилер, Дагъустан. Х.Т. 15 сан Дагъустан. Ватан, рухвайри, къакъажна гьилер, Тазва тарихдал вацIу хъиз гелер! Къ. Р. Гелер.

* **гьилер тIушунун гл., ни ийидай кар-кIвалах жагъун тавун, авай гьалдай экъечIдай рехъ жагъун тийиз амуькун.** Тамам бирдан гьуьлягъди ягъай хъиз къудгунна къарагъна. Гьилер тIушуниз ам инихъ-анихъ къекъвена. *РикIиз хура акъвазиз кIанзавачир.* Гь. М. Ирид къаш.

* **гьилер хурай! \$, межд. са низ ятIани гьилералди пис кIвалах авурла, ийидай къаргъиш.**

* **гьилер хьуьчIуьк акатун (хьуьчIе хьун нугъ.) гл., нин жуван къуватсузвал гьиссун, гъарикI хьун, сефил хьун.** *Са патахъай вич азад авуникди шад хъайи, муькуь патахъай ихътин кIеви тапишуругъ тамамариз тахъунихъай кичIе хъайи везир, гьилер хьуьчIуьк акатна, къил хура гъатна, гъамлу яз вичин кIвализ хъфена.* Ф. Акьуллу паб. *Акурла Московдин куьче, Зун тIуб сара къаз амуькна. Чиз амуькнач заз зи пеше, Гьилер хьуьчIуьк кваз амуькна.* С. С. Акурла Московдин куьче.

* **гьилер хьуьчIуьк кутуна ацукъун [акъвазун] гл., вуж жув авай пис гьалдай экъечIун патал са кIвалахни тавун, тийиз хьун.** - *Чун гьилер хьуьчIуьк кутуна гьикъван кисна акъвазда? - лагъана юлдаш Акимова вичин докладда.* З. Э. Гъалибвили пайдах.

* **гьилер чухъудай запун суц. гьилер ция чухъудайла, абур тамамдаказ михъи хьун патал ишлемишдай запун.** # ~ къачун, ~ куьтягъ хьун, -дин къаб.

* **гьилер чухъуьн гваз хьун гл., нив 1) капI ийидайвал михъи яз хьун. 2) куьч. руьгъ ва беден михъи яз хьун.** [Селим]. *ГъвечIи стха, Селиман тIвар эгер вав гьилер чухъуьн гватIа яхъ.* Н. И. Гъакимрин папар.

* **гьилер [чин-гьил] чухъуьн къачун гл., ни дингълийри капI ийидалди михъивал авун патал чин, къуьнтелай агъадихъди гьилер, кIвачер (кIегъебдилай агъадихъ тир пай) ва гъаяр чухъуьн.** *ВацIал алай муркIадай тIеквен акъудна, кIвачерни гьилер яру газарар хъиз авуна, гьилер чухъуьн къачуна, живедин саврухдикни капI ийидай.* З. Э. *Зи Иван гъахъ я. Мирзе Гъасан аватна фад ахварай, чин-гьил чухъуьн къачуна, капI тамамна.* И. Гь. Хъсан шаирар.

* **гьилерал [гьилерал-тунIарал] къун рах., гл., ни вуж гзаф гьуьрметлу хьун, ала яз хьун.** *КIвалахдал ва кIвале Рамзият гьилерал къунвай Лукъманани вахтар гьисабзавачир.* З. Э. Рамзият. *«Чна адав кIел хъийиз тада, чна гьилерал-тунIарал къуна хуьда, вучатIа хъана», -луьгуз сифтедай ягъай тунIар хураваз фена.* Б. Гь. Гъетер.

* **гьилериз куьс гун гл., ни ийидай кIвалах тамамариз гьазур хьун.** *Колхозчияр, хьухъ Куьн кIвачин, Гьилериз куьс гудай вахт* Я. Ш. Гь. Вахт я.

* **къилерик кIвал хьун гл., нин са вуч ятIани ийиз кIанз ашкъи аваз хьун.** *Бязи алчахрин гъияерик кваз жеде кIвал Вун чукIурдай, азиз Ватан - Лезгистан.* С. А. Лезгистан.

* **гъили гьил чухъуда, гьилерини [къве гъилини] чин мисал 'са нелай ятIани аслубуру чпи чпиз хъсанвилер ийида, абур куьведани чпелай къуллугъдиз чIехидаз' манадин мисал.** *Ада Бедирхана вичиз авур гьуьрметар рикIяпайракъурзавачир. Сагафуналди, дустар тир, дустар!* «Гъили гьил чухъуда, гьилерини чин», - луьгудай мисал авайди я. НА. Къве рикIин хиялар.

* **гъилив къун гл., ни вуж 1) табийрун, жуван ихтиярда тун.** *Йисан къене вад агъзур къван Къизил пул гуникай рахан, Гъилив къунай Авардин хан А Султанмагъамад, Дагъустан.* С. С. Дагъустан. 2) **шахси-гъараз**

кылиз акъудун патал масадакай менфят къачун. Зани гила фермадин зеведши гылив къунва. Гъадалди тпрседателни муктва жезва. Б. Гъ. Заз эвера.

* **гылиз килигиз амукъун** гл., *вуж* риклик квай затI багъа яз акуна къачуз тахъуникди, жуван кесибвиликай гъарикI хъана амукъун. ФейитIани зун а кылиз, Кепек харжлуж авач кIвализ. Килигиз амукъда гылиз: Багъалух йисар я хьи, дуст. А. Гъ. Рабочидин чар.

* **гылик авун** гл., *ни вуж-вуч* ишлемишун патал гъазур гьалдиз гъун. Гатфарин магъсуларин кIвалах Ая куь гылик, кесибар. С. С. Агъа СтIалрин калхуз. Айисата садахъ галаз гатфар кечирмишина. Гила, килиз жуваз, масадни гылик авуава. А. А. Лезгаяр. Вири субутардай делилар, субутардай шейэр гылик авуна, ада гиманлудаказ эверда... Къ. М. Дагъларин деринрин булахар. Эвелдай кар ятIани залан, Гылик ая туьрез, куьтен, Къудратлу хъун патал Ватан даим дурум Гана кIанда. Н. Ш. КIанда. **Синоним:** гыликун.

* **гылик акатун** гл., *вуж* нин 1) маса кас авачир чкада акун, расалмиш хъун. 2) табий гьалдиз аватун.

* **гылик (гылин кIаник) кваз (галаз нугъ.) хъун** гл. 1) нин *вуж* аваз хъун. Ахпа адан гылик шигъи-бистIи хъайила, мехъерни ийида. З. Э. Зулун пеш. 2) *вуж* нин табий хъун, ихтиярда аваз хъун. Йикъарикай са юкъуз Иран шагъдин ваха вичин гылик квай къван хуьреравай пагъливанриз Иран сувариз эверна. Н. А. Къве рикIин хиялар. Ада вичин отряд патални, чпин гылик квай хуьрерин агъалияр патални хъсан няметар хутахна. И. Къ. Смоленский чилел.

* **гылик кутун** гл., *ни вуж-вуч* нин табийрун. - Дуьз я, туьркер чи диндин стхаяр я. Мусаватни гьакI. АкI хъайила, вучиз абуруз чеб чIехибур яз чун гылик кутаз кIанзава? А. И. Самур. Къафкъаз гьамиша Ирандин гылик хъайиди я, гилани ам адан гылик кухтун герек я? З. Р. Гъажи Давуд.

* **гылин ачухвал** суц., нин минтIикъсузвал, жуваз авай шей масадбурузнк гудай, пайдай кылих. Агъ, рагъметлу Шегъри, ви милайимвал, ви сабурлувал, ви гылин ачухвал Абидан рикIелай рекъидалди алатнач хьи. Къ. А. Асландин рикI авай инсан. **Антоним:** гылин кIевивал.

* **гылин вад тIуб хъиз** кил. гыилел алай вал тIуб хъиз.

* **гылин галайвал авун** кил. гыл(ин) галайвал авун.

* **гылин капал алайди хъиз** кил. капал алайди хъиз.

* **гылин къацIайвал** суц., нин масадан шей чуьнуьхун, жуван хийирдиз ишлемишдай, нефес къати хесет. Гылин къацIайвал адан душман я. Са сеферда, фермадал хелвет хъайи араба, кIелербанди челегдай са тике ниси къачуна жибинда твадайла, адаз окунай. - Гъай аферин! - лагъана серкерди. И сес галукай кIелербандин чанди зуз авуна, ам къагъ хъана. З. Э. Чи маяк. **Антоним:** гылин михъивал.

* **гылин кIаник галаз хъун** кил. гылик (гылин кIаник) кваз [галаз] хъун.

* **гылин-кIвачин гъава хурай!** межд., \$ 'гылер кIвачер галамачиз хъурай, къекъведай, са кар ийидай мумкинвал амукъ тавурай' манадин къаргъиш.

* **гылин кIевивал** суц., нин минтIикъвал. Къунишидин гылин кIевивал садахъни жеч! Р. **Антоним:** гылин ачухвал.

* **гылин михъивал** суц. масадан шей чуьнуьх тийидай. Гылин михъивал рикIидаз хас жеда. Р. **Антоним:** гылин къацIайвал.

* **гылин мишер** суц. са касди кIвалахдай, са тум галай мишер. Къве гылин мишердалди яцIу карсар, гылин мишердалди тахтаяр, иуькIуь кIарасар атIуда. Р.

* **гыляй акъатун (акъудун)** гл., *вуж-вуч* нин (ни) магърум хъун (авун), амачиз амукъун, жуванди яз амукъ тавун (тун). Гуьзел свасни балкIан гыляй акъатай гада анжах пакад юкъуз ахварай аватна. Ф. Вуна и дуьнья гыляй акъудмир, Маса дуьнья жедайди туш, яр. Ф. Душман зайиф хъайитIани, игътиягъ гыляй ахъаймир. Ф. - Бушвал ийимир. Дидедиз вири авайвал лагъ. Ихътин кутугай вахт гыляй акъудмир. А. Р. Я. Я. Хендедадин мехъер. Лагъ вуна, гъич дидедай вичик чан алай бала гъа гьакIа гыляй акъудиз жедади? Жедач эхир. А. А. Лезгияр. Советрин власть патал болъкIевикри женгер пара чIугуна, къурбандарни пара гана. ИкI къачунвай власть гыляй ахъа ийида лагъана, садани фикир тавурай. Гъ. М. Ирид къаш. [Зарлишан] Килиг, Розалия, ягъалмиш жемир, ви гыляй вири акъатда. Н. И. Гъакимрин папар.

* **гыляй атун** гл., нин *вуч* са кар кылиз акъуддай чирвал хъун. Тахай руш гзаф акъул авай, гыляй хъсан кар къведай, умун кылих авайди тир. Ф. КIирийрин хуьре ацукъарнавай къазахарни анжах чпин кыл хуьнал, гьакIан къара халкъдиз чпин гыляй къведай крар авунал машгъул хъанвай. Къ. Къ. КIири Буба. Адан рагъметлу дидени гъа вич хътин, къакъан буйдин, гъар са кар гыляй къведай, зирек, намуслу паб тир. НА. Къве рикIин хиялар. А Хабар никай гун за квгз, хабар Уста Рамазанакай. Ам гыляй гъи кIвалах хъайитIани къведай халис устIар тир. А. М. Аламатдин таж. **Синоним:** ала къун.

* **гыляй ахъаюн** гл., *ни вуч* жезвай хийир къабул тавун. Чпиз кIелнавай свас кIандач лугъуда. Мад кIелуниз килигна ахътин кIвал гыляй ахъайиз женни! Н. А. Къве рикIин хиялар.

* **гыляй вегъин [ахъаюн]** гл., *ни вуч* са кар фикирдай акъудун, адал алахъ тавун. Гаджиевади Ахъегъани, Хунзахани вичин рикI алай карманияр ягъун гыляй вегъенвачир. З. Э. Рагъимат. Ша, а фикир вегъ на гыляй, Эхир аватда вун виляй. С. С. Хъсан туш. **Антоним:** гыле къун.

* **гыляй фин** гл., *вуж* яшамиш тахъхъун, къин, пуч хъун. Килиг, за хъиз икI етимар хвейиди, Зун хъиз эхир кана кабаб хъайиди, Зун хъиз гъавая чан гыляй фейиди, Зи рикI икай гьамтияла хъвайд атуьй. Е. Э.

Веси. - Я итим, вуна вядеда са къайгъу ая, аял гъилий физва, ам акур чара ксар чал хуььрезва. З. Э. Уьмуьрдин гелер.

* **гъилий фин тавун** гл., нин вуч алакъ тавун. Куьн рикI аваз зи гъилий са кIвалахин физвач, гъавурда гъатзавани? Н. А. Къве рикIин хиялар. Мад вуч ятIани гъа юкъуз дад алаз са кIвалахни адан гъилий хъфенач. А. А. Лезгияр.

ГЪИЛЕВАЗ (> гъиле аваз) нар. **гъиле къуна**. Сан авачир къушунрин - Чапхунчийрин къилеваз Къарагънавай Теймурленг, Чулав пайдах гъилеваз. Ф. Къванцин гада.

ГЪИЛЕВАЙ (> гъиле авай) рах., прил. 1) **гъиле къунвай**. Салам гана, ракIарай таниш тушир кас атана акур ада, вичин гъилевай нажах гъварциз яна хъиз, гъурметдивди гъил къун, кIвализ теклифна. ЛГ, 2003, 16.I. Гъилевайди ахъайна, цававайдахъ калтумир. Р. 2) **ишлемишуник квай, герек тир**. Гъилевай мешерни тухвана, гуьнуькъара авуна. Р.

ГЪИЛЕЛДИ нар. са нин ятIани куьмекдалди, фикирдалди. Шумудни са терс хъайибур ви гъилгди ислягъ хъана... Е. Э. Мубарак Исмаил.

ГЪИЛДИ нар. **сеферда (са)**. И гъилди вуна заз багъишламиша. Р. * **са гъилди**.

ГЪИЛЕРА¹ **гъил** существительнидин гзафвилини къадардин чкадин падеждин форма. Кил. **ГЪИЛ**.

ГЪИЛЕРА² нар. са вуч ятIани тикрар жезвай къадар къалурдай гаф. Лезги коммерсантрикай сада, гъар гъилера "Самур" газет къачурла, вичин папаз лугъуда: Игазетди чун банкрот тавуртIа, хъсан я... М. М. Ванер. Абдулла алАлкъадари къведра гъаждал фена. Сифте гъилера (1846 - йис) гъаждал фидайла, адан рекъин юлдаширикай сад Аббас-Къули-Агъа Бакиханов я. И. Гъ. Алкъвадрин медресе. **Синонимар: сеферда, -ра**.

ГЪИЛИБАН суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра са ни ятIани лагъай вуч хъайитIани ийиз гъазурди, куьмекчи. Ялцугърин хуьруьн тарих 1734 - йисуз Члахъ Сурхаян гъилибанри Къазикъумухдал гъужум авур Надир шагъдин аксина дявээр авур вахтунал гъалтзава. К. К. Риваятар. Ирид вацра женг чугурдалай Къулухъ Сам-Саман гъилибан Эмир Кагъидин ханвал сеbeb яз Миграгъни муьтIуьгъарнай. М. М. "Лезги руш" Лезгинка. Чи къуьлуьникай веревирдер. Къачагърин и гъилибанрив. Садни са гаф раханач. Ш. Ю. «Кукудин» къимет. **Синонимар: тумухъан, вач-хъша**.

ГЪИЛИКУН гл.; -да, -на; -из, -зава; ая || -а, -ин, -рай, -мир; гъилик авун, гъилик тавун, гъилик тахвун, гъилик хъийимир 1) **жуваз ишлемишиз са вуж-вуч ятIани гъазурун**. Накъваривди ацIай вилер, Ада яйлук гъиликна. Г. Шугаев. Къадир халу. 2) **табий гъалдиз гъун**. Иран гъиликнавай Афгъанрин эмир мелше Магъмудал гъужумна, ам магълубарна. З. Р. Гъажжи Дауд. Гъа чарче урусрин къушун Кърымдин сергъатрал кIватI жезвайдакай ва гъакIни Украинада гужлу къуватар гъиликзавайдакай кхъенвай. З. Р. Гъажжи Дауд. **Синоним: гъилик авун**.

ГЪИЛИН прил. 1) **инсандив вердиш**. Ам гъилин лиф хъиз вердиш хъана, ятIани ада вич гъиле къуна хевдачир. А. Сайд. Туртур. 2) **нин тIвар къунвай касди гъазурнавай**. Пагъ-пагъ! Гъикъван хъсандиз чранватIа аку садра! Фадлай за Мегъридин гъилин фу тIуьнвачир... Б. Гъ. Заз эвера. Зани гъвечIи сусаз, квез чизва хъи, ам гъана са къве варз я, хинкIар ая лагъана. Лагъана хъи, заз адан гъилин хинкIар кIан хъана. Н. Ш. КIвалин референдум.

* **гъилин машин** суц. **гъили** гъерекатдиз гъидай парталар цвадай машин

* **гъилин михъивал** суц., масадан. шей чуьнуьх тийидай, чарадан затIуниз темягъ тийидай хесет квай гъал. Будах кIеве гъатай къуникъуниширин гъилни къадай кас я. РикIин дуьзвилелдини, гъилин михъивилгдини, чуру кар къабул тийидай женгчивилелдини кIвенкIевечи я. З. Э. Чи маяк. Рахунар аватна яцIаз. Вичин ачух рикIикайни, Гъилин михъивиликайни, Чара хъанвай гъуьлуькайни. Ш. Ю. «Кукудин» къимет. **Антоним: гъилин къацIайвал**.

* **гъилин мишер** суц. са касди кIвалахдай, гъвечIи мишер.

* **гъилин регъвер** суц., гъилин къуватдалди гъерекатдик кутадай регъвер. Чахар гъамиша гъилин регъвералди иегъведайди тир. Р.

ГЪИЛМАН // **ГЪИЛМАН** араб, суц., ислам динда къалурзавайвал, женнетзгъийриз къуллугъ ийизвай гуьрчег гада. Рехъди винел фидайла зун, Са къудратдин кар акуна: Гъуьруьни гъилмандиз ухшар Лап тенг барабар акуна. Е. Э. Гъуьруьдиз ухшар акуна. ДакIан гъуьруь, гъилман рикIел гъиз жедач. Е. Э. Жедач.

ГЪИЛУН гъил авун мягкъем ибарэдин рахунрин форма. Кил **ГЪИЛ** (гъил авун).

ГЪИЛЯЙ посл. 1) **нин-куьн вичелай вилик квай гафунин мана сеbeb яз хъайи кар къалурдай гаф**. "За салам гайиди вуч тир, квез цин ванцин гъилий ван хъанач ман, за гъикIин? Ф. Ядни герек жедай къван. Ви гъилий бизар я, гуьзел. -Е. Э. Гуьзел, за ви тариф ийин... адан юлдашиди... Ам вични аквазмач, къвез хъфизвай мугъманрин гъилий. Н. М. Къизилдин хтар. 2) **нин-куьн нивай-квевай ятIани къакъатуниин къалурдай гаф** Азизан гъилий катиз хъайи гуьзел авайди туш, Вун са гъуьл хъайитIани за окIандиз хкида!.. А. Мир. Гъезелар.

ГЪИМИР гъун глзголдин инкарвилини эмирдин форма. Кил **ГЪУН**.

ГБИР гъун глаголдикай хъанвай причастидин форма. Кил. **ГЪУН**.

ГБИРГБИР¹ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра лап куъруь вахт. *Авария жез са гъиргъир тир амайди. Р.*

* **гъиргъирдал аламаз хъун** гл. са кар кылиз акъатиз лап тИмил амукъун. *Ам душтагда тваз са гъиргъирдал аламай. Р.*

ГБИРГБИР² суц. гъиргъир сесерин ван. *Чахрадин гъиргъирдин сес акъвазарна А. Сайд. Вергерин хъикъифар.*

ГЪУГЪ суц.; -ди, да; -ар, -ари, -ара яцIу сесиналди сивяй акъатзавай гъ-гъ-гъ. *Гъугъдин ван хъайила, зун къежел экъечIна. Р.*

* **гъугъ авун** гл. 1) куь гъ-гъ-гъ сесер акъудун. *Жанавурди кицI хъиз «гъугъ» авуна, Сейфуллагда гъужумна. А. Сайд. Къисас. 2) куьч., векъи, ни са нел-квел ятIани инсандин наразивал къалурун патал лугъудай ибара. Сада къув яз, сада сарар экъисзава ийиз гъугъ. М. Алпан. Вече.*

ГЪУГЪВАН кил. **КЪУГЪВАН**.

ГЪУД суц.; -ту, -та; -тар, -тари, -тара капни кIватIнавай тупIар галаз гъилин билегдилай агъа пад. *Икрамзава синери заз, Куьз лагъайтIа ругда абур гъуту зи. А. С. Эхъ, дамах гва зав. Ихтилатдай чир хъайивал, совхоздин директорди са карни авачиз адан кIуф гъутув янавай. И. Тагъиров. КIуфухъ галукъайди. # са гъутавай калар, са гъутавай семечкаяр.*

* **гъуд гун** гл., ни гъуталди тIушунун. *Вилер гъуд гана тIушуннатIани, ам са куьнинни гъавурда акъунач. Я. Я. Пагъливандин далдам.*

* **гъуд къванди** суц. гъвечIиди. *Вич гъуд къванди яз, чIехибурухъ галаз акъажунар ийида. Р.*

* **гъутар вегъин** гл. ни низ гъутаралди гатун.

* **гъуту-гъутар хъун** гл., вуж сада-сад гъутаралди гатун. *А стхаяр гъамиша гъуту-гъутар жезвайбур я. Р.*

ГЪУЛ суц.; -ци, -це; ар, -ари, -ара 1) керпичар атIун патал виряй къар акъуддай легв. 2) гъелцел пар эцигун патал къакъанвилихъ тIваларикай хранвай затI. *Гъул къурай векъерив ацIанвай. Р. 3) нацIарикай хранвай къаб (рекъинай янавай сар тун патал).*

ГЪУЛГЪУЛА суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра наразивилин ванер, сесер, гъиссер. *Гъулгъулади къуна зи рикI тIушунзава гъуьлягъди хъиз... Ас. М. Гъезелар.*

ГЪУЛЦИН прил. тамун тарарикай са жинсинин. *Гъулцин пешер тIурарай агаж хъанваз акъатда.... 3. К. Пебиат чирун. Рехиди гъулцин чкалар гваз хкведалди чна вири михъна куьтягъна. М. Б. За бананар недач.*

ГЪУН гл.; -ида; -ана; -из, -изва; -ваши, -ин, -урай, -имир; тагъун || гъун тавун, гъун тахвун, къигъимир || гъин хъийимир 1) сана авайди масана хъурун, масаниз тухун. *Эгер и харж тагъайтIа, За хуьр кIаняй акъудда, Къван къванцихъай галудда! Ф. За ваз лагъай тегъердин зар-зиба гъваши, Яру... дйба гъваши. Е. Э. Къавумдиз. Наши парча, кими либас гъиз тахъуй. Е. Э. Къавумдиз. Хтанва зун зи стхадизлезгидиз Лезги чIалал лезги салам гун патал, Темен гана дидеди гъир ризкъидиз Ви сагълугъдай ацIай бокал хъун патал. А. Ал. Шалбуз дагъ. Са хъуьтIуьз чна самун алаф къит хъуникди гишила амукъай колхоздин гамшиар текъин паталди тамай къалчамагар гъиз хъанай. М. Ж. "... Фу гайиди я гъамиша". Мани куьтягъ хъайила, Аял гъана меэюлисдиз. Аял тушир - аламат - Са цал гъана межлисдиз. 3. Р., Б. С. Шарвили. И кардик жуван пай кутун яз заз жуваз ван хъайи са чIал инал гъиз кIанзава. А. Къ. Жуьгъенар. 2) **эвленмиш хъун**. *Мубарак хъуй гъидай касдиз - пудни гъуй! Е. Э. ТIварун стхадиз. Начагъ чIавуз герек я жуе хуьдайди, Вун рахкурна тахъуй масад гъидайди. Х. Т. Хъсан я. Агъ, Сам-Сам, Сам-Сам... Вуна зи рикI динжнач. Бадедин, дидедин рикIни михъиз тIарна... Вуна урус руш гъана лугъуз ваь, жуваз кIандатIа чувуд рушни гъваши. К., 1988, 25. XI. * **гъил ~ делилар ~, хъел ~.****

ГЪУНУГЪ суц.; -и, -а 1) сана авайди масаниз гъун. 2) **эвленмиш хъайи гъал**. *"Пуд паб гъунугъ хъсан кар я " лагъайтIа, течир гъейри кесибдиз хабар жеди. Е. Э. ТIварун стхадиз.*

ГЪУР суц.; -у, -а еке марфар къвайила, са тIимил жимивал кваз, къван-затI, кул-кусни галаз кIамарай авахъдай чеб, къар. *Чи хуьре Гъурун кIам тIвар алай чка ава. Р.*

ГЪУРА суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра ирин.

ГЪУРБАТ араб, суц.; -ди, -да; ар, -ри, -ра ватандивай къакъатнавай чара чка. *Дуьньядикай кеф тахай кас Бес гъурбатдиз аватдани? Е. Э. Дуьньядикай кеф тахай кас. Чан экуь варз, квачир леке, Ахку зи яр авай уьлкве, Гъикъван хъурай зи вил рекъе, Гъурбатрихъни къадар ава. Х. Т. Экуь варз. Заз кIанда чун кIан хъана Геж хъайи Гъурбатдилай гуьгъуьниз хъиз гъамиша. III. Къ. Эвелимжи муьгъуьббатдилай.... Бубадин юрд я заз гъурбат, Гъурбат -гуя женнет я. А. Къ. Манкъурт. Йифериз ваз дуьа ийиз Ватандани гъурбатда, Гъарайзава ви гуьгъуьниз Ванцелди рикI акъатдай. А. Къ. Диде! Диде! **Синоним: къариблук. Антоним: ватан.***

* **гъурбат хъун** гл. чара хъун, къакъатун. *Чавай гъурбат хъайтIа Куьн, гъам-хажалат авай фуруз Аватна чун дерин, дустар. Е. Э. Дустариз.*

* **гъурбатда къий! межд. \$ къаргъиш.**

ГЪУРГЪУР суц., -ди, -да; -ар, -ри, -ра яцѹ сесерин ванер. За Тамам сятералди дагъдин вацѹарин гъургъурдихъ яб акалзава... Къ. Назаралиев. А. С. Пушкинан дуст Къурагъа // ЛГ, 2001, 9. VIII.

* **гъургъур(ар) авун** гл., ни масадбур бегъем гъавурда акъан тийидяй тегъерда яцѹ сесиналди вич-вичик наразивилин рахунар авун. **Синонимар:** лукълукъ(ар) авун, къуркъур(ар) авун, мурмур(ар).

* **гъургъурдал ацалтна нар.** гзаф гъургъурар ийизвай гъалда.

ГЪУРГЪУРУН гл., ни; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; гъургъур авун, гъургъур тавун, гъургъур тахвун, гъургъур хыйимир наразивал кваз яцѹ ванцелди рахун. Байраманди вуч хъана: гъаятдиз я кѹл гадарда, я парудилай къил къалурна мез экъисда. Хъел атай кицѹи хъиз сарар къалураз гъургъурда, жагъунилай гъиле авай Маш вегъеда. М. В. Гъарасатдин майдандал.

ГЪУРСА фарс, ктаб., суц.; дерт, хажалат, гъам. Тепедалла лекъ чилин гъурса хъиз... А. Ал. Вадар. Рикѹ цѹраз, Кичѹела галукъна гъурса, Хкажна пачагъди аса... А. Ал. Пуд хали.

ГЪУТА, ГЪУТУ гъуд существительнидин падежрин формаар. Кил. **ГЪУД.**

ГЪУРУШ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра гъурни яд какадарна авунвай жими затѹ.

ГЪУЦ суц.; -ди, -да; -ар, -ари, -ара 1) къадим заманайра аллагъламишнавайбурукай сад. Вуч ятѹани чи бубайри, уллу бубайри Яран сувар къейдзавай, берекатар артух хъун патал гъуцариз дубаяр ийизвай... Н. Меликов. Яран сувар меркезда. Гъуцар садрани рикѹелай ракъурмир. Куъ гъуцар чун я: Чѹехи Рагъ! Адалатдин гъуц Алпан! Чимелвилин гъуц Гудул! Йиферин сирерин иеси Варз! Иервилин гъуц - Яргъуруш! Чана крарикни акахъдай Алдин паб! Ф. Б. Миф. 2) (*Чѹехи гъарфуналди Гъ, гаф гзафвилин къадардин формада аваз - Гъуцар*) Аллагъ. Цуд йис идалай вилик зун Гъуцари гана! -лугъуз, вичин тарифарна къунишидин аялди. Ф. Сад гъуцари, сад дидеди. Гъуцар, Вуна гай дерт чѹгъваз шеда зун. Е. Э. Шеда зун. Бахтунни гатурай чи ракъар, чи вар, Вуна чун къеверай акъуда, Гъуцар. Халкъ патал гъар са югъ жедайвал сувар, Лугъурай бахтлу я, шад я лезгияр. С. К. Яран сувариз. **Синонимар:** Аллагъ, Агъа, Зулжалал, Первердигар, Ребби, Халикъ, Худа.

* **гъуцари гун** гл., Аллагъдин патай майилар хъун. Гъуцари гай касдиз садни герек туш. Е. Э. Герек туш. Амай гафар таб я, - Гъуцари гайитѹа, ам адаз Дубънядин багъа зинет я. Е. Э. Камаллу паб.

ГЪУДГЪВЕШ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра вацѹн куълуъ цѹлцѹам къван.

ГЪУЪЛ суц.; -уъ, -е; -ер, -ери, -ера диндалди ва я къанундалди дишегълидин уъмуърдин юлдаш. # ~уъкай хтун, ~уъ рахкурун; ~уън стха, ~уън вах. Камалэгъли дишегълидин лишанар;... Инжитмиш тийин вичин гъуъл, хизанар. Е. Э. Камаллу паб. Туъкъвей пабни гъуъл хъайишѹа эгена, Жеда абур гъар са мурад туъкъвена... Х. Т. Хъсан я. Низ чидай, хъсан къвал-югъ, гъаким хътин гъуъл... авай дишегъли чалкечир жедаѹа... АМ, Киф атѹайди. Туъкъвенда авай руш гъуълуъз тухвайла. куъз ятѹани адан рикѹел бейкарзавай муъфтехуър атанай. М. Б. Цѹийи мискѹин. -Мад гъуъл алай чкадал паб рахач хъи, - гаф кутуна маса зарафатчиди. Гъ. Къ. Четин бахт. **Синонимар:** итим, уъмуърдин юлдаш, къвале авайди.

* **гъуълни паб са викиник квай яцар я мисал гъуълни паб сад хътин буржияр къилиз акъуддай зегъметчияр я.**

* **гъуълуъз гун** гл., ни вуж пабвиле гун. Атѹангъе, бубади вун адаз гъуълуъз гузва. Вун пака адахъ галаз хъфѹида. А. А. Пад хъайи рагъ.

ГЪУЪЛВАЛ суц.; -или, -иле гъуъл тир гъал. Гъуълвал Югъ-къандивай четин жезва. Р.

* **гъуълвал авун** гл., ни низ 1) гъуълуън везифайралди санихъ галаз ятѹани эгечѹн; 2) куъч., ни низ векъи алакъайралди са нив ятѹани эгечѹн.

ГЪУЪЛЯГЪ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) чиляй галчѹур жез фѹидай, вичи инсандин бедендикай къасай чка агъуламишдай гъайван. Адаз са къве камунин мензилда, сиве къиб къуна туъкъуънзавай яцѹу гъуълягъ акуна. А. Сайд. Хайн гичин. Ина (Аламишеда. - А. Г.) типин, къаргъачдин, цацун, маса тарар авай тамни авай. И тама гзаф Гъуълягъар жедай. ЛГ, 1996, 16. П. Шарвилидал Гъуълягъар къуд патахъай алтѹушина. Шарвилидал Гъуълягъар Шармунуди арушина. З. Р., Б. С. Шарвили. Рикѹел хухъ: къушарни, вагъиши гъайванарни, чурчуларни, гъуъягъарни, хъалхъас хъиперни, балугъарни, гъашаратарни, куварни -ибур вири гъайванар я. З. К. Тебиат чирун. Гъуълягъди вич къеве гъатай арада Экъисда мез, къве хел алай мез къеуел. А. Ал. Муъжуъдар. 2) куъч. амалдар ва зарарлу, зиянчи инсан. Гъуълягъдизни акѹ я хъи, Вири язва Гъуълягъар. А. Ал. Муъжуъдар. Гъуълягъдин хам хъайидал, мад Гъуълягъдин хам хкъеда. М. Б. Къуъгъуърни гъуълягъ. **Синоним:** иблис. * **тум атѹай гъуълягъ хътин, ширин меци гъуълягъ тѹеквендай акъудда.**

* **гъуълягъди ягъайдаз епиникай [кашудикай] кичѹе жеда мисал викигъеда гатайдаз зайифдакайни кичѹе жеда.**

* **гъуълягъдин мез авай кил. иблисдин мез авай.**

ГЪУЪНТѹ суц.; -уъни, -уъна; -ер, -ери, -ера садан патай масадаз гъахъсуз айиб къведай, рикѹ тѹардай гафар. Адан гъуънтѹуъни зун куъза. Р.

* **гъуънтѹ гун** гл., ни низ садан патай масадаз гъахъсуз рикѹ тѹардай гафар лугъун. Адаз чидайди заз гъуънтѹ гун я. Р.

* **гъуьнтГуьник кутун** гл., ни вуж **садан патай масадаз датІана гъахъсуз айиб къведай гафар**, лугъун, **крар авун**. *Чехида вири гъуьнтГуьник кутунва*. Р.

ГЪУЪР суц.; -уь, -е; -ер, -ери, -ера **техил** (мух, къуьл, гъажибугъда ва мсб) **регъвена фу чурун патал гъазурдай продукт**. *Техилдикай регъве гъуьр регъведа*. **Куьре чІалан алифарни ахпа кІелдай жуз**. - *Икъван ви зал ният чІуруз Регъвей гъуьр бес жедан турус?* С. С. Рехуьхбан. *Гъуьр туш има фу чрадай, Я алаф туш малдиз гишин*. И. И. Къуьд. *Фарин гъар жуьреяр ава. Хъран, тІанурдин, чар авай, къатай, як авай, къулан, акадин, ацІуцІаяр, разламачар, пурнияр квай, гъажикІад гъуьруьн, юхваяр, чкалар, шутрутяр, куттер*. ЛГ, 1992, 23. IV. # чІулав ~, лацу ~, ~ сафунай ягъун, ~регъуьн, чкалрал ~ кІвахун.

* **гъуьр-гъуьр авун** гл., ни вуч **куьлуь авун**. *Пенжердин вилер гъуьр-гъуьр ийиз са тІимил амай*. Р.

* **гъуьр-гъуьр хъун** гл., вуч **куьлуь хъун**. *Гъуьр-гъуьр жезвай кІарабар къаз, Гъиляй-гъилиз вугузвай*. М. Б. Мугъу суар.

ГЪУЪРГЪУЪ прил. 1) **буш, кІевивал авачир**. *Гъуьргъуь тІвал ахъайиз регъят* я. Р. **Антоним: тІарам**.

* **гъуьргъуь авун** гл., ни вуч **буш гъалдиз гъун**. *Къенерар гъуьргъуь ийимир*, - *атлу гъуьргъуь жедат*. Р.

Антоним: тІарам хъун.

* **гъуьргъуь еб хъиз, гъар патахъ фин**. гл. *вуж гъахълувилиз килиг тавуна, масадбурун фикирдал амал авун, масадбурун геле хъун*. **Синоним: яд фидай патахъ пер ягъун**

* **гъуьргъуь хъун** гл, вуч 1) **буш гъалдиз атун**. *Туфлидин багъар гъуьргъуь авуна*. Р. 2) **куьч.**, *вуж зайиф хъун* (инсан). **Антоним: тІарам хъун**.

ГЪУЪРГЪУЪВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илери **гъуьргъуь тир гъал**. **Антоним: тІарамвал**.

ГЪУЪРЧ суц.; -е, -е; -ер, -ери, -ера **недай як гъасилун патал чуьлдин гъайванар, къушар тфенгдай ядай мярекат**. *Гъуьрчез фена, гъуьрч тачагъна хкъведайла, сифте гъалтай чубандин пелел эцигна яна кІанзавайди* я. С. Муслимов. *Цицигъ-наме. Заз дах чидач: зун аял яз, ам гъуьрче, къвалак акатна, кечмиш хъана*. М. Б. Ша чун таниш жен. 2) **куьч**. **масадаз зиян, жуваз къазанжи авай кІвалах**. *Етим Эмин месе гъатна*, - *Вун азгъун гъуьрчез акъатна: Шумуд фагъир пІуз акъатна, Таз на цІраз-кІуьрез, къази*. Е. Э. Къази.

* **гъуьрч авун** гл., ни **недай як гъасилун патал чуьлдин гъайванар, къушар тфенгдай ягъдай мярекат авун**. * **кард авачирла, къифер гъуьрчез фидат**.

ГЪУЪРЧЕН прил. 1) **гъуьрч ийиз куьмек гудай**. # ~ ружа, ~ кицІ. 2) **гъуьрч ийидай**. # ~ там. 3) **гъуьрче герек жедат**. # ~ чанта.

* **гъуьрчен кицІ** суц. **гъуьрче вагъши гъайван хурук кутадай кицІ**.

ГЪУЪРЧЕХЪАН суц.; -ди, -да; ар, -ри, -ра **вагъши гъайванрал гъуьрч ийидайди**. *Парчадиз гъар ренг, Пурариз уьзенг, гъар мектебдиз - зенг, Гъуьрчехъандиз тфенг ХупІ ярашугъ* я. С. С. Квез вуч ярашугъ я. *Гъуьрчехъандин ракъара сикІ гъатзамач...* Ш. Ш. *Заз чидач...* *Эхирни сев жагъурна Гъуьрчехъанри-гадайри, Шумуд гуьлле ракъурна Адан къвалаз ружайри*. А. Къ. Севрен дерт. **Синоним: авчи**.

ГЪУЪРЧЕХЪАНВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера **гъуьрч ийидай пешекарвал**. *Гъуьрчехъанвал къвез-къвез чи арадай акъатзава*. Р.

* **гъуьрчехъанвал авун** гл., ни **гъуьрч ийидай пешекар хъун**.

ГЪУЪЧІ суц.; -ре, -ре; -ер, -ери, -ера **йис, хаздин хам, партал, сун шейэр недай гъвечІи чепелуць хътин гъашарат**. # **партал ~ретІуьн, парталдик ~ куткун**. *Амма кчан качвилин уьмуьр гъич гуьзлемшини тавур са юкъуз гъуьчІ акатай сун еб хъиз, къатІ хъана*. А. Исм. *Эхиримжи къув*. **Синоним: квак**.

Гъ

Гъ [гъэ] суц.; -ди, -да; -яр, -ри, -ра **лезги алфавитдин ругуд лагъай гъарф**.

<Гъ> **мецин дувулда арадиз къведай ферцин ачух тушир сес-фонема**. *Гафарин сифте къиле (гъа, гъи, гъуьм), юкъва (бегъер, лугъуда, кагъул), эхирда (лагъ, сефигъ) гъалтда*.

Гъа¹ **тІв**. эв. **раказвайдаз ва яб гузвайдаз тайин затІ къалурдай, рикІел хкидай гаф**. *Куьн гъа къуьзуь куь чандивай хъуй, яллагъ, азад, къарияр*. Е. Э. *Фитнекар къарийриз. Ничхирар хъиз гъакІ цавара гъа чи вахар къугъвай югъ* я. С. С. *Октябрдин Инкъилабдиз. Амма лезги чІалаз кхъинар яратмишунин ва ам школайра кІелиз тунин кар а чІавуз гъа идалди куьтягъ хъанай*. М. М. Гъ. *ЧІалан илимдин гъакъиндай...* *Ингъе, Хуьруьг Тагъиран тІебиатдин къилин философия гъа идакай ибарат* я. А. С. *Хуьруьг Тагъир. Дишегълийриз, гъа вирина хъиз, я гад, я къуьд авачиз, кІвалах ацІанва*. Ш. Шабатов. *Ерийрал рикІ ала...* "гъа Магъарам я! Заз чидай элуьгъли, " - инанмиш хъана зун. М. Ж. "... Фу гайиди я гъамиша"

* **гъа гила <гъа> мад нар. лап мукъвал вахтунда**. *Гъа гила мад докторвилин диссертация хуьн лазим тир*. М. Ж. *Цава къуна кІаниди. Урусатдин запасда эцигнавай къуватар гъа гила, гъа мад юзада...* Къ. М. *Дагъларин деринрин булахар. Гъа гила мад хкъведа ам...* Ж. Къве бармак. *Мегер ви тандик, бедендик къурун кІамай чка кумайни? Мегер вун кІвачелай къилелди гъа гила-мад куз гъазур хъанвачирни?* М. С. *Буьркъуьди. Гъа гила-мад агатда чун, Вични, къейдин, сифте яз*. 3. Ш. *Пуд лагъай виляят. «гъа гила мад чун чкадив*

агакъда, тухдалди яд хъвада», - фикирзавай жеди гъар сада. А. Къ. Жуьгъенар. Гъа гила-мад лугъуз, шумуд там кIвачелай авуна! Керекул къванни гьалтнач. С. Ярагъви ашукъ Узден.

* **гъа-гъа тIв.** эв. **никай-квекай рахазватIа, гъам къалурдай ибара.** Гъа-гъа ваз чидайбур мад атанвай. Р.

* **гъа жергедай яз арал.** 'гъа вилик рахайбурук кваз, гъа вилик рахайбур хъыз' манадин ибара, Бакуда азербайжан чIалал акъатзавай "Экинчи" газетдиз ада Кавказдин мусурманар вири ва, гъа жергедай яз, Дагъустандин халкъарин бейсавадвилдин ахварай авудзавай са алатдиз хъыз къимет гана... М. М. Виш йисарин имтигъан..

* **гъа икI арал.** **вилик рахай гафар, лагъай фикир умумиламишдай ибара.** Гъа икI, Мурадов Шагъ-Эмир ватанпересвилдин хиялрилай ислягъвилдин хиялрал, абурулайни инсанпересвилдин фикиррал атана. А. А. Лезгийрин литература. Гъа икI, писателди гъикаятдин вири жанрайра вичин къуватар ахтармишизава. Гъ. Рамалданов. Яратмишунрин рекъе. Гъа икI, олимпиада сятдин ругудаз, гъайиф хъи, анжах виридан патай наразивилелди куътягъ хъана. ЛГ, 2002, 24. IV.

* **гъа иниз килигна нар.** **гъакI тирвилай.** Ингъе, гъа шиз килигна, СтIал Сулеймана Совет власть гъалиб хъайи сифте йикъарилай рикIин сидкъидай къвезвай гафар, вичин шаирвилдин бажарагълувал ва вичин чан Ватандин, азад хъанвайхалкъдин... рекъе эцигна... А. А. (СтIал Сулейман).

* **гъа са вахтунда [арада] нар.** **сад хъыз, масадбуралай, маса кардилай тафаватлу тушиз.** Гъаса вахтунда шаирди хиве къазва... А. А. СтIал Сулейман. Гъаса вахтунда за аялрал кIевелай гуьзчивални ийиз хъана. А. Р. Вертолет Мегъамед. Гъаса вахтунда ихътинбур чпин гаф илитIиз алахъда. Ш. Шихмурадов. Гъадиса. Гъаса вахтунда Дербент шегъердин работникрин тариф чкачкадал ийизва. Р. Меликова. Садбур - дуьадал, масадбур - межлисдик. Гъа са вахтунда докладчиди къейд авурвал, чкадин самоуправленидин гъакъиндай законодательство уьмуьрдиз кечирмишунин барадай... кIвалахда гъелелиг хейлин кимивилерни ама. ЛГ, 2001, 29. XII.

* **гъа югъ - къенин югъ... нар.** **гъа вахтундилай инихъ.** Гъаюгъ - къенин югъ, заз Седефан рангни ахкунач. М. Б. Спелар.

ГЪА² // ГЪА-А кIус 1) **вичелай вилик квай гафунин манадал рахазвайдан фикир желбдай гаф.** Вуна ана вуч мурмурзава, яда? - чене къуькуьн тумуна акIурна, винелди килигзава руш. - Гъайаман ваз Етим Эмин жез кIанзаватIа гъа! Б. Гъ. Цавун михекар, - Яда, а чна мехъерар авуна, сусар гъайи йисар авай гъа, а чIавуз чи хуьре, залайни валай гъейри, мад иер гадаяр гъич садни авачир йээ. А. Ляметов. Гуьгъуьниз килигиз. - Я къуниши, вуна, эхир, заз са затIни къалурзавач. Мад акIустIарвал чириз жедач гъа! - лагъана. Лезги халкъдин махар. Цуьквер гузва къуьзуь касди куьчедал, Са къариди гъилер зурзас къачузва, Декъикъаяр хкъезва жеде рикIел гъа! Пулсуз цуьквер вичив хушдиз вугузвай... Ж. Цуьквер гузва... -Килиг гъа, итим, ахътин илчияр вуна Дагъларбеган кIвализ тухуда хъи, адавай гаф атIуз тежедайвал! Гъ. Къ. Къилинж Къемер. 2) **вичелай гуьгъуьнилай къведай гафунин мана артухарзавай гаф.** Гъа лагъаначир, алатначир адан мецелай а гаф, ваз маса гаф жагъидачирни? М. С. Буьркъуьди. 3) **мягътелвал къалурдай гаф.** Аламатдин кар я гъа-а, - мад фикирна Мумина. А. А. Ирид цавук Самурдин ван. 4) **рикIел хуьн чарасуз тирди къалурдай гаф.** Бала чан, ваз мекъи жеда гъа! Гъ. Къ. Гъай тахъай гъарай.

ГЪАБУР гъам тIварцIиевездин гзафвилдин къадардин форма. Кил. **ГЪАМ.**

ГЪАВА¹ араб, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) **чил элкъуьрна къунвай газдиз ухшар къат.** Къацу багъдин михъи гъава Чандиз жеда дарман, дуст. М. С. Гатфарин гуьзел гъавадиз. Гуьзел гъава хуш ракъинин чими нурдив ахIана. Ш-Э. М. Дагъда ТIурфан. Першиан я чилел гъава... Д. А. Чубан. Ватандихъ анжах са хайи веледдивай къатIуниз жедай къетIен гъава, гъавадихъни къетIен атир жеда. А. А. Къубудиз яд къвезва. Самолет гъавадай фидай улакъ я. Р. 2) **жив, марф, чимивал, мекъивал - вири санлай.** Гъава сад жеч аран, дагъдин... Е. Э. Дуьньядикай бейхабардаз. Гъава къанваз, марфадин икъи стIалри чин гатазвас, ви хура ифин авай. М. С. Буьркъуьди. Дегишвал хас я ина гъавайриз, Итимриз дегиш хъун чидай туш. М. Б. Дустариз жаваб. 3) **куьч. инсан авай гъал.** Гъава сад жеч... Хаталудин, уьзуьагъдин. Е. Э. Дуьньядикай бейхабардаз. 4) **куьч. муьгъуьббат, кIанивал.** Заз акуна: ашкъи, гъава галукъна, Квез акунач, гъикI хъанатIа гачал, гъей. Е. Э. Гачал, гъей! Зи гъавадин гар я гуьзел... Е. Э. Гуьзел, за ви тариф ийин. 5) (**чIехи гъарфуналди - Гъ) а) дишегълидин хас тIвар: Гъава. б) сифтегъан женнетгъгли дишегълидин тIвар.** На лугъуди, зун Адам я, Гъавадихъ женнетда авай... Е. Э. Хъана. Адан буба язва Адам. Адан диде язва Гъава. А. Къ. Аял.

* **гъава ахъа хъун гл., цав михъи хъун.** Цававай руг ацукъна, Ахъа хъана гъавани, Аждагъан ярх хъайила, Секин хъана дявени. З. Р., Б. С. Шарвили.

* **гъава гун гл., ни геждалди кIвале ацукъайла, къежел экъечIун, гъавадал хъун.**

* **гъава хун гл., ни-куь нин кефи чIурун.** Алагуьзли, ша хамир на зи гъава. Е. Э. Гуьзел яр.

* **гъавада хъун гл., вуж муьгъуьббатдин гиссери къунваз хъун.** Зун кIевелай гъавадава, Я къефесда хвей вили лиф. Ф. г

ГЪАВА² суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра **музыкадин макъам.** Ви гъавайри чи хиялриз Бахтлувилдин гъава гъида. С. К. Ви авазар аваз хъурай.

* **гъава ягъун гл., ни музыкадин алатдай тайин тир макъамдин ванер акъудун Ада хъуьтуьл са гъава**

яна ва мани лугъуз баиламишна... Ф. Пад яру ич... ам жегъил хъхъана, адан чуьнгуьрди цIийи кьилелай, шад гъаваяр ягъиз хъана. А. А. СтIал Сулейман. Сейфуллагъ лит галчудна, кфилдай жуьреба-жуьре гъаваяр ягъиз, са къвалахъ ярх хъана, лезет хкудзавай. А. Сайд. Къисас. За чуьнгуьрдиз худ гуда. Гъи гъава ягъин? Лагъ кван! Ж. Эфендиев. Азадвиллин рекъе.

ГЪАВА 3 суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра мертеба. КIвалерин сад лагъай гъавада туьквенар ва карханаяр ава. З. Р. Цийи ханлух. Ви чкадал зун алайтIа, Пуд гъавадин КIвалер жедай... Ж. Ви чкадал зун алайтIа....

ГЪАВАДАВА кил. * **ГЪАВАДА ХЪУН**.

ГЪАВАЙДА // **ГЪАВАЯ** // **ГЪАВАЙИ** нар. 1) гъакъи къачун тавуна.... ида къунишидивай фу ва векьер тIалабзава ва вичи гъавая КIвалах ийида лугъузва. Ф. Пачагъ къабулай кесиб. Ахварайни адан къайда: Чарадан затI нен гъавайда... С. С. Фекъи. Вичиз кар авачир хътин вахтара... Шаламар илигдай халкъдиз гъавая... А. Ф. КъатI-къатI авур зунжурар. Чухсагъул виридаз, куьмек тагайди хъанач: къвез гъавая КIвалахни авуна, КIвалера авай артухан тахта-михни гъана. М. Б. Цийи мискIин. 2) **манасуз**. СтIал Сулейманан къайда: Буш рахун туш гъич гъавайда. С. С. ДАССР - дин 15 лагъай йисаз. Чун Кубадиз твах вуна, гар. Амма шегъердавазни ада вахт гъавайда кечирмишначир. А. А. Пад хъайи рагъ. 3) **себебсуз**, **бине авачиз**. "Дуст далудихъ дагъ язава", Тушиз хъайла бес гъавайда гъакI мажаррад тIвар жедани?" Е. Э. Гъазанфераз. Вуна гъавая жуван хамуна нагъвар тваз шемир, Мирим. Гъ. Къ. Четин бахт. Ам архайин хъуй лугъуз, Гана маса гъавая. Ж. Анжах паб мад рази туш... Гъаваянда зи зам туш вун, Санал жедат гъамиша чун. Ж. Вучиз ваз зун. **Синоним**: гъакI.

ГЪАВАЙИ кил. **ГЪАВАЙДА**.

ГЪАВАЛАТ (АЛАВАТ нугъ.): * **гъавалат (алават) хъун** гл., *вуж нел-квел* 1) **са кар къилиз акъудиз гъерекатар авун**. Са патахъай къведай Колчак, Винел гъавалат хъана хъи. С. С. Гъуьруьят. Мусадин итимар мад гъавалат хъана. Гъар жуьредалди Жафер рекъай акъудна, ник гуз туна. А. Ф. Бубадин веси. ВикIегъ я жувандаз эгъуьндайла фур, ИкI асул ксарал алават я чун. С. К. Къадир. Гъикъван вал вахъ галаз са месик ксуз КIан хъайи кас гъавалат хъанай? М. С. Буьркъуьди. Чун жуван фикирар лугъуз гъавалат жедат. Гъ. Р. Яратмишунрин рекъе. 2) **инжиклу авун**. - Куьн зал вучиз гъавалат хъанва? Зун секиндиз тур. 3) Гъ. Уьмуьрдин сирнав. **Синоним**: алахъун.

ГЪАВАЛУ туьрк, прил.; **къумбар**.

* **гъавалу хъун** гл., *вуж къумбар хъун*. Ашкъи гъавалу я, - ваз къарар авач... Е. Э. Билбил. Фад атана КIвалахдал Гъавалу тир начальник. Ж. Эй, адан кар чидачни. Зун гъавалу я. М. В. Вацран ягъун.

ГЪАВАЯ кил. **ГЪАВАЙДА**

ГЪАВАЯН прил. 1) **харж алачир, къимет алачир; 2) зегъмет алачир; 3) гьереквал авачир, манасуз**. [Селим]. Гъаваян кар я. Бажагъат абур меслятдал къведа. Н. И. Гъакимрин папар. Гъейри бенде за къулухъ тач - гъаваян къал я. И. Гъ. **Синоним**: гъакIан.

ГЪАВАЯНБУР¹ **гъаваян** прилагательнидин гзаф-вилин къадардин форма.... халкъдин хийирдихъ галачир бязи ксари чи гъерекат лекеламишун патал ийизвай алахъунарни гъаваянбур я. ЛГ, 2001, 1. XI.. Самур, 2001, № 4.

ГЪАВАЯНБУР² суц.; -у, -а **гъаваянбур** прилагательнидикай хъанвай существительное. На гайи гъаваянбурухъ са тIямни авачир. Р.

ГЪАВАЯНДИ¹ **гъаваян** прилагательнидин теквилин къадардин форма.

ГЪАВАЯНДИ² суц.; -а, -а **гъаваянди** прилагательнидикай хъанвай существительное: **герек авачирди, манасузди**.

ГЪАВАЯНДА кил. **ГЪАВАЙДА**.

ГЪАВИЗ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра хъвадай яд авай, чиле атIанвай чка. - ЭвичIна балкIандилай гъавиздай хъухъ, -лагъана руша. Ф. Гъуьлуьн руш... ина са хъсан багъ ава, чун фена а гъавиздин патав акъвазда. Ф. Гъуьлуьн руш. Заз чир хъана садлагъана ярдин гъал, Акъвазнавай вични гъавиздин кьилел... Е. Э. Заз булахдал яр акуна. Юкъни-юкъвал са чар гъавизни ийиз туна. Р. Гъ. Шагъ Абасакай риваят.

ГЪАВИЛЯЙ союз 1) '**себеб яз**' манадин гaф. Сифте хъанвай колхоз садлагъана КIвачел акъалтнач. Ам кьиле тухун патал КIел-кхъин чидай, тежриба авай инсанарни авачир. Гъавиляй КIвалахда гзаф кимивилерни авай. Э. Йифен тIурфан. Гъашаратрин арада гзаф зиянкарар ава. Гъавиляй тарариз, кул-кусриз гъеле пеш ахъайдалди вилик зегъерлу дарманар яда. Емишидин тарарин танар киреждай асунда. З. М. Тебиат чирун. Аквар гъаларай, къадим девирра лезгийрин чамарар ийидай балкIанрин жинс Къафкъазда гзаф машгъур тир. Гъавиляй Кери-Тороса вичин шеврез "лезги" лагъай лакIаб ганва. Р. Р. Лезги халкъдин игитвиллин эпос. 2) **къве предложение алакъада твадай ва вичи къилин предложениеда лагъанвай манадин себеб табий паюна къалурдай гaф**. Абаса вичив гвай данаяр хъсандиз хуьдай, гъавиляй адал жемятдин рикI алай. Ф. Акбуллу данарбан. - Ви хци рак ахъайнач ей мугъмандиз, Гъавиляй ви КIвализ элди лянетна. А. С. Лянет. Анжах ваз чизвай, Селима Лейлидиз вафасузвал тийирди, гъавиляй вун ийир-тийир квахъна амазмай. М. С. Буьркъуьди.

ГЪАГЪ¹ *кӀус яни. Вун ксудач, - гъагъ. Р. Синоним: гъахъняй.*

ГЪАГЪ² *межд. хьел, мягътелвал, шадвал къалурдай гаф. - И гафаралди ваз вуч лугъуз кӀанзава, я дангъуздин хва? Гъагъ?! А. Сайд. Нариманаз вуч гъахъ я лагъ.*

ГЪАД *кил. ГЪЯД.*

ГЪАДДИ *араб, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра викӀегъвал, алакьун. Къурху кутар гъалди тахъуй душмандихъ. И. Гъ. Риваят. Синоним: жуърэт.*

ГЪАДИС *араб, суц.; 1) Мегъамед пайгъамбардин гаф(ар), келима(яр) ва адакай негъил(ар). 2) (ч! ехи гъарфуналди - Гъ) эркекдин хас тӀвар: Гъадис.*

ГЪАДИСА *араб, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) хъайи кар, арадиз атай гъал. Гъадиса вич адетдин сергъятрай акъатна-вайди тир. А. А. СтӀал Сулейман. 2) вич акурди, ван хъайиди мягътелардай агъвалат. Рекъер, журналистдин рекъер... Гъар жуъредин инсанарни акъван гъалтда хъи вал - япарихъ абурувай галукъ тийир ван, ихтилат жедач. Чебни гъарма сад саки са гъадиса Я. Ш. Шихмурадов. Гъадисаяр. 3) ктаб. фольклордин жанр. Виш йисара халкъди художественный яратмишунрин гуъзел чешимеяр: гъадисаяр, махар, мисалар, мискӀалар, къаравилияр, мезели ихтилатар, манияр ва махар арадал гъана. ЛГ, 2001, 15. П. Синонимар: кар, агъвалат, вакъиа, дуъшуъш, къиса, кӀвалах.*

ГЪАЖ *араб, суц.; -ди, -да мусурманвили вад шартӀуникай сад.*

* **гъаждал фин** *гл мусурманвили вад шартӀуникай сад килиз акъудиз Меккедиз фин. Абдулла ал-Алкадари къведра гъаждал фена. Сифте гъилера (1846 - йис) гъаждал фидайла, адан рекъин юлдаширай сад Аббас-Къули-Агъа Бакиханов я. И. Гъ. Алкъвадрин медресе. Аялриз чирвилер ва тербия гузвай хуъруън муаллим Исамуддин Агъмедов Меккадиз гъаждал фена. Ж. Гъ. Лекъерин гуъндуърда.*

ГЪАЖЕТХАНА *фарс, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра инсанди вичин бедендай цвар ва нежес акъудун патал туйкӀурнавай чка. Камерада авай къве кас гъатта гъажетханадизни къецел акъудзавач. Къ. Къ. КӀири Буба. Ахпа Зазади угърияр чпин сала авай гъажетханадин патав тухвана, шифердин кӀаникай хкудна са жунадик кутунвай затӀ абурув вугана. Я. Къафаров. Юристдин дафтардай. Синонимар: захутӀ, регъятхана, туалет.*

ГЪАЖИ *араб, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) мусурманвили вад шартӀуникай сад (Мединадиз Къабедал фин) килиз акъудай касдиз гудай гуърметдин тӀвар. Эй зи ашина, гъажи Тагъир, Види вуч шел-хвал хъана хъи? Е. Э. Вирт квахъайдаз. Диндин кӀеви къанунриз яб гайитӀа, Къабедал фин мусурмандин буржи я. Садра къванни нагагъ аниз фейитӀа, Чалма ягъна, вун гуърметлу гъажи я. М. Б. Диндин кӀеви къанунриз... Адакай гила гъажи Исмаил хъанва. Р. 2) (чӀехи гъарфуналди) итимдин хас тӀвар. Патаз, шегъердиз фена рабочивал авур Ахцегъ Гъажини гъа икӀ хъана. А. А. СтӀал Сулейман.*

ГЪАЖИАБАС *туърк, куъгъ., суц.; -ди, -да дере парчадин са жинсинин тӀвар. Гъажиабас дередикай архалух, Къирд жуна гвачиз вун хъфиз тахъуй. Е. Э. Къавумдиз.*

ГЪАЖИБУГЪДА *туърк, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра къакъан тандал кӀашара тварар жедай ризкъи. Абурун метлеб куъне фад, - Чи уълкведиз бул техилар - Памбаг, дуъгуъ, Гъажибугъда гун. А. Ф. Эм-Тэ-Эс. 2) ризкъидин набатат.... ахпа тумбочкадай кӀуфа гъажибугъдадин кӀап тунвай шуъше акъудна. 3. Гъ. Лезгийрин риваят. Адан метӀерал аламай Гъажибугъдадин кӀаиш чилел аватна. М. С. Буъркъуъди. Синонимар: гъажикӀа, шагъбугъда, кукуруза.*

ГЪАЖИКӀА *суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра къакъан буйдин тандал кӀашара жедай тварар тир ризкъи. Гъелбет, булда и ГъажикӀа, Нез жез мумкин жедач вакӀа... С. С. ГъажикӀа. Йис четинди, бегъер тахъайди хъуниз килигна, Кеферпатан Кавказдин крайкомди Дагъустандиз цадай тум патал къуъл, мух, гергер, гъажикӀа ахъайнава. Гъ. Къ. Четин бахт.*

ГЪАЖИКӀАД(ИН) *прил. ГъажикӀадинди тир. Кимел Серкерахъ галаз ацукънавай Сейфуллагъдиз куъчедай виниз затӀни алачир гъажикӀадин тар гваз хкъезвай хтул аквада. С. М. ЦицӀигъ-наме. Фарин гъар жуъреряр ава. Хъран, тӀанурдин, чар авай, къатай, як авай, къулан, акадин, ацӀуцӀаяр, базламачар, пурнияр квай, гъажикӀад гуъруън, юхваяр, чкалар, шуъруър, куътер. ЛГ, 1992, 23. IV. Тар гъажикӀадин къил хъиз тир: хъити, тӀур-тӀур, экуъ жум... Ф. Б. Сувасатар.*

ГЪАЖИЛЕГЛЕГ *туърк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра яргъи кӀуф алай, къакъан кӀвачер квай са уълквейрай маса уълквейриз куъч. жедай къуш. Вини патал хъиз къве гъажилеглег акъвазнава. Гъардан виликни саса гуълягъ ква. Чпин ем. И. Гъ. Ахцегъ, край чирдай музей. Гъейран я гъер гъавиздавай Гъажилеглегдал... Биче. Шииррин азбука.*

ГЪАЗУР *араб, прил. затӀ арадиз гъун патал зегъмет алачир. Чир хъана ваз гила дава, Гъазур фу тир нез, нехирбан. Е. Э. Нехирбан. Вун тухуз лап мукъварава, Ваз гъазур тир чамар ава. Е. Э. Я бахтатар. Долларрихъ намусни маса гуз гъазур А тапан алимри ийизва мурмур: Ш-Э. М. Инсансузриз лянет.*

* **гъазур авун** *гл., ни вуч къетӀнавай кӀвалах килиз акъуддай гъалдиз гъун. Аялар мектебдиз гъазур авунай, амма марф къвайиди рекъе геж хъана. Р.*

* **гъазур гъалал** *суц. вичиз авай са вуч ятӀани. Къунишиди адав гъазур гъалал вугана. Ф. Пачагъ*

къабулай кесиб.

* **гъазур хъун** гл., вуж 1) са кар къилиз акъудиз **гъазур гьалда аваз хъун**. *КландатIа пака, КландатI кье Ленина эцигай муькъве Гъазур я чун гьадан рекье Сад амай къван чан эцигиз. С. С. Ципезан эрчи къуьнуьхъ элкъвена, ксуз гъазур хъана. Гь. Къ. Санал садакъа гуз хъайитIа, гьасятда гъазур жеда. А. А. СтIал Сулейман. **Синонимар:** гъазурвал акун, къвачин хъун. 2) вуч **тайин гьалдиз атун**. *Хуьре гъазур яни? Р.**

ГЪАЗУРАН прил. **зегьмет чIугун герек тушир** *Садбуру лап чIагай ихтилатар ийизвай: гъазуран къвалерикай, багъларикай, саларикай, шегьре рекьерикай, тежедай къван къулайвилерикай, гьукуматди гудай куьмекдикай. ЛГ, 1996, 6. XII. Гила, чилер арендада вугуз, чкайрал кыле авайбуру гъазуран пулар къачузва. ЛГ, 2000, 29. VI. Интересно, интересно, - ажебан рахана Жабир-жанавур. - Дуьз кар авуна куьне, чибур лагъайтIа, гъазуран мискIин аваз, ам са тIимил ремонтна кардик кутаз тежес ава. М. Б. Цийи мискIин.*

ГЪАЗУРВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера **къетIнавай къвалах къилиз акъуддай гьал**. *Ван хъанва заз, гъазурвилер Акунва лап еке тир. Анжах ви бубадихъ гъазурвал авачир. Гь. Къ. Къилинж Къемер. Школа цIийи кIелдай ийисаз хъсан гъазурвилер аваз кардик кутунай... ЛГ, 2001, 20. XII.*

* **гъазурвал (гъазурвилер) авун [акун]** гл., ни квез **гъазур хъун**. *Хъсан гъазурвал акур колхозчийрин гъайванар хъуьтIяй сагъсаламатдиз акъатна. И. В. Чирхчир. Вуна гьеле йиф кумаз гъазурвилер авуначирни? М. С. Буьркьуьди. «Калуз» векъ ягъиз тIварар къунвай ксар, са вацран гъазурвал акуна, пака сятдин 10-даз конторрин вилик гъазур хъухъ. А. Сайд. «Алад, ваз югъур хъурай!». Тарарик гум кутун патал вахтундамаз гъазурвилер акуна. С. М. Маяк Саимат. **Синонимар:** гъазур хъун, къвачин хъун.*

ГЪАЗУРВИЛЕЛДИ нар. гъазурвал аваз.

ГЪАЗУРДАКАЗ нар. гъазур яз.

ГЪАЗУРЛУХ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра са квез **ятIани гатIумунин гьерекат**. *Гъазурлухар къведай Йисан Кутун я вилик, кесибар. С. С. Агъа-СтIалрин колхоз.*

ГЪАЗУРУН гл. -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; гъазур авун, гъазур тавун, гъазур тахвун, гъазур хъийимир 1) ни вуж-вуч **герек гьалдиз гъун**. *ЦIай авуна недай хуьрек гъазуриз эгечIна. А. И. Самур. Къуна вацIай кIезрияр ТIямлу тIуьн гъазурда... А. С. Ширин гафар. За къуллугъай частуна аскерар Афгъанистанда дяве авун патал гъазурзавай. А. Къ. Жуьгъенар. 2) **къетIнавай къвалах къилиз акъуддай гьалдиз гъун**. *Энгел тавуна хуьрериз фена революциядин патал алайбур артухарун, абур революциядин кардиз гъазурун ада чал тапиурмишина. А. И. Самур. Чна халкъ собранидиз виликамаз гъазурнай. Р. * тарс(ар) ~.**

ГЪАЗУРУН суц.; -и, -а; -ар, -ри, -ра **герек гьалдиз гъун**. *Газетдин материалар гъазурунлай гъейри, корректорвални, подчитчиквални абуру къведа ийизвай. Г Ханов. Абадлувални агъваллувал патал.. Чатухъанар гьакI хехер, машаяр, гъаргъалагар, чукIулар гъазурунални машгъул тир. С. Муслимов. ЦицIигъ-наме.*

ГЪАЙ¹ *межд. жуваз эверай ван хъайиди чирун патал адаз гудай жавабдин гаф. Гзаф ада эверна, дидеди гъай лагъанач. М. Б. Дидедин бурж.*

* **гъай-гъуй** суц. **гъарай-эвер**.

* **гъай лугъудай кас** суц. **куьмек гудай кас**.

ГЪАЙ² *межд. балкIанри гьерекат кутун патал гъарайдин гаф.*

ГЪАЙАМАН // **ГЪАЙМАН** *кIус масадал, адан кардал игътият гъизвайди къалурдай гаф. - Им за туькIуьрай мани я, лагъана за. Гъайаман, вунни ви буба хъиз дили жезватIа гъа?! - лагъана абуру. С. С. Жувакай ихтилат. Вуна ана вуч мурмурзава, яда? - чене къуькуьн тумуна акIурна, винелди килигзава руш. - Гъайаман ваз Етим Эмин жез кIанзаватIа гъа! Б. Гь. Цавун михекар. Вун рахана - маса шаир, Критикни гъейран жедай. Зун? За къейдда: абат хийир, Вунни гъейран, гъайман жедай. И. Гь. Шаирдин сурал.*

ГЪАЙБАТ *араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) къамат... Гъиле къуна зурба бафа, заз адан гъайбат акуна. С. С. Инжиханаз. 2) чIехивал. Тухуда, къейди вун, тухуда. Вилик квай вацI, вацIун гъайбат такваз, буьркьуь жемир. М. С. Буьркьуьди. 3) куьч. ягъдин алакьунар. Сулейманаз абурун (тапан коммунистрин. - А. Г.) гъайбат вуч ятIа иердиз чидай. А. А. Арифдар Сулейман. - Гъей, акъваз! Вун гъиниз? -Шалбузан вилик са яракьлу итим атана, виляй вил экъисна, гъайбат гъаз акъвазна. Гь. Къ. Четин бахт. 4) (чIехи гъарфуналди Гь) эркекдин хас тIвар: **Гъайбат**.*

ГЪАЙБАТЛУ прил. **гъайбат авай**. *БалкIандин жиливар Мегъамедрасула къунвай, гъаибатлу акунар авай Семен пурх ягъиз санал акъваззавачир. А. И. Самур. - Экуьн, Нисин, Гъуцарин дагълариз килигзава, амма вилер тух жезвач -абур гъакъван гъаибатлу, гъакъван гуьзел, гъакъван такабурлу я. Гь. Къ. Къилинж Къемер. Вуж феначтIа, алад, гежмир, Меккедиз хъиз Къурушдал: Чи Кавказда чидач заз хуьр икI гъайбатлу, баркаван. Ч. К. Европадин бармак Къуруш.*

ГЪАЙБАТЛУВАЛ суц.; -или, -иле, илер, -илпери, -илера **гуььрметдиз лайихлу агалкъунрин вини дережа**. *А. Фатахов вичин аямдин къудратлувилел, аваданвилел, гъайбатлувилел гъейран я. З. Бирембеков. Алибег*

Фатахов: куьруь биография ва яратмишунар.

ГЪАЙБАТЛУВИЛЕЛДИ нар. гъайбатлувал аваз, гъайбатлувал хас яз. **Синонимар:** гъайбатлудаказ, гъайбатлуз.

ГЪАЙБАТЛУДАКАЗ нар. гъайбатлувилин лишан кваз. **Синонимар:** гъайбатлувилелди, гъайбатлуз.

ГЪАЙБАТЛУЗ нар. гъайбатлу яз.

ГЪАЙВАН араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) мал (къекъевез ва гъисс ийиз алакьдай, чан алай организм). *Факъирд балкІан ийиз чуьнуьх, Квез маса гъайван амачни? г Е. Э. Гъарай, эллер! Лезги чІала балкІан - 'ам хъсан гъайван тешпигъун патал ишлемишиз хъана. М. М. Гъ. Чалан илимдин гъакъиндай... РикІел хуьх: къушарни, Вагъши гъайванарни, чурчуларни, гъуьлягъарни, хъалхъас хъиперни, балугъарни, гъашаратарни, кукварни - ибур вири гъайванар я.. З. К. Тебиат чирун. - Терг авуна тамни гъайван Ягъийрини гъакимри, Рукар дере элкъуьр хъана Къванцин бушлух кьерериз. Н. С. Самур. 2) куьч. акъулсуз инсан. * **Вагъши ~, кІвалин ~, тамун ~, чІарчІин ~.***

ГЪАЙВАНХАНА цІ., суц.; ди, -да; -яр, -йри, -ра кІвалин, чуьлдин гъайванар авай, гъукуматди хуьзвай махсус чка. *Гъайванханадин кьефесда-кІвале, дерин гъам аваз чІехи кьве виле, Деведи зурба ийизва гирнагъ, Адан далуда кьве кІул - кьве гурмагъ. А. Къ. Деве.*

ГЪАЙИФ¹ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) хъайи ва я жезвай хажалат агатна атанвай гъал. *Гъайифди лап кана сивер акъатна. Е. Э. Гачал, гъей!... Гъайиф гъатнава рикІе. Ахътин гъайиф! Вири уьмуьр вилик хкизвай, вири акур къван шикилар, гъам тебиатдин, гъам инсанрин, гъам къисметрин шикилар тупІалай ийиз тазвай гъайиф. М. С. Буьркъуьди. 2) хъайи, алатай кар, агъвалат рахазвайдаз кІамайди къалурдай, сказуемидин ролда авай гаф. *Гъайиф, уьмуьр хъана къуьзуь. Е. Э. Алагуьзли. Гъайиф, уьмуьр икІ бада физ, - Межлисдин чирагъ я ханум. Е. Э. Ханум. Гъайиф, лекърек ктканач, ам яргъаз акъатнавай, -лагъана цавуз килигна Даниял. А. Сайд. Гъуьндуюшкадин шараг.**

* **гъайиф атун** гл., вуж-вуч низ **гъайифдин гъиссини къун.** *Ам ваз гъайифни атанай, Лейли ваь. Лейли Нежефаз тІвар янавай руш яз хейлин вахт тиртІани, ваз ам гъайиф атаначир. М. С. Буьркъуьди. За, я экуван сагъвал, я къуватар гъайиф татана, зи амай уьмуьрни михъиз чи чІехи, бахтавар Ватандиз къуллугъуниз акъудда. С. С. Жувакай ихтилат. *Гъайиф татана чІугур зегъмет вичин. А. Ф. КъатІ-къатІ авур зунжурар. Гъайиф къвемир ваз ви чан, ви къуват, Халкъдин, Ватандин вафалу рекъе! Ш. Т. Абад ая, душт, чи азиз ватан! За пайзава вахт кІусни гъайиф татана. А. Ал. Конституция. Зегъмет пучна, гъайиф текъевез рекъериз, Са вуч ятІан тада зани чилел мад... Д. А. Рекъиз. **Синоним:** язух атун.**

* **гъайиф хъун** гл., вуж-вуч **гъайифдин гъиссиник хъун.** *Дадашан чина амай са тІимил рангарни атІана, адаз гъайиф хъана. А. Ф. Бубадин веси.*

* **гъайиф(ар) чІугун** гл., ни нин-куьн **дертлу гъал гъиссун.** - *Эй, лагъана гъайиф чІугуна за. А. Ф. Лянет. Са къадар гъайиф чугурдалай къулухъ чун са геренда секин хъана. А. Ф. Лянет. За иниз атана лугъуз рикІяй гъайиф чІугуна. А. Къ. Чеченрин межлис Гила вуна гъайифар чІугвазва. М. С. Буьркъуьди.*

* **гъайиф хъи арал.** **гъайиф чІугуналди лугъудай фикирдин вилик ишлемишдай ибара.** *Гъайиф хъи, и ширин вахтар, и наз гудай йикъар яргъа л фенач, фад куьтягъ хъана. А. И. Самур. Гъайиф хъи, законар чІурунихъ галаз милицияди ва прокуратуради чІугвазвай женг гъамиша активный характер авайди жезвач. К, 1988, 27. XII. Гъа икІ, олимпиада сятдин ругудаз, гъайиф хъи, анжах виридан патай наразивилелди куьтягъ хъана. ЛГ, 2002, 24. IV.*

ГЪАЙИФ² ! межд. **дериндай гъайиф чІугунин лишан яз лугъудай гаф.** - *Гъайиф вахъ галаз акъудай уьмуьр! -ада лап хъел кваз чилиз тфу гана. З. Гъ. Уьмуьрдин сирнав.*

ГЪАЙИФДИВДИ нар. гъайифар къведай гъалда. *Гъикъван гуьзелдиз, маналудаказ, дериндай ва гъайифдивди лагъанватІа килиг! Н.Ибрагимов. Чалан сергъятрихъ къадар авачирди успатзава.*

ГЪАЙМАН кил. **ГЪАЙАМАН.**

ГЪАКАЛ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра пуд ва я къуд. **пипІен шикилда аваз хуруда твадайвал туькІурнавай 'жуваз авай къулайсузвал Халикъди алудрай'** манадин дуьаяр алай чар. *Загъ акур аялдин хурудик гъакал квай. Р.*

ГЪАКИМ¹ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) **чІехи къуллугъ гъайди.** - *Гъакимариз хъана хаин, Куьре хъайвал масан, наиб. Е. Э. Наиб Гъасаназ. Гъакимариз атана хъел. Е. Э. Наиб Гъасан. Авач, авач и дуьньяда Гъич са затІни даим тир: Накъ и гъаким диленчи тир, И диленчи гъаким тир. А. Ал. Муьжуьдар. Лезгийри лугъузва: чунни халкъ я, чазни вирибуруз хъыз барабар ихтиярар це! Гъакимри лугъузва: бес чи лукІар вужар хъурай З. Р. Веси. Хуьруьн гъакимдихъ тахъайтІа ахлакъ, А жемьятдин я, валлагъ, язух. Ж. Гъажикъайиб халу авай чкада садни - колхоздин бригадир, председатель хъуй, я райондай атай гъакимар хъуй - авторитет тушир. К. М. За квез ахъайда... Терг авуна тамни гъайван Ягъийрини гъакимри, Рукар дере элкъуьр хъана Къванцин бушлух кьерериз. Н. С. Самур. Жува фена мотордал алахъдай амалар ая гила, - гъакимдин жуьреда буйругъ гуьза ада. М. Б. Спелар. 2) куьгъ. **духтур.** *Гъаким ятІа, вуна заз са чара я... Е. Э. Ярдин дерт. 3) (чІехи гъарфуналди - Гъ) эркекдин хас тІвар **Гъаким;** -а, -а.**

* **гъакимдин виликай, балкІандин къулухъай фирмир!** мисал 'гъакимдивай, балкІандивай игътият хуьх манадин мисал;

ГЪАКИМ² прил. къуллугъдал алай, вилик-къилик квай. Дуьзгуьнвилив парталдинни кІалубдин Вичел чІугъаз къакъудзава хнупІди. Гъар ериида, гъар камуна звар ава, На лугъуди, адаз гъаким яр ава. Къвалав гвайбур адаз ветІрай аквазва. А. Къ. Дишегълияр.

ГЪАКИМВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера къуллугъчивал. Сам-Сам къена. Эмир Кагъи адан чкадал гъакимвиле тайинарай Юмул-Маминад вацІун къере Гуьлгерал дуьшуьш хъанай. М. М. "Лезги руш" - "Лезгинка". Чи къуьлуьнкай веревирдер.

ГЪАКИНАЙ кил. **ГЪАХЪНЯЙ**.

ГЪАКЪИ араб, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) **авур кардин къимет**. Зи гъакъи за гъикІ хъайитІани къачуда. Ф. ЦицІали. Гъар атайдан жез вун гъамбал, гудач ваз гъакъи, Дагъустан. С. С. Дагъустан. - Заз къведай гъакъи абуру гъикІ хъайитІани гуда. А. Ф. Бубадин веси. Чун меслят хъайивал, гъакъини за ваз гана. Лагъ ваз и кІвалерай вуч кІандатІа, буюр, регъуьвал ийимир. С. Муслимов. ЦицІигъ-наме.

Синонимар: гелир, доход. 2) куьч. пул. Вичи къачур майвайрихъ гъакъи гана ам хъфена. 3. Э. «Я пуд манат». - Азаб алатІа, артухан гъакъи гана кІанда. Б. Гъ. Заз эвера.

ГЪАКЪИКЪАТ¹ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) кІвалах, кар, агъвалат авай, хъайи ва жедай гъал. Килиг, белки, вазни чир хъуй гъакъикъат... Е. Э. Гъая тийижир паб. Завай са хата хъана вун яр къуна: Ви гъакъикъат чир хъанач хъи заз, гуьзел. Е. Э. Зав рахамир. Жуваз бегъем чир тавуна гъакъикъат, Бирдан на зал ийиз тахъуй хъвер, фекъи! Х. Т. Фекъи. «Ирид цавар, ирид чилер...» - Лугъуз диде рахадай. Ахъайдай заз яргъи махар, Гъакъикъатда таквадай. Т. А. Махар туш. 2) **мусурманвилин михъивал артухарун патал гъерекатдин къуд дережадикай эхиримжи дережа**. Я гъакъикъат, я шарият, я терикъат, Гъинава? Я гъакъикъат, я аразилат, Я берекат гъинава? Е. Э. Гъинава? Гъам шарият, гъам терикъат, гъам гъакъикъат я ваз эзбер. Е. Э. Мубарак Исмаил. **Синонимар:** гъал, агъвалат. ☀ И гафуникай кил.: Эминан гъакъикъат || Газ. «Лезги газет», 1993, 2. II.

ГЪАКЪИКЪАТ² прил. халисан, тайин, дуьзвал гвай, дуьз. Я, эллер, заз са гъакъикъат яр хъанач. Е. Э. Ваз зи гъалдикай хабар авачни?

ГЪАКЪИКЪАТДА¹ **гъакъикъат** существительнидин чкадин I падеждин форма. Кил. **ГЪАКЪИКЪАТ**.

ГЪАКЪИКЪАТДА² нар. якъиндаказ, дуьзвилив къуртІа. Амма гъакъикъатда ихътин са гъални авачир.. Гъ. А. Поэзиядин жавагъирар яратмишайди. Чаз институтра тарихдин чарх анжах са патяхъ элкъвезва лугъузвайтІани, гъакъикъатда ам гагъ са патяхъ, гагъ маса патяхъ элкъвезва. А. А. Пад хъайи рагъ. Гъакъикъатда чи ата бубаяр санлай чара хъайи хва-стхаяр тир. Б. Гъ. Заз эвера. Завай анжах са ихътин фикир алава хъижеда: ЧІалан гевгъерар туькІуьрзавай Седакъет Керимова гъакъикъатдани поэзиядин чІехи гъед я. М. М. Дуьнья кІвачел къарагъда. Им районада гъакъикъатда яшамии жезвай пенсияр, мажибар ва пособияр къачузвай 8902 кас авачирбурун жергеда тунва лагъай чІал я. ЛГ, 1999, 1. IV. Советрин Армия... винелай килигайла, са вуч ятІани авай хъиз жеда. Гъакъикъатда лагъайтІа, гъакІан са карвансара я. А. Къ. Къуллугъдин яцІа гъатайла авур кхъинар

ГЪАКЪИКЪИ араб, прил. 1) **гъакъикъатда жедай**. Идан чкадал писателди, гъелбетда, рвальный, гъакъикъи, яшайишидихъ галаз алакълу са гаф (месела, жейран ва мсб) ишлемишнайтІа, кІелдайдан фикирдиз са конкретный образ гъидай. М. М. Гъ. ЧІалан илимдин гъакъиндай..... Сулейманан «фикир» тешиклизавайбуру бязи вахтара переводчикни авачиз адан гафар кхъидай ва ахпа абурун бинедаллаз шишр туькІуьрдай. Ихътин шишр, гъелбетда, шаирдин вичин гъакъикъи шишрдилай хейлин тафаватлу жедай. Гъ. А. Поэзиядин жавагъирар яратмишайди. Сулейманани... инсанрин гъакъикъи суьретар вилегъедаказ шишрралди гуз хъана. А. Гъажимурадов. Чехи шаир. 2) **халисан**. Докладчиди зегъметчийрин гъакъикъи ихтиярар хуьн патал тешиклай крарикай... лагъана. ЛГ, 2000, 21. XII. Гъаким Къурбана тарихдин документар, тарихда кыле феи гъакъикъи вакъияр вичин эсерра, халис устадди хъиз, устадвилелди ишлемишзава. Гъ. Рамалданов.. Яратмишунрин рекъе. Вичин шишрда Сулеймана, кавхадин гъакъикъи тІвар къун тавуна, ам русвагъзава. А. А. СтІал Сулейман. Уьмуьрдин къимет гзаф яшамии хуьн ваъ, адан гъакъикъи къимет чир хуьн я. 3. Р. Веси.

ГЪАКЪИКЪИВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера халисвал. Адан Тамам шишрар вири эхирда вичин тІвар къуналди куьтягъ жсзва. Имни шаирди вичин патай жуван гъакъикъивал, хъивал, устадвал, зегъмет къадурунин лишан я. А. Гъажимурадов. Чехи шаир

ГЪАКЪИНДАЙ посл, вич акал жезвай гафуна никай-квекай рахазвайа, гъадакай Газетда кІвалахунин ва жуван ватанэгъли шаирдин яратмишунрин гъакъиндай къайгъу чІугунин нетижада зун адахъ (С. Сулейманахъ. - А. Г.) ва адан хизандихъ галаз лап мукъва дуст хъунал зун гзаф шад тир. Гъ. А. Поэзиядин жавагъирар яратмишайди. 1169 - йисуз Бакуда эцигнавай Лезги мискІинди, адан мукъув гвай лезги гъамамри, Къусар райондин Яргун хуьре авай шейх Шуьнейдин мавзолейди ва тарихдинни культурадин маса имаратри и халкъарин арада авай дуствилин гъакъиндай шагъидвалзава. М. М. Лезги тІвар алатІа. Идан

гъакъиндай чи литературада члехи эсерар, яни романар мадни пайда хъуни шагъидвалзава. Гъ. Рамалданов. Яратмишунрин рекъе. Икардин гъакъиндай бубайрин куьгъне сурари, абурун кылихъ къянавай чпелди тарихдин чинар тунлалай ийиз жедай кхынар атланвай къванерини шагъидвал ийизва. Ж. Гъ. Лекъерин гъуьндурда **Синонимар: барадай, жигъетдай, патахъай.**

ГЪАКЪИСАГЪ прил. 1) **намуслу.** Безетмишин уьмуьрдин багъ Зегъметдалди чи гъакъисагъ. Ш-Э. М. Зи дуьа. Чир хъухъ: абуруз гъар майданда Гъакъисагъ рикI пара кланда. Ш. Къ. Дагъларин рушар. 2) **намусдалди кылиз акъудай.** Жемьятдин арада вичиз лайхлу гъуьрмет, машгъурвал къени кылихралдини яргъал йисара хуьруьн майишатдин рекъе чIугур гъакъисагъ зегъметдалди къазанмишина. Д. Шерифалиев. Цавай аватна, гъиле гъатдач. Къазибег Шукурбековичан гъакъисагъ зегъмет Дагъустандин культурадин министерстводи... са шумудра гъуьрметдин грамотайралди къейднава. А. Камилов. Мелгъем цазвайди.

ГЪАКЪИСАГЪВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, илери, -илера **намуслувал.**

ГЪАКЪИСАГЪВИЛЕЛДИ нар. **намуслувилелди.** Ада кIвалахнай гъакъисагъвилелди, Дуьздал акъуднай душмандин къацIай чин. А. Ф. КъатI-къатI авур зунжурар. БолъКевикрихъ авай гъейратдалди, гъакъисагъвилелди ва намусдалди кIвалахун лазим я, - лагъанай Сулеймана... А. А. СтIал Сулейман. Гъанлай тракторист хъайи Гъажикъайиб халу цIуд йисаралди тракторист яз амукъна, ада гъакъисагъвилелди цанар цана, зегъметар чIугуна. К. М. За ахъайда квез... Зегъметдин ветеран Алаудинни адан уьмуьрдин юлдаш, яргъал йисара производства гъакъисагъвилелди зегъмет чIугур Нажабат чпин 10 веледни зегъметдал рикI алайбур яз члехи авунал машгъул я. Х. Къасумов. Лежберрин лежбер // ЛГ, 2000, 29. VI.

ГЪАКЪИСУЗ прил. гъакъи авачир.

ГЪАКЪИСУЗ нар. гъакъи авачиз. **Синоним: гъакъикъатсуздаказ.**

ГЪАКЪИСУЗДАКАЗ нар. гъакъи авачиз. Депутатвиле кандидатдикай материал гъакъисуздаказ чапзава. ЛГ, 2003, 27. II. **Синоним: гъакъикъатсуз.**

ГЪАКЪ кил. **ГЪАХЪ.**

ГЪАКЪАРУН¹ гл.; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, мир; гъакъар авун, гъакъар тавун, гъакъар тахвун, гъакъар хъийимир са кве ятIани чка жедайвал авун. Са гъвечIи чантада вири ктабар гъакъарна. Р.

ГЪАКЪАРУН² кил. **ГЪАХЪАРУН.**

ГЪАКЪВАН¹ посл. вичелай вилик квай вахт къалурдай гафуналди (вахт, гагъ, чIав) лагъанвай фикир кылииз акъатдалди. - Ваъ, цIай яда за абурун мукариз, Гъакъван гагъда жегъич заз секинвал! А. С. ВетIер.

ГЪАКЪВАН² нар. гзаф къадарда. Паб гъакъван хъуьтуьлдаказ, кIуфук мили хъвер кваз рахазвай. З. Э. Пата вил авайди. Къуьлуьн са твар са кIус къизилдив барабар я лугъудай чи члехибуру, гъакъван ризкъи къит хъанвай. А. Эсетов. Мегъарамдхур - зи рикIин сир. ЛГ, 2001, 4.I. Экуьн, Нисин, Гъуцарин дагълариз килигзава, амма вилер тух жезвач - абур гъакъван гъейбатлу, гъакъван гуьзел, гъакъван такабурлу я. Гъ. Къ. Къилинж Къемер.

ГЪАКЪВАН³ кIус союзвилин гаф. Гъикъван гзаф ктабар кIелайтIа, чирвилерни гъакъван артух жеда. Р. Мирзе газет кIелунал гъакъван машгъул хъанвай, адаз вичин къвалал хуьрй атай вах ацукъайлани хабар хъаначир. Р.

ГЪАКЪГЪИСАБ кил. **ГЪАХЪ-ГЪИСАБ.**

ГЪАКЪЕКЪ¹ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра къати чIулав къванцин цIивиндин къетIен жуьредикай раснавай чIулав хтар, кагърабаяр.

ГЪАКЪЕКЪ² прил. къати чIулав. Гъейран жеда къвед на къачур камарал, Пехилзава тIавус гъакъекъ чIарарал. Е. Э. Гъалимат. Гъасретаз икъван гагъди вичин вилерин нинияр чIулав гъакъекъар хътинбур тирди чизвай. Ш. Исаев. «Зи фонарар». ☀ Гафунин тарихдикай, манадикай кил.: А. Гуьлмегъамедов. Гъакъекъ // ЛГ, 1993, 4. III.

ГЪАКЪУН гл.; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; гъакъ тавун, гъакъ тахвун, гъакъ хъийимир къен авай кве ятIани чка хъун. КIвал гъвечIиди тиртIани, вири гъакъна. Р.

ГЪАКI¹ // **ГЪАКИА** нар. 1) гъа къалурнавай, лагъанавай тегъерда. Галамай са кIус къван тумни атIана, гъакI тада вун чандик кIвал кваз, тумакъ яц. Е. Э. Тумакъ яц. Чна вири гафар сивйя гъикI сивйя акъатзаватIа, лап гъакI кхъызвач... М. М. Гъ. Лезги грамматика. 2) **са мурад-метлеб авачиз, са нетижани авачиз.** Лугъуз хъана: "Къе гъакI экъечI хъана вун"... Е. Э. БалкIан тухвайдаз. Я вунни икI къана, вилер кIаникай Килигдачир, акъвазна гъакIа. А. Ф. КъатI-къатI авур зунжурар. Къведра собрание тухвана, райондин члехибуруз кIанзавайвал, гъа авай куьгънеди тестикъар техжез, атанвай векилар гъакI хъфенай. А. Эсетов. Тек са йис атIана // ЛГ. 2000, 24. VIII. ... Белки, ваз гъакI гъуьлуьз физ кIан хъун тиртIа, белки, маса, ваз течир Уьмуьрдикай, бахтуникай пай кIан хъун тиртIа? М. С. Буьркъуьди. 3) **нубатсуз, са гереквалин авачиз.** Дугъри касди хатур экува тахайла, гъакI иблисди вун мал хъиз ацайла... Е. Э. КIандач рекъиз... 4) **са мурад, макъсад авачиз.** Гъахъняй, фана дуьнья гъей, За вавди гъакI ийизва, Ви гъалариз килигна, чIана вад югъ мадара. Е. Э. Дуьньядиз. 5) **са куьникни пай кумачиз.** Ви кIвале малкамут гъатна, Вун гъакI ялгъуз, тек хъуй, ялагъ. Е. Э. Къедекни пер чуьнуьхайдаз. б)рах. **къасусдай.** ГъакI ийида. Р.

* **гъакI хъайила** арал. лагъай фикир умумиламишдай ибара. *ГъакI хъайила, вавай заз амле лагъайтIа жеда.* Б. Гь. Заз эвера.

* **гъакI ятIани** союз сложный предложенидин са пай муькуь паюнихъ алакъа ийидай ибара. *Къвез-къвез кIеве гъатзава чун, гъакI ятIани, катзава чун. «Куьн», «Чун» лугъуз вучиз фад-фад, Къакъатзава и пад, а пад.* С. К. Жуванбуруз чар.

ГЪАКИ² союз са жинсинин членар ва я сложносочиненный предложенияр сад-садахъ галкIурдай гаф. Сулейманан мисалди къалурна хъи, неинки миллионралди агъалияр авай, гъакI гъвечIи халкъарин арадайни бажарагълу инсанар акъатун мумкин я. А. А. (СтIал Сулейман). **Синоним:** ва, -ни, гъам... гъам, гъатта.

ГЪАКИ³ кIус 'ва генани' манадин гаф. Лезгистандин пак тир накъвар гъакI Каспий гъуьлуьн вили лепейри чуьхуьзва, адан гуьрчег ва девлетлу тамара билбилрин ван ава. А. С. Хуьруьг Тагьир.

ГЪАКИА кил. **ГЪАКИ.**

ГЪАКИАН прил. 1) кIиметсуз, 2) манасуз. Уьмуьр хъиз чаз акваз, ам вич гъакIан са буш сефер я жал? Е. Э. Гъажимурад эфендидиз. Акуна заз са бязибур, Пехъи къилавда тваз гапур, Вич гъакIан юхсул, такабур, рикIий адават кими жеч. С. С. Эхир азият кими жеч. И гафуни кIелдай ксарикай са бязибур рикIел гъа куьгъне идеологиядин фикир хкун, амайбуру адаз, чпик са гъисни кутан тийир, гъакIан буш гафуниз хъиз, фикир тагун мумкин я. М. М. Гь. ЧIалан илимдин гъакъиндай... - И майдан, - лагъана аскIан, куьк Камараддина вичин хъвер авай чин Айдабегахъ элкьуьрна хъиз, гъакIан майдан туш. З. Р. ЦIийи ханлух. 3) **герек авачир.** Зун къе ви патав гъакIан ихтилатариз атанвайди туш, куьмек кIанз атанвайди я. Я. Къафаров. Автомат. Зун колхоздин бригадир тир хуьревай гъакIан. Б. С. "ЦIийи" лезгидин гаф. Зи играми свас, цекверин кIунтI гъакIан накъвадин кIунтI туш! А. Сайд. Цекверин кIунтI.

ГЪАКИАНИ нар. 1) 'маса гаф-чIал, кар-кIвалах галачиз' манадин гаф.. Къецелай хтай папа лагъана: "Вун гуж: хъана хъи, гъакIани азарлу итимдин сасни тIар хъанва. Ф. Пуд фекъи. Нажмуддинан чин гъакIани къумрал яКIаринди тир. А. А. Ирид цаварик Самурдин ван. ГъакIани агаж хъанвай Нисе къари, кIарабри тIал къачунивай къуд къвечIил хъана, месин къиле са гъуд къванди хъижедай. Ж. Гь. Къвед лагъай шикил. 2) **садлагъана са вуч ятIани рикIел хтайла, суалдин гафарин вилик эцигдай гаф.** Гъан... ГъакIани цIи шумуда школа куьтягънава, шумуд совхоздиз атанва? Б. Гь. Чин чинал. - гъакIани куь хипер гъинва, - гила акунва Рехидаз. М. Б. За бананар недач.

ГЪАКИНИ нар. гъабурун жергедай яз.

ГЪАЛ¹ араб, суц.; -ди, -да: -ар, -ари, -ара 1) чан алай ва алачир затIар авай умуми тегьер. *Этим Эмин, ви гъал, Ийимир бед хиял...* Е. Э. Квез вуч ярашугъ я. Вучда вакай а гъал алаз амукъна? Е. Э. Тумакъ яц. Кесибрин гъал къвердавай четин жезва: гумай садкъве никни девлетлуьри къахкъудзава... Гь. Къ. Къилинж Къемер. Ваъ, кIвачел гъич ракъун шейэр хъайитIани, дурум гуз жедай гъал туш. Ш. Шихмурадов. Гъадиса. **Синоним:** гъакъикъат. 2) **сагъвал.** Къари къведа. Адаз къужадин гъалдикай ва адан рикIикай хабар я. А. Къ. Жуьгъенар. Мегер вал а кIвалах къатIуз жери гъал аламайни? М. С. Буьркьуьди.

* **гъал(ар) чIур хъун** гл. пис хъун. ЧIур хъана гъал, рикI хъана сал. Е. Э. Гуьзел Тамум.

* **гъал-агъвал** суц. дуланажагъ.... и стхайри Урсунрин девлетлуьрин малар хуьз чин гъал-агъвал хъсанарна. Ж. Гь. Лекьерин гъундуьрда. - ГъикI я, дуст кас, гъал-агъвал, кIвал-югъ? М. Алимурадов. Девирдин шикилар. Ваз мехъер авурла, чан хва, чи гъал-агъвал мадни хъсан жеда: никIевекъе кIвалахдай, кIвализ гелир гъидай са кас артух жеда. Гь. Къ. Къилинж Къемер.

* **гъалдай фин** гл., вуьж сагъламвал зайиф хъун. Гъар гъалда, тир гъал(да).

ГЪАЛ² туьрк, куьгъ., суц.; падеж. Рахунин къене мана жигъетдай маса гафарихъ галаз авай алакъа диз килигна, эхирар гъалариз дегии жеда. Тварар гъалариз дегии хъунухъиз гъалариз дегии хъун лугъуда. Гь. Гь. Грамматика. * актив ~, арачивилин ~, асил ~, дибдин ~, къакъатунин ~, талукъвилин ~, чкадин ~.

ГЪАЛАЛ араб, суц.; -ди, -да 1) диндин къанунралди ихтияр авайди. Терг ийиз гъалал, гъарам незава. Е. Э. Пагъ, чи уьмуьрар. Лугъудач на гъалал, гъарам, Гъич къиникъиз къведач хиял. А. Гь. Нефсиниз. 2) **жуван зегъметдалди къазанмишнавай.** **Антоним:** гъарам.

* **гъалал-гъарам** суц. динди ихтияр ганвай ганвачирди вири санлай.

* **гъалал авун** гл., ни низ вуч гъарам тир, гъарамвал квай кар, кIвалах, гьерекат гъалал хъуй лугъун.

Антоним: гъарам авун, гъарамарун.

* **гъалал хъуй!** межд. 'Аллагъдин патай ихтияр авайди яз хъуй' манадин ибара. Гъар за тири ягъайла, аялри заз "Гъалал хъуй!", за абуруз - "Сагърай!" - лугъуз хъана. Ф. Пуд руш. - Чун санал яшамии хъайи уьмуьрда за вал чIугур зегъметар ваз гъалал хъуй, чан итим, - лагъана къариди, А. Ф. Бубадин веси. - Ви къейибурузни рагъметар хъуй, къужа. ХинкIал квез гъалал хъуй. - Неъ, чан хизанар, квез гъалал хъуй! - лагъана Кисая. Гь. Къ. Къилинж Къемер. **Антоним:** гъарам хъуй!

* **гъалал хъуй ваз дидедин некI** межд. хъсан алакъаяр аваз рахазвайдаз жуван патай кIанивал къалурдай ибара. Вафалу дуст, гъалал хъуй ваз дидед некI Х. Т. Дагъдин кард. - Эй, чан хва, гъалал хъуй ваз дидедин нек, авайбур вири цIийи хабарар тушини. Н. М. Жандар Магъамай.

* **гъалал хъун** гл. гъарам тахъун. Дуьз дуван ам хъайитIа эгер, - Ам адаз гъалал хъана хъи. Е. Э. Вирт

квахъайдаз. **Антоним:** гъарам хъун.

* **гъалалдин (гъалаллу) фу** суц. диндин къанунрив къадайвал къазанмишнавайди. Эгер гъалалдин фу незвайтIа, санани кIвалах тийизвай, еке руфунар алаз ина-ана къекъевезвай юзбашиириз шегъердин юкъварал са пудкъуд ваиран вахтунда школайрилайни зурба къве гъавадин кIвалер эцигдай такъатар жедайни мегер Я. Къафаров. Юристдин дафтардай. Муграгъвийри чтин са кап гъалаллу фу, чандал цIай кана, къазанмишзава, чтин азадвал, чапхунчийрин аксина акъвазна, хуъзва. Гь. Къ. Къилинж Къемер.

ГЪАЛАЛАРУН // **ГЪАЛАЛУН** гл.; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -ай, -мир; гъалалар авун || гъалал авун, гъалалар тавун || гъалал тавун гъалалар тахвун || гъалал тахвун, гъалалар хъийимир || гъалал хъийимир 1) **гъалал гъалдиз гъун.** Мажбур я зун рикIин херни гъалализ, ТIалабайтIа Абдулбари халуди. М. Б. Абдулбари халу. Жуваз садрани гъалалдач а кар... М. Б. Зун къенвач. 2) **чуьнуьхай, къакъудай затI жуван патай бахшун, бахш авурдай къун.** **Антоним:** гъарамарун.

ГЪАЛАЛВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера гъалал тир гъал. **Антоним:** гъарамвал.

* **гъалалвал гун** гл., ни низ куьн гъалал тирди малумарун. Гъил къуна гъалалвал це Куьне гайи фан, къарияр. Е. Э. Къарийриз

* **гъалалвал къачун** гл., ни низ куьн гъалалвал истемишун.

ГЪАЛАЛВИЛЕЛДИ нар. гъалалвал аваз. **Синонимар:** гъалалдаказ, гъалалдиз. **Антоним:** гъарамвилелди.

* **гъалалвилелди хъуй!** межд. 'гайи шей менфятлу хъуй, 'гъалалвал аваз хъуй' манадин ибара. - Зи кал чулавди тир, им цIуруди я: ваз гъалалвилелди хъуй, къуниши. И. Гь. Цлахъ-наме.

ГЪАЛАЛДАКАЗ нар. гъалалвал хас яз. Квекай чинеба вичивай артух къачун хъайи дегъекар, шариятда гъалалдаказ туькъуьниз жери са рехъ суракъзавай завай. Ж. Эфендиев. Азадвиллин рекъе. **Синонимар:** гъалалвилелди, гъалалдиз. **Антоним:** гъарамвилелди.

ГЪАЛАЛДИЗ нар. гъалал яз. - Ам яшамии жезвай, фу нез гъалалдиз. А. Къ. Баллада. **Синонимар:** гъалалдаказ, гъалалвилелди. **Антоним:** гъарамвилелди.

ГЪАЛАЛЗАДА суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра вири патарихъай къени инсан. Гъакъисагъ, кам эцигайвал майвадин тар экъечIзавай багъманчи, еке гъалалзада, халкъдин еке къайгъудар Абас халу хуьре виридаз масан кас я. Къ. М. Дагъларин деринрин булахар. - Зун гъалалзада я! Ваз Сфи эфендидин ван хъайи кас яни? Зун гъадан хтул я. Гь. Къ. Четин бахт. **Антоним:** гъарамзада.

ГЪАЛАЛЗАДАВАЛ суц.; -или, иле; -илер, -илери, -илера гъалалзада тир гъал. Гъалалзадавал бахтлувал я! Чак гъарам сад акатайтIа, чай вад-цIуд акъатда... Къ. М. РикIелай фидач, инсанар. **Антоним:** гъарамзадавал.

ГЪАЛАЛЛУ прил. гъалал тир, гъарам тушир, диндин къанунрив, шартIарив къадай. **Антоним:** гъарам.

ГЪАЛАЛУН кил. **ГЪАЛАЛАРУН.**

ГЪАЛАТ нугъ., суц.; -ди, -да герен, легъзе.

ГЪАЛВА араб, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра гъуьр, шекер, гъери акадарна, ргана гъазурдай ширин тIуьн. Са юкъуз гъалвадин гъакъиндай рахунар хъана. Ф. **Синоним:** иситIа.

ГЪАЛВАЧИ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра гъалва, ширинлухар гъазурдайди. Ам Къалажухви гъалвачидин гъиле гъатна. М. Гь. Буржар хъайитIани алатда хьи...

ГЪАЛВАЧИВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера гъалвачи тир гъал.

ГЪАЛДАРУН гл.; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; гъалдар авун, гъалдар тавун, гъалдар тахвун, гъалдар хъийимир 1) ни вуьж нел-квел; са нив ятIани масадаз чуру кIвалахар ийиз тун. Гъалдарна жаллатIар кIатIа къифер къугъваз туна? Е. Э. Дуст Ягъиядиз. [Шагъламаз]. Таб я. Ам зун такIан кулакри гъалдар авунвайди я. Гь. Гь. Колхоз. 1918 лагъай ийсуз Куьредин девлетлуьри, кулакри, фекъийри гъалдарна, угърийри, лутуйри, къучийри сад-вад ягъалмиши хъайи, гъабур алдатмишай лежберарни галаз Мамрачрин, Хенжела КIеледин чувудрин кIвалер, малар тараишай. М. М. Гь. Чехи шаир. Зал дишегълияр гъалдарзава, къасар авуна, чти гъужумар ийизва. К, 1988, 7. XII. 2) куьч. **ракъурун.** Ам тахъайтIа, вичи ризкъи неч, - лугъуда, ГъалдарайтIан вич виртIедин къечал, гъей. Е. Э. Гачал, гъей!

ГЪАЛДУН гл.; ни вуч нел-квел; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; гъалд авун, гъалд тавун, гъалд тахвун, гъалд хъийимир 1) **винел са затI вегъин.** Ксанвайдал яргъан гъалда. Р. 2) **винел патал акъалжун.** Гъалдна гъилел крчун тупIал, Элкъуьриз гъакI гапIал-гапIал. Мягътел хъана зун а папал... С. С. Инжиханум. Жегъил гадади, чинар тараз акъахна, анай къизилдин пурарни къенерар авудна, абур шивдал гъалдна, лагъана: - Зун зи бубадин патав хутах. Ф. Гъуьлуьн руш. * **чин** ~.

ГЪАЛИМА суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра ргай затIунин икъи яд. НекIедин хъчарин (ругуна хкатзавай) гъалимади ва (хъчар ргай циз вегъена турла хкатзавай) гъар юкъуз ишлемийайла, хуьрек цIурурунин гъал хъсанарда, бедендикай ракъуцIар ("шлак") хкудуниз куьмекда. ЛГ, 1999, 22. IX. Гъалима икI гъазурда са тIурунавай... ЛГ, 2002, 21. II. Вири шар са затIуникай тир: ядни къван, гъалимани ракъуцI, гъавани бугъ, ракъни як санал, са затIун къене авай. Ргун акъвазна. Шар къили хъана. Винел патал чар къуна. Ф. Б. Миф.

ГЪАЛКЪА араб, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) зунжурдин паярикай, кIусарикай сад. 2) епинин са къил

вичай туна члугун патал муькуь кьилиз ядай твал; 3) куьлегар акалун патал симиникай раснавай гьвечи элквей зат. Регъуь хьайи ва хьел кткай папа гьалкба куьлегарикай кхудна, пенжердай анихъ гадарна. Ш. Шихмуратов. Гьадисаяр. 4) куьч. элквей цлар. Алай вахтунда зи куьшунри Дербент, Шемахи ва Баку элкьурна гьалкбада тунва. А. Бутаев. Гьажи-Давуд ва лезгийрин азад женгер. 4) тайин гьяркьувал авай уьнуьг. Чна пуд гьалкба ийида: сад юкьваз, кьведни квачериз. М. Б. За бананар недач.

ГЬАЛСУН гл., ни вуч квел; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; гьалс авун, гьалс тавун, гьалс тахвун, гьалс хьийимир са вуч ятлани са квел ятлани акьалжун, гьалдун. Калушар гьалена чукура. Р.

ГЬАЛТАЙ кил. **ГЬАЛТУН**.

ГЬАЛТАЙТА¹ гьалтун глаголдин шартлунин форма. Кил. **ГЬАЛТУН**.

ГЬАЛТАЙТА² арал. са нин ятлани фикирдай. Адаз, вичел гьалтайтла, заз кичлерар гуз кланзава. З. Э. «Я пуд манат». Эхъ, эхирни ви патав атана, ви етимвилиз, ви кесибвилиз килигна. Чпел гьалтайтла, вуна "ваъ" талгьудайди чиз. М. С. Буьркьуьди.

ГЬАЛТУН¹ гл., вуж квел; -да, -на; -из, -зава; -ин, -а, -рай, -мир; гьалт тавун, гьалт тахвун, гьалт хьийимир вуж юкь кьвечиларна чилихъди гьерекат авун. Чилел алай векьер гьалтна вахчуна. Р.

ГЬАЛТУН² гл., вуж-вуч нел-квел; -да, -на; -из, -зава; -ин, -а, -рай, -мир; гьалт тавун, гьалт тахвун, гьалт хьийимир 1) вуж нел са кар ийиз таз алахьун. Рушни гьалтда бубадал: -Чан буба, хкидатла, чи кьунши наб хкваш... Ф. Бибихатун. Ам зал саларал вегьен лугьуз гьалтнай. Р. 2) вуж; нел-квел садаз уьмуьрда ва я рекье масад туьш хьун. Вал гьалтайди амал чидай вуч фиринг устлар хьана хьи. Е. Э. Дуст Ягьиядиз. Ингье, цайлапан хьиз катзавай миргер уьлендал гьалтна. Лезги халкьдин махар. Са тамун кьеняй фидайла, ибурал са кьуьр гьалтна. Ф. Ирид стха. Са кас хьанач, зулун юкьуз зал гьалтай, Гь. Э. Велемир. Пакад юкьуз чун гиликьарнавай ирид лапагдал гьалтна. А. Сайд. Кьисас. Гьар жуьредин инсанарни акьван гьалтда хьи вал - вин япарихъ абурувай галукь тийир ван, ихтилат жедач. Ш. Шихмуратов. Гьадисаяр. Камаллу я лезги мисал: «Чехидал алуькь, Ам авачтла, -жегьилни хьуй - рехидал алуькь. Жегьил касни гьалт тавуртла, са кьванцел алуькь. Кьарабасдин цларцел алуькь, вацлун цел алуькь». А. Кь. Шихнесиран шииррин тар. Гьалт хьувуртла, твар чизма лагъ заз вичин. М. Б. Хайи ватан, хайи макан... 3) вуж-вуч нел-квел кьисмет хьун. Пис наб гьалт тавурай гьич са бендедал, Гьалтайтла нагагь, адан вуч гьал жеда. Е. Э. Пис папаз. 4) нел вуч пай агун. Гьабурални гьардал гьалтзавайди циклендин са пад я, гьамни абуру члугур зегьметдай. А. Кь. Хукац-Ханум. **Синоним:** ацалтун. 5) вуж-вуч нел дуьшуьш хьун. Кьуьр ягьиз фида, наб. Бахтабахт, са кваса гьалтайтла аялриз ягьлу-яванвал жеда. З. Э. «Я пуд манат». Кьазмайрин рехъ кьуна физвай зал, агьадай виниз шегьре рехъ кьуна кьезвай савдагар гьалтна. ЛГ, 1992, 14.1.

* **гьалтай йикъан юкь аватуй!** рал., вуж нел, межд.; [Зарлишан] Вуч жеда вавай? Лагъ! Вахъ гьахьтин викелвални хьайиди туш. Киче руьгь. Агъ вун зал гьалтай йикъан юкь аватуй! Вун заз итим ваъ, гьакимдарриз шуклурт хьана. Н. И. Гьакимрин папар.

ГЬАЛУН гл., ни вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; гьал авун, гьал тавун, гьал тахвун, гьал хьийимир 1) вилик фидай гьерекат ийиз тун. Тимил вахтни фенач, гьекьни каф хьана балкланар гьална. А. И. Самур. Ш. -Гьан, -лагьана Гьуьсейна, - гьала гила жуван балклан. З. Р. Цийи ханлух. Суьруь хьиз, поезддай авудна, чун, армияда кьуллугьиз гьанвайбур, Туркменистандин Теджен твар алай са гьвечи шегьердин патав гвай танковый часть галай патлахъ гьална. А. Кь. Аскервал башламишай югъ. 2) мотордин улакь гьерекатдик кутун. # машин ~, трактор ~, самолёт ~. 3) кьиле тухун. #уьмуьр ~, дуьнья ~.

ГЬАЛЧ гьалчун глаголдин эмирдин форма. Кил. **ГЬАЛЧУН**.

ГЬАЛЧ гьалчун глаголдин дувул.

* **гьалч хьун** гл., вуж-вуч нел-квел кьакьандай алуькьун, аватун. Жезва гьалч, кьуркьуш хьиз, чилел цавун тагъ, Жезва зун ажугьлу - жагьизвач мелгьем. А. Кь. Ажугъ.

ГЬАЛЧУН гл., ни вуч; -да, -на; -из, -зава; -0 // -а, -ин, -рай, -мир; гьалч авун, гьалч тавун, гьалч тахвун, гьалч хьийимир 1) цавай чилел кевиз вегьин. Ам са гьаятдай маса гьаятдиз, са чуьлдай маса чуьлдиз, цавара гарун хурук акатай циф хьиз, гагъ инихъ, гагъ анихъ тухуз, ахпа чилел гьалч хьийиз, адан аманни атлуз хьанай. М. Ш. Рагъ кьаршиламишзава.... са юкьуз зун са ни ятлани цавуз хкажна квалин юкьвал гьалчна. А. Кь. Бадедин кьиникъ. 2) са вуч ятлани са кве ятлани акьадайвал авун. Яхцлур йисуз клаш хкажиз клавузардал гьалчай гужлу гьилер гьуьргьуь хьана... 3) Гь. Уьмуьрдин сирнав... дуьстагьханадиз атанвайбурукай бязибуруракларал кьванер гьалчзавай. А. И. Самур, Ш. * **гафар [паркут(ар)]** ~.

ГЬАЛЧАЙ: гьалчлай югъ суц. серин ва марф кьваз гьазур тир гьава авай югъ. Гьалчлай зулун югьни ихтилатар авуниз кутугайд тир. Б. Гь. Кек галклизва.

ГЬАЛЧИУН гл.; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; гьалч авун, гьалч тавун, гьалч тахвун, гьалч хьийимир гьава марф кьвадай гьалда хьун. Югъ гьалчзава. Р.

ГЬАМ // **ГЬАМА** гьа тв-эвездикай арадиз атанвай существительное -да, -да; -бур, -буру, -бура 1) рахазвайбуруз тайинди. Гьа вахтунда члур хьайиди, Гьам тухвайдан квал хьана хьи. Е. Э. Вирт квахьайдаз.

[Цару]. Де кесибрин собрани вуч я, гъа кесибрин вуч я, гъа гъама кIватI хъанва Гъ. Гъ. Колхоз. Гъам хъана ваз илимдин пай, Къафкъаздай ваз жагъидач тай, Ви дережа гъуьндурдавай, Я шейхерин шейх, Мегъамед. Х. Къ. Шейхерин шейх. Гъабурални гъардал гъалтзавайди циклендин са пад я, гъамни абуру чIугур зегъметдай. А. Къ. Хукац-Ханум. Гъам я ви къисмет. Ашкъидин манияр, бенде... А. С. Саяда лугъузва мани. Къведни къена абур и дуъз женгина: Гъам шаир, гъам пеленг - къве цIай фелекдин. А. С. Белки шаир тир жеде. 2) тIвар къун тавунавай, амма чизвай, рахун вичикай фейи кас. Гъамни гъафте базардиз къведай ва чахъ илифдай хванахвайрикай рахазвай. Гъ. Къ. Къилинж Къемер. Гъада зун азиатдик кутунва. Вуч ятIа чидани? Заз гъуьлуьн язух къевезва. КIвалин вири кIвалахар гъадан гъилелай физва, чан Кевсер. А. И. Самур.

ГЪАМ² тюрк, союз 'ва' манадин гаф. Нагагъ хвейитIа сад садалай артухдиз, Чай шекер гуз, гъам зарзиба алукиз, Рахач абур сад садавди ачухдиз. Е. Э. Къве паб. Базардава гъвечIиди, гъам чIехиди. Къучейрани амач са пIупI михъи тир. И. Рамазанов. Хъвадачни.

* **гъам... гъам(ни)** союз сложносочинённый предложенидин паяр, простой предложенида са жинсинин членар галкIурдай союз. Гъам жуваз фу неда на, гъам са вад-цIуд рипе техилини къачуда на. А. Ф. Риза. И дуьньяда гъа са вахтунда гъам михъи, гъамни чIехи итим хъунухъ мумкин туш. З. Р. Веси. СтIал Сулеймана гъам шишрдалди, гъамни гъилер къакъажна, кIвалахна. А. А. СтIал Сулейман. СтIал Сулейман ибур къвед къван чIехи я: ада гъам чи ЧIехи Ватан, гъамни чи гъвечIи халкъ маишгур авуна. А. А. СтIал Сулейман. Гъам базардин, гъамни Гъуьсейнбеглидин кIвалин вири кIвалахар ийизвайтIани, иесиди Тагъираз вил ахъайдай аман гузвачир. А. С. Хуьруьг Тагъир. АкI лагъай чIал жезва хъи, вун гъам инсанри, гъам Аллагъди негънава. М. С. Буьркьюьди.

ГЪАМАДАН нугъ., суц.; лам. Къатирдилай зурба тир... Халкъди жинсиниз адан Лугъуз хъана гъамадан. Х. Т. Агъакишидин лам.

ГЪАМАМ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра михъивал авун патал инсанар эхъведай, жендек чухъудай дарамат. Пачагъ файтунда акъахна вичин аскерарни галаз гъамамдиз атана. Ф. Гъуьлуьн руш. Эй фукъара, вун акI жемир... Файдавачиз фида Уьмуьр, ЗахутIни гъамам тийижиз. С. С. Ахмакъвал пис четин тIал я.. Гъамам вуча бес а гуьзел, Гъекъ алахъиз курум-курум. Х. Т. Ахцегъар. Хуьруьн къене гъамамар Ава лагъай ад хъана. Адакайни шофердиз Тамам са склад хъана. М. Эфендиев. Гъамам хъана шад хъана.

ГЪАМАМЧИ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра гъамамдин къуллугъчи.

ГЪАМБАЛ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) ташпуругъар къилиз акъуддайди. Хъана къван, хъанач къван са гъамбал. Ф. Гъамбал. Зун гъамбал я бубайрин ирс тухузвай Ахвуд тийиз мад кIулалай. А. Ал. Бендер. **Синонимар:** гъилибан, шакIурт, вач-хъша. 2) са чкадилай масанал жуван къуватдалди пар тухудайди. Гъар атайдан жез вун гъамбал, гудач ваз гъакъи, Дагъустан... С. С. Дагъустан. КъатI алатнавай газар хътин нер алай гъамбалди къве чемоданни пуд лагъай мертебадиз акъудна. А. А. Пад хъайи рагъ.

ГЪАМБАЛВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, илери, -илера гъамбал тир гъал.

* **гъамбалвал** авун гл. ни низ гъамбал яз кIвалахун. Яшамии хъун четин тир, гъавилай ам фена маса чкадиз вичиз са кIвалах жагъурун патал. Ина ада гъамбалвал шиш хъана. Ф. Гъамбал

ГЪАМБАЛВИЛЕЛДИ нар. гъамбалвал авуналди. Ада гъамбалвилелди къил хуьзва. Р.

ГЪАМБАР фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) са куьн ятIани еке кIватIал. Берекатрин я вун гъамбар, Гъалимат. Е. Э. Гъалимат. Бес и якIарин, макъарин гъамбарар, бес айвандин чин ацIурнавай къахар гъинай атайбур я?! – руша гъил туькIурна, къалурна. Гъ. Къ. Къилинж Къемер. 2) кIватIзавай са вуч ятIани хуьдай чка, идара, дарамат. Амма йифен къуларлай машин ацIай ичер гъамбардилай чухъунхун къанун туш. А. А. Пад хъайи рагъ. **Синонимар:** кIунтI, хара.

ГЪАМБАРХАНА суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра кIватIнавай са вуч ятIани хуьдай чка, дарамат. И мукъвара ида вичиз гъаятда лацу къванцикай еке гъамбархана эцигна. А. М. Аламат. Гъамбарханайрин зеведишар мукъварив гвачир. А. А. Пад хъайи рагъ. **Синоним:** склад.

ГЪАМГА суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра шуьшедин лап хъсан жуьре.

ГЪАМГА² прил. лап михъи. Ракъинин нуруаринни гъамга гъавадин къепIина авай и чилел адан рухварини рушар ашукъ хъун тIебии кар я. А. С. Хуьруьг Тагъир. Чухъвердин кабач тарци фадлай инсанар вичелди чIугъазва: адан сериндик къайи яд авай гъамга булах ва галат хъанвай инсанар ацукъдай чепрекъан къванерин цIиргъким ква. Гъ. Къ. Къилинж Къемер.

* **гъамга хътин** прил. лап михъи. За вилер чи виликай авахъзавай, гъамга хътин цел алаз, сугъбетдиз яб гузвай ва ара физ заз акI жезвай хъи, на лугъуди, ихтилат ийизвайди зи къвалав ацукънавай Сефер буба ваъ, гъа хипен булах вич тир. Б. Гъ. Гъетер. КIвалериз гъамга хътин дагъдин яд гъанва. К, 1982,29, XII.

ГЪАМИЛА суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра вацра садра дишегълидин бедендикай хкатзавай иви. А. Ал. Пуд тахан триолетар.

ГЪАМИША фарс || **ГЪАМИШАНДА** нар. вахтунин ара датIана. Жемьятдиз чтин данаяр гъамиша Абаса хвена кIандай. Ф. Акъуллу данарбан. Етим Эмин гъамиша рикI чIулав яз шезава. Е. Э. Дуьньядиз Амма Агъа

СтІалдал гьамиша герек тир къадардилай артух батракар алай. С. С. Жувакай ихтилат. *Заз тарихда гьамиша чи лезги халкъ мерд яз ақуна. Зи Ватан, вун гьи алчахди Къве патахъ пай авуна.* Мегъ. А. Заз тарихда. *Къуй гьамиша гатфар хъурай, Лезгитсандин суффрадал. Къуй гьамиша Мегъарамдхуър алқурай Са орден хъиз Зи Самурдин яхадал.* Л. Н. Гъар Самурдал атайла. *Гъаваянда зи зам. туш вун, Санал жеда гьамиша чун. Ж. Вучиз ваз зун... Са цав ала чи къилел, Са чилел чун къекъвезва. Чун гьамиша и чилихъ Дидедихъ хъиз гелкъвезва.* Ш. Т. Буба. **Синонимар:** даим, ара датІана, мус хъайитІани, эбеди.

ГЪАМИШАЛУГЪ *ктаб, нар.;* **вири вахтара, гъар са вахтунда, датІана.** *Къвердавай бахтунихъ физвай халкъдин яшайишиди Хуърубг Тагъир лап дериндай ва гьамишалугъ яз руьгьламишина.* А. С. Хуърубг Тагъир. *Вун алахънай гьамишалугъ ахгудиз Лезги чилер, лезги кІвалер...* А. Ал. Шагирд. "Шарвили" эпос лезги халкъдив ахгакъарайбур *Забит Дадашан хва Ризванов (1926-1992) ва Байрам Наврузбеган хва Салимов я...* *И къве касдин зурба зегъмет, къве шаирдин четин зегъметар лезги халкъдин тарихда гьамишалугъ яз амукъдайдал са шакни алач.* Р. Р. Лезги халкъдин игитвиллин эпос. *Ма, ваз ихътин са алатни, чІехида фарин кІаник квай вичин чантадай къвед лагъай тІур акъудна. Им за, вав тежедай чІал чиз, гъайиди я. Язни зи гъилинди я. Ваз багъиш. Гьамишалугъ...* Б. Гъ. Заз эвера.

* **гъамишалугъ яз чара хъун ктаб, гл., вуж къин, чан кумукъ тавун.** *Гуълназ куътягъ хъана халкъдин вилерик. Ам гьамишалугъ яз чара хъана.* А. Ф. КъатІ-къатІ авур зунжурар. **Синоним:** а дуйньядиз фин.

ГЪАМИШАН *прил. вири вахтарин, датІана кьиле фидай.* *Гьамишан комиссия кардив эгечІна.* Р. **Синонимар:** датІана авай, даиман.

ГЪАМИШАНДА *кил. ГЪАМИША.*

ГЪАН *кІус яб гузвайдан фикир вичин гафарал желб ийидай гаф.* [Саидов]: *Гъан... ГъакІани цІи шумуда школа куътягънава, шумуд совхоздиз атанва?* Б. Гъ. Чин чинал. - *Гъан, бес я, куън стхаяр, имидин рухваяр я...* Гъ. Къ. Къилинж Къемер. - *Я къуниш! ЯхъІур ийс идалай вилик къейи Фахра къари ви рикІел аламани? Гъан? Сенфиз зи патав гьам хтанвай.* Ф. Б. Сувасатар. *Гъан, куътягъа, чун тІебиатдал фида. Накъ, валлагъ, бегъем хъивегъун хъана, къил тІаз рекъизва.* М. Б. ЦІийи мискІин.

-**ГЪАН** *суф. наречийрикай прилагателыгаяр арадиз гъидай суффикс.* *Наречийрикай сифетар -ан, -ни, -гъан лугъур суффиксрин куъмекдалди жезава. Месела: пака - пакагъан.* Гъ. Гъ. Грамматика.

ГЪАНА *нар. тІвар къун тавунавай, амма рахазвайдаз ва яб гузвайдаз тайин чкада.* *Гузел пеше гъана ваз - ЦитицІрикай уьмуърдин яд чІугун къисмет хъана ваз.* А. С. Чехирчи. - *Зун, стхаяр, гъар циф авай юкъуз Султалидин кІвализ... фида, Гъана капІни ийида...* Я. Я. Агалай сандух.

ГЪАНАГ(АР) *суц.;* **тІвар къун тавунавай, амма рахазвайдаз ва яб гузвайдаз тайин чка.** *Гъанаг заз бегенмиш хъанач.* Р.

ГЪАНАЙ *нар. тІвар къун тавунавай, амма рахазвайдаз ва яб гузвайдаз тайин чкадай.* *Гъанай хтайдалай къулухъ ам дегиш хъанва.* Р. - *Эхъ, гъанай хквезвайди Эмин буба я, - тестикъарна за адан фикир дуьз тирди.* Я. Я. Агалай сандух.

ГЪАНАЛ *нар. тІвар къун тавунавай, амма рахазвайдаз ва яб гузвайдаз тайин чкадал.* *Къуй гъанал къий, Мад къулухъ элкъвез жедач.* Е. Э. Жедач.

ГЪАНГУЛА *суц.;* -ди, -да; -яр, -йри, -йра **емишар ргана ийидай маж, жими затІ.** - *Куъ хуъре заз гзаф затІар сифте яз чир хъана: семена, гъангула, таргъалав, мураба...* Гъ. Къ. Къилинж Къемер.

ГЪАНЕФ *суц.;* -ди, -да; -ар, -ри, -ра **кІвалин майишатда ишлемишун патал раснавай хенжелдин жуъре алат.** # **гъанефдиз чарх гун, гъанефдалди цацар атІун.** - *Гъиниз? Гъи хуърубъ?! Гъадисаяр ахъаймир! - яракълу дагъвидин эрчІи гъил гъанефдал фена.* Гъ. Къ. Четин бахт. *Абаса хъи гъенефдаляна, ютур галудна, терездал эцигна,* ЛГ, 1992, 8. X.

ГЪАНИЗ *нар. тІвар къун тавунавай, амма рахазвайдаз ва яб гузвайдаз тайин чкадиз.* *Кесиб-куъсуб акур чІавуз катда вун, Девлет гъина ава, гъаниз кватда вун.* Е. Э. Къизил цам. *Зи... Гъа патавай къубу авахъзавай. Хкадарна за гъаниз...* М. Ж. "... Фу гайиди я гьамиша".

* **гъаниз килигна союз себебдин табий предложение къилиндахъ гилигун патал ишлемишдай союз.** *Ильяса начальникдиз кІандай кІвалах авун ва са гъвечІиди хъайитІани адан тапшуругъ къилиз акъудун бахтлувал яз гъисабзавай. Гъаниз килигна ам къе къадар авачир къван шад тир.* А. Р. Пинияр. *Къурушивидин уьмуърда балкІанди лап кар алай чка къазва, кІвалин гъайванрин арада виридалайни пара гъуърмет авайди балкІан я, гъаниз килигна адаз "Чехи стхани" лугъузвай.* И. Мурадов. "... Зи тухумдинни сихилдин муг" || ЛГ, 2001, 15. II. *Зи къеб хъана дагъдин гирве Зи рикІик кваз хъана аяз. Белки гъаниз килигна зун Ашпаз ятІа даим гъазур.* А. Ал. Муъжуьдар.

* **гъаниз килигна нар. лагъай гаф, ихтилат себеб яз.** *Гъаниз килигна исполкомдин гъилляни кесиб дагъвияр патал затІни акъатнач.* А. А. СтІал Сулейман.

ГЪАНИКАЙ *кил. АНИКАЙ.*

ГЪАНИХЪ *нар. тІвар къун тавунавай, амма рахазвайдаз ва яб гузвайдаз тайин чкадихъ.*

ГЪАНИХЪАЙ *нар. тІвар къун тавунвай, амма рахазвайдаз ва яб гузвайдаз тайин чкадихъай.* *АтІанай цІай*

аквазва... Белки, ванни гъанихъай ятIа? А. Къ. Хукац-Ханум.

ГЪАР фарс, тIв. эв. 1) **тайин яз арадал атанвай, атай, къведай, къвезмай -вири..** Анжах лугъун лазим я хьи, къуру рифмадин патахъай шаирди, гъар нугъатда са ччара мана авай, гъич кутуг тавур гафар ишлемишна, ширдин идеядик ва гуьрчегвилик еке рехне кутуна. М. М. Гъ. Чалан илимдин гъакъиндай... Гъар дагъ са къупдикай хкуднавайди хъиз ава. Гъ. Къ. Къилинж Къемер. 2) **гъамиша.** Адаз гъар къутендилай пуд рипе техил гуда лагъана жемьтди А. И. Самур. Гъар хемисдиз зи бала Са чIинин чIехи хъуй. Лайлай, Лайлай, Пагъливан хва, Фяле хва... Х. Х. Пагъливан. Гъар инсандиз са гъед ава цавара Чилизни варз - къисмет хуъзвай елкен яз... Х. Х. Йиф атана кIвачел залан дишид хъиз.

* **гъар вуж хъайитIани** тIв. эв. **вири.** Гъар вуж хъайитIани ада къабулзавачир. Р.

* **гъар гъал (гъалда)** нар. **гъикI хъайитIани.** Гъар гъалда, абур Кореядин гунагъсуз аялрин ва дишегълийрин ивидай ктад хъанвай. М. М. Гъажиев. Чалан илимдин гъакъиндай... Ада гъар гъалда ам инай чукурдай рекъер жагъуриз башламишна. Б. Гъ. Заз эвера... куьмекни тахъайла ва гъар гъалда вичин фикир лугъун истемиишиз вичел кIевелай алахъайла, гзаф татугай гъал арадал къвезвай. Гъ. А. Поэзиядин жавагъирар яратмишайди. "Чупураз" гъар гъалда Бикедиз мукъва жез кIанзавай. К. Агъавердиев. "Чупурбер". // ЛГ, 2000, 10. VIII. Мад маса чара авач. Гъар гъал герек гъа икIа авуна кIанда. Ж. Эфендиев. Азадвилдин рекъе.

* **гъар гъикI хъанатIани (хъайитIани) [ятIани]** арал. **'гъихътин дуьшуьшар хъанатIани'** манадин **ибара.** Гъар гъикI ятIани, машгъур жезни зун садрани алахънач. А. Къ. Дагъустан шаиррин уьлкве яз ама. Гъар гъикI хъанатIани, эхирни са юкъуз Гергер Сабираз вичин шалвардин мет акуна. А. Фет. Теквен. Гъар гъикI ятIани,... шаирди вичини яваш-яваш миъиз дуьнья гъиссиз башламишна. А. Гъажимурадов. Чехи шаир. Машмаширин, шурван пIинийрин ва хутарин цилер гадариз тади къачумир. Гъар гъикI ятIани абурукай са шумуд хвех неъ. Абурук инсандин беден патал лап важиблу В17 витамин ква. ЛГ, 1999, 14. X. Я Аллагъ! Зун ваз къурбанд хъурай! Заз чидач, за чIуру кар авунани, дуьз кар авунани... Гъар гъикI ятIани вуна залай гъил къачу. А. Къ. Хукац-Ханум. Адакай маларин духтур жеда, мад гъар гъикI хъайитIани, пешеди ам чубанрин чими къазмадивай яргъа ийидач. З. Гъ. Лезгийрин риваят. Гъар гъикI ятIани, дустар гагъ агъадалди, гагъ винелди физ, саса арайра юкъвал къван це гъатиз, са гужуналди а пата къерехдиз акъатна. С. Ярагъви ашукъ Уъзден. **Синоним:** **эхирки.**

* **гъар жуьредин** прил. **лишанриз, хесетриз сергъят авачир.** Гъар жуьредин инсанарни акъван гъалтда хьи вал - япарихъ абурувай галукъ тийир ван, ихтилат жедач. Ш. Шихмурадов. Гъадисаяр.

* **гъар камуна** нар. 1) **вирина.** 2) **гъар са гъерекатда.** Гъар камуна пул тIалабиз Чахъ малимар хъанва ажеб. Ш. Ю. Чи девирдин манияр.

* **гъар кткана** нар. **мукъвал-мукъвал тушиз.** Гъар кткана акъат тийидай Алимерден экуьн къйляй атана. ЛГ, 1993, 31. III. Акташдани яд жедач гъар кткана. Гъар кткана - жузамир: "Ни лагъана?" И. Гъ.

* **гъар са** тIв. эв. **къилди тир.** Гъар са чIалаз вичиз килигай сесер авайди я. Гъ. Гъ. Эдебиятдин чIаланни орфографиядин месэлаяр... им гъар са писателди гъисабдиз къачун, гъамиша рикIел хуьн лазим я. М. М. Гъ. Чалан илимдин гъакъиндай... Гъар са дапIардиз вичин куьлег ава къван, -зарафатна Къурдула. Ш. Шихмурадов. Гъадиса.

* **гъар са чIавуз** нар. **гъамиша.** Гъар са чIавуз ваз къурбанд я, невжеван. Е. Э. Серминазахъ галаз суьгъбет. Илгъамдарри чтин яз муаллим, буба, гъар са чIавуз ава рикIел гъиз Эмин. Ч. К. Устадрин устад.

* **гъар сад** тIв. эв. **вирибур арадиз гъизвай къилдинди.** Лезгийриз садаз садакай къведай хъел чтин душманрикай атанайтIа, абурукай гъар садакай са халис игит жедай. З. Р. Веси. Чи рушар гъар сад са итимдик квайбур я. Гъ. Къ. Къилинж Къемер. Санаториядиз атай гъар сад сифтени-сифте сагъар хъийидай духтурдин патав фин лазим я. З. Ф. Суьгъурдин тIвал гвайди.

* **гъар са гуьзелдик са айиб жеда** мисал **чIуру са хесет квачир кас жедайди туш.**

* **гъар сеферда** нар. **гъамиша.** Гъар сеферда Къурагъиз фидайла, чал рекъер дуьзарзавай грейдер гъалтдай. ЛГ, 2001, 19. VII.

ГЪАРАЙ I суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) **кIевиз, ван алаз лугъудай гаф(ар).** Урун тIула женгинин эмиррин, гъарайрин, жавабрин, азабрин, экъуьгъунрин ва яракърин ванер гъатна. Гъ. Къ. Къилинж Къемер. 2) **кичIевал квай ван-сес.** Тарашна! -лугъуз уьлкведа ХупI гъарай, афгъан авачни. Е. Э. Гъарай, эллер!

* **гъарай авун**¹ гл., ни; **ван хкажна рахун, сесер акъудун.** - Хкаж гъилер... Яда за Куьн! Лугъуз гъарай авуна. Ж. Тарифри алдатмишна. Дурнайри хъийида гъарай... А. Къ. Мукъвара авахъда пешер.

* **гъарай авун**² гл., ни низ **куьмекдиз эверун.** Бес им инад тушни, я чIехи Аллагъ! Низ гъарай хъийида? Вуна гила вуч авурай? Ви гъарайдиз къведай кас алани чилел? М. С. Буьркъуьди.

* **гъарай акъатун** гл., ний; **кичIевилин сесер акъатун.** Са юкъуз цанар цазвай лежберрай гъарай акъатна; туьрез са зурба гъуьлягъдихъ галкIана. Лезги халкъдин махар. "Къемер, вун фи къадар аярди я?!" - гъарай акъатна Султалидай. Гъ. Къ. Къилинж Къемер. - Вун гъиниз физва? - гъарай акъатна дердисер яз фадлай секинвал квахънавай адан диде Аминатай. - Къеце авай тIурфандикай ваз хабар авачни? Я. Я. Агалай сандух. Зарбаф халадай гъарай акъатна: -Агъ, вун хейратдиз фий, садакъадиз гайиди! А. Сайд. Вили яна.

* **гъарай акъудун** гл., ни ний-квяй; **кичевилин гиссер кутун**. Сефил яз ава зун, атлана къарай, Балкан гыкI акъудин чинеба цурай? Миргерай, Чагъарай акъудиз гъарай, Галтугна къветерин къадай ферейр? С. К. Яран сувариз.

* **гъарай (гъараяр) гун** гл., ни низ; **ван-сес алаз рахун, тадияр гун**. Адаз гъарай гун, себ гун, кIваляй ахлад лугъун Билкъасуман сиви къунвай гел хъанвай. Я. Я. Агалай сандух.

* **гъарай физ** нар. **гъараяр ийиз-ийиз, нарази гьалда аваз-аваз**. Гъаинлай имани къуна мейитдихъ галаз тухуда; гъарай физ тухвана эцигна гурханада мейитни... Ф. Пачагъдин мегътер Лукъман...

* **гъарайгъарайдал алаз хъун** гл., вуж пис тIазвай гьалда хъун. Ам къве югъ я гъарай-гъарайдал алаз. Р.

* **гъарай-эвер** суц. **къал алаз, кIеви ванцелди рахунар**. Патарив гвай дишегълийрин гъарай-эвердик халкъ кIватI хъана. А. Къ. Жуьгъенар.

* **гъарай-эвер акъатун** гл. **кIевиз гъарюнрин ванер, къалмакъалдин ванер чукIун**. Мад гъарай-эвер акъат тавун патал ада вичин кIвачера эвер туна. Б. Гъ. Заз эвера.

* **гъарайдив агакъун** гл., вуж нин; **вахтунда куьмек гун**. Гъар легъеда авадарна бул накъвар, Зи гъарайдив агакърай вуж, диде чан. Ш. Къ. Дидедин сурал.

* **гъарайдив атун** гл., вуж нин; **пис гьалда авайдаз куьмек гуз атун**. Зи пак рикIел, гыкIда, жезва гел хаинарин мецерин? Бес гъарайдив къвез кIани кас аламачни чилел, дуст. Дуст!

* **гъарайдив гъай лугъун [гун]** гл., вуж нин; **тIалабайдаз куьмек авун**. Са кар якъин я: архадиз рикIивай куьмекдай, гъарайдив герек тирла гъай лугъудай кас гзаф истеклу жеда. ЛГ, 2000, 8. Ш. Хайи халкъдин гъарайдив гъай лагъай генерал, Къекъуьн регъят тирни, гъетер алаз къуьнерал? А. Къ. Хайи халкъдин... - За ви гъарайдив гыкI тагурай гъай, Ви гаф къанундин са чIал я къе заз. А. Къ. Къучи Салман.

* **гъарай-эвер**¹ суц., **кIевиз, ван алаз са вуч муралдалди ятIани акъудай гаф(ар)**. Адан гъарай-эвердал Вири къушар къведай я. Гъ. Э. Хахаар.

* **гъарай-эвер**² суц. **къалмакъал**. Акъатдач къил гъарай-эвер вучиз ятIа и эллерин. Е. Э. Гъажимурад эфендидиз.

* **гъарай-эвер авун** гл., ни **шадвилин гиссер къалурдай гафар авун**. Рахаз гъар са аваз, ийиз дамахар, Гъарай-эвер, вуч я ви ван, бахтавар. Е. Э. Билбил.

ГЪАРАЙ² кIус эхиз тежер мусибат къалурдай гаф. Гъарай, эллер, пис ксариз Ажеб дуьнья хъанавачни! Е. Э. Гъарай, эллер!

ГЪАРАЙ³ гъарюн глаголдин эмирдин форма. Кил. **ГЪАРАЮН**.

ГЪАРАЙ⁴ суц.; -ди, -да; -яр, -ри, -ра са кар къилиз акъудуниз ийизвай тIалабун, истемишун. Ви макъамри чи рикIера КуькIуьрнава Алпандин цIай, Лезги чилин гъарай я ам, Женгчивилик кутазвай цIай. С. К. Ви авазар аваз хъурай. **Синоним:** эвер гун.

ГЪАРАМ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра динди ихтияр тагузвай гьерекат, кардин нетижа. Лугъудач на гьалал, гъарам, Гъич къиникъиз къведач хиял. А. Гъ. Нефсиниз. Гъеле касди кIватIзава гъарамни суваб... Ф. Н. **Антоним:** гьалал.

* **гъарам хъуй (хъурай)! межд.** 'динди негъзавай кардиз элкьуьрай' манадин ибара. - Вичиз чна гайи фу гъарам хъурай! А. А. Пад хъайи рагъ. - Барбажар кутIурай ви, жанавурдин хва жанавур! Гъарам хъуй ваз зи гьерен як! Ш. Шихмурадов. Гьалал ая бубадиз.

* **гъарам хъун** гл., низ вуч 1) **диндин къанунрив, истемишунрив къадайвал тахъун**. 2) **къадагъа хъун**. Вуна гъабурни бес тахъана колхоздин калерни вучиз ацазва? Ваз архайинвал гъарам хъанвани? Б. Гъ. Заз эвера.

ГЪАРАМАРУН аспект. // **ГЪАРАМУН** гл., ни низ вуч; -да, -на; -а, -из, -зава, -мир; гъарам авун || гъарамар авун, гъарам тавун || гъарамар тавун, гъарам тахвун || гъарамар тахвун, гъарам хъийимир || гъарамар хъийимир 1) **динди негъзавай кардиз элкьуьрун**. На заз незвай фу гъарамармир! 2) **куьч. секинсуз гьалдиз гъун**. - Жематар, ингъе чи гьалалдин суфра гъарамзавайди, чав секиндиз ксуз вугун тийизвайди... Н. М. Къизилдин хтар. Р. **Антоним:** гьалалун.

ГЪАРАМБАШИ туьрк, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра гъарам кардал машгъулди. Осман хъфена, ада гъазурай гьерен кабабар Бубади вичин гъарамбашиярни галаз спелрин кIаникай ракъурна. Къ. Къ. КIири Буба.

ГЪАРАМЗАДА фарс, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра гъахъвал. дуьзвал гвачирди, масад алцуариз. тарашиз алахънавайди. Къанунар гъарамзадайриз, къачагъриз, тарашчийриз, Ватандиз, халкъдиз хаинвал ийизвай душманриз кIеви я. Къ. М. Дагъларин деринрин булахар. - Дишегълийр за сархуш гъарамзадайрин гъилий акъудни авуна, абур чпин иесидив вахкунни хъувуна... 3. Р. Цийи ханлух. Регъятдаказ пул къазанмишдай темягъ авур дуьзенайри бязи дуьшуьшира чеб гъарамзадайрив лап екедаказ алдатмишиз тазва. ЛГ, 1997, 26. XII. **Антоним:** гьалалзада.

ГЪАРАМЗАДАВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера гъарамзададин амал хас тир гьерекат, кар. Зи гъуьлуь "Зи пай тун тавуртIа, за вири гъарамзадавилер ачухда" лагъайди зи къве япаз ван атана. Къ. М. Дагъларин деринрин булахар. Эхирни Гъалимат Аскеран гъарамзадавилин гъавурда акъуна. Я. Къафаров.

Аял буржунай... **Антоним:** гьалалзадавал.

* **гьарамзадавал авун** гл., ни гьарамзададиз хас тир амал, гьерекат, кар авун.

ГЬАРАМХАНА □, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра девлетлу касдин (кьиблепатан пачагьлугьра) ашнабазвал ийидай дишегьлияр авай тавхана. Бубадин гьарамхана галайнихь ракьурай лукI хтана. З. Р. Гьажи Давуд. Адан гьарамханада са виши гуьзел авай. А. А. Пад хьайи рагь.

ГЬАРАРАТ араб, суц.; -ди, -да лап дериндай са нихь-квехь ятлани авай кланивал. - Ша хьухь вуна, вун патал за кварцеваз гьайи кьайи яд. Кьуй ви гьарарат яваш хьурай. Ф. Клеви ахвар. И аваздихь акална яб, Гьарарат рекьиз Инал кьведа итимни паб Хьфизвай рекьиз. А. Ал. Андреян булах.

* **гьарарат хьун** гл., вуж нихь-квехь лап дериндай клан хьун. - Кьала кван са ведреда авай яд гьваши. Ракьун балклан гьарарат хьанва. Я. Я. Дагьдин куклуш гуьмеда.

ГЬАРАСАТ // **ГЬАРУСАТ:** гьарасат майдан // гьарусат майдан дин, суц., дуьньядин эхир хьайила, инсанар кIватIна, абурун дуван ийидай чка. Ваз чизва, Гьарасат майдандал а югь ви рикIел ваз кланзни-такланзни хкидайди. М. С. Буьркьуйди.

ГЬАРАЮН¹ гл., ни; -йда, -йна; -из, -зава; -я, -йин, -йрай, -ймир; гьарай авун, гьарай тавун, гьарай тахвун, гьарай хьийимир 1) **клевиз ва яргьа з ван кьведайвал сивяй сесер акьудун.** - Чан вахар, -лагьана, гьарайна ада вилел нагьв алаз... Ф. Гуьлуьн шив гьа и арада адан япарихь яргьай хьиз гьарайзавай пехьерин ван галуьна. А. И. Самур. Сёфер халуди, вичин микрофон кьачуна, чинерукди хьиз гьарайда (адавай чинерукди хьиз лап хьсандиз гьарайиз жеда). А. Р. Чинебан савкьват. 2) **векьй рафтарвилини сесер акьудун.** Амма и сеферда чун лап рикIивай кьалриз акьатнавай. И кардиз Суна кIвале тахьунини куьмек гана: эгер ам авайтIа, аял алай чкадал папаз икI гьарайиз жедачир, ам заз кландай кIвалах тушкр. А. М. Мурк ракъини цIурурда.

ГЬАРАЮН² суц.; -и, -а; -ар, -ри, -ра сивяй клеви акьатзавай сес(ер). Гафар. Гила гьар пакамахь тамалай кIекрен гьарюнрин ван кьезва.. Гь. Кь. Кьилинж Кьемер. Цурин кьавал алай кIекре мад сеферда, вичин кьамал алай цIакулар сассас жедайвал акьажна, гардан яргьй авуна, куларал акьвазна, луваривди кьвалар клеви гатана, кьати ванцелди гьарайна. ИкI гьараюналди ада шикаят ийизвай хьтинди тир Н. М. Жандар Магьамай. 2) **кьургьар, кичIерар, наразивилер.** Вибуьр вуч гьараюнар я? Р.

* **гьараюн(ар) авун** гл., ни 1) **хурудай яргьал фидай сесер акьудун.** Ада гьараюнар авуна, кьивер ганатлани, малум хьайи са затIни хьанач. А. Сайд. Кьисас. 2) **кьургьар гун, кичIерар гун, наразивилер авун.** Вичин кьайгьуйрин. дерди-балайрин са пай гададин кIулаз вигьиз хьунал ам гзаф шад хьанай ва ада аял ишлемишиз, гьасятда кавхади хьиз гьараюнар ийиз, кьивер гуз башламишинай. М. М. Гь. Чехи шаир.

ГЬАРАЮНАРУН // **ГЬАРАЯРУН** гл., ни 1) **сесер хкажна гзаф гафар лугьун, рахунар авун.** Сам-Самрин Тарта агакьайла, игитри шадвилини гьараярна... Гь. Кь. Кьилинж Кьемер. 2) **дьявьярун.**

ГЬАРАЯР гьарай сушествительнидин гзафвилини кьадардин форма. Кил. **ГЬАРАЙ.**

ГЬАРДА гьар тIварциэвездин чкадин I падеждин форма. Кил. **ГЬАР.**

ГЬАРДАН: гьардан бир туьрк, нар. тIимил ара гуз. Кьуд пад секин тир. Гьардан бир кIекери гьараюнин, кицIерин элуькьунин ван кьведай. А. Ф. Бубадин веси.

ГЬАРМА тIв. эв.; -да, -да гьар са кас. Адаз кьалин хизан авай: А йифиз гьарма санавай, Гуьул, бейхабар ксанавай, Ахварай аватун хьана кьван. С. С. Са кьаридинни кьужадин дяве. Гьарма вичин кIвалахдал машгьул тир. Э. Йифен тIурфан. Я бес кьадар затIни авач, Килигдайвал гьарма вичиз. А. Ал. Хар хьайи гатфар. Абур гьарма са патахь хьфена. А. Р. ЦIапан. А чIавуз чи шаирри чтин шишар гьарда вичин нугьатдал туькIуьриз хьана, кхьидайбрухьни виридаз мажбури тир са системада тур алфавит хьанач, гьарда вичиз кландайвал кхьиз хьана. М. М. Гь. ЧIалан илимдин гьакьиндай... Гьарда вичин квадай чка чухвада. Заз чухвадай чка кьванни амани? И. Гь. ЧIалар.

* **гьарма са прил. кьилдин тир.** Абур гьарма са кIвале авай. Р.

* **гьарма сад суц. гьар сад кьилди.** Хизанни ви гьарма сад хиял жедеи, Гьарма садан, гьарма санихь ял жедеи. Е. Э. Бахтсузвал. Лезгийрин интеллигентрикай гьарма сад анжах вич патал алахьначиртIа, халкь кьве патал пай жедачир. З. Р. Веси. Гила гьарма сад вич вичиз я. А. Кь. Дагьустан шаиррин уьлкве яз ама.

ГЬАРНА нар. гьар са чкада. Гьар илимдиз я вун даягь, Дуьньяд гьарна авай сурагь. Е. Э. Ви рутба гуьндуйьр авурай%

ГЬАРНИХЬ нар. гьар патахь... жанагурдини тади гайи хипер гьарнихь кIереткIеретI алатна. А. Сайд. Кьисас. Абур, жегьре, кьацу, хьипи ва маса ажайиб рангар янавай пешер гьарнихь чукIуриз, суьгьбетрик квайбуьр хьиз, гапIал-гапIал хьана, акьвазнава. Гь. Кь. Кьилинж Кьемер.

ГЬАРУСАТ кил. **ГЬАРАСАТ.**

ГЬАРФ араб, суц.; -уни, -уна; -ар, -ари чIалан кхьинрин системадик квай лишан. Са чIалаз элифар - гьарфар туькIуьр ийидай чIавуз, Эвелини-эвел и гьарфар и чIалан гьй нугьатдиз туькIуьр авуна кландатIа чир авун лазим я. Гь. Гь. Эдебиятдин чIаланни орфографиядин месэляар. Дагьустандин чIалар ахтармишай урус алим П. К. Услара лезги чIалан са нугьатдин грамматика кхьена ва идан патахьай урус чIалан

алфавитдин бинедал лезги чIалаз кхьинар патал гьарфар туькIуьрна. М. М. Гь. ЧIалан илимдин гьакъиндай... Гила савадлу тушир касни амач. Гьарф гьарфунихъ гилигиз чир хъайибуру шишар кхъизва. Х. Х. Гзаф тажуб рекьева зун.

* **гьарфба-гьарф** нар. **са-са гьарф**. Гьарфба-гьарф кIела кван. Р.

* **гьарфуна гьатун** гл., вуж **ашкъиламиш хьун**.

ГЬАСИ кил. АСИ.

ГЬАСИВАЛ кил. АСИВАЛ.

ГЬАСИЛ: **гьасил хьун** гл., вуч **арадиз атун**. **Актив гьал гзаф вахтара асул гьалдихъ -ди эхир акал хьуналди гьасил жезва**. Гь. Гь. Грамматика.

ГЬАСИЛУН гл., ни вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; гьасил авун, гьасил тавун, гьасил тахвун, гьасил хъийимир **арадиз гьун**. # як ~, емишар ~. **Недай-хъвадай суьрсет, промышленный товарар чкадал гьасилун къасухдай арадай акъудна...** ЛГ, 2000, 2. III. **Гатун са йикъа хъуьтIуьн са вацран ем гьасилзава**. III. III. КIвалахар Кьулухъ язава. **Вишералди ва агъзурралди адан зегьметдалди гьасилай ичер тIуьрла а дадлу емишралди чпин стол безетмишдай мумкинвал гайидаз гьикъван чухсагьул лагъанатIа!** С. М. Маяк Саимат. **И жаллатIри, хкажна къаз Азадвиллин таратIар, Гьасилзава буьркъуьдаказ Сифтебурун ниятар**. А. Кь. ЖаллатIар.

ГЬАСРЕТ туьрк, суц.; -ди, -да **къилин мурад**. **Вичи лагъай гафунин гьасретдай Келблялиди истикан ичли авуна**. Б. Гь. Заз эвера.

ГЬАСЯТДА нар., тадиз, фад вахтуналди. **Гадади гьасятда лампа туьхуьрна**. Ф. Гьуьлуьн руш. **Гьалистан гьасятда, дугъриданни, ам цуриз фенвайдан, гьавурда акьуна**. А. Сайд. «Чуьнуьх гумбатI». **Ам акъван зурбаз хъитIкъинна хьи, ада гьасятда къуд пад шишгълаван авуна**. А. А. Пад хъайи рагъ. **Кассайра авай виликан пулунин агъзурар гьасятда кепекриз элкъуьрна**. ЛГ, 2000, 2. III. **Салам гана, буба хизандин кIвализ атана**. **Султали гьасятда кIвачел акъалтна**. Гь. Кь. Къилинж Къемер.

ГЬАТ: * **гьат хьун** гл., вуж 1) **жувалай аслу тушиз са гьина, кве ятIани хьун**. **Шумуд йис я вун рикIе гьат хъана**. Е. Э. Яр гуьзел. **Са патахъай къевз Бичерахуф Чи уьлкведа гьат хъана хьи**. С. С. Гьуьрият. 2) **пис гьалдиз аватун**. **Шумуд садан эгълияял, Етим, есир гьат хъана хьи**. Е. Э.. 1877 - йисан бунтариз.

ГЬАТДА гьатун глаголдин къведай вахтунин форма. Кил. **ГЬАТУН**.

ГЬАТНА, ГЬАТНАВА кил. **ГЬАТУН**.

ГЬАТТА фарс, кIус лугъузвай фикирдин мана артухардай гаф. **Гьатта «Экуьн ярар» хътин анжах тIебиатдин шикилар гузвай шишрни икI куьтягъ жезва...** А. С. Хуьруьг Тагьир. **Гьатта мукъва юлдаширини чун Сулейманав къайгъударвилелди эгечIнава лугъуз тахсирлу ийиз хъанай...** Гь. А. Поэзиядин жавагьирар яратмишайди. **И цIегъерин чIарар акъван хъуьтуьл ва назик я хьи, гьатта абуроз "цIегъерн туьк" лагъана тIвар ганва**. З. К. ТIебиат чирун.

ГЬАТУН гл.; -да, -на; -из, -зава; -0 // -а, -ин, -рай, -мир; гьат тавун, гьат тахвун, гьат хъувун, гьат хъийимир 1) **низ вуж-вуч жагъун (герек кас, затI)**. **Гила ваз базардай герек вуч хъайитIани гьатда**. **Къуьрен карчни**. Р. **Ваз гьатначтIа яргъара Залай багъа, хъсанди, Заз гьатна и патара Валай уьткъем, масанди**. III. Кь. Ахъая заз рак. **Пурфандик абур кIватI хъийиз гьикъван чун алахънайтIани, чаз вири лапагар гьат хъувуначир**. А. Сайд. Къисас. 2) **куьч., вуж са гьихътин ятIани къастуналди са гьиниз ятIани фин**. **Ви кIвале малкамут гьатна, Вун гьакI ялгъуз, сад хъуй, яллагъ**. Е. Э. Къедекни пер чуьнуьххайдаз. **Суьйгуьн са тике фу патал табагъчивал ийиз хуьрерани убайра гьатнавай**. А. С. Хуьруьг Тагьир. **Рекъера гьатна чапарар, Акъудиз еке хабарар**. Е. Э. Наиб Гьасаназ. 3) **вуж тайин са фикир, мурад, къаст авачиз къекъуьн...** **пуд наб авай итим йифен и вахтуналди хуьре гьатна жедайди туш**. Ф. **Савдагардин папанни фекъидин савда**. 4) **вуж , векъи чIуру рекье хьун**. * **ашкъида ~, ван ~, гьавурда ~, кIеве ~, рекье ~, рикIе ~, сиве ~, хиве ~**.

ГЬАФТЕ фарс, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра ирид йикъан муддат (ислен, саласа, арбе, хемис, жуьмя, киш, гьяд йикъар вири санлай). **Я са югъ туш, са гьафте туш, *хейл къара На зи уьмуьр бедгъава яз тазава**. Е. Э. Эминни адан яр. **Гьяд, саласа, юкъуз гьафте Хьунухъ вуч кIвалах я, Къафкъаз?** С. С. Къафкъаз. **Яхди хъфиз хъайитIа, гьафте герек жедай**. А. А. Пад хъайи рагъ.

* **гьафте базар** суц. **гьафтеда садра кIватI жезвай базар**. **Са сеферда Ахъегъерин гьафте базардиз атана хъфидайла, Гьемзетаз Смугъулрин патав гвай мухан никIе, юкъ агъузана, мукалдалди гвен гузвай Бедирнисе аквада кван**. Я. Къафаров. Юристдин дафтардай. **Муграгъ шегъер аквада... она куьне жагъурзавай гьафте базарни ава...** Гь. Кь. Къилинж Къемер.

* **гьафте секкиз, мен докъуз** туьрк [гьафте ирид, зун муьжубд] мисал 'лазимвал авазни-авачизни мукъвал-мукъвал' **манадин гафар**. **Дустар адахъ, дугъриданни, авай**. **Райондиз инспектор Сардаров, «гьафте секкиз. Мен докъуз» Беридханан патав жедай**. Н. А. Къве рикIин хиялар.

ГЬАХЪ¹ суц.; -уни, -уна; -ар, -ари, -ара дуьзвал. **ЛагъайтIани, агъур жед на лагъайди, Гьахъ паталди лугъурди хъуй авайди**. Е. Э. **Бахтсузвал**. **'Зид тарихдин гьахъ винел акъудун я, къисас къахчун - ваъ**. А. А. Пад хъайи рагъ. **Нагъакъ чкадал масадавай гьахъ тIалабмир**. З. Р. Веси. **Акур карни такур къасиз, Мажбур**

я вун са кIус фу нез. Гьахъ акурдан вил акъудиз, Гьахъ лагъайдан атIузва мез. Мегъ. А. Дуъз патахъди рахана зун. 1875 - ийсуз Баку да акъатай "Экинжи" газетдин активный мухбиррикай сад хъайи Гьасан Алкъвадариди вичин хъиз веси авунай: "Эй жегъил, гьахъ ва дуствал гьамиша вине яхъ". М. М. Лезги тIвар алатIа. И дуъньяда са чIавузни хъанач гьахъ. А. Къ. Элегия. Виридалайни еке инсансузвал дуъздаз - патахъ, батIулдаз гьахъ лугъун я. ЛГ, 1997, 26. XII. - Куъмек ая на гьахъ патал, Нагьахъдакай жуув хуъх яргъаз. Гьахъ гадарна батIул рахаз, Кхъидай кагъаз хъсан туш. А. Б. Хъсан туш.

* **гьахъ гвай** прил. **къени, дуъзвал гвай**. Къимет тагайтIа абуру гьахъ гвай кесиб кана тада, стхани кваз маса гуда. А. А. СтIал Сулейман.

* **гьахъ-гьисаб** суц., **дуъзвал, батIулвал** - вири санлай. Конференция гьикъван гуъзелдиз къиле физвай. Гьахъ-гьисаб агалкъунривди куътягъ хъанвай. А. А. Лезгияр.

* **гьахъ-гьисаб авун** гл., ни нин **дуъзвал чирна, жаза гун**.

* **гьахъ-дуван** суц. **вини дережадин дуъзвал**. РикIин зегъем, фасагъат мез яз алат, Гьахъ-дувандин терез хвейи дуъз, Эмин. Ч. К. Устадрин устад.

* **гьахъ-дуван авун** гл., ни нин **вини дережадин дуъзвал тайинарун, чирун**.

* **гьахъ лагъайтIа** арал. **таб тавуна рахайтIа**. Гьахъ лагъайтIа, Мегъамед хъсан, чи дагълара гзаф машгъур тIвар я. А. Р. Вертолёт Мегъамед. - Гьахъ лагъайтIа, заз адакай чуру гафарни ван хъана. Б. Гь. Заз эвера.

ГЬАХЪ² прил. **дуъз (тир)**. Гьуълуън чина бед рахадай, Нагъакъ крар гьахъ аквадай... Серин наб хунI четин тушун! Е. Э. Пис наб Етим Эмин бейхабар я, Гьахъ жаваб заз лагъ тIун, гуъзел. Е. Э. Ярдиз минет. - Вун гьахъ я, буба, - адахъ галаз жуван разивал къалурна за. Я. Я. Нурар ва хъенар. Гьахъ кар акъул авачирбурун гъиле гъатайла, ам къилиз акъатдач. З. Р. Веси. Заманадин элкъвенва чарх, Дертхажалат дерин я къе. Гьахъ ксариз и дуъньяда Яшамии жез четин я къе. А. Мегъ.... гьахъ гафарикай хъел къемир. Гь. Э. Велемир. Агъ тIебиат, вун вуч зурба ариф я, Ваз акуна дуънья гьахъни нагъахъ яз. А. Ал. Муъжуьдар Дуъз патахъди рахана зун. Вуж гьахъ ятIа, вуж я батIул. М. Мерданов. Яраб мад вуч ахквдатIа. **Антоним: батIул, нагъахъ**.

* **гьахъ лагъана кIанда** арал. **таб тавуна рахайтIа**. Гьахъ лагъана кIанда, ам амач лагъана хизандиз я фири, я цуру некIедикай са акъван дарвал жезвачир... Б. Гь. Заза эвера

* **гьахъ-нагъахъ** нар. **са себелни авачиз**. Ам зал гьахъ-нагъахъ гьалтнава. Р.

* **гьахъ(ар) авун** гл., ни вуж **дуъзвал гвайди тир гьалдиз гъун**. Белки, а фикир вуна вун гьахъар хъувун патал, са тIимил хъайитIани ви тIал гъатнавай рикI секинарунпатал жагъурзавай багъна я. М. С. Буъркъуьди. Цийибур я-е-е-е... винелай цIалцIамдиз, нур гуз акурди, темягъ фена, къачун хъана завай, еке тахсир квай тегъерда Вичи-вич гьахъар ийиз эгечIна гада. Ш. Шихмуратов. Гьадиса.

* **гьахъ хъун** гл., вуж **дуъзвал гвайди хъун**. Суд авурла, ам гьахъ хъана. Р.

* **гьахъ я** арал. **дуъз я**. Гьахъ я, чун рекъида вири. Е. Э. Эмина, вич рекъидайла, лагъай чIал.

* **гьахъ алачиз** нар. **тахсир квачиз, нубат тушиз**. Жафа я хъи, жувал са гьахъ алачиз, ИкI тарашун даях, арха галачиз. Е. Э. Дуванбегдиз.

* **гьахъ-гьисаб** суц. **къайда, вирида амал ийидай къарар, адет**. Гьахъ-гьисабар тадач куъне саламат, Квехъ гъи чIавуз рябет хъана, Цилингар. Е. Э. Цилингар.

ГЬАХЪ³ суц., рах.; 1) **гьакъи**. Гьелбетда, адат хъанвай гьахъни къачузва. Гь. Къ. Къилинж Къемер. БалкIанарни жагъун хъувуна, тапархъан рамагбанни жемятди гьахъ гузвай КIвалахдикай магърум авуна.. Гь. Къ. Къилинж Къемер. 2) **бурж**. Икъван гьакъар гардандаваз, бес гьикI фида мичIи суруз! Е. Э. Сабур ая, акъваз, гуъгуъл.

* **гьахъ агакъарун** гл. ни нив **вичин гьерекатриз килигай кар авун...** КъекъечI виликай! За а ламран хъив вичин гьахъ агакъарда. С. С. С М. (СтIал Саяд).

ГЬАХЪАРУН гл., ни вуж ; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; гьахъар тавун, гьахъар тахвун, гьахъар хъийимир **дуъз тирди яз гьисабун**. Адет яз, дишегълийри чпичеб гьахъарда. Амма Зара ваха сив квай дишегъли нагъахъарзава. ЛГ, 1999, 23. I. Гила Михаил Горбачёв вичи вучиз акI авунайтIа гъавурда тваз, вич гьахъариз ва михъи ийиз ацукънава. ЛГ, 2003, 30. I. **Антонимар: батIуларун, нагъахъарун**.

ГЬАХЪВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера **гьахъ авай гьал**. Фяле, лежбер хъанва шерик, Гьахъвал кутаз чпин гъилик. С. С. Мягъкем яхъ Ленинан рехъ. Са метлеб рикIе авай итимрин фикирар чара хъайитIани, абурун мурад сад жеда, гъа ида абурун умуми кардин гьахъвал ва винизвал тестикъарзава. З. Р. Веси. Гьахъвални нагъахъ хъана, Перестройка хъайила. Ш. Ю. Перестройка хъайила. **Антоним: нагъахъвал**.

ГЬАХЪДИЗ нар. **Гьахъ яз**. Зун етим яз Москвадиз фена Келна, жуван халкъдин рекъе чан эцигнавай кас я. Зун гьикI хъайитIани гьахъдиз акъатда. ЛГ, 2002, 21. III.

ГЬАХЪЛУ прил. **дуъзвал гвай, таб квачир, дуъз тир, гьахъ тир**. Гила чна низ гъарайин, Гьахълу султан гъинава? Е. Э. Гъинава? Бязи дуъшуъшира шаирди ишлемешай вичин нубатдин гаф редакторди, гьахълу яз, дуъзар хъийида. М. М. Гь. Чалан илимдин гьакъиндай. [Къунши] Инал Муса гьахълу я, са кIусни хъел

къвемир ваз. Х. Т. Алхасан махорка. *Рикле гъахълу гаф авайди, Вахт хъайила, кис жерид туш.* З. Р. Зун и пата, вун а пата. *Гъахълу рекъе рехи хъухъ вун, Тергиз чѳуру амал, хва...* З. Къ. *Эхъ, гъахълу тир гафар чѳехи бубадин: «Вахт жагъида мазлумариз женгинай...»* А. Ал. Дурнаяр. *Тебиатдихъ гъахълу, са бязибуруз чѳуру суйда аваз аквазвай кѳеви, табсуз къанун ава: вири рухъведиз элкъуързавай уьмуърда ада эбеди яз тадаиди баркалла гъайи тѳварар я. Ж. Гъ. Савадлувилин дестек. # ~ гаф (ар), ~ теклиф, ~ буюгътен, ~ истемешун.*

Синоним: табсуз.

ГЪАХЪЛУВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера **гъахъ тир гъал.** *Вичиз акур ва къатѳай крари Сулейманан виждан мягъкем авуна, адак мердвал, намуслувал, гъахълувал, къанажагълувал, кесиб агъалийрин патахъай рикѳкунин руьгъ кутуна.* А. А. Стѳал Сулейман. *Ингъе жуваз течир (Аллагъди хуьй вич) гъейри касди зи чарѳлар вири кѳелна, талукъ чкадиз тухвана, зи гъахълувал лазим ксарив агакъарна.* Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз. *Чи метлеб кѳелзавай ксар патриотвилин, интернационализмдин, инсанпересвилин ва гъахълувилин фикиррал алаз тербияламишун я.* Гъ. Къ. Лезги писателрин союздин 10 йис. *Чанда къуват, гъиле яракъ. Гъахълувал тир вун.* Ш. Т. Къуй, гъакѳ хъурай. *Ни ятѳани гъахълувилин сесиналди кѳелзава Тахсирар зи, ажузвилер, хийирлу крар.* А. Къ. Тѳурфандин йиф.

ГЪАХЪЛУДАКАЗ нар. дуьз яз, гъалатѳ тушиз. *Абур вири хъсан инсанар я. Хуьруьнбуру абуралди гъахълудаказ дамахзава.* А. Р. Вертолоет Мегъамед. *Такур жуьре ачухдаказ Къизгъин гъиссер Къалазва. Чна адаз гъахълудаказ Вирибуру гузва сесер.* Ш. Ю. Ханбиче Хаметовадиз. *Бажарагълу вири рухвайрал гъахълудаказ дамахзава чна.* А. Гъамидов. *Инсанрин даях - Стѳалрин дамах ЛГ, 2000, 6. VI.*

ГЪАХЪЛУЗ нар. **Гъахълу яз.** *Авторди вичини гъахълуз къейдзавайвал, лезги чѳалан Синонимрин куьруь словарь баянар гудайди ва нормативныйди хъунилай гъейри, Дагъустандин лексикографиядин тарихда сад лагъайди я.* З. Бирембеков. *Лезги чѳалан Синонимрин словарь // ЛГ, 1982, 10. IX. Сатирадихъ къве план авайди гъахълуз къейднава...* Р. Къадимов. *Етим Эминан айгъамдин ва зарафатдин шиирар.* **Синоним:** гъахълудаказ. **Антоним:** гъахъсуз.

ГЪАХЪСУЗ прил. дуьзвал гъачир, дуьз тушир. *Гъейриди ваз бегъем течиз, гъахъсуз шикаят хъайила, Заманадин гъал тийижиз, вун гъакѳ бейхабар хъана хъи.* Е. Э. Дуст Ягъиядиз. *Ам пара амалдар, акъвазай банкѳандикай як атѳудай, гъиллейралди лежберрив вичин хийир патал гъахъсуз кѳвалахиз тадай кас тир.* А. А. Стѳал Сулейман. *Дуьшуьш хъана гъахъсуз фасад...* Гъ. Э. Ваз кѳаниди са зун ятѳа. *Заз чиз, Афгъанистандин гъахъсуз дяведа телеф хъун хъсан я - икъван жув усал ийирдалай.* А. Къ. Жуьгъенар.

ГЪАХЪСУЗБУР -у, -а **гъахъсузди** существительнидин гъафвилин къадардин форма. **Кил ГЪАХЪСУЗДИ.**

ГЪАХЪСУЗВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери **гъахъ тушир гъал.** *Абуру а заманадин гъахъсузвилер гъикъван эхи авуна, низ чида.* Э. Йифен тѳурфан. *Шаирвал адаз гъакѳан машгъулат тушир, аксина яз шаирвиликай адаз дуьньядин гъахъсузвилерихъ, пехиррихъ, адалатсузвилерихъ галаз женг чѳугвадай алат хъана.* А. А. Стѳал Сулейман. *Гъахъсузвилерихъ галаз женг тухуз тежедаиди аннамишайла, дуьньядикай рикѳ хана Диогенан.* Х. Х. "Гъаф тажуб рекъева зун..." *Жедачни гъарда вичиз чидай чѳуру кѳвалахдикай, гъахъсузвиликай, тухъкѳуьн хъувунин фикиррикай инал жуван жемятдин вилик... лагъайтѳа.* Къ. М. Хайи чилин таватар.

* **гъахъсузвал авун [къун]** гл., ни низ **эдебдив, къанундив къан тийидай амал(ар) авун.** *Чеб лезгийр яз республикада тѳвар-ван авай партийный работник Мамед Мамедов, математикадин илимрин доктор, профессор Керим Керимов, дяведин ийсара республикадин Верховный суддин председателвиле кѳвалахай тарихдин илимрин доктор, зи хуьруьнви Алисултан Къулиев хътин къегъал рухвайриз къур гъахъсузвилер гилани чи рикѳелай алатзавач.* М. М. Лацу лекеяр.

ГЪАХЪСУЗБУР¹ **гъахъсуз** прилагательнидин гъафвилин къадардин форма.

ГЪАХЪСУЗБУР² -у, -а; **гъахъсузбур** прилагательнидикай хъанвай существительное. - *Зун гъахъсузбурун арада квахъ тавурай лагъана гъа фални рази яз, и челегда ацукънавайди я, - жаваб гана Диогена...* Х. Х. *Гъаф тажуб рекъева зун...*

ГЪАХЪСУЗДИ¹ **гъахъсуз** прилагательнидин теквилин къадардин форма. *Хупѳ гъахъсузди я ви терез: Бязибуруз эбеди дерт, Са бязибур даим хъуьрез, Зи гъилерив храз туна,* Ш. Къ. Алагуьзли.

ГЪАХЪСУЗДИ² суц.; -а, -а **гъахъсузди** прилагательнидикай хъанвай существительное; **гъахъ гъачирди.**

ГЪАХЪНЯЙ // ГЪАКИНЯЙ нар. **гъа кар сеbeb яз...** *агъур жед на лагъайди,...* *Гъахъняй жувавайни сабур хуьз жедач.* Е. Э. Бахтсузвал. *Рукъия бажии, ваз муькѳуьда.* *Гъахънай на (а)вур дулма кѳуьда,* С. С. Дулма уьцѳуь авур папаз. *Хер хъанвай лекъ балайри Герендани гадардач.* *Гъахъняй лекъре женгина Жуьрэтлувал квадардач.* А. С. Хер хъанвай балайри... **Синоним:** гъавилияй.

ГЪАХЪТИН прил. **ихтилат авур хътин, ихтилат авур хесетар, лишанар квай хътин.** *Ви гъахътин нефс пад хъуй, ялагъ!* Е. Э. Къедекни пер чуьнуьхайдз. *кѳаниярдихъ галайуьмуьр женнет я...* *Гъахътин уьмуьр жагъай чанни мубарак.* Е. Э. Мубарак. *Яшамиввал вилик гъалин, йикъалайкъуз артухвилин Гъахътин башарат хъайитѳа.* С. С. Веледиз. *Мазанриз худайди гъахътин пай ганва, вах. Тажуб жемир.* Гъ. Къ. Къилинж Къемер.

ГЪАХЪТИНБУР¹ **гъахътин** прилагателнидин гзафвилин къадардин форма. - *Я чан вах, абур гъамиша гъахътинбур я.* Гъ. Къ. Къилинж Къемер. *Я тахъайтIа, вири эркекар гъахътинбур ятIа?* А. М. Мурк ракъини цIурурда. *Къисметар гъахътинбур я чи.* А. Исм. Эхиримжи къув.

ГЪАХЪТИНБУР² суц.; -у, -а **гъахътинбур** прилагателнидикай арадиз атанвай сушествителнидин гзафвилин къадардин форма; *ихтилат авур хътинбур, ихтилат авур хесетар, лишанар квай хътинбур.* Гъахътинбуруз ябни гумир. Р.

ГЪАХЪТИНДИ¹ **гъахътин** прилагателнидин теквилин къадардин форма; *ихтилат авур хътинди, ихтилат авур хесетар, лишанар квай хътинди.* *Исятда чна менфят къачузвай къайдани "гъахътинди я ва гъаниз килигна цIийи жуъредин палта лугъузва.* Б. Гъ. Вили вилер. - *Чаз кIанзавай свисни гъахътинди я, къари, - тестикъарна Шагъабудина.* Гъ. Къ. Къилинж Къемер.

ГЪАХЪТИНДИ² суц.; -а, -а; **гъахътинди** прилагателнидикай хъанвай сушествителное; *ихтилат авур хътинди, ихтилат авур хесетар, лишанар квай хътинди.* Гъахътиндаз за ябни гудачир. Р.

ГЪАХЪУН гл., *вуж-вуч; -да, -на; -из, -зава; -0 // -а, -ин, -рай, -мир; гъахъ авун, гъахъ тавун, гъахъ тахвун, гъахъ хъийимир* 1) **къенез гьерекатун, къен авай чкадиз фин..** # къарадиз ~, тамуз ~, никIиз ~, кIамуз ~, багъдиз ~. *Эгер хъсандиз акуна кIандатIа, куткундиз гъахъ.* Ф. Куткунда гъатай жанавур. *Председатель къвед лагъай мертебадиз хкаж хъана, вичин гегъени кабинетдиз гъахъна.* К, 1988, 2. XII. *Жабера шагъидвалзавайвал, Расул Аллагъди лугъудай: "КIвализ гъахъ хъувурлани, фу недайлани "бисмиллагъ" лагъ.* Диндикай суьгъбетар // Самур, 1994, № 3. *Гуьгъуьнай, абур вилерикай хкатайла, кIвализ гъахъ хъувурла, вал алтIушай фикиррин сан-гъисаб амукъначир.* М. С. Буьркъуди. *Гъахъзавач кичIела, регъуьла, Къунишин кIвализни, угъри хъиз...* М. Б. Дустариз жаваб. **Синонимар:** **фин, атун.** 2) *куьч. дишегъли ашнабазвилин рекъе аваз хъун.* **Синоним:** **гъатун.**

ГЪАЧ! *межд. ламра гьерекат авун патал адаз лугъудай гаф.* *Керекуьре капарал акъваззава. Кускафтар адан далудал акъахзава, «гъач» лугъуз ам гъалзава.* Ф. Б. Филиал.

ГЪАЧА // **АЧА** суц., -ди, -да; -яр, -йри, -йра **кIуква къве чихел авай яргъи пая.** *Гзаф ичер алай тарарин хилерик гъачаяр кутада.* Р.

* **гъача-пача авун** гл., *ни гъилер, кIвачер, къил галудунин жаза.*

ГЪАЧАР кил. **АЧАР.**

ГЪАШАРАТ кил. **АШАРАТ.**

ГЪАШЕР кил. **АШЕР.**

ГЪАЯ *туьрк, суц.; текв. къ.; -ди, -да намуслувал.* *Гъая тийижир паб сад касдиз хъайитIа, Гежегуьндуьз адан агъузар жеди.* Е. Э. Гъая тийижир паб. *Гуьзета на эдеб, гъая.* С. С. Дагъустан. *Ам герек авач: чина кIусни гъая амайди туш.* Р. **Синонимар:** **ягъ, намус.**

ГЪАЯЯР суц., *гзафв. къ.; -йри, -йра.* **эркекдин, дишегълидин кIвачерин араяр.** *Гада, гъаяяр кIева, айиб я.* Р.

ГЪАЯМАН *кIус шаклувал, къурхувал къалурдай гаф.* - *Зун санизни фидачI Гъаяман вуна зун маса касдай гъисабзавай жеди гъа.* Гъ. Б. Четин бахт. - *Ви дарихвал квевай я, дуст? Гъаяман Баку рикIел акхъат хъувунватIа? Сажидин.* Ярагъви ашукъ Уьзден.

ГЪАЯСУЗ суц. -ди, -да; -ар, -ри, -ра **гъая авачир кас.** *Квахъ, гъаясуз, лагъанай вуна.* М. С. Буьркъуди... *и гъаясузар вири недай затIар авай складрал, магазинрал, базайрал ала.* Къ. М. Дагъларин деринрин булахар. - *Агъ, гъаясузар, -лагъана хъуьрена агъвалатдин гъавурда гъатай Гъалистан.* А. Сайд. «Чуьнуьх гумбатI». [Зарлишан]. *За куь къведан кылерни чIурда, гъаясуз! Вач, кусе! Зун фида.* Н. И. Гъакимрин папар. **Синоним:** **ягъсуз.**

ГЪАЯСУЗ *прил. гъая авачир.* *Гъаясуз тир пехъи залум...* Х. Т. Бубадин тапшуругъ. *Гъаясуз дишегълиярни, эркекарни гзаф хъанва.* Р. **Синоним:** **ягъсуз.**

ГЪАЯСУЗБУР¹ **гъаясуз** прилагателнидин гзафвилин къадардин форма.

ГЪАЯСУЗБУР² суц.; -у, -а; **гъаясузбур** прилагателнидикай арадиз атай сушествителнидин гзафвилин къадардин форма; *гъая авачирбур..*

ГЪАЯСУЗВАЛ суц.; -или, -иле; *илер, -илери, -илери эдебдив, адетдив къан тийидай гьерекат.* *Вуна етимриз са жеминай тияла це, ни гъаясузвал авуна, ви гъил къуртIа, гъадан спелдин хел атIумI.* Ф. Акбуллу паб.... *санбар яшариз акъатнавай итимдиз жегъил руш кIан хъун гъаясузвал тир.* Гъ. Къ. Къилинж Къемер. *Аллагъди яргъа зрай, адан гъаясузвал акваз, са бубат чин чIурайтIа, дидеди, гъасятда «къамир, я кас, аялдик» - лугъуз, хцин пад къадай.* А. Эсетов. *Инсан хъанач. Селиман гъаясузвиликай хабар хъайила за са йикъ-шуван акъудна.* Н. И. Гъакимрин папар. **Синоним:** **ягъсузвал.**

ГЪАЯСУЗВИЛЕЛДИ // **ГЪАЯСУЗВИЛИВДИ** *нар. Гъаясузвал хас яз.* *Гъаясузвиливди тис Дишегълийрал гъужумиз, Гъевчи куьрпе аялрив ЭгечIнава зулумиз.* Х. Т. Душмандин фикир. *Са кIекрени къве вечре, дишегълиди, ккIалар гъалчиз, киш лугъуз гъарайзавайтIани, катни тийиз, гъаясузвилелди куьул незвай.* С.

Рамазанов. Фан къафун гишинвал я.

ГЪАЯСУЗДИ **гъаясуз** прилагателнидин теквилин къадардин форма.

ГЪАЯСУЗДИ суц.; -а, -а; **гъаясуз** прилагателнидикая хъанвай существительное; *гъая авачирди.*

Ягъайтлани гуьлледив пел, Хак акъудна, гъаясузди, Ар ацалтна, къвёдай квалел. А. Ал. Эфирда. Акунайни, кассир лугъудай хурар экъисай гъаясуздани гъикъван КИандакъар акъудзавайтла... Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз.

ГЪАЯТ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **квалин**, **идарадин** **вилик** **квей чка**. *Юкъ гъаят яз, къапу сад я, гъар са пата айван ава...* Е. Э. Къепир Алидин квалерин тариф. *Ам са гъаятдай маса гъаятдиз, са чуьлдай маса чуьлдиз, цавара гарун хурук акатай циф хъиз, гагъ инихъ, гагъ анихъ тухуз, ахпа чилел гьалч хъийиз, адан аманни атлуз хъанай.* М. Ш. Рагъ къаршиламишзава. - *Куьн фена ксус, лагъана ада вахариз, - нака фад къарагъна гъаятар михъи ая.* З. Гь. Лезгийрин риваят... *школадин гъаятда къир цана ва школадихъ гилиг хъувунвай квалин къав кевдай шифер чара авуна* ЛГ, 1999, 1.1V. *Са сеферда нянрихъ Халисатан гъер гъаятдихъ хтанач.* Ш. Шихмурадов. Гьалал ая бубадиз. **Синоним:** **гъен**.

ГЪЕБЕ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра **къуьнуьз** **вегъин** **патал** **сад-садахъ** **гилигнавай** **чантаяр** **хътин** **гъар** **йикъуз** **санихъ** **фидайла** **герек** **шейэр** **твадай** **затI**. *Гъебе жедай къуьл авай адан са къуьне, Михъи тварар мукъуфдив чкIуриз гъилияй.* М. Ж. Бубадин гафар. *Гила вуна лагъ... гъебейраваз тум вегъена, мукалдалди гвена, ратIарал балкIанрив гатана сагъ са юкъуз 400-500 кило къуьл вахчун хъсан яни, Тахъайтла... сеялкадал тум вегъена, комбайндив кIватIна йикъа 15-20 тонн техил вахчун?* Т. Т. Магъмудов. *Гуьзгуьдай хъиз* // ЛГ, 1999, 21. X.

ГЪЕВЕС араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **са** **кар** **ийиз** **кIан** **хъунин** **гъисс**. *Халкъдин и гъевес мукъуь йисара мадни гужлу хъана.* М. М. Лезги тIвар алатIа. *Дуьнья мублагъ, шадвал гъевес хъурай чак, Цийи йисуз къведра къвёдай дул хъурай.* Э. Сайдумов. *Цийи асир.* **Синоним:** **ашкъи**.

* **гъевес атун** гл., **низ** **ашкъи атун**. *Майдан тIулар гъевес къведай килигиз, Кутугнава куьн сусварив гекъигиз...* Ж. Байрамалиев. Игулар.

ГЪЕВЕСДИВДИ нар. **гъевес аваз**. *Чна вичиз пара гъурметзавай. Вичин эсерризни еке гъевесдивди газетдин чинар гузвай чи агъсакъал М. Рамалданован эхиримжи ширикайни менфят къачуз хъанач.* Ж. Гь. «... жуваз герек тир а чIалар...». **Синонимар:** **ашкъидивди**, **хушдаказ**.

ГЪЕВЕСКАР суц., -ди, -да; -ар, -ри, -ра **махсус** **кIелунар** **тавуна** **искусстводин** **рекъяй** **жуважуваз** **пеше** **чирайди**.... *тандал яруцIару булушкаяр алай урус дишегълияр... дамахдивди алукинавай маса гъевескарар аквазвай инсанрин гуьгъуьлар гъасятда ачух жезвай.* Н. Меликов. *Яран суварар меркезда* // ЛГ, 2000, 23. III. *Чи хуьрера гъевескарар тIимил авач.* Р.

ГЪЕВЕСКАР прил. **пешекарвал** **вичи-вичиз** **чирнавай**.... *хуьруьн клубда аялриз ва абурун диде-бубайриз школадин гъевескар артистри чпи гъазурнавай еке концерт гана.* А. Саидов. *Лезги чIаланни эдебиятдин сувар.* // ЛГ, 2000, 61. VI.

* **гъевескар композитор** суц. **кIелна** **махсус** **чирвилер** **къачун** **тавуна**, **жуван** **алакъунралди** **манияр** **ядай** **ва** **къуьлер** **ийидай** **макъамар** **туькIуьрзавайди**. *Халил Халилов тIвар-ван авай гъевескар композитор я.* Р.

ГЪЕВЕСЛАМИШУН гл., **ни-куь** **вуж-вуч**; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; **гъевесламиш** **авун**, **гъевесламиш** **тавун**, **гъевесламиш** **тахвун**, **гъевесламиш** **хъийимир** **гъевес** **къведай** **гьалдиз** **гъун**. *Сифтегъан агалкъунри ам мадни гъевесламишина.* Р.

ГЪЕВЕСЛУ прил. **гъевес авай**. *Ам гзаф гъевеслу къалиянчи я.* Р.

ГЪЕВЕСЛУВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера **ашкъилувал**. *Халкъдин гегъени къатарин векилри абурун гъевеслувиликай, камаллувиликай, гъахълувиликай руьгъдин виниз тир дережадикай лезет хкудзава....* ЛГ, 2001, 22. XI.

ГЪЕВЕСЛУВИЛЕЛДИ нар. **гъевеслувал хас яз**. *Гъевеслувилелди авур кIвалахдин нетижаяр хъсанбур жеда.* Р. **Синоним:** **гъевеслудаказ**. **Антонимар:** **рикI гвачиз**, **хуш авачиз**.

ГЪЕВЕСЛУДАКАЗ нар. **гъевеслу яз**. *"Пакаман хийирар, Базар-Дуьзи" тIвар алай къил ктабдин вири чинриз гъевеслудаказ сиягъат авун патал ви гъиле вуганвай ихтибардин чар я.* И. Мурадов. "... Зи тухумдинни сихилдин муг". **Синоним:** **гъевеслувилелди**. **Антонимар:** **рикI гвачиз**, **хуш авачиз**.

ГЪЕЖРЕ кил. **ГЪУБЪЖРЕ**.

ГЪЕЗЕРПАША □, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра **чайдин** **къапар** **ва** **ширинлухар** **твадай** **къаб**.

ГЪЕЙ! **межд.** **туькIуьлвал**, **шадвал**, **гъейранвал**, **мягътелвал** **къалурдай** **гаф**. *Заз акуна ашкъи гъава галукъна, Квез акунач гъикI хъанатIа* Гачал, гъей! Е. Э. Гачал, гъей! *Фана дуьнья, вуна, гъей, Куда шумуд фугъара.* Е. Э. *Дуьньядиз. Бязибуруз я вун девран, дуьнья, гъей! Гъич са касни бахтикъара тахъуй, гъей! Е. Э. Бахтсузвал. Гъей, вун хътинбур къисметди гъикъван барбатIна, гъикъван харапIна?* М. С. Буьркъуьди. 2) **садаз** **эвердайла**, **лугъудай** **гаф**. - *Гъей, гадаяр, мад са ваучердин виликди чуькъуьн хъия кван!* А. Къ. *Вахтунин лишанар. - Яда, гъей! И зи патав ша кван! - гъарайна садра заз Къиз дидеди.* Ш. Исаев. *Къисмет хъанач.*

ГЪЕЙБАТЛУ кил. **ГЪАЙБАТЛУ**.

ГЪЕЙРАН¹ прил. шадвални мягтелвал какахънавай гьалда авай. Ви буй-бухах акур къванбур гьейран я...
Е. Э. Багьалу яр. Ви либасдал я зун гьейран. Е. Э. Ханум.

* **гьейран хьун** гл., вуж нел-квел; **гьейран тир гьиссери къун**. Руг ацукьна гьакI чинерал, ЗатI аламачиз къуьнерал, Мягтел яз гьейран хьана хьи. С. С. Амач лугьуз и патишагь. Зун амукьна хьана гьейран, Гуьгьуьлди вун чIугваз гуьзел. А. Гь. Гуьзел. **Гьейран тахьана гьикI акъвазда вун Коллективди ваз дамахдай чIавуз...** Ш. Кь. Хабар авач ваз. Вун рахана - маса шаир, Критикни гьейран жедай... И. Гь. Шаирдин сурал.

ГЪЕЙРАН² нар., шадвални мягтелвал какахънаваз Элкъвез виликай, чанда цIаяр тваз фида вун зин, Гьейран туна, акъудна акъул гваз фида вун зин. Е. Э. Алагуьзлидиз.

ГЪЕЙРАНАРУН гл., ни-куь вуж ; -да, -на; -из, -зава, -а, -ин, -рай; -мир; гьейранар тавун, гьейранар тахвун, гьейранар хьийимир **гьейран тир гьалдиз гьун**. Комсомолдин активистка яз, ада школада амаз вичин сесинал гьейранарнавай. С. Куьредин билбил. Халкъди хуьзвай и късади гьейранарай зун югь жедалди ахварал феначир. З. Гь. Лезгийрин риваят. - Дах, на хъвадани? - суалди зун гьейранарнай. М. Б. Спелар.

ГЪЕЙРАНВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера гьейран тир гьал. "Къемер, вун фи къадар аярди я?!" - гьарай акъатна Султалидай: адавай вичин гьейранвал къалур тавуна акъвазиз хьанач. Гь. Кь. Кьилинж Къемер.

* **гьейранвал авун** гл., ни гьейран тир гьал къабулун.

ГЪЕЙРАНВАЛУН гл., ни нел-квел; -да, -на; -из, -зава, -а, -ин, -рай, -мир; гьейранвал авун, гьейранвал тавун, гьейранвал тахвун, гьейранвал хьийимир. **гьейранвал авай гьал къабулун** Ада ийфериз кузвай гуьзел лампайрин экверин жуьреба-жуьревилелни гьейранвална. А. Фет. Пеквен.

ГЪЕЙРАНВИЛЕЛДИ нар. гьейран яз, гьейранвилин гьиссиналди. Пагь! Гьейранвилелди капкапуз яна ада, - сенфиз вуна демина авур Къуьлуьнин гуьзелвал вуч тир. Вири къени гьадакай рахазма. Аманшаллагь ваз! В. Гь. Аманшаллагь.

ГЪЕКЪ суц.; -еди, -еда; -ер, -ери, -ера беден гзаф чими хъайила, адан винел патаз акъатдай куьлуь стIалар. Гьамам вуча бес а гуьзел, Гъекъ алахьиз курум-курум. Х. Т. Ахцегьар. Пелекай гъекъ шткиз вичин, Кардал мягкем алахьда. А. Ф. Зарбачи Гьасан. Рушан ярни лаз какахънавай чиниз курум-курум гъекъ акъатнава. Гь. Кь. Къемер Кьилинж. * **прид гъекъ(ер) акъатдалди**.

* **гъекьер акъатун** гл., низ 1) са гьихьтин ятIани гьерекатар авуна (дарманар гана) гъекъ жедай гьалдиз атун. 2) четинвал гьиссдай гьалдиз атун.

* **гъекъ(ер) акъудун** гл., ни низ-квез 1) са гьихьтин ятIани гьерекатар авуна (дарманар гана) гъекъ жедай гьалдиз гьун. 2) четинвал гьиссдай гьалдиз гьун. Эвел къляй пара регьят Къалуд ваз рекьер къавумди. Эхир къилин гъавурда гьат, - Акъудда гъекьер къавумди. С. С. Инсафсуз къавум.

* **гъекъ хьун** гл., вуж гъекъ алай гьалдиз атун. Ада гъекъ хьана яни, марфадикай яни куьцIенвай пел вичин чухвадин миш къунвай хилев михьзмихьиз гьарайзавай. М. С. Буьркьуьди.

* **гъекьни каф хьун** гл., вуж 1) гзаф гъекъ хьун. Тимил вахтни фенач, гъекьни каф хьана балкIанар гьална. А. И. Самур. Ш. 2) **галат хьун**. Гъиле къецил гапур авай ам къаз алахънавай Сабирни Зулейха гъекьни каф хьана. Абуру мугьман са гужа-гуж и кIвалай акъудна, З. Э. Рекьер сад туш.

ГЪЕКЪЛАМИШ: * гъекъламиш хьун гл. вуж **гъекъ хьун**. Амма Жафераз ахварар акъвазачир, я ам гъекъламишни жезвачир. З. Гь. Уьмуьрдин сирнав.

ГЪЕЛБЕ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра набататрикай садан тIвар. Чи лезги районра гзафбуру гьелбейр лугьудай хуш атирдин ни галай цуьквер хуквадин, ратарин азарар сагьарун патал ишлемиизава. Л. Асланов. Дарманар квай набататрин сирер.

ГЪЕЛБЕТ >ох || **ГЪЕЛБЕТДА** араб, арал са шакни алачиз. Саламдуьяя квез, гьелбет, Чи мецелай рикIин, дустар. Е. Э. Дустариз. Гьелбетда, яр, вун я зи чан. Е. Э. Суна, за ваз суьгьбет ийин Гьелбет, вун я жеди лавгъа - Эхир къил акъада чарха. С. С. Къара пулуниз. Гьелбет, булда и гьажикIа, Нез жез мумкин жедач вакIа... С. С. ГъажикIа. Табзава на хъсан фикир хьун патал Вакай, гьелбет, чин тийидай инсанриз... Ж. Шумуд агъзур сефер вуна табнатIа... Гъар са кардал вичин рекъай, гьелбетда, Артух я ам устIардилай вилик квай. Ш. Т. Къве устIар. Зун - чIехиди, амайбур -гъевчибуур. Дах ни эвезрай? Гьелбетда, чIехи хци. М. Ж. "... Фу гайиди я гьамиша..." Гьелбетда, Шарвилдикай кхъенвай къван макъалайривай ва ктабривай эпос эвезиз жедач. Р. Р. Лезги халкъдин игитвиллин эпос. **Синоним**: дугъриданни.

ГЪЕЛЕ¹ нар. са кIвалах жедалди, ийидалди, къилиз акъатдалди. Зун гъеле дидеди хадалди, бубади са себебни авачиз ам рахкурна, маса паб къачунай. С. С. Жувакай ихтилат. СтIал Сулейман заз гъеле Къасумхуьруьн юкъван школада кIелзавай вахтара чидай. Гь. А. Поэзиядин жавагьирар яратмишайди. - Чан Азиз тха, за гъеле зазни бегьем чир тахъанвай кIвалах абуруз гьикI чирда, - лагъана Саимата. С. М. Маяк Саимат.

* **гъеле-меле(да)** нар. 1) са кIвалах жедалди, ийидалди, къилиз акъатдалди. 2) жезмай къван. Къилдин

ширар ва ихътин риклик чимивал кутадай хуш келимаяр Сулеймана гъелемеле серф ийидайди тушир. Р. И. Гъайдаров. Гомеран стха. Гъеле-меле умуд атлумир. Сажидин. Ярагъви ашукъ Уъзден.

ГЪЕЛЕ² кIус гъатта;... ни. Малум я хъи, лезгийрихъ гъеле 19 лагъай виш йиса Къуьчхуьр Саид, Етим Эмин хътин... шаирар хъана. М. М. Гъ. Чалан илимдин гъакъбиндай.. Гъеле гез туш, ада вичи тамамарзавай а дастандин сифтегъан кассета адан мукъвабурув гумачиз жеч. Б. С. Халкъдин ашукъ, руьгъдин шаир. Ваз гъеле уьмуьрар бегъемвилелди акунвач, чан хва, дериндай нефес акъадарна Эмин бубади. Я. Я. Агалай сандух. Ваз Селиман акъуллувал Акунвач гъеле. И. Гъ. Къванер. Чна гъеле хабар гайивал Махачкъалада Россиядинни Азербайджандин араба государственньй сергъятдин цIар тайинарунин рекъяй комиссияди кIвалахзава. Сергъятдин цIар тайинарун патал || ЛГ, 2000, 6.1V. - АкI лугъумир, чан вах, зун гъеле аял я. Гъ. Къ. Къилинж Къемер.

ГЪЕЛЕГЪ: гъелегъар къун гл., ни са гъихътин ятIани писвал ийида лагъана кичIерар гун. И хабардин ван хъайи жегъилрикай сада ам къена кIанда, сада ам беабурчивилелди хуьрай чукурна кIанда лугъуз, гъелегъар къуна. С. Ярагъви ашукъ Уъзден.

ГЪЕЛЕК араб, суц.; бедендин ва руьгъдин тIарвал. **Синонимар:** азаб, азият.

* **гъелек авун** гл. ни вуьж **азабдик кутун**. Вун я хъи илимдин куьлег, Фасикъар на *ида гъелек. Х. Къ. Гъажи эфенди. Ам Деникиназ акси собранияр авуна лугъуз гезмейри къуна, гатана гъелек авуна, душтагъда тунай. З. Э. Куьгъне кавхаяр пIуртI.

* **гъелек хъун** гл. вуьж 1) **галат хъун**; 2) **азабдик хъун, рекъидай гъалдиз атун**. Ви ширин чан гъакI гъелек хъуй... Е. Э. Къедекни пер чуьнуьхайдаз... муькуь патайни къвердавай гуьжлу жезвай ашкъидин цIун юкъва гъатна ам лап гъелек жезва. А. И. Самур, III.

ГЪЕЛЕКАРУН // **ГЪЕЛЕКУН** гл., ни-куь вуьж-вуч; да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; гъелек авун, гъелек тавун, гъелек тахвун, гъелек хъийимир **азабдик кутун, рекъидай гъалдиз гъун**. Гъам агудиз квадарда бендед сабур, Ахвар квахъиз, гъелекда чан, къизил цам. Е. Э. Къизил цам. Гъелекмир Фекъир Сулейман, Мийир адаз Дуьнья мичIи. С. С. - Залан игътияжди гъелекнавай ада муьжубд йиса авай Тагъирни юкъ какуруниз ва гардан кIир авуниз мажбурнай. А. С. Хуьруьг Тагъир. Им я чаз бахтсузвал еке, Гъелекмир тIун на чи уьлкве. С. С. Урусатдиз. Ваз акI хъана, вун къве гъуьлуь гъелекнава. М. С. Буьркъуди. Заманадин гъалари чун Инсаф тийиз гъелекзава. Ж. Зани гила ийизва хъел. Куь къисмет са акъван чIурузвач; Гъелекиз тахъурай гъамуни. М. Б. Явшанар.

ГЪЕЛЕКВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера азиятвал, азабвал.

ГЪЕЛЕЛИГ // **ГЪЕЛЕЛИГДА** туьрк, нар. са маса кIвалах къилиз акъатдалди Ада лап и муькъвара зун хтай хуьруьн тIвар къунвайтIани, вучиз ятIани за гъелелиг адаз фикир ганачир. Я. Я. Агалай сандух. Заз, лагъайтIа, гъелелиг КIвале хъвадай къатI ама. Ж. Анжах паб мад рази туш. Къейд авун лазим я хъи, и командади гъелелигда чтин варариз са тупни ахъайнавач... ЛГ, 2001, 19. IV. Зегъметчи халкъ гъелелигда дарвиле авай. ЛГ, 2001, 17.V. 2) [Чубан гада]. АкI ятIа, гъелелиг сагърай... А. Къ. Хукац-Ханум.

ГЪЕЛЕЛИГ! межд., садавай чара жедайла, 'сагърай' манадин гаф.

ГЪЕЛЯГЪ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра сада масадаз са гъихътин ятIани пис кар ийида лугъуз гузвай къурху(яр). За и кIвалера рушаз мехъерда, душмандиз гъелегъ, дуьстуниз хъверда, Етим Эминан чIалар эзберда, За кхъей са цIар амуькрай лугъуз. Б. С. Амуькрай лугъуз.

* **гъелягъ(ар) къун**. гл., ни низ сада масадаз са гъихътин ятIани пис кар ийида лугъуз къурху(яр) гун. Себ гунуг, гъелегъ къун, вегъин активдал, гъар патахъ акъажун чтин къацIай гъил. А. Ф. КъатI-къатI авур зунжурар. Совхоздай къезвай пай вахкудайла, М. Бирембекова чаз гъелегъар къуна. ЛГ, 1997, 26. XII. Гъелягъ къазвай ада фашист жаллатIриз... III. Т. Ватандин лувак.

ГЪЕМД: гъемд хъуй! межд. шукур хъуй. Сад Аллагъдиз гъемд хъуй пара... Х. Къ. Вейсул Къаранидиз.

ГЪЕНДЕВАР суц., гзафв. къ.; яргъал, таквадай чкаяр. Экспертдиз мейитдин къалчахдин къилел чепедин кIус алаз акуна. Тамун гъендеврани ихътин чеб авач. З. Э. Кек галкIизва. - Гъендеврани амачир къачагъар Целехъандиз гынай атурай? -фикирзава милициядин майорди. З. Э. Кек галкIизва. Къуьнер гъаркъуь, гъилер яргъи, кIвачер мягъкем ада гвадарай чепкъен абурун пендилай къве кам анихъ гадар жедай. Ада ягъай туп лагъайтIа, гъендеврани амуькдачир. З. Э. Муьгъуьббатдин цIелхем.

* **гъендевривни гатIумар тавун [гутун тавун]** гл., ни вуьж-вуч лугъузвай гаф, гъизвай меслят эсиллагъ къабул тавун. Мегъамедрасула гзафбур руш алакъарунин патахъай адан патав ракъурна. Руша гъич гъендевривни гутазвачир. А. И. Самур. - Са шумудра минетнай, амма бубади ам гъендевривни гатIумарнач. М. III. Килигна квез, килигна, къил элкъуьрна, гъич гъендевривни агуддач лагъана. Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз. Вун зи къилив четин юкъуз атана, Чун дуьстар жен, бес, вуна заз лагъана. Амма за вун гъендевривни агудначг: Маса вуьж зи мидя хъуй вун тахъана? И. Гъ.

ГЪЕНУФ // **ГЪЕНЕФИ** фарс, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра гъевечIи хенжел. Гъенефи чIугуна, адан къве чIулни атIана. М. Б. За бананар недач.

ГЪЕР суц.; -е, -е; -ер, -ери, -ера эркек лапаг. # ~е ягъун, ~ен як, ~ен крчар, ~ерив фин. - Къар, гъер -

чидач, гъа чехибурукай сад тир. Гъ. М. Им къван, имни терез. ТукIвадайла кIел ва я гьер гъар къурбанддин вилер кIевиз кутIундай. А. Къ. Чулав гьер. Ина къекъведа, ана къекъведа, гзаф суракъарда, ваъ, амач гьер. Ш. Шихмурадов. Гъалал ая бубадиз. Яда, кицIин гурицIулдихъ зурба гьер къачудайда квез вуч авуна кIанзава? - пIузаррикай хуьрезва Бут буба. М. Б. За бананар недач.

ГЬЕРЕКАТ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) авай гъалдай акъудун, акъатун патал ийидай кIвалах, кар. Вилер маргъухъанрилай алудиз техжезвай Керима блокнотдин чарар инсанрин къаматар, абурун юзун, гьерекат къалурзавай цIараривчешнейрив ацIурзава. Б. Гъ. Заз эвера. Гадайрини чIехидан тарсар къазва: гъар са гьерекатдиз фикир гузва ва рикIел хуьзва... Гъ. Къ. Къилинж Къемер. И гьерекатри инсан хуьнни ийизва, адан фикирхиял, гъиссеразабар гуьнгуьна хуьтаз куьмекни гузва. А. Къ. Жуьгьенар. **Синоним:** ериш. 2) дуланажагъда, яшайишда тайин месэляяр гъялун патал программа аваз сад хъанвай инсанрин кIватIал. 1960 лагъай йисара лезгийрин сад хъунин патал кыле фейи гьерекатдин чархара цIамар турди ва халкъ ши-рин ахариз ракъурайди лезги интеллигенция тир. З. Р. Веси. Лезги халкъдин милли гьерекатдин икIвалахдихъ галаз алакъалу чIехи месэляярни ама. Самур, 2001, № 4... республикадин «Маслигъат» гьерекатда за лезги халкъдин патай векилвалзава. ЛГ, 2003, 27. П.

* **гьерекат(ар) авун** гл., ни 1) тади къачун, Аш недай устIар я Тамам, Ийиз гьерекат, и фекъи. С. С. Фекъи. 2) са гыхътин ятIани кар, кIвалах. Абурун ивиламиш хъанвай вилерай, мергъаметсузвилелай гъейри, затIни аквазвачир, вирида адан я рикI, я чан тIар жедай гьерекатар ийизвай. А. И. Самур.

* **гьерекат акатун** гл., ник **секин гъалдай экъечIун**. Фикирриз фенвай Къазимегъамедаз къецихъай шартI эцигнавай къайдада варар гатай ван хъана, - адак гьерекат акатна. А. И. Самур, Ш.

* **гьерекат кваз хъун** гл. ник **тади кваз хъун**. Виридак ква гьерекат; «Гад гъарай я, фад» - лугъуз. И. И. Гад.

ГЬЕРЕКАТУН гл., ни; -да, -на; -из, -зава; -0// -а, -ин, -рай, -мир; гьерекат авун, гьерекат тавун, гьерекат тахвун, гьерекат хъийимир 1) камаралди са терефдихъ фин. Акурла ви чинар къамат, Вахъ ийида за гьерекат. Е. Э. Пакисат. 2) тади кваз вилик фин. Квар къачуна фирма никIиз, Гьерекатмир акъван кIевиз... Е. Э. Къарагуьз. Гьерекатизни жезвач -къежей рекъе кIвачер ягълу гуьцIнавай тахтадилай хъиз цIуьдгъуьнзава. З. Гъ. Лезгийрин риваят.

ГЬЕРТ суц.; -ини, -ина; -ер, -ери, -ера шалвар бедендин юкъвал къазвай зул. Гьертине чIул тур. Р. - Вуч сим? Алуминидин са къатI гва, шалвардин гьерт кутIуннавайди. М. Б. За бананар недач. Жибинар, кикер, гьертер - шалвардиз хас вири лишанар квайбур жедай. Амма кIан кутадачир. А. Къ. Жуьгьенар.

ГЬЕРЕКЪ кил. **ЭРЕКЪ**.

ГЬЕРТЕШ векъи, суц.; -а, -а; -ар, -ри, -ра тайин къайда авачир, вич тухуз течир кас.

ГЬЕФЕРАР кил. **ЭФЕРАР**

ГЬЕШ суц.; -ини, -ина; -ер, -ери, -ера 1) аялдин цвар кIватIун патал къепIиник кутадай къаб. Гъеш гваз атайбурув бадеди и савкъватдин мана ачухарзавай иер лезги алхишарни гвай, амма, гъайиф хъи, абурун табра кхъиз жедайбур туш. А. Къ. Бадедин савкъват. 2) куьч., векъи **еке ва чиркин сив**.

ГЬИ тIв. эв. 1) рахазвайдаз тийижир кас, затI чирун патал суалдин гаф. Гъи касди зи балкIан къуна, тухвана? Е. Э. БалкIан квахъайла. - Ада зун гъи патохъ тухузвай? Ф. Б. Сувасатар. 2) талукъвилин гаф. Гъи хуьруьз кIандатIани вач - суткадин гъи вахтунда хъайитIани эрекъ маса гузвай кIвалер жагъида. Р. Меликова. Садбур - дуьадал, масадбур - межлисдик. Вуна вуч чара ийида, гъи патохъай ацIумайтIани, жув батIул яз акъатзава. М. С. Буьркъуди. 3) **лап гъа**. -Гъихътинди я? - Партизан, Гъи зун хътин игит я... А. С. Ленинан рикI.

* **гъи гъалатда нугъ.**, нар. **исятда**. Куьне са тIимил чайдиз гьереката. Гъи гъалатда чаз ханумди хуьрекар гъида. Ж. Эфендиев. Азадвиллин рекъе. **Синоним:** **исятда**.

* **гъи кIвачелай къарагънава?** урус [с какой ноги встал?] ' **вак хъел вучиз ква?** ' манадин ибара. Я руш, къе вун гъи кIвачелай къарагънава? Ви сивяй акъатзавай гафар гъич заз хуш жезвач. Ваз ви итим гъакъван дакIан ятIа, чаз чибур кIанзавайди я, чан вах. Чибуруз къаргъишмир. Н. И. Гъакимрин папар.

ГЬИБУР **гъим** тIварцIиевездин гзафвилин къадардин форма. Кил. **ГЬИМ**.

ГЬИЖА туьрк, куьгъ., суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра **слог**. Гафунин садра гъавадиз рум гуналди акъатзавай паюниз гъижа лугъуда. Гъ. Гъ. Грамматика, 1934. - Селвана... -Гъамида и тIвар гъижайриз пайна тикрарна: Селвана. А. А. Пад хъайи рагъ.

ГЬИЖРАН араб, шиш, суц.; ди, -да; -ар, -ри, -ра дерт, хажалат. Хабар къуртIа зи гъалдикай дустари... Дуьньядин гъам, гъижран я лагъ дустариз. Е. Э. Дустариз. Зулуматдиз, и гъижрандиз гьерек къевезван адалат тIвар? Е. Э. Гъажимурад эфендидиз. Агакъунни, диде, ви чан накъварив, Амуькьайбур тек-бир хъана гъижранда. З. Къ. За жегъилвал туна, диде, ви сурал... Вучиз жеда вафасуз сад гъижрандин чин акур чIавуз. Ас. М. Гъезелар. Бубадин кIвал - девран, гъуьлуьн кIвал - гъижран. А. Къ. Синагъар ва ибараяр.

* **гъижран чIугун** гл., ни **гъам чIугун, гъамлу хуьн**. Гъижран чIугваз назик рикI зи атIана. Е. Э. Ваз зи гъалдикай хабар авачни? Гъикъван ава ийиз хифет, Гуьзел беден чIугваз гъижран... Е. Э. Эй, зи гуьзел.

* **гъижран гун** гл., ни низ **азаб гун**. Яр, вуна даим риклиз **гъижран гумир**... Е. Э. Ваз зи гьалдикай хабар авачни?

ГЪИЖРИ араб, суц.; -ди, -да ислам диндалди йисар **гьисабунин система**. Ахцегь райондин Ялцугьрин хуьре авай Шерифали бубадин пирел (Шерифали буба (Асваров) тахминан 1803 - йисуз (гъижридин 1224) Ялцугьрин хуьре хана ва 1877 - йисуз (гъижридин 1298) гьана рагьметдиз фена) датлана инсанар ала. Д. Шерифалиев. Адан пирел датлана инсанар ала.

ГЪИКАЙТИАНИ (□ гьикI хьайитлани) рах., кIус са куьнизни килиг тавуна. - Рзахан, - эверна Уружа кьулухъай, - вуна гьикайтлани закай кьаравили туькIурдайди я... С. Муслимов. ЦицIигъ-наме.

ГЪИКАНА (□ гьикI хьана) кIус, рах.; 'вуч хьана?' манадин гаф. - Завай мад эхиз жезмачI - Гьикана, вуч хьана, - жузада папа. С. М. ЦицIигъ-наме.

ГЪИКАЯ араб, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) гьакьикъатда хьайи, кьилел атай крарикай, агьвалатрикай ихтилат. Ви стхаяр хьайтIа риза, Са гьикая ахьайин за. Е. Э. Наиб Гьасаназ. 2) прозадал кхьенвай художественный куьруь эсер. Келзавайбуруз чизвай "Риза", "Газет", "Бубадин веси", "Лянет" гьикаяйрилай гьейри, А. Фатаховахь прозадин маса эсерарни ава. 3. Бирембеков. Алибег Фатахов: куьруь биография ва яратмишунар. Гьикаяйрин сад лагъай КватIал - "Дидедиз хьайи югъ" 1960 - йисуз Даггизда печатдай акъатна. Самур, 2000, № 6.

ГЪИКАЯТ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) гьикая (гьакьикъатда хьайи, кьилел атай крарикай, агьвалатрикай ихтилат). Гьадис, гьикаят, риваят Авазава тайин, дустар. Е. Э. Дустариз. Тамам и Куьре вилайат Чидайбур я зи гьикаят. С. С. Марият кьена хендеда хьайила. 2) куьч. буш гафар. Эминанди гьикаят туш, -рикIин тIал. Е. Э. Жедач. 3) □, рахунрин тегьерда, везин авачиз кхьинин къайда. Кьумукь Мегьамед Мирзе (им бегьем хьанвай алим тир, адахь гьикаятдин эсерарни ва маса дилавар жуьре араб чIалан иширар авай)... А. А. Имам Ярагь Мегьамед. Лезги гьикаятда бегьерлудаказ КIвалахзавай дишегьлийрин къадар са акъван гзаф туш. Ж. Гь. Лекьрен муг дагълара жеда. **Синоним:** проза.

ГЪИКАЯТЧИ суц, □; -ди, -да; -яр, -йри, -йра вичин эсерар прозадалди кхьидайди, гьикая туькIурайди, туькIурзавайди. Гуьгьуьнай гьам генерал, гьамни Азербайжанда тIвар-ван гьатай гьикаятчи кьуткъашенви Исмаил бегди адаз ихьтин кьиметни гана... А. А. Лезгияр азадвилдин женгера. Чи гьикаятчияр кьачуртIа, кIантIа Алибег Фатахов, кIантIа Зияуддин Эфендиев хьурай, абуруни и гафуникай [ягь гафуникай. - А. Г.] менфят кьачунавач. А. А. Арифдар Сулейман. Гьасифте эсеррилай гьикаятчиди арадал гьизвай суьретар рикIел аламукьдайбур, артухан чIагурунар галачирбур хьана, гьавилай кIелчийри абур хушвилелди кьабунни дуьшуьшдин кар туш. Ж. Гь. Лекьрен муг дагълара жеда. **Синоним:** прозаик.

ГЪИКЪВАН нар. 1) къадар чирун патал гудай суалдин гаф. Гьикъван вал вахь галаз са месик ксуз кIан хьайи кас гьавалат хьанай? М. С. Буьркьуьди. 2) гзаф къадар. Гьар дагь са куьпдикай кхуднавайди хьиз ава. Гьикъван гуьзел я! Гь. Кь. Кьилинж Къемер. Гьикъван туьгьметар авуртIани, ван кьведач кайванидиз. Ш. Шихмурадов. Гьадисаяр. Вичин ишир чIурайла, Сулейманаз гьикъван дакIан жедайтIа, заз са шумуд сеферда акуна. Гь. А. Поэзиядин жавагьирар яратмишайди. 3) гьи чIавалди Гьикъван хьурай зун ина, вун ана, яр? Е. Э. Багьалу яр. Гьикъван хьуй ви чарадалвил? Е. Э. Акваз кIан я.

* **гьикъван лагъайтIани** арал. «лагъай гафар фикирда кьуртIани, кьун тавуртIани» манадин ибара.

* **гьикъван... гьакъван** сложный предложенидин паяр сад-садав акалдай союз. Гьикъван векь гзаф хьайитIа, гьакъван фидни гзаф жеда чи никIериз, мулкариз тухудай. Куьре чIалан элифарни кIелдай жуз. - Гьикъван абурук лезги руьгь, лезги ягь кватIа, гьакъван абурун кьисметар четинбур, бахтсузбур, татугайбур жеда. А. Кь. Жуьгьенар.

ГЪИКИ¹ нар. 'гьи жуьреда, 'гьи тегьерда' суалдин гаф. ГьикI акъудда йикъар, йифер. Акваз кIан я вун заз, гуьзел. Е. Э. Ваз маса яр хьана, гуьзел. - Бес за вучда? Бес зи уьмуьр гьикI хьуй? Къемера хиялдай мад са чIал туькIурна... Гь. Кь. Кьилинж Къемер.

* **гьикI ава [я]? кIус кефер-гьалар хабар къадайла, ишлемишдай ибара.** ГьикI ава, бубад бицIи руш? С. С. РикIин ишигь Гьажибег. - ГьикI я, кьуниши? - жузуна ада. Ф. Б. Сувасатар

* **гьикI лагъайтIа** союз **вучиз лагъайтIа**. Расул Аллагьди лугьудалдай: «Азарлу ва я кьенвай касдин патав гваз хьайитIа, анжах хьсан рахух, гьикI лагъайтIа, малаикар куьне лугьузвай гафарихь агьада". Диндикай суьгьбетар // Самур, 1994, № 3. ЦIинин йис заз иллаки кьетIендаказ кьейд ийиз кIанзава, гьикI лагъайтIа са за ваь, цIудралди маса инвалидри... чпин сагьламвал хьсанарзава. 3. Ф. Суьгьурдин тIвал гвайди.

* **гьикI лагъайтIани**¹ кIус гьихьтин делилар гьайитIани. Зи иширар зи руьгьдин тарих, чарчел кхьенвай зи уьмуьр я. Анжах кьилинди, гьикI лагъайтIани, вилик кума. А. Кь. Дагьустан шаиррин уьлкве яз ама.

* **гьикI хьайитIани**² нар. са шакни алачиз. Пака зун гьикI хьайитIани куь собранидиз кьведа. А. Сайд. Яру хьайи чин.

* **гьикI хьана?** межд. гуьзлемиш тавунвай гьал, хабар хьайила мягьтелвал къалурзавай суалдин ибара. - Ана гьикI хьана, чан хва, вун пашман вучиз я? Вуч хьанватIа садра дидедиз лагь! А. Сайд. Нариманаз вуч

гъахъ я лагъ.

* **ГЫКІ** **хъана** нар. 1) **дуьшуьшдай хъиз**. *ГыкІ хъана хатадай хъиз Къафлан стхадикай нарази, бейкеф хъайила, за гъасятда зи аялриз дарда авайла ада авур хъсанвал рикІел гъидай - зи бейкефвални, гару ягъайди хъиз, квахъдай.* Г. Ханов. Абадвални агъваллувал патал. 2) **вуч себеб яз**. - *Им гыкІ хъана акъатна Яшайшидин къуьруькрай?! А. Къ. Пешепай.*

* **ГЫКІ** **ятІани** арал. **са вуч ятІани себеб яз**; *Гъамиша тамашаяр къалурдай, уюнар акъуддай Агъмедбег са сеферда хъвайила, гыкІ ятІани Вич вичел аламай.* С. Муслимов. ЦицІигъ-наме.

ГЫКІ² *кІус гъейранвал, мяггелвал, такІанвал къалурун патал ишлемишзавай гаф.* *ГыкІ, вунни аниз фенвайни? Р.*

ГЫКІА кил. **ГЫКІ.**

ГЫКІДА¹ гл.; гъал. "авай четин гъалдай акъатун патал вуч ийида?" - мана авай суалдин гаф. *Бес за гыкІда, вун рикІелай физавач.* Е. Э. Туькезбан. *Чпиз тІуьнар-хъунарзавай лутуяр жеда. Са арадилай акуна хъи, недай шейэр къутягъ хъанва, эрекъ ама. Вучда, гыкІда? Верчер чъунуьхдай меслятарда.* Ш. Шихмурадов. Гъадисаяр.

ГЫКІДА² *кІус гъейранвал, тажубвал, такъатсузвал къалурзавай гаф.* *Вун акурла, жеда зун шад, вун я абукевсердин яд. ГыкІда вакай, рикІин мурад? Е. Э. Гуьзел, за ви тариф ийин. Гила гыкІда, фирла тамуз, Низ минетда мад, Яру яц. Е. Э. Яру яц. Вакай гыкІда икъван иер, Лацу хъуьхъвел къекъвей цІвелер... А. Гъ. Ярдиз.*

ГЫКІДАТІАНИ *кІус 'вуч ийидатІани' мана авай гаф.* *Гила заз гыкІдатІани чидач. Р.*

ГЫКІИН¹ *рах., кІус 'вуч ийин? мана гудай гаф..* "За салам гайиди вуч тир, квез цин ванцин гъилляй ван хъанач ман, за гыкІин? Ф. Ядни герек жедай къван. *Бес за. гыкІин, хъел атайла, Хъана завай, чан къарияр.* Е. Э. Къарийриз.

ГЫКІИН² *кІус гъейранвал, тажубвал, тайинвал къалурзавай гаф.* *Вакай гыкІин икъван иер... Е. Э. КІан я.*

ГЫЛЛЕ *фарс, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) уюн, амал.* *Ибуруз фекийдин гъилле чир хъана, пашимандаказ хъфена... Ф. Фекийни чубан. Гъар намерддив жеда гъилле. С. С. Гъахъсуз атай бала. На рухвайрив агудмир таб, агудмир гъилле. А. Къ. Къил хкаж, Арбен. Гъилле буьркуьлагъ къабудачир. К., 1991, 14. IV. 2) багъна.* «Гъан, - фикирна Къадира, - адал зи бурж алазвайди я; кал, са гъилле туькІуьрна, ужуз хътин кыметдай жуваз къахчуна кІанда». А. Ф. Бубадин веси. *Гъар гъилледив ам рикІелай алудиз кІанзавай... А. И. Самур, Ш.*

* **гъилле авун** гл., ни **кагъулвал авун.** *Гила, къуниши, ваз таб, гъиле авун гыч кутугнавач. Лезги халкъдин махар.*

ГЫЛЛЕБАЗ *суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) са кардикай къил къакъудзавай амалдар.* *Шалбуз начагъ хъанва лагъай ван хъайи бригадир КІвализ гъахъайла, адаз тасмалдал къил кутІунна «Фундугъбег» хъиз, месел ярх хъанвай гъиллебаз аквада. А. Сайд. «Алад, ваз югъур хъурай!» 2) уюнар гвай инсан.* *Инсаф тийиз кІасзава чинеба, Шегъердани, дагъдани, хуьрени. Идарада, туьквенда гъиллебаз, Ахлатзавач лап жуван кІвалени. А. С. Ветер.*

ГЫЛЛЕБАЗВАЛ *суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера кагъулвал.* *ЯтІани ахпа адай гъиллебазвилер акъатдай. Б. Гъ. Заз эвера. Анжах са кІвалахдани гъеллебазвиллиз, чалкечирвиллиз рехъ гана виже къведач. К, 1991, 17. I. [Чубан гада].* *Куьне ийизвай хътин крар авун - ам гъиллебазвал я... Абура хъсан крар туш... А. Къ. Хукац-Ханум. Ви къастунал кІевивал, лепешвилехъ, гъиллебазвилехъ галаз женг чІугун за сифтедилай аннамишнач. Т. Агъмедханов. Мехъер къутягъ жедалди.*

* **гъиллебазвал авун** гл., ни **кагъулвал авун.** *Гъилле базвал имир вуна, Айру хиял чанда туна. Е. Э. Алагуьзли.*

ГЫЛЛЕДАЛДИ нар. **гъилле гваз.** *Бязибуру ам векъиди яз гъисабдай. Амма адахъ векъивал общественный кардив гъилледалди эгечІайла жедай. К, 1991, 14. IV. **Синоним:** кагъулвилелди. **Антоним:** хушвилелди.*

ГЫМ *тІв. эв. къведалай виниз гзафбурукай сад чирдай суалдин гаф.* *Гъуцраз - руьгъ, гъуьлуьзни - беден, Гъам я ви къисмет. А. С. Саяда лугъузва мани. Угъриди чарадан лапагар, гагъ сад, гагъ масад хурухда къаз, чилел эцигзавай - гым куьк ятІа акваз. Ш. Шихмурадов. Гъадисаяр; Саядаз муьтІуьгъ я дуьнья - Чъунгуьрдин къуд сим: Шалбузди чІугвада хъи яс, АмІайтІани гым! А. С. Саяда лугъузва мани. **Синоним:** вуж.*

ГЫНА *тІв. эв. гъи чкада.* *Къиникъи итим гына хъайитІани жагъурда. 3. Р. Веси. - Яраб ам исятда гына аватІа? Яраб ада закай фикирзаватІа? - рушавай, къил хкажна, онихъ-анихъ килигиз жезвач. Гъ. Къ. Къилинж Къемер. Ягъайван, мад заз аман амач, жуван ван акъудакван! Вун гына акІана амукънава? Ф. Б. Сувасатар. * **са гына авачир***

* **гына ятІа(ни)** нар. **тайин тушир чкада.** *Гына ятІа кІелна хтанвай са фекийди къакъан суварал*

алай са хуьре куьбе кутунвай. Ф. Б. Сувасатар.

ГЫНАВА¹ *рах., 'гына ава?' манадин гаф. Ида сикIревай жузуна: Зи аялар Гынава? Ф. СикIни жанавур.... азар гынава? Е. Э. Гынава?*

ГЫНАВА² *рах., межд. 1) 'ваь' манадин гаф. За жув тек я лугьуз гагь-гагь, ара-бир Фикирзавай - Гынава? Жуьт, кьве жуьтни туш, чпелай пара тир... И. Гь. Шемпи хьиз. 2) гьеле вахт хьанвач, фад я. - Эй, чан хва, вун гьеле гьавурда акьадалди гынава-а!.. Вун накьанни кьенин цициб я... А. Сайд. Нариманаз вуч гьахь я лагь.*

ГЫНАВАЙ: * **гынавай-гьанавай** *прил. ери-бине авачир, акьулсуз. Гынавай-гьанавай усалдани, агьвалатдиз маса рангар яна, ви вилин ккIалриз тIвал гуда. Т. А. Мехьер куьтягь тахьанмаз. Гынавай-гьанавай неречI гада-гуьдуйрин тай хьана.. Т. А. Мехьер куьтягь тахьанмаз.*

ГЫНАВАТИАНИ // **ГЫНАВАЧТИАНИ** *арал. са шакни алачиз. - ГынвачтIани Царудин кар я - тайинарна тамун кIапIалар галай патахь килигзавай председателер. Б. Гь. Заз эвера ГынвачтIани, рак ва я цал атIана, ам душтагьдай катнай. А. А. Ирид цаварик Самурдин ван. - ГынвачтIани, ам шегьерда яшамши жезва, гьавиляй адаз ина гьяз кьезвач, хиялна за. Я. Я. Агалай сандух. Агь, вун чилерик фий зи кал вили ягьай вилер акьатай буьндуйгуьр. ГынавачтIани накь булахдал яд гуз тухвайла, Феталиди Вили яна. А. Сайд. Вили яна. Ам акьван а вуна лугьудай хьтин пис ахвар туш, свас, зи рикIиз аян я: чи Гьасрета, гынвачтIани зурба кьегьалвал авунва... К. К. Шад хабар.*

ГЫНАВАЧИР *прил. усал, садазни герек авачир. Гынавачир дарманар, ирмицилармирмицилар яда лугьуз хийирдила зарар гзаф гузва. Б. Гь. Заз эвера.*

* **гынавачирбур авун** *гл., ни низ кьалар авун, дявеяр авун*

ГЫНАГ *тIв. эв. 'гы чка манадин гаф. Салатни фекьи вуч ийидатIа, вуч лугьудатIа рикIел текьез, чпин кьецил танрин гынаг туна, гынаг кIевдатIа чин тейиз, чебчивай квахьна алазмай. Ф. Б. Сувасатар.*

ГЫНАЙ *тIв. эв. 1) 'гы чкадай' манадин гаф. Эхь, адаз гынай чир жедай кьван ви чанда цIай авайди... М. С. Буьркьуйди. -За жуван гьер хутахзава ман. Ам види гынай жеда, зи гьер? Ш. Шихмурадов. Гьадисаяр. Гынай гьида за ваз дадлу хуьрекар? Ш. Шихмурадов. Гьадисаяр....*

* **гынай,... гынай** *Аквада заз, Лахан кIамун кьерехдай кицин гелер фенва. Агьан, -лагьана за, - Лахан кIам гынай, кици гынай. Я. Я. Нурар ва хьенар.*

ГЫНАЛ *тIв-эв. 'гы чкадал' манадин гаф. Жегьилри кьуьзуй итимдивай игитвал тIалабда. Кьуьзуй итимди лагьайтIа, вич Гынал ва гьикI кучуддатIа, гьадакай фикирда. З. Р. Веси. - Ваз Кенцеман муьхци гынал алатIа чир тахьана жеч, - зуьрнечидихь чин элкьуьрна Касбубади. Ф. Б. Сувасатар.*

ГЫНИЗ *тIв. эв. 'гы чкадиз' манадин гаф. Пул жибинда туна гыниз кIан хьайитIани гваз катиз регьят я. А. И. Самур, Ш. -Яда!.. Я ахмакь!.. Вун гыниз катзава?.. Б. Гь. Заз эвера.. Зани, абур гыниз фидатIа, ахтармишна... Гь. Кь. Кьилинж Кьемер.*

ГЫНИЗУН *гл., рах., ни вуж-вуч; -да, -на; -ин, -рай гына эцигда, гыниз харжда манадин гаф. Какадилай ийс твадайда ахьайнава вичин базар. Вуна кIватIай кьванди гынизда, я гужхьайиданруш. А. И. Кьарачияр.*

ГЫНИХЬ *тIв. эв. 'гы патахь, гы чкадиз' манадин гаф. Гьил яргьи авун бес я, ам гынихь хьайитIани агакьзава. З. Э. Уртах цаз тадани. Амма ягьайбур вужар ятIа, гынай ятIа, гынихь катнатIа, адаз чизвачир. А. И. Самур. Вун гынихь алатнавай?! - жузуна ацукьай чкадал ахварал фенвай дидеди. Гь. Кь. Кьилинж Кьемер.*

ГЫРГЫР *суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) балкIандин гьарайдин ван. 2) куьч. хуьуьруьнин тегьердин сесер. КIуфук гьиргьир кваз ам шад я. З. Э. Уртах цаз тадани.*

ГЫРГЫРУН *гл., ни -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; гьиргьир авун, гьиргьир тавун, гьиргьир тахвун, гьиргьир хьийимир балкIанди гьиргьирдин сесер акьудун. Ада кек ягьиз, чил юзурзавай, хуррамвиляй гьиргьирзавай. Ф. Клеви ахвар. 2) рах., векьи хуьуьруьн.*

ГЫС *суц.; -еди, -еда; -ер, -ери, -ера гумадин руг. КIвале лампадин гьис ава. Р.*

ГЫСАБ *араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) затIарин кьадар (сад, кьвед... виш) кьалурдай гафар. Аялрин бахчада цIудал кьван гьисабар кхьиз чирзава. Р. 2) и гафар ва абурун кьайдаяр, кьанунар чирдай илимдин хел. Анлай кьулухь адак ашкьи акатна, Гьисабдайни Мурсалаз «4» акьатна. Ш-Э. М. Мурсалан месэлаяр. 3) дуьшуьш, кар. Зунни зи итим Кьубадин базардиз фенай (а вахтара мегьарамдхуьруьнвийриз им кьуншидин фидай гьисаб тирI). А. Эсетов. Кьел тIуьрда ядни хьада.*

* **гысаб авун [кьун]** *гл., ни вуж-вуч [нин-куьн] кьадар тайинарун. Вигьиз чурт, гьисаб ийиз, Ваз шумуд динар хьана хьи? Е. Э. Дуьт Ягьиядиз. **Синоним:** кьун.*

* **гысаб (гысабиз) хьун** *гл., нивай вуч 1) кьадар эцигиз хьун. Гадар авур кьатIар вилик Гьисаб тежер гьамбар хьана. И. Исмаилов. ПапIрусдиз. 2) куьч. тайинвал эцигиз хьун. И гафуник цIийи мана кутаз алахьун - цIвегь хуьн тийизмай ктIай куьгьне целце туна цIийи ниси цIурай гьисаб жеда. М. М. Гь. ЧIалан илимдин гьакьиндай...*

* **гысаба кьун [хьун]** *гл., ни [низ] вуж-вуч лазим тир фикир гун. Вич гьисаба такьурди хьиз Хьайи а*

кас дакІуна... Ж. Курун Ілан куьз ақунач... Ихътин теклиф гуз Іланзава: къуй вичин буржи вуч ятІа чин тийизвай, тамашаційрин гуьгъуьлар гъисаба такъызвай манидар, музыкант сегънедал жемятдин вилик экъечІ тийин... ЛГ, 2003 б. II. **Синонимар:** **квас кьун, саймишун.**

* **гъисабдиз къачун** гл., ни вуч **фикирда кьун...** им гъар са писателди гъисабдиз къачун, гъамиша рикІел хуьн лазим я... М. М. Гъ. ЧІалан илимдин гъакъиндай...

* **гъисабдин тІвар** куьгъ., суц. **числительное.** ЗатІарин къадар къалурдай гъисабдин тІварцІиз къадар гъисабдин тІвар лугъуда. Месела: вад, цгуд, виш, агъзур Лезги чІала гъисадин тІварар тІварарилай вилик атай чІавуз, тІвар гъалариз (падежриз. - А. Г.) дегии жедач. Гъ. Гъ. Грамматика.

ГЪИСАБДАЙ¹ **гъисабун** глаголдин вахтунин формайрикай сад. Кил. **ГЪИСАБУН.**

ГЪИСАБДАЙ² арал. **фикирдай, фикирдалди.** Чи гъисабдай, цІинин ийс ичер алайди жеда. Р.

ГЪИСАБУН гл.; -да, -на; -из, -зава; -0 || -а, -ин, -рай, -мир гъисаб авун, гъисаб тавун, гъисаб тахвун, гъисаб хъийимир 1) ни вуж-вуч **къадар чирун.** Шегъердин къерехдиз хтайлагъ, ида, «Акван заз гъикъван пул хъанайтІа» лагъана, гъисабиз башламиша. Ф. Шумуд ийс я, ганач на заз са жаваб, Къар гъисабиз кузава *зин кьуд кІараб. Е. Э. Аман яр. ГъисабайтІа вири кІвалер, ЯхцІурни цІуд Хважадин хуьр. Х. Къ. Хважадин хуьр. 2) **тайин са фикир авун.** Гъавурда авачирбуру Гъасан Гъафсатан чІехи велед яз гъисабзавай ва ам имамдин хва хъыз къабулзавай. И. Гъ. КъетІен малумат. Кесибди лагъайтІа акьуллу фикир, Гижидай гъисабда вирида Фекийр. И. Ш. Къудар. "Лезги, лезги!" лугъуз ктабар кхъизвайбурун арада вичин хайи халкъ кьенваз гъисабзавай ва чеб гъадан дуьадал акъвазнавай ксарни ава. З. Р. Веси. Заз етимвилини мусибатни чир хъана, бубавилин гъисснни. Амма абурулай виридалайни виниди за зи хайи халкъдиз къуллугъ авун яз гъисабна. З. Р. Веси. Гъеле 1500-2000 ийс кван идалай вилик лезгийр уях хъанвай халкъарикай сад яз гъисабзавай. И. Я. Шарвили! Шарвили! Шарвили! 3) **няй-къяй квас кьун, амал авун.** Амма на зун гъич са къяйни гъисабнач, Гуя зун са цІверекІтир ви кІакІамдал. А. Къ. Заз кІандай вун...

ГЪИСС араб, суц.; -ди, -да; -ер, -ери, -ера къецепатан ва я кьенепатан гъалар аннамишун. Къастар михъи хъайи касдин рикІе пехил гъисс жерид туш. З. Р. Зун и пата, вун а пата. Вилералди, нефесралди, жигеррин деринрай акъатзавай гъиссералди булдалди суьгъбетарна, жегъилар, бахтлу яз, чара хъхъана. Гъ. Къ. Къилинж Къемер.

* **гъисс авун** гл., ни вуч **аннамишун.** Гъикъван кеф я гъисс авун жув це экъечІдай векъин къал хъыз. А. Къ. Гъикъван кеф я... Сифтени-сифте кІанзавайди кадрайрив жавабдарвал гъисс ийиз тун... тир. Г. Ханов. Абадлувални агъваллувал патал. Гъар са инсандин уьмуьрда гагъгагъ ахътин вахт алуькда хъи, а касди вич садлагъана рёкьидай хъыз ва я са зурба мусибатдик акатдай хъыз гъисс ийида. А. Къ. Жуьгъенар. Къецеллайди югъ - ийф ятІа гъисс тийиз, Са дишегъли шехъзама вахъ, кис тийиз, З. Къ.. -

* **гъисс акатун** гл., ник **къецепатан ва я кьенепатан гъалар аннамишдай гъалдиз атун...** са чубандин чІехи, агакънавай гададик дишегълидихъ къаних хъунин гъисс акатна... А. Къ. Жуьгъенар.

* **гъисс кутун** гл., ни-куь ник-квек **гъисс арадал гъун.** И гафуни кІелдай ксарикай са бязибрун рикІел гъа куьгъне идеологиядин фикир хкун, амайбру адаз, чтик са гъисснни кутан тийир, гъакІан буш гафуниз хъыз, фикир тагун мумкин я. М. М. Гъ. ЧІалан илимдин гъакъиндай...

ГЪИССУН гл., ни вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; гъисс авун, гъисс тавун, гъисс тахвун, гъисс хъийимир **къатІунун.** 1947 - ийсуз, техникум акъалтІарайла, за жув лап екё дережайрив агакъайда хъыз гъиссзавай. М. Ж. "... Фу гайиди я гъамиша". Къемера... Султалидин савкъват гъиссна. Гъ. Къ. Къилинж Къемер. КІвализ хкведай рекъени за жуван са кІвач муькуьдалай къезил хъайиди хъыз гъисснай. Ш. Шихмурадов. Гъадисаяр. Жуван уьмуьр гъиссзавай за завал яз... М. Б. Хайи ватан, хайи макан... ПІал вуч ятІа, гъиссиз туна хирери, Багърибуру рикІин кьене атІанвай. М. Б. Ракъинин сухта. Гъарда вич гъиссзава Худа яз. М. Б. АкІ я хъи...

ГЪИХЪТИН тІв. эв. 1) **ери чирун патал ишлемишдай суалдин гаф.** Ваз гъихътин карандашар герекзава? Р. Султали къил куьрсна ацукънава, и арада жаваб гун герек авач, гъихътин жаваб гайитІани, бубадин хъел артух хъун мумкин я. Гъ. Къ. Къилинж Къемер. 2) **тажублувал къалурдай гаф.** Килигайла вич рахадай гафариз, ИзватІаку ялиз гъихътин кьванариз. Е. Э. Гачал, гъей. * **са ~ ятІани.**

ГЪИЧ фарс, нар. 1) **кІусни.** Вун жагъайдаз гъич ви къадар чизавач. Е. Э. Туькезбан. Гъич вуна вун къамир зайиф, Гала вахъ Аллагъ, Гуьлемет. А. Гъ. Гуьлемет. Гъич фасикъриз гумир на яб, Абур рахар гафар я таб. А. Гъ. Союздиз. Куьне гъич зи кефи ханач, Зун квейла лап рази я. Ш-Э. М. Вуч кими я? 2) **садрани.** Гъич са касдиз кьве паб тахъуй дуьньядал... Е. Э. Къве паб. Техника гъич такур, ам вуч лагъай затІ ятІа чин тийидай хуьрэгълийриз машинрикай, тракторрикай кьурхувал авай. К. М. За квез ахъайда... 3) **эсиллагъ.** Низ амукъна и дуьнья, бес, заз къала? Бениагъад гъич са касдиз, дуьнья гъей! Е. Э. Дуьнья, гъей. - Вакай къведай а къифрен ни. Къадардилай туькьуьл хини. За фагъумна, гъич са гафни Авач вахъ туькІвей, регъуьхбан. С. С. Регъуьхбанни яр. И гафариз виридаз литературадин чІала къанишар гафар авазва, ибур ишлемишунихъ гъич са гереквални авач. М. М. Гъ. ЧІалан илимдин гъакъиндай. Обществода вири инсаниятдин марифатдин ивиррин метлёблувал гъич садрани тахъайди хъыз гъиссзавай. Ф. Б. Сувасатар. 4) **лап.** Ваь, кІвачел гъич ракъун шейэр хъайитІани, дурум гуз жедай гъал туш. Ш. Шихмурадов. Гъадисаяр. 5)

«адакай фикир ийимир» манадин гаф. - Руш гъич. Ам хъана лагъана, адакай ваз пай авайди туш. Б. Гь. Заз эвера.

* **гъич авун** гл., ни вуж-вуч **къин**. Цийи демократри чи жегъил алимар, илим, гележег гъич авуна. Р.

* **гъич са вахтундани** нар. **садрани**. Гъич са вахтундани чун чарабур я лагъана фикирмир. Р.

* **гъич са кас(ни)** тлв. эв. **сад(ни)**. Вун са камил муришид я хъи, гъич са кас жеч вав барабар... Е. Э.

Мубарак Исмаил.

* **гъич тахъайтIа** арал. **лап тIимил гъисабрай**. Ватандин тIям чир хъун патал, адан къадир хъун патал, гъич тахъайтIа, са къвед-пуд йисуз къванни пата, къерехда хъана кIанда. А. А. Къубудиз яд къвезва. Чилидин виликан диктатор Аугусто Пиночетак... профсоюздин ва чапла къуватрин гъич тахъайтIа 77 векил къиникъ тешиклунай тахсир кутунва. ЛГ, 2000, 14. XII.

ГЪИЧУН рах., гл., ни вуч; -да, -на; -из, -зава; -ин, -а, -рай, -мир; гъич тавун, гъич тахвун, гъич хъийимир **авачир**, **тахъай гъалдиз гъун**. Зун акъатна паркда накъан жигъирдиз Чун къвед къекъвей, суьгъбет ийиз шад хъана. Алатай югъ вилик нур гуз, кишир хъиз, Амай йикъар гъичиз, вичел къад хъана. И. Гь. Зун акъатна...

ГЪУЖУМ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра са вуж-вуч ятIани **авачир**, **тахъай гъалдиз гъун патай гъерекат(ар)**. душманрин гъужумар куьтягъ жезвач... Гь. Къ. Къилинж Къемер.

* **гъужум(ар) авун** гл., ни нел-квел са вуж-вуч ятIани **авачир**, **тахъай гъалдиз гъун патал гъерекат(ар) авун**. Алатай йифиз душманри дустагъханадал гъужум авунва. З. Э. Къаз. Цахур - Илсудай чIехи къушун кIватIна Али - СултIана Шемахидин винел гъужум авуна ва ана ацукънавай шагъдин беглербег къуна жазаламишун патал серенжесмар акуна. А. Бутаев. Гъажи-Давуд ва лезгийрин азад женгер. ГъакIни гъа йисара азад женгерик экъечIнавай лежберри Дербентдал, Бакудал, Нияз-Абаддал ва маса шегъеррал гъужумар авуна. А. Бутаев. Гъажи-Давуд ва лезгийрин азад женгер.

ГЪУЖУМУН гл., ни нел-квел; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; гъужум авун, гъужум тавун, гъужум тахвун, гъужум хъийимир са вуж-вуч ятIани **авачир**, **тахъай гъалдиз гъун патал гъерекат(ар) авун**. - Душманди чал гъужумнава! - Ван атана винелай. А. С. Пуд игит. Далудихъай гъужумайла душманди, КичIе жемир, на адаз рей гуз тахъуй. А. С. СтIал Мусаибаз. Къаравушидини, са гъиле тIвал, муькуь гъилени харал къуна, адалди вич къарши тIвалуникай хуьз-хуьз, Хукац-Ханумал гъужумда. А. Къ. Хукац-Ханум. Са тIимил вахт алатайла, азад гъерекатдиз къарагънавай яракълу лежберрин дестейри чпин хайи чилерал фадлай бинеламиш хъанвай шагъдин гарнизонрал гъужумиз башламишина. А. Бутаев. Гъажи-Давуд ва лезгийрин азад женгер.

ГЪУКУМ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) **эмир**, **теклиф**. Вичиз я югъ, йиф тийижиз, Я гъукум, теклиф тийижиз, Я бей, тей, элиф тийижиз, Илимдикай рахаз кIанда. С. С. Акбул жуваз аваз кIанда. Пачагъдин гъукум виридаз заланзавай. А. А. Ярагъ Мегъамед. 2) **уьлкве**, **хуьр**, са кар идара ийизвай **къуват**. Куьгъне гъукум алудна, цIийиди кIвачел акъалтнавачир. ЛГ, 1992, 24 IX. 1930 - йисан гатфариз акси восстание къарагъна; 30-апрелдиз Къасумахуьр къуна, восстанидин иштаракчийри чкайрал чпин гъукум тайинарна. И. Гь. Колхозриз акси восстание. Кесибри чниз азадвал хъун патал гъерекатзавай. Девлетлуйриз чпин гъиле авай гъукум акъатна кIанзавачир. Я. Я. Агалай сандух. Инал Советрин гъукум мягъкемариз атай Яшкин къилевай яхулрин дестейрни илифнай. ЛГ, 2001, 16. VIII.

* **гъукум авун** ни са кар къилиз акъудиз мажбур авун.

* **гъукум гъилевайбур** урус [власть имущие] вилайат, гъукумат идара ийизвайбур. суц. Тек-бир гъалтдай хътин и тамув вагъшивилелди эгечIуни экологиядин жигъетдай лап татугай гъалар арадал гъун мумкин тирдан патахъай абуру гъукум гъилевайбур къени тагъкимарзава. ЛГ, 2003, 20. II.

ГЪУКУМАТ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) **уьлкве идара ийизвай система**. Пачагъ тахтунай гадарна, вахтуналди тир гъукумат алудна, революция гъалиб хъана. А. И. Самур, III.. Халкъдин гъукумат тестикъ хъайила, Сулейманан мад са къамат арадал атана. А. А. Хуси ягъдиз вафалу яз... 1886 - йисуз Дагъустанда ишагъдин гъукуматди перепись тухвана. С. Муслимов. Цицигъ-наме. 2) **уьлкве**. Маса гъукуматризни кваз фейиди я. З. Ф. Суьгъурдин тIвал гвайди. Течирдаз гун малумат: Чахъ ава чи гъукумат. А. Къ. Хукац-Ханум.

ГЪУКУМДАР суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) гъукумат къиле тухузвайди. 2) **ихтиярар гъиле авайди**. «Цаварал Аллагъ, гъукумдар, чилерал вун, чун вири ви чандилай къурбанд хъурай...» 3. Гь. Лезгийрин риваят. Гуьгъунлай алверчивиликни ктканай. Амма гъукумдарри чпин а жадувал далдаламишдай кIевивилер авурла, и рекъе къаних амалрални гуьл хъанай. Т. А. Мехъер куьтягъ жедалди. Истамбулда къиле феи рахунрин нетижа яз, Гъажи-Давуд Ширвандинни Дагъустандин чIехи гъукумдар яз тайинарна. А. Бутаев. Гъажи-Давуд ва лезгийрин азад женгер. Як пайзавайбуру вуч ийизватIа, ахтармишизавач. Гъукумдарар элкъвена къавумар я. ЧIехи къуллугъарни пайзава, чпин арада муьква-къиливални жанлу ийизва. Н. И. Гъакимрин папар.

ГЪУЛДАН суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **къеви чIулав металл**. Абуру гадарай муьрхъуь къунвай гъулдандин кIусрекъин юкъвалай чIулав хъана акъазвай. Ф. Акбуллу данарбан. Нафт чIугвадай эстакада гъулдандин, Ви

гъилерал џелхем гузвай тарни я... А. С. Азери. *Йифди-югъди Фабрикрани, заводра Ракъ гатаз Цуруриз гулдан, Храз парча, Дарамат эцигиз. -Диде, диде, Вуж я адан тIвар?* Х. Х. Пагъливан.

ГЪУН кIус нихъ галаз рахазватIа, гъадак рахунин гъевес кутун патал ишлемишдай гаф. *Гъун, Расим, заманаяр аку тIун гыхътинбур алукунаватIа.* ЛГ, 1992, 19. XI.

ГЪУНАР фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) алакьун. *И чIавуз папа лагъана: "... и хъанвай крар ви гъунардалди хъанвайбур я".* Ф. ЦицIали. *Шикаятрихъ ава гъунар..* Е. Э. Фитнекар къарийриз. *Гъар хуъре џийи мектеб Ийидай гъунар ава чаз.* С. С. Колхоздин пайдах. *Чан экуъ варз, сини зардин, Гъич гаф авач ви гъунардиз.* Х. Т. Экуъ варз *Литературадин чIалан дибдик квай нугъатда «ких» луван ничхиррикай садан тIвар я, им вични гъич са тарифуниз, чеине къалуруниз лайих лишанралди, са гъунардалди тафаватлу тушир гъакIан са къуш я.* М. М. Гъ. ЧIалан илимдин гъакъиндай. 2) лайих кар, къегъалвал. *Гъич чIал авач ви гъунардиз.* Е. Э. Ви рутба гъуьндуър авурай. *Михъиз дуьньядиз ашкар хъанважъе Ислягъ девирдин чи гъунар еке...* А. Б. Ислягъвилин гаф. 3) айгъамдалди: негъ авуниз лайих кIвалах, кар, хесет. *Заз чидайд я адан гъунар: Гъайд я адават и фекъи.* С. С. Ша чна. *Букридинни Яверан "гъунаррикай" хабар авай инсанарни кими тушир, амма абур чпизни са чIурувал авуникай къурху аваз, киснавай.* Я. Къ. Юристдин дафтардай..

* **гъунар(ар) къалурун** гл., ни 1) алакьунар къалурун. *Сугъбетар женгинин къугъунрикай, жегъилри къалурай гъунаррикай физва.* Гъ. Къ. Къилинж Къемер.. 2) айгъамдалди: негъ авуниз лайих кIвалах(ар) авун. *Ада накъ хъанвай, чаз вичин гъунарар къалурна.* Р.

ГЪУНАРЛУ прил.. агалкъунар авай, тариф авуниз хас. *Нивай лугъуз жеда, белки къе атанвай жавандикайни гъахътин гъунарлу кас жен...* Б. Гъ. Заз эвера. *Османова Бикени вичин гъунарлу краралди машгъур я.* ЛГ, 2001, 15. II.

ГЪУНАРЛУВАЛ суц -или, -иле; -илер, -илери, -илера гъунарлу гъал. *Лап зурба, зеррени гъуьжет алачир агалкъунар, артухвилер, гъунарлувилер ава.* Къ. М. Хайи чилин таватар.

ГЪУНАРЛУВИЛЕЛДИ нар. гъунарлувал хас яз.

ГЪУНАРЛУДАКАЗ нар. гъунарлу яз.

ГЪУРРА! межд. са тайин кардал шадвилин, разивилин гъиссер къалурдай гаф. *Гъурра! Дах хтана! Р. Эвер гунар, хиве къунар, гъунарар... - Дарман жезвач мискIиндиз и «гъуррар»...* А. Къ. Миграгъа авай мискIин. *Гъура, жемятар, гъура! Пуч хъурай зулум, яшамширай азадвал!* Ж. Эфендиев. *Азадвилин рекъе.*

ГЪУЪЖЕТ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра гафаралди ва краралди сада масадахъ галаз ийидай акъажун(ар). *ТIварун стха, зид а касдив гъуьжет туш...* Е. Э. ТIварун стхадиз. *Драма карчи Сардарованни адан паб Интизаран гъуьжетрилай къалмакъалдилай башиламиш жезва.* Гъ. Р. Яратмишунрин рекъе. *Гъаф гъуьжетрилай ва меслятрилай гуьгъуьниз и пуд кас къетIи са икърардал атана ва абуру Ширван Ирандин шагъдин зулумдикай хкудун къетIна.* Бутаев. *Гъажи Давуд ва лезгийрин азад женгер.* **Синоним:** бягъс.

* **гъуьжет(ар) авун** гл., ни нихъ галаз бягъс чIугун. 1) садан фикирдал рази тушиз жуван фикир лугъун. 2) бягъс чIугун. *А чIавуз ажалдихъ галаз гъуьжетар авур касдивай гила хъанач...* 3. Гъ. Лезгийрин риваят.

* **гъуьжет алай** прил. са фикирдал виридан разивал авачир.... лезги чIалан фонологияда вичел еке роль къугъавазвай зайиф ва гужлу вансуз ачух туширбурун арада авай къилин къанишарвал ва дибдин тафават квекай ибарат ятIа, ва я куь арадал гъизватIа, гъелелиг гъуьжет аламай месэла я. Р. И. Гъайдаров. *Лезги чIалан фонетика.*

* **гъуьжет(ар) хъун** гл., вужар 1) са месэладикай акси къве фикир лугъун. *Пака рагъ жеда ни жедачни лугъуз абур гъуьжетар хъана.* Р. 2) спортдин акъажунар авун. *УрунтIула гъар гъуьжетар хъайшла, тIаратIар къазанмишзавайди я.* Гъ. Къ. Къилинж Къемер.

* **гъуьжетдиз экъечIун** гл., вужар гъуьжет авун. *Маса месэла я чIехи шаирар перевод авун: вун автордихъ галаз гъуьжетдиз экъечIнава.* А. Къ. Дагъустан шаиррин уьлкве яз ама.

ГЪУЪЖЕТКАР суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра алазни алачиз гъуьжетар ийидайди. *Ваз зун гъакIан гъуьжеткар хъиз жемир.* Б. Гъ. ТIварун стха.

ГЪУЪЖЕТАРУН аспект // **ГЪУЪЖЕТУН** гл., ни нихъ галаз; -да, -на; -из, -зава; -0 // -а, -ин, -рай, -мир; *гъуьжет(ар) авун, гъуьжет(ар) тавун, гъуьжет(ар) тахвун, гъуьжет(ар) хъийимир гафаралди ва краралди сада масадахъ галаз акъажунарун.* *ГъакI инал са къве гаф лугъуналди абурун фикирар дегии тежедайди чизвай Керимазни гъуьжетариз кIанзавачир.* Б. Гъ. Заз эвера. *Ваъ, санани къекъвенач зун А касдихъ на гъуьжетдай.* Ж. Ваз кар амач гуьзетдай.

ГЪУЪЖЕТАЙ¹ гъуьжетун глаголдин фад алатай вахтунин форма. *Кил. ГЪУЪЖЕТУН.*

ГЪУЪЖЕТАЙ² нар. гъуьжет яз. *Ша гъуьжетдай балкIанар гъалин...* Ф. Гъуьлуьн руш.

ГЪУЪЖРЕ (**ГЪЕЖРЕ** нугъ.) араб, куьгъ., суц -ди, -да; -яр, -йри, -йра сифтегъан умуми ва диндин чирвилер къачудай чка, мектеб. *Ви гъуьжредин рак акъална...* Е. Э. Алкъвадар иГъажи Абдулагъ эфенди къейшла *Ви гъуьжреяр хъана кIеви, ЧкIана сухтаяр вири.* *Фирдавустда хъуй ваз ери, Алкъвадар Гъасан эфенди.* Х. Къ. Алкъвадар Гъасан эфенди. *Гъамзат ЦIадасади кIелай чкадиз лезгийрин арада "гъуьжре" ва я "медресе" лугъудай.* М. М. Гъажиев. *ЧIалан илимдин гъакъиндай...*

ГЪУЪЛ суц.; -уь, -е; -ер, -ери, -ера 1) окландин пай тир, туькьуьлвални уьцIуьвал акахънавай яд авай чка. Циф чIугвада гьуьлралди... Е. Э. Турфан акъатна. Лепеяр жедач гьвечIи вирерал, Лепеяр жеда дерин гьуьлрал. А. Ал. Бендер. Эв малум жезвай. МичIи, яру рагъ гьуьлуькай пара агъайнадаказ хкечIзава. 3. Ф. Сугьуьрдин тIвал гвайди. КилигайтIа, фикир гайитIа, вун гьуьле ава. Кьуд пад яд я. М. С. Буьркьуьди... са тIимил вахтунлай урусрин чIехи пай гимияр гьич такур хътин кьуват авай тIурфан сеbeb яз гьуьле батмиш хъана. А. Бугаев. Гъажи-Давуд ва лезгийрин азад женгер. Балугъчи, вун гьуьлуьн кьерел МичIи жер къван ацукьда. Д. А. Балугъчи. Садра гьуьляй балугъар акъатайла, за чилинай акъудиз тачкада аваз лабаздиз балугъар тухузвай. С. М. Маяк Саимат. 2) куьч. **гзаф**. Самур чилин я вун камил, Илмияр кIватIнавай са гьуьл, СиратIдилай яхъ на чи гьил, Я шейхерин шейх, Мегъамед. Х. Къ. Шейхерин шейх. 3) куьч. **тайинвал авачир чка**. ВиртIедин кьеч гъайла кIвализ, Шариятни физва гьуьлуьз. Е. Э. Къази.

* **гьуьлуьз фий!** межд. **квахърай, мад заз ахкун тавурай!**

* **гьуьлуьн тIям са стIалдини чирда мисал 'хъсанданни писдан ери фад чир жеда' манадин мисал.**

Гьуьлуьн тIям са стIалдини чирда лугьудаивал, чи халкъдин зурбавал, камаллувал, бажарагьуьвал, ватанпересвал ва инсанпересвал и гьвечIи ктабдини кьалурзавайдал шак алач. ЛГ, 2002, 29. VIII.

ГЪУЪМ суц.; -еди, -еда; -ер, -ери, -ера **руквадин, цифедин кьат, кьелечI перде**. Ахварай аватай вахтунда югъ ачух жез мукьвал хъанвай, дереяр, гьуьм гьатнавай хъиз, вили хъанвай. А. Ф. Лянет. Дерета, гьуьм хъиз, ракъинин нурар гьатнава... Гъ. Къ. Къилинж Къемер. Диде чилин гьуьм галукьна мукьувай, Зи хуравай вири тIалар хъаналил. С. К. КIани пIипI.

ГЪУЪНДУЪГ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **ятах; лапагар, кьушар хуьдай чка**. Гьерен гьуьндуьг гьуьндуьр я... Биче. Шииррин азбука.

ГЪУЪНДУЪР¹ туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **къакъан**. Чирда гьар са гьуьндуьрдин кьел, гьар са ранг чилин. А. Ал. Андреян булаха.

ГЪУЪНДУЪР² прил. 1) **къакъан**. Гьерен гьуьндуьг гьуьндуьр я... Биче. Шииррин азбука. 2) куьч. **вини дережадин**. Инлай вилик пара гьуьндуьр Гъакимар аскIан хъана хьи. С. С. Амач лугьуз и патишагъ. Вердишра рикI аннамишиз гьар са гьуьндуьр уьмуьрдин. А. Ал. Теселли. 1931-1935 - йисар А. Фатахован эсеррин лап абад, гьуьндуьрдиз акъатнавай вахт я. 3. Бирембеков. Алибег Фатахов: куьруь биография ва яратмишунар. **Синоним: къакъан. Антоним: аскIан.**

* **гьуьндуьр хьун** гл. **виниз хкаж хьун, къакъан хьун**. Гьар намерддиз гуналди пул Дереза гьуьндуьр жедайд туш. С. С. Къара пулуниз. Куь дережа гьуьндуьр хьуй мад, Я шейх Рамазан эфенди. Х. Къ. Шейх Рамазан-эфенди.

ГЪУЪНДУЪРВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера **дережадин къакъанвал...** кесибрин чIехи жергейрик акатуни адан дустарин ара гегъенишарна, шаирвилин Гьуьндуьрвал мадни хкажна. А. Гъажимурадов. ЧIехи шаир. **Синоним: къакъанвал. Антоним: аскIанвал.**

ГЪУЪНДУЪРЛУ туьрк, прил. **виниз тир дережада гьуьрметлу...** Белиждин поселокдин гьуьндуьрлу агъсакъалрикай сад хъайи Алимсед Эмирбегова икI лагъанай... ЛГ, 2003, 22. II.

ГЪУЪНДУЪШКА кил. **УЪНДУЪШКА.**

ГЪУЪРИ // **ГЪУЪРУЪ** араб, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) шиир. **женнетгъгли гуьзел руш**. Фикирна за: яраб ам зи яр я жал... Гьуьруь ятIа, жейран ятIа, гуьзел яр. Е. Э. Заз булахдал яр акуна. Жагъай касдиз мунасиб яз Гьуьруьдиз ухиар акуна. Е. Э. Кьудратдин кар. Инсан туш вун, са гьуьруь я, Агъзур сунадин ери я, А. Гъажи. Гуьзел. Женнет гьуьруь кьисметрай ваз. Я вилин ишигъ Даидемир. Х. Къ. Даидемир. 2) **са нин ятIани рикI алай, гуьзел дишегъгли**. - Ам вуьж я? - Округдин начальникдин руш. - рикIел аламачни? - А-а, полковникдин гьуьруь. А. А. Ирид цавук Самурдин ван. 3) (чIехи гьарфуналди - Гъ) **дишегъглидин тIвар: Гьуьри**. Тамам баянар кил.: А. Гуьлмегъамедов. Рушарин тIварикай риваятар // Лезги газет, 1993, 2. XI.

* **гьуьри-пери** суц. 1) **махарик квай гуьрчег, чIагай, хъсан амалрин руш**. Куьлуьз-куьлуьз ихтилатиз... Гьуьруьпери мубарак хьуй. Е. Э. КIани ярдиз. Сулейманалай вилик хъайи шаирри, месела, Етим Эмина ва Сулейманахъ галаз са девирда хъайи шаиррини, месела, Ахцегъ Гъажиди, Хпеж Къурбана ва масабуру, иумудни са шиирдалди Аллагъдин, пайгамбаррин тарифар авуна, жегъеннемралди кичIерар гуз ва женнетралди гьуьруьперийралди шакьлу ийиз диндин ферзер ада авуниз эвер гуз хъана. М. М. Гъ. Халкъдин шаир. 2) куьч. **чеб гуьрчегдиз кьалуриз алахънавайди**. Лезгийрин интеллигенция ксанвай гьуьруьперияр я, лезгийрин шаирарни кIвалин ашукъар. 3. Р. Веси. 3) (чIехи гьарфунилай - Гъ) **дишегъглидин хас тIвар: Гьуьруьпери.**

ГЪУЪРИЯТ // **ГЪУЪРУЪЯТ** араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **азадвал**. Я медал амачиз, я чин - КьецIил гьуьрият хъана хьи. С. С. Амач лугьуз и патишагъ. Гьуьруьят хунI хъсан затI я, Эллериз кьадир хъайитIа. С. С. Гьуьруьят хъсан затI я. - Вуч хъанва лугьун за ваз. А кIамай, пачагъ тахтунай гадарна, Урусатда Инкъилаб хъанавалда. Халкъариз гьуьруьят хъанвалда. А. И. Самур. 2) (чIехи гьарфуналди -Гъ) **дишегъглидин хас тIвар - Гьуьруьят.**

ГЪУЪРМЕТ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **лайхлувилер фикирда кьуна ийидай чими алакьа**. Сад

масадал хъана пехил, квахъна гъурмет, эдеб, илим. Е. Э. Хабар це дустуниз. Ругъдин азаб чугун тавурдакай, яшайшидин дарвилер такурдакай халкъдин рикел аламукъдай, гъурмет авай кас жедач. З. Р. Веси. Масада гъана гайи цихъ вири жедат: серинвал, гъурмет, инсандиз вун клан хъунухъ... З. Гъ. Лезгийрин риваят. Жемятдин арада вичиз лайихлу гъурмет, машгурвал къени къилихралдини яргъал йисара хуьруьн майишатдин рекъе чугур гъакъисагъ зегъметдалди къазанмишна. Д. Шерифалиев. Цавай аватна, гъиле гъатдач.

* **гъурмет(ар) авун** гл., нин низ нин ятлани лайихлувилер фикирда къуна адахъ галаз чими рафтарвилер авун. Гъайиф чугъазва, авуна гъурмет Лугъуз, са касди - лайих авачир. Ж. Асеф Мегъман, вуна хайи накъвадиз ви гъурмет ая. Ас. М. Гъезелар. Ийин чна инсандиз гъар жуьре гъурмет. Ш-Э. Мурадов. Инсансузриз лянет Вуна заз авур чехи гъурметар, Къе хъиз зи рикел алама, буба... Ш. Т. Буба.

* **гъурметдин грамота** урус: почётная грамота] суц. сада ийизвай кваллах хъсан еридинди тирвилей адас (санал кваллахзавайбурун патай) гъурмет къалурзавай чар. Къазибег Шукурбеговичан гъакъисагъ зегъмет Дагъустандин культурадин министерстводи... са шумудра гъурметдин грамотайралди къейднава. А. Камилов. Мелгъем цазвайди.

* **гъурметдин твар** {урус: почётное звание] суц. Гъакъисагъ зегъметдин лишан тир твар. Дагъустандин республикадин культурадин лайихлу работник лагъай гъурметдин твар гана. А. Камилов. Мелгъем цазвайди.

ГЪУРМЕТДИВ // **ГЪУРМЕТДИВДИ** // **ГЪУРМЕТРИВДИ** нар. гъурмет(ар) аваз. - Вахъ вуч хъана, я Къурбан, Лагъана лап гъурметдив. Х. Т. Сунани Къурбан. За гилани поэзиядай семинардин руководитель шаир Лев Ошанин гъурметдивди рикел хкизва. А. Къ. Дагъустан шаиррин уьлкве яз ама. Зун абуру еке гъурметривди къабулна. Гъ. Къ. Къилинж Къемер. Герейханован совхозда гъурметдивди къада ви твар. Ш. Ю. Шихали Юсуфоваз. Салам гана, ракларай таниш тушир кас атана акур ада, вичин гъилевай нажас гъварциз яна хъиз, гъурметдивди гъил къун, кваллиз теклифна. ЛГ, 2003, 16.1.

ГЪУРМЕТЛУ прил. гъурметдин гъиссер авай. Ам виридаз гъурметлу я, Виридаз пара кланда. А. Ф. Зарбачи Гъасан.. - Илсай чилин циф авай юкъуз вуна, гъурметлу имам, нисинин капI ийидай вахт гъикI чирда? Гъ. Къ. Къилинж Къемер. - Ваъ, гъурметлу судья, заз къалурнавай тахсиркарвал за дуьзди яз гъисабзавач, - жаваб гана Сефихана. Я. Къ. Юристдин дафтардай.

ГЪУРМЕТЛУБУР¹ гъурметлу прилагательнидин гзафвилеин къадардин форма. Стхаяр гзаф гъурметлубур тир. Р.

ГЪУРМЕТЛУБУР² суц.; -у, -а; **гъурметлубур** прилагательнидикай хъанвай существительное; чпчин арада гъурмет авай ва я чпиз масадбурур гъурмет ийизвай ксар. -Зи гъурметлубур, душман чалай гужлу я, къун гъелелиг ачух женгериз экъечIмир, игитар хухъ! З. Гъ. Лезгийрин риваят.

ГЪУРМЕТЛУВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера гъурметлу тир гъал. Адаз [С. Сулейманаз. - А. Г.] квалле, хуьре, межлисра къайда, анра авай инсанрин арада гъурметлувал кланиди, виридаз чида. Къ. М. Манияр, манияр.

ГЪУРМЕТЛУВИЛЕЛДИ нар. гъурметлувал хас яз. ГъвечIи-чехидахъ галаз лап гъурметлувилелди рекъе физ чидай кас я. З. Э. Булахдал. **Синонимар:** гъурметлудаказ, гъурметлуз.

ГЪУРМЕТЛУДАКАЗ нар. гъурметлу яз. **Синонимар:** гъурметлувилелди, гъурметлуз.

ГЪУРМЕТЛУДИ¹ гъурметлу прилагательнидин теквилеин къадардин форма.

ГЪУРМЕТЛУДИ² суц.; -а, -а; **гъурметлуди** прилагательнидикай хъанвай существительное; масадбурун патай гъурмет авайди.

ГЪУРМЕТЛУЗ нар. гъурметлу яз. **Синонимар:** гъурметлудаказ, гъурметлувилелди.

ГЪУРМЕТУН гл., ни низ-къез; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; гъурмет авун, гъурмет тавун, гъурмет тахвун, гъурмет хъийимир **гъурмет авун**. Са клусни гуж авай туш ви гафарихъ, Гъурметзава къе заз кесиб халкъари Х. Т. Экуь варз. Къуьзувилеиз гъурметдай вахт атанва... И. И. Инсан. За зи рагъметлу бубадин весияр къилиз акъудзава ва абуруз екез гъурметзава. ЛГ, 2001, 9. VIII.

ГЪУРУЪ кил. **ГЪУРИ**.

ГЪУРУЪЯТВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илери гъуруьят тир гъал. Лап шад хуррам хъана фяле, Гъуруьятвал къуна гъиле. С. С. Бязи ахмакъар.

ГЪЯД араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра гъафтедин ислен йикъалай вилик, киш йикъалай гуьгъуьнин югъ. Гъяд, саласа, юкъуз гъафте Хъунухъ вуч кваллах я, Къафкъаз? С. С. Къафкъаз. Гъяддин йикъан и пакамахъ Али, адет хъанвайвал, фад къарагънач... Къ. М. Дагъларин деринрин булахар. Гъяд я къе. Пазва къил къадарсуз. А. Къ. Жувакай са гъафтедин зарафатдин шишар. Гъяддин юкъуз аяларни галаз зун Магъачкъаладиз атана. Гъ. Къазиев. Ихътин олимпиада жедани? // ЛГ, 2002, 26. IV. **Синоним:** базар(югъ).

ГЪЯЖ кил. **ГЪАЖ**.

ГЪЯЗ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра хуш, ашкъи. - Са хабарни. Пакамалай няналди ламарин гуьгъуьна хъана, - гъяз авачиз лагъана Самбура. Гъ. Къ. Къилинж Къемер.

* **гъяз татун** гл., низ *никай-квекай хуш яз тахун*. ГъинвачтIани ам шегьерда яшамши жезва, гъавилъй адаз ина гъяз къвезвач, хиялна за. Я. Я. Агалай сандух. Атлуканаз вахан шелдикай гъяз къвезвачир. З. Гъ. Бубадин кIвал. Абуруз чеб кваз такъадайбурукай артух гъяз къведач. Б. Гъ. Заз эвера.

ГЪЯЛ: * **гъял авун** гл., ни вуч *са месэладал эхир гъидай къарар къабулун*. Атанвай лап жавабдарлу са вахт. Цадай вахтни жезвай лап зулун тумар, Гъял ийидай лежбер халкъдин кесиби бахт. А. Ф. КъатI-къатI авур зунжурар.

ГЪЯЛУН¹ гл., ни вуч *-да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир*; гъял авун, гъял тавун, гъял тахвун, гъял хъийимир *са месэладал эхир гъидай къарар къабулун*. Халкъдикай кхъизвай гъар са кас къагъриман хъун чарасуз я. Чи дердияр чна гъялна кIанда. Гъ. Къ. Гъялнавач за гъеле гъар са месэла. Зи хивевай - буйругънавай Аллагъди. Б. С. ЖедатIа ша куьмека. Виликдай поэзиядин, прозадин, критикадин макъалайрин умуми кIватIалар хъайитIани акъатдай. Месэлаяр эцигдай ва гъялдай, къиметар гудай. А. Къ. Дагъустан шаиррин уьлкве яз ама. Гъар сеферда Теймур Алихановакай суьгъбет авурла, адан муькьва дуьстарикай тир чи гъуьрметлу шаир Забит Ризванова лугъуда: «Чехи кас тир, асул къагъриман тир. Къе халкъдин дердияр гъялун патал чаз Теймур Алиханов хътин къагъриманар кIанда». М. М. Лезги тIвар алатIа. Каспи гъуьлуьн къерех къун хейлин тIимил къуватралдини гъялиз жезвай. А. Бугаев. Гъажи-Давуд ва лезгийрин азад женгер.

ГЪЯЛУН² гл., ни вуч *-да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир*; гъял авун, гъял тавун, гъял тахвун, гъял хъийимир *гзаф ругун, гзаф ргана хъуьтуьларун*. * **хам гъялун**.

ГЪЯРКЪУЬ прил. *гуьтIуь гафуниз акси манадин гаф*. Цилин юкъ ваз гъяркъуь майдан я, Керим. Е. Э. Пагъливан Керим... а гъайбатлу никIин рангарал Гъажикъайиб халудин ракъарини гарари къумраларнавай ишигълу гъяркъуь чин аквазва. К. М. За кез ахъайда... Цпа гъяркъуь фер ганвай. А. А. Пад хъайи рагъ. БалкIан карвандила алудиз алахъзава, амма жезвач: *рехъ дар я, девейрин парар гъяркъуь*. Гъ. Къ. Къилинж Къемер. Ягъадал деведин сун парталар алай, юкъвани тумаждин гъяркъуь чIул авай. МАШХ. **Синоним:** гегъенш, генг, фирягъ, шегъре. **Антоним:** гуьтIуь

* **гъяркъуь авун** гл., ни вуч *гъяркъуь гъалдиз гъун*. Шалвар гзаф гъяркъуь авунва. Р.

* **гъяркъуь хъун** гл., вуч *гъяркъуь гъалдиз атун*. - Залумдин руш! Вавай и перем бегъемвилелди чухъуьз къванни хъаначирни, дуьгъеярни гъяркъуь хъанва! З. Гъ. Уьмуьрдин сирнав.

ГЪЯРКЪУЬВАЛ суц *-или, -иле; -илер, -илери, -илера...* Гъажикъасум халудин чардахдин виликай са кам гъяркъуьвал авай хвал авахъзава. З. Гъ. Хвал. *Рехъ 15 метрдин гъяркъуь ийида, юкъвайни пуд метрдин гъяркъуьвал аваз къацу зул цада*. ЛГ, 2001, 22. II. **Синонимар:** гегъеншвал, генгвал, фирягъвал. **Антоним:** гуьтIуьвал

ГЪЯРКЪУЬДАКАЗ нар. *гъяркъуьвал хас яз*. Къвед лагъай гам ада гъяркъуьдаказ храна. Р. **Синонимар:** гегъеншдаказ, гъяркъуьз, фирягъдаказ. **Антонимар:** гуьтIуьдаказ, гуьтIуьз.

ГЪЯРКЪУЬЗ нар. *гъяркъуь яз*. **Синонимар:** гегъеншдаказ, гъяркъуьдаказ, фирягъдаказ, фирягъдиз. **Антонимар:** гуьтIуьдаказ, гуьтIуьз.

Д

Д [дэ] суц.; *-ди, -да; -яр, -ри, -ра* лезги чIалан алфавитдин ирид лагъай гъарф.

<Д> мецин вилик патан ванлу фонема-сес. *Агъадихъ ганвай гафарин сифте кьиле гъалтзава: дагъ, далу, дар, дакIар*.

ДА¹ эхир 1) са бязи существительныйрин актив падеждин форма арадиз гъида: 2) са бязи существительныйрин чкадин I падеждин формадин эхирда жада: *багъ + -да - багъда, дана + -да - данада*.

ДА² суф. прилагательныйрихъ акал хъуналди вуж ва я вуч ятIани авай гъал къалурдай гафар арадиз гъида: *чими + да - чимида, мекъи + -да - мекъида*.

ДА³ суф. глаголдин мурадвилдин формадин дувулдихъ акал хъуналди къвезмай вахтунин формаяр арадиз гъида: *фи (з) + да - фида, не (з) + да - неда*. И формада авай глаголар хъана алатай вахт къалурун патални ишлемишда. Духтир Шихрагъим Махачкъаладай хтайла, начагъзавай Гъабибуллагъ халудин патав фида. Жузун-качузун авурдалай къулухъ Шихрагъима дипломатдай рикIин кIвалах ахтармишдай аппарат акъудна, ам начагъдан гагъ хурал, гагъ далудал эцигиз, яргъалди яб гуда. С. Муслимов. Цицигъ-наме.

ДАБАГЪ // **ТАБАГЪ** араб, суц.; *-ди, -да; -ар, -ри, -ра* 1) кIвалин майишатда ишлемишун патал махсус къайдада гъазурнавай гъайвандин ли. 2) лист. *Са полигондал Ленинан чехи суьрет ва адан «Чи мурад коммунизм я» гафар алай ракъун зурба табагъ алкъурнавай ракъун къве кIвач цементдалди тIарамарна мягъкемдиз чиле алкъурнавай*, А. Къ. Ленин ва цацар алай сим.

* **дабагъ авун** // **табагъ авун** гл., ни, вуч *химикатралди туькIурнавай тайин тир гъалдиз гъун*. # хам ~, хъицикъ ~, ли~.

ДАБАКЪ *суц.*; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **гъайванрихъ галукъдай азар**. *Дабакъдин лишанар: азар къатидаказ мекъи фул атуналди, бедендин температура 39-40 градусдал къван хкаж хъуналди, къил ва жалгъаяр тIа хъуналди башламыш жеда*. ЛГ, 2001, 26. IV.

ДАБАН *туърк, суц.*; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) **инсан къекъведайла, кIвачин чилел илис жезвай къулухъ галай пай**. *Зи дабандиз цаз акъахна*. Р. Патав гвай салаз тек дигегъли атана. Ада вичин дабан гатазвай яргъи кифер къамал кIватIна, косынкадиз тIвал гана З. Э. Пата вил авайди. 2) **кIвачин къапарин чилел илис жезвай паюнин къулухъ пад**. *Туфлидин дабан хкатна*. Р. Дидеди аялдин гуьлуьтдин дабан хъазвай. Р.

* **дабан атIун [эгъуьнун]** *гл.*, ни нин сада масадаз чинеба хаинвал авун. *Вучда дустуникай дабан атIудай, Мез кIуьгъуь, рикIи серкед хъыз кудай*. Е. Э. Дуьнья гургъагур. *Хъсан гафар маса гудай, ГатIурла серки хъыз кудай, Къулухъай дабан атIудай Къайчи хъун бес четин тушни?* С. С. Бес четин тушни?

* **дабан [кIвачер] цавай къвез нар. зарбдиз, тади кваз**. *Заз гана кIвалер. Дабан цавай къвез Атана къуниши. Мубаракдал чкадал, Инихъ-анихъ килигна...* А. Ал. Хъен галачир рикI.

* **дабанар квай туфлияр суц.** **къакъан дабанар квай туфлияр**.

* **дабандиз куьс гун гл.**, ни **кичI кваз катун**. *Николаян генерал Халилова вичин дабандиз куьс гана*. З. Э. Муькъвел гелер.

ДАВ¹ *суц.*; -ди, -да **мекъивилелай са вуч ятIани чIагуниз элкъведай гьал**.

* **дав-дав авун гл.**, куь **дав-дав сесерин ван авун**. *Са арадлай хъыз и кIарасдал гатана килиг. Хъайила ваз чир жеда: ада «дав», «дав» ийида*. Б. Гь. Заз эвера.

ДАВ² *прил.* **мекъивилелай, гъвадин къайвилелай кIеви хъанвай**. *Гатфари чукIурна муркIадин дав къелеяр...* А. Къ. Гатфарин сонет.

* **дав къун [хъун]** *гл* **чIагун, чIагай, кIеви хъайи гьалдиз атун**. *Чил дав хъанва*. Р. Цавай куьлуь къирмеяр хътин жив къваз... **дав хъанвайрехъ лацу хъана**. А. И. Самур, III.

ДАВА *араб, шиш, суц.*; -ди, -да; -яр, -йри, -йра **инсандин чIур хъанвай гьал ва я кар къайдадик кухтадай затI**. *Чир хъанач ваз гила дава, Гъазур тир фу нез, нехирбан*. Е. Э. Нехирбан. *Зи дердиниз вун дава я, Валай гъейри авач дарман*. Е. Э. Эй, зи гуьзел. *Зи дердиниз дава, дарман жедай туш*. Е. Э. Ярдин дерт. *Ширин чайдихъ галаз насу Чандиз я дава, самовар*. С. С. Самовар. *Духтирди адаз туькъуьл дава буюрмишина. Куьре чIалан элифарни кIелдай жуз*. **Синоним: дарман, куьмек, чара**.

* **дава [давачара] авун гл.**, ни **низ-квез фикирда авай къаст, мурад къилиз акъуддай мумкинвал гун**. - *Я буба, белки, завай ви дердиниз дава ийиз жен, вуна заз вучиз лугъудач?* Ф. Акъуллу данарбан. *Гена, шукур аллагъдиз, артух тади ганвач. ЯтIанц тадиз давачара авуна кIанда*. Б. Гь. Заз эвера.

* **дава-дарман суц.**, *рах.* **инсандин чIур хъанвай гьал ва я кар къайдадик кухтадай затI**. *Инсандин дава-дарман и тIебиатдив вичив гва...* Б. Гь. Заз эвера.

* **дава хъун гл.**, *вуч* **низ-квез фикирда авай къаст, мурад къилиз акъуддай мумкинвал хъун**. *Гзаф духтурриз тухвана, амма адан азардиз дава хъанач*. Р.

ДАВАМ *араб вахт*.

* **давам(ар) авун гл.**, ни *вуч авун;* **ийизвай кар, кIвалах акъвазар тавуна къилиз ахкъудун**. *Чи ихтилат куьтягъдалди ада вичин кIелун давам авуна*. Р. Назир геждалди столдихъ ацукъна, гила поэма давамар хъувуртIа жезвай З. Гь. Ахварай авудай аваз. *Жибиндай пIанIрус акъудна, цIай яна, вичин фикир давам хъувуна...* А. Сайд. Нариманаз вич гъахъ я лагъ.... *жергедин и къйляй а къилиз фена, мад юкъвал хтана давам хъувуна...* А. Къ. Жуьгъенар.

* **давам гун гл.**, ни **низ-квез са гъихътин ятIани къуватдиз акси яз акъвазун**. - *Низ чида, ахна ГъикI жедатIа, яд къванни хъвана кIанда, давам гуз хъанач Серёгинавай ва чIулуникай фляга хкудна, ам акъалдарна*. З. Гь. Залан кам.

* **давам хъун гл.**, *вуч* **ийизвай кар акъваз тахъун, авай гьал дегиш тахъун**. *Идалайни башкъа, гъа и I0 йисан макъамда милли паркунин мулкарай там атIун, тамун фондуин чилер къун давам хъана*. ЛГ, 2003, 22. II *Эхъ, адаз чизвай: гъамиша акъваз тавуна давам жедай са шейни авач*. З. Гь. Ахварай авудай аваз. *Нетиждада Ширван туьркверин...* зулумдик акат хъувуна ва анин халкъ туьрквериз элкъуьрдай сиясат давам хъхъана. А. Бутаев. *Гъажи Давуд ва лезгийрин азад женгер. Зун давам жеда залай къулухъни*. III. Къ. *Фуни ава захъ...* *Къведра артух хъуй ви къенин яшар, Давам жедайвал сегънедин сувар*. И. Я. Сегънедин устад.

ДАВАМАРУН // **ДАВАМУН** *гл.*, ни *вуч;* -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -ара, -ай арай; **давамар** || **давам тавун, давамар** || **давам тахъун, давамар** || **давам хъийимир акъвазар тавун**. *Хуьруьз хтайла, Сулеймана лежбервал давамарна*. А. А. СтIал Сулейман. *Давамун паталди уьмуьрар Тум гъанач -цукъверни ахватна*. А. С. Бенешайри къве сеферда... *Вакъиф кис хъана. Са ара гана, ахна ада рахун давамна: - АкI хъайила за ваз сифте къилелай ачухин...* М. III. Рагъ къаршиламышзава. *Самурди гилани, гадкъуьд талгъана ван ийизва, анжах ам гъакIан ван туш, ада игит халкъдин мани давамарзава...* З. Гь. Лезгийрин риваят. *Давамара, давамара. Акъвазармир, минет я ваз, Рагъман муаллим*. Гь. Къ. Лацу марал.

ДАВАМЛУ *прил.* **вахтуналди яргъалди тир**. *Залди давамлу капар яна*. Р. **Синонимар: яргъи, яргъал**

фейи.

* **ДАВАМЛУ** алатай вахт суц., граммат. рахазвай вахтунилай вилик хъайи, амма давам жезмай, садра хъана акъалтI тавур кар къалурдай вахтунин форма. Вири глаголрин фад алатай ва давамлу алатай вахтарин эхирда й кхьида... Месела: ам фенай; ада лагъанай... М. М. Гаджиев. Лезги чIалан орфографиядин словарь, 1955. Яргъал чIугвадай сес [а]... суцестительнийрин къакъатуни вири падежрин формайра глаголдин давамлу ва фад алатай вахтарин эхирра ва бязи причастийра ишлемшида. Р. И. Гъайдаров. Лезги чIалан фонетика.

ДАВАМУН кил. ДАВАМАРУН

ДАВАСУЗ прил.,; □; дава авачир, чара авачир. Давасуз хъайи дердиниз тIабиб, дарман я, бахтавар. Е. Э. Бахтавар. Давасуз тир дердерикай кхъенвай Пайгъамбардин дуьаяр хъыз ифенвай, Вахт сеbeb яз баятлухдиз хъфенвай Зульфийкъаран чIаларихъ вил галама. Ш. Къ. Вил атIудач.

ДАВЛА араб, куьгъ., суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) алдатмишун патал темягъ ракъурдай затI, темягъ ракъурна алдатмишардай затI.. Шагъди чун хътин игитриз вичин къушундин жергейриз эвер ганва. Им чун хътин викIегъ итимрин гъиле гъатнавай гъазур давла я. З. Р. Цийи ханлух. 2) куьч. регъятдиз жагъай къазанжи, зегъмет алачиз хъайи хийир. ЦIу ярай вун, гъафте базар, Ява касдин давла галаз. С. С. Гъафте базар

ДАВЛЕНИЕ урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) са затIуни масадан винел патаз ийидай къуватдин таъсир. 2) бедендик квай ивидин гъерекат артух хъун ва я тIимил хъунин нетижадалди сагъсузвал. УстIар Серкеран вилер давлениди гужуналди акъалзавай. С. Муслимов. Цицигъ-наме. -Куьн... санаторийдиз атуни мурад-метлеб? - хабар къуна духтурди. -Давление, ивидин гъерекат, - куьруь жаваб гана за. Ада давление алцумдай аппарат кардик кутуна. -Давление къайдадик кутун патал иниз атанвайди ятIа, куьне са куьникайни фикир авуна кIандач. З. Ф. Суьгъурдин тIвал гвайди.

ДАВУГЪА фарс, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра цуру некни дуьгъуь санал ргана гъазурдай хуьрек. Гила давугъадик ргай якни кутазва. Р.

ДАГЪ туьрк, суц.; -ди, -да; -лар, -лари, -лара 1) чиливай лап къакъандиз (1 км. тIимил хъыз) хкаж хъанвай чка. # дагъдин къил, дагъдин кIукI, дагъдин хур, дагъдин ценер. Халудихъ галаз дагъдизни ваь, имидихъ галаз багъдизни фимир. Ф. Пакадин юкъуз, рагъ дагъларал эвичIайла, чамар балкIанрал акъахна. Я. Я. Сандух. Самур кIанда, синерилай Яд гъуьлерихъ чIугарвиляй, Дагълар - чтин къилерилай Вири дуьнья акварвиляй. А. С. Самур шегъер. Къе-пака дагълара кфил рахада, Гатфарин тарифиз билбил рахада. З. Къ. Тухурла, диде, вун гурандиз къайи. Дагълара, цIуд лагъай класс куьтягъайла, гелни галачиз квахъна... А. М. Киф атIайди. 2) гз. къадарда: дагълух чкайра авай хуьр(ер) Жумарт лугъуз дагълара Са кас хъана вижевай... А. С. РикI ва жибин. 3) (чIехи гъарфуналди гз. формада Д) эркекдин хас тIвар: **Дагълар**. Дагълар гъяркъуь къуьнерин, шумал буйдин акъуллу итим тир. Лезги халкъдин махар. **Синоним:** сув. **Антоним:** аран.

* **дагъларин уьлкве** суц., куьч. **Дагъустан**. Къуд пата хъыз Дагъларин уьлкведани къызгъин женгер къиле физвай. Я. Я. Сандух.

* **дагъдин цIегъ** суц. **цIегърез ухшар дагъларин гъайван**. Кхунзавай дагъдин цIегъ, Къежей векъ нез цIиравай. Ж. свасни гъида - якъин я...

* **дуст далудихъ галай дагъ я мисал дуст даях, куьмекчи я**. Етим Эмина лугъуда: Дуст далудин дагъ язава. Е. Э. Гъазанфераз.

ДАГЪВИ¹ суц.; -ди, -да, -яр; -йри, -йра дагълух хуьре дидедиз хъайи, яшамиш жезвайди Дагъвидив вич рекъидалди Вичин намус гумаз жеда. Мегъ. А. Шегъре рекъе авай инсан. Вунани лап лагъана. Дагъви дагъвиз ама... Вуна дагъвийрин арада ийидай амалар урусдиз авун дуьз туш. А. А. Яшлугъуьз гъуьрмет авун, абурун къайгъуда хъун дагъвийрин лап хъсан ерийрикай я. Х. Ш. Хъсанвилелай хъсанди хъсанвал я. Пайда хъана къанлу душман - къаралту. Дагъвиди фад гъил вигъена гапурдал... А. С. Лянет.

ДАГЪВИ² прил. дагълух хуьре дидедиз хъайи, яшамиш жезвай. Михъи я ви эсилнесил, Дагъви халкъди къуна ви гъил... Х. Къ. Шейхерин шейх. Устиньядиз дамах гвачир, акъуллу и дагъви дишегъли гзаф бегенмиш хъана. Гъ. Къ. Танкистдин свас. Са арадилай далдам-зуьрнедин, цуькверин кIунчIар хътин дагъви рушарин манийрин ванер къилеллаз вири сусан кIвализ рекъе гъатна. Р.

ДАГЪДИН¹ дагъ суцестительнидин актив падеждин форма. Кил. **ДАГЪ**.

ДАГЪДИН² прил. дагълара жедай. # ~ набатат, ~ къванер, ~ рекъер. - Муминат, килиг садра, гъа чи дагъдин калер къван ава, Аллагъ, ибур лап аламатдин вакIар я... Гъ. Къ. Танкистдин свас.

ДАГЪЛУ¹ прил. дагъдиз хас. # ~ хуьрер; ~ рушар. **Синоним:** дагъдин

ДАГЪЛУ² суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра дагълух хуьрера яшамиш жезвайди. «Дагълуйривай гатуз аранда акъвазиз жедач, абурун къилер буранар хъыз дакIвада» лугъуда. Э. Йифен тIурфан.

ДАГЪЛУХ прил. дагълара авай. ДаркIушар чаз Къасумхуьруьн райондин дагълух пата авайди яз чизвай. З. Э. Цийи ДаркIушар. Дагълух чили хуьдай саягъ Вичин хура залзала, Ви дидеди хвенани вун Гъун патал

зал къазар? А. С. Чи дагълух Къуьчхуьррин хуьр тамамвилелди чклиз амайди са клам-шам я. - ЛГ, 1992, 21. I. Дагъустандин дагълух районра зоб авай ксар мукъвал-мукъвал дуьшуьш жезва. И азар акатайла, туьд дакIазва, адан ақунар дегии жезва. ЛГ. 1997, 12. XII. Гъажи-Давуд... сифтени-сифте мукъвал тир дагълух ханлухривай куьмек къачуз алахъна. А. Бутаев. Гъажи-Давуд ва лезгийрин азад женгер. Вичиз ругул хтанва лагъай хабар агакъай бахтлу бадеди яргал дагълух хуьрйи шегъердиз бицIекдин тIварцIел амай дугъри савкъватрихъ галаз цIийи гъешни ракъурна. А. Къ. Бадедин савкъват.

ДАГЪАР суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра чиле, дагъда дерин, къене хъанвай, ярговивал авай дегъне. - Чун физвай рекъел гзаф дерин дагъар ала, -лагъана чIехи стхади. А дагъардиз мукъва жедайла, ша чна и бахтар авайди чи юкъва тван... Ф. Гъуьлуьн шив. Жигъирдин къилелай жигъирдин къилел кланик клан таквазвай дагъар квай чкадилаи хкадрун гъадаз вичизни регъят тушир. Гъ. М. Им къван, им терез. Амма жегъил синеллама, Дагъар акваз къах хъана. А. С. Пуд игит. Муькуьди на, са шемпи хъиз, къам къуна, Веьг дагъардиз дерин тир. И. Гъ. "И дуьньяда битав, гуьзел...".

ДАД¹ фарс, суц.; -уни, -уна; -ар, -ари, -ара 1) **тIям**. # ~ гала, ~ галатна, дадуниз килигун, туькбул ~, хъсан ~. 2) куьч: **мана**, **хийир**. Ашкъидикай заз дад авач. Е. Э. Ялгъуз... макъалаяр инсанри клелна. Сиве эхиримжи свах амай итимрини, дуьньядикай дадар атIанвай дишегълийрини... А. А. Пад хъайи рагъ. И тIебивилини дад за дадмишначиртIа, закай яраб гъихътин туьрема хкатдайтIа... Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз. **Синоним:** **тIям**.

* **дад авач** 1) **гъяз къевезвач**, **бегенмиш туш**. Уьмуьрдикай, белки, къе заз дад авач, Белки, нака аквада ам хушдаказ. А. Къ. И уьмуьрда... 2) **манасуз я**. Лугъуникай дад авач. Вичиз кландайвал ийидайди я. Р. **Синоним:** **файда авач**.

* **дад акун** гл., ни куьн 1) **дад чирун**, **тIям чирун**. Лукъманал Гъаким гъар са няметдин дад ақуна... Ф. Лукъманал Гъаким. Дад ақурла, тим жеда тух... 2) куьч. **хийир**, **мана чир хъун**.

* **дад гун** гл., ни-куь низ-куьз 1) **тIямлу хъун**. Ахътин дад гуч са агъу зегъерди, - Сиве тваз жен, лат наргимши жеде. С. С. ГъажикIа. 2) куьч. **маналу хъун**.

ДАД! межд. **минет я**, **тIалабда!** **манадин гаф**. Аман, минет Шикаятмир куьне залай, Ша аман, къез дад, къарияр. Е. Э. Фитнекар къарийриз. КIел тавур кас я гъакIан хъб, КIела гила, дад, Дагъустан. А. Гъ. Дагъустан. И сеферда хтайла вун элкъвена, Инсафсузвал хъийимир, дад, хъийимир... Ш. Къ. Хъфимир мад.

* **дад-бидад!** межд. **'минет хъуй!'** **манадин ибара**. Заз - дад-бидад - мумкинвал це чара жедай... А. Къ. Заз...

* **дад-бидад** <дад рах.> **авун** (**дад-бидадун**) гл., ни низ **гзаф минетарун**. Хпеж Къурбана Аллагъдиз ийида дад... Х. Къ. Шалбуз дагъ. - Кесиб касди гъикъван дад-бидад, шаздаяр авуртIани, Аллагъдивай адаз са мискъални гуз жедач. Гъ. Къ. Четин бахт. Ирид йисуз дад-бидадна гъуцариз Дидечили велед хана - Шарвили. Ф. Н. Шарвили.

* **дад галачир** прил. **тIямсуз**. Абуру садани атай кас алуцарар тавуна тадачир; чехирдиз, шурадиз яд жадай, дад галачир, амуькый хуьрекар багъаз гудай. С. Муслимов. ЦицIигъ-наме.

* **дадуна гъатун** гл., вуьж са квекай ятIани авай ва я жедай менфятдикай аян хъун. Гъа и саягъда яваш яваш зун зи цIийи кеспидин дадуна гъатна. С. С. Жувакай ихтилат.

ДАДАНАХ: **даданах хъун** **вердиш хъун**. Къунишидин кал чи салаз къевез даданах хъанва. Р.

ДАДАШ суц., рах., □; -а, -а 1) жувалай чIехидахъ галаз рахадайла обращение яз ишлемишдай гаф. 2) (чIехи гъарфунилай - Д) эркекдин хас тIвар: **Дадаш**. ТунIал фекъи Дадаш цлан кланевай кларасдин къилел са шумуд агъсакъални галаз хкатна хъиз ацукънавай. А. Ф. Газет.

ДАДЛУ прил. **тIямлу**. ШуькIуьз рахаз, ширин, дадлу булахар... Х. Т. Гатуз дагъ... а дадлу емишралди чпин стол безетмишдай мумкинвал гайидаз гъикъван чухсагъул лагъанатIа! С. М. Маяк Саимат. Дадлу емиш хъана битмиш Атир, хъвер галаз. Ш. Къ. Къуьзуь тар. Пагъ! Пагъ! Пагъ! Вуч дадлу тушни! гъар юкъуз цIикIенар.. А. Къ. Хукац-Ханум. **Синоним:** **тIямлу**. **Антонимар:** **дадсуз**, **тIямсуз**,

ДАДЛУВАЛ суц. -или, -иле; -илер, -илери, -илера дадлу тир гъал... **Синоним:** **тIямлувал**. **Антонимар:** **дадсузвал**, **тIямсузвал**

ДАДЛУДАКАЗ нар. дадлувал кваз. **Синоним:** **тIямлудаказ**.

ДАДЛУЗ нар. дадлу яз. Вил гала, вил гала яран суварик, Чидач вуч кутадай дидеди гъварик, ХунI дадлуз чрадай яран шуьреяр. С. К. Яран сувариз. **Синоним:** **тIямлуз**.

ДАДМИШ: * **дадмиш авун** гл. 1) **са тIимил къванди тIуьн**. Са кIус за авуна дадмиш, - Яд тахъвайтIа, жеда бамиш. С. С. ГъажикIа. Чрай чIавуз дадмиш ая - ВиртIедилай ширин Я. Ш. Ю. Къарбидин тар. 2) **тIям чирун**.

ДАДМИШУН гл.; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; дадмиш тавун, дадмиш тахвун, дадмиш хъийимир 1) **са тIимил къванди тIуьн**, **ишлемишун**. Дулма, шурва, аш дадмишина, Зи руфун мад дулу хъуй. Ж. Къариб къанех хъайила. Куьре, Ахъегъ, Къуба къунвай багъларин Дадмишайди я гъар нямет, ич, зи дуст. Ч. К. Къурбанбулах. Дадмишайла абур (къарбияр. - А. Г.) ажеб, Зи гишинвал алатдай. Ш. Ю. Къарбидин тар.

2) **ТІям чирун**. - Анаша... за 12 йиса авайла дадмишной... ЛГ, 2001, 26. VII. 3) **менфят къачун**. - Зуьгьре чан, уьмуьр ширин я, вун гьеле гуьрчег я. Вуна уьмуьрди гузвай няметар дадмиша, вун бахтлу хьйжеда! А. И. Самур. *И тІебишвилини дад за дадмишначиртІа, закай яраб гьихьтин туьрема хкатдайтІа...* Т. А. Мехьер куьтягь тахьанмаз.

ДАДСУЗ прил. дад авачир.

* **дадсуз авун** гл., ни вуч дад авачир гьалдиз гьун.

* **дадсуз хьун** гл., вуч дад авачир гьалдиз атун. - Битмиши хьайи емишидин аявал вахтунда тавуртІа, ам дадсуз жеда. А. Р., Я. Я. Хендедадин мехьер.

ДАИМ // **ДАИМА** □ // **ДАИМАН** □, араб, нар. 1) **вахтунин ара датІана**. Дагьлар даим арандинни дагьдин рекьера жезвай. Лезги халкъдин махар. Яр, вуна даим рикІиз гьижран гумир... Е. Э. Ваз зи гьалдикай хабар авачни. Даим хъваз на и къарасу, Гьич ви рикІел къведач хьи зу. С. С. Самовар. Хуьрек кІанда даим ширин... С. С. Фекьяр. Даим хьуьредаи абурун гьекь алай чин. НикІин къерехра къугьвадай аялар А. Ф. КьатІ-кьатІ авур зунжурар. Даим вилик жергедава гьар са кІвалахдиз Ахцегьар. Х. Т. Ахцегьар. Игит куьче, и дуьньядин бахтуниз Ва гьамуниз даим шерик хьана вун... А. С. Лезги куьче. Адалатдихъ, гуьзелвилехъ вил галаз даим, Шумуд шаир рикІ къарсурдай чІал амаз фена. Ш. Кь. Гьа, фена хьи. Етим Эмин, Сулейман Даим ава рикІера. Мегь. А. АквадатІа вилериз. Ява паб хьиз арадаллай, Даима вил чарадаллай, Им вуч яргьи «яхул даллай» АкьалтІ тийир мах я, Къафкъаз? С. С. Къафкъаз. Даиман чІугваз агьузар, Гьадакай вич хьана бизар! С. С. Ише тефир жуван гафар. Чандай акьатай макъала - им керекул туш, ам даима амукьда, ам я куз, я кукІвариз жедач. А. А. Пад хьайи рагь. Сефил я тар, уьмуьрлух ялвариз, Кьуна даим умудсуз хиялри. А. Кь. ЦІвелин тар. 2) (чІехи гьарфуналди - Д) **эркекдин хас тІвар: Даим**. **Синонимар: гьамиша, ара датІана**. **Антоним: садрани**.

ДАИР араб, т-б, прил. 1) **талукь**. Кьурьан къамал кьуна даир гьар са касди ийиз фикир... Х. Кь. Я Эренлер. 2) (чІехи гьарфунилай Д) - **эркекдин хас тІвар: Даир**.

ДАЙИ туьрк, суц., рах.; -ди, -да; яр, -йри, -йра 1) **дидедин стха, халу**; 2) **жувалай чІехидахъ галаз рахадайла, ишлемишдай гаф**. - Вуна, дайи, лагь кван гила авайвал, Кумани мад зун дидедин буржунук? Ш. Кь. Бурж. Сулейман дайи патав вичел алай налукар алудун патал арза ийиз атанва. Литературный Дагьустан, 1989, N5. **Синоним: халу**.

ДАКАЗ суф. прилагательныйрик акал хьуналди наречияр арадиз гьидай суффикс: хьсан + -даказ - хьсандаказ, пис + -даказ - писдаказ. Гила вири халкъар чпин тарихда хьайи лацу лекейрикай ачухдаказ рахазвайла, гилан аямда дебда авай и гафар рикІел хкун дуьшуьшдин кар туш М. М. Виш йисарин имтигьан... уьзуьагьдаказ дастарханадихъ ацукьна. Гь. Кь. Ирид чин алай хуьр...

ДАКЪАЙ кил. **ТАКЪАЙ**.

ДАКИАР суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) **пенжер**. Рагьметлу чи дах амайла, чи кІвалерин вири дакІарар абурун куьнуьйрай ацІанвай. Б. Гь. Заз эвера. Са ийфен кьулариз Аскералиеврин кІвализ, дакІар хана, пуд кас угьрияр атана. Я. Къафаров. Папан пул. 2) **кІвалин къене патан цла мес, пек-партал эцигун патал расдай чка**. Сулейманан кІаник, дакІардай акьудна куьк хьтин са хьуьцуьган вегьена, кІвалин хваши-беш авуна. С. Зазни хуш я ви шаламар.

ДАКИВАДА, ДАКИВАЗ дакІун глаголдин формаяр. Кил. **ДАКИУН**.

ДАКИВАЦ рах., суц.; -а, -а; -ар, -ри, -ра як гзаф алай, куьк беден авай инсан.

ДАКИУКИ дакІун глаголдин эмирдин форма. Кил. **ДАКИУН**.

ДАКИУН¹ гл 1) **са шей яцІу хьун**. 2) **сагьсузвеликди элкьвей кІалубд аваз хкаж хьун**. Гагь элекьиз, гагь дакІвадай Гзаф пис мурдал я кпул. С. С. Кпул. «Дагьлуьйривай гатуз аранда акьвазиз жедач, абурун кьилер буранар хьиз дакІвада» лугьуда. Э. Йифен тІурфан. Дагьустандин дагьлух районра зоб авай ксар мукьвал-мукьвал дуьшуьш жезва. И азар акатайла, туьд дакІвазва, адан ақунар дегии жезва. ЛГ. 1997, 12. XII. И чІавуз адаз къакьан хилерикай садал, зулалай тарал аламукьна, къаю тухванвай, гила рагь акьуна, дакІуна, яд кІвахъзавай са чІахма ақуна. Ф. Б. Ях Лезгидин мах. 3) **хатур амукьнавай гьиссери кьун, хьел атун**. - Эгь, вал угьри дуьшуьш хьанвач! - Лагьайла ам дакІвадай. Ж. Тарифри алдатмишна. Вич гьисаба такьурди хьиз Хьайи а кас дакІуна... Ж. Курун кІан куьз ақунач... 4) **куьч. тух хьун**. **Антоним: элекьун**.

ДАКИУН² суц.; -и, -а; -ар, -ри, -ра сагьсузвеликди элкьвей кІалубда аваз хкаж хьанвай чка. Зи рушаз кьве сеферда кьилин мефтІедал алай дакІун операция авуна. Ж. Гь.. "Магистрдин гьед" Бажи.

ДАКИУР¹ прил. сагьсузвеликди элкьвей кІалубдаваз хкаж хьанвай.

ДАКИУР(АР)² суц. чухьверрин сорт.

ДАКИУРУН гл.; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; дакІур авун, дакІур авун, дакІур тавун, дакІур тахвун, дакІур хьийимир хкаж хьанвай элкьвей кІалубдиз гьун.

ДАЛ прил. яргьи ва къакьан. Дал къавахри ийизва фурс, Куьк пешера мелгьем аваз. А. С. Кьванер гатаз физва Самур

ДАЛАХ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра мекьивилелай цуьлездиз куьлуь тварар акьатна дакІуна яру хьун, тІа

хъун.

ДАЛБАДАЛ нар. сад-садан гуьгъуьналлаз ва ара тагана. Сад-садан кIула авай дагълар хъыз, цава гъатай ванерни далбадал, сад-садал гъужум ийиз атана. А. А Пад хъайи рагъ. Арваняр районда къыл къуна хъайи бязи къуллугъчяр далбадал кIвалахрилай алудна. Къ. М. Дагъларин деринрин булахар. И йисара ада «Яру Дагъустандиз» С. Сулейманакай, Е. Эминакай далбадал са шумуд макъала кхъена. Р. И. Гъайдаров. Гомеран стха. КичIе жемир ваз тачагъиз са "Ифей маша" Вуна кхъей куьлугъ-шуьлугъ чапдай далбадал. И. Гъ. Чидай чIалал.

ДАЛГЪА туьрк, т-б, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра леле. Чи шад хъуьруьнрин далгъаяр, а нахайрин гъахъсуз зулумрик эзмиш хъайи Гебез хътин мазлумрин сурун къванерихъ галукъарда, абурни шад хъурай! Ж. Эфендиев. Азадвиллин рекъе.

ДАЛДА¹ суц.; -ди, -да; яр, -йри, -йра 1) масадбуруз акъвазнавайди, физвайди, чуьнуьх хъанвайди таквадай чка. # дагъдин ~дик, къвалан ~дик, кIвалин ~дик, тарцин ~дик; ~дик акъвазун, ~дик чуьнуьх хъун, ~дик экечIун; ~дикай хкечIун. Чигалиди, са далдадихъ чуьнуьх хъана, ибурухъ яб акална. Ф. Бубани руш. Шегъердай экъечIайла, садлагъана пачагъ, файтундай эвичIна, далдадик фена... Ф. ЦицIали. "Им хъсан далда я, чна ина йиф ийин ". Ф. Лайихлу паб. Къарагъна рекъин къерехда авай тарарин далдадик чуьнуьх жез - чуьнуьх жез Эмин чукурна Сефиятан къаншардиз фена. Я. Я. Агалай сандух. Бес вахъ хъыз, талантар аваз далдадик кумукънавайбур масанрани ава. С. Куьредин билбил. 2) серин, серин чка. **Синоним:** далдалух; **Антоним:** ачух.

* далда къун гл., ни никай-квекай 1) даях къун. Муаллимвиликай далда къуна, къадарсуз ишт тегъердиз элкъевнай мехъеррик къведай шабашира вил тунай. Т. А. Мехъер куьтягъ жедалди. 2) куьч. чIуру ният кIевдай гъерекат, кар, кIвалах.

* далдадик кутун гл., ни чIуру амалар масадбуруз таквадайвал авун.

ДАЛДА² прил. масадбуруз акъвазнавайди, физвайди, чуьнуьх хъанвайди таквадай. Садр къванни «КичIе я!» гъарайиз Зун са далда чка кIанз атанач. А. С. ВетIер. **Антоним:** ачух.

ДАЛДАБА нар. масадбуруз таквадайвал. А касди лагъайтIа, далдаба, буьркъеба чи суьгъбет диктофондиз кхъинин алахъунар авунай. ЛГ, 1994, 8. IV. **Синоним:** чинеба

ДАЛДАЛАМИШ: * далдаламиш хъанвай слог эвел кьиле ачух тушир сес ва я сесер авай, вичихъ кIвенкI авай слог: рахана; къачуна ва мсб.

* далдаламиш тахъанвай слог эвел кьиле ачух тушир сес авачир, чпихъ кIвенкIв авачир слог: и, а, им, ам ва мсб.

ДАЛДАЛАМИШУН гл., ни-куь вуж-вуч; -да, -на; -из, -зава; -ин, -а, -рай, -мир таквадайвал авун, виде акъадай, фикирдиз къведай гъалдай акъудун.... диде-бубайрини и чIуру кар далдаламишиз алахъзава. ЛГ, 2001, 26. VII. Гуьгъуьнлай алверчивиликни ктканай. Амма гъукумдарри чтин я жадувал далдаламишдай кIевивилер авурла, и рекъе къаних амалрлни гуьл хъанай. Т. А. Мехъер куьтягъ жедалди.

ДАЛДАЛУХ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра масадбуруз акъвазнавайди, чуьнуьх хъанвайди акван тийидай чка. **Синоним:** далда.

ДАЛДАМ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра кве кьилел хам акъалжнавай, кIараралди ва я тупIаралди музыка ягъдай алат Далдамдиз зуьрне ХунI ярашугъ я. Е. Э. Квез вуч ярашугъ я. Яргъа далдам ширин-ширин рахада, Фикир тийиз, гъаниз гъатда юргъада. Е. Э. Ватандай катзавайбуруз. Девришалидин гъаятда далдамдин, зуьрнедин ван гъатна. Я. Я. Агалай сандух. Шурвад атир жкаж хъуй Циф авачир цаварал! Ирид юкъуз далдамар Ярай элди къаварал! З. Р., Б. С. Шарвили.

* далдам алай мехъер суц. музыка аваз кьиле фидай мехъер.

* далдам алачир мехъер суц., гъарай-эвер алачир шадвал Гъамишан далдам алачир мехъер авай кIвал яд атIай регъуьз элкъвена. З. Э. Рагъманан ферма.

* далдам ягъун гл., ни кIараралди ва я тупIаралди далдам гатуналди адай аваздин макъамар ягъун.

ДАЛДАМЧИ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра далдам ядай устIар.

ДАЛЛАЙ суц.; -иди, -йда; -яр, -йри, -йра са квекай ятIани яргъалди гафаралди лугъузвай манасуз келимаяр. Ахна, са тIимил кисайдалай къулугъ, ада даллай башламиш хъувуна. Н. А. Лезги намус.

Синонимар: рахун, лукъIуьн, барби, суьгъбет, ихтилат, лагълагъ.

* далла(яр) ягъун гл., ни никай-квекай ятIани жуваз авай манасуз фикир масадаз лугъун. ГъакI ятIани, вичин тIул - тIул я. Рахун тавуна акъвазиз жедач. Низ чида, гилани вуч даллаяр язаватIа. Б. Гъ. Заз эвера.

Синонимар: балабанар ягъун, барби ягъун, ихтилатар авун, къакъра ягъун.

ДАЛУ туьрк, суц.; -ди, -да; яр, -йри, -йра. 1) инсандин, гъайвандин, къушран хуруз акси пад. КIаникиз къаткида далу, Жедач квехъ гъейрат, фекъияр. С. С. Фекъияр. Далудихъай гъужумайла душманди, КичIе жемир, на адаз рей гуз тахъуй. А. С. Далуйрихъ лацу сиргъаяр авадарнавай дарги къуьлер... аквазвай инсанрин гуьгъуьлар гъасятда ачух жезвай. ЛГ, 2000, 23. III. 2) куьч. даях. Куьмекдай далу авачир Кесиб ашукъ Къурбан я зун. Х. Къ. Агъалар хандиз. 15 йисаваз школа куьтягънавай гадади зайифвалнач, ам

дидедиз халис далу хьун патал алахъна. ЛГ, 1992, 14.1.

* **далу агалдун [акалун]** гл. 1) ни, нихъ, квехъ са ник ятлани умуд кутун. На лагъ, Мирзебутай, вучиз Ярмета чи ячейкадихъ агалднава далу? А. Ф. КъатI-къатI авур зунжурар. Ада парткомдихъни комсомол организациядихъ далу акалнавай... Б. Гъ. Къарид руш. РикI вичин агъудив дулу, Стха, мирес, дуст ва халу, гъар са намерддихъ далу Акалмир, а лам хъсан туш. С. С. Миханнат 2) ни нихъ никай ятлани **даях кьун**. Гъажимурсал ва Гъажирамазан кечмиш хъайидалай къулухъ гужа-гуж къекъевезвай Гъажизфендиди далу абурун рухвайрихъ агалдна. А. И. Самур,

* **далу гун¹** гл., ни низ умуд кутун, ихтибар авун. Душмандиз гъич гумир далу Къ. М. Масан.

Синонимар: далу агалдун [акалун], далу ягъун.

* **далу гун²** гл., ни низ саймиш тавун.

* **далу кланик акат тавун** гл., нин гъалиб хьун. Уьмуьрда кланик акат тавур далу Красный Армиядиз фикир ганач на. Х. Т. Эхирдиз тамаш.

* **далу кланик авун [кутун]** гл.; ни-куь нин сад масадал магълуб хьун, сад масадан кланик акатун. Цай акатрай кесибвилики Авуна ви далу кланик. Х. Т. Ябу. Душманрин далу патар ГъамьягакI кланик авурди. С. С. Чал.

* **далу пад суц.** дяве физвай чкадилай къулухъ пад. Далу патта вири къуватар фронтдин къуллугъда акъвазарнавай. З. Э. Луьткведа.

* **далудал пар авун** гл., нин къакъат тийир, алат тийир са дакланвал авун. На зи гъамни хифет гъамниша, эбед Зи далудал клеви пар иймиш, яр. Е. Э. Яр.

* **далудал пар хьун** гл., нин къакъат тийир, алат тийир са дакланвал хьун.

* **далу(яр) [кIулар] чухвайди хъиз хьун** гл., низ регъят хьун (кар, гаф, фикир къилиз акъатуники). - ГъикI хъана, Жейран, туькIвенани? лагъана, тади кваз хабар къуна хурухда аялни аваз гурарин къилел акъвазнавай Хардала. - ТуькIвена, - лагъана, Жейрана ухът аладарна. И ван галукъай Хардалаз далу чухвайди хъиз, рикIикай гар кIвахъайди хъиз регъят хъана. Къ. Къ. Чурун паб. - Я духтур, -хъуьрена къуниши, - вакай чъунуьхдай кар авач. Папани «ахъая гила жуван къегъалвиликай» лагъайла, адаз лап кIулар чухвай къван регъят хъанвай. А. Эсетов. Къел тIуьрда ядни хъвада. **Синоним:** рикIикай гар кIвахъайди хъиз хьун.

* **далу ягъун¹ [элкъуьрун]** гл., низ, ни нихъ 1) кIамаз амуьк тавун, такIан хьун. Турциядай атанвай мусурман «стхайри» агъалияр хуьрекIвале алажэзавай, дустагъра кутIурзавай... Халкъди абурухъ тамамвилелди далу элкъуьрна. З. Э. Муькъвел гелер. ТакIандахъ элкъуьриз далу, Кепекдихъ маса гуз халу, Ахътинбурал жибин дулу Жедайд туш девлет, судуяр. С. С. Судуяр. 2) куьмек тагун. 3) саймиш тавун.

Антоним: чин элкъуьрун.

* **далу ягъун²** гл., ни низ-квез умуд кутун, четин вахтунда куьмек жедайди яз кьун. Ада вири и гафар райондин инспектор Сардароваз далу яна ийизвай. Н. А. Къве рикIин хиялар. Белки, къазанмишнавай агалкъунриз далу янава жедеи? Белки, абурукрай перде къунва жедеи? А. А. Лезгияр. Саид-Агъади исятда хандин жаллатIриз далу янава. Х. Т., Къ. М. Ашукъ Саид. **Синонимар:** далу агалдун.

* **далудал акъвазун нугъ., гл., вуж нин куьмекчи хьун (кIеве гъатайла).** Ада гъакI вичихъ района, гъатта Махачкъалада, Минпросда клеви дустар авайдакайни, вичин далудал абур акъвазнавайдакайни рахунар ийидай. Н. А. Гуьлдесте.

* **далудихъ галаз хьун** гл., нин вуж куьмекчи хьун (кIевяй, четин гъалдай акъуддай). Де гила кеус, Зина. Жува гъич са куьникайни фикир иймиш. Чун ви далудихъ галазва. Б. Гъ. Халкъдин къажгъан муркIадални ргада. Дустар, дустар, куьн кланда заз, кланда заз. Куьн далудихъ галайла, зун са дагъ я. И. Гъ. Дустар.

ДАЛУ² суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра хилер галачир, далу пад чими авун патал алукIдай партал.

ДАМ кил. ДАМАР.

ДАМАЗЛУХ¹ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра хъсан жинс давам хьун патал хуьзвайди.

ДАМАЗЛУХ² прил. хъсан жинс давам хьун патал, аладун патал хуьзвай. # ~ дугъве, ~ хеб.

ДАМАР туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра; ||**ДАМ** -уни, -уна бедендин паяриз иви тухузвай якIун гъал. АтIанвай пис ятурдин дам, иви физвай хирерай. М. Алпан. Алпаб. Адан дамаррал хъилен цуцурхар акъалтзавай. З. Э. Куьгъне кавхаяр пIуртI. Сержан-Ханум Гъажимурадовади сагъар хъийизвай уьзуьрар гзаф ава: ... мез галкIун, япарал агъур хьун, агъургъан... РикIин ва дамаррин, гъакIни къенепатан вири органрин, ракдин, хамунин ва дишегълийрин азарар... Гъ. Гъамзатов. Гъаким Лукъман - Сержан-Ханум... Аким Селминатаз килигна, ахпа ада, мад Шалбузан ивидин дамарар ахтармишун патал, гъил къуна. А. Сайд. «Алад, ваз югъур хъуй!». РикIин дам атIун.

* **дамарар къун** гл., ни нин 1) мекъивилелай начагъ хьун. 2) мекъи хъанвай инсандин дамарриз массаж авун, далудин дамарриз гъуд гун. Дидеди аялдин дамарар къазва. Р. 3) клани гафар лугъун, яб гузвайдаз хуш къведай ихтилатар авун. - Аквар гъаларай, Алмас, - жаваб гана руша, -вун рушарин дамарар къадай, тарифардай устIар я. Якъин хъи, пакамахъ вуна Гуьлзададиз мадни ширин гафар лагъана. Н. А. Вагъанда

къванер.

* **дамард(ин) пеш [хъач]** суц. **хъчарин жинс**. Дамардин къурурай хъчарихъ къве йис алатайла сагъарунин таъсирлувал амукъдач лугъудай фикир ава. ЛГ, 1999, 14. X. Дамард пеш гзаф йисарин набатат я, вичин къакъанвални 40 см. жеда. Дамард пешери балгъан регъятдиз алудиз, хирер фад сагъар хъийиз, иви лахта авуниз, къен клеви хъайила, ратара затIар къери авуниз, таб алудуниз, ивидин давление тIимиларуниз куьмекда. ЛГ, 2002, 21. II.

ДАМАХ¹ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) **такабурлувал**. Ажеб дамах гваз и дуьнья гьалда на... Е. Э. Яру, цIару гуьллуь чит. Вун яр хъана, авди мецел рахайла, Вавни жеда еке дамах, наз гуьзел. Е. Э. Зав рахамир. Гъайиф я, вун бедназардик акатда, Къекъемир вун акъван дамах гваз гуьзел. Е. Э. Гуьзел. Гатуз жеда кве дамахар, Ахъайиз межлисра махар... С. С. Фекъияр. Са кепекни гвачиз харжи, Вав гва хунI дамахар, гуьзел яр. С. С. Гуьзел яр. 2) **къадарсуз такабурлу хъун, къама ялар хъун**. Кесибриз лугъуз "пошёл", Абурув дамах хъана хъи. С. С. Девлетлуяр, чиновникар. 3) **къилин винизвал**. Школада кIелдайла, зи рикIел алама, ам са шумуд классдин залай вилик галай, Сабир виридан дамах тир. 3. Гь. Лезгийрин риваят 4) **гуьрчегвал**. Зар-зиба вал алукайла, Дамах ваз къанишар я, гуьзел. Е. Э. Ви къаматдиз. Алай йисуз Къунишиди Эхиримжи сефер яз Твазва чуру дамах яз... Ж. РикI шуьше я. ☼ Гафунин тарихдикай, манадикай кил.: А. Гуьлмегъамедов. Дамах яни, дамагъ? || Лезги газет, 1993, 31. VIII.

* **дамах(ар) авун** гл., ни низ 1) **гуьрчег парталар алукайла жув масадбуруз бегенмиш жедайвал авун**. 2) **жув масадбуралай вине къун**.

* **дамах къачун [хъун]** гл., ни[нив] **жув масадбуралай вине къун**. Жибинда къве манат хъана лугъуз ада дамах къачунва. Р. Гатуз жеда кве дамахар, Ахъайиз межлисра махар. С. С. Фекъийриз.

* **дамах-чахмах** суц., рах. **чIагай партал алаз гуьрчег гьал**.

ДАМАХ² суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **балкIандин азар**. Куьрен балкIан дамахдик къена. Р.

ДАМАХАРУН аспект. || **ДАМАХУН** гл.; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; дамах авун || дамахар авун, дамахар авун || дамах тавун, дамахар тахвун || дамах тахвун, дамахар хъийимир || дамах хъийимир 1) **жуван винел патан акунар гуьрчегарун**. Къуьзуь къийляй дамахунни гъарам я. Е. Э. Яру, цIару гуьллуь чит. Къушма вавай къан за хабар: Вуна наз гуз, дамахзамани? Е. Э. Гуьзел, за ви тариф ийин. 2) **жув амайбуралай вине къун**. Гъич чIал авач ви чIалариз Дамахзава на эллериз... С. С. Билбил. Къекъемир вун куьчейра Къама ял тваз дамахиз. Ж. За ви керет чир да ман... Хуьруьнбуру абуралди гъахълудаказ дамахзава. А. Р. Вертолет Мегъамед. Дагъви лагъай тIварцIел даим дамахна, Алчахвал яз гъисабна ажузвал. Ш. Т. Хайи дагълар. Вучиз вуна наз маса гуз Дамахарда, лагъ, зи вилик? Накъ демина «ша» лагъайла, Куьз атанач зи куьльуьник? Ш. Ю. Гадани руш.

ДАМАХДАЛ(ДИ) нар. **дамах гваз, гуьрчегдиз**. Къекъедачни хунI дамахдал, Гъилихъ цамар, Я бахтатар. Е. Э. Я бахтатар. Агъ, къе заз зи яр акуна булахдал, Маса тегъер вич акъвазнавай дамахдал. Е. Э. Заз булахдал яр акуна. **Синоним:** дамахдив(ди).

ДАМАХДИВ(ДИ) нар. **дамах гваз**. Садни жеч ваз чин тийидай, Дамахдив экъуьн тийидай. А. Гъажи. Ахцегъар. «Акван, са сеферда за вал зи дергес ихтибар ийида, лагъана ЦIаруди дамахдивди. Б. Гь. Заз эвера. Директорди эверна Буйругъ гана дамахдив. Ж. Буйругърал рикI алайди. - Чи дестедик квай вирибуру гъарда вичин къадардиз чIехи халкъдин чIехи алмиркай, шаиррикай, композиторрикай, игитрикай дамахдивди ихтилатна. А. Къ. Халкъ. Султалиди къазмадиз дамахдивди кIвал лугъузва. Гь. Къ. Къилинж Къемер. Гъар юкъуз чуру тун, туьтуьна галстук тун, чиниз одеколон ягъун, дамахдивди алукай, ички-затI сивиз тацана, куьчейра къекъуьн, дишегълийрин хиял-фикир вичел желб авун, адаз дебхъанвай. Ш. Исаев. «Зи фонарар...» **Синоним:** дамахдалди.

ДАМАХЧИ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) **дамахар гвайди, дамахар ийидайди**. Угърияр авайдакай хабар гайивалди, дамахчидин къил элкъвена, фикир дегъиш жезва, ада вичин къенпад, руьгъдин ажузвал, фикиррин фашалвал акъудзава... М. Ж. Сатирадин дергесдалди. 2) **такабурлуди**. Я Гъажи, -хабар къазва чIехида, и бапIах хтIун тийизвайди вуч кас я? Аданди чун саймиш тавун яни? -Ваь, я чIехиди, ам ахътин дамахчи туш, анжах адан къил "кефсуз" я. И. Тагъиров. Къил "кефсуз" я.

ДАМАХЧИВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера **дамахчи тир гьал**.

ДАНА туьрк, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) **кали хайиди, калин бала**. Гила куь къвазда данайрив... Е. Э. Нехирбан. Лейлиди кIусни геж тавуна цура авай дана гана... Б. С. Халкъдин Ашукъ, руьгъдин шаир. Са бязи гъайванри хъуьтIуьз чин балаяр хада, калери - данаяр, вакIари - цIуьрнуьгъар, хипери - кIелер. 3. К. Пебиат чирун. - Нехирдай дана хтанвач, адан гуьгъуьниз атанвайди я, - вичин мецел гъа сифте атай гафар лагъана руша. Я. Я. Агалай сандух. 2) **рах. надинж аялдиз лугъуда**.

* **дана яруди я лугъуз гатун** гл., рах. **гуьж гъалиб ийиз кIан хъайила, багъна жагъурун**. Яруд я луз язух дана гатазва, Гъахълу терез квехъ мус жеда, Цилингар. Е. Э. Цилингар.

* **данайрив фин** гл., вуьж **данарбан хъун**. Данайрив тefиникай Абасаз чара авачир. Ф. Акбуллу данарбан.

* **дана къачудайла - кализ, руш гъидайла - дидедиз килиг мисал 'баладик дидедин амалар жеда'**

манадин мисал. Дана къачудайла кализ, руш гьидайла дидедиз килиг лугьуда. Пенкер гьихътинди ятла ваз чида хьи! Инишлагъ, Жейран дидедилай къве кIвачин вине жен! Я. Я. Агалай сандух.

ДАНАКЪИРАН туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра гатфариз фад экъечIдай хъипи цуьк. Гатфарин чими гарар акъатна, жив цIрай чкайрилай назик гъвергъверар, данакъиранар экъечIна. Гь. Кь. Четин бахт.

ДАНАРБАН суц.; -ди, -да; яр, -йри, -йра данаяр хуьзвайди, данайрив гвайди. Абас данайрив физ къве йис хъанвай. Гъавилай адал данарбан Абас лагъай лакIаб акъалтнавай. Ф. Акъуллу данарбан. Данарбан Ляметаз такуна амайбур я жеди? Хъша гъайванар, за куьн хутахин, лагъана ада данаяр вилик кутуна колхоздин фермаяр галай патахъ гьал хъийизвай. А. Сайд. Аслана къин къуна.

ДАНАРБАНВАЛ суц -или, -иле данарбан тир гьал.

* **данарбанвал авун** гл., ни данаяр хуьдай къуллугъ авун. Данарбанвал ийиз жедани вавай? А. Ф. Риза. Буба къейидалай гуьгъуьниз Уьздена Керим бубади гайи тарсар къуна. Данарбанвални авуна, хуьрекIвале буюрмишай кIвалахарни тамамарна. Сажидин. Ярагъви ашукъ Уьзден.

ДАНГЪУЗ туьрк, т-б, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра вак.

* **дангъуздин хва [руш] кил. вакIан хва [руш].** Чур тавурай артух чи араяр Къабандилай хъайи ахмакъ дангъуздин хци... А. Ф. КъатI-къатI авур зунжурар. Зун вавди я, дангъуздин руш, це жаваб.... А. Ф. КъатI-къатI авур зунжурар.

ДАПIАР суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра акъалнавай затI (рак, вар) масадавай ахъайиз тахъун патал куьлегалди агалун патал раснавай алат. Дустуниз дустун къапудал Мегер бес дапIар жедани? Е. Э. Гъазанфераз. Къапудал дапIар алай. А. А. Пад хъайи рагъ.

* **дапIар ягъун** гл., ни низ-квез агалун. Шегъердин къуд патахъ къакъан ва мягъкем цIлар галай, ракIаризни дапIарар янавай. Ф. Гъуьлуьн шив.

ДАР прил. 1) **гуьтIуь.** Къежей къуз тим жеда ярхар, Рекъер, хуьлер дар чка я. С. С. Тухванва гъар чкадиз гуьтIуь, дар ракъун рекъер. А. Ф. Зарбачи Гъасан. Дагъдин дар гирведал атайла, Назлу вичин фикиррикай айих хъана. А. А. Пад хъайи рагъ. Шегъерярни дар жигъирар, кIвахъай гъекъ... И дуьньяда авач, заз чиз, хъсан рехъ. Хайи кIвалихъ уьтмиш жезвай рекъелай. Ш. Кь. Рекъер. Дагъдин шартIара яшамии жезвай, яргъал тир дар рекъерай векъ, кIарасар, техилдин цуьлер хкизвай инсанриз и кIвалахар хъсандиз чир хъана кIанзавай... С. М.. ЦицIигъ-наме. **Синонимар:** гуьтIуь, дарискъал, шукъуь. **Антоним:** генг, гъаркъуь, фирягъ; 2) **недайдахъ игътияж авай.** Гзаф дар, са гъапавай гъуьруьхъ муьгътеж хъанвай йисар тир. А. Эсетов. Мегъарамдхуьр - зи рикIин сир // ЛГ, 2001, 4.1. * **дуьнья дар хъун, нефес дар хъун, рикI дар хъун.**

* **дар авун** гл., ни вуч дар гьалдиз гъун. УстIарди акваз-акваз кIвал дар авуна. Р.

* **дар хъун** гл., низ вуч дар гьалдиз атун. Куьчяр дар хъана. Р. Къуд пад вири хъанваз дар, Уьмуьр физва гъа са жуьре. И. М. Перишан тир дагъни дере.

* **дарда гъатун** гл., вуж яшайишдин четин шартIара гъатун. Къилелай жегъылзамаз итим алатна лагъана, Умуьят дарда гъатнач. С. Ярагъви ашукъ Уьзден

* **дарда тун** гл., вуж ни яшайишдин четин шартIара тун.

ДАР суф. существительняр арадиз гьидай суффикс: аян + -дар - аяндар, мани + -дар - манидар..

ДАРАДАР суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра лап четин гьал.

ДАРАДАРДА нар. 1) лап четин шартIара, 2) са квел ятIани машгъул вахтунда.

ДАРАЛМИШ: * **даралмиш хъун** гл. са нихъ-квехъ ятIани вил галаз гъамлу хъун.

ДАРАМ: * **дарам-дурум** суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра са гьихътин ятIани кар ийидалди гъерекатрин ванер.

ДАРАМАТ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра яшамии хъун патал ва я маса гереквал аваз эцигнавай кIвал(ер). Алай вахтунда Ашарин хуьруьн юкъван школа патал 200 аял гъакъдай классрин дарамат эцигзава. ЛГ. Хуьруьн агъа къил гъамиша лацу киреж янавай, гегъениш дакIарар авай мектебдин дараматдилаи башламиш жезвай... Суруарин вини къиле клубни сельсовет авай са дарамат эцигнавай. С. М.. ЦицIигъ-наме.

ДАРБАДАГЪ: * **дарбадагъ авун** ни вуж-вуч авачир, тахъай гьалдиз гъун, кукIварун. Дарбадагъ авур фашистрин къушун Игитвилелди машгъурбур я чун. Ш-Э. М. Терг хуьрай дявекарар. 1721 - йисуз 8 агъзур лезгиди Генжедин ва Тифлисдин арадавай Чехи дуьзенда нагъдин 40 агъзур атлудикай ибарат гуьжлу къушун дарбадагъ авуна. М. М. Лезги тIвар алатIа

ДАРБАДАГЪУН гл., ни вуж-вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, мир; дарбадагъ тавун, дарбадагъ тахвун, дарбадагъ хъийимир авачир, тахъай гьалдиз гъун. б26 - йисуз хазарри Дербент къуна ва ам дарбадагъна. Р. Р. Лезги халкъдин игитвилини эпос. **Синонимар:** барбатIун, кукIварун. **Антоним:** арадал гъун.

ДАРВАЗ фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра варар. Шегъердин цIкиьвед дарваздални яракълу аскерри нубатдалди къаравулвал чIугъазвай. З. Р. Цийи ханлух. Къучиди дарваз гатазва къакъан. Исидиз ша

лугъузва къежел. А. Къ. Къучи Салман. Гъикъван къакъан хъайитлани Вун авай дарваз, Цай галачиз кайитлани, Къач за рикI дар яз. А. Къ. Экспромт-зарафат.

ДАРВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера 1) **гуьтIуьвал**. Куьчедин дарвал сеbeb яз мукъвал-мукъвал аварияр жезва. Р. 2) куьч. **рикIин секинсузвал**. Вун кешкин чир хъаначиртIа, Зун дарвиле жечир, гуьзел. Е. Э. Эй, зи гуьзел. Сифте дидедин вилер анихъ амуькрай, чинни такур Сулейманаз дуьнья мичIивиле, дарвиле ва пашманвиле аваз акуна. С. Пуд дидедин етим хва. 3) **са квехъ ятIани игътияжвал**. Дяведин йисарини чаз дарвал акурди тушир. Р. Сулеймана ина къве йисуз Iвалахна, експлоатациядин азиятар, дарвилер къатламишиз тахъана, инай катна. М. М. Гъ. Чехи шаир. Фукъафундиз вун тухди тир, Дарвал авай эрекъдикай. И. Гъ. Шаирдин сурал. Дидед чрай тирашкадихъ Вил галамаз рекъида жал? Гъикъван дарвал хъайитлани, Мад нехирдив хъфида жал? С. Муслимов. ЦицIигъ-наме. Самур патаз дигидайдикай гъамиша дарвал ава. // ЛГ, 2000, 28. XII. Дарвилерни эзва, рикIин тIаларни, амма халкъ патал Бакуда лезги чIалал газет акъудун акъазарзавач. М. М. Дуьнья кIвачел къарагъда. Руьгъдин азаб чIугун тавурдакай, яшайишдин дарвилер такурдакай халкъдин рикIел аламукъдай, гуьрмет авай кас жедач 3. Р. Веси. Дарвили, къайда авачирвили чукъкъезва, чна чун ва хва-стхани хвена кIанзава. ЛГ, 1996, 21. VI. Чахъ авай дарвилериз, четинвилериз килиг тавуна, цIийи къве школа ахъайна кардик кутунва. ЛГ, 1999, 1. IV.

Антоним: **фирягъвал**.

* **дарвиле гъатун** гл., **вуж недай-хъвадайдахъ игътияж авай гъалдиз атун**. Буба къейила, абур гзаф дарвиле гъатна. Р.

* **дарвал гун** гл., **ни низ игътияж авай гъалдиз гъун**. Хкаж, ашукъ, ван тур Самур дерада, Къагъриманриз дарвал гумир чIаларкай. Ш. Къ. Амуькда. Гъилерал-тунIарал къуна, са куьникайни дарвал тагуз харудаказ, хатур тахаз, адахъ вири гелкъез хъана. А. Эсетов. Инсан хъанач.

ДАРВИЛЕЛДИ нар. дарда аваз, яшайишдиз лазим затIар авачиз. Хъай Уьмуьрар дарвилелди фейила... Вуч лугъуда бес куьне Зулжалалдиз. Е. Э. Азиз дустар, килигдачни зи гъалдиз? **Антоним:** **генгвилелди**, **девлетлувилелди**.

ДАРВИЛИКДИ нар. **кесибвиликди**. Дарвиликди акъул хъанва зи къери. Гъуцар, ви сир вуч я зун халкъ авунин?! Е. Э. Гъуцар, ви сир вуч я. **Антоним:** **генгвилелди**, **девлетлувилелди**.

ДАРГИ¹ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра **Дагъустандин миллетрикай сад**. # ~йрин адетар, ~йрин чилер, ~рин макъмар. Чи республикада, чин къадардал гъалтайла, даргийри къвед лагъай чка къазва. Р.

ДАРГИ² прил. **дарги миллетдин**. # ~ чIал, ~ хуьр, ~ адетар. Далуйрихъ лацу сиргъаяр авадарнавай дарги къуьлер... аквазвай инсанрин гуьгъуьлар гъасятда ачух жезвай. Н. Меликов. Яран суварар меркезда.

ДАРГИВИ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра **дарги миллетдикай сад**. Зи къуьниш даргиви я.

ДАРДАКАЗ нар. 1) **гуьтIуьдаказ**. **Синоним:** **дардиз**. **Антоним:** **фирягъдаказ**; 2) **кесибдаказ**. **Антоним:** **девлетлудаказ**.

ДАРДИЗ нар. 1) **гуьтIуьз**. Фекъир Эмин дерт авачиз рахачир, Ачух дуьнья икъван дардиз авачир... Е. Э. Бахтсузвал. **Синоним:** **дардаказ**. **Антоним:** **фирягъдаказ**; 2) **кесибдиз**. **Антоним:** **девлетлудаказ**.

ДАРИСКЪАЛ прил. **гуьтIуь**, **гегъеншвал авачир**. Автобуста къазва нефес, Зегъемни я, дарискъални. Ш. Къ. Чарадакай фикирдайла. Исятда райондин гзаф хуьрера авай школяр лугъузвай чкаяр 1938, 1939 лагъай йисара накъвадин керпичрикай эцигнавай дарискъал кIвалер я. Гележегдихъ къачузвай камар || ЛГ, 1999, II. IV: Милли чIаларин векилрин гъал лап писди хъана: са дарискъал аудиториядиз кIватI хъайибурувай ина фикириз, гъил юзуриз хъунухъ мумкин тушир. Гъ. Къазиев. Ихътин олимпиада жедани? || ЛГ, 2002, 26. IV.

ДАРИСКЪАЛВАЛ суц.; -вили, -виле; -вилер, -вилери, -вилера **дарвал**. ТахъайтIа са шумуд цIуд йисалай, къенин яшайишдин дарискъалвилинетижса яз, чи руьгъни усал жеда, чун ятабриз (манкъуртриз) элкъуьн мумкин я. Ф. Н. Шаирдин яратмишунрин ирс ва текстологиядин уьлчмедай ана кIватI хъанвай месэляар.

Антоним: **генгвал**.

ДАРИСКЪАЛВИЛЕЛДИ нар. **дарискъалвал аваз**. **Синоним:** **дарискъалдаказ**. **Антоним:** **генгвилелди**.

ДАРИСКЪАЛДАКАЗ нар. **дарискъалвал хас яз**. **Синоним:** **дарискъалвилелди**. **Антоним:** **генгвилелди**.

ДАРИХ туьрк, прил.; **гъамлу**, **шадвал авачир**.

* **дарих хъун** гл., **вуж гъамлу хъун**. Секиндив заз темен гана дидеди, Лагъана заз, гуя, сиви - шекерди: «Дарих жемир, кар туькIвена хкведи». А. С. Эмин бубани вичихъ галаз са ихтилат - суьгъбетдай касдихъ дарих хъанвай... кIвалин къене вичихъ гелкъведай кас тахъайла ам дарихни жезвай... Я. Я. Агалай сандух. Асеф Мегъман дарих жеда вун вилериз такурла... Ас. М. Гъезелар. Дарих жемир, сабурлу хуьхъ, Диде, чан зи рикI. Ш. Т. Солдатдин кагъаз. **Антоним:** **машгъул хъун**, **шад хъун**. **Синоним:** **вил галаз хъун**, **тамарзлу хъун**.

ДАРИХВАЛ суц.; -вили, -виле; -илер, -илери, -илера **дарих тир гъал....** ам вичин балкIандал акъах хъувуна, дарихвал аладарун патал шегъердин къерех галайвал рекъе гъатна. Ф. Пачагъ къабулай кесиб. **Антоним:** **машгъулвал**, **шадвал**.

ДАРИХДАКАЗ нар. **дарих яз**. Фикирзава къуьзуь касди, Шивци дагъларин, Гъахъ чирзава дарихдаказ

Цийи жегьилри. **Антонимар:** шаддаказ, шадвилелди, шаддиз.

ДАРИХМИШ туьрк: дарихмиш хьун гл., вуж гьамлу хьун. - Вун текдиз инал дарихмиш хьанвайди за къатлана, - рахаз башламишна ам. Я. Я. Агалай сандух. **Антонимар:** машгьул хьун, шад хьун.

ДАРИХМИШУН гл., ни-куь вуж; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; дарихмиш авун, дарихмиш тавун, дарихмиш тахвун, дарихмиш хьийимир; гьамлу гьалдиз гьун, гьамлу авун.

ДАРИХУН гл.; -да, -на; -из, -зава; ая || -а, -ин, -рай, -мир; дарих авун, дарих тавун, дарих тахвун, дарих хьийимир дарих тир гьалдиз гьун. Дерт аквазва, инсанар, куь тарихдай: Дявоярни къурагьвилер, кашал гьиз; Тарагъажар, дуьньядин рикI дарихдай, ЦIай акатун, яд акьалтун, ажал гьиз. А. С. Саяда лугьузва мани.

ДАРМАН фарс || **ДАРМАНД** нугь., суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) азар хкуддай, беден сагьардай затI. Гьикьван на зун къаз юзурда, Ви дарман за гьикI жагьурда? С. С. Рушаз акуна, дидеди дарман азиятдив хьвазава. Куьре чIалан элифарни кIелдай жуз. Азарар пара чизва, амма дарманар чир хьанвач. А. А. Ирид цаварик Самурдин ван. ЖикIийрикай хкуднавай дарманар, витаминар бес тежедайла, бедендик иви тIимил хьайила, ишлемишда. Р. Тагьирбеков. Къацу аптека. Лазимвал авазниавачиз гзаф дарманар ишлемишна кIандач. ЛГ, 1999, 21. X.... тарариз, кул-курриз гьеле пеш ахьайдалди вилик зегьерлу дарманар яда. 3. М. Пебиат чирун.. 2) куьч. чара, дава. Ажал мукьвал хьайила, вун кьез чара я?.. Низ хьана вун себеб, дарман, дуьнья, гьей? Е. Э. Дуьнья, гьей. АтIумир тIун на зи аман, Вакай заз гьич жедач дарман. С. С. Кпул. 3) ишир. кIаниди, азизди. **Синоним:** дава.

* **дарман авун** гл., ни низ-кьез 1) сагьарун.... гьикьван дарманар авунатIани, хцин дердиниз чара хьанач. Ф. Фекьини чубан. Дарманар авун патал цуьк ахьайнавай чIавуз 25 сантиметрдин яргьивал аваз явшанрин хилер кIватIда. ЛГ, 2002, 25. IV..2) ишир., са вуч ятIани кIани патахь туькIурдай мумкинвал рехь жагьурун. Зун я хесте, Вун я Лукьман, - Зи дердиниз ая дарман. Х. Т. Са руша дурнадиз.

ДАРМАНДУН гл., ни низ-кьез; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; дарман авун, дарман тавун, дарман тахвун, дарман хьийимир чIур хьанвай гьал къайдадик кухтадай затI гьазурун, гун. Азарлудаз дармандайла, гьакимар, Кесиб касдин чIехи хизан рикIел гьваши. Е. Э. РикIел гьваши.

ДАРМАНСУЗ прил. дарман авачир. Арифдарар, секинра зун, беся дуьньяд кайивал! Амач, белки, къведай Лукьман ви дармансуз хирел, дуст. Е. Э. Дуст.

ДАРУН гл., ни вуч; -да, -на; ая || -а, -ин, -рай, -мир; дар тавун, дар тахвун, дар хьийимир дар тир гьалдиз гьун. Инсан, акьваз, дармир вуна къуд пад чаз... Б. С. Инсан, акьваз.

ДАРЧИН туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра хуьрек тIямлу авун патал къибле патан уьлквейра жедай тарарин пешер регьвена гьазурдай затI. **Синоним:** горчица.

ДАСМАЛ (**ТАСМАЛ** рах) фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра кьежей гьилер, къапар къурурун патал ишлемишдай парчадин зул. КIвале экIядай гам авачир... стаканар михьдай дасмал авачир, шекер къужгьурда хуьдай кесибдиз чай хьун гьерек авачир ва ада чIагьнакъа чайни шекер пучзава лугьуз Кьурбаназ хьел къвезвай. М. М. Гь. Халкъдин шаир. - Ваз хьел къвемир. Эгер хтайла, вуна вун, бубадин хци хьиз, кьиле тухванайтIа, за и кIваляй дасмални къачудахир, вири ваз тадай. 3. Гь. Бубадин кIвал. - Чаз ахьайзавай къван простынар, хуьуцуганрин чинар, дасмалар, одеялар вичин кIвализ тухуз, чакай ягьанатарни хьийизва. Ш. Исаев. Завхоз.

ДАСМАЛЧИ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра къуллугьда чIехибурун тарифар ийидайди, абуруз кIанивал ийидайди. Дасмалчи - алчах подхалим лагьай гаф я. Кь. М. РикIелай фидач, инсанар. Дасмалчияр - чпин менфят патал кIани къван алчахвилер алакьдай туьремеяр я гьа! Кь. М. РикIелай фидач, инсанар. Дасмалчидин хвейила пад, Закай михьби къизил хьана, еке кас яз акьатна ад... С. Ялтахан уьмуьр. Дасмалар къит, дасмалчияр агьзур я. Ялтах акур, зуз гьатда зи далуда. Гь. Гьемзетов. Абдулбари Магьмудовакай гаф.

ДАСТАМАГ || **ДАСТАМАЗ** араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра терм, мусурманвал хуьнин шартIарикай сад, капI авун патал жендекдин михьивал. Дастамаздин ферзер ругуд я: 1) ният я, 2) чин чуьхуьн я, 3) кье гьил къуьнтерни галаз чуьхуьн я... Гь. Куьредин жуз. 2) къацIай чка михьдай пек. Стол дастамагдал михьна. Р.

* **дастамаг къачун** гл., ни мусурманвал хуьнин шартIарикай сад тир капI авун патал жендекдин михьивал авун. Им мусурманри капI авун патал вацIун къерехда дастамаг къачузвай вахт тир. 3. Р. Пайгьамбардин къацу пайдах.

ДАСТАН туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра литературадин эсеррин са жанр (поэма, эпос). Абдула азербайжан чIалалди Вакьифан, Видадидин, Низамидин ва маса чIехи шаиррин дастанар хуралай лугьудай. Б. С. Халкъдин ашукь, руьгьдин шаир. Йисар физва, чун чIехи жез, дири жез, Гьунаррикай лугьузва чи дастанар. Кь. Р. Самур вацIал муькьвер ала...

ДАСТАРХАНА) суц., т-б; -ди, -да; -яр, -ри, -ра суфра; суфра экIядай аскIан стол. Зун, Мегьамед ба, накь куь межлисдик агакънач, - ам къужадахь элкьвена, къени геж туш. - уьзуьагьдаказ дастарханадахь

ацукъна. Гь. Къ. Ирид чин алай хуър.

ДАТАНА нар. арадай вахт ракъур тавуна. - Заз сабур гуз. *ИкI рекъе фич гьамишанда, датIана... Е. Э. Тумакъ яц. Агъалияр ва чеб култработникар датIана наразивилерал гъизвай са кар ава.* К, 1988, 26. X. Салегь, къудухъ физвайтIани, дишегълияр датIана виликвилек физва. А. А. Пад хъайи рагъ. *Эгер лапагрехъ датIана къайгъударвилелди гелкъвейтIа, абурун берекатдевет мадни бул жеда.* ЛГ, 1992, 27. VIII.

Синоним: гьамиша.

ДАФТАР араб, куьгъ., суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра кхьинар авун патал михьи чарар сад-садав агудна цвана ва я клейдал кукIурнавай затI. Сулейман, акъуд ви дафтар, Гъана кхьихъ на гъа кафтIар. С. С. Къарийриз. Гъиле къелем, дафтар, хъуьчIуьк ктабар. X. Т. Гъуьгъезрин хуър. **Синоним:** тетрадь.

ДАХ суц.; -ди, -да; -ар, -ри 1) аялрин дидедин уьмуьрдин юлдаш. *За 1931 - йисалай дахдин секретарь яз кIвалахзавай.* М. Ст. КIвале колхозчи дидени чун ругуд аял амуькна. *Зун -чIехиди, амайбур - гъвечIибур. Дах ни эвезрай? Гъелбетда, чIехи хци.* М. Ж. "... Фу гайиди я гьамиша". 2) яшдиз гъвечIибуру, чIехибурув рахадайла, чпин патай абуруз авай гъуьрметдин лишан яз ишлемишдай гаф. *Лап Цару дах лагъайтIани, садани айибдач. КIандатIа, гъа вирида хъиз, Цару халу лагъ. Заз тафават авач...* Б. Гь. Заз эвера.

ДАХИЛ туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра столдин, шкафдин къвати. *Шалбуза арза вичин столдин дахилда эцигна.* Гь. Къ. Четин бахт.

ДАЧА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра шегъердивай къерехда емишар гъасилдай, хизанди ял ядай махсус чка. *Шегъерда - кIвал, дача - хуьре, Ярар-дустар бул хъана хьи...* С. Ялтахан эхир.

ДАШ // **ДДАШ** нугъ., суц.; -а, -а; -ар, -ри 1) ими, бубадин стха.. *РикI тIар хъанвай Шурадивай къахкъудна, даша (имидиз икI лугъузва) зун вичихъ галаз хуьруьз хкана. Гъа икI Магъмуд дашан свас Гуьлубшанакай заз пуд лагъай диде хъана.* ЛГ, 1997, 18. IV. 2) са яшарин касдихъ галаз рахадайла, жуван патай гъуьрметдин лишан яз ишлемишдай гаф. *Нариман даш, чир тавуртIа, секин жедач сурани, Дуьз жаваб це, чи, лезгийрин, хуруда рикI авани?..* М. Б. Автограф.

ДАШБАШ туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра закондив къан тийидай кIвалахар ва вичин кар-кIвалах фад къилиз акъудун патал къуллугъчидиз гудай ва я къуллугъчиди къачудай пул ва я маса шей. - *Бес дашбаши куьз къабулзава? - Къабулзавач.* Ж. Къабулзавач. **Синоним:** ришвет.

ДАШКЪАЛАГЪ: * **дашкъалагъ** авун куьгъ., гл., ни вуж-вуч тахсир квайди къванер гьалчна гатунин жаза гун.

ДАШКЪАЛАГЪУН гл., ни вуж-вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; дашкъалагъ авун, дашкъалагъ тавун, дашкъалагъ тахвун, дашкъалагъ хъийимир тахсир квайди къванер гьалчна гатунин жаза гун. *Дегъзаманайра чIуру рекъе авай дишегъли дашкъалагъдай.* Р.

ДАШМИШУН гл., ни вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; дашмиш авун, дашмиш тавун, дашмиш тахвун, дашмиш хъийимир, улакьдалди хкун, ялун. *Почта ва маса парарни Белиждай Къурагъиз арабайра аваз дашмишдай.* ЛГ, 1992, 14. I. *Къилинди, мал-къарадиз алаф гъазурун, ам чкадал дашмишун, амай вахтунда лапагрин, маларин къайгъуда хъун я.* ЛГ. 1999, 11. III. *Механизатор яз, агъзур гектарралди никIер цана, миллион тоннралди парар дашмишина.* ЛГ, 1996, 6. XII. *Лекъвер авай шуькIуь рекъяй Бакудин нафтIадин целер, Каспидин къел, Ширвандин дуьгуь, Персиядин парчаяр, арандин яр-емиш дашмишзавай девейрин карван яваши-яваши винелди физва.* Къ. Гь. Къилинж Къемер.

ДАЮС суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра дуьз рекъелай алатнавайди, элячIнавайди. *Амуькда вун элкъез тежез намусдай, Къадайди хъиз хва-стхади даюсдай.* Е. Э. *Ватандай катнавайбуруз. Жуван винел гзаф гъарус Кими жеч дуьньяда даюс.* С., С. Михеннат.

ДАЯЗ туьрк, прил. **дерин тушир.** # ~ вацI, ~ чкаяр, ~ чкадал эхъуьн. *Таквадай арайра ада, куьтенар хкажна, даяз цанар ийидай.* Б. Гь. Заз эвера. *ГъвечIи булах, даяз вирер къурада. Дагъ чкIида, Цавун рангни алахъда.* Къ. Р. *Гужлу селди. Гипноздин къуват вуч я лагъайтIа, квай азардила аслу тушиз пешекарди начагъди лазим тир жуьредин дерин ва даяз гипноздиз ракъурзава.* Гь. Гъамзатов. *Гъаким Лукъман – Сержан-Ханум... Антонимар: дегъне, дерин.*

* **даяз къаб** суц. къен авай къаб.

* **даяз хъун** гл., вуч **дерин тушир** гьалдиз агун. *Чи вацI шазандалай даяз хъанва.* Р.

ДАЯЗРУН гл., ни вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; даязар авун, даязар тавун, даязар тахвун, даязар хъийимир 1) **дерин тушир** гьалдиз гъун. *Булахар къуруни вацIар даязарна.* Р. 2) куьч. **аваз хъун, кутун, тун.** *Артухан образри романдин асул фикир даязарна.* Р. **Антоним:** **деринарун,**

ДАЯЗВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, илера 1) **даяз тир гьал.** *ВацIун даязвал акурла, зун шад хъана.* Р. 2) куьч. **деринвал авачир гьал, хчивал хас тушир гьал...** адан (*А. Фатахован. - А. Г.*) *эсерриз фикиррин гуьтIуьвал, даязвал ваъ, гегъенишвал, деринвал, чIалан гуьрчегвал, устадвал хас я:* 3. Бирембеков. *Алибег Фатахов: куьруь биография ва яратмишунар Антонимар: деринвал, зарбвал.*

ДАЯХ¹ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) са вуч ятIани дуьз къайдада хуьн паталай адак кутадай затI. 2) куьмек. *Бязибуруз хъана даях, Бязибуруз хъана дустагъ...* Е. Э. *Наиб Гъасаназ. Адаз вичин бубади -*

Аскердини чубанди риклин клеви къаст гана, Къекъуьнрал бед рекъерин Даях хъурай лагъана. И. Гь. Ксения. Гъавилай Гъажи-Давуда и гужлу терефрикай садакай вичиз даях къун лазим тир. А. Бутаев. Гъажи Давуд ва лезгийрин азад женгер.

* **даях къун** гл., ни никай-квекай са кар къилиз акъуддайла, жуваз куьмек яз къун. Цийи квалер эцигдайла, ада вичиз стхадикай даях къуна. Р..

ДАЯХ² прил. куьмек тир, четин гьалдай акъуддай. Жафа я хьи, жувал са гъахъ алачиз ИкI тарашун даях арха галачиз. Е. Э. Дуванбегдиз.

ДДАШ кил. ДАШ.

ДЕ¹ суц., рах.; -ди, да; -яр, -йри, -йра аялдин бубадин уьмуьрдин юлдаш **Синонимар:** диде, бажи, бах, мама.

ДЕ² кIус 'гъан' - манадин гаф. Де куьне суьгъбет ая, ни гзаф ахмакъвилер авунатIа, - лагъана и касди. Ф. Пуд фекьи. Де гъваш кван, гъваш кван, - лагъана гачала... Ф. Савдагардин папанни фекъидин къиса. - Де хъсан я, куьн инанмиш туштIа, билбил тахъуй, кицI хъурай. Къала за квез гъадакай мани туькIурда! С. С. Жувакай ихтилат. Де гила ваъ, жуван къил-кIвач ая. А. Ф. Риза. - Де къваз ди, апаян чарар къеве-къвед кхъизвайни? А. А. Пад хъайи рагъ. Де ацукъ, гъуьрметлу Шалбуз Алимович... К, 1988, 7. XII.

ДЕБ араб, суц.; -ди, -да адет, къайда. Им са деб гъатнава чина: Михьи яд цаз таз пичина... С. С. Самовар. Акуна заз Бакудин деб - Ацукъун-къарагъун - я себ, А. Гь. Дустуниз чар. Гуьгъуьнай чилел ацукъун дебдай акъатна. А. А. Пад хъайи рагъ. Гъар ГъикI ятIани, гъар сеферда хуьрек тIуьна куьтягъ хъайидалай гуьгъуьниз дуьа кIелун и кIвале деб хъанвай. Я. Я. Са фурун вакIар. Гила вири халкъар чпин тарихда хъайи лацу лекейрикай ачухдаказ рахазвайла, гилан аямда дебда авай и гафар рикIел хкун дуьшуьшдин кар туш М. М. Виш йисарин имтигъан.

* **деб хъун** гл., вуч низ адет хъун. Гъар юкъуз чуру тун, туьтуьна галстук тун, чиниз одеколон ягъун, дамахдивди алуьгун, ички-затI сивиз тацана, куьчейра къекъуьн, дишегълийрин хиял-фикир винел желб авун, адаз деб хъанвай. Ш. Исаев. «Зи фонарар...»

ДЕВ фарс, суц.; -ди, -да; -лер, -лери, -лера махарик жедай еке беден, къуват авайди. Шарвилдиз акъван хъел атана хьи, ада и дев цавуз хкажна, вичи атIай фуруз гадарна. Ф. Шарвили. Къаф дагъларин цIиргъер, девлер хъиз, акъвазнава. Гь. Къ. Къилинж Къемер. Девлер хътин дустар галаз, Альшарабар хъвана кIанда! Сажидин. Ярагъви ашукъ Уьзден.

ДЕВДЕВ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра нуькIверин жинс.

ДЕВЕ туьрк, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра къакъан кIвачер, еке жендек авай, кIулал мандавар алай гъайван. Няниз девеяр хтана, пачагъ килигайтIа, вичин рикI алай деве амач. Ф. ЦицIали. Деве вич яхун хъуналди, СикIрелай гъвечли 'жедайд туш. С. С. Жедайд туш. Ибн Аббасан гафаралди, Расу л Аллагъди... лугъудай: "Девейри хъиз, вири санал хъвамир. Хъвадай чIавуз, къведра, пудра акъваз, нефес акъадара, хъвадалди вилик "Бисмиллагъ", эхирдайни "Альгъамдулиллагъ" лагъ. Диндикай суьгъбетар // Самур, 1994, № 3. 2) гзафв. къ. къугъунрин тIвар. Хуьре мехъер хъайшла, жуьреба-жуьре къугъунар тешилда, месела, ахтармаяр, девеяр ва мсб. ЛГ, 1996, 23.1.

* **деве къуш** суц. кIвачерал къакъан къуш.

* **деведин гъи чка дуьз я <хьи>, гардан дуьз жез?** мисал гзаф патахъ, сад-садав къан тийидай терефар авай затI акурла, лугъудай мисал.

* **девеяр батмиш хъайи араб хъиз нар., пашмандиз.** Алиев: гъа юкъуз чир хъана, шоферди лугъузвай. Мад хъана. Бес, девеяр батмиш хъайи араб хъиз, вун инал пашман я ман? Гь. М. ЧурукIа элкъвей крар. нар. ~.

ДЕВЕЧИ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра девеяр хуьзвайди. -Заз акваз-акваз гъахънай, - лагъана жаваб гана девечиди. Ф. ЦицIали.

* **я деве рекъида, я девечи** мисал гъикI хъайитIани са нетижа жеда' манадин мисал.

ДЕВИР араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри са гъихътин ятIани вакъиадилай гуьгъуьнал ва я вилик квай, вичихъни са гъикъван ятIани давамвал авай вахт. # ~дин месэляар, ~дин истемишунар, ~дин гьалар. И карди зун а девирдиз, авамвиллиз датIана лянет авуниз мажбур авунва. А. Ф. Лянет. Сулейманаз халкъдин шаир лугъун анжах ам куьгъне девирда кесиб яз, кесиб халкъдин арадай акъатайди яз хъайивилай туш. М. Гь. Гь. Чехи шаир. ЦицIигъ лезгийрин 344 хуьруьккай сад я. Гъайиф хьи, и хуьрерикай гзафбур чи девирдин Дагъустандин картайрал аламач. С. Муслимов. ЦицIигъ-наме. Абдулбари Магъмудован яратмишунар чи литературада алай девир къалурзавай гуьзгуь хъиз гъатнава. Гь. Гьемзетов. Абдулбари Магъмудовакай гаф. **Синонимар:** аям, вахт.

* **девирдиз килигна кIвач вегъ (вегъена кIанда)** мисал ийизвай (ийидай) кар алай шартIариз килигна ая (авуна кIанда).

ДЕВИТ араб, куьгъ., суц.; -ди, -да; -ар, -ри къьинардай ранг. Ктабдиз дуьз - бегъем Деви́т, чар, къелем хунI ярашугъ я. Е. Э. Квез вуч ярашугъ я. Гъейран хъайи чили адаз яб гана, чарни зун тир адан, девит

къелемни... А. С. Шаламар ва чуьнгуьр. **Синоним:** чернил.

ДЕВЛЕТ *туьрк, суц.;* -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) яшамиш хьун патал чарасуз затIар. Ганва дустариз са вад къан девлет, Гьалун девран хунI ярашугъ я. Е. Э. Алкъвадар Гьасан эфендин цийи кIвалериз. 2) жуваз кIандайвал яшамиш жедай мумкинвал гудай затI, кас. Вун жагъайдаз хунI девлет я, Туькезбан. Е. Э. Туькезбан. Камалэгли паб са касдиз хьайитIа, Эвел дуьньяда ам адаз девлет я. Е. Э. Камаллу паб. Вичиз девлет бул авайдаз Кесибар алчах хьана хьи. С. С. Девлетлуяр, чиновникар. Гьи касдиз хьайитIа девлет, Гьадаз вуна ийиз гьуьрмет... С. С. Самовар. Къекъвей чIавуз мад девлетар и дагъларай жагъуриз, Къизилрин цIиргъ гьатнава къе Яру дагъдин къатарай. Ч. К. Устадрин устад. Гьукумдихъ ва девлетдихъ къадарсуз къаних Сурхаяз фадлай Ширвандин ханни жез кIанзавай. А. Бутаев. 3) (чIехи гьарфуналди Д) эркекдин хас тIвар: **Девлет**. **Синонимар:** агьвал, хазина.

ДЕВЛЕТЛУ¹ *прил. девлет авай.* Девлетлу Муса ник къачуз кIанз куз-хьукъуз акъвазнавай А. Ф. Бубадин веси. Лезгистан кIвачел къарагъун, эвелан Дуьньядиз хтун ва машгъур хьхьун политикадин ва экономикадин рекъяй кIвалахар туькIуьн патал чаз берекатлу чилер, девлетлу хуьрер герек я. М. М. Лезги тIвар алатIа. Лезгийрин гуьзел, гьар са няметдалди девлетлу дуьзенар душманрин гьиле гьатна. 3. Гь. Лезгийрин риваят. **Синоним:** агьваллу. **Антоним:** кесиб.

* **девлетлу авун** *гл., ни-куь вуж-вуч* девлет авай гьалдиз гьун.

* **девлетлу хьун** *гл., вуж* девлет авай гьалдиз атун. ЧIалакай са къадар гафар, куьгъне жез хкатзаватIани, чIал кесиб жезвач, мадни девлетлу жезва. М. М. Гьажиев. ЧIалан илимдин гьакъиндай... **Антоним:** кесиб хьун.

ДЕВЛЕТЛУ² *суц.;* -да, -да; -яр, -йри, -йра **девлет авайди.** [Пантур] Куьне къени кесибриз чпиз фу гузвайбур девлетлуяр тирди, гьавиляй абуру девлетлуьрин девлетар артмишун лазим тирди... чирнавач. С. С., С. М. СтIал Саяд. Девлетлуяр, кулакар, абурун аялар, абур квай кеф вилерик атайла, адак мадни гзаф перишанвал акатдай... А. Ф. Риза... зун кесиб тушитIани, девлетлуни туш. А. Ф. Бубадин веси. Ада а девирдин социальный (ичтимаи, жемиятдин) къурулуидин дуьз туширвилел, адалатсузвилел, девлетлуьринни кесибрин арада авай барабарсузвилел вичин разисузвал ашкара малумриз хьана. М. М. Гь. ЧIехи шаир. **Синоним:** агьваллу. **Антоним:** кесиб.

* **девлетлудаз пул, кесибдиз аялар бул мисал** 'девлетлудаз девлет жеда, кесибди гьамиша кесиб жеда' манадин ибара.

ДЕВЛЕТЛУБУР¹ *прил. девлетлу* прилагательнидин гзафвилин къадардин форма. Зи къунишяр девлетлубур туш. Р

ДЕВЛЕТЛУБУР² *суц.;* -у, -а; **девлетлубур** прилагательнидикай арадиз атанвай существительное. Девлетлубурун акьуллу аяларни девлетлу жеда. Р.

ДЕВЛЕТЛУВАЛ *суц.;* -или, -иле; -илер, -илери, -илера **девлет авай гьал.** **Синоним:** агьваллувал. **Антоним:** кесибвал.

ДЕВЛЕТЛУВИЛЕЛДИ *нар. девлетар авайди яз.* **Синонимар:** девлетлудаказ, девлетлуз. **Антонимар:** кесибдаказ, кесибвилелди.

ДЕВЛЕТЛУДАКАЗ *нар. девлетлувал хас яз.* **Синонимар:** девлетлувилелди, девлетлуз. **Антонимар:** кесибвилелди, кесибдаказ.

ДЕВЛЕТЛУДИ¹ **девлетлу** прилагательнидин теквилин къадардин форма. Зи къуниши девлетлуди я. Р.

ДЕВЛЕТЛУДИ² *суц.;* -а, -а; **девлетлуди** прилагательнидикай арадиз атанвай существительное.; **девлет авайди.** Девлетлудан гьил ачухди хьана кIанда. Р.

ДЕВЛЕТЛУЗ *нар. девлетл яз.* **Синонимар:** девлетлувилелди, девлетлуз. **Антонимар:** кесибвилелди, кесибдаказ, кесибдиз.

ДЕВРАН *араб, суц.;* -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) **девир.** Делийрин девран я, дуьнья гургьагур. Е. Э. Дуьнья гургьагур. 2) куьч. шадвилелди, кIандайвал яшамиш жедай вахт. Хамвиллиз я вун жейран, Вун хьайидаз я сад девран... Е. Э. Ханум.

* **деврэн гьалун** *гл., ни жуван рикIиз кIандайвал яшамиш хьун.* Машаллагъ, хунI хва ава ваз, Гьал ая девран, Велимет. Е. Э. Испик молла Велиметаз.

ДЕВРИШ *араб, суц.;* -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) сиягъат ийизвай мусурман И пачагъди гьар юкьуз, девришдин дунар алукина къекъвез, шегьерда вуч хабар аватIа, чириз хьана. Ф. Кесиб кас 2) (чIехи гьарфуналди - Д) эркекдин хас тIвар: **Девриш**.

ДЕВРИШВАЛ *суц.;* -или, -иле; -илер, -илери, -илера сиягъатчивал.

* **девришвал авун** *гл., ни девриш тир гьал.*

ДЕГИШ *туьрк, прил.;* **маса.** Гатфариз вири вагъиши гьайванри туьлекда: хьуьтIуьн къалин чIарар (иис) къери жеда, са бязи гьайванрин - къуьрен, хазран, чулав сикIрен хамунин рангни дегии рехивал алайди, хазран - расуди ва чулав сикIрен рехивилиди жеда. 3. К. Тебиат чирун.

* **дегиш хьун** *гл., вуж-вуч авай гьалдай маса гьалдиз элкьуьн.* Цинин къуьдни хьана пайгар, Дегии

хъанач мад ви рангар. С. С. Билбил. Къаравулди жаваб гузва Зерре дегии тахъана... Ж. «Зазни къвезва датана...». - Агалай сандух лугъузвани вуна? - фагъумлу хъана, гъаваяр са жуьре дегии яз, жузуна ада завай вичин нубатда. Я. Я. Агалай сандух. Жейраналай къвердавай рази жезвай, амма Жейран къвердавай дегии жезвай. Я. Я. Агалай сандух.

ДЕГИШАРУН каузат. // **ДЕГИШУН** гл., ни вуж-вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; дегии тавун, дегии тахвун, дегии хъийимир 1) **авай гъалдай маса гъалдиз гъун**. Дегиидайд я гъар сеферда Вичин тIебиат и фекъи. С. С. Ша чна... -Адан тIвар, хва, Рабочий я, фяле я. Бес пагъливан тушни ам, Дегиидайди Чилин шардин акунар. Х. Х. Пагъливан. 2) **са вуж-вуч ятIани масадал эвезун**. Назлуди, булушка дегиина, недай фукъафундал стол къурмишина. А. А. Пад хъайи рагъ. [Шихкъайиб]. Жемьтдини айибдалда, эгер гъа Вичи мад гаф дегиирайтIа. Лезги яз Мад экъечIиз жедачалда куъчедиз. И. Гъ. Саяд. И ктабда гъатнавай цицигъвийрин хъуьруьнрик къундармаяр, гъакъикъатда тахъанвай хабарар, тIварар ва хесетар дегиишнавай чкаяр кутунвач. С. М.. Цицигъ-наме.

ДЕГИШВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера дегииш хъанвай гъал. Виликдай вичихъ галаз гзаф дуст хъайи ксарихъ галаз ихтилатар авурла, абуру Ризадиз хуьре хъанвай дегиивилер, колхоз хъунухъ, школаяр ачухун, авай агалкъунар ва четинвилер ахъайна. А. Ф. Риза. Вуна ви ихтилатда зун рикIел хкун тавурла, зи уьмуьрда хъанвай дегиивилерикай талгъайла атайди я зун... А. Къ. Хукац-Ханум.

ДЕГИШЛУХ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра бедендал алай партал хтIунайла, ам эвездай партал. Зай хъана уьмуьр авачир дегиишлух. Х. Т. Гъуьгъвезрин хуьр. Жегъил рабочиди сифте къачур мажибдикай амукъайдахъ кIвачин къапар ва герек тир къабтIурни месаргъан къачун къетI авуна. Вучиз лагъайтIа, дегиишлух авачир ада вичин перемни вахчаг, юлдашидин чайникда яд ргаз, чухъузвай. З. Э. Уртац цаз тадани.

ДЕГЬ¹ прил. **лап фад алатай**. Ярагъ, Миграгъ, Гияр, мадмад виш хуьрни, Дегъ тарихар тунIалайна, эхирни... Ч. К. Къурбан-Булах. Цицигъвийрал "мугъмандал хъуьредай цицигъвийар" тIвар, аквадай гъаларай, дегъ заманадилай алкIанвай. С. Муслимов. Цицигъ-наме. Лезгийринни азербайжанвийрин саналди тир, лап дегъ заманайрин халкъдин сивин яратмишунрин ядигар яз "Укитаби Дедэ Коркуд" къалуриз жеда. А. Кичибегов. Ашукърин мярекат // ЛГ, 2001, 15. П. **Синоним**: фад, къадим.

ДЕГЬ² // **ДИГЬ!** нугъ., межд.; **тажубвал**, **туькъуьлвал** къалурдай гаф. - Дегъ, мусибатI Кар алайди гъим я. Къ. М. Дагъларин деринрин булахар. Дегъ, им вуч хабар я? ясузуна тажуб хъанвай сада-садавай. А. А. Пад хъайи рагъ. [Эфенди] Дигъ! Дигъ! Мисибат хъана, кIвал чIур хъана... Гъ. Гъ. Колхоз.

ДЕГЬ³ | межд. балкIан гъалдайла, лугъудай гаф.

ДЕГЪЕК туьрк, куьгъ., суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра пачагъдин девирра лежбердивай къачудай налогдин са жуьре. Пачагъдин налогрини, дегъекри абурув вил ахъайиз тазвачир. Ф. Лайихлу паб. Ада (Къагъримана. - А. Г.) хандиз... дегъекар гумир, хандиз муьтIуьгъ жемир... лугъуз хъана. Ф. Кесибдин хва Къагъриман. Къуз садра ви гъенел дилмаж; лугъуз къведай: ви дегъек гъваши. С. С. ДАССР-дин 15 лагъай йисан сувариз. - Пагъ Лут-Эфенди, мад а темягъкарап тух жезмайбуру туш. А чIавуз чун чара жерла, чна чи дегъекдик квай хуьрер пайнавайди тушир. Ж. Эфендиев. Азадвиллин рекъе. **Синоним**: налог.

ДЕГЪЛИЗ фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра са къавук квай къве ва я пуд кIвалин ара.... вичин "хазина", жибиндавай халатни картондин яцикда туна, къецихъ галай дегълизда эцигна. М. Алимуратов. Девирдин шикилар. Артухлама ашнади совхоздин багъларай дашмишина дакIаррив къван ичерай ацIанвай еке кIвал, дегълиз акваз кичIела... вун илифарначир. Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз. НекIедал звал къвез са тIимил амаз, адаз вичи дегълиздин ракIар ахъаз тунвайди ва иниз верчер гъахънавайди акуна... А. Сайд. Вили яна. Ам къуьнерал пенжескни вегъена дегълиздиз экъечIна. З. Гъ. Ахварай авудай аваз.

ДЕГЪНЕ¹ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра деринвал. Бязи ахмакъ дегъне вацIуз ЭвичIда, улам тийижиз... С. С. Бязи ахмакъ. Лезгийрин арада сир вацIун дегънедиз вегъенвай талаш хътин затI я, КIанзни-такIанзни вацIун чинал экъечIна.. А. А. Лезгияр.

ДЕГЪНЕ² кил. **ДЕХЪНЕ**.

ДЕГЪНЕНЛАЙ кил. **ДЕХЪНЕНЛАЙ**

ДЕГЪРЕ фарс, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра як, кIарас, цацар, атIун патал раснавай, вичихъ нажахдилай яргъи, амма гуьтIуь тия авай, гъиле къадай тум галай алат. Къуьнел алаз къалуз дегъре, Тунач чи руьгъ, рувана, наиб. Е. Э. Наиб Гъасаназ.

ДЕЖУРНЫЙ урус, суц.; -иди, -ида; -ияр, -ийри, -ийра тайин идаради вичин кIвалах кьиле тухудай къайда хуьдайди. # школадин ~, класдин ~, курсунин ~, станциядин ~. За ам станциядин дежурный тирди къатIанвай. Я. Я. Агалай сандух.

ДЕЖУРНЫЙВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера дежурный тир гъал. Насиди къве рушни галаз фермада суткайралди дежурныйвал кьиле тухузва. - Зарар авач, и муькъвара Насидин адахлу хкъведа, ада рушан къайгъу чIугвада. Гъ. Къ. Танкистдин свас.

* **дежурныйвал авун** гл., ни дежурнидин везифаяр кьиле тухун.... дишегълийрин педагогикадин институтдин пуд лагъай курсуна кIелзавай рушари киш йикъара залда дежурныйвал ийизвай. А. Р. Мани

арадал агун.

ДЕЗГАГЪ турк, суц., 0: -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) цийи партал; 2) дишегъли аялар къугъвадай нинияр.

ДЕЗГЕ фарс, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра; 1) мал (туьквенда, базарда) гудайди акъваздай чка. *Ингъе ам дезедихъ галаз Къве югъ фена акваз-такваз. Ш. Ю. «Кукудин» къимет. Парча дезедал эцигна. Р. Туьквенчиди маргарин авай къаб дезедал эцигна. 2) харат устIар, алатар гъиле аваз кIвалахдайла, акъваздай чка. УстIарди тахта дезедилай алудна. Р.*

ДЕЗЕРТИР урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра дяведин вахтунда армиядикай къил къакъуднавайди. *Хуър элкъурна къунвай тамара, хаинвална, армиядикай къил къакъудна дезертирар бинеламиш хъанвай. Чкадин жемаьтди абуруз къачагъар лугъудай. А. Эсетов. Мегъарамдхуър - зи рикIин сир// ЛГ, 2001,4.1.*

ДЕЗЕРТИРВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера дезертир яз авай гъал.

* дезертирвал авун гл., ни дезертир хъун.

ДЕКАБРЪ урус, суц.; -ди, -да ноябрдилай гуьгъуьнин январдилай виликан варз. # ~ алуькна, ~ акъатна. *Декабрдиз къаяр гзаф жеда. Р.*

ДЕКАДА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра са низ-квез ятIани талуькъарнавай цIуд югъ. *Москвада Дагъустандин литературадинни искусстводин декада къиле фена. Р.*

ДЕКЛАМАЦИЯ урус, суц.; -яди, -яда; -яр, -йри, -йра таъсирдайвал хуралай шиир, текст кIелун.

ДЕКЛАМАТОР урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра таъсирдайвал хуралай шиир, текст кIелдайди.

ДЕКЛАМАТОРВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера таъсирдайвал хуралай шиир, текст, кIелдай пешекарвал.

ДЕКЛАРАЦИЯ урус, суц.; -яди, -яда; -яр, -йри, -йра гъукуматдин, идарадин, къуллугъдин патай са тайин месэладиз талуькъ тир шадлу документ, программа. *ГъакI 1920 - йисан ноябрдин 13-да юлдаш Сталина Дагъустандиз советрин автономия гунин ва Дагъустандин Автономный Советский Социалистический Республика тешиклунин гъакъиндай декларация малумарнай. М. М. Гъ. Чехи шаир. Дагъустанда авай къадардиз тIимил халкъарин чIалариз талуькъарнавай декларация чарасуз я. Р.*

ДЕКОРАЦИЯ урус, суц.; -яди, -яда; -яр, -йри, -йра театрда кар къиле физвай чка ва гъалар къалурдай безетмишнавай сегъне. *Декорацияди "Намус" тамашада неинки алатай девирдин уьмуьрдин шикилар арадиз хкизва, гъакIни тамашадин идейноэстетический метлеб артухарзава варежиссердин къилин идея виле акъадайвал фасагъатдиз ачухарзава. ЛГ.*

ДЕКРЕТ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) гъукуматдин къилин къарар. 2) рах. дишегълидиз аял хъайила адахъ гелкъуьн патал гудай вахт. *Зи наб декретда ава. Р.*

* декретдиз фин гл., вуж аял хадалди ва аял хайидалай къулухъ дишегъли тайин вахтуналди отпускардиз фин.

ДЕКЪИКЪА араб, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра са сят вахтунин пудкъад паюникай са пай. *Са декъикъа алатайла хъиз, ада къил юзурна. К, 1990, 5.1. Чун цуьквериз килигиз Къвед-пуд декъикъа къван хъана. Б. Гъ. Гъетер. Инсанвал авун зи рикIелай гъич са декъикъадани алатдач. Къ. М. Дагъларин деринрин булахар. Вечрен рганвай какаяр геждади чIур тахъун патал абур къелен це 10-15 декъикъада ргада. Хийирлу меслятар. || ЛГ, 2000, 30. III. Резбе квай къалпагъ шуьшедин банкадилай алудиз жезвачтIа, ам къалпагъ кIаник элкъурна са шумуд декъикъада кузвай це твада. Хийирлу меслятар || ЛГ, 2000, 20.1 V.*

ДЕКЪИН кил. **ТЕКЪИН**

ДЕКIЕНА // **ДЕКIЕНИ** // **ДЕКIЕН** // **ТЕКIЕНИ** рах., кIус; 'хъсан жедай, къуй гъакI хъуй' - мана авай гаф.

Эхиримжи вахтара Мегъарамдхуьряй чаз ван хъайи, рикIиз тIарвал гайи крар, декIена, винидихъ лагъанвай вакъияр хъиз, алатрай ман. ЛГ, 2001, 4.1. Къуна гъиле еке куьни, Къил кукIварин декIена ви! С. С. Къафкъаз. ДекIени, йиса са путевка къачуз, ял ядай мумкинвал хъанайтIа, - зарафатзава Шамай ваха. З. Ф. Суьгъуьрдин тIвал гвайди. Гъайикъарни чаз мукъвара аквада. - ДекIени, - лугъузва са шумуд лежберди. Гъ. Къ. Четин бахт. - Хехехе, -хъуьрена лотореядин билетар гвайди, декIени гъахътин зарафат закайни авунайтIа. Б. Гъ. Закай зарафатармир. ДекIен зи кар дуьзмиш ийин, Гуьгъуьлдиз ваврахаз КIан я. Е. Э. КIан я.

ДЕЛЕГАТ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра тайин са маналу месэла гъялун патал кIватIалдин (конференциядин, съезддин) иштаракчи.

ДЕЛЕГАЦИЯ урус, суц.; -яди, -яда; -яр, -йри, -йра тайин са партиядин, кIватIалдин иштаракчияр вири санлай...1877 - йисуз Гъасаназ имамвал теклифиз Алкъвадрал махсус делегация кIвачинарна. И. Гъ. КъетIен малумат. Съезддин делегациядик лезгиярни квай. Р.

ДЕЛИ кил. **ДИЛИ**.

ДЕЛИЛ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) себеб. *И кардин делил, ЛукI ийиз зелил, рикIни яз пехил, Дугъри мез ава. Е. Э. Пагъ, чи уьмуьрар.... литературадин чIала авазвай гафунин чкадал адахъ галаз сад хътин мана авай маса са нугъатдин гаф ишлемишунихъ гъич са делилни авач. М. М. Гъажиев. ЧIалан*

илимдин гьакъиндай... 2) **факт(ар)** Делодай малум жезвайвал, Адилаз ганвай тахсиркарвилдин статьяйра бегъем субут ийидай хътин делилар авач. Къ. М. Дагъларин деринрин булахар.

* **делилар гъун** гл., квез **делилламишун**. Гафар гьакъан кьурубур тахъун патал са тIимил хъайитIани делилар тагъана жедач. Г. Ханов. Абадвални агъваллувал патал.

ДЕЛИЛЛАМИШУН гл.; -да, -на: -из, -зава; -а, -ин, -рай, мир, делилламиш тавун, делилламиш тахвун, делилламиш

хъийимир са месэладин гьакъикъивал тайинарун. Сифте гафуна делилламишзавайвал, "Эминан чIалан словарь" сифте яз "Лезги газетди" 1994 - йисан апрельюль варцара басмаламишина. З. Бирембеков. Етим Эминан чIалан словарь ||Лезги газет, 1999, 15. IV.

ДЕЛИЛЛУ цI., прил. делилар авай. **Антоним:** делилсуз.

ДЕЛИЛЛУВАЛ цI, суц.; -или, -иле делил(ар) авай гьал. **Антоним:** делилсузвал.

ДЕЛИЛСУЗ цI, прил. делил авачир. **Антоним:** делил

ДЕЛИЛСУЗВАЛ цI., суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илери делилсуз гьал. **Антоним:** делиллувал.

ДЕЛИЛСУЗДАКАЗ цI, нар. делилсуз тир гьалда.

ДЕЛЛЕК туьрк, куьгъ., суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра кьил, чуру твадай пешекар. Духтурарни агрономар, техникар, Механикар, учителар, деллекар. Лап хъсандиз чидай чпиз гъар са кар Машигъурбур я пешекарар Хуьруьгерин. Х. Т. Хуьруьгар. **Синоним:** парикмахер.

ДЕЛЛЕКХАНА туьрк, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра кьил, чуру твадай чка.

ДЕЛО урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) са никай-квекай ятIани малуматар кхъенвай журнал, чарар. # ученикдин ~, студентдин ~; ~ туькIуьрун; делодик мад чарар кухтун. 1886 - йисуз Дагъустанда пачагъдин гъукуматди перепись тухвана. Гъа переписдай (Дагъустандин Республикадин гъукуматдин архивдин 21 - фонд, 77 дело) аквазвайвал, и йисуз ЦицIигъа бб кIвал (хизан) авай. С. Муслимов. ЦицIигъ-наме.. 2) **суддин** ихтиярда авай малуматар кхъенвай журнал, чарар. Делодай малум жезвайвал, Адилаз ганвай тахсиркарвилдин статьяйра бегъем субут ийидай хътин делилар авач. Къ. М. Дагъларин деринрин булахар. - Наташа, - лагъана судья Къазиди, - вун, чун килигзавай делодай, шагъид яз къеззва. Я. Къ. Юристдин дафтардай.

* **дело къарагъарун** гл., ни са вуж ятIани къанундин вилик тахсиркар тирди тайинардай кIвалах башламишун... райондин прокуратуради и кардай делони къарагъарна. И. Тагъиров. КIуфухъ галукуьайди. Тахсиркардилай дело къарагъарна. Я. Къ. Юристдин дафтардай.

ДЕЛОПРОИЗВОДИТЕЛЬ рус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра са идарада масадбурухъ галаз алакъяр хъайи чарар къайдадик кутазвай къуллугъчи. Са юкъуз школадин делопроизводитель Агъмадан Рамазана педсоветдиз атун патал диде-бубайриз теклифнавай извещение Маяханум халадив вугайла, ада хъуьрез-хъуьрез жегъил муаллимдивай жузуна... Ш. Исаев. «Ваз кеф!»

ДЕМ¹ фарс, суц.; -ини, -ина; -ер, -ери, -ера мехъериз къуьлер ийидай нянин мярекат. Ша, мугъманар, гъаятдиз, Ацукъа чи демина. Шукур хъурай гъуцариз, Авазва чун кефина. З. Р., Б. С. Шарвили Низ ятIани хва хъана. Жумарт демдин абур я. А. С. РикI ва жибин. Дем аватIа, кутар гъиле яхъ вуна, Килигмир вун рикIиз гудай А. С. Дишегъли. Вучиз вуна наз маса гуз Дамахарда, лагъ, зи вилик? Накъ демина «ша» лагъайла, Куьз атанач зи къуьлдьуник? Ш. Ю. Гадани руш.

* **дем кутун [къурмишун]** гл., ни 1) мехъерик къуьлер ийидай мярекат арадиз гъун, кьиле тхун. Пачагъди гъасятда дем къурмишина, рушанни етим гададин мехъер авуна. Ф. Акбуллу паб. 2) куьч. шадвиляй къуьлер авун. Шадвилдин межлис Гъажимураддан дараматдиз мукъва хъана. Инални еке дем кутуна. Сажидин Ярагъви ашукъ Уьзден.

ДЕМ² суц.; -ди, -да кьери цIал эцигна къайдадиз гъун (аш, чай). Чай демда ава. Р.

ДЕМАГЪАЖ туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра арабадикай малар хкудайла, адак кутадай кIларас.

ДЕМЕК суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) верчер, цицIибар, кицI хъиядай чка. Демек жеда вечрехъни... А. С. Пуд лагъайди, итимрин тIиш гъатайла эрекъда, Къунишид кьилив катдай паб Хуьх кицI авай демекда... А. С. Хандин буйругъ. Аслана варар агална, ахпа къуьрер авай демекдин сив ахъайна... А. Сайд. «Аслана кьин къуна». 2) **цур**. - Агъ, вун хейратдиз фий, садакьадиз гайиди! Ада данадин далудиз са къве капаш вегъена, яб къуна ам демекдиз хъияна А. Сайд. Вили яна.

ДЕМИРЧИ туьрк, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра ракъун устIар. ЧукIулдалди вичин лашунал яхцIур къацI авуна, нехир вичин юлдашдал тапшурмишина, вич кIвализ хтана. Ида фена са демирчи устIардиз минетна, вичиз са гуьрз, са къалхан ва са тур расиз туна. Ф. Али Незер.

ДЕМОКРАТ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) халкъдин терефдар. 2) **зараф**. халкъдин къуллугъда акъвазнавайди. Демократ я зун, ви бахт я Вун уяхриз атанвай. Ш. Ю. Инсан жеда закайни.

ДЕМОКРАТВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера халкъдин терефдарвал.

ДЕМОКРАТИЗМ урус, суц.; -ди, -да халкъдин терефар хуьздай принципар вири санлай.

ДЕМОКРАТИЯ урус, суц.; -яди, -яда; -яр, -йри, -йра халкъдиз чарасуз ихтиярар, азадвал авай, жедай гьукуматдин кьурулуш.

ДЕМОНСТРАЦИЯ урус, суц.; -яди, -яда; -яр, -йри, -йра чпин мурадар, истемешунар кьалурун патал гзаф инсанар куьчейра кьекьуьн.

ДЕНБЕЛ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра чIар акьалт тавунвай шараг. Денбелдиз чим квай кака хьиз герек я Хьире хазвай экъечIиз кIанз алахъна. И. Гь. Накъан югь. Дуьнядикай кичIе хъана денбелдиз Вич экъечIай какадихъ ам элкъвена. И. Шерифов. Кьудар.

ДЕНБЕДЕН фарс, нар. лап тадиз. Леонардо да Винчиди кьефесда Авай билбил денбеден, са нефесда Къимет гана къачуна ва азадна: «Зун хьиз жемир: лув це гьатна гьевесда!» И. Гь. Куьчедал экъечIай Багандован руфуниз Арифа денбеден гъиле авай чукIул сухна. Я. Къафланов. Юристдин дафтардай. Стхайрин патав агакьай Эсли денбеден начагъ хъана. Н. Алирзаев. Ракужат. **Синоним:** садлагъана.

ДЕНГ фарс, икрагъ.* **яб (япар)** денгун.

ДЕНДЕ нугъ., суц. акъван.

ДЕПО урус, суц.; ди, -да; -яр, -йри, -йра ракуьн рекъин улакь акъвазардай ва ремонтдай кархана. - Са шумуд йисуз ракуьн рекъин депода черноробочивиле кIвалахайдалай кьулухъ Сьр-Дарья лугъудай вацIалай эцигзавай муькъвел кIвалахиз фена. М. М. Гь. Чехи шаир. Са шумуд йис ада Самаркандин ракуьн рекъин депода къара фялевал авуна, ахпа Сьр-Дарья вацIал эцигзавай муькъвел кIвалахна. А. А. СтIал Сулейман.

ДЕПУТАТ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра гьукуматдин идарадай са месэла гьалдай чкадиз хкъянавайди.

ДЕПУТАТВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера депутат тир гьал. Райондин зегьметчийри РСФСР-дин Верховный Советдин депутатвиле Ферзалиева Саимат хкъяна. С. М. Маяк Саимат.

ДЕРВИШ кил. **ДЕВРИШ**.

ДЕРГЕС туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра малариз алаф яз векъ ядай алат. Техилар гида бичинчийри мукалдалди, я яда дергесдалди. Куьре чIалан элифарни ахпа кIелдай жуз. Гьар са дявединни силагъ Дергесни мукал гзаф я. С. С. Куьре эгьлийриз. Гзафбуруз мукалдалди гуьдай затI авачир, абуру дергесдалди ягъизвай. А. Ф. Бубадин веси. Халидов Мусади, Фетягъов Имриллагъди нажахар, мукалар, дергесар, керкияр, туьрезар, лезнар, болтар ва маса шейэр гьазурзавай ва рас хъийизвай. С. Муслимов. ЦипIигъ-наме.

ДЕРДЕР кил. **ДЕРТ**.

ДЕРДИ фарс, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра къайгъу, садан гьал хъсанарун патал ийизвай фикир, кIвалах, гьерекат. Етим Эмин, ви дердияр пара я. Е. Э. Пис папаз. Душманриз дерди кIелиз, Дустарикай вуна хъелиз, Сан кьиле финиф са гьуьлуьз Бес им вуч саягъ я, Къафкъаз? С. С. Къафкъаз.

* **дерди(яр) авун** гл., ни 1) жуваз авачир шейинин къайгъу авун.... хьуьтIуьз рагъ атайла, инсанар къаварал ацукъда, гьарда вичин са дерди ийида: итимри шаламар илигда, хевелагар цвада, кукIвалар хъияда, дишегьлийри сар эвяда, гьалар ийида, гуьлуьтар храда... З. Ф. Маргъузаран тунIар. 2) куьч. дердер ахъаюн.

* **дерди кIелун** гл., ни низ рикIе авай гафар, фикир лугъун.... Советдин председателъзи къаришидиз атака. Чна, куьгъне танишири, хвеш-беиш авуна, за куьрелди жуван дерди кIелна. Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз

* **дерди-бала** суц. къайгъу, фикир, герек затI. Ви дерди-бала, Шагъмар халу? - жузуна Мурсала... Н. А. Шагъмар.

* **дерди-бала(яр) авун** гл., ни 1) герек затI жагъурун. 2) жуван гьаларикай мукъва-къилидиз ихтилатар авун.

* **дерди-гьал** суц. фикир, хиял. ХьуьтIуьз гьамам, гатуз багъда Жеди куь дерди-гьал, фекъияр. С. С. Фекъияр.

* **дерди-гьал авун** гл., ни жуван гьаларикай мукъва-къилидиз ихтилатар авун.

* **дердиниз дава тахъуй!** межд. кьаргъишдин са жуьре. Чан гьаргьарда, втер къава, Куь дердиниз тахъуй дава. Заз и кагъаз кхей ксар, Куьн кIвализ хквезамаз кьий! С. С. Тапан кагъаздиз жаваб

* **дердиниз дава [чара, дарман] хьун шишр**, гл., никай ва квекай дерт, гьам ийизвайа, гьадав куьмек агакьун. Жечагъ жал дердиниз чара сеbeb дарман алагуьзли. Е. Э. Алагуьзли. Зи дердиниз вун дава я, Валай гьейри авач дарман. Е. Э. Эй, зи гуьзел.

Зи дердиниз хъанач дарман. Е. Э. Дилбераз.

* **дердиникай хабар кьун шишр**, гл., ни нин авай четин гьалдай акъудиз алахъун. Дердерикай хабар къадагъ чарада, Дуьньядин гьам гьижран я лагъ дустариз. Е. Э. Дустариз. Бенде авач, гьал ГьикI ятIа аквадай, Дердиникай хабар кьуна рахадай. Е. Э. Дустариз.

* **дердинин дарман шишр**, суц., гьам, хажалат квадардай затI. Заз лагъ вуна нин дердинин дарман, алагуьзли! Е. Э. Алагуьзлидиз. Фимир, назлу, зун къвезава, Дердинин дарман Назани. Е. Э. Назани. Хаинри чав ийиз тунач Чи дердиниз дарман, клуб. Х. Т. Цийи клубдиз. Ви патарив атана зун, Зи дердиниз дарман

я вун... А. Гь. Ярдиш. чанда дердер хьун.

ДЕРДИСЕР фарс гьам, рикӀин туькьуьлвал.

* дердисер авун гл., ни вуж гьамлу гьалдиз гьун, гьамлу авун.

* дердисер хьун гл., вуж гьамлу хьун. Хьанва буба перт, дердисер. Ф. Н. Яру ичерин багъ.... дердисер хьанвай касдиз баишагьлугьвал гузва. А. Гьажимурадов. ГьалатI // ЛГ, 2001, 15. II.

ДЕРДИСЕРВАЛ суц.; -или, -иле гьамлувал, рикӀин туькьуьлвал

ДЕРЕ¹ фарс, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра дуьзенлух чка. -Ажеб авам я чи Куьре, Чизмач я тепе, дере. С. С. Адалай а пад я Царахар, Са пад дере, са пад чархар. С. С. Куьредин цӀерид хуьруьз. Гьерекат авуникай вучдай къван - вилик мквай дерадай виниз къалин чӀулав циф хкаж хьана, са тӀимил вахтундилаи ада чун элкьуьрна къуна ва мичӀи авуна. А. Ф. Лянет. СтӀурарни зи ЭчӀехуьр са дере, са макан я, гьа чкаяр гуьзелардай цӀиргьинавай хтар я. Ас. М. Гьезелар. Терг авуна тамни гьайван Ягьийрини гьакимри, Рукар, дере элкьуьр хьана Къванцин бушлух къерериз. Н. С. Самур. **Антоним:** тепе.

ДЕРЕ² фарс, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра ипекдин парчадин са жуьре. Яру къзаб перемдиз я ярашугь, Дерев, мад гьваши Гьират келегьа, ягьлух. Е. Э. Къавумдиз.

ДЕРЕЖА араб, суц.; -ди, -да, -яр, -йри, -йра 1) къайда. Суддин къарардал алава яз ва гьахъ вичин тамамвилини вини дережадив агакъун патал за... уборицигани корректор кӀвалахдилаи алудуни приказ гана... А. Къ. Гилигзава. Абурун аяларни бадейринни чӀехи бубайрин дережадив агакънавай. Я. Къафаров. Вафасузвал. 2) акьуллувилини, варлувилини ери къалурзавай лишан. Етим Эмин яни садикъ, Дерезадиз тир ви лайикъ, Тварни асулдиз мутӀабикъ, Вични са абукевсер я. Е. Э. Дуст Абумуслимаз. Гьар намерддиз гуналди пул Дереза гуьндур жедайд туш. С. С. Къара пулуниз. Эминан дережадикай гьар са дагьвидиз, иллаки гьар са лезгидиз, хабар хьун лазим я. М. Жалилов. Юбилейдиз савкъватар // ЛГ, 1999, 29. IV.

ДЕРЗИ¹ фарс, куьгь., суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра парталар цвадай устӀар. Са бег атана дерзидин къилиз вичиз сертук буюрмишиз. Куьре чӀалан элифарни кӀхелдай жуз.

ДЕРЗИ² прил. парталар цвадай. Дерзи папа цвада: папарин парталар, перемар, хуруяр, хилер, хуьуьгьанрин чинар. Куьре чӀалан элифарни кӀелдай жуз. Дерзи итимди цвада: палтарар, палтуяр, шинелар, сертукар, валчагьар, чухваяр, шалварар ва маса затӀар. Куьре чӀалан элифарни кӀелдай жуз.

ДЕРЗИЧИ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра парталар цвадай устӀар. Ацукьнава дерзичи Командирдиз партал цваз. И. Гь. Ксения.

ДЕРЗИЧИВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера дерзичи пешекарвал.

дерзичивал авун гл., ни дерзичидин пеше къилиз акьудун.

ДЕРИН¹ фарс, прил. 1) куьн ятӀани къене патаз физвай яргивал. Стхайриз и гафар ван хьайила, абуру чпин и рактарив яхӀур аришиндин дерин са фур эгьуьнна. Ф. Ирид стха. РикӀе хьайи кас дерин хер Азардикай къакъатдани? Е. Э. Дуьньядикай кеф тахай кас. 2) куьч. еке ва гужлу. Хажалатар, хифетар зи дерин я. Е. Э. Дустариз. Муькуьди на, са шемӀи хьиз, къам къуна, Вегь дагьардиз дерин тир. И. Гь. На лугьзува. 3) куьч. вири патарихъай дуьзвал, гьахъ чирдай. Чпиз чпин акьул дерин, Чанарик квай ял гзаф я. С. С. Куьре эгьлийриз. Пис туш, дерин я хиялар... С. С. Куь акьул къаз куьне дерин, Лежберрал ийиз хуьруьн... С. С. Фекьяр. Сулеймана и кар халкъ гьавурда гьатдай, регьят, ачух, амма дерин мана авай, хци, сад-садав къадайвал гуьзелдиз туькьуьрнавай чӀаларалди ийиз хьана. М. М. Гь. ЧӀехи шаир.

ДЕРИН² суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) чилин винелай кӀан тир патахъ яргивал авай чка. 2) бедендин къене пад. Къужадай дериндай агь акъатна, чин захъ элкьуьрна... А. Ф. Лянет.

ДЕРИНАРУН гл., ни вуч -да, -на; из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; деринар авун, деринар тавун, деринар тахвун, деринар хьийимир дерин гьалдиз гьун. Жагьунин хандактӀар деринарна. Р. Зи дердер деринарна. Р.

ДЕРИНВАЛ суц.; -или, -иле; -илиер, -илери, -илера. дерин гьал. Дуьз са вере я и дерадин деринвал. А. С. Белки шаир тир жеди.

ДЕРИНДАЙ¹ дерин сушествительнидин къакъатуни I падеждин форма. Кил. **ДЕРИН.**

ДЕРИНДАЙ² нар. 1) фикир-фагьум вири желбна. И кар дериндай аннамшина... Г. Ханов. Абадвални агьваллувал патал. 2) гзаф таьсирдайвал. «Зун Афгьанистанда рекьидайди я» - гафари заз дериндай таьсирна. За адаз теселли гана. А. Къ. Жуьгьенар. Са бязи чеимейрай аквазвайвал, вичин хайи халкъ авай акьалтӀай четин гьал лап дериндай гьиссзавай Гьажи-Давуда. А. Бутаев. Гьажи Давуд ва лезгийрин азад женгер. 3) вири патарихъай. Жув хайиди тир Мегьарамдхуьруьн райондин месэляяр заз генани дериндай чизва. ЛГ, 2003, 27. II.

ДЕРИНДАКАЗ нар. деринвал кваз, аваз. 1) къене патаз яргивал аваз. КӀвалин хандактӀар дериндаказ эгьуьнун хьсан я. Р. 2) куьч. гужлудаказ, вири терефар фагьумна. Гьа икӀ, А. Магьмудова таниш тир тема художественный еке къетӀенвилералди цӀийи патарихъай дериндаказ ачухзава. Гь. Гьемзетов. Абдулбари Магьмудовакай гаф.

ДЕРЛЕК¹ туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри къилин чӀарар, чуруяр твадай, къайдадик кутадай пешекар.

ДЕРЛЕК² прил. кьилин чIарар твадай, лап хци. Тарцин хилер, дерлек чукIулар хьиз, зи хурудивай гуьцI жезва. Ж. Гь. Кьвед дагьай шикил. **Синоним:** парикмахер, деллек.

ДЕРЛЕКВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илери дерлек пешекар тир гьал. Адаз дерлеквал кIан хьанач. Р. **Синоним:** парикмахервал.

ДЕРЛЕКХАНА □, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра кьилин чIарар, чуруяр твадай, кьайдадик кутадай чка. Малум хьайивал, ада и ракьун рекьин станциядал дерлекханада кIвалахзавай. ЛГ, 2001, 21. IX. **Синоним:** парикмахерский.

ДЕРЛЕКЧИ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра кьил, чуруяр твадай устIар. Зи рекьин юлдаш дерлекчиди, вилик сефер Сумгаитдиз хтанвайла, зи хванахва духтурдив вичин сарарин кIалубар кьачуз тунвай. А. Эсетов. Туфлидин сиягьат.

ДЕРТ фарс, суц.; -дики, -дина; -дер, -дери, -дера 1) **гьам, хажалат**. Фекьир Эмин дерт авачиз рахачир, Ачух дуьнья икьван дардиз аквачир. Е. Э. Бахтсузвал. Дуьньяд дердер, севдуюгьум, дар рикIай акьат тир кар хьана хьин. Е. Э. Дилбераз. Зи дердер на мийир таза, Низ гун за валай арза? С. С. Хас хьанач заз рикIин кьалвал, пичIивал, Дерт авайдан дердинив зун агакьна. Ш. Кь. Ажалдин шив бейхабардиз... 2) **муьгьуббатдилаь хьанвай гьам, хажалат**. Ярдин дерт такурай гьич са бендедиз. Е. Э. Ярдин дерт. 3) **кьайгьу**. Эминав гвайди ви дерт я, Туькезбан. Е. Э. Туькезбан. 4) **ажугь, хьел**. Квез хунI икьван дердер ава, Фитне ийиз дердер ава. Е. Э. Фитнекар кьарийриз. Икьван гагьда хьайи дердер рикIелай алат хьана хьин. Е. Э. Алагуьзли севдуюгьум яр. 5) **азар**. - Кьаруз зи хцин дердиниз дарман тир. Ф. Лукьманал Гьаким.

* **дерт ахьяюн** [ачухун] шиир, гл., ни низ гьамуникай, хажалатдикай масадаз ихтилат авун. Эмин гада, вучиз вуна Дерт ачухдач вун кIанидаз? Е. Э. Эмин гада.

* **дерт галуькьун шиир, гл гьамуни, хажалатди кьун**. Гьамлу я зун, дерт галуькьна авачир... Е. Э. Эй, гуьзел.

* **дерт гун шиир, гл., ни низ гьам, хажалат арадиз гьун**. Вич мурдарда булахдин яд рагьулна, Заз дерт гайи дустар галаз шеда зун. Е. Э. Шеда зун.

* **дерт-гьам авун гл., ни низ рикIе авай туькьуьл фикирар масадаз ахьяюн**. Шад хьайи Зуьгьреди Суварахь галаз дерт гьам ийиз вичин чIехи дерт кьезиларзавай. А. И. Самур,

* **дерт-дуьгьум суц.** Гьам. Заз гила абурун дерт-дуьгьум чир хьанва. Гьаса вахтунда за аялрал Кевелай гуьзчивални шиз хьана. А. Р. Вертолёт Мегьамед.

ДЕРТЛАМИШУН гл., ни-куь вуж-вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; дертламиш авун, дертламиш тавун, дертламиш тахвун, дертламиш хьийимир дерт авай гьалдиз гьун. Адан амалри зун лап дертламишина. Р.

ДЕРТЛУ туьрк, прил. дердер авай. Дертлу я кафтIар, квез течиз... Е. Э. КафтIар кьарийриз. За ваз лугьур дертлу гьамар мад ава... Е. Э. БалкIан квахьайла. Эхирни са юкьуз дертлу гадади КIвализ машгьур агьасакьалдиз теклифна. Ш. Кь. Бурж. **Синоним:** гьамлу. **Антоним:** гьевеслу, дертсуз, шад.

* **дертлу авун гл.** ни-куь вуж дерт авай гьалдиз гьун. **Синоним:** гьамлу авун. **Антоним:** гьевеслу авун, дертсуз авун, шад авун, шадарун.

* **дертлу хьун гл.** вуж нелай-квелай дерт авай гьалдиз атун. **Синоним:** гьамлу хьун. **Антоним:** гьевеслу хьун, дертсуз хьун, шад хьун.

ДЕРТЛУВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера дертлу тир гьал. **Синоним:** гьамлувал. **Антоним:** гьевеслувал, дертсузвал, шадвал.

ДЕРТЛУВИЛЕЛДИ нар. дертлу тир гьалда аваз. **Синоним:** гьамлувилелди. **Антоним:** гьевеслувилелди, шадвилелди.

ДЕРТСУЗ прил. дерт авачир. **Антоним:** гьамлу, дертлу, шад.

ДЕРТСУЗВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера дерт авачир гьал. **Синоним:** шадлувал. **Антоним:** гьамлувал, дертсузвал.

ДЕРТЭГЬЛИ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра дерт авай инсан. Зун дертэгьли я, вун дава, дарман я. Е. Э. Яр. Асеф Мегьман, дертэгьлидаз дестек хьухь вун, даях хьухь вун чун сад сада хуьн тавуртIа, хуьр чкIида, эл кьурада. Ас. М. Гьезелар.

ДЕСАНТ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра душмандин чилел ва я са гьихьтин ятIани чкадиз самолетдай, пароходдай авуднавай кьушун.

ДЕСТЕ¹ фарс, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) **кIватIал**. Шидибеге вич девлетлу хьуниз килигна, колхоздиз кулакар кьабулуниз рехь гана, абурукай вичиз кьилдин дестеяр туькIуьрна ва вич колхоздин председателвиле хкягьиз туна. А. Ф. Газет. ЦицIигьай са десте рушар, сусар ва абуруз куьмек гун патал гадаяр лацадин кьванер гьиз Сийидрин рагарик физвай. С. Муслимов. ЦицIигь-наме. Десте дар, какур, пис ниди кьунвай куьчейрай тIуз фена... 3. Р. Цийи ханлух. - Юлдаш, капитан, призывникрин 70 касдикай ибарат десте чкадив агакьарнава. А. Кь. Жуьгьенар. **Синонимар:** группа, гуругь, жерге, кIватIал, кIеретI, луж, кьефле, тилит, рамаг, свараг (мехьерин десте), цIиргь. 2) (чIехи гьарфуналди - Д) дишегьлидин хас

тIвар: Десте.

* **десте-десте** нар. **дестейра** аваз.

ДЕСТЕ² суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра **куьтендин тум.**

ДЕСТЕБАШИ туьрк, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра **дестедин кыле авайди.**

ДЕСТЕБАШИВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера **дестебаши тир гьал.**

ДЕСТЕК фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) **стун.** 2) **куьч. куьмекчи.** Абурун **вилерикай Бакудин фялейрин арха, дагъвийрин аманеви, мугърагъвийрин хванахва, Шура гьукуматдин дестек хъайи большевикрин къамат карагна.** Гь. Къ. Четин бахт. **Асеф Мегъман, дертэгълидаз дестек хъухъ вун, даях хъухъ вун.** Чун **сад сада хуьн тавуртIа, хуьр чкIида, эл къурада.** Ас. М. Гъезелар.

ДЕСТЕЧИ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра **цан цадайла куьтен гвайди.**

ДЕСТЕЧИВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера **дестечи тир пешекарвал.**

ДЕСЯТИН урус, суц.; -ди, -да **гектар чилин 1.09 пай.** Я **къе тийижиз, я пака, Агъзур десятидин чка Са мукалдал гуьз жедайд туш.** С. С. Ахмакъвал **пис четин тIал я.**

ДЕТДОМ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **етим аялар тербияламишдай махсус чка.** Зулфукъар **Тагъирахуьруьн къазмайрал алай детдомдин директордал туьш жеда.** И. В. Ревизор. **Вуч гъайитIани, а затIар чна къабулда, ахпа детдомдиз вахкуда, къуй етимри тIуьрай...** Къ. М. Дагъларин **деринрин булахар...** зун **детдомдин кыле акъвазарна.** Ж. Гь. Дидедин **къарай авачир рикI**

ДЕФИС урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **куьруь гъвечIи цIар.** Дефис **кхьинра агъадихъ галай дуьшуьшра эцигда:** 1) **са формада авай къве гафуникай хъанвай ибарада: къыл-кIвач, десте-десте, дишиэркек, вах-стха;** 2) **гафунин пай са цIарцIай маса цIарцIиз акъуддайла: маса доз, стха волна, ге лежегдиз;** 3) **морфемаяр къылди кхьидайла: -лу, -ви, -хъан, -чи.**

ДЕХМЕ фарс, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра **усал кIвал.** Ахварайни **вич виликан дар дехмеда аваз аквазва.** К, 1988, 2. XII. **Къанва къул дехмеда. Аватна ахварай, Тек я зун, къуьзувал кужумиз ийфен.** А. Къ. **Къуьзувал.**

ДЕХЪНЕ нар. || **ДЕХЪНЕН** || **ДЕГЪНЕ** нугъ., и **мукъвара (ихтилат физвайдалай са тIимил вахтунин вилик)...** **дехъне къуьзуда гьалчай паркут рикIел хтана, гаф маса патахъ элкьуьрна, - чна ваз яб гузва.** Б. Гь. Заз эвера. **Ада сив гагъ са къуьнел, гагъни маса къуьнел, гагъни хурал тухуз, дехънен Хукац-Ханума гъаятда цикIенар недайла авур хътин амалар ийида.** А. Къ. Хукац-Ханум. - **Дегъне, я вах, зун гулар гъиз и чи къвалав гвай Шамилан гъаятдиз фейила, а къалин чIар алай адан кицIи, мекъила кумада чубнуьх хъана, гъанай заз гъугъ ийизвай.** Ш. Исаев. «Кпул я, вах».

ДЕХЪНЕНЛАЙ нар. || **ДЕГЪНЕНЛАЙ** нугъ. **ихтилат физвай вахтунилай виликдилай. - Жегъил агъа, къазияр къенин дегъненлай вахъ къекъезва.** З. Р. Цийи ханлух.

ДЕЦИМЕТР урус, суц.; -ди, -да; -ияр, -ийри, -ийра **метрдин цIуд паюникай са пай.**

ДЖАЗ □, урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **Европадин ва Африкадин музыкадин макъамрин бинедаллаз туькIуьрнавай музыка.** **Къуй лугъурай ингилисди, ЧидачтIани заз гъейри чIал. Къуй негриди къуьл авурай Джаздин ванци атIурвал чIар...** А. Ал. Эфирда.

ДЖЕМ урус, суц.; -ини, -ина; -ар, -ри, -ра **мураба хътин затI.** **Некъийрин майвайрикай гзаф дадлу мурабаяр, ширин икъи ятар, мижеяр, компотар, джемар гъазурда ва витаминар квай дарман хъиз ишлемшида.** ЛГ, 2002, 21. П.

ДИ¹ суф. **прилагательнийрихъ, причастийрихъ акал хъуналди существительнидихъ галаз алакъада жедай прилагательное, причастие ва къылди существительное арадиз гъидай суффикс: зурба + -ди - зурбади, зирек + -ди - зирекди, акьуллу + -ди - акьуллуди; фидай + -ди - фидайди. - Вун яни инсан лугъур зурбади ва зирекди, акьуллуди, эркекди.** Ф. КIеви ахвар.

ДИ² суф. **глаголдин къевезмай вахтунин формайрикай сад арадиз гъизвай суффикс: фи(з) + ди - фиди, не(з) + -ди - неди, къачу(з) + -ди - къачуди.**

ДИ³ суф. **вахтунин манадин са бязи существительнийрихъ акал хъуналди наречияр арадиз гъидай суффикс, гад + -ди - гадди, къуьд + -ди - къуьдди, йиф + -ди - йифди, югъ + -ди - югъди. Алатай йифди дерада пехивал авур юргъ, анжах югъ ахъа хъайила, секин хъана.** Къ. М. Дагъларин **дерин булахар.**

ДИ⁴ **эхир са бязи существительнийрин асул падеждин формади хъ акал хъуналди актив падеждин форма арадиз гъидай эхир: Али + -ди - Алиди, стха + -ди - стхади, дана + -ди - данади, данарбан + -ди - данарбанди.**

ДИ⁵ **эхир существительнийрин арачивилин падеждин эхир: аялдивди, аялди хъди, аялдикди.**

ДИ⁶ суф. **-вал суффиксдин куьмекдалди арадиз атай причастийрихъ, деепричастийрихъ акал хъуналди вахт къалурдай гаф арадиз гъидай суффикс. Месела: къачурвал + ди - къачурвалди, фейи + вал - фейивалди. Мад са чубкънач. Юзурнач гъич са пIузарни. Долу гана, атайвалди хъфена.** И. Гь. Папакай **къиса.**

ДИАБЕТ урус, суц.; -ди, -да **бедендин азардин тIвар.** **Диабетди инжиклу ийиз акурла атанвайди я.** З. Ф.

Суйгъурдин тІвал гвайди.

ДИАГНОЗ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра духтурди кефсуздан азар чирун, азардин тІвар тайинарун.

Аппендицитдик азарлу яз руфунай язавай тІал диагноз эцигун патал духтурдин куьмекчи я. ЛГ, 1997, 12. XII. Гьикъван алахънатІани, къутармишиз тахъана, ам къена. Диагнозни рикІин азар ялагъана. ЛГ, 2001, 26. VII.

ДИАЛОГ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра литературадин эсерда къвед сад-садав рахун.

ДИАМЕТР урус, суц.; -ди, -да; -ияр, -ийри, -ийра кругдин юкъвай фена ам барабар къве патахъ пайдай дуьз цІар.

ДИБ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) сифте къил, ери-бине. И хуьрерин диб эцигай инсанар пудкъуд виши йис идалай вилик Къуба патан хуьрерай хаталувилерихъай катыйбур ялда. С. Муслимов. ЦицІигъ-наме. Ви камалдин чешмейрин диб гужлу я... Ч. К. Устадрин устад. 2) граммат. гафунин эхир гелягъайла, амуькдаь пай. Гафунин эхир гадарайла, амуькзавай паюниз диб лугъуда. М. М. Гь. Лезги чІалан грамматика. Эхир гелягъайла амуькдаь паюниз гафунин диб лугъуда. Месела, дидеди, дидедиз, дидедин, дидедал, дидедивай, дидедикай гафара «диде» диб я. Р. И. Гъайдаров, М. А. Алипулатов. Лезги чІал. Педучилище патал учебник.

ДИБА □, фарс, суц.; -ди, -да; -яр, йри, -йра 1) парчадин тІвар. Яру шаршав, михъи дуьгъур, дйба гъваши... Е. Э. Къавумдиз. 2) дйба парчадикай цванвай партал. Хуьда за вун дере, зербаф, дйбада. Е. Э. КІани яр. Хара, дйба алуькІна, зар, И тегъерда фена ялгъуз. Е. Э. Ялгъуз. Къилелай кІвачелди либас: Зар, дйба, махпурдин атІлас, Ви къаматдиз хунІ ава хас, Ажеб вид дамах я, Тайгъун. А. Гь. Тайгъун.

ДИБДИН прил. сифтедин, къилин. Им гила чи вилаятдин дйбдин къанун хъанва.. А. Къ. Хукац-Ханум.

* дйбдин гъал граммат., куьгъ., суц.; къилин падеж. Лезги чІала вири цІувад гъал ава. Ибурукай ругуд дйбдин гъалар я. Гь. Гь. Грамматика.

* дйбдин падежар суц. лезги чІалан сифтегъан къуд падеж вири санлай. Лезги чІал гзаф падежрин склонение авай чІаларикай я, ада 18 падеж; ава. Ибурукай къуд падеждиз (асул, актив, талуьквилин, гунугин) дйбдин падежар, амай цІукъуд падеждиз чкадинбур лугъуда. Р. И. Гъайдаров, М. А. Алипулатов. Лезги чІал.

ДИВАН¹ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра кІвале са шумуд кас ацукъдай яргивал авай затІ. Гуьрчег гамар экІана гъакІ чилизни, ХуьътІуьз диван хъана кІвале дидедин. Ш. Къ. Бурж. Къилинж Салегъ иесиди вичиз къалурай дивандал архайин хъана. А. А. Пад хъайи рагъ.

ДИВАН² фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра суд. Малд иес хъана дириди, Авачиз шарь, диван, наиб. Е. Э. Наиб Гъасаназ.

ДИВАНА араб, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра дилиди, акъул квахънавайди. Зун дили дивана жезва, Зи дерт чйдай, чан Назани. Е. Э. Назани. Диванаяр вилик хъана, камалэгъли таъхир хъана. Е. Э. Алкъвадар гъажи Абдуллагъ эфенди къейила. * дили диван(а).

* дивана хъун гл., вуж-вуч дивана тир гъалдиз атун. Кар фагъумна Сулеймана; Бязибур хъана дивана. С. С. Девлетлуяр, чиновникар.

ДИВАНБЕГИ □, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра диван иййдайди. Ахпа пачагъ чІехи диванбегидин ракІарихъ фена. Ф. Пачагъ къабулай кесиб.

ДИВДИВ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра [див], [див], [див] ванцин сесер къалурдай гаф.

ДИВИЗИЯ урус, суц.; -яди, -яда; -яр, -йри, -йра са шумуд полкуникай ибарат пияда ва атлу къушун.

ДИГАЙ прил. 1) яд ганвай. 2) чІагай, гуьрчегдиз акъвазнавай. Цуькведивди дйгай гатфар вахтуна Гъала гила жуваз девран, бахтавар. Е. Э. Билбил. Вири хквер дйгай гатфар йикъара Зун Бакуда къваз хъана, лагъ Гуьлжаназ. А. Гь. Гуьлжаназ.

ДИГАНА дугун глаголдин алатай вахтунин форма. Кил. ДУГУН.

ДИГАР(АР) суц. хьирхъам(ар) сарарин [М. М. Гаджиев 1997: 130]

ДИГИДА дугун глаголдин къвезмай вахтунин форма. Кил ДУГУН.

ДИГИДАЙДИ суц.; -а, -а дйгидай гъалдиз гъйдайди. Самур патаз дйгидайдикай гъамиша дарвал ава. ЛГ, 2000, 28. XII.

ДИГИЗ дугун глаголдин мурадвилин форма. Кил. ДУГУН.

ДИГМИШ: * дигмиш хъун гл., вуч лазим тир еридив агакъун КъепІин тарцел дигмиши жеда пІинияр. Тух жеда ни икъван хъсан ахваркай? Х. Х. Пагъливан.

ДИГМИШВАЛ суц., -или, -иле; -илер, -лери, -илера 1) дигмиш хъайи гъал. 2) куьч. лазим еридив агакъун. И эсердихъни газетдин чинал фйдай дигмишвал хъанвач. Ж. Гь. «Жуваз герек тир а чІалар...»

ДИДАР фарс, шиш, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) чин, суфат. Заз ви дйдар акваз кІан я. Е. Э. Акваз кІан я. Ви хуш дйдар акун зи эрзиман я. Е. Э. Яр. 2) къайгъу. Талакъа йтІа, эгер валай садалай, Мад са къадаз ша лагъ жуван дйдардиз. И. Гь. Авахъзава чан гуз.

* **дидар** **чӀугун** гл., ни нин **акуна кланз гъамлу хъун**. Гъа икӀ зун сифтедин явлу, нурлу, амма мураддив агакъ тавур муьгъуьббат рикӀел хвена **Сефиятан дидар чӀугваз яшамии жезва**. Я. Я. Агалай сандух.

ДИДЕ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) **аялар хайи ва хвейи дишегъли**. Гадайри тӀуьна-хъвана куьтягъ хъайшла, дидеди абурувай хабар къуна. Ф. Гъуьлуьн руш. Бубади кӀвалахар гъисабда, дидеди садакай къвед ийида. Мисал. - **Ша Аллагъдин хатур аватӀа, дидеди гайи некӀедин хатур аватӀа, чи хуьруьз цӀай ягъиз тамир**. З. Э. Куьгъне кавхаяр пӀуртӀ. **Дидеди аял къужахда къуна, вичин хурув чуькъвена**. З. Э. ВацӀал къеб. **Авайди туш дидедай багъади**. Ш-Э. М. Шехъда. **Ахвар тийиз чи къепӀинихъ. На ваз, диде, къай гана**. А. С. Дидедин югъ. **Синоним: де, бажи, бах, де, мама**. 2) **яшлу дишегълидихъ галаз рахадайла, гъуьрметдин лишан яз ишлемишдай гаф**. * **чӀехи** ~.

* **диде Агълабрик ракъурун** гл., ни нин **са касдиз зиян гун, писвал авун**. **За адан диде исятда Агълабдик ракъурда, - лагъана ружа вини кӀвачиз акъудна. КӀамайди тек са тӀуб галкӀурун тир**. З. Э. Муькъвел гелер.

* **диде Агълабрик фейди экъуьгъунин са жуьре**. **Диде Агълабрик фейидан неве, Чида гъа ваз ви хкажиз гирве! Амма ви къимет кепекни туш чет. Ви гъар "бажарагъ" гъар сад я са нет**. А. Къ. Къукъ.

* **диде-буба** суц. **аялрин дидени буба**. **Етим Эминан рикӀ шад я, Диде-буба авачир сад я**. Е. Э. **Къарийриз. Чаз чи диде-буба кланда...** Куьре чӀалан элифарни клелдай жуз. **Вичин аял ви патав ракъурдай ахътин диде-буба жеда лагъана зи акъудди атӀузвач**. З. Э. **Мехъер къуьл туш. - Чун Жейранан диде-бубадихъ галаз раханва**. Я. Я. Агалай сандух.

* **диде, буба тийижир [чин тийидай]** суц. **ахлакъсуз**. **Мусани са кас я хъи, Дидедин буба чидайди туш**. Х. Т. Алхасан махорка.

* **диде-бубайрин собрание** суц. **школада кӀелзавайбурун диде-бубайрихъ галаз тухудай собрание**. **Пакад юкъуз, дамахарна хъиз, Навруз сифте сефер яз школадиз, диде-бубайрин собранидиз фена**. А. Сайд. **Гъуьндуюшкадин шараг**.

* **диде верч** суц. **цицӀибар галай верч**. **Ваъ, ваъ, чан балаяр цицӀибривай диде верч галачиз ем жагъуриз жедач**. З. Э. Къизилгуьл баде.

* **диде(яр) иширун** гл., ни ним; **векъи писвал авун**. [Аслан]. **Идан чанда вуч аватӀа, килиг садра! Али санхъай, им масанихъай зал гъужумиз къезва! За вун хътин чубанрин диде иширда**. Къ. М. Урусатдин цуьк.

* **диде икӀ хъайиди (хъайибур) (итимри сада масадаз ийидай) векъи экъуьгъунин ибара**. **Абур вуч рахунар я? Лал хъухъ лугъузва за кез, диде икӀ хъайибур!**. А. Къ. Жуьгъенар

* **диде хеб** суц. **кӀел(ер) ханвай [галай] хеб**. **Районрин администрацийрин хуьруьн майишатрин управленийрини хипехъанвилел машигъул жезвай майишатриз, алава диде хиперин къадардиз килигна, куьмекдин пулар гузва**. ЛГ, 2001, 10.1.

* **диде хъайила, буба жагъида мисал 'аялдиз виридалайни багъади диде я' манадин ибара**.

* **дидед чӀал** суц. **диде-бубадин ва жуван миллетдин чӀал**. **Дидед чӀал бегенмиш туширдаз акъуьлу итим лугъуз жедач**. З. Р. **Веси Яйлухни ваз герекзамач, МуртӀава шални, Аквазмач ваз чарасуз яз Дидед чӀални**. Ш. Къ. **Ни лугъуда ваз лезги руш. Вири чӀалар, дидед чӀал хъиз, хизандизни масан я зи**. Аз. М. **Гъезелар. Туьнт сесериз дидед чӀалан Хуьзмач меци майилвал...** А. Къ. Манкъурт. **Жуваз къилди Ватан хъана, зи вилериз акваз кланда, Телевизордай заз жуван дидед чӀалалрахаз кланда. Мегъ**. А. Гъезелар.

* **дидедиз хъун** гл., **вуж дидедин бедендикай аял хкатун**.

ДИДЕВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера диде тир гъал.

* **дидевал авун** гл., ни низ **дидедин везифаьр къилиз акъудун**. **Бубадин ракӀарихъ гадарай аял язухдай къуниши папа къахчуна дидевал авуна, ирид ийисаз акъатдалди хвена**. М. М. Гъ. Чехи шаир.

ДИКТАНТ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри. **-ра школада дуьз кхъинар чирун патал учителди лугъуз ученикри кхъидай текст**.

ДИКТАТОР урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **государство идара авунин карда вири ихтиярар къилди вичив гвайди**.

ДИКТАТОРВАЛ суц.; -или, -иле диктатор тир гъал.

* **диктаторвал авун** гл., ни **диктатор хъун**.

ДИКТАТУРА урус, суц.; **демократия авачиз, къуватдал гъукумат идара ийизвай власть**.

ДИКТОР урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **радио дай гудай хабарар микрофондин вилик кӀелдайди**.

Куьчедин къерехда столбадал алай репродуктордай диктордин ван къезва: Рахазва Дербенарин радио! **Играми дербенвиар, са шад хабардихъ яб акала!** Ф. Б. Филиал.

ДИКТОРВАЛ суц.; -или, -иле диктор тир гъал.

* **дикторвал авун** гл., ни **диктор хъун**.

ДИКЪЕТ араб, суц.; -ди, -да **фикир**.

* **дикъет гун** гл., ни низ-квез **фикир гун**. **Икъван гагъди кхъин акъуднава, амма халкъдин арадиз чукӀурунин патахъай чавай лазимлу къадар зегъмет ва дикъет гуз хъанач**. Мейланан Шагъабуддин. Са къве

гаф.

* **дикъет желб авун** гл., ни-куь-нел-квел **фикир желб авун**.

ДИКЪЕТДАЛДИ || **ДИКЪЕТДИВДИ** нар. **фикир жезмай къван желбна**. *Касбубадихъ Шарвиледи дикъетдалди ва гъурметдалди яб акална*. Ф. Клеви ахвар. *Ашукъ вичин кардив эгечІна, Вирида Османахъ дикъетдалди яб акалзавай*. З. Э. Куьгъне кавхаяр пІуртІ. *Жемятди суддиз гзаф дикъетдалди яб гузвай...* З. Э. Мехъер къуьл туш. *И эверунихъ чи жемятди дикъетдалди яб акална*. А. А. СтІал Сулейман. *Дикъетдалди ахтармишайтІа, гуьне къуна хъурцада аваз катзава вагъши*. Я. Я. Акална вуна дикъетдалди яб, *Са темен ганай зи гъвечІи сивиз*. Ш. Т. Буба. *Дикъетдивди лап фикириз Гъанрихъ къекъвена кІанда*. С. С. Ордендиз. *Яракълу карванчияр дикъетдивди тамун къалин гапІалриз, дар кІамариз ва мичІи хъиткъерриз килигзава...* Гъ. Къ. Къилинж Къемер. *Вич лугъумир къван, адани зи дустунин ихтилатриз дикъетдивди яб гузвай*. Г. Ханов. *Гъи терезрал алцумнай*. *Макъала дикъетдивди кІелайла, кхъейбурун чиркин фикирар дуьздак акъатзава*. Т. Саидов. *Гъурметлу къилин редактор* || ЛГ, 1999, 26. VIII. *Кимел дерин акъулар авай, рахаз чидай ксару суьгъбетиз, амайбуру дикъетдивди яб акалда*. ЛГ, 1992, 14. I. **Синоним:** дикъетлудаказ.

ДИКЪЕТЛУ прил. **мукъуфдив фикир желб ийидай, авунвай**. **Антоним:** дикъетсуз. **Синоним:** фикирлу, рикІивай.

* **дикъетлу хъун** гл., **вуж фикир желб авуна акъвазун**. *Ам, белки вичиз эверзатІ ийизватІа лагъана, дикъетлу хъана*. Б. Гъ. Заз эвера.

ДИКЪЕТЛУБУР **дикъетлу** прилагательнидикай хъанвай **существительнидин гзафвилин къадардин форма**. *Кил*. **ДИКЪЕТЛУДИ**.

ДИКЪЕТЛУВАЛ суц.; -или, -иле **дикъетлу тир гъал**. *Гъар са карда дикъетлувал кІанда*. Р. **Антоним:** дикъетсузвал.

ДИКЪЕТЛУВИЛЕЛДИ нар. **дикъетлувал хас яз**. **Синонимар:** дикъетдивди, дикъетлудаказ. **Антонимар:** дикъетсузвилелди, дикъетсуздаказ.

ДИКЪЕТЛУДАКАЗ нар. **дикъетлу яз**. «*Вахъ экуь гележег жеридахъ зун инанмиш я, цуьк хътин бала Цуьквер*», - *адан манирихъ дикъетлудаказ яб акалайдалай къулухъ вичин разивал малумарна лагъанай зурба артисткади*. ЛГ, 2001, 4. X. **Синонимар:** дикъетдивди, дикъетлувилелди. **Антоним:** дикъетсуздаказ.

ДИКЪЕТЛУДИ суц.; -да, -да; -бур, -буру, -бура **дикъетлу кас**. **Антоним:** дикъетсузди.

ДИКЪЕТСУЗ прил. **дикъет авачир**. **Антоним:** дикъет

ДИКЪЕТСУЗВАЛ суц.; -или, -иле **дикъетсуз тир гъал**. **Антоним:** дикъетлувал.

ДИКЪЕТСУЗВИЛЕЛДИ нар. **дикъетсузвал хас яз**. **Антоним:** дикъетлувилелди, дикъетлудаказ.

ДИКЪЕТСУЗДАКАЗ нар. **дикъетсуз яз**. **Антоним:** дикъетлудаказ, дикъетлувилелди.

ДИЛАВАР¹ туьрк, прил. **гуьзелдиз рахадай**. *Къин къунуьк я: «Гъая гъадавай!»*, *Гъахътин дилавар чка я!* С. С. Куьредин цІерид хуьруьз. **Антоним:** пелтек, лалакІ **Синоним:** фагагъат.

ДИЛАВАР² суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **гуьзелдиз рахадай инсан**. *Накъ чи клубда рахайбурукай къвед-пуд дилаварар тир*. Р.

ДИЛАВАРВАЛ суц.; дилавар тир гъал. **Антонимар:** пелтеквал, лалакІвал.

ДИЛАВАРВИЛЕЛДИ нар. **дилаварвал хас яз**. **Синонимар:** дилавардаказ, дилавардиз.

ДИЛАВАРДАКАЗ нар. **дилаварвал хас яз**. **Синонимар:** дилаварвилелди, дилавардиз.

ДИЛАВАРДИЗ нар. **дилавар яз**. **Синонимар:** дилаварвилелди, дилавардаказ.

ДИЛБЕР фарс, **ишир, суц.**; -ди, -да 1) **кІаниди**. *Вун паталди, назлу дилбер, Зи сефил рикІ тІар хъана хъи*. Е. Э. Назлу дилбер. *Чидач им вуч хабар ятІа, Михъиз дегши хъанва дилбер*. *Гуьзгуь хътин хъуьтІуьн сегъер Ви рикІелай фенва, дилбер*. А. С. - *Садра гъиле къуна за ви шикилар Лагъана за жуван ярдиз-дилбердиз*. А. С. БицІек, *вун зи...* 2) **гуьрчегди**. *Фаракъатвал тагудай заз Дилбердал зун ашукъ хъанва*. Ш. Къ. *Вуч ийин?* 3) **(чІехи гъарфунилай - Д) дишегълидин хас тІвар:** **Дилбер**. *Пичинив ван кутуна Дилберани Хатимата*. Ш. Ю. «Кукудин» къимет.

ДИЛЖАВАБ туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **мецин жаваб, икърар**. *Зи дилжаваб сад я, гуьзел*. Е. Э. *Ярдиз минет*.

* **дилжаваб авун** гл., **ни низ жаваб гун, тайин гаф лугъун**. *Вун яр ятІа, ви дилжаваб ая заз*. Е. Э. *Къил хураваз фимир вун*.

ДИЛИ¹ прил.; **акъул авачир, вич инсанрин арада тухудай тегъер тийижир**. *Сад лагъайдаз - къад хъулудай Дили наб хупІ четин тушини!* Е. Э. *Пис паб. [Къаравуш] (хъел кваз)*. *Вуч хъанватІа ви дили руша килиграй!* А. Къ. *Хукац-Ханум*. **Синоним:** акъулсуз, ахмакъ, гжи. **Антоним:** акъуллу, къени.

* **дили-диван(а)** туьрк, суц.; **муьгъуьббатдилай акъул квахънавайди**. *Зун дилидиван жезава, Зи дерт чидай, чан Назани*. Е. Э. *Назани*. *Эй, дилидивана, къелем яхъ гъиле...* Е. Э. *Эй, дилидивана*. *Эй Фекъир дилидивана, иер фикир ая вуна*. С. С. *Гъарда вичикай хан ийида*. *Фена икІ шумуд замана, Эй, Фекъир дили дивана*. С. С. *Судуяр*.

ДИЛИ ХЪУН гл., вуж 1) акьул авачир гьалдиз атун. Ламран хва дили хъанватлани, чидач, - зун вичин патав фейила, вич къуьчIна катна. Ф. Савдагардин папанни фекьидин къиса. Хва дяведа дили хъайи дидедин Дердиникай кхъей цIар захъ таххъурай. А. С. Къуй дуьньядал гзаф хъурай... **Антонимар:** акьулла хъун, къени хъун. 2) куьч. гзаф хъел атун. И чар агакъай Шайда дили хъана. Ада хуьруьнвийрикай чIехи итимрал меслят гъана. С. Ярагъви ашукъ Уьзден.

ДИЛИ² суц.; -да, -да; -яр, -йри, -йра къуьлуьк жедай чIуруяр.

ДИЛИБУР дили прилагательнидикай хъанвай существительнидин гзафвилин къадардин форма. Кил. **ДИЛИДИ.**

ДИЛИВАЛ суц.; -или, -иле дили тир гьал. **Антонимар:** акьуллувал, къенивал.

ДИЛИВИЛЕЛДИ нар. диливал хас яз. **Антонимар:** акьуллувилелди, къенивилелди, къенидаказ.

ДИЛИДАКАЗ нар. дили яз. **Антонимар:** акьуллудаказ, къенидаказ.

ДИЛИДИ суц.; -да, -да; -бур, -уру, -бура акьул авачирди.. **Антонимар:** акьуллуди, къениди.

ДИЛИМ туьрк, нугъ., суц.; кIус. - Абуру атIана, са дилим вугуда зи гъиле. Вуганани? Вугана. Дадмиша, лугъуда. Р. Гь. Лацу цавун к I аник.

ДИЛИХАНА суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра дилибур сагъар хъийидай чка. Дилиханадин палатада пуд дишегъли ава. М. С. Буьркъуди. Дилиханайра хейлин шагъадатнамаяр цIийи къилелай тунIалай авуна... А. А. Пад хъайи рагъ.

ДИЛМАЖ туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра са чIалай маса чIалаз таржума ийидайди. Къуз садра ви гъенел дилмаж лугъуз къведай: ви дегъек гъваши. С. С. ДАССР-дин 15 лагъай йисан сувариз. Са къве йикъалай Ширидиз округдин начальнидин дилмаж; къве милициани галаз атана. Къ. Къ. Кири Буба.

Синонимар: таржумачи, переводчик.

ДИН араб, суц.; -ди, -да; -ар -ри, -ра Аллагъ авайдал бинеламишнаваз дуьньядихъ, гъакъикъатдихъ галаз инсан алакъаламиш жедай жуьрейрикай сад. Эй, Етим Эмин, зайи Уна дин. Е. Э. Пагъ, чи уьмуьрар. Къазимегъамед, вуна мусурман диндиз, шариатдиз акси крар гзаф авунва. З. Э. Къазимегъамед. Мусурман диндин демократвилин макъсад исламдин хейлин ивирар лезги агъалийрин алай аямдин милли руьгъдин ва халкъдин эрзиманрихъ галаз къазва. ЛГ, 1994, 16. IX.

* диндал атун гл., вуж 1) имандал атун. 2) теклифзавай меслятдал рази хъун, икьрардив атун. Я серкер, чун мадни Керимхандин патав хъфин. Белки, Керимхан диндал атайтIа, ахпа чнани чи къайгъуяр акуна мехъер башламишин. М. Рустамов. Къафлан ва Зуьгъре.

* диндал кIеви прил. 1) рикIин дериндай диндихъ агъанвайди. 2) къилиз ялдай, рекъив текъвер, маса фикирдал гъиз тежер.

ДИНАМИТ уру с, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра хъиткъинардай гужлу затI. Герек къведай динамит-затIни Букриди йифен вахтунда Бутаян кIвалерин бинеда хъиз саламат авуна, ахпа ада радиоуправление туькIуьрна. Я. Къафаров. Кумукъна.

ДИНГ фарс, суц.; -ини, -та; -ер, -ери, -ера прунздадал алай хуьруьш алуддай алат. Хуьрера дингер амач лагъайтIани жеда. Р.

* динг гатун гл., ни динг гьерекатдик кутун. Дингер жегъил рушари гатадай. Р'.

ДИНДАР суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра диндиз къуллугъ ийизвайди ва диндихъ дериндай агъанвайди. Эхиримжи вахтара диндарар гзаф хъанва. Р.

ДИНДАРВАЛ суц.; -или, -иле диндар тир гьал.

ДИНДИРМИШУН гл -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; диндирмиш тавун, диндирмиш тахвун, диндирмиш хъийимир 1) са вуч ятIани хабар къун, рахуриз алахъун. Гъуьруь вичин свас диндирмишиз гзаф алахъна... Я. Я. Агалай сандух. Залан я вун диндирмишун Халис лезгидиз, Багъишламиш, ухшар я вун Халис ченгидиз. Ш. Къ. Ни лугъуда ваз лезги руш. - Ам гъинихъ килигзавай? - диндирмишина бубади. С. Муслимов. ЦицIигъ-наме. Медсестрайрини санитаркайри пенжеррай фургъунда авай пар вуч ятIа чириз кIанз, сада-сад диндирмишизавай. А. Эсетов. Мегъарамдхуьр - зи рикIин сир.. **Антоним:** саймиш тавун. 2) жузун(ар)-качузун(ар) авун. Абуру адаз хала, эме лугъудачир, къари лугъуз диндирмишдай. Н. М. Жандар Магъамай.

ДИНЖ¹ прил. секин. Са кIус динж хъухъ, ая ахвар. С. С. Фекъийриз.

* динж авун гл., ни вуж; 1) эвленмишна кIвал-югъ, яшайиш туькIуьрун.... дидедиз вичин авайни авачир са велед хъсан чкада динж ийиз кIанзавай... А. М. Киф атIайди. 2) секинарун.

* динж хъун гл., вуж; 1) лазим шартIар аваз секин хъун. Дидед къиле фикиррин юг, Динж: тахъайтIа рикIел са къабар я. Х. Х. Лал свас. 2) эвленмиш хъун.

ДИНЖ² нар. секинз. ГъакI нубатсуз тваз къалмакъал, Динж куьз тадач куьне мискIин. С. С. Кавхадиз. Динж; акъваз. Р.

ДИНЖАРУН || **ДИНЖУН** гл., ни вуж-вуч; -да, -на; -из, -зава; динжар авун || динж: авун, динжар тавун || динж тавун, динжар тахвун || динж; тахвун, динжар хъийимир || динж хъийимир динж тир гьалдиз гъун.

Дербентдиз агакбайла, курсарин зеведии Камсият муаллимди рушар хушвилелди къабулна, абур общежитида динжарна. ЛГ, 2000, 10. VIII. - Буюр ял ягъа, за исятда балкџан динжда, - пачагъ кџвале туна, итим къеџел экъечџна. Ф. Пачагъ къабулай кесиб. **Синоним:** секинарун.

ДИНЖВАЛ суџ.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера динж тир гџал. Юг гатадайдаз хвар, Динжвиллиз ахвар, Затџ жакъвас сухвар Хунџ ярашугъ я. С. С. Квез вуч ярашугъ я. И мани Ризадиз куъчедай чир хъийид тир, ида адан динжвал ва руфуна са тике фу гъатун къалурзавай. А. Ф. Риза. Багъри халкъдиз сергъят авачир къван вафалу тир Шарвиллиди вичин хийирдихъ галтугнавай кас ваъ, халкъдин динжвиллихъ, генгвиллихъ ялзавай къегъал я. Б. С. "Шарвили" гъикџ арадиз атана? **Синоним:** секинвал. **Антоним:** секинсузвал, къалабулух.

* **динжвал авун гл.**, ни динж гџалдиз гъун. Зун динжвал ийида, кеф чџугвада лагъана хтанвайди туш. Кџвалахда лагъана хтанвайди я. ЛГ, 1999, 1.1 V.

ДИНЖДАКАЗ нар. динжвал хас яз. **Синоним:** динждиз, секиндаказ. **Антоним:** къалабулух кваз

ДИНЖДИЗ нар. динж яз. **Синоним:** динждаказ, секиндив. **Антоним:** къалабулух кваз.

ДИНМА: * **динма-диндирма** туърк, нар. рахунни тавуна, хабарни такъуна. Динма-диндирма яна. Р.

ДИНСУЗ¹ прил. дин, иман гвачир, диндиз акси тир. # ~ гафар, ~ амалар, ~ инсанар. Астагъфируллагъ! Субгъаналлагъ! Калхуз хъана, гила динсуз мурдарар мискџиндив эгечџава. Гъ. Гъ. Колхоз. **Синоним:** имансуз, атеист.

ДИНСУЗ² туърк, суџ.; -да, -да; -ар, -ри, -ра дин гвачирди, диндиз аксиди. На ийизвай амалар динсуздани ийидач. Р. **Антоним:** динэгъли.

ДИНСУЗБУР динсуз прилагательниди кай хъанвай существительнидин гзафвиллин къадардин форма. Кил. **ДИНСУЗДИ.**

ДИНСУЗВАЛ суџ.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера динсуз тир гџал. **Антоним:** динэгъливал.

ДИНСУЗДИ суџ.; -да, -да; -бур, -буру, -бура дин гвачирди, диндиз аксиди. **Антоним:** динэгъли.

ДИНЭГЪЛИ¹ туърк, суџ.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра дин гвайди, диндин истемишунар къилиз акъуддайди. Динэгълидин къуват дин я, дишегълидин - чин. З. Къ. Динэгълидин къуват. **Антоним:** динсуз.

ДИНЭГЪЛИ² прил. дин гвай, диндин истемишунар къилиз акъуддай. И вахтунда вири динэгъли мусурманри, тайин хъанвай къайдадал амал авуналди, сивер хуъзвай. А. Р. Цийиз пайда хъийи фекъи. Чилихъай сивер хуънин ваџра экв хъанмазди азан язавай динэгъли Шамсудинан ширин ван къведай. С. Муслимов. Циџигъ-наме. **Антоним:** динсуз.

ДИНЭГЪЛИВАЛ суџ.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера динэгъли тир гџал. Динэгъливал, чи мусурманрин рехъ заз виридалайни вине я. ЛГ, 2001, 20. XII. **Антоним:** динсузвал.

ДИНЭГЪЛИВИЛЕЛДИ нар. динэгъливал хас яз.

ДИПЛОМ урус, суџ.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) вуз, техникум, колледж акъалтџарайла гудай документ. 2) са вуч ятџани гъакъикъат ам къилиз акъудайдан агалкъун тирди къалурдай документ. Вуна азарлуяр къабулзавай кџвале за эџигнавай къван дипломриз, сертификатриз ва лицензиядиз фикир гана жеџи. Ж. Гъ. "Магистрдин гъед" Баџи. Мадни гаф атай чкадал лугъун, гзаф йисаралди "Лезги газет", "Самур" журнал гъич хизанда садан вилеризни таквазвай инсанривай... абурун арада са гзафбуруз высший образованидин, гъатта лезги чџалан пешекарвиллинни дипломар ава - и ксаривай чи культурадиз вуч къимет гуз, шаирдиз, художникдиз гъихътин гъуърмет ийиз жеџа?! Гъ. Гъемзетов. Абдулбари Магъмудовакай гаф.

* **дипломдин кџвалах** урус [дипломная работа], суџ. вуз куътягъдайла тамамардай илимдин кџвалах. А чџавуз ада "Дагъустандин ятарин радиоактивность" темадай дипломдин кџвалах кхъена. М. Ж. Цава къуна кџаниди...

ДИПЛОМАТ урус, суџ.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) чара пачагълугъдихъ галаз алакъаяр идара ийидай къуллугъчи. 2) гъар йикъан кџвалахда герек затџар туна гъилик къадай гъвечџи чемоџан. Жузун-качужун авурдалай къулухъ Шихрагъима дипломатдай рикџин кџвалах ахтармишдай аппарат акъудна, ам начагъдан гагъ хурал, гагъ далудал эџигиз, яргъалди яб гуда. С. М. Циџигъ-наме.

ДИПЛОМАТВАЛ суџ.; -или, -иле; -илер, -илери, -илери къве терефдин алакъаяр къилиз акъуддай гџал. Игъиррин хуър гъа къакъан дагълара алишвершидинни культурадин ва еке дипломатвиллин алакъаяр хвейи еке центр тир. ЛГ, 2001, 15. XI.

ДИРЕК¹ туърк, суџ.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) **дестек**, гул. Тпунни дирек, тахта кесек, чџуъл чџугунвай чукъван ава. Е. Э. Къепирви Алидин кџвалерин тариф. 2) куъч. са нин ва куън ятџани вичин тџеџии гџал хуъзвай затџ, кас. Амач гъукуматдин дирек, -Алукџ либас къара, юлдаш. С. С. Я къван карвансарай. - Ина гъар са цуъкведал зи рикџ ала, Амма вун я дирек зи. А. С. Къепинал хъиз, зи чил, зун вал ашукъ я. Гъар са халкъдин меденият арадиз атунин рекъе ахътин къетџен макъамар ва кичџевал течир баџсарагълу дирекар жеџа хъи, абур а халкъдин вичин ва адан медениятдин тарихда мягъкем чка къада. Р. И. Гъайдаров. Гомеран стха. **Синоним:** даях, арха, куъмек.

ДИРЕК² прил. дирибаш.

ДИРЕКТОР урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра; карханадин, совхоздин, школадин кылевайди. - Пагь, Ахцегьа хъсан икола ава, адан директор республикадин иколайрин лайхлу директоррикай сад я. А. Р. Саки хъайивал. Кълинжа чкадин совхоздин директор жагъурна. А. А. Пад хъайи рагъ. Тахминан 1942 - йисуз Цицигъа 7 йисан мектеб ахъайна. Инин сад лагъай директор Билалов Алдер тир... Школадай затI-матI квахъайла, директорди уборициайриз гъарайдай, абурувай квахъай затI истемийдай. С. Муслимов, Цицигъ-наме..

ДИРЕКТОРВАЛ суц.; -или, -иле; директор тир гъал. А вахтунда за школадин директорвиле кIвалахзавай. А. Р. ШапIрус гадарна. Гъасанов Назима гзаф йисара совхозда агрономвиле, ахпани директорвиле кIвалахнай. ЛГ, 2001, 26. VII.

* директорвал авун гл., ни; директор хъун.

ДИРИ прил. 1) чан алай, сагълам тир. Гъакъикъат чун дири я жал, тахъайтIа са суьгъуьр я жал. Е. Э. Гъажимурад эфендидиз. 2) зиринг, гъерекатдик квай, къуват авай. Килигайла, вичин асул я дири. Е. Э. Тумаъ яд. Еришдизни гъикъван дири, Са синих ква - тум я куьруь. С. С. Зи куьчеда фадлай къулухъ дири я Дуствилинни ихтибардин аялар. А. С. Лезги куьче. **Синоним:** жанлу, кIубан, цици. **Антоним,** начагъ.

* дири хъун гл. сагъ хъун, зиринг хъун. [Жин] Къез пачагъди вичин хвани гваз цIийи жерягърихъ къекъез алад лагъанва. ЖагъайтIа, гъа чкадал дири хъийидайвал... А. Къ. Хукац-Ханум. **Антоним:** зайиф хъун, начагъ хъун.

ДИРИБАШ прил. кичIевал тийижир, къуватлу, хци рикI авай. Шарвили кичIевал вуч затI ятIа чин тийир дирибаш аскер, женгина гъикъван четинвилерал расалмиш хъайитIани душмандин вилик руьгъдин ажузвал тавуна кIеверай экъечIиз алакънавай кас я. Б. С. "Шарвили" гъикI арадиз атана? Музлифатаз вичин стха дирибаш кас яз аквазвай. З. Э. Мехъер къуьл туш. Чубан викIегъ, тIурфанрихъай, я йифехъай, я вагъшидихъай кичIе тушир дирибаш рикI авай инсан хъун лазим я! А. Сайд. Къисас. **Синоним:** викIегъ. **Антоним:** кичIе.

* дирибаш хъун гл., викIегъ хъун. Нубатсуз дирибаш жедалди, Эхир къил яваш жедалди, Эвелдай тирвал хъсан я. С. С. Итимвал хъсан я. **Антоним** кичIе хъун.

ДИРИБАШВАЛ, -илера дирибаш тир гъал. Итимар туна, Назлу дирибашвал кваз тавдай экъечIна, фу-хуьрекдин къайгъудик экечIна. А. А. Пад хъайи рагъ. - ЦIару яни? - Дирибашвилеиз гаф авач. Б. Гъ. Заз эвера. Адан дирибашвал, къуват акурла, Ажигъмед халуди вичин гаф къулухъ вахчуна. А. Сайд. Къисас. Школьникрихъ галаз гуьруьшмиш хъайи чIавуз ада женгинин юлдаширикай ихтилатдай, абурун дирибашвилерикай суьгъбетдай... ЛГ, 2003, 22. II.. **Антонимар:** ажузвал, кичIевал.

ДИРИБАШВИЛЕЛДИ нар. дирибашвал хас яз.... литературадин рехъ А. Фатахова дирибашвилелди гегъеншарна. З. Бирембеков. Алибег Фатахов: куьруь биография ва яратмишнар. **Антонимар:** ажузвилелди, кичIевилелди, кичIедаказ.

ДИРИБУР¹ дири прилагательнидин гзафвилин къадардин форма. Къунишдин бицIекар дирибур я. Р.

ДИРИБУР² суц.; -у, -а; дирибур прилагательнидикай хъанвай сушествительнидин гзафвилин къадардин форма; дири тирбур. - Ваз зун ина гзаф кефина авай хъязани? Къейибуруз дирибуру иситIа незвайди хъиз жедалда. Гила вунни гъакI ава. Заз кIвалахдин гъилий ви кагъаз риз жаваб гудай мажал авани? З. Э. Рамзият.

ДИРИВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илери дири гъал. Диривилеиз, зиреквилеиз килигна, Юлдашири ихътин са теклиф эцигна. Х. Т. Гъавадин пагъливан. Им чин ачух, яхцIур йисалай алатнавай, диривал квай кас тир. А. А. Пад хъайи рагъ. И диривал, йигинвал, гъерекатрин жанлувал шаирдиз вичин Ватанди, халкъди, партияди гана. З. Бирембеков. Алибег Фатахов: куьруь биография ва яратмишунар. **Синонимар:** викIегъвал, къумбарвал. **Антонимар;** зайифвал, начагъвал.

ДИРИДИ дири прилагательнидин теквилин къадардин форма. Къунишдин аял гзаф дириди я. Р.

ДИРИДИ суц.; -да, -да; -бур, -буру, -бура дири тирди, дири инсан. Малд иес хъана дириди... Е. Э. Наиб Гъасаназ. Руьгъ авачиз, гъам дириди Вун я хъи. Е. Э. Илагъи. **Антоним:** начагъди.

ДИССЕРТАЦИЯ урус, суц.; -яди, -яда; -яр, -йра, -йра илимдин къуллуугъчивилин тIвар къачун патал кхъидай ахтармишун. Гъа гила мад докторвилин диссертация хуьн лазим тир. М. Ж. Цава къуна кIаниди.

* диссертация хуьн ни алимвилин тIвар къачун патал кхъенвай ахтармишун (диссертация) илимдин жигъетдай маналуди ва къиметлуди тирди алимрин вилик тестикъарун, къалурун, субутун.

ДИСЦИПЛИНА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра са коллективда вирибуруз мажбури тир тайин къайда. Са бязи аялри гъамиша иколада дисциплина чIурзава. Р.

ДИШЕГЪЛИ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра диши инсан, аялар хадай ва абур хурун нек гана чIехи ийидайди. Дишегъли дяведиз я ахътин къегъал, Я тур, тфенг, яракъ адаз герек туш. Е. Э. Герек туш Дишегълияр даяхар я дуьньядин. Ш-Э. М. Шехъда. Патав гвай салаз тек дишегъли атана. Ада вичин дабан гатазвай яргъи кифер къамал кIватIна, косынкадиз тIвал гана. З. Э. Патавил авайди. Сагърай, жаваб

гана, элкъвена дишегьлидиз килигай бустанчиди. З. Э. Я пуд манат. Гагь макъамда дишегьлидин кьиметар Вуч Клантлан хъуй, манатар вад виш жеди. С. С. Пис папаз. Чатухъанди ихтилатна фикириз: - Ариффар, Куьн акъада зи гъавурда, Дишегьли - им ракъ я, эгер ифуриз Хъайитла, ам кланивал на какурда. А. С. Чатухъанди ихтилатна фикириз... И алахъай югъ хътин, чина экв, вилера сакитвал авай дишегьли министрдин паб тир. А. А. Пад хъайи рагъ. Чпин виликай фейи дишегьли акурла, Велиханан рикел вичин жегьил вахтар хкведа. А. Ляметов. Гуьгъуьниз килигиз... хъуьтлуьз рагъ атайла, инсанар къаварал ацукъда, гъарда вичин са дерди ийида: итимри шаламар илигда, хевелагар цвада, куквалар хъияда, дишегьлийри сар эвягда, гъалар ийида, гуьлуьтар храда... З. Ф. Маргъузаран туплар. Нью чидай, хъсан квал-югъ, гъаким хътин гъуьл, цуьквер хътин гадани руш авай дишегьли чалкечир жедатла, низ чидай ада зун шегьердиз вичин юлдаш хъун патал желбнавайди. А. М. Киф атлайди. **Синоним:** паб. **Антоним:** итим.

ДИШЕГЬЛИВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера дишегьли тир гъал. [Гуьлханум]. Дишегьлийри ядохимикатар янавай багълара, салара квалахиз чанни хкудзава, чпин гуьзелвал, дишегьливални гарарив, къаярив вугузва, сагъсуз аяларни хазва. Н. И. Гъакимрин папар.

ДИШИ прил. аялар, шарагар хадай. Диши лам акуртла, кьилел Чугвад, ихтибар авайд туш. С. С. Гъар са юлдаш -диши, эркек, Асланар хъиз хъана зирек. С. С. Азадвал.. Ахътин гафар рахаз наши, Хъуьруьрмир чал эркек, диши. С. С. Гуьзел яр. **Антоним:** эркек

ДИШИБУР диши прилагательнидикай хъанвай существительнидин гзафвилин къадардин форма. Кил. **ДИШИДИ.**

ДИШИДИ суц.; -да, -да; -бур, буру, -бура диши инсан. Агъзур лянет хъуй ахътин са дишидал. Е. Э. Пис папаз. Я канаб течиз, я ипек, Я дишид чидач, я эркек. С. С. Гъарда вичикай хан ийида. И крар адаз чехидани, гъевчидани, эркекдани, дишидани, - хурук акаатай ни хъайитлани буюрмишдай. А. Ф. Риза.

ДИШЛЕ урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра фургъундин пар эцигдай пай гигинихъ акалдай ва ам ялдай балкланар кутлундай яргъи кларас.

ДИШЛЕМА туьрк, нар. ширинар тавуна, шекердин клусунив. Бубади чай гъамиша дшлема хъвада. Р... кье итимди, кьил шекердин йри клусар сивиз чуькьез, дшлема чай хъвазвай. А. А. Пад хъайи рагъ.

ДНЕВНИК урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра. 1) школада клелзавай аялдиз гъар юкьуз гузвай тарсар, ада тарсарай къачузвай кьиметар ва аялдин ахлакъ кьейд ийизвай ктаб. -Диде чан, кье за урус члалай вад вад къачуна! Ингье дневникни. А. Р. Кье чин. Вуна ктабдин чарар вучиз акъудзава? -Ам ктаб туш, дневник я. ЛГ, 1994, 1.1 V. 2) гъар йикъан фикирар, дуьшуьшар кхьидай тетрадь, блокнот. Рагъметдиз фидалди кье йисан вилик Сейфуллагъ Керимова вичин дневникда кхъенай... ЛГ, 2001, 15. XI.

ДОГОВОР урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра са икьрар тайинардай къарар. Ислягьвлин договордал халкъари Къул Чугвада ашкьидалди вирида. Х. Т. Ислягьвал чи дамах я. **Синоним:** икьрар.

ДОКЛАД урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра санал кватл хъанвайбуруз тайин са рекъай гьукуматдин, къуллугъдин патай ийидай ихтилат, гудай хабар. # ~ кхьин, ~ клелун, ~ туьклуьрун, ~диз яб гун, ~ капаралди къаршиламишун. Директордин доклад виридаз бегенмиш хъана. Р.

* доклад авун гл. ни низ санал кватл хъанвайбуруз гьукуматдин, къуллугъдин патай тайин са рекъай ихтилат авун, хабар гун. [Мирим]. Вуч паталди жедайди я. Калхуз паталди я. А Нихет вуч я. Гъа Нихета калхуздикай доклад авуна. Гъ. Гъ. Колхоз. Кье доклад ийидайвал тир Магъамада. А. Ф. Къатл-къатл авур зунжурар.

ДОКЛАДЧИ урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра доклад ийидайди. [Царухва]. Юлдашар! Зун докладчи я кье. Гъ. Гъ. Колхоз. Докладчиди республикадин агъалийрин яшайиш пис хъунин гъаларал нарази яз кьиле тухвай серенжемрикай..., зегъметчийрин гъакьикъи ихтиярар хуьн патал тешилкай крарикай... лагъана. ЛГ, 2000, 21. XII. Гъа са вахтунда докладчиди кьейд авурвал, чкадин самоуправленидин гъакьиндай законодательство уьмуьрдиз кечирмишунун барадай Дахадаев, Къизилорт ва Мегъарамдхуьруьн районрин администрацийрин квалахда гъелелиг хейлин кимивилерни ама. ЛГ, 2001, 29. XII.

ДОКТОР урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра илимдин са рекъай вини дережадин чирвилер авайвилин твар. # филологиядин илимрин ~, экономикадин илимрин ~.

ДОКТОРВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера доктор дережадин гъал, пешекар. Гъа гила мад докторвлин диссертация хуьн лазим тир М. Ж. Цава къуна кланиди.

ДОКУМЕНТ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра са кар, вакъиа, ихтияр тестикъардай чар. Ассимиляциядин рекьер гзаф авай: лезгийар жавабдар къуллгърал тан тийин, мектебра дидед члалал тарсар тагун, радио, газет Къадагъа авун, лезги аялар дидедиз хъайила, документра чара миллет кхьин ва мсб. М. М. Хайи чилиз икрамда. Вичин патай Салегъа музейдиз Гъалибан гъакьикъи шикил, вичи гъадакай кхъей ктаб, архиврай жагъанвай документрин чешиеяр ганай. А. А. Пад хъайи рагъ. Элкъвей печатар алай документар аваз-аваз, члур хъайи нисияр зи клвачихъ ягъизва. З. Э. Мехъер къуьл туш. Куьредин ханлухдикай илимдин рекьелди, архиврин документрал бинеламиш хъана кхъенвай са макъала къванни авач. С. Муслимов. Цицигъ-наме.. Ада райондин мал-къарадин гъакьиндай гъазурнавай документрал министр Ханбубади

кѳулар чѳугун герек тир. Ада, суд ийидайла иштарак авунилай гѳейри, документар туѳкѳурунин кѳвалахарни кѳиле тухузвай. Я. Кѳ. Юристдин дафтардай. **Синоним:** бирбицѳ

ДОЛЛАР □, урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра Америкадин пулунин уѳлчме. Долларрихъ намусни маса гуз гѳазур А тапан алимри ийизва мурмур; Ш-Э. М. Инсансузриз лянет... дехъне туѳквендай эѳечѳай касдин кѳуьнедай кѳуна: "Вуна вучиз и доллар гадарзава?" - лагъана, пул иесидив вахкайла, а кас бегъем гѳейран хъанай. ЛГ, 1996, 16. П. Низ герекзава ви манатар, долларар гѳваши, долларар. М. Алимуратов. Девирдин шикилар. Рынок, бизнес, доллар луг ѳуз Туна тадиз сиве кѳе... Ш. Ю. Демократ.

ДОМИНО урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра кѳарабдикай ва я кѳарасдикай раснавай чин патал рекъемрин кѳхьинар алай кѳуд пипѳен кѳугъвадай затѳ. Нянихъ бухгалтер Сердер халудин кѳеретѳ доминайрив кѳугъвадай, кѳуьзек абуруз яргъалай килигдай. З. Гѳ. Чкадив агакѳай цуѳквер. Кимел домино кѳугъвадай адет хъанва. Р.

ДОМКРАТ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра залан затѳар, машиндин чарх хкаждай махсус алат.

ДОПОЛНЕНИЕ урус, граммат., суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра предложенидин кѳвед лагъай дережадин член. «Стхади ктаб кѳелзава» предложенида ктаб дополнение я. Р. Дополнение са гаѳуникай ва я са шумуд гаѳуникай ибарат хъунухъ мумкин я. Р. И. Гъайдаров, М. А. Алипулатов. Лезги чѳал. Педучилище патал. Сказуемидиз ва я глаголдикай хъанвай маса гаѳуниз табий, гѳадахъ галаз грамматикадин жигъетдай алакъада авай, падеждин суалдиз жаваб гудай клендиз дополнение лугъуда. А. Г. Гуѳлмегъамедов, Г. И. Мегъамедов. Лезги чѳал. VIII- X классар патал. * дуѳз ~, кирс ~.

ДОСКА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра классда мелдалди кѳхьинардай цлакай куърсарнавай кѳул.

* доскадал эверун гл тарсуна тарс лугъуз акъудун. Амадин муаллимди Жалалаз доскадал эвер гана... Ш. Шагъбалаев. "Акъахна са кѳакъан тарциз".

ДОХОД урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра са гъихътин ятѳани кѳвалахдай, кардай, рекъай жедай хийир, хийирдин пул. Бубади чарадаз кѳвалахиз, патаз-кѳерехдиз фена хизан хуьдай. Вичиз малмулк, доход кѳведай са чка авайди тушир. А. Ф. Риза. Ихътин гужлу кѳвалахди виликдай дарвиле авай лежберар хъсан доходрин иеси авуна, хъсан агъваллу Уьмуър яратмишунин женгиник кутуна. А. Ф. Риза. Виш гадин чѳурухъан чиле цайи салари гайи бул бегъерди, дугъриданни, колхоздин доход кѳве кѳат артухарнавай. Н. А. Вагъанда кѳванер, **Синонимар:** гелир, гъакъи, доход, кѳазанжи, хийир. **Антоним:** расход.

ДОЦЕНТ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра вузда кѳвалахзавайдан илимдин тѳвар. Зун доцент яз цѳуд ийс я. Р.

ДОЦЕНТВАЛ суц.; или, -иле доцент тир гѳал. Ваз доцентвал мус гана? Р.

ДОЯР урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра малар ацадай итим.

ДОЯРВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера дояр тир гѳал.... хуърйя маса кѳвалах жагъун тавур ам фермадал доярвилез фенай. А. Кѳ. Чѳарав.

ДОЯРКА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра маларин фермада калер ацадай кѳуллугъчи дишегъли. Чи колхоздин доярка руш Нигер ава чи дагълара. Х. Т. Дагълара. Сиражутдина чи патав атайбурукай са дишегълидин далудиз кап яна «Им кѳвенкѳвечи доярка Къизилгуѳл баде я» лагъана... З. Э. Къизилгуѳл баде. [Гуѳлселем] - Абуарар хъиз намусарни квай руш я. Чи фермада доярка я. А. Р., Я. Я. Хендедадин мехъер. Вун хъсан кѳвенкѳвечи доярка я... Гѳ. Кѳ. Танкистдин свас.

ДОЯРКАВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера доярка тир гѳал. Къизилгуѳл бадеди дояркавиле кѳвалах ийиз саки кѳад ийс я. З. Э. Къизилгуѳл баде.

ДРАМА урус, ктаб, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра театрда кѳугъун патал кѳхъенвай литературадин эсер. Драмада шаир рушанни ва адаз кѳан хъайи Гъарун лугъудай жегъилдин пак тир, амма кѳилиз такъатай муъгъуѳббатдикай ихтилат физва...: ЛГ, 2000, 28. XII.

ДРАМАТУРГ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра драмадин эсерар кѳхьидайди. Лезгийрин Стѳал Сулейманан тѳварунихъ галай госмуздрамтеатрдин коллективди эхиримѳжи ийсара лезги драматургерин тамашаяр сегънеламишуниз кѳетѳен фикир гузва. ЛГ, 2000, 28. XII.

ДРАМАТУРГИЯ ктаб, урус, суц.; -ди, -да 1) драмадин эсерар санлай. 2) драмаяр туѳкѳурунин теория, устѳарвал. Драмада дагъви дишегълидин кѳадаркѳисмет гъихътинди тиртѳа, драматургиядин гаѳуналди кѳалурзава. Н. Кѳарибов. Дербентдай хабарар.

ДРАМАТУРГВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера драматург тир гѳал.

ДРАМКРУЖОК урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра художественный эсерар сегънеламишиз чирдай кружок.

ДРАМТЕАТР урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра художественный эсерер артистри сегънеламишдай идара. И ийкъара Лезгийрин драмтеатрди тамашачийрин вилик Ж. Жабарлыдин «Айдын» пѳесадин бинедаллаз эцигнавай тамаша гъанава. ЛГ, 2001, 12. XII

ДУВАН фарс, куъгъ., суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) гъахълувал, кѳанунвал хуъзвай идара, суд.. Чил я кѳеви, кѳакъан я цав, Чи кѳуватар гумач хъи чав. Адалатлу гъаким патав, Авур и дуван акутѳун. М. А.

Мегер гужар хъанан тIмил... *Кавхайри Худат вилаятдин ханлухдин дувандиз (лап кылин суд) арза гваз чпин векилар ракъурна.* Т. А. Мехъер куътягъ тахъанмаз. 2) **къарар.** *Гужуналди зун бубади гайитIа, Ахпа ам я эхир дуван, невжеван.* Е. Э. Серминазахъ галаз суъгъбет. *Килигиз къвазда куън чиниз: Са затI гъат тавуртIа гъилиз, Акъудич а дуван кылиз, Кхъыз гуз суърет, судуяр.* С. С. Судуяр. *Заз акурд туш вун хътин ламатI, Чи дуван бес гъикI жеда къатI...* С. С. Кпул. *Векелар малла Рамазан, Им батIул дуван хъана хъи.* С. С. ГъажикIа. 3) **гаф-чIал, ихтилат.** *Тамам Дагъустанда ЯркIа Мад адан дуван хъана хъи.* С. С. ГъажикIа.

* **дуван авун** гл., ни нин **гъахълу къарар къабулун.** *Жува ая жуван дуван.* С. С. Къулан вацI. *Акбулудаз тагуз мажрал, Кылди са дуван ийида.* С. С. Гъарда вичикай хан ийида.

* **дуван акун** ни нин «жаза гуда» **манадин гъелегъ къун.** *За адан алчах гъуълуън дуван къе-пака ийида.* Къ. М. Дагъларин деринрин булахар. *Адан дуван за аквада.* А. А. Умуд. *Яваш, куъ дуван за аквада. Квехъ галаз зун хъсан рахада.* Гъ. Къ. Четин бахт. *Абурун дуван Сам-Самрин Тартади аквада.* Гъ. Къ. Къилинж Къемер... *абур вири кIватIна исятда округдиз цIийи неченикдин патав ракъуриз тада. Ада абурун дуван аквада.* Ж. Эфендиев. *Азадвиллин рекъе.*

* **дуван Аллагъди авурай!** *межд. 'са ни ятIани авур писвилерай адаз жаза Аллагъди гурай' манадин ибара.* - *Эхна кIанда, маса чара авач. Сад туш, къвед. За вуж къада? Вичин дуван Аллагъди авурай, лагъана...* З. Э. Уртах цаз тадани.

ДУВАНАРУН || ДУВАНУН гл., ни нин; -да, -на; -из, -зава; -а || ая, -ин, -рай, -мир; *дуванар авун || дуван авун, дуванар тавун || дуван тавун, дуванар тахвун || дуван тахвун, дуванар хъийимир || дуван хъийимир дуван(ар) авун.* *КIанзава ваз... Амай ничхиррин кз дуван.* Е. Э. Билбил. *Садбур ала дуванариз тахтарал...* Е. Э. Девран, гъей. *Са бендедин дувандайла, гъакимар, адалат рикIел гъваш.* Е. Э. РикIел гъваш.

ДУВАНБЕГ *фарс, суц.; -ди, -да; -ер, -ри, -ра дуван, суд ийидай кас.* *Дуванбег, зи фугъаравилиз килиг...* Е. Э. *Дуванбегдиз. Бег, хан яни ви дуванбегни векилар...* Е. Э. Девран, гъей! *Куъре округдин Векеларин хуъруън обществодин дуванбег яз кIвалахнай.* Н. Ибрагъимов. *Баркаллу бубайрин веледар. Чун дуванханада авани? ТахъайтIа вун дуванбег яни?* Н. Мирзоев. *Къизил хтар.*

ДУВАНХАНА *куъгъ., суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) дуван ийизвай идарадин дарамат.* - *Ам заз чида. Ина дуванханаяр авай.* - *Бубадиз рагъмет.* А. А. Пад хъайи рагъ. *Къасумхуъруън дуванханайрин вилик квай рехъ къуна къвезвай зун, иниз атун патахъай са улакъ жедаIа акваз акъвазнавай.* С. Ярагъви ашукъ Уъзден. 2) *куъч. гуърчег дарамат.* - *Чан хва, цIийи свас авай кIвал дуванханаяр хъана кIанзавайди я. Сажидин Ярагъви ашукъ Уъзден.*

ДУВУЛ *суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) набататдин чилик жедай цIирер, паяр.* *Дуъзгуън тфенг - Гуълледилай чир жеда, Зурба дувул - тарцихъ галай тандилай.* А. С. *За адав мерейрин дувулар вигъенвай цIвегведа рганвай хипен ниси нез туна.* Б. Гъ. *Заз эвера.*

Тарцин уъмуър яргъа л фидач, мягъкем дувул, пун галачиз. Ас. М. Гъезелар. 2) *куъч. са нин куън ятIани кыил, чешме, бине.* *Ибуру хуъре авай гъал лап дувулрай дуъздак акъудна.* *Райондин прокурордиз хабар гана ва тадидаказ серенжесмар акун тIалабна.* А. Ф. Газет. *И дувулар лагъайтIа, тарцин дувулар чиле жедайвал, халкъдин сивин ва кхъинин яратмишунриз фенва.* А. А. Лезги литература. *Садавайни къаз жедач вацIар ви, Рагарни жеч акъудиз дувулрай!* А. С. Урусат ви вили ранг умуд я *Тайин тир са азардин дувулар гъар'са инсандин алатай девирдиз фенва.* Гъ. Гъамзатов. *Гъаким Лукъман – Сержан-Ханум...* 3) **граммат. гафунин префикс, суффикс, эхир гадарайла, амукъдай пай.** *Мумкин я, витI ва пIивитI са дувулдин гафар хъун.* Р. И. Гъ. *Гафарин ери-бинеярикай. Гъар са гафунин дибдик дувул ква, месела: абурлувал гафуна абур дувул я; такIан гафуна кIан дувул я. Чпиз уртах дувул авай, яни са дувулдикай хъайи гафариз мукъва ва я са дувулдин гафар лугъуда, месела: 1) кIанивал, такIанвал, кIанда, такIанда, кIаниди, кIандайди; 2) абурлуди, абурсузвал, беябурчивал (бейабурчивал) М. М. Гъ. Лезги чIалан грамматика. Сад лагъай пай. Фонетика ва морфология. 5 ва 6 -классриз учебник.*

ДУГУН¹ гл., ни вуч; -игида, -игана; -игиз, -игизва; -угуг, -игин, -угурай, -игимир; *дугун тавун, дугун тахвун, дугун хъийимир 1) яд гун (никIиз, салаз, Багъдиз).* *Алай вахтунда майишатдин магъсулдарри никIераз ятар гузва. Икъван чIавалди виш гектар чил диганва.* - К., 1991, 15. I. *Самур пад дигидай целди таъмин жеда. Самур патаз дигидайдакай гъамиша дарвал ава.* || ЛГ, 2000, 28. XII. 2) *куъч. хъсан гъалда хъун.* *Дуънья пара диганва, къуд пад гуълуъшан я.* Ф. Лайихлу паб. 3) *куъч. гъерекатна фин...* *ам, хеб гваз катзавай жанавур хъиз, кIамун кылихъ галай кIапIалдик дигана.* Б. Гъ. *Заз эвера. Са кал, виридакай хкечIна, кыл туъкIвейвал дигана.* Б. Гъ. *Заз эвера.*

ДУГУН² *суц.; -и, -а; -ар, -ри, -ра дуъзенлух чил.* *Абур рехъ атIуз, мензил атIуз, дере атIуз, тепе атIуз, фена, агакъна са чIехи дугуниз.* Ф. Лайихлу паб. *Ам Алкъвадрин дугунра, я канаб сала цадайди туш, Урусатдай гъидайди я гъапалди пул гана, Черкес.* Е. Э. Черкес. *Я жегъилвал, я агъилвал такуна, кыил агъузна кавхадизни набдиз, Чарабуруз гвенар гуъз физ дугуна, Серкердин руш зун ви кIализ аватна.* И. Гъ. *Саяд. Забит тIвар алай зи ими, агакънавай жегъил яз, ЦIийихуъруън дугуна гъуър регъвена хуъкведайла, яцаривай хуъз тахъана, гуънедай агъуз авахъай ва ярх хъайи арабадин кI аник акатна къенай.* З. Р. *Зи уъмуърдин шикилар.*

ДУГУРУН гл., ни вуж-вуч; -да, -на; -ин, -а, -рай, -мир; дугур авун, дугур тавун, дугур тахвун, дугур хыйимир са чкада авайди маса чкада хьурун. - Зазни са кести жагъида ман, Салман халу. Райкомпартидиз зун райземаотделдиз дугуриз Кланзава. А. Ф. Риза. «Къари за дугур гъа авуна, -фикирна Дадаша, - абур къведа, за веси бес гъихътинди лугъун. Бес къудвад кас хизандиз, весини гайила, вуч амукърай?» А. Ф. Бубадин веси. Я хва, эрекъ вуч затI я хьи, гъам паталди чпи чеб рекъызва, учирар жезва, сада садаз кIур гузва. А зегъримар акъудна дугур авурай ман. Н. М. Жандар Магъамай. **Синоним:** ракъурун.

ДУГЪРАМАЖ туърк, суц.; -ди, -да; цуру некIедиз куьлуь авуна недай хъчар, афнияр, серг вегъена гъазурдай хуърк. **Синоним:** камбар.

ДУГЪРИ туърк. // **ДУГЪРУ** нугъ., прил 1) дуъз. Вуна заз дугъри хабар це. Е. Э. Зи азиз. За вавай гил (а) дугъри хабар къазава: Е. Э. Эминни адан яр Зи цIийи кести гзаф четинди ва дугъри инсандиз секинсузвал гудайди хъана. С. С. Жувакай ихтилат. Вичихъ дугъри гаф авайд туш. С. С. Гъахъсуз атай бала. Кесибарин рикIиз мукъвал, Эхцигай чун дугъри рекъял, Россиядин юкъни юкъвал Хъуниз лайих, экуьнин гъед. С. С. Экуьнин гъед. 2) куьч. **дуъзвал гвай, гъахълу.** Дугъри касдин хатур жува тахайла... Е. Э. КIандач рекъиз гафар амаз лугъудай. РикIни яз пехил, Дугъри мез ава. Е. Э. Пагъ, чи уьмуьрар. 3) **къени.** Течирдаз хурма, я къайси, Дугъри, игри, дуъзни акси. Е. Э. Дуьньядикай бейхабардаз. Зун ам (аял. -А. Г.) мергъяматлу, къени, дугъри, михьи рикI авай инсан яз тербияламиш ийиз чалишимши хъана. ЛГ, 1992, 19. XI. Етим Эминан яшайишдин гъаларикай туькIурнавай чIалара дугъри ксарин гуьгъуьлар дуьньядикай ханвайди, дуьньяда гъарайдин ван гъатнавайди, ягъун-тарашуни агъавал ийизвайди, кесибар кузвайди лугъузва. ЛХ, VI, 88.

Антоним: игри

* **дугъри я** арал. лагъайвал ва я лугъузвайвал гъахълу я. Дугъри я, ви амаларни пара я. Е. Э. Дуьнья, гъей! Дугъри я, на, вирида хъиз, Таза вергер атIузва къе... Ш. Ю. **Синоним:** дугъриданни.

ДУГЪРИБУР¹ дугъри прилагательнидин гзафвилдин къадардин форма. Сулеймана лугъуз бейтер, Дугърибур я веревирдер. За фагъумна и ви дердер Жезамач эхиз, Дагъустан. С. С. Жезамач эхиз, Дагъустан. ГъикI авуртIани, вичин КIвалах туькIуриз алахъдай бубадилай тафаватлу яз, веледар, Къурушдал аламай Садикъ квачиз, дугърибур, регъуьбур тир. ЛГ, 2002, 15. V.

ДУГЪРИБУР² суц.; -у, -а; **дугърибур** прилагательнидикай арадиз атанвай существительное; дугъри тирбур. Дугърибуруз рехъ амач, абурувай къил хуьз жезмач. Р. **Антоним:** игрибур..

ДУГЪРИВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера дугъри тир гъал, къенивал. **Антоним:** игривал.

ДУГЪРИВИЛЕЛДИ нар. къенивилелди, дугъривал хас яз. Алимегъамеда жезмай къван дугъривилелди икI лагъана. А. Ф. Лянет. **Антоним:** игривилелди.

ДУГЪРИДАННИ арал., гъакъикъатда, гъахълу я. Дугъриданни, Сефербег, вичин виликан гъалдиз килигайла, гила гъариба са шикилда авай. А. Ф. Газет. - Дугъриданни, гзаф Гуьрчег хъанва. З. Э. Пата вил авайди. ВацIув, дугъриданни, гзаф гъайбат гвай. З. Э. ВацIал къеб. "Сиве тур тIуб кIас тийидай" Билкъасумакай гила, дугъриданни, пияниска жезвай. Я. Я. Агалай сандух. Дугъриданни, адакай гзафбуруз дава-дарман хъанвайди лап гзаф мисалралди къалуриз жеда. Гъ. Гъамзатов. Гъаким Лукъман - Сержан-Ханум... Дугъриданни, им Ирандин шагъди чкадин халкъар, иллаки суьнуьяр, акъалтIай зулумдик кутунвай ва залан харжар вегъенвай вахтар тир. А. Бутаев. Гъажи Давуд ва лезгийрин азад женгер. **Синоним:** дугъри я.

ДУГЪРИДИ¹ прил.; дугъри прилагательнидин теквилдин къадардин форма. Зи къуниши гзаф дугъриди я. Р.

ДУГЪРИДИ² суц.; -да, -да; -бур, -буру, -бура дугъри кас. Гъар са угъриди, игриди тунач сефилди, дугъриди. Е. Э. Наиб Гъасаниз Дугъридаз уьмуьр, Къанлудиз Сибир, Хъвардиз нафтIад вир ХунI ярашугъ я. А. Гъ. ХунI ярашугъ я. Шалбузас хъел атана, адавай мад вич дугъриди яз къалуриз хъхъанач. Гъ. Къ. Четин бахт. **Антоним:** игриди.

ДУГЪРИСИ □, туърк, арал.; **дуъз лагъайтIа.** Зи севдуьгъумдин гъар са чIар хунI фитнескар я, дугъриси. Е. Э. Дугъриси.

ДУДУ рах. (аялрин), суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра кIвалин къуш (верч, кIек). Див-див ийиз демекда, Дарих хъанвай дудуйри. Х. Х. Шииррин азбука.

ДУДУРКЪУЛИ рах., векъи, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра ахмакъди. -Гъелбетда, силисчийривни тапанчияр вугун лазим я, амма абур дудуркъулийрин гъиле гъатайла, абурай акъатзавай гуьллярни тахсир квачир бейниванрин къиле акъадай дуьшуьшар тми туш. Я. Къ. "Машаллагъ, машаллагъ!" Къасумхуьрел жунгав ктIай намадуррихъ маса гайи дудуркъульудини Степашин къуллугъдилай алудунин месэла гъялда. Н. Шихнабиев. Хъсан хабарар.

ДУЗЛАХ туърк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) къел авай (хкуддай) чка. Къел гъидайдини тир дузлах, Сиве турла вич укIуь цагъ. С. С. Ахмакъвал пис четин тIал я. Атай низ хъайитIани къел гуз им ваз дузлах яни? А. М. Талон гвани? -Дузлах яз вуч я къван! Яд авай вир я, цикайни къел хкудзава. И. В. Зарафатни керчек. 2) (чIехи гъарфунилай Д) Дербент райондик квай хуьрерикай садан тIвар: Дузлах.

ДУЛ суц.; -ди, -да кIелер, данаяр хун. Дуьнья мулагъ, шадвал гъевес хъурай чак, ЦIийи йисуз къведра

къведай дул хъурай. А. Сайд. Цийи асир.

* **дул къачун** гл. ни **келер**, **данаяр хун идара авун**. Ам, Аслан, гъар йисуз артухни алаз дул къачузвай, **виридан гъилетупла авай чубан я**. З. Э. Булахдал.

ДУЛАНАЖАГЪ суц.; -ди, -да **яшайиш**. **Ци гъикI тир ви дуланажагъ, Тух яни ваз, гишин, билбил?** С. С. Билбил. **Агъваллу, шад дуланажагъ туькIуьр жедай шартIар ава**. Х. Т. Ахцегъар. **Большевикрин партияди ва совет властди Дагъустандин зегъметчийриз... дуланажагъ хъсанарун патал еке куьмекар гуз баишамшина**. М. М. Гъ. Чехи шаир. **ЯтIани, дуланажагъдиз ва герек тир дерди-баладиз КIани шегъибистIи КIватI тежес вахтар физвай**. З. Э. Уртах цаз тадани. **Хъсан дуланажагъ авачир Цицигърин хуьрйй гзаф итимар Къзахстандиз вахтуналди кIвалахар ийиз финиз мажбур жезвай**. С. Муслимов. Цицигъ-наме.

ДУЛАНМИШ* **дуланмиш хъун** гл., **вуж яшамиш хъун**. Ам хуьруьз хтана, хуьрйй... са етимруш къачуна эвленмиш хъана, **папани гъуьлуьни кIвалахиз салар цаз, чарабуруз гвенар гуз дуланмиш хъана**. М. М. Гъ. Чехи шаир.

ДУЛАНМИШАРУН гл., ни **вуж**; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; **дуланмишар авун, дуланмишар тавун, дуланмишар тахвун, дуланмиш хъийимир яшамиш жедай шартIар гъасилун**.

ДУЛАНМИШВАЛ суц.; -или, -иле **яшамиш хъунин гъал**.

ДУЛАХ □, нугъ., суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра. **дабандилай кIвачин метIел къван кIевдай гъили хранвай парчадин шал**. **Ажугъдин хъел къугъваз еже, За ягъизва кIвачIиз дулах**. А. А. Хер хъайи гатфар. **Сайда Дилберан куьмекдалди аязди хъукъурнавай шаламар, дулахар ва сун гъуьлуьтар хутIунна**. Къ. Гъаким. Гъай тахъай гъарай.

ДУЛДУЛ араб, куьгъ., рах., суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **хъсанди, рикI алайди**. **За абур** [лапагар. - А. Г.] **дулдулар хъиз хуьда**. Къ. Къ. Колхоздин председатель. ☀ **Лезги чIала и гаф бязи инсанри ишлемишда...** **Амма абурувай адан мана жузуртIа, ам вуч затI ятIа, бажагъат лугъуз жеда**. "Дулдул" куьгъне негъилрик квай гаф тир, ам пайгъамбардин балкIандин тIвар я лугъудай. **Лезги чIала ам хъсан гъайван, балкIан тешпигъун патал ишлемишиз хъана** || М. М. Гъажиев. **ЧIалан илимдин гъакъиндай...** са бязи месэлар.

ДУЛДУРМА туьрк, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра **тIуьн патал къелечI перде хътин хамуна туна куьлуьз регъвена рганвай як**. **Пачагърихъни ава сенят зурба тир: Дулдурма хъиз, дулу ийиз жибинар..** А. Ал. **Дурнаяр. Ништа гъикъван яшинда Дулдурмаяр гъазурна, И кардини якъинда Адан илгъам юзурна**. Ш. Ю. **Мурсал Алпаназ. Синоним: колбаса**.

ДУЛЛУХ туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **кIвалахдилай, къуллугъдилай къведай пул**. **Ви дуллух зи дуллухдилай пуд сефер гъвечIиди я...** Къ. М. Рикелай фидач, инсанар. **Ви дуллухни тIимил туш, Папандини галачиз**. Ж. Анжах паб мад рази туш. **Хуьре гъакъикъатдани председателвилин дуллухдихъ вил галайбурни ава**. А. А. Лезгияр. **Са сеферда тIварар къур ксарин чIиз хъайи дуллух тун патал вирида сад хътин, цIинкъна агализ жедай тумаждин кисеяр къачуда**. С. Муслимов. Цицигъ-наме. **Бахтсуз кас я, алим лугъуз, кесиб халкъ такваз, адан мишъи чIалакай нагъд дуллугъ авур кас**. А. Къ. «Кесибвилин падеж». **Синонимар: зарплата, мажиб, палучка**

ДУЛМА туьрк, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра **келемдин ва я ципицIдин пешера дуьгуьни куьлуь авунвай як тунвай гъвечIи кIватIар ргана гъазурдай хуьрек**. **Папа дуьгуьдин твар гзаф кутур дулмаяр авунвай**. Ф. Пуд фекъи. **Марияди са бушкъаб дулмайрив ацIурна...** А. А. Ирид цаварик Самурдин ван. **Дулма, шурва, аш дадмишина Зи руфун мад дулу хъуй**. Ж. Къариб къаних хъайила.

ДУЛУ туьрк, прил. **ацIай**. **Ашдикни жен пара ягълу, Гъавайда руфунар дулу**. С. С. Фекъияр. **Ахътинбурал жибин дулу, Жедайд туш девлет, судуяр**. С. С. Судуяр. **Акъудна гана са къундах пул нагъд Бакъади вичин жибиндай дулу**. А. Къ. Къучи Салман. **Антоним: ичIи**.

* **дулу (дуллу) авун** гл., ни **вуч ацIурун...** **кал ацана чуьлдиз акъуддайла, нехирбандиз дуллу авунвай чантани вугудай**. А. Эсетов. **Сад хъурай, анжах аваранди**. ЛГ, 2001, 20. IX. **Антоним: ичIи авун**.

* **дулу (дуллу) хъун** гл. **ацIун**. **Гъамбарханаяр хъхъана дулу, Рех яна дагъдин хъипи къаматдиз**. И. Гъ. **Гъетрен чиг. Дулма, шурва, аш дадмишина Зи руфун мад дулу хъуй**. Ж. Къариб къаних хъайила. **Антоним: ичIи хъун**.

ДУМА урус || **ДУМ** куьгъ., суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра **гъукуматдин къанунар гъазурдай ва къабулдай орган**. **Амач лугъуз и падшагъ, Заз са хабарван хъана хъи, Гъелбет, кечмиш хъунухъ я агъ, Гила думд дуван хъана хъи**. С. С. Февралдин Инкъилабдиз. **Думада чи хуьзва тагъсиб - Чи къил къакъан хъанва къве чIиб...** ЛГ, 2001, 28. VI.

ДУМБУЛ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **ири хват**. **Рехи чIарар, макъац сарар, Думбулар я вилерни, Лашар хътин пакун тIвалар, Къусуяр я гъилерни**. Ш. Ю. «Хъсан шаир».

ДУМДУМ суц.; -ди; -ар, -ри **чилел са вуч ятIани гъалч хъана акъатдай сесер**.

ДУН¹ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **винелай алукидай партал**. **И пачагъди гъар юкъуз, дервишдин дунар алукина къекъез, шегъерда вуч хабар аватIа чириз хъана**. Ф. Кесиб кас. **Абурал алай дунар жандармдинбур**

тир... А. А. Ирид цаварик Самурдин ван.

ДУН² нугь., суц.; -ди, -да; низ ва квез ятлани ухшар гъизвай лишан. Ава ваз эфсердин дунар, Къудратди ваз гана къуьнар. А. Гь. Гуьлемет. Ни лугьуда ахътин ксар пехъи туш - Чеб инсанрин дунда аваз аквазвай. И. Асл. Чи эсил-бине. Адетар дегъ замандин Ихлифзава ватандиз Дун алаз къенин. А. Къ. Пешапай.

ДУМБУКЪУЛ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра инсандин бедендин юкьван тарцин агъа къил, гъайвандин, къушран тум галай пад.

ДУНГЪУЗ туьрк, суц.; ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) вак. Ихтиллатдай цѳируз-ѳируз, Къилихриз вич халис дунгъуз, Аватайла дерин фуруз, Гъарайдай къабан ақуна. Ж. Инжиклу жемир лугъуз. 2) куьч. пис хесетрин, къацай кас. Жеч вавай мурдар фикир къилиз тухуз, Гъая намус, эдеб авачир дунгъуз. Х. Т. Лянет.

Синонимар: къабан, вак.

* дунгъуздин [вак|ан, къабандин] хва суц. экъуьгъунин, къаргъишдин ибара. - Дунгъуздин рухваря кис хъанва; лугъузва Серегина, вуч гуьзлемишзаватла? З. Гь. Залан кам.

ДУРБУЯР суц.; -йри, -йра чеб вилерал акъалдайла, яргъа авайбур мукъув гвайбур хъиз къалурдай алат. И арада ханни адан ханум чпин бахтунин балхундик экъечина дурбуйрай килигзавай. Ф. Акбуллу данарбан. Зун дуьньядиз килигзава дурбуйрай, Фикир гузва аквазвай къван крариз. Ж.

ДУРКУН суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра инсандин, гъайвандин беденда цвар арадиз гъизвай ва бедендай акъудзавай орган. Грипиди жигерар, рикI, нервияр, руфун, дуркѳунар ва маса органар лап харапI жедай гъалдиз гъун мумкин я. ЛГ. 1997, 26. XII. Дуркѳунар, жалгъаяр, ратар тIаз атанвайди я чун. З. Ф.

Суьгъурдин тIвал гвайди. * рикI-дуркѳун авун [гун].

ДУРНА туьрк, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра къакъан кIвачер, яргъи гардан авай къуш. Дурнади хъиз гардан къуна, Хъуькъверив зилфер гатуна, Зи ярдиз килиг, севдуьгъум. Е. Э. Вун хвашгелди, сафагелди. Дурнайрин цѳиргъ физва цавай Сифте дурна секин я. А. С. Лацу мани. Къакъан цава дурнаяр - Гамунин са нехиш хъиз. А. С. Ширин гаф. Дурнаяр хъфизвай ватанриз чими. З. Къ. Тухурла, диде... Дурнайрин цѳиргъ ава цава Гъейранариз чпелди чун. И. М. Зул.

ДУРУ нугь., прил. михъи [М. М. Гаджиев 1997: 130]. Шарвили - халкъдин чIехи мурад тир. Адан чIехивал ва къиметлувал акъван къадарсуз тир хъи, игитдин къамат гъамга хътин чигедин дуру стIал хъиз чи девирдив къван атана агакъна. Р. Р. Лезги халкъдин игитвилин эпос.

ДУРУМ * дурум авун [гун] гл., ни низ-квез; эхун. И зегъметдин къене къве стхади варзни зуралай виниз кIвалахна. Вири зегъметриз дурум гана. А. Ф. Бубадин веси. Сулейманавай хуьре дурум ийиз хъанач. М. М. Гь. ЧIехи шаир. Югъ йиф гуьнуькъаравилик хъайи руша пуд вацра эхнай. Мад адавай дурум хъуз хъаначир. З. Э. Мехъер къуьл туш. Дурум гана дуьшуьш хъайи сефил азабрис... Ш. Къ. Хайи кIвал хъиз... Чумал тара иридра цуьк ийида. Ругуд цуьквер марфарикни цѳерик Дурум тагуз, бегъер тегъиз китIада. И. Гь. Ирид лагъай цуьквер. Пакамахъ къарагъайла, къайи цяй беден чуьхуьн -им заз адет хъанвай кар тир ва гилани яз ама. И карди зи беден мекъивилиз дурум гуз вердишарна. М. Ш. Рагъ къаршиламишзава. Асирар сад-садал ацалтнавай макъамда Дагъустандин халкъни хейлин татугайвилериз, яшайишда арадал атай къарсатмишвилериз дурум гуниз мажбур хъана. ЛГ, 2000, 4.1. **Синоним:** эхун.

ДУРУМЛУ прил. 1) яргъалди кар дик хъайи ва бегъерлу нетижаяр авай. Гукуматдини яшлу муаллимдин дурумлу зегъметдал еке къимет эцигна: адаз Трудовой Красный Знамядин, Ленинан орденар, са шумуд медаль гана. ЛГ, 1992, 1. XII. Амма зи бедендин гъар са тикеди гъиссзава, къаршиламишнавайди тек са югъ туш, адахъ вил гала, гатун пакама хътин, гъар са юкъуз жувахъ галай хушбахт, дурумлу Уьмуьр. З. Гь. Югъ ачух жедайла. **Синонимар:** мягъкем, таб гуз жедай, кIеви. 2) граммат. яргъалди чIугвадай. Сад хътин органри, гъа са чкадал ийизвай сад хътин гъерекатрин нетижада арадиз къевезвай ачух тушир вансуз жуфт сесер гагъ рахунин органар чебчпив вижсвайдиз игис хъана, дурумлу жуфтвал арадал гъана, гагъ абур чебчпив са уьтери хкѳуна, зайиф ва дурумсуз манийвал яратмишна лугьуда. Р. И. Гъайдаров. Лезги чIалан фонетика.

ДУРУМЛУВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери кIевивал. Маса чIалара манийвилин дурумлувал, гужлувилин дережа кваз такъун мумкин я... Р. И. Гъайдаров. Лезги чIалан фонетика. Дурумлувал ярашугъ яз къилихдиз, Зи руьгъ, вуна и уьмуьрдин гургурда Вуч ятлани жагъурзава къанихдиз... А. Къ. Дурумлувал ярашугъ яз... **Синоним:** мягъкемвал, къатламишвал.

ДУРУМЛУ'ВИЛЕЛДИ нар. дурумлувал хас яз. Ада (М. М. Гъажиева. - А. Г.) гъар са гаф сивяй сивяй дуьз акъудун истемшидай, ам гъи чIавуз гъикI ишлемшидатла лугьудай ва дурумлувилелди гъавурдик кутадай. А. Гъажиев. Ихътин инсанар лапкъериз гъалтда. **Синоним:** дурумлудаказ.

ДУРУМЛУДАКАЗ нар. дурумлувал кваз. Уьмуьрдин заланвилерни, вичел гъалтай азиятарни а къари бадеди дурумлудаказ алуднай. Я. Я. Агалай сандух. Дяведилай гуьгъуьнин йисара Нурмегъамед Пираметовича илимрин академияда чирвилер къачузва ва дурумлудаказ илимдин кIвалахал машгъл жезва. К. Казимов. Илимрин бажарагълу агъсакъал. **Синоним:** дурумлувилелди..

ДУСТ¹ туьрк, суц.; -уни, -уна; -ар, -ари, -ара; 1) жува ва жуваз гуьурмет ийизвай, чими алакъяр авай

кас. *Етим Эмин, дуст акурла, жеда шад, Гъич са чIавуз вичин дустар такъаз яд.* Е. Э. Дуьнья гурьгагур. *Захь дустар, са нухь ятIан пул ава, Дустар кими тахъурай зи парудал.* А. С. Хъсан хъана Лезгистанда зул аваз... *Цун несилдиз гана чирвал - илим за, Чирна сергъят дустунинни душмандин.* Ш. Къ. Ажалдин шив. *Къазанфаран дустуни Эрзидиз кагъаз кхьида.* С. Муслимов. Цицигъ-наме. 2) **садахъ галаз элкъвена рахадайла, ишлемишдай гаф.** *Ашукъ жемир вун дуьньядин гъавадал, ГъалатI хъана ви рикI пашиман жеда, дуст!* Е. Э. Ашукъ жемир явадал. - *Бес вуна гъикI фикирзава? Председателвал тек са кар буюрмишуналди куьтягъ жезвани? Ваъ, дуст, вун колхозчийрин бубани я. Ваз абурун тIал-квал акун герек я, Клуьцуруди чир хъана кIанда...* 3. Э. Мехъер къуьл туш. *Гадарна хъиз дапIарар, Дуьнья гуьрчег жеда, дуст. Са дапIар тур музейда, Хъуьрез герек къведа, дуст.* А. С. Хер хъанвай лекъ. 3) **кIаниди.** *Ви дустуниз шадвал тийиз, Куьз хъел хъана, чан къарагуьз.* Е. Э. Къарагуьз. *Дустар 'УртIа хийирдуьа, - ам чаз еке игъсан я хьи...* Е. Э. Фана дуьнья, вавди я зун. **Антоним:** душман.

* **дуст кас рах.,** *обр. чирхчирар, дустар сад-садахъ галаз рахадайла, ишлемишдай гаф.* *Дуст кас Жафер, фикир авуна Сефера, яраб заз хквез кIандачир жал?* А. Ф. Бубадин веси.

* **дуст къун** *гл., ни никай дуст яз къабулун.* *Чарадакай къамир дустар, Гумир на чаз сурун азар.* С. С. Урусатдиз.

* **дуст къун регъят я, дуствал къиле тухун - четин мисал 'дуст ва дуствал гъамиша хуьх' манадин ибара.**

* **дуст хъун** *гл.* 1) *вуж нухь галаз дуствилин гъиссер аваз эгечIун.* *Виликдай вичихъ галаз гзаф дуст хъайи ксарихъ галаз ихтилатар авурла, абуру Ризадиз хуьре хъанавай дегшивилер... ахъайна.* А. Ф. Риза. 2) *вуж квехъ галаз мукъва хъун, кIан хъун.* *Стха эрекъдихъ галаз дуст хъанва.* Р. 3) **хъел хъанвайбур,** *душманар меслят хъхъун, меслятдал атун.*

ДУСТ² *прил. дуствилин гъиссер авай.* *Зи дуст Забит, вучиз ахвар атIана, Атанва мад Самурдин циз килигиз?* А. С. Самур шагъер. *Гила зи дуст яргъи Мегъемедаз вичин гада, нефтIадин инженер Мурад, адан паб духтир ва хтулар ақунайтIа, яраб ада вуч лугъудайтIа?* 3. Э. «Я пуд манат». *Зи чIаларал чIур тежедай гел ала Зи ширин дуст Шабатован накъварин.* И. Гъ. Зун масад я... *Ам дуьз хъувун патал ада вичин дуст Азизаз эверна.* С. Муслимов. Цицигъ-наме. *Ада фадлай вичин дуст рушаз мани пишкешуникай хияларзавай.* А. Р. Вертолёт Мегъамед. **Антоним:** душман, мидя.

ДУСТ³ *урус, суц.; -ди, -да тарара авай гъашаратар рекъидай дарман.*

ДУСТАГ¹ *перс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра къанунсуз кIвалахар авун себеб яз жаза ганвайди жедай чка.* *Бязибуруз хъана даях, Бязибаруз хъана дустагъ...* Е. Э. Наиб Гъасаназ. -*Тфенгдиз къундах, Угъридиз дустагъ ХупI ярашугъ я.* А. Гъ. ХупI ярашугъ я. *Магъмуд Деникиназ акси собранияр авуна лугъуз... дустагъда тунай.* 3. Э. *Куьгъне вахтар пIуртI.* *Эгер вуна мад ихътин ихтилатар кимерал хъувуртIа, за вун дустагъдиз ракъурда, лагъана хъилелди кавхади.* А. И. Самур, Ш. Абдул мад са шумуд юкъуз дустагъда хвена. Б. С. *Халкъдин Ашукъ, руьгъдин шаир. Дустагъра гъатзавай жегъилрин къадарни йисандивай виниз акъатзава.* ЛГ, 1999, 25. II. **Синоним:** дустагъхана.

* **дустагъ авун (дустагъун)** *гл., ни вуж къанунсуз кIвалах авурдай халкъдикай чараз хуьн.* *Акт кIан хъайшла, чун дустагъ тавуна са тIимил амукъна.* И. В. Къвед чаз, сад квез. *Къубадин гъаким Амрагъа вичин ханлухдин вири ашукъриз эвер гана ва дустагънавайбур азад хъувун патал куьмек гун тIалабна.* ЛГ, 2001, 15. II. -*Ван ийимир, маймун! Сифте за вун ви бубадиз къалурун, ахпа курицIулдин вилер авайди, за вун дустагъ ийиз тада!..* А. Сайд. «Чуьнуьх гумбатI».

ДУСТАГ² *суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра къанунсуз кIвалахар авун себеб яз жаза ганвайди.* *Чун, вирида сад хъиз алукиनावай дустагъри, офицерри ва къаравулвал ийизвай солдатри гуьзлемишзавай сиве-сивди ацIанвай клубдиз гъахъна.* М. Гъуьсейнов. *Дагъустандин музыкантар гъеле хъуьрезма* || ЛГ, 1999, 17. VI.

ДУСТАГЪУН *гл., ни вуж; -да, -на; -из, -зава; -а || ая, -ин, -рай, -мир; дустагъ авун, дустагъ тавун, дустагъ тахвун, дустагъ хъийимир дустагъда тун..* *Дишегъли кучудна, гъуьл дустагъна.* Я. Къафаров. Вафасузвал.

ДУСТАГЪХАНА *цI., суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра къанунсуз кIвалахар авун себеб яз жаза ганвайбур жедай чка.* *Иллаки Къасумхуьруьн дустагъханадал мадни инсаф атIай къаравулар эцигнавай.* А. И. Самур, Ш. Йифиз *дустагъханадай катая адакай хабар авачир.* 3. Э. *Куьгъне вахтар пIуртI.* *Са вахт арадай фида, чилел са дустагъханаярни амукъдач, са жуьредин тахсиркарвилерни хъижедач.* ЛГ, 1999, 17. VI.

Синоним: дустагъ.

ДУСТАР 1) *дуст гафунин гзафвилин къадардин форма.* *Кил ДУСТ.* 2) *дуст гафунин гзафвилин къадардин актив падеж яз рахунра ишлемишдай къайда.* *Кил. ДУСТ.*

ДУСТВАЛ *суц.; -или, -иле: -илер, -илери, -илери сада-садаз гуьурмет авунин, сада-садан хатур хуьнин гъиссерал бинеламиш хъанвай алакъяяр.* *И дуьньядал дуствилелай мад виниз са нямет авач.* Е. Э. Чуьхвер. *ИкI жедади кIанибурун дуствилер: Са жизвидал на ви чанда тваз хъилер?* Е. Э. КIани яр. *Серф гъатайла, къастда кIасиз, Дуствилин эхир эюедайд туш.* С. С. Къара пулуниз. *За халис дуствиликайни лезет къачуна; зун акъалтIай хаинвилини кана.* 3. Р. Веси. *Заз и дуьньяда такур затI амач. Багъа ятIа ваз фу, ашкъи ва*

дуствал, Ислягьвал хуьн чна - дуьнья хъуй къени. Ш. Къ. Ислягьвал. *Дуствал ахътин члехи нямет я хьи, вири халкъарин ата-бубайри гележегдин несилриз ам вилин нини хъиз хуьн веси ийидай.* М. М. Виш йисарин имтигъан. *Дуствилелай и дуьньяда Еке къуват авайди туш...* Ш. Ю. Къисмет. **Антонимар:** душманвал, мидявал.

* **ДУСТВАЛ (ДУСТВИЛЕР) АВУН** гл., ни **ДУСТВИЛИН АЛАКЪАЙРА ХЪУН.** *Нивди дуствал ийин за, нивди ара?* Е. Э. БалкIан квахъайла. *Силисчи Мусади сифте Алидихъ галаз, ахпа ам са чуьлдиз тухвана, гъана шишкабаб недай чкадал яна къена.* Я. Къ. Тахсара. **Антоним:** душманвал авун.

ДУСТВИЛЕЛДИ нар. **ДУСТ ТИР ТЕГЪЕРДА.** *Риза куьчедал экъечIна, вичел алтIушнавай инсанрихъ галаз дуствилелди эхтилатар ийиз...* А. Ф. Риза. *Дуствилелди чун яшамии жеда. Ж. Цийи къануя. ВакIарихъ галаз дуствилелди яшамии хъун гъихътин беябурчивал я. - Зарар авач, и мукъвара Насидин адахлу хкъеда, ада рушан къайгъу чIугвада.* Гъ. Къ. Танкистдин свас. *Ихтилат дуствилелди башламишда, суьгъбетчидиз гзаф рахадай мумкинвал гуда, жува адахъ гзаф яб акалда.* ЛГ, 1996, 21. VI. **Синоним:** дуствилевди, дустдаказ. **Антоним:** душманвилелди, мидявилелди.

ДУСТВИЛИВДИ нар. **АРАДА ДУСТВИЛИН ГЪИССЕР АВАЗ.** *Дуствилевди эгечIда вун Вал ихтибар ийич, дуьнья. ГалчIур уна къекъечIда вун, Вал ихтибар ийич, дуьнья.* А. Гъ. Дуьнья. **Синонимар:** дуствилелди, дустдаказ. **Антоним:** душманвилелди, мидявилелди.

ДУСТАКАЗ нар. **ДУСТВИЛИН АЛАКЪАЯР ХАС ЯЗ.** **Синонимар:** дуствилелди, дуствилевди, дустдиз, мидядиз. **Антоним:** душманвилелди, мидявилелди.

ДУХАН туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **ИЧКИ МАСА ГУДАЙ ВА ИЧКИ ХЪВАДАЙ ЧКА.** *Мумкин тир зун жедай гъиле путулкадин духандавай...* Ас. М. Гъезелар.

ДУХИ урус, суц.; -яр, -йри, -йра 1) **АТИРДИН ЖУЪРЕЙРИКАЙ САД.** 2) **АТИРДИН ЖУЪРЕЙРИКАЙ САД АВАЙ КЪАБ.** *Шумуд духи, шумуд капрон Рушаз савкъват гъанай вуна?* Ш. Къ. Язух къевезва заз.

ДУХОВКА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра **ГАЗДАЛДИ КУЗВАЙ РАКЪУН ПИЧИНА ЧУРУРДАЙ ХУЪРЕК ГЪАЗУРДАЙ ЧКА.** *Сифте чIухлумIар штIум жедалди гъавадал кьурурда, ахпа кIеви жедалди пичина вая духовкада.* ЛГ, 2002, 25. IV.

ДУХТИР || ДУХТУР урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра; **ИНСАРИН САГЪЛАМВИЛИН МАХСУС ПЕШЕКАР.** *Алиди, т'ади гьалда дидедиз духтурдин куьмек авуна кIаниди, къатIунна.* Къ. М. Дагъларин деринрин булахар. *Мурад нафтIадин инженер ялда. Адан пабни хтанва, ам духтур я.* З. Э. «Я пуд манат». *ЦIуд духтурдив агатна зун, Разисузвал яракъ ийиз.* Ш. Къ. Жегъилвал квахъайла. *За духтурди лагъайвал авуна.* З. Ф. Тутаралди сагъарун. *И къад йисан вахтунда чи миллетдин векилрикай алимар, шаирар, духтурар, инженерар, артистар хкатнава.* Гъ. Къ. Четин бахт. *Садра больницадиз аялдик кваз азият алай дишегъли гъанвай. Маса духтиррихъ галаз санал Бикеди дишегъли операция авуна.* ЛГ, 2000, 10. VIII. **Синоним:** врач, гъаким, жерягъ.

ДУХТУРВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера **ИНСАНАР САГЪАРДАЙ МАХСУС ПЕШЕКАРВАЛ...** *духтурвал вуна хкъанавай пеше яни, ТахъайтIа, хизандин тIалабун тирни?* З. Ф. *Суьгъурдин тIвал гвайди. Шихрагъиманни Шихмегъамедан духтурвиллин меслятар, Гъажимурадан жумартвилер ва маса хъсан кIвалахар садрани алатдач.* С. М.. ЦицIигъ-наме. **Синонимар:** врачвал, гъакимвал, жерягъвал.

ДУХТУРХАНА суц.; -ди, -да; яр, -йри, -йра **ИНСАНАР АЗАРРИКАЙ САГЪАРДАЙ ЧКА.** *Къунишири мискьи духтурханадиз тухвана. Ф. Жуьребжуьр имаратар Ава, духтурхана хътин.* Х. Т. Ахцегъар. *Заз духтурханада ви цIийи кIвалах мубарак ийизвай.* А. А. Пад хъайи рагъ. **Синоним:** больница.

ДУШАБ нугъ., суц. **МЕД** [М. М. Гаджиев 1997: 130]. *Мурабадиз чна душабни лугъуда...* Гъ. Къ. Къилинж Къемер..

ДУШМАН¹ перс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **СА КАСДИН УЪМУЪРДИН КЪАЙДАДИЗ АКСИДИ, АДАЗ ПИСВАЛ ИЙИЗ АЛАХЪНАВАЙДИ.** *Дустни душман гъим ятIани чир жедач.* Е. Э. Бахтсузвал. *Шумуд йисуз хъана гъариб, Атанани вал са айиб. Душманарив ийиз тагъсиб, Гъам шужаатдин эсер я.* Е. Э. Дуст Абумислимаз. *Гъич душмандиз гардан кIирвал Мийир вуна садран, солдат.* С. С. Мягъкем яхъ Ленинан рехъ. *Ацукъмир душмандин къвалахъ, Жемир гъич вун адан чIалахъ.* С. С. Кесибриз. *КапIтийирбур я заз душман...* Х. Къ. Гъажи эфенди. *Амма рикIий акъатзавач душманвал - Вичиз авур Гитлер лугъур душманди.* Ш. Т. Ватандин лувак. *Дидедизни душманвалда, Душманар вуж ятIа течиз...* Ш. Къ. Цуьк атIузни гъайиф къведа.. *ЦIун несилдиз гана чирвал - илим за, Чирна сергъят дустунинни душмандин.* Ш. Къ. Ажалдин шив. **Антоним:** дуст. **Синоним:** мидя.

ДУШМАН² прил. **ДУШМАНДИН ЛИШАНАР, ХЕСЕТАР КВАЙ.** [Буржум]. *Им душман кулакри ва фекъийри, тумар акална калхузрикай буьуь авуна, акъвазарнава.* Гъ. Гъ. Колхоз. *Бахтсуздаказ зун дуьньядиз Вучиз гъана, душман диде!* А. Гъ. Диде. **Антоним:** дуст. **Синоним:** мидя.

ДУШМАНВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера **ДУШМАН ТИР ГЪАЛ.** *Душмандиз душманвал авуна кIанда. ТахъайтIа, ви къилел ацукъда.* А. А. Пад хъайи рагъ. *Амма рикIий акъатзавач душманвал - Вичиз авур Гитлер лугъур душманди.* Ш. Т. Ватандин лувак. **Антоним:** дуствал. **Синоним:** мидявал.

ДУШМАНВАЛУН гл.; ни низ-квез; -да, -на; -из, -зава; -а // ая, -ин, -рай, -мир; душманвал тавун, душманвал тахвун, душманвал хыйимир арада душманвал авай гьалдиз гьун. Дидедизни душманвалда, Душманар вуж ятIа течиз... Ш. Кь. Цуьк атIузни гьайиф кьведа. Кье заз гьарайна малумариз кIанзава: багъривиливай магърумзавайбуру даим душманвалзава, мукъаят хьухь, инсанар. Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз. **Антоним:** дуствалун, **Синоним:** мидявалун.

ДУШМАНВИЛЕЛДИ нар. душманвал хас яз. **Антоним.** дуствилелди. **Синоним:** мидявилелди.

ДУЪА араб, суц.; -ди, -да -яр, -йри, -йра 1) фикирда авай са кар кьилиз акъатун патал Аллагъдиз гафаралди ийизвай тавакъу. Аллагъдин тIварцIухъ ийизвай минет. Сур агакьайла, мад кIелдай дуъа ава. ЛГ, 1992, 12.Ш. Дегъзаманайрин чувудри чтин ракIарин гуьрцелдилай дуъаяр авай запаб куьредай кьван. Гъада и кIвализ хата-бела, чинерар, иблисар ахъайдачир кьван. Р. Гь. Чун чаз килигайла. Зарбаф халади тIурар авай зинбилдай пекиник квай са элкъвей гъудгъвеш кьванни акъудна, яд авай кружкадиз вигъена, дуъаяр кIелиз, къаргъишар ийиз, мурмурар ийиз башламишна. А. Сайд. Вили яна. 2) кьейи касдиз агъа дуъньяда хъсан хъун патал Аллагъдивай ийизвай тIалабун, гъа тIалабун ийизвай инсанар.. Кесиб кьена, адан гьенел эгер дуъа алаз хъайтIа, Тазиядиз кьведай бенде жагъич, валлагъ, Кесибвал кьий. Е. Э. Кесибвал кьий.

* **дуъа авун** гл., ни фикирда авай са кар кьилиз акъатун патал са низ ятIани гафаралди ийизвай тавакъу лугъун. Зи рикIел аял чIавуз зи аялдин бадеди авур дуъа хтана. К, 1988, 19. X. Вуч ятIани чи бубайри, уллу бубайри Яран сувар кьейдзавай, берекатар артух хъун патал гъуцариз дуъаяр ийизвай... Н. Медиков. Яран сувар меркезда.

ДУЪАЧИ суц.; -ди, -да; -яр, -йри дуъа ийидайди, дуъа кIелдайди.

ДУЪГВЕ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра дана хун тавунвай диши мал. Эвелимжи дуъгве колхозчийри чтин хъсан ударник бригадир Ризадиз гана. А. Ф. Риза. Са дуъгве ама, амни чна Гъуьлуьк квай вахаз вахгудайвал хъана. А. Ф. Бубадин веси. «Фатма агакьнавай руш я. За гуз ам дуъгве яни, мегер» -фикирзавай ада. З. Э. Мехъер кьуьл туш.

ДУЪГМЕ туьрк, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра перемдин, пенжекдин ва мсб кьве пад сад-садал эцигна кьун патал са пата авунвай тIеквенда твадай затI. Яха дуъгмезар Ширази, Акун гъайбат я, Гуьлселем. Е. Э. Гуьлселем. Ацукънава дерзичи: Командирдин кителдик Ада дуъгме кутазва. И. Гь. Ксения. - Залумдин руш! Вавай и перем бегъемвилелди чухъуьз кьванни хъаначирни, дуъгмеярни гъяркьуь хъанва! З. Гь. Уьмуьрдин сирнав.

ДУЪГУЪ туьрк, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра тIуьн патал ишлемишдай лацу рангадин яргъи тварцин тешил. Кье виш манат пул яз умуд, Дуъгуь, ягъни, рипеяр пуд; Гъич ТахъайтIа гъери са пуд, Яхун тахъуй гъайи вад гъер. С. С. Инсафсуз къавум. Гъазурвал акуна кIанда. Са гъер, дуъгуь, чIем. З. Э. Мехъер кьуьл туш. Гъилер кьуна физвай чун кьвед Живедай тIуз дуъгуь хътин. А. С. Гъуьр, шекер, дуъгуь, чIахар - вири гъа и чкадал гъизва. Ш. Шабатов. Ерийрал рикI ала. Заз са затIни кьисмет хъанач: я свас я, лагъана, лацу балкIандак акъадарнач; я чамран кIвализ агакьайла, кьилелай кьуьл, дуъгуь, пулар ва ширинлухар гадарнач; я кьилел гузан фу атIана, жемятдиз пайнач; я тупIар виртIедик кутуна, гуьрцелдивай гуьцIнач.... Гь. Кь. Къилинж Къемер. Вад-ругуд виш инсан авай хуьруьз дуъгуьдин ашар гана кIанзавай. С. Муслимов. Цицигъ-наме.

ДУЪГУЪР туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра гъуьлуьз тухудай руш бубадин кIвалай чамран кIвализ фидайла, адан чина жедай парча. Яру шаршав, михъи дуъгуьр, дйба гъваш. Е. Э. Къавумдиз. Квахърай свасан чина твадай дуъгуьрни, Халкъди мехъер тавуна вав агудай. А. С. Лянет. Сусан чиниз вегъенвай лацу дуъгуьрди, жегъилрин туьнт кьуьлери, рушарин ширин манийри дереяр чимивиливни экуьвилив ахицIурна. ЛГ, 1993, 11. II. Заз са затIни кьисмет хъанач: я свас я лагъана, лацу балкIандак акъадарнач; я чамран кIвализ агакьайла, кьилелай кьуьл, дуъгуь, пулар ва ширинлухар гадарнач; я кьилел гузан фу атIана, жемятдиз пайнач; я тупIар виртIедик кутуна, гуьрцелдивай гуьцIнач.... Гь. Кь. Къилинж Къемер.

ДУЪДГЪВЕР суц.; -ди, -да; -ар, -ри. -ра малдин никIедикай хкуддай затI, продукт. Вилик адан цуьквер алай чайникда авай чай, сарубугъда кьуьлуьн фу, дуьдгъвер, кьайгъанах квай. А. Ф. Бубадин веси. Дагълух хуьрера хъра чрай кьуьлуьн пуд фу, сифте таза дуьдгъвер эяна, ахпа винелайни пасукI кIвахна, сад-садан винел эцигна, туькIурдай. Я. Кь. Гузанийар. Хуьруьн дишегълийри некIедин квар вегъедайла, гъаамиша гъанай яд гъана, кварциз ядай. Гъа яд ягъайла, кварцелай алатзавай дуьдгъвер кIевиди жеда лугъудай. С. Муслимов. Цицигъ-наме. Амма Селема уьзуьагъвилелди таза дуьдгъвер, шур, са банка хкъанек, ругунвай какаяр ва хъуьтуьл базламач фар акъудна. Патав чай авай термосни эцигна. А. Эсетов. Сад хъурай, анжах аваранди. ЛГ, 2001, 20. IX. **Синоним:** гъери, чIем.

ДУЪДУЪГ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) кфилдиз ухшаравай алат. 2) куьч. нихъ галаз алакъа ийизватIа, гъам аялдай кьуна алцуарун патал вугузвай са затI, писпи. Са затI кIан жен ваз вичивай Дуьдуьг гуда ваз вижесвай... С. С. Несигъатар.

ДУЪЗ¹ туьрк, прил.; 1) патахъвал, дакIурвал авачир. # ~ цIар, ~ тахта, ~ кьул, ~ чил. Килигналди аквач вилиз, Илх хъай кIенелай кукIвал, МичIи чуьл я, баябан дуьз. А. Ф. Эм-Тэ-Эс. **Антонимар:** кирс, патахъ. 2)

вири патарихъай еридиз тамам. Ктабдиз дуъз, бегъем девит, чар, къелем ХунI ярашугъ я. Е. Э. Квез вуч ярашугъ я. **Антоним:** бегъемсуз, чIуру; 3) гъахълу. # ~ хабарар, ~ гафар. Къаравулар ала гъар са затIунал, Хуъзва абур алакьдайвал чпелай. Сад къвазнава кIевивализ къастунал, Авач лугъуз дуъз къаравул вичелай. Ж. Къаравулар ала. Деделрин хуъре {Гъажси Давудан хуърe} хейлин гзаф чилер гвайбуруз кичIе хъана, храхвиар дуъз ксар яз акурла, чпин чилер гъабуруз гана. Д. Шерифалиев. "Гъвечи чилин" чIехи къазаяр || ЛГ, 2000, 6.IV. **Антоним:** тапан, чIуру, дуъз тушир. 4) гъахълувал кIандай, гъахълувилехъ ялдай. Бахтунай хъиз арзаяр ахтармишиз къвезвайбур дуъз инсанар яз хъанай. ЛГ, 2003, 22. II. 5) тамам. Дуъз са вере я и дередин деринвал. А. С. Белки шаир я жеди.

ДУЪЗ² нар. 1) сад хъиз. Чи къведанни рикI дуъз барабар ятIа, Вун атана зи патавди къваз, гуъзел. Е. Э. Гуъзел. Вуч жедай ваз бахт элдиз дуъз пайнайтIа... Е. Э. Девран, гъей! 2) кар, агъвалат гъикI ятIа, гъакI Фитне ида вуна чаз, Дуъз авайвал лагъайла? Е. Э. Дуъньядиз. 3) тамамдиз. Бязибурув къунвачни вун ажеб дуъз. Е. Э. Дуънья, гъей! Али экъечIна гъуд яна хуруз: - За дуъз са ваира кIвалахда ана. Б. С. Алидин жуъре. Фундугъбегаз хъанач Наси, Маргъузараз гъатнач пеней. КIвалах ар дуъз шулугъ хъана, Бегдин хва Бег къулухъ хъана. И. Рамазанов. Сегънедин устад. 4) маса патахъ алат тавуна. Инихъанихъ алат тавуни, Абас машинда аваз райондин центрдай дуъз цIийи чилерал фидайвал хъана. Гъ. М. Им къван, имни терез. 5) лазим къайдада. - «Динамодин» сагълугъдай Хъивегъзава дуъз. А. С.

* дуъз авун гл. ни вуж-вуч дуъз гъалдиз гъун. Аферин ви камалдиз, Вуна халкъар авуна дуъз. Х. Къ. Шейх Рамазан эфенди.

* дуъз атун гл., вуч гъахълувилев къадайвал хъун.

* дуъз акъвазун гл., вуж лазим къайдада хъун. Сулейман, чIугу азиат, Ахмакъариз це несигъат, Терг ая на а хасият, Дуъз акъваз вун, эй регъуъхбан. С. С. Регъуъхбан.

* дуъз лагъайтIа арал. таб тавуртIа. - Магъмудни базарда ава лугъузвай. Дуъз лагъайтIа, заз ам акунач, - лагъана Османа. З. Э. Куъгъне кавхаяр пIуртI. Дуъз лагъайтIа, ам са пудкъуд юкъуз хуърера къекъвеней... А. А. Пад хъайи рагъ. - Яз, дуъз лагъайтIа, зазни кичIе хъанвай. З. Э. ВацIал къеб. Дуъз лагъайтIа, галатни авунвай. З. Гъ. Залан кам. Дуъз лагъайтIа, за са шумуд тIвар гъазурнавай, амма завай жуърэт авуна абур кIевиз лугъуз жезвачир. А. Р. Вертолёт Мегъамед. Жуван рикIени, дуъз лагъайтIа, къалабулукъ авачиз тушир. А. Къ. Жуъгъенар.

* дуъз дополнение граммат., суц.; предложенидин къвед лагъай дережадин член. Кечмиши жери глаголрикай хъанвай сказуемийрихъ галаз асул падежда послелог галачиз ишлемишдай дополненидиз дуъз дополнение лугъуда: Живедин маргъалри там басмишна. Ихътин предложенийра гъерекатдихъ галаз алакълу шейэри (тIварар тир гафари) чпел кечмиши хъун къалурда. А. Г. Гуълмегъамедов, Гъ. И. Мегъамедов. Лезги чIал. VIII - IX классар патал учебник.

* дуъз рекъел хтун гл., вуж адетдив, къайдадив къадай амалар хъийидай гъалдиз хтун. Адетар кваз такъазвайбур жемятдин вилик русвагъдай, садра, къведра, пудра тахсиркардиз дуъз рекъел къведай, квай синихар хкуддай мумкинвал гудай. Р. Меликова. Садбур - дуъадал, масадбур - межлисдик.

* дуъз речь суц. са нин ятIани ихтилат, теклиф гафбагаф рахунин къурулуш, тегъер хвена ганвай уълчме. Месела, "ШапIрусди инсандин умуър куъруъ ийида ", - лагъана духтурди предложенида кавычкайра аваз ганвай гафариз, фикирдиз дуъз речь лугъуда. Р.

* дуъз тушир прил. гъакъикъатдив къан тийидай. Абуруз суалар гана, дуъз тушир жавабар туъкIуър хъувуна. А. Р. Вертолёт Мегъамед. **Синоним:** чIуру. **Антоним:** дуъз.

* дуъз хъун гл., вуч 1) дуъз къайдадиз атун. Куъ крар гъакI дуъз жедади? С. С. Девлетлуяр, чиновникар. Чна сада садаз куъмек тагайтIа, крар дуъз жедач. З. Э. Уртах паз тадани. 2) куъч. пиян хъун.

ДУЪЗАРУН гл., ни вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; дуъзар авун, дуъзар тавун, дуъзар тахвун, дуъзар хъийимир 1) патахъ, какур тушир гъалдиз гъун. Юкъ дуъзарна хкаж хъайи, чIулав перем алай адан чинив яр гекъифнавай. З. Э. Куъгъне кавхаяр пIуртI. **Антоним:** патахъарун, какурун. 2) къени, са низ-квез ятIани хас тир гъалдиз гъун. Лезги хуъруъз, лезги чилиз Лезги тIварар хъун лайих я. Эй лезгийар, гила къванни Чи гъалатIар дуъзар хъийин. Мегъ. А. Вучиз. **Антоним:** чIурун.

ДУЪЗБУР¹ дуъз прилагательнидин гзафвилин къадардин форма. 1) патахъ туширбур. Шарасар дуъзбур тир. Р. 2) гъахълубур. - Хуъре чкIанвай хабарар дуъзбур я къван. А. И. Самур. [Зфекъи]. Эхъ, рахана. Амма нагъахъ, артухан вуч лагъана? Сад ава хъи, вижесуз са гаф лугъун, къан тийидай, татугай. Масад ава: рахай гафар дуъзбур хъун, якъинбур хъун. А. Къ. Ярагъ Мегъамедан гъазават. - Чан Зарлишан вах, эгер ада лугъузвай ихтилатар дуъзбур ятIа, абурукай ваз геж-фад гъикI авуртIани ван жедай. Н. И.. Гъакимрин папар.

ДУЪЗБУР² дуъзбур прилагательнидикай хъанвай существительнидин гзафвилин къадардин форма. – Дуъзбуру куъне хътин гафар лугъудач. Р.

ДУЪЗВАЛ суц.; -или, -иле, -илери, -илера са месэла гъялунин карда дуъз гъал, гъахълувал. Куъ къилиз мус дуъзвал къведа, цилингар? Е. Э. Цилингар. Эмин дуъзвал, адалат кIандай кас хъана. М. М. Гъ. ТуъкIуърайдан патай. Гъар са карда сабур, дуъзвал, регъимлувал кIаниди Я. Ш. Къ. Вуч я зи тахсир.

Гуьзелвилехъ, Инсанвилехъ, Дуьзвилехъ Къаних я зун, къаних я зун, къаних Я. Ш. Къ. Къанихвал. Агъайнавал, дуьзвал, гъахълувал халис инсандин хесетрин къилихрин тЕбии лишанар я. ЛГ, 2001, 10.І. **Антоним:** нагъахъвал, чІурувал.

* **дуьзвал гвай прил.** гъахълу, къанунсуз, эдебсуз КІвалахриз, гьерекатриз акси. # ~ директор ~ судья, ~ ревизор.;

ДУЪЗВИЛЕЛДИ нар. авайвал, хъайивал. Им куь мирес Эмин я квез лугьурди, Хъай агъвалат дуьзвилелди акурди. Е. Э. Цилингар. **Синонимар:** дуьздаказ, дуьзгуьнвилев, дуьзгуьндаказ.

ДУЪЗГУЪН туьрк, прил.; **дуьз тир, гъахълу.** Гьелбетда, сифтени-сифте уьлкведа дуьзгуьн къайда туна, начагъзавай общество сагъар хъувуна КІанда. ЛГ, 1992, 20. Х.... яхцІур йиса авайла, зилетдикди азарди барбатІзавай Етим Эмина вичин виридалайни дуьзгуьн, философиядин шиирар кхъенай. А. Къ. Дагъустан шаиррин уьлкве яз ама. Концерт медениятдин маканра кыле физвай мярекат я, кефичбегрин майдан хъыз туши эхир. Инадуьзгуьн адалат, низам, секин гъалар, гуьрмет авун важиблу тушини? ЛГ, 2003 6. II.

Синонимар: туькІвей, дуьзмиш, къулай, кутугай, къунвай, къур. **Антоним:** чІуру.

ДУЪЗГУЪНВАЛ суц.; -или, -иле, -илер, -илери, -илера **дуьзгуьн тир гъал.** Адан шииррин везин, чІалан тартиб, фикиррин дуьзгуьнвал арадал гъизвай магъир такъатрин ажайибвал хкатна аквадайди, рикІик кужумдайди я. А. Къ. Шихнесиран шииррин тар. **Антоним:** чІурувал. **Синоним:** къенивал.

ДУЪЗГУЪНВИЛИВ нар. **дуьзгуьн тир гъалдив.** Дуьзгуьнвилев парталдинни КІалубдин Вичел ЧІугъаз къакъудзава хнупІди. А. Къ. Дишегълияр. **Синонимар:** дуьзгуьндаказ, дуьздаказ.

ДУЪЗГУЪНДАКАЗ нар. **дуьзгуьн тегъерда аваз.** Ихтилатзавайдаз гафар хълагъун, адан фикирдин эхир тамамарун, иллаки инсанар алай чкадал садан сивяй дуьзгуьндаказ акъат тавур гафар туькІуьр хъувун эсиллагъ кутугнавай кар туши. ЛГ, 1996, 21. V. Тамашада вилик эцигнавай месэляар дуьзгуьндаказ, сегънедал гъанвай къилихар тагъсирдай тЕбшибур хъуни тамашачийрин патай гъакъикъи интересни арадал гъана. ЛГ, 2001, 12. XII. **Синонимар:** дуьзвилевди, дуьзгуьндаказ, дуьздаказ.

ДУЪЗДАКАЗ нар. 1) **гъакъикъат гъикІ ятІа, гъакІ Гадади вири адаз дуьздаказ суьгъбет авуна.** Ф. Гуьбуьн шив. Шумуд агъзур сефер вуна табнатІа, Сад Аллагъдиз чида, гъелбет, дуьздаказ. Ж. Шумуд агъзур сефер вуна табнатІа; 2) **къанунрив, адетрив къадайвал.** Гъахълувилин кар дуьздаказ тухуз Виликди физва Советрин Союз. Ш-Э. М. Терг хъурай дявекарар. Зегъмет дуьздаказ тешиклинавай, дисциплина авай колхозра гъарда вичин зегъметдиз килигна доход къачузва. И. В. Чирхчир. Колхоздин кстах. Чун жезмай къван ийизвай кести дуьздаказ кыле тухунал машгъул тир. А. Эсетов. Мегъарамдхуьр - зи рикІин сир || ЛГ, 2001, 4.І.

Синонимар: дуьзвилевди, дуьзгуьндаказ, къенивилелди, гъахълувилелди.

ДУЪЗДАЛ нар. **аквадай чкадал.** Вуна вучиз КІевяй къудна ви къуьл дуьздал алаз туна? Е. Э. Дуст Ягъиядиз.... дергесрин тумар дуьздал ала, векъерикай хкудна твах! А. Сайд. Хайи гичин. Надир къейи гъулягъдиз килигна. Ам дуьздал туна виже къведач, тІветІвер алтІушина «зегъер чукІур хъийида». А. Сайд. Хайи гичин. Рахадайла ва еке сарар дуьздал авуна хъуьредайла яргъи Мегъамедан туьтуьнин хат марчил хъыз къугъвадай. З. Э. «Я пуд манат». **Антоним:** КІеве.

* **дуьздал авун гл., ни вуч аквадай гъалдиз гъун.** **Антоним:** КІеве тун.

* **дуьздал акъатун гл., вуч чир хъун, тайин жадай, аквадай гъалдиз атун.** Халкъдин менфятрин патал хъунин, халкъдин къайгъу чІугунин идея гуьгъуьнлай тукІуьрай шиирра мадни ачухдиз, мадни гурлуз дуьздал акъатзава. М. М. Гъ. Чехи шаир. А тапарар гила лацу тапарар хъыз дуьздал акъатна. А. Сайд. Пешепайни гуьнуьяр. **Антоним:** КІеве гъатун.

* **дуьздал акъудун гл., ни вуч малумарун, виридаз лугъун.** Ина Асланни авай. Ибуру хуьре авай гъал лап дуьлурай дуьздал акъудна. А. Ф. Газет. Къуд-вад сят давам авур судди кулакрин вири хаинвилер дуьздал акъудна, халкъдин дердийрихъни яб акална. А. Ф. Газет. Абур дуьздал акъуддайла, Гуьлназа Атлу-Ханан фур къаланай Советдиз. А. Ф. КъатІ-къатІ авур зунжурар. Кесиби халкъдин гъал рикІел гъунилай, аниз гъвечІи ишараяр авунлай баишламишна, шаир халкъдиз гужар ийизвай, кесибрин чандал зилияр хъыз алКІанвай ксар къалатурунал, абурун зулумвилер, дуьздал акъудунал, абур нислемеишунал элячІна. М. М. Гъ. Чехи шаир. **Антоним:** КІеве тун.

ДУЪЗДАЛ ХЪУН гл., **вуж-вуч аквадайвал хъун.** Къилел алай бармак лагъайтІа, къифери къадгъунайди хъыз, са чІарни аламачиз КІан дуьздал хъанвайди тир. А. Ф. Риза. Халис, амма бегъем дериндиз эгъуьн тавунвай сур дуьздал хъана. З. Э. Кек галКІизва.

ДУЪЗДИ прил.; **дуьз прилагательнидин теквилин къадардин форма; дуьз тир.** Къуй ви уьмуьрдин рехъ дуьзди ва гегъениди хъурай! А. М. Мурк ракъини цІурурда.

ДУЪЗДИ² суц.; -а, -а; **дуьзди** прилагательнидикай арадиз атанвай **существительное; дуьз тирди.** Зи къин ихътинди я: дуьздаз - дуьз, какурдазни - какур! Я. Ш. Гъахъ квахъдач. **Антоним:** чІуруди, дуьз туширди.

ДУЪЗЕН¹ суц.; -ди, -да; -ар, -йри **дуьз чилин чка.** Бязи чкайрилай къакъан хъана хкаж хъанвай дагъдин тепейри ва шим квай чархари, вацран экуьнин вилик пад къуна, дуьзен тІулариз серинхъен гузвай. А. Ф.

Лянет. Дуьзендин районрай бязи хизанар дагълара авай виликан чтин хуьрериз куьч. хьижез башиламишзава. - К., 1991, 22. I. Лезгийрин гуьзел, гьар са няметдалди девлетлу дуьзенар душманрин - зилийрин гьиле гьатна. 3. Гь. Лезгийрин риваят. 1721 - ийсуз 8 агьзур лезгиди Генжедин ва Тифлисдин арадавай члехи дуьзенда шагьдин 40 агьзур атлудикай ибарат гужлу кьушун дарбадагь авуна. Мегь. М. Лезги тIвар алатIа. Хайи ватан дагълар тирла, Гьинай гьин ваз дуьзенар?! С. Рази я зи Ватандал. **Антонимар:** дагь, кутIал, тик.

ДУЪЗЕН² прил. чин пата лекъвер-хулар, кIамар-кIунтар авачир. Заз къекъведай дуьзен рекьер Лап энши, юхуш хьана хьы. С. С. Къве хтул кьейила. Чи Къурушрин хуьр Кефертатан Дагъустандиз, дуьзен Хасавюрт райондиз, куьч. хьана 40 йисалай алатнава. - ЛГ, 1994, 14. IV. НикIер къвез-къвез дуьзен жезва ва и дередин къве кьерехдай авахъзавай вацIаралди куьтягь жезва. С. Муслимов. Цицигь-наме.

ДУЪЗЕНА суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра масадбурун гьар са гафунихъ агьадайди, масадбурувай фад алцуарариз жедайди. Регьятдаказ пул къазанмишдай темягь авур дуьзенайри бязи дуьшуьш ра чеб гьарамзадайрив лап екедаказ алдатмишиз тазва. ЛГ, 1997, 26. XI.

ДУЪЗЕНАВАЛ суц.; -или, -иле, -илер, -илери, -илера дуьзена тир гьал. Чидач, са бязи инсанрин дуьзенавилай яни, тахьайтIа кваз такьуняни, тахсиркарвилериз рехъ гуда. К, 1991, 17. I. Вунни ахвари акIажарнавай. И чIавуз кьарсай руьгьди заз жуван дуьзенавилел, архаинвилел эхир эциг, тахьайтIа вун рекьидалди лапIашидикай хкатдач лугьзвай хьиз тир. Т. Агьмедханов. Мехьер куьтягь тахьанмаз.

ДУЪЗЕНАВИЛЕЛДИ нар. дуьзенавал хас яз. **Синоним:** дуьзенадаказ.

ДУЪЗЕНАДАКАЗ нар. дуьзена яз. **Синоним:** дуьзенавилелди.

ДУЪЗЕНЛУХ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра кIамар, дагълар, тепеяр авачир чка. Гила вун килиг ви ватандиз кьуд патахьди, аквазвайди дуьзенлух, тарартамар, багъларбахчаяр, кьуьлуьн паласаяр я. ЛГ, 2001, 4.I.

ДУЪЗМИШ туьрк, гл., дуьз тир.

* **дуьзмиш авун** гл. дуьзарун, арадиз гьун, туькIуьрун. Акьудна еке хабарар, Дуьзмиш авур къван тапарар. Е. Э. Наиб Гьасаназ.

ДУЪЗМИШ ХЬУН гл., дуьз хьун, къун. Намрудавай дуьзмиш тахьай зинет я, Ихьтин уьмуьр жагьай жанан мубарак. Е. Э. Мубарак. Зид лугьун я, гатIунмир вун сифтедай. Кал туш ам гуз къачудай гьафтедай Кьил туькIвейвал къуницидиз дуьзмиш жеде. С. С. Пис папаз.

ДУЪЗМИШАРУН || **ДУЪЗМИШУН** гл, ни вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; дуьзмиш авун, дуьзмиш тавун, дуьзмиш тахвун, дуьзмиш хьийимир расун, арадал гьун, кутун. Уьзуьм багълар кутун патал тек са Гьажикерима 200 гектардин майданра плантажар кьарагьарна, гьар гана дуьзмишарна. 3. Э. Тракторист Гьажикерим. 2) куьч. **гуьрчегдиз туькIуьрун.** Дуьзмишайла хурал на женнетдин багь, Кьерехда авайдаз са емиш гудачни? Е. Э. Ваз зи гьалдикай хабар авачни?

ДУЪЗМИШВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера дуьзмиш тир гьал.

ДУЪЛГЕР туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра харат устIар. И кьуьзуь кас Алидиз хьсан чида. Ам са вахтара дуьлгер устIар тир. Кь. М. Дагъларин деринрин булахар.

* **дуьлгер устIар нугь.**, суц. **харат устIар** [М. М. Гаджиев 1997:130].

ДУЪЛГЕРВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илери харат устIарвал. Хуьруьнвийри, хеб, мал хуьнлай гьейри, никIер цадай, берекатлу магьсулар къачудай, гьакIни дуьлгервал, къванцин устIарвал, чатухьанвал, каркачивал, дерзичивал, кIуртар цун, литер гьазурун ва маса сенактарвилер и хуьруьнвийриз, хас тир. ЛГ, 1993, 23.I.

ДУЪМ: **дуьм-дуьз** нар. **гьакьикъат тирвал.** - А тама дуьм-дуьз ви чурудал гьикъван чIарар алатIа, гьакъван тарар ава. Ф. Инанмиш туштIа, гьисаба. Гьалибан суьрет дуьм-дуьз къалурун патал адаз Кьлинж Салигьа ядигарханадиз пишкешай шикил бес хьанай. А. А. Пад хьайи рагь. Чахь чи фикир ава дуьм-дуьз къатIанвай. Ш. Т. Мугьманар туш чун и дуьньядин. ГьикI вуч алакьа? Лап дуьм-дуьз алакьа... А. Кь. Хукац-Ханум. 2) **инихъ-анихъ энгел тахьана.** Шалбуз Гьепцегьрин хуьруьн кIанивай винелди дуьм-дуьз гирведал хкаж хьана. Гь. Кь. Четин бахт. Серенжем дуьм-дуьз КПСС-дин Дербент шегьердин комитетдин сад лагьай секретардин патав фена.

* **дуьм-дуьз мана** суц. **гафунин кьилин мана.** Ктаб гафунихъ къве мана ава: 1) **'никай ва я квекай ятIани кхьенвай чарар кIватIна цвана сад авунвай затI.** 2) **чирвал гудай чешме.** Сад лагьай мана дуьм-дуьзди я. Р.

ДУЪНЕ рах., кил. **ДУЪНЬЯ.**

ДУЪНМИШ: * **дуьнмиш хьун** гл., **са квез ятIани элкьуьн.** Гьуьлуьн шагьдихъ пуд руш ава. Гьар юкьуз абур лифериз дуьнмиш жезва... Ф. Гьуьлуьн шив. Лагердин начальникди жегьилриз ацукьун теклифна. Инсанар сад-садалай къакъан цIиргьериз дуьнмиш хьана. Кь. А. Кьуй гьамиша рагь хуьрай. Мадни, мадни гужлу хьана, Дуьнмиш жеда тIурфандиз вун. А. Кь. Уьмуьрдин гар.

ДУЪНМИШАРУН || **ДУЪНМИШУН** гл., ни вуч квез; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; дуьнмишар авун || дуьнмиш авун, дуьнмишар тавун || дуьнмиш тавун, дуьнмишар тахвун || дуьнмиш тахвун, дуьнмишар хьийимир || дуьнмиш хьийимир **са гьалдай маса гьалдиз гьун.** Гузвай тарсар метлеб квахьай

Нагъилриз за дуьнмишнани?! Ш. Къ. Вуч я зи тахсир?! **Синоним:** элкъуьрун.

ДУЪНЪЯ араб, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) алем (чилер, цавар, гъуьлер, вацIар - вири санлай).

Дуьньядиз ракъин нур ХупI ярашугъ я. Е. Э. Квез вуч ярашугъ я. Гъарай, эллер, пис ксариз Ажеб дуьнья хъанавачни! Е. Э. Гъарай, эллер. Къуй дуьньяда дишегълидихъ къимет хъуй, Къуй дуьньядал гзаф хъурай мехъерар... А. С. 2) **гъакъикъат**. СтIал Сулейман, вичи лагъайвал, «вичиз къве дуьньяни акур» кесиб халкъдиз дар тир, экуь югъ къалур тавур куьгъне дуьньяни, азад хъайи халкъди чпиз бахтавар, шад уьмуьр туькIуьрнавай цIийи дуьньяни акур шаир я. М. М. Гъ. Чехи шаир. Куьгъне дуьньяда ам, вири кесибар хъиз, азабдик, зиллетдик, девлетлуйрин пацук хъана. М. М. Гъ. Чехи шаир. И суалди Гъамидаз дуьнья михъиз чулав авуна. З. Э. Мехъер къуьл туш. * **агъа** ~, и~.

* **дуьнья акун**¹ гл., низ **уьмуьрдин четинвилер акуна тежрибалу хъун**. [Гуьлнар] - Зи дидеди, месела, лап ачухдиз лугъузва: «Эгер Алияр дах хътин акъуллу ва дуьнья акур кас куьгъне хуьре амуькзаватIа, куьч хъунин гъакъиндай вири рахунар гъа и гафар я». Н. А. Сифте къван.

* **дуьнья акун**² [урус: увидеть свет] гл. **чап авун**. За кхъей гзаф затIариз дуьнья акунал зун шад я. А. Къ. Дагъустан шаиррин уьлкве яз ама.

* **дуьнья барбатI хъанач хъи!** межд. са кIвалах авурла, адаз акси касдиз гудай жаваб.

* **дуьнья гъалун** гл., ни кIандайвал уьмуьр тухун. КIанибуруз хъай бахтаварар, Гъала дуьнья шадвилелди. Лезги халкъдин махар. Ажеб дамах гваз и дуьнья гъалда на. Е. Э. Яру, цIару гуьллуь чит.

* **дуьнья дар [сал] хъун** гл., низ са патахъайни куьмек авачиз четин гъалда гъатун. Ачух дуьнья хъана чаз дар, Алахъай югъ серин, дустар. Е. Э. Дустариз. Пис паб гъалт тавурай гъич са бендедал, рикIин шадвал аквач адаз дуьнедал, -Дуьнья адаз вич амай къван сал жеди. Е. Э. Пис папаз.

* **дуьнья мичIи авун** гл., ни низ ийир-тийир авун, четин гъалда тун. Гъелекмир Фекъир Сулейман, Мийир адаз дуьнья мичIи. С. С.

* **дуьньяда ад [тIвар] аваз хъун** гл., нин машгъур хъун. Гила уьлкведа авайди ви ад я... Е. Э. Яру, цIару гуьллуь чит.

* **дуьньядал акъатун** гл., вуж-вуч; **арадиз атун**. Вич дуьньядал акъатай тежъердикай шаирди икI лагъанва... М. М. Гъ. Чехи шаир.

* **дуьньядикай хабар хъун** гл.; низ гъар йикъан гъакъикъатдикай чирвал хъун. Уьмуьр хъана винни санбар, дуьньядикай хъухъ тIун хабар. С. С.

* **дуьньядилай фин** гл., вуж къин, чан кумукъ тавун. Гваз фин чун дерт дуьньядилай, аман масадаз чирмир... Е. Э. Алагуьзлудиз [Къагъриман]: Рагъметлу диде лагъайтIа, юкъ какур хъана, югъ-йифди гъа ви адалатлу ксариз кIвалахдай къван вяде тахъанмаз дуьньядилай фена. А. М. Къалабулукъ квай гатфар.

Синонимар: кил. а дуьньядиз фин.

* **дуьньядин а къиле нар.**, лап яргъа. КIвалер дуьньядин а къиле авайди я. Р.

* **дуьньядин мал** суц. инсандиз вичин уьмуьрда герек жезвай шейер, затIар (къилди ва санлай). Уьмуьр фида гъар са къалди, Алдатмишина дуьньяд малди. Дуьньядин мал са затI я хъи чкIндай. Е. Э. Къавумдиз.

* **дуьньядин [заманадин] чарх элкъуьн** гл. гъамишалугъ тир адетар дегъиш хъун. Заманадин элкъвенва чарх, Дерт, хажалат дерин я къе. Гъахъ ксариз и дуьньяда Яшамши жез четин я къе. А. Мегъ. Дуьз патахъди рахана зун.

* **дуьньядин чин пад кIаник хъун** куьч., гл. гзаф еке хата-бала къилел атун. [ЦIарухва]. Я вахар, за квез гъикъван лугъун. Са геренда секин акъвазайла, дуьньядин чин пад кIаник жедач хъи... Гъ. Гъ. Колхоз.

* **дуьньядин эхир хъун** гл. яшайиш, дуланажагъ амуьк тавун.

* **дуьньядихъ вил галаз хъун** гл., нин яшамши жез кIан хъун. Гзаф рикI алай жегъил гъуьл сура турдалай гъуьгъуьниз папан дуьньядихъ вил галамачир. З. Э. Муькъвел гелер.

ДУЪШУЪШ туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра агъвалат, кар (гуьзлемиш тавунвай). Гъич жеч эхир ихътин дуьшуьш. Е. Э. Эмин гада. Сафра Мурадан хъалхъамра авай никIе цан цадайла хъайи дуьшуьшини Къенберан рикIел хтанвай. З. Э. Мехъер къуьл туш. Райондин центрада ва я райондик квай хуьреракIвалера цIай къур дуьшуьшар тахъана гзаф йисар тир. Я. Къ. Юристдин дафтардай. Хуьруьн вилик-къилик квайбуру адаз вахт вахтунда, мумкинвал хъайи гъар дуьшуьшида куьмекарни тагана тазвачир. Я. Я. Агалай сандух. Захъ галаз къуллугъай са украинви аскерди заз ихтилатай дуьшуьш дяведин йисара адан бадедин къилел атайди я. А. Къ. Немсерин аскерар ва куьрпе. **Синонимар:** агъвалат, вакъиа, кар, гъадиса, къиса, кIвалах.

* **дуьшуьш хъун** гл., вуж-вуч нел-квел гъалтун, Ина идал са къари дуьшуьш хъана. Ф. Гуьлуьн руш. Эгер са кас дуьшуьш хъанайтIа анал, Жузачир за а касдивай ярдин гъал. Е. Э. Заз булахдал яр акуна Яргъал акъваз, вал фасад дуьшуьш жеди. С. С. Пис папаз. Дуьшуьш хъана акуртIа, лагъ: «Ви ярдин вил ракIарава». Х. Т. Экуь варз. * **къилел** ~ атун

ДУЪШУЪШДАЙ нар. гуьзлемиш тавуна, фикирда авачиз. Салам гана, вичи инал вуч ийизвайди я лагъана жузурла, руш, и кIвалах дуьшуьшидай хванвай кар я лугъуз, гада инанмишариз гзаф алахъна. Эминаз лагъайтIа, руш вич вилив хуьз акъвазнавайди чизвай. Я. Я. Агалай сандух. Дуьшуьшидай жагъай и кIарабди 2 миллион йис идалай вилик чи чкайра мамонтар яшамши хъайидан гъакъиндай шагъидвалзава. Д.

Шерифалиев. Ахцегърин музейдай || ЛГ, 1999, 15. VII.

ДЯВЕ араб, суц.; ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) инсанрин, гьукуматрин кьарши кьве терефди сада масад кьин патал ийизвай **женг**. - *Седеф хала, лагъана Магъмуда, - мехъерик фидайдан гъиле таратI, дяведиз фидайдан гъиле пайдах хъана кIанда*. 3. Э. Куьгъне кавхаяр пIуртI. *Дяедин вахтунда ам школадай катна*. 3. Э. Мехъер кьуьл туш. 2) **чIуру** ниятралди масад гатана, кьена жуваз гъалибвал кьазанмишдай **мярекат**. *Исятда чун, Дагъустандин халкъар, дяедин тIвар кьур кьван, кьарсатмиш жезва*. И. Яралиев. Шарвили! Шарвили! Шарвили! Шарвили! 3) **къалмакъал**. *КIвалени ви дявед крар гур жеди*. Е. Э. Гъая тийижир паб. *Дишегъли дяведиз я... кьегъал*. Е. Э. Герек туш. *Битмиш тавуртIа на нагагъ, Пара жед куь дяве, дезгягъ*. АтIуз вичинрушан никягъ Гуч хийирбегъер кьавумди. С. С. Инсафсуз кьавум. **Синонимар**: гъавгъа, къал, саваш. **Антоним**: ислягъвал, меслят.

* **дяве авун** [тухун] гл., ни нихъ галаз **женг чIугун**. *Гагъ ийиз на дяве, саваш...* С. С. Дагъустан. *Хуьре амай кулакрихъ галазни чна дяве тухуда*. А. Ф. Газет. *ИкI физава йикъар-йифер Тухуз гьарнихъ къати дяве*. А. Ф. Лянет. *За къуллугъай частуна аскерар Афгъанистанда дяве авун патал гъазурзавай*. А. Къ. Жуйгъенар.

ДЯВЕКАР суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) дяве ийиз кIаниди. 2) къал акъудиз, наразивал арадиз гъиз алахъдайди. *Хуьрера колхозар туькIуьрун, социализмдин майишат индустрияламишун, культурный майишат индустрияламишун, дявекарар беябурун... ибур вири адан темаяр я*. 3. Бирембеков. Алибег Фатахов: *куьруь биография ва яратмишунар*. **Синоним**: куьшкундар. **Антоним**: меслятчI.

ДЯВЕКАРВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илери дявекар тир гъал.

ДЯВЕКАРВИЛЕЛДИ нар. дявекарвал хас яз.

Е

Е¹ [йэ] даус, суц.; -ди, -да; -яр, -ри, -ра лезги алфавитдин муьжуйд лагъай гьарф. Е гьарфунихъ кьхинра кьве мана ава: 1) гафунин сифте кьиле авайла, ада кьве сес къалурда: *емиш [йэ]миш, есир [йэ]сир, екевал [йэ]кевал*; 2) слогдин юкьва кьхьенвайла, ада са сес [э] къалурда: *сес [сэс], тек [тэк], гъед [гъэд]*.

Е² [йэ] кIус нив рахазвайа, адан фикир дуьз тирдал разивал къалурдай гаф. [Розалия]. *Я кье, я е, гъа вуна лугъузвайвал я е*. Н. И. Гьакимрин папар.

Е³ са бязи существительнийрин актив падеждин эхир: *къел + е - кьеле, пIунI + е - пIунIе*.

Е⁴ са бязи существительнийрин чкадин падеждин эхир: *кIвал + е - кIвале, кьен + е - кьене, ким + е - киме, кьил + е - кьиле*.

ЕБ туьрк, суц.; -пини, -пина; -пер, -пери, -пера канабдин, сарин ва я маса материалдин са шумуд къат сад-садал алчударна, звар гана гъазурнавай затI. - *Зи гардандиз яргъи са еб вегъ, лагъана балкIанди, - за ам дагъардай акъудда*. *Гуьзел рушав еб гвачир*. Ф. Гъуьлуьн шив. *Эркек итимри епер ийида, шаламмягъс расда*. *Куьре чIалан элифарни, кIелдай жуз*. *ГъвечIибуруз кьеб, Данадизни еб...* *ХунI ярашугъ я*. А. Гь. *ХунI ярашугъ я*. *Са йифен къулариз Аскералиеврин кIвализ дакIар хана, пуд кас угърияр атана*. *Абуру Мирзени Заза епералди кутIуна* Я. Къ. Папан пул.

ЕГЪИ прил. 1) кичевал авай, кьурхувал авай. *Амма гъикъван, ийиз эхи, и уьмуьрда жеда егъи?..* А. Къ. *ХъайитIани зи руьгъ*. 2) **акахъ тийир**, гъамиша виридакай **хкечIна акъваздай**. *Я маса кас валай гъейри, авач захъ, Лагъай са дерт жуванди хъиз кьабулдай*. *Зун ялгъуз я и дуьньяда егъи я*. А. Къ. Элегия.

ЕГЪИВАЛ суц.; или, -иле егъи тир лишанрин хасвал.

ЕГЪЕР туьрк, т-б, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра пурар. *АлукIнава кьизил егъер, Женнет бахчадин бахчад бегъер*. Е.. Э. БалкIандин тариф.

ЕЗИД араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра гьарамзада; тапрукъ; лугу.

ЕЗИДВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера езид тир лишанрин хасвал. **Синонимар**: гьарамзадавал, лутувал.

ЕЗНЕ фарс, суц.; -ди, -да; -яр, -йригъ -йра рушан, вахан гъуьл. # гъвечIи ~, чIехи ~, ~ акун, ~" хтун; кьуншидин ~. *Езнеди вичин иранбуба кIвализ хтайла, тадиз са гъер тугуна*. Ф. Къаридин хва. *Йикъарварцар алатна, Тагъир Бакуда авай вичин езне Абдулагъбегдин патав рекъе туна*. А. С. Хуьруьг Тагъир. [Пенкер]: *Агакьарда мурадрихъ Малди - ваз са агъвал авай езне хъуй*. И. Гь. Саяд.... *Султанагъмеда вичин саки вири мукъвайриз - вахариз, стхайриз, хтулриз, езнейриз, амлейриз - герек чIавуз, тIем акакъдайла, вири Жуйредин куьмекарни гайиди я*. К. Азизханов. *Гъарайдив агакьай хва*.

ЕЗНЕВАЛ суц.; -или, -иле; -ер, -ери, -ера езне тир гъал. *ЦIипуд манат гъанач лугъуз, Езневиле зи яр кьунач*. И. Гь. Саядан ирид мани.

ЕКЕ прил. 1) **размердиз чIехи**. *Эвел фасикъ яхулару ЧIурна кьеле, еке пару*. Е. Э. Наиб Гьасаназ. *Бунтар*

авун хъана еке. Е. Э. Наиб Гъасаназ. *Циф акьалтзамазди цавал, Вегъ къуьнерихъ еке кавал...* С. С. Фекыййриз. *Къуна гъиле еке къуни. С. С. Къафкъаз. Ам еке жендек авай итим тир. А. А. Пад хъайи рагъ «Квез атла бармак хътин циф акъазвани? Тадиз чун и дерадай экъечин. Еке сел къвада!»* - лагъана ада. А. И. Самур. 2) **яшариз чЪехи**. # ~ гада, ~руш, 3) **кIалубриз чЪехи**. ~ тар, ~ буран, ~ ичер). 4) **дерин ва агъур**. Им заз еке зулум хъана. Е. Э. Къах тIуьр кац. *Угъридин сив кIуьгъуь хъунухъ, - Гъам заз еке тIал хъана хъи* Е. Э. Вирт квахъайдаз. 5) **къалин**. *ТIварун стха, Еке селдик марфадикай хар жеде*. Е. Э. ТIварун стхадиз. 6) **къадардиз гзаф**. *Гъич так авач, хиял мийир, Адалай еке девлет авач*. Е. Э. Чуьхвер. *Рекъера гъатна чапарар, Акъудна еке хабарар*. Е. Э. Наиб Гъасаназ. 7) **манадиз чЪехи**. *Вун яр къуна, вавди мецел рахайла, Вавни жеда еке дамах, наз, гуьзел*. Е. Э. Зав рахамир. *Сефил яз рикI, гъалатIна за лап еке*. Е. Э. Зун атана.

* **еке авун** гл., ни вуч **еке гъалдиз гъун**. *УстIарди кастюмар еке авуна*. Р.

* **еке хъун** гл., вуж-вуч **еке гъалдиз атун**. *Аялар акуна-такуна еке хъана*. Р.

ЕКЕ нар. **къадардиз гзаф**. *Япун кIанел алай "Дагъустан" санаторияда икъван регъятвилер аваз, чун еке пулар харж ийиз, масанриз физва*. З. Ф. Суьгъуьрдин тIвал гвайди. *Еке пулара тIши акъурбурун гуьгъуьна пунктарив гвайбур гъатдач*. Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз.

ЕКЕВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера **еке тирвал**. *КIвалерин екевили зун гъейранарна*. Р.

ЕКЕДА гъал **еке я, еке гъалда ава**. *Залумдин нефс хупI екеда*. Е. Э. Гъарай, эллер. *Ич-чуьхвердин адет ава, Къарпуздилайни екеда*. Е. Э. Чуьхвер. *Машиналди бул хкъеда, Теспягъдила твар екеда*. С. С. ГъажикIа. *РикI гегъенира, Каспи гуьлуьн майдан хъиз, Яшайишдин мумкинвал къе екеда*. И. Гъ.

ЕКЕДАКАЗ нар. **еке дережа хас яз**. *Регъятдаказ пул къазанмишдай темягъ авур дуьзенайри бязи дуьшуьшра чеб гъарамзадайрив лап екедаказ алдатмишиз тазва*. ЛГ, 1997, 26. XI... инал кыле фейи вакъийайри и жаванризни екедаказ таъсирнавай къван. ЛГ, 2001, 26. VII.

ЕКЕЗ нар. **еке дережада аваз...** ада Советрин властдин сифте идараяр мягъкемарунин карда екез иштаракна. А. С. Хуьруьг Тагъбир. *Вун гзаф сагърай, Бугъа стха, вуна чаз екез куьмекна...* Я. Къ. Вафасузвал.

ЕЛКЕН туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **гими гарун къуватдалди вилик ракъурун патал адан тарчунал акъажна кутIундай зурба ших, кетен**. # ~ хкажун, ~ агъузун, ~ алай лубткве, ~ар алай гими. *Рагъулдиз лакIлакI хъанвай дав къуд пад дагълар тир дерадин кылел жуьреба-жуьре кIалубрин пинеяр алкIурнавай зурба елкен хъиз аквадай*. Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз

ЕМ туьрк, суц.; -ди, -да **тIуьн**. *Гад гъарай я. Гатун са йикъа хъуьтIуьн са вацран ем гъасилзава*. Ш. Шабатов. *КIвалахар къулухъ язава Пародийри рикIиз чим акъудзава, Амма вучиз зи ем на къакъудзава?* Ш. Ю. Арбен Къардашаз.

ЕМЕКХАНА туьрк, нугъ., суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра **недай чка**. *И арада емекханадиз дамахар гвай жегъил пуд гада гъахъна. Абурукай сада, къежел кабабар ягъзавайбуруз чтинкбилди заказ гана*. С. Ярагъви ашукъ Уьзден.

ЕМИШ туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) **тарцел жедай, хуш тIям авай ва недай нямет**. *Яз емиш я, чир хъана заз, Я ич ятIа, чуьхвер ятIа...* Е. Э. Чуьхвер. *Вун паталди тахъайла, вуж паталди хъурай тарари гъизвай къван емишин тIямлувал...* А. А. Лезгияр. *Емиш кIанида - акIурда къелем, Майва кIанида - кутада бустан*. Ш. Т. Мугъманар туш чун и дуьньяда. *Гъашаратрин арада гзаф зиянкарар ава. Гъавилйй...* **емишдин тарарин танар кирежедай асунда**. З. М. Тебиат чирун 2) **куьч. уьмуьр давам хъун патал чарасуз затI**. *Гъар са ширин емиш авай багъ я вун...* Е. Э. Туькезбан. *Дуьзмишайла хурал на женнетдин багъ, Къерехда авайдаз са емиш гудачни?* Е. Э. Ваз зи гъалдикай хабар авачни?

ЕМИШЛУХ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **емишар жедай чка**. *Гъайиф хъи, емишлудин кыле Гъамида гъеле са серенжемни къабулнавач*. А. А. Пад хъайи рагъ.

ЕНГЕ туьрк, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра **руш вичин бубадин йвалйй чамран кIвализ свасвиллиз тухудайла, ам галаз фидай дишегъли**. *Ахпа мехъерик мугъманриз, чамариз, чархачидиз ва енге вахаз тIварар яна*. Я. Я. Агалай сандух. *свас гъиз фидайбуруз тIварар ягъна. Чамарар тфенгрин кIуффарал гум алаз, енге вахарин перизададин ванер алаз абур физвай*. Сажидин Ярагъви ашукъ Уьзден.

ЕПЕР, ЕПЕРИ еб существительнидин гзафвилин къадардин формаляр. *Кил. ЕБ.*

ЕПИНА, ЕПИНИ еб существительнидин теквилин къадардин формаляр. *Кил. ЕБ.*

ЕР кил. **ЕРИ**.

ЕР(И)! *межд. элуькъзавай, инсан къаз (кIасиз) гъазур хъанвай кицIиз лугъудай ва вичихъни 'акъваз' мана авай гаф*. - *Ери, киса кван садра! гъарайна инсанди, аквадай гъаларай адаз зунни акунва ва гуьжумдиз физ гъазур хъанвай тартаяр акъвазарна*. З. Гъ.

* **ер(и) лугъун** *векъи, рах., гл., низ жуьв рахазвай инсан кицIйй къун*. *Заз чида чи куьредин Бязибрун а кар эдеб: Бегъем тавуртIа на метлеб, Лугъуда ваз ер, къавумди*. С. С. Инсафсуз къавум

ЕРИ туьрк, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра // **ЕР** *гъамишалугъ (яз) яшамеш жедай чка, ватан*. *Шумудни са бенде ава Мескен, макан, ери авачир*. Е. Э. Дуьньядиз. *Ери, маканни Куьре я*. Е. Э. Чуьхвер. *Мур хъуй вич*

акъатай ери! С. С. Гъажикла. Ви гъуьжреяр хъана клевни, Чклана сухтаяр вири. Фирдавустанда хъуй ваз ери, Алкъвадар Гъасан эфенди. Х. Къ. Алкъвадар Гъасан эфенди. Са гъина ятлани, чи ерийривай яргъара, къалин жибер, михъи къаяр хъанатлани, чина цинин къуьд саки жибер такъвана акъатна. А. М. Вахтунин ван. Чи тухумдиз Агъа Стлал хайи ери хъана. ЛГ, 1992, 14.1. Яраб хъсан чкаяр туна, пис ерияр хкъадай инсан жеда жал... ЛГ, 1996, 6. XII. Ашар хуьруьн чурар..., ерияр рикел хтайла, за "Къурагъ дагълар» мани авай кассета эцигна, яб гуда. З. Ф. Суьгъурдин твал гвайди. **Синонимар:** макан, мескен, чка.

* **ерба-ер** шиир, нар. **чка-чкада**. Устадар ви уьзуьагъ я, буьтуьн ерба-ер хъана хъи. Е. Э. Къепир Алидин квалерин тариф.

* **ери-бине** суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) **са кар, гьерекат гъинай ятла, гъа чка, адан кьил, сифте бине**. Ихабардин ери-бине садазни чизвачир... Гъ. М. Им къван, им терез. Дагъутанда авай лезгийриз исятдани Азербайджанда авай лезгийрин ери-бине хъсандиз чидач... Элкъвена Азербайджанда авай лезгийриз Дагъутандин ери-бине иердиз чизвач. А. А. Лезгистан азадвилдин женгера. И кардин ери-бине ахтармиши тавуна, къве балкан колхозди Адилан квачихъ яна, ам суддиз вугана. Къ. М. Дагъларин деринрин булахар. 2) **тухум-тара**. Адаз тухум-тара авайди туш. Р.

ЕРИ³ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **са касдин, затунин хасвал къалурзавай лишанар вири санлай**. Бес инсанпересвал, халкъпересвал, ватанпересвал - ихътин ерияр гила герек амачни? ЛГ, 1992, 20. IX. Мегъамед Гъажиев зи хайи ими ятлани, зун са шумуд йисуз адахъ галаз са квале яшаммиши хъанайтлани, адан инсанвилдин ерийрикай кхъин, газетдин са макъалада алмдин гзаф терефрин къамат ачухун мумкин кар туш. А. Гъажиев. Ихътин инсанар лап къериз гьалтна. Эхъ, чун вири къуьзъуь жезвайди рикелай алудна виже къведач. Яшлугуьз гъуьрмет авун, абурун къайгъуда хъун дагъвийрин лап хъсан ерийрикай я. Х. Ш. Хъсанвилелай хъсанди хъсанвал я. Азиза адан квалахдин ери ахтармишида. С. М. Маяк Саимат.

ЕРИМИШ туьрк * **еримиш хъун** гл., **вуж вилик гьерекатун, фин**. - Чалай хейлин чехиди я, чавай лап баландаллаз адахъ галаз еримишиз тахъун мумкин я. Б. Гъ. Заз эвера. Ингъе, рекъин къерехдилай экъечнавай, машиндин чарх фена эзмиши хъанвай неклед хъач, танг патахъ яз, какур хъана мад ракъинихъ еримиши жезва. М. Ш. Са тлимил вахтни хъанач, къакъан буйдин, гъаркъуь къуьнерин жегъил атана, абур чемоданни гваз винелди еримиши хъана. С. Ярагъви ашукуь Уьзден.

ЕРИМИШУН гл., ни; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; еримиш авун, еримиши тавун, еримиши тахъун, еримиши хъийимир **гьерекатна фин**. Шарвилдин турни юкъва туна, ада Суьруьядин къеледихъ еримишина. Н. А. Шагмар... парар авай вагонар акъвазарнавай патахъ еримишина. ЛГ, 1992, 4. VI. Гъуьлуьн япал кушкунна хъиз, Гъил къуна ам муькуь квализ Еримишина агална рак. Ш. Ю. «Кукудин къимет». **Синонимар:** фин, гьерекатун.

ЕРИНДА || **ЕРИНДАЛ** туьрк, посл, **чкадал, паталай**. Ибур вири менфятлу цин еринда. ЛГ, 2001, 22. II. - гъа йисара вилик хъран цлай, кланик, хъуьцуьгандин ериндал, къайи къван, Къулухъни аязни къай хъана, зун гужа къуна. Ш. Исаев. Къисмет хъанач. Хайи ва мурз аватайбурун ериндал хъи дергесар гъазур хъийизвай Селим бубади гъилевай квалах куьтягъна, суван пелериз вил вигъена. Б. Гъ. Заз эвера. - Ма, хуьруьнви, ваз вад манатдин ериндал цлуд манат, вуна, араба элкъуьрна, зун Клутил хутах. Гъ. С. Кири Буба

ЕРИСУЗ туьрк, прил. **ери авачир, са затуниз хас тир вири лишанар авачир**. Садбурун мастлар ерисуз нагъакъан ва ужуз эрекъди чуклурзава, муькуьбур анашадин есирда гъатзава. Р. Меликова. Садбур - дуьадал, садбур межлисдик.

ЕРИШ туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) **къекъуьн, гьерекат**. Завди икърар тир бинедай, Къветре ериши, алагуьзли. С. С. Гадани руш. Садра вуна адан еришидиз фикир це. На лугъуда цава сирнавзавай лекъ я... Б. Гъ. Заз эвера. Гъар еришида, гъар камуна звар ава, На лугъуди, адаз гъаким яр ава. Къвалав гвайбур адаз ветлряй аквазва. А. Къ. Дишегълияр. 2) **куьч. жув тухунин адет, къайда**. Ава захъ камалжамал, ава вири еришар. Ш. Ю. Зи алакъунар. Адан виликай алатай уьмуьрди сирнаварзавай, амма а сирнавдин ериши чатухъандилай гъейри садазни аквазвачир. З. Гъ. Уьмуьрдин сирнав. Коммунист лагъай тлар алаз сейли Мягъкемарда за уьмуьрдин лувар - Абурни язва еришини ери Крарин жуван, фикиррин жуван. А. Ал. Муьжуьдар. Къадарар я, къисметар я; ваз клан хъуналди уьмуьрдин камар дегшиариз жедач, абурухъ чпин ериши ава. З. Гасанов. Уьмуьрдин сирнав.

ЕРЛИ нар. **гъич са къадарни авачир къван**. Вуч чарайин, и дуьньяда Магърум кас ажуз хъана хъи, Адил гъаким яз аквада, Ерли яб тагуз хъана хъи. М. А. Вуч чарайин? Цицигъа Сад-къвед ерли чил авачир, ам кирида къачузвай лежберарни авай. С. Муслимов. Цицигъ-наме. Ибрагъимов гзаф къени, вичикай ерли фикир тавур инсанрикай тир. ЛГ, 1999, 25. III. Жува жув сагъардай серенжесар къабулна ерли виже къведач. ЛГ, 2001, 22. XI. Балканриз алафар ерли герек къевезвач... Гъ. Къ. Къилинж Къемер. **Синоним:** гъич, эсиллагъ, клусни, стлун.

ЕСИР туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра; 1) **дяведа кланик акатун, магълуб хъун хиве къур патан инсан(ар)**. Къиметдихъ есир маса гузава. Е. Э. Пагъ, чи уьмуьрар. Дуьньядал гъакъикъи ала тек къве сир: Сад ашкъи, муькуьди Ватан тушини бес? Ашкъи хуьз гъазур я гъатта лукI, есир, Ватан хуьз гъазурди виждан тушини бес? А. С. Ашкъини Ватан. 2) **куьч. муьква-къили авачир, вич есир хъиз тухудай кас**.

* **есир(да) къун** гл., ни вуж 1) **гъалиб хъана, гъилик кутун**. *Куьре, Къуба, авар дере Бутьуьн есир къазава*. Е. Э. Гъинава? 2) **яшайишда азадвилекай магърумарун**. *Паб, гъуьл хъана, сад тушиз сир, Мегер ян зун на къур есир?* С. С. Эхирни... 1729 *лагъай йисан мартдин вацра султандин чинебан эмирдалди туьрквери Гъажии-Давуд хизанни ва мукъва-къилиярни галаз Генжедиз илифарна. Ина ам хаинвилелди есирда къуна...* А. Бутаев. *Гъажии Давуд ва лезгийрин азад женгер*.

* **есир хъун** гл., вуж; *нин-куьн ихтиярда гъатун*. *Ай, Асланбег есир хъана Урусиятдиз фена хьи*. Е. Э. Гъинава? *Шумудаз вун жеда есир? Мус алудда на и тахсир? Вучиз гуда чарадаз сир? Вахъ гъич ихтибар амач хьи*. С. С. Урусатдиз. *Итим хъана, диде, зун. Вакай сурун есир хъана* 3. Ш. Етим хъана, диде зун.

* **есирда [есирвиле нугъ] гъатун** гл., вуж; *нин дяве чугвазвай къве тередфикай садан ихтиярда масадан аскер гъатун*. *Дяведин йисара гзафбур чи хуьрйяй есирда гъатна*. Р. Гуьзел ванци чан алай затар суьтда, *ахварал ракъурай хъиз секинарда, абур адан есирвиле гъатда*. Н. М. Къизилдин хтар.

ЕСИРВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера **есирдиз хас гъал**. # есирвиле гъатун, есирвиляй акъатун. *Ам сифте есирвиле, ахпа партизанвиле хъанвай*. 3. Гъ. Бубадин квал. *Вири гъажибугъдадин есирвиле гъатнавай: виринра Гъажибугъдаяр цуз лугъуз тагъкимарзавай*. А. М. Мурк ракъини цурурда.

ЕСИРУН шишр, гл., ни-куь вуж-вуч; -да, -на; -из, -зава; -а || ая, -ин, -рай, -мир; *есир авун, есир тавун, есир тахвун, есир хъийимир муьтгуьгъарун*. *Шумуд йис я вун зи рикле гъат хъана, Ви ашкъиди есирна зун, яр гуьзел*. Е. Э. Яр гуьзел. *Жув Симург яз есирдай Цавани чилер, Къил такъатиз асирдай* А. Ал. Лацу лифер.

ЕТИМ¹ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) диде-буба амачирди. *Алиман етимдин дердиникай хабар къадай арха адан далудихъ галачир*. 3. Э. Уртах цаз тадани. *Буба хуьз хъанач чавай, азиз стха. Гила чун касни амачир етимар я*. 3. Гъ. Бубадин квал. 2) **арха авачирди**. *Зун хъиз етим хвена паиман хъайиди...* атуьй. Е. Э. Веси. *Гъич чидач квез квек квай тахсир. Фагъум куьздач етим, есир?* С. С. Фекъияр.

* **етим хъун** гл. вуж **диде-буба амачир гъалда хъун**. *Ризадин клуьд йис хъанвай. Буба адан вич гъевечлиз амаз къенай, дидени маса хуьруьз гъуьлуьз хъфена, ам етим хъана вичин бадедин мукъув гумукъна*. А. Ф. Риза.

ЕТИМ² прил. **диде-буба, арха авачир**. - *Куьчейра гъатнавай етим аял, данарбан, ахпа нехирбан, - къе колхоздин биргадир*. А. Ф. Риза. *Шаирдин халис твар Мегъамед Эмин я. Шишрра ада вичиз Етим Эмин ва гагъ-гагъ Етим гада лугъузва*. М. М. Гъ. *Туькгуьрайдан патай || Етим Эмин. Заз са касни авачир етим руш жагъана...* *За ам къачуна, зун гъамишалугъ хуьре амукъна*. С. С. Жувакай ихтилат. *Ам хуьруьз хтана, хуьрйяй... са етим руш къачуна эвленмиш хъана...* М. М. Гъ. Чехи шаир.

ЕТИМ(АР)УН гл.; ни-куь, вуж; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; -(ар) авун(ар) авун, (ар) тавун, -(ар) тахвун, -(ар) хъийимир **етим тир гъалдиз гъун**. # аялар ~.

ЕТИМВАЛ суц.; -или, -иле **етим касдиз хас гъал**. *Хуьруьн маса аялринни Абасан арада тафават авачиз тушир. И тафаватни Абасан етимвал, амайбуралай ам кесиб хъун тир*. Ф. Акъуллу данарбан. *Заз етимвилин мусибатни чир хъана, бубавилин гъисни*. 3. Р. Веси.

ЕТИМДАКАЗ нар. **етимдин гъалда аваз**. *Ада (Етим Эмина. -А. Г.) вичел "Етим" лакIаб эцигунин себеб чаз, адан Уьмуьр ахтармишайла, гъадакай ва адан чIаларкай жагъизва: эвел буба къена ам вич етимдаказ амукъна, ахпа адан вичин стха къена гъадан етимар гъалтна*. М. М. Гъ. *Туькгуьрайдан патай || Етим Эмин. Шишррин кIватIал. 1941*

ЕТИМХАНА суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра **диде-буба авачир ва я амачир аялар тербияламишзавай махсус кIвал-идара**. 24-декабрдиз «Къуруш» кафеда чи шегъердин етимханадай 100 аялдиз цIийи йисан суварин шадвилер къурмишна. ЛГ, 2002, 26. XII.

Ё

Ё [йо] - лезги алфавитдин кIуьд лагъай гъарф. Ё гъарфунихъ кхьинра къве мана ава: 1) гафунин ва я слогдин сифте къиле авайла, ада къве сес къалурда: *ёлка [йо]лка, ёъ [йо]ъ*; 2) слогдин юкъва кхьенвайла, ада вичелай вилик квай ачух тушир сесинин хуьтуьлвални ва [о] сес къалурда: *шофёр - шо [фор], шофёрвал - шо [фор]вал* ва мсб.

ЁЛКА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра **ЦIийи йисан сувариз гуьрчагарна кIвалин пипIе эцигдай гадкъуьдди къацу, гуьзел тар** **ЦIийи йисан ёлка хъиз**, **Вун гуьрчегдиз аквазва**. А. С. Лацу рангар, яру рангар.

ЁЪ || ЙОЪ! межд. **гуьзлемиш тавунвай гъал, дуьшуьш къилел атайла, кас гъалтайла, лугъудай, мягътелвал къалурдай гаф**. *Ёъ, яда, вун Гъинай, инагар гъинай?! Р. Йоъ, чпиз гъич хабарни авачирдай къазва гъа! Махачкъаладай телевизоррай къалуриз, корреспондетар атанвайди куь рикIелай алатнавани?* А. Р., Я. Я. Хендедадин мехъер.

Ж

Ж [жэ] урус, суц.; -ди, -да; -яр, -ри, -ра лезги алфавитдин цIуд лагъай гъарф. Кхьинра кьве сес къалурда: 1) [ж] - жив, жанг, жув; 2) [дж] - живе, жигер, жибин.

ЖАВАБ фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра садмасадав рахадайла, садан суалдиз муькуьда гудай меслят, лугъудай гаф(ар). Я са жаваб авач вахъ, Къуна хабар рахайла. Е. Э. Дуьньядиз. Гъикъван дугъри жаваб хъуй вун рахайди, Гъахъний жувавайни сабур хуьз жседач. Е. Э. Бахтсузвал. Гагъ адан чIал жседа араб, Гагъ туьркдалди гуда жаваб. С. С. Фекъи. «Чухсагъул, завай какадариз жседач». «Вуч какадариз жседач?» - хабар къуна межлисдин иесиди сифте, ахпа гъавурда акъуна, спелдин хилевай гъил гвяна, жаваб ахгакъарна. Б. Гъ. Заз эвера... жавабдин чкадал Келблялиди тост лагъана. Б. Гъ. Заз эвера. **Антоним:** суал.

* **жаваб гун** гл., ни низ 1) сада гайи суалдиз гъакъикъят тайинардай гафар лугъун. Ада жаваб гана: Зун флан уьлкведин пачагъ тир. Ф. Гъульун руш. Кесиб нагагъ фена вацIал, улам къванни жузас хъайтIа, Тайин жаваб гудай бенде жагъич, валлагъ, Кесибвал кый. Е. Э. Кесибвал кый. Килигнамаз чинай яз вич иерди, Гаф лагъайла, жаваб гуз пис тегъерди. С. С. Пис папаз. Гагъ адан чIал жседа араб, Гагъ туьркдалди гуда жаваб. С. С. Ша чна... - Керим председателдихъ элкъвена. - гъакI тушни? Ваъ, Демировар я, - жаваб гана гъеле кIвачел аламай Чигалиди. Б. Гъ. Заз эвера. За адавай «ГъикI я, бегенмиш хъанани?» лагъана хабар къурла, ада заз «Вуч кефининди яни ам» лагъана жаваб гана. И. Тагъиров. Кефининди. - Вири кьве вилай килигзава, захъ авайди са вил я, - жаваб гуда Акима. С. М. ЦицIигъ-наме. **Антоним:** суал гун. 2) са кардин, гъерекатдин пис нетижа эвезламышун. - Эгер квел къван гъалчдай кас хъайтIа, чна жаваб гуда. Б. Гъ. Заз эвера. 3) гафуниз гаф хълагъун, жуван гафарал кIеви хъун.

ЖАВАБДАР фарс, суц -ди, -да; -ар, -ри, -ра тайин са кар къанундалди кылиз акъатун, акъудун хиве авайди. Вирида тарашна, амма жавабдарар жагъанач. Р.

ЖАВАБДАР прил. са кардин, гъерекатдин пис нетижа эвезламышдай. Риза пакамлай няналди кIвачин кыилел, жавабдар поступал акъвазна, инихъ-анихъ юрта жседай. А. Ф. Риза. Чан хтул, чубанвал авун ваз регъят кIвалах хъиз жемир! Ам лап четин ва жавабдар кIвалах я. А. Сайдумов. Вергерин хъикъиф. Бес и ёке, жавабдар ва гъа са вахтунда пак тир везифа гъикI кылиз акъудин. А. А. Лезги литература.

* **жавабдар редактор** суц. акъудзавай ктабдин, журналдин дуьзвал хуьзвайди. Штатдик квайди вири б работник тир. Яратмишдай работникар лагъайтIа - анжах кьвед: жавабдар редактор ва жавабдар секретарь. Г. Ханов. Абадлувални агъваллувал патал.

* **жавабдар секретарь** суц. газетда чапнавай макъалайрин дуьзвал хиве авайди.

* **жавабдар секретарвал** суц. жавабдар секретардин пешекарвал. А. Фатахов жавабдар секретарвилин кIвалах тамамвилелди бажармишиз алакъдай редакциядин гзаф кыметлу работник я. З. Бирембеков. Алибег Фатахов: куьруь биография ва яратмишунар.

ЖАВАБДАРВАЛ суц.; -или, -иле; илер, -илери, -илера авур крарин, лагъай гафарин жавабдар тир гъал. Жавабдарвал авачирла, чи шишатни гъиссузди, руьгъсуди, са куьнизни яраммиш туширди хъун мумкин я. ЛГ, 1996, 28. VI. Сифтени-сифте кIанзавайди кадрайрив жавабдарвал гъисс ийиз тун... тир. Г. Ханов. Абадлувални агъваллувал патал.

* **жавабдарвилиз чIугун** гл., вуьж ни куьн са кардин, гъерекатдин пис нетижайрин жаваб гуз тун. Эгер закондалди жавабдарвилиз чIугуртIа, звезда кIвалахдай ксар жагъизвач. Нелай хъайтIани алакъни ийидач. Б. Гъ. Заз эвера.

ЖАВАБДАРЛУ прил. са кардин, гъерекатдин нетижайрин жаваб гудай Атанвай лап жавабдарлу са вахт. Цадай вахтни жезвай лап зулун тумар, Гъял ийидай лежбер халкъдин кесиб бахт. А. Ф. КъатI-къатI авур зунжурар.

ЖАВАБСУЗ прил. жаваб авачир, масадан патай лазим тир, гуьзлемишзавай фикирар, гъиссер авачир. # ~ муьгъуьббат.

ЖАВАБСУЗВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера жаваб авачир гъал.

ЖАВАБДАРСУЗВАЛ суц -или, -иле; -илер, -илери, -илера жаваб авачир гъал. Америкадин президент Клинтонан ва адан писпидал къуьлзавай масабурун вагъишвал ва жавабдарсузвал акурла, инсанрин рикIер еке ажугъдив ацIузва. Гъ. Рамалданов. Гъахъни батIул чир тавуна || ЛГ. 1999, 27. V.

ЖАВАГЪИР араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) багъа къаш. 2) куьч. лап хъсан ери авай художественный эсер.... абурун руьгъери рекъин тийир жавагъирар яратмишзавайди я. Ж. Гъасанова. Лазим гафар жува кIватIиз... 3) (чIехи гъарфуналди -Ж) дишегълидин хас тIвар. Жавагъир я а ярдин тIвар, Квез зи жейран акуначни? Ш. Къ. Квез зи жейран акуначни?

ЖАВАД араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) асулдай жумарт, сахават, гъил ачух инсан. 2) эркин, бахтавар инсан. Ви эвледар жседа жавад. Е. Э. 1877 - йисан бунтариз 3) (чIехи гъарфуналди - Ж) эркекдин хас тIвар: **Жавад**.

ЖАВАН¹ фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **жегьил яшарин гада, руш.** Чехи стхадиз жаванрин ашкьидив ацланвай риклерикай хабар хъанвай. Лезги халкъдин махар. Акур члавуз вуж кьунва на кьужахда, Дили ийиз бязи жаван, кьизил цам. Е. Э. Кьизил цам. Акунач вун хътин жаван: А. Гь. Гуьзел. Нивай лугьуз жеда, белки кье атанвай жавандикайни гьахътин гьунарлу кас жен... Б. Гь. Заз эвера. Кьешреши хуьруьн кьуьзубур гилани лезги чЛалал рахада. Амма жаванриз чЛал чидач. М. М. Хайи чилиз икрамда. Чун, жаванар, колхоздин никлера тумар цаз сувун мезреда ава. Ч. К. Гьарайдив агакьай хва.

ЖАВАН² шишр, прил.; **жегьил яшарин, жегьил.** Жегьил уьмуьр фена гьилий зи жаван. Е. Э. Заз сабур гуз. А яргал жаван йисара зун вижевай "жибинар атИудайди" тир. М. Гьуьсейнов. Дагьустандин музыкантар гьеле хуььреза.... жаван чЛаварин Гьажибег чиз хъайи вирибуру ам гзаф мукьуф авай, кьастунал кЛеве кас тирди кьейдзава. Дж. Агьмедов. Хкахь тийир гьед. **Антоним:** кьуьзубу.

ЖАВАНВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера жаван инсан тирвилин гьиссер авай гьал. ГьикI ятлани, са сеферда сифте жаванвал гьисс ийизвай са шумуд гадади кьере авай вирын патав ял ягьун меслятда. А. Ляметов. Цийи кьилелай башламиш хъия. **Антоним:** кьуьзубвал.

ЖАГЪА суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра **вечрен, кЛекрен кьилелай экъечИдай якIун регь.** Ина жагъа яру газар хъиз хъанвай кЛек акъвазнавай. Лезги халкъдин махар. Жегьил вечрен жагъа кьати яру рангунинди, кЛвачер экуь хъитибур ва я экуь рехибур, кЛвачин кьулухъ галай тIуб гьвечИди жеда. ЛГ, 2003 П. V.

ЖАГЪАЙБУР¹ **жагъай** причастидикай хъанвай прилагательнидин гзафвилин кьадардин форма.

ЖАГЪАЙБУР² суц.; -у, -а; **жагъайбур** прилагательнидикай арадиз атанвай существительное. 1) гьатайбур. 2) куьч. **иеси.** Ам кЛвал жагъайбурукай са гадади мугьманар кьабулдай кЛвализ галаз хъфена. С. Ярагъви ашукь Уьзден.

ЖАГЪАЙДИ жагъай причастидикай арадиз атанвай прилагательнидин теквилин кьадардин форма.

ЖАГЪАЙДИ суц.; -а, -а; **жагъайди** прилагательнидикай арадиз атанвай существительное. 1) гуьзлемиш тавунвай са вуч ятлани вичинди, хсусиди хъайи кас. Тачагъайди пашман, жагъайди шад я... Е. Э. Яру, цару гуьллуб чит. Ягъ яни вун, намус яни лезгивал?! Вун бахтунухъ кьекъевезвач, куьз лагъайтIа Вахт багъишиз гьазур я - вун жагъайдаз. А. Кь. Дишегълияр. **Антоним:** квахъайди. 2) куьч. **иеси.** Руш жагъайда яргъалайни агуддач. Е. Э. Гачал, гьей. 3) куьч. **яр хъайи кас.** Вун жагъайдаз хунI девлет я, Туькезбан. Е. Э. Туькезбан.

ЖАГЪАЛ нугь., суц.; **якIун квак** [М. М. Гаджиев 1997: 130]

ЖАГЪАН фарс, суц.; **дуьнья, алем.**

ЖАГЪУН гл.; -ида, -ана; -из, -изва; -ура, -ин, -урай, -имир; **жагъун тпавун || тачагъун, жагъун тахвун** 1) гуьзлемиш тавунвай са вуч ятлани гьатун, ихтиярда хъун. Пис папарин лишанар за лугьун квез: РахунлукIуьн жагъич, Жедач ширин мез. Е. Э. Пис папаз. Дуьнья са затI я, метлебар жагъайтIа... Е. Э. Эминни адан яр. Тай хвар жагъайдаз жедайди я. Ф. Нехирбандин акьуллу руш. Етим Эминан ва Сулейманан шишррин тегьерда тукIуьрнавай шишррар Азербайджандин ва Ирандин куьгьне шаиррин эсеррай гзаф жигъида. М. М. Гь, Халкъдин шаир. СтIал Сулейман ктабар кузвай танкарай жагъиз хъана. А. С. Хуьруьг Тагьир. БалкIанарни жагъун хъувуна, тапархъан рамагбанни жемятди гьахъ гузвай кЛвалахдикай магърум авуна. Гь. Кь. Кьилинж Къемер. 2) **акун.** Заз бязи инсанар чуьлдин гьайванрилайни пис яз жагъана. А. Ф. Лянет. Кьекъевемир адахъ, Я жагъурмир ам: КьекъвейтIа, ам жагъидач, ЖагъурайтIа, квахъда ам. А. Кь. Вахт.

ЖАГЪУРУН¹ гл., каузат., ни вуж-вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; **жагъур тавун, жагъур тахвун, жагъур хъийимир авачир са вуч ятлани гьатдайвал авун, ихтиярда жедайвал, арадиз кьведайвал авун.** Жагъура ваз чка секин, Ша жемир вун икъван эркин. С. С. Билбил. Гьикъван на зун кьаз югъурда, Ви дарман за ГьикI жагъурда? С. С. Кпул. Ша чун, са вахт жагъурна, аниз фин... Б. Гь. Заз эвера. Гила Керима шегьердай Чехи насос жагъурдайвал я. Гьада вичи жагъураиди я. Б. Гь. Заз эвера. Чун чукурдайди я пачагъди вичин вилайтдай, эгер чна адан хва дири хъийидай рехъ жагъур тавуртIа... А. Кь. Хукац-Ханум. Ам са шумуд сеферда кЛвалай катиз чна куьчейрай жагъур хъийиз вичин диде Бегимагъадал агакьар хъувурди я. Я. Кьафаров. Москвадин адвокат. Макъамар ягъа! Жуван юлдашар жагъур хъия!.. А. Сайд. Насиран туртур.

ЖАГЪУРУН² суц. -и, -а; -ар, -ри, -ра **авачир са вуч ятлани гьатдайвал ийидай, ихтиярда жедайвал, арадиз кьведайвал ийидай гьерекат, кар.** Ихътин банкдикай чпиз хийир амачир Ибрагьиман "дустарни" хийир хкатдай маса рекьер жагъурунал машгьул хъанвай. Я. Кьафаров. Москвадин адвокат. Ам кхъин патал гьерек делилар, малуматар ва шикилар жагъурун патал писатель гьикъван инжиклу хъанатIа, заз чида. Гь. Гьемзетов. Абдулбари Магьмудовакай гаф.

ЖАДУ фарс, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра **акьулдиз кьезил, чинал вич рахазвайдан терефдар яз кьалурдай, ахпа адаз пис крар ийиз алахъдайди.** Сад эюаду я, садни жиндар, Авайид туш гьейрат фекъияр. С. С. Фекъийриз. Яд чилер женнет хъиз аквазвай экаду, Ви чанни маса гун четин яни ваз? А. С. Ашкьини ватан.

ЖАДУВАЛ суц.; -или, -иле, -илер, -илери, -илера винел патай вич са нин-куьн ятІани терефдар яз, амма вичиз пис ниятар авай гьал. Гуьгьуйнлай алверчивиликни ктканай. Амма гьукумдарри чпин я жадувал далдаламишдай Кевивилер авурла, и рекье кьаних амалрални Гуьл хьанай. Т. Агьмедханов. Мехьер куьтягь жедалди.

* **жадувал авун** гл., ни жадудин амалар кьилиз акьудун.

ЖАЗА араб, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра туьнбуьгь, тахсиркардиз акьуднавай кьарар. Ада пачагьди вичиз гудай суалар ва жаза гуьзлемишзавай. Ф. Гьуьлуьн руш.

* **жаза гун** гл., ни низ 1) **туьнбуьгь авун**. Гьуьметаз председательвилини везифадилаи алудуни «жаза» гана. И. В. УстІар. Хьуьрена ЧІагай Пирисмаилова, Фейзуллагь, са жазани тагана, ахъайна. С. М. ЦицІигь-наме. Вучиз лагьайтІа, Аллагьдиз вакай хьел ава. Мумкин я, ада ваз мадни жаза гун. Р. Гь. Шагь Абасакай риваят. 2) куьч. **кьин, уьмуьрдивай кьакьудун**. Жаза гуй заз экьечІдалди экуьн лаз. Е. Э. Зун атана. Шагьди Индиядай абдал Гьани хан кьиле аваз вичин абдалрин десте лезгийриз жаза гун патал рекье туна. Мегь. М. Лезги тІвар алатІа. Ада кьин тавуртІа, Ал лагьди, тапархьан вуьж ятІа, гьадаз жаза гуда ман... Гь. Кь. Кьилинж Кьемер.

* **жазидихь агакьарун** гл., ни вуьж; **жаза гун** Вун ви жазидихь агакьарун лазим я. Ф. Жанавурни цІегь.

ЖАЗАЛАМИШУН гл., ни вуьж; -да, -на; -из, -зава; -ин, -а, -мир, -рай; жазаламиш тавун, жазаламиш тахвун, жазаламиш хьийимир тахсиркардиз лазим дережадин туьнбуьгь авун, кар гун. **Синонимар:** жаза гун, жазадив агакьарун,

ЖАЗДАН * **жаздан авун** гл., вуьж ни-куь икрагь жедай гьалдиз гьун. Рекьин жаздан ийизва чун, Амма зериф гор ава. А. Кь. КьванцІила.

* **жаздан хьун** гл., вуьж жуьв-жувакай икрагь хьун. Заз акуна вилер адан - Дишегьлидин ицІи хьанвай, неинки икІ хьанвай жаздан, Ажсузвилел рази хьанвай. А. Кь. Йифен суфатар.

* **жаздандал гьун** ни-куь вуьж яшамиш тежедай гьалдиз гьун. Гьукуматдин идарайрин кьуллугьчияр жаздандал гьана. Кь. Кь. КІри Буба. **Синонимар:** чан туьтуьниз гьун, инжиклу авун, икрагьун.

ЖАКЕТ || **ДЖИГЕТ** урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра перемдин винелай алуькІдай куьруь партал.

ЖАКЪАЖАКЪ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра живедай кьекьведайла, кІвачери ийидай ванцин тегьер.

ЖАКЪРАКЪ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра яцІу тан авай тар хайила, ийидай ван; бедендин кІарабрин ван.

ЖАКЪРАКЪУН гл., -да, -на; -из, -зава; яцІу тан авай тар хайила, ван авун.

ЖАКЪУН гл., ни; -вада, -вана; -ваз, -вазва; укь ||/укьа, -ван, -урай, -вамур; жакьун тавун, жакьун тахвун, жакьун хьийимир 1) **недай кІеви затІ** сараралди куьлуь авун. Юг гатадайаз хвар, Динжвиллиз ахвар, ЗатІ жакьваз суьхвар ХупІ ярашугь я. С. С. Квез вуч ярашугь я. Наши кьасабдиз нар. деве КІвачин кьилел тукІваз кІанда. Еке санкьу кьуна сиве Кьилди вичиз жакьваз кІанда. С. С. Акьул жуваз аваз кІанда. 2) куьч. **са никай-квекай ятІани пис рахун** - Кьве итимдиз са паб жакьваз гзаф туьни? - сивик мили хьвер кваз дишегьлиди лагьана. А. А. Пад хьайи рагь. 3) **рах.**, векьин **гатун, кукІварун**. За ам жакьвада. Р.

ЖАЛ кІус шаклувал, кьве рикІин хьунин гьал кьалурдай гаф. Жагьич жал рехъ рикІ кьве падна кьалудай? Е. Э. КІандач рекьиз гафар амаз лугьудай. Фикирна за: яраб ам зи яр я жал? Е. Э. Заз булахдал яр акуна. Белки, колхоздин балкІандин кефияр авачир жал. И. В. Чирхчир. Яраб, - фикирна за, - и автобусда зи тІвар алай маса касни ава жал. 3. Ф. Чрай арфунагар. Белки чаз абур садни КІандач жал. А. Магьмудов. Вахтунин ван.

ЖАЛАН фарс, т-б, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра тІваларикай хранвай рак, вар. Кьазвай сада вич Аллагь яз ви кьадим чІалан Ви гафарган яд гафарин ийизва жалан. А. Кь. Халкьдин чин.

ЖАЛГЪА туьрк. -ди, -да; -яр, -йри, -йра бедендин ва я маса раснавай затІунин паяр сад-садав галкІидай чка. Йиф-югь жалгьаяр тІаз акьваз жезмачир. 3. Ф. Суьгьурдин тІвал гвайди. Саралухдин лишанар: жалгьайра тІал гьатда, иштягь квахьда, экуьчда, уьгьуь акатда, рикІ элкьведа, пакун тІвалара тІал гьатда, ифин акьалтда. ЛГ, 2001, 22.ІІІ. Дабакьдин лишанар: азар кьатидаказ мекьин фул атуналди бедендин температура 3940 градусдал кьван хкаж хьуналди, кьил ва жалгьаяр тІа хьуналди башламиш жеда. ЛГ, 2001, 26.1 V. * **слогдин жалгьа**.

ЖАЛЛАТІ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) тахсиркар яз жазаламишнавайди рекьидай кас. Ада вичин амай назирвезирдизни, вичин жаллатІризни эвер гана. Ф. Акьуллу данарбан.. 2) куьч. **тарашчи**. Гьалдарна жаллатІар, гатІа кьифер кьугьваз туна. Е. Э. Дуст Ягьиядиз.

ЖАЛЛАТІВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера жаллатІ тирвал. ЦІийи иесидин жаллатІвал акурла, Тагьиран рикІелай икьван гагьда чІугур азабар вири алатна. А. С. Хуьруьг Тагьир.

ЖАМАЛ(И) араб, шиш, суц.; -ди, -да 1) гуьрчегвал; гуьзел суфат, акунар. Агьилриз камал, Жегьилриз жамал... Е. Э. Квез вуч ярашугь я? Эллериз камал, Жегьилриз жамал ХупІ ярашугь я. А. Гь. ХупІ ярашугь я. Зи рекьиз нур гуз тур, яр, ви жамалдив. Ш. Кь. Зи хважамжам. Суйдин гьайбат артухна ви жамалди, Агудна вав ариф, алим камалди... Ч. К. Устадрин устад. Гьалибчи яз, вири вичиз муьтІуьгьдай... Са кьаш я ам, сагьибни я жамалдин. А. Кь. Гатфар. 2) (чІехи гьарфуналди - Ж) алай девирда эркекдин (алатай виш

йисара дишегълидинни) хас тIвар. [Жамал]. Чан стхаяр! Зун куь арада авай тIуб хътин са наб яни. Квез чизава... Гь. Гь. Колхоз.

ЖАНАБИ¹ араб, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра гьукум гъиле авай кас. Ксай месик иситIа гуз хъайитIани, зи кар колхозда жедач, ₂ жанаби. А. М. Къалабулукъ квай гатфар.

ЖАНАБИ² прил. гьурметлу ва башдиз чIехи. *Жанаби кавха! Пеленг кIвале авач.* Гь. Къ. Къилинж Къемер. *Мад вуна инсанриз хъсанвилер ийизва къван... Инжиклу жемир, жанаби жинерин пачагъ...* А. Къ. Хукац-Ханум. *Саламалейкум, жанаби Мегъамедбег! Буюр, ви къуллугъда гъазур я зун.* Ж. Эфендиев. Азадвилер рекъе.

ЖАНАВУР фарси, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) кIвалин гъайванар недай чуьлдин вагъши гъайван.# ~ди хиперал вегъена; ~ ракъара гъатна; ~ди къув язава; ~ кицIери кукIварна. *Хиперикай са вад виш жанагурри къена, са виш къачагъри къакъудна.* И. В. Чирхчир. Гъисаб дуьз вахканва къван. *Пехивал им лап залан, садакай масадак акатдай азар я. И кардик гзафни-гзаф кицIер, кацIер, жанагурар, сикIер, чакъалар... азарлу жед.* ЛГ. 1997, 19. XII. 2) куьч. азгъунвилер хесетар квайди, тарашчи. *Хеб хъиз ава зун жанагуррин арада.* Е. Э. Дуванбегдиз. *Зун са хеб я, вун - жанагур, Вал ихтибар ийич, дуьнья.* А. Гь. Дуьнья. - *Интересно, интересно, - ажебан рахана Жабир-жанагур.* М. Б. ЦИийи мискIин.

ЖАНАЗА араб, суц.; -ди, -да; гз. -яр, -йри, -йра. кIел (къейи касдин къилихъ кIелдай гафар). Гъикъван хъурай рикIер хура нагъв алаз, Къилелни - ван, жаназадин залан тир... З. Къ. Дуьз я...

ЖАНАН туьрк, таб, куьгъ., суц.; кIаниди. *Намрудавай дуьзмиш тахъай зинет я, Ихътин уьмуьр жагъай жанан мубарак.* Е. Э. Мубарак.

ЖАНГ фарс, суц.; -уни, -уна; ар, -ари, -ара 1) живедин, муркIадин къелечI чар хътин къат. *И гъайванар далуйриз жанг акъатна чувалар хъиз ацIайруфунар са патал авуна... ацукънавай* А. Ф. Лянет. 2) куьч. яшар хъунин лишан яз чIарарин, спелрин лацувал. *Жангунин рех яна чулав спелриз.* А. С. Рекъер. *Агакъарда жележегдин ракIарив. Зи цIелерал живедин жанг алачир.* А. С. Лезги куьче. *Сагъсаламатдиз хтай жегъилрин чIараризни рехи жанг янавай.* З. Гь. Залан кам.

* **жанг ягъун** гл. низ-квез живедин, муркIадин къелечI чар хътин къатуни къун. *Живедин жанг янавай бармак хутIунна, къилел алай чулав бурма чIарарилай гъил эяна, ам... ацукъна.* Я. Къафаров. Райком Пассажинович.

ЖАНДАРМ урус, суц.; -ди, -да; -аяр, -айри, -айра Россияда ва са бязи маса гьукуматра уьлкведин политикадин рехъ хуьдай къуллугъда авайди. *Жандарм гурарин къилел къван хъфена, бирдан ам къулухъ элкъвена.* А. А. Ирид цаварик Самурдин ван.

ЖАНДУМ куьгъ., суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра дишегълидин парталдин жуьре. *XI Хасирдин эхиррай лезги дишегълийри булушкадин винелай хилер галачир, хранвай, вичелни жандум тIвар алай партал алукузавай.* ЛГ, 1993, 18. III.

ЖАНЛУ туьрк, прил.; 1) чан алай. *Гъар са дафтар - гъарма сад я са жанлу инсан.* А. Къ. КIанзава заз зи дафтарар...2) гужлу, эсерлу, къуватлу, гъерекатдик квай. *Абдул Фетягъахъ лезги литература жанлу авунин рекъе мадни чIехи агалкъунар хъана кIанзава.* Ш. Ш. Шаир Абдул Фетягъан яратмишунрикай. *Чан алай жанлу тIебиат. Эбедивал хас туш жанлу затIариз...* Ш. Къ. Ажалдин шив. **Синонимар:** къуватлу, гужлу. **Антонимар:** къуватсуз, зайиф.

* **жанлу авун** гл., ни жанлу гъалдиз гъун. *Гьукумдарар элкъвена къавумар я. ЧIехи къуллугъарни пайзава, чIин арада мукъва-къиливални жанлу ийизва.* Н. И. Гъакимрин папар.

ЖАНЛУВАЛ суц.; -или, -илер гужлувал, къуватлувал. *И диривал, йигинвал, гъерекатрин жанлувал шаирдиз вичин Ватанди, халкъди, партияди гана.* З. Бирембеков. Алибег Фатахов: куьруь биография ва яратмишунар. **Синонимар:** къуватлувал, гужлувал. **Антонимар:** къуватсузвал, зайифвал.

ЖАНЛУДАКАЗ нар. жанлу яз. *Чна лирикадин геройдин гъиссер авай гъал дериндай, жанлудаказ гъиссава.* Ш. Шагъбалаев. Шаир Абдул Фетягъан яратмишунрикай гаф. *Артистди Айдын бахтикъара авур обществодин адалатсузвал, инсафсузвал жанлудаказ, таъсирдайвал къалурнава.* ЛГ, 2001, 12. XII. **Синонимар:** къуватлудаказ, гужлудаказ. **Антонимар:** зайифдаказ, зайифдиз.

ЖАНР урус, таб, суц.; -ди, -да; -аяр, -йри, -йра эдебиятдин, фольклордин эсеррин са жуьре.... *литературадиз цIийи жанраяр (эпический поэма, сатирадин новелла, гъикая, очерк, повесть, иширралди кхъенвай роман) гъана.* З. Бирембеков. Алибег Фатахов: куьруь биография ва яратмишунар.

ЖАНСУЗ туьрк, прил.; къуват авачир, зайиф. *КтIай, куьгъне, жансуз шейэр тухузва.* А. Ал. Вадар. *Гъайиф хъи, бязи дуьшуьшра чи критика жансуз я.* А. Къ. Чалпачух чар. **Синонимар:** къуватсуз, зайиф. **Антонимар:** къуватлу, гужлу, жанлу.

ЖАНСУЗВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илери жансуз тир гъал.

ЖАРКЪ: жаркъ-жаркъ авун гл. жаркъ-жаркъ сесер акъудун. *Хъуьтуьл живедай тIуз къекъуьн ва ада кIвачерик жаркъжаркъ ийиз гъикI ван ийидатIа яб акалун Айбикедин рикI алай кар тир.* Б. Гь. Вили вилер

ЖАРМА кил ЖЕРМЕ.

ЖАСАД // **ЖЕСЕД** араб, суц.; -ди, -да жендек, беден. *Жасад темпел, инсаф рикIел гъиз течиз...* Б. Э. Нефсиниз. *Къизилгуьлдиз ухшар ава, Жасад якъут къашара ава.* Е. Э. Назани. *Бедназар тахъуй ви жесед, гуьзел яр.* Е. Э. Заз булахдал яр акуна. *Беден... я рикIик, я жасаддик кIусни чим кумачир...* А. И. Вацран мичIер. *Ви жасаддиз хъуй аферин, Алкъвадар Гъасан эфенди.* Х. Къ. Алкъвадар Гъасан эфенди.

ЖАСАРАТ турк, куьгъ., суц.; **викIегъвал.** *Эй, сугъракви Абдурагъман, гила жасарат гъинава?* Е. Э. Гъинава?

ЖАСУС араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра акси патан чинебан терефдар. *Халкъни паишман я. Жасусри, низ чида, пачагърин пачагъдиз байгъушдин дарман ганачIа?* Р. Гъ. Шагъ Абасакай риваят. **Синоним:** шпион.

ЖАСУСВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера акси патан чинебан терефдарвал. **Синоним:** шпионвал.

ЖАФА¹ араб, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра руьгъдиз, бедендиз, къуватдиз жедай заланвал, къулайсузвал. *Вуч жафа вид ятIани, Недайбуруз бул хъана хъи.* Е. Э. Дуст Ягъиядиз. *Хъсан яр хъунухъ дуьньядин сад вафа я, Чир тахъайла, чан гунуг хунI жафа я.* Е. Э. Севдугъум. **Синоним:** азаб, азиат.

ЖАФА² прил. четин. *Жафа кар я хъун сталжем...* С. С. Фекъийриз.

* **жафа чIугун** гл., ни зегъмет чIугун. *Зазни малум я, гъикъван жафа и ктабдал Абдулбариди чIугунатIа.* Гъ. Гъемзетов. *Абдулбари Магъмудовакай гаф.... факъир халкъ патал дуьньяда виридалайни гзаф жафа чIугур, тек хва кечмиш хъайила, адаз мафе туькIурдай пул француз рабочийдивай къачур Карл Маркс...* Гъ. Гъемзетов. *Абдулбари Магъмудовакай гаф*

* **жафа я** кIус гъал-агъвал залан, четин я. *Жафа я хъи, жувал са гъахъ алачиз, ИкI тарашун даях арха галачиз.* Е. Э. Дуванбегдиз.

ЖАФАДАЛДИ нар. руьгъдиз, бедендиз, къуватдиз заланвилелди, къулайсузвилелди. **Синонимар:** азабдалди, азиатдалди.

ЖЕБЕХАНА фарс, суц.; -ди, -да; -яр, -йрит, -йра яракъар хуьдай чка. *Сувагъ алудна, къуд къван акъудайтIа...* Гъана, вини къиле, жебехана ава. *Тфенгар, тапанчияр, шуьшкаяр, гапурар, чукIулар.* З. Р.

ЖЕБИР араб, прил. мажбури тир. *Жебир карда гъевес жедач.* Ф. Н. Цаварин муьгъуьббатдин аваз.

ЖЕБИРУН гл., т-б; -да, -на; -из, -зава; -ин, -а, -мир, -рай; жебир авун, жебир тавун, жебир тахвун, жебир хъийимир мажбур авун, эмир авун. *СикIре жебирда севрез «Вуна гила, фена ви сесерни галаз, флан дагъдай къванер акъудиз гице».* Ф. Гъизвачир *накъ чи бахтунни, Чаз гъар са кар жебирзавай.* А. Къ. Накъни къе. *-Гъилер хкажа! - жебирзава къачагъда.* А. Р. Бюрократ.

ЖЕВГЪЕР араб., суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра. багъа къаш. *Анжах михъи жевгъердикай халис лезет хкуд жеда.* А. А. Гъезел.

ЖЕГЪЕННЕМ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра диндиз акси амалар авурдаз ам къейила куналди жаза гудай чка. *За капI Аллагъдиз зун женнетдиз ракъуррай лагъана ваъ, жегъеннемдин цIукай зун хуьн патал ийизва, - лугъудай зи чIехи бубади.* Ш. Ш. Аллагъдин къадардалди. *Сулейманалай вилик хъайи шаирри... жегъеннемралди кичIерар гуз... хъана.* М. М. Гъ. ЧIехи шаир. - *За ваз «Яргъариз фимир, трал хуьхъ» лагъайди туширни, гъагъ! Бес вун гъи жегъеннемдиз вахъна, жегъеннемди тухвайди!* Б. Гъ. Заз эвера. - *КIватIа кван КIвачер, алад жегъеннемдиз! ЦIаруди цIиб къилел акъалдарна...* Б. Гъ. Заз эвера. *Лал жегъеннемдиз фирай зун С. Муслимов. Цицигъ-наме.*

* **жегъеннемдиз [фий] фирай!** векъи, межд. **'герек авач'** манадин ибара. *Жегъеннемдиз фирай зи учителвал, абурун школани галаз.* А. Р. Къаратикенар. **Синоним:** жегъеннема!

ЖЕГЪЕННЕМА! межд. **фирай, квахърай, алатрай!** - манадин гаф. **Синоним:** жегъеннемдиз фирай!

ЖЕГЪИЗАР кил. **ЖИГЪИЗАР**

ЖЕГЪИЛ¹ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра жегъил яшарин инсан. *Жегъил, дере атIуз, тепе атIуз, галатунни чимивал, гишинвални мекъивал вуч ятIа чин тийиз, югъ ва йиф талгъана физвай.* Ф. Агъилриз камал, *Жегъилриз жамал...* *ХунI ярашугъ я.* Е. Э. Квез вуч ярашугъ я. *Жегъилдин рикIи ажугъдин ялав къуна.* Х. Т. - *Ша, Зугъраб халу, вун хътин са чIехиди акулал чи вил алайди тир.* *Вун чи арада хъун пис кар туши, - лагъана са жегъилди.* А. Ляметов. *Чи жегъилар алдатмишиз Ви гъалар хунI сагъ я, Тайгъун.* А. Гъ. Гуьзел. *Маяханум халади иллаки жегъилрик гзаф хуькуьрдай.* Ш. Исаев. *«Ваз кеф!».*

ЖЕГЪИЛ² прил. 1) **жаван**, 20-30 йисан яшда авай. *Шарвили жегъил свасни галаз ватандиз хтанай.* Ф. *Герек вяде им я жегъил вахтунда.* Е. Э. Герек туш. *Жегъил уьмуьр фена гъилляй зи жаван.* Е. Э. Заз сабур гуз. - *Зун жегъил тир.* *Жегъил итимди къуншиьриз йикъа ийидай КIвалах тIалабун - им инсандиз гзаф еке алчахвал я, дустар.* С. С. Жувакай ихтилат. *Ваъ, ваъ, паб. Чна, чилел неда.* *Жегъил вахтар хъайитIани рикIел хкида.* А. А. Пад хъайи рагъ. *Жегъил хизанда сифте аял руш хъана.* К. Казимов. *КIел Ибрагъим дидедин.* 2) **тежрибасуз.** *Жегъил шаиррин произведенидин чIал векъиди, зайифди хъунухъ маса сеbebни ава.* А. С. Жегъил шаиррин яратмишунин бязи месэлайрикай. 3) **акъулдиз къезил, авам.** *Вун жегъил туши, гъар са куьнин ариф я.* Е. Э. Аман яр.

ЖЕГЪИЛВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери 1) **жегъил инсандиз хас гъал.** *Уьмуьрда гъич са жегъилвал*

такунал... Рехи тир чларар хъайи кас шедачни! Е. Э. Заз сабур гуз. Жегьилвал - ханвал, кьуьзуввал - кьванвал я. З. Р. Веси. Я жегьилвал, я агьилвал такуна, кьил агьузна кавхадизни набдиз, Чарабуруз гвенар гуьз физ дугуна. Серкердин руш зун ви квализ аватна. И. Гь. Саяд. Агь, ви жегьилвал, ви гуьзелвал захь амаз кИандай, за шегьер зи кИвачерик ярхардай... И гафарин гьавурда акьуначтИани, зи рикИикай гар кИвадарнай. А. М. Киф атИайди. Бедгъавая квахъзава зи жегьилвал... Ш. Кь. Дидедин сурал. И ци хкана жегьилвилер рикел зи. Ш. Ю. Зи тариф. 2) **ахмакьвал**. Хъана завай са жегьилвал, Гьил кьачу, аман, кьарияр! Е. Э. Кьарийриз.

ЖЕГЬИЛВАЛУН гл., ни; -да, -на; -из, -зава; -ин, -а // ая, -мир, -рай; жегьилвал авун, жегьилвал тавун, жегьилвал тахвун, жегьилвал хьийимир **жегьилдаз хас амалар авун**. Жегьилвална, сагьвал вахъай катайла, Геж жеда ваз, ахпа вилер шеда, дуст. Е. Э. Ватандай катзавайбуруз.

ЖЕГЬИЛДИЗ нар. **жегьил яз**. Диде! Диде! гьа дяведин Йисара хьиз жегьилдиз, Заз ахварай вун акуна... Ш. Т. Белки, умуд куматла... **Синоним: жегьилзамаз**.

ЖЕГЬИЛЗАМАЗ Вуна зун жегьилзамаз кИанидакай айрутмишина... Кь. М. Дагьларин деринрин булахар. **Синоним: жегьилдиз**.

ЖЕГЬРЕ фарс, прил.; **экуь яру**. Адан кьилик квай жегьре рангунин газдин шарф рушан чинив лап хьсандиз кьазвай. А. Р. Мани арадал атун.

ЖЕГЬРЕЯР суц.; -йри, -йра кьумарал кьугьвадай чарарикай яру рангадин нехишар алайбур.

ЖЕГЬТ туьрк, т-б, суц.; са кИвалах кьилиз акьудиз алахьун. Низ чида, и йисара чанда жегьт, кьуват авай, рикИизни журналиствал хуш хьанвай Мегьамеда Мугьандани Чулава чилерал Кочубейдани Шур дерада гьикьван мензилар атИанатла. Н. Хангишиев. Чи Зумрият || ЛГ, Махсус выпуск.

ЖЕД(И) кIус шаклувал кьалурдай гаф. Марф ракьуриз кИан хьанва жед Худади. Б. Э. КИандач рекьиз гафар амаз лугьудай.

ЖЕДА хьун глаголдин кьведай вахтунин форма. Кил. **ХЬУН**.

ЖЕДАЙВАЛ нар. 1) гьикI жедатIа, гьакI Квез жедайвал за лугьуда: Шумуд Фекьир куьне куда... С. С. Судуяр. 2) **хьун патал**. Бахтунни гатурай чиракIар, чи вар, Вуна чун кIеверай акьуда, Гьуцар. Халкь патал гьар са югь жедайвал сувар, Лугьурай бахтлу я, шад я лезгийар. С. К. Яран сувариз.

ЖЕДАЙДИ: *жедайди ана жеда кIус 'вуч хьайитIани хьуй!' манадин ибара. - Вучиз вун а хаталу рекьай физва? - лагьана адаз стхайри - Чахь галаз ша! - Ваь, федач, - жаваб гана ада. - Жедайди ана жеда... Ф. Гьуьлуьн шив.

ЖЕЗ: * **жез-тежез** нар. вичелай вилик квай глаголдалди, существительнидалди лугьузвай мана кьилиз акьатизакьат тийиз. Эке ахъа жез-тежез гьуьлни паб кьведни кьарагьна. А. А. Пад хьайи рагь. Дугьриданни, нисини жез-тежез мад инрик сагьибдин «гудокди» ван кутуна. Б. Гь. Заз эвера. Са вахтунда нисини жез-тежез кьуьр асландин кьилив атана... Ф. Кьуьрни аслан.

ЖЕЗБИДА: * **жезбида гьатун** гл. ашкьи куткун, гьевеслу хьун. Эгер манийвал тагайтIа, абур генани жезбида гьатзава. ЛГ, 2001, 17. V.

ЖЕЗВА хьун глаголдин форма. Кил. **ХЬУН**.

ЖЕЗМАЙ: * **жезмай кьван** нар. алакьзамай кьван. Жезмай кьван шилемшиа, Ял ягьиз икьрар авайд туш. С. С. Чехир авай челег, дустар, Жезмай кьван фад буш хьурай. Ж. Им вуч хесет я.

ЖЕЙГАН кил. **ДЖЕЙГАН**.

ЖЕЙРАН туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) кИвачерал кьакьан, гуьрчег тан авай вагьши гьайван. Лукьманан хипен суьруьдихь галаз санал Жейранрини векь недай. Ф. Лукьманал Гьаким. Пакамахь кьарагьна кьагьриман мад Гьуьрчез фена, вичиз сакьве жейран яна. Ф. Кесибдин хва Кьагьриман. Гьуьруь ятIа, жейран ятIа гуьзел яр... Е. Э. Заз булахдал яр акуна. Гила тIа я ви девлетар?! Асланарни жейранар, Яцар, миргер кьизил балугь?! - Гьарайна за лезги вацIуз. Н. С. Самур. Заз жейран лугьумир, жейран вуч я кьван, Чуьллера катзавай ажуз са гьайван. Ш-Э. М. Дагьустан. 2) куьч. **кИаниди**. За мани лагьана куьтягьдалди куь жейранар, мараларни акьатда. Н. И. Гьакимрин папар. 3) (чIехи гьарфунилай - Ж) дишегьлидин хас тIвар: **Жейран** * **зирек жейран, таза жейран, хаму жейран**.

ЖЕКЬИ фарс, суц.; -ди, да; -яр, -йри, -йра **вакIан шараг**. Акьахнава жекьияр Асланрин кьамал. А. Ал. Бейкардаз.

ЖЕЛБ араб * **желб авун** гл., ни вуж-вуч 1) са кардик, гьерекатдик кутун. Студентар хам чилер кьарагьариз желб авуна. Р. 2) **фикир, дикьет гун**.

ЖЕЛБУН гл., ни вуж-вуч; -да, -на; -из, -зава; -а // ая, -ин, -рай, -мир; желб тавун, желб тахвун, желб хьийимир 1) са кардик кутун. 1934 - йисан юкьваралди ам переводчиквилин, илимдин кеспидал, школаяр патал учебникар, литературадин хрестоматияр туькIуьрунал желбна. З. Бирембеков. А. Фатахов: куьруь биография ва яратмишунар. 2) **фикир вичел гьун**. Гьи рекьай хтайтIани, Эвелни-эвел инсанрин фикир желбзавайди хуьруьхь галай Цин рехь тир. С. Муслимов. Цицигь-наме. Амма Эмин бубадин суьгьбетди фикир вичел гзаф желбнаваз заз вахт гьикI акьатзаватIа акьазвачир. Я. Я. Агалай сандух. Туьквезбанни

Тамум, Ифриз мадни шумуд лезги гуьзел, Желбна жувал назперияр на бейтерив яна, Эмин. Ас. М. Гъезелар.

ЖЕЛЕ туьрк, суц.; -ди, -да, -яр, -йри, -йра 1) **са вуж-вуч ятлани кьун патал раснавай алат.** *Садра гьатдамаз чакьал желеда...* И. Ш Кьудар. 2) куьч. **амал, фенд.** *Къаст я ваз кьурмишиз желе...* С. С. Гьахъсуз атай бала. *Ам халис желе тир; жуваз са затI къазанмишун анихъ амукьрай, гьеле зун ана чаз маларин ратарикай авур хуьрекар гудай харчевнидиз буржлузни амукьнай.* С. С. Жувакай ихтилат. *«Вири якъин я. Им Сурхаян желе я...»* - фикирна Алиди... Къ. М. Дагъларин дериндин булахар. *Буд алатай араба хьиз, чи къисмет Къарайсуз я, гуя гьатна желеда.* Х. Х. Буд алатай араба хьиз..

ЖЕЛЕБ || **ЖЕЛЕБИ** || **ЖЕЛЕБИР** прил. **артух абурар алачир....** *адал кIвачерни кьубудиз авадарна, кфил ягъиз кьерехдал ацукьнавай 14-15 йиса авай хътин са желеб гада гьалтна.* Ф. Акьуллу паб. *Далу какур хьанвай, желеб якIарин дишегъли рушаз теклиф ийидай фукъафун гьазурун патал цIун кIвализ фена.* А. А. Пад хъайи рагъ. *Дуьньядин уькIуь-цуру такунвай желебир рушарин рикIелай чпи незвай фуни алатна.* Къ. Къ. КIири Буба. *Вилик квай желебир рушара кьуьнтер эцяна, са вуж ятлани кьуьн кьуна анихъна, абурар чпиз чка авуна.* Т. А. Зун куь арада.

ЖЕЛЕБИР кил. **ЖЕЛЕБ.**

ЖЕМ¹ туьрк, суц.; -ини, -ина; -ер, -ери, -ера **яд хъвадай цурун къаб....** *пачагъди вичин рушаз лагъана: "Вуна етимриз са жеминай пияла це, ни гьаясузвал авуна, ви гьил кьуртIа, гьадан спелдин хел атIумI.* Ф. Акьуллу паб. *Гъарда са жеминавай ядни хьун хъувурла, чи крар лап дуьзмиши я.* Б. Гь. Заз эвера.

* **жеминай ягъун дин, гл., ни вуж;** 1) **сивин авачир дишегълийриз аялар хьун патал, аятар лугъуз-лугъуз, жеминай яд ягъун.** 2) **вил ацукъ тавун патал, аятар лугъуз-лугъуз, жеминай яд ягъун.**

ЖЕМ² туьрк, куьгъ., суц., * **жем авун гл., ни, вуч кIватIун.** *Фикир ийиз килиз чилиз, Акьул жем ая ви кьилиз...* С. С. Бендедин рикI хъайитIа дуьз.

ЖЕМ урус, суц.; -ди, -да; -ери, -ера **емишрикай гьазурнавай икьивал квай жими шире.**

ЖЕМИНАВАЙ □ **ЖЕМИНА АВАЙ.** Кил. **ЖЕМ.**

ЖЕМИР хьун глаголдин инкарвилин эмирдин форма. Кил **ХЬУН.**

ЖЕМИЯТ кил. **ЖЕМИЯТ.**

ЖЕМИЯТ || **ЖЕМИЯТ** араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **халкъ, инсанар.** *Акьахна кьугъварла памбаг цIилерал, Тамаидай жемят вал гьейран я, Керим. Е. Э. Пагъливан Керим. - И эвелимжи дуьге чна чи юпдаш, хъсан ударник, гьамишанда жемятдин хва хъайи, маларин фермадин бригадир Ризадиз гузва.* А. Ф. Риза. *Жемятди суддиз гзаф дикъетдалди яб гузвай...* А. Ф. Газет. *Гъа икI пуд аялдин буба, хизандин, жемятдин вилик уьзукъара хъана.* Я. Къафаров. *Юристдин дафтардай. Яб це ва гъавурда акьукъ: пачагъдихъ акьул тахъайла, жемят адан чина акъвазда, пачагъ зулумкар хъайила, жемят гьиле яракъ кьуниз мажбур жеда, пачагъ зайифди хъайила, уьлкве чкIида. Куьн чкIимир, лезгияр.* З. Р. Веси *Ингъе, жемятар, гъуьл аваз, ашна кьурди! Паж хана, ам чIехи ийизвайди! Ай гурбагур!* А. А. Пад хъайи рагъ. *Гъурметлу жемятI Куьн гьамиша азаддиз яшамши хъайи уьзденрин невяр я.* Гь. Къ. Четин бахт. *Эмина вичел «Етим» тIвар эцигунин сеbeb а чIаван лезги жемишда авай гьахъсуз кьайдаяр, уьмуьрдин вакъаяр финифин жуьреяр дегшиарунал тIем гъиз тахъун я.* ЛГ, 2001, 22. XI.

ЖЕН хьун глаголдин форма. Кил. **ХЬУН.**

ЖЕНГ фарс, суц.; -ини, -ина; -ер, -ери, -ера **са тайин кар, мурад кьилиз акъудун патал ийизвай гьерекат(ар).** *Вичел пис тIвар атуникай кичIе туширди женгера викIегъ жеда.* З. Р. Веси. *Шарвили кичIевал вуч затI ятIа чин тийир дирибаши аскер, женгина гьикъван четинвилерал расалмиши хъайитIани, душмандин вилик руьгъдин ажузвал тавуна кIеверай экъечIиз алакьнавай кас я.* Б. С. "Шарвили" гьикI арадиз атана? *Асирралди зулумдик, Куьтягъ тежер женгера Хъайи халкъдин руш я ам.* И. Гь. Ксения. *Генжеда ва Генжедин округда Советрин девир мягъкемарун патал женг башиламиши хъана.* Гь. Къ. Асландин рикI. авайди.

* **женг чIугун [тухун]** гл., ни **мурад, къаст кьилиз акъудун патал нихъ галаз ятлани бягъс чIугун.** *Ви сесини авуна зи япар денг, Лагъ вуч патал тухузва захъ галаз женг.* Х. Т. Экуь варз. *Женг чIугу - куьн азадни жеда.* З. Р. Веси. *Адахъ галаз женг тухуз зун фида.* Н. Агъм. Шагъмар. *КIелзавай аялри nIапIрус чIугунихъ галаз женг чIугуна кIан, завай.* А. Р. ШапIрус гадарна. *Ви къастунал кIевивал, лепешвилихъ, гьиллебазвилихъ галаз женг чIугун за сифтедилай аннамишинач.* Т. А. Мехъер куьтягъ жедалди. *СПИД-дин вилик пад къадай ва адахъ галаз женг чIугвадай республикадин вичин стационар авач.* ЛГ, 2001, 25. X.

* **женгиниз экъечIун** гл., **вуж ни мурад, къаст кьилиз акъудун патал нихъ галаз ятлани бягъс чIугун, дяведиз экъечIун.** *Гъурметлу дагъустанвияр! Ша чун гъвечIи-чIехиди, итим-дишегъли талгъана, Дагъустанда къайда, низам чIурзавайбурухъ галаз акси женгиниз экъечIин.* ЛГ, 1999. 25. III.

ЖЕНГЕРИ¹ **женгер** существительнидин актив падеждин форма. Кил. **ЖЕНГ.**

ЖЕНГЕРИ² туьрк, прил. **рагъул рангунин бурма чIарар алай хипен хамунин.** *Къве жегъил итимдални женгери бапIахар, къезил черкес чухваяр, кIаникай костюмар, лацу перемар ала.* Гь. Къ. Четин бахт. *Женгери бапIах, лацу хев галай кIурт алукIна, Шалбуз цIийи идарадин вилик атана.* К. 1988, 2. XII.

Азадвилез кърбанд кланда - леке гъиз тахъуй Ви женгери бармакдал на женгера, лезги! А. Къ. Ватан физва...

ЖЕНГЧИ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра **женг тухудайди**.... советрин лезги литературадин кьетIен вакъиатир, женгчи, бажарагълу и литератор-устадин яратмишунар бегъемвилелди я кIватIнавач, я тамамвилелди чирнавач. З. Бирембеков. А. Фатахов: куьруь биография ва яратмишунар. Миллионралди совет инсандин фикирар, гъиссер малумардай, чIехи женгчи хъана. М. М. Гъ. Халкъдин шаир. Халкъдин азадвилдин женгчияр дустагъра тваз тазвайди... пачагъ вич тушна? А. Иск. Мукътадир.

ЖЕНГЧИВАЛ суц.; -или. -иле; -илер, -илери, -илера **женг чIугунин пешекарвал**. Женгчивилин, мердвилдин и гевилар адан лап сифте шишра малум жезва. А. А. СтIал Сулейман. Эркек ятIа, хкъагъа, зи хва, женгчивал, ТуштIа, вакай палан ягъай лам жеда. Х. Х. Халкъ... Ви макъамри чи рикIера КуькIуьрнава Алпандин цIай, Лезги чилин гъарай я ам, Женгчивилик кутазвай цIай. С. К. Ви авазар аваз хъурай.

ЖЕНДЕК фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **беден (якIарни кIарабар)**. Икъван ширин хвейи жендек акърабари недачни бес? Е. Э. Сабур ая, акъваз, гуьгъуьл. Руфун -зурба, эюендек я фил, Квайди я къуват и фекъи. С. С. Фекъи.

ЖЕНЖЕЛ¹ фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **няс хесетрин, амалдар аял**. Гъаятдал къве женжел къугъвазвай. Р.

ЖЕНЖЕЛ² прил.; **няс хесетар квай, няс хесетрин**. Къуншишрин кIвалера амай тек-туьк къариди, къужади къванни, адет тирвал, адан дердиникай хабар къунач, белки, женжел амалрикай инжиклу хъанватIа. Гъ. Къ. Магъини Дилбер. Аста камар, чун гуьллухда къекъевезва, Кстах женжел аял хъиз вун хъуьрезва... К. К. Масанди.

ЖЕНЖЕЛВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера **женжел тир гъал**. [Али]. Зун ви гъавурда акъазва, Анжелочка. Вахъ вири лайилувилер ава. Амма, жуван гъилик квай работницайрихъ галаз са женжелвални. Н. И. Гъакимрин папар.

ЖЕНЖЕЛВИЛЕЛДИ нар. **женжелвал хас яз**. Ольгади заз женжелвилелди тIуб юзурна. А. М. Мурк ракъини цIурурда. **Синоним:** женжелдаказ.

ЖЕНЖЕЛДАКАЗ нар. **женжелдин амалралди**. Женжелдаказ хтана вун къежелай, Мили хъуьруьн чехир хъиз на гадарна. А. С. Белки, шаир тир жеди. **Синоним:** женжелвилелди.

ЖЕННЕТ араб, суц.; -ди, -да; ар, -ри, -ра 1) диндин къалунрай, и дуьньяда диндин тIалабунар, истемишунар къилиз акъудай кас къейила, ада а дуьньяда шад уьмуьр давамар хъийидай гуьзел чка. Квез хъайитIа, зи мурад я, Женнетда макан, къарияр. Е. Э. Къарийриз. Ина чаз азадвал хуш я, ана женнет. Жуван рехъ хкъана кланда. А. А. - За капI, Аллагъди зун женнетдиз ракъуррай лагъана ваъ, жегъеннемдин цIукай зун хуьн патал ийизва, - лугъудай зи чIехи бубади. Ш. Ш. Аллагъдин къадардалди 2) куьч. **гуьрчег чка(яр)**. Бязибру тарифда Женнет я лугъуз Ахцегъар... Х. Т. Ахцегъар. Вуна женнет ая макан, Заз куьмек ая, я Ребби. А. Гъ. Минажат. Зи хайи чил женнет я заз, ам зи сурни лакъан я зи. Ас. М. Гъехелар. Дуьнья женнет хъиз иер я, зи гуьзел, Вун захъ галаз санал алай къван чилел. И. Ш. Къудар. **Антоним:** жегъеннем. 3) (чIехи гъарфуналди - Ж) **дишегълидин хас тIвар: Женнет**.

* **женнетдин анарар [къве анар]** шишр, суц. **рушан, дишегълидин мамар**. Женнетдин анарарни алай хурал. Е. Э. Заз булахдал яр акуна. Женнетдин къве анар алай тик хурал. Е. Э. Заз булахдал яр акуна.

* **женнет(дин) багъ шишр, суц.** 1) динди къалурзавайвал, а дуьньяда халис мусурманри шад уьмуьр давамар хъийидай гуьзел, мублагъ чка. Са кIвал ава женнет багъда, Безетмишна араснавай. Е. Э. КIани ярдиз. Женнет багъдай атай хътин... Кияр шив ваз мубарак хъуй.. Е. Э. БалкIандин тариф. 2) куьч. **гуьзелвилелди тафаватлу чка**. Дуьзмашайла хурал са женнетдин багъ, Къерехда авайдаз са емиш гудачни? Е. Э. Ваз зи гъалдикай хабар авачни?

* **женнет либас шишр, суц.** **гуьрчег партал**. Женнетдин либас алукIна, Безетмишна вучраснава. Е. Э. КIани ярдиз.

* **женнетдин рейгъан шишр, суц.** **кIаниди**. Пагъ, ви къамат - вун женнетдин рейгъан я. Е. Э. Багъалу яр.

* **женнетдин цуьк шишр, суц.** **кIаниди**. Вун хвашгелди, сафагелди, Чан женнетдин цуьк, севдуьгуьм. Е. Э. Вун хвашгелди, сафагелди.

ЖЕННЕТЭГЪЛИ суц.; -ди, -да; яр, -йри, -йра **женнетда авайди, жедайди**. - Рагъмет хъуй зи уьмуьрдин юлдаш Магъмудаз, женнетэгъли хъуй вичикай... ЛГ, 1996, 6. XII.

ЖЕРГЕ туьрк, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) сад-садан къвалав хъана яргъивал арадиз гъидай къайда Лап яргъай элкъвена акъвазнавай дагъларин жерге, абурун арадай такабурдаказ хкъаж хъанвай. А. Ф. Лянет. Къванерин хараяр сад-садан патав жергеяр жезвай. З. Э. Уртах цаз тадани. 2) **гзафбур авай кIватIал**. Тамар ва халичяяр храдай устадрин жергедай яз Абдуселимова Рекъият, Абасова Мислимат... къалуриз жеда. С. Муслимов. ЦицIигъ-наме.... къаридин Гъуьлни яру партизанрин жергеяра авайла къегъалвилелди къенай. Я. Я. Агалай сандух. Гъавилай ам дишегълийрин жергедай батрачкомдизни хкъанай.

Гъ. Къ. Ирид къаш. **Синонимар:** десте, кватал, керетI, луж, къефле, тилит, рамаг. циргъ. 3) *кѳаб, граммат. чIалан ачух сесер сивяй акъуддай лишанрикай сад... ачухбур, асул гысабдалди, ихътин къаншарвилери лишанламыш, пай ва чара ийизва: Жерге. И лишандиз килигна вири ачухбур къве чкадал пай жезва: а) вилик жергединбур: [a][u][y][э]'; б) къулухъ жергединбур: [a], [y].* Р. И. Гъайдаров. Лезги чIалан фонетика.

* **жерге-жерге** нар. **жергейра** аваз. # ~ къекъуьн.

ЖЕРГЕДИН урус [рядовой], прил. **вири хътин**. *Къейд авун лазим я хъи, са жерге маса халкъарин эпосрилай тафаватлу яз, лезги халкъдин эпосдин къилин игит жергедин дагъвидин - чубандин хва я.* Б. С. "Шарвили" гъикI арадиз атана? *Тушир а кас шкеста, я шувакъни, Ам жергедин виждан михъи итим тир.* Ш. Ш. Сулейманан шиирра... *Ина ам жергедин муаллимвилелай башиламышна профессорвилин дережадив агакъна баркаллу рехъ фена.* К. К. Эбеди тIварарин жергеда.

ЖЕРИВАЛ нар. **алакъдайвал**. *И гъажи туш акъван ариф.... Дуъз гъиз жеривал ви тариф...* А. Г. Гуьзел.

ЖЕРМЕ || **ЖАРМА** араб, суц.; 1) къанунсуз, эдебсуз кIвалах авурдавай къачудай гъакъи; 2) *куьч., зар. шад кар, хабар, муштулух гайидаз гудай шей, пишкеш.*

* **жерме авун** гл ни **вуж са ни ятIани** авур гъерекатар тахсирдай гысабна, адавай са вуч ятIани къачун. *Гена, Аллагъдиз шукур хъуй, беглер ацукъарна, жемьатар жарма авунин адет гъеле башиламыш хъувунач.* И. В. Адет. *Директор галачиз, совхоздин вилаятра йифер-йикъар ийиз, им вуч хабар я?! За куьн жерме ийида гъа!* Б. Гъ. Хайи чилел.

ЖЕРЯГЪ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) **азарар хкуддай, тIалар акъвазардай дарманар чидай кас.** *Къафкъаздани хъсан жерягъар ава.* А. А. Ирид цаварик Самурдин ван. *Къурагъа виликдайни кар чидай хъсан жерягъар гзаф хъана.* ЛГ, 1999, 18. Ш. 2) **бедендик квай хайи кIараб дуъзардай ва сагъардайди.** *Са геренда жерягъ фяледин капун юкъ гимии пуларай ацIана.* Гъ Къ Асландин рикI авай инсан. *Хер жерягъдив кутIуниз туна, ада мад дяведа лап эхирдалди иштаракзава.* ЛГ, 1994, 27. V. *Пагъ, на вуч меслят гана заз, жерягъ, Сефил бедендиз це лугъуз зили?* Ф. Н. Зили. *Зи чIехи бубаяр, ата-бубаяр жерягъар тир.* 3. Ф. *Суйгъурдин тIвал гвайди. - Хутах аял муькуь кIвализ, мекъи тахъурай. Садав жерягъдиз эвериз тур.* Ж. Эфендиев. Азадвилдин рекъе.

ЖЕЧ хъун глаголдин инкарвилдин форма. Кил. **ХЪУН**.

ЖИ са бязи существительныйрин актив падеждин формалин эхир: *жин - жинжи.*

ЖИБИН араб, суц.; -ди, да; -ар. -ри, -ра жував жедай куьлуь-шуьлуь тун патал парталдал (шалвардал, пальтодал, пенжекдал) цванвай чка. *Сада чилелай са гъаб накъвар къачуна вичин жибинда туна, мад балкIандал акъах хъувуна.* Ф. Гъуьлуьн шив.... *Жибиндиз кепек ХупI ярашугъ я.* А. Гъ. ХупI ярашугъ я. *Ягълух къачуна вичин жибинда туна.* Н. Агъмедов. *Адан жибинда гъеле манатдила гзаф пулни амазмай.* 3. Э. *Гъавилей абуроз чизнитийжизни, КIанзни-такIанзни, чемоданда къурай балугъ, жуван патара авай ички ва маса няметар твада, жибинда алаз хъиз пулни хъун иллаки герек кар яз гысабда.* И. Тагъиров. *Къавкъазвийриз икъван пул гъинай къведа?*

* **жибин дулу авун** гл., ни нин **гзаф къадар пул кIватIун.** *Дяведин залан йисара фендигарвилелди вичин жибин дулу авун патал Алхаса, тенбек, картофрин чичIер, цIантарар, чIулав къалар, вергер ва "ибуроз тештигъ авай са жуьре кудай векъер" кутуна, "махорка" гъазурда.* А. С. Хуьруьг Тагъиран эсерар - *Вуна адаз дин кIан яз а кIвалахар ийизва лагъана фикирзавани? Ваъ, ваъ! Вичин жибин дулу авун патал...* А. Р. Цийиз пайда хъайи фекъи.

* **жибин(ар) атIун** гл., ни **чарадан жибинда авай пул акъудун, чуьнуьхун.** *А яргъал жаван йисара зун вижевай "жибинар атIудайди" тир.* М. Гъуьсейнов. *Дагъустандин музыкантар гъеле хъуьрезма* || ЛГ, 1999, 17. VI.

* **жибин дулу хъун** гл., нин **пул авайди хъун, девлетлу хъун.** *Ахътинбурал жибин дулу Жедайд туш девлет, судуяр.* С. С. Судуяр.

* **жибин(ар) ичIи хъун** гл., нин **пул амачир гъалдиз атун, кесиб хъун.** *Сулейманаз вири чиди, Кесиб яз жибин ичIида.* С. С. Куьреда авай аламатар. *Жибинар ичIи хъана, КIерецар ичIи хъана, Экуь югъ мичIи хъана, Перестройка хъайила.* Ш. Ю. Перестройка хъайила.

* **жибинда къиф [гар] къугъун [къекъуьн]** гл., нин **пул авачиз хъун.** *Ахпа адан кIвалелай элячIайла, мад зун фидай чка авачиз, жибинарни, гъа виликди хъиз, къиф къекъвезвай, ичIибур яз амукъна.* С. С. Жувакай ихтилат. *Старый промысладиз феи Махсуд гагъ садан, гагъ масадан патав йиф акъудиз, югъди кIвалахдихъ къекъвез ийкъар физвай, кIвалах жагъизвачир. Махсудан жибинда къиф къугъвезвай.* 3. Э. Муькъвел гелер.

* **жибиндин кIан хкатун** гл., нин **пул амачиз хъун, кесиб хъун.** *Ваъ, им (пIапрус. - А. Г.) гадарна кIанда, тахъайтIа жибиндин кIан хкатда, - къетIна за.* А. М. Талон гвани.

ЖИВ суц.; -еди, -еда; -ер, -ери, -ера мекъи чIавуз, хъуьтIуьз жедай муркIадин куьлуь лацу хъуьтуьл харар хътин къвал. # ~ къун, ~ цIурун, ~един цIверекIар, ~един кIватIар, ~един пилтеяр. *Гатфарин эвел ийкъар тир. Яваши-яваши вацIар, булахар ахъа жезвай, живер цIразвай...* А. Ф. Бубадин веси. *Дагъустандал*

«Дагъларин Уълкве» тIвар ала, Шалбуз дагъдин синерал Даим жмени гар ала. А. С. Зулуз жив къвана, адан къакъан къатарик акатай емишар, гатфариз живер цIрана, вацIара ятар гзаф хъайи вахтара винел акъат хъийида. А. А. Пад хъайи рагъ. Цуд йиса авай аял тирла, за гъамиша къайи цай, живедаи беден чуьхуьдай. М. Ш. Рагъ къаршиламишзавайбур. Живедикай азад хъанвай накъвада шазан тумар бул я. З. М. Тебиат чирун... Куьчедани жмени марф акахъна къвазвай. Я. Къафаров. Аял буржунай... Жив ина гъамиша авайди я, ана и куьч. жедаи вахтара гъамиша ина рагъ жеда. Гъ. М. Им къван, имни терез. Гъуьлелай къарагъай къаю къвазвай жив, чилел ацукъар тавуна, цава къугъурзавай. А. И. Мукътадир. Жив къвайтIани, атайтIан рагъ, Шуьшеяр тун я зи кIвалах. А. Р. ЦIапан. И живедаи инсандин вилерин вири нур тухуда. Гъ. М. Им къван, им терез.

* **жив живедал къвада мисал** адет яз, 'девлет авайдаз ам мадни артух жеда' манадин мисал. Жив живедал къвада лагъайвал, девлет берекаддини амал чидай, къадир авай касдиз чин гуда. Амин! Б. Гъ. Большевикдин руш.

ЖИВЕ фарс, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра чиликай хкуддай къиметлу металл. Лениаз пишкеш яз къве пут живе ракъурнай. С. Муслимов. ЦицIигъ-наме.

ЖИГЕР фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) инсанри ва гъайванри нефес къачудай орган... зи жигердин ван амач. Е. Э. Жедач. Фельдшер атана, къуьзекан жигерриз яб гуз кIан хъана, амма алакънач. З. Гъ. Уьмуьрдин сирнав. Комиссиядин членарни гъамиша гъа садбур, къейд ийизвай азаррин тIварарни - ратар цIару хъана, жигерар ктIана, руфун чарар кIеви хъана ва мсб. тир. А. Ляметов. Азардикди къейи шаламар. Гриппди жигерар, рикI, нервияр, руфун, дуркIунар ва маса органар лап харанI жедаи гъалдиз гъун мумкин я. ЛГ. 1997, 26. XII. 2) куьч. **багъри**.

* **жигер(ар) [багъри] кун** гл., нин лап кIевиз рикIин тIарвал гун. Жигер кана, хъана кабаб... Е. Э. За вуч ийин, аман, я, Раб? Гъамиша за ви гъам чIугваз Зи жигерар кана ялгъуз. Е. Э. Вун авачир женнетни кIандач. Жигер, багъри кана на зи. Е. Э. Алагуьзли. Зулумкарди кана элдин жигерар... А. С. Саидан вилер.

ЖИГИЗ жугун глаголдин мурадвилин форма. Кил. **ЖУГУН**.

ЖИГИТ туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра игит.... залай викIегъ жигит чи Сам-Сам дереда авачир. Гъ. Къ. Къилинж Къемер;

ЖИГЪИР суц.; -ди, -да; ар, -ри, -ра рехъ (гуьтIуь). Дар жигъирри Лишан къазва шегърейрихъ. А. С. Шегъре жеда эхир къиле жигъирдин. И. Гъ. Заз ахварай на гъил чIугваз пелелай Акуна... Жигъир гуьтIуь ва тик хъана. Б. Гъ. Заз эвера. Са хейлин чкадиз фейила, чун тамун гъвечIи жигъирдал акъатнай. М. Ш. Дуьшуьш. Жигъир къаз таз векъив-къалуь, Куьз вун геж-геж хквезва? А. Къ. Къванци мани. Сенфиз, зун чи салаз яд гана хкведаила, багъларин са жигъирда заз чеб чихъ галаз кикIизвай Афисни Семед акуна. Я. Къафаров. Юристдин дафтардай.

ЖИГЪУЬР нугъ., суц. тух тежедайди. За тикрарзава: зи хуьре, зи аял вахтара, тух тежедайдаз жигъуьр лугъудай. Р. Гъ. Чун чаз килигайла.

ЖИГЪЕТАЙ послел. никай-квекай рахазватIа, адаз талуьк яз. Гададин жигъетдай завай са затIни лугъуз жедач. Р. **Синоним:** **брадай, патахъай.**

ЖИГЪИЗАР || **ЖЕГЪИЗАР** суц.; -ри, -ра свас це лагъайла, адаз тухудай пек-партал. - Ина акъуллу са сусан жигъизар ава! - лагъанай дидеди. - Амуькрай ибур. Чна чи хъиз свас гъайила, ибур гъадаз гуда! З. Р. Зи уьмуьрдин шикилар. Ина гъакI ваз теклифзава Сусахъ галаз жигъизар. Ж. КIанзавайтIа хъсан сусар... дидедихъни Ципезанахъ галаз маширафдай акъудиз жигъизар гъилелай ийизва. Гъ. Къ. Къилинж Къемер.

ЖИДА туьрк, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра душмандиз сухдай кIвенкI алай дяведин яракъ. Алачир чкадал жида, Душманриз сухун чида квез. С. С. Куьреда авай аламатар. Зани и ламран хъин руфуникай жида сухна... Г. Ханов.

ЖИЖИМ фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра парча хътин къелечI рух. Виликди жижимдал къуруриз къуьл экIядай. Р.

ЖИЗБИ: * **жизбида хъун** нугъ., гл., вуж ашкъида хъун. Карагун туш! Жизбидава таниш тушир жегъилар - Багълар кутаз абур гъизва гишин, чупур талайрал! Къ. Р. Чинарар.

ЖИЗВИ¹ прил. гъвечIи, манасауз, кар алачир. Жизви крар твада гужа. С. С. Заз акуна сад.

ЖИЗВИ² нар. са тIимил къадарда. Буба. жизви теспачавал кваз арабадин кIйникай хкечIна. Гъ. Гъ. Сифте сефер арабайрихъ галаз... жизви кичIез, яваш-яваш атана вун... А. С. Къве нагъв. РикI шуьше я - жизви алмас хкIуртIа, Адал дерин цIар жедайди чидачни? А. С. Садра суса лагъана заз. * **са жизви.**

* **жизви-жизви** нар. тIимил къван. Агъадихъай цавун кIан жизви-жизви ачух жезвай. А. Ф. Лянет.

ЖИЗВИДАЙ нар. тадиз, са себебни авачиз. # ~дилаи гъараюн, ~дилаи хъел атун, ~дилаи ишехъун. Эхдани сив квайда мегер, Жизвидилай къехуьндай. Х. Х. Лап свас.

ЖИКЪ жикъ-жикъ сесерин ван.

* **жикъа-жикъ** суц.; датIана къвезвай жикъ-жикъ сесерин ван. Куьчеда чпин шейэр дагълариз акъудзавайбурун арабайрин жикъажикъдин ванёр авай. З. Э. Гъуьрчехъанди гъар са камунин къилиз

дагъдин дeрeдa жикъжикъдин ван твазвай. З. Э.

ЖИКИИ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра цацар алай валарал жедай яру хам алай емишар. *Жиклийрикай жкуднавай дарманар, витаминар бес тежедайла, бедендик иви тГимил хъайила, ишлемишда*. Р. Тагъирбеков. Къацу аптека. *ХъуьтГуьн йикъара къурушивияр цГун кВалин юкъвал, кВачер тГанурдиз авадарна, метГерилай бацГу вегъена, ширин сугъбетариз, жикГияр квай чай хъваз ацукъдай*. ЛГ, 1993, 16. II. *Сарар сагъламбур хъун патал хъуьтГуьз ва гатфарин сифте кълияй жикГийрин чай хъун, цик квай келемрин салатар тГуьн чарасуз я*. Ж, 1994, 1. IV.

ЖИЛАВ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра улакъ яз ишлемишдай гъайвандин (балкГан, шив) табияриз регъят хъун патал са къил адан сиве туна, муькуь къил адал акъахнавайдан гъиле жедай еб, чГул. # балкГандал ~ар акъалжун; ~ар сивяй акъудун. *Ламарал хъиз акъалжзава Ханарал жилав*. А. С. Саидан вилер. *Са къадар вахтунилай балкГандин жилав адав вахкана*. А. И. Къурагъвал.

* **жилавар гъуьргъуь авун ни нин жуван ихтиярда авайдаз, табий тирдаз са гъихътин ятГани ихтиярар гун**.

ЖИЛД туьрк, суц.; -ини, -ина; -ер, -ери, -ера ктабдин, журналдин, дафтардин чарар хуьн патал абурал акъалждай чин. *Жилдинин къене авай ктаб жилд алачирдалай мягъкем я*. Куьре чГалан элифарни кГелдай жуз.

ЖИЛДЧИ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра жилдер расдайди. *Жилдчиди ктабар жилд ийида*. Куьре чГалан илифарни... жуз.

ЖИМИ прил. яд хъиз авахъдай ери авай. # ~ затГ, ~ хуьрек, ~ къафун. *Зи сарар пайгар туш, куьне заз ийидай хуьрек жезмай къван жимиди ая*. С. Муслимов. ЦицГигъ-наме. **Антоним:** кГевини.

* **жими-журу(ж)**¹ прил. **жими тир**. *Гъазурда недай жими-журу ханГа*. А. Ф. КъатГ-къатГ авур зунжурар.

* **жими-журу**² суц. **жими тир хуьрек**. - *Я чан хва, -лагъана дидеди, - кал гайила, чун квелди дуланмиш хъурай, бес чаз са жими-журу, нек, къатух кГандачни?* А. Ф. Бубадин веси.

ЖИМИ ХЪУН гл., (вуж-вуч 1) кГевивал амуькъ тавун, цин еридиз атун. 2) куьч. инсан зайиф хъун, пис гъалдиз атун. *Яшлу итим, акъул кими, Якни гъуьргъуь хъана жими*. С. С.

ЖИМИВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера жими тир гъал. *Цлан къарадиз жимивал герек туш*. **Антоним:** кГевивал.

ЖИМИДАКАЗ нар. жими гъал хас яз. *ХанГа жимидаказ ая*. Р. **Синоним:** жимидаказ. **Антонимар:** кГевидаказ, кГевиз.

ЖИМИЗ нар. жими яз. *Авур хуьрек жимиз акуна*. Р. **Антоним:** кГевиз.

ЖИН араб, суц.; -жи, -же; -ер(ар)||чинерар, -ери||чинерри, -ера||чинерра диндин ктабра, махара инсаниятдиз ухшар, амма адаз акси, ам дуьз рекъелай алудзавайди. - *чан къари диде, зун жин я, зун ахъа хъия, - лугъуз, руша къаридиз минетарна*. Ф. Бибахатун. *Зун ахъая, зун эюин я, зун инсан туш», лугъуз руша минетар авуна*. Амма нуькерди ам ахъайнач... Ф. Пуд руш. *Садлагъана са кГеретГ жинер пайда жеда*. *Абуру жинерин межлис кутада*. А. Къ. Хукац-Ханум. *Я инсан, я жин алач Дуьньядал а син муьтГуьгъай* А. С. Пуд игит.

* **жинерар акатун** гл., ник дили гъалдиз атун, диливилини къуьруькар авун. *Хинкар пачагъдин руш жинерар акатна дили хъанва*. Ф. КВатГашдин мах.

* **жинжин бармак** суц. алукГай кас масадаз таквадай бармак (махара гъалтда). *Акван тийир жинжсин бармак Лазим ятГа, гъамни къачу*. А. С. Живед пилте гарал къугъваз.

* **жинжи(н) гар** суц. алчуд хъуналди чилий руг акъуддай гар. *Дагъдин шагъвар жинжи гар туш, Зун ашукъ я, фендигар туш, С. Ярагъви ашукъ Уьзден*.

ЖИНАБ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра къуьнуьн кГараб.

* **жинаб къун** [чГугун] гл., ни нихъ галаз хуьрек яз незвай вечрен, къушран къуьнуьн кГараб хана, са квел ятГани гъуьжет къун.

ЖИНВАЛ суц.; -или, -иле жин тир гъал. *Жинвилини дережа кГурарик вегъин айиб я*. А. Къ. Хукац-Ханум.

ЖИНГЪИР: * **жингъир акъуд тавун** гл., ни са гафни, сесни сивяй акъуд тавун.

ЖИНДАР суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра чГуру ниятралди масад алцуарардайди. *Сад жаду я, садни жиндар, Авайд туш гъейрат фекъияр*. С. С. Фекъийриз.

ЖИНС¹ араб, суц.; -ини, -ина; -ер, -ери, -ера жуьре. *Гъелбет, жинс я лап адан, Пара юмшагъ чГар авайд туш*. С. С. *Кишмиш якГун жинсин гъерер шуькГуь чГарчГин сар алай, Кремлдин тавда туна къурушвиьрин сумагар*. Ч. К. Устадрин устад.

* **жинс хкатуй!** межд. 'тухум къий, къена алатуй' манадин экъуьгъун. *Жинс хкатуй, кВачерик квай чил хана*. А. С.

ЖИНС² || **ЖИНСАР** урус [джинсы], суц.; алкГана алукГдай шалвардин жуьре.

ЖИНСИНИН прил. иервилини дережа авай. # ~ балкГанар. ~кал, ~ ичер * **са жинсинин**.

ЖИР фарс, прил. масадбурув тукъуьн тийидай, вичин къастунал кѐви. Адил жир хесетринди я, амма рикѐн деринда эцигдай ажугълувал авачир, гужлу бедендин иеси тир жегъил я. Къ.' М. Дагъларин деринрин булахар. Жир ксар тир жеди куьгъне лезгияр, Къейитѐани элкъведачир гафунлай... А. С. Уста Идрис.

* **жир алма(яр)** суц. ичерин сорт.

ЖИР суц.; -ини, -ина; -ер, -ери, -ера 1) каучукдикай хкуддай хъуьтуьл материал. # ~хътин, ~ акъалжун, ~ атѐун. Царудин гуьгъуьналлаз жирин туп хътин элкъвей Келбѐялини кѐвачел акъалтна. Б. Гъ. Заз эвера. 2) кхъинар чѐурдай жиринин кѐус. Заз кхъинар чѐурдай са жир кѐама, муаллим, жаваб гуда Яралиди. С. М. Цицигъ-наме. **Синоним:** резин.

ЖИРИНИН прил. жиринин материалдикай раснавай. # ~ туп, ~ калушар, ~ чанта, ~ хуруган.

ЖУВ тѐв-эв; -а, -а вуж рахазватѐа, ихтилат, меслят низ талукъ ятѐа, гъам. Жув хъайила кѐан хъунухъин савдада, Гъатна иблис зинни ярдин арада. Е. Э. Заз сабур гуз. Жув хъайила эвел халкъар арада, Гила хелвет хажалатдик кѐурада. Е. Э. Дустариз. Акур бере жуваз адан амалар, Рахкурда лугъуз ийида вуна хиялар. С. С. Пис папаз. - Жув ацукъ, Селвана! Абур кѐулухъ ацукърай. А. А. Пад хъайи рагъ. Са сеферда ийфен угърийриз за жув тек туширди чирун патал - "Зи юлдашар ружаяр гваз къабандин гуьгъуьниз фенва, исятда хкъедаиди я" - лагъанай. М. Ж. "... Фу гайиди я гъамиша". Ингъе жуваз течир (Аллагъди хуьй вич) гъейри касди зи чарѐлар вири кѐелна, талукъ чкадиз тухвана, зи гъахълувал лазим ксарив агакъарна. Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз.

* **жува еке авур бармак жуван вилера гъатда** мисал жува хъсан патахъ элкъуьй лагъана авур кар чѐурукѐани акъатда. "Жува виниз авур бармак жуван вилериз аватда" лагъай ихтилатар дуьз я къван, - ажугъламиш хъанва Нурали. М. Б. Цѐийи мискѐин..

* **жувайлай чѐехи къванцелни алукуь мисал** маналу, жавабдар кѐвалах гъиле къадайла, масадбурал меслят ая.

* **жуван гъиле авай лаш тѐурар алаз аквада** мисал 'адет яз, жуваз авай шейѐрин къимет, къадир чир жедач' манадин мисал. - Жуван гъиле авай лаш тѐурар алаз аквадаиди я. Гъанани авай са ахътин аламат авач. Б. Гъ. Заз эвера. "Жуван гъиле авай лаш тѐурар алаз аквада" лугъудай бубайрин мисал дуьзди я. Япун кѐанел алай "Дагъустан" санаторияда икъван регъятвилер аваз, чун еке пулар харж ийиз, масанриз физва. З. Ф. Суьгъуьрдин тѐвал гвайди. Гъикѐ?! Композитор кѐвалахик квач? Я клубда, я мектебда адаз чка гузвач? Жуван гъилевай лаш тѐурар алаз аквада, гъавилѐй лугъузвайди я къван. ЛГ, 2002, 30. V.

* **жуван югъ няни авун** гл. яшамиш хъун (артухан истемишунар авачиз). Заз са дарвални авач... жуван югъ няни ая. Къ., М. Дагъларин деринрин булахар.

ЖУВАН прил. ихтилат низ талукъ ятѐа, гъадан. Фикир ийиз жуван кѐулав Ацукъ акъул кѐватѐна къвалав. С. С. Жуван Чѐехи Ватан машигъур авур шаир чѐехиди я. Амма жуван гъвечѐи халкъ машигъур авур шаирни тѐимил чѐехиди туш. А. А. Стѐал Сулейман. Жуван тѐвар жува хкажна, жуван вацѐ жува къалинарна кѐанда. ЛГ, 2001, 17. V.

ЖУВАНБУР¹ прил. жуван прилагательнидин гзафвилини къадардин форма. Гулядин тахсирни авач. Вири тахсирар жуванбур я. А. М. Киф атѐайди

ЖУВАНБУР² суц., гзафв. къ.; -у, -а рахазвайдаз талукъ инсанар, затѐар. - Ихтияр авани, за ваз просто Сайд лугъуда? Ихътин гъвечѐи, хуш межлисда, жуванбурун арада. А. М. Мурк ракъини цѐурурда. - Бес вуна, зи гафар эзбер тавуна, жуванбур лугъузва хъи?! Гъ. Къ. Магъини Дилбер. Заз гъа жуванбурукай са куьнуь це. А. Исм. Алукуьдай ахвар.

ЖУВАНДИ суц.; -а, -а; мукъва-къилиди. Зи дустари ахмурзава, Заз душманри инадзава, Жувандани, чарадани Зун акъадиз астадзава. С. К. Им вуч регъв я? Викѐегъ я жувандаз эгъуьндайла фур, Икѐ асул ксарал алават я чун. С. К. Къадир. Ихътин ксарикай бейкеф хъунихъ мана авач. Вучиз лагъайтѐа, эвел жувандакай бейкеф хъун герек я, ахпа масадакай. М. М. Чун вуч ксар я?

ЖУГУН гл., ни вуч; жигида, жагана; жигиз, жигизва; жууг, жигин, -жугурай, жигимир; жугун тавун, жугун тахвун, жигин хъийимир кулуналди кѐвалин чил, гъаят михъун. **Синоним:** шуткун.

ЖУГЪУН¹ суц.; -и, -а; -ар, -ри, -ра сал, багъ гъайвандикай, ничхирдикай кѐевнавай цацар. Са валакай юзайтѐа кѐуьр, Акъахдай жугъун чида квез. С. С. Куьреда авай аламатар. Къуй жугъуна хъуй къизилгуьл! - Вири са чил я! Т. А. Цуьк кѐанидаз.

ЖУГЪУН² кил. **ЖАГЪУН.**

ЖУГЪУРУН кил. **ЖАГЪУРУН.**

ЖУЗ араб, суц.; -уни, -уна; -ар. -ари, -ара ктаб (диндин). Эхир элифар куьтягъна, жузар кѐелиз башламишна. Ф. Цицѐали... муькуь пипѐе жузар, дафтарар авай шкаф... ава. Куьре чѐалан элифарни кѐелдай жуз. Ам атана гъиле -жуз, ясин кѐелиз. А. Ф. Къатѐ-къатѐ авур зунжурар. Сурарихъди физ кѐватѐ хъана итимар, Ацукъна дуьаяр кѐелиз, жузар гваз. А. Ф. Къатѐ-къатѐ авур зунжурар.

ЖУЗАМ фарс, суц.; -ди, -да вилерин, хамунин винел патан сагъ тежер азар.

ЖУЗУН гл.; -ада, -уна; -аз, -азва; -уз, -ан, -урай, -амир; жузун тавун, жузун тахвун, жузун хыйимир нивай ятлани са вуч ятлани чирун патал суал гун. Пачагъди идавай жузуна: - Ваз экв гудай са шей авани? Ф. Гьубульн руш. Аллагъди ибурувай жузуна: «Руша квез вуч лагъана? Ф. Жузачир за а касдивай ярдин гьал... Е. Э. Заз булахдал яр акуна. Дустар къведа гьалар жузас. Е. Э. За вуч ийин, аман, я Раб. Хъанач завай а кар жузас. С. С. Кьулан Стлалрин гамарин артелдиз. Курхуьруьнви рахад цавай, Жузадай гаф - «Вун гьиняй?» С. С. Ваз чидач, - масадавай жузур, Гъа-гъа жуьре лишан кутур. С. С. Гуьзел яр. Я Салегъа жузунач: тел нин тлварцел ракурна кланда, я вичи адан рикел гъанач. А. А. Пад хъайи рагъ. Пакад юкбуз, зун кварталдин отчѣт кхъиз йифиз клвале ацукънавайла, папа жузуна... А. М. Приватизация. Кланзава заз вавай жузас, - Рахана ам хъуьтуьлдиз. З. Къ. Пуд лагъай вилайт. **Синоним:** хабар кьун.

* **жузун айиб тахъуй...** арал., масадавай са вуч ятлани хабар къадайла, суал хъуьтуьлардай гафар. Жузун айиб тахъуй, Куьн гъи хуьряй я? Р.

* **жузун-качужун рах.**, суц.; **нив рахазватла**, адан гьалдикай, шартларикай хабарар. Ацукъдай чка къапурна. Жузун-качужун башламишна. З. Э. Мехъер кьуьл туш. Салам-калам, жузун-качужун куьтягъ хъайидалай къулухъ райондин гьаким Дестебега, са гьил вичин костюмдин жибиндиз вегъена, герек тир документар акъудиз башламишна. Я. Къафаров. Юристдин дафтардай.

* **жузун-качужун авун** гл., ни нивай **нив рахазватла**, адан гьалдикай, шартларикай хабарар кьун. Адаз хъашгелди лагъана ва жузун-качужун авуна. З. Э. Уртац цаз тадани.

ЖУЗУНАРУН гл., ни нивай; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; жузунар авун, жузунар тавун, жузунар тахвун, жузунар хыйимир хабарар кьун. Стхайри хуьруьнвийриз куьруькуьруь жваббар гузва, гьилер чуькъвезва, чини жузунарзава. Гь. Къ. Четин бахт. Жузунарна, гьикI я гьалар, Стхади хъиз хабар кьуна. Ж. Са члехида авур амал. Къуьзуь къари хъана гьейран, Жузунарна мягътелвилел. Ш. Ю. «Кукудин кьимет».

ЖУМ суц.; -ади, -ада; -ар, -ари, -ара вич хъипи рангунин, ширинвални цурувал акахънавай тямдин тарцин емиш. Зи тлвар, клан хъайтла квез, я жум. Сад я ичин тумни зи тум, Зи тлям халкъдиз я малум, Виридалай зун хъсан я. А. М. Гьим хъсан я.

ЖУМАРТ фарс, прил.; 1) жуваз авай затI, гьайиф татана, масадаз, герек тирдаз гуз алакьдай. Дустунин клвале исятда зун патал авай еке девлет ачух чинни жумарт рикI я. Къ. М. Вун хътин жумарт касди зун хътин кесиб яна, вичин тлвар, ватан русвагъ авун фикирдизни гъиз жедай кар туш. А. Эсетов. Мегъарамдхуьр - зи рикIин сир || ЛГ, 2001, 4.1. 2) (члехи гьарфуналди - Ж) - эркекдин хас тлвар: **Жумарт**. Жумарт лугъуз дагълара Са кас хъана вижевай, А. С. РикI ва жибинн.

ЖУМАРТБУР¹ жумарт прилагательнидин гзафвилини къадардин форма. Чи хуьруьнбур жумартбур я.

ЖУМАРТБУР² жумартбур прилагательнидикай хъанвай существительнидин гзафвилини къадардин число. Жумартбуруз аферин. Р. Вагъабоврин хтуларни халуьрал атайбур я, яни гьабуруз ухшар, марифат авайбур я: уьткъембур, жумартбур, зигьинлубур. ЛГ, 2001, 10.1.

ЖУМАРТВАЛ суц.; -или, -иле 1) гьилин ачухвал, жумарт тир гьал. Хпуькъвийрин рикIин ми хъивал, гьилин жумартвал, мецин ширинвал анжах абурухъ галаз ацукъун-къарагъун хъайи дагъвийриз хъсандиз чида. Ж. Гь. Лекъерин гьундуьрда. Куь жумартвал, къудратлувал вине къаз, Хатадайни хиве кьуна ажужвал, Дагъви лагъай тлварцел даим дамахна, Алчахвал яз гьисабна ажужвал. Ш. Т. Хайи дагълар. Гуьлмегъамедан тарсар ва насигъатар, Шихрагъиманни Шихмегъамедан духтурвиллин меслятар, Гъажимурадан жумартвилер ва маса хъсан клвалахар садрани алатдач рикIелай... С. Муслимов. Цицигъ-наме. 2) куьч. **менфятлувал**. Лагъана кланда хъи, Хуьруьг Тагъира вичин эсерра тлбиатдин жумартвални гуьрчегвал иллаки къешенгдиз ва жанлудаказ къалурнава. А. С. Хуьруьг Тагъир.

ЖУМАРТВИЛЕЛДИ нар. жумартвал хас яз. клвалинесиди хуьруьк атайбуруз жумартвилелди емишар гудай, картофар, къахунин як авай цикIенар чрадай. С. Муслимов. Цицигъ-наме.

ЖУМАРТДАКАЗ нар. жумартвал кваз. **Синоним:** жумартдиз.

ЖУМАРТДИ жумарт прилагательнидин теквилини къадардин форма. Зи стха жумартди я.

ЖУМАРТДИ суц.; -а, -а; **жумартди** прилагательнидикай арадиз атанвай существительное; жумарт кас. Жумартдаз девлетмал ХупI ярашугъ я. Е. Э. Квез вуч арашугъ я. Жумартдаз малар, Кесибдаз салар ХупI ярашугъ я. А. Гь. ХупI ярашугъ я.

ЖУМАРТДИЗ нар. жумарт яз. Эцигнавач къав, квач даклар, рикIин, Авач жумартдиз пул гудай ксар. А. Къ. Къучи Салман. Ракъини вичин ифей нурар жумартдиз чилел ракурзава. Я. Я. Агалай сандух.

Синоним: жумартдаказ.

ЖУМАРТЛУ прил. жумарт тир.

ЖУМАРТЛУВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илери жумартлу тир гьал. И цларар кхъизвай кас Мегъамед-Гъалибаз буржлубурукай сад я. Ада зун инлай къулухъни вичин жумартлувиликай магърум тийидайдахъ зун клевелай инанмиш я. Р. И. Гъайдаров. Тамуз ван хъуй лугъуз тарциз якIв яда|| ЛГ, 1999, 19. VIII.

ЖУМЛА араб, куьгь., прил.; 1) **вири**. Жумла алем эфенди хуй. Е. Э. Дуньядиз. Жумла махлукъатдин пейкар ханумрин мугьман я зун кье. Е. Э. Хьана. Жумла алем халкъ авур устад я хьи. Е. Э. Вун я хьи. 2) **граммат.**, куьгь. **предложение**. АкъалтIай фикир лугьузвай са гафуниз ва я са шумуд гафуниз жумла лугьуда. Гь. Гь. Грамматика.

ЖУНА туьрк, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра **парчайрин кьезил ва кьери са жуьре**. Кьирд жуна гвачиз вун хъфиз тахуй. Е. Э. Къавумдиз. Къаридал яргьи чулава парталар алай, кылик чулава жунадин чалма кутIуннавай... А. Ф. Бубадин веси. Жунайрив кутIуннавай адан кьунтебдал иви хьиткьиннавай. 3. Гь. Залан кам. Ахпа Заади угърияр чпин сала авай гъажетханадин патав тухвана, шифердин кланикай хкудна са жунадик кутунвай затI абуров вугана. Я. Къафаров. Юристдин дафтардай.

ЖУНГА || **ЖУНГАВ** фарс, суц.; -ди, -да; -яр|| -ар, -йри||ри, -йра||ра **хеси тавунвай еке крчарин эркек мал**. Цел фир рекье кьуд-вадра вун ацукьна, Галай гачал жунгав хьуьрез, тумакъ яц. Е. Э. Тумакъ яц. Ам лап жунгадин карч хьтин кIевиди тир. Ф. Лукьманал Гьаким. - Чан гъайван, захъни чпин рикI авайди жанавурриз чир хьана, абуров вак кянач, -лагъана, Гъажимурада жунгав кIвализ хкана. С. М. ЦицIигъ-наме.

* **жунгавар галай кал хьиз нар**. гзафбур гуьгьуьна аваз, кат-галтугиз, гъарай кыилеллаз. Вун хтуникай кIели хьанвай хьтинди я Зун иниз кьведайла, ударник "Спелбег, жунгавар галай кал хьиз, гезмеяр галаз атанва. Тадиз чьуньух хьухь. 3. Э. Куьгьне кавхаяр пIуртI.

* **жунгавдин къафун суц.** ягьлу квачир къафун (нисси, шур). Куьн жунгавдин къафундал ацукьнаваз тахуй гьа! Т. А. Мехьер куьтягъ тахьанмаз. * **бугъ ядай жунгав хьиз; ядай жунгав хьиз; яц хкатдай жунгав туш**.

ЖУНГАВВАЛ векьи, суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера **масадаз гужуналди манийвал**.

ЖУНУВАЛ [жуну араб] суц. **ахмакъвал, диливал**.

ЖУРНАЛ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) **школада, вузда кIелзавайбурун алахьунар кьейд ийидай ктаб**. 2) **са гьихьтин ятIани документ яз къабулдай кьейдер кхьидай ктаб**. - Ингье зи вилик зи азарлуьри чпи кхьенвай келимаяр авай журнал ква. Ж. Гьасанова. "Магистрдин гьед" Бажи. "Йикъан сятдин садаз чун Низовой пристандилай Дедили хуьруьз рекье гьатна, - хьизва вичин рекьин журналда Иранда А. Волынскийдин посолдин иштаракчи А. Лопухина. А. Бутаев. Гъажи Давуд ва лезгийрин азад женгер. 3) илимдин ва художественный эсерар чапдай орган. **Са гьафтеда ада йисди гьил элкьуьриз хьайи поэма куьтягьна ва ам журналдиз рекье туна**. 3. Гь. Ахварай авудай аваз. **Сержан-Ханумакай гзафра газетра, журналра кхьенва**. Гь. Гьамзатов. Гьаким Лукьман - Сержан-Ханум.

ЖУРНАЛИСТ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **гьам ватанда, гьам кьеце патан уьлквейра жезвай крарикай газетра, журналра кхьиналди хабар гудай ва а хабаррикай вичин фикир лугьудай пешекар**. Эгер словарь¹ авачиртIа, чи яратмишдай илгьамдарар, муаллимар, журналистар, лезгидалди дуьз рахаз кIандай гьар са элугьли гьикьван четинвилера гьатдай?! Ч. К. Мармардикай гуьмбет. Малум хьайивал, журналистрин... и умуми проект авторитетлу... ксари кылиз акьудда. ЛГ, 2002, 1. VIII.

ЖУРНАЛИСТВАЛ суц.; -или, -им; -илер. илери, -илера **журналист пешекарвал**. Вуч пеше я журналиствал? ЛГ, 1996, 12.1.

ЖУРНАЛИСТИКА урус, суц.; -ди, -да **литературада, журналра ийидай кIвалах.... бадеяр зи сифте гьикаяйрин, эдебиятдиз, журналистикадиз кьачузвай сифте камарин шагьидар хьана**. Ж. Гьасанова. Дидедин кьарай авачир рикI.

ЖУФТ фарс, прил.; 1) **фер авачиз, кIевиз акьалнавай (рак, пенжер)**. УстIарди хьсан жуфт ракларар расда. Р. 2) **граммат.**, прил. **чIалан ачух тушир сесерин лишан**. Лезги чIала вансуз жуфт фонемаяр асул гьисабдалди кьве кьаншарвилин бинедал группайриз пай жезва. Р. И. Гьайдаров. Лезги чIалан фонетика.

ЖУФТАРУН || **ЖУФТУН** гл., ни вуч; да, -на; -из, -зава; -а || ая, -ин, -рай, -мир; **жуфт авун, жуфт тавун, жуфт тахвун, жуфт хьийимир** свар амачиз, кIевидакъ акьалун. **Жуфтна агалда за кIвалж раклар...** Ш. Ю. Зи кесибвиллиз ава кье кьимет. Дугъриданни, кьванцикай эцигнавай стандартный ятахар виликамаз ремонтна, рак-даклар жуфтарна. 3. Э.

ЖУФТВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера **жуфт тир гьал**.

ЖУФТДАКАЗ нар. жуфтвал хас яз. **Синоним: жуфтдиз**.

ЖУФТДИЗ. нар. жуфт яз, кьве затI сад-садав лап агатна. - **Рак жуфтдиз акьална**. Гь. Кь. Гьай тахьай гъарай. **Синоним: жуфтдаказ**.

ЖУЬГЬЕН суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **цIай квай яру цкIлам**. КIаник тIимил-шимил жуьгьен кумаз эцигна акьугьнавай чхайри гьасятда цIай кьуна. Б. Гь. Заз эвера.... сим винелдн чугуна. Адахь галаз жуьгьенрикай яру хьанвай кваркьвацI хкатна. Б. Гь. Заз эвера. -Им чи пуд лагъай юлдашдин пай я, лагъана сагьибди, - юкь агьузна кIвалакI руьХьвер ик кутуна, винелай гум кумачир жуьгьенар вегьена.. Б. Гь. Заз эвера.

ЖУЬЖЕ фарс, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра **цицIибвиляй акьатна гьеле верч тахьанвай кIвалин кьуш**. Жуьжейриз твар вегь! Р.

ЖУЬМЯ араб, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) **гьафтедин йикъарикай хемисдилай гуьгьуьнин, кишдилай**

виликан югъ. *И жуьмядиз чаз мугьманар къведа.* Р. 19декабрдин жуьмядин югъ тир. И. В. Чирхичир. Алмас. 2) **куьгъ. Гьафте.** *Са жуьмядин йикъар: агьед, иснейи, саласа, гьерба, хемис, жуьмя, киш.* Куьре чЛалан илифарни... кЕлдай жуз.

* **жуьмя мискІин** *суц. жуьмя юкьуз са чкадин (хуьруьн, шегьердин) вири жемьтди капІ ийидай мискІин.* *Зун аял тир вахтунда чи жуьмя мискІинда еке Къуръан авай.* - ЛГ, 1992, 21. I. *Жуьмя мискІиндин вилик квай чІехи ким, базардин юкьуз хьиз, инсанрай ацІузва.* Гь. Къ. Четин бахт.

* **жуьмядал фин** *гл., вуж, нин сад кечмиш хъайидалай къулухъ къвезвай жуьмядин юкьуз адаз дуьа ийиз кІвале амай мукьва-къилийрин патав фин.*

* **жуьмяяр авун** *гл., низ сад къейила, сифтегъан жуьмядин юкьуз адан руьгъдиз бахшна тІуьн гун.*

ЖУЬРЕ *фарс, нар. тегьер, саягъ. Гьа са гьарф са гафуна са жуьре, маса гафуна маса жуьре кЕлун мумкин я.* М. М. Гь. Лезги грамматика. - *Мел шин чна халкъдин жуьре. низ гьар сада це куьмек жери.* Б. С. Алидин жуьре. * **са жуьреда.**

ЖУЬРЕ(Е) *фарс, суц.;* -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) **къайда.** *Фагьумна за гьар жуьре гьал, - гила дуьньяд эхир хъанва.* Е. Э. Гьинава. *Мусадин итимар мад гьавалат хъана. Гьар жуьредалди Жафер рекъий акъудна, ник гуз туна.* А. Ф. Бубадин *веси. Ингье къени Дагъларин сагъибди векьерни техилар юкьван жуьре я лагъайла, адаз хуш жезва...* В. Гь. Заз эвера. *Цару маса жуьре я.* Б. Гь. Заз эвера. *Гьа ихътин жуьредин фикиррик акатна къужахда бицек Маликни аваз, Гьалимат ахвариз фена.* Я. Къафаров. *Юристдин дафтардай.* 2) *куьч., векъи суфат, суй. Жуьре къий вичин!* Р.

ЖУЬРЕБА *нар. тегьерда. А жуьреба завай жедач.* Р.

* **жуьреба-жуьре** *прил. гьар жуьредин.* *И йисара Сулейман гзаф чкайра къекъвена, жуьреба-жуьре миллетрин фялейрин арада хъана...* М. М. Гь. Чехи шаир. *Адаз гьар патай жуьреба-жуьре крар ва затІар аквадай.* А. Ф. Газет. *Жуьрба-жуьре имаратар Ава, духтурхана хътин. Къанни цІикъвед колхоз гала Вичихъ, Тамам дерья хътин.* Х. Т. Ахцегъар. *Дуьз лагъайтІа, ам са пуд къуд юкьуз хуьрера къекъвеней, жуьреба-жуьре итимрин суфатриз килигна...* А. А. Пад хъайи рагъ. *ИкІ хъайила, литературадани абур жуьрба-жуьре терефрихъай къалурун лазим я.* А. А. Лезгийрин *литература Виликдай дустар тир инсанар гила сад-садаз акси экъечІзавай, гьар са касдин рикЕ жуьреба-жуьре хиялар гьатзавай, гзаф инсанар, пакадин югъ алуькьайла, са тике фу гьинай ва гьикІ жагьурдатІа лугьудай хиялри бизарзавай.* Я. Къафаров. *Юристдин дафтардай.*

* **жуьреба-жуьревал (жуьрвал)** *суц. сад туширвал.* *Ачух тушир фонемайрин чара ва жуьреба-жуьревилер арадал гьизвай къаншарвилер маса тегьердинбур я.* Р. И. Гъайдаров. *Лезги чЛалан фонетика. Ада йифериз кузвай гуьзел лампайрин экверин жуьреба-жуьревилелни гьейранвална.* А. Фетягъ. *Теквен. Тикрар хъийиз хъанайтІа, уьмуьрдин жуьреба-жуьревал квахъдай, дуьньядикай инсанрин рикІ хкІадай...* Б. Гь. Заз эвера. *Пачагъдин администрациядин векилар..., чЛаларин жуьреба-жуьрвал ва са жерге маса шартІар гьисаба къун тавуна, анжах колониячивилин политиадин интересар фикирда аваз реформа тухунив эгечІна.* Ж, 2002, 14. XI.

ЖУЬРЭТ *араб, суц.;* -ди, -да **алакъун, вилегъвал.** *Илгьам кІанда - багъларилай лув гудай Жуьрэт кІанда - дагъларилай лув гудай.* Гь. Я. Лекьрен мани.

* **жуьрэт авун (жуьрэтун)** *гл., ни вилегъвал авун.* *Чилел эвичІдай жуьрэтни за ийизва.* М. Ш. *Лап студент тир яшарилай эгечІна за са ктабдикай фикирзава. А ктаб зи рикЕ ава, ам зи руьгъда къекъвезва. Анжах са жуьредани жуьрэт авуна адав эгечІиз жезвач.* А. Къ. Дагъустан шаиррин *уьлкве яз ама. Дуьз лагъайтІа, за са шумуд тІвар гьазурнавай, амма завай жуьрэт авуна абур кЕвиз лугьуз жезвачир.* А. Р. Вертолёт Мегьамед.

ЖУЬРЭТЛУ *туьрк, прил. вилегъ, алакьунар авай, жуьрэт авай.* - *Пагъ! - лагъана, гьарай акъатна хандай.* - *Зи гафунал гаф эцигиз вун гьикъван жуьрэтлу везир я?* Ф. Акьуллу данарбан. *Хуьруьг Тагъира чІехи урус халкъдин, адан жуьрэтлу ва камаллу векилрин образар яратмишунрин кардиз къетІен фикир гана.* А. С. Хуьруьг Тагъир.

* **жуьрэтлу хьун** *гл. вилегъ хьун.* *Вун жуьретлу хъухъ, стха, вири гирванкаяр ахтармиша тІун.* М. М. Гь. Халкъдин шаир.

ЖУЬРЭТЛУВАЛ *суц.;* -или, -иле; -илер, -илери, -илера **жуьрэтлу** *тир гьал..* *Зи чандиз фул гьнзвай а вилериз килигун патпал тек са и сеферда захъ жуьрэтлувални хъана: за вири пуд суалдизни галкІун затІ авачиз са нефесдалди жаваб гана...* З. Э. *Зун гьавурда акъазвач. Хер хъанвайлекъ балайри Герендани гадардач. Гьахъний лекьре женгина Жуьрэтлувал квадардач.* А. С. *Хер хъанвай балайри... Мариятахъ итимдиз хас тир вилегъвал, жуьрэтлувал авай.* В. Мирзоева. *СтІал Сулейманан муьгьуьббатдин лирика.*

ЖУЬРЭТЛУВИЛЕЛДИ *нар. жуьрэтлувал тегьер яз. Синонимар: жуьрэтлудаказ, жуьрэтлуз.*

ЖУЬРЕТЛУДАКАЗ *нар. жуьретлувал хас яз. Вичихъ дерин къатІунар, гафарин чІехи алем авачирдавай жуьрэтлудаказ я критикадин макъалаяр, я айгьамар квай пародияр бажагъат кхъиз жеда.* М. Ж. Зегьметдиз - къимет. **Синонимар: жуьрэтлувилелди, жуьрэтлуз.**

ЖУЬРЭТЛУЗ *нар. жуьрэтлу яз. Синонимар: жуьрэтлудаказ, жуьрэтлувилелди.*

ЖУЪРЭТУН гл., ни; -да, -на; -из, -зава; -а || ая, -ин, -рай, -мир; жуърэт авун, жуърэт тавун, жуърэт тахвун, жуърэт хыйимир виклегвал авун. Ада Лукманавай Гуьзел къакъудиз жуърэтзава. ЛГ, 2001, 15. П.

ЖУЪТ туьрк, суц.; -уьни, -уьна; -ер, -ери, -ера санал ишлемишдай сад хьтин кьве затI. "Пачагь, вун сагърай, а гевгьер тек жедайди туш, абур жуът жедайди я..." Ф. Гуьлуьн руш. Я канаб, я нек чизавач, Вичиз я жуът, тек чизавач, Цурун пуд кепек чизавач, Яргъи чуртар члугваз кIанда. С. С. Акбул жуваз аваз кIанда. Кулаквив гвай паласад никIер, Шумуд жуът гамишар, куьтен, Шумуд батрак къуна лежбер Муьгътеж тушир кардихъ йифен. А. Ф. Эм-Тэ-Эс. Чи ракIарихъ аскерар хъиз жергеда Аваз жедай са цIикъвед жуът шаламар. А. С. Дагъви дишегълидиз. Ада верч къарагъарна какаяр гъисабиз башиламина: са жуът, кьве жуът, пуд жуът... цIикъвед какани вири кума! А. Сайд. **Антоним:** тек.

* **жуът-жуът** нар. жуьтер яз, жуьтер хьана.

ЖУЪТМА: жуьтма-текма нар. жуьтни тек яз.

ЖУЪШТ нугъ., суц. гъиссерин вини дережа. Жуьштиниз акъатай шаирди... неинки лезги, гъакI гъич урусдин эдебиятдани малум тахъай къуватлу шикилар ва тешипгъар ишлемишна. А. А.

3

З [зэ] урус, суц.; -ди, -да; -яр, -ри, -ра лезги алфавитдин цIусад лагъай гъарф. И гъарфуни кьве фонемасес къалурзава: 1) <з> (зур, зав, зи), юкьва (азар, базар), эхирда (варз, къаз, лаз), 2) <дз> (зизи: [дзидзи]).

З¹ падежриз дегиш жедай чIалан паярин гунугин падеждин формадин эхир: гъилиз, стхадиз, цавуз, гъуьлуьз, къазраз; гъилериз, стхайриз, цавариз, гъуьлериз, къазариз; пудаз, вадаз, иридаз; заз, ваз.

З² глаголдин мурадвилдин формадин аффикс: къачуз, тухуз, нез, хъуьрез, ацаз, гатаз.

З³ прилагательнийрикай наречияр арадиз гъидай суффикс: яру + -з - яруз, хъипи + -з - хъипиз.

ЗА, ЗАЗ, ЗАВ, ЗАЛ зун тIварцIивездин падежрин формаар. Кил. **ЗУН.**

ЗАВАЛ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) къиникъ, телеф хъунухъ. Дуьньяда инсан жедали Ажал, завал, агъри авачир? Е. Э. Дуьньядиз. Кьве сеферда дуьньядиз экъечIай гъайван! Вун мичIивиляй, завалдикай хкатна, экъуь дуьньядиз экъечI хъувуна. А. Сайд. Хайи гичин. 2) зиян, хата-бала. Акбул тушни бес инсан Завалрикай хъудайди. Х. Т. Сунани Къурбан. Хъсан уьмуьрдихъ авай чи умударни артух хъанай, амма чи къилел маса завал атана. ЛГ, 1996, 6. XII.

ЗАВАЛЛУ туьрк, прил. гзаф пис нетижаяр жедай. Амма вири и заваллу тир йикъар, Са куь ятIа адан рикIай жигизва. А. Ф. КъатI-къатI авур зунжурар.

ЗАВАЛУН гл., ни вуж-вуч; -да, -на; -ин, -а || ая, -рай -мир; завал авун, завал тавун, завал тахвун, завал хыйимир 1) чан аламачир гьалдиз гъун. 2) хата-бала арадиз гъун, зиян гун. Заз и сефер гъамарикай завалмир. Е. Э. Багъалу яр. 3

ЗАВЕДЕНИЕ урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра са квел ятIани машгъул идара. Школайрин, аялрин идарайрин, кIелдай заведенийрин руководителрин хиве иллаки къетIен жавабдарвал гъатзава. ЛГ, 2001, 22. XI.

ЗАВЕДИШ урус, рах. || **ЗАВЕДУЮЩИЙ.** || **ЗЕВЕДИШ** рах., суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра тайин са рекъай агъалийриз къуллугъ идара ийизвай чкадин чIехиди. И кIеретIни Мамед Жаферовакай, МТФ-дин зеведиш Сиражакай ва складдин зеведиш Эседакай ибарат хьана... И. В. Чирхчир. Иесиди жаваб гана кIубандиз: Им зи цIийи зеведиш я, дамах я... Ж. Шикилар. Къвед чаз, сад квез... гъа и арада адан рикIел вичин кабинетда складдин зеведиш ацукънавайди хтана, А. Р. Пинияр. Дербентдиз агакъайла, курсарин зеведиш Камсият муаллимди рушар хушвилелди къабулна, абур общежитида динжарна. ЛГ, 2000, 10. VIII

ЗАВЕДУЮЩИЙВАЛ || **ЗЕВЕДИШВАЛ** рах., суц.; -или, -иле; -илер, -илер, -илери - Эхир Нямет тайинна Накъ зеведишвиле квез! Ж. Чун паталди виликан... ам вичин хуьре врачевный амбулаториядин зеведишвиле тайинарна. ЛГ, 2001. 22. II.

ЗАВОД (ЗАВУТ рах., куьгъ.) урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра майишатда лазим шейэр акъуддай механизамламишнавай чIехи кархана. - Эхъ, яда, чи хуьруьнви я. Заводда яни, Гъина яни кIвалахзавайди тир. Б. Гъ. Заз эвера Къамкъама завут кIвачел ахкъудна кIанзава, четин месэла я. Гъ. Къ. Четин бахт.

ЗАВУЧ урус [заведующий учебной частью], суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра; школада муаллимри лазим къайдада тарсар гун идара ийидайди... сельсоветдин председатель, школадинзавуч районриз зенгер ягъиз алахъзава, амма сакIани... жезвач. Гъ. М. Им къван, имни терез.

ЗАВУЧВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери завучдин пешекарвал. 1966 - йисалай къенин йикъалди Шагъабудин муаллимди Мегъарамдхуьруьн райондин Советский хуьруьн юкъван школадин сифтегъан классрин завучвиле кIвалахзава. ЛГ. 2003, 1. V.

* **завучвал авун** гл., ни завуч яз кIвалахун.

ЗАВХОЗ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра гьукуматдин идарада майишатдин чӀехиди. Анжах са Мегьамедаз, школадин виликан завхоз Мегьамедаз са лакӀабни алач. А. Р. Вертолет Мегьамед. Школадин завхозди уборщицайрив пол чуьхуьдай пекер вугун тийиз, инжикли ийиз, а кесибарни чпин кӀвалерай пек-лек гьуниз мажбуриз хьана. Ш. Исаев. Завхоз.

ЗАВХОЗВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илер, -илери, -илера завхоз тир гьал. Адаз завхозвал гзаф бегенмиши хьана. Р.

* **завхозвал авун** гл., ни завхоз яз кӀвалахун.

ЗАГЬ // **ЦАГЬ** суц.; -ади, -ада; -ар, -ари, -ара кьел хьтин минерал.

ЗАГЬИД араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра ибадатдал машгьул, вири лезетрикай кьерех хьанвай кас. Гьинва алим, гьинва абид, гьинва загьид уьлкведа?! Е. Э. Алкьвадар гьажи Абдуллагь эфенди кьейила.

ЗАГЬИР араб; таб, прил. 1) тайин, ашкара. 2) (чӀехи гьарфуналди - 3) эркекдин хас тӀвар - Загьир.

* **загьир авун** шиш, гл., ни вуч тайин авун, ашкара авун. Ихьтин бажарагьлу ва викӀегь цаир вуч кас ятӀа, адан ери-бине газет кӀелзавайбуруз загьир авун за зи рикӀ алай дуст Мегьамед Гьалиб Садыкьидивай тӀалабзава. Р. Гьайдаров. «Къаф дагь хьиз акьвазна ам...»

* **загьир хьун**. гл., вуж-вуч ашкара хьун, чир хьун. Гила эхир заман мукьвал жезвайди чаз загьир хьанва. Е. Э. Алкьвадар гьажи Абдуллагь эфенди кьейила. Эхир заман мукьвал хьай чӀал Гила чаз загьир хьана. Е. Э. Гьинава?

ЗАГЬИРУН гл., куьгь., ни вуч; -да, -на; -из, -зава; загьир авун, загьир тавун, загьир тахвун, загьир хьийимир тайинарун, чукӀурун. Дин загьирна на Куьредиз, Фасикьар жеч вахь галаз дуьз, Илим кьур кас гьич жеч ажиз, Я шейхерин Шейх, Мегьамед. Х. Кь.

ЗАДАЧА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра месэла (гьял авуна кӀандай). # ~ гьялун, ~ кхьин; математикадин ~, химиядин ~.

ЗАЕ // **ЗАЙ** // **ЗАЙИ** // **ЗАЯ** араб ~ * **зайи** [зая] ун □ **авун** шиш, гл., ни вуж-вуч тахьай гьалдиз гьун, гьич авун, чӀурун. Эй Етим Эмин, Зайи уна дин, бес вун дуьньядин Квехь гелкьезева? Е. Э. Пагь, чи уьмуьрар.

* **зае** [зай] хьун шиш, гл., вуч кур хьун, чӀур хьун. Зае хьана жегьил уьмуьр ви бада. Е. Э. КӀани яр. ИкӀ бес чи акьул Лап зай жезева. Е. Э. Пагь чи уьмуьрар.

ЗАЁМ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра са тайин шартӀаралди пул буржуна вугайди тестикьардай чар, документ. Заёмдай пул акьатна. Р.

ЗАЖИГАЛКА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра газдин, бензиндин цӀалди пӀапӀрусдик цӀай кутун патал ишлемишдай алат. Зажигалкадин экуьналди дакӀардай кӀвализ чинрал кьеркьел алайбур гьахьзава. А. И. Кьарачияр.

ЗАИЛ * **заил авун** туьрк, т-б, таб, гл., вуж квадарун. СиратӀдилай мийир заил, Заз са куьмек ая, я Ребби. А. Гь. Минажат.

ЗАЙИ // **ЗАЯ** кил. **ЗАЕ**.

ЗАЙИФ араб, прил.; 1) **кьуватсуз**. Етим Эмин зайифя, гьал авачир. Е. Э. Кьавумдиз. Зун хьиз зайиф, гьал перишан хьайиди... атуь. Е. Э. Веси. Садан гьал я гьакьван зайиф, ИкӀ фад рекьиз ам лап гьайиф. Эй Сулейман, ая тариф, Эгьли гьидаят я фекьы. С. С. Фекьийриз... кьекьемар ацукь хьана, агаж хьанвай зайиф, экуьхьипи вилер, кьибле пата дагьдин ценерив гвай тамун кӀапалриз ва гьвечӀи кьурух векьериз килиззавай. А. Ф. Бубадин веси. Квар кьуьнеллаз булахдал физ ви кӀвачерин гьайиф тушни, Цувадни гьич яш тахьанвай ам кьазвай вун зайиф тушни. Ас. М. Гьезелар. Инани сарари жакьвадай, руфуну цӀурурдай затӀ гьат тавурла, кач чуьнуьхдай, кьакьуддай рекьерихь кьекьез, вичелай цӀудра чӀехи ва кьуватлу балкӀандални калел вегьез, вичив гекьигайла хейлин гьвечӀи ва зайиф вечревни кӀекрев кикӀиз пехьы жедай. А. Исм. Эхиримжи кьув. 2) **начагь**. 3) **еридиз агьуз**. Девлетлу спонсоррин пулунихь акьудзавай табар, адет яз, зайиф я. А. Кь. Дагьустан шаиррин уьлкве яз ама. 4) **гурлу тушир**. Алмегьамед вичин литинин кьене гьахьна ацукьнавай, ада явашидаказ кифил язавай ва гьамлудаказ зайиф ванцел манияр лугьузвай. А. Ф. Лянет. Еддиг лампадин экв зайиф я. А. А. Лезгияр.

* **зайиф хьун** гл., вуж-вуч 1) **зайиф гьалдиз атун**. Кьулавай цӀай хьанва зайиф. А. Кь. Хуьре ХьуьтӀуьн йиф. Сувар Сефтерахь галаз хьфейдалай кьудухь кьуьзуди лап зайиф хьанва лугьуда. Гь. М. Им кьван, имни терез. 2) **начагь хьун**.

* **зайиф авун** гл., ни-куь вуж-вуч; -да, -на; -из, -зава; -ин, -а, -рин, -мир; зайифар авун, зайифар тавун, зайифар тахвун, зайифар хьийимир 1) **зайиф гьалдиз гьун**.... фронтда хьайи кьван хирери зайифарнавай буба кьвед лагьай хва хьайи са тӀимил вахтундилай кечмиши хьана. Б. Гь. Заз эвера. 2) **еридиз усаларун**.

ЗАЙИФВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера зайиф тир гьал. На зи зайифвилерикай Са хабар це дустуниз. Е. Э. Дустуниз хабар це. Адан нагьв акьалтнавай гьакӀ ахьазвай вилериз са вуч ятӀани лугьуз кӀанзавай хьиз тир, амма зайифвилин лишан тир ажи стӀал аватиз кичӀела адавай гьа вилерни юзуриз хьхьаначир. Гь. М. Им кьван, имни терез. **Синоним:** кьуватсузвал.

ЗАЙИФВИЛЕЛДИ нар. зайифвал аваз. **Синонимар:** зайифдиз, зайифдаказ. **Антоним:** гужлудаказ.

ЗАЙИФДИ прил. зайиф тирди. пачагъ зайифди хъайила, уьлкве чкИда. Куьн чкИмир, лезгийр! З. Р. Веси. Жегьил шаиррин произведенидин чIал векъиди, зайифди хъунихъ маса сеbebни ава. А. С. Жегьил шаиррин яратмишунин бязи месэлайрикай.

ЗАЙИФДИЗ нар. зайиф яз, зайиф гьалда. Къиравдин кIусар чебчпив лап зайифдиз ккIанва. З. К. Пебиат чирун. **Синонимар:** зайифвилелди, зайифдаказ. **Антоним:** гужлудаказ.

ЗАЙИФДАКАЗ нар. зайифвал хас яз. Эквер гагъ-гагъ абурун Зайифдаказ аквазва. Ж. Хъсан... И сеферда чавай гъа зайифдаказни адан къилел атай са дуьшуьшдикай суьгъбет тавуна акъвазиз жедач. М. Б. Кепеюгъли Гитлер. **Синонимар:** зайифдиз, зайифвилелди. **Антоним:** гужлудаказ.

ЗАКАЗ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра са вуч ятIани жуванди хъун патал авунвай гьерекат. # ~ къабулун, ~ къилиз акъудун.

* **заказ(ар) гун** гл., ни вуч са вуч ятIани жуванди хъун патал авунвай истемишун, тIалабун Вичиз магъутдин чухва гуьмуьшдин везнеяр заказ гана. З. Э. У ртач паз тадани. И арада емекханадиз дамахар гвай жегьил пуд гада гъахъна. Абурукай сада, къеьел кабабар ягъзавайбуруз чпин къилди заказ гана. С. Ярагъви ашукъ Уьзден. **Синоним:** заказун. - Квахъ гъа, къейди! ХунI заказар гуз чида ваз. На лугъумир. На лагъайтIа, вун рекъида... Ж. Эфендиев. Азадвиллин рекъе.

ЗАКАЗУН гл., ни вуч; -да, -на; -ин, -а // ая, -рай, -мир; заказ авун, заказ авун, заказ тавун, заказ тахвун, заказ хъийимир са вуч ятIани жуванди хъун истемишун, тIалабун. # костюмар ~, Москвадиз билет -. **Синоним:** заказ гун.

ЗАКАЗЧИ цI., суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -ийра заказ авурди, ийидайди. Совхоз тракторрин заказчия. Р.

ЗАКАТ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) жемьтди вичин йисан дохотрилай фекъидиз, кесибриз гузвай пул ва я адаз барабар техил. Гатуз йигаррин макъамда, КIватIдайд я закат и фекъи. С. С. Фекъи. КIелзамазди са элифар, Закатдикай рахаз гафар. С. С. Фекъияр. Ни кIватIайтIан гзаф закат, Гъам я лап къегъал, фекъияр. С. С. Фекъийриз. 2) куьгъ. кесибрин аялриз кIел-кхъин чирдай фекъийриз гузвай гъакъи. Эгер са алимди хуьре фекъивал ийиз тарсар гузвачиз хъайитIа, адаз закатни гудачир. Гъ. Садыкъи. Сифте цIирер.

ЗАКАТИ нугъ, суц.; дегъре.

ЗАКОН урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри 1) халкъди, жемьтди къилиз акъуддай везифаяр ва халкъдинни гьукуматдин идарайрин араяр алакъаламишдай рекъер, адетар къалтурдай чешме. Им яни, къанлу, квехъ авай закон - Гунагъсуз ислягъ инсанар тукIун?! Х. Т. Гурхана. Гъайиф хъи, вирида гъамиша законриз гъуьрмет ийизвач. К, 1988, 27. XI... адан кIвалейни гила автомат акъат хъувурла, суддини адаз пуд йис дустагъ закондин бинеделлаз гана... Я. Къафаров. Автомат. Зунни закондин вилик тахсирлу жеда Я. Къ. ЧIал чидач. Закон пулдихъ маса къачузвай... Я. Къафаров. Закон пулунихъ. - Чухда са бязи инсанриз са вуч ятIани закондив къан тийидай кар ийиз кIанзава. АкI къиле фидач эхир! Я. Я. Агалай сандух. Жедач, секиндиз гаф атIана адан Мирзехана, закондалди вун бубадидай чара я. З. Гъ. Бубадин кIвал. 2) чан алай ва алачир тIебиатдин инсанрилай аслу тушир гьал(ар). **Синоним:** къанун.

ЗАКОНЛАМИШУН цI., гл., ни вуч закон тир гьалдиз гъун.

ЗАКОНЛУ цI, прил. закондалди ихтияр авай.... вун зи законлу паб яни? А. М. Приватизация.

ЗАКОНСУЗ цI., нар. къанунрал, законрал амал тавуна.... и чил са бязи кIуфал кIвенкIв алай, девлетлу къуд-вад хизанди законсуз къунва. ЛГ, 2000, 24. II.

ЗАКОНСУЗВАЛ цI., суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера закон авачир гьал.

ЗАКОНСУЗВИЛЕЛДИ и!., нар. закондив къан тийидай. жуьреда. **Синоним:** законсуздаказ.

ЗАКОНСУЗДАКАЗ цI., нар. законсуз гьалда, законсуз гьал хас яз. **Синоним:** законсузвилелди.

ЗАКЪУМ араб, суц.; -ди, -да, -ар, -ри, -ра 1) куьлуь кIус (недай затIунин). Халкъ закъумдихъ маса ганвай хаиндив Вахтуналди алчурариз тамир жуьв... Х. Х. Халкъ закъумдихъ маса ганвай хаиндив.

ЗАКИАЛ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) це лагъанвай рушахъ акалдай тупIал; 2) къаш авачир тупIал.

ЗАКИАМ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра метIелай кIегъебдал къван кIвачин пай. # къецIиларун, ~ кIевирун.

Синоним: занг.

ЗАЛ¹ суц.; -а, -а; -ар, -ри, -ра эркекдин хас тIвар - Зал.

ЗАЛ зун тIварцIивездин чкадин II падеждин форма. Кил. ЗУН.

ЗАЛ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) собранияр ва я гьукуматдин маса мярекатар тухун патал гзаф инсанар гъакъдай еке кIвал КилигайтIа, ламувилинни гъекъедин ни авай залдик къал ква. А. А. Лезгийр. Атабекова залда ацукънавай алим рушарилай башиламишна виридан гъилер къуна, ацIай ванцелди виридаз вичин тIвар лагъана. Къ. М. Хайи чилин таватар. ИкI лагъайла, залда гъатайди къиямат я. М. Гъуьсейнов. Дагъуетандин музыкантар гъеле хуььреза. 2) яшамш жезвай кIвалера тавхана.

ЗАЛАН¹ Зал хас тIварцIин талукъвилин падеждин форма. Кил. ЗАЛ¹.

ЗАЛАН² прил. 1) къезил тушир. Залан парар Хъана гъамар. Е. Э. Гуьзел Тамум. Риза гъиле залан магъ

аваз, я кѳужах аѳурна самар гваз, ялизялиз кимел хкведай. А. Ф. Риза. Са шумуд вацран кѳене залан кѳуртарин, кавалри кѳене яшамии хѳайи хуѳруѳн халкѳарин кеѳияр ачух хѳанвай. А. Ф. Риза. Балакерима залан чемодан гѳиликна. З. Р. Самур ваѳун кѳибле пата (Тарихдин роман) Гамишидиз вичин крчар гѳикI залан тушитIа, азни а ѳуру хѳчарни кул-кусар са маниѳвални туш. Б. Гѳ. Заз эвера. **Антоним:** кѳезил. 2) куѳч. сагѳламвиллиз гзаѳ зарар гудай, пис. И дуѳньядин гѳава залан азар я. Е. Э. Багѳалу яр. Гила ам аял тушир, бегѳем жегѳил тир, хуѳре, вич виридаз чидай чкада, чарабуруз ѳикѳал кѳвалахун адан рикIиз залан тир. М. М. Гѳ. Чѳехи шаир. Тади куѳмекдиз бедбахтвилер, бедендал залан хирер, ѳIай кѳуникди бедендал хирер хѳанвайла... эверда. ЛГ, 1997, 19. XII. **Синоним:** агѳур. * гѳилел-кѳвачел ~ хѳун; руѳунал ~ хѳун; япарал ~ хѳун.

* **залан камар** суѳ. явашдиз ва муѳкѳувилелди кѳачузвай камар. Ахѳа ва залан камаралди физвай Сабираз кѳулухѳай килигайла, аз акI жеzewай хѳи, гуѳа зи виликай раган пад физва. З. Гѳ. Лезгийрин риваят.

* **залан кѳвалах** суѳ. сагѳламвиллиз зиянлу кѳвалах. -Кѳвалах заланди я. З. Э. Уртахан ѳаз тадани.

* **залан хѳун** гл. 1) вуѳж-вуч терездал чгугвадай агѳурвал хкаѳ хѳун. Эхиримѳжи ваѳра зун са хейлин залан хѳана. Р. 2) низ вуѳж-вуч такIан хѳун. Адаз вичин стхадин агалкѳунарни залан жедайди я. Р.

ЗАЛАНАРУН гл., ни-куѳ вуѳж-вуч залан гѳалдиз гѳун.... шаирри инал чна кѳалурай хѳтин гаѳар кутуналди чтин шишррин ѳIал заланарзава. М. М. Гѳажиев. ЧIалан илимдин гѳакѳиндай... Азадвал - фу я. Ам гзаѳ тIуѳна, руѳун заланармир. З. Р. Веси.

ЗАЛАНБУР залан прилагательнидин гзаѳвилини кѳадардин форма; кѳезил тушир. КIарасар заланбур я. Р.

ЗАЛАНВАЛ суѳ.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера 1) залан гѳал. Са буханка 25 кепекдай тир, вичихѳни тайин тир залатал авай ЛГ, 2000, 2. III. Зи заланвал килѳйралди кѳе виридаз малум я, Са вахт кѳведа, белки, ихѳтин, алрумда зун каратрал. М. Б. Аквазвач жал ѳавариз? Жегѳил тирла 64 авай, 64 килограмм бедендин заланвал кѳени, 64 ѳис хѳайилани, гѳа заланвал яз ама. ЛГ, 2002, 24.I. 2) куѳч. **четинвал**. Са заланвални гѳанач за ви винел... А. Ф. КѳатI-кѳатI авур зунжурар. Кѳайгѳусуз яз килигзавай инсанрин Лалвиллин бед заланвиллик датIана Агаѳ хѳанва зун... А. Кѳ. Гадарнавай кѳвалин сонет. **Антоним:** кѳезилвал.

ЗАЛАНВИЛЕЛДИ нар. заланвал хас яз. Алатна заланвилелди кѳуд-вад сар. А. Ф. КѳатI-кѳатI авур зунжурар. **Синонимар:** заландаказ, заландиз. **Антоним:** кѳезилдаказ, кѳезилдиз.

ЗАЛАНДАКАЗ нар. заланвал кваз. **Синонимар:** заланвилелди, заландиз. **Антоним:** кѳезилдаказ, кѳезилдиз.

ЗАЛАНДИ суѳ.; -да, -да; -бур, -буру, -бура залан тирди. **Антоним:** кѳезилди.

ЗАЛАНДИЗ нар. 1) залан яз. Адаз нар заландиз аѳуна. Р. 2) хуш тушиз, хуш авачиз. Вилер хкаѳна ам анѳжах паишманвилелди Давудаз килигна ва, заландиз ухѳт аладарна, куѳчедиз экѳечIна... А. Р. Кѳараткенар. 3) **четиндиз**. И патахѳай килигайла, кѳвалер сад-садав игисна са жергеда эѳигнавай хуѳр гуѳнедай виниз заландиз экѳечIзавай поезддиз ухшар аваз аквадай. С. Муслимов. Циѳигѳ-наме. 4) **дережа виняй яз**. Аялар чIехибуралай заландиз азарлу жеда. ЛГ, 2001, 22. XI. **Синонимар:** заландаказ, заланз, заланвилелди. **Антоним:** кѳезилдиз, кѳезилдаказ.

ЗАЛАНЗ нар. 1) залан яз. ПIалабайтIа Абдулбари халуди, Кѳуѳлер чидач, кѳуѳл авун аз азаб я, кѳвачер заланз, раѳунбур хѳиз, тухуда. Гѳ. Гѳемзетов. Абдулбари халу..2) куѳч. сагѳсуз (бедендин паярикай рахадайла). Кѳарагѳаила, кѳил заланз авай, кеѳи ѳуру тир. Б. Гѳ. Заз эвера. **Синонимар:** заландаказ, заландиз, заланвилелди. **Антоним:** кѳезилдиз, кѳезилдаказ.

ЗАЛЗАЛА араб, суѳ.; -ди, -да; -яр, -ѳри, -ѳра чил(ер) зурзун. 1966 - ѳисуз чи патара залзала хѳана. К, 1982, 29. XII. Египетда хѳайи залзаладин нетиѳада 524 кас телеѳ, агѳзурдалай гзаѳбурал хирер хѳана. ЛГ, 1992, 20. X. 1913 - ѳисан 12 - мартдиз Куѳреда ва Дербентда залзаладик 36 хуѳр чкIана ЛГ, 2000, 11. V. Муѳвал тир вахтара чи республикадин территорияда гужлу залзалаяр (4,55 баллдилай гзаѳ кѳуватавай) хѳун гуѳзлемиишзавач. ЛГ, 2001, 22. II.

ЗАЛПАНД суѳ.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра балкIандал акѳахнавайда ам вичиз табиярун патал са кѳил балкIандин сиве муѳкуѳ кѳил вичин гѳиле кѳадай ѳул. Залпанддин кѳил вуна чилел Вегѳемир, алчуда гѳилел... С. С. БалкIанар гзаѳ дегѳшарайди эхир залпанддин иеси жеда. Мисал. **Синоним:** кѳенерар.

ЗАЛУК урус, -ди, -да; -ар, -ри, -ра са нивай ятIани буржуна кѳачурди вахкудайди хиве кѳурдан лишан яз турдан ва я маса шартIуналди кѳачузвайдан эвез. # ~да вугун, ~да эѳигун.

ЗАЛУКВАЛ ѳI., суѳ.; -или, -иле залук тир гѳал. Энвер Эдѳемовични 1996 - ѳисан гатуз Масхадован итимри залуквиле кѳуна. М. Ж. Цава кѳуна кIаниди.

ЗАЛУМ¹ араб, суѳ.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра; зулум ийидайди. Залумдин нефс хуш екеда... Е. Э. Гѳарай, эллер. Гѳич са дерт жеѳ ихѳтин залум. С. С. Тембекдикай дар хѳайила. ВаѳI элекѳзавачир. Я бес я лагѳай ѳIални и залумдиз чизвачир. Акатай вуч хѳайитIани тухузвай. З. Э. ВаѳIал кѳеб. А заманадин инсанрик тахсир квачир, тахсиркара залумар тир. Абуру кесиб халкѳар мичIивиле туна тараишзавай, абур халкѳдин лап мурдар душманар я. А. Ф. Лянет. Гѳар гѳалда, ибур кѳачагѳевиллин юлдашар хѳтин залумрив рахадай

гафар туш. М. М. Гъажиев. Чалан илимдин гъакъиндай...

* **залумдин хва** *обр.* жуван тай-туьшдив рахадайла, зарафатни векъивал кваз, ишлемишдай ибара. Гила лагъ кван, я залумдин хва, куьчедай фидайла жуван вилик патаз къванни килигдай адет тушни? Ф. Б. Филиал.

ЗАЛУМ *прил.* зулум ийидай хесет, лишан квай. - Жемьатар, гила заз ихтияр не, а инсан туькъуьндай залум девлерихъ галаз за даяе ийида, - лагъана Магъамада. Ф. Ирид юкI алай Магъамад пагъливан. Авур кIвалах чир тежедай Гьалтнавай зун залум папал. М. Р. Батракдин мани. Адалай гуьгъуьниз са акъван вахтни тефенмаз и ажуз хъанвай ханлухдал иви хъвадай залум Надира гъужум хъувун лазим тир... А. Бугаев. Гъажи-Давуд ва лезгийрин азад женгер.

ЗАЛУМВАЛ *суц.;* -или, -иле; -илер, -илери, -илера сада масадаз къастуналди ийидай уьмуьрдин, яшайишдин къулайсузвал, четинвал. # ~ акун, ~ авун, ~ эхун.

ЗАЛУМВИЛЕЛДИ *нар.* залумвал хас яз. # ~ эгечIун, ~ рафтарвилер авун.

ЗАМАЗКА *урус, суц.;* -ди, -да пенжердин вилера гуьзгуюьр турла адаз ядай икьи къар хътин затI. # - ягъун, ~ къурун.

ЗАМАН || **ЗАМАНА** *араб, суц.;* -ди, -да; -ар || -яр, -ри || -айри, -ра || -йра 1) **вахт, бере.** Манишлагъ ви бегьердин Ажеб заман я, бахтавар. Е. Э. Бахтавар. Замана кхьинчурун авачирди тир. Вири хуьре кIел-кхьин чидайбуур садкъве кас авай, абур фекьини кавха тир. С. С. Жувакай ихтилат. «Данарбандикай итим хъайи замана я ман!» - лугъуз, явашидиз къваларал алайбура къуьнт эцядай. А. Ф. Риза. Девирар, заманаяр алатна фена. Булах булах яз амукъна. Б. Гь. Заз эвера. 2) **девр.** ХарапIа хуьй ихътин заман. Е. Э. Дилбераз. Гила ГьикIда, эй мусурман, Эвел заман гынава? Е. Э. Гынава? Замандин гьал тийишжиз вун куьз бейхабар хъана хьи? Е. Э. Дуст Ягъиядиз. Фена икI шумуд замана. С. С. Судуяр. Мер фагъум ая вуна, Сулейманак кутаз багъна. Къезез физава и замана Гьарда вичиз вич тийишжиз. С. С. Шумудакай рахан. - Килиг, килиг, ибурун тангъах аку, алай гьал аку. Ибурукайни газет кIелдайбуур хъанвай замана я ман! А. Ф. Лянет. * **дегъ заман, и заманда, къадим заман, са заманда, эвел заман.**

ЗАМЗАМ || **ЗЕМЗЕМ** *араб, суц.;* -ди, да 1) диндин лугъунрай, инсандин беден сагъардай, уьмуьр яргьи ийидай, виликай хуьдай яд; 2) куьч., зараф. ички. Булахдин земземар ава. Хъвадачни? А. А. Пад хъайи рагъ.

* **Земзем булах** *араб, суц.;* мусурман диндин лугъунралди, вири гунагърикай, азаррикай азад ийидай яд къезезвай булах. Ам деведин цанар квай ргай яд тир. Гадайри гьарда, вичия нубат атайла, адан кIуфукай яргъалди сив хкуд тийизвайди акурла, ам анжах Земзем булахдив гекъигиз жедай. А. Къ. Жугъенар.

ЗАМЕСТИТЕЛЬ *урус, суц.;* -ди, -да; -ар, -ри, -ра са тайин къуллугъдин къил гвайдан куьмекчи, къвед лагъай кас. Ракъият Сайидагъмедовадин уьмуьрдин юлдаш Камил Гъабибуллаевич Минстройда отделдин начальникдин заместитель я. З. Ф. Суьгъуьрдин тIвал гвайди.

ЗАМЕСТИТЕЛВАЛ *суц.;* -или, -иле; -илер, -илери, -илера заместителдин къуллугъчивал. Заместителвилени Тайинна за иранвах, Къве рушазни ганва за Лап вижевай кIвалах. Ж. Шикаят.

ЗАМИН *араб, суц.;* -ди, -да; -ар, -ри, -ра нин-куьн ятIани эвез. Гъукуматдин мягъкем замин Тир са дирек Герейханов. С. С. Герейханов. Сагълам сарар сагъламвилдин замин я. ЛГ, 1994, 1. IV.

ЗАНГ *фарс, суц.;* -уни, -уна; -ар, -ари, -ара кIвачин метIелай агъуз пай. Гьар пакамахъ ийиз юрта, Хъуртукай зангар аквада. С. С. Бязи тарта. "Цивилизация акунвай лезгидин" тIиши, чин, гъилер, шалвардинни гуьлуьтрин арадай аквазвай зангар, агъургъан акъатай хъиз, тIуртIур тир. Ф. Б. Цивилизация акунвай лезгидин къиса.

ЗАНГАЛ *суц.;* -ди, -да; -ар, -ри, -ра метIел къван яргъивал авай, чими хъун патал алуькIдай къапар.

ЗАНГЪАР || **ЗАНГЪУР** *суц.;* гьерекатдик квай улакьдин ван. Зангъарзунгъур ацалтна арабаяр гьалдай. Р.

ЗАНЖИ *туьрк, т-б, О, суц* -ди, -да; -яр, -йри, -йра негр.

ЗАОЧНИК *урус, суц.;* -ди, -да; -ар, -ри, -ра муаллимрин куьмек галачиз жува-жуваз чирвал къачузвай студент. Муаллим заочникрин лекцияда ава. Р. А. Ляметов. Зи пешедиз рехъ ачухай устад || ЛГ, 2001, 15. II.

ЗАОЧНИКВАЛ *суц.;* -или, -иле заочник тир гьал.

ЗАОЧНО *урус, нар.* муаллимрин куьмек галачиз жуважуваз чирвал къачудай жуьреда. Университетдиз заочно гъахъиз кIанзава. Гь. Къ. Жегъилрин пIир. 1991 - йисуз заочно ДГУ-дин филфак акъалтIарна. ЛГ, 2002, 30. V. **Синоним:** заочнодаказ.

ЗАОЧНОДАКАЗ || **ЗАОЧНИДАКАЗ** *цI, нар.* муаллимрин куьмек галачиз жува-жуваз чирвал къачудай жуьреда. Сабир заочнодаказ институтдиз гъахъна. З. Гь. Лезгийрин риваят. 1963-1969 йисара за Ахъегъа заочнидиказ юкъван мектеб акъалтIар хъувуна. ЛГ. 1997, 18. V. - Зун Бахцугъай я. ЦИ заочнидаказ Рязандин куьнуьчийрин школадиз гъахъна. А. Эсетов. Тек са йис.... ада институт заочнидаказ акъалтIарна. ЛГ, 2001, 26. VII. **Синоним:** заочно, кIвалахдивай къерех тахъана..

ЗАОЧНЫЙ *урус, прил.* гъукуматдин программарай жуважуваз чирвилер къачудай. # ~ институт, ~ университет, ~ факультет, ~ сессия. Райкомдин сад лагъай секретарь Магъачкъалада заочный сессияда ава.

И. Тагъиров. Кутумдин тариф.

ЗАПАБ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра диндин къалурунаралди, гьал-гьакъикъят са гъи патахъ ятІани дегишарун, элкьуьрун патал (сагъ инсан начагъарун патал, начагъди сагъарун патал) фекъи-фахради кхьенвай, кхьидай чар. Атайла са хендедай паб, Рипе къуьлуьхъ кхьиз запаб, Къазанмиша гьахътин суваб. С. С. Фекъийриз. Дегъзаманайрин чувудри чтин раКІарин гуьрцелдилай дуьаяр авай запаб куьрсдай къван. Гъада и КІвализ хата-бала, чинерар, иблисар ахъайдачир къван. Р. Гъ. Чун чаз килигайла. **Синоним:** питик, гьакал.

* **запаб(ар) авун** гл. ни низ **запабар** кхьин. Вун зал ашукъ хъун патал Авунва за запабар. А. С. Чинардин хел.

ЗАПАБУН рах., гл., -да, -на; -из, -зава; -а || ая, -ин, -рай, -мир; запаб авун, запаб тавун, запаб тахвун, запаб хъийимир диндин къалурунаралди, гьалгьакъикъят са гъи патахъ ятІани дегишарун, элкьуьрун патал (сагъ инсан начагъарун патал, начагъди сагъарун патал) фекъи-фахрадив чар кхьиз тун.... **фена са фахра** къаридив запабарна аялдин бахт агализ тада. Ф. Б. Филиал.

ЗАПАС урус, суц.; -ди, -да; ар, -ри, -ра гележегда герек атайла ишлемишун патал тайинарзавайди. Чна техилдин запасар тазвачир. Р. Запаса авайофицерриз армиядиз эвер хъийизва. Р.

ЗАПУН¹ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра са затІ цяй чухъуьдайла, адай чирк акъудун патал химиядин элементар сад-садак акадарна гъазурдай затІ. Эгер ишлемишайдалай къулухъ гъар сеферда нажахдин мурцаз парафин, мум, я тахъайтІа къурай запун ягъайтІа, ам яргъалди хъиз амукъда. Хийирлу меслятар || ЛГ, 2000, 20. IV. * **гъилер чухъуьдай ~, къазан ~. михъи ~, парталар чухъуьдай ~.**

* **запун ягъун** гл., ни квез са вуч ятІани цІалцІам хъун патал, михъи авун патал запун къежирна ва я жими авуна ишлемишун, запун кутун. # чурудиз ~ ягъун; арабадин будуниз ~ ягъун.

* **запундин карч** суц. жими авунвай запун цана хуьдай карч. Гъар са арабадихъ запундин карч жедайди тир. Р.

* **запундин къаб** суц. **запун твадай къаб.** ~ михъун, ~ къачун. Гъилер чухъвейла, къежей запун къапунатур. Р.

ЗАПУН² прил.,; нугъ. пис, чІуру, вижесуз.

ЗАР¹ фарс, суц.; -ди, -да 1) къизилдикай атІанвай пул. Гуьзел, за ви тариф ийин, Вун къизилдин зар я, гуьзел. Е. Э. Гуьзел, за ви тариф ийин. 2) къизил. Пачагъди лагъана: «Вач, лагъ хъи, зар литер ийидай пеше квайди я». Ф. Гъажи. Кесиб кас Гъуьруьпери, я вун тават; Лайих я ваз зардин халат. Е. Э. Ярдиз. Зардин камар кутугда вал. Е. Э. Вун хвашгелди, сафагелди. 3) къизилверекъдин чар. Суна за ваз сугъбет ийин: Къенфетдаллай зар я суна. Е. Э. Суна, за ваз сугъбет ийин. 4) къизилдин ранг алай. Магъидин регъ алаз метІел Зардин кифер хрзава. Е. Э. Эй, зи гуьзел. 5) куьч. къизилдин партал, парча. На алуКІна харани зар. Е. Э. Вун авачир женнетни кІандач. Хара, диба, алуКІна зар. Е. Э. Ялгъуз. Ярди атлас, зар хрда... Е. Э. Ханум. 5) (чІехи гъарфуналди - 3) дишегълидин хас тІвар: **Зар.**

* **зар-зиба** фарс, суц. зар квай, гуьрчег парчадин партал. За ваз лагъай тегъердин зар-зиба гъваш. Е. Э. Къавумдиз. Вун жагъайдаз гъич ви къадар чизавач, Зарзибада гъамиша вун хуьзавач. Е. Э. Туькезбан. Адахъ авачир зар-зиба, келегъа. А. Ф. КъатІ-къатІ авур зунжурар. Къилелай КІвачелди либас: Зар, диба, махпурдин атІлас, Ви къаматдиз хунІ ава хас, Ажеб вид дамах я, Тайгъун. А. Гъ. Тайгъун.

ЗАР² суц -ди, -да; -ар, -ри, -ра нардрал къугъвадайла, тІама гъи КІвале эцигдатІа тайинарун патал, вегъедай затІ. # кІарасдин ~ар, кІарабдин ~ар; ~ вегъин.

ЗАРАР¹ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра зиян. Я хийир чидач, я зарар... С. С. Куьре эгълийриз. Ваз гъеле жуван хийирни зарар чир хъанвач... А. Сайд. Нариманаз вич гъахъ я лагъ. ЦицІигъвийирин масадаз зарар авачир хуьруьнри, акъуллу зарафатри хуьруьн ким гъамиша безетмишзавайди тир. С. Муслимов. ЦицІигънаме. **Антоним:** хийир.

* **зарар авач** арал. са ийизвай ва я хъайи кардал разивал къалурдай ибара. - Зарар авач, - жаваб гана чІехи стхайри.. Ф. Гъуьлуьн шив. Зарар авач, бажсарагъсузар, литература туна, алвер ийиз эгечІайла ва я маса крарал машгъул хъайила, белки, гъа рекъера абуруз хъсан жен. А. Къ. Дагъустан шаиррин уьлкве яз ама.

* **зарар гун** гл., ни низ-квез зиян жедай гьалдиз гъун. Ахвар гала? Чидач ман, гадаярни ахварал фейитІа, балкІандиз зарар гудатІа? А. Ф. Лянет. Гъинавачир дарманар, ирмицІитармирмицІитар яда лугъуз хийирдилай зарар гзаф гузва. Б. Гъ. Заз эвера.

ЗАРАР зар существительнидин гзафвилин къадардин форма. Кил. **ЗАР**².

ЗАРАРЛУ цІ., прил. 1) зарар тир; 2) хийир авачир. **Синонимар:** зарар квай, зиянлу, зиян квай, зиян гудай, чІуру. **Антонимар:** зарарсуз. хийирлу, хийир гудай.

ЗАРАРЛУВАЛ цІ., суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илери зарарлу тир гьал.

ЗАРАРСУЗ цІ., прил. зарар авачир, зарар тушир. **Синоним:** зарарлу.

ЗАРАФАТ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) хъвер, шадвал паталди ийидай ихтилат, гаф-чІал. - Де абуру

хъана. Зарафат садра жедай затI я. З. Э. Вил пата авайди. -Я Гъамид! Ву, я стха, вуна вуч лугъузва? Ахътин зарафатар акъвазара, я кас. - Шусни зарафат туш! З. Э. Мехъер къуъл туш. Сулейман вич зарафат, хуъруьн кIандай кас хуниз килигна, ам юлдаширин арада, межлиера жедай... А. Гъажимурадов. Чехи шаир. Зарафат, хуъруьн кваз, къаб алаз рахун, хци жсаваб гун цицигъвийриз ата-бубайрилай атанвай къадим адет я. Аквадай гьаларай, чи бубайри хуъруьнар, зарафатар Эвелни-эвел чуру кIвалахар акъатдай, чуру хесетар квай йнсандикай ийизвай. С. Муслимов. Цицигъ-наме. 2) **кас агъузардай, адал хуъруьнардай ихтилат.**

* **<a> зарафат авач** кIус 'вуна лагъайвал жедач, акI жедач гъа! манадин ибара. - А зарафатар авач. И нек къванни агалдара. ТахъайтIа, за вун ахъайдач. Зи гъурметдай къванни хуъхъ. З. Э. Мехъер къуъл туш.

* **зарафат туш** кIус 'регъят кар туш' манадин ибара. Зарафат туш, еке казармада ада раж кутур къуд-вад кас хуъруьнбуру ам хейлин вахтунда хвена. З. Э. Уртах цаз тадани. Чанда аман амай къван гагъда ада ам гъялий акъуддайвал тушир. Пуд манат я гъа, зарафат туш. З. Э. Пуд манат.

* **зарафат(ар) авун** □ **зарафат(ар) ун** гл. 1) ни хъвер паталди ихтилат, гаф-чIал лугъун. Папа айгъамдин хъвер авуна, гуя адан гъиссерик хкIазвай затIни авач. Ада гуя анжах зарафат ийизва. З. Э. Пата вил авайди. Цицигъа авай хуъруьнар, зарафатар ийидай устIарар я болгаррин Габрово шегъердин, я лакрин Куркли лугъудай хуъруьн зарафатчийрилай са кIусни усал туш. С. Муслимов. Цицигъ-наме. - Хехехе, -хуърена лотореядин билетар гвайди, декIени гъахътин зарафат закайни авунайтIа. Б. Гъ. Закай зарафатармир. 2) ни никай **са кас агъузардай ихтилат авун**. Куъз ийида на зарафат Къуьнелай элкъвез килигиз. Е. Э. Ярди.

* **арафатдиз (зарафатриз) вегъин** гл., ни вуж хуъруьн къведайвал са нин ятIани кимивилер къалурун, лугъун. Масан, адан кайвани Беневша Секинатаз са синелай хъиз килигиз хъана, кIвале авай тхулрини адал хуъруьнар ийиз, ам зарафатриз вегъена. Н. Алирзаев. "Ракъужат".

ЗАРАФАТАРУН аспект. // **ЗАРАФАТУН** гл., ни никай-квекай -да, -на; -из, -зава; -ин, ая // -а, рай, -мир; зарафат авун, зарафат тавун, зарафат тахвун, зарафат хъийимир Зарафатарда гагъ-гагъ бязи дустари, Ихтибардин, гъурметунин лишан яз... Ж. - Эээ, акI хъайшла, Мурсал халу, зун тапарардай кас туш, - зарафатна ада. З. Гъ. Уьмуьрдин сирнав. - Им вуч я, Малла? ТахъайтIа, на чакай зарафатарзавани? - хабар къуна серсер хъайи мугъманри. Ф. Къуьрен шурпа.

ЗАРАФАТДАЙ¹ **зарафат** существительнидин къакъатуни I падеждин форма.

ЗАРАФАТДАЙ² **зарафатун** глаголдин фад алатай вахтунин форма.

ЗАРАФАТДАЙ³ нар. **зарафат** яз. **Зарафатдай** лагъай гаф рикIивай хъана. Р. **Синоним:** зарафатдалди.

Антонимар: рикIивай, зарафатсуз.

ЗАРАФАТДАЛДИ нар. **зарафат** кваз. **Зав зарафатдалди** рахамир. Р. **Синоним:** зарафатдай. **Антонимар:** рикIивай, зарафатсуз.

ЗАРАФАТУН кил. **ЗАРАФАТАРУН**

ЗАРАФАТСУЗ туьрк, нар.; **зарафат** тушиз, **зарафат** квачиз. - **Зарафатсуз** лагъайтIа, къве руш ава... Ж. Гъ. Дидедин къарай авачир рикI. **Антонимар:** зарафатдай, зарафатдалди, рикIивай.

ЗАРАФАТЧИ туьрк, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра **зарафатар** ийидайди. Сулейман чи кIвализ атайла, зунни гзаф шад жедай. Ам гзаф зарафатчи ва зурба сугъбетчи тир. З. Султанова. Зигъиндин гелер. **Мад** гъуъл алай чкадал наб рахач хъи, - гаф кутуна маса зарафатчиди. Гъ. Къ. Четин бахт. 2

ЗАРАФАТЧИВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера **зарафатчи** тир гьал.... хуъруьнбуру зарафатчивилиз килигна «Кваса» лагъай тIвар акъалднавай бригадир Бала акуна. Б. Гъ. Заз эвера.

ЗАРБ¹ суц., тек-туьк; -уни, -уна **йигинвал**. **Зарб** хкатай чи кIвачикай, Гъил хкуд тийиз хуъчIуькай. С. С. Пара рикIиз къайи югъ я. ЦIразва хъи жив, ВацIарик акатнава зарб, Ахъайнава киф. А. С. Саяда лугъузва мани

* **зарб** кваз нар. **зарбдиз**. **Рамзията** тама тади кваз кIарасар атIузвай. **Зарб** кваз ягъай дегъре кIарасдикай хкатна адан кIвачихъ галукъна. З. Э. Рамзият. Шивриьдин ван алай, зарб кваз физвай вацIун каф акъалтнавай, алицфай ци абур чуъхуъзва. З. Э. Кек галкIизва. **Ихътин** палтадин тIеквенрай акъатай гзаф зарб кваз къвезвай растворди майкопдин къатар чукIурунин карда палтадиз еке куьмек гуда. Б. Гъ. Вили вилер. **Зарб** кваз атай гъуд, чинихъ галукъ тавуна, къуьнелай гъяй хъана. Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз

ЗАРБ² прил.. **йигин** тир. # ~ вацI, ~ машин, ~ макъам, ~ рахунар.

ЗАРБ³ нар. **йигиндиз**, **зарбдиз**. **Тарс** туна, зарб гъализ балкIан, Гъаниз рекъе гъатда фекъи. С. С. Фекъийриз. **Гагъ** кичI акатна, рикI чуькъвез, гагъ зарб физвай машинди къезилвални гъевес кутаз, Селвана къайи цяй чими циз вегъизвай; А. А. Пад хъайи рагъ.

ЗАРБАР фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **зегъер** кIватIзавайди, **зегъер** квайди. **Я залум хан**, къалур ийиз зарбар на Ашукъди вуч къан авуна къада ваз. Л. Эгъмед. **Я залум хан**.

ЗАРБАФ фарс, куьгъ., суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) **къизилдин** гьал кваз **хранвай** парча. **Хуьда** за вун

дере, зербаф, дивада. Е. Э. КІани яр. 2) **гъа парчадикай хранвай перем.** Къуьлуьн фу нез алуки ипекдин зарбаф. Х. Т. Гъуьгъвезрин хуьр. 3) (чІехи гъарфунилай - 3) **дишегълидин хас тІвар: Зарбаф.** Феталиди салам къуна. Зарбафавай жузунар авун... А. Сайд. Вили яна.

ЗАРБАЧИ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра **кІвалахда кІвенкІве авайди.** Зун цІинин суз зарбачи тир... А. Ф. Зарбачи Гъасан. Райондин тІвар-ванавай зарбачияр, производстодин кІвенкІвечияр аниз илифнавай. К.

ЗАРБВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера **зарб тир гъал.**

ЗАРБДАКАЗ нар. **зарб гъал хас яз.** -Зи балкІан бажагъат адав агакъда, - фикирна балкІандин фиридив игис хъана, дабанралди гъайван зарбдаказ гъалзавай Гъуьсейна. З. Р. ЦІийи ханлух. **Синонимар:** зарбдиз, йигиндиз, йигиндаказ. **Антоним:** аста-аста.

ЗАРБДИЗ нар. **зарб гъал хас яз.** Амма «Зим» зарбдиз физвай, аквазмайди машиндин къулухъ кузвай анжах яру къве фонарь тир. З. Э. Зун гъавурда акъазвач. Ракъинин эхиримжи нурадал шадвал ийизвай пІанІишар гагъ чи къилел цавуз хкаж хъана са чкадал акъазна, гагъ... виняйгъуз ахватзавай къван хъиз зарбдиз чилел эвичІнава. Б. Гъ. Гъетер. Дагъларихъай агъадихъ зарбдиз тепилмиш жезвай вацІун лепейрилай серин шагъвар къарагъзава. Гъ. Къ. Къемер Къилинж. **Синонимар:** зарбдаказ, йигиндаказ, йигиндиз, кІевиз. **Антоним:** аста-аста.

ЗАРБУН гл., ни; -да, -на; -из, -зава; -а || -ая, -ин, -рай, -мир; **зарб тавун, зарб тахвун, зарб хъийимир арифметикадин къуд амалдикай сад.** Зарбдайла ва пайдайла, са бязи вахтара кІеве гъатзава. ЛГ, 2001, 19. IV.

ЗАРГАР араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **къизил-гиммишдин устІар.** Гимичи гимини гъаз гъуьлуьн къерехдив туна, вич са заргардин патав фена, къве виш манат гана и хамунин гъар са чІарчІин къилиз са куркур ягъиз туна. Ф. Лайхлу паб. Къизилдикай, гиммишдикай гуьзел шейер расзавай кас. Къве ричІави чебни заргар... С. С. Примусдин тариф. Белки, адак заргардин Гуьзел пеше ква жеди. А. С. КІанда и чил.

ЗАРГАРВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, илери, -илера **къизил-гиммишдин пешекарвал.** Вавай заргарвал хъижезмач, кавхавал ая! лагъана инсанри. - Чаз вун кІанда. Гъ. Къ. Четин бахт.

ЗАРДА суц.; -ди, -да; яр, -йри, -йра **хъипи хъанвай афнияр.** Лап къуьлуьбур санихъ, юкъванбур санихъ, хъипи хъанвайбур (зардаяр) санихъ хкъагъзавай ада. З. Ф. Чранвай арфунагар

ЗАРЛУ туьрк, прил **зардин, зар алай.** Мегъамедни Айдабег зарлу парчадикай чин чІугунвай хъуьтуьл ястухрал ацукъна. З. Р. ЦІийи ханлух.

ЗАРУЛ фарс, прил. **пашман.** Цавай къвезва зарул сесер дурнайрин. А. Ал. Вадар. КІани-такІан гъваш на заз Тамир икІ зун зарул на. Ж. Пуд манат пул.

* **зарул хъун** гл., вуж ; **туькъуьл яз, пашман яз.** -Жечни, хуьруьнви, са хъсанвал зазни авуртІа! - зарул яз жузуна туьквенчиди. А. И. Самур, III. Чун чилик ква лугъуз шехъмир зарул яз, Гъахъ паталди гана жуван чан чна. А. С. Пакам хийир...

ЗАРУЛВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера **зарул тир гъал.**

ЗАРУЛВИЛЕЛДИ нар. **зарул гъалда аваз.** Вун ТахъайтІа, мад завай яшаммиш хъижедач. Зи язух ша! - зарулвилелди ам минетиз эгечІна. А. И. Самур. Абуьр къачудай вуьж; ава, низ гун? - зарулвилелди шкъакъ туьквенчиди лагъана. А. И. Самур. Арабадиз мукъва хъайшла, абуьруз Вич вичелай фена, иви фенвай свас, къундагда авай аял галаз зарулвилелди шехъзавай къари акуна. А. И. Духтур.

ЗАТ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **инсанвал.** Заз уьмуьрда ван хъайид туш, Хъана лугъуз и дуьньяда Ахмакъ, къудуз, зат авачир Гитлер хътин гъарамзада. Х. Т. Къуд йис. А вахтунда немсеривай чеб атай пад анихъ акъвазрай, гъеле, диде-буба, зат, намусгъийрет вири квахъда. Къ. М. Дагъларин деринрин булахар. И арзадини Гимбутан затдик чІурувал квайди ашкара авуна. А. А. Лезгияр азадвиллин женгера. Лап эхиримжи вахтарал къедалди литературада мягъкем хъанвай фикир авай; Лезгийриз Шарвилдикай туькІуьрнавай эпос авач. КилигайтІа, авазва, вични успатвиллин жигъетдай маналуди! Затдив атайла инсанпересди. Р. Р.

ЗАТІ араб, суц.; -уни, -уна; -ар, -ари, -ара 1) **са вуч ятІани, шей.** Бес угъриди затІ тадани, Авай чка чиз хъайшла? Е. Э. Вирт квахъайдаз. КІвалай шумуд затІ квахъайла, Тухвайдаз инад хъуй, яллагъ. Е. Э. Къедекнн пер чуьнуьхъайдаз. Ахварайни адан къайда: Чарадан затІ нен гъавайда. С. С. Фекъийриз. 2) **гъакъикъат (тирди).** Ажеб хъсан затІ я мектеб. С. С. Дидедиз. Заз и дуьньяда такур затІ амач. З. Р. Веси. 3) **вичин асул мана амачиз, вичелай вилик квай гафунин мана артухардай шикилчи гаф.** СуракъзатІ авурла, Гъемзетаз Бедирнисе колхоздин бухгалтер Шамсидин вах тирди чир хъана. Я. Къафаров. Юристдин дафтардай. 4) урус **эдебиятдин эсер, произведение....** чна чи басмадин асасдиз куьре нугъат къачунавайди, амай нугъатрал кхъей затІар - шишар, гъикаяяр, пьесаяр, романар къабул тавуна тадач. Гъ. Гъ. Лезги чІалан нугъатрикайни гъарфикай са къве гаф. Дугъри я, адахъ мана-метлебдин рекъай усал затІар ава. А. А. Лезгийрин литература. Михаил Булгакован гафар рикІел аламани: виридалайни хъсан затІар кухняда, столдин пипІел кхъизвайди я. А. Къ. Дагъустан шаиррин уьлкве яз ама. * **са затІни) туш**

* **затІ-матІ** рах., суц. Суван халкъдин затІ-матІ авани? А. А. Пад хъайи рагъ. Бес атана, жибиндин

харжияр патал затI-матI тагайди вуж хьурай?! А. А. Пад хьайи рагъ.

* **затIни тийижиз хьун** гл са куьникайни хабар авачиз хьун. *Етим Эмин, затIни течир аял хьиз, Алдатмишиз кIанзавани ваз, гуьзел?* Е. Э. Зав рахамир

ЗАХА прил. жуваз авай шей масадаз гуз гьайиф текъведай. *Ам заха хьана. Ада вичин хазинадардиз лагьана: - И акьуллу Касбуба, кьизилар гана, рекъе хутур. Ф. Хийир гьамиша садаз жеч хьи. Къазихан гзаф гьил заха касни ялдай. - К, 1991, 22. I. Шамашириз, заха кас, ви фу шит жеда. И. Ш.. Кьудар. Синоним: гьил ачух. Антонимар: гьил кIеви мискьи, мутIлакь.*

ЗАХАВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера мердвал. *ВутI хьана бубайрин мердвал, захавал, Варар хьиз тайбатай рикIин ахъавал?* И. Ш. Кьудар. Синоним: гьилин ачухвал. Антонимар: гьилин кIевивал, мискьивал, мутIлакьвал.

ЗАХУТИ фарс, суц. -ди, -да; -яр, -ри, -ра инсанди вичин бедендай цвар ва нежес акьудун патал туькIуьрнавай чка. *Эй фукъара, вун акI жемир... Файдавачиз фида уьмуьр, ЗахутIни гьамам тийижиз. С. С. Ахмакьвал пис четин гьал я. Синонимар: гьажетхана, туалет.*

ЗАЧЕТ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) вузда ва я техникумда кIелзавайдан чирвал ахтармишдай са жуьре. *И йсалай башламишна студентриз зачетрайни экзаменрай абурун чирвилериз килигна кьимет эцигдай адет хкудзава. Ф. Б. Филиал. 2) кIелзавайда вичиз лазим тир дережадин, кьадардин чирвал авайди муаллимдиз тайинарун. Кьиметар анжах пул гайи студентриз эцигиз жеда: зачетдиз 50, экзамендиз 100 манат кьачуна. Ф. Б. Филиал.*

ЗАЯ кил. **ЗАЕ**

ЗВАЛ * **звал атун** гл., квел **ругун**. *Чайдандал звал кьведалди, гьвечIи куьсрини кьачуна, ацукьна пенжердин кIане. З. Ф. Шехьзава тар. * ивидал звал атун.*

ЗВАР || **ЗВЕР** суц.; -ади || еди, -ада || -еда; -ар || -ар, -ари || -ери, -ара || -ера 1) шуькIуь затIар сад-садал алчударна кIеви ва мягькемардай гьал. 2) куьч. **бедендин кьене патан гьерекат, гьисс.** *Эхирни жегьил са жизви юзана: адан кьуьн рушан хьуьтуьл кьуьнихъ галуькьна: беденда звар гьатна. Гь. Кь. Лацу марал. Дуьзгуьнвилев парталдинни кIалубдин Вичел чIугваз кьакьудзава хнупIди. Гьар еришда, гьар камуна звар ава, На лугьуди, адаз гьаким яр ава Кьвалав гвайбур адаз ветIряй аквазва. А. Кь. Дишеглияр.*

* **звер авун** гл., ни **чукурун**. *Буба, тадиз ая звер, Акьвазара рагъ хьфизвай. А. Ал.*

* **звар (звер) аладарун** гл ни квейлай **звар (звер) аламачир гьалдиз гьун. Антоним: звар гун.**

* **звар (звер) гун** гл., ни квез **шуькIуь затIар сад-садал алчударна кIеви ва мягькем гьалдиз гьун.**

Цилериз звар гудай алатар ава, амма храдайди - ваъ. Гь. Кь. Кьилинж Кьемер. Ингье, адан шикил гила мад адан вилик акьвазнава: спелар, гьерен крчар хьиз, алчударна, звар ганвайбур я. З. Э. Уртах цаз тадани. Масабурун хурукай хкатай а динсуз кафир зи хурукай хкат хьийидачI - лагьана спелриз звар гана дамах гваз ам хьуьрена. А. И. Самур. Антоним: звар гун.

* **звар алай** прил. **клар алакьдай.** *Зарбали Дербентда яшамии жезвай. Ам вич са акьван звар алай итим туширтIани, адан кIвалюгъ кьайдада авай. Я. Кьафаров. ВикIегъ паб.*

ЗВЕРУН гл., ни; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; **звер авун, звер тавун, звер тахвун, звер хьийимир** зарбдиз еке камаралди **фин, катун.** *Ида мад и гададив звериз туна Ф. Гьуьлуьн руш. Алидаран дуьстуну кIам галай патахъ зверна. А. И. Самур. Вилик квай Агьмед туна, Курум зверна фена Аран дидедин кьужахда гьахьна. А. И. Самур. * кIвачерик звер акатун, спелриз звер гун, калин зверун муьхцуьз кьван я.*

ЗВЕДИШ кил. **ЗАВЕДУЮЩИЙ.**

ЗВЕДИШВАЛ кил. **ЗАВЕДУЮЩИЙВАЛ.**

ЗЕГЬЕМ араб, прил **гзаф чими.** *Автобусда кьазва нефес, Зегьемни я, дарискьални. Ш. Кь. Чарадакай фикирдайла. Гатун югъ агьадал физвайтIани, гьава гьеле зегьем тир. А. А. Пад хьайи рагъ. Зегьемдихъ галаз санал кьанихвилини гьужумнавай. А. Кь. Жуьгьенар.*

ЗЕГЬЕМЛУ прил. **зегьем тир.** *Суст я, гуя - я цанвай ник, Зегьемлу бугъ алатзавай. А. Кь. Рагьданихъ гьуьл.*

ЗЕГЬЕР фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра агьу, туькьуьл тIеам авай вичи беден агьуламишдай дарман. *Гагъ кесиб жез, гагъ юхсул жез, гагъ - нуькер, За тIуьрди фу тушир - тир туькьуьл зегьер. Х. Т. Гьуьгьезрин хуьре. Чаз акуна шекердин дад. Зегьерни чаз акуна. А. С. Чун Кубадиз твах, гар. Ам (гьуьлягъ. - А. Г.) дуьздад туна виже кьведач, тIветIвер алтIушина зегьер чукIур хьийида. А. Сайд. Хайи гичин. * туькьуьл зегьер.*

ЗЕГЬЕРЛАМИШ: **зегьерламиш авун** гл., ни **вуж-вуч зегьердив** кьаз тун, **зегьер чукIурун.**

* **зегьерламиш хьун** гл **зегьер акатун.** *Са тIимил геж хьанайтIа, зегьерламиш хьана, рекьидай. Ф. Пуд фекьи. Азарлудан беден са квейлай ятIани зегьерламиш. хьанвайди гила сир яз амачир. А. Гьамидов. Йифди, югьди - "кьейибурал" чан хкиз Бязи гьашаратри кIасайла, зегьерламиш жеда. З. К. ТIебиат чирун.*

ЗЕГЬЕРЛАМИШУН гл., ни **вуж-вуч; да, -на; -из, -зава, -а, -ин, -рай, -мир; зегьерламиш тавун,**

зегьерламиши тахвун, зегьерламиши хыйимир зегьердив кьаз тун, зегьер чуклурун. *Бес вуна инра зегьерламишидай векьер-кьалар, кул-кусар артуххьанва лугьузвачирни?* Б. Гь. Заз эвера.

ЗЕГЬЕРЛУ туьрк, прил зегьер алай. *Гьашаратрин арада гзаф зиянкарар ава. Гьавилай тарариз, кул-кусриз гьеле пеш ахъайдалди вилик зегьерлу дарманар яда. Емишдин тарарин танар киреждай асунда.* З. М. Пшибат чирун. - *Гьиниз? Акъваз зегьерлу душман! За валай хъипрен кьисас вахчуда!* А. Сайд. Хайи гичин.

ЗЕГЬЕРЛУВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера 1) зегьерлу тир гьал. 2) куьч. **масадаз хатур ийиз кIан тушир гьал, туькьуьлвал.** *Ада Бедирханан кьве чин алайвал, зегьерлувал ашкара авуна, гьич садавайни инкар тежедайвал Бедирханан чIуру кьастар дуьздак акъудна.* Н. А. Кьве рикIин хиялар.

ЗЕГЬЛЕ фарс, суц.; ди, -да; -яр, -йри, -йра руьгь, рикI.

* **зегьле ракьурун [тухун] гл.,** ни нин **рикIиз секинсузвал гун.** *Кьуланферлай атай са куьруь ахварайни кьилайкьилди гьам акваз, япара адан зегьле ракьурдай хци ван аваз хьана.* Б. Гь. Заз эвера. *Ада туьнтдаказ лагьана. Бес я, зи зегьле тухумир!* З. Э. Пата вил авайди. *КIвалин кьайгьуяр чна кьведани авуна кIанда лугьуз зи зегьле тухузва.* З. Э. Мехьер куьл туш. *Куьне, Шалбуз, бязи вахтара хьванахьвана луьл хьайила, гагь «кьил тIада, гагь руфун тIада» лугьуз зи зегьле тухуда.* А. Сайд. «Алад, ваз югьур хьурай!»

* **зегьле тухумир!** межд. 'бес я, рахамир, зун вакай икрагь я' манадин ибара.

* **зегьле [руьгь] фин гл.,** нин **кичIевилин гьисс акатун.** *Суь-уь-уьс! - сад лагьана лап зегьле фидай кьван хци ван акъатна.* Б. Гь. Заз эвера.

ЗЕГЬМЕТ фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) **яшайиш, дуланажагь идара ийидай шейэр гьасилдай кьуват.** *Зегьмет кьезил, кьачу менфят гзаф.* Х. Т. Гьуьгьвезрин хуьре.... *бязибуруз мад чин зегьметар бада физ кичIезва...* Б. Гь. Заз эвера. *Школадани чаз зегьмет кIан хьуникай, халкьдин девлет артухаруникай, намуслувилай тербия гузва, амма вуна...* А. Сайд. «Нариманаз вич гьахь я лагь». *Инсандиз сифтени-сифте акьуллу кьил хьана кIанда, зегьметдал рикI хьана кIанда, тахъайтМ адан гатфарикай кьуд жеда.* А. Р. Кьараткенар. *Дериндай, дуст, фикира: Анжах зегьмет уьмуьр я, Зегьметдалди туькIуьрай Уьмуьр бахтлу девир я.* И. Асл. Кьудар. *Зазадик тади акатна, вичин зегьметдалди уьмуьрда.* И. Кь. Заза. 2) **четинвилер, дарвилер.** *ХьуьтIуьн зегьмет амач, ваз хабар авач.* Е. Э. Билбил. *И зегьметдин кьеке кьве стхади варзни зуралай виниз кIвалахна. Вири зегьметриз дурум гана.* А. Ф. Бубадин веси. *Алимегьамеда вичин кьилел атай кьазаяр, акур крар, вичиз хьайи зегьметар, дарвилер ахъайна.* А. Ф. Лянет. 3) куьч. **харж авур кьуватдин нетижа.** *Виликдай халкьдин иви хьвайи, абурун зегьмет тIуьр, зулумар авур, хуьруьн кьене агьавал авур кулакрикай, фекьийрикай, алишверишичийрикай ва кавхайрикай. амукьнавай и инсанриз... данарбандикай инсан хьунухьни такIан тир.* А. Ф. Риза.

* **зегьмет чIугвамирI зегьмет чIугун мягькем ибарадин кьадагьавилин форма.** *Кил. зегьмет чIугун.*

* **зегьмет чIугвамир!²** межд. **нив рахазватIа, гьадаз гьуьрметдин лишан яз 'ийизвай кар кьилиз акъудмир' мана авай теклифдин ибара.** - *Чан диде, зегьмет чIугвамир. Чун тIуьна, хьвана атанвайбурия я, лагьана Сувара ам акъвазарна.* А. И. Самур.

* **зегьмет чIугун [кьачун] гл.,** ни **яшайиш, дуланажагь идара ийидай шейэр гьасилдай кьуват харжун.** *Виридалайни важиб тирди кIвалах авун, зегьмет чIугун, ашкьидалди ва кьуватдивди яракьламиш хьун, колхоз мягькем авун я.* А. Ф. Риза. *Гьар са хьсанвал хьун патал зегьмет чIугуна кIанда, женг чIугуна кIанда.* З. Э. *Куьгьне кавхаяр пIуртI.... вири уьмуьрда, чанда такьат, гьилера кьуват амай кьван гагьди вичи галатун тийишиз зегьмет чIугурди, Ватандин Чехи дяведин ийсара вичи итимрин ери кьуна югь-йиф тийишиз кIвалахайди кьалурнавай.* Я. Я. Агалай сандух. *Дагьлух хуьре гьикьван зегьмет чIугуртIани, цицигьвийривай патал тefена кьил хуьз жезвачир.* С. Муслимов. *Цицигь-наме. Хизанди адал зегьметарни чIугур тир гьа...* З. Гь. Бубадин кIвал. *Акьван зегьмет кьачуна зун хкай ви тIвар чир тахьана хьфенайтIа, аз ни багьшидай.* Н. М. Эбеди яшайиш. *О Чун санал яшамии хьайи уьмуьрда за вал чIугур зегьметар ваз гьалал хьуй, чан итим, - лагьана кьариди,* А. Ф. Бубадин веси. *-Ахпа жуван дерди ая...* *ТахъайтIа вуна чIугур кьван зегьметар вири гьакI бада фида.* Б. Гь. Заз эвера. *Гьабурални гьардал гьалтзавайди циклендин са пад я, гьамни абуру чIугур зегьметдай.* А. Кь. Хукац-Ханум. *Бес бубади чIугур кьван зегьмет...* З. Гь. Бубадин кIвал.

* **зегьметдин ветеран урус [ветеран труда], суц.** **25 йисалай виниз кIвалах авур ва вичиз гьукуматдин патай наградаяр авайдаз гудай гьуьрметдин тIвар.** *Зегьметдин ветеран Алаудинани адан уьмуьрдин юлдаш... Назжабата чин 10 веледни зегьметдал рикI алайбур яз чIехи авуна.* ЛГ, 2000, 29. VI. *Гзаф чалкечир девир атанва: са куьнихъайни игьтият авачиз, я чпиз советрин властди гайи чирвилерихъай, я яргьал вахтара партиядин кьиле акъвазна авур кIвалахрикай, я дяведа чанар кьурбанд авурбурукай, я дяведин я зегьметдин чан аламай ветеранрикай регьуьни тахьана, лацудаз чIулавди, чIулавдаз лацуди лугьузва.* ЛГ, 1997, 26. VI.

* **Зегьметдин Герой [Игит] урус [герой труда], суц., куьгь.; советрин девирда яшайиш, дуланажагь идара ийидай шейэр гьасилдай кьуват харж авунин карда еке агалкьунар авайдаз гудай тIвар.** *Зегьметдин Герой Гуьлбагьар, Уьтквем стхайрин я игит вахар.* Ш-Э. М. Дагьларин рушар. *Заз зегьметдин Игитдин тIвар гайила, Кьунай, зи руш, вун кьепIинин тангари...* А. С. Лянет.

* **зегьметдин закон урус [закон о труде], суц.** **тайин са уьлкведа зегьмет чIугунин кьайдаяр кхьенвай,**

кълурнавай кълунун. Вахт-вахтунда мажибар ва маса пулар агакь тавуни санлай общество тартибдикай хкудзава. Зегьметдин закон чурунин вилик пад кълунин карда Кълзилюрт, Кълзляр, Докълузпара, Кировский Махачкълала шегьердин районрин ва Буйнакск шегьердин прокурорри Кълвалахда иллаки активвал кълдурзава.. И. Яралиев. Агълалйрин ихтиярар ва азадвал хуьн|| ЛГ, 2000, 1. VI.

* **зегьметдин книжка** суц. кълвалахзавайди, кълулугъдал алайди вуч кълулугърал хъланатла кълейд авунвай, ийидай гълвечли ктаб. Гъл икI, адан зегьметдин книжкада авайди 1954 - йисуз муаллимвилини Кълвалахал кълбулна лагълй тек са кълун я. ЛГ, 2003, 1.V.

зегьметдин кълвенкълвечи урус [передовик труда], куьгь., суц.; яшайиш, дуланажагь идара ийидай шейэр гълсилдай кълуват харж ийизвайбурун вилик жергейра авайди. 1938 - йисуз цицлигълви Агьмедов Сиражудина, зегьметдин Кълвенкълвечи я лагълана, халкълдин майишатдин выставкада иштаракна. С. Муслимов. Цицлигъл-наме. И йисарин колхоздин кълвенкълвечи зегьметчийрикай чубан Абасов Регълм, нехирбан Къладиров Магълмад, дояркаяр тир Рзакълулиев Фатлимад, Муслимова Тейли, Тегьмезова Умуят кълдуриз жеда. С. Муслимов. Цицлигъл-наме.

* **зегьметдин тарс** урус [урок труда], суц. юкълван школада кълелзавай тарсарикай садан тлар. Чаз а зегьметдин тарсар гузвай учителди вири Кълвалахар чира лагъланвайди я, чан Арчан халу... А. Сайд. Хайи гичин.... Мегьамедов Асрет - гълвечли классринни зегьметдин тарсарин муаллим: С. Муслимов. Цицлигъл-наме.

* **зегьметдин фронт** урус [трудоу фронт], суц. дяведин далу пата гъллибвал кълзанмишун патал члугвазвай зегьмет Нина Иосифовнади рикел хкизвайвал, дяведин кълзгълн йисара ада Огни шегьердин сергълтда зегьметдин фронтда активвилелди иштаракна... ЛГ, 2000, 20. VII.

* **зегьметдин югь** урус [трудоуень], куьгь., суц. колхоздин майишатда са юкълуз члугвадай зегьмет алцумдай улчме. Гад саламатдаказ кълватI хълвунва. Зегьметдин югь туп хълз ацлайд хъланва. З. Э. Мехьер куьл туш. Колхоздин членди патав акълвазна чехирчидал, кълери яз леке тавун патал, гуьзчивал тухузвай ва и гуьзчивилй адаз зегьметдин йикълар кълвезвай. И. Гь. Кълит пеше.

ЗЕГЬМЕТКЕШ¹ фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра зегьметдал рикел алайди, вичин зегьметдал кълл хуьзвайди. Зегьметкешиди члугур зегьмет - тлуьр затI члиз агьу хълана. С. С. Эхир члиз регълуь хълана. Рехь тагурди зегьметкешириз фекь тир. Х. Т. Гълуьгълвезрин хуьр.

ЗЕГЬМЕТКЕШ² прил. зегьмет члугвадай, зегьмет члугунал рикел алай. За квел и жаваб зегьметкеши колхозчидин аял яз, колхоздин, совхоздин дад лап хълсандиз чизвайвилй кълхизвайди Я. Ш. Шабатов. Гила зи нубат я || ЛГ. 1999, 9. IX. Даи гзаф зегьметкеши инсан тир ва хизандиз дарвал ада кълурнач. ЛГ, 1997. 18.1 V. Абдул мад са шумуд юкълуз душтагьда хвена. Эхирни чепивийри Абдул михь инсан я лагълана, ам Инкъллабдиз акси инсан ваь, адан терефдал алай зегьметкеши, кесиб хизандай акълатнавай са бенде я лагълана душтагьдай ахълйиз туна. Б. С. Халкълдин ашукь, руьгьдин шаир.

ЗЕГЬМЕТКЕШВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера зегьметкеши тир гълл. Лезгийриз хас тир зегьметкешвили, ислягълвилхь ялуни абурун гележегдин хуибахтвилини бине тешкилда. ЛГ, 2002, 14. XI.

ЗЕГЬМЕТСУЗ нар. зегьмет члугун тавуна. И дуьньядал гълч хълйид яни, Зегьметсуз са емишидин тар! А. Ф. Эм-Тэ-Эс.

ЗЕГЬМЕТЧИ¹ туьрк, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра. зегьмет члугуналди вичин уьмуьр идара ийидайди. Зегьметчийар вири идай кийисар... Х. Т. Гълуьгълвезрин хуьр Зегьметчийриз хълана межлис. С. С. Чи властдин кълеле. Шаирди лезги чилин гуьрчегвилиэ, чи Ватандин берекатлувилиз бахшинавай иширар манийриз элкълена зегьметчийрин гегьени кълатарин сивера гълтна. А. С. Хуьруьг Тагьбир. Зегьметчи дуьз рекълевай Чи уьмуьрдин дамах я. И. Ш. Кълудар.

ЗЕГЬМЕТЧИ² прил. зегьмет члугвадай, зегьметдал рикел алай. Цана ацлурда и чуьллер, Хуибахт жедайвал чи улквел, Чи азад зегьметчи эллер... А. Ф. Эм-Тэ-Эс. Чи халкь зегьметчи халкь я. ЛГ, 1992, 27. II. Вирирра зегьметчи халкьди дарвал, кълитвал гьиссзава. ЛГ, 1992, 31. III. Шумуд йикълар акълуднай на, Мукал аваз гъллера. Ви гълхь-гълсаб, зегьметчи паб, Чан гьйидай хълз чилерал. Г. Шугаев. Къладир халу. Зегьметчи ветеранди насигълтчивилини Кълвалахни тухузва. ЛГ, 2000, 29. VI.

ЗЕГЬРИМАР¹ фарс, прил. 'пуч хълйи' манадин гаф. А зегьримар ичер тлуьначиртла, жедачирни? Р. **Синоним:** зегьримар хълйи.

ЗЕГЬРИМАР² межд.; низ талуькарнаватла, адаз лугълузвай 'вун кълйи!' манадин гаф.

* **зегьримар хълйи** <зегьримар> прил. 'пуч хълйи' -Тамадаева зегьримар хълйи плинйар тлалабдалди, папан пальтодин хев ийидай бухари хълцикь тлалабнайта хълсан тир, - ван акълтна лагълана Иляс вичин кабинетдай экьечина. А. Р. Пинияр. **Синоним:** зегьримар хълйи.

ЗЕК урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра душтагълнавайди. ГьикI ятлани Москвада ашханада ацукълнавайла, тванвай зи кълл акуна, са шумудра, аз чап-чап килигиз, зун зекдай гьисабнай. Т. А. Мехьер куьтягь тахъланмаз.

ЗЕЛИЛ араб, ктаб, прил.; 1) язух, зайиф, факьир. Нагагь такабур хълйитла вун авай фанада, Вун Аллагьдин патав зелил язава. Е. Э. Ярдиз. И кардин делил, ЛукI ийиз зелил, риклени яз пехил, Дугьри мез ава.

Е. Э. Пагъ, чи уьмуьрар. 2) чуьнуьх хьанвай, куьлгедик квай, таквадай. *Жасад темпел, инсаф рикел гъиз течиз, Акбул зелил, фагъум тлимил, фитне йиз.* Е. Э. Нефсиниз. *Адан хиве зелил яКларин, спелар кьери чин биришири кьунвай, датІана нери шемкъ ийизвай итим ацукънава, метІерални вини кІвачиз акъуднавай ружа ала.* А. А. Ирид цаварик Самурдин ван.

ЗЕМЗЕМ кил. **ЗАМЗАМ.**

ЗЕМЕКІ суц., нугъ. **цІуьрнуьгъ** [М. М. Гаджиев 1997: 130].

ЗЕНГ фарс, суц.; -ини, -ина; -ер, -ери, -ера 1) **яргъалди векъидаказ 3-3-3-3-3 сесерин ван авуналди вахтуникай, атайдакай хабар гудай алат.** *Парчадиз гъар ренг, Пураариз уьзенг, гъар мектебдиз зенг, Гъуьрчехъандиз тфенг ХупІарашугъ я. С. С. Квез вуч ярашугъ я. Гъа и арада станциядал алай зенгини ван авуна, поездин начальникди сиристав яна А. Р. Пинияр.*

* **зенг авун** гл., ни низ; **телефондай алакъаламиш хьун...** са вацралай заз зенг ая, - меслятна Керкиева. *Са вацралай зенг хъувурла, чиновникди Наибоваз вичин патав атун теклифна. М. Алимуратов. Девирдин шикилар. Секретарди атана, Шабаназ зенг авуна... Ж. Буйругърал рикІ алайди... Абур агакъайла, сад лагъай секретарди, жедатІа тадиз са 45 мад ракъура лагъана, зенг авуна. И. Тагъиров. Кутумдин тариф. Белиждадал поездай эвичІна, Миграгъиз, хуьруьн Советдиз зенг авуна... А. Къ. Дидедин патав. **Синоним:** зенгун.*

* **зенг ягъун**¹ гл., **зенгини ван авун.** *Адаз мадни са вуч ятІани лугъуз кІанзавай, амма гъа и арада телефондай зенг яна. Я. Я. Агалай сандух. Пакамахъ фад телефонди зенг яна. Гъ. Гъамзатов. Гъаким Лукъман - Сержан-Ханум...*

* **зенг ягъун**² гл., ни тарс куьтягъ хъуникай ва тарс башламиш хъуникай зенгиналди хабар гун. *Зенг ягъайла, муьжубд лагъай классдиз зун зи уьмуьрда лап четин экзамендиз хъиз фена. А. Р. Вертолёт Мегъамед.*

ЗЕНГУН рах., гл.; -да, -на; -из, -зава; ая || -а, -ин, -рай, -мир; зенг тавун, зенг тахвун, зенг хъийимир **телефондай алакъаламиш хьун.** *На зенгайла, зун хъана шад. Ж. Са чІехида авур амал.*

ЗЕНД фарс, ктаб, суц.; -ини, -ина; -ер, -ери, -ера **фикир.** *Сулейман диндиз акси тир лугъунни эсиллагъ дуьз зендер туш. Ф. Н. Шаирдин гъакъикъат.*

ЗЕРБАФ кил **ЗАРБАФ.**

ЗЕРИФ араб, прил. **назик.** *Заз са зериф ван атана. А. Къ. Хукац-Ханум.*

ЗЕРИФДАКАЗ нар. **зериф яз.** *Гъуьлуьн тІвар Верди я. КІвале и касдал пуд... тІвар ала. Папа адаз хъвер квайла, зерифдиказ... «Диши... чан!» - лугъуз эверда. Къ. М. РикІелай фидач, инсанар.*

ЗЕРРЕ араб, кІус кІусни, эсиллагъ. *Эй, Ребби, зи гуьгъуьл шад я: Зерре заз гъам, хифет авач. Е. Э. Чуьхвер. Инсанвиллин зерре лишан вак квайд туш. Е. Э. Нефсиниз. Зерре япариз тежедай лагъай ван. Х. Т. Гъуьгъвезрин хуьр. Вафасуз арха паталди Зерре намус, гъам хъсан туш. С. С. Михеннат. Къаравулди жаваб гузва Зерре дегши тахъана: «А ванериз гумир на яб, Зазни къвезва датІана. Ж. «Зазни къвезва датІана Тухузва вуна къайгъусуз уьмуьр, Квадар тавуна секинвал зерре. Ш. Къ. Тухузва вуна. **Синонимар:** тварни, стІу.*

ЗЕРХЕЛ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра. **вацІукай хкатиз, адак какахъ хъийизвай хел.** *Зерхелар ви хъанва вили, Дамарар хъиз кІаник кьелеч муркІадин. А. А. Шагъирд.*

ЗЕЭР араб, дин, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **закат.** *Фекъид гъала къачузва закат, зеэр. А. Ф. КъатІ-къатІ авур зунжурар.*

ЗИ зун тІварцІивездин талукъвиллин падеждин форма. *Кил. ЗУН.*

ЗИБИЛ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **герек амачир затІ(ар).** *Къе КъІара эцигзавай шумудни са *зуракІ дарамат, лекъвенар авай куьчяр, зибилрив ацІанвай хуьлер акурла зи рикел халкъдин адет хквезва... М. М. Мелер вучиз хъийизмач?*

ЗИБИЛЛАМИШУН гл -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; зибилламиш тавун, зибилламиш, тахвун, зибилламиш. **хъийимир** 1) **михъи, къайда авай чкада куьлуь-шуьлуьяр кІватІун.** 2) **куьч. къайдалувал чІурун...** *чІала куьгъне хъайи, ишлемшиуникай хкатай гафаралди художественный произведенидин чІал зибилламиш тавун... лазим я. М. М. Гъажиев. ЧІалан илимдин гъакъиндай... са бязи месэляр.*

ЗИГИЛ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **кІвачин дабандин вини патахъай къве патахъайни экъис хъанвай кІараб. Синоним: кІегъеб.** 2) **балкІандин закІам.** 3) **тІур (тарцин).** *Тух хъун патал хазра муьтквер тарцин 28 зигилдай ва я шамагъажрин 380 зигилдай хвехвер неда. З. К. Пебиат чирун.*

ЗИГРИНГАРУН гл., аспект. || **ЗИГРИНГУН** -да, -на; -из, -зава; зигрингар авун || зигиринг авун, зигрингар тавун || зигринг тавун, зигрингар тахвун || зигринг тахвун, зигрингар хъийимир || зигринг хъийимир **зигринг сесер акъатун, зигринг сесер акъудун.** *КІвенкІе авай деведин гардандикай куьрс хъанвай керкеданди гъар Къвед-пуд къадамдилай кагъулдаказ зигрингарзава. Къ. Гъ. Къилинж Къемер.*

ЗИГЪИН араб, суц.; -ди, -да; -ан, -ри, -ра **дерин фикир, фагъум ийидай алакъун.** *Гъалиб я зал къисмет-къадар Зигъин квахъай инсандин Зун лукІ хъанва завай зигъин Къакъудзавай жаллатІрин. А. Къ. Манкъурт.*

Зигьиндиз вун артухди тир... И. Гь. Шаирдин сурал.

ЗИГЬИНЛУ *цл.*, прил. зигьин авай. **Антоним:** зигьинсуз.

ЗИГЬИНЛУБУР¹ зигьинлу прилагательнидин гзафвилин къадардин форма. Вагьабоврин хтуларни халуърал атайбур я, яни гьабурзу ухшар, марифат авайбур я: уьтквембур, жумартбур, зигьинлубур. ЛГ, 2001, 10.1. **Антоним:** зигьинсузбур.

ЗИГЬИНЛУБУР² *суц.*; -а, -а; зигьинлубур прилагательникай хьанвай существительнидин гзафвилин къадардин форма; зигьин авайбур. Компьютердал Квалахиз зигьинлубуруз фад чир жеда. Р. **Антоним:** зигьинсузбур.

ЗИГЬИНЛУДИ¹ *прил.*; зигьинлу прилагательнидин теквилин къадардин форма. Зи хтул зигьинлуди я.

ЗИГЬИНЛУДИ *суц.*; -а, -а; зигьинлуди прилагательникай арадиз атанвай существительное; зигьин авайди, акьуллуди. **Антоним:** зигьинсузди.

ЗИГЬИНСУЗ¹ *прил.* зигьин авачир. **Антоним:** зигьинлу.

ЗИГЬИНСУЗ² *суц.*; -ар, -ри; прилагательникай хьанвай существительное; зигьин авачирди. Ваъ. Жезвач кат. Куьз лагьайтIа, Азадвилев зигьинсуз КутIуннава гуж авайда Къе зикIвачгьил эркинсуз. А. Къ. Манкьурт

ЗИДИ *тIв-эв.* рахазвайданди. Бес зиди вун, видини зун тушни, яр. Е. Э. Тушни яр? Зиди квез лугьун я, амай крар квез чида, - лагьана Нямета. З. Э. Куьгьне кавхаяр пIуртI. Ваъ, къурху гун туш зиди. А. С.

ЗИД *араб, прил.*; къаншар тир. # ~ амалар, ~ теклифар.

ЗИДВАЛ *суц.*; -или, -иле; -илер, илери, -илера къаншарвал, аксивал. Вири и месэлайра фикиррин зидвилер, сад муькьудаз къариши хейлин теклифар пайда хьана. Р. И. Гьайдаров. Гомеран стха.

ЗИЗИ¹ [дзидзи] *суц.*; -ди, -да; -яр, йри, -йра нур алай, аялрин рикI алай затI (адет яз, аялар къугьвадай куьлуь-шуьлуь). Аялриз зизярни къачуна, рекье гьат хьувуна. Р.

ЗИЗИ *прил.* нур алай. Амма руьгьда гунагькар зи ама къуд гаф гзаф зизи, Кузва кье зун гьа къудан цIал: "Заз гунагьар ая гьалал". А. Къ. Худа, хьуй зун аманат вал...

* **зизи авун** *векъи, гл.* туькIуьрун, чIагурун. Вун зизи авуна гьиниз физвайди я? Р.

ЗИКИР *араб, суц.*; -ди, -да; -ар, -ри, -ра дуьа, тариф. Шейх Мегьамед ацукьай къван, Гьатна ана зикридин ван. Х. Къ. Я Эренлер. Гьар юкьуз ван къезвай япуз зикирдикай кат жедани. Ас. М. Гьезелар.

* **зикир авун** *гл.* дуьа авун, тариф авун. Ви тIвар зикир ийиз, амай гафар вири куьтягь хьана. Е. Э. Мубарак Исмаил. Агакъдалди зикр ийиз Секин хьана, я Эренлер. Х. Къ. Я Эренлер.

ЗИКИРУН *гл.*, ни; -да, -на; -из, -зава; -а || ая, -ин, -рай, -мир тикрар авун, минет авун. Абдулгьамидан вил вакай атIуч, на фикирмир, Фаряд ая, - я Рабби, - лугьуз, гьейри зикирмир. Чилихь Абдулгьамид. За руьгьдикай фикирзава... Худа, за ваз зикирзава: Мягькем ая виждандал зун И Уьмуьрдин зинданда зун. А. Къ. Туба ва я руьгьдин поэма. Са аят тир хьвер авуна, Ихьтин гафар зикирна... А. Межидов. Вафалувал.

ЗИКР *кил.* **ЗИКИР.**

ЗИЛ *фарс, суц.*; -ди, -да музыкадин макьамар язавайдаз куьмекчи сес. Бирдан абурухь кемеңчадин Зил квай сесер галужьда. Ш-Э. М. Вуч кими я?

* **зил къун** *гл.*, ни 1) макьамар язавай зуьрнедихь галаз акьваз тавуна сесер акьудун. Гьамиша вилер акьална зил къазвай къавалдин вилер, пелел манатар алкIурайла, кIерецар хьиз экьетI жез, ахьа жезвай. С. Ярагьви ашукь Уьзден. 2) куьч. са ни ятIани лагьай гафар, фикирар тикрар авун. Ван ацалтна сада садав къада зил. А. Ф. КьатI-кьатI авур зунжурар. Жемьятдин кар виликди физ акур девлетлуьри ва гьамиша абурухь галаз зил къазвай фекь-фахради душманвилер башламишна... Б. Гь. Заз эвера. Лекь къарагьна - шагьвардиз кьий луварин, Пакам кьилляй зил къада вав свалари, Шалбуз дагьдин эквер алай Игулар. Ж. Байрамалиев. Игулар. Шехьда, зил къаз хайи вахав... А. Къ. Заз - дад-бидад..;

ЗИЛЛЕТ *араб, суц.*; -ди, -да; -ар, -ри, -ра четин гьал, азият... зиллетдик акьудай уьмуьрди адаз са эсерни авунач лагьай чIал жедай. М. М. Гь. Чехи шаир. Виридаз кIанзавайди Къазимегьамедан зиллетрал эхир эцигун ва адаз куьмек гун, гежел вегьин тавуна ам душмандин зегьерлу къармахрай азад авунин кар тир. А. И. Самур, Ш... яхIур йиса авайла, зиллетдикди азарди барбатIнавай Етим Эмина вичин виридалайни дуьзгуьн, философиядин шишарар кхьенай. А. Къ. Дагьустан шаиррин уьлкве яз ама.

* **зиллетдик кваз хьун** *гл.*, вуж Куьгьне дуьньяда ам вири кесибар хьиз азабдик, зиллетдик, девлетлуьрин пацук хьана. М. М. Гь. Чехи шаир. Аль-Бараъ ибн- Азиба, Аллагь адалай рази хьурай, суьгьбет ийидай: "Чаз Расул Аллагьди, Аллагьдин салаватар ва саламар адан кьилел хьурай, азарлудал кьил чIугун, кьейиди кучудиз тухудайла сурухь фин, тири атайдаз хийир, сагьвал тIалабун, гайи кьинез вафалу хьун, зиллетдик квайдаз куьмек гун, эверайдаз гьай лугьун, салам гун эмирнавайди я". Диндикай Суьгьбетар || Самур, 1994, №3.

ЗИЛЛЕТДИКДИ *нар.* зиллет хас яз, четинвилелди. Ирид цIуд йис Уьмуьр хьана, Зиллетдикди четин фена. С. С. Колхоз.

ЗИЛФЕР *шиир, суц.; гзаф. къ.; -и, -а кифер; дишегълидин къилин чIарар. Лацу хъуьхъвер чIулав зилфер.* Е. Э. Картарикай вич я лачин. *Ви зилфериз авайди туш гъич къимет, Аман, кумир вуна зи чан, Селминаз.* Е. Э. Серминазахъ галаз Суьгъбет. *Хъуьхъверив зилфер гутуна, Зи ярдиз килиг, севдугъум.* Е. Э. Вун хвашгелди, сафагелди.

ЗИЛЧИ *суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра зил къазвай зуьрнечи. Рушарик шабашиар кутазвай, зуьрнечийриз вегъезвай пулар Усмана зарафат патал, зилчидин пелел алкIурзавай. Сажидин. Ярагъви ашукъ Уьзден.*

ЗИМБИЛ *кил. ЗИНБИЛ.*

ЗИМИР *кил. СИМУРГ.*

ЗИ(Н) зу(н) - тIв-эвездин талукъвилин падеждин форма я. *Кил. ЗУ(Н).*

ЗИНА *араб, суц.; -ди, -да; ашнабазвал. Гъахъ гвачир итимар къин, А чиркин тир зинадиз фин.* А. Гъ. Инсан.

ЗИНБИЛ *фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра са вучятIани тун патал тIваларикай раснавай къен авай затI.* Зинбилни гваз Къурбанан Къилихъ фена ацукъна. Х. Т. Сунани Къурбан. *Пул жуван зинбилда хутур.* А. А. Пад хъайи рагъ. *Вичи са мичIи кIвале лацу кIек зимбилда туна эцигна.* ЛГ, 1998, 3. III

ЗИНДАН *фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра дуостагъ. За руьгъдикай фикирзава... Худа, за ваз зикирзава: Мягъкем ая виждандал зун И уьмуьрдин зинданда зун.* А. Къ. Туба ва я руьгъдин поэма.

ЗИНДИКЪ *араб, прил. кубут, келекуьтуьр. - Ярагъмед, къе вун пиян я, зиндикъ, зун вахъ галаз пака рахада, - лугъуда Герейхана. С. М. ЦицIигъ-наме. МинтIикъ инсан зиндикъ жеда...* А. А. Гъезел.

ЗИНЕВАЛ *суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера пажвал, чалкечирвал. «Аквазвани, пердеярни дакIардин Клевирнама -югъ атанва нисиниз. Зиневилиз къил яна, икI базардин Юкъузни рехъ тагуз йикъан экуьниз КутIурзава кIвале етим аялар: Аквазвани, чалкечирдин амалар?»*

ЗИНЕТ *фарс, куьгъ., суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра гуьрчегвал, дамахлувал. Намрудавай дуьзмиши тахъай зинет я, Ихътин Уьмуьр жагъай жанан мубарак.* Е. Э. Мубарак.

ЗИРБА *суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра техил, гъуьр алцумдай уьлчме, 14 кг. Зирба гуниз темягъ уна, 10 кипени тагуз туна.* Е. Э. Дуст Ягъиядиз.

ЗИРЕК¹ *перс, прил.; диривални кIубанвал квай. Зирек тир гьалар я рушар. С. С. Рушариз. Адалай зирек я машин. С. С. Примусдин тариф. Тейлини Тават къунишияр тир. Абуур къведни гъайбатлу, зирек, вири кIвалахар алакьдай, ван алаз рахадай дишегълияр тир.* С. М. ЦицIигъ-наме. **Синоним:** *дирибаш.*

ЗИРЕК² *нар. диривални кIубанвал кваз. Диривални кIубанвал кваз, Вун мектебдиз алад зирек.* С. С. Назани.

ЗИРЕК ХЪУН *гл., вуж диривални кIубанвал квай гьалда хъун.*

ЗИРЕКВАЛ *суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера зирек гьал.... бубадиз абуру чин зиреквиликай ва къегъалвиликай суьгъбетар ийизвай. Ф. Гъуьлуьн шив. Зиреквилел атайла, гъич Авай туш квез тай, Хъуьлуьдар. Х. Т. Хуьлуьдар. Диривилиз, зиреквилиз килигна, Юлдашири ихътин са теклиф эцигна. Х. Т. Гъвадин пагъливан. Чи складрин къаравулчи Лавгъавал авай инсан тир, Уях хъана акъваздай ам, Зиреквилиз аслан тир. Ж. Тарифри алдатмишна. **Синоним:** *дирибашвал.**

ЗИРЕКДАКАЗ *нар. зиреквал кваз. Рахана ам кIуфук хъвер кваз... зирекдаказ.* З. Э. Мехъер къуьл туш. **Синонимар:** *зирекдиз, зиреквилелди, дирибашдиз.*

ЗИРЕКВИЛЕЛ || **ЗИРЕКВИЛЕЛДИ** *нар. зиреквал кваз. Гъар са карда кIвенкIвечи даим Ада пара зиреквилел, Къуна чуькъвена чи гъилер. А. Ф. Эм-Тэ-Эс. Зиреквилел атайла гъич, Авай туш квез тай, Хъуьлуьдар. Х. Т. Хуьлуьдар. Гъуьлуь зиреквилелди кIвалахзавай. З. Э. Пата вил авайди. Пашадин вилик зиреквилелди хкадарна эвичIай офицерди, «и балкIандиз тай авайди туш» лагъана тарифна. А. И. Самур, III. **Синонимар:** *дирибашвилелди, дирибашдиз, зирекдиз, зирекдаказ.**

ЗИРЕКДИЗ *нар. зирек яз. Руш экъечIна зирекдиз кам къачуна... III-Э. М. Трактористка Секне.*

Синонимар: *дирибашвилелди, дирибашдиз, зиреквилелди, зирекдаказ.*

ЗИРЗИБИЛ *фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра майишатда, кIвале герек амачир затI(ар), чиркинар.... платформадин анихъ зирзибил гадариз хъурт арадал атанва. ЛГ, 2000, 14. XII. Тарки поселокдай зирзибиларни гъизвай. ЛГ, 2001, 22. II. Зирзибил вахт-вахтунда вахчузва ва махсус чкадиз гадарзава. ЛГ, 2001, 19. VII. Амма гъамиша каш авай адан руфун ацIудай вахтар жедачиртIани, пехъивал алуддай кIустике адаз я зирзибилрин гъамбардилай, яни вичин подвалдай гъатдай. А. Исм. Эхиримжи къув. **Синоним:** *зибил.**

ЗИРИНГ *фарс, прил. къекъведайла йигин, гзаф' гьерекат квай. Юкъван буйдин зиринг руш, рак ачухна, салам гана, колхоздин председателдин вилик акъвазна... Н. К. Заза. Атлухан виликан зиринг жегъилдиз ухиар яз амачир. З. Гъ. Бубадин кIвал. Чаз хъсан кар алакьдай, зиринг руш лазим къведа. Гъ. Къ. Танкистдин свас.*

* **ЗИРИНГ ХЪУН** *гл., вуж; къекъведайла йигин, гзаф' гьерекат кваз хъун. Акъван зиринг жеч парахууд. С. С.*

Примусдин тариф.

ЗИРИНГВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера зиринг гьал. Къве югъ заз гьик акъатнатлани чир хъанач: суфрадихъ ацукъна гацум хъайи кIвачериз къуьлерик зирингвал хкиз. Анжах шадвал рикIевай инсанрин юкъваваз. М. Б. Спелар. Инсандин, пеле хъиз, чинани биришар гьатзава, кIвачерин зирингвал квахъзава... Н. Ибрагъимов. Чалан сергъатрихъ къадар авачирди успатзава

ЗИРИНГВИЛЕЛДИ нар. зирингвал хас яз. **Синоним:** зирингдаказ, зирингдиз.

ЗИРИНГДАКАЗ нар. зирингвал кваз. **Синоним:** зирингвилелди, зирингдиз.

ЗИРИНГДИЗ нар. зиринг гьалда аваз, зиринг яз. КIвалай Султан экъечIна. Тимил къван кIул вегъенваз, амма зирингдиз къекъуьн хесет хъанвай куьлукъ шуьткъверри къунвай чIулав, ири вилер авай, итим къежел экъечIна. Къ. М. Дагъларин деринрин булахар. Аллагъ рагъмет хъайиди, на лугъуди, чурчул яз дидеди хайиди я; ам гъакъван зирингдиз ва инанмишвилелди гъар са къван, гъар са чихел мягъкемдиз къаз дагъдиз экъечIдай хъи, квез акуна кIандай!.. М. Гъ. Буржар хъайитлани алатда хъи... Османа зирингдиз зи чемодан, ктабар авай чил къуна. Гъ. Къ. Учителдин ихтилат. **Синоним:** зирингвилелди, зирингдаказ.

ЗИРПИ прил. ацIай якIарин. # ~ аял, ~ итим.

ЗИЯН фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра зарар. Къуниши патал жуваз зиян къабулна. Р.

* **зиян(ар) гун** гл. ни-куь низ-куьз зарар гун Амма ада садра къванни садазни зиян гузвач. Р. Гъ. Лацу цавун кIаник. Ида романдин къурулушдиз зиян тагана туш. З. Бирембеков. Алибег Фатахов: куьруь биография ва яратмишунар. Ви гадади ва адан юлдашири халкъдиз, государстводиз гзаф зиянар гана... Я. Къафаров. Москвада ава. «Иблистандин тапарар» газетдин макъала зал вегъенвай буьгътан яз къабулин ва ада заз гайи руьгъдин ва пулдин зиян виши агъзур манатдалди эвез авун ва, адал алава яз, уьлкведа къиле физвай инфляциядални Кевелай амал авун умудлу яз тIалабда. А. Къ. Гилигзава.

* **зиян(ар) хъун** гл., низ-квез зарар хъун. # тамариз ~, никIериз ~, хуьруьнбуруз такур хътин зиянар хъана. - Зи гаф гаф я. Ктабдикай зиян жедач. Б. Гъ. Заз эвера. Чи колхоздиз зурба зиянар жедай, -давамарна Ашуралиди. Я. Къ. Юристдин дафтардай.

ЗИЯНКАР¹ фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра зиян гудайди. # хуьруьн майишатдин ~ар, емишрин ~ар; ~ар тергун. Гъашаратрин арада гзаф зиянкарар ава. З. К. Тебиат чирун.

ЗИЯНКАР² прил. зиян гудай. # ~ къушар, ~ вагъши гъайванар, ~ инсанар. Вич вичел хтай Зилфукъар зиянкар жанавур хъиз катда. И. В. Ревизор.

ЗИЯНКАРВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера зиянкар тир гьал. Душмандин зиянкарвилер къаланай, Колхозчийриз гуз виликамаз хабар. А. Ф. КъатI-къатI авур зунжурар. Суддал гражданвилин агъалийрин арада хъайи гъуьжетрин гъвечIи зиянкарвилер авурбурун месэляяр гъялзавай. С. Муслимов. Цицигъ-наме.

* **зиянкарвал (зиянкарвилер) авун** Суддал гражданвилин, агъалийрин арада хъайи гъуьжетрин, гъвечIи зиянкарвилер авурбурун месэляяр гъялзавай. С. Муслимов. Цицигъ-наме.

ЗИЯНКАРВИЛЕЛДИ нар. зиянкарвал хас яз. # ~ эгечIун, ~ рахун.

ЗИЯНЛУ туьрк, прил. зиян(ар) гудай, зарарлу. **Синонимар:** зарар квай, зиян квай, чIуру. **Антонимар:** хийирлу, хийир гудай.

ЗИЯНСУЗ туьрк, прил. зиян(ар) авачир (квачир). Гъар гьикI ятлани, зиянсуз къадар яз гъисабзава: итимар патал гъафтада тахминан вад литрдив агакъна юкъван дережадин туьнтвал авай пиво ва я чIехи 10 бокал чехир. ЛГ, 2001, 22. П. **Синонимар:** хийирлу, хийир гудай. **Антонимар:** зарар квай, зиян квай, чIуру.

* **зиянсуз авун** урус [обезвредить], гл., ни вуч зиян гудай гьалдай акъудун. 51 фугас чиликай хкудна, зиянсуз авуна. К, 1991, 10. XII.

ЗИЯНЧИ туьрк, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра зиян гудайди. Кутуна вири къилдин налогрик, Лап акъатай хци зиянчийрин крар вугана суддиз. А. Ф. КъатI-къатI авур зунжурар.

ЗИЯНЧИВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера зиянчи гьал. # зиянчивилин нетижаяр, зиянчивилин вилик пад къун, зиянчивилиз рехъ тагун.

ЗИЯРАТ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) Аллагъди къалурнавай рекъиз къуват гун. 2) Аллагъди къалурнавай рекъиз табий тирди къалурдай дуьаяр ийидай чка. Я хъсан кас, зун ви зияратдиз атанва, вагай мурад тIалабиз. Ф. Савдагардин папанни фекъидин къиса. Зияратдихъ вил гала чин. Х. Къ Вейсул Къаранидиз. Зияратдиз фидай рекъе, Мердимазар дуьшуьш тахъуй! С. Ярагъви ашукъ Уьзден. А дагъда чал вичик тIаратIар кутуна хуьзвай зияратни гьалтна. Пенсияда авай ветерандин пеше жегъил несилдиз ватанпересвилин, халкъарин дуствилин алакъаяр мягъкемарунин тербия гун я. ЛГ, 2003, 16.I.

ЗИЯРАТУН гл., -да, -на; -из, -зава; -а // ая, -ин, -рай, -мир; зиярат авун, зиярат тавун, зиярат тахвун, зиярат хъийимир Аллагъди къалурнавай рекъиз къуват гун. Фена чун пIир Сулейманал Зияратиз чна анал. Х. Къ.Я. Эренлер.

ЗИЯРАТЧИ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра зиярат ийизвайди, зияратдиз физвайди.

ЗНАК урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра лишан.

* **твёрдый знак** урус, суц. **ъ** гьарфуниз твёрдый знак лугьуда. Ам лезги кхьинра кьве дуьшуьшда ишлемишзава: 1) ачух тушир туьтуьхдин сесинин гьарф яз, месела, *ваъ, яъ*; 2) лезги **ч**Алан са бязи ачух тушир сесер кьалурдай составной гьарфарин са лишан яз, месела: *къ, гь, хь, къв, гьв, хьв*.

ЗНАЧОК урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра са гьихьтин ятІани рекьай кьетІенвилин лишан. *Вахтар алатана. Университетни куьтягна. Са юкьуз чна дипломар ва значокарни вахчуна.* ЛГ, 2001, 15. П.

ЗОБ урус, суц.; -ди, -да **туьтуьнни азаррикай садан тІвар**. *Дагьустандин дагьлух районра зоб авай ксар мукьвал-мукьвал дуьшуьш жезва. И азар акатайла, туьд дакІвазва, адан акунар дегии жезва.* ЛГ. 1997, 12. XII.

ЗУГЬ суц.; -вади, -вада; вар, -вари, -вара **гьвечІи цуьрц...** *атІай чинаррин ва маса тарарин пунарилай хквезвай зугьвар, диде-буба амачир етимар хьиз, аквада...* З. Ф. Шехьзава рикІ...

ЗУЗ суц.; -ди, -да; -ар, -ари, -ара **гьар жуьредин себебралди бедендик акатдай кьайивилин гьисс**. *Амма исятда ам (марф. - А. Г.) кьадардилай артух кьайи тир, муркІадин харар кьван адан кьайи стІалри зи бедендиз зуз акьудзавай. Н. Мирзоев. Кьайи стІалрин марф. Хьуткьунна аппаратдилай трубка хкажна ада вичиз герек нумра кІватІна. Рушан бедендиз зуз яна. А. Р. Вертолёт Мегьамед.*

ЗУЛ¹ суц.; -у, -а; -ар, -ари, -ара **гатун пуд вацралай кьведай пуд вацран вахт**. *Гьа икІ акьатна гад, атана зул. А. Ф. КьатІ-кьатІ авур зунжурар. Гатун чими гьаваяр акьатна чаз зул жеда. Х. Т. Зул. Хьсан хьана Лезгинстанда зул аваз...* А. С. Хьсан хьана.

* **зул гьарай нугь., суц. бахтсуз вахт, гьижрандин вахт...** *зулун сифте ийкьар алуькьайла, чи хуьруьн чІурарайни кьурухрай, булахрин рекьерайни дагьларин жигьиррай рушари перишандиз лугьудай «Зул гьарайдин» ванер кьведай.* Ш-Э. М. Зул гьарай.

□ Вучиз чи рушари зулуз «залум» лагьанай? Идан себеб ам я хьи, а вахтара чи халкъ зул алуькьамазни суьруьярни нехирар гваз Азербайжандин кьишлахрал *куьч*. жедай. Чи хуьре мехьерар анжах гатун варцара авун адет хьанвай. Эвленмиш хьайи гада са варзни тахьанмаз, свас хуьре туна, кІуьд вацран вахтунда адавай яргьаз кьакьатдай. Бязи чубанар, ятахар туькІуьрна куьтягьайла, са шумуд ийкьан вахтунда хуьруьз хквездай. Амма гзаф жегьилриз, иллаки кулакрин хипер хуьз батІраквал ийизвайбуруз, ихьтин мумкинвал жедачир. Ш-Э. М. Зул гьарай.

ЗУЛ² *туьрк, суц.; -уни, -уна; -ар, -ари, -ара* 1) **чІук**. *Бадедихь винел падракьун зуларалди чапдаказ нехишламишнавай са сандух авай.* З. Р. Зи уьмуьрдин шикилар. *Балугь чрадайла, ягьлавда михьнавай картофдин зулар эцигайтІа, абуру балугьдихь галай нагьакьан ни вичелди чІугвада.* ЛГ. 2) **тайин гьяркьуьвал авай чил**. *Рехь 15 метрдин гьяркьуь ийида, юкьвайни пуд метрдин гьяркьуьвал аваз кьацу зул чада.* ЛГ, 2001, 22. П. **Синонимар:** *кІус, чІук*.

ЗУЛЖАЛАЛ *араб, суц.; -ди, -да* Аллагьдин тІварарикай сад. *Зи патахьай гьейрибуруз гайила, Вуч лугьуда бес куьне Зулжалалдиз? Е. Э. Азиз дустар, килигдачни зи гьалдиз? Чин ачухин Гьуцар муьгьман атайла, Ам Зулжалалди гайи са нямет я. Е. Э. Камаллу паб.*

ЗУЛУЗ¹ **зул** *существительнидин гунугин падеждин форма.* *Кил. ЗУЛ.*

ЗУЛУЗ² *нар. зулун вахтунда. Зулуз жив кьвана...* А. А. Пад хьайи рагь. *Цуькверан мехьер зулуз ийидайвал хьана. А. И. Самур, III. Ваз чубан гадади зулуз Мугьандиз хьфидайла вуч лагьанай? А. Кь. Хукац-Ханум. Гьайванри зулуз туьлекда. З. К. Тебиат чирун.*

ЗУЛУМ *араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра* 1) **истисмар, масадан зегьметдалди вич девлетлу ийидай гьал**. *Урусатдин клевиз зулум, Са кьуз адаз жеда кьалум...* Е. Э. 1877 лагьай йисан бунтариз. *Зулум яргьал фидай затІ туи, Са кьуз эхирпехир жеда. Х. Т. Кьуд йис. КукІварна зулум, мичІивал, Кьурмишзавай чаз азад хуьр. А. Ф. Эм-Тэ-Эс. 2) масадаз ийизвай кьаст, гуж. Зи вилерикай, чан хва, а зулумдик, муьсуьбатдик кьейи паб гилани карагзава. А. Ф. Лянет.*

* **зулум(ар) авун** *гл., ни низ мусибат(ар), кьаст(ар) авун. Виликдай халкъдин иви хьвайи, абурун зегьмет тІуьр, зулумар авур... и инсанриз, хуьре гьар са цІийи инсан, гьар са цІийи кар... такІан тир. А. Ф. Риза.*

* **зулум хьун** *гл., низ гзаф зарарлу, рикІ тІардай кар, агьвалат хьун. Им заз еке зулум хьана: Кьах тІуьна куьтягна кацци. Е. Э. Кьах тІуьр кац. Бязибуруз хьана зулум. С. С. Тенбекдикай дар хьайила.*

ЗУЛУМАТ¹ *араб, ктаб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра* **зулум**. *Зулуматдиз, и гьижрандиз герек кьезван адалат тІвар? Е. Э. Гьажимурад эфендидиз. Зулуматда бахтун уьмуьр аквард туи. Е. Э. Шеда зун. Етим Эмин, зулуматда хьижеч мад ваз цІийивал...* Е. Э. Дуст.

ЗУЛУМАТ² *нар. гзаф. ХьуьтІуьн зулумат мекьи йиф тир. Ф. Кьачагь кьабулай кесиб. Килигда куьн Шагь дагьлариз, Аквада квез ведредай хьиз Зулумат са марф кьвай йифиз Битмиш жедай Хважадин хуьр. Х. Кь. Хважадин хуьр.*

ЗУЛУМВАЛ *суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера* **истисмарвал...** *абурун зулумвилер, дуьздак акьудунал, абур нислемеишунал элячІна. М. М. Гь. Чехи шаир.*

ЗУЛУМКАР² *фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра* **зулум** *ийидайди, ийизвайди. Зулумкарди кана элдин*

жигерар. Девир фена, гаф атана вахтунда... А. С. Инкылаб - им азиятдик квай кьатари са чпин гъиле гьукумат кьун туш, им зулумкаррин гьукумат, абурун кьуватар ва такьатар терг авунни я. А. А. Пад хъайи рагъ. Яб це ва гъавурда акьукъ: пачагъдихъ акьул тахъайла, жемят адан чина акьвазда, пачагъ зулумкар хъайила, жемят гъиле яракъ кьуниз мажбур жеда, пачагъ зайифди хъайила, уьлкве чкИида. Куьн чкИимир, лезгяр. З. Р. Веси. Са зулумкардиз, са гьукумдардиз Ада инсафай хъайиди туш гагъ. А. Къ. Къучи Салман. [Зарлишан]. Вун буба туш, зулумкар я. Вун рикI авачир затI я. Н. И. Гьакимрин папар. **Синоним:** зулумчи, истисмарчи.

ЗУЛУМКАР² прил. зулумар ийидай.... еичиз ахварай чIехи Аллагъди зулумкар кьизилбаши шияр ва абурун гъилибанар негъ ая, суьнуь жемятар зулумдикай кьуда лагъана, эмир ганва лугъуз хъанай. А. Бутаев. Гъажи Давуд ва лезгийрин азад женгер.

ЗУЛУМЛАМИШУН гл., ни вуж-вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; зулумламиши авун, зулумламиши тавун, зулумламиши тахвун, зулумламиши хъийимир зулум авун, зулумдик кутун. Заз анай хъфин меслят кьалурай Зиньята икьван фабрикар, заводар идараяр туна а зулумламишизавай кьуд цлан арада хьунухъ давамарунин себеб вуч я?! З. Э. Зун гъавурда, акъазвач.

ЗУЛУМУН гл., ни низ; -да, -на; -из, -зава; -а || -ая, -ин, -рай, -мир; зулум тавун, зулум тахвун, зулум хъийимир зулум авун, гзаф зарарлу, рикI тIардай кар авун Шумудни сад, дуьнья, ви Залум ава зулумиз. Е. Э. Дуьньядиз. "Вучиз ихътин тегьерда Зулумзава и касдиз? Мегер сергъят амачни Куь акьулсуз кьисасдиз?" З. Р., Б. С. Шарвили. Гъаясузвилиди пис Дишегълийрал гьужумиз, Гъвечи куьрпе аялрив ЭгечиНава зулумиз. Х. Т. Душмандин фикир.

ЗУЛУМЧИ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра. масадаз зулум ийидай, ийизвай кас. Гила зулумчийри чун диною тадач. Къаст ийида. А. А. Ирид цаварик Самурдин ван. **Синоним:** зулумкар.

ЗУЛУН¹ зул сушествительнидин талукъвилин падеждин форма. Кил. ЗУЛ.

ЗУЛУН² прил. зулуз жедай. Мекъи гар аваз куьлуь чиг кьвазвай зулун югъ тир. А. Ф. Бубадин веси. Зулун гарун лепед ванер Ара атIуз кьведа ялуз, А. Ф. Эм-Тэ-Эс. Зулун икьби ракъини чуьллериз нурур кьурна. З. Э. Уртах цаз тадани. Чигалиди Вичи-вичин вилик кьур кьинер ЦIарудин ажугълу сес галукъайла, гару ягъай зулун пешер хъиз, кIвачерик аватна. Б. Гь. Заз эвера.

* зулун тум суц. зулухъ цадай. Тадиз тешикилна кIанда зулун тумар. А. Ф. КъатI-къатI авур зунжурар.

ЗУЛУХЪ(ДИ) нар. зул алукуьайла. Заз и зулумат зулухъди Ви гъам хъана лап буллухди, гъар дуьадилаи кьулухъди Зи хийирдин дуьа хъуй ваз. А. Гь. Ибрагъмаз.

ЗУМРУД араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) багъа минералрикай садан тIвар. Гъич шак авач, виляятдин бахт я вун, Зумруд, мержеанд дуьзмишнавай тахт я вун. Е. Э. Гъалимат. 2) (чIехи гъарфуналди - 3) дишегълидин хас тIвар: **Зумруд**.

ЗУМУЛ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра. 1) кIвалерин са мертебадай маса мертебадиз фидай чинебан рехъ, чка. КIарасдин гурари чикърикъарна: дар зумулдай сифте шадвилай мез эвиснавай Гъажи, ахпа Сайд хкаж хъана. Гь. Къ. Гъай такъай гъарай. 2) подвал. Чун частунив агакъна. Ахпа чун са казармадин зумулдиз авудна. А. Къ. Жуьгъенар.

ЗУН тIв-эв.; -а, -а рахазвай кас кьалурдай гаф. Зун жуван хуьрйяй экъечиНа Дербентдиз фейила, белки, цIипуд ийисхъанвай гада тир жеде. С. С. Жувакай ихтилат. Ахъайдач за яд, гуьзел яр. С. С. Регъуьхбанни яр. Заз чир жеде, вун ятIа кьучагъ: Зун акурла, жемир кьачагъ. С. С. Билбил. Чугъваз тамир на зав и агъ. С. С. Регъуьхбанни яр. Завди икьрар тир бинедай, Къветре ериш, алагуьзли. С. С. Гадани руш. Илим кIелун я зи метлеб. С. С. Дидедиз. Инсан я зун, захъ ава зи куьчени, Ам зи чилни, ам лап цавни - вири я. А. С. Лезги куьче.... зи кьуллугъ кьилиз акьуддай Келбляи зи итим я эхир... Б. Гь. Заз эвера. Къисметди чун кьуншияр авуна. АкI хъайила, танишни хъана кIанда. Зи тIвар Жамал я. Гь. Къ. Лацу марал. Вунни, зи вах, дишегъли я,,, вазни а факъир дишегълидин рикIикай хабар хъухъ, зи гъил яхъ... А. Р. Пинияр. Захъ уьмуьрда зун ва заз кIаниди хъана. З. Р. Веси. «Зун! За!», - лугъуз тариф ийиз Ам вичикай рахадай, Ж. Тарифри алдатмишна. Расул Гъамзат, чуьнгуьр вахце Зав Сулейман бубадин. М. Б. Сулейманан чуьнгуьр. Хир тIундайди хъана закай ийифен кьаравулни. М. Ж. "... Фу гайиди я гъамиша".

* за адаз ийидайди ийида! межд. писвал авурдаз гъелегъар кьунин ибара. [Гуьлхалум]. Гъа гуьнуькъара?! Лап хъсан, за адаз ийидайди ийида. Н. И. Гъакимрин папар.

* за лагъайвал [лагъайди] ийидатIа арал, 'зи теклиф ихъгинди я, амма ваз кIандайвал ая' манадин ибара. Гъа медсестравал адаз артухни я. За лагъайди ийидатIа, жуван кьилни артух тIармир... Ваз кIанзавайди фу тушини? Ам атIангъе, - рахазвайда кьилин ишарадалди калер кьалурна. Б. Гь. Заз эвера.

* заз вуч ава кIус са ни ятIани ийизвай, ийидай кар жуваз тафаватсуз, къайгъусуз тирди кьалурдай ибара. - АкI хъайила, ви кьиливай Хъфидач зун, акьвазда. - Хъфимир ман, заз вуч ава, Вун я, ви ихтияр я. И. Гь. - Зун ви кьилив мус кьведа, руш?

* зун-вун суц., рах. са кьез ятIани герек шейэр умумиламишна кьалурзавай гаф. Къве гъилини Югъди-ийифди Сивиз зун-вун тухвана... Ж. Регъуь хъайи спелар. Ийир-тийир хъана амукъай чна, эхирки буржар кьуна, атайбурун вилик эрекъ-чехир, "зун-вун" эцигна. Р. Меликова. Садбур - дуьадал, масадбур -

межлидик || ЛГ, 1999, 25. П. *Йикъарикай са юкъуз диде герек тир зун-вун къачуз базардиз фена*. Ф. Шичан бике.

* **заз чиз арал** *зи фикирдалди, зи гьисабдалди*. *Акурла мягътел жеда вун, Лап шегъердиз ухшар ава*. Хъсан межлис-мехъер жедай Чка я, заз чиз, Ахцегъар. Х. Т. Ахцегъар.

* **залай алат!** *межд. 'зун инжиклу ийимир, зав алакъа жемир' манадин ибара*. " *Ма квез хъурай и лекъни, анжах залай алат!*", - *яргъи гъилер цавара къугъуриз къапарай акъатна*. А. И. Самур.

* **зи чан ви рекъе къурбанд я [хъуй]!** *рах., &, межд. хъсанвал авурдаз жуван патай разивал къалурдай гафар*.

ЗУНЖУР *фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра* *ракъукай, гьулдандикай раснавай гьалкъаяр авай цил*. *Къапудал кутлун зунжурда аслан...* Е. Э. Алкъвадар Гъасан эфендидин цийи квалериз. *Пехъи хъанвай жаллатри гатана азмурнавай жендек вагъшивилелди къуна зунжурралди стундал тарам кутлунайлани ада гъич ванни акъуднач*. А. И. Самур.

* **зунжурда тун** *гл., ни вуж-вуч агалун, зунжурдал кутлунна масанихъ фидай мумкинвал тежедай гьалда тун*.

ЗУР¹ *фарс, суц.; -уни, -уна; -ар, -ари, -ара* *къуват, гуж*. *Ви гъиле цли зур хъана хъи*. С. С. Тенбекдикай дар хъайила. *Адахъ мадни са гъунар, зур жеда, Вири элдиз игитвал машгъур жеда*. Х. Т. Гъавадин пагъливан. *Залум, види де вуч зур я!? Вал ихтибар ийич, дуънья*. А. Гъ. Дуънья.

* **зур гун** *гл., ни низ тадияр гун, пис гьалдиз гъун*. *Мелъуьнариз гуда на зур, Каплуниз вун хъайла гъазур...* Х. Къ Гъажи эфенди. *Гъуьлуьн папа гудай заз зур*. М. Р. Батракдин мани.

ЗУР² *суц.; -а, -а; -ар, -ари, -ара* *са затлунин пай*. *Зур киле къел хъана артух*. С. С. Дулма уьцлуь авур къаридиз. *Зур йисуз хуьре, зур йисуз патал чкайра квалахзавай Сейфуллагъдивай хуьруьнвийри хабар къада*. С. М. Цицигъ-наме. *Лезги календарда «къаридин йикъар» лугъуз ирид югъ ава: къуьгъверин эхиримжи пуд югъни зур ва яран пуд югъни зур*. А. Къ. Къаридин йикъар.

ЗУРАКИ *нар. юкъвал къван атана, тамам тахъана*. *Гафаривди и дуънья рам авур Са шаирдин зуракI амай цлар я зун*. С. К. Зун. *Вучда вуна чуьнгуьр хана, Мани зуракI амукайтIа*. С. К. Пуд мани. *Чир тахъанмаз гуьруьшдин дад, Вахт легъзе хъиз алатна фад*. *ЗуракI амаз рикIе мурад, Кузва хъи зун члугъаз гъайиф, ГъикI акъудин йиф*. М. М. ГъикI акъудин йиф?

ЗУРАР *суц.; -и, -а* *къурурнавай емишар*. # *ичерин~, чуьхверрин~*. *Шекер авачиз чайдив хъвадай бекмездал къавурмишнавай зурагъана*. А. И. Самур.

ЗУРБА *фарс, прил. 1) чъехи размердин*. *Руфун -зурба, жендек я фил, Квайди я къуват и фекъи*. С. С. Фекъи. 2) *манадиз чъехи, еке*. *Гъикъван зурба я зинни ви тафават*. Е. Э. Гъалимат. *Гафар зурба, серфе ажуз, Ихътин мехеннат кими жеч*. С. С. Эхир азиат кими жеч. *И азадвал къачур зурба*. С. С. Рушариз. *Са патакъай къвез Деникин, Зурба хажалат хъана хъи*. С. С. Гъуьрият. - *Бахтлу хъуй, дуст! Виридалайни зурба бахт хизандин бахт я, лугъуда халкъди*. Гъ. Къ. Жегъилрин пир. 3) *чъехи тежриба авай*. *Зун зурба къалиянчи тир*. А. Р. Шапрус гадарна.

* **зурба хъун** *гл., вуж-вуч; чъехи хъун*. *Гъикъван куьк хъайитIани зурба, Хъваз жеч мурдал яклун шурва*. С. С. Паташов *вуч хъайла зурба, Эцигна келледал турба, Фагъумда на квални уба, Бугъ акъаз къава, самовар*. С. С. Самовар.

ЗУРБАВАЛ *суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера* *зурба тир гьал*. *Алимдин фикирдалди, шаирдин зурбавал гъарамзада касдинни мурдар касдин суьретар члугун я*. А. А. Арифдар Сулейман. *Юзбаши Семедат квалер эцигна куьтягъайла, абурун къакъанвал, зурбавал, гуьрчегвал акурла, адан къуниши Бутаян чанда фул гъатна*. Я. Къ. Юристдин дафтардай.

ЗУРБАДА *гьал зурба я*. *Ваз муьруьдар хъуй Къубада, Ви дережа вуч зурбада*. Х. Къ. Юсуф Буба.

ЗУРБАДАКАЗ *нар. зурба яз. Синоним: зурбаз*.

ЗУРБАЗ *нар. зурба яз. СтIал Сулейман вич зурбаз рахадай, Вичин пай икI гзаф пис туш жеде*. С. С. *Авачиз гъенехъди варар Агахъдай къван зурбаз кланда*. С. С. Акъул жуваз аваз кланда. *Ам акъван зурбаз хъиткъинна хъи, ада гъасятда къуд пад ишигълаван авуна*. А. А. Пад хъайи рагъ. *Вич галачиз колхозчийри цлай хкадарна акурла, адаз зурбаз хъел атана*. Я. Къ. Юристдин дафтардай. **Синоним: зурбадаказ**.

ЗУРЗ *суц., т б.; -уни; -уна* *фад-фад арадиз къвезвай гъерекат*.

* **зурз ягъун** *гл., квез фад-фад арадиз къвезвай гъерекатдик акатун, гъерекатди къун*. *Алисултан теспача хъана... гъелериз зурз яна*. А. А.

ЗУРЗУН *гл., вуж-вуч 1) бедендик вич вичелай гъерекат акатун*. *Къекъверла зурзас, - Гъакъван я таза...* Е. Э. Ярдин тариф. 2) *къурху, кичI акатун*. *Пудал къван агакъна, - гана, Къуд лугъуниз вич зурзана*. Е. Э. Испик молла Велиметаз. *Мегъамедрасулан сифет члур хъана, Чинин яклар зурзас эгечIна*. А. И. Самур. * **чанда**

зурзун гъатун

* **зурзун акатун [куткун]** *гл., ник; Гъуьлуьн и гьал акурла, абурукни зурзун акатна...* А. И. Самур *Вучиз Гуьлназ, вучиз на икI лугъузва? Магъамадан бедендик кткана зурзун*. А. Ф. КъатI-къатI авур зунжурар.

Самурвийрик зурзун акатна: таниши тушир мисалрикай бажагъат хийир хкатда. Гь. Къ. Четин бахт. Султалидин сесиник зурзун акатна: адаз вичин няятдикай дангувийриз хабар жез кичезва. Гь. Къ. Къилинж Къемер.

ЗУРЗУРУН гл., ни вуж-вуч 1) зурзадай гьалдиз гъун.... чпиз вучдатIа чиз амукънач. Хъиле зурзурзавай Мегъамедрасул сусал тепилмиши хъана... А. И. Самур. 2) кичерар гун.

ЗУРЛАМА прил. зарб ва къуват квай. И арада сада сабурсузвилелди къежелай рак гатана. Ири, зурлама камаралди Къализ Нурмет атана. Зун акурла, рушан вилер алахъна. Къ. М. Птул руш.

ЗУРЛАМИШУН гл., ни; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир зур гун.

ЗУЪРНЕ фарс, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра сивяй уф туна тупIаралди гьерекатар авуналди макъамар ядай алат. Девришалидин гъаятда далдамдинни зуърнедин ван гъатна. Я. Я. Агалай сандух. Зарбали варарай гъаятдиз гъахъунни, далдамдинни зуърнедин ванер акъатна. Я. Къафаров. ВикIегъ паб

ЗУЪРНЕЧИ туърк, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра зуърнедай макъамар ядай пешекар. Зуърнечидиз ава гъурмет, Акбуллуйри Чугъаз хифет, А. Гь. Кесибди гайитIа акбул. Мел агъадихъай ярар язамазди, зуърнечийри кимелай хкажсай сегъеррилай башламиши хъана. Б. Гь. Заз эвера.

ЗУЪРНЕЧИВАЛ суц.; -или, -иле зуърне ядай пешекарвал. Тагъиран суьгъбетдилай гъуьгъуьниз зун зи хуьруьнвидин кайвани хъанвай, зуърнечивилел рикI алай Мирзэбаладин Зумриятаз мугъман хъана. С. Мурсалхандин харапIаяр.

* зуърнечивал авун гл., ни зуърне ядай пеше авун, пеше къун.

И

И¹ урус, суц.; -ди, -да; -яр, -ри, -ра лезги алфавитдин цIикъвед лагъай гъарф.

И² тIв-эв; ихтилат физвай ва я мукъув гвай затI къалурдай гаф. И гададикай пачагъ хъана. Ф. Гъуьлуьн руш. И кардин делил, лукI ийиз зелил, рикIни яз пехил, дугъри мез ава. Е. Э. Эй юлдашар, и азадвал - Ажайиб им гъат хъана чаз. С. С. Азадвал. И кардикай делил къуна, СтIал Сулейман ва Эффенди Капиев такIандайбуру, гуя Сулейманан патахъай шишар переводчикди кхъизва лугъудай бинесуз хабарар чукIурна. Гь. А. Поэзиядин жавагъиарар яратмишайди. Пехъивал им лап залан, садакай масадак акатдай азар я. И кардик гзафни-гзаф кицIер, кацIер, жанавуруар, сикIер, чакъалар, хуьруьн майишатдин гъайванар лагъайтIа, икана, азарлу жеда. ЛГ, 1997, 19. XII. Виш йис хъанвай и къаридин, АтIузвай рикIи къаридин, АтIузвай рикI гъарикI гъалди. Гъикъван чIав тир и бейчара Ажузарна Зулжалалди. С. К. Виш йис хъанвай къари.

Антоним: а.

* **и барадай** нар. рахазвайдан фикирдалди, рахазвайда лугъузвай фикирдай. Аялри тарсар чирзамач. И барадай завай себбар къалуриз жедач. Р. **Синонимар:** и жигъетдай, и патахъай.

* **и жигъетдай** нар., рахазвайдан фикирдалди, рахазвайда лугъузвай фикирдай. **Синонимар:** и барадай, и патахъай.

* **и вахт хийир хъуй [хъурай]!** межд. юкъуз, сад-садал гьалтайла, салам гунин са жуьре. Квез и вахт хийир хъуй! -салам гана къве стхадини. - Абат хийир, чан рухвар! - агъсакъалар, мугъманрин гъилер къаз, виликди фена. Гь. Къ. Четин бахт. Ваз и вахт хийир хъурай. Абат хийир, чан цуьк. А. Р., Я. Я. Хендедадин мехъер.

* **и гъилди** нар. и сеферда. И гъилди кар салди (а)ва вин. Е. Э. Гуьгъуьлдиз.

* **и дуьнья** суц. инсан чан аламаз яшамаш жезвай гъакъикъат. И дуьньядини чIулав дердер, Гъикъван ийин веревирдер? Е. Э. Дуьньядикай кеф тахай кас. И Дуьньядин вуч я мурад ва мана? Е. Э. Тушни яр. Аллагъдин бурж ~ ам чи вири уьмуьр я – И дуьньяда, гъакIни атIа дуьньяда.... А. Къ. Ярагъ Мегъамедан гъазават. И дуьньяда нез-хъваз кеф чугуна КIанзавайди я. Кеф чIугурдаз агъа дуьньядани гъурмет жеда. С. Муслимов. Цицигъ -наме. **Антоним:** а [агъа, атIа] дуьнья.

* **и дуьньядиз атун** гл., шиш дидедиз хъун. Акъатдач къил и дуьньядиз атунин вуч ятIа метлеб... Е. Э. Гъажимурад эфендидиз. **Антоним:** а дуьньядиз фин

* **и дуьньядин гъисабар** суц. яшайишдин гъал-агъвалат, тIалабунар. Фикир гайла, и Дуьньядин гъисабар заз хиял я. Е. Э. Гъажимурад эфендидиз.

* **и къил а къил авачир** прил. къадардиз лап гзаф ва гегъенш. Къунва чуьллер и къил а къил авачир, Гъакъикъат я им, са шакни алачир. Х. Т. Вахт океан я, и къил а къил авачир. Ш. Ю. Гуььл ва гими. И къил, а къил авачир и зурба дуьньяда къазах вуч затIа къван. Къ. Къ. Кири Буба. **Синоним:** тум-къил авачир, гзаф.

* **и патахъай** нар., рахазвайдан фикирдалди, рахазвайда лугъузвай фикирдай. **Синонимар:** и барадай, и жигъетдай.

<И> вич лугъудайла, мез виликди фена юкъ хкаж хъуналди арадиз къевезвай сес-фонема. Лезги чIала гафарин сифте къиле, юкъва, эхирда аваз гьалтда: икI, им, ич, сикI, риб, сим, чили, чими, кими.

И суф. существительныйрикай прилагательныйяр арадиз гъидай бегъерсуз суффикс: вил -вили, мичI -

мичИ, мекъ - мекъи.

И эхир са бязи существительнийрин актив падеждин эхир: стхавал -стхавили, стхаяр - стхайри, рикIрикIи.

И¹ - существительнийрин актив падеждин формадин эхиррикай сад: *кIвали, сили, каци.*

И² - алатай девирра существительнийрикай прилагательнийар арадиз гъайи суффикс: *векъи, бицIи, ицIи* ва мсб.

ИБАДАТ араб, суц.; 1) дуъа. 2) Аллагъдиз ийизвай къуллугъ.

* **ибадат авун** гл., ни дуъа(яр) авун. Къени чна и диндиз ибадат ийизва, гъар йисуз сивин сувар, къурбанд сувар тухузва. И. Яралиев. Шарвили! Шарвили! Шарвили!

ИБАДАТУН гл., ни низ; -да, -на; -из, -зава; -а // ая, -ин, -рай, -мир; *ибадат авун, ибадат тавун, ибадат тахвун, ибадат хъийимир* 1) дуъа(яр) авун. 2) Аллагъдиз къуллугъ авун. Йифиз-юкъуз ибадатиз, Я шейх Рамазан эфенди. Х. Къ. Шейх Рамазан эфенди.

ИБАДАТХАНА фарс, суц.; -ди. -да; -яр, -йри, -йра ибадат(ар) ийидай чка.

ИБАЛДИ нар. рахазвайди галай патахъ. **Антоним:** абалди.

ИБАРАТ араб, прил.; арадиз атай, атанвай; тукъIуър хъанвай. *Ктаб къве паюникай ибарат я.* Р.

ИБЕЙ суц.; -ди, -да балкIан финин, звер авунин са жуъре. *Я чан хва, за ваз вуч лугъун, гъадандини са гъал ибей я, зидини пис хъурц туш.* К, 1991, 28. II.

ИБЛИС¹ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) инсанар диндин рекъелай алуддай, вич Аллагъди, негъна, цаварилай чукурнавай малаик. *Чан къачуз атайла нубат, Иблис хъайила гъавалат, А чIавуз кIеви хажалат Жеда, валлагъи-биллагъи Е. Э. Вил вегъена и дуъньядиз. Дегъзаманайрин чувудри чтин ракIарин гуърцелдилай дуъаяр авай запаб куъредаи къван. Гъада и кIвализ хата-бела, чинерар, иблисар ахъайдачир къван. Р. Гъ. Чун чаз килигайла. 2) куъч. вичиз хийир къачун патал масадбур алцуарариз алахъдайди. Тадач чи арада иблис... А. Гъ. Минажат. Гагъ малайик я вун, гагъни иблис я, Лугъузва ви вилеравай нехишири. А. С. Белки шаир тир жеди? -Лал хъухъ, иблисдин руш! Вуна заз акъулар гумир! А. Сайд. Аслана къин къуна. Куъне раханмазни чаз иблисар, шейтIанар тIварар гузва. Лугъудай гаф са жизви фикирна лугъун лазим я. Иблис, заз чидайвал, таб-гъилле, фитне ийизвайдаз лугъуда. Н. М. Къизилдин хтар.*

ИБЛИС² прил. вичиз хийир къачун патал масадбур алцуарардай. *Зи рушан къилел баябурчивилер гъайиди гъа и иблис Сефихан я. Я. Къафаров. Юристдин дафтардай.*

ИБЛИСВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера амалдарвал. *Малаиквал багъишатIа пIинийри, Чилин, цавун, ви пIузаррин ни галай, Иблисвални са къаридин манийри, Ашкъидикай риваятрал рикI алай? А. С. Белки, шаир тир жеди. Антоним: малаиквал.*

* **иблисвал авун** гл., ни амалдарвал авун, са вуч ятIани фикирда аваз масад алцуарарун.

ИБЛИСВИЛЕЛДИ нар. иблисвал хас яз, амалдарвилелди.

ИБРЕ || **ИБРИ** суц., куъгъ. са затI алцумдай терездин къапунин заланвал.

ИБРЕТ араб, суц.; несигъат, *Ибрет патал авур кар тир.* Р.

* **ибрет хъун** гл., низ несигъат хъун. *Ам вагъши я, адаз ибрет жедайди туш.* Р.

ИБРИ кил. **ИБРЕ.**

ИБУР им гафунин гзафвилин къадардин форма. *Кил. ИМ.*

ИБУРУЗ, ИБУРУН ибур гафунин падежрин форма. *Кил ИМ.*

ИВИ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра инсанрин, къушарин ва гъайванрин дамарра авай яру жими затI. # ~ атун, ~ фин, ~ хъиягъун, ~ фитIинун. *Ахпа къазуннавай перемдалди вичин руфун ктад хъанвай къуърен къван мичIи иви михъна. Б. Гъ. Заз эвера. Чан аламаз тIуъна ам алтIушина, Ивид стIал тунач гъич беденда. А. С. ВетIер. Жегъилдин гъилляй иви физвай. А. И. Самур. Бадени зун ЧIаравав агатна. Адан руфунални далудал зурба кIирерин гзаф дерин хирер авунвай. Адай иви физвай. А. Къ. ЧIарав. * гзаф килигай некIедай иви аквада, къилиз иви ягъун.*

* **иви къачун** гл., ни нахуш инсан сагъарун патал адан бедендикай иви къачун. *Жабара зи яб атIана иви къачур чка гилани, хипен ярж алай япуз ухшар я!..* А. Сайд. Пешепайни гуънуъяр.

* **иви хъун** гл., ни нин гзаф истисмар авун, зиллетдик кутун. *Виликдай халкъдин иви хъвайи, абурун зегъмет тIуър, зулумар авур, хуъруън къене агъавал авур кулакрикай, фекъийрикай, алишверишчийрикай ва кавхайрикай амукънавай и инсанриз... виликан данарбандикай инсан хъунухъни такIан тир. А. Ф. Риза. Къазимегъамедан патав атайбур вири, адаз, вагъши гъайвандиз хъиз, килигиз, адан иви хъваз гъазурбур тир. А. И. Самур. Адалай гуъгъуъниз са акъван вахтни тефенмаз и ажуз хъанвай ханлухдал иви хъвадай залум Надира гъужум хъувун лазим тир... А. Бутаев. Гъажи Давуд ва лезгийрин азад женгер.*

* **ивидал звал акъалтун [атун]** гл., нин гзаф гъирелу хъун, хъел атун. *Де звал къемир ви ивидал, чан акъалтмир гъиссерал! Н.Ибрагимов. ЧIалан сергъятрихъ къадар авачирди успатзава.*

* **ивидал звал гъун** гл., ни нин хъел гъун. *Куъгъне девирдин вагъшивилери ивидал звал гъайи шаирди*

сифте вичин дерди-баладикай шикаят ийиз, яшайшидал наразивал къалурна, ахпа кулакринни фялейрин къамал лаи илигна, гуьгъуьнлай фашизмдин жаллатГриз цІай гана. А. С. Хуьруьг Тагьир.

* **ивилик квай** прил. **хас тир, хесет хьанвай**. Амма ивилик квай хесет чІурун лап четин кар я. Гь. Къ. Лацу марал.

* **ивид(ин) дамар** суц. **иви авай гьал хьтин затІ**. Аким Селминатаз килигна, ахпа ада, мад Шалбузан ивидин дамарар ахтармишун патал, гьил къуна. А. Сайд. «Алад ваз югъур хьурай!». Ивид дамар тІарам хьана. А. А. Пад хьайи рагъ. Ивидин дамарар патал С, Д, Е витаминар ва абур гзаф квай продуктар ишлемиша. ЛГ, 1999, 21. XII.

* **ивияр чІурун** урус [портить кровь] гл., нин инсан авай тІебии гьал, кефияр пис гьалдиз гъун. Сфиди чи ивияр гзаф чІурна. Гь. Къ. Четин бахт.

* **ивияр экъичун** гл., нин къве терефдин арада дяведин акьунар хьана, сада масад ва я чпи-чѳб **рекъидай гьалдиз гъун**. Индонезиядин студентринни полициядин акьунар хьана. Нетижада ивияр экъична. ЛГ, 1996, 20. V.

ИВИР суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра. **са вуч ятІани рикІел хуьдай затІ**. Музейди диндин ивирарни саламатдиз хуьзва эхир! Самур, 2001, №4. Лезгийрин тарих ва медениятдин ивирар раиж авунин кІвалах гегьени хьана. ЛГ, 1992, 5. III. Дишегьлидай ваз ви девир аквада, Виридалай багъа ивир гакъада. А. Къ. Дишегьлияр.

ИГИ: * **иги тар** суц. дарман яз ишлемишдай яргъи шуькІуь пешер алай тар.

ИГИС: игис хьун гл., вуж нив-квев лап мукъва хьун. # аял дидедив игис хьана, кал цлав игис хьана, дана калив игис жезва. КІвалерив игис хьана, са пад салари къунвай. С. Муслимов. ЦицІигъ-наме.

ИГИСАРУН каузат. **ИГИСУН** гл., вуж нив-квев -да, -на; -из, -зава; -0 || -а, -ин, -рай, -мир; игис авун || игисар авун, игис тавун || игисар тавун, игис тахвун || игисар тахвун, игис хьийимир || игисар хьийимир **сад масадав мукъва авун || сад масадав мукъва хьун**. И патахъай килигайла, кІвалер сад-садав игисна са жергеда эцигнавай хуьр гуьнедай виниз заландиз экъечІзавай поезддиз ухшар аваз аквадай. С. Муслимов. ЦицІигъ-наме.

ИГИТ туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) **викІегъ кас**. Халис игитдиз вичин **викІегъвиликай хабар жериди туш**. З. Р. Веси. Зун акурла, игит фида женгиниз, Амма алчах чуьнуьх жеда серкІверик... А. С. Дишегьли Гъарайна пуд игитдини Хкадарна синелай. Пуд жегьлини кукІвар хьана Алуькьайла рагарал. А. С. Пуд игит. Дегъзаманайра лезгийрин чилерал душманар атанай. Абуруз азадвилел рикІ алай игит халкъ чпиз муьтІуьгъариз кІан хьанай. З. Гь. Лезгийрин риваят. **Синоним:** **къегъгал**. 2) **халкъдин, ватандин вилик зурба къегъгалвал авур кас**. - Чи дестедик квай вирибуру гъарда вичин къадардиз чІехи халкъдин чІехи алимрикай, шаиррикай, композиторрикай, игитрикай дамахдивди ихтилатна. А. Къ. Халкъ. Вирибуру нубатдалди игитдин гьил къаз чуькъвена ва ам кІвалин патав къван рекъе хтуна. Гь. Къ. Хуьруьн хва. **Синонимар:** **герой, къагъриман**. 3) **кѳаб. литературадин эсердик квайди, литературадин эсердин герой.... "Председатель зун тир чІавуз" шиш къачун. Адан игитди вич председатель тир чІаван девлетрикай са шумуд сеферда чІехи ийиз, рангар ягъиз гиперболадин жуьреда суьгъбетзава**. М. Ж. Сатирадин дергесдалди. Бубаяр - дяведи къакъудай етимрин яшайиш акъван авайвал адетдин цІарцІе аваз, артухан шит рангар галачиз ганва хьи, кІелзавайди агъазва, ада игитрин бахтсуз яшайишдин язух чІугъазва. Н.Ибрагимов. ЧІалан сергьятрихъ къадар авачирди успатзава. **Синоним:** **герой**.

ИГИТВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера **игит тир гьал**. Яшамиишрай ви игитвал, Инкъилабдиз ухшар авай... А. С. Хцихъ галаз ихтилат. Дарбадагъ авур фашистрин къушун Игитвилелди машгъурбур я чун. Ш-Э. М. Терг хьурай дявекарар. Игитвиллиз герек авач тарифар, Алчахвиллиз пачагъвални куьмек туш. А. С. Игитвиллиз герек авач. **Синонимар:** **геройвал, къагъриманвал, къегъгалвал**.

ИГИТВИЛЕЛДИ нар. **игитвал хас яз**. - Адан буба, чан хва, зун гъавурда тваз эгечІна ам, гъа граждан дявейра яру партизан тирла игитвилелди къенай. Я. Я. Агалай сандух. Бубайри багъаз хвейивал намус, Вунани ам хуьх игитвилелди. Ш. Т. Абад ая, дуст, чи азиз ватан! **Синоним:** **геройвилелди, къагъриманвилелди, къегъгалвилелди**.

ИГЛЕШ кил. ЭГЛЕШ.

ИГРАМИ фарс, прил **масан, азиз**. # ~ диде, ~ буба, ~ вах, ~ стха, ~ хуьр, ~ шегъер, ~ ватан. Эй адалат, вели Султан, Эй играми Гъасан наиб. Е. Э. Наиб Гъасаназ... чи уьлкъедин вири... агъалийриз Сулейманан тІвар малум я, чида, играми я. А. А. СтІал Сулейман. Играми балаяр хуьуьгъанрал ацукърай дидеди акъваз тавуна хуьре хьайи къван крарикай ихтилатна. А. И. Самур.

* **играми хьун** гл., низ ни вуж-вуч **масан хьун, азиз хьун**.

ИГРИ туьрк. прил. **тапарардай, дуьзвал гвачир**. Дугъри, игри тунач хьи эл... Е. Э. Наиб Гъасаназ. Течирдаз хурма, я къайси, Дугъри, игри, дуьзни акси... Къемердин къадри вуч чир хуьй?! Е. Э. Дуьньядикай бейхабардаз. **Антоним:** **дугъри**.

ИГРИБУР игри прилагательнидикай хьанвай существительнидин гзафвиллин къадардин форма. Кил.

ИГРИДИ.

ИГРИДИ суц.; -да, -да; -бур, -буру, -бура тапарардай кас, чӀуру рекъе авай кас. Гъар са угъриди, игриди, тунач сефилди, дугъриди. Е. Э. Наиб Гъасаназ. **Антоним:** дугъриди.

ИГЪСАН араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра са къейи касдин руьгъдиз бахшна адан мукъвабуру халкъдиз гудай тӀуьн (пул, шей). Хийир кардал вун мидаим мерез я, Я вун хийир, шийир, игъсан чидайд туш.. Е. Э. Нефсиниз. Маширьда сад къиникъин ван ХъайитӀа, нез гъадан игъсан, Тарс туна, зарб гъализ балкъан, Гъаниз рекъе гъат и фекъи. С. С. Фекъи. **Синоним:** садакъа.

* **игъсан гун [авун]** гл., ни нин къейи касдин руьгъдиз бахшна адан мукъвабуру халкъдиз тӀуьн (пул, шей) гун. Ам къиникъик кваз хизанрин вилик кафан къачун, суркъул атӀайбуруз, сур хвейибуруз гъакъи гун, фекъи-фахра рази авун, хемис садакъа-игъсан авун хътин шариатдин къанунар акъвазна. А. Ф. Бубадин веси. Къве жунгав ва ругуд гьер къачуна, тукӀуна, жемятдиз игъсан гана. А. Къ. Гилигзава.

ИГЪТИЯЖ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) чарасуз гъал. Залан игътияжди гъелекнавай ада муьжубд йиса авай Тагъирни юкъ какуруниз ва гардан кӀир авуниз мажбурнай. А. С. Хуьруьг Тагъир. 2) истемишун, тӀалабун. Совхоздин руководстводи зи игътияжар фикирда къун тавуни зун мажбурнава. К, 1988, 28. XII. Азадвал инсандин эвелимжи игътияж я, имансуз такӀан хъун - эхиримжи игътияж А. А. Имам Ярагъ Мегъамед.

ИГЪТИЯЖЛУ ктаб, прил.; игътияж авай, герек авай. # азадвилехъ игътияжлу халкъ.

* **игътияжлу авун** гл., ни вуж игътияж тир гъалдиз гъун. Эхиримжи йисарин дегшивилери чи халкъ гзаф игътияжлу авуна. Р.

* **игътияжлу хъун** гл., вуж игътияж тир гъалдиз атун. Лезги халкъ садвилехъ игътияжлу хъанва.

ИГЪТИЯЖЛУВАЛ ктаб, суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера. Эхиримжи йисарин дегшивилери халкъдин игътияжлувал къакъан дережедиз хкажна. Р.

ИГЪТИЯЖСУЗ ктаб, прил. игътияж авачир. Игътияжсуз халкъ садрани хъайиди туш. Р.

* **игътияжсуз авун** гл., ни вуж игътияжсуз тир гъалдиз гъун. Инсан игътияжсуз ийидай къуват авач. Р.

ИГЪТИЯЖСУЗ хъун гл., вуж игътияжсуз тир гъалдиз атун.

ИГЪТИЯЖСУЗВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера игътияж авачир гъал.

ИГЪТИЯТ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра са кар ийидайла, мукъаятвал, секинвал хуьз алахъдай гъисс. Игътиятни кичевал виКегъдакай ажузди ийидай устӀарар я. З. Р. Веси. - Гила зун хъфида, тха, - лагъана за кофе хъвайидалай

гуюгъуьниз, ва игътият патал алава хъувуна: вуна ихтияр гайитӀа.... А. Къ. Чеченрин межлис.

* **игътият хуьн** гл. ни пис нетижа авай дуьшуьш татун патал са гыхътин ятӀани гьерекатар, кӀвалахар авун.

КӀири Бубад веси я: хуьх игътият Жуван кӀвале текъин патал чинеба, Хаинрал гъич ийиз тахъуй ихтибар! А. С. Веси. И кар кӀевелай аннамийай шаирдини вичин игътият хвена: «ТӀрвал, керчек лугъуз тадач шишрра гъич масакӀа жедач», - лугъузва Сулеймана. А. Гъажимурадов. Чехи шаир.

ИГЪТИЯТДАЛ (ДИ) нар. игътият аваз. Гурарар гзаф тикбур тиртӀани, муьгманар игътиятдал эвичӀна хъфена. И. В. Белки адан къене зунни авай. Ам кӀвачерик ципицӀдин твар эзмиш тежедай гъалда игътиятдалди камар къачуз, столдиз мукъва хъана. Гъ. М. Зуьгредин муьгъуьббат. **Синонимар:** игътиятдив, игътиятлувилелди, игътиятлудаказ.

ИГЪТИЯТДИВ нар. игътият гъаз. И вахтунда ашпазри Суфра вилик эКӀана. Агъуяр квай ашдин къил Игътиятдив ахъайна. Шарвили. **Синонимар:** игътиятлувилелди, игътиятдал, игътиятлудаказ.

ИГЪТИЯТЛУ прил. игътият авай. Игътиятлу бадеди мад сеферда гъарайна: - Ката, къейди! КукӀварда вун! А. Къ. Чарав.

* **игътиятлу хъун** гл. вуж игътиятдин гъисс хуьн. Чигалини игътиятлу хъана. Мад гъарай-эвер акъат тавун патал ада вичин кӀвачера звер туна. Б. Гъ. Заз эвера, Асеф Мегъман, аси жемир, вуна тахсир кутазва ник, Игътиятлу хуьхъ, тахъайтӀа жув сабурдай авудда на. Ас. М. Гъезелар. - А чарара вуч кхъизвайтӀа, ви рикӀел аламани? – хабар къуна за. Ам игътиятлу жедатӀа, лагъана фикирна за, - хъанач. Н. М. Къизилдин хтар.

ИГЪТИЯТЛУВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера игътиятлу тир гъал.

ИГЪТИЯЛУВИЛЕЛДИ нар. игътиялувал аваз. Ам гзаф игътиятлувилелди къекъвезвай. Р. **Синоним:** игътиятлудаказ.

ИГЪТИЯТЛУДАКАЗ нар. игътиялувал хас яз. Ам игътиятлудаказ къекъвезвай. Р. **Синоним:** игътиятлувилелди.

ИДА¹, **ИДАЗ**, **ИДАЛАЙ** им тӀварциэвездин падежрин формаяр. Кил. ИМ.

ИДА² **ийида** гафунин куьруь хъанвай рахунрин форма. Кил. **АВУН**.

ИДАРА араб, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра са гъихътин ятлани рекъяй къуллугъ ийизвайбур авай чка, дарамат. Инсаф тийиз класзава чинеба, Шегъердани, дагъдани, хуърени. Идарада, тукъвенда гъиллебаз, Ахлатзавач лап жуван клвалени. А. С. Ветлер. Цийи девирдихъ, юлдашар, цийи идараяр, цийи къуллугъарни хъун герек я. Гъ. Къ. Четин бахт. Хуъруьн жемятдин месэляяр гъялун патал Цицигъа вичин идара авай. С. Муслимов. Цицигъ-наме. **Синоним:** контора.

* **идара авун** гл., ни вуч къайдадик кутун, кыле тухун. Хуърер гъвечлибур хъуниз килигна, Советрин девирдани абур са сельсоветди, са муъжуьд йисан мектебди ва са медпунктуну идара ийизвай. С. Муслимов. Цицигъ-наме. Ханди идара ийидайла, Кюредин ханлук 10 магъалдиз пай жезвай: Къешан, Агъул, Ричла, Куга, Гуьне, Стлалрин Чилер, Къенлур, Яркли, Ахмарли, Хъартас ва Гуьгуьма. С. Муслимов. Цицигъ-наме. Идара ийидай органрин аппаратрин къурулуш пайгардик кутунин барадай... къарарар рази тежедай гъалда къилиз акъудзава. ЛГ, 2001, 29. XI.

ИДАЧИР ийидачир гафунин рахунрин форма. Кил. АВУН.

ИДАЧНИ ийидачни гафунин рахунрин форма. Кил. АВУН.

ИДДЯ араб, суц.; -ди, -да са вуч патал ятлани бягъс члугун. Я дуст чидайд туш, я мидя, Туна чанда пара иддя. С. С. Куьре эгълийриз. Чи арада жедач иддя... А. Фет. Кфил.

ИДЕЯ урус, ктаб, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра къилин фикир, асул фикир. Анжах лугъун лазим я хьи, къуру рифмадин патяхъай шаирди, гъар нугъатда са чара мана авай, гъич кутуг тавур гаф ишлемишна, иширдин идеядик ва гуьрчегвилик еке рехне кутуна. М. М. Гъажиев. Чалан илимдин гъакъиндай... са бязи месэляяр. Абуру чирвилер къачузва, абур цийи, бахтавар аямдин идеяралди яракъламиш жезва... 3. Бирембеков. А. Фатахов: куьруь биография ва яратмишунар.

ИЕР¹ туьрк, прил.. гуьрчег. Ви сивиз къий акъван иер, Лацу хъуькъвер, члулав кифер... Е. Э. Хъана хьи. Суьрет хътин иер дилберди вичиз есир авунвай инсандивай мад дустарин патав къвез хъижеч хьи... А. И. Самур. [Хукац-Ханум]. Зун вахарилайни стхайрилай члехини я, акъуллуни я, иерни... А. Къ. Хукац-Ханум. **Синонимар:** гуьзел, тларам.

ИЕР² нар. хъсандиз. Башламцина къада къавум, Эвел гафар акваз иер. С. С. Аквазва заз вун гъар сана, Иер фагъум ая вуна... С. С. Гуьзел яр. Эй факъир дели дивана, Иер фагъум ая вуна. С. С. Гъарда вичикай хан ийида. Иер килиг куьн Эминан гуьзгуьдиз... Э. Чепиви. Къилин геройди ийизвай "тахсирарни", иер фагъумайтла, багъишламишиз жедайбур я. Гъ. Гъемзетов. Абдулбари Магъмудовакай гаф. **Синонимар:** иердаказ, иердиз, хъсандаказ, хъсандиз.

ИЕРБУР¹ иер прилагательнидин гзафвилин къадардин форма. Чирушар иербур я. Р.

ИЕРБУР² суц.; -у, -а; **иербур** прилагательнидикай хъанвай суьществительнидин гзафвилин къадардин форма. Иербуруз муьштерияр гзаф жеда. Р.

ИЕРВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера иер гъал. Иервал - дишегълидиз, виКегъвал - итимдиз хас я. 3. Р. Веси. Ацукънава дерзичи Цемумъжуьд йис накъ Тамам Хъанвай Адаз вичин дидеди Гана чинин иервал, КИалуб гана вилерин И. Гъ. Ксения. Я чан вах, а ви булушкадин иервал вуча? А. Р., Я. Я. Хендедадин мехъер. Аку садра и дуьнья гъикъван иер ятла! И иервал хуьх! И иервиликай лезет къачу! Ф. Б. Миф. **Синонимар:** гуьрчегвал, члагайвал. **Антоним:** эйбежервал.

ИЕРДАКАЗ нар. иер гъалда аваз. **Синонимар:** иер, иердиз, хъсандаказ, хъсандиз.

ИЕРДИ¹ иер прилагательнидин теквилин форма. Хуьр иерди ятлани, инсанар хъсанбур туш. Р.

ИЕРДИ² суц.; -а, -а; **иерди** прилагательнидикай арадиз атанвай суьществительное; иер инсан, затI. Иердаз иер риклани хъанайтла, виКегъдаз цIай хътин уьмуьрни ганайтла! Иервал - дишегълидиз, виКегъвал - итимдиз хас я. 3. Р. Веси. [Чубан гада]. Вуна и сарикай и халичайрилайни иербур храда... А. Къ. Хукац-Ханум.

ИЕРДИЗ нар. хъсан ери аваз, 1) гуьрчегдиз. Рамкадаваз куьрсарнавай шикилар Нехиширивди бетеммишна иердиз... Ж. Шикилар. [Чубан гада] Дагълар вуч иердиз аквазачни!.. А. Къ. Хукац-Ханум. 2) хъсандиз. Ам (Лезги Нямет. А. Г.) уьмуьр иердиз чидай... милливал, меденивал, лезгивал хвейи, жележег патал женг тухвай шаир я. 3. Ф. Халкъ патал халкънавай инсан. Мифтягъаз иердиз чидай: члехидан виликай, балкIандин къулухъай фена кландач. А. А. Пад хъайи рагъ.. Дехъне базардин къерехдал акъвазайла, Муртуза, вилер атIумна, адаз иердиз тамашнай. 3. Э. Уртах паз тадани. **Синонимар:** иер, иердаказ, хъсандаказ, хъсандиз.

ИЕС кил. **ИЕСИ**.

ИЕСИ туьрк, суц. // **ИЕС** рах.; -ди, -да; -яр // -ар, -йри // -ри, -йра // -ра 1) сагъиб, са вуч ятлани ихтиярда авайди. Иеси хъайитла клвале, Са затI тухуз жец гетIадай. Е. Э. Вирт квахъайдаз. Гуькуматдин иеси я виликан лукI... А. Ф. Чина, СССРда. Суьгъбет ачух муьгманрин, Ихтилатда ширин-ширин, Иесдиз лугъуз аферин, Къиметар масан, самовар. М. А. Самовар. КIвализ атай Гъажиди Иесидиз лагъана: «Валай клани дуст авач, Гъахъ зи рикIиз атана». Ж. Валай клани дуст авач... Бязибуруз къадир авач, устIардин, Амма иес устIардилай рази Я. Ш. Т. Къве устIар. 2) рах. **гуьул**. -Алад, алад. Шериф (Зуьгъре эме вичин иесидихъ

галаз гъамиша, сувабдин кар я лугъуз, тIвар къуна рахадай), вун юлдашири гуьзлемишзава. К. К. Кел Ибрагъим дидедин.

* **неси кьей нессуз!** \$ **дишегълийрин рахунра гьалтдай кьаргъиш.** [Перис]. Угъ, ви иеси кьий иесисуз. Вуна зи фередиз кIуф вучизязова? А. И. Къарачияр.

* **неси кьей (къий тавур)!** **межд. кьаргъиш.** Иеси кьей къавах тарар - Тан тIимил, чкал гзаф я. С. С. Куьре эгълийриз. Эй, иеси кьей къара пул, Вакай якъут дуьр жедайд туш. С. С. Къара пулуниз. Иеси кьин тавур Къафкъаз КъацIалай алат хъана хьи. С. С. Гуьруьят. Иеси кьей Урусият, Регъуьзни ухшар амач хьи! С. С. Урусатдиз. Иеси кьин тавур тарта, Кили туш сивикай хата. С. С. Акбул жуваз аваз кIанда. Иеси кьей хвал чIижеризни бела хъанва. И. В. Къуд алапат. Иеси кьей "Волга" машин, Вакай халис лам хъана хьи! Вун акурла халкъдиз гишин, Са артухан гъам хъана хьи. С. Дердер. Иеси кьин тавур Къафкъаз КъацIалай алат хъана хьи. С. С. Гуьруьят. Иеси кьей Урусият, Регъуьзни ухшар амач хьи! С. С. Урусатдиз.

ИЕСИВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера **иеси тир гьал.**

* **несивал авун** гл., ни нин-къун 1) **аявал авун, иеси хьун.** - Бес а чкайрин иесивал вуна вучиз хьийизвач, Я Эмин буба? - жузуна за адавай... Я. Я. Агалай сандух. Сес хкажна, ачухдиз лугъуз жеда хьи, туьхкIуьриз тежезвай чIурувилер, нагъакъанвилер Эвелни-эвел уьлкведин иесивал ийиз алакь тавунжай аслу я. ЛГ, 2000, 2. III. Анжах чилерин иесивал гьукуматди авуна кIанда. ЛГ, 2002, 12. VI. 2) **жуванди яз, вичинди яз хьурун.** Миресдин девлетрин иесивал ийиз кIанзава лугъуз яргьал миресри къундармаяр акъудзавай. Я. Къафаров. Вафасузвал. 3) **къайгъудар хьун....** и чилел анин иесивал ийиз алакьдай инсанар тIимил алач. А. Эсетов. Мегъарамдхуьр - зи рикIин сир. 4) **рах., (ягъанатдалди) чарадан затI вичинди авун.** Ам чи духтурдиз ганвай азар я - вил алатайвалди, спиртдин иесивал ийида. 3. Гъ. Лезгийрин риваят.

ИЕСИВАЛУН гл. -да, -на; -из; -зава; ая, -ин, -рай, -мир; иесивал авун, иесивал тавун, иесивал тахвун, иесивал ийимир **иеси тир гьалдиз талуьк гьерекаатар авун.** Гъайиф хьи, иесивалдай кас тахъана мискIин чкIиз са гьиргьирдал ала. ЛГ, 1992, 21. I.

ИЕСИВИЛЕЛДИ нар. **иеси хьиз эгечIун.** Дагъвияр гьар са булахдив иесивилелди эгечIнавайди тир. ЛГ, 1996, 7. VI. Лезберрин лезбер Алауддина эхиримжи йисара пуд гектардин уьзуьмлухар арендада къунва. Иесивилелди гелкъуьн тешикIлнавай, агротехникадин серенжемар галайгалайвал кьиле тухузвай и участок хъсан гьалда ава. ЛГ, 2000, 29. VI. Эхъ, ана цIийи багълар кутазва, чилерихъ иесивилелди гелкъвезва, къазанжияр арадиз гьизва. Н. Ибрагъимов. Бине авачиз наразивалзава. **Антоним:** **иесисузвилелди.**

ИЕСИСУЗ туьрк, прил **иеси авачир, куьчейра гьатнавай.** Иесисуз кицIери ва кацери инсан кьиникьал гьидай пехъивал азар арадал гьунин кьурхулудвал йисандивай - йисуз артух жезва. ЛГ, 1997, 19. XII..

ИЕСИСУЗВАЛ суц.; -или, -иле; -тер, -илери, -илера **иесисуз тир гьал.** Иесисузвилин экономикадин алашбулашдин эхиримжи йисара... **ракъун рекьин линиядиз зиянар гузва.** ЛГ, 2000, 14. XII. ЧкIайвилер, иесисузвилер арадай акъудиз башламишна. И. В. Зарафатни керчек.

ИЕСИСУЗВИЛЕЛДИ нар. **иесисузвал хас яз.** Яцар иесисузвилелди хуьн сеbeb яз вири яхун гьалда ава. И. В. Чирхчир. Придавал муьжуьд кавха. **Антоним:** **иесивилелди.**

ИЖАРА араб, куьгъ., суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра **кири.** **Синоним:** **аренда.**

* **ижарада вугун** гл., куьгъ., ни вуч **кирида вугун.** **Синоним:** **арендада вугун.** **Антоним:** **арендада къун.**

* **ижарада къун** гл., куьгъ., ни вуч **кирида къун.** Девлетлудивай ижарада къаз алахъда. А. Ф. КъатI-къатI авур зунжурар. **Синоним:** **арендада къун.** **Антоним:** **арендада вугун.**

ИЖЛАС туьрк, куьгъ., суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **жемятдиз ва я тайин са инсанрин талуьк дестедиз важиб месэла гьалун патал абурун векилар ва я вири санал кIватI хьун.** **Ижласдикай гадабазар хъанва чи.** А. А. Девирдин тIал. **Синоним:** **собрание.**

ИЗ **ийиз** глаголдин рахунра куьруь хъанвай форма. **Кил.** **ИЙИЗ.**

ИЗАД фарс, суц.; -ди, -да **заратушта динда виридалайни вине авайди.** **Илми Изади кхъей кьелем,** **Безетмишна гъам хъанава.** Е. Э. КIани ярдиз.

ИЗВАТIА **ийизватIа** глаголдин рахунра куьруь хъанвай форма. **Кил.** **ИЙИЗ.**

ИЗДАТЕЛЬСТВО урус, суц.; -оди, -ода; -ояр, -ойри, -ойра **ктабар акъуддай чка, кархана.** "Язычи" **издательстводи лезги чIалал ктабар гьазурдай редакциядин кIвалахар зал тапиурмишайла, за мукъубай лезгийрин игътияжар ахтармишиз башламишна.** М. М. Виш йисарин имтигъан.... **государстводи чи издательствойриз финанерин рекъяй куьмек гузмач.** Гъ. Къ. Лезги писателрин союздин 10 йис.

ИЗИН араб, т-б., суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **ихтияр.** **За адавай, чIехи стха, вун сагъ хъуй, къуд вацран мажибни кьахчуда.** Гьел... гьелбетда, ви изин хъайитIа. А. А. Пад хъайи рагъ.

ИЗИНСУЗ прил. **изин авачир.**

ИЗИТИУН **кил.** **ИЦИТИУН.**

ИЗЛОЖЕНИЕ урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра **кIелайдан мана жуван гафаралди гуз алакьун ва кхьинра савадлувилин дережа чирун патал школьникриз гудай кIвалах.** **Чна вацра садра изложенияр кхьидай.** Р.

ИЙИДА авун - глаголдин къведай вахтунин форма. *Кил. АВУН.*

ИЙИДА ЗАРАФАТ *кил. ЗАРАФАТ.*

ИЙИДАЙ авун глаголдин къведай вахтунин форма. *Кил. АВУН.*

ИЙИЗ авун глаголдин деепричастие тир форма. *Кил. АВУН.*

ИЙИЗ СЕФЕР *кил. СЕФЕР.*

ИЙИЗ СУАЛ *кил. СУАЛ.*

ИЙИЗ ТАРИФ *кил. ТАРИФ.*

ИЙИЗ ТАСВИР *кил. ТАСВИР.*

ИЙИЗВА ВАД ЮГЪ МАДАРА *кил. ВАД.*

ИЙИМИР || **ИМИР авун** глаголдин къадагъадин форма. *Кил. АВУН.*

ИЙИР: * **ийир-тийир нир тахъун** *гл., низ вуч ийидатIа, чир тахъун. Стхаяр ийир-тийир течиз тамани дагъда къекъвезмай... А. А. Пад хвай рагъ.*

* **ийир-тийир [квахъун; чиз амукъ тавун] хъун (хъана амукъун) вуч ийидатIа, чиз амукъ тавун.** *СтIал Сулейман я шаир, Чизмач аз ийир-тийир. С. С. Гуьзел яр. Ийир-тийир хъана амукъай чна, эхирки буржар къуна, атайбурун вилик эрекъчехир, "зун-вун" эцигна. Р. Меликова. Садбур - дуьадал, масадбур - межлисдик || ЛГ, 1999, 25. II. Квахънава, дустар, зи ийир-тийир... III. Т. Гъурбатдай кагъаз. Пиянискаяр, анаша Чугвадайбур, кар-кестидик квачиз ийир-тийир квахъайла, арадал къвезвайди я. Т. ВинистIалви. Жегъилвилдин тах кваз. Хизандин дерди-бала михъиз вичин хиве гъатай жегъилдин (а ЧIавуз Тагъиран цIемъужуьд йис тир) ийир-тийир квахъна. А. С. Хуьруьг Тагъир.*

* **ийир-тийирун** *гл., ни нин вуч ийидатIа, чир жедай гъалда тун тавун. За чехирдин тариф гъи гъал авурай? За гъикI адаз яшамширай лугъурай: ЦалцIавай къуници ийир-тийирна Палчух авай цлан кIаниз ракъурна. И. Гъ. За чехирдин...*

ИКАНА *нар. лап тек-туьк дуьшуьшдай. Зи серден вуч серден я? На лагъана! Са гъал я ам, рагъ акъуртIа икана. И. Гъ. Гъихътин чилер ава. Пехъивал им лап залан, садакай масадак акатдай азар я. И кардик гзафни-гзаф кицIер, кацIер, жанавура, сикIер, чакъалар, хуьруьн майишатдин гъайванар лагъайтIа икана, азарлу жеда. ЛГ. 1997, 19. XII. Антоним: гзафни-гзаф. Квез ийир-тийир чидач. Дад Аллагъдин хатур аватIани, зун инжиклу мийир. А. А. Пад хъайи рагъ.*

ИКИБАШТАН || **КИБАШТАН** *кIус лугъузвай гафунал, теклифдал са шакни гъиз жедайди туш - манадин гаф. Кибшитан, гелкъуьн - зурба кIвалах я. Б. Гъ. ТIварун стха. Синоним: гъелбетда, са шакни алачиз.*

ИКИСУН *гл., ни вуч; -да, -на; -из, -зава; -0 || -а, -ин, -рай, -мир; икис авун, икис тавун, икис тахвун, икис хъийимир чилик къагъун. Лаш икисиз, къеъци ийиз атай чавуш Нямета - кавха ваз приказ атанва, лагъана. З. Э. Куьгъне кавхаяр пIуртI*

ИКРАГЪ *араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра такIанвал.*

* **икрагъ авун** *гл., ни вуж инжиклу авун. Адан суалри зун икрагъ авуна. Р. Синоним: бизар авун.*

* **икрагъ хъун** *гл., вуж-вуч никай-квекай инжиклу хъун. Школада ихътин амалрикай ва гафарикай икрагъ хъанвай... Деядиз тарифрин ван къвезвачир. Гъ. Къ. Лацу марал. Къумлухрикай икрагъ хъанвай вилериз гила ял ядай мумкинвал авай. А. Къ. Дустагъдай катнавай лезги. ... къалмакъалрикай икрагъ хъайи Эрзи хала ихътин мани туькIуьруниз мажбур хъана... С. М. ЦицIигъ-наме. Синоним: бизар хъун.*

ИКРАГЪВАЛ *суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера икрагъ тир гъал.*

ИКРАГЪВИЛЕЛДИ *нар. икрагъвал хас яз. Вун гъа алчах нехирбандин руш яз амачни? хъел квадарна икрагъвилелди жаваб гана Цуьквера. А. И. Самур.*

ИКРАГЪУН *гл., ни-куь вуж; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, рай, -мир; икрагъ авун, икрагъ авун, икрагъ тавун, икрагъ тахвун, икрагъ хъийимир бизарун, инжиклу авун. Къвер къван зун икрагъна каци. Е. Э. Къах тIуьр кац. Къунишар икрагъна вири, Ваз чилик сад кIвал авурай. Е. Э. КафтIар къаридиз. Хуьруьнвийрин суалри михъиз икрагънавай Гъажимурада ажугълудаказ жаваб гуда: - Диде винни икI хъуй гъа калинни! С. Муслимов. ЦицIигъ-наме.*

ИКРАМ *араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) гъуьрметдин чIехи форма. 2) садан вилик къил агъузун. 3) (чIехи гъарфуналди И) эркекдин хас тIвар - Икрам.*

* **икрам авун** *гл., ни низ-квез гъуьрметдин лишан яз, къил агъузун. Куьз чуьнуьхда на гуьзел чин, Ваз икрамизязун кIвачин. Е. Э. Ви къаматдиз килигайла. Чна къуьнер агъуззава къвердавай Икрам авун патал дагъви халкъариз... А. С. Асеф Мегъман, икрам ая, вун къабулай Дагъустандиз, Ам сеbeb яз ви вилериз ваз вафалу яр акуна. Ас. М. Гъезелар. Гъавилай ятIа чна игитриз жув рекъидалди икрам авуна кIанзавайди? З. Гъ. КъепIина аваз.*

ИКРАМУН *гл., ни низ; -да, -на; -из, -зава; -ин, -а || ая, -рай, -мир; икрам тавун, икрам тахвун, икрам хъийимир гъуьрметдин лишан яз къил ва я юкъ агъузун. Гъаи араба Гъажимурсала къушундин къиле авай пашадин вилик фуни къел авай пIатIнус тухвана гъалтна икрамна. А. И. Самур. Ярхар хъана вични анал*

Икрамна ваз, я Эренлер. Х. Къ Я Эренлер. Заз инсанри, пайдахриз хъиз, алчахриз Юкъ агъузана, икрам ийиз кичлезва. Н.Ибрагимов. Чалан сергьятрихъ къадар авачирди успатзава.

ИКЪВАН нар. 1) **гзаф**. *Квез хунI икъван дердер ава...* Е. Э. Фитнекар къарийриз. *Дуст завай къакъатна чара Хъайила икъван вахтара.* Е. Э. Дустуниз хабар це. *Куьз акъатна икъван ви твар...* С. С. Къафкъаз. *Вакай гъикIа икъван иер, Лацу хъуькъвел къекъвей цIвелер...* А. Гъ. Ярдиз. 2) **вини дережада аваз**. *Фекъир Эмин дерт авачиз рахачир, Ачух дуьнья икъван дардиз аквачир.* Е. Э. Бахтсузвал. *Дустунин мескен датIана Мегер икъван дар жедани?* Е. Э. Гъазанфераз.

* **икъван гагъди [чIавалди]** нар. **къенин йикъал къведалди**. *Белки, чаз жеч, гъич акунач Икъван гагъди чи уьлкведа.* Е. Э. Чухъвер. *Икъван гагъди нив авуна за ви сир?* Е. Э. Эминни адан яр. *Икъван гагъди шез акъвазнавай чавушдин паб гъуьл вичелай фейила «Иес гъарай!»* - лагъана чукурна адан патав фена. А, И. Самур. *Азиз бала, на зи тарсар Икъван гагъди садни чилел вегъенач* Х. Х. Лал свас. *Икъван чIавалди заз са рушани икI таъсир авурди туш.* Гъ. Къ. Лацу марал.

ИКЪИ прил. **жими тушир**. *Челегрзни резервуарриз чIулав икъи шей авахъна.* А. А. Нажмудин Самурский. *Къел квачиз ругур дуьгуьдин икъи хапIа (каша) ва я дуьгуь ргана суьзмишай къаришима ишлемишайла, къен фин акъвазда.* ЛГ, 1994, 22. IV. *Эгер квез икъи вирт бегенмиш туштIа, икI ая: вирт авай банка 40 градусдин чими цел са шумуд сятда эцига.* ЛГ, 2001, 10. I.

ИКЪЛИМ араб, куьгъ., суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра уьлкве. *И ватан я чIуру икълим, Пашман жеда вунни гуьлуьм...* Х. Къ Гъажи эфенди.

ИКЪРАР араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра са кар ийида лагъана жезвай меслят. *Бес гъикI хъана, яр, вав авур зи икърар? На гаф техуьн заз инад я, кIани яр.* Е. Э. *Са завди икърар тир бинедай, Къветре ериш алагуьзли...* С. С. Гадани руш... *я хемисдиз тухудай икърар жеривал я* З. Э. Мехъер куьл туш. *Гзаф гъуьжетрилай ва меслятрилай гуьгъуьниз и пуд кас къетIа са икърардал атана...* А. Бутаев. *Гъажи Давуд ва лезгийрин азад женгер.*

* **икърар кутIунун** гл., *ни ни хъ галаз са гъихътин ятIани кар (кIар) къилиз акъудда лагъана къве терефдин инсанри меслят авун.* *Инайни чаз акъвазвайвал, Гъажи – Давуд урус пачагъдихъ галаз барабар икърар кутIуниз гъазур тир.* А. Бутаев. *Гъажи Давуд ва лезгийрин азад женгер.*

* **икърар хъун** гл., *вуж ни хъ галаз са кар къилиз акъудиз меслят хъун.* *Ам чап авун патакъай ктабханадихъ галаз икърарни хъанва.* А. А. Пад хъайи рагъ.

ИКI¹ нар. **ИКIА** ихтилат физвай вахтунда авай тегъерда. *Къариди икI лагъайла, гада рази эюеда.* Ф. Вафалу паб. *Гъар са вахтунихъ 'Найа Къилди вичин дад жеда.* Х. Т. Гад. *ВикIегъ я жувандаз эгъуьндайла фур, ИкI асул ксарал алават я чун.* С. К. Къадир. *Ма, жибинда тур жуван За вугузвай пул вуна. КIани-такIан гъваши на заз, Тамир икIзун зарул на.* Ж. Пуд манат пул. *Эгер квез икъи вирт бегенмиш тушта, икI ая: вирт авай банка 40 градусдин чими цел са шумуд сятда эцига.* ЛГ, 2001, 10. I.

* **икI чидайтIа** арал. **хъайи кар умумиламишна ихтилат давамар хъийидайла ишлемишзавай ибара.** *ИкI чидайтIа, зун фидачир.* Е. Э. Мугъман тун тавур папаз. *ИкI чидайтIа, як, кумаз хъиз, Жедай вун азад, Яру яц.* Е. Э. Яру яц.

ИКI² арал. **винидихъ авунвай ихтилатдин мана делилламишзавайла, ишлемишдай гаф.** *ИкI, Къурагъай тир яшлу дишегъли Абдуллаева Назлухана вичин авай са хва Максим операция авуна...* ЛГ, 1992, 14. I.

ИКИА кил. **ИКИА.**

ИКИИ || **КИИ** суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра тIач ийидай затI (цIир авур экъечIай твараррикай регъвей гъуьр хътинди). *ИкIидикай фуни чрадай.* Р.

ИЛАГЪИ кил. **ИЛЛАГЪИ.**

ИЛАЖ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра мумкинвал. *Илаж амачтIани, адалай алакънач.* А. Ф. КъатI-къатI авур зунжурар.

ИЛАЖСУЗ прил. **чарасуз, маса мумкинвал авачир.** *Илажсуз гъалда гъатай аскер адаз муьтIуьгъ хъана.* ЛГ, 1994, 11. II.

ИЛАН туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) мурдар. *Иланди хъиз гъардаз гуз кIас, Халкъдилай дерт алатдани?* Е. Э. *Дуьньядикай кеф тахай кас. Чи Адамаз иландивай Чир хъана ашкъи, кIанивал.* Х. Къ. Къулида мехъерик. 2) куьч. **вичин хийирдиз масад алчурардай инсан.** *Амма а вагъиширин планриз килиг, Инсандин душман тир иланриз килиг...* Ш-Э. М. Инсансузриз нянет.

ИЛАНВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера иландиз хас амалдарвал. *Чи гъакимри авуна чаз иланвал...* Ф. Н. Гъажи Давудаз.

ИЛАР нугъ., суц. нер.

ИЛГЪАМ араб, суц.; -ди, -да са кар ийиз гъевесдин гъисс.... *эгер вил патаваз, къе атана нака хъфидайди ятIа, гъавая зи илгъам зайи ийимир.* Б. Гъ. Заз эвера. *Чидач, адаз уьмуьрдин илгъам гузвайди а ярумчух кIвал ятIа.* З. Гъ. Лезгийрин риваят. *«Яйлухрикай баллада» шишда М. Бабаханова чи шаиррин илгъамдикайни хкат тавунвай тема къачунва.* Н.Ибрагимов. Чалан сергьятрихъ къадар авачирди успатзава.

ИЛГЪАМЛУ прил. илгъам авай. Ахътин илгъамлу хва авай лезги халкъдин тІвар тарихда гъамишалугъ яз амукъдайдал са шакни алач. Р. Р. Халкъдин артист Тарлан Мамедов. Къугъне девирдин залан викІиникай хкатай Тагъиракай цІийи уьмуьрдин илгъамлу ашукъ хъун тажуб жедай кар туш. А. С. Хуьруьг Тагъир. «Лезги газет» гъазурзавай илгъамлу ксариз баркалла! Гъ. Къ.

ИЛИВАР: иливар хъун 1) тІуьр шей менфятлу хъун.... аранда чІехи хъанвайбурувай дагъдин векьер иливар жезвайди туш гъа! Ф. Б. Филиал. 2) куьч. яшайишда жув агакъай дережадин истемишунар кьилиз акъудиз алакьун.

ИЛИВАРУН гл. 1) ни вуч са вуч ятІани тІуьна бедендиз хийир жедайвал авун. - Ваъ, яда, ваз аквазвачни, лап ярузмайди... чавай иливриз жедач. Б. Гъ. Заз эвера. 2) куьч., ни низ вуч са ни ятІани авур кардикай адаз хийир жедай мумкинвал гун. Колхоздин багъларай чуьнуьхай ичер жемьятди адаз иливардач. □ Ам душмандиз авуна кІандач илив... А. Ф. КъатІ-къатІ авур зунжурар.

ИЛИГНА¹ илигун глаголдин деепричастидин форма. Кил. **ИЛИГУН.**

ИЛИГНА² нар. 1) квел акъваз тавуна (квел? сулдиз жаваб гузвай суьществителнидалди ийидай гьерекал) Къуьл физвай гъакІ капарал илигна. А. ф. КъатІ-къатІ авур зунжурар. Далдамдал илигна, тфенгар ягъизягъиз руш тухуз къавумар атана. А. И. Самур. 2) акъваз тавуна. Вуна ахпа тупунай илигна Гуьлле гузва... тупуни ванзавач. А. С. ВетІер. Йикъарикай са юкъуз, экуьнахъ фад са ни ятІани чи варар илигна гатазва. «Лезгистан», 1991, № 0. Илигна къавзвай марфадин СтІалри къир цанвай чилел тІарапІтІарапІдин ван акъалднавай. К, 1990, 5.І. Райкомдинни милициядин идараяр элкьуьрна къазва. Илигна гуьлле гузва. Гъ. Къ. Четин бахт.

ИЛИГУН гл., ни -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; илиг тавун, илиг тахвун, илиг хъийимир 1) расун. Шаламар илигдай халкъдиз гъавая, Я тежербуруз къугъванар храдай. А. Ф. КъатІ-къатІ авур зунжурар. Сада илигдай аялриз къепІер, Муькуьда расдай сурарин къванер. Ф. Н. 2) чиле акІурун. Алма багъдин агъа кьиле Таз къелемар илигзава. Са булушка гъваш тІун, буба, Чаз гадаяр килигзава. Ф. Гъадан кІвенкІвечивилел мектеб эцигнай, Вичин гьилералди... Багъдани ичин къелемар илигнай. А. Ф. КъатІ-къатІ авур зунжурар. 3) 'ягъун' (музыкадиз, манийриз талуьк гафарихъ галаз алакъада авайла)... илигнава авазрал тарарвай къушари. И. Агъмедов. Бубадин аманат. 4) кукІварун. За гада ракъурда. Фена вичини... багъларал дегъре илиграй. А. А. Пад хъайи рагъ.

ИЛИЗУН гл., вуж; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; илиз авун, илиз тавун, илиз тахвун, илиз хъийимир нерай къевезвай гъава гужлудаказ акъудун. Пуд сеферда илизун кутугай лишан я... Гила вири туькІуьдайвал я А. Р. Къараткенар. 2

ИЛИМ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра тІебиат, инсаниятдин дуланажагъдин гъар жуьредин хилер вилик финикай къанунрап бинеламишнавай чирвилерин кІватІал. Сад масадал хъана пехил квахна гъуьрмет, эдеб, илим. Е. Э. Хабар не дустуниз. Гъар са хуьре эциг мектеб, Чирун патал илим, эдеб. А. Гъ. Дагъустан. Зи алатай къумекчини заз илимрикай тарсар гуз алахънавай. Б. Гъ. Заз эвера. Ада гъа и йикъар хуруьн майишатдин илимрин кандидатвилин диссертация вахкудайвал я. З. Э. Мехъер къуьл туш.

ИЛИМДАР¹ цІ., суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра илимдал машгъул кас. Ваз чи гъакимдарар, илимдадар Девлетан, Аюбан, Салманан, Вагифан, Межидан урус кукупІар акурди яни? Валлагъ, чи рушарин гъич са кикекни квачир затІар я. Н. И. Гъакимрин папар.

ИЛИМДАР цІ., прил. илимдал машгъул. Абдурагъман илимдар хизанда хана, чІехи хъана... Гъ. Къ. Адалатлу ватангъгли.

ИЛИМЛУ туьрк, прил. илимдал бинеламиш хъанвай, бинеламиш авунвай. **Антоним:** илимсуз.

ИЛИМЛУВАЛ суц.; -или; -иле; -илер, -илери, -илера илимлу гъал. - Илимлувал гъар са куьнлай багъа тирди заз чизва, азиз бег. З. Р. ЦІийи ханлух. **Антоним:** илимсузвал.

ИЛИМСУЗ прил. илимдал бинеламиш тахъанвай, бинеламиш тавунвай. **Антоним:** илимлу.

ИЛИМСУЗВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера илимсуз тир гъал. **Антоним:** илимлувал.

ИЛИС: * илис хъун гл., вуж-вуч 1) агаж хъана агъуз хъун (масадбуруз таквадайвал). Туртур илис хъана, живедал алкІана акъвазна. А. Сайд. Насиран туртур. Гъуьрчехъанар илис хъанвай рагун кІаникай хкечІна хъфиз рекъе гъатна. А. И. Самур. 2) алкІун. Са арадилай хуьшрекан, чІиж фитІаниз кІанз, адал илис хъана. А. Сайд. ЧИжни хуьшрекан.

ИЛИСАРУН гл., каузат.; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; илисар авун, илисар тавун, илисар тахвун, илисар хъийимир агажарун, агъуз авун (масадбуруз таквадайвал). Атлуди, вилик хасарат кваз акурла, балкІан алай чкадал илисарда. А. А. Пад хъайи рагъ.

ИЛИСУН гл., ни вуж-вуч нел-квел; -да, -на; -из, -зава; 0 ||' -а, -ин, -рай, -мир; илис авун, илис тавун, илис тахвун, илис хъийимир нел-квел ятІани алкІай, алкІурай гъалдиз гъун. Гъуьлуь, сассарал илисна, гъелягъ къуна: - Вахъ галаз зун кІвализ хтайла рахада! З. Э. Пата вил авайди. Вакай шишр кхъизвайла за кисна, На ваха хъиз зи гъилел гъил илисна... А. С. - Де гъан, Керим! - теклифна Келбляиди, вичин вилик квай истикан ярх тежедайвал чилел илисна. - Чна гуьзлемеишзава. Б. Гъ. Заз эвера. Надира тадиз гъуьлягъдин кьил

лашунал яна, ахпа гардандал лаи илисна, адан чан хкудна. А. Сайд. Хайи гичин.

ИЛИТИУН гл., 1) ни вуж-вуч нел-квел алчудун, элкьюрна кутунун. 2) разивал авачиз са нел ятлани вуч ятлани гьалдун, вегьин. Тараичивал, ришетбазвал ИлитИнава гьюьлел зи. Г. Шугаев. Кьадир халу. Аслан хан халкьди хянавай ваъ, пачагьди илитИнавай хан тир. И. Гь. Кларасдин гапурар. -Куьне зал са чклай шала хьтин колхоз илитИна лугьуз, за зи хесет квадардани? - жаваб гуда Агьабега. С. Муслимов. Цицигь-наме.

ИЛИФАРУН гл., ни вуж; -да, -на; -из, -зава; -а, -ир, -рай, -мир; илифар авун, илифар тавун, илифар тахвун, илифар хьийимир 1) махсус гьазурнавай, са квез ятлани талукьярнавай тIуьн нез теклифун. Мукьва-кьилийри, ярар-дустари Бакудай хтанвай мугьманар илифарзавай. А. И. Самур. Эхирни... туьрквери Гьажи-Давуд хизанни ва мукьва-кьилиярни галаз Генжедиз илифарна. Ина ам хашивилелди есирда кьуна... А. Бутаев. Гьажи Давуд ва лезгийрин азад женгер. 2) мугьман яз, кIвалеле тун. - Мурсал халу, илифардачни? ада тамухъандин гьил кьуна ва кьведни кIвализ гьахьна. 3. Гь. Уьмуьрдин сирнав. Артухлама ашнади совхоздин багьларай даимишна дактаррив кьван ичерай ацланвай еке кIвал, дегьлиз акваз кичIела... вун илифарначир. Т. Агьмедханов. Мехьер кутьягь тахьанмаз. **Синоним:** мугьманарун.

ИЛИФУН гл., вуж; -да, -на; -из, -зава; 0 // -а, -ин, -рай, -мир; илиф тавун, илиф тахвун, илиф хьийимир гл (кIвализ) мугьман яз атун. Лацу пеле нур авай яр, Илиф захъ вахтуна ялгьуз. Е. Э. Вун авачир женнетни кIандач. Вири суьгьбетар кIвале жеда. Ша, ша, илиф. Гь. Кь. Четин бахт. Райондин тIвар-ван авай зарбачияр, производстводин кIвенкIвечияр аниз илифнавай. К., 1988. Илифайла адаз дустар, хьвер чикIида сифетдиз... Ас. М. Гьезелар. 2) вахтуналди акьвазун. - Сагьрай, илифдай кар авач, - жаваб гана Нямета Рамазандин теклифдиз. - Чавуидиз илифдай мажсал жедалдани вуна? 3. Э. Куьгьне кавхаяр пIуртI. Марф кьвазмай кьван илиф чиниз, ви атирдин ни кьведайвал, ЭкъечIа чун кьведни санал рагь атана алахьайла. Ас. М. Гьезелар. 3) шиш атун, экьечIун. Югь тади квачиз илифзава. 3. Гь. Югь ачух жедайла. Гагь атана ви нурар Зи цIарариз илифдай, Гагь вуна, гьед, алимриз Мугьманвиллиз теклифдай. А. С. Гьед аватна.

Синоним: мугьман хьун,

ИЛИХ: илих хьун гл. юкь гьалдун, гьалдна акьвазун. Кьуна за адавай хабар, Хьвер кваз юзурна пIузурар. Ама сифте илих хьана, Акьвазна гаф акъат тийиз... А. Ф. Эм-Тэ-Эс.

ИЛИХУН гл., -да, -на; -из, -зава; -0 // -а, -ин, -рай, -мир; илих тавун, илих тахвун, илих хьийимир юкь гьалдна агьуз хьун. Мад яваш жез, секин хьана илихдай. А. Ф. КьатI-кьатI авур зунжурар.

ИЛИЧУН гл., ни нел-квел; -да, -на; -из, -зава; 0 // -а, -ин, -рай, -мир; илич тавун, илич тахвун, илич хьийимир са нин-куьн ятлани винел патал жими затI (яд, нек ва мсб) жедайвал авун. Адан далудал хваран нек илична. Ф. Гьуьлуьн руш. Мад адавай дурум хгуз хьаначир. Тевледиз фена, ада вич, нафти илична, кана. 3. Э. Мехьер кьуьл туш. [Чубан гада]. Гила са кьас фу туьртлани жеда... (Хукац-Ханумаз) Ша, азиз ХурмаХанум, зи гьилерал яд илич. А. Кь. Хукац-Ханум. И чIавуз кIвалин иесиди «пешапаян» кьилелай са квар яд илична... А. Сайд. Пешепайни гуьнуьяр. * **яд иличай хьиз.**

ИЛЛАГЬИ || **ИЛАГЬИ** араб, суц.; -ди, -да Аллагьдин тIварарикай сад. Эминан рикIхьанва хьи дар, Я Иллагьи, вид я кьадар. Е. Э. Дилбераз. Я Илагьи, Вун лап виниз ад я хьи... Е. Э. Назлу Дилбер. Вун дидеди вуж жеда тIа чизчин тийиз хана, Эмин, Илагьиди илгьамдикай ваз еке пай гана, Эмин. Ас. М. Гьезелар.

ИЛЛАКИ араб, нар.; кьетIен яз, масадбурулай тафаватлу яз. Мадни артух гуьзел жеда Иллаки гатуз Ахцегьар. Х. Т. Ахцегьар. Амма факьирдин уьмуьр, иллаки аял йисар четинбур хьана. Диде-буба кьилел алачиз детдомра чIехи хьайиди я. А. Р., Я. Я. Хендедадин мехьер. Халкьдин и гьевес муькуь йисара мадни гужлу хьана. Иллаки чи республикадин чIехи эцигунрикай сад тир ЧIакIарЧIир кьанал расдайла вишиералди инсанри и кардиз гьавайи, гуьгьуьллуодаказ куьмек ганачирни? М. М. Лезги тIвар алатIа. Антидеяди геле лап гьвечIи руш яз инсанрин, иллаки гадайрин фикир вичслди желбзавай. Гь. Кь. Лацу марал. ЦIийи йисан вилик КIварчагь дередин НуьцIуьгьринни Экенрин хуьрерин агьалийрин гуьгьуьлар иллаки кIубан тир. ЛГ, 2001, 11.1.

ИЛМИ араб, ктаб; кил. **ИЛИМ.**

ИЛХИ туьрк, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра балкIанрин рамаг. Са геренда илхи туна масан тир, Зун дагьлариз хутах, зи шив, хьел хьана. 3. Кь. Зи шив.

ИЛХЬИЗ: илхьиз авун нугь. илитIун.

ИЛЧИ туьрк, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) са гьихьтин ятлани хабар гуз ракьурнавайди. 2) свас це лугьуз ракьурнавайди. И вахтунда чIехи стхайри гьуьлуьн шагьдин рушан патав илчийар ракьурзавай, гьар са илчидини вичин чамран тарифар ийизвай. Ф. Гьуьлуьн шив. Алидара илчийар ракьурна Цуьквераз лишан вегьена. А. И. Самур. Вахт атайла агакьна чагьиндив, Хизандизни югь амач секин тир. Кьез хьфизва илчийар - гаф авач... Х. Х. Лал свас

ИМ кил. **ИМА.**

ИМА || **ИМ** || **ИМИ** рах., тIв-эв.; -да, -да; -бур, -буру, -бура рахадайла тIвар кьунвайди ва рахазвайбуруз чизвай кас, агьвалат, кар. Им чIехи касдиз арза я, Агакьуниз дарман авачни? Е. Э. Гьарай, эллер! Им баяд туш, кьаза я хьай, Вилиз акур, кьилел атай. Б. Э. Дуьньядикай бейхабардаз. Эвелдай им кьугьун хьиз

акунай. А. Ф. КъатI-къатI авур зунжурар. *На ви рикIин сир Зав вучиз вугудач. Еке алаамат хъанани мегер ими.* А. Ф. КъатI-къатI авур зунжурар. *Пехъивал. Им лап залан, садакай масадак акатдай азар я.* ЛГ, 1997, 19. XII. *Атана ирид саз кам вегъезвай Сулейман акур Гъасанбега "Им зи гада я", - лагъана вичин кIвализ гъил къуна хутахна.* С. Зазни хуш я ви шаламар. 2) *са вуч ятIани къалурзавай гаф.* Им тисди я, им хъсанди лагъайла... Е. Э. Камаллу паб. *Им Аллагъдин несибар я...* Е. Э. Яру яц. *Къарид ният ими Якъин агатун хъана хъи.* С. С.

* **им чи ара я** арал, 'лугъузвай ихтилат, ийизвай кар масадбуруз талукъ туш' манадин ибара. *Лугъузва ваз за: Им чи ара я, Жуван акъулдиз Са чара ая!* Ж. Им чи ара я.

* **идалай гъейри(ни) [башкъа]** арал. **ихтилат никай-квекай физватIа, адалай алава яз.** *Идалай гъейри партиядиз гъахъиз кIанзавайбурни чирна абур гъавурдик кутуна къабулун башламишина кIанда А. И. Самур. Эхъ, за мад сеферда тикрарзава. Куън зи стхаяр я. Идалайни гъейри, зунни дустагъда ацукъайди я.* М. Гъ. *Дагъустандин музыкантар гъеле хъуърезма. Идалай гъейри, алай аямдин тарихчи тир Левиатова В. Н. къейдзавайвал, мумкин я, 1 -Петрди, Дербентдиз агакъайла, вич иниз икъван зурба къушунар галаз атун гъалатI яз гъисабна.* А. Бутаев. *Гъажи Давуд ва лезгийрин азад женгер. Идалайни башкъа, чи'халкъдихъ руъгъдин еке къуватар ава.* ЛГ, 2002, 14. XI. *Идалайни башкъа, гъа и 10 йисан макъамда милли паркунин мулкарай там атIун, тамун фондуни чилер къун давам хъана.* ЛГ, 2003, 22. II.

ИМАМ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) **мусурман дин къилиз акъудзавай башчи.** *Сифте имам хъайи ГъазиМегъамед эфендиди гъарниз чкIанвай гъерекатар санал кIватIна.* ЛГ, 1992, 25. IV. *МискIиндин чIехи фекъиди, Шамилахъ элкъвена, адаз суал гана: "Вун чи имам хъунал рази яни?". Шамила жаваб гана: "Белли, рази я"...* *Имамар къвез хъфена, абурун тербиячи, Аллагъдиз шукур, пуд имамдин вахтунда яшамии хъана.* А. А. *Имам Ярагъ Мегъамед. 1848 - йисуз Ахъегъал вегъейла, ачухдиз Шамилан пад хъайи ва къулухъ чIугур имамдихъ галаз фейи хейлин лезгийр Ириб хуъре ферикъат хъана.* И. Гъ. *Мегъамед алЯрагъи.* 2) **мискIинда, къейиди кучуддайла, сурал капI ийидайбурун къиле жедай кас.** 3) (чIехи гъарфуналди: И) **эркекдин хас тIвар - Имам.**

ИМАМВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера **имам тир къуллугъчивал.** *Яхул Абдурагъманан фикирдалди, имамвилиз Куркъукъал тIвар алай дагъда хкъяна.* А. А. *Имам Ярагъ Мегъамед. Сфи эфендиди Миграгърин жуъмя мискIиндин имамвиле ва хуъруън къазивиле кIвалахна.* Къ. Акимов. *СфиЭфенди.... 1877 - йисуз Гъасаназ имамвал теклифиз Алкъвадрал махсус делегация кIвачинарна.* И. Гъ. *КъетIен малумат.*

ИМАН араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) **терм, диндихъ агъун.** *Эй, сугъругли Абдурагъман, Бес куъ иман гъинава?* Е. Э. *Гъинава? гъар са касди вун паталди Иман зайиф хъана, дуънья Е. Э. Фана дуънья.* *Юлдаш хъайила камал, иман, Хъижедач вун сура паижан.* Х. Къ. *Жемир ара.* 2) **мусурманвилин асул.** *Диндин асулар пуд я: иман я, ислам я, суъннет я. Иман вуч я лагъайтIм, на лагъ: пайгъамбар, гъалейсалам АллагъТааладивай вичиз атайбурни галаз дугъривун иман я...* Гъ. *Куъредин жуз.*

ИМАНВАЛ суц.; -или, -иле; -илекр, -илери, -илера **имандиз талукъ чирвал.** *Иманвилин тарс Мегъамеда Къуръандай къачуна.* А. А. *Имам Ярагъ Мегъамед.*

ИМАНЛУ туърк, прил. **иман гвай.** *Иманлу дагъвийринни урус имансузрин арада гзаф женгер фена.* А. А. *Имам Ярагъ Мегъамед.* **Антоним:** **имансуз.**

ИМАНСУЗ¹ прил. **иман гвачир.** **Антоним:** **иманлу.**

ИМАНСУЗ² туърк, суц.; -да, -да: -ар, -ри, -ра **иман авачир кас, иман гвачирди.** *Телетлида иманлуиринни имансузрин дяве физвай гзаф йикъара Ярагъ Мегъамеда дуъяр ийизвай.* А. А. *Имам Ярагъ Мегъамед.* *Имансузриз табий хъайи касни имансуз жеда.* А. А. *Имам Ярагъ Мегъамед.* *Къве гъил къацIанавай ивида Имансуздаз Аллагъ чидач.* Ф. Н. *Шивдал къемер.*

ИМАНСУЗВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера **иман гвачир гъал.**

ИМАНСУЗВИЛЕЛДИ нар. **иман гвачир гъалда (аваз).**

ИМАРАТ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **са квез ятIани талукъ, махсус кIвалер.** *Жуъреба-жуъре имаратар Ава, духтурхана хътин. Къанни цIикъвед колхоз гала Вичихъ, Тамам деръя хътин. КIани къадар хатурлу я Вири халкъариз Ахъегъар.* Х. Т. *Ахъегъар. Вири шегъерра, са бязи районрани, яд михъи ийидай имаратар эцигнаватIани, а имаратри саки кIвалахзавайди туш.* ЛГ, 1996, 7. VI. **Синонимар:** **кIвалер, ужагъ.**

ИМДАД араб, т-б, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **куъмек гуниз эверун, тIалабун.** *Буш амукъна тавакъуярни имдад.* А. Ф. *КъатI-къатI авур зунжурар. ТIалаб ийида вавай чара, имдалди...* *Мехкерви Шихмегъамед. Аман Аллагъ...* Х. Къ.

ИМИ суц., араб; -ди, -да: -яр, -йри, -йра **бубадин стха ва бубадин стхадин патай жувалай чIехи эркек аялар.** *Гъелбетда, дишегълийрин патай мукъвайриз «ими» лугъун дуъз туш.* *Абур «халуяр» я.* ЛГ, 1992, 19 XI. *Нажмудина имидиз ужагъдиз атун теклифна.* А. А. *Нажмудин Самурский.* **Синонимар:** **амле, мирес.**

ИМИ² **им тIарцIиевездин рахунрин форма.** **Кил. ИМ.**

ИМТИГЪАН араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) **са илимдин рекъяй авай чирвилер (суалриз жаваб**

гуналди) тайинардай къайда. ~ вахкун, ~ къабулун; дидед чІалан ~, математикадин ~; ~дин билетар, -дин вахт. 2) виклегвал ахтармишай, ахтармишдай дуьшуьш. Ватандин Чехи дяве чи халкъдиз еке имтигъан хъана. Р.

ИН тІв-эв., нугъ.; мукъув гвайди къалурдай гаф. Бязибуруз ин кар агъур жеди. Е. Э. Гъая тийижир папаз. Заз лагъ вуна ин дердинин дарман, Алагуьзли? Е. Э. Алагуьзлидиз.

ИНА нар. ихтилат физвай чкада. Гъикъван хъурай зун ина, вун ана яр. Е. Э. Багъалу яр. Гъикъван хъурай чун икІ чара, Зун ина, вун ана ялгъуз. Е. Э. Ялгъуз. - Вун вуч кас я? Ви ина вуч кар авайди я? - хъел кваз хабар къуна. Б. Гъ. Заз эвера. - Аллагъ керим я, я хуьруьнви, ахътин кар ина тежен. А. И. Самур. Ина абуруз недай-хъвадай шейэр, суьрсет бес жезвачир. А. Къ. Инсандин ажувал. **Антоним:** ана.

* **ина-ана** нар. гъарна, гагъ сана, гагъ масана. Мукъвал-мукъвал ина-ана Ава КІвалах дегизиш, Гъи чкадал хъайитІани, Жеда кести дадмишиш. Ж. Уьмуьрда заз таниш я.

* **ина [ана] вуч азар авайди я!** межд., нин са чкада вуж ятІани аваз акулал кІевидаказ наразивал къалурун патал лугъудай мягъкем ибара.

* **ина [ана] азар авач!** межд., нин рахазвайди авай чкада вуж ятІани акулал кІевидаказ наразивал къалурун патал лугъудай мягъкем ибара. Ина адан азар авач. Р.

ИНАГ суц.; -ар, -ри и чка. Юлдашар, мад якъин чир хъухъ шаг. Х. Т. Гъуьгъвезрин хуьр. Чан вах, гъар вуч кІандатІани ая, амма къула авай цІай хкадариз тахъуй, таг цІай жагъидай чка туш. Ф. Инаг ми хъи ва гегъениш чка я. З. Р. ЦІийи ханлук. Инаг лагъайтІа, вичихъ 5000 йисан тарих авай къадим Дербент шегъердин музейзаповедник я. ЛГ, 2001, 15. II. Къведай рехъди гадайрин рикІе Афгъанистандиз тухунин къурху авайтІани, гила, инаг акурла, гъаникайни акъван кичІезмачир А. Къ. Аскервал башламишай югъ.

ИНАД араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) дерт, гъам. КІвалей шумуд затІ квахъайла, Тухвайдаз инад хъуй, яллагъ! Е. Э. Къедекни пер чъунуьхайдаз. КІани яр жувавди такъун Дуьньядал инад я, гуьзел. Е. Э. Ярдиз. Бес гъикІ хъана, яр, вав авур зи икърар? На гаф те хуьн заз инад я, кІани яр. Е. Э. 2) бедбахтвал Шикаятна залай ярдиз, Бес тушини инад, къарияр. Е. Э. Фитнекар къарийриз. Лезгистан уьлкведиз акулал инад, Зулум хъана факъиррал, я Ребби. Х. Къ. Къарабагда къейи Агъмад.

* **инад авун** гл., ни низ-квез дерт, гъам авун. Ихътин инад авурди ваз Чидай кас туш эсиллагъ заз! Ш. Ю. «Кукудин къимет».

* **инад хъуй!** межд. дертлу хъуй! КІвалей шумуд затІ квахъайла, тухвайдаз инад хъуй, яллагъ! Е. Э. Къедекни пер чъунуьхайдаз.

* **инад хъун** гл., низ дертлу хъун, гъамлу хъун.

ИНАДУН гл., ни низ; -да, -на; -из, -зава; -а|| ая, -ин, -рай, -мир; инад авун, инад тавун, инад тахвун, инад хъийимир дертлу, гъамлу гъалдиз гъун. Зи дустари ахмурзава, Заз душманри инадзава, Жувандани, Чарадани Зун акъадиз астадзава. С. К. Им вуч регъв я?

ИНАЙ нар. рахазвай чкадай. - Квахъ хъия инай чан аламаз!.. Б. Гъ. Заз эвера.

ИНАЛ нар. ихтилат ийизвай кас алай чкадал. За ваз лугъур са гаф ава, инал ша. Е. Э. Гуьзел. Инал Гъажимурсални алай. А. И. Самур. Инал, суфра вегъена, фухуьрекни незва. А. А. Пад хъайи рагъ. Я къари, къала вунни инал ша кван. А. Къ. Жуьгенар.

* **инал-анал** нар. инсан жезвай, физвай, адаз аквазвай чкайрал. Ичкидикай дуст хъайила, Инал-анал сушт хъайили... На яйлухдиз тІвал ягъа. Ж. На яйлухдиз тІвал ягъа.

ИНАЛЛАЙ (> **инал алай**) нар. ихтилат физвай чкадал алай. Са арадилай хтай дерзичиди «иналлай парчадин кІус гъинава?» лагъана. ЛГ, 2003, 16. I.

ИНАНМИШ: инанмиш(ар) авун гл., вуж нин-куьн чІалахъ хъурун. Жув а гъакъикъатдихъ инанмишар авунни регъят я. А. Къ. Жува жувахъ галаз гуьжетун.

* **инанмиш хъун** гл., вуж нихъ-квехъ чІалахъ хъун. Жемят сакІани пачагъ тахтунай гадариз хъунал инанмиш жезвачир А. И. Самур. - Куьн захъ инанмиш хъухъ! А. И. Самур. Зун инанмиш тирвал, абурукайни сад Майрудин Бабаханов я. Н.Ибрагимов. ЧІалан сергъатрихъ къадар авачирди успатзава. Абур къуьзека ихътин кар авуна лагъана чтин вилерихъ инанмиш жезвачир. Я. Къафаров. Юристдин дафтардай.

* **инанмиш хъухъ!** межд. 'чІалахъ хъухъ, шаклу жемир' манадин ибара. Инанмиш хъухъ, за фикир авурди тушир, икъван яшар заз гуда лагъана. А. Къ. Дагъустан шаиррин уьлкве яз ама.

ИНАНМИШАРУН || **ИНАНМИШУН** гл., ни-куь вуж-вуч, нихъ-квехъ; -да, -на; -из, -зава; -а || ая, -ин, -рай, -мир; инанмишар авун, инанмишар тавун, инанмишар тахвун, инанмишар хъийимир лугъузвай гафар, фикир, ийизвай кар дуьзди тирдахъ, туширдахъ са шакни авачир гъиссдиз гъун. Гъар сеферда важиблук собранийриз ва советцанийриз фидайла, чун, райондин работникар, ам гилан девирдив къунвай гъалда парталар алукулун герек тирдахъ инанмишариз алахъдай. Гъ. А. Поэзиядин жавагъирар яратмишайди. Ви гъалари квез, жегъилриз, чи жегъилвиликай чир хъун артухан кар туширдахъ зун инанмишарна. Я. Я. Агалай сандух.... руш и КІвалах дуьшуьшдай хъанвай кар я лугъуз гада инанмишариз гзаф алахъна. Я. Я. Агалай сандух. Вуна зун инанмишарна, Бег. А. А. Пад хъайи рагъ. Абдулбаридин уьмуьрдин тежрибади, инсанпересвили, бажарагъди зун, чи арада Нурият хътин инсанар авайдахъ ва жедайдахъ, инанмишарзава.

Гъ. Гьемзетов. Абдулбари Магъмудовакай гаф.

ИНАНМИШВАЛ *суц.*; -или, -иле; -илер, -илери, -илера са гъихътин ятІани гъакъикъат дуъз тирди, туширди гъиссдай гъал. *Ахварнач за, амма зи къалабулхвилини серсервал квахъна, чандиз къувахъ инанмишвал, къуват кІватІ хъанва. Къ. М. Хайи чилин таватар Хуъруън майишат кІвачел акъалтдайдахъ авай инанмишвални артух жезва. Н. Ибрагъимов. Бине авачиз наразивалзава. Гъа и текст кІелдай вахтунда за жув сагъ хъижедайдахъ икъван гагъди тавур хътин инанмишвал гъиссна. А. Бутаев. Гъажи-Давуд ва лезгийрин азад женгер. Антоним: инанмишсузвал.*

ИНАНМИШВИЛЕЛДИ *нар. инанмишвал хас яз. Са гзаф гагъда хиялдик акатна, ахна ада инанмишвилелди лагъана... Ф. Лукъманал Гъаким. Са затІни вавай жедач, якъадаш Серкер, мад вун амукъда, - инанмишвилелди жаваб гана Аюба. Къ. Къ. Къелегъал йиф. Аллагъ регъмет хъайиди, на лугъуди, чурчул яз дидеди хайиди я; ам гъакъван зирингдиз ва инанмишвилелди гъар са къван, гъар са чихел мягъкемдиз къаз дагъдиз экъечІдай хъи, квез акуна кІандай!.. М. Гъ. Буржар хъайитІани алатда хъи... Жамал вилегъдиз къарагъна, инанмишвилелди трибунадихъ фена. Гъ. Къ. Лацу марал. Мадни хКІанз чІулав вилер атІумарна инанмишвилелди заз килигиз, шум галтадиз акъваздай. А. Къ. Чарав. Синоним: инанмишдиз. Антоним: инанмишсузвилелди..*

ИНАНМИШДИЗ *нар. вичи лугъузвай гафар, фикир, ийизвай кар дуъзди тирдахъ са шакни авачиз, инанмиш яз. -Гъелбетда, куъмек ийиз жеда, зи хва, - инанмишдиз жаваб гана Мердана. А. Раджабов. ЦІапан. - Ваъ, ваъ, - инанмишдиз лагъана руша. Гъ. Къ. Месэла гъялна. Синоним: инанмишвилелди. Антоним: инанмишсузвилелди, инанмишсуздаказ.*

ИНАНМИШСУЗ *прил. инанмиш тушир.*

* **инанмишсуз хъун** *гл., вуж инанмишсуз тир гъалдиз атун.*

ИНАНМИШСУЗВАЛ *суц.*; -или, -иле; -илер, -илери, -илера инанмишсуз тир гъал. Антоним: инанмишвал.

* **инанмишсузвал авун** *гл., ни инанмишсуз тир гъалдиз гъун.*

ИНАНМИШСУЗВИЛЕЛДИ *нар. инанмишсузвал хас яз. Синоним: инанмишсуздаказ. Антоним: инанмишвилелди.*

ИНАНМИШСУЗДАКАЗ *нар. инанмишсуз яз. Синоним: инанмишсузвилелди. Антоним: инанмишвилелди, инанмишдиз.*

ИНАНМИШУН *кил. ИНАНМИШАРУН.*

ИНВАЛИД *урус, суц.*; -ди, -да; -ар, -ри, -ра сагъламвиллиз зарар хъана, зегъмет алай кІвалах жезмачирди. *Герейхан Ватандин чІехи дяведай кІвач галачиз, инвалид яз хтанвай. С. М. ЦицІигъ-наме.... государстводин законрал асаслуъз, чун, Ватандин ЧІехи дяведин инвалидар, ветеранар, вири улакъра пулсуздаказ тухузвайди я. ЛГ, 2000, 14. XII.*

ИНВАЛИДВАЛ *суц.*; -или, -иле; -илер, -илери, -илера инвалид тир гъал. *За жуван инвалидвиллин удостоверение къалурна... ЛГ, 2000, 14. XII.*

ИНВЕСТОР *урус, ктаб, суц.*; -ди, -да; -ар, -ри, -ра уълкведин майишат хкажун патал еке харжар ийидай кас. *Анжах гъа вахтунда республикадивай инвесторрин такъатрикни умудар кутаз жеда. Инвесторар чеб-чпелай Дагъустандиз къведач. ЛГ, 2000, 21. XII.*

ИНГИЛИС¹ *суц.*; -ди, -да; -ар, -ри, -ра Англиядин эгъли. *Чун женгиниз гъазур хъана кІанда. Чаз туъркверин пачагъди, ингилиери куъмек гуда. Гъ. Къ. Четин бахт. Къуй лугъурай ингилисди, ЧидачтІани заз гъейри чІал. Къуй негрди куъл авурай Джаздин ванци атІурвал чІар... А. Ал. Эфирда.*

ИНГИЛИС² *прил. ингилисрин. # ~ литература, ~ чІал, ~ шиират. ХъуьтІуьн юкъуз, пальтони алачиз, яргъи чІулав перем алаз, ингилис чІалан муаллим Марина школадиз атака. Ш. Исаев. «Кпул я, вах».*

ИНГИЛИСРИН *прил. Англиядай тир. И сеферда ам Генжедиз фена. Ина ингилисрин капиталистри чиликай бинкар лугъудай ракъ расдай затІар хкудзавай. М. М. Гъ. ЧІехи шаир.*

ИНГЪЕ *кІус рахазвайда патав гвай инсан, затІ, кІвалах къалурдай гаф. Ингъе ада, чтин магъледай экъечІна, багълар галайвал чукурна. Къ. М. Экуънин хва. Ингъе, жемьатар, гъуъл аваз, ашна къурди! Паж; хана, ам чІехи ийизвайди! Ай гурбагур! А. А. Пад хъайи рагъ. Къе, ингъе, атана чун и дережайрив агакъайла, гъайиф хъи, чавай адаз са куъмекнигъурметни ийиз жезвач... З. Ф. Халкъ патал халкънавай инсан. «Лезгинка» тІвар алай ансамбль, ингъе, им 31 ийсан баркаллу рехъ фенва. К., 1991, 19. I. Ингъе, пуд, хвани хъанва, абурун аяларни чІехи жезва, амма жегъил вахтара хъайи вакъияяр рикІелай физвач. А. А. Пад хъайи рагъ.*

ИНДУСТРИЯ *урус, суц.*; -ди, -да; яшайишдин шартІар гъасилдай хел (чиликай нефт, металл, цІивин хкудзавай мяденар, фабрикаяр, заводар - вири санлай). Синоним: промышленность.

ИНДУСТРИЯЛАМИШУН *гл., ни вуч; -да, -на; -из, -зава; -а || ая, -ин, -рай, -мир; индустриламиш авун, индустриламиш тавун, индустриламиш тахвун, индустриламиш хъийимир индустриядин гъалдиз гъун. Хуърера колхозар туькІуьрун, социализмдин майишат индустрия ламишун, культурный майишат*

индустрияламишун, дявекарар беябурун... ибур вири адан темаяр я. З. Бирембеков. Алибег Фатахов: куьруь биография ва яратмишунар.

ИНЖЕНЕР урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра техникадин рекьяй вини дережадин образование авай пешекар. # ~ар гъазурун, -дин чирвилер, бейкар ~, машгъур ~. И къад йисан вахтунда чи миллетдин векилрикай алимар, шаирар, духтурар, инженерар, артистар хкатнавай. Гь. Къ. Четин бахт. Сад - агроном, сад - инженер, Артист жезни руи фирай. С. Вуж фирай.

ИНЖЕНЕРВАЛ суц.; -или, -иле; -илери, -илери, -илера инженер тир гьал. - Яда, а ви инженервал гила низ герекзама, ая, за хъиз, бизнесменвал, ам пул къазанмишиз жедай вижевай кеспия... М. Алимурадов. Девирдин шикалар.

ИНЖИ суц.; -ди, -да 1) векьерин са жуьре. 2) (чехи гьарфуналди - И) дишегьлидин хас тIвар: **Инжи**.

ИНЖИКЛУ туьрк, прил. къулайсузвилин гьисс авай, квай.

* **инжиклу авун** гл., ни-куь вуж къулайсузвилин гьисс кутун. Эхиримжи йикъара ам Яру Нямета гзаф инжиклу ийизвай. А. А. Пад хъайи рагь. Къуьзуь къарияр куьмекар гана рази ийидай чкадал, бес инжиклу ийидани? А. Сайд. «Чуьнуьх гумбатI».

* **инжиклу жемир!** 'авур ва я ийизвай кардикай нарази жемир' манадин тавакьу-ибара. Вун инжиклу жемир лугъуз Къведай патав ам гьар юкъуз... Ж. Инжиклу жемир лугъуз. Галатнавай вун гъавайда инжиклу жемир. Зунни гила КIвализ хъфида. Я. Я. Агалай сандух. Инжиклу жемир, жанаби жинерин пачагь... А. Къ. Хукац-Ханум.

* **инжиклу хъун** гл., вуж къулайсузвилин гьиссдик акатун. - Духтур азарлудакай инжиклу жедачI - давамарна Гъасана. А. Сайд. Хайи гичин. Ам кхьин патал герек делилар, малуматар ва шикалар жагъурун патал писатель гьикъван инжиклу хъанатIа, заз чида. Гь. Гьемзетов. Абдулбари Магъмудовакай гаф. Анжах Абдулбари Магъмудовавай - заз зи гафар "бес хъанач" лагъана, инжиклу тахъун тIалабда. Гь. Гьемзетов. Абдулбари Магъмудовакай гаф.

ИНЖИКЛУВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера инжиклу тир гьал.

* **инжиклувал авун** гл., ни вуж инжиклу тир гьалдиз атун. Я чан Дестебег стха, - лагъана министр Ханбуади, -вучиз вуна икъван инжиклувилер ийизвайди я... Я. Къафаров. Тапархъан.

ИНЖИЛ¹ араб, суц.; -ди, -да; хашпара диндин къилин ктаб. Хашпарайрихъ инжил, чувудрухъ Талмуд, мусурманрихъ Къуръан ава. ЛГ, 1992, 25. IV.

ИНЖИЛ² || **ИНЖИР** фарс, суц., ди, -да; -ар, ри, -ра хъипи рангунин кIерецриз ухшар авай хъуьтуьл ва ширин емиш. Къазимегъамед... чрана экв аватна акъвазнавай инжирриз тамашзавай. А. И. Самур.

ИНЖИЛУХ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, ра инжи векь экъечIнавай чка.

ИНЖИТМИШ туьрк, т-б. * **инжитмиш авун** ни вуж; къулайсуз гьалдиз гъун. Зун инжитмиш куь авунайIа? М. В. Вацран ягъун.

* **инжитмиш хъун** гл., вуж никай-квекай къулайсуз гьалдиз атун

ИНЖИТМИШУН гл., ни-куь вуж; -да, -на, -из, -зава, -ин, -а || ая, -рай, -мир; инжитмиш авун, инжитмиш тавун, инжитмиш тахвун, инжитмиш хъийимир къулайсуз гьалдиз гъун. -Зи мурад анжах заз хуьрек хъун я, тахъайтIа куьн, зи кесиб раятар, вучиз инжитмишида. Ф. Къуьрни аслан.

ИНИ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра чумалдиз ухшар тир чуьлдин емишдин тIвар. Пинияр тIуьн патал инидин тарциз Акъахна, экъуьгъмир пИнидин тарциз. И. Ш Къудар. Инидин хилел билбил алама, ДакIар ахъайна безетмиш я тав. И. Гь. Гьетрен чиг. Инийрикай хкуддай дарманар рикIинни жигеррин азарар сагъар хъувун патал ишлемиш хъайиди дегъзаманайрилай малум я. К, 1989, 29,1.

ИНИЗ нар. тIвар къунвай, ихтилат физвай чкадиз. - Чун иниз Кавказдин мусурманар кафиррин зулумдикай азад ийиз атанвайбур я. А. И. Самур. А кар зи рикIик иниз хтай йикъалай квайди я... Б. Гь. Заз эвера. Вун иниз къуьгунар ийиз ракъурайди тирни, яд гъиз? А. Сайд. Хайи гичин.

* **иниз-аниз** нар. са патай маса патаз. ВиртIедин къеч гъайла кIвализ, Шариятар физва гъуьлуьз. Са касдин паб маса гъуьлуьз Иниз-аниз рахкуз, къази. Е. Э. Къази. «Мяв-мяв» ийиз, иниз-аниз катзавай кац ядайла, маша галукъна зилияр авай шуьшени хана... А. Сайд. Вили яна.

* **иниз [гъаниз] килигна союз и (гъа) себедбалди**. Мердан халудихъ я КIвал, я хизан авайди тушир, иниз килигна адаз вичин гъвечIи дуст Азиз гзаф кIандай ва адан язух къведай. А. Р. ЦIапан.

ИНИХЪ нар. 1) тIвар къунвай, ихтилат физвай чкадихъ, терефдихъ. За кез лишанлу вакъиа - уьлкведин Пенсийрин фонд тешиклайдалай инихъ 10 йис Тамам хъун рикIин сидкъидай мубаракзава. Н. Меликов. Къарарар гзаф къабулна || ЛГ, 2000, 21. XII. 2) тIвар къунвай, ихтилат физвай вахтунилай. Кхъинар ийиз башиламишайдалай инихъ за жуваз акур, ван хъайи къетIен вакъияар, ихтилатар, гуьзчивилер кIватIзава ва абур жуван дафтарра къейдзава. А. Къ. Жуьгьенар.

* **инихъ-анихъ** нар. гьар патахъ. Суьруьдин къил авайди инихъ-анихъ килигна... А. И. Самур. Хъуткъунна инихъ-анихъ килигай гададиз тепедилайгъуз чукур хъийизвай къве кал акуна. Б. Гь. Заз эвера. Ахпа ада инихъ-анихъ килигна, давам хъувуна. А. Къ. Жуьгьенар. - Уьзденаз лагъ, пака, хандин кIвале

кутугай межлис жезва. *Инихъ-анихъ кыл баштан тавурай!* - лагъана нуьквер Межида. С. Ярагъви ашукъ Уьзден.

ИНИЦИАТИВА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра метлеблу кIвалах кылиз акъудунин карда теклиф (хушуналди ийидай).

ИНИЦИАТИВАДАЛДИ нар. метлеблу кIвалах (хушуналди ийидай) кылиз акъудунин теклифдалди. *Амма са кар чIуру я. Гъеле бегъем ятар авач. Гъаятра къуюяр эгъуьннава. Чна, жегъилри, чи инициативадалди хуьруьз водопровод гъун къарардиз къачунва. Чна гъеле...* А. Р., Я. Я. Хендедадин мехъер. **Синоним:** теклифдалди.

ИНКАР: * **инкар авун** гл., ни вуч гысаба къун тавун. *Вуна Къазибег бубади Инкъилабдик икъван ашкара яз кутунвай пай инкар авунихъ себеб авачиз туш...* А. А. Пад хъайи рагъ. *За инкар ийизвач, ада Семенюкан полкуниз фуни гана...* А. А. Пад хъайи рагъ. *Икъван чIавал гуьзелрикай атIанвай чIалар Вакай тирди инкар ийиз жагъидач устIар.* А. Къ. Икъван чIавал.

ИНКАРВАЛ суц.; -или, -иле; * **инкарвал авун** гл., ни вуч лугъузвай фикир авачирди, тахъайди къалурун. *Ваъ, ЦIару, инал вун нагъакъ я, инкарвал авуна Келблялиди.* Б. Гъ. Заз эвера. *Фактар ашкара тир.* *Амма Гъамида сакъатда инкар ийизвай.* Я. Къафаров. Юристдин дафтардай.

ИНКАРВАЛУН гл., ни вуч; -да, -на; -из, -зава; -ин, -а // ая, -рай, -мир; инкарвал авун, инкарвал тавун, инкарвал тахвун, инкарвал хъийимир лугъузвай фикирдал нарази тирди къалурун. - Вучиз? - инкарвалнай за. - *Ада вичин цуьквер инсанриз маса гузвачни къван.* З. Гъ. Чкадив агакбай цуьквер.

ИНКАРВИЛИН || **ИНКАР ИЙИДАЙБУР** граммат., прил., кIусар тIвар алай чIалан паярин са жуьре. *Инкарвилин кIус* грам. Отрицательная частица. Талибов Б, Гаджиев М. Лезгинскорусский словарь. *Чeб чIала кылдин предложeнияр хъиз ишлeмишиз жeдаи ва инкарвилин жаваб гудай гафар: эхъ, ун, ваъ кIусарикай гысабда...* М. М. Гъажиев. Лезги чIалан грамматика. *Чтин манадиз килигна кIусар ихътин жуьрейриз пай жeда: ... тeстикъ ва инкар ийидайбур - эхъ, ун, ваъ, белли, бес, икибаштан, лап, саки, къван, яни ва мсб.* Р. И. Гъайдаров, С. М. Мирзеханов, Гъ. Р. Рамалданов. Лезги чIал.

* **инкарвилин префикс** суц. гафуналди лугъузвай манадик инкарвилин лишан кутадай префикс: гун - тагун, къун - такъун, хуьн - теухуьн, тIуьн - туьтIуьн ва мсб .

* **инкарвилин суффикс** суц. гафуналди лугъузвай манадик инкарвилин лишан кутадай суффикс: акъуллу - акъулсуз, маналу - манасуз, къулай - къулайсуз ва мсб.

* **инкарвилин форма** суц. гафуналди лугъузвай манадик (месела, кхъизва, кIелзава, фида, ксуда) инкарвал кутадай форма: кхъизвач, кIелзавач, фидач, ксудач.

ИНКАРУН гл., ни вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; инкар авун, инкар тавун, инкар тахвун, инкар хъийимир лагъай гаф, фикир хиве тахкъун. *Накъ лагъай гафар къе вири инкарна.* Р.

ИНКИР кил. **НАКИР.**

ИНКЪИЛАБ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) жемят, халкъ, меденият са гъалдай маса гъалдиз атун, дегишвал. *Мус ахквада и Инкъилаб? Им вуч мусибат хъана хы...* Е. Э. 1877 - йисан бунтариз. 2) 1917 - йисуз фялейрини лежберри Урусатда, пачагъ тахтунай авудна, власть чпин гъиле къачур вахт. *Эхъ, Инкъилабдилаи вилик чIехи меркезда дуванбегрин институтда кIелдай вахтунда Къазибег, жасусри къуна, дустагъ авунай.* А. А. Пад хъайи рагъ. *Инкъилабдилаи гуьгъуьнин лап четин йисара Цицигърин, Хпюхърин, Шелейрин, Чилихърин, КуркIурхуьруьн, Рухунрин гзаф агъалияр и мяденди кашан къиникъикай къутармишина.* С. Муслимов. Цицигъ-наме. **Синоним:** революция.

ИНКЪИЛАБЧИ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра Инкъилаб ийиз куьмек гайи кас, Инкъилабдин иштаракчи. *Инкъилабчидин суьрет акун патал кыл хкажна кIандай.* А. А. Пад хъайи рагъ. *Инкъилабчидин утагърал алай бедбахтвал акурла...* А. А. Пад хъайи рагъ. *Гъамида вичи вичик фикир авуна: «Яраб Инкъилабчидиз четин тиртIа, ТахъайтIа исятда заз?! Гъелбетда, Инкъилабчидиз!»* А. А. Пад хъайи рагъ. **Синоним:** революционер.

ИНЛАЙ нар. 1) тIвар къунвай, ихтилат физвай чкадилаи. *Гъатта инлай, Тамам къве версинин мензилдай, адан юкъвалай виниз къецилзавай бедендилаи, хкадарзавай кацер хъиз, мускулар чир жезвай.* Б. Гъ. Заз эвера. *«Аквар гъалда, идаз зи гъилляй нез кIанзавач», - фикирна Чигалиди ва ам инлай къекъечIна.* А. И. Самур. 2) тIвар къунвай, ихтилат физвай вахтунилай. *Магъмуд са шумуд югъ инлай вилик катнавай.* 3. Э. Куьгъне кавхяр пIуртI. *Инлай къулухъ ам мад Цуькверан гуьгъуьна гъат хъувунач.* А. И. Самур. *Кефер инлай къулухъ жeдаиди я!.* А. Къ. Хукац-Ханум.

* **инлай-анлай** нар. гъар са чкадилаи Тарариз, тамариз инлай-анлай хважамжамдин рангар янава. Гъ. Къ. Къилинж Къемер.

ИНСАН араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра рахадай ва фикирдай алакьунар авай, дуланажагъ патал лазим алатар арадиз гъидай ва абур ишлемишдай чан алай затI. # амалдар ~, бахтлу ~, хуш, акъуллу ~, къаних ~, рикIиз чими ~, рикIиз къайи ~, дагъви ~, марифатлу ~, заманадин ~, дуьнья акур ~, викIегъ ~; ~дин вахт, ~дин Гуьрчегвал, ~дин акъуллувал, ~дин къанихвал, ~дин къамат, ~дин уьмуьр. *Инсанар жeди вал пехил,*

Мишекъат яз клевти тир гъил... С. С. Кандатла ваз гьалал гьахъ. Къве ламраз пайиз течир мух, А инсандин гьа чирвал кый... С. С. Темпел. - Бязи гъавурда авай инсанри жуван мал-девет пулуниз элкьурун меслят къалурзава. А. И. Самур. Заз инсанар гзаф кIанда, Инсансузар дуьшуьш тахъуй. Ш-Э. М. Зи дуьа. Инсан я къадарсуз багъа тир девлет, Ийин чна инсандиз гьар жуьре гьурмет. Ш-Э. М. Инсансузриз нянет. Инсанарни перрондилай хъфизвай. А. Р. Пинияр. Ата-буба чи инсанрин Адам тир, Инсан хайи чIехи диде я Гъава. И. Асл. Зи рагъ хъфизва. Адакай къе кхъизвай ксари Мегъамед Гъажиев халис инсан, баркаван лезги, чIехи камалгъли тирди къалурун, валлагъ, дуьз я. Ч. К. Мармардикай гуьмбет. **Синоним:** кас.

ИНСАНВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера инсандиз хас къилихар квай гьал, ери. Са бендедин дувандайла, гьакимар, Инсанвални гьахъ, адалат рикIел гъваши. Е. Э. РикIел гъваш. Сейке итим, чуру рехи, Рахадайла гафар пехъи, Жедайд туш я чиниз регъуь, Адан инсанвилин гьал кый. С. С. Темпел. ЧIехи шаир СтIал Сулейман, са гафуналди лугъуз жеда, инсанвилив ацIанвай инсан я! З. Э. СтIал Сулейман. Вилидай хуьре са кас къейила, вацран муддатда шад мярекатрихъ къил кутадачир. Къенин девирдин "къегъалрихъ" итимвал, инсанвал къалурдай жуьрэт авач. Р: Меликова. Садбур - дуьадал, масадбур - межлисдик. Хъсанвал чи инсанвилин терез я, Хъсандан чин чими рагъ хъиз хуьрез я... М. М. Къуна. Гъикъван дарда гьатнатIани, за садрани жуван инсанвал квадрайди туш. ЛГ, 1992, 19. XI. **Синонимар:** акьуллувал, мергъяматлувал. **Антоним:** инсансузвал.

* **инсанвал авун** ни низ инсандиз хас тир вини дережадин амалар, гьерекатар къилиз акьудун. - Инсанвал авун вуна Ватандиз вафалувал авун я; Ватанди рекъе чан гунугъ я. Къ. М. Дагъларин деринрин булах. Инсанвал авун патал и дуьньяда вуна гзаф магърумвилер эхи авуна кIанда. Къ. М. Дагъларин деринрин булахар.

ИНСАНВИЛЕЛДИ (**ИНСАНВИЛЕЛДИ**|| **ИНСАНВИЛЕЛ** рах., нар.; инсанвал хас яз. - На ви метлеб заз лагъ ачух, - Гъавурда тур, къей регъуьхъбан. Са кIус инсанвилелд рахух, КIвалин юкъ уьцIей, регъуьхъбан. С. С. Регъуьхъбан. Инсанвилел ая дамах, кIубанвал, Ире я ама къевезмай гъвечIи веледриз. И. И. Инсан. И зи иран вах Сижарат за вал ихтибарзава. Сада садан кефи тахана, инсанвилелди яшамии хъухъ. Ш. Исаев. «Зи фонарар». **Антонимар:** инсансузвилелди, инсансуздаказ.

ИНСАНИЯТ араб, суц.; ди, -да; ар, -ри, -ра инсанар вири санлай. Им дуьз политика, им инсанвал я, Инсаниятдизни им хъсанвал я. Ш-Э. М. Инсансузриз нянет. Хкетдинни гьакъикъатдин арада Инсаният акъатна са яшариз. И. Гъ. Хкетдинни... Алатай девирда цин, гарарин ва тIебиатдин маса гьерекатрин хура гьатна, инсаниятдивай къве миллиард гектардилай виниз бегъерлу чилер къакъатна. ЛГ, 1996,

ИНСАНПЕРЕС¹ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра инсанрал рикI алай, инсанвал квай (авай). Мегъамед Гъажиев зурба камалгъли, уьмуьрда акъалтIай ватанперес, инсанперес, чIалан илимрин магъир устад хъана. ЛГ, 1997, 19. XII.

ИНСАНПЕРЕС² прил. инсанрал рикI алай. Гьакъикъат къалурзавай, документрин ва делилрин бинедал алаз теснифнавай эсерар яз, очеркри кIелзавайдаз гуьзел чешнеяр къалурзава ва абурун куьмекдалди инсанперес ва ватанперес тербия гузва. Гъ. Къ. Якъуб Яралиеван гъикая. Диде чилел, лезги чIалал ашукъ тир, Инсанперес, намус терез багърияр, Мугъман патал рикIер даим ачух тир Шарвилидин невеяр я лезгияр. С. Шарвилидин невеяр.

ИНСАНПЕРЕСВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера инсанперес тир гьал гьа икI, Мурадов Шагъ-Эмир ватанпересвилин хиялрилай ислягъвилин хиялрал, абуралайни инсанпересвилин фикиррал атана. А. А. Лезгийрин литература Чи метлеб кIелзавай ксар патриотвилин, интернационализмдин, инсанпересвилин ва гьахълувилин фикиррал алаз тербияламышун я. Гъ. Къ. Лезги писателрин союздин 10 йис. Инсанпересвилехъ галаз кар авач. Х. Т. Лянет. Чи лезги халкъдикай рахайтIа, ам чуьнуьхун, тарашун квачиз, намус, инсанпересвал вине къуна яшамии жезвайди я. ЛГ, 1992, 31. X.

ИНСАНСУЗ¹ прил. инсандиз лайих хъсан хесетар квачир. Вири рикIелай алатда; чIугур кеферни, къакъан тавханалярни, авур кIар-тIеатарни, хъайи гегъени мулкарни, кхъей ктабарни, тIуьр няметарни, - эхир къйлай, сурун суал ийидайла, хабар къазвайди я: инсанвал ийизвайни? ТахъайтIа: инсансуз тирни? А. А. Хуьревай мурдар, инсансуз са 4-5 алчахди бугътен вегъена, чи буба "халкъдин душман" я лагъана, къуна, гел галагиз чукурна. А. Эсетов. Мегъарамдхуьр - зи рикIин сир.

ИНСАНСУЗ² суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра инсанвилин хесетар квачирди. Зан инсанар гзаф кIанда, Инсансузар дуьшуьш тахъуй. Ш-Э. М. Зи дуьа.

ИНСАНСУЗВАЛ суц.; -или, иле; -илер, -илери, -илера инсандиз хас къени хесетар квачир къайда, гьал. И инсансузвал нин къелет я. А. А. Пад хъайи рагъ. Виридалайни еке инсансузвал дуьздаз - патлахъ, батIулдаз гьахъ лугъун я. ЛГ, 1997, 26. XII. Ихътин инсансузвилериз килигайла, лапусалди манатдай! - хъел акатай ван галаз жаваб гана ада. Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз Автордин яратмишунрай квез, гьихътин четин темаяр кIандатIани хуьрай, художественный устадвал, инсанпересвал ва ватанпересвал аквазва. Гъ. Гьемзетов. Абдулбари Магъмудовакай гаф. **Антоним:** инсанвал.

ИНСАНСУЗВИЛЕЛДИ нар. инсансузвал хас яз. **Синоним:** инсансуздаказ. **Антоним:** инсанвилелди.

ИНСАНСУЗВИЛЕРУН гл., ни низ; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; инсансузвилер авун, инсансузвилер тавун, инсансузвилер тахвун, инсансузвилер хыйимир инсансуз гьалдин амалар авун.

ИНСАНСУЗДАКАЗ нар. инсансуз гьал хас яз. **Синоним:** инсансузвилелди. **Антоним:** инсанвилелди.

ИНСАФ араб, суц.; 1) адалат, дуьзвал, гьахъвал. Татуй залум зи мейитдин чиналди, Яд кас атуй, - са инсаф авайд атуй. Е. Э. Веси; 2) регьим, мергьямат. Яр, вуна даим риклиз гьижран гумир, Эхир инсаф хъсан затI я, чан гумир. Е. Э. Ваз зи гьалдикай хабар авачни. Гьар са рикIе инсаф кIанда, Инсанфсузар дуьшуьш тахъуй. Ш-Э. М. Зи дуьа.

* **инсаф авун** гл., ни низ-квез кьати ва кьети рафтарвилер кьезиларун, тIимиларун ва я эсиллагь тавун, адалат, регьим авун. Вуч тIурфан акъатна Эминан кьилелди, Инсаф авуртIа, бес ви гьилий кьведачни? Е. Э. Аман яр. Немсериз гьич зерре инсаф дачир. Х. Т. Гьавадин пагьливан. Инсаф ая вуна, залум, Кесибариз гумир тIун рум. С. С. Девлетлуяр, чиновникар. Са заз кьванни инсаф ая Хъсан затI я инсанвал. Ш. Кь. Чинеруг хьиз.

* **инсаф хьун** гл., низ кьати ва кьети рафтарвилер кьезиларун, тIимиларун ва я эсиллагь тежедай гьалдиз атун. Инсафсузвал низ герек я, инсаф ая Кевевайдаз, Инсаф тахъай жегьил уьмуьрдивай жедачни, ваъ лагьайтIа. Ас. М. Гьезелар.

ИНСАФВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера инсаф авай гьал. **Антоним:** инсафсузвал.

* **инсафвал авун** гл., ни низ-квез инсаф авай гьалдиз гьун. **Антоним:** инсафсузвал авун.

ИНСАФВИЛЕЛДИ нар. инсафвал хас яз. **Антонимар:** инсафсузвилелди, инсафсуздаказ.

ИНСАФЛУ прил. инсаф авай. **Антоним:** инсафсуз.

ИНСАФЛУВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера инсафлу тир гьал. **Антоним:** инсафсузвал.

ИНСАФЛУВИЛЕЛДИ нар. инсафлувал хас яз. **Антоним:** инсафсуздаказ.

ИНСАФСУЗ прил. инсаф авачир. Ам гзаф инсафсуз инсан я. А. И. Самур. Бирдан вуна вафасузвал Кьалурна якъин, Кьалурна ви инсансузвал Инсафсуз рикIин. Ш. Т. Къуй гьакI хьурай. **Антоним:** инсафлу.

ИНСАФСУЗ² суц.; -да, -да; -ар, -ри, -ра инсаф авачирди. Эй, инсафсуз, гьим я ктаб, Ваз гайи а чIуру жаваб? Е. Э. Къази. Гьар са рикIе инсаф кIанда, Инсанфсузар дуьшуьш тахъуй. Ш-Э. М. Зи дуьа.

ИНСАФСУЗВАЛ суц., -или, -иле; -илер, -илери, -илера инсаф авачир гьал. Жафа хъана и кент худа, Кьве кепек пул туртIа гьута, Жемятарни маса гуда, Инсафсузвал вуч я рикIин! С. С. Кавхадиз. Инсафсузвал низ герек я, инсаф ая евевайдаз, Инсаф тахъай жегьил уьмуьр вай жедачни, ваъ лагьайтIа. Ас. М. Гьезелар. Артистди Айдын бахтикъара авур обществодин адалатсузвал, инсафсузвал жанлудаказ, таъсирдайвал кьалурнава. ЛГ, 2001, 12. XII. **Антоним:** инсафлувал.

* **инсафсузвал авун** гл., ни низ инсаф авачир гьалдин амалар авун. Туьркверин инсафсузвилер акурбуру гила сифтедай хьиз сажда ийизмачтIани кIандайбур гзаф ама... А. И. Самур... маса чкайра кьван инсафсузвилер ийизвачир. А. А. Нажмудин Самурский. И сеферда хтайла вун элкьвена, Инсафсузвал хыйимир дад, хыйимир... Ш. Кь. Хъфимир мад. Кьиблепатар Дагъустандин виляатар идара ийизвай пачагьдин администрациядини, и кар вилив хвена, маса чкайра кьван еке инсафсузвилер ийизвачир. ЛГ, 2002, 15. V.

ИНСАФСУЗВАЛУН гл., ни низ-квез; -да, -на; -из, -зава; -а || -ая, -ин, -рай, -мир; инсафсузвал авун, инсафсузвал тавун, инсафсузвал тахвун, инсафсузвал хыйимир инсафсуз гьал кьилиз акъудун. Гьикьван кьансузвилер авуна инсафсузвалнатIани, Къазимегьамеда душмандиз вичин ажузвал кьалурнач. А. И. Самур.

ИНСАФСУЗВИЛЕЛДИ нар. инсафсузвал хас яз. Тебиатдин кьанунар аку гьа: накъ чахъ галаз санал кIвалахай, санал хьуьрезрахай инсанарни инсафсузвилелди кьакъужзава. ЛГ, 2002, 26. XII.... Гатун ракъинин инсафсузвилелди кунизни килиг тавуна, колхоздин келемрин салал кIвалах кьизгьин я. Ф. Гьажиев. Дахди гаф хвена. **Синоним:** инсафсуздаказ. **Антоним:** инсанлувилелди.

ИНСАФСУЗДАКАЗ нар. инсафсуз гьал хас яз. Шаир вичин ктабрилай рази тушир, вучиз лагьайтIа абурулай печатдиз фидалди вилик инсафсуздаказ мукIратI элязавай. А. Кь. Шихнесиран шииррин тар. **Синоним:** инсафсузвилелди. **Антоним:** инсафлувилелди.

ИНСПЕКТОР урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра; тайин са рекьяй кьуллугьар дуьз тухун вилив хуьзвайди. Судья: Я Нурали, вун милициядин участковый инспектор яз тIимил вахтар туш. Заирадин гьакъиндай вавай вуч лугьуз жеда? Я. Кьафаров. Юристдин дафтардай. Гьа ихътин балабанар яна хьиз, уголовный розыскдин инспекторар тир Саидани Максима мичман кьин Викторан хиве туна. Я. Кьафаров. Закон пулдихъ. Милициядин уголовный розыскдин инспекторар тир Саидни Максим суддин залда ийир-тийир квахъна амукъна. Я. Кьафаров. Москвада ава.

ИНСПЕКТОРВАЛ суц.; -или, иле; -илер, -илери, -илера инспектордин пешекарвал. # ~ бегенмиш хьун, хуьруьнвидиз ~ теклифун, -илияй акъудун, ~иле яргьалди кIвалахун, ~илел дамахун, ~илиз фин.

* **инспекторвал авун** гл., ни инспектордин пешекарвал кьиле тухун. Магьмудаз инспекторвал ийиз кIан хъанач. Р.

ИНСТИТУТ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра кьилин чирвилер къачун патал кЈелдай чка. Меркездин институт куътягъайдалай къулхъни ада и кардикай ара-ара фикир тийиз тушир: А. А. Пад хъайи рагъ. Вичихъ галаз санал институт куътягнавай кЈани гададихъ галаз къисметар садна, направление гваз абур къведни Сибирдиз кЈвалахиз фена. К. Агъавердиев. "Чупурбег" || ЛГ, 2000, 10. VIII.

ИНСТРУКТОР урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра тайин са рекъяй агъалияр гъавурдик кутадай къуллугъчи.... за? ашсо. л<дин инструктордивай жузуна: И гада гъи миллетдикай я? Ада куърелди жваб гана: «Лезгийрикай». «Бес анкетада азербайжанви къхенвай эхир», - лагъана за. Инструкторди хъуърена лагъана: «Авам лезги я ман». М. М. Лезги тІвар алатІа.

ИНСТРУКТОРВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера инструктордин пешекарвал. # ~ бегенмиш хъун, хуъруьнвидиз ~ теклифун, ~иляй акъудун, ~иле яргъалди кЈвалахун, ~илел дамахун, ~илиз фин.

* **инструкторвал авун** гл., ни инструктордин пешекарвал кьиле тухун. Зи стхади яргъалди райкомдин инструкторвал авунай. Р.

ИНТЕЛЛИГЕНЦИЯ урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра илимдал машгъул, гъар патарихъай чирвилер авай, медениятдин рекъе кЈвалахзавайбур.... халкъдихъ рикІ кузвай интеллигенция, политикадин чЈехи месэлайрай кьил акъудиз алакъдай ксар майдандиз атанва. Самур, 2001, №4. Дискуссияда, интеллигенциядин векирлай гъейри, республикадин чЈехибуруни... иштаракзавай. Р. И. Гъайдаров. Гомеран стха.

ИНТЕРЕСНЫЙ прил. вичел фикир желбдай, кЈелиз, килигиз гъевес кутадай. Буба стхади... Къиблепатан Дагъустандин саки гъери хуърериз командировкайриз физ, интересный инсанрин суъгъбетар лентиниз къачуна, радиодай гана. ЛГ, 2002, 15. V. **Синонимар:** ажайиб, къариб, марагълу.

ИНТЕРЕСНОДАКАЗ нар., марагълудаказ. Сегънедал пьесади жанлудаказ ва интереснодаказ ван авуна. ЛГ, 2001, 12. XII

ИНТЕРНАТ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра са харжарин са пай гъукуматдин патай яз кЈелзавай чка. # аялар ~дик кутун, -да кЈелун, ~дай акъудун.

ИНТЕРНЕТ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра интернет (махсус алатдалди (компьютердалди, модемдалди) гъавадай гъар жуьредин рекъерай лазим тир хабарар, малуматар къачудай система).

ИНТИГЪА туьрк, прил. инсан гъейранардай лишанар квай. Туракъни яр какахъай чуьхвер кЈарасдикай раснавай, кыляй кылиз нехишламишнавай тІур тамашуник квай интигъа затІ тир. Б. Гъ. Заз эвера.

Синонимар: гуьзел, гуьрчег.

ИНТИКЪАМ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра къисас. Чан къахчуз интикъамар Садаз виш авуна къисас. С. С. Играмин юлдаш Киров къена къве йис хъайила.

ИНШАЛЛАГЪ араб, арал., 'Аллагъди гайитІа' 'са кар кылиз акъатун Аллагъдила аслу я ва Ада кылиз акъудрай' манадин гаф. Иншаллагъ, къуьзъ чанар Жегеннемда твад, къарияр. Е. Э. Фитнекар къарийриз. Дин салигъна на дуьньядиз, Жеч вун, иншаллагъ, ажиз. Х. Къ. Шейх Рамазан эфенди. Зи кар кЈеве гъатич, иншаллагъ, я зун регъимди гъил зи кыллелай элкьуьра лугъуз ви кыливни къведач. Къ. М. Дагъларин деринрин булахар. Яраб чи чКанвай ва дагъдин маса хуърерални чан хкидай къегъалар мус майдандиз акъатдатІа? Гъикъван фад хъайитІа, гъакъван хъсан жедай. Иншаллагъ. ЛГ, 1992, 8. X.

ИПЕК (ПЕК рах.) суц.; -ди, -да 1) цІалцІам ва экуь парчадин тІвар. Я канаб, я пек чизавач, Вичиз я жуьт, тек чизавач, Цурун пуд кепек чизавач, Яргъи чуртар чЈугъаз кЈанда. С. С. Акъул жуваз аваз кЈанда. Гагъ-гагъ жегъил свасан кылихъ галай ипекдин къирди хъиз хъуьтуьлвилел лепе гузвай гарун лепеяр, чаз тІимил эсер къатурна хъиз, алатна уьтмиш жедай. А. Ф. Лянет. Майдандин кылихъни варзни гъед авай къацу ипекдин пайдах яна. А. И. Самур. 2) куьч. михъи, къени инсан. Сив хуьз хъайи дишегъли ипек я. Х. Х. Лал свас.

ИПИЛ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра вуч еке ян ви ипилар, Гъам купІарин тикъилар. Пагъ къурбанд хъуй ви спелар, гъар са чІар са туьмен я, Гъажу. М. А. Ваз мубаракрай тавхана.

ИПРИ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) алцумзавай затІунин михъи заланвал. Авайди туш рикІ алцумдай терезар, Инсанд ипри адахъ авай виждан я! И. Ш. Къудар. 2) алцумзавай затІ авай къапунин заланвал.

Синоним: тара.

ИРАНБУБА суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра папан буба. # ~дин кЈвал, ~дин меслят, ~дин шадвал.

ИРАНВАХ суц.; -а, -а; -ар, -ри, -ра; папан вах. Заместителвилени Тайинна за иранвах, Къве рушазни ганва за Лап вижевай кЈвалах. Ж Шикаят. И зи иранвах Сижараиш за вал ихтибарзава. Сада садан кефи тахана, инсанвилелди яшамии хъухъ. Ш. Исаев. «Зи фонарар».

ИРАНДИДЕ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра папан диде. # ~дин кЈвал, дин~ меслят, ~дин шадвал.

ИРАНСТХА суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра папан стха. # ~дин кЈвал, дин~ меслят, ~дин шадвал.

ИРЕЛИ туьрк, прил.; чЈехи, еке.

* **ирели авун** гл., ни вуьж; чЈехи авун, еке авун. Марвар сифтедай халади, ахпа имид папа ирели авунай. А. А. Пад хъайи рагъ.

ИРИ туьрк, прил. еке. Им Энгельсан тІварунихъ галай сад хъувунвай йри колхоздин председатель

Сефтеран уьмуьрдинни к'валахдин куьруь рехъ я. Гь. М. Им къван, им терез. Селёанади гьуьлуьв къзилгуьлдин ири цуьквер алай ястух вугана. А. А. Пад хъайи рагъ. Цавун тагъдиз яр янавайт'лани, чухъвей шуьше хътин вили гъавада ири гъетерин ишигъ къугъвазмай. А. А. Пад хъайи рагъ.

* **при авун** гл., ни вуч **еке авун**. Къук вегъини картуфар ири авуна. Р.

* **при хьун** гл., вуч **еке хьун**. Къук вегъейла картуфар ири хъана. Р.

ИРИД числ. ругудалай гуьгъуьниз, муьжуьдалай вилик квай къадар къалурзавай гаф. И ирид къил алай аждагъанни, к'вачел къарагъна, и руш вилив хуьз акъвазнава. Ф. Ирид юк' алай пагъливан Магъамад. Ирид иис я, гуьзел, зун аваз женгина... Е. Э. Эминни адан яр. Бубадин рак'арихъ гадрай аял язухдай къуниши папа къахчуна дидедал авуна, ирид иисаз акъатдалди хвена. М. М. Гь. Чехи шаир. Ирид дагъдилаини, ирид ч'ехи вац'алайини, ирид ч'ехи гьуьлелай эляч'айла, гьалтда вал мадни са гьуьл... А. Фет. Алпан гьуцдин фенд. - Им, юлдаш Бегов, къанунсуз яз совхоздиз ракъурзавай ирид лагъай кас я. А. А. Пад хъайи рагъ. Лезги календарда «къаридин йикъар» лугъуз ирид югъ ава: къугъверин эхиримжи пуд югъни зур ва яран пуд югъни зур. А. Къ. Къаридин йикъар.

* **ирид к'валлиз муьжуьд кавха** 'к'валахдайбуралай къуллугъчияр гзаф 'манадин ибара.

* **ирид накъвар** суц. гзаф **накъвар**. Вилерилай ирид накъвар авахъиз язух дишегъли... апаян патав фена. ЛГ, 1994, 23. IX. А к'ламу зи хуьруьн ирид магъледа ирид чкадилай футал язава... К, 1988, 7. XII.

* **ирид цавар** суц. **цаварин** алем. Ирид чилер, ирид цавар вид я хъи. Е. Э. Иллагъи.

* **ирид чил(ер)** суц. **чилерин лап дерин**. Къве вилелай атай накъвар Ирид чиле къар хъана хъин. Е. Э. Дилбераз.

ИРИДРА нар. ирид сеферда. # ~ хабар къун, ~ рак гатун, ~ къапар чухъуьн.

* **иридра алцума, садра ат'ут' мисал са кардин акъалт'ай къарар къабулдалди гзаф фикир ая.**

ИРИН туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра бедендин парча к'тайла, арадиз къведай хъипивални къацувал алай рангунин зат'.... зак хуьруьн акатна, зи туьтера авай ирин авахъна, зун сагъ хъхъана... А. Къ. Хукац-Ханум.

* **ирин къачун** гл., куь **иринламиш хьун**. Зун хирург я. Нахра квай чка за т'лум'на ат'лана гадарда. Тахъайт'ла, азар жендекедиз чк'лида, ирин къачуна бархун гъида. З. Э. Арифдиз ишара.

ИРИНЛАМИШ: **иринламиш хьун** гл., вуч **ирин куткун**. Дабандиз цаз акъахна иринламиш хъана. Р.

ИРИНЛАМИШУН гл., ни-куь вуч; -да, -на; -из, -зава; -а || ая, иринламиш авун, иринламиш тавун, иринламиш тахвун, иринламиш хъийимир **ирин квай гьалдиз гьун**. Са бязи азарри беден иринламишида. Р.

ИРС араб, суц.; -ини, -ина 1) садалай масадаз амуькдайд са вуч ят'лани. Ада къачузвай къудкъад манатдал жери крар ибур туш. Бубадилай атай ирс авач, зат'И. З. Э. Мехъер къуьл туш. Исакъ нотариусдин патав фена, бубадин ирс к'валер вичин к'вачихъ закондалди ядай ихтияр авайвилин шагъадатнама гун т'лалабна. Я. Къафаров. Юристдин дафтардай. Ам къейила, Сулейманазни, ругуд аял галай тахай дидедиз ирсинай амуьк'айди и кварк'вац' къванерин кварк'вац'ар хъана. М. М. Гь. Чехи шаир. 2) **алакъун**. - За ви ирс къунва, ам за къилизни акъудна, Тахъайт'ла зун ви хва тахъун лазим я хъи! А. А. Пад хъайи рагъ. Сулеймана гзаф къиметлу ирс тунва. Гь. А. Поэзиядин жавагъирар яратмишайди.... духтурвал вуна хъянавай пеше яни, тахъайт'ла, хизандин т'лалабун тирни? - Ирс яз атана лагъайт'лани жеда, жува хъяна лагъайт'лани. З. Ф. Суьгъуьрдин т'вал гвайди. Писатель ва публицист Буба Гъажикъулиева литература ахтармишунин рекъени хъсан ирс тунва. ЛГ, 2002, 15. V.

ИРСАГЪИБ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) ирсинин иеси жезвайди, хъайиди, тирди. 2) **нин-куьн ят'лани иеси**. Мехъерал хъфей ашукъни Усман ирсагъибри хушдиз къабулна. С. Ярагъви ашукъ Уьзден. **Синоним:** ирсдар.

ИРСДАР суц.; -ди, -да; -ар, -ри, ра ирс гвай, ирс къабулзавай кас. Мегъамеда эфенди Гъамзат беган патав Ирганайдиз ам Гъазимегъамед эфендидин иредар яз тайинарун патал фена. ЛГ, 1992, 25. IV. Адахъ вичин гьалал пабни ава, пуд аялни, абур рагъметлудан халис ирсдарар я. Я. Къафаров. Вафасузвал.

Синоним: ирсагъиб.

ИСИТИА фарс, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра гъуьрни вирт (ва я шекер) акадарна ц'ал гъазурнавай ширин зат'И. Савдагардин пабни, авуна исит'аяр, фар, экъеч'лна фида п'ирелди. Ф. Савдагардин папанни фекъидин къиса. Гуны гвай рушариз ширинлухар гудай: какаяр, пампасияр, шуьреяр, пахлаваяр, исит'ла ва гъич са зат'Ини тагудай к'валерни жедай. Р. Гь. Чун чаз килигайла. Хунчайрани авай гъа: исит'аяр, мехк'луьт, шуьреяр, гузанаяр, нут'уф, рганвай верчер ва маса ширинлухар. Н. Меликов. Яран сувар меркезда || ЛГ, 2000, 23. III. * **ксай мисик исит'ла жагъидач**.

ИСКИ фарс, прил. ц'ийивилин лишан амачир, куьгъне хъанвай. # ~ партал, ~ къаб, ~ шегъер. Башк'ул к'Вахъиз иски месер Шеле к'ула къун чида кез С. С. Куьреда авай аламатар. Уруж халу мотоциклдал алаз Къасумхуьруьн иски муькъвьяй фидайла, адан вилик къуниши хуьрай тир япарал залан пичерин уст'ар Серкер акатда. С. Муслимов. Цицигъ-наме. **Синоним:** куьгъне, ц'уру. **Антоним:** ц'ийи.

* **иски авун** гл., ин вуч **иски гьалдиз гьун**.

* **иски хьун** гл., вуч **иски гьалдиз атун**. Анжах гъабурукрайни бязибур иски хьун мумкин я. Месела, вуна

инал рикЕл гъайиди. Адан са къат иски хъанва. А. И. Самур.

* **иски-уьскуь** суц. **иски хъанвай затIар вири санлай**. КIвалера авай иски-уьскуь акъудна гадара. Р.

ИСКИВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илери **иски гьал**. **Синоним:** куьгъневал. **Антоним:** цIийивал.

ИСКИДАКАЗ нар. **иски яз**. **Синоним:** куьгънедаказ, **искиз**. **Антонимар:** цIийидаказ, цIийиз.

ИСЛАМ араб, суц.; -ди, -да 1) терм мусурманвилин диндин асулрикай сад. Диндин асулар пуд я: иман я, ислам я, суьннет я. Гъ. Куьредин жуз. Гимридин медресада Мегъамед эфенди Ярагъиди жуьреба-жуьре илимрай ва исламдай тарсар тухуз... башламишна. ЛГ, 1992, 25. IV. 2) (чIехи гьарфуналди: И) итимдин хас тIвар - **Ислам** (а, -а).

ИСЛЕН || (**ИСНЕЙИ** куьгъ.) араб, суц.; гьяд йикъалай къулухъ, саласа йикъалай вилик квай йикъан тIвар. Са жуьмядин йикъар: агъед, иснейи, саласа, гьерба, хемис, жуьмя, киш. Куьре чIалан илифарни... кIелдай жуз... я ислен юкъуз, я хемисдиз тухудай икърар жеривал я. З. Э. Мехъер къуьл туш.

ИСЛЯГЪ араб, прил. 1) къал гвачир, масадбурук хкуьр тийидай. Чигалидиз ван хъайивал, и ислягъ гъайванар мадни селли чкаяр ава. Б. Гъ. Заз эвера. 2) дяве авачир. Адалай къулухъ ислягъ уьмуьр гуьгъуьна хуьтаз башламишайла, зун хуьруьз хтана. Я. Я. Агалай сандух. Ислягъ вахтунда яракъламиш хъанвай, дамах гвай атлу акурла, цицигъвийривай хуьруьн къаз хъанач лугъуда. С. Муслимов. Цицигъ-наме. **Синоним:** секин.

* **ислягъ авун** гл., ни вуж **секин гьалдиз гъун**. Жезмай къван ая ислягъ... С. С. Дустариз.

* **ислягъ хъун** гл. **секин хъун**.

ИСЛЯГЪВАЛ суц.; -или, -иле **ислягъ гьал**. **Ислягъвал хуьнуьх** - им я, дуст, чи кар. Къуй дяведин хер тахъхурай чилел! А. Ал. Киждин кIал. Гъа икI, Мурадов ШагъЭмир ватанпересвилин хиялрилай ислягъвилин хиялрал, абурулайни инсанпересвилин фикиррал атана. А. А. Лезгийрин литература. **Ислягъвилиз**, уьмуьрдиз, Акси я лап кIевелай. Инсаният терг ийиз КIанзава и чилелай. Ш. Т. Буба. Суьгъуьрдин тIвал гьатнайIа, зи Дуньяда ислягъвал твадай. ЛГ, 1992, 1. IX..

ИСЛЯГЪВИЛЕЛДИ нар. **ислягъвал хас яз**. Назираз вичивай адан рекъел акъвазиз тежедайди чизвай, гъавилай ам ислягъвилелди са къерехдихъ къекъечIнай. Белки Салманахъни себег хъана. З. Гъ. Уьмуьрдин сирнав. **Синоним:** ислягъдаказ, ислягъдиз.

ИСЛЯГЪДАКАЗ нар. **ислягъ лишан хас яз**. **Синоним:** ислягъвилелди, ислягъдиз.

ИСЛЯГЪДИЗ нар. **ислягъ яз**. **Синоним:** ислягъвилелди, ислягъдаказ.

ИСНЕЙИ кил. **ИСЛЕН**.

ИСТЕКЛУ тIуьрк, прил. **кIани**. Са кар якъин я: архадиз: гъарайдив рикIивай куьмекдай, гъарайдиз герек тирла, гъай лугъудай кас гзаф истеклу жеда. ЛГ, 2000, 8. Ш. Къазикъумух магъалдин гъаким Сурхая гъар жуьре халкъарикай гзаф инсанар кIватIна чаз гзаф гъуьрметлу ва истеклу шагъдин аксиниз къарагъна. А. Бутаев. Гъажи Давуд ва лезгийрин азад женгер. Инал зи рикIел истеклу писатель ва алим Гъаким Къурбанан гафар хквезва... Гъ. Гъемзетов. Абдулбари Магъмудовакай гаф.

* **истеклу хъун** гл., вуж-вуч **кIаниди хъун**. Адаз къериз-цIаруз аквазвай зи эме икъван истеклу ва играми хъун алапат жедай кар тир. А. Къ. Чарав. А суй-къамат, а буй-гъайбат истеклу я къе элдиз. Ч. К. Устадрин устад.

ИСТЕКЛУВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера **истеклу тир гьал**. Чна адав «истеклувилин» рафтар ийин, диде, чна ам къе тIимил къван хуььтуьл ийида... Къ. М. Дагъларин деринрин булахар.

ИСТЕКЛУДАКАЗ нар. **истеклу яз**, **кIанивилелди**. Сам-Сам хъиз, муграгъвийри яру аскерарни - урусар, украинвияр, татарар, осетинар, гуржияр, азербайжанар ва таниш тушир миллетрин векилар - хушдиз, хайи рухваря къван, истеклудаказ къабулна. Гъ. Къ. Четин бахт. И хъсанвилин къадир авай халкъди гъар нубатдин сеферда сегънедал экъечIайла, гурлу капар ягъунивдини цуьквер гунивди, истеклудаказ къаршиламишзава. ЛГ, 2001, 4. X.

ИСТЕМИШУН¹ гл., ни нивай вуч -да, -на; -из, -зава; -ин, 0 || -а, -рай, -мир; **истемиш авун**, **истемиш тавун**, **истемиш тахвун**, **истемиш хъийимир** са кар къилиз акъудун къетIидаказ, векъидаказ тIалабун. Эхир чара атIай бубади, вичин хъивай, гъикъван рикIиз тIар хъанатIани, «игитвилерал» эхир эцигун къетIадаказ **истемишна**. А. Эсетов. Инсан хъанач.

ИСТЕМИШУН² суц.; -и, -а; -ар, -ри, -ра са кар къилиз акъудун патал чарасузди. Фялейрин истемишунар юкъкъандавай артух жезва. Р.

ИСТИВУТ тIуьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра шаркъ вилаятра жедай кудаь тIям авай набатат ва адан **емиш**. # яру ~, къацу ~; -ар цун, ~ар атIун, ~ар регъуьн, ~ар къурурун, ~ хуьрекдиз вегъин, ~ар цик кутун. ХуььчIуьн кIанерив истивут гуьцIна, градусарни хкажда. А. Сайд. «Алад ваз югъур хуьрай!» * **регъвей истивут**.

* **истивут тIуьр кIек хъиз** нар. гъуьжетар ийиз, кикIиз гъазур яз.

ИСТИКАН || **ИСТИКИАН** урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра къакъанвилюсь къен авай, яд, чай хъвадай гъвечIи къаб. # гъвечIи ~; еке ~; ~диз чай цун. Алиди хкана кIвализ самовар, Суфрадал са къерехдивай

эцигна, Ахпа гъана михъи истиканар. А. Ф. КъатI-къатI авур зунжурар. ИстикIанар жеда тасмал галачир, Чай вегъеда зерре атир галачир... Х. Къ. Чай. Истиканда мад чай цан хъийидалди, Сефер халудин чапла патахъай ширишрдин ван атана. А. Р. Цапан.

ИСТИСМАР араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **чIугур зегъметдин нетижаар фабриқдин, заводдин, чилин иесиди вичиз къачун.** Им тушир ханарин гужан бигер, Я кулақрин истисмардин алчахмел. А. Ф. КъатI-къатI авур зунжурар.

ИСТИСМАРЧИ туьрк, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра **масад истисмар ийизвайди.** Дагъустандани истисмарчияр авай. Р.

ИСТИСМАРЧИ прил. **истисмар ийизвай.** Истисмарчи классдин аксина экъечIуниз килигна Къуьчхуьр Саидан вилер акъудна.

А. С. Хуьруьг Тагъир.

ИСЯТДА нар. **алай вахтунда.** - Ша, ша, паб, **исятда чун вакай рахазвай...** А. А. Пад хъайи рагъ. **Исятда чун, Дагъустандин халкъар, дяведин тIвар къур къван, къарсатмиш жезва.** И. Яралиев. Шарвили! Шарвили! Шарвили! **Исятда Ахцегъ райондик акатзавай Къуруш Европада виридалайни къакъан хуьр я.** И. Гъ. Къуруш. **Исятда дуьньядин гъалар Ислягъвилехъ я жал ялар?** А. Гъ. Кесибди гайитIа акбул. **Исятда, диде чан, а гъуьрч катар тийин.** Къ. М. Дагъларин деринрин булахар.

ИТИМ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) **эркек инсан.** Нагагъ аватиз хъайитIа вун чархалай, **Пара хийир къачур итимар валай, Вил ягъиз чеб кагъатда яргъа лай.** Е. Э. Стхаяр. **Итим шехъун чи чкайра айиб я.** Ш-Э. Мурадов. **Итимдихъ къве мез жедач, Жедач адахъ къве чинни...** А. С. Хцихъ галаз ихтилат. - Эхъ, чан бала, ацукъ, за ваз эвернай, - лагъана **цIару вилер авай, са къадар яшар хъанвай итимди.** И. К. Заза. **Зи патавни буш чка са эгъли итимди къуна.** М. Ж. "... Фу гайиди я гъамиша". **Дагълар гъяркъуь къуьнерин, шумал буйдин акъуллу итим тир.** Лезги халкъдин махар. **Итимдин гафунин къуват анжах дишегълидиз чир жеда.** Гъ. Къ. Лацу марал. **Амай къван гагъ са дишегъли, лезги чIал чир тек са итим, Етим Эмин, камалэгъли, Туш вун етим! Туш вун етим!** М. Салахъ. **Етим туш вун. Сад лагъай секретардин кабинетда къве итим авай.** К, 1988, 7. XII. **Антонимар: дишегъли, паб.** 2) **гъуьл.** **Етим хъана, гъиле затI амачиз, Итим папаз муьгътеж тахъуй, стхаяр.** Е. Э. Стхаяр.... **дидедиз вичин авайни авачир са велед хъсан чкада динж ийиз кIанзавай: адан вичин хуси уьмуьр бахтикъара хъанвай - итим, ам туна, ченги галаз, шегъердиз катнавай.** А. М. Киф атIайди. **Антоним: паб.** 3) **куьч.** **кар алакьдай, вилегъ, акъуллу, мергъяматлу инсан.** **Гъурбатда ваз "Я къураба" лагъайла, Вун итимдай такъаз вавди рахайла, Вилин накъвар чурудлайгъуз чкIайла, Женнет ятIан, рикIиз лянет къведа, дуст.** Е. Э. Ватандай катзавайбуруз. **Ахътин стхадин кIвале вакайни хъсан итим жеда...** Къ. Къ. Къелегъал йиф. **Ада тербия гузвай аялрикай итимарни хкатна кIанзава, - къейдзава масада.** Р. Меликова. **Сад -дуьадал, сад - межлисдик. Эгер куьне лап гъвечIи тир аялдиз: «Вун итим я», - лагъайтIа, заз лап кIан я. Эгер куьне агакънавай жегъилдиз: «Вун аял я», - лагъайла, заз такIан я.** Ж. Эгер куьне...

ИТИМВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера. **акъуллувал, мергъяматлувал.** - **Адахъ авач итимвилин гъич лишан, Душманар шад ийиз, дустарпериишан.** А. Гъ. Пис хциз. **Бес, вучиз итимвал квахъна икъван фад, Янишахар, кIамашар икъван бул хъана?** И. Ш Къудар. **Виликдай хуьре са кас къейила, вацран муддатда шад мярекатрихъ къил кутадачир. Къенин девирдин "къегъалрихъ" итимвал, инсанвал къалурдай жуьэрэт авач.** Р. Меликова. **Садбур - дуьадал, масадбур - межлисдик || ЛГ, 1999, 25. II. Вафалувал чин тийирдахъ эдеб, намус, ар жедай туш. МикънатIисди чIугвадайвал желбайтIани ада вичел, Эл-алемдик арада вал итимвилин тIвар жедай туш.** Ас. М. Гъезелар. **Синоним: акъуллувал, мергъяматлувал, инсанвал.**

ИТИМВИЛЕЛДИ нар. **итимвал хас яз, дуьз къайдада.** # **жув ~ тухун, гъар са кардив ~ эгечIун.**

ИТИМСУЗ прил. 1) **итимвал авачир, инсанвал квачир.** 2) **угъраш, намуссуз.**

ИТИМСУЗВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илери **угърашвал, намуссузвал.**

ИТИМСУЗВИЛЕЛДИ нар. **итимсузвал хас яз.**

ИТИ: **ИТИ-БИТИ** суц. -ди, -да; -яр, -йри, -йра; **куьлуь-шуьлуь.**

* **итIи-битIийра къекъуьн** гл., **вуж нин-куьн куьлуь-шуьлуьйриз фикир гун, фикир желб авун.**

ИФЕЙ прил. 1) **кудай, гзаф чимиз къизмиш хъанвай. Ада ракъун гъаргъалаг къачуна, ам цIай авай къулак кутуна, ахпа ифей гъаргъалаг нек авай къажгъандиз вегъена, къажгъандай бугъар акъатна.** А. Сайд. **Вили яна. Гъава гзаф зегъем я. Ракъини вичин ифей нурар жумартдиз чилел ракъурзава.** Я. Я. Агалай сандух. 2) **куьч. гзаф тIардай (лаш, къамчи).... галамаз-галамаз ифей къамчи акъур балкIанди къудрал куьчедайтIуз чамарнай...** А. Къ. Чарав. **Са шумуд ифей чумахъни далудилай чIугуна хъиз...** А. Къ. Хукац-Ханум. 3) **рахадайла туьд чухвадай гъалда авай.**

ИФЕРАР суц.; -ри, -ра **хуьрекдик кутадай набататдин сорт.**

ИФИН¹ гл., **вуч; -еда, -ена; -из, -изва; -иф, -ен, -ирай, -мир; ифин тавун, ифин тахвун, ифин хъийимир чими, кудай гъалдиз атун.** # **ракъ ифенва, пич ифенва. Температура хъайила, пел ифида.** Р.

ИФИН² суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) **чим, чимивал.** **Туькмишайла басма цIивин, Гъатай бере къизмиш**

ифин, Сириставд сес гьар патахъ фин Жеда эрзиман, самовар. М. А. Къепир. Ажуз жезвай бедендиз къуват атана ифин гьат хъувуна. А. И. Самур. Акьулсузрин базар хъанва, Кьил авайдаз азар хъанва, Ви бендеяр бизар хъанва, Ифин садав, фул садав гва. С. К. Вуч аям я? Чи гада Зигьирбег Клевиз начагъ хъанва, адал яхцур градусдин ифин ала... С. Муслимов. Цицигъ-наме. 2) **гзаф ва Клевиз рахунилай ва я мекъивилелай туьд ТIар жедай гьалдиз атун.** Анжах идакай [дагълара къекъуьникай ва Клевиз манияр ягъуникай. - А. Г.] *КIвачер галатунилайни, туьтер ифинлай гьейри, амукуьай маса хийир хъанач.* Б. Гь. Заз эвера.

* **ифин акьалтун** гл, нел **чим акъатун, чими хьун.** Саралухдин лишанар: *жалгъайра тIал гьатда, иштягъ квахьда, экъуьчда, уьгъуь акатда, рикI элкъведа, пакун тIвалара тIал гьатда, ифин акьалтда.* ЛГ, 1997, 20.1. *Ифин акьалтнавай гьилериз килигай ада дериндай ухьт аладарна лагъана...* З. Э. Уртагъ цаз тадани.

ИФИРУН гл. -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир 1) **цIай гана кудай гьалдиз гьун.** *Лежбердиз къугъван ийидай тIвалар, ифирун патал цIай хьийидай самар лазим хъана.* А. Ф. Риза. *Ракъини къвердавай гзаф чил ифирзавай, гад мукъвал хъуникай хабар гузвай.* А. Ф. Бубадин веси. 2) куьч. **гьиссер, муьгъуьббат къати авун.** *Етим Эмин рикI на ифир мийир, Ви ашкъидал зи пияла хъвана, яр.* Е. Э. Багъалу яр.

ИХЛАС араб, суц.; -ди, -да 1) **къениди, халисанди** 2) (чIехи гьарфуналди - И) **эркекдин хас тIвар: Ихлас.**

ИХЛАСВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера халисвал, **къенивал, вафалувал.**

ИХЛАСВИЛЕЛДИ нар. **вафалувилелди.** *Эгер на къабул авуртIа, амай уьмуьрда ихласвилелди ваз къуллугъ ийиз кIанда заз.* П. К. Услар. Куьре чIал.

ИХЛИФУН гл., вуж-вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир **элкъвена хтун, мугъман хъхьун.** *Адетар дегъ замандин Ихлифзава ватандиз Дун алаз къенин.* А. Къ. Пешепай.

ИХТИБАР араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **са кас масадахъ агъанвай гьисс.** *АвачтIани, яр, вахъ гьич ихтибар, А гуьзел чин гьич рикIелай физ жедач.* Е. Э. Жедач. *Вучиз гуда чарадоз сир? Вахъ гьич ихтибар амач хьи.* С. С. Урусатдиз. *Вучиз гуда чарадаз сир? Вахъ гьич ихтибар амач хьи.* С. С. Урусатдиз. *Абу Гьуьрейрадин гафаралди, Мегъамед пайгъамбарди лагъана: "Къве чин хьунин лишанар пуд ава: тапарар кваз рахун, хиве къур кар тамамар тавун ва ихтибар къилиз акъуд тавун.* Самур, 1994, № 3. *Мад са кар ава: зи кандидатура Мегъарамдхуьруьн райондин дявединни зегъметдин ветеранрин Советди къалурнава. Им лагъайтIа, чIехи ихтибар я. Заз и ихтибар КIвачерик вегъидай ихтияр авач. Ихътин ихтибардалдини за жезу къуватлу яз гьисабзава...* ЛГ, 2003, 27. II.

* **ихтибар авун** гл., ни нел-квел 1) **са кас масадахъ агъанвай гьисс авун.** Ви гьалдикай къуртIа хабар, Садани ич вал ихтибар С. С. Фана дуьнья. Къимет эциг тавунни анихъ амукуьрай, вал гъеле ихтибарни ийизвач. З. Э. Мехъер къуьл туш. Хаинрал гьич ийиз тахъуй ихтибар! А. С. Веси. Саиматаз и ихтибар авуналди райондин зегъметчияр ягъалмиш хъанач. С. М. Маяк Саимат. И кар дериндай аннамишна, Йиф-югъ лугъун тавуна, зегъмет ЧIугун, районгълийри авунвай ихтибар къилиз акъудун патал вири къуватар, алакьунар, чирвилер серфна, клевелай чалишмишвал авун чи хиве буржи яз гьатна. Г. Ханов. Абадвални агъваллувал патал. **Синоним: юкъ вегъин.** 2) **сагъламвал къилиз акъудда лагъай гьисс хьун, къалурун.** - Акван, са сеферда за вал зи дергес ихтибар ийида, - лагъана ЦIаруди дамахдивди. Гь. Б. Заз эвера.

* **ихтибар авайд (алайд) туш арал.** **'мумкин я' манадин ибара.** *Диши лам акуртIа, къилел ЧIугвад, ихтибар авайд туш.* С. С. Къве КIвачел къекъведавай лам.

* **ихтибар ая, амма ахтармиша урус** [доверяй, но проверяй]. *Чаз партияди ихтибар ая, амма ахтармиша - лугъуз тарс гузва.* З. Э. Мехъер къуьл туш.

* **ихтибар гьун** гл **ихтибар авун.** *На зи шад рикI туна дарда, Гьич ихтибар гьимир ярдал.* Е. Э. Алагуьзли севдугъуьм яр. *Шемахидин беглербег Гьуьсейнхан, шегъердин агъалийрал жезмай къван ихтибар гьин тийиз алахъзавай.* А. Бутаев. Гъажи Давуд ва лезгийрин азад женгер.

* **ихтибар хьун** гл., пин нел-квел **са кас масадахъ агъанвай гьисс авун.** *Ихтибар вал хьунал пара, Эхир жез туш вакай чара, Шугур Намруда минара, Амни вуна ярхна, дуьнья.* С. С. Фана дуьнья.

* **ихтибардай аватун [акъатун]** гл., вуж нин **са нихъ ятIани ягъунин гьисс амукуь тавун.** *Ада заз тапарарна, ам зи ихтибардай аватна.* Р.

ИХТИБАРВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера **ихтибар тир гьал.** *Адан далудихъ ихтибарвиллиз гьуьрмет ийидай итим акъвазун лазим я.* З. Гь. Уьмуьрдин сирнав

ИХТИБАРЛУ прил. **ихтибар авай.** # ~ къунши, ~ регъбер, ~ юлдаш, ~ комиссия. *Зун ихтибарлу ятIа, Марвар, и документар вуна тур.* Къ. М. Дагъларин деренрин булахар. *ЧIарав, сив ахъайна, хъуьрезвайди хьиз, къамбадиз ихтибарлу яз килигиз, гъа акъвазайвал акъвазнавай.* А. Къ. ЧIарав.

* **ихтибарлу хьун** гл., вуж нихъ-квехъ **маса касдихъ ягъун.**

ИХТИБАРЛУВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера **ихтибарлу тир гьал.** # ~ къазанмишун, ~ хуьн, ~илиз къимет гун. *Ахпа ада зи вири ихтибарлувиллиз кIур гана.* З. Гь.

ИХТИБАРЛУВИЛЕЛДИ нар. **ихтибарлувал хас яз.** - *Чан хва, чун физва, ви патав и хала акъвазда,* - лагъана, *ихтибарлувилелди сестра адаз къалурна.* А. И. Духтур. **Синоним: ихтибарлудаказ, ихтибарлуз.**

Антонимар: ихтибарсузвилелди, ихтибарсуздаказ.

ИХТИБАРЛУЗ нар. ихтибарлу яз. # ~ эгечлун, ~ рафтарвилер авун. **Синонимар:** ихтибарлувилелди, ихтибарлудаказ. **Антоним:** ихтибарсузвилелди, ихтибарсуздаказ.

ИХТИБАРСУЗ турк, прил. ихтибар ийиз тежер. **Антоним:** ихтибарлу.

ИХТИБАРСУЗВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера ихтибарсуз тир гьал. **Синоним:** ихтибарлувал.

ИХТИБАРСУЗВИЛЕЛДИ нар. ихтибарсузвал хас яз. **Синоним:** ихтибарсуздаказ. **Антонимар:** ихтибарлувилелди, ихтибарлудаказ, ихтибарлуз.

ИХТИБАРСУЗДАКАЗ нар. ихтибарсуз яз. **Синоним:** ихтибарсузвилелди. **Антонимар:** ихтибарлувилелди, ихтибарлудаказ, ихтибарлуз.

ИХТИБАРУН гл., ни низ-квез || нел-квел; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; ихтибар авун, ихтибар тавун, ихтибар тахвун, ихтибар хыйимир **маса касдихъ ягъун**. КIанда лугъуз ихтибармир явадал... Е. Э. Ашукъ жемир явадал. Ихтибарна гьар межлисда. И чIалар лугъуз жедайд туш. С. С. Бязи къанба. Гьар итимдихъ жедач инсаф, Ихтибармир вуна гзаф, Къада ви гьаргьар, рамагбан. С. С. КIандатIа ваз гьалал гьахъ. Амма сагъиб ина са кас - халкъди ихтибарнавай руководитель - хъун лазим я. Б. Гь. Заз эвера. Адаз еке ихтибарна. С. М. Маяк Саимат. Михеннатдал ихтибариз, Эхир вичин рикIни тIариз, Дуъз жваб тефиз япариз, Биши хъун бес четин тушни? С. С. Бес четин тушни. КIанда лугъуз ихтибармир явадал, Эхир са къуз кIеви душман жеда, дуст. Х. Къ. Дустариз чIалар. Делегатри мад сеферда республикадин профсоюзрин къиле акъвазун С. Гьажиевал ихтибарна... ЛГ, 2000, 21. XII.

ИХТИЛАТ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **никай-квекай ятIани ийизвай рахун(ар)**. "Лезги газетдин" редакцияда ички хъунал эхир эцигунал ихтилат кудаила, чIехи паюни, чтин рейсавал къалурналди, "Башуъсте!" лагъана. ЛГ. 1997, 26. XII. - За итимрин ихтилатрикай вучда? Кими эксик хъайитIа, хабар це, Зун къвалав гвай кIвале жеда. А. А. Пад хъайи рагъ. Дагъдин хуьре са вакъиани, са ихтилатни масадакай чуьнуьхиз жедач. Н.Ибрагимов. ЧIалан сергьятрихъ къадар авачирди успатзава. **Синоним:** суьгъбет.

* **ихтилат(ар) авун суьгъбет авун**. Фагъир Эмин, вич текъена, сагъ амаз, Садра ширин ихтилат къван хъидачни? Е. Э. Хажалат атана. Нярихъди кIелиз ликпунктариз фидай, Куьлуьз-куьлуьз рахаз, ихтилат ийиз. А. Ф. КъатI-къатI авур зунжурар. Кулакри гьар юкъуз нярихъ сана КIватI жеж тIуьн-хъун, ихтилатар ийидай. А. Ф. КъатI-къатI авур зунжурар. Ихтилатар ийиз завди, Душманар шад хъана вири. Е. Э. Алдатмишай ярдиз. Селимат хала, вичивай адаз мад дертбаладикай ихтилатар ийиз тежедайд чир хъана, «ятIа хъурай ман» лагъана гъез авачиз къежел эхкъечIна. Гь. М. Чи бахт чи гъиле ава. - Бег, ша чна и месэладикай ихтилат тийин! А. А. Пад хъайи рагъ.

ИХТИЛАТАРУН аспект, || **ИХТИЛАТУН** гл., ни, низ; -да, -на; -из, -зава; ая || -а, -ин, -рай, -мир: ихтилат авун, ихтилат тавун, ихтилат тахвун, ихтилат хыйимир **суьгъбетун**. [Зарлишан]. АкI хъайила, за КIамаши ихтилатарзава, тушни? Н. И. Гьакимрин папар. Шарвиледи вичин дердиникай ва физвай сефердикай Касбубадиз ихтилатна. Лезги халкъдин махар. Суьгъбет ачух мугъманарин, Ихтилатда ширин-ширин, Иесдиз лугъуз аферин, Къиметар масан, самовар. М. А. Самовар. Чатухъанди ихтилатна фикириз: - Арифар, куьн акъада зи гъавурда, Дишегъли - им ракъ я, эгер ифириз ХъайитIа, ам КIанивал на какурда. А. С. Чатухъанди ихтилатна фикириз...

ИХТИЛАТЧИ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра **ихтилат ийизвайди**. Гафаралди туькIурнавай эсеррик Къуьчхуьр Саидан, Етим Эминан, СтIал Сулейманан, Хуьруьг Тагъиран, Алибег Фатахован ва мсб, - куьрелди, вири шаиррин ва ихтилатчийрин яратмишунар акатзава. А. А. Лезгийрин литература. Ихтилатар авунал рикI алай кас. Адаз вичин девирдин алимар, шаирар хъсан чидай. Ва вични халис ихтилатчи кас яз хъана. ЛГ, 1992, 14.1.

ИХТИЯР араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра са **гъихътин ятIани гьерекат авуниз аксивал тахъун**. Гъатна гъиле чи ихтияр эцигна вун, масан клуб. Х. Т. Цийи клубдиз. Лезгийри лугъузва: чунни халкъ я, чазни вирибуруз хъиз барабар ихтиярар це! З. Р. Веси. Вири ихтиярар вичин гъиле авайтIа, ада Гъамид совхоздай акъуддай. А. Пад хъайи рагъ.... абуруз анжах ана яшамши жедайд ихтияр ава. Я. Къафаров. Райком Пассажинович.

* **ихтияр авани?** межд. суал низ талуькъарнаватIа, гъадавай са кар ийидай разивал къачудайла гудай суал. -Къала, чан чIехиди, ви ишишиниз килигдай ихтияр авани? Б. Гь. Заз эвера. - Ихтияр авани?! - жегъилдин япарихъ са ажайиб хъуьтуьл ва милаим сес галуькъна. Гь. Къ. Лацу марал.

* **ихтияр гун** гл., ни низ са **гъихътин ятIани гьерекат ийидай рехъ гун**. Са-садбуруз ихтиярар гана на... Е. Э. Девран, гъей! Ада вуч тIалабайтIани, гъам гудай ва я ийидай ихтияр гузва за квез. А. Къ. Хукац-Ханум. Парталар хъайи вахтунда ва аял хайидалай гуьгъуьнлиз лап михъи хъижедал ди ва чуьхуьнар хъийидалди, папариз канI ийидай, сив хуьдай, Къуръан кIелдай, Къуръандик хкIадай, мискIиндиз фидай, итимрив агатдай ихтияр гузвач. ЛГ, 1997, 1.1.

* **ихтияр къачун** гл., ни нивай са кар ийидай разивал къачун. Атанвайбуру, ихтияр къачуна, пIанIрусрик цIай кяна Б. Гь. Заз эвера.

ИХЪТИН тIв. эв. **никай-квекай** рахазватIа, гьам хьтин ва я гьадан лишанар квай. Гьурел тIвар эцигна "мука", Некледиз - лугьуз молока", ЧукIулни шиш, каструлка, Ихьтин къаб къажох хьана хьи. С. С. Девлетлуяр, чиновникар. *Чи вахтара ихьтин къайдаяр авачир* Гь. М. Зуьгьредин муьгьуббат. *Ви вягьтедай ихьтин кар текьверди заз фадлай чида.* А. А. Пад хьайи рагь.

ИЦИ: **ИЦИ-БАЦИ** суц. лезги хкетрик квай къагьриман.

ИЦИ нугь. кил. **ИЦИФУН.**

ИЦИТИУН || (**ИЗИТИУН** нугь.) гл., ни вуж; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; *цитI авун, цитI тавун, ицитI тахвун, цитIхьийимир* запабар авуна ва я са гьихьтин ятIани тIуьн гана са вуж ятIани адаз авай фикирдилай алудун, жуваз кIандай гьерекаатар ийиз тун.

ИЦИФУН || (**ИЦИСУН** нугь.) гл.; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; *ициф авун, ициф тавун, ициф тахвун, ицифмир* **циф** къалин хьун.

ИЦИИ прил. 1) **къеж** квай, **къурун тавунвай**. # ~ кIарасар, ~ як, ~ векьер. *КIвалин лап къин анжах аялри нер чIугуни ва къула яд акьатиз кузвай ицIи кIарасдин чIиш авуни чIурзавай.* А. Р. Вертолет Меьгамед. 2) **таза**. *ЧукIулдихь агалтнавай чичIекдин ни галудун патал адалди са шумуд сеферда ицIи газар атIана кIанда.* ЛГ, 2000, 30. III.

ИЦИВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера **ицIи тир** гьал. *КIарасар ракъиник турла, ицIивал хкатда.* Р.

ИЦИДАКАЗ нар. **ицIи яз**. *Шурван пIинияр цIидаказ гьазурна ва гьялна ишлемшида.* ЛГ, 2001, 22. XI.

ИЧ суц.; -ини, -ина; -ер, -ери, -ера **ширин, цуру, ширинвални цурувал** акахьай тIямдин, гьар жуьредин **рангарин, къелечI хам алай тарцин емиш**. *тIямлу ~; ~ин тар; цуру ~ Яз емиш я, чир хьана заз, Я ич ятIа, чуьхвер ятIа...* Б. Э. Чуьхвер. *Заз вирида лугьуда ич, Залай дадлу емиш жеч гьич.* А. М. Гьим хьсан я. * **къзил ичер, гатун ичер.**

* **ичер(ин) сувар** суц. **ичерин бегьер** кIватIуниз талукьарнавай шад мярекат. *Багьлара тухвана кIанзавай ичерин сувар патал иллаки рагь авай, гар квачир югь герек тир.* А. А. Пад хьайи рагь.

* **ич ичин тарцин кIаник аватда** || **ич вичин тарцелай яргьаз аватдач уруе** [яблоко (яблочко) от яблони (яблоньки) недалеко падает] **мисал диде-бубайрин рехне хесетар аялрикни жеда**. *Хцини бубадилай ибрет къачудай адет я. Бегди агьзур сеферда тикрар хьийидай ич ичин тарцин кIаник аватда.* А. Агьаев. *Пад хьайи рагь. «Ич вичин таралай яргьаз аватдач», - лугьуда бубайри чаз чириз сирер.* И. Ш Кьудар.

ИЧАЛАТАР суц., **анжах гз. къ.;** -ри, -ра **къенепатан органар**. *Гьамидаз тилифундай лагь: ви къил тIазва. КIантIа лагь: ичалатар тIазва.* А. А. Пад хьайи рагь.

ИЧКИ туьрк, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра **инсан кефли хьун патал спирт кваз гьазурнавай хьвадай затI**. *Рахун тийиз недайдаз за Ички гуда хьсандиз. Ж. Сатирикдин хуьрекар. Килиг садра, мусибатдин дявээр къиле фейи Чечняда ички хьунал гьиле-гьилди къадагьа эцигнава.* ЛГ. 1997, 26. XII. *Дуьз лагь, Чайда, на цIийи йисуз хьун гадарзавани? - жузуна Периди. - Эхь, къари. Ичкидихь галаз зи гьахь-гьисаб амукьдач. Зи гаф къван я.* ЛГ, 2000, 28. XII. **Синонимар:** **хьун, эрекь.**

ИЧКИБАЗ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **ичкидал рикI алайди**. *Зи метягьни чпин метягь гекьиззава, - Ичкибазни чатун устIар килигзава.* И. Гь. Гьахь ва шаир. *Гадариз жеда, кIанзавайди ичкибазди Вичи-вич гьиле къуна, "мад хьвадач" лагьана, вичи гайи гафунал Клевивал авун я.* ЛГ. 1997, 19. XII. *Яд хьиз хьвазва, вучиз? Са бязибуру ички гадариз жедач лугьузва. Гила ичкибазри абур (диде-буба, вах-стха, муаллим, вичелай чIехибур. - А. Г.) эсиллагь кваз къазмач, абуроз чпин сивел атай гьихьтин хьайитIани харчи гафар лугьузва.* ЛГ. 1997, 26. XII. **Синоним:** **ичкичи 2).**

ИЧКИБАЗВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера **ичкибаз тир** гьал. *Ичкибазвилин рекье авай ксар, адет яз, руьгьдин жигьетдай кесиб жеда.* К., 1988, 23. X. *КIвалах дай чкаяр тахьунихь галаз маса четин месэлярни алакьалу я: жегьилри ваякъанвилериз къил янава, ичкибазвал ва наркоманвал хьтин лап чиркин хесетар, тахсиркарвилер артух жезва.* ЛГ, 2003, 27. II.

ИЧКИЧИ цI., суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йри. 1) **ичкидин иеси**. - *Ракь галачиз ракъун устIар, эрекь, чехир Галачиз вуч ичкичи хьуй, абат хийир?* И. Гь. Гьахь ва шаир. 2) **ичкидал рикI алайди**. *Хьвадайди хьвана къирай вичиз. Са ичкичи тIимил жеда.* Н. М. Жандар Маьгамай. **Синоним:** **ичкибаз.**

ИЧИИ прил. 1) **къене затI авачир**. - *Сада лугьузвай: базардиз фейила, вичи са ичIи, буш арабадал вичин хвар кутIунна, вич кIани-такIан къачуз базардиз фенай.* Ф. Нехирбандин акьуллу руш. - *Ээгь! чанахдихь авудзавай ичIи тIур авай гьил юзурна ада, зун а харармарар гвайбурухь гьич инанмиш туш.* Б. Гь. Заз эвера. **Синоним:** **буш. Антоним:** **ацIай.** 2) тамам, вири патарихьай. *Гузвай къери хуьрекни, борцI тIвар алаз, ичIи келемдин кIусар квайди, я тахьайтIа, къурай ичин патарикай гьазурнавай компот хьтинди тир.* А. Ляметов. *Зи пешедиз рехь ачухай устад* || ЛГ, 2001, 15. II. 3) маса затI галачир, квачир. *Бегьем са къарабас цан цун тавунамаз, залум касди етим аялдиз са къас ичIи фу къванни ганачир.* Кь. Кь. Кьелягьал йиф.

* **ичIи авун** гл., ни вуч **буш гьалдиз гьун**. *Вичи лагьай гафунин гьасретдай Келбьалиди истикан ичIи авуна.* Б. Гь. Заз эвера.

* **ичИи гьил** суц. масадаз гудай затI авачир, масадаз куьмек гудай мумкинвал авачир (инсан). Ахъайла вуна заз вил, Ажуз тир зун, ичИи яз гьил. Е. Э. Лугъуз. Аллагъ патал хъуй, ичИи гьилиз килиг, - гьакI квахъдайди туш хъсанвал. Е. Э. Дуванбегдиз.

* **ичИи гьилелди (гьилди)** нар. затIни гвачиз. Абдурашида совхоздин Знумрадин бригаада кIвалахзава. Адазни Багъдай ичИи гьилди хъфиз кIан хъанач. К., 1988, 19. X. **Антоним:** ацIай гьилелди (гьилди).

* **ичИи рикIелай || чIиркIелай** экуьн кьилияй затIни туьн тавунамаз. ЧиркIелай недай за ярам булама, Ряденик дидедин гьилин силема, А чIаван виртIедик зи вил галама, Амани чIижерни ацIай куьнуьяр? С. К. Яран сувариз.

* **ичИи хьун** гл., вуч буш хьун. Къаравуш хъран кIвализ чукурна фида, амма гьил ичИи яз хкведа. А. Къ. Хукац-Ханум.

ИЧИИДА гьал буш гьалда ава. Сулейманаз вири чида, Кесиб яз жибин ичИида. С. С. Куьреда авай аламатар.

ИЧИИДАКАЗ нар. ичИи гьал хас яз. Илагьидиз шукур хъурай, дустари зун гьизва рикIел, Суфра тазвач ичИидаказ, нар. галачиз больнишада. Ас. М. Гъезелар. **Синоним:** ичIиз.

ИЧИИЗ нар. ичИи яз. **Синоним:** ичIидаказ.

ИЧИИРУН гл., ни вуч; -да, -на; -из, -зава, -а, -ин, -рай, -мир; ичIар авун, ичIар тавун, ичIар тахвун, ичIар хъийимир кьен авай (машиндай, шуьшедай, чувалдай, къапунай, къажгъандай ва мсб) затIунай ам са патахъ авуна, адан кьене авай затI акъудун, экъичун. Дагъларин сагъибди бутылкадавайди юкъварал кьван пуд истикандиз пайна, амукъайди вичин вилик квай банкадиз ичIар хъувуна. Б. Гъ. Заз эвера.

ИШАРА араб || **ИШАРАТ** ишир, суц.; -ди, -да; -яр || -ар, -йри || -ри, -ра || -йра са квез ятIани талукъ, талукъарнавай лишан. Имни гьич Къафкъазда тахъай хътин ишарат хъанва. Е. Э. КъепIирви Алидин кIвалерин тариф... рахазвайда кьилин ишарадалди калер къалурна. Б. Гъ. Заз эвера. * **арифдиз** ишарани бес я, **суалдин** ишара, **эвер** гунин ишара

* **ишара авун** гл., ни низ са ишарадалди са гьихътин ятIани фикир лугъун. - АвтIам аку, кьилин ишара авуна ада, - аквар гьаларай, адав мадни гьайбат гва. З. Э. Патавил авайди. Вичиз авур ишарадиз яб гана, кицI къулухъ элкъ вена. Б. Гъ. Заз эвера. Къужади кьил эяна ва хъиз гьилелди вичин сив ва вилер акьал хъувун ишара авуна. А. Къ. Жуьгьенар.

ИШЕ туьрк: * **ише фин** гл., вуч 1) **маса къачун**. Исеркер гун зи кIвалах яни? Туш зи кIвалах. Серкер ишени фидач. Б. Гъ. Лацу цавун михекар. 2) **къуватда гьатун, масадбуру къабулун...** вичин уюн ише тefидайди чир хъайшла... А. Къ. Хукац-Ханум. Гаф атай чкадал лугъун, халкъдиз акси рахазвай, «лезги чIал гьина ише физвайди я» лугъузвай лезги алимарни чими туш. М. М. За нин бахтар чуьнуьхна хьи...

ИШЕЛ кил. ШЕЛ.

ИШЕХЪУН кил. ШЕХЪУН.

ИШИГЪ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра. экв, нур. ЧукIурна ишигъ гьар патаз Чуьллер авуна нурламиш. А. Ф. Эм-Тэ-Эс. КIвалаяй экъечIай жандармди, лампадин ишигъдал Нажмудинан паспорт тунIалай авуна, су ал вугана... А. А. Ирид цаварик Самурдин ван. Вацран ишигъдал рушан вилери, чигедин стIал ацукънавай чулав пIинийри хъиз, цIирцIур гузвай. Я. Я. Агалай сандух. АцIай вацран нек хътин ишигъди кьунвай куьчедай кIвализ хквезвай Гьамидан вилерикай Гъалиб душманри ягъай агьвалатар карагзавай. А. А. Пад хъайи рагъ..

* **ишигъ гун** гл., куь низ-квез **нурлу авун**. Пакаман ракъинин кьизилдин нурарик гуьзгуьди хъиз ишигъ гузвай адан ракIарай яргъи къезил плац алай Мерзият экъечIна. Гъ. М. Чи бахт чи гьиле ава. Цавай вацра серинвал квай ишигъ гузвай. А. А. Пад хъайи рагъ.

ИШИГЪЛАВАН * **ишигълаван авун** гл., ни-куь вуч **нурлу авун, гурлу экв** авай гьалдиз гъун. Цийиз экъечIнавай ракъини гьуьлуьн винел пад ишигълаван авунай. Ф. Гьуьлуьн шив. Мад цIайлапанри кьуд пад ишигълаван авуна... З. Гъ. Лезгийрин риваят. Ам акъван зурбаз хъитIкъинна хьи, ада гьасятда кьуд пад ишигълаван авуна. А. А. Пад хъайи рагъ.

* **ишигълаван хъун** гл., вуч **экв аватай гьалдиз атун**. Ишигълаван жеда ажеб дагъ-тепе. Х. Т. Гатун югъ.

ИШИГЪЛАВАНУН гл., ни-куь вуч -да, -на; -из, -зава; ая, -ин, -рай, -мир; ишигълаван авун, ишигълаван тавун, ишигълаван тахвун, ишигълаван хъийимир къалиндиз экв аватай гьалдиз гъун. Мад цIайлапанри кьуд пад ишигълаван авуна ва заз пуд кицIин вилик кваз зун галай патахъ къвезвай инсанни акуна. З. Гъ. Лезгийрин риваят.

ИШИГЪЛУ туьрк, прил.; 1) **экуь, экв аватнавай**. # ~ класс, ~ дарамат, ~ склад. 2) куьч. **килигзавайдаз хуш къведай (чин, суфат, буй)...** а гьайбатлу никIин рангарал Гъажикъайиб халудин ракъарини гарари кьумраларнавай ишигълу гьяркъуь чин аквазва. К. М. За квез ахъайда...

* **ишигълу авун** гл., ни вуч **гзаф экв** авай гьалдиз гъун. Цийи пенжерри кIвал генани ишигълу авуна. Р.

* **ишигълу къамат** урус [светлый образ] **садрани рикелай тефир, масан**. *Сабир Диярханова вичин таб садрани рикелай алат тийидай стха Мирзедин ишигълу къаматдиз бахизава*. И. Мурадов.... Зи тухумдинни сихилдин муг.

* **ишигълу хъун** гл., вуч; **гзаф экв авай гьалдиз атун**. *Къвед лагъай лампа турла, квал генани ишигълу хъана*. Р.

ИШИГЪЛУВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера **ишигълу тир гьал**. *Инспектордиз классрин ишигълувал бегенмиш хъанач*. Р.

ИШИГЪСУЗ прил. экв **авачир, мичи**. *Ишигъсуз квалем гьар жуьредин азарар акатда*. Р.

ИШИНУН гл., ни вуч; -да, -на; -из, -зава; -а -ин, -рай, -мир; **ишин тавун, ишин тахвун, ишин хъийимир** гьуьруьз яд яна фу чрадай гьалдиз гьун, тини гьазурун. *Ам тини ишинив эгечъавай*. З. Э. Мехьер къуьл туш... *аквар гьалда, мухан гьуьруькай ишиннавай тинидин квалакI тирди къатлана*. Б. Гь. Заз эвера. *Мадни лугьуда хьи, ам сифте клекерихъ галаз къарагъна, цуру тини ишинна...* Ф. Н. ПицI квачир инсан.

* **ишинайдалай кIвахайди гзаф хъун** гл., низ **са кар къилиз акъудун патал ийизвай харжияр а кардин нетижайрилай багъа хъун**. *Ибрагъиман кIвалахар гьа чи Дагъустан Республикадин Верховный суд килигайвал амукъна*. *Москвадин адвокат Гох темпел кас хъана*. *Адавай Ибрагъимаз гуз хъайи са куьмекни авач*. *Са гафуналди, ишинайдалай кIвахайди гзаф хъана*. Я. Къафаров. *Москвадин адвокат*.

ИШИРА иширун глаголдин эмирдин форма. **Кил. ИШИРУН.**

ИШИРА² ди, -да; **дишегълидин хас тIвар**. *И сеферда, Ишира купулар сагъар хъийиз Къаякентдиз фейиди хтанвачир!* А. Сайд. *Гьундуьшкадин шараг*.

ИШИРУН кил. **ШИРУН.**

ИШЛЕМИШУН¹ гл -да, -на; -из, -зава; -0 || -а, -ин, -рай, мир; **ишлемиш тавун, ишлемиш тахвун, ишлемиш хъийимир** 1) **кар дик хъун...** гьейри гаф виликди, *Етим Эминан девирда, "ччара" лагъай манада, гагъ прилагательнидин, гагъ суьществительнидин чкадал ишлемишзавай..* М. М. Гьажиев. *Чалан илимдин гьакъиндай... са бязи месэляяр... гьарфуниз твердый знак лугьуда, ам лезги гафара ачух тушир сесинин гьарф яз ишлемишзава, месела, вагъ; маса чIаларай атай гафара ам, ачух тушир гьарф ачух гьарфуникай чара авун патал ишлемишда, месела: объём*. М. М. Гь. Лезги грамматика *Ишлемиш тийиз гадарнавай участокдал са къве вацралай гьакъкъатдани чан ахквалтна*. А. А. Нажмудин Самурский. 2) **тIуьн**. **Гьар юкьуз са таблетка аспириин ишлемиша, анжах виликамаз духтурдал меслят гъана**. ЛГ, 1999, 21. X. *ЖикIийрикай жкуднавай дарманар, витаминар бес тежедайла, бедендик иви тIимил хъайила, ишлемишда*. Р. Тагъирбеков. **Къацу аптека**. 3) **харж авун**. *Еке пулни гана кланзава, токни гзаф ишлемишзава*. А. А. Пад хъайи рагъ. 4) **еримишун**. *Тазари гилани ишлемишзава*. Р. 5) **куьч**. **хсуси къастар къилиз акъудун патал масадакай хийрф къачун**. *Ада зун гзаф ишлемишна*. Р.

ИШЛЕМИШУН² суц.; -и, -а; -ар, -ри, -ра... **чIала куьгъне хъайи, ишлемишуникай хкатай гафаралди художественный произведенидин чIал зибилламиш тавун... лазим я**. М. М. Гьажиев. *Чалан илимдин гьакъиндай... са бязи месэляяр*.

ИШТ! *межд. улакьдик, цан-цуник квай малар вилик фин патал лугьудай гаф*.

ИШТАГЪ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) **фу, ем, маса са вуч ятIани нез клан хъунин гьисс**. *Як жагъин тийизвай жегъилди, хъсан иштагъ аваз, тух жедалди тIуьна*. Ф. Лайхлу паб. *Саралухдин лишанар: жалгъайра тIал гьатда, иштагъ квахьда, экъуьчда, уьгъуь акатда...* ЛГ, 1999, 21. V. [Хукац-Ханум]. *Заз иштагъ авач...* А. Къ. Хукац-Ханум. 2) **куьч**. **темягъ**. *Мад са кIвалер къачудай иштагъ ава*. Р.

* **иштагъ ачух хъун** гл., нин [Диде]. **фу, ем, маса са вуч ятIани нез клан хъунин гьисс атун**. *Сифте чиниз са шупI яд ягъ, жувахъ галамай ахвар галуд, ахпа кIвалахна гьил-кIвач ачуха*. *Акуна - такуна ви иштагъни хъсандиз ачух жеда*. А. Къ. Хукац-Ханум. X

ИШТАГЪДИВДИ нар. **фу, ем, маса са вуч ятIани нез клан хъунин гьисс**. **аваз**. *Цийи чIурал акъатай гъайванри иштагъдивди къилер чиле туна*. Б. Гь. Заз эвера. **Синоним:** **иштагълудаказ**. **Антоним:** **иштагъсуздаказ**.

ИШТАГЪЛУ прил. **иштагъ авай**. - *Элгем, Цийи свас, иштагълу тIуьн хъана, Вун сагърай!* А. А. Пад хъайи рагъ. **Антоним:** **иштагъсуз**.

ИШТАГЪЛУДАКАЗ нар. **иштагълу яз**. *Ризади хъуьтуьл фазни нисидиз иштагълудаказ клас яна...* А. Ф. Риза. **Синоним:** **иштагъдивди**. **Антоним:** **иштагъсуздаказ**.

ИШТАГЪСУЗ прил. **иштагъ авачир**. **Антоним:** **иштагълу**.

ИШТАГЪСУЗДАКАЗ **иштагъсуз гьал хас яз**. **Антонимар:** **иштагъдивди, иштагълудаказ**.

ИШТАРАК араб, суц.; -ди, -да **са кардик, гьерекатдик квай гьал**.

* **иштарак авун** гл., ни **са кардик, гьерекатдик квай гьал къилиз акъудун**. - *Гьабибуллагъ, вуна са мярекатдани иштарак ийизвач, вун кимел къевезмач...* С. М. ЦицIигъ-наме.

ИШТАРАКВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера **са гьихътин ятIани кардик хъунухь...** *цIийи общество тухъIуьрунин карда, социализмдин кьурулушда лезги халкъдин иштараквал...* *артух жезва*. М. М.

Гъажиев. Чалан илимдин гъакъиндай... са бязи месэляяр. *Россиядин Федерациядин Верховный суд, адвокат Гохан иштараквал аваз, Ибрагъиман арзадиз килигна ва Дагъустан Республикадин Верховный судди къабулай къарар дуьзди я лагъана тестикъарна.* Я. Къафаров. Юристдин дафтардай. *Инсанди гъар са карда вичин пай, вичин иштараквал веревирд ийида, гъар патахъай гъадаз кымет гуда.* Ф. Н. ПицI квачир инсан.

ИШТАРАКУН гл.; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; иштарак авун, иштарак тавун, иштарак тахвун, иштарак хъийимир са гъихътин ятIани кар къилиз акъудзавайбурун жергеда аваз хъун. *Ада Кавказ, Керчь, Москва латал женгера иштаракна...* М. Ж. "... Фу гайиди я гъамиша" - Чна ваз чи митингда иштаракун теклифзава А. Къ. АтIай жаваб. *Зун яргъара хъана, завай са мукъва-къилидинни, са къуни-къунишинни мехъерик иштаракиз хъанач.* А. Къ. Дерг.

ИШТАРАКЧИ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра иштарак авурди ва я ийизвайди. *Военкоматди дяведин иштаракчийриз пул ва рикIел аламукъдай савкъватар тешиклзавай.* С. М. ЦицIигъ-наме. 1930 - йисан гатфариз акт восстание къарагъна: 30 - апрелдиз Къасумхуър къуна, восстанидин иштаракчийрц чкайрал чпин гъукум тайинарна. И. Гъ. Колхозриз акси восстание. *Дуьньядин халкъарин чIалар ахтармишуниз талукъ илимдин конференцияди КIвалахиз къе пуд лагъай югъ я. Амма иштаракчийр галатнавач...* Гъ. Къ. Лацу марал... за цIуругуд йисуз архиврай ва а девирдин вакъиайрин иштаракчийривай гзаф маракъту малуматар кIватIна. М. М. Чун "гъвечIи" халкъ туш.

ИШУН гл., ни; -да, -на; из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; иш авун, иш авун, иш тавун, иш тахвун, иш хъийимир *нера авай жими затI акъудун.*

ИЮЛЬ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра йисан ирид лагъай варз. *Адет хъанвайвал, июлдин алахъай йикъарикай са юкъуз колхозди векъерин мел авуна.* Б. Гъ. Заз эвера. *Гъа ихътин шартIара 1722 лагъай йисан 15 лагъай июлдиз 1 - Петрди саки виш агъзурдав агакънавай къушун кIватIна Гъаштерхандай вичин ахпа виридуьньядин тарихда "Каст сиягъат " тIвар алаз машигъур хъайи зурба мярекат башламишна.* А. Бутаев. *Гъажи Давуд ва лезгийрин азад женгер. Июлдин чими югъ тир.* А. Сайд. Вергерин хъикъиф.

ИЮНЬ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра йисан ругуд лагъай варз. *Июндин вацран юкъвар хъанвай.* Гъ. М. Чи бахт чи гъиле ава. *Икар 1724 лагъай йисан 12 лагъай июндиз Урусатдини Туъркияди кутIунай икърардални ачухдаказ къейднава.* А. Бутаев. *Гъажи Давуд ва лезгийрин азад женгер.*

Й

Й [йу] урус, суц.; -ди, -да; -яр, -ри, -ра лезги алфавитдин цIипуд лагъай гъарф.... й гъарф чеб чIала гегъенидиз дуьшуьш жезвай грамматикадин формайра (вири къакъатунин падежар, глаголдин давамлу ва алатай вахтарин формаяр, хейлин къадар причастияр ва мсб) ачух сес яргъалди чIугунин лишан яз ишлемишзава: багъдай, Багъдилай, Багъдивай, багъдихъай, Багъдикай, физвай, фидай, фенай, фенвай, лагъай, ацIай ва мсб. Р. И. Гъайдаров. Лезги чIалан фонетика.

<Й> мецин юкъван, ферцин, ван галай сес. Лезги чIала ихътин сес, адет яз, й гъарфуналди, адет яз, пуд дуьшуьшда къалурда: 1)

гафунин сифте къиле [и], [уь] сесерин вилик квайла *йиге, йис, йиф, йуьк, йуькламишун,* 2) гафунин юкъва ачух тушир ва ачух [и] [уь] сесерин вилик квайла *-майдан, айна, гайида, цвайида.* 3) гафунин эхирда: *фий, гуй, къуй.* Гзаф дуьшуьшра, адет яз, [э], [о], [у], [а] сесерин вилик квайла, [й] сес е, ё, ю, я гъарфаралдини кхъизва: *емиш [йэмиш], ери [йэри], ёлка [йолка], юг [йуг], юрк [йурк], аял [айал], Саяд [сайад].*

Й¹ *существительнийрин къакъатунин I падеждин эхир: салай, тамай.*

Й² *глаголдин са бязи вахтарин формайрин эхир: къачудай, къачунай, къачузвай, къачуй.*

Й *причастидин форма арадиз гъидай аффикс: кIелай, хтай.*

ЙИГАРАР *юг* *существительнидин гзафвилин къадардин форма.* Кил. ЮГ.

ЙИГЕ *туърк, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра* *ракъун алатар хци авун патал махсус къванцикай раснавай затI.* *Хуъруьн чатук кIвалахна за... йигеди Ракъ атIудай тегъерда зун атIанай...* А. С. Чинардин хел.

* **йигедай ягъун** гл., ни *вуч хцивал амачир алатдин сививай йиге гуьцIун.* *Дергес йигедай яна.* Р.

ЙИГИН *туърк, прил;* 1) *зарб гъерекат квай.* *Фагъум, фикир ая, килиг, Куьне твах куь кести вилик, Йигин яз узуз, кесибар.* С. С. Кесибриз. *Республикада наркомания йигин ериширалди чукIуни гъалар четинарзава.* ЛГ, 2001, 25. X. 2) **зилинг, кIубан.** *Гафар -йигин, крар яваш, Ам чаз шерик яз гъерек туш.* С. С. Ахътинди чаз гъерек туш.

* **йигин хъун** гл., *вуж-вуч зарбвал квай гъалда хъун.* *Ширинан шадвилин къил-тум авачир, адан кIвачер далдамдин кIарарилайни йигин хъанвай.* Я. Къафаров. Москвада ава. *ЯркIи дередин хуърерай Бакудиз фялевал ийиз финин гъерекат йигин хъана.* С. Муслимов. ЦицIигъ-наме.

ЙИГИНАРУН гл., ни-куь *вуж-вуч; -да, -на; -из, -зава; -а || -ая, -ин, -рай, -мир; йиганар тавун, йиганар тахвун, йиганар хъийимир зарбвал квай гъерекатдик кутун.* *Ширдин гъар са цIарцIин гужлу ва хуш сес сад хъиз къуватлу я, и къуватни жуьреба-жуьре поэтический фигурайри мадни йигинарзава.* З. Бирембеков. Алибег

Фатахов: куьруь биография ва яратмишунар. *Цицигъа ким йигинардай, адак гъевес кутадай хуьруьнрин, зарафатрин устадар гзаф авай...* С. Муслимов. Цицигъ-наме.

ЙИГИНВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера 1) **йигин гьал**. *Хайи хуьруьз мукьва хуьнивай квачерик йигинвал акатзавай; юргъунвал, рагъ галукъай вацун циф хъиз, чклана квахъзавай; рикI шад жез, гуьгъуьл хуььрезвай.* А. А. Къубудиз яд къевезва. *И диривал, йигинвал, гьерекастрин жанлувал шаирдиз вичин Ватанди, халкъди, партияди гана.* З. Бирембеков. Алибег Фатахов: куьруь биография ва яратмишунар. *Ам, кылибацар хъана, къахрагъна катна. Анжах гила адахъ виликан йигинвал амачир.* Б. Гь. Заз эвера. 2) **клубан гьал**. *Хъвердайлани, хъел квайлани Микаилан суфатди са гыхътин ятлани гьам йигинвилини, гьам жумартвилини шикил гузвай.* Гь. М. Чи бахт чи гъиле ава.

ЙИГИНВИЛЕЛДИ нар. йигинвал кваз. **Синоним:** йигиндиз.

ЙИГИНДИЗ нар. йигин гьалда аваз. *Нуькер вич таквадайвал къеледин цлалай тлуз йигиндиз фена.* Ф.

Лайихлу паб. *Гуььсейин йигиндиз Гъажси-Мегъти мискИндилай алатна...* З. Р. Цийи ханлух. *Живедин цвереклар гъавада йигиндиз къекъвена.* - *Ша атла бульвардиз экъечина ацукъин садра. ахпа лугъуда за ваз.* Б. Гь. Вили вилер *Цегъ хъиз, гъи кунтлал клан хъайитлани ам йигиндиз, экъечИда.* А. А. Пад хъайи рагъ. **Синоним:** йигинвилелди.

ЙИГЪИ прил. **таниш тушир**. *Йигъи тирвиляй аз и кар авун герек авачиз аквазвай* З. Ф.

ЙИГЪНАГЪ туьрк, куьгъ., суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра кIватI, кIватI хьунухъ.

ЙИЗ **ийиз гун** глаголдин деепричастие тир рахунрин форма. *Кил. АВУН.*

ЙИКЪАЛАЙКЪУЗ кил. **ЮГЪ.**

ЙИКЪАН югъ существительнидин талукъвилини падеждин форма. *Кил. ЮГЪ.*

ЙИКЪАР, ЙИКЪАРИ, ЙИКЪАРИКАЙ югъ существительнидин формаяр. *Кил. ЮГЪ.*

ЙИКЪ¹ **къин** глаголдин эмирдин форма. *Кил. КЪИН.*

ЙИКЪ² суц.; -е, -е; -ер, -ери, -ера къейи касдихъ ийизвай шел. *Мехъерар йикъериз элкьуьрун гзафни-гзаф жегъилрихъ галаз тербиядин, несигъатчивилини кIвалах гъилий вегъинилай аслу жезва.* ЛГ, 1992. *Абур мелериз, Мехъерриз, йикъериз, шад ва пашман йикъара, са хуьр хъиз, кIватI жедай, санал чтин дердияр ийидай.* С. Муслимов. Цицигъ-наме. - *Вахчаг ви йикъез, пухчадиз гуй, нефс акъатайди!* - *лугъудай явашдиз Маяханум халади.* Ш. Исаев. Завхоз.

* **йикъ авун** гл., ни 1) **къейидахъ шел(ар) авун.** 2) **куьч. къалмакъал акъудун.**

* **йикъ лагъана** нар. **эсиллагъ.** *О-о-о! Идалай гъашер лам чаз хъайиди тушир!.. Йикъ лагъана гъаятдиз кхведачир хъи!* Р. Гь. Шагъ Абасакай риваят.

* **йикъ-шуван [йикъни-шуван]** суц. **къиникъ ва къейидахъ ийизвай шел-хвал.** *Гъикъван йикъни шуван къати хъайитлани, инсандин, мусурмандин ва миллетрин азадвал хвена кланда.* А. А. Имам Ярагъ Мегъамед. *Айвандихъ экъечИай Къараханаз куьчедал къиле физвай йикъ-шуван акуна.* А. Къ. Чарав. *Хуьре йикъ-шувандин ванер гъатна.* Гь. Къ. Четин бахт.

* **йикъ-шуван акъудун** гл., ни **гъарай-эвер акъудун.** *Селимая, гъаясузвиликай хабар хъайила, за са йикъ-шуван акъудна.* Н. И. Гъакимрин папар.

* **йикъе гъатун** гл., **вуж;** **къейидахъ ийизвай шелдик экечIун.** *Эгер ада надинжвилер авуначиртIа, Ян рекъидайди тушир, Авай-авачир са хва къена, диде йикъе, уьмуьрлукъ йикъе гъатдачир.* Гь. Къ. Лацу марал.

* **йикъе гъатмир, гъатайтIа, къве кифни атлана экъечIа** 'са кар гъиле къамир, къурла, гъикъван четинвилер хъайитлани, къилиз акъуд' манадин мисал.

ЙИКЪ³ **межд., векъи жув тахсир яз, гъайифар** чIугуналди са никай-квекай ятлани наразивалзавайдаз лугъудай гаф.

ЙИРТИХ || **ЙИТИХ** туьрк, суц.; 1) **мукъва-къили авачир кас.** *А йитихдиз зи тIвар къадай ихтияр ни ганвайди я?* Н. И. Гъакимрин папар. 2) **къуватсуз, ажуз кас.** *Къурагъай, Ахъегъай ва гъейри магъалрай къил-кIвач къецил йиртихрикай дестеяр кIватI хъана, партизанар яни, вучар лугъудатIа, финар-хтунар тахъана туш.* Ж. Эфендиев. Азадвилер рекъе. **Синоним:** етим.

ЙИРФ суц.; -ини, -ина; -ер, -ери, -ера къуьл михъдай, йигал техил кIватIдай лопатка хътин кIарасдин алат.

ЙИС¹ суц.; -а, -а; -ар, -ари, -ара **цIикъвед вацран вахт.** # **алатай ~, къурагъ ~, азгар ~, чIимел ~, ~ акъатна; ~ алуькъна, ~ давам жезва.** *Виш агъзур йис хъайитлани ачух дуьньядал, гъар са чIавуз адан гуьгъуьл дар жеди.* Е. Э. Къве паб. *Папан рекъе къекъез хъана ирид йис.* Е. Э. Герек туш. *Им вад йис я къена зи паб...* С. С. Регъуьхбан. *Варцар бегъем тахъанамаз, Гъафтедикай йис жерид туш...* З. Р. Зун и пата, вун а пата. *Атана ирид саз кам вегъезвай Сулейман акур Гъасанбега "Им зи гада я", - лагъана вичин кIвализ гъил къуна хутахна.* С. Зазни хуш я ви шаламар.

* **йисалай суз** нар. **алай йис алатайдав геькигайла, гъар йисуз.** *Эй юлдашар, йисалай суз Са кIус къванни вилик юзуз...* С. С. Чи Куьре район. *Газетдин кIвалахни йисалай суз, югъ къандивай къайдадик акатна, метлебувални тагъсилувал артух хъана.* Т. Ханов. Абадлувални агъваллувал патал. **Синонимар:** **йисандивай, йисандивай йисуз.**

* **йис-сандивай** нар. алай йис алатайда гекъигаила, гьар йисуз. *Дустагъра гьатзавай жегъилрин къадарни йис-сандивай виниз акъатзава. Бес чун вири гьаклан гуьзчяр яз акъвазайтла, гьар чкада герек серенжемар къабул тавуртла, пака вуч хьун мумкин я?* Р. Меликова. Садбур - дуьадал, масадбур - межлисдик. **Синонимар:** йисалай суз, йисандивай йисуз.

* **йисандивай (йи)суз** нар. гьар са йис акъатуникди. *Иесисуз кицери ва кацери инсан къиникъал гьидай пехъивал азар арадал гъунин къурхулувал йисандивай йисуз артух жезва.* ЛГ, 1997, 19. XII. *Гуьгъуьнин йисара чапдин къадарар са жизви артух хъана, амма йисандавай суз тлимил хъижез исятда саки виликан мишекъатвилел хтанва.* К, 1989, 7. X. *Къадим шегъерди вичин сергъатар йисандивай суз гегъенишарзава ва анин агъалиярни артух жезва.* ЛГ, 2002, 12. GX. **Синонимар:** йисандивай, йисалай суз.

Йис² суц.; сар, сари, сара. **крчар алай гъайванрал жедай члар(ар)** *Октябрдилаи три гъайванрал кьери гатун чларарин чкадал цийи къалин ва хъуьтуьл йис экъечлда.* З. К. Тебиат чирун. *Гъавадин мекъивилиз килигайла, адан юрфара авайди гъили хранвай сун жигетдин винелай кутлуннавай шал тир.* Ж. Гь. Жанавур.

Йисди нар. йисан къене. *Са гъафтеда ада йисди гъил элкьуьриз хъайи поэма куьтягъна ва ам журналдиз рекъе туна.* З. Гь. Ахварай авудай аваз.

Йисуз нар. цикъевед вацран вахтунда *Ахна са йисуз къван за ракъун рехъ тухузвай чкадал ва са йисалай гзаф Сырдарья вацлалай эцигзавай муькъвел къвалахна.* С. С. Жувакай ихтилат. *Гъа и йисуз лезги члалал акъатзавай лезги "Коммунист" газетди (4март 1984) "Шарвили" эпосдай са шумуд кыл чапна.* Р. Р. Лезги халкъдин игитвиллин эпос. *Са йисуз Рзаханан тухумдай галаз-галаз къуд-вад кас рагъметдиз фида.* С. М. Цицигъ-наме.

ЙИТИХ кил. **ЙИРТИХ.**

Йиф суц.; -и, -е: -ер, -ери, -ера **суткадин са пай (югъ квачиз).** *Касбубади жавабдин чарче кхъена: "За вуна лугъузвай хътин жунгав къачуна гъазурнава. Са ахътин члавуз хутах хъи, я йиф тахъуй, я югъ. Ф. Я йиф тахъуй, я югъ. Дуьнья сад хъиз фидай гъа югъни йиф я.* Е. Э. Яр. *Мичли йиф я гьар пад секин.* А. Ф. Эм-Тэ-Эс. *Вичиз я югъ, йиф тийижиз, Я гьукум, теклиф тийижиз, Я бей, теи, элиф тийижиз, Илимдикай рахаз къанда.* С. С. Акбул жуваз аваз къанда. *Рагъни къанда, марфни къанда, саврухни, Лезетарни, гъам ахварсуз йиферни.* Ш. Къ. Рагъни къанда... **Антоним:** югъ.

* **йиф авун** гл **йифен вахт акъудун.** *Им хъсан далда я, чна ина йиф ийин.* Ф. Лайихлу паб. *Квез йиф ийиз къвализ хтун четинхъана.* А. А. Лезгиар.

* **йиф галачир югъ жедайди туш мисал писвиликъ хъсанвални галайди я.** *Йиф жери затI яни югъ галачир?* Е. Э. Стхяр.

* **йифен къулар** суц. **йифен вахтунин юкъ.** *Юкъузни хипер ацаз, къелер хукудиз, некледикай ниси ийиз галатнавай итмар йифен къуларилай хъиз вири ахварал фена.* А. Ф. Лянет. *Са сеферда Агъабег Цицигърин кавхайрихъ галаз къуниши хуьре, Чилихъа, мехъерин межлисда хъвана лухъ хъанвайла, аниз, йифен къулариз, гзаф теспача кваз адан паб Гуьлумагъа атана акъатда.* С. Муслимов. Цицигъ-наме.

* **<яргъи> йиф(ер) акъудун** гл., 1) *ни йифен вахт кечирмишун.* *Акъудда за яргъи йифер, рикле гъатиз члулав цифер.* Е. Э. Ярдиз. *Чун Мамраширин къунтIал, иесидивай ихтияр къачуна, ратIран кьерехдал аламай алатай йисан ягъалрин таяда йиф акъудиз акъвазна.* Къ. М. Экуь инсан. 2) *куьч., ни ни хъ галаз йифиз яргъа лди ялар ягъун.*

* **йифер-йикъар авун** гл., *ни тлуьн-хъун авай мярекатдик кваз вахтар акъудун.* *Директор галачиз совхоздин вилятра йифер-йикъар ийиз им вуч хабар я?!* Б. Гь. Хайи чилел.

* **йифер-къар атун** гл., *нел са касдал адаз тайин къвалахар, дуьшуьшар атун.* *Чал атанвай йифер-къаркай са хабар це дустуниз.* Е. Э. Хабар це дустуниз.

* **йиф-югъ <лугъун тавуна>** нар. **гъамиша, акъваз тавуна.** *Ам куьтягъдайвал эцигна зулуз, Йиф-югъ талгъана алахъда анал.* Б. С. Алидин жуьре. *Икар дериндай аннамишина, Йиф-югъ лугъун тавуна, зегъмет члугун, районэгийри авунвай ихтибар къилиз акъудун патал вири къуватар, алакьунар, чирвилер серфна, къевелай чалишимшивал авун чи хиве буржи яз гъатна.* Г. Ханов. *Абадвални агъваллувал патал. Йиф-югъ жалгъаяр тIаз акъваз жезмачир.* З. Ф. Суьгъурдин тIвал гвайди.

* **йиф чIичIун** гл., *ни йифди ксун тавуна са кар авун (къуьлер авун, манияр лугъун ва я сар михъун).*

Йифди нар. **йиф амай къван вахтунда** *Сенфен йифди яд члугуна, Гичинар къуд-вад члугуна...* С. С. *Ахмакъвал пис четин тIал я. Амуьда вун мет-къил гатаз, Къве вилин килигиз муртIаз, Яргъи йифди гьакI къвалар тIаз, Я ваз къвеч ахвар, рамагбан...* С. С. Къандайя ваз гъалал гъахъ.

* **йифди-югъди** нар. **датIана, гъамиша.** *Етим Эмин Йифди-югъди Ребби лугъуз ишезава.* Е. Э. Гъинава? *Йифди-югъди гъарая, - садазни къвеч вон.* Е. Э. *Заз сабур гуз... Лимил мухалди вердиша, Йифди-югъди, гьар гъамиша.* С. С. *Йифди-югъди члугуртIани хажалат, Гъилиз текъвер крар я, лагъ фекъидиз.* А. Гь. Фекъидиз. *Ацукъмир душмандин къвалахъ, Жемир гъич вун адан чIалахъ. Йифди-югъди куьнни алахъ Кар вилик тухуз, кесибар.* С. С. *Кесибриз. ДатIана малдал къаравул, Йифди-югъди зегъмет члугъаз бул.* М. А. Эллер. *Аквада чун лугъуз, мад ам Йифди-югъди юргъа хъана...* Ж. Аквада чун.

ЙИФЕН прил. **йиф тир вахтунин.** *Хир тIундайди хъана закай, йифен къаравулни.* М. Ж. "... Фу гайиди я

гъамиша".

ЙИФИЗ¹ нар. йифен вахтунда. Хуьруьн кьерехда авай Гьасадин муьхце йифиз лифер ацукъзавай. Я. Къафланов. Юристдин дафтардай. *КичИерхъанар! Кар ачухдиз ийиз тежербур! Чнихь намус, я юкъуз, я йифиз тежербур!* А. Къ. Шаирдин гуьмбет.

* **йифиз-юкъуз** нар. 1) суткадин вахтунда датIана. Йифиз-юкъуз ибадатиз, Я шейх Рамазан эфенди. Х. Къ. Шейх Рамазан эфенди. 2) **гъамиша** Йифиз-юкъуз рикI Чулав яз хъана сефил зи чан цIраз... Е. Э. Хабар це дустуниз.

ЙИФИЗ² йифун глаголдин мурадвилин форма Кил. **ЙИФУН**.

ЙИФУН рах., гл., ни; -да, -на; -из, -зава; ая, -ин, -рай, -мир; йиф авун, йиф тавун, йиф тахвун, йиф хъийимир йифен вахт акъудун.

ЙИХИЛА: йихила-будала нар. са бубат, четиндиз.

ЙИХТ: йихт авун гл., ни вуж са нивай-квевай ятIани къакъудун, яргъа авун.

* **йихт хъун** гл., вуж-вуч нивай-квевай ятIани къакъатун, яргъа хъун.

ЙОД урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра инсандин бедедиз чарасуз, ярурагъул ранг химиядин алатралди хкудзавай затI. Кранрай къевзвай цик сода, йод кутуна... ЛП, 2001,22. П. ЧукIулди атIай, цаз акъахай чкадиз йод яда. Р.

ЙОЪ кил. ЁЪ.

ЙУЪК туьрк. т-б., суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра улакьди ва я гьерекатдик квай инсанди вичин къуватдалди тухузвай заланвал авай затI Машинда къве виш кило йуьк ава. Р. **Синоним**: пар.

ЙУЪКЛАМИШУН гл., ни; -да, -на; -из, -зава; -а || ая, -ин, -рай, -мир; йуькلاميш авун, йуькلاميш тавун, йуькلاميш тахвун, йуькلاميш хъийимир пар ягъун.

ЙУЪНГУЪЛ туьрк, прил. къезил, зирек. РакIарал чун йуьнгуьл руша къарициламишна. Р.

ЙУЪНГУЪЛВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера гьерекатриз къезил ва зарб тир гьал. Кефсуз яз къатканвай чIехи шаирдин йуьнгуьлвал, мугъмандин гьакъиндай къайгъударвал акур зун гзаф тажуб хъана. З. Э. СтIал Сулейман. **Синонимар**: йигинвал, къезилвал.

ЙЭ-Э кIус вилик лагъанвай гафарал гъайиф чIугуналди разивал къалурдай гаф. - Яда, а чна мехъерар авуна сусар гъайи ийсар авай гъа, а чIавуз чи хуьре залайни валай гъейри мад иер гадаяр гъич садни авачир йээ? Тир йэ-э - тестикъарна Арабханани. А. Ляметов. Гуьгъуьниз килигиз.

К

К [ка] урус, суц.; -ди, -да; -яр, -ри, -ра лезги алфавитдин цIукъуд лагъай гьарф. Лезги чIалан кхьинра к гьарфуни къве сес-фонема къалурзава: 1) [кк] - кам, кац, кар; кур 2) [kh] -кар (гъаят), кур (буьркъуь).

К [kh] чIала падежриз дегиш жедай паярин гафарин чкадин IV падеждин эхир: *ктаб - ктабдик, тар - тардик, стол - столдик, зун - зак, чун - чак.*

КАБАБ фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра тIуьн патал махсус жуьреда чранвай як. Сулейман, чIугвамир азаб, Гуз тежердахъ ваз са жаваб, КачIкачI хапIа, гьерен кабаб, Хуьрекдин шит, кIуьд тийиъжиз. С. С. Лавгъа шаирдиз. * **шиш** ~.

* **кабаб авун** гл., ни-куь вуж-вуч кабаб гьалдиз гъун. Костылди зун ийизва лап кабабар. Кузва зи рикI уьмуьртлхди кайивал. А. С. БерIер.

* **кабаб хъун** шиш, гл., вуж-вуч 1) куьч. гъамари, дердери къун. Етим Эмин кабаб хъана кана хъи... Е. Э. КIани яр. Ашкъидин къизгъин ялавра кабаб хъана бахтсуз хъайи гуьзел эбеди я, ясда гъатна. А. И. Самур. III. 2) куьч. **кун**, **алугун**. Кана ви паб, хъана кабаб, Капал чIехи алемдин... 3. Къ. Гъайивал вун, хвеш аламай.

КАБАБЛУХ туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) кабаб ийиз гъазурнавай як, 2) кабабар ийидай чка.

Синоним: кабабхана.

КАБАБХАНА туьрк, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра Кабабханадал абур агакъна, амма гъамиша ван алай къеле хътин и кабабхана, яд атIай регъв хъиз секин тир. С. Ярагъви ашукъ Уьзден. **Синоним**: кабаблукъ.

КАБАБУН шиш, гл., ни-куь вуж-вуч; -да, -на; -из, -зава; -а || ая, -ин, -рай, -мир; кабаб авун, кабаб тавун, кабаб тахвун, кабаб хъийимир 1) кабаб гьалдиз гъун. 2) куьч. **рекъин**, **чан хкудун**. Вунхайила, Гитлер чна кабабнай... А. С. Лянет.

КАБАЧ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **крчар** алачир къун. ШуькIуь сарин чIулав кабач амач!.. Абуру лапагар ятахрал алай Мегътиханал тапшурмишна, чеб жанавурдиз къиядай ракъарни, тфенгни гъаз хипер кхунай патахъ фена. А. Сайд. Вергерин хъикъиф.

КАБИНА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) тайин кар ийиз ишлемишзавай махсус гъвечIи кIвал, чка. Къвед лагъай кабинадай Москвадиз рахаз жеда. Р. 2) махсус улакьда инсанар ацукъдай чка. *Ракетайриз ухиар тирла, жумартдиз Космонавтдин кабина заз гузва на.* И. Гъ. Цавукай пуд шиш.

КАБИНКА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра пар ялдай машиндин шофёр ацукьдай чка.

КАБИНЕТ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) гьукуматдин идарадин кьуллугъчи кIвалахзавай кIвал. - Ша, ша, профессор, - теклиф авуна, кабинетдин вини кьиле столдихъ ацукьнавай итим Салегьан кьаншардиз атана. А. А. Пад хъайи рагъ. Гь. М. Зургьредин муьгьуббат. Директордин кабинетдиз гьахъайла, ина адаз Гьамид ва мад кьве кас акуна. А. А. Пад хъайи рагъ. Ихътин гьалари дили авур Гьалимат фена РОВД-дин начальникдин кабинетдиз акъатна. Я. Къафаров. Юристдин дафтардай. 2) илимдин кьуллугъчиди кIвалахдай кьилдин кIвал. Советрин девирда профессордиз кIвалер гудайла, кабинетдин чкани гузвайди тир. Р. 3) кIелзавайбурун чирвал хкажун патал идарарда тадаракламишнвай махсус кIвал. Чи школада чIаланни литературадин, математикадин, гьакIни лезги чIалан ва мсб. кабинетар ава. Р.

КАВ фарс * **кав хьун** гл., вуч дуьз хьун, кьайдадив кьун. Шит зарафат кав тахъана Амуькна ягьсуз. А. Къ. Къван. Им кав туш, -лугьуда кьуре. - Ша мадни садра. Кард.

КАВАЛ фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра хипен, гьерен хамарикай цванвай инсандин беден вири гьакьдай чими партал. Циф акьалтзамазди цавал Вегь кьуьнерихъ еке кавал: Къаюкай кез тахъуй завал. С. С. Фекьийриз. Виш йисан уьмуьрда адахъ са кар-кеспини тавуна, гьакI кавалдал яргьи хъана акъудай са югъни хъанач. Б. Гь. Заз эвера. ЧIарав фена айвандихъ аскIан куьсруьдал ацукьна кьуьзуь кIарабриз рагъ гузвай чIехи бубадин кавалдин кикел ферикъат жедай. А. Къ. ЧIарав.

КАВХА туьрк, суц.; -ди, -да; -яр, йри, -йра; 1) пачагъдин девирда хуьруьн, магьалдин кьиле авайди. Замана кхьинчурун авачирди тир. Вири хуьре кIел-кхьин чидайбур садкьве кас авай, абур фекьини кавха тир. С. С. Жувакай ихтилат. Юхарибаши магьалдин кавха Къасумбегди Хазра хуьруьз кIватI хьун патал кавхайриз эверна. А. А. Лезгияр азадвилдин женгера. - Я жегьилвал, я агьилвал такуна, кьил агъузна кавхадизни наибдиз, Чарабуруз гвенар гуьз физ дугуна. Серкердин руш зун ви кIвализ аватна. И. Гь. Саяд. - Гьавилай за кавха Давудазни эвериз тазва ман. Ж. Эфендиев. Азадвилдин рекье. 2) рах. хуьруьн советдин кьиле авайди. * **ирид кIвализ муьжуьд кавха.**

КАВХАВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера кавхадин пешекарвал, кьуллугъ.

* **кавхавал авун** гл., ни кавхадин кьуллугъ кьилиз акъудун. Вавай заргарвал хьижезмач, кавхавал ая, - лагъана инсанри. - Чаз вун кIанда. Гь. Къ. Четин бахт.

КАВЧА фарс, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра (къажгъандай) хуьрек акъудун патал (кIарасдикай) раснавай еке тIуруниз ухшар алат. - Марфар къваз чIимелвилер хъайила, чан хва, инсанри гуьнуьяр акъудна, «Чаз рагъ кIанда, ша, рагъ» лугьуз, рушари, кIарасдин еке кавча тIурунал пекер алчударна, ам, са нинидиз ухшар авуна, куьчейра «пешапай» хьиз, гваз къекъведай! А. Сайд. Пешепайни гуьнуьяр.

КАВЫЧКА урус, граммат., суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра адет яз, предложенида масадан гафар чара ийидай лишан - " ". Месела: Стхади дидедиз лагъана: "Зун пака тарсариз фидач".

КАГАЛ * **кагал агун** гл., вуж тIуьниз харждай затI амачир гьалда хьун.

* **кагал [кашал] гьун** гл., ни вуж тIуьниз харждай затI амачир гьалдиз гьун. Бес Буба кьун патал, гьич тахъайтIа ам ягъун патал атана хуьр кагал гъанвай къазахар тIимил авайни? Къ. Къ. КIири Буба.

КАГЪАЗ фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) чар. За ваз кагъаздал кхъена, кIумпни Гьалчна, буйругъ ракурнава. А. А. Пад хъайи рагъ. 2) сад масадахъ галаз алакьа ийизвай кхъинар авай чар. Жегьил вахтар хкиз рикIел, Ви кагъаз эцигиз пелел. Е. Э. Пакикат. Заз и кагъаз кхъей ксар, Куьн кIвализ хквезамаз кьий! С. С. Тапан кагъаз диз жаваб. Иллаки ватандин дяве башиламышай йисуз сада садаз кхъей кагъазар ва гайи кьинер... А. А. Пад хъайи рагъ Чубарук хьиз, Хийир-хабар лувараллай, Ви кагъаз за Куьна хурув, стха чан. Х. Х. Хуьрйай кагъаз. 3) са гьихътин ятIани манадин документ. Тамам буьтуьн эллер гьатна шадвиле, Кагъаз гьуькуьм хунI ярашух я. Е. Э. Алкъвадар Гьасан эфендидин цийи кIвалериз. Фекьиди калин кагъаз авуна, ам вичин дафтардиз яна. А. Ф. Бубадин веси. * **сикIрен кагъаз.**

КАГЪАТУН кил. **КАТУН.**

КАГЪРАБА фарс, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра дишегьлийри гардан безетмишун патал туьтуьна твадай элкьвей хьипи рангунин ири хтар. Кагърабаяр хътин вилер... Е. Э. Пакикат. Гардандавай кагърабайрик Мержан твадай ара тур ман. Ф. Гьилихъ тунIалар, гарданда кагъраба. А. Ф. КьатI-кьатI авур зунжурар. Кагърабайри хьиз, яргъалай нур гудай Ал пIинияр чраз ава багълара. Х. Т. Багълара. Парчайрикай рахайтIа ацIай буй авай дишегьлийриз виняй агъуз цIар квай парчаяр хкягъун меслятзава: абуру буй яргъ алаз, яхун яз кьалурзава. Гарданда зунжур, кагърабаяр твадай Дагъустандин дишегьли, 1998.

КАГЪУЛ араб, прил. са кар, кIвалах ийиз ашкъи, гьевес авачир. # ~ аял, ~ яц, ~ юлдаш, ~ паб, ~ кьуллугъчи. Амма «Тумаькь яц» мешребдиз зурбади» ятIа, яру яц ахътинди туш, ам вилик эцигай затI нен тийизвайди, лап кагъулди я. Эмина ам «авачир алафар гуз хвенва», ятIани адакай менфят авач. Р. Къадимов. Етим Эминан айгьамдин ва зарафатдин шиирар.

* **кагъул хьун** гл., низ са кар, кIвалах ийиз ашкъи, гьевес тахъун. Кагъул жедай, галатдай дишегьли туш. К. 1982. 26.11 - Валлагъ, физ кагъул я. Вун динж тан тийизвайди аквазачни! А. А. Пад хъайи рагъ.

Бес колхоздин сала ваз акъван кагъул вучиз жеда? А. Сайд. Нариманаз вич гъахъ я лагъ.

КАГЪУЛАР: * **кагъулар аладарун** гл., ни са кар, кIвалах ийиз ашкъи, гъевес авачир гьалдикай хкатун патал гьар жуьредин гьерекатар авун.

КАГЪУЛВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера кагъул тир гьал. Кагъулвал жегьилдин бахтсузвал я. Р.

* **кагъулвал авун** гл., ни кагъул тир гьалдиз атун. Чан Къериб, аман Къериб, кагъулвал мийир. Чал нубат атайла, чнани лугьуда. Ж. Эфендиев. Азадвиллин рекье.

КАГЪУЛВАЛУН гл., -да, -на; -из, -зава; ая || -а, -ин, -рай, -мир; кагъулвал авун, кагъулвал тавун, кагъулвал тахвун, кагъулвал хъийимир кагъул тир гьалдиз атун. Кагъулвалмир, Венерадин къуьнерал, Гзаф ичер алай тар хъиз аклаж хъухъ. А. Сул. Лув це, мани.

КАГЪУЛВИЛЕЛДИ нар. кагъулвал хас яз. Жуваз бегъем таниш тушир станциядал ингье гила зун тади квачиз, кагъулвилелди къекъевезва. Я. Я. Агалай сандух. **Синонимар:** кагъулдаказ, кагъулдиз. **Антонимар:** йигиндиз, зирингдиз.

КАГЪУЛДА гьал; низ; са кар, кIвалах ийиз ашкъи, гъевес авачир гьал хас яз ава. Зун ядранда гьамиша на къабулдай, Зун гуьзетиз акъваздай вун вокзалрик. На садрани лугьудачир - «Кагъулда!»... М. М. [Хукац Ханум]. Акъваз, я диде! Кагъулни ийидач ваз сарикай рахаз... А. Къ. Хукац-Ханум.

КАГЪУЛДАКАЗ нар. кагъул тир лишан хас яз. КIвенкIве авай деведин гардандикай куьрс хъанвай керкеданди гьар къвед-пуд къадамдилаи кагъулдаказ зигрингарзава. Гь. Къ. Къилинж Къемер. Яцари куьтен кагъулдаказ, астадаказ, КIанзни-такIанз ялзава. Ж. Гь. Къвед лагъай шикил. **Синонимар:** кагъулвилелди, кагъулдиз. **Антонимар:** йигиндиз, зирингдиз.

КАГЪУЛДИЗ нар. кагъул яз. Везир кагъулдиз, вич-вичив рахаз, экъечIна. Ф. Пачагъдин руш. Ина колхозчийри кагъулдиз кIвалахзавай; вучиз лагъайтIа абуруз зегъметдин гъакъи, гъасилзавай продукциядин къадар ва ери гъисаба къуна гузвачир. «Самур», 2002, № 5. **Синонимар:** кагъулвилелди, кагъулдаказ. **Антонимар:** йигиндиз, зирингдиз.

КАДАРУН кил. ГАДАРУН.

КАДР урус, суц.; -иди, -ида; -ияр, -ийри, -ийра 1) **пешекар**. Чкайрал педагогвиллин кадрияр бес тежезвай йисар тир. ЛГ, 2001, 26. VII. Сифтени-сифте кIанзавайди кадрайрив жавабдарвал гъисс ийиз тун... тир. Г. Ханов. Абадлувални агъваллувал патал. 2) **кинодай са чIук**. 3) **плёнкадин са чIук, кIус**.

КАЗАРМА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра санал кIвалахзавай фялеяр, армияда авай аскерар яшамиш жедай еке ужагъ. Еке казарма ацIанвай фялейрив. А. Ф. КъатI-къатI авур зунжурар. Зарафат туш, еке казармада ада раж: кутур къуд-вад кас хуьруьнбуру ам хейлин вахтунда хвена. З. Э. Уртах паз тадани. Чун частунив агакъна. Ахпа чун са казармадин зумулдиз авудна. А. Къ. Аскервал башламишай югъ.

КАИНАТ араб, суц.; -ди, -да 1) **вири тIебиат санлай**. Мад са цIийи къастунив вун эгечIна, Каинатдин вири сагъиб хъун патал... Б. С. Инсан, акъваз. 2) (чIехи гьарфуналди К) **дишегълидин хас тIвар - Каинат**.

КАЙ кун глаголдин рахунра ишлемишдай причастие тир форма. Кил **КУН**.

КАЙВАНИ туьрк, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра итимдин уьмуьрдин юлдаш. Кайванияр цеквер хъиз Суфрайрилай элкьвена, Арачияр демина Къуьлдайбурухъ къекъвена. Шарвили. Вазни са къыл жагъур хувунва. Кайвани авачиз къиле фидач. Б. Гь. Большевикдин руш. ИкI жедач, - лагъана Шамсидинан кайвани Сарията, за и суьгъурдай къыл акъуд тавуна тадач. Я. Къафаров. Юристдин дафтардай Аял вахт тир зи, къайгъусуз, кIубан. Диде кайвани, буба тир чубан. Хиперни малар, никIеравай чахъ, Къежел яйлахар, векьер авай чахъ. Уьмуьр азад тир, жемятар хуррам, Адалат къати - недачир гъарам. М. Алпан. Квахъай хазина

КАЙВАНИВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера итимдин уьмуьрдин юлдашвал.

* **кайванивал авун** гл., ни кайвани тир гьал къилиз тухун, паб хъун. Бедирнисе гуьзел дишегъли ятIани, адан къилин гьалар са тIимил зайиф я. Чидач ман, адавай ваз кайванивал авун АлакьдатIа... Я. Къафланов. Юристдин дафтардай.

КАЙИ¹ кун глаголдин причастидин форма. Кил **КУН**.

КАЙИ² прил. цIун ялав галукъна чIулав хъанвай. # ~ фу, ~ як, ~ кIвач.

* **кайи инсан** суц. къилел бахтсуз дуьшуьшар атай кас.

КАКА суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) **къушарин жинс арадиз гъизвай хъире алай элкьвей затI**. Са чIавузни мукарай къушарин какаяр ва я шарагар акъудмир. З. К. ТIебиат чирун. 2) **кIвалин къушари хана инсанри чпин хуьрек яз недай затI**. # ~ хътин лацу, ~ хътин цIалцIам, ~ хътин элкьвей, ~ хътин назик; ~дин хъире. Вуч хъсан дад авай Яран паярихъ, Бул жедай кIерецар, паквар, какаяр. С. К. Яран сувариз... хва кIвализ фу нез хтайла, адан вилик къве кака эцигна... А. Къ. Вири дишегълияр сад я. Аскерри дишегълидиз чеб патал як, чIем, какаяр ва маса недай-хъвадайди гъазурна, багъламадик кутун буюрмишна. А. Къ. Немсерин аскерар ва куьрпе. Вечрен рганвай какаяр геждалди чIур тахъун патал абур къелен це 10-15 декъикьада ргада. Хийирлу меслятар || ЛГ, 2000, 30. III. 3) **гъаййрин пай тир къведакай сад**. * **лахъу кака, пака ргадай вечералай къе недай кака хъсан я**.

* **какаяр аватда!** *межд., векъи 'зас киче туш' манадин ибара.*
* **кака галай верч хъиз хъун** *гл., вуж секинсуздиз, са вуч ятлани ийиз кланз инихъ-анихъ къекъуьн.*
* **кака хаз тун** *гл., ни нив 1) са вуч ятлани ийиз тади кутун. 2) рахазвайда жуваз кландайвал ийиз тун.*
* **какада амаз** *нар. гъвечИзамаз.*
* **какадилай чIар [йис] твадайди** *суц. гзаф минтIикъ. Какадилай йис твадайда ахъайнава вичин базар.*
Буна кIватIай къванди гъинизда, я гуж: хъайидан руш. А. Исм. Къарачияр.

* **какайриз кур атуй!** *межд. эркекриз ийидай экъуьгъун.*
* **какаяр атIун нугъ., гл.;** *какайрикай къайгъанах авун.*
* **какаяр вечренбур, къакъраяр къазранбур** *суц. гъвечIи, са артух мана авачир кар авуна, гъарай-эвер ийидайдакай.*
* **какаяр элукъарун** *гл., ни къве касди, са квел ятлани гъуьжет къуна, нез гъазурнавай ргай какаяр сад-садал гъалчун (кIвенкI алай патар). Нин кака хайитIа, гъам магълуб хъайиди яз гъисабда ва адан кака масадаз жеда..*

* **какаяр эцигун [кутун, кхъин]** *гл. ни квез цицибар хъун патал кIвалин къуьртIуь къуш (верч, уьндуьшка, къаз) какайрал ацукъарун. Йикъарикай юкъуз Периди, вичин вечрез какаяр эцигдайла, Рабиятаз эвер гана... Руша Тават бадедин уьндуьшкадиз какаяр кутурвал рикIел хкана. Лит. Дагъустан. 1989, № 5. Гъавилай яни ада уьндуьшкадиз вечрен какаяр эцигайла, виридакай кIекер хъайиди. З. Ф. Сад фере, амайбур кIекер. Къвед лагъай сеферда гъуьндуьшкадиз вечрен какаяр кутурла, мадни цицибар ахъайнач. С. М. Цицигъ-наме.*

КАКАДАР: * **какадар авун** *гл., ни вуч квек са шумудакай сад авун. Вири булахрин ятар сад-садак какадар авурла, сагъ са кIам хъанай. К, 1988, 7. XII.*

КАКАДАРУН *гл., ни вуж-вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; какадар авун, какадар тавун, какадар тахвун, какадар хъийимир 1) къилди-къилди авай са шумудан къилдинвал квадарун. Гагъ вичи вич лап квадарда, Писни хъсан какадарда, Шумудаз шум галтадарда, Вичиз вич вердиш тийижиз. С. С. Шумудакай зун квез рахан. 2) ягълмиш хъун.*

КАКАТУН *кил. АКАТУН.*

КАКАХЪУН *гл., вуж-вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; -какахъ тавун, какахъ тахвун, какахъ хъийимир 1) къилди авай са шумуд затI, къилдинвал арадай акъатна, санал хъун. Волгани Дон какахъайла затIни чIур тахъай, (гена хъсан хъайи), ваз эрекъни перцовка какахъуналди вуч жез кичIезва?! Б. Гъ. Заз эвера. 2) гъалатI хъун. Инсанривай цIийи-цIийи гафар, тIварар лугъуз жезвачир: абур какахъзавай. Гъ. Къ. Четин бахт.*

КАКУР *туьрк. прил.; патахъ, дуьзвал авачир, дуьз тушир. # ~ цIар, ~ тар, ~ шиш.*

* **какур хъун** *гл. вуж-вуч къакъанвилиз дуьз тирда са патахъ ян гун.... буба, Къуьзуьвили какурнавай чулав тIубни виниз къуна, Камалан вилик атана... Гъ. М. Жегъил чубан.*

КАКУРВАЛ *суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера какур тир гъал.*

КАКУРУН *гл., ни-куь вуж-вуч; -да, -на; -из, -зава; -ин, -а || ая, -рай, -мир; какур авун, какур тавун, какур тахвун, какур хъийимир къакъанвилихъ дуьз авайди патахъарун, а гъалдай акъудун. Юкъ какурна къван атIузвай Муртузан чанди ифин къачуна. З. Э. Уртах цаз тадани. - Вун вуч къаришмиши жезва? За ви нер какурда... А. А. Пад хъайи рагъ.*

КАЛ¹ *фарс, суц.; -и, -е; -ер, -ери, -ера кIвачерал къакъан, къилел, адет яз, крчар жедай, яргъи тум галай, нек, хам ва як хъун патал хуьдай ктвалин гъайван. Калеркай чаз жеда як, нек ва лияр. Куьре чIалан илифарни... жуз. Кал туш ам гуз къачудай гъафтедай, Къил туькIвейвал къунишидиз дуьзмиши жеде. С. С. Пис папаз. Къанни цIуд суз хвена нехир, Я яц, кал, гамши тийижиз. С. С. Шумудакай зун квев рахан. "Партсъезддин" тIварунихъ галай колхоздихъ 2000 лапаг, 300 къарамал ва ацадай 100 кал авай. ЛГ. 1999. 11.Ш. * руфун кал.*

* **кал амалар авун** *гл., ни низ вичин менфят патал алчаквал авун. Синоним: ялтахвал авун.*

* **кал-гамиш** *суц. векъи ва яцIу чIар алай, икъи ва гзаф ягълу нек гудай диши жинсинин, кIвалин гъайван. Ви къара кал-гамишдикай цегвда на, Лугъуз жеда, гзаф затI ваз чида, дуст. Е. Э. Ватандай катзавайбуруз.*

* **калин чIем** *суц. калин некIедикай хкудна цIурурнавай ягълу. Пара кутурла калин чIем, Жафа кар я хъун стIалжем, Мецер тахъуй лал, фекъияр, С. С. Фекъийриз.*

КАЛ² *фарс, суц.; -у, -а: -ар, -ари, -ара хуьруьнбуру хъуьтIуьз чпин мал-къара хуьн патал хкъянавай махсус ериш, чка. Хеб каларай хкведай вахт атана. И. В. Гъисаб дуьз вахканва къван.... Хвейи суьруьяр гваз каларай гатфарихъ чубанар хтана. П. Фатуллаева. Ширинбег халу. 2) дуьзенлух чка, дере. Мензилдин къилив агакъдалди са тIимил рехъ амай: Мискискарин юхуш ва эниш, Гъурун кIам, Вад-ругуд версиниз экIанавай багъбустан авай Кал. А. А. Къубудиз яд къевезва. Калуз гвен гуьз фенва. Гъ. Къ. Четин бахт. Гъа чIавуз хуьре тахъайтIани, кала гъикI хъайитIани, яд акъудна, абур цана кIанда. Б. Гъ. Заз эвера.*

КАЛ³ [ккал] *прил. дигмиш тушир. Кал емишар къурадач. Р.*

КАЛА¹ **кал**² существителнидин чкадин I падеждин форма.

КАЛА² [клала] *фарс, суц.*; -ди, -да; -яр, -йри, -йра шушшедин къаб.

КАЛАМ *араб, суц.*; -ди, -да ислам диндин истемишунар авай ктаб. * **Аллагъдин** калам къалумрай.

* **каламдал къин къун** *гл.*, ни каламдин тIвар къуна къин къун.

* **калам къалум хъуй!** *межд.* жува лугъузвай гафарин дуъзвал, гъахълувал къалурун патал ишлемишдай ибара.

КАЛАР¹ [ккалар] *суц.*; -и, -а; кузвай хъра акъугъарнавай къуълни фин санал. - *Духтуррин чIалаз яб гана, ада, фин квай ширин калар хъиз, капаишдалди гынавай харар-дарманар нез хъана.* Б. Гъ. Заз эвера.

КАЛАР² [кхалар] *суц.*; -ди, -да; -ар, -ри, -ра емишар, техил къурурун патал фитни чеб акадарна раснавай кIалуб(ар).

КАЛВАЛ *куьч.*, *суц.*; -или, -иле масадахъай кичIела, адаз кIандайвал вич тухудай гьал, тегьер. *Алидиз вичин дустунин амалрин калвал бегенмиш хъанач.* Р.

* **калвал авун** *гл.*, ни низ масадахъай кичIела, адаз кIандайвал вич тухун. - *Эхъ, жемятар, за яна, - лагъана куьреди.* - *Тахъана са кIирижуваз чна гъикъван калвал ийида.* Къ. Къ. КIири Буба.

КАЛВИЛЕЛДИ *нар.* калвал хас яз. *Калвилелди къил хуьдалди дана яз къин хъсан я.* Р.

КАЛЕНДАРЬ *урус, суц.*; -ди, -да; -ар, -ри, -ра йисан варцар, йикъар авай ктаб, чар, чарарин кIватIал. *Виридалай яргъи тир югъ жагъуриз, Календарда къекъуьрзава тIуб вуна.* Ш. Къ. Виридалай яргъи югъ. *Накъан югъ им календардин са чар туш, Къе атIана гадрай нацIун ведредиз.* И. Гъ. *Накъан югъ. Лезги календарда «къаридин йикъар» лугъуз ирид югъ ава: къугъверин эхиримжи пуд югъни зур ва яран пуд югъни зур.* А. Къ. Къаридин йикъар.

КАЛУГУН || **ГАЛУГУН** *гл.*, ни *нихъ-квехъ; -да, -на; -из, -зава; -ин, -а, -рай, -мир; калтуг авун. калтуг тавун, калтуг тахвун. калтуг хъийимир* 1) **катзавайди къаз кIанз зверун.** *Гадади гъич ТахъайтIа, а руш хъайитIани луйткведа акъадарна, гъуьлуьн а патаз тухун ва чпихъ калтугзавай душманрикай хуьн тIалабнай.* Ф. Гъуьлуьн руш. *Аялриз, иллаки гадайриз, акI тир хъи, и махарик квай пагъливандиз ухшар касди гъар юкъуз калтугиз жанавураар ва я маса ничхирар къазва* Б. Гъ. *Заз эвера. Ингье, килиг, гъарнихъай калтугна, абуру жейран акIурна уьленда.* А. С. ВетIер. *Ада Мифтягъахъ калтугна, амма къуьзуь къужадивай фарфалаг хътин гада къаз жен мегер! Хъанач.* А. А. *Пад хъайи рагъ. Миргерай, чIагъарай акъудна гъарай, Калтугна къветерин къадан фереяр?* С. К. *Яран сувариз.* 2) *куьч. са вуч ятIани ийиз кIанз ва я са вуч ятIани вичинди хъун патал дерин къастуналди алахъун.* *Галтуг авунач зун гъич девлетрихъ, Хъсан инсан хъун девлет тушини бес?* Б. С. *Гала вири захъ. - Агъ, азадвал, азадвал! - лугъузва руша хиялдай. - Чи бубаяр азадвилехъ гъавая галтугзавач къван!* Гъ. Къ. *Къилинж Къемер.. Бязибру рифмаяр туйкIуьрунихъ галтугуналди лезги литературадин лап хъсан гафар ишлемиш тавуна, абрун чкадал маса чIаларай жуьрба-жуьр гафар галчIурна гъизва.* А. С. *Жегъил шаиррин яратмишунин бязи месэлайрикай.*

Антоним: катун.

* **калтугун-катун** *гл.* **са гъихътин ятIани дердияр къилиз акъудиз гъерекатдик хъун.** *Гада кIелунарик кутадайла, калтугун-катун гзаф хъана.* Р.

КАЛУШ *урус, суц.*; -ди, -да; -ар, -ри, -ра резиндикай раснавай, чин пад кIеви кIвачин къапар. *КIандайд я ваз чекме, калуш, Ам чун хътин Тсесибд кар туш.* С. С. *Ярагъмед халудин кIвачер лап чIехибур тир. Са сеферда мехъерик адан калушар квахъда.* С. М. *ЦиЦигъ-наме. Муаллимрикай сад калушарни алаз тарсуниз къведай.* ЛГ, 1992, 16.1 V. *Нажмудинахъ кIвалин хейлин къайгъуяр авай: ... кIвачин къапар - ботинкаяр, калушар, чекмеяр михъдай.* А. А. *Нажмудин Самурский.* * **чин** алай калушар.

КАМ *фарс, суц.*; -уни, -уна; -ар, -ари, -ара гьалкъа вегъена къве къилни кутIунна эцигнавай сим, еб. *Лужуник квай тек лацу лиф, Вун камуна гъат хъана хъи.* Е. Э. *Хъана хъи.*

КАМ *фарс, суц.*; -уни, -уна; -ар, -ари, -ара 1) **къекъведайла къве кIвачин арада жедай мензил.** *Доскадивай классдин ракIарив къве кам ава.* Р. 2) *куьч. гъерекат. Гъар еришда, гъар камуна звар ава, На лугъуди, адаз гъаким яр ава...* А. Къ. *Дишегълияр. Синоним:* къадам. * **гъар камуна.**

* **кам-камунихъ татун** *гл.* **къекъведай гьалда тахъун, къекъвез тахъун.** *Кам-камунихъ текъвез закай, ингье, аквазва хъи квез, инсан хъхъанва.* 3 Ф. *Суьгъуьрдин тIвал гвайди.*

* **кам кекагъун** *гл.*, ни **йигиндиз гъерекат авун.** *Куьчедал адаз скамейкадал ацукънавай Муса акуна, ятIани адаз кам кекана физ кIан хъана.* А. М. *Тежедай аламатар.*

* **кам(ар) къачун** *гл.*, ни **вилик фин, къекъуьн.** *Ашкъидалди камар къачуз...* Е. Э. *Гъуьруьдиз ухшар акуна. Гъейран жедеи къвед на къачур камарал...* Е. Э. *Гъалимат. Ам кIвачерик цитицIдин твар эзмиш тежедай гьалда игътиятдалди камар къачуз, столдиз муьва хъана.* Гъ. М. *Зуьгъредин муьгъуьббат.*

* **камун къиле (къилиз)** *нар.* **гъиниз фейитIани, виринра.** *Камун къилиз аквазва заз, пара хъанва иблис, шейтIан, Аллагъдиз акурай, Ада авурай абурун дуван.* Мегъ. А. *Гъезелар.*

КАМ³ *нугъ.*, *суц.*; **дуьгме** *Ада тадиз раб янавай рабочий пальтодин камар ахъайна.* А. А. *Лезгияр.*

* **камун къилиз** *нар.* **гъар са гъерекатда, гъамиша.** *Мавгъуматди вилериз руьхъ янавай Сарухан*

камунин кьилиз бисмилагь, астафируллагь лугьуз жедай. З. Э. Цун лаваш.

КАМАЛ араб, суц.; -ди, -да 1) **акьул, зигьин**. Агьилриз камал, Жегьилриз жамал... ХунI ярашугь я. Е. Э. Квез вуч ярашугь я. Багьа затI яз акьул камал - Гзаф иеси жедайду туш. С. С. Ви камал кье, эй инсан, Цаваривни рахазва... А. С. Ви камал кье... 2) (чIехи гьарфуналди К) эркекдин хас тIвар - **Камал**. -а, -а.

КАМАЛЛУ туьрк, прил. вини дережадин зигьин авай, гьар са шей дериндай фагьумиз, ахтармишиз алакьдай. А гзаф камаллу инсан, «поэзиядин жсавагьирар» яратмишайди (С. Сулейман. - А. Г.) чIехи гьуьрметдалди рикIел хкана. Гь. А. Поэзиядин жавагьирар яратмишайди. Камаллу яз гьисабда вич кIамашиди. И. Гь. **Антонимар**: **ахмакь, кIамаш**.

* **камаллу хьун** гл., **вуж акьуллу хьун**. Камаллу яз гьисабда вич кIамашиди. И. Гь.

КАМАЛЛУБУР¹ **камаллу** прилагательнидин гзафвилин кьадардин форма. Кил. **КАМАЛЛУ**.

КАМАЛЛУБУР² суц. -у, -а **камаллубур** прилагательнидикай хьанвай гзафвилин кьадарда авай существительное. Камаллубурухь агьана кIанда. Р. РикIиз тIал акьудзавайди а еке зегьметралди вирида санал битмишарай чIехи девлетар гила вара-зара авун я... Ихьтин крариз рехь гузвай сиягьатчийриз камаллубур бажагьат лугьуз жеда. М. Жалилов. "... Фу гайиди я гьамиша".

КАМАЛЛУВАЛ суц.; -вили, -виле: -вилер, -вилери, -вилера **акьуллувал**. Зун камаллувили дуьз рекьел хкидайдахь инанмиш я. А. М. Тежедай аламатар. Билбилви Шагьпазан Мегьамедханан хва Магьарам инсанрин камаллувилехь кIевелай агьунва. М. Ж. "... Фу гайиди я гьамиша". Халкьдин гегьениш кьатарин векилри абурун гьевеслувиликай, камаллувиликай, гьахьлувиликай руьгьдин виниз тир дережадикай лезет хкудзава... ЛГ, 2001, 22. XI. **Антоним**: **камалсузвал**.

КАМАЛЛУВИЛЕЛДИ нар. **камаллувал хас яз**. Чан аламайбур, хайтахай талгьана, инсанвилелди, камаллувилелди аялрин кьайгьуда хьана кIанда, куьчейра гьат тийидайвал, абурукай инсанар кхатдайвал. З. Ф. Нин тахсир я? **Синоним**: **камаллудаказ**. **Антоним**: **камалсузвилелди**

КАМАЛЛУДАКАЗ нар. **камаллу яз**. Эхь, гьевечIиди-чIехиди чиз, камаллудаказ. З. Ф. Халкь патал халкьнавай инсан. **Синоним**: **камаллудаказ**. **Антоним**: **камалсузвилелди**.

КАМАЛЛУДИ¹ **камаллу** прилагательнидин теквилин кьадардин форма. И гада камаллуди я.

КАМАЛЛУДИ² **камаллу** прилагательнидин теквилин кьадардин формадикай хьанвай существительное; -а, -а; Камаллудаз хуш гуз яб, Тапархьандин хесет я таб. Ф. Н. Шивдал кьенер.

КАМАЛСУЗ¹ прил. **акьул авачир, намус авачир**.

КАМАЛСУЗ² суц.; -да, -да; -ар, -ри, -ра **камал авачирда**. **Синонимар**: **акьулсуз, намуссуз**.

КАМАЛСУЗВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера **камал авачир гьал**. Им бадедин камалсузвал, ягьсузвал тушни бес?! З. Ф. Нин тахсир я? **Синоним**: **акьулсузвал**. **Антонимар**: **акьуллувал, камаллувал**.

КАМАЛСУЗВИЛЕЛДИ нар. **камалсуз тир гьалда**. **Антонимар**: **акьуллувилелди, акьуллудаказ, камаллувилелди**.

КАМАЛЭГЬЛИ¹ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра **акьуллу, инсанвал авай кас**. Амай кьван гагь са дишегьли, лезги чIал чир тек са итим, Етим Эмин, камалэгьли, Туш вун етим! Туш вун етим! М. Салахь. Етим туш вун. Адакай кье кьызвай ксарин Мегьамед Гьажиев халис инсан, баркаван лезги, чIехи камалэгьли тирди кьалдурун, валлагь, дуьз я. Ч. К. Мармардикай гуьмбет.

КАМАЛЭГЬЛИ² прил. **акьул авай, инсанвал авай**. Камалэгьли дишегьлидин лишанар.. Е. Э. Камаллу паб. Камалэгьли паб са касдиз хьайитIа, Эвел дуьньяда ам адаз девлет я. Е. Э. Камаллу паб. Ам бегьем дегьши хьана камалэгьли инсандиз элкьвенвай. А. И. Самур, Лугьумир кьван, Юдинани чIехи камалэгьли Лев Толстойн арада хуш рафтарвал ва дуствал аваз гзаф йисар тир. К, 1988, 22. XI.

КАМАР¹ [ккамар] **кам** существительнидин гзафвилин кьадардин форма. Кил. **КАМ**.

КАМАР² [ккамар] || **КАМАРИ** фарс, суц.; ди, -да; -яр, -йри, -йра **дишегьлийри юкьва кутIундай гьаркьуб чIул**. Юкь - кьизил камар, Эй, зи гуьзел яр. Е. Э. Ярдин тариф. Зардин камар кутугда вал. Е. Э. Вун хвашгелди, сафагелди.

КАМИЛ араб, шишр, прил. **вири патарихьай тамам, тежрибалу, илимлу**. Фагьумна за, и дуьньяда Ажеб камил суна я вун. Е. Э. КIани ярдиз. Вун са камил муришид я хьи... Е. Э. Мубарак Исмаил. 2) (чIехи гьарфуналди - К) итимдин хас тIвар: **Камил**.

КАМПАНИЯ урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра **жемятдиз манату мярекат**. Колхоздин багьлариз, бустанриз ва тумар цунин кампаниядиз са фикирни гузвач. Колхоздин пуларни базарламишзава. А. Ф. Газет. Алай кампания алатай вирибуралай а кардалди тафаватлу я хьи, кье неинки рекьер гьаркьуб ийизва ва абур цIийикIа туькIуьр хьийизва... ЛГ, 2001, 22. II. Гьайиф чIугвадай кар ам я хьи, ихьтин чиркин кампания тешиклун патал виле акьадай себебар яз чеб чи Мегьарамдхуьруьн районда яшамии жезвай са бязи ксарин куьмекдикай викIегьдаказ менфят кьачузва. ЛГ, 2001, 1. XI.

КАН туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **хамунин винел патал жедай руг хьтин чирк**.

КАНА кун глаголдин алатай вахтлунин форма. Кил. **КУН**.

КАНАБ фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра шуькІуь къакъан тан авай, вини къиле финин тварар жедай хуьруьн майишатдин набатат. Я канаб, я нек чизавач, Вичиз я жуьт, тек чизавач... С. С. Акбул жуваз аваз кІанда. *Канабдин кІуква жезвай финди гьар са лезги хуьрекдиз ажаиб тІям, атирни гьйда!* ЛГ. ☀ Гафунин тарихдикай, манадикай кил.: А. Гуьлмегьамедов. Канабдикайни канаб гафуникай || Газ. "Лезги газет", 1992, 23. XII.

* **канабрай экъечІун** векъи, гл. кул-кусдай регъятвал къачуна экъечІун. *Вич канабрай экъечІнамаз хтайда Намуслудак хуькуьриз сив ахъайда.* Е. Э. Цилингар.

* **канабрай экъечІна** рекъеллайдан къил хун гл., ни вичи чІуру крар авунатІани, ийизватІани, тахсиркар масад авун.

КАНАБ² прил. канабдин гьаларикай авунвай. *Са йифиз ам, йифен къуларилай алатайла, гьар чІарчІихъ са куркур галай къунан хам алуькІна са канаб чувални гваз пачагь ксанвай кІвалин ракІарихъ фена.* Ф. Лайихлу паб.

* **канаб рух** суц. канабрин чкалдикай гьазурнавай гьаларикай хранвай рух.

КАНАЛ¹ || **КЪАНАВ** урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра вацІай маса чкадиз яд тухун патал чилий атІанвай цин рехъ.

КАНАЛ² урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра телевизордай гузвай программайрин къилдин са хел. *Эгер ваз ахътин кинойриз килигиз кІанзавачтІа, килигмир, маса канал кутур.* А. М. Приватизация.

КАНБАР фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) цирияр куьткъуьнна, куьлуь авуна чпин меже хкатун патал булвилелди къел вегьена шуьшед къапуну хуьдай ем. *Хъчад афар, сурад канбар, шиш-кабаб гьар камуна дуьшуьш жеда дагълара.* Ш. Къ. Дагълара. 2) цуру некІедик хъчар, афнир (куьлуь авунвай), серг кутуна ийидай къайи хуьрек.

* **канбар авун** гл., ни 1) канбар гьазурун. *Гатуз чи дидеди гьар юкъуз канбар ийидай.* Р. 2) куьч. къайдадик хъана кІандай са квекай ятІани акахъай къаришма авун.

* **канбар хъун** гл. акахъай къаришма хъун.

* **канбард цуьквер** суц. цуькверин са жинс. *АтІа хъипи цуьквер аквазвани, чна абуроз некІед цуьквер лугьуда, абур канбард цуькверин гуьгьуьналлаз атанвайбур я.* Б. Гь. Гьетер.

КАНДА нугъ., прил. пис. *Къведай суз гьалар жеда мадни канда.* А. Ф. КъатІ-къатІ авур зунжурар.

КАНДИДАТ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) са гьихътин ятІани къуллугьдал хкъгъун патал тІвар янавай кас. *Абур къведни космонавтарвиле кандидаттар хкъдай конкуреда гьалиб хъанва.* ЛГ, 2000, 14. XII. *Сечкичидив къве - сад чІулав, сад лацу - ккІал вугузва, кандидатдин къилиз са ккІал.* И. Гь. Сечкир. 2) алимвилин сифтегъан дережа. *Лугьуз жеда хъи, Гьажибег Гьажибегов лезгийрикай сад лагъай филологиядин илимрин кандидат я.* ЛГ, 2002. * **илимрин кандидат.**

КАНДИДАТВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера кандидат тир дережа, тІвар. *Сергей Сергеевича «Вун, Оленька, архаин хъухъ, кандидатвилин тІвар ваз гьикІ хъайитІани гудайди я» лугьуз зун секинарзава.* А. М. Мурк ракъини цІурурда. *Ина чирвилерал рикІ алай жегьил филологиядин илимдал дериндай машгьул жезва, лезги чІал ахтармишзава, филологиядин илимдай кандидатвилин тІвар къачуна, ватандиз хквезва.* Гь. Гьашаров. Хайи халкъдин рекъе чан гайиди.

КАНДУ фарс, куьгъ., суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра техил, гьуьр хуьдай затІ, къаб. *Кандуда гьуьр, целце къафун, гьери бул.* Х. Т. Гьуьгьвезрин хуьре. *Амуькдаи вун гатфар къилий Гьуьр амачир кандуд вилик.* М. М. Гь. Виликди.

* **кандуда гар - бапІахда звар** мисал кепекни пул авачиз, вич девлетлу яз къадайдакай лугьудай гафар.

КАНИКУЛАР урус, суц.; -ри, -ра ийизвай кеспи акъвазарна йикъаралди, варцаралди ял ядай вахт. *Керим гьамиша каникуулриз дидедин патав хквезва.* М. Ш. КІан хъайила... *гатун каникулрин вахтунда ремонтдин кІвалахарни адан хиве ава.* ЛГ, 2001, 30. VIII. **Синонимар:** рухсаг, татІилар.

КАНТУР кил. **КОНТОРА.**

КАНТІ фарс, суц.; -уни, -уна; -ар, -ари, -ара акъал тежедай еке чукІул. *Ада, ракъарихъ галай еке къармах геляна, гьиле къуна, хъи чубандин кантІни чІулуник кутуна, магъарадиз фонардин экв яна!* А. Сайд. Къисас.

* **кантІ эляна** нар. сиви сивди ацІурна. *Ремихан, я дуьт, на рюмкаяр ацІур, Къаравилидизни сад кантІ эляна цуз.* Н. И. Гьакимрин папар.

КАНЦЕЛЯРИЯ урус || **КАНЦЕЛЯР** рах., суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра къуллугъчийрин идара. *Шумуд канцелярни туьквен, Бес гьабур вутІ хъана, селхоз?* С. С. Селхозар кайила.

КАП суц.; -уни, -уна; -ар, -ари, -ара гьилин кІватІнавай тупІарин къене пад. *Шалам чилел эцигна, капан юкъвалди ягъиз раб сухиз, тІеквен акъудиз, ахпа сивай чІугур кІвенкІ алай еб тваз ада пине шаламдик кукІурзавай.* З. Э. Муькъвел гелер.

* **кап аладарун** гл ни нелай, квейлай нин, куьн ятІани винел паталай гьилин кап тухун, элкьуьрун. *чурудилай яшлу итимди хъиз кап эляна...* Гь. М. Жегьил чубан.

* **кап гун** гл., ни квез къве гьилин кап сад-садал элкьуьруналди куьлуь авун. *Ада гьа куруниз*

цIурурнавай чими чIем ичIардай, чIемедик кап ганвай баят фу какадардай. З. Р. Зи уьмуьрдин шикилар.
Синоним: капалай авун 1).

* **капалай авун** гл. ни вуч 1) са вуч ятIани кьве гIилин канун арада туна шуьткьуьрун. Бергер капалай тавунамаз нез жедач. Р. 2) лап дикъетдивди са кьехъ ятIани кьекъуьн. - Кьве хеб квахънава, вири дагълар капалай авуна, амма ягъияр гел амачиз квахънава, чидач вучдатIани. З. Гь. Лезгийрин риваят.

* **капар ягъун** гл., ни низ разивилин ва шадвилин лишан яз, кьве гIилин капар сад-садав агудна ван акъудун. «За тири авурла, куьне вирида капар ягъа, икI хъайила, чи вахт тIимил фида. Ф. Пуд фекьи. Ягъайла капар залда вирида, Гзаф хуш хъанай чIехидаз и кар. Ж. Буйругъна пака. Сергей Сергеевичан теклифдалди, за шампанское ахъайна. КIумп кьава акъуна, вирида шаддиз гъарайна, капар яна. А. М. Мурк ракъини цIурурда.

* **капун юкьвал алайди хъиз** нар. лап мукъув гвайди хъиз.. КIантIа тама, кIантIа нацIура чьунуьх хъайи касдиз и рекъай фидай-хкведай инсан капун юкьвал алайди хъиз аквада. Къ. Къ. КIири Буба.

КАПАШ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) билегдилай агъуз гIил.... вичин гъвечIи дусту нин кылелай капаш алтадна Мердан халуди... А. Р. ЦIапан. Къурай еке капашдив ада вичин вилер кIевирна, кыл хуруз авудна. Гь. М. Им къван, имни терез. Ада, мугъмандин эрчIи гIил вичин кьве капашдални къуна, ам рикIивай чьукъвена. А. А. Пад хъайи рагъ. 2) гIилин тунIар кIватIнавай гьал. Мария Ивановнадин кефи амуьк тавун патал зун къарагъна, чиниз са капаш къайи яд хъияна, кухнядиз гъахъна. А. М. Мурк ракъини цIурурда.

* **капаш-капаш** нар. гзаф къадар, капашралди, Вегъ руфуниз капаш-капаш, Зерре тамир гел, фекъияр. С. С. Фекъийриз.

КАПИТАН урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) армияда, милицияда офицервилин къуллугъдин чин. Зи стхади капитан яз къуллугъзава. Р. Гезентидин векилри тапанчияр маса гузвай вахтунда Байраман къазмадиз жегъил капитандихъ галаз атай рехи итим столдин кылихъ галай. Гь. М. Гезентидин эхир..2) спортдин рекъай акъажунар ийизвай кIватIалдин чIехиди. "Анжи " командадин капитан Къасумхуьруьнви Сирхаев я. 3) куьч. регъбервал ийизвайди. Гими я тIурфанрин юкьавай, - Капитан зун я гъа гимидин. М. Б. Зун вуж я?

КАПИТАНВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера капитан тир гьал.

* **капитанвал авун** гл., ни капитан тир гьал кылиз акъудун.

КАПРОН урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) заводдин шартIара гъазурнавай парчадин чIун 2) гъа жуьредин чIунарикай хранвай гуьлуьт. Шумуд духи, шумуд капрон Рушаз савкъват гъанай вуна? Ш. Къ. Язух кьвезва аз.

* **капрондин гуьлуьт** суц. заводдин шартIара гъазурнавай чIунарикай хранвай гуьлуьт. Кул геждедалди хъсан гьалда амуькун патал адал куьгъне капрондин гуьлуьт акъалжда. ЛГ, 2000, 20. IV. Буев, я вах, ихътин юкъуз капрондин кьелечI гуьлуьтар алаз куьчедиз экъечIдай кас жедани? Ш. Исаев. «Кпул я, вах».

КАПИ суц.; -упIуни, -упIуна; -упIар, -упIари, -упIара мусурман диндин къанунралди, гIилер чьухуьн къачуна, Аллагъдиз ибадат яз кылиз акъудзавай истемишун. Гъар къуз мусурмандал важиб я вад капI: экуьнин капI нисинин капI рагъдандин капI хушунин капI, месин капI. Гь. Куьредин жуз. "За капI Аллагъди зун женнетдиз ракъуррай лагъана ваъ, жегъеннедин цIукай зун хуьн патал ийизва. За капI Аллагъ патал ийизва..." лугъудай зи чIехи бубади. Ш. Ш. Аллагъдин къадардалди. ☼ КапI гафунин гзафвилин къадардин ва падежрин формаярни, кар, кас, каф гафарин гзафвилин къадардин формаяр хъиз, юкьва авай сес аватнаваз кхъенайтIа, вири патарихъай дуьзди жедай, гекъиг: кфади -кпIуни, крар, ксар, кфар - кпIар, кпIари ва мсб. Орфогафиядин словарда къалурзавайвал, купIар кхъиналди кунI гафунихъ галаз герек авачир алакъяар арадиз гъизва.

* **капI авун** гл., ни гIилер чьухуьн гваз Аллагъдиз ибадат авун. КапI тийирбур я аз душман... Х. Къ. Гъажи эфенди. КапI тавурла, ваз кIан хъайитIа, чIехи баладик акатда. Б. Гь. Заз эвера.

* **капI фин** гл., нин вахтунда капI ийиз агакъ тавун.

* **капI элягъун** гл., ни нел рекъизвай ва я кьейи касдин руьгъдиз бахш яз капI авун. КапI эляз тач на фасикъдал, Чир хъана аз ви кьегъалвал... Х. Къ. Гъажи эфенди.

* **капI-теат авун** гл., ни мусурманвилин истемишунар кылиз акъудун. Идалайни гъейри, ада капI-теат ийиз, дуьаяр ийизни аз акунач эхир. Къ. Къ. КIири Буба. Вири рикIелай алатда: чIугур кеферни, къакъан тавханалярни, авур кпIар-театарни, хъайи гегъени мулкарни, кхъей ктабарни, тIуьр няметарни, - эхир кылай, сурун суал ийидайла, хабар къазвайди я: инсанвал ийизвайни? ТахъайтIа: инсансуз тирни? А. А. - Бес чна капI-теат гына хъийида?! Гь. Къ. Четин бахт. Къилин духтур ва рикIин сидкъидай иман гвай кас яз вуна вун кыле авай больницада капI-теат ийиз кIанзавай духтурар, коллективдин маса членар, гьакI азарлуяр патал гъихътин шартIар яратмишинава?" Ассалам, 2001, № 2

КАПИУН гл., ни; -да, -на; -из, зава; -а || ая, -ин, -рай, -мир; капI тавун, капI тахвун, капI хъийимир мусурманвилин истемишунрикай сад тир капI кылиз акъудун. Миайиндиз физ капIда гъар жуьмядин къуз. А. Ф. КъатI-къатI авур зунжурар. Мелъуьнариз гуда на зур, КапIуниз вун хъайла гъазур... Х. Къ. Гъажи эфенди. Ам вични аквазмач, кьвез хъфизвай мугъманрин гъилай мискIиндиз атана нисинин капIдай мажални

амач. Н. М. Къзилдин хтар

КАР¹ [khar] *фарс, суц.*; -ди, -да; *крар, крари, крара* 1) **нетижалу кІвалах**. *Арукъа кар чидайдан къвалав, Жуваз крар чириз алахъ. С. С. Йифди-югъди куьнни алахъ Кар вилик тухуз, кесибар. С. С. Кесибриз. Хийирлу кардикай зунни къулухъ акъваздач. Анжахъ къе гежя, пака фин. А. Р., Я. Я. Хендедадин мехъер. 2) са гыхьтин ятІани гъерекат, кІвалах. *Ягъун, гатун она авай кар жеди. Е. Э. Къве паб. Кар фагъумна Сулеймана: Бязибур хъана дивана, Кесибар амаз ксана, Бязибур уях хъана хъи. С. С. Девлетлуяр, чиновникар. За фагъумна, бязибуруз И кар лап такІан хъана хъи, С. С. Амач лугъуз и падишагъ. Гъукуматдин кардиз гъилле Йийдай гъахьтин тенпел кый! С. С. Темпеш С. С. КІаму садра селна лугъуз. Садра хата кар хъуналди, Намуслуд санкІар жедай туш. С. С. КІаму садра селна лугъуз. ЛагъайтІа на кардин тирвал, Кепекдай къач гъич ви чирвал С. С. Лагълагъчи. Йиса садра къванни жуван багъри ватандиз хтана, хизанрал къил чугуна, рагъметдиз фейибурун сурарал са дуъа кІелна хъфин - им пис кар туш. ЛГ, 1996, 21. VI. ГуькІурда за Ви кар, шаксуз, Пака хъша КІани чІавуз. Арада затІ аваз хъурай. Ж. Арада затІ аваз хъурай. СтІалви факъир Сулейман Пис кардал рази жедайд туш. С. С. Тежер кардал чІугъаз зегъмет, Алахъмир вун, я беймирвет. С. С. Тежер кардал чІугъаз зегъмет, Алахъмир вун, я беймирвет. С. С. СтІалви факъир Сулейман Пис кардал рази жедайд туш. С. С. Ма ацукъ, къинтур вах, мад завай вун и кардихъ цІигел яз таз жедач хъи. А. Р., Я. Я. Хендедадин мехъер. 3) дуьшуьш. *Им зи къилел атай кар я. Е. Э. Мугъман тун тавур папаз. 4) авур амал*. *Садра аку, лайихлу ян кар, гуьзел. Е. Э. Яр гуьзел. 5) пеше*. *Жуваз крар чириз алахъ. С. С. Агъа СтІалрин колхоз. Синонимар: агъвалат, вакъиа, гъадиса, дуьшуьш, къиса, кІвалах*.**

* **кар авун** *гл., ни-куь* 1) **кІвалах авун**. *Чехида лагъай кар тавурла, ваз кІан хъайитІа, чІехи баладик акатда. Б. Гъ. Заз эвера. - Эгер за са хъуредай кар авунатІа, зал хъурьухъ... А. Къ. Къулухъай хъурьун. 2) нетижадал гъун. *Бинесуз, амма сивяй-сивиз чІанвай, гафари ягъанатри чпин кар авуна: Антидеядив са гадани михъи рикІелди агатзавачир. Гъ. Къ. Лацу марал.**

* **кар авайди туш 'алакъа, лазимвал авайди туш' манадин ибара**. *Твагни къалгъан язва хуьрек, Маса куьнив кар авайд туш. С. С.*

* **кар авач** *кІус гуьжет гвач*. *Вуч авуртІан вав зи кар авач, азиз... Е. Э. Гуьзел яр. кар авач Твагни къалгъан язва хуьрек, Маса куьнив кар авайд туш. С. С.*

* **кар акун** *гл* 1) **жаза гун**. *Адаз, вичел гъалтайтІа, заз кичІерар гуз кІанзава. Гила за адан кар аквада». 3. Э. «Я пуд манат» Амма халкъдин къисасчийрини чпин кар акуна: шагъдин стхани адан гъилик квай къушунар кукІварна. Н. А. Шагъмар. Гуьдек атІа тепедал хкаж жеда, - лагъана ада къетІавилелди ва, гада энгел жезвайди къатІана, давамарна, кІарасар гъанал алазва. Фена кар аку. Б. Гъ. Заз эвера. 2) жуван кІвалах давамар хъувун*. *Эгер иштягъ авачтІа, Ваз гишин туш, кар аку. Гъ. Яргунви. Эгер.; 3) жуваз кІандайвал авун*. *Чигалиди, килиг-затІни тавуна, руьхъверикай, тІанурдин фу хъиз, яру хъана чранвай гуьмбе хкудна векъл эцигна. - Исятда ам ракъида, ахпа вунани ви кар аквада. Б. Гъ. Заз эвера.*

* **кар алай** *прил. са гыхьтин ятІани месэла къилиз акъуддай, важиблу*. *Эдебиятдин чІалан бинедиз къачузавай нугъатдал рахазвайбурун сан амай нугъатрал рахазвайбуралай артух хъунухъ лазим шартІарикай сад ятІани, ими са артух кар алай чІехи шартІ туш. Гъ. Гъ. Эдебиятдин чІаланни орфографиядин месэляяр. Абур кар алайдан вилик вири мал-девет, намуссузвал... эцигна, кар алайбур чпис къуна, я абурукай катна, тамара, дерейра, дагълара гъатна. Къ. М. Дагъларин деринрин булахар. Гъа икІ, са амбар пул жагъурда, кар алай начальникриз ам гана, чна лезги Буба, чи стха, дустагъдай акъудда. Къ. Къ. КІири Буба. Кар алай большевик къун патал тек са Дербент ваъ, къиблепатан Дагъустан вири кІвачел къарагъарна. А. И. Самур.*

* **кар алакьдай** *прил. амалар чидай, тайин кІвалах къилиз акъудиз жедай, викІегъ*. *Амма вун кар алакьдай кас яни, тушини чаз чир хъана кІанда, вуна чи са тапирургъ къиле тухун лазим я. Къ. Къ. КІири Буба. Бушулухи, редакциядин кІвалах михъиз пунай акъудуниз ва вични кар алакь тийидай кас хъуниз килигна, вири коллектив сад хъана кІвалахдилай чукурнава. А. Къ. Гилигзава.*

* **кар анал алач** *кІус 'месэла адалай аслу туш' манадин ибара*. *- Ам балабан тушини? - Мумкин я, балабан я. Кар анал алач, кар адай акъатдай сесерал ала. Р. Гъ. Шагъ Абасакай риваят.*

* **кар алакьун** *гл., нелай са кІвалах къилиз акъудиз хъун*. *Хъайивал хабар галукъна, Валай ахьтин кар алакьна... Е. Э. Ваз маса яр хъана, гуьзел. [Шофер]. Аламатдин инсан я. Алакь тийизвай са карни авайди туш. Халис артистни я. Амма шакІуртвал ийизва. Н. И. Гъакимрин папар.*

* **кар бегъем хъун** *гл., нин* 1) **кІвалах(ар) туькІуьн**. 2) **зараф. гатун, тІарвал гун**. *Гила, садра лаи сахлукъайтІа, адан кар лап бегъем жедай. ГъакІ хъунни авуна. Б. Гъ. Заз эвера.*

* **кар гун**¹ [atIun] *ни низ дустагъда твадай къарар къабулун*. *Пуд йисан вилик, ам гъиле гъатайла, за лагъаначирни: цІуд йис кар це са цІуд йис суьргъунни це. А. А. Самурдин ван ирид цавук. Адак еке тахсир ква. Адаз чи къанурал атайтІа, кар гана кІанда. А. А. Пад хъайи рагъ. Судди къванци рикІ авай тахсиркар дидедиз яргъл йисарин кар атІана. Я. Къафаров. Адвокат. Чкадин гъакимри са тахсирни квачиз 15 йисни бегъем тахъанвай Мегъамед, 12 йис кар атІана, дустагъзава. ЛГ, 2001, 12. XII. Арадал са карни алачиз зи гада Хидирнаби дустагъда тунва, адаз судди гъакІ гъавая пуд йис кар ганва. Я. Къафаров. Автомат.*

* **кар гун**² гл., ни-куъ низ-квез **таъсир авун**. Геж тахъанмаз гуъгъуъниз лаи ахъайна. Бегъем кар гуз хъаначтлани, къуърехъ лаи галукъна. Ам, къилибацар хъана, къахрагъна катна Б. Гъ. Заз эвера.

* **кар кардай акъатун** [фин] гл., нин **кIвалах(ар) чIур хъун**. Кар кардай фейшла, ахпа ваз, кас, хабар хъана хъи. Е. Э. Дуст Ягъиядиз. Катайбур хъиз вунни пашман хъижеда, Акъат хъайла кар кардай, вун ишеда... Е. Э. Вун зи рикIе гъат хъана.

* **кар кардай <кард дакIардай> фин** гл., нин **важиблун карда пис нетижайрал атун**. Кар кардай фена, кард - дакIардай, - лугъуда халкъди. Гила правленияр, собранияр эвериз акъвазайтIа, кар кардай фида. И. В. Къвед чаз, сад квез.

* **кар кардин геле амаз нар. лап лазим тир вахтунда**. Фагъум-фикирни авун лазим я са кIвалахдин къил къадалди вилик, куътягъ хъайила ваъ, виликамаз, кар кардин геле амаз, кар кардай акъат тавунмаз. Я. Къафаров. Аял буржунай...

* **кар къун** гл., ни-куъ низ **пис нетижадин кIвалах авун**. На заз рикIелай тефидай кар къуна, - Зав рахамир, завай яргъаз къваз, гуъзел. Е. Э. Зав рахамир. ~ За ваз ахътин кар къада хъи, вун Салмур патаривни хкъеч! А. А. Пад хъайи рагъ. «Итим туш зун са кар хкъун тавуртIа, И кар кIвалит хтайла за къатIана. Ж. И кар кIвалит хтайла за къатIана... Вичиз кар къур раши кал къулухъ галамачиртIани, гада гила абурув са акъван ахгатавачир. Б. Гъ. Заз эвера. Гила за Бутаяз са кар такъуна тадач хъи, тадач, -лагъана вичи вичиз гаф гана Семед. Я. Къафаров. Кумукъна. [Зарлишан]. За квез къведазни вижевай кар къада. Н. И. Гъакимрин папар.

* **кар салда (дарда) хъун** гл., нин **гъалар четин хъун**. И гъилди кар салда (а)ва вин. Е. Э. Гуъгъулдиз.

* **кар туъкIвейла, базарда акъваздайди туш мисал 'кар туъкIвейла, гъавайда вахт пучмир' манадин ибара**. Кар туъкIвейдан базарда вуч кар амукъда, Къенлай къулухъ финар-хтунар гзаф жеде... Гъ. М. Зуъгъредин муъгъуббат.

* **кар-кеспи суц. кIвалах, пеше**. На лугъуди, и нехирдин гуъгъуънай экъечIайтIа, абуруз мад гъич кар-кеспи гъат хъийидач. Б. Гъ. Заз эвера. Кар-кеспи авачир жегъилри... хуъруън клубда ички хъваз вахтар акъудзавай. Я. Къафаров. Кумукъна. - Зун ви патав кар-кеспи авачиз атанвайди туш, къуллугъ кIанз атанвайди я. Я. Къафаров. ВикIегъ паб.

* **кар-кеспи авун** гл., ни **тайин пешедал машгъул хъун**. Виш йисан Уъмуърда адахъ са кар-кеспини тавуна, гъакI кавалда яргъи хъана акъудай са югъни хъанач. Б. Гъ. Заз эвера.

* **кар-чIал суц. пеше, кIвалах, машгъулат**. Зун са кардал аламат я, ибуру вучиз икъван кагъазар кхъизва. Кар-чIал квахънавани, мегер? З. Э. Мехъер къул туш.

* **кар чIур хъун** гл., нин **фикир къилиз акъат тавун...** зи къени кар чIур хъайила, ХунI жедачни шад къарияр. Е. Э. Фитнекар къарийриз.

* **кар я союз эгер**. Аллагъди яргъазрай, кар я, эрменийри тарашар баишамишайтIа, вучин, чи гъал гъикI хъуй, - фикирлу яз Гъажирамазана ихтилат баишамишина. А. И. Самур. Кар я, бирдан, лап хатадай, гъалтай чIавуз вилиз тахъуй. Ас. М. Гъезелар.

* **кардик кутун** гл., ни **вуж-вуч кIвалахдай гъалдиз гъун**. Ингъе, дагълара электростанциярни гуъзел клубар кардик кутазва А. С. Хуъруъг Тагъир. Дагъларин сагъибди атай мугъманарни кардик кутуна. Б. Гъ. Заз эвера. Ада давление алуумдай аппарат кардик кутуна. З. Ф. Суъгъурдин тIвал гъайди. Хкаж тIварар элкъвенавай сирериз, Парамдиз яхъ кардик кутур къуватар. И. М. КIелдайдаз. Школа цIийи КIелдай йисаз хъсан гъазурвилер аваз кардик кутунай... ЛГ, 2001, 20'. XII. Дагъустандин радиокомитетда Бубади сифте яз лезги редакцияда сатирадин радиопрограмма «Истивут» кардик кутуна. ЛГ, 2002, 15. V.

* **кардик хъун [акатун]** гл. - **кIвалахдик хъун**. Заводар чи гъа чкайрал алама. Амма абур кардик квач. Р. Тагъирбегов. Четинвилер алудиз || ЛГ, 2000, 28. XII. Спиртдин завод кардик акатайла, чехирдин завод гуънгуъна гъат хъийида. Р. Тагъирбегов. Четинвилер алудиз || ЛГ, 2000, 28. XII.

КАР² [khar] фарс, суц.; -и, -а; -ар, -ри, -ра **кIвалин вилик майишатдиз кIевнавай чка....** ам (столовая. - А. Г.) къуларикай раснавай, къав алачир, хебмал ядай кар хътинди я... А. Къ. Жугъенар. **Синоним: гъаят.**

КАР [ккар], фарс, суц.; -ци, -це; -ар, -ари, -ара **бапIахдин, шапкадин, кIукI къунвай тIарам пай**. Чар бармакдин карцихъ чуънухъна, къил хкажайла, Селиман гелни амачир. А. Р. ЦIапан. Каббаханадин иеси, аскIан кар галай чIулав бармакни алаз, сефилдиз куъсруъдал ацукънавай. С. Ярагъви ашукъ Уъзден.

КАР [ккар], фарс, суц.; -ади, -ада; -ар, -ари, -ара 1) **къилин хамунал экъечIдай хер хътинди**. Адак карар ква. Р. 2) **бедендин атIай чкадал хер къурайла жедай къабух**. Хире кар къунва. Р.

КАРАБИН урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **луъле куъруъ винтовка**. Адан къуъне, къве патохъ вегъена, патрондашар, гъиле карабин, винтовка ава. З. Э. Муъкъвел гелер.

КАРАГУН гл., **вуж-вуч низ; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; караг тавун, караг тахвун, караг хъийимир вилералди гъиссун**. Бес вучиз заз карагзама нагъв алай Дидедин вилер... А. С. Зулун гарар. Яраб им ахвар я жал! Малигъат заз карагзава тахъуй гъа! Я. Я. Нурар ва хъенар. - Зи мал, жамал. Инсанвал я, Гъилин нехиш, уъмуърдин Карагна заз. Н. Ш. Заз. Карагзава заз: билбилар рахазва Цуък ахъайиз гъазур хъанвай тарцелай. И. Гъ. Экуъникай мани. Памбагди къунвай живеди дагъ хъиз, Заз карагзава уъзбекрин

чуьллер. И. Гь. Са сивяй. *Карагзава жегьилдиз: Руш гъахъзава хурудиз, Къилин куклуш теишигъ жезвам къзилдиз...* И. Гь. Абас туплал эцигна. *Карагун туш! Жибдидава таниш тушир жегьилар - Багълар кутаз абур гъизва гишин, чупур талайрал!* Къ. Р. Чинарар. *Алимни Камал душманрин гуьллеяр галукъна кьейивал, Нуфтали гьилер кана амукайвал карагзава.* Гь. Къ. Четин бахт. *Султалидик тади ква, адан рикли хуьруьхъ ялзава, вилерикай Эбеш тар ва Эбеш булахдал къезвай Къемер карагзава...* Къ. Гь. Къилинж Къемер. *Къез физва йисар, амма кьени, дуст, Карагзава заз маралдин вилер.* Ш. Къ. Маралдин вилер.

КАРАКУЛ урус, прил. **каракул хиперин хамунин.** *Фагъумнамаз вичин фурма: Каракул хъицикь я бурма.* С. С. Куьре эгъмийриз.

КАРАНДАШ урус, (**КЪАРАНДАШ** рах., куьгъ.) суц. -ди, -да; -ар, -ри, -ра **кхьинар авун патал графитдин шуьклуь сим аваз раснавай алат.** *Яру тир адан къарандаш - Гъич алахъич адан хатлар.* С. С. Зи рикI пара хъана чулав. *Масадан гъиле гуз къарандаш Вун, кхъей кагъаз амаз, кый!* С. С. Тапан кагъаздиз жаваб.

КАРАТ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **багъа минералрин (къизилдин, гимишдин) къимет алцумдай уьлчме.** *Зи заланвал килойралди кье виридаз малум я, Са вахт къведа, белки, ихътин, алцумда зун каратрал.* М. Б. Аквазвач жал цавариз?

КАРВАН фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **алвер патал санай масаниз парар тухузвай гъайванрин десте....** *карвандик пачагъдин гзаф рикI алай са деве квай къван.* Ф. ЦицIали. - *Я карвандин сагъиб, бес ина яд авайди тушни?* Ф. Лайихлу паб.

КАРВАНСАРА фарс, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра **карван ял ягъиз акъваздай чка.** *Яз, килигайла, вун карвансара я Илифиз хъфидай мугъман, дуьнья, гъей!* Е. Э. Дуьнья, гъей! *Йиф хъана карвансарада.* Х. Къ Я Эренлер. *Дерев сиве карвансара цIай аватна кана, эллер.* А. С. Хцихъ галах ихтилат. *Сиягъатчи Адам Оларийди шагъидвалзавайвал, лезгийрин савдагаррихъ Шемахида чпин карвансара авай.* А. Кичибегов. *Ашукърин мярекат || ЛГ, 2001, 15. II. 2) куьч. къайда авачир са чка. Советрин Армия... винелай килигайла, са вуч ятIани авай хъиз жеда. Гъакъикъатда лагъайтIа, гъаклан са карвансара я.* А. Къ. Къуллугъдин яцIа гъатайла авур кхьинар.

КАРВАНЧИ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра **карван гвайди, карвандин иес я....** *буьгътен карванчийрал вегъин патал гададин къил къеледин цIалай гадарнай.* Ф. Лайихлу паб. *Яракълу карванчийр дикъетдивди тамун къалин гапIалриз, дар кIамариз ва мичIи хъиткъерриз килигзава: ихътин чкайра къачагъар чуьнуьхъ жезва, хабарсуз вегъезва.* Къ. Гь. Къилинж Къемер.

КАРД суц.; -тра, -тра; -ртар, -ртари, -артара 1) **хци кIуфни яргъи къуватлу лувар квай, зарбдиз лал къена лув гудай къуш.** *Вердиш кард хъиз экъечIда вун...* Е. Э. Я, бахтавар. *Заз вун чизвач, вун вуч ятIа, лагъ вуна якъин, ТIавус яни вун, кард яни вун, къвед яни тайин...* Е. Э. Алагуьзлудиз. *Лацу катран бала я вун, Гъамиша вун акваз кIан я.* А. Гь. Ярдиз. 2) **рах. диде-бубайри вичин аялдиз лугъудай гаф.** *Ша, ша бала, ша, зи кард.* С. С., С. М. СтIал Саяд. 3) **шиир гуьрчег, зиринг руш (гада).**

* **катран вилер шиир, суц. хци, гуьрчег вилер.** *Катра вилер авай марал, - Даим чими рикIевай яр, Вун Суьруь гваз дагъларава, Зун колхоздин никIева, яр...* Гь. М. Чи бахт чи гъиле ава. *Эмирован катран вилер Чна сефил ийидач.* А. С. Чун Кубадиз твах, гар.

КАРКА суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра **парча храдайла ишлемишдай алат.**

КАРКАЧИ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра **парча храдай пешекар.**

КАРМАШ * **кармаш авун гл., ни-куь вуж-вуч 1) кун. 2) куьч. азабар гун.** *Кана кармаш авунай зун цIаяри...* *ГъакI ятIани сагъяз ама къедалди...* Ш. Т. Кана кармаш авунай...

* **кармаш хъун гл., вуж-вуч 1) кун, алуг хъун, пуч хъун. 2) куьч. азабрик хъун.** *Ашкъидин цIа кармаш хъайи рикI яни вун, марвардин цуьк?! А. М. Марвардин цуьк.*

КАРМАШУН гл., ни-куь вуж-вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; **кармаш авун, - кармаш тавун, кармаш тахвун, кармаш хъийимир 1) кайи гъалдиз гъун, пучун. 2) куьч. азабрик кутун.** *Кармашна фикир, бастурмишина ягъ, Вилерин нурни туьхуьрна мишъиз.* Р. Р. Къуру цавар, ламу чилер.

КАРТА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) **тайин са чкадин чилин винел патан шикил.** *Дагъустандин картадал, иллаки чи лезги районра, тIварар амаз чеб амачир хуьрер тIимил хъанвач.* ЛГ, 2001, 15. XI. - *Къалура картадай. Балашов килигда картадиз, къалурда. - Ингъе, гъа и рекъай.* Р. Гь. Наполеоназ къалурай рехъ. 2) **къумар къугъвадай чар(ар).**

КАРТАЛИС нугъ., суц.; **къел куьлуь ийидай къван.**

КАРТИНА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) **са нин-куьн ятIани шикил. 2) кино.** *Малуматрай, «Взятие Будапешта» къулухъ акъатиз, «Новый дом» тIвар алай картина баишламишна.* И. В. Кткай киш.

КАРТОН урус || **КАРТУН** рах., суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **къелечI тахтадин яцIувал авай чар.** *Куьне, затI-матI къачуз фейшла, гуьзета: и туьквенрин патаривай, ханвай кирпичринни ракъарин арайрай, картонринни тахтайрин кIанерикай атIай чинаррин ва маса тарарин пунарилай хкъезвай зугъвар, диде-буба амачир етимар хъиз, ГъикI шехъзаватIа.* З. Ф. Шехъзава рикI...

КАРТОЧКА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра **са куьн ятIани шагъидвал ийизвай текст кхъенвай чар.** *За*

анжах духтурди диагноз эцигнавай азарлуяр къабулзава, абуруз карточка ахъайзава. Ж. Гъасанова. "Магистрдин гъед" Бажи.

КАРТУФ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра чилик экъечІдай гъуд къван екевал авай хуьрекдик кваз ва квачиз ргаз, хъукъваз, чраз недай емиш. # -йри ~, кульуб ~; тІехв квай ~, тІехв квачир ~; лацу рангадин ~, яру рангадин ~; вили рангадин ~, хархар жедай ~; ширин ~; ~ ругун, ~ хьунъун; ~ аладарун; ~ цун, ~ хкудун; ~ маса гун, ~ къачун; ~дин суп. - Совхозда картуфар цайи гъар са гектардин бегъерлувал агъузди хъана. К, 1989, 16. 08. Зулуз картуфар, газарар, чугъундурар хкудда, келемар атІуда. З. К. Тебиат чирун. Чи чилера келемни, картуфни, чичІикни яр-емишни - вири жезвайди я. ЛГ, 1991, 5. XI. Гъилерин векъи хъанвай хамунивай афнидин, картуфдин тюре гуьцІун ва я картуфар ругур цайі чухъун меслятзава. ЛГ, 1991, 21. X. Чинал ва я бедендал жезвай матІар сагъарун патал картуфар ишлемишиз жеда. ЛГ, 1992, 12. XI. Гатфарихъ сил, картуфар, келемар, газарар цун патал усадъбаярни къарагъарнава. Ш. Шабатов. Ерийрал рикІ ала... Эгер куьне хуьрекдиз къел къадардилай артух вегъенватІа, адаз яд хъиягъиз тади къачумир, 23 картуф вегъена, 10-15 декъикъада ргада. Картуфри къел чпиз къачуда. ЛГ, 2000, 30. III.

Синоним: картушка.

КАРТУШКА урус, рах., суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра картуф. Картушкадин чичІерни кІватІна къве пут за гуьрчег. X. Т. Алхасан махорка. **Синоним:** картуф.

КАРУ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) лиф хътин къуш. Багънадик къекъвена кІвалерай катиз, Гъазур тир чІафара, суvara гъатиз, Пси хъиз тарарин хилерай кватиз, Мукварай чукурдай нуькІер, каруяр. С. К. Яран сувариз. 2) куьч. кІаниди, кІаниди гекъигдай къуш. Динж ятІа вун, агъ, зи кару, Яраб вун гыкІ ксанватІа? М. М. АтІанва зи вилин ахвар.

КАРУН гл., ни; -да, -на; -из, -зава; -ин, -а || ая., рай, -мир; кар авун, кар тавун, кар тахвун, кар хъийимир са вуч ятІани къилиз акъудун. - Лап вижевай карна вуна иниз атана, - лагъана адаз. А. Фет. Пеквен..

КАРУШ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра хразвай гамунин гъаларин юкъвай гъидай гъал. Карушар, симер хъиз тІарам, АцІузва гиширдив гуьзел. П. Ф. Лезги шикил

КАРХАНА фарс, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра са вуч ятІани гъасилзавай чка, идара. Перестройкади виридан пай квай девлетар, пулар, карханаяр - вири варлу ксарив вахкана. ЛГ, 2001, 19. VII.... маса карханайрин руководителри, дустари, мукъва-къилийри спортсмендиз чпивай жедай галайвилер авунай. Н. И. РикІин цІай - инсанриз.

КАРЧ фарс, суц.; -рчуни, -рчуна; -рчар, -рчари, -рчара гъайванрин (калин, хпен) къилелай экъечІдай кІарабдин ери авай затІ Тадайди туш нехирда малар, - Гена вич крчар авайд туш. С. С.... чуьлдин крарин бригадирди уьткъемвилелди вичин спелдиз звар гана, ам кванариз феи къунан карч хъиз аквазвай. З. Э. Мехъер къуьл туш. Гъайвандин къве карч экъечІнавай келледин кІараб акъван мягъкемди жедач. ЛГ, 1992, 31. X.

КАРЧИ¹ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра къазанжи патал са кар идара ийидайди. Шегъерда карчияр гзаф хъун пис Овалах туш... ЛГ, 1992, 1. X.

КАРЧИ² прил. 1) кар алакьдай, чирвал авай, Чпел дамахдайбур, яцІу гафар гвайбур лагъайтІа, русвагъзава, вучиз лагъайтІа чпикай гзаф рахадайбур, чтин тарифдайбур, адет яз, карчи устадар жедач... «Самур», 2002, № 5. 2) къазанжи патал са кар идара ийидай. Чна шегъеррин ва районрин администрацийрин къилериз, карчи ксариз... эвер гузва. ЛГ, 2001. 29. III.

КАРЧИВИЛИН урус [деловой], прил. тайин тир месэляр гъялдай, дуланажагъ идара авунин рекъяй къиле фидай. Гъамиша хъиз, и сефердани республикадин къил уьлкведедин меркездиз фейила, РФ-дин министерствойрин руководителрихъ галаз адан са жерге карчивилин гуьруьшмишвилерни къиле фена. ЛГ, 2000, 6. IV. Алатай гъафтеда Махачкъаладиз Ульяновский областдин губернатор, россиядин Игит Владимир Шаманов карчивилин мугъманвилез атана. ЛГ, 2001, 8. III

КАС фарс, суц.; -ди, -да; ксар, ксари, ксара инсан. Эвел заманда хъана са кесиб кас... Ф. Къази Гъасан ва факъир Али. Хъана къван, хъанач къван са кесиб кас. Ф. Кесиб кас. Дуьньядал бейгъал хъайи кас шедачни? Е. Э. Заз сабур гуз. Вуна хиялна... Чара касди неч лагъана. Е. Э. Вирт квахъайдаз Техил хтайлахъди гъилиз, Тарс акъат тавуртІа къилиз, гъар кас ахпа вичин кІвализ Элкъвез къулухъ кат, фекъияр. С. С. Фекъияр. Абур са касдилай маса касдал, са несилдилай маса несилдал къведайла, гагъ дегии жез, гагъ тежес. А. А. Лезгийрин литература. Мажбуридаказ чи хуьряй пуд кас алкогольдикай сагъар хъийидай больницадиз ракъурнава. К, 1985, 14. VII. КІвале амукъзавай аярихъ гелкъведай кас авач лугъуз диде больницада къатканач. К, 1985, 7. VIII. Дагъустандин дагълух районра зоб авай ксар мукъвал-мукъвал дуьбуьш жезва. И азар акатайла, туьд дакІвазва, адан ақунар дегии жезва. ЛГ. 1997, 12. XII. Редакциядин къуллугъчийри Яцугърин хуьре яшамии жезвай агъил ксарин куьмекдалди Етим Эминан сурни жагъурна ва накъвадик акатнавай лакъандин къван хкудна къилихъ эхцигна. К. Казимов. Шикилдикай риваят. Чи чІехи алим Гъажибег Гъажибегова лагъай гафар зи рикІел хкъезва: "Лезгийрин поэзияда лирикадин эсерар яратмишнавай Эминав барабар кас авач...". М. М. Дуьнья кІвачел къарагъда. * са кас, са касни, я кас.

КАССА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) вахтуналди ватандашри пул хуьдай гьукуматдин чка. *Кассайра авай виликан пулунин агъзурар гьасятда кепекриз элкьуьрна*. ЛГ, 2000, 2. III. 2) **авур кьууллугьдай пул кьачудай ва гудай чка**. *Гьамиша хьиз, кьени инсанрай ацланвай автостанциядин гегьени залда ацукьдай чкаяр авачиз гзафбур квачел акъвазнавай. Кассайрихь яргьги, кьекьвей учирар галай*. А. М. Киф атIайди. 3) **типографияда металлдикай раснавай гьарфар авай кьвати**. *Гьелелиг я шрифтар, я абур эцигдай кассаяр, я газет басма ийидай, чандай акъуддай станок авачир*. Г. Ханов. Абадлувални агьваллувал патал.

КАССЕТА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра тайин са текст (мани, доклад, макъала, рассказ ва мсб) кхьидай магнитдин лента авай алат. *Гьеле геж туш, ада вичи тамамарзавай а дастандин сифтегьан кассета адан мукьвабурув гумачиз жеч*. Б. С. Халкъдин ашукь, руьгьдин шаир. *Ашар хуьруьн чуруар, ерияр рикIел хтайла, за "Кьурагь дагьлар" мани авай кассета эцигна, яб гуда*: З. Ф. Суьгьурдин тIвал гвайди.

КАССИР урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра кассада кIвалахзавайди. *Райондиз хтай Зулфикъара няниз банкдин бухгалтер ва кассирни галаз Самурдин сельподад вегьеда*. И. В. Ревизор. *Сад - бухгалтер, муькуьд - кассир, Аштаз жезни руш фирай*. С. Вуж фирай. *Жаваб гана икI Кассирди жаван, Авай ми хьи рикI: «Галстукар кьве-кьвед ТуртIани, гьелбет, И поезддиз кье Амач ваз билет...»*. Ж. Кьве галстук.

КАТАРАКТА урус, суц.; -ди, -да вилерал хуш акьалтунин азардин тIвар. *Эхиримжи вахтара катаракта сагьар хьийидай цIийи жуьреяр кардик акатунихь галаз алакьалу яз и азар сагьар хьувунин менфятлувал хейлин виниз хкаж хьанва*. ЛГ, 1997, 12. XII.

КАТАРУН гл., каузат., вуж ни-куь; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; катуниз мажбур авун. *Пачагьдин сиясатди гзафбур Дагьустандай маса уьлквейриз катарна*. Р.

КАТИБ араб, куьгь., суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра секретарь. *ЦIийи кьайдаяр, цIийи гафар, цIийи кьанунарни атана: кавхадиз председатель, кьазидиз судья, катибдиз секретарь лугьуз башиламинавай*. Гь. Кь. Четин бахт.

КАТРА, КАТРАЗ, КАТРАН кард сущестительнидин падежрин формаяр. *Кил* **КАРД**.

КАТУЛ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра хуьрек гьазурун патал раснавай кьаб. *Солдатдивай са ботинкаяр, катул ва хунун перемни вахчаг кьачуна...* З. Э. Уртах цаз тадани. *А патал алай катулда нек ава*. З. Э. Мехьер куьл туш... *хьчар хьсандиз чуьхуьда, куьлуь-куьлуь ийида, тунIаривди шуьткьуьрда ва катулда туна винелай гьазурнавай яд иличда* ЛГ, 1999, 14. X

КАТУН гл., вуж-вуч; -да, -на; -из, -зава; -0 || -а, -ин, -рай, -мир; кат авун, кат тавун, кат тахвун, кат хьийимир 1) *вуж са нин-куьн ятIани патавай зверна кьакьатун*. *Заз кичIеда вун кьакьатиз*. *Са лиф хьана, гьилий катиз...* Е. Э. Ярдиз. *Азиз яр, вун вучиз закай катзава?* Е. Э. Яр гуьзел. *Чамран кIвалин кьавалай тфенгар ягьиз башиламишайла, зун катна хтайди я*. А. Кь. Хукац-Ханум. 2) *вуж-вуч кьулайсуз шартIар авайвилай тади кваз масанихь фин, лув гун*. *Кьве йисуз кIвалахна за и биянар хкуддай чкада, тухдалди недай затI авачиз яшамии хьана, цIаяр атана ва эхир, кьатламишиз тахьана, зун катна*. С. С. Жувакай ихтилат. *Гьуд вегьейла кьамуз папа, Кьецихьди катун хьана кьван*. С. С. Са кьаридинни кьужадин чIиргьин. *Хандин буйругь дегшиай Шаир инай катнавай - Ам жаллатIрин хесетрин Гьавурда фад гьатнавай*. А. С. Хандин буйругь. *Керекулар тарарай катна*. А. Р. Чинебан савкьват. *Лув гана катна шурван пепе...* А. Кь. Хукац-Ханум.

* **катун-галтугун** суц. *Гьарай-эвер, кьайдасуз гьерекатар авай гьал*.

КАФ фарс, суц.; -фади, -фада; -фар, -фари, -фара физвай ва я ргазвай якIун, цин винел акьалтдай лацу жими затI. *Куьк бузбашар, кьажгьанрал акьалтна каф, Ргаз, циф хьиз акьатиз сивай ялав*. А. Ф. *КьатIкькьатI авур зунжурар*. 2) **зарб фидай вацIун цин винел жедай кьалин куркурар**. *ВацIун ван гьасятда кьати хьана: садлагьана рагьул кьияматрин кьилел стIалринни кфадин дагь хкаж: хьана...* З. Гь. Лезги риваят. *Кьакьан синеринни тепейрин арадай, рагьул фирийрал каф алаз, гьайбатлу Самур вацI авахьзава*. Гь. Кь. Магьини Дилбер. 3) **цик запун галаз кьежирна тIушунай затIунай акьатдай лацу рангунин затI**. * **гьекьни каф хьун, сивай**

* **каф чкIана физ, каф акьудун** гл., ни 1) *кьай каф жедайвал авун*. 2) *куьч., ний гьекь акьатдай гьалдиз гьун, галатарун*.

КАФАЛ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра юкьван тарцин як алай чка. *Я кеш тийижиз, я кафал, КIвенкI авуна рахаз кIуфал...* С. С. Ахмакьвал пис четин тIал я. *Каф акьудиз кафалдай, Руша балкIан чуьхуьзва*. III. Т. Руша балкIан чуьхуьзва.

КАФАН араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра кьейиди сура твадайла, ам кутадай парча (хун, агь, дере). *Са гьвечIи арадилай абуруз инсанрин рахунрин ванер кьеда ва гадайри тадиз кьве мейитдал алай кафанар хтIунна, чтихь галчукда...* Ф. Вафалу дустар. *Гьар кьуз садаз кьачуз кафан Заз алишвериши хьана хьи*. С. С. *Кьве хтул кьейила*. *Агьдикай чаз хкатIайтIа кафанар, кудаи целди чуьхуьдайвал я чанар..* X. Кь. Ажалдиз

КАФЕ урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра кьезилдаказ хуьрек недай, ички хьвадай гьвечIи чка. *Са маса сеферда, са нихь галаз ятIа кафеда хьвайила, Кьайитмазанни а касдинрахунар хьана*. З. Э. Рекьер сад туш. *Гишин хьанвайтIани, Нюрадиз-Нуриятаз патав гвай кафедизни физ кIанзавай*. А. М. Киф атIайди.

Кафедай ам кефли яз экъечІна. А. Фет. Пеквен. Сулейман-Стальский райондин Къасумхуьруьн центрадал алай «Куьре» кафедин атай гъар са кас ана гъазурзавай тІямлу хуьрекрал рази яз амуькзава. ЛГ, 2002, 18. VII.

КАФИР араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) мусурман диндиз аксиди Мегъамедэфендиди лагъана: «Са мусурман цІуд кафирдин аксина экъечІун лазим я». ЛГ, 1992, 25. IV. - Мусурман стхаяр, вахар! Чи дин кІвачерик вегъенвай кафирриз мад инсаф амач. Гъ. Къ. Четин бахт. 2) векъи деб-адетриз акси кас. [Зарлишан]. Агатмир зав, алчах, за ви кьил кукІварда. Рагъметлу дидедиз себ гудай кафир. Квахъ зи вилерикай! Н. И. Гъакимрин папар.

КАФТАР фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) махара кьейи инсанар сурукай хкудна недай вагыши гъайван; 2) кьуьзуь ва чиркин дишегъли. Дертлу я кафтар... Е. Э. Кафтар кьарийриз. Сулейман, акъуд ви дафтар, Гъана кхъихъ на гъа кафтар. С. С.

КАЦ суц.; -и, -е; -ер, -ери, -ера кьифер кьун патал хуьзвай гъвечи гъайван.. Им заз еке зулум хъана; кьах тІуьна куьтягъна каци. Е. Э. Къах тІуьр кациз. Иесисуз кицІери ва кацери инсан кьиникьал гъидай пехъивал азар арадал гъунин кьурхулувал йисандивай артух жезва. ЛГ, 1997, 19. XII.

* **кац авачирла, кьифер гъурчез фида** мисал кичІвилин гьисс тахъайла, къайдаяр чІурдайбур гзаф жеда' манадин ибара. Кац авачирла, кьифер Гъурчез фида лугъудайвал, йиф алуькьайла, къачагъар итимар авачир и хуьруьзни кьведай. А. Эсетов. Мегъарамдхуьр - зи рикІин сир.

КАЦА суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра кІарасдин тум галай чил эгъуьндай, чилия кьванер акъуддай раькукай раснавай алат. Шарвили вичин кацани гваз фена вацІал. Лезги халкъдин махар... Иски пек-партал алуькІна, Бег кацани кІута гъилеваз зирзимийриз эвичІна. А. А. Пад хъайи рагъ. АкІ хъайила, кацади хъиз, гъамиша вичихъди ял ийизва лагъана тур. И. В. Чирхчир. Идарадал алтІушнавайбурун гъилера перер, кацаяр, лумар, раькун тІвалар авай... Сад-къведан гъилера цІай квай палдумарни пайда хъанвай. А. Фет. Вак хътин. Чна, лежберри, цазвай никІера амуькзавай кесекар рушари кацадивди куьлуь хъийизва. ЛГ, 2000, 8. V.

КАЧ суц.; -ча, ча; -чар, -чари, -чара 1) диши кицІ. Сан кьиле са гуьрцІулар хаз, - Муьжжуд мам квай кач хъана хь! С. С. Дуьнья алаш-булаш хъана. 2) куьч., векъи чалкечир дишегъли. [Зарлишан]. Вун, вун дуьз буба хъанач адаз. Кчарихъ галаз гъатнавай душман. Ви рушни вал атайди хъана. Н. И. Гъакимрин папар.

* **кчан чин алайди** суц. масада лагъай гафари таьсир тийидайди. Пирали гапур гваз атаначиртІа, горкомди вун кчан чин алайди я лугъуз биябур авуначиртІа, Къайитмаз кІваляй экъечІнавачир. З. Э. Рекъер сад туш.

КАЧІКАЧІ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра ргай тинидин куьлуь кІусар.

* **качІ-качІ хапІа** суц. тинидин куьлуь кІусарикай авунавай хапІа.

КАШ¹ суц.; -а, -а; -ар, -ари, -ара кІанз-кІанз недайдакай магърум гьал. Дуст кас, и дишегълидин азар - каш я... Къ. М. Дагъларин деринрин булахар. Рухунрин гзаф агъалияр и мяденди кашан кьиникьикай кьутармишина. С. Муслимов. ЦицІигъ-наме.

* **каш ацалтун** гл., нел яргъал вахтунда гишин гьалда хъун.

* **каш гун** гл., ни низ яргъал вахтунда гишин гьалда тун. - Килиг, жуваз кашар гумир, Диде нисинлай хъиз акъатда. А. А. Пад хъайи рагъ.

* **каш куткун** гл., ник гишин гьалдиз атун. Гъар хемисдиз кІан жеди аш, Киткид адан руфуник каш... С. С. Инсафсуз къавум.

* **каш-мекъ авун** гл., ни нихъ галаз дерди-гьал авун.

* **каш фин** гл., низ гишин гьалда хъун. Адаз гзаф каш фенва. Р.

* **каш чІугун** гл., ни нен тийиз вахт акъудун. Им язвай каш чІугур сивин сувар, Сагъ варз халкъди кашакди сивер хвейи. А. Ф. КъатІ-къатІ авур зунжурар. Гад атІудалди са вацІалайни гзаф амай, кІвале авайбуру каш чІугвазвай. А. Ф. Бубадин веси. Руфуну кьуркьуьр ийиз вуна каш чІугун зи рикІи къабулдач. З. Э. Мехъер кьуьл туш.

* **кашал гъун** гл., ни-куь вуж-вуч недайди акъалтІай гьалдиз гъун... уьлкве Тамам кашал гъанай. Х. Т. Къуд йис. Дерт аквазва, инсанар, куь тарихдай: Дявоярни кьурагъвилер, - кашал гъиз А. С. Саяда лугъузва мани. Абуру чин гъилей кьведай крар ийизва, жемятар кашал гъизва. Къ. Къ. КІири Буба. 2) куьч. **пул авачир** гьалдиз гъун.

КАШ² суц.; -у, -а четиндиз, заландиз дериндай къачузвай нефес. Гада бубадин патав каш кваз хтана, - ДахІ, Дах! Хванахвади... С. Хванахва.

* **каш-кашахъ къевез [текъвез]** нар. дериндай ва фад-фад нефес къачуз. - Зун анжах, заз Марям, за рекъе тваз.. адан каш-кашахъ къевезвачир. А. Р. Пинияр.

* **каш ягъун** гл., ни-куь дериндай нефес къачун.... амни гъайван, чун рекъе геж жедай чІал чидайди хъиз, каш ягъиз -каш ягъиз гьерекатдал фидай. А. Ф. Лянет.

КАШАТІ суц.; -а, -а; -ар, -ри, -ра гзаф недайди.

КАШУ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра. са пуд тупІунин гъаркьуьвал авай, сун гьаларикай хранвай еб. Тумун кІаник кашу квайди я, Мад кІаркІар авайди туш. С. С. Къве кІвачел къекъведай лам.... винелайни са мес

вегъенвай, адални са натараз затI кашудалди кутIуннавай. А. Эсетов. Мегъарамдхуър - зи рикIин сир.

КАЯ кун глаголдин шартIунин наклоненидин форма. Кил. **КУН**.

КВА¹ [khva] куьм. гл.; 1) са вуч ятIани куьн ятIани кIан тир патак квайди тестикъардай гаф. Гъуле гыкьван хъайитIани яз гъакьунин себег аник кIан квачирвилей яз гысабдай виликдай авам инсанри. И. В. "Хийрар". 2) 'са гыхьтин ятIани хесет, лишан хас я' манадин гаф. За лугъун квез квек квай хесет, Гъавурда куьн гъат, фекъияр... С. С. Фекъийриз. Еришдизни гъакьван дири, Са синих ква - тум я куьруь... С. С. Къве кIвачел къекъведай лам. Намус квай тимдиз эсик кар Къариши хъун бес четин тушни? С. С. Бес четин тушни. Вак бубадин ухшар ква, Ви суьрет дуьм-дуьз гъаданди я? А. А. Пад хъайи рагъ. 3) **нин-куьн ятIани къурулушдик тайин паяр авайди къалурдай гаф**. Винидихъай чумахъ галчIуриз галчIуриз хтай зурба буйдин, цIивин хъыз чIулав тик спелар квай жегъил акур Камал адан вилик фена. Гъ. М. Жегъил чубан. Зун а чIавуз вун къван тупIар квай жегъил тир... Гъ. М. Жегъил чубан. 4) **'низ-квез ятIани алай вахтунда тайин са гысс хас я' манадин гаф**... къумрал якIарин аскIан дшиегъли хци вилерик еке къалабулук кваз ашана Гъ. М. Жегъил чубан. - Куь вахтар фена, - лагъана дидеди са къадар хъвер кваз... Гъ. М. Жегъил чубан. Хъуьруьнарзавайбур гайи саламни такьуна кIуфук зарафатдин хъвер кваз кимелай хъфена... А. И. Самур. - Вун вуч кас я, Ви ина вуч кар авайди я? - хъел кваз хабар къуна. А. И. Самур... рушаз и гафар гысс квачир гъакI абур патал лугъузвайбур тирди чизвай... Гъ. Къ. Лацу марал. Итимар туна, Назлу дирибашвал кваз тавдай экъечIна. А. А. Пад хъайи рагъ. Къалмакъал квачиз са хейлин йисарни кечирмишина А. А. Пад хъайи рагъ. Абурун арада гыхьтин намус квай ксар аватIа, абур вичин патаз чIугъазва... А. А. Пад хъайи рагъ. Адак квай ажугъ акъван къати тир хъи, ам садалай аладарна кIандай... А. А. Пад хъайи рагъ. 5) **къакъанвал авай чкадал (цIал, рагал) хъун Салегъан вилера туьшуьна цIак квай Къазибеган лит гъатна**. А. А. Пад хъайи рагъ. 6) **марф, жив къвазвайди къалурдай гаф**. Марф квай вахт яз, къежел стIалжем тахъун патал аскерриз хуьруьн жемятди къаткидай месни гана А. А. Пад хъайи рагъ.

* **квайни-квай** прил. **виридалайни хъсан**. Зулумкарди туруналди хел яна АтIун патал квайни-квайди ичерик... А. С. Саядан вилер. Амма, чIалахъ жедач жеди куьнни, квайни квай шаир чIалан устад Шихнесир Къафланов къени писателрин Союздин член туш! К., 1989, 7. X.

КВА² [кква]: **ква хъун вуж-вуч квал акатун**. Сад лагъана къил ква хъана. Р.

КВАГ суц.; -куни, -куна; -квар, -квари, -квара **рушанвай гам хурун патал къетIен жуьреда гъалуниз ганвай тIвал**. Са бязи цуькведиз вишелайни гзаф кваквар фида. Р. Халичадин, чиле амай, Кваквари вун суракъзава. З. Къ. Чи айвандик къвез-хъфизвай.

* **квaг ягъун** гл., ни **гам хурун патал ийидай гьерекат**. Рангунин гъаларикай квaг ягъиз арадал гъизвай нехишар яраб гыхьтин ксари атIузвайди ятIа лугъуз фикирдай чна. К.

КВАДАРУН гл., ни вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир 1) **жуваз авай вуч ятIани амачир гъалдиз гъун**. - Абур вуч савдаяр я, диде? - лагъана Зугъреди, чина авай хъвер квадарна. Гъ. М. Зуьгъредин муьгъуьббат. За, валлагъ, аламай няналди и невягърай ви ни-ял квадарда. Б. Гъ. Заз эвера. Амма умудар квадарзавач. А. А. Пад хъайи рагъ. Амма за жуван лезгивал садрани квадарайди туш. А. Къ. 2) **регъве нубатсуз са тIимил къван техил регъуьн**. Вун тадиз регъуьз алад ва Бедирханаз лагъ: «... са къве киле хъайитIани квадрай!» ЛГ, 1992, 31. III. * **вичи вич квадарун, къил квадарун**

КВАЗ кIус 1) алава яз, тIвар къунвай кардила, затIунилай алава яз. Лагъай чIалавай атIанвай, гъа вичин ламатI крар тамамарзавай кас хъайитIа, хуьруьн агъсакъалрин, кавхадин эмирдалди ам хуьряйни кваз акъуддай. Р. Меликова. Садбур - дуьадал, садбур - межлисдик 2) **масдардалди лагъанвай гьерекат къилиз акъатзамаз, куьтыгънамаз**. ГъакIани зи рикIелай дидедин Кеф-гъал хабар къун алатна, - жузуна ЦIаруди тIуьник кваз, - адаз кпулри тади гузмани, гъикI я? Б. Гъ. Заз эвера.

* **квaз къун** ни вуж-вуч **фикир гун**... квaз къамир на ван хъуналди япариз... Ф. Н. Вун датIана... Къилди пипIиш тIуьна ксус, йикъ. Квaзни къамир, сятинин тикъ-тикъ. И. Гъ. ПипIишдин ван. КIантIа квaз яхъ на и гафар, Я квaз къамир, кIан ятIа ваз. И. Гъ. ЧIалахъ жемир. Эгер районда квaз такъуртIа, атанвайди Махачкаладиз физ гъазур хъанвай. И. Тагъиров. КIуфухъ галукъайди. Шура гъукуматдихъ галаз гъуьжет тахъайла, чалай къисас къачузва. Рахурай, квaз къамир. Гъ. Къ. Четин бахт. Я квaз къазмач бубаяр къил рехи тир... И. Рамазанов. Хъвадачни.

* **квaз такъун** гл., ни вуж **саймиш тавун, масадакай фикир тавун**. Са йикъара гъич садазни магъледа Квaз такъазвай дшиегъли икI авагъда Лагъана ни гиман гъидай кар жедай? И. Гъ. Муьгъуьббатдин баллада. Кинофипмдиз тамашизавай жемят гъич квaзни такъуна, абуру сифте мезели, ахпа туршимезе, гуьгъуьнлай шит-шит ихтилатрал илигна. К, 1985, 24. VII.

КВАЙ ква глаголдин алатай вахтунин форма Кил. **КВА**.

КВАК фарс, суц.; -укра, -укра; -уквар, -уквари, -уквара **емиш, як, техил, кIарас недай гъашарат**... емишрин къенез фидай кукварихъ галаз женг чIугун патал виридалай хъсан, виридалай умудлу серенжем - им багълариз жезмай къван гъашаратар недай къушар гзаф желб авун я. Къ. М. Хайи чилин таватар. КукупIди са сятда 100 квaк незва, чебни маса къушаривай нез тежедай хътинбур. З. К. Тебиат чирун.

КВАЛ *суц.*; -ди, -да; -ар, -ри, -ра; **хам чухваз кІандай гьисс**. *ГьакІ тада вун чандик кІвал кваз, тумакъ яц*.
Е. Э. Тумакъ яц. * **тІал-квал**.

* **квал акатун [къачун]** *гл., ник* 1) **чухваз кІандай гьисс акатун**. 2) *куьч. са вуч ятІани кьилиз акъуддай гьисс хьун*. Чубандин хцик дишегъли кІан хьунин квал акат тавунани хьанач жеди... А. Къ. Жуьгьенар.

КВАЛАР: **квалар югъ нугъ., суц. гунзар югъ** [М. М. Гаджиев 1997: 131].

КВАЛАХ *нугъ., суц. свах*.

КВАН¹ [кквa^h] *кІус са кар кьилиз акъудун патал ийизвай теклиф артухардай гаф*. *Нагагъ кватІа закни тахсир, Ая кван успат, гуьзел яр*. С. С. Фагъум кван жува, самовар. С. С. Самовар. *Жематар, куьн инлай чкІукІ, Ая кван маса мумкин*. С. С. Кавхадиз. - *Вуна, дайи, лагъ кван гила авайвал, Кумани мад зун дидедин буржуник?* Ш. Къ. Бурж. - *Ягъа кван са макъам, - лагъана Сулеймана, - акунар ава чи чуьнгуьрдихъ...* С. Зазни хуш я ви шаламар. *Фад кІела кван ван алаз!* Ш. Ш. Яш. * **къала кван <садра>**

КВАН² [кквa^h] *суц.*; -ди, -да; -ар, -ари, -ара 1) **гъуьрч**. *Инсанар хъайшла хьбни жанавур, Дугъри игридаз Кван я дуьньяда*. Е. Э. Дуьнья гургъагур. 2). **масадакай къачузвай, жезвай хийир**.

* **кванариз фейи гьер суц. йис атІанвай гьер**.

КВАР [кквар] *фарс, суц.*; -ци, -це; -ар, -ари, -ара 1) **булахдилай ва я вацІалай хъвадай яд гъун патал дишегълийри къуьнухъ вегьена далудал къазвай къен авай цурун къаб**. *Гзаф вахтара Гуьлназ...* *Квар къачуна, кІамалди яд гъиз фидай*. А. Ф. КъатІ-къатІ авур зунжура... *папа къуьневай квар айвандин чилел эцигна* А. И. Самур. *Квар къуьневаз булахдал физвай и течидай дишегълиди зи тІвар къуна эверунал зун мягътел хъанвай*. А. Къ. Чарав. *Къе зи къве квар яд гъана*. Р. 2) **некІедикай чѐм хкудун патал ишлемишзавай хьенчІин махсус къаб**. *За юзурда, гице квар..* Х. Х. Зейнабан кѐметар.

КВАРКВАЦІ *суц.*; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **чиликай хкис хъанвай къван**. *КварквацІар яни, кІарасар яни галукъзавай зи кІвачер гацум жезвай*. З. Э. ВацІал къѐб.

КВАРТАЛ *урус, суц.*; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) **патав гвай къве куьчедин арада авай кІвалерин жерге**. 2) **йисан къуд паюникай са пай**. *Пакад юкъуз, зун кварталдин отчѐт кхъиз йифиз кІваяе ацукънавайла, папа жузуна...* А. М. Приватизация.

КВАРТИРА *урус, суц.*; -ди, -да; -яр, -йри, -йра **шегъерда эцигдай гзаф мертебадин дараматра са хизан яшамииш жезвай сад ва я са шумуд утагъ**. *Ада... куьчедин муькуь пата авай ругуд мертебадин кІвалер къалурна*. - *Лудкъанни муьжуьд лагъай квартира*. А. А. Пад хъайи рагъ. *Ада вад кІваликай ибарат квартира аваз, къунишидилай мад къве квартира маса къачуна*. М. Алимурадов. *Девирдин шикилар*.

КВАСА *фарс, суц.*; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) **симиал пагъливан къугъвадайла, тамашачияр гъар жуьредин амалралди, гафаралди хъуьруьрдайди, машгъулардайди**. *Кваса яшамииш жезвай куьчеда нек маса гъузвай са кас авай*. Ф. Гъарам затІунин эхир гъам я. *Пагъливан симинал неинки адав гвай пайгарди, чилел агъзур жуьре къуьруьркар акъудзавай квасадина хуьзва*. М. Ж.. Дарман хъиз герек я. 2) **къемеда амалар квайди**. *Адаз,.. хуьруьнбуру зарафатцивилез килигна «Кваса» лагъай тІвар акъалднавай бригадир Бала акуна*. Б. Гъ. Заз эвера. 3) **зараф. къуьр**. *Къуьр ягъиз фида, паб. Бахтабахт, са кваса гьалтайтІа, аялриз ягълу-яванвал жеда*. З. Э. «Я пуд манат».

КВАТУН *гл.*; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; **кват авун, кват тавун, кват тахвун, кват хъийимир** 1) **вуж хабарни авачиз атун**. *Кесиб-куьсуьб акур чІавуз катда вун, Девлет гъина ава, гъаниз кватда вун*. Е. Э. Къизил цам. **Синоним: акъатун**. 2) **къайдадикай хкатун**. *Аял хадайла, гзаф азабар чІугур свас мад арадиз хтун хъувунач*. *Къвердавай кватна, ажуз хъана шуьткъевна*. А. И. Самур Ш. 3) **винидихъай агъадихъ аватун**. *Чарарикай, ракъинин куьпдикай хкудай хъиз, къати хъипи ранг кватзава*. Гъ. Къ.. Дацу марал. 4) **вуч сад лагъана арадиз атун (гаф, суал, ихтилат)**. *Ихтилат кватайла, ада лугъудай...* З. Э. Мехъер куьл туш. - *БалкІандин тахсир вуч тир?* - *суал кватун мумкин я*. А. Къ. БалкІандин къисас. - *Я Эмин буба, вуна заз багъишламиша*. *Мад ихтилат кватнава къван, акІ хъайила за вавай са кар мадни хабар къан*. Я. Я. Агалай сандух. * **ахварикай кватун**.

КВАХЪ! *межд*. 1) 'зав вун къалурмир, алат' манадин гаф. 2) 'зун вахъ галаз рази туш' манадин гаф.

КВАХЪУН *гл.*, *вуж-вуч*; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; **квахъ тавун, квахъ тахвун, квахъ хъийимир** **гъакъикъат яз аквадай гьалда амукъ тавун**. *КІваляй шумуд затІ квахъайла, тухвайдаз инад хъуй, яллагъ!* Е. Э. Къедекни пер чуьнуьхайдаз. *Сад масадал хъана пехил квахъна гъуьрмет, эдеб илим*. Е. Э. Хабар це дустуниз. *Вун квахъ, къей куьгъне замана...* С. С. Вун квахъ, къей куьгъне замана. *Абурукай* (С. Сулейманан шииррикай. - А. Г.) *са паяр эхиримжи сад-вад йисуз чапдай акъатна, са паяр къилдин ксарин архивра къатканва, маса паярни гелсуз квахънава* ЛГ, 1999, 25.Ш. *Къвазва жив. Къвазва жив аридай*. ЦІрана *квахъда ам чиле*. А. Къ. Жив. - *Вагъ! Адан къуд кІвачин гелерни вини хъипи шимедай къвед-пуд чкадилай малум хъанва, ахпа мадни квахъ хъувунва*. Гъ. М. Жегъил чубан. *Гуя лезги чІал квахъдайвилин ва ам туьрк чІала цІурурдайвилин гъакъиндай туьркламишунин терефдаррин фикирар Гъажибегова эсиллагъ ери-бине авачирбур яз гъисабзавай ва ада ихътин са кардихъ кІевелай инанмишвал къалурна: "Лезгийр яшамииш жезвай территорияда (ДАССР-дин Самурдин ва Куьредин округар, Аз. ССР-дин Къубадин уезд) дидед чІала*

тамамвилелди агъавалзава. ЛГ, 2000, 18. V.

КВЕЗ¹ [къвез] **куьн** тІварцІиевездин гунугин падеждин форма. Кил. **КУЬН**.

КВЕЗ² [кквез] **вуч** тІварцІиевездин гунугин падеждин форма. Кил. **ВУЧ**.

КВЕКАЙ¹ [кхвекһаа] **куьн** тІв-эвездин къакъатуни V падеждин форма. Кил. **КУЬН**.

КВЕКАЙ² [кквекаа] **вуч** тІв-эвездин къакъатуни V падеждин форма. Кил. **ВУЧ**.

КВЕЛ [кхвел] **куьн** тІв-эвездин чкадин II падеждин форма. Кил. **КУЬН**.

КВЕЛ [кквел] **вуч** тІв-эвездин чкадин II падеждин форма. Кил. **ВУЧ**.

КВЕЛАЙ [кхвеллаа] **куьн** тІв-эвездин чкадин II падеждин форма. Кил. **КУЬН**.

КВЕЛАЙ [кквеллаа] **вуч** тІв-эвездин чкадин II падеждин форма. Кил. **ВУЧ**.

КВЕТ суц.; -ни, -ина; -ер, -ери, -ера тІуьн. *Заз ада са дарвални гайиди туш: вичин деведилай зал парни тІимил эцигна, вичин деведилай заз еке кветни гана.* А. Ляметов. Деведин дерт

КВЕХЪ [кхвехъ] **куьн** тІв-эвездин чкадин II падеждин форма. Кил. **КУЬН**.

КВЕХЪ [кквехъ] **вуч** тІв-эвездин чкадин II падеждин форма. Кил. **ВУЧ**.

КВЯГЪУН гл., ни вуч; квяда, квяна; -из, квязава; -0, -ин, квярай, квямир 1) тар хилерикай михьи авун. *Сада хилер квязавай, муькуь кьевада кІарасар атІуз машиндиз язавай.* Р. 2) чилэй махсус алат галчІуруналди са вуч ятІани чилел кІватІун, кІватІ хьувун. *Ягъалмишмир, хва кьейди, къусудал къуьл квя жедайд туш!* С. С. Жедайд туш. 3) куьч. *зарафат авун. Им вид квягъун я.* Р.

КВЯЙ [кхваьаь] **куьн** тІв-эвездин къакъатуни I падеждин форма. Кил. **КУЬН**.

КВЯЙ [ккхваьаь] **вуч** тІв-эвездин къакъатуни I падеждин форма. Кил. **ВУЧ**.

КЕБИН араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра дишегълидал вахтуналди эвленмиш жедай къайда. *Ваз лан хъсан чида, зун вахтуналди тир кебиндин терефдар хъайи итим туш. Ам абурсуз адет я.* З. Р. ЦІийи ханлук.

КЕВРЕК туьрк, прил. назик. *Зи бейниванвал аку-е, икъван назик, икъван кеврек дишегълидив икъван халичяяр храз тур...* А. Къ. Хукац-Ханум. *Къацу пешер къелечІ ипек, Гъикъван таза, гъикъван кеврек...* С. К. Гъуьлбер. *РикІелай ракъурмир хьи, виридалайни фад хадаиди кеврекди я. Амни чи чІал я.* ЛГ, 1992, 31. III.

* **кеврек хъун** гл., вуж-вуч назик хъун.

КЕВРЕКВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера кеврек тир гъал.

КЕВРЕКДАКАЗ нар. кеврек гъал хас яз, назикдаказ.

КЕГЪЕР¹ туьрк, прил. экуь ярувал квай рангунин. # ~ балкІан.

КЕГЪЕР² суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра балкІандин жинс. *КІалуб инсан, акъулдиз лам, демир гуьг я, кегъер я жал?* Е. Э. Гъажимурад эфендидиз. *Мегъамеда Гъуьсейнан балкІандални пурар эцигна. Ахпа ада вичив гвай балкІанрикай са кегъердални пурар эцигна.* З. Р. ЦІийи ханлук.

КЕГЪКИР прил. са фикирдал кІеви, масадаз яб тагудай.

КЕГЪКИР ХЪУН вуж-вуч са фикирдал кІеви хъун. *Зун садлагъана кегъкир хъана амукънай: таниш тушир дагъдин къекъуьнра гъалтай такабурлу суван къунар, инлай-анлай къурху кваз къарагъай сваларин уьфтер, къуд патаз атир хъченвай цуькверин хунчяяр рикІелай алатай хъыз тир...* Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз.

КЕГЪКИРВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера са фикирдал кІевивал. *Аквазвани ваз кегъкирвал кегъердин, -рикІин хиял я йигавай лежбердин.* И. Гъ. Рубаияр.

КЕГЪКИРУН гл., ни-куь; -да, -на; -а, -ин, -рай, -мир; кегъкир авун, кегъкир тавун, кегъкир тахвун, кегъкир хъийимир масадаз яб тагур, вичин гафунал кІевиз акъвазун. *Къакъатзава тедбир завай, ажугъди рикІ кегъкирзава...* А. Къ. За руьгъдикай фикирзава....

КЕК суц.; -ике, -ике; -икер, -икери, -икера 1) инсандин гъилин ва кІвачин тІупІар, гъайвандин, къушран, ничхирдин кІвачер куьтягъ жезвай кылел экъечдай кІарабдин чин. *ТІупІуз кек хъыз, кикез тІубни герек я.* Ф. ТІуб жагъайла кек амачиз амукъдач. Ф. Къван алуькна кек вили хъуниз, тІуб алаж хъуниз, гъилерал жез хъиткъинзавай куркурриз Муртуза фикир гузвачир. З. Э. Уртах цаз тадани. *Иляса вичин стхадин гъилера менгенегра хъыз къунвай кІвачин кек регъятдиз дуьзариз башиламишна.* Гъ. М. Им къван, имни терез. 2) шалвардин кІвачин метІелай агъуз тир пай. *Челегрин вини кылел акъвазна, халкъдин гъукуматдиз лянатар ракъурзавай футфачидин шалвардин кек чІугуна.* А. А. Пад хъайи рагъ. *И касдал кикер шуькІуь лацу шалвар ала.* Р. Гъ. Шагъ Аббасакай риваят. *Гуриулди атана зи шалвардин кек ялзава.* А. Къ. ЧІарав. 3) **столдин, стулдин чиле айизвай пай.** *Яру шир яна нур гузвай полдилай цІурхар тахъун патал стулдин кикерин кІанерик хъуьтуьл литинин тикейр кукІурнавай.* Я. Я. Ада вегъена столдин кек къазва, Амма адан гъиле столдин кек гъатзавач. Ф. Н. ПицІ квачир инсан. 4) **никІин са гъвечІи пай.** *Гегъридин кикел адал жанавур гъалтна.* Р. * **вахчагдик кек квачир, са кикел акъвазун.**

* **кек галкІидай чка жагъун тавун** гл., низ кІеве гъатун. - *Мурад вуж я? - жuzuна Шамсиди, вири хуьр тупІалай авуна, вичин кек галкІидай са чкани жагъун тавурла.* З. Э. Я пуд манат.

* **кек гун** гл., ни квез са **никай-квекай ятлани** **наразивилелди рахун**. *Ацукънавайбуру члехидан гунагъриз кек гун, гъелегъар къун акурла, Мурсала къыл залан хъайиди гъиссна*. Т. Агъмедханов Зун куь арада. *Эхъ, захъ умуьурда кек гудай, жув масабурун вилай аватдай месэлаяр тлмил хъанач*. Т. Агъмедханов. Мехъер куьтягъ тахъанмаз. **Синоним**: **кикелай авун**.

* **кек ягъун** гл., ни квез **йис тупларалди михъун, ахъа жедай гъалдиз гъун**. *Адет яз, рушари, квалин са пата ацукъна, иесидиз баргъар ацаз, сариз кекагъиз, саррекъинай ягъиз, гульуьтар храз куьмек гудай*. С. Муслимов. *Цицлигъ-наме. Дустар, фузатл тлуьна, Умуят халади кек яна туькгуьрнавай месерал къаткидалди яргъи суьгъбетра гъатна*. С. Ярагъви ашукъ Уьзден. 2) **ни-куь кьеврагъвал, кубанвал къалурун**. *Санал суьруь, санал рамагъ ягъиз кек*. Х. Т. Гуьзелвал вуча! *Хуьре адаз темягъ ийизвай, марвардин цуьквер хътин рушарни кими тушир. Ам вични кек ягъиз акъвазнавай*. 3. Э. Уртах цаз тадани.

* **кикекни квачир** прил. **лап усал**. *Ваз чи гъакимдарар, илимдадар Девлетан, Аюбан, Салманан, Вагифан, Межидан урус кукуплар акурди яни? Валлагъ, чи рушарин гъич са кикекни квачир затлар я*. Н. И. Гъакимрин папар.

* **кикелай авун** гл., ни вуч **кикелди чухун**. **Синоним**: **кек гун**.

* **кикерал хъун** гл., **вуж гъазур хъун**. *Гадаяр адавай и кар хабар къаз кланз лап кикерал хъанвай*. Б. Гъ. Заз эвера.

КЕКАГЪУН гл., ни, куь; -да, -на; -гъиз, -зава; -гъин, кека, -рай, -мир; кека тавун, кека тахвун, кека хъийимир 1) **са вуч ятлани ийиз башламишун**. *Гатфарал акъалтна кефияр куьк хъанвай нуьквер пакаман гъавайрик кекана*. Б. Гъ. *Къаяр, живер клусни адаз четин туш, Гагъ мани, гагъ кфилдик кекайзавай*. И. И. *Хъуьтлун ийф. Вад-ругуд йис хъайила, за таран хилел ацукъна манийрик кекадай*. Т. Винистлалви. *Суьлгуьятан манияр*. 2) куьч. **экъуьгъун (дидедиз)**. *Мугъман квачел акъалтна. Ада, Къайитмазан дидедикни кекана хъиз, гапур шуткъунна*. 3. Э. Рекъер сад туш.

КЕЛ фарс, суц.; -ди, да; -ер, ери, ера. 1) **гамиш (эркек)**. *Нехирдикай кал гамиш Чпин гъенел хтайла, Гуьгъуьналлаз гамишдин. Са зурба кел атана*. Ф. Бахтатар. *Хата авач, балклан рекъид, мал рекъид, Пиле яцар, кел гамишар къад рекъид*. Н. Н. Султанан балклан. 2) (члехи гъарфуналди - К) **эркедин хас твар - Кел**.

КЕЛЕГЪА фарс, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра **дишегълидин къилихъ акалдай ипекдин къелечл еке ягълух**. *Дере, мад гъваш гъират келегъа...* Е. Э. *Къавумдиз Адахъ авачир зар-диба, келегъа*. А. Ф. *Къатл-къатл авур зунжурар. Ингъе, чан вах, и хуьруьн универмагдай са вижевай лацу келегъа маса къачунва*. А. Р., Я. Я. *Хендедадин паб. Гададиз гъакл аквазва. Адаз акл тир хъи, и гуьзел дуьнья гъа келегъа алай рушалай башламиш жезва*. Б. Гъ. *Заз эвера. Далуйрихъ лацу сиргъаяр авадарнавай дарги къуьлерал, келегъаяр алай лезги рушарал...* къару тир. ЛГ, 2000, 23. III.

КЕЛЕМ фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **сала цана битмишардай лацу пешер алай недай набатат**. *Зулуз картуфар, газарар, чугъундуар хкудда, келемар атлуда*. 3. К. *Тебиат чирун. Гатфарихъ сил, картуфар, келемар, газарар цун патал усадъбаярни къарагъарнава*. Ш. Шабатов. *Ерийрал рикл ала. Келемдин къафун мадни тямлу хъун патал, адак газар, рганвай ва куьткъуьннавай кака, майонез кутуна кланда. Хийирлу меслятар* || ЛГ, 2000, 30. III.

КЕЛЕФ кил. **КЕНЕФ**.

КЕЛИМА араб, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра **гаф, гафарин кватлал**. *Ви катлунриз хуьй аферин, гъар келима Икъван дерин*. А. Гъ. *Гуьзел Зи япариз ван такъай Келима амач*. А. Ал. *Итимвиликай баллада. Зи келимайрин ван хъайи семинардин руководителри а члавуз закай икл лагъана...* А. Къ. *Гилигзава*.

* **келима шагъадат** суц. **диндин аятрикай сад**. *Вяде я, вяде... кар Худадинди я.. Келима шагъадат рикел хкъаш, бенде; вун а дуьньядин рекъел атанва*. Къ. М. *Къашкъа духтур*.

КЕЛЛЕ фарс, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) **инсандин, гъайвандин пелелай къамал къван тир пай**. *Паташов вич хъайла зурба, Эцигна келледал турба, Фагъумда на квални уба, Бугъ акъаз къава, самовар*. С. С. *Самовар. Квалерал элкъуьрнавай жуьгуьнал къуру малдин келле алкгурнавай гъаятдай экъечлна, вилик кални кваз яшлу дишегъли булахдал фена*. А. Сайд. *Вили яна*. 2) **инсанди фикир ийизвай орган**. *Ам къаткай чкадални секин тушир; жуьрба-жуьр фикирар келледа къекъедавай...* А. Ф. *Бубадин веси. Адан келледа Бутаян квалер хъиткъинарна ацадардай фикирар гъатна...* Я. *Къафаров. Кумукъна. Ви келле сагърай, ихътин фикир зи къилиз гъайи!* А. Сайд. *«Алад ваз югъур хъурай!»*. 3) куьч. **акъул авачирди, акъулсуз**. *Эй гъавурдик квачир бязи келлеяр! Куьне гъикъван хкадарда къилихъди!* Ш. Т. *Къве устлар*. 4) **шекердин кватл**. *Са келле шекер, чай, къвед-пуд гирвенка ужуз къенфетар къачуна..* 3. Э. *Уртах цаз тадани*. * **руфуна - зар, келледа - гар**.

КЕЛЛЕГУЪЗ туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **сефигъ инсан, акъул авачирди**. *Гъавурда акъадайдоз вад йис тлмилни туш, Гъамид хътин келлегуьздиз гзафни!* 3. Э. *Мехъер къуьл туш*.

КЕЛЛЕГУЪЗ² прил. **сефигъ инсан, акъул авачирди**. *Келлегуьз къучи жедалди, Дугъри факъирвал хъсан я*. С. С. *Чун патал хъсан я*.

КЕЛЛЕГУЪЗВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера **сефигъвал, акъул авачир гъал**. *Герек туш чаз келлегуьзвал* С. С. *Келлегуьзар хурам жеда, Бес явайрин дамах тушни и Баку?* А. Гъ. *Баку*.

КЕЛЧЕ фарс, суц.; -ди, -да; -яр, йри, -йра жегьил гамиш.

КЕМ фарс, т-б, суц.; кимивал, затI авачир гьал. *Дустариз вирт, чIем, Душманриз кем ХупI ярашугъ я. А. Гь. ХупI ярашугъ я.*

КЕМЕН¹ фарс, суц.; -ди, -да; ар, -ри, -ра вагыши гьайвар кьаз гьуьрч ийидайла, абурал вегьедай еб, мерез. *Кемендалди кьазва за хам таяр мад. А. С. Циблиникай кемен туькIуьрна Бубади ам са балкIандин туьтуьниз вегьена. Къ. Къ. Кири Буба.*

* **кемендиз вегьин** гл., ни вуж, куьч. *дустагъда тун, плен авун. Эй, КьепIирви Гьаэюмурад, Кемендиз кьил вегьена хьи. Е. Э. Гьинава?*

КЕМЕН² || **КЕМЕНЧИ** фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра ||ди, -да; -яр, -йри, -йра симеривай махсус тIвал гуьцIуьналди авазар ядай музыкадин алат.. *Асеф Мегьман, гьилевайди ужуздаказ такурай ваз, Вучда вуна, тар авайла сим алачир кемендикай. Ас. М. Гьезелар. Бирдан абурухъ кеменчидин Зил квай сесер галукъда. Ш-Э. М. Вуч кими я? Цийиз авур кеменчи гьа тарцикай тир. А. С. Зулун тамай физва чун.*

КЕМЕНЧИ¹ кил. **КЕМЕН.**

КЕМЕНЧИ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра кемен (кеменчи) алат ядай устIар. *Зи стха кеменчи тир. Р.*

КЕМЕНЧИВАЛ суц.; -или, -иле кеменчидал авазар ядай пешекарвал.

КЕНДИРАГЪ фарс, суц.; -ди, -да; ар, -ри, -ра резиндикай раснавай жакьвадай затI. *Ингье, цIши герб: Дербенрин Келедин цлан КIане са яцикдал вич ацукъна, муькуь яцикдал семичкаярни кендирагъ эцигна маса гузвай дагъви дишегъли! Ф. Б. Филиал.*

КЕНЕФ || **КЕЛЕФ** фарс, суц.; -ди, -да; ар, -ри, -ра гьаларин кIватI.

* **кенефдин (келефдин) кьил квахьун** гл., нин хабарсуз хажалатдин кар ва я хабар, дердияр гзаф хьайила, вуч ийидатIа тийижиз амуькун. *Хьайилахъди бомбадин ван Келефдин кьил квахъна жуван, Ни авуртIан ихътин дуван, Им бейадалат хъана хьи... С. С. Бандитриз. Суьгьбетрални кIукI гьидай саф авач. Диде ава кьил квахъна кенефдин... Х. Х. Лал свас. Кенефдин кьил квахънава зи. РикIел затIни хквезвач. М. В. Вацран ягъун. □ Инсанар я тереф-тереф, Квахънава бязидан келеф, Вичел тIвар эцигна серреф, Я ракъ, цур, гимииш тийижиз. С. С. Шумудакай рахан.*

КЕНТ туьрк хуьр.

* **кент худа** куьгъ., суц. хуьруьн чIехиди. *Жафад хъана и кент худа. С. С. Кавказдиз.*

КЕНТЧИ туьрк, куьгъ., суц.; -ди, -да; -яр, йри, -йра. 1) хуьруьнви. 2) зараф. *пад-кьерех такур, хуьруьн инсан. Нурмегьамед халис лежбер, кентчи итим тир. ЛГ, 1996, 26.1.*

КЕПЕЙУГЪЛИ кил. **КУЬПЕЙУГЪЛИ.**

КЕПЕК урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) манат пулуниин вишяй са пай. *Я канаб, я пек чизавач, Вичиз я жуьт, тек чизавач, Цурун пуд кепек чизавач... С. С. Акьул жуваз аваз кIанда. 2) куьч. лап тIимил пул. Кьве кепек пул туртIа гьута, Жемьатарни маса гуда. С. С. Кавкадиз. ТакIандахъ элкьуьрна далу, Кепекдихъ маса гуз халу. С. С. Судуяр. Гагъ экъечIна фена ам патарал, Чалишмишина кьил хуьдай кьве кепекдихъ. А. Ф. КьатI-кьатI авур зунжурар.*

* **кепекдик квачир** прил. *манасуз, кьиметсуз. Р Ништа, абур гьихътин цIарар жедатIа, Кьилдинбур я лагъана, кIарасдин Кепекдикни квачир гафар жедатIа? А. Къ. Гуьмбет.*

КЕПЕКШАГЪИ рах., суц. куьлуь-шуьлуь пул.

КЕПКА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра кьезил шапка.... сада кьулухъай атана Азизан тумаждин кепка алай кьилиз вичивай жедайвал са лапIаш вегьена. С. М. Цицигъ-наме..

КЕПКИР фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра хинкIардин шурпадикай кинияр хкуддай алат. *Тарифин са кепкирдин, Фирчиндинни кIар галай. Я са ламран, кьатирдин Тумунихъ кIаркIар галай. Ш. Ю. Шамсудин Тагьироваз.*

КЕРЕ туьрк, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра яб атIанвай хеб.

КЕРЕКУЛ фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) пехърез ухшар, лувара лацу цIакулар жедай кьуш. *Тарарин кукIвара ва далдайра агаж хъанвай нуькIер, пехъер ва керекулар цавуз чкIана. А. А. Пад хьайи рагъ. Гьар йисуз чуьхверар дигмиш жедайла, иниз керекулри лув гудай ва емишириз кIуфар ядай. А. Р. Чинебан савкьват. 2) куьч. вичихъ артух акьул, нуфузвал авачир инсан. Пехъни, чIагъни, керекулни вал кьведи... Е. Э. Бахтсузвал. Я иеси кьей керекул, Вазни патрундаш хъана хьи. С. С. Дуьнья алаш-булаш хъана.*

КЕРЕМАТ¹ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра гьакъикъат, дуьзвал. *Са вахтунда - хабар я шад - Гьалиб хъана Керемат. Сад хъижеда, хъанвай кьве пад, Чи Кьубани Куьре мад. 3. Къ. ТIал.*

КЕРЕМАТ² суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра еке, залан гуьзлемеиш тавунвай писвал. *Ихътин керематар гьар сана кьиле физвайдахъ чун халис Уьмуьрдини инанмишарзава. Н.Ибрагимов. Чалан сергьятрихъ кьадар авачирди успатзава.*

* **керемат(ар) акун** гл., низ бедбахтвилиин крар, дуьшуьшар кьилел атун. *РикIе Аллагъ я зиди ваз, Керематар акунвай чаз. Х. Къ. Шейх Рамазан эфенди.*

КЕРЕМАТ³ || **КЕРЕМАТ(АР)**! *межд.* гузлемиш тавунвай кар, хабар, ван хъайила, мягтелвал къалурдай гаф. – Вув-в, керематар!.. За им кицІ ятІа лугъузвай, вич килигайтІа, къве кІвач квай «куруцІул» я! А. Къ. Хукац-Ханум.

КЕРЕТ *суц.*; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) зарб авунин гысабрин таблица. 2) куъч. фикир, хиял. За ви керет чирда ман, Зун гъавурда акъуна, Къведра къвед ваз кІани къван Аквада ваз авуна... Ж. За ви керет чирда ман...

КЕРИМ *туърк, прил.* 1) *заха*. 2) (*чІехи гъарфуналди*: К) эркекдин хас тІвар - **Керим**.

КЕРКЕТИ *суц.*; -ди, -да; -ар, -ри, -ра кІарасдин куъруъ къатІ.

КЕРКИ *туърк, суц.*; -ди, -да; -яр, -йри, -йра чилияй чІуру хъчар акъуддай, накъв хъуътуълардай алат. Керки гъаз алахъна дуъзар хъийидай А. Ф. КъатІ-къатІ авур зунжурар.

* **керки ягъун** *гл.*, ни чил чІуру хъчарикай азад авун, чил пурпу авун.

КЕРПИЧ *кил.* **КИРПИЧ**.

КЕРЧЕК *туърк, прил.* Гъахълу. Уста Нафталиди лагъанатІа, керчек я, - тестикъарна Селимата. Гъ. Къ. Четин бахт. Эгер гуъзел къвезватІа гъар гуъруъидиз, Вири нагъахъ, тек гуъзел гъа керчек я. М. Б. Вуж ваз даим... **Антоним**: нагъакъ.

КЕРЧЕКАРУН *гл.*, ни вуж; -да, -на; -из, -зава; -а || -ая, -ин, -рай, -мир; керчекар авун, керчекар тавун, керчекар тахвун, керчекар хъийимир са вуж ятІани гъахълу авун.

КЕРЧЕКДАКАЗ *нар.*; **керчек яз**. СтІал Сулейман вичин халисан яратмишунриз керчекдаказ ва тамамдаказ экуъ дуънья такур шаир я. ЛГ, 1999, 25. III

КЕСЕК *туърк, суц.*; -ди, -да; -ар, -ри, -ра кІеви накъвадин кІватІ. Чна, лежберри, цазвай никІера амукъзавай кесекар рушари кацадивди куълуъ хъийизва. Ч. К. Гъарайдив агакъай хва. **Синоним**: къумбак.

КЕСЕР *араб, суц.*; -ди, -да; -ар, -ри, -ра са касди масадаз вичин къанажагъдалди ийидай эсер.

Синонимар: таъсир, авторитет, нуфуз.

КЕСЕРЛУ *прил.* таъсир ийидай. Гъамида фикир авуна хъи, Селвана амалар чидай кесерлу инсан я. А. А. Пад хъайи рагъ. Ам кесерлу, танишибилиш гзаф авай кас тир. А. А. Нажмудин Самурский. Сулейман вич лезги накъвадал арадал атай ва Виридагъустандиз, иллаки лезги миллетдиз, тикрар техжедай кесерлу, надир шаир я. А. Гъажимурадов. Чехи шаир. **Синоним**: таъсирлу.

КЕСИБ¹ *фарс, суц.*; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) дуланажагъдин шартІар писди. Кесиб къежел экъечІайла, пачагъди и сеферда адан гуъгъуъниз фин къетІ авуна. Ф. Пачагъ къабулай кесиб. Гъич къабулич кесибдин гаф, ТагайтІа ришет, судуяр. С. С. Судуяр. Вичиз девлет бул авайдаз Кесибар алчах хъана хъи. С. С. Девлетлуяр, чиновникар. Жумартдаз малар, Кесибдаз салар ХупІ ярашугъ я. А. Гъ. ХупІ ярашугъ я. Гила инра авай кесибни батрак... А. Ф. КъатІ-къатІ авур зунжурар. Кесибда гзаф кІвалахда, девлет авайда - акъулар гзаф гуда. З. Р. Веси. 2) куъч. **кутуг тавур гъалда авайди**. Школадин завхозди уборициайрив пол чуъхъудай пекер вугун тийиз, инжикли ийиз, а кесибарни чин кІвалерай пек-лек гъуниз мажбуриз хъана. III. Исаев. Завхоз. **Антоним**: варлу.

* **кесиб-куъсуъб** *суц.* **кесибар вири санлай**. Кесиб-куъсуъбдин кІвалик квач берекат... А. Ф. КъатІ-къатІ авур зунжурар. Хъуре авай Кесиб-куъсуъбриз адан гафар хуш жезва. А. И. Самур.

* **кесибдиз пул жагъайла, твадай чка жагъидач** *мисал* садлагъана пул хъайила, инсан вич-вичивай къакъатда.

* **кесибдин тІвар дустарин рикІелайни алатда** *мисал* кесиб касдикай садани фикир ийидач.

КЕСИБ² *прил.* мал-девлет авачир, гужуналди вичин къил хуъзвай.. Везирди, фена, лагъана кесиб касдиз. Ф. Кесиб кас. Эвел заманда хъана са кесиб кас; идан тІварни Али тир. Ф. Къази Гъасан ва факъир Али. Кесиб касдин кІвални хизан рикІел гъваши. Е. Э. РикІел гъваш. Кесиб къужа, куъгъне фяле, Гъатна залум къарид гъиле. С. С. Кесиб халкъдин кардиз вичин чан ганай. А. Ф. КъатІ-къатІ авур зунжурар. **Антоним**: агъваллу, варлу.

* **кесиб синиф** *туърк, куъгъ., ктаб., суц.* **кесибар вири санлай** дуланажагъдинни политикадин къуват яз.. Адаз кесиб синифдин патай иллаки еке гуъурмет авай. ЛГ, 2001, 17. V.

* **кесиб хъун** *гл.*, вуж мал-девлет авачир, гужуналди вичин къил хуъзвайди хъун. Къве гъил авайд жедан кесиб? С. К. Хциз.

КЕСИБВАЛ *суц.*; -или, -иле; -илер, -илери, -илера **кесиб тир гъал**.# ~иле гъатун, ~иле амукъун, ~илияй акъатун, ~илел дамахун. Са вахтара кесибвиляй Касбубадин пекер гзаф цІару хъанвай, бижгъеррин арадай адан якІар акъазвай. Ф. Регъуъ заманадиз хъурай. Къадар хъана, къисмет хъана кесибвал, Дагай крар жедат къиямат, тагъсибвал. Е. Э. Гъая тийижир паб. За къатІузва, Сурхая ви ажуз гъалдикай, ви кесибвиликай менфят къачунва. Къ. М. Дагъларин деринрин булахар. * **кип-кесибвал**.

* **кесибвал авун** *гл.*, ни кесибдиз уъмуър тухун.

* **кесибвал къий!** *межд.* кесиб гъалда авайда Вичи-вичиз ва я вич хътин масадаз кесибвал чпивай къакъатрай лагъана ишлемишдай зарафатдинни туъкъуълвилини гъиссер квай ибара. Кесиб кас аквадай

бенде жагъич, валлагъ, - Кесибвал кый. Адан пай тIатIудай бенде жагъич, валлагъ, Кесибвал кый. Е. Э. Кесибвал кый.

* **кесибвилин падеж** *цI., зараф., суц.;* **кесибвал.** «Кесибвилин падеж:» чIала ачух авур кас, Вун я, лезги са чIал артух авур кас. А. Къ.

КЕСИБВИЛЕЛДИ *нар.* кесибвал хас яз. **Синоним:** кесибдаказ. **Антоним:** варлудаказ.

КЕСИБДАКАЗ *нар.;* кесиб яз. - Кесибдаказ яшамии жезва чи халкъ. ЛГ, 2003, 8. V. **Синоним:** кесибвилелди. **Антоним:** варлудаказ.

КЕСИ-ИБ! *межд.;* язух чIугуналди са никай ятIани фикир авун, фикир лугъун.

КЕСКИН *т-б., прил.;* туънт.

* **кескин хъун** *гл., вуж туънт хъун.* Гъиле къуна къукъвад аса, Им чи винел хъана кескин. С. С. Кавхадиз.

КЕСМЕ *туърк, суц.;* -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) дубурдин агъа кьил гъяркъуь хъайи азар. **Синоним:** бабасил. 2) гъа азар квай инсан.

КЕСПИ¹ *фарс, суц.;* -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) яшамии хъун патал кьилиз акъудзавай кIвалах. Фагъум, фикир ая, килиз, Куъне твах куь кеспи вилик... С. С. Кесибриз. Хуъруьн агъалийриз... гуьтIуь зулара цIуд гектаррин маиданра мухар цунилай, гзафни-гзаф мал-къарадихъ гелкъуьнилай гъейри, хуъруьн майишатдин маса кеспияр чидачир Гъ. М. Чи бахт чи гъиле ава. 2) кIвалах. Къама ялар, кьиле гар авай са жегъил кеспидал машгъул Агъамет халудин патав атана. М. Ш. РикIел хуьх

* **кеспи авун** *гл., ни;* яшамии хъун патал кIвалах авун. - Гъа-ан, - лагъана Сарухана, - гила вун аялкуял туш, вун еке хъанва, вавай са кеспи авуртIа жеда. А. Ф. Риза. - Вирида, Риза, - лагъана Сарухана, - кеспи ийизва; сада цан цазва, сада мал хуъзва, сада гвен гуъзва, сада рабочийвал ийизва, садани чубанвалзава. Уьмуьр гъахътинди я ман! А. Ф. Риза. **Синонимар:** пеше, къуллугъ, кIвалах.

КЕСТИРМА *туърк, прил.* лап куъруь. Микаила... дамахдив кестирма къулар чIугвадай Гъ. М. Чи бахт чи гъиле ава. - Москвадиз гъи рекъай фейитIа хъсан я? - адан суал тикрарда Балашова. - Ун. Куъруь, кестирма рехъ! Р. Гъ. Наполеоназ къалурай рехъ. Чун кестирма рекъай вегъена абурулай кIвенкIел хуърелай пуд версинин анихъ галай никIерив агакъариз гъерекатна. Н. М. Къизилдин хтар.

КЕТЕН *фарс, суц.;* -ди, -да; -ар, -ри, -ра канабрин кушдикай хранвай векъи парча.

КЕФ *араб, суц.;* -ини, -ина; -ер, -ери, -ера бедендиз регъят жедай, рикIик гъевес киткидай гъал, гъисс. Гъич чи тама тач шуьмегъ тIвал. Лап кеф къунбар чка я. С. С. Девлетлуяр, абурун аялар, абур квай кеф вилерик атайла, мадни гзаф перишанвал акатдай... А. Ф. Риза. - Сад лагъайди, кар алачиз масадин кефиник къгъиз жедач. М. Ш. Дуъз гаф туш. Ихътин кеф гъамиша гъатдач: ксузни жезва, ширин ахварарни аквазва... 3. Гъ. Балугъдикай ахвар. Къуьлеривай, кеферивай тух хъана къейитIани къайгъу авач, - лугъузвай гадайри А. Къ. Чеченрин межлис.

* **кеф гун рах., гл., ни-куь;** **кеф авай гъалдиз атун, гъун.** Мифтягъазни машиндин еке худди кеф гудай. А. А. Пад хъайи рагъ. Суфрадихъ галай бязи гадайриз шкъакъ Пирималайни феий хуъруьнви хуш жедачиртIани, бязибуруз адан амалри, гафари кеф гудай, абур хуърена чIагидай. Н. И. Сирлу межлис.

* **кеф-гъал** *суц.;* **сагъламвал.** ГъакIани зи рикIелай дидедин Кеф-гъал хабар къун алатна, ~жузуна ЦIаруди тIуьник кваз, адаз кпулри тади гузмани, ГъикI я? Б. Гъ. Заз эвера.

* **кеф уьчуьн** *туърк, нар.* **кеф паталди.** Акур инсанриз абур гъакI кеф уьчуьн сиягъатдиз экъечIнавайбур хъиз жезвай... Къ. Къ. КIири Буба.

* **кеф (кефер) чIугун [хкудун]** *рах., гл., ни;* **кеф жедай гъалдиз гъун.** Йикъарикай са юкъуз Къазимегъамедан кIвале ацукъна абуру нез-хъваз кеф чIугвада къван. Къ. Къ. КIири Буба. Кефер чIугвазва. И кеферикай Амма зи чандиз авач кIус хийир... Ш. Т. Гъурбатдай кагъаз. Зун, динжвал ийида, кеф чIугвада лагъана, хтанвайди туш. КIвалах да лагъана хтанвайди я. ЛГ, 1999, 1. IV. Вири рикIелай алатда; чIугур кеферни, къакъан тавханаярни... А. А.. За незва, хъвазва... Кефер чIугвазва. И кеферикай Амма зи чандиз авач кIус хийир... Ш. Т. Гъурбатдай кагъаз.

* **кефина [аваз] хъун рах., гл., вуж хъсанз [аваз] хъун.** Абур вири тIуьна-хъвана кефина ава. И. Агъ. Агъмедан ич.

* **кеф-кефият** *суц.* кефер авай гъал, гъакъикъят. Алискер фура туртIа, садазни чир жедач, пачагъдин хазинани заз жеда, зунни уьмуьрлук кефкефиятда дуланмиш жеда. Ф. Вафалу паб.

КЕФЕР¹ **кеф** *суц.* существительнидин гзафвилин къадардин форма. *Кил.* **КЕФ.**

КЕФЕР!² *межд.* 'лап хъсан я!' манадин гаф.

КЕФЕР³ *суц.;* кьибле патаз акси пад. Нисинилай алатайла кефер патахъай чилин циф къарагъна хуъруьхъди къвез эгечIна А. И. Самур. Я лезгияр, я жуванбур - Кефер патан, кьибле патан! Гъин залумди къве паднава Чи сад Ватан, кьибле Ватан? С. К. Жуванбуруз чар.

КЕФИ *туърк, суц.;* -ди, -да; -яр, -йри, -йра инсан авай гъал. Гъар межлисдал дамах саз я, кефи чагъ... Е. Э. Ваз зи гъалдикай хабар авачни? Вуна ваз яр гуьзетмишиз, Ви кефи хунI чагъ я Тайгъун. А. Гъ. Тайгъун.

* **кефи(яр) ачух хъун** *гл., нин* 1) шадвилин гъиссер акатун. Вун акурла, зи кефияр ачух хъана. Р. 2)

азарлудан гьал хъсан хъун.

* **кефи хун** гл., ни нин даклан кIвалах авун, хатур амуькдаи кар авун. Наз маса гайтIа, на зи кефи хада...
Е. Э. Ярдиз. Гьар намерддив хьунухь ара, Эхир кефи хун я, валлагь. С. С. Несигьатар. Гаф лагьайла, кефи хадай, Мез жедан бес акI рахадай? С. С. Шумудакай зун кез рахан, Шумудан кефи за закай хан. С. С. Бязи тарта. Аялдикай гада ваъ, илан хьанвай. Ада кефи тахай, рикIиз тIарвал тагай садни тазвачир я кIвале, я хуьре. А. Эсетов. Инсан хьанач. Лейлиди кIусни геж: тавуна цура авай дана гана, гьинай ятIани вичин рикIиз гзаф кIандай, садрани вичин кефи хун тавур Абдулаз хъсан са чуьнгурь гьида. Б. С. Халкъдин Ашукь, руьгьдин шаир. - Я гадаяр, ам за авур кIвалах туш эхир. Я заз тфенгни авай затI туш. За куь кефи гьикI хан? С. Ярагьви ашукь Уьзден.

* **кефи(яр) кIубан [куьк, кьумбар] хьун** гл., нин Гьарфар кIелна куьтягьай ЦицIалидин кефияр тIимил куьк хьана. Ф. ЦицIали. ТIуьна, хьвана кефияр кIубан яз кьацу чIурал ярх хьанвайди чуьхвер таран гьеле пеш ахьай тавунвай хилерин арадай вили цавариз килизавай. Беделахтул. Ях Лезгидин мах. Гатфарал акьалтна кефияр куьк хьанвай нуькIверин пакаман гьавайрик кеяна. Б. Гь. Кефияр куьк хьана абурун Тем акур мугьманрин... Ж. Им вуч хесет я. Кефияр куьк хьана папан, ТIуьнач лугьуз ниси мад кье. Ж. АтIана чи ниси лугьуз...

* **кефияр гьикI я [ава]? фадлай такурбур, сад-садал гьалтайла, гудай суал.** Абур гьич, ваз хвашкалди, сафагелди, Ви кефияр, кьаридин кефияр, аялрин кефияр гьикI ава? С. Хванахва.

* **кефияр куьк хьун** гл., нин; **кефияр кьумбар хьун.** СикIрен балаяр акурла, жанавурдин кефияр куьк хьана. Ф. Куткунда гьатай жанавур.

КЕФИБЕГ зараф., суц.; -ди, -да; -ер, -ри, -ра масадбуруз фикир тагуз, анжах вичин тIуьн-хьунихь галайди... тIамадиз акьатай кефчибегрин шит ихтилатрихь вири жемятди яб акалзава. Н.Ибрагимов. Чалан сергьятрихь кьадар авачирди успатзава.

КЕФЛИ || **КЕФЛУ** прил.; ички хьвана шадлу тир. Ингье, нянихь ам мад, тIимил кефли яз, зи кылив шеш-беи ягьиз атанва. ЛГ, 1992, 13. VIII. Кафедай ам кефли яз экьечIна. А. Фетягь. Теквен. Сифтедай наркотикри заз пул кьазанмишиз куьмек гана. Кефлу чIавуз заз садахьайни я утанмиш, я кичIе тушир. ЛГ, 2001, 26. VII.

* **кефли хьун** гл., вуж; **кефияр кIубан хьун.** Кефли хьайи чубанди папан патав атана... Ш. Ю. Ни галай...

КЕФЛУДАКАЗ нар.; **кефлу тир** гьалда аваз. Мехьер гзаф шаддаказ кыле фена. Зуьрнеяр, далдамар ягьизвай. Гьар вуж атайтIани, тухдаказ ва кефлудаказ хьфизвай. Ф. Гьуьлуьн шив. **Антоним:** кефсуздаказ.

КЕФСУЗ¹ прил. сагьламвал кьайдадик квачир... и дагьлук хуьре кефсуз дишегьлидиз четин жедай. Ф. Н. ПицI квачир инсан. Шаир а чIавуз тIимил кьван кефсуз тир. ЛГ, 1998, 28. V. **Синоним:** начагь, азарлу.

* **кефсуз хьун** гл., вуж; **начагь хьун.** Ам кIвале чилел вегьенвай месел кьатканвай. Кефсуз тир. З. Э. СтIал Сулейман. Руш фикирлу хьана, гьикI я, кефсуз хьанани? З. Э. Муьгьуббатдин цIелхем. Свас кефсуз яз акуна Аслан бубади жегьилар ЦицIи хуьруьз хутахна. Ф. Н. ПицI квачир инсан.

КЕФСУЗ² нар. кефи авачиз. Чахь... жегьил хизанар авайди, диде-буба, юлдаш кIвале кефсуз месел алайди залумриз чизвач. ЛГ, 2000, 29. VI.

КЕФСУЗВАЛ суц.; - или, -иле; -илер, -илери, -илера кефсуз гьал. Столдихь кефсузвилерикай, тIал-квалдикай, рикIиз такIан жедай крарикай ихтилатар авун кутугнавач. ЛГ.

КЕФСУЗВИЛЕЛДИ нар. кефсузвал хас яз. **Синоним:** кефсуздаказ. **Антоним:** кефлудаказ.

КЕФУН гл., ни; -да, -на; -из, -зава; -а || ая, -ин, -рай, -мир; кеф авун, кеф авун, кеф тавун, кеф тахвун, кеф хьийимир кеф авай, кеф жедай гьалдиз гьун. Чигали вичин папахь галаз нез-хьваз кефиз хьана. Ф. Бубани руш.

КЕФЧИ суц., -ди, -да; -яр, -йри, -йра гьамиша кеф чIугунал рикI алайди. Шумуд виш вал ятIа кьару, Гьи кефчидин свас ятIа вун? Ш. Кь. Чарадакай фикирдайла.

КЕФЧИБЕГ суц.; -ди, -да; -ер, -ери, -ера уьмуьрдин четин месэлайриз артух фикир тагудай, уьмуьр четинвал авачирди яз кьабулдайди. Са бязибур, вун лап кефчибег я хьи, а кьванеривай ваз вуч кIанзава лугьуз, закай рахшандарни ийизвай. К., 1991, 17. I. Концерт медениятдин маканра кыле физвай мярекат я, кефчибегрин майдан хьиз туш эхир. ЛГ, 2003 б. II.

КЕФЧИВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера кефчи тир гьал, кьуьруьк.

КЕФЧИДАКАЗ нар. кефчидин гьал хас яз.

КЕЦЯГЬУН гл., ни ник-квек; -да, -на; -а, -ин, -рай, -мир; кецягь авун, кецягь тавун, кецягь тахвун, кецягь хьийимир, са не-кве ятIани са вуч ятIани эцягьун, инжиклу авун. «Кецягьмир зак, зун ахьая», Лугьуз, кьуна гьиле пая... С. С. Дуьнья алаш-булаш хьана.

КЕЧИЛ нугь., суц.; кьулал алай кьажгьандин вилик патак, кутадай чепедикай раснавай кIвач [М. М. Гаджиев 1997: 131]

КЕЧИРМИШУН гл., ни вуч; -да, -на; из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир, кечирмиш тавун, кечирмиш тахвун кечирмиш хыйимир акъудун (вахт). Гъар са кардикай веревирдер ийиз, юкIварчинIар ягъиз кечирмишай декъикъайри чаз садаз сад лап мукъувай чирдай... Я. Я. Аманат. Уьмуьрдин заланвилерни, вичел гьалтай азиятарни а къари бадеди дурумлудаказ алуднай, четинвилерин вилик ажужвал къалур тавур ада яргъи уьмуьрни кечирмишай. Я. Я. Агалай сандух Амма шегьердавазни ада вахт гъавайда кечирмишначир. А. А. Пад хъайи рагъ... ам кIанзни дакIанзни жегьилрин арада вахт кечирмиш авуниз мажбур хъана... Гь. Къ. Лацу марал. Аял вахтарилай хипехъанвилел рикI хъайи Байрамалиев Зулфикъара алахъай йикъар дагълара кечирмишна. К., 1990, 12. I. ХъуьтIуьн яргъи йифер кечирмишун патал кино, радио, телевизор авачир хуьре жегьилар, гадаярни рушар, нубатдалди гагъ садан, гагъ масадан кIвализ хуьруьк фидай... С. Муслимов. Цицигъ-наме.

КЕЧМИШ¹ туьрк, прил.; алатай. Гила куь вилик эгъмиш хъанвай (беглер галат патяхъ ишара ийида) и жанавурри чтин кечмиш йикъар рикIел хкиз, шехърай. Ж. Эфендиев. Азадвилер рекъе.

* **кечмиш жери глагол суц., граммат. са касди ийизвай гьерекал маса существительнидал акъалтзавайди къалурдай глагол.** Месела, Стхади емишар кIватIзава, Ваха перемар чуьхуьзва предложенийра авай кIватIзава, чуьхуьзва кечмиш жери глаголар я. Вичелди лагъанвай кар, гьерекал ийизвай предметдин тIвар (существительное ва я ам эвез ийидай маса чIалан пай) актив падежда хъун истемийдай глаголриз кечмиш жерибур лугъуда. Р. Гъайдаров. Лезги чIал. 5-6 кл.

* **кечмиш тежер глагол суц., граммат. масадал тефидай гьерекал къалурдай гаф.** Месела: Стха ксанва, Вах багъдиз физва предложенийра ксанва, физва кечмиш тежер глаголар я.

* **кечмиш хъун гл., вуьж чан аламачир гьалдиз атун.** 1958 - йисан 22-февралдиз Хуьруьг Тагъир кечмиш хъана. А. С. Хуьруьг Тагъир. Буба кечмиш хъайшла, шел-хвал авур Сувар хуьруьз хъфеначир. А. И. Самур. Мифтягъан паб аял хадай чкадал духтурханада кечмиш хъана. А. А. Пад хъайи рагъ. Са шумуд йисалай аялрин дидени кечмиш хъана. К., 1991, 17.I. **Синонимар:** кьин, рагъметдиз фин, а дуньядиз фин, техквердиз фин.

* **кечмиш хъун(ухъ) суц. кьин.** Амач лугъуз и падишагъ, Заз са хабар ван хъана хъи, Гьелбет, кечмиш хъунухъ я агъ, Гила дум дуван хъана хъи. С. С. Амач лугъуз и падишагъ.

КЕШ фарс, суц.; -ени, -ена; -ер, -ери, -ера инсандин, гъайвандин къвалан буш, къвехен кьил. Якеш тийижиз, я кафал, КIвенкI авуна рахаз кIуфал, Сел къведайла вацIун рувал, Архайин къаткиз жедайд туш. С. С. Ахмакъвал пис четин тIал я. Гъаятрал ракъиник малхебни акъуднава, къайгъудар иесийри абурун далуяр, къвалар ва керкIетI къунвай кешер хашиавралди, верхи куларалди михъзава. Гь. Къ. Четин бахт. Ша чна адан кешениз тIвал ягъин... Къ. М. Дагъларин деринрин булахар.

КЕШИШ фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра хашпара диндин къуллугъчи. Кешишири, муфтиди 'Уна данишугъ, Чи араяр хъхъуй лугъуз баришугъ. А. Гь. Къиргъиндиз. Йикъарикай са юкъуз, килисада гзаф халкъ кIватI хъанвайла, кешиш Тимофей атана... Я. Къафаров. Аламатдин кешиш.

КЕШИШВАЛ суц.; -или, -иле; илер, -илери, -илера кешишдин пешекарвал. Тимофей чи итим, КIБ-дин офицер я. Кешишвални адаз чна ганвай. Я. Къафаров. Аламатдин кешиш.

* **кешишвал авун** гл., ни кешишдин къуллугъ кьиле тухун. Ада I -Махачкъалада авай хашипарайрин килисада чIехи кешишвал ийиз башиламина. Я. Къафаров. Аламатдин кешиш.

КЕШКЕШ фарс, суц.; -ди, -да; ар, -ри, -ра 1) гъайвандин къулухъ кIвачеринни далудин ара. - Яда, гила килиг, чун гъи йикъал атанватIа! Чи къведан чинарни чIулав, яргъи, балкIандин къуру халис кешкенриз ухиар хъанва. А. Ляметов. Гуьгъуьниз килигиз.

КЕШКИН фарс, союз эгер, нагагъ. Вун кешкин чир хъаначиртIа, Зун дарвиле жечир, гуьзел. Е. Э. Эй, зи гуьзел.

КЕШКИНА || **КЕШКЕНИ** фарс, кIус декIени. Лугъуд вуна: ГъаначиртIа кешкина! Гъакъван бетер пис ахмакъдин руш жеде. С. С. Кешкени, абурру чтихъай ви вил атIудайвал авунайтIа. А. Исм. Вацран мичIер.

КИБИШТАН кил. **ИКИБИШТАН.**

КИКЕР, КИКЕРАЛ кек существительнидин падежрин форма. Кил. **КЕК.**

КИКИАНА, КИКИИЗ, КИКИИЗВА кукIун глаголдин формаяр. Кил. **КУКИУН.**

КИЛЕ фарс, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) магъсул алцумдай уьлчме (2,5 кг). ЧIехи ваха лагъана: «За са киле дуьгъудал хуьруьн жемят аладарда». Ф. Пуд руш. Зирба гуниз темягъ 'Уна, 10 килени тагуз туна... Е. Э. Дуст Ягъиядиз. Къве тике тIуьрла хъана тух. Зур киле къел хъана артух. С. С. Ахмакъвал пис четин тIал я. Жувазни техил твах сад къве киле... А. Ф. КъатI-къатI авур зунжурар. 2) **уьлчмедин къаб.** Я руш, чи киле гъинава? Р.

* **киле-къажгъан** суц. 1) звал текъведай къажгъан (махарик квай). 2) куьч. гьиссериз рехъ тагузвай кас. Куьз вун икъван пашман хъанва, Ха текъейдан кас? Вакай киле къажгъан хъанва, Ацукънавай пас. А. Къ. Кьил хкаж, Арбен.

КИЛИ рах.|| **КИЛИГ**¹ кIус 'игътиятлу хъухъ' манадин гаф. Къавум, килиг, къуллугъ за ваз лугъуда. Е. Э.

Къавумдиз

КИЛИГ² **килигун** глаголдин эмирдин форма. Кил **КИЛИГУН**

КИЛИГАЙТИА кIус 'дуъз фикир авуртIа' манадин гаф. - «Им вуч аламант я?» - лагъана ида. КилигайтIа, са дев къевезва. Ф. Рустам Зал. КилигайтIа, и пачагъдин рушиз и мегътер Лукъман кIан хъанва къван. Ф. КилигайтIа, ам лубткъедин патавайни фенвай затI тушир. З. Э. ВацIал къеб. Лап эхиримжи вахтарал къведалди литературада мягъкем хъанвай фикир авай: Лезгийриз Шарвилидикай туькIуьрнавай эпос авач. КилигайтIа, авазва... И. Яралиев. Шарвили! Шарвили! Шарвили!

КИЛИГНА¹ **килигун** глаголдин алатай вахтунин форма. Кил. **КИЛИГУН**.

КИЛИГНА² союз 'себеб яз' манадин гаф. Ина касни тахъуниз килигна, нехирбандин паб къулан патав ацукъна. Ф. ЦицIали. Камал вич алай чка сев язгун патал гзаф къулай чка хъуниз килигна артух хиялар хъийиз акъвазнач Гъ. М. Жегъил чубан. Зуьгърени, юкъван школа куьтягъна, райкомдин теклифдиз килигна Москвадиз къве йисан школадиз фенай. Гъ. М. Зуьгъредин муьгъуьббат.

КИЛИГНАМАЗ килигун глаголдин деепричастидин форма. Кил. **КИЛИГУН**.

КИЛИГУН гл., вуж низ; -да, -на; -из, -зава; 0 || -а || ая -ин, -рай, -мир; кихлигун, килиг тавун, килиг тахвун, кихлигмир || килиг хъийимир 1) **са низ-къез ятIани тамашун**. Гада вилер ахъайна килигайтIа, вич гъавиздин патав гва. Ф. Гъуьлуьн руш. Куьз ийида на зарафат? Куьунелай элкъвез килигиз. Е. Э. Ярдиз. Вун экъечIиз килигиз заз... Е. Э. Гуьзел за ви тариф ийин. Килигнамаз чинай яз вич иерди, Гаф лагъайла, жаваб гуз пис тегъерди... С. С. Пис папаз Мад сеферда къарагъна хъиз АцIай ваираз кихлигна. Г. Шугаев. Къадир халу. 2) **чирун, ахтармишун**. Гъахънай, фана дуьнья, гъей, За вавди гъакI ийизва, Ви гъалариз килигна, ЧIана вад югъ мадара. Е. Э. Дуьньядиз. Белки икъван чIавалди вахт хъанач. Килигда жеди ви арзадизни. К., 1988, 28. XII. 3) **галайвал авун, куьмек гун**. Аман, гуьзел, килиг тIун вун атана... Е. Э. Заз сабур гуз. Халкъ авур кас килигнач ваз, Вун са затI яз акунач заз... А. Гъ. Дуьнья. Паб салаз килигиз, за а чIавуз чарабуруз гвенар гуьз хъана. С. С. Жувакай ихтилат. * **заз килиг, чап килигун**.

* **килиг тавуна нар. фикир тагана**. Чахъ авай дарвилериз, четинвилериз килиг тавуна, цIийи къве школа ахъайна кардик кутунва. ЛГ, 1999, 1. IV.

* **килигда <чун> 1) вилик квай месэладай къабулдай къарар тайин туширла лугъудай ибара**. Гъелелиг жуваз са истикан чай хъухъ. Ахпа килигда чун, - лагъана Аликъулиди адаз. И. Агъ. Агъмедан ич. 2) **гъелягъ къун яз лугъудай ибара**.

* **килигдай вилер кIанда прил. лап иер, лап хъсан**. Яру пIинияр жеда гъа... Чебни килигдай вилер кIандайбур: А. А. Пад хъайи рагъ.

* **килигдай гъич кицIни авач гъал 'гзаф я, бул я' манадин ибара**. - Валлагъ, - лагъана Эльман дахди, - гамариз килигдай гъич кицIни авач. Ш. Шабатов. Тапарар ийимир.

* **килигиз акъвазун [амукъун] гл., вуж низ-къез четин гъалда хъун, вуч ийидайа тийижиз хъун..** ФейитIани зун а къилиз, Кепек харжлух авач кIвали, Килигиз амукъда гъилиз. А. Гъ. Фяледин чар. Килигиз къвазда Куьн чиниз: Са затI гъат тавуртIа гъилиз Акъудич а дуван къилиз, Кхъиз гуз суьрет, судуяр. С. С. Судуяр.

* **килигуналди къве вил тух жедач гл. гъал килигуналди мягътелвал артух жезвайди къалурдай ибара**. Килигуналди тух жедач хъи вилер, Шад жез акурла баябан чуьллер... Х. Къасумов. Гъвечи-Чехидан шад хъурай рикIер.

КИЛИСА араб, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра хашпересрин ибадатдин кIвал Гуьллеийрин хирер хъанвай дараматрини казармайри, мийинрини килисайри къати женгер рикIел хкизва. Гъ. Къ. Четин бахт. Хашперес динэгъляяр чпин диндин истемешунар къилиз акъудиз кIватI жезвай чка. Килисадизни чкадин хашпересрикай сад тайинна. З. Р. Пайгъамбардин лацу пайдах. Йикъарикай са юкъуз, килисадиз гзаф халкъ кIватI хъанвайла, кешиш Тимофей атана... Я. Къафаров. Аламантдин кешиш.

КИЛО || **КИЛОГРАММ** урус, суц.; -ди, -да; яр|| -ар, -йри||ри, -йра ||ра **1000** граммдин заланвилин уьлчме Гила вуна лагъ, ви макъалайра къалурнавай "ручной адский труд" куьгъне вахтунда маларал куьтендив цана, гъебейраваз тум вегъена, мукалдалди гвена, ратIарал балкIанрив гатана сагъ са юкъуз 400-500 кило къуьл вахчун хъсан яни, тахъайтIа, трактордал цана, сеялкадал тум вегъена, комбайндив кIватIна, йикъа 15-20 тонн техил вахчун? ЛГ, 1999, 21. X. А вахтунда са шешел гъуьр 13 манатдай, са килограмм чIемин къимет пуд манатни 50 кепек тир, килограмм шекер са манатдай гузвай ЛГ, 2000, 2. Ш. Зи заланвал килойралди къе виридаз малум я, Са вахт къведа, белки, ахътин, алцумда зун каратрал. М. Б. Акъвазвач жал цавариз?..

КИЛОМЕТР урус, суц.; -ди, -да; -ияр, -ийри, -ийра **1000** метрдин яргъивал. Хуьрйай Ахъегъиз 1215 километрдин мензил ава. Бедиров М. Лгарин хуьр. Са къвед-пуд километр мензилни феначир, чи машин са цIийи хуьруьз акъатна. З. Э. ЦIийи ДаркIушар.

КИЛФЕТ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) **хизан... килигайтIа, - зун къанни цIуд йиса авай, чуру квай итим хъанва, къуьзуь жезва**. Килфетдин иеси хъана кIанда. С. С. Жувакай ихтилат. Гъадан килфет, гъилел-кIвачIел агъур паб, аялар: цIуд йис хъанвай руш, цIупуд йис хъанвай гада - вири кIвалахдик ква. А. И. Самур.

2) **мукъва-къили**. *Килфет куьмек яхъ на садни тутуна...* Е. Э. Гъая тийижир паб. *Диде, буба, амай вири килфетар, Валай рази я юлдашар, Эмиров. Х. Т. Дагъдин кард.. Ви килфетар хъана ажиз...* Алкъвадар Гъасан эфенди. Х. Къ. Алкъвадар Гъасан эфенди.

КИМ (КИМГЕ нугъ.) суц.; -и, -е; -ер, -ери, -ера хуьрера итимар чпин азад вахт акъудун патал ва хуьруьнкIвалин дерди гъалун патал кIватI жедай чка. *Кимел, гъиле тафт аваз ацукъна, ашукъри ракъинихъ цIигел билбилдикай манияр лугъузвай.* С. С. Жувакай ихтилат. *Кимел ада буругърикай ахъайдай.* А. С. Рабочийдикай шиир. *Велиханни Арабхан ацукъда са юкъуз кимел. Чпихъ авай вири ихтилатар ийида абуру.* А. Ляметов. *Гуьгъуьниз килигиз Кимерикай ихтилатар кватайла, зи фикирдиз чинар ракъинихъ аваз, пуд патахъай кIевирнавай, инсанри чпиз къулайвал къачун патал, далу акална ацукъдай чкаяр туькIуьрна гуььрметлу чкайрал агъсакъалар ацукънавай халисан культурадин маканар къведа.* ЛГ, 1992, 14. I. *Беневшиадиз чпин чIехи кимгедал гзаф инсанар кIватI хъанвай ахварай акуна.* К. К. Шад хабар.

* **кимин ихтилатар** суц.; **манасуз, жавабдарвал авачир ихтилатар**.... куьне чал агакъарнвай чIалар... кимин ихтилатариз гзаф мукъва я. Ж. Гъ. «... Жуваз герек тир а чIалар...».

КИМИ¹ ким существительнидин актив падеждин форма. *Кил. КИМ.*

КИМИ² [кIими] *фарс, прил.;* 1) **бес тежезвай**. *Эгер машинар чаз хъайитIа, ахпа эцигунриз кими кар амукъдайди хъиз аквазвач, Гъ. М. Чи бахт чи гъиле ава.* 2) **къимет авачир, ерисуз**. *Наши парча, кими либас гъиз тахъуй.* Е. Э. Къавумдиз. 3) **акъулсуз**. *Са яш хъанвай итимар бирдан шапкаяр алаз куьчейриз экъечIайитIа, инсанри абур кимибурай, пердечийрай гъисабда.* Гъ. Къ. Четин бахт. **Синонимар:** **кIамай, ахмакъ.**

* **кими хъун** 1) *гл., вуч тайин къадардикай са гъикъванди тIимил хъун.* *Югъ хъайила, аскервилiz тухузвайбур акъудна, жергеда аквазарна, гъисабна, Сад кими хъана.* А. И. Самур. *Накъандалай къе вацIа яд тIимил хъанва.* Р. 2) **авачиз тахъун**. *Кими жеч мад гъейри папар. Къуна кIула вав гвай а пар, Жуван рекъе гъат, гуьзел яр.* С. С. Регъуьхбан. *Гъич хенек кими жеч, кIвале Гъамиша азар чка я.* С. С. Дустари *лагъайвал, ам мад булахдин къилелай кими тушир, КIвале ада вуч хъийидай къван?* А. И. Самур, III. *КIвале кимизвай са затIни авач.* Н. И. Сирлу межлис. 2) **акъулдиз къери хъун.**

КИМИБУР¹ *прил. кими* прилагательнидин гзафвилдин къадардин форма. *Адан аялар кимибур я.* Р.

КИМИБУР² *суц.;* -у, -а; **кимибур** прилагательнидикай арадиз атанвай существительное; кими тирбур. [Зарлишан]. *Эхъ, эхъ! Квез амайбур кимибур хъиз авайни?* Н. И. Гъакимрин папар.

КИМИВАЛ *суц.;* -или, -иле; *илер, -илери, -илера* 1) **са вуч ятIани бес тежезвай, кими гъал...** *кIел-кхъин чидай, тежериба авай инсанарни авачир. Гъавиляй кIвалахда гзаф кимивилерни авай.* И. В. Зарафатни керчек. - *Дуст хвена кIанда. Адаз кIуьцуруди чирун герек я. «Са кимивал квачир касни жедач» - фикирдал алай Сабира адахъ галаз къал алай рахунар ийидай, вичиз чидай несятар гудай.* 3. Э. Рекъер сад туш. *Кимивилер, гъалатIар, халкъдин бейкефвилер, гъелбетда, къайдасузвилерикай къанун хъайила, арадал атанва ва къевезва.* ЛГ, 2000, 2. III. 2) **акъулсузвал, фагъумсузвал.** *Акур касдиз багъа касдин кимивал Са цIувайни хъуз жедач чимивал.* III. Къ. Акур касдиз...

КИМИВИЛЕЛДИ *нар. ахмакъвилелди.*

КИМИЗ *нар.;* **кими яз, бес тежез.** *Къве кепек кимиз абуру ваз фу гузвачир. Бес вуна абуруз гъикъван къве кепекарни, пуд кепекар туна!* К., 1988, 2. XI.

КИН *фарс, суц.;* **кичI, къурху.** *Йифен баябанлухда Гъуьрчехъандин рикIе вучатIани кин гъатна.* 3. Э. *Муькъвел гелер. Амма вилер килигзава Минет аваз, туьгъмет аваз, кин аваз...* А. Къ. Чулав гьер. *Кин ква рикIик -уьмуьр тефий ваясуз.* Ф. Н. Ас. *Вичиз гъич рикIелай тефидай куьмек гайи кас бейкефна рахкурна лагъай гаф вичел атунихъай кин аваз, Рамазана адаз кIвализ теклифнавай.* А. Исм. Вацран мичIер

КИНАР *нугъ. тавазивилер.*

КИНАРУН || КИНЕРУН *нугъ., II, гл., ни низ-квез; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; кинар авун, кинар тавун, кинар тахвун, кинар хъийимир тавазивилер авун, чан-рикI авун, хушвал авун. Лап рикIивай кинериз, Хвена хъсан туьмериз.* А. М. Агъакшидин лам *рикIиз хура амач майдан, Авач къуват ваз кинардай.* III. Къ. *Кузва кIвале нек хътин экв... "Шваи, шваи, чан шваи!" - лугъуз, ада заз кинердай.* Дж. Агъмедов. *Хкахъ тийидай гъед.*

КИНИ *суц.;* -ди, да; *гз. -яр, -мри хинкIар ва я хапIа авун патал гъазурнавай тинидин чкалдин кIус.* *ХинкIар патал кинияр атIана.* Гъ. Къ. Гъай тахъай гъарай.

* **кинид хапIа** *суц. вермишелар хъиз атIана тинидин чкалдикай ийидай хапIа.*

КИНО *урус, суц.;* -ди, -да; -яр, -йри, -йра **махсус лентинал тайин манадин гъакъикъат сегънеламишна къалурун.** *Ни лугъуда кIвале телевизор герек туш? Эдебсуз кинояр къалурзава лугъуз, бязибуру ам лянетламишзава.* А. М. Приватизация. **Синоним:** **кинофильм.**

КИНОФИЛЬМ *урус, суц.;* -ди, -да; -аяр, -айри, -айра **махсус лентинал тайин манадин гъакъикъат сегънеламишна къалурун.** *Кинофильмдиз тамаишзавай жемят гъич квазни такъуна, абуру сифте мезели, ахпа туршимезе, гуьгъуьнилай шит-шит ихтилатрал илигна.* К, 1985, 24. VII. **Синоним:** **кино.**

КИОСК урус, суц.; -ди, -да, -ар, -ри, -ра куьлуь-шуьлуь мал маса гун патал рак-пенжер кваз раснавай чка. Къе чна акъудзавай «Лезги газетдин» нумра Советрин Союздин лап хъсан йисара ругуд кепекдай киоскрай гузвай. А. Саидов. Демократиядин сифте тарс.

КИП: кип-кесибвал суц.; -или, -иле: -илер; -илери, -илера вини дережада кесиб тирвал. Рак ахъа авуна, Асали Гъалиб дидедиз хъайи, ада жегьил вахтар акъудай Квалериз гъахъайла, аквазвайди анжах кип-кесибвал тир. А. А. Пад хъайи рагъ.

КИРАБЛИЯР нугъ., суц.; калушар (резиндин) [М. М. Гаджиев 1997].

КИРАГЪ кил. ИКРАГЪ.

КИРБИТ туьрк, куьгъ., суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра гугурт алай шуькIуь къалар ва абур гвяна цIай акъуддай махсус затI. Кисе жибинда эхцигна, пIанIрус туькIуьрна, адан къерехдиз мецелди цуькIуьн яна, гъяркъуь къилиз зварни хгана, галифе шалвардин жибиндай кирбит акъудна... М. В. Гъасаратдин майдан. **Синоним:** спичка.

КИРЕ суц.; -ди, -да кIеви хъун патал канвай чеб. Къулан къене, кузвай руьхъверин юкъва яру киредин яргъи шуькIуь гичин авай. Гъ. Къ. Гъай тахъай гъарай.

КИРЕД(ИН) прил. кайи чепедикай гъазурнавай. кIула киредин кIуькуь авай са къуьзуь къари Бубадиз акваз-акваз атана. Къ. Къ. КIири Буба. Адан назик гъилерай къачур киред гичиндай къайи цин хунIар зани авунай. ЛГ, 2001. 1.1.

КИРЕЖ туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра дагъдин махсус накъь кана гъасилзавай материал. Вини мертебадин кIвалерин цIар лацу киреждай асунна. А. А. Пад хъайи рагъ. Гъашаратрин арада гзаф зиянкарар ава. Гъавилай... емишдин тарарин танар киреждай асунда. З. М. Тебиат чирун.

* **киреж ягъун** гл., ни кез киреждай асунун. Хуьруьн агъа къил гъамиша лацу киреж янавай, гегъени дакIарар авай мектебдин дараматдила башилаши жезвай. С. Муслимов. Цицигъ-наме.

КИРИ араб, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра авур, ийидай кIвалахдин, къуллугъдин гъакъи. Дербентдив агакъдай чIавуз шоферди пассажирдивай рекъин кири пулар кIватIиз башилашина. ЛГ, 2000, 14. XII.

КИРИДА нар. са тайин вахтуналди ва гъакъидихъ. Цицигъа Сад-къвед ерли чил авачир, ам кирида къачузвай лежберарни авай. С. Муслимов. Цицигъ-наме. ГъвечIи гада лап яргъа авай, кIвални кирида къуна, адавай вичин мажибдал чIехи хизанни хвена, бубадизни куьмек гуз жезвачир. З. Гъ. Бубадин кIвал. Усарин школадин коллективди чтин алафар Гелхенри машин кирида къуна хкана. ЛГ, 1993, 16. III. Виридаз и кас Саядан кIвал кирида къунвай къуллугъчи яз чида. Къ. М. Дагъларин деринрин булахар.

КИРИЧИ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) са вуч ятIани кирида къунвайди. 2) инсанар тухузвай улакъ гъалзавайди. Карванчийрикай даях кIанзавай инсанрин са пай яхдиз физва, са шумуд киричийрин фургъунра ацукънава, садкъведни чтин балкIанрал ала. Гъ. Къ. Къилинж Къемер. Гъа икI, киричидал рекъе Вини-Ярагърин рекъин къерехдив гвай брлахдал хуькведалди дуьшуьш хъайибурукай садани сивай Бубадикай хана рахай гаф акъуднач. Гъ. С. КIири Буба.

КИРИЧИВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера киричи тир пешекарвал..

* **киричивал авун** гл., ни киричи пешекарвал къиле тухун.

КИРКИР: * **киркIир хъун** гл., вуж тайин са къарар къабулиз тахъун. Ийир-тийир хъанвай Селмини гагъ седефаз, гагъ муькуьбуруз вил ягъиз киркIир тир. З. Э. Куьгъне кавхяр пIуртI. **Синоним:** къве рикIин хъун. ☼ Чи фикирдалди, киркIин гаф къве, рикI гафарикай ибарат хъанвайди я:

КИРПИЧ || **КЕРПИЧ** урус, суц.; -ди, -да; ар, -ри, -ра 1) кIвалер, цIар, дараматар эцигун патал накъвадикай, цементдикайни къумадикай раснавай къуд пипIен материал. Са чкадал къавар вигъизвай, санал цIар эцигзавай, санал фундаментар эгъуьнзавай, къванни кирпич, тахтани сахей тухузвай арабайрини машинри рекъив мажал вугузвачир. Гъ. М. Чи бахт чи гъиле ава. Сифте кирпич хкаже авур цал рикIел къведа. Ас. М. Гъезелар. 2) къумарал къугъадай чарарал алай нехишрикай къуд пипIенди. ☼ Лезги чIалан орфографиядин словарда керпич къалурнава. Чи кхьинра кирпич гзаф дуьшуьшра гъалтзава.

* **кирпичар атIун** гл., ни накъвадикай кирпичар гъазурун. Цицигъар Агъа СтIалдал эвичIай йисуз Агъамирзеди, вир кутуна, кIвалер эцигдай кирпичар атIузвай. С. М. Цицигъ-наме.

КИРС прил. дуьз тушир, са патахъ ян ганвай. # ~ цIир, ~ цал, -рехъ.

* **кирс авун** гл., ни вуч пипIер дуьз тушир, ян ганвай, патахъ гъалдиз гъун. ЦIар кирс чIугунва. Р.

* **кирс дополнение** суц., граммат. асул ва актив падежрилай гъейри, амай падежрин суалриз жаваб гузвай къвед лагъай дережадин член. Месела, За стхадиз пальто къачуна предложенида стхадиз гаф кирс дополнение я.

* **кирс падеж** суц., граммат. асул ва актив падежрин формайрилай гъейри, амайбур вири.

* **кирс хъун** гл., вуч дуьз тушир, ян ганвай, патахъ гъалдиз атун. Цал кирс хъанва. Р.

КИРСДАКАЗ нар. кирс гъал хас яз. Цал кирсдаказ эцигнава. **Синоним:** кирсдиз, кирсеба.

КИРСДИЗ нар. кирс яз. И цIар кирсдиз чIугунва. Р. **Синоним:** кирсдаказ, кирсеба, кирсебадаказ.

КИРСЕБА нар. кирс кваз... лацу шаларяна чѳулав къветѳелар кирсеба алчудна кутѳуннавай къакъан яѳѳу зангарини ам такѳан инсанрик зурзун кутазвай. Къ. Къ. Кѳири Буба. Машин гуѳтѳуъ къекъуѳнда, Спелрин тѳалабайвал, кирсеба, вири рехъ кѳевна акъвазна. М. Б. Спелар. Яб атѳая вичел чан аламайди, балугъчидин чил хъиз, тѳеквен-тѳеквен пеш къериз алай вални, кирсеба, цавун кѳаняй вичел нурад вегъезвай рагъни, дагъдилай гуѳълел къван дуѳзен чуѳлни вилериз аквазвайди къатѳана. А. Исм. Эхиримжи къув. **Синоним:** кирсдаказ, кирсебадаказ, кирсдиз.

КИРСЕБАДАКАЗ нар. кирсеба тегъер хас яз. **Синоним:** киредаказ, киредиз, кирсеба.

КИРЯГЪУН кил. **ИКРАГЪУН.**

КИС! межд. сес акъудмир, рахамир.

КИСА **кисун** глаголдин эмирдин форма. Кил. **КИСУН.**

КИСАЙ **кисун** глаголдикай хъанвай причастидин форма. Кил. **КИСУН.**

КИСАЙ прил. рахан тийидай, вичиз талукъ кѳвалахар кисна ийидай. Тимил кисай Муртуза вичин акъалтѳай жаваб гана... 3. Э. Уртахан цаз тадани. Кисай кас я зун, Артух рахаз, ихтилат ийиз вердиш туш. Ф. Н. Пицѳ квачир инсан. Гъабибни гъахътин кисайди тир. Б. Гъ. Заз эвера.

КИСАЙБУР¹ **кисай** прилагательнидин гзафвилини къадардин форма. Адан аялар кисайбур я. Р.

КИСАЙЛИСАЙ суѳ. амалдар.

КИСАЙБУР² ѳу, -а; **кисайбур** прилагательнидикай хъанвай существительное. Кисайбурувай Аллагъди яргъазрай. Р.

КИСАЙДИ **кисай** прилагательнидин теквилини къадардин форма. Гъвечѳи вах кисайди я. Р.

КИСАЙДИ² **кисайди** прилагательнидикай арадиз атанвай существительное; -а, -а кисай инсан.

* **кисайдавай Аллагъди хуѳ!** межд. 'кисай инсан хаталу я, 'кисайдай вуч хъайитѳани акъатдайди я' манадин ибара.

КИСАРУН гл., ни вуж; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; **кисар** авун, **кисар** тавун, **кисар** тахвун, **кисар** хъийимир 1) **рахан** тийидай гъалдиз гъун, **рахаз** тун тавун. "Ваз рахадай ихтияр авач!" -лагъана, **кисарна**. 2) **секинарун**. Шезвай аял, "исятда буба хкведа" -лагъана, **кисарна**. Р.

КИСЕ фарс, суѳ.; -ди, -да; -яр, -ѳри, -ѳра куѳлуъ, хурда, чкѳидай шейѳр тун патал парчадикай ва я хуѳтуѳъл хамуникай раснавай, вични сив кѳевна жибинда, сумкада твадай гъвечѳи затѳ. Бязи Фекъир хъана гижи, Акурлахъди кисе иѳи... С. С. Генбекдикай дар хъайила. Пагъ, -лагъана ада, - гъеле мехъер ийидайла, сваса ядигар гайи ипекдин курквачѳар галай, нехишар алай, амма къадарсуз къалу хъанвай киседай пѳанѳрус аѳѳурунивди давам хъувуна... Гъ. М. Жегъил чубан. Са сеферда тѳварар къур ксарѳи чѳиз хъайи дуллух тун патал вирида сад хътин, ѳѳинкъна агализ жедай тумаждин кисеяр къачуда. (И кисеѳриз ѳиѳѳигъѳири мажнукѳар лугъуда). С. Муслимов. Циѳѳигъ-наме.

КИСЕЛЬ урус, суѳ.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра емишрин цикайни картуѳдин гуѳуруйкай ва мсб ийидай туршивални ширинвал авай маж хътин затѳ. Аялдин къен фидайла, чумалрикай гъазурнавай кисель гана кѳанда. Р. Тагъирбегов. Чумалар.

КИСКИС! межд. каѳиз эвердай гаѳ. Каѳ акурла, аялди кискис лагъана. Р.

* **кискис** авун гл. сад-масадал гъалдарун, сад масадахъ галаз къалмакъал ийидай гъалдиз гъун.

КИСНА¹ **кисун** глаголдин алатай вахтунин форма. Кил. **КИСУН.**

КИСНА² нар. ван акъуд тавуна. Дидедал алай азаб акурла, Марварни кисна шехъна. Къ. М. Дагъларин деринрин булахар.

КИСУН гл., вуж; -да, -на; -из, -зава; -0 || -а, -ин, -рай, -мир; **кис** авун, **кис** тавун, **кис** тахвун, **кис** хъийимир 1) **рахун** тавун Гъикъван къвазда вун кисна, Мус эюеда уях, гуѳзел яр. С. С. Гуѳзел яр. Гъа икѳ кисна къвазай къве декъикъа абуруз гъар садаз сятер хъиз аквазвай. Гъ. М. Зуѳгъредин муѳгуѳббат. Мегъамедни Агъмед садахъ галаз кисна физвай... А. И. Самур. Бега кисна вич фагъумзавайди къатѳайла, Салегъа лагъана... А. А. Пад хъайи рагъ. 2) **секин** хъун. Буба хквезва лагъайла, аял кисна. Р. Чир хъанач заз я гъибет, я пехилвал, Кисна эхна за жуван гъам, сеѳилвал. Ш. Къ. Дидедин сурал.

КИТЕЛЬ урус, суѳ.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра офицердин каѳтюддин пенжек. Аѳѳукънава дерзичи: Командирдин кителдик Ада дуѳгме кутазва. И. Гъ. Ксения.

КИТКИД, КИТКИДА, КИТКИЗ, КИТКИЗВА куткун глаголдин формаяр. Кил. **КУТКУН**¹.

КИФ суѳ.; -ини, -ина; -ер, -ери, -ера 1) дишегълидин къилел алай чѳарарикай хранвай яргъи чѳун. Ви сивиз къий акъван иер, Лаѳу хуѳухъвер, чѳулав кифер... Е. Э. Хъана хъи. Ада вичин дабан гатазвай яргъи кифер къамал кѳватѳна, косънкадиз тѳвал гана. 3. Э. Пата вил авайди. Кифер дишегълидин, иллаки рагъѳкъѳѳидай патан уѳлквейра, къетѳен лишан, къетѳен гуѳзелвал я. ЛГ, 1993, 21. Х. Ватан хуѳдай югъ атайла, киферилай гъил къачур рушарин гъакъиндай чна садрани-къведра хъенач. М. Ж. Офицерханум. 2) сараривай атѳуз тежедай ргай якѳун чѳунар. Кифер авай кѳус заз гумир. Р.

* **киф** атѳайди! обр., ѳ; дишегълияр сад-садав пис гъиссералди рахадайла, ишлемишдай гаѳ.

* **киф атГуй!** \$: *межд: дишегълийри сада масадаз ийидай къаргъиш.* ☀ **КИФ** гафунин тарих чирун патал эвелни-эвел а гаф чна дагъустандин амай чЛаларихъ галаз гекъигна кЛанда. Абурай аквазва: *гьал* (авар. чЛ.), *чуричутИ* (дарг. чЛ.), *хЛаллу* (лак чЛ), *ургъай* (табасаран чЛ). Аквазвани квез, исятда чна *киф* лугъузвайдаз гьар чЛала вичин тIвар, гаф ава. Ихътин дуьшуьшда чавай лугъуз жеда: 1) я умуми гаф чи чЛаларай квахънава, 2) я а киф лагъана тIвар ганвай затI дагъустанвиар умуми чЛалалай элячIна чпин къилдин чЛаларал рахаз башламишай девирда арадиз атана, гъавилай гьар са халкъди адал вичин чЛалан тIвар эцигна. И кве фикирдикай гьим дуьзди ятIа чирун патал чна инсаниятдин тарихдикай кхъенвай ктабар кЛелна кЛанда. Ингъе, зи вилик "ИСТОРИЯ. ДРЕВНЕГО МИРА. Том I. ДРЕВНИЙ ВОСТОК (М.: 1937, 448 ч.) ктаб ква. Ина къадим девиррин вишелей виниз дишегълийрин, итимрин шикилар ава, - амма садахъни - я итимдиз, я дишегълидиз - киф(ер) авач, абурун къилел алай чIарар сад хъиз хкатIнаваз къамухъ чкЛанва. ИкI хъайила, чавай къейд ийиз жеда: къадим девирда кифер анжах дишегълийринди яз хъанвач. Им а девирра инсандиз киф чизвачир лагъай гафни туш. Чизвай: 5000 йисан инлай вилик Крит островда Миной пачагъдин девирдин инсанар къалурдайла, художникри гьам рушарин, гьам гадайрин къилихъ кифер язава. Гила гаф чна романдин авторриз гун: "*На рассвете Мирто* (Мирто - Сократан кве папакай рикI алай ва жегъил папан тIвар я. - А. Г.) *остригла свои желтые волосы. Ксантипа* (Ксантипа - Сократан муькуь папан тIвар я - А. Г.), *сидя на постели, следила за ее действиями. Подумала: это она в знак траура* " Гила чавай и гафуникай чЛалан барадай гьихътин баянар аватIа, гьадал элячIайтIани жеда. Чи суьгъбетдин мурадрикай сад *киф* гафунин ва ада къалурзавай затIуни тарих чирун я И кардихъ гьам умуми инсаниятдин, гьамни чи халкъдин тарихдин, медениятдин рекъай мана ава. Гила чавай са умуми къейд авуртIани жеда: дишегълиди киф атIунихъ гьар журедин манаяр авай. Лезгийри лагъайтIа, киф гьам беябурвилин, гьамни ясда гьатунин лишан яз атIузвай. Инал лагъай кве лишандин мана чаз «Яллагъ, ви киф атIуй!» лугъудай къаргъишдай чир жезва. Дугъриданни, рушарин киферал ашукъ тахъай, абуру къил элкьуьр тавур гьи шаир хъана? Садни. чавай, киферикай кхъенвай къван шиирар, цIарар кIватIайтIа, са шумуд томдин "Кифер-наме" тIвар алай ктаб туькIуьриз жеда. Икъван гурлу, къизгъин, гьа сад хъиз зериф гьиссерин себеб сад я: "*Кифер дишегълидин, иллаки рагъэкъечIдай патан уьлквейра, къетIен лишан, къетIен гуьзелвал я*" ("Лезги газет", 1993, 23 окт.). Гьелбетда, и гуьзелвилин, къилин винизвилин лишан терг авун, атIун гъавайдин кар жеч. ГьакI хъайила, суал къвезва: вучиз, мус, гьи дуьшуьшра кифер атIузвайди я? Яраб чи ктабра и суалриз жавабар аватIа? Авачиз жеч. Ша чна ктабар гьилелей ийин. Белки, са бязибуру лугъунни мумкин я, ктабра вучиз къекъвезвайди я, чаз гьар садаз кифер ни, мус, вучиз атIузвайди ятIа, чизвачни?! Чавай инанмишвилелди, кве рикIин тахъана, жаваб гуз жеда: ваъ, чизвач, вучиз лагъайтIа Дагъустандин вири халкъарихъ ихтилат физвай барадай сад хътин къайдаяр авач, чи халкъдин медениятдани а адетдихъ гьар жуьредин манаяр аваз гьатнава.

КИФИР¹ *суц.; -ди, да; -ар, -ри, -ра чиркин, михъивал квачир, минтIикъ инсан. -Алат залай, кифир!* Ф. Клеви ахвар. *Куда зун ихътин кифирдин хъиле, Течиз чай хъун вуч лазим я, эй эллер.* Х. Къ. Чай.

КИФИР² *прил. чиркин, михъивал квачир.*

КИХ *суц.; -ре, -ре; -ер, -ери, -ера тамун нуькIверин жуьрейрикай са жуьре къуш, луван ничхиррикай садан тIвар. Кихери чуьхверар тIуьна куьтягъна.* Р.

КИХ² *нугъ., суц.; кIир. {Литературадин чЛалан дибдик квай нугъатда ких луван ничхиррикай садан тIвар я... "Москва" шишда Хуьруьг Тагъира, Москвадихъ элкъвена, икIлугъузва: Душманриз ких я вун... Анжах шаирдивай вичивай жузурла, чаз хуьруьгери ких кIириниз лугъудай чIал чир хъана... М. М. Гъажиев. ЧЛалан илимдин гьакъиндай... лезги литературадин чЛалан са бязи месэлар}.*

КИХЕЛ *суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра кIарас къадгъунна тайин са затI (тIур, кавча) расдай алат. Ахпа и мурадди ам сунтни кихел гъиле къуниз мажбурна.* К., 1989, 27.1.

КИХЛИГУН **килигун** глаголдин тикрар жезвай гьерекат къалурдай форма. *Кил. КИЛИГУН.*

КИХЬ! *межд. 'Цай я, мукъаят хъухь!' - мана авай аялриз лугъудай гаф.*

КИЦИК *суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра тарал жедай, вич кIерец къван еке, зулухъ дигмиш жедай, къене кIеви дилер авай емиш.... ваз за вечерен какаяр къван еке кIерецарни къалурда, жумар къван зурба кицикарни.* А. А. Пад хъайи рагъ. *Гьар са хизанда хъуьтIуьн суьрсет яз кIватIнавай, гъазурнавай... хъенчIинин каркунра цик кутунвай кицикар, ичер ва гьакI маса емишар жедай.* С. Муслимов. *Цицигъ-наме. Зи тIвар гуьзел тIвар я кицик, Инсанри зун кутада цик...* А. М. Гьим хъсан я?

КИЦЯГЪУН *гл.; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир кицягъ тавун, кицягъ тахвун, кицягъ хъийимир* 1) гьил галуькарун, эцягъун.. 2) *чуьнуьхун, са вуч ятIани иесидикай чинеба жуваз къачун. Техилдик кицядай касни авачир, ятIани вагонрал часовояр акъвазарнавай.* А. Исм. Живедал.

КИЦI *суц.; -и, -е; -ер, -ери, -ера* 1) *кIвалин майишат угърийрикай хуьн патал хуьзвай гъайван. Хипериз яйлах, Дагълариз булах, Рагъул кицI къвалахъ, Чубандиз чумахъ, ХупI ярашугъ я.* С. С. Квез вуч ярашугъ я. *Гъа и дере къуна фейила, вал са чинардин тар гьалтда, гъа чинардин тарцин патав гъайди ви ирид стхадин кIвал я; а кIвалин ракIарал са кицI ала, гъа кицIин кIаник кIвалин ачар (куьлег) ква.* С. Муслимов. *Цицигъ-наме.* 2) *куьч. гьерек авачиз гзаф рахадай, масадаз зарар, тIарвал гуз алахъдайди. Вучиз сад халис инсан я,*

муькуьд кицI яз сифет инсан? Е. Э. Гъажимурад эфендидиз. * **вацIун кицI, гъуьрчен кицI, гъуьлуьн кицI.**

* **кицI ятIани, жуванди я мисал** 'муькьва-кьили гьикьван писди хьайитIани, писвал ийиз жедач' манадин ибара. Эвел аз ам суддиз вуьуз кIан хьана. Гице лугьудайбурни тIимил авачир. Ахпа лагьана за: я зун, вуьумир, герек туш. КицI ятIани, жуванди я. Р. Гь. Лацу цавун кIаник.

* **кицIин хва [руш]!** межд. итимдиз [дишегьлидиз] ийидай экьуьгьун.... Хьсан я, кицIин хва, за ви кьилел вуч уюн гьидатIа, аку. Ф. Ламранни Муса пайгьамбардин мах. КицIин хцин итимди вун Куьз хвенач багьаз. И. Гь. Герек авач...

КИЦIВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера масадаз са себебни авачиз зиян гудай хесет.

КИЦIВИЛЕЛДИ нар. кицIвал хас яз.

КИЦIЕРБАН суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра кицIериз кьуллугь ийизвайди.

КИЧЕГЬ фарс, суц., -ди, -ди; -ар, -ри, -ра. инсандин пелелай кьилин кIукIван ара. Кьилин кичегьди кьупкьуп ийиз ван кьачуна. А. А.

КИЧИН кил. **ХЬИЧИН.**

КИЧИ суц.; **кьурху.** Кьвед-пуд гьафтедилай, инсанрик квай кичIяваш хьайила, хуьре кьаралмиш, рикIий чукул чIугвадай хабар чкIана. Гь. Кь. Четин бахт. А зурба ва инсандин рикIе кичI твадай кьеле Теймур падишагьдин хтул Рустем тахтунал ацукьайла, гьада майдандилай вахчуз туна. З. Р. Цийи ханлук.

* **кичI акатун** гл., ник **кьурхувилин гьисс акатун.** Вуна садра и халичаяр кьабул тавурбурун итимриз са насигьат ая, амайбурукни кичI акатрай. Ж. Эфендиев. Азадвили рекье.

* **кичI кутун** гл., ник **кьурхувилин гьисс кутун.**

КИЧИЕ прил. **кьурхувал квай.** Ам гзаф кичIе итим я. Р. Асеф Мегьман кичIе кас туш, лугьуз дамах ийиз тахуй, Кьерех хьухь вун, аси хьанвай ви танишин рикIерикай. Ас. М. Гьезелар.

* **кичIе виле кьал акьада** мисал 'вуж кичIеди ятIа, сифтени-сифте гьадаз зарар жеда' манадин ибара.

* **кичIеди кицIи кьада** мисал 'гуьзлемишзавай пис дуьшуьш, низ кичIедатIа, гьадан кьилел кьведа' манадин мисал. й Уьмуьрни гьакI я. Гьадавни викIегьвилелди эгечIна кIанда. КичIеди... - КицIи кьада, - давамарна жегьилди. - Мад ваз чизва хьи, - тестикьарна парторгди. Б. Гь. Заз эвера.

* **кичIе хьун** гл., низ **кьурху хьун.** -КичIе жемир, я кас! Я вах! За Гьамид етимардач А. А Пад хьайи рагь. Зи рикI акьатуникай кичIезва. Е. Э. Гуьзел Тамум. Сефил яз куьн амуькуникай кичIезва... Е. Э. КIандач рекьиз гафар амаз лугьудай. Заз кичIе я, а папан тIвар Лугьуз, лап чепгин хьана кьван. С. С. Са кьаридинни кьужадин чIиргьин.... ваз эрекьни перцовка какахьуналди вуч жез кичIезва! Б. Гь. Заз эвера. Гила, инаг акурла, гьаникайни акьван кичIезмачир А, Кь. Жуьгьенар. КичIе тушир кас авайд я, лагьайдан вун жемир чIалахь, Анжах кичIе жез тахьурай, жуваз жуван хьендикай. А. М. Гьезелар. Ихьтин йифиз ажалдихьай хьжедач кичIе. А. Кь. Пурфандин йиф. **Синоним:** кьурхулу хьун.

КИЧИЕВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера кьурхувал. Игьтиятни кичIевал - викIегьдакай ажузди ийидай устIарар я. З. Р. Веси. Шарвили кичIевал вуч затI ятIа чин тийир дирибаш аскер, женгина гьикьван четинвилерал расалмиш хьайитIани душмандин вилик руьгьдин ажузвал тавуна кIеверай экьечIиз алакьнавай кас я. Б. С. "Шарвили" гьикI арадиз атана? **Синоним:** кьурхулувал. **Антоним:** викIегьвал.

* **кичIевал женнетдай атай затI я** мисал 'жувахьай кичIез вердишарна кIанда' манадин мисал. КичIевал женнетдай атай затI я, лугьузва бубайрин мисалди. Кь. Кь. КIири Буба.

КИЧИЕДА гьал, низ; 'кичIивилин гьиссди кьунва' манадин гаф. - Зи рикIе гьевесар гзаф ава, амма гьамиша аз виридалайни кьудратлу гьевесдихьай кичIеда. М. Ш. Кьве хесет..

КИЧИЕЗ нар. Сулейманаз авайд я мез, Ви кьаншарда сакIан тежес, Мадни гзаф тIа жез кичIез Факьирдин мез лал я, кпул. С. С. Кпул.

КИЧИЕЛА нар. **кичI кваз.** Рушаз такIан жез кичIела, дидеди лугьун тийиз хьана. Ф. Ирид стха. Артухлама ашнади совхоздин багьларай дашмишина дакIаррив кьван ичерай ацIанвай еке кIвал, дегьлиз акваз кичIела... вун илифарначир. Т. А. Мехьер куьтягь тахьанмаз. Гьахьзавач кичIела, регьуьла, Кьунишиндин кIвализни, угьри хьиз: Рак гатун герек туш - вун ина Кьабулда гьар сада, багьри хьиз. М. Б. Дустариз жаваб.

КИЧИЕРАР: **кичIерар гун** гл., ни низ Эгер дарманар вегьейтIа, яйлахар михьиз харчи хьана чIур жеда» лугьуз кичIерар гузва. Б. Гь. Заз эвера.

КИЧИЕРХАН суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра кичIеди. Уьлкве тирвал физва дяве сурарихь галаз, Гуьмбетрихьни, шиклирихьни тIварарихь галаз. Физва дяве жаваб хгуз тежердахь галаз, Писвал ийиз писвилез гьил текьвердахь галаз. (КичIерханар! Кар ачухдиз ийиз тежербур! Чпихь намус, я юкьуз, я йифиз тежербурI). А. Кь. Шиирдин гуьмбет.

КИШ¹ фарс, суц.; -ди, -да; -ер, -ери, -ера гьафтедин ругуд лагьай югь. Гьар гафунал гьида гиман, Чида лугьуз гьар са дарман, Гьисабда лап гьетерин сан, Вичиз жуьмя, киш тийижиз. С. С. Шумудакай зун кьез. Фейи кишин юкьуз Ахцегьиз фенвай Алмас хтана ахкьатнавачир. И. В. Алмас.

киш квахьай чувуд хьиз хьун гл., ягьанат, вуж сефилдиз, кIусни шадвал квачиз хьун.

КИШ² прил. **гъафтедин ругуд лагъай йикъан.** *Им мугъманар къвезвай киш югъ тир.* Я. Я. Агалай сандух. *Киш югъ тир.* А. М. Приватизация.

КИШ³! **межд. верч чукурдай гаф.** *Киш-ш, садни амачиз геликбайбур. Квез тегъуьн атурай, я Реби!* А. И. Къарачияр. *Киш... киш, къирмишар!* А. Сайд. Вили яна

КИШИ¹ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра **гъвечИ элкъвей кIараб.**

* **кишияр къугъун** гл., *вужни вуж киши кIараб вегъез къугъун..*

КИШИ² *туьрк, рах., суц. кесиб кас, адет яз, кесибдин тIварцIихъ галаз лугъудай гаф.* *Гъа ихътин шартIара ам... Гъалим кишидин къазмадал гъалтна.* ЛГ, 1992, 22. VIII.

КИШМИР *туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра сун къелечI парчадин тIвар.*

КИШМИШ *фарс, суц. -ди, -да; -ар, -ри, -ра* 1) *цилер авачир ширин тIямдин къурурнавай ципицIар* 2) *куьч. ширин.* *А бенде хъуй уьзукъара: Гафар - кишмиш, тIуьрла - къура.* С. С. Къара пулуниз

КИШПИР *фарс, суц.; -ди, -да къиметдиз багъа еридикIеви металл.* *Имни тIимил яз акуна, кишпирдикай атIанвай кIалубдин суьретни кукIварнава.* А. А. Пад хъайи рагъ

КИШРАН *суц.; -ди, -да дишегълийри чиниз ядай лацу шириш.* *Мекик хине, хъуькъвез киширан...* И. Гъ. *Аквазвани ваз ада ийизвай амалар... Дишегълидин чин герек я киширандиз.* И. Гъ. Гъарай.

КИШТА *суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра жуваз кIандайвал дуьнья гъалзавай дишегъли.* - *Ам киштад хайид я гъа, бала.* *Чидач ман вавай ам хуьз жедатI, - лугъудай Саимата.* А. Гъажимурадов. Саимат хала.

КИШТАНАР *нугъ., суц.; киштанар ягъун гл., ни кефер чIугун.* *Ягъа жуваз са пуд йикъан киштавар, - Пуд югъ жедат пехъихъайи кицIизни...* Х. Х. На хъваналди...

КИЯР¹ *прил.; экуь яру рангунин.* *Кияр шив ваз мубарак хъуй.* Е. Э. БалкIандин тариф. *Лацу чухва ва лацу хъицикьдин бармак алай жегъил вичин кияр балкIан карвандилай акъудиз алахъзава...* Гъ. Къ. Къилинж Къемер. *Кияр балкIандаллаз Мифтягъ хтана.* А. А. Пад хъайи рагъ.

КИЯР² *суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра балкIандин жинс.*

ККИАЛ *суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра* 1) *тупIун кек къван гъвечIи къван, кIеви хъанвай накъв.. Дишегълиди, ккIалар гъалчиз, киш лугъуз гъарайзавайтIани, са кIекрени къве вечере, катни тийиз, гъаясузвилелди къуьл незвай.* С. Рамазанов. *Фан къафун гишинвал я. Сечкичидив къве - сад чIулав, сад лацу - ккIал вугузва, кандидатдин къилиз са ккIал.* И. Гъ. Сечкияр. *Ви гъар ккIал, тарих вич хъиз, куьгъне я, Ви дувулар къванерава Алпандин...* А. Къ. Лезгистан. 2) *гъвечIи кIус.* - *Гъа им чаз къведазни бес я, председателди са кап фуни нисидин гъвечIи ккIал къве чкадал пайна.* Б. Гъ. Заз эвера.

ККИАНВА *кил КУКИУН*

КЛАМПИ *нугъ., суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра турп.* *"Къена фидай дуьнья я им, кеф чIугу", - лугъуз, чамардава муьргъвер дадашар, Арфунагар цаз, клампIар гуьз небгет.* Х. Х. Фукъиранар алтIушзава.

КЛАРНЕТ *урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра зуьрне хътин музыкадин алат.* *Ажеб садав туькIевна кларнетни Чагъан.* А. С. Хъичхъ галаз ихтилат. *Къазибег Шукурбекович художественный руководитель ва кларнет язавайди яз машгъур "Ричал" ансамбль арадал атана.* А. Камитов. Мелгъам цазвайди.

КЛАРНЕТЧИ *суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра кларнет ядайди.* *Туьркиядин адлу кларнетчи Хандерлидин кларнетни Рамазанан гъилинди я.* Ф. Н. Гъажи Мегъамедан Суьгъбетрай. *Кларнетчи ва баянист яз, 1979 - йисалай унихъ Дагъустандин ва Кеферпатан Кавказрин вузрин арайра къиле тухузвай музконкурсра ишитиракзава ва анра гъалибни жезва.* ЛГ, 2001,4. X.

КЛАСС¹ *урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра вичин философиядиз ва мал-девлетдиз килигна са халкъдин жемятдин кIватIал, пай.* *Эвелдай фялейринни лежберрин классар лугъудай, гила девлетлуйринни кесибрин лугъузва.* Р.

КЛАСС² *урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра* 1) *мектебда аялри тарсар къачузвай кIвал.* *Абуру пудани са мектебда, са классда кIуьд йисуз кIелнай.* А. А. Пад хъайи рагъ. 2) *сифтегъан, муьжуьд йисан ва я юкъван чирвилер къачузвай умуми школада дережа къалурдай гаф.* *Керима ирид лагъай классдал къван Зуьгъредихъ галаз санал хуьре кIелна,* Гъ. М. Зуьгъредин муьгъуьббат. *Мухтарани Селима ирид лагъай классда кIелзавай...* А. Р. Чинебан савкъват.... *чIехи классра кIелзавай йисара Лезги театрдин тамашаяр патал шикилар ягъиз кIвалахна.* Б. С. Писатель, алим, редактор. 3) *куьч. классда авай аялар.* *Къала дневник! Класс хуьурена чIагана.* А. Къ. Чарав. *Гъелбетда жегъил муаллим вири классдиз ала тир...* Ф. Н. ПицI квачир инсан.

КЛАССИК *урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра вичин эсеррин къимет садрани квахъ тийидай илимдин ва литературадин деятель.* *Дагъларин уьлкведин эдебиятдин классик Етим Эмин дидедиз хъана 150 йис тамам жезвай.* К. К. Шикилдикай риваят. *Журналрин чинрай чи аялрини муаллимри, методистрини образованидин къуллугъчийри Дагъустандин литературайрин классикрин са чIавузни чпин ранг квадар тийир эсерар кIелзава, абур чирзава.* Самур, 2002, № 23.

КЛЕЙ *урус, суц.; -иди, -ида; -яр, -йри, -йра чарар, кIарасдин, ракъун материалар сад-садал алкIурдай*

меже. Директорди гъар са ичинин тIвар къаз, къилди-къилди гъвечи чарарал кхъиз, клейни ягъиз, абур ичерин къваларал алкIуриз башламишна. И. А. Агъмедан ич.

КЛУБ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра меденивални чирвилер артухарун ва ял ягъун патал идара. Эцигун патал клуб чи хуьре Адан чIехида эл кIватIна вири. Б. С. Алидин чешне. Гележегда, ина клубар эцигайла, кинояр, театрарни жеда. Гъ. М. Чи бахт чи гъиле ава. Чи хуьруьз авайди культурадин идара анжах са клуб я. И. Къ. Чуьнгуьрдин авазар. Лишанлу вакъиайрихъ галаз алакълу яз хуьруьн клубда аялриз ва абурун диде-бубайриз школадин гъевескар артистри чпи гъазурнавай еке концерт гана. ЛГ, 2000, 6. I.

КОЙКА урус, || **КУЙКА** суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра больницада, армияда авайбур къаткидай чарпай, кровать. Гъар юкъуз зун зи куйкадин Къилихъ гала сефил яз. Ш. Къ. Сафра кванни.

КОЛБАСА || **КОЛБАС** рах., урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра якIукай ийидай дулдурма. Колбаса кIанз акурла, «Баишусте, дуст» лугъуда, Еке сумка ацIурна, Поэмаяр вугуда. Ш. Ю. Байрам Салимоваз.

КОЛЛЕКТИВ урус, суц.; ди, -да; -ар, -ри, -ра сад хътин къастар авай инсанрин кIватIал. Им тир юхсул кесибрин коллектив А. Ф. КъатI-къатI авур зунжурар. Чи коллектив вад вацра къве сеферда мелез экъечIнай. М. М. Лезги тIвар алатIа. Лезгийрин СтIал Сулейманан тIварунихъ галай госмуздрамтеатрдин коллективди эхиримжи йисара лезги драматургрин тамашаяр сегънеламишуниз къетIен фикир гузва. ЛГ, 2000, 28. XII. Чаз, "Лезги газетдин" редакциядин коллективдиз, "Самур" журналдихъ ва адан баркаллу коллективдихъ генани еке агалкъунар хъана кIанзава. Самур, 2002, №23.

КОЛЛЕКТИВЛАМИШУН гл -да, -на; -из, зава; -а, -ин, -рай, -мир; коллективламиш тавун, коллективламиш тахвун, коллективламиш хъийимир къилдинбур яз авай майишатар сад авун. Гуьгъуьлдаказ коллективламишунин кIвалах... колхоздин председателар хъайи Гъададов Гъадада ва Къурбанов Гъажикъурбана давамар хъувуна. Ж. Гъ. Лекъерин гъуьндуьрда.

КОЛОНИЯ урус, суц.; -яди, -яда; -яр, -йри, -йра 1) жемьтдин вилик тахсиркара тербияламиш хъийизвай чка. Колонияда... чпи къайдаяр чIурнавай ва къанунсуз крар авунвай «четин аялар» лугъудайбур... тербияламишзавай. ЛГ, 2001, 26. VII. 2) маса уьлкведилай аслу уьлкве.

КОЛОНИЯЧИ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра колония къунин терефдар, колонияр къазвайди.

КОЛОНИЯЧИВАЛ цI, суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера колонияр къунин терефдарвал. Пачагъдин администрациядин векилар..., чIаларин жуьреба-жуьревал ва са жерге маса шартIар гъисаба къун тавуна, анжах колониячивилин политикадин интересар фикирда аваз реформа тухунив эгечIна. ЛГ, 2002, 14. XI.

КОЛХОЗ (КАЛХУЗ рах.) урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра коллективламишнавай майишат. Амма бязи къали колхозчийри колхоздин доход агъуз ийиз чпин нефсинихъ ялзава. И. В. Чирхчир. Аялри колхоздин чIехидан теклиф «гъуррадалди» къаришиламишна. Б. Гъ. Заз эвера. Гъелбетда, председателдиз вичи регъбервал гузвай колхоздин мулкара векъ-къал, техилар, гъакI... яр-емии гъикъван бул хъайитIа, гъакъван кIанзавай. Б. Гъ. Заз эвера. Колхоздин бухгалтер тиртIани, ам гъа вири колхозчийр хъиз, дарда аваз яшамии жезвай. Я. Къафаров. Юристдин дафтардай. А йисара йиферизни колхозди цанар цадай. М. Ж. "... Фу гайиди я гъамиша".

КОЛХОЗЧИ¹ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра колхозда кIвалахзавайди, колхоздин член. Вагъ, дуст, вун колхозчийрин бубани я. З. Э. Мехъер къуьл туш. Сулейманан ширри фронтда чи аскерар, далу пата рабочияр ва колхозчийр Ватандин рекъе чанар эцигунал ашкъилу ийиз, абуру мадни уьткъемвал кутаз хъана. М. М. Гъ. Чехи шаир. Колхоздин бухгалтер тиртIани, ам гъа вири колхозчийр хъиз дарда аваз яшамии жезвай. Я. Къафаров. Юристдин дафтардай. Колхозда кIвалахзавайди. Рушакай колхозчи хъана. ЛГ, 1992, 14. I.

КОЛХОЗЧИ² прил. колхозда кIвалахзавай. Исятда чи колхозчи малдарриз маларик жедай азаррихъ галаз женг тухун патал гзаф куьмекар гун герек я. И. В. Чирхчир. ЧуьнуьхгумбатI Турпуц хътин гада сифте колхозчи дишегълиди вичин къилихъ галай яйлухдик, ахпа Мерданан пенжекдик кутуна З. Э. ВацIал къеб. КIвале колхозчи дидени чун ругуд аял амукъна. М. Ж. "... Фу гайиди я гъамиша"

КОЛХОЗЧИВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера колхозчи тир гъал. Колхозчивал эхиримжи вахтара виле аквазмачир. Р.

* **колхозчивал авун** гл., ни колхоздин член яз кIвалахун. Жегъилриз колхозчивал ийиз кIамачир. Р.

КОМАНДА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) са рекъай спортдин акъажунрал рикI алайбурун сад хъанвай кIватIал. Къейд авун лазим я хъи, и командади гъелелигда чпин варариз са тупни ахъайнавач.... Н. И. "Анжи" ярумчух финалда. 2) са кар къилиз акъудунин эмир. 3) куьч. аялрин десте.

* **команда гун** гл., ни низ са кIвалах къилиз акъудун эмир гун. Амма ада команда гайивалди, керекулар чеб катда... А. Р. Чинебан савкъват.

КОМАНДИР урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра аскеррин къиле авай кас. Полкунин командир Семенюк Ивана Къазибегав ихътин шагъадатнама туна... А. А. Пад хъайи рагъ. Ацукънава дерзичи Командирдиз партал цваз. И. Гъ. Ксения. - Зун капитан Самсонов я. Сад лагъай батальондин командир. А. Къ. Аскервал башламишай югъ.

КОМАНДИРВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера аскеррин чӀехивал.

* **командирвал авун** гл., ни аскеррин чӀехивал авун. За Къазахстандин къумлухрани командирвал авунай. Р.

КОМАНДИРОВКА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра къуллугъ къилиз акъудун патал са чкадай масаниз финиф. Командировкадиз фенвай гъуьлни гъеле хтана акъатнавачир. А. И. Духтур. - Зун и йикъара хуьре авачир, командировкадиз Махачкаладиз фенвай Рагъим, сенфиз геже хтайди я... Гъ. Къ. Ирид чин алай хуьр. Буба стхади,... Къиблепатан Дагъустандин саки вири хуьрериз командировкайриз физ, интересный инсанрин суьгъбетар лентиниз къачуна, радиодай гана. ЛГ, 2002, 15. V.

КОМБАЙН урус, суц.; -иди, -ида; -ияр, -ийри, -ийра магъсул кӀватӀдай машин. Комбайнидал ала а руш Ал пайдах хъыз женгинин... Къ. Р. Зегъметдин зенг. Гила вуна лагъ... сагъ са юкъуз 400-500 кило къуьл вахчун хъсан яни, тахъайтӀа, трактордал цана, сеялкадал тум вегъена, комбайнидив кӀватӀна, йикъа 15-20 тонн техил вахчун? ЛГ, 1999, 21. X.

КОМБАЙНЕР урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра комбайн гъалдайди. Комбайнердин чразва къил, КӀвачер, гъилер ифенва. Ш. Къ. Ифирда.

КОМБАЙНЕРВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илери комбайн гъалдай пешекарвал.

КОМБИНАТ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра жуьреба-жуьре кӀвалахар къиле тухузвай кархана.

КОМЕДИЯ урус // **КЪМЕДА** рах., суц.; -яди, -яда; -яр, -йри, -йра 1) драматургиядин эсеррин жанр (хъуьруьнар квай). 2) хъуьруьнар квай вакъиа. Нубатсуз къурху акатунин велвела элекъна, амма фагъумсуз къе меда вирибуруз жакъвадай кендирагъдиз элкъвена. Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз.

КОМЕНДАНТ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) армияда къуллугъдин тӀвар. 2) общежитидин, идарадин майишатдин чӀехиди.

КОМИССАР урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра общественнополитический ва я администрациядин чӀехи къуллугъ гвай кас.

КОМИССАРВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера комиссар тир гъал.

* **комиссарвал авун** гл., ни; комиссардин везифаяр къиле тухун.

КОМИССИЯ урус, суц.; -яди, -яда; -яр, -йри, -йра са тайин кар къиле тухунин къайдаяр хуьн ахтармишун патал хкуднавай ксар. Акъазвани ви тарсар ахтармишиз комиссия атанва. З. Э. Мехъер къуьл туш. И кар 1951 - йисуз Дагъустандин областдин комиссияди къиле тухвай Вирироссиядин хуьруьн майишатдин переписдин документрини субутарзава С. Муслимов. Цицигъ-наме.

КОМИТЕТ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра общественный тешкилдин кӀвалах къиле тухун патал инсанрикай ибарат яз хкъянавай орган. # ~ хкъягъун, -дин член, ~дин къиле акъвазун. Серегин дуьм-дуьз КПСС-дин Дербент шегъердин комитетдин сад лагъай секретардин патав фена. Я. Къафаров. Юристдин дафтардай.

КОММЕРСАНТ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра алишверишдал машгъул кас. Лезги коммерсантрикай сада гъар гъилера "Самур" газет къачурла, вичин папаз лугъуда: И газетди чун банкрот тавуртӀа хъсан я... М. М. Ванер. **Синоним:** алишверишчи.

КОММЕРСАНТВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера алишверишдал машгъул пешекарвал.

КОММУНИЗМ урус, суц.; -ди, -да вири патарихъай виридаз сад хътин ихтиярар ва дуланажагъдин вини дережадин шартӀар авай общественный къурулуш. Са полигондал Ленинан чӀехи суьрет ва адан «Чи мурад коммунизм я» гафар алай ракъун зурба табагъ алкӀурнавай... А. Къ. Ленин ва цацар алай сим.

КОММУНИСТ¹ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) коммунистрин партиядин член. - Мирзехан, чун къведни коммунистар я. Ругъанивал, аз чиз, аз кутугнавач. З. Гъ. Бубадин кӀвал. Эхъ, ина исятда виридалайни вилик гереки коммунистрин мягъкем организация, тешкилатчи тир. Гъ. М. Гезентидин эхир. 2) советрин девирда яргъал вахтара лезги чӀалал акъатзавай газетдин тӀвар. И. Гъуьсейноваз зун "Коммунист" газетдиз акъатай зи макъалайралди чизвай. Р. Исаев. «Самур» журналдикай къве гаф.

КОММУНИСТ² прил. коммунист тир. И кас Герейханов Юсуфан рикӀ алай дуст, коммунист Девлетхан Ахъегъай я. Къ. М. Рекъин риваятар.

* **коммунист зегъметдин бригада** куьгъ., суц. агалкъунар авай зегъметдин чешнелу коллектив. Яраб са шумуд йикъан идалай вилик зи шикил газетдиз акъудай редакциядин работникрин коммунист зегъметдин бригада лагъай тӀвар къачун патал женг чӀугъазвай коллективдин къиле авай касдин сивай акъатзавай и гафарин ван хъанайтӀа, абуру гъихътин фельетон тукълуьрдайтӀа?.. Б. Гъ. Вили вилер

* **Коммунист партия** суц. коммунистрикай ибарат тир политический партия. Гъа икӀ закай баркаллу Коммунист партиядин член хъана, - лугъуьва Гъажимурад Алимурадовича кӀуфук шадвилдин хъвер кваз. З. Э. Социалист Зегъметдин герой Темирханов.

КОММУНИСТВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илер коммунист тир гъал. Дугъриданни, коммуниствал КӀан я мягъкем хъунухъ, юлдаш. С. С. Коммунистдиз.

КОМПАНИЯ урус, суц.; -яди, -яда; -яр, -йри, -йра 1) са тайин кIвалах санал тухузвайбурун десте, кIватIал. 2) шад мярекат, межлис. *Накъ чун къунишидин гада армиядай хтай компанияда авай. Р.*

* **компания авун** гл., ни низ тIуьн-хьунин межлис тукIуьрун. *Вичин дуст кIелна хтайла, Сабира адаз еке компания авуна. 3. Э. Рекьер сад туш.*

КОМПАС урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра кьибле, кефер ва маса патар чирдай прибор, алат. **Синоним:** кьиблелама.

КОМПОЗИТОР урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра музыкадин эсерар тукIуьрдай кас. *И материал чна композитор рикIин сидкьидай тебрик авунин мураддалди кхьизва. М. Ж. РикI манийрай ацIанвайди. **

гьевескар композитор.

КОМПОЗИТОРВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера композитордин пешекарвал.

КОМПОТ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра ицIи ва я кьурай емишар ргана гьазурнавай ширин тIямдин яд.

КОМСОМОЛ¹ □, урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) жегьилрин общественный организация. *Юкьвал алай столдихъ суд, хуьруьн совет ва комсомолдин секретарь ацукьнавай. А. Ф. Газет. Деядихъ галаз хуш рафтарвал жагьурзавай студентри, куьгьне амалдикай менфят кьачуна, руш факультетдин комсомолрин комитетдин членвиле хкяна. Гь. Кь. Лацу марал. 2) гьа организациядин член. - гила зун хейлин кьакьан дережадин чубан я. Комсомол! Эхъ, зун гила комсомол я! Гь. М. Жегьил чубан.*

КОМСОМОЛ² прил. 1) **комсомол тир**, *Бес мани акъваздани икI, комсомол Саяд?! А. С. Саяда лугьзува мани. 2) комсомолдин. Са сеферда и жегьилриз чи хуьруьн комсомол ячейкадин секретарди эверна, абуруз комсомолдин жергейриз гьахьунин теклиф авуна. Кь. М. Шаирдин къунши.*

КОМСОМОЛКА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра **комсомол руш**. *Гуьлпери душмандихъ галаз кьати женг тухвай, куьгьнецивилез муьтIуьгъ тахьай дагьви руш комсомолка я. 3. Бирембеков. Алибег Фатахов: куьруь биография ва яратмишунар.*

КОНВЕРТ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **кагъаз туна ракъурдай чарчин кьвати**. *Эхир кьарай татана кьачуна конверт ахьайна, кьеневай сир акъудна. И. В. КIелиз тахьай чар. Бейнивандиз чидачир хьи, макьала ракъурайди Мифтягъ я, конвертдал авунвай кхьинарни Мифтягьанбур я. А. А. Пад хьайи рагъ. Я гафарни чарасуз туш ифенвай, Конверт бес я чи кьведанни тIвар алай. Ш. Кь. Гьикьван вахт я... Амма ада конвертдал кхьена Зи къуниши тир дишегьлидин адрес, тIвар... Ж. Амма...*

КОНДУКТОР урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **поездра, вагонра кьайдадиз килигдайди ва рекье авай пассажирриз къуллугьдайди**. *Кондуктур... пагъ ам акI захъ гелкьвена, Ам акьалтIай инсанвал квай инсан тир. Ш. Т. Ракьун рехъ.*

КОНДУКТОРВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера кондуктордин пешекарвал.

* **кондукторвал авун** гл., ни кондуктордин пешекарвал авун.

КОНКУРС урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **са карда кIвенкIвечи ва вини дережадин чирвал авайди хкягьун патал тухудай мярекат**. # ~ тухун, -да иштаракун, музыкантрин ~. *Маса терефдихьай ида мектебдин тIвар сейли авуниз, олимпиадайра, конкурсра ва шегьерда кьиле тухузвай маса серенжемра чи аялри активдаказ ишитрак авуниз куьмек гузва. ЛГ, 2000, 6. I. Зани 1959 - йисалай... журналдин конкурсрай премияр кьачуна. Самур, 2002, № 23.*

КОНСЕРВ урус, суц.; -иди, -ида; -ияр, -ийри, -ийра **чIур тахьун патал кьапара кIевнавай якIукай, балугьрикай махсусдаказ гьазурнавай недай шейэр**. *Тайин технологиядал амал тавуна гьазурнавай консервияр недайла, мукьаят хьухъ... А. Гьамидов. Йифди, югъди - "кьейибурал" чан хкиз.... сержантри фу, консервияр, амай ем-кьафун чпиз чуьнуьхзавай. А. Кь. Инсандин ажувал.*

КОНСПЕКТ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **са шейинин (лекциядин, тарсунин, макьаладин) куьрелди кхьенвай мана**. # ~ кхьин, ~ кIелун, ~ар яргьалди хуьн.

КОНСТИТУЦИЯ урус, суц.; -яди, -яда; -яр, -йри, -йра **гьукуматдин кьурулушдин дибдин закон**. *Россиядин Федерациядин Конституциядин 51 -статьядал асаслу яз, ваз ви стха Сергеейлай шагьидвал тийидай... ихтиярни ава. Я. Кьафаров. Тапархьан.*

КОНСУЛЬТАНТ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **са карда рекьер ва меслятар кьалурдайди**. # ~ жагьурун, ~ акун, ~дихъ галаз рахун, ~дин меслятдал рази хьун.

КОНСУЛЬТАНТВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера **консультант тир къуллугьчивал** Ш. Юсуфова саки 8 йисуз Дагьустандин журналистрин Союздин консультантвиле кIвалахна. М. Ж. Зегьметдиз - кьимет.

КОНСУЛЬТАЦИЯ урус, суц.; -яди, -яда; -яр, -йри, -йра 1) тайин са месэладай, рекьйай дуьз меслят. # ~ кьачун, ~ гун. 2) **меслятар гудай идара**. # ~диз фин, ~дай хтун.

КОНТОР урус, рах. // **КОНТОРА** // **КАНТУР** рах., суц.; -ди // -ади, -да // -ада; -ар // -яр., -ри // -йри, -ра // -йра тайин са майишатдин отделрин, къуллугьрин идара авай чка. *Колхоздин конторда хваш-беш авурдалай къулухъ седридин столдихъ ацукьнавай Алиди кьелемни чар кьачуна... С. Муслимов Цицигь-наме.... патав*

гвай конторри, къуълмух авай складрини цай къун мумкин тир. Я. Къ. Юристдин дафтардай. Гъар сана уълкведин кантур, Бегълихана ажеб я зур, А. Гъ. Союздиз.

КОНТРОЛЁР урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра гуьзчивал, ахтармишун киле тухузвай. къуллугъчи. # ~ тайнарун, ~ кардив эгечлун, ~ идарадиз атун.

КОНТРОЛЬ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра гуьзчивал, ахтармишун. # ~ тухун, ~ алаз хъун, ~дик кутун.

КОНФЕРЕНЦИЯ урус, суц.; -яди, -яда; -яр, -йри, -йра са тайин месэла гьалун патал пешекарар кватI хъанвай мярекат. Конференция гьикъван гуьзелдиз киле физвай. Гъахъ-гъисаб агалкъунривди куьтягъ хъанвай. А. А. Лезгияр.

КОНЦЕРТ урус, суц.; -ди, да; -ар, -ри, -ра сегънедиз экъечIна манияр ягъуналди киле фидай, тухудай мярекат. - Къе концерт жедач, жемьатар, къун чуклук! С. Муслимов. ЦицIигъ-наме.... хуьруьн клубда аялриз ва абурун диде-бубайриз школадин гъевескар артистри чпи гъазурнавай еке концерт гана. ЛГ, 2000, б. I.

* **концерт гун** гл., ни низ сегънедиз экъечIна манияр ядай мярекат тухун.

КОНЬЯК урус, суц.; -ди, -да; -ар, ри, -ра ичкидин са жуьре. Заз «Багъдад» лугъудай коньякни ава. А. А. Пад хъайи рагъ. Столдал кIуф алуд тавунвай «Лезгинка» коньякдин птулка, истиканар ва шоколаддин... плитка алай. А. Къ. Жуьгъенар. [Гуьлханум]. Чизва, чизва, за ви гъевес хкажда. Чаз са импортный коньякни гъваши. Акъван шкъакъ жемир. Н. И. Гъакимрин папар.

КОПИЯ урус, суц.; -яди, -яда; -яр, -йри, -йра кхъенвай, чIугунвай затIунай (макъаладай, справкадай, шагъадатнамадай, шикилдай) акъуднавай чин, суьрет.... жув гъа креслода ахцукъай юкъуз уборищани корректор кIвалахдилаи алудунин приказ гана (приказдин копия гилигзава). А. Къ. Гилигзава.

КОРИДОР урус, суц.; -ди, -да; -ар, ри, -ра са дараматдин къве пата авай кIвалерин ара. # гуьтIуь ~, гъяркъуь ~, ~да шкаф эцигун, ~ пич эцигун, аялар ~да къугъурун. Коридорда ацукънавай уборищаяр тир Сефиятни Маяханум, сад-садаз килигна, хуьрена. Ш. Исаев. «Кпул я, вах».

КОРРЕКТОР урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра чапдай акъудзавай затIарик квай гьалатIар дуьзар хъийидай къуллугъчи. И гьалатIар... редакторрин, корректоррин ва са гзаф маса ксарин пай квайбур я. Ф. Н. СтIал Сулейманан эссеррик кутунвай дегишвилер, чIурувилер ва къалпвилер. Уборищани корректор вуьжар я къван? А. Къ. Гилигзава.

КОРРЕКТОРВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера корректордин пешекарвал. Газетдин материалар гъазурунилай гъейри, корректорвални, подчитчиквални абуру къведа ийизвай. Г. Ханов. Абадлувални агъваллувал патал.

* **корректорвал авун** гл., ни корректордин пешекарвал киле тухун.

КОРРЕСПОНДЕНТ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра газетдиз макъалаяр кхъизвайди. # ~ тайнарун, ~ командировкадиз рекъе тун, ~дивай дуьзвал истемишун, ~ар кIватIун, -дилаи рази хъун. **Синоним:** мухбир.

* **хуси корреспондент.**

КОРРЕСПОНДЕНТВАЛ суц.; -или, -иле; илер, -илери, -илера корреспондентдин пешекарвал. # бегенмиш хъун, ~иле эцигун, ~иляй акъудун, ~иле кIвалахун. **Синоним:** мухбирвал.

* **корреспондентвал авун** гл., ни корреспондентдин пешекарвал авун.

КОСМОНАВТ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра космосдин бушлухар ахтармишдай пешекар. Космонавтдин гелерикай, Сергъятчийрин вилерикай, Ислягъвилин женгерикай Хкатзава берекат. Ш. Къ. Берекат.

КОСМОНАВТВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера космонавтдин пешекарвал. Абур къведни осмонавтарвиле кандидатар хкъдай конкурсда гъалиб хъанва. ЛГ, 2000, 14. XII.

* **космонавтвал авун** гл., ни космонавт тир пешекарвал авун.

КОСМОС урус, суц.; -ди, -да вири дуьнья, алем, авай къван вири санлай. Вири хъсан хъайитIа, кандидатриз космосдиз путевка гуда. ЛГ, 2000, 14. XII. Ахпа фена вун, космосдиз экъечIна... Б. С. Инсан, акъваз.

КОСТЮМ(АР) урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) пенжекни шалвар са парчадикай тир партал. Москвадиз фидайла, костюм алулIунин месэла кватайла, шаирди лагъанай: Зи халкъдал алачир парталар завай алулIиз жедач. З. Э. СтIал Сулейман... простой вили костюмар алай са итимди «Правда» газет кIелзавай. Гъ. М. Чи бахт чи гъиле ава. 2) **пенжек.** кIулани руьхъвед рангунин магъутдин костюм. А. А. Пад хъайи рагъ. Вуна пуд лагъай классда кIелзава, бес алай костюмар ктадиз цура гъахъун ваз кутугнавани? А. Сайд. «Чуьнуьх гумбатI».

КОСЫНКА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра дишегълийрин къилихъ акалдай ягълух. Вуна кифер атайтIа, Косынкади хуьрай вун. Ш. Ю. Мехъер юкъуз къырай вун.

КОТЛЕТ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра малдин як регъвена гъвечIи кIватI хъинди авуна чрана фав недай къафун. # ~риз як регъуьн, ~ар чурун, ~рикI гуььр кутун тавун.

КОФЕ урус || **КЪАГЪВЕ** араб, куьгь., □, || **КЪАГЪФЕ** □, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) чай хъиз хъвадай затI гъазурдай тварар жедай тар. 2) чайдин векьер хъиз гъазурнавай тварар. 3) гъа тварар кваз гъазурнавай хъвадай затI.. Са чашкада авай кузвай кофеди ва кофедин са тварци сивихъ галай чичIекдин, серкин ни галудда. ЛГ, 1993, 21. X. Лацу цавун кIаник хъити шуьшедин, масадбур жегъре, къацу, вили, къагъведин рангунин... А. А. Пад хъайи рагъ. Чулав къагъфени чехир хъвадай, анаша чулгъадай чкаяр чи шегъердин гъар камуна авазва. 3. Р. Цийи ханлух. [Гуьлханум]. Лагъ, лагъ, адаз, Розалия, ада ваз лап кутугай меслятни гуда. За фена са кофейр гъазурда. Н. И. Гъакимрин папар

КОФЕМОЛКА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра кофедин тварар регъведай машин. Шарар алудун патал хуьрекдин тIуруна авай халидин цилер кофемолкада регъвена, винидихъ лагъанвай хътин 10 тIуруна авай некIедик какадарна, чайдин ериндал хъухъ. ЛГ, 2003, 22. II.

КПУЛ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра мекъивиледай бедендик киткидай азар. Садазни вилиз таквадай Ажеб пис тIал я кпул. С. С. Кпул. Кпул яни, къуьне къел гъатнавани?-лагъана ада вичи вичик. А. А. Пад хъайи рагъ. - Вувв, я чан диде, вуна баят чай вучиз хъвазва?... къариди зарафатдалди жаваб гана: - Баят чай, чан свас, кпулдин дарман я. - АкI ятIа зани хъвада вуна хъвазвай кпулдин дарман... А. Къ. Кпулдин дарман.

КРАВУТ кил. **КРОВАТЬ**.

КРАЙ урус, суц.; -иди, -йда; -яр, -йри, -йра гъукуматдин са вилаят... вири республикайра, крайра, областра диндиз акси кIвалах тухузвай... Я. Къафаров. Алапатдин кешиш.

КРАН¹ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра турбадай къевезвай жими шейэр (яд, нафт, бензин) ва я газ агалдай, ахъайдай цIуцI. -... са вацралди ина артезиандин къуюяр эгъуьнун патал... рахунар физва, Ахпа кIантIа на фонтанар эциг, кIантIа кIвалеризни кранар твах, - лагъана Мерзията. Гъ. М. Чи бахт чи гъиле ава. Хуьруьн маса чкайрални гележегда кранар эцигдайвал я. К., 1988, 16. XII. Кранрай къевезвай цик сода йод кутуна... ЛГ, 2001, 22. II. - За квез буйругъзава: къенин йикъалай куьне кранрай чиг яд хъвадач. А. Къ. Аскервал башламишай югъ.

КРАН² урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра са чкадилай маса чкадал залан парар хкаждай машин. Пар янавай вагонар хкаждай кранарни авайди я. Р.

КРАР кар существительгадин гзафвилин къадардин форма. Кил. **КАР**.

КРАСНЫЙ: * **красный уголок** урус, суц. майишатда кIвалахзавайбурун культурадин рекъяй чирвилер хкаждай идарадин хел. Дояркайри Зарият гъилерикай къуна красный уголокдиз тухвана. И. Къ. Чуьнгуьрдин авазар.

КРИЗИС урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) политикада, экономикада сад-садаз акси, къаншар гъаларин нетижа яз халкъдин къулайсузвал арадиз гъизвай дегисвилер. 2) гзаф четин азарлуди хъсанвилехъ элкъуьн. 3) четин гъал, дар гъал.

КРИТИК урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра художественный эсерриз къимет гудайди... чахъ къени пешекар критик авач ва халкъдин художественный къанажагъни, санлай къачурла, агъа дережада ама. А. Ал. Паганини рикIе аваз ЛГ, 1999, 3. VII. Тамамсуз... зун аниз атанвайбурун эсеррикай критик хъиз, чIехи философ хъиз рахаяа. А. Къ. Гилигзава. Вун рахана - маса шаир, Критикни гъейран жедай. Зун? За къейдда: абат хийир, Вунни гъейран, гъайман жедай. И. Гъ. Шаирдин сурал.

КРИТИКА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра кимивилер, нукъсанар къалурзавай рахунар. Советрин критикади А. Фатахован яратмишунриз еке къимет гана. 3. Б. КъатI-къатI авур зунжурар. Виликдай поэзиядин, прозадин, критикадин макъалайрин умуми кIватIалар хъайитIани акъатдай. Месэляяр эцигдай ва гъялдай, къиметар гудай. А. Къ. Дагъустан шаиррин уьлкве яз ама. Кимерикай критикадин маканар жезва. ЛГ, 1992, 14. I.

* **критика авун** гл., ни вууж-вуч кимивилер, квай синихар, нукъсанар къалурун.

КРОВАТЬ || **КРАВУТ** урус, рах., суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра ксун патал чиливай са тIимил къакъанвал аваз мес, вегъедай къул, тахта ва я симерин пружин туна кIвачер кваз раснвай затI. Амма дидедиз сакIани ахвар къевезачир. Гагъ и къвалахъ, гагъ а къвалахъ элкъвез, ада кроватдин пружинайрив чIакъракъариз тазвай Гъ. М. Зуьгъредин муьгъуьббат. КIвале ктабрин харади кIевирнавай стол авай, муькуь тиле валчагърин хара ва кровать эцигнава. 3. Гъ. Лезгийрин риваят. - Сейфуллагъ, - жаваб гана Вагъаба, - зун кIамай туш кроватдин кIаник квай балугъар гъуьлевайбурухъ дегисариз. С. М. ЦицIигъ-наме.

КРУЖОК урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра сад хътин метлебар, макъсадар аваз тешкил хъанвайбурун десте, кIватIал. # биологиядин ~, литературадин ~, философиядин ~; ~ тешкилун, ~ чукIун; -дин тариф авун, ~ машгъур хъун. Мухтарани Селима ирид лагъай классда кIелзавай ва чебни жегъил физикрин кружокдин иштаракчияр тир.... А. Р. Чинебан савкъват.

КРУЖКА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра чинидин, хъенчIин, ракъун яд хъвадай къаб. Ада са бубат ранг аламай яргъан къачуна. Ахпа чайдандинни кружкадин савда авуна. 3. Э. Уртах цаз тадани. Иесиди кроватдин кIаникай эрекъ авай шуьшени хкудна, вилик кружкани эцигна. - Истикан авач... 3. Гъ. Уьмуьрдин сирнав. ИчIи хъанвай кружкайра чехир цаз баллонар гваз къекъевезвайбуруни авай. А. Къ.

Къейибурални чан хкидай лезгинка!

КРЧАР, КРЧАРА **карч** существительнидин гзафвилин къадардин форма. *Кил. КАРЧ.*

КРЧАРГАН *суц.;* -ди, -да; -ар, -ри, -ра арабадик, туьрездик кутуннавай маларин крчара тунвай еб. *Къачу, хва, къвалал алай крчарган. Гь. Гь. Сифте сефер арабачийрихъ галаз. Гъайиф хьи, накъан дагъвияр аранда бинеламиш хъайила, акъалтзавай несилдиз, чи аялриз, гзаф къадар лезги алатрин тIварар чиз амукънач. Месела, ихътинбур: крчарган, тIурарган, рат, ругунар ва икI мад. ЛГ, 1997, 31.1.*

КСАЙ **ксун** глаголдин причастидин форма. *Кил. КСУН.*

КСАНА, КСАНВА **ксун** глаголдин алатай вахтарин форма. *Кил. КСУН.*

КСАР, КСАРА, КСАРИ, КСАРИЗ **кас** существительнидин гзафвилин къадардин форма. *Кил. КАС.*

КСТАХ *суц.;* -ди, -да; -ар, -ри, -ра **вичин** фикир дуьз аквадай, масадакай хабар такъадай, рикIел акъалтай вуч хъайитIани ийидай **кас**. *И кстах, вичиз гъеле вичин дамахдин къадир тахъанвай, пад-къерех такунвай и хуьруьн рушал ашукъ жеда?* Ф. Н. ПицI квачир инсан.

КСТАХ² *прил.* **вичин** фикир дуьз аквадай, масадакай хабар такъадай, рикIел акъалтай вуч хъайитIани ийидай. # ~ аял, ~ руш.

* **кстах хъун** *гл., вуж кстах тир гьалдиз атун. Адет яз, аялар са къадар яшдал къведалди кстах жеда.* И. В. Колхоздин кстах.

КСТАХВАЛ *суц.;* -или, -иле; -илер, -илери, -илера **кстах хесет** квай гьал. *Тербиятдин кIвалах Хъсан эцигнавай кIвале кстахвални тIимил жеда.* И. В. Чирхичир

КСТАХВИЛЕЛДИ *нар.* **кстахвал хас яз.** **Синонимар:** **кстахдаказ, кстахдиз.**

КСТАХДАКАЗ *нар.* **кстах хесет кваз.** # ~ вердишарун, ~ вердиш хъун, жув ~ тухун, ~ тухуз тун тавун. *Гъа икI, кстахдаках хвейи аялдикай атана гада хъана, вач-хъшадин яшарай акъатна.* А. Эсетов. Инсан хъанач **Синонимар:** **кстахвилелди, кстахдиз.**

КСТАХДИЗ *нар.* **кстах яз.** *Диде-бубади кстахдиз хвейи, кIвач куда, къулухъди ая талгъай Сарсахбегдиз, дугъриданни, пулуникай дарвал авач. З. Э. Сарсахбег. Белки, чяхъ Авай-авачирди гъам яна лагъана, кстахдих вердишарун хъанатIа?* Ж. Гь. Чилин циф. **Синонимар:** **кстахвилелди, кстахдаказ.**

КСУН *гл., вуж-вуч;* -уда, -ана; -уз, -узва; -ус, -ун, -урай, -умир; **ксун тавун, ксун тахвун, ксун хъийимир** 1) **ахварин гьалда хъун.** *Гъуьл, бейхабар, ксанавай, Ахварай аватун хъана къван. С. С. Са къаридинни къужадин чIиргъинтI. - Зун аял туш, диде, зун гъавурдик квазва, Къарагъна вижесвайдаказ ксус Гь. М. Зуьгьредин муьгъуьббат. -Хъша, бала, Вун ксудай вахт хъанва Х. Х. Пагъливан. Са къадар вахтунда ам, ксанвай хизан ахварай гъикI авудда лугъуз, ракIарихъ галамукъна. С. Муслимов. ЦицIигъ-наме. 2) **гъакъикъатдикай, дуьньядин гьаларикай бейхабар яз хъун.** *Лезгийрин интеллигенция - ксанвай гъуьруьперияр я, лезгийрин шаирарни - кIвалин ашукъар я. З. Р. Веси. Эй лезгийр! Ксумир куьн, уях хъухъ, Бязи крар гилиззава ви тIварцIихъ. ЧIалахъ жемир, фагъум ая дериндай, Сир вугумир гъар атайдаз куь варцихъ. Мегъ. А. Эй лезгийр. Чи душманарни, ваз малум я, ксанвач, - жаваб гана Нуфталиди. Гь. Къ. Четин бахт. Ада кIвалахзава. Адан алакъа Бакудихъ, Нухадихъ ва Азербайжандин маса шегъеррихъ, хуьрерихъ галаз авайди чаз чида. Чунни ксузвач. Н. М. Къизилдин хтар.**

* **ксай месик иситIа жагъидач мисал** *'кIвалах тавуна мурат къилиз акъатдач' манадин мисал.* *Ругуд йисуз чара чкада кIелунни регъят кар туш. Яз ксай месик иситIа жагъидач. З. Э. Гуьлзада.... цIийи крар патал женг чIугуна кIанда. Месик иситIа жагъида лагъайтIа, таб я. Б. Гь. Зулун пешер. Чин уьлгуьчди хъиз атIузвай. Амма ксай месик иситIа жагъин тийидайди чизвай парторганизациядин секретарди къаю гузвай азабдиз сас сарал илисна дурум гана. З. Э. Ишигълаван дере. Зи фикир фадлай ашкара я. Ксай месик иситIа гуз хъайитIани, зи кар колхозда жедач, жаноби. А. М, Къалабулух квай гатфар.*

* **ксай пси зараф., суц.** **гзаф ксудайди; къадардилаь артух секинди.**

КСУРУН *гл., ни вуж;* -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; **ксун тавун, ксун тахвун, ксун хъийимир** **ахварин гьалдиз ракъурун.** *Йифиз, ксудай вахт атайла, дидеди месер вегъена хизан ксурна А. Къ. Жуьгьенар.*

КСУС **ксун** глаголдин эмирдин форма. *Кил. КСУН.*

КТАБ *араб, суц.;* -ди, -да; -ар, -ри, -ра **никай ва я квекай ятIани кхъенвай чарар кIватIна цвана сад авунвай затI.** # ~ къачун, ~ кхьин, ~ бахш авун; ~рин туьквен, ~дин чин, -дин жилд, ~рин сумка, стхадин ~, яцIу ~, къелечI ~. *Ктабдиз дуьз бегъем Девит, чар, къелем ХунI ярашугъ я. Е. Э. Квез вуч ярашугъ я. Эй, инсафсуз, гъим я ктаб, Ваз гайи а чIуру жаваб?* Е. Э. Къази. ЦIаруди, винел вуч кхъенватIа кIелни тавуна, ктаб чантадиз сукъ хъуьвуна. Б. Гь. Заз эвера. "Лезгинкадал илига" ктабдиз (1995 - йис) сифте гаф кхъей за Седакъет Керимовади лезги эдебиятда къетIен вакъиа тирди малумарнай... М. М. Дуьнья кIвачел къарагъда. *Лап студент тир яшарилай эгечIна за са ктабдикай фикирзава. А ктаб зи рикIе ава, ам зи руьгъда къекъевезва. Анжах са жуьредани жуьрэт авуна адав эгечIиз жезвач. А. Къ. Дагъустан шаиррин уьлкве яз ама.*

* **ктабдин (ктабрин) стиль суц.** **ктабдин чIалаз (ишлемишзавай гафар, предложенийрин къурулуш ва**

мсб) хас тир къетѣнвилер вири санлай.

КТАБХАНА суц. -ди, -да; -яр, -йри, -йра жемятди кѣлун патал ктабар кѣватѣнавай махсус чка. *Ксения Жиреновади ктабханада экономиствиле кѣвалахзавай. М. Алимуратов. Девирдин шикилар. Синоним: библиотека.*

КТАБРИН прил. ктабриз хас тир. *Авторди ихътин стилар чара ийизва: рахунин, ктабрин. бейтеревф, поэтический. Лезги чѣлан синонимрин словарь || ЛГ, 1982, 10. IX.*

КТАД: ктад хъун гл., вуж-вуч квяй са квяй ятѣани къацѣун. *Ахпа къазуннавай перемдалди вичин руфун ктад хъанвай къуьрен къван мичѣи иви михъна. Б. Гъ. Заз эвера. Пери кѣвач цѣудгъуьнна ярх хъана, адан перемар палчухдай ктад хъана. А. Сайд. Аслана къин къуна*

КТАДУН¹ гл., ни-куь вуж-вуч квяй; -да, -на; -из, -зава; 0 || -а, -ин, -рай, -мир; *ктад тавун, ктад тахвун, ктад хъийимир къацѣурун (са вуч ятѣани гуьцѣ хъана, гуьцѣна къацѣай гьалдиз гъун). Вуна пуд лагъай класеда кѣлзава, бес алай костюмар ктадиз цура гъахъун заз кутугнавани? А. Сайд. «Чуьнуьх гумбатѣ». - Яь, я къари! Им вуч гьал я вал алайди? Ламра хъыз алайбур къарарай ктадиз вун вуча, аял яни? А. Сайд. «Аслана къин къуна».*

КТАДУН² гл., ни, ник-квек -да, -на; -из, -зава; 0 || -а, -ин, -рай, -мир; *ктад тавун, ктад тахвун, ктад хъийимир эцягъун (не-кве ятѣани гьил, кѣвач, маса затѣ галукъарун). За эцигай шейэрик ктадмир. Р. Синоним: хкуьрун.*

КТКАНА куткун глаголдин алатай вахтунин форма. *Кил. КУТКУН.*

КТАЙ¹ ктѣун глаголдин причастидин форма. *Кил. КУТѢУН.*

КТАЙ² прил. 1) ктѣана чѣур хъанвай гьалдиз атай. *Ктѣай ичер маса гуз жедач. Р. 2) куьч. пис ни къведай. Дакѣан я заз ктѣай яд... А. С. 3) куьч. куьгъне хъанвай. Герек акѣ авуна кѣанда хъи, зегъметдин бегъер хкуналди, тѣуьналди, маса гуналди куьтягъ тежен, ктѣай хуьруьн эвездал хъсан шегъердин формадин цѣийи хуьр расин, кѣлиз чирин А. Ф. Риза. Ктѣай адетрал амал ийизмач. Р. 3) эдебсуз, шит. Ктѣай гафар захъ галаз ийимир. Р.*

КУ акун гафунин куьруь хъанвай рахунрин форма. *Кил. АКУ.*

КУБ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) математикадин уьлчме. 2) къакъанвилехъ, яргъивилехъ ва гъяркъуьвилехъ сад хътин размерар авай уьлчме. - *Вун квел алахънава, яда, гъана ПМК-дай жуваз къве куб горбилрикай жагъун тавуна?! С. Муслимов. Цицѣигъ-наме.*

КУБУТ туьрк, прил. абурар алачир. *Пакамахъ чайханадиз атайла, хозяин сифте самовардин патав фидай ва адай гуьзгуьдай хъыз вичин кубут суфатдиз килигдай. А. Р. И идараяр лагъайтѣа, а чѣавуз лап къит тир, чебни абурсузбур, кубутбур. А. Фетягъ. Пеквен. Синонимар: усал, мешребсуз.*

КУБУТВАЛ суц.; -или, -иле; илер, -илери, -илера кубут гьал. *Эмин мичѣ хъыз гъуьжетдаваз Алакьунин кубутвал И дуьньядин къисметдава. И. Гъ. Касни къенвач жуван руьгъдик кубутвал, уьмуьр масабурулай са тегъерда кечирмишун тестикъ жеда. Т. А. Синонимар: усалвал, мешребсузвал.*

КУБУТВИЛЕЛДИ нар. кубутвал хас яз. *Синонимар: кубутдаказ, кубутдиз, усалвилелди усалдаказ, усалдиз.*

КУБУТДАКАЗ нар. кубут гьал хас яз. *Синонимар: кубутвилелди, кубутдиз, усалвилелди, усалдаказ, усалдиз.*

КУБУТДИЗ нар. кубут яз. *Синонимар: кубутвилелди, кубутдаказ, кубутдаказ, усалвилелди, усалдаказ, усалдиз.*

КУДА¹ [ккуда] кун глаголдин къвезмай вахтунин форма. *Кил. КУН.*

КУДА² [ккуда] кудун глаголдин эмир дин форма. *Кил. КУДУН.*

КУДАЙ¹ кун глаголдин къвезмай вахтунин форма. *Кил. КУН.*

КУДАЙ² кун глаголдин причастидин форма. *Кил. КУН.*

КУДАЙ³ прил. гзаф чими гьалда авай, гзаф чими гьал хас тир.. *Шумуд варцар яргъаз хъайи чими рагъ, Хтана вичин кудай нурад чукѣурна. А. Ф. Къатѣ-къатѣ авур зунжурар.*

* **кудай хъчар** суц. назик тан авай набататдал жадай туькъуьл тѣямдин элкъвей пешер алай хъчар.

КУДАЙ⁴ [кхудаа] кудун глаголдин причастидин форма. *Кил. КУДУН.*

КУДУН¹ гл., ни вуж; -да, -на; -из, -зава; 0 || -а, -ин, -рай, -мир; *куд тавун, куд тахвун, куд хъийимир аял къециз акъудун. Дидеди нянихъ аял кудна. Р.*

КУДУН² гл., ни вуч; -да, -на; -из, -зава; 0 || -а, -ин, -рай, -мир; *куд тавун, куд тахвун, куд хъийимир къил кутун, башламишун. Нянихъ кѣвале хизанар галаз ацукънавай чкадал ада мевлиддин месэла кудна. ЛГ, 1992, 31. III. 1990 - йисуз патарив гвай хуьрерни кваз Белиждиз район гунин месэла куднай. ЛГ, 1996. 5. VII.*

КУДУН³ гл., ни вуж-вуч; -да, -на; -из, -зава; 0 || -а, -ин, -рай, -мир; *куд тавун, куд тахвун, куд хъийимир куьрсарун.*

КУЖУМ: **кужум хьун** гл., вуч ник-квек 1) жими затI са квек ятIани акахьун. 2) куьч. кьурулушдик фин акахьун. Акъван лацу, акъван мили ишигъ я хьи, ам лап рикIе гьатзава, чими мед хьиз бедендиз кужум жезва. М. В. Вацран ягьун.

КУЖУМУН гл., вуч квек; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; кужум авун, кужум тавун, кужум тахвун, кужум хьийимир 1) жими затI (марф, яд, мед) са квек ятIани акахьун. Эжъичай яд гамуник кужумна. Р. 2) фитIинун, вичик акахьдайвал авун. - Ваъ, ваъ, Керим халу, зав марф кужум тийидай са затI гьазва. Б. Гь. Заз эвера. Садлагъана... нек чилел чкIана... чилик кужумна... «Нек чили кужумда жал?» - фикирна гадади. Эхъ. Кужумда. Анжах дидедин нек ваъ, ам я чилел чкIидач. Чи беденди кужумда. З. Гь. Нек. 3) куьч. акахьун, сад хьун. Шекердилаи ширин я вун, Вун зак кужумнаваз кIан я. Е. Э. КIан я. 4) куьч. къабулун, къачун. Лагъай гафар кужумдай аял кIандачни?! Р.

КУЗ¹ [ккуз] **кун** глаголдин мурадвалин форма. Кил. **КУН** [ккун].

* **куз-хьукъваз амукъун** гл., вуж хьайи карди гьамлу, четин гьалда тун.

КУЗ² [кхуз] фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) верчер хьиядай чка. **Синоним:** демек. 2) хипер хьиядай чка. **Синоним:** ятах.

КУЗ³ кил. **КУЗОВ**.

КУЗОВ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра машиндин пар ядай чка. # ~дай пар авудун, ~диз пар хкажун, ~да инсанарни ацукьарун, ~дин бортар кIевун. Чархарик къван акатна машин къарсурайла... Муминат далудихъди машиндин кузовдиз ярх жеда. С. Муслимов. Цицигъ-наме.

КУКВАР¹ **квак** существительнидин гзафвалин къадардин форма. Кил. **КВАК**.

КУКВАР² суц.; -и, -а нафтIадин лампади шуьше къазвай чка.

КУКРА **квак** существительнидин чкадин I падеждин форма. Кил. **КВАК**.

КУКУ фарс, нугъ., суц.; къайгъанах; кака.

КУКУПИ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) яргъи кIуф галай, вичи кукукуку ийиз сесер акъуддай къуш.

КукупИ са сятда 100 квак незва, чебни маса кьушаривай нез тежедай хьтинбур. З. К. Тебиат чирун. Абура кьацу кьурухрайни тамун гапIапрай, багъларайни никIерай къевезвай билбилринни пIапIишин, куруйринни кукупIрин, чIалитIринни чIимчIиррин ажайиб нагъмаяр алава хьижезва. Чи халкъдин къисметда къетIен вакъиа || ЛГ, 2000, 3. VIII. 2) куьч. кIуф экъисай дишегъли. Ваз чи гьакимдарар, илимдадар Девлетан, Аюбан, Салманан, Вагифан, Межидан урус кукупIар акурди яни? Валлагъ, чи рушарин гьич са кикекни квачир затIар я. Н. И. Гьакимрин папар.

КУКУЦИУЛ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра варарин хел, рикIин хел дуьз акъвазун патал ва ам ахъайдайла, акъалдайла гьа санал элкьуьн патал тубкIуьрнавай чка, легъв. Кукуциулдал алай залан варцин хел ахъайна экъечIай Рамазан эхирни къил винелди авуна килигна. А. И. Вацран мичIер. Рак, кукуциулрай акъатайла, ахкъализ хьижедач. Р.

КУКИВА¹ **кIукI** существительнидин чкадин I падеждин форма. Кил. **КИУКИ**.

КУКИВА² суц.; -ди, -да; -ар, -йри, -йра фу тун патал кIарасдикай раснавай еке къаб. Винел суфра вигъенвай кукIва къуьнел къуна, Селми хтана. З. Э. Куьгъне кавхаяр пIуртI.

КУКИВАЛ **кIукI** существительнидин чкадин I падеждин форма. Кил. **КИУКИ**.

КУКИВАЛ² суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра кукIвар хьайи кIвачин къапариз хьиядай пине. Цуру шаламар жагъурна абуруз кукIвалар хьиягъ! Ф. Б. Филиал. Шаламдиз кукIвал хьияна, рекъе гьатна. Р.

КУКИВАР: **кукIвар хьун** гл., вуч 1) яргъа лди алукуникди паргалдин цийивал, сагъвал чIур хьун, пуч хьун. Ризадал къуьнер акъатай шихинин яргъи са перемни кукIвар хьайи, кикер чилелай физвай шалварни жедай. А. Ф. Риза. 2) **хун**. ЧIур алай чкадал кам вегъейла, ширх-ширх ийиз, кьурай векъер кукIвар жедай. А. Ф. Бубадин веси

КУКИВАРУН гл., ни вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир кукIвар тавун, кукIвар тахвун, кукIвар хьийимир 1) гатана, яна къайдадикай хкудун. Кьуна гъиле еке куьни, Кьил кукIварин декIена ви! С. С. Гьар къвайи кьуз къадач кIвачер, Алукуьз кукIварда тIашер С. С. Эхир кукIварда ви къуьнер, Им чIалаз, ухшар авайд туш. С. С. 2) **кIус-кIус** авун. Багъда авай тазарни хана кукIварайбур гьабур я. А. Ф. Газет. 3) **пучун**, арадай акъудун. КукIварна кулакрин къармах Кьурмишизавай цIийи уьмуьр, А. Ф. Эм-Тэ-Эс. КукIварна зулум, мичIивал, Кьурмишизавай чаз азад хуьр. А. Ф. Эм-Тэ-Эс.

КУКИРУХ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) набататдин твар, емиш къадай чка. Гъиле мал, такъат, куьмек авайбурун НикIер авадан я, кукIрух хъана къил, Такъатсуз даим, завал галайбурун атIанва чпин зегъметдихъй вил. А. Ф. КьатI-къатI авур зунжурар. 2) **галгам**, **кIунчI**.

КУКИУН¹ гл., вуж ниъх галаз; -икIида, -икIана; -икIиз, -икIизва; -укIукI, -икIин, -укIурай, -икIимир; кукIун тавун, кукIун тахвун, кукIун хьийимир сада-сад гатун, ягъун паталди къве касди чеб-чпивди векъи гьерекатар авун. Гьарайиз-гьарайиз гьа патахъ хьивегъна, са арадилаи атана кицIер кикIана. А. Ф. Лянет. Мегъарамухуьруьн райондин... къве жегъил сад-садахъ галаз кикIана. ЛГ, 1992, 22. VIII.

КУКИУН² гл., *вуж-вуч нихъ-квехъ; -икIида, -икIана; -икIиз, -икIизва; -укIукI, -икIин, укIурай, -кикIимир; кукIун тавун, кукIун тахвун, кукIун хыйимир сад масадахъ галкIун. И вахтунда жегьил гада, нуькI хьыз, балкIандин гардандик кикIана. Ф. Гьуьлуьн руш. Зун етим я -регьимдикай атIанва, Зи куьгьне рух ламу чилик кикIанва, Рехи чIарар шуьткъвей пелел алкIанва. Е. Э. Гьуцар, Ви сир вуч я зун халкъ авунин? Дадашан хизанриз, девлетлу Мусадин никIик кикIанвай.; кьве рипе кьуьл фидай са ник авай. А. Ф. Бубадин веси. И куьмекчи глаголар (ава, ама) чпелай вилик кьезвай суьществительнийрихъ ва наречийрихъ галаз кикIана кхьена виже кьведач: кIвале ава; хуьре ама; вине ава; юкьва ама ва мсб. ЛЧЮС, 2001.*

КУКИУНТИАХ нугъ., суц. **букIуш** [М. М. Гаджиев 1997: 131]

КУКИУРУН гл., *каузат., вуж нихъ галаз; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; кукIур тавун, кукIур тахвун, кукIур хыйимир* 1) *кьве касдикай сада масад гатун, ягьун патал сад масадал гьалдарун. Вагьши руша кьуншияр кукIурна. Р. 2) сад масадахъ галкIурун. Вуна фена гьаятдай са юрк гьваши. Чна и пайдах гьадак кукIурин, лагьана Магьмуда Велидиз. 3. Э. Куьгьне кавхаяр пIуртI. 3) рах. са лапIаш, гьуд вегьин. Сад кукIурайла, ам секин хьана. Р.*

КУКИУШ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) *дагьдин вини кьил. Ягьин, дагь кукIушири, халкъни игитри машгьурда. ЛГ, 1996, 11. X. Шалбуздагьдин лацу кIукIуш яргьарайни аквада. И. Гь. Дуньядин ялвар. Ярарин дагьдин кукIушдал - мулжунин вини кьилин сергьятдал кьван -фидай рехъ галай. С. Муслимов. Цицигь-наме. 2) инсандин кьилин юкьни-юкь. ЧIар фенвай кукIушиди цIирцIир гузвай. Р. * кьзилдин кукIушар алай руш.*

КУЛ¹ [кхул] туьрк, суц.; -уни, -уна; -ар, -ари, -ара 1) *аскIан тандин ва назик цацар алай хилерин набатат. Некьидин кулунилай яргьи кьенер экьечIуда. 3. К. Тебиат чирун. Цуьквери кьунвай сирендин аскIан кулар, рушал алай булушкадин ценер хьыз, шагьвардал зурзазва. М. В. Вацран ягьун. 2) ципицIдин тварар алай тегьенгдин хел.... вилик квай тарелкадай кулар кьачуз ципицI тварар сивиз вегьиз кьезвайдахъ галаз ийидай рахунар веревирд ийизвай. А. И. Самур ЦIарудин кIвач галукьай фартарин кулунин пунай пуртна са кьуьр акьатна Б. Гь. Заз эвера. 3) ничхиррин, гьашаратрин, пепейрин кIватIал. Чи хуьр бинедай кьакьан рагал, чIижерин кул хьыз, алкIанвай са гьвечIиди тир. ЛГ, 1992, 21. I. 4) цавай лап куьруь вахтунда авахьдай кьвалин, цин стIалрин са зул. Рекьвайбур кьветIекай хкатдалди, цаварин ванер акьатна ва са кул марф кьвана. Б. Гь. Заз эвера. 5) нугъ. кIвачин тIуб.*

* **кул-кус** суц. **валар**. *Вун вирин кьерехдив гвай кул-куса чуьнуьх хьана кIан я. Ф. Гьуьлуьн шив. Гьашаратрин арада гзаф зиянкарар ава. Гьавлияй тарариз, кул-кусриз гьеле пеш ахьайдалди вилик зегьерлу дарманар яда. Емишдин тарарин танар киреждай асунда. 3. М. Тебиат чирун. Экв ахъа тахьанмаз гьуьрчез экьечIнавай чинеругди кул-куса секин хьанвай нуькIверик кьал кутунвай. Гь. М. Чи бахт чи гьиле ава.*

КУЛ суц.; -уни, -уна; -ар, -ари, -ара *кIвалин, гьаятдин чил миьхун патал ишлемишдай, вични назик, шуькIуь набататрикай раснавай алат Тарарикай чаз жеда чуькьванар, чулар, кIарасар, кулар ва тIвалар. Куьре чIалан алифарни... жуз.. Чулав сикI, псидин кул хьтин шум кIанчIа кьуна, сарар экьисна Гьуьрчехьандиз тек са вил яна цIуьтхуьнна. 3. Э. Я пуд манат. Миьхьибан дишегьлиди верхи кулуналди хунча ракIарин вилик пад пурпу живедикай миьхзавай. К, 1988, 2. XII. Са пата хьран кIвал ава. Верхи кулни гваз агьил дишегьли -Диде - кьведа. А. Кь. Хукац-Ханум. * **кIарасдин кул, псид кул.***

* **кул гун** гл., ни 1) **марф кьвайила, тIили кьезвай кьавал кул элкьуьрун.** □ *Хьарху тарциз тIили кьведа, Аниз акьахна кул гьикI гуда? Б. Гь. Заз эвера. 2) гам югьурна куьтягьайла, ам тарцин кулунай ягьун.*

КУЛА нугъ., суц.; **куткун** [М. М. Гаджиев 1997: 131]

КУЛАК¹ *фарс, суц.; -ди, -да кьати гар. Са вахтунда цавай гуввв, гувввв ийиз, дагьлар уьцIедай хьыз, кьати кулак галаз гувьрз аватна... Ф. Ирид юкI алай Магьамад пайгьамбар. Живедай, кулакдай сурарал фенай. А. Ф. КьатI-кьатI авур зунжурар.*

КУЛАК² *урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра гзаф чилер авайди, девлетлуди. Чаз герек туш куьгьне кулак. С. С. Мягькем яхъ Ленинан рехъ. Ацукьмир кулакдин кьвалахъ, Вун агьамир адан чIалахъ... С. С. Дусть я лугьуз, куьгьне душман. 1918 лагьай йисуз Куьредин девлетлуьри, кулакри, фекьийри гьалдарна, угьрийри, лутуйри, кьучийри сад-вад ягьалмиш хьайи, гьабурду алдатмишай лежберарни галаз Мамрачрин, Хенжела КIеледин чувудрин кIвалер, малар тарашинай. М. М. Гь. Чехи шаир.*

КУЛЛУХ *туьрк. суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра кулар, валар авай чка. са куллухда, чарха, вацIа, кIама гьвечIи дегьивал хьайитIа, анрин "иеси " тир лекьрез шаксуз чир жеда. Б. Гь. Заз эвера. Ибур са вахтунда куллухри кьунваз гадарнавай чуьллер тир Кь. М. Дагьларин деринрин булахар.... ида а затI и куллухриз гадар тавуна, хутахна, атIа кьвалал виридан вилел алай халудин кIвале эцигдани? - Ваъ. Кь. М. Дагьларин деринрин булахар.*

КУЛУР суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра *чилиналди балугьар, чепелукьар, кьаварик квай кьушар кьадай яргьи тум галай алат.*

КУЛЬТУРА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра *Тебиатдин гьар са терефдиз, дуланажагьдиз килигунин ва*

абурухъ галаз алакьалу хьунин тегьер. *Лезги Ашукьри музыкадин культура вилик тухуз хьана.* А. А. СтГал Сулейман. *Азербайжанда яшамии жезвай лезги халкъдин тарихдикай, адан культурадикай, яшайшидикай икьван Чавалди я са макъала, я са передача, я са илимдин ахтармишун авач.* М. М. Виш йисарин имтигъан. *Лезги халкъдихъ агъзур йисарин тарих ава. Зегьметчи къатара милли культурадин цIирер битмиш жезвай, къе абурукрай са чи халкъдиз хас тир къиметлу культура хьанва.* К. М. Лезги эдебиятдин гуьзгуь. **Синоним:** меденият.

КУЛЬТУРНИВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера культурадин дережа. **Синоним:** меденивал.

КУЛЬТУРНИВИЛЕЛДИ нар. культурунивал хас яз. **Синоним:** меденивилелди.

КУЛЬТУРНЫЙ прил. культура авай. # ~ халкъ, ~ инсан, ~ шегьер.

КУМА¹ фарс, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) вахтуналди чуюлда, Багъда яшамии хьун патал КIарасрикай раснавай чка.

ГъакIан йиртихдин кумада дидеди хайиди туш. А. А. Пад хъайи рагъ. *Анжах нянихъ регъуьхбандин кумадиз ветIер илифдай...* З. Гь. Залан кам. *Няни хъайила, галат хьанвай къуьзуь кас, хъел кваз, кумадик хкведай, пакамахъ мад дяведиз экъечIдай...* А. Р. Чинебан савкъват. 2) куьч. **усал еридин кIвалер.** 3) **кицIин кIвал.** *-Дегъне, я вах, зун гуарар гъиз и чи къвалав гвай Шамилан гъаятдиз фейила, а къалин чIар алай адан кицIи, мекъила кумада чуюнуьх хьана, гъанай заз гъугъ ийизвай.* Ш. Исаев. «Кпул я, вах».

КУМА² гл., вуж-вуч 1) 'са вуч ятIани нин-куьн кIаник акурвал ама' манадин гаф. *Ада верч къарагъарна какаяр гъисабиз багиламишна: са жуьт, къве жуьт, пуд жуьт... цIикъвед какани вири кума!* А. Сайд. Чижни хушракан. *кIаник тIимил-шимил жуьгъен кумаз эцигна акъугънавай чхайри гъасятда цIай къуна Б. Гь. Заз эвера.* 2) **са гъихътин ятIани гъисс (хъел, шадвал), хесет давам хъижезма.** - *Вавай ам зав ахгакъариз жедани? - Эгер хъел кумачтIа, эхъ. - Кумачирди ваз аквазвачни?..* Б. Гь. Заз эвера. 3) **са гъихътин ятIани кардин иштаракчи яз амукъун.** *ЦIаруди юкъвал къван ацIанвай бутылка хкажна, юлдашириз вил яна. - Куьн кумач, яни? ЯтIа сагърай зи цIиб... Куь сагълуьгдай!...* Б. Гь. Заз эвера. 4) **къиметда, звезда хьун.** *Гила вуч я, къве чархара худ авай автомашинар арабайрикни кумачни?* ЛГ, 1992, 14.1. 5) **къурулушдиз хас яз амукъун.** *ИкI чидайтIа, як кумаз хъиз, Жедай вун азад, Яру яц.* Е. Э. Яру яц.

КУМИР кун глаголдин эмирдин форма. Кил. **КУН.**

КУМУКЪУН гл., вуж-вуч; -да; -на; -из, -зава; 0 // -а, -ин, -рай, -мир; кумукъ тавун, кумукъ тахвун, кумукъ хъийшмир 1) **нин-куьн ятIани кIаник амукъун.** *Зи гъебеяр тарцик кумукъна.* Р. 2) **къурулушдик кваз амукъун.** *Къурагъ райондик агъулрин ругуд хуьр кумукънава: Хъверез, Хпуькъ, Укуз, Урсун, Усуг ва Квардал.* ЛГ, 1999, 27. V. 3) **нуьгъ. спортдин акъажунра кIаник акатун.** *Гзафбуру фикирзавай, "Анжини" адаз кумукъда.* ЛГ, 2001, 19. IV. **Синоним:** амукъун. **Антоним:** хкатун.

КУН¹ [кку"] гл., вуж, ни; -уда, -ана; -уз, -узва; -уз, -ун, -урай, умир; кун тавун, кун тахвун, кун хъийшмир. 1) **цIун къуватдалди пуч авун ва я пуч хьун.** *ЦIай яна вун куда чна.* Ф. *Чапдай акъатай макъала... даима амукъда, ам я куз, я кукIвариз жедач.* А. А. Пад хъайи рагъ. *Абуру зулун къилий патарив гамукънавай векь-къални кваз, абур цIай яна, кудай.* Б. Гь. Заз эвера. 2) **цIув ва я маса затIунив агатна хамуниз зарар гун, пих элягъун.** 3) **бедендин хамуниз зиян гун.** *Эгер вун вергер гъиз салаз физванди заз лагъанайтIа, за вав... шихинин бегълеяр вугудай, ви гъилерни кудачир!* А. Сайд. Вергерин. 4) **куьч. дертлу авун, азабар гун.** *Фана дуьнья, вуна гъей, Куда шумуд фугъара? Е. Э. Дуьньядиз. Вучда дустуникай дабан атIудай, Мез кIуьгъуь, рикIи серкед хъиз кудай? Е. Э. Дуьнья гургъагур. Шумудни сад, заз чиз, кана, Шумудан къил на атIана, А. Гь. Дуьнья. Квез жедайвал за лугъуда: Шумуд фекъир куьне куда С. С. Судуяр. * чIар кун.*

* **кайи лекъерал къел алахун** гл., ни нин садаз авай тIарвал, туюкъуьлвал, залан фикир мадни артухарун. *Саимат зи кайи хирерал къел алахмир. Ви веледар ви патав гва, амма зибур яргъара ава.* С. К. Хтанач. * **рикI кун.**

* **кая-къея!** межд. 'зулум хьана' манадин ибара.

* **куз-хъукъваз амукъун** гл., вуж 1) **туюкъуьл фикиррик кваз хьун.** *И савдагардин пабни куз-хъукъваз амукъна.* Ф. Савдагардин папанни фекъидин къиса. 2) **са шей кIанз, амма гъат тавуна амукъун.**

* **кузвай чкадай гум акъатда мисал 'хата хъайи кар такуна амукъдач манадин мисал.**

КУН² [кпу"] суц.; -ди, -да; -ар, -ари, -ара 1) **малар акъваздай, кIватIдай чка.** *Эй Куьредин авам эллер, Фагъум - тIун дуьньяд гъалер. Иеси къей тупIал Калер, Куьн кIватI жедай кун чида квез.* С. С. Куьреда авай аламатар... *Магъмуд бубади вичин кал нехирдал виридалайни вилик акъуддай, къалияндиз цIайни яна, кундал алай кIанчIунал ацукъдай.* 3. Гь. Бубадин кIвал. *Усман, адет яз, пакамахъ дустунилай вилик фад къарагъна, мал-къара динжарна, нехирдин кундал экъечIна.* С. Ярагъви ашукъ Уьзден. 2) **куьч. чIуру ниятар аваз инсанар кIватI жедай чка.** *Жегъилриз подвалдикай кун хьана.* Р.

КУНАШ суц.; -а, -а; -ар, -ри, -ра 1) **куткун хъиз хранвай махсус тадарак.** *Къуьдди Шишинбегани за живеди къунвай суvara къветер къаз хьана. ТIваларикай хранвай кунашириз.* П. Фатуллаева. *Шишинбег халу* 2) **векъи, рах. абурсуз, эйбежер, чиркин дишегъли.**

КУНЗ нуьгъ., суц.; **афар** [М. М. Гаджиев 1997: 131]. ☀ (Ср. в некоторых говорах лит. яз. *гузан* большой

круглый хлебец в виде ватрушки, намазанный густой глазурью из сливочного масла и сахара; готовят к праздникам, этимологически *гунзар югъ* - канун праздника - в лит. яз. очевидно, связано с *кунз* и *гунз*)

КУНФА: * **кунфа-кунф хъурай (хъуй)** *межд. тармар хъуй Чакай сад телеф жедалди, кӀуьракъар* (романдин авторди тукӀуьрнавай гаф, кӀуьд тайифадикай садан тӀвар. - А. Г.) *вири кунфа-кунф хъурай. Чеб мердимазарарни я, чьӀнуьх-гумбатӀарни!* А. А. Пад хъайи рагъ.

КУНЧИАЛ *нугъ., нар. цуквал.*

КУПЕ *урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра* *поезда кьилдин рак кваз 2-4 кас рехъ кечирмишдай чка. Нина галаз мад купеда ацукъда...* Ш. Т. Ракъун рехъ.

КУПЛЕТ *урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра* *шиирдин кьуд цӀар. Адан бязи шииррин гъар кьве цӀар, гъар са куплет тамам поэма я, несигъат я.* А. Гъажимурадов. Чехи шаир. **Синоним:** *бенд.*

КУПИ *фарс, суц.; -ади, -ада; -ар, -ари, -ара* *кун патал кьурурнавай малдин фит. Ракъун пичина, гургурдин ван ацалтна, кунӀаринни кӀарасдин цӀай кузвай.* К, 1988, 2. XII.

КУПИУНА, КУПИУНИ¹ **капӀ** *существительнидин падежрин формаяр. Кил КАШ.*

КУР [ккур] *суц.; -уни, -уна; -ар, -ари, -ара* *сив гъаркьуь, кьен авай къаб. Чехи бубадихъ кӀарасдикай раснавай зурба са кур авай.* З. Р. Зи уьмуьрдин шикилар.

* **куруниз вуч куьткьуьнайӀа, тӀуруниз гъам кьведа** *мисал кӀвалах гьикӀ, гьихьтинди авурӀа, нетижани гьакӀ, гьахьтинди жеда. Адет кар я, куруниз вуч куьткьуьнайӀа, тӀурунизни гъам кьведа. Аялдикай гада ваъ, илан хъанвай.* А. Эсетов. Инсан хъанач.

КУР² [ккур] *нугъ., кун глаголдин причастидин форма.*

КУР³ [ккур] *фарс, т-б, прил. буьркьуь. Мез ви лал я, япар - пеши, вилер - кур.* Е. Э. Нефсиниз.

КУРА *фарс: кура-кура маса гун гл., ни вуч тӀимил-тӀимил маса гун. Гуьгьуьнлай гъар йисуз, адет яз, кура-кура маса гудай шейэрин кьиметарни агъузари хъанвай.* К., 1991, 23. III

КУРАМАЛ *фарс, нугъ., суц.; руьц [М. М. Гаджиев 1997: 131]*

КУРБАЗАР *туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра* *савда, килиг тавуна гузвай затӀ къачузвайдахъ дегишарунин къайда. Сан*

къун патал вуна чӀугур зегъметрин, Зав вун таниш курбазардин терез гвач. Ш. Къ. Бурж.

КУРБАЗАРУН *гл., ни; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; курбазар авун, курбазар тавун, курбазар тахвун, курбазар хьийимир савдада килиг тавуна маса гузвай ва къачузвай метягъар дегишарун.*

КУРВАЛ¹ *суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера* *эkv таквадай гьал. Синоним: буьркьуьвал.*

КУРВАЛ² *суц.; или, -иле; -илер, -илери, -илера* *зиян. 1966 - йисан апрелдиз хъайи зурба залзалади чи куьгъне хуьруьз гзаф курвал гъана.* ЛГ, 1992, 21. I.

КУРКВАЧ¹ *суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра* *гъаларикай авунвай гъвечӀи безек.*

КУРКВАЧ² *суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра* *назик шуькӀуь тандал элкьвей пешер жедай недай хъчарин жинс.*

КУРКУР¹ *суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра* *1) зигъригъ ийидай гъвечӀи алат, гъвечӀи зенг. Гимичи гимини гваз гьуьлуьн кьерехдив туна, вич са заргардин патав фена, кьве виш манат гана и хамунин гъар са чӀарчӀин кьилиз са куркур ягъиз туна. Ф. Лайихлу паб. 2) куьч. гъвечӀи аял. Гила за ваз вуч лугьун, зи гъвечӀи куркур: - Чун вирибур гъа сакӀа рекъизва. зи хва... А. С. Зи бубадиз лагъана...*

* **куркур хътин аял [гада, руш]** *суц. гъвечӀи аял. Вун хъаначиртӀа, зунни и куркур хътин гада, кьведни а кьил къванцин бахчадиз акъатдай. З. Э. ВацӀал кьиб. Абурухъ галаз чпин куркурар хътин кьве гадани хтанва З. Э. «Я пуд манат». Ваз хва жеда, зи свас, куркур хътин гада жеда, гада! А. Сайд. Кьисас.*

КУРКУР² *суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра* *гъвечӀиз, лацуз гьилел, кӀвачел, мецел дакӀвадай, вахт алатайла, хьиткьинна терг жедай затӀ. Къван алуькна кек вили хьуниз, тӀуб алаж хьуниз, гьилерал жез хьиткьинзавай куркурриз Муртуза фикир гузвачир. З. Э. Уртах цаз тадани. Анжах кар бегъемарна, тутун тарцик хтайла, пеляйгъуз авахънавай гъекъедин маргъвар ва гьилерал хъанвай кудай куркурар гъисс авуна. Б. Гъ. Къарачи.*

Синоним: *пих.*

КУРОРТ *урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра* *ял ядай ва духтуррин гуьзчивилик кваз сагъламвал къайдадик кухтадай чка. Курортдани хва дидедихъ гелкьвена... Ш. Къ. Бурж. Духтурри курортриз, санаторийриз фейшла, хъсан жеда лугъуз, вири отпускар гъанра акъатна. Б. Гъ. Заз эвера. Заз акуна: курортриз гзафбур чпиз кефер чӀугваз физвайбур я. Ахпа лугьуда хьи, бес, азарлубурун къадар кьвердавай артух жезва. ГьикӀ жедач къван..." А. М. Киф атӀайди.*

КУРПАШМАН *прил. гзаф пашман. # ~ диде, ~ жемят.*

* **курпашман хьун** *гл., вуж гзаф пашман хьун.*

КУРПАШМАНДИЗ *нар.; гзаф пашмандиз... юлдашири абуруз лагъана: "Чна вах авачир стха чак тадач". ИкӀлагъайла, ибур курпашмандиз элкьвена, кӀвализ хтана. Ф. Лезги халкъдин махар. Чалай гъейри, машиндин Кьулухъ кьиле курпашмандиз кьве дишегълини ацукънава. ЛГ 1997, 1. I. Умуд атӀай кьуьзуь Къадир курпашмандиз ацукъна... Г. Шугаев. Къадир халу.*

КУРС урус, суц.; -уни, -уна; -ар, -ари, -ара 1) **тайин са рекъяй чирвал къачудай система.. Итимариз йифен курсор, Алариз юкъуз тарсар; Гъана ава жегъил сусар. С. С. Ажеб хъсан затI я мектеб. - Ада кIелунихъ галаз шофервили курсарни къутягъна. «Волга» тахъайтIа, гъил акакъ тавуртIа, «Москвич»... 3. Э. Зулун пеш. Зун крановицикрнн курсара гъахъна, амма абур къутягъдай мумкинвал заз хъанач. Б. Гъ. Вили вилер. МутIалиб Темир-Хан-Шурадиз сифтегъан школяяр патал муаллимар гъазурзавай курсариз ракъурна. Гъ. Къ. Четин бахт. Ташкентдин патав гъай Чирчик шегъерда авай танковий училищедиз офицеррин курсариз фин лазим тир, гъа курсарилай гуьгъуьниз зи къуллугъ тамамдиз акъалтIнавай. А. Къ. Жуьгъенар. 2) **вузда, техникумда кIелунин йис, класс.** Гила вун шумуд лагъай курсуна ава? - Валлагъ, юлдаш Набиев, акъат зун къуд лагъай курсуниз авунва, амма а къил чидач гила. Къвердавай четин жезва... Б. Гъ. Вили вилер Университетда кIелиз башламишай сад лагъай йикъалай башламишна чIехи курсарин студентри Деядиз фир-тефирна. Къ. Гъ. Лацу марал. Жувахъ галаз са курсуна кIелай Ракъиятан гъилик сагъарзава гила за жув. 3. Ф. Суьгъурдин тIвал гъайди. 3) **пулунин дережа.** Доллардин курс мадни хкаж хъана. Р.**

* **курсарай акъатун** ягъанат, гл., вуж нин **са нивай ятIани чирвилер къачун.** ТунIал алверчидин курсарай фад акъашай а... мелгъуьм чизва. Т. А. Мехъер къутягъ тахъанмаз.

КУРСАНТ урус, суц.; -ди, -да, -ар, -ри, -ра **пешекарвили курсара кIелзавайди.** Уьлкведин меркезда Гъажибегакан Наркомземдин Главсельхоздин курсант хъана. Дж. Агъмедов. Хкахъ тийир гъед. Са сеферда Ахъегъа курсантар чпин тежрибадикай рахазвайла, МутIалибан суьгъбет виридалайни метлеблуди, фикир желбдайди хъана. Гъ. Къ. Четин бахт... нязиз училищедин курсантри тешиклинавай дискотекадиз фена. А. Къ. Жуьгъенар.

КУРУ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) **тамун къут.** Абурал къацу къурухрайни тамун гапIалрай, багъларайни никIерай къезвай билбилринни пIапIишин, куруйринни кукупIрин, чIалитIринни чIимчIиррин ажайиб нагъмаяр алава хъижезва. Чи халкъдин къисметда къетIен вакъиа || ЛГ, 2000, 3. VIII. 2) **куьч., зараф. кIани руш.**

КУРУМ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) **стIал.** Пелел курум гъекъ алаз Хъфена руш ахвариз. Х. Х. Зейнабан къелет... шуькIуь гъилер зурзазва, вилерилай накъварин курумар алахъзава... Гъ. Къ. Макъини Дилбер 2) (чIехи гъарфуналди -К) **эркекдин хас тIвар: Курум.** Сувар Курумни галаз арабадай эвичIна, итимрихъ галаз яхдиз физ башламишна. А. И. Самур.

* **курум-курум нар. стIал-стIал.** Курум-курум чигер ала цуькверал. И. Гъ. Заз ахварай на гъил чIугваз пелелай акуна... Гъамам вуча бес а гуьзел, Гъекъ алахъиз курум-курум. Х. Т. Ахъегъар. Гъекъ алахъиз курум-курум АлукIзава халкъди шек. Х. Т.

* **курум-курум хъун гл. куьлуь-куьлуь стIалриз элкъуьн.** Ильясан... чин яру хъана, чIарар аламачир къилин кукIвал курум-курум хъана гъекъедин стIалар акъатна. А. Р. Шинияр.

КУРУТ туьрк, куьгъ., суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **ивидин лахта.**

КУРУЧИ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **сарарин къваларив гъай як.**

КУРЦИУЛ кил. **ГУРЦИУЛ.**

КУСКАФТАР туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) **вагъши ничхир.** - Кускафтар я, гадаяр... Генжали явашинавай ванцел рахана. КичIе жем ир... Къ. М. Экуь инсан. Кускафтар кисна. Гила Мамраширин багълара, а патал алай къурухра чакълари чпин «дем» башламишна. Къ. М. Экуь инсан. 2) **махарик квай суьгъуьрчи къари**

КУТАР суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **гичин.** Гичин зи, кутар зи, ви кутар ви гъилева. И. Ш. Къудар.

КУТИ фарс, рах., суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра **кицIин шараг, гъвечIи кицI.**

КУТКУН¹ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) **чам гудай тIваларикай хранвай, кIвалин майишатда ишлемишдай пар (векъ, нагъвар, фитер) твадай алат, къаб.** Эгер хъсандиз акуна кIандатIа, куткундиз гъахъ. Ф. Куткунда гъатай жанавур. Верч куткун гана къачурди я. Лезги халкъдин махар. Атлу бубади гъаятда тIваларикай малариз векъер твадай куткун хразвай. А. Сайд. Пешепайни гуьнуьяр. Мафизат, куткунни кIулазьяна, фурул фена. К., 1989, 4. XII. 2) **вацIай балугъар къун патал чам гудай тIваларикай хранвай алат.**

КУТКУН² гл.; киткида, кткана; киткиз, киткизва; -ук, киткин, -урай, киткимир; куткун тавун, куткун тахвун, куткун хъийимир 1) **са гъихътин ятIани гъисседи, лишанди къун.** Гъар хемисдиз кIан жеди аш, Киткид адан руфуник каш... С. С. Заз чида Куьредин адет. Ибур акурла, Ризадиз акъван шад жедай хъи, адан рикIи гъерекатдалди кIвалахдай, чандик ашкъи кткидай. А. Ф. Риза. - Ам зи ихтиярда авач эхир, - лагъана Ризадик хъвер кткана. Ам Саруханан куьк кавалдиз, рехивал ктканвай чIулав чурудиз, яру чиниз ва хци чIулав вилериз килигна. А. Ф. Риза... председателди рех ктканватIани, са чIарни алахъ тавунвай вичин къалин мекелай гъил аладарна. Б. Гъ. Заз эвера. 2) **лишандихъ галуькун.** Гъайиф, лекърек ктканач, ам яргъаз акъатнавай, - лагъана цавуз килигна Даниял. А. Сайд. Вили яна. 3) **са вуч ятIани ийиз вердиш хъун.** Алхас: Вири ламар, балкIанар махоркадик кткана. Х. Т. Сифте адаз Керим халудиз ва гъатта милициядиз хабар гана, Балашан кац хъиз, инрик ктканвай Дагъларин сагъибдин дуван акваз таз кIанзавай. Б. Гъ. Заз эвера.

КУТКУРУН гл., ни; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; куткур тавун, куткур тахвун, куткур хъийимир

1) *вуж-вуч; вуч ийиз // квек вердишарун. # аш нез ~ || ашдик ~, чуьнуьхиз ~ || чуьнуьхуник ~ чай хъвас ~ || чайдик ~; кицI гъурчек ~.* 2) **лишандихъ галуькарун.**

КУТКУТИ *суц.;* -ди, -да; -ар, -ри, -ра **яргъи ва элкъвей кIуф галай гъар рангадин цIакулар авай къуш.**

КУТУГАЙ *прил.* 1) **лайих.** - Бушвал ийимир. Дидедиз вири авайвал лагъ. Ихътин кутугай вахт гъиляй акъудмир. А. Р. Я. Я. Хендедадин мехъер... *инаг лап дуланмиш жез, кума эцигиз кутугай чка тир.* А. А. Пад хъайи рагъ. *Амай ихтилатар чна са кутугай арада, са кутугай чкада ийида.* Ф. Н. ПицI квачир инсан. 2) **къадай, лазим тир...** *гъар са дидеди вичин велед кутугай къайдада тербияламишна кIанда.* ЛГ, 1992, 23. IV. *Дишегълидивай адан яшар гъикъван ятIа жузун кутугай кар жезвач.* ЛГ, 1996, 21. VI. *Гуьлханум: Лагъ, лагъ, адаз, Розалия, ада ваз лап кутугай меслятни гуда. За фена са кофейар гъазурда.* Н. И. Гъакимрин папар. 3) **иер, гуьрчег.** - *Чехи Туьркиядиз чандик стIал иви кумай къван зун къуллугъ ийиз гъазур я! - лагъана пагъливандиз ухишар авай, кутугай буй-бухах авай и касди.* А. И. Самур. *Куь хуьре авачни са кутугай руш.* С. Муслимов. ЦицIигъ-наме.

КУТУГАЙВАЛ *суц.;* -и, -е; -илер, -илери, -илера **инсандин марифатдив кутугай гъал.** *Тарифар, кутугайвал, эдеблувал хвена, авун герек я.* ЛГ, 1996, 21. VI. **Антоним:** **кутугайсузвал.**

КУТУГАЙВИЛЕЛДИ *нар.* **кутугайвал хас яз, вири шартIарив къадайвал.** **Антоним:** **кутугайсузвилелди.**

КУТУГАЙСУЗ *прил.* **кутуг тавур.**

КУТУГАЙСУЗВАЛ *суц.;* -или, -иле; -илер, -илери, -илера **кутугайсуз гъал.** **Антоним:** **кутугайвал.**

КУТУГАЙСУЗВИЛЕЛДИ *нар.* **кутугайсуз гъал хас яз.** **Антоним:** **кутугайвилелди.**

КУТУГУН *гл.;* низ; -да, -на; -из, -зава; **кутуг тавун, кутуг тахвун** 1) **лайих хъун.** - *Зи уьмуьрда таб авурди туш. Гила, къуниш, ваз таб, гъиле авун заз гъич кутугнавач.* Ф. Куткунда гъатай жанавур... *кабинетдиз атанвай рушаз и гафар лугъун кутугнавачир, - Алиби фикирна.* Къ. М. Дагъларин деринрин булахар. *Я Агъмедбег, им къейиди алай чка я, мани ягъун кутугнавач, - лугъуда Сефихана.* С. Муслимов. ЦицIигъ-наме. *Столдихъ кефсузвилерикай, тIал-квалдикай, рикIиз дакIан жедай крарикай ихтилатар авун кутугнавач.* ЛГ. *Майдин тIулар гъевес къведай килигиз, Кутугнава куьн сусарив гекъигиз...* Ж. Байрамалиев. Игулар. 2) **хас хъун, къун.** *Зардин камар кутугда ваз.* Е. Э. Вун хвашгелди, сафагелди.

КУТУН *гл.;* -ада, -уна; -аз, -азва; -ур, -ан, -урай, -амир; **кутун тавун, кутун тахвун, кутун хъийимир.** 1) *ни вуч квек вуч ятIани нин-куьн ятIани кIаник эцигун.* *Столдин кикек къул кутуна.* Р. ГъакI чна гзаф къекъуьнар авуна, *амма бамишна шимедик кутунвай са ирид цIегърелай гъейри чаз са шейни жагъанач.* Гъ. М. Жегъил чубан. *Я зарб гъалтзавай машиндик кутада, я ичкидиз зегъер вегъена, агъуламишида...* А. А. Пад хъайи рагъ. 2) **са вуч ятIани куь ятIани алчударна къунвай гъалдиз гъун.** *Итимри ракъ акъалжна, гумар акъатзавай чарх цик кутуна.* Гъ. Гъ. Сифте сефер арабайрихъ галаз Алдатмишиз кхъиз питик, *Кутур лугъуз ам михъи цик, Ширин гафар хъунал мецик, Ахътиндахъ гъунар жедай туш.* С. С. КIаму садра селна лугъуз. *Са гужуналди къарагъай суса чкIанвай чIарар шуткъудик кутун хъувуна...* А. И. Самур. *За, пенжсек алудна, адак ЧIарав кутуна...* А. Къ. ЧIарав. *Айвандик хкана, бадеди зурзавай ЧIарав хъицикърик кутунай.* А. Къ. ЧIарав. 3) **куьч. са нин-куьн ятIани терефдар авун.** *Мусани чпин кIеретIдик кутуна.* Р. 4) **гъайванриз тIуьн патал са вуч ятIани гун.** *Алафар кутуна чпин малариз.* А. Ф. КъайкъатI авур зунжурар. 5) **майишатдин хилер арадиз гъун.** *Ада хипер кутуна, вичин къил хуьз хъана.* Ф. Лукъманал Гъаким. 1966 - *йисан гатфарихъ хъайи залзаладин нетижада хуьр маса чкадал кутаз кIан хъана.* ЛГ, 1994, 16. IX. *Гила и совхоздин 2-отделенида пуд гектардив агакъна чкада кутунвай чIуру жумун жалгъайриз чуьхверин цIийи сортарин тIур ганва.* Б. Гъ. Цавун михекар. *Багъларни кутазва чна паруйра.* И. Ш. Къудар. *Чахъ авай дарвилериз, четинвилериз килиг тавуна, цIийи къве школа ахъайна кардик кутунва.* ЛГ, 1999, 1. IV. *Меликов Алиметан кIвал кутун тIалабна. Яран стхадихъ галаз рахана.* К, 1988, 2. XII. *Емиш кIанида - акIурда къелем, Майва кIанида - кутада бустан.* Ш. Т. Мугъманар туш чун и дуьньяда. 6) **са вуж ятIани гихътин ятIани гъиссерив къаз тун.** *Сулейманак кутаз багъна, Къвез физавай замана...* С. С. Шумудакай зун квез рахан. - *Акъвас, я муаллим, акъвас. ИкI садлагъана вуна зак тахсирар кутамир.* Гъ. Къ. Четин бахт. *Дидедин гафари Зуьгърени дерин хиялрик кутунвай...* Гъ. М. Зуьгъредин муьгъуьббат. *Экв ахъа тахъанмаз гъуьрчез экъечIнавай чинеругди кул-кусда секин хъанвай нуькIверик къал кутунвай.* Гъ. М. Чи бахт чи гъиле ава. *Гададик и карди тежедай къван шадвал кутазва.* А. Къ. ЧIарав. 7) **кIвалах ийидай гъалдиз гъун.** *Ада приёмник кутуна, Москвадай гузвай хабаррихъ яб акализ башламишна.* К, 1988, 2. XII. *Телевизор кутурла, экв куькIуьннач.* К, 1989, 19. VII. *Чара авач, суса хъар кутурай...* ЛГ, 1992, 31. III. 8) **акIурун, са къил сана, муькуь къил са кве ятIани акIурна эцигун.** *Айвандикай къавал фидай зумулни аваз, аник кутунвай гурарай йифен муьгъман къавал фена.* А. А. Ирид цаварик Самурдин ван. *Зуьгъредини пелек гъил кутуна ктаб кIел хъувун давамарна.* Гъ. М. Зуьгъредин муьгъуьббат. - *Заз кичIеда: чна тарцик кутадай гурар гъазурдалди, аквада хъи ваз, ич рехъди физвай сада кIириналди яна тухвана.* Гъ. М. Зуьгъредин муьгъуьббат. - *Сабагъ хийир, Мерзият вах!* - *лагъана ам лапаткадин тум хурукай кутуна, сивик хъвер кваз никIевай рушарихъ элкъвена.* Гъ. М. Чи бахт чи гъиле ава. 9) **нин-куьн ятIани къурулушдик вуч ятIани жедайвал авун** *Пара кутурла калин чIем, Жафа кар я хъун стIалжсем, Мецер тахъуй лал, фекъияр.* С. С. Фекъийриз.

* **вил кутун, жинерар кутун, какаяр кутун, къил кутун, лишан кутун, пай кутун, умуд кутун, хев кутун,**

хурук кутун, хъел кутун, хъар кутун, цик кутун.

* **кутур фу** нугъ. къатай фу.

КУТІАЛ кил. ХЪУНАЛ.

КУТІУН гл., вуч -тІида, -тІана; -итІиз, -итІизва; -утІутІ, -утІурай, -итІимир; кутІун тавун, кутІун тахвун пуч хъун, чІур хъун, вичин еридай акъатун. # ичер ~, машмашар, як ~, векъер ~.

КУТІУНУН гл.; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; кутІун тпавун, кутІун тахвун, кухтІунун, кухтІунмир // кутІун хъийимир 1) са вуч, вуж ятІани епина, симина туна нин-куън патав ятІани тун, акъвазарун. Къапудал кутІун зунжурда аслан... Е. Э. Алкъвадар Гъасан эфендидин цІийи кІвалериз. А патал къве мугъман алаз атай къве балкІан кутІуннавай. З. Р. ЦІийи ханлух 2) малари са вуч ятІани (араба, фургъун, алерар, куътен, гъар) ялдай гъалда, акъвазарун. Абуру, Мурадан гамішини Къемберан яц кутІунна, цанар санал цадай. З. Э. Мехъер къуъл туш. Колхоздин фермадай акъудна алеррик яцар кутІунна, ам рекъе гъатна. С. М. Цлахънаме. 3) са вуч ятІани нел-квел ятІани акъваздайвал авун. Али къведай вичин мукъвабурухъ галаз, КутІунна гимішидин чІулар юкъва. А. Ф. Къайкъай авур зунжурар... рехи чухвадин винелай гимішидин чІул ва гиміши савад янавай гапур кутІуннавай. А. Ф. Газет.. Къаридал яргъи чІулав парталар алай, къилик чІулав жунадин чалма кутІуннавай. А. Ф. Бубадин веси; Ша чна дегішарин! - теклифна ада, балкІандив агатна, пурарин къулухъай кутІуннавай вичин плац ахъайизахъайиз. Б. Гъ. Заз эвера. Сувара, къецІил кІвачер це амаз, киф храна куътягъна, ам къамал кІватІна, къилихъ тпІ кутІун хъувуна. А. И. Самур. Ахпа ада вичин кІвачел кутІуннавай зунжур юзурна. А. Сайд. Къисас. 4) къве терефди са гъихътин ятІани серенжемар къабулун. Гъажи - Давуд урус пачагъдихъ галаз барабар икърар кутІуниз гъазур тир. А. Бутаев. Гъажи Давуд ва лезгийрин азад женгер.

КУФУНСУЗ туърк. прил. секинсуз. Гъаміша вацІу чухлухар гъидач, Саяд диде! - лагъана, и куфунсуз, еке руфун метІерал къван куърс хъанвай яцІу дишегълиди. Къ. М. Дагъларин деринрин булахар.

КУХ суц.; -уни, -уна; -вар, -вари, -вара кІвачин руфун ва вилик пад кІевдай чекмедин пай.... аскІан жандармди кух галай чекме алай кІвач эцяна, чештени квачир рак цлахъ галукъна. А. А. Ирид цаварик Самурдин ван.

КУХНЯ урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -ра хуърк гъазурдай ва недай кІвал. Михаил Булгакован гафар рикІел аламани: виридалайни хъсан затІар кухняда, столдин тпІел кхъизвайди я. А. Къ. Дагъустан шаирин уълкве яз ама. Чи рота патал частунин кухнядай тІуън гъун патал феи взводди... вичин нагъар авуна, А. Къ. Фу гадарунин буйругъ **Синоним:** цІун кІвал.

КУХТУН кутун глаголдин тикрарвал къалурдай форма. Кил. КУТУН.

КУХУНА¹ кух существительнидин чкадин I падеждин форма. Кил. КУХ.

КУХУНА² кухунун глаголдин эмирдин форма. Кил. КУХУНУН.

КУХУНАЙ¹ кух существительнидин къакъатунин II падеждин форма. Кил. КУХ.

КУХУНАЙ² кухунун глаголдин причастидин форма. Кил. КУХУНУН.

КУХУНАРУН гл., каузат., вуж-вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; кухунар тавун, кухунар тахвун, кухунар хъийимир кухундай гъалдиз гъун, кичІ гана катарун. Я чан хва, бес чуънуъх гумбатІар къугъвада лугъуз чарабурун цуриз физ верчер кухунардани? А. Сайд. «Чуънуъх гумбатІ». **Синоним:** уъркуътмишун.

КУХУНИЗ¹ кух существительнидин гунугин падеждин форма. Кил. КУХ.

КУХУНИЗ² кухунун глаголдин мурадвилін форма. Кил. КУХУНУН.

КУХУНИН¹ кух существительнидин талукъвилін падеждин форма. Кил. КУХ.

КУХУНИН² кухунун глаголдин буйругъдин наклоненидин I -ксадин форма. Кил. КУХУНУН.

КУХУННА нар. хабарсуз, кичІе хъана.

КУХУНУН гл., вуж-вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; кухун тавун, кухун тахвун, кухун хъийимир 1) кичІевал гъиссеун. - Гъи гъамбарда? - лагъана фекъи кухунна. А. Ф. Бубадин веси. Чапрас хъиз, Дагъларин сагъибни бегъем кухунна. ЯтІани ада вич фад гъиле хкъуна. Б. Гъ. Заз эвера. 2) кичІ акагайла, хкадарна алай чкадилкай масанихъ гъерекатун. Яраб хипер вучиз кухунайбур ятІа... А. И. Самур. кІаник жув ацукънавай тарциз билбил илифайла, инсан нефес астаз акъудиз алахъда: къуй билбилдиз вакай манийвал тахъуй, ам кхун тавурай, адав вуч аламатар гватІа килигин. И. Гъ. Сифте гаф. Туртур кухуниз, адан къил къава акъаз акуна, Насира адан лувар акъуднай. А. Сайд. Насиран туртур. 3) куъч. са кардивай къерех хъун. И нагъахъвал авуна вич кухурди, Къалмакъалун гила бес я, Цилингар. Е. Э. Цилингар.

КУЦ туърк, суц.; -ди, -да; -ар, -ари, -ар суфат.

КУЦУН гл., квез вуч; қцана, қцада; қцаз, қцазва; куцуз, қцан, куцурай, щамир; куцун тавун, куцун тахвун, куцун хъийимир жими затІ ягъун, пун хъувун. Ашдиз чІем қцана. Р.

КУЧУДУН¹ [ккучуду] // **КУЧУКУН** гл., ни вуж-вуч; да, -на; -из, -зава; -0 // -а, -ин, -рай, -мир; куччудун // куччукун, кучуд тавун // кучук тавун, кучуд тахвун // кучук тахвун, кучуд хъийимир // кучук хъийимир, куччудмир // куччукмир къейиди сура тун. - Чан фекъи, ваз минет хъуй, ша атана вуна и чи мейит кучук. Ф.

Фекъини чубан. Кучудна чилик зун тадиз вегъ накъвар... Дустарин вилерлай татанмаз накъвар. И. Ш. Къудар. Мегъамед Эфенди Ярагъи гуьлледикди ва я хинжалдин хирекди, я тахъайтIа азарлу хъана къенани чизвач, амма ам 1838 - йисуз рагъметдиз фена ва Согратлда кучудна. ЛГ, 1992, 25.. IV. Аль-Бараъ ибн Азиба, Аллагъ адалай рази хъурай, суьгъбет ийидай: "Чаз Расул Аллагъди (Аллагъдин салаватар ва саламар адан къилел хъурай) азарлудал къил чIугун, къейиди кучудиз тухудайла сурухъ фин, тири атайдаз хийир, сагъвал тIалабун, гайи къинез вафалу хъун, зиллетдик квайдаз куьмек гун, эверайдаз гъай лугъун, салам гун эмирнавайди я". Диндикай суьгъбетар // Самур, 1994, № 3. Мукъва-къилийри мейит хуьруьз хкана ва... папан патав кучуд хъувуна. Я. Къафаров. Юристдин дафтардай.

КУЧУДУН² [ккучуду^н] гл., ни; -да, -на; -из, -зава; -0 I -а, -ин, -рай, -мир; кучуд тавун, кучуд тахвун, кучуд хыйимир 1) **кIватIун** (кIвачер). Дадашан мирес Гуьлмегъамеда, кIвачел алай калушар гурарин къилел хутIунна, са гуьлуьтар алаз, кIвачер кучудна, халичадал ацукънавай. А. Ф. Бубадин веси. 2) куьч. **къызгъин хъун**, **кIватI хъун**. Селимахъ галаз сад хъыз адаз авай ашкъини кучудна, Ашкъидин къызгъин ялавра кабаб хъана бахтсуз хъайи гуьзел эбеди я, ясда гъатна. А. И. Самур. III

КУШ фарс, суц.; -уни, -уна; ар, -ари, -ара тандин чкалдикай лацу гъалар ийидай, кIуква жедай фин тIуьна ишлемишдай, вични салара цадай набатат. Бедназар тахъуй вин суьрет, Бажит кушун агъ я Ханум. Е. Э. Ханум.

КУШЕТКА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра тахт, диван, чарпай. Ингъе Телмана заз вичин гъилералди туькIуьрнавай къве кушетка къалурзава. ЛГ, 2001, 22. II.

КУШКУШ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) масадбуруз ван текъведайвал ийизвай чинебан гафар, ихтилат. Рушарин кушкушарин ванер атайла, Марваран рикI дар хъана. Къ. М. Дагъларин деринрин булахар... Заз абурун кушкушарин ванер къевезвай. А. Исм. Вацран мичер. 2) фитне.

* **кушкуш(ар) авун** гл., ни масадбуруз ван текъведайвал ихтилат авун. Инсанар кIватI хъанвай чкадал кушкуш авун хъсан туш. ЛГ, 1996, 21. VI. Энверал виликдай пехилвал ийизвай инсанар, пIузаррин кIаникай хъуьрез, кушкушар ийиз къекъевезвай. Я. Къафаров. Москвада ава. Вич акунмаз, сад-садаз килигиз, кимел алай итимри, пIузаррикай хъуьрез, кушкушар ийизвайди къатIай ада, гъил цавуз хкажна, гъарайна... С. Муслимов. Цицигъ-наме.

* **кушкуш ягъун** гл., ни **наразивилин рахунар авун**. КIватI хъанвайбурун арада кушкуш ягъун гъатна... А. И. Самур. Эгер Султан зи талукъ мирес тиртIа, ада къарагъна халкъар алай чкадал судда герек авачиз кушкушар ядачир. Я. Къафаров. Автомат.

* **кушкушдал(ди) рахун** гл., вуж масадбуруз ван текъведайвал рахун, явашдиз рахун. Камални Надир, хъархъун таран кIаник ацукъна, кушкушдал рахазвай. А. Сайд. Хайи гичин. Жуваз жув йифиз са ни хъ ятIани кушкушдалди рахай хъизни я. М. В. Вацран ягъун.

КУШКУШДАЛ нар. лап явашдиз, масадбуруз ван текъведайвал кIватI хъанвайбурун чеб-чпихъ галаз кушкушдал рахана, вилерин ишараяр ийиз сад-садаз килигна. Н. М. Къизилдин хтар.

КУШКУШУН гл., ни; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; кушкуш тавун, кушкуш тахвун ||кушкуш хъувун тавун, кушкуш хыйимир 1) **явашдиз, масадбурухъай чинеба хъиз, ихтилат авун**. Везирди пачагъдин япал кушкушина: «И гадади керчек лугъузвай хътинди я. Заз адан язух къевезва». Ф. Гуьлуьн руш. - *Мет яна, кIурув яна, - жаваб гана Зарията кушкушизавай хътин зайиф ванцелди*. И. Къ. Чунгъурдин авазар. "Аллагъдин къисметар я, заз багъишламиша, Зулейха", - бегъем жувъжувал алачиз кушкушинай за адаз а чIавуз. Ж. Гъ. Чилин циф. Яраб абуру квекай кушкушарзавайтIа? З. Гъ. Югъ ачух жедайла. Гуьлуьн япал кушкушина хъиз, Гъил къуна ам муькуь кIвализ Еримина агална рак. Ш. Ю. «Кукудин къимет». Къаравушиди адан япал са вуч ятIани кушкушда. А. Къ. Хукац-Ханум. 2) **фитнеяр авун**.

КУЯЛ кил. АЯЛ.

КУЬ¹ [кхуь] **куьн** тIварцIиевездин рахунра ишлемишдай асул падеждин форма. Кил. **КУЬН**.

КУЬ² [кхуь] **куьн** тIварцIиевездин талукъвилин падеждин форма. Кил. **КУЬН**.

КУЬ³ [ккуь] **вуч** тIварцIиевездин актив падеждин форма. Кил. **ВУЧ**.

КУЬБЕ туьрк, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) шегъре рекъин къерехдай инсанар фидай гуьтIуь рехъ. 2) са затIунин кIевивал, мягъкемвал (мес. кIвачин къапарин) артухарун патал къерехдивай гутунвай са вуч ятIани.

КУЬГЪНЕ фарс, прил. 1) фадлай ишлемишна вичин сифтегъан ери квадарнавай, цийивал амачир. Куьгъне аба, къилел сирих, Акурла, ахун чида квез. С. С. Куьреда авай аламатар. Кул геждади хъсан гъалда амуькун патал адал куьгъне капрондин гуьлуьт акъалжда. Хийирлу меслятар || ЛГ, 2000, 20. IV. 2) **фадлай гъакъикъи тир**, вичин мана квадар тавунвай, эвелан.. Дуст я лугъуз, куьгъне душман Къамир, ви рикI шад жедайд туш, С. С. Дуст я лугъуз, куьгъне душман. Куьгъне дустар сифте яз, къанни вад йисарилайни гзаф вахт алатайла, гуьруьшмиш жезвай. А. А. Пад хъайи рагъ. Мугъман хъана заз куьгъне дуст, Ахъайна са агъвалат... И. Исм. Куьгъне дуст мугъманвиле. Чи куьгъне хуьре салар-багълар авайди тушир... Гъ. М. Чи бахт чи гъиле ава. 3) **вичин мана квадарнавай, гъакъикъивал амачир**. Чаз кIандач ви куьгъне закун, Герек

туш вун вилиз акун, Вун квахъ, кьей куьгъне замана, С. С. Вун квахъ, кьей куьгъне заман. Терг тийидай куьгъне кьайда, Буш рахадай гьакI гьавайда, За фагъумна чи арада Ахътин аннамаз герек туш. С. С. Ахътинди чаз герек туш. **Синонимар:** дегъ, иски, къадим. **Антоним:** цийи.

* куьгъне душмандикай дуст жедайди туш мисал.

* куьгъне хьун гл., вуч цийивал амуьк тавун.

КУЬГЪНЕБУР¹ куьгъне прилагательнидин гзафвилин форма. Ктабар куьгънебур я лугъуз къачузвач. Р.

КУЬГЪНЕБУР² у, -а куьгъне вужар-вучар ятIани. куьгъне прилагательнидикай хьанвай существительнидин гзафвилин къадардин форма. Куьгънебуруз гила кьимет гузмач. Р

КУЬГЪНЕВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера куьгъне тир гьал. Машидин куьгъневили зун инжиклу ийизва. Р.

КУЬГЪНЕДАЙ нар. алатай вахтара, заманайра. Абур куьгънедай хьайи крар я. И. В. Дайилух

КУЬГЪНЕДИ¹ куьгъне прилагательнидин теквилин къадардин форма. Ктаб куьгънеди я лугъуз къачузвач. Р.

КУЬГЪНЕДИ² а, -а; куьгъне прилагательнидикай хьанвай существительнидин теквилин къадардин форма. Адан эсерри куьгънедаз цIай язава, цийидаз рехъ ачухарзава... З. Бирембеков. Алибег Фатахов: куьруь биография ва яратмишунар. Къведра собрание тухвана, райондин чIехибуруз кIанзавайвал, гьа авай куьгънеди тестикъар техжез, атанвай векилар гьакI хъфенай. А. Эсетов. Тек са йис || ЛГ. 2000, 24. VIII.

КУЬГЪНЕЧИВАЛ □, суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера куьгъне хьанвай хесетар хас гьал.

Куьгънечивилин, къулухъ галамуькунрин гьалар арадай акъудунин карда кьетIа эюенг гегъенишардай йис. К., 1988, 3.I. Гуьлпери душмандихъ галаз кьати женг тухвай, куьгънечивилиз муьтIуьгъ тахъай дагъви рушкомсомолка я. З. Бирембеков. Алибег Фатахов: куьруь биография ва яратмишунар.

КУЬЗ [ккуьз] нар. вучиз? Куьз жеда пашман, къарияр? Е. Э. Къарийриз. Заз сабур гуз, вун куьз шеда, лугъурбур... Е. Э. Заз сабур гуз. Алагъди мал пай идайла датIана, Гьамиша куьз тада зун пай атIана? Е. Э. Азиз дустар; килигдачни зи гьалдиз? «Заз куьз тунач, лугъуз, ханIа?» Шехъиз кесиб куьзуь буба С. С. Са къаридинни къужадин чIиргъин. ГьакI нубатсуз и къалмакъал, Динж куьз тадач куьне мискIан? С. С. Кавхадиз. Вучиз хьанва бейадалат? Куьз гуда на чаз хажалат? С. С. Урусатдиз. Сад гъизва на, сад тухузва, Жувавай эх тежер тIалар Зи патав на куьз ракъузва. С. К. Им вуч регъ я? «Ава лугъуз куь Арада са кар», КьацIурзава куьз Инсанвилин тIвар? I Ж. Им чи ара я. Эй инсанар, куьз герек ягъ-ягъун. И. Ш. Кьуьдар.

* куьз лагъайтIа рах., союз себебдин табий придаточный предложение кьилиндахъ галкIурдай союзвилин ибара. Ягъ яни вун, намус яни лезгивал?! Вун бахтунихъ къекъвезвач, куьз лагъайтIа Бахт багъишиз гьазур я - вун жагъайдаз. А. Къ. Дишегълияр. Малум тирвал, чапхунчи халкъар чпин медениятдай ацукъай халкъарилай хейлин гуьгъуьна амуькун адетдин кар тир. Куьз лагъайтIа, куьчеривили меденият арадиз гьана, ам вилик финиз къулай шартIар яратмишдач. Р. Р. Лезги халкъдин игитвилин эпос. Уьзден вични вири кIвалахрин гьавурда акъан тийизвайдини чир жезвай. Куьз лагъайтIа, малла Магъамед вичин кIвалахдал пара къадар муькъаят кас тир. С. Ярагъви ашукъ Уьзден. **Синоним:** вучиз лагъайтIа.

* куьз я кIус 'герек туш' манадин ибара. Ихътин крар зи куьз я. М. А. Алпаб.

* куьз ятIа кIус 'себеб чизвач манадин ибара. Куьз ятIа, зав хьелна вуна, севдуйгъум.... Севдуйгъум..

Синоним: вучиз ятIа(ни).

КУЬЗ² [ккуьз] нугъ. вуч гафунин гунугин падеждин форма. Кьайи суддал рахун физвай... Папа: -Ая? Ам зи куьз герек ава? А. С. Зун суддал алай.

КУЬЗ³ [ккуьз] куьн глаголдин мурадвилилин форма. Кил КУЬН.

КУЬЗ⁴ [кхуьз] куьзун глаголдин эмирдин форма. Кил. КУЬЗУН.

КУЬЗДАЧ [ккуьздач] рах. куьз ва ийидач гафар сад-садак акахъна арадиз атанвай, вичихъни 'вучиз ийидач' мана авай гаф. Гьич чидач квез квек квай тахсир. Фагъум куьздач етим, есир? С. С. Фекъияр.

КУЬЗДАЧ² [кхуьздач] куьзун глаголдин инкарвилилин форма. Кил. КУЬЗУН.

КУЬЗНА¹ [ккуьзна] рах. куьз ва авуна гафар сад-садак акахъна арадиз атанвай, вичихъни 'вучиз авуна' мана авай гаф. - Ченги тушиз хьайила, ам, ваз вири хьиз эладетдивди татана, вахъ галаз кат куьзна? Ф. Н. ПицI квачир инсан.

КУЬЗНА² [кхуьзна] куьзун глаголдин алатай вахтунин форма. Кил. КУЬЗУН.

КУЬЗУН гл., ни вуч; -да, -на; -0 || -а, -ин, -рай, -мир; куьз авун, куьз тавун куьз тахвун куьз хьийимир жими затI (нек, яд) текIвенар авай махсус алатдай ва я жунадай цун, ягъун. # нек суьзекдай куьзун, яд -дай къаб авач, къабулзавайди ~ай нек я.

КУЬК туьрк, прил.; пи квай, пи алай. Заз са шумуд межлисда ам Акуна, куьк як алай къам. С. С. Фекъи. МегъамедЭфендиди..., ягълудай къацIай куьк пIуззарар юзурна, лагъана... А. Ф. Бубадин веси.... Бейдуллагъди якIар авай кур вичелди ялна, анай куьк, муьгъуь кIусар вичин къапуниз вегъена... С. Муслимов. Цицигъ-наме.

Синоним: ацІай, туькме, яцІу. **Антоним:** яхун.

* **куьк хьун** гл., *вуж-вуч* пи квай, пи алай гьалдиз атун. *Гьикьван куьк хьайтІани зурба, Къваз жеч мурдал якІун шурпа.* С. С. **Синоним:** яцІу хьун. **Антоним:** яхун хьун.

КУЬК²: **куьк хкатун** гл., *нин-куьн тармар хьун, пуч хьун.* - *Агь, душманар, - фикирзавай вилерал накъвар алай Шалбуза, - гьеле куь куьк хкатнавач.* Гь. Кь. Четин бахт.

КУЬКАРУН гл., *ни вуж-вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир;* *куькар тавун, куькар тахвун, куькар хьийимир куьк гьалдиз гьун.* *Гатун варцарималар куькарна.* Р.

КУЬКВАЛ суц.; *-или, -иле; -илер, -илери, -илера куьк тир гьал.* *Инсандиз куьквал хьсан туш.* Р.
Антоним: яхунвал.

КУЬКВЕ нар. *малдин гьал, куьквал къалурдай гаф.* *Автордиз «куькве» гафунин мана-метлеб течирвили ам... эйбежер нетижадал гьана.* К., 1990, 24. X.

КУЬКДА¹ гьал *куьк гьалда ава.* *А яц гзаф куькда.* Р. **Антоним:** яхунда.

КУЬКДА²: * **куькда хьун** гл., *вуч симер тІарамарнаваз, хьсан сес акъатдайвал хьун.* *Амайбур заз чидач, захъ галаз рахадайла, куькда авай тардин сес хьана кІанда.* З. Э. Арифдиз ишара.

КУЬКДИЗ нар. *куьк тир гьалда аваз.* **Антоним:** яхундиз.

КУЬКУЬМАРУН гл., *ни низ; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир;* *куькуьмар тавун, уькуьмар тахвун, куькуьмар хьийимир ягьун, гатун.* *За адаз са къвед куькуьмардайвал тир, амма... Т?.*

КУЬКІВЕ кил. КІЕКІВЕ.

КУЬКІУЬНАРУН аспект. // **КУЬКІУЬРУН** гл. *каузат., ни вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир;* *куькІуьнар тавун // куькІуьр тавун, куькІуьнар тахвун // куькІуьр тахвун, куькІуьнар хьийимир // куькІуьр хьийимир цІай яна экуь жедайвал авун.* *Къан экв амаз куькІуьра шем С. С. Фекьийриз. Велиди лампа куькІуьрна.* З. Э. *Куьгьне кавхаяр пІуртІ. Битмишзава чи бустанда бегьер, КуькІуьрзава чи межлисра эквер.* Кь. Р. Гелер. *Лампани куькІуьр тавуна, пенжердин кІане ацукьна.* З. Гь. *Уьмуьрдин сирнав. Йиф алуькда.* *ДакІарда экв куькІуьрда.* А. Кь. Хукац-Ханум. **Антонимар:** хкадарун, туьхуьрун.

КУЬКІУЬНУН гл.; *да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир;* *куькІуьн тавун куькІуьн тахвун куькІуьн хьийимир* 1) *вуч ялавар галаз кун.* *ЦІай куькІуьнна куда чанар.* Е. Э. *Алагуьзли.* 2) *куьч., вуж садлагьана хьел атун.* *Къал къачумир, куьне халкъар, Куьн вучиз икІ куькІуьнда?* Ш. Ю. *Чархар ханвай машинда.*

КУЬКІУЬРУН кил. КУЬКІУЬНАРУН

КУЬЛГЕ туьрк, суц.; *-ди, -да; -яр, -йри, -йра серин чка.* *Им мусибат хьана еке, Чур мийир тІун на чи уьлкве.* *Гьар атайда вичиз куьлге - Ацукьдай чардах я, Къафкъаз.* С. С. *Къафкъаз. Булах аскІан тепедин арадай кІама, цІвелин тарарин къалин куьлгейрик квай.* А. А. *Пад хьайи рагъ.*

КУЬЛЕГ туьрк, суц.; *-ди, да; -ар, -ри, -ра рак, дапІар агалдай, ахъайдай алат.* **Синоним:** ачар. *Агална рак куьлег туна чефтедай, Кьил туькІвейвал къунишидиз дуьшуьш жеди.* С. С. *Гьамиша эцигзавай чкадилаи къачур куьлегдал гьаятдин рак ахъайна, жегьил, вичин кІвачи гел къунвайвал, халадбурун салаз дигизва.* Б. Гь. *Къабачи. Анин наиб Имамкъули бегди... пачагьдиз шегьердин къеледин куьлегар багьшиша.* А. Бутаев. *Гьажи Давуд ва лезгийрин азад женгер.* **Синоним:** ачар. ***рикІин куьлег мез я.**

* **куьлег ягьун** гл., *ни квез агалун.* *Ада вичин салаз куьлег янава.* Р.

* **куьлегда тун** гл., *вуж-вуч са вуж-вуч ятІани агалай чкада тун.* *Зун накъ, аялар куьлегда туна, базардиз фена.* Р. [Зарлишан]. *Ваз за лагьанайни, адав мецелди рахух, ам гьавурда тваз алахъ, ваз ван атанач.* *Вуна ам куьлегда туна, гатана...* Н. И. *Гьакимрин папар.*

КУЬЛУЬ прил. *гьвечІи, бицІи.* *Акур бере къулав куьлуь аялар, гьар патахъ физ рикІни ви тешвиш жеди.* С. С. *Пис папаз Таб гуз тежес и куьлуь ветІариз?* А. С. *ВетІер. Эгер къаяб къел авачиз хьайитІа, чкачкадал куьлуь къел чукІурун лазим я.* К, 1985, 12. VII. **Антоним:** чІехи.

* **куьлуь-шуьлуь** рах., прил. *гьвечІи, еке тушир.* *Иесидин фикир хьана къетІенди.* *Куьз я ихьтин куьлуь шуьлуь амалар...* Х. Х. *Йифе вичин къир хразва ахварин...* *Гьа тарарин серинрикни куьлуь-шуьлуь шейэр маса гузвай Куьн куьчедин савдагарар ацукьнава.* З. Р. *ЦІийи ханлух. - Залай алакьдай куьлуь-шуьлуь куьмекар за ваз гуда...* З. Гь. *Бубадин кІвал.*

куьлуь-шуьлуь суц. *фикир тагузвай гьвечІи затІ, кар.... чна гзаф вахтара артух фикир тагудай куьлуь-шуьлуьйрини чи къанажагъ виниз хкажзава...* З. Гь. *КьепІинин аваз.*

КУЬЛУЬБУР¹ **куьлуь** прилагательнидин гзафвилин къадардин форма. *Гатун цуьквер куьлуьбур, рангсузбур ва ни галачирбур жеда, амма тум гьида.* А. С.

КУЬЛУЬБУР² **куьлуь** прилагательнидин гзафвилин къадардин формадикий хьанвай существительное. 1) *куьлуь лишан квай вужар-вучар ятІани.* *Куьлуьбур къачузвач.* Р. 2) *куьлуь аялар.* *Ви куьлуьбур гьик я?* Р. 3) *куьч. чинерар.* *Адак куьлуьбур акатнава.* Р.

КУЬЛУЬЗ нар. *куьлуь яз.* *Ада лап куьлуьз кхьизва.* Р.

* **куьлуьз-куьлуьз** нар. 1) *явашдиз.* *Лепеяр гуз галчукна лацу фите, Шадвилел мани лугьуз куьлуьз-*

куьлуьз. А. Ф. КъатІ-къатІ авур зунжурар Нярихъди кІелиз ликпунктариз фидай, Куьлуьз-куьлуьз рахаз, ихтилат ийиз. КъатІ-къатІ авур зунжурар. Куьлуьз-куьлуьз мани лугъузвай. З. Э. Пата вил авайди. Ада куьлуьз-куьлуьз, жегъил вахтунин назик сесиналди лагъана... З. Э. «Я пуд манат». 2) **гъвечІидаказ, бицІиз-бицІиз**.

КУЪЛЯГЪ: куьлягъ хъун гл., вуж **икрагъ хъун, рикІ хкІун**. Белки бязибур чпин рикІин цІай къена, чпин хумай къуирахъ галтугна куьлягъ хъана, диде чилихъди элкъвен. Ф. Н. ПицІ квачир инсан. Бес вучиз ам икъван ажюз. куьлягъ хъанватІа? З. Ф. Булахриз ятар хтурай. Циран умуд атІанвай. Чими хъунивай ветІерни артух жезва, абуру кІасуникай артух инжикливал авачир, анжах гацум хъанвай гъил хкажна абур чукурун куьлягъ тир. З. Гъ. Балугъдикай ахвар.

* **куьлягъдай аватун** гл. **икрагъ хъун**. Эхирни куьлягъдай аватай ада Агъамирзедиз ихътин агъ ийида. С.

Муслимов. ЦицІигъ-наме. Кас куьлягъдай аватнавай. ГъикІ аватдач къван? Гъикъван ялда, гъикъван чалишимши жеда? М. Садикъ. Умуд.

КУЪЛЯГЪДИЗ нар. **икрагъ хъана, икрагъдиз....** Мердан сифте кисдай, ахпа ада куьлягъдиз жаваб гудай: Я паб, хъана ман... З. Гъ. Залан кам.

КУЪЛЯГЪУН гл., ни-куь вуж; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; куьлягъ тавун куьлягъ тахвун, куьлягъ хъийимир **икрагъун, галатарун**. Адан лагълагъди зун куьлягъна. Р.

КУЪМЕК туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра авай гъал хъсанарун патал ийизвай гъерекат, кар, кІвалах. Килфет куьмек яхъ на садни тутуна. Е. Э. Гъая тийижир паб Вичин къилел гила амай вири уьмуьрда вуч четинвал атайтІани адавай диде-бубадин куьмекдик умуд кутаз жедачир. Ф. Н. ПицІ квачир инсан.

* **куьмек авун [гун]** ни-куь низ-квез... **четин гъалдай акъудун патал гъерекат(ар) авун**. Куьмек авуртІа, вавай жезава... Е. Э. Дуванбегдиз. Къажгъандик цІай кутаз къурак, Кесибди авурай куьмек. С. С. Фекъийриз. Султанагъмеда вичин саки вири мукъвайриз... вири жуьредин куьмекарни гайиди я. Ч. К. Гъарайдив агакъбай хва АльБарагъ ибн Азиба (Аллагъ адалай рази хъурай) суьгъбет ийидай: ... зиллетдик квайдаз куьмек гун, эверайдаз гъай лугъун, салам гун эмирнавайди я. Самур, 1994, № 3. Белки, гъа кІерецири куьмек гана. М. С. Дуст.

КУЪМЕКСУЗ туьрк, прил. **куьмек авачир**. Вун гъахъ я... Чун куьмексуз яз амач эхир. Гъ. Къ. Четин бахт. Язух къведа ваз куьмексуз туртурдин... Ш. Къ. Язух къведа ваз. Ада сифте къирмаждедал куьмексуз кас яна, ахпа къуьлер къекъяна, мад къирмаждедал яна. Н. Мирзоев. Къизилдин хтар.

КУЪМЕКСУЗВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера **куьмек авачир гъал**. Чи девирда куьмексузвал эхун гзаф четин я. Р.

КУЪМЕКУН гл., ни низ; -да, -на; -из, -зава; -а || ая, -ин, -рай, -мир; куьмек авун куьмек тавун, куьмек тахвун, куьмек хъийимир **четин гъалдай акъудун патал гъерекат(ар) авун**. Куьмекдай далу авачир Кесиб ашукъ Къурбан я зун. Х. Къ. Агъалар хандиз. Ша чна адаз къазаматдай экъечІиз, вахт жагъур хъийиз куьмекин. ЛГ, 1992, 31.Ш. Ни алудрай сергъят Къулан вацІалай, Жедайвал са рикІ сагълам са беденда? Къведач къван сад чаз куьмекиз ВацІралай, Гузвой затІ туи къван азадвал туьквендай? Б. С. ЖедатІа ша куьмека. Яргъаз финиф герекзамач, Хиялри чаз куьмекзамач... Ж. Аламаз.

КУЪМЕКЧИ туьрк, суц.; ди, -да; -яр, -йри, -йра. **куьмек ийидайди**. Зи алатай куьмекчини заз илимрикай тарсар гуз алахънавай? Б. Гъ. Заз эвера. Са вахтунда Инжиханумни вичин дидедиз куьмекчи хъанай. ЛГ, 1992, 14. I. - Ви куьмекчияр гынва? - хабар къуна Шагъ Абаса. Р. Гъ. Шагъ-Абасакай риваят... магъсулар битмишарунин дибдин шартІар хъсандиз чирун патал квез вижевай куьмекчиярни кІанда... Гъ. М. Чи бахт чи гъиле ава. "Самур" журнал лезги чІаланни хайи литературадин тарсар гузвай муаллимрин кІеви дуст ва куьмекчи, гъакІ меслятчини я. Самур, 2002, № 23.

КУЪМЕКЧИ прил. **куьмек гудай**. Чилел чан ала, хва, - лугъузва ада вичин куьмекчи Балакишев Гъабидаз. К, 1988, 20. II.

***куьмекчи глагол** суц., граммат.; чпи маса глаголрин формаляр, тамам глаголар арадиз гъиз куьмек гузвай глаголдин гафар. Куьмекчи глаголрик ихътин гафар акатда: ава, авун, ала, ама, гала, гва, гума, ква, кума, тир, туш, тушир, хъун, я. Р. И. Гъайдаров, М. А. Алипулатов. Лезги чІал.

КУЪМУЪР туьрк, суц.; -ди, да; -ар, -ри, -ра **цивин**. Гила чи тІанур куьмуьр кузвай пич хъанва. ЛГ, 1993, 16. II.

КУЪ¹ || **КУЪН** тІв-эв. 1) **нихъ галаз рахазватІа, гъабур**. Рекъирвал я Куьн вад къалай... Е. Э. Фитнекар къарийриз. Куьн къакъатна хъана рикІ сал. Е. Э. Къарийриз. Квез авуна Сулеймана Чир хъухъ и туьгъмет, судуяр. С. С. Судуяр. Гъакъван рази хъанва чун, Виши манат це квезни къачу. С. С. Къве кІвачел къекъведай лам. Къве хъицикъ тваз са бапІахда, Куьн кар ала квел, фекъияр. С. С. Фекъийириз. Гор галуькъзамаз жез начагъ. Жедач квехъ такъат, фекъияр. С. С. Фекъияр. Гъуьрметлу жемят! Куьн гъамиша азаддиз яшамши хъайи уьзденрин невеяр я. Гъ. Къ. Четин бахт. Гъаятарни ацІанвай зи суьруьдив, Им са вахтни хъанач хъи куь атайди. С. Им са вахтни хъанач хъи куь атайди. Шарвиледи лагъана: Архайин хъухъ, дустар, куьн. За

жуван шив жагъурна Таммарда къастар куь. З. Р., Б. С. Шарвили. 2) жувайлай чЕхихдахъ галаз рахадайла, гуьрметдин лишан яз ишлемишдай гаф. Юкъван буйдин зиринг руш рак ачухна, салам гана, колхоздин председателдин вилик акъвазна: - Рагъман халу, куьне заз эвернайни? И. К. Заза.

КУЬ² [кхуь] тIв-эв.; **нихъ галаз рахазватIа, гъабурун**. Меген куь рикIел къвечни И мубтала Эмин, дустар. Е. Э. Дустариз. Залай рахун куь нефсериз кIанид я, гъар са кесиб куь нагъмайрихъ ягъуриз. Е. Э. КIандач рекъиз гафар амаз лугъудай. Авач къван куь чанда инсаф, Са зерре мирвет, судуяр. С. С. Судуяр. СтIал шаир Сулейманаз Чидайд я куь гъал, фекъияр. С. С. Фекъийриз. Куь крар гъакI дуъз жедани? С. С. Девлетлуяр, чиновникар Шарвиледи лагъана: Архайин хъухъ, дустар, куьн. За жуван шив жагъурна Таммарда къастар куь. З. Р., Б. С. Шарвили. Эгер кикер назикбур, фад хадайбур ятIа, им куь организмда кальций кьит я лагъай чIал я. Дагъустандин дишегъли, № 7 Куь хуьре авачни са кутугай руш. С. Муслимов. ЦицIигъ-наме.

КУЬН² [кхуьн] кил. ЦУН.

КУЬН³: * куьн я? 'къимет вуч я?' суалдин мана.

КУЬНЖ фарс, суц.; пIипI.

КУЬНИВ вуч гафунин секинвиллин III падеждин форма. Кил. ВУЧ.

КУЬНИН вуч гафунин талукъвиллин падеждин форма. Кил. ВУЧ.

КУЬНУ¹ (**КУЬНИ** нугъ.) суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра чукIул, дегъре, нажах хци ийиз ишлемишдай шукIуь, яргъи къван. Къуна гъиле еке куьнуь, Къил кукIварин декIена ви! гъар атайда вичиз тини Ишиндай чанах я, Къафкъаз. С. С. Къафкъаз.

КУЬНУ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра хуьзвай чIижерин кIвал. Вуч ятIани Къурушдал къадим Алпанидин пачагъ Вичедин (я 1 -Вичедин, я 2Вичедин къведани) куьнуьяр хъана Шихахмедов Мегътихана Агъахановадин са куьнуь чуьнуьхна. И. В. Вуж гъахъ я. И. Гъ. Къуруш. Амма датIана багъда авайди цуькверин атIрдив, куьнуьяр авайди виртIедин ширинвилев вердиши жедает. А. А. Къубудиз яд къвезва. Вич ми хъи инсан - вирт авай куьнуь я: вири адал алтуг жедает. З. Р. Веси. А чIаван виртIедик зи вил галама, Амани чIижерни ацIай куьнияр? С. К. Яран сувариз. ☼ 1950-60 - йисара М. М. Гъажиева, Р. И. Гъайдарова куьни, куьнуь кхьинра чаравал аваз къейдун истемишзавай. 1966 - йисан словарда ва Орфографиядин эхиримжи словарда (2001 -й.) куьнуь ва куьнуь омонимар яз къалурзава. Чи фикирдай, эхирда И ва УЪ чарасуз яз къалуруни кхьинра гъалатIар артухарда.

* **куьнуь кIватун** гл. ем тахъана чIижер кьин.

* **куьнуь чIурун** гл. куьнуьдай чIижерин ем тир вирт акъудун.

КУЬНУ^{УЧИ} суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра чIижерин куьнуьйрихъ гелкъведайдиди. Сефер халу, гъамиша хъиз, куьнуьчи Алидин патав, ада вичи лугъудайвал, "са къве ихтилат ийиз" фена. А. Р. Чинебан савкъват. - Зун Бахцугъай я. Ци заочнидаказ Рязандин куьнуьчийрин школадиз гъахъна. А. Эсетов. Тек са йис.

КУЬНУ^{УЧИВАЛ} суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера куьнуьчидин пешекарвал. Куьнуьчивални, макIвачивални тамамвилелди арендадал алуднава. К, 1989, 20. Х. Малум тирвал, хуьруьн майишатда куьнуьчивал лап бегъерлу хел я. Вилик фенвай саки вири уьлквейра куьнуьчивилиз еке метлеб гузва, вучиз лагъайтIа адакай еке хийир ава. ЛГ, 1996, 9. VIII..

КУЬП туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) парча, гъалар рангадиз вегъедай махсус кархана. Зун гамун гъалар гъаз куьпдал фенвай. Р. 2) рангар авай къаб, еке къажгъан. Гъалар вахтунда куьпдикай хкуднач. Р.

КУЬП^Е**УГЪЛИ** || **КЕП**^Е**УГЪЛИ** туьрк, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра эркек инсандиз ийидай экъуьгъунрикай сад. Гъукматдин кар яни, тахъайтIа зи кар яни за ам кхъей куьпейугълидиз чирда. За адан... А. Ф. Газет. Куьпейугъли

лагъ, вун зи патав рекъе тур бегдиз! Вичи эверначиртIани, зун вичин патав къвез гъазур хъанва. Сажидин. Ярагъви ашукъ Уьзден. Кепейугъли лап аждагъан хътинди тир. Г. Ханов. Гъи терезрал алцумнай.

КУЬП^{ХАНА} туьрк, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра парча, гъалар рангадиз вегъедай махсус кархана.

КУЬП^{ЧИ} туьрк, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра куьпдин карханада кIвалахзавайди.

КУЬР [кхуьр] туьрк, суц., текв. къ.; -ди, -да 1) цин диши гъайванрин (балугърин ва мсб) къене жедает цуькIуьн твар хътин кака(яр). Амма тIебиатди балугъриз ахътин къуват ганва хъи, вири четинвилерай экъечIна, вацIарин лап кьилериз фена, абуру нишрав цик куьр вегъида. А. А. Пад хъайи рагъ. 2) **тIуьн** патал ишлемишдай маяламиш тахъанвай балугъдин какаяр. Ачухда за мугъмандиз Суфра галайгалайвал: И куьр, къизил балугъар Самур вацIун девлет я. И клерецар, фундугъар Битмишайди Лечет я. А. Къ. Пешепай. **Синоним:** икра.

КУЬР^Е суц.; -ди, -да 1) алай девирдин Къурагъ, Мегъарамдхуьрун, СтIал Сулейманан районар эКIа хъанвай еришар.... ахъегърин са бязи шаирри ва попарни манияр (лугъудай) туькIуьр ийидай чIавуз цIалцIам хъуй лугъуз са бязи куьре гафар кутада... Гъ. Гъ. Эдебиятдин чIаланни орфографиядин месэляар. Куьре гъамиша мублагъ чка яз чида чаз. Р 2) куьч. алай девирдин Къурагъ, Мегъарамдхуьрун, СтIал Сулейманан

районар экIя хьанвай еришра яшамиш жезвай инсанар *Ажеб авам я чи Куьре, Чизмач адаз тене, дере*. С. С. **КУЬРЕ**² прил.. алай девирдин Къурагъ, Мегъарамдхуьрун, СтIал Сулейманан районрин еришрин. # ~ чIал; ~ нугъат.

КУЬРЕЛДИ¹ нар. куьруьдаказ, сакъве гафуналди. - *Чир тахъанмаз чарадан гуж: акъул, жуван къуват къалуриз тахъуй, чан хва, - лагъана Касбубади вичин къиса куьрелди куьтягъна*. Ф. Клеви ахвар. "Ида зи зегъле ракъурдай хътинди я, куьрелди жаваб гана за им залай алудин", - фикир авуна Агъамет халуди М. Ш. РикIел хуьх. - *Я стха, на а яргъийрикай вучзава, куьрелди лагъ ман, - къарай къевезвач Магъсумаз*. Н. Шихнебиев. КIвалин референдум.

КУЬРЕЛДИ² арал са гафуналди, яргъияр тавуна Куьрелди, заз чир хъана кIандай чIалар заз чизва. А. А. Пад хъайи рагъ. *Куьрелди, эдебиятдихъ алакъалу материалар чна, амай вири газетрив гекъигайла, гзаф гужва*. М. Ж. Гаф жагъуриз, цIар туькIуьриз. *Куьрелди, мани, музыка, шшир галачиз инсан фикирдиз гъиз жедач*. Н. Ибрагимов. ЧIалан сергъятрихъ къадар авачирди успатзава.

КУЬРЕН¹ фарс, прил.; **экуьяру рангунин**. *Тарифарин тияндин, Афтафадин тIас галай, Я са куьрен балкIандин Вижевай кIарас галай*. Ш. Ю. Шамсудин Тагъйироваз.

КУЬРЕН² суц.; -а, -а; -ар, -ри. -ра **экуь рангунин балкIан**.

КУЬРПЕ¹ фарс, прил. **гъвечIи**, назик. *КIвале дишегъли ва куьрпе аял авай*. А. Къ. Немсерин аскерар ва куьрпе.

КУЬРПЕ² суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра **гъвечIи аял**. *Секинз ксуй лугъуз куьрпе, Яракъ вуна къунва гъиле...* И. Гъ.... *нек авачир дишегълийрин аялриз, етим хъайи гзаф куьрпейриз хур ганай*, А. Къ. Жуьгъенар. *Дидедиз шу куьрпе хъиз, зун гъурметдин къужахдава* Ас. М. Гъезелар.

КУЬРС: **куьрс хъун** гл., *вуж-вуч* никай квекай **са къил нихъ-квехъ ятIани галкIана, муькуь къил гъавада хъун**. *Са тIимил вахтунлай адан къери спелдикай муркIуьцIар куьрс хъана*. З. Э. Муькъвел гелер. *кIвенкIве авай деведин гардандикай куьрс хъанвай керкеданди гъар Къвед-пуд къадамдилай кагъулдаказ зигрингарзава*. Гъ. Къ. Къилинж Къемер.

КУЬРСАРУН || **КУЬРСУН** гл., *ни вуж-вуч; да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; куьрсар авун* || *куьрс авун, куьрсар тавун* || *куьрс тавун, куьрсар тахвун* || *куьрс тахвун, куьрсар хъийимир* || *куьрс хъийимир* 1) **са къил нихъ-квехъ ятIани галкIурна, муькуь къил гъавада хъурун**. *Дегъзаманайрин чувудри чпин ракIарин гуьрцелдилай дуьаяр авай запаб куьрсдай къван. Гъада и кIвализ хата-бала, чинерар, иблисар ахъайдачир къван*. Р. Гъ. Чун чаз килигайла. *Рамкадаваз куьрсарнавай шикилар Нехиширивди безетмишина иердиз...* Ж. Шикилар. *Кроватдин къилихъ цлахъай са шумуд ктаб алай полка куьрсарнавай...* Гъ. Къ. Межид Гъажиевакай гаф. 2) **тарагъаж авун**.

КУЬРУЬ прил. 1) **яргъивилиз къадардилай тIимил, яргъи тушир**.. *Вун тахсарадиз фий акъван тум куьруь*. Е. Э. Тумакаь яц. *Еришдизни гъакъван дири, Са синих ква - тум я куьруь*. С. С. 2) **къадардал гъалтайла, тIимил вахт харждай. КIвалах ал хъайи са куьруь вахтунда ада жемятдиз вич кар алакъдай...** *кас тирди къалурна*. ЛГ, 2001, 22. II. *Яран суварин мярекат къиле тухузвайда виридаз гатфарин и гуьзел сувар тебрикна ва ам арадал атуникай куьруь суьгъбет авуна*. Н. Меликов. *Яран сувар меркезда* || ЛГ, 2000, 23. III. **Антоним: яргъи**.

* **куьруь авун**¹ гл., *ни вуч куьруь гъалдиз гъун. Хъуьруьнив са нин ятIани уьмуьр куьруьни ийиз хъун мумкин я*. А. Къ. Къулухъай хъуьруьн. **Антоним: яргъи авун**.

* **куьруь авун**² суц., *граммат. яргъивал куьруь авур гъал. Адет хъанвай куьруь авунрилай гъейри, бязи чкайрал ктабрин тIварар гъар гафунин къиле авай гъарфаралди ганва...* Р. И. Гъайдаров. *Лезги чIалане фонетика*.

* **куьруь хъун** гл. **куьруь гъалдиз атун**. *Дерт-гъам чIугваз, уьмуьр хъана зи куьруь...* Е. Э. Гъуцар, *Ви сир вуч я зун халкъ авунин?! Антоним: яргъи хъун*.

КУЬРУЬВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера **куьруь гъал**. *Лезги халкъдин куьруьдаказни метлеблудаказ туькIуьр хъанвай саки вири мисалри чун мягътеларзава, абуру чаз эстетикадин вири къайдайриз -къезилвиллиз, куьруьвиллиз, маналувиллиз, эсерлувиллиз - гъуьрмет ийиз чирзава*. «Самур», 2002, №5. **Антоним: яргъивал**.

КУЬРУЬДАКАЗ нар. **куьруь лишан хас яз**. *Куьруьдаказ жаваб гана: Хайид тек са хва я заз*. Г. Шуаев. *Къадир халу. Куьруьдаказ адан манарикIел хкин...* ЛГ, 2001, 19. IV. *Лезги халкъдин куьруьдаказни метлеблудаказ туькIуьр хъанвай саки вири мисалри чун мягътеларзава, абуру чаз эстетикадин вири къайдайриз -къезилвиллиз, куьруьвиллиз, маналувиллиз, эсерлувиллиз - гъуьрмет ийиз чирзава*. «Самур», 2002, № 5. **Синоним: куьруьз. Антоним: яргъидаказ**.

КУЬРУЬЗ нар. **куьруь яз**. *Рахада ам куьруьз, гафар къенятиз*. М. Б. Зун вуж я? **Синоним: куьруьдаказ. Антоним: яргъи**.

КУЬС¹: * **куьс гун** гл., *ни* 1) **цуькIуьн вегъин**. *Гъилериз куьс гана, кIарасар хаз эгечIна*. Ш Р. 2) **вацIа** балугъар чилиниз ракъурун патал яд куларалди гатун.

КУБС²: * **кубс хьун** гл., вуч **вичин ихтиярда амачир хьтин гьалдиз атун.** гьил ~, кIвач ~, пIуз ~, чин ~.

КУБРИ араб, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра чина нехишарна аваз, пуд пад кIевирна, тахтадикай раснавай гъвечи стул хьтинди. Пейс куькIурнавай кьайи кьазмада ракуьн куьсридал ацукьна. А. И. КьепIин кьвалав куьсридал Жигет алай хразвай. Х. Х. Зейнабан кьелет. Живедин цкIамар. Чайдандал звал кьведалди, гъвечи куьсрини кьачуна, ацукьна пенжердин кIане. З. Ф. Шехзава тар. Кабабханадин иеси, аскIан кар галай чIулав бармакни алаз, сефилдиз куьсруьдал ацукьнавай. С. Ярагъви ашукь Уьзден.

КУБСУБ кил. КЕСИБ.

КУБТ¹ туьрк, прил.; 1) **биши.** РакIарихъ гелячзавай куьт сес хьана. З. Э. Куьгъне кавхаяр пIуртI. 2) куьч. акьулдиз зайиф. Кьвердавай куьт аялар артух жезва. Р.

* **куьт хьун** гл. вуж-вуч **акьулдиз кьери хьун, акьулдиз кьери гьалдиз атун.** Гележег лагьайтIа, жегьилринди я. Жегьилривай яргъа хьайитIа, зун михьиз куьт жеда, цикай хкатай балугъ хьиз жеда. Б. Гь. Скульптор.

КУБТ² фарс, суц.; -еди, -еда; гз. -ер, -ери, -ера гъуьруьн пуларикай ва я чIулав гъуьруькай малариз гун патал яцIуз чранвай фу. Фарни гьар жуьреяр ава: хьран, тIанурдин, чар авай, кьатай, як авай, кьулан, акадин, ацIуцIаяр, базламачар, пурнияр квай, ГьажикIад гъуьруьн, юхбаяр, чкалар, шуьреяр, куьтер. ЛГ, 1992, 23. IV.

КУБВАЛ суц.; -или, -иле акьулдин зайифвал, акьулди атIун тийидай гьал.

КУБВИЛЕЛДИ¹ **куьтвал** существительнидин арачивилин I падеждин форма. Кил. **КУБВАЛ.**

КУБВИЛЕЛДИ² нар. куьтвал хас яз. **Синоним:** куьтдаказ, куьтвиляй.

КУБВИЛЯЙ¹ **куьтвал** существительнидин кьакьатуниин I падеждин форма. Кил. **КУБВАЛ.**

КУБВИЛЯЙ² нар. куьтвал себеб яз.

КУБДАКАЗ нар. куьт яз. **Синоним:** куьтвилелди, куьтвиляй.

КУБТЕН туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра маларин куьмекдалди цан падай алат. Пуд жуьт тух калери ялзавай куьтенди кьурамаатдин чияй еке ласар акьудзавай. А. И. Самур. Адаз гьар куьтендила пуд рипе техил гуда лагьана жемятди А. И. Самур. Цанин хулал туна куьтен, Зун гьикI хуьруьз хьфида? Ж. Ваз кар амач гуьзетдай.

КУБКУЬНУН гл., ни вуч; да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, мир; куьткуьн тавун, куьткуьн тахвун, куьткуьн хьийимир 1) **чукIулдалди ва гьили куьлуь-куьлуь кIусар авун.** Хьчар ~, тенбек ~, некIедик, ханIадик фу ~. Ада, фу куьткуьнна, гъвечи кIусар авуна, бубадин вилик эцигна. А. И. Живедин цкIамар. Арабхан ацукьда са юкьуз кимел... Тенбек куьткуьнда, кисеяр ацIурда, чIугвада пIанIрусарни. А. Ляметов. Гуьгъуьниз килигда. Келемдин кьафун мадни тIямлу хьун патал, адак газар, рганвай ва куьткуьннавай кака, майонез кутуна кIанда. Хийирлу меслятар. || ЛГ, 2000, 30. III. 2) куьч., векъи - **куьткуьнда формада 'гатада' манада.**

КУБТУЬК туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) куьруь яцIу кIарас 2) куьч. акьулсуз куьт инсан. Бул жезва имансуз куьтуькар. А. Ал. Аямдин куьруькар.

КУБТЯГ * **куьтяг хьун** гл., вуч 1) **са кIвалахдин, гьерекатдин эхир хьун, амукь тавун.** Ви тIвар зикир ийиз, амай гафар вири куьтяг хьана. Е. Э. Мубарак Исмаил. Гьайиф хьи, и ширин вахтар, и наз гудай йикъар яргьал фенач, фад куьтяг хьана. А. И. Самур. –О-о, сеналлагъ алуда, тахьайтIа квай кьуш вири цIуз фена куьтяг жезва. Б. Гь. Заз эвера... шекердин, фан кIусар, тIуьна куьтяг тахьанвай ахъа консервияр гадариз башламишина А. Кь. Инсандин ажувал. Кефина авай аскердиз вичихъ галай руш квахьун гафаралди лагьана куьтяг тежедай дерт я. А. Кь. Жуйгьенар. Айшади (Аллагъ адалай рази хьурай) Расул Аллагъди, алейк ассалам лугьудай: ... фу тIуьна куьтяг хьайила лагъ: "Бисмиллагъи аввалагъу ва ахирагъу" (эвелдайни эхирдайни Аллагъдин тIвар рикIел алаз"). Диндикай суьгьбетар || Самур, 1994, № 3. 2) **кьин, кечмиш хьун.** Нетижада руфуниз чукIул сухай С. са тIимил вахтундила больницади куьтяг хьана. ЛГ, 1992, 22. УВД.

КУБТЯГЪУН гл., ни вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; куьтяг тавун, куьтяг тахвун, куьтяг хьийимир кIвалах, гьерекат эхирдал гьун, тун тавун Къах тIуьна куьтягъна каци. Е. Э. Къах тIуьр кац. Сада -садал иман тегъиз, Мумкин гуч ваз гаф куьтягъиз. С. С. За и школа куьтягъна. Кь. Кь. Клири Буба. «Зарбачи Гьасан» поэма шаирди 1931 - йисан шолдиз куьтягънай. З. Бирембеков. Алибег Фатахов: куьруь биография ва яратмишунар. КIвале авай кьван а сарикай мус гамар храна куьтягъда?.. А. Кь. Хукац-Ханум. - ГьикI вучиз? Вуна абур гьакI харжна куьтягъдайди я. Заз чизвачни? М. С. Дуст

КУБТИ: фарс, суц.; ***куьтI авун** гл., ни **рахун, жавабсуал авун** (адет яз, глаголдин инкарвилиин формада ишлемишда). Риза са геренда куьтIаи тавуна акьвазна. А. Ф. Риза. Руша куьтI тавуна, Кьил туна хура... А. Ф. КьатI-кьатI авур зунжурар. Адан чин гзаф чIуру тир. Мад гьич са куьтIаи хьувунач. З. Э. Мехьер кьуьл туш. - Ваъ, Али зи кьуниши я. ада заз куьтIаи авунач. III. И. "Устудаллай Чагъан хьтин".

КУБТИУН гл., ни; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; куьтI авун, куьтI тавун, куьтI тахвун, куьтI

хыйимир сад-къве гаф рахун. Гьусейна куьтIнач. Ам Гьусейнан чиниз килигиз акъвазна. З. Р. Цийи ханлух. Деведи куьтIнач. Р. Гь. Шагь-Абасакай риваят. **Синоним:** чукьун.

КУБХ нугь., суц.; цамарин, кIарасрин шала. "Цивилизация акунвай лезгидин" папа вичин гьуьл кубх хьиз, галчIуризгалчIуриз гурарив агакьарна. Ф. Б. Цивилизация акунвай лезгидин къиса.

КУБЦУЬН гл., вуж-вуч; -еда, -ена; -уьз, -уьзва, -уьцI -ен, -уьрай, -уьмир; куьцIуьн тавун, куьцIуьн тахвун, куьцIуьн хыйимир 1) кьежин, кьежей гьалда хьун. Азарлудаз, адет яз, тис ахварар аквада, гагь-гагь ам вич вичелай алатда... ам гьекьеди куьцIуьрда, З. Гь. Уьмуьрдин сирнав. Ам кьуранва, вун, лагьайтIа, куьцIена. Ш. Ю. Аламатдин таж..2) куьч. икрагь хьун. Гагь кьил квахьна, гьакI куьцIена ахварикай.. А. Ф. КьатI-кьатI авур зунжурар.... уьмуьрдикай, яшайшидикай куьцIей гафар садрани рахадач. ЛГ, 2003, 1. V.

КУБЧ турк, суц.; -ди, -да; ер, -ери, -ера 1) кIвалин шейэр, кьаб-къажах - вири санлай 2) санай масаниз экьечIунин гьерекат. Садра куьч. кьекьез-кьекьез фенвай и рекьера гьатна хьи, кьулухь элкьуьн хьувун амай кар туш. Гь. М. Им кьван, имни терез.

* **куьч(ар) авун** гл., ни вуж-вуч санай масаниз ракьурун, Куьчар хыйизвай гьайванрин кьайгьудилай инани тIимил жавабдарвал авач Гь. М. Чи бахт чи гьиле ава.

* **куьч гвай кьарачи хьиз нар.** чкIай, ахьа гзаф шейэр гваз.

* **куьч хьун** гл., вуж-вуч яшамиш жезвай чкадилай масаниз фена бине кутун. Хуьрйяй вири хизанар галаз куьч. хьанвайбур гьеле тIимил авай. Гь. М. Чи бахт чи гьиле ава. Мерзиятни вичин гьуьлуьн диде Селимат кьари галаз цIийи кIвалериз куьч. хьанвай. Гь. М. Чи бахт чи гьиле ава. Кьулан СтIалдал Векьелар, Курхуьрел Чилихьар, Агьа СтIалдал ЦицIигьар, Чантарахуьрер куьч. хьана. ЛГ, 1996, 21. VI. Храхубадихь, чил тIимил хьуниз килигна са 20 кIвал храхвьяр 1963 - йисуз Мегьарамдхуьруьн райондин Цийи хуьруьз куьч хьхьана. Д. Шерифалиев. "Гьвечи чилин" чIехи къазаяр || ЛГ, 2000, 6.1 V.

КУБЧКУМА суц.; кIвалин кьаб-къажах. Куьчкума гваз гатфарин юкьварай хьиз аранда авай чи ятахрилай дагьдин хуьруьз рекье гьатна. Гь. Гь. Сифте сефер арабайрихь галаз.

КУБЧАРУН || **КУБЧУН** гл., ни вуж-вуч; -да, -на; -из, -зава; -а || -ая, -ин, -рай, -мир; куьчар авун || куьч. авун, куьчар тавун || куьч. тавун, куьчар тахвун || куьч. тахвун, куьчар хыйимир || куьч. хыйимир санай масаниз ракьурун, акьудун. Ингье и четин шартIар гьисаба кьуналди, колхозчийри чеб дуьзен райондиз куьчарун гьукуматдивай тIалабна. Гь. М. Чи бахт чи гьиле ава. Лезги хуьрер Хачмаз райондани тIамил хьанва. Лезгийр ассимиляция авун патал абурун хуьрериз турквер ва маса миллетар куьчарзава. М. М. Лезги тIвар алатIа... Тимурленга 10 агьзур лезги Юкьван Азиядиз ва Афгьанистандиз куьчарнай. М. Меликмамедов. Лезги тIвар алатIа. Чи республикадин, юлдашар, са бязи дар шартIара авай хуьрер арандиз куьчарзава. Гь. Кь. Четин бахт.

КУБЧЕ фарс, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра хуьруьн ва шегьердин са жергеда авай кIвалерин арада инсанар кьекьведай чка. Ада... куьчедин муькуь пата авай ругуд мертебадин кIвалер кьалурна. А. А. Пад хьайи рагь. Аслан хуьруьн куьчедай тIуз фена. Кь. М. Экуьнин хва. 2) кIвалин кьецел пад. Гьажимет, адвокат Жариятни вичин чIалал гьиз тахьайла, кабинетдай куьчедиз экьечIна.... Куьчедани жмени марф акахьна къазвай. Я. Кьафаров. Юристдин дафтардай. 3) куьч. ким, ихтилатар ийиз хуьруьн итимар кIватI хьанвай чка. Куьз жеда вун гьар вахтунда Эвериз хкиз куьчедай? Е. Э. Вирт квахьайдаз.

* **куьчейра гьатун** гл., вуж кар-кеспи тийиз вахт акьудун. – АкI хьайшла, - давам хьувуна Сарухана, - гьамиша куьчейра гьатна жедайди туш, я Кьуьзуй кьаридивайни вун хуьз жезмач, са кеспи авуна кIанда. А. Ф. Риза. Чан аламайбур, хайитахай талгьана, инсанвилелди, камаллувилелди аялрин кьайгьуда хьана кIанда, куьчейра гьат тийидайвал, абурукай инсанар жкатдайвал. З. Ф. Нин тахсир я? **Синоним:** куьчбан хьун.

КУБЧЕБАН¹ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра кIвалахик квачир, вахт куьчейра акьудзавайди. **Синоним:** куьчбасан.

КУБЧЕБАН² прил. кIвалахик квачир, вахт куьчейра акьудзавай. 18 йис яшар хьайшла, Ширина вичин куьчбан гададиз мехьерни авуна, ахпа адакай чIехи буба хьана. Я. Кьафаров. Москвада ава

* **куьчбан хьун** гл., вуж кIвализ-къаз яб тагуз гьатун. КIвалахни гадарна, куьчбан хьана гьатнава. Ф. Н. ПицI квачир инсан, **Синоним:** куьчейра гьатун.

КУБЧЕБАСАН турк, зараф., суц.; -ди, -да; . ар, -ри, -ра менфят кьведай кIвалах тийиз, гьамиша куьчеда авайди. - Инай инсандин ни кьезва! Инсандин ни кьезва! - Куь кьил-кьилелай алатнава, куьчбасанар - лагьана абуруз куьзуй кьариди, гьарай гана. Ина инсан гьина авайди я. Ф. Гьуьлуьн шив. Куьгьне дустар мад туьш хьхьана. Бедирхан, школадин директор, Сардаров финагентвилляйни чукурнавай куьчбасан хьана. Н. А. Кьве рикIин хиялар.... ЦIусад йиса авай куьчбасанрихь агалтна. ЛГ, 2001, 26. VII. **Синоним:** куьчбан.

КУБЧЕРИ¹ турк, прил.; санал бинелу тежедай, санай масаниз куьч жедай. Мугьандин чуьллерай куьчери Шагьсевен тайифаяр, гьакIни персер Шабрандиз куьчарайдалай кьулухь инай хейлин лезгийр дагьлар галайнихь фена. М. М. Лезги тIвар алатIа... Ашукь Абдул куьчери ашукь тир. Б. С. Халкьдин ашукь, руьгьдин шаир. Дербентдин кьеледин цIар... куьчери халкьарикай хуьн патал Лерсиядин пачагь

Ануширванан эмирдалди эцигайди я. ЛГ, 1992, 1. X. Куьчери сюжетар дуьньядин литературада гзаф ава. А. Къ. Чалпачух чар. Яд чил амач лезгиди чан таганвай, Ватан аваз куьчери халкъ хьанва чун. М. Б. Риклин интервью.

* **куьчери комитет** суц. куьч. жезвайбурун ва я куьчарзавайбурун крариз килигзавай къуллугъдин идара. Куьчери комитетди гузвай малуматриз килигна, Куьрдемир ва Къазимегъамедан районра куьчерийрин аялриз 7 школа ачухнава. И. В. Чирхчир.

КУЬЧЕРИ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра санай масаниз физ кьил хуьзвайди.

КУЬЧЕРИВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера куьчери тир гьал... куьчеривили меденият арадиз гъана, ам вилик финиз къулай шартлар яратмишдач. Р. Р. Лезги халкъдин игитвилдин эпос.

КУЬЧУЪРМИШНАВАЙ: куьчуърмишнавай мана суц., граммат. са гафуни вичиз къабулнавай маса гафунин асул мана. «Вад члулав йикъахъ са лацу югъни жедая» мисалда авай члулав, лацу гафарихъ куьчуърмишнавай 'пашман, 'шад' манаяр ава.

КУЬЧУЪРМИШУН гл., ни вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир, куьчуърмиш тавун, куьчуърмиш тахвун куьчуърмиш хъийимир садаз талукъди масадазни талукъарун. Месела, лезги члалан варз, жейран, кард, къвед, рагъ, чубарук гафарин манаяр кланиди гафунин чкадал ишлемишда.

КУЬШКУЪНДАР суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра къал акъуддайди, киклидайди. Къунишидин аялар вири куьшкундарар я. Р.

КФАДА, КФАР каф существительнидин чкадин I падеждин ва гзафвилдин къадардин формаяр. Кил. КАФ.

КФАЯ куьгъ., суц.; менфят. Чи члалариз гзаф сесер авайди хъунухъиз килигна, и элифар чи члалариз кфая жезвачир. Гъ. Гъ. Лезги члалан нугъатрикайни гъарфикай са къве гаф.

КФЕТ араб., суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра хийир, лезет. # -къачун, ~ хкундун, ~ хьун.

КФЕТЛУ прил. хийирлу. Антоним: кфетсуз.

КФЕТЛУВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера кфетлу тир гьал. Антоним: кфетсузвал.

КФЕТЛУДАКАЗ нар. кфетлу гьал хас яз.

КФЕТСУЗ прил. кфет авачир. Антоним: кфетлу.

КФЕТСУЗВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера кфет авачир гьал. Антоним: кфетлувал.

КФИЛ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра авазар ядай, балабандиз ухшар музыкадин алат. Вичин чантада авай кфилни акъудна, ада яваш-явашиз ширин макъамар язавай. Ф. Акъуллу данарбан. Гъиниз фена азиз кфил, Лезги халкъ къе хьанва гъафил... М. Абдуллаев. Вил гала зи.

* **кфил ягъун** гл., ни; кфилдай сесер акъудун. Гъагъ яргъарай яда перишан кфил. А. Ф. КъатI-къатI авур зунжурар. Къакъан дагълара кфилар ягъиз. За гъайванриз къе ийизва къуллугъ. Ш. Т. Буба.

КФИН гл., вуч; -ена, -ида; -из, -изва; -иф, -ин, -ирай, -имир; кфин тавун, кфин тахвун, кфин хъийимир дана, кел хадай гьалда гъатун. Зоотехникадин къайдадалди, вичин гьал хъсанзавай кал дана хайи къад йикъалай кфин хъувун лазим л. К, 1991, 22.1.

КФИР¹ араб., прил.; 1) михъивал гвачир 2) алчах.

КФИР кфир прилагательнидикай хьанвай существительное. Ваз и кфирдиз гъуьрмет ийиз кланзавач... Къ. М. Дагъларин деринрин булахар.

КХЫН гл., ни вуч низ; -ида, -ена; -из, -изва; -ихъ, -ин, -ирай, -имир; кхьин тавун, кхьин тахвун, кхьин хъийимир 1) карандашдалди ва я ручкадалди гъарфарин шикилар члугуна гафар, гафарин ибараяр чарчел ягъун, акъудун. Зи хифетрин сан гуналди, Кхъена Тамам жедани? Е. Э. Дуьньядиз. Илми Изади кхъей къелем, Безетмишна гъам хъанав. Е. Э. Клани ярдиз. Амач къелем, я вахъ рангар Кхъидай дафтар амач хь. С. С. Урусатдиз Сулейман, акъуд ви дафтар, Гъана кхъихъ на гъа кафтлар. С. С. Са къаридинни къужадин чиргъин. Чна вири гафар сивяй гъикI акъатзаватIа, лап гъакI кхъизвач: бязи гафар сивяй акъудунунни кхьинин арада тафават ава. Гъа са гъарф са гафуна са жуьре, маса гафуна маса жуьре клелун мумкин я. М. М. Гъ. Лезги грамматика. 2) **гъарфар арадиз гъун**. Икъван гагъди кхьин акъуднава, амма халкъдин арадиз чуклурунин патахъай чавай лазимлу къадар зегъмет ва дикъет гуз хъанач. Мейланан Шагъабуддин. Са къве гаф. 3) **туьклуьрун**. Экв таквадай буьркьуьдавай Ктабар, лугъун, кхъиз жедай туш.. С. С. Ахмакъвал пис четин тIал я. АцIай вир цларивай къаз хъижедач лугъудайвал, завай кхьин тавуна акъвазиз хъхъанач. ЛГ, 2000, 10. VIII. 4) **цлийи газет, журнал кIвализ хкун патал пул гун**. Эе, чан хтул, а газет кхъиз за шумуд йисар ятIа... Ж. Гъ. Дидедин къарай авачир рикI. Гъавилъй чна, 29 рушани, газет кхъенва ва ашкъидивди клелзава. ЛГ. 2002, 12. VI. 5) **арза-ферзе авун**. За газетдиз кхъида. Р. 6) **цицибар** хъун патал къуртIи верч какайрал ацукъарун.

* **кхьин-члурун** суц. кхъиз алакъун, савадлувал. Замана кхьин-члурун авачирди тир. С. С. Жувакай ихтилат.

* **кхьинрин тарс** суц.; кхъиз чирдай тарс.

КЧАВ нугъ., нар. вилик квай йисуз [М. М. Гаджиев 1997: 131]

КЯБЕ араб, суц.: -ди, -да Мекке шегъерда Мегъамед пайгъамбардин сур авай чка.

* **Кябедал фейи къван сувабар хъурай!** межд. са хийирлу рекъиз фена хтай ва я мугъмандиз атун хуш тирди къалурун патал лугъудай гафар.

* **Кябедал фин** гл., вуж мусурманвилини шартIарикай сад: Мегъамед пайгъамбардин сурал фин.

Кябедал фин мусурмандин буржи я. Садра къванни нагагъ аниз фейитIа, Чалма яна, вун гъуърметлу гъажи я. М. Б. Диндин Iеви къанунриз...

КЯГЪУН гл., ни ник-квек; къда, къана; -из, къава; -а, -ин, кърай, къмир; къ тавун, къ тахвун, къ хъийимир

1) ник-квек вуч ятIани галукъарун. - Заз акъулар гумир. Абур вужар ятIа, и дахдиз чизва, - мад вичин кIинтIхътин нерихъ тIуб къана Ахундова. М. С. Дуст. 2) къапуна авай жими затIуник са вуч ятIани кутуна хкудун. Гъич рангарик къ тавуна, пенжердин патал аламай кистер хъиз, сирлу гъиссерин дегънеда зунни къуразвай. М. В. Вацран ягъун. 3) хкуърун, какадарун, авай гъал дегишарун. Зи затIарик къмир. Р. 4) куъч. гатун, ягъун. - КичIе жемир, чан хва, за вак къаваач, хъайивал дуъз лагъ! А. Сайд. ЧИЖНИ ХУШРАКАН. **Цай** къягъун. 5) инжиклу авун.

* **къя тавун** гл., ни ник ядай, гатадай гъеркат(ар) тавун. Вак къя тавун за вири жанавуррал тапшурмишда, чан сикI стха, регъим ая! - минетна ада язух къведай ванцелди. Ф. Куткунда гъатай жанавур. **Синонимар:** хуъкуър тавун, ктад тавун.

* **къя || къягъ хъун [хъана амукъун]** гл., вуж; гуъзлемиш тавунвай са вуч ятIани акурла, ван хъайила, са гъерекатни тийиз авайвал акъваз хъун. Магъмуд акулдикди, ам къягъ хъана. З. Э. Куъгъне кавхаяр пIуртI Варз цфедик акатна. Садлагъана кхунай яргъи Мегъемед къ хъана. З. Э. Пата вил авайди. Тамашадин эвел къйлай... къатIнавай таз къелемар акурла, чун са къадар къ хъана амукъна. З. К. Тебиат чирун.

Къ

Къ [къа] суц.: -ди, -да; -яр, -ри, -ра лезги чIалан алфавитдин цIувад лагъай гъарф.

<Къ> - кIалханда арадиз къвезвай ачух тушир гужлу сес-фонема. Гафарин сифте къиле, юкъва жеда: къав, къад, къе, къуър, акъапг, йикъар.

КЪАБ туърк, суц.: -пуни, -пуна; -пар, -пари, -пара виче са вуч ятIани туна хуън патал къен авай затI.

Вирт авай къаб гъвечIид луз, Гъейридаз аквач лагъана... Е. Э. Вирт квахъайдиз. Фекъи мама МегъамедЭфендиди чай хъвана куътягъна... къултухдай айнаяр авай къаб акъудна къвалав эцигна... А. Ф. Риза... нек авай къаб дуъз чкадал эцигна... Б. Гъ. Заз эвера. АцIурзава ада бакар, ЧИЖРЕ вичин рекъер хъиз. - Гъери вутIда? Авач къапар! Ракъура лагъ шегъердиз. Къ. Р. Самур, къе ви дереда. Бубади маузер къапарай акъудна ва, маузер акурла, зегъле фейи Агъади тIалабна... С. Гъ. КIири Буба. * **кIвачин къапар.**

* **къаб алай** прил. ачух мана авачир, туъгъмет квай, айгъам квай. Гагъ-гагъ адай акъатдай. къаб алай гафари зуняпара тунIар туна, къил баштан авуниз мажбурдай... Т. А. Мехъер куътягъ тахъанмаз. Тамай патахъ, пис ва я тIимил кIарасар алай алерар хкай касдикай еке хъуърунар, къаб алай ихтилатар ийидай. С. Муслимов. Цицигъ-наме.

* **къаб-къажах** суц. кIвалин куълуъ-шуълуъ, кIвализ герек шейэр. **Синоним:** къаб-къиж.

* **къаб-къиж [къаб-тIур]** суц. кIвалин майишатда герек куълуъ-шуълуъ затIар. Ам къаб-къиж жедай шкафдин вилик акъвазнавай. Р. Гъ. Лацу цавун кIаник. Жегъил рабочийди сифте къачур мажибдикай амукъайдахъ кIвачин къапар, герек тир къаб-тIурни мес-яргъан къачун къетI авуна. З. Э. Муъкъвел гелер. **Синоним:** къаб-къажах.

* **къаб-тIур** суц. хуърек недайла, герек тир затIар. Жегъил рабочийди сифте къачур мажибдикай амукъайдахъ кIвачин къапар ва герек тир къаб-тIурни мес-яргъан къачун къетI авуна. З. Э. Муъкъвел гелер.

* **къапарай акъатун** рах., гл., вуж 1) сабур хуъз тахъана, гъарай-эвер авун. - Бес я, я стха! Ахмакъ гафар гъикъван лугъуда вуна?! -Давуд къапарай акъатиз башламишзавай. А. Р. Къве чин. - Залай алакъдай куълуъ-шуълуъ куъмекар за ваз гуда, амма кIвалерикай рахамир. Зун жуван хизанарни галаз хуъруъз хкведа. Атлухан мад къапарай акъатна. З. Гъ. Бубадин кIвал. 2) алай, авай фикирдилай элячIун, эхиз тахъун. Гилан назаняр ваз чида хъи, апай, къари няналди къена кIани миллет я. свас лугъудай вакIа заз ябни язавачир. Гзаф эхна за а вагъишидин амалар, эхирни са юкъуз къапарай акъатна. М. Б. Спелар.

* **къапарай акъудун** рах., гл., ни вуж сабур хуъз тежедай гъалдиз гъана, гъарай-эвер ийиз тун. [Шофер]. На зал паркутар элямир, зун вун яшлу хъуниз тамашдач. На зун лап къапарай акъудзава. Н. И. Гъакимрин папар. [Али]. Квахъ зи вилерикай, квахъ, вуна зун къапарай акъудзава. Вири хъел валай алуддайвал ийимар. Н. И. Гъакимрин папар.

КЪАБАГЪ туърк, т-б, суц., текв. къ.; ди, -да вилик пад. Герек адан чиник кваз жен генжедик, ХъайтIа,

ачух къабагъ - затІни герек туш. Е. Э. Герек туш.

КЪАБАН туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) аскІан кІвачер квай, тамара жедай ири вагыши гъайван. Там атІудайла, инавай вакІар катиз тамун къвалав гвай зурба чумурриз фенай къван. Ида фена гъабурукай зурба къве къабан къуна, гъана арабадик кутІуна. Ф. Ирид юкІ алай Магъамад пагъливан. 2) куьч. **яцІу, куьк инсан.** **Синоним:** вак.

* **къабандин** [вакІан] хва [руш] суц. эркекдиз (дишегълидиз) ийидай экъуьгъунин са форма. Абуру ви гъилералди заз фур атІана. Вични 1 - апрелдиз. Зун хайи юкъуз. Агъ къабандин рухвар, къабанар.. Н. И. Сирлу межлис.

КЪАБАР туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра бедендин са чка куь ятІани тІушунайла, са кве в ятІани гзаф гуьцІ хъайила, арадиз къведай дакІун, хер. Ай мазарат, ГьикІ гъана и хабар на, Келледиз къан, мециз яна къабар на. Лезги Агъмед. Я залум хан. **Синоним:** пих.

* **къабар хъун** гл., квел бедендин са чка тІушунайла, са кве в ятІани гзаф гуьцІ хъайила, арадиз къведай дакІун, хер хъун. Къуй, чил хвена, чи гъилерал къабар хъуй! Х. Х. Къуй лекъер къвез ацукърай ви къуьнерал. **Синоним:** пихер хъун.

КЪАБАРЛАМИШУН гл., ни-куь вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; къабарламиши авун, къабарламиши тавун, къабарламиши тахвун, къабарламиши хъийимир бедендин са чкадал къабар хъурун.

* **къабарламиш хъун** гл., вуч бедендин са чкадал къабар(ар) хъун, акъатун.

КЪАБАХ туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) буран. 2) куьч. къилин къалпагъ. 3) куьч., векъи къил.

КЪАБАЧИ араб, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) масад(бур) алцурариз алахъдайди, масадбур хъуьруьн патал зарафатар ийидайди. Ам къабачи я. Вун адав акъван эгечІмир. 3. Э. Рекъер сад туш. Камалан хва Лукъман луьл тир. Ам къеневайда гузвай буйругъдалди рахазва... Алло! Акуналди чир жедач къван! Зун и къабачидиз вуч ийидатІа тийижиз амукъна. 3. Э. Рамзият. 2) бегъемсузди, дуьз рахан тийизвайди, тапарарзавайди. – А-йа-йай, Малла Керим, фекъидиз къабачидин амалар авун кутугнавач хъи! Нагагъ, вун зи тай-туьш тиртІа, за вун хам якІувай къакъатдалди гатадай. Гъ. С. Кири Буба. **Синоним:** кваса.

КЪАБАЧИВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера къабачи тир гъал.

КЪАБАЧИВИЛЕЛДИ нар. къабачивал хас яз. Ада вичин къил къабачивилелди хуьзва. Р.

КЪАБИЛА кил. **КЪЕБИЛА.**

КЪАБЛАМА туьрк, прил. лакъан авачир.

* **къаблама сур** суц. лакъан авачир сур. Чинра къаблама сурарни ава. Р.

КЪАБРИШ нугъ., суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) салара валарал жедай ири емиш; 2) гъа емиш жедай валар.

КЪАБУХ туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра тарцин тандал жедай дакІур чка ва сагъ тахъанвай хер алай чка. **Синоним:** чкал.

КЪАВ¹ суц.; -у, -а; -ар, -ари, -ара дарамтда чилин къаншарда авай пад. # кІвалин ~, дехмедин ~, складдин ~, цурин ~; ~ал акъахун, ~ал ацукъун, -алай эвичІун; ~ун чІере, ~ун чІул; ~уз кул гун, ~алай жив вегъин... ам къавун чІерейрал къекъведай, кац хъыз... А. Ф. Риза. Алахъай са югъ тир. Жаферан къаварал кІанІалкІанІал итимри, аялри, кІвачер кучудна рухварал ацукъна, ашар незвай. А. Ф. Бубадин веси. Дадашан гъалар лап чІур хъана, садлагъана вилер лацу хъана, къавуз яна. Сакъве сятдин къене ам куьтягъ хъана. А. Ф. Бубадин веси. Къав кІевириз, шифер ягъыз, Папар жезва кІвал сувагъыз, Залан кІвалах уртах шиш, Ажеб регъатвилер жеда. С. Лезги мехъер. - Са къариди вичин къавал къуьл экІанавай. Къ. М. Дуствилин цІай. -Захъ гъуьлуьз фидай мажсал авани, чан вах? Инал къав гъалдай тевле алама, куьра хадай кал ава, анал куььртІуь верчериз какаяр кутуна кІанзава... Муслимов. Цицигъ-наме. * **вилер къава акІун, къуншидин къавалай верч фийидини хъыз тахъун, сивин къав**

* **къав вегъин** гл., ни 1) къавал алай жив вегъин. 2) нугъ. кІвалел къав эцигун. Ада гъаятда жегъилрихъ галаз хипериз эцигзавай цІийи цурал къав вегъезвай. ЛГ, 2003, 16.І.

* **къавал пехъ ацукъун** гл., рах., нин кІвал кас амачир гъалдиз атун. Ислягъвал хъуй кез, балаяр, Бахтлу хъуй куь яргъал рехъ. Чилел чуьруьк - им бела я, Ацукъ тавуй къавал пехъ. Ф. Н. Марфар къвада.

* **къавалай [цаварай] рахун** гл., вуж гъавурда авачиз рахун. Жегъилвили, рахайтІани къавалай, Рум къачуда къуьзуьвилин капалай. Ф. Н. Спелриз.

КЪАВ² суц.; -у, -а; -ар, -ари, -ара чакмах ядайла цІай къун патал эцигдай затІ.

КЪАВАХ туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра емишар тегъидай, къакъанвилихъ гъерекатдай дуьз тандин тар. # ~ акІурун, ~атІун; ~дин хилер, ~дин пун. Хуьр алай аскІан тепедин кІаник квай багъларай, хуьруьн къене цавуз хкаж хъанвай къавахрай билбилар рахаз башламишна. Къ. М. Шаирдин къунши. Зун СтІал Сулейманан тІварунихъ галай лезги театрда жуван кІвалах авуна гостиницадиз хтана. Адан вилик квай къакъан къавахрин хъенар гъуьлуьхъди яргъи хъанвай. 3. Э. Кек галкІизва. Къазмадивай акъван яргъа тушиш, вацІ къве шакъадиз пай жезвай чкадал, къавахдин са тар пунай акъатнава... 3. Гъ. Ахварай авудай аваз.

КЪАВАХ² прил. емишар тегъидай, къакъанвилыхъ гьерекатдай дуъз тан авай. *Къавах тарциз акъахун регъят туш.* Р.

КЪАВАХДИН¹ **къавах** существительнидин талукъвилин падеждин форма. *Кил. КЪАВАХ.*

КЪАВАХДИН² прил. къавах тарцин материалдикай авунвай. # ~кIарасар, ~чIул.

КЪАВГЪА араб, шишр, прил. кубут. *Фикир бургъа, къил къавгъа, бед хиял...* Е. Э. Нефсиниз.

КЪАВЛАМИШУН гл., ни вуж-вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; къавламиш авун, къавламиш тавун, къавламиш тахвун, къавламиш хъийимир **фикир гун.**

КЪАВРАХ араб, прил. бегъерлу.

КЪАВРАХ АВУН гл., ни вуч бегъерлу авун.

КЪАВРАХ ХЪУН гл., вуч бегъерлу хъун.

КЪАВУМ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) гадани руш сад-садал эвленмиш хъайи, жезвай хзанарикай сад (буба, диде, вах, стха) масадаз мукъвавал къвлурдай гаф. *Къавум, килиг къуллугъ за ваз лугъуда...* Е. Э. Къавумдиз. *Эвел къилий пара регъят Къалуд ваз рекъер къавумди. Эхир къилин гъавурда гъат - Акъудда гьекъер къавумди С. С. Заз чида Куъредин адетар. - Вуч хъана, къавумар, машин чIур хъанани? - куъз ятIани салам ганач атайда. М. Б. Спелар. 2) мукъва-къили. [Гуълханум]. *Авайвал лагъайтIа, гъи месэла къачуртIани, ам чибуру масабур хъуъредайвал гъялзава. Як пайзавайбуру вуч ийизватIа, ахтармишзава. Гъукумдарар элкъвена къавумар я. Чехи къуллугъарни пайзава, чпин арада мукъва-къиливални жанлу ийизва. Н. И. Гъакимрин папар. * къуткъавум.**

* **къавум-къардаш** суц., эвленмишвал сеbeb яз жедай мукъва-къили.

КЪАВУМВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери; къавум тир гъал, мукъва-къиливал. - *Вучда за адан акунрикай? Де лагъ, Алиди чекмечи къавумвиле къабулдайди яни? Н. И. Гъакимрин папар. Мад вун гъахъ я, чи ханум. Къавумвилералди хъайитIани, чун Сад-садав агатзава. Н. И. Гъакимрин папар*

* **къавумвал авун** гл., ни; мукъва-къиливал авун.

КЪАВУРАР суц., гз. къ.; -ри, -ра 1) ягълавда ва я къажгъанда чрай пидин кIусар. 2) куъч. хъсан тIуън. *Гила за ваз къавурар ийизва.* Р.

КЪАВУРМА туърк, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра; ягълудал чранвай як. *Куъчеда мангълрал чразвай къавурмайрин ни къуд патахъ чкIанва. 3. Э. Мукъввел гелер.*

КЪАВУРМИШУН гл., ни вуч; -да, -на; -из, -зава; -ин, -а, -рай, -мир; къавурмиш авун, къавурмиш тавун, къавурмиш тахвун, къавурмиш хъийимир ягълавда ва я къажгъанда куълуъ авунвай якIун кIусар чIемни вегъена чурун.

КЪАГЪАР || **КЪАГЪУР** суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) туътуънин дамарар агаж хъайи гъал. *Туътуъна акIанвай къагъур туъкъуъмна ада, викIегъвилелди лагъанай...* 3. Э. Къве фронтдин командир. *Садлагъана билерал накъвар атана, туътер къагъардив ацIана. А. А. Пад хъайи рагъ. - Магъмуда вич хвейиди туш, - суъгъбетзава, сесиник къагъар кваз, адан уьмуърдин юлдаш Ася Алимизоевнадиди...* ЛГ, 1999, 25. III. *Къагъар жеда акурбуруз, Вай гъарай лугъуз Дашдемир. Х. Къ. Дашдемир. РикI къагъардив, хвейивилив ацIайла, Мад къахрагъиз кIан жедач ви къвалавай. А. Къ. Дидедин чIал. 2) акъваз тавуна шехъун.*

* **къагъар [къагъур] атун** гл., низ 1) туътуънин дамарар агаж хъайи гъалдиз атун. - *Я чан ими, зун гъуълуъз фидай вахт хъанвани? - Мухлисат къагъур къвез шехъунивди къарагъна катна.* 3. Э. *Муъгъуъбатдин цIелхем. Руш къагъурар къвез шезвай. М. Б. Футболист. Ам шехъзамачир, анжах чIун галаз къуру къагъурар къвезвай. М. Б. Шапка. 2) акъваз тийиз, чIун галаз шехъун.*

КЪАГЪБЕ туърк, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра жуван беденалди алвер ийизвайди, чIуру рекъе авай дишегъли, итим. *Къагъбедлайни вун лап беябур жеде. Е. Э. Гъая тийижир паб. [Али]. Агъ, къагъбе!* *Алцуарна зун аял хъиз. Н. И. Гъакимрин папар.*

КЪАГЪБЕВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери къагъбе тир гъал.

* **къагъбевал авун** гл., ни къагъбевилин шартIар къилиз акъудун.

КЪАГЪБЕВИЛЕЛДИ нар. къагъбевилин шартIар къилиз акъудуналди; къагъбе яз.

КЪАГЪБЕХАНА фарс, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 2) къагъбевал къилиз акъуддай чка. 2) дуъзвал авачир, чIуру амалрал машгъл чка.

КЪАГЪВЕ араб, куъгъ., суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра кофе (кофе тIвар алай тарцин тумуникай ва я тум регъвена авунвай порошок кваз туъкIуърнавай хъвадай затI). *Гъуълерикайни къагъве, какав, чайнайтIа...* Е. Э. *Девран, гъей! Синоним: кофе.*

КЪАГЪВЕДАН фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра къагъве гъазурдай, гъиле къадай тумни квай къаб. **Синоним: кофейник.**

КЪАГЪРИМАН фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) викIегъ, гужлу, уьткъем кас. *Гъар сеферда Теймур Алихановакай суъгъбет авурла, адан мукъва дустарикай тир чи гъуърметлу шаир Забит Ризванова лугъуда: «Чехи кас тир, асул къагъриман тир. Къе халкъдин дердияр гъялун патал чаз Теймур Алиханов хътин*

къагъриманар кIанда». М. М. Лезги тIвар алатIа. Къуй, жегъилриз чир хъурай ва абуру рикIелай ракъур тавурай хьи, къенин гуьзел югъ агъзурралди къагъриманри чанар гана къазанмишайд я. З. Э. Скульптор. 2) (ЧIехи гъарфуналди - Къ) - **эркекдин хас тIвар - Къагъриман**. 1936-1964 - иисара ЦицIигърин "II - пятилетка" колхоздин председателвиле-седривиле галай-галайвал агъадихъ тIвар къунвай ксари кIвалахна: Гъажиев Къагъримана (1936-1937), Муслимов Шабана (1938-1940). С. Муслимов. ЦицIигъ-наме.

КЪАГЪРИМАНВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илер, -илери къагъриман тир гъал. Ватандиз четин иисара лезги халкъдиз къагъриманвал хас хъайиди я. Р.

КЪАГЪРИМАНВИЛЕЛДИ нар. къагъриманвал хас яз. Ватандин ЧIехи дяведин иисара вири халкъди къагъриманвилелди кIвалахнай. Р.

КЪАД числ. цIекIуьдалай гуьгъуьниз къвезвай къадар къалурзавай гаф... чи республикадин къадалай гзаф районра, Баку ва Сумгаит шегьерра 600 агъзурдалай гзаф лезгийр яшамии жезва. М. М. Чун гъвечIи халкъ туш.

КЪАД акъалтун [атун] гл., нел-квел гзафбурукай сад хкъягъун.... имиди къилди ацукъна вичин юкIвар-чинIер яна... Къад Димирал къвезва. Хемис юкъуз чин лишанар вегъирай. З. Э. Муьгъуьббатдин цIелхем.

* **къад жедалди** нар. лап эхирдал къван. Катна свални, севни къатир Жедалда къад. А. Ал. Дагъда туда.

* **къад лагъай** числ. къадан тартиб. Рамзията хуьруьн школа куьтягънавай. Ада къад лагъай ийса кIвач эцигнава. З. Э. Рамзият. Пьесадин гьерекат XX асирдин къад лагъай ийсарин сифте къилера дагълара авай са лезги хуьре къиле физва. Гъ. Гъашаров. Хайи халкъдин рекъе чан гайиди.

* **къадан къил** суц. нетижа, эхирни-эхир.

* **къад-къад** нар. къад къадардив агакъна кIватIал-кIватIал яз.

КЪАДА араб, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра гуьзлемиш тавунвай хата-бала. Чна куьн и дуьньядин къадайрикай хуьда. КIеве акIайла, рехъ къалурда. Ф. Б. Миф.

КЪАДАГЪА туьрк, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра ихтиярсуз гъал. Амма къадагъа алай кардил мадни темягъ къведа эхир. З. Э. Муьгъуьббатдин цIелхем.

* **къадагъа авун** гл, ни вуч къадагъа тир гъалдиз гъун, ихтияр тагун. Ассимиляциядин рекъер гзаф авай: лезгийр жавабдар къуллугърал тан тийин, мектебра дидед чIалалди тарсар тагун, радио, газет къадагъа авун, лезги аялар, дидедиз хъайила, документра чара миллет кхъин ва мсб. М. М. Лацу лекеяр.

* **къадагъа эцигун** гл., ни квел са вуч ятIани ийидай ихтияр тагун. Хъунар къадагъа авунвай вахтар тир, чинеба кIвалай эрекъар гузвайдини виридаз чизвай. М. Б. ЦIийи мискIин.

* **къадагъа авунин форма || къадагъадин форма** граммат., суц. са гъихътин ятIани гьерекат ийидай ихтияр тагузвайди къалурдай гафунин форма. Къвед лагъай касдиз буйругъдин формадин къанишарда къадагъадин форма ава. Къадагъадин форма -мир суффиксдин куьмекдалди жеда. Простой глаголрин къадагъадин форма мурадвилин формадикай здин чкадал -мир эцигуналди регъатдиз туькIуьриз жеда, месела: нез - немир, хъваз - хъвамир. Ийиз - ийимир, гуз - гумир, жез - жемир ва мсб. М. М. Гаджиев. Лезги чIалан грамматика. Сад лагъай пай.

КЪАДАКЪ туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра тамам са затI арадиз гъизвай са шумуд пай сад-садав галкIурдай затI.

* **къадакъар бушарун** гл., ни 1) куьн. тIарамзавай къадакъар буш гъалдиз гъун. 2) нин, куьч. са низ ятIани авай ихтиярар артухарун, адан гьерекатрал алай гуьзчивал зайифарун. **Антоним:** къадакъар тIарамарун.

* **къадакъар тIарамарун** гл., ни 1) куьн къайдада авай къадакъар тIарамарун. 2) куьч., нин са низ ятIани авай ихтиярар тIимиларун, адан гьерекатрал къадагъа авунин шартIар эцигун. **Антоним:** къадакъар бушарун.

* **къадакърай акъатун** гл., вуж-вуч 1) къайдадикай хкатун. Са шумуд ийкъалай, хуьрйй фейидалай къулухъ, ам са куьгъне, къадакърай акъатнавай къеб гваз хтанай. З. Гъ. КъепIин аваз. 2) куьч. чIуру амалар акатун (дишегълидикай рахадайла).

* **къадакърай акъудун** гл., вуж ни хас тушир, къан тийидай амалар ийиз тун. [Али]. Заз Сунаханум тIвар алай дишегълини чидайди туш. Вуна нин негъилрихъ яб акалнава? Гуьлханума вун хъсандиз къадакърай акъуднавай хътинди я. [Зарлишан] Зун вавайни къадакърай акъудиз жедач. Н. И.. Гъакимрин папар

КЪАДАМ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра вилик фидайла, къве кIвачин арада жезвай мензил. 1936 - ийсалай театрди Государтвенный национальный театр тIвар гана. Им театрди мад са къадам виликди ялун ва гележегда мадни еке агалкъунар арадал атунихъ умудлувал ийизвай вакъиа тир. И. Асланов. Куьгъне дафтар. **Синоним:** кам.

* **къадам къачун [вегъин]** гл., ни вилик фидай гьерекат авун. Театрди интернационализм, инсанрин арада авай дуствал къалурун пропаганда авун патал сифте камар къачуна. Э. Наврузбеков. Лезги театрдин идеядинни эстетикадин бинейрикай. Мада са къадам къачурла, кIвалин тунIе къепIинихъ сад галайди ақунай. М. Б. Спелар [Гуьлханум]. Эй бейниванар, чаз куьне къачузвай гъар са къадамдикай хабар я. Н. И. Гъаким-

рин папар. **Синоним:** кам къачун [вегъин].

КЪАДГЪУНУН гл., ни вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; къадгъун авун, къадгъун тавун, къадгъун тахвун, къадгъун хъийимир са куьн ятлани винел паталай мурз алай затлуналди са вуч ятлани (руг, тулар, чирк) алудун. Къилел алай бармак лагъайтла, къифери къадгъунайди хъиз, са чларни аламачиз клан дуьздадал хъанва. А. Ф. Риза.

КЪАДИМ || **КЪАДИМИ** араб, ктаб, прил.1) фадлай авай. # ~ дарамат, ~ девирар, ~ халкъ, ~ хуьр, ~ шегъер, ~ муьгъ; ~ адет(ар), ~ кхъинар. Яраб чкадин халкъар туширбур вужсар ятла? Лезгийр ва талишар? Аквадай гъаларай, Азербайжанда и къве къадим ва чкадин халкъарин руьгъдик хклурун са низ ятлани лазим я. М. М. Лацу лекеяр. Лезги халкъдин тарих къадимини я; девлетлуни. М. М. Лезги твар алатла. Гъар са инсан куьхъ ятлани инанмиш хъун лазим я. Эрк кутадай пак са затл авачирдал инсан лагъай твар жедач. Чун паталди а пак затлар лагъайтла, чи бубайрин къадим дин я, иман я, Ягъ-намус я, лишанар тир паквилн. А. Къ. Ярагъ Мегъамедан гъазават. 2) (чехи гъарфуналди - Къ) эркекдин хас твар - **Къадим**. Ими и фикиррик квайла, Асланан дидедиз Къадим хтанвалда лагъай хабар хъана. 3. Э. Муьгъуббатдин целхем. **Синонимар:** дегъ, куьгъне, иски. **Антоним:** цийи.

КЪАДИМАРУН гл., ни вуч; -да, -на; -из, -зава; -ин, -а, -рай, -мир; къадимар авун, къадимар тавун. Къадимар тахвун. къадимар хъийимир **къадим** лишандиз гъун. Гзафбуру чпин тарих гъар жуьредин къалн лишанралди къадимарзава. Р.

КЪАДИМВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера къадим тир гъал. Гзаф къадар сурари хуьруьн къадимвиликай лугъузва. Ш. Шихмурадов. Шагъ ва Шалбуз дагъларин ценерив. **Синоним:** къадимлувал.

КЪАДИМДАКАЗ нар. мягъкемдаказ, кевидаказ.

КЪАДИМЛУ прил. лап куьгъне, лап къадим. Цайлапанди ягъай мегъуьн са тар хъиз, Паднава чил, пайнава къадимлу халкъ. Я регъбер са, я гъаким авач вичиз, Кузва гум акъатиз такабурлу халкъ. Н. И. Гъакимрин папар. **Синонимар:** куьгъне, къадим.

КЪАДИМЛУВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера къадимлу тир гъал. Алимди... чи халкъдин чехивал ва къадимлувал вичин «Къуба патан лезгийр», «Лезги группадин халкъар арадиз атуьнин месэладикай» тварар алай ктабра хъсандаказ къалурнава. М. М. Чун вуч ксар я? **Синоним:** къадимвал.

КЪАДИР туьрк. || **КЪАДРИ** ктаб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) мана, къимет. Дуьньядикай бейхабардаз тегъердин къадри вуч чир хъуй? Е. Э. Дуьньядикай бейхабардаз. Хъсанвилин къадри фагъумиз жедач. Е. Э. Бахтсузвал Къегъал рухвайрин къадир авачир агъалийриз хайи чилин къадир чир жедан мегер? М. М. Лезги твар алатла. 2) (чехи гъарфунилай - Къ) эркекдин хас твар: **Къадир**. Заз кландай, зи рикл алай шаиррикай сад Къадир Рамазанов я. И. Гъ. Сифте гаф.

* **Къадир Аллагъ** суц. Аллагъдин тварарикай сад. Къадир Аллагъ, я вун ялгъуз. Е. Э. Пис паб. Харанла хъуй гъа и къуза, Къадир Аллгъ, я вид къаза. Е. Э. Акваз клан я

* **къадир (къадри) <чир> хъун** гл. нин ва куьн ятлани къимет аннамишун. Гъич уьмуьрда такурдаз чай Шекердин къадри вуч чир хъуй?! Е. Э. Дуьньядикай бейхабардаз. Пуд затл ава, - къадир чир жез квахъайла, - Сифтед Ватан - квахъда, пашиман жеда, дуст. Е. Э. Ватандай катзавайбуруз. Абурукай [шииррикай. - А. Г.] чи жегъилри чпин уьмуьрдин вири рекъерин юлдашар къуна, шадвилер: халис муьгъуббат, хкъянавайдаз вафалу хъунин, риклер пайиз алакьдай жумартвиликай инсанвилин къадир хъунин чарасуз герек дагъларин къанунар авуна. Къ. М. Экуь инсан. - Ваь, дуст Къадуч, - лагъана Лукъмана. Мад абуруз зи къадир чир хъанач, гила анагар амач. 3. Э. Рамзият. Гъакл Хъайила, адаз вичин затлуьнин къадирни чир жеда. Вични саламат жеда. 3. Э. Зулун пеш.

КЪАДИРЛУ прил. къадир авай, къадир чидай. **Антоним:** къадирсуз.

* **къадирлу хъун** гл. къадир авай гъалдиз атун.

КЪАДИРЛУВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера къадирлу тир гъал. Вун хътин инсанрин къадирлувални рикелай алуддач... Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз. Артухлама незвай фан къадирлувални квадарна, эдебсузвилерни, ягъкъиникъни куьн хътинбурулай башламиш жезва. Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз. **Антоним:** къадирсузвал.

КЪАДИРЛУВИЛЕЛДИ нар. къадирлувал хас яз. Вири сад хъиз къадирлувилелди эгечлнавач. Р. **Антоним:** къадирсузвилелди.

КЪАДИРСУЗ¹ прил. къадир авачир, дуьз къимет гуз алакь тийидай. **Антоним:** къадирлу.

КЪАДИРСУЗ² суц.; -да, -да; -ар, -ри, -ра къадир авачир ди, дуьз къимет гуз алакь тийидайди. Инсанрин къадир авачир къадирсузар я куьн. Чир хъанани? Булахдаллай пляр я куьн. Чир хъанани? Б. Гъ. Цавун михекар.

КЪАДИРСУЗВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера къадирсуз тир гъал. **Антоним:** къадирлувал.

КЪАДИРСУЗВИЛЕЛДИ нар. къадирсуз тир гъал хас яз. **Антоним:** къадирлувилелди.

КЪАДРА нар. 1) къад сеферда. Зун Москвадиз са йисуз къадра фенай. Р. 2) куьч. гзаф. За адаз къадра лагъанай. Р.

КЪАДРИ кил. **КЪАДИР**.

КЪАЖГЪАН туйрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра цлал чими хуьрек гъазурдай махсус цурун къаб. # цлийи ~, гъвечи ~, члехи ~; ~да нек цун, ~ пичинал эцигун, ~дик цлай кутун. *Къажгъандик цлай кутаз...* С. С. Фекхийриз. *Гъуьлуь къве вил акьална цурун къапар (ленгер, сини, къажгъан, афтафа, тиян) шешелда твазва.* З. Э. Къве фронтдин командир. *Са акъван вахт фенач, сагъиб гъилерик мехъеррик хуьрекардай тегъердин члехи къажгъан кваз калерин арадай экъечна.* Б. Гъ. Заз эвера. * **халкъдин къажгъан муркIадални ргада.**

КЪАЖГЪУН гл., низ вуж-вуч; -ида, -ана; -из, -изва; -угъ, -ин, -урай, -имир; къажгъун авун, къажгъун тавун, къажгъун тахвун, къажгъун хъийимир **квахънавай са вуж-вуч ятIани гъат хъувун, къажгъун хъувун.** *Шаз квахъвай чукул цли къажгъана.* Р.

КЪАЗ¹ туйрк, суц.; -ра, -ра; -ар, -ари, -ара **яргъи кIуф, гардан галай, уьрдегдиз ухшар авай, це ва чиле къекъведай кIвалин ва чуьлдин къуш.** *Луж-луж хъана хуьруьз къазар ва гъуьндуьшкаяр хтана.* Къ. М. Шаирдин къунши. *Уьрдегар ва къазарни кудай ракъиник вирин винел сирнав ийиз, чпи-чеб дик кутаз хкудиз икI машгъул тир.* Къ. М. Душмандин тум.

КЪАЗ² суц.; -ди, -да; -ар, -ари, -ара **къацу рангунин тIвар.**

КЪАЗ³ суц.; -цади, -цада; -цар, -ари, -цара **цанвай магъсулдин дигмиш тахъанвай набатат.** *И гуьзел ванерик гару... таза къацар юзурзава...* Къ. М. Шаирдин къунши. *Абур, къацарин арада къугъвадайла, вичиз акуна лугъуз са ни ятIа хабарарни чукулурнавай эхир.* З. Э. Булахдал. *Къурагъ гатфар кIандач никIиз, Ада къацар къурурда.* Къ. Р. Гар авай югъ... [Гуьлханум] *Ваз къацак акатай данаяр акурди яни? Пад-къерех язавай итимарни гъакI я.* Н. И. Гъакимрин папар. *Гъабибуллагъ халуди вичин гада Бейдуллагъ никIин къерехда цIил янавай балкIандиз, ам къацаз тefин патал, килигиз ракъурна.* С. Муслимов. ЦицIигъ-наме.

КЪАЗ⁴ газ гафунин рахунрин форма. Кил. **ГАЗ**.

КЪАЗА араб, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) **хата, бедбахтвал.** Им баяд туш, къаза я хъай. Е. Э. Дуьнья-дикай бейхабардаз. *Буругъдин къилел атай къазадихъ галаз яратмиш хъанвай гъал веревирд авуна.* З. Э. Социалист Зегъметдин Герой. Темирханов. Секинатан къилел атай къазадикай къуни-къуншийризни кIели хъана. З. Э. Кек галкIизва. Душманрин араяр къвердавай къери жезвай. Абурун шагъди, вичин везирар кIватIна, ва, къилел къазвай къазадикай гъикIдатIа лугъуз, меслятар авуна. З. Гъ. Лезгийрин риваят. [Зарлишан] *Я Аллагъ, чи руш вал аманат, ам сагъсаламатдиз кIвализ хкведайвал хъуй. Яраб ам гъинаватIа? Яраб гъихътин къаза атанватIа зи баладал?* Н. И.. Гъакимрин папар. 2) *куьч. четинвал, зегъмет.* И руш гъамиша къазадик квайди я: **пакамлай няналди мугъманар жеда кIвале.** * **бала-къаза**

КЪАЗАБ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) **парталда твазвай парчадин кIус.** Валчагъ патал са къуд-вад юкI тамам я, Къазаб туна, яру, цIару гуьллуь чит. Е. Э. Яру, цIару, гуьллуь чит. Яру къазаб перемдиз я ярашугъ... Е. Э. Къавумдиз. 2) **парталдик квай ахъа чка.** Перемдин виликайни еке къазаб авай. Кам вегъейла, къецIил мет къецел акъатзавай. Ш. Исаев. «Кпул я, вах».

КЪАЗАЛМИШУН кил. **КЪАЗАНМИШУН.**

КЪАЗАМАТ туйрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **дустагъ.** *Тахсиркар хуьнпатал ЦицIигърин мискIиндин сад лагъай мертебада къилдин кIвал, къазамат авай.* С. Муслимов. ЦицIигъ-наме. *Къазаматдай акъудна ам Гъана хелвет дувандиз. Инсанди къил виневаз кам эцигзавай кIубандиз.* И. Гъ. Дуван.

КЪАЗАН суц.; Татарстан Республикадин къилин шегъер, меркез.

* **къазан запун** суц. **харчи запун.** *Ангина (туйтер тIадай хума) гъич са дарманни галачиз сагъариз жеда: хипен чуьхвена михънавай сарал ргазвай яд илична, къазан запун яна са тIимил шуткъунна туйтерал эцигда..* ЛГ, 2002, 1. VIII.

КЪАЗАН² туйрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **хуьрек гъазурдай члехи къаб.**

КЪАЗАНЖИ туйрк, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра **авур харжунилай артухан хийир.** *Имиди теснягъар чIугъаз, мехъерикай вичиз жедай къазанжияр гъисабзавай.* З. Э. Муьгъуьббатдин цIелхем. *70 йисуз республикадин бюджетдиз миллиард манатралди къазанжи гайи лезги лежберризни фялейриз, пешекарризни алмирис, вири лезги халкъдиз республикадин газет гун Икъван четин кар я жал?* М. М. Лезги тIвар алатIа.

КЪАЗАНЖИСУЗ прил. **хийир авачир.**

КЪАЗАНЖИСУЗВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера **къазанжи авачир гъал.**

КЪАЗАНЖИСУЗВИЛЕЛДИ нар. **къазанжисузвал хас яз, са хийирни авачиз.**

КЪАЗАНМИШУН¹ гл., ни вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; къазанмиш авун, къазанмиш тавун, къазанмиш тахвун, къазанмиш хъийимир 1) **жуваз авачир затI жагъурун патал зегъмет чIугун.** - *Яраб ваз вири инсанар анжах хизандиз недай фу ва алуькIдай партал къазанмишун патал кIвалахдал физ хквезвайди хъиз ава жал?!* Б. Гъ. Вили вилер - *Пул къазанмишун патал икI жедалди къарачи хъиз тIалабиз къекъвейтIа гена инсанрин виляй аватдач.* Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз. *Зун йихилабудала жуван*

хизандиз са къас фу къазанмишзавай зегъметчи я, - тИмил векъиз жаваб гана Арона. Гь. С. КИри Буба. - Пул къазанмишиз агакъ тавунвай Рзахана хъел кваз жаваб кхьида... С. Муслимов. Цицигъ-наме. 2) **масадбурухъ галаз са гъихътин ятлани алакъа тайинарун.** Тахъун патал чан аламай мейитар Къазанмишида аслу тахъун, азадвал. Х. Х. Чи чилив гва дегъзамандин рехивал. Амма М. Муртузаева и райондани хъсандаказ Квалахна, агъалийрин чехи гъуьрмет къазанмишина. М. М. Лезги тIвар алатIа.

КЪАЗАНМИШУН² суц.; -и, -а; -ар, -ри, -ра хийирлу нетижа. Анжах адет хъанвай къанунралди яшамши жедайвал авуни, Инкъилабдин къазанмишунриз гужуналди вафалувал къалурун истемишунни инсан бажагъат тухарда. Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз

КЪАЗАНХАНА туьрк, куьгъ., суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра кIвалера чимивал твазвай яд ргазвай чка. **Синоним:** кочегарка.

КЪАЗАНЧИ туьрк, куьгъ., суц.; 1) катул, гъвечи къажгъан. 2) кочегар (кIвалера чимивал твазвай яд ргазвай чкада кIвалахзавайди).

КЪАЗАХ¹ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра туьрк чIаларикай садал рахадай миллетрикай садан тIвар. Къазахар гъяркъуь чиналди, гъутIуь вилералди ва къери чурудалди тафаватлу я. Р.

КЪАЗАХ² суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) Кубанда яшамши жезвай славян тайифадикай са кас. 2) пачагъдин девирдин аскер. Сибирдиз суьргъндайла, шехъизшехъиз диде и пелел къван кIвачел-къилел алачиз къазахрин балкIанрин гъуьгъуьна галчIур хъанвай. Я. Ш. Гъахъ квахъдач. Вуч лагъай чIал я къван, Куьре округдин начальникди са КИри Буба ягъун патал вишералди къазахрин къушунар тIалабзава. Къ. Къ. КИри Буба.

* **къазах пич** суц.; **кикер** (кIвачер) **квей ракъун пич.** Ада къурай цIамцIуьцIвел кIватIна, къазах пичина цIай туна. 3. Гь. Ахварай авудай аваз.

КЪАЗИ араб, куьгъ., суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) **шариатдалди суд ийизвайди.** Фекъи-фахра мискIиндиз кIватI хъана, ибуру меслятна. Къазиди лагъана: „Килиг, жемятар, аз табрай жагъанва хьи, къаридин гададикай аждагъан жедо лагъана, чна вахтунда, герек адан къилиз яд чими авуна кIанда, тахъайтIа, ада чун вири тергда“. Ф. Ирид юкI алай Магъамад пагъливан. Гъизвач вуна дувандал кIукI Адиларал хъуьрез, къази. Е. Э. Къази. Адалатсуз къази я вун, девран, гъей. Е. Э. Девран, гъей! - Абурун дуван Аллагъ вич къази хъайшла ахна жедо, -лагъана, маллаДадаша вичин чурудилай гъил чIугуна. А. Ф. Газет. 2) (чехи гъарфуналди - Къ) **эркекдин хас тIвар - Къази.**

КЪАЗИВАЛ суц.; -или, -мле; -илер, -илери, -илера къази тир гъал, къазидин пешекарвал.

* **къазивал авун** гл., ни **къазидин пеше къилиз акъудун.** Гъа и йисара, судда къазивал ийизвай чIавуз Эминаз, тарашна лугъуз уьлкведа гъарайафгъан гъатнавайди, дуьньядикай дугъри ксарин рикI ханвайди... акуна. А. А. Лезги халкъдин рикI алай шаир.

КЪАЗМА туьрк, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) **чиликай) атIанвай кIвал.** Утагъни ви къазма хътин кIвал жедо. Е. Э. Пис папаз. 2) **аскIан, кесиб кIвал.** Мад хуьрел чад авай къазмадилай ракъ гатадай хци ван илифна. 3. Гь. Уьмуьрдин сирнав. Садлагъана акъатай къал, гъакI садлагъана куьтягъни хъана. Вучиз лагъайтIа, къазмадай экъечIай инсанри элукъзавайбуруз кис лагъана, мугъманриз чтихъ галаз теклифна. А. Исм. Эхиримжи къув. 3) **гзафв. къ. санлай масанал куьч хъайила, тади кваз эцигнавай кIвалер.** Чун къуьзуь касдихъ галаз СтIалрин къазмайрилай чара жедайвал хъана. Къ. М. Рекъин риватар, Зун кал къачуз ДаркIуирин къазмайрал физвайди я. Гь. С. КИри Буба

КЪАЗУНРАЙ¹ **къазунун** глаголдин буйругъдин наклоненидин 3 касдин форма. Кил. **КЪАЗУНУН.**

КЪАЗУНРАЙ² межд. къати нефс авайдаз агъ яз лугъудай гаф. Агъ, вун къазунрай гъа нефес галаз! Р.

КЪАЗУНУН гл., ни вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; къазун авун, къазун тавун, къазун тахъун, къазун хъийимир 1) **парчадин, табагъ чарчин ва абурукай раснавай затIарин сагъвал квадарун.** Амма кIвалай кас экъечIдалди, вилик чиликай жкечIайди хъиз, атай кицIи шалвардин кек къазунна. Б. Гь. Вили вилер. Гъайиф хьи, дидеди конверт къазунна гадарна. А. Къ. Гилигзава. Бедендик зурзун акатна, хкадариз кIанзавай арада зи пенжек къулухъай симерихъ галкIана... КъазунайтIани къазунрай лагъана, хкадариз алахъна Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз. 2) **куьч. гатун, кукIварун.** За а гада къазунда. Р. * **мейнт къазунун.**

КЪАЙ суц.; -ю, -я; -яр, -яри, -яра 1) **мекъ, мекъивал.** РикIиз къайи хъуьтIуьн саврух къай хътин... Е. Э. РикIел гъваш. Циф акъалтзамазди цавал Вегъ къуьнерихъ еке кавал: Къаюкай кез тахъуй завал... С. С. Фекъийриз. «Сибирдин къаяриз дурум гана, Целегуьнрин тама пуч хъайи кесиб» лугъуз папа чIарнут чухвана. 3. Э. Кек галкIизва. Подвалда ахътин къай къекъезвай хьи, я шуьшедин чIунарин митилар алчуднавай турбайри, я къай галукъ тийиз аквазвай пипIери къен ичIи, тан къелечI хъанвай кчаз чимивал хугузмачир. А. Исм. Эхиримжи къув. 2) **нугъ. гар, шагъвар.** * **сивиз къай гун.**

* **къай фин** гл., низ 1) мекъивилелай азарлу хъун. 2) **куьч., ягъанат** дуьз фагъумдай мумкинвиликай магърум хъун.

* **къаю къун** гл., вуж къаюн таъсирдик жувжувавай квахъун. Амма Жаватаз са затIни ахквазмачир. Ам лап вижесвайдаказ къаю къунвай. Далу тахта хъиз хъанвай. Гь. М. Хаяр.

* **къаю тухун [ягъун]** гл., *вуж-вуч гзаф мекъи хъуникди тГебии гьалдай акъатун. Гила кВалин тинЛе гуькънавай Мухлисат къаю янавай кГел хъиз хъанвай.* З. Э. Муьгъуьббатдин цѐлхем.

КЪАЙГЪАНАХ туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра *какаяр чрана гъазурнавай хуьрек. Вилик адан цуьквер алай чайникда авай чай, сарубугъда къуьлуьн фу, дуьдгъвер, къайгъанах квай.* А. Ф. Бубадин веси... вилик бугъ алахъзавай чай авай истикан кваз секинди къайгъанахдихъ галаз фу незвай... Гь. С. КИри Буба

КЪАЙГЪУ туьрк, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра *низ яТани хъсанвал патал адан дердида ийизвай фикир, гьерекат, кВалах.*

* **къайгъу авач [туш]** арал 'хъанвай кар, ихтилат фикир гуниз лайих туш' манадин ибара. *Зи мурад гъа им я. Ахна заз къейитЛани, къайгъу туш.* З. Э. Къве фронтдин командир. - *Къайгъу туш, юлдаш Эмирханов, вавай устАрвал ийиз жеда. Вахъ тежрибани ава. Герек кар хъайитЛа, чна ваз куьмекни гуда.* З. Э. Социалист Зегъметдин Герой. Темирханов. - *АКІ ятЛа къайгъу авач. - За маса хъайи хата-бала затІ аватЛа лагъанай.* Б. Гь. Вили вилер - *Къайгъу туш, - лагъана ада. - За вун хуьдай чка жагъурда.* А. Исм. Эхиримжи къув. - *АКІ ятЛа, къайгъу авач, цицигъвийриз хуььрез ихтияр авайди я, - лагъана сивик хъвер кваз атлуди.* С. Муслимов. Цицигъ-наме.

* **къайгъу авун** гл., *ни нин-куьн 1) са гъихътин яТани кар къилиз акъудун патал вядеда дердида хъун. - Адал вил эцигна акъвазун виже къведач. Са къайгъу авуна кЛанда. Са кеспидик квачиз къуьдни акъудиз жедач.* З. Э. Рамзият. [Гуьлханум]. *Авайвал лагъашла, хъел къевезвани? Чибур итимар туш. Чин чЛурмир гъасятда. Чизва, чунни абуру хуьзва, гъакимрин гитар хъиз, кВалин къайгъуярни ийизва, чпиз хушбуруз къуллугъарни, куьмекарни гъзва, амма лагъ, халкъ патал абуру вуч ийизва?* Н. И. Гъакимрин папар. 2) **гележегдикай фикир авун.** *Аялдин къайгъу авуна кЛанда.* Р. **Синонимар:** **къайгъу чЛугун, къайгъудик хъун, къайгъударвал авун.**

* **къайгъу акун** гл., *ни нин вилик пад къун, са кар чЛору ийиз тун тавун.* [Али] *Селимаз лагъана кЛанда. Къуй вичин папан къайгъу акурай.* Н. И. Гъакимрин папар.

* **къайгъу чЛугун** гл., *ни нин-куьн са низ-квез яТани хъсан хъун патал фикир авун, кар-кВалах авун.* *Ахътин фикирар къйлай акъудур! Тамаш, лап экуьнихъай стхадин папа вун патал гъикъван къайгъу чЛугвазватЛа аку...* З. Э. Зун гъавурда акъазвач. *Юлдаш Самурскийди къайгъу чЛугуналди СтІал Сулейманаз, Гъамзат Цѐадасадиз, Абдулла Мегъамедоваз Дагъустандин халкъдин шаир лагъай тІварар гана.* З. Э. СтІал Сулейман. *Юкъуз ксуз хъана зун, йифиз руфунин къайгъу чЛугваз хъана за.* А. Исм. Эхиримжи къув. **Синоним:** **къайгъу авун, къайгъударвал авун, къайгъуда хъун.**

* **къайгъуда хъун** гл., *вуж нин-куьн никай ва квекай яТани фикир ийиз хъун.* *Хур экъисна къекъведа вун, Ви къайгъуда авазва зун...* Е. Э. КІан я. **Синоним:** **къайгъудик кваз хъун.**

* **къайгъудик [кваз] хъун** гл., *вуж нин-куьн. са кар къилиз акъудун патал фикирдик, гьерекатдик хъун.* *Абур пионино ва автомобиль къачунин къайгъуйрик квай.* З. Э. Социалист Зегъметдин Герой. Темирханов. **Синоним:** **къайгъуда хъун.**

КЪАЙГЪУДАР¹ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра *къайгъу чЛугвазвай, чЛугвадай кас.* *Миллетдин гьерекатдиз къайгъударар герек я.?*

КЪАЙГЪУДАР² прил. *къайгъу чЛугвазвай, къайгъу чЛугвадай.* *Миллетдин гьерекатдиз къайгъудар инсанар герек я. V.*

КЪАЙГЪУДАРВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера *къайгъудар тир гьал.... чЛехидан къайгъударвили гададин гуьгъуьлар ачухарна...* Б. Гь. Заз эвера.

* **къайгъударвал авун [акун]** гл., *ни нин къайгъу чЛугун.* *Вичин хъин ериндал алай зи гъакъиндай икъван къайгъударвал авурла, вични кефсуз яз, тангъах авай масадан барадай ада вуч ийидат'. а? З. Э. СтІал Сулейман. Кефсуз яз къатканвай чЛехи шаирдин йуьнгуьлвал, мугъмандин гъакъиндай къайгъударвал акур зун гзаф тажуб хъана.* З. Э. СтІал Сулейман. **Синонимар:** **къайгъу авун, къайгъуда хъун.**

КЪАЙГЪУДАРВИЛЕЛДИ нар. *къайгъударвал хас яз.*

КЪАЙГЪУСУЗ¹ прил. *къайгъу авачир.* *Уьмуьр... Яшайиши... И къве гаф акъул балугъ хъайидалай башламишна, эхиримжи нефес вахгудалди инсанрин мецел ала. Къайгъусуз аял вахтара, якъин кар я, и келимаяр рикГел къведач.* Къ. М. Экуь инсан. *Гьелбетда, вун гъахъ я, вун хътин инсанар гъина хъайитЛани герек я, -лагъана къайгъусуз сесиналди жаваб гана Давуда.* А. Р. Къве чин. *Аквазва ЯбатІаяз, и къиргъинда, и инсаф амачир женгина къайгъусузбур, агъиларни сефилар, къуьзуьбурни жегъилар чир жезмач, абур, вири сад хъиз, пехъи ва ажугълу я.* А. Исм. Эхиримжи къув. **Антоним:** **къайгъудар.**

КЪАЙГЪУСУЗ² суц.; -да, -да; -ар, -ри, -ра *къайгъу авачирди.* **Антоним:** **къайгъудар.**

КЪАЙГЪУСУЗВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера *къайгъусуз тир гьал.* *Адан къайгъусузвал, саймазвал, чиркинвал аламатдин кар я.* З. Э. Арифдиз ишара. *Гъайиф хъи, редактордин къайгъусузвилил нетижада бязи цІарара гьалатІар хъана, а цІараринуьлчме, везин чЛур хъанва...* М. М. Гь. СтІал Сулейманан азербайжан чІалал туькЛуррай шиирар. *И жуьреда, са касди дисциплина чЛурунин ва адан къайгъусузвилил нетижада коллективди хейли вахтунда чЛугур зегъмет тахъай мисал хъана.* З. Э. Социалист Зегъметдин Герой. Темирханов.

КЪАЙГЪСУЗВИЛИВДИ нар. къайгъусузвал хас яз, къайгъу авачир гьалда. *Вичик тади кутун ада къайгъусузвиливди къабулна.* Т. А. Мехъер куътягъ тахъанмаз. **Синоним:** къайгъударсуздаказ. **Антоним:** къайгъударвиливди.

КЪАЙГЪСУЗВИЛЯЙ нар. къайгъусузвал себеб яз. *Тахсиркарвал авуначтлани, къайгъусузвиляй чпин хиве жавабдарвал гьатзавайди абуру инкарзавач.* ЛГ, 2002, 12. IX.

КЪАЙГЪСУЗДАКАЗ нар. къайгъусуз лишан хас яз, къайгъу авачиз. **Синоним:** къайгъударсузвиливди. **Антоним:** къайгъударвиливди.

КЪАЙДА туърк, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра са вуч ятлани килиз акъатуни, акъудунин тегъер. # ~ хуьн, ~ эцигун, ~ члурун, келунин ~, кхбинин ~, яшамиш хьунин ~, жув тухунин ~. *Сулейманаз «дубнья къастуналди къацлалай алуднавай терез» хъиз авай члал, ам дубъз къайдада авачир члал чизвай.* М. М. Гь. Чехи шаир. *Ам хуьре тухузвай кваллахрик ва хуьруьн майишат социалист къайдайрал туьклуьр хьувунин кардик активдаказ экечлнавай квенквечийрикай сад тиртлани, халкъдиз ам мухбир тирди чидачир.* А. Ф. Газет. *Де айиб авач.* Вун гьеле цлийи я. *Гележегда къайдадиз къведа.* Б. Гь. Заз эвера. **Синонимар:** адет, къанун, низам.

КЪАЙДАЛАМИШУН гл, ни; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; къайдаламиш авун, къайдаламиш тавун, къайдаламиш тахвун, къайдаламиш хъийимир къайдадиз гъун, къайдада жедайвал авун.

КЪАЙДАСУЗ прил. къайда авачир. *Чна винидихъ къейд авурвал, цицигъвийри зарафатар гзафни-гзаф квалахда къайдасуз, пешедал рикл алачир темпелрикай ийидай.* С. Муслимов, Цицигъ-наме.,

КЪАЙДАСУЗВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера къайдасуз тир гьал.

КЪАЙДАСУЗВИЛЕЛДИ нар. къайдасузвал хас яз. **Синоним:** къайдасуздаказ.

КЪАЙДАСУЗДАКАЗ нар. къайдасуз гьал хас яз. **Синоним:** къайдасузвилелди.

КЪАЙИ прил. 1) мекъи ийидай, мекъивал арадиз гъидай. *Явашдаказ гьерекатзавай къайи гар галукъайла, къелечл бижгъеррик квай Риза, хъраз вегъей Гъажибугъдадин твар хъиз, зурзадай, адак фул акатдай, чиниз вили ранг янавай ам сефилдиз гагъ Саруханаз, гагъ чилиз килигдай.* А. Ф. Риза. *Къайи зулар, мекъи хуьтгер атана алатиа...* А. Ф. Бубадин веси. *Къайи марфни къвазвай.* З. Гь. Лёзгийрин риваят. **Антоним:** чими. 2) чими тушир. *Ахпа ам къапар чуьхуьз ва къайи яд гъиз клуькуьн къачуна къузадик квай булахдал фена.* З. Э. Булахдал. *Къайи ци фекъи вич вичел хкана.* Гь. С. Клири Буба. *Белки, булахдал къайи яд хъвана жувал гьалтнавай и сугъулвал алатун патал зун иниз акъатнавайтла? Чидач, чидач.* Я. Я. Нурар ва хъенар. *Фермайрал агакъдалди гъамиша къайи яд авай къую гьалтзавай.* С. Муслимов. Цицигъ-наме. *Пирмурадаз къайи гъекъ акъатна.* Я. Ш. Гъахъ квахъдач. 3) члуру, пис. *Чандачан авай гъуьлуьнни папан арада ихътин къайи рахунар? З. Э. Муьгъуббатдин целхем. Гуя къве юлдашидин арада жезвай къайи рахунрикай икрягъ хъана, калер вилик акатай къалзатл акъаж хъийиз, кунтлун чиниз чклана.* Б. Гь. Заз эвера *Гафарай гафар къвез, абур къайи рахунал, къалмакъалдал аватзава.* Къ. Къ. Клири Буба.

* **къайи рахунар** суц. сад-садалай нарази яз рахунар. *Гафарай гафар къвез, абур къайи рахунал, къалмакъалдал аватзава.* Къ. Къ. Клири Буба.

* **къайи авун** гл., ни вуч чими гьалдай акъудун. *Ада чай къайи авуна.* Р. **Синоним:** къурун.

* **къайи хьун** гл., вуч 1) чими гьалдай акъатун, чими гьалда амуьк тавун. - *Жафер халу, бахдин суруз мягъежирарни къван туьклуьра ман, гъаваярни къайи хъайила, сур туьклуьриз четин жеда.* З. Гь. Уьмуьрдин сирнав. *Дагъдин ийфен гъавани галукъайла, беден, мурклада турди хъиз, къайи хъанвай.* З. Гь. Лёзгийрин риваят. 2) куьч. такланвилин гъисс акатун. *Икъван члалди ада тама са жуьредин аваз авайди гъисс ийизвай, гила адаз тамни са гъихътин ятлани дережеда къайи хъанвай; ада тамун аваз ахвариз фенвайди ва вичихъ ам уяхардай къуват амачирди къатлана.* З. Гь. Ахварай авудай аваз. **Антоним:** чими хьун.

* **къайи дяве** суц. садалай сад нарази тир гьал, сада садаз ихтибар тийизвай гьал. *Амма нехирбанрин арада къайи дяве давам жезва.* Б. Гь. Заз эвера

КЪАЙИВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера 1) къайи тир гьал. *Ябатлаян риклиз вич валан клане сагъсаламат тирди акваз, чилин къайивални, гъавадин чимивални къвалари кужумиз, вилериз затлани аквазвачир.* А. Исм. Эхиримжи къув. 2) садан патай масадаз авай наразивилин алакъа, рафтарвал. *Аквадай гьаларай, зи къаншарда ацукънавай Ольгади таниш тушир итимдихъай регъувилер ийизвай; ам садрани заз килиг хьувунач, гуя зун инал алач. И къайивал алудун патал Мария Ивановнади хуьрек тлуьн теклифна.* А. М. Мурк ракъини цлурурда

КЪАЙИДАКАЗ нар. наразивал аваз. - Гьиклхъанва, Жават стха, ви рангар атланва хьи? Мекъи хъанани рекъера, вуча? - Хъайи затл авач, - Жавата къайидаказ жаваб гапа. Гь. М. Хуьре. За абурун къимет къайидаказ къабулначир. Т. А. Мехъер куътягъ тахъанмаз. **Синоним:** къайиз.

КЪАЙИЗ нар. нарази яз. Кавха Къафара вичин вахан хва пара къайиз къаршиламишна. Я. Ш. Гъахъ квахъдач. **Синоним:** къайидаказ.

КЪАЙИШ туърк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра парчани резин сад-садак какадарна туьклуьрнавай зул. *Ви*

рюкзак гъаклани искиди я, галай члуларни къайшидикай авунва. М. Б. За бананар мад недач.

КЪАЙМАХ туърк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра таза некледин винелай къачудай чар. Гъа вахтунда агъаяр къаймахдинни яклун винел яшамии жезвай. М. Б. Салманакай гъикл хан хъана. **Синоним:** чар.

КЪАЙСИ кил. **КЪЕНСИ**.

КЪАЙТАН туърк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра еб, рицл.

КЪАЙЧИ туърк, нугъ., суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра туплар твадай тум галай, къве тия сад-садал юкъвалай винтиналди галклурнавай са вуч ятлани атлун патал ишлемишдай алат. Хъсан гафар маса гудай, Гатлурла сиркед хъиз кудай, Кьулухъай дабан атлудай Къайчи хъун бес четин тушни? С. С. Бес четин тушни? **Синоним:** муклатл.

КЪАК югъ существительнидин чкадин IV падеждин рахунра ишлемишдай форма. Кил. **ЮГЪ**.

КЪАКЪАЖУН гл., ни вуч; -да, -на; -из, -зава; -0 || -а, -ин, -рай, -мир; къакъаж авун, къакъаж тавун, къакъаж тахвун, къакъаж: хыйимир 1) михый авун (квал, гъаят). Рак куълегалди агална, Каминат... квал къакъажунив эгечина. 3. Э. Арифдиз ишара. Квал къакъажна куътягъай Камината гъилер чуьхуъзвай. 3. Э. Арифдиз ишара. 2) квачерал, гъилерал алай партал винелди авун. Тадиз хилер къакъажна зун алгъана. 3. Э. Зун гъавурда акъазвач. Инлай анихъ балкланар гъализ жедай тегъер амач. Абур квачин къапар хтлунна, шалварар къакъажна фена. 3. Э. Кек галклизва. * **гъилер къакъажун**.

КЪАКЪАТУН гл.; -да, -на; -из, -зава; -0 || -а, -ин, -рай, -мир; къакъат авун, къакъат тавун, къакъат тахвун, къакъат хыйимир 1) вууж нивай-квевай 1) санал алайбур чара хъун. Гежегъундуъз заз, Етимдиз, Вун къакъатиз кичлезава. Е. Э. Гуъзел Тамум. Заз кичледа, вун къакъатиз... Е. Э. Ярдиз. Вун къакъатайла, цлай акатда зак, Агатайла вун, туьхуьда бирдан, Б. С. Вун диндирмиш хъанайтла... Рамизни чтин парарни гъаз са гъиниз ятлани чавай къакъатна. Т. А. Мехъер куътягъ тахъанмаз. Алааматдин кар я, тек къве юкъуз жувахъ галаз хъайбурухъай къакъатунни заз заландиз акъаззава. М. Б. Спелар. 2) сад-садав кикланвайбур чара хъун. Нагагъ, вун зи тай-туьш тиртла, за вун хам яклувай къакъатдалди гатадай. Гъ. С. Кири Буба. 3) са тайин мензилдиз яргъа хъун. Иранбубадин кваливай са версинин къван къакъатнавай майдандив агакдалди къекъвейкъекъвей дар жигъирар, чалачухур, кламар, ратларин хурар гъалтзавай. Т. А. Мехъер куътягъ тахъанмаз. 4) чан кумукъ тавун. Гъар гъикл ятлани, 1878 - йисуз еке дарвиле аваз лезгийрин тларван авай шаир хайи халкъдивай къакъатна. А. А. Етим Эмин. **Синонимар:** вафат хъун, кечмиш хъун, къин, рагъметдиз фин, телеф хъун. 5) алатай вахт. ф. (къакъатна, къакъатнай) 'амукъун' манада ишлемишда. - Адан тарих члехи я, ам сеbeb яз чун тлурийришъ галаз душманвиле гъат тавуна къакъатнай. М. Б. За бананар недач. Са фугъара туьтуьна ишишинин тике аклана текъена къакъатнай. М. Б. Футболист. **Антоним:** агатун * **жув-жувавай къакъатун**.

КЪАКЪРА суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) къушарин (къазарин) къакъа сесер. 2) куьч., векъи манасуз рахун. Ви къакъарйри вуна ийизвай квалахдин бегъемсузвални къалурзава, ви уьмуьрдин вижесузвални. Т. А. Мехъер куътягъ тахъанмаз.

* **къакъра(яр) ягъун** гл., 1) къушари къа-къа сесер акъудун.... кака хайи вечре къакъараяр ядайди хъиз, Агъмедани гъар хъивегъайла "тларимар" язава. М. Б. "Жигули". 2) куьч., векъи манасуз, гъаф ва кевиз рахун. Хабар тушиз, ягъиз къакъра, Шан я лув гуз цавай пара. Акъурмир жув Шагъ дагълара, Агъадни винид тийижиз. С. С. Лавгъа шаирдиз. Рамзият, лугъудай гаф тачагъиз, амукъна. «Къуй Салмана къакъра ярай, зун кисда. Белки, икл пис жеч», - фикир авуна ада мад. 3. Э. Рамзият. Папа, гъа икл къакъра ягъиз, зи зегъле тухузвай. 3. Э. Зулун пеш. Абур, къуртлуь верчер хъиз, къакъра ягъиз, алатна. 3. Э. Кек галклизва. **Синонимар:** балабанар ягъун, барби ягъун, даллай ягъун.

КЪАКЪРАЧИ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра гъаф ва ван алаз манасуз рахунар ийидайди. - Зав ина къакърачийрихъ яб акализ тазва, яни? - хъел кваз столдихъ галайди адаз килигна. Т. А. Мехъер куътягъ тахъанмаз.

КЪАКЪУДУН¹ гл.; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; къакъуд авун, къакъуд тавун, къакъуд тахвун, къакъуд хыйимир 1) ни вуч алай чкадилаь алудун, масанихъ авун. - Валлагъ, Селим буба, чаз гишинвал авач, - чантадал гъил эцигна къакъудна колхоздин члехида. Б. Гъ. Заз эвера. - Инани ийидай крар ацланва, - рахазвайда жегъилдин къуьнелай къакъудай гъилелди яйлах къалурна. Б. Гъ. Заз эвера. 2) ни вуч нивай са вуч ятлани амачир гъалдиз гъун. Гила абурун мурад масад тир: жуьрэтлу инсанар яшамии хъайи чилин гуьзелвал къакъудун, адан няметар барбатлун. 3. Гъ. Лезгийрин риваят... чарадан зегъметда нефс турбурал, инсанривай азадвал къакъудиз клан хъайибурал чинеругринни лекъерин лужари гуьжумзавай ва ягъиз вилер акъудзавай. 3. Гъ. Лезгийрин Риваят. 3) киклизвайбур сад-садавай чара авун. * **къил къакъудун**.

КЪАКЪУДУН суц.; -и, -а; -ар, -ри, -ра масаданди тир са вуч ятлани гужуналди жуванди авун. Гъайиф хъи, алай вахтунда чун гъинал кватл хъайитлани, рахазвай ихтилатар... квалах авачиз куьчейра гъатнавай жегъилрикай, рекъиз гудай пул авачиз ватандиз хкъез тежез мукъвал алай гъукуматра амукънавай мукъва-къилийрикай, виликдай стхаяр тир халкъарин арада физвай дявейрикай, сада-сад пул, шей патал

ягъункъиникъикай, чуьнуьхунрикай, къакъудунрикай физва. С. Муслимов. Цицигъ-наме.

КЪАЛ¹ *суц.*; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) **маса кас тахсиркар ийиз гъарайдалди рахунар**. *Нубатсуз гъакI авуна къал, туькIуьр тийиз чIуру амал... ИнсандинрикI агатдани? Е. Э. Дуйньядикай кеф тахай кас. Билбилдин ванцелай ширин я ви къал... Е. Э. Жедач 2) кукIун*. *Вун валди алачиз хъайла, Завди гил вуч къал ава вин? Е. Э. Гуьгъуьлдиз. Ви чанда тIал, ви къилел къал, Такурай заз ади, КцIар*. С. К. КцIар. **Синонимар**: гъавгъа, дяве, саваш.

* **къал авун** *гл.*, ни гъарай-эвер авун, секинвал чIурун.

* **къал къачун** *гл.*, ни кIевиз рахуналди наразивал малумарун. *КIвачи чил къур гъар бицIикди куьз ятIа, Къал къачуда акъахиз кIанз гурариз*. С. К. Къакъанар.

* **къал акъудун** *гл.*, ни 1) гъуьжет алай месэла арадиз гъун. 2) кукIун. 3) хъел хъун.

* **къал алай** *прил.* **ихтиярар**, алакьунар авай, месэла къилиз акъуддай. *Ам на лугъудай къван къал алайди туш*. Р. Абурун кIвале къал алайди Шерихан я. Р.

КЪАЛ КУТУН *гл.*, ни ник-квек секинсуз гъалдиз гъун.

* **къал-къиж** [къил, къул] **авун** *гл.*, ни гъарай-эвер авун. *На ийирди вуч къалкъил я, сабур ая акъваз, гуьгъуьл*. Е. Э. Сабур ая, акъваз, гуьгъуьл. - *Чан балаяр, межлисар я. Минет хъурай кез къалкъул тахъурай*. С. Ярагъви ашукъ Уьзден. *Бес акIхъайила, и хуьре авай хъалкъиж, ина авай къван фитнеяр - ибур вучар я?* Ж. Эфендиев. Азадвили рекъе.

КЪАЛ² **югъ гафунин чкадин II падеждин форма**. *Кил ЮГЪ*.

КЪАЛА¹ **къалун глаголдин эмирдин форма**. *Кил. КЪАЛУН*

КЪАЛА² *кIус* 'ихтияр це' манадин гаф. *Къала зун килигин садра*. З. Э. Арифдиз ишара. [Ярагъ Мегъамед]. *Экуьнин капI ийидай вахтни мукъвал атанва. Къала, хъфин...* А. Къ. Ярагъ Мегъамедан гъазават.

КЪАЛА³ *межд.* 'гице' манадин гаф.

КЪАЛАБУЛУХ *туьрк, суц.*; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **секинсуз тир гъал**. - *За чпин дем исятда къалабулухдиз, ахпа яедиз элкъуьрда...* -лагъана фикирна... Къ. М. Душмандин тум.

* **къалабулух акатун** *гл.*, ник **секинсуз хъун**. *Са герендила гъаятдай къалабулух акатнавай Къасум экъечIна*. З. Гъ. Бубадин кIвал. *Самур дередай атанвай аялар, къалабулух акатнаваз, ванер атай патахъ килигиз башламишна*. Къ. М. Душмандин тум. *Къалабулух акатай Вадима газ кIевдай крандихъ еримшина*. Б. Гъ. Вили вилер... *виликра руш акурдалай гуьгъуьниз вичик садрани ихътин къалабулух акат тавурди, адаз хъсандиз чизвай*. Б. Гъ. Вили вилер.

* **къалабулух кваз хъун** *гл.*, вуж **секинсуз яз хъун**. - *Чухсагъул, чухсагъул, - къалабулух кваз, гаф гафунихъ текъез башламишна Камала, - гила жув кIвализ ахлад*. Я. Ш. Гъахъ квахъдач.

* **къалабулух кутун** *гл.*, ни-куь ник-квек **секинсуз тир гъалдиз гъун**. *Чи республикадин печатдин органриз илимдин бине авачиз акъатзавай маса макъалайрини кIелдайбурук гъахълу къалабулух кутазва*. М. М. Чун гъвечи халкъ туш. * **рикIик** **къалабулух** [къалабулухвал] **акатун**, **рикIик** **къадабулух** **кваз хъун**, **рикIик** **къалабулух кутун**.

КЪАЛАЖ *туьрк, суц.*; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **керпичдин формада аваз чранвай фу**. *Вич шиз хкай гадади адаз йикъа пудкъудра гагъ булкадин пад, гагъ къалажедин кIус, гагъ як аламай кIараб, гагъни яруцIару турбада аваз хапIа ваяракъун банкада аваз яд гъизвай*. А. Исм. Эхиримжи къув.

КЪАЛБИ *кил. КЪЕЛБИ*.

КЪАЛГЪАН *туьрк, суц.*; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **цацар алай чилин набатат**. *Твагни къалгъан язва хуьрек, Маса куьнив кар авайд туш*. С. С. - *Бес чун рушар тахъана къалгъанар яни, - лугъуз чпин арада гадайрикай шел-хвалзавай*. Я. Ш. Гъахъ квахъдач. *Къалгъандин пешерин къерехрани цацар жеда*. З. К. Тебиат чирун.

КЪАЛИН *туьрк, прил.*; 1) **квекай ибарат ятIа, гъадан паяр лап игис хъанвай лишанда авай...** *вилик квай дередай виниз къалин чIулав циф хкаж хъана, са тIимил вахтундила ада чун элкъуьрна къуна ва мичIи авуна*. А. Ф. Лянет. *Жив ацукъайбур хъиз михъиз лацу хъанвай къалин рацIамрин кIаникай акъазвай къве гъвечи була хътин михъи вилер исятда чилел эвичIай ксарал атана*. Б. Гъ. Заз эвера. *ГъакI ятIани, къуниши райондин майишатри къалин тамар кукIварна КцIар вацIун яд Къубадиз тухуз алахънава*. М. М. Лезги тIвар алатIа. 2) **куьч. къадардила аргухан, къуватлу**. *Салам гана, кIвализ мугъман атайла, Винни папан къалин къалмакъал жеде*. Ш. Э. Мурадов. Пис папаз.

* **къалин авун** *гл.*, ни-куь вуч къалин гъалдиз гъун.

* **къалин хъун** *гл.*, вуч **къалин гъалдиз атун**. *Гаф-гафунилай къвез чи рахун-луькIуьн къалин хъана*. З. Э. Кек галкIизва. *Квез кIан хъайитIани, кIан тахъайтIани, «Садвилин» жергеяр къалин жезва*. М. М. Къибле пата гурзава. «Зу, зу» лугъуз, *гъарайдайбур къалин я, Ягъиз тежер къванер къазва са зурба...* Х. Х. Чи чилив гва дегъзамандин рехивал. *Зи суьруьяр къалин хъуник адан лайихлу пай ква*. Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз. *Са легъеда Мирзехан, лап делиди хъиз, хъуьрена, гъа са вахтунда адан фикирарни къалин хъана*. З. Гъ. Бубадин кIвал.

КЪАЛИН **къалун** глаголдин теклифдин форма. *Кил. КЪАЛУН*.

КЪАЛИНАРУН гл., ни вуж-вуч; -да, -на; -из, -зава; къалинар авун, къалинар тавун, къалинар тахвун, къалинар хыйимир къалин¹ лишан хас тир гьалдиз гьун.

КЪАЛИНВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера къалин¹ тир гьал. **Антоним:** къеривал.

КЪАЛИНВИЛЕЛДИ нар. къалинвал хас яз. **Синонимар:** къалиндаказ, къалиндиз, къалинз. **Антонимар:** къеридаказ, къериз.

КЪАЛИНДАКАЗ нар. къалин лишан хас яз. Ци цайи хъчарни, къелемарни къалиндаказ акьалтна. **Синонимар:** къалинвилелди, къалиндиз, къалинз. **Антонимар:** къеридаказ, къериз.,

КЪАЛИНДИЗ нар. къалин яз. # помидорар ~ цун, къелемар ~ цун, хъчар ~ экъечун. И патаз, а патаз вил вегъейдалай къулух ада тикдиз цавуз экъечнавай, вичел пеш къалиндиз, инлай-анлай къериз хъиз чуьхверарни алай кIукI хъяна. А. Исм. Алукуьдай ахвар. Къе, чуру твадалди, ада запундин каф къалиндиз гьазурна, ам вилик квай гуьзгуьдай вичин суфатдиз дикъетдивди килигна. Ш. Исаев. «Зи фонарар». **Синонимар:** къалинвилелди, къалиндаказ, къалинз. **Антонимар:** къеридаказ, къериз.

КЪАЛИНЗ нар. къалин яз. **Синонимар:** къалинвилелди, къалиндаказ, къалиндиз. **Антонимар:** къеридаказ, къериз..

КЪАЛДИ югъ гафуни арачивили II падеждин форма. Кил. ЮГЪ.

КЪАЛИЯН араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра виче тембек туна, сиве къуна чIугвадай затI. - Къала са цIай ягъа, - лагъана ам са декъикъада кисайдалай гуьзгуьниз Сефтерахъ элкъвена, туьхвенвай къалиян яргъи авуна. М. Гь. Буржар хъайитIани алатда хьи... Сираж бубади, туьхвенвай къалиян сивяй акъуд тавуна, адаз яб гузва. Гь. М. Хуьре... Магъмуд бубади вичин кал нехирдал виридалайни вилик акъуддай, къалияндиз цIайни яна, кундал алай кIанчIунал ацукъдай. З. Гь. Бубадин кIвал. Куьруь кIатI хътин, юкъва къуришахни авай Мешеди хътин итим, чинни чIурна, къалияндай туптуп гумар акъудиз, хажалатди къунвай. С. Ярагъви ашукъ Уьзден.

КЪАЛИЯНЧИ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра къалиян чIугвадайди. Зун зурба къалиянчи тир. А. Р. За пIапIрус гадарна.

КЪАЛЛАЖ туьрк, шишр, прил.; затIни авачир, кесиб.

* **къаллаж хъун** гл. затIни авачир, кесиб гьалдиз атун. Вун гьакъван къаллаж: хъанвани, кесибдивай къве кепек къакъудиз? Р.

КЪАЛМАЗ туьрк, прил. усал, гуьзгуьна амай. - И кIвал чун фейи музейдилаи кIусни къалмаз туш, - лагъана зи юлдашди. З. Э. Скульптор.

КЪАЛМАКЪАЛ туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра гъарай-эвер алай гуьжет, гъарай-вургъай. Ай Сулейман, кваз и ялар, Нивди я ви къалмакълар? С. С. Фагъумна за. Эгер вуна акI фикир авуртIа, вуна лап сифте йикъалай эгечIна стхадин кIвале рахун-луькIуьн ва къалмакъл твада. З. Э. Зун гъавурда акъазвач. Абурун къалмакъл гъа идалди куьтягъ жедатIа лугъуз, фикирзава. Я. Ш. Гъахъ квахъдач. **Синонимар:** къал, гъарай-эвер.

* **къалмакъл авун [акъудун]** гл., ни гъарай-эвер алай гуьжет, гъарай-вургъай арадиз гьун.

Синонимар: къал авун [акъудун], гъарай-эвер авун.

* **къалмакъл акъатун [хъун]** гл. гъарай-эвер алай гуьжет, гъарай-вургъай арадиз атун. Салам гана кIвализ мугъман атайла, Винни папан къалин къалмакъл жеди. Е. Э. Пис папаз. РикIрикIел элуькъиз жедатIа къалмакъл. Аман Рамзият, масан РамзиятI З. Э. Рамзият. Жемятдин ихтиярда авай чилер пайдайла, гуьжетар, къалмакъл тахъана амукъдачир. С. Муслимов. Цицигъ-наме. Са шумуда, къалмакъл акъатдайди чиз, хъванвай Рустам са патлахъ тухвана. Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз.

КЪАЛМАКЪАЛУН гл., ни; -да, -на; -из, -зава; -а, -, ин, -рай, -мир; къалмакъл авун, къалмакъл тавун, къалмакъл тахвун, къалмакъл хыйимир са никай ва я квекай ятIани наразивилин гъарай-эвер авун, къал акъудун. Къалмакълун гила бес я, Цилингар. Е. Э. Цилингар. Нагъакъ ерда къалмакълун герек туш. Е. Э. ТIварун стхадиз.

КЪАЛМАКЪАЛЧИ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра къалмакъл ийидайди. Гъар хуьре садкъве къалмакълчи жедайди я. Р. Къалмакълчидин къил къун тавун къилин сагъламвал я. Р.

КЪАЛП араб, прил.; 1) халисанди тушир, са вуж ятIани алцуарарун патал туькIуьрнавай. # ~ пул ~ документ. 2) сидкъидай тушир, са вуж ятIани алцуарарун патал туькIуьрнавай. ~ гъиссер, ~ хъвер.

Синоним: тапан.

КЪАЛПАГЪ туьрк, суш.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра са куьн ятIани къенепад кIевзавай затI... пишанидин къалпагъ игътиятувилелди хкажна ва яваидаказ жуван рикI алай мани «Сенсиз» («Вун галачиз») ягъиз башламишна. З. Э. Зун гъавурда акъазвач. Пичинал чайдан ргазвай ва пардал адан къалпагъди хкадарзавай. З. Гь. Уьмуьрдин сирнав. Къалпагъ акъалнавай пенжердин хъиткъердай ракъинин нурар атана. З. Э. Кек галкIизва.. Кисе акъудна, ам кутIуннавай звер тунвай ипекдин шуькIуь еб аладарна, киседин къалпагърин юкъва авай, виликамаз пIапIрусдин къадар къуна къаткъатнавай газетдин чарчикай, къве тIуб мецяй эвяна, сад атIана. Ж. Байрамалиев. КIарасдин тIурар. * **къилин** къалпагъ.

КЪАЛПВАЛ *сущ.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера халисанди тушир, са вуж ятлани алцурун патал туькIуьрнавай гьал. Хейлин йисара лезги литературадикай хьызвай бязи авторри, чи халкъдиз хъсанвал авунин мураддалди, Кевелай са къундармадихъ тереф хуьзвай, гуя Шамилан гьерекатдихъ галаз лезги халкъдин са алакъани хъайиди туш ва гъаниз килигна я чи фольклорда, я литературада а даяведиз бахшнавай эсеррни авач. И фикирдин къалтвал ва ада «хъсанвилин» эвез чаз эдебдин зиян гайиди гила виридаз ашкара я. Р. Гъайдоров. «Къаф дагъ хьиз акъвазна ам...». 2) сидкъидай тушир, са вуж ятлани алцурун патал туькIуьрнавай гьал. Ихътин сикIвилералди ваз ви къалтвилер чъунуьхиз кIанзавани? А виле цIам! Я. Ш. Гъахъ квахъдач. - **Синоним:** тапанвал.*

КЪАЛПВИЛЕЛДИ *нар. къалпвал хас яз. Ам сифтедлай зав къалпвилелди эгечIнай. Р.*

КЪАЛТАХ *туьрк, суш.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра пурарин кIаник кутадай махсус лит, пек.*

КЪАЛТАХЧИ *сущ.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) къалтахар туькIуьрдай, расдай устIар. 2) куьгъ. къуллугъдиз чIехи кас балкIандал акъахдайла, адаз куьмек гудай, пурар къадай кас. 3) куьч. жув хъсанди яз къалурун патал алакъа жезвай касдиз, гъакъикъатдиз акси яз, кIани амалар, гафар ийидайди.*

КЪАЛТАХЧИВАЛ *сущ.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера къалтахчи тир гьал.*

КЪАЛУД *къалурун гафунин нугъатдин форма тир къалун глаголдин къведай вахтунин форма.*

КЪАЛУМ: *къалум хъун гл., низ, вуч жаза агакъун. Урусатдин Кевеи зулум, Са къуз адаз жеда къалум. Е. Э. 1877 - йисан бунтариз. Кайвани, тIуб сара къуна, зи къаргъиш а абдалдин къилиз куьз къалум хъаначир, лугъуз амукъна. Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз. **Синоним:** къалумун.*

* **къалум хъурай (хъуй)! межд, ' ийизвай кардин нетижа зарар хкатдайди хъурай ' манадин ибара (наразивилелди лугъуда). [Гуьлханум]. КIвалах абурун къилиз къалум хъуй лагъайтIа, икI жедач. Абур квел машгъул жезвайди ятIа, заз лап хъсандиз чизва. Н. И. Гъакимрин папар. **Синоним:** къалумрай!**

КЪАЛУМАРУН *гл., ни низ вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; къалумар авун, къалумар тавун, къалумар тахвун, къалумар хъийимир жазадив агакъарун, жаза гун.*

КЪАЛУМРАЙ! *межд. никай рахазватIа, ада ийизвай кардикай вичиз зарар хкатрай манадин наразивилелди лугъудай гаф. Адан Келунар вичиз къалумрай! Р. **Синоним:** къалум хъурай!*

КЪАЛУМУН *гл., низ вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; къалум авун, къалум тавун, къалум тахвун, къалум хъийимир жаза агакъун.*

КЪАЛУН¹ *гл., ни; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; къал авун, къал авун, къал тавун, къал тахвун, къал хъийимир къал арадиз гъун. Папани гъахътин гана заз жаваб: «Рахазва лугъуз, къалмир, итим, мад, Рахун тавуртIа, зун хъуй гъихътин паб, Хкъяна гъанвай на вишдакай сад!» Б. С. Къаншарвал. Ша, ша лугъуз вилеривди ялзава, Финфин лугъуз рикIи завди къалзава, Акурбуру верцIивилел чIалзава, Ам вирт яни, куьнуь яни, низ чида? С. К. Низ чида?*

КЪАЛУН² *рах., гл., ни вуж-вуч; -уда, -ана; -уз, -узва; -а, -ун, -урай, -умир 1) вилериз аквадайвал авун. Етим Эминаз-мубталадиз Ви сад тирвилин нур къала дуьз... Е. Э. Нефсиниз. Жагъич жал рехъ рикI къве падна къалудай. Е. Э. КIандач рекъиз гафар амаз лугъудай. Виниз ая, Тамам къала гардан, алагуьзли. Е. Э. Алагуьзлидиз. 2) лугъун. Низ амукъна и дуьнья, бес, заз къала? Е. Э. Дуьнья, гъей. Зи меслягъат кIанибуруз за меслягъат къалузава. Е. Э. Дуст Ягъиядиз. Эвел къялай пара регъят Къалуд ваз рекъер къавумди. С. С. Заз чида Куьредин адетар.*

КЪАЛУРУН *гл., да, -на; -из, -зва; -а, -ин, -рай, -мир; къалур авун, къалур тавун, къалур тахвун, къалур хъийимир 1) ни-куь низ вуж-вуч аквадайвал авун. Куьн къеневаз акъала рак, Къалурмир гъич кIвал, фекъияр. С. С. Фекъийриз. Квез атIабур аквазван? - Селима тIуб туькIуьрна колхоздин фермадиз электричество тухузвай симер къалурна, - абурукай чна ток ишлемишда. А. Р. Чинебан савкъват. Къалажугъдин къуьзуьбурухъ галаз суьгъбет авурла, абуру заз къве километрдин мензилда авай там къалурна. М. М. Лезги тIвар алатIа. ГъвечIи хци кIирер къалуриз, сив акъализ ахъай хъийиз, ада къаншардиз тади квай камар къачуна. А. Исм. Эхиримжи къув. 2) ни вуч малумарун, чирун. А шишра чи ислягъ уьмуьр, чи инсанрин къегъалвилин зегъмет, абурун гъунарлувилин ва уьткъемвилин лишанар ачухдиз, инанмиш жедай гьалда къалурнава. А. С. Жегъил шаиррин яратмишунин бязи месляйрикай. ЧIал чIалан устадрин яратмишунрин бажарагъ къалурзавай паспорт я. Самур, 2002, № 23. Тарихда а халкъдин марифат, намус, къанажагъ, адетар, къилихар, ацукъун-къарагъун несилрилай несилралди амукъда. Ибур вири къалурдайбурни чIални эдебият я. Ж. Лезги эдебиятдин гуьзгуб. 3) са гъи рекъяй ятлани алакъунар авайди чирун. Вечрен туьд атIуз хъайи туш завай, Амма женгина жув къалурна за. Б. С. Гъисс. 4) ни низ вуч тайинарун, - Им планда къалурнавайдалай хейлин гзаф я. З. Э. Къве фронтдин командир. Ваалейкум салам! Буюр ша ацукъ! - Гъажирамазана вини магъледа авай шкъакъ туьквенчидиз чка къалурна. А. И. Самур. ЧайтIуьн гана, чими чка къалурна. Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз. Муькуь патахъай килигайтIа, сад лагъай макъалада чна къалурвайвал, 20 йисан къене агъзурралди лезгийри чпин паспортра маса миллетрин тIвар кхъена. М. М. Чун гъвечIи халкъ туш. СтIал Сулейман чIехи ва халисан шаир тирди къалурзавай и макъала ихътин гафаралди куьтягъ жезва. Гъ. Гъашаров. Хайи халкъдин рекъе чан гайиди. 5) дуьздал акъудун. Лукъман*

хтана. Адан чини касдик фикир квайди къалурзавай. 3. Э. Рамзият. - Ида залумрин зулум, къегьалрин къучагъвал тамамвилелди къалурзава. 3. Э. Скульптор. Кардал рикI алай ада и везифадални вичин активвал къалурзавай. 3. Э. Кек галкIизва. Им шумуд йис къевез алатна, КIвалахдикай азад вахтунда вил галаз багъри ватандин деретепедиз жуван къарувал, истеклувал къалуриз хъанач. Т. А. Мехъер куътягъ тахъанмаз. Анжах адет хъанвай къанунралди яшамии жедайвал авуни, Инкъилабдин къазанмишунриз гужуналди вафалувал къалурун истемиишуну инсан бажсагъат тухарда. Т. А. Мехъер куътягъ тахъанмаз. * **меслят къалурун, рехъ къалурун.**

* **къалурун патал** нар. са кардин шагъидвал авун мурад яз. Шад тирди къалурун патал гъер тукIуна тIуьн гана. Р.

КЪАЛХАН туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) дяведа мурз алай яракъдалди язавайдакай беден хуьн патал КIараредикай, ракъукай раснавай затI. Пака къуз пагъливан Магъамад, дидедивай гьалалвал къачуна, вичин гурзни къалхан къвалал вегъена, рекъе гъатна. Ф. Ирид юкI алай Магъамад пагъливан. Турни къалхан, перни каца гъиле яхъ, Шередик муг кутаз тамир байкъушдив. Х. Х. Къуй лекъер къевез ацукърай ви къуьнерал. 2) куьч. душмандикай хуьдай яракъ. Садан чинай Шарвилидин пак къамат Аквазва чаз, лезги руьгъдин дамах тир. Муькуьдандай Давудан чин - гьакъикъат, Пак Ватандиз къалхан хъайи къучагъ тир. М. Агъмедов. Зи дуьнья. Турни я чIал, къалханни, Къурху гудай душмандиз. С. Султанов.

КЪАЛЧАМАГ туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра тарарал жедай къацу пешерин еке кул, кIватIал. Векъер авачирла, малариз къалчамагарни гудай. Р.

КЪАЛЧАХ туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра кIвачин вини къил, яцIу як алай чка. Ви шазанбур дамахар тир Кефи куьк яз къалурай. Цининбур ваз мад сар ягъиз къалчахрал алкIурай. Т. А. Мехъер куътягъ тахъанмаз.

КЪАМАТ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) винел патан ақунар, буй. Пагъ, ви къамат - вун женнетдин рейгъан я. Е. Э. Багъалу яр. Бегъер битмиш хур авай яр, Гъам къамат, абур авай яр... Е. Э. Вун авачир женнетни кIандач. Лекърен муг хъиз дагъдин хурдук эКIай хъанвай играми ватандин рикIелай тefир гуьзел къамат вилерикай карагна; чанда ифин гъатна. А. И. Самур... са арадилаи вилер чеб-чпелай мектебдихъ фенвай куьчедал хквезва. Анайни гьакъван килигайтIани дидедин багъри къамат: шумал буй, игр чин, къилел алай лацу пекдин яйлух, къекъуьнар.. аквазвач. Гь. Къ. Магъини Дилбер. Магъмудан хиялдиз вичин кIвализ илифай жегъилдин къамат хквезва. А. Исм. Алуькдаи ахвар. Вун авай гъар са чкада Чинар къамат, Гуьлселем. Е. Э. Гуьлселем. Ви къаматдиз килигайла, буй-бухах шингъар я, гуьзел. Е. Э. Ви къаматдиз. Гъил адал элкъуьрнава, - къуьзек мад гададин къаматдикай вил кIвадарна: кIанзавайди адаз майдан гун я... Б. Гь. Заз эвера. 2) литерат. образ. **Синонимар:** буй-бухах, куц, сифет (суфат), суьрет, чин.

КЪАМИШ туьрк. суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра яд авай чкайра жедай, къакъан тан авай къацу ва векъи пешер алай набатат. Къуьзуь касди къаналдин къерехдавай къамиш гуьзвай. М. Гь. Гезентидин эхир.

КЪАМИШЛУХ туьрк. суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра къамишар акъатдай чка. ВетIери, япаривай гуьцI жез, пИи-и-и-в ийизва, къамишлухра гъабурни акъван ава хъи, на лугъуди вири чилелай кIватIна гъа иниз гъанва. 3. Гь. Залан кам.

КЪАММ суц., текв. къ.; -ди, -да залан са вуч ятIани аватай ван. Къаммди зун ахварай авудна. Р.

КЪАМХА суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра суфрадихъ, цлан, пенжеррин пердейрихъ жедай гуьрчег цIил.

КЪАМЧИ туьрк, суц.; -ди, -да; -яр, -йри. -йра атлуда балкIан гьалун патал малдин хамунин цIил куьруь тIвалунихъ акална раснавай затI. Мухлисатаз кIепIербан ва къамчи расдайди Аслан тир. 3. Э. Муьгъуьббатдин цIелхем. Къарачиди вуч ийидайди ятIа, чидани квез? Яд гъиз ракъурзавай гададихъ виликамаз са къамчи галуькарда. Мукъаят хъун паталди. Гичин хун тавун паталди. Б. Гь. Заз эвера. Бубади... балкIандиз цIай акъатдайвал къве къамчи вегъена. С. Гь. КIири Буба. **Синоним:** къирмаж.

КЪАН¹ туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ари, -ара 1) иви... я ребби, вуна къадабаладикай хкуд! Инсанрин арада къанар тахъуй! Н. М. Къизилдин хтар. 2) къисас, мидявал. * **пеле къан авай, хиве къан хъун.**

* **къан вахчун** гл., ни нин 1) ни вуж хатадай ва я къастунай къейитIа, адан мукъвабуру а кар авурдаз жаза гун, гъахътин кар къун. 2) къейидай пулуналди ва я малдалди къимет вахчун. Эгер заз дуьньядиз экъечIдай югъ ахкуртIа, ви хцин патахъай заз фитне авур къве кас за ви патав гъана, сифте къведавай къве итимдин къан вахчуна вав вахкуда, ахпа абур къведни за и ви вилик алажда. Къ. Къ. КIири Буба.

* **къанди къун** гл., вуж дамарра авай иви акъвазун. Ам, къанди къурди хъиз, юзас тежес амуькна. Къ. Къ. КIири Буба.

КЪАН² югъ существительнидин талуьквилин падеждин рахунра ишлемишдай форма. Кил. ЮГЪ.

КЪАНА къун глаголдин деепричастидин форма. Кил: КЪУН.

КЪАНА ХЪИЗ нар. хуш тушиз... еке крар рикIик кваз атай, тамам тушир технический образование авай зиринг жегъил кас Бакуди къана хъиз къабулна. А. А. Нажмудин Самурский.

КЪАНАВ кил. КЪАНАЛ.

КЪАНАЖАГЪ туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра акъул, зигъин. Вичиз авачир къанажах А затI чIалал

гъиз жедайд туш! С. С. Бязи къанба. *Инсанрин къамат хъиз къанажагъни цийи хъанва*. 3. Э. Кек галкИзва. *Тарихда халкъдин марифат, намус, къанажагъ, адетар, къилихар, ацукъун-къарагъун несилрилай несилралди амукъда*. Ж. Лезги эдебиятдин гуъзгуъ. *Зигъин авай, къанажагъ авай итим хъана и Балашов*. Р. Гъ. Наполеоназ къалурай рехъ. **Синонимар:** акъул, зигъин, камал.

КЪАНАЖАГЪЛУ туърк, прил. **къанажагъ авай**. *Чна къанажагълу инсанрик умуд кутазва...* Т. А. Мехъер куътягъ тахъанмаз. *Вун хътин инсанрин заз хъсан къанажагълу ватандаширин къадир хъанач* Т. А. Мехъер куътягъ тахъанмаз. **Синонимар:** акъуллу, зигъинлу, камаллу. **Антонимар:** акъулсуз, зигъинсуз, камалсуз.

КЪАНАЖАГЪЛУВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера **къанажагълу тир гьал**. *Жегъил несилдиз зи меслят: ша куъне халкъдин шаир СтIал Сулейманан шишар кIела, гьакI гуъзуърдай ваъ, дерин манадиз фикир гуз кIела. Абуру куъ къанажагълувал артухарда, квез яшайиши вуч ятIа чирда, бахтлу гележег туъкIуърдай устадвал хкажда*. 3. Э. СтIал Сулейман. **Синонимар:** акъуллувал, зигъинлувал, камаллувал. **Антонимар:** къанажагъсузвал, акъулсузвал, зигъинсузвал, камалсузвал.

КЪАНАЖАГЪЛУВИЛЕЛДИ нар. **къанажагълувал хас яз**. *Идаз кардив коммунист къанажагълувилелди эгечIун лугъуз жеда*. 3. Э. Социалист Зегъметдин Герой Темирханов. **Синонимар:** акъуллувилелди, къанажагълудаказ. **Антонимар:** къанажагъсузвилелди.

КЪАНАЖАГЪЛУДАКАЗ нар. **къанажагълу тир лишан хас яз**. **Синонимар:** акъуллувилелди, къанажагълувилелди. **Антонимар:** къанажагъсузвилелди.

КЪАНАЖАГЪСУЗ¹ туърк, прил. **къанажагъ авачир...** **къанажагъсуз инсандай гъар жуъредин чIуру крар акъатда**. 3. Э. Кек галкИзва. **Синонимар:** акъулсуз, зигъинсуз. **Антонимар:** акъуллу, зигъинлу, къанажагълу.

КЪАНАЖАГЪСУЗ² суц.; -да, -да; -ар, -ри, -ра **къанажагъ авачирди**. *Желила а къанажагъсузрин кIаникай яд ракъурна*. 3. Э. Кек галкИзва. **Синоним:** акъулсуз, ахмакъ.

КЪАНАЖАГЪСУЗВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера **къанажагъсуз тир гьал**. **Синонимар:** акъулсузвал, зигъинсузвал, **Антонимар:** акъуллувал, зигъинлувал, къанажагълувал.

КЪАНАЖАГЪСУЗВИЛЕЛДИ нар. **къанажагъсузвал хас яз**. **Синонимар:** акъулсузвилелди. **Антонимар:** акъуллувилелди, акъуллудаказ, къанажагълувилелди, къанажагълудаказ,

КЪАНАЖАГЪСУЗДАКАЗ нар. **къанажагъсуз тир лишан хас яз, къанажагъ авачиз**. **Синонимар:** акъулсузвилелди, къанажагъсузвилелди, **Антонимар:** акъуллувилелди, акъуллудаказ, къанажагълувилелди.

КЪАНАЛ урус || **КЪАНАВ** рах., суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **са чкадай масаниз яд вичин гьерекатдалди фин патал чил эгъуьнна туъкIуърнавай рехъ**. *Къуъзуъ касди къаналдин къерехдавай къамишизатI гуъзвай*. М. Гъ. Гезентидин эхир. *Девечи къанал тухудайла, лезги хуърерай гадаяр ва рушар ина кIвалахзавайбуруз куъмек гуз къведай*. М. М. Лезги тIвар алатIа. *Къучединни къакъан кIвалерин къулухъай, Къашикъадиз, ятахрал фидайла, гъа чуъллера акур хътин, гъяркъуъ къанал физвай*. А. Исм. Эхиримжи къув. **Синоним:** къубу.

КЪАНБА суц.; *ди, -да; -яр, -йри, -йра* 1) **еке жендек авай кицI**. *Бязи къанба гурар кIане КутIуртIан мекъи жедайд туш*. С. С. Бязи къанба. *Тум кIанчIа къунавай къанбайри халкъдин суъруьйрал къаравул чIугвазва*. 3. Э. Кек галкИзва. 2) *(чIехи гъарфуналди. Къ) кицIин лакIаб. Инлай къулухъ зеведишиди гъар йифиз магазиндин ракIарал Къанба кутIунзавай*. 3. Э. Кек галкИзва.

КЪАНВА къун глаголдин алатай вахтунин формайрикай сад. **Кил. КЪУН.**

КЪАНДАЛАР урус, суц., *гз. къадар.*; -ри, -ра **дустагънавайди кат тавун патал адан кIвачерал алукидай ракъун махсус алат**.

КЪАНДИРМИШУН гл., *ни низ вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир;* **къандирмиш авун, къандирмиш тавун, къандирмиш тахвун, къандирмиш хъийимир гъавурда тун**.

КЪАНЖУКЪАР суц.; -ри, -ра **хуърекрик кутадай, къурадай якIуз ядай хъчар**. **Синоним:** цIантарар.

КЪАНЖУХ туърк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) **диши лам**. 2) **куъч. шеври дишегъли**.

КЪАНИХ араб, прил.; 1) **масадан шей, девлет вичинди хъана кIани**. *Акъудна къаних душмандин вилер, Адан вагъшивал къатIай береда* Б. С. Гъисс. *Туън за пуда къванди неда. За вуч ийин, заз Аллагъди гъахътин къаних. нефс гайи? - къул чIугуна Салмана Агъадин гафарал*, Гъ. С. КIири Буба. 2) **куъч. жуваз герек затI жагъуриз къастунал кIеви**. *Чирвал къачунихъ къаних жегъил гъеле тух хъанвачир*. 3. Э. Скульптор.

КЪАНИХ ХЪУН гл., *вуж къаних тир лишан хас хъун*. [Хас-Мегъамед]. *Къедалди заз са дерт авай зи яшида Чирвилерихъ къаних хъана амукъун*. А. Къ. Ярагъ Мегъамедан гъазават.

КЪАНИХВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера 1) **къаних тир гьал**. *Зун цихъ гъикъван къаних тиртIани, кIанивилин декъикъаяр кечирмишизавай и жегъил къве рикIиз манийвал тавун патал заз элкъвена хъфиз кIан хъанай*. 3. Э. Булахдал. 2) **са вуч ятIани вичинди хъунихъ авай дерин гъисс**. *Анжах гила адаз стха къанихвили хуъруъз хканвайди... чир хъана*. 3. Гъ. Бубадин кIвал. *Къе гъа икI абурухъ къанихвал къалурзава, пака абуру михъиз чпин сирда турла, квез куъ милливал, багъри ивирар бажсагъатвиле ахквада...* Т. А. Мехъер куътягъ тахъанмаз.

КЪАНИХВИЛЕЛДИ нар. къаних тир гьал хас яз. Абуру къанихвилелди емишар незвай. З. Э. Рамзият. - Ада ацІай истикан къанихвилелди ичІи авуна... Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз Са тІуб къван чар акъатна. Гадади ам къанихвилелди кІелиз башламина. З. Э. Социалист Зегъметдин Герой Темирханов.. Гуьзел тІебиатдикай къанихвилелди лезет хкуддаи вахтни я... Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз. **Синоним:** къанихдаказ.

КЪАНИХДАКАЗ нар. къаних лишан хас яз. **Синоним:** къанихвилелди.

КЪАНЛУ¹ 'туьрк, прил. 1) инсан кьейи тахсир хиве авай. 2) куьч. дявеяр хъайи, дяведин. Дегъ заманайрин къанлу тарихрин шагъид Нарин кьеле, такабурлу кард хъиз, къудратлу лувар ахъайна азадвиллин къаравулда акъвазнавай. А. И. Самур.

КЪАНЛУ² суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра инсан кьена хиве къан, тахсир авайди. - Ваз зун валай алаатай хъиз жемир, къанлу!» Къ. М. Экуь инсан. Къанлу дили хъана, лугъуда. А. Къ. БалкІандин кьисас.

КЪАНЛУВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера къанлу тир гьал.

КЪАНМАЗ¹ туьрк, прил.; геж гъавурда акъадай, куьт. [Арзачи]. Вун хътиндакай заз товарищ жедаиди яни, дидед чІалал рахаз такІанзавай къанмаз. Н. И. Гъакимрин папар. Ам гзаф къанмаз кас я. Р.

Синонимар: аннамаз, келлегуьз.

* **къанмаз хъун** гл., вуж гъавурда авачирди хъун. куьт хъун, Туьквенчи, муьштерийрин игътияжррин сирер гвай кас, къанмаз хъун мумкин туш. Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз

КЪАНМАЗ² суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра геж гъавурда акъадаиди, куьт. [Арзачи] Вун хътиндакай заз товарищ жедаиди яни, дидед чІалал рахаз дакІанзавай къанмаз. Н. И. Гъакимрин папар.

КЪАНМАЗВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера къанмаз тир гьал.

КЪАНМАЗВИЛЕЛДИ нар. къанмазвал хас яз.

КЪАНМИШУН гл., ни вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; къанмиш авун, къанмиш тавун, къанмиш тахвун, къанмиш хъийимир къатІуниз алакьун, гъавурда акьун. Рагъ ялав я гъамиша, Гузвай жени чимивал. Вични туш къанмиша! - Гирт яргъавай чиливай. А. Ал. Акъвазра рагъ, хъфизва.

КЪАНУН араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) са халкъди вичин уьмуьрда, гъар йикъан яшайишда вилив хвена кІандай къайда. Уьмуьрдин къанунар виридаз сад я. З. Р. Веси. Гуььжетдин месэляяр гъялдайла, кавхаяр бубайрилай адет хъанвай къанунрал асаслу жезвай. С. Муслимов. Цицигъ-наме. Чи гъакимрин къайдаяр пак къанунар хъиз къабулзавайвиляй чун гъа икІ чІар текъвез ава. Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз.

2) илимдин ва я диндин хилериз хас тир къайда. [Асланхан]. Ам кьиникъик кваз хизанрин вилик кафан къачун, суркъул атІайбуруз, сур хвейибуруз гъакъи гун, фекъи-фахра рази авун, хемис садакъаигъсан авун хътин шериятдин къанунар акъвазна. А. Ф. Бубадин веси. Чаз яхдиз сиягъатда авайбурун къанунрикай сад тир - ачух гъавадал вирида санал йиф акъудунин адет чІуриз кІан хъанач, гъавилий багъда амукьун къарардиз къачуна. Къ. М. Дуствилин цІай. Амма гила тарикъатдин къанунар Тимил-шимил жувазни чир хъайила, Ада вичин ихтилатра къаб алай Йийизвай къван закай рахшанд, ягъанат. А. Къ. Ярагъ Мегъамедан гъазават. 3) къайда.... аскерди вич гишила ава, армияда са къанунни авач лагъана дидедиз чар кхъена. А. Къ. Инсандин ажувал. **Синоним:** закон.

КЪАНУНЛАМИШУН гл., ни вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; къанунламиш авун, къанунламиш тавун, къанунламиш тахвун, къанунламиш хъийимир къанун яз кардик кутун. **Синоним:** законламишун.

КЪАНУНСУЗ прил. 1) къанун авачир. # ~ уьлкве, ~ девир; 2) къанундив къан тийидай. # ~ амалар, ~ гьерекат. **Синоним:** законсуз.

КЪАНУНСУЗВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера къанунсуз тир гьал, къанун авачир гьал. ~ эхиз тахъун, ~ негъ авун, къанунсузвилиз къуват гун, ~ бегенмиш хъун. **Синоним:** законсузвал.

КЪАНУНСУЗВИЛЕЛДИ нар. къанунсузвал хас яз, къанун(ар) вилив хуьн тавуна. Са кардивни къанунсузвилелди эгечІун хъсан туш. Р.

КЪАНШАБА: къаншаба къаншар нар. сад-садан чина аваз. Угъри Вирт квахъайдаз къаншабакъаншар эцигнава: садан кІвале шел-хвал ава; муькуьдан – кеф-кефият. Р. Къадимов. Етим Эминан айгъамдин ва зарафатдин шиирар.

КЪАНШАР суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра къарши пад... къаншарда авай дакІардай адал рагъни аватзавай. А. Исм. Эхиримжи къув.

КЪАНШАРВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера аксивал; сад-садаз зидвал.

КЪАНШАРДА посл, вич алакъада авай шейинин, затІунин чина, къарши тереф къуна. Эхиратда пис наб уьзуькъара я, Аллагъдин къаншардани ам лал эюеди. Е. Э. Пис папаз. Хурушум жезвай. Аслан хуьруьн къаншарда авай къецил тамун къерехдал акъвазна. З. Э. Муьгъуьббатдин цІелхем. Мустафа ксун тавунамаз акурла ва я пакамахъ ам гъеле кІвалай тефенамаз акурла, адан къаншарда столдихъ ацукъайла, зи чин ачух жедай. З. Э. Зун гъавурда акъазвач. КІани рушан иер къамат... Абдулан къаншарда акъвазнавай. Я. Ш. Гъахъ квахъдач.

КЪАНШАРДИЗ *посл, вич алакъада авай шейинин, затІунин кърши патаз. За ваз лугьур дертлу гьамар мад ава, Ви кьаншардиз ишезишез атана.* Е. Э. БалкІан квахъайдаз... чпин кьаншардиз кьезвай зурба жендек авай касдихъ элкьвена. Б. Гь. Заз эвера Абурукай виридалайни кьакьан, яцІу руфун алай итим кьве гьилни виликна Магьмудан кьаншардиз атана. А. Исм. Алукуьдай ахвар.

КЪАП *нар. лап. Авагъиз чІаганвай чилин дамарар, Хкатиз кьап кьацу таза чамурар, Таярни тайлункІар ийиз чамарар Гьатнавай чуьллера, юзаз фирияр.* С. К. Яран сувариз.

КЪАПА: **кьапа-кьап** *нар. садлагъана чин-чинал. Нянин вахт тир. Куьчедал кьве дуст кьапа-кьап расалмиш хъана.* З. Э. Рекьер сад туш. Зун хуьруьв, хурушумар хьанвайла, агакьнай. Танишдан КІвал суракьна, адан гьаятдиз гьахъунни, кьапа-кьап са рушал, гьалтна. Т. А. Мехьер куьтягъ тахьанмаз

КЪАПАН *туьрк, суц.;* -ди, -да; -ар, -ри, -ра **еке терезар.**

КЪАПАР, КЪАПАРАЙ **кьаб** *существительнидин падежрин формаяр.* *Кил. КЪАБ.*

КЪАПУ *араб, суц.;* -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) **варар, ракІар.** *Пачагьдини кьапуяр КІеви хьийиз туна, инал кьаравулар акьвазарна. Ф. Ирид юкІ алай Магьамад пагьливан. Дустуниз дустунин кьапудал Мегер бес дапІар жедани?* Е. Э. Кьазанфараз. *Ви гьуьжредин рак агална, багьду хьайла кьапуяр, кІани рекьиз гьал ийидай гила чакай нехир хьанва.* Е. Э. Алкьвадар гьажи Абдуллагъ эфенди кьейила. 2) **гьаятдиз, кІвализ гьахъзавай сив.** *Кьапудал кутІун зунжурда аслан...* Е. Э. Алкьвадар Гьасан эфендицин цІийи кІвалериз.. *Юкь гьаят яз, кьапу сад я, гьар са патта айван ава...* Е. Э. КьепІир Алидин кІвалерин тариф.

КЪАПУНИ **кьаб** *существительнидин актив падеждин форма.* *Кил. КЪАБ.*

КЪАР, КЪАРИ, КЪАРИН **югь** *существительнидин гзафвилин кьадардин падежрин формаяр.* *Кил ЮГЬ.*

КЪАРА¹ **югь** *существительнидин гзафвилин кьадардин секинвилин І падеждин форма.* *Кил ЮГЬ.*

КЪАРА² *туьрк, прил.;* **чІулав.** *Гуьзел я вун, гзаф гуьрчег, ЧІулав чІарар, кьара бирчек.* Е. Э. Суна, за ваз суьгьбет ийин. *Ви кьара кал гамшидикай цегьда на, Лугьуз жедат, гзаф затІ ваз чидат, дуст.* Е. Э. Ватандай катзавайбуруз

* **кьара гуьлле** *шиир, суц.;* **гуьлле.** *Мегьтибеген эрчІи метІяй Кьара гуьлле фена хьи.* Е. Э. Гьинава?

* **кьара пул** *суц. гьвечІи уьлчмедин кепекар, тІимил пул.* *Кьизиларни кьарапулдай гуз жедат.* Е. Э. Бахтсузвал.

* **кьара халкъ** *суц. зегьмет чІугуналди чпин кьил хуьзвай инсанар.* *Ширийрин хуьре ацукьарнавай кьазахарни анжах чпин кьил хуьнал, гьакІан кьара халкъдиз чпин гьилий кьведай крар авунал машигул хьанвай.* Кь. Кь. КІири Буба.

КЪАРА³ *суц.;* -ди, -да; -яр, -йри, -йра **незвай ашдик кцадай ягьлу, песок, як чичІекни кишмишар кваз гьазурнавай затІ.**

КЪАРАБАС *суц.;* -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) **сифте элкьвена цанин хвал чІугуна цазвай чка.** 2) **цанин гьар са хвал.**

КЪАРАБАШ *туьрк [чІулав кьил] суц.;* -ди, -да; -ар, -ри, -ра **кицІин лакІаб.**

КЪАРАВИЛИ *туьрк, таб, суц.;* -ди, -да; -яр, -йри, -йра **чпик зарафатар ва хуьруьнар квай гьакьикьат кьалурзавай гьвечІи эсер.** *Гьа са вахтунда кьаравилийра жемьят ахмакъ, темпел, мискьи, лагьлагьчи, тапархъан ксарални хуьрезва...* Гь. Гашиаров. *Сифте гаф. Мисалар, мийалар, халкъдин манияр, махар, кьисаяр, негьилар, кьаравилияр чи культурадин эбеди дувулар я.* Ж. Лезги эдебиятдин гуьзгуь., **Синоним:** анекдот.

КЪАРАВУЛ *туьрк, суц.;* -ди, -да; -ар, -ри, -ра **са вуч ятІани чуьнуьхдайбурукай хуьзвайди.** *Кьаравулди ятахдал кьванер гьалчна. КицІер кьарагьна. Арамшарамдин ванер гьатна.* З. Э. Кек галкІизва. *Эртуьш, хозайиндин картуфрин салал кьаравул хьайи, Михайилан хва Петро я?* Я. Ш. Гьахъ квахьдач. *Чубанри ам суван яцарин кьаравул тирди хабар гана.* А. И. Самур. *Тадиз кьаравул кьецихъ экьечІ хуьвуна.* А. И. Самур. *Кьазимегьамеда маса кьаравулар кьведалди фу нез тади кьачуна.* А. И. Самур. *Хуьруьнвиляр вири кІвалахрал экьечІайла, ам колхоздин багьдиз фидай, кьаравулдин чардахдик ацукьдай, кьезвайбурухъ галаз суьгьбетар ийиз югь акьуддай.* З. Гь. Бубадин кІвал. *-Гадаяр кІвалахдал атанвач ман? - лугьуда ада кьаравулдиз.* С. Муслимов. *ЦицІигъ-наме.*

* **кьаравул [кьаравулвал] чІугун** *гл., ни нин-куьн ятІани саламатвал хуьдай кьуллугъ кьиле тухун.* *Милицади, дугьриданни, инсандин ислягьвал патал, гьар са касди вичин гьалал кеспи авун патал кьаравул чІугвазва.* З. Э. Кек галкІизва. *Кьаравулвал чІугвадай нубат кесибдал атайла, йифни яргьиди жедат.* «Самур», 2002, № 5.

* **кьаравулда акьвазарун** *гл., ни вуж тайин кьайда хуьн патал тайинарун.* *Аскерар йифиз агалай кІвале туна. Хуьруьн чавуш абурал кьаравулда акьвазарна.* А. И. Самур.

* **кьаравулда акьвазун** *гл., вуж-вуч нин-куьн саламатвал, са гьихьтин ятІани кьайда хуьдай кьуллугъ кьиле тухун.* *Ятахгьдиз мукьва хъана, Желил кьаравулда акьвазна, лутуяр фена, далдадик акатна.* З. Э. Кек галкІизва. *А дагьларни гужлу гараривай, кьати тІурфанривай, живерин маргьалривай хуьр хуьн патал кьаравулда акьвазнавайбур хьиз аквазва.* Я. Я. Нулар ва хьенар. *Кьакьан синел кьаравулда акьвазна И*

деряр хуъзва дагъдин цегъери... А. С. Канда и чил.

КЪАРАВУЛВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илери, -илера къаравул тир гьал.

* **къаравулвал авун** гл., ни **къаравул хъун**. Ярагъмеда совхоздин... къаравулвал ийизвай. С. Муслимов. Цицигъ-наме. Вагъаб, къаравулвал тийиз. иколадин дивандал вичин кавал таз, квалеле ксуз хъана. С. Муслимов. Цицигъ-наме. Армавирда, ракъун рекъерал къаравулвал ийидайла, поезддик акатна лугъудай вирида, анжах вичи ваъ. М. Б. Шапка.

КЪАРАВУЛХАНА фарс, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра къаравулар жедай, ял ядай чка.

КЪАРАВУЛЧИ туьрк, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра са вуч ятлани хуьн патал къуллугъ кьиле тухузвайди. Са квач квай Сефер халудиз и квалах гьикъван четин жезвайтла, пионер Селимаз аквазвай ва ада къаравулчидиз куьмек гун фикирдиз къачуна. А. Р. Чинебан савкъват.

КЪАРАВУШ туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра варлу касдин квалин майишатдин квалахар кьилиз акъудзавайди. Дагъдин хуьре етим яз члехи хъайи ва пад-къерех такур ам Димиран квалеле есир ва къаравуш хъанвай. З. Э. Муьгъуббатдин цълхем. Сейфуллагъ гзаф йисара Ширванда ва Шекида квалах авур кас тир. Аял члавуз ам са девлетлудин квалеле къаравуш язни хъанай. С. Муслимов. Цицигъ-наме,

КЪАРАВУШ прил. варлу касдин квалин майишатдин квалахар кьилиз акъудзавай Мехъерин квалин варарал акъвазна, къаравуш рушари, жерме це лугъуз, атанвайбур къенез ахъайзавачир. М. Б. Шапка.

КЪАРАВУШВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илери, -илера къаравуш тир гьал.

КЪАРАГУЪЗ туьрк, шишр, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) чулававилер авайди. 2) куьч. кланиди. Ви дустуниз шадвал тийиз, Куьз хъел хъана, чан къарагуьз. Е. Э. Къарагуьз.

КЪАРАГУЪН туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра акси тир кас, душман. Гадади вичин кхъинар авай дафтар ахъайна келна. - Чахъ галаз чи экуь рекъе авачирди, - лагъана шаирди, вичин хайи хуьруьнэгълийриз, - ам чаз акси кас я, халкъдиз акси къарагуьн я. Къ. М. Шаирдин къунши.

КЪАРАГЪАЖ туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра мягъкем тан авай, гъаркъуь пешер жедай, клеви кларасдин къакъан тарарин жуьре.

КЪАРАГЪАРУН гл., каузат., ни; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; къарагъар авун, къарагъар тавун, къарагъар тахвун, къарагъар хъийимир 1) ацукънавай, къатканавай гьалда авайди квачин кьилел жедай гьалдиз гъун. - Яваш-яваш къарагъарна винелди аладара, - жаваб гана Алимегъамеда. А. Ф. Лянет. Бубади ам чуру къуна, чилелай къарагъарна. Гъ. С. Кири Буба. - Генжалиди винеллай, куьгъне парталар алай, амма къвалан пад хъиз, агъур - сагълам итимдиз хуртла гана, кланик квай итим къарагъарна. Къ. М. Экуь инсан. 2) ахварик квай гьалдай акъудун. Месикай къарагъарна шегъердиз фена, хкведай вахтунда къве къазахди къуна Я. Ш. Гъахъ квахъдач. 3) акси женг чуьгуниз эверун, женгиник кутун. Гила чна халкъ Бичераховаз акси яз къарагъарун патал квалах тухвана кланда. А. И. Самур. Им чи халкъ денкикинчийриз акси къарагъарун патал хъсан яракъ я. А. И. Самур... ада вири инсанар ва кишеруяхарна, абур чакълал гъужумдиз къарагъарна. Къ. М. Душмандин тум. 4) чил, ник цун Эхир садра дахди, йифиз акъвазна, ада цайи ник цийи кьилелай къарагъар хъувуна. Б. Гъ. Заз эвера. Гатфариз талукъ яран сувар, цанар цунихъ, куьтенралди, туьрезралди чилер къарагъарунихъ галаз алакълу тир «Сифте ригал» сувар, «Дулдин сувар», «Гуду» чи лапни хъсан суваррикай я. М. М. Лезги твар алатла. * месэла къарагъарун.

КЪАРАГЪУН гл., вуж-вуч; -да, на; -из, -зава; 0|| -а, -ин, -рай, -мир; къарагъ авун, къарагъ тавун, къарагъ тахвун, къарагъ хъийимир 1) ацукънавай, къатканавай, гьалдай квачин кьилел жедай гьалдиз атун. Сувар квачел къарагъна. А. И. Самур. Къарагъиз Алидаран сагълугъдай хъвана гадайри. М. С.. Дуст. Яда, Агъарза, ви шишер мус чрадайбур я, я стха? - вичин чкадилай къарагъна, хабар къуна Магъмуда. А. Исм. Алуькдаи ахвар. Насрулагъавай вич ацукънавай къванцелай къарагъиз жезвач. А. Исм. Алуькдаи ахвар. Жанавур садлагъана къудгъунна къарагъна. Ж. Гъ. Жанавур. 2) ксанвай гьалдай экъечун. Пакамаз экв жедалди зун къарагъна чуьлдиз хтана. А. Ф. Бубадин веси. Уь-уь-уь-уь! Къарагъ, Самед буба, жемятди вун гуьзлемшизава. Н. М. Жандар Магъмамай. **Синоним:** уях хъун. 3) квехъай къекъечун. Столдихъай къарагъна, за пенжер ачухна. Я. Я. Нулар ва хъенар. - Гьалал хъуй ваз дидедин нек, гъавайда инжиклу жемир, гъа исятда суфрадихъай къарагъна атанвайди я. Н. М. Жандар Магъмамай. 3) аксивилин женг чуьгун, дяве авун. 4) аксивилин женг тухуз дяве авун. И вагъшивилер халкъдивай эхиз жедач, ам шаксуз къарагъда, абур чин гъахъ винел акъудда. Н. М. Къизицидин хтар... чи халкъар, бала, уьтквемвилелди къарагъна, душманрин хура акъвазна. Гъ. Къ. Магъбини дилбер.

КЪАРАКЪУЛАХ туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) инсанвал авачир, вагъши кас. Гъайиф, ам рекъиз! Адал гьил хкажай къаракъулах туьквей рикла авай кас хъанач. Гъ. С. Кири Буба. 2) куьч. эйбежер инсан.

КЪАРАЛ рах. югъ существительнидин гзафвилин къадардин чкадин II падеждин форма. Кил. ЮГЪ.

КЪАРАЛМИШ: къаралмиш хъун кт, гл. чулававилер хъун

КЪАРАЛТУ туьрк, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра са уьтери аквазвай суьрет. Пуд лагъай йикъан нянихъ алафар гъиз фейи Муслиматаз яргъа амаз муьхуьхъай са къаралту акуна. З. Э. Муьгъуббатдин цълхем. Ингъе адаз цун гургурар акуна. Абурун нур чкланвай мичливиле инсанрин къаралтуярни арадиз къезва. А.

Исм. Алукъдай ахвар. *Мад инихъ-анихъ вил экъурнай за - сурар галай патахъ катзавай къаралту ақунай.*
М. Б. Шапка.

КЪАРАМАЛ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра еке крчар алай гъайванар (калер, гамишар, яцар).

КЪАРАНЛУХ туърк, куьгъ., суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра мичИ. МичИ чуьл я, баябан дуьз. *И къаранлух чуьлда яргъай, Аквазава зайиф эквер...* А. Ф. Эм-Тэ-Эс. *Мадни мичИ йифекай, къаранлух, варз алачир мичИ йиферихъай киче я ви дидедиз...* Ж. Гь. Жанавур.

КЪАРАНЛУХВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера къаранлух тир гьал. *Хабар авачиз къаранлухвилиз аватай къуд пата са шумуд гьетре цаварилай чилерал эвичИна нур гузвай хьиз тир.* Ж. Гь. Жанавур.

КЪАРАР араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра къилиз акъудун чарасуз тир къейд. 1936 лагъай йисуз СССР-дин Центральный Исполнительный Комитетди вичин къарардалди [С. Сулейманаз. А. Г.] адаз Ленинан орден гана. М. М. Гь. Чехи шаир. *Са хешах вахтундилай судди вичин къарар келна.* А. Ф. Бубадин веси. *Зи къарар сад я. Зун, и хаин, вафасуз къена, и чархалай хкадриз атанвайд я.* З. Э. Кек галкИзва... *чи партиядин ЦК-дин къарарар ва резолюцияр жегьил писателриз лап дериндай чир хьунухъ чарасуз я.* А. С. Жегьил шаиррин яратмишунин бязи месэлайрикай.. *Чпин къарар абуру бюродив агакъарна.* Б. Гь. Вили вилер *Абур хуьзвай, гапур квахъай къакъар хьиз, Сабур къазвай, чур тежедай къарар хьиз,* Х. Х. Къуй лекьер къевез ацукърай ви къуьнерал. *Суддин къарардал алава яз ва гьахъ вичин тамамвилини вини дережадив агакъун патал за жуьв гьа креслода ахиукъай юкъуз уборицади корректор кИвалахдилай алудунин приказ гана* А. Къ. Гилигзава.

* **къарар акъудун [къабулун]** гл., ни са гьихътин ятлани тайин кар къилиз акъудун чарасуз тир мажбури меслятдал атун. *Судди танафус малумарна. Абур къарар акъудиз хуьруьн советдин канцеляриядиз фена.* А. Ф. Бубадин веси. *И теклиф ада виликамаз къабулнавай къарардиз акси къевезвай.* З. Э. Рекьер сад туш. *Идалайни гьейри, и фикирдиз и мукъвара хъайи зини коллективдин суддал къэбулай къарардц къуват гузва.* А. Къ. Гилигзава. *Хуьруьн межлисди (собраниди) гражданилин, дяведин, уголовный кИвалахар гьязлавай ва абурукай къарарар къабулзавай. И кИвалахрай къарарар къабулдайла, агьвал авай чИехи тухумри чпиз кИандай къарарар къабулиз тазвай.* С. Муслимов. Цицигъ-наме. **Синонимар:** къарардал атун, къарардиз къачун.

* **къарардал атун** гл., вуж са гьихътин ятлани къарар къилиз акъуддай фикир къабулун. *Зи гадади машин къачу лугъуз зун хурук кутуна хъана. Зун саклани тайин тир къарардал къевезвачир.* З. Э. Зулун пеш. *Эхир ам, Мерданан санжуда гапур сухна, ахпа вичи чархалай хкадарунин къарардал атана.* З. Э. Кек галкИзва. **Синонимар:** къарар акъудун, къарардиз къачун.

* **къарардиз къачун** гл., ни вуч авун са кИвалах къилиз акъудун фикирдик кутун. *Имиди, гьикъван лагъайтлани, рушав рахун къарардиз къачуна.* З. Э. Муьгъуьббатдин целхем. *Абуру исятда, халкъдин душманри яна къейи чи вацлун игит рагьметлу Герейханов Юсуф рикел хкана, адан гьуьрмет хвена, адан тIвар алай совхоздай са шумуд декьикъа рехъ кисна финиф къарардиз къачуна.* Къ. М. Рекьин риваятар. *За инал шаирди лагъай гафар гьа тикрар авуна, абур рикел хуьн ва абур жуван вири уьмуьрдин юлдашар къун къарардиз къачуна.* Къ. М. Манияр, манияр. **Синонимар:** къарар акъудун [къабулун], къарардал атун.

КЪАРАСУ туърк, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) чиликай хкатзавай авахъна физвай михъи ва къайи яд. *Ада вичин гатун муьгъманриз къарасудал тIуьн гудай.* Р. 2) чиликай хкатзавай авахыга физвай михъи ва къайи яд авай чка.

КЪАРАТКЕН туърк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра куьлукъ пешер, хилерал цацар алай валарин набатат. *Зулун гарун лепед ванер Ара атIуз къведа ялуз, Куьлукъ къараткен валар, Гар акъурла лепяр гуз, гьар патахъди жез алчудар.* А. Ф. Эм-Тэ-Эс. *Къараткенрилай гьейри, затIни авачир «Апай дере» баябан тир.* А. И. Самур. *Бирдан тамук квай багъларай яни, а патал чилин винел пад, рагъ къалур тийиз къунвай къараткендин ва мерейрин куллухрай яни, чидач, тахъайтIа, масанай, са гьайванди къув яна.* Къ. М. Экуь инсан.

КЪАРАЧИ туърк, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) асул Индиядай тир, вичини санай масаниз физ къил хуьзвай къабиледикай тир кас. *Зунни къарачийрикай я. Къарачиди вуч ийидайди ятIа чидани кез? Яд гьиз ракъурзавай гададихъ виликамаз са къамчи галукъарда. Мукъаят хьун паталди. Гичин хун тавун паталди.* Б. Гь. Заз эвера. *Чаз кими тир къарачи, Гьиле цIару тафт авай.* А. Ал. Экв халу. *Къачуз маса хуьзвайбурни къарачияр хьиз чкIанва.* Т. А. Мехьер куьтягъ тахъанмаз. ' *Дишегьлини балкIан акъат тийир виляят жедач лугъудай мисал дибдай дегьшарна кIанзава - къарачийринни музыкантрин кIвач хкIун тавур мулк, дерадагъ чилел бажагъат жеда.* Т. А. Мехьер куьтягъ тахъанмаз. 2) куьч. тIалабчи (вич яшамиш хьун патал кIвалах тийиз, пул, недайди масадбурувай тIалабдайди). *Пул къазанмишун патал икI жедалди, къарачи хьиз, тIалабиз къекъвейтIа, гена инсанрин вилай аватдач.* Т. А. Мехьер куьтягъ тахъанмаз. 3) куьч. кIвале, майишатда михъивал, къайда авачирди. *Инсандихъ ва ам ацукънавай кIвалихъ абур ва къайда хьун герек я.* Чун къарачияр туш. З. Э. Муьгъуьббатдин целхем. 4) куьч. къумрал, чулав инсан.

КЪАРАЧИВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера 1) къарачи тир гьал. 2) вич винелай хъсанди яз къалуриз, кIаникай мурдар фикирар, хиялар хасвал, жадувал.

КЪАРАЧИВИЛЕЛДИ нар. 1) къарачидиз хас амалралди. 2) тапарралди, жадувилелди.

КЪАРАЧИП *туърк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра* туькьулвилини назик ни къведай дуьзенлух чуьлда жедай чилин набатат. *Чибуру рикI алаз чIугвадайла, тембекдик къарачип кутада.* Р.

КЪАРБА кил. **КЪАРБУ.**

КЪАРБИ кил. **КЪАРБУ.**

КЪАРБУ || **КЪАРБА** || **КЪАРБИ** *туърк, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра* 1) **чIуру чуьхвердин тар.** 2) **чIуру чуьхвер.** *Чи чкаяр дуьзни я, цик квай никIерни ава, гьич. тахъайтIа, чуьлда хъач, тама кицик - къарба ава.* М. Б. За бананар недач.

КЪАРБИ *прил. чIуру чуьхвердин Шагьдагъларин рагъ акIидай пата Катрамакандин къакъан са синел тек къарби тар экъечIнава.* Р. Гь. Лацу цавун кIаник.

КЪАРГЪА *туърк, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра* вуч хъайитIани недай **чIулав рангунин ири къуш Живер цIурун** - им гьеле гатфар туш. *Лугьуда хьи, къара хабар къаргъайрив жеда.* Гь. М. Хуьре. *Са зурба тарце билбилди, къаргъади ва пехъре манияр лугьузвай.* Р. Исаев. Адан уьмуьр давам жезва.

КЪАРГЪИШ *туърк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра* пис касдиз **Худадивай тIалабзавай жаза.** *Япалайни тийиз халкъдин къаргъишар, Шарвилирай къаз чеб Къелед ивеллай Фукъиранар алтIушинава гуз «къимет».* Х. Х. Чи чилив гва дегъзамандин рехивал. *Ваз вини дагъдал акъвазнавай инсан аквазвани Ам ашукъ я, ада чаз къаргъишдин манияр лугьузва, ам чилин тIебиатдихъ галаз рахазва, и чи вири бедбахтвилер гъадавай я.* 3. Гь. Лезгийрин риваят. *Кайвани, тIуб сара къуна, зи къаргъиш а абдалдин къилиз куьз къалум хъаначир, лугьуз амукъна.* Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз. *Етим Эминан яратмишунра сатирадин къаргъишарни дуьшуьш жезва. Абурукай сад «Къедекни пер чуьнуьхайдаз» ишир я.* Р. Къадимов. Етим Эминан айгъамдин ва зарафатдин шиирар. *Шишдин гуьгъуьнин гъар са бендина къаргъишдин къуват гужлу жезва.* Р. Къадимов. Етим Эминан айгъамдин ва зарафатдин шиирар. **Синоним:** агъ.

* **къаргъиш(ар) авун** *гл., ни низ пис касдиз (са нин ятIани фикирдай) Худадивай жаза гун тIалабун.* [Гуьлханум] *Вун секин хъухъ, эй вах. Эгер ви рикIиз регъят жеда тIа, къаргъишар ая, экъуьгъа.* Н. И. Гъакимрин папар. *Сифте бендинай аквазвайвал, шаирди халкъдин сивин яратмишунрин къайдадикай - къаргъишар авунин тегъердикай менфят къачунва.* Р. Къадимов. Етим Эминан айгъамдин ва зарафатдин шиирар

КЪАРГЪИШАРУН *гл., аспект, ни низ; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; къаргъишар авун, къаргъишар тавун, къаргъишар тахвун, къаргъишар хъийимир Худадивай пис касдиз жаза гунин тIалабунар авун.* «*Зи чан динж жедайвал, ви чин Азраилдиз акурай!*» - лугьуз *Иширади датIана Кавха Къафараз къаргъишардай.* Я. Ш. Гъахъ квахъдач.

КЪАРГЪИШУН *гл., ни низ; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; къаргъиш авун, къаргъиш тавун, къаргъиш тахвун, къаргъиш хъийимир Худадивай пис касдиз жаза гун тIалабун.* [Зарлишан]: *Я руш, къе вун гъи кIвачелай къарагънава? Ви сивяй акъатзавай гафар гьич заз хуш жезвач. Ваз ви итим гъакъван дакIан ятIа, чаз чибуру кIанзавайди я, чан вах. Чибуруз къаргъишмир.* Н. И. Гъакимрин папар.

КЪАРГЪУ *туърк, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра* 1) тарцин чкалдин кIаник квай хамуникай **хранвай къвати.** 2) са къил шуькIуь турба хътин, муькуь къил къен буш гъяркъуь элкьвей затI. *ШуькIуь, зуьрнедин хъиз, агъа къил ахъа, кIарасдин къаргъудин са къил азарлудан хурал ва далудин юрфарал эцигиз, муькуь къилел вичин яб эцигна галпагъиз азардай къил акъудзава ва дарманар гузвай.* 3. Э. Кек галкIизва.

КЪАРДАШ *туърк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра* 1) **рах. стха.** *Чехи къардаш Бакуда ава.* Р. 2) **рах. дуст.** *Я къардаш, мад хъайиди хъана, абур рикIел хкимир.* 3) (чIехи гъарфуналди - Къ) **хас тIвар, фамилия.** *Къе а пайдах аридиз хкажзавайбур ва ам мягъкемдиз гъиле къунвайбур чаз Арбен Къардаш, Майрудин Бабаханов, Зульфийкъар Къафланов, Седакъет Керимова, Абдул Фетягъ, Мердали Жалилов, Муьзеффер Меликмамедов ва масабур яз аквазва.* Ж. Лезги эдебиятдин гуьзгуь.

КЪАРИ *туърк, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра* 1) **къуьзуь дишегъли.** *Квез хъайитIа, зи мурад я, Женнетда макан, къарияр.* Е. Э. Къарийриз. *Иншаллагъ, къуьзуь чанар Жегъеннема твад, къарияр.* Е. Э. Фитнекар къарийриз. *Беневшадин гъарайдиз гъай хъанач. Къуниширин кIвалера амай тек-туьк къариди, къужади къванни, адет тирвал, адан дердиникай хабар къунач...* Гь. Къ. Магъини Дилбер. - *Зун акъван квехъ галаз вердиш хъанва хьи, Муфтали халадин, -нефес дар хъанваз рахазва къари, - заз бязи вахпгара акI жеда, гуя зи аялар хтанва.* Н. М. Жандар Магъамай. 2) **дишегълидиз вичин гъуьлуьн диде.** *Гена ам регъимлу рикI авай кас хъана. Ада зун, бязибур хъиз, пакад юкьуз чукурнач, беябурнач. Са вацралай "къаридихъ галаз къазвач" лагъана, зун дидедин папгав хтана...* А. М. Киф атIайди.... *кIвалин машгъулатни, начагъ хъайила, духтурни, кIубан тирла, суьгъбетчини, кIвалахда юлдашни, уьмуьрда сифте чара ва даяхни тир къаридихъ галаз йифер-йикъар, варцар - йисар акъудзавай адакай хъел гъикI къведай?* А. Исм. Алуькдай ахвар. 3) **куьч., рах. паб....** *кIвалин машгъулатни, начагъ хъайила, духтурни, кIубан тирла, суьгъбетчини, кIвалахда юлдашни, уьмуьрда сифте чара ва даяхни тир къаридихъ галаз йифер-йикъар, варцар - йисар акъудзавай адакай хъел гъикI къведай?* А. Исм. Алуькдай ахвар. *Мад квез чизва хьи, зи рикIел акъалтай кар за тарпна къилизни акъуддайди. Къаридикни угъ-цIугъ квай. Чехи суса вичин аялдин пек-лек чуьхуьзвай.* Н. Шихнебиев. *кIвалин*

референдум. **Синонимар:** кайвани, кIвалевайди, паб, уьмуьрдин юлдаш, юлдаш.

КЪАРИБ¹ араб, суц.; куьмексузди, язухди, бахтсузди, кесибди. *Кеве гьатайла, къарибдин гьил къадачни?* Е. Э. Аман яр

КЪАРИБ² || **КЪАРИБА** прил. 1) мягьтел жедай, тажуб жедай. *Къариб кас хуьр галайнихъ катна ва сифте гьаятдиз гьахьна.* М. М. Лацу лекеяр *Гзаф къариба дуьшуьшар ава.* Къ. М. Экуь инсан. *Гьикъван къариба адетар, имаратар авай хуьрериз фена чун, гьикъван чна ширин булахринятар дадмишна...* Къ. М. Экуь инсан. *Мамрашириз чпин чилериз куьтенар ядайла, къариба шейэр жагъизва.* Абурун арада къеркъер, турар, абурун къатIар, гьулдандин шлемар, хьилерин къилерал алай ракъар, цурун кIвенкIер, гьеле, инсанрин къуру келлеярни кваз жагъизва. Къ. М. Рекъин риваятар. - *АкI ятIа, ваз кIан хьайитIа, ам куь дахди дегшиарна.* *А рагьметлудай гьахьтин къариба крар акъатдайди тир...* Б. Гь. Заз эвера. 2) (чIехи гьарфуналди - Къ) эркекдин хас тIвар: **Къариб**.

* **къариб-къариб** прил. *вини дережада къариб тир.* *Зун чуьлдин итим я.* *Чуьлдин итимдиз гзаф къарибкъариб крар аквада.* А. Ф. Лянет.

КЪАРИБА¹ **Къариб** хас тIварцIин актив падеждин форма.

КЪАРИБА² кил. **КЪАРИБ**.

КЪАРИБАВАЛ || **КЪАРИБВАЛ** суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера **къариб** гьал. *Уьмуьрдин, яшайишдин рекьериз экъечIна...* *А рекьер яргьибур хьана.* *Абурухъ четинвилер, азабар хьайивал, гуьзелвилер, сирер, рикIелай фин тийидай къарибавилерни хьана.* Къ. М. Экуь инсан. - *Заз чиз, ина са ахьтин къетIен къарибавал авач.* Б. Гь. Заз эвера.

КЪАРИБВИЛЕЛДИ нар. **къарибвал** хас яз. **Синоним:** **къарибдаказ**.

КЪАРИБДАКАЗ нар. **къариб** лишан хас яз. **Синоним:** **къарибвилелди**.

КЪАРИБЛУХ туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **чара чка.** *Вун, фугъара, свасни авачир къариблукхда Ялгъуз ава.* Е. Э. Дуст Ягьиядиз. *Зи сефил рикI къариблукхда, Куьз жеда пашман, къарияр?* Е. Э. Къарийриз. *Акъатайла къариблукхдиз, Зи эрзиман куьн я, дагълар.*; И1 -Э. М. Дагълар. *Къариблукхра абурун рикIер секин туш, Бязибур хуьруьз хтунни мумкин туш.* Ш. Ю. "Камазар" гвай гадайриз. *Гъажжи-Давуд хьтин зурба дингъели, зурба сардар, камалгъели ацурна, Къариблукхдиз акъ" удна туьрк стхайри.* А. Къ. Ярагъ Мегьамедан гъазават. **Синоним:** **гурбат**.

КЪАРИХ: **къарих хьун** гл., *вуж* 1) **яд** кIандай гьисс хьун. *Немсери патав гвай вирел кас ахъайзавач, аквадай гьаларай, абуруз къарих хьуникди аскеррин къуат зайиф жедай хьиз я.* З. Гь. Залан кам... *а инсанриз гишин хьайишла, абуру вахт-вахтунда фу тIуьн, къарих хьайишла, яд хьун лазим я.* Ж. Лезги эдебиятдин гуьзгуб. 2) куьч. **са шей бес тежер** гьал. *Ам гьамиша вичин Ватандихъ къарих я.* Р.

КЪАРИШ туьрк, прил. **акахъай**.

* **къариш-къуруш** суц., *рах.*; **гзаф затIар** акахъна арадиз атанвай шей.

* **къариш хьун** гл. **акахъун**.

КЪАРИШМА туьрк, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра **ви шумуд затI** акахъна арадиз атанвай затI. *Хьсан, пакта вич адетдин гьулдандикай гьазурна анжах раствор фидай тIеквенрин винел патал, титандикай, вольфрамдикай, ванадийдикай гьазурнавай мягкем къаришмадалди (вакардалди) кIеви авуртIа жедачни?* Я. Ш. Гьахъ квахъдач.

КЪАРИШМИШ: **къаришмиш хьун** гл., *вуж-вуч ник-квек* 1) **какахъун**. *Инлай-анлай кицI элуькъдай, кфил ядай ванер, хъархъар къачуна авахъзавай кIамаринни булахрин сесерик къаришмиши хьанвай.* Гь М. Им къван, имни терез. 2) **экечIун** (**са тайин кардик, рахунрик**). - *Вун къаришмиши жемир - лагъана Мина заз акъван атIугъна килигна хьи, за авур гьерекатдал зун пашман хьана.* З. Э. Зун гъавурда акъазвач. - *Вагъишвал я ам, - чи ихтилатдик Ольгани къаришмиши хьана* А. М. Мурк ракъини цIурурда. [Зарлишан]. *Гуьлханум, ша чна чун дишегъляяр тирди рикIелай ракъур тийин.* *Итимрин крарик къаришмиши хьун чаз лазим туш.* Н. И.. Гьакимрин папар.

КЪАРИШМИШУН гл., *ни вуч; -да, -на; -из, -зава; а, -ин, -рай, -мир;* **къаришмиши авун, къаришмиши тавун, къаришмиши тахвун, къаришмиши хьийимир** **какадарун**... *за жуван стхадин сес нин сесинихъ галаз къаришмишинатIа аку!* *Рак са жизви ачух* З. Э. Зун гъавурда акъазвач.

КЪАРИШУГЪ¹ туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **хъсандиз фикир ийиз тежедай** гьал. *Зун ихьтин къаришугъдиз ви амалри гъанвайди я.* Р.

КЪАРИШУГЪ прил. **какахъай, тайин тушир.** *Ризадин рикIел, вичиз данайрив фидай вахтунда Сарухана гайи суал хтана, са геренда кисна хьиз, ахпа къаришугъ жаваб гана:* А. Ф. Риза.

* **къаришугъ хьун** гл. **дуьз фикирдай гьалда амукъ тавун, какахъун.** *Зи кьиле гьатай фикирдикди зун акъван къаришугъ хьана хьи, заз гьекъ вучиз акъатнатIа зазни чидач.* З. Э. Зун гъавурда акъазвач. *Гила зун гзаф серсер хьана, къаришугъ хьана ва зи кефияр чIур хьана.* З. Э. Зун гъавурда акъазвач.

КЪАРИШУГЪВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илери, -илера **къаришугъ** тир гьал, **какахъай** гьал.

КЪАРКЪАР суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **герек авачиз, нубат алачиз** ва гзаф рахадайди.

КЪАРМА *туърк, суц.; шей.*

* **къарма-къариш** *суц., рах.; какахъайди (са шумуд затІ санал какадарна арадиз атанвайди, арадиз гъанвайди).*

КЪАРМАХ *туърк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра* 1) **киџин**, еке къушарин кІвачерин кикер. *Теспачавиляй унихъ-анихъ хъана, Люсяди, лекърен къармахра гъагнавай гъуърч хъиз, винелди хкажна џал авудзавай са патахъ яргъ алай къуд пиплен чІехи кІалубдин кІаникай къулухъди чукурна.* Б. Гь. Вили вилер... къалкъул тавуна, садан къвалаз, садан суфатдиз кІас ягъ тавуна, къармахриди џарх ягъ тавуна адавай [киџивай. А. Г.] эхиз жседачир. А. Исм. Эхиримжи къув. 2) **куъч**. **яргъиз тунвай гъйлин кикер**. 3) **патахъарнавай килел хци кІвенкІв алай ракъун тІвал**. 4) **экверин**, телефондин симер тухванвай тарариз акъахдайла, кІвачерал гъалддай махсус алат. - *Я Нур халу, зун шалмандиз гъикІ акъахда, къармахар авани къван заз? - вилер тІушунзавай гадади.* М. Б. Цийи мискІин. 4) **куъч**. **зиллет**. **КукІварна кулакрин къармах** А. Ф. Эм-Тэ-Эс... урусрин къармахдикай хкудна чун. А. Къ. Ярагъ Мегъамедан гъазават. *Тамашадин бинеда эцигнавай къилин месэла - дагъви дишегълидин къадаркъисмет къалурун, ам куъгъне адетрин къармахрай акъудун я.* Гь. Гъашаров. Хайи халкъдин рекъе чан гайиди.

* **къармах вегъин** *гл., ни нел-квел жуванди хъурун патал са гъихътин ятІани лишан авун.* *Къве миллион ая гъазур, - Вегъ жуван къармах, гуъзел яр.* С. С. Гуъзел яр.

КЪАРМУКЪ *туърк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра хъицикъдин жуърейрикай сад.* *Ада вичин вилериз атанвай чІулав къармукъдин бармак виниз хъувуна. Ластикдин валчагъдал алай туъкъвелар гвадарна.* 3. Э. Къве фронтдин командир. - *ГъикІ хъана, ван акъатзавач хъи? - къармукъдин бармак метІерал эцигна алава хъувуна* Гъажи Нуъзуъра. Я. Ш. Гъахъ квахъдач.

КЪАРНИ *нугъ., суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра дурна.* *Гъеле цава Сирнавзама юргъун хъанвай къарнийри.* 3. Къ. Цийи шиирар.

КЪАРНИКЪУЗ *туърк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра адет яз, зулухъ марфар къвайила, тарарин кІаник экъечІдай легъ-легъ хъайи элкъвей кІукІ авай аскІан тандин набатат.* *Заз таб кІелиз кІанда лагъайла, ада патав гъвечІи стол эцигна, адан винел къарникъузидиз тешигъ авай электрикдин лампа эцигна.* 3. Э. Зун гъавурда акъазвач. *Цеквери чпин кІунтІар еке ийизва...* *Къарникъузар тІимил, чІуру емишар гзаф ава.* Б. Гь. Заз эвера.

КЪАРПУЗ *фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра къен яру ширин тІямдин кІватІунин форма авай чилин емиш.* *Чуъхвердин адет ава, Къарпуздилаини екеда...* Е. Э. Чуъхвер.

КЪАРСАТМИШ: **къарсатмиш хъун** *гл., вуж-вуч* 1) **югъун**. 2) **куъч**. **кефи чІур хъун, рикІиз такІан хъун.**

КЪАРСАТМИШУН *гл., ни вуж-вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; къарсатмиш авун,* *къарсатмиш тавун, къарсатмиш тахвун, къарсатмиш хъийимир* 1) **т-б юзун, юзурун.** *Бирдан Рамиза, къарсатмишдай тегъерда ухът аладарна, беден, зулун къайи марфадик акатна мекъи хъайи каџи хъиз, юзуруна.* Т. А. Мехъер куътягъ тахъанмаз. 2) **куъч**. **кефи чІурун, рикІиз такІан гъисс гъун.** *Вичихъ галаз гъамиша хуш рахунаррафтар ийидай адан и гафари ам къарсатмишина.* 3. Э. Рамзият.

КЪАРСУН *гл, вуж; -ада, -ана; -аз, -азва; -ус, -ан, -урай, -амир* 1) **зурзун.** *Накъ чилер къарсаналдай, чаз хабарни хъанач.* Р. 2) **куъч**. **кефияр чІур хъун, пис гъиссерик акатун.**

КЪАРСУРУН *гл., каузат., ни-куъ вуж-вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; къарсур авун, къарсур тавун, къарсур тахвун, къарсур хъийимир* 1) **зурзурун, гъалчизэлягъун, юзурун, са патай маса патаз гъерекат кутун.** *Жегъил лезги къавахрин жергейра ара-ара чил къарсурдай еке ванер къекъезва.* Къ. М. Лезги къавахар. *Дирибаш ваџІухъ жеда гегъениш къер, Адан лепейри къарсурда муъкъвер.* Къ. Р. Гелер. 2) **куъч**. **кефияр чІуру гъалдиз гъун.** *Бязи хизанар и хабарди лап михъиз къарсурна.* Гь. М. Им къван, им терез. *Абур Сибирдай суъргуъндай хтана хуъре хъунни хабарди виридалайни пара мама Къадир къарсурна.* Я. Ш. Гъахъ квахъдач. *Амма комбатди чун михъиз къарсурна.* А. Къ. Аскервал башламишай югъ. 3) **куъч**. **уяхарун, мягътелвилин гъисс кутун, тажубарун.** *Гагагрин космосдиз хкаж хъуни михъиз дуънья къарсурнай.* Р.

КЪАРСУС **къарсун** *глаголдин эмирдин форма.* *Кил.* **КЪАРСУН.**

КЪАРШИ¹ *прил.* 1) **низ-квез акси.** *Гъейдар Алиева, Азербайжандин КП-дин ЦК-дин сад лагъай секретарь хъайила, лезгийриз къариш чинеба дяве башламишина.* М. М. Уях хъухъ, лезгийр! *Къуба патан лезгийриз машгъур алим, математикадин илимрин доктор Керим Керимован тІвар хъандаказ чида...* *Ам и къуллугъдал тун тавун патал К. Керимоваз къариш чІехи кампания башламишина.* М. М. Уях хъухъ, лезгийр! *Мегер абуруз лезгийрин машгъур писатель Искендер Къазиеван килел атай крарикай хабар авачни? Чанда такъат амай къван гележег патал женг чІугур и писатель лезгийриз къариш туъкІурнавай чІехи террордин къурбанд хъана.* М. М. Уях хъухъ, лезгийр! *Са бязибурни жеда, абуру ви чинал кутугай, гатфарин џуъкверикай тІям къачунвай калин дуъдгъвер хътин гафар лугъуда, ваз къариш вичин вафалувал субутун патал ам хамунайхамуниз гъахъда.* Я. Ш. Гъахъ квахъдач. 2) **къаршидиз къведай, талукъ.** *Са патахъай рушаз вич кІан тахвун, къвед лагъайдини рушан Абулаз. авай ашкъи! Ам арадай акъат тавунмаз,*

рушан аз къариши майил жедач. Гъаргъалда Абулан кьил тIуьна кIанда!» Я. Ш. Гъахъ квахъдач. Гада кIвализ гъахъайла абур пудни кисна. Кавхади заланзаланз кьил хкажна: - Заз къариши кьуллугъ, хтул? - лагъана. Я. Ш. Гъахъ квахъдач. 2

КЪАРШИ туьрк, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра **вилик пад, къаншар пад.** Советдин председателъ зи къаришидиз атана. Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз. - Буйругъ куьди я, Кавха, -жаваб гана ада, -эгер баришугъжез кIанзаватIа, жемятдин вилик ви къаришида метIер чилиз яна вичин тахсир хиве кьурай. Я. Ш. Гъахъ квахъдач. - Ша, ша, ацукъ, - лагъана вилер яруда лезги чIалалди. Ада гъилелди вичин къаришида ацукънавайбуруз аз чка гун буйругъна. А. Къ. Дустагъдай катнавай лезги.

КЪАРШИВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илери, -илера **къарши тир гьал.**

* **къаршивилин табий предложение граммат., суц.** кьилин предложенидин манадиз акси мана квай табий предложение. Къаршивилин табий предложение кьилиндахъ табийдан казуемидин формадалди галкIурда. Р. И. Гайдаров, М. А. Алшгулатов. Лезги чIал.

КЪАРШИДАЛ нар. 1) **мукьвал, ван агакьдай чкадал.** Хатурдай фейила ам вич кьунишдал, Хквен тийиз ацукьда ви къаришидал. Е. Э. Пис папаз. 2) **вилик.** Эрзиман я галаз вахъ вил, Вун къаришидал алаз кIан я. Е. Э. Акваз кIан я.

КЪАРШИЛАМИШУН гл., ни вуж-вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; къаршиламиши авун, къаршиламиши тавун, къаршиламиши тахвун, къаршиламиши хъийимир 1) **атайдан вилик экъечIун, ам къабулун...** чун Агъа СтIалрин хуьрув агакьна. Чун ина хуьрувн жегъилри ва аялри къаршиламишина. Къ. М. Шаирдин кьунши. 1955-57 - йисара... зун сифте яз кхъенвай эсерар гваз "Дуствал" альманахдин редактор хъайи Шагъ-Эмир муаллимдин патав атанай... зи рикIиз акъван хуш хъанай хъи, на лугъуди зун ана зи са мукьва касди къаршиламишинай. Б. С. Зи сифте редактор. Къапукъ яргъи столар ахъайнавай. Абурухъ ацукънавай инсанри Алидар «урра»далди къаршиламишина. М. Садикъ. Дуст. 2) **мугъманарун, къунагъламишун.**

КЪАСТ араб, суц.; -уни, -уна; -ар, -ари, -ара **мурад, метлеб.** Гъуьлуьз хъфин вичин къаст тир. Е. Э. КафтIар къарийриз. Ви къаст зун кьин яни, Назани. Е. Э. Назани. Фад фидайд я чаз ви къастар, Вун квахъ, кьей куьгъне замана. С. С. Вун квахъ, кьей куьгъне заман. Адан къаст гъар гъилледалди и бейхабар дуьшуьш хъанвай, вичин фикирдалди, чарадан пул, чарада гузвай эрекъ кIанзавай фендигарар чпелай алудун тир. М. С. Дуст. РикIе мадни къаст ава: дишегълидин сирлу къамат яратмишун. М. В. Вацран ягъун.

Синонимар: макьсад, мурад, мурад-метлеб, метлеб, эрзиман.

* **къаст авун** гл., ни низ-квез 1) **мурад-метлеб** кьилиз акъуддай гьерекаатар авун. Магъмудан кIвале чара дишегълидиз маса нивай ихътин къаст ийиз жеда? 3. Э. Кек галкIизва. Къаст авурла тежедай кар авайди туш. 3. Э. Рамзият. Дарвилехъ генгвални гала лугъуда. Къаст авур карни тахъана амуькдач лугъуда. Дуьз я. 3. Э. Рамзият. 2) **рекьидай ният авун, кьин.** Заз ада вичиз къаст ийиз кичIезва... 3. Э. Муьгъуббатдин цIелхем. Жуван чандиз икI къаст авун кьегъалвал туш. 3. Э. Кек галкIизва. МетIериз чангар вегъиз, диде шехъзавай тегъер акурла, язух атана, за жуваз къаст ийидач лагъана кьин къуна. А. М. Киф атIайди. 3) **пучдай ният авун, пучун.** [Селим]. Абуру сада садаз авунвай къастар - кIвалер кун, аялар, къуьзекар вагъшивилелди кьирмишун, хайи кIвалерай чукурун - уьмуьрлукъ рикIелай алат тийидай мусибатар я. Н. И. Гъакимрин папар. - Дуьз я, Гъажил! Ви никIериз къаст авурди Асваран хва Абул я! - лагъана. Я. Ш. Гъахъ квахъдач. Самурдай Къазах райондиз къван, 700 километр диз яд тухудай фикирар ава. Бес им чи чилериз къаст авун, адан экология чIурун тушни? Ихътин крариз рехъ гана виже кьведач! М. М. Лезги тIвар алатIа.

КЪАСТУН гл., ни низ-квез; -да, -на; -из, -зава; -а || ая, -ин || къаст ийин, -рай || къаст авурай, мир|| къаст ийимир; къаст авун, къаст тавун, къаст тахвун, къаст хъийимир **мурад-метлеб, ният кьилиз акъуддай гьерекаатар авун.** Серф гъатайла, къастдай кIасиз, Дуствилин эхир жедайд туш. С. С. Къара пулуниз. 2

КЪАСТУНАЛДИ нар. 1) **мурад, метлеб, кьилин фикир яз.** Гадади къастуналди кIелзава. Р. 2) **къасухдай.** Сулейманаз «Дуьнья къастуналди къацIалай алуднавай терез» хъиз авай чIал, ам дуьз къайдада авачир чIал чизвай. М. М. Гъ. Чехи шаир.

КЪАТ туьрк, суц.; -уни, -уна; -ар, -ари, -ара 1) **къул хъиз экIя хъанвай затI.** Ширвандин нефтIадин девлетлу къатар Ватандин кьуллугъда акъвазарун патал чна вири кьуватар эцигда... 3. Э. Социалист Зегъметдин Герой Темирханов. Къуюдин къатар виликамаз туькIуьрнавай диаграммада къалурнаватIани, устIарди буругъ эгъуьндай вахтунда гъар са къатунин кьетIенвал фикирда къун хъувуна. чкадал ва вичин вахтунда алава серенжемар къабул хъувун лазим я. Б. Гъ. Вили вилер Абуру чаз эгъуьна лугъузва, чна эгъуьнзава. Амма зегъримар хъайи майкопдин къатар лугъудайбуру чаз сакIани рехъ ачухзавач. Б. Гъ. Вили вилер 2) **инсанарин жерге, инсанрин кIватIал.** Гъ. Гъажибегован алахъунар сеbeb яз СтIал Сулейманан, Хуьруьг Тагъиран, Шиназ Гъезерчидин тIварар халкъдин гегъениш къатариз малум хъанай. Гъ. Гъашаров. Хайи халкъдин рекъе чан гайиди. Зегъметчи къатара милли культурадин цIирер битмиш жезвай, къе абурукай са чи халкъдиз хас тир кьиметлу культура хъанва. Ж. Лезги эдебиятдин гуьзгуь.

* **къат-къат** нар. **къатара аваз.**

* **къат(ар)-къат(ар) авун** гл., ни вуч **къатуни**н **гьалдиз** гьун. - Ингье! Чигалиди чантадай къатар-къатарна *кват*Инавай *кьелеч*И *клеён*ка акъудна. Б. Гь. Заз эвера.

* **къатуна тун** гл., ни вуч **партал**, **парча** къат авун.

КЪАТ² т-б, суц.; яшар. Ам ви къатда ава. Р. Са къатдиз акъатайла, а уюнар кутугнавач. Р. * **са къатда**.

* **къат-къатун** гл., ни вуч; -да, -на; -из, -зава; 0 // -а, -ин, -рай, -мир **къатуни**н **гьалдиз** гьун *Кисе* акъудна, ам кутуннавай звер тунвай ипекдин шуькьуь еб аладарна, киседин къалпагърин юкьва авай, виликамаз *плат*Прусдин къадар къуна, къат-къатнавай газетдин чарчикай, къве туб мецйяй эвягъна, сад атлана. Ж. Байрамалиев. Кларсдин тларар.

КЪАТАДУН гл., ни-куь; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; къатад авун, къатад тавун, къатад тахвун, къатад хьийимир 1) **са къвалалай маса къвалал элкьведай гьерекаатар авун**. Дадаша инихъ-анихъ къатадна, угъ авуна, угъуь яна ва къил тИмил хкажна хьиз эверна... А. Ф. Бубадин веси. Къе инал куьн къведалди, Гуьдека къатадунар ийизвай, векъни жакъвазвай... Б. Гь. Заз эвера. Завай хъвер къуна акъвазиз жезвачир. КуьтИни тавуна *квализ* хъфена, къатадиз амукънай зун, хъвер къаз тежес. М. Б. Спелар. 2) **чехибуру** вичиз *кандай* кстах амалар ийидай ихтияр гун патал (аялди) **са къвалалай маса къвалал гьерекаатар авун**.

КЪАТАЙ: **къатай фу** суц. **гъвар (хемир) квай тинидикай чранвай фу**. Хъра чрай къатай фар туькмишна. Ахна ада еке гердедай бадийра цаз; серг кутунвай къатух абурун вилик эцигна. З. Э. Булахдал.

КЪАТИ прил. 1) **гужлу**.... дагълар уьцедай хьиз, къати кулак галаз гуьрз ахватна. Ф. Ирид юкI алай Магъамад пагъливан. Садбурун дерт, тIал къати гургурна на... Е. Э. Девран, гьей! Бирдан къарагъай къати гору йифен къужахда секин тарар гагъ са патахъ, гагъ маса патахъ чувалда твадайвал *кват*Ииз, ахъайна... Къ. М. Лезги къавахар. Заз акурвал, ам гзаф кар алакьдай кас я. Амма гзаф нефс къати кас я. Б. Гь. Заз эвера. Ацагъан тарцик къати цIайни хъууна, адал шишерни эцигай мугъманар жендекар чухъуьз булахдал эвичИнай. М. Б. Шапка. Сифте за зи руьгъдиз дибдай къалин жиевинни къати аяздин лигимвал *кван*завайди аннамишна. Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз. 2) **ажугълу**, **инсафсуз**. Са шумуд юкьуз къати женгер хъана. З. Гь. Лезгийрин риваят. Летчиквилин пеше къачуна, къати женгера авай жегъил руьгъдин игътияжривай кьерех хъанач, акси яз, ада шишар, макъалаяр, очеркар кхъизвай. Самур, 2002, № 23.

* **къати хъун** гл., вуч; 1) **гужлу хъун**. Дерт къати яз хъана пиян... Е. Э. Хъана хьи. Гар кьвердавай къати хъана. Къ. М. Лезги къавахар. Ибур кесиб гадади, дерт къати хъана къилиз тIал акъатайла, лугъузвай гафар тир. З. Э. Булахдал. Йикъандавай юкьуз къати жезвай чуьлдин цуькверин атирди векъер агакъзавайдакай хабар гузвай. Б. Гь. Заз эвера. 2) **ажугълу хъун**.

КЪАТИВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илери, -илера 1) къати тир гьал. 2) **ажугълу тир гьал**.

Синоним: гужлувал. **Антоним**: зайифвал.

КЪАТИВИЛЕЛДИ нар. 1) **къативал хас яз, кIевиз, гужлуз**. **Синоним**: къатидаказ, гужлудаказ. 2) **ажугълувал хас яз**. **Антоним**: зайифдаказ.

КЪАТИДАКАЗ нар. 1) **къати лишан хас яз**.... гагъ япал залан жез, уьгъуьдин ван къатидаказ акъатдай.; А. Ф. Бубадин веси. 2) **гужлудаказ**. **Синоним**: гужлудаказ, къативилелди. **Антоним**: зайифдаказ.

КЪАТИР туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **ламни балкIан акахъай гъайвандин жинс**. Катна свални, севни къатир Жедалда къад. А. Ал. Дагъда тула.

КЪАТКУН гл., вуж; -ида, -ана; -из, -изва; -ук, -ин, -урай, -урмир; къаткун тавун, къаткун тахвун, къаткин хьийимир 1) **са къвалахъ ва я чин цавална (кIаникна) яргъи хъун**. - Къари диде къасухдай азарлу хъана къаткурай, лагъана къазиди. Ф. Ирид юкI алай Магъамад пагъливан. Ам къаткай чкадални секин тушир... А. Ф. Бубадин веси. АскIан *квалерин* къибле патахъ элкьвенвай лацу айвандал гъили расай яцIу хъархъу къуларин чарнайдал куьуьз Дадаш азарлу яз къатканвай. А. Ф. Бубадин веси. *КIвале* амукъзавай аялрихъ гелкъведай кас авач лугъуз диде больницада къатканач. К, 1985, 7. VIII. Зун балкIан арабадин къекъинал кутIунна, арабада къаткида. Гь. С. КIири Буба. 2) **ксун**. Инсанар, малар хьиз, сад садал гьалтна къаткидай. Йиф атайла, казармада «чархчарах» къачуна чухунин ван гъатдай. А. Ф. Бубадин веси. Къе ихтилатар бесрай, Рамиз. Пака лугъуда. Ша, дивандал къведни санал къаткида, - теклифна за. Зун яргъандик акахъна. Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз. 3) **куьч**. **ял ягъун**. 4) **начагъ хъун, мисик кваз хъун**.

КЪАТКУРУН гл., каузат., ни вуж-вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; къаткур тавун, къаткур тахвун, къаткур хьийимир 1) **са къвалахъди ва я чин цавална яргъи авун**. Истикан къуру хъайила, ам, лезгийрин адет тирвал, са къвалахъ тюлбекда къаткуруш. А. А. Ирид цаварик Самурдин ван. 2) **ктурун**. Аял къаткурдай вахт я. Р. 3) **куьч**. **сагъар хъувун** патал больницада эцигун.

КЪАТЛАМИШ: **къатламиш хъун** гл. эхиз хъун.

КЪАТЛАМИШВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера **къатламишиз, эхиз жедай гьал**. **Синоним**: дурумлувал, мягъкемвал.

КЪАТЛАМИШУН гл., ни вуж-вуч; -да, -на; -а, -ин, -рай, -мир; къатламиш авун, - къатламиш тавун,

къатламиши тахвун, къатламиши хыйимир авай гялдал рази яз, аксивал къалур тийиз акъвазун. Сулеймана ина къве йисуз кВалахна, эксплуатациядин азиятар. дарвилер къатламишиз тахъана, инай катна. М. М. Гь. Чехи шаир. **Синоним:** **эхун.**

КЪАТУХ туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **фири никЕдиз (цуру нийедин) мая гана арадиз гъайи затI.** - Я чан хва, - лагъана дидеди, - кал гайила, чун квелди дуланмиши хъурай, бес чаз са жими-журу, нек, къатух кИандачни? А. Ф. Бубадин веси. Хъра чрай къатай фар туькмишина. Ахна ада, еке гердедай бадийра цаз, серг кутунвай къатух абурун вилик эцигна. З. Э. Булахдал.

КЪАФУН фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **фахъ галаз недай чIем квай затI (къайгъанах, дуьдгъвер, чIем, мукаш ва мсб) -Гъабурув, ваз кIан хъайитIа, фуни гва, къафунни гва, костюмарни гва, машинни гва вири гва.** Б. Гь. Заз эвера. - Неъ, дустар, неъ, - Чигали вичи гъайи къафун ибуруз къванни бегенмиши хъунал шад тир. Б. Гь. Заз эвера. Ам, хкай фарни къафунар, стхайри хъиз, пайна, абур гъа никIин къерехдив еке къванцин пуна кубъгне векъерал, вичин хайи югъ гъа иесидизни чин тийизмай кавалдик акахъна, ксузва. М. Б. Балаш бубадин азан. * **жунгавдин къафун.**

КЪАХ туьрк, суц.; -уни, -уна; -ар, -ари, -ара **тIуьн патал тукIунвай гъерен, хипен ва я жунгавдин къурурнавай жендек.** Им заз еке зулум хъана: Къах тIуьна куьтягъна каци. Е. Э. Къах тIуьр кац. Къах акурла, хъана кац шад. Е. Э. Къах тIуьр кац. РичIар гъерер, куьккуьк къахар, КъуьнцIел нисид цел, фекъияр. С. С. Фекъийриз. КIвалин иесиди хуьруьк атайбуруз жумартвилелди емишар гудай, картуфар, къахунин як авай цикIенар чрадай. С. Муслимов. Цщигънаме.

* **къах хъун** гл., **вуж ван акъуд тежез (тийиз) кисна акъвазун...** цIун патав къах хъанвай гадади... сим винелди чIугуна. Б. Гь. Заз эвера. Алидар къах хъана. М. С. Дуст. Дишегъли гъа акъвазай чкадал къах хъана. Ж. Гь. Жанавур.

КЪАХКЪУДУН **къакъудун** глаголдин тикрарвилин форма. Кил. **КЪАКЪУДУН.**

КЪАХМА прил. мурцар алай.

КЪАХРАГЪУН **къарагъун** глаголдин тикрарвилин форма. Кил. **КЪАРАГЪУН.**

КЪАХЧУН гл., ни вуч; -уда, уна; -уз, -узва; -у, -ун, -урай, -мир; къахчун тавун, къахчун хыйимир 1) **жуван затI масадавай вахчун, къакъуд хъувун.** - За ви дуван ийида, Къайиб! А югъ лап мукъвал ала! Вири гъакъар, заз кIани къван хкана вуна зи кIвале эхцигда!.. ТахъайтIа, зун цавай-чилиъ атана, вак акакъда. Вири къахчуда, амайдазни цIай яда, валлагъ, яда! Къ. М. Экуь инсан. 2) **авайдалай артух яз вахчун.** Холодильникдиз килигнани? А як за къахчуна эцигнавайди я. ЦIуд кило ава. Н. М. Жандар Магъамай. 3) **вичихъ галаз тухун.** Пачагъ, вичин назир, вазирни къахчуна, и гадани галаз вичин кIвализ хтана Ф. Ирид юкI алай Магъамад пагъливан. Бубадин ракIарихъ гадрай аял язухдай къуниши папа къахчуна дидедал авуна, ирид йисаз акъатдалди хвена. М. М. Гь. Чехи шаир. 4) **са вуч ятIани эцигай, алай чкадилай вахчун.** Ахна хтана за жуван чемодан къахчуна. З. Э. Зун гъавурда акъазван. Немсери янач. Абуру яракъар къуьнерихъ хъивегъна ва чпиз гъазурнавай багъламани къахчуна хъфена. А. Къ. Немсерин аскерар ва куьрпе. 5) **кIватI хъувун.** Чакъалдиз сикIре ачкара тIуьр саягъ акуна, амма сухварай акъатайди къахчуз тахъана, ажугълу яз, ада чил тушунна. Къ. М. Душмандин тум. Магъсулар кIватI хъувуна, абур гатана, виликан батIракар, гилан иесияр чтин паяр къахчуз гъазур хъанвай. Къ. М. Дуствилин цIай. 6) **жуваз талукъарнавай затI жував хъурун.** Эхиримжи сеферда академиядиз мажиб къахчуз атанвай. М. М. Уях хъухъ, лезгияр! Амма пуд вацран гъакъи яз: пуд манатни са чарх гъалва къахчур Къарахан, касни амачир етим хъиз, куьчедал хъана. М. Гь. Буржар хъайитIани алатда хьи... Гъа приказ къахчуз атай зун коллективди гъилерал къуна тухвана столдин къиле тамададин патав ацукъарнай. А. Къ. Гилигзава.

КЪАЦУ прил. 1) **гатфарин къилиъ векъин, пешерин ранг алай.** Тевриз тумаж магъсерарив туькIуьдай Къацу сагърид башмакфар кимиз тахъуй. Е. Э. КъавумдиЗ; Цавун юкъваз къван хкаж хъанвай рагъ гагъ цифедин кIанIалрик акатиз, гагъ хкатиз вичин кудай нурар къацу тамарал итимдин буйдиз къван магъсулар хкаж: хъанвай никIерал, къакъан дагъларал ва аскIан дерейрал чукIур ийиз, акIидай патакъди гъерекатда авай. А. Ф. Бубадин веси. Къацу либас алукинавай такабурлу дагъларин къужахда хунча хъиз экIя хъанвай инин «Бенешайрин тIул» - майдандив къе маса дун, абурар гва. Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз. 2) **куьч.** жегъил.

* **къацу авун** гл., ни вуч **къацу лишан авай гъалдиз гъун**

* **къацу хъун** гл., **вуж-вуч къацу лишан авай гъалдиз атун.**

КЪАЦУВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера **къацу тир гъал.** Хуьруьн къацувили рикI шадарзавай. Р.

КЪАЦУЗ нар. **къацу лишан хас яз.**

КЪАЧАГЪ туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **масадавай пул, мал къакъудуналди яшамини жезвайди.**

Къачагърин замана барбатI хъана фенва!. Къ. М. Рекъин риваятар. Инсанри къачагърие чпин пай агакъарна. Къ. М. Лезги къавахар. Къхъхъ, рушар, "КАМАЗ" ар гвай къучагъриз Дурум гузвай рэкетирриз, къачагъриз! Ш. Ю. "Камазар" гвай гадайриз. Гила къачагъриз, къучийриз, угърийриз, тарашчийриз, лутуйриз ва ада гатай кавхайриз, судуйриз хвеши жеда. Гь. С. КИри Буба

КЪАЧАГЪВАЛ *суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илери, -илера* къчагъ тир гьал. - *Дуьньяда вуч хабарар ава? Заз ина са къчагъвиликай ван хъанва. Абур къунатIа яраб?* М. Гь. Гезентидин эхир.

КЪАЧАГЪВАЛ АВУН *гл., ни* къчагъ тир гьал къилиз акъудУН

КЪАЧАГЪВИЛЕРУН *гл., аспект., ни; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир;* къчагъвал авун, къчагъвал тавун, къчагъвал тахвун, къчагъвал хъийимир **къчагъвал къилиз тухун**. *Вири чкайрай, рагъ алай юкъуз чIехи уьлчуьдал къчагъвилердай, итимар ягъиз рекъидайбур Дербентдиз кIватI хъана.* А. И. Самур.

КЪАЧАГЪВИЛЕЛДИ *нар.;* къчагъвал хас яз. Дяведин йисара къчагъвилелди яшамаш хъайибурни авай. Р.

КЪАЧУН *гл., ни* вуч; *гл., ни* вуч; -уда, -уна; -уз, -узва; -у, -ун, -урай, -умир; къачун тавун, къачун хъийимир 1) **са затIунихъ пул гана ам жуванди авун**. Микрофондин чкадал гъвечIи репродуктор къачуртIани жеда. А. Р. Чинебан савкъват. *Ам гъилихъ галай къизилдин сятиниз килигна. Ам шаз Зугъраба къачурди тир.* А. М. Киф атIайди. 2) **са чкадилай хкажна жував къун**. Квар къачуна фирла никIиз, гъерекатмир акъван кIевиз. Е. Э. Къарагуьз. *Са сеферда, дидединни зи арада тис къалар хъайила, зун, ебни къачуна, цуриз фенай.* А. М. Киф атIайди. *Гъамиша эцигзавай чкадилай къачур куьлегда гъаятдин рак ахъайна, жегъил, вичин кIвачи гел къунвайвал, халадбурун салаз дигизва.* Б. Къ. Къарачи. 3) **жуванди авун**. Чирвилер датIана къачудай затIар я, тежриба яваш-яваш къведа. Самур, 2002, № 23. 4) **ахтармишиз, са вуч ятIани чириз килигун, тамашун**. *Статьяр къачуна, абур тупIалай ийиз эгечIна.* А. Фет. Межид Гъажиевакай гаф. 5) **«месела» гафунин манада**. *Ингъе адан сифте таб «Вили велер» къачун.* ЛГ, 2002, 15. V. * **вай къачун, гьил къачун, дамах къачун, кам къачун, къил къачун, лезет къачун, нефес къачун, хийир къачун, тади къачун, чешне къачун.**

КЪАШ *туьрк, суц.;* -уни, -уна; -ар, -ари, -ара **гуьрчег хъун патал тупIалда безекра тунвай багъа къван**. *Къизилгуьлдиз ухшар ава, Жасад якъут къашара ава...* Е. Э. Назани. *Рушаз къурдин фите, къизилгуьлдин цуьквер алай читдин булушка ва чапатIар гъана, тупIукни къаш авай тупIал кутуна.* А. И. Самур.

* **къаш-къабагъ суц.** **къил-кIвач, вири беден**. *Бязибуру гъил къаз хвашкалд лагъана, Садбур адаз кIанивилелди хъуьрена. Садбур адаз къашкъабагъ мурк хъиз къана, Вилерин кIаникай килигиз элкъвена.* А. Ф. КъатI-къатI авур зунжура.

* **къаш-къамат шишр, суц.;** **буй, винел патан ақунар**. *И тариф за ваз лугъуда, Ви къаш-къаматди кур гуда* Е. Э. Ви рутба гъуьндуьр авурай. *Къаш-къамат я гъар тегъердин...* Е. Э. Бахтавар. *Къаш-къамат авай, уьстуьбаши диганвай, мецел вирт, рикIел агъу алай, чин цIалцIам, агъдабан и фукъиранди вичиз тангъах авай паб ихътинди хъун лазим яз гъисабзавай* З. Э. Кек галкIизва. *Жегъилни я, гуьзелни. Къаш-къаматни ава.* Н. И. Гъакимрин папар.

КЪАЮ **къай** *существительнидин актив падеждин форма.* *Кил. КЪАЙ.*

КЪАЮМ *араб, суц.;* -ди, -да; -ар, -ри, -ра **са нин ятIани яшайиш ва ихтиярар хуьнин даях тир кас.**

КЪАЮМВАЛ *суц.;* -или, -иле; -илер, -илери, -илера **къаюм тир гьал.**

* **къаюмвал авун** *гл., ни* низ 1) **къаюм тир гьал къиле тухун**. *На, зун яд уьлкведай тирвиляй, Авуна заз ирид йисуз къаюмвал, Дидевални, бубавални авуна, Фуни гана, ядни гана, партални, Чирвилерни, къизилрилай багъа тир...* А. Къ. Ярагъ Мегъамедан гъазават. 2) **куьч. куьмек гун.**

КЪАЯБ *туьрк, суц.;* -ди, -ар, -ри, -ра 1) **раг, чарх**. *Ракъинин нурари цIелхемар акъудзавай мурцар, къаябар ва абурал элкъвезвай лекъер, куьрелди тIебиатдин ақунар адавай хъсандиз къалуриз жезвай.* Б. Гь. Заз эвера. 2) **чIехи кIватI**. *Инал-анал живедин къаябарни гьалтзава, шондин юкъвар ятIани.* М. Б. За бананар недач.

[къв] *кIалханда арадиз къвезвай, сивяй пIуззарар кIватI хъана акъатдай ачух тушир гужлу сес-фонема.* *Гафарин сифте къиле, юкъва жеда: къвал, къвада, къведа, акъваз, къвакъва.*

КЪВАЗУН **акъвазун** *глаголдин рахунрин форма.* *Кил. АКЪВАЗУН.*

КЪВАКЪВА *суц.;* -ди, -да; -яр, -йри, -ра 1) **цацар алай тан авай вал**. *Вал куьнди ятIа, адаз чизвачир. Вучдай ада чир хъана? Къвакъвадинди хъурай, жикIидинди хъурай. Мегъуьнди я лагъ, вершинди я лагъ.* А. Исм. Эхиримжи къув. 2) **гъа и тарал жедай чIулаввили емиш.**

КЪВАЗ¹ **акъвазун** *глаголдин рахунра ишлемишдай эмирдин форма.* *Кил. АКЪВАЗУН*

КЪВАЗ² **къун** *глаголдин мурадвилдин форма.* *Кил. КЪУН.*

КЪВАЛ¹ *суц.;* -а, -а; -ар, -ари, -ара 1) **бедендин са пад (я эрчIи, я чапла)**. *Са арадилай ада вичин патав гвай Алимерданан къвала гъил эцяна...* А. Ф. Газет. - *Ам чи бубадин садакъа туш гъа, жемятди гъвечIи-чIехида тIуьна чпин къвалар дакIурна...* А. Ф. Бубадин веси. *Цавун бязи чкайрилай хитресди янавай хипен къвал хъиз лакIлакI хъанвай къери ва лацу булутар аквадай.* А. Ф. Лянет. *Чинрикай хъвер кIвахъзавай абур халуйриз чухсагъулар лагъана, къваларилай ва чIулав фирийрилай гъилер алтад хъууна балкIанар вахгана.* Б. Гь. Заз эвера - *Вун вуьж я? - столдихъ галайда, суйда мадни атIугъайвал хвена, Рамизахъ къвал элкъуьрна.* Т. А. Мехъер куьтыгъ тахъанмаз. 2) **са куьн ятIани къерех**. *Дагъларин яхадал, тамарин юкъва экIя хъанвай и лезги хуьруьн къвалавай Къалажугъ вацI авахъзава.* М. М. Лезги тIвар алатIа. *Заз са вилихъай*

килигна, креслодин хъуьтуьл къвалара къве гъилни атІумарна, ада умундиз давамарна Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз

* **къвал гана фин** гл., *вуж акун тавур амалар авуна фин. Ярар, дустар физ виликай къвал гана.* Е. Э. Заз сабур гуз.

* **къвал-къвала аваз (къвал-къвалаваз)** нар. *сад-садан патав гваз. И гъайванар, далуйриз жанг акъатна, чувалар хъиз, ацІай руфунар са патал авуна, акІана къвал-къвалаваз, ацукънавай, тІимил-тІимил заланвиллин «игъ»-дин ван акъатзавай.* А. Ф. Лянет. *Чун къведни виши йисаралди къвал-къвала, къуьнкъуьне аваз яшамии жезвай стхаяр тушини?* М. М. Къибле патал гурзава.

* **къвала-къвалахъ** нар. *са къвал вилик кутуна. Ам къвала-къвалахъ экъечІна.* Р.

* **къвалал алаз хъун** гл. *патав гваз хъун. Заз вун къвалал алаз кІан я.* Е. Э. КІан я. *КІанда къвалал алаз гуьзел.* Е. Э. *Картарикай вич я лачин. Вун зи къвалал алаз кІан я.* Е. Э. *Акваз кІан я.*

* **къвалан буш суц.** *пакун тІваларилай агъадихъ куьрс хъана жедай бижбижар, яцІу хамар.*

* **къваларай акъатун** гл., *вуж са вуч ятІани лугъун тавуна акъвазиз тахъун.*

КЪВАЛ² суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра марф. - *Къвал, дугъриданни, хъунухъ мумкин я. Гъава залан хъанва. Ангъе дагъдикай цифни пайда жезва.* Б. Гъ. Заз эвера

КЪВАЛАВ¹ нар. *патав, лап мукъув. Чан месе гъатна, къвалав къвер яр авач.* Е. Э. Заз сабур гуз. *Са юкъуз Риза колхоздин контордиз фена. Ина рахадайла, къвалав гвай са колхозчи къужади, чиник хъвер кутуна хъиз, адаз суал гана...* А. Ф. Риза. *Керим къвалав агатун патал вичин балкІан акъвазарна.* Б. Гъ. Заз эвера.

КЪВАЛАВ посл. *'адан (талукъвиллин падеждин формада авай существительнидин ва я тІварцІиевездин). патав' манадин гаф. Акъваз тавун вун зи къвалав Ажеб чІуру кар я, Зуьгъре.* Е. Э. Суна, за ваз лугъун са чІал. *Чарпайдин къвалав гвай кІвалин рак ахъайна, са къуьзуь къари экъечІна.* А. Ф. Бубадин веси.... *куьчедал алай Жаферан къвалав ацукъна.* А. Ф. Бубадин веси. *Чун суьруьдин къвалав ацукъна...* А. Ф. Лянет

КЪВАЛАХЪ(ДИ) нар. 1) *са къвал кІаник кваз. Ам къвалахъди алуькна.* Р. 2) *са къвал вилик кваз. РакІарай къвалахъди экъечІна..* Р.

КЪВАН¹ суц.; -ци, -це; -ер, -ери, -ера дагъдин накъвадин кІеви жинс. # *вили ~, залан ~, курквацІ ~, марвардин ~, лацадин ~. ХандакІ ягъиз, къванер вегъез, Цал эцигиз ебни терез, КІватІал хъана амле, мирес, Магълемагъле кІвалер хъана.* С. Лезги мехъер. *Сурариз къилин къванер расдай и кооперативдиз «Прогресс» тІвар ганва. Гъич туькІвей тІвар туш.* М. М. Лезги тІвар алатІа. *Дишегъли, помидорарни сумкадиз хъивегъна, эцигай гъвечІи гирадин къванцизни пІузаррикай са вуч ятІани нуспусна, хъфена.* Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз. 1967 - *йисуз Ахъегъа Николая кълеледин патавай хъиз Ахтычай вацІун къеряй къваларикай зурба кІарабдиз ухшар аламатдин са къван жагъана. Махсус лабораторийра ахтармишунрин нетижада тестикъ хъайивал, ам мамонтдин кІарабпакван тІвал яз хъана къван. Къванциз элкъвенвай кІараб Вичин яшини 2 миллион йис.* Д. Шерифалиев. *Ахъегърин музейдай || ЛГ, 1999, 15. VI. 2) куьч. масадакай хабар къан тийидай, гъиссуз кас.* [Зарлишан]. *Вун буба туш, къван я, къван.* Н. И. Гъакимрин папар. **Синоним:** *хвах.* * **къилихъ къван акалун, сурун къван, ягъиз тежер къван къун.**

* **къван гадариз къугъун** суц. *аялар къугъунин са жуьре. Жегъилар, чІуруз экъечІна, къван гадариз къугъвазвай. Абуру вад къван акІурна. Сифте кавхадин гадади яна, галукънач. Ахпа хпехъан Димиран гада Керима яна, са къван ярхарна. Аслана, вад къванни ярхарнай. - Ваз, валлагъ, са тІуьн артух гана кІанда. Гаф авач, - лагъанай тамашзавайбуру. - 3. Э. Муьгъуьббатдин цІелхем. **Синоним:** *къвани-къван къугъун.**

* **къван гун** гл., *ни низ-квез 1) къванералди ягъун. Вун, гурилул, чидач заз ни гъина хайиди ятІа, зун хуьрйакІвалай къван гана чукурна, йихтнавай кча са гъейри валара хайиди я.* А. Исм. *Эхиримжи къув.* 2) *са чкадай акъудун, чукурун, беябурун. Эвелдай вагъиши папаз къван гудай.* Р.

* **къван къванцел тун тавун** гл., *ни нин-куьн 1) тамамдаказ чукІурун, тахъай гъалдиз гъун. Эхирни лап чІехи къуватдин залзалади хуьруьн къванкъванцел тунач, чІехи пай инсанар телеф хъана, амукъай тІимилбуру цІийи чкадал хтана.* С. Муслимов. *ЦицІигъ-наме.* 2) *беябурун, русвагъ авун.*

* **къвани-къван къугъун** гл., *вуж аялрин къугъунрикай садан тІвар.. Куьгъне ЦицІигъ фикирдиз гъайила... зи фикирдалди, сифтени-сифте хкъведаиди шад къугъунар я. Ибурукай яз чавай агъадихъ галайбуру къалуриз жеда: беле-беле, кІинтІ-лаш, кІумп-лаш, туп-лаш, къуьл-бармак, лапІу-лапІаш, лал байкъуш, къвани-къван, чІагъ-чІагъ, гъандагъанда, энзели, кацни къиф, гъуьрчехъанар-уьрдеганар, пІерпІелагдин къугъун, кІалрал къугъун, чурумар кутун, кІирераллаз къекъуьн, къумпарайрай ягъун, фарфалагар дагурун, цІарарал къугъун, чукІулрал къугъун, хтарин дулма авун, чухъверрикай къванцел мед авун, верхи тарцин чкалрикай кендир авун ва адай чІун чІугун, гъулицин тарцин чкалрикай авунвай кукуна тум гайи нек цана, квар вегъин ва са къадар масабур.* С. Муслимов. *ЦицІигъ-наме. **Синоним:** къван гадариз къугъун.*

* **къван хъуй!** *межд. 'къий!' манадин мягъкем ибара.*

* **къван хъун** гл. 1) *вуч къванциз элкъуьн.* 2) *куьч. вуж са жаваб-рахун тийиз акъвазун.*

* **къванцин век урус** [каменный век], *ктаб., суц. инсаният вилик финин тарихда недай суьрсет ва душманрикай жув хуьдай яракъ къванцикайни кІарабрикай расай къадим девир.*

КЪВАН² *къун глаголдин теклифдин форма. Кил. КЪУН*

КЪВАНА **къун** глаголдин алатай вахтунин форма. *Кил. КЪУН.*

КЪВАНЦИН¹ **къван** существительнидин талукъвилин падеждин форма. *Кил. КЪВАН.*

КЪВАНЦИН² *прил.* 1) **къванцикай раснавай.** *винелай мукъуфдивди къвед-пуд жерге цаз алай симер чӱгунвай къванцин парудал гужуналди хкаж хъана.* Т. А. Мехъер кубтягъ тахъанмаз. - *Къашкъа машинда амаз яру кирпичдинни лацу къванцин паруяр алай гегъениш гъаятдиз агакъна.* А. Исм. Эхиримжи къув. 2) **къванер** ишлемишдай майишатдин (месела, кӱвалер эцигун) **устӱар.** *Цицӱигъа тӱвар-ван авай къванцин устӱарар яз Гъажимурадов Селимхан, Фетягъов Серкер, Джаруллаев Гъамидуллагъ, Мусаев Абдулвагъаб, Саидов Абдуллагъ, Уружев Гъабибуллагъ, Шихнебиев Шихнеби ва масабур къалуриз жеда.* С. Муслимов. Цицӱигъ-наме.

КЪВАНЦИЦИВИН *суц.* цӱай авуна кун патал чиликай хкуддай чӱулав рангунин минерал.

КЪВЕД *суц.;* -*тре, -тре; -тер, -тери, -тера* чиле муг ийидай, дамахдивди къекъведай чуьлдин гуьрчег къуш. *Павус яни, кард яни вун, къвед яни тайин?* Е. Э. Алагуьзлидиз. *Гъейран жеда къвед на къачур камарал...* Е. Э. Гъалимат. *Мухлисатан успагъивал, зиринг къветрен къекъуьнар акваз куз-хъукъуз амукъдай абурлу гудудай:* З. Э. Муьгъуьббатдин цӱелхем. *Адан акунри къалурзавайвал, ам къветрел къудгуниз гъазур лекърез ухшар тир.* З. Э. Рамзият.

* **къвед хъыз къекъуьн** *гл.,* вуж куьлуь-куьлуь камаралди зирингдиз ва такабурлудаказ къекъуьн. *Ярдиз ава гзаф абур: Къвед хъыз къекъвед такабур.* Е. Э. Зи азиз.

КЪВЕДА **атун** - глаголдин къведай вахтунин форма. *Кил. АТУН*

КЪВЕДАЙ *прил.* *са нив, кве в ятӱани еридалди гекъигиз тежедай хътин, вини дережадин ери авай.* *Вав къведай пагъливан хъанач чилерал, Къушра хъыз лув гудай инсан я Керим.* Е. Э. Пагъливан Керим.

КЪВЕДИ **атун** - глаголдин форма *кил. АТУН.*

КЪВЕЗ **атун** - глаголдин форма *кил. АТУН.*

КЪВЕН **атун** - глаголдин форма *кил. АТУН*

КЪВЕР || **КЪВЕРИ** **атун** глаголдин форма *маяр кил. АТУН.*

КЪВЕРДАВАЙ *нар.* югъ-къандивай, вахт вилик финихъ галаз. *Дяведа танкар, маса машинар, гимияр, самолетар къвердавай гзаф ишлемишзавай.* А. А. Нажмудин Самурский *Ам къвердавай уях жезвай.* ЛГ, 2002, 15. V. **Синоним:** югъ-къандивай.

КЪВЕРИ **атун** - глаголдин форма *кил. АТУН.*

КЪВЕЧ **атун** - глаголдин форма *кил. АТУН.*

КЪЕ *нар.* 1) алай юкъуз. *Агъ, къе заз зи яр акуна булахдал.* Е. Э. Заз булахдал яр акуна. *Къе зун рекъиз экъечӱайла, Вай къе вуч тӱурфан акъатна.* Е. Э. Тӱурфан акъатна. *Генжалиди чаз къе Агъа Стӱалрин хуьруьз, чӱуруз, багълариз килигун меслятна.* Къ. М. Шаирдин къунши. - *Къе зун гзаф галатнава. Йифди азарлудан къилихъ хъана, вилни акъалайди туш.* З. Э. Арифдиз ишара. *Зун къе ваъ, накъ атайди я арадал...* И. Гъ. Накъан югъ. 2) алай вахтунда, девирда. *Сулейман дайидин иширар, накъ хъыз, къени, къе хъыз, пакани зегъметчийрин регъуьхъ яд агалдарзавайбур я.* З. Э. Стӱал Сулейман. *Ватанэгъли, вун чи гъед я, игит я, Аватӱа къе зарбачийрин жергеда.* Къ. Р. Накъв девлет я. **Антоним:** **пака.**

* **къе няналди** *нар.* 'лап гъа къе' манадин ибара. *За чуькъ тийиз акурла, вун дадалмиш жемир. За ви кар къе няналди аквада. Ша вуна а гадагуьдивилер квадра.* З. Э. Рамзият.

* **къени къе** *нар., нар.* алай вахтунда. - *Пара къадар сагърай, Аллагъдиз шуькуьр, къени къе хъсанзава. Куьн гъи гъал я, Умуят хала?* С. Ярагъви ашукъ Уьзден.

* **къе-пака** *нар.* лап мукъвал вахтунда. *Къурбанни хтанва. Ам Демирхуьрел вичин дустунин патав элифнавалда. Къе-пака ахкъатда.* А. Р., Я. Я. Хендедадин мехъер.

КЪЕБЕКЪ *туьрк, суц.;* -*ди, -да; -ар, -ри, -ра* вилин нине кӱевзавай чӱарар галай хам. *Амма вилер сакӱани ахъа жезвач, гуя ахвар - зи вилера цӱурурна цанвай къуркъушум я, ада вири вичин заланвилелди зи къебекъар кузва...* М. В. Вацран ягъун.

КЪЕБЗ¹ *туьрк, куьгъ., суц.;* квиванция.

КЪЕБЗ² *араб, т-б, суц.;* къен фин тийидай гъал.

КЪЕБИЛА || **КЪАБИЛА** *араб, ктаб, суц.;* -*ди, -да; -яр, -йри, -йра* къилдин чӱал, культура, сергъятар авай чилер ва дуланажагъ хас тир инсанрин кӱватӱал. *Мани тушир, ам язвай гимн, Къах ийир гъар къебила.* А. Ал. Билбил.

КЪЕБРИСТАН *фарс, куьгъ., суц.;* -*ди, -да; -ар, -ри, -ра* къейибур кучуднавай сурар авай чка. *Рикӱел хуьх, ви дидедин сур, ингъе, и къебристанда ава.* Н. А. Сифте къван. **Синоним:** **сурар.**

КЪЕВРАГЪ *туьрк, прил.* гурлу.

КЪЕВРАГЪ ХЪУН *гл.* гурлу хъун.

КЪЕВРАГЪВАЛ *суц.;* -*или, -иле; -илер, -илери, -илера* къеврагъ гъал.

КЪЕВРАГЪВИЛЕЛДИ нар. къеврагъвал хас яз.

КЪЕГЪ суц.; -къини, -къина; -къер, -къери, -къера 1) ракъун пулуник ва я маса затIарик гъал акалун патал раснавай чка. 2) арабадин къулухъ къилин чапла ва я эрчи къерех. *Ида фена гъабурукрай зурба къве къабан къуна, гъана арабадик кутIунна... Са жуьре хъиз къекъерал... кутIунна, и дагъ хътинди ида къабанарни кваз галчIурна хуьруьз хкиз башламишина.* Ф. Ирид юкI алай Магъамад пагъливан. 3) **бедендик къалчах ккланвай чка.**

* **къекъерай акъатун** гл., рах., вуж 1) манасуз гзаф къекъевна галатун. Гъар сеферда абурун гуьгъуьниз чукуриз хъайитIа, къекъерай акъатда... Б. Гъ. Заз эвера. *Хтайла хва Ватандиз, Акъатна лап къекъерай, Дуьшуьш хъанай куьчеда Вичин диде къекъвераг.* А. С. Дидедин къисас. 2) **са тайин кар къилиз акъудун** патал гзаф зегъметар чIугуна галатун.

* **къекъерай акъудун** гл., вуж 1) гзаф къекъевна, чукурна галатай гъалдиз гъун. 2) **са тайин кар къилиз акъудун** патал гзаф зегъметар чIугуна икрагъ хъайи гъалдиз гъун.

КЪЕДАЛДИ нар. къенин югъ алуькъдалди, алай вахтуналди.... *Вири хуьруьнвийрин хъиз Селим бубадин Уьмуьрни лап вичин рикIел вич аламай вахтарилай къедалди чилихъ галаз алакъалу яз хъана.* Б. Гъ. Заз эвера *Къедалди вичин пелеллай лекедин иесивал ийиз тахъанвайдавай гъукуматрин иесивал жедайди туш, я Нур.* М. Б. Цийи мискIин. *Амма, чидач, гъа йикъалай къедалди я куьчедиз экъечIнач ам садрани, я къил чIугваз фенач вичин дустарал.*, А. Къ. Ярагъ Мегъамедан гъазават.

КЪЕДЕК фарс, суц. парча-шал. *КIвалай перни къедек квахъна.* Е. Э. Къедекни пер чуьнуьхайдаз.

КЪЕДЛАЙ нар. къенин йикъалай, алай вахтундилай. *Ида лугъузва: «Къедлай башламишина, чакъалриз, и гуьзел, и назикширин ванер авай гъайванриз, верчер, гъуьндуьшкаяр, къазар... яшамии жезвай вири демекар ахъайин!* Къ. М. Душмандин тум. - *Къедлай ибурун иесияр чун, виликан батракаря!.. Власть хвена кIанда!* Къ. М. Экуь инсан.

КЪЕЙД араб, суц.; -ини, -ина; -ер, -ери, -ера тайин са мана, фикир. *И кьейдерин кIаникай вичи туькIуьрнавай формуляар, гъисабарни кхьин хъуьвуна* Б. Гъ. Вили вилер... *къейдериз дикъетдалди фикир гана.* Б. Гъ. Вили вилер. *Ахпа зун вири кьейдер гъаз чи участкадин начальникдин патав атана.* Б. Гъ. Вили вилер

* **къейд авун** гл., ни вуч лугъун, малумарун, тайинарун. *Гъа инал заз кьейд ийиз кIанзава хъи, переписда чпин паспортда лезги кхъенвайбурун къадарни бегъем къалурнавач.* М. М. Чун гъвечи халкъ туш. *ГъакI хъайшла, вуч кьейд авун лазим ятIа чин тийиз, ам са гъвечи кис хъана.* Б. Гъ. Вили вилер. *Цицигърин хуьруьн майишатдин гъалдикай рахайтIа, кьейд авун лазим я хъи, хуьруьн жемят магъсулар, салан майваяр цунилай, малар, лапагар хуьнилай гъейри, яшайишида герек къевезвай са къадар маса кIвалахрални машгъул тир.* С. Муслимов. *Цицигъ-наме. Богданова кьетIендаказ кьейд авурвал, экспедициядин кIвалах дуьньядин массовый информациядин такъатри гъегъенишдаказ ачухарна.* ЛГ, 2002, 1. VIII

КЪЕЙДУН гл., ни вуч 1) малумарун, кхьин, гъисаба къун. 20 йисан къене агъзурралди лезгийри чпин паспортра маса миллетрин тIвар юсьена. *И туькъуьл сиясатдин нетижада лезгийрин къадар тIимил хъанва Официальный статистикади и вакъиа кьейдзавач. Гъавилай эхиримжи переписей лезгийрин къадар 467 агъзур къалурнава.* М. М. Чун гъвечи халкъ туш. 2) тайин тир вакъиадиз талукъарнавай мярекатар тухун. *«рикIин гаф» литобъединенидин 30 йис кьейднава.* М. М. Къибле пата гурзава.... *жуван багърияр авай ватанрихъ хтун са жуьре хъайитIани кьейддачни! Ша, ша чна са «Сверен иви» къванни дадмишин.* Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз

КЪЕКЪВЕДА, КЪЕКЪВЕЗ къекъуьн глаголдин формаяр. *Кил. КЪЕКЪУЬН.*

КЪЕКЪВЕЙ¹ къекъуьн глаголдин причастидин форма. *Кил. КЪЕКЪУЬН.*

КЪЕКЪВЕЙ² прил. чапла ва эрчи патахъ ян ганвай, дуьз тушир. *Амма и цIар шегъре рехъ хътин дуьзди яни, ТахъайтIа дагъдин жигъир хътин къекъвейди хъун лазим яни - гададиз чизвачир.* Б. Гъ. Заз эвера. *И къекъвей четин рекъяй «ракъун балкIандаллаз» агъадалди фейиди Регъим Эфендидин хтул тир.* Гъ. М. Хаяр.

* **къекъвей-къекъвей** прил. гзаф къекъуьнар авай. *Иранбубадин кIваливай са версинин къван къакъатнавай майдандив агакъдалди къекъвей-къекъвей дар жигъирар, чалачухур, кIамар, ратIарин хураар гъалтзавай.* Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз

КЪЕКЪВЕРАГ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра вич дуланмиш хъун патал недайди тIалабиз къекъведайди. *Ша вуна гила къванни абур къекъверазар хъиз сёрсер хъана тамир.* З. Э. Рамзият. *«Къве кицI кIайла, арадай къекъверагдиз фу хъаналдай, - фикирна малла Къадира... Я. Ш. Гъахъ квахъдач. Зи рикIелни алама, десте-десте къекъверазар гъатнавай хуьрера.* М. Б. За бананар недач. **Синоним:** саил.

КЪЕКЪВЕРАГВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера къекъвераг тир гъал. *Абурун метлеб - хуьруьн халкъар Къекъверагвилай акъудун, - Чи уьлкведиз бул техилар, Памбаг, дуьгуь, шагъбугъда гун.* А. Ф. ЭМ-Тэ-Эс.

* **къекъверагвал авун** гл., ни къекъверагвал къилиз акъудун. *А миллетдин уьмуьр къекъверагвал ийиз*

акъатна. Р.

КЪЕКЪВЕРАГВИЛЕЛДИ нар. къекъверагвал хас яз, къекъверагвилини амалралди.

КЪЕКЪВЕЦ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра яшлугуру гъиле къадай лашунин къекъуърнавай къил.

КЪЕКЪЕР КЪЕГЪ сушествительнидин гъафвилини къадардин форма. Кил. **КЪЕГЪ**.

КЪЕКЪЕЧУН гл., вуж; -да, -на; -из, -зава; 0 // а, -ин, -рай, -мир; къекъечI авун, къекъечI тавун, къекъечI тахвун, къекъечI хыйимир са нин-куън патавай ятIани масанихъ фин. Вердиши кард хъиз эгечIда вун, Уъркуътмиши жез къекъечIда вун. Е. Э. Я бахтавар. «Неъ» лагъайлани, ам гъич гуъмбе галай патохъ килигни авунач. «Анвар гъалда, идаз зи гъилей нез Iанзавач», фикирна Чигалиди ва ам инлай къекъечIна. Б. Гъ. Заз эвера. Назираз вичивай аданрекъл акъвазиз тежедайди чизвай, гъавилей ам ислягъвилелди са къерехдихъ къекъечIнай. З. Гъ. Ахварай авудай аваз.

КЪЕКЪИФУН гл., вуж; -да, -на; -из, -зава; 0 // а, -ин, -рай, -мир; къекъиф авун, къекъиф тавун, къекъиф тахвун, къекъиф хыйимир бедендин температура хкаж хъайила, са квекай ятIани хъел атайла ва я маса са себедалди чин яру хъун. - Рахух! Рахух!.. Ваз Аллагъди гана им мехъерин Iвал яз, - хъиле гъатна къекъифнавай Рустама эхирни адан гаф атIана. Т. А. Мехъер куътягъ тахъанмаз. АкIизвай ракъинин нурад гъатнавай рушан чин къекъифна мадни иер хъанвай. Я. Ш. Гъахъ квахъдач. Ну, вуч хъанва, къей хва, вуч гъекъ акъатна къекъифнава вун? Ж. Эфендиев. Азадвилини рекъе.

КЪЕКЪУЪМ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра рапуник гъал акалдай чка. Къекъуъм акун патал хъсан вилер кIанда. Р.

КЪЕКЪУЪН¹ гл., вуж; -веда, -вена; -вез, -везва; -уъгъ, -вен, -уърай, -вемир; къекъуън тавун, къекъуън тахвун, къекъуън хыйимир 1) фин (тайин са чкада, виликкъулухъ финин гъерекатар авун, камар ягъун). Хур экъисна къекъведа вун... Е. Э. КIан я. Къекъведа вун дамахар гъаз... Ё. Э. Вун хвашгелди, сафагелди. Хайи халкъдин гъарайдиз гъай лагъай генерал, Къекъуън регъят тирни, гъетер алаз къуънерал? А. Къ. Хайи халкъдин... Къекъвезва зун гар галукъиз япунчидин ценерихъ... Къ. Р. Чинарар. - Инсан гъакI метлебсуз куъчейра къекъведач, гъар са къекъуънихъ вичин мурад авайвал, вакъиадихъни вичин мурад ава. Н. М. Сегънедин билбил. 2) са вуж, вуч ятIани жагъуриз алахъун. Папан рекъе къекъвез хъана ирид иис. Е. Э. Герек туш. Ви велелди ви шийирда къекъведи. Е. Э. Бахтсузвал. Анкетада авай делилрай аквазвайвал, ам апрелдилай сентябрдал къван, къве кIвачай акъатна, кIвалахдихъ къекъвез хъана. А. А. Нажмудин Самурский. Ахпа заз гъа къацIалай са гъвечIи, элкъвей цIиб акуна. Адан кIане чIем авай. Зи тадивилей тIурунихъ къекъуън хъхъанач. За цIипIиниз гъил сухна. З. Э. Зулун пеш. Багънадихъ къекъвена, кIвалерай катиз, Гъазур тир чIафара суvara гъатиз, Пси хъиз тарарин хилерай кватиз, Мукарай чукурдай нуъкIер, каруяр. С. К. Яран сувариз. Зи хуъруъни къуълухъ гудай Кал емиширхъ къекъведай. Азарлудан вил атIудай Чуру хват гъаз хкведай. Къ. Р. Самур, къе ви дерада.

* **гуъгуъна** къекъуън. къекъведай кIваче цаз акъахда мисал 'кIан хъайи шей жагъун патал, къиле авай мурад къилиз акъудун патал зегъмет чIугуна кIанда' манадин мисал. Къекъведай кIваче цаз акъада лагъайвал, Мифтягъ гъаф идарайрани тешиката ра къекъвена, вичин къастар къилиз акъудна. А. А. Пад хъайи рагъ. - Къекъвей кIвачиз цаз акъахда лагъай мисал авайди я, - къвез-къвез къетIивал акатна Вадимак, - ша кван садра! ЯтIаб кIаник, я тIиб кIаник - эхирки сад жеда ана. Я. Ш. Гъахъ квахъдач.

КЪЕКЪУЪН² суц.; -и, -а; -ар, -ри, -ра инсандин, гъайвандин вилик финин гъерекат. - Ништа, я кIвал къени хъайиди, а хизан декъейдан къекъуънар Мислиман къекъуънар хъиз аквадай къван. А. Ф. Газет. Мухлисатан успагъивал, зиринг къветрен къекъуънар акваз куз-хъукъуз амукъдай... З. Э. Муъгуъббатдин цIелхем.

* **къекъуън(ар) авун** гл., ни вилик ва я къулухъ фидай гъерекат(ар) авун. - Хийир хабар, вуч къекъуънар ийизва, юлдаш устIар? - хуърена Вадим... Б. Гъ. Вили вилер

КЪЕКЪУЪН суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра дуъз 1) физвай рехъ эрчIи патохъ ва я чапла патохъ дегиш жезвай чка. Са сеферда, цIийи шоферди худ гъалзаваз къекъуъндила алчуд хъайи машин къиндилбиндил хъана. З. Э. Зулун пеш. Машин гуътIуъ къекъуънда, Спелри тIалабайвал, кирсеба, вири рехъ кIевна, акъвазна. М. Б. Спелар... таниши тушир дагъдин къекъуънра гъалтай такабурлу суван къунар, инлай-анлай къурху кваз къарагъай сваларин уфтер, къуд патаз атир хъченвай цуъкверин хунчаяр рикIелай алатай хъиз тир... Т. А. Мехъер куътягъ тахъанмаз. Хуър таквадай къекъуъндик акатайла, адет яз, чеб чIел ашукъ тир рушни гада къуънкъуъневаз рахаз-рахаз булахдал фидай ва элкъвена хуър аквадай чкадал къван санал хкведай. С. Муслимов. Цицигъ-наме. 2) рапунихъ гъал акалдай тIеквен.

КЪЕКЪУЪРУН гл.; -да, -на; -из, -зава; 0 // а, -ин, -рай, -мир; къекъуър авун, къекъуър тавун, къекъуър тахвун, къекъуър хыйимир 1) ни вуж вилик-къулухъ финин гъерекатар ийиз тун. Дидеди аял куъчеда къеуързава. Р. 2) ни вуж квехъ са затI жагъурдай гъерекатар ийиз тун. 3) ни-куъ вуч бедендин паярикай сад юзурун, галтадун. Гъахъ лагъайтIа, жува жуван тариф авун кицIи тум къекъуърай мисал ялда. З. Э. Кек галкIизва.. Руша арумарум чIулав рацIамар юзуруна, катран вилер къекъуързава. З. Э. Рамзият;

КЪЕЛБИ // **КЪАЛБИ** араб, т-б, суц.; рикI, гуъгуъл.

* **къелбикъара хъун** гл. **рикI чIулав хъун**. *Гъибет пара, къалбикъара, рикI дагъал...* Е. Э. Нефсиниз.

КЪЕЛЕ¹ *турк, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра* 1) **виликдай гъужумдиз къевзвай душмандикай хабар гун патал ва ам энгел авун патал эцигдай гъяркъубъ къакъан парудалди къевнавай махсус чка**. *Эвел фасикъ яхулари Чурна къеле, еке пару*. Е. Э. Наиб Гъасаназ. *Вун акурла, зи гуьгъуьл, рагъ алай югъ хъыз, ачух жеда. Зи къуватлувал акъван артух жеда хъи, зун къелеяр къачуз къвачин жеда*. 3. Э. Арифдиз ишара. 2) **куьч. мягкъемдиз къевнавай чка, дарамат**. *Къану, бажса буьтуьн михъыз айна я, Хварасан чеине я, Хайбар къеле я...* Е. Э. Алкъвадар Гъасан эфендидин цIийи къвалериз. - *Чна тек са девлетлуйрин малар ваъ, гъатта фена пачагъдин къеледай къизиларни чуьнуьхда, - лагъана халуди*. Ф. Халунихтул.

КЪЕЛЕ² *турк, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра* **къапариз ядай металл**.

* **къеле гун [ягъун]** гл., 1) **ни къез...** **къакъун валари къунвай хътин чIулав чуру алай чинал, къеле гайидал хъыз, мешреб акъалтнава**. Б. Гъ. Заз эвера. *Вуна муькуь юкъуз фида лагъайди туширни? - хабар къуна уьлгуьчдал тунвай, цIийиз къеле янавай цурун къажгъанди хъыз, къили нур гузвай Къадира*. Гъ. С. КИри Буба. 2) **ни низ са нин ятIани чинал адан тарифар авуналди вичин фикир къилиз акъудиз алахъун**.

КЪЕЛЕМ¹ *араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра* 1) **тарцин таз**. *Филер кала комсомолри АкIурзава къелемар, Явшанлухдал алукIзава Машимаширикай перемар* Къ. Р. Самур, *къе ви дерада. Адаз вич авачирла, тама къушарин авазар лал жедайди хъыз, къвачерал зиринг жейранар сугъул жедай ва цIийиз накъвадикай хкечIнавай къелемар къурадай хъыз жедай*. 3. Гъ. Ахварай авудай аваз. 1988 - *йисуз цIицигъви Муслимова Жарията 88 агъзур къелемдик тIур кутума*. С. Муслимов. *Цицигъ-наме. Ичин, чуьхверин, машимашин, хтун ва маса къелемар акIурна*. 3. Э. Рамзият. 2) **куьч., шиш къаниди**. # таза ~, назлу ~, ширин ~, шуьше ~. *Ихътин шадвал ийидайдаз Таза къелем мубарак хъуй*. Е. Э. КIани ярдиз. *Вил атIудач вахъай, къелем, Ярхар хъана рекъидалди*. А. Ф. КъатI-къатI авур зунжурар. 3) **(чIехи гъарфуналди - Къ) дишегълидин хас тIвар: Къелем**.

КЪЕЛЕМ² *куьгъ., суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра* **къхинардай алат**. *Девит, чар, къелем ХунI ярашугъ я*. Е. Э. *Къез вуч ярашугъ я. Гагъ са кар, гагъ маса кар сеbeb жез, адавай вичин фикирда авай дафтар къелем сакIани гъиле къаз хъанач. Хъанач лагъана ада гъайифни чIугъзавачир*. 3. Э. Рамзият. *ви къелем гъамшиша хъиди ва кар ийидайди хъурай, зи стха чан!* 3. Э. Зун гъавурда акъзвач. **Синоним:** **карандаш, ручка**.

КЪЕЛЕМДАШ *нугъ., суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра* кил. **КЪЕЛЕМ**².

КЪЕЛЕТ *араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра* **нетижаяр фагъум тавуна авур, ийидай кар**. [Али]. *Секин хъухъ, шехъмир. Заз Авай-авачирди са вун я. Вучда, хъана завай са къелет, темягъ ацукъна, амма вун за садахъни дегшиардайди туш...* *Вун хътин дишегъли авайди туш (къужахламишда)*. Н. И.. Гъакимрин папар

* **къелет(ар) авун** гл., **ни нетижаяр фагъум тавуна са гъихътин ятIани кар, гъерекатар авун**.

КЪЕЛЕТУН гл.; -да, -на; -из, -зава; 0 || а, -ин, -рай, -мир; **къелет авун, къелет тавун, къелет тахвун, къелет хъийимир айиб къведай гъалатIдин кар авун**. *Къелетна за: акъахна абуруз акъаз...* Е. Э. БалкIан квахъайла.

КЪЕЛЕЧИ *суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра* 1) **къапариз къеле гудайди**. *Чи хуьрериз къведай къелечияр яхулар тир*. Р. 2) **зараф. яхулви**.

КЪЕЛЕЧИВАЛ *суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера* **къелечи пешекарвал**.

КЪЕМАЗ *рах.. нар.* 1) **гъа и яшда амаз**. *Вун къемаз иниз вучиз акъатнава? - цIугъар ийиз вичин майшлар къалурзава бурма чIарарин кицIи*. А. Исм. Эхиримжи къув. 2) **гъеле къе**. *Къемаз ихътин амалар авурла, ахпа ада вучдатIа, *чидан ваз?*. Р.

КЪЕМЕ *суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра* **къве патал мурз алай гъвечIи хенжел**.

КЪЕМЕДА кил. **КОМЕДИЯ**.

КЪЕМЕДИ *урус, прил.; хъуьруьнар къведай*. *Гадайри къаравилияр, къемеди ихтилатар, хкетар ахъайдай* С. Муслимов. *Цицигъ-наме*.

КЪЕМЕР *араб, шиш, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра* 1) **рагъ**. *Экв такур буьркъубъдаз шамси, Къемердин къадри вуч чир хъуй?!* Е. Э. *Дуьньядикай бейхабардаз. Диде-бубад къадир чир хъуй, - Веледни шемси, къемер я*. Е. Э. *Дуст Абумуслимаз* 2) **(чIехи гъарфуналди - Къ) дишегълидин хас тIвар: Къемер**.

КЪЕН *суц.; -и, -е; -ер, -ери, -ера* 1) **къежел патаз, винел патаз акси пад**. *КIвалин къенез хъфейлахъди КIвалин къене са затI ава*. Е. Э. *КIани ярдиз. Эхъ, и устIаррин и манияр чир хъайшла, заз жуван манияр, аялдин машгъулатар тир нинийрик квай гъвечIи, къене тIимнл затI гъакъдай, тIимил ван гвай, нехишар алачир, гъилледин рангари безетмишнавай гъвечIи къапар хъыз акуна...* Къ. М. Экуь инсан. *Амма жегъил ватанперес, чилин къеняй экъечIай хъыз инал акъатай Сулейман халуди акъвазарна*. Къ. М. Шаирдин къунши. 2) **инсандин, гъайвандин къен пад, руфун**. *Дерт къене чуьнуьхдай къван Селиматан вилерикай яру цIелхемар карагъавай*. 3. Э. Арифдиз ишара. *Камалан хва Лукъман луьл тир. Ам къеневайда гузвай буйругъдалди рахазва*. 3. Э. Рамзият. *Ам уф-чIуф алахъиз, къеняй регъевзвайди хъыз ава*. Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз. * **сивин къен**.

* **къен авай къаб** *суц. дерин къен авай къаб*.

* **къен къун** гл., нин **тIурди акъат тавун, къециз физ тахъун.**

* **къен фейи шар хътинди суц., зараф. лап яхун инсан.**

* **къен фин** гл., нин **тIур хуьрек къене акъваз тавун.** Салмана дяведикай къил жхудун патал гзаф къуьруькар авунай. Гагъ руфуна тIал гъатзава, гагъ къен фидай азар галукънава лугъуз, ада багънаяр жагъурна. З. Э. Уьмуьрдин гелер. Куьгъне вахтара лезги хуьрера къен финикди азарлу хъайила, абур патал махсус шалварар куьдай, лугъуда. Жибинар, кикер, гьерттер - шалвардиз хас вири лишанар квайбуур жедай. Амма кIан кутадачир. А. Къ. Жуьгъенар.

* **къен хадай дарман** суц. **къен къуна тади гудайла, ишлемишдай дарман.**

* **къенер акъудун** гл., ни 1) **тукIунвай гъайвандин къенепатан органар дуьздадал авун.** 2) **куьч. телеф авун.** -гъар сеферда чун иниз атайла, ам вучиз ятIани вичин чкадал жезвач. Ада, эхир, чав вичин къенер акъудиз тада. С. Гъ. Клири Буба.

КЪЕНЕ¹ **къен** существительнидин чкадин I падеждин форма. Кил. **КЪЕН.**

КЪЕНЕ посл. вахт, девир къалурдай существительнийрин талукъвилидин падеждин формади хъ галаз ишлемишдай гаф. Ихътин заманадин къене вин ихтибар зал хъана хьи? Е. Э. Дуст Ягъиядиз. КIвачел шалам гзаф вахтара жедачир, хъайитIани патар хкатай, инай-анай гъатай куьгъне шаламар жедай. Абурни яргъа л фидачир, къве йикъан къене пад-пад хъана чеб чпелай КIвачелай алатдай. А. Ф. Риза. ХъуьтIуьн са шумуд вауран къене вичин чими нура чуьнуьххай ракъини гила а нуран гулгул хъана чилерал, дагъларал вегъенвай. А. Ф. Газет. Йисан къене шумуда ханатIа, вуьжар къенатIа, шумуд мехъер хъанатIа, шумуд аматIа... вири, са нуьктIани кими тушиз, лугъудай. Н. М. Жандар Магъамай. 2) **тайин чкадин къене пад къалурдайла, существительнийрин талукъвилидин падеждин формади хъ галаз ишлемишдай гаф.** КIвалин къене затI ава. Е. Э. КIани ярдиз. Хуьр алай аскIан тепедин кIаник квай багъларай, хуьруьн къене цавал хкаж хъанвай къавахрай билбилар рахаз башиламина. Къ. М. Шаирдин къунши.... еке гъарай къилеллаз сифте дуьшуьши хъайи тамун къене авай са хуьрел гъужум авуна. Къ. М. Душмандин тум.

КЪЕНЕВАЙ □ **КЪЕНЕ АВАЙ** кил **КЪЕН**

* **къеневай рикI цIурун** гл **фикирардай къван чандиз тади гун.** Вун такурла къеневай рикI цIрада... Е. Э. Гушни яр.

КЪЕНЕВАЙДИ > КЪЕНЕ АВАЙДИ кил. **КЪЕН.**

КЪЕНЕПАД суц.; -та, -та; -тар, -тари, -тара нин-куьн ятIани къен тир пад. Бирдан адан пIузарар, къене патай ял акатайбуур хъиз, экъис хъана ва шаклу хъвер кваз юзана... Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз. Адан паб Мейрисат вичин гъуьлуьн къенепатан гуьрчегвилел ашукъалмашукъ тир. З. Э. Кек галкIизва.

КЪЕНИ¹ **къе** наречие {ни кIус галай}.

* **къени-къе** рах., нар. алай вахтунда.

* **къенлай къулухъ** нар. алай вахтундилай гуьгъуьниз. Къарахана... гила, вич буржарикай азад хъайила, цIийи къилелай ам туькъуьл хажалатдин цIа гъатна: къенлай къулухъ жедай буржар ни ахлудрай?! М. Б. Салманакай гьикI хан хъана.

КЪЕНИ² прил. 1) **чIурувал квачир, хийирдин.** Зи къени кар чIур хъайила, ХунI жедачни шад къарияр. Е. Э. Фитнекар къарийриз. Фикир ая жуважувак, Ви писвилез амач хьи шак, Рахун къени, ви мез михьи, пак, рикIин къеняй пис хъсан туш. С. С. Хъсан туш. [Шофер]. Вуч чIуру кас тушни вун! [Къаравили]. ЧIуру ваь, бубад хва, къени кас. За ви хийир патал лугъузва. Н. И. Гъакимрин папар. **Синонимар:** зериф, михьи, пак, саф. 2) **къени авунвай.** # ~ ичер, ~ чуьхверар. **Антоним:** чIуру. * **кIвал къени хъайиди!**

* **къени авун** гл., ни вуч **къайдадик кутун.** - Зи кIвал чIур хъанва, ам гьикI къени хъийидатIа, заз чидач. З. Э. Арифдиз ишара.

* **къени кал** суц. **нек гузвай кал.** **Антоним:** чIуру кал.

* **къени къуш** суц. **кIвалин къуш.**

* **къени къуьл хътин** прил. **лап къени, са рехнени квачир.**

* **къени хеб** суц. **нек гузвай хеб** **Антоним:** чIуру хеб.

* **къени хъун** гл., 1) **вуьж хъсан хесетар акатун.** 2) **вуч чIуру гъалдай акъатун.** Йисар физва, уьлкве гужлу, къени жез... Къ. Р. Самур вацIал

КЪЕНИВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера 1) нин **инсандин хесетрин къени тир гъал.** Разахандин къенивал, халкъ патал къуллугъдин дирибаивал чидай ксари ам гилани рикIелай ракъурзавач. З. Э. Кек галкIизва. 2) **куьн. менфятлувал.** ЦIинин йисан кIерецрин къенивал мад садрани хъайиди туш. Р. **Антоним:** пичIивал.

КЪЕНИН || **КЪЕЦИН** нугъ., прил. **къенин, къенин йикъан.** 1) **алай йикъан.** Заз чиз, къенин гуьруьшимши хъун Самурдин ва куьре лезгийрин стхавал мягъкем авунин кыметлу межлис хъана! Къ. М. Манияр, манияр. **Къенин ахар михъиз рикIел алама: Рехъ авачир кIачIичIлухдай физвай зун, Вири къуд пад къунвай цифери...** А. Къ. Ярагъ Мегъамедан гъазават. **Агъмед къейидалай къулухъ хажалатдин биришири къунвай берекатлу чиниз къецин хътин шадвилдин хъвер къисмет хъанвачир.** Сажидин Ярагъви ашукъ Уьзден. 2) **алай вахтунин.** - За вун къенин йикъан жуван хайи властдин иеси, вири чилерин, къисметрин иеси тир

къудратлу халкъдин гъиле вугуда! Къ. М. Душмандин тум. Амма адас къенин югъ къведайди чир хъанач. М. М. Чун вуч ксар я? Къенин юкъуз чун, белки, лезгидални рахадачир. М. М. Чаз къагъриманар къанда. Белки, къенин юкъузни Чаз пешапай герек я... А. Къ. Пешапай.

* **къенин къвалах пакадал вегъемир** мисал 'ийизвай къвалах вахтунда ая' манадин ибара.

* **къенин къан къене [нубатда]** нар. алай вахтунда. Ибурукай къенин къан нубатда гзаф къяляй акъатнавайбур а далдамчи Тамазанрин хва Къурчи, Салман ва еке къатирдин тум хътин Гъажимурад я. Ж. Эфендиев. Азадвили рекъе.

КЪЕНСИ || **КЪАЙСИ** туьрк. суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) **ширин машмашрин сорт**. Шумуд дагъви хъана рехи Халидин дад такуна?! Шумуд аял хъана члехи Къенси дадмиш тавуна?! Къ. Р. Самур, къе ви дерада Течирдаз хурма, я къайси... Къемердин къадри вуч чир хъуй? Е. Э. Дуьньядикай бейхабардаз. 2) (члехи гъарфуналди - Къ) **дишегълидин хас тIвар: Къенси**.

КЪЕНФЕТ урус. суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) **ширинлухрин са жуьре**. Суна, за вин тариф ийин: Къенфетдаллай зар я суна. Е. Э. Суна, за ваз суьгббет ийин. Им яшайшидин къадир гъеле чин тийидай, бегъем къанажагъдиз агакъ тавунвай аялдив Къенфет вахкана машгъулар хъийидай хътин кар тир. Гъ. М. Им къван, имни терез. Назханум багъламадиз килигда. Адахлидиз печенияр ва Къенфетар гъанва. 3. Э. Арифдиз ишара. Камината са-сад къачуз Къенфетар незва. 3. Э. Арифдиз ишара. 2) (члехи гъарфуналди - Къ) **дишегълидин хас тIвар: Къенфет**.

КЪЕНФЕТДАЛЛАЙ || **КЪЕНФЕТДАЛ АЛАЙ** кил. **КЪЕНФЕТ**

КЪЕНЯЙ¹ **къен** существительнидин къакъатуни I падеждин форма. Кил. **КЪЕН**.

КЪЕНЯЙ² **посл**, талукъвили падеждин формада авай существительнидихъ галаз ишлемишна са вуч ятIани къецел патал акъатзавай чка къалурда. Халкъдин саламатвал: ... кузвай аял цIун къеняй акъудун, вацIу тухузвайди хкъун, къвал-югъ, аялкуюл гвадарна феийди жагъур хъувун, инсан вичи ийизвай чIуру кардин гъавурдик кутун, аял гвадарна феийи диде дуьз рекъе хутун ва масамаса крар. 3. Э. Кек галкъизва.

КЪЕРЕ фарс. суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра тамун ципицI.

КЪЕРЕХ туьрк. суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) **яд авай чкадин къурамат пад**. И къыл, а къыл авачир, яргъи, гъяркъуь вили гъуьл, адан винел къекъезвай эквер авай пароходар, гъуьлуьн къерехдай фенвайракъунрекьер... А. Ф. Бубадин веси. Гъар са пад пара секин тир, анжах дагъдин къаняй авахъзавай вацIун къерехра авай вили рагар язавай сесинин уьтери ван чал къезвай. А. Ф. Лянет. Мамраширай а патал, Гуьлгер вацIун къерехдал мадни са татарин лезгийр какахъай - Ханжалкъала тIвар алай хуьр ала. Къ. М. Рекъин риваятар. Са сеферда фикирар гъарнихъ чкъанвай Камал вирин къерехдал ацукъна, цин къане къугъвазвай балугъриз килигзавай. Б. Гъ. Вили вилер 2) **са вуч ятIани са патахъ куьтягъ жезвай чка**. Мансур гъадан къерехдик ква, Цилингар. Е. Е. Цилингар... ам къавун чIерейрал къекъведай, кац хъыз, вичи хъувунвай цIун къерехрив элкъез жедай... А. Ф. Риза. Чун суьруьдин къвалав ацукъна, са къадар ихтилатар авурдалай къулухъ чубанрикай къвед къарагъна суьруьдин атIа патан къерехдал фена ацукъна. А. Ф. Лянет. Гъа икI, киричидал рекъе Вини Ярагърин рекъин къерехдив гвай булахдал хуькведалди дуьшуьш хъайибурукай садани сивяй Бубадикай хана рахай гаф акъуднач. Гъ. С. КIри Буба. * **пад-къерех такур**.

* **къерех авун** гл., ни вуж-вуч нивай-квевай нивай-квевай ятIани къакъудун, яргъа авун.

* **къерех хъун** гл., вуж нивай-квевай ятIани яргъа хъун. СтIалви гадади вичин ихтилат куьтягъна, ам цIукай хейлин къерех хъайила, комсомолдин форма алай кутугай суьретдин Балакъардаш тIвар алай жегъил вилик атана. Къ. М. Душмандин тум... вичел алай парталар киреждай ктад хъанвайди рикIел хтана, багъишламишун тIалабна, ам садлагъана адавай къерех хъана. Б. Гъ. Вили вилер

* **къерехда авайди суц.** 1) **авай (алай) чкадиз килигна лишанламишнавай затI, кас.** 2) **куьч. масад**.

Дуьзмишайла хурал са женнетдин багъ, къерехда авайдаз са емиш гудачни? Е. Э. Ваз зи гъалдикай хабар авачни?

* **къерехда акъвазун** гл., вуж кардик, мярекатдик экечI тавун. Бакуда къелерна, хайи хуьруьз хтай са шумуд йикъалай, заз зи дустар: еке са десте комсомолрик ва пионеррик кваз яхдиз яргъал сиягъатдиз физвайди чир хъана. Завай къерехда акъвазиз хъанач. Къ. М. Экуь инсан. Ам общественный къвалахривайни къерехда акъвазнавачир. 3. Э. Рамзият **Синоним: къерехдилай килигун**.

* **къерехдилай килигун** гл., вуж низ-квез са нин патав ятIани къиле физвай кардик экечI тавун. Къе за тарариз кIутаяр язавай. Чухсагъул, аялри куьмек гана. Заз амуькайди къерехдилай килигун хъана. 3. Гъ. Ахварай авудай аваз. **Синоним: къерех хъана акъвазун**.

* **къерех-бужах** рах., суц. **тайин чкадин къерех пад**. Инсанар Целехъандин ценера, къерех-бужахда къекъезва. 3. Э. Кек галкъизва..

КЪЕРЕХДИН прил. са къвалинди, коллективдинди тушир. КIвале къерехдин итим авай адас, гъуьлуьз, адан рикIе чIуру фикир гъат тийидайвал вуч багъна ийидатIа чизвачир. Гъ. С. КIри Буба

КЪЕРЕХУН гл. ни вуж-вуч; -да, -на; -из, -зава; -а || ая, -ин, -рай, мир; къерех авун, къерех тавун, къерех тахвун, къерех хъийимир 1) **азад авун (къвалахдикай), алудун (къвалахдилай)**. Са кар за квез хълагъин, а яцIудан фендигарвилерикай хабар хъана, ам, советрин къвалахдикай къерехна, гадарна. Къ. М. Душмандин

тум. 2) алакъяар амуць тавун, тун тавун. Цазни акъадай шей я, ада тIарда, гъуылягъдивай шуърбет жигъидач», - лугъуз гзафбуру зун кърехзава. Н. М. Къизилдин хтар.

КЪЕРКЪЕТИ¹ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) фитерай къацIанвай йис, сар, чIарар. 2) чиркин кас.

КЪЕРКЪЕТИ² прил. чиркин, къацIай. # ~ инсан, ~ аял, ~ дана, ~ хеб.

КЪЕТНЕ || **КЪЕХЪНЕ** нар. ихтилат физвай вахтунилай са тIимил вилик. Къетне азанар язавай, мискIиндин цIаллай къватидай гила Нуралидин ван къевзай. М. Б. ЦIийи мискIин.

КЪЕТИ кил. **КЪЕТИ**

КЪЕТИ'ВИЛЕЛДИ кил. **КЪЕТИИВИЛЕЛДИ**.

КЪЕТИ'ДАКАЗ кил. **КЪЕТИИДАКАЗ**

КЪЕФЛЕ араб, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра са шумуд касдикай, гъайвандикай, къушракай ибарат кIватIал. Чи къефле аскеррин низамлу дестедиз ухшар тушур. А. Къ. Аскервал башламишай югъ.

Синонимар: десте, жерге, гапIал, гуругъ, кIеретI, луж, тилит, рамаг, цIиргъ.

* **къефле-къефле** нар. жергейра аваз, жергеяр хъана. Бес зани гъакI лугъузвачни. Зи Къурбанан гуьгъуьна рушар къефлекъефле гъатнава. А. Р., Я. Я. Хендедин мехъер.

КЪЕХУЪН суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра са вуч ятIани туьгъмет яз рикIел хкун.

* **къехуънар авун** гл., ни низ вуж-вуч са вуч ятIани туьгъмет яз рикIел хкун. РикIиз гъакъван туькъуьл ихътин дуьшуьшдай къацIар акъудиз къехуънар авун бес дуьз яни? З. Э. Зулун пеш.

КЪЕХУЪНАРУН гл., ни низ вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; къехуънар авун, къехуънар тавун, къехуънар тахвун, къехуънар хъийимир са вуч ятIани туьгъмет яз рикIел хкун. Амма какаяр къехуънаруни зи рикIиз гзаф тIарна. З. Э. Зулун пеш.

КЪЕХУЪНУН гл., ни низ вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; къехуън авун, къехуън тавун, къехуън тахвун, къехуън хъийимир са вуч ятIани туьгъмет яз рикIел хкун.

КЪЕХЪНЕ кил. **КЪЕТНЕ**.

КЪЕЦ суц.; -и, -е; -ер, -ери, -ера дараматдин къенепатаз акси пад. Саил атайла, куь патав къецелай, Мегер зун гъич къведачни куь хиялдиз? Е. Э. Азиз дустар килигдачни зи гъалдиз?. Гъа и арада заз къецелай хкъезвай Ханум халадин кIвачерин ван атана. З. Э. Зулун пеш. Амма Рамзията а рахунар гуя къецел къвазвай марфадин сесерай къазва. З. Э. Рамзият. Чайдин паднус чилел туна, Гуьлбегъер тадиз къецел акъатна. Я. Ш. Гъахъ квахъдач. Амма, гачалахъ вичин дерди ава лагъайвал, жегъил устIардихъ буругъдилай къецени дердияр авай Я. Ш. Гъахъ квахъдач. Садра къил акъудна кча подвалдай гъаятдиз акъатнавай гъвечIи дакIардай, къведра акъудна, амма къецел алай мекъивили ам къулухъ чIухгуниз мажбурна. Эхирни рад хъиз шуькIуь хъанвай вичин беден кча къецелди акъудна. А. Исм. Эхиримжи къув.

* **къециз (къецихъ) фин [къечIун]** гл., вуж; руфуна авай чиркинар дуьздакI акъудун. Ам фу тIуьр чкадал къециз экъеч.'дайди я. Ам къабачи я. Вун адав акъван эгечIмир. З. Э. Рекъер сад туш.

КЪЕЦЕПАД суц.; -а, -а; -тар, -тари, -тара кIвалин, дараматдин къенепатаз акси пад. ГъалчIай зулун югъни ихтилатар авуниз кутугайди тир. Къецепата, сафупай ягъизвайди хъиз, къалин марфни къвазвай. З. Э. Кек галкIизва.

КЪЕЦЕПАТАН къецепад сушествительнидин талукъвилин падеждин форма. Кил. **КЪЕЦЕПАД**.

КЪЕЦЕПАТАН прил. тайин тир сергъятар авай чкадила (уьлкведилай вилаятдилай) кърех тир. Чаз чи чIехи Ватандин маса республикайра, гъакIни, къецепатан уьлквейра яшамии жезвай чи лезги стхайрин гъакъиндай гилани гегъенидаказ малумат тахъун дуьз яни? М. М. Хайи чилиз икрамда. Къецепатан чIаларин институтдин доцент Элекбер Къубатова «Къудратлу такъат» («Диалог» журнал, № 7, 23-ноябрь 1989-й) макъалада, лезгийрикай, хинелугъвийрикай, къирицIвийрикай ва маса халкъарикай рахадайла, гзаф татугайвилериз рехъ ганва. М. М. Чун гъвечIи халкъ туш.

КЪЕЦИН¹ прил. къецел патан.

КЪЕЦИН² кил. **КЪЕНИН**.

КЪЕЧИН гл., ни вуч; -ида, -ена; -из, -изва; -ич, -ин, -ирай, -имир 1) кIватIун (гъал). Гъап къечин къе гзафбуруз чидач. Р. 2) куьлуь авун, руг-руг авун. Фицьягъра за, валлагъ, кимел алай са къадарбуруз тфуярни кваз авуна. Са путулка зегъер патал чпи чпин итимвилин дережа квадарна, ида адан, ада идан ратар къечизва. Н. М. Жандар Магъамай. 3) куьч. веревирд авун, кIвачик, гъилик авун.

КЪЕШЕНГ туьрк, прип. гуьрчег. Исятда заз тамун гуьзелвилин рангар тарифиз тежедай къван къешенгбур яз акуна! Къ. М. Рекъин риваятар. Къуй уьмуьрдин няметар тир ихътин шадвилер тухуз алакъдай инсанрин гъамга муьгъуьббатдин къуват мидаим къешенг манидиз элкъуьрай! Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз. Вагъид бубади рагъ гвай къавув, кавал кIаникай вегъена, худ гудай вичин кеспидиз. Акваз-такваз, къешенг, шимшет тIурар, кавчяр майдандиз акъатна. Ж. Байрамалиев. КIарасдин тIурар.

Синонимар: гуьрчег, иер.

* **къешенг авун** гл., ни вуч къешенг лишандиз гъун.

* **къешенг хьун** гл., *вуж-вуч къешенг лишан(ар) квайди хьун.*

КЪЕШЕНГВАЛ суц.; -или, -иле; -ипер, -илери *къешенг тир гьал, гуьрчегвал.*

КЪЕШЕНГВИЛЕЛДИ нар. *къешенгвал хас, гуьрчегвилелди.* **Синонимар:** *къешенгдаказ, къешенгдиз.*

Антоним: *эйбежердиз.*

КЪЕШЕНГДАКАЗ нар. *къешенг лишан(ар) кваз, гуьрчегдаказ.* **Синонимар:** *къешенгвилелди, къешенгдиз.* **Антоним:** *эйбежердиз.*

КЪЕШЕНГДИЗ нар.; *къешенг яз, гуьрчегдиз.* *Ватандиз авай кланивилин дережа, чи халкъарин дуствилин дережа ва даявдилай гуьгьуьниз цлийи уьмуьр гегьенидаказ ва къешенгдиз къалурна кланзавай.* Ж. Лезги эдебиятдин гуьзгуб. *Къешенгдиз туькльурнавай клвал. Зарлишана клвалин къайгьуяр ийизва.* Н. И.. Гьакимрин папар. *Зи фикирдалди, адалай Агьмедан суьрет лап къешенгдиз къалуриз алакьнава.* ЛГ, 2002, 15. V.

Синонимар: *къешенгвилелди, къешенгдиз.* **Антоним:** *эйбежердиз.*

КЪИБ¹ суц.; *хьипре, хьипре; хьипер, хьипери, хьипера акъвазнавай цин къерехра жедай хадриз-хкадриз фин патал къулухъ къилихъ яргъи клвачер галай гьайван.... Камала мягьтелвилелди гьар патахъ вил вигьена ва адаз вириин къерех тирвал чтин, лацу хьуьуьганар хьтин туьтуьхар куьрсна, вилер, тилрен вилер хьиз, экъисна ацукьнавай хьиперин жерге акуна. Вуч акъатдатла акваз, Камала абурукай садан вилик тлвалуниин клвенкI яргъи ийизва, амма хьипре вичин секинвал хуьзва.* Б. Гь. Вили вилер. * **хьалхьас къиб.**

* **къиб къваллак кваз фена уьмуьр гьап такландахъ галаз яшамиш хьана.**

* **къиб туькьуьнай гьуьлягь хьиз нар.** *са гьерекатни тежез.... захъ галазрахунар хьайидалай къулухъ Гьажименаф къиб туькьуьнай гьуьлягь хьиз дакIвазэлекиз... хьана.* Н. М. Къизилдин хтар.

КЪИБ² суц.; *хьипеди, хьипеда; хьипер, хьипери, хьипера къушран какадин лацадин къене жедай элкьвей хьипи пай.* *Какадин лацадилай къиб тлуьн менфятлуя.* Р.

КЪИБ³ суц.; *хьипе, хьипе; хьипер, хьипери, хьипера гамуниин нехишар ийиз ишлемишдай хьипи рангунин гьал.* *Лезги гамарик къиб артух ишлемишдач.* Р.

* **къиб ягьун** гл. *хьипи рангуниз атун.* *Машмашриз къиб янава.* Р.

КЪИБРИШ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра *цацар алай аскIан тан авай набатат ва адан емиш(ар).*

КЪИВ фарс, суц.; -ди, -да; -ер, -ри, -ра *гьарай-эвер.* *Рушар, къивдин ван галукьай бацIаяр хьиз, вири санлай къулухъди элкьвена.* Б. Гь. Заз эвера. *Къивни уьфтер, гьараяр Къевзвай адан гуьгьуьна... А. Кь. Севрен дерт.*

* **къив(ер) гун** гл., *ни низ* 1) *гьарай-эвер авун.* *Къив гуз, къив гуз са гужбаладал чна хипер клватI хьувуна:* А. Ф. Лянет. *Арумарум мани ягьиз, къив гузвай ругулрин клвалах къвердавай къизгьин хьана.* З. Э. Булахдал. *Вичин къайгьуйрин. дерди-балайрин са пай гададин кIулаз вегьиз хьунал ам [С. Сулейманан буба. - А. Г.] гзаф шад хьанай ва ада аял ишлемишиз, гьасятда, кавхади хьиз, гьараяр ийиз, къивер гуз башламишна.* М. М. Гь. Чехи шаир. 2) *рази туширвал, такIанвал къалурун патал ийизвай гьарай.*

* **къив ацалтна нар.** *гьарай-эвердалди.*

КЪИЖИ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра *тамара жедай, къве патай къацIар авай яргъи тандал гзаф пешер жедай набатат.*

КЪИЗГЬИН туьрк, прил. 1) *гзаф чими яз кудай гьалда авай.* *Цава ргаввай рагъ акьван гуьрчег ва къизгьин тирхьи, ада вилин ишигъ тухузвай.* З. Э. *Муьгьуьббатдин цIелхем.* 2) *куьч. гужлу, къати.* *Къай, тIурфан къизгьин тир.* З. Э. *Муьгьуьббатдин цIелхем.* *Югъ няни хьана.* *Гьажимурад Алимурадович Темирханован клвале шадвал авай.* *Рахун-луькIуьн ва хьуьруьн къизгьин тир.* З. Э. *Социалист Зегьметдин Герой Темирханов.* 3) *куьч. вини дережадин Гатфарин къизгьин вахт тир.* З. Э. *Рамзият. Ватандин даяе къизгьин тир.* З. Э. *Зулун пеш.*

* **къизгьин хьун** гл., *вуч къизгьин лишан хас хьун.* *Къе кимел алайбур вучиз ятIани сефип тир.* *Хуьруьн са пай фена лугьуз ятIани, я тушитIа, гьаваяр цурубур хьуниз килигна яни, чидач, кимел рахунар къизгьин жезвачир.* *Я эхъ, я ваь лугьудай кас авачир.* Гь. М. Хуьре. *Арумарум мани ягьиз, къив гузвай ругуприн клвалах къвердавай къизгьин хьана.* З. Э. *Булахдал.*

КЪИЗГЬИНАРУН гл., *ни-куь вуж-вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; къизгьинар авун, къизгьинар тавун, къизгьинар тахвун, къизгьинар хьийимир гужлу авун, къуватлу авун.* *Рушаз гада, гададиз руш дуьньяда виридалайни гуьрчег яз, камалту яз аквазвай.* *Абур муьгьуьббатдин цIу акьван къизгьинарнавай хьи, абур сада садаз йикъ лагьай чкадал рекьиз гьазур тир.* З. Э. *Муьгьуьббатдин цIелхем.* *Рушан ргаввай вилери, чиник квай лацу ва яру халари Салман мадни къизгьинарзава.* З. Э. *Рамзият.*

КЪИЗГЬИНВАЛ суц.; -или, -иле; -ипер, -илери, -илера *къизгьин лишан хас тир гьал.*

КЪИЗГЬИНВИЛЕЛДИ нар. *къизгьин тир гьал хас яз.* **Синоним:** *къизгьиндаказ. къизгьиндиз.*

КЪИЗГЬИНДАКАЗ нар. *къизгьин лишан хас яз Эхирки, вири крар хьсан тир: Рабочийрин гуьгьуьлар ачух я. Вирида къизгьиндаказ клвалахзава.* З. Э. *Социалист Зегьметдин Герой. Темирханов. Советрин гьукумат гьалиб хьайила, Къиблепатан Дагьустанда, Кутур-Кюредин учасокда, Хюхьрин живедин мяденди къизгьиндаказ клвалах давам хьувуна.* С. Муслимов. *ЦицIигь-наме.* **Синоним:** *къизгьинвилелди,*

кЪИЗГЪИНДИЗ.

КЪИЗГЪИНДИЗ нар. кЪИЗГЪИН ЯЗ. **Синоним:** кЪИЗГЪИНВИЛЕЛДИ, кЪИЗГЪИНДАКАЗ, кЪИЗГЪИНДИЗ..

КЪИЗДИРМА тУЪРК, СУЦ.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра ветлери кIасуникди арадиз кЪевезвай иви тIимилардай азар. Мухлисат ахварай авудна. Виш йисарин патлахъ тУЪРез Ликъликъралди кЪекъвез жедай, Гатухъди вегъена мерез, НикIиз кЪиздирмаяр кЪеводай. А. Ф. ЭМ-ТЭ-ЭС. килигайтIа, ам, кЪиздирма акатна, зурзава З. Э. Муъгъуббатдин цIелхем **Синоним:** цIай.

КЪИЗИЛ¹ тУЪРК, СУЦ.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) хЪипи рангунин багъа ва кIеви металл. Рушари и Аждагъан дин вири кЪизил, гимши, якъут авай чкаяр кЪалурна. Ф. Ирирд юкI алай Магъамад пагъливан. - Чна тек са девлетлуйрин малар ваъ, гъатта фена пачагъдин кЪеледай кЪизиларни чуънуьхда, -лагъана халуди. Ф. Халуни хтул. КЪизиларни кЪара пулдай гуз жедач. Е. Э. Бахтсузвал. 2) куъч. гзаф багъа са затI. Аферин ваз, ихътин чIавуз сабурлувал кЪизилдилайни багъа я, халудин. Т. А. Мехъер куътягъ тахъанмаз. 3) куъч. багъа къашар. Минадал кЪизилар хЪуникай вуч ава къван? З. Э. Зун гъавурда акъазвач.

* **кЪизилдин яд ганвай** прил. гуърчег хЪун патал махсус алатралди кЪизилдин руг янавай. Столдал кЪизилдин яд ганвай тIурар алай. Р.

КЪИЗИЛ² прил 1) кЪизилдикай раснавай, кЪизил акъалжнавай. КЪизил мина, айван хунI ярашугъ я. Е. Э. Алкъвадар Гъасан эфендидин цIийи кIвалериз. Юкъ кЪизил камар, Эй, зи гуъзел яр. Е. Э. Ярдин тариф 2) (чIехи гъарфуналди - Къ) дишегълидин хас тIвар: **КЪизил**. ЦицIигъ амачтIани, хуъруьнвийрин рикIелай Эрзи халадинни Иминат дидедин манияр, Сейфуллагъдинни Рзахандин зарафатар, КЪизиланни Саиматан сегънедин кЪугъунар.. садрани алатдач. С. Муслимов. ЦицIигъ-наме.

* **кЪизил балугъ** суц. ширин тIеамдин як алай, вацIун ва гъульуьн це жедай балугъдин са жуъре.

* **кЪизил керпич** суц. махсус пичина чеб кана гъазурнавай яру рангунин керпич. Вун а пата, зун и пата, КЪизил керпич арабада, Вил вегъена килигайтIа, Касни аквадач харапIада. Ф.

* **кЪизилдин медаль** суц. юкъван школа агалкъунралди куътягъайдаз гудай медаль. ЦIуд лагъай класс куътягъайла, са шумуд юкъуз хурудал кЪизилдин медаль гъалдайла, хуъруьнбуру вирида фикирнай: гададикай алим жеда З. Гъ. Лезгийрин риваят.

КЪИЗИЛБАШ¹ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра дуъгуьдин сорт.

КЪИЗИЛБАШ² куъгъ., суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра тУЪРКВЕРИН КЪУШУНДИН КЪУЛЛУГЪЧИ.

КЪИЗИЛВЕРЕКЪ тУЪРК, СУЦ.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) кЪизилдин яд квай ранг. Къилдин кухня, ана газдин пич. ЦIар кЪизилверекъдалди кхъенвай кIвале радиодин приемник, телевизор! З. Э. Рамзият. Лацу мармардин къванерал, адет яз. кЪизилверекъ янавай гафаралди кхъизва... С. Муслимов. ЦицIигъ-наме. Паспорт. Зав паспорт гва. Адан винел, Аквадайвал виридаз, КЪизилверекъ гъарфаралди СССР кхъенва. З. Къ. Рехи паспорт. 2) **кЪизилдин яд янавай чарчин жуъре**. ЦIийиз вичел акъалжнавай кЪизилверекъдин чарчи бегъем гел такъунвайвилай, паспорт Вич вичелай ахъа хъана. Т. А. Мехъер куътягъ тахъанмаз.

КЪИЗИЛГУЪЛ тУЪРК, СУЦ.; -ди, -да; -лер, -лери, -лера 1) назик ва хъсан ни галай цуък. Ша экъечI, яр, вун утагъдиз, КЪизилгуьлдив дигай багъдиз. Ф. Вун шем я дагъдин, КЪизилгуьл багъдин. Е. Э. Ярдин тариф. КЪизилгуьлдизухшар ава... Е. Э. Назани. 2) (чIехи гъарфунилай - Къ) дишегълидин хас тIвар: **КЪизилгуьл**.

КЪИЗИЛДИН прил. кЪизилдикай ва я кЪизил кваз раснавай. Минадин... кЪизилдин цам, кЪизилдин сят, кЪизилдин тунIалар зи тIебиатдихъ галаз къадайбур тушир. З. Э. Зун гъавурда акъазвач. Ахна Камината, вичин гъилел алай кЪизилдин сятдиз килигна лагъана. З. Э. Арифдиз ишара.

КЪИЗИЛКЪУШ тУЪРК, ФОЛЪКЛ., СУЦ.; -ра, -ра; -ар, -ари, -ара зарбдиз цавун къакъанда лув гудай къуш. Алагуьзли кЪизилкъуш, хъана вун зи рикIиз хуш. Ф.

КЪИЗМИШ тУЪРК, ПРИЛ. вини дережадин чимивал авай. КЪизмиш пичина фу чраз жедач. Ф.

* **кЪизмиш хЪун** гл., 1) артух хЪун, гурлу хЪун. Са Куьн ятIа гъариб сесер Къвез-къвез мукъва жеридавай Экверин нур хъана кЪизмиш, А. Ф. ЭМ-ТЭ-ЭС. 2) куъч. вуж гужлу гъиссерикди жув-жувавай къакъатдай гъалда гъевесламиш хЪун. Руфун пад жедай къван тIуьна кЪизмиш хъайила, абурукай сада вич алай чкадила (ам амай сержантрилай винидихъ ацукънавай) вичиз кIан хъайи аскеррин тIварар къаз, кишIериз хъиз, шекердин, фан кIусар, тIуьна куътягъ тахъанвай ахъа консервияр гадариз башламишна. А. Къ. Инсандин ажузвал. КЪизмиш хъанвай жегъилдин нерин хилерай акъатзавай бугъади рушан чиниз ялав гузва. З. Э. Рамзият. Гъавилай кЪизмиш хъана, пехъи хъана кЪекъвезва Ж. Эфендиев. Азадвилдин рекъе.

КЪИЗМИШАРУН гл., ни вуж-вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; кЪизмишар авун, кЪизмишар тавун, кЪизмишар тахвун, кЪизмишар хъийимир **кЪизмиш тир гъалдиз гъун**.

КЪИЗМИШВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера кЪизмиш тир гъал. Вач, атIа латак экечI, къилин кЪизмишвал рекъидайвал. Гъ. С. КIири Буба

КЪИЗМИШДАКАЗ нар. кЪизмиш лишан хас яз. Цава кЪизмишдаказ нур гузвай гъетер яваши-яваши зайиф жезвай, бязи куьлуь хътинбур михъиз вилерикай квахънавай. А. Ф. Бубадин веси.

КЪИЗМИШУН гл., ни вуж-вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; кЪизмиш авун, кЪизмиш тавун, кЪизмиш тахвун, кЪизмиш хъийимир **кЪизмиш гъалдиз гъун**.

КЪИЙИМ: **къийим атун** гл., *низ масадаз зарар жедай са кар ийиз алакьун, гъиляй атун. Ам рекъиз гьикI къведа къийим ИкI сес авай суьгьурдин?* А. Ал. Билбил.

КЪИЛАВ *туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра* 1) *хци авур алатдин сиве гъатай ракъ акьудун патал ийидай гьерекат.* # *дергесдик ~ кумач, мукIратIдиз ~ кIанзава.* 2) *куьч. гьевеслу гьисс(ер).* * **мецериз къилав гун**

* **къилав гун** гл. *ни* 1) *хци гьалдиз гьун. Чарх гайи дергесдиз къилавни гун адет л. Р.* 2) *куьч. зигьин артухарун. Гележег лагьайтIа, жегьилринди я. Жегьилривай яргъа хъайитIа, зун михъиз куьт жеда, цикай хкатай балугъ хъиз жеда. Жегьилри, ваз кIандатIа, чаз, къуьзубуруз, къилав гузва.* 3. Э. Скульптор.

* **къилав(ар) ягьун** гл., *ни низ ягьанатар авун. Крарни куьбур хъайила, заз и къилавар ягьуникай вучзавайди!* А. Р., Я. Я. Хендедадин мехьер.

КЪИЛЕМИШУН гл.; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; *къилемши авун, къилемши тавун, къилемши тахвун, къилемши хъийимир са вуч ятIани къилел атун.* * **синемшидайда къилемширай.**

КЪИЛИНЖ *туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра* *металлдикай раснавай яргъи тия галай гъиле къадай яракь.*

КЪИЛИХ *туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра* *инсанди, вич инсанрихъ галаз тухудайла, къалурзавай руьгьдин ва психикадин къетIенвилер вири санлай.* # *хъсан ~рин инсан, кицIин ~рин инсан. Белки, халкъдиз вичин къилел атай вири мусибатрикай хабар авачтIа? (Мумкин я). Гьар гьикI ятIани, кисна акьвазун хъсан кар туш. Им лезгийриз хас къилихни туш эхир... М. М. Хайи чилиз икрамда. - Вахар хъфена, езнейрни фад хъфенавай. Гила къве стха - къве къилих кIвале къилди амай.* 3. Гь. Бубадин кIвал. *Тухумрин тIварарлакIабар, адет яз, хуьр бинеламишай хизанрихъ галаз алакьалу я. Амма бязи тухумрин тIварар абурун векилрин къилихриз килигна эцигнава.* С. Муслимов. ЦицIигъ -наме. **Синоним:** *хесет.*

КЪИЛИХСУЗ *прил. къилих авачир, вич масадбурухъ галаз тухудай адетар тийижир.*

* **къилихсуз авун** гл., *ни-куь вуж къилихсуз лишан хас тир гьалдиз гьун. Диде-бубадин тербияди ам къилихсуз авуна.* Р.

* **къилихсуз хьун** гл., *вуж къилихсуз лишан хас тир гьалдиз атун. Диде-бубадин тербия тахъайвиляй ам къилихсуз хъана.* Р.

КЪИЛИХСУЗВАЛ *суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера* *къилихсуз лишан хас тир гьал.*

КЪИЛМИШ *туьрк:* * **къилмиш авун** гл., *ни вуч арадиз гьун. Им са нур я хуьруьн къене Зулжалалди къилмиш авур.* Е. Э. КьепIирви Алидин кIвалерин тариф

КЪИМЕТ *араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра* 1) *са квехъ ятIани гузвай пулуни кьадар, гьакьби. ЯхIур агъзур туьмен адан къимет я. Е. Э. Камаллу паб. На, къуниши, - лагьана Къадира, - ам гуз хъайитIа, заз це, заз кал кIанзава, масада гудай къимет ваз зани гуда. А. Ф. Бубадин веси. - Муьштерияр гзаф хъайила, малдин къиметни хкаж жедай адет я. 3. Э. Муьгьуббатдин цIелхем.... къизилдал къизилдин, ракъунал ракъунин къимет ала. Уьмуьрда къведни бакара къвезва, амма гьардан вичин чка ава. Я. Ш. Гьахъ квахьдач.* 2) *кIелзавайдан чирвал алцумдай дережа. Заз физикадай къимет авач.* Р.,

* **къимет авач** *кIус еридиз вини дережа я, гзаф тарифлу* я. *Лали агьмердилаини ам багьади я - къимет авач.* Е. Э. Чухьвер. *Ви гафариз авайди туш гьич къимет..* Е. Э. Серминазахъ галаз суьгьбет.

* **къимет гун** гл., *ни низ-квез лайихлувилер, нукьсанар тайинарун. Душман дуст хъханва, амма пай авачир чкадал вуна адахъ галаз душманвалзава. И кардиз масадбуру гьихътин къимет гуда?* Я. Ш. Гьахъ квахьдач.

* **къимет эцигун** гл., *ни нел-квел лайих тир дережада гьисабда къун, гьуьрметар авун. Рамзиятан кIвалахрал культурадин министерстводи къимет эцигзавай. Адаз миниетерстводин Гьуьрметдин грамота гана.* 3. Э. Рамзият. *Трестдин руководителри ва партийный организацияди жегьил ва зирек рабочийдин зегьметдал лайихлу къимет эцигнай. Са тIимил вахтунлай ам верховойдин везифадал виниз хкажна.* 3. Э. Социалист Зегьметдин Герой. Темирханов. - *Вуна зал къимет эциг тавун анихъ амукьрай, инсанрин арада вунни виляй вегьена. Регъуь, гьикI хъайила, жедай затI я.* 3 Э Арифдиз ишара.... *адаз вун беябур ийиз кIанзавач. Им инсандиз еке бахт я. КъатIун тавун, - къимет эциг тавун лагьайтIа, еке гуж я.* 3. Э. Рамзият.

КЪИМЕТЛУ *туьрк, прил.* 1) **къимет авай, багьа тир.** *Дадашан хизанриз, девлетлу Мусадин никIик кIанвай, къве рипе къуьл фидай са ник авай. Абуруз бубадилай гьалтай са бубат къиметлу затIни гьа им тир.* А. Ф. Бубадин веси. 2) *куьч. маналу.* **Антоним:** *къиметсуз.*

КЪИМЕТЛУВАЛ *суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера* *къиметлу лишан хас тир гьал. Адан къиметлувал гьихътинди жеривал я?* Т. А. Мехьер куьтягъ тахъанмаз. **Антоним:** *къиметсузвал.*

КЪИМЕТЛУЗ *нар. къиметлу яз.*

КЪИМЕТСУЗ¹ *туьрк, прил.; къимет авачир, багьа тушир.... чIехидан хцин мехьериз савкъат къачуна кIанзава, мад адан кIвализ къиметсуз шей гваз физ жедач къван.* 3. Гь. Бубадин кIвал. **Антоним:** *къиметлу.*

КЪИМЕТСУЗ² *нар. гьавайда. Твах жуваз кIамай къван къиметсуз.* Р. **Синоним:** *къиметсуздаказ.*

КЪИМЕТСУЗДАКАЗ *нар. къиметсуз тир лишан хас яз, ужудзаказ. Синоним:* *къиметсуз.*

КЪИМИШ *туьрк, гл.; къимиш авун гл* *кIан хьун. Хурудал ви хъана битмиш Анар хътин са къве емиш,*

Масадаз гуз мийир кьимиш. Е. Э. Клан я.

* **кьимиш атун** гл., низ вуч са кар ийиз гьевес хьун. Кьимиш кьвечир шак кьведай гаф лугьузни... И. Гь. КьецИи руша.

КЪИНДИЛ: кьиндил-биндил хьун рах., гл, тармар хьун, пуч хьун. Са сеферда, цИйи шоферди худ гьалзаваз кьекъуьндилай алчуд хьайи машин кьиндил-биндил хьана. З. Э. Зулун пеш.

КЪИР¹ фарс, суц.; -еди, -еда; -ер, -ери, -ера 1) тьеквенар аваз хранвай парчадин жуьре. Гагь-гагь жегьил свасан кьилихъ галай ипекдин кьирди хьиз хьуьтуьлвилел лепе гузвай гарун лепяр, чаз тИмил эсер кьалурна хьиз, алатна уьтмиш жедай. А. Ф. Лянет. Я бахтавар кефчи суна, Кьилихъ галай кьирдин жуна. Дердер, гьамар пара ятIа, Вегь арадал гьалин чна. З. Э. Арифдиз ишара. 2) дишегьлийри кьилел вегьин патал хранвай парча. 3) хранвай парчадин перде.

КЪИР² тьурк, суц.; -еди, -еда; -ер, -ери, -ера 1) шкьакъ хьтин чулав эки затI. Пака кьуз пачагьди.. угьри вужятIа... жагьун тавурла, кьизилар авай чкадихъ элкьвена гьяркьуь са хандакI эгьуьниз туна; гьанани кьир цаз туна. Ф. Халуни хтул. Пака пачагьдин кьаравулар килигайтIа, кьиреда са итим акланва. Ф. Халуни хтул. 2) машинар физвай рехъ лекьверсинер авачирди хьун патал чирх какадарна цадай затI.

Синоним: асфальт.

* **кьир цун** гл. кIвачик квай ва я улакьар физвай рекье кьир экIягьун. Эхиримжи вахтара хуьрерин куьчейрани кьир цазва. Р.

КЪИРАВ тьурк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) мекьи хьайила, чилерал, тарарал ацукьдай живедин цIверекI(ар). Кьирав янавай тарарин хилерикай рагь акьурла кIвахьдай михьи цин стIалар хьиз, йикьар физвай. А. Гьажимурадов. Сабурди хвейи кIвал. Цвелер, спелар, живедин кьирав ягьайди хьиз, лацу хьанва. Ш. Исаев. «Зи фонарар». 2) куьч. лацу ранг. Гьуьл папаз килигна. Рамзиятан чина авай рангни гьа руьхьвединди я. Адан цIвелериз зулун кьиравни янава. З. Э. Рамзият.

КЪИРГЬИН тьурк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра ягь-йикь... ЯбатIаяз аквазва хьи, кицIурин арада авайди са кьатмакьариши я. Геллегьеллегь, пайи-паяр хьана, абуру виридаз бес тахьай якIун кIусар идавай ада, адавай муькуьда кьахкьудиз, чпи чеб кукIварзава, тил цава гьатна, ида адан, ада муькуьдан кьвалар чухваз, и баябанлук ацIурдай хьтин кьиргьин тунва.. Аквазва ЯбатIаяз, и кьиргьинда, и инсаф амачир женгина кьайгьусузбур, агьиларни сефилар, кьуьзуьбурни жегьилар чир жезмач, абур, вири сад хьиз, пехьива ажугьлу я. А. Исм. Эхиримжи кьув.

КЪИРМАЖ тьурк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра балкIан гьалун патал атлудин гьиле жедай малдин хамунин шукьIуь зулунихъ кIарасдин тум галай затI... балкIандал кьирмаж илигна шегьердай акьатна. Я. Ш. Гьахъ квахьдач. Ахпа ада чекмедин кьунжуникай хьудна, тумунал гимшидикай нехишар атIанвай кьирмаждив чавуш Шихидин япарлай кьвед элкьуьрна. Я. Ш. Гьахъ квахьдач. **Синоним:** кьамчи.

* **кьирмаждай акьудун** гл., ни вуж кьирмаждалди гатун. Н. М. Сегьнедин билбил. - Гила гьич, ада зун кьирмаждай акьудда, - фикирна за... Н. М. Сегьнедин билбил.

КЪИРМЕ тьурк, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра Гьуьрчехьандин ружадин патрумда жедай кьуркьушумдин элкьвей гьвечIи кIус. Ам, вичин кьирме галуьнавай кьуьрен гугьуьна гьатнавай Гьуьрчехьан хьиз, вили вилер авай рушахъ кьекьвезвай. Я. Ш. Гьахъ квахьдач. Вагай адан кIвач кьирмейрив яначиртIа, рикI са кьуркьушумдин хутуналди ягьиз жедачирни? М. Б. Кьве кьуьзек.

КЪИРМИШ: кьирмиш авун гл., ни вуж-вуч чан алай гьалда тун тавун; терг авун.

* **кьирмиш хьун** гл., вуж-вуч чан аламачир гьалдиз атун; терг хьун.,

КЪИРМИШУН гл., ни вуж-вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; кьирмиш авун, кьирмиш тавун, кьирмиш тахьун, кьирмиш хьийимир 1) пуч авун. Ризади вич Красная Армиядихъ галаз фейивал, дяве авурвал, деникинчияр кьирмишайвал... ихтилат авурла, виридан чинрик шадвилдин хьвер акатдай. А. Ф. Риза. Бакуда эрменийринни мусурманрин арада фитне туна сад-садал гьалдарай чIавуз Ахьегь Гьажиди и эрменияр кьирмишунал гьалдардай ишир тьукIуьрнай ва ана и карда иштарак авур лезгийрин тариф авунай. М. М. Гь. Чехи шаир. 2) терг авун. Атана агакьна им тамув, якIв кьачуна, им са патахьай агахьна, ида и тамун са пай кьирмишина. Ф. Ирид юкI алай Магьамад пагьливан. Хандин нуькеррикай сада Гьуьрчехьандилай хандиз: «Ада ви дагьлара авай вири гьуьрчер кьирмишзава...» - лагьана фитне авуна Кь. М. Рекьин риваятар,

КЪИРХАЯГЬ тьурк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра хьитрепIдиз ухшар авай, не яшамиш жедай, са бязи халкьари недай гьвечIи гьайван. Кафеда пиводихъ галаз кьирхаягьарни гузвай. Р.

* **кьирхаягь хьиз кьулухьди фин** гл. са кар ийидайла, вилегьвал тахьун.

КЪИРЯТ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра махарик жедай зурба балкIан.

КЪИФ тьурк, суц.; -ди, -да; -ер, -ери, -ера нафт ва я маса жими затI шукьIуь кIуф галай кьапуниз цадай алат. # ракуьн ~, пластмассдин ~.; еке ~, гьвечIи ~.

КЪИШЛАХ тьурк, суц.; -ди, -да; -ер, -ри, -ра хьуьтIуьз хилер хуьзвай чка. - Ибур вуч ахмакьар тир, и хуьр куьчарна кIанда лугьудайбур?! - вичин кьишлахрал, кIвалин авадаввилел еке рази яз... РикIий

хъуьруьналди фикирна Жавата. Гь. М. Хаяр.

КЪИЯМАТ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) мусурман динди къалурзавайвал, эхирзаман хъайила, къейибурал чан хкана, ийидай суд. 2) куьч. Гъарай-эвер, лап пис гьал. Дигай кIвале жед къиямат, тагъсибвал. Е. Э. Къве паб. Ахпа, Воронеждин патав ва Курский дугада хъайи къиямат акурла, ам заз са чиг акатун хъиз хъана. 3. Э. Къве фронтдин командир.

* **къиямат мал суц.** диндин гьисабралди, къейи инсандиз эхирзаманда жедай мал, девлет. Вуна кIусни къайгъу мийир, Ваз къиямит мал хъана хъи. Е. Э. Вирт квахъайдаз.

* **къиямат(дин) югъ суц.** 1) мусурман динди къалурзавайвал, эхирзаман хъайила, вири къейибурал чан хкидай, абурун суд-дуван ийидай югъ. Къиямат югъ атанвачир къилел зи, Я зун тушир хайи чилер авара. Ф. Н. Агъ. 2) куьч. туькъуьлвилер хъанвай югъ.

КЪУБА¹ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра рапунал цвал ядайла, тупIал гьалддай алат. **Синоним:** уймах.

КЪУБА² суц., текв. къ.; -ди, -да Самур вацIун эрчи патавай Къуба шегьердин патав къван сергьятра авай лезгийрин чилер. Куьре, Къуба, авар дере, - БуьтIуьн есир къазава. Е. 3. Гъинава? Куьре, Ахцегъ, Къуба вилайтада на Машгьурнава ви гуьзел тIвар, Гъалимат. Е. Э. Гъалимат. Багъирован серенжемри «хъсан нетижаяр» гана. Шумудни са лезги хуьр вилиз акваз-акваз лезги убайриз элкьуьрна. Иллаки Къубада лезги хуьрерин къадар тIимил хъана. М. М. Лацу лекеяр

КЪУБА³ прил. Къуба патан. 1936 - йисуз КцIара Къуба зонадин актив кIватIна, Чехи собрание къиле тухвана. Анал ихътин месэла эцигнавай: лезгийри кIелун-кхьин дидедин чIалалди тухудани, тахъайтIа туьрк чIалал? М. М. Лацу лекеяр Къуба патан лезгийрин цIудралди манияр, къаравилиярни хкетар, махарни дастанар, бубайрин мисаларни мискIалар кIватIна ва КцIар райондин газетдин чинриз акъудна. М. М. Лезги тIвар алатIа.

КЪУБУ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра салариз, багълариз, никIериз гудай яд физвай чил эгъуьнна туькIуьрнавай чка-рехъ. Хуьруьн къилихъ галай къубудал ада муьгъ эцигнава. 3. Гь. Бубадин кIвал.

Синонимар: къанав, къанал.

КЪУВАРАН прил. фараш.

КЪУВУНАРУН гл., ни вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; къувунар тавун, къувунар тахвун, къувунар хъийимир ял акатна дакIур гьалдиз акъудун, гъун. Туьр ичери руфун къувунарнава. Р.

КЪУВУНУН гл., вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; къувун тавун, къувун тахвун, къувун хъийимир ял акатна дакIун. Азарлудан руфун къувннава. Р.

КЪУГЪВАН¹ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра арабадин цIунуярни вилик къил сад-садал куIундай уьзюьмдин тегьенгрикай ва я тIваларикай хранвай махсус затI. Лежбердиз къугъван ийидай тIвалар, ифирун патал цIай хъийидай самар лазим хъана, малар гьалдай тIвал лазим хъана ва я чатук тухун патал магъ лазим хъана, и крар вири Ризадин гьилелай фидай, ам са кIусни бизар жедачир. А. Ф. Риза.

КЪУГЪВАН² къугъун глаголдин теклифдин форма. Кил. **КЪУГЪУН.**

КЪУГЪУН¹ гл., вуж нив-квев; -вада, -вана; -ваз, -вазва; -угъ, -ван, -урай, -вамир; къугъун тавун, къугъун тахвун, къугъван хъийимир рикI аладарун, ял ягъун патал са гьихътин ятIани тайин къайдаяр авай гьерекатар авун. # тIамайрал ~, шахматрал ~, волейбол ~, футбол ~, къумар ~, кIинтIлаш ~, туп-лаш ~, чуьнуьх жез ~. Акъахна къугъварла памбаг цIилерал Тамашдай жемят вал гьейран я, Керим. Е. Э. Пагъливан Керим. Мухлисат къунишидал алай вичин тай Асланахъ галаз дуст тир. Абур нинийрив къугъвадай. 3. Э. Муьгъуьббатдин цIелхем. Нянихъ бухгалтер Сердер халудин кIеретI доминайриг къугъвадай, къуьзек абуруз яргъалай килигдай. 3. Гь. Чкадив агакъай цуьквер. Ирехъ экуьнилай няналди... къугъвазвай аялрив ацIана жедай. С. Муслимов. ЦицIигъ-наме.

КЪУГЪУН² суц.; -и, -а; -ар, -ри, -ра 1) рикI аладарун, ял ягъун патал са гьихътин ятIани тайин къайдаяр авай гьерекат(ар). Ви рикIел чи къугъунар аламани? Р. 2) гъвечи аялри, къепIера авайбуруни, чпичпиз ийизвай гьерекатар. - Хъсанзава, хъсанзава. Хъуьруьнарни чир хъанва, къугъунарни, диде-бубани. Р. 3) куьч. манасуз гьерекат, кIвалах. Аданди кIелун туш, гьакI вахт акъудун, къугъун я. Р.

КЪУГЪУНАР АВУН гл., ни-куь 1) рикI аладардай гьерекатар къилиз акъудун. Ятахдал адаз вирида гьуьрметар ийидай. Чубанри вири гуьрцIулрикай ам хкъана гьилерал къадай, къамба кицIури адахъ галаз къилинбацар къугъунар ийидай. А. Исм. Эхиримжи къув. 2) куьч. манасуз гьерекатар авун.

КЪУГЪУРУН гл., каузат., ни-куь вуж-вуч; -да, -на; -из, -зава; а, -ин, -рай, -мир; къугъур тавун, къугъур тахвун, къугъур хъийимир 1) са кас, кIватIал ва я къве тереф тайин гьерекат(ар) къилиз акъудун патал кардик кутун. Физкультурадин тарсуна чун туп-лаш къугъурна. Р. 2) сада масадав вичиз кIандай амалар, гьерекатар ийиз тун. - Яда гьей, некIед сив! - чап-чап гададиз килигна ЦIару, - ваз зун югъди маймунар къугъурзавайди хъиз, ви гьилияй ажуз хъана кIанзавани? Б. Гь. Заз эвера 3) ни-куь вуч гьар патахъ югъурун.... хкадарзавай адан бурма цIелер, далудилай куьрнавай чулав кифер хуьтуьл шагъварди къугъурзавай. 3. Э. Булахдал. Адавай къуьл жедачир. Алай чкадал акъвазна, макъамдал гьилер къугъурдай. М. Б. Шапка.... ада гьяз авачир жуьреда шиш тупIарин арада къугъурна.. Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз.

КЪУГЪ туйрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра къазраз ухшар гардан алай, гуърчег еке къуш. **Синоним:** дурна.

КЪУДГЪУНАРУН гл., ни-куь вуж-вуч; -да, -на; -из, -зава; а, -ин, -рай, -мир; къудгъунар авун, къудгъунар тавун, къудгъунар тахвун, къудгъунар хыйимир сад лагъана кIвачел къарагъариз тун.... варцин чIигъди къудгъунарай Мислиматаз гила вар агализ рикIелай алатна, ахъаз тунвайди чир хъана. Гь. С. Кири Буба

КЪУДГЪУНУН гл., вуж-вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, ин, -рай, -мир; къудгъун авун, къудгъун тавун, къудгъун тахвун, къудгъун хыйимир хкадарна хъиз кIвачел акъалтун. Ваъ, недай мад затIаи амач. Са затIни жагъун тавурла, къудгъунна къарагъна фена им къавал. Ф. Ирид юкI алай Магъамад. ХасМегъамед, цIу ягъайди хъиз, хиялрикай уях жеда ва къудгъунна кIвачел къарагъда. А. Къ. Ярагъ Мегъамедан гъазават. Агъа гуьллейрин ван акъатайвалди, стулдин кIаникай тумуниз риб сухайди хъиз, къудгъунна кIвачел акъалтна, къванциз элкъвейди хъиз, столдихъ хак хъана. Гь. С. Кири Буба.

КЪУДРАТ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) зурба къуват, гуж. 2) куьч. зурба таъсир. Рехъди винел фидайла зун, Са къудратдин кар акуна: Гуьруьни гылмандиз ухшар Лап тенг, барабар акуна, Е. Э. Гуьруьдиз ухшар акуна. Къве вил булах хъиз аквада, Къудратдин кар хъиз аквада: Вун авай гъар са чкада Чинар къамат я, Гуьлселем. Е. Э. Гуьлселем. 3) (чIехи гъарфуналди - Къ) эркекдин хас тIвар: **Къудрат**.

КЪУДРАТЛУ прил. гужлу.... ада пагъливандин къудратлу сесиналди рикIин ситкъидай гъарайна: Эй КъараСачлу! М. Гь. Буржар хъайитIани алатда хьи... Заз зи фикирдай, шаир Сулейман пагъливандин буй-бухах авай, къудратлу «къуват авай инсан хъиз аквазва. Къ. М. Рекъин риваятар, [Ярагъ Мегъамед] Дуьз я, урус пачагълугъдин къушунар гзафни я, туптфенгни ацIанва. Амма Аллагъ шумудни са сеферда къуватлу я, къудратлу я урусрин пачагъдилай, къушунрилай яракълу. А. Къ. Ярагъ Мегъамедан гъазават. **Антоним:** къудратсуз.

* къудратлу авун гл., ни-куь вуж къудрат авай гъалдиз гъун.

* къудратлу хъун гл., вуж къудрат авай гъалдиз атун.

КЪУДРАТЛУВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера къудратлутиргъал. **Антоним:** къудратсузвал.

КЪУДРАТЛУВИЛЕЛДИ нар. къудратлувал хас яз. **Синоним:** къудратлудаказ. **Антоним:**

къудратсуздаказ.

КЪУРДАТЛУДАКАЗ нар. къудратлу лишан хас яз. **Синоним:** къудратлувилелди. **Антоним:**

къудратсуздаказ.

КЪУДРАТСУЗ прил. къудрат авачир.

* къудратсуз авун гл., ни вуж къудратсуз гъалдиз гъун.

* къудратсуз хъун гл., вуж къудрат авачир гъалдиз атун.

КЪУДРАТСУЗВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери къудратсуз тир гъал.

КЪУДРАТСУЗДАКАЗ нар. къудратсуз лишан хас яз.

КЪУДУЗ туйрк, шишр, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра дилиди.

КЪУДУР туйрк, прил 1) гъаясуз, чалкечир. Вич вичелай фена къудур жеде. Е. Э. Гъая тийижир паб. 2) куьч. къарай авачир.

* къудур хъун гл., вуж къудур гъалдиз атун.

КЪУДУРВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера къудур тир гъал. Амма «кефер чи гъилляй къенва» лагъайди пакамахъ, къил куьрсарна, гадайрин патав хтана. Документарни квадарна, жибинарни ни ятIани ичIи авуна. Им вири гадайрал атанвай няне я. Ирекъера гзафбуру чизчиз сада садан. къудурвилизни къуват гузва. Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз

КЪУДУРГЪАН¹ суц., -ди, -да; -ар, -ри, -ра къудур кас.

КЪУДУРГЪАН² прил. къудур тир. Аллагъдиз хатур аватIа, балунца заз къалурмир. Гъана вужар авай хъиз я ваз? Гъаргъар ацалтнавай къве къудургъан ченги. Н. М. Жандар Магъамай.

КЪУДУРМИШ: къудурмиш хъун гл., къудур лишан квай гъалдиз атун. Эхиримжи вахтара халкъдин къудурмиши хъунрай зи къил акъатзавач. Ж. Эфендиев. Азадвилин рекъе.

КЪУДУХ векъи, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра ламран шараг. - Куьн вуч къудухар я зи вилик акъавзнавай? Н. Мирзоев. Къизил хтар.

КЪУЖА туйрк, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) гзаф яшар хъанвайди. - И пачагълугъда авай лап къуьзуь къарини къужа зи патав гъваши, - тапиурмишина гуьзел руша. Ф. Гуьлуьн шив. Къужадай дериндай агъ акъатна. А. Ф. Лянет. Са юкъуз Риза колхоздин контордиз фена. Ина рахадайла, къвалав гвай са колхозчи къужади, чиник хъвер кутуна хъиз, адаз суал гана А. Ф. Риза. 2) **гъуьл**. Эхир са сеферда къариди лагъана къужадиз... Ф. КIватIашдин мах.

КЪУЖАХ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра вилик патахъ ахъайнавай гъилеринни хурун ара. Ажеб камалэгъли гуьзел жагъана къужахда аваз... Е. Э. Хъана. Къужахда аял авай папа къуьневай квар айвандин чилел эцигна. А. И. Самур. Гъалкъадай экъечIнавай разведчикри пуд касдивай къужахда къаз тежер къван яцIувал авай мегъуьн тарахъ ял акъадарзавай. 3. Гь. Бубадин кIвал.

* **кѳужахда кѳун** гл., ни вуж-вуч кѳвечІил гѳилеринни хурудин арада жедай гѳалда тун. Акур чІавуз вуж кѳунва на кѳужахда... Е. Э. Кѳизил цам.

КѳУЖАХЛАМИШУН гл., ни вуж; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; кѳужахламиш авун, кѳужахламиш тавун, кѳужахламиш тахвун, кѳужахламиш хѳийимир кѳаршидиз атайди, кѳаршида авайди гѳилер ахѳайна кѳужахда кѳун (адаз гѳуърметдин, кІанивилин гѳиссер авайди кѳалурунин лишан яз). Аманиаллагъ! Гила вун заз кѳизилгуъл хѳиз аквазва, севдѳуьгѳум. Кѳужахламишина. З. Э. Арифдиз ишара. ЯцІу руфун алайда дишегѳли кѳужахламишзавай, адан чиниз теменар гуз, япал кІуф эцигиз са вуч ятІани лугѳуз, адан шадвал ва кѳизмишвал мадни артухарзавай.. А. Исм. Алукедай ахвар. Чун гарданра гѳатзава, дуьз лагѳайтІа, ада зун кѳужахламишзава. М. Б. Шапка.

КѳУЖГѳУР суц.; -ди. -да; -ар, -ри, -ра тІваларикай хранвай кІан гуьтІуь, сив гѳяркѳуь кѳаб. Агъ, са вацІуд йикѳалай фенайтІа, вуч тир... За адав са кѳужгѳур ваъ, Тамам... вугудай. А. Р. Шинияр.

КѳУЗ югъ гафунин гунуг. пад. форма. Кил **ЮГЪ**

КѳУЗА¹ туьрк, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра рагъ акѳан тийизвай ва я тІимил акѳадай чка (дараматдин, дагѳдин, кІунтІун). ХаранІа хѳуй гѳа. и кѳуза... Е. Э. Акваз кІан я.

КѳУЗА² прил. рагъ акѳан тийизвай ва я тІимил акѳадай чкадиз талукъ.

КѳУЗГѳУН суц.; -ди. -да; -ар, -ри, -ра 1) як недай кѳуш. Ам чІагъ тушир, кѳузгѳун тир. А. Ал. Акѳвазра рагъ, хѳфизва. 2) тарашчи инсан. Гѳар са касдиз катран ериш, Хуьз пара кѳузгѳун чида кѳез. С. С. Куьреда авай аламатар.

КѳУЗГѳУНВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера кѳузгѳун тир гѳал.

КѳУЙ кІус мана артухарзавай гаф. Дерт ава захъ, кѳуй лугѳун за ам гила. Е. Э. Эй, гуьзел! Дерт ава захъ, кѳуй лугѳун за ам гила. Е. Э. Эй, гуьзел!

КѳУЙ! межд. 'кѳилиз акѳатрай' манадин гаф. Кѳуй куьне вилик жергейриз экѳечІна чІугвазвай яратмишунин зегъметди Дагѳустанди цѳук акѳудунин кардиз кѳуллугъ авурай. Самур, 2002, № 23. Кѳуй "Самур"журнал, чихалкѳдин, писателрин рикІ алай вацІ хѳиз, лезги халкѳдин руьгѳдин хазина хѳиз, гележегдихъ мадни гурлудаказ авахѳрай, милли эдебиятдал рикІ алай гѳар са касдин кІвализ багѳа мугѳман хѳиз илифрай! Самур, 2002, № 23.

КѳУКѳУРУМ суц.; -ди. -да; -ар, -ри, -ра залан затІ кѳакѳандай аватай, галчІур жез фидай ван.

КѳУКѳУРУМАРУН гл., аспект., куь; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; кѳукѳурмар авун, кѳукѳурмар тавун, кѳукѳурмар тахвун, кѳукѳурмар хѳийимир гзаф гужлу ванер авун. Йифен нуькІверин авазри, кѳукѳурмарзавай вацІун маниди, абурун иштягъ акІ ачухарнавай хѳи, са герендилай столдал гѳич са шейни аламукѳнач. З. Гѳ. Ахварай авудай аваз. Кѳукѳурмарна, гугрумарна цавари – Вири катна, чуьнуьх хѳана акѳвазна. К. М.

КѳУКѳУРУМУН гл., куь; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; кѳукѳурм авун, кѳукѳурм тавун, кѳукѳурм тахвун, кѳукѳурм хѳийимир кѳукѳурмдин ван авун.

КѳУЛ¹ суц.; -а, -а; -ар, -ари, -ара 1) кІвал чими ийидай, хуьрек гѳазурдай цІай авай махсус пипІ, чка. И вахтара ам, кѳариди кІватІай тІимил цІамарикай цІай хѳийиз кѳулав ацІукѳдай... А. Ф. Риза. Кѳула авай мегѳуьн кІарасар ван алаз кузвай. Я, Ш. Гѳахъ квахѳдач. КІвализ мугѳман атайла, чай ийиз гѳа и булахдин яд кѳулал эцигдай. С. Муслимов. Цицигъ-наме. 2) куьч. кІвал.

* **кѳулан цикІен** суц. кѳулан рехъведик кутуна чрадай цикІен. Лезги дишегѳлийри чразвай хѳран фу... тІанурдин цикІен кѳулан цикІен, регѳуьн цикІен, тІунутІар ва маса ширнияр эвездай вуч ава? М. М. «Нагѳар хѳсан яни, хѳар»?

КѳУЛ² суц.; -уни, -уна; -ар, -ари, -ара са вуч ятІани тестикѳарун патал документдал кѳхизвай жуван тІвар ва я фамилия. Переписдин сиягъ 5 цицигѳвиди туькІуьрнава ва чтин кѳуларалди тестикѳарнава С. Муслимов. Цицигъ-наме.

* **кѳул чІугун** гл., ни 1) тайин документдин дуьзвал тестикѳарзава лагѳана жуван тІвар ва я фамилия кѳхѳин. Са тІимил йикѳарилай никІин кагѳаз кѳхѳена, шагѳидрини кѳулар чІугуна, мягъкемади муьгѳуьр эцигна, фекеьидин дафтардиз яна. А. Ф. Бубадин веси. Авай гѳал кѳхѳена, протоколдал кѳулар чІугуна. З. Э. Кек галкІизва.. 2) куьч. са нин ятІани гафарал жув рази тирди малумарун. - Земотделдиз масад кѳачурай, лугѳуз кѳваларал алай халкѳдини кѳул чІугуна. А. Ф. Риза. - Эхъ! Вун гѳахъ я. Пуьн за пуда кѳванди неда. За вуч ийин, заз Аллагѳди гѳахѳтин кѳанѳх нефес гайи? - кѳул чІугуна Салмана Агѳадин гафарал, Гѳ. С. КІири Буба.

КѳУЛАГЪ туьрк, нугъ., суц. арабадин са частунин тІвар. Чун куьмекдиз агакеьдалди, кѳулагъ хана, чарх гигинай акѳатна.... К, 1988, 23. XI. **Синоним:** акур.

КѳУЛАЙ¹ кѳул существительнидин кѳакѳатуниин падеждин І падеждин форма. Кил. **КѳУЛ.**

КѳУЛАЙ² прил. вири патарихѳай туьйвей, шартІарив кѳадай. Амма и булвал адаз цІийи са вуч ятІани тешкилуни ваъ, тІебиатдин кѳулай шартІари гѳана кІандай. Б. Гѳ. Заз эвера. КІвале ми хѳи, кѳулай ва чими тир. А. Р. Кѳве чин. Рамиза музыкантрин патавай вичиз кѳулай чкани жагѳурна. Т. А. Мехѳер куьтягъ тахѳанмаз.

КЪУЛАЙВАЛ *суц.*; -или, -иле; -илер, -илери, -илери **къулай тир гьал**. *Квез кьилди гелкъуьнар, къулайвилер кІан хьунихъ маса себебар ава*. Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз. *Зи мурад - дуьньяда девран я, Тек жуваз кІанзавач къулайвал*. М. Б. Шаирдин кьиникъ.

КЪУЛАЙДАКАЗ *нар. къулай лишан хас яз*. **Синонимар**: къулайдиз, къулайз. *Гада къулайдаказ дидедин патав ацукънавай*. Р.

КЪУЛАЙДИЗ *нар. къулай яз*. **Синонимар**: къулайдаказ, къулайз.

КЪУЛАЙЗ *нар. къулай яз*. *Зи гьалар кІвалахдални акъван къулайз авач*. З. Гь. Бубадин кІвал. **Синонимар**: къулайдаказ, къулайдиз.

КЪУЛАЙСУЗ *прил. къулай тушир*.

КЪУЛАЙСУЗВАЛ *суц.*; -или, -иле; -илер, -илери, -илера **къулайсуз тир гьал**. *Ада, виликдай хьиз, къулайсузвал гьиссавачир*. Н. М. Сегънедин гьед.

КЪУЛАЙСУЗВИЛЕЛДИ *нар. къулайсузвал хас яз*. **Синонимар**: къулайсуздаказ, къулайсуздиз.

Антонимар: къулайз, къулайвилелди, къулайдаказ, къулайдиз.

КЪУЛАЙСУЗДАКАЗ *нар. къулайсуз лишан хас яз*. **Синонимар**: къулайсузвилелди, къулайсуздиз.

Антонимар: къулайз, къулайвилелди, къулайдаказ, къулайдиз.

КЪУЛАН¹ **къул** *существительнидин талукъвилин падеждин форма*. *Кил. КЪУЛ*.

КЪУЛАН² *суц.*; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **тай хун тавунвай жегъил хвар**. *Чи кьил гардандал алазва, - лагъана Мерзията, залпанд алудна ахъайнавай къуланди хьиз, гарданда чам туна, кьил галтадунивди*. З. Э. Булахдал.

КЪУЛАРБАН *векъи, суц.*; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **сада лагъай гафар масанал хълагъиз, гаф гваз къекъуьнал рикІ алайди**.

КЪУЛГЪУ *араб, диъ суц.*; -ди, -да; -яр, -йри, -йра **Къуръандин сад лагъай суьре (сура)**.

КЪУЛЛУГЪ *туьрк, суц.*; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) **масада кьилиз акъудун патал сада лугъузвай кар, кІвалах**. *Къавум, килиг, къуллугъ за ваз лугъуда: Са либас гъваши, ам пара ужуз тахъуй*. Е. Э. Къавумдиз. 2) **кІвалах тайин гьалда кьиле тухун хиве авай везифа Буюрмишин ваз за буйругъ, Четин кар я ярдин къуллугъ**. Е. Э. *Ваз маса яр хъана, гуьзел... лезгийрихъ икъван чІехи алимар ва чІехи къуллугъдал алай ксар аваз, вучиз хуьруьн муаллимди ихътин месэляяр къарагъарзава? М. М. Чаз къагъриманар кІанда. Жавабдар къуллугъ, авторитет, хъсан мажиб, мад вуч кІанда къван? З. Э. Кек галкІизва.. Гила ам еке мандат гваз хтана. къуллугъдал акъвазна*. З. Э. Рамзият. 3) **чІехи гъуьрмет авай кІвалах**. *Ассимиляциядин рекъер гзаф авай: лезгийр жавабдар къуллугъал тан тийин, мектебра дидед чІалалди тарсар тагун, радио, газет къадагъа авун, лезги аялар дидедиз хъайила документра чара миллет кхьин ва мсб*. М. М. Лацу лекеяр

* **къуллугъ авун** *гл* 1) **талукъ кар, кІвалах кьилиз акъудун**. *Къуллугъ авур лукІ Агъади Хуьда, валлагъи-биллагъи*. Е. Э. *Вил вегъейла и дуьньядиз* 2) **галайвал авун...** *цан цазвай малариз хъсан къуллугъ авуна бан-дой, кІвалахзавайбуруз ийкъар кхъена кІандай, вахт-вахтунда гъакъгъисаб гъазурна кІандай*. А. Ф. Риза. *Школадиз. къуллугъ авунжай, цІийи несил тербияламишунилай гуьзел кар: авайди туш* З. Э. *Арифдиз ишара*. 3) **менфятлу кІвалах авун...** *абуру' чтивай халкъдиз къуллугъ ийиз жезвач лугъузва*. М. М. *Уях хухъ, лезгийр* 4) **къуллугъдин везифаяр кьилиз акъудун**. *Идалай гуьгъуьниз райкомдин теклифдалди и чкадин мастервиле стхайрин мукъва-кьили, гзаф къуллугъар авур Сефихани эцигна*. С. Муслимов. *Цицигъ-наме*.

* **къуллугъда акъвазун** *гл.*, *вуж нин са низ ятІани кІандай кІвалахар кьилиз акъудиз гъазур хьун*. *Къайитмаз Сабиран къуллугъда гъамишанда са кІвачел акъвазнавайди куьне рикІелай ракъурзавани? З. Э. Зулун пеш. - Зун гъамиша ви къуллугъда. акъвазнава*. Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз.

КЪУЛЛУГЪУН *гл.*, *ни*; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; *къуллугъ авун, къуллугъ тавун, къуллугъ тахвун, къуллугъ хъийимир* 1) **къуллугъ кьиле тухун...** *и су ал гафарин мана рикІеваз ваъ, абуру къуллугъзавай ва кьилиз акъудзавай метлебдихъ гелкъвена гузвайди* я. М. М. «Нагъар» хъсан яни, «хъар»? 2) **гелкъуьн**. *Асвара акІурай къелемриз къуллугъна...* Я. Ш. Гъахъ квахъдач.

КЪУЛЛУГЪЧИ¹ *суц.*; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) **са нин ва я куьн ятІани ихтиярар гъиле авай кас**. *Къуллугъчийр, эхир заман рикІел гъваши*. Е. Э. *РикІел гъваш. - Им жегъил скульптор Гъейбат Гъейбатован устадвилин яратмишун я, - лагъана чаз музейдин къуллугъчиди*. З. Э. *Скульптор. Къуллугъчийри сада-садавай жузуна. И чи Уруж авач ман? С. Муслимов. Цицигъ-наме*. 2) **нив-квев ятІани гелкъвезвайди**. *Рамзият ада аялриз килигзавай къуллугъчидай къазва*. З. Э. Рамзият. 3) **чІехи къуллугъдал алай кас**. * **кІвалин къуллугъчи**.

КЪУЛЛУГЪЧИ² *прил. къуллугъ кьилиз акъудзавай*. - *Мурсал халу, инриз акъатна хьи, хийир хуй, салам-калам дилай къулухъ хабар къуна адавай почтадин къуллугъчи дишегълиди*. З. Гь. Ахварай авудай аваз.

КЪУЛЛУГЪЧИВАЛ *суц.*; -или, -иле; -илер, -илери, -илера **къуллугъчи тир гьал**.

КЪУЛЛУГЪЭГЪЛИ *суц.*; -ди, -да; -яр, -йри, -йра **къуллугъ кьилиз акъудзавай кас, къуллугъдал алай кас**.

КЪУЛЛУГЪЭГЪЛИВАЛ *суц.*; -или, -иле; -илер, -илери, -илера **къуллугъэгли тир гьал**.

КЪУЛП *суц.*; -уни, -уна; -ар, -ари, -ара **сергъятар чара ийизвай лаш, хак, пая юкъва акІурна, эгъуьнна**

кІватІнавай накъвар.

КЪУЛТУХ туйрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра парталдин хур алай чкадал жедай жибин. *Фекъи малла МегъамедЭфендиди чай хъвана куътягъна... къултухдай айнаяр авай къаб акъудна къвалав эцигна... А. Ф. Бубадин веси... ластик валчагъдин къултухдай акъудна амай пулни вахкана. А. Ф. Бубадин веси. Камала къултухдай акъудна къилди са чарчел чІугунвай цІийи жуьредин палтадин чертѳж къалурна. Я. Ш. Гъахъ квахъдач,... ада муъфдалди къатар-къатар авуна газетдин кІус къултухдиз чуъкъвена. Б. Гъ. Вили вилер.*

КЪУЛЧУМАХЪ туйрк, куъгъ., суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра кулакдин гафуна авайди, кулакдин гъилибан.

КЪУЛЧУМАХЪВАЛ куъгъ., суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера къулчумахъ тир гъал.

КЪУМ туйрк, суц.; -ади, -ада; -ар, -ари, -ара кІеви минералрикай хъанвай куълуъ твар хъиз чкІидай чилин къат. *Къиникъарни тІимил жедачир; йикъа сад тухуз къумадик кучуддай... А. Ф. Бубадин веси Палта абуров агакъзамазди, гуъзгуъдин кІусарикай арадал атанвай хътин къумар ин арайрай къуюдин сивиз газ кІватІжезва. Б. Гъ. Вили вилер.*

КЪУМАР¹ къум существительнидин гзафв'илин къадардин форма. *Кил. КЪУМ.*

КЪУМАР² суц., анжах гзафв. къ. къугъун патал туйкІуърнавай гъар жуьредин маналу нехишар алай чарар. *ГъикІ ятІани, и гевгъер, йифен са чІавуз, къумар къугъвана хквезвай са гачалаз акуна. Ф. Гъулуън руш. -Фрицрихъ ви вил хъанвай хътинди я гъа, вуна абуроз эвера, чун са сеферда къумарал къугъвадай, -зарафатзава адакай сержант Цыбалюка. З. Гъ. Залан кам. Чехи хътинбур къумарал къугъвадай, гъвечІибурру птулкайрин ракъар пендал вегъедай, цІарар чІугуна, чукІулар акІурдай. М. Б. За бананар недач.... чими йикъар къумарал къугъваз акъудна. Н. Ш. КІвалин референдум.*

* **къумарал атун** гл., низ къумарал къугъвадайла, гъужет къунвай затІ (пул ва я тайин са шей) къугъвазвайбурукай садаз, гъалиб хъайидаз, хъун, гун.

* **къумарал фин** гл., ний низ къумарал къугъвадайла, гъужет къунвай затІ (пул ва я тайин са шей) къугъвазвайбурукай садай, магълуб хъайидавай гъалиб хъайидаз хъун, гун.

КЪУМАРБАЗ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра къумарал къугъунал рикІ алайди. *Къуче - базар, уълкве - базар, Хуррам гадаяр... Мус ваз икъван къумарбазар, Гъарамзадаяр Акурди я, ахкварди я, И йикъар къетІен? А. Къ. Къил хкаж, Арбен.*

КЪУМАРБАЗВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера къумарбаз тир гъал.

КЪУМБАК суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра кІеви хъанвай накъвадин кІватІ. *Сур галайвал рекъе авай лезгийри Нянет ийиз къумбак, кесек гадарда. И. Гъ. Хаин. Синоним: кесек.*

КЪУМБАР прил. зирингвал, хвешивал хас тир лишанрин. # ~ кефияр, ~ аял, ~ гъалар.

* **къумбар хъун** гл., вуъж-вуч хъсан гъалдиз атун.

КЪУМБАРВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера къумбар тир гъал.

КЪУМБАРДАКАЗ нар. къумбар тир лишан хас яз.

КЪУМЛУХ¹ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра гзаф къум квай ва я анжах къум квай чка. *Къумлухриз вацІу акъудзава цуък Шадарзава багъ, къуълуън никІе нуькІ. Къ. Р. Гелер. Бахтлу я зун рекъера и, Къумлухра и баябан... А. Къ. Аскердин шиир*

КЪУМЛУХ² прил. 1) гъамиша къум авай чка. *Шагъдагъдин женнет хътин ценер лезгийри, Къарабагъ эрменийри, къацу талаяр талишири къунва, азербайжанвияр лагъайтІа, къумлух чуъллерин иесияр хъанва.... М. М. Лацу лекеяр. 2) гъуълун, вацІун къум квай къерех.*

КЪУМП суц.; -уни, -уна; -ар, -ари, -ара са чкадин сергъят къалурунин лишан яз акІурнавай лаш, пая, хак.

КЪУМПАРА суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра къугъунар патал раснавай туп. *Куъгъне ЦицІигъ фикирдиз гъайшла, ана вичин аял вахтар кечирмишай касдин рикІел, зи фикирдалди, сифтени-сифте хкведайди арандин хуърера авачир, гила, мумкин я, санани амачир шад къугъунар я. Ибурукай яз чавай агъадихъ галайбур къалуриз жеда: ... къуъл-бармак, лал байкъуш, чІагъ-чІагъ, къумпарайрай ягъун, фарфалагар дугурун... ва са къадар масабур. С. Муслимов. ЦицІигъ-наме.*

КЪУМРАЛ прил. 1) мичІи рангунин. *Лацудни туш, къумралди я, Душман рикІиз гъикІ кІан хъана? Ф. Бендер.... Сад хтана трактордихъай Руг ацукъна къумрал чинал... А. Ф. Эм-Тэ-Эс.... къумрал чин алайлезги гададин патав ацукъун адан рикІиз гзаф хуш тир Б. Гъ. Вили вилер Я ам къумрал. Акъулдизни камал. З. Э. Скульптор. Къумрал къелечІ якІарин, дав хъиз вили вилери чІулав рацІамерикни яцІу кферик дамах кутунвай Сувар къвердавай агатзавай ва адан вилер мадни ири ва экуъ жезвай хъиз тир, Гъ. М. Хуър. 2) (чІехи гъарфуналди - Къ) эркекдин хас тІвар: **Къумрал**. *Багъдин сиве акъвазнавай Къумрала абур шадвилелди къаришламишина. Я. Ш, Гъахъ квахъдач.**

* **къумрал хъун** гл., вуъж-вуч къумрал гъалдиз атун.

КЪУМРАЛВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера къумрал тир гъал.

КЪУМСАЛ прил, къум квай. *Къумсал накъвадай хъсан помидорар экъечІда. Р.*

КЪУН гл.; -вада, -вана; -ваз, -вазва; -ван, -урай, -вамир; къун тавун, къун тахвун, къун хъийимир марф,

жив, хар гвададай давай чилел аватун. Деврандавай цуькведал хар такъурай. Е. Э. Шеда зун. - Са ийфиз зурба марфар къвана, чун михъиз къежена. А. Ф. Бубадин веси. Марф къвадайди низ чидай къван? З. Гь. Лезгийрин риваят. Къайи марфни къвазвай. Гь. Лезгийрин риваят. Са арадилай я вири къуд пад цифеди клевирда, я мад жив какахъай марф къвада. Гь. М. Хаяр.

КЪУН² гл., вуч; рекъида, -она; рекъиз, рекъизва; -ван, -угь, -урай, рекъимир: къун тавун, къун тахвун 1) кудай гьалдай акъатун, къайи гьалдиз атун. Къанва ракъар къаябар хъиз муркIадин... Къ. Р. Къанва ракъар... 2) куьч., вуж низ такIан хъун. Дагъларин сагъибдин рикIиз къанлу дагъ хъиз гъвечIи юлдаш къана. Ада гъар гьалда ам инай чукурдай рекъер жугъуриз башиламина. Б. Гь. Заз эвера. [Розалия] Валлагъ, вун зурба рикI авай дишегъли я. Завай акI алакъзавач. Ремихан заз лап къанва. Месерни къилди-къилди вегъезвайди я. Н. И. Гъакимрин папар * **рикIиз къун**.

КЪУНАГЪ туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра мугъман. Садра чаз ирид къунагъар авай. Р.

* **къунагъ хъун** гл., вуж низ мугъман хъун. Сада адаз ийизва дад: Ша къунагъ хъухъ къе лугъуз. А. Ал. Билбил.

КЪУНАГЪЛАМИШУН гл., ни вуж; -да, -на; -из, -зава; -ин, -а, -рай, -мир; къунагъламиши авун, къунагъламиши тавун, къунагъламиши тахвун, къунагъламиши хъийимир мугъман яз къабулун. Эхирки, чал алай вири кIвалахар куьтягъна, элкъвена хъфидайла, чун фермадин зеведишиди къунагъламишина. Б. Гь. Заз эвера. - Я руш, рахадайла вуна зун ви кIеви дуст ялда. Бес дуст икI къунагъламишидани? Н. И. Гъакимрин папар.

КЪУНАГЪЛУХ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра тIуьн-хъунин компания. - За Закираз къунагълухдиз эверна. З. Э. Зун гъавурда акъазвач. ВучатIани вун фикирлу хъанва. Аквар гьалда, ваз Царудин къунагълух бегенмиши хъанач. Б. Гь. Заз эвера. - Сенфиз абур къунагълухда Ийфиз геждад амукъна. Ж. Жинерар. Дерди туькIуьрун патал са куьнилайни элкъвенач, "лазим ксариз савкъватарни гана, гъар са нямет алай къунагълухарни тешкилна. ЛГ, 2002, 15. V.

* **къунагълух авун** гл., ни низ тIуьн-хъунин компания авун. - Чухсагъул Гъажименаф дайи, вуна заз хъсан къунагълух авуна, чай хъвана, фу тIуьна... Н. М. Къизилхтар.

КЪУНАГЪУН гл., ни вуж; -да, -на; -а, -ин, -рай, -мир; къунагъ авун, къунагъ тавун, къунагъ тахвун, къунагъ хъийимир кIвализ эверна тIуьн-хъун гун. - Дустуни гьикI къунагъна вун, гурлу тир жед, гьелбетда?! Ж. Зи сагълугъдай, чи сагълугъдай.

КЪУНДАРМА таб, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра къастуналди са никай-квекай ятIани туькIуьрнавай дуьз тушир фикир, гафар-чIалар, тапарар. «Вучиз Гъажси -Нуьзуьра Абулан тахсирдилай гъил къачузва? Белки, чи къундармайрикай хабар хъанватIа? Я. Ш. Гъахъ квахъдач. «Чинбур» Жумаева туькIуьрнавай къундарма тир. З. Э. Кек галкIизва.. Поэзиядиз буьркъуь къундармаяр кIандач, адан гъар са цар гъили ваъ, рикIи кхъизвайди ва инсандал хъиз чан алайди хъана кIанда. З. Гь. Ахварай авудай аваз. **Синоним:** таб.

КЪУНДАРМИШУН гл., ни вуч; -да, -на; -из, -зава; -ин, -а, -рай, -мир; къундармиши авун, къундармиши тавун, къундармиши тахвун, къундармиши хъийимир къундарма(яр) туькIуьрун. Ада гъа ихътин «тарифар» садникъвед къундарминач. Р.

КЪУНДАХ¹ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра тфенгдин гъиле къадай, къуьне акIурдай пай.

КЪУНДАХ² суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра пулуни пачка. Гена идаз (ада зи хуруз кап яна) ви язух атана», - лугъуз, ада, пулуни къундахдикай вишен чар хкудна, вичин къултухдиз чуькъвена. Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз.

КЪУНДАХ³ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра таза аялдал алчударна кутIуннавай пек(ер). Арабадиз мукъва хъайила, абуруз Вич вичелай фена, иви фенвай свас, къундахда авай аял галаз зарулвилелди шехъзавай къари акуна. А. И. Духтур. Жегъилдин вилерай авахъзавай накъвари аялдин къундах къежирзавай. А. И. Духтур.

КЪУНЖ¹ суц.; векъин жинс, жуьре. - Ваз кIан хъайитIа, и дуьнедал атай гъар са кIелехъ, данадихъ галаз абуру недай са къунж векъни экъечIнава... Б. Гь. Заз эвера.

КЪУНЖ² туьрк, нугъ., суц.; **кух**. Ахпа ада чекмедин къунжуникай хкудна, тумунал гимшидикай нехишар атIанвай къирмаждив чавуш Шихидин япарилай къвед элкъуьрна. Я. Ш. Гъахъ квахъдач.

КЪУНИ: къуни-къуниши' суц. сад яшамиш жезвай кIвалин патав гвай кIвале(ра) авайди (авайбур). И пекерни адаз къуни-къунишиди ганвайбур тир. А. Ф. Риза. -Гила Лукъман секин жеда, -лагъана къуникъунишиди. -Рамзият гъар патахъай лап кутугай къил я. З. Э. Рамзият. Кал гуниз акъатна. Гъахъ лагъана кIанда, ам амач лагъана хизандиз я фири, я цуру некIедикай са акъван дарвал жезвачир, - абур къуни-къунишири вахт-вахтунда гъизвай; ара физ колхоздини гъилин галайвал ийизвай.. Б. Гь. Заз эвера

КЪУНИШИ¹ туьрк, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра садан патав гвай чкадал, кIвалера яшамиш жезвай кас. Къунишияр киягъна вири. Е. Э. КафтIар къаридиз. Эгер чун коммунист зегъметдин коллектив лагъай тIвар патал женг чIугъазвай бригададин членар ятIа, чна чи къуниширизни куьмек гун лазим я, Б. Гь. Вили вилер Лам къарада акIайла, къуниши гужлу хъана кIанда лугъуда. Къунишияр гужлу тир. З. Э. Социалист Зегъметдин Герой Темирханов.

* **къунишидал фин** гл. са вуч мураддалди ятIани къуниши кIвализ фин. Хатурдай фейила ам вич къуниши-

дал, Хквен тийиз ацукьда ви кьаришидал. Е. Э. Пис папаз.

* **кьуншидин кьавалай верч фейиди хьизни тахьун** гл. **кIусни таьсир тавун, хабарни тахьун.**

Духтуррин чIалаз яб гана, ада фин квай ширин калар хьиз капашдалди гьинавай харардарманар нез хьана. ТурмуцIизни абурукай гьич кьуншидин кьавалай верч феи кьванни хабар хьанач. Зал дуьшуьш хьаначиртIа, низ чида, адан кIарабри гьинай гьарайдайтIа... Б. Гь. Заз эвера.

КЪУНШИ² прил. садан патав гвай чкадал алай, садан патав гвай кIвалера яшамиш жезвай.. Абулаз. Кавха Кьафаран вах, чпин кьунши Эсмер кьари чир хьана. Я. Ш. Гьахь квахьдач.... вуна садра чи кьунши буругьдин устIардизни гидромониторный палтадал элячIиз кIанзава лагьанайни? Б. Гь. Вили вилер

КЪУНШИВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илери, -илера кьунши тир гьал. Чи арада, кьуншивилин салам-калам дилай гьейри, гьич са алакьа ни авайди тушир. З. Гь. Чкадив агакьай цуьквер.

* **кьуншивал авун** гл. кьунши тир гьалда хьун.

КЪУНШИВИЛЕДИ нар. кьуншивилин гьиссер аваз, алакьа яр аваз, хас яз.

КЪУП: кьуп-кьуп суц. кьуп-кьуп сесер, сесерин ван. Р. Паровоз кьуп-кьуп ацалтна физвай. Р.

* **кьуп-кьуп авун** гл., куь; кьуп-кьуп сесер акьудун. РикIи кьуп-кьуп ийидай ван кьезвай.

КЪУПМИШ: кьупмиш хьун гл. садлагьана арадиз атун..... рикIиз са гьихьтин ятIани цIийи фикир кьупмиши хьана. М. В. Вацран ягьун.

КЪУР¹ суц.; -уни, -уна; -ар, -ари, -ара канаб, тенбек набататдин кьурай тан. Садбуру канабар кьурарикай михьзава, масадбуру метIерал ацукьна, кIвачерин арада кьунвай рекьерал сар чухвазва. Кьур ва я рекьин сас акьахиз, ара-бир тIуб сиве кьаз «аббайх, ви рикI атIуй» лагьай сесерни акьатзава. З. Э. Кьве фронтдин командир.

КЪУР² суц.; -уни, -уна; -ар, -ари, -ара кIвалин кьушар ацукьун патал туькIурнавай чка. Суьруьда кьар, шек, Кьурал рахаз кIек... И. Гь. ЦIикьвед цIар.

КЪУРА кьун глаголдин эмирдин форма. Кил. **КЪУРУН.**

КЪУРАБА суц.; -ади, -ада; -яр, -йри, -йра гьамишалугь яшамиш жез паталай атанвайди. Гьурбатда ваз "Я кьураба" лагьайла, Вун итимдай такьаз вавди рахата, Вилин накьвар чурудилайгьуз чкIайла, Женнет *ятIан, рикIиз лянет кьведа, дуст. Е. Э. Ватандай катзавайбуруз

КЪУРАБАВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера кьураба тир гьал. Кьурабавиле гилани са хейлин лезгийр ава. Р.

КЪУРБАН || КЪУРБАНД араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) мурад кьилиз акьатрай лагьана ийизвай харж, тукIавзвай гьайван. Азадвилез кьурбанд кIанда - леке гьиз тахьуй Ви женгери бармакдал на женгера, лезги! А. Кь. Ватан физва. 2) чан гунин гьазурвал. Гьар са чIавуз ваз кьурбанд я, невжеван. Е. Э.

Серминазахь галаз Суьгьбет. 3) (чIехи гьарфуналди - Кь) эркекдин хас тIвар: **Кьурбан.** - Риза, Кьурбаназ эвера! А. Ф. Риза. * **чан кьурбанд авун.**

* **кьурбанд гун** гл., ни нелай-квелай диндин истемишунралди мусурманди вичин мал-деветдилай кесибриз гудай гьакьа. Заз инрай пара хьайитIа кьуд-вад рипе техил жеда. Амни за Гьажу Нуьзуьран никIерлай кьурбанд гуда! Я. Ш. Гьахь квахьдач.

* **Кьурбанд сувар** дин, суц.; мусурман диндин истемишунралди гьар йисуз ийизвай кьурбандрин сувар. Кье, 10 майдиз, Кьурбанд суварин юкьуз, цIийи мискIин ачухзавайди течир кас Цаванда авач жеди. М.Б. ЦIийи мискIин.

* **кьурбанд хьун** гл. 1) са вуч мурад паталди ятIани вич кьурбанд гьун. 2) куьч. чанни гуз гьазур гьалда хьун. Чанда такьат амай кьван гележег патал женг чIугур и писатель лезгийриз кьариши туькIурнавай чIехи террордин кьурбанд хьана. Ам партиядай акьудна, кIвалах авачиз туна. М. М. Уях хьухь, лезгийр!

* **кьурбанд хьурай (хьуй)! межд.** 1) низ сада масадаз тавазвили, кIанивили лишан яз лугьудай гафар. Кьурбанд хьуй ваз зи ширин чан, Ала зи рикI, севдуйгьум. Е. Э. Вун хвашгелди, сафагелди. Мани куьтягьна, гьиле авай багьлама столдал эцигна, ам Назхануман патав атана. - Ви сесиниз зун кьурбанд хьурай, чан зи гуьгьуьлдин чирагь! З. Э. Арифдиз ишара. «Зун ви чандиз кьурбанд я, зи стха, за гьа вуна лагьайвал ийида», - лагьанай за кIеви сесиналди. Зун стхади, за стха кьужахламишнай. З. Э. Зун гьавурда акьазвач. Абурукай сад Мустафадин сесиниз ухшар тир. Зи рикI кьудгуниз башламиши хьана. «Зи чан ви сесиниз кьурбанд хьурай, чан стха». З. Э. Зун гьавурда акьазвач. Чан стха, ви акьулдиз, ви чирвилериз ви вах кьурбанд хьурай, ви кьелем гьамиша хьиди ва кар ийидайди хьурай, зи стха чан! Я. Ш. Гьахь квахьдач. 2) нелай-квелай 'нин-куьн ятIани рекье чан гурайбурукай хьурай' манадин ибара. «Цаварал Аллагь, гьукумдар, чилерал вун, чун вири ви чандилай кьурбанд хьурай, я первердигардин пеле тIвар кхьенвай камалрин камал, башламишина са везирди. З. Гь. Лезгийрин риваят.

КЪУРБАНДУН гл., ни вуч; -да, -на; из, -зава; -ин, -а, -рай, -мир; кьурбанд авун, кьурбанд тавун, кьурбанд тахьун, кьурбанд хьийимир мурад кьилиз акьатун паталди са вуч ятIани гун. Гьахьтин велиюллагь я вун, султIан, Адалатсуз кьурбанднавай я чан, мубарак Исмаил. Е. Э. Мубарак Исмаил.

КЪУРВАХ * **кьурвах авун** гл., ни кичIерар гана яргьа авун, кьакьудун. Чап килигиз заз ви вилер, Мийир

зун кървах, гуъзеляр. С. С. Гуъзел яр.

КЪУРВАХУН гл кичерар гана яргъа авун, къакъудун. – Етим Эмин на кървахна. Е. Э. Пакистан.

КЪУРГЪАР суц., гзафв. къ.; -ри, -ра кичерар, кърхуяр.

* **къргърар гун** гл., ни низ кичерар гун. Гагъ ада хтана Камалан хиз мецелди лугъузва, - икI жедач, я чан гъуъл! Ахна къргърар гузва. З. Э. Рамзият. Жуван са тIуб алай чкадал къве тIуб эцигна ацукъ! - къргърар гузвай Мирима. М. Б. "Жигули".

КЪУРМИШ: кърмиш авун гл., ни вуч 1) худда тун. 2) куъч. кардик кутун 3) куъч. гъевеслу авун. 4) гьалдарун.

* **кърмиш хъун** гл., 1) вуч худда гьатун. Кърмиш хъана атана, сел, Акъатна хъи тIурфан, наиб. Е. Э. Наиб Гасаназ. 2) куъч., вуж са кар ийиз, са вуч ятIани лугъуз гъевеслу хъун. Рустам кисна. Рамиз фадлай гъазур хъанвайди хъиз кърмиш хъана: Т. А. Мехъер куътягъ тахъанмаз.

КЪУРМИШУН гл., ни вуч -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; кърмиш авун, кърмиш тавун, кърмиш тахвун, кърмиш хъийимир 1) худда тун. Ада имидин кIвале кърмишнавай сятди хъиз пакамлай няналди кIвалахзавай. З. Э. Муъгъуббатдин цIелхем. 2) куъч. арадал гъана кардик кутун. Ибуру инал, еке межлис кърмишна, нез-хъваз, манияр ягъиз, кефиз хъана. Ф. Халуни хтул. КукIварна кулакрин кърмах, Кърмишзавай цIийи Уъмуър, КукIварна зулум, мичIивал, Кърмишзавай чаз азад хуър. А. Ф. Эм-Тэ-Эс. Ада вичин аскервиле авай гададикай фикирзава, ам хтайла вичи гъихътин межлис кърмишдатIа, гъикI ам вичин гарданра гьатдатIа. М. Б. Футболист. 3) Ирандидеди паб кърмишна. Р.

КЪУРУЛУШ туърк, суц.; -ди, -да; -ар, ->ри. -ра са куън ятIани туъкIуър хъунухъ. Ада (С. Сулеймана. - А. Г.) а девирдин социальный (ичтимаи, жемиятдин) кърулушдин дуъз туширвилел, адалатсузвилел, девлетлуъринни кесибрин арада авай барабарсузвилел вичин разисузвал ашкара малумриз хъана. М. М. Гъ. Чехи шаир. Мягъкем ибараяр, чпин манадинни кърулушдин сихвилел килигайла, вири сад туш. Р. И. Гайдаров. А. Г. Гуълмегъамедов ва мсб. Лезги чIал. 10-11 классар патал.

КЪУРУМСАХ туърк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра эркекда эркекдиз ийидай экъуъгъунрикай сад. - Я кърумсахдин вилер авай кърумсах... За ваз яргърариз фимир, инрал хъухъ лагъайди туширни, гъагъ! Б. Гъ. Заз эвера Миллионер яни? Вач. Бес тушиз хъайила, я кърумсах, вуна ви гьалалдин кепекар а нефс инин рак ачухнавай гьиллелбазриз вучиз тазва? К, 1988, 2. XI. -А кърумсахдай вуч хъайитIани акъатда. - Няй? Фахруддинай? Т. А. Мехъер куътягъ тахъанмаз. - Гъажагъмед вуч я, вун вуч я? Са гафар туширни, кърумсах? - ханди вичин къецIи кIвач ацукънавай Шайдадин къвала эцъйна. С. Ярагъви ашукъ Уъзден.

КЪУРУН¹ гл.; -да, -на; -из, -зава; -ин, -а, -рай, -мир; кър авун, кър тавун, кър тахвун, кър хъийимир марф, жив, чиг къвадайвал авун. «Гуду»... адет марфар кърун ва я, герек атайла, марфар акъвазарун патал гъуцраз икрам авунихъ галаз алакъалу ятIани, и сувар, къбилел акъуддайла, агъалийри манийрин югъ тешилдай. М. М. Лезги тIвар алатIа.

* **къилел хар кърун.**

КЪУРУН² гл., -да, -на; -из, -зава; -ин, -а, -рай, -мир; кър авун, кър тавун, кър тахвун, кър хъийимир кудай гьалда авайди къайи гьалдиз гъун. Хъайила, ваз чир жеда: ада «дав», «дав» ийида. Хкудна, са жизви кърна, гъадав гице... Б. Гъ. Заз эвера. ЦIаруди, цIал аламаз ишишилай са тике алудна, сивиз рекъе туна. – О-о, сеналагъ, алуда, тахъайтIа квай къуш вири цIуз фена куътягъ жезва. Де эгечIа, эгечIа, кърмир, ана мад ацIанвайди я. Б. Гъ. Заз эвера.

КЪУРУХ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра кудай кIарасар, ядай векъер патал хуъзвай чка. Жаватан къанишардиз кърухрай гъелерраллаз векъер хкизвай дишегълияр, итимар къвезва. Гъ. М. Хаяр. Анжах миллион жуъре цуъкверинни векъерин жинсер какахънавай кърухрай инсан бейгъушардай атир къарагъзава. Гъ. М. Им къван, имни терез. Чаз гъа девиррани мал-къара артух авайди тушир: никIера техил цазвай, кърухар тIимил тир. М. Б. За бананар недач.

КЪУРУХЧИ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра кърух хуъзвайди. Хуъре закай кърухчини хъанвай. Н. Мирзоев. Къизил хтар.

КЪУРУХЧИВАЛ суц., -или, -иле; -илер, -илери, -илера кърухдин пешекарвал.

КЪУРХУ¹ прил.; кичI квай, кичIе. Кърху аял я ман, ваз адавай вуч кIанзава? Р. Синоним: кърхулу, кичIе.

* **кърху хъун** гл., низ кичIе хъун. ТунIалдин иеси, са никай ятIани кърху хъайиди хъиз, Рамиза тадиз гъута тур пулунал рази хъана, сесни ахкъуд тавуна, илисна. Т. А. Мехъер куътягъ тахъанмаз. **Антоним:** викIегъ хъун

КЪУРХУ² суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра кичI (никай-къекай ятIани жедай секинсузвилел гъисс). Кесиб рушан нагъв алай вилер, адан кичIез-кичIез рахун, ам кIвале игътиятлудаказ, - кърху кваз къекъуън зи рикIел хтана. З. Э. Зун гъавурда акъазвач. Т. А. Мехъер куътягъ тахъанмаз. Фена чубанрин патав йиф акъудайтIа, хъсан жеда. Амма кичIерикайни кърху авай. З. Гъ. Лезгийрин риваят. И лезгиди тунава михъиз велвела. Килиз садра, Ермоловни кърхудик Акатнава и футфачи себел яз. А. Къ. Ярагъ Мегъамедан гъазават. - Жематар,

лагъана чубанди *кIватI* хъанвайбурухъ элкъвена, - зи кицIи заз Тамам къад йисуз вафалувал къалурна. Ам авайла, заз са куьнхъхайни къурху амукънач. Б. Гь. Заз эвера. **Синоним:** кичI.

* **къурху акатун** гл., ник **кичIе хьун**. Няни хъана. Зал инсанрив ацIана. Зак гила къурху акатнава. Н. М. Сегънедин билбил. *Нубатсуз къурху акатунин велвела элекъна, амма фагъумсуз къемеда вирибуруз жакъвадай кендирагъдиз элкъвена.* Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз.

* **къурху гун** гл., ни низ-квез **кичIерар гун**. - ЦIаяр къведа, куьн рекъида, гъар жуьре къурхуяр гудай. А. Ф. Эм-Тэ-Эс. **Антоним:** чан-рикI авун.

КЪУРХУВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера **кичIевал**. Им адан рикIай хъфей эхиримжи къурхувилин фикир тир. М. Б. ЦIийи мискIин. **Синоним:** къурхулувал, секинсузвал, теспачавал. **Антоним:** викIегъвал, къурхусузвал.

КЪУРХУВИЛЕЛДИ нар. къурхувал хас яз. **Синоним:** къурхудаказ. **Антоним:** къурхусузвилелди.

КЪУРХУДАКАЗ нар. къурху яз. **Синоним:** къурхувилелди, къурхулувилелди. **Антоним:** викIегъдаказ, викIегъдиз, къурхусузвилелди.

КЪУРХУЛУ прил. **кичI** квай, къурху квай. Зинъята лап гзаф шейэрикай ихтилат авунай, амма жуван къурхулу хиялри тухвай завай, лазим тирвал адахъ яб акализ хъаначир. З. Э. Зун гъавурда акъазвач. **Антоним:** къурхусуз.

КЪУРХУЛУВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера **къурхулу лишан хас тир гьал**. Къурхулувал гъиссай вагъши хъыз, зун *кIвачел* акъалтна. М. В. Вацран ягъун Абуруз... маса илчиярни *кIвачел* акъалдунин къурхулувал авай. А. Гъажимурадов. Сабурди хвейи кIвал. **Антоним:** къурхусузвал.

* **къурхулувилик кваз хьун** гл., *вуж нин-куьн* къурхулувал хас тир гьалда хьун. Адан свас, сад лагъай аял хана, ген татана, иви фена, къиникъин къурхулувилик ква. А. И. Духтур.

КЪУРХУЛУВИЛЕЛДИ нар. къурхулувал хас яз. **Синонимар:** къурхудаказ, къурхулудаказ. **Антонимар:** къурхусузвилелди, къурхусуздаказ.

КЪУРХУЛУДАКАЗ нар. къурхулу лишан кваз. **Синонимар:** къурхувилелди, къурхудаказ, къурхулувилелди. **Антоним:** къурхусуздаказ.

КЪУРХУСУЗ прил. **кичIе** тушир. **Антоним:** къурхулу.

КЪУРХУСУЗВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера **къурхусуз тир лишан хас тир гьал**. **Антоним:** къурхулувал.

КЪУРХУСУЗДАКАЗ нар. къурхусуз лишан хас яз. **Антоним:** къурхусуздаказ, къурхулудаказ.

КЪУРХУТ: **къурхут хьун** гл., низ **кичI** кваз къакъат хьун, **кичI** кваз яргъа хьун. *Мурсалаз гъич са шейинини гъяз гузмачир. кIваливайни ам къурхут хъанвай.* З. Гь. Ахварай авудай аваз.

КЪУРХУТАРУН гл., ни-куь *вуж-вуч* нивай-квевай; -да, -на; -из, -зава; -ин, -а, -рай, -мир; къурхутар авун, къурхутар тавун, къурхутар тахвун, къурхутар хъийимир **кичI** кутуна са нивай-квевай ятIани къакъатдайвал авун, **кичI** кваз са нивай-квевай ятIани яргъа жедайвал авун. - *Аквар гъаларай, - хъуьтуьлдиз лагъана за, - зи муаллимдиз талукъ эвелимжи истемийшунри приказ гвайди къурхутарна.* Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз. - *Ам къурхутариз хъайитIа, вавай ана кIвалахизни жеда!..* Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз.

КЪУРХУТМИШ: * **къурхутмиш авун** гл., ни-куь *вуж-вуч* мад ахгат тийидай гьалдиз гъун. *Гада тахай дидеди бубадин кIваливай къурхутмиш авуна.* Р.

* **къурхутмиш хьун** гл., **кичI** акатун, **кичIе** хьун, **кичIе** гьалдиз атун. *Къурхутмиш хъайи гъайванар вири кIвачел акъалтна.* З. Э. Булахдал. *Са шумуд югъ алатайла, са йифиз гъа и лутуяр Желилан патав, складрал атана. Сторож: къурхутмиш хъана. «Ихътинбуру зи кьилиз яд чими ийида гъа!»- фикирна ада.* З. Э. Кек галкIизва.

КЪУРЪАН араб, суц.; 1) текв. къ.; -ди, -да; мусурман диндин пак тир **кIаб**... мусурманди *Къуръандал*, *Шариатдал* амал авун *герек* я, А. Къ. Ярагъ Мегъамедан гъазават. *За Къуръан урус чIалалди кIелайди* я. М. Б. ЦIийи мискIин. 2) -ди, -да; -ар, -ри, -ра; **Къуръан кIабдин** экземпляр. - *МискIин лагъана им гъеле мискIинни туш, Къуръанар гъеле хканвач, азан янатIани, къене са капIни авунвач.* М. Б. ЦIийи мискIин.

КЪУСМИШУН гл., *вуж*; -да, -на; -из, -зава; -ин, -а, -рай, -мир; къусмиш авун, къусмиш тавун, къусмиш тахвун, къусмиш хъийимир **тIуьр** затI къун тавуна сивихъди **хтун**. *Ахътин тIуьр затIни авач, вучиз ятIани къусмишзава.* Р. **Синоним:** экъуьчун.

КЪУТ: **къут-къавум** суц. **мукъва-къили**, **къавум**. *Хуьруьнви, Дуьньядин адетар ваз тийижир кар авач. Мухлисатни агакънава. За ваз ачухдиз лугъуда, зи Керимани адаз майил ийизвайди хъыз аквазва заз. Чун къут-къавум хъайитIа ваз гъикI аквада?* З. Э. Муьгъуьббатдин цIелхем.

КЪУТАРМИШУН гл., ни *вуж-вуч*; -да, -на; -из, -зава; -ин, -а, -рай, -мир; къутармиш авун, къутармиш тавун, къутармиш тахвун, къутармиш хъийимир **са гъихътин** ятIани **хата-баладикай** хкудун. - *Гена чухсагъул, Камалани Вадима къутармнина, тахъайтIа низ чидай чи буругъ гъиниз акъатнавайтIа.* Б. Гь. Вили вилер *Ада буругъ къутармишун лазим* я. Б. Гь. Вили вилер. *Я адалат саймишзамач, я гъуьрмет, Гъуьрмет къазва мидяйри чеб; саймишун. РикIел хуьзвач хаинри чеб асмишун, Гуя къведа къутармишиз мад*

ришвет. Х. Х. «Чи чилив гва дегъзамандин рехивал».

* **кьутармиш хьун** гл., *вуж-вуч хата-баладикай хкатун*. Беглерин тухумдикай са свас, Чар патаз катна, кьутармиш хьана. Урус кьушундин генерал-майор Даниял-Султан гьа катна кьутармиш хьайи сусан хцин хва я. И. Гь. Цахуррин гьиса.

КЪУЧИ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра тарашчи, масадан шей кьакъуддаиди. Гила кьачагъриз, кьучийриз, угърийриз, тарашчийриз, лутуйриз ва ада гатай кавхайриз, судуйриз хвеши жседа. Гь. С. КИри Буба.

Синонимар: кьачагъ, тарашчи.

* **кьучи хьун** гл., *вуж тарашчи хьун*.

КЪУЧИВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера кьучи тир гьал.

* **кьучивал авун** гл., *ни кьучи тир гьалда хьун*.

КЪУЧИВИЛЕЛДИ нар. кьучивал пеше яз. Вичин кьил кьучивилелди хуъзва. Р.

КЪУЧЧАГЪ туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра викIегъ кас, гьахълувал, дуъзвал патал женг чIугваз гьазур кас. Гьажуи Давуд бег, Мулла Нур, Кьачагъ Гьасан, КИри Буба хътин кьуччагъар, Алкъвадар Гьасан, Гьажуи-Али эфенди хътин чIехи алимар, Кьазимегъамед Агъасиев, Мукътадир Айдинбеков, Мегъамед Гьуьсейнов (Михаил Лезгинцев) хътин революционерар, Лезги Агъмед, Етим Эмин, СтIал Сулейман хътин машгъур шаирар авай халкъ гьвечIиди яни? М. М. Чун гьвечIи халкъ туш.

КЪУЧЧАГЪВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера кьуччагъ тир гьал. **Синоним:** викIегъвал, **Антоним:** ажувал.

КЪУЧЧАГЪВИЛЕЛДИ нар. кьуччагъвал хас яз. **Синонимар:** викIегъвилелди, викIегъдаказ, кьуччагъдаказ.. **Антонимар:** ажувилелди, ажудказ.

КЪУЧЧАГЪДАКАЗ нар. кьуччагъ яз. **Синоним:** кьуччагъвилелди, викIегъвилелди, викIегъдаказ.

Антонимар: ажувилелди, ажудказ.

КЪУШ туьрк, суц.; -ди || -ра, -да || -ра; -ар, -ари, -ара. Тебии гьерекат лув гана цавай фин тирди. Вав кьведай пагъливан хьанач чилерал, Кьушира хьиз лув гудай инсан я Керим. Е. Э. Пагъливан Керим. Гатфарин ракъиник кьацу дагъда чладай экъечIнавай цицIери, кьузадик квай кьацу тама хьуьтIяй акъатнавай кьушари чпин магъаматрик кеянавай. З. Э. Булахдал.

КЪУШАРИН прил. кьушариз талукъ, кьушаринди тир. АмIа кьушарин базарда кьени нака кIвалахдай йикъар туш. Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз. Аял вахтар, кIвачел-кьилел алачиз чепелукърихъ галтугиз кьугъвай гуьнеяр, кьушарин какаяр жагъурун патал кьекъвей валар-руквар рикIел хкун, абурукай ихтилат авун ихътин инсанри чтиз агъузвал гьисабда. Я. Ш. Гьахъ квахъдач. * **твар недай кьуш, як недай кьуш.**

КЪУША туьрк, прил. кьве хилен.

КЪУШАБА прил. сад-садан кьвалав гвай кьвед Ам буругъар турбобурдалди йигиндаказ эгъуьнин, кьушаба кьуяр эгъуьнин кIвенкIвечи инициатор я. З. Э. Социалист Зегъметдин Герой. Темирханов. 2

КЪУШМА туьрк, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра сад лагъай цIар нуд лагъайдахъ галаз, кьвед лагъайди кьуд лагъайдахъ галаз рифмаламишнавай, гьар са цIарце 8 слог авай шиир.

КЪУШЧИ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра кьушарихъ гелкъведай пешекар. Гила хуьрера кьушчиар амач, вучиз лагъайтIа кьушарин фермаярни амач.. Р.

КЪУШЧИВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера кьушчи пешекарвал. Са вахтара кьушчивилин курсор ахъайнавайди тир. Р.

КЪУЬЛ суц.; -уь, -е; -ер, -ери, -ера гьуьруькай лацу фу чрадай набататдин тварар. Кьуьл тухуз вердиш хьайи кьиф Ават хьана гатIаз, нехирбан. Е. Э. Нехирбан. Вуна вучиз кIевяй кьудна ви кьуьл дуъздал алаз туна? Е. Э. Дуст Ягъиядиз. Зиянар галукънавайди, цIуд гектарралди кьуьлуьн никIер кана алахънавайди Гьажуи Нуьзуьр я. Я. Ш. Гьахъ квахъдач. Вили гьуьлуь хьиз январ гузвай, хьипи гагъраба хътин кьуьлуьн кьилер акурла, Кавха Кьафара са вил акъална спелар юзурда. Я. Ш. Гьахъ квахъдач. Зи хуьруьнви кьуьлуьхъ гудай Кал емиширихъ кьекъведай. Азарлудан вил атIудай ЧIуру хват гваз хкведай. Къ. Р. Самур, кье ви дера.

* **кьуьлуьн фаз ракъун руфун герек я мисал 'мал-девлет авайдаз акъулни (ам дуъз недай, иливардай) кIанда' манадин ибара.**

КЪУЬН суц.; -и, -е; -ер, -ери, -ера гардандилай гьилин вини кьилив гвай чка. Кьуьнел алаз кьалуз дегъре Тунач чи руьгъ раван, наиб. Е. Э. Гьасаназ. Куьз ийида на зарафат, кьуьнелай элкъвез килигиз. Е. Э. Ярдиз. -Ам вуж я, яда? Мугъман атанани? - лугъуз кьуьне яргъи тIфенгар аваз, гьилера яргъи лашар авай кьве кас мукъув атана. А. Ф. Лянет. Чун пакамалди кьежей парталар алаз мекъила чуьлда амукъна. Иниз килигна завай пакагъан юкъуз кIвачел акъвазиз хьанач: кьуьнерин санжусяр кьуна азарлу хьана. А. Ф. Бубадин веси. Къала кван, - рахазвайда гададин кьуьняй акъудай чанта кьуна, - низ чида гила сифте кIвалахал физвай хва я лугъуз Мегъриди вав гьихътин няметар вуганватIа. Б. Гь, Заз эвера.

* **кьуьнел гьил эцигун** гл., *ни нин хуш майилрин лишан кьалурун. КIан я хьи заз ийиз сефер, Ви кьуьнел са гьил эцигиз.* Е. Э. Ярдиз.

* **кьуьн кутун** гл 1) кьейиди сурал тухудайла магъфедик кьуьн кутуна тухун. Кесиб касдин мейит

сурал магъфедаваз тухуз хъайтIа, Адак къуьн кутадай бенде жагъич, валлагъ, Кесибвал кый. Е. Э. Кесибвал кый. 2) са гъихътин ятIани кар ийиз куьмек гун.

КЪУЪР суц.; -е, -е; -ер, -ери, -ера яргъи япар алай хкадриз-хкадриз чукурна фидай чуьлдин кичIе гъайван. # ~ен япар, ~ен як, ~ен шараг, ~ен хам, ~ен гелер, ~ехъ галтугун, ~ кун; кIвалин ~ер, ~ериз векъер кутун. Я малла Мегъамед-Эфенди, мад квез чизва хъи, зун къе къуьзуь къуьрен ериндиз атанва. Зи са кIвач кIвале, са кIвач сура ава. А. Ф. Бубадин веси. Ажугъламиши хъана, виликни вуч кватIа килиг тийиз физвай ЦIарудин кIвач галукъай фартарин кулунин пунай пуртна са къуьр акъатна. Б. Гъ. Заз эвера... ада, цIал чан гъана, къуьр алажна, адакай иши яна; кусни амачиз ам тIуьна; кIарабар цIал вегъена; хамуниз къел яна. Б. Гъ. Заз эвера. - Арон, вуна кими гафар ийизва, сарбаз итим, къуьр хъиз, чуьлда чуьнуьх жедани, икI чна хъиз, нез-хъваз шегъерда кеф чIугваз къекъуьн тавуна? Гъ. С. Клири Буба. **Синоним:** чапрас.

* **къуьр ягъун зараф.**, гл. (хъуьтIуьз) алукуьн. Аялди къуьр яна. Р.

* **къуьрен карч** суц. **гъич жагъин тийидай затI.** Махачкаладин толкучка, гъамиша хъиз, и сефердани гур тир. Дугъриданни жергейра къекъведаила, аквазва хъи, инай къуьрен карчни гъатун мумкин я. ЛГ, 1992,31.

III.
* **къуьрен марф** суц. **рагъ алай юкбуз къвадай марф.** Къуьрен марф квай, хважамжамдин МуькъвелаитIуз кам вегъез Къвезвай а руш вуч тамамдиз!. И. Гъ. Гележегдин шаирар.

* **къуьрен рикI авай аждагъан** суц. **кичIе, амма еке нефс авай кас.**

КЪУЪРУЪ прил. 1) хци тушир. # ~ чукIул, ~ нажах, ~ дегъре, ~ дергес. 2) куьч. **лагъай гаф, фикир яргъалди къатIуниз тежер гъалда авай.** **Антоним:** хци.

* **къуьруь авун** гл., ни вуч 1) **къуьруь гъалдиз гъун.** ЧукIулдалди вуч хъайитIани атIуз къуьруь авуна. Р. 2) куьч. **кубут гъалдиз гъун.**

* **къуьруь хъун** гл., вуч **къуьруь гъалдиз атун.** ЧукIул, вуч хъайитIана атIайвилай, къуьруь хъана. Р.

КЪУЪРУЪВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера **къуьруь тир гъал.** Адавай алатдин къуьруьвал гъич эхиз жедачир. Р. **Антоним:** хцивал.

КЪУЪРУЪЗ нар. **къуьруь гъалда.** ЧукIул къуьруьз ава. Р. **Антоним:** хциз.

КЪУЪРУЪГЪУЪМ прил. **тIимил чимивал авай.** КIвачерал къуьруьгъуьм яд иличайла, регъят жеда. Р.

* **къуьруьгъуьм авун** гл., ни вуч **тIимил къван чими тир гъалдиз гъун.** Руша яд къуьруьгъуьм авуна. Р.

* **къуьруьгъуьм хъун** гл., вуч **къуьруьгъуьм гъалдиз атун.** Пичинал алай чивинда авай яд къуьруьгъуьм хъана. Р.

КЪЯ¹: * **къя [кя] хъун** гл., вуж-вуч **игътиятлу хъун.** Зун акурла, ам къя хъана. Р.

КЪЯ² **къягъун** глаголдин эмирдин форма. **Кил. КЪЯГЪУН.**

КЪЯГЪУН гл., ни вуч; -да, -на; -гъиз, -зава; къя, -гъин, -рай, -мир; къя тавун, къя тахвун, къя хъийимир 1) **ничхирар къадай алат (ракъар) гъазур къайдадик кутун.** Фагъир Эмин, **ваз акур кар! Къяна адаз яхъ са ракъар.** Е. Э. Къах тIуьр кац. 2) **хкажун (япар).** "Даниял кIвале ава" **лагъай хабарди серсер авур Къазиди япар къяна жузуна:** - Я ламран руш, Даниял вучтинди я, и чIавуз итим авачир кIвале авай? Гъ. С. Клири Буба. * **ВИЛ** **къягъун.**

КЪ

Къ [къа] суц.; -ди, -да; -яр, -ри, -ра; лезги алфавитдин цIуругуд **лагъай гъарф.**

<Къ> - кIалханда арадиз къвезвай ачух тушир абруптив сес-фонема. Лезги чIала гафарин сифте киле, юкъва ва эхирда гъалтда; къал, къам, акъада, акъул, ракъ, накъ ва мсб.

КЪАБУЛУН¹ гл.; -да, -на; -из, зава; -а, -ин, -рай, -мир; къабул авун, къабул тавун, къабул тахвун, къабул хъийимир 1) **ни вуж кIвализ атайди къаршиламишун.** Чун кумадик **фейилахъди, Пара гъуьрметдал къабулнай:** Лугъуз муьгманар хвашигелди **Са-сада чи гъилер къунай.** А. Ф. Эм-Тэ-Эс. **Председателди хушвилелди къабулна рушавай жузун-качузун авуна.** З. Э. Рамзият. - **КIвализ рикIинай атайди эркекятIа, эркекри къабулда, дишегъли ятIа, дишегълийри...** Къ. М. Дагъларин дерин рин булахар. **Ада чи юлдашар чIехи гъуьрметдалди къабулна...** М. М. Лезги тIвар алатIа. **Магъмуд хуьруьнвийри мукъаятдиз къабулна.** З. Гъ. Бубадин кIвал. **Жуван патав атай гъар са кас гъуьрметдивди къабулна, гъуьрметдивди рекъе хтуна кIанда.** Б. Гъ. Я «эхъ» лугъумир, я «ваъ». **КIвалин иеси муьгманар къабулун патал хъсандиз гъазур жедай.** С. Муслимов. ЦицIигъ-наме. 2) **ни-куь вуч гъакъикъатдив, дуьзвилив къазвайди яз гъисабун.** Гъич къабулич **кесибдин гаф, ТагайтIа ришвет, судуяр.** С. С. Судуяр. **Ваз писди хъана зи рикIи къабулдач.** 3. Э. **Муьгъуьббатдин цIелхем.** Бубадилаи амай варюх **маса гана пул жибинда тун адан намусди къабулзавачир...** 3. Гъ. Бубадин кIвал. 3) **ни вуч аннамишун.** Гъавурда авачирбуру Гъасан Гъафсатан чIехи велед яз **гъисабзавай ва ам имамдин хва хъиз къабулзавай.** И. Гъ. КъетIен малумат. **Чи гъакимрин къайдаяр пак къанунар хъиз къабулзавайвилай чун гъа икI чIар текъвез ава.** Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз. 4) **жуванди яз къун.** **Мад вуч лугъун за ваз, Актив, Дидедин чIал къабулдачир.** **Дидед гайи нек ваз гъайиф, ЧидайтIа, вун икI**

рахагачир. Н. Ш. Гъайиф. *Къин къазва за, лап къизилдин синидаллаз гъана зи вилик академиквилини шагъадатнама эцигайтлани, за ам къабулдач, заз ам герек туши, за, гъелбетда, чухсагъул лугъудай...* Р. Гъ. Чун чаз килигайла. 5) *ни-куь вуж-вуч лап мукъавиле, багъривиле къун.* # стхавиле ~, вахвиле ~. б) *ни вуж са гъихътин ятлани пешекарвилеиз тайинарун.* # устларвилеиз ~, рабочивилеиз ~, студентвилеиз ~, заводдиз ~, университетдиз ~. 7) *ни вуч нивай келзавайбуруз авай чирвилерин дережа тестикъардай форма къилиз акъудун.* # зачет ~, экзамен ~. 8) *ни вуж; къуллугъчиди са гъихътин ятлани месэла гъаз атайдахъ галаз сугъбет ийиз разивал гун.* # директорди ученикар вичин кабинетда ~, ректорди студентар спортклубда ~; гъар юкъууз ~, гъафтеда садра ~. * **къарар къабулун, серенжем(ар) къабулун.**

* **къабул авун** гл., *ни вуч* 1) **гъакъикъатдив, дуъзвилив къадайди яз гъисабун.** *Чугъаз тамир на зав и агъ, Къабул мийир на и гунагъ. Чизавачтла ваз зи темягъ, Вун гъавурда гъат, гузел яр. С. С. Регъуьхбан. Кесибди гайитла акъул, Гъич садани ийич къабул. Пул хъайила, кицлин гурицул Межлисдин итим тушни бес.* А. Гъ. Кесибди гайитла акъул. 2) **гузвай, ракъурай са вуч ятлани жуваз къачун, жуванди яз гъисабун.** *Дустари дустуниз хийир дуъа авуртла, къабул (и)йида. Е. Э. Дустариз. Ийизва за тлалаб, минет, Вуна къабул ая, гъелбет...* Е. Э. Клан я. *Вуна садра и халичар къабул тавурбурун итимриз са насигъат ая, амайбурукни кичи акатрай.* Ж. Эфендиев. *Азадвилеин рекъе.*

КЪАБУЛУН² суц.; -и, -а; -ар, -ри, -ра 1) **са куьн ятлани къурулушдик кутун.** *Шидибеге, вич девлетлу хъуниз килигна, колхоздиз кулакар къабулуниз рехъ гана, абурукай вичиз къилдин дестеяр туькъуьрна ва вич колхоздин председателвиле хкъгъиз туна.* А. Ф. Газет. 2) **са вуч ятлани тлалабиз ва я меслят ийиз къуллугъчидин патав атайдахъ галаз жедай рафтарвал.** *Сифте къве йисуз Пирмурадова вичин кабинетда къабулун идара авуначир.* Р.

КЪАВАЛАР т-б, суц., гзафв. къ.; -ри, -ра **мехъерик квай музыкантар.** *Садани буюрмиши тавуна, къавалри къуьлдай макъам яна...* Гъ. Къ. Четин бахт. *Къез къуьл ийиз клан хъайила, Зуьрнеяр гвай къавалриз лагъ.* С. М. Цицигъ-наме. *Цицигърин къавалар тир Фейзуллагъ, Гъажимет ва Мухъалид Чатл лекъвел мехъерик фида.* С. М. Цицигъ-наме. **Синоним:** музыкантар.

КЪАВАЛЧИ суц. -ди, -да; гз. -яр, -йри, -йра. **музыка ягъзавайди.** *Макъамар язава, манияр лугъузва къавалчийри.* - ЛГ, 1992, 27. X.

КЪАГЪАР кил. **КЪАГЪАР.**

КЪАДАР араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) **затлар, лишанар алцумиз, гъисабиз хъунин дережа.** М. Багъирова *Азербайжандиз регъбервал авур йисара республикада авай къадардал тлимил халкъар, гъаклини лезгийр ассимиляция авунин макъсад вичин вилик эцигна...* *И туькъуьл сиясатдин нетижада лезгийрин къадар тлимил хъанва.* М. М. Чун гъвечли халкъ туш. - *А члавуз гъакъи бегъердиз килигна ваъ, цайи гектаррин къадардиз килигна гузвай.* Б. Гъ. Заз эвера. *Эгер куьне хуьрекдиз къел къадардилай артух вегъенватла, адаз яд хъиягъиз тади къачумир, 23 картуф вегъена, 10-15 декъикъада ргада. Картуфри къел чпиз къачуда.* Хийирлу меслятар. || ЛГ, 2000, 30. III. 2) **размер.** *И къакъан буйдин, туьквенра авай гъич са пенжекни юрфариз къадар тежедай кас хайи дагъларал акли ашукъ хъанва хъи, ам гъич са патакъерехдиз фидач.* 3. Гъ. Лезгийрин риваят. 3) **къисмет** *Икли ажайиб иер акун ви къадар я, дугъриси.* Е. Э. Дугъриси. *Къадарар я, къисметар я; ваз клан хъуналди уьмуьрдин камар дегшиариз жедач, абурухъ чпин ериш ава.* 3. Гъ. Ахварай авудай аваз.

* **къадар [къадар-къисмет] авачир <къван>** нар. гзаф. *Сад я лап Фитнедин устлар, Ягъисаб авач, я къадар...* С. С. Фекъи. *Чан хва, вуна зун айибмир, заз зи уьмуьрда инсанрай къадарсуз тис крар акуна, авамвили, мичливили авур къадар-гъисаб авачир къван зурба мусибатдин крар авунва, - лагъана Алимегъамеда къил ягъурна.* А. Ф. Бубадин веси. *Илъяса начальникдиз кландай клвалах авун ва са гъвечлиди хъайитлани адан тапиуругъ къилиз акъудун бахтлувал яз гъисабзавай, Гъаниз килигна ам къе къадар авачир къван шад тир.* А. Р. Пинияр. *Къадар авачир къван суалри сада-сад чуькъез зи къиле сада-сад дегшиарзава, заз гъавурда акъаз, къил акъудиз, кхъиз, жуван рикле авай къванбур кагъаздал эцигиз кланзава, амма зун са куьнинни гъавурда акъазвач.* 3. Э. Зун гъавурда акъазвач. *Къе зун къадар авачир шад я.* ЛГ, 1992, 15. II.

* **къадар авун** гл., *низ вуч* 1) **гъикъван, шумуд герек ятла, гъакъванди арадиз гъун.** *Чаз къве далдам герекзавай. Герек къадар авуна.* Р. 2) **размер жедайвал туькъуьрун.** *Заз гъвечлизвай туфлияр къадар хъуьуна.* Р.

* **къадар-къисмет** суц. **уьмуьр, яшайиш.** *Драмада куьгъне девирда дагъви дигеълидин къадар-къисмет гъихътинди тиртла, драматургиядин гафуналди къалурзава.* ЛГ, 2000, 28. XII.

* **къадардилай <артух>** нар. **лап гзаф.** *Адан юлдаш лагъайтла, яргъи, къурай чин алай, къадардилай артух къакъан, яхун кас я.* А. Р. Къве чин. *Илъяс къе къадардилай шад тир ва ам вичин гъилик галайбурухъ галаз гзаф хушдиз рахазвай.* А. Р. Пинияр. **Синонимар:** **къадар авачир къван, тум-къил авачир къван, и къил а къил авачир къван, чил цав ацлай къван.**

* **къадар-къисмет сад авун** гл., *ни нухъ галаз эвленмиш хъун.* *Вичин къадар-къисмет ада са магъледай тир миресдин хва Шерифахъ галаз сад авуна. Жегъил хизанда сифте аял-руш хъана.* К. К. Кел Ибрагъим

дидедин.

* **къадар-къисмет хьун** гл. **кхиле авай фикир гъакъикъатдиз элкъуьн**. - Элдин сивер(а) твамир на чи тIварар, Белки, хъсан хъайитIа къисмет къадар... Б. Э. Серминазахъ галаз суьгъбет. Нагагъ хъайитIа къадар хъана несибвал, Жеч адавай я кар, Iвалах, кесиб. Е. Э. Къве паб.

* **къадардин числительния** граммат., суц. **гхисабдайла къадар къалурдай гафар** (сад, къвед, пуд ва мсб). Къадардин числительния числительнийрин лап кар алай жуьре я; абур чIала маса числительнийрилай гзаф ишлемишда, амай числительния къабурун дибрикай арадиз къведа. Р. Гъайдаров. Лезги чIал.

КЪАДАРСУЗ¹ туьрк, прил. **вини дережадин**. Чан хва, вуна зун айибмир, заз зи уьмуьрда инсанрай къадарсуз пис крар акуна..., - лагъана Алимегъамеда кхыл югъурна. А. Ф. Бубадин веси. Адаз шал къадарсуз гуьрчег са руш акъвазнавайди акуна. З. Р. Цийи ханлух. Муаллимвиликай далда къуна, къадарсуз шит тегъердиз элкъвенвай мехъеррик къведай шабашира вил тунай. Т. А. Мехъер куьтягъ жедалди. Гъар садаз, вичи хъумур тупар ягъиз, са ни ятIани гъунарар къалурна кIанзава. Къадарсуз вижесуз амалар акатунни гъа гъахътинбурун бегъерар я. Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз

КЪАДАРСУЗ² нар. **къадардиз гзаф**. Халкъаризни къадарсуз гъайиф хъана. Чи рикIерни лап тIар я лагъ фекъидиз. А. Гъ. Фекъидиз. Авамвал я къадарсуз жуьв къизмишун, Пад жеда вун, халкъ амукъда гъамиша... Х. Х. Чи чилив гва дегъзамандин рехивал. Шарвили - халкъдин чIехи мурад тир. Адан чIехивал ва къиметлувал акъван къадарсуз тир хъи, игитдин къамат гъамга хътин чигедин дуру стIал хъиз чи девирдив къван атана агакъна. Р. Р. Лезги халкъдин игитвилилин эпос.

КЪАДАРСУЗВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера къадарсуз тир гъал.

КЪАЗ къун глаголдин мурадвилилин форма. Кил. **КЪУН**.

КЪАК суц.; -уни, -уна; -ар, -ари, -ара гъаяяр, бедендин паяр кукра недай азар. Сулейманан нерик къак китканай. Р.

КЪАКЪ¹ суц.; -уни, -уна; -ар, -ри, -ра чуьлда жедай, цацар алай, элкъвей кIерец хътин затI. Акурдаз акуна къуьзуьвилилин дад: ГалкIида къакъар хъиз вахъ виш азар, тIал. И Ш. Къудар.

КЪАКЪ² суц. -уни, -уна; -ар, -ри, -ра нерин хиле жедай чиркедин кIус, къуранвай чирк.

КЪАКЪА || **КЪАКЪАН**¹ прил. **цавун терефдихъ адетдила** артухан яргъи. # ~ буй, ~ дагъ, ~ жегъил, ~ итим, ~ руш, ~ тепе, ~ син. Къакъан пелел къайи Кап эхцигиз таххъай... Къариб вай! Ф. Гъурбатда къейидаз. Акъахна са къакъан тарциз Бегъер гудай ичин, билбил. С. С. Билбил. Зи суьгъбет эхиримжидакай я. Къакъан буйдин, дагъ хътин лезги тир. М. М. Чаз къагъриманар кIанда. И чIавуз адаз къакъан хилерикай садал, зулалай тарал аламукъна, къаю тухванвай. гила рагъ акъуна, дакIуна, яд кIвахъзавай са чIахма акуна. Ф. Б. Ях лезгидин мах. Силибир яйлахдин къакъа синел туьш хъанвай варз, шегъердиз килигунивай вил ацIун тийизвай рехъди физвай мугъман хъиз, Шагъдагъдин къулухъ хъфена. Я. Ш. Дидедин рикI... Рахаз-рахаз ам къакъан кIвалерин далдадик акатна. Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз.

* **къакъан бегъер** урус [высокий урожай], суц. **къадардиз ва еридиз хъсан бегъер**. Арандин чилерал а вахтара магъсулрин лап къакъан бегъерар битмишарзавай. М. Ж. "... Фу гайиди я гъамиша". Сир туш хъи, тарахъ-чилихъ рикI гваз гелкъвейла, абуру гъакI къакъан бегъерни гуда. ЛГ, 1992, 27. IV.

* **къакъан хъун** гл., **вуж-вуч къакъан гъалдиз атун**. Бязи чкайрилай къакъан хъана хкаж хъанвай дагъдин тепейри ва шим квай чархари, вацран экуьнин вилик пад къуна, дуьзен тIулариз серинхъен гузвай. А. Ф. Лянет. **Антоним:** **аскIан хъун**.

КЪАКЪАН² суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра. 1) **чиливай цавун тереф**, къакъан чка, вине авай чка. Зун ви муква нуькIверин сад, На чирна заз къакъанрин дад. Ви къужахдиз хкведа мад, Атайла зи вяде, КцIир. С. К. КцIар. Кетин дагъ, Яру дагъ, такабурлу Шалбуздин, Шагъ дагъдин кукIушар акурла, ви рикI, руьгъ къудгада - гъанрал лув гуз, гъа къакъандай дуьньядиз вил вегъез кIан жеда. Ш. Шихмурадов. Шагъ ва Шалбуз дагъларин ценерив. 2) **куьч. вини дережа**. Ахъегъви лежбер Пирметан хва Нурмегъамед тарихъидин кеспидин рекъел гъикI акъатна? Адаз лап къакъандиз хкаж: жедай... такъат ни ганай. К., 1991, 19. I. Азадвилилин пайдах мадни Лап къакъанра ахкIурна. Гъ. Ярг. Генералдиз салам. **Синоним:** **гъуьндур**.

КЪАКЪАНАРУН гл., **каузатив, ни-куь вуж-вуч; -да, -на; -а, -ин, -рай, -мир; къакъан авун, къакъан тавун, къакъан тахвун, къакъан хъийимир къакъан тир лишандиз, дережадиз, терефдиз гъун**. Хизан сагъ хъайиди, вунани айван акъван къакъанарнава хъи, вун аквазвани мегер? Т. А. Мешебиги. **Антоним:** **аскIанарун**.

КЪАКЪАНБУР¹ **къакъан** прилагательнидин гзафвилилин къадардин форма. Адан аялар вири къакъанбур тир. Е. **Антоним:** **аскIанбур**.

КЪАКЪАНБУР² **къакъанбур** прилагательнидикай хъанвай существительное. Буйдал туькIуьзвай са затIни авачтIани, ам къакъанбурал пехил тир. Б. Гъ. Заз эвера **Антоним:** **аскIанбур**.

КЪАКЪАНВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера 1) **къакъан тир гъал, дережа**. «Лекърен лувар» къве мертебадин къакъанвал авай челегдин жуьре эцигнавай. А. А. Пад хъайи рагъ. 2) **дережадин чIехивал**. Гекъигунрив ви къакъанвал, деривал, Ви хъивал къалур жедач авайвал. А. Къ. Дидедин чIал.. **Синоним:** **гъуьндурвал**. **Антоним:** **аскIанвал**.

КЪАКЪАНДАКАЗ нар. къакъан тир лишан кваз. **Синонимар:** къакъандиз, къакъанз. **Антоним:** аскъандаказ, аскъандиз.

КЪАКЪАНДИЗ нар. къакъан яз. *Эгер къвачин руфунар элкъвей, ацІайбур ятІа, квез чин ачух туфлияр къада, -къакъан дабанар квай - ихътин къвачин къапари аскІан буй авай дишегълияр са шумуд сантиметридин къакъандиз къалурда. Дагъустандин дишегъли, 1998, №7. Синонимар:* къакъандаказ, къакъанз. **Антонимар:** аскъандаказ, аскъандиз, аскІанз.

КЪАКЪАНЗ нар. къакъан яз. **Синонимар:** къакъандаказ, къакъандиз. **Антонимар:** аскъандаказ, аскъандиз, аскІанз.

КЪАКЪУНУН гл.; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; къакъун тавун, къакъун тахвун, къакъун хъийимир ахвар галайла, нефес дериндай къачуналди сив ахъа жез акъал хъун -Ада гъиле авай лаш къацу чІуралай алагъызалагъыз, гъарданбир «я Аллагъ!» лугъуз, сив къакъуниз, фикирар ийизвай. А. Ф. Лянет. Вилер тІушуниз, сив къакъуниз жедай. А. А. Пад хъайи рагъ.

КЪАЛ¹ нугъ., суц.; чухъвер [М. М. Гаджиев 1997: 132].

КЪАЛ² суц.; -уни, -уна; -ар, -ари, -ара 1) тан (магъсулдин, набататдин, хъчадин, цуькведин) ЯтІани, анай магъсул хкведа лагъана умуд авачир, а чка къурагъвили кана, инал, анал са къал алаз яру хъана акъвазнавай. А. Ф. Бубадин веси. Дамахар гвай, силин къал хътин яргъи ада вичин гъиле авай чепкъен, вири къуват эцигна, алчударна хъиз, гвадардай. 3. Э. Муьгъуьббатдин цІелхем. Гагъ нехир туькъуьл къалар авай чкадиз гъализ туна, нек чІур хъунин тахсир цІийидан хивез вегъена. Б. Гъ. Заз эвера. Багъа я заз ви гъар са къван, векъин къал, Кесиб касдиз авай са мал-девет хъиз... 3. Къ. Ваган. 2) спичкадин къене жедай шуькІуь, куьруь кІарасдин кІус. Вегъезвай камарихъ инанмиш тежез, тупІар мукъвал-мукъвал спичкадин къаларал фидай. Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз. * **а виле цІам [къал] <эцягъа>!**

* **къал-къул рах.**, суц. 1) майишатда герек жедай куьлуь-шуьлуь. 2) михъивал герек тир затІарик жедай герек тушир шейэр. Ада вичин михъиз рехи хъанвай яргъи чІарар алай къилелай бармак хутІунна ва адан чІичІерик квай къалкъул хкудзавай. А. Ф. Газет. Сифтени-сифте хъчар, къалкъул, хъпи пеш, векъ, цак хкудна, лап мукъаятдаказ чухъуьда. ЛГ, 1997, 28.ІІІ.

* **къал ягъун** гл., ни сад садав агудна гутІуннавай цІакулралди чраз акъалнавай фан чинал лекъвер авун.

КЪАЛ³ нугъ., суц.; -уни, -уна; -ар, -ари, -ара кинидин, якІун хуьрек недай алат. # кІарас ~, ракъун ~, гимиш. **Синоним:** шиш.

КЪАЛИ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра кІурт хътин партал. Диде чилел, куьгъне къалидик къатканвай. 3. Э. Зулун пеш. Зегъримар хъайи куьгъне къали, яраб вун зи далудай мус акъатдатІа... Къ. Къ. КІири Буба.

КЪАЛИЧА кил. ХАЛИЧА.

КЪАЛУ || **КЪУЛУ** нугъ., прил. михъи тушир. Кранрай - къезвай ядни къалуди я. Р.

* **къалу авун** гл., ни-куь вуч къалу лишандинди хъурун. Аялри яд къалу ийизва. Р.

* **къалу хъун** гл., вуч къалу лишандиз атун, чиркин хъун. Вад кицІ аватналди гъуьлуьз Анин яд къалу жедайд туш. С. С. Бендедин рикІ хъайитІа дуьз. Кроватар, цлаз янавай халичаяр, цлан фадлай чухъуьн тавуникди къалу хъанвай пердеяр - вири алай чкайрал ламай. 3. Гъ. Бубадин кІвал.

КЪАМ суц.; -у, -а; -ар, -ари, -ара гардан далу патахъай. Гъуд вегъейла къамуз папа, Къецихъди катун хъана къван. С. С. Заз са шумуд межлисда амАкуна, куькяк алай къам. С. С. Феьки. * **бармак къамал алайди.**

* **къам экъисун** гл., ни дамахар авун, фурсар авун. ГъакІ нубатсуз экъисиз къам, Чидач ваз рахадай макъам. С. С. Бендедин рикІ хъайитІа дуьз. **Синоним:** къама ялар тун.

* **къама ялар аваз хъун** гл., нин дамах ийидай, фурс ийидай, жув вине къадай гъисс кваз хъун.. Акъатначни ам? За лагъай вахтунда къевенни тийиз, къама ялар ава гъа! А. Къ. Ярагъ Мегъамедан гъазават.

* **къама ял(ар) тун** гл, ни дамах гваз хъун, фурс авун. Къекъемир вун куьчейра Къама ял тваз дамахиз. Ж. За ви керет чирда ман...

* **къамал къун** гл., ни вуьж 1) гардандални къамал жедайвал авун. Ада, эхирки, аял къамал къуна. Р. 2) куьч. са низ ятІани вири ихтиярар гана, адахъ галаз гъаладаказ, селлидаказ рафтарвал авун. Вун кешкин чир хъаначиртІа... За вун къамал къачир, гуьзел. Е. Э. Эй, зи гуьзел.

* **къамуз вегъин** гл., ни нин ягъуналди тІарвал гун, гатун. Ваз хабарсуз вегъиз къамуз Гъазур тир душман акуна. Ж. Инжиклу жемир лугъуз.

КЪАМ² суц.; -уни, -уна; -ар, -ари, -ара живедай авахъун патал кІвач вичел эцигдай махсус жуьт алатдин тай. Зи къунишидиз гъар йисуз цІийи къамар жеда. Р. 2) алеррин чилай фидай къве затІуникай сад. Адан алеррин къам хана. Р.

КЪАМАЦ векъи, суц.; -а, -а; -ар, -ри, -ра фурсар, дамахар гвайди. Ахпа килигайла бязи къамацриз, Аквадай и гъакъикъат ачухдаказ... А. Ф. КъатІ-къатІ авур зунжурар.

КЪАМИР къун глаголдин къадагъавилин форма. Кил. **КЪУН**.

КЪАНТІА¹ прил. тум атІанвай, куьруь тум галай. Идаз къунишидин гъаятдай са къантІа гамииш акуна. Ф.

КЪАНТИА² суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра тум атІанвай, куьруь тум галай гъайван. * **КЪУЪЗУЪ** къантІа.

КЪАНТИАР суц.; -ди, -да; ар, -ри, -ра къубудин, къеледин, регъуьн къилихъ хкаж хъанвай чка. *Ара-ара къуйдай акъатай жалункадай нафт эІерайла, раган къантІардилай гадар хъайи чамбардин ци хъиз, шарп-шурп авуна кІеви ван ийизва.* Къ. Къ. КІири Буба. **Синоним:** тере.

КЪАНУН нугъ. югъурун. * **квар къанун** гл. квар югъурун.

КЪАНЦИАРХЪАН суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра акъулсуз, вичин тарифардай, вижесуз амалар акъатдайди, къиле гар авайди.

КЪАНЦИАРХЪАНВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера къанциархъан гъал.

КЪАНЦИАРХЪАНВИЛЕЛДИ нар. къанциархъанвал хас яз.

КЪАР¹ суц.; -ди, -да; -ар, -ари, -ара са йис хъанвай эркек лапаг. *Пис дуланмиш тахъана за вучда къван, за инрай къазанмишай са вад къарни, жанавурди тІуьрди зи кІвачиз гъисабна...* А. Ф. Лянет. - *Къар, гьер - чидач, гъа чІехибурукай сад тир.* Гъ. М. Им къван, имни терез. *Себзихан бегдиз тамам са йисуз чубанвал авурла, къад къардин чкадал вад куьрпе къахчурла, вуч ийиз хъанай хъи, гила Къараханавай вуч жедай.* Гъ. М. Буржар хъайитІани алатда хъи...

КЪАР² суц. -ади, -ада; -ар, -ари, -ара руг, накъв цик акахъайла жезвай жимиди. # куьчеда ~ хъун, ~ада гъатун, ~адай хъун, -адай къацІун. *Къве вилелай атай накъвар Ирид чиле къар хъана хъи.* Е. Э. Назлу дилбер. **Синоним:** палчух.

* **къарада гъатун** гл., вуж **ийир-тийир хъана амуькун.** *Дустар квахъна, гъатнава зун къарада...* И. Рамазанов. Хъвадачни.

КЪАРАЙ суц., текв.; -ди, -да сабур, секинвал, сабурлувал. - *Мухлисата вучзава? - жузуна Аслана дидедивай, эхир къарай къун тавуна* З. Э. Муьгъуьббатдин цІелхем. *Са варз инлай вилик са чІуру хабар хъана хъел къунвай Селиматавай гила къарай къаз хъанач. Ада вилер хкажна жузуна* З. Э. Муьгъуьббатдин цІелхем. *Анай экъечІуник кваз адаз мелев эгечІдалди къарай хуьз тежез къерехрив гвай векьер-къаларал дергесрин хъивал ва чпин гъилерин къуват ахтармишзавай гадаяр ақуна.* Б. Гъ. Заз эвера. *Бе-ес, дидедин, дишегълидин къарай авачир рикІ я гъа-а!* Ж. Гъ. Дидедин къарай авачир рикІ.

* **къарай атІайди** обр. **дуствилин алакъа яр авайдахъ галаз рахадайла, ишлемишдай ибара.** - *Ваз абур Цавандай тирди ахварай ақунани, яда? - мадни цІай кутазва Даша. Яз хъайитІани, садра руш ганач лугъуз гъар акатай чкадал гъикъван русвагъда на абур, къарай атІайди?* М. Б. Спелар.

* **къарай атІун** гл., нин **секиндиз акъвазиз тахъун, секинсузвилин гъисс гужлу хъун.** *Сефил яз ава зун, атІана къарай, БалкІан гъикІ акъудин чинеба цурай?* С. К. Яран сувариз.

* **къарай атІун тав(ур) <кас>** обр. - *Я къарай атІун тавур кас, зурба къве вацІ - Волгани Дон какахъайла, затІни чІур тахъай, (гена хъсан хъайи), ваз эрекъни перцовка какахъуналди вуч жез кичІезва?* Б. Гъ. Заз эвера.

* **къарай татун** гл., низ **сабурлу хъана акъвазиз тахъун.** *Рустамаз эхир къарай атанач...* Ф. Рустам Зал. *Гъиле кар авачиз къарай къведачир.* А. Ф. КъатІ-къатІ авур зунжурар. *Я стха, на а яргъийрикай вучзава, куьрелди лагъ ман, - къарай къвезвач Магъсумаз.* Н. Ш. КІвалин референдум. *КІвалах дик квачиз къарай текъведай Сейфуллагъдиз темпелвал квай ва КІвалах ийиз тежезвай инсанар хуш тушир.* С. Муслимов. *ЦицІигъ-наме. А вахтар рикІел хтайла, зун ажебан жеда: инсанар аквадай чкайра къарай къведач...* М. Б. Шапка.

КЪАРАЙСУЗ прил. къарай авачир. *Илгъам авай къарайсуз рикІ шаирдин Гур сегънедиз дуьнмиш жеда дагълара.* Ш. Къ. Дагълара. *Къарайсуз бригадирар гъеле са шумудра къурухриз килигна хтанвай.* Б. Гъ. Заз эвера *Буд алатай араба хъиз, чи къисмет Къарайсуз я, гуя гъатна желеда,* Х. Х. Буд алатай араба хъиз...

КЪАРАЙСУЗДАКАЗ нар. къарай авачиз. *Чна адан (Абдул Фетягъан. - А. Г)... ктабар къарайсуздаказ гуьзлемшизава.* Ш. Ш. Шаир Абдул Фетягъан яратмишунрикай гаф.

КЪАРКЪУЛУВ туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра дараматрин къаварик жедай, йифиз лув гудай, шарагдиз нек гудай лувар квай къиф. *Пехъивал им лап залан, садакай масадак акатдай азар я... Азар къушарик, къиферик, къаркъулуврик акатунни мумкин я.* ЛГ. 1997, 19. XII.

КЪАРУ прил. рикІ алай. *Машиндак къару яз акъвазнавай ада гъакъикъатда маса кардикай фикирзава.* Я. Я. Дагъдин кукІуш гъуьмеда. *Зегъметдал къару адаз гъуьрметдин грамотаярни, чухсагъулдин чарар ганва.* ЛГ, 1999, 18. III.

* **къару хъун** гл. **кІанивилин, бегенмишвилин гъисс къун...** и къве жаван гъар гъикІ ятІани чебчел къару хъана. А. А. Пад хъайи рагъ. *Лезги халкъдин манийрал лугъуз тежер къадар къару я.* З. Ф. Сугъуьрдин тІвал гъайди.

КЪАРУВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера кІанивал. *Им шумуд йис къвез алатна, кІвалахдикай азад вахтунда вил галаз багъри ватандин деретепедиз жуван къарувал, истеклувал къалуриз хъанач.* Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз.

* **къарувал авун** гл., ни нел-квел **кІанивилин гъиссер масадбурузни малум жедай гъалда гъатун.** *Къенин*

юкбуз хушбахтлу уьмуьрдин иесияр тир зи хизандин, хуьруьнвийрин яшайишдал гьикъван къарувал ийиз кІанзаватІани, алатнавай девирдизни са вил теvegьна жедач. К, 1982, 29. XII. Ватандин тарихдал, медениятдал къарувал ийизвай руьгьдин иьгтиятрив барабарбур жедач. Т. А. Мехьер куьтягь тахьанмаз.

КЪАРУВАЛУН гл., ни нел-квел -да, -на; из, -зава; -а || ая, -ин, -рай, -мир; къарувал авун, къарувал тавун, къарувал тахвун, къарувал хьийимир **къарувилин гьиссер кутун**. Пакизат Фатуллаевадин лирический геройди... тІебиатдин рангарал ва авазрал къарувалзава... А. Ал. Паганини рикІе аваз.... зун, Урусатдин истеклу диде тир Волга вацІал къарувална, анай Инкьилабдин гургурдик кьил кутур Ленинграддиз акъатна... Т. А. Мехьер куьтягь тахьанмаз.

КЪАРУВИЛЕЛДИ нар. къарувал аваз. Керимбег абурун нехишар алай чухвайриз, багьа гатурриз къарувилелди килигна. З. Р. Цийи ханлук.

КЪАС суц.; уни, -уна; -ар, -ари, -ара **кІус**. - Мад хьайиди гила хьана, ацукьна са къас фу къванни тІуьна, жуван кьилиз акьул хкин, - фикирна везирди. Ф. Акьуллу данарбан. Ваннадал са сантиметрдин чІулав къас алай. Р. Гь. Лацу цавун кІаник. Шихнесиран ктаб жагъай, эй бахтавар кас, Эксик жедач са чІавузни ви кІвале фан къас. Шаир Шихнесир. Къарагъ, кІвализ хьфин, са тІимил ял ягьин, са къас фу нен. Къ. Къ. КІри Буба.

КЪАСАБ || **КЪАСАБЧИ** араб, суц.; -ди, -да; -ар||яр, -ри, -йри, -ра||йра **недай як патал мал тукІвадайди**. Наши къасабдиз нар деве КІвачин кьилел тукІваз кІанда. Еке санкьу кьуна сиве Кьилди вичиз жакъваз кІанда. С. С. Акьул жуваз аваз кІанда. Сулейманаз чида гьисаб - Чекмечидиз рибни, гьал, раб, Жуван тІвар хьайила къасаб, Хци тир чукІулар кІанда. С. С. Ише тефир жуван гафар. - Куьн, хирургар, -лагьана Селимата ара атІуз-атІуз гафар акьудна - къасабчияр тирди заз чида. З. Э. Арифдиз ишара.

КЪАСАБХАНА фарс, суц.; -ди, -да; гз. -яр, -йри, -йра **недай як патал гъайванар тукІвазвай махсус идара**. Гъайвандиз къасабхана кьисмет хьун мумкин тир. ЛГ, 1992, 1. XII. Ваъ, чир жеда: дуьнья фана - Туш балкІан семен, Я гьаремни къасабхана... А. Къ. Кьил хкаж, Арбен.

КЪАСАБЧИ кил. **КЪАСАБ**.

КЪАСАР: * **къасар авун** гл., ни амалар авун. Итим, вичиз ван тахъай къасар авуна, муькуь кІвализ экъечІна. ЛГ, 1999, 30. XII. □ Ам атанмазни я гьамамдиз гьахьдай, я ксай къас ийидай, А. А. Пад хьайи рагъ.

КЪАСАРУН гл., аспект. **КЪАСУН**; -да, -на; -из, -зава; са гьихьтин ятІани кІвалах, гьерекат ийизвайда, вич са гьихьтин ятІани маса гьалда авайди яз къалурун. Перизата ахварал алай къасарзавай. А. М. Тежедай аламатар. Чун хьтинбур акурла, такур къасарна, маса вилаятрихъай акъатнавай ханум хьиз, элясна фида Б. Гь. Цавун михекар. Акур карни такур къасиз, Мажбур я вун са кІус фу нез. Гьахь акурдан вил акьудиз, Гьахь лагъайдан атІузва мез. Мегъ. А. Дуьз пагахьди рахана зун. ЦуцІулди вич тараз хкаж; жедалди, Галтадиз тум севрез лагъана «халу» Тухдалди лезетлу пилер тІуьрвалди Течир къасна, севрехъ элкьуьрни далу. И. Ш. Кьудар.

КЪАСКЪАН суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) кьуьнерни далу санлай. 2) дагьдин цен, кІан. Гимишдин ранг алай элкьвей вараз чІулав циферин кІаникай хкатна цавун кІанелай аквазвай. Ада чун ацукьнавай суван къаскъанар, хьити дере хьиз, ишигълаван авуна. А. Ф. Лянет. Абуру а дагъларин къакъан къаскъанрин гирвейрилай Азербайжандиз хаталу диверсантар кьун патал махсус дестеяр тешиклна. ЛГ, 2003, 16. I.

КЪАСУН кил. **КЪАСАРУН**.

КЪАСУХДАЙ нар. къастуналди, са тайин мурад аваз. Дишегьли булахдал хьенчІин квар гваз фена, ам къасухдай хана, ахна вичиз кІани къван шехьна. Ф. Лайхлу паб. Заз къасухдай дяведин четин йисар рикІел хкиз кІанзава. ЛГ, 1992, 14..... шак алан хьи, адазни сада къасухдай цІай янавайди я. А. А. Пад хьайи рагъ. Жуван макъаладиз ихьтин кьил за къасухдай гузва. Э. Наврузбегов. Агьил сегьнедин жегьил агьсакьал. Недай-хьвадай суьрсет, промышленный товарар чкадал гьасилун, къасухдай арадай акьудна, къецепатан уьлквейрин йисаралди къатканвай товарар ва гьаиванриз гудай шейэр Урусат галайвал ахмишна. ЛГ, 2000, 2. III

* **къасухдай хьиз** нар. **къастуналди хьиз**. Анани, къасухдай хьиз, еке къванце акьуна, будар чкІана. Гь. Гь. Сифте сефер арабайрихъ галаз.

КЪАТИ суц.; -уни, уна; -ар, -ари, -ара 1) яргьивилихьди экІя хьанвайдакай (кІарасдикай, тахтадикай ва мсб) атІанвай, галатнавай, галуднавай кІус, пай. Муькуь гьвечІи никІин са къатІуна цуькІ цанвай. А. Ф. Бубадин веси. Фекьи малла Мегьамед-Эфендиди чай хьвана куьтягьна, юкьва кутІуннавай дасмалдин са къатІуналди вичин гьилер, пІузарар миьна. А. Ф. Бубадин веси. 2) яратмишнавай эсердин са пай, чап ийизмай пай. Романдин къатІ маса нумрада жеда. Р. 3) пІапІрус чІугуна амуькай пай. Бязибуру къаткай мест Чугвада вун ахвар хана. Гадар авур къатІар вилик Гьисаб тежер гьамбар хьана. И. Исмаилов. ПІапІрусдиз. 4) куьч., рах. **ички авай бутылка**. - Кьве къатІ гьваши, - лагъана ада куьрелди ва адаз вичин гумадай хьана хьити хьанвай кьве тІуб экьисна къалурна. А. Р. Кьве чин. Са столдихъ ацукьна пуд. КъатІ кьачуна хьанвайвал муд. Рахаз хьана хкажиз гьуд Са алверчи, Са кеферчи, Садни шофер И. Гь. Са стол-

дихъ. *Заз лагъайтIа, гьелелиг КIвале хъвадай къатI ама.* Ж. Анжах паб мад рази. * **къулухъ къатIар.**

* **къатI авун** гл., ни-куъ вуч атIун, сагъ затI къатIунин гьалдиз гъун. *Мердимазарди гъилевай еб къатI авуна гадар на.* Р.

* **къатI хъун** гл., вуч сагъ затI къатI хъайи гьалдиз атун. *Заз акурд туш вун хътин ламатI Чи дуван бес гьикI жеда къатI С. С. Кпул.*

КЪАТIАЙ къатIун глаголдин причастидин форма. Кил. **КЪАТIУН.**

КЪАТIАЙ рах. къатIунун глаголдикай хъанвай причастидин форма. Кил. **КЪАТIУНУН.**

КЪАТIУН¹ гл., ни; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; къатI тавун, къатI тахвун, къатI хъийимир 1) яргъивилихъди экIя хъанвайдан сагъвал квадарун, атIун. *Чуьхвей перемар экIязавай сим къатIна.* Р. 2) куъч. атIун, амачир гьалдиз гъун. *Азиз яр, за сабурувал къатIна къе...* Е. Э. Зун атана. *Иийзвай ихтилат къатIна, вичин лагълагъ башамишна.* Р.

КЪАТIУН² гл., ни вуч; -ида, -ана; -из, -изва; -ин, -утI, -урай, -амир; къатIун тавун, къатIун тахвун, къатIун хъийимир **фикир** авуна са къарардал атун, **фагъумун**, **аннамишун**, **гъавурда гъатун**. *СикI гзаф дикъетдивди нIрез килигна. Адак хата квайди къатIана.* Ф. Тапан къин къур жанавур. *Етим Эмин пашман жез туш гафарал, Гъахъ, батIул дуъз къатIуз лагъай чIаларал...* Е. Э. Зун атана. *Гила гиман амачир. Нажмудина къатIана: виликан йифиз атай мугъман маса кас тушир.* А. А. Ирид цавук Самурдин ван. *Авачирди адахъ намус Гъич садани къатIаначир.* Ж. Ахквада чун. *Лезги халкъни Къвед-пуд чIалал рахадаиди къе КъатIанатIа, вахтар чирна, Етим Эмина?* А. Къ. Шаир ва халкъ. *Куъне лап дуъз къатIана, - лагъана Шабана, - капитандин конкурсда за къве суал эрменидиз лезги чIалалди ганай.* С. М. Цицигъ-наме.

КЪАТIУН³ суц.; -и, -а; -ар, -ри, -ра **фагъум**, **фикир**. *Ви къатIунриз хъуй аферин, гъар келима акъван дерин...* А. Гъ. Гуъзел. - *Вун, заз акваз, фагъум, къатIун квай кас я.* А. А. Пад хъайи рагъ. *Беневиадин къатIунри, адай акъатдай алапатдин гафари бубадизни еке лезет гузвай.* Гъ. Къ. Магъини Жилбер.

КЪАТIУНУН гл.; -да, -на; -а, -ин, -рай, -мир; къатIун тавун, къатIун тахвун, къатIун хъийимир **гъакъикъат чир хъун**, са затI авайвал **аннамишун**. *Ватандихъ анжах са хайи веледдивай къатIуниз жедай къетIен гъава, гъавадихъни къетIен атир жеда.* А. А. Къубудиз яд къвезва. *Чуру хесетар квайди аялвиллин яшара авайдани къатIунда.* Т. А. Мехъер куътягъ тахъанмаз. *Эгер разведка куътягъ хъайила тадиз хъфенайтIа, немсери гъич къатIунни ийидайди тушир.* З. Гъ. Залан кам. *За жув кутуг тавур гьалда гъиссна. Им чIехидани къатIуннавачиз тушир.* Т. А. Мехъер куътягъ тахъанмаз.

* **къатI-къатI авун** гл., ни вуч **яргъивал авай сагъ затIуникай гзаф къатIар авун**. *Чахъай чинеба гъвечIида, дегъредалди цIил къатI-къатI авуна, гадарна.* Р.

* **къатI-къатI хъун** гл., вуч **яргъивал авай сагъ затIуникай гзаф къатIар хъун**.

КЪАЦI¹ суц.; -а, -а; -ар, -ари, -ара **кIвалин къене цлан патав затI-матI эцигун патал тахта вегъена туькуърнавай чка**. *Къаридин къацIал алай къужгъурда какаяр авай.* З. Э. Зулун пеш. *Шекер жеда къацIал къажгъурда, Къифре тIуьна тIеквер акваз гъар пата.* Х. Къ. Чай. *Чирагъ мукъаятдиз къулан къилел алай къацIал эцигна.* Гъ. Къ. Гъай тахъай гъарай.

* **къацIал эцигун** гл., вуж еке **гъуърметар ийиз хуьн**. - *Гъуьлуъз фейила, вун къацIал эцигдайди хъиз хъанайни ваз, -лагъана ада, чин чIурна туьнт сесиналди.* З. Э. Муьгъуьббатдин цIелхем. *Ваз мадни чир хъухъ хьи, гъуьлуъ паб къацIал эцигдайди эвленмиш хъайи анжах сифте варз я.* *Ахпа папа гъуьл къацIал къун герек я.* *Им рикIел хуьх, чан севдуьгъум, азиз севдуьгъум.* З. Э. Арифдиз ишара.

КЪАЦI² араб, суц.; -а, -а; гз. -ар, -ари, -ара **чукIулдалди ва я маса алатдалди авур деринвал авай гел**. *Чуру тваз жезвач, чинал гъамиша къацIар жеда.* Р.

* **къацI акъатун** гл., квая **тIекв арадиз атун**. *Пенжекдай къацI акъатна.* Р.

* **къацIалай алатун** гл., вуж **къайда, деб хуьн тавун**. *Вун къацIалай куъз алатда? Эхир вуна хажалатда...* С. С. Ише тефир жуван гафар. *Иеси къин тавур Къафкъаз КъацIалай алат хъана хьи.* С. С. Гъуьрият. **Синонимар:** **къил къилелай фин, къилияй акъатун, кIарарай акъатун.**

* **къацI-къацI авун** гл., ни вуч **сагъ затIунай гзаф къацIар акъудун**.

КЪАЦIАЙ къацIун глаголдикай хъанвай причастидин форма. Кил. **КЪАЦIУН.**

КЪАЦIАЙ² прил. 1) **чиркин, мишъи тушир**. *Хуьре ацукъна жуван кар-кеспи тавуна, зи ина, къацIай, ни авай казармайра, Йиф-югъди ахвар авачиз, гъуьлуьн къерехда авай къумара вуч авай...* А. Ф. Бубадин веси. *Цванва сив, акъатзава цIай Маринан рикIяй, Катзава жаллатIар къацIай Къифер хъиз никIяй.* А. С. Саяда лугъузва мани, *артухлама папани «ви паспортдани гьакI къалурнава» лугъуз зи чинал, къацIай хъурхъ хъиз паркут элянай.* Т. А. Мехъер куътягъ тахъанмаз. 2) **куъч. ягъ, намус авачир**. - *гъа къей хва, силисчи, вун тахсарадиз фий, вун гиликърай, гъахътин къацIай, алчах силисчи.* Я. Къафаров. Тахсара. * **тум къацIай данади нехир къацIурда.**

КЪАЦIАЙ къацI сушествительнидин къакъатуни I падеждин форма. Кил. **КЪАЦI.**

КЪАЦIУН гл., ни квел; -да, -на; -из, -зава; къацI ая, къацI авурай, къацI ийин, къацI ийимир; къацI авун,

къацІ тавун, къацІ тахвун, къацІ хъийимир къацІ арадиз гъун. Тарцел къацІна. Р.

КЪАЦІУН гл., вуж-вуч квяй; -уда, -ана; -уз, -узва; -ун, -ецІ -урай, -умир; къацІун тавун, къацІун тахвун, къацІун хъийимир 1) чиркин затІ галукъунукди михъивал квахъун. Феъи малла Мегъамед-Эфендиди... спелринни чурудин арадай тІмил чир жезвай, ягълудай къацІай куьк пІузарар юзурна, лагъана... А. Ф. Бубадин веси. 2) куьч. **беябур хъун.**

КЪАЦІУРУН гл, ни-куь вуж-вуч -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, мир, -рай; къацІур тавун, къацІур тахвун, къацІур хъийимир 1) чиркин затІ галукъарна михъивал квадарун - Я назани ада инагар къацІурда гъа. Квадра чан вах. Заз кацелай такІан затІ авайди туш. 3. Э. Арифдиз ишара. **Антоним:** михъун. 2) таза аял къециз фин. БицІида зи метІерал къацІурна. Р. 3) куьч. авачир гафар акъудун, беябурчивилин крар кІвачихъ ягълун. «Ава лугъуз куь Арада са кар», КъацІурзава куьз Инсанвилин тІвар?! Ж. Им чи ара я. Хак акъатай гъукуматриз Хаз кІанзава зи къулан тар. МуьтІуьгъ жемир зулуматриз, КъацІур мийир лезгидин тІвар. А. Къ. Къурагъ лезгийар. Тухумдин тІвар къацІурдач Хуьруьн гъвечІи гадайри, Халис лезги гадайри. А. Къ. Хуьруьн гъвечІи гадаяр.* **тум къацІай данади нехир къацІурда.**

КЪАЧІ суц.; -уни, -уна; -ар, -ари, -ара 1) гъарнихъ пешер гадарнавай назик, хцІу набататдин тан... Бадени диде хтайла, аялриз шад хъана, абур, тадиз гъаятдиз эвичІна, никІяй хканвай къевин къачІар тІуьнив эгечІна. Гъ. Къ. Четин бахт. Бубади цанай хкведайла, гъидай гачІалар, къевер,... турун къачІар... 3. Ф. Шехъзава рикІ... 2) КъатІ-къатІ къведайбурукай кІеви байирдин са къатІ. Заз акурлани аялдин тумуна къачІ акІанмай. Р.

КЪАЧАХЪАН суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра инсандин къулан тарцин агъа къил. **Синоним:** дунбукъл.

[**КЪВ**] кІалханда арадиз къевзвай пІузарар кІватІна сивяй акъуддай ачух тушир сес-фонема. Адет яз, гафунин сифте къиле ва юкъва гъалтда: къвал - къал, къван - къан, акъван - акъан.

КЪВАЛ суц.; -а, -а; -ар, -ари, -ара винел патал векъ-къал алачир, накъвадин ва я накъв квай тик чка. Къвалал ацукъна, агъуз килигайла, за тар цІуьдгъуьн тавун паталди туна эцигнавай къванцел аламай сят къатІана. М. Б. За бананар недач. Чуру чкадилай эвичІна, - цававай вацрав хъыз, рахазва зун къвалалай аквазвай лацу къилив. М. Б. За бананар недач.

* **къвалан пад [къван авай] хътин прил. зурба, еке.** Инал абуроз сиве тунвай хкуни мадни эйбежер авунвай вагъшидилай адан къилихъ акъвазнавай къвалан пад хътин итимдиз, адав гвай, гъар акатайдавай чиликай хкудиз тежер хътин яцІу чумахъдиз килигуни гзаф кеф ганай. Б. Гъ. Заз эвера. Пакамахъ фад, гъеле хуьр ахварай аватнавачир, колхоздин арабада эцигна, ада сурарал мягъежирар туькІурдай тутун кІарасар ва къвалан пад къван авай вацІун вили къван тухвана. 3. Гъ. Уьмуьрдин сирнав.

КЪВАН¹ || **КЪВАННИ** рах., кІус гъич тахъайтІа, къванни. Алагуьзли, бес вун цел къван къведачни? Е. Э. Ваз зи гъалдикай хабар авачни? ТІмил къванни инсаф ая, Цилингар. Е. Э. Цилингар.

КЪВАН² кІус лугъузвай манадал яб гузвайдан фикир желб ийидай гаф. КилигайтІа, ин пачагъдин рушаз ин мегътер Лукъман кІан хъанва къван. Ф. Са юкъуз Мама Насреддин жемятар алай кимел ацукънавай къван. И кимел са къучи гадани жеда. Ф. Пул на вахчу, заз гежзава. Ашар авун, веси гун зарафатар тирни къван? А. Ф. Бубадин веси. Къариб кас хуьр галайнихъ катна ва сифте гъаятдиз гъахъна. Вич лугъумир, им гъа чубандин кІвал тир къван. М. М. Лацу лекеяр. И ксар зи бубадин дустар тир къван. М. М. Къибле пата гурзава.

КЪВАН³ нар. къадар, гзаф. Вад-ругуд виш кас авай хуьруьз дуьгуьдин ашар гана кІанзавай. Идан патахъай агъа кІан Вад-ругуд рипе дуьгуь, са пут къван гъери, гъакІ як, маса затІар лазим тир. А. Ф. Бубадин веси. Шелкхъин тийижир адаз вичи яратмишнавай къван шишар вири хуралай чидай. 3. Э. СтІал Сулейман. Заз гъисятда Бакуда кІвалахзавай чи алимрикай къанни цІуд къван илимрин докторар, пудкъадаг агакъна илимрин кандидатар чида. М. М. Лезги тІвар алатІа... цилел къве чІиб къван жив ацукънавай. М. М. Чаз къагъриманар кІанда. Къве йисуз къван Агъа СтІалдал кІвалахайдалай гуьгуьни зун Къасумхуьруьн школадиз хкана. Ж. Гъ. Дидедин къарай авачир рикІ.

КЪВАН⁴ суц -и, -а; -ар, -ри, -ра дегълиз. Алад, чан хва, агъа къваник квай къуназ ша лагъ, гъада ви бубадихъ ясин кІелрай. С. М. ЦицІигъ-наме.

КЪВАТИ туьрк, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра майишатда герек шейэр твадай, акъализ, агализ жедай къаб. Запунар авай къватийрин къулухъай жагъана... М. Б. Цийи мискІин. Заз къвати пехърияр атІунни сад тир, са уьфт ягълунни. Тарай хуруйрик кваз эвичІиз, цилел за чуьхверар къватида эцигзавай. Са пудра акъахна-эвичІна, къвати ацІана. М. Б. Шапка.

КЪВЕ || **КЪВЕД** числит. 1) садан гуьгуьнлай, пудан вилик къевзвай къадар къалурдай гаф. И цІегърехъ сад эркек, сад диши - къве бала аваз хъана. Ф. Жанавурни цІегъ. Къве йис бес я... Е. Э. Яр гуьзел. Къве вил була хъыз аквада... Е. Э. Гуьлселем. - Вун квел алахънава, яда, гъана ПМК-дай жуваз къве куб гарбилрикай жагълун тавуна? С. Муслимов. ЦицІигъ-наме. Чун къвед яр яз икІ наз чна чаз авун Садра аку, лайихди ян кар гуьзел. Е. Э. Яр гуьзел. Гъарнавай кесиб дагълуяр КІватІ хъанвай и хуьрерай. Патарал зегъмет чІугуна, Кеспи чирунал алахъна, Къвед, пуд йисуз тракторрал гъа и чуьллера кІвалахна. А. Ф. Эм-Тэ-Эс. 2) **вужда,**

школада кЈелзавайбурун чирвилин дережадин пис кЈиметрикай сад.

* **кЈеве вил цава хЈун** гл., азарлу яз месе гЈатун. *КЈеве вил цава, беден месел, За вуч ийин, аман, я Раб? Е. Э. Заз вуч ийин, аман, я Раб?*

* **кЈеве гапур са кЈякЈара кЈякЈдач** мисал 'сад хЈтин кесердинбур сад-садаз кЈаншар авуна веже кЈведач' манадин мисал. - *Чехиди зун хЈайила, ада вуч лугЈуда кЈван? Зи гаф гЈадан гафни я. Мисалда лугЈузвайвал, са кЈякЈара кЈеве гапур кЈякЈдач эхир... Б. ГЈ. Заз эвера.*

* **кЈеве дуњња суц.** 1) **чан аламаз яшамиш жедай ва кЈейила жедай чкаяр.** *КЈеве дуњњядин нур я Вейсул. Х. КЈ. Вейсул КЈаранидиз. 2) куьч. пачагЈдин ва советрин девир.* Сулейман халкЈдин шаир тирди ам гЈаамишакуьгЈне девирдани, цЈийи, совет властдин девирдани халкЈдихъ галаз кЈякЈат титр тегЈерда алакЈада аваз, халкЈдихъ рикЈ куз хЈайивилйяй я. И «кЈеве дуњњядани» Сулеймана халкЈдин дердериз, гЈамариз, азабрис ва зиллетрис, халкЈдин умудрис. шадвилериз ва бахтавар йикЈариз шериквал ийиз хЈана. М. М. ГЈ. Чехи шаир.

* **кЈеве дуњња акун** гл., низ жуван уьмуьрда гЈаф азиятрик хЈун. *Зун гЈа залум гЈижранар чЈугурди я, Заз вилелди кЈеве дуњња акурди я. Х. Т. Герек я чирвал.*

* **кЈеве дуњњядин кЈвални чЈур хЈун** гл., нин инсандал чан аламаз ва ам кЈейилани пис гЈалда хЈун. *КЈеве дуњњядин адан кЈвални чЈур жеде. Е. Э. ГЈая тийижир паб.*

* **кЈеве-кЈвед нар. жуьтер хЈана.** *ЖегЈилжаванри кЈеве-кЈвед, пудпуд хЈана, кЈуьлуьник экечЈиз, чпин гЈевесар элекарна. Т. А. МехЪер куьтягъ тахЪанмаз*

* **кЈеве кЈвач са чапатЈда [калушда] туна акЈвазун.** *КЈ. Рамазанов вичин гафунал, лугЈудайвал, кЈеве кЈвач са чапатЈда туна акЈвазнава: «Зун фитнечи ятЈа, зун душтагЈда тур, ТахЪайтЈа, Исмаиловнй Вердиханов». К. 1989, 22. XII. ГЈикЈван идан-адан минетар, рекЪерин манийвилерикай, гуьземииш тавур сала-кЈададикай ацЈурун-ичЈирунар кватнатЈани, Рамизак гаф акатнач - ада кЈеве кЈвач са чапатЈда туна. Т. А. МехЪер куьтягъ тахЪанмаз. Адан ярар-дустар, ашуьк галачиз мехЪер жедайди туш лугЈуз, кЈеве кЈвач са калушда туна акЈвазнава. С. ЯрагЪви ашуьк Уьзден.*

* **кЈеве кЈвачяй акЈатна нар. гЈаф кЈекЈуьнар авуна галатнавай гЈалдиз атана.** *Анкетада авай делилрай аквазвайвал, ам апрелдилай сентябрдал кЈван, кЈеве кЈвачяй акЈатна, кЈвалахдихъ кЈекЈевез хЈана. А. А. Нажмудин Самурский.*

* **кЈеве мез [аваз, гЈаз] хЈун** гл., низ вич нихъ галаз рахазватЈа, гЈадалай аслу яз жуван фикир дегишариз алакЈун. *КЈеве мез гЈайда зун и гЈалда машгЈулна... Е. Э. Шеда зун.*

* **кЈеве рикЈин хЈун** гл., вуьж тайин са фикирдал, кЈарардал татун, вуч ийидатЈа чир тахЪун. *Ваз ихтияр я, жемир вун кЈеве рикЈин... Е. Э. Заз рахамир. Абулмуслима вичиз авур ихтилатрилай гуьгЈуьниз и гафарни ван хЪхЪайла, Буба кЈеве рикЈин хЈана. КЈ. КЈ. КЈири Буба. Зун фикиррай вахъ галаз рази я, амма кЈеве рикЈин хЪанва. А. Р., Я. Я. Хендедадин мехЪер.*

* **кЈеве тЈуб алай чкадал пуд тЈуб эциг!** *векЪи, межд. 'ванмир, сесмир, рахамир' манадин ибара. - Куьн гуьриятдикай манияр туькЈуьрдай чкадал атанвач. КЈеве тЈуб алай чкадал пуд тЈуб эциг! ГЈ. КЈ. Четин бахт.*

* **кЈеве хилен калар суц. жуьт калар.** *И чЈавуз адан чин, лепеди ранда ягЪай хЪипи кЈван хЪиз аквадай? ГЈяркЈуь нер лагЪайта, кЈеве хилен калардиз ухиар тир. З. Э. РекЪер сад туш.*

* **кЈеве хилен тфенгар суц. кЈуша тфенгар, сад-садан кЈвалав гЈай кЈеве луьле алай тфенгар.**

* **кЈвед-пуд числит, са тЈимил**

* **кЈеве чин <алаз> хЈун** гл., вуьж нив алакЈа жезватЈа, адаз кЈанивал авун, адаз кЈани гафар лугЈун, ам алачир чкадал адакай пис рахун. *Абу ГЈуьрейрадин гафаралди, МегЪамед пайгЪамбарди лагЪана: "КЈеве чин хЈунин лишанар пуд ава: тапарар кваз рахун, хиве кЈур кар тамамр тавун ва ихтибар кЈилиз акЈуд тавун " Диндикай СуьгЪбетар || Самур, 1994, № 3 Чан ви АллагЪди кЈачурай, кЈеве чин алай фендигар, фад лагЪай кар ая! ГЈ. С. КЈири Буба*

* **кЈеве чин алайвал суц. кЈеве чин алай гЈал (нив алакЈа жезватЈа, адаз кЈанивал ийидай, адаз кЈани гафар лугЈудай, ам алачир чкадал адакай пис рахадай гЈал).** *Ада Бедирханан кЈеве чин алайвал, зегЈерлувал ашкара авуна, гЈич садавайни инкар тежедайвал Бедирханан чЈуру кЈастар дуьздал акЈудна. Н. А. КЈеве рикЈин хиялар. Мисриханан кЈеве чин алайвал акурла, адаз гЈаф хЪел атанай. Н. А. КЈеве рикЈин хиялар.*

* **кЈвед лагЪай числ. садалай гуьгЈуьнай кЈевезвай тартиб кЈалурдай ибара.** *ЦЈаруди кЈвед лагЪай сеферда чантада гЈил туна. Б. ГЈ. Заз эвера. Амма муркЈадин кЈелечЈ чкадилай хада лагЪайвал, фронтда хЪийи кЈван хирери зайифарнавай буба кЈвед лагЪай хва хЪийи са тЈимил вахтундилай кечмиш хЈана. Б. ГЈ. Заз эвера.*

КЈВЕДНИ числ. **кЈеве касни санал.** *Экв жез-тежес, цапун кЈан лацу хЈуник кваз, кЈуьне гЈебеяр аваз кЈведни кЈвалйяй экЪечЈна, хизанриз сагЪрай лагЪана, рекЪе гЈатна. А. Ф. Бубадин веси. ФекЪиди Жафер ацукЈарна вичин патав, чай эцигиз туна, самовар, фукЪафун гЈана вилик эцигна, кЈведани чай хЪваз-хЪваз ихтилатар авуна. А. Ф. Бубадин веси. Чун кЈведни виш йисаралди кЈвалкЈвала, кЈуьнкЈуьне аваз яшамииш жезвай стхяр тушнн? М. М. КЈибле пата гурзава. Са легЪеда, беден атЈумарна, шуьшеяр кЈведни вичелди шуткЈуьнарна Т. А. МехЪер куьтягъ тахЪанмаз.*

КЈВЕДРА нар. **кЈеве сеферда.** *Ибн Аббасан гафаралди, Расул АллагЪди, алейгЪ ассалам, лугЈудай:*

"Девейри хъиз, вири санал хъвамир. Хъвадай члавуз, къведра, нудра акъваз, нефес акъадара, хъвадалди вилик "бисмиллагъ", эхирдайни "альгъамдуллилагъ" лагъ. Диндикай суьгъбетар || Самур, 1994, №3. Къведра собрание тухвана, райондин чехибуруз кланзавайвал, гъа авай куьгънеди тестикъар техжез, атанвай векилар гъакI хъфенай. ЛГ. 2000, 24. VIII.

КЪВЕТХВЕРАР суц., гзафв.; -ри, -ра са руфунал хъйибур.

КЪВЕТІ фарс, суц.; -е, -е; -ер, -ери, -ера чилик, къвалак квай еке буш чка. Алидхуьруьн къветІен лацаралди квалер асунзавайди я. А къветІе квалериз лацувилер гайиди хъиз, пашиманвилерни тІимил гъанач. Шумуд лезги, лацар акъуддайла, къветІ ацахъиз, аник акатна къена. Гила гъа къвтІевай са акъван яргъал тушиз, лацарин мад са мяден жагъанва. ЛГ. Мукъаятдиз тикдайгъуз эвичІзавай абур са герендилай чехи къветІек акъатна. Б. Гъ. Заз эвера

КЪВЕТІЕЛ¹ къветІ существительнидин чкадин II падеждин форма. Кил. **КЪВЕТІ.**

КЪВЕТІЕЛ² суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра шалам кІвачел кутІундай еб, багъ. Килигиз акъвазмир! - къветІелар ахъайиз-ахъайиз, ада гададиз къил юзурна. - ХтІуна! Б. Гъ. Заз эвера. ЭрчІи кІвачин къветІел са тІимил ял хъя, къари. Гъ. Къ. Четин бахт. Ада вичи шаламдин къветІелар ахъайзавай... З. Гъ. Лезгийрин Риваят. Дуст чиниз, душман кІвачериз килигдалда. Табагъ шаламар алай адан чехи кІвачери, лацу шалар яна чІулав къветІелар кирсеба алчудна кутІуннавай къакъан яцІу зангарини ам такІан инсанрик зурзун кутазвай. Къ. Къ. КІри Буба

КЪВЕХ суц.; -е, -е; -ер, -ери, -ера; кІвачерин ара. СикI, тум къвехе туна, килигиз акъвазна. Ф. СикІни жанавур.

КЪВЕЧХЕЛ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра тарцин хел, тан къве пай хъанвай чка.

КЪВЕЧІЛ: къвечІил хъун гл., вуч 1) кІалуб чІур хъайи гъалдиз атун. 2) куьч. агаж хъун. ГъакІани агаж: хъанвай Нисе къари, кІарабри тІал къачунивай... къвечІил хъана, месин къиле са гъуд къванди хъижедай. Ж. Гъ. Къвед лагъай шикил.

КЪВЕЧІЛАРУН гл., ни-куь вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; къвечІилар авун, къвечІилар тавун, къвечІилар тахвун, къвечІилар хъийимир кІалуб чІурун. Къхъизвай тетрадь къвечІилармир. Р..

КЪЕБ суц.; -пІини, -пІина; -пІер, -пІери, -пІера таза аял ксурдай затІ. ГъвечІибуруз къеб, Данадизни еб... ХупІ ярашугъ я. А. Гъ. ХупІ ярашугъ я. Къеб. КъепІинлай фенва тангар, - На лугъуди, беневшайрин КІунчІунилай фенва гъалар. Экуьнин са гъед хъиз, аял Килигзава къепІинай ваз. И. Гъ. Са шикил. Къеб такІан аялд хъиз, кІарзава епер, Акъатиз кланзава кІеви тангарай. С. К. Этюд. КъепІин къвалав куьсридал Жигет алай хразвай. Х. Х. Зайнабан къелет. Зулужа баде хтулдин къепІинихъ гала. К., 1988, 28. XII.

КЪЕВ суц.; -цІи, -цІе; -ер, -ери, -ера са гъуьлуьн квай папариз чпиз чпин мукъавал къалурдай гаф. Къев авай папанди гъал туш. Р.

КЪЕВВАЛ суц.; -или, иле; -илер, -илери, -илера къев тир гъал.

* **къеввал авун** гл. ни низ садрани санал туькІуьн тийидай къаст, ният аваз эгечІун. Вуна гила заз къеввал ийизвани?

КЪЕГЪАЛ¹ араб, прил. **викІегъ, кичІевал авачир.** Къе Азербайжанда лезги халкъдин вишералдм къегъал векилар ава. М. М. Лезги тІвар алатІа. Бес кеферпатан Азербайжандин, санлай къачурла вири лезгийрин тарих ни кхъида? И кІвалах къилиз акъудун патал чаз гъейратлу рухваяр, къегъал ксар кІанда. М. М. Чаз къагъриманар кІанда. Къегъал хци дидед веси Даим рикІел хуьда, велед. С. К. Хциз. **Синоним:** игит.

КЪЕГЪАЛ² суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **викІегъ кас...** вун къегъал я. Е. Э. Къедекни пер чуьнуьхайдаз. А къегъалдиз вуч гаф ава... Е. Э. КІани ярдиз. Къегъалвилер къегъалри гваз хъфена, ЛукІар акваз ифена зун, ифена. М. М. Къуна. Багъри халкъдиз сергъят авачир къван вафалу тир Шарвили вичин хийирдихъ галтугнавай кас ваъ, халкъдин динжвилехъ, генгвилехъ ялзавай къегъал я. Б. С. "Шарвили" гъикI арадиз атана? Душмандин хура акъвазун патал 70 кІвалелай артух авачир гъвечІи хуьрай 80-дахъ агакъна къегъалар, гзафбур чпин гуьгъуьлдалди, фронтдиз фена. С. Муслимов. ЦицІигъ-наме.

КЪЕГЪАЛВАЛ суц.; -или, иле; -илер, -илери, -илера къегъал тир гъал... бубадиз абур чпин зиреквиликай ва къегъалвиликай суьгъбетар ийизвай. Ф. Гъуьлуьн шив. Къегъалвал я дерт эх авун, рехъ тагана ажсузвилз, Хъайи кардиз са чІавузни шехъуникай дарман авач. Ш-Э. М. Лугъуда хъи, и дуьньяда. Къегъалвилер къегъалри гваз хъфена, ЛукІар акваз ифена зун, ифена. М. М. Къуна. Вичел партизан лакІаб алай Къурбанов Рамазана женгера къегъалвал къалурна. Ж. Гъ. Лекьерин гъуьндуьрда. **Антоним:** ажузвал.

* **къегъалвал авун** гл., ни къегъал кар къилиз акъудун. Ам акъван а вуна лугъудай хътин пис ахвар туш, свас, зи рикІиз аян я: чи Гъасрета, гъинвачІани зурба къегъалвал авунва... К. К. Шад хабар.

КЪЕГЪАЛВИЛЕЛДИ нар. къегъалвал хас яз. - И къиликай кІусни фикир ийимир. Вуна къегъалвилелди кІела, дуст. З. Э. Рекьер сад туш. Ватандин Чехи дяведа къегъалвилелди кечмиш хъайи рухвайриз баркалла! С. Муслимов. ЦицІигъ-наме. **Синонимар:** **викІегъвилелди, викІегъдиз, къегъалдаказ.** **Антоним:** ажузвал.

КЪЕГЪАЛДАКАЗ нар. къегъалдин лишанар хас яз. **Синоним:** къегъалвилелди.

КЪЕГЪЯТ араб, прил. **гъат** тийизвай, **къит.** Алай вахтунда къегъят шей амач. Базардал вуч кІантІани ала. Р.

* **кьегьят авун** гл., ни вуч **кьегьят тир гьалдиз гьун**. Советри эхиримжи йисара гьар са шей кьегьят авунвай. Р.

* **кьегьят хьун** гл., вуч **кьегьят гьалда хьун**. Советрин эхиримжи йисара недай фуни кьегьят хьанвай. Р. Уьмуьрдин рехъ - четин, шадвал кьегьят хьанва кье. А. Къ. Саинсандиз...

КЪЕЖ суц.; -еди, -еда; -ер, -ери, -ера 1) **ламувал, яд квай гьал**. Кьукадин ва торфдин кьатуни ва винел вегьей накьвади чил чин кьуникай хуьда, накьвадик хуьтIуьз кIватI хьайи кьеж тада, тум Хьсандиз эьгечIуниз куьмекда. ЛГ, 1998, 26. XI. 2) **марф, жив**. Йифиз кьеж кьвайиди чир жезва. Р. 3) куьч. **хийир**. Алверчийри... гьиллебазрилай, няс арайрилайни (гьа-гьабур тушни гьиллебазар туьретмишзавайбурниI) чпиз кьеж алудиз алакьда. Т. А. Мехьер куьтягъ тахьанмаз. **Антоним: кьур**.

* **кьеж квай** прил. 1) **яд квай**. Кьеж квай чиле нацI эьгечIда. Р. 2) куьч. **хийир кьведай**. Вири су дар, сифте нубатда округдин суд, кьеж квай чкаяр тир. ЛГ, 2002, 15. V. Вири кьуллугьар кьеж квайбур жедач. Р. 3) зар. **шевривал квай**. - Са кьеж квай ихтилат ая, Мурсал муаллим, - гила ви нубат я, - лагьана тамадади руфунилай кап алтадизалтадиз. Т. А. Мехьер куьтягъ тахьанмаз.

КЪЕЖЕЙ¹ **кьежин** глаголдин причастиедин форма. Кил. **КЪЕЖИН**.

КЪЕЖЕЙ прил. **яд квай**. Чун пакамалди кьежей парталар алаз мекьила чуьлда амукьна. А. Ф. Бубадин веси. **Антоним: кьурай**.

* **кьежей мез я** гьал 'гьар са касдиз рахадай ихтияр авайди я, амма...' манадин ибара. Кьежей мез я - КIани патахъ рахада, Гьарда вичин кар я - вичиз аквада. Е. Э. Тварун стхадиз. - Кьежей мецар я ман, - председателдини гумар акьадриз башламишна. - Абуруз чубанрини нехирбанри незвайди гзаф аквазва. Б. Гь. Заз эвера.

КЪЕЖИН гл.; вуж-вуч; -ида, -ена; -из, -изва; -ин, -ирай, -имир; кьежин тавун, кьежин тахвун, кьежин хьийимир **кьежей гьалдиз атун**. Иесийри кьалдай, гзаф вахтара йифиз эьгечIиз данайрихъ кьекьвез тамузчуьлдиз фидай, кьежсена, галатна, ахвар тахьана хкведай. А. Ф. Риза. - Са йифиз зурба марфар кьвана, чун михьиз кьежсена. А. Ф. Бубадин веси.. Ада вичи шаламдин кьветIелар ахьайзавай, кьеженвай шалар куьрсарна ва ахпа тумбочкадай кIуфа гьажибугьададин кIап тунвай шуьше акьудна. З. Гь. Лезгийрин Риваят. **Антоним: кьурун**.

КЪЕЖИРУН гл., каузат., ни-куь вуж-вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -ррай, -мир; кьежир тавун, кьежир тахвун, кьежир хьийимир 1) **кьежей гьалдиз гьун**. Марфади кьежирда, ракъини кьурурда. Чил кьежирна вилерай тай накьвари. Е. Э. Заз сабур гуз. - Рагъ атана, югъ чими хьанвай, дагьдин рекьерай бугъ акъатзавай, марфади кьежирнавай чилер кьуразвай, А. Ф. Бубадин веси. ВацIун уламар чидай Усмана, Кьулан вацIай Уьзденни са артух кьежир тавуна акьудна. С. Ярагъви ашукъ Уьзден. **Антоним: кьурурун**. 2) **цвар авун**. Аялди мукьвал-мукьвал кьежирзава. Р.

КЪЕЗИЛ прил.; 1) **залан тушир**. Алукинава кьезил егьер. Е. Э. БалкIанди тариф. - Ма, дуст кас, им заз ярашугъ затI туш. Жувахъ галаз вердишди хьсан я, ада гьиле кьадай хех алай вичин кьезил дергес вахчуна. Б. Гь. Заз эвера. 2) **тамамриз регьят**. Зегьмет кьезилди тушир... А. Ф. Риза. 3) **секин, гужлу тушир**. Кьуд пата атирлу цуьквери кьезил шагьвардал лепе гузвай... Т. А. Мехьер куьтягъ тахьанмаз.

* **кьезил хесетрин** прил. явавал квай, шевривал квай.

КЪЕЗИЛАРУН гл., ни-куь вуч низ 1) **залан тушир гьалдиз гьун**. Чанта вахчуни зи пар кьезиларна. Р. 2) **тамамариз, яшамиш жез регьят жедай гьалдиз гьун**. Азадвили зегьмет кьезиларда. З. Р. Веси.

КЪЕЗИЛВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера 1) **кьезил тир гьал**. Рьилевай сумка кьачурла, за гьасятда кьезилвал гьиссна. Р. Лезги халкьдин куьруьдаказни метлеблудаказ туькIуьр хьанвай саки вири мисалри чун мягьтеларзава, абуру чаз эстетикадин вири кьайдайриз - кьезилвиллиз, куьруьвиллиз, маналувиллиз, эсерлувиллиз - гьуьрмет ийиз чирзава. «Самур», 2002, № 5. 2) **кIвалахда ва яшайишда регьятвал**. Салманан куьмекдалди чпиз гьихьтин кьезилвилер жедатIа, бязибуру планарни туькIуьриз хьана. М. Гь. Мехьер куьтягъ тахьанмаз.

КЪЕЗИЛДАКАЗ нар. кьезил лишан хас яз. **Синоним: кьезилдиз**. **Антонимар: заланвилелди, заландаказ, заландиз, заланз**.

КЪЕЗИЛДИЗ нар. кьезил яз. Ремиза шалвардин кьулухъ галай жибиндай акьудна..., паспорт кьезилдиз столдал эцигна. Т. А. Мехьер куьтягъ тахьанмаз. **Синоним: кьезилдаказ**. **Антоним: заланвилелди, заландаказ, заландиз, заланз**.

КЪЕЙ кIус 1) **зарафат ийидай алакьяр авайбур сад-садав рахадайла, ишлемишдай гаф**. - Ава хьи, кьей гачал, мад ваз аш гваз атанвайди я ман. Ф. Савдагардин папанни фекьидин кьиса. - На ви метлеб заз лагъ ачух, - Гьавурда тур, кьей регьуьхбан. Са кIус 'Чисанвилелд рахух, КIвалин юкь уьцIей, регьуьхбан. С. С. Регьуьхбан. 2) **хьел кваз ва я экьуьгьун яз такIанвилин гьиссер кьалурдайла ишлемишдай гаф**. Кьариди лагьана: «Пагъ, кьей кьужа, на ви руш секин авуна, зид гьакI туна». Лезги халкьдин махар.

* **кьей хва** обр. **жегьилар рахадайла, эркекриз лугьудай ибара**. - Хьша, хьша, кьей хва, ина гзаф недайвал я вуна. С. М. ЦицIигъ-наме. - гьа, кьей хва, силисчи, вун тахсарадиз фий, вун гиликьрай, гьахьтин

къацлай, алчах силисчи. Я. Къафаров. Тахсара. - Гъа кьей хва, - лагъана Сейфуллагъди, - Шеки пата хварар къадайла, зун ви дуст тир, гила, са къвалах т'алабайла, ваъ. С. Муслимов. Цицигъ-наме.

КЪЕЙДИ || **КЪЕЙДИ** *обр.* \$ дуствилин араяр авай са яшдин жегъил (гзафни-гзаф) дишегълияр рахадайла, ишлемишдай гаф. - гъакI лагъ ман, кьейди. Заз ч'ехи гъамбар лагъайди хъиз хъана, руьгъ фенай хъи... А. Ф. Бубадин веси.

КЪЕЙИ¹ **къин** глаголдидай хъанвай причастие. *Кил. КЪИН.*

КЪЕЙИ² *прил.* чан аламачир, чан хкатнавай. Дагъдин хуьре камаллу са ашуьк яшамии жезвай. Ам чин тийидай гъич са касни лезгийрин арада авачир: ада мехъерар гурлу ийидай, ц'ийиз хъайи балайрал т'варар эцигдай, кьейибуруз ясдин теснифар бахшидай. З. Гъ. Лезгийрин Риваят.

* **къейи япахъ йикъ!** *межд.* са никай-квекай ят'ани артух гаф-ч'ал тавуна, рахун тавуна акъваз. Шаир ят'ла, шаир хъухъ, Тушт'ла, лал хъухъ, кьейи япахъ йикъ тавуна. И. Гъ. Са шиирдин тарихдай.

* **къейи жендекдал пехъер алт'ушда мисал** 'къуватсуз хъанвайдакай хийир къачуз амалсузарни алахъда' манадин мисал. Муса хъиз масабурни, чпиз са затI гъатдат'ла акваз, кьейи жендекдал пехъер алт'ушайди хъиз, Жаферал алт'ушина. А. Ф. Бубадин веси.

КЪЕЙИБУР *суц.;* -у, -а; **къейи** причастидикай хъанвай существительное; 1) вужар къенват'ла, гъабур. Къейибурукай пис рахадайди туш. Р. 2) **ни къенват'ла, гъабур.** Ам къейибуур шадвилелди хуьредаиди, чни са еке гъунар авур хъиз уьткемвилелди рахунар ийиз-ийиз элкъвена хъфена. А. Ф. Лянет.

КЪЕЙИВАЛ **къин** глаголдидай ибарат хъанвай причастидин форма. *Кил. КЪИН.*

КЪЕЙИДИ *суц.;* -а, -а; чан кумачирди... азарди кьейиди зи къвачиз гъисабна... А. Ф. Лянет. АльБараъ ибн Азиба, Аллагъ адалай рази хъурай, суьгъбет ийидай: "Чаз Расул Аллагъди, Аллагъдин салаватар ва саламар адан къилел хъурай, азарлудал къил ч'угун, кьейиди кучудиз тухудайла сурухъ фин, тириш атайдаз хийир, сагъвал т'алабун, гайи кьинез вафалу хъун, зиллетдик квайдаз куьмек гун, эверайдаз гъай лугъун, салам гун эмирнавайди я ". Диндикай суьгъбетар || Самур, 1994, №3.

КЪЕЙИЛА **къин** глаголдин деепричастидин форма. *Кил. КЪИЛ.,*

КЪЕЙИТИАНИ¹ **къин** глаголдин шарт'унин форма. *Кил. КЪИН.,*

КЪЕЙИТИАНИ² *нар.* эсиллагъ, са куьнилайни асуллу тушиз. Ви гаф зи къин я. Зулейха мад за гатадач. Зун кьейит'ани, гатадач З. Э. Рекъер сад туш. Са кар гена хъсан я, ада вич кьейит'ани зун маса гудач. З. Э. Рамзият. «Мад ажузвал хъийидач», «Лап кьейит'ани къулухъ ч'угвадач» лагъана Чигалиди Вичи-вичин вилик къур къинер Ц'арудин ажугълу сес галуькайла, гару ягъай зулун пешер хъиз, къвачерик аватна. Б. Гъ. Заз эвера.

КЪЕКЪЕЛ *суц.;* -ди, -да; -ар, -ри, -ра набататдин са жуьре. Чна дагъдиз физ анай къекъелар гъидай. А. И. Живедал.

КЪЕКЪЕМ || **КЪАКИАМ** || **КЪАКИ** *суц.;* -ди, -да; -ар, -ри, -ра вилин нине къевзавай хамунал алай ч'арар.

Винел алай ц'ару читдин куьгъне яргъа ндикай аквазвай рехи чуруди чуьнуьхнавай къурай чин, къекъемар ацукъ хъана, агаж хъанвай зайиф, экуьхъипи вилер, къибле пата дагъдин ценерив гвай тамун къап'алриз ва гъвеч'ли къурух векъериз килиззавай. А. Ф. Бубадин веси... Селиматан яргъи къекъемри кецукъзавай ч'улав вилер ктабдин ц'арара къекъевезва. З. Э. Муьгъуьббатдин ц'елхем. - Мумкин я, - ада къайгъусуздаказ къекъемар юзурна. Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз. Залан хъанва хунI зи къак'ар, Кватнавайд хъиз ц'урай ракъар, Къеве нагъв хъанва къеве ч'ехи къван, И зурба пар ялин гъикъван? С. К. Залай цифер алатзава.

КЪЕЛ *суц.;* -е, -е; -ер, -ери, -ера вичихъ уьц'уь т'ям авай, лацу рангунин кристалрикай ибарат затI.... къарабар ц'ал вегъена; хамуниз къел яна. Б. Гъ. Заз эвера. Агъади къел квай къванциз данади ГъикI мез гудат'ла, Бубадин шаламдин къаниз гъакI мез гузвай. С. Гъ. К'ири Буба. Эгер цанвай векъер авачиз хъайит'ла, малариз концентратламинавай ем гана къанда. Эгер къаяб къел авачиз хъайит'ла, чкачкадал куьлуь къел чук'урун лазим я. К, 1985, 12. VII. Вечрен рганвай какаяр геждалди ч'ур тахъун патал абур къелен це 10-15 декъикъада ргада. Хийирлу меслятар. || ЛГ, 2000, 30. III.

* **къел квай** *прил.* маналу.

* **къел т'уьрда яд хъвада мисал** 'гъар са кас вичи авур къвалахдин нетижадин жавабдар я' манадин мисал. Къел гъи касди неда, гъада яд хъвада. Е. Э. Т'варун стхадиз.

КЪЕЛЕЧИ *прил.* яц'увилиз акси лишан. Полдиз къелечI тахтаярна. Р. **Антоним:** яц'у.

* **къелечI авун** *гл.,* ни вуч къелечI гъалдиз гъун.

* **къелечI хъун** *гл.,* вуч къелечI гъалдиз атун.

* **къелечI як'арин** *прил.* къарабар, мускулар яц'у, амма куьк тушир, яхунвал квай. # ~ балкъан, ~ хвар, ~ гъайван; ~ инсан, ~ гада, ~ руш.

КЪЕЛЕЧИАРУН *гл.,* каузат., ни вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; къелеч'ар авун, къелеч'ар тавун, къелеч'ар тахъун, къелеч'ар хъийимир къелечI лишандиз гъун. Афардин чкалар лап къелеч'арна. Р.

КЪЕЛЕЧИВАЛ *суц.;* -или, -иле; -илер, -илери, -илера къелечI тир гъал.

КЪЕЛЕЧИДАКАЗ *нар.* къелечIвал хас яз. **КЪЕЛЕЧИДИЗ** *нар.* къелечI яз.

КЪЕЛИТИ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра гъуьлуьн стхадин паб.... рагъметлу Агъмедан паб Селимата, вичин къелитИдин гададин, Алиман, су саз лагъана... Гь. Къ. Четин бахт.

КЪЕН суц.; -цИ, -цЕ; -ер, -ери, -ера накъвада цанвай набататдин чилел акъатнавай къил. Афнийрин къенер яргъи хъанва. Р.

КЪЕНА, КЪЕНАЙ къин глаголдин алатай вахтунин формаляр. Кил. **КЪИН**.

КЪЕНЕР¹ къен существительнидин гзафвилин къадардин форма. Кил. **КЪЕН**.

КЪЕНЕР² туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра атлуди вич алай балкІан муьтІуьгъарун патал са къил адан сиве, муькуь къил вичин гъиле къадай, къайишдикай, тумаждикай, епиникай раснавай махсус затІ. # балкІандал ~ акъалжун, балкІандин сивяй ~ акъудун, ~ гъиляй ахъай тавун. Сиве авай къенерар акъудна балкІандив нез тазвай за. А. Ф. Лянет. Нагагъ и сефер гъар къевезвайдаз балкІанни, пурар, къенер, вичиз дуланмиш хъун патал пул гана кІанзаватІа, пака ихътин гъевесар генералдик мадни екебур акатда. А. А. Лезгияр азадвилин женгера. Бубади адан гъилер далудал ва кІвачер балкІандин кІаникай кутІунна, къенерар пурарихъ вегъена, къил хуьруьхъди элкъуьрна, балкІандиз цІай акъатдайвал къеве къамчи вегъена. С. Гь. КІири Буба. - Са къуд жегъил фена, кавха Шайдадин муьхъе авай балкІанрал алай пурар, къенерар алудна, балкІанар чеб ахъайна. С. Ярагъви ашукъ Уьзден.

* къенерар чуьнуьхайд балкІанни чуьнуьхда мисал 'куьлуь шей чуьнуьхайда гъадалай екедини чуьнуьхда' манадин ибара.

КЪЕНЯТ араб: * къенят авун гл., ни вуч яргъалди бес жедайвал авун. Къенят тавуртІа, кашал къведа. Р.

КЪЕНЯТВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера къенят гъал. Къенятвили чун са бубат гатфарал акъудна. Р.

КЪЕНЯТВИЛЕЛДИ нар. къенятвал хвена. Къенятвилелди къапуниз акъуднавай къадар акурла, Сейфуллагъди, фу къачуна, аидик къагъиз нез башламишина. С. М. ЦицІигъ-наме. **Синонимар:** къенятдаказ, къенятдалди, къенятдиз.

КЪЕНЯТДАКАЗ нар. яргъалди бес жедайвал, тІимил-тІимил. **Синонимар:** къенятвилелди къенятдиз, къенятдалди.

КЪЕНЯТДАЛ(ДИ) нар. яргъалди бес жедайвал, тІимил-тІимил. Гъамиша къенятдал яшамии хъана, эхир са гужбаладалди са тІимил пул кІватІна... С. С. Жувакай ихтилат -Чан хва, - лагъана Мегъамеда, - пул къенятдалди ишлемиша... З. Р. ЦІийи ханлух. **Синонимар:** къенятвилелди, къенятдиз, къенятдаказ.

КЪЕНЯТКАР суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра къенят ийидайди.

КЪЕНЯТКАРВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера къеняткар тир гъал.

КЪЕНЯТКАРВИЛЕЛДИ нар. къеняткарвал хас яз.

КЪЕНЯТЛУ прил. къенят лишан хас тир. Къенятлу итимар къевез-къевез тІимил жезва. Р.

КЪЕНЯТЛУДАКАЗ нар. къенятлу лишан хас яз.

КЪЕНЯТУН гл., ни вуч; -да, -на; -из, -зава; -а || ая, -ин, -рай, -мир; къенят авун, къенят тавун, къенят тахвун, къенят хъийимир яргъалди бес жедайвал, тІимил-тІимил ишлемишун, харжун. Вучда къван, гвайбур къенятда: жылкадихъ тек са кІир тазва, чІехи кІир. М. Б. За бананар недач

КЪЕП || **КЪЕПІ** къецил гафунин мана артухарзавай гаф -лап.

* къеп (къепІ) къецил прил. са партални алачир гъалда авай. КІантІа къецил къеп хъана... Къуьлерда за гъаятда. А. С. Чинардин хел.

* къеп (къепІ) къецила нар. са партални алачир гъалда аваз.

КЪЕПЕ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра хипен хъицикъдикай цванвай, кІвалера ва ксудайла алуькІдай затІ.

КЪЕПІ кил. **КЪЕБ**.

КЪЕПІЕР къеб существительнидин гзафвилин къадардин форма. Кил. **КЪЕБ**.

КЪЕПІЕРБАН || **КІЕПІЕРБАН** суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра аялар къугъун патал кІарасдикай раснавай гъуд къван гъвечІи затІ. Мухлисатаз къепІербан ва къамчи расдайди Аслан тир. З. Э. Муьгъуьббатдин цІелхем. Мухлисат къунишдал алай вичин тай Асланахъ галаз дуст тир. Абуьр нинийрив къугъвадай. Абуьр ратІара къепІербанар къугъурдай. З. Э. Муьгъуьббатдин цІелхем.

КЪЕПІНИ къеб существительнидин актив падеждин форма. Кил. **КЪЕБ**.

КЪЕР суц.; -е, -е; -ер, -ери, -ера вацІун ци какатайвал къваларив гвай чил тухвана арадиз атанвай буш чка. Сифте лапагар къерез яна, ахпа ам вични акъатна... А. Ляметов. ЦІийи къилелай башламиш хъия. 1967 - йисуз Ахъегъа Николаян къеледин патавай хъиз Ахтычай вацІун къеряй къваларикай зурба кІарабдиз ухиар аламатдин са къван жагъана. Махсус лабораторийра ахтармишунрин нетижада тестикъ хъайивал, ам мамонтдин кІараб-пакван тІвал яз хъана къван. Къванциз элкъевенвай кІараб, вичин яшни 2 миллион йис. Д. Шерифалиев. Ахъегърин музейдай || ЛГ, 1999, 15. VI. Дирибаи вацІухъ жеда гегъениш къер, Адан лепейри къарсурда муькъвер. Къ. Р. Гелер.

КЪБРЕХ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра набатат ва я гъайван арадиз къвез башламишнавай организм, цѝир, сифте къил. 2) т-б, куьгъ. дана.

КЪБЕРИ прил. 1) тѝимилдаказ, гъарнал сад алай. Фекъи малла МегъамедЭфендиди, вичин вилик квай ширин чай авай стаканда тѝур экъуьриз ва гъарданбир гъарнал са чѝар алай къери, яргъи, цѝегъре чуру хътин чурудилай гъил чѝугъаз, Дадашахъ галаз ихтилатарзавай. А. Ф. Бубадин веси. Цавун бязи чкайрилай хитресди янавай хипен къвал хъиз лакѝлакѝ хъанвай къери ва лацу булутар аквадай. А. Ф. Лянет. 2) дерин тушир. Дагъларин вацѝар къерибур, амма зарббур жеда. Р. 3) куьч. тѝимил. Гафар гзаф, - акъул - къери. С. С. Гъахъсуз атай бала. **Антоним:** къалин.

* **къери авун** гл., ни вуч **къери лишан хас тир гъалдиз гъун**. Помидоррин жергеяр къери авуна. Р. **Антоним:** къалин авун.

* **къери хуьрек** суц. **жими хуьрек**. Гузвай къери хуьрекни, бориц тѝвар алаз, ичѝи келемдин кѝусар квайди, я тахъайтѝа къурай ичин патарикай гъазурнавай компот хътинди тир. А. Ляметов. Зи пешедиз рехъ ачухай устад.

* **къери хъун** гл., вуч **къери лишан хас тир гъалдиз атун**. Душманрин араяр къвердавай къери жезвай. 3. Гъ. Лезгийрин риваят. Къурагъ вацѝа гзаф яд жедач. Итаки хъуьтѝуьз ам лап къери жеда. Къ. Къ. Кѝири Буба. Там къери хъунинни хуьрера мебелдин цехар гзаф хъунин арада алакъа авани? ЛГ, 2002, 22. VIII. **Антоним:** къалин хъун.

* **къери яд** суц. **бедендикай хкатдай яд, цвар**. Кесибдиз къери ци тади гузвай, къвезвай затѝ авачиртѝани, герен-герен кѝвачин рекъе авай. А. Эсетов. Къел тѝуьрда ядни хъвада. **Синоним:** чухъ.

КЪЕРИВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера къери лишанар авай гъал. **Антоним:** къалинвал.

КЪЕРИДАКАЗ нар. къери лишан хас яз. **Синоним:** къериз. **Антонимар:** къалиндаказ, къалиндиз, къалинз.

КЪЕРИЗ нар. 1) гъарнал сад алаз. Ябатѝая вичел чан аламайди, балугъчидин чил хъиз, тѝеквен-тѝеквен пеш къериз алай вални, кирсеба, цавун кѝаняй вичел нурар вегъезвай рагъни, дагъдилай гъуьлел къван дуьзен чуьлни вилериз аквазвайди къатѝана. А. Исм. Эхиримжи къув. 2) дерин тушиз. 3) тѝимилдаказ. Вун авачир, вакай магърум Сибирь заз Зиндан я лап жени къериз аватдай. И. Гъ.

Синоним: къеридаказ. **Антонимар:** къалиндиз, къалиндаказ, къалинз.

* **къериз-къериз** нар. гъарданбир. Къериз-къериз ам чи клубдизни акъатдай. Р. **Синоним:** къериз-цѝаруз.

* **къериз-цѝаруз** нар. тек-туьк, тѝимил-тѝимил. Къериз-цѝируз зил къадайбур рахазва, Гъил хкажиз, табийбурун арадай... Х. Х. Чи чилив гва дегъ замандин рехивал. Азербайжанда яшамини жезвай лезгийрин къериз-цѝаруз агакъзавай "Самур" журналди, чун и кардин шагъидар я, кѝелай-кѝелайди руьгъламинизава. «Самур», № 23. **Синоним:** къериз-къериз.

КЪЕРКЪ¹ суц.; -ини, -ина; -ер, -ери, -ера 1) хипен хъицикъдин кѝус. 2) куьч. бармак. Къилел къеркъ алай къванди кимел кѝватѝ хъухъ! Комитетар хкъадайбур атанва. 3. Э. Муькъвел гелер.

КЪЕРКЪ² суц.; -и, -е; -ер, -ери, -ера аялар къугъвадай къуркъушум кутунвай къеркъин кѝус.

КЪЕРКЪЕШ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) хипен хъицикъдикай цванвай бармак. Къаридин къацѝал алай къужгъурда какаяр авай. Ухътѝ - хвайиш! - лагъана за. Абур къилел алай къеркъешда туна, къеркъеш къилел ахлукѝна. 3. Э. Зулун пеш. 2) куьч. кукѝвар хъанвай парталар алайди, йиртих.

КЪЕТ || **КЪЕТИ:** * **къетѝ авун** гл., ни вуч авун къарар къабулун. Абуру къведани гуьгъуьллувилелди дяведиз фѝин къетѝ авуна. 3. Э. Рекъер сад туш. Жегъил рабочийди сифте къачур мажибдикай амукъайдахъ кѝвачин къапар, герек тир къабтѝурни месяргъан къачун къетѝ авуна. 3. Э. Муькъвел гелер.

КЪЕТИЕН араб, прил. тикрар тежер. Ватандихъ анжах са хайи веледдивай къатѝуниз жедай къетѝен гъава, гъавадихъни къетѝен атир жеда. А. А. Къубудиз яд къвезва. Амма вун килиг садра, абур гъикъван жуьрба-жуьр ятѝа, килиг садра, абурухъ гъихътин къетѝен тварар аватѝа. Б. Гъ. Гъетер. "Лезгинкадал илига" ктабдиз (1995 - йис) сифте гаф кхъей за, Седакъет Керимова лезги эдебиятда къетѝен вакъиа тирди малумарнай, адан шаирвилини устадвал ва агалкъунар тестикънай. М. М. Дуьнья кѝвачел къарагъда. Куьче - базар, уьлкве - базар, Хуррам гадаяр.... Мус ваз икъван къумарбазар, Гъарамзадаяр Акурди я, ахкварди я, И йикъар къетѝен? А. Къ. Къил хкаж, Арбен.

КЪЕТИЕНВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера 1) тикрар тежер гъал. Анжах са Къумридиз вичин пешедин гуьзелвал, къетѝенвал ва тѝям чизвай. Б. Гъ. Къурухчи. Къуюдин къатар виликамаз туькѝурнавай диаграммада къалурнаватѝани, устѝарди буругъ эгъуьндай вахтунда гъар са къатунин къетѝенвал фикирда къун хъувуна. чкадал ва вичин вахтунда алава серенжемар къабул хъубун лазим я. Б. Гъ. Вили вилер гъар са инсандин бедендихъ вичин къилдинвилер, къетѝенвилер ава. Ж. Гъ. "Магистрдин гъед" Бажи. 2) лишан(ар). Глаголдин къетѝенвилер ачухара. Р. **Синоним:** къилдинвал. **Антоним:** умумивал.

КЪЕТИЕНВИЛЕЛДИ нар. къетѝенвал хас яз. **Синонимар:** къетѝендаказ, къетѝендиз.

КЪЕТИЕНДАКАЗ нар. къетѝенвал кваз. Жуван шишррани поэзиядиз залай вилик атай дишегълийрин рехъ за

давамар хыйизвайди кьетлендаказ кьейддай. Х. Х. "Гзаф тажуб рекьева зун..." Цинин иис заз иллаки кьетлендаказ кьейд ийиз кланзава, гьикI лагьайтIа са за ваь, цIудралди маса инвалидри... чпин сагьламвал хьсанарзава. З. Ф. Суьгьурдин тIвал гвайди. В. Л. Богданова кьетлендаказ кьейд авурвал, экспедициядин кIвалах дуьньядин массовый инфоромациядин такьатри гьегьенидаказ ачухарна. ЛГ, 2002, 1. VIII.

Синонимар: кьетленвилелди, кьетлендиз.

КЪЕТИЕНДИЗ нар. кьетIен яз, тикрар тежер гьалда. Амма лирикадин иширра Хуьруьг Тагьиран бажарагьлувал лап кьетIендиз ачух хьана. А. С. Хуьруьг Тагьир. Тебиатдин Гуьрчегвилер, ракъинин нур кьугьвазвай гуьнеярни, пелерни, сериндик квай кьузаярни кьетIендиз тафаватлу яз аквазвай. А. А. Пад хьайи рагь. Чехи кьастар, адалатлу агьвалатар рикIе гьатай инсанри ватандашвал кьетIендиз гьисса. Т. А. Мехьер куьтягь тахьанмаз. **Синонимар:** кьетIендаказ, кьетIенвилелди.

КЪЕТИ прил. дегиш тийидай. КIан-пун чирна, ахпа вичин кьарар кьабулай ада дустунин вилик кьетIи теклиф эцигна: З. Э. Арифдиз ишара. Мад яргьал вегьедай кар амачир. Мерзиятни аниз акси тушир. Амма адавай кьетIа гаф лугьудай жуьрэт ийиз жезвачир. З. Э. Булахдал.

* **кьетIи хьун** гл., вуж фикирдал кIеви хьун. - Руш гьич. Ам хьана лагьана, адакай ваз пай авайди туш. Садаз гана алуд, - кьвердавай кьетIа жезвай мугьманди кьилин ишарадалди булахдин мукьув гвай гада кьалурна. Б. Гь. Заз эвера

КЪЕТИВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера фикирдал кьетIи тир гьал. - Кьекьвей кIвачиз цаз акьахда лагьай мисал авайди я, - кьвез-кьвез кьетIивал акатна Вадимак, -ша кван садра! Я тIаб кIаник, я тIиб кIаник - эхирки сад жеда ана. Я. Ш. Гьахь квахьдач.

КЪЕТИВИЛЕЛДИ нар. кьетIивал хас яз. - Вуна агьа булахдин патав цIай хьийида; Гуьдек атIа тепедал да, -лагьана ада кьетIавилелди. Б. Гь. Заз эвера. Мисалра чи халкьди буш хиялар ийидай инсандихь, кьулухь кар галачир ширин фикиррихь галаз кьетIавилелди вичин наразивал малумарзава, вучиз лагьайтIа агьвалдин ва чилин вири няметрин бинеда авайди, гьелбетда, зегьмет я. «Самур», 2002, № 5 **Синоним:** кьетIидаказ.

КЪЕТИДАКАЗ нар. 1) инкарна. 2) хьел кваз. Ахпа ада кьетIадаказ лагьана: - Зун бег туш, зун ханзада я. З. Р. Цийи ханлук. **Синоним:** кьетIивилелди.

КЪЕТИУН гл., ни вуч.; -а, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай; -мир; кьетI тавун, кьетIтахвун, кьетIхьийимир кьейд авун, са тайин фикирдал атун. "И экуь ва гегьени дуьньяда им вуч кьагьри-кьазаб я за жуваз кьачунвайди?" - фикирна за, а вафасуз касдикай яргьаз хьхьун кьетIна за. Ш. И. "Устудаллай Чагьан хьтин"... Республикадин меркездиз дердияр аваз атай Гьажу Гьажиевича просвещенидин министрстводиз фидалди са нагьар авун кьетIна. А. Гьамидов. Чин расуд атайла... Чна гьеле хабар гайивал, цIинин сезондин карханадин коллективди продукциядин жуьреяр артухарунин мурадалди машаар кьабулунни кьетIнай... Н. Кьарибов. Пешекар патал консервияр.

КЪЕФЕС фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) гьайван, кьуш хуьн патал раснавай затI. # кIарасдин ~, ракъун ~, ~ агалун ~, ахьайюн. - Ваз гимшидикай раснава кьефес, Билбил, вун икьван вучиз я дарих? Ш. Кь. Билбил кьефесда. 2) гьайванханада авай гьайванрин кIвал хьтин кьилдин чка. Гьайванханадин кьефесда-кIвале, Дерин гьам аваз чIехи кьве виле, Деведи зурба ийизва гирнагь, Адан далуда кьве кIул - кьве гурмагь. А. Кь. Деве. 3) куьч. дустагь.

КЪЕЦИ суц.; кIвачин куьруьвили ва я адал хер алаз экисун, кьекьуьн четинарзавай нетижа, гьал. # ~ акатун, ~ хкатун.

* **кьецI гун** гл., ни-куь низ-квез манийвал гун. Эмин хьана бейхабардиз, Кьарийри кьецI гана кардиз. Е. Э. Фитнекар кьарийриз.

КЪЕЦИЕК суц.; -а, -а; -ар, -ри, -ра кьецIи кас.

КЪЕЦИ прил. кIвачери са гьи жуьредин ятIани рехне квайвилай (са кIвач куьруь яз, кIвачел хер алаз ва мсб) дуьз кьекьвез тежедай. Гьилер члахь, кIвачер кьецIи, Тамам кур. Е. Э. Нефсиниз. - Яда, на а кьецIи гьайван туклуна неь, гьадай зи кьуралай жуваз кIандай са верч твах. С. Муслимов, Цицигь-наме.

* **кьецIи авун** гл., ни 1) кьецIи гьалдиз гьун. 2) кьецIи яз кьекьуьн. Шалвардин кек чилелай физ, цаз акьахнавай кьецIил кIвачини кьецIи ийиз, ам куьчедиз экьечIайла, язух кьведай са шиклда жедай. А. Ф. Риза. Бейдуллагьди вичин цицибдин хайи кIвач дарман яна кутлунна. Ам сагь хьхьанатIани, цицибдикай хьайи фeredи пис кьецIи ийизвай. С. Муслимов. Цицигь-наме.

* **кьецIи хьун** гл., вуж-вуч кьецIи гьалдиз атун. Бейхабар кIасналди сикIре Филдин кIвач кьецIи жедайд туш. С. С. Жедайд туш.

КЪЕЦИВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера кьецIи тир гьал.

КЪЕЦИДАКАЗ нар. кьецIи гьал хас яз.

КЪЕЦИЛ прил. 1) партал алачир. КьецIил аялар кьубудиз хкадариз экьечIнавай. Р. 2) винел пад кIев тавунавай. Пехи хьанвай Кьазиди нерин вилик кьецIил гапур юзурзавай Гь. С. Кири Буба.

КЪЕЦИЛА нар. партал алачиз. - На алукIдай затI гьваш, жемятдин вилик кьецIила эцигдани? М. Б. Футболист. Адан кьецIила авай кьуьнери ракъинал, гуьзгуьди хьиз, цIарцIар гузвай. М. Б. Шапка. Кицивай

къай эхи ийиз жезвач. Им аку, къеџила къекъвезвай. Ш. Исаев. «Кпул я, вах».

* **къеџил-џийи** суц. **алукдаџийи партал**.

* **къеџил-џийивал** суц. **парталдин чарасузвал**. Аялар тџуьн, къеџил-џийивал галайбур я. Ша вуна гила къванни абур, къекъверагар хъиз, серсер хъана тамир. З. Э. Рамзият.

* **къеџил-џийивал авун** гл., ни низ (нин) **чарасуз тир партал къачун**.

КЪЕџИЛВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера 1) **къеџил тир гьал, чуплахвал**. 2) **алукдаџийи партал авачир дуланажагъдин четин гьал**. Четин йисар, къеџилвал, каш Алач цуьк хъиз вилерал, Амма адан тарих алай Дидед къилел, гьилерал. А. С. Почтадин марка.

КЪЕџИЛДАКАЗ нар. къеџил гьалда аваз. **Синоним: къеџилдиз**.

КЪЕџИЛДИЗ нар. къеџил яз. **Синоним: къеџилдаказ**.

КЪЕЧ суц.; -и, -е; -ер, -ери, -ера **чепедикаџи раснавай чџем авай еке гетџе....** ида и хъвалахъни къахчуна хутахна, вичин къаI аллай къечин сивел эцигна, вич вергерикаџи афарар чурун патал џай гъиз къуншидин квализ фена. Ф. Бубани руш. Виртџадин къеч гъайла квализ, Шариатар физва гъуьлуьз. Е. Э. Къази.... вичи ризкъи неч лугъуда, Гьалдарайтџан вич виртџедин къечал, гъей! Е. Э. Гачал, гъей! Къарийрив гвай муьхкџуьт, мед авай къечер руг-руг авуна. З. Э. Муькъвел гелер.

КЪЕЧИЕМ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра къилин чџарар къе патал чара авурла, арада жедай џар. Яргъай аквазвай, гарун хура са патахъ чам гузвай чинарар кџула џив аџай кварар авай рушар хъиз аквазва, гъеле хилери аџур тавунвай араяр лезги рекъини чџарар къе патахъди эвяна туькџурнавай къеџемдиз ухшар я. З. Гь. Югъ ачух жедайла.

КЪЕЧИИ гл., ни вуч; -еда, -ена; -из, -изва; -ичI, -ен, -ирай, -емир сафунай миьхун.

КЪИБЛЕ араб, суц.; -ди, -да 1) **кефер патаз акси пад**. Аскџан квалерин къибле патахъ элкъвенвай лацу айвандал гъили расай яџу хъархъу къуларин чарнайдал къуьзуь Дадаш азарлу яз къатканвай. А. Ф. Бубадин веси. Цаварин ирид къат атџана, къибледихъай атай самолџет агъуз жез-жез, хурухъди чилив агакъна. А. А. Пад хъайи рагъ. Лиф атана зи дередиз, катнай гъайван яд уьлкведай къибледин. Къ. Р. Анжах, анжах... 2) **терм. мусурманри вичихъ элкъвена капI ийидай пад, пак Каабе галай пад**. Ви къибле вуча я лагъайтџа, на лагъ: Каабе я. Гь. Куьредин жуз.

КЪИБЛЕМА суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра **компас**. Халис сиягъатчийри къиблемайрал ваь, цавун гъетерал амал ийида. Р.

КЪИГЪИТИ суц.; -ди, -да: -ар, -ри, -ра куьлуь ва сагъсуз џиџиб, верч. Рикџе аваз еке къастар, Жез кџанз гъар са хирен устџар, Гузва жуваз муьгмандин тџвар, Ферени къигъитI тийижиз. С. С. Лавгъа шаирдиз.

КЪИН¹ **къин** глаголдин формайрикаџи сад. Кил. **КЪИН**.

КЪИН¹ **кџус кџанивлин лишан яз лугъудай 'къурбанд хъуй' ибарадин мана авай гаф**. Лекъ къарагъна - шагъвардиз къий луварин, Пакам къияй зил къада вав свалари Шалбуз дагъдин эквер алай Игулар. Ж. Байрамалиев. Игулар.

КЪИЛ суц 1) **инсандин, гъайвандин, къушран гардандилай винидихъ тир бедендин пай**. Къилихъ галай яргъи сачах некдин шал. Е. Э. Заз булахдал яр акуна. Бязибурни ухшар жезва ачкарриз: Къил чуьнуьхда, тум аквада ашкардиз. А. Гь. Куьгъне ханлар, беглер квадрин. **Антоним: тум**. 2) **куьч. инсан; дишегъли**. Хъанач жаваб ийир са къил... Е. Э. Наиб Гъасаназ. За вавай ийидай са тџалабун авай... Баш сагъ хъуй... Чна къил некаягъ авуна кџанзава. А. Р., Я. Я. Хендедадин мехъер. 3) **къадар гъисабдай уьлчме**. Жечни къван, захъ ирид-муьжъуд къил хизан гала... ЛГ, 2001, 17. V. Ирид къеб квахъна. Р. Вад къил серг къачуна. Р. 4) **са вуч ятџани башламиш жезвай чка**. Тупџалдихъ я къил жедач, я жедач эхир. И кар чџехи бубадвай хъайид я заз чир. Б. С. Вучиз Кавказда аслан авач? Лекъ къарагъна - шагъвардиз къий луварин, Пакам къияй зил къада вав свалари Шалбуз дагъдин эквер алай Игулар. Ж. Байрамалиев. Игулар. Р. **Антоним: эхир**. 5) **техилдин (мухан, къуьлуьн) тварар жедай пай**. Гъиле мал, такъат, куьмек авайбурун Никџер авадан я, куьџрух хъана къил, Такъатсуз даим, завал галайбурун Атџанва чпин зегъметдихъай вил. А. Ф. КъатI-къатI авур зунжулар. Советрин мектебра кџелдайла, гатуз аялар ниюерай къилер кџватџиз желбдай. Р. 6) **чџук**. Агъадихъай къвезвай къилерай ая кџел. А. Ф. КъатI-къатI авур зунжулар. Гъа и йисуз лезги чџалал акъатзавай лезги "Коммунист" газетди (4 март 1984) "Шарвили эпосдай са шумуд къил чапна. Р. Р. Лезги халкъдин игитвилини эпос 7) **набататдин техил жедай вини пай**. Гвен гвейи никџе тек са къил чилел, Къизил я лугъуз кџватџа къе гъилел. А. Б. Гвен гузвай никџе; 8) **хуьрек гъазурдай алатрин къалпагъ**. # къажгъандин къил, чайникдин къил, чайдандин къил; къил алудун, къил эхцигун 9) (урус глава) **џI. гъукуматдин, республикадин, шегъердин, хуьруьн къиле авайди**. Гъамиша хъиз, и сефердани республикадин къил уьлкведин меркездиз фейила, РФ-дин министерствойрин руководитџелрихъ галаз адан са жерге карчивилин гуьруьшмишвилерни къиле фена. ЛГ, 2000, 6. IV.10) **тереф, пад**. Дагъларин къияйни сифте атайдаз разивал гана. Лишанар кутуна. гъиле гъил аваз мехъерни авуна. А. М. Киф атџайди. 11) **сефер**. Къачуна фекъиди вичин гъилер чуьхуьнни, къарагъна къе къил саждани авуна... Ф. Савдагардин папанни фекъидин къиса. 12) **са вуч ятџани куьтягъ жезвай чка**. џилинин къил машиндин винел хъивегъна. Р.

* **кьил [келле] авай прил.**; *вуж акьуллу*. Вири крарин устIар я! Вич дяведин вахтунда армияда танкар ремонт хьийидай механик хьана лугьуда. Аферин, валлагь, аферин, кьил авай итим я, зурба устIар я. Гь. М. Чи бахт чи гьиле ава.

* **кьил агъуз жедайвал авун гл.**, ни нин **айиб жедайвал авун**. Гьейбат стха себеб яз ам Бакудиз акъатна. Гьанани Уьздена дидедин кьил агъуз жедайвал авунач. С. Ярагъви ашукь Уьзден.

* **кьил агъуз хьун гл.**, нин **беябурчивал гьиссун**. Чил хвейидан кьейилани Агъуз жедач кьил! А. С. Хцихь галаз ихтилат.

* **кьил агъузарун (агъузун) гл.**, ни нин **рикIиз, гуьгьуьлдиз тIарвал гун, тайинарун, туькьуьлвал гун**. Сивай акъатай бегьемсуз гафуни а латал алайдан рикI тIарда, жуван кьил агъузарда... Нагъахь рахадалди кьисун саламатвал я. Кь. М. Дагъларин деринрин булахар. Нишда, вуна, шумудан кьил агъузна, гьи бахтавар шадарнатIа, яр хьана. А. Мут. Кьизил-Гуьл.

* **кьил агъузна нар.**, вуч авун. **жуван гьиссер масадбуруз кьалур тавуна, секиндив**. Гьар сада кьил агъузна, вичин тарс гузва, тапиурмишай кIвалах тамамрзава... Н. А. Кьве рикIин хиялар. [Рабочий]. - Дугьриданни, им гьа кьецил гуьбрият хьана. Заз чиз, кьенлай кьулухь кьил агъузна кIвалахайтIа, хьсан я. З. Э., Б. А. Кьазимегьамед. Я жегьилвал, я агьилвал такуна, кьил агъузна кавхадизни наибдив, Чарабуруз гвенар гуьз физ дугуна. Серкердин руш зун ви кIализ аватна. И. Гь. Саяд.

* **кьил акатайвал [алатайвал] кил. кьил туькIвейвал**.

* **кьил акахьун (какахьун) гл.**, нин. **ийир-тийир чир тахьун**. Садлагьана партизанри гьужум авурла, архан кьазахар вил тIушуниз кьарагьна. Кьил акахьна, вуч ийидатIа чин тийиз, инихь-анихь катиз башламишна. И. А. Самур. Белки, булахдал кьайи яд хьвана жувал гьалтнавай и сугьулвал алатун патал зун иниз акъатнавайтIа? Чидач, чидач. Зи кьил исятда лап какахьнава. Я. Я. Нурар ва хьенар. **Синоним: кьил квахьун**.

* **кьил акъатун гл.**, нин ний-квяй **чир хьун, тайинарун, аннамишун, гьакьикъат чир хьун**. Хкажна кIвач килигда, - Кьил акъатдач, эхцигда. Х. Т. Агьакишидин лам -Мекьи хьанвайди я. Гужа атIанвайди я. Кьил акъатдай азар туш. З. Э. Муьгьуьббатдин цIелхем. Аялар туш - кьил акъатна уьмуьрдай, рехи чIар янава. И. Гь. Вуч ятIанн... Зи хьел яваш-яваш элекьна. Амма кардин себебдай сакIани кьил акъатзавачир. Т. А. Мехьер куьтягь тахьанмаз. Гьа сеферда Матваши халудай зи кьил акъатначир. М. Б. Шапка. Бендедин кьил акъат тийир Им вуч ятIа ихьтин азар? Е. Э. Дуьньядив... Цицигьрин мулкара манадай кьил акъат тийизвай, ажайиб тIварарни гьалтзава. С. Муслимов. Цицигь-наме.

* **кьил акьудун¹ гл.**, ни ний-квяй. **аннамишун, гьакьикъат чирун**. Пачагь мадни мягьтел хьана, ида Вичи-вичикди лагьана: „И кардай, са Аллагьдилаи гьейри, садавайни, кьил акьудиз жеч“. Ф. Халуни хтул. Белки, са им квачиз амайбур вири дуьньядив вичин чантадай килигзавай Царуяр ятIа?.. Я тахьайтIа, са пай Керимар, муькуь пай Царуяр ятIа? Абурай гьикI кьил акьудда? Б. Гь. Заз эвера. Чакай садав лугьуз тазва и табни, Амма халкьди цурудайни уькIуьдай Кьил акьудда, гана рикIиз азабни. Х. Х. Чи чилив гва дегьзамандин рехивал. Ам лугьудайла, адан бириши гьанвай чIехи чина кьил акьудиз хьун четин тир са жуьре гиманлу хьенар кьекъезвай. Б. Гь. Заз эвера.

* **кьил акьудун² гл.**, ни; 1) **четин месэляяр гьялун**. Вот так рушар, женнетдин кьушар! Чна уравнение со многими неизвестными гьялна куьтягьна. Са икьсдай кьил акьуд хьувуна кIанда. А. Р., Я. Я. Хендедадин мехьер. Яь, Яь, яь. Вууув, де гила кьил акьудар. А. Р., Я. Я. Хендедадин мехьер. Ша чна арадал атанвай гьалдай кьил акьудин. А. Р., Я. Я. Хендедадин мехьер. Кьурбанахь галаз хтанвай а зарафатчи Мирзе вуча, ада вири кIвалахрай кьил акьуднава. А. Р., Я. Я. Хендедадин мехьер. Исятда вахтар гзаф чIурубур я, кьил акьудун четин хьанва. А. И. Самур. 2) **дуланмиш хьун, яшайиш туькIуьрун**. Мерд итимди кьве кьванцин арада вичин кьил акьудда. Ф.

* **кьил алай прил.**; вуч **тайин**. Ци Москвадив фин кьил алай месэла туш. Р.

* **кьил алчударун кил. кьил элкьуьрун**.

* **кьил ахъа прил.**; вуч. **табийвал авачир, вич вичин ихтиярда авай**. ВацIу лагьайтIа, пехьи жанавурди хьиз, гагь санай, гагь масанай пад акьудиз, кьил ахъа яз, вич-вичин ихтиярда аваз, халкьдин майишатдив гзаф зарар гузвай. Вичикай са хийир авачир и вацIал заланд алуькIдай вахт хьанвай. З. Э. Ишигьлаван дере.

* **кьил баладик кутун гл.**, ни-куь нин **пис гьалдив вегьин, бедбахтвилиз гьун**. Рехи Гьажибалади рикIел гьайи кIвалахди виридан кьил баладик кутуна. Б. Гь. Кьарид руш. - Зи кьил баладик кутуна, - лагьана за тадив-тадив. - Садра ибурун сивихь яб акала. Т. А. Мехьер куьтягь тахьанмаз. **Антоним: кьил баладикай хкудун**.

* **кьил баладикай хкудун гл.**, ни нин **пис хьанвай гьалдай, бедбахтвилляй акьудун**. - Пагь! - вич-вичик рахана Велиханов... Гьихьтин баладикай хьайитIани вичин кьил хкудиз жедай. Б. Гь. Ширин чайдихь галаз насу. **Антоним: кьил баладик кутун**,

* **кьил баштан авун (баштанун) [кьакьудун] гл.**, 1) ни **нивай-квевай са нивай-квевай ятIани яргъа хьун, кьерех хьун**. Билбилдихьай кьил. баитандай цуьк жедади, я Гуьлселем? А. Мут. Гуьлселем. ИкI хьана хьуй реквериндини хьжедач. Масанихь кьил баитанна кIанда. Т. А. Мехьер куьтягь тахьанмаз. Амма, зи фикирдалди, абур акьван фад гьиле гьатдач. Куьз лагьайтIа, абуруз чин тахсир хьсандиз чизва. Мумкин я,

абур кыл баштанна, деретепейрин арайра чуйнуьх жедда. Ж. Эфендиев. Азадвиллин рекье. 2) квекай. **са кардив эгечI тавун, экечI тавун.** Медика ФатIаматан чкадал Зарият эцигунин патахъай месэладикай са шумудра кыл баштаннай. И. Къ. Чуьнгурдин авазар. Масабурун савкъватар къачуз вердиш тушир аялриз, гъа и савкъватдикайни кыл къакъуддай са багъна кIанзавай. И. Къ. Смоленский чилел. Дагълара, цIуд лагъай класс куьтягъайла хъайи межлисдилай гуьгъуьниз, рекъяй акъудна, ва тухуда лугъуз секинарна. Ахпа вич, кыл баштанна, яд элкъведай патахъ катна, гелни галачиз квахъна... А. М. Киф атIайди. Къунишидихъ галаз меслятдалди, сада масадаз куьмек ийиз яшамии хъунни, хуьруьн жемятдин дердийрикай кыл баштан тавунни, гъатта сивяй чиркин, фитнедин гаф акъуд тавунни, ички хъавзвайда ички гадарунни, гъвечIиди хъайитIани, гъалибвал я. ЛГ, 2000, 27. VII. **Антоним: кыл кутун.**

* **кыл вине [тик] къун** гл., ни. 1) **жув жувахъ агъун, масадбур кваз такъун; такабурлу хъун.** Зун масадан чарпайдилай фейид туш, Кыл тик къурди туш, гъиле бахт гъатайла. Б. С. Зун шерик я. 2) **такабурвал къалурун, жуван винизвал гъиссун.** Кутугда ваз такабурвал, тик яхъ на кыл, азиз Кавказ. Я. III. Азия Кавказ.

* **кыл вине хъун** гл., нин. **такабурлу хъун.** Къазаматдай акъудна ам Гъана хелвет дувандиз. Инсанди кыл виневаз кам эцигзавай кIубандиз. И. Гъ. Дуван.

* **кыл галтадун** гл., ни 1) **кыл галтадуналди наразивал къалурун.** Кабинетдин рак ахъа хъана. Стхади кыл галтадна. - Мина, вуч хъана? Им чи кылел акъадарнавайди вун я. 3. Э. Муьгъуьббатдин цIелхем. 2). **гъейранвал къалурун.** Ягъа гопак, ша, азиз наб. Хкажа гъилер, Къуй галтадрай Украинадин рушари кылер. А. Ал. Ягъа гопак. 3) **мягътелвал, тажубвал къалурун.** Гъар сеферда Мегъамеда гъарайдайла, къунишийри кылер галтадда, Залумдин хъинди туьд туш, халис гъамамдин турба я. Р. Гъ. Са нянихъ.

* **кыл гардандал [къамал] алаз хъун** гл., нин **гъавурдик кваз хъун, масадавай алдатмишиз тахъун.** Чи кыл гардандал алазва, - лагъана Мерзията, залпанд алудна ахъайнавай къуланди хъиз, гарданда чам туна, кыл галтадунивди. 3. Э. Булахдал.

* **кыл гун**¹ гл., ни-куь 1) **башламишун.** Къачагъри тамукай жкечIиз кыл гана. Р. Пинийри кыл ганва. Р. 2) **тIвар ягъун.** "Азербайжанда Русийа анклав", "ГъвечIи Русиядиз чи рехъ", "Государстводин къене государство" ва хейлин маса кылер гана, мухбир Зульфия Агъмедлиди и Азербайжан Республикадин чилел чи хуьр хъуникай къалабулук кваз кхъизва. Д. Шерифалиев. "ГъвечIи чилин" чIехи къазаяр || ЛГ, 2000, 6. IV.

* **кыл гун**² гл., ни низ **къиметдилай артухан пул гун.** Ингъе, чан вах, и хуьруьн универмагдай са вижевай лацу келегъа маса къачунва. Сифте авач лагъана. Ахпа, са вад манат кыл гайила, кIаникай хкудна гъиле туна. Чухунар я, чухунар. А. Р., Я. Я. Хендедадин мехъер.

* **кыл кутун** гл., ни квек 1) **башламишун.** Эсли бадеди и гафар суьгъбетдик кыл кутун патал ва вич захъ галаз таниш хъувун патал ийизвайбур тир. Н. А. Къве рикIин хиялар. 2) **са кардик экечIун, са кар кылиз акъудунин терефдар хъун.** Шегъердиз финик кыл кутунач хъи, кутунач. Р. Рахунар гзаф хъана, Гуьлдестеди гъар жуьредин багънаяр гъизвай, адаз ихътин жсавабдар кIвалахдик кыл кутаз кIанзавачир. Н. А. Къве рикIин хиялар. **Антоним: кыл къакъудун.**

* **кыл къакъудун** кил. **кыл баштан авун (баштанун).**

* **кыл къалурна [акъудна] тум чуйнуьхун** гл., ни **эхирдал къван лугъун тавун, са кар башламишна эхир гъун тавун.** Мерзият туьнт хъана. - Яда, кыл къалурна тум чуйнуьхмир. Авай кар вуч ятIа, ачухдаказ лагъ. 3. Э. Булахдал.

* **кыл къалурун** гл., ни. **са чкада тIимил вахтунда хъун.** Яд къубудин дегънедава, Мулдин цуьквер япаряпар. Муьгъманд хъиз кыл къалуриз, Мад кIел хъийиз хъфидай яр. Ф. Жуван кыл гзаф къалурун виже къведач, шак фида. Гъ. Къ. Свас.

* **кыл къачуна** кил. **кылел (кыл) чIугуна.**

* **кыл къутармишун** гл., ни. **пис нетижайрикай жув хуьн.** - Ада вичин кыл тапарралдини гыллейралди критикадикай къутармишизавай. Н. А. Гуьлдесте. Эгер лезгийриз хабар хъайитIа, абуру чун са легъзеда кукIварда. Кыл къутармишун патал чахъ са чара ама - ашукъ кыникъ». 3. Гъ. Лезгийрин Риваят.

Синоним: кыл хуьн.

* **кыл кыливай квахъун** гл., нин **четин гъалдиз, везиятдиз аватна, вуч ийидаIа течиз амуькун.** Са гзаф чкайриз фейидалай къулукъ галатна, михъиз кыл квахъна акъваз хъана. А. Ф. Лянет. Пагъ, муьгъуьббатдин рекъел ахътин лепеяр къалхмиш жеддай дуьшуьшарни инсандал гъалтда хъи, ахпа ам, кыл кыливай квахъна, ийир-тийир течиз амуькда. Я. Я. Нурар ва хъенар.

* **кыл къарада гъатун [акIун]** гл. **са вуж ятIани четин гъалда хъун.** Етимдин кыл гъатна бирдан къарада, -Гуьгъуьл хайда бес паиманвал идачни? Е. Э. Аман, яр.

* **кыл кылел алаз хъун** гл., нин **акъулдик, гъавурдик хъун.** Гилалди кыл кылел алаз фикирар ийизвай Мислимантан манидин ван хъайила, вич-вичивай квахъиз башламишна. Б. Гъ. Эгер дагълариз чIал чидайтIа.

Синоним: кыл кылик кваз хъун. Антоним: кил. кыл кылелай фин.

* **кыл кылел алай** прил.,; вуч **са акъалтIай, бегъем, ери авай.** Колхозчияр азабдикай хкудун патал тади гъалда пекарня чайхана эцигна кIанзава. Гилани кыл кылел алай гъамам авач. Б. Гъ. Къарид руш. Ваь, акI жедач, ибура авайдахъ гъахъ-гъисабни кIвале авайдакайни эцигна са кыл кылел алай садакъа гана

кIанда. Б. Гь. Заз звера. Камила афардин пIунI атIана, тIам акуна. Афардин чкал туьтуьндин чар хьиз кьелечI тир. Им, гьелбетда, назик гьилерин гьунар я. Эхирки, кьил кьилел алай афарар я. З. Э. Гьуьлуьн лепеяр.

* **кьил кьилел хкун** гл., ни нин. дуьз фикирар ийиз жедай гьалдиз хкун. Душмандиз вичин кьил кьилел хкидай, вичин гьил вегьедай аман гузвачир. И. Къ. Смоленский чилел. **Антоним:** кьил кьилелай алудун.

* **кьил кьилелай алатун [фин]** гл., нин дуьз фикирдай гьалда тахьун. КIан хьана вун кьил кьилелай алатна, Кьве гьил кьуна гьакIанлувар хьиз. И. Гь. - ТахьайтIа, ички хьвана, кьил кьилелай фенвайни? А. А. Пад хьайи рагъ. Шадвилелай зи кьил кьилелай алатзавл. И. Къ. Ёлка. Бесмхануман кьери ван галукьайла, чан дидедин, зи кьил кьилелай фена, вилерал чIулав перде акьалтна... Н. А. Кьве рикIин хиялар. **Синонимар:** кьил кьиликай квахьун, кьил элкьуьн.

* **кьил кьилелай алудун [ракьурун]** гл., ни нин. дуьз фикир ийидай гьалдай акьудун. Бес куь дах адан иблисвилкай хабар тушни? - Я, аданни кьил кьилелай алуднава. А. М. Диде. Бесхануман кьери ван галукьайла, дидедин, зи кьил кьилелай фена, вилерал чIулав перде акьалтна... Н. А. Лезги. намус. **Антоним:** кьил кьилел хкун.

* **кьил кьиливай хьун** гл., нин дуьз фикириз амуьк тавун. Идалай гьейри, гьеле за вавай багьшиламишун тIалабун лазим я: рекье кьарсатмиш хьана кьил кьиливай хьанвай вах тунда за ваз шумудра залан гафар лагьанай. И. Къ. Смоленский чилел. **Синонимар:** кьил кьилелай фин.

* **кьил кьилик кваз хьун** гл, нин акьуллу яз хьун, вичин кIвалах чиз, гьар са куьнин гьавурда аваз хьун. Паша лагьайтIа, кьил кьилик квай гада я. З. Э. Йифен тIурфан. **Синоним:** кьил кьилел алаз хьун. **Антонимар:** кьил кьилелай фин, кьил кьиликай квахьун, кьил элкьуьн.

* **кьил кьун¹** гл., ни нин. 1) гьуьжетун, кукIун, алакьа хьун. Дяве хьуникай са хийирни авач. За кьил кьадач. Мецелди рахада. Гь. Къ. Свис. 2) чIехи авун, тербияламишун, иесивал, кьаюмвал авун. Чан Мусабег, ваз Аллагьдин хатур аватIани, гьавая жуван кьилни, зи кьилни тIармир. - Агь, ви кьилиз вуч лугьун за, кьей акьулсуз! Тахсир вид туш. Тахсир, ви кьил кьуна вакай инсан авур зиди я. Б. Гь. Кьарид руш. 3) нин-куьн. регьбервал авун. Халкь секинарна, абурун кьил кьуна кIанзавай девирда куьне вуч ийизва? Куьне куьн абурун виляй вегьезва. Б. А., З. Э. СтIал Сулейман. Самодетельностдин кьил кьадай кас авач. Э. Э. Трактористдин мехьер. Кьуьзуй ятIани бахтунин кьил кьаз Жедда, акI вучиз килигзава, Зейнаб? А. Р., Я. Я. Хендедадин мехьер. Килиз, чан бала Муса, Эвелни-эвел зун гьа и кIвализ хтанва, гьатIа шегьердай. Мехьерарни ина жедайди я. КIвале авай эркекни вун я, мехьерин кьил кьазвайдини. А. Р., Я. Я. Хендедадин мехьер.

* **кьил кьун²** гл., килел алай чIарар хкатIун. Машиндай эвичIайла, за парталрал алай ругчIичIмихьна, ахпа кьил кьуна. чуруяр туна Я. Я. Нурар ва хьенар.

* **кьил кьарада [кьурушда] гьатун** гл., нин. кIеве гьатун. Яргьи гафарикай вучда? Эхир гьатда кьил кьурушда. С. С. Тербия.

* **кьил кIарцIи [кIармади нугъ.] ягьайди (ягьайбур) хьиз нар.** вуч авун. тадиз (катун, хьфин). Осман, кьил кIарцIи ягьайди хьиз, катна хьфена. Къ. Къ. КIири Буба. Душмандихъ, шаирди мисал яэ гайи и жавабдиз, хьлагьдай гаф амуьгнач. Ам, кьил кIарцIи ягьайди хьиз, элкьвена хьфена. А. А. Лезги литературадин эвел кьилер. Фекьи кьил кIарцIи ягьайди хьиз чуькьни тавуна, вичин кIвал галайвал хьфена. ЛГ, 2002, 14. XI. Куьчедай зун акунмазди итимрин кьилер зун галай патахъ элкьведа. Са кьвед зи гуьгьуьна гьатна. За вижевай цIай квай кьвед вугайла, баятар кьил кIарцIи ягьайбур хьиз элкьвенанай. Н. И. Гьакимрин папар.

* **кьил-мет гатун** гл., ни гьарай-эвер авун, шел-хвал авун. Кьазанмишай фу квахьзава гьебедай, Хийир авач гатуналди кьил-мет Х. Х. Буд алатай араба хьиз...

* **кьил-тум авачир [алачир]** прил.,; вуч. эхир авачир, метлебусуз, тайинсуз. КIвал, муьнуьгьар акьудзавай чка хьиз, пIанIрусдин гумадив, кьил-тум алачир пичIи рахунрив ацIуда. Б. Гь. Дагьлара.

* **кьил тун [тгун]** кьилел алай чIарар чукIулдалди атIун. Вичиз кар авачир хьтин вахтара Кьуни-кьуниши аялрин кьилер твадай. Шаламар илигдай халкьдиз гьавая, Я тежербуруз гьуьгьванар храдай. А. Ф. КьатI-кьатI авур зунжулар.

* **кьил тIарун** гл., ни нин; 1) инжиклу авун. Бес я ман ви кьел квачир гафар, гьавайда кьил тIармир. Р. 2) алцурариз алахьун. Куьгьне, цIийи адетар лугьуз зи кьил вучиз тIарзава? Зун 40 йисан тежриба авай муаллим я. Д. А. кIерецдал кьуьл. Са делил, са субутни авачир гьавая кьил тIарунар я. Маса хабар кьадай затI, кар аватIа, гьам ачух ая. Къ. М. Дагьларин деринрин булахар.

* **кьил туькIвейвал [акатайвал, алатайвал]** нар. вилик акатай рехъ кьуна, тирвал; вичиз кIандайвал, тайинвал авачиз (катун, чукурун). Зид лугьун я, гатIунмир вун сифтедай. Кал туш ам гуз кьачудай гьафтедай Кьил туькIвейвал кьунишидиз дуьзмиш жеди. С. С. Пис папаз. КицIерилай цIур алатнава. Абур, суьруьяр ва ятахар туна, кьил алатайвал катзава. Къ. М. Сирлу вагьши. **Синоним:** хурук акатайвал.

* **кьил туькIуьр хьувун** гл., ни, рах. ички хьвана тIазвай кьилин тIал атIун патал мад сеферда ички хьун. Исятда зи кефи хьсан туш... кьил туькIуьр хьийин, ахпа кхьида, -лагьана ада. И. В. Абур гьич.

* **кьил тIуьн** гл., ни нин-куьн пуч авун. Ви гуьгьуьна кьекьведа ам ви кьил нез... Е. Э. Пис папаз.

* **кьил хкажна** нар. вуч авун **такабурлуз**. *Жуван чЛехи Ватандалди, Коммунизмдин деврандалди Дамах ийиз хкажна кьил, Къекъвена зун, шад яз гьугьуьл*. Ш-Э. М. Бадени бала.

* **кьил хкажун** гл.; ни 1) **жув виридахъ галаз сад тирди гьисабун, намусдик леке тахьун**. «Заз ви чандиз хьел ахъайдай (зайцф чка чир хъана, гада-гьудь. Вавай пакадлай зун алай чкадал кьил хкаж жедач, неречI. Къе жуван девран гъала», - фикиррик акатна, чанда дем аваз ацукънава. Къ. М. Дагъларин деринрин булахар. 2) **активный хьун**. *Хуьруьн майишат къвердавай коллективламишзавай. Кулакри лагьайтIа, кьил хкажнавай классовой женг къизгъинди тир*. 3. Э. Рагъимат.

* **кьил хкудун** гл., ни квекай. **къерех хьун, яргъа хьун**. *Салмана дяведикай кьил хкудун патал гзаф къуьруьркар авунай. Гагъ руфуна тIал гьатзава, гагъ кьен фидай азар галукънава лугъуз, ада багънаяр жагъурна*. 3. Э. Уьмуьрдин гелер. **Синоним:** кьил баштан авун [къакъудун]. **Антоним:** кьил кутун.

* **кьил хура (хуруда) хьун [гьатун]** гл., нин **гъамлу, хажалатлу хьун, яс кьун**. *Киров кьейи ван хъайшла, Эллерин кьил хура хъана*. Ф. **Синоним:** кьил куьрсун. **Антонимар:** кьил цава кьун, тIиш цава кьун.

* **кьил хура кьун [тун]** гл., ни 1) **регъуьвал гьиссун**. *Рагъ акурда кьил хура тваз, Регъуьвиляй шуйткъведа куьн*. Д. А. Зи шад йикъан... 2) **пашманвал гьиссун**.

* **кьил хураваз фин** гл. **пашмандиз, секиндив къекъуьн**. *Элкьуьгъ чахъди, кьил хураваз фимир вун*. Е. Э. Кьил хураваз фимир вун.

* **кьил хурай (хурудай) акъудун** гл., ни. **гъам-хажалат чIугун тахвун**. *Къве яргъи руш хкаж: хъана цавариз, Абуруз тамаш, кьилер акъуд хурарай. Гъа датIана чилин гъвечIи гъамариз МуьтIуьгъ жемир - лезет къачу цаварай*. И. Гъ. Къве яргъи руш.

* **кьил хуьн** гл. ни 1) **яшайиш идара авун**. *Усалвилев кьил хвенач за, Уьмуьр гьална уьткъемвилев. Масадан кIус къакъуд тийиз, Фу тIуьна за итимвилев*. С. К. ГьикI лугъуда зари я? *Чи хуьре Етим Зуьгъре лугъур са къари авай. Адан тухум Ширвандай тир. Кьил хуьз арандив феи са шумуд йисалай а хуьруьнвидин хизан са хва квачиз муькуьбур къиздирмади гъана «чрана» кьена*. Гъ. М. Ирид къаш. *Захъ хуьре са пабни къве аял ава, гадади жемятдин данаяр хуьзва, папани чарабуруз кIалахар ийиз гъа са гьал кьил хуьзва*. А. Ф. Лянет. 2) **яшамииш хьун**. *Ватандин кьил гана Зи кьил хуьдач за, ХъайитIа, зи тIвар эциграй Чилеллай къван алчахрал*. А. С. Ленинан вилик. 3) **са кардикай жув хуьн**. *Я кас, садра кьил хуьн патал чидай къван амалриз килиг. Вири жемят къаналдал фена и иблис, лампа дакIардал эцигна, ксанва*. А. А. Лезгияр.

* **кьил цава кьун [хьун]** гл., ни [нин] **дамахар гваз хьун**. *Тахсир квайдан кьил чиле гьатда. Женнетан кьил цава авай* 3. Э. Йифен тIурфан.

* **кьил цIурурун** гл., ни, нин 1) **жаза гун, гуж авун**. *Чаз чизва. Амма кIанзавайди дуьз приговор я, ахпа чна адан кьил цIурурда*. Б. А., 3. Э. СтIал Сулейман. 2) **квдарун, тергун**. *Гадайри хипен кьил цIурурна*. Р.

* **кьил чарха акъун** гл., нин **дуьшуьш атун, хатадик акатун**. *Эхир кьил акъада чарха, Гьич келле ацIун хъсан туш*. С. С. Тербия. *Гьелбет, вун я жеди лавгъа - Эхир кьил акъада чарха. Михеннатдив лугъуз агъа, Адаз гардан кIир жедайд туш*. С. С. Къара пулуниз.

* **кьил чиле гьатун** гл., нин. **регъуьвал, тахсир гьиссун**. *Тахсир квайдан кьил чиле гьатда. Женнетан кьил цава авай* 3. Э. Йифен тIурфан

* **кьил чIугун** гл., ни **нел-квел са нин-куьн патав ятIани яшайиш, гьал гьикI аватIа акваз са тIимил вахтунда фин**. *Яшамииш хуьй Максим Горький, Вал кьил чIугваз атана чун*. С. С. Вирисоюздин совет писателрин съезддиз. *Чин-гъил чуьхвена, вичин частунал кьил чIугур ада пакаман нагъар авуна*. 3. Э. Йифен тIурфан. *Надиран кьил тIа хъайитIани, учительница адал кьил чIугваз къведай*. 3. Э. Уьмуьрдин гелер. *Саимат хала, са куьнизни килиг тавуна, хцел кьил чIугваз фена*. Н. А. Къве рикIин хиялар. *Хуьруьнбуру Къурбанал кьил чIугвазва*. А. С. Хуьруьг Тагъир. *Али дуьстунал кьил чIугваз къуниши райондив рекъе гьатна. Велиди дуьст еке шадвилелди къаришламишна*. А. М. Ихътин мугъман жедани *Йикъарикай са юкъуз Буба вичин вахал кьил чIугваз атана*. Къ. Къ. КIири Буба. **Синоним:** кьил эцягъун.

* **кьил экъисиз тахьун** гл., **нивай. халкъдин арада жедай мумкинвал тахьун (мажал авачирвиляй, жуван тахсир гьисс авурвиляй)**. *Ахпа ада, вичивай кIвалахрин гъилияй кьил экъисиз хъанач, дуьстунин хизанрал кьил чIугваз хъанач лагъана, багъишламишун тIалабна*. 3. Э. Муьгъуьббатдин цIелхем.

* **кьил экъисиз тун тавун** гл., ни **инжиклу авун, санал тун тавун, яшамииш жез манийвал авун**. *Куьлерин ара дай тфенгдин кIуф къалуриз ацукънавайбуру халкъдив кьил экъисиз тазвач*. 3. Э. Муькьвел гелер.

* **кьил элкьуьн** гл., нин **гичи хьун, фагъумиз хъхьун тавун**. *Са арадал къван вич хъсандиз гьисс ийизвай Нурият, бирдан кьил элкъвена, стулдилай аватна*. Б. Гъ. Къарид руш. **Синоним:** кьил кьилелай фин. **Антоним:** кьил кьилел хтун.

* **кьил элкьуьрун¹** ни **рази тушир лишан яз кьил са патахъай маса патахъ авун**. *Килигна квез, килигна, кьил шкьуьрна, гьич гьендеверивни агуддач лагъана*. Т. А. Мехъер куьтягъ таханмаз.

* **кьил элкьуьрун²** гл., ни нин. 1) **алцурурун, дуьз фикирдилай алудун**. *Сад Аллагъдив къурбанд я зун. Гъамииша ава Ам зи рикIе, рубгъда, бейнида. За къуллугъни Гъам рикIеваз ийизва. Амма вуна вучзаватIа, садазни хабар авач. Кьил элкьуьриз инсанрин. Алудзава дуьз рекъелай жемят на*. А. Къ. Ярагъ Мегъамедан

гъзаваат. 2) **алцуарна жувал ацукъарун**. Женжелвализ зи кьил вуна элкьуьриз, Ахварайни къвез риклик хуькуьриз, Зун хъуьруьнал шад яни вун, лезги руш? А. Мут. Лезги руш.

* **кьил эцигун** гл., ни квел 1) **тайинарун, хкягъун**. -Ваъ, чан хва. Акатай вуж хъайитІани кІан хъана виже'. къведач. Кутугай са чкадал кьил эцигна кІанда. Я. Я. Нурар ва хъенар. 2) **са къарардал атун**. Са кардал кьил эцигна куьтягъ тежез собрание яргъал физвай. 3. Э. Муькъвел гелер.

* **кьил эцягъун** гл., ни не-кве. **патав фин, са гъвечи** муддатда гъал ахтармишун. Гуьгъуьнин йикъан пакамахъ чуьлдиз фидалди вилик за дидеда са кьил эцяна. Я. Я. Нурар ва хъенар. **Синоним: кьил чугун**.

* **кьил ягъун** гл., ни квез. **башламишун**. Алмаса, юлдаш Махчиев, пиянискавилиз кьил янава. Йифдини, югъдини пиян я. Бегъемдиз хъванва. Н. А. Вагъанда къванер. Абуру.. гьиллебазвилиз кьил ягъиз тур амалрал мягъкем нукъта эцигдайдай къуна. Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз.

* **кьиле авайди суц**. **гъавурда авайди**. Гила, чилер арендада вуьгуз, чкайрал кьиле авайбуру гъазуран пулар къачузва. ЛГ, 2000, 29. VI

* **кьиле атІумайвал авун** гл. **жуван фикирдал кІевиз акъвазун**.

* **кьиле ацакъ (ацукъ) [гъакъ] тавун** гл., нин вуч авун алакъ тавун, къабулиз тахъун, фикирдиз гъиз тахъун. Имусибат хъана лугъун инсандин кьиле ацукъдач. А. Ф. Ленин къена.... гилан аямдин илимдин ва зегъметдин игитвилерикай риваятар лугъузвай вахтунда хъелни тур гвай пагъливанрикай ва аждагъанрикай махар ахъайиз кьиле гъакъэавач. И. Къ. Шарвили. Абурун кьиле жезвай кІвалахар ацукъзавачир. А. А. Пад хъани рагъ.

* **кьиле [келледа] ял гъатун** гл., нин 1) **хъел атун, ажугълу хъун**. Къумух эгълийри, гъатна гъа геле, Къурмишна мад ана цІийи гьилле, Гъужумна фена къеледин винел, Начальник къена, кІватІ хъана гъенел, Хкъана абуру Жафер ханвие. И кардик тадиз ял гъатна кьиле. Тепилмиш хъана амни къушун гъаз Цудахар ва гъакІ Серги магъал къаз. А. Гъ. Э. Абумислимаз чар. 2) **дамах къачун, фурслу хъун**. Акъваззамазни са гъвечи къуллугъдал Ви келледа мадни зурбаз гъапгда ял. Ш-Э. М. Лавгъачи.

* **кьиле [баша] фин** гл. 1) вуч **хъун, нетижадал атун**. Собрание кьиле фена. Р. Гъуьжетар кьиле фенач. Р. 2) **нихъ галаз яшамиш хъун**. Заз чизвайди тир а аждагъандихъ галаз кьиле тефидайди. Б. Гъ. Заз эвера. Абурухъ галаз баша фин Гъикъван зурба кьилих я. Муаллимриз гъамиша Баркаллайр лайих я. Ш-Э. М. Диде-бубаяр классда.

* **кьиле [келледа] гар аваз хъун [гъатун]** гл., нин акъуллу яз тахъун, акъулсузвилер авун, марифатднв къан тийидай крар авун. Бязибуру зи дуьстарин синихда, Лугъуда хъи, абурухъ пеше, кар авач, КІвалах тежер лацу гьилер, гъамлу чин, Пиянвилер, кьилерани гар ава. А. С. Зи дуьстар. Ай факъир, ви келледа гар Дав чІугъаз гъатун хъсан туш. С. С. Хъсан туш. - Агъакишидин кьиле гар къекъвезва. Дуьстагъда тІимил ацукъна. А. А. Лезгияр.

* **кьиле гар авайди суц**. **акъулсуз**.

* **кьиле (къилиз нугъ.) фин тавун (тефин)** гл., вуч **сетижа тахъун**. Ибурухъ галаз рахана кьиле фидайди туш. Гъ. Къ. Свас. Гъич кьиле фич а лис папав лубълуьнна, Гаф рахайла физ акъвазда рикІина. С. С. Пас папаз.

* **кьиле [келледа] нагъвар [самар] тун** гл., ни нин. **рекъин, чан хкудун**. Эгер ам Рагъим хъайитІа, за адан келледа нагъвар твада. 3. Э. Булахдал. **Синонимар: кил. гардан ягъун**.

* **кьиле тун [ттун]** гл., ни вуж. **гъавурда тун**. Эхир абур турди кьиле Гъунар илимдин хъана хъи. С. С. Са къаридинни къуж: адин дяве.

* **кьиле тухун** гл., ни вуч 1) **арадиз гъун, тамамарун**. Сафра кьведани Сафарали бамишиз алахъна, амма хатадай кватна атай хуьруьнбуру къанлувилин къаст кьиле тухуз тунач. Къ. М. Дагъларин деринрин булахар. Чехи эцигунрин им сифте я гъеле, Магъ зурба кІвалахар тухуда кьиле. Ш-Э. М. Волга-Дондихъ галаз гуьруьшмиш хъун. Гуьлдестеди няниз: вич рахун лазим тир месэлайр са-сад рикІел гъизвай ва школадин кІвалах гуьнгуьна хтун патал кьиле тухвана кІандай серенжемар тунІалай ийизвай. Н. А. Къве рикІин хиялар. Атана жив, Атана жив Пилтепилте къугъваз-къугъваз, Хъуьтлуьн буйругъ Кьиле тухуз, Къверичими гатфаралди, Чилел вичин чка аваз. А. Ал. Жив. 2) **куьтягъун**. Къанал тек пуд йисуз тухвана кьиле, Гимияр къекъвезва Цимляндин гъуьле. Ш-Э. М. Волга-Дондихъ галаз гуьруьшмиш хъун. 3) **ишлемишун, менфят къачун**. Вуч гаф ава чи бубайрин мисалриз, Абур пакдиз кьиле тухузва. А. Мут. Са гъилляй... Сагърай, чанхва, сагърай. Бубайрин хъсан адетар ян тагана кьиле тухун чи буржи я. Къ. М. Дагъларин деринрин будахар. 4) **яшамиш хъун**. За, вири цифер, гарар алатна, гележегда кьиле тухудай бахтавар уьмуьрдикай фикирзавай. Я. Я. Нурар ва хъенар. 5) **къайдадик кутун, идара авун**. Чун галагъиз абурувай хуьр, кІвал ва уьлкве кьиле тухуз жеда лагъайтІа, им таб я, Б. Гъ. Дагълара. 6) **ни гъихътин ятІани амалар, крар авун**. - Жегъил руш я, низ чида, шегъердин чкада вич гъикІ кьиле тухузватІа. Я. Я. Нурар ва хъенар. 7) **ни вуж. тайинарун**. Дуьз пудра собрание кІватІна - гъич райкомди меслят къалурзавай кас кьиле тухуз хъанач. Колхозчийри ам гъендевривни гутунач. Б. Гъ. Къарид руш. 8) **ни вуч къейд авун**. Къенин шад югъ на кьиле твах гъа вун авай хуьре, чан вах. Б. С. За вахаз.

* **кьиле фин** гл., вуч 1) **тамам хъун**. Ваъ, къе, и сеферда рикІ ачухдай са хабар хкана кІанда. Яраб Тамаман фикир кьиле фидатІа? Гъ. М. Ирид къаш. 2) **туькІуьн**. Сафаралди вичин дидедиз алакъа и

куьмекарни авуна. Анжах абур арада Абад халу аваз кыле фена. Къ. М: Дагъларин деринрин булахар. Уьмуьр физва лугьуз кыле, Чи хуьруьнви фекьид кIвале, Хьел акатна кьуна гьиле, Чилиз яна хана чуьнгуьр. К. А. Уьмуьр. Белки, бубадихъ галаз хьсан кыле фенач, буба жемьятдивай кьерех хьана лугьуз ятIа? Гь. М. Им къван, имни терез.

* **кыле ял(ар) тун** [ттун] гл., ни. дамах къачун, фурслу хьун вичин фикир дегиш тавун, масада лагъайвал тавун. Куьне гафар лагъайла, за зи кыле ял тун хьана, Хиве кьазва... Къ. М. Дагъларин булахар.

* **кыилел акъвазун** гл., вуж нин алаз хьун, къвалав хьун. Зеведишиди вич кыилел акъвазна Махсудава пичина авай кIарасар акъудиз туна. З. Э. Муькъввел гелер.

* **кыилел акъадарун** гл., ни нин жуван, хсуси ихтияр, азадвал жував тун тавун, масадаз къадардилаи артух ихтиярар гун. Кьуншишдин аяларни вичин кыилел акъадарнава. Р. **Синоним:** къамал акъадарун.

* **кыилел акъахун** гл., нин. вичиз табийрун, муьтIуьгъарун, вичиз кIандайвал авун Мад маса чара авач. Гьар гьал герек гьа икIа авуна кIанда. ТахъайтIа югъкъандавай абур чи кыилел акъахзава. Ж. Эфендиев. Азадвиллин рекъе. Ам вичин Гьуьлуьн кыилел фадлай акъахнавайди л. Р.

* **кыилел алаз нар.**, вуч хьун. абурни кваз, вири санлай. Шаз абуруз гьар са зегьметдин ийкъаз пуд кило техил, пул, як, чIем гана. Ци лагъайтIа, абур виртни кыилел алаз пуд къат артух гудайвал я. З. Э. Директивар карда!

* **кыилел алаз хьун** гл., вуж нин 1) къалурун, регьбер яз вилик кваз хьун. Циийи дуьнья эцигзава Коммунистар кыилеллаз. Ф. 2) аваз хьун, къвалав гваз хьун. - Эгер са сят чун геж хьанайтIа, - лагъана духтурди, ви диде, дуст кас, Аллагьдин рагьметдиз фенай. Куьн гьамиша адан кыилел алаз хьухь. Н. А. Кьимет тецигай муьгьуббат. **Синоним:** кыилел акъвазун.

* **кыилел аламай къван нар.** иесивал ийизамай къван. Диде кыилел аламай къван гагьда абур хьсандиз яшамши жезвай. И. Къ. Смоленский чилел.

* **кыилел гьал атун** гл., нин кыил гиж хьайиди хьиз хьун. Тади куьмекдиз бедбахтвилер, бедендал залан хирер, цIай кьункиди бедендал хирер хьанвайла... кыилел гьал атайла, нефес чIугъазвай чкайра са шей акIайла, зегьерламиши хьайила, аял хайила эверда. ЛГ, 1997, 19. XII. Начальник гьасятда, кыилел гьал атана ярх хьана, офицерар, чIал кьурбур хьиз, рахаз тежес, чинин рангар атIана, вилер экьисна килигиз амуькна. И. Къ. Смоленский чилел.

* **кыилел атун** гл., нин вуч гьакъикъатда хьун. Кыилел атай дуьшуьшкъаза. Дуьз риваят хьсан, наиб. Е. Э. Наиб Гьасаназ. Де ятIа, са сеферда чи кыилел атай къисадикай ихтилат ийида за ваз. А. Ф. Лянет

* **кыилел къванер [къапар] хун** гл., ни нин гзаф тадияр гун, гуьгьуьлар чIурун. Чибуру анжах тек са зун кIвалахдал туькIуьрна лугьуз юлдаш Алдерован кыилел вири къапар хазва. З. Э. Булахдал. Кьин хьуй, Ильич, ягьсуздан гьил къада за. Тавун патал ада зи чил лекедай, Вири къванер гьадан кыилел хада за. А, С. Ленинан вилик. **Синонимар:** кыилел регьв(ер) регьуьн, кыилел хар кьурун.

* **кыилел кьеркъ алайди суц.**, вуж итим. Кыилел кьеркъ алай къванди кимел кIватI хьухь! Комитетар хкъдайбур атанва. З. Э. Муькъввел гелер.

* **кыилел кьун** гл., вуж-вуч ни. гзаф гуььрметдалди хуьн, галайвилер авун. Кьуьзуьбур хуьда кьуьнерал кьуна, Гьвечибуур хуьда гьилерал кьуна, Чи рехивални тазавал тир Инкъилаб хуьда кыилерал кьуна. А. С. Инкъилаб.

* **кыилел-кIвачел акъвазун** гл., вуж нин кьуьллуьгда хьун. Кыилел-кIвачел акъвазарнавайбуру, багьа муьгьманриз кIвализ теклифзавай, адлувилиз килигна, кутугай чкайрал ацукъарзавай. С. Ярагьви ашукь Уьзден.

* **кыилел пехь ацукьун** гл., нин, \$ баладик акатун. Маргьузар: -А... А! Гила ви кыли ван авуна. Адалайни гьейри, рикIел хуьх, бала!.. Ви кыилелни пехь ацукьда, хва, жемьятдинни язух ша... Бахтикъара жеда. Ш-Э. М., А. Р. Фундугьбег.

* **кыилел регьв(ер) регьуьн** гл., нин авур кIвалахдин патахъай тадияр гун, айибар гьун. Эгер сада тIуб къалурайтIа, чун хуььрена чIагидай. Гьа и кар патал дидеди, рагьмет хьайида, зи кыилел регьвер регьведай. А. М. Булахдал. Са хеб чуьлда амуькбайла, кIан-пун ахтармиши тавуна, Мирзеди, «ви вилер гьинвай» лугьуз, кыилел регьв регьвей чубан адан суьруьдикай гелячIна. З. Э. Чи маяк. **Синонимар:** кыилел хар кьурун, кыилел къапар хун.

* **кыилел тIурфан акъатун** гл. са кас пис гьалдик акатун. Вуч тIурфан акъатна Эминан кыилелди... Е. Э. Аман яр.

* **кыилел хар кьурун** гл., ни нин са куьн патахъай ятIани тадияр гун, айибар гьун. Хата хьана кинодиз фин хьайитIа ва я собрание аваз геж хьайитIа, ада зи кыилел хар кьурдай... А. М. Булахдал. **Синонимар:** кыилел регьвер регьуьн, кыилел къапар хун.

* **кыилел (кыил) чIугуна [къачуна]** нар., вуч авун санални энгел тавуна, тадиз, фад. Бригадирди лагъай гафунин ван хьайила, ам кыилел чIугуна... бетондин блокар гьазурзавай заводдиз фена. Б. Гь. Вили вилер. Рагьиниз за гуьза жуван ихтияр: Кыил чIугуна фирай вири кIвалериз. И. Гь. Тайин йис. Ажугьдин лепеда авай адан къаст кыл къачуна... хуьрай экьечIун тир.. А. А. Лезгияр. Кияр лагъайтIа,... кефияр кьулай яз, ашкъи аваз, чун авай фургьун кыилел къачуна тухузва. М. Ш. Рагь кьаршиламишзава.

* **кьилел цІай алаз хьун** гл., нин **хатадик кваз хьун**. Югъди зи кьилел цІай ала къати, Я жуваз чидач вуч ятІан тахсир. А. Ал. Югъди.

* **кьилел цІай кьурун [кун]** гл., ни нин **ийир-тийир авун, хьун, жувавай квадарун**. Халкъдин кьилел кечмишда ЦІай кудай залум ксар авай, Кесиб элдиз саникайни пай гуз такІандай ханар авай. Н. Ш. Комсомолдиз.

* **кьилел-кІвачел алай [жедай]** прил., вуж **кьуллугъда авай**. Абур межлисдин кьилел-кІвачел жедай гадаяр я. З. Э. Куьгъне судуяр.

* **кьилелай алатун** гл., вуж-вуч **никай-квекай ятІани азад хьун**. Вунни бахтлу хьурай ман, Гьуьл кьилелай алатна. Л. Н. Ругудар.

* **кьилелай алудун** гл., ни вуж **дуьз фикирдилай алудун**. Ажалдин тар дибдай чна акъудна, Зулуматдин дагъ кьилелай алудна. Ш-Э. М. Кьуьзуь сечкидин гаф. Конференциядиз физвайбур абур кьилелай алуддай рекьер жагъуруниз мажбур хьана. А. И. Самур. **Синоним: рекъелай ялудун..**

* **кьилелай кап алтадун [аладарун, элкьуьрун]** гл., ни нин **тавазвилер авун са кар ийиз мумкинвал гун, куьмек гун**. Отряддин низам чІурзавай тахсиркарар кьилелай кап элкьуьриз, ахъай хъийиз, вуна вун партизанрин вилик хъсан кас яз къалурзава, амма къасухдай зи авторитет кІурарик вегъезва. И. Къ. Смоленский чилел. - Вазни за а хаиндин кьилелай кап аладарна, савкъватни гана кІанзавани? - лагъана ада яваш ванцелди. А. И. Самур.

* **кьилелай къуш [нуькІни] ракъур тавун** гл., ни нин **садавни хатурда эцягъиз тун тавун**. Хашав хътин векъи кап Алтад ийиз кьилелай: Гъатта къушни ракъурдач Ви кьилелай дидеди. А. Ал. Зуьгъре эмеди вичин веледар кьилелай нуькІни ракъур тийиз хуьзвай. К. К. КІел Ибрагъим дидедин.

* **кьилелай кІвачелди (кІвачел рах.) нар.,** вуж-вуч я **тамамдиз, михъиз**. Дяве акуна кІандач чи вилериз, Ам кьилелай кІвачелди вич зиян я. Х. Т. Ислягъвал чи дамах я. Зи буба Къурбан гзаф терс итим тир. Кьилелай кІвачел «лезги намус» тир. Дишегъли тайифа аквадай вилер адахъ авачир. Н. А. Лезги намус. - Юлдашар, - лагъана ада, - арза кхъенвай кас ингъе гъа и Бедирхан я. Адавай вичин тІвар кхъиз хъанвач, вучиз лагъайтІа а арзада авай гафар кьилелай кІвачелди тапарар я. Н. А. Къве рикІин хиялар. - Зи буба Къурбан (рагъмет, чан бала, завай адаз гуз жедач, вак хъуйни за адаз лугъудач) гзаф терс итим тир. Кьилелай кІвачел «лезги намус» тир. Н. А. Къве рикІин хиялар. Кьилелай кІвачелди либас: Зар, диба, махпур я, атІлас, - Ви къаматдиз хунІ ава хас, Ажеб вид дамах я, Тайгъун. А. Гъ. Тайгъун.

* **кьилера (кьилериз) кьилд (кьил) хьун** гл., вужар **сад хъиз хьун, са гьалда хьун**. - Къайгъу авач, рушар. Зун хъфейла, куьн - къвед, ам сад жеда. Ахпа куьне гъамни яру хъия. ГъакІ хъайитІа, кьилера кьилд жеда. Б. Гъ. Заз эвера. Эвелдай вуна ам алуьрарна, ахпа ада - вун Кьилера кьил хьана. Хъел вучиз къведа? Къадуца зун тухвана. Ахпа за ам тухвана.. Кьилериз кьил хьана. З. Э. Муьгъуьббатдин цІелхем.

* **кьили ван авун (ванун)** гл., нин 1) **жув жувал хтун, акьул атун, дуьз фикирдал, рекъел хтун**. Адан кьили ван авуна хъи, нагагъ и сефердани вичи пул акъуд тавуртІа, къвалав гвай сада вичин гъиле пул туна, «це» лугъуда. А. А. Пад хъайи рагъ. Анжах Агъа Арагърин багълариз акъатайла, адан кьили ванна: «Гуьлназ икъван фад къведач». Къ. А. свас. 2) **хъайи, авур кардал пашман хьун, пашманвал авун**. И дуьшуьшдилай гуьгъуьниз Ашуралидин кьили ванна. Кар чкадал атайла, зун большевикрин тереф жеда. З. Э. Муькъвел гелер.

* **кьилиз аватун** гл., вуж-вуч нин **хиве гъатун**. Ваз азабар, азиятар анжах са ви кьилиз аватнавай хъиз жемир, - чи хуьруьн, гъатта вири чи вилайтдин папар гъа и азабда ава. Н. А. Къве рикІин хиялар. Ваз азабар, азиятар анжах са ви кьилиз аватнавай хъиз жемир, чи хуьруьн, гъатта чи вири вилайтдин папар гъа и азабда ава. А. А. Лезги намус.

* **кьилиз акъатун [фин]** гл., вуч 1) **нетижалу хьун**. Эхирни Чигалидин мурад кьилиз акъатна: абурун кІвале дидедин мецелай, хуш маниди хъиз, Часиятан тІварцІи сес авуна. Б. Гъ. Заз эвера. Югъ хъфена. Инсанар, СекицІи хъуй ахвар куь, Кьилиз фирай пакамахъ Мурадари ахвар куь. А. С. Ленинан вилик. Хуьруьг Тагъир пашалдини Советрин власть кьилиз акъатай пак хиял, чІехи эрзиман, бахтавар уьмуьрдик кутунвай дерин умуд тир. А. С. Хуьруьг Тагъиран эсерар 2) **куьтягъ хьун, эхирдив агакьун**. Чар кІелна кьилиз акъатайла, Гъажу- Нуьзуьра лагъана... Я. Ш. Гъахъ квахъдач. Чи уьлкведа вад сан план кьилиз фена, амач акъван Н. Ш. Октябрдиз.

* **кьилиз акъудун (акъудиз хьун)** гл., ни вуч (нивай вуч) 1) **нетижалу авун (ийиз хьун)**. Саимат хала анжах хиялариз акъвазнавачир, ада вичин и хиялар кьилизни акъудзавай. Н. А. Къве рикІин хиялар. Эгер завай жувал тапиурмишнавай роль кьилиз акъудиз тахъайтІа, вири зал хуььреда. Я. Я. Нурар ва хъенар. **Синоним: кьилиз тухун (тухуз хьун) 2) гъялун**. Абдулан амле тир адаз вири месэлайр чпиз кІандайвал кьилиз акъудиз кІанзавай. Я. Я. Нурар ва хъенар. И пад а пад талгъана, чи мурадар саналди кьилиз акъудун, халкъдин яшайишдин, културадин, милли руьгъдин садвал мягъкемарна, хуьн лазим я. М. М. Хайи чилиз икрамда. 3) **куьтягъун, эхирдиз гъун (куьтягъиз хьун, эхирриз гъиз хьун)**. Йифди хъин кьилихъ ада хиялрай икІ лугъудай: «Къе-пака ви бубади душман чалай алудда, Нани фена шегъерда ви кІелер кьилиз акъудда. А. С. Почтадин марка. Акъудич а дуван кьилиз. Кхъиз гуз суьрет, судуяр. С. С. Судуяр. Сессия завай хъсанди; кьилиз акъудиз

хъанач. Н. А. Къве рикIин хиялар. **Синоним:** кылиз тухуз хъун.

* **кылиз атун** гл., нин вуч **фикирдиз атун**. Куь кылиз мус дуьзвал къведа, Цилингар. Е. Э. Цилингар:

* **<кылиз> сер ягъун** гл., нин дуьз фагъум-фикир ийидай гьалдай акъатун.... эхирни, меселай къарагъайла, адан кылиз сер янаваз хъана. С. С. Жувакай ихтилат.

* **кылиз тухун (тухуз хъун)** гл., ни вуч (нивай вуч) **негьжалу авун (ийиз хъун), тамамарун (ийиз хъун)**. Ваз лугъудай са гаф ава, Къваз са гъвечIи, азиз дурна. Заз дердияр пара ава, Твах зи метлеб кылиз, дурна. Х. Т. Са руша дурнадиз. Амма - кар я - зи эрзиман кылиз тухуз ТахъайтIа мад, Заз есирвал жедач адан. Зи рикIева гатфарни гад. А. Ал. Жанлу мани. **Синоним:** кылиз акъудун (акъудиз хъун).

* **кылиз чара авун** гл., ни нин. **хатадикай хуьн**. Етим Эмин ви дердияр пара я, Гьарда вичин кылиз вичи чара я. Е. Э. Пис папаз. - Лап дуьз меслят я. Вядедамаз жуван кылиз чара авуртIа, пис туш, -лагъана вичин кылел кIватI хъанвайбуруз. И. А. Самур.

кылиз яд чимун (чим авун) гл., ни нин-куьн 1) **чинеба са пис кар гъазурун**. - Яру чарар кукIвардай амалар ийиз эхир вуна зи кылиз яд чим авуна, - лагъана Пашади Женнетахъ элкъвена. 3. Э. Йифен тIурфан. 2) **кардивай къакъудун, кIвалахдилай алудун**. Накъан собранидал седридин кылиз яд чимна. Р. 3) ни-куь **тергун, пучун, тIуьн, квадрун**. Якъин, факъир балайри профсоюзрай чпиз ганвай кепекрин кылиз яд чими ийизва. И. Къ. Смоленский чилел. Насредина виртIадин кылиз яд чимдайвал хъана. ЛГ, 2003, 16.1. 4) ни нин **рекьин, чан хкудун**.... къаридин гададикай аждагъан жеда Герек, адан кылиз яд чим авуна кIанда, тахъайтIа, чун вири тергда. Ф. [Эфенди]. Я Мирим, заз кичIеда ман; ада лагъана, чун къуртIа, вучда, кIвал чIур хъана.

[Мирим].... архайин хъухъ, ада исятда фена лугъуч; лагъайтIа, пакамаз лугъуда, пакамалди адан кылиз яд чими авун завай хъуй, дангъуздин хва ам тахъайдай ийида. Гь. Гь. Колхоз. - Эгер ам а къадар намуссуз ятIа, - лагъаналда жегъил Агъмеда, - адан кылиз яд чимна кIанда. С. Ярагъви ашукъ Уьзден. **Синонимар:** кил.

гардан ягъун, туьд атIун.

* **кылин винизвал (виневал)** суц., нин **такабурлувал, лайихлувал**. Лезги халкъдин я вун кылин винизвал, Летчиквилин устIар Эмиров! Х. Т. Дагъдин кард.

* **кылин образование** суц. **институт, университет акъалтIарнавай савадлувал**. Ш. Велиеван фикир кылин образование къачун тир. ЛГ, 2003, 1. V.

* **<кылин> чIарар цаз-цаз хъун** гл., нин **къурху акатун**. Бег, хан акурлахъди зурзас, Кылин чIарар жедай цаз-цаз. С. С. Дагъустан. Мад, дуьт кас, абур рикIел хкимир, ви кылин чIарар цаз-цаз жезва. А. И. Самур.

* **кылихъ къван акалун** гл., ни нин **къейи кас сура турла, адан кыл галай патахъ къакъандиз къван акIурун**. [Къаравили]. Вуч? Я кылихъ къван акалай кас, вуна зун чукIул гвачиз тукIвазва хъи. Н. И. Гьакимрин папар.

* **кыляй акъатун** гл., нин 1) **галатун, инжиклу хъун**. Пагъ, яда, ам акъван рахана, лап кыляй акъатна, къени япара адан сес ама. А. М. Сериндик. 2) **вагъши хъун, ягъсуз хъун, гъаясуз хъун**. Кыляй акъатнавай Деникинан казакри базардин юкъвал итимрилай шалварар хутIуннава. 3. Э. Гъалибвили пайдах.

* **кыляй акъудун [гадарун]** гл. 1) ни вуж **галатарун, секинвал къакъудун**. Я паб, заз жемир бала, Акъудмир на зи кыляй, Гъамиша из туьгъметар, ВутI фирай зун ви гъляй? Х. Т. Темпел ва адан паб. 2) ни вуч. **фикирдай акъудун**. «И аял етим я» лугъудай хиял гъамишалугъ яз вичин кыляй гадарна. Къ. М. Чан бах.

* **кыляй-кылди [кылиз]** нар. 1) **сифтедилай эхирдалди**. Вич пап виниз дережеадиз акъатайлани, шаирдихъ дегшивал хъанач, ада дамахъ къачунач. Адан тIебият кыляй-кылиз сад хъана. 3. Э. СтIал Сулейман Лагъ, зи куьче, ви тарихдин ктабар Кыляйкылди кIелнавани вирида? А. С. Лезги куьче. Чир хъухъ Вотан кыляйкылди рагъ тирди Какахънавай стхавилин вацIарикI А. С. Лезги куьче. 2) **гъамиша, датIана, ара авачиз**. Юлдаш председатель, бес йисан къене, кыляйкылди дагълара, багълара, никIера, югъ-йиф талгъана, зегъмет чIугур зегъметчияр рикIелай ракъурун дуьз жедали? Гь. М. Цан цайидаз пуру нек. Югъди кыляй-кылиз чун школада жез датIана, ученикрихъ галаз алава тарсар, консультацияр ара датIуз тухузвайтIани, за эсиллагъ галатун гъиссзавачир. Я. Я. Нурар ва хъенар. 2) **вири, михъиз**. КIвал кыляй кылиз хайи путулкайрин патар, куьлуь хъанвай фар... кукIвар хъанвай истиканар, лампаяр тир. А. Ф. Чнани хъвана. Гъалин акван дагъни аран, АцIуй план кыляй-кылиз. Н. Ш. Цана кIанда.

КЫЛДИ нар. 1) **маса кас галачиз**. 1941 - йис тир. Гъа и чIавуз Тителиз колхоздин председателвиле къуниши хуьрй тир, тIуьналхъунал рикI алай жегъил итимрекъе туна. Амма пабаял Къуьчхуьра амай. Ам ина кылди яшамии жезвай. Я. Къафаров. Юристдин дафтардай. 2) **анжах**. Наши къасабдиз нар деве КIвачин кылел тукIваз кIанда. Еке санкъу къуна сиве Кылди вичиз жакъваз кIанда. С. С. Акъул жуваз аваз кIанда. Къе вун чи кIвализ, Кылди вун патал Хуьзва за коньяк... Ж. Кылди вун патал. **Синонимар:** чараз.

* **кылди-кылди** нар. **са-сад, текдиз**. Рабочийри чпин юлдашини рикIелай ракъурзавачир. Абуру къвед-пуд кас санлай ва кылди-кылди къвез адал кыл чIугъзавай. Б. Гь. Вили, вилер. Директорди гъар са ичинин тIвар къаз, кылди-кылди гъвечIи чарарал кхъиз, клейни ягъиз, абур ичерин къваларал алкIуриз башиламина. И. Агъ. Агъмедан ич. **Синонимар:** чараз, чара-чараз.

* **кылди-кылихъ** нар. **масад галачиз, масадан пай квачиз**. Хъана къе кылди кылихъди, куьн къвед хъана хъи авайбур. Бесаман, я къей руш, ваз ар авайди тушини? Ж. Эфендиев. Азадвили рекъе. Кылди-кылихъ шаирни вахъ - гъейри масадаз Галайвилер ихътин тек-туьк жеда ваз хътин. И. Гь.

КЫЛДИН прил.; 1) **тек тир** Чна ихтилат ийизвай Яркли дередин Цицигърин хур фадлай Агъа-СтIалрин Къазмайрин чилел куьч хъанва. Гъа икI кылдин хуьруькай гила чIехи хуьруьн са пай хъанва. С. Муслимов. Цицигъ-наме. 2) **хусуи**. 1936 - йисуз Цицигъа кылдин лежберрин майишатар санал кIватI хъана, С. Муслимов. Цицигъ-наме. Абурукай (С. Сулейманан шииррикай. - А. Г.) са паяр эхиримжи сад-вад йисуз чандай акъатна, са паяр кылдин ксарин архивра къатканва, маса паярни гелсуз квахънава. Ф. Н. Шаирдин яратмишунрин ирс ва текстологиядин уьлчмедай ана кIватI хъанвай месэлаяр 3) **са бязи**. Кылдин иесийрин гъиле 155 гектар яд тагузвай чилер, 305 къара мал, 12 балкIан ва 230 лапаг авай. С. Муслимов. Цицигъ-наме. 4) **чара**. Лукъмана вичин кIвализ ядни гъанва. КIвал пардалди чими ийизва. Ванна ва амай тадаракар эцигнава. Кылдин кухня, ана газдин пич. 3. Э. Рамзият. 5) **махсус**. Шидибеге, вич девлетлу хъуниз килигна, колхоздиз кулакар, къабулуниз рехъ гана, абурукай вичиз кылдин дестеяр туькIуьрна ва вич колхоздин председателвиле хкъагъиз туна. А. Ф. Газет.

КЫЛДИНВАЛ ктаб, суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илери 1) **кылдин тир гьал**. Лезгийриз чпин чил авайвал, чпин кылдинвални герек я. М. М. Лезги тIвар алагIа. 2) **хасвал**. Гужлу ва зайиф вансуз жуфт сесерин фонологиядиз талукъ кылдинвал лезги чIала са къадар нукъсанлу хъанва. Р. И. Гайдаров. Лезги чIалан фонетика. 3) **къетIенвал**. Фатаховакай вичин кылдинвал авай бажарагълу литературоведжурналист хъунухъ "Цийи Дуьньядихъ" галаз алакъалу я. 3. Бирембеков. Алибег Фатахов: куьруь биография ва яратмишунар. Гъар са инсандин бедендихъ вичин кылдинвилер, къетIенвилер ава. Ж. Гъ. "Магистрдин гъед" Бажи. **Антоним:** **умумивал**.

КЫЛЕВАЗ¹ (> кыле аваз) нар. **кIвенкIве аваз**. Сан авачир къушунрин - Чапхунчийрин кылеваз Къарагънавай Теймурленг, Чулава пайдах гъилеваз. Ф. Къванцин гада. Туьнар куьтягъ хъайила, туьрквер, Семен балкIандал алай паша кылеваз, хъфена. А. И. Самур. Шамсудин кылеваз гъазурда ажайиб документар. Н. Ибрангъимов. Сирлу межлис. КилигайтIа, лацу цIегъер кылеваз иниз суьруь къевезва. ЛГ, 2003, 16.I.

КЫЛЕВАЗ² нар. 'ам вичин кылел атай кардиз лайих яз' манадин ибара. - Алуькна гъил ханалда! - Кылеваз! Масадбуруз писвал тавурай. Р.

КЫЛЕЛ¹ **кыл** существительнидин чкадин II падеждин форма. Кил. **КЫЛ**.

КЫЛЕЛ² нар. 1) **алава яз**. Сардар гзаф галатнавай, адаз гзаф хажалатни хъанвай, ибурун кылел гишинвилини адаз тади гузвай. Ф. Акъуллу данарбан. 2) **са нин-куьн ятIани винел патал**. Гъафиз патав гвай раган кылел акъахна. Виликай адаз са ниятIани цIурдай ван атана. Ам раган кIаник квай валариз фена. Б. С. Заман Буба. Кылел тIурфан, кIаник сел, Цил атIузва душманди. А. С. Уста Идрис. **Антоним:** **кIаник**.

КЫЛИ **кыл** существительнидин актив падеждин форма. Кил. **КЫЛ**.

КЫЛИ: **кыли хъун** гл. ргана кузвай затI къайи гьалдиз атун. Вири шар са затIуникай тир: ядни къван, гъалимани ракъуцI, гъавани бугъ, ракъни як санал, са затIун къене авай. Ргун акъвазна. Шар кыли хъана. Винел пата чар къуна. Ф. Б. Миф.

КЫЛИВ¹ **кыл** существительнидин чкадин III падеждин форма. Кил. **КЫЛ**.

КЫЛИВ посл. патав (инсанар къалурдай существительнийрин ва абур эвездай чIалан паярин гафарин талукъвилини падеждин формади хъ галаз ишлемишдайла). Фу-затIни къачуна, къужа вичин къаридин кылив хтана. Ф.... Сейфулагъди Селимханан кылив руцIугул къала лугъуз аял ракъурда... С. Муслимов. Цицигъ-наме. Эхирни хуьруьн агъсакъалар кIватI хъана ва абур хандин кылив фена. М. Б. Салманакай гъикI хан хъана.

КЫЛИВ³ нар. фикирдалди (инсанар къалурдай существительнийрин, тIварцIиевезрин талукъвилини падеждихъ галаз ишлемишдайла). Ви кылив зун лап аннамаз, Ахмакъ Сулейман хъана хъи. С. С. ГъажикIа.

КЫЛИВАЙ¹ **кыл** существительнидин къакъатунин II падеждин форма. Кил. **КЫЛ**.

КЫЛИВАЙ² посл. талукъвилини падеждин существительнидихъ ва я ам эвездай маса чIалан паюнин гафунихъ галаз алакъада авайла, 'патавай' гафунин мана гуда. Зун адан кыливай накъ хтанвайди я. Р.

КЫЛИН¹ **кыл** существительнидин талукъвилини падеждин форма. Кил. **КЫЛ**.

КЫЛИН² прил. 1) **вини дережадин**. Къадалай виниз хпуькъвийрихъ кылин ва 50-дахъ юкъван пешекарвилини образование ава. Ж. Гъ. Лекьерин гъундурда 2) **виридалайни маналу**. Гъар шаирдал вичиз хас таж элкъевезва, Кылин кар я чир хъун: вал таж ала - къун. А. Къ. Ибрагъимаз. Чи кылин макъсадни милли чIал ва культура цIийи дережадиз акъудун патал кIвалахун я. М. М. Кыible пата гурзава. - За кхъей гзаф затIариз дуьнья акулал зун шад я. Зи шиирар зи руьгъдин тарих, чарчел кхъенвай зи уьмуьр я. Анжах кылинди гъикI лагъайтIани, вилик кума. А. Къ. Дагъустан шаиррин уьлкве яз ама. 3) **виридалайни чIехи, важиблу**. Кылин приз - им гъар са мусурмандин мурад, исламдин кылин шартIарикай сад тир Меккедиз гъаждедиде фидай мумкинвал гун тир. Ассалам, 2001, № 2. Са вахтунда Махачкъалада кылин куьче сад авай. ЛГ, 1999, 17. VI. 4) **са тайин рекъяй пешекаррин кыле авайди**. ~ агроном, ~ инженер, ~ духтур. Юлдаш Айнар! Заз чиз ви гъални четин я. Аял кIевиз азарлу я... Вун и жегъилдихъ галаз абурун хуьруьз фена кIанда. Кылин духтур. А. И. Духтур.

* **кылин герой** [игит] *кѳаб., суц. художественный эсердин асул мана ачухиз куьмек гузвай герой.* Къейд авун лазим я хьѳи, са жерге маса халкъарин эпосрилай тафаватлу яз, лезги халкъдин эпосдин кылин игит жергедин дагъвидин -чубандин хва я. Б. С. "Шарвили" гьѳикI арадиз атана? Гъавилъй адан, яратмишунрин кылин игитарни асул гъѳисабдай зегъметчи инсанар ва тѳебиатдин векилар я. ЛГ, 2002, 15. V.

* **кылин къван** *суц. къейидан суран кылихъ акалдай къван.* Сурариз кылин къванер расдай и кооперативдиз «Прогресс» тIвар ганва. Гъич тьѳкIвей тIвар туш. М. М. Лезги тIвар алатIа.

КЫЛИНПАЦАР *суц.; -и, -а кыл чиле акъуна виликди ярх хъунин гъал; гъа гъалда аваз ийидай гьерекатар.* Вили гуьлледѳи рикI кайи лавгъа мирг кылинпацар хъана... Лезги халкъдин махар. Аял кылинпацар хъана, кIвалин пинIез ярх хъана... С. М. ЦицIигъ-наме.

КЫЛИНДИ *арал. виридалайни чарасузди, виридалайни вилик квайди.* Къилинди, мал-къарадиз алаф гъазурун, ам чкадал дашмишун, амай вахтунда лапагрин, маларин къайгъуда хъун я Ш. Шабатов. Ерийрал рикI ала.

КЫЛИХЪ¹ *кыл* *существительнидин чкадин III падеждин форма.*

КЫЛИХЪ² *посл.* 1) талукъвилин падежда авай *существительнийрихъ* галаз алакъада авайла чка къалурдай послелог **гаф.** Хуьруьн кылихъ галай къакъан тепедал Сурар алай, я лугъуз абур пIирер. Азарлуяр гъаз къедадай папар анал, Куьрсардай къванерикай гъуз цIиргъер. А. Ф. КъатI-къатI авур зунжурар. Сурарин кылихъ галай къванерал алай кхьинрай малум жезва хьѳи, сурарихъ 400 йисан тарих ава. Къуьзубуру лугъузвайвал, а ксар Къабаладиз куьмек гуз къезвай лезгийрин къушун хъана. М. М. Лезги тIвар алатIа. 2) *прилагательнийрихъ* галаз алакъада авайла, вахт къалурдай послелог **гаф.** Рекъидалди вилик тур чарче, ада вичиз къуьзубъ кылихъ Зуьгъре къѳисмет авунвай ва вичин эхирхийир авунвай Аллагъдиз шукурзавай. Я. Къафаров. Вафасузвал.

КЫН *гл.; рекъида, къена; рекъиз, рекъизва; йикъ, рекъин, къирай, рекъимир; кын тавун || текъин, кын тахвун, рекъимир || кын хъийимир* 1) **чан кумукъ тавун.** Фекъир Эмин, вич текъена, сагъ амаз, Садра ширин ихтилат къван хъидачни? Е. Э. Ваз зи гъалдикай хабар авачни? Ам къейила, Сулейманазни, ругуд аял галай тахай дидедиз ирсинай амукайди и кварквацI къванерин кварквацIар хъана, М. М. Гъ. Чехи шаир. Им вад йис я къена зи паб, Гъам я ваз зи эхир жаваб. С. С. Регъуьхбан. Пехил дустар себѳеб яз, Сажидин къени текъена ама. ЛГ, 2001, 19. IV. Шив къейила, турар амукада, игит къейила - тIвар. Ф. Мисал. Я садни адакай рахун хъувунач, я садазни ам къенани, амани чизмачир. Гъ. Къ. Ракъинин муг. - Духтур, зун накъ текъена къакъатна. Мегъ. А. Мезелияр. Алимни Камал, душманрин гуьллейар галукана къейивал, Нуфтали, гъилер кана амукайвал, карагъава. Гъ. Къ. Четин бахт. **Антонимар:** **амукъун, хуьн.** 2) **чан кумачир гъалдиз гъун.**

* **къейи-текъейди** *суц. къейиди.* Къейи-декъейди авачир, амма куьгъне дараматриз хейлин хасаратар ганай. А. А. Пад хъайи рагъ.

* **къин тавур** <вах, стха, хва> *обр. жуван тай тир эркекдахъ галаз са тIимил векъивал кваз рахадайла ишлемишдай ибара.* Зун тарихдин метлеб авай гафар рахазва, кын тавур хва, вуна вилер акъалзава. Р. Гъ. Лацу цавун кIаник. - Къин тавур хва, са къве кIарас хун тавуна, им пакамалай няналди куьчейра жѳеда... С. М. ЦицIигъ-наме. Ваз адан, къазран хам хъиз, хар акъатнавай къецил ютур ақуначни, кын тавур вах? Ш. Исаев. «Кпул я, вах». **Антоним:** **къей хва.**

КЫН² *суц.; -и, -е; -ер, -ери, -ера са квехъ ятIани инанмишурун патал ишлемишдай гафар, гаф.* Завай жѳери гъар са куьмек за ваз гуда, дуст. Вуна фена кIела, - лагъана Сабира. - Ви гаф зи кын я... Вири вун хътинбур хъанайтIа, коммунизм гъикъван фад жѳедайтIа. З. Э. Рекъер сад туш. Дербентдин ресторанда тIуьн хъун ийидай чкадал зун къинералди тухарна... Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз.

* **къин гун** *гл., ни низ инанмишардай эхиримжи шартIунин гафарни лугъуниз мажбур авун.*

* **къин [къинер-аhtar] къун** *гл., ни низ инанмишардай эхиримжи шартIунин гафарни лугъун* Гъикъван къан за ваз, бес, къинер, Жерид туш ваз лагъай ванер... С. С. «Жуван халкъдиз къуллугъ ийиз гъазур я зун рекъидалди», кын къуна Хуьруьг Тагъира. А. С. Хуьруьг Тагъир. «Мад ажузвал хъийидач», «Лап къейитIани къулухъ чIугъадач» лагъана Чигалиди Вичи-вичин вилик къур къинер, ЦIарудин ажугълу сѳеб галукайла, гару ягъай зулун пешер хъиз, кIвачерик аватна. Б. Гъ. Заз эвера.

* **къин хъуй!** *арал. 'инанмиш хъухъ хьѳи' манадин ибара.* - Зун, Аллагъди яргъаз авурай, 'балунцада хъаначтIани, аниз фена хтайбуру ийизвай рахунар ван хъайила, кын хъуй, зи кIвачерикай чил катна.. Н. М. Жандар Магъамай.

КЫНЕЦ *рах., суц.; -а, -а; -ар, -ри, -ра къинер къунал рикI алайди.*

КЫНИКЪ *суц.; -и, -а; -ар, -ри, -ра чан кумачир гъал.* Маширикда сад къиникъин ван ХъайитIа, нез гъадан игъсан, Тарс туна, зарб гъализ балкIан, Гъаниз рекъе гъат и фекъи. С. С. Фекъи. Къиникъарни тIимил жѳедачир; йикъа сад тухуз къумадик кучуддай. А. Ф. Бубадин веси. Къиникъи итим Гъина хъайитIани жагъурда. З. Р. Веси. Къиникъикай кичIезвайдавай уьмуьрдин четин рекъерай виликди физ жѳедач. З. Р. Веси. Чилидин виликан диктатор Аугусто Пиночетак... профсоюздин ва чапла къуватрин гъич тахъайтIа 77 векил къиникъ тешикулунай тахсир кутунва. ЛГ, 2000, 14. XII. - Исаятда инлай хъфена, къацIай гинибашар дегъишарна, папаз сив хуьх лагъана, Якъубабурун кIвализ фена, вуна Даниял къиникъикай хабар гуда. Гъ. С.

Кири Буба.

КЫСА араб, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) кылел атай кар, агъвалат. Тик гуьнедай экъечдайла, чи кылел кыса атана. Гь. Гь. Сифте сефер арабадихъ галаз. - Де ятIа, са сеферда чи кылел атай кысадикай ихтилат ийида за ваз. А. Ф. Лянет. Халкъди хуъзвай и кысади гъейранарай зун югъ жедалди ахварал феначир. 3. Гь. Уьмуурдин сирнав. 2) терм, литературада вичин кьетIенвилер авай эсеррин жуьре. {Лезги чIала... "кыса" вичин дибдин гъакъикъат квай, хъайи кардикай, агъвалатдикай ийидай ихтилат я. М. М. Гь. ЧIалан илимдин гъакъиндай... лезги литературадин чIалан са бязи месэляр}.

КЫСАС араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра са ни ятIани авур гкIевиляй адаз хъийидай кар. Адахъ кысасар гзаф ава. Гь. М. Им къван, имни терез. "Вучиз ихътин тегьерда Зулумзава и касдиз? Мегер сергъят амачни Куь акъулсуз кысасдиз?" 3. Р., Б. С. Шарвили.

* **кысас вахчун** гл., ни са ни ятIани авур писвиляй адаз писвал хъувун. Эгер ятIа багъа ваз Ви кIанивал чандилай, Зи стхайрин кысасар Вахчу Аждагъан дилай. Шарвили. Кысас вахчун патал сакIани серфе акат тийиз зи аман атIузвай. 3. Э. Рекьер сад туш.

КЫСМЕТ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра яшайишда гуьзлемиш тийизвай крар, вакъияр сад-садал расалмиш хъунин нетижа. Вахъ ава эбед тIебиат, Вяз ийида кIелиз аят, Кысмет я ваз женнет халат, Я шейхерин шейх, Мегъамед. Х. Къ. Шейхерин шейх. И дуьньяда гъар са халкъдиз Вичин кысмет авайди я.... М. М. Лацу лекеяр. Там адан кысмет я, кысметдикай катиз жедач. 3. Гь. Ахварай авудай аваз.

* **кысмет гъялун** гл., ни нин гъахъ-гъисаб авун. Бахтни кIанда, амма гъар сада жуван кысмет жува гъялна кIанда. Р.

* **кысмет хъун** гл., низ вуч са кар арадиз атун. 1934 - йисуз за Даггизда кIвалахзавай. Вирисоюздин писателрин съезддин вилик квай вахт тир. СтIал Сулейманан шииррин ктаб печатдиз гъазурун заз кысмет хъана. 3. Э. СтIал Сулейман. Кысмет хъана тухвай кIвализ, Вун гъазур чирагъ я, Тайгъун. А. Гь. Тайгъун. Къуй чIижерин лув къугъурай цуькверал, КIанибуруз кысмет тахъуй чаравал. А. С. Къуй дуьньядал... Гуьрчегвал ваз хъана кысмет, Бес куьз я ви шейтIанвал. Ш. Къ. Чинеруг хъыз.

* **кысметар сад авун (садун)** гл. эвленмиш хъун. Вичихъ галаз санал институт куьтягънавай кIани гададихъ галаз кысметар садна, направление гваз абур къведни Сибирдиз кIвалахиз фена. ЛГ, 2000,10. VIII.

КЫСМЕТАРУН || КЫСМЕТУН гл.; -да, -на; -из, -зава -а, -ин, -рай, мир; кысметар тавун || кысмет тавун, кысметар тахвун || кысмет тахвун, кысметар хъийимир || кысмет хъийимир **кысмет арадиз гъун**. Къуна вуна бубад ери, Сад Аллагъди а гъайвандиз Кысметна гъакI къай-къайивал. Чи Адамаз иландивай Чир хъана ашкъи кIанивал. Х. Къ. Къулида мехъерик. КIватIна къвалав авай вири, Ваз кысметрай Гъуьруь Пери Я шейхерин шейх Мегъамед. Х. Къ. Шейхерин шейх. Женнет гъуьруь кысметрай ваз. Я вилин ишигъ Дашдемир. Х. Къ. Дашдемир.

КЫТ туьрк. прил. бес тежер, тIимил авай. Эгер кикер назикбур, фад хадайбур ятIа, им куь организмда кальций кыт я лагъай чIал я. Дагъустандин дишегъли, № 7

* **кыт хъун** гл. тIимил хъун. Рамзият вичин гурмагъдай гум акъадриз, яшамии жезвай. Адан суфрадик фу квай. Амма къафун-хуьрек, ягълу-яван, чай-шекер кыт тир. 3. Э. Рамзият. Кыт жезва вири: камални, кагорни, кислород, Артух жезва азгъунвал, Ягъсузвал, алчахвал... А. Ал. Кытвал. Са хъуьтIуьз чна самун алаф кыт хъуникди гишила амукъай колхоздин гамииар текъин паталди тамай къалчамагар гъиз хъанай. М. Ж. ".
Фу гайиди я» **Антоним: артух хъун**.

КЫТВАЛ суц.; -или, -иле, -илер, -илери, -илера кыт тир гъал.... островдин кефер пата хъвадай цин, недай суьрсетрин ва дарманрин кытвал ава. ЛГ, 2000, 14. XII. За ам гъавурда туна хъи, адаз чи халкъдикай чирвилер тахъун информациядин кытвилини нетижа я. М. М. Лезги тIвар алатIа. Гъа са вахтунда адан [Ялцугъ Эминан. - А. Г.] шиирра гафарин я кытвал, я артуханвал, я шитвал, я къадарсуз ширинвал авач. Ф. Н. «Къве мимни, са дал, са гъейдиз кый». **Антоним: артуханвал**.

КЫТВИЛЕЛДИ нар. кытвал хас яз. **Синонимар:** кытдаказ, кытдиз. **Антонимар:** къалинвилелди, булвилелди, къалиндаказ, булдаказ, къалиндиз, булдиз.

КЫТДАКАЗ нар. кытвал хас яз. **Синонимар:** кытвилелди, кытдиз. **Антонимар:** къалинвилелди, булвилелди, къалиндаказ, булдаказ, къалиндиз, булдиз.

КЫТДИЗ нар. кыт яз. Чи там барбатI жезва, шак алан, -лагъана зи юлдашиди. Ина лап кытдиз гъалтзавай ва чтин тIварар Яру ктабда гъатнавай цIудалай гзаф набататар экъечIнава. Ж. Саидова. Самурдин там хиритIзава, гъайиф! ЛГ, 2002, 22. VIII. **Синонимар:** кытвилелди, кытдаказ. **Антонимар:** къалинвилелди, булвилелди, къалиндаказ, булдаказ, къалиндиз, булдиз.

КЫФ суц.; -ре, -ре; -ер, -ери, -ера суьрсет гъварч авуналди кыл хуъзвай, шуькIуь кIуф, спелдин чIарар авай ва яргъи тум галай гъвечи гъайван. - Къуьл тухуз вердиш хъайи кыф Ават хъана гатIаз, нехирбан. Е. Э. Нехирбан. Вакай къведай а кыфрен ни. Къадардилай туькьуьл хинин. За фагъумна гъич са гафни Авач вахъ туькIвей, регъуьхбан. С. С. Регъуьхбан. Кылел алай бармак лагъайтIа, кыфери къадгъунайди хъыз, са чIарни аламачиз кIан дуьзда хъанвайди тир. А. Ф. Риза. - Ви ружади, Мердан, кIвалел абур гъизва, я кыферни хуьквезмач, кичIе хъанва... 3. Гь. Залан кам. Пехъивал им лап залан, сада кай масадак акатдай азар я. И

кардик гзафни-гзаф кицлер, кацер, жанавурар, сиклер, чакъалар, хуьруьн майишатдин гъайванар лагъайтла, икана, азарлу жеда. Азар къушарик, къиферик, къаркъулуврик акатунни мумкин я. ЛГ. 1997, 19. XII.

* **къифре къулар** суц. **къифер** къадай алат.

* **къиф-кац** суц. **аялрин къугъунин тIвар**.

КЪИЯН прил. **яхун, къуватсуз**. Адан къиян аялар акурла, зак шел ккIана. Р.

* **къиян хьун** гл., **вуж-вуч** **яхун хьун, гьалдай аватун**. *Каша тIуш гана НуькI хьанвай къиян*. А. Ал. Са мекв къуьл.

КЪИЯР: **къияр атун** гл., низ 1) чIур жедай азар галуькун. 2) чан алай тIебии гьалдай акъатна, маса алемра авайбурухъ галаз алакъа жедай гьалдиз атун.

КЪУД гьисаб 1) пудалай гзаф, вадалай тIимил къадар. Пудал къван агакъна - гана, къуд лугъуниз вич зурзана... Е. Э. Испик Молла Велиметаз. *Мубарак хьуй гьидай касдиз - пудни гьуй; Вуч гаф ава, шарият я - къудни гьуй*. Е. Э. ТIварун стхадиз. *Зи къуд иис хьанвай гада хкетар ахъая лугъуз гьавалат хьана...* А. Ф. Бубадин веси. *ГьикI ятIани къуд дуст арабайра аваз Дербентдиз акъатна*. Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз. 2) **кIелзавайда тарсарай къачузвай чирвилин дережадин къимет**. *Заз математикадай гьамиша къуд авайди тир*. Р.

* **къуд-вад** числ. **къудалай тIимил, вадалай гзаф тушиз гуьзурдай къалурдай предметрин къадар**.

Валчагъ патал къуд-вад юкI тамам я. Е. Э. Яру, цIару гуьллуь чит. *Почтальон Айдемир, салам гана балкIандилай эвичIна, инал алай къуд-вад касдив газетар вахкана, вич хуьруьн советдин канцелярдиз физвай*. А. Ф. Газет. *Бес за райондани кваз, чав, къуд-вад касдив, са гектар хъайитIани чил кирида гице...* *лагъаначирни?* Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз.

* **къуд-къуд** нар. **къуд кас авай дестейралди**. *МискIиндиз къуд-къуд физвай*. Р.

* **къуд-къудар хъивегъун** гл., **ни гьарда къуд-къуд рюмка ички хьун**. *Къацу багъда къве дустуни къаличадал къвал вегъена къуд-къуд хъивегъзавай*. З. Э. Рекъер сад туш.

* **къуд кIараб кун** гл **гзаф дертлу хьун**. *Шумуд иис я, ганач на заз са жаваб*. *Къар гьисабиз кузава на зи къуд кIараб*. Е. Э. Аман, яр.

* **къуд кIарабни хам хьун** гл., **вуж яхун хьун**. *Садбурун дем са ваира давам жеда, Са бязибур къуд кIарабни хам жеда*. И. Ш. Къудар.

* **къуд лагъай** числ. **пудан гуьгъуьнлай къведай къайда къалурдай гаф**. *За къуд лагъай класс шегьерда куьтягънай*. Р.

* **къуд пад** суц. **инсан элкьуьрна къунвай чилер, сергьятар**. *Ахмиш хьанва къуд патай Чи чилерал инсанар*. *Инсанар туш - инсандин Куц авачир душманар*. Б. С, З. Р. Шарвили. *Куьчеда мангьалрал чразвай къавурмайрин ни къуд патлахъ чкIанва*. З. Э. Муькъвел гелер. *Аквас-аквас мичIи хьана*. *Электрикдин къизгъин экверин ишигъ къуд патлахъ чкIана*. *Рекъяй хтана юргъун хьанвай заз ада чин-гьил чуьхуьдай чка къалурна*. А. Р. Къараткенар. *Вири къуд пад, гьужумна, Къунва вичин гьужумда: Никни, сални, рат, Дагълар, багълар, нехирар, ВацIар, тамар, ничхирар - ТIвар я - Бюрократ*. А. Къ. Пешепай.,

КЪУДАЛ || КЪУДАЛДИ нар. 1) юкъ гьалдна кIвачерални гьилерал, кIвачерни гьилер экисиз-экисиз. 2) зарбдиз (катун).

КЪУДРА нар. **къуд сеферда**. *Курортда ийкъа къудра тIуьн гузвай*. Р.

КЪУК суц.; -ади, -ада; -ар, -ари, -ара санал кIватIай фитер, векьер-къаларикай хьанвай кIаяр акахънавай накъв хътин пурпу къаришма. *Къукадин ва торфдин къатуни ва винел вегъей накъвади чил чин къуникай хуьда, накъвадик хуьтIуьз кIватI хъайи къеж тада, тум хъсандиз экъечIуниз куьмекда*. ЛГ, 1998, 26. XI.

КЪУКЪ суц.; хъукъра, хъукъра; хъукъвар, хъукъвари, хъукъвара 1) **дурнадиз ухшар яргъи гардан, къуватлу кIвачер авай еке къуш**. 2) **куьч**. **акъулдиз зайиф кас**. *Доклад ийиз сегънедалла - вуж лугъун за? - къукъ*. И. Гъ. Рубаияр.

* **къукъ гвайди** суц. **дамахар гвайди, вич вичиз бегенмиш тирди**.

КЪУКЪМА: * **къукъмада акъун** гл **вуж зараф., рах**. **гьакъикъат чир хьун, гъавурда гъатун**. *Къукъмада акъурла, геж жеда лагъ*. Гъ. Къ. Четин бахт.

КЪУЛ суц.; -уни, -уна; -ар, -ари, -ара къве патлахъай цIалцIамдиз атIана къелечIарнавай кIарас. *КукIвар хьана чарар янавай къуларин дакIар*. А. Ф. КьатI-къатI авур зунжурар. *АскIан кIвалерин къибле патлахъ элкъвенвай лацу айвандал гъили расай яцIу хъархъу къуларин чарпайдал къуьзуь Дадаш азарлу яз къатканвай*. А. Ф. Бубадин веси.

КЪУЛАЛ рах., посл, **са куьн ятIани юкъвал**. *Чуьлдин къулал эцигна хьиз...* Е. Э. Дуст Ягъиядиз.

КЪУЛАН прил. **юкъван (яшарал гьалтайла, чIехиданни гъвечIидан арада авай)**. - *Бес флан рак ахъаяйла, ана идан къулан стха ава, вичелни вад къил ала*. Ф. Ирид юкI алай Магъамад. пагъливан. *Бубади икI лагъайла, къулан хци: " За гьиди ваз накъвар, чан буба, " - лагъана, акъахна балкIандал, фена*. Ф. Амма Балаш бубадин азан къулан мискIиндин къапукъай гъеле кIекерни бегъем рахун тавунмаз ван жезва. М. Б. Балаш бубадин азан.

* **кьулан тар** суц. инсандин ва гъайвандин далудихъай кьве патахъ фенвай кIарабрин гиг, юкьван кIараб. Хак акъатай гьукуматриз Хаз кIанзава зи кьулан тар. МуьтIуьгъ жемир зулуматриз, КъацIур мийир лезгидин тIвар. А. Къ. Кьурагъ лезгийр.

* **кьулан йифер** суц. йифен са пай алатай вахт. Кьулан йиферилай алатайла, хуьруьк атай жегьилар чпин кIвалериз хъфидай. С. Муслимов. Цицигъ-наме.... кьулан йифериз, жуван хсуси чан гъайифни татана, руфуниз кураралди ашар-кьавурмаярни чуькьвена кIанзава. М. Б. Балаш бубадин азан. **Синоним:** кьуланфер.

КЬУЛАНФЕР суц.; -и, -е йифен юкь хъанвай вахт. Югъ нисини тир. «Агъ, - лагъана за, - им кьуланфер вучиз туш...» С. С. Жувакай ихтилат. Кьуланферилай атай са куьруь ахварайни кьилияй кьилди гьам акваз, япара адан зегъле ракъурдай хци ван аваз хъана. Б. Гъ. Заз эвера. Гъа йикъалай кIвале хъайиди са тамаша хъана, гада кьуланфералди хквезвачир... М. Б. Спелар. **Синоним:** кьулан йифер.

КЬУЛАР¹ кьул существительнидин гзафвилин кьадардин форма. Кил. **КЬУЛ**.

КЬУЛАР² суц.; кьифер кьадай алат.

КЬУЛАР³ йифен кьулар ибарадик квай гафунин форма.

КЬУЛУ¹: * **кьулу-кьулухъ** нар. далу патахъ.... чхайри гьасятда цIай кьуна. Чеб чтихъ галаз рахазвай тегьерда чакъракъ-пакъракъдин ван тунвай абурун ялавди гада кьулу-кьулухъ ракъурна. Б. Гъ. Заз эвера. Хандин чина авай рангар атIана, ам кьулу-кьулухъ хъана. С. М. Цицигъ-наме.

КЬУЛУ² прил. кьул хътин дуьз. Кьасумхуьруьн кIвалерин кьулу кьавар ясдин парталар алай инсанрив дишегълийривни аялрив ацIанвай. З. Э. СтIал Сулейман.

КЬУЛУ³ кил. **КЬАЛУ**.

КЬУЛУХЪ¹ посл. 1) талукъвилин падеждин формада авай существительнийрихъ, тIварциэвезрихъ галаз алакъада авайла, чка кьалурда. # кIвалерин ~, Багъдин ~, бадкIандин ~, школадин ~ стадиондин ~. 2) вахт кьалурзавай существительнийрин, причастийрин кьакъатуниин II пад. ф алакъада авайла, 'гуьгъуьнлай' манада ишлемишда. Зулалай кьулухъ ам заз ажкунач. Р. Хушбеш авурдалай кьулухъ и руша бубадиз лагъана: "Фад, буба, кьула авай цукIвар виниз ая. Ибур кIвалах тавурдаз фу гудайбур туш ". Ф. Нехирбандин акьуллу руш. Гадарна вун кIатIун кьулухъ, Садазни бакар амач хъи. С. С. Урусатдиз. Садакьа гайидалай кьулухъ вири хизандиз садаз пуд рипе, садаз пудни зур тум фидай кьве ник, са дуьге, кьве рух, са араба амукъна. А. Ф. Бубадин веси. Гила, азарлу хъайидалай кьулухъ, ам михъиз дегизи хъанвай... З. Гъ. Уьмуьрдин сирнав. 1944 - йисуз, чаз чин тийиз вичел пуд лагъай сеферда чIехи хирер хъайидалай кьулухъ хуьруьз хтана. М. Желилов. "... Фу гайиди я гьамиша" || ЛГ, 1999, 11. III. А йикъалай кьулухъ, абуру мумкин хъайивалди гьа муьхъе чпи-чпиз чан-рикI ийиз, рикIин пас рекьидалди чпин муьгъуьббатдизни кефиниз кIан хъайи герексуз мурадризни кваз ихтияр гузвай. Гъ. С. КИри Буба.

КЬУЛУХЪ² нар.: вилик патаз акси терефдихъ. Вичиз авур ишарадиз яб гана, кицI кьулухъ элкьвена. Б. Гъ. Заз эвера. Дугъриданни, нисини жез-тежес мад инрик сагъибдин «гудокди» ван кутуна. Мад нехир кьулухъ элкьвена. Б. Гъ. Заз эвера -Жув ацукъ, Селвана! Абуру кьулухъ ацукърай. А. А. Пад хъайи рагъ. Вазни чизва, бубайрин са мисал авайди я: вилик акатайдал кьван гьалчда, кьулухъ галамукъайдахъ лаш галуькда. Б. Гъ. Заз эвера.

* **кьулухъ акъвазарун [чIугун]** гл., ни вуч энгел авун, яргъал вегъин. Мад хъанач, чара атIана, садакьа гун кьулухъ акъвазарна, кьачур затIарни пуч жез баишламишна. А. Ф. Бубадин веси. «Мад ажузвал хъийидач», «Лап квейитIани кьулухъ чIугвадач» лагъана Чигалиди Вичи-вичин вилик кьур кьинер ЦIарудин ажугълу сес галуькайла, гару ягъай зулун пешер хъиз, кIвачерик аватна. Б. Гъ. Заз эвера.

* **кьулухъ акъвазун** гл., ни кардик экечI тавун, кардивай кьил кьакъудун, ам ийиз хуш тахъун. Хийирлу кардикай зунни кьулухъ акъваздач. Анжах кье геж я, пака фин. А. Р., Я. Я. Хендедадин мехъер. - Ша ацукъ, - гададиз вил яна ада, - недай чкадални ядай чкадал кьулухъ акъвазмир лагъанвайди я. Б. Гъ. Заз эвера. Ихътин чкадал кьулухъ акъвазун лазим туш. Кьачу! Шашлыкдин дад аку! Б. Гъ. Заз эвера. Чун жезмай кьван ийизвай кести дуьздаказ кьиле тухунал машгъл тир. Галатна лагъана, кьулухъ акъвазун вуч лагъай чIал ятIа чир хъанач. А. Эсетов. Мегъарамдхуьр - зи рикIин сир.

* **кьулухъ-вилик килигун** гл., вуж игътиятлу хъун. Эй Сулейман, дуьм-дуьз килиг, фагъума на кьулухъ-вилик. С. С. Урусатдиз.

* **кьулухъ галамукъун** гл., вуж са меденятда ва я са гьихътин ятIани гьерекатдик квайбурун эхирда хъун. Чи лап кьулухъ галамай хуьрерани гьар йисуз, гьар вацра ва гьар юкьуз цIийивилер жезва. И. В. Чирхчир. ЦIийи ва куьгъне.

* **кьулухъ кIвач(ер)** суц. гъайвандин тум галай патан кIвачер. ЦIаруди гьасятда кьатIайвал, адан кьулухъ кIвачерикай сад ханвай. Б. Гъ. Заз эвера.

* **кьулухъ хъун** гл, вуж-вуч инкар хъун, кьерех хъун. Фундугъбегаз хъанач Наси, Маргъузараз гьатнач пенси. КIвалах ар дуьз шулугъ хъана, Бегдин хва Бег кьулухъ хъана. И. Рамазанов. Сегънедин устад.

* **кьулухъ ягъун** гл., ни-куь вуж-вуч кьилиз акъудиз, тамамариз мумкинвал тагун, энгел авун я. Гатун са йикъа хъуьтIуьн са вацран ем гьасизава. Бес кье кудайди агакъ тавурла, сезондин кIвалахарни кьулухъ ядачни? III. Шабагов. КIвалахар кьулухъ язава.

КЪЛУХЪАЙ¹ *посл.* талукъвилини падеждин формада авай существительнийрихъ ва абурун эвезрихъ галаз алакъада авайла, чка къалурда. # къвалерин ~, Багъдин ~, бадкъандин ~, школадин ~ стадиондин ~. *Зи гъараянин ванцик кваз чи къулукъхай къилерин ван акъатна.* А. Ф. Лянет. *Ша чна дегшиарин! - теклифна ада, балкъандив агатна, пурарин къулукъхай кутуннавай вичин плащ ахъайиз-ахъайиз.* Б. Гъ. Заз эвера.

КЪЛУХЪАЙ² *нар.* 1) *далу галай патахъай.* *Ахъа ва залан камаралди физвай Сабираз къулукъхай килигайла, заз акI жезвай хъи, гуя зи виликай раган пад физва..* З. Гъ. Лезгийрин риваят. *Бедендик зурзун акатна, хкадариз къанзавай арада зи пенжек къулукъхай симерихъ галкъана.* Т. А. Мехъер куътягъ тахъанмаз. *Са арадилай зун къулукъхай басрух гуникди михъиз ада атIум хъана...* Т. А. Мехъер куътягъ тахъанмаз. 2) *гуьгъуьнлай.* *Са пакамахъ тади кваз къвалахал физвай Рзаханаз къулукъхай варъий экъечIай папа галамаз-галамаз лугъуда...* С. Муслимов. Цицигъ-наме.

* **къулукъхай рахун** *гл вуж, нин са вуж ятIани алачир чкадал адакай пис ихтилатар авун.* *Вуч устIарди лагъайтIани агъазва, авач касни рахадай гъич къулукъхай.* Ш. Т. Къве устIар.

КЪЛУХЪДИ *нар.* *далу галай патахъди.* *Абур хтайла, Рустам къеледа авай къван девлер вири къирмишина, къулукъди элкъвена хкъезвай.* Лезги халкъдин махар. *Амма заз чидач, лазим ятIа им куъз, Колхоз хъайидалай къулукъди барбатI.* А. Ф. КъатI-къатI авур зунжурар. *Чун къулукъди элкъвена.* А. Ф. Лянет. *Рушар, къивдин ван галукъай бацIияр хъиз, вири санлай къулукъди элкъвена.* Б. Гъ. Заз эвера

КЪУН¹ *гл.;* -ада, -уна; -аз, -азва; яхъ, -ан, -урай, -амир; къун тавун || такъун, тахкъун || къун тахвун, къан хъиймир 1) *ни вуч гъиле, сиве аваз хъурун.* *Са йифиз и гада лампа куькъуьрна, къвале ашкънавайла, вичи гъуьлелай къур гевгъер идан рикIел хтана, идаз тамашиз къан хъана, гевгъер жибиндай акъудзамаз. и къвал экъуь хъана, нурдив ацIана.* Ф. Гъуьлуьн руш. *Абру яд хъвадайла, тадиз фена лацу жейрандин къвач яхъ; ада вун экъуь дуьньядал ахкъудда.* Ф. Ирид юкI алай Магъамад пагъливан. *Къелем яхъ гъиле.* Е. Э. Эй, дели-дивана.. *Къариди гъиле са ягълукъ къуна начагъдал тIветIер тазвачир.* А. Ф. Бубадин веси. - *Ма, яхъ къван са планIрус.* Б. Гъ. Заз эвера. - *Са гъили цIил яхъ, - меслятзава Рехида.* М. Б. За бананар недач. **АНТОНИМ:** **ахъаюн.** 2) *ни вуч тайин са тегъерда акъвазарун.* *Дурнади хъиз гардан къуна...* Е. Э. Вун хвашгелди, сафагелди. 3) *ни вуж-вуч жуваз бегенмиш хъана хкъягъун, жуванди яз хуьн патал алахъун.* *Завай са хата хъана вун яр къуна.* Е. Э. Зав рахамир. *Акъван къевиз къуна Намрудаз тахъай, Низ хъана вун себеб, дарман, дуьнья, гъей!* Е. Э. Дуьнья, гъей! *Гъи касди зи балкъан къуна, тухвана.* Е. Э. Балкъан квахъайла. *Башиамшина къада къавум, Эвел гафар акъаз иер...* С. С. Инсафсуз къавум. *Дин загъирна на Куьредиз, Фасикъар жеч вахъ галаз дуьз, Илим къур кас гъич жеч ажиз, Я шейхерин Шейх, Мегъамед.* Х. Къ. Минет хъуй, руш, масад къамир, *Ширин чанда гъижран амаз.* Къ. С. Ви дердина. *Зи патавни буш чка са эгъли итимди къуна.* М. Ж. ". Фу гайиди я гъамиша". 4) *ни вуч къушарал, ничхиррал гъуьрч авун.* - *Фена вацIай къизрияр яхъ жуваз, - лагъана.* М. Б. За бананар недач. 5) *ни вуж са гъи рекъай ятIани къуллугъ ийиз тун.* *Ида вичин хипер хуьн патал са чубан къуна.* И. В. Гъисаб дуьз вахканва къван. *Ваз чизва, чаз гила нуькер къадай ихтияр амач.* Гъ. Къ. Четин бахт. 6) *куь вуч са чка тирвал экIя хъун, винел пад къевун.* *Кацин сиви къуна хъи куш.* Е. Э. Къах тIуьр кац. *Хуьр элкъуьрна къунвай тамара, хаинвална, армиядикай къил къакъудна дезертирар бинеламиш хъанвай.* А. Эсетов. Мегъарамдхуьр - *зи рикIин сир* 7) *тахсиркар тирвилай дустагъда тун паталай махсус идарада тун.* *Тахсиркарар чна вири къунва ва абуруз лазим жаза гуда.* З. Э. Къазимегъамед. 30 - *йисара Шихмегъамед фекъи я лагъана къунай.* А. М. Мехкерви Шихмегъамед. *Хуьревай мурдар, инсансуз са 45 адчади буьгътен вегъена, чи буба "халкъдин душман" я лагъана, къуна, гел галачиз чукурна.* А. Эсетов. Мегъарамдхуьр - *зи рикIин сир.* 8) *ни вуж-вуч, ний-къвай са тайин фикирдал атун, гъисабун.* *Гъурбатда ваз "Я къураба" лагъайла, Вун итимдай такъаз вавди рахайла, Вилин накъвар чурудлайгъуз чкIайла, Женнет ятIан, рикIиз лянет къведа, дуст.* Е. Э. Ватандай катзавайбуруз. *Етим Эмин, дуст акурла, жеда шад, Гъич са чIавуз вичин дустар такъаз яд.* Е. Э. Дуьнья гургъагур. *Гъейрид яр къамир вуна дуствиле.* Е. Э. Эй, дели-дивана. *Куь акъул къаз куьне дерин, Лежбердал ийиз хуьруьн.* С. С. Фекъияр. 9) *вуч нив-къев кутугун.* *Чаз къанда а папар абур, Партал авун чтивди къур,* А. Гъ. Сарагъуч. 10) *вуж нив-къев сад хътин, хуш алакъаяр хъун, туькгуьн...* *Бязибурув къунавачни вун ажеб дуьз...* Е. Э. Дуьнья, гъей! *Вуч зи гуьгъуьлдид вун къада.* Е. Э. Бахтатар. *КIани яр жувавди такъун Дуьньядал инад я, гуьзел.* Е. Э. Ярдиз 11) *ни нел меслят авун....* *Жемир вун къве рикIин, Ажюз хъана, гъейрибурач къаз, гуьзел.* Е. Э. Зав рахамир.

* **къадай чка тахъун** *гл четин гъалдай экъечIдай мумкинвал тахъун.* *Еке садакъаяр-затIарни хиве къунай.* *Идакайни къадай чка хъанач.* И. В. Зарафатни керчек. **гъил къун, къил къун, сив къун, мез къун, тIвар къун, хабар къун, чин къун, цIай къун.**

КЪУН² *суц.;* -, -а; -ар, -ри, -ра **къун** глаголдин гъар жуьредин манайра. *Имбрагъимаз гъатта жеда ала къун, Туюг кхъир авай вичихъ алакъун.* *Гъар шаирдал вичиз хас там элкъезва, Къилин кар я чир хъун: вал таж ала - къун.* А. Къ. Ибрагъимаз... *Охотский гъуьлуьн це минтай балугъ лап гзаф къадарда къуни адан жуьре михъиз квахъунал гъизва....* ЛГ, 2000, 14. XII.

КЪУН³ *нугъ., кIус къван.*

КЪУН *суц.;* -, -а; -ар, -ри, -ара **эркек цIегъ.**

КЪУНА **къун** глаголдин алатай вахтунин форма. *Кил. КЪУН.*

КЪУНА² *нар.* *тирвал (рехъ, куьче, къер ва маса ихтин гафарихъ галаз алакъада авайла).* *Ангъе, агъадай,*

вацун кьерех кьуна, текдиз ада винелди гьерекат ийизва. Къ. М. Дагъларин деринрин булахар. Дикъетдалди ахтармишайтла, гуьне кьуна хьурцада аваз катзава вагъши. Я. Я. Нурар ва хьенар.

КЪУНА³ кьун существительнидин актив ва чкадин I падеждин форма. Кил. **КЪУН**.

КЪУР¹ кьун глаголдин причастидин форма. Кил. **КЪУН**.

КЪУР² гьавадин чимивилин таъсирдик кваз арадиз атанвай гьал. **Антоним:** кьеж.

* **къур акъатун** гл., нйя-квяй 1) кьеж квачир, гзаф кьуру гьалдиз атун. *Ширин дайидин члехи пай техилар паласада цанвай. Адан никлерни къур акъатна терг жезвай.* А. И. Кьурагьвал 2) **гъайифар члугун**. Гададиз мехъер вахтунда авунач лугьуз адай гилани къур акъатзава. Р.

* **къур акъудун** гл., ни квяйнай кьеж квачир гьалдиз гъун, кьурурун.

КЪУР³ суц.; -у, а; -ар, -ари, -ара къв алай гъаят. *Инал пурар кьурук эцигна, балкан дестекдал кутлунна, квализ хъфиз кланзавай Къазидиз Мислимата лагъана...* Гъ. С. КИри Буба. *Гурарай эвичлдайла, мичли кьурарикай хъфидайла, гъатта куьчедиз экъечлалани, чеб чпел ашукъ тир жегьилрин хьуьруьнар, кьугьунар куьтягъ жедачир.* С. Муслимов. *Цицигъ-наме. - Цура авай кал сала кутлунна, гъаниз хъиягъайтла, Гьикл жедатла? Гъанизни рак кьурукай ква эхир..* М. Б. Жигули.

КЪУРАБА нар. кьафун галачиз. - гьар жуьре я, гагъ клвалей неда, гагъ гьакл кьураба са кьас сивел эяда. А. Р. Къаратикенар.

КЪУРАГЪ прил. гзаф чими тир, къур авай, къур хас тир. *Чаз клвалахда цлийивилер твадай, гьахълудаз гьахълуди лугьудайбур, кьурагъ члавуз марф хъиз, гьерек я.* Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз. *Булах кьурагъ йисузни, чимел йисузни сад тир: я артух, я тлимил жедачир.* С. Муслимов. *Цицигъ-наме.* **Антоним:** чимел.

* **къурагъ хьун** гл., гъава гзаф чимиди, кьвалар авачирди хьун. *Килиг, техилдикай са тварни пуч ийимир, цли кьурагъ хъана никлер вири хкатзава.* А. Ф. Бубадин веси.

КЪУРАГЪВАЛ суц.; или, -иле; -иле; -илер, -илери кьурагъ тир гьал.... а чка кьурагъвили кана, инал, анал са кьал алазру

хъана акъвазнавай. А. Ф. Бубадин веси. *Дегъ заманада, берекат Кьурагъвили эзмишай члавуз, ийиз гьерекат, Хкъдай тир пешапай.* А. Къ. Пешапай.. *Садрани такур хътин кьурагъвилер авай. Виринра каи гъатнавай.* М. Б. За бананар недач. **Антоним:** чимелвал.

КЪУРАДА, КЪУРАЗВА кьурун глаголдин вахтарин форма. Кил. **КЪУРУН**

КЪУРАЙ¹ кьун глаголдин буйругъдин форма.

КЪУРАЙ² прил. кьеж кумачир, кьуранвай гьалдиз атанвай.. *Чур алай чкадал кам вегъейла, ширхишрх ийиз, кьурай векъер куклар жедай..* А. Ф. Бубадин веси. *Къуьрез килигна, клвенкл алай са кьурай хилел расалмиш хъана руфунай къацл акъатна.* Б. Гъ. Заз эвера. *Эгер шилемийайдалай кьулухъ гьар сеферда нажахдин мурцаз парафин, мум, я тахъайтла кьурай запун ягъайтла, ам яргъалди хъиз амукъда.* Хийирлу меслятар || ЛП, 2000, 20. IV. *Гузвай кьери хуьрекни, борц тлар алаз, ичли келемдин клусар квайди, я тахъайтла, кьурай ичин патарикай гъазурнавай компот хътинди тир.* А. Ляметов. *Зи пешедиз рехъ ачухай уstad.* **Антоним:** кьежей.

КЪУРАЙ³ прил. яхун. *Зи буба къакъан буйдин, клулар са тлимил кьван хкатай, кьурай, яхун итим тир.* З. Р. *Зи уьмуьрдин шиклар. Ракларихъ са кьурай итим гала.* Р. **Антоним:** яцлу.

КЪУРАЙВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера кьурай лишан квай гьал.

КЪУРАМАТ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра кьуру чил, кьуру чка. *Цени, кьурамаздани яшамии жедай абурув (хъиперив. - А. Г.) неинки куьчяр ацланва, гьакл абур клвалеризни кьезва.* ЛП, 1992, 25. IV.

КЪУРАНА кьурун глаголдин алатай вахтунин форма. Кил **КЪУРУН**

КЪУРКЪУР суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра кьур-кьур сесерин ван. *Яд авай крандин кьуркьурди зун ахварай авудна.* Р.

* **къуркьур(ар) авун** гл., куь кьур-кьур сесерин ван арадиз гъун. *Накъалай инихъ сиве затлини тун тавунвай зи руфуну кьуркьурар ийизвай.* З. Э. Зулун пеш.

КЪУРКЪУШУМ туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) хьуьтуьл, рагъул рангунин залан металл. *Вагай адан клвач кьирмейрив яначиртла, рикл са кьуркьушумдин хутуналди ягъиз жедачирни?* М. Б. Кепеюгъли Гитлер. *Амма вилер саклани ахъа жезвач, гуя ахвар - зи вилера цлурурна цанвай кьуркьушум я, ада вичин вири заланвилелди зи кьебекъар кузва.* М, В. Вацран ягъун. 2) куьч. **залан.** *Сиратлалдилай тухудайла, ам адаз кьуркьушум пар хъана хъи.* Е. Э. Дуст Ягъиядиз.

КЪУРТІ * **къуртІ авун** рах., гл., ни, вуч жуваз харжи авун, жуван игътияжар тамамриз са масадан затІ къачун. *Амма Тифлидиз 600 кило ниси тухвана 130 манатдилай маса гана колхоздиз Куьрдемидин гъисабдай пул вахкана, Вичи-вичиз 18 агъзур манат къуртІ авур складчи Агъажан садазни аквадач.* И. В. Кьуд "аламат".

КЪУРТІИ: кьуртІи верч суц. *цицибар ахъайдай какайрал ацукънавай верч.*

* **къуртІи вицерцІ** нугъ., суц. *лахъу кака.* [Гаджиев 1997: 132]

* **къртги гафар** нугъ., суц. кардиз куьмер тушир гафар, ихтилатар.

* **къртги тукомент** нугъ., суц. кълп документ [Гаджиев 1997: 132]

КЪРТІУН векъи, гл., ни вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; къртІ тавун, къртІ тахвун, къртІ хыйимир вичиз кун. Салегъа... еке кымет авай кагъазар чинеба тухвана вичиз къртІнава. А. А. Пад хъайи рагъ.

КЪРУ прил. 1) кѣж квачир, кѣж галачир. # ~ кIарасар, ~ чил, ~ гъаят. 2) куьч. **нетижасуз**. Ибурузни кѣшун лугъуз, гъакIан кѣру бунтар хъана. Е. Э. Гъинава? Садани бегъем и кар рикIив кѣуначир. Белки, кѣру зарафатдани тунай... А. Ф. КъатI-къатI авур зунжурар. Ибур гъакIан кѣру зарафатар туш. И. В. Чирхчир. Зарафатни керчек. Иллаки кѣру гафар ийидай, лавгъавал квай, тапарар квай, тежедай кIвалахар хиве къадай инсанриз пис тир. С. М. Цицигъ-наме. Кѣру фурсарни дамахар авунал рикI алай са явакъанди, акъваз тийиз, вичин бубадин тарифарзавай... И. Мурадов. Ви бубадин къазмада || ЛГ, 1997, 11. VI. 3) куьч. **маса затI галачир, лазим тир алаваяр галачир..** Бес вуна ваз гузвай пенси тек са кѣру фаз бес жедач лугъузвачирни? Г. Ханов. Зун ваз аял туш. 4) куьч. **уьмуьрдин истемешунрикай магърум.** Математика лагъайтIа, сифте килигайла, кѣру предмет хъиз аквада, амма муаллимди аялриз адакай менфят къачуз асант мисалралди чирна кIанда. Х. Ш. Чирвилери инсан бахтлу ийида || ЛГ, 2000. 20. IV.

* **кѣру гафар** суц. манасуз, делилсуз гафар.

* **кѣру дамар** суц. бедендин кIарабар сад-садав гекъигзавай гужлу ва яцIу дамар.

* **кѣру дамах(ар) авун** гл., ни бинесуздиз жув вине кун. Гафар гуьрчег, амал чIуруз, Дамах ийиз гъахътин кѣруруз. С. С. Акъул жуваз аваз кIанда.

* **кѣру уьгъуь** суц. кѣж галачир уьгъуь. Ада зайиф ванцелди «угъ» ийидай, къил гагъ и патахъ, гагъ а патахъ элкѣурдай, гагъ-гагъ яргъал чIугур кѣру уьгъуь ядай. А. Ф. Бубадин веси.

* **кѣру чехир** урус [сухое вино], суц. ширинвал авачир, туьнт тушир чехир. Исабег кIевиз азарлу хъана. Адан чIехи хва Мегъамедзагъира, дахдин рикI алайди чиз, Аладашидин анардин ранг алай кѣру чехир гъана, адан къилихъ столдал эцигна. Ш. Исаев. «Темягъ ама...».

* **кѣру чилий циф акъудун** гл., ни са себелни авачиз къл акъудун, гъарай-эвер авун.

КЪРУДИ суц.; -а, -а; кѣру затI.

* **кѣрудак акатна цIидни куда** мисал тахсиркардив агатна тахсирсуздини жавабдар жеда' манадин мисал. За ваз гъикI лугъун, хатаяр жедай затIар я. Кѣрудак акатна цIидини кудаи адет я.. Къ. Къ. КIири Буба.

КЪРУДАКАЗ нар. кѣру лишан хас яз. **Сионим:** кѣруруз.

КЪРУЗ нар. кѣру яз. **Сионим:** кѣрудаказ.

КЪРУН гл., вуч; -ада, -она; -аз, -за; -укъ., -он, -урай, -амир, кѣрун тавун кѣрун тахвун, кѣрун хыйимир 1) **ламувал, кѣж хкатун** Къве вацра къван я марф, я яд такунвай чилер, магъсулар, векъер-къалар яру хъана кана, кѣруана акъвазнавай. А. Ф. Бубадин веси. Са шумуд сятда некIеда туртIа, кѣруанвай ниси мад хъуьтуьл хъижеда. Хийирлу меслятар || ЛГ, 2000, 30. III. - Аман, КIири Буба, ваз минет я, зун рекъимир! Зи мез кѣрурай а гафар акъатай, багъишламиша! С. Гъ. КIири Буба. 2) **яд амуьк тавун.** Кѣуразва вацI, булахарни кѣуразва... Б. С. Инсан, акъваз. ГъвечIи булах, даяз вирер кѣурада. Дагъ чкIида, Цавун рангни алахъда. Къ. Р. Гужлу селди. Эхримжи 35 ийсуз Самурдин пата авай булахрин са пай кѣруанва ЛГ, 1996, 7. VI. Яд бес къадавар авачиз надир Самур там кѣуразва. ЛГ, 2000, 28. XII. Яд кѣурайдалай къулухъ лиледи кѣунвай там бамши хъана рекъида. Ж. Саидова. Самурдин там хиритIзава, гъайиф! || ЛГ, 2002, 22. VIII. 3) куьч. **рахун тавун.** Мад Гуьлназай акъатнач са гаф, са чIал, Ам алай чкадал михъиз кѣруана. А. Ф. КъатI-къатI авур зунжурар.

* **кѣурай якIарин** прил **куьк тушир, яхун....** рекъидай къилий Эмин кѣурай якIарин, къакъан буй авай, са тIимил къван винелди хкисай нер алай, чIулав чIарарин ва яргъи спелар квай итим тир. К. К. Шикилдикай риваят.

КЪРУРУН гл., ни-куь вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир, кѣруру тавун кѣруру тахвун, кѣруру хыйимир 1) **ламувал, кѣж хкуднавай гълдиз гъун....** ада, тади квачиз хтана, кѣруруна гъазурнавай дарман квай хъчар акъудна,... таза якIун кIусунин чкадал гъабур эцигна. Б. Гъ. Заз эвера. Аялдин мукIур На айвандик кѣрурузава. И. Гъ. Этюд. Кѣурагъ гатфар кIандач никIиз, Ада къацар кѣруруда. Къ. Р. Гар авай югъ... 2) куьч. **сагъсуз гълдиз гъун.** Вичин паб, ял тур цел хъиз, авуна, зун кѣрурузава. М. Б. Спелар. 3) ни-куь вуж **цихъ гъарарат гълдиз гъун.** - На гайи балугъди зун кѣруруна хъи! Р. 4) куьч. **секинарун, лаларун.** И гафари ам кѣруруна. Р.

КЪРУРУШ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра къар.

КЪРУШАХ туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра юкъвал кутIундай гъаркъуь ва яцIу чIул хътин затI. Куьруь кIатIхътин, юкъва кѣрушахни авай Мешеди хътин итим, чинни чIурна, къалияндай туптуп гумар акъудиз, хажалатди кѣунвай. С. Ярагъви ашукъ Уьзден.

* **кѣрушах авай инсан** суц. **ясда авайди.** Къанажагълу, намуслу инсанри далдам-зуьрне галачиз мехъер давамардай. Кѣрушах авай инсанри (ясда авайбуру) музыка ягъайтIани, чеб бейкеф тежедайдакай лугъудай. Р. Меликова. Сад -дубадал, сад - межлисдик. || ЛГ, 1999, 25. II.

КЪУРШАХАР суц.; -ри, -ра ахъайнавай гъилер са вуч ятани къун патал вилик яргъи авуна акъвазнавай гъал.

* **къуршахра гъатун** гл., *вужни вуж сада сад къужахламишун. Фадлай такунвайдустар къуршахра гъатна.* Ф:

* **къуршахар къун** суц.; *юкъварар къун (спорхдин рекъяй акъажунрин са жуъре).* Дагъустандин команда къуршахар къунай гъамиша сад лагъай чкайрал алайди я. Р.

КЪУСУ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра; 1) маларин фид кIватIун патал кIарасдикай раснавай лопатка. 2) лутькве гъалдай алат.

КЪУЦ суц.; -уни, -уна; -ар, -ари, -ара 1) арабадин чархуна цIапуарар къунвай кIарас. 2) чIахар ийидай дингинин кIарас.

КЪУШ суц.; -а, -а; -ар, -ари, -ара 1) ийизвай кардикай къачузвай артухан хийир. # ~ квай кIвалах, ~ал вил къун. 2) къуват. # ~ квай итим.

* **къуш хкудун** гл., *ни никай-квекай* 1) артухан хийир къачун. 2) къуватсуз гъалдиз гъун.

КЪУШКЪУН суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) хомутдик галкIурна балкIандин далудилай къевезвай къайиш (цIил, еб). 2) балкIандин тумунихъай пурар кутIуннавай еб.

КЪУШУН турк. суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) уьлкве чапхунчийрикай хуьн патал яракъламишнавай махсус къуват, инсанар. # *нијада ~ атлу ~ танкарин ~, гъакъунал къунвай. ~ Ватандин Чехи дяведа Советрин къушунри чапхунчи Гитлеран винел садрани тахъай хътин гъалибвилер къазанмина.* И. Къ. Смоленский чилел. *Сурарин кылихъ галай къванерал алай кхынрай малум жезва хьи, сурарихъ 400 йисан тарих ава. Къуьзубуру лугъузвайвал, а ксар Къабаладиз куьмек гуз къевезвай лезгийрин къушун хъана.* М. М. Лезги тIвар алатIа. 2) куьч. инсанрин десте, кIватIал..

КЪУЪГЪВЕР суц.; -и, -а; -ар, -ри, -ра тум цун патал туьрездалди, куьтендалди къарагъарнавай чил. # *гатфарин ~ар, зулун ~ар; ~ар къарагъарун, ~ар авун... хвал хвал туьрез тухвана. Ахна пеленгдин чара Тамам атIана, ам къуьгъверрал ярх хъана.* Ф... *хуьрера лежберар зулун къуьгъверар къарагъарунал, салариз пер ягъунал, никIериз фитер тухунал машгъул тир.* Гъ. Къ. Четин бахт.

КЪУЪГЪУЪР суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра рапар хътин цацар алай гъашаратрик акатзавай гъвечиIи гъайван. *Адан гъвечиIи къве чулав вил гъа бармакдин бачIах чIарарикай, къве къуьгъуьр хъиз, хъуьруьн кваз Камлаз килигна.* Гъ. М. Им къван, имни терез.

КЪУЪД суц.; хъуьтIуь, -е; -ер, -ери, -ера зулалай гуьгъуьниз къевезвай цуд вацран вахт. # ~ алуькна, ~ акъатна, хъуьтIуьн варцар, хъуьтIуьн къаяр, хъуьтIуьн йифер. *ХъуьтIуьн зегъмет амач, - ваз хабар авач.* Е. Э. *Билбил Каи авай мекъи къуьд тир.* И. В. Зарафатни керчек. *ХъуьтIуьн цикIиз жед вун ахта...* С. С. Къулан вацI. *Дишегълийриз, гъа виринра хъиз, я гад, я къуьд авачиз, кIвалах ацIанва.* Ш. Шабатов. *Ерийрал рикI ала...* *Къурагъ вацIа гзаф яд жедач. Иллаки хъуьтIуьз ам лап къери жеда.* Къ. Къ. КIири Буба. *Бахтунай хъиз, хъуьтIуьн цикIиз гъалвачидин кIвалахар куьтягъ хъана.* М. Гъ. Буржар хъайитIани алатда хьи... *Гад гъарай я. Гатун са йикъа хъуьтIуьн са вацран ем гъасилзава.* Ш. Шабатов. *КIвалахар къулухъ язава Эгер къуьд, гад, зул, гатфар гъамиша элкъез хквезвайтIа, абурухъ чпиз хас тир рангарни галаз къевезва.* Ж. Лезги эдебиятдин гуьзгуб. **Антоним:** гад.

* **хъуьтIуьн цикIиз северн рикIел мерейар акъалтналдай** чIехи къуллугъ гвай касдиз алай вахтунда тежедай, жагъин тийидай затI кIан хъайила лугъудай ибара.

КЪУЪДДИ нар. хъуьтIуьн вахт амай къван. *Къуьдди Ширинбегани за живеди къунвай сувара къветер къаз хъана. Пваларикай хранвай кунашириз.* П. Ф. Ширинбег халу.

КЪУЪЗЕК рах., суц.; -а, -а; -ар, -ри къуьзуь итим *Маса машинда са къуьзека, шофердин патав ацукъна, ахварзавай.* А.. А. Пад хъайи рагъ. *Жегъилри къуьзуь итимривай игитвал тIалабда. Къуьзека ам акI къабулна хьи, гуя вин вичиз шерик къа*

сабчийри маса гана. А. А. Пад хъайи рагъ. *Гъил адал элкъурнава, - къуьзека мад гададин къаматдикай вил кIвадарна: кIанзавайди адаз майдан гун я...* Б. Гъ. Заз эвера.

КЪУЪЗУЪ прил. *гзаф яшар хъанвай.* *Куьн гъа къуьзуь куь чандивай Хъуй, ялагъ, азад, къарияр.* Е. Э. *Фитнекар къарийриз. Къуьзуь итимди лагъайтIа, вич гъина ва ГъикI кучуддатIа, гъадакай фикирда.* З. Р. **Веси. Синоним:** агъил, яшлу. **Антоним:** жегъил.

* **къуьзуь къантIа** векъи, суц. *гзаф яшар хъанвай эркек инсан.*

* **къуьзуь къун** векъи, суц. *яшар хъанвайди.* - *Вазни кеф, къуьзуь къун, спелар чулавзамай!* Ш. Исаев. «Ваз кеф!».

* **къуьзуь хъун** гл. *бедендивай яшайишдин къуват къакъатзавай йисара гъатун.* *Эхъ, чун вири къуьзуь жезвайди рикIелай алудна виже къведач.* Х. Ш. *Хъсанвилелай хъсанвал я. Вахт атайла, вири къуьзуь жеда, вири рекъида.* Р. Исаев. *Адан дережадин мертебаяр.* **Синоним:** яшлу хъун. **Антоним:** жегъил хъун.

КЪУЪЗУЪБУР¹ **къуьзуь** прилагательнидин гзафвилини къадардин форма. *Адан стхаяр вири къуьзуьбуру я.* Р.

КЪУЪЗУЪБУР² **къуъзуъ** прилагателнидикай хъанвай существительнидин гзафвилин форма; -у, -а; **къуъзуъ кас.** Анжах дегши жезвайди - хизандин дуланажагъдинни культурадин дережа хъсан хъун, къуъзуъбурун динжвални, аялдиз келун давамарунин артухан мумкинвилер тушни?! Гъ. М. Им къван, имни терез. Къечреш хуъруън къуъзуъбур гилани лезги члал рахада. Амма жаванриз члал чидач. М. М. Лезги твар алатла. Амма къуъзуъбуру Салманан юхсул гьалдикай акI суьгьбет авунахъи. у М. Гъ. Буржар хъайитлани алатда хъи...

КЪУЪЗУЪВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илери **яшар гзаф хъанвайвилин лишанар квай гьал.** Къуъзуъвили ажуз авуна. Къ. М. Дагъларин деринрин булахар. Жегьилвал - ханвал, къуъзуъвал - къванвал я. З. Р. Веси. - Чан хва... Багъишламиша! Къуъзуъвили са гъурмет ая Гъ. С. Кири Буба. [Хас-Мегъамед]. Чирвилерихъ зи къанехвал элекънач. Агьил хъана, Къуъзуъвилин куьпдикни Акатдай вахт алуькзава атана. А. Къ. Ярагъ Мегъамедан гъазават. - Къуъзуъ жезва зун, къуъзуъ, -лагъана, ада къил элкъурна. - Вири къуъзуъвилин лишанар Я. Ш. Исаев. «Зи фонарар». **Антоним: жегьилвал.**

КЪУЪЗУЪДИ¹ **къуъзуъ** прилагателнидин теквилин къадардин форма. Адан, стха къуъзуъди я. Р. - Паб къуъзуъди тирни? - хабар къуна за. А. Ф. Бубадин веси.

КЪУЪЗУЪДИ² суц.; -а, -а; **къуъзуъди** прилагателнидикай хъанвай существительное; **къуъзуъ инсан.** 12 йисан рушакай паб Къуъзуъдаз на хъуриз, къази. Е. Э. Къази. Сувар Сефтерахъ галаз хъфейдалай къулухъ къуъзуъди лап зайиф хъанва лугъуда. Гъ. М. Им къван, имни терез. Са къуъзуъда суална: - Вуч лугъуда деведиз? Ж. АкI хъайила. Къуъзуъдахъ ясин келиз баиламиша. Ш. Исаев. «Темягъ ама...». **Антоним: жегьилди.**

КЪУЪК суц.; -куъни, -куъна; -квер, -квери, квера 1) **янавай векъ, атанвай цацар кваттай ва абурухъ гелкъведай алат.** Зуьрнечийри квалахив эгечIдай макъам яна, дергесар гвайбур маргъварив, къуькверни цуъруьГъуьлар гвайбур вилик йикъара яна къуранвай векъер кватI хъувунив эгечIуник кваз, адак лувар акатна. Б. Гъ. Заз эвера. Итимри, квалер эцигунилай ва харат устIарвал авунилай гъейри, туьрезар, ругунар, арабаяр, алерар, къуьквер, йирфер... ва маса шейэр гъазурзавай. С. Муслимов. Цицигъ-наме. 2) **нугъ. къве хилен шиш,** къал. Ада къизилдин яд ганвай гимшидин тIуарни къуькер винел акъудна. А. А. Пад хъайи рагъ * **къуьк ягъун** гл., ни 1) **дергесдалди янавай векъер къурун патал къуькуьналди абурун кIаник пад винел авун.** 2) **акадарун, къайдадикай хкудун.** Ада чаз къуьк яна. Р.

КЪУЪЛ¹ т-б. суц.; -уь, -е; -ер, -ери, -ера **кIвач.** И девирда (Етим Эминан девирда. А. Г.) закон, адалат, инсаф, инсанвал -ибур вири гужлуда, ихтияр, гъукум гъиле авайда Къуьлуьк кутунвай, гъадан кефиниз къурбанд хъанвай. М. М. Гъ. ТуькIуьрайдан патай. За къерехра хкаж хъанвай хъач-къучдин валарик явашидиз Къуьл галуькарзавай. Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз. * **тумуна къуьл эцягъун.**

* **къуьл гун** гл., ни низ-къез; **гъакъикъат, авай гьал чIурун.** Вун къакъатна, - гъамари заз гузва къуьл. Е. Э. Яр гуьзел. Дидедин кап чил ава вахъ тарифдин, Къуьл гуз тамир, бубадин сур пак ятIа, Халкъ закъумдихъ маса ганвай хаиндив. Х. Х. Чи чилив гва дегъзамандин рехивал.

КЪУЪЛ суц.; -уьни, уьна; ер, -ери, -ера **шадвилин лишан яз музыкадин авазрихъ галаз къадай бедендин гьерекатар.** Жегьил-жаванри къве-къвед, пуд-пуд хъана, къуьлуьник экечIиз, чтин гъевесар элекъарна. Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз. Мехъерин межлисда са жегьилди алай вахтунин къуьл ийизвайла, Жаруллагъди Багъадинавай хабар къада: «ГъикI акъазва, мирес, ваз и гададин къуьл?» С. Муслимов. Цицигъ-наме. Зун майдандал фена. Къуьлер акъвазарнавай. Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз. * **чара авачир къуьл.**

* **къуьл авун** гл., ни музыкадин макъамдал шадвал къалурдай бедендин гьерекатар авун. Мани лугъуз ийида къуьл, Хкажна къил, юзуригъ гъил. Ш. Э. Пери. - Суса къуьл авунани? - вич-вичив рахадай тегъерда бегъем къилни юзур тавуна, хабар къуна Рамиза. Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз. - Къарагъ, къей Назлу са къул авуна кIанда. Ж. Эфендиев. Азадвилдин рекъе.

КЪУЪЛЕРУН аспект. // **КЪУЪЛУН** гл., ни; -да, -на; -из, -зава; -а || -ая, ин, -рай, -мир; **къуьлер авун** || **къуьл авун, къуьлер тахвун** || **къуьл тахвун, къуьлер хъийимир** || **Къуьл хъийимир музыкадин макъамдал шадвал къалурдай бедендин гьерекатар авун.** КIантIа къецил къеп хъана... Къуьлерда за гъаятда. А. С. Чинардин хел. Ша, мугъманар, хуъруьз ша, Чи мехъерик къуьлера! Шарвили. Ша къуьлерин, чан гадаяр; Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз. Гаф сиве амаз Пластинкадиз худ гана, ам вич ЭгечIна къуьлиз. Ж. Заз чиз, вида туш! Вун сагърай Къериб. Ви хъсанвилин хатурдай, халади ви мехъеррик са вижевай къуьлда. Ж. Эфендиев. Азадвилдин рекъе.

КЪУЪНТ суц.; -е, -е; -ер, -ери, -ера || **КЪУЪНТЕБ** суц.; ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) **гъил къвечIил жедай чка. #,** гъилин ~, перемдин ~; ~ акIурун, ~ столдиз ягъун, перем ~ерал къван къакъажун. Абуру са кар тапшурмишайтIа, гъам ийидай, тахъайтIа, руфунал ярх хъана, къуьнтер чиле акIурна, гъилерни хуьхъверик кутуна, халкъдин ихтилатриз яб гудай.. А. Ф. Риза. Чата къуьнт чилиз яна, кIвачер яргъи авуна. А. А. Пад хъайи рагъ. Шавала хатурлу жуьреда за къуьнт эцяна: Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз. Жунайрив кутIуннавай адан къуьнтебдал иви хъиткъиннавай. 3. Гъ. Бубадин кIвал. 2) **пичинин турба къекъуьрдай пай, къекъвей турба**

КЪУЪНТЕРАГ суц.; -ди, -да; -ар; -ри, -ра **къуш(ар) вичел ацукъайла, акъал жедайвал туькIуьрнавай, адет яз, хуьтIуьн вахтунда къушар къун патал ишлемишдай алат. # ~ къягъун, ~ кIватун.** Вири гъвечIибур хъиз,

Абасни кьугьунрал, кьунтерагар, жилияр кьягьунал рикI алай. Ф. Акьуллу данарбан.

КЪУЪНЦІ суц.; -уь, -е; -ер, -ери, -ера; дегълизда цлан кIане гъилик квай шейэр эцидай тахтадикай, керпичрикай туькIурнавай чка. # цин квар ~ел эцигун, нисидин цел ~ел эцигун, ~елай алуудун; ~ хун, ~ чукIурун. РичIар гьерер, куьк-куьк къахар. КьуьнцIел нисид цел, фекьяр. С. С. Фекыйри. Бег кьуьнцIел ацукьна. А. А. Пад хьайи рагъ.

КЪУЪРТІУЬ туьрк, прил. цицибар экьягьун патал какайрал ацукьдай. - Захъ гьуьлуьз фидай мажсал авани, чан вах? Инал къав гьалддай тевле алама, куьра хадай кал ава, анал кьуьртIуь верчериз какаяр кутуна кIанзава... С. Муслимов. Цицигъ-наме.

КЪУЪРУЬК суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра пис ният аваз амалдапда ийидай кар, амал. # ~ар туькIурун, ~риз рехъ тагун, -рай кьил акьудун, ~риз яб тагун. Шумуд агъзур сефер вуна табнатIа, Сад Алагъдиз чида, гьелбет, дуьздаказ. Ви кьуьруькри гьикьванбуруз табнатIа, Лугъуз рикIий: агъ, алатна фий я кас. С. Шумуд агъзур сефер вуна табнатIа. Шарвилиди... душмандин кьуьруькрай кьил акьудзава ва ам гьар сеферда кIаник кутазва. Б. С. "Шарвили" гьикI арадиз атана? Им гьикI хьана акъатна Яшайшидин кьуьруькрай?! А. Къ. Пешапай.... базарда хьайи кьуьруьк рикIел хтайла, гагъ зак хьуьруьн акатда, гагъни - хъел. Т. А. Мехъер куьтягъ тахьанмаз.

* **кьуьруьк(ар) акьудун** гл., ни масадбур алцуардай амалар авун. Пагъливан неинки симинал адав гвай пайгарди, чилел агъзур жуьре кьуьруькар акьудзавай квасади хуьзва. М. Ж. Дарман хьиз герек я.

КЪУЪРУЬКЧИ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра кьуьруькар акьуддайди.

* **кьуьруькчи хьун** гл. кьуьруькар ийидайди хьун. Зи дустуникай эхиримжи вахтара кьуьруькчи хьанва.

КЪУЪРУЬКЧИВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера кьуьруькчи тир гьал.

* **кьуьруькчивал авун** гл., ни кьуьруькчи тир гьал кьилиз акьудун. Ви дустни кьуьруькчивал ийиз куьчейрал ала. Р.

КЪУЪХВЕ, КЪУЪХВЕР кьвех существительнидин формаяр. Кил. **КЪВЕХ**

КЪУЪЧІ суц.; хьуьчIуь, хьуьчIе; хьуьчIер, хьуьчIери. хьуьчIера 1) кьуьнелай гьил бедендик галкIанвай чка. Са хьуьчIуьк квай тIваларикай Къафкъаздиз пару жедайид туш. С. С. Бендедин рикI хьайитIа дуьз. 2) хьуьчIуьн чкадал алай партал. Дугъриданни, шикил килигуник квайди тир. Ада Керим хьуьчIуькай фадлай гьиле хьун тавунвай блокнот хкудуниз мажбуьрна. Б. Гь. Заз эвера. Абуруз далу гана ацукьнавай Бубади, стIун алай чкадилаи юзун тавуна, маузер акьудна, ам хьуьчIуьн кIаникай тахминан рахазвайбурун ванцел туькIуьрна, кьве сеферда шайтIандихъ тIуб галкIурна... С. Гь. КIири Буба. - 2) **къалтух**. ХьуьчIуьк дипломар квайбур гатуз гуьзчивиликай хкатун, общественный уьмуьрдивай михьиз яргъа хьун... им вуч лагъай чIал я? Т. А. Мехъер куьтягъ тахьанмаз.

КІ

КІ [кIа] суц.; -ди, -да; -яр, -ри, -ра лезги алфавитдин цIерид лагъай гарф.

<КІ> мецин кIалханда арадиз кьвезвай ачух тушир фонема-сес. Лезги чIала гафарин сифте кьиле, юкьва ва эхирда гьалтда: [кIарас], [кIерец], [акIа], [сикIер], [гьакI], [икI].

КІА || **-кI** прилагательнирикай, тIварциэвезрикай наречияр арадиз гьидай суффикс: маса - масакIа, чIурукIа; атIа - атIакIа, а - акI, и - икI.

КІАВУЗАР суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра вичин винел ракъ гатадай алат(ар). ЯхIуьр йисуз кIаш хкажиз кIавузардал гьалчай гужлу гьилер гьуьргьуь хьана... З. Гь. Уьмуьрдин сирнав.

КІАД суц.; -тIа, -тIа; -тIар, -тIари, -тIара нагъвар, алафар тун патал тIваларикай хранвай еке къаб.

КІАЗ араб, суц.; -уни, -уна; -ар, -ари, -ара ипекдин гьалар ийидай материал арадиз гьидай гьашарат.

Синоним: барама.

* **кIазра хьиз кIасун** гл., ни вуж лап тIар жедайвал кIасун.

КІАЗА нугъ., суц. кукIва [Гаджиев 1997: 132].

КІАЙСМА нугъ., суц. руькуьн [Гаджиев 1997: 132].

КІАКІ суц.; кикIа, кикIа; кикIар, кикIари, кикIара са кьил кIеви куьруь ва дар куьче. Дар кикIарани шуькIуь куьчейра гьаятдай экъечIай вечрез кьекьведай чка жедачир. Къ. Къ. КIири Буба. ХьуьтIуьз куьгьне Цицигъа гьвечIи аялар Мислиман кикIай авахъзавай. С. М. Цицигъ-наме.

КІАКІ² нугъ., кил. **КЪЕКЪЕМ.**

КІАКІАМ кил. **КЪЕКЪЕМ.**

КІАЛАМ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра сагъ затIунин паяр сад-садав галкIизвай чка. Гьар са тунIал нуд кIалам ала. Р. **Синоним:** жалгъа.

КІАЛТИ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра гьвечIи эркек гада. Адан гуьгьуьна гьамиша са кIеретI кIалтIиярни

жедай. ЛГ, 1993, 16. П.

КІАЛУБ *фарс, суц.;* -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) са нин ва я куьн ятІани туькІуьр хьунин алцумаяр. # парталрин ~, кирпичрин ~, кІвачин къапарин ~; ~да тун, ~дай акьудун. *Дуьзгуьнвилев парталдинни кІалубдин Винел Чугваз къакьудзава хнунІди.* А. Къ. Дишегълияр. 2) куьч. **акунар.** *КІалуб - инсан, акьулдиз - лам...* Е. Э. Гъажимурад эфендидиз. *Сурхаян езне Садудин кІалуб, суфат аквада.* Къ. М. Дагъларин деринрин булахар. *Куь дах вун хьтин къелечІ якІаринди тир. Сару лагъайтІа, гъа и вичин стхадин кІалуб. ЯтІани ахпа адай гьиллебазвилер акъатдай.* Б. Гъ. Заз эвера.

КІАЛУБСУЗ *прил.* тайин са кІалуб, размер, уьлчмеяр авачир.

* **кІалубсуз авун** *гл., ни І)* вуч тайин са уьлчмеяр авачир гьалдиз гьун. 2) куьч., *вуж* абурсуз авун.

* **кІалубсуз хьун** *гл., І)* вуч тайин са кІалуб, уьлчмеяр амачир гьалдиз атун. 2) куьч., *вуж* абурсуз гьалдиз атун.

КІАЛУБСУЗВАЛ *суц.;* -или, -иле; -илер, -илери, -илера кІалубра амачир, эйбежер гьал.

КІАЛУМ *нугъ., суц.* куьшуь.

КІАЛХАН *суц.;* -ди, -да; -ар, -ра, -ри нефес къачудай ва сесер арадиз къевезвай гъава акъатдай чка.

КІАЛХАНДИН *прил.* кІалхандиз талукъ.

КІАМ *суц.;* -у, -а; -ар, -ари, -ара физвай ци (марфадин ва я булахрин) арадал гъанвай, деринвал ва яргъивал авай чка. *Са хуьруьнбуруз чпиз регъв эцигиз кІан хъанай. Ибуру са кІама Регъуьн хандакІар эгъуьнна, анберар, чІутхварар туькІуьрна, цІар ЧІугуна.* Ф. Ядни герек жедай къван. *Магъамад мад хкъвезмачир кІамун къилерал.* А. Ф. КъатІ-къатІ авур зунжура. *Гзаф вахтара Гуьлназ ихьтин вахтара. Квар къачуна, кІамалди яд гъиз фидай.* А. Ф. КъатІ-къатІ авур зунжура. *ВацІар, кІамар вили хъана муркІади Къуна, шуьше хъиз акъвазна гъакІ къана. КъатІ-къатІ авур зунжура. Яракьлу карванчияр дикъетдивди тамун гапІалриз, дар кІамариз ва мичІи хьиткъерриз килигзава: ихьтин чкайра къачагъар чьунуьх жезва, хабарсуз вегъезва.* Къ. Гъ. Къилинж Къемер. *Лугъуда хьи, тек тар тахъуй тамара, Тек булахни тахъуй яргъи кІамара.* С. Яман юкъуз чир жеда.

* **кІам-шам** *нар. лап тІимил.* Ам алуькъиз кІам-шам амай. Р.

КІАМАЗ *деепр.:* кІамаз хьун *гл., вуж;* *никай-квекай* нарази хьун

КІАМАЙ¹ **кІамукъун** глаголдин причастидин форма. *Кил.* **КЪАМУКЪУН.**

КІАМАЙ² *прил.* акьулдиз зайиф.

КІАМАЙ³ *суц.;* -иди, -йда; -яр, -йри, -йра кІамаш, акьул авачирди. *Сейфуллагъ, - жаваб гана Вагъаба, - зун кІамай туи кроватдин кІаник квай балугъар гъуьлевайбурухъ дегшиариз.* С. М. ЦицІигъ-наме.

КІАМАШ¹ *прил.* акьул авачир. [Зарлишан]. *АкІ хъайшла, за кІамаш ихтилатарзава, тушни?* [Али]. *Эхъ, якъадаш.* Н. И. Гъакимрин папар. *А ви кІамаш, кими гафар, Сиве амаз вили хъуй вун!* С. Ярагъви ашукъ Уьзден. **Синонимар:** акьулсуз, ахмакъ, сефигъ. **Антоним:** акьуллу.

КІАМАШ² *суц.;* -ди, -да; -ар, -ри, -ра акьул авачир кас. - *Зун ви гъавурда гъатна, гъажи дадах. Ахьтин кІамашириз чи хамни пар я, лагъана янишавилелди хъуьрена вичир хуруз кап яна.* А. И. Самур. [Гуьлханум]. *Валлагъ, кІамаш я зун, мез хуьз жедач хьи, жедач.* Н. И. Гъакимрин папар.

КІАМАШБУР кІамаш прилагательнидин гзафвилин къадардин форма. *Кил.* **КІАМАШ.**

КІАМАШБУР кІамаш прилагательнидикай арадиз атай существительнидин гзафвилин форма. *Кил.*

КІАМАШДИ.

КІАМАШВАЛ *суц.;* -или, -иле; -илер, -илери, -илера акьул авачир гьал. *Гъакъикъатда лагъайтІа, им (эрекъ-чехир хьун -А. Г.) абуру (ичкибазри - А. Г.) къегъалвал авун ваъ, кІамашвал, ахмакъвал, алчахвал, чи халкъдин гележгеддин несилрин вилик еке тахсиркарвал авун жезва.* ЛГ, 1997, 26. XII. **Синонимар:** акьулсузвал, ахмакъвал, сефигъвал. **Антоним:** акьуллувал.

КІАМАШДИ *суц.* -да, -да; -бур, -буру, -бура акьул авачирди. *Жибинда зар, къиле гар авай къезил, кІамашдин лагълагъар къада яз къезил.* И. Ш. Къудар. **Синонимар:** акьулсузди, ахмакъ, кимиди. **Антоним:** акьуллуди.

КІАМБУР *суц.;* -ди, -да; -ар, -ри, -ра еке кесек.

КІАМУКЪУН *гл., низ* вуж-вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; *кІамукъ тавун, кІамукъ тахвун, кІамукъ хьийимир бес тушир са вуч ятІани герек хъхьун. Мехъерик яргъи тфу гудай жуьреда зал «цІап» алиурайла, зи къил элкьвенанай. Валай гъейри садавни заз рахаз кІамукънач.* Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз. *Авайбуралай гъейри, кІвалериз къве машин къванер кІамукъда.* Р.

* **кІамай къван** *нар. гъикъван кІандатІани.* *Са-садан тІвар къаз кІамай къван эвера, - Чуькъни тийир дустар хъайи кас шедачни?* Е. Э. Заз сабур гуз. *Аялдиз тинидикай гъазурай хуьрекар, тІимил гана кІанзава, амма силин фу кІамай къван це.* ЛГ, 1999, 23. IX. *Халисан пешекар духтурар ина авачир. Начагъбур лагъайтІа, гъар са хуьре кІамай къван авай.* М. Ж. Квахъ тийидай гелер туна.... *меширебсуз гъалар бегенмиши хъанвай хуьрерин чкайрин тІварар кІамай къван къаз жеда.* ЛГ, 2000, 2. III. [Али]. *Фена атІа кІвале ваз*

Кламай къван шехъа, чларар чухух жуван. Н. И. Гъакимрин папар. **Синонимар:** тухдалди, цай рекьидалди.

* **кIам-шам амай [къакъатна] лап тIимил амай.** Акахъай дяве тахъана са кIам-шам къакъатна. З. Э. Куьгъне кавхяр пIуртI. Са кIам-шам амай, ам вичин пабвиле къахчуз - гена, адахъ акъуллу дустар хъана. А. А. Пад хъайи рагъ

кIАН суц.; -и, -е; -ер, -ери, -ера 1) физвай ва я акъвазнавай цин винел патаз акси пад. # вацIун ~ къубудин ~, къанавдин ~, къуйдин ~. Ахна ада, бубадин патав фена, гъуьлуьн кIаняй гъайи накъвар вугана адав. Ф. Гъуьлуьн руш. 2) майишатдин къапарин вини къилиз акси пад. # къажгъандин ~, ягълавдин ~, столдин ~, чувалдин ~. 3) къилел алукидай парталдин цавухъ тир пад. Къилел алай бармак лагъайтIа, къифери къадгъунайди хъыз, са чIарни аламачиз кIан дуьздад хъанвайди тир. А. Ф. Риза. 4) бедендин паярин чилихъ тир пад, пай, чка. # вилин ~, руфунин ~, кIвачин ~, хъуьчIуьн ~. Садлагъана Мегътиди яргъи спелрин кIаникай къелечI пIузарар югъурна... А. Ф. Газет. Жив ацукъайбур хъыз, михъиз лацу хъанвай къалин рацIамрин кIаникай аквазвай къве гъвечIи була хътин михъи вилер исятда чилел эвичIай ксарал атана. Б. Гъ. Заз эвера. Абуруз далу гана ацукънавай Бубади стIун алай чкадилай юзун тавуна, маузер акъудна, ам хъуьчIуьн кIаникай тахминан рахазвайбурун ванцел туькIуьрна... С. Гъ. КIири Буба. 5) тIебиатдин, набататрин, эцигнавай дараматдин, затIарин чилихъ тир пай. Абурагъ гвай цлан кIанера ацукънавай. А. Ф. Риза. Экъв жез-тежес, цавун кIан лацу хуник кваз, къуьне гъебяр аваз къведни кIваляй экъечIна, хизанриз сагърай лагъана, рекъе гъатна. А. Ф. Бубадин веси... балкIандик хуькуьрайтIа, аватна балкIанни галаз рагара акъуна тике-тике жедай, а тикеярни чархун кIаняй гъуьлягъ хътин алчуд жез физвай вацIуз агакъдалди акъваздач. А. Ф. Лянет. Гимшидин ранг алай элъкъвей варз чIулав циферин кIаникай хкатна цавун кIанелай аквазвай. А. Ф. Лянет. Ма, ваз ихътин са алатни, - чIехида фарин кIаник квай вичин чантадай къвед лагъай тIур акъудна. Б. Гъ. Заз эвера. Ачкар валан кIане ацукънавай ва некъидин пешериз кIуф язавай. З. Гъ. Залан кам. Столдал чухъвенвай чичIекар, кIешнишар пайда хъана. Иесиди кроватдин кIаникай эрекъ авай шуьшени хкудна, вилик кружкани эцигна. З. Гъ. Ахварай авудай аваз. □ ТунIал фекъи Дадаш цлан кIаневай кIарасдин къилел са шумуд агъсакъални галаз хкатна хъыз ацукънавай. А. Ф. Бубадин веси. 6) гзафв. къ. хуьрек гъазурдайла адан цIухъ галай пад. # ашдин кIанер, хапIадин кIанер. 7) алукидай парталдин бедендиз мукъва пад. Къилел алай бармак, са патал эцигна, кIунтI хъыз акъвазарнавай, кIаникай кIурт квай рехи чухвадин винелай гимшидин чIул ва гимши савад янавай гапур кутIуннавай. А. Ф. Газет. 8) къакъанда авай хуьруьн, шегъердин агъа пай. Гъарданбир кIекери гъараюнин, кицIин элуькъунин ван къведай; хуьруьн кIаникай авахъзавай вацIу жур-жур ийизвай... А. Ф. Бубадин веси. 9) затIунин нехиш, шикил алай патаз акси пад... кIан чида адаз астIардин... Ш. Т. Къве устIар. 10) къакъан патохъ дуьзмиш жедай, вичин къене са вуч ятIани хуьн патал раснавай затIунин (чувал, чанта, шалвар, портфель ва мсб) чил галай пад. Гъардан вилик са истикан, Вегъ шекер бул, такурай кIан. С. С. Фекъияр. Чувалдин кIане са къве киле гъуьр амай. Р. Куьгъне вахтара лезги хуьрера къен финикди азарлу хъайила, абура патал махсус шалварар куьдай, лугъуда. Жибинар, кикер, гъертер - шалвардиз хас вири лишинар квайбур жедай. Амма кIан кутадачир. А. Къ. Жуьгъенар. * **вилерин кIаникай килигун.**

* **кIан квачир прил.** 1) кIан пад ачух. Виликдай хуьрера аялрал кIан квачир шалварар жедай. Р. 2) тух тежер, къати нефс авай.

* **кIан-кIуки татун гл., нел-квел ери-бине эцигиз тахъун, къил акъудиз тахъун.**

* **кIане гъери авачир прил. ихтибар тежер.** - Адан кIане гъери авайди туш. Авур хъсанвал чир жедайди туш. З. Э. Рекъер сад туш.

* **кIане гъери авачирди суц. ихтибарсуз, ихтибар гъиз тежедайди.**

* **кIаник кутун гл., ни вуж-вуч гъалибвал къазанмишун. Шарвилиди...** душмандин къуьруькрай къил акъудзава ва ам гъар сеферда кIаник кутазва... Б. С. "Шарвили" гъикI арадиз атана?

* **кIаняй акъатуй! межд. къати нефс авайдаз, вичиз авай, гайи затIунал рази тахъайла, тежедайдаз ийидай экъуьгъун.**

* **кIаняй акъатун гл., вуж-вуч терг хъун, авачир гъалдиз атун. Я Сад Аллагъ, - фикирна эхир за, ~ их!** хъайитIа, кIвал кIаняй акъатда. Н. Ш. КIвалин референдум. **Синоним:** тахъай мисал хъун.

* **кIаняй акъудун гл., ни-куь вуж-вуч терг авун. Эгер и харж тагъайтIа, За хуьр кIаняй акъудда, Къван къванцихъай галудда!** Ф. Бахтатар. Гелирдин рехъ атIайтIа, За хуьр кIаняй акъудда... Ф. Лезгистандин хабарар, VI.

кIАН² суц.; -и, -е; -ер, -ери, -ера сад хътинбурун арада жедай агъа дережа. Дяведин вахтунда анжах дишегълийрин къуват ишлемишзавай колхоз лап кIанел аватнавай. С. Муслимов. ЦицIигъ-наме.

* **кIан-кIуки татун гл., нел-квел са кар къилиз акъат тавун. Гъикъван ягъайтIан куьне юкI, Къведач инал я кIан, я кIуки.** С. С.

* **кIанер-пунар суц.** 1) са куьн ятIани амукъаяр. 2) куьч. са халкъдин, классдин чIур хъанвай инсанар.

* **кIан-пун ахтармишун [чирун] гл., ни вири патарихъай са вуж-вуч ятIани ахтармишун.**

* **кIан туш кил. кIАН ХЪУН.**

кIАН³: кIан хъун гл., низ вуж-вуч; кIан жеда, кIан хъана; кIан жен, кIан хъухъ, кIан хъурай, кIан жемир; кIан тахъун, кIан тахъун, кIан хъжемир 1) муьгъуьббатдин гъиссер хъун, муьгъуьббатдин гъиссери къун.

Гуьрчегвилилиз гаф авач ви, Шан хьун четин кар я, суна. Е. Э. Суна, за ваз суьгьбет ийин. Къадир Аллагъ, Вун гъахъ я хьи, са касдиз сад кІан хъайила, ИкІ ажайиб иер акуна Ви къадар я, дугъриси. Е. Э. Дугъриси. 2) са кар къилиз акъуддай хиял хьун. Марф ракъуриз кІан хъанва окед Худаиз. Е. Э. КІандач рекъиз гафар амаз лугъудай. Сифте йифиз зав рушвал гумачирди чир хъайила, гъа пакамахъ Селимаз зун рахкуруиз кІан хъана. А. М. Киф атІайди. Хуьряй атай ярар-дустаризни Хидиран патав физ кІан жедачир. Я. Къафаров. "Машаллагъ, машаллагъ" 3) нин-куьн ятІани терефдар хьун. Гуьзел, за ваз лугъун са чІал: Гъамиша вун акваз кІан я. Е. Э. КІан я. Жемьтдиз зун кІанзава, -лагъана за. – Завай колхоз гадариз жедач! К, 1988, 9. XII.

* **кІан хъайитІани, кІан тахъайтІани** нар. **нелай-квелай аслу тушиз**. Гъа инал заз маса халкъарин милли руьгьдик хкуьрзавай ксариз лугъуз кІанзава: квез кІан хъайитІани, кІан тахъайтІани, чна чи тІвар мадни, гъамиша хъиз, вине къада. М. М. Чун гъвечІи халкъ туш.

* **кІан хьунухъ суц**. **муьгъуьббатдин гьиссер хьун**. КІан хьунухъни жеда, гъелбет, Фикир ая вуна хелвет. С. С. Гуьзел яр.

КІАНАРУН гл., каузат., ни-куь вуж-вуч; -да, -на; -из, -зава; -ин, -а, -рай, -мир; кІанар авун, кІанар тавун, кІанар тахвун, кІанар хъийимир 1) муьгъуьббатдин гьиссер жедайвал авун, муьгъуьббатдин гьиссери кьун. 2) са кар къилиз акъуддай хиял ийиз тун. На кІанарда келдай илим, Вахъ муьгътеж яз ава вири... Х. Къ. Гъажи эфенди. 3) нин-куьн ятІани терефдар хьун.

КІАНДА кІан хьун глаголдин вахтунин форма. 1) муьгъуьббатдин гьиссер хьун. муьгъуьббатдин гьиссери кьун. 2) са кар къилиз акъуддай хиял хьун. Къунишяр вири хъвадай кефчяр ятІани, Мирим абурун арайра авач. КІандач касдиз хъваз, "жуван пулни гана, жув гижги ийиз" М. Б. "Жигули". КІанзамаиди дагъардиз эвичІдай серенжем къабулун я: кІирер аниз, гъелбетда, агакъдач. М. Б. За бананар недач. - Тух хъана, кІанзамач, - амаларзава. М. Б. За бананар недач. 3) нин-куьн ятІани терефдар хьун. Хуьрек кІанда даим ширин, кІвални жен хевлет, фекъияр. С. С. Фекъияр. Гатун рагъни хуьтІуьн аяз - Гъич кІандач квез гъабур галаз Серин кІвале теспягъ чІугъаз. С. С. Фекъийриз. Халкъдив чтин малар вахкана кІанда, ТахъайтІа садани цан цадач абуру. А. Ф. КъатІ-къатІ авур зунжурар. Пакамлай няналди гъа ихътин крар ийиз тунайтІа, адаз маса кар кІандачир. А. Ф. Риза. Ватан кІанзавайдан рикІ ватандихъ кана кІанда. З. Р. Веси. Инсанрихъ инсаф кІанда. Гъ. Къ. Четин бахт. Гъамиша хъиз, квез завутдин ракІар ачух я: кІандатІа, - атана кІвалаха, кІандатІа квез герек тахта, шалман, рак-дакІар къачу. Къ. Гъ. Четин бахт.

* **кІандатІа гада хуьрай, кІандатІа - руш мисал** 'гъикІ кІандатІани хуьй, вуч кІандатІани хуьй, - заз са гафар я' манадин ибара. ВакІар хуьрай, гими гъалрай, - къайгъу туш, КІандатІа гада хуьй, кІандатІани руш. И. Ш. Къудар.

КІАНДА² 'чарасуз я, герек я' манадин гаф. Ваъ, - къетІна за, - инай квахъна кІанда". М. Б. Спелар. Квез багъдин юкъва ада туькІуьрнавай алачух... ваъ гъа! Тавхана кІвал акуна кІанда. Къ. М. Хайи чилин таватар. Гъеле кали хана кІанда Нез жедайвал булама. С. К. Гъеле хьи.

КІАНДАЙВАЛ нар. вичиз гъикІ хъсан акуртІа, гъакІ. Дагъларин сагъибдин гъиле гъатай шиш мад цІал хтанач. Амайбур Керима вичиз кІандайвал акъугъарна. Б. Гъ. Заз эвера Амма вучиз ятІани республикадин бязи алмри... акъваз тавуна тарихдин фактар чпиз кІандайвал дегъишарзава. М. М. Чун вуч ксар я? **Синоним:** кІандайвал.

КІАНДАТІА¹ кІанда глаголдин шартІунин форма. Кил. **КІАНДА**.

КІАНДАТІА² || **КІАНТІА** шартІ къалурдай союздин гаф ва кІус. КІантІа рахух вун гъадав лап мецелди... С. С. Пис папаз. Гъагъ макъамда дигъегълидин къиметар, Вуч кІантІан хуьй, манатар вад виши жеде. С. С. Пис папаз. Чи гъикаятчяр къачуртІа, кІантІа Алибег Фатахов, кІантІа Зияуддин Эфендиев хуьрай, абуруни и гафуникай [ягъ гафуникай. - А. Г.] менфят къачунвач. А. А. Арифдар Сулейман. КІандатІа гъакІ вирида хъиз Цару халу лагъ. Заз тафават авач... Б. Гъ. Заз эвера Абуру, иви кумаз хъайила, кеф гуда, гъа къажгъандиз алуд. КІандатІа гъакІ гъаз хъша. Б. Гъ. Заз эвера. - Чаз гудай са кило садакъадин як гана, жуван паб гъиниз кІандатІани хутах, - лагъана кимел акъвазнавай Рзахана. Б. Гъ. Заз эвера. ВакІар хуьрай, гими гъалрай, - къайгъу туш, КІандатІа гада хуьй, кІандатІани -руш. И. Ш. Къудар.

КІАНДАЧ кІанда глаголдин инкарвиллин форма. Кил. **КІАНДА**.

КІАНЗ: кІанз(ни)-такІанз нар. 1) жуван патай разивал авачиз. КІанзни-такІанз вил Дуьньядихъай атІанва... Е. Э. Гъуцар, Ви сир вуч я зун халкъ авуни?! 2) маса чара авачиз. Рекъин муьгъманди кІанз-такІанз са мекве авай кишимшар гуда ва гаф гун тІалабда. Ф. Далалубегъли. Газетдин тираждин 7080 процент партиядин обкомдинни райкомрин буйругъралди КІанзни-такІанз 6 кепекдай маса гузвай. ЛГ, 1999, 3. VI. 3) ашкъи авачиз. Зугъраба... итимриз кІанзни-такІанз юлдашвал ийидай. А. Ляметов. ЦІийи шиир башламиш хъия.

КІАНЗАВА кІан хьун глаголдин вахтунин форма. 1) алай вахтунда муьгъуьббатдин гьиссери кьур гъалда ава. 2) алай вахтунда са кар къилиз акъуддай хиялдик ква. Заз абуруз суалралди жаваб гуз кІанзава... С. Муслимов. ЦицІигъ-наме. ГъакІ хъайила, чна геж тавуна чавай жезвай тарихдин кІусар кІватІна, къвезмай несилрал агакъарна кІанзава. С. Муслимов. ЦицІигъ-наме. Аквар гъаларай, адаз вичизни рахаз кІанзава. М. Б. Спелар. 3) алай вахтунда нин-куьн ятІани терефдар хьун мурад тир гъалда ава. - Гъахъ

лагъайтIа, за хъвана кIанзавайди туш. С. Муслимов. Цицигъ-наме. - ГъикI хъана, кьей хва, за ваз столдал гъана цацар эцигна кIанзавани? С. Муслимов. Цицигъ -наме.

КIАНЗАМА кIан хъун вахтунин форма. 1) алай вахтундани муьгъуьббатдин гъиссери кьур гьалда амаз ава. 2) алай вахтундани са кар кьилиз акъуддай хияддик кваз ама. 3) алай вахтунда нин-куьн ятIани терефдар хъун мурад тир гьалда аваз ама.

КIАНИ прил. 1) жуванди хъун патал майил авай. Вуч я ваз завай кIани затI я, Вун вуч бейкамал я, кпул. С. С. Кпул. 2) бегенмиш тир, жедай лишанар квай. Зи кIани рагъ, вучиз вун, Зун туна, чуьнуьх жезва? И. Асл. Зи рагъ гила хъфизва. КIвализ атай Гъажиди Иесидиз лагъана: «Валай кIани дуст авач, Гъахъ зи рикIиз атана». Ж. Валай кIани дуст авач... ТуькIурда за Ви кар, шаксуз, Пака хъша кIани чIавуз. Арада затI аваз хъурай. Ж. Арада затI аваз хъурай. 3) са кар, гьерекаат кьилиз акъудиз ашкьи авай. Зи пак рикIел, гъикIда, жезва гел хаинарин мецерин? Бес гъарайдиз къевз кIани кас аламачни чилел, дуст. Е. Э. Дуст. - Ам, гадаяр, куьди Дректорди гьерер незва лугъун дуьз туш, Хачмазас кIанзавайди цIелхем я, цIаяр вичиз кIанибур ийида. М. Б. За бананар недач. 4) муьгъуьббатдин гъиссер авай. Вун акурла, зи рикI шад я, кIани яр. Е. Э. КIани яр. Вахт я ви чагъдин, КIани гуьзел яр. Е. Э. Ярдин тариф. КIани ярдихъ галай уьмуьр женнет я... Е. Э. Мубарак. За са гаф мад хълагъда, кIани гада жуваз кIанивал вердишар тежедай буьндугъуьр руш Гъуьлуьз тефирай. Къ. М. Хайи чилин таватар.

* **кIани-такIан** суц. лазим, герек, къачуз фикирдик квай шей. Сада лугъузвай: вич кIани-такIан къачуз базардиз фенай. Ф. Нехирбандин акьуллу руш. Куьчедай фидай гъаким, вуж кIантIани хъурай... буюр авуна, кIани-такIан жузадай. З. Э. Рекъер сад туш.

* **кIани къадар** нар. гзаф, кIамай къван.

КIАНИБУР¹ кIани прилагательнидин гзафвилин къадардин форма. Кил. **КIАНИ**.

КIАНИБУР² прилагательнидикай хъанвай существительнидин гзафвилин форма. Кил. **КIАНИДИ**.

КIАНИВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера 1) муьгъуьббатдин гъиссери кьунвай гьал. [Шихрагъим]

Килиз, дуст! Зи вири яшайиш, шадвал, лугъун-хъуьруьн, кIанивал, ашкьи - вири Саядперидилай аслу тир. С. С., С. М. СтIал Саяд. Чи Адамаз иландивай Чир хъана ашкьи, кIанивал Х. Къ. Къулида мехъерик. КIанивилел кьурай кьин, Ярдиз сидкьи хъурай ам, Хайи чилиз, Ватандиз, Халкъдиз сидкьи хъурай ам. З. Р., Б. С. Шарвили. Манивиш багъ кутада кIамара, Даим хъурай муьгъуьббатни азадвал. И. Ш. Къудар. На лугъуди, и дуьньяда Авайди са хъсанвал я. Миливални, иервални, КIанивални масанвал я. С. К. Ви авазар аваз хъурай. **Синонимар:** ашкьи, муьгъуьббат. 2) садан патай масадахъ авай къени, дерин гъиссер.... Къуй дидейрин КIанивал, Къенивал, Манийвал гъахърай чи пакада. Ш. Къ. Гъахърай чи пакада

КIАНИВАЛ² нар. гъикI кIандатIа, гъакI. Чатухъанди ихтилатна фикириз: - Арифар, куьн акъада зи гъавурда, Дишегъли - им ракъ я, эгер ифизиз ХъайитIа, ам кIанивал на какурда. А. С. Чатухъанди ихтилатна фикириз. Вири мад кIанивал жедай затIар туш... С. Муслимов. Цицигъ-наме. **Синоним:** кIандайвал.

КIАНИВИЛЕЛДИ нар. кIанивал хас яз. И хабар бязибуру кIанивилелди къаришламишдай, ам акъаз кIандай ва рикIик фул кваз гуьзлемшдай. А. Ф. Риза. Эхир Сефер хкъен тийирди чир хъайшла, ада пул къачуна ва кIанивилелди лагъана... А. Ф. Бубадин веси. Бязибуру гъил къаз хваикалд лагъана, Садбур адаз кIанивилелди хъуьрена. Садбур адаз къашкъабагъ мурк хъыз къана, Вилерин кIаникай килигиз элкъвена. А. Ф. КъатI-къатI авур зунжурар.

КIАНИВИЛЯЙ нар. кIанивал себеб яз. Адан халис тIвар Айдемир я. Амма вирида адаз Кваса лугъузва. ТакIанвиляй ваъ, акси яз - кIанивиляй. М. Б. Футболист

КIАНИД(И) суц.; -да, -да; -бур, -буру, -бура; 1) низ кIанивилилин, муьгъуьббатдин гъиссер талукъарнаватIа, гъам. ИкI жедани кIанибурун дуствилер... Е. Э. КIани яр. Рагъим ая ви кIанидаз. Е. Э. Эмин гада. КIаниди, вак куьз тади ква хъфиз? Заз къенин йифиз КIанзава ифиз. М. Б. Къе кIур гуда... 2) са кIвалах кьилиз акъудун. Ваз кIаниди, зун гъавурда гъатзава... Е. Э. Яр гуьзел. Залай рахун куь нефсериз кIанид я... Е. Э. КIандач рекъиз гафар амаз лугъудай. Минет я ваз: язух ша тIун кIанидан, Вахъ вил гала бахтикъара хъайидан. Ш. Къ. Язух ша тIун кIанидан.

КIАНИК¹ кIан существительнидин чкадин IV пад. форма. Кил. **КIАН**.

КIАНИК² нар. гъаятдиз. Марал... кIаник фена, гъил-чин чуьхвена, кIвализ хъфена. А. А. Ирид цаварин Самурдин ван.

КIАНИК посл. 1) са нин ва куьн ятIани кIан тир патак. -Зун хуьруьз хъфена кIанзава, чан муькьва-къили, а ви краутдин кIаник квай балугъар за хутахин. С. Муслимов. Цицигъ-наме. Гъафиз... раган кIаник квай валариз фена. Б. С. Заман Буба. Къилел тIурфан, кIаник сел, Цил атIузва душманди. А. С. Уста Идрис. **Антоним:** винел. 2) талукъвилилин падежда ава гафуналди къалурнавай са тайин чкадила ахпа къевзвай, алай чка. Кас гъа и хиялрик кумаз, хтана хуьруьн кIаник квай гуьнедиз акъатайла, седриди лагъана: -Халияр жеда цIи- гъа, Цир М. С. Жедач, валлагъ.

КIАНИКАЙ нар. туьквенда дезгедин кIаникай. Ингъе, чан вах, и хуьруьн универмагдай са вижевай лацу келегъа маса къачунва. Сифте авач лагъана. Ахпа, са вад манат къил гайила, кIаникай хъудна гъиле туна.

Чухунар я, чухунар. А. Р., Я. Я. Хендедадин мехъер.

КІАНИКАЙ *посл, талукъвилини падежда авай существительнидин, тІварціэвездин кІан тир патакай.*

Агъа, гуьллейрин ван акъатайвалди, стулдин кІаникай тумуниз риб сухайди хъыз, къудгъунна кІвачел акъалтна, къванциз элкъвейди хъыз, столдихъ хак хъана. Гь. С. КІири Буба

* **кІаникай яд ракъурун** *гл., ни нин са низ ятІани чинеба пис кар авун. Вуна, Келбляли, чІурукІа фикирмир. Заз ви кІаникай яд ракъуриз кІанзавач. Б. Гь. Заз эвера.*

КІАНИКУН *гл., ни вуч; -да, -на; -из, -зава; -ин, ая, -рай, -мир; кІаник авун, кІаник тавун, кІаник тахвун, кІаник хъийимир са вуч ятІани кІан патак кутун. КІаникиз къаткида далу, Жедач квехъ гъейрат, фекъияр. С. С. Фекъияр.*

КІАНТІА *кил. КІАНДАТІА.*

КІАНЧІ *суц.; -уни, -уна; -ар, -ари, -ара 1) атІанвай тарцин аламай пун. Бес вучиз тарарин чкадал амай кІанчІар акурла, къе зи рикІ ишеда? С. К. Са чІавуз. 2) яцІу кІарасдин атІай пай.... Магъмуд бубади вичин кал нехирдал виридалайни вилик акъуддай, къалияндиз цІайни яна, кундал алай кІанчІунал ацукъдай. 3. Гь. Бубадин кІвал **Синонимар:** **гъвар, чукъван.** 3) куьч. **акъулсузди.** *Им кІанчІ я лугъуз гатана чукурнай. А. Ф. КъатІ-къатІ авур зунжурар. Секиндаказ яшамши жезвайди - атІанвай тар я, вичин уьмуьрдилаи рази кас - китІазвай кІанчІ. 3. Р. Веси.**

КІАНЧІАЛ: **кІанчІал тІуб** *суц. гъилин сад лагъай, яцІу тІуб. Вичини заз жаваб яз вилер акъал хъийизвай, къиливди исятда зун экъечІай кІвалин ракъалуриз, кІанчІал тІубни хкажна къуна, вижевайди яни лугъуз. М. Б. Спелар.*

КІАНЧНИ [шн] *кІус гъайифилелди са вуч ятІани кІанзавайди, рикІе авайди къалурдай гаф. КІанчни са рехъ перишанвал алуддай... И. Гь. Зи вил хванва...*

КІАП *суц.; -уни, -уна; -ар, -ари, -ара 1) таран емишрин цилер жедай пай. Са бязи чуьхверрин кІапарни ширин жеда. Р. 2) гъажибугъдадин тварар аламачир кІаш.... вичи шаламдин къветІалар ахъайзавай... ва ахпа тумбочкадай кІуфа гъажибугъдадин кІап тунвай шуьше акъудна. 3. Гь. Лезгийрин риваят.*

КІАПІАЛ *нугъ., кил. ГАПАЛ.*

КІАР *суц.; -цІи, -цІе, -ар, -ари, ара 1) арабадик квай яцар вийиникай хкат тавун патал абурун гардандин къве патахъай жедай куьруь лашар. И арада гъикІ ятІани викинин кІар хана... Ф. ...чеб викинин юкъвай авадарнавай мягъкем кІарцІи хуьзвай цІунуйрални илисна. Гь. Гь. Сифте сефер арабайрихъ галаз. 2) тинидикай чкалар ийидайла, ишлемишдай алат, цІалцІам, къилер шуькІуь, куьруь лаш. 3) гурарай хкаж жедайла ва эвичІайла, кІвачер эцигдай саса къул ва я кІарас. *ЯхцІур кІарцІин къакъан гурар Къакъан кІвализ аскІан хъана... Ф. Бендер. Къве варз я, гурарин кІар хана, хтура тІун.* 4) далдамдай ван акъатун патал ам гатадай куьруь шуькІуь алат. *Гададин гъиле авай далдамд кІарар цавай къвезвай. Р. 5) гардандин кІараб. Авариядикди адан гардандин кІараб хана. Р. 6) тенбекдин чкал алудай тан. КІар квай тенбекдин пІапІрус чІугвадани? Р. 7) куьч. анаша квай пІапІрус.**

* **кІар авун** *гл., ни вуч 1) къатІ авун, атІун. 2) вацІун са патай муькуь патаз кирс квачиз экъечІун.*

* **кІар хъун** *гл., вуч къатІ хъун, атІун... Куь умудрин гъалар вири кІар хъанайтІа кІандай рикІиз. Ш. Къ. КІандай рикІиз.*

* **кІарарай [крарай] акъатун** *гл., вуьж 1) хъсан-пис уьмуьр акун, регъуввал амуьк тавун. Девриги крар акур, кІарарай акъатай кас я... И. В. Къуд "аламат". 2) яб тагун, ягъсуз хъун.*

КІАРАБ *суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра инсандин, гъайвандин, къушран жендекдик квай кІеви пай, скелетдин материал. -Бес, чан хва, ахпа фена кІамуз килигайла, къве хеб тумар атІана, кІирер кутуна къенвай, садакай амайди тек са кІарабар тир... А. Ф. Лянет. Гзаф вахтара рекъай физвай марфадин ятари, жив цІрана жезвай селлери сурарин къилихъ галай къванер тухудай, сурарай дуьздал хъанвай кІарабар аквадай. С. Муслимов. Цицигъ-наме. Цик экечІна, кІарабриз тІал акъатайбур булахдин къилихъ галай тІула далудиз рагъ гуз къаткидай. М. Б. Шапка.. * къуд кІарабни хам хъун.*

* **кІарабрайни акъатдач 'садрани рикІелай алатдач' манадин ибара.** *«Амма и зи къве вилин кІаник къейи папаз авур зулум, зун къейитІани, зи кІарабрайни акъатдач», -лагъана, къуьзуь чубан кисна. А. Ф. Лянет.*

КІАРАС *суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра тарцин материал. Халкъари юкъуз тамай кІарасар гъидай. А. Ф. КъатІ-къатІ авур зунжурар. Туракъни яр какахъай чуьхвер кІарасдикай раснавай, къилйай къилиз нехишламишнавай тІур тамашуник квай интигъа затІ тир. Б. Гь. Заз эвера Чумал тарцин кІарасдикай асаяр, лашар, жуьреба-жуьре алатрин тумар, алатар ийизва. Р. Тагъирбегов. Чумалар. * тумуна кІарасар туртІани, эсер авайди туш.*

* **кІарас балкІан** *суц. къадардилаи гзаф яхун, амма зиринг инсан.*

КІАРАСАР *суц.; -ри, -ра цІай ийидай материал. - Вуна агъа булахдин патав цІай хъийида..., - кІарасар гъанал алазва. Фена кар аку. Б. Гь. Заз эвера.*

КІАРКІА'Р *суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра пар тухузвай гъайвандин, иллаки ламран тумуник кутадай гъвечІи кІар. Тумун кІаник кашу квайд я, Мад кІаркІар авайд туш. С. С.*

КІАРУ || **КІВАРА** суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) чурун тавунвай куьлуь емиш. 2) Мини.

* **кІаруд сувар** суц. пІинийрин сувар.

КІАРУН гл., ни вуч; -да, -на; -а || ая, -ин, -рай, -мир; кІар авун, кІар тавун, кІар тахвун, кІар хыйимир 1) яргивал авай затІ хун, атІун. Къеб такІан аялд хыз, кІарзава епер, Акъатиз кІанзава кІеви тангарай. С. К. Этюд. 2) дуьз майдандин, рекъин юкъ къун. Гъуьсейн йигиндиз Шейх-Шабанан майдан кІарна шегъердин къибле патан дарваздихъ фена. 3. Р. Цийи ханлух.

КІАС суц.; -уни, -уна; -ар, -ари, -ара сарар ва я къве тІуб сад-садал къуватдалди илисайла жезвай тІарвал.

* **кІас гун** гл., ни низ-квез кІасна тІарвал гун. Иланди хыз гъардаз гуз кІас Халкъдилаь дерт алатдани? Е. Э. Дуьньядикай кеф тахай кас.

* **кІас ягъун** гл., ни квез тІуьн патал са вуч ятІани сараралди атІун. Ризади хъуьтуьл фазни нисидиз иштягълудаказ кІасяна... А. Ф. Риза.

КІАСУН гл., ни вуьж-вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; кІас авун, кІас тавун, кІас тахвун, кІас хыйимир 1) сарар ва я къве тІуб сад-садал къуватдалди илисна абурун арада авайдаз тІарвал гун. Серф гъатайла къастда кІасиз, Дуствилин эхир жедайд туш. С. С. Къара пулуниз. Гагъ деведиз кІанда кІасиз, Гагъ ламраз вун кІурув ягъиз. С. С. Урусатдиз. 2) гъашаратри инсандин, гъайвандин бедендикай иви хъун. ВетІери кІасиз секинвал гузвач. Р.

КІАТІ суц.; -у, -а; -ар, -ари, -ара магъсул хуьн патал тІваларикай хранвай ва я тахтайрикай раснавай еке къаб. - Цуд рипе къуьл кІатІа туна, бес вун гъикІ гъафил хъана? Е. Э. Дуст Ягъиядиз. Магъмутахуьр ала кІунтІал, Масдан бахъуд ли жеде кІатІал. С. С. Куьредин цІерид хуьр. КІватІиз ам ичІериз кІатІуз, ТІалабиз закят, фекъияр. С. С. Фекъияр. Гадарна вун кІатІун къулухъ, Садазни бакар амач хьи. С. С. Урусатдиз. Са пата кІатІ, са пата ящик, чувал. А. Ф. КъатІ-къатІ авур зунжурар. Виликдай хъиз ацІай гъуьруьн кІатІ амач. И. Рамазанов. Хъвадачни? Куьруь кІатІ хътин, юкъва къуршахни авай Мешеди хътин итим, чинни чІурна, къалияндай туптуп гумар акъудиз, хажалатди къунвай. С. Ярагъви ашукъ Уьзден. **Синоним:** канду.

* **ацІай кІатІал гишин къиф** суц. девлетар авай, амма гзаф къаних, мискъи кас.

КІАХ¹ суц.; -уни, -уна; -ар, -ари, -ара элкъвей тварар авай техилдин жинс. Зи таяр-туьшери кІахарин никІе ва я гъелцин виликай къаз, пелелай гъекъ иткйдайла, даша заз, руфун тухяз, мектебда кІелдаймумкинвал гана. ЛГ. 1997, 18. IV.

КІАХ² суц.; -уни, -уна; -ар, -ари, -ара лезги ичерин са сорт. Шахар гъам заланвал хуьниз, гъамни яргъалди амукъуниз хъсан ичер я. Р.

КІАХ³ нугъ., суц.; -а, -а; -ар, -ари, -ара сив. Жуван кІах хуьх! Р.

КІАЧИЧИ прил. аскІан тан авай. (набататрикай рахадайла)

КІАЧИЧИЛУХ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра къалиндиз экъечІнавай кул-кусрин кІватІал. Яргъал мегъуьн тарар авай тамун кІачичІлухда эхиримжи балкІандин къаралту квахъна. А. А. Пад хъайи рагъ. Къенин ахвар михъиз рикІел алама: Рехъ авачир кІачичІлухдай физвай зун, Вири къуд пад къунвай цифери... А. Къ. Ярагъ Мегъамедан гъазават. И къузадин кІачичІлухдиз акъатна вун гъикІ, Шалбуз дагъдин живер акур къве лув чІулав нуькІ? И. Гъ.

КІАЧКІАЧИ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра тинидин куьлуь элкъвей кІус.

* **кІачІкачІ хапІа** суц. хешилдиз ухшар нек яна недай хапІа. КІачІкачІ хапІадиз некни ядайди тир. Р.

КІАШ суц.; -уни, -уна; -ар, -ари, -ара 1) чатук ракъ гатадай еке кІута. ЯхцІур йисуз кІаш хкажиз кІавузардал Гъалчай гужлу гъилер гъуьргъуь хъана... 3. Гъ. Уьмуьрдин сирнав. - Зун? - Царуди лап ван ийидайвал вичин хуруз кІаш хътин гъуд яна. Б. Гъ. Заз эвера. 2) элкъвей гъвечи чархунин форма авай нисидин кІватІ. - Де мад сагърай! Хъфена, вуна гайи дарманар хъвана, са къве кІаш нисидин къайгъу чІугуна кІанда... Б. Гъ. Заз эвера. Аникай булахдал таза афнияр, яру памадурар, са кІаш ниси ва къве бутылка «Экстра» атана. Б. Гъ. Заз эвера. 3) гъажибугъадин тварар аламай къил. Ргай кІашар кІандани? Р.

КІАШКІУМ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра сараривди жакъун патал сиве жедай затІ. Малла Несреддиназ вичин кІашкІум вичин нерин тарцел кІанда. Ф. **Синоним:** кендирагъ.

[**КІВ**] - пІузарар кІватІ хъана акъатзавай кІалхандин сес-фонема. Адан маналувал, агъадихъ галай гафар сад-садав гекъигаьла, чир жеда: кІвах - кІах, кІватІ кІатІ, кІватІал -кІатІал, якІвар -якІар ва мсб.

КІВАДАРУН гл., ни вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; кІвадар тавун, кІвадар тахвун, кІвадар хыйимир тарцел алайбур чилел авадарун. Заз гамни храз чида, тІанурдиз фу ягъизни, Хъархъун тарциз акъахна юркуналди кІерецарни кІвадарайди я за... Х. Х. "Гзаф тажуб рекъева зун..." * **вил кІвадарун.**

КІВАЛ суц.; -и, -е; -ер, -ери, -ера; 1) дарамат. Са кІвал ава женнет багъда Безетмишна а раснавай. Е. Э. КІани ярдиз. 2) инсанар яшамиш хъун патал дараматда раснавай къилдин къуд цІан къен. Хелвет кІвале аваз кІан я. Е. Э. Акваз кІан я. Эхирни, къуна хкана, кІвале туна, ракІариз дапІар яна. Гъ. С. КІири Буба. 3) са хандакІдал эцигнавай са шумуд кІваликай ибарат тир дарамат. Ви рикІ пад хъуй, кІвал ацахъна. Е. Э. Къедекни пер чуьнуьхайдиз. Уьмуьрда гъич алат тийир хажалат Сефил кІвализ муьгман я, лагъ зи ярдиз.

Е. Э. Лагъ зи ярдиз. *Ахпанмазди пуд СтIалар. Гъар КIвале жед цIуд аялар. С. С. Куьредин цIерид хуьр. Сарухан куьк са кавални галчукна вичин КIвалерин айвандал рагъ гуз ацукънавай. А. Ф. Риза. - Риза, фена Саимат халадин КIвалей хъвадай яд гъваши!* А. Ф. Риза. *Дегъзаманайрин чувудри чпин раКIарин гуьрцелдилай дуъаяр авай запаб куьрсдай къван. Гъада и КIвализ хата-бала, чинерар, иблисар ахъайдачир къван. Р. Гъ. Чун чаз килигайла. За и КIвалера рушаз Мехъерда, душмандиз гъелегъ, дуьстуниз хъверда, Етим Эминан чIалар эзберда, За кхъей са цIар амуькрай лугъуз. Б. С. Амуькрай лугъуз. Яцугърин хуьр чКIана. Аламат жедай кар ам я: ина сагъсаламт яз амай КIвалерикай садни Етим Эминан къве мертебадин КIвалер тир. К. К. Риваятар. Вичик вири лезги хуьрер квай Къалажугърин (Шелетрин) Советда 900 КIвал ава. М. М. За нин бахтар чуьнуьхна хьи... 4) куьч. **инсанар.** Советрин девирда Храхубада гъар са КIвали "Коммунист" газет къачузвай. Гила са телеграмма ядайвал хъайитIа, Мегъарамдхуьруьз фена КIанзава. "Лезги газетдикай" лагъайитIа, Храхубадин агъалийрин пай атIанва. ЛГ, 2000, 6. IV. **Синонимар: дарамат, имарат, ужагъ, утагъ.** * **аялрин КIвал, мугъманд КIвал, тавд КIвал, халкъдин яратмишунрин КIвал, хуьрекдин КIвал. эхиратдин КIвал, цIун КIвал.***

* **КIвал атIун** гл., нин **КIвале авай шейэр чуьнуьхун.** *Тахсир вуч хъуй, Эмин иКI куз? гъар вахтунда КIвалер атIуз.* Е. Э. Гъарай, эллер.

* **КIвал къени хъайиди!** *обр. сад-садав рахадайла, гуьрметдин лишан яз ишлемишдай ибара. - Нишита, я КIвал къени хъайиди, а хизан декъейдан къекъуьнар, Мислиман къекъуьнар хъиз, аквадай къван. А. Ф. Газет. - Зунни Расул ам кучукай нака юкъуз са геренда хтанай. Эхирни адаз вуч хъайиди ялдай, я КIвал къени хъайиди? М. Б. Ханкиши. Я КIвал къени хъайиди, квел чан алачни, им вуч гъал я, - лагъана туьгъметарни авуна. И. В. Алмас. **Антоним: КIвал чIур(у) хъайиди!***

* **КIвал чIур хъайиди!** *обр. сад-садав рахадайла, наразивилин лишан яз ишлемишдай ибара. - Мад им мугъман къабудай вахт туш къван, КIвал чIур хъайиди, захъ вун къурурдай КIвал авач, - лагъана везирди хъел кваз. Ф. Пачагъ къабудай кесиб. **Антоним: КIвал къени хъайиди!***

* **КIвал чIур хъун** гл., **еке зарар хъун.** *Гъа вахтунда чIур хъайиди Гъам тухвайдан КIвал хъана хьи. Е. Э. Вирт квахъайдаз. Бязибурун чIур хъана КIвал. Е. Э. Наиб Гъасаназ. Къал-къиж авун - КIвализ азар, Архаярни жеда бизар. Шумуд душман мердимазар КIвал чIур хъунал шад я. КъепIур. М. А. КъепIур.*

* **КIвал чIур хъуй <вичин>!** *межд. са гъихътин ятIани писвал авурдаз ийидай экъуьгъун, къаргъиш.*

* **КIвал чIурун** гл., ни нин 1) **са вуж ятIани пис нетижайрал гъун.** *Фагъумзавач на зи гъалер, Эхир чIурда на чи КIвалер. С. С. Гуьзел яр. - Аман чан стха, зи КIвал чIурмир, - Зулейхади шел-хвал авуна. Минет-суйнет авуна. Гъиле къецил гапур авай ам къаз алахънавай. З. Э. Рекъер сад туш. 2) куьч. **эвленмиш хъайибур фитнедалди чара авун.***

* **КIвалел акъвазун [хъун]** гл., **вуж нин гъакъидихъ КIвалин къуллугъ авун, ийиз хъун.** *Гагъ хъана ам чарабурун КIвалерал, Недай са къас фахъ абуруз КIвалах ийиз. А. Ф. КъатI-къатI авур зунжурар. Цикъвед суз зу КIвалел хъана, Залумари зи чан кана... М. Разаханов. Батракдин мани. Девлет авай са лежбердин КIвалел акъвазайтIа, ваз араба эцигиз, цан цаз, векъ ягъиз чир жеда. Къ. Къ. КIри Буба. **Антоним: КIвалелай элячIун.***

* **КIвалел фин** гл., **вуж цIйи къавумар чеб-чпин дуланажагърихъ муькувай таниш хъун патал, фу-ядни авуна, сифте мугъмандиз фин.**

* **КIвалел эверун** гл., ни низ 1) **КIвалер эцигна куьтягъзавай юкъуз мелез ша лугъун. 2) жегъил свасни чам муьква-къилийри къунагъун.**

* **КIвалелай элячIун** гл., **вуж нин са низ ятIани ийизвай КIвалин кеспийрикай хкечIун.** *Ахпа адан КIвалелай элячIайла, мад зун фидай чка авачиз, жибинарни, гъа виликди хънз, къиф къекъвезвай, ичIибур яз амуькна. С. С. Жувакай ихтилат. **Антоним: КIвалел акъвазун.***

* **КIвалер-къар къени хъуй!** *межд. мугъмандай хъфидайла лугъудай гафар. Яргъалди ихтилат-суйгъбет, тIуьн-хъун авуна хъфидайла, ада лугъуда: - Ви КIвалер-къар къени хъуй, чан вах. С. М. ЦицIигъ-наме.*

* **КIваливай-йикъавай авун** гл., ни **вуж КIвал, мал-девлет амачир гъалдиз гъун.**

* **КIваливай-йикъавай хъун** гл., **вуж 1) КIвалей экъечIун. - Къве югъ я КIваливай-къавай хъана и куьчейра. Ф. Б. Филиал. 2) КIвал, мал-девлет амачир гъалдиз атун.** *Хашпара агъалийриз мулк чара авурла, эвелан хуьрер дагълариз куьч хъана; КIваливай-йикъавай хъайи агъалийрикай патан уьлквейриз акъатайбурни хъана. И. Гъ. Урус сенатдин къарар.*

* **КIвалин къуллугъчи** *суц. гъакъидихъ КIвалин КIвалахар ийиз къунвайди. Зинаят КIвалин къуллугъчи я жеди? Гъелбетда. АкI тахъайтIа, зи стхадин КIвале чарадан рушан вуч кар ава? З. Э. Зун гъавурда акъазвач.*

* **КIвалин юкъ аватуй [уьцIуьй]!** *межд. 'КIвал чукIуй' манадин ибара. - На ви метлеб заз лагъ ачух, Гъавурда тур, къей регъуьхбан. Са КIус инсанвилелд рахух, КIвалин юкъ уьцIей, регъуьхбан. С. С. Регъуьхбан. Пис касдин, мердимазар касдин КIвалин юкъ аватрай. Р. Гъ. Лацу цавун КIаник.*

* **КIвалей акъудун [чукурун векъи]** гл., ни **вуж санал яшамиш жезвайбурукай сад мад КIвале тун хуьвун тавун.**

* **кВалайя** кве кыл кбуна акьудрай! межд. 'кырай!' манадин экьубгун.

* **кВал-югъ** суц. хизан, шейэр - вири санлай. Беген тушиз кВал-югъ, Ватан тергда на, Халидикай дуван кудай сергда на. Е. Э. Ватандай катзавайбуруз. Гуьгьубнай мехьерар авуна кВал-югъ хьайидалай гуьгьубнизни, ада са шумуд сеферда ядигар къазанмиш хьувунай. Б. Гь. Заз эвера. Чахь, сусар тагъана, кВале агакьнавай Кьвед-пуд хва, гуьбуьз рекье тваз тежезвай Кьвед-пуд руш, кВал-югъ тахьанвай жегьыл хизанар авайди, диде-буба, юлдаш кВале кефсуз месел алайди залумриз чизвач. ЛГ, 2000, 29. VI. Низ чидай, хьсан кВал-югъ, гьаким хьтин гуьул, цуьквер хьтин гадани руш авай дишегьли чалкечир жедагIа... А. М. Киф атIайди.

* **кВал-югъ авун** гл., ни 1) хизан тешкилун. 2) яшайиш, дуланажагъ къайдадик кутун.

* **кВал-югъ хьун** гл., низ 1) хизан тешкил хьун. 2) яшайиш, дуланажагъ къайдадик акатун.

КВАЛАКИ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) са вуч ятIани (фу, чкал. хинкIар) гьазурун патал ишиннавай тинидикай атIанвай элкьвей гьвечIи кIус (гьуд кьван). Гила куьне афарар гьинал чразватIа, гьаник цIай кутада ва тинидикай (чразвай чкадиз килигай) кВалакIар къада. ЛГ. 1997, 28. III. Анжах лап мукьув агакьайла, гадади адав гвайди палар квай, аквар гьалда, мухан гуьруьккай ишиннавай тинидин кВалакI тирди къатIана, - Им чи пуд лагьай юлдашдин пай я, -сагьибди, юкь агьузна, кВалакI руьхьверик кутуна, винелай гум кумачир жуьгьенар вегьена. Б. Гь. Заз эвера. 2) элкьвей, алкIай формадин ярувални къацувал квай ширин ичерин сорт. * **метIин кВалакI.**

КВАЛАХ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) са тайин къаст, мурад кылиз акьудун патал ийизвай гьерекат(ар)... малуматрай ва документрай аквазвайвал, В. И. Лениаз Къ. Агьасиеван революция патал тухузвай кВалахдикай хабар авай. М. М. За нин бахтар чьуньхна хьи... Дишегьлийриз, гьа вирира хьиз, я гад, я кьуд авачиз, кВалах ацIанва. ЛГ, 1999, 11. III. Зуьрнечяр, ийидай кВалах авачиз, деминин са кьерехда ракъиник ацукьна жеда. С. М. ЦицIигъ-наме. Буба Гьажиккулиева кыл кутур гзаф кВалахрихь хьсан бегьерар хьана. ЛГ, 2002, 15. V. **Синонимар:** агьвалат, вакьиа, кар, гьадиса, къиса. 2) **кьуллугъ.** –Ам заз зун Дагьустандин радиодиз кВалахал атай 1959 - йисуз таниш хьана. ЛГ, 2002, 15. V. Эй Сажидин, квез я и махар?! Кьалура жуьв кВалахда. С. РикI дарих я.

* **кВалах(ар) авун** гл., ни са нетижа кылиз акьатун патал тайин гьерекатар кылиз акьудун.

Меслятдалди ая кВалах, Гуьгьул даим шад жедайвал... Пайи-паяр хьанвай халкьар Гьамишалугъ сад жедайвал. З. Р. Зун и пата, вун а пата. Са сеферда мукьва-кылияр тир Вагьабни Сейфуллагъ ветегадиз кВалахар ийиз фида. С. М. ЦицIигъ-наме. Са-садбуру, завай кВалах ийиз жедади-жедачни лугьуз, шаклувилерни ийиз хьана. «Самур», 2002, № 23

* **кВалах тухун** гл., ни са вуч ятIани кылиз акьудиз чалишмишвилер авун. Зегьметчи ветеранди насигьатчивилин кВалахни тухузва. ЛГ, 2000, 29. VI.

* **кВалахар кьуьл хьун** гл., нин кВалахар жуваз кIандайвал туькIуьн.

* **кВалахар мух хьун** гл. кВалах жуваз кIандайвал тахьун. Гуьрцелдилай камна алатдайла, кIвачин кIаник килигна кIанда. Чинерриз тIуш гуда на - ви кВалахар мух жеда. Р. Гь. Чун чаз килигайла.

* **кВалахдивай кьерех тахьана нар.** кьуллугъ кыле тухун акьвазар тавуна. КВалахдивай кьерех тахьана, 1965 - йисуз кылин образованидин диплом къачуна. ЛГ, 2003, 1. V. **Синоним:** заочнодаказ.

* **кВалахдин вахт** суц. кьуллугъ, кВалах кылиз акьудзавай вахт. КВалахдин вахт куьтягъ хьайила, кве юлдашни галаз ам хуьруьн юкьва авай куьчедай кIализ хквезвай. А. Р. Кьве чин.

КВАЛАХАРУН гл., аспект.; ни низ; -да, -на; -из, -зава; кВалахар ая || -а, -ин, -рай, -мир; ккВалахар авун, кВалахар тавун, кВалахар тахвун, ккВалахар хьийимир жуьреба-жуьре крар тамамарун. Садбуру техилар гуьз, садбуру хкиз, муькуьбуруни йигарар гатаз кВалахарзавай. И. В. Чирхчир.

КВАЛАХУН ни низ; -да, -на; -из, -зава; кВалах ая || -а, -ин, -рай, -мир; кВалах авун, кВалах тавун, ккВалах тахвун, кВалах хьийимир са кеспи авун. Гьамиша хьиз, квез завутдин ракIар ачух я: кIандатIа - атана кВалаха, кIандатIа - квез герек тахта, шалман, рак-дакIар къачу. Гь. Кь. Четин бахт. Чеб лезгияр яз республикада тIвар-ван авай партийный работник Мамед Мамедов, математикадин илимрин доктор, профессор Керим Керимов, дяведин йисара Республикадин верховный суддин председателвиле кВалахай тарихдин илимрин доктор, зи хуьруьнви Алисултан Кьулиев хьтин кьегьал рухвайриз кьур гьахьсузвилер гилани чи рикIелай алатзавач. М. М. Лацу декаяр. Гила ам аял тушир, бегьем жегьыл тир, хуьре, вич виридаз чидай чкада, чарабуруз йикьал кВалахун адан рикIуз залан тир. М. М. Гь. Чехи шаир. И чIавуз ва идеологиядин отделдин зеведишидин замвиле кВалахзавай А. Г. Агьаевани заз еке куьмекар гана. «Самур», 2002, №23.

КВАЛАХДАЙБУР¹ кВалахун глаголдикай хьанвай причастидин гзафвилеин къадардин форма. Кил. **КВАЛАХУН.**

КВАЛАХДАЙБУР² кВалахдайбур причастидикай хьанвай суц.; -у, -а са тайин тир нетижа хьун патал тайин тир гьерекатар ийизвай ксар. Буба кьейидалай кьулухъ хизандин гьал мадни пис хьанай. Мулк авачир, гьиле малар авачир. Абуру авай ксариз гьакьидихъ кВалахдайбур хуьре гзаф авай... М. М. Гь. Чехи шаир. Зун гуьбуьн кьере кефер чIугвадайбурухъ ваь, кВалахдайбурухъ кьекьвезвайди я. Р. Ахьтин руководителар

жеда хьи, абурухъ галаз кІвалахиз темпелриз, явакъанриз гзаф четин, акси яз, карчийриз, намуслудаказ кІвалахдайбуруз регъат ва хуш жеда. «Самур», 2002, №5.

КІВАЛАХДАЙДИ¹ кІвалахун глаголдикай хъанвай причастидин теквилин къадардин форма. Кил. **КІВАЛАХУН.**

КІВАЛАХДАЙДИ² кІвалахдайди причастидикай хъанвай суц.; -да, -да 1) са тайин тир нетижа хъун патал тайин тир гьерекатар ийизвай кас. Зун кІвалахдайдахъ къекъезва. Р. 2) кІвалах рази жедай гьалда къиле тухудай кас. Ам кІвалахдайди туш. Р.

КІВАЛБА: кІвалба-кІвал нар. гьар са кІвал тирвал. Пулунихъ кІвалба-кІвал къекъевена, бурж вугудай кас хъанач. Р.

КІВАЛЕВАЙДИ¹ суц.; -а, -а 1) кІвале авай кас. 2) хизанда дишегълидин уьмуьрлук юлдаш. Фена тамашдай къван кар ава, - лугъузвай чи кІвалевайда. 3. Э. ЯрКижуван руш. **Синонимар:** гъуьл, иеси, итим, къужа, уьмуьрдин юлдаш.

КІВАЛЕВАЙДИ² суц.; -а, -а хизанда буба итимдин уьмуьрлук дишегъли юлдаш. КІвалевайда рекъе туна иниз зун, гъвечли темен гана гъвечли рушани. А. С. Хъсан хъана. **Синонимар:** кайвани, къари, паб, уьмуьрдин юлдаш.

КІВАЛИН прил. 1) кІвализ, хизандиз, яшайишдиз талукъ. -Са тІимил йисар идалай вилик, - фикирна ада, - куьчейра катзавай аял тир, жегъил хъана, мехъер авуна; кІвалин, хизандин иеси хъана... А. Ф. Бубадин веси. 2) гъилив вердишарнавай, вагъши тушир. # ~ верч, ~ къаз, ~ кац, ~ кицІ, ~ лиф, -урдег, ~ цегъ. 3) куьч. мукъавал авай.

* **кІвалин гъайванар** суц. кал, гамиш, хеб, цегъ - вири санлай. Къурушвидин уьмуьрда балкІанди лап кар алай чка къазва, кІвалин гъайванрин арада виридалайни пара гъуьрмет авайди балкІан я, гъаниз килигна адаз "Чехи стхани" лугъузвай. И. Мурадов. "... Зи тухумдинни сихилдин муг". Вагъши гъайванри хъиз, кІвалин гъайванрини гатфариз туьлекда. 3. К. Тебиат чирун.

* **кІвалин къушар** суц. верч, къаз, уьндуйшка - вири санлай. КІвалин къушар, какаяр Жезва лап тІимил. А. Къ. Пешапай.

* **кІвалин юлдаш** суц. паб. Кесибдихъ авай фикир сад тир: «Лап хъсан ваъ, хъсанни ваъ, са тегъер, юкъван хъайтІани са йисуз кІвалин юлдашидихъ галаз яшамии жен, са тІимил вахтунда хъайтІани хажалатар рикІелай ракъурин». М. Гъ. Буржар хъайтІани алатда хьи... **Синонимар:** уьмуьрдин юлдаш, къари, кІвалевайди.

КІВАЛИНБУР¹ кІвалин прилагательнидин гзафвилин къадардин форма. Кил. **КІВАЛИН.**

КІВАЛИНБУР² кІвалин прилагательнидикай хъанвай существительнидин гзафвилин форма. Худда гьатда кІвалинбур Ачухиз мал-девлетар. Ф. Н.

КІВАЛИНДИ¹ кІвалин прилагательнидин теквилин къадардин форма. Кил. **КІВАЛИН.**

КІВАЛИНДИ² кІвалинди прилагательнидикай хъанвай существительнидин теквилин форма; -а, -а; кІвалинбур, ккалинбуру, кІвалинбура са кІвале яшамии жезвайбурукай сад. Худда гьатда кІвалинбур Ачухиз мал-девлетар. Ф. Н. Цавун муьгъуьббатдин авазар.

КІВАРА кил. **КІУРУ.**

КІВАРКІВАЛАГ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра тарцин тандай фидай ва вичихъ яргъи кІуф гадай къуш.

Синоним: кІекІе.

КІВАТУН гл., вуж-вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; кІват авун, кІват тавун, кІват тахвун, кІват хъийимир 1) даяхар хкатна, авай гьалдай акъатун. КІвалин къав кІватна. Р. 2) са гъихътин ятІани алатар гьалдай акъатун. Жанавурдиз къянавай ракъар кІватна. Р. Чижерин куьнуьяр гьар йисуз кІватзава. Р. 3) куьч. са гъихътин ятІани гъисс себегъ яз, жуван фикирдилай элясун. Директордин гафар ван хъайила, Азиз муаллим кІватна. Р. 4) куьч. къайдадикай хкатна. Чи са бязи карханааяр, базардин конкуренциядиз гъазурбур тушиз, кІватна. ЛГ. 2002, 26. XII. 5) некаягъдикай хкатун.

КІВАТІ суц.; -уни, -уна; -ар, -ари, -ара размердиз гъвечли туп хътин ва я чарх хътин элкъвей затІ. # гьаларин ~, дуьдгъвердин живедин ~, келемдин ~, нисидин ~, халидин ~.

* **кІватІ авун** гл., ни-куь вуж-вуч 1) къилди-къилди авайбур санал хъурун. Икъван эллер ийиз на кІватІ Им вуч ягънагъ я, Къафкъаз? С. С. Къафкъаз. 2) къадардиз артухарун. Шумудни сада кІватІ авур мал хъана варисариз. Х. Къ. Ваба.

* **кІватІ хъун** гл., вуж-вуч къадардиз гзафбур са тайин чкадал хъун. КІватІ хъана дуьньяд гуьзелар, ШелайтІани заз гъазелар, Шан жечир заз вав беделар... Е. Э. Лугъуз. Са патахъай къевез Врангил Залумар чал кІватІ хъана хьи. С. С. Гъуьрият. КІватІ хъанвай кесиб, уртабаб лежберар. А. Ф. КъатІ-къатІ авур зунжурар. кІватІ жеда куьн гьар агъсакъал, Гъиле къуна теспягъ къуькъвал. С. С. Кавкадиз. Рахадайла мецер ширин, Агъалияр акъул дерин, КІватІ жез санал багъда серин, Чар гъавизни булах ава. С. С. Дербен шегъердин суракъ ава. КІватІ хъана мад вири эллер, Ваз килигиз ишез вилер... Х. Къ. Я Эренлер.

КІВАТІАЛ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) къастуналди тайин са мурад къилиз акъудун патал сад

хъанвайбур. Алик мектебда туькьурнавай техникрин кIватIада фадлай машгьул жезвайди тир. А. Салимов. ЖедатIа. 1960 - иисуз КIцIара «рикIи гаф» тIвар алай литобъединение тешикIлпай. Ам тешикIлайбур писателар тир Иззет Шарифов, Забит Ризванов, Теймур Алиханов, Лезги Нямет, Ядуллагь Шейдаев, Багъиш Багъишев я. А вахтунда и ксариз «кIватIалар» лагъана абурун тIварар чIурукIа акъудна, яни абуруз къуллугъар кIанзава, абуру халкъарин арада мидявал твазва, абур миллетчияр я лагъана рехнеяр кутуна. М. М. Лезги тIвар алатIа. **Синонимар:** десте, жерге, иерей, луж, къефле, тилит, рамаг. циргъ. 2) **сад хъанвай са шумуд майишат.** Бязи вахтара кавхавилиз ЦицIигърин хуьруьн кIватIалдик обществодик акатзавай маса хуьруьнвини хкъагъун мумкин тир. С. Муслимов. ЦицIигъ -наме. 3) **художественный эсеррин ктаб.** Шишр [Вирисоюздин Советрин писателрин съездда Сулеймана азербайжан чIалал тебрикна рахай. А. Г.] вири, лезги чIалаз перевод авуна, Сулейманан шишррин и мукъва акъатай цIийи кIватIада гузва. М. М. Гь. СтIал Сулейманан азербайжан чIалал туькьурай шишрар.

КIВАТИАШ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) **гъвечIи кIватI.** Къужадиз са сални авай къван. Ам, гъебеда халидин са кIватIаши тун, руш галаз чуьлдиз фена. Ф. 2) куьч. **таза аял.**

КIВАТИ: * **кIватIи-кIватIар авун** гл., **вуж авахъдайла** (живедилай, векъелай) са паталай маса патал элкьюьрун. Гуьнедай авахъзавай аялда надинж Бреша гъил эцяна кIватIи-кIватIар авуна. Р.

* **кIватIи-кIватIар хъун** гл., **вуж; авахъдайла** (живедилай, векъелай) са паталай маса патал элкьюьн. КIунтIалай эвичIзавай аялар кIватIи-кIватIар хъана. Р.

КIВАТИУН гл., ни вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; кIватI тавун, кIватI тахвун, кIватI хъийимир 1) **гъарна авайбур санал авун.** Гъарай эвер ийиз вири Магълеяр кIватIун хъана къван. С. С. КIватIайтIа гъайванар вири, Адав барабар авайд туш. С. С. ЭчIел эчIез, тIун кIевийиз, къван кIватIиз. А. Ф. КъатI-къатI авур зунжурар. Гележегда чи алимри арабрин тарихчийрин ктабрай лезгийриз талукъ малуматар кIватIна халкъдив агакъарун чарасуз я. М. М. Лезги тIвар алатIа. 2) **къадар артухарун.** Гъар ратIрал Аллагъ берекат, Ни кIватIайтIа гзаф закят, Гъам я лап къеъгал, фекъияр. С. С. Фекъийриз. 3) **экIядай затI къатуна тун.** Ингъе! - Чигалиди чантадай къатар-къатарна кIватIнавай къелечI клеьнка акъудна. Б. Гь. Заз эвера. 4) **къазанмишун, варлувал артухарун.** - Ваз архайинвал гъарам хъанвани? Вавайни кфил ягъиз къацу синерал ацукъиз жедачни? - Ваь, жедач. Жедайла, алакъдайла, кIватIна кIанда. Низ чида, а къил гъикI жедатIа! Белки, мад дяве, дарвал жен. Б. Гь. Заз эвера.

КIВАХУН гл., ни вуч; -да, -на; -из, -зава; -0 // -а, -ин, рай, -мир; кIвах авун, кIвах тавун, кIвах тахвун, кIвах хъийимир **гъуьр ва я маса куьлуь шей са къайдада герек гъалдиз атун патал винелай алава хъивегъун, какадар хъувун** (къел, гъуьр, истивут). Тимдин къилиз къуд шиш кабаб, Тимил кIваха къел, фекъияр. С. С. Фекъийриз. **Гагъ гададин фу авай чантадиз... векъин финер кIвахна.** Б. Гь. Заз эвера. * **ишинайдалай кIвахайди гзаф хъун.**

КIВАХЪУН гл., вуч -да, -на; -из, -зава; -рай; кIвахъ тавун, кIвахъ тахвун 1) жими затI (яд, иви, марф) **няй-къвй ятIани акъатна, хкатна авахъун.** Адан иви кIвахъзавай бедендикайни гъасятда кIвачел акъалтай са аял хкатна. Б. Гь. Заз эвера. **Жафера кIуртунин хилевди пелекай кIвахъзавай гъекъ михъна...** А. Ф. Бубадин веси. Даниял чкадиз атанвай чIал чир хъайшла, Къази папаз "лал хъухъ" лагъана, иви кIвахъзавай ам гуларин кIане туна, вичин мукъва мирес кавха Рашидан кIвализ фена. С. Гь. КIири Буба. 2) **таралай чилел аватун** (пешер, емишар). **Хъипи пешер, хъипи пешер... кIвахъзава куьн тарцикай.** Ф. Н. Цавун муьгъуьббатдин авазар. **КIвахъай чуьхверар незвай калин къил гъинихъ жеда къван?** С. Муслимов. ЦицIигъ-наме.

КIВАЧ суц.; -и, -е; -ер, -ери, -ера инсан, гъайван, къуш къекъведай ва къарагъна тикдиз акъваздай бедендин **пай, орган....** Гъилер члахъ, кIвачер къеъци, Тамам кур... Е. Э. Нефсиниз. **Гъайиф къведа заз ви кIвачер, Къекъвемир вун ях, гуьзел яр.** С. С. Гуьзел яр. Мус акъатда вун зи кIвачай, **Бес вид вуч хиял я кпул.** С. С. Кпул. **КIвачел хъсан чекме, хурум.** Х. Т. Дуьньядиз вил вегъ, авам яз къамир жуьв, **Хайи чиле атIума кIвач эркиндиз.** Х. Х. «Чи чилив гва дегъзамандин рехивал» **Зун кIвачер чилик кIлайди хъиз амукъна.** Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз. **Синонимар:** **къуьл, кIур.** * **къве кIвач са чапатIа тун.**

* **кIвач ачухун** гл., ни гъинихъ, гъинал **физ-хкъез хъун** (мукъвал мукъвал). **И гадади Аминат отряддиз атай сакъве йикъалай инихъ сад лагъай взводдин мезредал кIвач ачухна.** И. Къ. Смоленский чилел.

Синоним: **кIвач яргъи авун.**

* **кIвач гвягъун** гл., ни 1) **къацIурун.** 2) са **няй ятIани нубатсуз харжи акъудуналди зарафат авун.**

* **кIвач гуьгъуьнай авун** гл., ни **фин, вилик гъерекат авун давам авун** (ашкъи авачиз, аста-аста).

Ишигъар яна куьтягъ хъайшла, Исмаила кIвач гуьгъуьнай ийизвай, адавай рикIик квай гаф лугъудай жуььрэт жезвачир. Къ. А. Къацу цуьквер. **Антоним:** **кIвач къягъун.**

* **«кIвач куда (кая), къулухъ [виниз] ая» лугъун тавун** гл., ни **низ эсиллагъ хатур хун тавун.** **Диде-бубади кстахдиз хвейи, "кIвач куда, Къулухъди ая" талгъай Сарсахбегдиз, дугъриданни, пулуникай дарвал авач.** З. Э. Сарсахбег. **Зуьгъредин къуд кIараб кана:** **икъван чIвалди «кая кIвач, виниз ая» лугъун тавур миресди ихътин гъуьрметсузвал ийида лагъана, ада гъич фикирначир.** Къ. А. Къацу цуьквер. **«КIвач куда, къулухъ ая» талгъуз кстахдиз хвена са явакъан арадиз акъудна.** З. Э. Вафалу веледрин диде.

* **кIвач-гъил** суц. **беден вири санлай.** **Зун чагъинда авай жегъил гада тир.** **КIвачера-гъилера авай**

кѳватдикай жувазни хабар авачир. Са гафуналди, зун жегѳил тир, сагѳлам тир, шад тир. М. Ш. Рагѳ кѳаршиламишзава.

* **кѳвач кягѳун** гл., ни. **фин давамаруник гѳерекат кутун.** Мегѳамедсалегѳа кѳвач кязавай. Мичѳи иѳифиз кѳвач гагѳ фитерин ни галай цив ацѳанвай лекѳе гѳатзавай, гагѳ хуѳруѳн куѳчеда зияла тир кѳванерихѳ галукуѳзавай. А. А. Лезгияр. **Антоним:** **кѳвач гуѳгѳуѳнай авун.**

* **кѳвач-кѳил авун** гл., ни **саниз физ гѳазурвал акун яз, пек-партал, фу-яд гѳазурун.** Де гила вач, жуван кѳвач-кѳил ая. Мукѳвариз данайрив фена кѳанда. А. Ф. Риза. За тадиз кѳвач-кѳил авуна, багѳдиз рекѳе гѳатна. А. Ф. Чнани хѳвана.

* **кѳвачи-кѳвачи фин** гл, вуж **яхдиз фин.** Кѳвачи-кѳвачи физвайдахѳ гѳич рикѳ кѳванни кудачир. И. А. Вач-хѳша я гила ам.

* **кѳвачин хѳун** гл., вуж **гѳиниз гѳазур хѳун.** Зун кѳвачин хѳана исѳатда хѳфизвай. А. Ф. Кѳатѳ-кѳатѳ авур зунжурар.

* **кѳвач-кѳвачихѳ татун** гл., нин **галат хѳун, ажуз хѳун, куѳлягѳдай аватун.** Са патахѳай пияндиз, муѳкуѳ патахѳай гишила, кѳвач-кѳвачихѳ текѳез, далдайрикай-далдайрикай кѳвализ хкѳезвай. А. Ф. Чнани хѳвана.

* **кѳвач хукѳун** гл, нин **ник-кѳек кѳекѳуѳн, са гѳина ятѳани хѳун, гѳиниз хѳайитѳани фин.** Анѳжах гѳич нуѳкѳрезни а муѳкѳуѳк кѳвач хкѳадай ихтияр авачир. Анлай гѳар иѳкѳан пакамахѳ ва нянихѳ вичин ханумрихѳ галаз Рашидхан и чун ацукѳнавай булахдал кѳведай. Б. Гѳ. Эгер дагѳлариз чѳал чидайтѳа. - Али! Али! Ичер гудай вахт атанвач, Али, валлагѳ, на кѳвач хукѳун тавур са чкани тач, Али. А. С. Багѳни базар.

* **кѳвач цѳудгѳуѳнун** гл., нин 1) **кѳвач, иесидилай аслу тушиз, шутхун хѳана фин.** Живедилай кѳвач цѳудгѳуѳнна, алуѳна. Р. 2) куѳч. **гѳалатѳ хѳун, гѳалатѳ ахѳаюн.** Сурхяхѳ пуд руш ава. Анисатни Жанисат бегѳем гуѳлар я. Зал илитѳай Халисат - кифир. Заз Сурхая, за преступление иѳидалди, зи столдихѳ вичин лап гуѳзел руш Анисат гѳанѳ. Зи кѳвач цѳудгѳуѳнна. Кѳ. М. Дагѳларин деринрин булахар.

* **кѳвач чѳуру векѳел алуѳун** гл., нин **кѳвалах дуѳз тахѳун, фикир кѳилиз акѳат тавун.** Адаз гада хтанмазди мехѳер иѳиз кѳанзавай, амма кѳвач чѳуру векѳел алуѳна. Кѳенбер хуѳруѳз хтанач. Н. А. Кѳимет тецигай муѳгѳуѳббат.

* **кѳвач эцигай [вегѳей] чкадал [эцигайнал] кѳил эцигун** гл., ни **вири жуѳредин кѳуѳллуѳгар кѳилиз акѳудиз гѳазур хѳун.** Сабир дяведин цѳун тѳурфандик кѳвай. «Вуна кѳвач эцигай чкадал за кѳил эцигда» луѳбудаѳ Кѳайитмаз чими месик кѳаткиз кѳарагѳзавай. З. Э. Рекѳер сад туш. Зи стхайри, Али чан, вуна кѳвач эцигайнал кѳилер эцигда лагѳана зи дидедин вилик, ада гайи некѳедал кѳин кѳунва! Кѳ. М. Дагѳларин деринрин булахар. Исѳатда куѳне гѳуѳрметзава заз. Зи кѳвач вегѳейнал эцигзава кѳил. А. Ал. Зун кѳанзавай рушариз.

* **кѳвач ярѳгѳи авун** гл, ни **гѳиниз фин.** Гила Лукѳмана вичин кѳвач мадни ярѳгѳи авуна. Сочидин курортда Кама

лан хѳи «Абхазия» пароходда сеѳр иѳизва. З. Э. Рамзият. Инлай кѳуѳлухѳ Аминади Кѳуѳлиеван кабинетдиз кѳвач ярѳгѳи авунач. З. Э. Гѳуѳлуѳн лепеяр. **Синонимар:** **кѳвач ачухун, кѳвач вегѳин.**

* **кѳвачел акѳудун [акѳулдун]** гл., ни **вуж-вуч 1) чѳехи авун, гѳалдик кутун.** Гѳа и чѳавуз урус халкѳди Дагѳустандиз дидевал авуна. Адан кѳепѳинихѳ ширин-ширин манияр яна. Ам кѳвачел акѳудна. З. Э. Рагѳимат. Ашукѳ Абдул садрани уѳмуѳрдикай ва несилдикай магѳрум хѳанач. Ада кѳве рушазни вад хѳиз тербия гана ва абур кѳвачел акѳулдна. Б. С. Халкѳдин ашукѳ, руѳгѳдин шаир 2) **кардик кухтун.** Агѳмедовни гѳакѳ. Чухданн ада колхоз кѳвачел акѳудна. А. А. Лезгияр. 3) **желб авун.** Нагагѳ вири жемят кѳвачел акѳудайтѳа, Кѳвед-пуд юкѳуз хуѳре сиришита хуѳтаз жеда. А. А. Лезгияр. Гѳа юкѳуз, пакад юкѳуз милиционерриз эвернач. Амай вири инсанар кѳвачел акѳудна, Мегѳамедсалегѳа билет вахкѳанач хѳи, вахкѳанач. А. А. Лезгияр. 4) **тербия гун.** **Синоним:** **итим авун.**

* **кѳвачел акѳалдун [акѳалдарун; гѳун нуѳгѳ.]** гл. 1) ни **вуж-вуч вичин тѳебии гѳалдиз гѳун, вичин кѳайдаднос кутун.** Дишегѳлидихѳ вичин мурад авай. Амни вичин етим хѳанвай аял кѳвачел акѳалдарун тир. З. Э. Уѳмуѳрдин гелер. Етимар кѳвачел акѳалдун патал чи халкѳди зегѳметни чѳугвада, такѳатарни эцигда. Кѳ. М. Дагѳларин деринрин булахар. Кѳамкѳама завут кѳвачел акѳалдна кѳанзава, четин месѳла я. Гѳ. Кѳ. Четин бахт. Сад Алагѳди халкѳда, диде-бубади Инсан кѳвачел акѳалдарда, фу гуда... А. Кѳ. Ярагѳ Мегѳамедан гѳазават. Муаллимдин са иѳкѳан зегѳметдикни квачирбуруз чѳиз тарс гайи, чеб кѳвачел акѳалдарайбурни чиз амукѳдач. Т. А. Мехѳер куѳтягѳ тахѳанмаз. 2) **вуж теспача кѳвай гѳалдиз гѳун.** Шагѳзададин, адан юлдаширин ванери хуѳруѳн жемят кѳвачел акѳалднава: садбур кѳаварилай килигзава, садбуру рехѳди чукурзава. Гѳ. Кѳ. Четин бахт. Михѳиз кѳвачел акѳалднава Дагѳустан. Хан кваз такѳаз, Ермоловни кваз такѳаз, Табий жеѳзва анѳжах лезги фекѳидиз... А. Кѳ. Ярагѳ Мегѳамедан гѳазават.

* **кѳвачел акѳалтун [акѳалт хѳун]** гл., **вуж 1) кѳвачер чиле акѳурна акѳвазун, кѳарагѳун.** Зунни тадиз кѳвачел акѳалтна. А. Ф. Лянет. Мелик кѳарагѳна, Вагѳид чѳарни юзанач, Ханум кѳвачел акѳалтна. Гѳ. Кѳ. свас. Тамам акѳвазмзди, спелчи комендант кѳвачел акѳалтна. Гѳ. М. Ирид кѳаш Халкѳар кѳарагѳиз хѳфизвай кѳвалериз, Кѳурбанабурни акѳалт хѳана кѳвачел. А. Ф. Кѳатѳ-кѳатѳ авур зунжурар. 2) **кѳекѳез чир хѳун....** Кѳвачел акѳалтун кумазни ам данадинни кѳелерин, авай са кѳалинни хѳиперин гуѳгѳуѳниз фена. Гѳ. Кѳ.

Четин бахт. Рагъимат Гъажиева анжах кIвачел акъалтнавай... 3. Э. Рагъимат 3) **гъерекатда хьун, гъерекатдик хьун**. Пакамахъ экв хъана экъечIайла рагъ, Хуьре гъвечIи-чIехи кIвачел акъалтна. А. Ф. КъатI-къатI авур зунжурар. 4) **вуж-вуч чIехи хьун, къилдинвал къачун, дигмиш хьун, арадиз атун**. СтIал Сулейманан тIварунихъ галаз лезгийрин ва гъакIни вири Дагъустандин литература кIвачел акъалтун алакълу я. А. А. СтIал Сулейман.

* **кIвачел <алаз> хьун** гл., 1) **вуж гъерекатдик хьун, кIвалах ийиз хьун**. Къве къуз хъанач лугъуз кIвачел Вуч гъавалат хъана вун чал. С. С. Заз Агъмедован лап язух ава. Кас югъ-ийф кIвачел ала. Я недай чими фу, я къаткидай чими мес авай факъир туш. А. А. Лезгияр. 2) **чан аламаз хьун**. Ингъе чун гъамиша марфадихъай чуьнуьх жез хъайи чIехи хъархъу тар. Ингъе пад са мус ятIани цIайлапанди алуарнавай къавах. Ам гилани кIвачел алама. Гилани ада уьмуьр давамарзава. Б. Гъ. Зулун пешер. 3) **сагълам гьалда хьун, азарлу яз тахьун**. - Аллагъдиз шукур хъурай, Хидир, къеникъе кIвачел ала, - жаваб гана Абдула. - Аквазва хъи, къенвач. Я. Ш. Гъахъ квахъдач.

* **кIвачел ахкъудун [ахкъалдарун]** гл., ни 1) **вуж сагъар хъувун**. Эхирдай профессорди: «Са куьникайни кичIе жемир, диде чан, чахъ авай къван къуват эцигна, гъар гъикI хъайитIани кIвачел ахкъудда» - лагъана, гаф гана. Н. А. Къимет тецигай муьгъуббат. 2) **куьч. эвелан гьалдиз хьун** Чаз гъатнавай нагъилрин кIватIалдалди «Шарвили» эпос кIватI хъувуна печатдиз акъудунин кар бежъем хъанва лугъуз жедач. Идалди анжах эпосдин тарихи диб кIвачел ахкъуднава. И. Къ. Шарвили.

* **кIвачел ахкъалтун (акъалт хъувун)** гл., **вуж-вуч. сагъ хъхъун, эвелан гьалдиз хтун**. Дердияр чарадан жуванбур хъана,. Рахадай инсанар тиртIа вирибур, За зи чан эцигдай гъа йиф татана, Къуй кIвачел ахкъалтрай... И дуьнья такуна жегъилдиз къейибур. Б. С. Инсанар дарда. - Ша вун Аллагъдиз килиг, шехъмир. А четинвилер вахтуналди я. Колхозни кIвачин къилел ахкъалтда, - лугъудай дуьстунни. А. М. Постунал.... эхирдай профессорди, - Са куьникайни кичIе жемир, диде чна, чахъ авай къван къуват эцигна, гъар гъикI хъайитIани, кIвачел ахкъудда», - лагъана гаф ганай. Н. А. Къве рикIин хиялар.

* **кIвачел гъун кил. кIвачел акъалдарун**.

* **кIвачел залан прил. руфуна аял авай**. КIвачел залан пудакай къве пай дишегълийри аялар чIурзава. ЛГ, 2001, 22. II.

* **кIвачел къарагъарун** гл., ни 1) **вуж кIвачер чиле акIурна тик акъвазарун**. 2) **вуж-вуч кардик кутун, гъерекатдик кутун**. Штабдин начальникди, разведкадал вил алаз акъваз тавуна, тадиз амай участкайриз хабар гуз туна, вири кIвачел къарагъарна. И. А. Самур.

* **кIвачел къарагъун** гл., 1) **вуж кIвачер чиле акIурна тик акъвазун**. Класда яд иличай хъиз секин тир, учительница кIвачел къарагъна. А. А. Умуд 2) **вуж-вуч гъерекатдик экечIун**. Гатфар алукайла, мад чтин чилел жедач лагъана къин къуна, вири сад хъиз кIвачел къарагъна. А. И. Самур. Тупунин цIай, кIашунин сес хураваз Сулейманан мани кIвачел къарагъна. А. С. Сулейман дяведа. **Синоним: кIвачел акъалтун**.

* **кIвачел къезил прил.,; вуж. зиринг, яшдиз гъвечIи**. Гъар сада себ гуз гьалдзава вичел Уьмуьр къурмиш ийидай жилет, тек са гъвечIи руш, къезил тир кIвачел, Секин я. Пашман. А. С. Уьмуьрдин жилет.

* **кIвачел-къилел залан [агъур] хьун кил. кIвачерал залан хьун**.

* **кIвачел фин** гл., **вуж нин са нин ятIани патав фин**. Зун адан рушан кIвачел, и дагълар ацахъайтIани, Дуьньядин чин кIаник жеда лагъайтIани, фидач. Къ. М. Урусатдин цуьк.

* **кIвачелай авун** гл., ни **вуч кIвачик авун, къекъун**. Ада Куьрени Дербент, Генжени Баку, Самаркандни Сър-Дарья кIвачелай авуна. А. С. Хуьруьг Тагъиран эсерар. Зи рикIе, жувакай садазни хабар тагана, фад вахтара жув къекъвей куьчяр кIвачелай хъувунин ният гъатна. А. Эсетов. Мегъарамдхуьр - зи рикIин сир. Гъа гила-мад лугъуз, шумуд там кIвачелай авуна! Керекул къванни гьалтнач. С. Ярагъви ашукъ Уьзден.

* **кIвачер кевягъун** гл., ни **къин, чан хкатун**. Инал алай пулеметчикди, тIвал хъиз яргъи хъана, низ чида, мус кIвачер кевягънайтIа. И. Къ. Смоленский чилел. **Синонимар: кил. а дуьньядиз фин**.

* **кIвачер сурун рувал алаз хьун** гл., нин **мукъвал вахтунда рекъидай гьалда аваз хьун**. [Агъа]. - Вун, Аллагъкъуьли, кIвачер сурун рувал алай къуьзуь кас я. Х. Т., Къ. М. Ашукъ Саид. **Синоним: са кIвач сура хьун**.

* **кIвачер хадалди нар., вуч авун чанда аман амай къван, кIвачел акъвазиз жедай мумкинвал амай къван (катун)**. Умудсузвили агажарнавай и къачагъриз кIвачер хадалди катна гъар гъикI хъайитIани партизанрин хурукай хкатиз кIанзавай. А. И.

* **кIвачер цавай [япувай] фин [атун]** гл., нин **гзаф тади кваз, шаддиз хьун**. Дуьнья вичиз гайид хъиз хъанвай, аял кIеме авай дишегълидин кIвач япувай физвай. 3. Э. Муькъвел гелер. Зал ашукъ хъанвай руш къе заз аквада. Гъавилай шадвили зак лувар кутунва. Ингъе, а рушан мукъув къведай рекъе зи кIвачер цавай физва: гъакъван беден къезил я. Гъ. М. Птул руш. **Синоним: кIвачер чиликай физмач**.

* **кIвачер чиликай физмач** гьал., нин **шаддиз гъерекатрик ква**. Са кIани Бегидин кIвачер чиликай физмач: хъиз свас гъизвай бубани я, дидени. Гъ. Къ.. свас. **Синоним: кIвачер цавай [япувай] физва**.

* **кIвачер чиликай, хкатун** гл., нин **къуватсузвал гъисс авун; гьал, кIвалахар пис хьун**.

Шагъмардановал кIвачер виликай хкатна. Вичин вири яшинда адаз ихътин дуьшуьш акурди тушир. А. А.

Лезгияр.

* **кIвачер япувай фин** *кил. кIвачер цавай фин.*

* **кIвачера аруш хьун** *гл., вуж нин манийвал гун. Чи кIвачера Байрамар аруш жезва. Килиг, а арушири чун вири аруида гьа!* Гь. М. Гезентидин эхир. *Абуру коммунизм туькIуьрзава, вун хьтинбуру манийвал гузва, абурун кIвачера аруш жезва.* А. Р. Салам, эллер!

* **кIвачера зар аваз хьун** *гл., нин. дирибаш яз хьун (кьюьл ийиз ашкьи хьун).* *Атана ам 'иес хьиз, Хуьре вичиз кIвал авай: - Ягь са макьам, гадаяр, кIвачера зи звар ава.* А. С. Ислягьвилш шикилар. '.

* **кIвачерай акъатун** *гл., вуж . галатун.* *Гуьрч лугьудай затI авачир. Къекъведай къван кIвачерай акъатна.* С. Ярагьви ашукь Уьзден.

* **кIвачерай акъудун** *гл., ни вуж гзаф къекъуьрна галатарун.* - *Вуч хьана?! - гьарайна ада. - Цуд юкьуз им гьваши, атIам гьваши лугьуз кIвачерай акъудайла рушиватни кIанзавани?* А. М. Пака хьша.

* **кIвачерал (кIвачел; кIвачел-къилел) залан [агьур] хьун** *гл., вуж. руфуна аял аваз хьун, аялдик хьун.* *Адан къиле фикир авай: сад лагьайди, Низаман кар геж хьунухьин фикир, къвед лагьайди, кIвачел-къилел агьур хьанвай вичин фикирар тир.* Н. А. Къве рикIин хиялар. - *Сарара къал атадмир ман, я стхаяр! - гьарайна Мегьамеда хуьрек гьизвайбуруз. - ТахьайтIа куьн кIвачерал залан жеда.* Р. Гь. Са нянихъ.

* **кIвачерик аватун** *гл., вуж ихтибардай, абурдай аватун, саймиш тахвун, ажудиз, алчхадиз акун.* - *Чигали! -башламиш хьувуна дидеди, гуя хьин фикирар кIелна. - Вуна садазни жуваз хажалат хьанвайди къалурмир. КъалурайтIа, вун гьасятда къезил жеда ва кIвачерик аватда.* Б. Гь. Заз эвера.

* **кIвачерик вегьин** *гл. 1) вуж ни саймиш тавун, ихтибардай вегьин.* *Амма са масанал цевкрекай фил авуна, вун кIвачерик вегьеда.* Я. Ш. Гьахъ квахьдач. 2) *вуч ни амал тавун, авачирдай къун.* *Амма са бязи къачагьрин-алимрин, угьрийрин-алимрин ва тапан алимрин вилик пад къуна кIанда. Абуру илимдин ери ва алимвилини тIварцIин паквал лап кIвачерик вегьезва.* Къ. А. Лацу марал. *Заз чидач, гьикI чили хуьзватIа Папарин накъварин заланвал, Гьи патахъ и дуьнья физватIа, кIвачерик вегьена инсанвал?! Х. Х. Азадвиллин мани.*

* **кIвачерик къарпIузар [буранар, кварквачIар вегьин [кутун]** *гл., ни нин са нелай ятIани чинал акъвазна тарифар авун.* *Чакъалрини жанавурри, яцран и суьгьбетар ван хьайила, чпичпиз хуьруьрнарзавай.* *Амма вири гьайванри яцраз: «Вун неинки чи пачагь хьуниз, гьакI вири дуьньядин пачагь хьунизни лайихлу я. А крчар авай ви хурук са асландивай, гьатта са суьруь асланривайни, акъвазиз жеч», - лагьана. Ахпа абуру вирибуру, гьа ибурук кваз жанавурри ва чакъалрини, яцраз икрам авуна. Чакъалринни жанавуррин къаст яцран кIвачерик къарпIузар кутун тир.* Ф. Тариф! *Бязибурун кIвачерик кварквачIар кутадай, бязибурун къил гижжи ийидай тариф!* *Амма Къулиева вич квадардачир.* З. Э. Гуьульун лепеяр.

* **кIвачерик ракъ вегь (вегьена кIанда)!** *ни нин кIвализ фадлай татанвай гуььрметлу мугьман атайла, лугьуда.* *Рак гатана кIвале гьахьай нефтяник адан дуст Келбалиди хуидаказ къаришиламишна: - Яда, вун гьинай, и чкаяр Гьинай? Я паб, фад низ ила къван, Мегьамед атанва, адан кIвачерик ракъ вегь!* З. Э. *Буругьдин устIар. -Огь-о-о!... секинсузвал акатна иесидик. -Амма, кIвачерик ракъ вегьена кIанда. Де ша къван, ша къван... Б. Гь. Къарид руш.*

* **кIвачерик ярх хьун** *гл., вуж нин жув агьузарна мурад-метлеб къилиз акъудиз алахьун.*

* **кIвачерик ярхарун** *гл., вуж табиарун, кIандайвал муьтIуьгьарун.* *Агь, ви жегьилвал, ви гуьзелвал захъ амаз кIандай, за шегьер зи кIвачерик ярхардай... А. М. Киф атIайди.*

* **кIвачи чил къун** *гл. 1) нин. чIехи хьун, яш тамам хьун.* *Гила зи Салманни, кIвачи чил къуна, чIехи хьанва.* Н. А. Къве рикIин хиялар. *ЧIехи вахар зи, иесивал ийидай кас тахьана, кIвачи чил такьунмаз къена; зун гьа са гьал арадиз акъатна.* Н. А. Лезги намус. *Аллагьяр вич-вичин гуьгьуьна гьатнавай, кIвачи чил къунвай аялрин вилик квай яшлу папарин жергедиз тамашна.* Гь. М. Им къван, имни терез. 2) *нин, куьн къуватлу хьун, тайин хьун.* *Абумуслиман кIвачи яваши-яваши чил къазва.* З. Э. Вафалу веледдин диде. *И дередани кIвачи чил къунвай Шура гукумат сабуру я.* З. Э. Йифен тIурфан. *Са гьал кIвачи чил къунни зун экъечIна Фена, яргьал хьана кIунтIар Магьсудан... И. Гь. КIукуцI булах.*

* **кIвачи чил къурдалай (къур йикъалай) инихъ нар.** *кIвачел акъалтайдалай инихъ, къекъвез чир хьайидалай инихъ.* *Элини Махсуд таяр тир. Абур кIвачи чил къурдалай инихъ санал чIехи хьанвайбуру я.* З. Э. *Муькъвел гелер.*

* **кIвачи-кIвачи нар.** *яхдиз.* *Жуьреба-жуьре ихтилатар ийиз-ийиз, сифте кIвачи-кIвачи, ахпа фургьунда аваз фена, абур ветегадив агакъна.* А. Ф. Бубадин веси. *Къуьчхуьрай Касумхуьрел 45 километрдин кIвачи-кIвачи рекъе гьатна.* ЛГ, 2001, 22. П.

* **кIвачи-кIвачи женнетдиз фида** *вуж са гьихьтин ятIани хьсан кIвалах авурдаз тарифдин гафар яз лугьудай ибара.* - *КIири Буба аку, инсан аку! Ам ягьай къегьал кIвачи-кIвачи женнетдиз фида, амма а душмандиз гьич жегьеннедикайни пай авайди туш!* Гь. С. КIири Буба.

* **кIвачик [къуьлуьк, тепикдик] кутун** *гл., ни вуж-вуч истисмар авун, зулумдик кутун, аслу гьалда тун.* *Гьар атайда агьавализ Кутадай чун вичин кIвачик... С. С. Дагьустан. Сад хан хьана, сад - начальник, Са хан хьана чи вилик. Фекьидини кутаз къуьлуьк Халкъар ийиз тарашар.* Къ. М. Масан. *Шарвилдин ватан тир вилайт персеривай чтин тепикдик кутаз хьанвачир.* И. Къ. Шарвили.

* **кІвачикай ялун нугъ, гл., ни нин писвал ийиз алахъун.** Стха ава - ада стхадин кІвачикай ялда, дуст ава -ада дустунин рекъе чан гуда. Чун гъахътин дустарикай жен, Абдул. Я. Ш. Гъахъ квахъдач.

* **кІвачин къапар суц.** кІвачел алуқІдайбур (чекмеяр, туфлияр, шаламар ва мсб). Жегъил рабочийди сифте къачур мажибдикай амуқъайдахъ кІвачин къапар, герек тир къабтІурни месъаргъан къачун къетІ авуна. З. Э. Муькъвел гелер.... кІвачин къапар пайгарбур туш. А. И. Живедин цкІлам. Гамар, шалар, дуьгуьрар, парчаяр хурун, пекер, кавалар, кІуртар цун, бармакар, кІвачин къапар, шаламар, чапатІар илигдай ва цвадай устІарри агъалияр чин маларалди таъминардай. М. М. «Нагъар хъсан яни, хъар»? Эгер кІвачин руфунар элкъвей, ацІайбур ятІа, квез чин ачух туфлияр къада, - къакъан дабанар квай - ихътин кІвачин къапарни аскІан буй авай дишегълияр са шумуд сантиметридин къакъандиз къалурда. Дагъустандин дишегъли, 1998, № 7. Зи, Роза Магъсумовадин парталар ва кІвачин къапар, Исамудин Агъмедован музикадин алатар квахъна. Т. ВинистІалви. Суьлгъуьятан манияр.

* **кІвачин къилел нар., вуч авун.** 1) **ацукъ тавуна, ацукъ тийиз.** Зегъметни къезилди тушир, пакамалай няналди кІвачин къилел акъвазна, галатна, бизар хъана чандикай куьцІуьдай. А. Ф. Риза. 2) **азарлу тахъана, къаткун тавуна.** Бязи ксар кІвачин къилел къурада, Уьмуьр гъатна япарив къван къарада. А. Ф. КъатІ-къатІ авур зунжурар.

* **кІвачин къилел хъун гл., вуж начагъ тушиз, сагъ яз хъун.**

* **кІвачин машин суц.** кІвачелди гьерекатдик кутадай парталар цвадай алат, машин.

* **кІвачин рекъе хъун гл.** мукъвал-мукъвал цвар ийиз фин. Кесибдиз къери ци тади гузвай, къевезвай затІ авачиртІани, герен-герен кІвачин рекъе авай. А. Эсетов. Къел тІуьрда ядни хъвада.

* **кІвачин руфун суц.** дабандилай кІвач къвечІил жезвай чкадал къван. Эгер кІвачин руфунар элкъвей, ацІайбур ятІа, квез чин ачух туфлияр къада, - къакъан дабанар квай -ихътин кІвачин къапарни аскІан буй авай дишегълияр са шумуд сантиметридин къакъандиз къалурда. Дагъустандин дишегъли, 1998, № 7.

* **кІвачин тупІалай къилин кІуквал къван нар., вуч хъун.** тамамдиз, вири патарихъай. Вун вуж ятІа, адаз кІвачин тупІалай башламина къилин кукІвал хкатна, вири чизва. Амма адаз вун беябур ийиз кІанзавач. З. Э. Муьгъуьббатдин цІелхем.

* **кІвачин хашав суц.** кІвачин дабандиз акси пад; метІелай агъуз тир кІарабдин чин пад.

* **кІвачин хъун гл., вуж гъазур хъун.** Чир хъана аз: я вун лачин, - Валди лув гуз я зун кІвачин... Е. Э. Ярди. Куьз чуьнуьхда на гуьзел чин, Ваз икрамиз я зун кІвачин. Е. Э. Ви къаматдиз килигайла. Вуч чІал ава а ви ванциз, Гъарайиз я кІвачин, билбил. С. С. Билбил. Чуруз акурвалди куь чин, Къачуд шалта гъарда вичин, Халкъ арандиз жеда кІвачин, Амуқъда куьн яван, дагълар. Х. Т. Такабур дагълар.

* **кІвачин цил суц.** Зи кІвачин цилинилай къуна ам уьзенгда туна дахди. А. И. Зи лацу балкІан.

* **кІвачихъ атун гл., нин вуч са куьн ятІани саламатвал хиве авайдавай ам къилиз акъудиз тахъайвиляй зияй илитІун.** Складчидин кІвачихъ 200 кило ниси атаналда. Р.

* **кІвачихъ галаз хъун гл, нин вуч нин-куьн ятІани жавабдарвал хиве аваз хъун.** КъизилГуьл бадедин кІвачихъ 26 гамини 30 барцІак гала. З. Э. Къизилгуьл баде.

* **кІвачихъ ягъун [галкІурун, гилигун] гл.** 1) нин хъайи зияндин, кимивилерин жавабдарвал хиве тун. И кардин ери-бине ахтармиши тавуна, къве балкІан колхозди Адилан кІвачихъ яна, ам суддиз вугана. Къ. М. Дагъларин деринрин булахар. 2) вуч нин хуьнин, килигунин жавабдарвал хиве тун. Рамагбандиз балкІанар са юкъуз вичин кІвачихъ ягъунихъай игътият хъана къван. Къ. М. Дагъларин деринрин булахар. Бригадир рушан кІвачихъ галкІурунавай чкади алатай йисуз колхозчияр гзаф шад авуна. Къ. М. Рушан амалар. Колхоздин вири мулкар къве патал пайна, бригадайрин кІвачихъ гилигнавай. С. Муслимов. Цицигъ-наме.

* **кІвачай акъатун гл.,** 1) нин жавабдарвал хиве амуқъ тавун. тун. 2) гъазурвал амуқъ тавун. Тфенг кІвачай акъатпна. Р.

* **кІвачай акъудун гл., нин ни** 1) жавабдарвал хивай акъудун. 2) гъазурвал акъвазарун.

КІВАЧИКУН гл., ни вуч -да, -на; -из, -зава; кІвачик авун, кІвачик тавун, кІвачик тахвун, кІвачик хъийимир са гъинай ятІани фин. Дербентдин трансaгентстводин рехъни кІвачикна. Ингъе зун ана, цвавай аватайди хъиз, сив ахъа хъана амуқъна. Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз

КІВАЧИНАРУН гл., ни вуж-вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; кІвачинар авун, кІвачинар тавун, кІвачинар тахвун, кІвачинар хъийимир гъазурун, кардик кутаз башламишун.... 1877 - йисуз Гъасйназ имамвал теклифиз Алкъвадрал махсус делегация кІвачинарна. И. Гъ. КъетІен малумат.

КІВЕ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра хъра авай фу элкъуьрдай, вахчудай алат. КІар, кІве, фирчин, гъаргъалаг - ибур вири хърак фу чразвайдаз герекбур я. Р.

КІВЕНКІ суц.; -ве, -ве; -вер, -вери, -вера 1) яргъивилихъ экІя хъанвай, яргъивал авай затІунин сифте къил. # гапурдин ~, чукІулдин ~, симинин ~, рапунин ~. Шалам чилел эцигна, капан юкъвалди ягъиз, раб сухиз, тІеквен акъудиз, ахпа сивай Чугур кІвенкІ алай еб тваз, ада пине шаламдик кукІурзавай. З. Э. Муькъвел гелер. Дугъриданни, агъа гадайрин дестедин гуьгъуьналлай рушарин кІеретІдин кІвенкІве авай, хуралай киф авадарнавай Назханум гъам туштІа, низ чида?! Б. Гъ. Заз эвера.... нерин кІвенкІвелей айнаяр алудайла, уьткъем, хци нурур авай, чебни гъакъикъар хътин Чулав вилер малум хъана. А. А. Пад хъайи рагъ. 2) **са кардин къил гвайди.** А лутуйрин кІвенкІ гъа Рашид я. Р.

* **кIвенкI авун** гл., ни квел са куьн ятIани кьил хци авун. Карандашдал кIвенкI ая! Р.

КIВЕНКIВЕ¹ нар. вилик, вилик кьиле.

КIВЕНКIВЕ² прил. виридалайни вилик квай. Муаллимар чи интеллигенциядин кIвенкIве жергейра авай, адан кьанажагьлу авангард я. ЛГ, 1999, 1. IV.

КIВЕНКIВЕЧИ¹ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра вичин пешедин гьавурда хьсандиз авайди, масадбуралай хьсан нетижаяр авайди. Ам хуьре тухузвай кIвалахрик ва хуьруьн майишат социалист кьайдайрал туькIуьр хьувунин кардик активдаказ экечIнавай кIвенкIвечийрикай сад тиртIани, халкьдиз ам мухбир тирди чидачир. А. Ф. Газет. 1938 - йисуз цицIигьви Агьмедов Сиражудина, зегьметдин кIвенкIвечи я лагьана, халкьдин майишатдин выставкада иштаракна. С. Муслимов. ЦицIигь-наме.

КIВЕНКIВЕЧИ² прил. вичин пешедин ва дуьньядин гьавурда авай. Сулейман алим Гьасан Алкьвадари, чIаларин алим Кьазанфар Кьазанфаров, муаллим Абужафер Мамедов хьтин обществодин кIвенкIвечи инсанрихь галаз яратмишунин рекьйи алакьалу хьана, абуру гьеле а йисара адан шишурин патахьай интерес ва абур кIватIна ктаб яз акьудун патал чалишимшивална. Гь. А. Поэзиядин жавагьирар яратмишайди.... Чун машиндай эвичIайла, Сиражутдина, чи патав атайбурукай са дишегьлидин далудиз кап яна, им кIвенкIвечи доярка Кьизил-Гуьл баде я лагьана, ам чахь галаз танишарна. З. Э. Кьизилгуьл баде. КIвенкIвечи тир Тайгьуна чаз Ша лугьузва кьанал атIуз. М. М. Мелер вучиз хьийизмач?

КIВЕНКIВЕЧИВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера кIвенкIвечи тир гьал.

КIВЕНКIВЕЧИВИЛЕЛ(ДИ) нар. кIвенкIвечи яз.

КIЕВ суц.; -е, -е; -ер, -ери, -ера масадбуруз таквадай чка. Вуна вучиз КIевяй кьудна, ви кьуьл дуьздал алаз туна! Е. Э. Дуст Ягьядиз. Чир жезамач я вак, я сев, Чаз чизамач чун фидай кIев. С. С. Вечрен кьимет вад милиян.

* **кIев хьун** гл., вуьж-вуч 1) масадбуруз таквадай гьалдиз атун. 2) агал хьун, кардик кумукь тавун. 1984 - йисуз халкьдин яратмишунрин кIвал кIев хьана. М. М. Лезги тIвар алатIа.

* **кIеве(ра) аваз хьун [акIун, гьатун]** гл., вуьж-вуч 1) яргьал ва таквадай чкада хьун. Зи дердиниН тIабиб ава кIевера. Е. Э. Яр. 2) вилик квай месэла гьяддай рехь жагьин тийидай гьалда хьун. Лит акурла, Шагьабасан папаз чир хьана пачагь кIеве авайди. Ф. Кесиб кас. КIеве гьатайла, гьарибдин гьил кьадачни. Е. Э. Аман яр. - Ша гьатмир вун а кIевера. Фекьи-кавахадиз эвера. С. С. Сулейманан мецин дяве, ажузвал кьурд тушир хиве, вуч ятIан ам инал кIеве Гьатна, гьакI зурзас амукьна. С. С. Туб сара кьаз... - Чун ина, са касдиз чка жагьуриз тежез икI кIеве акIанваши, кьез кьуншиярни хутахиз кIанзавани? Гь. М. Ирид кьаш. Амма Кьупалдал (адет яз, рекьин инсанди ял адай чка) акьалтайла, ахна кIевера гьатна... М. Гь. Буржар хьайитIани алатда хьи... 3) дарда, кесибвиле хьун Хизандин гьал мадни кIеве гьатна. А. С. Хуьруьг Тагьбир. Зи кIвалах я: КIеве гьатай гьар макьамда Ви патахьай За жаваб гуз. Ж. Вучиз ваз зун... КIеве акIайла, Мегьтидин кьилиз Лам алуьрардай атана са кар. С. Мегьтидин лам. 4) азарлудан гьал пис хьун, пис яз яргьал фин. & Тумар пара цун тавуртIа, Кар аватда кIевез, лежбер. С. С. Шуз хуььрезвай лежбер. ТуькIуьзмач кар са тIуьн-хьунал, КIевевайла ришет гунал. Ж. Аламаз. **Антоним:** кIевяй акьудун.

* **кIевел алаз хьун** гл., вуьж залан азардикди рекьидай гьалда хьун. Диде кIевел алайла, Хидира Урдириз тел янай Ф. Н. ПицI квачир инсан.

* **кIеве(ра) тун** гл., ни вуьж вилик квай месэла гьализ тежедай гьалдиз гьун. - Хуьревай лап амалдардиз И зи патав эвера! - Лагьана цан цазвай касдиз, - Твада за ам кIевера! Ж. Ваз кар амач гуьзетдай. Язух чIугваз твамиде на жуьв кIевера, Шаир Пушкин фад кьинин дерт кьалурмир. Стха Мелик аруш хьайи кIвачера Эминазни баишагьлугьвал ракьурмир. И. Гь. Декьикьаяр инсанрин.

* **кIеверай (кIевяй) акьатун** гл., вуьж-вуч четин гьалда амукь тавун. Стхади куьмекначиртIа, ам кIевяй акьатдачир. Р. Нажмудин яваи-яваи кIеверай акьатзавай. А. А. Нажмудин Самурский. **Антоним:** кIевяй акьатун.

* **кIевяй акьудун** гл., вуьж-вуч, ни четин гьалдай акьудун. Колхоз чна и кIевяй акьудна кIанда... И. В. Кьвед чаз, сад кьез. Адаз чизвай: са ни ятIани халкь кIевяй акьудна кIанда. Кь. А. Четин бахт. **Антоним:** кIеве(ра) гьатун.

КIЕВЕВА, КIЕВЕВАЗ кIеве аваз хьун мягькем ибарадин рахунриз хас формаьр. Кил. **КIЕВЕ.**

КIЕВЕЛАЙ нар. 1) эсиллагь, кIусни. Зи минет вак акатзамач кIевелай... Е. Э. Аман яр. 2) кьетIидаказ. Абуруз зеррени кичIе тахьун, кIвалахдал муькьаят хьун кIевелай тапуьрмишина. Кь. М. РикIелай фидач, инсанар. Жабар халудихь галаз гьуьрчез фин ва адан сирерай кьил акьудун зи рикIе кIевелай гьатнавай. М. Ш. Чилин гьетер. Гьар са коммунистдивай вичел тапуьрмишинавай тайин тир кардай хабар кьуна кIанда, вични лап кIевелай! К., 1989, 18. 05. 3) рикIивай, рикIин сидкьидай. Жабар халудихь галаз гьуьрчез фин ва адан сирерай кьил акьудун зи рикIе кIевелай гьатнавай. М. Ш. Чилин гьетер. Заз вун кIевелай кIан хьанва, Марвар... Кь. М. Дагьларин деринрин булахар. Гьа ихьтин себебри Айдабег Керимбегахь галаз кIевелай дуст авунвай. З. Р. Циийи ханлух. Чун кIевелай Эминан тIварцIихь галаз алакьалу тир цIийи-цIийи малуматар кIватIунал машгьул тир. К. К. Шикилдикай риваят. И карди заз гьалиша квевай куьмек жагьидайдахь зун кIевелай инанмиш я. Гь. Кь. Четин бахт. Ислягьвилиз, уьмуьрдиз, Акси я лап кIевелай.

Инсаният терг ийиз Кланзава и чилелай. Ш. Т. Буба.

КЛЕВИ прил. 1) хъуьтуьл, пурпу, жими тушир. # ~ накъвар, ~ чил, ~ ичер. 2) куьч. алудиз тежер, мягкцем. Россиядин Клеви зулум Са къуз адаз жеда къалум. Е. Э. 1877 - йисан бунтариз. Ви далудал Клеви, мягкцем пар жеда. Е. Э. Къве паб. Къеб таклан аялд хъыз, кларзава епер, Акъатиз кланзава Клеви тангарай. С. К. Этюд. 3) куьч. масадбурухъай Клевнавай, агалнавай. Чаз чи дустунин къапу ИкI Клеви Хейбар жедали? Е. Э. Къазанфараз. Жагъура ваз са Клеви рук, Гъалат тавурай вал чинерук. С. С. Билбил. Чи гъакимри мукъвал-мукъвал тахсиркаррин ришетбазрин вилик пад къада лугъудай къарарар къабулиз, абур авай папкаяр еке дапIар алай, Клеви шкафра хуьда. ЛГ, 1997, 26. XII. 4) куьч. вини дережадин. КIанда лугъуз ихтибармир явадал, Эхир са къуз Клеви душман жеда дуст. Е. Э. Ашукъ жемир явадал. - Лап хъсан, - дшиегълидин сес ракъ хътин Клевиди ва масадавай муьтIуьгъариз тежедаиди тир. 3. Гъ. Уьмуьрдин сирнав. Даниял Къазидин Клеви дуст тирвиляй, ада вичи бегъем фикир тавуна авур и кардиз гзаф фикир гуч лагъана, умуд кутуна. Гъ. С. КIири Буба. 5) яргъа авайдаз ван къведай, къати. Эхир чара атIайла, за Клеви ванцелди: - Гъей... -лагъана гъарайна. А. Ф. Лянет. Ара-ара къуюдай акъатай жалункадай нафт эчIарайла, раган къантIардиллай гадар хъайи чамбардин ци хъыз шарпиурп авуна Клеви ван ийизва. Къ. Къ. КIири Буба. Анжах бицIек вичиз хас къилихар авайди хъана - дуьньядиз атай сифте декъикъайра ада КIвал вичин шелдин Клеви сесиналди ацIурна. ЛГ, 2000, 22. VI. 6) къетIи. Муаллимдин са йикъан зегъметдикни квачирбуруз чниз тарс гайи, чеб КIвачел акъалдарайбурни чиз амуькдач. Вири гъавая къезвайвиляй я, ракъ КIавузардал атIун тийизвайвиляй я, Клеви истемешунар КIвачерик аватнавайвиляй я. Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз. 7) мутIлакь. Пагъ, вуч Клеви итим тушни вун. Р.

* **КЛЕВИ АВУН** гл., ни вуьж-вуч 1) хъуьтуьл, пурпу тушир, жими тушир гъалдиз гъун. ЭчIел эчIез, тIун Клевийиз, къван КIватIиз... А. Ф. КъатI-къатI авур зунжурар. 2) масадбуруз таквадай гъалдиз гъун.

* **КЛЕВИ КЪУЬД** суц. гзаф мекъи къуьд. КIвачел-къилел алуькIдай затI авачир, хъуьтIерни Клевибур тир. А. Ф. Риза

* **КЛЕВИ ХАМ АЛАЙДИ** прил. вуч лагъайтIани, эхдаиди. Алверчи гзаф сабурлуди, лугъудайвал, Клеви хам алайди хъана КIанда. Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз.

* **КЛЕВИ ХЪУН** гл. вуч Клеви тир гъалдиз атун. Гъа яд ягъайла, кварцелай алатзавай дуьдгъвер Клевиди жеда лугъудай. С. Муслимов. ЦицIигъ-наме.

КЛЕВИБУР Клеви прилагательнидин гзафвилин къадардин форма.

КЛЕВИВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера къаст. Амма чIехидан Клевивал чир хъайшла, Ремиза шалвардин къулухъ галай жибиндай акъудна..., паспорт къезилдиз столдал эцигна. Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз. Амма гъуькумдарри чпин жадувал далдаламишдай Клевивилер авурла, и рекъе къаних амалрални гуьл хъанай. Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз

* **КЛЕВИВАЛ АВУН** гл., ни квел фикир къилиз акъудун патал къаст авун. Сулейман дайиди мад Клевивал авуна 3. Э. СтIал Сулейман. Сунади гъикъван Клевивал авуртIани, адан пуд аялдинбуба Басираз эсер авачир. Я. Къафаров. Цил гваз хтана. **Синоним:** Клевивалун, Клевиз акъвазун.

КЛЕВИВАЛУН гл., ни нел-квел; -да, -на; -из, -зава; ая || -а, -ин, -рай, мир; Клевивал авун, Клевивал тавун, Клевивал тахвун, Клевивал хъийимир фикирдал мянгъкем хъун. - На къанни цIуд гузватIа, за къанни цIувад гуда, - Клевивална гадади. Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз. За дуван хуьнал Клевивалнай. Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз. Къаравулар ала гъар са затIунал, Хуьзва абур алакъдайвал чпелай. Сад къвазнава Клевивализ къастунал, Авач лугъуз дуьз къаравул вичелай. Ж. Къаравулар ала..

КЛЕВИДАКАЗ нар. 1) къуват желбна. Клевидаказ агална рак, Лугъуда хъи... Х. Т. Агъакишидин лам. 2) пис нетижайрал къведайвал. Няни вахтунда стхади хуьрай мектебдиз зенг авуна заз диде Клевидаказ начагъ хъанвайди малумарна. М. М. Чаз къагъриманар КIанда.... чк ватанэгъли Нурмегъамед Пираметович Эмировни... партийныйрекъай Клевидаказ туьнбуьгъна. К. К. Илимдин бажарагълу агъсакъал. Авачиз кака гъат тавур чкайра Алат тийиз Клевидаказ чин гъалддай. А. Ф. КъатI-къатI авур зунжурар. **Синоним:** Клевиз.

КЛЕВИДИ Клеви прилагательнидин теквилин къадардин форма. Кил. **КЛЕВИ.**

КЛЕВИЗ нар. 1) ван алаз, сес хкажна. Эмир гана цавар Клевиз рахурда. Е. Э. КIандач рекъиз гафар амаз лугъудай. КицIерин къаст къун тавуна алатун туширди чир хъайшла, за мадни Клевиз гъарайна. А. Ф. Лянет. - Де лагъ кван, дайидин хва, крар гъикI я? - Клевиз хабар къуна Минади. Халудин хци гъил хкажна къве тIуб къалурна ва вичин туьтер эфей сесиналди Клевиз хуьрена. 3. Э. Зун гъавурда акъазвач. Фу, хуьрек недайла, Клевиз рахун мишребсузвал яз гъисабзава. ЛГ, 1992, 23. IV. 2) мягкцемдиз, къуват желбна. Ламра къулухъ КIвачер Клевиз руквада акIурна, япар хкажна гъарайна: -иа-иа-иа. Лезги халкъдин махар. 3) пис нетижайрал къведайвал. Я Агъабе-е-е-г, чи гада Зигъирбег Клевиз начагъ хъанва, адал яхцIур градусдин ифин ала, рекъизва, къарагъ, хъша, тадиз КIвализ хъфин. С. М. ЦицIигъ-наме. **Синоним:** Клевидаказ.

* **КЛЕВИЗ АКЪВАЗУН** гл., вуьж фикир дегиш тийиз хъун. Яру Нямет чидай къван инсанри ам къалп кас я лугъуз тестикъ ийизвай, икI ятIани, Бегов вичин буйругъдал Клевиз акъвазнавай. А. А. Пад хъайи рагъ. Къе вегъей кам пака физва тарихдиз, Женгчи ятРа, Клевиз акъваз! Гъахъ ятIа, Хайи чилни чIал вуьгумир заминда.

Х. Х. Чи чилив гва дегзамандин рехивал. **Синоним:** **клевивалун.**

* **клевиз кьун** гл., ни вуж-вуч са нихъ ва я квехъ ятлани инанмиш яз хьун. Бязибуру Дунья клевиз Къада, валлагы-биллагы. Е. Э. Вил вегейла и дуньядиз.

КЛЕВИЗ клевун глаголдин мурадвиллин форма. Кил. **КЛЕВУН.**

КЛЕВИЙИЗ рах. **клеви авун** ибардин рахунра ишлемишдай куьруь хъанвай мурадвиллин форма. Кил. * **клеви авун.**

КЛЕВИРУН || **КЛЕВУН** гл., ни-куь вуж-вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; *Клевир тавун* || *Клев тавун, Клевир тахвун* || *Клев тахвун, Клевир хыйимир* || *Клев хыйимир* 1) **таквадай гьалдиз гьун.** *Квале ктабрин харади Клевирнавай стол авай, муькуь тиле валчагьрин хара ва кровать эцигнава.* 3. Гь. Лезгийрин риваят. *Хтункъазмайрин школайриз газ тухвана ва анриз 30 агъзур манатдин кьимет авай партаяр къачуна, школадин гьаятда кьир цана ва школадихъ гилиг хъувунвай Квалин къав Клегдай шифер чара авуна* ЛГ, 1999, 1. IV. 2) **кардидай хкудун.** *Сталинан буйругьдалди ва Багьирован гьилералди Азербайджандин къадим ва бинелу лезги халкъдиз акси "дяве" башламишна: лезги чЛалал акъатзавай газет Клевна, радиодин передачар атлана, школайра дидед чЛал чирун къадагъа авуна.* М. М. Лезги тIвар алатIа.

КЛЕВЯЙ клев существительнидин къакъатуни I падеждин форма. Кил. **КЛЕВ.**

КЛЕГЪЕБ || **КЛЕНШЕБ** суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **кIвачин дабандин къве патахъайни экъис хъанвай чка.**

КЛЕЗРИ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, йра **гъвечи балугъ.** - *За клезрияр чразвайди тир, - башламишна ада, - атана къилевай кар хъана.* 3. Гь. Ахварай авудай аваз. *Валлагъ, Миши Гъажидиз баркалла. Касди са шеле газетарни са къве шуьше тивони са шумуд клезри гъана.* Р. Гь. Лацу цавун кIаник.

КЛЕК суц.; -ре, -ре; -ер, -ери, -ера 1) **кIвалин къушарикай эркекди.** *Ина жагъа, яру газар хъиз хъанвай, клек акъвазнавай.* Лезги халкъдин махар. *Са клекрени къве вечере, дишегълиди, кIалар Гьалчиз, киш дугъуз гъарайзавайтлани, катни тийиз, гъясузвилелди къуьл незвай.* С. Рамазанов. *Фан къафун гишинвал я. Гьарданбир клекери гъараюнни, кицI финин, элуькъунин ван къведай; хуьруьн кIаникай авахъзавай вацIу журжур ийизвай...* А. Ф. Бубадин веси. *Абур гегьдалди хуьр галай патахъай клекерин ван атайла, райкомдин секретарь къарагъна.* 3. Гь. Ахварай авудай аваз. *Яргъай хуьрни аквазва. Ам гъеле ксанма, анжах къудур клекери, хъитлагъинзавайбуру хъиз, гъарайзава, гуя вири хуьруьз югъ алуькъзавайвиллин муштулук гузва.* 3. Гь. Югъ ачух жедайла. 2) **куьч. вичин зиреквал, виклегъвал къалурдайди.** 3) **гамуна храдай нехишрин са жуьре.** *Къве клекер хкатзава.* Р. * **истивут тIуьр клек хъиз.**

* **клекрес лезн ядай чка** суц., **суьргун.** *Вуна герек авачир рахунар ийимир. Вун кавхади исятда къуна клекрес лезн ядай чкадиз акъудиз тада.* 3. Э. Муькъвел гелер.

КЛЕКЕР¹ клек существительнидин гзафвиллин къадардин форма. Кил. **КЛЕК.**

КЛЕКЕР² суц., **анжах гзафв. къ.; -и, -а махсус жуьреда экъуьрнавай гъажибугъадин тварар.** *Шекер аялриз гзаф кIанда.* Р.

КЛЕКИЕ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра **тарцин тандай фидай ва вичихъ яргъи кIуф галай къуш.** *Са кIунтIуник яшамиии жезвай цекверни са юкъуз чIимчIурди вацIра, клекIеди 20 юкъуз недай къван зиянкар гъашаратар незва.* 3. К. Тебиат чирун. **Синоним:** **кIваркIвалаг.**

КЛЕКЛЕЦ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **къекъведайла регъят хъун патал къуьзуьбуру чиле акIурдай кил къекъвей лаш.** *Кьилел элкъвей пач бармак, тандал яргъи ва лацу кIурт алай са касдик зи вил хкIуна. Адан гъиле клеклец авай.* 3. Э. СтIал Сулейман. *Ахътин шиир кхъейла, заз акI жеда, Зун жегъил яз, клеклец ава гъиле зи.* Ж. Ахътин шиир кхъейла заз...

КЛЕЛ суц.; -е; -ер, -ери, -ера. **хипен бала, хипе ханвай гъайван.** *Са бязи гъайванри хуьтIуьз чтин балаяр хада: калери -данаяр, вакIари - цIуьрнуьгъар, хипери - клелер.* 3. К. Тебиат чирун. *Аял вахтар ийир-тийир тийижир, Шелери хъиз цIингав ягъай чIурара...* С. Гьикъван фад-фад. *ТукIвадайла клел ва я гьер гъар къурбанддин вилер клевиз кутIундай.* А. Къ. Гьер.

* **кIел хътин прил. секин, дугъри.** # ~ аял, ~ гада, ~ руш.

* **кIелен мичер** суц. **недай хъчарин са жуьре.** *Ингъе а хъчар. Гзаф таза кIелен мичерни вергер атIанва.* А. Р., Я. Я. Хендедадин мехъер. *Вергер, тегъмезханар, кIелен мичер, тилер, сурар, лурсар, шанатар (пурнияр), цIангурар, эферар - гъисабна куьтягъ жедач.* ЛГ, 1994, 14. I. *Айшат дидеди кIелен мичерикай, таза мукашни кутуна, винелай дуьдгъверни гуьцIна, ийидай афаррин тIям гилани зи сивера ама.* - ЛГ, 1994, 14. IV

КЛЕЛ²: * **кIел(ер) авун** гл., ни вуч 1) **гъарфаралди кхъенвай затI сесериз элкъуьрун.** *Сулейман вич гъар са къуьникай, кIел авурд тушиз, уях я.* С. С. Чи властдиз. *И майдандал цIийи фарман Агъади кIел ийидай.* А. Къ. Пайгъамбар. 2) **чирвилер къачун.** *Вунани ая кIел, Назани.* С. С. Назани.

* **кIел-кхъин [кIелун-кхъин]** суц. **кIелиз, кхъиз алакьун, савадлувал.** *КIел-кхъин тийижир адаз вичи яратмишнавай къван шишар вири хуралай чидай.* 3. Э. СтIал Сулейман. *Сифте хъанвай колхоз садлагъана кIвачел акъалтнач. Ам къиле тухун патал кIел-кхъин чидай, тежриба авай инсанарни авачир.* И. В. Зарафатни керчек. 1936 - ийсуз КIцIара Къуба зонадин актив кIватIна, чIехи собрание къиле тухвана. Анал

ихътин месэла эцигнавай: лезгийри кЈелун-кхъин дидедин чЈалалди тухудани, ТахъайтЈа туьрк чЈалал? М. М. Лацу лекеяр.... Теймур Алиханов, Лезги Нямет ва масабур рагъметдиз фена. Амма и юлдашириз халкъ патал кЈанзавайди чарасуз затЈар тир: дидед чЈалал кЈел-кхъин ва ктабар акъудун. М. М. Лацу лекеяр. Чехи алим Гъасан Алкъвадариди лагъанай: «КЈел-кхъин течидай халкъ буьркбуь я». Гъикъван хъсан гафар я. М. М. Къибле пата гурзава.... чи чЈалан ва фольклордин сувар тешилиз жедачни? И сувари чаз мектебра дидедин чЈалал кЈелун-кхъин хъсанариз, хуьрерай чи фольклор кЈватЈуниз хейлин куьмек гуда. М. М. Лезги тЈвар алатЈа.

КЈЕЛАЙ¹ кЈелун глаголдикай хъанвай причастидин формайрикай сад. 1) 2) 3)

КЈЕЛАЙ² прил. чирвал авай, марифатлу, савадлу. # ~ свас, ~ руш, ~ рухваяр авай диде. Шелай са касни авачир, школа вуч ятЈа такур, гъамиша мал-къарадин гуьгъуьна гъатна уьмуьр акъудзавай авамар галаз вавай вуч жеда? И. В. Чирхчир. **Синоним:** савадлу. **Антоним:** авам.

КЈЕЛАЙБУР кЈелун глаголдикай хъанвай причастидин гзафвилин къадардин форма. Хуьре авай кЈелайбур тек къве кас тир. И. В. КЈелиз тахъай чар.

КЈЕЛДАЙБУР суц.; -у, -а; кЈелдайбур причастидикай хъанвай существительнидин гзафвилин форма. Чи республикадин печатдин органриз илимдин бине авачиз акъатзавай маса макъалайрини кЈелдайбурук гъахълу къалабулук кутазва. М. М. Чун гъвечи халкъ туш.

КЈЕЛАЙДИ кЈелай причастидикай хъанвай существительное.

КЈЕЛДАЙДИ || **КЈЕЛЗАВАЙДИ** суц.; -а, -а 1) кхъенвай шей вилералди фикирдиз къачудай (къачузвай) кас. Гуьрметлу кЈелзавайди! Ви рикЈеллааматЈа, и мукъва алатай девирда вири халкъар сад хъана, садвилел атана кЈан хъунин дуьз фикирдихъ галаз гъвечи халкъар амукъдайди туш, абурухъ гележег авайди туш лугъунин фикирни майданда авай. К. М. Жуввал авай шаир. Гуьрметлу кЈелдайди Шаирдикай, адан ктабдикай рахунар хъайшла, хъсанвилерихъ артуханвилерихъ галаз санал, адет яз, нукъсанрикайни дуьз тахъунрикай, гъалатЈрикайни рахунар жедайдини заз чизва. К. М. Жуввал авай шаир. Эй, кЈелдайди, зи кЈелдайди Ви рикЈиз рехъ жагъайтЈа заз, Жув хушбахт яз гъисабда за. Гъ. Я. Юелдайдаз. Заз чиз, инал мад алава баянар хъун вижесуз кар жезва, кЈелзавайдаз якъиндаказ аквазва - сиясатдин гъич са ялни галачир, фикирриз дерин несиятдин шиш ГъикЈ идеологиядин къуру лозунгдиз элкъвезватЈа... Ф. Н. Шаирдин яратмишунрин ирс... 2) мектебда чирвилер къачузвайди. Чи муаллимар вири рикЈивай кЈвалахдай, чирвилер авай ва кЈелзавайбурувайни истемишунардай пешекарар тир. А. Ляметов. Зи пешедиз рехъ ачухай устад || ЛГ, 2001, 15. П.

КЈЕЛЕ¹ кЈел существительнидин чкадин I падеждин форма. Кил. **КЈЕЛ.**

КЈЕЛЕ² суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) хуьр, къеле. Чи ерийрай, маканрай чун чкурна, чи къубаяр, чи кЈелеяр чукЈурна. Ф. Н. Цавун муьгъуьббатдин авазар. 2) цур (металл).

* **кЈелед гапур** суц. винел патан акунар. Закай амайди са акунар алай кЈелед гапур я. Гъ. Къ. Четин бахт.

КЈЕЛЕРБАН суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра чуьлда кЈелерив гвайди. Са къан рекъиз фейила, идал са кЈелербан гъалтда. Ф. Ирид стха.

КЈЕЛЕРУН гл., аспект., ни; -да, -на; -из, -зава; ая, -ин, -рай, -мир; кЈелер авун, кЈелер тавун, кЈелер тахъун, кЈелер хъийимир чирвилер къачун. Атлухан эфенди еке кЈелернавай савадлу ва варлу кас тир. ЛГ, 1992, 14. I.

КЈЕЛЗАВАЙБУР суц.; -у, -а кЈелзавайди существительнидин гзафвилин къадардин форма. Кил. **КЈЕЛДАЙДИ** || **КЈЕЛЗАВАЙДИ** * кЈелдайди

КЈЕЛИ: кЈели (кЈили) хъун гл., вуж хабардар хъун, гъисс авун.. Секинатан къилел атай къазадикай къуни-къунийиризни кЈели хъана. Б. Гъ. Кек галкЈизва. Гъаруназ жегъилзамаз теквал акунвай, и дишегълидин къисметдикайни кЈили тахъана авачир. А. Исм. Вацран мичер.

КЈЕЛНАВАЙ прил. дуьньядикай, марифатдикай чирвилер къачунвай. Айдабег стха, чун аялар туш. КЈелнавай, яшлу итимар я. З. Р. Цийи ханлух. **Синоним:** марифатлу, савадлу

КЈЕЛУН гл.; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; кЈел авун, кЈел тавун, кЈел тахъун, кЈел хъийимир 1) кхъенвай шей жуважувакди ва я кЈевиз лугъун, тикрар авун. ЦицЈалиди кЈелиз башламишна. Элиф, бей, тей... Ф. ЦицЈали. КЈелзамазди са элифар, Закатдикай рахаз гафар. С. С. Фекъяр. И къалай къулухъ гъа са гъарф са гафуна са жуьре, маса гафуна маса жуьре кЈелун мумкин я. М. М. Гъ. Лезги грамматика. Исятда чун А. Фатахован эсерар кЈел тавур жсандивай вич образование авайди яз гъисабиз тежедай гъалда... жезва. З. Бирембеков. А. Фатахов: куьруь биография ва яратмишунар. Гуржийрин ва эрменийри бязи алимри Алпан гъукуматдин чЈал удинрин чЈалахъ галаз гекъиззава ва а девирдин чЈехи чЈал тир лезги чЈал рикЈелай алудзава. Гъавилай абурувай къадим Алпан девлетдин кхъинар бегъемдаказ кЈелиз жезвач. М. М. Уях хъухъ, лезгияр! 2) кхъенвайбур вилералди аннамисуналди чирвилер къачун. Нянрихъди кЈелиз ликпунктариз фидай, Куьлуьз-куьлуьз рахаз, ихтилат ийиз. А. Ф. КъатI-къатI авур зунжурар. Гъар жуьредин рахунрик кваз Къайитмаза кЈелунин патахъай месэла кудна. З. Э. Рекъер сад туш. КЈелун, тежриба, ахлак чарасуз я... И. Гъ. Заманайрин хумаярни Зи Чехи стхади, мектебда кЈелдайла, «лезги пул» тагун патал вичин паспортда азербайжанви кхъейди я. М. М. Лезги тЈвар алатЈа. * **дерди кЈелун.**

КЈЕЛУН² суц.; -и, -а; -ар, -ри; -ра чирвилер къачуз алахъун. Бязи аялар кЈелуникай еке хийир авайдан

гъавурда акъазвач, гъакI хъайила алай вахтунда чалишмишвилер артухарунин лазимвал ава. ЛГ, 2000. 20. IV. Амма кIелун давамардай мумкинвал хъанач: буба, ахпа къве ийсалай диде рагъметдиз фена. И. Гъ. "Берлиндин вири кIвалерал..."

* **кIелунин ийс** суц. мектебда, вузда чирвилер къачудай ва гудай цIуд вацран вахт кIелунин ийс башламишай арада зи чкадал, гул еке шулугъ авай коллектив я лугъуз, къуниши хуъряй масад рекъе тунай. Т. А. Мехъер куътягъ тахъанмаз. 1942-43 кIелунин ийсан сифте йикъар... ЛГ, 2001, 22. II. ЦIийи кIелунин ийс башламиш хъайи са гъафтедилай мектебдин коллективди... Къилич муаллим пенсидиз рекъе тунай. Р. Набиев. Къазран гъахъ.

КИЕМ¹ нугъ., суц.; -и, -е; -ер, -ери, -ера 1) къужах. Руш гададин кIеме хъайитIани, ада са чубкъни ийидачир. Са чIалалди, бубани руш гъар сад са тарце авай, сада садакай хабар къадачир. А. А. Пад хъайи рагъ. 2) инсандин пицIинилай агъуз тир руфунин хъуътул чка.

КИЕМ² суц.; -ини, -ина; -ер, -ери, -ера эвягъай сарикай рекъина амукъай пай.

КИЕМЕР суц., гз.; -ери, -ера рекъинай сар эвяна амукъаяр, сарин амукъаяр.

КИЕНШЕБ кил. **КИЕГЪЕБ**.

КИЕП суц.; -ини, -ина; ер, -ери, -ера цварахъан.

КИЕПЕ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра кIарасдикай раснавай вини къил гъаркъу, агъа къил шуькIуь, аялар къугъвадай вечерен кака къван затI.

КИЕРЕТИ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра санал кIватI хъанвайбур. Дугъриданни, агъа гадайрин дестедин гуъгуъналлай рушарин кIеретIдин кIвенкIе авай, хуралай киф авадарнавай Назханум гъам туштIа, низ чида?! Б. Гъ. Заз эвера. Арза кIелиз башламидай арада кабинетдиз са кIеретI инсанар мад кIватI хъана. Ш. Ю. Гъакъисагъ Алискендер. Нянихъ бухгалтер Сердер халудин кIеретI доминайрив къугъвадай, къуъзек абуруз яргъалай килигдай. З. Гъ. Чкадив агакъай цуьквер. Рушарин кIеретIдик квай Селминатаз зун гъасятда чир хъхъанай... Т. А. Мехъер куътягъ тахъанмаз. **Синонимар:** десте, жерге, кIватIал, луж, къефле, тилит, рамаг, цIиргъ.

* **кIеретI-кIеретI** нар. кIватIал-кIватIал хъана. Низ акурди тир савдагаррин а къетIен базар!.. Анин еке майдандал, адан патав гвай рекъин къерехрив, а патал алай уъзъмлуждин жугъунрив, жегъилияшлу, пабитим акахъна, гузвахчузвайбур хъиз, кIеретI-кIеретI сад-садал алчуд жез, кIватI жезчикIиз, гъерекатда авай улакъар алай чкайрал далдаяр жагъуриз кушкуниз рахазвай. Т. А. Мехъер куътягъ тахъанмаз

КИЕРЕЦ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра винел пад хъире тир, хъиред къене хвех авай, вични тарцел жедай емиш. # пичIи ~, -дин тар, ~дин хъире, ~дин хвех. Садбуру заз хъархъ лугъуда, Дад, а тIвар залай алуда! Шерец лугъуз чав акъуда, Виридалай зун хъсан я. А. М. Гъим хъсан я. Фидай чун и йифиз шумуд дакIардихъ, Дидейри бухчаяр тадай ракIарихъ, Вуч хъсан дад авай Яран паярихъ, Бул жедай кIерецар, паквар, какаяр. С. К. Яран сувариз. Ачухда за мугъмандиз Суфра галайгалайвал: И куър, къизил балугъар Самур вацIун девлет я. И кIерецар, фундугъар Битмишайди Лечет я. А. Къ. Пешепай. ГъакI ам пуд вацра гъалвачидиз кIерецар михъиз, къаб чухъуъз хъана. М. Гъ. Буржар хъайитIани алатда хъи... Заз гамни храз чида, тIанурдиз фу ягъизни, Хъархъун тарциз акъахна юркуналди кIерецарни кIвадарайди я за... Х. Х. "Гзаф тажуб рекъева зун..." * **къени кIерецар.**

КИЕТИ суц.; -ини, -ина; -ер, -ери, -ера гъаларин кIватI. ЦIийи нехирбан, кIетI хъиз, виняйгуз авахъна. Б. Гъ, заз эвера.

КИЕХВИРУН гл., тикрарв, ни-куъ вуж-вуч -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; кIевун гаф вири манайра.

КИИ кил. **ИКИИ**.

КИЛИ кил. **КИЕЛИ**

КИМПИЛ¹ нугъ., суц. ват [Гаджиев 1997: 132].

КИМПИЛ² суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра; къве кIарас сад-садав агудна туькIуьрдай чкайрал, бес тежезвай къадар фикирда къуна, патар яна кутадай тахтадин ва я кIарасдин кIус. Къавуз картонар ядайла, михер хъиз, кIимпиларни герек жеда. **Р.**

КИНТИ суц.; -ини, -ина; -ер, -ери, -ера са 15-20 см. яргъивал алай тIвалунин, лашунин къатI. Жафер килигна: къвалав рагъул са вак акъвазнавай, Руквадин къавуз гудай варданаг хътин яргъи ва элкъвей, вичихъни кIинтI хътин тум галай вак. А. Фет. Вак хътин.

* **кIинтI-лаш** суц. къугъунин тIвар.... гъвечIи чIавуз чун ратIра кIинтI-лаш къугъвадайла, ада зи къилиз лапIаш вегъена. Ам зи рикIелай физвачир. З. Э. Рекъер сад тут. Ибурукай [къугъунрикай. - А. Г.] яз чавай агъадихъ галайбур къалуриз жеда: беле-беле, кIинтI-лаш, кIумп-лаш, туп-лаш, къуъл-бармак, лапIи-лапIаш, лал байкъуш, къвани-къван, чIагъ-чIагъ, гъанда-гъанда, энзели... ва са къадар масабур. С. Муслимов. ЦицIигъ-наме.

КИИР суц.; -ини, -ина; -ер, -ери, -ера 1) патахъарнавай кIвенкI галай ва я патахъ къармах хътин къил галай ракъун, кIарасдин алат. Шириналди тарцин хилер агъуз ийиз жеда. **Р.** 2) векъи кIвенкI алай яргъи сас. - Бес, чан хва, ахпа фена кIамуз килигайла, къве хеб тумар атIана, кIирер кутуна къенвай... А. Ф. Лянет. -

Квел неда-а, сиве амайди и са кIир я, - кьалурзава ада куьз ятIани Хачмазас. М. Б. Ханкиши. 3) **кIезрияр, балугьар кьадай алат**. Ширина фадлай балугь гьатнава А. Ал. Балугьчи. Вучда кьван, гвайбур кьенятда: жилкадихъ тек са кIир тазва, чIехи кIир. М. Б. За бананар недач. КIир агьур жез юзай чIавуз Гуп-гупда ви рикIи шад... Д. А. Балугьчи. 4) **виликдай кьар авай куьчейра кьекьведайла, ишлемишдай алат**. * **гардан кIир авун**.

КИРИ суц.; -ди, -да; -яр, -ри, -ра 1) тамун тарцел жедай. хьипи ва гзаф цуру тIямдин элкьвей емиш Мад мертер нез хьанач завай, Я нез хьанач КIирияр. 3. Кь. Мад мертер. 2) **гьахьтин емишар жедай там, чка**. 3) (чIехи гьарфуналди - ЦI) **хуьруьн тIвар: КIири**. Профессор Р. И. Гьайдаров КIиридай я. Р.

КИУБАН прил. **зириг**. - Эгер ваз ви уьзурар квахьна, беден сагь ва кIубан хьана кIанзаватIа, за лагьайвал ая: экуьнахъ кьарагьайла, са истикан чайни 2 кIус фу, амай вахтунда (йикьан кьене) тутар неь. 3. Ф. Тутаралди сагьарун. ЦIийи йисан вилик КIварчагь дередин НуьцIуьгьринни Экенрин хуьрерин агьалийрин гуьгьуьлар иллаки кIубан тир. ЛГ, 2001, 11. I. Лезгияр чеб хьтин туьнт, кIубан вацI я. 3. Гь. Лезгийрин Риваят.

КИУБАНАРУН гл., ни вуж; -да; -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир кIубанар тавун, кIубанар тахвун, кIубанар хьийимир кIубан тир гьалдиз гьун. И вири легьзейри виши метрдин вини патал хкаж хьанвай инсанрин сагьламвал хуьн, хьсанарун, кIубанарун патал эцигнавай ирид мертебадин дарамат мадни гуьрчегарзава. 3. Ф. Суьгьурдин тIвал гвайди.

КИУБАНВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера кIубан гьал. Яшарилай аслу тушиз, ада кIубанвал, гуьгьуьлдин мердвал, ачухвал хвенва. К, 1988, 20. XI.

КИУБАНВИЛЕЛДИ нар. кIубанвал хас яз. **Синонимар:** кIубандаказ, кIубандиз, кIубанз.

КИУБАНДАКАЗ нар. кIубандан лишанар кваз. - Мусаиб, чан хва, - лагьана шаирди кефсуз яз зайиф хьанвай сесиналди, амма кIубандаказ... 3. Э. СтIал Сулейман. **Синонимар:** кIубанвилелди, кIубандиз, кIубанз.

КИУБАНДИЗ нар. кIубан яз. Иесиди жаваб гана кIубандиз: Им зи цIийи зеведиш я, дамах я... Ж. Шикилар. - Вуж ятIани ша, илифа. чан хва, лагьана ада гьилин ишарадалди КIвалин рехъ кьалурна ва вич гьасятда кIубандиз вилик экечIна. ЛГ, 1997, 1. Г. **Синонимар:** кIубанвилелди, кIубандаказ, кIубанз.

КИУБАНЗ нар. кIубан яз. **Синонимар:** кIубанвилелди, кIубандаказ, кIубандиз.

КИУБАНЗАМА рах., вуж кIубан гьалда ама... жегьил ваь, яшарив агакьнавай, амма вич кIубанзамай, рехи кьалин спелар квай итим экечIна. М. Б. Спелар.

КИУДУН¹ гл., ни вуж; -да; -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; кIуд тавун, кIуд тахвун, кIуд хьийимир 1) гьалибвал кьазанмишун. Ваь, чан, завай вахъ галаз акьаж жедайди туш. На зун кIуддайди я. Ж. Эфендиев. Азадвиллин рекье. 2) **гьакьикьи дережадай акьудун**. 1933-1934 - йисаралди чIехи кьуллуьгьрал алай са бязи юлдашири СтIал Сулейман кIудиз эгечIна. Ф. Н. Шаирдин гьакьикьят.

КИУДУН² гл., ни вуж; -да; -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, мир; кIуд тавун, кIуд тахвун, кIуд хьийимир **паб** тIалакьрикай кхудун.

КИУКИ¹ суц.; кукIва, кукIва; -кукIвар, кукIвари, -кукIвара винихъ, кьакьандихъ еримешзавай, экечIзавай затIунин кьил.

* **кIукI атун** гл., нел-квел кефияр, крар хьсан хьун. СакIани кIукI атаначир зал а береда, АвайтIани гьил чIемеда, кIвачни гьуьреда... Б. С. ЦIийи лезгидин гаф

* **кIукI гьун** гл., ни квел 1) **тамамарун, са кар кьилиз акьудун**. Гьизвач вуна дувандал кIукI, Адиларал хуьурез, кьази. Е. Э. Кьази. И месэладал кIукI гьунни завай авунвай тIалабун тир. К, 1991, 17. I. Тадивили кIукI гьайиди гьи пачагь, гьи везир я? И. Гь. 2) **ирин авахьдай гьалдиз гьун**.

* **кIукIни-кIукI** суц. **кукIуш, лап вини кIукI**. Таран лап кIукIни-кукIва кьизилдин пурарни гимшишдин кьенерар ава. Ф. Гьуьлуьн шив.

КИУКИ² суц.; кукIва, кукIва; кукIвар, кукIвари, кукIвара чими чIавуз кьилел алукун патал парчадикай цванвай затI. Кьве патайни цел алгьанвай шуьмягь тарар бала хьанва: гагь абурухъ кIулавай цIил галкIизва, гагь кьилеллай кIукI. М. Б. За бананар недач.

КИУЛ суц.; -а, -а; -ар, -ари, -ара инсандин, гьайвандин гардандилай кьулан тар куьтягь жезвай чкадал кьван далу пад. Кьуна кIула вав гвай а пар, Жуван рекье гьат, гуьзел яр. С. С. Регьуьхбан. кIула киредин кIуькуь авай са кьуьзюь кьари Бубадиз акваз-акваз атана. Кь. Кь. КIири Буба. Мугьмандай хкведайла, вичин патав ксанвай аял кIулаз яна, ам кьежел экечIда. С. М. Цицигь-наме. За духтурди лагьайвал авуна. Ингье алай вахтунда захъ ацIанвай шешел кIула кьадай хьтин сагьвал хьхьанва. Нервиарни зи лап хьсан кьайдадик акат хьувунва. 3. Ф. Тутаралди сагьарун. Гьайванханадин кьефесдакIвале, дерин гьам аваз чIехи кьве виле, Деведи зурба ийизва гирнагь, Адан далуда кьве кIул -кьве гурмагь. А. Кь. Деве.

* **кIул вегьин** гл., ни яшлувиллин лишан яз **кIул экьис хьун**. Тимил кьван кIул вегьенвай, амма зиригдиз кьекьуьн хесеш хьанвай, куьлуь шуьткьверри кьунвай чIулав, ири вилер авай итим кьежел экечIна. Кь. М. Дагьларин деринрин булахар.

* **кІула** [къамал, къилел] **акъадарун** гл., ни **вуж** нин са низ **ятІани** вичиз **кІандай** амалар ийидай шартІар гун.

* **кІулар** чухвайди **хъиз** [регъят] **хъун** далу чухвайди **хъиз** [регъят] **хъун**.

* **кІула** **акъахун** гл., **вуж** нин **истисмар** авун, **масадан** **зегъметдикай** **менфят** къачун. *Цицуд йис я ам зи кІула акъахна.* Р. **Синоним:** **къамал** **акъахун**.

* **кІула** **хъун** гл., **вуч** нин са **вуч** **ятІани** **хиве** **аваз** **хъун**. *Пис гунагъар кІула аваз, чуъллеравайд сиягъ хъана.* Е. Э. Мубарак Исмаил.

* **кІулай** **гадарун** гл., ни **вуж**, **вуч** **никай** **ва** **я** **квекай** **ятІани** **азад** **хъун**, **азад** **авун**. *Эминавай диндин пар, мавгъуматп вичин кІулай гадариз хъанач.* М. М. Гъ. ТуькІуьрайдан патай. Етим Эмин. Шииррин кІватІал (Махачкала, 1941).

* **кІулай** **эвичІун** гл., **вуж** нин **таъсирдикай** **азад** **хъун**. *ЭвичІ кІулай, риторика. Зи патай ваз жедач инсаф.* Н. Ш. ЭвичІ кІулай. **Антоним:** **кІула** **акъахун**.

КІУЛАЦ¹ **векъи**, **суц.**; -а, -а; -ар, -ри, -ра **кІул** **экъиснавайди**. - *Яда, кІулац, на ам почтальон туш лугъудачирни?* А. Ф. Газет.

КІУЛАЦ² **прим** **кІул** **экъисай**. *Адаз аялри кІулац Эмирбег лугъудай.* Р.

КІУМП **суц.**; -уни, -уна; -ар, -ари, -ара **къапунин** **кІуфа** **твадай** **затІ**. *Лап пис кузвай ци термосдин кІумп чІур тавун ва геждалди къуллугъ авун патал адал алюминийдин къизилверекъ акъалжда. Хийирлу меслятар || ЛГ, 2000, 20. IV. Птулкадин кІумп регъятдиз акъудун патал, адан шуькІуь чкадал кузвай нек акъалжда. Хийирлу меслятар || ЛГ, 2000, 20. IV.*

* **кІумп-лаш** **суц.** **къугъунин** **тІвар**. *Куьгъне ЦицІигъ фикирдиз гъайила, она вичин аял вахтар кечирмишай касдин рикІел, зи фикирдалди, сифтени-сифте хкведайди арандин хуьрера авачир, гила, мумкин я, санани амачир шад къугъунар я. Ибурукай яз чавай агъадихъ галайбур къалуриз жеда... кІумп-лаш, туп-лаш, къуьл-бармак, лапІи-лапІаш, лал байкъуш, къвани-къван, чІагъ-чІагъ, гъанда-гъанда, энзели, кацни къиф... С. Муслимов. ЦицІигъ-наме.*

КІУН **суц.**; -у, -а; -ар, -ари. -ара са **къил** **къелечІарнаваз** **туькІуьрнавай** **ракъун** **ва** **я** **кІарасдин** **кІинтІ** **къван** **кІус**. *Турар авай кІарасар чна кІунар ягъиз кукІварзава.* Р.

КІУНАР **суц.**, **гзафв.**; -и, -а **хразвай** **гамунин** **ва** **я** **рухунин** **тІарамвални** **бушвал** **чпин** **куьмекдалди** **къайдадик** **кутадай** **затІар**.

КІУНТІ **суц.**; -уни, -уна; -ар, -ари, -ара 1) **чилелай** **къакъанвилихъ** **хкаж** **хъанвай** **чка**. *Магъмутахуьр ала кІунтІал Масадан бахъуд ли жеда кІатІал.* С. С. Куьредин цІерид хуьр. 2) **векъер**, **цуьлер** **кІватІна** **хкаж** **хъанвай** **чка**, **хара**. *КІунтІ къакъан хъайила, басрухдикай хкатнавай гададин гуьгъуьлар акваз-акваз ачух хъижезва.* Б. Гъ. Цавун михекар. *Математика лагъайтІа, сифте килигайла къуру предмет хъиз аквада, амма муаллимди аялриз адакай менфят къачуз асанти мисалралди чирна кІанда. Месела, векъин кІунтІ алуьмун, чан алай малдин заланвал терезар галачиз чирун... ва икІ мад.* ЛГ, 2000, 20. IV. **Синонимар:** **гъамбар**, **хара**.

КІУНЧІ **суц.**; -уни, -уна; -ар, -ари, -ара **аскІан** **набататрин** **кІватІал**. *Шад жеда рикІ, Цуькверин кІунчІар акурла.* Къ. Р. Хъуьреда рикІ. **Синоним:** **хара**.

КІУР¹ **нугъ.**, **суц.** **мазмаз** [Гаджиев 1997: 132]

КІУР² **суц.**; -у, -а; -ар, -ари, -ара **гъайвандин** **кІвач**. *Гагъ деведиз кІанда кІасиз, Гагъ ламраз вун кІурув ягъиз.* С. С. Урусатдиз. *Адан гъил агакъунни сад хъанай, калин кІур цавуз акъатунни.* Б. Гъ. Заз эвера.

* **кІур** **гун** гл., ни **низ-квез** 1) **кІвачерик** **кутуна** **тІебии** **гъалдай** **акъудун**. *Йифиз тевледа авай ламари, и «махорка», векъер хъиз хъана, неда, амайдазни кІур гуда.* Х. Т. Чи накъвадиз, чи девлетдиз нетІешри кІур гун, чун икІ вара-зара авун чна эхдач. Гъ. Къ. Четин бахт. 2) **гъич** **са** **фикирни** **тагана**, **инкар** **авун**. *Вичин гафунал мягъкем тиртІа, гъелбетда, ада вири куьгъне адетризни, дидединни бубадин рахунризни кІур гудай.* Н. А. Къве рикІин хиялар. *Гила вуна мехъерар ийидани, дуст? гъа дидеди це лагъанвайди вуна гъидани? Жуван намусдизни муьгъуьббатдиз кІур гун дуьз туш, дуст.* А. Р., Я. Я. Хендедадин мехъер. *Чун кисайтІа, лап чируьгъдиз кІур гуда, Ялтах рахаз, чун къвазайтІа, секиндиз.* Х. Х. «Чи чилив гва дегъзамандин рехивал».

* **кІурар** **хкадарун** гл., ни **авур** **теклифдал** **нарази** **яз** **гъарай-эвер** **авун**. *Амма са карди зун секин тазвач. Мехъерикай рахайла, гъамиша кІурар хкадарзава.* А. Р., Я. Я. Хендедадин мехъер.

КІУРТ **суц.**; -уни, -уна; -ар, -ари, -ара **чими** **хъун** **патал** **хъицикъдикай** **цванвай**, **вични** **парталрин** **винелай** **алукІдай** **палтудиз** **ухшар** **партал**. *Къилел элкъвёй пач бармак, тандал яргъи ва лацу кІурт алай са касдик зи вил хукІуна. Адан гъиле кІекІеу авай.* 3. Э. СтІал Сулейман. *Гимшидин гапулар квай... адал Туб туькІуьриз, кІурт къалуриз хъуьреда.* А. Ф. КъатІ-къатІ авур зунжурар. *УстІардиз шакІурт, ХъуьтІуьз къалин кІурт, Гатфариз магъут ХупІ ярашугъ я. А. Гъ. ХупІ ярашугъ я. Касдин бахт ам тир хъи, хъуьтІуьн вахт яз, адал вичин халуди гавра хамарикай цванвай кІурт алай.* А. А. Пад хъайи рагъ. *Тадиз кІурт хтІунна... Гъ. Къ. Гъай тахъай гъарай.*

КІУРТАШ суц.; -а, -а; -ар, -ри, -ра гатуз, хъуьтІуьз кІурт алаз къекъведайди; дегиш партал авачирди, кесибди.

КІУРТЫН нугь., суц. дурдиягъ, фу акъалдай къул.

КІУРУКИ нугь., суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра тарал пеш ва цуьк ахъайдай тІур. И гатфариз... Эбеш таран кІурукІар дакІуннава, абур къе-пака хъиткъиндайвал ава. Гь. Кь. Къилинж Къемер.

КІУС¹ суц.; -уни, -уна; -ар, -ари, -ара 1) сад хътин гзафдан пай. - Халкъари чпиз авай гъарнал са къал алаз къуранвай никІин кІусарай магъсулар кІватІ хъийизвай. А. Ф. Бубадин веси. Амай са никІин кІусни гана виже къведачир; ада ам хатурдай масабурун малар къачуна цанвай. А. Ф. Бубадин веси. Эгер ваз ви уьзуьрар квахъна, беден сагъ ва кІубан хъана кІанзаватІа, за лагъайвал ая: экуьнахъ къарагъайла, са истикан чайни 2 кІус фу, амай вахтунда (йикъан къене) тутар неъ. 3. Ф. Тутаралди сагъарун. Гуьзгуьдин кІусар гъарнихъ чкІанвай. Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз. **Синоним:** тике. 2) куьч. **ришвет.** КІус гайитІа, ви кІвалах туькІуьда. Р.

* **кІус-кІус** нар. **кІусар** яз. Ада аялдиз фу кІус-кІус гузвай. Р.

* **кІус-кІус авун** гл., ни вуч 1) куьлюь-куьлюь авун. 2) куьч. тахъай гъалдиз гъун

* **кІус-кІус хъун** гл., вуч сагъ шей кІусариз элкъуьн. Гъилий аватай гуьзгуь кІус-кІус хъана. Р.

КІУС² нар. Тіимил. Залум, вахъ кІус, зерре инсаф авачни? Е. Э. Ваз зи гъалдикай хабар авачни? * **са кІус.**

КІУС³ граммат., суц.; -уни, -уна; -ар, -ари, -ара предложенида лугъузвай фикирдик, манадик алава ранг кутадай гаф. Предложенидин мана-метлебдив рахазвайди гъикІ эгечІнаватІа (адан инанмишвал - шаклуал, тестикъарун - инкарун, гужелу авун, тади кутун ва мсб) къалурдай, чпелди жуьреба-жуьре рангар гуз, рахазвайда вичин фикирдин тегъер дегишардай къуллугъчи гафариз кІусар лугъуда. Месела, гъун, акал, къван, тІун, хътин, эхъ гафар кІусар я. Р. Гъайдаров. Лезги чІал.

КІУСНИ¹ кІус существительнидин форма. Кил. **КІУС.**

КІУСНИ² нар. эсиллагъ. Вуна кІусни къайгъу мийир. Е. Э. Вирт квахъайдаз. СтІал Сулейман атай гаф элкъуьр тийидай, гзаф простой ва кІусни лавгъавал квачир кас тир. 3. Э. СтІал Сулейман. Дагъларин сагъибдин иштагъ кІусни чІуриз хъанач. Б. Гь. Заз эвера. Вун чидайбур жезва шаксуз аламант, Табзавайла кІусни дегиш тахъана... Ж. Шумуд агъзур сефер вуна табнатІа.. КІусни нефсинихъ ял тийидай инсан тир ам (Лезги Нямет. - А. Г.) я. 3. Ф. Халкъ патал халкънавай инсан **Синонимар:** ерли, зерени, стІуни, эсиллагъ..

КІУС-КІУСУН гл., ни вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; кІус-кІус авун, кІус-кІус тавун, кІус-кІус тахъун, кІус-кІус хъийимир 1) сагъ шей кІусариз элкъуьрун. # перем ~, чанта ~, тетрадь ~, ктаб ~. 2) куьч. тахъай гъалдиз гъун.

КІУТА суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра мих, масмар са квез ятІани ядай алат. # ~ къачун, ~ квадарун, къезил ~, залан ~ гъилихъ галукъарун.

КІУФ суц.; -у, -а; -ар, -ари, -ара 1) сив (адет яз, къушарин). Амма чІагъари чтин мукарин къене патаз затІ-матІ яда. Абуру кІуфа аваз вечрен цІакулар, сун баикІулар тухуз аквада. 3. К. Тебиат чирун. 2) рах. **инсандин сив.** КІуфу мили хъвер кваз, къилни хкаж тавуна тадиз жаваб гана. 3. Э. Муькъвел гелер. Бегован кІуфук шадвал акатна, чІулав гъакъекъар хътин вилера кефли ЦверекІар къугъвана. А. А. Пад хъайи рагъ.... Рамиза, адахъ элкъвена, кІуф кІватІиз ахъайна ва мадни агъурдиз лагъана... Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз. 3) кІвачин къапарин кІвенкІв, дабанриз акси пад. Адал кІуф ахъа туфляяр алай. Р. 4) гуьлле, яд авай алатрин са къил. # тфенгдин ~, луьледин ~, чайдандин ~.... ва ахпа тумбочкадай кІуфа гъажибугъдадин кІап тунвай шуьше акъудна. 3. Гь. Лезгийрин риваят.

* **кІуф гун** рах., гл., ни низ **темен гун.** Бубадиз са кІуф це кван! Р.

* **кІуф ягъун** гл. 1) куь квез кІуфалди са вуч ятІани къачун, тІуьн. Ачкара валан кІане ацукънавай ва некъидин пешериз кІуф язавай. 3. Гь. Залан кам. Зи вечре цицибар ахъайнава, абуру тварриз кІуф ядай са бади герекзавай. С. М. Цицигъ-наме. 2) куьч., ни низ **гъуьнтІ гун.** Бубади гъамиша аялриз кІуф язава. Р..

* **кІуфал кІвенкІ** алай(ди) прил. (суц.) гзаф рахаз, гъуьжетиз кІандай(ди).... и чил са бязи кІуфал кІвенкІ алай, девлетлу къуд-вад хизанди законсуз къунва. ЛГ, 2000, 24.П.

КІУЪ || **УЬЦІУЪ** прил. къелен тІям галай. Гирванка къел Къулан вацІуз Вегъиналди кІуь жедайд туш. С. С. Ахмакъвал пис четин тІал я.

* **кІуь-цуруди (уькІуьни цуру)** суц. **хъсан-писди.** - Дуст хвена кІанда. Адаз кІуь-цуруди чирун герек я. Са кимивал квачир касни жедач фикирдал алай Сабира адахъ галаз къал алай рахунар ийидай, вичиз чидай несятар гудай. 3. Э. Рекъер сад туш. Захъ галайбурни, лугъудайвал, и рекъерин кІуьцуруди дадмишнавайбур тир. Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз. Мерзият серсер хъанвай: уьмуьрдин чІехи пай санал акъудна, санал уькІуьни цуру акуна, аялар чІехи авуна, дарвилерни гзаф эхи авуна, амма Жафера адаз рикІик хкІадай са гаф лагъайди тушир. 3. Гь. Уьмуьрдин сирнав. Институтдиз фида лагъана хуьряй экъечІай Мирзеханан кагъаз Тольяттидай хтанай: «... азиз буба, за ГЭС-дал кІвалахзава, са йисуз мад уьмуьрдин даз килиг хъийида, стхадизни куьмек гуда, институтдиз завай къведай йисузни физ жеда...» 3. Гь. Бубадин кІвал.

КІУЬБУР суц., -у, -а цик кутунвай афнияр, помидорар.

КІУЬГЪУЪ прил. ширин.

* **кІуьгъуь** [ширин] мез суц. ширин ихтилатар. Вучда дустуникай дабан атІудай, Мез кІуьгъуь, рикІи серкед хъиз кудай? Е. Э. Дуьнья гургъагур.

КІУЬГЪУЪВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера кІуьгъуь гьал.

КІУЬД числ. муьжуьдалай гуьгъуьниз цІудалай вилик къведай къадардин гьисаб. Заз чидайла, адахъ кІуьд аял... кІуьд хва авай. Къ. М. Дагъларин деринрин булахар. Зун умудлу я хьи, «Самурди» лезги сихилдик квай муькуь кІуьд халкъдин

медениятдин къайгъуни чІугвада. М. М. Лезги тІвар алатІа. За кІвалахзавай дереда саки кІуьд хуьр ава. ЛГ, 1992, 23. IV.

* **кІуьд-кІуьд** нар. са вуч ятІани 9-9 санал алаз. Дарманар кІуьд-кІуьд гузвай. Р.

КІУЬДА¹ гьал тІямдиз кІуь я. Рукъия бажи, ваз муькІуьда. Гъахъняй на (а)вур дулма кІуьда... С. С. Дулма уьцІуь авур папаз.

КІУЬДА² кІуьд числительнителиндин чкадин I падеждин форма.

КІУЬДРА нар. кІуьд сеферда. Ам са йисуз кІуьдра Москвадиз фенай. Р. Са кІвалах ийидайла, тади къачумир, кІуьдра алуьма, садра атІутІ. А. А. Пад хъайи рагъ.

КІУЬКУЪ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра чепедикай раснавай гъвечІи гичин. ГъвечІи кІуькуь яна къуьнуьз ашкъидал. А. Ф. КъатІ-къатІ авур зунжурар. Мухлисат кІуькуь гъаз фидайла, Асланани, адахъ галаз фена, вичин дидедиз яд гъидай. З. Э. Муьгъуьббатдин цІелхем.

КІУЬРЕЗ нугъ. кІуьруьн глаголдин мурадвилин форма (лит. цІраз, цІурун>. Кил ЦІУРУН.

КІУЬТІКІУЬРУЪТІ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра къушари ийидай кІуьтІ-кІуьтІ сесер. КІуьтІкІуьрутІдин ванер аваз япара... Йиферихъ мад къаних я зун, къаних Я. Ш. Къ. Къанихвал.

КІЫРКІЫЧ нугъ., суц. къурай фид.

Л

Л [эл] урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра алфавитдин цІемуьжуьд лагъай гъарф. Лазим гаф эл (Л) гъарфунилай башилаши жгзва. Р. Лямет, Лейла хътин хас тІварара эл гъарф чІехиз (Л) кхьида. Р.

<Л> лезги чІалан сесерин системада мецин вилик пад сарарив агудна сивяй акъуддай ванлу сес. Гафарин сифте къиле {лам, лум, лиф), юкъва (ала, алаф, алуькІ), эхирда (кал, къил, чІул) ишлемишда.

ЛА¹ суф. причастидин формадихъ акал хъуналди гъерекат гъа глаголдалди лагъанвай вахтунда физвайди къалурдай суффикс. Месела: фидай + -ла - фидайла, физвай + -ла иц физвайла ва мсб. **Синоним:** причастие + чІавуз (фидай чІавуз, физвай чІавуз).

ЛА² суф. са бязи прилагательнийрикай наречияр арадиз гъидай суффикс: , мекъи - мекъила, чими - чимила.

ЛАБАЗ урус, суц.; -ди, -да: -ар, -ри, -ра гъуьр, техил, чІахар хуьдай, маса гудай чка, дарамат. ЦицІибриз чІахар къачуз Эльмира лабаздал фенвай. Р.

ЛАБАР туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра гими це акъвазарнавай чкадал къун патал зунжурдихъ галаз цин кІаниз вегъедай, гъар патахъ кІирер галаз туькІуьрнавай къармах.

* **лабар вегъин** [кутун] гл., ни чка къуна акъвазун. Гъайдарбег Афшар, вичин гужлу къушунни галаз атана, Ахъегъ хуьруьн муькуь вацІун яхада акъвазна ва ада, гъанал чадурая Яна, лабар вегъинин буйругъ гана. З. Р. Гъажи Давуд... чан туьтуьниз гъидай ветерин нІивдай ванериз, завалри, цІай илисайди хъиз, кІасуниз килиг тавуна, вирин къерехда лабар вегъеда абуру [балугъчийри. - А. Г.]. М Баламетов. Инаг Гуьлалан я || "Самур" газ. 2002, 25.1 V.

ЛАБИАЛ: * **лабиал сес(ер)** граммат., суц. пІузаррин (пІузарар тІимил экъисна лугъудай) сес(ер). Лабиал гесер гафарин къилени юкъва, а, э (е) сесерин вилик ачухдиз ван жедайлани ва са слогдин эхирда зайифдиз ван жедайлани в гъарфунин куьмекдалди кхьида. М. М. Гъ. ЛЧЮС. **Синоним:** пІузаррин сесер.

ЛАБИАЛВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера чІалан са бязи сесер лугъудайла пІузаррин экъисайвал... са слогдин гафарин эхирда авай лабиал сесинилай вилик... ачух у ва я уь сесерикай сад къведайла, эхирда лабиалвилин лишан в гъарф кхьидач, месела: муь, Муьгъ, руг, цуьк. М. М. Гб. ЛЧЮС.

ЛАБИАЛЛАМИШУН гл.; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир пІузарар къургъу хъиз кІватІна экъисун. Чна [у] сес, сив лабиалламишна, лугъузва. Р.

ЛАБОРАНТ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра илимдин идарада куьмекчивилин кІвалах ийизвайди.

ЛАБОРАНТВАЛ урус, суц.; -или, -иле: -илер, -илери, -илера лаборантдин пешекарвал. Заз лаборантвал бегенмиш тир. Р.

* **лаборантвал авун** гл., ни **лаборант** яз кІвалахун. Университетдин муаллим жедалди за лаборантвал авунай. Р.

ЛАВГЪАВАЛ суц.; -или, -иле; -илер; -илери, -илера лавгъа тир гъал, кьуру дамахчивал. Къве шиирда Сулеймана бязи инсанрин ахмакъвал, намердвал, „михеннатвал“, кьуру лавгъавал ва ихътин маса айибар пислемшизава. М. М. Гь. СтІал Сулеймана азербайжан чІалал туькІуьрай шиирар. СтІал Сулейман атай гаф элкъуьр тийидай, гзаф простой ва кІусни лавгъавал квачир кас тир. З. Э. СтІал Сулейман. Намуслу я шадвални дерт чидайди, Тийиџирди ялтахвални лавгъавал. Ш-Э. М. Зул. Иллаки кьуру гафар ийидай, лавгъавал квай, тапарар квай, тежедай кІвалахар хиве къадай. С. Муслимов. ЦицІигъ-наме. **Синоним:** фурс.

* **лавгъавал авун** гл., ни дамахар гвай, масадбур кваз такъадай гъалдин хесетар, амалар къилиз акъудун. - Виридалайни къудратлу гъевес, кьуру дамах къачуна, лавгъавал авун я. Гъа и гъевесдилай куьне зун хуьх, амайбурукай за зун хуьда. М. Ш. Къве хесет. **Синоним:** фурс авун.

ЛАВГЪАВИЛЕЛДИ нар. лавгъавал хас яз. - Зун и мукъвара Къубадиз фида ва, аман-минет авуна, шейэр абурув къачуз тада, - лавгъавилелди жаваб гана ада. А. И. Самур. **Синоним:** лавгъадаказ. **Антонимар:** лавгъасузвилелди, лавгъасуздаказ.

ЛАВГЪАДАКАЗ нар. лавгъавилин гъисс хас яз. **Синоним:** лавгъавилелди. **Антонимар:** лавгъасузвилелди, лавгъасуздаказ.

ЛАВГЪАСУЗ прил. лавгъавал хас тушир. Куьз герек я, къил хкажна цава къун, Кар алакъ тийиз, кьуру дамахарун, ПичІи руьгъдиз хас я икІ вич къалурун, Лавгъасуз, дамах гвачир кас хуш я заз. О. Гъуьсейнов. Хуш я заз. **Антоним:** лавгъа.

ЛАВГЪАСУЗВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера лавгъасуз гъал. Большевиквили лавгъасузвили ва вичивай гзаф истемшиуни ам хъайи агалкъунри секинардачир. З. Э. Чехи шаир. **Антоним:** лавгъавал.

ЛАВГЪАСУЗВИЛЕЛДИ нар. лавгъасузвал хас яз. **Синоним:** лавгъасуздаказ. **Антонимар:** лавгъавилелди, лавгъадаказ.

ЛАВГЪАСУЗДАКАЗ нар. лавгъасузвал хас яз. **Синоним:** лавгъасузвилелди. **Антонимар:** лавгъавилелди, лавгъадаказ.

ЛАВГЪАЧИ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра лавгъа кас. **Синоним:** фурсухъан.

ЛАВР урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ари, -ара гъамиша къацу ва хъсан ни къведай пешер алай тар.

* **лаврдин (лавровый) пешер** суц. лавр таран пешер. Руфуник ял акатнавайла, иферар, кьурурнавай шивитар ва лавровый пешер (вири сад хътин, паяр) кофемолкада регъвена вири сад-садак какадарна, чайдин тІурунин са къатІа авайди ишлемшида. ЛГ, 2004, 15. VII.

ЛАГЕРЬ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) пленда гъатнавайбур ва я дустагъ авунвайбур жедай чка. Йифериз буба секиндив ксудаачир. Ада вичин юлдаширин тІварар къаз эвердай ва гъамиша са нумра тикрардай -2005. Ам адан лагердин нумра тир. З. Гь. Бубадин кІвал. Ам халкъдин милицидин жергейра гъахъна. НКВД-дин работникрин са йисан школа куьтягъна ам оперуполномоченный, райотделенидин начальник, лагердин начальникдин заместитель хъана. З. Э. Кек галкІизва. 1941 - йисуз Гъажибег лагердин эх тежедай зулумдин шартІар сеbeb яз Коми АССР-да кечмиш хъана. Гь. Гашаров. Хайи халкъдин рекъе чан эцигайди. 2) гатун вахтунда са къатдин яшара авайбур (пионерар, жегъилар, студентар) ял ягъиз кІватІ хъанвай чка. - Чи кІвалах къилиз акъат тавуртІа, лагерда авайбур вири чал хуьреда. А. Р. Чинебан савкъват.

ЛАГЪЛАГЪ¹ векъи, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра манасуз ва гзаф рахун(ар). Амма рахунрал пара рикІ алачир, собранийра ксана жедай, дишегълийрин лагълагърикай иллаки гъяз авачир Бекир ЧІугуна кІвализ хтана. Гь. М. Им къван, имни терез.

ЛАГЪЛАГЪ² векъи; суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра; манасуз рахунар. Пачагълугъдиз са шумуд виш агъзур манат къенят авуна. Лагълагърал кІукІ атанач. З. Э. Социалист Зегъметдин герой Темирханов..

* **лагълагъ(ар) авун** гл., ни манасуз рахун(ар) авун. -Акъваз кван, лагълагъар ийимир! Акъваз кван, гаф ганвач гъеле ваз. М. Б. Шаирдин къиникъ. Рак квачир сиве къежей меци нубатсуз лагълагъарни ийида. А. Къ. Вири дишегълиар сад я. **Синонимар:** битІбитІ(ар) авун, Лагълагъун, злуькъун.

ЛАГЪЛАГЪАРУН аспект, || **ЛАГЪЛАГЪУН** векъи; гл., ни; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; лагълагъ(ар) авун, лагълагъ(ар) тавун, лагълагъ(ар) тахвун, лагълагъ(ар) хъийимир манасуз ихтилатар авун. - Лагълагъармир, - гаф атІана Тимура... ". А. К. Руьгъдин девлет. **Синонимар:** битІ-битІ(ар) авун, лагълагъ(ар) авун, рахун, элуькъун.

ЛАГЪЛАГЪЧИ¹ векъи; суц.; -ди, да; -яр, -йри, -йра манасуз ва гзаф рахадайди. Куьргедин михеннатар, вафасуз инсанар, лагълагъчияр гатаз хъана, инсанриз тербия гуз хъана... М. М. Гь. Чехи шаир. АммарикІяй стха Гъайвазани себзава: «Идани вуч авунай? Лагълагъчи, келледа ветІ авай МухсутІ зи чандал вегъена. А. И. Самур.

* **лагълагъчи хъун** гл., вуьж, никай лагълагъардайди хъун. Абасакайни къе вуч ятІани михъиз

лагълагъчи хъанва. *Гзаф рахазва ам. М. В. Гъарасатдин майдандал.*

ЛАГЪЛАГЪЧИ² *векъи; прил. лагълагъяр ийидай. АмІа лагълагъчи муаллим ақу, адаз Америкадикай вири чида, газетар гъиле аваз куъчейрани къекъведа, амма зи хири кІвалах ийиз яшамии жезвай чкадикай са затІни чидач. М. В. Гъарасатдин майдандал*

ЛАГЪЛАГЪЧИВАЛ *суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера лагълагъчи тир гъал.*

* **лагълагъчивал авун** *гл., ни манасуз ихтилатар ийиз масадбур инжиклу ийидай пешекарвал авун.*

ЛАГЪ, ЛАГЪАНА¹ **лугъун** глаголдин форма. *Кил. ЛУГЪУН.*

ЛАГЪАЙ¹ **лугъун** глаголдин причастидин форма. *Азиятар гъисс авур инсандиз азадвал багъа жеда. Гъавилай азадвал - жув жуван иеси хъунухъ лагъай чІал я. З. Р. Веси. Я лацу дагъ, рехивал им Акъул лагъай мисал я. И. Гъ. Шарвили. а куъгъне седридин кІвалахрикай виридан собранидал къилди рахунар жедайдакай лагъайдалай гъугъуьниз, рехи итимди тадиз ятахар ремонт хъувун, алаф ахгудун ва майвайринни емишрин бегъерар вахтунда кІватІ хъувун патал вири желб хъуниз эвер гана. М. Гъ. Гезентидин эхир. Дидеди мектебда къвед лагъай сменада кІелзавай аялриз тарсар гузва... Гъ. Къ. Магъини Дилбер.*

ЛАГЪАЙ² *прич. къадардин числительнидихъ галаз ишлемишайла, къайда, тартиб къалурдай ибара арадиз гъидай гаф. За сад лагъай шиирда ваз бахи авур, Вун авачир дуьнья кІандач лагъанай. М. М. Зи чІехи муьгъуьббат. Варлу инсанрин мехъерриз къвед лагъай юкъузни межлисар къурмишайтІани жезвайди я. С. Ярагъви ашукъ Уьзден. Къвед лагъай югъ тир къг Вагъид бубади кІерецдин тар атІуз. Ж. Байрамалиев. КІарасдин тІурар. Мухтарани Селима ирид лагъай классда кІелзавай ва чебни жегъил физикрин кружокдин иштаракчияр тир. А. Р. Чинебан савкъват. - Сад лагъай хесет: ваз вун бегенмиш кас я. Къвед лагъай хесет: вуна вун виниз къадай лавгъавал' я. М. Ш. Нукъсанар. Гъеле кІуьд лагъай классда кІелдай чІавуз ада рушаз чинебан чарара муьгъуьббатдикай шиирар кхъидай. А, М. Киф атІайди.*

ЛАГЪАЙ³ *союз вичелай вилик квай гаф, гафарин ибара къилин предложенидихъ алакъаламишдай союз-гаф. Туьркиядавайбуруз чи патавай гилан узун-меклевияр лезги чІалалди рахазмач лагъай хабарди тис таъсир авуна лугъуда. М. М. Лацу лекеяр.*

ЛАГЪАЙЛА **лугъун** глаголдин форма. *Кил. ЛУГЪУН.*

ЛАГЪАЙТІА¹ **лугъун** глаголдин шартІунин форма. *Кил. ЛУГЪУН.*

ЛАГЪАЙТІА² *арал. 'са никай-квекай ятІани рахайтІа' манадин аралух гаф. Куьн, лагъайтІа, багъишламиша, маса балабанар гваз майдандиз экъечІзава. Гъ. М. Им къван, имни терез. Мусаеврин хизандиз лагъайтІа, Зумруд духтур виридалайни багъа инсанрикай сад я. К, 1985, 7. VIII. Математика, лагъайтІа, сифте килигайя, къуру предмет хъиз аквада, амма муаллимди аялриз адакай менфят къачуз асант мисалралди чирна кІанда. Х. Шайдабегова. Чирвилерн инсан бахтлу ийида || 2000, 20. IV. Эхъ, шаирди хъсан меслят къалузва За, лагъайтІа, къе рушариз лугъузва: Ш. Ю. "Камазар" гвай Баде, лагъайтІа, адлай гзаф жегъил тир. ЯтІани, вирибуру бадедин тІуьн йикъа са хурма я! -лугъудай. З. Р. Зи' уьмуьрдин шикалар. Мухбир лагъайтІа, садлагъана кІвачел къарагъ хъувуна ва вичин портфелдай фотоаппарат акъудна, Мурадхан халудин патав атана. Р. Гъ. Зи ирид стха.*

ЛАГЪАНА¹ **лугъун** глаголдин алатай вахтунин форма. *Кил. ЛУГЪУН.*

ЛАГЪАНА² *союз, гаф сложный предложенида себеб, мурад къалурзавай придаточный пай къилиндахъ галкІурдай гаф. Руга тадиз, вич садазни чир тахъуй лагъана, кІвализ хкведайла, кІвач цІуьдгъуьнна, адан чекмедин хел яд авай вириз аватда. Ф. Бибихатун. Адаз вичин бубади - Аскердини чубанди рикІин кІеви къаст гана, Къекъуьнрал бед рекъерин. Даях хъурай лагъана. И. Гъ. Ксения. Мад вичив суалар вахгун тавурай лагъана, Агъамет халуди икІ лагъана: Зун динжвал ийида, кеф чІугвада лагъана хтанвайди туш. КІвалахда лагъана хтанвайди я. ЛГ, 1999. XII.*

ЛАЗ *суц.; -цади, -цада; -цар, -цари, -цара 1) лацу ранг. Эхиримжи югъ я чиишин, пака хиб жеда - Чуьлда сифте-сифте рангар лазни къиб жеда. И. Гъ. Рубайяр. Лацу фите, руш, ви къилик сегъер. лаз хътин, Мегни жизви хкис хъана лифрен наз хътин. И. Гъ. Рубайяр. 2) вилин нинедин лацу нукъта. Ахпа, жизви атІугъна, тим-тик хъхъана ва лацар экъис жедайвал вилер ахъайна, рикІин цІай къейи ява дишегъли хъиз, янишадиз хъуьрена. Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз. Бирдан ам, кац хъиз, агаж хъана, сарари жакъракъяр ийиз, вилерал лацар акъалтна, элкъвена Къыличаз килигна. М. В. Гъарасатдин майдандал. 3) какадин хъирединни хъипедин арада авай лацу пай. 4) живедин рангунин чеб. Гъайи пакадилай башламишна, ада кІвалер лацадайни хъипедай яка, свас хъиз, чІагурнава. С. Ярагъви ашукъ Уьзден. ЦицІигъай са десте рушар, сусар ва абуруз куьмек гун патал гадаяр лацадин къванер гъиз Сийидрин рагарик физвай. С. Муслимов. ЦицІигъане. 5) лацу гъал. Гамуниз къве тІуб къван лаз кІама. Р. Антоним: мичІ.*

* **лаз [лазар] гун [ягъун]** *гл. йиф куьтягъ хъана, югъ башламиш жедайла, цавун кІаниз ядай экв.*

Пакамахъ, лаз. гузвайла, башламишзава, няниз, лап мичІи хъайила, кІвализ хквезва. С. Мингъажев. Ялавлу Уьмуьр. Гачал, пакаман лаз-яр ядайла, вичи цан цазвай никІел фена акъатна, Ф. Савдагардин папани фекъидин къиса.

ЛАЗИМ *араб, прил. аваз хъунухъ чарасуз тир. Бахтуни лагъана: «инсандиз виридалайни лазим шей зун*

я". Акбулди лагъана: "Ваъ, вун ягъалмиш я. Инсандиз залай лазим шей авач". Ф. Акбул ва бахт. Жуваз лазим тир везифа Чира..., лежбер. С. С. Лежбер.... абуру келна куътягъайдалай къулухъ чахъ вири лазим инсанар жеда, чи кваллахар мадни агъзур пай вилик фида. А. Ф. Риза. Сефера вичин шаламриз куквалар хъяна, рекъиз лазим затларин къайгъу авуна. А. Ф. Бубадин веси. Гила вун за лагъай гафунай агъуз-виниз тахъун лазим я. З. Э. Муъгъуббатдин цѐлхем.... ада виликамаз, Вичи-вич гъикI тухудатIа, фикир авун лазим тир. С. Муслимов. Цицигъ-наме. Лагъ, Уъзден, и буйдин гуъзгуъ гъихътинбуруз лайих я. Ада низ вичин суфат къалурун ва гъикI къалурун лазим ятIа. С. Ярагъви ашукъ Уъзден. Гъа ихътин межлиери худда тур Сулейманахъ шишар туъкгуърун патал лазим гафар гъасятда жагъуриз жедай алакбунар хъана. А. Гъажимурадов. Чѐхи шаир. - КанI авун ферз я, Шериф. Чна Адавай пирерал фена тIалабун лазим я. С. Ярагъви ашукъ Уъзден. 2) (чѐхи гъарфуналди - Л) эркекдин хас тIвар: **Лазим -а**, -а. **Синоним:** **герек**.

ЛАЗИМВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера **лазим тир гъал, герек тирвал**. Гъиле авай жепекар машиндихъ гана жедач. А машиндин лазимвални акъван авач. З. Э. Зулун пеш.... зун ташиурмишунин лазимвал за гъисс ийизвач... З. Э. Зун гъавурда акъазвач. Бязи аялар кIелуникой еке хийир авайдан гъавурда акъазвач, гъакI хъайила алай вахтунда чалишимшивилер артухарунин лазимвал ава: Х. Шайдабегова.

Синонимар: **гереквал, лазимлувал, чарасузал**. **Антонимар:** **герексузвал**.

* **лазим атун [хъун]** гл., **низ вуж-вуч герек атун, герек хъун**. - Ник вуч тахсир кватIа, заз чир хъана! Угъривал авур кас дуъз рекъиз хтун патал - цIуд ийсан намусту зегъмет чIугун лазим къведа! С, Ярагъви ашукъ Уъзден. Зун рахазвайди жувакай я. Ханвал ийидайла, язух атун лазим къведач. С. Ярагъви ашукъ Уъзден. **Лазим атайла, Абаса вичин гъилик кваллахзавай инсанриз гъарагъунарни, зарбарни гзаф гайиди я.** М. В. Гъарасатдин майдандал.

ЛАЗИМЛУ цI, прил. **лазим тир**. **Синоним:** **гереклу**. **Антонимар:** **герексуз, лазимсуз**.

ЛАЗИМЛУВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера **лазимлу тир гъал**. Чи арада гзаф вахтара амукъайрикай, абурун аксина женг чIугунин лазимлувиликай рахунар физва. И. В. Адан тIвар Вели, зи тIвар Пери я. **Синоним:** **лазимвал, гереквал**. **Антонимар:** **герексузвал, лазимсузвал**.

ЛАЗИМСУЗ цI., прил. **лазим авачир**. - Ам чи буъркъуъ уррайри арадал гъанвай философия я, **лазимсуз философия**. Чи гъакимрин къайдаяр пак къанунар хъиз къабулзавайвиляй чун гъа икI чIар текъвез ава. Т. А. Мехъер куътягъ тахъанмаз. **Синоним:** **герексуз**. **Антонимар:** **лазимлу, герек**.

ЛАЗИМСУЗВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера **лазимсуз тир гъал**. **Синонимар:** **герексузвал, чарасузал**.

Антонимар: **гереквал, лазимлувал, чарасузал**.

ЛАЙИХ араб, прил. **нин-куън ятIани еридив, лишанрив сад хътин, мукъва тир**. Камаллудал вичиз лайих тIвар хъанайтIа, кIандай рикIиз. З. Къ. КIандай рикIиз. Уъмуър гуъзел, ачух рекъер, Гъерекатда лайих тегъер, Алахъунриз гудай бегъер, Шукур гъида Худадиз за. М. Алпан. Шукур. Лагъ, Уъзден, и буйдин гуъзгуъ гъахътинбуруз лайих я. Ада низ вичин суфат къалурун ва гъикI къалурун лазим ятIа. С. Ярагъви ашукъ Уъзден. **Синонимар:** **кутугай, къадай**. **Антоним:** **кутугсуз**.

* **лайих <аваз> хъун** гл., **вуж низ-квез са нив квев ятIани къадайвал хъун, хас яз хъун**. Алахъда зун кIватIна дерин фикирар, Ишигъ гудай цIарарин кIунчI дуъзмишиз, Кхъиз абуруз лайих авай шишар, Зегъметчийрин уътквемвилез алхишиз. Ш. Э. М, Пакамахъ. Ма, къачу тун - чил хъиз элкъвей. Пишкешиз вун лайих хъана. А. С. Хцихъ галаз ихтилат. «Килиг, чIалаз вун ТахъайтIа лайих, И гъайванар хъиз хъжеда мад лал...» А. С. Хцихъ галаз ихтилат.

ЛАЙИХВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера **лайих тир гъал**. Гъарда вичин фу, вичин лайихвал вичи къазанмишзава. А. А. Пад хъайи рагъ. **Синонимар:** **кутугайвал, лайихлувал**. **Антоним:** **лайихсузвал**.

ЛАЙИХВИЛЕЛДИ нар. **лайихвал хас яз**. **Синоним:** **лайихдаказ, лайихлудаказ**. **Антонимар:** **лайихсузвилелди, лайихсуздаказ**.

ЛАЙИХЛУ туърк, прил. 1) **лайих тир**. Газетрин редакцийри чпин къвалав литературадин кружокар тешилуналди, анра юкъван школайрин преподавателрив, партийный, советрин ва маса работникрив лекцияр кIелиз туналди чи литературадин гележег тир жегъил писателар чѐхи авунин кардик лайихлу пай кутада. А. С. Жегъил шаиррин яратмишунин бязи месэлайрикай. Жамятдин арада вичиз лайихлу гъуърмет, маишгъурвал къени къилихралдини яргъал ийсара хуъруън майишатдин рекъе чIугур гъакъисагъ зегъметдалди къазанмишина. ЛГ, 2000, 17. IV. 2) **кутугай**. [Мердан] - Валлагъ, стха Къурбан, чна гзаф вил экуъ авуна са рябетлу къил жагъидатIа лугъуз. Мад и мукъварал куъ рушалай лайихлу тирди чаз жагъанвач. Гъ. Гъ. Адетдин къармахра. **Антоним:** **лайихсуз**.

* **лайихлу авун** гл., **ни-куъ вуж лайих тир гъалдиз гъун**....«Сиясат» журналди чи президент «Девлетдин сад лагъай итим» премиядиз лайихлу авунва. "Самур" газ., 2003, 20.1 V.

* **лайихлу хъун** гл., **вуж-вуч лайих тир гъалдиз атун**.

ЛАЙИХЛУВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера. 1) **хъсан хесет(ар)**. Лайихлувал хуъз тахъайла, И дуъньядал итим куъз я?! А. С. Хцихъ галаз ихтилат. 2) **хъсан лишан(ар)**. Чна чи вилик эцигнавай везифа Сулеймана азербайжан чIалал туъкгуърай а шишар вири жигъетрихъай анализ авун, абурун лайихлувилер

ва я кимивилер къалурун туш. М. М. Гь. СтГал Сулеймана азербайжан чЛалал туькГуьрай шиирар. *Шиирда искусственидаказ эпитетар ва гекъигунар тун Сулейманан рикГи къабулдачир. Адан фикирдалди, шиирдин лайихлувал, адан простовиликай ва жезамай къван куьруь хьуникай ибарат я. З. Э. Чехи шаир. Чехи Гъалибвилин 60 йис лайихлувилелди къаришиламишун патал Мегъарамдхуьруьн райондин культурадин управлениди къуьлер авунай, театрдин искусстводай, художественный эсерар кЛелдай конкурс-смотр тешикина, ЛГ, 2004, 23. XII. **Синонимар:** кутугайвал, лайихвал. **Антоним:** лайихсузвал.*

ЛАЙИХЛУВИЛЕЛДИ нар. лайихлувал хас яз. *Ахпа явашидиз ва лайихлувилелди столдилай кисе къачупа, тади квачиз вичин къалиянда тембек тваз башиламина. Э. К. Шаир.... бес чун вучиз вичихъ гзаф мумкинвилер авай гилан аямда дидед чЛал лайихлувилелди хуьз эгечЛзавач? А. Жалалова. ЧЛал тийижирдаз || «Самур» газ., 2002, 25.I.*

Синонимар: лайихдаказ, лайихвилелди, лайихлуз. **Антоним:** лайихсузвилелди, лайихсуздаказ.

ЛАЙИХЛУДАКАЗ нар. лайихлу яз. *Са жегьил шаирдихъ галаз суьгьбет авурла, Сулеймана лагъана;... гьар са куьникай къилди ва лайихлудаказ рахана кЛанда. З. Э. Чехи шаир. Къастунал кЛевивал, намусдик хКладай кар къабул тавун хьтин ерийри адаз имтигьандайни лайихлудаказ экъечЛдай мумкинвал гана. ЛГ', 2003, 27. XI. *Нетижса хкудиз жеда: дагъустанвийри яргьал тир Красноярскда хайи ерийрин патай лайихлудаказ векилвал. ийизва. ЛГ, 2004, 12.11. **Синонимар:** лайихдаказ, лайихвилелди, лайихлувилелди, лайихлуз. **Антоним:** лайихсузвилелди, лайихсуздаказ.**

ЛАЙИХЛУЗ цГ., нар. лайихлу яз. **Синонимар:** лайихдаказ, лайихлувилелди, лайихлудаказ, лайихвилелди. **Антоним:** лайихсузвилелди, лайихсуздаказ.

ЛАЙИХСУЗ¹ туьрк. прил.,; лайих тушир. **Антоним:** лайихлу.

ЛАЙИХСУЗ² суц.; -да, -да лайих тушир кас.... *Вафасуздаз халкънавай туш. лезги чил! Лайихсуздаз халкънавай туш лезги тЛвар! Намуссузвал халкънавай туш лезгидиз! Гардан кЛириз халкънавай туш лезгияр! К. М. Ахварайни.*

ЛАЙИХСУЗВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера лайихсуз тир гьал. **Антоним:** лайихлувал, лайихсузвал.

ЛАЙИХСУЗВИЛЕЛДИ нар. лайихсузвал хас яз. **Синоним:** лайихсуздаказ. **Антоним:** лайихвилелди, лайихдаказ, лайихлуз.

ЛАЙИХСУЗДАКАЗ нар. лайихсуз яз. **Синоним:** лайихсузвилелди. **Антоним:** лайихлувилелди, лайихлудаказ, лайихдаказ, лайихлуз.

ЛАЙЛАЙ суц.; -иди, -йда; -яр, -йри, -йра аял ахварал фин патал язавай аваз, манидин гафар. *Лайлай, бала, лайлай, ГъвечЛи бала, лайлай! Ф. Сад лагъайди вун я, диде, чан диде. Къенин юкъузни ама зи япара а Ви лайлайдин назик, ширин ван, диде... Х. Т.*

* **лайла(яр) ягъун** гл., ни низ аял ахварал ракъурдай авазар ягъун, манидин гафар лугъун. *Вуна зун айибмир, чан вах. Зун гила къуьзуь хъанва. Жуван бицЛи хтул метЛерал эцигна лайляяр ягъунихъ, пагъ, акъван зи вил гала хьи. А. Р., Я. Я. Хендедадин мехъер. Зи дуьнья, вун тангар алай дар къеб я, Дидеди зун лайлай ягъиз ксурай. М. Агъмедов. Зи дуьнья. Амма гила а мишекъат йисара шад манияр лугъудай, чаз лайляяр ядай къавах, на лугъуди, чахъ гъариб хъана, шехъзава. Р. Гь. Зи ирид стха.*

ЛАК¹ туьрк, суц.; -уни, -уна; -ар, -ар, -ари, -ара тайин майваяр (хъчар, серкер, чичЛекар) цун патал легъв хъиз атЛана гъазурнавай чил. *Чна накъ серкер цадай Вад-ругуд лакни атЛана. Р.*

ЛАК² суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра ири малди авур гьалда амай цЛи фид.

ЛАК³ прил. лаквийриз талукуь. *Заз лак халкъдин манияр чида. Р.*

ЛАК⁴ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ари, -ари са куьн яТани винел патаз вич ягъайла, ам нур гудай гьалдиз гъидай махсус къаришма. *Са вахтара лак янавай туфляяр муд тир. Р.*

ЛАКВИ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра Дагъустандин халкъарикай садан тЛвар. *Лаквийриз лезгийри яхуларни лугъуда. Р. **Синоним:** яхул(ви).*

ЛАКЪАБ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра. виликдай тахсиркар асмишунин жазадив агакъариз тухудайла, адан чин кЛевирдай махсус мешок-пек. *Са арадилай жаллатЛрин юкъва аваз, гъилер далудал кутЛунна, чина лакъаб туна къуьзуь везир тарагъажрин кЛаник гъана. Ф. Акбуллу нехирбан.*

ЛАКЪАН суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра къейиди чин къибледихъ туькГуьрна сура твадай къацЛ, чка. *Зи хайи чил женнет я заз, зи сурни я, лакъап я зи. Ас. М. Гъихьтин сирер, дуьздак акъуд тежедай, Рагъметлуда тухванатЛа лакъандиз. И. Гь. Рубаияр.*

ЛАКИ фарс, суц.; -уни, -уна; -ар, -ари, -ара парчадал жими затЛ аватуникди жедай гел.

* **лакЛлакЛ хъун** гл. саявал, тав пенек-пенек хъун, гелер хъун. *Цавун бязи чкайрилай хитресди янавай хипен къвал хъиз лакЛлакЛ хъанвай къери ва лацу булутар аквадай. А. Ф. Лянет.*

ЛАКИАБ араб, суц.; -ди, да; -ар, -ри, -ра 1) инсандиз ам масадбурулай тафаватлу ийизвай са хесетдиз, лишандиз килигна язавай тЛвар. *Шиирра ада вичиз Етим Эмин ва гагъ-гагъ Етим гада лугъузва. Ада вичел*

„Етим., лакIаб эцигунин себеб чаз, адануьмуьр ахтармишайли, гьадакай ва адан чIаларикай жагьызва М. М. Гь. Шииррин кIватIал туькIуьрайдан патай (1941). Галаз-галаз ягъай туьтуьтIрин гуьгьуьналлаз варциз, вирида «Яргъиди» лакIаб акъалднавай бригадир Гъахъна. Б. Гь. ТIварун стхаяр. Абуруз зун эйбежер яз аквазва, «Сев» лагъай лакIабни акъалднава. Б. Гь. РикIи чIугурла. Инсандиз, тухумдиз, са чкадиз гайи тIвар, лакIаб садрани алатдайди туш, ам несилрилай несилралди рикIел хуьда. ЛГ, 1996. 16. II. Абасни яру партизан тир эхир. Мад са ажайиб кар ава. Абасаз, вичел «Яру партизан» лакIаб гьикI акъалтнатIани, чидачир. М. В. Гьарасатдин майдандал. Гуьгьуьнлай ван хъайи гафари зак къалабулук кутунай; Ам МутIан хва я. Са шакни алачиз, рахазвайбур лезгийр тир, куьз лагъайтIа тIварарихъ лакIаб глигун чун патал адетдин кар я. С. К. Редактордин гаф. "Самур" газ., 2003, 27. IX. Лезгийри лакIабрикай гегъенидиз менфят къачуда, Чна Нурмегъамедаз НутI, Мирземетаз МизетI, Ямуддиназ МутI, Пирмегъамедаз ШитI, Абдуселимаз Дуц, Багъауддиназ БагъатI, Шихмегъамедаз ШихетI, Кевсераз Ксе, Нуржагъаназ НучI, Нуриятаз НуькI, Жариятаз ЖимицI, Шаперидиз Шап лугъуда ва икI мад. "Самур" газ., 2002, 28. XII. Халис фекъияр авачирла, тупIалрикайни фекъияр жеда. Амма абурулай тупIал фекъи лугъудай лакIаб алатдач. С. Ярагъви ашукъ Уьзден. 2) кIвалин гъайвандиз гудай тIвар.

* **лакIаб ягъун** [гун] гл., ни низ **лакIаб тайинарун**. ГъвечIи Шериф я, пагъ шекердин дуст, Нез жеда даим къачуз саса кIус. Шерифаз лакIаб гана: Шекербег. ЦI. Э. М. Шекербег. "Патахъар" (паталай атайбур) лугъудай тухумдиз хуьруьнвийри цIийи лакIаб - "Матишкаяр" ~ ганва. 'Матишкаяр' лугъунин себеб ам я хъи, и тухумдин итимриз чпин дишегълийрал, папарал, сусарал, матишкайрал хъиз, чIагай парталар алуькIиз кIанда. С. Муслимов. ЦицIигъ-наме. ЯцIу Тепе, гьакI Тепе са вахтара вичин тIвар Яруллагъ яни, тахъайтIа Жаруллагъ яни чидач, гьабурукай садаз ганвай лакIаб тир. Мад эхиримжи вахтара адаз садани маса тIвар ваь, анжах Тепе лугъузва. Дугъриданни, ам кимел алайла, я къван къугъваз, я тесягъ гъилелай ийиз ацукIанавайла чилел алкIурнавай тепе хъиз аквадай. Гь. М. Хуьруьн муьфтехуьр. Аквар гьаларай, къадим девирра лезгийрин чамарар ийидай балкIандин жинс Къафкъазда гзаф машгъур тир. Гъавилай Кери-Тороса вичин шиврез "лезги" лагъай лакIаб ганва. Р. Р. Лезги халкъдин игитвилин эпос. ЛакIаб ягъун лезгийриз хас кар я. ЛакIаб авачир инсан, хуьр четин жагъиди чи чилерал. "Самур" газ., 2005, 25. II.

ЛАЛ фарс, прил. **рахан тийидай, рахаз тежедай**. -Я буба, кIвалевай паб я лалди хъана кIанда, я галкIидайди, адан сивяй акъатзавай гафар экуваз ван жедалди, жув яргъаз агакъдайвал. С. Муслимов. ЦицIигъ-наме. Эхир лал инсан атана иниз. А. С. Хцихъ галаз ихтилат.

* **лал къин** гл. **са ван-сесни авачир гьалдиз атун**. Лал къенвай Каспий Гуьлуьшан юкъуз фири нек авай чанахдиз ухшар я. Б. Гь. Кек галкIизва. Лал къенвай кIвале, ракъинин нурар кватнавай пенжердин гуьзгуьдал алкIанвай еке ветIре бу-у-вдин ван тунва. М. В. Гьарасатдин майдандал. И лал къенвай секинвал садлагъана башламишдай гужлу тIурфандин сифте лишанар туширни? А. И. Самур. КIвале са декъикъада къван вахтунда къурхулу лал къейи секинвал гьатна: гзафбурук вилериз хата хъунин кичI акатнавай. Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз.

* **лал хъун** гл., вуч 1) векъи, вуж **рахун тийиз акъвазун**. Мецар тахъуй лал, фекъияр. С. С. Фекъийриз. 2) **ван-сес авачир гьалда хъун**. И декъикъайра ам, къилихъ лаи галукънавай лам хъиз, фидайтефидай пад квахъна, гаф акъат тийиз лал хъана амукъна. Къ. М. Душмандин тум. Ашукъдин сесини чан алачир шейэрни саяда твадай, ада мани лугъудайла, гьатта гуьнейрай авахъзавай шимерни акъваздай, хуьлери чпин сес квадардай, цавал цIайлапанар лал жедай. 3) Гь. Лезгийрин риваят... там галай патахъай, жанавурри къувязавай. Абур секин тежез са шумуд йиф я, анжах поездди рельсар гатадай ванер атайла, абур лал жезвай. 3) Гь. Ахварай авудай аваз. Жувавай икъван викIегъвал жеда лагъана гьич фикирни тавур зун икI акур муькуьбур эсиллагъ лал хъана. Лал яз, абур гьарма сад санал ацукъна... А. Исм. Эхиримжи къув.

* **лал хъухъ!** кIус 'рахамир, сесмир' манадин ибара. {Къурбан}. (Гзаф хъел атана) Я... Я... Я. Я къабандин руш, за ваз лал хъухъ лугъузвачни. Гь. Гь. Адетдин къармахра. [Зарлишан]. - На гьикI лагъайтIани, руш виды я. Адал ви фамилия ала. Ша вун ахмакъ жемир. Вири республика вал хъуьреда. [Али]. - Лал хъухъ! За и сир садазни чирдач. Н. И. Гьакимрин напар, - Эй, куьн, рганвай сосискаяр, смирно акъваз! Абур вуч рахунар я? Лал хъухъ лугъузва за квез... А. Къ. Аскервал башламишай югъ.

ЛАЛАКИ суц.; -ди, да; -ар, -ри, -ра мез галкIиз рахадай инсан.

ЛАЛАКИВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера мез галкIиз рахунин вердишвал. ЛалакIвални са бала я: гьар сад ви гьавурда дуьз гьатдач. Р.

ЛАЛБУР¹ **лал** прилагательнидин гзафв. къадардин форма. Кил. ЛАЛ.

ЛАЛБУР² **лал** прилагательнидикай хъанвай существительнидин гзафв. къадардин форма. Аячриз лалбурухъай кичIеда. Р.

ЛАЛВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера рахан тийидай, рахаз тежедай гьал.

ЛАЛДА¹ гьал. 1) лал тир, ван-сес авачир гьалда ава. Куьчеда лалда. Р. 2) рахан тийидай, рахаз тежедай гьалда ава.

ЛАЛДА² **лалди** существительнидин актив падеждин форма. Кил. ЛАЛДИ:

ЛАЛДАКАЗ нар. рахунин къисмет авачир гьалда аваз.

ЛАЛДИ суц.; -а, -а лал тир кас. Гагь-гагь цIуд чIал чидайдалай Лалда ваз фад жаваб гуда. А. С. Хцихъ галаз ихтилат.

ЛАЛДИЗ нар. лал яз.

ЛАЛИ фарс, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра тупIалра твадай нур гудай жуьредин къит къаш.

ЛАМ¹ суц.; -ра, -ра; -ар, -ори, -ара 1) кIвачерал къакъан тушир, еке тIиш, яргьи япар алай, балкIандиз ухшар кIвалин гъайван. Я стхаяр, за квез гьикI лагъанай, а пачагъдин хазина атайла, зи лам тадайти туш, лагъанайни? Гила зи ламран къимет вахце. Ф. Лайихлу наб. Гагь деведиз кIанда кIасиз, Гагь ламраз, вун кIурув ягъиз. С. С. Урусатдиз. Кеве акIайла, Мегътидин къилиз Лам ацIуурадай атана са кар. С. Мегътидин лам. 2) куьч. **акъул авачирди**. Зи са бендиник тарифдиз лайих Кутаз алахъна вун чIехи синих. Вучда, акунач ваз ви авамвал. Жедач ламравай табуна ламвал. А. Ал. Эпиграмма. Девир ламаринди я, рикIел алан жейран, гъа икI физва девирар! С. А. Къе. 3) гзаф эхдайди.

* **лам гатаз тахъайла, паландал алахъун** гл., вуж халис тахсиркардиз жаза гуз тахъайла, адаз мукъва, талуьк са затIуниз зарар гун. **Шаир** гъеле уьмуьрдин шартIарин вилик зайиф я. Ам «лам гатаз. тахъайла, паландал алахъзава». А. Гъажимурадов. Зегъметдин ашукъ. \$ Тахъайла лам гатаз, пурар ямир на, ВацI яни бес чи халкъ икI зайзавайди? О. Гуьсейнов. Къулан вацI.

* **лам квай ихтилат** рах., суц. гада эвленмиш авун патал кIвале дишегълидикай ийизвай сифте ихтилат(ар).

* **лам-шаркIунтI** суц. юкъ агъузна, 2-3 касди сада садан къулухъай чпи чеб къун ва гъакъван ксар, гьардал сад жедайвал, къулухъай хкадарна, акъахиз къугъунин тIвар.

* **ламра кIуру яна, женнетдиз аватун**. гл. пис кардин нетижа яз хъсан кар арадиз атун.

* **ламра япар** суц. винел пад цIалцIам, къацу ва къайи, кIаник пад хъуьтуьл ва чими цак жедай чилин хъач-набатат. Ламра япар кваз звал гъайи яд хъвайшла, туьтер чиркедикай михьи жеда. Р.

* **ламраз яд кIан жедалди** нар. яргъалди ва гзаф тIар жедалди. Вегъ гила, гадаяр, адаз, ламраз яд кI ан жедалди вегъ, - эмир авуна Бубади. Къ. Къ. КIири Буба.

* **ламралай аватай(ди) хъиз амукъун {хъун}** гл., вуж; жуван батIулвал аннамишна, гаф ахкъат тийиз амукъун. Пачагъ килигайтIа, Аллагъ гъинва, малайик вучтинди я? Вири халкъ, кIватI хъана, вичел хъуьрезва. Адаз лап вич ламралай аватайди хъиз хъана. Ф. Халуни хтул. Вибуур вири тапарар я, вун гъарамзада я; мад чун садни ви гафунихъ ягъадач, - лагъана, вичин гъилевай чумахъ юзурна. Фекъи ламралай аватай хъиз хъана. Ф. Фекъини чубан. Къве сеферда галаз-галаз икI ламралай аватайди хъиз амукъуни капитан Агъмед ЯркIарован намусдик хкуьрнавай. А. Къ. Мал цаваравай савдагар ва я рикIелни алачир командировка.

* **ламра(н) япар** суц. лацу хъуьтуьл гьаркъуь йис алай хътин хъчарин жинс. **Синоним:** тIенгир(ар).

* **ламран араба** суц. пар тухун патал лам кутIуннавай араба. Аку, ахцукъарна гъа и ламран арабада, за вун гъа гъайи Худатиз хутахна тада. Чир хъухъ. Р. Гъ. Лацу цавун кIаник.

* **ламран рухваря (хва)** векъи, суц. эркекриз (зркекдиз) ийидай экъуьгъунрикай сад. АкI хъайшла, Бубади вичи чун флан чкадал текдиз ала, атана яхъ, ламран рухваря, куьн итимар ятIа, ~ лагъана абуроз хабар гайитIа, белки, абур къведа. Къ. Къ. КIири Буба. Са гужуналди меселай къарагъна, кроватдин кIаник къайдасуз гадарнавай ичIи шуьшеяр гъилелай авуна, ам тумбочкада къекъвена. «Гъич са стIал къванни тунвач. Агъ, ламран рухваря!» - перт яз къуд пата вил экъуьрна Сагъира. У. Къемберов. Спелар куьрсарай хам.

ЛАМ² суц.; -ра, -ра; -ар, -ри, -ра ламу чкада яшаммиш жедай гзаф кIвачер квай пепе.

ЛАМ суц. къеж. Накъвадиз лам хъурай, Гъайванриз хам хъурай. Ф.

ЛАМ⁴ суц. емишар атIудайла, кIвалер, паруяр эцигдайла, къакъан чкадив агакъун патал кIвачерик кутаз кIарасрикай, тахтайрикай гъазурнавай алат. Къуьзубъ Къембер буба гъа гъамамрин вилик квай тутун еке тарцин кIаник туькIуьрнавай ламрал ацукънавай. Гъ. М. Хуьруьн муьфтехуьр.

ЛАМАТИ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра ар-айиб тийижир, чIуру хесетар квай алчах кас. Заз акурд туш вун хътин 'ламатI... С. С. Кпул. **Синонимар:** луту, фендигар.

ЛАМАТИВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера алчахвал, ар-айиб тийижирвал, **Синонимар:** лутувал, фендигарвал.

* **ламатIвал авун** гл. алчахвал, ар-айиб тийижирвал авун. **Синоним ар:** лутувал авун, фендигарвал авун.

ЛАМАТИВИЛЕЛДИ нар. ламатIвал хас яз. **Синонимар:** амаллудаказ, амаллуз, лутувилелди, фендигарвилелди.

ЛАМВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера 1) лам тирвилин къайда. 2) куьч. инсандиз кутуг тавурвал.

* **ламвал авун** гл., ни-куь 1) ламраз хас тир амалар авун. Чун ламар я. Чавай, шаксуз, Жедач ламвал

тавуна. А. Ал. Крчар алай лам. 2) **инсандиз кутуг тавур амалар авун.** *Зи са бендиник тарифдиз лайих Кутаз алахъна вун члехи синих. Вучда, акунач ваз ви авамвал. Жедач ламравай тавуна ламвал.* А. Ал. Эпиграмма.

ЛАМЕРТ (ЛАМЕРД) НАМЕРТ прил. разивилелди авунвай икърар, меслят чIурдай.

ЛАМЕРТ (ЛАМЕРД) НАМЕРТ суш.; -ди, -да; ар, -ри, -ра разивилелди авунвай икърар, меслят чIурдай кас. *Ламертдикай я ваз арха, Куьмек яз дагу жедайд туш.* С. С. Бендедин рикI хъайитIа дуьз.

ЛАМПА¹ [ламппа] урус, суш.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) **нафт квай багъ куналди вичел шуьше алаз экв гудай затI.** *РакIара акъвазнавай Гъажидин хва лампадиз мукъва атана.* Я. Ш. Гъахъ квахъдач. *НафтIадин лампаяр а чIавуз* (XX асирдин сифте кылера. - А. Г.) *авайди тушир. Чепедикай «чирагъар» лугъудайбур ийидай, багъунин чкадал канаб ва я пекер ишлемишдай.* ЛГ, 2003, 2. X. 2) **лампадин шуьше.** * **унлугъ лампа, электрик(дин) лампа.**

* **лампад багъ суш.** лампада кудай махсус цIил.

* **лампадин (лампадаллай) шуьше хътин ишир.,** прил. лацу якIарин, гуьрчег (дишегъли). *Са тIимил вахтни хъанач, лампадаллай шуьше хътин свас енгеирин кyuла аваз, Уьзден абурун кIвалерихъди рекъе гъатна.* С. Ярагъви ашукъ Уьзден.

ЛАМПА² [ламппа] урус, суш.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра **электрикдин экуьнин лампа.** *Къававай лампани кана.* Р.

ЛАМУ прил. къеж квай, кyuрун тавунвай, яд квай. # ~ чил, ~ накъвар, ~ пекер, - перем, ~ перде, ~ кIвал. *Язух мугъманди, са тахсирни квачирди яз, душтагъдин ламу чилел йиф акъуднай къван.* Ф. Далалубегъли. *Гъава ламу ятIани, ам нефес къачуз хуш къевезва.* М. В. Гъарасатдин майдандал... *гъуьлуьн гуьгъуьна аваз айвандик экъечIна, адав ламу пек алтадна михъна, рекIрекIвар гузвай чулав туфляри алукиз вугудай.* М. В. Гъарасатдин майдандал.

* **ламу авун** гл., ни вуч къеж квай, кyuрун тавунвай, ад квай лишандиз гъун.

* **ламу хъун** гл., вуч къеж квай, кyuрун тавунвай, яд квай лишандиз атун.

ЛАМУВАЛ суш.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера ламу гъал, лам квай гъал. *Вегъезвай камарихъ инанмиш тежез, тунIар мукъвал. мукъвал спичкадин къаларал фидай. Абурукни, йифен ламувал сабеб яз, кIан хъанмазди цIай акатдачир.* Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз. *Гъулдандин симери, ламувал себеб яз, муьрхъни къада.* С. Ярагъви ашукъ Уьзден. *Ингъе кyuьзека, вичин кIвачерик квай багъри чили хъыз, дериндай ва азаддаказ нефес къачузва, эхиримжи живедин ламувал, накъвадин атир квай гъава фитIинзава.* М. В. Гъарасатдин майдандал. *Ламувал акатнавай фуфайка хутIунна ам къаридал гадарна.* М. В. Гъарасатдин майдандал.

ЛАМУДАКАЗ нар.; ламувал кваз. **Синоним:** ламуз.

ЛАМУЗ нар. ламу яз. *Векъер ламуз ама.* Р. **Синоним:** ламудаказ.

ЛАНХЪ суш.; -уни, -уна ланхъ сесерин ван.

* **ланхъ авун** гл. ланхъ сесерин ван акъатун.

ЛАНХЪУН гл., куь; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; ланхъ авун, ланхъ тавун, ланхъ тахвун. ланхъ хъийишмир ланхъ ийидай сесер акъудун.

ЛАП¹ туьрк. кIус. вич талукъ тир прилагательнидин вини дережадин ери къалурдай гаф. *Сад я лап фитнедин устIар, Я гъисаб авач, я къадар...* С. С. Фекъийриз. *Гагъ жеда вун лап вацIун къер. Бязибуруз вуна рекъер Акъудда гъяркъуь, Дагъустан.* С. С. Жезамач эхиз, Дагъустан. *КIандатIа ваз лап гъалалгъахъ, Чуьлда тамир хвар, рамагбан.* С. С. КIандатIа ваз гъалалгъахъ. *Шаирди фольклордикай, адан гуьзел художественный рангарикай, лап гуьрчег чIалакай еке устадвилелди менфят къачуз, вичин хсуси образар ва жуьреяр арадал гъизва.* Гъ. Гашаров. Хайи халкъдин рекъе чан гайиди. *Гъа йисара авур агитаторвилин, тешикатчивилин кIвалахдикай заз гележегда зи вири уьмуьрда лап вижевай куьмек хъана.* ЛГ, 2003, 25. XII.

ЛАП² нар. къадар гзаф тирди къалурдай гаф. *За фагъумна, бязибуруз И кар лап такIан хъана хъи.* С. С. *Бирдан лап мукъувай векъин марке акуна.* Б. Гъ. РикIи чIугурла. *Гъайиф вахъ галаз акъудай уьмуьр! - ам, лап хъел кваз, чилиз тфу гана, перемни юрфарал акъалжна, кIвалай экъечIна.* З. Гъ. Уьмуьрдин сирнав. *Пул авайбур къе хъанва лап зирек, Девирдин къисмет авахъна физва.* С. А. Садаз - хазина, муькуьдаз - тIал-квал... **Синонимар:** пара, гзаф, акъалтIай.

ЛАП³ кIус адетдин кар кыле финиз акси нетижа къалурдайла, ишлемишдай гаф. *Лап балкIандин вилелни нагъв хатадай Акун ина усалвал тир...* Х. Х. Масан баде... *бармак хтIунна, пелекай агъуз, нерилай лап спелрив къван агакънавай гъекъ хилелди михъна, ацукъна ам фадлай чкIана инал аламай Регъуьн къванцин са харадал.* Ж. Байрамалиев. КIарасдин тIурар.

ЛАПАГ суш.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **хеб, цегъ, кIел, гьер, кyun - вири санлай.** - *Ваь, лагъана ада, - пуд вишелей са кепекни агъуз ийидач. Лапагар адаз гзаф ава, вад гьер.* З. Э. Муьгъуьббатдин цIелхем. *Амма кIеретI хъана лацу, чулав, буз ва женгери лапагар какахънавай суьруьйри дагъдин бязи чкайрал маса*

шикил члугвазвай. З. Э. Булахдал. Чехи бубадиз клани хуьрекрикай садни лапагдин лекъерикай, къенен пийрикай, рикI-дуркIундикай, абур какадарна чранвай къавурма тир. З. Р. Зи уьмуьрдин шикилар. Маларикай, лапагрикай хвена вучда, абур квез я. М. В. Гъарасатдин майдандал. Партсъезддин тIварунихъ галай колхоздихъ 2000 лапаг, 300 къарамал ва ацадай 100 кал авай. Ш. Шабатов. Ерийрал рикI ала.

ЛАПАШ фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) гъилин капашдалди ягъун. Лугъузва хьи, чун я халкъ туш, я миллет, Чаз иеси герек я... Фу гудайбур, алукадайбур парталар, Гъардаз лапаш, ахна гъардаз са къенфет. Х. Х. «Чи чилив гва дегъзамандин рехивал». Хъуьтуьлдиз лагъай Рамизан эхиримжи гафар Рустама, мадни артухан лапаш хьиз, ажугъдивди къабулна. Ам. туьнтдиз къупмиш хъана... Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз. 2) куьч гъуьнтI гун, гафаралди гатун. Вунни ахвари аклажарнавай. И чIавуз къарсай руьгъди заз жуван дуьзенавилел, архайинвилел эхир эциг, тахъайтIа вун рекъидалди гафарин лапашдикай кхатдач лугъузвай хьиз тир. Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз.

* **лапаш [силле] вегъин [чуькьуьн]** гл., ни низ гъилин капашдалди ягъун.... гъвечIи чIавуз чун ратIра кIинтI-лаш къугъвадайла, ада зи къилиз лапаш вегъена. Ам зи рикIелай физвачир. З. Э. Рекъер сад туш. Са сеферда жуван класдин аялрихъ галаз къугъвазвайла, лезги чIалал рахазвай заз муаллимди эверна, вични ам лезги тир, чин кудайвал са силле вегъенан. Б. С.

ЛАРП суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра ларп сесерин ван. КIваляй экъечайла, япарихъ ларпдин ван галукън. Р.

* **ларп авун** гл., куь ларп сесерин ван акъудун.

ЛАРПУН гл.; -на, -да; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; ларп авун, ларп тавун, ларп тахвун, ларп хъийимир ларп сесерин ван акъудун. Къарпуз атIун патал везирди идавай, адавай хабар къада чукIул гвани лугъуз, амма и атанвай лам гвай мугъмандивай хабар къадач. ЯтIани мугъманди гва йикъара базардай къачунвай са гзаф гуьрчег чукIул аваз ларпна чилел, везирдгт вилик вегъеда. Ф. Далалубегъли.

ЛАРПИ: ларпI авун гл., куь ларпI сесинин ван авун.

ЛАРХЪ: * **лархъ авун** гл., куь лархъ сесинин ван авун. Хизанди Мислим хайи югъ къейдзавай. Межлис лап шаддиз, гурлудаказ кыле физвай чIавуз, бирдан лархъ авуна, раклар ахъа хъана. А. М. Тархсиркар вуж я?

ЛАРХЪУН гл., куь; -на, -да; -из, -зава; -а || ая, -ин, -рай, -мир; лархъ авун, лархъ тавун, лархъ тахвун, лархъ хъийимир лархъ сесер акъудун. Суьт жезвай чIавуз, лархъна рак ахъа хъайи ванци зун кухунарна. А. М. Мурк ракъини цIурурда.

ЛАРШ: * **ларш авун** гл. цин ларш ийидай сесер арадиз атун, гъун.

ЛАС¹ суц.; -уни, -уна; -ар, -ари, -ара куьтенди са патахъ къарагъардай накъв. Пуд жуьт тух калери ялзавай куьтенди къураматдин чиляй еке ласар акъудзавай. А. И. Самур.

ЛАС² * **лас хъун** гл. секит хъун.... чи чIала чеб аваз, ишлемишуниз игътияж авай бязи гафарни чна къвез-къвез чIалай акъудзава, я, тахъайтIа, гъикI хъана, тек-бир ишлемишзава. И барадай агъадихъ гафарин сиягъ гъиз жеда: ... аду хъун 'гъил къачун тийиз гъавалат хъун, мидявал авун', лас хъун секит хъун, клараста куьгъне къуьруь, кубут яракъ (дегъре. кантI)... ишилти хъун 'са уьтера хабар хъун', чик 'шурва' ва масабур. И. Жаватов. Са макъаладин гелеваз|| ЛГ, 2005,'7. IV.

ЛАСТИК! [ластик]: * **ластик валчагъ** суц.. ластикдикай (къелечI жуьредин парчадикай) цванвай.. Даим сомпопов чай, Магъут чухва, ластик валчагъ. С. С. Фекъияр.... кал ада къачуна, ластик валчагъдин къултухдай акъудна амай пулни вахкана. А. Ф. Бубадин веси. Ада вичин вилериз атанвай чIулав къармукъдин бармак виниз хъувуна. Ластждин валчагъдал алай туькъвелар гвадарна. З. Э. Къве фронтдин командир.

ЛАТ суц.; -уни, -уна; -ар, -ари, -ара мал-къарадиз булахдин хъвадай яд къун патал кларасдикай, къванцикай ва я ракъукай къве къил кIевирна туькIуьрдай затI. Пачагъдиз парталар хутIуня яд авай латуниз гъахъиз клан хъайила, и гадади, тахтунин кланикай хкечIна, идан далудал и хваран нек илична Ф. Гъуьлуьн руш Ахна за ам вини латал алай чухурдай галчIурна вацIуз гвадарна. Б. Гъ. Кек галкIизва.

ЛАТИН¹ прил. къадим Римдин, къадим Римдиз талукъ. Чал мукъвал-мукъвал дуьшуьш жезвай "редактор" гаф къадим латин чIалай атанва, адан мана дегъиш тахъана ама - текст дуьзгуьнзавай, печатдиз гъазурзавай кас. "Самур" журн., 2002, № 23

ЛАТИН² суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра латин чIал. Фасагъатдаказ араб, туьрк чIаларал рахазвай, латиндалди кIелиз-кхъиз чизвай Нажмудин муаллим вичин ученикриз сифте нубатда хайи чIал чириз, ам кланариз алахънай. ЛГ, 1999, 23. XII.

ЛАУРЕАТ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра зурба агалкъунрай къетIен премиядиз лайихлу хъайи кас. Ина адалай [композитор Х. Халиловалай. А. Г.] Пермдин «Уралдин ярар» телепередачади малумарай манидаррин конкурса иштаракиз, лауреат лагъай тIварни къазанмишиз алакъна. А. Гъажимурадов. Чи рикI алай композитор.

ЛАУРЕАТВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера зурба агалкъунрай къетIен премиядиз лайихлувал.

ЛАФЕТ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра майишатдиз лазим пар (векъер, кларасар, шим) эцигна,

трактордихъ акална тухудай чархарал алай еке фургъун хътин затI. Стхади къве лафет векъер хкана. Р.

ЛАФЛАФ фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра яцIу ванцелди нубатсуз, лазимвал авачиз ва гзаф рахадаиди.

ЛАХЛАХ¹ фарс, прил. лап къузуъ; къуъзуъвили тIакъ атIанвай, масадаз бакара текъвезмай.

ЛАХЛАХ² суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра лап къуъзуъди; къуъзуъ хъана тIакъ атIанвайди. Квез зун са къуъзуъ лахлах яз аквазватIани, а цаварай аватайдаз акI аквазвач. А. Къ. Нехирбанни лекъ. - Ваз зун гьалдай фенвай лахлах хъиз авани? - зарафат кваз дугъузвай ада. А. Къ. Нехирбанни лекъ.

ЛАХТА фарс, суц.; -ди, -да, -яр, -йри, -йра дуъздал икъи хъанвай иви. Абурни таквадай хътинбур туш, чIар ерли аламачиз, яру-яру ивидин лахтаяр хътинбур я. А. Исм. Эхиримжи къув. Ивидин лахтаяр алIанвай лацу кIирерни экъисна, жанавур къенвай. У. Къемберов. Спелар куърсарай хам.

ЛАХУМА фарс, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) цурун къел. Хтанва зун... цифер ала къилел зи - Чи аямдин къарма-къариш рахунар. Таб тавуртIа, а рахунри рикIел зи Иличзава зи рикI кудай лахума. А. Ал. Шалбуз дагъ. 2) куъч. чIур хъанвай чехир.

ЛАХЪРАХЪ: * **лахърахъ-лухърухъ** суц. лахърухъ, лухърухъ ванер, сесер. Куъчедай балIанриз гъарайзавай ва фургъундин лахърахъ-лухърухъдин ванер акъатна. В. М. Гъарасатдин майдандал.

ЛАХЪУ фарс, прил. чIур хъанвай, кIанвай (кака). Лахъу кака недайди туш.!?.

* **лахъу кака** суц. чIур хъанвай кака.

* **лахъу хъун** гл. 1) чIур хъун (кака). 2) куъч. галат хъун, гзаф инжиклу хъун.

ЛАХЪУВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илери лахъу тир гьал.

ЛАХЪУЗ нар. лахъу яз.

ЛАХЪУТ: * **лахъут гатун** гл., ни манасуз ва яргъал ихтилатар авун. ЦИи гъеле къуърлерни агакънавач. Авайди кимел физ, "лахъут гатаз" хтун я. М. Б. Футболист.

ЛАЦАР [лацар] 1) **лаз** сушествителнидин гзафвилин къадардин форма. Кия.

ЛАЗ. 2) (чIехи гъарфуналди -Л) хуъруън тIвар: **Лацар**. Тек са Лацарин дерада цIудалай гзаф чарчар ава. С. К. Шагъ дагъдин кукIушдал геллер.

ЛАЦУ [лацу] прил. 1) **живедин рангунин**. Ингъе, чан вах, и. хуъруън универмагдай са вижевай лацу келегъа маса къачунва. А. Р., Я. Я. Хендедадин мехъер. АлукIнавай гъилел лацу элжекар. Х. Х. Къуй лекъер къвез ацукърай ви къуърнерал. Къвазва лацу жив, лацу я чилъав. А. Ал. Лацу верхи тар... Табагъ шаламар алай адан чIехи кIвачери, лацу ишлар яна чIулав къветIелар кирсеба алчудна кутIуннавай къакъан яцIу зангарини ам такIан инсанрик зурзун кутазвай. Къ. Къ. КIри Буба. 2) куъч. **чIулав тушир**. УстIардин аялар лацу яКIарин рикIиз чимибур я. А. И. Самур. * **цал хъиз лацу хъун**. ☼ Лезги чIала лацу гафунихъ авай манайрикай ва а гаф ишяемишуникай кил.: А. Гуълмегъамедов. А. Г. Эминан са гафуникай || "Самур" журн., 2003, № 2.

* **лацу-лацу** прил. **лап лацу, акъатай (акъалтIай) лацу**. Ацукъарна лацу-лацу цуъкверал Эвел чешне тир пакадин бегъердин. И. Гъ. Художникди янава гуърчегдиз

* **лацу авун** гл., ни вуч 1) лацу рангада л вегъин. 2) куъч. **чинебан сир дуъздал акъудун**.

* **лацу кишмиш** суц. **лацу рангунин кишмиш**. Лацу кишмишири ратарин кIвалах хъсанарда. Хуърекдин 2 тIурунавай кишмиширал са истикан нек илична, 15 минутда ргада ва ам ксудалди вилик хъвада. ЛГ, 2003, 3. VII.

* **лацу лекеяр** суц. **илимда гъеле тийижир, малум тушир делилар**. Гила, вири халкъар чтин тарихда хъайи лацу лекейрикай ачухдаказ рахазвайла, гилан аямда дебда авай и гафар рикIел хкун дуъшуъшдин кар туш. М. М. Виш йисарин имтигъан.

* **лацу нафт** суц. **лампада кун патал михъи авунвай нафт**.

* **лацу пехилвал** суц. **масадаз авай алакъун, хъсан хесет, затI жувахъни кIан хъунин гъисс**. Къе за "Дагъустандин правда" газетдин отделдин редактор, жувалай яшариз хейлин гъвечIи зи ватанэгъли Айдунбегов Мирзедал Дагъустандин радиодин лезги передачайрин редакциядин режиссер Агъабалаев Ризабаладал, лап рикIин сидкъидай. лацу пехилвал ийизва. ЛГ, 1997, 26. XII.

* **лацу пехъ** суц. **масадбуралай тафаватлуди**. Закай чIулавбурун арадиз аватай лацу пехъ хъана, вирида заз кIуфар ягъиз башламишина. А. М. Киф атIайди.

* **лацу пIини** суц. **экуъ рангунин, яр квай пIини**.

* **лацу таб** суц. **дуъзвал чуънуъх тежедай гаф, чIал, фад дуъздал акъатдай, чIалахъ тежедай ихтилат**. [Рукъжат]. - Види лап лацу таб я. Им чна хуъруън Советдай къачур чар. Советда авай ктабра ви рушан 15 йисни зур къалурзава. Гъ. Гъ. Адетдин къармахра.

* **лацу фу** суц. **михъи гъуъруън фу**.

* **лацу хъун** гл., вуж-вуч 1) **лацу рангунин гьалдиз атун**. Жив ацукъайбур хъиз михъиз лацу хъанвай къалин рIамрин кIаникай аквазвай къве гъвечIи булах хътин михъи вилер исятда чилел эвичIай ксарал атана. Б. Гъ. Заз эвера. - Гъан, - лагъана рIамарни кваз лацу хъанвай итимди... М. Гъ. Гезентидин эхир. За вучда бес? Мег зи чIулав гъикI амукъда, лацу тежес? М. Ж. 2) куъч. **пис хъайидалай къулухъ чин, беден**

лацу рангунин гьалдиз атун.

* **лацу шиир** лит., суц. **рифма авачир шиир**. Рифма авачир шиирарни жседа, абуруз лацу шиирар лугьуда. Сад кьейила, дшегьлийри лугьуда и шехьунин манияр гьа ибурукай я. Н. А. Литературадин хрестоматия., 1966. Эсер лацу шиирдин кьайдада, рифма авачир, амма кьуватлу ритмади хуьзвай куьруь ва яргьи цIарар шилемшиз... теснифнава. Гь. Кь. Мерд Алидин мани.

* **лацу якIарин** прим. **лацу хам алай (инсан)**. Лацу якIарин гадаярни рушар гатуз фад чIулав жседа. Р.

ЛАЦУВАЛ суц.; -или, -иле; -ер, -ери, -ера лацу ранг алай гьал, лацу рангунин гьал. Белки чинин лацувилай я жседи, белки ийизвай ихтилатар дшегьлидин чиниз яр гьидайбур я жседи. А. И. Самур. Яшамширай ви хьуьгьверин лацувални! И. Гь. Ваз зун кIан я... **Антоним:** чIулаввал.

ЛАЦУДАКАЗ нар. лацу гьалда аваз. **Синоним:** лацуз. **Антонимар:** чIулавдаказ, чIулавдиз.

ЛАЦУЗ нар. лацу яз. Чулаварни лацуз кIандай, Кьве чин алай душт жедани? С. Ярагьви ашукь Уьзден. **Синоним:** лацудаказ. **Антонимар:** чIулавдаказ, чIулавдиз.

ЛАЧИН тюрк, шиир., суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) лацу кард, гьвечIи гьайванрал ва кьушарал гьуьрч ийидай кьуш. Азад лачинди хьиз гьавайра ганай лув... А. Ф. Инкьилабчидин кьиникь. 2) куьч. **акунар алай, вилегь инсан**. Чир хьана заз: я вун лачин, Е. Э. Валди лув гуз я зун кIвачин. Гьар са пехь вич хьана лачин, Тежер гьуьрчез хьана кIвачин. Шузарар кьазунда вичин, Сивиз кьадар тIур тийижиз. С. С. Пехьрени вич катрай кьада. **Синоним:** кард. 3) (чIехи гьарфуналди - Л) эркекдин хас тIвар: **Лачин**.

ЛАШ суц.; -уни, -уна; -ар, -ри, -ра инсан кьекьведайла, куьмек патал ва я маса крариз лазим тир, вичел алай тIурар, хилер аладарна раснавай тарцин шумал. Жемьатар паяяр, лашар, турвакьар, вагьрамар гваз атана, жанавур гатана-гатана кьена. Ф. Мусадиди, адан гьилай лаш акьудна, чин чIурна, ам цавуз хкажна. А. И. Самур. Мадни заз исятда зун адаз окуня кIанзавай: ШагьБуба халудин чантани кьуьне аваз, адан лашни гваз... М. В. Гьарасатдин майдандал. Зун дагьдиз хьфиди, - ада чилелай вичин чантани лаш кьахчуна. А. Кь. Нехирбанни лекь.

* **лаш ягьун** гл., ни низ бедендиз тIар жедайвал лашуналди ягьун. **Синоним:** гатун.

ЛДА суф. глаголдин вахтарин формайрихь акал хьана 'лугьуда' мана гудай эхир, месела: лугьуда + лда - лугьудалда, лагьана + -лда - лагьаналда. - Низ чиди, кьеле адан кьушунрив ацIанва. Сада вад агьзур ялда, сада пуд агьзур. З. Р. Гьажи Давуд. Лезгистандин дагьлара пуд яц аваз хьаначдай: чIулав, яру ва лацу рангунин. Абуру дуствилелди яшамши жезвалдай, гьамшиша санал алаз, сада-сад кьуна. ГьакI хьайила, абурун патав са вагьши гьайвандивайни агатиз жедачиралда. Жанавурри абурал гьужум авурла, яцар далудалудиз яна акьваздалда, гьи патахьай абурал вегьейтIани, жанавурар абурал акакьдичиралда. Яцари чпичеб кьунвай тегьер акурла, жанавурар эхирни са патахь кьекьечIдалда. О. Гьуьсейнов. Межид бубади лугьудай.

-**ЛДИ** суф. кьвезмай вахтунин глаголрикай деепричастияр арадиз гьидай аффикс: гуда + -лди - гудалди, фиди + -лди + фидалди.

ЛЕББЕ араб, межд. квасади (цIегьре) эверайла, пагьливанди гудай жаваб гаф.

ЛЕГВ суц.; -кве, -кве; -квер, -квери, -квера вичелди виряй кьар акьуддай, виче цементдин кьаруш гьазурун патал туькIурнавай кIарасдин ва я ракуьн кьаб.

ЛЕГЕН кил. **ЛИГЕН**

ЛЕГКОВОЙ; * **легковой машин** суц. инсанар тухудай гьвечIи машин. Чи фикирдалди, свас гьиз патан хуьруьз пудкьуд кьезил машинни са автобус ракуьрайтIа, пис туш. Хуьруьн кьенени легковой пуд машин бес я. "Самурдин сес" газ., 2004,4. IX.

ЛЕГЛЕГ тюрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра яргьи кIуф алай кьакьан кIвачер квай кьуш.

ЛЕГЬ суц.; -ини, -ина; -ер, -ери, -ера яд квай чкайра экьечIдай, нацIариз ухшар агьадай винелди экьечIдай векьин жуьре. Накь кьве лафет легьер хкана. Р.

ЛЕГЬВ суц.; -кьуь, -кьве; -кьвер, -кьвери, -кьвера дуьз чкадал са тIимил деринвал. Акуна заз бязи чинар; Гьая квачир бязи чинар, Акун кьене вич инжинар, Вичиз я син, легье тийижиз. С. С. Вич яцIуз кьадайдиз. Ада чина дерин легье авай. А. Фег. Кьерен кьванер. Рекье лекьверилайни кьубуйрилай бул затI авач. И. В. Чирхчир. Вацран экв алцифнавай, чими тIунутIра хьиз хьуьтуьл лекьвер авай хьуькьверин кьилер, чIулав, яргьи рцIамар, тунин цурувилек агаж. жез, ачух хьижезва. М. В. Гьарасатдин майдандал. * **кьамун легьв**.

ЛЕГЬ суц.; -ди, -да; селди арадал гьидай чеб (лил) квай кьар.

ЛЕГЬЗЕ араб, суц.; -ди, -да, яр, -йри, -йра лап тIимил вахт. Са легьзеда Нуриятан вилер гьвечIи рушал алкIана... Са легьзеда вири кисна. А. М. Мурк ракуьни цIурурда. А. М. Киф атIайди. Легьзеда ишигь квахьна. М. В. Вацран ягьун. И легьзеда, сятда, йикьа, санлай сагь са йисузни Зун цаварин суьгьбетдик ква са кутугай рехь акваз. И. Гь. Рубаияр.

ЛЕЖБЕР¹ фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) вичин пеше магьсулар цун, кIватI хьувун тир пешекар. Зи буба лежбер тир, амма бахтунни чин тагузвай, крар дуьзмиш тежезвай лежбер тир. С. С. Жувакай

ихтилат. *Къаридиз гъалар, Ахмакъдаз къалар, Саларбандиз сапар, Лежбердиз малар ХунI ярашугъ я. С. С. Квез вуч ярашугъ я. Солдат дяведикай, лежбер чиликай, шаирни поэзиядикай рахун тЛебии кар я. А. С. Хуьруьг Тагъир. - За лежбердин вахтунда хъран пуд фу неда, - лугъудай са лежберди. - Фу тинедайдакай кIвалахдай кас хкатдач. Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз. 2) гъакъдихъ вахтуналди майишатдин кIвалахар ийиз къазвай кас, батрак. - Аквазвани ваз кегъкирвал кегъердин - рикIин хиял я йигавай яежбердин! - Йига авай лежбердизни герек я, Амма чан я, чан я мукъвал сефердин. И. Гъ. Рубаияр.*

* **лежбердин вахт** суц. **лежберди экуьнахъ фу недай вахт** Рагъ акъур вахт - им цана авай ва гъелехъ галай лежберди фу недай вахт я. Гъа и вахтуниз лежбердин вахт лугъуда. Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз.

* **лежберрин совет** куьгъ., суц. **хуьре совет къайдаяр хуьдай орган.** *Собранидиз вири атана. Девлтлуйриз собрание куьн патахъай эвернавайди ятIа геж чир хъана. Лежберрин советдин чIехиди Сувар хъанай. А. И, Самур.*

ЛЕЖБЕР² прил. **пеше магъсулар цун, кIватI хъувун тир.** *Экуьнин нурар артухардай. Лежбер стхайрин куьмек, гъар са кIвале ишигълу экв, Вахъ эрзиман дишиэркек Ама жемьтар, Исмаил. С. С Къена къе устIар Исмаил. Лежбер хци шал ахъайна, хтIунна шалам. И. Гъ. Лежбер хци. - Хан алаз къекъвей пулар яна маса лежбер итимдивай къекъвез жедач къван, - лагъана Уьздена... С. Ярагъви ашукъ Уьзден.*

ЛЕЖБЕРВАЛ суц.; -или, иле; -тер, -илери, -илера **пеше лежбер тир гъал; лежбердин кIвалахар.** *Хуьруьз хтайла, Сулеймана лежбервал давамарна. А. А. СтIал Сулейман. Лежбервили кар рикIелай фенвайди Меслят ийиз зи патав ша. М. Ж. Меслят ийиз зи патав ша.*

ЛЕЗВИЕ урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра **чуру твадай алатдин дегишардай, къве патални мурз алай бици къелечI уьлгуьч.** # ~ гуьцIун, -далди ччуру тун, ~ къуьруь хъун. *«Жилет» хъсан лезвияр я. Р.*

ЛЕЗГИ¹ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра **чпин асул чкаяр тир Дагъустандин къибле пата, Азербайжандин кефер пата яшамин жезвай халкъдикай тир кас.** *Тикрарзава элдиз веси: Къагъриман хуьй гъар са лезги. Б. С. Шарвилидин веси. Яб це ва гъавурда акъукъ: пачагъдихъ акъул пгахъайла, жемьят адан чина акъвазда, пачагъ зулумкар хъайила, жемьят гъиле яракъ къуниз мажбур жеда, пачагъ зайифди хъайила, уьлке чкIида. Куьн ккIимир, лезгияр. З. Р. Веси. Гъикъван эхда на, зи халкъ, рикI ачух, Мус куьтягъ жеда вахъ авай сабур, Вун алай муьлагъ чилиз ярашугъ, Мус хкида на лезгидин абур? Б. С. Ават ахварай. Чпин къадардая гъалтайла (вири Россияда авай къванбур гъисабайла), сад лагъай чкадал аварар (757,1 агъзур), ахпа даргияр (510,2 агъзур), къумукъар (422,5 агъзур) ва лезгияр (411,6 агъзур) ала. ЛГ, 2004, 24. VI. Лезги лезги дуст патал чан эцигдай итим я. Н. Самуров. Лезги чIал.*

ЛЕЗГИ прил. **лезгидин, лезгийриз, лезги тир, лезгидиз талуку.** # ~радио, ~ - чIал, ~ журнал, ~ газет, ~ хуьр. *Амма лезги миллет, лезги халкъ сад я. Адан бинеяр Эвелни-эвел Къуба пата ава. А. А. Лезгистан азадвилидин женгера. Садра за гъа алмдиз урусрин чIехи историк ва журналист В. Л. Величкоди лезгийрикай кхъей гафарни тикрарна: «Лезги тайифайрихъ хуьруьн майишат вилик тухудай чIехи агалкъунар ава. Абуру кустарвилидин къайдада расавай майишатдин къапар Юкъван Азияда машгъур я. Абуру чилериз серф ийизвай зегъмет урус лежбердин гъич акъулдизни. къведач... Абур рикI ачух, мерд, гафунал мягъкем, авай гаф чинал лугъудай ксар я» М. М. За нин бахтар чуьнуьхна хьи... Лезги районрикай сифте чкадал Мегъарамдхуьруьн район (58,7 агъзур), гуьгъуьнал Сулейман-Стальский (54,0 агъзур), Ахъегъ (31,6 агъзур), Хив (20,7 агъзур), Къурагъ (15,2 агъзур) районар ала. ЛГ, 2004, 24. VI. Лезги лезги дуст патал чан эцигдай итим я. Н. Самуров. Лезги чIал.*

* **лезги чIал** суц. **лезги миллетдин векилрин хайи чIал.** *Хтанва зун зи стхадилезгидиз Лезги чIалал лезги салам гун патал, Темен гана дидеди гъир ризкидиз Ви сагълугъдай ацIай бокал хъун патал. А. Ал. Шалбуз дагъ. Диде чилел, лезги. чIалал ашукъ тир, Инсанперес, намус терез багърияр, Мугъман патал рикIер даим ачух тир Шарвилидин невяяр я лезгияр. С. Шарвилидин невяяр. Халкъ терг тахъана амукъун патал, Герек я рахун чун лезги чIалал... О. Гъуьсейнов. ЧIал хуьх, лезгияр, Чил хуьх, лезгияр!... Эгер чун лезги чIалакай рахайтIа, диде-буба лезгияр яз. рухваяр, рушар урус чIалал рахазвай, са бязи хизанра са гафни чин тийизвай веледарни жезва. ЛГ, 2004, 21. X.*

ЛЕЗГИВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера **лезгийриз хас хъсан амалар, хесетар.** *Ам (Лезги Нямет. - А. Г.) уьмуьр иердиз чидай... милливал, меденивал, лезгивал хвейи, гележег патал женг тухвай шаир я. З. Ф. Халкъ патал халкънавай инсан. Ягъ яни вун, намус яни лезгивал?! Вун бахтунихъ къекъвезвач, куьз лагъайтIа Бахт багъишиз гъазур я вун жагъайдаз. А. Къ. Дишегълияр. Райондай ваз кIвалахни жагъурда чна, ви юлдашидизни са чка аквада. Вуна адаз акъван яб гумир. Вахъ жуван итимвал хуьх, жуван лезгивал хуьх. Раб гъинихъ фейитIа, гъални гъанихъ фин лазим я. Итим кIвалин раб я, пабни - гъал. М. В. Гъарасатдин майдандал. Хесетни къаст гадар тийир, Лезгивилер квадар тийир Рекъидай туш лезгияр... К. М. Рекъидай туш лезгияр. Шаирдин саки вири чIалара, шишардай шишардиз физ, лезгивилин нур ава. ЛГ, 2001, 8. II. Эхиримжи вахтара чна лезгивилин гзаф лишанар квадарнава: милли тIварар, къени къилихар, хъсан адетар. "Самур" газ., 2002, 21. XI. Лезгивилин чи намусдин гъейратди Палабзава лезгивал чи вине хъун. Р. Магъмудов. Муьгъуьббатдин элегия.*

ЛЕЗГИДАЛ¹ **лезги** существительнидин чкадин II падеждин форма. *Кил. ЛЕЗГИ.*

ЛЕЗГИДАЛ² нар. лезги чІалал. *Туъркияда вад хуър ама, чизмай рахаз лезгидал...* И. Самуров. Лезги чІал.

ЛЕЗГИЛАМИШ: * лезгиламиш хьун *вуж-вуч* лезги миллетдин, лезги чІалан лишанар къабулун. *Лезги чІала араб, фарс, туърк ва урус чІаларай атана «лезгиламиш» хьанвай гзаф гафар авайдакай дидед чІалан ктабра кхъенва ва, мумкинвал хъайила, а гафарикай муаллимди тарсарани лугъузва.* М. Алипулатов. Лезги чІалан машгъулардай грамматикадай материала***.

ЛЕЗГИЛАМИШУН гл., ни *вуж*; -на, -да; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир лезги миллетдин, лезги чІалан лишанар къабулдай гьалдиз гьун.

ЛЕЗГИНКА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра зарбдиз къуьлдай макъамдин тІвар.

* лезгинка ягъун гл. зарбдиз къуьлдай макъам ягъун. *Далдамчийрини яна худ лезгинка.* А. Ф. КъатІ къатІ авур зунжурар.

ЛЕЗЕТ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра кеф, кефливилини вини дережа. *Кьуд патова гьарайни кьив: Гузва гьихътин лезет на!* А. Ал. Живедин этюд лезет гьидай. - *За, иштягь ачух хьун патал, чиг аламаз кьве маргь агудда. Жува инрал ял акъадра, тІебиатдикай лезет къачуда. Калериз кІантІа килиг, кІандачтІа ваъ: тух тахъанмаз абур санизни фидач.* Б. Гь. Заз эвера.

* лезет гун гл., ни-куь низ беден хуш гьиссери къадай гьалдиз гьун. *Хьипи газардик ва яру чугъундурдик кутунвай келемди еке лезет гузвай.* А. А. Пад хъайи рагь.

* лезет хкудун гл., ни квекай кеф жедай гьалда хьун. *ПемпІеша пакаман шагъвардикай, гъавадин серинвиликай лезет хкудзава.* М. В. Гьарасатдин майдандал. *Буба стхади тІебиатдикай лезет хкудзавай,* ЛГ, 2002, 15. V.

ЛЕЗЕТЛУ прил. кеф гудай, лезет гудай; кеф квай, лезет квай.

ЛЕЗЕТЛУВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера кефлувал, лезет гудай гьал.

ЛЕЗЕТЛУВИЛЕЛДИ нар. лезетлувал хас яз. **Синоним:** лезетлудаказ. **Антонимар:** лезетсузвилелди, лезетсуздаказ.

ЛЕЗЕТЛУДАКАЗ нар. лезетлу гьал хас яз. **Синоним:** лезетлувилелди. **Антонимар:** лезетсузвилелди, лезетсуздаказ.

ЛЕЗЕТСУЗ прил. лезет авачир, лезет квачир. **Антоним:** лезетлу.

ЛЕЗЕТСУЗВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера лезетсуз тир гьал. **Антоним:** лезетлувал.

ЛЕЗЕТСУЗВИЛЕЛДИ нар. лезетсузвал хас яз. **Синоним:** лезетсуздаказ. **Антонимар:** лезетлувилелди, лезетлудаказ.

ЛЕЗЕТСУЗДАКАЗ нар. лезетсуз гьал хас яз. **Синоним;** лезетсузвилелди. **Антонимар:** лезетлувилелди, лезетлудаказ.

ЛЕЙБОРИСТ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра Англияда рабочийрин гьерекатдин партиядин член.

ЛЕЙТЕНАНТ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра армияда офицервилини кьвед лагъай чин. *Гьар са лейтенантди вичин генералвиликай фикирда.* Р.

ЛЕКЕ фарс, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) парчадик, парталдик са квяй ятІани къацІуналди акатай лишан. *ШагьБуба халудин гьаятда... цІай авур чкайрилай руьхъ шуткун хьувуна чІулав хьанвай лекейри... лугъузвай.* А. Кь. Нехирбанни лекь. *Чинин са патал мичІи яру лекени алай. С. Ярагъви ашукь Уьздсн. Ада, чІулав хьанвай гьилериз куьс гуз, абур чеб чпивай гуьцБавай. Амма адаз цІиркерин лекеяр Икъван фад алат тийидайди чизвай. ЯтІани...* А. Исм. Алукуьдай ахвар. 2) куьч. **беябурчивал, нагъакъан кІвалах, намусдик хкІадай кІвалах** Гьич са кІусни чІулав леке кумачиз, Дуьнья вири нурдив ацІун кІанда заз. А. Муг. КІанда заз.

* леке гьун гл., ни нелквед **намусдик хкІадай кар авун.** *Зазни якъин хьанва: гьар са пеше адан векилри пухлу ийизвачтІа, маса садавайни адал леке гьиз жьдач.* Т. А. Мехьер кувтягь тахъанмаз.

* леке-леке авун гл., ни лекеяр кутун.

ЛЕКЕЛАМИШ: * **лекеламиш хьун** гл. леке алай гьалдиз атун.

ЛЕКЕЛАМИШУН гл., ни-куь *вуж-вуч*; -да, -на; -из < зава; -0|| -а, -ин, -рай, -мир; *лекеламиш тавун, лекеламиш тахвун, лекеламиш хъийимир.* 1) къацІурун, лекеяр кутун 2) куьч. **къацІурун, леке кутун, намусдай вегьин.** *Гъайиф хьи, эхиримжи вахтара лезги миллетдин тІвар лекеламишзавай, милли руьгь агъузарзавай, чеб чІулав ниятривни ажугълувилив, буьркьуь пехилвилив ацІанвай чарар, арзаяр, макъалаяр... акъатнава.* ЛГ, 2001, 1. XI.

ЛЕКСИКА урус, граммат., суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра чІалан гафар вири санлай.

ЛЕКСИКОЛОГИЯ урус, граммат. суц., анжах текв. къ.; -ди, -да чІалан гафар ахтармишдай илим.

ЛЕКСИКОГРАФИЯ урус, граммат., суц., анжах текв. къ.; -ди, -да чІалан гафарин словарар туькІуьрунин теориядинни практикадин илим.

ЛЕКТОР урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра лекцияр кІелздай кас.

ЛЕКЦИЯ урус, суц.: -яди, -яда; -яр, -йри, -йра эвер гана кІватІ хванвайбуруз (студентриз, фялейриз, дишегьлийриз ва мсб) са илимдин рекъяй ийидай ихтилат. *Зарарлу адетрихъ галаз женг чІугунин*

гъакъиндай гзафбуру докладар, лекцияр, сугъбетар ва рахунар ийизва. И. В. Адан тIвар Вели, зи тIвар Пери я. - Къе абуруз собрание ава, ахпа колхозда лекция жеда А. Р. Къаратикенар.

ЛЕКЪ¹ суц.; -ре, -ре; -ер, -ери, -ера патахъ кIуф квай къуватлу вагъши къуш. Еке лувар квай лекъ кIамун къиле, къакъан чархарин винел элкъвена, ахпа, къван хъиз, къип агъадал гадарна, рагарин къармакъаришида квахъна. А. А. Умуд. Муънуьгъдиз - фур, лекърез -цавар, Леленгдиз - там, гъуьлягъдиз - чуьл. А. С. Муънуьгъдиз - фур... Къуьзуь хъана рекъидайла, лекъ. Хкаж жезва цавун лап кукIвал, Гъанай агъуз вегъена къилихъ, Падзава вич са хци рагал. М. Б. Къуьзуь хъана рекъидайла лекъ... Лув гуз цава лекъери, Жезва ам мад гъуьлушан. Б. С. Дергес ава женгера.

ЛЕКЪ² суц.; -ини, -ина; -ер, -ери, -ера инсандин ва я гъайвандин туькъуьл арадал гъизвай бедендин къенепатан са орган. Рустамаз гзаф хъел атана, ида вегъена девдин карч къуна, чIугуна. ЧIугуна, гзаф кIевиз ада са къуьл эяйна, адан рикI, лекъер, тухулар къежел акъатна, ам къена. Ф. - Ма кез хъурай и лекъни, анжах залай алат, - яргъи гъилер цавара къугъуриз, къапарай акъатна. А. И. Самур. Лекъре цавай вил вегъезва дагъардиз, Фагъумзава вичин къурбанд нагъардиз... Ш. Агъакеримов.

* **лекъ атIуй!** межд. дишегълийрин къаргъиш.

* **лекъ кун** гл., нин нихъ-квехъ акуна ва я жуванди яз хъана кIан хъун. Шад декъикъайрик кутуна умуд, Бахтлу жележес вилив хуьз. куз лекъ, Варцар акъуднай чна са шумуд... Ш. Исаев. Зи стхайриз.

ЛЕКЪВАЛ цI, суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера лекъ тир гъал, лекърен амалар авай гъал. Цавдара, лув хана ажуз хъанватIани, инсанрин ягъанатринни зарафатрин харарик акатнатIани, лекъвал квадар тийиз, гайи затIни тинез, садахъни муьгътежвал тийиз, сабурулувилелди вичин такабурулувал. хуьзвай. - А. Къ. Нехирбанни лекъ. Шар Вачедин лекъвилин руьгъ Чи руьгъерик кумачни бес? Ф. Б. Филиал.

ЛЕКЪЕН суц. -ди, -да; -ар, -ри, -ра кацерин жинсиникай тир, лакIлакI хам алай чIехи вагъши гъайван. Къаваралла лекъен, аслан. Неда абуру Гъатай инсан. Ф. Жаклин лагъайтIа, вири дуьньядиз машгъур хъанвай. Пакистандин президентди адаз 100000 доллардин къимет авай багъа яха, Ливиядин принц Хассана Кеннедидидин хизандиз 50000 доллардин къимет авай пишкеш, Эфиопиядин император Хайле Селасисди лекъендин хамунин (75000 доллар) кIурт багъишина... Х. Шайдабегова. "КафтIардиз" элкъвей пери.

ЛЕКЪЛЕКЪ || **ЛИКЪЛИКЪ** суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра акъваз тавуна манасуз рахун. А чух дуьньядиз атанва куьн, Аламатар къалуз вичин: ... Муьжубь лагъайди - ийидайди лекълекъ... СА. Хесетрин паяр.

ЛЕКIВЕЗ луйкIуьнун глаголдин нугъатра ишлемишдай форма. Кил. **ЛУЬКIУЬНУН**.

ЛЕЛЕ¹ межд. халкъдин манийриз яб гузвайдан фикир желб авун патал ишлемишдай гаф. Я леле, я леле, Къирав дагъдай звичIна, Я леле, я леле, Рекъе ава циравар... Ф.

ЛЕЛЕ² суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра гъукумдар девлетлу кас. **Синонимар:** ампа, як пайдайди.

ЛЕЛЕШ туьрк, прил. чинал тарифар ийидай. Атана деллекни делхекни лелеш, Пачагъдин мелекни гъамиша пелеш. А. Ал. Пуд хали. **Синоним:** ялтах.

ЛЕМБЕК туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра чай хъвадай истикан эцигдай къаб. Чи вилик са лавашидин падни лембекда цIурурнавай чIемедив ацIурнавай тIур эцигна гъанай адан папа. А. Э. Къегъал.

ЛЕМЕ: * **леме авун** гл., вуж-вуч гзаф гатун. Ви кам мад чи хуьре тахкурай. Эгер хтайтIа, - ингъе! - ада вичин, лашар хътин, гъутар къалурна. - За вун леме ийида. Гъ. Къ. Четин бахт.

ЛЕМКЪЕ туьрк, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра жими къар. **Синоним:** хурх.

ЛЕНГ: * **ленг авун** гл. ни вуч къулухъ ягъун, энгел авун.

* **ленг-ленг** суц. аялрин къугъунин тIвар. Гадаяр туп-лаш, рушар ленг-ленг къугъвазвай. Р.

Синоним: кIвал гуз.

ЛЕНГВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера къулухъ ягъайвал, энгелвал.

ЛЕНГЕР фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра хуьрек авай къапар гъидай цурун еке къаб. Ленгердавай аш аку, Енгедик квай каш аку. Ф. Къилел къадай ленгер хкваш. С. С. Фекъийриз. Гъи арада аш авай ленгер гваз Шапери вин атана акъатна. А. А. Лезгияр. Зулун умун йиф. Руьхъведай чуьхвей кишпирдин ленгер хътин еке варз дагъларал эвичгзавай. А. М. Къавахар. Къезва са-сад суфрадал: НекIедин яйма, Мурабаяр гъар жуьре, Пешерин дулма. Хъчарикай афарар! ЦIразва ленгер. Имни чIиргъин, давугъа, Хъикъифарвергер. А. С. Хцихъ галаз ихтилат. Айиб туш зи кIвале тахъайтIа гамар, Айиб я фу алай ленгер тахъайтIа А. С. Ша, дустар!

ЛЕНТ урус, суц.; -пни, -ина; -ер, -ери, -ера 1) са вуч ятIани кутIундай пекинин зул. **Синонимар:** тасма, цIирх. 2) магнитофондиз, диктофондиз къачузвай ихтилатар кхъизвай махсус чарчин зул. Буба стхади... Дагъустандин саки вири хуьрериз командировкайриз физ, интересний инсанрин сугъбетар лентиниз къачуна, радиодай гана. ЛГ, 2002, 15. V.

ЛЕПЕ фарс, суц. -ди, -да; -яр, -йри, -йра гарун къуватди гваз экъведай цин винел патал къат гъидай яргъивал авай куьлуь ва я еке цин кIунтI. И къари авай каркун лепейри тухвана гъуьлуьн а патаз. Ф. Кесибдин хва Къагъриман. Самую вацIун лепейра ван Ава токдин симера хъиз. Къекъезва зи рикIе хиял.

Михъи булаш шимера хъыз. А. С. Хцихъ галаз ихтилат.

* **лепе гун** гл., куь гару гьерекатдиз гъун (чилиин набатат, пайдах). Къуд патта атирлу иуьквери къезил шагъвардал лепе гузвай... Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз.

ЛЕПЕШ туьрк, прил. тади квачир, кагъулвал квай.

ЛЕПЕШВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера кагъулвал, къадардилай артух секинвал. Ви къастунал Клевивал, лепешвилихъ, гьиллебазвилихъ женг члугун за сифтедилай аннамшинач. Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз.

ЛЕЧЕК фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра дишегълийри къилел алукадай къезил фите хътин затI. Яру лечек пелез члугуна, са пIинI сивел къуна, ада са къадар вахтунда къеняй булахдин фунтал хъыз къевезвай Хъвер эхирни элекъарна. А. А. Лад хъайи рагъ. Ни вегъена зал и члулав лечек, Клевзавай завай багъа ядигар? Х. Х. Бубадин рекъер. **Синоним:** фите.

ЛЕШ фарс, суц.; -ини, -ина; -ер, -ри, -ра къенвай (гиликъай) гъайвандин жендек.... комбатди. Гъа и йикъара са аскер вичин кабинетдиз тухвана, леш къван гатанвай. А. Къ. Жуьгъенар.

ЛЕШРЕШ суц.; -ди, -да; -ар; -ри, -ра лешреш сесерин ван (яд экъичай ва я эчлирай ван). Япарихъ лешрешдин ван галукъна. Р.

* **лешреш авун** гл., куь лешреш сесерин ван акъатун, акъудун. Кефинавай къве тар, Абурун к(аник къежириз чилер, Лешреш ийиз авахъзавай ятар. А. Ал. Дуьнья курорт я.

ЛЕЭН араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра балкIандин кикер цлурун тавун патал адан кIвачин кIаниз ядай ракуькай гатанвай затI. Чниз таниш лезнрин ван галукъайла, чIехи стхайрикай сад рагъ экъечIдай паттахъ, муькуьди рагъ акIндай паттахъ катна... Ф. Гуьлуьн руш. Ахътин затI жеч и дуьньяда: Рипе мухни санал неда, Куьгъне лезн кваз гуьнеда Къежей къуз гъунар авайд туш. С. С. Къве кIвачел къекъведай лам. Кири гана лугъуз лезнар квачир балкIандал акъахун хъсан туш эхир. И. В. Чирхчир.

ЛЕЭНЧИ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра лезнар расдай ва абур балкIандин кIвачериз ядай пешекар. Чи чатун устIар хъсан лезнчи я. Ада хъсан лезнар, михер гатада, лезнарни вичи яда. М. М. Гъ. Лезги чIал. 1953.

ЛЕТЧИК урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра самолёт гьалдай пешекар.

ЛЕТЧИКВАЛ суц.; -или, -иле; -тер, -илери, -илера самолет гьалдай пешекарвал. Лезги халкъдин я вун къилин винизвал, Летчиквилин чIехи устIар Эмиров. Х. Т.

ЛИ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра ири гъайвандин хам. Магъмутахуьр ала кIунтIал, Масадан бахъуд ли жерид кIатIал. С. С. Куьредин цIерид хуьр.

ЛИБАС араб, суц., шиш; -ди, -да; -ар, -ри, -ра бедендин къецIилвал кIевун ва я чими хъун патал алукадай затI(ар). Атана Хурхур пачагъдин кIвалив агакъна, ацукъна тIуьнар-хъунар ийизвайла, Хурхур Агъмед вичел алай либасрилай вил аладариз жеда. Ф. Хурхур Агъмед. Аман гъукуматдин дирек, Алукад либас къара, юлдаш. С. С. Я къван карвансара... Руша гъар бенд лагъайла, члулав либас алай дишегълияр, угъуяр акъатиз, мет-къил гатаз, шехъзава. Гъ. Къ. Магъбини Дилбер. **Синоним:** партал.

ЛИГЕН (ЛЕГЕН) фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра металлдикай авунвай гъилеркIвачер чуьхуьн патал яд къадай ракуьн ва я цурун даяз, зIкъвей къаб. # цурун ~, ~ гъун, ~ эцигун. Ахпа ам, ичIи леген къачуна, кIарасдалди адан кIан гатазгатаз, чуьхвер таран патав фена. А. Р. Чинебан савкъват. КIантIа дар хъуй, кIандатIа генг, Чидайд туш вин фидай пIеквен. Экъич адан къипел лиген, - Чиниз мад регъуьз жедайд туш. С. С. Бязи къанба гуьрар кIане. Колхозчи руш Мерзият яд авай кIуькуьни яд цадай лиген гваз векъ ягъизвайбурун гуьгъуьна хъана З. Э. Булахдал. Эсмер къариди гъил-кIвач чуьхуьн патал лиген, афтафа гъана, ахпа суфра экIяйна абур къведни къулан патав ацукъна. Я. Ш. Гъахъ квахъдач.

ЛИГИМ прил 1) гзаф ифирна садлагъана къурна, кквивал, мягъкемвал ганвай. Лезги къилих лигим тур хъыз хкатайд я зулдандикай. Ф. Н. Магърум я зун ватандикай. 2) мягъкем тир, гъар са куьнин хура акъвазиз жедай, дурумлу.

* **лигим авун** гл., ни вуьж-вуч четинвилер, азиятар эхиз алакъдай гьалдиз гъун.... чна чи играми веледриз, абуру чеб яхдиз рекъера къекъвена лигим авунай, абур халис советрин инсанар яз дуствилелди, чи буба Ленинан веледар яз чIехи хъуниз килигна, за руьгъдин деринрин чухсагъул лугъузва! Къ. М. Манияр, манияр. Дагълара кечирмишзавай четин уьмуьрди тин инсанар лигим ийизва. «Сайур» журн., 2002, №5.

* **лигим хъун** гл., вуьж мягъкем тир, гъар са куьнин хура акъвазиз жедай дурумлуди хъун. Гуьжлу, лигим, камаллу инсанар яз чIехи хъухъ, ахпа къуьзуь хъухъ, зи аялар! Лигим хъухъ! Къ. М. Манияр, манияр. КичIе жемир, тик жигъирар атIана, рикIни беден жеда уьткъем, лигимни. А. С. Хцихъ галаз ихтилат. Ви хъанвай гъвечIи уьмуьрда тIимил крар акунвач, вун лигим хъанва. Н. Мирзоев. Къизилдин хтар.

Синонимар: дурумлу хъун, кIеви хъун.

ЛИГИМАРУН || ЛИГИМУН гл., ни-куь вуьж; -да, -на, -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; лигимарлигим тавун, лигимарлигим тахвун, лигимарлигим хъийимир 1) ракъ гзаф ифирна садлагъана къурна мягъкемарун, кIеви о> гьалдиз гъун. 2) куьч. мягъкемарун, жуьреба-жуьре четинвилерай экъечIиз вердишарун, гуьлдан хътин

Кевиди авун. Адан гъилери тазавал гузвач, чин чухвазва, абур Квалахрини гарари лигимарнавай гъилер я. З. Гь. Югъ ачух жедайла. Заз гъамиша дишегълийри тарс гана, Гагъ шекерлу, гагъ зегъерлу мецелди. Сад зи рикел цуьк, муькуьди цаз хъана, Лигимна зун къисметдин терс кьекъелдив. А. С. Дагъларин адетар. Чирвал, белки, чарх я жеде чилерин, Хци ийизвай чи фикирдин чуклулар, Зегъмет, зи хва, нагъ я жеде чилерин, Лигимзавай чи луварин цаакулар? А. С. Хцихъ галаз ихтилат.

ЛИГИМБУР лигим прилагательнидин гзафвилини кьадардин форма Кил. **ЛИГИМ.**

ЛИГИМВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера мягъкем гьал, Кевиди гьал. Сифте за зи руьгъдиз дибдай кьалин живединни кьати аяздин лигимвал Кланзавайди аннамишна. Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз.

Синонимар: Кевивал, мягъкемвал, дурумлувал.

ЛИГИМДИ лигим прилагательнидин теквилини кьадардин форма. Кил. **ЛИГИМ.**

ЛИГИМЛУ цI, прил. лигим тир(ди). Квалах лигимлуди хъун патал чIехи ксари кьул чIугур тел ада вичив хвена, абур Вад-ругуд хъайила, вич пичханадаз къевез Бегдин тIварцIел Рагълах шегъердиз рахкурна. А. А. Пад хъайи рагъ.

ЛИГИМЛУВАЛ цI, суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера лигимлу тир гьал.

ЛИКБЕЗ урус, куьгъ., суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра савад авачирбуруз кIел-кхьин чирдай чка, савадсузвал квадардай чка. Вичини кIел-кхьиз чирнава. Вири мягъледал алай дишегълиярни ликбездиз тухвана. Кь. М. Душмандин тум. **Синоним:** ликпункт.

ЛИКПУНКТ урус, куьгъ., суц.; -уни, -уна; -ар, -ари, -ара совет девирдин сифте кьилера кIел-кхьин тийижирбуруз тарсар гузвай чка. [Пейкер}. – Ваз хабар аван, кьейди, феи жуюмядиз чи мектебда папариз ликпункт ахъайнава. [ФатИмат]. – Ликпункт вуч затI я, ана вуч ийидай чка я, ам вучтинди я? [Пейкер]. – Ликпункт чун хътин кIел тийижирбуруз кIел-кхьин чирдай чка я. Гь. Гь. Адетдин кьармахра. **Синоним:** ликбез..

ЛИКЪЛИКЪ кил. **ЛЕКЪЛЕКЪ**

ЛИЛ¹ суц.; -еди, -еда; -ер, -ери, -ера яд авай чкадин кIане ацукъдай чепедин кьаришма. Лиледа акIана. Р.

* **лиледа хъун** гл., вуж; кефина хъун.

ЛИЛ² суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра парча ва я чар рангадак вегъин патал вили ранг.

ЛИЛИПУТИ урус, суц.; -ди, да; -ар, -ри, -ра лап аскIан беден авай инсанрикай тир кас (итим, дишегъли).

ЛИМОН (ЛИМУН рах.) урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра чими чкайра битмиш; жедай, Кевиди хъипи хам алай, цуру дад авай, хъсан ни галай емиш. Мурабадин винел патал, харар хъана, шекер кьун тавун патал адаз ргадакди са тIимил лимондин миже цада. Хийирлу меслятар || ЛГ, 2000, 30. III. Чна эрекь лимондин чIуквар вегъез хъвазва. М. Б. Спелар.

ЛИМОНАД (ЛИМУНАТ рах.) урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) ширинарнавай гьар жуьредин рангадин кьайи яд. 2) (чIехи гьарфуналди - Л) дишегълидин хас тIвар: Ламунат -а, -а; -ар, -ри. -ра.

ЛИНГ суц.; -ини, -ина; -ер, -ери, -ера са квекай ятIани даях кьуналди залан затIар юзурун, хкажун патал ишлемишдай затI (яргъи кIарас, лом ва меб.). Чи пак диндин кьуд хилекай (Шарият, Маарифат, Тарикъат, Гьакъикъат) Тарикъатдин идея рикIе гьатай арифдар Ярагъ Мегъамеда, линг гъиле гьатай Архимеда хъиз, Дагъустанда мусурман фикир михъиз цIийи хъийизва ва сифте Тарикъат чукIурна... Э. Наврузбеков. Ярагъ Мегъамедан лувар.

ЛИНЕЙКА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) дуьз цIарар чIугун ва яргъивал алцумун патал махсус алат. 2) тайин месэла гъялзавай иштаракчияр сад-садан кьвалав цIарцIе акъвазна кьиле тухузвай серенжем Мукъвал-мукъвал кьиле тухузвай линейкайрап вожатъйри тербиядикай, низамдикай, тарсарин агалкьунрикай, Ялгъуз хизанриз куьмекар гуникай ва гзаф маса менфятлу серенжемар тешкулиникай суьгъбет ийизва. ЛГ, 2004, 13. III.

ЛИПИР суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра гьакъикъатда авачир са вуч ятIани яргъай авайди хъиз акун.

ЛИПИЛИП¹ нугъ, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра картарин жинсиникай тир вагъши (як недай) кьуш). Керим халуди, далдамчийрихъ элкьвена, вичин гъилин тупIаралди зарб макъам ягъунин ишара авуна ва "Ягъа са кваха" лагъана. УстIарри макъам башламишуник кумазди, Керим халудикай са липIипI хъана. ЛГ, 2005, 28.

Синоним: чинеруг.

ЛИПИЛИП² суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра куьруь гафаралди лугъузвай, яргъалди ийизвай манасуз ихтилат.

* **липIипI{ар)** авун гл., ни куьлуь гафаралди лугъузвай яргъи манасуз ихтилат(ар), авун.

ЛИРИКА урус, литерат., суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра шаирди вичин рикIин гьалар, рикIиз жезвай таъсирар кьалурдай эсерар.

ЛИРИКАДИН прил. лирикадиз талуь. Лирикадин эсерар автордин гъиссер, рикIин гьалар, гуьгъуьлар, фикирар хабар гузвай эсерриз лугъуда. Гзафни-гзаф ибур шишририкай ибарат яз жеда, вучиз лагъайтIа шишрдин ритмади, аваздалди лугъуз хъуни гъиссер ва гуьгъуьлар малумаруниз куьмек гуда. Н. А.

Литературадин хрестоматия, 1966.

ЛИРЛИ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра мани(яр). *И лирляяр лагъай рушан Твар Масан тир, вични масан.* Х. Х. Масан баде.

ЛИСТ урус, суц.; -ини, -ина; -ер; -ери, -ера кхьинар авун патал ва я маса игьтияжвилериз ишлемишзавай чарчин табагъ. *Къала кван тетраддин лист.* Р. **Синонимар:** табагъ, чар. * **печатный лист, титульный лист.**

ЛИТ суц.; -ини, -ина; -ер; -ери, -ера 1) сарикай авунвай яцду парча хьтин затI. *Чубан гада, чиг къвазава, Литиникай чардах ая. Ви кIани руш тухузава, Къве виликай булах ая. Ф. Резин калуш, памбаг гуьлуьт, Винелай гам, кIаникай лит кIани затI туш аниз билек. С. С. Фекъийриз. Бедендиз чимивал чкIана регъят хьанвай зун кроватдал яргъи хьанвай, Сабирни чилел жI янавай литерал къатканвай. З. Гь. Лезгийрин риваят. 2) марфадикай хуьн патал гъа затIуникай авунвай чубанри парталрин винелай галчукдай партал, япунжи. *Марфадикай чуьнуьх хьун патал лит авачир, мекъи вахтара алукIдай чими парталар авачир.* А. Ф. Риза,*

* **лит хьун** гл. гзаф галатна гьалдай фин.

ЛИТЕРАТОР урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра ктабар, художественный эсерар кхьидайдигкхьенвай эсерриз пешекарвилелди кьимет гудайди. *Садбуруз литература ава, литераторар авач, масадбуруз литераторар ава, литература авач.* Р.

ЛИТЕРАТОРВАЛ суц.; -или, -иле; -тер, -илери, -илера литератор тир гьал. *Литераторвал кьилиз акъудиз жеда, литература чиз хъайитIа.* Р.

ЛИТЕРАТУРА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) кхьенвай вири эсерар сакал. 2) художественный эсерар вири санал. *Эмин лезги литературадин бине эцигайди яз гьисабиз жеда.* М. М. Гь. Сифте гафунин чкадал, 1948. *Совет гьукуматди гьвечIи халкъарин культурныйвал хкажун патал лазим тир вири гьартIар яратмишунин, еке къайгъу чIугунин нетижада, лезгийрин литература лап маса, цIийи рекъе аваз вилик физва.* М. М. Гь. Сифте гафунин чкадал, 1948-50 лагъай йисара Азербайжандин учебникра лезгийрикай бязи малуматар авайди тир. *Месэла, вини классар патал туькIурнавай литературадин хрестоматияда лезги литературадикай умуми малумат ва СтIал Сулейманан гьакъиндай материал авай.* М. М. Лацу лекеяр. 1990 - йисуз Бакуда яратмишнавай «Самур» тIвар алай лезгийрин культурадин центрди чIехи везифаяр кьилиз акъудна кIанзава: *чи халис лезги адетар, манияркъуьлер чир хьувун, чи литературадин хазина кIватIун, лезгийрин сад лагъай энциклопедия акъудун, «Лезги литературадин библиотека» туькIурун ва икI масабур...* М. М. Кьибле пата гурзава. **Синоним:** эдебият,

ЛИТЕРАТУРАДИН прил. литературадиз талукъ. *Литературадин эсердин чIал гуьзелди ва эсер ийидайди хьунухъ лазим я.* Н. А. Литературадин хрестоматия.

* **литературадин чIал** суц. 1) литературадин эсерда гьатнавай геройрин яш, марифат, нугъат къалурнавай рахунар. 2) са миллетдин вири векилар сад хьиз рахун патал хьянавай, къанунламишнавай умуми чIал. *Гьелбетда, игл чи литературадин чIал девлетлу авун патал маса чIаларай гафар къачумир лагъай гаф туш.* А. С. Жегъил шаиррин яратмишунин бязи месэлайрикай. **Синоним:** литературный чIал.

ЛИТЕРАТУРНЫЙ: * **литературный чIал** суц. са миллетдин вири векилар, чпин яшдилаь, марифатлувилелай, хайи нугъатдин кьетIенвилерилай аслу тушиз, сад хьиз рахун патал хьянавай, къанунламишнавай умуми чIал. *Литературный лезги чIал лезгийрин милли культурадин чIалаз, лезгийрин литературадин, театрдин, школадин, гьукуматдин идарайрин, газетрин ва радиодин чIалаз лугьуда.* Р. И. Гайдаров, С. А. Селимов. Лезги чIал. III кл. Санлай къачурла, XIX асирдин литературада, гзафни гзаф *Этим Эминан эсерра, лезги литературный чIалан диб яратмиш хьанва.* Д. Джамалов. Лезги литература. Учебник. VIII кл. *Литературный чIала вич вилик финин рекъе гьам хусуи чIалан вири нугъатрикай, гьамни вич алакъада авай маса чIаларикай менфят къачуда.* Р. **Синоним:** литературадин чIал 2).

ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ урус, литерат., суц.; -литературадиз талукъ илим.

ЛИТР урус, суц.; -иди, -ида; -ияр, -три, -ийра 10000 куб сантиметрдиз барабар жими затI алцумдай уьлчме ва гъа къадардин жими затI вич. *Ваь, эрекъчехир чна гьар юкъуз целай хейлин гзаф хъвазва. Яни литрийралди. Вучиз? ЛГ, 1997, 26. XII. - Ваз ван хьанани? - жузазва Селима. - Са шешел гьуьр пуд виш манат хьанвалда? - Бес жечни... бензиндин са литр 10 манат хъайила.* Н. Шихнабиев, Хьсан хабарар. *ИкI, месела, 1939 - йисуз са каликай 430 литр нек ацазвайтIа, 1950 - йисуз 546 литр ацазвай.* С. Муслимов. Цицигъ-наме.

ЛИФ суц.; -ре, -ре; -ер, -ри, -ра вили-рагъул ва я лацу рангунин, еке туьтуьх авай къуш. *Гада кул-кусра чуьнуьх хьана ва гьуьзлемишиз акъвазна. Югъ нисини хьанмазди кьудгьунна пуд лиф атана, вирин кьерехдив ацукъна.* Ф. Гьуьлуьн шив *Чи хуьруьн кьилихъ галай синел гьар гатфарихъ лиферин луж: кIватI жедай. Ракъини вичин нурламти хьанвай экуь жендек цавун юкъниюкъвал акъуддалди, хуьруьн кьилел лиферин кIууур, кIууурдин манидин сес жедай.* З. Гь. Лифер. *Ви хиял я, ибур кIуркIур ийиз, булахдик кIуф къягъиз, анихъ жезвай лацу лифер я.* З. Э. Булахдал. *Хкаж жезва цавун аридиз Дим лацу лифер, Гуя физва*

абур Марсдиз, Къатлиз сик цифер. А. Ал. Лацу лифер.

* **лиф хътин** прил. **секин, дугъри.**

ЛИФТ урус, суц.; -ини, -ина; -ер, -ери, -ера шахтайра, гзаф мертебайрин квалера инсанар, затлар винелди хкаждай машин. Бегов, лифтда акъах тавуна, лап къавув къван экъечІнавай. А. А. Пад хъайи рагъ.

ЛИФТЕР урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, ~ра лифт къайдадик кваз кваллах авуниз къуллугъ ийидайди.

ЛИЦЕНЗИЯ урус, суц.; -яди, -яда; -яр, -йри, -йра товарар санай масаниз тухудай ва я гъидай ихтияр. Вуна азарлуяр къабулзавай квалеле за эцигнавай къван дипломриз, сертификатриз ва лицензийриз фикир гана жедеи. Ж. Гъ.

ЛИШАН турк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) яргъа лай ягъайла, галукъдатІа акваз ахтармишун патал эцигнавай затІ. 2) са затІ масадбурувай чара ийизвай ишара. Абу Гъуьрейрадин гафаралди, Мегъамед пайгъамбарди лагъана: "Къеве чин хъунин лишанар пуд ава: тапарар кваз рахун, хиве къур кар тамамар тавун ва ихтибар къилиз акъуд тавун". Диндикай суьгъбетар || Самур, 1994, N 3. 3) са гъихътин ятІани ишара, къацІ. 4) руш гададиз гуда лагъана разивал къачурдалай къулухъ адаз гададин квалейяй тухудай парталар. Хемисдилай хемисдалди къуд мехъер, къуд кампания ва къуд лишанар тухун аванир са гъафтени жагъидач. И. В. Чирхчир.

* **лишан авун** гл., ни тайин мурадцалди са гъихътин ятІани ишара авун. Партизанри чпин гъуьгъуьнай къвезвайбурун рехъ алат тавун патал, валарин цуьрцер хана, лишанар ийизвай. Р.

* **лишан кутун [вегъин]** гл., ни ник руш гададиз це лагъайвилини лишан яз, рушаз са вуч ятІани (тупІал, келегъа ва мсб) гун ва я адан квалелиз са гъихътин ятІани затлар, пул тухун. Къариди кичІез-кичІез лагъана: "Пачагъ, вун сагърай, гайитІа, вуна гуда, тагайтІа, гудач. Зун зи гадади, вичиз ви руш це лугъуз, ракъурнавайди я. Пачагъди лагъана: "За ви гададиз зи руш гуда, атана вичин лишанар кутурай. Ф. Нехирбандин акъуллу руш. Тариф ийиз вичин рушан, Кутур лугъуз ваз са лишан, Гъуьгъуьнлай акъудда ви чан. С. С. Инсафсуз къавум. Ихтибар къий масадан рушан, Кутаз титаз вичик лишан... С. С. Гуьзел яр. Вядедамаз кутур лишан, Тахъуй эглеи, алагуьзли. С. С. Гадани руш. Эхирни Зелфидик лишан кутуна - адаз нехишар авай крепдешин шални, -къеве тупІални къизилдин сят пишкеиш авуна. А. А. Умуд. Жегъилрин муьгъуьббат къвердавай гужлу хъана. Яргъал фенач. Алидара илчияр ракъурна Цуькверал лишан вегъена. А. И. Самур.

* **лишан къулухъ элкъуьрун** гл., ни нин гъуьлуьз фида лагъана гайи разивал атІун ва це лагъай рушаз гъайи шейэр элкъуьрна вахкун. АкІ ятІа, за лишан къулухъ элкъуьрда, Къуй Халида вичиз масад акурай. Ш. Тагъиров. Гъилерин мани.

ЛИШАНЛАМИШУН гл., ни вуьж-вуч; -да, -на; -0, -ин, -рай, -мир; лишанламиш авун, лишанламиш тавун, лишанламиш тахвун, лишанламиш хъийимир 1 } лишан(ар) эцигуналди чир жедай гъалдиз гъун. На лугъуди, ада вири пайгъамбарарни, къудратлу женгчиярни - вири, и дуьньядилай тІач хъана фейиди, гъар са шейинихъ, вичин эвел хъиз, эхирни авайди лишанламишизава. М. В. Гъарасатдин майдандал. 2) **ЭВЛЕНМИШ** хъун паталди лишан вегъин. Муькуь патахъайни, Хан-Мегъамедан разивал авачиз-авачиз чІехи вах Гъажи Давудан хъиз лишанламишна. З. Р. Гъажи Давуд.

ЛИШАНЛУ прил. 1) са квекай ятІа ишара ийизвай, хабар гузвай. 2) виридан рикІел аламукъдай. **Синоним:** къетІен. 2) лишан кутунвай, лишанар квай, це (гададиз) лагъанвай. - Ваъ, Мегъамедрасул, чун таяр туш. Вун девлетлу гъажидин хва, зун лагъайтІа, кесиб нехирбандин руш. Къвед лагъайдини, зун лишанлу я. Заз Дуьньядилайни гзаф кІанзавай адахли авайди я. А. И. Самур.

ЛИШАНЧИ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра лишанар къадай кас, лишанар ядай, лишанар ийидай кас.

ЛОГИКА урус, суц.; -ди, -да инсанди фикир авунин къанунриз талукъ илим.

ЛОЗУНГ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) куьруь гафаралди лагъанвай къилин фикир.... чІехи Ленин къиле акъвазнавай Советрин властдин программа... «гъар ни кваллах авуртІа, гъада неда,» -лагъай лозунг къиле тухун я. З. Э. КУТВ-диз фена. 2) гъахътин гафар кхъенвай плакат.

ЛОПАТКА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра ракъукай авунвай, кІуф са тІимил шуькІуь, кІарасдин тум галай, чил эгъуьндай алат. Чи техника гъелелиг лопатка, пер, носилка ва гъилер я. ЛГ, 2000, 10.П. КІекре булахдин хвални гъвечІи лопаткадал дуьзарна. М. Б. «Жигули».

-**ЛУ** аффикс вич акал жезвай суьществительнидиз хас ери авай затІарин лишан къалурдай гаф(ар) арадал гъидай суффикс. Суффикс -лу вири гафара у аваз кхъида, къеве жуьре: гагъ у, гагъ и аваз кхъидач. Лезги литературный чІалан орфографический къайдайрин свод. ТуькІуьрайбур: Гаджиев М., Алкадарский А. К. **Антоним:** - суз.

ЛУВ суц.; -а, -а; -ар, -ри, -ра къушар цавай, гъашаратар, балугъар цъай фин арадиз гъизвай абурун беденрин пай. Исятда туртурри чпин къеженвай шарагар луварик къун хъуьуна... Къ. М. Лезги къавахар.

* **лув гун** гл., куь лувар югъуруналди цавай, цъай фин. Гъар йисуз чуьхверар дигмиш жедайла, иниз керекулри лув гудай ва емишириз кІуфар ядай. А. Р. Чинебан савкъват. Нагагъ вечере лув гайитІа, лекъре хъиз, Амуькда вун гъейран хъана, аял хъиз. А. Ал. Цавун чини... Зун Межнумаз тай жеда гъа! Пагъ, къуш хъана

лув гуз кІандай. Ш. Къ, Алагуззли.

* **лувак хьун** гл. *вуж нин са нин ятІани къаюмвилик хьун.*

* **лувар кутун** гл., *ни ник са вуч ятІани ийидай ашкъи кутун, ашкъиламишун. Печатей шаирдик лувар кутуна.* А. С. Хуьруьг Тагьбир. *Куьрелди... Гьамиша тунІал шаир тир Бакъарей Бакъураян меслятри жегьил шаиррик гагь лувар кутадай, гагьни абур хкуддаи.* З. Гергерви. Бакъарей Бакъураякай нагьил.

* **луван ничхирар** суц. *цавай лув гана фидай ничхирар. И тумуникай цуьквер, тарар экъечІна, луван ничхирар, гьуьрчер хьана.* Ф. Б. Миф.

ЛУГЪ. кил. -ЛУХ.

ЛУГЪУДА¹ **лугьун** глаголдин къвезмай вахтунин форма. Кил. ЛУГЪУН.

ЛУГЪУДА¹ арал. *гузвай хабар рахазвайданди туширди къалурдай гаф.* Абурун араба илимрикай хабардар, савадлу, камаллу Малла тІвар алай дагьви хьана, лугьуда: Ж. Гь. Лекьрин гьуьндурда.

Синоним: лугьудайвал.

ЛУГЪУДАЙВАЛ¹ **лугьун** глаголдин деепричастидин форма. Кил. ЛУГЪУН.

ЛУГЪУДАЙВАЛ² арал. *гузвай хабар масаданди тирди къалурдай гаф.* Лугьудайвал, сагьлам беденда сагьлам руьгь ава. Адаз Шарвилидин руьгдикай пай ганва лагьайтІани, гьалатІ жедач. ЛГ, 2003, 13. XI.

Синоним: лугьуда.

ЛУГЪУЗ¹ **лугьун** глаголдан деепричастидин форма. Кил. ЛУГЪУН.

ЛУГЪУЗ² кІус 'себеб тирвиляй, гьавиляй' мана гузвай гаф. Хуьруьввийри къуна яс. Амач лугьуз Шарвили. Ф. Шарвили. *Тек са темен гана лугьуз, Ви нІузардал гел жедади?* Ф. Вирт авай къаб гьвечІиди я лугьуз, гьейридаз аквач лагьана. Е. Э. Вирт квахьайдаз. *На кам къачур югь я лугьуз, Дидеди ваз шуьрбетзава.* А. С. Хцихь галаз ихтилат. *Шад я чун гьар нянихь кални хтунал, Ада чи аялриз нек гьида лугьуз.* И. Ш. Кьудар. *За и кІвалера рушаз мехьерда, Душмандиз гьелегь дустуниз Хьвер да, Етим Эминан чІалар эзберда, За кхьей са цІар амукьрай лугьуз.* Б. С. Амукьрай лугьуз. *Мажибар вахт-вахтунда агакъзавач лугьуз, наразивилер авай.* ЛГ, 1999, 1. IV.

ЛУГЪУЗВАЙВАЛ¹ **лугьун** глаголдин форма. Кил. ЛУГЪУН

ЛУГЪУЗВАЙВАЛ² арал. *лугьузвай гьалда, хабардин чешме къалурдай гаф,* Лугьузвайвал, клубдиз дяведай тахтай аскердин багьри ксаризни ша лагьаналдай. ЛГ, 1999, 25 III

ЛУГЪУМИР¹ **лугьун** глаголдин къадагьадин форма. Кил. ЛУГЪУН

ЛУГЪУМИР²: * **лугьумир къван** арал, *рахазвайдан фикир тирвал, адаз чидайвал.* Лугьумир къван, Юдинанни чІехи камалгьили Лев Тоястойн арада хуш рафтарвал ва дуствал аваз гзаф йисар тир. К, 1988, 22. XI.

ЛУГЪУН гл.: лугьуда, лагьана, лугьузва; лагь, лугьун, лугьурай; лугьун тавун, талгьун, хьлагьун, лугьун хьийимир||хьлагьмир. 1) **гафаралди фикир агакъарун.** Пуд наб гьунугь хьсан кар я лагьайтІа, Течир гьейри кесибдиз хабар жеде. Е. Э. Айшади... лугьудай: "Фу нез башламишдайла, Аллагь Тааладин тІвар рикІел гьваши. Эвел къыляй бисмиллагь лугьуз рикІелай алатайтІа, фу тІуьна куьтягь хьайила, лагь: "Бисмиллагь аввалагьу ва ахирагьу" (эвелдайни эхирдайни Аллагьдин тІвар рикІел алаз"). Диндикай суьгьбетар || "Самур" журн., 1994, N 3. Сада лагьай гаф муькуьдан Физва туьтуьнай... Б. С. Хизан. "рикІ ми хьий инсан я, - лагьана абуру чпи чпиз, - Идавай таб ийиз жедач". ГьакІ язни тир. М. Садикь. Дуст. Вучиз гафни талгьуз меци, Мад гьиссери кІвалзава? Г. Асланханова. Чаравили вегьена чиг. Са куьмекни гудач, тарцин чІуру хел атІутІ лагьайла, гьамни ийидач, - лугьудай ада. Н. М. Жандар Магьамай. Урусри исятда Ирандихь галаз дуствалзава, - хьлагьна сада. З. Р. Гьажи Давуд. - Валагь, заз хьлагьдай гаф амач... Х. Кьасумов. Будущриз рехь гайила. Ихтилат мажибдикай фейила, хьлагьин. Москвада троллейбусдач кІвалахзавайданди чи водителрин дуллухдин арада еке фаркъ ава. ЛГ, 2003, 13. XI. Милли мектебра дидедин чІал ва литература чирзавай гьалди гзаф инсанрик къалабулук кутазава: алимри, муаллимри, диде-бубайри чпин фикирар лугьузва, хайи чІал хуьн истемизишава. ЛГ, 2005, 21. VII. 2) **кІелун, манийралди тамамарун.** Абдула азербайжан чІалалди Вакъифан, Видадидин, Низамидин, маса чІехи шаиррин дастанар хуралай лугьудай. Б. С. Халкъдин ашукь, руьгьдин шаир. Руша гьар бенд лагьайла, чІулав либас алай дишегьляяр, угуяр акъатиз, мет-къыл гатаз, Шехьзава. Гь. Кь. Магьини дилбер. Тамилади икъван чІавалди лагьай, гилани лугьузвай са касни тикрарзавач. Адан хатІ, мани лугьунин тегьер, вич къиле тухунин къайда, анжах са вичиз хасбур я. М. Ж. Тамил Хидировадин концерт. 3) **шагьидвал авун.** И дуьшуьшди гзаф крарин патахьай лугьузва. Р. 4) **гафар, несигьатар.** Лугьунар чна адаз авуна, амма ван хьанач. Р.

* **лагь-лугьун(ар)** суц. *къейи чкада ийидай ишел.* **Синоним:** лугьунар.

* **лагь-лугьун(ар) авун** гл., *ни нихь-къехь ишелар авун.* **Синоним:** лугьунар авун.

* **лагьана гьа!** межд. *са ни ятІани лагьай гафарал наразивал, а гафарихь галаз рази туширди къалурдай ибара.* - Колхозда багьлар гзаф кутурла, за багь вахкана, ник къачуда Колхоздинни колхозчидин мулкуна са магьсулар хьана виже къведач. - Лагьана гьа! А. А. Лезгияр.

* **лагьанач лугьумир!** межд. *'лагьайвал ая, игьтиятлу хьухь'* манадин ибара. Анихьай атай табельщик

Басарова, гьил хкажна, гьарайна: килиг гьа, лагьанач лугьумир, за куь югъ атIуда! КIвалах акъвазармир! З. Э. КУТВ-диз фена. Лагьанач лугьумир гьа! - хьлагьна бадеди. - Муькъвелей фирлани хкверла, мукъаят хьухь. А. Къ. Нехирбанни лекъ.

* **лугьуз жеч арал**, 'ихтилат физвай кIвалах кьилел атайтIа' манадин ибара. Айгьана, лугьуз жеч, полици атайтIа, а мугьманар за инай акъудда. З. Э. КУТВ-диз фена. **Синонимар**: нагагь, эгер.

* **лугьун хьи арал**. авур ихтилатдила алава яз, авур ихтилатдиз къуват яз. Лугьун хьи, чкадин властрин, гьукуматдин ва общественный идарайрин тешиклатрин папгай чаз гьич са манийвални авач. Ш. Шерифалиев. Къабил бубадихъ галаз гуьруьш. Лугьун хьи, кьетIен къайгьударвилелди музейра икI вичин вири тарих хуьзвай къанажагьлу халкъдихъ чIехи гележегни жеридахъ зун кIевелей инанмиш я. ЛГ, 2004, 15. VII.

ЛУГЬУНАР гзафв. кь. сад кьейи чкада шелдихъ галаз адакай лугьудай гафар. Адан лугьунри инсанрин рикIериз гапурар суззава, вилерал хабарни авачиз накъвар гьизва. Гь. Къ. Четин бахт. **Синоним**: лагь лугьун.

* **лугьунар авун** гл., ни нихъ-квехъ кьенвай касдикай, адан лайихлувилерикай тарифар ийиз-ийиз, авазралди шехьун. Са чкадал ацукьна, къариди, шехьиз-шехьиз, лугьунар ийиз башламышна. Ф. Кесибдин хва Къагьриман. - Лугьунар вахъ йикъа кьведра авурай, кьей хва, - хъел атана Къембераз. А. А. Лезгияр. **Синонимар**: шелар авун, лагь-лугьунар авун, лугьунарун.

ЛУГЬУНАРУН гл., ни нихъ-квехъ; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; лугьунар авун, лугьунар тавун, лугьунар тахвун, лугьунар хьийимир кьенвай касдин лайихлувилерикай тарифар ийиз-ийиз, авазралди шехьун. Папа, мяфе гваз суларал тади къачунвай итимрин гуьгьуьна, килигиз-килигиз, лугьунарзавай. Ф. Б. Цивилизация акунвай лезгидин къиса. **Синонимар**: лагь-лугьунар авун, лугьунар авун.

ЛУГЬУРВАЛ арал. ийизвай ихтилат масадбуруни ишлемишзавайди тирди къалурдайла, ишлемишдай гаф, келима. "Им са зи ваь, лугьурвал, чи командадин ваь, девирдин четинвилериз таб гана, намуслу зегьмет чIугвазвай вири районэгьлийрин пай квай, гьабурун гьилералди къазанмишнавай гьалибвал, агалкъун я. ЛГ, 2004, 15. VII.

ЛУГЬУЧНИ кIус ихтилатзавай ва я жезмай гьалдикай жуван наразивилин ва я шадвилин гьиссер къалурдайла, ишлемишдай гаф. Лугьучни, садра мад килиг къвалалай. Ваз лезги хуьрер къад жеда хуралай. Т. А. Ярукъвалар.

ЛУЖ суц.; -уни, -уна; -ар, -ара, -ара чеб санал жедай са жинсинин гьайванрин (къушарин, балугьрин) кIватIал. Цавай фидай вили лифер, Вили лифер луж авуна. Гурбагур хъай чIехи ханди Чи вахариз гуьж авуна. Ф. Ви кьилелай дурнайрин луж: Ваз эвериз уьтмиш жезва. А. С. Лужуник гьикъван гзаф къушар хъайитIа, гьакъван хъсан я. М. М. Гь. Къушар куьч. жезва. КилигначтIа садра къванни Жуваз ярдин вилерай, АкъудначтIа садра къванни Балугьрин луж: чилерай. Яд хъваначтIа паркьулдин чай пешерай, Вуна за хьиз авунач, Ваз са затIни акунач. М. Б. Ваз са затIни акунач.

* **луж-луж нар**. 1) лужара гьатна, са шумуд луж хъана. Зулухъ бязи къушар луж-луж хьфида. Р. 2) куьч. гзаф къадарда.

ЛУЗ¹ лугьун глаголдин рахунра ишлемишдай мурадвилин форма. Кил. ЛУГЬУН.

ЛУЗ² суц.; -уни, -уна; -ар, -ари, -ара жими къар. Машиндин кузовдай тIеквенар акъатнавай, луз вири кьенез язавай. Р.

ЛУКЬЛУКЬ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра ргазвай цин лукьлукь сесерин ван.

* **лукьлукь(ар) авун** гл., ни; куьч. масадбур бегьем гъавурда акъан тийидай тегьерда яцIу сесиналди вич-вичик наразивилин рахунар авун. **Синонимар**: гьургьур(ар) авун, къуркъур(ар) авун, мурмур(ар) авун.

ЛУКЬМАН араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) куьгь. начагь инсанар векьер-къаларалди, абурун чIал чиз, сагьар хьийидайди. Вири дуьнья лукьман хъайтIан, вун сагьардай аман авач. Е. Э. Гьакимдиз. Забита ваз дуьз лугьузза, шим къачу зегьметдалди, Тебиатдин сир чидай кас лап чIехи са лукьман жеда. З. Р. Жеда. 2) (чIехи гьарфуналди - Л) эркекдин хас тIвар: **Лукьман**.

ЛУКИ суц.; -ра, -ра; -ар, -ари, -ара 1) къадим девирра вири их. тияррикай ва гьасилдай такьатрикай магьрум, са касдин (исидин) ихтиярда авай, адан эменнидин пай тир, гьатта исидивай вич рекъиз, маса гуз ва я маса къачуз жедай кас. Риза-Къули-Мирзедин чинебан къуллугьар, махсуси буйругьар вири гьа и сир хуьз алакьдай, викегь лукIра кьилиз акъудзавай. З. Р. Гьажи Давуд. Са сеферда, кIанзни-такIанз чун лукIариз элкьезва: Аял чIавуз пачагьарни метIералди кьекьезва. М. Б. Са сеферди, кIанзни-такIанз. Ажуз жеда инсан Ватан авачтIа, КIантIа вич лукI, кIандатIа вич пачагь хъуй. М. Б. Квез я? 2) куьч. **инсан**. Вун Аллагьди гайи лукI я, чи асивал пара я хьи, Чи амалриз вил вегьейла, Чи лап эхир пехир хъанва. Е. Э. Алкъвадар гьажи Абдуллагь эфенди кьейила. Зи рикIе са тIалаб ава, аси лукI я, инсан я хьи: Ви хиялар яргъа амаз хъайла, ви къастар Гьинава? Е. Э. Фана дуьнья, вавди я зун. 3) куьч. жуван къастар, гьиссер, крар са квез ятIани муьтIугьарнавай кас.

ЛУКИАР суц., гзафв. кь.; -и, -а 1) **лукI** существительнидин гзафвилин къадардин форма. Кил. ЛУКИ. 2)

(Чехи гьарфуналди - Л) Дербент райондик квай лезги хуьруьн тIвар: **ЛукIар**. Джамалов Джамал ЛукIарикай я. Р.

ЛУКIВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера **лукI тир гьал** Лезгияр **лукIвилин душманар тир...** Гьавилляйни абуру "Я азадвал, я кьиникъ!" лугьудай. Абуру кьиникъ хиве кьадай, **лукIвал ваъ**. Ф. Б. Миф. Дишегъли, вун **лукIвиле тур итимни я** **лукI**. А. С. Саяда лугьузва мани.

* **лукIвал авун** гл., ни **лукI тир гьалдин везифаяр кьилиз акьудун**. Гила хьиз, гьа чIаваризни инра хуьрер, **кIвалер**, **багълар**, **бустанар** авайди тир. Ахна кьейибур кьена, амайбуру, дагъвийрихъ галаз сад хьана, женгер давамарна. Рей ганач. **ЛукIвал авунач**. Б. Гь. ТIварун стха.

ЛУМ урус, суц.; -уни, -уна; -ар, -ари, -ара **чилел алай залан затIунин кIаникай кутуна ам алай чкадила** югьурун патал ишлемишдай яргъи ва **кIеви металлдикай раснавай алат**. Идарадал алтIуш. навайбурун гьилера перер, кацаяр, лумар, **ракьун тIвалар авай...** А. Фет. Вак хьтин. Сенгеррал агъзурралди инсанри лумар, кацаяр, перер гьаз **кIвалахзавай**. Б. Гь, ТIварун стха.

ЛУПИ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) **вилин кьекьемар ахъайна акьал хьувунин са гьерекат**.

* **лупIлупI авун** гл., ни 1) **вилин кьекьемар акьализ ахъай хьувун**. - Квез зун **ракьуриз кIанзавани?** жузуну учительницади, алахъай цав хьтин вили вилери **лупIлупI авуна**. А. А. Умуд. 2) экв **куькIуьниз хкахьун**. Къулан патав, цлаз янавай кьулуналлай, **лупIлупI ийиз туьхуьз туьхуьн тийизвай псисдин экуьник аялрин чинри шадвилин цIарцIар гана**. З. Э. Муькьвел гелер.

ЛУРС суц.; -уни, -уна; -ар, -ари, -ара **гьажикIад тарарин пешериз ухшар**, кьурурна **недай хъчарин жуьре**. Бергер, **тегьмезханар**, **кIелен мецар**, **пилер**, **сурар**, **мурсар**, **шанатар** (пурнияр), **цIангурар**, **эферар** -гьисабна куьтягъ жедач. ЛГ, 1994, 14.1.

ЛУТУ¹ араб, прил. **амалар чидай**, **гьарамзадавал квай**. И Хурхур **Агьмед авай хуьре са луту гада авай**. Ф. Хурхур Агьмед. **Луту Мегьтиди тIуьнай а газар**. С. Мегьтидин лам. **Синоним: амалдар, биж**.

ЛУТУ² суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) **амалдар кас**, **гьарамзада**. Им инал туна, **луту пачагьдин патав фида** Ф. Хурхур Агьмед. 1918- йисуз **Куьредин девлетлуйри**, **кулакри**, **фекьийри гьалдарна**, **угьрийри**, **лутуйри**, **къучийри сад-вад** ягьалмиш хъайи, **гьабуру алдатмишай лежберарни галаз Мамрачрин**, **Хенжелккледин чувудрин кIвалер**, **малар тарашинай**. М. М. Гь. Чехи шаир. - **Вун халис бубадин хва я**. - **Бес ваз гьикIа? Хесет я!..** - **СикIрен тум я**. - **Ха-ха-ха, луту! За цIай хъийида**. А. Къ. Хесет. 2) **къачагъ, угъри**. **Манкъулини ЦIару мад куьн патахъай авайди тир?! Абуру лутуяр худда туна**. А. И. Самур. **Синоним: амалдар, биж**.

* **луту-путу рах.**, суц. **лутуяр**, **гьарамзараяр**, **алчах хесетар** квайбур.

ЛУТУВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера. **луту хесет**, **луту амалар**.

ЛУТУВИЛЕЛДИ нар. **лутувилин хесетралди...** **дустар акъатна кIевиз хуьурена**, **чиччиз Мегьамедрасул кьалурна**, **лутувилелди вилербурна**. А. И. Самур. - **Ваз гьич са кIусни кичIежемир**, **дуст кас**. **Ам вердишарун**, **вун адаз кIанарун за хиве кьада**, - **Нефсали лутувилелди адаз хуьурена**. А. И. Кьиргьин.

ЛУХ¹ || **ЛУЪХ** нар. **лап**, **гзаф**, **къадарсуз** (пиян гьалдикай **рахадайла**). **Акваз ихьтин зурба кесер гьар са жасад ийир лух**, **Керекулдиз яна эсер: Гьатна месе уьмуьрлух**. А. Ал. Билбил.

* **лух [луъх] хьун** гл. **лап**, **гзаф**, **къадарсуз** пиян хьун.

-**ЛУХ** || -**ЛУГЪ** **граммам**, **суф**. **прилагательнийрикай**, **существительнийрикай** чка **къалурдай цийи** **существительнийяр арадиз гьидай суффикс**. **Суффикс -лух**, **къуллугъ**, **пачагьлугъ**, **ва сагьлугъ гафар** **квачиз**, **амай вири дуьшуйшира х** - **далди кхьида**. **Месела: буллух**, **къумлух**, **къамишлух** **ва мсб**. Лезги чIалан ' орфографиядин къайдайрин свод. **ТуькIуьрайди У. А. Мейланова**. -Махачкала, 1998, ч. 19.

ЛУХВАЛ || **ЛУЪХВАЛ** суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера **лап (гзаф) пиян тир гьал**.

ЛУЪГЪЛУЪГЪ суц.; **ди**, **-да**; **-ар**, **-ри**, **-ра** **жигерар сагъ туширда нефес къачудайла**, **адан хурудай акъатдай луьгъ-луьгъ сесер**.

ЛУЪГЪУЪМ фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **къеле**.

* **луьгъуьм гун** гл., ни **квез къеле гун**.

ЛУЪГЪУЪМЛАМИШУН гл., ни **вуч**; **-на**, **-да**; **-из**, **-зава**; **-0|| -а**, **-ин**, **-рай**, **-мир**; **луьгъуьмламиш авун**, **луьгъуьмламиш тавун**, **луьгъуьмламиш тахвун**, **луьгъуьмламиш хъийимир къеле гун**.

ЛУЪКИУЪН суц.; **-и**, **-а**; **-ар**, **-ри**, **-ра** **жуван фикир лугьуз сивяй акъатзавай (акъудзавай) гафар**. **Гьич кьиле фич а пис папан луькуьнни**, **Гаф лагъайла**, **физ акъвазда рикIина**, **Лугьуд вуна**. **гьаначиртIа кешкини?** **Гьакъван бетер**. **Пис ахмакьдин руш жеди**. С. С. Пис папаз. **Шит я вири - рахун**, **луькIуьн**, **хуьрекдизни кьелни амач**. **Тек я жувни**. **Яви ван къвер**, **я вав рахар элни амач**. Х. Х. Зун куьчедал... **Уьздена давамарна: Гьаман жеч хьи дуьз тир луькIуьн**, **ЦIару кицI хьиз элуькуьй вун**. С. Ярагъви ашукъ **Уьзден**. **Синоним: рахун**.

ЛУЪКИУЪНУН гл., **вуж**; **-да**, **-на**, **-из**, **-зава**; **-а**, **ин**, **±**, **рай**, **-мир**; **луькIуьн тавун**, **луькIуьн тахвун**, **луькIуьн хъяй жуван фикир лугьуз сивяй гафар акьудун**. **Лезги чIалан Тамам гьейран хьана зун**, **Акур чIавуз дишегъли**, **зав луькIуьнай**. А. С. Лезги чIалан аламатар чIехи я. **Анжах квекай луькIуьнайтIани**, **адан гафара**

Ватандин, Кцларин дидардихъ цигелвал..., риклин тлал авай. ЛГ, 2004, 8.1. Имидин хва, рикл ийир тлар, Сив харчи яз леквез жеда. СА. Межлиса авай дустариз. **Синоним:** рахун. ☼ 2001 - йисуз акъатай Орфографиядин словарда, виликан йисаринбурулай тафаватлу яз, и глаголдин буйругъдин форма лувклубла ганва. Им, чи фикирдай, нугъатдин форма я.

ЛУЪЛ нар. лап, вини дережада (пиян тирла). **Синоним:** лух (луьх).

* **луьл пиян хьун** гл. гзаф пиян хьун.

ЛУЪЛЕ¹ фарс, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) кьаргъу (чарчин), кьаргъу хьиз элкьурнавай чар, тарцин чкал. 2) гуьлле алай яракъдин турба хьтин пай. Алгъана хиперин арадай фейи Аслан къана-къап жанавурдал гьалтна. Жегьил чубанди вич квадарначир. Садлагъана сухай тфенгдин луьле, хьб ахъайна, Асланал тепилмиши хьанвай жанавурдин сиве гьатна. З. Э. Булахдал. Ам гьиле авай кваллахни акъвазарна кьецел экъечина, тфенгдин луьледиз патрум сухна ва машиндин ван акъатай патахъ гьерекатна... З. Гь. Ахварай авудай аваз. Селим, кьве вилни, кьве хилен тфенгдин луьлеяр хьиз, Алиман сивел туьклубна, яб гуз гьазур хъана. Н. Шихнабиев. Хьсан хабарар.

ЛУЪЛЕ² суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра гатай яклукай авунвай хуьрек.

* **луьле-кабаб** суц. гатай яклуьн шиш. - Мемед агъа! Квехъ гьихьтин хуьрекар ава? – Луьле-кабаб... С. Ярагъви ашукъ Уьзден.

ЛУЪТКВЕ туьрк, суц.; -ди, -да, -яр, -йри, йра целай инсанар ва парар тухудай улакь. Гьуьлуьн кьерехдив са луьткве гьалзавай итим гвай, гадади и итимдиз лагъана: "Чан стха, чи кьулухъай душманар кьезева, чи язух ша, чун луьткведа акъадра". Ф. Гьуьлуьн руш, Каспий. Зи гьилева кьусуяр. Физва луьткве виликди. Физва луьткве виликди, Уьрдег хьиз. А. Ал. Каспийдикай шиирар. Са геренда чуьхуьнагарна, чна луьткве кьуна. За кьусуйралди кваллахзава. Назира луьткведин кьенез фейи яд акъудзава. Гьуьл гзаф секин я. Луьткве явашидиз эчяй жез, члемедилай хьиз, физва. А. Кь. Алахъай югъ.

* **цин кланикай фидай луьткве.**

ЛУЪТКВЕЧИ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра луьткве гьалзавай ийизвай кас. Луьтквечиди лагъана: "Зи луьткведа кьве итимдивай акъахиз жеда, мад чка авач; клантла жуьв акъах, клантла жуван паб акъадра". Ф. Гьуьлуьн руш. Пакаман экв жез-тежезвай гьа вахт тир. Луьтквечиди чил вегъена. Са арадлай лямкачийри ам члуьгваз башламишина. З. Э. КУТВ-диз фена. Чун, эрчлу патахъ элкьвена, гурарай эвичина, пристандал атана. Луьтквечийри туристар гуьзлемшизавай. А. Кь. Мацоко ва Пунква.

ЛУЪТКВЕЧИВАЛ суц.; -или, -иле; -тер, -илери, -илери луьткве гьалдай пешекарвал.

ЛЮСТРА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра дараматда токдин экв хьун патал лампаяр кьене аваз кьавук куьрсардай затI. Цларал ширедалди серес рамкаяр атлана, электролиния гъана, кьава люстрадин лампаяр туна. ЛГ, 2003, 4. XII.

ЛЮЦЕРНА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра векьерин са жинс. # ~ цун, ~ экъеч тавун, ~ ягъун.

ЛЯЙ суц.; -ди, -да; -цер, -церц -цера кIир хьтин куьруь кIуф, яргъи ва хци кикер авай вагъши кьуш. "Самур" газ., 2002, 25. IV.

ЛЯМКАЧИ куьгъ., суц.; ди, -да; -яр, -йри, -йра гьуьляй балугъар авай чил кьерехдив ялдайди. Пакаман экв жез-тежезвай гьа вахт тир. Луьтквечиди чил вегъена. Са арадлай лямкачийри ам члуьгваз башламишина. З. Э. КУТВ-диз фена.

ЛЯНЕТ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра дериндай негъ авуннн, пислемешиунин гафар, гьиссер. - А заманади несилдила-несилдал кьезе гьамиша лянетар кьачудайвал я, Алимегъамед дах. А заманадин инсанрик тахсир квачир, тахсиркарар залумар тир. А. Ф. Бубадин веси. Фашизмдиз, пехъи кьилериз адан, Чинеба кьар алчах кицлериз бирдан, Лянет, лянет вири гьвечи-чехидан! гьар патахъай кье гузвай кьимет я ваз: "Ахтфу, душман, еке лянет я ваз!" Х. Т. Лянет. И эйбежер, усал гьалар, сифетар арадал гьайи куьгъне девир шаирди гьамиша лянетдалди рикел хкиз хъана. М. М. М. Чехи шаир. **Синоним:** лянет. **Антоним:** баркалла.

* **лянет авун** гл., ни низ негъ авун. - И карди зун а девирдиз, авамвилиз датлана лянет авуниз мажбур авунва. А. Ф. Бубадин веси. Вахъ риклини ава ман?! - Эхъ, захъ рикл ава. Ада ваз уьмуьр амай кьван нифрет, ахпа лянет ийида. Кь. М. Экуь инсан.

Синоним: лянетламишун.

* **лянет хьурай (хьуй)! межд.** 'нифретдин, пислемешиунин гафар кьилел атуь' манадин экъуьгъун Адан рикел херай касдиз лянет хьуй, Гила чиррай а хер сагъар хьийирвал. А. С. Къуй дуьньядал гзаф хьурай. [Рамазан]. - Лянет хьуй ваз, ахмакьдин хва ахмакь... За ваз шумудра лагъанай хьи, абурун гафарахъ вун инанмиши жемир! Ж. Эфендиев. Азадвиллин реке.

ЛЯНЕТЛАМИШУН гл., вуьж ни; -на, да; -из, -зава; 0 || -а, -мир, -ин, -рай; лянетламиш авун, лянетламиш тавун, лянетламиш тахвун, лянетламиш хьийимир лянетар гун, негъ авун, нифретвал кьалурун. Ада [С. Сулеймана. - А. Г.] вичин дерин айгъам квай хци чIаларалди куьгъне яшайшидин мурдар сифетар, эйбежер гьалар, инсанрин арада кесибриз зарарлу тир куьгъне адетар... пислемешииз, лянетламишиз хъана. М. М. Гь.

Чехи шаир. *Ни лугьуда, кIвале телевизор герек туш? Эдебсуз кинояр кьалурзава лугьуз, базибуру ам лянетламишзава.* А. М. Приватизация. **Синонимар:** лянет гъун, лянетун.

ЛЯНЕТЛУ цI, прил. дериндай негь кьведай, негь ийидай, пислемишдай. Чир хъухъ, юлдаш Кондакова, белки урусри ихътин дуьшуьшда вуна гузвай меслятдал амал ийида. Амма лезгийрихъ чи милли адетар ава. Чи арада лишан кутунвай руш чIалалай алуаун - им лянетлу кIвалах я. А. А. Умуд.

ЛЯНЕТЛУВАЛ цI., суц.; -или, -иле; -илер, -илери, илера лянетлу гьал.

ЛЯНЕТУН гл., ни низ; -да, -на; -из, -зава; -а || ая, -ин, -рай, -мир; лянет авун, лянет тавун, лянет тахвун, лянет хъийимир лянетдин гафар, гьиссер лугьун. Чирда за ваз... Инсан маса гудай касдиз лянетиз, Тахъун патал чилел бахтсуз инсанар. А. С. Хцихъ галаз ихтилат. **Синоним:** лянетламишун.

ЛЯФЕ араб, лит., суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра мана гафарин куьмекдалди малумарунин къайда. И кьетIенвал [рагъэкъечIдай патан поэзиядин кьетIенвал. - А. Г.] квекай ибарат, я? Сифте нубатдай яз ляфедихъ (мана гафарин куьмекдалди малумарунин къайда) манадила (поэтический тема, я тушни идея) важибувал хъуникай. А. Рашидов. Эмин... ва Эмин.

М

М [эм] урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри. -ра алфавитдин цIекIуьд лагъай гьарф. Мад гаф эм (м) гьарфунилай башламиш жезва. Р. Мегьамед, Мурад, Мурсал хътин хас тIварара эм гьарф чIехиз (М) кхьида. Р.

<М> сад-садав игис хъанвай пIузарар кьеняй акъудзавай гъавади ахъа авуналди арадиз кьезвай ачух тушир сеслу фонема. Гафарин сифте кьиле (мад, мес), юкъва (амач, кума), эхирда (къам, гам) гьалтда.

МА || **МАГЪ** рах., кIус са вуч ятIани масадаз гудайла, теклифдайла, вугудайла лугьудай гаф. - Ма, и шаламарни ваз, и валчагъни. Бадедив са тIимил рас хъийиз туна алукаIа зеуваз. А. Ф. Риза. - Ма, к&ез хъурай и лекъни, анжах залай алат... А. И. Самур. Ма, хъухъ пад жедалди, - мурмурзавай ада... З. Э. Муькъвел гелер. Газетда вун гзаф жегъилни я, гуьрчегни. Ма, килиг. А. Р., Я. Я. Хендедадин мехъер. - Ма, къачу. Исятда ваз бахди мадни савкъватар гуда. М. В. Гьарасатдин майдандал. - Магъ, гьисаба жува. Килигин вуна вуч ийидатIа, - хълагъна, а хел бубади зал яргъи ийидай. Ж. Гь. Руьгьдин, рикIерин кьелечи.

* **ма гила** кIус хъана алатай кардал наразивал кьалурдай ибара.

МААРИФ араб, ктаб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра алемдикай, сиясатдикай чирвилер. Ада [Гь. Гьажибегова. - А. Г.] гьакI цIийиз тешиклай «Яру гъед», «Коммунист маариф» тIварар алай литературно-художественный журналдин редакторвални авунай. Гь. Гашаров. Хайи халкъдин рекъе чан гайиди.

МААРИФЧИ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра алемдикай, сиясатдикай чирвилер гузвайди. V асирдин машгъур эрмени шаир ва маарифчи Месроп Маиштоца пуд халкъдиз - албанриз, гуржийриз ва эрменийриз - алфавитар туькIуьрна. А. Мир. Лезги эдебиятдин тарихдикай.

МАВГЪУМАТ араб, ктаб., суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра гьакъикъатда кьиле физвай крар са гьихътин ятIани сир тир кьуватринди, кьисметдинди тирдахъ инанмишвал. Эминан девир авамвили, диндин мавгъуматри, са патахъай ханарин, беглерин, муькуь патахъайни пачагъдин" гьакимрин, чиновникрин зулумди, гужари халкъ тIушунзавай, эзмишзавай девир тир. М. М. Гь. Шииррин кIватIал туькIуьрайдан патай (1941). И властди [советрин властди. - А. Г.] килисаяр, мискIанар, синагогар государстводикай чара авунва. Ада вири миллетрин кьисметар мавгъуматрин кьанлу кьармахрай ахкъуднава, Къ. М. Рекъин риваятар. Къуд пердедикай ибарат и тамашадихъ [Гь. Гьажибегован «Адетдин кьармахра» пьесади. - А. Г.] дишегълияр адетрин кьармахрикай, девирдин мавгъуматдикай азад авунин карда еке метлеб авай, пьеса тамашачийри еке гьевесдалди къабулайдакой гьатта «Литературный энциклопедиядани» (М., 1932, 150 - чин) кхъенай. Гь. Гашаров. Хайи халкъдин рекъе чан гайиди.

МАВГЪУМАТСУЗ прил. мавгъуматдихъ инанмиш тушир.

МАВГЪУМАТСУЗВАЛ суц.; -или, -иле; -тер, -илери, -илера мавгъуматдихъ инанмишсузвал.

МАВГЪУМАТЧИ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра диндин кIвалахар кьиле тухузвайди, фекъи-фахра.

МАВГЪУМАТЧИВАЛ суц.; -или, -иле; -илери, -илера мавгъуматчи тир гьал.

МАВГЪУМАТЧИВИЛЕЛДИ нар. мавгъуматчивал хас яз.

МАВЗОЛЕЙ урус, суц.; -иди, -йда; -яр, -йри, -йра са нин ятIани тIварунихъ (адет яз, вири халкъдин патай еке гьурметлу касдин) имарат хъиз эцигнавай еке гуьмбет-кIвал. Москвада Ленинад мавзолей ава. Р.

МАГАЗИН урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра маса гудай затIар авай дарамат; алвер авун патал чара авунвай махсус кIвал. КилигайтIа, кьве лутуди магазиндин тIанIарар ахъайзава.. З. Э. Кек галкIизва. Магазиндай хтана за Жуван кIвализ кам къачуна. Ваз иер туп, дидедизни Гимишдин са цам къачуна. А. С., Хцихъ галаз ихтилат... Чагъанар маса гузвай магазиндин хала вич-вичик вичин хва Селимакай рахада. С. М. Цицигъ - наме. **Синоним:** туьквен.

МАГНИТ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **ракъун ва я гьулдандин затIар вичел чгугвадай махсус алат.** Гада мад, магнит акур **ракъун кIус хъиз**, Дагъларин сагъибдин есирда гъат хъува. Б. Гъ. Заз эвера. Палта галудна, абуру къююдиз турбайрин агъа кылихъ гилигна, вичик гужлу магнит квай «хуъшрекан» тIвар алай алат авадарна. Б. Гъ. Вили вилер. **Синоним:** микънатIис.

МАГНИТОФОН урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри магнитдин лентинал сес кхъидай ва а сес акъуд хъийидай аппарат. [Гуьлханум]. Я руш, вахъ лап талант ава хъи. Ракариг агакънамазди, япарихъ манидин сес галукъни. За магнитофон я лагъана фикирнай. КилигайтIа, Зарлишанан сес я. Н. И. Гъакимрин папар. Дустунин дахди гъа йикъара цIийи магнитофон къачунай. Чна шаирдин поэма фасагъатдиз кIелзавай сесер лентиниз къачунай. А. Къ. Шаирдин экв.

МАГЪ суц.; -къуни, -къуна; -къар, -къари, -къара **чилигъ кьат атIуз, ам элкъурзавай куьтендин, туьрездин ракъун кIуф тир пай.** # куьтендин ~ - хана, ~ гатун. Ахпа туьрездик яцар кутIунна. Ахпа туьрездин магъ чиле акIурна. Ф. Тракторрин гъар куьтенди Къазуниз виш сарин зулум, Абурун гъар хци макъуни Мичивилияй акъудиз гум... А. Ф. Эм-Тэ-Эс. Трактордин макъари къазуниз пад элкъурзавай чIурухъан чIулав накъвари ракъуник къванцин цIивинди хъиз цIарцIар гузвай. З. Э. Муькъвел гелер... устIарди... хуьрерин игътияжар патал туьрезар, абурун макъар, дергесар, мукалар, кIашарни кIутаяр ва гъар жуьре маса алатар расдай, ремонт хъийидай. ЛГ, 2004, 22. I.

МАГЪ² суц.; -къуни, -къуна; -къар, -къари, -къара рагъул хътин чкалда яру-шабалт рангунин тав авай тар, нарат. Сифтени-сифте цIвелин, макъун, къавахдин тарари пеш ахъайда, ахпа - верхи тарари. З. К. Пебиат чирун.

МАГЪАРА араб, суц.; ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) **вагъши гъайван яшамин жедай акъван дерин тушир тIеквен, легъв авай чка.** Къуш такъадай, я итим, Жагъурна са дар ара, Гъулдандилайни мягъкем туькIурна са магъара. Х. Т. Жанавурдикайни чакъалдикай хкет. Гъа йикъалай кIвале хъайиди са тамаша хъана, гада къуланфералди хуьквезвачир (ада РТП-да шофёрвал ийизвай), свасни, тIазва лугъуз, магъарадавай сев хъиз, къежел экъечIзамачир. М. Б. Спелар. 2) **векъи кIвал, дарамат.** Эхир акъатна зун абуру кIватI жезвай магъарадизни. Са хъсан дача ава абуруз. Н. И. Гъакимрин папар.

МАГЪЛУБ араб: * **магълуб хъун** гл., **вуж дяведа, гъуьжетра кIаник акатун, муьтIуьгъ хъун.** И юлдашар рЦаумян ва Азизбегов. - А. Г.], Коммуна магълуб хъайитIа, Каспидин рагъ экъечIдай патан къумлукхра гъелек хъана. А. И. Самур. Вун вилик квай. Магълуб тахъай, ТIвар-ван авай Са халкъ я! М. М. Жувал хъша.

МАГЪЛУБАРУН || МАГЪЛУБУН гл., ни вуж-вуч; -да, -на; -из, -зава; -а || ая, -ин, -рай, -мир; магълуб авун, магълуб шавун, магълуб тахвун, магълуб хъийимир **кIаник кутун, са нел-квел ятIани гъалибвал къазанмишун.** Иран гъилигнавай Афгъанрин эмир мелик Магъмудал гъужумна, ам магълубарна. З. Р. Гъажи Давуд. Гъуьрметлу юлдашар, чна кез куь журналрин 50 йисахъ галаз алакъалу тир лишанлу вакъиа мубаракзава. Чаз квехъ чанарин сагъвилер, яратмишунра цIийи-цIийи кукIушар магълубдай къуватар хъана кIанзава. «Самур» журн., 2001, № 2.

МАГЪЛУБВАЛ суц.; -или, -иле; -тер, -илери, -илера **кIаник акатай гъал, муьтIуьгъ гъал.** Магълубвлин лацу тIаратI (Югъ яргъи я, нисинни туш гъа гила мад жеда галтад, МасакIа хъун мумкин туш). Х. Х. Масан баде.

МАГЪЛУБВИЛЕЛДИ нар. **магълубвал хас яз.** Гъажидиз суьгъбет давам хъувунин лазимвал амаз ахкунач. Ада магълубвилелди къам чухвана. А. Къ. Мал цаваравай савдагар ва я рикIелни алачир командировка.

МАГЪЛУБУН кил. **МАГЪЛУБАРУН.**

МАГЪУЛ¹ фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **туьрк чIаларин халкъарикай (азербайжанрикай ва я туьркерикай) тир кас.** - Им мугъулрин сурар я, Хкуд хъийиз кучудунар, Герек тушир крар я. М. Б. Мугъу сурар.

МАГЪУЛ² прил. **магъулрин, магъулдин, магъулриз талукъ.** Мугъул чIалара гирей гафунин мана машгъурди, лайхлуди, ихтиярар гъиле авайди я. З. Р. Гъажи Давуд. -

* **магъул чIал** суц. **магъулар рахадай чIал.** -Заз магъул чIал чида, - лагъана. Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз.

МАГЪ кил. **МА.**

МАГЪАЛ фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) **куьгъ. уьлкведедин пай.** Эхиримжи са шумуд йисуз ада [Дергагъкули бегди. - А. Г.] са десте аскерарни гуьгъуьна аваз патарив гвай магъалра рекъер атIуз, хипер чуьнуьхиз тарашчивилер авурди гъич садан рикIелни аламачир. З. Р. Гъажи Давуд. Ханди идара ийидайла, Куьредин ханлух 10 магъалдиз пай жезвай: Къешан, Агъул, РичIа, Кура, Гюне (СтIалрин чилер), КъенIир, ЯркIи, Ахмарли, Хъартас ва Гуьгъума. ЦицIигъ ЯркIи магъалдик кIватI жедай, санал чпин дердияр ийидай. С. Муслимов. ЦицIигъ-наме. 2) **са шумуд куьчедин арада авай шегъердин пай.** Къуй зи экв багъширай гъар магъалдиз, МуркIаризни чим гудай. А. С. Зи кIвачикай...

МАГЪИ фарс, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) **филдин кIараб.** Лазим затI я мина зунжур, къуба гъваши,

Магьидин регъ -, гьам рикЛелай физ тахъуй. Е. Э. Къавумдиз. 2) (члехи гьарфуналди - М) дишегълидин хас тIвар: Магъи. Дишегълийри неинки гамар, гьакI рухвар, гьебейар, тапракар, гульуьтар, элжекар (бегълеяр) ва маса шейэрни хразвай. Гамар ва халичяяр храдай устадрин жергедай яз Абдуселимова Рекъия, Абасова Мислимат,... Уружева Магъи, къалуриз жеда. С. Муслимов. ЦицIигъ-наме. Ви руш Магъидилай хабар атанвай... М. В. Гьарасатдин майдандал.

* **магьидин регъ филдин кIарабдикай авунвай регъ**

МАГЬИР араб, прил. лап хъсан, вини дережадин. Дуьньядин вири ханандаяр инал гъилер гадарна, япар хкажна и магьир ашукъриз яб гуниз мажбуур жедайвал тир! Къ. М. Лезги къавахар. Магьир устIарди усал, кубут шейни интигъа пишкеш хъиз туькIуьрда. М. М. Лезги тIвар алатIа. Чахъ гамар хурун патал станокар, шалар хурун патал каркаяр, гьалар авун патал чхраяр, сар эвягъун патал рекъер, кавчаяр, бадияр, килеяр ва такъаяр, кандуяр ва кIатIар, гьакIни маса затIар ийизвай магьир устIарар авайди тир. М. М. «Нагъар хъсан яни, хъар»? Шиурриз чпин чIагайвилер, магьир къанунар ава. А. Къ. Нехирбанни лекъ.

МАГЬИРВАЛ суц.; или, -иле; -илер, илери, -илера магьир тир гьал. Магьирвални дидед чIалан гафунин, Уьмуьрдин къел Туькезбанан тIварцIева. П. Ф. Етим Эмин.

МАГЬЛЕ || **МЯГЬЛЕ** фарс, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра инсанар яшамиш жезвай чкада къве жерге кIвалерин ва инсанар, улакъар фин патал абурун арада авай чил. # агъа ~, вини ~, чи ~. Седефаз, са сеферда вини магьледиз фейила, дидедин къужахда авай аялдин къил акуна. З. Э. Муькъвел гелер. [Мирим]. - Валлагъ Эфенди, а вини магьледа авай Мегъамед Рзадин сес атIана лугьуда. Гь. Гь. Колхоз. Къве йикъалай Цавдаран патав, магьледин аялрилай гъейри, хкведай касни хъаначир. М. В. Гьарасатдин майдандал. Къурагърин хуьруьн юкъниюкъвал Хъикъеррин магьле ала. ЛГ, 2003, 4. XII. Ам куьгъне хуьр тир, агъа мягъле, вини мягъле лугьуз мягълейриз пай хъайнвайди. А. Р., Я. Я. Хендедадин мехъер. -Ваалейкум салам! Буюр, ша, ацукъ! - Гъажирамазанс вини мягъледа авай шкъакъ туьквенчидиз чка къалурна. А. И. Самур. Вири мягъледал алай дишегълиярни ликбездиз тухвана. Къ. М. Душмандин тум. **Синоним:** куьче. ☀ 1955 - йисан Орфографиядин словарда, 1966 - йисуз акъатай «Лезги чIаланни урус чIалан словарда» мягъле къабулнава. 60 - йисарилай башламшпна ва орфографиядин эхиримжи словарда магъле кхьин теклифзава. Кхьинра къве жуьрени гьалтзава. Чун тайин себебралди эвелан къайдадин терефдар я.

* **магъле-магъле** нар. **магълейралди**. ХандакI ягъиз, къванер вегъез, Цал эцигиз ебни туьрез, КIватIал хъана амле, мирес, Магъле-магъле кIвалер хъана. С. Лезги мехъер.

МАГЬЛЕВИ - цI, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра магъледай тирди. А намуссуз кIвалах чи хуьре ийиз тун эх тежедай кар я! - лагъаналда Агъа магълеви Къадиди. С. Ярагъви ашукъ Уьзден.

МАГЬРУМ араб, прил. авачир, къакъуднавай. авачир гьалдиз атанвай Чубарукди... Инсандикай магьрум кIвалин къавук вичин муг Тийидайди, къе лагъайтIа, заз аян хъана. И. Гь. Рубайяр. Вуч чарайин, и дуьньяда Магьрум кас ажуз хъана хъи... М. А. Вуч чарайин?

* **магьрум авун** гл., ни-куь са вуч-вуж ятIани амачир гьалдиз гъун.

* **магьрум хъун** гл., вуж никай-квекай са вуч ва вуж ятIани амачир гьалда хъун. Чубак, лежбер гатаз марфад, недай факай хъана магьрум. Е. Э. Гъажимурад эфендидиз. Буйдиз аскIан Желилан са вилни буьркъуь я. Вучда къвак, тIебиатди адаз Гуьрчегвал ганач. Амма рикНи михъивиликай ам магьрум туш. З. Э. Кек галкIизва. Лекъ вич аватнавай гьалдив вердиш хъанвай. Белки, им азадвиликай магьрум хъунихъ галаз ваъ, чахъ галаз, адахъ михъи рикIивай гелкъвезвайбурухъ галаз вердиш хъун тир. А. Къ. Нехирбанни лекъ. - А чIавариз, рухваяр, цел пли ала лугьудай. Азгъун нефсер авай ханарини беглери инсанрив гьакI авахъна физвай ядни хъваз тадачир. Абур булахрам экъечIайла, лежберар яйлахрикай магьрум жедай. Б. Гь. Заз эвера. Зи лезги хилкъ, зи дагъви халкъ илимдихъ магьрум яз тун заз гунагъ я. С. Ярагъви ашукъ Уьзден.

МАГЬРУМАРУН ||" **МАГЬРУМУН** гл., ни-куь никай-квекай; да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир, магьрум(ар) авун, магьрум(ар) тавун, магьрум(ар) таквун. магьрум(ар) хъийимир къакъудун, магьрум гьалдиз гъун. Дуьз рекъикай пай це вуна жемятдп Уьмуьрдикай магьрумзавай игридаз. И. Гь. Рубайяр. Къе заз гъарайна малумариз кIанзава: багъривиливай магьрумзавайбуру даим душманвалзава, мукъаят хуьхъ, инсанар. Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз. Инсанар чпин тIебии хесетдиз МуьтIуьгъ тир, яни азадвиликай магьрумнавай чан алай гъар са затIуниз (гьатта инсанризни) сифтедай чап-чап, гьатта хвешивални кваз килигда, адак хкуьрда, рахшандарда, ухвати лугьуда, ахпа и азадсузвилехъ галаз вердиш жеда ва магьрумнавайдан гьатта язухни чIугвада. А. Къ. Нехирбанни лекъ.

МАГЬРУМВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера са квекай ятIани магьрум тир гьал. За эхи авур къван дарвилер, магьрумвилер инсанриз чир жеда... Къ. М. Дагъларин деринрин булахар. Рагъ акIндай патан цавара гумар гьатнавай, чилера цIаяр, Катрамаканда лагъайтIа, мекъни каш, шел-шуванар, хажалатар, магьрумвилер... Р. Гь. Зи ирид стха. Члехи гъалибвал гьакI арадал атайди туш. Адахъ гьакъван еке магьрумвилерни гала. ЛГ, 2003, 25. XII. Жамидин амач, вични чи Жамидин... Им лезги литература патал зурба магьрумвал я. «Самур» журн., 2003, № 6. Эхъ, гьа пIапIрусдик цIай кутурди хъиз, Гульуьшана шаирдин рикIени муьгъуьббатдин цIай-чирагъ куькIуьрна, абуру саналди шадвилерни пашманвилер, бахтарни магьрумвилер авай уьмуьр яргъалди кечирмишина. К. К. Шаирдин килфетар. **Синонимар:**

авачирвал, дарвал.

МАГЪРУМВИЛЕЛДИ нар. магърумвал хас яз. **Синоним:** магърумдаказ. ~

МАГЪРУМДАКАЗ нар. магърум гялда аваз. **Синоним:** магърумвилелди.

МАГЪРУМУН кил. **МАГЪРУМАРУН.**

МАГЪСУЛ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) къуъл, мух, прунз, сил ва мсб санлай. Гъардаз пудкъуд рипе тум фидай маса къве никни авай., амма шимерацларара авай магъсул тагудай пис чкаяр тир. А. Ф. Бубадик веси. Мусадиз гайи ник ада магъсул вичин патта амаз гайиди тир. Ятлани, анай магъсул хкведа лагъана умуд авачир, а чка, къурагъвили кана, инал-анал са къал алаз, яру хъана акъвазнавай. А. Ф. Бубадин веси. Цавун юкъваз къван хкаж хъанвай рагъ... итимдин буйдиз къван магъсулар хкаж хъанвай никлрал, къакъан дагъларал ва асклан дерейрал чуклур ийиз, аклiday паттахъди гьерекатда авай. А. Ф. Бубадин веси. Магъсулар цаци чкаяр, багълар, маларни лапагар дяведилай виликан къадардив ахгакъарун патал жеенг башламина. 3. Э. Муькъвел гелер. Ацукънава ана халкъар. Къаз магъсуларин гъисабар. А. Ф. Эм-Тэ-Эс, 2) самунин тан авай техил; техил авай. къил галай набатат. Гад алукъна. Ракъини цлу хъиз кудай. Къве вацра къван я марф, я яд такунвай чилер, магъсулар, векьер-къалар яру хъана кана, къурана акъвазнавай. А. Ф. Бубадин веси. Магъсулрин лап къакъан бегьерар битмишарзавай. М. Ж. "... Фу гайиди я гъамиша".

МАГЪСУЛДАР¹ фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра лежбер, магъсул(ар) битмишарунал машгълул кас.

МАГЪСУЛДАР² прил. техилар цазвай, техилар битмишарзавай.

* магъсулдар майишат суц. техилар цунал машгълул майишат.

МАГЪСУЛДАРВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера 1) магъсул битмишарзавайдан зегъмет, техил битмишарун тирвал. И йисуз магъсулдарвилей колхоздин менфятдиз 59338 манат пул атана, план 67 центнер яз, гъукуматдиз 206 центнер техил вахкана. ЛГ, 2004, 8. V.2) техил битмишарун, къил алай магъсул битмишарунал машгълулвал. Багъманчивал, уьзъмчивал, малдарвал, магъсулдарвал Мегъарамдхуьруьн райондин майишатрин къилин хилер я. ЛГ, 2000, 21. III. Бубайрилай къулухъ саларбанвилелни магъсулдарвилел машгълул... Малла Мегъамедаз гъич къарай авачир. ЛГ, 2004, 22. I.

МАГЪУТИ фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра чичи авай сун яцлу парча.

МАГЪУТИ прил. чичи авай сун яцлу парчадикай тир. Даим сомпопов чай, Магъут чухва, ластик валчагъ. С. С. Фекъияр. Алтан бегдин буйругъдалди Уьзденаз, авур маса мехъерин паярилай олова яз, къилди вичин паттай багъа вили магъут чухвани багъишина. С. Ярагъви ашукъ Уьзден.

МАГЪФЕ араб, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра мейит къуьнерал къуна сурарал тухудай алат. Кесиб касдин мейит сурал магъфейра (а)ваз тухуз хъайтла, Адак къуьн кутадай бенде жагъич, валлагъ, Кесибвал къий. Е. Э. Кесибвал къий. Вучиз чилел артух жезва магъфейр? А. С. Руфунал залан дишегъли.

МАД¹ нар. 1) артух, пара. - Куьн гъахъ я. Квез Мирзеферакай хабар авачир. Квез и йикъара мад хабарар агакъда. М. Гъ. Гезентидин эхир. Алай йисуз чи республикада "Дагъустан" тIвар алаз урус чIалал мад са журнал акъатда. "Самур" журн., 2002, № 23. 2) виликандал, тикрар хъхъана. Мад са суал мецел атай Самурдиз за гъарайнай: - Чи пакад югъ гъихътинд жеда, Чаз чир ая, Самур ба. Н. Сам. Самур. 3) эсиллагъ, ерли. [Рамазан]. Бакудай хтай чи юлдашири, Урусатда мад пачагъ, беглер, ханар амач лугъузва. Ж. Эфендиев. Азадвиллин рекъе. Мад анай зи къил акъатнач. Ж. Эфендиев. Азадвиллин рекъе. * хъайид хъана мад.

* мад ва мад нар. лугъузвай фикирдин къетIивал къалурдай ибара. Гъа чIавуз заз мад ва мад яшамии жез ва мадни гзаф Халисадал ашукъ жез кIан жеда... М. В. Гъарасатдин майдандал.

* мад вучда кIус рахазвайдан фикир къилиз акъудиз тежезвайди къалурдай ибара. Заз вакай зи кIвале еке кас ийга кIанзавай. Мад вучда? Вири таб я, къисмет гъахъ. С. Ярагъви ашукъ Уьзден. [Къизилгуьл]. Мад вучда, чан Шабан стха, жегъилрин кефи хана виже къведач. Ж. Эфендиев. Азадвиллин рекъе.

МАД² кIус лугъузвай фикир гужлу авун патал ишлемишда. Я къуниши, вун заз, эхир, са затIни къалурзавач. Мад акI устIарвал чириз жедач гъа! -лагъана. Лезги халкъдин махар. Гила мад Зарият гъилей ахъайна виже къведач. Лап эл-адет тирвал са мехъер гила за Къурбаназ ийин хъи. А. Р., Я. Я. Хендедадин мехъер. Бегаян кайванидиз, са вахт алаатайла, вичин итим бегенмиши яз амукънач. Вучда кесибди, мад кайвани рекъиз жедач хъи адавай. Эхирни ам шикет ийиз юзбашидин патав атана. К. К. Лап хъсан адетар. - Векьер ягъиз башламишдайла, за са гьер тукIунай. Мад квез чизва хъи, ам гъихътин залан кIвалах ятIа. Н. Шихнебиев. КIвалин референдум. Мад Алидар, аялар чаз иколада акъазвайди я, ви гъал-кеф гъикI я? КIвалахрал физ-хквезвани? Н. Ибрагъимов. Сирлу межлис. Чун рикIелай ракъур тавунай ваз чи хизандин паттай еке чухсагълу! Кагъазда мад вири гафар кхъиз жедач. А. М. Мурк ракъини цIурурда. КIек-верч, са къуд-вад лапаг, къарамалар хвейила, пис яшамии жедач. Мад Вагъаб ахътин еке дердияр амай кас туш. М. В. Гъарасатдин майдандал.

МАД³ союз эгер. Лацувиллиз лагъайтIа мад, Гатун чими рагъ я ханум. Е. Э. Ханум. Хабар къуртIа мад чи гъалар, Сагъ-саламат я аялар. С. С. Самурска Нажмудиназ салам-дуьа. Чи хивевай къилин буржи мад ятIа, Къуй лекьер къвез ацукърай ви къуьнерал. Х. Х. Къуй лекьер къвез ацукърай ви къуьнерал. [Мегъамедбег].

Иламран хва мад гила гатун тавурла, бес мус гатадайи я... Ж. Эфендиев. Азадвиллин рекье. [Садикъбег].
Бес тахъана вучда. Гзаф дарух хъанва зун. Ша хъфин. [Абидбег]. Мад акI ятIа, чун ахлахъин, дустар,
жанаби Мегъамедбег. Ж. Эфендиев. Азадвиллин рекье.

МАД⁴ арал., эхирни-эхир Заз чизва, куьна хъсан, атирлу чайр жедайди я. Мад, чаз авайдал рази хъухъ...
А. М. Мурк ракъини цIурурда.

МАДАРА туьрк, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра са вуч ятIани кар ийидайла, бажитвал, тIимил харж.

* **мадара авун** гл., ни вуч тIимил харж авун. Квез йикъа гъар садаз са флягадавай, деведин цацар кваз
рганвай, яд гуда. Гъам, мадара ийиз, хъухъ. А. Къ. Аскервал башламишай югъ. Вилик вахтара дагъдин
хуьрера цIай-кIарас мадара авун патал хъуьтIуьн вахтунда ракъинал (гъуьнейрик) ацукъдай... ЛГ, 2003, 4.
XII. **Синоним:** къенят авун.

МАДАРАВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера мадара авунин гъал. **Синоним:** къенятвал.

МАДАРАВИЛЕЛДИ нар. мадаравал хас яз. **Синоним:** къенятвилелди.

МАДАРАДАКАЗ нар. мадара авун хас яз. **Синонимар:** къенятвилелди, къенятдаказ, къенятдиз,
мадаравилелди.

МАДНИ нар. авайдалай гзаф яз. Иллаки Къасумхуьруьн дустагъханадал мадни инсаф ат'. ай къаравулар
эцигнавай. А. И. Самур. Михъи гъамга хътин цин винел, кфадин куркуррин арада балугъарни тектек лацу
циферин гапIалри влыввал мадни артухарзавай цавал куькIуьзвай гъетериз ухшар тир. А. Исм. Алуькдаи
ахвар. Сифте гъам кIвалахда, гъамни куьчедат тIимил дустарин, арада авай Сулейман революциядилай
къулухъ вич хътин кесибрин чIехи жергейрик акатунни адан дустарин ара гегъенишарна, шаирвиллин
гъуьндуьрвал мадни хкажна. А. Гъажимурадов. Чехи шаир. **Синоним:** генани.

МАЖАЛ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) кар къилиз акъудун патал авай вахт. Къве чин акъалтнамаз
вичал, Ришвет къачуз, тагуз мажал... С. С. Девлетлуяр, чиновникар. - СакIани мажал хъанач. За исятда
гъазурда, Тимил къван сабур хъия? А. И. Самур. Бязи вахтара кIвалахрин гъилий хайи ватандал къил
чIугвадай мажал жагъин тийиз хейлин йисар физва. ЛГ, 1996, 21. VI. Захъ гъуьлуьз фидай мажал авани,
чан вах? Инал къав гъалдай тевле алама, куьра хадай кал ава, анал къуьртIуь верчериз какаяр кутуна
кIанзава... С. Муслимов. ЦицIигъ-наме. 2) **азад вахт**. Мажал авачирвилляй яни, вуч ятIа, гъар сад вич-вичиз
тир; дуьз лагъайтIа, мажалар жедай вахтни тушир. А. А. Умуд. Гъаятдавай тIанурдиз Авач къе мажал,
Фу чразва гъуьруьккай Тамам са шишал. А. С. Хцихъ галаз ихтилат. Виш Сочиди и там звез ийидач.
Мажалар хъайила, са къил чIугваз ая. 3. Гъ. Ахварай авудай аваз. * **ажалдиз мажал авач**.

* **мажал вугун** гл., ни-куь нив тайин са кар къилиз акъуддай вахт хъурун. Акъуллудаз тагуз мажал
Къилди са дуван ийида. С. С. Гъарда вичикай са дуван ийида. - Къайитмаза, вичин хъар хътин ахъа сивик
мили Хъвер кваз рахаз, Собирав мажал вугудачир. 3. Э. Рекъер сад туш.

МАЖАЛДИВ || **МАЖАЛИВ** нар. 1) мажал къайила, азад вахт хъайила. - Де хъсан я, ЦIару, чIуруарин,
ййлахрин месэла чна са мажалдив гъял хъийида. Гила цIинин апафдин къайгъу авуна кIанзава. Б. Гъ Заз
эвера. 2) **тади квачиз, яваш-яваш**. Абур мажалив ийидай кIвалахар я. Р. **Синоним:** мажаликди.

МАЖАЛИКДИ нар. **тади квачиз**. - Мугъмандихъ галаз куьчедин гъаятда ваъ, хва, мажаликди кIвале
ацукъна, суьгъбетна кIанда, - лугъуз ада къаридив суфра эКIягъиз туна. ЛГ, 2003, 16.I. **Синоним:** мажалдив
|| мажалив.

МАЖАРА араб, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра рикI аладардай, амма хатавал квай кIвалахар, гъерекатар.
Вичин юлдашрин патав хквез кIан тийизвай ва мажарайрихъ вил хъанвай аскер йифен лап геж вахтунда
акъваз тавуна язавай шад макъамар (милли макъамар, уьзбекрин авазар) къвезвай патохъ фена. А. Къ.
Сад лагъай мехъер.

МАЖБУР араб, прил. Арандай хкай стхад хцинури, етим Суварни, ада... вичиз къуьзуь къилихъай
къуллугъ авунизмажбур са кас яз гъисабзавай. Гъ. М. Хуьре. Им мажбур кIвалах яни? - Ваъ, чна хушуналди
ийизвайди я, - вилерин пипIера биришар гъатзава Хелеф халудин, ам хъуьрезва. М. В. Гъарасатдин
майдандал.

* **мажбур авун** гл., ни-куь гужуналди са вуч ятIани ийиз тун, гужуналди хиве вугун. И карди зун а
девирдиз, авамвиллиз датIана лянет авуниз мажбур авунва. А. Ф. Лянет.

* **мажбур хъун** гл., вуьж, вуч авуниз са вуч ятIани къилиз акъудун хиве гъатун. Амма Бакудиз агакъайпа,
пул тIимил гумаз акуна, гъана акъвазуниз мажбур хъана. М. М. Гъ. ЧIехи шаир. Чунни, амай юлдашар,
чуьнуьх хъуниз мажбур хъана. Исятда шегъерда авайди ягъункъиникъ я. А. И. Самур. - Белки касдиз гъакI
бегенмиш я жеде. Амма зун фикир авуниз мажбур хъана. 3. Гъ. Чкадив агакъай цуьквер. Ризкъидин суьрсет
хизандиз 3б вацра бес жезвагъ;, амай вахтунда абур къил хуьн патал масанриз, арандиз, шегъерриз кIвалах
жагъуриз физ мажбур жезвай. С. Муслимов. ЦицIигъ-наме.... Бедирхан, чуькъни тавуна, къуд лагъай
юкъуз яцар галай гъелер ракъуруниз мажбур хъанай. М. Б. Балаш бубадин азан.

МАЖБУРИ прил. жуван хуш авачир, буржи тир. Аялри, са бубат кIвачери чил къурла, ам гъатта са
вацра къван ЦIехуьлрин муькъуьн къилиз мажбури бигердизни фенай. К. К. КIел Ибрагъим дидедин.

МАЖБУРИДАКАЗ *кѳаб, нар. мажбур яз, хушуналди тушиз, гужуналди* Мажбуридаказ чи хуьрай пуд кас алкогѳолдикай сагьар хьийидай рольничадиз ракъурнава. К, 1985, 14. VII. Дагьустандин гражѳдан мажбуридаказ медицинадин рекьай страховатунин республиканский фондуни республикадин ветерандин госпиталдиз 50 агьзур манатдин пул чара авунва. ЛГ, 2000, 22. VI.... дидед чІаларин тарсариз талукь месэлаяр гьялун тІалабунин кьарар кьабулна... Дидед чІалан тарсара школадин вири аялри мажбуридаказ иштарак ийин. X. Шайдабегова. Дидед чІал чируниз артух фикир. **Антоним:** хушуналди.

МАЖБУРНАМА *суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра чарасуз тамамарун лазим тир, адет яз, кхьена гузвай гаф; хиве кьун.* Пленумди рейсавдвилелди Самур районда 2400 гектардихь агакьна багьлар кутун патал мажбурнама хиве кьуна. А. А. Лезгияр.

МАЖБУРУН *гл.; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, мир; мажбур авун, мажбур тавун, мажбур тахвун, мажбур хьийимир жуван ашкьи авачиз са кар кьилиз акьудиз тун.* - Дугьриданни, ишикил килигуник квайди тир. Ада Керим хьуьчІуькай фадлай гьиле хкьун тавунвай блокнот хкудуниз мажбурна. Б. Гь. Заз эвера Кат-калтугунар, идаз-адаз даиш-баиш гунар гьисаба кьуртІа, гагь-гагь ишинайдалай кІвахайди гзаф жезва. Ихьтин келимайралди ваз вун писатель я лугьуз кІанзава! Гужуналди вун ни мажбурзава! Гудач ман! Т. А. Мехьер куьтягь тахьанмаз Гьуьрметлу редакция, - кхьизва Хив райондин Хьукьварин хуьре яшамии жезвай Мирзалиева Зарифади, - ишикят авуниз зун чи райондин кьиле акьвазнавай чІехи ксари мажбурна. ЛГ, 2003, 4, XII.

МАЖИБ *туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра кІвалахдин гьакьги, са гьихьтин ятІани кІвалах кьилиз акьудайла, зегьметдай гудай гьакьги.* Жегьил рабочийди сифте кьачур мажибдикай амуькайда хь кІвачин кьапар герек тир кьабтІурни месяргьан кьачун кьетІ авуна. З. Э. Муькьвел гелер. Им районда гьакьикьатда пенсияр, мажибар ва пособиар кьачузва 8902 кас авачирбурун жергеда тунва лагьай чІал я. Гележегдихь кьачузвай камар. ЛГ, 1999, 1. IV. Мажиб гунин эглевилер амазма. ЛГ, 2003, 13. XI. Тажуб жедай кІвалахни туш. Девир четинди, кьулайвилер кьвердавай кьит, мажибар тІимил, гьуьрметар квахьзавайди хьанва. ЛГ, 2003, 4. XII. 2003 - йисан нетижайриз килигна, республикадин амай дагьлукь районрилай тафаватлу яз, Ахцегь районда зегьметчийриз, юкьван гьисабдалди, виридалайни кьакьан мажибар (2350 манат пул) ганва... ЛГ, 2004, 15. VII.

МАЖУСИ || **МУЖУСИ** *араб, т-б, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра гзаф гьуцариз икрам ийидайди, бутриз икрам ийидайди.*

МАЖУСИВАЛ *араб, т-б, суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера мажуси диндиз икрам айидайвал, мажусидиз кутугайвал.*

МАЗАРАТ *араб, т-б, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра мурдар хесетар квайди, алчавилер ийидайди.* Агь, мазарат! ГьикІ гьана и хабар на? Л. А. Я залум цІай.

МАЗГЪАЛ *суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра кьайдада туна туькІуьрнавай кІарасрин цІай.*

МАЗДИ || **-МАЗНИ** *суф. глаголдин вахт кьалурзазай формайрихь (ксана, фена, хьвана) ва я мурадвилин формадихь (ксуз, физ, хьваз) акал хьуналди сказуемое тир гафунилай вилик хьайи (ксанамазди, фенамазди, хьванамазда, ксузмазди, физмазди, хьвазмазди) гьерекат кьалурдай суффикс. Гьани хандин дестеяр сад-садан кьуьгьуьналпаз вацІун а патаз экьечІамазди я Аллагь", "я Аллагь" ванер кьилеллаз абуру дагьвийрал гьужумайла, Сурхай хандин кьушундин пер хана. З. Р. Гьажи Давуд. **Синоним:** -валди.*

МАЗЛУМ¹ *араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра зулум, азаддиз яшамииш жедай мумкинвал авачир гьал.*

МАЗЛУМ² *прил. инсафсузвилек квай, азаддиз яшамииш жедай мумкинвал авачир. Кесиб, юхсул, факьир, мазлум халкьариз Ажеб хьсан, ширин, гуьзел кьар хьана. X. Т. ЧІехи Октябрдиз.*

МАЗУ *фарс, прил. куьк тушир, кІараб квачир.*

* **мазу як** *суц. куьк тушир, кІараб квачир як.*

МАЗУЛА *араб, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра вахт-вахтундилай, адет яз, кьилин са пата гьатдай пис тІал. Кьиле мазула ава, кьил пис тІазва. Р.*

МАЗУТ *урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра чІулав нафтІадикай бензин, лацу нафт хкудна амуькаяр.* Мазутдайни нафтІадай хьанвай зи фуфайкади садра цІай кьада! Гьихьтин чІехи шем хьана закай! М. Ж. «... Фу гайди я гьамиша». - Газовикри, виликамаз хабарни - тагана, газ атІана, - лугьузва консервиярдай заводдин директор Акиф Агиурбегова. - Ихьтин кар ийизвайди чир хьанайтІа, чна мазут кьванни гьазурдай. ЛГ, 2004, 12. VIII.

МАЙ *урус, суц.; -иди, ~йда; -яр, -йри, -йра 1) йисан вад лагьай варз. Кьезва чилин няметар: Помидор, афни, Хипен ниси, майдин вирт, Гамишдин гьери. А. С. Хцихь галаз ихтилат. Чав и алатай майдин вацра Москвадай нубатдин са шад хабар агакьна. И сеферда ам, лезгийрин бажарагьлу шаир Мердали Жалилов Урусатдин писателрин Союздин членвиле кьабулунихь галаз алакьалу я. «Самур» журн., 2003. 2) куьч. шад вахт. ХьайитІани зи суфрадал кьарматІар, Вун галайла, уьмуьр май я гьамиша. А. Ал. Заз герек туш... Са вахтара лугьудай на: Вун зи уьмуьр. вун зи май я»... А. Ал. Хумай.*

МАЙВА *туьрк, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра салан емиш ва хьчар. Муькуь чІал колхоздиз талукьди я.*

Колхоздикай лезги чЛалал туькГуьрнавай маса чЛалара хъиз, инани шаирди лежберриз колхозда сад хъуниз, ана хъсандиз кВалахуниз, бул ва хъсан мейвайрин, техилдин ва памбагдин бегьер битмишаруниз эверзава. М. М. Гь. СтГал Сулеймана азербайжан чЛалал туькГуьрай шиирар. Зулухъ геж, мекъивилер жедалди са шумуд югъ амаз, салара къаяриз дурум гудай майвайрин: газардин, чичЛекрин, чугъундуррин, салатдин, шивитдин, редискадин тумар цада. ЛГ, 1998, 26. IX. Яру цАяр хътин памадурар, къацу векьер хътин афнияр, чичЛекар, хъчар ва мадни маса майваяр булдиз алай анал. А. Исм. Алуькдаь ахвар. Эгер вахтунда чкайрал майваяр къабулдай, пунктар ачухайтIа, 'абур и инжиклувиликай хкатда. Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз. ☀ 1955 - йисалди орфографиядин норма мейва тир (кил.: М. М. Г. ЛЧЮС), 1964 - йисалай майва кхъин къабулнава (кил.: М. М. Г., Р. И. Г, У. А. М. ЛЧЮС, 1964-2001). Чи фикирдалди, эвелан норма а гаф лезги чЛалаз къведалди вич авай азербайжан чЛалан форма хвена кхъин бинедиз къабулнавай, гуьгъуьнлай - а гаф кхъин лезги чЛалан рахунрив мукъва авуна.

МАЙВАЧИ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра майвайрин рекъяй пешекар.

МАЙВАЧИВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера майвайрин рекъяй пешекарвал. МакIвачивилин звенондин членар гъахъ тирди субут хъана. ЛГ, 1985, 12. IX.

МАЙДАН араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) шегьерда ва я хуьре кIвалер эциг тавуна амай гегъенш ачух чка. Чубан, гъилерал ракъар алаз, жемят. кIватI хъанвай майдандал гъана. Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз 2) са квез ятIани чара авунвай чил; са куь ятIани (месела, багълари) къунвай чил 3) адет яз, квадратный метрийралди алцумна са гъихътинг ятIани мурадар патал чара авунвай кIвал. 4) акъажунар къиле фидай чка. 5) виридан вичел фикир желбдай гьал. Гада гъаятдиз атайла, къуралай кIекре гъарайда: "Бибихатун тIанурда, гачал рушар майданда!" Ф. Бибихатун. Дидедиз хуш атайла, ада шиш майдандизни акъуддай. Ж. Гь. Ругъдин, рикIерин къелечи. 6) куьч. **ихтияр, рехъ**. Вуна адаз майдан це, ада вичин кар вичи аквада». Б. Гь. Заз эвера Вун хътинбуруз гъукумдарри мадни майдан гайитIа, факъиррин вайни гьал хъанвайди я Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз. * **акъажунрин майдан**

* **майдандиз экъечIун** гл., **вуж ам тек са кесиб лежберрин шаир яз ваь, гъакI Дагъустандин цIийиз акъалтзавай рабочий классдин шаирни яз майдандиз экъечIнава**. М. М. Гь. Чехи шаир. Ша майдандиз экъечIун чун мягъкем яз, Тухудай кар къиле тухун уьткъем яз, Эренлар чи ругъ я, рикIер зегъем яз, Пак ракъиник таж алай хуьр - Миграгъар. А. С. Миграгъар. Сад хъана, белки, чун са гъихътин ятIани истемешунар гваз майдандиз экъечIин, - къейдна муаллимди вичин рахунрин эхирдай. Х. Шайдабегова. Дидед чIал чируниз артух фикир.

МАЙИЛ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) мукъвавилин, кIанивилин гьисс. «Адаз зун кIанзава!» - инанмиш яз лугъузвай за. Къе заз адан гъар са Гьерекатдай ада заз ийизвай майил аквазвай. А. Къ. Нехирбанни лекъ. ХунI туширни зун тиртIа чил, Вафасузбур къадачир за, Хаинвилиз авай майил, Касни чилел тадачир за. Ш. Агъакеримов. ХунI туширни. 2) **алакъа**. Къуьзъуь инсанриз чи патара тежедай къариб емишар гун аясайиб адет тир. Идалди савкъват ракъурзавайда, гузвайда вичи гъуьрмет ийизвай касдихъ авай майил къетIенди тирди къалурзавай. М. В. Гъарасатдин майдандал, ШапIрус чIугъаз жгъил чIавалай, гъеле Бакудин нафтIадин мяденра тартачивал ийидайла, вердиш хъанайтIани, амма тенбекдиз ада ийидай майил масад тир. Ж. Байрамалиев. Кларсдин тIурар. 3) (чехи гъарфуналди - М) **эркекдин хас тIвар: Майил**.

* **майил авун** гл., **ни низ сада масадаз вичин патай хийирлу гьиссер авайди къалурун**. - Хуьруьнви, Дуьньядин адетар ваз тийижир кар авач. Мухлисатни агакънава. За ваз ачухдиз лугъуда, зи Керимани адаз майил ийизвайди хъиз аквазва заз. Чун къуткъавум хъайитIа, ваз гъикI аквада? З. Э. Муьгъуьббатдин цIелхем. Нина Ивановнади къуьл авуник хев кутунач. Амма заз адахъ галаз къуьл ийиз иллаки кIанзавай. Вучиз лагъайтIа за межлис къиле тухузвайтIани, ада эркекриз пис майил вучиз ийизвайди тир жал, лугъуз фикир ийизвай. А. М. Мурк ракъини цIурурда. За абурухъ ийизвай майилар захъди са шумуд сеферда артух хъана хквезвай. А. Къ. Нехирбанни лекъ. Ина я и патаз, я а патаз мейил тийизвай, иллаки са фикирдал алачир хизанарни авай. Гь. М. Им къван, имни терез.

МАЙИЛВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера майилар авай гьал.... кесибдинни девлетлудин арада авай мензилдин яргъалвал, абурун мураддин, мумкинвилерин чаровал Эмина еке айгъамдалди, ирониядалди „Гачал" лугъудай шишрдани къалурнава, ва ина шаирдин майилвал „Гачалан" терефдиз хъун малум жезва. М. М. Гь. Шииррин кIватIал туькГуьрайдан патай (1941). - Аквазва заз, чан гъевчIи стха, - вичин майилвал мадни артух хъанвайди чирзава А. Исм. Эхиримжи къув. Амма и чIехи Дуьньядани гел таз, краралди инсанрин рикIера жувакай хуш майилвилер таз жеда. ЛГ, 2003, 27. XI.

МАЙИЛВАЛУН || **МЕЙИЛВАЛУН** гл., **ни низ-квез; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; мейилвал авун, мейилвал тавун, мейилвал тахвун, мейилвал хъийимир сада масадаз вич адан терефдар тир гьиссер авайди къалурун**. Вичизни за Зариятахъ мейилвалзавайди гъикI чир хъанватIа аку. А. Р., Я. Я. Хендедадин мехъер.

МАЙИЛЛУ прил. мукъвавилин, кIанивилин гьиссер хас тир. Жував къени рафтарвал ваз кIан ятIа эгер, Майиллу вил вегъ гуьзгуьдиз я дуьзгуьн аквадай. И. Гь. Рубаияр.

МАЙИЛЛУВАЛ || **МЕЙИЛЛУВАЛ** суц.; -или, -иле; -илер, -илери майил авай (тир) гьал. И рикIевай гафар

винел акъуд тавуни ва абурун арада неинка хуш рафтар, гъатта "мейиллувални хъунухъи, Айшади члугъазвай дерт къезиларзавай. А. А. Умуд. -Лап, клевина алакъа, - Хъвер явашарнавайтани, майиллувалин нур чинай акъат тавунавай отделдин зеведишиди вичин вири ақуналди адак клубанвал кутазвай, Я. Я. Сафурун ваклар.

МАЙИЛУН гл., ни; -да, -на; -из, -зава; -а || ая, -ин, -рай, -мир; майил авун, майил тавун, майил тахвун, майил хъийимир **тередфар хъун**. Мидяди заз салам гана - яраб за Майилната гынал адан къастуниз? И. Гъ. Мидяди заз...

МАЙИШАТ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) затI акъудиниз, гъасил авуниз лазим. вири затIар. Дуьньядин сад лагъай империалист дяведин ва гражданди дяведин йисара Дагъустандин зегъметчияр майишат чкIана гзаф еке дарвиле гъатнавай. З. Э. Чехи шаир. Райондин майишатар барбатI хъана. М. М. Лезги тIвар алатIа 2) затIар гъасилунин, акъудунин са хел; сад хътин затIар гъасилунин хел. Ам хуьре тухуз'вай кIвалахрик ва хуьруьн майишат социалист къайдайрал туькIуьр хъувунин кардик активдаказ экечIнавай кIвенкIвечийрикай сад тиртIани, халкъдиз ам мухбир тирди чидачир. А. Ф. Газет. Эслидихъ кIвалин къушарин чешинедин майишат авай. З. Э. Муькъвел гелер.... ана неинки сар твадай, чIемер хкуддай, гъакI багъларинни бахчайрин емишар кIватI хъийидай, мурабаяр, чехирар гъазурдай майишатарни жеда. Гъ. М. Им. къван, имни терез.... жемятдин арада вичиз лайихлу гъуьрмет, машгъурвал къени къилихралдини яргал йисара хуьруьн майишатдин рекъе члугур гъакъисагъ зегъметдалди къазанмишна. Д. Шерифалиев. Цавай аватна, гъиле гъатдач. 3) зегъмет члугъадай алатар, малар, чилер ва мсб галаз санал хуьруьн майишатдин макан, Вуна, Келбляли, чIурукIа фикирмир. Заз ви кIаникай яд ракъуриз кIанзавач. Ваз майишатни хъсандиз чизва, инсанарни... Абурун вавай къилени тухуз жезва. Б. Гъ. Заз эвера. Садра за... урусрин чIехи историк ва журналист В. Л. Величкоди лезгийрикай кхъей гафарни тикрарна: «Лезги тайифайрихъ хуьруьн майишат вилик тухудай чIехи агалкъунар ава...» М. М. Лезги тIвар алатIа. Алудзавай буржар, майишатранн карханайра тухузвай кIвалахар са акъван виле аквадай адет туш. ЛГ, 1999, 1.1V. 4) кар кеспи, инсан машгъул тир кар; пеше. Савдагардиз ва адан папаз майишатда са гачач гадади куьмек гузвай. Ф. Савдагардин папаши фекъидин къиса...

МАЙКА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра перемдин кIаникай алукIдай хилер галачир, хуру ахъа партал. Надежда Михайловна пенжердай килигай чIавуз хилер квачир, вили рангунин майкадин винелай хуруган тунвай са итимди муькъуьн са пата цал эцигъазвай. А. А. Умуд. Кваса ахъазвай дакIардин кIане, къвал акъахнавай майкани алаз къатканва. М. Б. Футболист.

МАЙМАХ прип. гъил(ер) галачир(ди). ☀ М. М. Гъажиева маймах (кил.: М. Г. РЛС, ч. 44) кхъизва, 1989, 2001 - йисара акъатай «Лезги чIалан орфографиядин словарра» маймахъ ава. Литературадин чIалан нугъатра маймах ишлемишзава.

* **маймах хъун** гл. гъил(ер) галачир гъалдиз атун. **Синоним:** члахъ хъун.

МАЙМУН араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) вичин винел патан ухшарриз, жендекдин кIалубриз инсандиз мукъва гъайван. - Яда, гъей, - некIед сив чап-чап гададиз килигна. ЦIару, - ваз зун югъди маймунар къугъурзавайди хъиз, ви гъилляй ажсуз хъана кIанзавани? За, валлагъ, аламай няналди и невягърай ви ниял квадарда. Б. Гъ. Заз эвера Къарагъ, инлай квахъ, алчах, - гъараяр гана. Бубади тумуна къуьл эцягъай Агъа, асландин сарарикай хкатай маймун хъиз, кабабханадай катна. Бубани, мад эглеи тахъана, балкIандал ахкъахна, цIрана. С. Гъ. КИри Буба. 2) куьч. масабурун чIалар ахъаюнал, къуьруьркар авунал рикI алайди. - Халис маймун я, лугъузва за, -хуььрезва дишегъли заз килигиз. - туштIа, килиг куьнни. А. Исм. Чемпион.

МАЙОР урус, суц.; -ди, да; -ар, -ри, -ра капитанвилелай гуьгъуьниз гудай офицервилини чин ва и чин авай кас. Полигондал техникадин рекъай комбатдин заместитель тир майорди (эхъ, чи комбат капитан Самсонован вири заместителар майордин чин авайбур тир) са аскердин къвалакай ктаб чапхунна хкудна ва ам клус-кIус авуна гадарна, идални рази тахъана, кIурни хгана. А. Къ. РикI дарих хъайила. Искендеран рухваря - Ризванни Сенан -къведни майорар я. С. К. Хъилерин баде.

МАЙОРВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера майордин пешекарвал, къуллугъчивал.

МАКАН араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) инсан яшамиш жезвай, ам хайи, чка. Ери, маканни Куьре я. Е. Э. Чуьхвер. Аламант жедай кар тир, фашистри чал гъужум авур къвед лагъай йисан гатфарин къилляй багъри маканривай хъайи чи хуьруьнвиарни а вацIуз мукъва авай хуьруьз куьчарнай; вични ракъун рекъин патав гвайди тир... Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз. Хайи макан! Вун зи чан, зи гуьгъуьл я! Вун аваз хъун - гъам бахтарин бахт я зи. М. Б. Хайи ватан, хайи макан... 2) са вуч ятIани кIватI хъанвай (жедай) чка, са куьн ятIани важиблу чка. Колхозчийрин культурадин макан, цIийи клуб эцигнава. З. Э. Муькъвел гелер. Гъавилляй за ихътин теклиф гузва: лезги районрин администрацийрин, жавабдар работникрин, бизнесменрин, карчи инсанрин куьмекдалди махсус фонд тешилини. Месела, "Шарвили" тIвар стай лезгийрин медениятдин макандин патав. ЛГ, 2000, 21. XII. 3) чка, клевина жедай чка. Цав къакъан яз, клевина яз чил, Жагъанач фир макан, наиб. Е. Э. Наиб Гъасаназ.

МАКЛЕР урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра мал гудайданни къачудайдан арада вичиз хийир къачун патал арачивал ийидай пешекар. **Синонимар:** арачи, даллал.

МАКЪАЛА араб, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра журналда, газетда ва я кьилдин кIватIалда чал авунвай илимдин ва я публицистикадин гъвечи тесниф. Ци «Дагъустан» дуствилин клуб я», «Виш йисарин имтигъан» тIварар алаз Азербайжандин «Совет кенди» ва «Азербайжан генжлери» газетра, гъакIни «Халкъдиз ктнзавай гаф», «Чи адетар чна хвена кIанда» ва «Чун са дидедин веледар я» тIварар алаз «Къизил Къусар» ва Дагъустандин «Коммунист» газетра макъалаяр акъатна. М. М. Хайи чилиз икрамда. Къени Азербайжанда бязи ксар - Алиева» сиясат кьиле тухузвай шовинистар - лезгийрин тIвар къан тийиз алахънава. Печатда акъатзавай макъалайра куърдерин, талиширин тIварар къазва, лезгийрин ваь, Къуба патак кхъизвай макъалайра кьирцирдин, будугърин, хинелугърин тIварар къазва, лезгийрин ваь. Саки Азербайжанда ихътин чIехи халкъ авайди туш. М. М. Уях хъухъ, лезгийр! Умудлу я, и макъала кIелайла, райондин талукъ идарайрин къуллугъчийри З. Мирзалиева мад сеферда гъавурда твада ва дерди туькIуьн патал тайин серенжемарни къабулда. ЛГ, 2003, 4, XII. * **кьилин макъала. Синоним: статья.**

МАКЪАМ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра декъикъайралди, сятералди, йикъаралди алцумдай са куьн ятIани яргъалвал, давамлувал. ГъакI нубатсуз экъисиз къам, Чидач ваз рахадай макъам. С. С. Бендедин рикI хъайитIа дуьз. *Бес кье усилителар кутуна, вири хуьр тирвал манидин сес чукIурдай макъам яни? - лугъузва сада.* Р. Меликова. Сад-дуьадал, сад-межлидик. || ЛГ, 1999, 25. И... *Агуд мийир завди на гъам, Алукънава ашкъид макъам, Ви тIвар вуьж я, Ви тIвар вуьж я?* К. Абдулкерим. Ви тIвар вуч я? * **са макъамдани. Синоним: вахтар, бере.**

МАКЪАМСУЗ прил. талукъ тушир, кутуг тавур. *Макъамсуз чкадал эркин Гъамни куь ятах хъиз жемир.* С. С. Амал - бетер...

МАКЪАР магъ существительнидин гзафвилин къадардин форма. *Кил. МАГЪ.*

МАКЪАЦ суц.; -а, -а; -ар, -ри, -ра экъисай сарар авайди.

МАКЪАЦ² прил. экъисай сарар авай.

МАКЪАЯТ кил. МУКЪАЯТ.

МАКЪУН: * **макъун тар** суц. экуь чкал алай, яр квай тандин (кIарасдин) тар.

* **макъун ранг** суц. шуьтруь ранг.

МАКЪ суц.; -ади, -ада; -ар, -ари -ара гъайвандин къене кIватI жезвай пи.

МАКЪАМ суц.; -ди, да; -ар, ~ри, -ра 1) музыкадин тайин тир садвал арадал гъидай ширин сесерин галайгалайвал. *КъепIинихъ вичин макъам ава, ам гъич са алатдални тамамариз жедач.* З. Гъ. КъепIинин аваз. *Вич лезги яз, вич виниярагъви яз, яхул макъамдал къуьл ийидай Рамазан акурла, Уьзденавай шишдалди туьмбуьгъ тавуна акъвазиз хъанач.* С. Ярагъви ашукъ Уьзден. 2) куьч. **амалар, абур тегъидай амалар, фурс.** **Синонимар: аваз, гъава.**

* **макъам ягъун** гл., ни-куь 1) музыкадин сесер акъудун, музыкадин гъава тамамарун. *Сен Аллагъ, Мердан, а чи бубайрин макъамрикай са кье макъам ягъа, гила амай макъамри заз дад гудач.* Гъ. Гъ. Адетдин къармахра. *Зуьрнечийри кIвалахив гезеIдай макъам яна...* Б. Гъ. Заз звера. *Кфилдай ягъазвай макъамдихъ са къадар яб акална теке: Къулухъ элкъвена.* Я. Ш. Гъахъ квахъдач. - *Ягъа кван са макъам, - лагъана Сулеймана.* С. Зазни хуш я ви шаламар. *Чи батальонда авай къавкъазви са зун тир.* ГалатнавайтIани, дагъвийрин макъамар язавай чкадиз тефин заз кутугнаваз акунач. *Зун фена.* А. Къ. Чеченрин межлис. 2) куьч. **ихтилатар авун.** - *Худата авай Гъуьсейналиди са макъам язав, Таркида авай Хаспулата - маса макъам.* З. Р. Гъажи Давуд.

МАКЪСАД араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра са кар кьилиз акъудун, акъатун патал авай фикир. М. Багъирова *Азербайжандиз регъбервал авур йисара республикада авай къадардап тIимил халкъар, гъакIни лезгийр ассимиляция авунин макъсад вичин вилик эцигна.* М. М. Лацу лекеяр *Чи кьилин макъсадни мжли чIал ва культура цIийи дережадиз акъудун патал, кIвалахун я.* М. М. Кьибле пата гурзава. *Сурхаян макъсад, гъеле цIуд йис идалай вилик хъиз, кьизилбаишар Куьр вацIал къван авай мулкарай акъудна, гъана кьилди ханлух туькIуьрун я.* Гъавилай, ада гъар герек хъайила, туьркверивай куьмек къачузвай. З. Р. Гъажи Давуд. *Гъажи Нуьзюьран никIериз вуч макъсадалди цIай янатIа, хиве яхъ!* Я. Ш. Гъахъ квахъдач. *Бригадирдин макъсадни -тIимил рабочийрин зегъметдалди гзаф авун я.* К, 1988, II. XII. *Бес и суалар ада сад тир Аллагъдин вилик эциг тавуна, нин вилик эциграй. Адан къадар-къисметдин макъсадин патахъай жавабдар вуьж я?* М. В. Гъарасатдин майдандал. **Синонимар: мурад, хиял, фикир.**

МАЛ' туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) карч алай, нек гудай кIвалин гъайван. *Пагъ атIана амукъна малар вири.* Е. Э. Тумакаь яц. *Къаридиз гъалар, ахмакъдаз къалар, Саларбандиз салар, Лежбердиз малар, ХунI ярашугъ я.* С. С. Квез вуч ярашугъ я. *Хъсан малар, хипер хуьдай Къакъан ясти дагълар ава.* Гъар чешнедин майва гудай Гъьзел, гуьрчег багълар ава. Х. Т. Ахцегъар. *Маларикай, лапагрикай хвена вучда, абур квез я?* М. В. Гъарасатдин майдандал. *КIвалин са пата эцигнавай кIарасдин чарпайдал са хара хипен хамар, кIаникни са хара малдин лияр жедай.* А. Къ. Нехирбанни лекъ... 2) куьч. **акъулсуз, ахмакъ.**

* **мал-къара** рах., суц. кIвалин гъайванар. *Гзаф мал-къара авайдаз гзаф гъуьрметни, гзаф девлетни авай.* И. В. Чирхчир. *КIвалин кIвалахар -аялдиз килигун, ханIа-шурпа авун, мал-къарадиз къуллугъ авун,*

кIвале пек-лек чухуьн ва амай гьа ихътин крар дишегълидин хиве авайбур я. З. Э. КУТВ-диз фена. Осман халуди лагъай къадар мал-къара авай и хуьруьн жемят бейкар, чуьллер баябан я, фермайрани гар къекъезва. Ш. Шабатов. Ерийрал рикI ала

* **мал хьиз [хътин] ацун** гл., ни, вуж алдатмишна вичиз менфят къачун. Дугъри касдин хатур жува, тахайла, гьакI иблисди вун мал хътин ацайла... Е. Э. КIандач рекъиз гафар амаз лугъудай.

* **малар гьалдай тIвал** суц. арабадик квай, цан цазвай малар гьерекатна фин патал абур ядай тIвал.

* **маларин духтур** суц. махсус чирвилер аваз маларин сагъламвилихъ гелкъведайди. Зун Шагъ-Буба халуди маларин духтурдиз эвериз ракъурнай. А. Къ. Нехирбанни лекъ.

МАЛ² араб, суц.; -ди, -да 1) инсандиз авай вири эменни. Эхир адаз ви кIвал недай мал жедеи. Е. Э. Пис папаз. Вуна тухвайд Эминан мал я. Е. Э. Къедекни пер чуьнуьхайдаз. Дугъриданни, яракълу бандитрин къаст чкадин колхоздин мал тарашун, халкъ рекъелай алудун тир. ЛГ, 2003, 25. XII. **Синоним:** эменни. 2) **маса гудай затIар**. Туьквендиз мал хкана, Р. * **дуьньядин мал**

* **мал-девлет** суц. девлет, гзаф шей-шуьй; чилер, малар, пулар. Бес мадни ваз Агъадивай Мални девлет гуз хъайла. Ахътин нячет туна кIвале, Бес пад вивил квел хъана хьи? Е. Э. Вирт квахъайдаз.

МАЛАИК араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра. 1) дин Аллагъдин эмирар къилиз акъудзавай, вич михьи руьгъ... Сальмади, Алагъ адалай рази хъурай, ахъайзавайвал, Расул Алагъди лугъудалдай: Азарлу ва я къенвай касдин патав гваз хъайитIа, анжах хъсан рахух, гьикI лагъайтIа малаикар куьне лугъузвай гафарихъ агъада. Диндикай суьгъбетар || "Самур" журн., 1994, N 3. [Дишегъли]. Зунни гьа вун хьиз ава. КIвалах дайлани, куьчедани, месикни вилик вун атака акъваззава. Зи шагъ, малаик хьиз. Вучиз, вучиз чун геж сад садал гьалтна? Н. И. Гъакимрин папар. 2) куьч. гуьрчегди, хъсан къилихар квайди; михьиди. Сад Аллагъди тек халкъ авур са малаик я Пакисат. Е. Э. Пакисат. Гагъ малаик я вун, гагъни иблис я, Лугъузва ви вилеравай нехишири. А. С. Белки, шаир тир жедеи?. **Синоним:** мелек.

* **малаик хътин прил.** гунагъсуз, михьи ва умун. Малаик хътин кисай Къурбан вуна кIани патухъ гваз къекъезва. А. Р., Я. Я. Хендедадин мехьер.

МАЛАИКВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера къенивал, михьивал. Малаиквал багъишинатIа пIинийри,... Иблисвални са къаридин манийри... А. С. Белки, шаир тир жедеи?..

МАЛАРБАН суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра маларихъ гелкъезва кас. **Синоним:** нехирбан.

МАЛАРБАНВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера маларбан тир гьал.

* **маларбанвал авун** гл., ни малар хуьдай пешекарвал къилиз акъудун.

МАЛДАР фарс, суц.; -ди, да; -ар, -ри, -ра малар хсуси майишатдин хел яз авайди. Санал малар, санал малдарар зирек, Санал суьруь, санал рамагъ ягъиз кек, санал къатух, санал гъери, санал нек, Къаймахдик лезетдин гуьзелвал вуча. Х. Т. Гуьзелвал вуча. Малдаррин кефьярни къумбар тир. К, 1989, 4. XII. 1943 - йисан декабрдин эхирда Ж. Эфендиев Ахъегърин райкомдин сад лагъай секретарь А. Садыковахъ галаз Обкомдин тапирургъ къилиз акъудун патал Мугъанда куьд акъудзавай малдаррин патав командировкада хъана. А. Шагъмарданов. Жамирзе Эфендиев.

МАЛДАРВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера малар хуьнал машгъулвал; хуьруьн майишатдин хел яз малар хуьн. Дагъустандиз чна гагъгагъ мшидарвилин уьлкве лугъузватIани, малдарвилел тIимил машгъул яз аквазвай Ростов областди уьлкведиз Дагъустандила гзаф нек, сар, як гузва. А. А. Лезгияр. Багъманчивал, малдарвал вилик ракъурунин кардайни чахъ агалкъунар хъанва... З. Э. Муькъвел гелер.

* **малдарвилин ферма** суц. малар хуьзвай ва абурукай менфят къачунин ери хкажунал алахъдай махсус чка. Колхозда гъар вацра бригадайра, малдарвилин фермайра собранияр тухун адетдиз элкъвена. «Самур» журн., 2003, 2.

МАЛКАМУТ дин, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) дегъ заманайрин лезгийрин инанмишвилел бинелу яз, сура тунавайдан патав къведайди, адан мейит недайди. Ви кIвале малкамут гьатна. Вун гьакI Ялгъуз, сад хъуй, ялагъ! Е. Э. Къедекни пер чуьнуьхайдаз. Адан чина малкамутдин ранг авай. З. Э. Муькъвел гелер, Авараяр къезва шегъре рекъерал, Малкамутри ажал гъизва муькъверал, На и дуьнья гьикI халкънава, чан Алагъ. Къ. Фаталиев. Умудлу яз. 2) куьч. угъраш, намуссуз.

МАЛЛА* фарс, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра цIар сувагъ авун патал тахтадин кIусуникай авунвай алат.

МАЛЛА араб, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) тайин са чкада (хуьре) мусурманвилин серенжемар идара ийизвай кас. - Мад вучда, замана гъахътин чалкечирринди хъанва, малла Дадаш, - лагъана Къурбана къил элкъурна. А. Ф. Газет. Фекъи малла Мегъамед Эфендиди, вичин вилик квай ширин чай авай стаканда тIур экъурриз ва гъарданбир гъарнал са чIар алай къери, яргъи, цIегъре чуру хътин чурудилай гьил чIугъаз, Дадашахъ галаз ихтилатарзавай А. Ф. Бубадин веси. 2) (чIехи гъарфуналди: М) эркекдин хас тIвар - **Малла**. Малла Вагъабович университетдин профессор я. Р.

* **мала гъарат** суц. къугъунин тIвар.

МАЛЛАКУТКУТИ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра цIару цIакулар, регъ хътин бубух алай, патухъ кIуф квай къуш. а КутIкутI, кутIкутI, эй кутIкутI, Малла хъана вакай гьикI. ☀ И. гаф чна инал Орфографиядин

словарда (2001 -й.) авайвал ганва. "Лезги чІаланни урус чІалан словарда" (1966-й.) ам дефисдалди кхъенва: *маллакуткунтІ*. Чи фикирдалди, *малла куткунтІ* кхъин дуьз я: .

МАЛУМ араб, прил. **вичикай хабарар авай, вичикай чизвай**. *Гад вахтунда цун малум месэла я*. Р. *Ада авур гафар-чІалар чаз вири малумбур тир*. Р.

* **малум авун** ни *вуж-вуч чирун*. *Халудин сусаз и кар гъакъван гъайиф хъанатІани, мад ада масабуруз вичин дерт малум авунач*. Ф. Халуни хтул.

* **малум тир** прил. **чизвай**. *Къарамахидин патав малум тир вакъиаяр кыле фидайлани, гъалар ихътин агъурбур тир...* ЛГ, 2004, 12. VIII.

* **малум тирвал** арал. **'ихтилат физвай кардикай авай чирвилизи килигна'** манадин ибара. *Малум тирвал, техил буллухвилелди авай касди, ам регъуз тухудалди сафунай яна хапуришапурдикай михъда*. З. Э. *Муькъвел гелер*. *Малум тирвал, 60 лагъай йисара Дагъустанда лезгийрин Докъузпара район чукурна, кве патакъ пайна*. М. М. *Лезги тІвар алатІа*. *Малум тирвал, чапхунчи халкъар чпин медениятдай ацукъай халкъарилай хейлин гуьгъуьна амуькун адетдин кар тир*. Р. Р. *Лезги халкъдин игитвилини эпос*.

* **малум тушир** прил. **чин тийидай, течир**. *Фетали хан 1789 - йисуз малум тушир азардикди кечмиш хъана*. ЛГ, 2003, 14. VIII.

* **малум хъун** гл, *вуж-вуч аквадай, чир жедай гъалдиз атун*. *Хъипи читинин булушкадин гъаркъуь хел къакъажна, Зелфиди гъил це твазвай, булак галай патакъ са гъихътин ятІани къаралту малум хъана*. А. А. *Умуд*. *ШуькІуь рацІамарни кьебекърин чІарар акъван расу я хъи, абур лацу чинал асла малум жезвач*. А. А. *Ирид цаварик Самурдин ван*. *Югъ малум жезмазни уях хъайи Мегъамедрасулаз вич цийииз Дуьньядал акъалтайди хъиз хъана*. А. И. *Самур*. *Гуьгъуьнлай, кІамуз эвичІавай гъаркъуь рекъай масад малум хъана*. *Ам чулав юргъа балкІандал ала*. М. М. *Къизилдин хтар*. **Синонимар**: **ашкара хъун, чир хъун**.

МАЛУМАРУН гл., ни низ вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; *малумар тавун, малумар тахвун, малумар хъийимир*. 1) **хабар гун, малумат гун**. [Элдер] *За и кар лазим тир чкадиз малумарна хкведа*. Гъ. Гъ. *Адетдин къармахра*. *Рахунар давам хъуьуна*. *Гъарда вичин фикир малумарна*. А. И. *Самур*. *Гадади, фу нез суфрадикъ ацукънавайла, малумарна: - Дах, зун театральний институтдиз физва*. З. Гъ. *Ахварай авудай аваз*. - *Усмидиз хва хъуни кумаз, ада ам вичин чкадал гележегда хан жедайди малумарна*. З. Р. *Гъажи Давуд*. *Къе аз гъарайна малумариз кІанзава; багъривиливай магърумзавайбуру даим душманвалзава, мукъаят хъухъ, инсанар*. Т. А. *Мехъер куьтягъ тахъанмаз*. 2) **гайнарун**. *Экскурсия мадни интересны хъун патал учительницади конкурс малумарна*. А. А. *Умуд*. *Чун кулакар ва синифдин душманар я лугъуз малумарна*. ЛГ, 2003, 2. X. *Самурдин там официалнидаказ тІебиатдин памятник, милли парк яз малумарнаватІани, ам са къатда тергзава*. ЛГ, 2003, 22. II. 3) **винел акъудун, лугъун**;

МАЛУМАТ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) **са квекай ва я никай ятІани чирвал**. Б. *Исмаилова кІватІай малуматралди, рекъидай кыляй Эмин къурай якІарин, къакъан буй авай, са тІимил къван винелди экъисай нер алай, чулав чІарар алай ва яргъи спелар авай итим тир*. Н. А. *Етим Эмин Лезги большевикри Бакуда яратмишай социал демократический группадикай "Фарукъдикай" кхъизвай поэмадикъ галаз алакъалу яз, за цІуругуд йисуз архиврай ва а девирдин вакънайрин иштаракчийривай гзаф марагълу малуматар кІватІна*. М. М. *Чун «гъвечІи» халкъ туш*. *Эхиримжи йисара республикадин печатдин органри кхъей рекъемрив ва района хъайшла за кІватІай малуматрив гекъигайла, чи республикадин къадалай гзаф района, Баку ва Сумгаит шегъерра 600 агъзурдалай гзаф лезгийр яшамши жезва*. М. М. *Лезги тІвар алатІа*. 2) **кхъена цІал янавай ва я газетда, журналда чапнавай са квекай ятІани хабар**. # ~ гун, ~ куьрсарун, гъукуматдин ~.

МАЛУМВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера **малум тир гъал**. - *Я чан хва!* - *мад рахана Рагъман халу*. - *Ви гъа тІваруниз кый!* *Икъван чІавал вакай чун са вад кас тир малумвал авайди*. *Гила вун чи хуьруьнвийризни чир хъана*. С. *Ярагъви ашукъ Уьзден*.

МАЛУМСУЗ¹ прил. **тийижир, вичикай малуматар авачир, хабар авачир**.

МАЛУМСУЗ² нар. **малум тушиз, хабар авачиз**. *Малумсуз атай мугъмандизни вич тухудай адет авайди я*. Р. **Синоним**: **хабарсуз**.

МАЛЯР урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **шир ядай пешекар**. - *Муминат хала гила малярни хъанва, яни?* Н. И. *Зарбачи, насигъатчи*. **Синоним**: **ширчи**.

МАМ суц.; -уни, -уна; -ар, -ари, -ара 1) **таза аялдиз дидеди гудай нек авай орган**. *ГъвечІи аял дидедин мам кІанз шехъзавай*. Ф. *Бибихатун*. *Аял шехъ тавунмаз, мам гудач*. *Мисал*. *Къуьнтерал къведалди гъилин ацІай лацу цІумар чуплах я, лап мамарин вини кылив къведалди лацу хур ачухзава*. А. А. *Лезгийр*. *Тарихни эдебият - спгхаяр я, сада - лагъ лугъуда, муькуьда - лугъуда*. *Тарихди чирда, эдебиятди сирвилер виридаз пайда*. *Вичин тарихдикай хабар авачирди мамунихъ галай аял хъиз я*. А. Р. *Чинебан савкъват*. 2) **вичин шарагдиз нек гун патал гъайвандин нек авай органдин экъис хъанвай пай**. *Муьжюьд мам квай цІару кчаз, Цегърез хъиз, бацІи жедайд туш*. С. С. *Жедайд туш*. *Сагъибди, гуя нек кватІа ахпгармишун патал, гагъ са, гагъ маса калин мамар къаз ахъайзавай*. Б. Гъ. *Заз эвера - Къей вах, ваз хъсан хъана, калин къуд мам ацаз*. С. *Муслимов*. *ЦицІигъ-наме*.

* **мам гун** гл., ни-куь низ-квез аялдиз ва я гъайвандин шарагдиз мамунай нек гун. Къатканвай ваклан гагъ са пад, гагъ муькуь пад элкьурьиз цIуьрнуьгъриз мам гуз хъана. З. Э. Муькъвел гелер. Чун цIаяри кайибур я, Такайбуруз лагъ. Балайриз мам гайибур я, Тагайбуруз лагъ. А. С. Вилик жерге. Маншаллагъ, маншаллагъ, закайни ваз диде хъайиди я, чан бала, зани ваз мам гайиди тир. Гила лап пагъливан хъанва. А. Р., Я. Я. Хендедадин мехъер.

МАМАЧИ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра хазвай аял къабулдай, аял жезвай дишегълидиз куьмек гудай паб.

МАМОНТ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра элкьвей кIирер квай, яргъи чIар алай дегъ заманайра пуч. хъанвай филдин жинсерикай тир гъайван. 1967 - йисуз Ахцегъа Николаян къеледин патавай хъиз Ахтычай вацIун къеряй къваларикай зурба кIарабдиз ухшар алапатдин са къван жагъана. Махсус лабораторийра ахтармишунин нетиждада тестикъ хъайивал, ам мамонтдин кIараб- пакун тIвал яз хъана къван. Къванциз элкьвенвай кIараб! Вичин яини 2 миллион йис. Д. Шерифалиев. Ахцегърин музейдай.

МАН кIус гужлувилин ва суалдин гаф. - Килиг, Малла, тунIариз мез гудай аш я! - Хуьрай ман, ваз вуч ава? - Килиг, Малла, куь кIвализ физва! - Фирай ман, ваз вуч ава? Ф. Ваз вуч ава? гъар са касдиз гъа югъ хуьй май. Сив ахъайна хуьредай. Е. Э. КIани ярдиз. - Ша ман, халу! - теклифзава яхунда. Б. Гъ. "ТIварун стхяр. Зунни твах ман ви машиндаваз, - тIалабда Нигера. СМ. Цицигъ-наме. Вуч кIанзава? Азар? Ажал? - Къачу! ~ Масад секинз тур ман. К. М. Бязи ксариз. **Синоним:** эхир. ☀. кIусар ман, жал, де, гъа, тIу, хьи вири дуьшуьшира маса гафаркай чараз кхьида. Лезги литературный чIалан орфографический къайдайрин свод. ТуькIуьрайбур: Гаджиев М., Алкадарский А. К. .

МАНА араб, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) са никай-квекай ятIани авур ихтилатдин умуми фикир. Мустафадин ва адан, папан гъакъиндай лагъай гафарин манадиз фикир гайила, зи рикIе авай хци тIал ва гужлу гъам мадни дерин хъана. З. Э. Зун гъавурда акъазвач. 2) **метлеб**, **макъсад**. Шахмарданова абурун и гъерекатдихъ маса мака аваз къатIана. А. А. Лезгияр. Вичиз ругул хтул хъанва лагъай хабар агакъай бахтлу бадеди яргъал дагълух хуьрйяй шегъердиз бицIекдин тIварицIел амай дугъри савкъватрихъ галаз цIийи гъешни ракъурна. ИчIиз ваь, шоколаддин къенфетар аваз! Им къилин савкъват тир! Дерин мана квай савкъватI А. Къ. Бадедин савкъват. 3) **кIаб**, лингв. **чIала гафуни вуч къалурзаватIа**, **гъам**. Гафар тек са мана авайбур (марф, цIуд, мекъила) ва са шумуд мана авайбур (кыл, вад, яру) жеда. Р. И. Гайдаров, А. Г. Гуьлмегъамедов ва мсб. Лезги чIал. 10-11 класс.... гафунин мана ам лугъузвай касди, вичиз кIанивал дегъшарунарни авай кар я. З. Э. Кек галкIизва.

* **мана-метлеб** суц. са кар ийизвайдан къиле, фикирда вуч аватIа, гъам. Къад лагъай векдин Томердин памятник лап кутугай чкадал эцигнава: Гъуьлуьн яхада, гуьзел багъдин юкъвал. Гъелбетда, ам жал эцигунихъ вичин дерин мана-метлеб ава. З. Э. Скульптор. Садаз на датIана хъсанвал ая, югъ-йиф талгъана адалай фарфалаг хъиз элкьуьгъ, эгер ам къадирсузди ва фу метIел алайди ятIа, ада на авур и хъсанвилер, ратIарал къуьл деневирдайла гарун хура гъатзавай цIекъвер хъиз, мана-метлеб тагана квадарда. Я. Ш. Гъахъ квахъдач.

МАНАЛУ прил. мана квай, мана авай, метлеб авай. «Красный Дагестан» газетдиз урус чIалал «Шаир Мегъамед Эмин» тIвар алаз лезги халкъдин къве вилин нур шаирдикай алимдин маналу макъала акъатнай. Гъ. Гъашаров. Хайи халкъдин рекъе чан гайиди. **Синоним:** метлеблу. **Антонимар:** манасуз, метлебеуз.

МАНАЛУВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера маналу тир гъал. **Антоним:** манасузвал.

МАНАСУЗ прил. мана авачир, метлеб квачир. ГъакI хъайила, уьмуьрда я манасуз, къайгъусуз шадвилерихъ галтугнани виже къведач ва ви хивез, ви патав гвайбурун, вун хътинбурун, ви муькъвабурун хивез аватзавай дердер-гъамарни манасузбурурай, ваз талукъ туширбурай къуна абурукай къерех хъанани кIандач. А. Къ. Нехирбанни лекъ. **Синонимар:** менфятсуз, метлебеуз. **Антонимар:** маналу, метлеблу.

МАНАСУЗВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера манасуз тир гъал. **Антоним:** маналувал,

МАНАТ фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) виш кепекдиз барабар пулуни уьлчме. Къве виш манат пул яз умуд, Дуьгъуь, ягъни, рипеяр пуд; Гъич тахъайтIа гъери са пут, Яхун тахъуьй гъайи вад гъер. С. С. Инсафсуз къавум. Къултухдай пуд манат акъудна, ам къватидиз вигъена. А. А. Лезгияр. Эмин яшамии хъайи асирдин юкъвара Куьредин ханди агъалийривай гъар йисуз 15 рипе къуьл, 2477 рипе мух, 823 рипе чалтук, 105 пут гъери, 17 цел ниси, йиса гъакI 1240 манат пул, 1038 гъер, гъазурай гъар са кило метелай пуд шагъи мадни пул къачузвай. К. Казимов. Риваятар. 2) **пул**. Некагъ ийиз йиса виш паб, КIватIдайд я манат и фекъи. С. С. Фекъи. Халис шив хътинд я хвейи, Виш манатдин я гъавайи. С. С. 3) (чIехи гъарфуналди: М.) дишегълидин хас тIвар – **Манат**.

МАНГЪАЛ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра цIай ийидай, виче са затI чурун патал жуьгъенрин цIай авай затI. Куьчеда мангъалрал чразвай къавурмайрин ни къуд патлахъ чкIанва. З. Э. Муькъвел гелер. * **шиш** ядай мангъал.

МАНДАВ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) гъайвандин гардан жендекдихъ галаз сад жезвай экъис хъанвай чка 2) деведин далудал, пи кIватI хъана, винелди хкис хъанвай чка. # деведин ~, къве ~ алай деве, са ~ алай

деве. - Чиргъ алама, - ада, деведин мандав хъыз, экъис хъанвай вичин туьтуьнин хтунал гъил гъалчна. Б. Гъ. Заз эвера.

МАНДАРИН урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри -ра кьибле патан уьлквейра дигмиш жедай, хъипи кьелечІ чкал алай, партахалдиз ухшар цурувал квай ширин емиш.

МАНЖУКИ нугъ., суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра пул ва я маса куьулуь-шуьлуь тун патал тумаждикай ва я парчадикай цадай жибинда твадай куьлуь затІ. Абур Махачкъаладиз хтайла, фу нез ацукънавай чкадал Мешана вичин мажнукІ акъудна, ам цІинкъ авуна ахъайиз, агализ, лугъуда: - Зи мажнукІди гъихътин хъсан ван ийизматІа аку! С. Муслимов. ЦиЦигъ-наме. **Синоним:** кисе.

МАНИ туьрк, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) сивяй лугъудай гафаринни аваздин эсер. # хъсан ~, халкъдин ~, куьгъне ~; - туькІуьрун, ~ ягъун, ~ багъишун. Инсандин гуьгъуьл ачух хъайла, манияр чеб-чпелай кІуфукай кІвахъиз акъвазда. З. Э. Муькъвел гелер. Тимил вахт алатна, гъа инал Сулеймана заз, чарчел кхъин тавунвай, амма мефтІеда, рикІе чрана, мефтІадал, рикІел аламай гаифарин мани кІелна... Къ. М. Рекъин риваятар. Маниди, везинди гъар са кар къезиларда, мензил куьруь ийида. ЛГ, 2003, 4. XII. Зи дуьньяда зи чІал, мани зай жедач, Ажалди рак гатайтІани атана. М. Агъмедов. Зи дуьнья. 2) лит. **лирикадин эсер.** Лап къадим заманадин лирикадин эсерар халкъдин манияр я. И манияр чахъ гъар жуьрединбур ава: кІани рушаз ва кІани гададиз лагъанвай манияр - и манийриз муьгъуьббатдин манияр лугъуда. Лайлаяр ва кинер, перизадаяр ва даллаяр, ясдин манияр, ватанпересвиликай, гъурбатдикай ва майишатдикай бендер яратмишна гзаф виш йисар ятІани, абур халкъдин рикІел исятдани алама. Н. А. Литературадин хрестоматия, 1966. 3) куьч. **нуькІерин макъамар, чІив-чІиривар.**

* **мани лугъун [ягъун]** гл., ни масадбуруз Ван къведайвал сивяй манияр лугъун. Мани лугъуз гуьзел рушар, Гам, халича храз жеда. Даим вилик жергедава гъар са кІвалахда Ахцегъар. Х. Т. Ахцегъар. Мани яна куьтягъна Махсуд пенжердивай элкъвена столдихъ хтана. З. Э. Муькъвел гелер. [Гуьлханум]. Я руш, вуна мусалай манияр лугъузвайди я? Зенгинин ванни текъвез. Н. И. Гъакимрин папар. [Гуьлханум],* Тамаш гъа, тамаш, ида датІана манияр лугъузва, а чун бейхабар я. Ахпа вич вафалу дуст ялда. (Зарлишан къужахламишда, минетдай саягъда) Чан зи вах, са мани хълагъ ман. Н. И. Гъакимрин папар.

МАНИДАР цІ., суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра мани ядайди. Шад жедай кар ам я хъи, сегънеламишуни къайдада за тухузвай серенжемри мектебда милли актеррин, манидаррин, акъатна КІелунин устадвал авай аялрин коллективар арадал гъана. Рагъиматаз Дагъустандин манийрин культурайрик кьил кутур, адан диб эцигай манидар лагъайтІа жеда. Д. Агъмедов. Лезгистандин багъа къаш || ЛГ, 2000, 22.1 V. Лезги поэзиядин межлис, залдал гагъ шаиррин чІаларин, гагъ манидаррин манийрин ажайиб ван алаз, пуд сятинилай виниз давам хъана. «Самур» журн., 2002. 1942 - йисан 17-августдиз машигъур манидар Муслим Магомаев дидедиз хъана, ЛГ, 2004, 12. VIII. 2) манияр туькІуьрдайди. **Синоним:** маничи.

МАНИЙ: * **маний хъун** гл. са кар кьилиз акъудиз, акъатуниз акси къуват хъун.

МАНИЙВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера кар, гъал; гьерекатдиз аксивал, вилик финиз аксивал. Гамтидиз вичин крчар гъикІ залан тушитІа, зазни а чІуру хъчарни кул-кусар са манийвални туш. Б. Гъ. Заз эвера. - Кьилди зи кІвал я, - гъавурда туна ада зун, -КІелиз манийвал тахъурай лугъуз, заз кьилди кьилихъ тавхана ганва. З. Гъ. Лезгийрин риваят. Чаз малум тирвал, Султанагъмеда са чІавузни маса касдин хийирдиз манийвална, вичиз къулайвилер авурди туш. ЛГ, 2000, 8. III. Лугъун хъи, чкадин властрин, гъукуматдин ва общественный идарайрин тешиклатрин патай чаз гъич са манийвални авач. Д. Шерифалиев. Къабил бубадихъ галаз гуьруьш,

* **манийвал авун [гун]** гл., ни низ-квез тайин са кар кьилиз акъуддай шартІар тагун. - Эхъ, куьне хъсан фикир ая, - лагъана Аслана, - абуру чаз, хуьре тухузвай гъи кІвалахдиз хъайитІани, манийвал гузва. А. Ф. Газет. Рационализациядин ва изобретательстводин жигъетдай кІвалах гегъенишаруниз цІийи заводда лазим тир шартІар бегъем тахъуни, дугъриданни, манийвал гузва. З. Э. Къве фронтдин командир. Ахпа са манийвални тийизвай Айисат виниз хкажна къужахламишна, темен гуз кІан хъана... А. А. Лезгийр. За ваз манийвал гузвач, за анжах ви рикІел накъ авур меслят хкизва. С. Гъ. КІири Буба, **Синоним:** манийвалун, рехъ тагун.

МАНИЙВАЛУН гл., ни низ-квез; -да, -на; -из, -зава; -а || ая, -ин, -рай, -мир; манийвал тавун, манийвал тахвун, манийвал хъийимир тайин са кардиз акси гьерекатар авун. Зияратдиз атай Ширинни Къилич яргъалди чеб-чтихъ галаз гуьруьшмиш хъана. Ви тапирургъдиз килигна, зани абуруз манийвалнач. А. И. Къиргъин. Гъ. Гъажибегова гъайиф чІугуналди къейдзава: "Маса халкъари милли литература вилик фин ашкъиламишзавай чІавуз чи лезгийрин чІехи пай интеллигентри, къанишар яз, и кардиз манийвалзава. ЛГ, 2000, 18. V. Инал яб це ман. - Гузва за, манийвалзавач. З. - Гергерви. Бакъарей Бакъураякай нагъил.

Синонимар: манийвал гун, манийвал авун, рехъ тагун.

МАНИЧИ цІ, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра Къекъуьгъ вири патара, Маничийр жагъура. М. Б. Дидедин бурж. Къве чІалал - ингилис ва урус чІаларал - манияр лугъузвай Гуьлнара алай вахтундин Америкадин виридалайни хъсан маничийрикай сад я. "Самур" газ., 2002, 21. VI. **Синоним:** манидар.

МАНСУР араб, суц. 1) -ди, -да; -ар, -ри, -ра са квел ятІани сад хъыз къеченвай гъалар алай затІ. # пуд ~,

еке ~, ~ алатна, ~ къечена. **Синонимар:** кѳетI, келеф. 2) - а, -а; ар, -ри, -ра (чIехи гьарфуналди - М) эркекдин хас тIвар: **Мансур.** - Яда, сикI, - чата патан са вилни агажна, кимеллайбурукай Мансура Уьзденай гафар акъудиз алахъна: - Вун гьуьрч ягъиз яюгъариз акъатналдай хьи? С. Ярагъви ашукъ Уьзден. - Яхулар, буза хъвайила, гъил ахъа жедай ксарни я. - Мансуран тереф хвена Межида, вичин къалияндай туптуп гум цавуз акъудна. С. Ярагъви ашукъ Уьзден.

МАНТ суц.; -уни, -уна; -ар, -ри, -ра тарарал акъалтдай, абуруз зарар тир кIумп хътин затI.

МАНШАЛЛАГЪ! || **МАШАЛЛАГЪ!** араб, межд. авур кардал, лагъай гафунал хуш гьиссералди разивал къалурдай гаф. Бубади гъилевай киртич цал эцигна. Заз килигайла, адан чина мили хъвер гъатна. Адет яз, м! имил хъвердай зи бубади лагъана: - Маншаллагъ! Бубад хва я! З. Р. Зи уьмуьрдин шикилар. Маншаллагъ, хтул, лап зулун къар къван авайди я, - лагъана Жавата тумунихъ тIасма галай еке чкIул акъудна. Гъ. М. Им къван, имни терез. - Маншаллагъ, мусурманрин даях истамбулриз вуч гаф ава. А. И. Самур. Маншаллагъ, маншаллагъ, закайни ваз диде хъйиди я, чан бала, зани ваз мам гайиди тир. Гила лап пагъливан хъанва. А. Р., Я. Я. Хендедадин мехъер. Машаллагъ, ви бегъердин Ажеб заман я, бахтавар. Е. Э. Бахтавар. [Гуьлханум]: Машаллагъ! Вуч тIарам булушка гъатнава. Н. И. Гъакимрин папар.

МАРАГЪЛУ туьрк, прил. вичел фикир желб авуналди хуш къведай. Балазуридин «Уьлквейр чапхун авуникай ктаб», Якъубидин «Тарих», Абу Муьгъаммед Агъмед ибн Асам Ал-Куфидин «Ктаб апфуьтугъ» эсерра VI - VII асирра арабри дагъларин уьлквейрал гъакIни лезги чилерал гьужум авуникай, чи халкъдин ва Дагъустандин муькуь халкъарин адетрикай ва яшайишидикай марагълу фактар ава. М. М. Чун гъвечIи халкъ туш. Зун инсан я - марагълу я гъадалди... М. Б. Зун инсан я... Тарихдай... чаз чи улу-бубайрин суьретар, юзун, Гъерекат, уьмуьр вилик тухуз хъйи жуьреба-жуьре марагълу вакъиаяр аквада. ЛГ, 2003, 14. VIII. **Синонимар:** ажайиб, интересный, къариб.

МАРАГЪЛУВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, илери, илера марагълу тир гъал. Адан [Я. Шайдаеван. А. Г.] эсерар темайрин ва образрин марагълувилелди, чIалан ми хъивилелди ва цIалцIамвилелди рикIел аламукъдайбур я. "Самур" газ., 2002, 21. VI.

МАРАГЪЛУВИЛЕЛДИ нар. марагълувал хас яз. «ПисIи Хидира» марагълувилелди дехмеда вил экъуьрзавай. Дехмедин накъв авай чил асунна хъпи ширедай акъуднавай. Я. Ш. Гъахъ квахъдач. **Синоним:** марагълудаказ.

МАРАГЪЛУДАКАЗ нар. марагълу яз. КъафланГирей чеб такур ва тарифрин ванер гзаф хъйи дагъларин ханаринни беглерин чинриз дикъетдалди, маракълудаказ килигзава..., З. Р. Гъажи Давуд. **Синоним:** марагълувилелди.

МАРАЛ туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) къетIен гуьрчегвал ва йигинвал авай, нек хъвадай, миргерин жинсиникай тир еке гъайван: 2) куьч. гуьзел, гуьрчег дишегъли. Марал я дагъдин, Ранг я ви агъдин, Нур я чирагъдин, Чинни гуьзел, яр. Е. Э. Ярдин тариф. Акур, марал, а ви ж. амал Сабур хуьз жеч инсандивай. Аман, кая, инсаф ая, Мийир вуна зун чандивай. Х. Т. Селминаз. Хабар ава, марал, заз ви рикIикай... С. Ярагъви ашукъ Уьзден. За мани лагъана куьтягъдалди куь жейранар, мараларни акъатда. Н. И. Гъакимрин папар. 3) (чIехи гьарфуналди - М.) дишегълидин хас тIвар: **Марал** а, -а. Чна эхиримжи йисара чи журналда активвилелди иштарак ийизвай, адан подписка йисандавай йисуз артухарун патал къайгъударвал чIугъазвай писателарни шаирар, алимарни журналистар тир Агъед Агъаеваз... Марал Базаевадиз... "Самур" журн., 2002, № 23

МАРВАР араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) цуьк, къизилгуьл цуьк. Ваз хуш тушини вун марвардив гекъигун? И. Гъ. Сад муькуьдан къене авай рикI хъана. Чи бахчадин агъа къиле. Марвар цуьквер битмиш хъана... Х. Х. Зи лезги чил, Хвена кIани марвар хъиз... З. Къ. ТIал. 2) (чIехи гьарфуналди - М.) дишегълидин хас тIвар: **Марвар.** - а, -а.

МАРГАНЕЦ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра цик квай гъашаратар рекъидай патал порошок.

МАРГАРИН урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра малдин макъарикай набататрин ва бязи маса затIарин ягълудикай хкудзава чIем.

МАРГЪАЛ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра гару яна санихъ кIватI хъанвай жив Дагъдин кIене живед маргъал, Вун, яд хъана, гьуьлуьз атуй... ф. А дагъларни гужлу гараривай, къати тIурфанривай, живерин маргъалривай хуьр хуьн патал къаравулда акъвазнавайбур хъиз аквазва. Я. Я. Нурар ва хъенар. Гагъ суьруьйрин, гагъ маргъалрин Акъалтзава лаз, М. Жалилов. Хинериз аферин!

МАРГЪВ суц.; -уни, -уна; -вар, -ври, -ера дергесдалди янавай, гъеле кIватI тавунвай са цIар векъ. Гадади, са гъвечIи маргъв тухвана, дергес вахгана. Б. Гъ. Заз эвера. Алад агъа кьерез! Гъана, ваз чидай дегънедихъ фидайла, гъалтзавай тутун тарцелай винидихъ, чна яна амукънавай маргъвар ава. Гъабур кIватI хъуьуна хъша... Б. Къ. Къарачи. Гъабибуллагъ халуди вичин езне Рзаханаз салай векъ ягъун патал эверда. Са маргъв ягъайла, Гъабибуллагъ халуди Рзаханаз лугъуда: - Акъваз, акъваз, дуьз хъанач. С. Муслимов. Цицигъ-наме.

МАРГЪУЗАР суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) гъалчIай чIимел гъава 2) куьч., чIуру чин (авай гъал). Пакамаз маргъузар авахъзавай Селиматан чина рагъ ава. Ам безетмиш хъанва. З. Э. Арифдиз ишара. - ГъикI? Ам

вуч лагъай чІал я? - теспача хъайи Асланан ачух чинай маргъузар авахъзавай. З. Э. Муьгъуббатдин цІелхем.

МАРГЪУХЪАН суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **векъ язавайди, маргъв тухузвайди.** Маргъухъандин гъекъ хуш я заз, Темпел инсан таниш тахъуй. Ш-Э. М. Зи дуьа. Кериман хъиз, къуьзуь касдин фикирни маргъухъанри, иллаки абурун къиле авай "лекъре", вичел чІугун давамарзавай. Б. Гъ. Заз эвера. - Килиг кван, чан устІар, - тІалабна маргъухъанди. А. С. Хцихъ галаз ихтилат. ГІла маргъухъанар дагъдин уьруьширай векъер ягъунив эгечІнава. К, 1986, 15. VIII. Зуьгъре эмедикай сад лагъай маргъухъан хъана. К. Казимов. КІел Ибрагъим дидедин.

МАРГЪУХЪАНВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери **маргъ ядай пешекарвал.** ГъакІ маргъухъанвилини фурма Аслан хътин къекъвен сама. Ударник юлдаш я гъама Кар вилик кутун патохъай. С. С. Гад кІватІиз тадия.

МАРЖАН кил. **МЕРЖАН.**

МАРИФАТ араб, ктаб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) **чирвал, савадлувал.** - Алидар акъуллу, марифат авай жегъил я. А. И. Самур. Тарихда халкъдин марифат, намус, къанажагъ, адетар, къилихар, ацукъун-къарагъун несилрилай несилралди амукъда. Ж. Лезги эдебиятдин гуьзгуь. Къудрат Муьгъуьдиновичалай клиникадин коллективдин арада марифатдин хъсан гъалар арадал гъиз алакънава. Вири месэлаяр секиндив, карчивилелди гъязва. ЛГ, 2003, 13. XI. 2) **эдеб, руьгъдин миьхивал.** Дяведан цІа хвена жуван марифат, На ви халкъдин игитвални субутна. А. С. Итимвилиз герек авач тарифар... Гъакъикъатда девлетар гъасилзавай ксар хъендик кутаз, вич вине къаз алахъналди и шииррин ичитди вичин алчах суфат, тацана нез гъазур, вичиз вич бегенмиш пичІи руьгъ виниз акъудзава. Шак алач, ихътин шиирри инсаирин марифат цицІи хъуниз, хци ва миьхи хъуниз куьмекзава... М. Ж. Сатирадин дергесдалди 3) (чІехи гъарфуналди - М) дишегълидин хас тІвар: **Марифат** -а, -а; -ар, -ри, -ра.

МАРИФАТЛУ прил. 1) **чирвилер авай.** 2) **эдеблу, руьгъдин миьхивал гвай, тербия гвай.** Марифатлу инсандал зун садрани куьз дуьшуьш жедач, Е. Э. Гъакимдив. **Антоним:** марифатсуз.

МАРИФАТЛУВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера **марифатлу тир гъал.** Ада [С. Сулеймана. -А. Г.] башламишна хъи, ваз чидайди: камаллувиш ихтилатар, акъулар гунуг, марифатлувал я. Зун ягъалмиш хъанач. Къ. М. Душмандин тум. МичІи вахтунда ругуд версин мензил субайдиз хъфин хъсан я, марифатлувал я! Четинни хъурай, азиятми хъурай, - чара итимдин ни авай чкада тахъурай. А. А. Лезгиар. **Антоним:** марифатсузвал.

МАРИФАТЛУДАКАЗ нар. марифатлу лишан хас яз.

МАРИФАТСУЗ прил. 1) **чирвилер авачир.** 2) **эдебсуз, руьгъдин миьхивал гвачир, тербиясуз.** Къанажагъсуздакай, марифатсуздакай вири ажсуз жезва. Р. Гъ. Чун чаз килигайла. **Антоним:** марифатлу.

МАРИФАТСУЗВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера **марифатсуз тир гъал.** **Антоним:** марифатлувал.

МАРИФАТЧИ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра **халкъдин гегъенш къатар марифатлу ийиз алахънавайди.** 75 йис инлай вилик кучукнавай диндин регъберрикай садан халкъдин зурба марифатчийрикай хъайи лама Даши Дорко Итигилован сур ахъайла, агъалияр пагъ атІана амукънава: адан жесед кІун тавуна, авайвал амазма. "Самур" газ., 2002, 26. X.

МАРКА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра **кагъаз почтада аваз са чкадай масаниз ракъурунин гъакъи ганвайди шагъидвалзавай адал алкІурдай гъвечІи чар.** # конвертдал ~ алкІурун, ~ алачир конверт.

МАРКВ суц.; -уни, -уна; -ар, -ри, -ра **ачух чкадал векъерин, самарин, цуьлерин еке хара, кІунтІ.** # **векъин ~, цуьлерин ~, ~ эцигун.** Вердидин векъяй хъанвай еке марке фермадин патав хканва. З. Э. Муькъвел геллер. Рушар ала маркун винел, цІарцІар гузва къуькери, Гадайрини мани лугъуз кІвалахзава гзаф шад. З. Р. Гатун йифиз. Бирдан лап мукъувай векъин маркв акуна. Б. Гъ. РикІи чІугурла.

МАРКЕТИНГ урус, суц.; -ди, -да; -ра, -ри, -ра **фирмадин ва я карханадин кІвалахдин ериш базардив къадай къайдадик кутагъвай система.**

МАРКІУЦІ суц.; -ди, да; -ар, -ри, -ра **цІразвай жив садлагъана къаю къурла арадив къведай кІеви затІ.** Аязди пенжердин кІане авай таран хилерал алай живедин муркуцІар тІарамарзава ва абуру ийизвай жакъжакъдин ванци кІвалин къен ацІурзава. З.І ъ. Ахварай авудай аваз.

МАРМАЛАТ урус, суц.; -ди, да; -ар, -ри, -ра **емишрикайни шекердикай авунвай хъуьтуьл къенфет.**

МАРМАР || **МЕРМЕР**¹ фарс, суц.; -ди, -да; -ра, -ри, -ра 1) **эцигунра ва я гуьмбетар тукІуьруна ишлемишдай жуьреба-жуьре рангарин (лацу, чІулав) кІеви къван.** ХаранІ хъуй ви мармардин кІвал, Ваз къисмет хъуй ясардин кІвал! Ф. Надир шагъ чукуруникай мани. Къецелай къенез физвай чкадик вад кІарцІин гурар квай. Ам мармардин къванцикай раснавай. А. А. Пад хъайи рагъ. Постаментдал мармардин Элкъуьрна вич буьруьнждиз Мурад яз килигун Гележегдиз Къуьнерилай йисарин. А. Ал. (СтІал Сулейман). Ингъе, «Мермер» къванцелай вири Магъархуьр, капаллайди хъиз, Агъмедан вилик ачух хъана. М. Гъ. Им къван, имни терез. Заз гунагъ тахъуй (алцумдай мумкинвал авач), саки кІуьд гектардал алай Каабедин вири майдан, лацу мермер туна, безетмишнава. Ж. Мурадалиев. Гъяж. Ина [Меккеда. - А. Г.] са акъван четинвал авачир, эгер къецил кІвачер чиле авай мермерди, къецил къилни 45-50 градусдин чимивал авай

ракъини кузвачиртла. Астагъфируллагъ, гъаси тежен. Ж. Мурадалиев. Гъяж. 2) куьч. **гуьрчег, дану, цIалцIам (къаматдикай рахадайла).** Сифет я мармар... Е. Э. Ярдин тариф. **Магъид гардан, мармардин хур алапат Акур бере гъейрид рикел къвез жедач.** Е. Э. Жедач. **Буйдиз къакъан, гъич заз икъван Лацу мармар акурд тушир.** Х. Т. Селминаз. **Цувад йикъан варз я чин ви мермер хътин, - Хъуьрез тузар ви якъут, эгъмер хътин.** Е. Э. Гъалимат.

МАРТ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ари. - ара февралдилай гуьгъуьнлай апрелдин вилик квай вацран тIвар. **Март тир. Ятар къана амайтIани, балугърин лужар къарагънавай.** З. Э. КУТВ-диз фена.

МАРУЖНА кил. **МОРОЖЕНОЕ.**

МАРФ суц.; -ади, -ада; -ар, -ари, -ара циферикай стIалрин жуьреда авахъзавай яд. # куьлуь, къалин, ~ къун, ~ акатун, къати -. **Имир, имир, имир марф, Тефей чка пгамир, марф! Ф. Ирид сефер къвана марф, хар, ирид сефер цавал акъалтна чулав булутар.** Ф. Клеви ахвар **Марфадин йри стIалар къериз-къериз аватиз башламишна.** Юргъ акатна... М. В. Гъарасатдин майдандал. **Абур дерадай дагъдиз хкаж хъана куьтягъ жедалди цифеди рагъ кIевна, кварцияй эчIарзавай хътин гужлу марф къваз эгечIна.** А. И. Самур. **Эхиримжи адет марфар къурун ва я герек атайла, марфар акъвазарун патал гъуцраз икрам авунихъ галаз алакъалу ятIани, и сувар къилиз акъуддайла агъалийри манийрин югъ тешилдай.** М. М. Лезги тIвар алатIа.

* **марф (къвал) хкатун** гл. **къвазвай марф акъваз хъун.**

* **марфадилай гуьгъуьнлиз экъечIавай къарникъузар хъиз (къарникъузрин тегъерда) гзаф, къадардилай артух.** **Бажси Идаятовна, "халкъдин жерягъар" марфадилай гуьгъуьнлиз экъечIнавай къарникъузрин тегъерда гзаф жезвай алай вахтунда пешекар жерягъар абурун арадай гъикI жагъурда?** Ж. Гъ. "Магистрдин гъед" Бажси.

* **марфадикай хкатна, селдик акатна мисал** къилел генани еке дуьшуьш атана.

МАРЦАР суц.; -и, -а ни къведай лацу цуьквер.; чулав куьлуь емишар жедай тар.

МАРЧИ: * **марчи-марчи** суц. къугъунин тIвар.

МАРЧИЛ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра элкъвей харар хътин куьлуь къван(ер).

МАРШ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ари, -ара 1) жергеда азаз къекъуьн. 2) къекъведайла, ядай макъам, рекъин макъам.

МАРШАЛ урус, суц.; -ди, -да; -ал, -ри, -ра армиядин вини дережадин чин.

МАРШРУТКА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра гъамишалугъ тайин тир са рекъяй пассажира тухузвай гъвечIи машин.... **къияматдин гъерекат авай рекъе «фурт» авуна вилик маршрутка акъвазда...** ЛГ, 2003, 13. XI.

МАС куьгъ., суц. - ди, -да затIунин пулуналди алцумзавай къимет; къимет.

МАСА прил. авайдалай, рахазвайдалай тафаватлу тир. **Жемьатар, куьн инлай чIукI, Ая кван маса мумкин.** С. С. Кавхадиз, **Маса машинда са куьзек, шофердин патав ацукъна, ахварзавай.** А. А. Пад хъайи рагъ. **Чна вири гафар сивяй гъикI акъатзаватIа, лап гъакI кхъизвач; бязи гафар сивяй акъудунни кхъинин араба тафават ава.** Гъа са гъарф са гафуна са жуьре, маса гафуна маса жуьре кIелун мумкин я. М. М. Гъ. Лезги грамматика.... **шаир Лезги Намета лагъайвал, "лезгийринни лезгийрин сергъят" маса миллетрин векири хуьзва ва чтин жибинар ацIурзава** Гъ. Къ. Шарвилияр хъурай бул. **Синоним: муькуь.**

МАСА: * **маса гун** гл. ни вуч низ. 1) **къиметдихъ гун** ДакIандахъ элкъуьрна далу, **Кепекдихъ маса гуз халу...** С. С. Судуяр. **Стха куьне маса гуда, ТагайтIа ришет, судуяр.** С. С. Къачуз маса хгузвайбурни, **къарачияр хъиз, чIанва.** ТА. Мехъер куьтягъ тахъанмаз 2) куьч. **хсуси хийир патал пак няметриз (ватандиз, муьква-къилидиз, дуствилиз ва мсб) лазим тир дережада гуьрмет тавун, абур куьлухъ авун.** **Итимвили тIвар маса гуз Чирун патал илим куьз я?** А. С. Хцихъ галаз ихтилат. **Къе чIал маса гайи касди пака вичин дидени маса гуда...** М. М. Лацу лекеяр. **Дидедин капчил ава вахъ тарифдин, Къуьл гуз тамир, бубадин сур пак ятIа, Халкъ закъумдихъ маса ганвай хаиндив.** Х. Х. Чи чилив гва дегъзамандин рехивал. **Антоним: маса къачун.**

* **маса къачун** гл., ни вуч 1) **къимет гана жуванди авун.... колхоздин бухгалтердиз бухгалтерияда авай кхъинардай са машинка тIимил яз акуна, универмагдиз цIийи машинар хтайла, мадни сад къачуна.** А. А. Лезгийяр. **Хъсандиз мектебда кIелун патал бубади заз гзаф гуьрчег са сумка маса къачунвай.** К. К. Суьгъбетзава Севила. 2) **тайин са кас жувалай аслу гъалдиз гъун.** **Антоним: маса гун.**

МАСАБУР - у, -а и ксар, затIар ваъ; виликанбур ваъ; гъейрибур (маса прилагательнидикай арадиз атай гзафвилин къадарда авай существительнидин чкадал ишлемишдай гаф). **Амма чи культура къве къил галай паядиз ухшар я: адан са къил хкаж хъайитIа, муькуь къили чун язава - чаз яд уьлквейрин яшайиш, культура, абурун адетар чир жезва, амма чна чи милли адетар квадарзава ва масабуралай чешне къачуз, цIийибур хуьз хъанач.** А. М. Киф атIайди. **Лезгийрин поэзияда рифмаяр сад хътин ван авай слогрикай ибарат тир гафарикай арадси къвезва.** **Месела: «хъсанди», «масанди», «хизанди» ва я «алатна», «аватна», «акъатна» ва масабур.** А. С. Жегъил шаиррин яратмишунин бязи месзлайрикай.

МАСАД суц.; - а, -а им (и кас, затI) ваъ; виликанди ваъ; гъейриди (маса прилагательнидикай арадиз атай

существительнидин чкадал ишлемишдай гаф). Душни масад сад-садавди. Мегер барабар жедани? Е. Э. Гъзанфераз. Эхир масадан затІуналди Масадаз рузи жедайд туш. С. С. Нагъахъ чкадал масадавай гъахъ тІалабмир. З. Р. Веси. - Сад лагъайди, кар алачиз масадан кефиник къгъиз жедач. Къвед лагъайди, масадаз писвал хъун патал тапарар, фитнеяр... завай жедач. М. Ш. Тахсир види я. **Синоним:** муькуьд.

МАСАКІА нар. маса къайдада, маса жуьреда, маса тегъерда. Амма Седефан сирдай къыл акъат тавур къунишйри масакІа лугъузвай З. Э. Муькъвел гелер. Са тІимилбур масакІа рекъизва... А. С. Зи бубади... Гена кар МасакІа Элкъвена, Колядин хиял къиле фенач. Агъвалат икІ хъана. Гъ. М. Са булахдай яд. хъвайибур. Чкадал фена килигайтІа, масакІа хъана. А. Р. Къаратикенар. Къубадавай «Къуд ял» вацІун тІвар асул лезги гафарикай («Къуд ял») арадиз атанватІани, и топоним масакІа элкъуьриз алахъава. М. М. За нин бахт чуьнуьхна? Душманди лугъун сакІа авуна, кар масакІа тухунни мумкин тир. А. И. Самур.

МАСАН араб, прил. 1) еке къимет авай. Фагъум тийиз ужуз, масан, Дуллух, къимет гун хъсан туш. С. С. Герек туш. Намусдикай рахаз жедда дагъвияр, Намус патал эцигда чан, лугъуда. Адан рекъе эгычна гъа ивияр, Намус я чаз гъакъван масан, лугъуда. Ш-Э. М. Намус. Сугъбет ачух мугъманарин, Ихтиллатда ширин-ширин, Иесидиз лугъуз аферин, Къиметар масан, самовар. М. А. Самовар. Зи манияр шад хабар хъиз мугъман жезва рикІеризни, Вири чІалар, дидед чІал хъиз, хизандизни масан я зи. Ас. М. Зи намусни эдеб... 2) надир, къериз-цІаруз гъалтдай. Шадвилер чаз масан я хъи. Е. Э. Духтурханадай чар. Адалат чаз хъана масан. Е. Э. 1877 - йисан бунтариз. 3) куьч. азиз, играми. Гъакимариз хъана хаин Куьре тирвал, масан наиб. Е. Э. Наиб Гъасаназ. - Заз вун зи чандилайни масан я. Вун такурла заз рагъ алай югъ миьхъиз чІулав жедда. Зи сагъ беденда гъатда тІал. Ачух дуьнья жедда сап. РикІрикІел элуькъиз жедда къалмакъал. Аман Рамзият, масан Рамзият! З. Э. Рамзият. **Синоним:** играми. 4) (чІехи гъарфуналди -М.) итимдин ва я дишегълидин хас тІвар: **Масан** - а, -а. Къыл акъуддай ксарин ахтармишунрай малум жезвайвал, алай вахтунда юкъван мектебра кІелзавай рушарин арада ихътин лезги тІварар-идионимар дуьшуьши жезва: Лезгият, Лезгина, Масан... Мелей, Ярана, Лазия, Гияра. Хайи идионимар хъязва. "Самур" газ., 2002, 21. VI. И лирлияр лагъай рушан тІвар Масан тир, вични масан. Х. Х. Масан баде. **Синонимар:** къиметлу, багъа. **Антоним:** ужуз.

МАСАНА нар. маса чкада; и чкада ваъ. - Абур [асланар. - А. Г.], чан хва, - лагъана къариди, -хъайитІа Африкадин тамара жедда, масана жедач. Ф. Ирид юкІ алай Магъамад пагъливан. ЦІехлемдикай еке цІай жедда лагъайвал, гагъ ина, гагъ масана бунтар къарагъиз, дагъвияр тешикллувилелди алай девирдин урус ва чкадин гъукумдиз акси яз, гъиле яракъ къуна, женгиниз экъечІна. С. Ярагъви ашукъ Уьзден. Чав са цІувад яцик гице. Чна масана гузва, пул пака инал гъазур я! - лагъана... Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз.

МАСАНАЛ нар. маса чкадал; и чкадал ваъ. Вядед къванни хуьр элягъа, Белки чаз масанал туькІуьн. С. С. Кавхадиз. Де, жуван гапур къакъара хутур, ам масанал герек жедда... Къ. М. Дуствилин цІай.

МАСАНАГ суц.; маса чка. Инин гъава хъсан я. Зав масанаг къазвач. Р.

МАСАНАРУН гл., ни-куь вуж-вуч масан тир гъалдиз гъун. Къериз-цІаруз къез, ада вич масанарзава. Р.

МАСАНВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера 1) багъавал, къиметлувал. Чи тегъерда хътин шейэрин масанвал санани акурди туш. Р. 2) куьч. еке кІанивал. Адаз вичин хъихъ авай масанвал масад я! Р

МАСАНВИЛЕЛДИ нар. масанвал хас яз. **Синоним:** масандиз. **Антоним:** ужузвилелди, ужуздиз.

МАСАНДИЗ нар. масан яз. Фейи рекъер чидани кез хъсандиз! Гъибур пис я, гъибур хуьзва масандиз? А. Ал. Рубай. Акъалтзавай несилри ви таблугъат Ватандин цав хъиз, къабулрай масандиз. И. Гъ. Шаир, вуна... **Синоним:** багъадаказ, багъаз, масанвилелди. **Антонимар:** ужузвилелди, ужуздиз.

МАСАНИЗ нар. маса чкадиз.. Мегъамедрасул, а юкъуз хуьрени акъваз тавуна, къыл къакъудна, масаниз фена. А. И. Самур, Эхирки, за ви къыл тІар тийин, гзаф фикирар авурдалай къулухъ, за инай масаниз, жуван ватандиз, Краснодарский крайдиз гъамишалугъ яз хъфин къетІна. А. М. Мурк ракъини цІурурда. Фялеярни анай экъечІиз акурла, Гъейбат стхани масаниз феналда. С. Ярагъви ашукъ Уьзден.

МАСАНИХЪ нар. маса чка галай патахъ. Масанихъ фена завай къазанмишиз жезмач... А. Ф. Лянет. ИкІ хъана хъуй, рекъериндини хъижедач. Масанихъ къыл баштанна кІанда. Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз. Чавай инай масанихъ къыл акъудиз жезвани мегер, - Гъайиф чІугъазва ада, - чун къведни гъа рекъера хъайила, и кІвалер-къар нел тапшурмишда, лагъ. М. В. Гъарасатдин майдандал.

МАСМАР араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра тахтадин, кІарасдин кІусар сад садал алкІурун патал гъазурнавай хци кІвенкІ алай кІеви еке мих. Крар -яваши, гафар - еке, Я вирт чидайд туш, я сирке. Вичин рикІиз кІанда шуьшике Гатаз, масмар, мих тийижиз. С. С.

МАССАЖ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра тІазвай чка сагъарун патал пешекарвилелди гъиливди ва я махсус электрик алатдалди тІушунун. Дамаррай иви агакъ тийизвай бедендин чкайриз массаж: герек я. Р.

* **массаж авун** гл., ни низ-квез иви агакъ тийиз тІазвай чка сагъарун патал тІушунун. За адан далудиз массаж; авуна. Р.

МАСТ¹ фарс, нугъ., суц.; -тІади, -тІада; -тІар, -тІари, -тІара инсандин келледа ва юкъван тарце авай рагъул икъи хътин затІ; инсандин фикирдин, къатІунрин орган. - Вунани, хва, авунай къастар, Къе валайни вахчунва къисас - Какадарна келледик мастар... М. Б. Мейитдин женг. Садбурун мастар ерисуз нагъакъан

ва ужсуз эрекьди чукIурзава, муькуьбур анашиадин есирда гьатзава. Р. Меликова. Садбур - дуьадал, садбур - межлисдик || ЛГ, 1999, 25.1. **Синоним:** мефт.

МАСТ² фарс, нугь., суц.; -тIади, -тIада; -тар, -тIари, -тIара фири некIедикай ийидай продукт. *Машинди,... гагь са патахь, гагь муькуь патахь гагь виликди, гагь кьулухьди ян гана, кьеневайбур юзурна. Мумкин тир, машинда са гетIе маст эцигнайтIа, адакай дуьдгьверни цIвегь жедай.* А. А. Лезгияр.
Синонимар: кьатух, хьянек.

МАСТ³ урус, суц.; -уни, -уна; -ар, -ари, -ара, кьумар кьугьвадайла, чIехи чар гвайдаз гьвечIид атун.

МАСТЕР урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра устIар.

МАСТЕРСКОЙ урус, суц.; -иди, -йда; -яр, -йри, -йра устIархана.

МАСШТАБ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра картада, чертежда гьвечIи авунвай уьлчме.

МАТАК нугь., суц., -ди, -да; -ар, -ри, ра хьуьцуьган. *КIвалин яргьи тинIе сад-садан винел эцигнавай са хара матакар гваз, абурукай кьвед кьачуна.* А. А. Пад хьайи рагь.

МАТЕМАТИК урус, суц.; -ди, -да, -ар, -ри, -ра математикадин тарсар гузвай муаллим. *Эгер ваз гуьзчивал ийиз кIанзаватIа, жув ша, завуч ракьура, математик ракьура.* А. А. Умуд.

МАТЕМАТИКА урус, суц.; -ди, -да, -яр, -йри, -йра кьадаррин талукьвилер, гьисабар чирдай илим. *Математикадин учитель Гьуьсейнова гьилевай мел доскадин агьа тинIик кукIурнавай кьватидиз хьивегьна.* А. А. Умуд *Математика, лагьайтIа, сифте килигайла, кьуру предмет хьиз аквада...* Х. Шайдабегова. *Чирвилери инсан бахтлу ийида* || ЛГ, 2000, 20. IV.

МАТЕРИАЛ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) са вуч ятIани гьазуруниз лазим затIар, хаммал. 2) чешме, са квекай ва я никай ятIани малуматар. *Куьрелди, эдибиятдихь алакьалу материалар чка, амай вири газетрив гекьигайла, гзаф гузва.* М. Ж. Гаф жагьуриз, цIар тукьIуьриз. 3) са месэладиз талукь чарар, документар. 4) са нелай ятIани кхьенвай арза, фитне. *Бязи инсанрин хиялар Сулейманаз чида гьалар. Гьараздивди чуру чIалар, "Материал" кхьин хьсан туш.* С. С. Хьсан туш

МАТИШКА урус, рах., векь, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) урус дишегьли. - *Айнадикай шегьердин парталарни алукина матишка хьанвалда...* Ам *матишкадихь галаз феналда...* З. Э. Муькьвел гелер. 2) куьч. *вичиз урус дишегьлидин хесетар, акунар, алукинар хасди. "Патахьар" (паталай атайбур) лугьудай тухумдиз хуьруьнвийри цIийи лакIаб - "Матишкаяр" - ганва. "Матишкаяр" лугьунин себеб ам я хьи, и тухумдин итимриз чпин дишегьлийрал, папарал, сусарал, матишкайрал хьиз, чIагай парталар алукиз кIанда.* С. Муслимов. Цицигь-наме.

МАТРОС урус, суц.; -ди, -да, -ар, -ри, -ра армияда гьуьлел кьуллугьзавайди.

МАТЧ урус, суц.; -ди, -да, -ар, -ри, -ра футболда, шахматра кьугьунин акьажун.

МАТИ суц.; -уни, -уна; -ар, -ари, -ара хамунал жедай элкьвей кIеви хкаж хьанвай чка, тIур, - Я балаяр, хьана тIун, куьди вуч хабар я? *Гьетер гьисабайла, гьилерал матIар акьалтдайди я...* Кь. Кьайибханов. *Йифен ахвар. Пелелни ченедал сад садалай фейи кьве чулава матIни алай адан.* С. Ярагьви ашукь Уьзден.

* **матIан [гьетрен] цуьк** суц. *куьлуь-куьлуь хьипи цуьквер жедай, вичикай дарманар, атирар хкуддай набатат.*

МАУЗЕР урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра тапанчийрин са жуьре. *Афсердивай акьваз жезвач, Ам цIай квайд хьиз ргана, Рьиле авай яргьи маузер Кьаравулдик кутуна.* А. Ф. Дяве.

МАФИЯ урус, суц.; -яди, -яда; -яр, -йри, -йра тарашунал, кьакьудунал машгьул инсанрин чинебан кIеретI. ~ *Зунни Ташкентдин мафия кIеви дустар я. Пулни, ваз аквазва хьи, захь ацIанва. Кесиб жедай гьал туш.* А. Кь. Фу гадарунин буйругь.

МАХ суц.; -уни, -уна; -ар, -ари, -ара 1) лит. халкьдин мецин гьикаятдин эсер. *Махара дегь заманадин яшайиши гьихьтинди тиртIа, гьам кьалурнавайди хла, зегьметчи халкьдин яшайишидикайни, женгерикайни раханва.* Н. А. Литературадин хрестоматия, 1966. *И идарадин коллективди Кьуба патан лезгийрин цIудралди манияр, кьаравилиярни хкетар, махарни дастанар, бубайрин мисаларни мискIалар кIватIна ва КцIар райондин газетдин чинриз акьудна.* М. М. Лезги тIвар алатIа. *И ктабда гьатнавай махар икьван чIавалди чап тавунвай, амма халкьдин сивера авай, гьатта квезни ван хьайи эсерар я.* Гь. Гашиаров.

Синоним: хкет. 2) гьакьикьатдив кьан тийизвай, гьакьикьатда авачир крар, агьвалатар; тапарар. *Эй Сажидин, квез я и махар?! Кьалура жув кIвалахда.* С. РикI дарих я. *-Вуна зарафатар ийимир, Селим! - лагьана Вайдади. -Эгер кьаравулчидиз куьмек гун фикирнаватIа, бегьем са ихтилат ая, ТахьайтIа, жуван махар акьвазара!..* А.Р. Чинебан савкьват. **Синоним:** кьундарма.

* **мах ахьяюн** гл., ни низ 1) сада масадав гафаралди фольклордин эсердин мана агакьарун. *Дидеди мад ахьайзамач махар заз АцIурдай рикI умудривни ажугьдив..*, А. С. Дидедин кьисас. *Ацукьдани ахьайиз Нубатнубат махар хуш?* А. Ал. Экв халу 2) куьч. *яб гузвайди дуьз фикирдилай алудун патал кьундармаяр тукьIуьрун, абур ахьяюн. Гатуз жеда кев дамахар, Ахьайиз межлисра махар.* С. С. Фекьيار. *Махар чаз ахьайзава женнетдин пишкеширикай.* С. А. Зи хиялар.

МАХЛУКЬ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра кьадардиз гзаф инсанрин кIватIал. *Махлукь хуьквезвай*

рекьин юкьни юкьвал дишегьли кьужахламишина, адаз пIагьар гузва. Мад чка амачни мегер? А. А. Лезгийр. Суфрайрихь ацукьнавай махлукьди шаирдиз капар яна. А. А. Пад хьайи рагь. Ашукь феи кьван кIвалерай Ашукьдин кIвализ хтун намумкин я: махлукьдин Фуални цел ала ашукь Адама пакунин тIвал хайидалай кьулхьди. И. Гь. Рубаияр. **Синонимар:** махлукьат, халкь.

МАХЛУКЪАТ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра тайин тир са чкада (уьлкведа, районда, хуьре) яшамиш жезвай вири инсанар. И ван хьайила, кьуниши шегьеррай, хуьрерай инсанар атана, майдандал тунIатIуб турди хьиз, кам эцагдай чка амачиз халкь, махлукьат кIватI хьанвай. Ф. Далалубегьли. Варакьарин вири махлукьатди Гьамидаз серенжем акун тIалабзава. А. А. Пад хьайи рагь. Адан аламатрин мехьеррикай вири махлукьатдиз хабар я. М. В. Гьарасатдин майдандал. Стха рагьметдиз феишлай, адан саламрик атанвай кьван махлукьат квекайни гзафбуруз акуна. К. К. Зун гьеле сагь я. **Синонимар:** махлукь, халкь.

МАХМУР кил. **МАХПУР**.

МАХОРКА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра кIанин еридин тембек. Шткана тевледин чил, кIватI хьувуна рукварикай. Кьад истикIан махорка Хукудна за цIапарикай. Х. Т. Алхасан махорка.

МАХПУР || **МАХМУР** араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри. -ра парчадин жуьре. Махсудан кьавал кслегьайрин, шаларин, махпурдин таратIри леле гузвай. З. Э. Муькьвел гелер. Анжах булушкадин ценцекай хкатнавай чIулав махпурдин шалвардин кикерал вили парчадин зулар алай. А. Фет. Кьерен кьванер.

МАХСУС || **МАХСУСИ** араб, таб., прил. анжах са затIуниз талукь тир. Гьелбетда, нефт хкудунин жигьетдай адахь махсус чирвилер авачир. А. А. Нажмудин Самурский. Тиш-пIуз яру хьанвай Гьасан милициядин работникри, Мирзединни Шамилан кIаникай хкудна, пудни махсус машикда аваз милициядин идарадиз тухвана. Я. Кьафаров. Мейит. Са варз я адал Надир-иагьдилай кьушундиз суьрсет кIватIун патал махсус чар атана. Хаспулатани гьадаз герек тир жаваб ракьурнава. З. Р. Гьажи Давуд. Абу-Алиди, халис кьушунрилай гьейри, хушуналди кьезе кIандайбурни кьабулна махсуси тарашичийрин дестеярни туькIуьрна. З. Р. Гьажи Давуд. Гьелбетда, тамар хуьн патал махсус серенжемар кьабулун лазим я. ЛГ, 1996, 5 Ш. **Синоним:** кьетIен.

* **махсус корреспондент** суц. газетдин штатдик квай корреспондент. Махсус корреспондент я, амма махсусдаказ кьхиз чир хьанвач. Р.

* **махсус корреспондентвал** суц. газетдин штатдик квай корреспондент тир гьал. За «Азербайжандин жегьилар» газетдин махсус корреспондентвиле, гуьгьуьнлайни Хачмазда районрин уртах «Халкьарин дуствал» газетдин кьилин редакторвиле кIвалахна. М. М.

МАХСУСВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера анжах са затIуниз талукь тир гьал. Лезги чIалан михьивал, махсусвал, иервал хуьн паталди гзаф зегьметар чIугур шаирдин гафари рикI юзурда ви. С. К. Лезги Нямет. Адан [Я. Шайдаеван. - А. Г.] эсерра вичин чилин рангар, гьава, руьгь махсусвилер ава "Самур" газ., 2002, 21. VI. Редакциядай: шишар нугьатдин махсусвал хвена чапнавайди я. ЛГ, 2004, 8.I. **Синоним:** кьетIенвал.

МАХСУСДАКАЗ нар. анжах са затIуниз талукь тир гьал хас яз. Дагьустанда махсусдаказ хуьдай зонайрин гьакьиндай Закон кьабулунни гьа и кардихь алакьалу я. ЛГ, 1996, 5. Ш. **Синонимар:** кьетIенвилелди, кьетIендаказ, кьетIендиз.

МАХСУСИ кил. **МАХСУС**.

МАЦ суц. -а, -а; -ар, -ри, -ра 1) кьулан кьилел алай чепедин кьацI. 2) куьч. аялдин гьил.

МАЦАХАЙ прил. кьуру фурсар гвай; кьуьруькар гвай. Заз а кьатIар тунар кIандайди туш. Абур чIана ата кинойрай кьалурдай, маса уьлквейрин инсанрив жедай мацIахай амалар я. Б. Гь. ТIварун стха,

МАЦАХАЙ суц.; -ди, -да; -яр, -ри, -ра фурсухьан, лавгьа кас. МацIахай шит, лавгьа итимдиз лугьуда. ЛГ, 1994, 23 ЛХ.

МАЦАХАЙВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера мацIахай амалар ийидай хесет.

МАША туьрк, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра кьула, пичина авай цIухь гелкьуьн патал ракуькай раснавай кьве хилен алат. Хьел кваз кьарагьнай и кьужа, Адан крар гьатна гужа: Кьарид гьиле гьатна маша, Яшлу (и)тим гатун хьана кьван. С. С. Са кьаридинни кьужадин дяве. Ада гатай маша, шекер хадай хех, хекендаз авачир кIвал хуьре бажагьат авай жеди. З. Гь. Уьмуьрдин сирнав.

МАШАЛЛАГЬ кил. **МАНШАЛЛАГЬ!**

МАШАХ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра хьсандиз аквадай, кацерин жинсиникай тир вагьши гьайван, Алчахдикай жедач алчах, ТавуртIа мад алчахвал, Жагьурна сад - халис машах - Пеше хьайи кьачагьвал А. Ал. Билбил.

МАШКЪУЛ араб, прил. фикир желбдай, вичикай икрагь тежедай. Кьама ялар, кьиле гар авай са жегьил кеспидал машгьул Агьамет халудин патав атана. М. Ш. Тахсир вили я. Гьакьикьатда лагьайтIа, Абасаз вичи гьевечи хиз вучиз сиягь лугьузвайди ятIа, гьамни хьсандиз чизвачир. Ам машгьул кеспи кьужадиз аквазвач хьи - гьам сиягь я. А. Кь. Нехирбанни лекь.

* **машгьул авун** гл., вуж ни-куь нел-квел фикир желб авун; са кардал алахьарун. Им яшайшидин

къадир гъеле чин тийидай, бегъем къанажагъдиз агакъ тавунвай аялдив къенфенг вахкана машгъулар хыйидай хътин. кар тир. Гь. М. Им къван, имни терез.

* **машгъул хъун** гл., вуж; квел са квел ятІани ашкъи аваз алахъун. Вич гъадал ва вичин къваларив гвайбурал машгъул хъанвайди хъиз къалуриз, ада жегъилрин ихтилатриз кисна хъиз яб гузвай. А. Ф. Газет. «Вун итим я, буюр, вун жуван итимдин крарал машгъул хъухъ, зи крарик къаришмиши жемир!» - лугъуз гъарайда Минади адаз. З. Э. Зун гъавурда акъзвач. Велиметаз цуру хват незвай. Селминаз акъван бегенмиши жезва хъи, ам адаз тамашунал кІевелай машгъул хъанва. В. М. Гъарасатдин майдандал. - За ваз гъикІ лагъанай, гъар пакамахъ физзарядка ая, жендек лигимара, спортодал машгъул хъухъ. ЛГ, 1998, 28. VIII... хуъруън жемят магъсулар, салан майваяр цунилай, малар, лапагар хуънилай гъейри, яшайишида герек къвезвай са къадар маса кІвалахрални машгъул тир. С.М. ЦиЦигъ-наме. Хуъруънейирин кар-кести вирина хъиз никІерихъ галаз машгъул хъун, хипер ва малар хуън я. Р. Гъасанан, И. Мегъралиев. Яргъара авай жуванбур || «Самур» газ., 2002, 25.1

МАШГЪУЛАРУН гл., ни-куъ вуж; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; машгъулар тавун, машгъулар тахвун, машгъулар хыйимир са кардал алахъна вахт акъудиз тун. Машгъулардай грамматикадин задачайринни тапиуругърин жавабар ва баянар. М. А. Алипулатов. Лезги чІалан машгъулардай грамматикадай материалар. - Ваз чидани, зун гъихътин бажарагълу инсанрин гуъгъуъна хъайиди ятІа! Ваз чидани, за абур гъикІ машгъулардайтІа, за зун абуруз гъикІ кІанардайтІа! А. Исм. Эхиримжи къув. Дуъз я, эхиримжи йисара кІелзавайбур машгъуларун, абурун фикир, къатун желбун. патал тарсара гзаф къадар техникадин такъатар (радио, кино, телевидение, компютер ва маса тадаракар) ишлемишзава... ЛГ, 2004, 30. III. **Синоним:** рикІ аладарун.

МАШГЪУЛАТ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра азад вахтунда рикІ аладарун патал ийидай кІвалах, кар. Вагъабазни вичин руъгъда гъахъна сиягъат авун, зигъиндин чинебан титІера къекъуън еке машгъулат хъанвай. М. В. Гъарасатдин майдандал. Франклин Рузвельтаз вичин папан кІанивилини машгъулатрикай хабар авай. Х. Ш. Элеонора Рузвельт. За ара физ, машгъулат патал, чуънгуърар ва зуърнеярни илигзава. С. Зи Сулейман.

* **машгъулат хъун** гл., вуж-вуч кІвалахдикай азад вахтунда рикІ аладарун. Вичиз машгъулат хъун патал ада хъсандиз хуъз хъана и сикІ. Ф. Кесибдин хва Къагъриман.

МАШГЪУЛАТВАЛ суц.; -или, -иле; -тер, -илери, -илера са квел ятІани машгъул гъал. Инал са Бедирханни Жават хътин вад-цІуд кас аламукъналди ина я хуър, я ким хъижедач. Я ина ваз хъижедай са машгъулатвални амач. Гь. М. Им къван, имни терез. Эхир хъи, аялдин акъул гъамиша машгъулатвилерин дуъньядин сергъатрилай анихъ фидачир... Гь. М. Им къван, имни терез

МАШГЪУЛАТЧИ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра машгъулардай кас; машгъулардай кІвалахар тешкилдай, къиле тухудай кас.

МАШГЪУЛВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера машгъул тир гъал... чубанри чпин машгъулвал давамарзава. Ж. Эфендиев. Азадвилерин рекъе.

МАШГЪУР араб, прил. вичин пешекарвилерин чирвилералди, алакъунралди виридаз чидай ва вирида гуърметзавай. Лезгийрихъ Къуъчхуър Сайид, Лезги Агъмед, Етим Эмин, СтІал Сулейман, Хуъруъг Тагъир хътин машгъур шаирар ва камалэгълияр хъайиди я. М. М. Чун гъвечІи халкъ туш. За Азербайжандин машгъур академик Бекир Набивахъ галаз хейлин суъгъбетар авуна. Ада лагъай гафар зи рикІелай алатдач; «Азербайжанвияр ва лезгияр виши йисаралди къуън къуъне аваз яшамии хъанавай стха халкъар я. И стхавал чна гъар юкъуз хъсандаказ гъиссзава. М. М. Чи адетар чна хвена кІанда. **Синонимар:** зурба, тІвар-ван авай, чІехи.

* **машгъур хъун** гл., вуж-вуч тІвар-ван акъатун. Нагагъ ваз гуз кІан хъайитІа несигъат, Гумукъич вав гъич шарият, терикъат, Килиг, белки, Вазни чир хъуй гъакъикъат, Гъая фена, вун элдиз машгъур жеде. Ё. Э. Гъая течир наб. Жув машгъур хъайила, дустар рикІелай алудун гунагъ жедай кар я. ЛГ, 2003, 6. VII.

МАШГЪУРВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера машгъур тир гъал, тІвар-ван акъатнавай гъал. «За акъудда адан кІалхан, Чирда мани лугъурвал. Ам тахъайтІа - зун жеда хан, Зиди жеда машгъурвал». А Ал. Билбил. Машгъурвал къени къилихралди яргъал йисара хуъруън майишатдин рекъе чІугур гъакъисагъ зегъметдалди къазанмишина. ЛГ, 2000. 17. II. Элеоноради журналиствилерин рекъай машгъурвални къазанмишина. Х. Ш. Элеонора Рузвельт. Уъзданен ашукъвиликай Лезгистанда еке машгъурвални авачир. С. Ярагъви ашукъ Уъзден.

МАШИН урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) кудаь затІуналди гъерекатдиз гъидай, рельсер авачир рекъай фидай, инсанар ва парар тухудай улакъ. И арада хабарни авачиз, таксидин лишианар алай, хинедай чуъхвенвай хътин рангунин машин, чархари цІугъ ийидайвал зарб кваз, адахъ элкъвена, лупІна акъвазна. А. А. Пад хъайи рагъ. Машиндай эвичІай Алипулат милаймвилелди агъсакъалрин патав атана. З. Э. Муъкъвел гелер. **Синонимар:** автомобиль, автомашин. 2) жуърбеба-жуърбе кІвалахар къилиз акъуддай, чеб-чпиз гъерекатдиз къведай механизм ва я механизмаяр. Цийи къуватралди гила машинрин Регъятвилер физва кІвалахар четин. Х. Т. Гуъзелвал вуча. Идриса трактордин руль Аликав вугана. Алика, хвешиз-

хвешиз машиндин руль вичин гъвечли гъилера къуна, педалдал кIвач илисна. А. Салимов. ЖедатIа, * **къуьл михьдай машин, къил къадай машин, пар чIугвадай машин.**

* **машинринни тракторрин станция** суц. хуьруьн майишатда залан кIвалахар къилиз акъуддай техника хуьзвай чка.... Сулейман хайи ва Чехи хъайи Къасумахуьруьн район ва Куьре округ хътин яргъа авай ва виликди гзаф къулухъ галамай чкайрани цIийи рекьер ва муькъвер расун, заводар ва цIийи-цIийи дараматар эцигун, школяр ва культурадин маса идараяр ахъаюн, машинринни тракторрин станция тешиклун, никкра тракторар ва маса машинар тун хътин зурба кIвалахар физ хъана. М. М. Гь. Чехи шаир.

МАШИНИСТ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра ракъун рекъай фидай машин (паровоз, электровоз, тепловоз) гьалдай кас. **Машинист** гзаф мукъаят тир. Р.

МАШИНИСТВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера ракъун рекъай фидай машин (паровоз, электровоз, тепловоз) гьалдай пешекарвал. **Стхади машиниствиле кIвалах ийиз къад йис я.** Р.

МАШИНИСТКА урус суц.; -ди, -ди; -яр, -йри, -йра кхьинар машинкадай ядай дишегъли. **Чаз цIийи машинистка хъанвай.** Р.

МАШИНИСТКАВАЛ суц.; -или, -иле; -тер, -илери, -илера машинкадай кхьинар ядай пешекарвал. **Вахаз машинисткавал бегенмиш хъанач.** Р.

* **машинисткавал авун** гл., ни басмадин гьарфаралди кхьинардай машинкадал кIвалахдай пешекарвал авун.

МАШИНКА урус, суц.; -ди, -ди; -яр, -йри, -йра басмадин гьарфаралди кхьинардай машин. **Ахвар тийиз заводри хъыз йифера Къелемрини машинкайри ванзава.** А. С. Зи дустар.

МАШИНЛАМИШУН гл., ни вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; машинламиш авун, машинламиш тавун, машинламиш тахвун, машинламиш хъийимир гьилелди ийизвай кIвалахар машинралди эвезун.

МАШМАШ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра еке цил авай хъипи рангунин къиблепатан емиш. # хъипи ~, ~дин цил, ~ар кIватIун. **Хъипи машмаш хъыз я тини, Фан рангни я яру хини.** С. С. ГъажикIа. **Шини, машмаш, кицик, гъам ич. - Вири герек я, кIан я. Мичуричан рехъ къуна вич Фидай аял кIубан я, И. Гь. Багъ. Къве мертебадин кIвалерин айвандик машмашдин таза кIарасдикай атIанвай хъипи рангунин тIур хътин чин алай, муьжуьд йис хъанвай руш Беневша акъвазнава.** Гь. Къ. Магъини дилбер. * **къени машмаш, чIуру машмаш.**

МАЯ фарс, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) цуру ийидай затI, са шей, продукт цуру гьалдиз гъидай затI.

2) эркекдишивилин лишанар квай, аладун патал тир эркекдан гъаяйра гъасил жезвай жими затI. - **Тебиатдин сирер я мая, хтул. Дуьз лагъайтIа, абурукай халкъдин риваятни ава.** А. С. Хцихъ галаз ихтилат.

3) инсандин тупIун кикен, гъайванрин кикерин дири чка, иви квай пай. 4) куьч. намус.

* **маядин руг** суц. набататдин цуькведедин кукIва жедай тумламишдай, маяламишдай руг хътинди.

МАЯК урус суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) гъуьлуьн къерехдал, островдал алай гимийриз рехъ къалурун патал лишан гудай къакъан минара 2) куьч. зегъметда кIвенкIвечи. **Вуч хабар я, белки къе ваз Чи маякри са кар къуна. Юлдашвилин суддин вилик Тухванани япар къуна?** А. С. Муьфтехурдин къилихъ лайлай.

МАЯЛАМИШУН гл., ни-куь вуч; -на, -да; -из, -зава; -а || ая, -ин, -рай, -мир; маяламиш тавун, маяламиш тахвун, маяламиш хъийимир 1) мая гун. 2) дишидал эркекди гьалдар тавуна, эркекдан маядин куьмекдалди бугъазарун.

МЕБЕЛЬ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра кIвалин аваданлух, кIвале эцигдай затIар (столар, стулар, диванар, кроватар ва мсб вири санлай). **Вуч я мебель? Тахтадин патар. Вуч я Гъамга? Шуьшешдин къапар. Сагъ хъурай, Саф хъурай Зи рикIин кIусар>.** А. Ал. Хъен галачир рикI. - **Гила ида ахварар ахъайзавайди я. Уьмуьрда идахъ мебель хъайиди туш.** Р. Гь. Лацу цавун кIаник.

МЕВЛИД араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) Мегъамед пайгъамбар хайи югъ. 2) Мегъамед пайгъамбар хайи йикъаз талуькъ межлис. **Резин калуш, памбаг гуьлуьт, Винелай гам, кIаникай лит, КIани затI туш аниз билик, Дагъустанда гудай мевлид. Тахъуй кар энгел, фекъияр.** С. С. Фекъийриз. 3) (чIехи гьарфуналди - М.) эркекдин хас тIвар: **Мевлид, Мавлуд.**

МЕГ суц.; -ки, -ке; -кер, -кери, -кера пелез авахъдайвал къилел виликай тунвай итимдин чIарар, чIарарин са тил. **Бармакдикай хкатай мекен чIарар цифеди къежирна пелекай стIал-стIал яд кIвахъзавай Мегъамедрасулан пашман сифет язухъ къведай гьалда авай.** А. И. Самур.... **адан са чIиб къван шапкадикай хкатнавай мег заз пайгар ақунач.** И. В. Чирхчир. **Пакад юкъуз къенай "Деве". Мекин чIарар атIана, Салан къиле кучуднай ам, Куьмекдалди тухвана.** М. Б. Деве.

* **мег дзидзи, къам дуду** прил. **винелай михъиэ гъакъикъатда гзаф чиркин.**

МЕГЕР (МЕГЕН || МЕГЕНА рах.) фарс, кIус суал гудайла ишлемишдай гаф. **Мегер гъикъван жеда вун зал гъавалат?** Е. Э. Дуьнья гъей. **Паб, гъуьл хъана сад тушиз сир, Мегер ян зун на къур есир?** С. С. Гъуьлуьнни папан гуьжет. **Мегер чи инсанар гъакъван хибри, намуссуз, ахлакъсуз хъанвани?** Р. Меликова. **Садбур - дуьбадал, садбур - межлисдик || ЛГ, 1999,25. II. Вучиз ихътин тегьерда Зулумзава и касдиз? Мегер сергъят**

амачни Куь акьулсуз кьисасдиз? З. Р., Б. С. Шарвили. *Мегер гъвечи хуьре чуру кар сир яз яргьалди амукьдани? Вири жемьтдиз зи писликвипикай раиж хъана.* А. М. Киф атIайди... *чулаввал янавай цаварай чIал акъатна. Мегена ам чIал яни?* Ж. Гь. Цийи манидин суракьда

МЕГЪВ суц.; мегъуь; -вер, -вери, -вера еке пешер алай, кIеви тан авай тарцел жедай, кьве паюникай ибарат кьуба хьтин емиш. - *Пака тама авай чуру емишар ва мегъвер кIватIдай мел авуна кIанда.* З. Э. Муькъвел гелер. *ВакIари иштягьдалди мегъвер неда.* Р.

* **мегъуьн тар** суц. **вичел мегъвер битмиш жедай тар.** *Яз куьче туширтIа, Вердидивай мегъуьн кIанчI хьтин Асанан вилик гьич шумIни ийиз жедачир.* З. Э. Муькъвел гелер. *Мегъуьн тарар, гарар тийиз саймишни, Мягкемвилини тар гуз тама виридаз, Уьзуьагьдиз акъвазнава дири яз, ГъизвачтIани са абурлу емишни.* И. Гь. Чи баркаван яд хъваз.

МЕГЪВЕРГАН суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра мегъвер авай кьаб... *ган суффиксдин куьмекдалди лезги чIала хейлин гафар арадал атанва: тIурарган, хемирган, крчарган, мегъверган, мукуган ва мсб.* И. Жаватов. Са макъаладин гелеваз ЛГ, 2005, 17. VII.

МЕГЪУЬНЛУХ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра мегъуьн там, мегъуьн тарар авай чка.

МЕГЪ туьрк, суц.; -еди, -еда; -ер, -ери, -ера хипен некIедиз мая гана арадал гъизвай, вичикай ниси хкуддай кьатух. *Халкьдиз цуру некий тагуз, мегъ чуьгваз, Чеб чпелай рази я а «кьардашар»... Х. Х. «Чи чилив гва дегъзамандин рехивал».*

МЕГЪЛИ прил. **мегъ арадиз гьидай.** *Им рушарин мегъли кьар я. Мулдин цуьквер нез кьекъведай.* Ф. Ашкьидикай ва дердиникай манияр.

МЕГЪЕЖАР фарс, суц.; -ри, -ра айвандин чина, муькъуьн, гурарин кьвалара твадай чакхачар. - *АлукIнавайди я, - зун айвандин мегъежардин винел хкаж хъана.* М. В. Гьарасатдин майдандал. *Селвана, чата гьил мегъежрал эцигна, гурарай агъуз эвичIна.* А. А. Пад хъайи рагъ. *Мегъежар кьаз, иесини муьгман тик гурарай вини мертебайриз экъечIна.* А. А. Пад хъайи рагъ... *фялейри, сварцикри са куьруь вахтунда 69 кв. метрдин кимин кьавуз шифер яна, сувагъарна... айвандин сиве хъыз, бетондин мегъежерар туна.* ЛГ, 2003, 4. XII

МЕГЪРАБ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра мискIинда капI ийидай вахтунда имамдин вилик квай цла тунвай чка.

МЕГЪРИБАН фарс, прил. 1) **хуш тебятдин, хъсан кьилихрин.** *Толстоян уьмуьрдин юлдаш, мергьяматлу ва мегърибан дишегъли Софья Андреевнади Мегъамед багъри велед хъыз кьабулна.* К, 1988, 23. XI. 2) (чIехи гьарфунилай - М) **дишегълидин хас тIвар: Мегърибан** - а, -а; -ар, -ри, -ра гьа ихьтин чIавуз, гьа и кьенин хьтин са меле, ам а чIавуз хуьре виридалайни гуьрчег руш тир, я тахъайтIа вичин вилерай гьакI акъазвай Мегърибана «Эхъ» лагъай са гафуналди бахтлу авунай. Б. Гь. Заз эвера.

МЕГЪРИБАНВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -клера мегърибан тир гьал. *Амма и регъимлувал, рикIин назиквал, инсанрихъ галаз мегърибанвал, юмшагъвал ада гьар низ хъайитIани багъишнач.* м. М. Гь. Чехи шаир.

МЕГЪРИБАНВИЛЕЛДИ нар. **мегърибанвал хас яз.** *Периди мегърибанвилелди камаллу руш. кьужахламишна, адан ргаз акъвазнавай кьве вилиз кьве темен гана.* ГЪ. Къ. Магъини дилбер. - *Куьне чаяр хъвазвани?* - *мегърибанвилелди хабар кьуна чун акур ада, гъилевай сумка холодильникдин патав эцигна.* А. М. Мурк ракъини цIурурда. **Синонимар:** мегърибавдаказ, мегърибандиз.

МЕГЪРИБАНДАКАЗ нар. **мегърибан лишан хас яз.** **Синонимар:** мегърибанвилелди, мегърибандиз.

МЕГЪРИБАНДИЗ нар. **мегърибан яз.** *Килигзава мегърибандиз, адан паб Ичин таран ачух жезвай тIуруниз...* А. Ал. Зи дустуниз... **Синонимар:** мегърибанвилелди, мегърибандаказ.

МЕГЪРИБАНЛУ цI, прил. **мегърибан тир.** *Сад Кьулан СтIалдилай, садни Векъелрилай тир абуру чеб-чпиз кьисмет хъана, мегърибанлу уьмуьр кечирмишна.* ЛГ, 2004, 28. II.

МЕГЪТЕР фарс, куьгъ., суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра балкIанрив гелкьвезвайди. *КилигайтIа, ин пачагьдин рушаз ин мегътер Лукъман кIан хъанва кьван.* Ф.

МЕД фарс, суц.; -ти, -те; -тер, -тери, -тера емишрикай хкудзавай чIун галай, икьи, недай затI. *Еришдиз кьвед хъыз, Гуьзел я, гъед хъыз, Ягълу обед хъыз, Ширин я, мед хъыз.* Х. Т. Гьуьруь. *Къарийрив гвай мехкIуьт, мед авай кьечер руг-руг авуна.* З. Э. Муькъвел гелер. *Сандухдай акъудна са шуткар фуни хатрутрин мед авай чайдин кьабленбек эцигна. За чапла гьилелди фан кIус атIуз метик кягъиз незвай.* З. Э. Зулун пеш.

МЕДАЛЬ урус, суц.; -ди, -да; -ра, -ри, -ра са карда тафаватлу хъайила, гъалибвал кьачурла, ракуькай раснавай махеус шикил ва я кхьинар алай гудай затI. *Ислягъвал хуьнай кьачурла медаль, Ви тIвар ала чи рикIел, партия, Баркаллу халкьдин кьегьал партия.* А. С. Партия рикIе аваз. *Муькъвара адакай бригадир авунва. Хъсандиз кIвалахунай медапни ганва.* А. Р., Я. Я. Хендедадин мехъер. *Ада Кавказ, Керчь, Москва патал женгера иштаракна. Хурудал Ватандин Чехи дяведин орден, «Кавказ оборона авунай», «Москва*

оборона авунай» медалар алай. М. Ж. «... Фу гайиди я гьамиша»

МЕДЕНИ турк. прил.; алай девирдин истемешунрив къадай ахлакъ авай. Хьунухалди медени аскер, жергеяр чи кIватIна иер, тергин чна куьгьне гьалер, бес я чна хъвайи зегьер. А. Ф. Ша! Ша! Ша! **Синоним:** культурный.

МЕДЕНИВАЛ суц.; - или, -иле; -илер, -илери, -илера медени гьал. Ам [Лезги Нямет. - А. Г.] уьмуьр пердиз чидай... милливал, меденивал, лезгивал хвейи, сележег патал женг тухвай ишир я. З. Ф. Халкъ латал халкънавай инсан. А вад сувун къакъанвилиз тай хьана гьар лезгидин меденивал, марифат. М. Агьмедов. Зи дуьнья. **Антоним:** медениятсузвал.

МЕДЕНИЯТ араб, суц.; - ди, -да; -ар, -ри, -ра производстводин, жемьятдин уьмуьрдин, къанажагьдин жигьетдай агалкъунар, вилик фин. Амма са бязи ксарин манивал ва а девирдин вакъиаяр себегъ яз «Шарвили» эпос кIелдайбурув агакънач. Халкъдин килин винизвал ва адан медениятдин дамах тир шагъ эсер чинебаи къацIарикай садал эцигна. Р. Р. Лезги халкъдин игитвилдин эпос. Гьажибег Гьажибегова чи халкъдин руьгьдин хазинада дерин гел туна ва дагъвийрин меденият зарбдиз вилик тухудай къулай шартIар тешикина. Гь. Гашиаров. Хайи халкъдин рекъе чан гайиди. Зун умудлу я хьи «Самурди» лезги сихилдик квай муькуь кIуьд халкъдин медениятдин къайгьуни чIугвада». М. М. За нин бахт чуьнуьхна? **Синоним:** культура.

МЕДЕНИЯТСУЗВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера меденият авачир гьал. Гьалибвилериз чун фида медениятсузвилелни Къати гьужум чна ида. А. Ф. Медени гьужум. **Антоним:** меденивал.

МЕДИНСТИТУТ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра духтурвилдин пешекара гьазурдай институт.

МЕДПУНКТ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра сагьсузбуруз килигдай, абуруз лазим къуллугъ ийидай чка. Аваданда цIийи мектеб, клуб, искусствойрин (ашукьрин) школа, медпункт, цIийи мискIин, машинар, поездар акъвазардай чкаяр хьанва. ЛГ, 2005, 4. VIII.

МЕДУНИВЕРСИТЕТ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра духтурвилдин пешекара гьазурдай университет.

МЕДУЧИЛИЩЕ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра юкъван дережадин чирвилер авай духтурвилдин пешекара гьазурдай чка.

МЕДИЦИНА урус, суц.; - ди, -да; -яр, -йри, -йра уьзуьрар сагьар хьувуникай, абурун вилик лад къуникай илимар вири санал. Сада педагогикадин, садани медицинадин... Хьуси яшайиш гьа икI тухвана кIандай затI я. З. Э. Арифдиз ишара. КIелун лагьайтIа, Рамзиятан еке мурад тир. Зирек рушан хиялар яргьариз фена. Медицинадин институт куьтягьна, ам духтурни хьана. З. Э. Рамзият.

МЕДПУНКТ, урус, суц.; -уни, -уна; -ар, -ари, -ара хуьре ва я вахтуналди инсанар яшамаш жезвай чкада къуллугъзавай духтурар авай идара, кIвал. Медпунктунин ва бухгалтериядин кIвалер эцигна, тадаракламини. ЛГ, 2005, 19. V.

МЕДРЕСА араб, суц.; - ди, -да; -яр, -йри, -йра мусурман диндин юкъван ва я къилин мектеб. Гьеле малум тушир себегъриз килигна, Етим Эминавай а заманайра медресайра гузвай тагьсилдин а къилиз екъечIиз хьанач. Гь. Садыкъи. Лезги литературадин буба Етим Эмин. Чи мискIанда медресани кардик ква. Ш. Шерифалиев. Къабил бубадихъ галаз гуьруьш.

МЕДСЕСТРА урус, суц.; - ди, -да; -яр, -йри, -йра азарлуйрихъ гелкъведай медицинадин юкъван образование авай къуллугъчи. Махачкаладин роддомда кIвалахзавай зи дуьт медсестради хиве къурвал, аялар хаз. роддомда таз катзавай лезги рушарни гзаф жезва. Р. Меликова. Садбур - дуьадал, масадбур - межлисдик || ЛГ, 1999, 25. II. Кабинетдиз гьахьна, халатни алуькIна столдихъ ацукьдай духтурдиз, салам гана гьахьдай медсестра Пери акурвалди, долу чухвай хьиз, регьят хьана. А. Эсетов. Кьуьзуь кьун.

МЕДУЗА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра гзаф кIвачер квай гьуьлуьн гьайван.

МЕЖДОМЕТИЕ урус, граммат., суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра жуьреба-жуьре гьиссер къалурдай гафар акатзавай чIалан паярин тIвар. Жуьреба-жуьре гьиссер къалурдай, амма абур лугьун тийидай гафариз междометияр лугьуда, месела: Пагь, адан писвал вуч я? Пагь гьикьван хьсан балкIан ятIа аку тIун? Пагь, на вуч авуна? М. М. Гь. Лезги чIалан Грамматика, 1962.

МЕЖЕ фарс, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) вич хьвана тебятдин серинвал къин патал емишрикай хкудзавай ширин жими затI. 2) куьч. хушвал. Бязибурун рахунар, цуькIуьн чIатI хьиз, кьуру жеда. Рамазанов лагьайтIа, меже кваз, гьар са гаф рандадай акъудиз рахадайд я. Б. Гь. Кек галкIизва.

МЕЖЕВИР араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра мискIиндиз къуллугъ ийизвайди. Са шумуд йисуз Хпеж: Къурбана хуьруьн мискIанда межевир яз кIвалахна. «Лезгистандин хабарар» газ., 1991, №7.

МЕЖЕВИРВАЛ суц.; -паи, -иле; -илер, -илер, -илери, -илера мискIиндин къуллугъчивал. Межевирвал сифте йикъалай, садани тапиурмишиначIани, Нуралидал аватнава. М. Б. Цийи мискIин.

МЕЖЕЛУВАЛ и!., суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера бегьерлувал хкаж жедай ери. Дагьустандин шаирри абурун куьмекдалди михьи муьгьуьббатдикайни хайи чиликай, адал зегьмет чIугваз, яратмишиз багьри накъварин михьивални чимивал мадни дерин ва муьква ийизвай инсанрикай гуьзел манияр

яратмишинава. "Самур" журн.. 2002, № 23.

МЕЖЛИС араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) са гьихьтин ятлани месэладиз талукьарнавай мярекат. Ихтибарна гьар межлисда И члалар лугьуз жедайд туш. С. С. Бязи кьанба. *Гатуз жедда квева дамахар, Ахьайиз межлисла махар.* С. С. Фекьяр. *Мехьер! Им уьмуьрда садра жезвай шад межлис я.* К, 1985, 14. VII. 2) са гьихьтин ятлани месэладиз талукьарнавай т'уьн-хьун. *Я паб,... им члехи мурад тушни, жуваз хва хьана, хва члехи хьана, адан мехьер, межлис акун.* А. Муграгьви. Адалатдин арха. *Межлисла я тамада вун, Гагь-гагь жедда т'амада вун,* М. Салахь. Бутаяз. **Синоним:** кьунагьлукь.

МЕЖМЯ фарс, куьгьн., суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра махсус п'ат'инус.

МЕЗ суц.; -ци, -це; -щр, -щери, -щера 1) незвай зат'и туькьуьниз куьмек гудай ва дад чирдай инсандин ва я гьайванрин сиве авай орган. *Акьуд ва мез, аниз за Темен гун чими, Лагьайвиляй жумартдиз Гафар заз клани.* Б. С. Вучиз чубарукри инсанриз мукьва хьана мукар ийида. 2) инсандин рахунрин, фикир гафаралди лугьудай орган. *Ажеб хьсан рахада мез.* Е. Э. Гьуьруьдиз ухшар акуна. *Гаф лагьайла, кефи хадай, Мез жедан бес ак'и рахадай?* С. С. Гаф мецелла -кьезил я, гаф рик'елла - кьезил я. *Гзаф рахадайдени, гзаф кисдаиди - стхаяр я. Гзаф рахадайдан мез галатда, гзаф кисдайдан - бейни.* З. Р. Веси. - *Я чан стхаяр, им гьикьван хьуй Алидар лугьудай угьрашиди чун кл'амайрай кьаз? Ша, садра кьван чунни адал хьуьрен. Адан пакун т'валарив гвай пи ц'радайвал. Мез кьадайвал. К'вачер чилик к'лидайвал.* Н. И. Сирлу межлис. *Куь гьар садан кьхинрикай хараяр хьанва, Квез гун патал суалрин ц'иргь зи мецел ала.* А. Кь. Кьве малаик... 3) **рахунар, ихтилатар.** *Рак'лар ахьайна гьахьдай к'вализ ва ширин мез кардик кутадай. Тарифдай к'валин иесидин, адан кайванидин, суфрадихь галайбурун.* Н. И. Сирлу межлис. *Гагь-гагь зунни ч'алахь жезва мецин ви. Кье виридаз, рик'ел атай кьиметдив, Регьят хьанва алдатмишиз чилинви. За ви чирвал ц'уз вегьезвач туьгьметдин,* З. Кь. Вуна пара тарифзава женнетдин. 4) **ч'агьандай макьамар ядайла, туп'лар эцигдай яргьги ва шук'лукь клус.** *Ч'агьандин мецерилай астадаказ шук'лукь яргьги туп'лар ц'лукьдгьуьнзава.* Ж. Гь. Рик'ин клусар. * **кьве мез аваз хьун, ц'ун мез**

* **мез алат'ун (алатун нугь.)** гл., нин **вердиш хьун (лугьуз, рахаз).** - *Уружали буба! Садрани завай и касдиз ата-буба лугьуз жезвач, мез ак'и алат'извач.* Кь. М. Птул руш.

* **мез гун** гл. **мез алтадун, мецелди михьун.** *К'валин вилик лап гьвеч'и са чулав к'елез мез гузвай вич гелкьвей кьумрал хеб акурла, Загьирай вучиз ятлани гьарай акьатна.* Гь. М. Чулав к'ел.

* **мез жагьурун** гл., ни **са икьрардал ва я меслятдал атун патал рахунар авун.** *Гьавиляй, алакьайт'ла, Гьажидин рухвайрихь галаз мез жагьурна кланда.* Я. Ш. Гьахь квахьдач. **Синоним:** мез акун

* **мез кл'араб хьун** гл., нин **гзаф лугьун, гзаф рахун.** *Адаз лугьудай кьван зи мез кл'араб хьанва.* Р.

* **мез куьруь авун** гл., ни нин **тахсир квай гьалдиз гьана, фикир лугьудай мумкинвал тун тавун.**

* **мез куьруь хьун** гл., нин **вичик тахсир квайвиляй вичин фикир лугьудай мумкинвал тахьун, ихтияр тахьун.** *Гьил ич'идан мез куьруь жедда.* Ф. - *Райкум авай чкада творец историядин мез лап корутка я.* А. А. Лезгияр. **Антоним:** мез яргьги хьун.

* **мез кьве чихел хьурай!** *межд. 'рахаз тежедай гьалдиз атурайманадин ибара. Эгер гьак'и туш'ла, зи мез кьве чихел хьурай! Мад идалай зурба кьин авач хьи?* З. Э. КУТВ-диз фена. **Синоним:** мез кьуруй!

* **мез кьун** гл., нин **рахаз тахьун, лал хьун.** *Мез кьун, биши хьун Мелекадиз, гуьрчег, такабурулу дишегьлидиз, идалай еке зулум жедани?* Гь. М. Ирид кьаш.

* **мез кьуруй!** *межд. 'рахаз тежедай гьалдиз атурай' манадин ибара. Синоним: мез кьве чихел хьурай!*

* **мез пелтек хьун** гл., нин **мез рахадай гьалдикай хкатун, мез галк'ун.** *А ч'авуз на Эмин рик'ел хкидач, мез пелтек яз, гаф кьулукь элкьведа.* Е. Э. Ватандай катзавайбуруз... *ам яшамии жезвай чкадин т'варни кваз са гьихьтин ятлани шаклуди я. Ам лугьудайла, мезни кваз пелтек жезва.* М. В. Гьарасатдин майдандал. *Мез пелтек тахьанмаз фекьийрикай кьаравили ахьайин.* Т. А. Мехьер куьтягь тахьанмаз.

* **мез сивай аватун** гл. нин **лугьудай кьван, насигьатар гудай кьван галатун, икрагь хьун.** - *Парторг ваз клан хьайит'ла, маса дердийризни килигзава, - кьусуяр хьтин члехи гьилер хкажна Ц'аруди. - Ваз лугьудай кьван зи мез сивай аватна. Ваз ван хьанач.* Б. Гь. Заз эвера.

* **мез хвена хуьр ая, гьил хвена - к'вал мисал 'гзаф рахамир, герек авачир харжар ийимир, жуван кардал к'еви хьухь' манадин мисал.**

* **мез хуьн** гл., ни **артухан, герек авачир гафар рахун тавун.** *Квадармир на ви итимвал, Мез хуьх жуван фейи кимел.* А. Б. Хьсан туш.

* **мез ц'лукьдгьуьнун** гл., нин **жуван мецикай хун, масадакай хатадай хьиз ч'урук'ла рахун.** *Вучиз кьарай ат'анва? Куьз хийирдихь гьарайдач? Бубайрини лагьанва. Мез ц'лукьдгьуьнай д кьарагьдач.* И. Имиралиев. Рик'ин буйругь.

* **мез-гьвел авун (ягьун)** гл., низ 1) **хуш кьведай гафар авуна алцурун, инсандин хьел хьуьтуьларун.** *Абур гьина ават'ла чирун патал вуна Пашадиз мез-гьвел авуна кланда.* З. Э. Йифен т'урфан. 2) **хуш кьведай гафар авуна, минет авуна, жуван фикирдал гьун.** *Кьурбанан ихтилатдин сифтедилай башиламина Жейранан туьтуьна шел ак'ланвай. Ихтилат куьтягь хьайия, адавай и шел кьене хуьз хьанач. Ада, сес акьудна хьиз, вичиз са клус шел авуна. Кьурбана ам, мез-гьвел яна, секинарна.* Кь. Кь. Чурун паб.

* **мецел текьвез** гл. **са никай, квекай ятлани рахаз тахьун.** *Чир хьана гьал, рик'и хьана сал, Са зат'и мецел*

текъвез ава. Е. Э. Гуьзел Тамум.'

* **мецелди (мецивди) рахун** гл., *вуж нив меслятдалди, къал алачиз рахун. Кланта рахух вун гьадав лан мецелди, Гьил хкГуртІан, экъечІиз физ варцалди, Чинебан сир акъудди ви къецелди, Нар. деве хьиз вич-вичиз къизмиш жеди.* С. С. Пис папаз. [Зарлишан]. *Ваз за лагъанайни, адав мецелди рахух, ам гъавурда тваз алахъ, ваз ван атанач. Вуна ам куьлегда туна, гатана...* Н. И. Гъакимрин папар.

* **мецелай рахадайд** суц. *рахадай чІавуз бязи сесер сивяй дуьз акъудиз тежедайди.*

* **мецелай рахун** гл. *рахадай чІавуз бязи сесер сивяй дуьз акъудиз тахъун.*

* **мецериз къилав гун** гл., *ни герек тушиз рахунар авун. Бес я, акъваз, къилав гумир мецериз, Итимвилин заланвал хуьх, кис хъана.* А. Къ. Ярагъ Мегъамедан гъазават.

* **меци лагъана, гъили къачуна** мисал *'жува лагъайвал, фикир авурвал арадиз атун' манадин мисал.*

Лезгийри лугъуда «меци лагъана, гъили къачуна». Къ. Къ. КІири Буба.

* **мецив къун** гл., *ни вуж жуван патаз гъун, жуван фикирдин терефдар авун.*

* **мецин тар** суц. **мецин юкъва авай гъал.** *Учителди икІ авурла, амайбуру вучрай?! Гъуьсейнов... - Нямет, мецин тар къурди хьиз, бирдан кисна.* А. А. Умуд.

МЕЗГЪЕБ араб, куьгъ., суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра дин; *диндин са хел, са тереф.* *Къуьгъне динни, куьгъне мезгъеб - Абура галаз квахъна кый чеб!* С. С. Ихътин къуватар ава чаз.

МЕЗЕ туьрк, т-б., суц.; -ди, -да **ширин.**

* **мезе гун** гл., *ни дамахар авун, наз маса гун. ИкІ рахунрик кваз Камината вичиз хас тирвал мезе гузва. Чун галай хъуьруьнар ийизва.* З. Э. Арифдиз ишара. *РикІиз хуш ятІани, руша ам вичив агудзавачир. Аданди къуру наз гун тушир. Секинатаз чурун тавур фу тІуьрла, руфун тІа жедай чІал чизвай. Амма рушан мезе гунри гададал мадни цуцІрухар акъалдарзава.* З. Э. Кек галкІизва. *Абуру гъарданбир ракъинал цІарцІар гузвай гъекъекъ чІулав киферилай мезеяр гуз кап алтадзава, гъар легъеда, вилера вилер тваз, зи фикир чпел желбзава.* Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз.

МЕЗЕЛИ перс, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра хъуьруьн. **зарафат(ар).** *Кинофильмдиз тамашзавай жемят гъич квазни такъуна, абуру сифте мезели, ахпа туршимезе, гуьгъуьнлай шит-шит ихтилатрал илигна.* К. 1985, 24. VII. *Амма ада зарафат патал авур мезели секиндив цукуьнавай яргъида заландиз къабулна.* Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз.

МЕЗЕММЕТ араб, т-б., суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **сада авур чІуру кІвалахдал, ихтилатдал наразивал къалурдай гаф, гафар.** **Синонимар:** **туьгъмет, айиб.**

* **меземмет авун** гл., *ни кІвалахдал, ихтилатдал наразивал къалурун. Сада садаз гъикъван ийин меземмет, Къизилдин гаф тефизвайла цІекІведай.* Х. Х. Буд алатай араба хьиз... **Синоним:** **меземметун.**

МЕЗЕМЕТУН гл., *ни низ; -да, -на; -а, -ин, -рай, -мир; меземмет авун, меземмет тавун, меземмет тахвун, меземмет хъийимир* **сада авур чІуру кІвалахдал, ихтилатдал наразивал къалурдай гаф, гафар лугъун.** **Синонимар:** **айиб авун [гъун], меземмет авун, туьгъмет авун.**

МЕЗРЕ араб, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, йра **техилар цадай ник; тамтар авачир, цадай чил.** *Зун къекъевезва тамашиз Къуьлер авай мезредиз. Зун къекъевезва мани гваз Кухур ийиз туртурар.* А. Ал. Хазина. *Адаз чизвай: МузРагъа цІегъер хуьн адет туш, вучиз лагъайтІа кул-кус квачир мезреира, сувара, гуьнеира цІегъер хуьн четин я, абурухъ югъди галтугна КІанда.* Гъ. Къ. Четин бахт. *Дуьнья, лагъ заз, ви табдин рехъ гъи мезредилай гъинал къван я?* М. М. Им вуч регъв я?

МЕЙВА кил. **МАЙВА.**

МЕЙИЛ кил. **МАЙИЛ.**

МЕЙИЛВАЛУН кил. **МАЙИЛВАЛУН.**

МЕЙИЛЛУВАЛ кил. **МАЙИЛЛУВАЛ.**

МЕЙИТ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **къенвай инсандин жендек.** *Кесиб касдин мейит сурал мягъфедаваз тухуз хъайтІа, Адак къуьн кутадай бенде жагъич, валлагъ, Кесибвал кый.* Е. Э. Кесибвал кый. *Мейит кучуддайла, вирибурун рикІера регъим гъатда.* З. Р. Веси. *Чи хуьруьнви Бейдуллагъаз Эредар тІвар алай чкадал къенвай итимдин мейит акуна. Ада ам, балкІандаллаз хкана, суркъул авуна..., кучу дна.* ЛГ, 2004, 8.І. **Синоним:** **къара.**

МЕК суц.; -е, -е; -ер, -ери, -ера 1) **са затІ къачуз жедайвал, къаз жедайвал тупІар тІимил кІватІна агуднавай къве капаш.** *Гзаф вахт фенани, тІимил вахт фенани чидач. Далалубегълиди мад лугъуда; "Эй стха, са меке авай кишимшар це, за ваз гаф маса гуда".* Ф. Далалубегъли. *Михъна чилин са, чІук еке, тварар гъана къуна меке...* Ш-Э. М. Аяларни шив. *Чи рикІериз марф я герек, Тек са вакай КІан я куьмек. Яд хъвадайвал кутуна мекв, Чаз кІакиди марффар я хъи...* С. Ярагъви ашукъ Уьзден. 2) **тупІар тІимил кІватІна агуднавай къве капаш, и саягъда кІватІнавай капашда авай затІунин къадар.** - *Ингъе, гъа икІ, къари сабурсузвили, хъиле буьркъуь авуна... Са мекве авай къуьлуьз килигна верч къена, вичин рикІ тІарна...* Къ. М. Дуствилин цІай. *Са мек къуьл гваз акуртІани, Къаз язавай пелелай.* М. Б. Чавуш. **Синоним:** **гъаб.** ☼ М. М. Гъажиева (кил. РЛС, ч. 148 -горсть), Б. Б. Талибова (кил.: Б. Талибов, М. Гаджиев. ЛРС) *мекв*

ишлемишзавай, 1964 - йисалай норма яз мек къалурнава. Кхьинра кьве жуьрени гьалтзава.

МЕКЕЖА суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) т-б. вак. 2) куьч. яшариз чехи, масадаз зарар гуз алахьдай къари.

МЕКЕЛДИ нар. 1) мекерин куьмекдалди, меке аваз. 2) куьч. гзаф, пара къадар. - Мекелди пул ада гьида, Бизнесмендиз, валлагъ, Ш. И. «Бизнесмендиз фида, диде».

МЕКЕРА¹ мег существительнидин гзафвилин къадардин чкадин I падеждин форма. Кил. МЕГ.

МЕКЕРА² куьгъ., суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра вахт-вахтунда тешкил ийидай еке базар. **Синоним:** ярмарка.

МЕКИН' [мекки^н] мег существительнидин талукъвилин падеждин форма. Кил. МЕГ.

МЕКИН² [мекхи⁴] араб, куьгъ., т-б., прил. къати, гужлу. Леше даим мекин фитне, дяве, къал, Гьибет пара, къалбикъара, рикI дагъал. Е. Э. Нефсиниз.

МЕКИР || **МИКИР** || **МУЬКУЬР** фарс, куьгъ., т-б., суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра масадакай къулухъай пис рахун. Мез ви лап я, япар биши, вилер кур, Гьилер члахъ, къецибур я ви кьве кIур, Метр гзаф, гьакъ ви хилаф, хиял чIур, Дунья гайтIан, «мад бес я» вахъ жедайд туш. Е. Э. Нефсиниз. **Синонимар:** буьгътен, гьибет, фенд. ☀ М. М. Гьажиева и гаф микир хьиз ишлемишзавай (кил.: М. Г. РЛС, ч. 275 -каверзник), орфографиядин къайда 1950 - йисалай мекир яз къабулнава. Чна винидихъ гьанвай текстина авай литературный норма тир вариантдилай гьейри, араб чIалан пешекар - Садыкъиди 3980, 1995 - йисара акъудай кIватIалра Е. Эминан гьа-гьа шиирда муькуьр ганва.

* **мекир авун** гл., ни масадакай къулухъай пис рахунар авун, гафар авун. **Синонимар:** буьгътен(ар) авун, гьибет(ар) авун.

МЕКТЕБ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри. - ра умуми чирвилер ва тербия гудай идара. Цийи илим тир чи метлеб, энки гьвечIи хуьруьн мектеб, Кьве вишер билбил ава чин. С. С. Ихътин къуватар ава чаз. Ассимиляциядин рекьер гзаф авай: лезгияр жавабдар къуллугърал тайин тийин, мектебра дидед чIалалди тарсар тагун, радио, газет Къадагъа авун, лезги аялар, дидедиз уьайила, документа чара миллет кхьин ва мсб. М. М. Лацу лекеяр. Гьа са чIавуз аялрин, ажузбурун къайгъуни чIугун, колхозни, мектебни, агъалийрин хатасузвални хуьн са бубат кар алакьдайбурун хиве гьатнавай. ЛГ, 2003, 25. XII. Такъат квай инсанри чи хуьрера мискIанар эцигзава, амма чти кIелай мектебар рикIелай ракъурзава. Халкъдиз сифтпе нубатда савадувал, меденивал ва илим герек я. Гь. Къ. Милли мектебра дидедин чIал ва литература чирзавай гьалди гзаф инсанрик къалабулукъ кутазва: алимри, муаллимри, диде-бубайри чпин фикирар лугъузва, хайи чIал хуьн истемиишзава. ЛГ, 2005, 21. VII. Шарвилияр хьурай бул. * **тамам тушир юкъван мектеб, юкъван мектеб.** **Синоним:** школа

МЕКЪ суц.; -еди, -еда; -ер, -ери, -ера гзаф къайи гьава, гзаф къайивал. Гатун цикIиз зи чанда гьатна мекъ, Хирерни икъван жедая къван, яман. Х. Х. Рагъ акIидай патан цавара гумар гьатнавай, чилера цIаяр, Катрамаканда лагъайтIа, мекъни каш, шелишванар, хажалатар, магърумвилер... Р. Гь. Зи ирид стха. Вучиз акъван гуьзел дагълар туна, арандиз атанвайди тиртIа? - суал гузва за жуважуваз. - Белки, кашакай, мекъикай, къиникъикай къутармишун патал тир жеди. З. Ф. Шехъзава рикI. Ина гуявач са дерт, Авач са тIал, мекъ. М. Ж. Хинериз аферин! * **каш-мекъ авун.**

МЕКЪИ прил. 1) гзаф къайи. Мекъи аяз акъатна. Цава живедин цIверекIар къугъвана. З. Э. Муькъвел гелер. 2) чимивал авачир, чимивал хуьн тийизвай. Гьа икI пара гишин, мекъи йисар алатна, тум-къил авачир къван зегъметар чIугуна. А. Ф. Риза

* **мекъидан гьил гишиндан къулак хьун** гл. кьве кесиб санал хьун; парталар авачиз мекъила авайдини фу авачиз гишила авайди санал хьун.

* **мекъи къуьдни къий, къуьзуь гьуьлни мисал 'я къуьд, я къуьзуь гьуьл дишегълидиз хуш туш'** манадин мисал. Са сеферда папа, къасухдай хьиз, санал месик къаткайла, лагъана: - Мекъи къуьдни къий, лугъуда папар, къуьзуь гьуьлни. Садани чими ийидач. А. А. Лезгияр.

* **мекъи хьун** 1) къаяр акъатун, мекьер алуькун. Зулун вахт тир. Гьаваярни мекъи жезвай. С. Ярагъви ашукъ Уьзден. 2) инсандин жендек къун. [Мегъамедбег]. Хутах аял муькуь кIвализ, мекъи тахъурай. Садав жержагъдиз эвериз тур. Ж. Эфендиев. Азадвилин рекъе. 3) мекъивиликди азарлу хьун.

МЕКЪИВАЛ суц.; - или, -иле; -илер, -илери, -илера мекъи гьал. Риза са геренда куьтIни тавуна акъвазна. Ахпа хуравай къил винелди хкажнс. мекъивилин зурзун квай сесиналди хабар къуна А. Ф. Риза Пакамахъ къарагъайла, къайи цай беден чуьхуьн им заз адет хьанвай кар тир ва гилани яз ама. И карди зи беден мекъивилиз дурум гуз вердишарна. М. Ш. Рагъ къаршиламишзава. Мекъивилелай уьгъуьяр акатнавай, азарлу хьанвай инсандин, иллаки аялдин, далуяр цIегърен хьуцIурдалди тIушунайла, ам акваз-акваз сагъ хъижезвайди виридаз фадлай чизвай. Къ. А. Четин бахт. Гьикъван жегъилвилин руьгъ квайтIани, мекъивили вичикай хабар гана. С. Ярагъви ашукъ Уьзден. Садра къил акъудна кча подвалдай гьаятдиз акъатнавай гьвечIи дакIардай, къведра акъудна, амма къежел алай мекъивили ам къулухъ чIухгуниз мажбурна. А. Исм. Эхиримжи къув.

МЕКЬИЛА нар. мекъи гьалда. - Масанихъ фена завай къазанмишиз жезмач, гъа и гъайванрин гуьгъуьна гъатна, гагъ гишила, гагъ мекъила, парталшалам авачиз уьмуьр акъудзава, - лагъана къужадин агаж хъанвай гъевчи чулав вилериз нагъв акъатна. А. Ф. Лянет. Мекъила авай аячдал, къецРала авай агакънавай рушал, партал алачиз къвалай къецел эъечI тежедай къуьзудал алукина кIани парталар гъабурув гва. Къ. М. Дагъларин деринрин булахар. [НацIамур]. Алатай хъуьтIуьз студентри къал къачунвай, къуза пата авай тIаквенрай къай къезва, мекъила тарсуна ацукъиз жезвач лугъуз. Ф. Б. Филиал.

МЕЛ¹ суц.; -е, ~е; -ер, -ери, -ера майишатда четин ва чIехи къвалахар хушуналди вири жемятдин иштараквал аваз къиле тухунин серенжем. Маса са юкъуз пачагъдгт хи сор ядай мел ийидайвал хъана. Ф. Бибахатун. Чи халкъдин дегъ девирдилай амай хъсан адетар ава. Абурукай садни мелер я... КIвалер эцигдайла, керпичар атIудайла, рекъермуькъвер расдайла, хиперикай сар твадайла, гвенар гуьдайла тешилай мелер иллаки гурлугур ва шадбур жедай. М. М. Лезги тIвар алатIа. Ша чи хуьруьз кIани дилбер, чи къунишдал мел жеда гъа.. ТатайтIа вун и межлисдиз, вилин накъвар сел жеда гъа... З. Р. Жеда гъа... Лезги мелен ийиз тариф, Сажидин я куь дуст, ариф... С. Лезги мехъер.

* **мел авун** гл., ни майишатда четин ва чIехи къвалахар хушуналди вири жемятдин иштараквал аваз къиле тухун. - Пака тама авай чуру емишар ва мегъвер къватIдай мел авуна кIанда. З. Э. Муькъвел гелер.

МЕЛ² урус, суц.; -ди, -да; -ер, -ри - ра кхьинар авун патал (къеви затIунал, мес, тахтадал) ва маса къвалахра ишлемишдай хъуьтуьл лацу киреж. Математикадин учитель Гуьсейнова гъилевай мел доскадин агъа пипIик кукIурнавай къватидиз хъивегъна. А. А. Умуд. Куьне багъгиламиша, чахъ ктабар тIимил ава, мел кIусни авач. И. В. Чирхчир. **Синонимар:** киж, табашир.

МЕЛГЪЕМ фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) тIал ва я атIай чка сагъ авун патал ишлемишдай затI. Мелгъем ая, хире азаб тагурай... Е. Э. РикIел гъваш. Туьд чуькъвейтIа, тIал лугъудай гъалкъади, Дуст атурай - дарман, мелгъем куьмек туш. М. Б. Дустариз. 2) куьч. сагъламвал хуьдай тадарак. Ингъе гъа и музыка Адан рикIин мелгъем я. А. Ал. Хъен галачир рикI. **Синоним:** дарман.

МЕЛЕК || **МЕЛЕКА** араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) гуьрчег дишегъли. Мез къун, биши хъун Мелекадиз, Гуьрчег, такабурлу дишегълидю, идалай еке зулум жедали? Гъ. М. Ирид къаш. **Синоним:** малаик. 2) шагъдин паб. Атана деллекни делхекни лелеш, Пачагъдин мелекни гъамиша пелеш. А. Ал. Пуд хали. 3) (чIехи гъарфуналди - М) дишегълидин хас тIвар - **Мелек** || **Мелека**.

МЕЛИК араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) пачагъ, шагъ. Валай гъейри, дуьньярин мелик авач. А къуд имам халкъ авур Сад Илагъи. Е. Э. Вун я хан. 2) (чIехи гъарфуналди: М) итимдик хас тIвар - **Мелик** - а, -а; ар, -ри, -ра. 1929 - йисалай башламишна, Цицигърин мектебда къелеви Къазагъмедов Шайдади, рухунви Мегъамедов Шагъа, курхуьруьнви Мелика... муаллимвал авуна. С. М. Цицигъ-наме.

МЕЛУН гл., рах.; ни; -да, -на; -а || ая, -ин, -рай, -мир; мел авун, мел тавун, мел тахвун, мел хъийимир 1) майишатда четин ва чIехи къвалахар хушуналди вири жемятдин иштараквал аваз къиле тухунин серенжем къилиз акъудун. КIвализ хтайла, жагъурна мажсал. Тажуб тир вун мад, акуна сувар. Жемятди мелна эцигнавай къвал... Х. Х. Бубадин рекъер. 2) куьч. манасуз серенжем къилиз акъудун. Къил какадрай мелзава румавийриз. Х. Х. Масан баде.

МЕЛЪУЪН¹ араб, при», лянет хъайи. Жеч мад ихътин мелъуьн къари, Уьмуьр хуьй ви, яллагъ, куьруь. Е. Э. КафтIар къари.

МЕЛЪУЪН² суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра лянет хъайиди. Мелъуьнриз хунI фендер ава, Буьгътандиз устад къарияр. Е. Э. Фитнекар къарийриз. - Мелъуьн! - ийир-тийир квахъна адан гуьгъуьнлиз гъарайна къужади.... М. В. Гъарасатдин майдандал.

МЕМЕКЪУЪРТI: * **мемекъуьртI хъун** гл., вуч пуч хъун, масадбуру чинеба тарашун. Пешепайдиз, сир къуна, Авур чIавуз веревирд, ГьикI жезватIа чир хъана Чилин девлет мемекъуьртI. А. Къ. Пешепай. Москвадай Теджендиз агакъдалди поездда хъайи вад суткада гвай недай-хъвадайди куьтягъ хъана, гумай кепек-шагъи харжна, чпел алай вил хкIадай хътин пек-лекни маса хгана хъайи пулни мемекъуьртI хъанвай жегъилар генани гъеле меркездин уьмуьрдин суьгъуьрдикай хкатнавачир. А. Къ. Аскервал башламишай югъ

МЕМЕКЪУЪРУН гл., рах., ни; -на, -да; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; мемекъуьр тавун, мемекъуьр тахвун, мемекъуьр хъийимир жуван нефсиниз харжун, чанеба жуваз къун.

МЕМЛЕКАТ араб, т-б., суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра халкъ, инсанар.

МЕНГЕНА || **МЕНГЕНАГ** фарс, суц.; -ди, -да; -яр|| -ар, -йри||ри - йра ||ра чуькъведай, илисдай алат. Юкъвар къазва майдандал къве къегъалди, Садан гъилер къазва садан гъилери. Гуя къазва менгенайди, хехери. И. Гъ. Майдандал. Кефердихъай Красный Армияди, къибледихъай партизанри деникинцияр менгенегра чуькъвена. З. Э. Муькъвел гелер. Иляса вичин стхадин гъилера менгенегра хъиз къунвай къвачин кек регъатдиз дуьзариз башламишна. Гъ. М. Им къван, имни терез. - Гъагъ? - меигенайра гъатай хъиз, чIакъракъай вичин гъилиз тамашава мугъман. Б. Гъ. ТIварун стхяр. ☼ М. М. Гъажиева менгенек, менжених кхъизвай (кил. М. Г. ЛРС, ч. 201 - том), амма орфографиядин норма яз 1955 - йисалай менгена

къабулнава.

МЕНЕДЖЕР урус, суц.; -ди, -да, -ар; -ри, -ра промышленностдин, алишверишдин кархана идара авун паталай пул гана къунвай чехиди.

МЕНЕДЖМЕНТ урус, суц.; -ди, -да, -ар; -ри, -ра производства къазанжи артух хъун паталай кыле тухузвай принципар, методар.

МЕНЕФИС урус, куьгъ., суц.; -ди, -да, -ар; -ри, -ра гьукуматди дустагъар тамамдиз азад авунин ва я дустагъда жедай вахт са гьикъван ятлани тИмиларунин гьакъиндай къарар. **Синоним:** менефис.

* **менефис авун** рах., куьгъ.; гл., ни вуж дустагъда туникай азад авун. Чидач, риклиз регъим янавайтлани, я Тахъайтла, вичин хер алай руфунихъай кичлезвайни, и сеферда Царуди Чигалидиз менефис авуна. Б. Гь. Заз эвера.

МЕНЗЕРА араб, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра са чкадин, тебиатдин винел патан акунар, шикил. Мертебадиз лугъуз «этаж»; Мензерадиз лугъуз «пейзаж»... алимдин гьил гьа кланивал къекъез ава, гьар гафуниз эвез ава. И. Гь. Лезгиурус словардикай... шаирдин чалара къакъан дагъларин, рагарин, тебиатдин суьретар, мензераяр гунихъ галаз санал лезги чилин тайин чкайрин, вацларин, куклуширин, шегъеррин. хуьрерин, халкъдин Куьлерин, манийрин, махарик квай игитрин тIварар гьаптунни дуьшуьшдин кар туш. Р. Исаев. Амирза Саидован яратмишунра хайи чилин къамат. Инлай аквазвай мензерадихъ галаз зун вердиш хъанвачир, я завай икъван зурба шикил садлагъана. жуван риклиз, руьгъдиз, бедендиз кужумни ийиз алакьдачир, вучиз лагъайтла са чка акурла, муькуь чка риклилай фидайвал тир. М. В. Гьарасатдин майдандал. Къуд пад баябан, къумлукъ мензеради къыл мадни гижжи ийизвай. А. Къ. Аскервал башламишай югъ. **Синоним:** пейзаж.

МЕНЗИЛ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра къве чкадин арада авай яръгивал. Булахдивай вацуд-цIувад камунин мензилда авай зал агакъзавай серин гьавади, таъсир гуз, сивяй къур акъатнавай, зун цел чIугъазвай. З. Э. Булахдал. Са километрни зуран мензилда авай 7нумрадин буругъдай вахтундилай вилик турбаяр хкаж хъувунин ванер галукъайла, теспачавал окатай Камала аниз тади авуна. Б. Гь. Вили вилер. Министерстводив агакъдалди са тIмил мензил амай, А. А. Пад хъайи рагъ.

МЕНСЕБ араб, т-б., суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра са сихил, тухумда сихилдин са шумуд бубаяр. Нани япар хъь крчар хъиз, Чир хъуй менсеб гиламаз. А. Ал. Крчар алай лам.

МЕНСЕБСУЗ в., прил. тухум авачир, тербия алачир.

МЕНТЕШ¹ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра са затлани алакь тийидай, бегъем кIвалахар тежедай кас.

МЕНТЕШ² прил. са затлани алакь тийидай, бегъем кIвалахар тежедай.

МЕНТЕШВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера ментеш гьал, ментеш хесет.

МЕНФЯТ араб, суц.; -ди, -да; -ар; -ар, -ри, -ра авур кардикай, лагъай гафунякай хъсан патяхъ жезвай артуханвал. Хиял мийир, са менфятни авачаз, гьакI арадай квахъдайди туш хъсанвал. Е. Э. Дуванбегдиз. Махсуда: таавун комитетдин везифайрикай ва адакай халкъдиз авай менфятдикай доклад авуна. З. Э. Муькъвел гелер. **Синоним:** хийир.

* **менфят гун** гл., ни-куь низ-къез авур кардикай, лагъай гафунякай хъсан патяхъ жезвай артуханвал авун. Жегъил писателрин яратмишунин кIвалах вилик тухунин карда «Дуствал» альманахдин критикадинни библиографиядин месэлайриз талукъ яз акъудзавай гьар са статьяди писателрин, иллаки жегъил писателрин яратмишунин кардиз еке менфят гуда. А. С. Жегъил шаиррин яратмишунин бязи месэлайрикай. И жуьреда са къуйдин буругъар эгъуьнилай Темирханое вахт къенятдай ва менфят гзаф гудай къве къуйдин, кирсеба къуйрин буругъар эгъуьнал элячIна. З. Э. Социалист Зегъметдин Герой Темирханов.. Вагъабаз гъепе вичин беденда виридаз менфят хгудай такъат амайди хъсандиз чизвай. М. В. Гьарасатдин майдандал.

* **менфят къачун** гл., ни никай-къекай авур кардикай, лагъай гафунякай хъсан патяхъ артуханвал жедайвал авун. Чна лугъузвай гафар урус чIалай лезги чIалаз атай, виридаз чидай гафар туш, лезги чIала ишлемши тийир, амма шаирди вичин шишра чтикай менфят къачур „мука“, „кругом“, „знаком“, „масло“, „огонь“ ва масабур хътингафар я. М. М. Гь. СтIал Сулеймана азербайжан чIалал туькIуьрай шиирар. Сулеймана вичин лезги шишррани са къадар дуьшуьшра шишрдин текстдай къатIуз хъижедай бязи гафар ахъаюнун къайдадикай менфят къачунва. М. М. Гь. СтIал Сулеймана азербайжан чIалал туькIуьрай шиирар Сулейманани и карда вичин устадвикай, тебиатди вичиз ганвай паюникай менфят къачуналди вичиз аквазвай, вичин бейнидиз таъсирзавай инсанрин гьакъикъи суьретар вилегъдаказ шишрралди гуз хъана. А. Гьажимурадов. Чехи шаир. Абдулкъадирован къайдадикай менфят къачуна, кIарабдин мефт дегъишаруниз талукъ яз хейлин клиникайра агъзурралди опевацяяр авунва. ЛГ, 2003, 13. XI.

МЕНФЯТЛУ прил. менфят авай, менфят гудай. Адан сес гилани зи япара ама: «Чаз и аялар хвена чIехи ийиз, абуруз тербия, образование гуз ва абурукай общество патал менфятлу инсамар ийиз кланзава. З. Э. Зун гъавурда аквазвач. И кардини дуьзгуьн, менфятлу къарар къабулуниз манийвал гузвай. А. Шагьмарданов. Майишатдиз регъбервал гуникай веревирдер. **Синоним:** хийирлу. **Антоним:** менфятсуз.

* **менфятлу хьун** гл., *вуж-вуч менфят авай, менфят гудай гьалда хьун*. Чина нехв гатфарин къуьлелай гзаф менфятлу я. З. Э. Муькъвел гелер. *Шиьрар кхьинин къетIенвилер (ритм, рифма ва масабур) чирунин кар хьсанарун патал СтIал Сулейманан, Хуьруьг Тагьиран произведенияр гзаф кIелун, абурулай чешне къачун менфятлу жеда*. А. С. Жегьил шаиррин яратмишунин бязи месэлайрикай. А. Ашурбегова гьа и собранидал ва гуьгьуьнай партиядин райкомда ихьтин собранияр райондин вири майишатрин зегьметчи коллективра тухун лазим тирди ва гьа и собраниьрал бригадирарни колхозчийри чпи хкягьун менфятлу жериди лагьанай. А. Шагьмарданов. Майишатдиз регьбервал гуникай веревирдер.

МЕНФЯТЛУВАЛ суц.; - или, -иле; -илер, -илери, -илера **менфятлу тирвал**. *Гуьрчегвилехъ галаз менфятлувилезни килигна кIанзава*. Б. Гь Заз эвера. *Эхиримжи вахтара катаракта сагьар хьийидай цIийи жуьреяр кардик акатунихъ галаз алакьалу яз и азар сагьар хьувунин менфятлувал хейлин виниз хкаж хьанва*. ЛГ, 1997, 12. XII. 1963-1964 - йисара са данани хкатнач, малдарвилин менфятлувал аквадайвал хкаж хьана. А. Шагьмарданов. Майишатдиз регьбервал гуникай веревирдер. **Синоним**: хийирлувал. **Антоним**: менфятсузвал.

МЕНФЯТЛУВИЛЕЛДИ нар. менфят аваз, менфятлуз. **Синонимар**: менфтлудаказ, менфтлуз, хийирлувилелди, хийирлудаказ. **Антонимар**: менфятсузвилелди, менфятсуздаказ, менфятсуздиз.

МЕНФТЛУДАКАЗ нар. **менфятлу тир лишан кваз**. *Дуьз лугьун хьи, еобраниьрал рикIиз хуш тушир хейлин критикадин ихтилатарни хьана*. ЯтIану кIвалах менфятлудаказ тешиклунин гьакьиндай вижевай къарарар къабулна. А. Шагьмарданов. Майишатдиз регьбервал гуникай веревирдер. *Цин ресурсар менфятлудаказ ишлемешунин рекьай ахтармишунрини тежрибадин кIвалахрал мектебра кIелзавай аялар желб авунин, аялриз цин метлеб ачухунин... Вирироссиядин жегьилрин сад лагьай слет жеда*. ЛГ, 2004, 20. III. **Синонимар**: менфятлувилелди, менфятлуз, хийирлувилелди, хийирлудаказ. **Антонимар**: менфятсузвилелди, менфятсуздаказ, менфятсуздиз.

МЕНФЯТЛУЗ нар. **менфятлувилелди, менфят аваз**. *Теоретический разделар гьам лезги, гьамни урус ч. I алал кIелзавай вирибуруз талукь тирвилляй, автордиз и пай урус чIалалди гун менфятлуз акуна*. З. Бирембеков. Лезги чIалан Синонимрин словарь || ЛГ, 1982, 10. IX. **Синонимар**: менфятлувилелди, менфятлудаказ. **Антонимар**: менфятсузвилелди, менфятсуздаказ.

МЕНФЯТСУЗ прил, **менфят авачир**. *Чи чIурара менфятсуз са набататни эжъечIзавач...* ЛГ, 2002, 15. V. **Синоним**: манасуз, метлебсуз. **Антоним**: маналу, менфятлу, метлеблу.

МЕНФЯТСУЗВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера **менфятсуз тир гьал**. **Антоним**: менфятлувал.

МЕНФЯТСУЗВИЛЕЛДИ нар. **менфятсузвал хас яз**. **Синонимар**: менфятсуздаказ. **Антонимар**: менфятлувилелди, менфятлудаказ, менфятлуз.

МЕНФЯТСУЗДАКАЗ нар.. **менфятсуз яз**. **Синонимар**: ; менфятсузвилелди, менфятсуздиз. **Антонимар**: менфятлувилелди, менфятлудаказ, менфятлуз.

МЕНФЯТСУЗДИЗ **менфят авачиз**. **Синонимар**: менфятсузвилелди, менфятсуздаказ. **Антонимар**: менфятлувилелди, менфятлудаказ, менфятлуз.

МЕНЮ урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра столовидиз, ресторандиз атайбуруз теклифзавай хуьрекрин тIварар ва къиметар кхьенвай сиягь. # ~ официантдивай истемешун, -диз килигун, ~ кIелун.

МЕРВ суц.; -и, -г; -ер, -ери, -ера шуькIуь хилер жедай набатат.... *жизви а патал ацукьнавай дишегьлиди, шуькIуь яргьи мерви тIвалуналди куьгьне рухунин винеллай сарин пилтеяр къуриз эгечIзава*. Ж. Гь. РикIин кIусар.

МЕРГ: * **вун гьи мергина авай?** в., кIус гзаф **наразивилелди 'вун вучиз яргьа лди са гьина ятIани авайди я?'** манадин суал. - *Вун гьи мергинавай, вучиз гилани заз недай хуьрек гьазурнавайди туш?* -гьаятдиз гьахьай папал Мегьамедрасул тепилмиш хьана. А. И. Самур.

МЕРГЪЯМАТ || **МЕРГЪЕМЕТ** араб, суц.; - ди, -да; -ар, -ри, -ра са низ ятIани язухдай, инсанвилляй куьмек ийиз, адалай гьил къачуз гьазурвал. *Мергьямат, шафакьат авай инсанар, гьелбетда, виридаз хуш жеда, абуруз халкъдин арада гуьрмет жеда*. К. К. Суьгьбетзава Максима. ☼ М. М. Гьажиеван ва Б. Б. Талибован фикирдалди, *мергьемет* литературный чIалан норма тир. *Кил*. М. Гаджиев. Русско-лезгинский словарь, ч. 77: Талибов Б., Гаджиев. Лезгинско-русский словарь, ч. 235.

МЕРГЪЯМАТВАЛ суц.; -или, -иле; -шер, -илери, -илера **мергьямат тир гьал**. - *Чи девирда инсанриз азиятар гама, абур мичIивиле. туна. Квел атайла, диниман гадарзавайбурал атайла, еке мергьяматвал къалурзава*. А. А. Лезгияр.

МЕРГЪЯМАТЛУ туьрк, прил. **мергьямат ' авай, мергьямат ийидай, мергьямат хесетар квай**. *Толстоян уьмуьрдин юлдаш, мергьяматлу ва мегьрибан дишегьли Софья Андреевнади Мегьамед багьри хьиз къабулна*. К, 1988, 23. XI. - *Зи уьмуьрда хьайи вири туькъуьвилерайни бахтсузвилерай Аллагьди, белки, заз ихьтин мергьяматлу кас, хизан къисметна*. Х. Ш. Магьият дидедин рикI... *КIвалин, ахна хуьруьн хабарар. мергьяматлу Абад халуди гуз хьанвай*. Кь. М. Дагьларин деринрин булахар. РикIин къеняй са квок ятIани умуд кваз, *Селим регьимлу, мергьяматлу кас жедайдак умуд кваз, машинда акьахна*. А. М. Киф атIайди.

Заз икI зун къабулай и таза, мергьяматлу дуьнья гзаф багъа я. М. В. Вацран ягъун. - Квек вуч гунагъар кватIа, са табагъдал кхъена це, за абур чун вири халкъ авур, регьимлу ва мергьеметлу Аллагъдал агакъарда. С. Ярагъви ашукъ Уьздэн. Ви рикI мергьеметлу хътинди я. Лагъ кван, вун вуж я? Ф. Б. Филиал. **Антоним:** мергьяматсуз.

МЕРГЪЯМАТЛУБУР¹ мергьяматлу прилагательнидин гзафвилин къадардин форма. Кил. **МЕРГЪЯМАТЛУ.**

МЕРГЪЯМАТЛУБУР² кил. **МЕРГЪЯМАТЛУДИ.**

МЕРГЪЯМАТЛУВАЛ суц.; -или, -иле; -шер, -илери, -илера мергьяматлу тир гьал. Японияди вичин мергьяматлувал къалурун яз 400 йис идалай вилик къиле фёйи дяведа есирда къур Кореядин аскеррин атIай 20 агъзур нер Къиблепатан Кореядив вахкунин къарар акъуднава. ЛГ, 1992, 5. XII. РикIе мадни къаст ава: дишегълидин сирлу къамат яратмишун. Адан вилера мергьяматлувал, такабурлу гьисс, ашкъидин нурар кузвас жен. М. В. Вацран ягъун. За къе гъи чешнедиз къуллугъзаватIа, важиблу туш. Коммунистринатеистрин девирдани за жуван бубади къалурай регьимлувилинни мергьяматлувилин рекъай камар вегъена. Ж. Гъ. Руьгъдин, рикIерин къелечи.... атай гонорар ада [Элеонора Рузвельта. -А. Г.] мергьяматлувилин рекъериз харжзавай. Х. Шайдабегова. Элеонора Рузвельт. **Антоним:** мергьяматсузвал.

МЕРГЪЯМАТЛУВИЛЕЛДИ || **МЕРГЪЯМАТЛУВИЛИВДИ** нар. мергьяматлу гьал хас яз. Анжах са къезил шагъварди, «Фикир чIугъвайда» лугъзвайда хъиз, хъуьзекан ифин гъатнавай читай мергьяматлувилелди вичин къайи гьил аладарзава. М. В. Гъарасатдин майдандал. Эгер диде-буба, хуьр Алексей хътинбурув адалатлу уьлчмейралди, мергьяматлувилиди эгечIначиртIа, за тамам са вацран къене, кIвалин-къан дердиярни рикIелай алатна, са шумуд шегъер гъавалу яз кIвачик ийидачир... Т. А. Мехъер куьтягъ таханмаз. **Синонимар:** мергьяматлудаказ, мергьяматлуз. **Антоним:** мергьяматсузвилелди.

МЕРГЪЯМАТЛУВИЛИВДИ кил. **МЕРГЪЯМАЛУВИЛЕЛДИ.**

МЕРГЪЯМАТЛУДИ суц.; -да, -да; -бур, -буру, -бура мергьяматлу прилагательнидикай хъанвай существительное. Твар амукъда хъсанди яз -мергьямашлудан. Твар рикIилай фад фида -мергьяматсуздан. А. С. Рекъерин дафтгаррай. **Антоним:** мергьяматсузди.

МЕРГЪЯМАТСУЗ прил. мергьямат авачир. **Синоним:** мергьяматлу.

МЕРГЪЯМАТСУЗ суц. - да, -да; -ар, -ри, -ра мергьямат авачирди, инсафсуз.

МЕРГЪЯМАТСУЗВАЛ 'суц.; -или, -иле; -шер, -илери, -илери мергьямат авачир гьал. Абурун ивиламиш хъанвай вилерай мергьяметсузвилелай гъейри затIни аквазавачир. А. И. Самур. **Антоним:** мергьяматлувал.

МЕРГЪЯМАТСУЗДИ суц.; -да, -да; -бур, -буру, -бура мергьяматсуз прилагательнидикай хъанвай существительное. Твар амукъда хъсанди яз -мергьямашлудан. Твар рикIелай фад фида мергьяматсуздан. А. С. Рекъерин дафтгаррай. **Антоним:** мергьяматлуди.

МЕРД фарс, прил. рикIин сидкъидай масадаз куьмек гудай, жуваз авайдакай масадаз гудай. Мерд инсандиз намерддин кIвал такурай. Е. Э. Шеда зун. Заз тарихда гъамиша чи Лезги халкъ мерд яз акуна. Зи Ватан, вун гъи алчахди Къве патахъ пай авуна? М. М. Заз тарихда. Лезгийр викIегъ ва мерд халкъ я. М. М. Чун гъевечIи халкъ туш. Ашпазар ваз дуьстар тир мерд, Ашханайрин рекъерив гвай. Т. А. Фу квахъ тавурай. **Синонимар:** гьил ачух, жумарт, заха. **Антонимар:** азгъун, кIеви, минтIикъ, мутIлакъ, нефс авай, темягъкар, тух тежер. намерд.

* **Мерд Али** суц. Шаир Жалилов Мердалиди вичиз къачунвай тахаллус.

МЕРДВАЛ суц.; - или, -иле; -шер, -илери, -илера мерд гьал. гъилин ачухвал. Абурун [Ленинан, Сталинан. - А. Г.] рикIерин чIехивал ва михъивал, акъулдин гегъенивал ва деринвал, къилихрин гуьзгвал ва мердвал, мецерин фасагъатвал ва зиреквал, зегъметчийриз абурун мукъавал ва азизвал, вири халкъдин патай абуруз авай муьгъуьббатдин вири деринвал къалурун патал шаирди вичин три гъунар..., жавагъирар хътин гафар жагъуриз хъана. М. М. Гъ. Чехи шаир. Чи махара квекай суьгъбет физ хъайитIани, адет яз, гъахъ гъахъсузвилел, мердвал намердвилел, акъул ахмакъвилел гъалиб жезва. Гъ. Гашаров. Сифте гаф. Гъар са халкъдихъ къетIен адетар ава. Лезгийрихъни хъсан, къени адетар авачиз туш - зегъметдал рикI хъун, мердвал, гаф чинал лугъун, къуьлун гзаф кIан хъун, нефс тахъун ва масабур чаз хас къилихар я, "Самур" газ., 2002, 21 XI. **Синонимар:** жумартвал, захавал. **Антонимар:** минтIикъвал, мутIлакъвал, намердвал, темягъкарвал.

МЕРДВИЛЕЛДИ нар. мердвал хас яз. Дишегълидин дегъинавай сесиналди - Захъ касни авач гъеле, - лугъзвай Шихшамила, мердвилелди къулухъ галай рак ахъайна. А. А. Лезгийр. Чирда за ваз пак адетриз гуьрметиз, Мердвилелди къабулдайвал муьгъманар. А. С. Хъихъ галаз ихтилат. Дагъви суса къабулзава муьгъманар, Мердвилелди къуллугъзава гуьульни. А. С. Вилик жерге. **Синонимар:** мерддаказ, мерддиз, захадаказ, захавилелди. **Антоним:** намердвилелди.

МЕРДДАКАЗ нар. Гъайиф татана, булвилелди. Булутрикай хкечIзавай ракъини вичин чимивал мерддаказ гъайбатлу яйлахриз багъишзавай. У. Къемберов. Сел. **Синонимар:** мерддиз, захадаказ, захавилелди. **Антоним:** намердвилелди.

МЕРДДИЗ нар. мерд яз. *И дуьньядиз мерддиз атай Са рекъяйни усал тахъай Рекъидай туш лезгиар.* К. М. Рекъидай туш лезгиар. **Синонимар:** мердвилелди, мерддаказ, захавилелди, захадаказ.

МЕРДИМАЗАР¹ фарс, прил. масадаз хъсанвал тийидай, пис хесетар квай, масадаз зарар гудай. *Анжах гила... а замандин са гзаф мурдар, чалкечир, мердимазар инсанар, абурук квай чиркин, алчах хесетар тергнавай чЛавуз абур вужар тирта, чир хъун тИмил четин я.* М. М. Гъ. Чехи шаир. [Шофер]. *Алатмдин инсан я. Алакъ тийизвай са корни авайди туш. Халис артистни я. Амма шукГуртвал ийизва. Са япалух тирта, за лугъунни ийидай, амалдар мердимазар я.* Н. И. Гъакимрин папар. *Пабни галаз мердимазар, Къведа гваз ам дяе я, дуст.* Ш. Салихов. Пис къунши.

МЕРДИМАЗАР² суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра зарар ийидайди, масадаз хъсанвал тийидайди, пис хесетар квайди. *Къал-къиж авун - кВализ азар, Архаярни жеда бизар. Шумуд душман, мердимазар КВал чГур хъунал шад я, КъепМр.* М. А. КъепИр. *Жеч вун хътин мердимазар...* С. С. Кпул. [Брегъим]. *Гъинавачтлани и чЛехи руфун квайдаз а большевикрин къудратдикай аян хъанва... Гъавилай абурухъ галаз мукъва жез кЛанзава... ТахъайтIа бес адаз зи руш такуна, а мердимазардин руш гъикI акуна?..* Б. Гъ. Большевикдин руш.

МЕРДИМАЗАРВАЛ суц.; - или, -иле; -тер, -илери, -илера мердимазар гъал. *Мирзедин алчахвал, адан мердимазарвал субут хвайшла, судъяди шкомадин директор Расула акъуднавай приказ дуьзди ялагъана, къарар къабулна.* ЛГ, 1996, 5. VII..

МЕРДИМАЗАРВИЛЕЛДИ нар. мердимазарвал аваз, мердимазар краралди, амалралди.

МЕРЕ суц.; - ди, -да; -яр, -йри, -йра цацар алай цагъамрал дигмиш жедай беневш-чГулав рангунин емиш. *ХъуьтIуьн никIиз северен рикIе мерезяр акъатда.* Ф. Бирдан *кЛаник квай багъларай яни, а патал чилин винел пад, рагъ къалур тийиз къунвай къаратикендин ва мерейрин куллухрай яни, чидач, тахъайтIа, масанай, са гъайванди къув яна.* Къ. М. Экуь инсан. - *За адав мерейрин дувулар вегъенвай цIвегъеда рганвай хипен ниси нез туна.* Б. Гъ Заз эвера.

МЕРЕЗ¹ фарс, суц.; - ди, -да; -ар, -ри, ~ра са акъван яцIу тушир еб.

МЕРЕЗ² фарс, суц.; - ди, -да; -ар, -ри, -ра залаан азар, тIал. *Бязибуру лугъуз мерез, Бязибуруни - бедназар.* Е. Э. Дуьньядиз. *Эй зи гуьзел Дилбер ханум, Зи чанда са мерез ава, Гъич жез тахъуй ви гъал тебдил, Вун зи рикIел алазава.* Е. Э. Эй зи гуьзел.

МЕРЕХАС: * мерехас хъун гл., вуж душтагъдикай, налогрикай хкечIун.

МЕРЖ туьрк, суц.; -ди, -да; -ер, -ери, -ера гъуьжетзавай къве патан арада магълуб хъайи пата меслят хъанвай кар, шартI къилиз акъудда лагъана ганвай гаф, мажбурнама.

* **мерж къун** гл., ни са кардин патахъай гъуьжет хъун. *Мержер къунва седриди...* А. С. Вучиз ам акI хъуьрезва?

МЕРЖАН (МАРЖАН нугъ.) араб, суц.; ц ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) акъатай яру, зги ва я лацу рангунин багъа къван, къаш. *Маржан къацу чилелла, Чирагъ лацу гъилелла.* Ф. Гъуьлунни папа, меслятна, никIе са еке фур эгъуьнда. *Фурун винел вегъеда лит, литинин винелни эцигда мержандин хтар.* Ф. Нехирбандин хва. *Руша къил агъузана, вилер хура туна. Амриди жибиндай са цIиргъ мержандин хтар акъудна, рушан къудгъунзавай хурудал эцигна.* Къ. А. Мержандин хтар. 2) (чЛехи гъарфуналди - М) **дишегълидин хас тIвар.** - *Адан диде Мержан хъсан паб туш, инсанрихъ галаз дуьз къведайди туш.* И. В. Адан тIвар Вели, зи тIвар Пери я.

МЕРИНОС уду¹⁷, суц.; - ди, -да; -ар, -ри, -ра шуькIуь хъуьтуьл чIарчIин йис алай къетIен жинсинин лапаг.

МЕРКЕЗ араб, суц.; - ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) пачагълугъдин, уьлкведин къилин шегъер, гъукумат ва адан идараяр авай чка. *Меркездин институт куьтягъайдалай къулухъни ада и кардикай ара-ара фикир тийиз тушир.* А. А. Пад хъайи рагъ. *Са йис я за гуьзетиз хва. меркездай.* А. С. Гъамиша хъиз, и сефердани республикадин къил уьлкведин меркездиз фейшла, РФ-дин министерствойрин руководителрихъ галаз адан са жерге карчивилин гуьруьшимшивилер ни къиле фена. ЛГ, 2000, 6. IV. **Синоним:** столица. 2) са куьн ятIа важиблу чка; метлеблу затI, гъерекат, тешкилат ва мсб. авай чка. **Синоним:** макан.

МЕРКЕЗВИ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра меркезда яшамаш жезвайди 2-ноябрдиз Махачкъаладай Каспийскдиз физвай рекъе меркезвиди гъалзавай ВАЗ- 21099 автомашиндик Махачкъалада Мурсалован куьчеда яшамаш жезвай агъали акатна, къена. *Шофёр пиян тушир.* ЛГ, 2003, 6. XI.

МЕРМЕР¹ кил. **МАРМАР.**

МЕРМЕР² * мермер хътин прил. **жими** ва хъуьтуьл. *Як бегъемсузди я: жими, мермер хътин.* Р.

МЕРТ суц.; - ини, -ина; яр, -ери, -ера цацар алай цурун пешерин валарал битмиш жедай, тIимил яргъ алай куьлуь, цуру яру емиш.

МЕРТЕБА араб, суц.; - ди, -да; -яр, -йри, -йра са дараматдин сад-садан винел къакъанвиле авай са шумуд кIвал. *Къакъан къавахри, къве мертебадин кIвалерин къавалайни виняй къуна, цава ван туна, амма абурун*

арада авай гъвечликъавахар, аялар хъиз шуъшебенддаз гъахъзава. Къ. М. Лезги къавахар. Къве мертебадин квалерин айвандик машмашидин таза кларасдикай атланвай хъипи рангунин тлур хътин чин алай, муъжуьд йис хъанвай руш Беневша акъвазнава. Гъ. Къ. Магъини Дилбер. Чун авай вад лагъай мертебадай лап яргъай къакъан дараматар... аквазвай. А. М. Мурк ракъини цурурда.

МЕРФ суц.; -еди, -еда; -ер, -ери, -ера туьрездин къил (пай).

МЕС суц.; -и, -е; -ер, -ери, -ера инсан ксудайла, кланик вегъедай, вичин къене памбагар, йис туна цванвай затI. # хъуьтуьл ~, башклулар авай ~, ~ вегъин, ~ вахчун. Санал вегъин герек туш мес, Ваз чидай кар амач хъи чи. С. С. Вич вичивай квахъна клвализ сухулмиш хъайи Зуьгъре эмеди муртIа месел къатканвай клел Ибрагъим вичин хурув агудна. К., Казимов. Клел Ибрагъим дидедин. Эгер бунтар къарагъай вахтунда Етим Эмин дарман авачир азардик месе авачиртIа, ам Куьредин къагъриманрин жергейра жедай. С. Ярагъви ашукъ Уьзден. Мад къиле са фикирни амачиз, зун месел ярх хъана... А. Къ. Нехирбанни лекъ.

* **мес-къуьж** суц. ксуниз герек шейэр (мес, яргъа н, хъуьцуьган, агъар) - вири санал.

* **мес-яргъа н** суц. ксун патал лазим шейэр. Жегъил рабочийди сифте къачур мажибдикай амукъайдахъ клвачин къапар, герек тир къабтлурни месяргъа н къачун къетI авуна. З. Э. Муькъвел гелер.

* **месе гъатун** гл., вуж клевиз азарлу хъун. И кардилай къулухъ фекъи гъатна месе ва мад къарагъиз тахъана, гъа месик къена. Ф. Къепина тур фекъи. Са къуз Шериф хъана дуьшкун, Месе гъатна язух мискин. Х. Т. Малла Иса. Гъабибулагъдин гъвечли вах Зайнаб пис начагъ хъана яргъалди месе гъатда. С. М. Цицигъ-наме.

* **месе тун** гл., ни вуж клевиз азарлу авун. Етим Эмин гъар гъамиша месе тваз, Инсанар, бес заз са чара авачни? Е. Э. Кесиб-куьсуьб физ авайдан гъенелай.

* **месин капI** суц. мусурманвилин шартIари истемишзавай ксуз къаткидалди ийидай капI. Мисин клIар авуна алатайла чун чи арабаярни гъаз рекъе гъатна, -лугъузва Бажиди. Къ. Къ. Клири Буба.

МЕСЕЛА арал., вилик квай гафарин мана ачухардайла, сад-садан гуьгъуьнал алаз къевзвай крар, гъалар гъисабдайла ишлемишдай (чешне патал. мисал патал) гаф. Шак авач хъи, гъеле Эминан девирдани лезгийрихъ, адалай гъейри, мад шаирар хъана. Гъабурукай, месела, Эминан стхадин хва (бязибрун лугъунриз килигна, Эминан стха) Меликни шаир яз хъана. М. М. Гъ. Шииррин клватIал туьклуьрайдан патай (1941). Амма гафарин состав вич гъеле чIал туш. Ам чIал туьклуьрун патал, месела, са имарат эцигуниз герек тир материт хъиз я. М. М. Гъ. Лезги чIалан грамматика Шаирвилин устадвал авачиз ва гъаф тади кваз кхенвай шицрар чал мукъвал-мукъвал дуьшуьши жезва. Месела, С. Гъажиеван «Чехи мурад» тIвар алай шийрдин гъаф строфайра шицр туьклуьрунин къайдаяр лап векъидаказ чIурнава, абурар рифмаяр хъанвач, слогрин къадар сад хъанвач... А. С. Жегъил шаиррин яратмишунин бязи месэлайрикай... бязи чIалара, чеб мукъва тушиз хъайитIани, сад хътин гафар гъалтда, яни и гафарик абур ишлемишзавай вири чIаларин пай ква; а гафар сифте гъи чIала пайда хъанатIа, лугъуз жедач. Месела, кац, кал гафарин диб Дагъустандин чIехи пай чIалара ва гъакIни урус, эрмени, гуржи, инглиз, немс чIалара гъа ихътинди я. М. Алипулатов. Лезги чIалан машгъулардай грамматикадай материалар.

МЕСКЕН араб, шицр, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра инсан яшамаш жезвай чка, ери. Анжах къакъан дагъдин къилел Жагъида ваз мескен, майдан. М. Ж. Абасан къилиз жуьребаж>ъре фикирар къевз-хъфизва, гуя адан къиликай раклар квачир мескен хъанва. М. В. Гъарасатдин майдандат. ЧIала ава зи мелгъемни мескен... XX.

МЕСЛЯТ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) са кар гъикI къиле тухудатIа гъадан патахъай лугъузвай фикир... И жигъетдай адавай хабар къадай меслятар авай. За адаз чар кхъена. Жуван чарче за адаз яхцIурни цIуд гектарда зулун къуьл цанвайди, ам цадайла, Ольга Дмитриевнадин меслятар фикирда къунвайди кхъенвай. А. М. Мурк ракъини цурурда. 2) **икърар, са фикир**. Мад са меслят: гъар жемятди муьгъ эцигиз бигердиз Герек жезва цIувад-къад кас ракъурун, Виридалай лайхллубур, устадар. М. Б. Муьгъ. Кланзавайди чеб сад садан гъавурда акъун, меслятдалди яшамаш хъун я. М. В. Гъарасатдин майдандал.

Синонимар: теклиф, несигъат, рехъ. 3) къалмакъал квачир гъал.

* **меслят авун [гун]** гл., ни 1) теклиф авун, фикир лугъун. Пуд лагъай сеферда феи итимри ам чпихъ галаз гъидай меслят авуна. Ф. Акъул ва бахт. Чир хъухъ, юлдаш Кондакова, белки урусри ихътин дуьшуьшида вуна гузвай меслятдал амал ийида. Амма лезгийрихъ чи милли адетар ава. Чи арада лишан кутунвай руш чIалалай алудун - им лянетлу кIвалах я. А. А. Умуд. И меслятар авурдалай къулухъ Гъажирамазан Къубадиз фена. А. И. Самур. Кар Сурхай ханди меслят авурвал къиле фенач. З. Р. Гъажи Давуд. - Меслят гун асант я, меслят къилиз акъуддай хва кланда, хва! -гъа хвани вун я мал! И кар патал зун акъвазда ви далудихъ З. Р. Гъажи Давуд. 2) **са фикирдал, са нетижадал гъун патал суьгъбетар, веревирдар авун**. Лежбервилин кар рикIилай фенвайди Меслят ишиз зи патав ша. М. Ж. Меслят ийиз зи патав ша. - Зани гъакI вахт кечирмишзавач гъа. 200 тонн ципицIар иниз гъун патал за горторгъихъ галаз меслятарни авунвайди я. А. М. Мурк ракъини цурурда. Куьне заз гайи меслятар, авур къени ихтилатар, чIугур еке зегъметар за лап вини дережадиз хкажзава... ЛГ, 2003, 4. XII. «Ша чна ихътин са меслят шин. Чна чи рикIериз тади тагудайвал, пакадлай анжах хъсан хабарар гуда». Н. Шихнабиев. Хъсан хабарар. 3)

баришугъ авун. [Али]. *Ваз чидачни, къунишяр кикИдайла пар масадбурал ацалтдайди. Ингушарни осетинар меслят хъувун чи республикади вичин хивез къачунва.* Н. И. Гъакимрин папар.

* **меслят акун** гл., *низ вуч хъсан яз акун, хъсан тирди гысабун.*

* **меслят къалурун** гл., *ни низ меслят авун, теклиф гун. Меслят къалурун гъамиша регъят, я, амма меслятар къилиз акъудун са шумудра четин я.* А. А. Умуд. *Фекъиди Алирзадиз вичин меслятар къалурзавай арада, - адан суракъда авай чавушиди Алирза эверна сельсоветдиз хутахна.* З. Э. Муькъвел гелер. *Бригада буругъ «сагъар хъувунив» эгечИна. Контордай атай комиссияди меслят къалурайвал, абуру къуюдин къенез кIуьд кубометр чIулав нафт цана.* Б. Гъ. Вили вилер. *- Хуьрек гъеле агакънавач. Гишин ятIа, холодильникдай къве помидор къачу, -меслят къалурна дидеди.* А. М. Мурк ракъини цIурурда. *Гила профессор Къ. М. Абдулкъадирова кIарабдин мефт дегушаруниз тапукъ яз меслят къалурзавай цIийи къайда менфятлу тирди субут хъанва.* ЛГ, 2003,13. XI.

* **меслят хъун** гл., *вуж нихъ галаз 1) са фикирдал атун. Конференциядилай гуьгъуьниз чна яргъи веревирдар авуна, эхирни Алимкентдиз куьмек ракъурун меслят хъана.* А. А. Умуд. *Эхир, зани папа и гуьжсет референдумдалди гъялдай меслят хъана.* Н. Шихнабиев. *Референдум. Садра зунни Корима театр диз фин меслят хъана.* Къ. А. Алахъай югъ. *Меслят хъанвайвал, Розади, сятдин кIуьдаз вичи кIвалахзавай майдандал къведай варарин вилик атана, Люся къаршиламишина.* Б. Гъ. Вили вилер. 2) **баришугъ хъухъун, дуст хъухъун.** [Гуьлханум]. *Квез вуч аватIа чидани, Али стхани Зарлишан вал меслят хъухъун тавунмаз чун инай хъфидач.* Н. И. Гъакимрин папар. 3) **са квекай ятIани хабар къун, алуькун.** - *Вуч авуртIа хъсан я? - Меслят хъанва пачагъдал.* М. Б. Вафалувал.

МЕСЛЯТАРУН аспект // **МЕСЛЯТУН** гл., *ни нел; - на, -да; -из. -зава: -а, -ин, -рай. -мир; меслят авун, меслят тавун, меслят тахвун, меслят хъийимир кIвалах, кар тайин гъалда авун герек тирди лугъун.* - *АкI яд хъвана виже къведач! - лагъана абуру, нацIарай хъун меслятна.* А. И. Самур. *Бязибуру меслятзавай, АлатIани алахъун, Вирибурун куьмекдалди ~ Сулар анихъ хутахун.* М. Б. Мугъу сулар. - *АкI ятIа, чун агъа вацIун къере кIватI жен. Къванер хъиз! -меслятна директорди, гъаркъуь сивик хъвер кваз.* А. Фет. *Къерен къванер.* 2) **акси къве пад баришугъ хъувун.** **Синоним:** теклифун.

МЕСЛЯТВИЛЕЛДИ нар. *меслятвал аваз.* **Синонимар:** меслятдаказ, меслятдалди. **Антоним:** хъилелди.

МЕСЛЯТДАКАЗ нар. *меслят хас яз.* **Синонимар:** меслятвилелди, меслятдалди. **Антоним:** хъилелди.

МЕСЛЯТДАЛДИ нар. *секиндиз, къал алачиз, дуствилелди.* [Кукул-Дайи] - *Сабур ая, къалмакъал ийимир. И кар чна, меслятдалди туькIуьрна, куьтягъин.* Гъ. Гъ. Адетдин къармахра. *Вири кIвалахриз меслятдалди килигдай, Адалат, гъакъ, дуван хъайи Хуьруьгар!* М. Гъабибуллаев. *Хуьруьгар.* **Синонимар:** меслятвилелди, меслятдаказ. **Антоним:** хъилелди.

МЕСЛЯТЧИ туьрк, суц.; - ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) *меслятар гудайди. теклифар гудайди, меслятар къалурдайди.... урусри и вилаятар гъикI къурди ятIа, залайни, квелайни и зи меслятчи мирзе Кафидиз хъсандиз чизва.* З. Р. Гъажи Давуд. 2) **акси къве пад баришугъ хъийидайди.**

МЕСЛЯТЧИВАЛ суц.; - или, -иле; -илер, -илери, -илера *мяслятар авунал машгъулвал.*

МЕСТКОМ урус, суц.; - ди, -да; -ар, -ри, -ра *профсоюздин тешкилат идара ийидай комитет.*

МЕСХЕРА туьрк, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра *зарафат, хуьруьнар.*

* **месхерада тун** гл., *ни вуж хуьруьнар авун патал зарафатриз вегъин Комедияда инсанрик квай нукъсанар, а нукъсанар квай инсанрин винел хуьруьнар авунин, абур месхерада тунин рекъелди, дуьздак акъудда.* Н. А. Литературадин хрестоматия, 1966.

МЕСЭЛА араб, суц.; - ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) *фикирар кардик кутуна ва гысабунар къуна гъалун истемишзавай кIвалах. КIвализ гайи месэляяр, мисалар Садра къванни гъалайди туш Мурсала. Адан натав оцукънавай Гуьзела гъалда вичи гъар са мисал, месэла.* Ш-Э. М. Мурсални месэляяр. 2) **вич ахтармишун, веревирд авун ва гъялун истемишзавай кар.** -*Юлдаш Гуьсейнов, -лагъана эхирни Гъажиева сабурдивди, - эгер вун собранидин йикъан месэлайрал рази тушIа, ваз ихтияр ава, собрание эверайла лугъуз...* А. А. Умуд. *Районэгълияр тIебиш газдалди таъминарун за зун патал важиблу ва сад лагъай дережадин месэла яз эцигна.* ЛГ, 1999, 1. IV. *Художественный устадвал хкажун - им писателвилини кIвалахда лап чарасуз ва лап четин месэла я.* А. С. Жегъил шаирриа яратмишунин бязи месэлайрикай. *Милли эдебиятда кIвалахзавай писателрин художественный чIалаз талукъ месэлайрикай макъалаяр чапдайла, писателри чIал девлетлу авуникай рахадайла, профессорар тир Ражидин Гъайдарова, Агъмедуллагъ Гуьлмегъамедова кымметлу теклифар гузва, чIалан патахъай абуру чIугъазвай къайгъударвал акъазва ва журналдихъ галаз, гъа виликдай хъиз, дуствилини алакъаяр гележегдани давамардайдахъ чун инанмиш я.* Ж. Лезги эдебиятдин гуьзгубь..

* **месэла гъялун** гл., *ни 1) илим (математика, физика, химия ва мсб) чирун патал кIелзавпайбуруз гудай тапшуругъ. - Месэладин амай къатIкIвале гъял хъия, - лагъана ада сабурсуз ванцелди ва вич, геле къекъезвай кас хъиз, тадиз классдай экъечIна.* А. А. Умуд. 2) **къарар къабулун.** *Колхоздин правлениди гатфарин кIвалахрин месэла гъял ишз башиламина.* З. Э. Муькъвел гелер. *Махсудаз эверна. Адан месэла исполкомдин заседаниедал гъял авуна.* З. Э. Муькъвел гелер. *Магъледин вири месэляяр агъсакъалри гъа и*

кимел гъялдай. ЛГ, 2003, 4. XI 1.

* **месэла къарагъарун** гл., ни **важиблу кардал масадбурун фикир желб авун**. Вирида пудкъанни цIуд ийсан къене чтин халкъдин къилел атай гъахъсузвилерикай мукъвал-мукъвал кхъизва. Амма лезгийри и месэляяр лазим тирвал къарагъарзавач. М. М. Хайи чилиз икрамда. - Агъа! Акл ятIа месэла цIийиз къарагъ хъувун лазим я, - жаваб гана Махсуда. З. Э. Муькъвел гелер.

МЕСЭЛА ХЪУН гл., никай-квекай низ **четин кардиз элкъуьн**. Квез аквазвани, замана гыкъьван чIуру хъанватIа. Шей жагъур хъувун еке месэла хъанва. Н. М. Жандар Магъамай.

МЕТ суц.; - тIа, -тIе; -тIер, -тIера 1) **кIвачин зангни ютурдин агъа къил сад-садахъ галкIурзавай жалгъа**. Накъ Эслидин къве метни Алаж хъана алуькна, Рекъин юкъвал, вил чъуькъвез, Ам ишехъиз ацукъна. Х. Х. Духтур руш. Гацум хъанвай метIер муьтуьгъ яз амукъдач. Абур чеб чпелай зурзада. М. В. Гъарасатдин майдандал. Адал алай еке жибиначар квай куьруь, къелечI пальтони, адакай хкатнавай велюрдин перемни, гардандавай ипекдин яйлухни, нехишяр атIанвай капрондин гуьлуьтарни, гъатта метIераллай сумкани - чIулавбур тир. А. М. Киф атIайди. 2) **кIвачин гъа чка кIевдай шалвардин пай**. Гъар гыкI хъанатIани, эхирни са юкъуз Гергер Сабираз вичин шалвардин мет акуна. А. Фет. Теквен.... адал алай бушлатдин погонар хъайи чкайрал погонар хуьвайтIани, метериз ямахар хъянавай шалвар (гъамни аскердинди я) са гъал кумайдалди эвез авунайтIани, кIвачераллай хъуькъанвай, кухварин къилер къеце патаз къатаднавай ва михъиз, куьлерилай эгечIна кухварин къилел къван дерин биришири къунвай, М. В. Гъарасатдин майдандал. Ам зи рикIел яргъи хилер къве сеферда къакъажнавай, къуьнтер акъатай пенжекни мет, хъалчах амачир шалвар алаз исятда хъиз хуькъвезва. М. Б. Зун къенвач.

* **мет-къил гатун** гл., ни **пис нетижалу кIвалах хъайила, шел-хвал авун**. Къагъриман мет-къил гатаз, шел-хвал ийиз, гъуьрчезни техфиз, чин кIаникна ярхар хъана, ясда гъатна. Ф. Кесибдин хва Къагъриман. Къведай рекъе за зи мет-къил гатана. Е. Э. БалкIан квахъайла. Седефан чанди зуз авунай. Ада вичин мет-къил гатана. Вучиз лагъайтIа са шумуд югъ, инлай вилик Бажидин гъуьлни къенай. З. Э. Муькъвел гелер.

* **метIен кIвалакI** суц. **инсан къекъведайла, мет къевечIил жезвай чкадал алай элкъвейи кIараб**. Са арада Байрама къезилдиз адан метIен кIвалакIда гъил эцяна. Т. Агъмедханов. Зун куь арада.

* **мет метIе акIурна ацукъун** гл., **вуж ни вуж чими гыссер аваз лап мукъув хтана ацукъун**. Абур къужахра гъатна. Ахпа мет метIе акIурна ацукъай фронтдин юлдашири хейлин кашмекъ авуна. З. Э. КУТВ-диз фена.

* **мет (метIер) ягъун** гл., ни 1) **метIер чиле атIумарун, Сулейман веревирдгр Лугъунар я ихътин бейтер**. Гъар атайда ягъиз метIер, яд хъвадай булах я Къафкъаз. С. С. Къафкъаз. КилигайтIа, гуьнедин къуьнтел са кас, мет яна, тфенг туькIурна, акъвазнава. З. Э. Муькъвел гелер, 2) **са гъи карда ятIани жув агъузарун**. Гъа кI хъайила, за фена мет ядани Надиран вилик?! Зун ханарин несилрикай я! З. Р. Гъажи Давуд. **Синоним: метIерал акъвазун**.

* **метIерал акъвазун** гл. **нин вилик гъуьрметдин ва чIехивилин, муьтIуьгъвилин лишан яз са нин ятIани вилик метIер чиле акIурна, адан къуллугъ тамамариз гъазур яз акъвазун**. Диде. Адан вилик метIерал акъваз тавур ишир бажагъат жагъида. А. С. Хуьруьг Тагъир. - Зун Степаикадикайни Хрюшадикай. Абур аквазвачни, гагъ сад, гагъ муькуьд чи душманрин вилик метIерал акъвазиз тIалабзавайди. Н. Шихнабиев. Хъсан хабарар. **Синоним: мет ягъун**.

МЕТАЛЛ урус, суц.; - ди, -да; -ар, -ри, -ра вичи чимивал ва электричество тухудай, цIарцIар гудай, гатуниз ярамиш химиядин сая затI ва ахътин затIар. цIурурна какадарнавайди. Чи кIаник виши метрийрин деринвал авай цин чIулав къат авайди, адавай чун анжах гимидин металлдин къелечI хъиреди чара авунайди гъич фикирдизни къвезвач. ЛГ, 2001, 25.I.

МЕТАФОРА урус, таб., суц.; - ди, -да; -яр, -йри, -йра мукъвавилел, ухшарвилел, гекъигунал асаслу яз, гаф ва я ибара куьчуьрмишнавай манада ишлемишун ва а манада ишлемишнавай гаф ва я ибара. Яб акалзавайдаз ва я кIелзавайдаз артух эсер авун патан, метлеб ачухдиз, гуьрчегдиз, шикиллудаказ къалурун патал са затIунин крар, хесетар ва лишанар маса затIунин ва я инсандин кIвачихъ гилигдай гафариз метафораяр лугъуда. Лезги литература. Учебник-хрестоматия. 5 кл.

МЕТЕЛЖЕМ фарс, суц.; - ди, -да; -ар, -ри, -ра жуьреба-жуьре затIар (як, хъчар, шабалтар, къенсияр ва мсб) кутуна гъеридал чранвай ашдал вегъедай затI. Къан экв амаз куькIуьра шем. ТуькIвей затI хъуй а метелжем, Пара кутурла калин чIем, Жафа кар я хъун стIалжем, Мецар тахъуй лап, фекъияр. С. С. Фекъийриз. Дагъдин винел циф ала, Ашдин кукIвал - метелжем. А. Ал. Дагъдин винел циф ала... Аш гъазурзавайбуруни дуьгуь михъзавай, са ни ятIани метелжем гъазурна кIанда лугъуз тади кутазвай, Халисади ва мад къве рута таза вергер атIана хканвай, абурукай са хара афарар жеда... М. В. Гъарасатдин майдандал.

МЕТЕОР урус, суц.; - ди, -да; -ар, -ри, -ра садлагъана кана нур чукIурна хкахъдай космосдай къвезвай гъед.

МЕТИН: * **метин ичер** суц. **чпикай мед ийидай, ширин тIямдин ичер**.

МЕТИС урус, суц.; - ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) **гъар жуьредин жинсерин гъайванар ва я набататар сад-садаз**

яна арадиз къвезвай гъайван ва я набатат. 2) жуьреба-жуьре расадин инсанар эвленмиш хъайила, туьретмиш жезвай инсан.

МЕТЛЕБ араб, суц.; - ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) мана, са куь (затІуни, гафуни, лишанди) ятІани вуч къалурзаватІа, гъам. Советрин девирда ам темайрин, манадин, метлебдин жигъетдай дегши хъана, девлетлу хъана... М. М. Гь. Сифте гафунин чкадал, 1948. 2) **мурад**. На ви метлеб лагъ заз ачух, Гъавурда тур, къей регъуьхбан, Са кІус инсафвилелди рахух, КІвалин юкъ уьцІей регъуьхбан. С. С. Регъуьхбанны яр. Экскурсиядин къилин метлеб аялриз тІебиат чирун, къилди-къилди шейэрин ва тІебии вакъиайрин тІварар чирун, урус чІалан словарь гегъенишарун тир. А. А. Умуд. 3) вуч кІанзаватІа, гъам; рикІиз кІанзавай, тамарзлу затІ, кар. Ваз лугъудай са гаф ава, Къвас са гъвечІи, азиз дурна, Захъ дердияр гзаф ава, Твах зи метлеб къилиз, дурна. Х. Т. Са руша дурнадиз Заз чида чи Куьредин Бязибурун а кар, эдеб: Бегъем тавуртІа на метлеб, Лугъуда вазер къавумди. С. С. Инсафсуз къавум.

МЕТЛЕБЛУ прил. 1) мана квай, манаметлаб авай; са квекай ятІани лугъузвай. 2) асул кар алай, важиблу. Гъурейрадин гафаралди, Аллагъ адалай рази хъурай, Мегъамед пайгъамбарди лагъана; «Иман пудкъанни цІудахъ галаз хилерикай ибарат я». Абурун арада виридалайни сифтегъан метлеблу келимаяр «Ла илгагъи илла ллагъи» ва эхиримжибур «рекъелай. манийвал гузвайди алуд» лугъудайбур я». Диндикай суьгъбетар. "Самур" журн., 1994, № 3. Шаирдин метлеблу шишар кІелнавайтІани, чаз ам вич чизвачир. ЛГ, 1992, 31. Х. Чаз чида хъи, «Лезги газет» республикада милли газетрин арада виридалайни метлеблуди, ерилуди яз гъисабзава. ЛГ, 2004, 9. XII. **Антоним:** метлебсуз.

МЕТЛЕБЛУВАЛ суц.; - или, -иле; -илер; -илери, -илера метлеб квай гъал. Гъачбетда, муаллимдин зегъметдиз, адан метлеблувилди дуьз къимет гун адав вахт-вахтунда мажибар агакъарун лагъай чІал туш. Гележегдихъ къачувай камар || ЛГ, 1999, I. IV. Гилан аям, гуьзгубди инсан хъиз, чи литературади къалурунин метлеблувал мадни екеди я. А. А. Лезги литература. Гъар са чІехи вакъиа адан гъакъикъат, адакай авай еке метлеблувал гуьрчег чІаларалди къалуриз алакьдай ашукъдихъ муьгътеж я. З. Э. Чехи шаир. Ада уумуьрда къиле физвай важиблу цІийивилерин метлеблувал дериндай аннамши тийизвай, куьгъне фикиррал аламай инсанар гъавурда тваз алахъуналди кхъенай... М. М. Лацу лекеяр. **Синоним:** важиблувал. **Антоним:** метлебсузвал.

МЕТЛЕБЛУВИЛЕЛДИ нар. метлеб хкатдайвал. **Синоним:** метлеблудаказ, важиблувилелди.

МЕТЛЕБЛУДАКАЗ нар. метлеб аваз, метлеб кваз; хийир къачудайвал. **Синонимар:** важиблувилелди, метлеблувилелди.

МЕТЛЕБЛУДИ метлеблу прилагательнидин теквилин къадардин форма. Кил. **МЕТЛЕБЛУ.**

МЕТЛЕБЛУДИ суц.; -а, -а метлеблу тир кас, затІ.

МЕТЛЕБСУЗ прыя. метлеб авачир. И везифа къилиз акъудиз тахъайтІа, Велиметан уьмуьр метлебсузди жеда. М. В. Гъарасатдин майдандал. Уьмуьр саки вири фена, амма низ чидай ам икъван метлебсузди тиртІа. М. В. Гъарасатдин майдандал. **Антонимар:** метлеблу, важиблу.

МЕТЛЕБСУЗВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера метлеб авачир гъал. **Антоним:** метлеблувал.

МЕТЛЕБСУЗДАКАЗ нар. метлеб авачир гъалда. **Антоним:** метлеблувилелди, метлеблудаказ.

МЕТОД урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра са затІ, кар илимдин барадай ахтармишунин ва я кардалди къилиз акъудунин къайда. Урусрин кІвенкІвечи методистри туькІуьрай сесерин анализдиннисинтездин методдикай урусатдин школайра Октябрдин революция гъалиб жедалды менфят къачуз хъана. Гь. Рамалданов. Лезги чІалалди кІелиз-кхъиз чирунин методика.

МЕТОДИКА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра са вуч ятІани чирунин, къилиз акъудунин вири методар санал ва а методрикай, къайдайрикай илим. Лезгийрин тІвар-ван авай педагог А. Алкадарскийди лезги чІалан методика яратмишун патал са къадар чалишимшивилер авуна. Гь. Рамалданов. Лезги чІал чирунин методика. IV-VI классар, 1977.

МЕТОДИСТ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра са гъи предмет ятІани чирунин методикадин адай тарсар гунин рекъай пешекар. Са къадар методистри, анализдинни синтездин сесерин бинедал алаз кІелиз~ кхъиз чирдай метод инкар авуналди, гафунин манадиз фикир гун меслятдиз гъана. Гь. Рамалданов. Лезги чІалалди кІелиз-кхъиз чирунин методика.

МЕТР урус, суц.; -ди, -да; -ияр, -йри, -йра 1) 100 сантиметрдиз барабар яргъивилин уьлчме. - Яргъивал цІикъвед, айванни кваз, гъяркъуьвал ирид метр. Так! Гила чна абур чеб-чпихъ галаз зарбда, - мурмурна бригадирди. Гь. Рамалданов. УстІарар. 2) гъа яргъивал алай алат (тахтадин кІус ва месб). - Яда, Къурбан, алад фена метр гъваши, - алумда: гъикъван лазим ятІа, гъакъван къачуда, - эмирна метрдив вичин саягъда вердиш Тагъира. Гь. Рамалданов. УстІарар. * **КІири Бубадин метр**

МЕТРИКА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра инсан хайи вахтуниз талукъ делилар авай чар, документ. Аялдиз Россиядин гражданство къачун тавунмаз адаз я метрика ва гъакІ пособие гуз жедач. ЛГ, 2003, 4. XII. **Синоним;** хайивилин гъакъиндай шагъадатнама.

МЕТРО урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра чилин кІаникай фенвай ракъун рехъ. Метро лугъуз шегъердин

кІаник маса шегьер ква, гъа зун хътин поездрив Ана бегъем кефер гва. А. С. Салам, Москва! 1900 - йисуз Парижда дуьньяда сад лагъайди тир метро ачухна. ЛГ, 2005, VII.

МЕТЯГЪ араб, т-б, суц.; - ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) маса гун патахъай акъуднавай затІ, маса гуниз акъуднавай затІ Базардиз твах на ви метягъ, Маса фидай кал я, къавум. Е. Э. Къавум. 2) са вуч ятІа бакара къведай затІ, кутугай затІ.

МЕФТ суц.; -тІеди, -тІеда; -тІер, -тІери, -тІера 1) келледа, къулан тарце ва кІарабри авай рагъул рангунин экъи затІ Эгер дяве хъаначиртІа, исятда ина жегъил, кІарабра мефтІеди звал къачунвай, къизгъин ивидин къегъалар жедай. М. Гъ. Гезентидин эхир. Мад гуьнедик къаткиз жезвачир - ракъини къилин мефтІериз чим акъудзавай. З. Гъ. Балугъдикай ахвар. Мефткдин ивидин гьерекат хъсанарун патал гъилер къуьнтел къван 10 декъикъада чими це твада. ЛГ, 2003, 7. VIII. 2) инсандин фагъум-фикирдин орган Эмин, ажал къе ваз мугъман атанва, КІанзни-такІанз вил Дуьньядихъай атІанва, Фикирдай къван къилин мефтІар чкІанва... Гъуцар, ви сир вуч тир зун халкъ авунин? Е. Э. Гъуцар, ви сир вуч тир зун халкъ авунин?! Абасан мефтІ къана... На лугъуди, им гъа зулун йикъан пакама я. Абаса ам рикІивай гъиссзава. М. В. Гъарасатдин майдандал.

МЕХАНИЗАЦИЯ урус, суц.; - яди, -яда; -яр, -йри, -йра механизмамишун, механизмайралди таъминарун, механизмайрин куьмекдалди къилиз акъуддайвал авун; гъилин зегъмет механизмайралди, машинралди эвез авун.

МЕХАНИЗМ урус, суц.; - ди, -да; -аяр, -айри, -аира са гъихътин ятІани къуватди кІвалахдик кутазвай галкІурнавай гьерекатда авай паяр вири санал ва абурун кІвалах, гьерекат; машиндин ва ихътин маса затІунин туькІуьр хъун.

МЕХАНИЗМЛАМИШУН гл., ни вуч; - да, -на; из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; механизмламиш тавун, механизмламиш тахвун, механизламиш хъийимир механизмайралди таъминарун; кІвалахар машинрин куьмекдалди ийидайвал авун. Майишатда ичеринни чуьхверрин къакъан бегьерар гудай жинсерин багълар артмишун патал бес къадарда кІвалахнач. Къачун чна чуьлдин ва малдарвилин фермайра кІвалахар механизмамишун. А. Шагъмарданов. Майишатдиз регъбервал гуникай. Серкеров Малик... хуьруьн майишат механизмлмишунин рекъяй зурба пешекар я. ЛГ, 2005, 12. V.

МЕХАНИК урус, суц.; - дц -да; -ар; -ра, -ри, -ра машинрин, механизмайрин кІвалахдиз килигзавай кас: машинрин, механизмайрин пешекар.

МЕХАНИКА урус суц.; ~ ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) алемда затІар гьерекатдикай ва а гьерекат арадал гъизвай къуватрикай илим. 2) затІар гьерекатдиз атуникай ва а гьерекат арадал гъизвай илим кІвалахда ишлемишунал машгъул техникадин са хел.

МЕХКІУЪТ суц.; - ди, -да; -ар, -ри, -ра канабдин фин, вирт кутуна туькІуьрдай гъалвадин са жуьре. Ава... финин турба... Ийида бул мехкІуьтар. Х. Х Дидедин тум. Хунчайрани авай гъа: иситІаяр, мехкІуьт, шуьреяр, гузанар, нутІуфа, рганвай верчер ва маса ширинлухар. ЛГ, 2000, 23 III.

МЕХЪЕР суц.; -и, -а; -ар, -ри, -ра гада ва я руш эвленмиш хъуниз талукъарнавай мярекат. Паб-гъуьл хъайтІа, тежес хъайитІа гъуьрметар. Квез герек я мад а мехъер, зегъметар. С. С. Пис папаз. Дидедини цци мехъерин гъазурвилерни акваз баишламишна. З. Э. Муькъвел гелер. Къуй дуьньядал гзаф хъурай мехъерар, Тимил хъурай тарагъажрин агъавал. А. С. Къуй дуьньядал гзаф хъурай... Мехъер! Им уьмуьрда садра жезвай шад межлис я. К, 1985, 14. VII. Мехъерар йикъериз элкъуьрун гзафни-гзаф жегъилрихъ галаз тербиядин, насигъатчивилин кІвалах гъяляй вегъинлай аслу жезва. ЛГ, 1992, 31. X. Я паб,... им чІехи мурад тушини, жуваз хва хъана, хва чІехи хъана, адан мехъер, межлис акун. А. Муграгъви. Адалатдин арха.

* **мехъер авун** гл., низ эвленмишун, гададиз свас гъун. Дагъларин къяляйни сифте атайдаз разивал гана. Лишанар кутуна, гъил гъиле аваз мехъерни авуна. А. М. Киф атІайди. - Гила чна къведа мехъер ийидай вахт хъанва, - лагъана Семеда йикъарикай са йикъуз. З. Э. Муькъвел гелер.

* **мехъер аладарун** гл. ни нин Мехъерин мярекат эхирдал гъун, мехъер къиле тухвана куьтягъун.

* **мехъер къалурун** гл. мехъерик иштарак авун патал теклиф авун.

* **мехъерин мугъман** суц. мехъерик теклифнавайди, иштараказавайди. Шумудни са фяле ава и дуьньяда, шумуд кесиб? Мехъер мугъмандини ийич вуна авур хътин тагъсиб. Е. Э. Черкес.

* **мехъерин паяр** суц. мехъерин иесиди мугъманриз гудай ширинлухар, тІуьн-хъун. Вилерикай карагна Яйлахар, булахар, чубандин баяд, Мехъерин паяр... А. Ал. Дустуникай баллада.

МЕХЪЕРУН гл., ни; -да, -на; -га, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; мехъер авун, мехъер тавун, мехъер тахвун, мехъер хъийимир жегъил гададин уьмуьрдин юлдашвиле жегъил руш гъун ва я жегъил руш уьмуьрдин юлдашвиле гададиз тухун. За и кІвалера рушаз мехъерда... Б. С. Амуькьрай лугъуз. Лезгийриз са адет ава: жегъилди, Руш жагъайла, вахт атайла, мехъердай... М. Б. Кварар. Абдулмуминаз мехъердай вахт хъайила, Салегъат хала сусахъ яргъара къекъвенач: ада къуниши Мирзали халудихъ галаз къавумвал авун къетна. X. III. Камаллу, марифатлу, адалатлу... **Синоним:** эвленмишун.

МЕЦЕ, МЕЦЕЛ мез существительнидин падежрин формаяр. Кил. МЕЗ.

МЕЦЕЛАЙ¹ мез существительнидин къакъатуниин II падеждин форма. Кил. МЕЗ.

МЕЦЕЛАЙ² посл, талукъвилдин падежда авай существительнидихъ галаз алакъада авайла, 'гафарай', 'фикирдай' мана гудай гаф. Гьелбетда, пленумдал рахадайла, Къияса багълар артухарун тебрик авуна. «Экуьнин ярар» колхоздин мецелай 1965 лагъай йисал къведалди 1100 - 1200 га цийи багъ кутун хивени къуна. А. А. Лезгияр.

МЕЦИ, МЕЦИВ мез существительнидин падежрин формаяр. Кил. МЕЗ.

МЕШАТЬ: мешать авун гл., ни-куь низ-куьз са кар къилиз акъуддай мумкинвал тагун. Пенжеридай кишгайла, Надежда Михайловнадиз акурбур, устIардиз мешать ийизвайбур, колхоздин председатель Келентаров Нямат ва чупур чин алай са маса итим тир. А. А. Умуд. Мешать мийир заз, зирзибил, Куь фикирар серин я хьи. С. А. КIанивал гваз. **Синоним**: мешатун.

МЕШАТУН || **МАШАТУН** гл., рах., ни низ-къез; -да, -на; -из, -зава; -а || ая, -ин, -рай, -мир; мешат авун, мешат тавун, мешат тахвун, мешат хъийимир са кар къилиз акъуддай мумкинвал тагун. [Шагъламаз] - Я стха, НихетI На дакладчикдиз машат мийир тIун. Гь. Гь. Колхоз. [Шагъламаз] - Я товарищ! За ваз машат.мир лугъузвачни? Гь. Гь. Колхоз. **Синоним**: мешать авун.

МЕШВЕРА || **МЕШВЕРАТ** араб, суц.; - ди, -да; -яр|| -ар, -йри||ри, -йра||ра 1) са месэла гьялун патал, веревирд, меслятар авун патал кIватI хъанвай мярекат. Ахна ада адет тирвал нянихъ эмиррин мешверат жедайди ва гъа мешвератдал ферсуз гафунин'мана чир жедайдакай фикирна. З. Р. Гъажи Давуд. ЦIай акур цеквер хъиз, Чавушар тадиз чIана къуд патлахъ Мешвера кIватIиз. А. Ал. Пуд хали. Патарив гвай хуьреравай жемьатар, Муькъуьн суал гьялун патал, Мешверадиз атанва. М. Б. Муьгъ. 2) межлис. Муьгъ эцигна куьтягънава. Далдам-зурне илигна, Ам ачухдай мешверадиз Къвезва вири жемьатар... М. Б. Муьгъ.

МЕШЕБЕГИ туьрк, суц.; - ди, -да; -яр, -йри, -йра тамуз килигзавай, ам хуьзвай кас. Адаз балкIан чIилихъви мешебегиди Сардаранди тирди чир хъана. С. М. Цицигъ-наме. ГъвечIи мешебегиди, балкIандал хкаж хъана, Чехи бубадин мулкарал цIар илитIун давамарна. Гь. Къ. Мешебегиди. - Зун, Магъмуд халу, лесхоздин къилин мешебегиди я, - чирна вич мугъман хъунин метлеб жегъилди, Магъмуд кIвалай эхкъечI хъувурла. А. Исм. Алуькда ахвар. Мешебегиди лагъайвал, дагъдиз экъечIдай рехъ дегънедивай акъван яргъал алач. М. Б. За бананар недач. **Синонимар**: тамарбан, тамухъан.

МЕШЕБЕГИВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера там хуьзвайдан пешекарвал. **Синонимар**: тамарбанвал, тамухъанвал.

* **мешебегивал авун** гл., ни мешебегиди тир къуллугъ къиле тухун. **Синонимар**: тамарбанвал авун, тамухъанвал авун.

МЕШЕДИ туьрк, зараф., суц.; - ди, -да; -яр, -йри, -йра азербайжанви. Хинедатунвай яру чуру квай мешедидин бицилда хъуткъутI ягъизвай къацу рекле алай къавурмадал Къаюман темягъ фена. З. Э. КУТВ-диз фена.

МЕШРЕБ араб, суц.; - ди, -да; -ар, -ри, -ра хъсан ақунар, рикIиз чими ақунар, -гуьрчег ақунар. Крариз чпин тIварар ава, анжах Вуч ийида давладиз Мешреб алай рангарив Чагана вич акъвазнавай Къвед вилив хуьз... И. Гь. Гафунин тариф... бедендихъ абур, тумунихъ-къилихъ мешреб амачир, гъатта чIарчIин ранг гъим ятIани чир техжезмай кицIер чеб-чпел расалмиш хъана. А. Исм. Эхиримжи къув. Къавар ацукъна, цIар ацахъна акI эйбежер гъалда авай ада райцентрадин мешребни квадарзавай. ЛГ, 2003, 4. XII. Чна фу гъасилунал зегъмет чIугуртIа, ада чал мешреб гъида. ЛГ, 2004, 6.1 V. **Синоним**: мешребвал. **Антоним**: мешребсузвал

МЕШРЕБВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера мешреб алай гъал. Са гафуналди, мугъмандиз а дишегълидин михьи мешребвал акурла, адан кIвалин сглигъа акурла, аданни итимдин арада авай гъуьрмет акурла, мугъманди рикIай лагъана... А. Муграгъви. Ажалдин хура. **Синоним**: мешреблувал. **Антоним**: мешребсузвал

МЕШРЕБЛУ прил. 1) хъсан, кутутай, аферин алай. 2) мешреб алай, хъсан ақунар авай. **Антонимар**: мешребсуз, келекутур.

МЕШРЕБЛУВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера мешреблу тир гъал. **Синоним**: мешребвал. **Антоним**: мешребсузвал

МЕШРЕБСУЗ прил. 1) мешреб тушир, кутут тавур. Куьлуь тир мешребсуз цуьквери Яраз хъиз ни ганач атирдин. А. С. Бенешайри къве сеферда... Рахадайла гъилер юзурун, чинив къуьруькар шиз тун мешребсуз кар я. ЛГ, 1996, 21. VI... Мешребсуз гъалар бегенмиш хъанвай хуьрерин чкайрин тIварар кIамай къван къаз жеда. И. Мурадов. Къайдасузвиликай къанун хъайила 2) хъсан ақунар алачир, кIалубсуз, мешреб алачир. **Синонимар**: абурсуз, келе куьтуьр, кIалубсуз, эйбежер. **Антоним**: абурлу.

МЕШРЕБСУЗДАКАЗ нар. мешреб алачиз, кIалуб алачиз. **Синоним**: мешребсуздиз. **Антоним**: абурлудаказ.

МЕШРЕБСУЗВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера мешреб алачир гъал, кутуг тавур гъал, кIалубсузвал. **Синонимар**: абурсузвал, келе кутурвал, кIалубсузвал, эйбежервал. **Антонимар**:

абурлувал, мешребвал, мешреблувал.

МЕШРИКЪ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра киблепатан уълкве. *Меширикъда сад къиникъин ван Хъайтла, нез гъадан игъсан.* С. С. Фекъи.

МИГЪРАБ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра клисадин къене кешиш жедай асул къилин чка.

МИДАД араб, суц.; -да, -да; -ар, -ри, -ра къайгъу, куьмек. *Гила заз гъикIдатIан чидач, Заз тайин хабар жагъидач, Зи мидадда касни (а)квадач, Зун Мягътел, серсер я, Зуьгъре.* Е. Э. Суна, за ваз лугъун са чIал. *ЯтIани за цазва жуван Бокалда и яд, Къуьзуьлинни хъийир жаван, Терг ийир мидад.* А. Ал. Андреян булах.

* **мидадда акъун** гл., *вуж нин къайгъуда хъун.* *Мухлисатан ван къведай, адан мидадда акъадай касни авачир.* З. Э. Муьгъуьббатдин цIелхем.

МИДАИМ араб, нар. гзаф девирра амукъдай, эхир авачир. *Хийир кардал вун мидаим мерез я.* Е. Э. Нефсиниз. *Виридахъ вичин эвел хъиз эхирни ава. Амма, аквадай гъалда, я эвел, я эхир авачирди са Иман я. Иман мидаим я.* М. В. Гъарасатдин майдандал. **Синоним:** гъамишалугъ.

МИДАИМВАЛ суц.; -или, -але; -илер, -илери, -илера алат тийидай, квахъ тийидай гъал. *Шаир, вуна агъилвиллиз гъайзава Тебиатдин мидаимвал. гъисс тийиз.* П. Ф. Шаир. *Къужадин зигъиндини вичин мидаимвал гъиссзава...* М. В. Гъарасатдин майдандал.

МИДЯ араб, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра гъамиша душманвал ийизвайди. *Арадал алачиз миддя, Гъакан къалмакъал хъана хъи.* С. С. Куьре эгълийриз. *Бязибуру къил янавай тубайриз, Ялтахдаказ гардан кIирна мидяриз, Лугъузва хан, чун я халкъ туш.* Х. Х. Лугъузва хъи, чун я халкъ туш. **Синоним:** душман.

* **мидя хъун** гл., *вуж нихъ галаз садан масадахъ галаз авай алакъаяр пис хъун, сада масадаз зиян гудай гъалдиз атун.* **Синоним:** душман(ар) хъун.

МИДЯВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера душманвал...1936-1956 йисара лезгияр Азербайжандин чкадин халкъ туширди субутиз кIанз алахъна ни къилел гъайи мусибатрикай хабар авачир. *Авайвал лагъана кIанда хъи, и карда азербайжан халкъдал са тахсирни алач. И кар авурбуру къве стха халкъдин арада мидявал тваз алахъайбуру я.* М. М. Лацу лекеяр.

* **мидявал авун** гл., *ни низ-къез душманвал авун, гъамиша чIуру ниятар аваз, геле къекъуьн.* **Синоним:** душманвал авун.

МИЖЕ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра гъайванрик, набататрик квай къеж, яд. *Мурабадин винел патал харар хъана шекер къун тавун патал, адаз ргадади са тIимил лимондин миже цада.* Хийирлу меслятар || ЛГ, 2000, 30. III. *Цуру миже фитIиндайла, ачух жезвай къизилгуьлдин цуьк хъиз, адан пIузарар кIватI хъана гунбучIдиз элкъвезва..* М. А. Гъарасатдин майдандал.

МИЖЕВИР араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра фекъидин куьмекчи.

МИЖЕВИРВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера мижевиридин пешекарвал.... *Къадиев Шихрагъим муаллимвиле тайинарна. Ада гъакъван чIавалди мискIинда мижевирилде кIвалахнай.* ЛГ, 2005, 23. VI.

МИЗАМ араб, суц.; -ди, -да -ар, -ри, -ра 1) къайда. *КIватI жез Дагъустан вири, Пуд манат мизан хъана хъи.* С. С. ГъажикIа *Жуьреба-жуьре хесетрин инсанрихъ галаз хушвилелди рахун, маса гузвай шейэрин гъахъ-гъисаб, терездин мизам дуьздаказ тухун ва икI мад туьквенчивилин хиве авай везифаяр я.* ЛГ, 2004, 22.I. 2) (чIехи гъарфуналди - М) эркекдин хас тIвар: **Мизам** - а, -а; -ар, -ри, -ра.

* **мизам къун** гл., *ни нин-куьн гъисабар, итогар къун.* *Гъеле, гъич тахъайтIа, мад са вацра къван, гъар юкъуз авур кIвалахдин мизан къадайла, бригадирдиз тапарар авун лазим къевезвай.* А. А. Лезгияр.

МИЗАН кил. **МИЗАМ.**

МИЗМИЗ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра чIижерин, хузарин чеб хуьдай ва я чпи класдай алай, орган. # чIижрен ~, хузран ~.

МИКИР кил. **МЕКИР.**

МИКРОБ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра вилиз таквадай гъвечIи са клеткадин организм. *Ахтармишунар тухвайла, тIветIрен гелерилай 30дав агакъна инсандин азарар арадал гъидай микробар жагъана.* З. К. Тебиат чирун.

МИКРОБИОЛОГИЯ урус, суц.; ди, -да; -яр, -йри, -йра махсус алат гвачиз вилериз таквадай лап гъвечIи организмаяр ахтармишдай илим.

МИКРОСКОП урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра затIар еке авуна къалурдай гуьзгуь авай лап куьлуь затIариз килигдай алат. *Гъайиф, гъайиф, телескопар, микроскопар аватIани, бязибуруз аквазвач и дуьньяда уьмуьрдин тангар.* А. Ал. Тангар.

МИКРОФОН урус, суц.; -да, -да; -ри, -ра сес яргъал мензилриз ракъурдай ва я ам артухардай алат. *Микрофондихъ дикторди лугъузва: «Эхиримжи хабарар».* А. Ал. Эхиримжи хабарар.

МИКЪНАТИС араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра ракъун ва я гъулдандин затIар вичел чIугвадай къуват авай ракъун ва я гъулдандин кIус. *Амма микънатIасдал хъиз, вилер тек садал, вичелай са шумуд камунин вилик квайдал алкIанвай, Ж. Гъ. Жанавур.... са гафуналди, вичяй къил акъудиз пара четий тир*

микънатIисдин къуват авай. З. Къ. ШейтIандин веледар. **Синоним:** магнит.

МИКЪНАТИСЛАМИШУН гл., ни; -да, -на; -из, -зава; -0 // -а "|| ая, -ин, -рай, -мир; микънатIасламиш авун, микънатIасламиш тавун, микънатIасламиш тахвун, микънатIасламиш хъийимир **ракъун ва я гьулдандин затIар** вичел чIугвади къуват кутун.

МИЛ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра ружадин, винтовкадин патрондин пистонда акъадай пай.

МИЛАЙИМ араб, прил. хуш къведай, хъуьтуьл. Сифте камунихъ галаз адан къелечI пIузаррал милайим хъуьруьн къугъвана, ахпа хъуьруьн вири чиниз чкIана. А. А. Умуд. Хъуьтул тIебятдин, рикIиз чими, хъел текъведай, муьтIуьгъ. Я чан зи Нур, Нурлана. Вун гъикъван милайим бала тир. А. А. Пад хвайи рагъ. Беневшиадиз вичин пагъливандин суй авай буба кIандай, амма адалайни гзаф гъвечIи буйдин, яхун, къумрал, амма милайим къилихрин, гъамиша сивел хъверни мани алай диде кIандай. Гъ. Юь. Магъини Дилбер.

МИЛАЙИМВАЛ суц.; - или, -иле; -ер, -лери, -лера **тебятдин хъуьтуьлвал, милайим гьал, рикIиз чимивал.** Амма чина милайимвал къугъвазвай гъа са пегъзеда квахъни хъийизвай. З. Гъ. Ахварай авудай аваз. Лезги мисалри хизандиз, хизандин алакъа йриз ва аялриз къетIен фикир гузва. Хушвилини милайимвилин, гъавурда акъунинни рикIикай хабар къунин месэлайрал гьалтайла, сад лагъай чкадал диде ала. «Самур» 2002,. N95.

* **милайимвал авун** гл., ни низ алакъайра хъуьтуьлвал авун. - Руш я лагъана са милайимвал авун, чин ачухна, рахун-луькIуьн чидайди туш... Б. Къ. Къарачи.

МИЛАЙИМВИЛЕЛДИ нар. милайим тегъерда. Аку садра, ам гъикъван мишайи»лвилелди чаз килизаватIа. З.З, КУТВ-диз фена. Машиндай звичIай Алипулат милайимвилелди агъсакъалрин патав атана. З. Э. Муькъвел гелер. **Синонимар:** милайимдаказ, милаимдиз, милиз. **Антонимар:** туьнтдиз, ажугълудаказ.

МИЛАЙИМДАКАЗ нар. милайим тегъер хас яз. -Де вун хвашкалди, - лагъана милайимдаказ Мегъамеда, къве гъилни вилик авуна, явашдиз учительницадин гъим юзурна. А. А. Умуд. Гъамишанда туьнтдиз рахадай ва къалар ийидай ам икI милайимдаказ эгечIуни Мухлисат гъейранарнавай. З. Э. Муьгъуьббатдин цIелхем. **Синонимар:** милайимвилелди, милаимдиз, миливилелди, милиз. **Антонимар:** туьнтдиз, ажугълудаказ.

МИЛАЙИМДИЗ нар. милаим яз. Гьалтай гъвечIи-чIехида адаз милайимдиз салам гуда, жузун-качузун ийида. ЛГ, 2000, 20. VII. Вун бахдин рикIилай алатдайди. туш гъа-а, Велимет. - Аялдохъ хъиз милаимдиз рахазва адахъ Пчебах. М. В. Гъарасатдин майдандад. Гъихътин кIвалах гъиле аваз хъайитIани, дидеде, инжиклу тахъана, ам туна, муькIуьфдивди ширдихъ яб акалдай. Хуш тахъай чка ада гзаф милайимдиз, анжах вичиз хас муькIаятвилелди къалурдай. Ж. Гъ. Руьгъдин, рикIерин къелечи. - Я абат хийирар хъайибур, я женнетдай экв акулуниз лайихлур, гъикъван гуьзел чка жагъанва кез, -шириндиз, милайимдиз рахадай Алидар садан вилеризни килиг тийиз, амма виридаз фикир гуз Н. И. Сирлу межлис. **Синонимар:** милайимвилелди, милайимдаказ миливилелди, милиз. **Антоним:** туьнтдиз.

МИЛИ прил. хъуьтуьл, хуш къведай. Зи вилери са назик экв са уьтери къатIана. Акъван лацу, акъван мили ишигъ я хьи, ам лап рикIе гъатзава, чими мед хъиз бедендиз кужум жезва. М. В. Вацран ягъун. Виридалай хци я вун, Векъи я вун, мили я вун, рикIел хуьх на, Лезги я вун! М. М. Жувал хъша.

* **мили хъун** гл., вуьж-вуч мили гьалдиз атун. Гъи кас нек хъиз мили жеда, Гъадал даим рагъмет къведа. С. Ярагъви ашукъ Уьзден.

* **мили хъвер** суц. хъуьтуьл, ван алачир рикIиз хуш хъвер,. КIуфу мили хъвер кваз, къилни хкаж тавуна тадиз жаваб гана. З. Э. Муькъвел гелер. Ам, гъиле авай гъвечIи шуьтруь рангунин чемодан чилел эцигна, къелечI пIузарал мили, баркаван хъвер алаз салам гайидалай къулухъ, ракIарин патав акъвазнава. З. Къ. ШейтIандин веледар. Чина гъамиша мили хъвер хъайи инсан ва чи къелемдин стха чавай эбеди яз къакъатна. «Самур» журн., 2003, № 6.

МИЛИВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера **мили тир гьал.** На лугъуди, и Дуьньяда Авайди са хъсанвал я. Мишвални, иервални, кIанивални масанвал я. С. К. Ви авазар аваз хъурай. Заз адан вилер аквазвачиртIани, заз абур чидай ва исятда зун агъанвай хъи, гъабурани адан рушвилин гуьзелвални миливал артух хъанва... А. Къ. Нехирбанни лекъ.

МИЛИВИЛЕЛДИ нар. миливал хас. яз. **Синоним:** милайимдаказ, милайимдиз, миливилелди, милиз

МИЛИДАКАЗ нар. мили гьал хас яз. А чIавуз Гъамида спелриз звар гана милидаказ хъверна рикIяй... А. С. Самур. ГъвечIи чубам милидаказ хъуьреза... А. С. Вучиз ам акI хъуьреза? **Синонимар:** милайимдаказ, милайимдиз, миливилелди, милиз.

МИЛИДИЗ нар. милиди яз. Гагъ беневшиад рангар ягъиз чилериз, Агатзава чав милидиз, хъуьтуьлдиз, Хел юзуриз, пеш ахъайиз, суьтуьлдиз. С. К. Мад са гатфар илифзава уьмуьрдиз.

МИЛИЗ нар.; мили яз. Цайлапан хъиз элкъведай Токдин мотор акурла, Имран милиз хъуьреда, Ченеда гъил акIурна. А. Ал. Экв халу. **Синонимар:** милайимдаказ, милайимдиз, миливилелди, милидаказ.

* **милиз-милиз** нар. лап хвеш къведайвал. Сагъарнай на хер ашкъидин мелгъямдив, Ви къаршида чIехи буржи ала зал. З. Р. Диде шегъер.

МИЛИЦА || **МИЛИЦИОНЕР** урус, суц.; ~ди, -да; -яр||~ар, ~ирцурь, ~ир||ра милициядин жергедин къуллугъчи. Шегъерда, - алава хъувуна ада, поступал алай милиционердин къуллугъдин девре са куъче жеда. Зи девре са тМимил гегъени я. - Изберг, Дербент шегъерар ва Къибле патан Дагъустандин районар. З. Э. Кек галкИзва. Са сеферда пиянзавай Фейзуллагъди рекъин къерехдал акъвазнавай къве милиционер машиндин кутун тавуна са тМимил амукъна. С. М. ЦиЦигъ-иаме. Урал мотоцикл гвай и милиционер яшлу итим я. З. Къ. Шейтандин веледар. Теми милицайрин патав фенайтIа, абур виш сеферда, атана акъатдай. З. Къ. Шейтандин веледар. [ЦIарпIар баде] Жуван хъеме - кIева! И Дербенрин милицайрни гзаф векъибур я! Ф. Б. Филиал.

* **милицавал (милиционервал) авун** гл., ни милицадин (милиционердин) пеше къилиз акъудун. Милицавал авун хаталу ятIани, гзафбуруз милицавал хуш я. Р.

МИЛИЦАВАЛ рах. || **МИЛИЦИОНЕРВАЛ** суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера милиционер тир гьал.

МИЛИЦИЯ урус, суц.; -ди, -да; 1) жемятдин арада къайда, халкъдин эминин, гьакIни къилдин инсанрин хатасузвал ва абурун хсусият хуьдай идара. Тиш-пIуз яру хъанвай Гъасан милициядин работникри. Мирзединни Шамилан кIаникай хкудна, пудни махсус автомашинада аваз милициядин идарадиз тухвана. Я. Къафаров. Мейит. Милиция халкъ паталди тешиклнавай гъукуматдин са орган я, халкъдин ихтиярар ва секинвал хуьн милициядин работникрин къилин везифайрикай сад я. ЛГ, 2004, 26. VII. 2) рах. **гъа идарадин къуллугъчи**. Жезмай къван пара игр, гъар планда милицияр, Хъун паталди ихтиярар, гъар куъче Магъачкъалада. С. С. Магъачкъала. Шегъерра, чинебан кIвалера, дишегълийри чеб итимриз пулунихъ маса гузвайла, милицияди ахътинбурун вилик пад такъазвайла. Лугъуда хьи, чи культура хкаж жезва. А. М. Киф атIайди.

МИЛЛЕТ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра чIалан, чилин, экономикадинни руьгъдин умумивилин бинедал алаз арадал атанвай инсанрин мягъкем садвал. Тарих миллетдин лап чехи тербиячи я. А. Р. Чинебан савкъват. Яд уьлкведа са яд миллет хъана вун, Гуя гужалди такIандаз гана вун, Н. Сам. Лезги, вавай жузан за... Женгерин зулумра чи миллет кайид я, Чи чил хвейи игит миллет хъана чун. Н. Сам. Лезги, вавай жузан за... Паспордани миллет къейд тийизвай алай девирда дидед чIал чир тавурла, им миллет квахъзава лагъай мисал жезвачни?! Х. Ш. Дидед чIал чируниз артух фикир. Ассимиляциядин рекъер гзаф авай: лезгияр жавабдар къуллугърал тайин тийин, мектебра дидед чIалалди тарсар тагун, радио, газет къадагъа авун, лезги аялар дидедиз хъайила документа чара миллет кхъин ва мсб. М. М. Лацу лекеяр. Чун, лезгияр, эхир къйляй пашман жедай миллет я. Т. А. Фу квахъ тавурай.

МИЛЛЕТВАЛ кил. **МИЛЛЕТЧИВАЛ**.

МИЛЛЕТЧИ туьрк, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра маса миллетрин игътияжриз кIур гана, анжах жуван миллетдин игътияжар вилик кутадайди. Гъа вахтара куьрдерин шаир ва алим Шамил Аскеров, миллетчи я лагъана, дустагъда туна. М. М. Лацу лекеяр. Гъа инал заз, гъакъикъатда миллетчияр вуьжар ятIа, гъабурукай са шумуд гаф лугъуз кIанзава. М. М. Лацу лекеяр.

МИЛЛЕТЧИВАЛ || **МИЛЛЕТВАЛ** суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера миллетчи гьал, милдетчивилед машгул гьал. Алиеван лезгийриз къариш миллетчивилин сиясат вири республикадиз чкIана. М. М. Лацу лекеяр. А вахтунин миллетвални душманвал Пуч хъана гъа куьгъне къала хъиз ава. А. С. Салам, Дербент.

МИЛЛИ араб, прил. миллетдин, халкъдин; миллетдиз, халкъдиз талукъ; миллетдиз, халкъдиз хас. Халкъариз абурун тарихдиз, яшайишдиз ва культурадиз, абурун милли руьгъдизни алакъунриз килигна къимет гун лазим я. М. М. Чун «гъвечIи» халкъ туш. Милли культура хуьн ва вилик тухун патал лезги чIалалди республикадин газет, республикадин радио ва телевидение чарасуз герек я. М. М. Къибле пата гурзава. Чи гъиле 1858 - йисуз. Тифлизда французрин писатель Александр Дюмадин Миллям костюмар алукина янавай ишикIл ава. К. К. Шикилдикай риваят. Гъам Агъа Макъар, гъам Цмурар милли тарихда къадим хуьрер я. Агъа Макъа милли пачагърин девирра чатар авай, Цмурдал хаиперес вахтара килиса алай. И. Гъ.

* **милли парк** суц. миллетдин имарат яз хуьзвай парк. Самурдин там официалнидаказ тIебиатдин памятник, милли парк яз малумарнаватIани, ам сакъатда тергзава. ЛГ, 2003, 22.П.

МИЛЛИАРД урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра агъзур миллиондиз барабар число ва къадар. Чун гзаф рекъера къекъуьниз мажбур хъана. Нетиждада чи майишатрал алай 12 миллиард (гъа чIаван) манатдин буржар алудна. Ш. Шабатов. Мегъарамдхуьруьн район: вуч авуна, вуч ийиз алакънач?

МИЛЛИАРДЕР урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра миллиард манатдин хсусият авайди. СССР-дин экс-президент Михаил Горбачёв Америкадин Садхъанвай Штатрин миллиардер Даяна Меер Саймонал ашукъ хъанва... Вичин ашкъидив агакъун патал Горбачёв Москвада авай кIвалер маса гана Сан-Францискодиз куьч хъанва. "Самур" газ., 2002, 25.1.

МИЛЛИАРДЕРВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера миллиардер тир гьал.

МИЛЛИВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера са миллетдиз хас адетар, хесетар - вири санлай. Ам [Лезги Нямет. А. Г.] уьмуьр иердиз чидай... милливал, меденивал, лезгивал хвейи, геележг патал женг

тухвай шаир я. З. Ф. Халкъ патал халкънавай инсан.. Роман Келдайла, чна инкъилабдин вилик квай йисарин руьгь, дагъвияр акси классриз пай хьун, инсанрик чпин милливал хуьнин гьиссер акатун къатлузва. "Самур"журн., 2002, 3.

МИЛЛИГРАММ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра са граммдин агъзурдай са пай.

МИЛЛИМЕТР урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра са метрдин агъзурдай са пай.

МИЛЛИОН урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра агъзур сеферда агъзур къадар ва число. Миллион суз хьуй яшамии Дуьньядин абур гьукумат. Х. Т. Сулейманан мисалди къалурна хьи, неинки миллионралди агъалияр авай, гьакI гъвечи халкъарин арадайни бажарагълу инсанар акъатун мумкън я. А. А. СтIал Сулейман. Ингье и хизанди 1 миллион манат пулдин такъатар чара авуна, кье хуьруьн абур тир жуьмя мискIин арадал хкизва. ЛГ, 2004, 15. VII.

МИЛЛИОНЕР урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра агъзур сеферда агъзур къадардин девлет авайди.

Энгельсам тIварунихъ галай, и мукъвара пудакай сад хъувунвай миллионер колхоздин правленидин идара гьич миллионервилинди яз аквазвачир. Гь. М. Им къван, имни терез.

МИЛЛИОНЕРВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера агъзур сеферда агъзур къадардин девлет авай гьал. Энгельсам тIварунихъ галай, и мукъвара пудакай сад хъувунвай миллионер колхоздин правленидин идара гьич миллионервилинди яз аквазвачир. Гь. М. Им къван, имни терез.

МИНА¹ араб, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра багъа къаш, нур гудай къаш. Шумудни са мектеб ава, Нур гузавай мина хътин, Аквада ваз чIехи клуб, Тамам цIийи бина хътин. Х. Т. Ахцегъар. Лазим затI я - мина зунжур, къуба гъваши. Е. Э. Къавумдиз.

МИНА² урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра. 1) цин, чилин ва мсб. КIаник кутуна хъиткъинардай затI. КIвач минадик хкIун кумаз Авуна галат. А. Ал. Лацу лифер. 2) минометдин гуьлле.

МИНАРА || **МИНБАРА** араб, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра капI ийиз эвер гудай, азан гудай миейиндин къакъанвиллиз хкаж хъанвай къакъан къуба. Пачагъди вичин вилайтдин вири чкайрай аквадай са къакъан минарадин кукIваз чIулав пайдах хкажна. Ф. Нехирбандин хва. Фекьи къарагъна минбардиз хкаж хъана. Худба Келлиз башламина. З. Э. КУТВ-диз фена.

МИНБАРА кил. **МИНАРА**.

МИНЕРАЛЬНЫЙ: * **минеральный яд** суц. чиликай хкатзавай ва я махсус алатралди хкудзавай бедендиз менфятлу минерал квай яд. Районда минеральный, булахрин михьи ва жуьреба-жуьре дарманрин ятар са шумуд чкадай акъатзава. ЛГ, 2005, 14. IV.

МИНЕТ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра кIевелай тIалаб. Шагь-Буба халуди вичин вилер зи чIехи бубадин вилера атомарна. Абура минет авай: къутармиша, и гьалдай акъуд! А. Къ. Нехирбанни лекъ, Амма сивай гьикI ятIани Минетдин гаф акъуддач. А. Ал. Билбил. Акатзавач Анар папан, Бике рушан минетни. Т. А. Фу квахъ тавурай.

* **минет(ар) [минет-суьнет]** авун гл. ни низ са вуч ятIани къилиз акъудун кIевелай тIалабун. Гьуцариз минет авуна, Гьуцариз суьнет авуна: "Чан гьуцар, аман гьуцар, Квез къурбанд хьуй экуь цавар! Куьне чалай тIавилер, квавилер алуда! Ф. [ФатIимат] - КIватI жерид я гьар са миллет Чи мектебдин КIвал, Назани, На дидедиз ая минет, Вунани ая КIел, Назани. С. С. Назани. Диде, чан диде, буба рази тахъана тач, эгер на адаз минет авуртIа. Гь. Гь. Адетдин къармахра. За ваз ийида яргъай пара минет: хабар це заз авай гьач. А. Гь. Хабар це. Сад Аллагъдиз минет ая, Чун сад хъана шад жедайвал. Б. С. Вилера рагъ авай руш. Заз минетар ийиз жеда, зани ваз инсафдач. М. В. Гьарасатдин майдандал. Зун, минет-суьнет авуна, лазим раКIарихъ фейшла, ана ерли маса инсан яшамии жезвай. З. Къ. ШейтIандин веледар.

* **минет хьуй (хъурай)! межд. рахазвайдавай са вуч ятIани тIалабдайла, ада ваъ талагъун патал ишлемишдай ибара.** Гьил акъуд на зи яхадай, Минет хьуй, алат, гуьзел яр. С. С. - Я директор, ваз минет хьуй, чи КIвалахар туьКIуьра! Ф. Б. Филиал. - Къуниши, ваз минет хьуй, зазни и кести чира. Ф. Куткунда гьатай жанавур. Хъсан туш. Ваз минет хъурай, Селим, алад! А. А. Умуд. - Чан балаяр, межлисар я. Минет, хъурай квез, къал-къул тахъурай. С. Ярагъви ашукъ Уьзден. Минет хъурай. зи гьиссерал хъуьремир. М. М. Са бахт КIанда. Бес адазни вун хътин бицIи бала авачиз жени? Ваз минет хъурай, шиехьмир, чан хва! Ж. Гь. Жанавур.

МИНЕТАРУН || **МИНЕТУН** гл., ни низ; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; минет авун, митет тавун, минет тахвун, минет хъувун са КIвалах къилиз акъудун патал рахазвайдаз чан-рикI авун. - Чанкъаридиде, зун жин я, зун ахъа хъия, лугъуз, руша къаридиз минетарна. Ф. Бибихатун. - Акъвазра! - лагъана минетна ада ва гьасятда сивив къунвай фитедин пипIел юкъуз тIуьр къван шейэр хтана. А. А. Лезгияр. Са рушани сив ахъайнач минетиз, Къванер яни - я суза, я цIугъ авач. А. С. Хцихъ галаз ихтилат. И арада чи патав Гьерекат кваз са руш атана. «Халу, чан халу, - минетна ада, - зун ахъайиз тур». З. Къ. ШейтIандин веледар. За шехъиз-шехъиз адавай багъишламишун ва зи гунагъдила гьил къачун минетна... А. М. Киф атIайди. За ваз, вуна минетзаватIа, куьмек ийизвайди я, тахъайтIа ваъ... Ван къевезвани? Б. Къ. Къарачи. Муьгманди вичивай балКIандилай эвчIиз тежезвайди лагъана, минетариз мад аял раКъурна. ЛГ, 1998, 3.

IX. *Зи бубадиз ажалдилаини пара теквиликай кичИедай. Ада чаз, рухвайриз, гьамиша вич теквиликай хуьх лугьуз минетдай. М. В. Гьарасатдин майдан.*

МИНИСТЕРСТВО урус суц.; - ди, -да; -яр, -йри, -йра гьукуматдин тайин са рекьяй кьилин идара *Министерстводив агакьдалди са тИлил мензил амай, «Салмур патан емишар» трестдин идарачи, риклел са вуч ятИани хтанваз, алай чкадал акьвазна. А. А. Пад хьайи рагъ.*

МИНИСТР урус, суц.; - ди, -да; -ар, -ри, -ра министерстводиз регьбервал гузвай гьукуматдин член. *Вичиз министрди и сефер вучиз ша лагьанвайди ятIа, адаз чидачир. А. А. Пад хвайи рагъ. Министрди кьейд авурвал, опийдин хвешеш гьасилунал гьатта гьукуматдин чиновникар ва чкадин военачальникарни машгьул я. ЛГ, 2004, 13. V.*

МИНИСТРВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера министр тир пешекарвал.

* **министрвал авун** гл., ни **министрдин** кьуллугъ кьиле тухун. *Министр хьун регьят я, министрвал авун - четин. Р.*

МИНТИКЪ¹ прил. са. *рекьизни вичин патай харж ийиз такIан, Зи кьунши гзаф минтIикъ кас я. Р.*

Синонимар: кьаних, мискьби, шкьбакъ **Антоним:** заха.

МИНТИКЪ² суц.; - ди, -да; -ар, -ри, -ра гзаф кьаних кас, мискьби кас. *МинтIикъдакай дуст кьамир. Р.*

Синонимар: кьаних, мискьби, шкьбакъ. **Антоним:** заха.

МИНТИКЪВАЛ суц.; - или, -иле; -илер, -илери, -илера минтIикъ гьал, минтIикъ хесет квайвал.

МинтIикъвал вири девирра негь. ийизвай хесет я Р. Синонимар: кьанихвал, мискьивал. Антоним: захавал.

* **минтIикъвал авун** гл., ни *харж тийиз, жуваз са вуч ятIани кIватIиз алахъун. МинтIикъвал ийида - чувалчувал фида. Р.*

МИНТИКЪВИЛЕЛДИ нар. *минтIикъвал ийиз, мискьивилелди. МинтIакъвилелди виши йис яшамши жгдалди, захавилелди кьад йис хьсан я. Р. Синонимар: кьанихвилелди, мискьивилелди. Антоним: захавилелди.*

МИНУТ урус, суц.; - ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) *60 секундникай ибарат вахтунин уьлчме. - Собранидал гьар сад пуд декьикадилай артух рахана виже кьведач, юлдашар... ТахьайтIа, чи нехирбан Гьажималла хьтин сада, са минут кьачуна, са сятина вичин нехирдикай суьгьбетарда. А. Фет. Кьерен кьванер. Рагъ сят 12-далди гун хьсан я. Сифте сефер 4 мннутдилай гзаф тушиз рагъ гана кIанда. Яваш-яваш рагъ гудай вахт 3040 минутдив агакьдапди артухариз жеда. З. К. Тебиат чируя. 2) са тIимил вахт. Синоним: декьика.*

МИРВЕТ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) *масад гьайиф кьведак, адан гьалдикай хабар кьадай гьисс. Авач кьван куь чанда инсаф, Са зерре мирвет, судуяр. С. С. Судуяр. 2) (чIехи гьарфуналди - М) эркекдин хас тIвар: Мирвет. Тек са Мирвет (гьахьтин са кимидини авайди я) цIару теспягьар гьилелай ийиз вичиз хас суьгьбетчи гуьзлемшиз ацукьнавай. Гь. М. Хуьруьн муьфтехуьр. Синоним: инсаф.*

МИРГ суц.; -и, -е; -ер, -ери, -ера хел-хел хьайи еке яргьи крчар алай, гирнагъ ийидай, нек хьвадай чуьлдин гьайван. *Дуьшуьш жеда кьуьр, гьакI назлу миргер. Мешебегини акьатда вилик. Ш-Э. М. Пагъ, тамун гьава... Миргерай, чIагьарай акьудна гьарай, Калтугна кьветерин кьадан фереяр? С. К. Яран сувариз. «Гила тIа я ви девлетар?! Асланарни жейранар, Яцар, миргер, кьизил балугъ?» - Гьарайна за лезги вацIуз. Н. С. Самур. * пака лагьай миргихъ тум хьанач.*

* **миргин гьер** суц. *зулухъ хьуьтуьл шагьварди гваз кьекьведай хушракандин гьалар. Кье миргерин гьер галаз Атанва югъ гуьлущан. Б. С. Дергес ава женгина.*

* **миргин пиф(ер)** суц., *дагьдин цуькверин са жуьредин тIвар. АтIа хьипи цуьквер аквазвани, чна абуруз некед цуьквер лугьуда, абур камбард цуькверин гуьгьуьналлаз атанвайбур я. Абурун патав гвай куркурриз ухшарбур хархапу цуьквер я. АтIа чебчпив агатнавай гьвечIи цуьквериз чна векьин цуьквер ва миргин пифер лугьуда. А. А. Умуд.*

МИРЕС араб, суц.; - ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) *бубадалди мукьвади. [Элдер] - Я стхаяр, я вахар, я миресар, кьез ван хьана хьи, шал Рукьужат ваха лагьай гафар. Гь. Гь. Адетдин кьармахра. Са кIвач галачир Имрилагъ халуди вичин мирес Хизридивай нехирдин рачуниз фин тIалабна. С. Муслимов. ЦицIигъ-наме. Зун кьуд йисавай бицIи аял тир. Миресривай чара жедайла, зи бубади вичел гьалтай тек са утагьдив агудна хьиз, арада айван аваз цIийи кIвал эцигзавай. З. Р. Зи уьмуьрдин шикилар. Ада куь миресрин кьилелни бала гьида. Кь. Кь. КIири Буба. 2) яшариз чIехиди гьвечIидахъ галаз рахадайла, вичин чими гьиссер кьалурун патал ишлемишдай гаф. Са юкьуз Риза колхоздин контордиз фена. Ина рахадайла, кьвалав гвай са колхозчи кьужади, циник хьвер кутуна хьиз, адаз суал гона: - Риза, лагъ кван, мирес, ваз вуч кестияр ийиз кIанзава? А. Ф. Риза. -Ахпа пиян жез тахьуй гьа, халу, - лагьана буфетчикди. - Вуна хьванваз аквазва. -Аникай фикир мийир, мирес, - гаф атIана Фахрудина. М. Садикъ. Дуст. * талукъ мирес.*

* **мирес-варис** суц. *бубадалди мукьва-кьилияр вири. Алат зи чандилай, куьмек гуз я зун ви арха туш, я мирес-варис. Ф. Кье рухваяр, рушар, мирес-варисар ам эвленмиш хьийиз алахьнава. М. В. Гьарасатдин майдандал. Синоним: хва-стха.*

МИРЕСВАЛ суц.; - или, -иле; -тер, -илери, -илера бубадин патай мукьваввал.

МИРЕСВИЛЕЛДИ нар. мукъвади хъиз, миресди хъиз, мукъва-къиливилелди. *Миресвилелди эгечІа, стхавилелди. къуллугъа. Р.*

МИРЗЕ фарс, суц., куьгъ.; ди, -да; -яр, -йри, -йра. 1) гъукуматдин чІехи тушир къуллугъчи; кхьинар ийидайди. *Ина адан рухвар тир Риза-Къули мирзе, Несретуллагъ мирзе ва гъакІни гъвечІи Шагърух мирзе, хандин стха Ибрагъим мирзе, адан хва Аликъули бег, Надирай юкъван хва Имамкъули мирзе авай. З. Р. Гъажи Давуд. 2) (чІехи гъарф: М.) итимдин хас тІвар - **Мирзе**. И гафуникай тамам баянар кил.: А. Гуьлмегъамедов. Эминан эсеррин хазинадай || Газ, "Лезги газет", 1992, 15. X. **Синоним:** секретарь.*

МИРЗЕВАЛ куьгъ., суц.; - или, -иле; -илер, -илери, -илера кхьинар ийидай къуллугъчивал.
Синоним: секретарвал.

* **мирзевал авун** гл., ни гъукуматдин идарада кхьинардай къуллугъчивал авун. *Газетдин суфрадихъ мирзевал авурди М. Жалилов я. ЛГ, 1999. 23. XII.*

МИРОВОЙ: * **мировой судья** суц. инсанрин арада гзаф къадардик тушир пуларин гъуьжетар гъялдай суд. *Нетижадиз райондин мировой судья килигна. ЛГ, 2005, 19. V.*

МИСАЛ араб, суц.; - ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) жуван фикир ва я маса са кар субут авун патал гъизвай сад, къилдин делил, дуьшууш. *Мисал яз, къачун чна Лап мукъув гвай Избербаи, ЦІувад йис инлай вилик гъикІ тиртІа, рикІел хкваи. XX чІулав къизил. И мисалдалди чаз, лезги чІалахъ вичин хсуси гафар тІимил ава, лугъуз кІанзавач. М. Алипулатов. Лезги чІалан машгъулардай грамматикадай материалар. Паспортдани миплет къейд тийизвай алай девирда дидед чІал чир тавурла, им миллет квахъзава лагъай мисал жезвачни?! X. Ш. Дидед чІал чируниз артух фикир. 2) числойрин, рекъемрин винел амалар тухунин рекъелди киле тухудай математикадин тапшуругъ. 3) яшайишдин, гъакъикъатдин къилдин вакънаяр умумиламишнавай къейд тир мецин яратмишунрин гъвечІи эсер. Гъар са халкъдин фольклорда ва чІала мисалри къетІен чка къазва. Мисал тарих чирдай, халкъдин тежриба ва чІала хъайи дегшивилер чирдай чеитейрикай сад я. А. Г. Гуьлмегъамедов. Чи мисалрикай. Лезгийрихъ девлетлу фольклор ава. Ана пешапаярни алапехъер, лайлаярни мехъерин манияр... мисаларни мискІалар, кинарни къаргъишар... Гьалтзава. Гь. Гашаров. Сифте гаф.*

* **мисал уьчуьн** арал. гъакъикъатда хъанвачтІани, авачтІани, фикирдай лугъузвай гаф патал. *Мисал уьчуьн, вун адан паб я. Ваз дакІан жемир. А. Р., Я. Я. Хендедадин мехъер.*

МИСАЛУН гл., ни вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; мисал авун, мисал тавун, мисал тахвун, мисал хъийимир гъакъикъатдив къан тийидай са гъихътин ятІани гъалдин амал авун. *Ада зун такур мисална. Р. * тахъай мисалун.*

МИСКЪАЛ араб, суц.; - ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) къизилдин кІус. 2) кІус, тике. *За ваз лагъана хъи, са мискъални таб квач. Ф. Фагъумда за бязи чакъал; Ав чІугвада мукъвачмукъвал, гъар ахмакъдиз вичин мискъал Путунлай санбар аквада. С. С. Вич гумрагъ тир бязи тарта. Рангар язавай, наздамахарзавай дишегъли амай адетдин дишегълийрилай са мискъални артух туш, чан хва. А. Къ. Къаридин йикъар.*

МИСКЪИ прил. кІусни, затІни харж тийидай. *Шкъакъ Пирим лугъур са кас хъана къван: имни гзаф мишекъат, мискъи са итим тир. Ф. Шкъакъ Пирим. Мергъяматсуз, мискъи, кІеви, фикир гъакъван чІуру я ви. X. Т. Я кас. Инсанар тушни. Сад мискъи кас хъайитІа, цІудакай кІуьд касдин гъил ачух жеда. А. А. Лезгияр. Абуру галатайла, нубатдалди акъахун патал, мискъи Мегъамедан хвар кирида къунай. З. Э. Муькъввел гелер. - Вун мискъи я, - лагъана ада аз. Вун какаяр чуьнуьхиз вердиш хъайиди я. З. Э. Зулун пеш. Вучда на къван, гъар гъалтайдаз маса гуз жеч эхир хуьруьнви, ам лап Алидар ятІани, мискъийрин мискъи тиртІани. Н. И. Сирлу межлис.*

Синонимар: азгъун, кІеви, минтІикъ, мутІлакъ, нефс авай, тух тежер, шкъакъ. **Антонимар:** гъил ачух, жумарт, заха.

* **мискъи хъун** гл., вуж лазим кардиз харж ийиз такІанди хъун. *Дуьньядикай муьскІуь жемир, жумарт хъухъ вун, мискъи жемир, А. Мир. Гъезелар.*

МИСКЪИВАЛ суц.; - или, -иле; -илер, -илери, -илера къадардилай артух къанихвал; гъилин кквивал; анжах вичиз кІватІдай хесет. - *Касди миллиондик квай девлет пуч хъуникай хвена, вини кицІин сивиз хъиз кІараб вигъизва. - Мискъивилин аламат я... А. А. Лезгияр. **Синонимар:** къанихвал, минтІикъвал, гъилин кІевивал. **Антонимар:** гъилин ачухвал, захавал.*

МИСКЪИВАЛУН гл., ни; -да, -на; -из, -зава; ая || -а, -ин, -рай, -мир; мискъивал авун, мискъивал тавун, мискъивал тахвун, мискъивал хъийимир мискъи тир гъалдин амалар авун. *Аллагъди, Велиметаз къаш-къамат гудайла, мискъивалнач. М. В. Гъарасатдин майдандал.*

МИСКЪИВИЛЕЛДИ нар. мискъивал хас яз. *Председателй киседа пуд тІуб туна ва анай къарачип квай гагмбек акъван мискъивилелди Имиралидин чарчел вегъена хъи, гуя Абаса адаз лап багъа шей гузвай. М. В. Гъарасатдин майдандал. **Синонимар:** къанихвилелди, гъилин кІевивилелди, минтІикъвилелди, мутІлакъвилелди, шкъакъвилелди. **Антонимар:** гъилин ачухвалвилелди, захавилелди.*

МИСКІАЛ суц.; - ди, -да; -ар, -ри, -ра са затІунин, вакъиадин бязи лишанрин куьмекдалди, ам вуч ятІа

лугъун тАлабзавай айгъам квай куъруь эсер. Махар, манияр, мисалар, мискАлар, имуча-мучаяр - ибур вири халкъдин мецин ярашмиунар я. А. Гъажиев. Халкъдин мецин яратмишунар. Ширдалди ганвай мискАлар са сесини мана дегшиарзавай гафар гъибур ятА, лагъ. М. А. Алинулатов.. Лезги чАлан машгъулардай грамматикадай материалар. Цавдара абурал вегъиз жуьрэтзавач, - жуьв жувахъ агъанваз, жува са четин мискАлдиз дуьз жаваб жагъурайди хъиз лагъана за... А. Къ. Нехирбанни лекъ. **Синоним:** имуча-муча.

МИСКИН араб, суц.; - ди, -да; -ар, -ри, -ра мусурманри капI ийидай махсус кIвал. Къе экуьнамаз фекъидик хъел квай, Ам мискIндай хъел кваз хтанвай. А. И. Самур. Вахт, я хкаждай мискIанъай азан, Лежбер ахварай аватрай лугъуз... Б. С. Йикъан дад акваз. Ам дегънедин къанишарда авай, мискIадин хътин иши кIук алай векъин кIунтIунин сериндикай къевезвай. Б. Къ. Къарачи. Такъат квай инсанри чи хуьрера мискинар эцигзава, амма чи кIелай мектебар рикIелай ракъурзава. Халкъдиз сифте нубатда савадлувал, меденивал ва илим герек я! Гъ. Къ. Шарвилияр хъурай бул. **Синоним:** Аллагъдин кIвал.

МИТИЛ фарс, суц.; - ди, -да; -ар, -ри, -ра яргъандин (далудин) къене памбаг ва мсб. туна, раб янавай пай. Яб атIайла ивидик юзун акатиз эгечIна. Винел алай, ругни чиркинвал кандиз къван гъахънавай къвала ракъинин нурарикай са геренда къабулай чимивал кIаник квай, пуд юкъуз чка дегшиар тавунвай чилел, яд кужумай митил хъиз. алкIанвай къвалавни агакъна. А. Исм. Эхиримжи къув.

МИТИНГ у рус, суц.; - ди, -да; -ра, -ри, -ра. политикадин ва я маса тади месэляяр гъялун патал кIватI жедай, гзаф инсанри иштаракадай серенжем. § -кIватIун, ~ тухун, ~диз фин, ~дал рахун, ~дай хтун. Шегьердин майдандал гзаф халкъ к) ватI хъайи митинг хъанай. З. Э. Муькъвел гелер. Митинг... И гафни чаз «перестройка» ва «демократия» лугъудайбуру артух чирна. Виликрай чи митингар яд уьлквейра къиле фейи гъадисайриз талукъардайди тир. М. Ж. Ванер-сесер, хабарар ва гъакъикъат. Дагъустанда авай гъалар чIурукIа къалурунин, инсанриз митингрис экъечIун патал футфа кутунин гъерекатар диндин ва чапхунчивилин бинейраллаз ийизва. ЛГ, 2004, 12. VIII..

МИТКЪАЛ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра лап ужуз сая чит.

МИХ фарс, суц.; - уни, -ина; -ер, -ери, -ера 1) са къилел кIвенкI алай, муькуь къил гъяркъуь ракъун тIвалунин гъвечи къатI. 2) са вуч ятIани куьрсарун патал цлаз янавай ракъун гъвечи къатI. Абула, ахпа пенжек хутIунна. михиникай куьрсарна. Я. Ш. Гъахъ квахъдач.

* **мих хъиз** ава гъал. кефияр лап хъсан гъалда ава манадин ибара.

* **мих ягъун** гл., ни гъяркъуь къилел кIутадалди ва я маса залай затIуналди гъалчиз мих кIеви чкадиз ракъурун. Къеледин къакъан цлаз яхIур мих яна, акъахна анал. Ф. Халуни хтул. Теспачавал акатнавай рабочияр гъарнихъ чкIана. Амма Камал, мих янавайди хъиз, алай чкадал акъвазнавай. Б. Гъ. Вили вилер

МИХЕК¹ фарс, суц.; - ди, - да; -ар, -ри, -ра хуьрекрик кутадай хъсан ни къведай, яру, зги ва я лацу цуьквер жедай набатат.

МИХЕК² прил. шуьтруь. Гъар жуьредин къацу, хъипи, яру, михек... рангари безетмишнавай зулун тама, еке са луж чакъалри бегъм дем - еке межлис къиле тухузвай. Къ. М. Дуствилин цIай.

МИХ¹ **михъун** глаголдин буйругъдин форма Кил. **МИХЪУН**.

МИХ²: * **михъ-михъелай** нар. вини дережада михъиз. - Им абуроз тIуьн-хъун гудайди. Ваз кеф хъана, къей хва. Икъванди михъ-михъелай ви гъиле хтур касдилай рази хъухъ. Дес яхъ, гъисабин. Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз

МИХИ прил. 1) чиркин тушир. Къве тепедин арада, дарускъал кIама авай булахдай шириширдин хуьтуьл ван алаз михи яд авахъзавай. А. А. Умул. Дагъдин михи гъава, чими кIвал, сагълам чаи, фу-къафун. Гъ. М. Им къван, имни терез. 2) куьч. руьгъдиз михи, пак. Михи я ви эсилнесил, Дагъви халкъди къуна ви гъил, гъар са къуз вахъ гала чи вил, Я шейхерин шейх Мегъамед. Х. Къ. Шейхерин шейх. 3) **михи рикI** авай, намуслу, дуьзвал гвай. Абдул мад са шумуд юкъуз дустагъда хвена. Эхирни чепивийри Абдул михи инсан я лагъана, ам инкъилабдиз акси инсан ваъ, адан терефдал алай зегъметкеш, кесиб хизандай акъатпавай са бенде я лагъана, ахъайиз туна. Б. С. Халкъдин ашукъ, руьгъдин шаир. 3) куьч. ачух, экуь. Адет яз, дагъвийриз пудкъад-къудкъад йисан яидиз къведалди тIа хъун вуч затI ятIа, чидач. Абур михи булахрини таза гъавади кIубанарзава. Б. Гъ. Къарид руш. 4) таза, къезил. 5) куьч. ипекдин. 6) михивилер кIандай, вич-вичихъ ва вичин затIарихъ гелкъведай, абур михъиз хуьдай. # ~ руш, ~ дишегъли. **Антоним:** чиркин.

* **михи авун (михивун рах.)** гл. 1) ни вуч михи тир гъалдиз гъун. [ФатIимат} - Чан диде, чи самавар вуч. къацIанва, за ам къе михи ийин ман. Гъ. Гъ. Адетдин къармахра. Са къадар абур кисна фена; Зелфиди генжедин пипIелди чин михи хъувуна. А. А. Умуд.

* **михи гъава** суц. къезил гъава.

* **михи-михъелай** нар. лап михидаказ. Суьществительнидин, прилагательнидин, глаголдин ва маса гафарин дибар тикрар хъана арадал атанвай наречияр арада дефис аваз кхъида. Месела; цIарба-цIар, дуьм-дуьз, михи-михъелай... Лезги чIалан орфографиядин къайдайрин свод., туькIуьрайди У. А. Мейланова. - Махачкала, 1998, ч. 16.

* **михи перем** суц. ипекдин перем.

* **михьи дуьньядиз фин гл. кьин.** *Мурадар рикЕмаз, ам михьи дуьньядиз фена.* Х. Т. Магьият дидедин рикI... **Синонимар:** рагьметдиз фин, а дуьньядиз фин, кечмиш хьун, кьин.

* **михьи запун суц.** чин-гьил чуьхуьдай запун.

* **михьи рикЕлди (рикЕлай) нар.** са кIусни таб, фашалвал квачиз. *Къеняй къулухъ гопай рак ахъайна, михьи рикЕлди лагъана: - Ахъегъиз хуьквезвайди яни? Буюр, ацукъ.* А. А. Лезгияр. *Ша чун ачухдиз, михьи рикЕлди рахан.* А. Р., ЯМ. Хендедадин мехъер. *КIвенкIвечи колхозчийри михьи рикЕлай капар яна.* А. А. Лезгияр. **Синоним:** рикIин сидкъидай.

* **михьи цав суц.** циф алачир ачух цав.

МИХЬИВАЛ суц.; - или, -иле; -илер, -илери, -илера 1) чиркинвал авачир гьал, михьи гьал. *А да гьар пакамахъ къве юлдашни галаз классра къекъвез, михьивилер ахтармишдай.* А. А. Умуд. *Дагъустанда лап фад вахтарилай инихъ булахрин, кIамарин михьивал хуьниз талукъ еке тежриба авайди я.* ЛГ, 1996, 7.1. *Муьнуьгъ михьивал хуьнин чешне я. На лугъуда, адаз бицIекар патал михьивал гьикъван важиблу ятIа чизва.* З. К. Тебиат чирун. *Адан [Я. Шайдаеван. - А. Г.] темайрин ва образрин марагълувилелди, чIалан михьивилелди ва цIалцIамвилелди рикЕл аламукъдайбур я.* "Самур" газ., 2002, 21. VI. 2) куьч. **намуслувал, намусдал леке алачирвал, гьакъисагъвал,** *Эмина вичин ярдин. тариф ийизва, вичин ашкъидин гужлувал, михьивал къалурзава.* М. М. Гь. Сифте гафунин чкадал, 1948. *Инсан патал михьи ният хуьх рикЕ, Аллагъдизни хуи жедда ви михьивал.* М. Ж. Хпукъвийрин рикIин михьивал, гьилин жумартвал, мецин ширинвал анжах абурухъ галаз ацукъун-къарагъун хъайи дагъвийриз хъсандиз чида. Ж. Гь. Лекьерин гьуьндурда.

* **михьивал авун гл., ни михьи гьалдиз гьун....** вичин гачал рушан кIвачер чуьхуьз, михьивилер ийиз эгечIна. Ф. Бибихатун.

МИХЬИВИЛЕЛДИ нар. **намуслувилелди.** - *Яраб ида лап рикIин къеняй, михьивилелди ибур лугъузвай гафар тиртIа, тахъайтIа ада захъ галаз чIагай гафар рахуналди, зун тухтатмишизавайтIа? - фикирна ада.* Я. Я. Са фурун вакIар. *Чна лугъузва, чяхъ зурба пагъливанар, хъсан манидарар, къуьлердайбур, ашукъар, хиве авай везифа михьивилелди. намуслувилелди къилиз акъудиз жедай бажарагълу руководителар, адетдин хъсан лежберар, багъманчийр, малдарар, чубанар тIимил жезва.* М. Ж. Сад хъайила рикIер чи... **Синоним:** михьидаказ. **Антонимар:** чиркиндив, чиркиндаказ, къацIана.

МИХЬИВУН кил. **МИХЬИ (михьи авун).**

МИХЬИДАКАЗ нар. 1) михьивал аваз, михьиз, чиркни тушиз.. *Марьям вич михьидаказ алукидай, гьар са дишегъли хьиз парталриз артух къимет гудай инсан тир.* А. А. Умуд. 2) **гьалатIар квачиз.** *Зун хъсан сухта я, за Къуръанни михьидаказ кIелиз чирнава лугъуз ада зи тарифарти авуна.* ЛГ, 2003, 2. X. 3) **са кIусни таб квачиз, намуслувилелди.** *Ризади мехъерни авуна, вич михьидаказ колхоздин кIвалахдиз гана, папани, вичини ударниквилелди кIвалахиз хъана..* А. Ф. Риза, [Ремихан]. *Селим стха, за ахътин жув-жувахъ инанмишвилер гьизвач эхир. Жуван везифаяр михьидаказ къилиз акъудзава...* Н. И. Гьакимрин папар. *Авайвал лагъайтIа, ихътин шартIара сечкияр михьидаказ къиле тухудай мумкинвилерни тIимил хъана.* ЛГ, 2003, 4. XII. *Чи пак буржи, бубайри чаз веси авурвал, а багъа аманат [дидед чIал. - А. Г.] михьидаказ хвена къведай несилрив агакъарун я.* ЛГ, 2004, 12. II. **Синонимар:** михьивилелди, михьиз. **Антонимар:** чиркиндив, чиркиндаказ, къацIана.

МИХЬИЗ¹ михьун глаголдин мурадвилин форма. Кил. **МИХЬУН.**

МИХЬИЗ² нар. 1) михьи яз. 2) кIусни амачиз, тамамдиз. *Руша куьтI авунач, къил туна хура. АтIана михьиз адан чинин рангар.* А. Ф. КьатI-къатI авур зунжурар. *Вири и гьалар аннамшизавай Жегьил михьиз перт хъанвай.* З. Э. Мехъер къуьл туш. *Бязи хизанар и хабарди лап михьиз къарсурна.* Гь. М. Им къван, имни терез. *Эхирни ам пуд лагъай нумра алай вагондив агакъна ва ам проводникдин вилик марфадикай хкатнавайди хьиз михьиз къежена акъвазнавай.* А. Р. Пинияр. - *Дах, ЧехивацIуз чIехиди вучиз лугъузвайди я? Ам са акъван чIехиди туш эхир, Самур вацIук акахъ хъувурла, михьиз квахъни хъийизва.* А. Къ. Нехирбанни лекъ. *Чидач им вуч хабар ятIа, Мухьиз дегии хъанва дилбер.* А. С. Руш ви рикЕл... - *Сад лагъайди, туьрквер Къафкъаздай михьиз экъечIна кIанзава.* З. Р. Гьажидавуд. *И газетдин [«Азадлыг» газетдин. А. Г.] 14 чин михьиз Храхубадикай я.* Д. Шерифалиев. «ГъвечIи чилин» чIехи къазаяр. || ЛГ, 2000, 6. IV. *Хъуьтуьл, таза гьилерни, чIарар ва безекар михьиз дишегълидин абур тирди рикЕлай ракъурмир.* "Дагъустандин дишегъли" журн., №> 7. **Синонимар:** тамамдаказ, тамамдиз.

МИХЬУН гл., ни вуж-вуч; - да, -на; -из, -зава; 0||я, -ин, -рай, -мир, михьи тавун, михьи тахвун, михьи хъийимир 1) **са квелаи ятIани чирк, къар алудун, михьи авун.** *КицIи вич ацукъдай чка вичин тумунив михьда.* Ф. Мухьна михьиз рекъерхуьлер, абулейсан... А. Ал. Абулейсан. *Юкъвай фенвай куьче, гьеле пакамахъ йиф кумаз, мал-къара чуьлдиз акъудайдалай къулухъ вири хуьруь саналди михьзава.* М. Ж. Хинериз аферин! || ЛГ, 2001, 25. I. 2) **хуьрекдик кутадай затIарилай (картуфар ва меб.) хам алудун.** *Керима кухняда авай картуфар вири михьна.* Гь. М. Сифте гьалатI. 3) **фадлай кIватI хъанвай, герек авачир, чиркинарзавай затIар акъудун, тергун.** *Казарма михьдачир, гьамиша къацIана, ни ацалтна жедай.* А. Ф. Бубадин веси. *На лугъумир, ина маса кар ава къван: устIарди рекъин къерехар эчIелрикай михьиз тазва, са*

хъачни тазвач. Й. В. Чирхчир. 4) са квекай ятлани чара затлар хкудун. Дидеди дуьгуь ми хъна куьтягна. Р.

МИЧЕК фарс, суц.; ди, -да; -ар, -ри, -ра куьлуь лувар квай, тлар жедайвал класдай гъвечи гъшарат. Ахлат тийиз ми хъи иви туькуьмдай Мичекди зун ялавди хъиз кана хъи! А. С. Эхирни за рей гана. На хъваналди халкъдин иви, эй, мичек, Авамвал. я къадарсуз жуьв къизмишун, Пад жеда вун, халкъ амуькда гъамиша, Х. Х. «Чи чилив гва дегъзамандин рехивал» **Синоним:** ветI.

МИЧЕКДАН туьрк, суц.; ~ ди, -да; -ар, -ри, -ра ветIерикай хуьн патал ксанвай чка кIевирдай жунадин перде.

МИЧИ суц. экв авачир гьал. Къуй хъурай чи кIанивални такIанвал, Экви мичI яз гъамиша чи рикIевай. М. Б. Уьмуьрлин гимн. **Антоним:** экв.

МИЧИЕЛДИ нар. мичIи жедалди.

МИЧИЕР суц.; -и, -а экв авачир гьалар. Инсандин уьмуьрдин са пай вацран мичIер я, лугьуда. Гь. Къ. Магьини Дилбер.

МИЧИИ прил. 1) экв авачир. # ~ кIвал, - йиф, ~ подвал. Йикъар хъана гъикъван куьруь, МичIи йифер хъана яргъи, Аквазмач тухвилелди я экв, яракъин нур чими. А. Ф. Зарбачи Гъасан. Абур ава алвервили гъекъера, Хаталу тир мичIи йифен рекъера. Ш. Ю. "Камазар" гвай гадайриз. **Антоним:** экуь. 2) чIулав рангуниз мукъва, экуь тушир. # ~ шал, ~ парча, ~ гьалар. Цавун кIанел алкIанвай мичIи циферивайни и яргъалди чIугур сузадин къув эхиз хъанач... М. В. Гъарасатдин майдандал. 3) куьч. къулухъ галамай, хабарсуз, мичIивиле амай.

* **мичIи-аби** прил. мичIивал квай вили, экуь тушир зили.

* **мичIи~вили** прил. мичIивал квай вили, ачух тушир вили. Зи рикIел алама; зи вилерикац гъасятда ацIай варз карагнай. Тек са варз ваь. Варз апай, мичIивили цав гъетери безетмишнавай йиф. З. Къ. ШейтIандин веледар.

* **мичIи-куьрен** прил. рагъувал квай хъипи, экуь тушир хъипи.

* **мичIи-къацу** прил, мичIивал квай къаду, экуь тушир къацу.

* **мичIи хъун** гл., вуч мичIи гьалдиз атун. Чун рехъ какахъай чкадал агъакъ хъийидалди акъван мичIи хъана хъи, виде эцягъай тIуб акван хъийизмачир. А. Ф. Лянет. Югъ фад мичIи хъуниз кидигна, Надиршагъди вичин къушун вацIун эрчIи пата дуьзенлукъ керел акъвазарна З. Р. Гъажи Давуд. Пакамахъ лаз гузвайла, башламишзава, няниз лап мичIи хъайила, кIвализ хкъезва. С. Мингъажев. Ялавлу уьмуьр.

* **мичIи-шуьтруь** прил. мичIивал квай шуьтруь, ачух тушир шуьтруь. Це, сифте экуь, ахпани мичIи-шуьтруь рангуни чIунари секиндив сирнавна. М. В. Гъарасатдин майдандал.

* **мичIи-яру** прил. мичIивал квай яру, ачух тушир яру. Ам, мичIи-яру, аби сун гьаларалди нехишар атIанвай кушдин парчаяр яна безетмишнавай гегъениш кIвале текдив къекъезва. М. В. Гъарасатдин майдандал. ☼ Сложный прилагательный кхьинин къайдаяр орфографиядин са словардани къейднавач, амма абур кхьинин практикада къве жуьреда гьалтзава: мичIи яру (М. Г. РЛС, ч. 88 - вишня), мичIи куьрен (М. Г. РЛС, ч. 68 - бурый), мичIи-яру (Т. Б., М. Г. ЛРС, ч. 241), Р. И. Г., М. М. Г., У. А. М. ЛЧЮС). Чун ихътин гафар кхьинин карда РЛС-дин терефдар я.

МИЧИВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера 1) экв авачир, мичIи тир гьал. "Я ханум, зи вилерал мичIивал къезва ман, зи япара пис ван гъатнава ман!" - лагъана, Ф. Саздагардин папанни фекъидин къиса. Билбилдиз - цуьквер, Чайдив хъваз шекер, МичIивилиз - эквер, Властдив - аскер ХунI ярашугъ я. С. С. Квез вуч ярашугъ я. МичIивал къвердавай артух хъана, рехъ ахкъаз амуькнач. А. Ф. Лянет. МичIивал артух жезвай и береда, къуьзказ акI тир хъи, на лугьуди дагълариз, бегъерлу никIериз, чуьллериз са куькай ятлани еке къурху хъанва. М. В. Гъарасатдин майдандал. Серинвал герек жен, циф хътин, МичIивал герек жен, йиф хътин. М. Б. УькIуь затI аватIа... 2) куьч. къулухъ галамай, дуьньядин гьаларикай хабарсуз амай гьал. Чун пенжердай килигайла, Тарар, тамар пешедава, МичIивилай чун акъудай, юлдаш Ленин шуьшедава. Ф. Себеб ам я хъи, чи папар авам, гилани мичIивилик кума. Гь. Гь. Адетдин къармахра.

МИЧИИЗМАЗ нар. гъеле мичIи гьалда амаз.

МИЧИЛА нар. мичIи хъуниз килигна, мичIи яз акуна, мичIи гьал аваз, мичIизваз.

МИЧИУН: * вил(ер) мичIун.

МИШ¹ суф. глаголдин гафар арадиз гъидай суффикс. -миш суффикс гъерекат, ам авай гьал къалурзавай чIалан такъат я. И. Жаватов. Са макъаладин гелеваз. ЛГ, 2005, 7. IV.

МИШ² суц.; -ини, -ина; -ер, -ери, -ера алажнавай хипен хам. Армиядай хтайлани Сабир институтдив феначир, мад мишин чанта къвалал вегъена суьруьйрин гуьгъуьна гъатна. З. Гь. Лезгийрин риваят.

МИШЕКЪАТ прил. 1) гьил кIеви, мискъи, рикI дар. Пирим лугьур са кас хъана къван: имни гзаф мишекъат, мискъи са итим тир. Ф. Шкъакъ Пирим. **Синонимар:** мискъи, шкъакъ. **Антонимар:** зах, гьил ачух. 2) мекъи. «Вун а мишекъат хъуьтIуьз цIай авачир кIвале яшамми хъанайни?» - лагъана, завай на хабар къунай. М. Ш. Рагъ къаршиламишзава. Анжах адан бейнида, вири дуьнья къакъудиз, и алатай мишекъат

ийф, вичин къайи къув къекъезмай. М. В. Гъарасатдин майдандал. 3) куьч. кесиб, мублагъвал авачир дар, къит, тГимил. Надежда Михайловнади четинвал къатІана; ада яргъариз тефин къетІъ ийидай. амма и сгръятра тІебиат гзаф мишакъат тир А. А. Умуд. Шагъ-Буба халу къазмада авачир: КІвалин къен гзаф мишекъатди тир. М. В. Гъарасатдин майдандал.

МИШЕКЪАТВАЛ суц.; - или, -иле: -илер, -илери, -илера. 1) мискъивал, гъилин кІевивал, рикІин дарвал, мишекъат гъал. Пириман мишекъатвал, шкъакъвал виридаз машгъур тир. Ф. Шкъакъ Пирим. 2) куьч. дарвал, мублагъвал авачир гъал, кесибвал, къитвал. Мукътадиран тІварунихъ галай колхозда ва адан бинедал тешикл хъувур «Заря» совхозда 1000 касдилаи виниз колхозчийри, гуьгъуьнлай совхоздин рабочийри, вири кІвалахралди таъмин хъуналди, мишекъатвал гъисс тавуна чтин хизанар хуьзвай. А. Шагъмарданов. Майишатдиз регъбервал гуникай веревирдер. **Синонимар:** дарвал, кесибвал, къитвал мискъивал, шкъакъвал. **Антонимар:** захавал, гъил ачухвал,

* **мишекъатвал авун** гл., ни **мишекъат гъал арадиз гъун**.... совхоздин руководителри, халкъди лугъудайвал, мишекъатвал авуна. Ж, 1985, 12. IX,

МИШЕКЪАТВИЛЕЛДИ нар. мишекъатвал хас яз. **Синонимар:** мишекъатдаказ, мишекъатдиз.

МИШЕКЪАТДАКАЗ нар. мишекъат гъалда, мишекъатдиз. Талашар ракъун кІусар хъиз, мишекъатдаказ хкатзавайтІани, тар атІузвайдан гъерекатрай, гъилерин такъатдай, нехирар хкведалди тар ярх жедайди къатІун четин тушир. М. Байрамалиев. КІарасдин тІурар. **Синонимар:** мишекъатвилелди, мишекъатдиз.

МИШЕКЪАТДИЗ нар. мишекъат яз. «Ійис - йисалай мишекъатдиз къезва, - лагъана Вичи-вичиз Лезгиди. - Яраб чун вучиз цаварал алайбурун вилай аватнаватІа? Ф. Б. Ях лезгидин мах. **Синонимар:** мишекъатвилелди, мишекъатдаказ.

МИШЕР араб, суц.; - ди, -да; -ар, -ри, -ра кІарас, ракъ, къван атІун патал сарар авай гъулдандин къулуникай ва я зунжурдикай авунвай алат. # гъилин ~, ~ чІугун, ~далди атІун, ~дин сарар. И хци вилер авай жегъил дшегълидин сесина гъулдан авай, ада мишерди хъиз атІузвай. А. А. Умуд. Къвед лагъай четинвал колхоздихъ мотордал кІвалахдай мишерар тахъуни арадал гъизвай. Б. Гъ. Къарид руш. Шалбуз дагъ гуя зурба, къуд пад мишердив дуьм-дуьз атІана туькІуьрнавай къудшпен къаябар са къайдани авачиз сад садал эцигна туькІуьрнавай. М. В. Гъарасатдин майдандал.

МИШЕРЧИ суц.; - ди, -да; -яр, -йри, -йра мишер чІугвазвай кас, мишердалди кІвалахзавайди.

МИШЕРЧИВАЛ суц.; - или, -иле; -илер, -илери, -илера мишерчидик кеспи авун, мишерчи кІвалах.

* **мишерчивал авун** гл., ни **мишерчидин пешевал**.

МИШРЕБ кил, **МЕШРЕБ**.

МИЯН прил. чилин бегъерлувал хкаждай. Къачун чна: са емишдин цил хъурай, Ам акатна миян чилик - цІур гана, Ціуриникай къелем хъана, тар хъана. А. Къ. Ярагъ Мегъамедан гъазават.

МИЯНАРУН гл., ни вуч; - да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; миянар тавун, мнянар тахвун, миянар хъувун чилик бегъерлувал хкаждай затІар (фит ва мсб) кутун. - Ваъ, ваъ, ЦІару, - парторгдикай даях къуна, тагъкимвалзава председателди, - вирида абур, гъакІ миянардай затІар ишлемшизава, чунни килигна кІанда. Б. Гъ Заз эвера. Вири районрин колхозар, совхозар техникадалди, жуьреба-жуьре дарманралди, миянардай шейэралди, маса материалралди таъминарзава, М. В. Гъарасатдин майдандал

МОБИЛИЗАЦИЯ урус, суц.; ~яди, -яда; -яр, -йри, -йра яракълу къуватар ислягъ гъалдай дявейриз гъазур хъунин гъалдиз элкъуьрун; запасда авай дяведиз виже къведай ксариз къушундиз эвер гун.

МОБИЛЬНИК урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра симер галачиз кІвалахдай, тІуб илисдай кнопкаяр алай гъилин телефон. Ана мобильник авай. - Ваз хъиз кІан хъайитІа, дафтарни жагъида, къелемни. А. Къ. Мал цаваравай савдагар ва я рикІелни алачир командировка.

МОДА урус, суц. **МУД** рах., куьгъ.: - ди, -да; -яр, -йри, -йра тайин тир девирда тайин тир инсанрин адетар, къайдаяр, вердишвилер вири санал. Ихътин собранияр эверун мудда гъатна. И. В. Зарафатни керчек. Ктабрал автографар кхын тІалабун а вахтара муд тушир... А. Эсетов. Шаирдин тарсар. Къаравулар къун хъана чІехи муд... Къ. Абдуллаев. Секин кыл.

МОДЕЛЬ урус, суц.; - ди, -да; -ар, -ри, -ри, -ра чешне, кІалуб; са затІунин чешне, са затІ гъазурдай кІалуб.

МОЛЕКУЛА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -, йри, -йра са затІунин вичин лишанар квай лап гъвечІи пай.

МОЛОТИЛКА урус, суц.; - ди, -да; -яр, -йри, -йра цуьлер гатадай, цуьлерикай техил хкуддай машин. Молотилка элкъведа, складриз къуьл хкведа. А. М. Гатун югъ. Малатилкад незва цуьлер ван алатна къилелай, Михъиз гъекъер пелел алай мотористди хъвазва яд. З. Р. Гатун йифиз,

МОНОГРАФИЯ урус, суц.; - ди, -да; -яр, -йри, -йра са темадай къилдин ктаб. Жегъил доктордин 42 йис я. Адан къелемдикай жуьреба-жуьре месэлайриз талукъ 3 монография, са учебник, цІудалай виниз учебный пособияр ва цІудралди илимдин макъалаяр хкатнава. ЛГ. 2004, 15. VII.

МОНОЛОГ урус, лит., суц.; - ди, -да; -ар, -ри, -ра рахазвай касдихъ вичихъ, я яб гузвайдахъ, я

тамашачийрихъ (тамашада) элкъвена ийизвай рахунар. Пьесада монологдин везифа жуьреба-жуьре я; ам пьесадин сифте кьиле хьун ва ада тамашачи сегьнеда жедай крар гьихътин шартIара, гьалара жедатIа, гьадахъ галаз таниши авун мумкин я Н. А. Литературадин хрестоматия, 1966.

МОНОПОЛИЯ урус, суц.; - ди, -да; -яр, -йри, -йра. 1) са вуч ятIани гьасилунин за я маса гунин, са квекай ятIани менфят къачунин къилдин ихтияр. 2) майишатдин тайин тир са хиле агъавал эцигунин ва артухан къазанжияр къачунин мураддалди шейэр ва такъатар (капитал) сад авунин бинедал алаз туькIуьрнавай капиталистрин кIватIал.

МОНПАСИ урус, суц.; - ди, -да; -яр, -йри, -йра кIеви куьлуь къенфетрин са жуьре.

МОНТАЖ урус, суц.; - ди, -да; -ар, -ри, -ра. 1) машинар, абурун паяр, имаратар сад авуна расун, эцигун, туькIуьрун. 2) са затIунин къилдин паяр са-садахъ авуна, кIватIна затI туькIуьрун.

МОНТЁР урус, суц.; - ди, -да; -ар, -ри, -ра. машин кIватIна кардик кутадай кас ва электричестводихъ галаз алакьалу кIвалахар ийидай пешекар. Эхир, фена гатана РақIар монтер Бекеран. А. Ал. Эқв халу.

МОНТЁРВАЛ суц.; -или, -иле; -опер, -илери. -илера монтёр тир пешекарвал. Акъван Имран къару тир Монтёрвилин пешедал... А. Ал. Эқв халу.

МОРОЖЕНОЕ (МАРУЖНА рах.), урус, суц.; -иди, -ида; -ияр, -ийри. - ийра некIедин чарар, вирт, шекер ~ вири санал муркIади къур гьалдиз гьана гьазурнавай ширин ем Дарихвиш, сугьулвилев ацIанва вилер зи, Жемер хьиз мороженое авай. А. Ал. Булутар ва хиялар.

МОРФОЛОГИЯ урус, грамм., суц.; -яди, -яда; -яр, -йри, -йра чIалан паярикай, гафарин формайрикай грамматикадин пай. Аквадай гьаларай, куьгьне тарихда... эрмени ва лезги халкъдин къадар-къисмет сад хьана, нетижада лезги чIала эрмени чIалай къачунвай гафарин ва гьакIни морфологиядин такъатрин къадар гзаф я. М. Алипулатов. Лезги чIалан машгьулардай грамматикадай материалар.

МОРЯК урус, суц.; - ди, -да; -ар, -ри, -ра армияда гьуьлрал куьллуьгъ ийизвайди. Ахпа моряк рахана: - Эхъ, халаяр Ухшар ава Каспи гьуьлуьн лпейриз -Юмшагъ акваз гьида кьилел балаяр, Фидай чка сал ийида луьтквейриз... А. С. Дишегьли. **Синоним:** матрос.

МОСТОВОЙ урус, суц.; -иди, -ида; -яр, -йри, -йра гзаф гьерекат авай гьаркъуь рехъ. - Я кьей гьуьндуьшка, - лагьана Рзахана, - икI Бейдулагьдин зулумдик яшамши жедалди, ваз, мостовойдал фена, жуь машиндик кутуртIа хьсан я. С. Муслимов. ЦицIигъ-наме. **Синоним:** шегьре.

МОТОР урус, суц.; - ди, -да; -ар, -ри, -ра гьи жуьредин хьайитIани гуж (энергия) механическийдиз элкьуьрдай машин. Вичи вич явашарзавай самолётди ажугьар авуна, ам и патахъ, а патахъ юзана - чара хьанач, моторриз къуват амачир, ам, галатай шив хьиз, уфт акъадарна, акъвазна. А. А. Пад хьайи рагъ,

МОТОРИСТ урус, суц.; - ди, -да; -ар, -ри. -ра моторррин пешекар, Малатилкад незва цуьлер ван алатна кьилелай, Михьиз гьекьер пелел алай мотористди хьвазва яд. З. Р. Гатун йифиз.

МОТОРИСТВАЛ суц.; - или, -те; -шер, -илери, -илера моторар къайдадик кутадай пешекарвал. моторрин пешекарвал.

* **моториствал авун** гл., ни моторист пешекарвал авун.

МОТОЦИКЛ урус, суц.; -ди, -да; -ияр, -ийри, -ийра кьвед ва я пуд чарх квай ва кудаь шейинин (бензиндин) куьмекдалди фидай машин. Мотоциклдал алаз хквезвай Уруж Кьасумхуьрел вичин мирес Сэфижатал гьалтна. С. Муслимов. ЦицIигъ-наме.

МУАВИН туьрк, тб.; суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра заместитель, куьмекчи. 15 югъ алатайла, яни августдин 19-даз, США-да авай советрин илчи Уманский США-дин Гьукуматдин секретардин муавин тир Уэллесахъ галаз рахана ва Уэллеса США-да авай финнрин или Прокопедиз эверна, адаз СССР-ди Кефер пата чапхунцивилез рехъ тагудайди ва Финляндияди гьалиб хьуникай тир вичин ширин хиялрилай гьил къачун кIевелай тагькимарнавайдакай Москва хабардарна. Р. Р. Пуд гьукумдардин ихтилат.

МУАЛЛИМ туьрк, суц.; - ди, -да; -ра, -ри, -ра. 1) кIелзавай чкада чирвилер гузвайди, тарсар гудайди. Лап къадир чира жимдин, Зирек тир гьалар я рушар. Тарсар гудай муаллимдин рикIин хиялар я рушар. С. С. Рушарю. Абурухъ, археологрихъ, галаз санал хьайи чи историядин муаллимди чаз суьгьбетна. Б. Гь. "Тварун стха. Тарсариз хъфей сад лагьай сентябрдиз. Гуьлмегъамед муаллимди вири аялривай ктабар, дафтарар хьанвани-хьанвачни чирзавай. С. М. ЦицIигъ-наме. Гьа икI, атазакваз, хайи чIалар. терг жезва, рекъизва, Ихътин татугай гьал арадал атунай нивай хабар къада: тарс гузвай муаллимдивай, чIал ахтармишзавай алимдивай ва я политикдивай? Х. Ш. Дидед чIал чируниз артух фикир. 2) куьч устад, са кар дериндай чидай ва ам масадаз чирай кас. Шаирвиллин гваз илим, КIел тавуна, вич тир алим, Несят гур вич тир муаллим, Гафарин шуьрбет, юлдашар. М. Кь. Шаир. 3) куьч жувалай чIехидаз гьуьрмет къалурун патал хас тIварцIихъ галаз санал ишлемишдай гаф. **Синоним:** учитель.

МУАЛЛИМВАЛ суц.; - или, -иле; -тер, -илери, -илера муаллимдин пешекарвал, пеше муаллим тирвал. Муаллимвиликай далда къуна, къадарсуз ишт тегьердиз элкьвенвай мехьеррик къведай шабашира вил тунай. Т. А. Мехьер куьтягъ жедалди, Бикедиз муаллимвиликай хуш къвезвачир. ЛГ, 2000, 10. VIII. Ватандин Чехи дяве башламишдалди ада хуьруьн ирид йисан мектебда муаллимвилени кIвалахна. ЛГ, 2003, 25. XII.

Синоним: учителвал.

* **муаллимвал авун** гл., ни муаллимдин пеше кылиз акъудун. Ана сифтегъан классрин муаллимвал авур къуд йисалай гуьгъуьниз ада Къуба шегъерда кеве йисан учительский институтда заочникдаказ келна. Ш. Шерифалиев. Къабил бубадихъ галаз гуьруьш. **Синонимар:** муаллимвалун, учителвал авун.

МУАЛЛИМВАЛУН рек., гл., ни; -да, -на; 'из, -зава; ая || -а, -ин, -рай, -мир; муаллимвал авун, муаллимвал тавун, муаллимвал тахвун, леуаллимвал хыйимир муаллимвилини кваллах авун, муаллимвилини пеше кыле тухун. Имиди хъиз, зани муаллимвалзавайтлани, - давамарзава Гуьлпериди, - амма шишрар кхъизвач. З. Ф. Халкъ патал хъалкънавай инсан. **Синонимар:** муаллимвал авун, учителвал авун.

МУБАРАК¹ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра хамунал, гзафни-гзаф чинал, акъалтдай шуьтруь рангунин хер, азар.

МУБАРАК²: * **мубарак авун** гл., ни низ вуч са кар хъунал жув шад тир гыссер къалурдай гафар лугъун. Куьгъне заманада чина ихътин адет авай, - жаваб гана СтIал Сулеймана назикдаказ ва хушвилелди - суварар хъайила. девлетдуйрин квалериз физ, хуьрек дадмишина, сувар мубарак ийидай. З. Э. СтIал Сулейман. **Синоним:** мубаракун.

* **мубарак хъуй! (хъурай1)** межд. са шад кардихъ галаз алакълу жуван патан шериквал къалурдай гаф. Чи свас атай яргъл рекъер Дагъдин куклуш табарак хъуй. Тахтунавай я наврозбег, Ваз цийи свас мубарак хъуй. Ф. Гададиз мехъер мубарак авун. Куькгуьрнавай арбе цуьквер, алванар, Ясти этег, ягъв мубарак хъурай кез! А. С. Пакам хийир, пакам хийир... Мубарак хъуй хизандиз Сифте хъайи азиз хва! гъар са чIавуз хтурай Хийир галаз квализ хва! З. Ф. Шарвили.

МУБАРАК³ мубарак хъуй ибарадин рахунрин куьрелди лагъанвай форма-гаф. Гила, диде, ваз лап рикIивай мубарак. А. Р., Я. Я. Хсядедадин мехъер. Гатфар къезва! Мубарак ваз, лежбер дуст, Йигинбур я цIи гатфарин еришар... А. С. Вилик жерге.

МУБАРАК⁴ куьгъ., прил. бахтлу, хушбахт, хийирлу. Заз са чара кIанда вакай, я чан мубарак Исмаил. Е. Э', Мубарак Исмаил. Дустунин кар, исми мубарак, Зибиюлагъ я зи: Е. Э. Чуьхвер. Вы рутба гъундуьр авурай, Мубарак гъасан эфенди. Е. Э. Ви рутба гъундуьр авурай. **Синоним:** тебрик.

МУБАРАКУН гл., ни низ вуч; -на, -да; -из, -зава, -а, -ин, -рай, -мир; мубарак тавун, мубарак тахвун, мубарак хъувун са шад кардихъ галаз алакълу жуван патай шериквал къалурун. Мубаракиз къезва квализ Заз саламни гун тавурбур. Чуьхуьх! - лугъуз алахънава Уьмуьрда гъич хъун тавурбур. А. С. Хцихъ галаз ихтилат. Суал арадал атун мумкин я: Вучиз чна Шарвилидикай кез эпос мубаракзава? Вучиз кез ам тебрикзава? И. Яралиев. Шарвили! Шарвили Шарвили. Гуьрметлу юлдашар, чна кез куь журналрин 50 йисахъ галаз алакълу тир лишанлу вакъиа мубаракзава. Чаз квехъ чанарин сагъвилер, яратмишунра цийи-цийи куклушар магълубдай къуватар хъана кIанзава. «Самур» журн., 200!, № 23. Чи межлисдавай гъар садаз 70 йисар мубаракрай! ЛГ, 2004, 22.1. **Синонимар:** тебрикун, мубарак авун.

МУБЛАГЪ араб, прил. 1) къакълан бегъерар гудай, чилай экъечIдай затIара. чди девлетлу. # ~ там-тар, ~ йис, ~ чилер, - дагълар. И мублагъ йисуз ватан тахкуна, Гъам артух хъана Фвкъир Гъажидин. А. Гъ. Факъир Гъажи. Вун тай мублагъ чилиз ярашугъ, Мус хкида на лезгидин абур? Б. С. Ават ахварай. -Дах, зи къил акъатзавач. Икъван мублагъ ва гуьлуьшан ватандай куьн вучиз арандиз куьч хъанай? Гъ. Къ. Чан алай дагълар. 2) **девлетлу, бегъерлу.** Мублагъ дереяр акъатнавай цуьк Зи берекатлу чил я Дагъустан, А. С. Чи мани. **Синоним:** берекатлу.

МУБЛАГЪВАЛ суц.; - или, -иле; -илер, -илери, -илера 1) мублагъ гъл. 2) девлетлувал, булвал. Халкъдин вилик экъечIна, Н. Гъайдаров, З. Назаралиев, Ф. Къазиагъмедов, Н. Аллагъкъулиев, Гъ. Шахагъмедов ва гзаф маса юлдашарни рахана, садвал, шадвал, мублагъвал, гуьлувал, бахтлувал хъана кIанзавайди къейдна. ЛГ, 2000, 23. III. **Синоним:** берекатлу вал.

МУБЛАГЪВИЛЕЛДИ нар. мублагъвал хас яз. **Синонимар:** берекатлудаказ, мублагъдаказ, мублагъдиз.

МУБЛАГЪДАКАЗ нар. мублагъвилини лишан кваз. **Синонимар:** берекатлудаказ, мублагъвилелди, мублагъдиз.

МУБЛАГЪДИЗ нар. мублагъ яз. Келет дагъдин уьруьшира векъ тIимил авай, анравай чIехи пай кIунтIар, къур акъалтна, гъакIан ичIи шит накъвар тир, гъатта гатфаризни аниз мублагъдиз къоцу векъ акъатдачир... М. В. Гъарасатдин майдандал. **Синонимар:** мублагъвилелди, мублагъдаказ.

МУГ суц.; мука, мука; мукар, мукари, мукара. 1) къушари, гъашаратри какаяр хадай, шарагар хадай ва абур яшамиш жедай чка. Гатфар хъайила, Вевелаг холоди вичиз са къакълан тарце муг авуна, шарагар ахъайна. Ф. Вевелаг хала. Хуьрер барбаттавай, абуру тарартамар тергзавай, къушарин мукарни кваз барбатIзавай. З. Гъ. Лезгийрин риваят. Лиферихъни чпин муг ава. Р. Гъ. Зи ирид стха. Мукал кака хаз лацу верч ацукънава. ЛГ, 2004, 13. IV. 2) куьч. кIвал, хизан. Садбуру лангат атIузва са бул: гъар хъиз са муг тавуна жедач. А. Ал. Вафалувал. Къуд аялдин бубади хайи кIвал туна, ашнадин муг хкъана. Н. й. Чулава парча. Къакъатдач зун адан кесиб къулавай - Рухвар я мублагъдайбур бубад муг. М. Агъмедов. Зи дуьнья. Гъар са касдиз вичин муг, Ватан кIанда, Зазни зи хуьр, зи чил, зи макан кIанда. О. Гъуьсейнов. Ругудар.

* **МУГ АВУН** гл., ни-куь **МУГ АРАДИЗ** гъун. **Синоним:** мугун.

МУГУН рax., гл., ни-куь; -да, -на; -из, -зава; -а|| -ая, -ин, -рай, -мир; муг авун, муг тавун, муг тахвун, муг хъийимир **МУГ ТУКЪУРУН**. Чи чиликай вичиз мугиз кІанидан Гъил хайитІа, тахсиркарвал жедани... А. С. Рекъевай дуст... *Мад цІивцІивзава гуьнеда нуькІре, Къветре мугда къе-пака къузада*. Б. С. Турфандин вилик. *Билбилдин мука мугнавай цѳцІре, Билбилдихъ галаз манийриз худ гуз...* А. Ал. Мерд билбилни фендигар цІицІ. **Синоним:** муг авун.

МУГЪАМ || **МУГЪАММАТ** туьрк. суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра гъамлу мани.

* **МУГЪАМ(АР) [МУГЪАММАТАР]** ягъун гл., ни куь гъамлу манияр ягъун.

МУГЪУЛ кил. **МАГЪУЛ**.

МУГЪМАН фарс, суц.; - ди, -да: -ар, -ри, -ра са чкадиз, кІвадиз къерехдай атанвайди. *КІвале авай-авачир кроватдал мугъман къаткурна*. А. А. Лезгияр. *Дагъви суса къабулзава мугъманар, Лежберни фячээр рикІ ачух тир*. А. С. Вилик жерге. *Дуствал такІан касдин кІвале са чІавузни мугъман жедач*. З. Р. Зун и пата, вун а пата. *Мугъман патал рикІер даим ачух тир Шарвилидин невеяр я лезгияр*. С. Шарвилидин невеяр, *Мугъманриз хваиш-беи авурдалай къулухъ вилик чай, фу гъана*. А. Муграгъви. *Ажалдин хура*.

* **МУГЪМАН АВУН** гл., ни вуж яргъай хтай, атай мукъва-къили, чирхчир кІвализ элифарна шад мярекат къиле тухун. **Синонимар:** мугъманарун, илифарун, къунагъ авун.

* **МУГЪМАН ХЪУН** гл., вуж низ мугъман яз са нин патав ятІани фин. *Вичин ери-бине Хуьруьгрин хуьрай тир устІар, хсуси туьквен авай Османам руш Гуьлѳшан, яшар хъанвай жегъил яз, Тагъираз ам мукъвайрин кІвализ суварин юкъуз мугъман хъайила сифте яз акунай..* К. К. Шаирдин килфетар. *Бейхабардиз СтІал Сулейман чи кІвализ мугъман хъайила, зун шадни хъанай, тажубни*. С. Зи Сулейман. «Кард» журналдин редакциядиз лезгийрин рикІ алай композиторрикай сад тир Халил Халилов мугъман хъана. "Кард" журн., 2004, №5.

* **МУГЪМАНАР АЛАДАРУН** гл., ни тІуьн-хъун гана мугъманар рекъе хтун.

* **МУГЪМАНДИЗ ФИН** гл., вуж; мугъман яз са нин патав ятІани фин. *Гъарма вичиз гъа чпивай жедайвалди кІвал-югъ авунвай инсанар я. Абурун кІвалериз мугъмандиз фейилани заз са жуьре жеда. Жуван зегъмет квачиз авунвай аваданар я ман*. М. В. Гъарасатдин майдандалдал. *Къавумрин кІвализ къевез кІанзавай гадайрикай садаз, мугъмандиз фидай дамахдин чухва авач*. С. Ярагъви ашукъ Уьзден. *Мугъмандиз алад, амма жувакай куьЦедалди вахтунда кІвализ хъфин рикІелай ракъурмир*. А. М. Ихътин мугъман жедани.

МУГЪМАНАРУН гл., ни вуж; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир яргъай хтай, атай мукъва-къили, чирхчир кІвализ илифарна шад мярекат къиле тухун. *Бакудай мирес хтанва, ам мугъарнарна кІанда*. Р.

МУГЪМАНВАЛ суц.; - или, -иле; -илер, -илери, -илера. мугъман тир гъал, ери. *Семендер дустунин кІвализ мугъманвиле фена*. З. Ф. Пай агахъна.

МУГЪМАНПЕРЕС¹ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра мугъмандал рикІ алайди. *Акси яз, ам лап фад акахъдай къцихрин, акъалтІай мугъманперес, чарадан дердидикай рикІивай хабар къадай, анжах «къелемдашдин гъунардалди женг ЧЪгъазвай» инсан тир*. К. К. Шаирдин килфетар. *Чехи ватанперес, инсанперес ва мугъманперес хъайи чІалан устад вири лезги кимеринни лезги кІвалерин фурни сабур, мелмехъеррин тамада тир*. «Самур» журн., 2003, № 6.

МУГЪМАНПЕРЕС² прил. мугъмандал рикІ алай. *Куьрелди, зун и райондин тІебиатдал, дармандж ятарин гъамамрая, надир музейрал, тІебиатдин памятникрал ва иллаки зегъметкеиш, жумарт ва мугъманперес инсанрал ашукъ я*. ЛГ, 2004, 15. VI.

МУГЪМАНХАНА суц.; - ди, -да; -яр, -йри, -йра. мугъманар илифдай, яшамиш жедай дарамат, кІвал. *Мугъмандин кІалубрай, адан беденда авай гъавадай ам гъи мугъманханадиз тухвана кІандатІа, касдиз чидай*. А. А. Пад хъайи рагъ, *Сифте фена ичер за Горький шегъерда маса гана, ахпа зун Москвадиз хтана*. Гъана са мугъманханада къилди са кІвал къуна. Я. Къафаров.. *Шил гъаз хтана*. *Мугъманханада чкаяр авач лагъана ракІарал чар янавай* А. М. Мурк ракъини цІурурда.

МУГЪМАНХАШ суц.; -ди, -да; -ар, -рт, -ра кІвалин, дараматдин пипІера, къавара жедай, вичик шуькІуь кІвачер квай гъашарат. *Я Сад Аллагъ, къенин югъди зи вил рекъѳ тухузвай, пакамахъ кІвалер ми хъдайла мугъманханани акуна*. А. Р., Я. Я. Хендедадин мехъер. **Синоним:** хушракан.

МУД кил. **МОДА**.

МУДА фарс, <, кугън., суц.; - ди, -да: -яр, -йри, -йра 1) ккрасдин кур, бади. 2) тварцин затІар алцумдай уьлчме.

МУДДАТ араб, суц.; - ди, -да; -ар, -ри, -ра. вахтунин тайин ара. *И фикирарни адан къилиз къевезачир. Ада, вичизни чин тийиз, пуд йикъан мuddатда сифте сеферда вилер ахъайнавай*. А. Исм. Эхиримжи къув. *Исятда цІуд йис я альманахар литературно-художественный ва общественно-политический журналар яз акъатиз*. *И гъвечІи мuddатда абур кІелзавайбурун арада машигъур хъанва*. "Самур" журн., 2001.

МУЖУСИ кил. **МАЖУСИ**.

МУЖИДАТ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра гъейранардай затІ, кар. *Пачагъди мугъманриз вичин*

Къалурна Туьтуькъуш - мужидат А. Ал. Туьтуькъуш. **Синоним:** аламат.

МУЗДУР фарс, куьгъ., суц.; - ди, -да; -ар, -ри, -ра. гьакъидихъ хуьруьн девлетлудаз кIвалахзавай лежбер.

МУЗДУРВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера муздур тир гьал.

* **муздурвал авун** гл., ни гьакъидихъ хуьруьн девлетлудаз лежбервал авун. Мамедалидин кIвале муздурвал ийидайла, адан диде къена. ЛГ, 1992, 8. X.

МУЗЕЙ рус, суц.; - иди, -йда; -яр, -йри, -йра тайин тир затIар (куьгъне къапар, техникадин алатар, тарихдин ивиарар ва меб.) кIватIунал, хуьнал ва инсанриз къалурунал машгъул идара. Советрин союздин маршал Конева капитан Мубцеваз гъалибвал мубарак авунин грамота ракъурнай (Ам Дербентдин музейда ава). З. Э. Къве фронтдин командир. Анжах са Тифлидин тарихдин музейда 3000 дагъустанвидин, бунтарин иштаракчийрин делояр ава, - лугъуэ кхъизва Гьаким Къурбана «Миграгъ намеда». С. Ярагъви ашукъ Уьздсн.

МУЗЕЙЧИ цI, суц.; - ди, -да; -яр, -йри, -йра. музейрин кIвалах тешкилуни рекъяй пешекар. Са сеферда Махачкаладин музейдин директор зурба музейчи ва краевед Давуд Кажлаеваз Ахцегърин музейда и экспонат аквада... Д. Шерифалиев. Ахцегърин музейдай || ЛГ, 1999, 15. VII.

МУЗЫКА урус, суц.; - ди, -да; -яр, -йра, -йра 1) инсандин гьиссер, фикирар сесер ритмадин ва интонациядин жигъетдай тайин аваздалди къалурдай искусство ва гъа искусстводин эсер. Эгер инсанриз руьгъдиз, рикIиз таъсир тийиз хъайитIа, ам гъихътин музыка хъурай. ЛГ, 2003, 13. XI. Гъайиф хъи, лезги музыка арадал гъизвайбурун алакъяр чеб-чпихъ галаз зайифбур я, санал тупламиш хъана искусстводин и хел мягъкемарун адет хъанвач, - лугъуэза Халил Халилова. "Кард" журн., 2004, №5. 2) ихътин эсерар музыкадин алатрин куьмекдалди таммарун. Вун Гъинава? Музыка кутур! (Музыкадин ван акъатда, Селимани Тамаради сада-сад къужахламишина къуьлда). Н. И. Гьакимрин папар.

МУЗЫКАЛЬНЫЙВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера музыкадиз хас къетIенвал. Гъар гъи жуьредин лирика кIандатIани хъурай, чIалан шишрра рифма, ритма хъунухъ лазим я, ибуру шишррик цIалацIамвал ва музыкальныйвал кутазва. Н. А. Литературадин хрестоматия. 1966.

МУЗЫКАНТ урус, суц.; ~ ди, -да; -ар, -ри, -ра тайин са алатдал макъамар (гъаваяр) язавайди. Писателдивай, художникдивай, скульптордивай, музыкактдивай, актердивай, яни художественный эсерар яратмишунал алахънавай гъич са касдивайни яшайшидивай, халкъдин уьмуьрдивай къерехда акъвазиз жедач... Н. А. Литературадин хрестоматия. Оркестрдин артист, пара хъсан тарчи Гъажи Гъажибалаев кIвалахал мукъвал-мукъвал геж къевезвай Йикъарикай са юкъуз музыкантри Гъажидиз тарс гун ва ам кIвалахал ахъай тавун меслятна. ЛГ, 1999, 17. VI. Куьне музыкантар жагъура. Вижевайбур. АтIа абур хътинбур вагъ!.. Я пехъер туш, я керекулар... -Музыкантар жагъида, - лагъана кылин инженерди, къурай якIарин итимди. - Ахпа? А. Фет. Къерен къванер.

МУКАЛ¹ муг существительнидин чкадин II падеждин форма. Кил. МУГ.

МУКАЛ² суц.; - ди, -да; -ар, -ри, -ра гъили гвен гуьдай, къекъвей чукIулдин жуьредин куьлуь сарар авай алат. Гъиле къуна зурба мукал, -Заз адан зегъмет акуно. С. С. Заз Инжиханан зегъмет акуна. Мукалар, дергесар хци ийизвай, цуьруьГъуьлдиз ва ругунриз сарар хъязавай, арабада гиг, виКIина кIар твазвай, алеррик къам кутазвай. З. Э. Муькъвел гелер. Са сеферда Ахцегърин гъафте базардиз атана хъфидайла, Гъемзетаз Смугъулдин патав гвай мухан никIе юкъ агъузна, мукалдалди гвен гуьзвай Бедирнисе аквада къван. Я. Къафаров. Юристдин дафтардай.

МУКАШ туьрк. суц.; - ди, -да; -ра, -ри, -ра. хипен некIедин продукт. - Зал ам дуьшуьш хъанайтIа, - башламишна вилик квай мукаш тIурунин хура тунвай Къадира, - за адан мефтIи тарелкада авай мукаш хъиз недай. С. Гь. КIири Буба.. Чубанри чпин патав атай кас гъил ичIиз рахкурдачир: адав я са цел мукаш., я са кел, я са гурицIул... са вуч ятIани чпин патай савкъват вугудай. Р. Гь. Зи ирид стха.

МУКУГАН суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра... ган вечере какаяр хун давамарун патал мука тазвай кака. Лезги чIала хейлин гафар арадал атанва: тIурурган, хемирган, крчарган, мегъверган, мукуган ва мсб. И. Жаватов. Са макъаладин гелеваз 71 ЛГ, 2005, 17. VII.

МУКЪАЯТ¹ араб, прил. мумкин тир хаталувал фикирда къадай, ихтибар акъай тийидай.

* **мукъаят хъун** гл., вуж жуваз са никай квекай хата жедай гьисс ахъай тавун. Цуькверан татиуругъ адан рикIел хтана. «Алидар вичел мукъаят хъурай. Мегъачедрасула гъелегъ къунвайди я. Ам гзаф инсафсуз инсан я. Ада вуч хъайитIани авун мумкин я». А. И. Самур. - Чухсагъул, Къагъриман буба, - лагъана жегъил чубанди, пурар аламаз векъ незвай балкIандиз вил яна. - Гила вун ахлад... Инлай къулухъ зун мукъаят жгда... Б. Гь. Гуьдек. Дергес затI я хаталу, Вун мукъаят тахъайтIа, Жедач ам ваз вафалу. А. С. Хцихъ галаз ихтилат. - За вун зал чан аламай къван гуьзлемшида. Чан Аслан, ваз минет я, жувал мукъаят хъухъ! - лагъана Мухлисата Асланан гъил гъиле амаз. З. Э. Муьгъуьббатдин цIелхем.... хаталувилер арадал татун патал мукъаят хъун герек я. ЛГ, 2003, 13. XI. **Синонимар:** игътиятлу хъун, япар хкажна акъвазун.

МУКЪАЯТ² нар. жуваз са никай-квекай ятIани хата жедай гьисс аваз. Мукъаят къваз гъарма жувал,

Пузмиш тахъуй гьал, фекъияр. С. С. Фекъийриз. *Килиг гьа, Агъариза, вунани вун папан мекердикай мукъаят хуьх, им за ваз, чун кIеви дустар хьуниз килигна, гузвай меслят я...* К. К. Лап хъсан адетар.

Синонимар: игътиятлуз, игътиятлудаказ, мукъаятвилелди, мукъаятдиз, мукъаятдаказ.

МУКЪАЯТВАЛ *суц.;* - или, -иле; -илер, -илери, -ияера мукъаят тир гьал.. *Инал дикъетлувилелайни мукъаятвилелай артух затIни лазим жезвачир. А. Къ. Нехирбанни лекъ. Гьелбетда, ада вичин мукъаятвал гьилий ахъайдачир. А. И. Самур. Гададиз алапат аквазва. Мукъаятвални квахъна, са жизви кыл хкажна, ам тажубвилелди рушаз килигзава. М. В. Гьарасатдин майдандал. Синонимар: игътиятлувал, саяхвал.*

* **мукъаятвал авун** *гл., ни мукъаят тир гьал кьилиз акъудун. Бязи чкайрилай ахътин къакъан чархар расалмиш жедай хьы, нагагъ са тIимил къван мукъаятвал тавуртIа ва я балкIандик хуькуьрайтIа, аватна, балкIанни галаз рагара акъуна, тике-тике жедай...* А. Ф. Лянет. **Синонимар:** игътиятлувал авун, саяхвал авун.

МУКЪАЯТВИЛЕЛДИ *нар. мукъаятвал хас яз. Зун а къадар мукъаятвилелди финиз мажбур хъанвай хьы, гьатта са гзаф чкайртай зун эвичIна балкIандин виликай къуна физвай, А. Ф. Лянет. Мукъаятвжел шоферди вичин, Гзаф худдаказ гьалзавай машин. А. Мут. Цийи багъ. Айшат лагъайтIа, мукъаятвилелди хкаж хъана, классдин къенез килигна. А. А. Умуд. Гьихътин кIвалах гьиле аваз хъайтIани, дидеди, инжиклу тахъана, ам туна, мукъуфдивди ширдихъ яб акалдай. Хуш тахъай чка ада гзаф милайимдиз, анжах вичиз хас мукъаятвилелди къалурдай. Ж. Гь. Руюьгдин, рикIерин къелечи. Синонимар: игътиятлудаказ, игътиятлуз, мукъаятдаказ, мукъаятдиз.*

МУКЪАЯТДАКАЗ *нар. мукъаят гьал хас яз. [Мирим]. - И кар чна гзаф макъуфдивди, мукъаятдаказ авуна кIанда. ТахъайтIа, хабар хъайитIа, чун гьасятда къада, Гь. Гь. Колхоз.. Мукъаятдаказ камар къачуз, амма кIвачер Гьинал эцигдатIа тийижиз ам акатайвал фена. 33. Муькъвел гелер. Сифтени-сифте хъчар, къалкъуп, хъипи пеш, векъ, цак хкудна, лап мукъаятдаказ чухъуда. ЛГ, 1997, IV. Абас са вуч ятIани акурди хьиз, мукъаятдаказ, лап яваидиз алай чкадилай къарагъна. М. В. Гьарасатдин майдандая. Ам къиф къазвай кац хьиз, вичи ийизвай са гьевчи хъайитIани гьерекатрин ванерихъай вичиз кичI аваз, мукъаятдаказ элкъвена, къурук килигзава. М. А. Гьарасатдин майдандал. Синонимар: игътиятлудаказ, игътиятлуз, мукъаятдиз.*

МУКЪАЯТДИЗ *нар. мукъаят яз. Учительница, гьилер хкажна яваидиз и патахъ, а патахъ къекъуьриз, цяа ва я маса шейина акъуникай игътиятдалди, мукъаятдиз камар къачуз валик фена. А. А. Умуд.*

Синонимар: игътиятлудаказ, игътиятлуз, мукъаятвилелди.

МУКЪАЯТЛУ *прил, мукъаят тир. Синоним: игътиятлу. Антонимар: мукъаятсуз, игътиятсуз.*

МУКЪАЯТЛУВАЛ *суц.;* -или, -иле; -тер, -шери, -илера Мукъаятлу тир гьал. **Синоним: игътиятлувал.**

Антоним: мукъаятсузвал.

МУКЪАЯТЛУВИЛЕЛДИ *нар. мукъаятвал хас яз. Ктаб мукъаятлувилелди Селимав вугана, Султанмурад кисна. А. А. Умуд, Синоним: игътиятлувилелди. Антоним: мукъаятсузвилелди.*

МУКЪАЯТСУЗ *прил. мукъаят тийидай, ихтибар ахъайдай, хаталувилиз фикир тагудай. Синоним: игътиятсуз. Антонимар: мукъаятлу, игътиятлу.*

МУКЪАЯТСУЗВАЛ *суц.;* -или, -иле; -тер, -шери, -илера мукъаят явачир гьал, мукъаятвал авачир гьал. **Синоним: игътиятсузвал. Антонимар: мукъаятлувал, игътиятлувал.**

МУКЪАЯТСУЗВИЛЕЛДИ *нар. мукъаятсузвал аваз, мукъаятсуздаказ, мукъаятсуздиз. Синоним: игътиятсузвилелди. Антоним: игътиятлувилелди, игътиятлудаказ, игътиятлуз, мукъаятвилелди.*

МУКЪВА¹ *' прил. 1) инсандин са бубадилай, са хизандай тирвилин талукъвилерал бинелу. Абуру Сефигжат халадиз чпин лап мукъва, касдиз гьуьлуьз атун теклифна. С. Муслимов. Цицигъ-наме. Антоним: чара. 2) са фикиррал алай. - ШартIар са-сад лагъ кван, гьуьрметлу князь, абурухъ зи лап мукъва штиррини яб акалрай, - лагъана Надира. З. Р. Гъажи Давуд. 3) яргъа тушир, яргъал тушир мензил. Адаз яб гуз, вири халкъар гьейран авур береда, Шарвилдин макандиз мукъва, гурлу вацI авахъзавай векъи къванцин дерада за жуван нагъилдин гьа и къатI кхъена... 3. Гергерви. Бакъарей Бакъуракай нагъил. Антоним: яргъа.*

* **мукъва авун** *гл. 1) сад-садан патав агудун. 2) сад авун. Аквазвани ваз, Аллагъди чи мурадар гьикI сад садаз мукъва ийизватIа? З. Р. Гъажи Давуд. 3) яргъал вегъин тавун, геж тавун.*

* **мукъва вахтара** *нар. 1) са кардилай къулухъ тIимил вахтунда. 2) са тIимил вахтунда инлай къулухъ.*

* **мукъва-къили** *суц. дидедин ва я бубадин патай мукъва кас. Мукъва-къилийри, ярар-дустари, гьерер, гьуьр, дуьгуь-шекер ва парча-тике гъана, вирида къуьн кутунвай мехъер гьакъван гьайбатлу тир. 3. Э Муькъвел гелер. Атай хъсан шейэр ракIарихъай ярар-дустариз мукъва-къилийриз гана тада. И. В. Чирхчир. АлатIа вал лезги, тIвар, На жуван чIал квадармир, Къуллуьг чIехи жезамаз, Мукъва-къили квадармир. М. А. Лезги намус квадармир. Хтул армиядиз физва лагъай ван хъайила, мукъва-къилийрилай башламина, чи кIвализ цен ценцик хкIур тавурбурни атана акъатна. Р. Меликова. Садбур - дуьбадал, масадбур - межлисдик.*

* **мукъва-къиливал** *суц. дидедин ва я бубадин патай са тухумдиз талукъвал. Белки гьабурунни*

рагълах яадкъарин араба мукъва-къиливал аватIа? А. А. Пад хъайи рагъ. Як пайзавайбуру вуч ийизватIа, ахтармишзавач. Гъкумдарар элкъвена къавумар я. Чехи къуллугъарни пайзава, чпин арада мукъва-къиливални жанду ийизва. Н. И. Гъакимрик папар,

* **МУКЪВА ХЪУН** гл., вуж-вуч нив-квев **вуж-вуч ятIани авай, алай чкадив агат хъун**. Чпин ватандиз мукъва жердавай чIехи стхайрин пехилвал артух жезвай. Ф. Пеленг инсандиз" мукъва хъана. Ашдив жеда пара мукъва, ийиз гъерекат, фекъияр. С. С. Фекъияр. Хуьруьз мукъва жердавай Суваран гъал дегши жез башламишна. А. Н. Самур. Къармукъ бармак са патаз чIугуна, къелечI, лацу валчагъдин ценер галтадриз, рекIв-рекIвзавай хромрив жакъракъар ийиз таз, ам атана Велиметаз мукъва хъана. М. В. Гъарасатдин майдандал.

МУКЪВА¹ суц.; -да, -да; -яр, -йри, -йра инсандин са бубадклай, са хизандай тирвилин талукъвилерал бинелу тирди. Гъа са вахтунда лугъун герек я хъи, вин чIехи стха, Девришибеговрин агъсакъал яз, Султанагъмеда вичин саки вири мукъвайриз: вахариз, стхайриз, хтулриз, езнейриз, амлейриз ~ герек чIавуз, тIем акакъдайла, вири жуьредин куьмекарни гайиди я. К. Азизханов, Гъарайдив агакъай хва.

МУКЪВА² нар. тIимил вахт алатайла, яргъал тушир вахтунда. И мукъва чиниз профессор Кълинж Салегъни атанай. А. А. Пад хъайи рагъ.

МУКЪВАБУР суц.; -у, -а инсандин са бубадила, са хизандай тирвилин талукъвилерал бинелу тир инсанар. [Рукъжат] - Гъелбетда, буба рушан мукъвабурун мукъвади я, адалай мукъвади адаз авач, амма вун адан гъикъван мукъвади ятIани, ваз адаз ирс ийидай ихтияр авач... Гъ. Гъ. Адетдин къармахра. Бубади авур и кар дидедин мукъвабуруз гзаф залан хъана, хъел атана... С. С. Жубакай ихтилат. **Антоним:** чарабур.

МУКЪВАЛВАЛ суц.; - или, -иле; -илгр, -илери, -шера. 1) мукъва гъал. Чи литературадин и мягъкем алакъа ва мукъвалвал ада халкъдин интересар патал женг чIугуникай, халкъдин яшайиш дуьздаказ ва тамамвилелди къалуруникай арадиз къевезва. А. С. Жегъил шаиррин яратмишунин бязи месэлайрикай. Заз уьмуьрдин лайихлувилеринни тIебиатдин гуьрчег суьретрин арада са гъихътин ятIани чара тежер сих мукъвалвал авайди хъиз тир. Т. К. Мехъер куьтягъ тахъанмаз. Мектебди, муаллимри хуьрерин арада яр-дуствал, мукъвалвал артухарна, хуьрерин алакъаяр гегъенишарна. С. Муслимов. Цицигъ-наме. 2) мукъва-къиливал.

* **мукъвалвал тахъун** гл., нин нихъ-квехъ галаз мукъва тир гъал авачиз хъун. Вак квай кимивили чи обийи кардиз зарар гузва. А кимивал самокритикадихъ галаз ви са артух мукъвалвал тахъуникай ибарат я. 3.3. Мукъвел гелер.

МУКЪВАВИЛЕЛДИ нар. мукъвавилин рафтарвилералди, мукъвавилин гъаларалди.

МУКЪВАДИ суц.; - да, -да; -бур, -буру., бура 1) мукъва кас, мукъва-къилиди, са сихилдик акатзавайди. Гъеле геж туш, ада вини тамамарзавай а дастандин сифтегъан кассета адан мукъвабурув гумачиз жеч. Б. С. Халкъдин ашукъ, руьгъдин шаир. 2) куьч. **фикир-хиял сад тирди**. Етим Эмин, вун тубади Хуьда, яхъ ваз гъам мукъвади. Е. Э. Вил вегъейла и дуьньядиз. **Антоним:** чаради.

МУКЪВАЛ¹ прил. сад-садавай яргъал тушир, арада тIимил мензил авай, Лезгийри са жергедин мукъвал хуьрериз рифмадин гафаралди тIварар гудай. Ялуьгъ, Бахлуьгъ, Шахлуьгъ ва икI мад. Ибур вари сад-садаз мукъвал хуьрер я. ТIварарин аламат || "Самур" газ.. 2002, 21. VI.

МУКЪВАЛ² нар. мензилдиз килигна яргъал тушиз. Сулейманан та вун мукъвал, Са кIус ваз тамашин, билбил. С. С. Билбил. Са кар чизва: патарив гва, мукъвалла, Эминан ваъ. ам Небидин къвалалла... М. Б. Эминан сурал. Са гафуналди, къайи кIвал уьмуьр куьтягъ хъанвай, жез мукъваллай ва куьтягъ хъун лезим тир (месела, недай-хъвадай) шейэрин макан тир, А. Къ. Нехирбанни лекъ. **Антоним:** яргъал.

* **мукъвал алай** прил. мензилдиз килигна яргъал тушир. **Синоним:** мукъув гвай. **Антоним:** яргъал алай мукъвал-мукъвал нар. 1) арадай тIимил вахт фена, вахтунин яргъа лвал авачиз. Шаирвилин устадвал авачиз ва гзаф тади кваз кхъенвай шишар чал мукъвал-мукъвал дуьшуьш жезва. А. С. Чи гъакимримукъвал-мукъвал тахсиркаррин, ришетбазрин вилик пад къада лугъудай къарар къабулиз, абур авай папкаяр еке тIанIар алай, кIеви шкафра хуьда. ЛГ, 1997, 26. XII. Фахруддин малимдихъ галаз мукъвал-мукъвал алакъалу хъуниз, суьгъбетар авуниз, адан меслятрихъ яб акалуниз мажбурдай къетIенвал ава. "Самурдин сес" газ., 2005, 1.I. **Синоним:** герен-герен, 2) мензилдин яргъалвал авачиз, сад-садаз мукъва яз, сад-садан патав гваз. Къелемар акъван мукъвал-мукъвал акIурмир. Р.

МУКЪВАЛЛА, МУКЪВАЛЛАЙ мукъвал ала, мукъвал алай ибарайрин рахунра куьруь хъанвай форма. Кил. **МУКЪВАЛ**.

МУКЪВАЛУН рах., гл., ни-куь вуж-вуч; -да, -на; -из. -зава; -а. -ин, -рай, -мир; мукъвал авун, мукъвал тавун, мукъвал тахвун, мукъвал хъшимир 1) арада авай мензил тIимиларун. Муьгъуьббатди мукъвалда чаз цаварни. И. Гъ. Заз ахварай на гъил чIугваз пелелай... 2) мукъва-къили хъун, мукъвалвал авун.

МУКЪВАРА нар. мукъвал вахтарикай са вахтунда, Де гила вач, жуван кIвач-къил ая, мукъвара данайрив фена кIанда. А. Ф. Риза. - Ингъе, - лагъана ада, - им чи округдин чилерин карта я, ибур чна и мукъвара тухун лазим тир къубуяр я. З. Э. Мукъвел гелер. Мукъвара адакай бригадир авунва. Хъсандиз кIвалахунай

медални ганва. А. Р, Я. Я. Хендедадин мехъер. Мукъвара югъни малум жеда. М. Б. "Жигули". **Антоним:** яргъара.

МУКЪВАРАЛ нар. 1) патарив, яргъал тушир чкада, чкадиз. - Минет хъуй, ахъая' - гадайри ван къачуна, абур стIалви гададин мукъварал мадни сих гьалкъада кIватI хъана. Къ. М. Рекъин риваятар. Зун садлагъана кицIер элукъай ванери уяхарна, мукъварал колхоздин ятахар хъун лазим я. З. Г. Б. Лезгийрин риваят.

Антоним: яргъара, яргъариз. 2) мукъвал вахтарикай са вахтунда. Руша регъувилерзава. «Мни. аквар гьаларай, цIийиди я, - фикирна за, яни гъа и мукъварал шегъердиз атанвайди. З. Къ. ШейтIандин веледар, Гъикъван вахт я: зи бейкеф чан Азарханад "ракъаралла. Уьмуьр патал женгчи я зун, Белки, ажал мукъваралла. Ш. Къ. Алагуьзли. Гъа и мукъварал чал Марат Мирзоевичаз ВАК-дай педагогикадин илимрин доктор тIвар тестикъарнавайвилдин мад хабарни агакъна. «Самур» журн.. 2002. **Синоним:** мукъвара

МУКЪВАРАЛЛА мукъварал ала ибардин рахунра куьруь хъанвай форма. Кил. **МУКЪВАРАЛ.**

МУКЪВУВ¹ нар. патарив, яргъал тушир чкадив. Мукъув агакъайла, гададай гъарай акъатна; - Им къизилдин цIакул я хьи! Ф. Гъуьлуьн руш. Почталъон къвез-къвез мукъув агакъна, чир жез башламишна. А. Ф. Газет. Гуьгъуьнлай абурун къваларив, мукъув гвай хуьрерай катнавай, акъуднавайбуруни чпиз бине кутаз. эгечIна. Ж. Гъ. Лекъерин гъуьндуьрда. **Синонимар:** мукъвара, мукъварал. **Антонимар:** яргъара яргъарал.

* мукъув гвай прил. -мензилдиз килигна яргъал тушир. **Синоним:** мукъвал алай. **Антоним:** яргъал алай.

МУКЪВУВ² посл, вич алакъада авай гафуник 'мензилдиз яргъал тушиз' мана кутазвай къуллугъчи гаф. Дагълара, тамара, хелвет дерейра вичи гайи зиянрал рази тахъана, са къуз им лап хуьруьн мукъув атана. Ф. Зиянкар жанавур. Буба адан вич гъвечIиз амаз къенай, дидени маса хуьруьз гъуьлуьз хъфена, ам етим хъана вичин бадедин мукъув гумукъна. А. Ф. Риза. КIвале хуьруьк (акунрай мелез) атанвай рушарни гадаяр элкъвена къулан мукъув ацукънава. Ж. Эфендиев, Азадвилдин 'реке. **Синонимар:** къилив, патав.

МУКЪУВАЙ нар. 1) патавай, мукъвал чкадай. Ламран мукъувай фимир. Ф. Бирдан лап мукъувай векийн марке акуна. Б. Гъ. РикIи чIугурла. 2) дерин фикир гана. Са гзаф йисара сифтедай Дербентда, ахпа Генжеда, гуьгъуьнлайни Бакуда, азербайжанрин арада кIвалахиз яшамии хъунин нетижада, абурун чIал хъсандиз чир хъунилай гъейри, Сулейман азербайжан халкъдин культурадихъ, фольклордихъ, Ашукърин маниьрихъ ва искусстводихъ галаз мукъувай таниш хъана. М. М. Гъ. (СтIал Сулеймана азербайжан чIалал туькIуьрай шиирар. «Язычи» издательстводи лезги чIалал ктабар гъазурдай редакциядин кIвалахар зал тапиурмишайла, за мукъувай лезгийрин игътияжар ахтармишиз башламишна. М. М. Виш йисарин имтигъан. Къафлан Гирез аз мукъувай чидайбуру бахтсуз Къафланни лугъузва. З. Р. Гъажи Давуд. **Синонимар:** рикIивай, мукъуфдивди.

* мукъувай чир хъун гл., низ вуж-вуч хъсандиз чир хъун. Са ни ятIани вокзалдин Махачкаладиз физвай Хуьруьг Тагъир ацукънава лагъана, Чаз ам мукъувай чидайди тушир. ЛГ, 1992, 31. X. Абур вири са чIалал, тIебиатдин таъсирлу, сирлу чIалал рахазва. И чIал чир хъайила, вун маса инсандин, амни ви гъавурда акъада. Квез куьн лап мукъувай чир жеда. Куьн квез, багърибур хъиз, багъа жеда. М. В. Гъарасатдин майдандал. И хабарди ам мукъувай чизвай ксар пелешарна. ЛГ, 2004, 8.I.

МУКЪУФ араб, суц.; - да, -да; -ар, -ри, -ра кар къилиз акъудунин алахъун. Ам гъар са кардин мукъуф авай Аслан ахътинди тушир. З. Э. Булахдал. Рамазанован алакъунриз ва кардин мукъуф авайвилдиз килигна ам виниз хкажна. Райондин земотделдин зеведииш хъана. З. Э, Кек галкIизва. Зи мукъуфди аялзамаз хиял къатIана. Л. Н. Къисмет.

МУКЪУФДАЛДИ нар. алахъунар хас яз.... са къадар фикирар авурдалай гуьгъуьнлиз, ада вири и гъери мукъуфдалди фекъидин ахъа сиве цана. Ф. Савдагардин папанни фекъидин къиса. Мерзията гъар са кар успагъивилелди ва мукъуфдалди ийидай. З. Э. Мерзият. Садрани дагълара тахъай Мегъамедрасула жезмай къван и къурхулудвал авай дередиз килиг тежес мукъуфдалди юлдаширин гуьгъуьнлиз фаз гъерекатзавай. А.. И. Самур. **Синонимар:** дикъетдивди, мукъаятдаказ, мукъуфдаказ, мукъуфдивди, сабурдивди, сабурлудаказ. **Антоним:** сабурсуздаказ.

МУКЪУФДИВ(ДИ) нар. тади къачун тавуна. [Мирим] - И кар чна гзаф мукъуфдивди, мукъаятдаказ авуна кIанда. ТахъайтIа, хабар хъайитIа, чун гъасятда къада. Гъ. Гъ. Колхоз. ЦIийибур эцигна кIанда, эцигнавайбур лагъайтIа, мукъуфдивди хвена кIанда. А. А. Лезгийрин литература Риза-Къули мирзедини Тегъмасиба мукъуфдив туькIуьрнавай Хачмаз къеле тарашна ва аниз цIай ягъиз туна, Тамам харапIийриз элкъуьрна. З. Р. Гъажи Давуд. Писатель ина тIебиатдин гуьзелвеликай, ам -хуьникай, инсандин хиве и жегъетдай гъатзавай чIехи везифайрикай еке мукъуфдивди рахазва. ЛГ, 2002, 15, V. Гъебе жедай къуьл авай адан са къуьне, Михьи тварар мукъуфдив чкIиз гъилай. М. Ж. Бубайрин гафар. Вини курсариз элячIун патал абур [студентри. А. Г.] вири алакъунар ийизва, гатун семестрдин экзаменрив мукъуфдивди эгечIнава. "Самур" газ., 2002, 21. VI.... географиядин месэлайриз талукъ организайири ва идарайири мукъуфдивди веревирди ийизвайди сифте сефер я. ЛГ, 2004, 16. XII. **Синонимар:** дикъетдивди, мукъаятдаказ, мукъуфдалди, сабурдивди, сабурлудаказ. **Антоним:** сабурсуздаказ.

МУКЪУФСУЗ *цI, прил.* мукъуф авачир. **Синонимар:** дикъетсуз, бажарагъсуз. **Антоним:** сабурулу.

МУКИАТИ *суц., нугъ.* 1) крчарган, маларин крчара твадай еб. 2) еб. Вучиз, вучиз зун дагъларай, Юкъва мукIатI туна, хуьруьз хкана? А. Къ. Чулав гьер.

МУКИРАТИ *суц.;* -ди, -да; -ар, -ри, -ра тIунIар твадай уьнуьгар хътин тумар квай, юкъвалай винтиналди галкIурнавай чукIулрикай ибарат тир атIудай алат. # ~ къачун, ~ вугун, еке ~, дерзичидин ~, ~далди атIун. Рушани, гада ахварал фейила, мукIратIдалди адан спелрин эрчи хел атана. Ф. Халуни хтул, Сефербегаз абуру, ада вичин чуруяр, спелар мукIратIдалди къуниз, къилни твана какадин хъире хъиз авуниз ва вичин яцIу ягълуди къунавай кIурт гадаруниз килигна, «туьлек авур кац» лугъузвайди тир А. Ф. Газет.

МУКИУР *суц.* - ди, -ра; -ра, -ри, -ра къепIина авай аялдин цвар гъешиниз ракъурун патал кIарасдин гъвечIи турба. Эслиди тадиз татар ахъайна аялдилай пекер алудна. Аялдин мукIурди янавай ва къеже канвай гъаяриз хер акъатнавай. З. Э. Муькъвел гелер. Аялдин мукIур на айвандик къурурзава. И. Гъ. Эпод. Къурун патал симинавай, Зи аялдин пекинавай МукIур твадай тIеквендай ЦIай аквазва пичинин. М. Б. Рагъ.

МУЛ *фарс, т-б., суц.;* -ди, -да **бенеvша** рангадин, хуш ни гадай набатат. РикIел ала пIинидин дад, ЦIудав спекI чранвай, Рагъ къугъвазвай булахдин яд, Мулдин атир чкIанвай. А. Ал. Сюита.

* **мулдин цуьк** *суц.* **бенеvша** рангадин, хуш ни гадай набатат. – Мухлисат! Азиз Мухлисат! Ви рикI зун патал гъакъван михъиди ва рагъимлуди тир! Гарал къугъвазвай мулдин цуькверин пиришин сес къевеза аз. З. Э. Муьгъуьббатдин цIелхем. Къаратикендиз герекди якIв ятIа, мулдин цуькведиз герекди назикдаказ къуна, адахъай ни чугун я. З. Э. Арифдиз ишара. Жумарт хъанва мулдин цуьквер Гъарнихъ атир аладриз. А. Ал. Билбил

МУЛЕЙЛИ *суц.;* ~ ди, -да; -яр, -йри, -йра. халкъдин манийрин гъвадин са жуьре. Къуьнуьхъ галай чулав лит, Живед винел аватна, Къизгъин рикIяй Дагъларан Мулейлияр акъатна... Ф. Шарвили.

МУЛК *араб, суц.;* -уни, -уна; -ар, -ари, -ара менфят къведай чил, чка (никIер, векьер, багълар, чилер - вири санлай ва са-сад къилди). Эминан мулк къуна вакъфад пай хътин. Е. Э. РикIел гъваш. - Тумунал цак алай мал, чIиб алай мулк захъ авач. З. Э. КУТВ-диз фена. Вичивай вахчунвай маларин ва мулкарин дердиди ивидал звал гъизвай Вердиди ара-бир вичин яргъи спелриз звар гудай. З. Э. Муькъвел гелер. Чи мулкарал гъил вегъейдаз Гзаф еке гунагъ я! А. С. Вилик жерге. Мегъарамдхуьруьн райондивай са 60 км. яргъа, Хачмаз райондин мулкуна, Къусар-чай станциядилай 18 км. рагъэкъечIдай патахъ Храхуба хуьр гала, Д. Шерифалиев. "ГъвечIи чилин" чIехи къазаяр || ЛГ, 2000, 6, IV.

МУЛКДАР *суц.;* -ди, -да; -ар, -ри, -ра мулкар авайди, мулкарин иеси. Яргъал алач! Шуьреда съезд куьтягъ хъанмазди, беглеринни ханарин, помещикринни мулкдаррин, - девлетлуйрин чилер пайда, чахъни чилер жеда лугъуз чил авачир лежберри текъей къуьрен шурваяр незвай. З. Э. Муькъвел гелер. [Малла Брегъим]. Астафируллагъ, гила ибуруз чпин къейибурни чавай аквазва... Гъа Бакудиз физ-хквезвай фукъиранри чи куфун атIузва... [Селим]. Куьн вуьжар я? Вун, Гъажси Муртуз, генами къвед-пуд мулкдарар ва абурун чавушар... Б. Гъ. Большевикдин руш.

МУЛЬТФИЛЬМ *урус, суц.;* -ди, -да; -аяр, -айри, -аира шикилралди, нинийралди туькIуьрнавай кино. США-да исламдикай гъазурнавай муьлтфильм прокатдиз ахъайнава. "Самурдин сес", 2005, 19. III.

МУМ *араб, суц.;* - ади, -ара; -ар, -ари, -ара чIижери вичикай арадал гъизвай ва чпи виртIедин рекьер туькIуьрдай затI. Чубанрин кIвализ гъахъайла, чими гъава галукъайла, зи беден чими мум хъиз хъуьтуьл хъана. ХунI хъсан тушни. З. Гъ. Лезгийрин риваят. Эгер ишлемишайдалай къулухъ гъар сеферда нажахдин муьрцаз парафин, мум, я, тахъайтIа, къурай затI ягъайтIа, ам яргъалди хъиз амуькда. Хийирлу меслятар || ЛГ, 2000, 20. IV.

МУМА *суц., нугъ;* - ади, -ада; -яр, -йри, -йра. бубадин вах. **Синонимар:** биби, эме.

МУМАДА, МУМАДИ¹ **мум** *существительнидин падежрин формаяр.* Кил. МУМ.

МУМАДА, МУМАДИ² **мум** *существительнидин падежрин формаяр.* Кил. МУМА.

МУМАЖ *прил.* хъуьтуьл,

* **мумаж авун** *гл., вуч хъуьтуьл гъалдиз гъун, мумаж хъун гл.,* 1) вуч хъуьтуьл гъалдиз атун. 2) куьч., вуьж кIанивилин гиссерикди хесетдин кIевивал квахъун. Пуд лагъай йисуз Жамал мумаж хъана Людадин гуьгъуьна гъатна. К., 1988, 28. V.

МУМАЧИ *суц.;* - ди, -да; -яр, -йри, -йра аял жезвай дишегълидиз куьмек ийидай дишегъли, таза аял къабулдай дишегъли.

МУМКИН *араб, прил.* са вуч ятIани къилиз акъудун патал герек шартI, чара авай. Мумкин кIвалах ая, мумкин туширди Хиве къамир. Р.

* **мумкин хъун** *гл., низ-квез са вуч ятIани къилиз акъудун патал герек шартI, чара хъун....* гуьгъуьнни пуд йисан къене лап Самурдин къерехдив къведалди мумкин тир къван чкада къелемар кутуна. А. А. Умуд. Акъул авачирдахъ - регъим, акъул авайдахъ - зулум хъун мумкин туш. З. Р. Веси. Ада вичин везифаяр къилиз акъудзавай геренда адаз чилик хкI. аз мумкин жезвайди анжах са кIвач жеда, яни адан гъерекатар гъахътин йигинбур жеда. А. Къ. Нехирбанни лекъ.... сифте аял чурун хата авай кар я. Ахпа аялар тахъун

мумкин ялда... З. Къ. ШейтГандин веледар. *Фу кьит тир, артухан сив хизандиз пар жезвай ва я кьуьзуь итимдихъ кьылдаказ гелкъведай кас герек жезвай, ахътин касдивай хизандин рузи артухаруник пай кутаз хъун мумкин жезвачир.* А. Къ. Нехирбанни лекъ.

* **мумкин я** араб. шаклувал квай фикир лугъудайла, ишлемишдай ибара. *Адай къацI ваъ, мумкин я, пад акъатда.* М. Б. Кварар. *Мумкин я, кичI акатуни Ахундован вилериз гена екез къалурнай.* М. Садикъ. *Дуст. Мумкин я, фикирна за, ам са гьина ятIани яргъал чкада командировкада ва я туш Iвалахиз ава.* А. М. Мурк ракъини цIурурда.

МУМКИНВАЛ суц.; - или, -иле; -илер, -илери, -илера са вуч ятIа кьилиз акъудиз жедай шартI, такъат, мумкин тир гьал. - *На заз багъишламниш, чан фекъи, атун зун авуна, амма вахъ галаз вад келима рахадай мумкинвал хъанач.* Ф. Савдагардин папанни фекъидин къиса. *Къаравулдиз вичел тапшурмишнавай шей хуьдай мумкинвилелай угъридиз ам чуьнуьхдай мумкинвал гзаф ава.* А. А. Лезгияр. *Лезги чIала араб, фарс, туьрк ва урус чIаларай атана «лезгиламиш» хъанвай гзаф гафар авайдакай дидед чIалан ктабра кхъенва ва, мумкинвал хъайшла, а гафарикай муаллимди тарсарани лугъузва.* М. Алипулатов. *Лезги чIалан машгъулардай грамматикадай материалар. Кеферпатан Кавказдин тебиатдинни гъавадин мумкинвилерикай лап тIимил менфят къачузва.* ЛГ, 1997. З. Х. Балугъар къаз, маса гана, хъайи къазанжийрихъ гими жуван хсусиятдиз маса къачуна, мад балугъар къунив эгечIна, цIийи мумкинвилер ачух хъана. ЛГ, 2003, 27. XI.

* **мумкинвал гун** гл., ни низ са вуч ятIа кьилиз акъудиз жедай шартI, такъат, мумкин тир гьал арадиз гъун. *Бубади вичин хъиз Яламадал юкъван школа куьтягъдай мумкинвал гана.* И. Гъ. «Берлиндин вири кIвалерад...». *Вичиз и берекатар дадмишдай мумкинвал гайи, абур къисмет авур Аллагъдиз дуьаяр авуна, гила чилеринни цаварин Агъадивай ихтияр къачуналди, абурун дад аквазва.* М. В. Гъарасатдин майдандал. *Ахпа къве юкъуз ва 27-ноябрдин нисиналди шегъерэгълийриз шаирдин [С. Сулейманан. А. Г.] къаматдиз эхиримжи сеферда килигдай мумкинвал ганай.* Ш. Шабатов. Сулейманан сур ва гуьмбет || Ж, 2004, 12. И.

МУМКИНСУЗ прил. кьиле тефидай, мумкинвал. авачир. *Гила абур цичеба гуьруьшмиш жезвай. Югъди кардал хъайитIани, няниз абур муьхце гуьруьшмиш тахъун мумкинсуз месела тир.* З. Э. Муьгъуьббатдин цIелхем. **Антоним:** мумкин.

МУМКИНСУЗВАЛ суц.; - или, -иле; -илер, -илери, -илера мумкинвал авачир гьал, мумкинвал авачир шартI, са вуч ятIа кьилиз акъуддай шартI авачир гьал. **Антоним:** мумкинвал.

МУМЛАХ суц.; - ди, -да; -ар, -ри, -ра михъи тавур мум.

МУМУРГЪАН суц.; - ди, -да; -ар, -ри, -ра мум, какадин къиб, ягълу кутуна туькIуьрнавай хирел эцигдай дарман.

МУНАФИКЪ араб, суц.; - ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) диндивай къакъатайди. **Синоним:** муртад. 2) куьч. къве чин алайди; *винелай михъиз къалуриз рикIяй пис ниятар авайди.* *Мунафикъри ара чIурда, Эхир кьил хъсан къведан гъич?* Н. Сам. Гаф атайла, рахан герек. *А ви гилан паб мунафикъ я, къве чин алайди я.* А. М. Лежбердикайни пуд стхадикай.

МУНАФИКЪВАЛ суц.; - или, -иле; -илер, -илери, -ичера къве чин алайвал, иман квадарай гьал.

МУНАФИКЪВИЛЕЛДИ нар. къве чин алаз, иман гвачирвилелди, пис ниятралди.

МУНКАР: * **мункар-накир (некир)** араб, суц.; -ди, -да; -ар, ри, -ра мусурман динди къалузавайвал, инсан къейила, адан патав сурун суалар ийиз къведай къве малайикдикай садан тIвар. *Мункар-накир ийиз суал къведа, валлагъи-биллагъи.* Е. Э. Вил вегъейла и дуьньядиз. *Эхъ, - лагъана хъел атай сагъибди.* - *Вакай ша заз мункар-некир жемир! А жуван гъиле авай кар ая.* *Анра тIуб экъуьрун ваз герек туш.* З. Э. КУТВ-диз фена.

МУР суц., текв.; -ди, -да 1) къайи ва кIеви кIватI. *Йифен гъава гзаф мекъиди хъана.* *Чилерал мур ацукъна.* *Жив къванвачтIани, чилер лацуз аквазвай.* З. Р. Гъажи Давуд. *Авайдаз - вун ацIай девлет, авачирдаз - мур я, дуьнья.* М. А. 2) гъайванрин азар.

* **мур хъуй!** межд. 'къий' манадин къаргъиш.

МУРАБА араб, суц.; - ди, -да; -яр, -йри, -йра шекердал рганвай емишар, майваяр. # ципицIрин ~, пIинийрин ~, жумун ~, ~ туьн, ~ гъазурун. *Къвезва са-сад суфрадал: НекIедин яймах, Мурабаяр гъар жуьре, Пешерин дулма. Хъчарикай афарар! ЦIразва ленгер. Имни чIиргъин, давугъа, хъикъифар-вергер.* А. С. Хъичъ галаз ихтилат. *Низ кIандатIа чайдихъ галаз мураба, Герек адаз пIинидин тар багъа жен.* А. Ал. *Шалбуз дагъ... ана неинки сар твадай, чIемер хкуддай, гъакI багъларинни бахчайрин емишар кIватI хъийидай, мурабаяр, чехирар гъазурдай майшиатарни жеда.* Гъ. М. Им къван, имни терез. *Мурабадин винел патал харар хъана шекер къун тавун патал, адаз ргадади са тIимил лимондин миже яда.* Хийирлу меслятар || ЛГ, 2000,30. III.

МУРАД араб, суц.; - ди, -да; -ар, -ри, -ра. 1) кIанзавай, вичикай фикир ийизвай затI, вичихъ тамарзлу затI. *Чехи мурад авачирдаз чIехи Уьмуьрни жедач.* З. Р. Веси. 2) къаст, ният, кьилиз акъудиз алахъзавай фикир, кар. *Рахун ширин, ачух къабагъ Акун са мурад я, гуьзел.* Е. Э. Ярдиз минет. *Мурад я дуьньяда КIани*

рушни гада. С. С. Квез вуч ярашугъ я. Агакьарда мурадрихъ Малди - ваз са агьвал авай езне хъуй. И. Гь. Саяд. 3) (чехи гьарфуналди - М) эркекдин хас тIвар: **Мурад**. Курум чехи хизандин иеси я, Адан аялар вири Чехи хьанва. Гадайрикай чехидан тIвар Мурад я. А. И. Къиргъин.... аялрин кIвализ гъайи етим аял Мурадиказ гьеле туькIвена кьве келима урус чIалал рахазни чизвачир. К. К. Диде хъайи югъ.

* **мурад - метлеб** суц. **кьилин фикир**. Агъзур сарин мурад-метлеб сад я чи: Бахтлугур хъун вири ватанэгълияр! С. Шарвилидин невяяр. **Синонимар**: къаст, ният. фикир.

МУРАДВИЛИН кил. ГЛАГОЛ.

МУРАКАБ¹ араб, прил. **какахъай**, кьил акъудиз четин. Чпихъ и алай муракаб макъамда кIвалахда мадни чехи агалкъунар, уьмуьрда хушбахтвилер хъун чи мурад я. Самур, 2002, № 23. Ивидин кьурулушдин азарар, абур сагъарунин месэла гьамиша муракабди яз хъайиди я. ЛГ, 2003, 13. XI. Асан Нуьдуьрбегова чехи ва муракаб месэляяр гьалдайла, са тартиб, къайда хуьниз датIана еке фикир гузвайди я. ЛГ, 2003, 27. XI.

МУРАКАБ² араб суц. куьгъ. **кхьинардай ранг**. Жумла алем Эфенди хъуй, Муракабни чар гьинава? Е. Э. Гьинава?

МУРАКАБВАЛ суц.; -или, -иле; -тер, -илери, -илера **какахъайвал**, кьил акъудиз четинвал. Гьакъикъатда за уьмуьрдин са терефни инкарзавач, акси яз, адан вири «деветар» къабулзава: муракабвал, сирлувал, гуьзелвал ва икI мад. А. Ал. Автордин патай, 1970.... И. Дьяконова кьейдзава хъи, «кутийрин чIалан фонетикадин составдин муракабвили а чIал маса чIалариз мукъва тирдан гьакъиндай шагьидвалзава». "Самур" журн., 2003, №23.

МУРДАЛ прил.; нугъ. кил. **МУРДАР** (3-манада).

МУРДАР¹ фарс, прил. 1) **чиркин**, **вижесуз**, **нез**, **хъваз тежедай**. Мурдар тир вич кицIелай, Михъи яз къалурда целай. С. С. Акбул жуваз аваз кIанда. **Синоним**: **къацIай**. 2) нугъ. **рикI чIуру**, **масадаз писвал ийидай**, **инсарихъ галаз дуьз текъведдай**. Гафар гуьрчег, амал мурдар. Вун гьикъван алча хъ, Къафкъаз! С. С. Къафкъаз. Анжах гила... а заманди са гзаф мурдар, чалкечир, мердимазар инсанар, абурок квай чиркин, алча хесетар тергнавай чIавуз абур вуьжар тиртIа, чир хъун тIимил четин я. М. М. Гь. Чехи шаир. Лезги чIал чи маса гайиди Дидедизни мурдар я. Н. С. Чал. 3) **михъи тушир**, **гъарамнавай**, **чиркин**. Вич мурдарда булахдин яд рагъулна. Е. Э. Шеда зун. Нагагъ са затI хъайтIа мурдал, Лугъунин кар жедач адал. С. С. Ай Фекъир, ви келледа гар. Къей хва Сефик, гъа и мурдар ихтилатар кимел тавуртIа, жедач вавай, - бейкеф хъанваз лагъана Серкера ва ам къарагъна кIвализ хъфена. С. Муслимов. Цицигъ-наме

* **мурдар кас** суц. пис хесетар квай инсан мурдар хъун гл. **недайвал** (хъвадайвал) **амукъ тавун**, **чиркин хъун**, **чIур хъун**.

* **мурдал хъун** гл. **чан кумачир гьалдиз атун**. Са пакамахъ цуриз фейила, ам мурдал хъайи калел аватна. А. М. Лежбердикайни пуд стхадикай. **Синоним**: **гиликъун**.

МУРДАР² суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра. 1) **кIвачер квачир**, **чиляй хур галчIуруналди**, **яргъи**, **адет яз**, **агъу алай** (агъу квай) **гъайван**. 2) **куьч чинеба писвал ийидайди**, **рикI чIулав кас**. 3) **куьч**. **чиркин(ди)**. - **Заз кичIезвайди а мурдаррихъ** [вакIарихъ. - А. Г.] **галукъна**, **зи парталрик квай капI хкатун я**. **Абур къекъвей чияел хъайи ризкъи тIуьнни гъарам я...** 3. Э. Мукъввел гелер.

МУРДАРВАЛ суц. 1) **мурдар гьал**, **чиркинвал**, **вижесузвал**. 2) **рикIин чIурувал**, **чиркинвал**, **алчяхвал**. **Ваз инсанрин мурдарвал чидачни**, **а папан-рушан гъуьл пара пичIи вил авай мурдар кас тир...** А. Ф. Лянет.

МУРДАРВИЛЕЛДИ нар. **писвилелди**, **рикIин чIурувилелди**.

МУРЗ фарс, суц.; -цу, -ца; -цар, -цари, -цара. 1) **атIудай затIунин хци пай**. # **чукIулдин ~ ~ аватун**, ~ кьелечIарун. **Эгер ишлемишайдалай Кьулухъ гъар сеферда нажахдин мурцаз парафин**, **мум**, **я**, **тахъайтIа**, **къурай запун ягъайтIа**, **ам яргъалди хциз амукъда**. Хийирлу меслятар ЛГ, 2000, 20. IV. 2) **са куьн ятIани**. **экъис хъанвай чка**. # **дагъдин ~**, **столдин ~**, **цIун ~**, **~ар акъатун**. **Тик мурцал къаябдин ала кьун**, **Гаф авач**, **зурба я алакьун**. И. Гь. Тик мурцал къаябдин...

МУРК суц.; -кIади, -кIада; -кIар, -кIари, -кIара **гзаф къана кIеви гьалдиз атанвай яд**. **Гатфар михъиз ачух хъана**, **- живер**, **муркIар терг хъана**. А. Ф. Бубадин веси. **ВацI муркIадик секин жезва**. А. С. Хцихъ галаз ихтилат. **Кефсуззавай Абдулкъадиран рикIел мурк акъалтда**. С. Муслимов, Цицигъ-наме. **Вич вичел хтай Камилаз вич тIебиатди туькIуьрнавай муркIадин кIвале аваз акуна**. Гь. М. Им къван, имни терез. * **кесиб гьамамдиз фейила**, **ци мурк къуна**.

* **муркIадин фур** суц. **гаталди мурк хуьн патал эгъуьннавай фур**.

* **муркIадин винел тум цайиди ишир**, суц. **негъжасуз кар авурди**. **За вуч ийин.... муркIад винел тум цайидаз?** Е. Э. Эмин гада.

* **муркIадин кьелечI чкадилай хада мисал 'гъар са карда зайиф чкадиз зиян жеда'** манадин мисал. **Амма муркIадин кьелечI чкадилай хада лагъайвал**, **фронтда хъайи къван хирери зайифарнавай буба кьвед лагъай хва хъайи са тIимил вахтундилай кечмиш хъана**. Б. Гь. Заз эвера.

МУРКИУЦI суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **къавун чIеребрикай авахъзавай цикай мекъи вахтунда жезвай яргъи шуькIуь мурк**. **Са тIимил вахтунлай адан кьери сисилдикай муркIуцIар куьрс хъана**. 3. Э. Мукъввел

гелер. *Аяларни жедай диде-бубайрин патав, муркІуцІар фитІиниз, живедикай кІватІар къаз.* ЛГ, 2003, 4. XII.

МУРМУР суц.; - ди, -да; -ар, -ри, -ра гъавурда акъан тийидайвал пІузаррикай лугъузвай са гъихътин ятІани сесер.

* **мурмур(ар) авун** гл., ни гъавурда акъан тийидайвал пІузаррикай яцІу сесиналди рахунар авун. *Вердиди мурмур авуна. Ада вуч лагъанатІа, Асаназ ван хъанач.* З. Э. Муькъвел гелер.. *Фекъиди ийизва мурмур: - Гъуцар рикІел гъваши. Амма лукІ жедаяц туш Марин - Муьгъуьббатдин сим.* А. С. Саяда лугъузва мани. *Угъ ацалтна мурмурар Авурдалай гуьгъуьниз, Папахъ галаз рахана...* Ш. Т. А зарафат амай туш... *адаз, гъилерни сверен пацар хъиз хкажна кьуна, мурмурар ийиз вичел тепилмиш жезвай Велимет акуна.* В. М. Гъарасатдин майдандал. **Синонимар:** лугъун, рахун, луйкІуьнун, гьургъур(ар) авун, кьуркьур(ар) авун, луйк-луйк(ар) авун.

МУРМУРУН гл., ни-куь; на, -да; -из, -зава; -а|| -ая, -ин, -рай, -мир; мурмур авун, мурмур тавун, мурмур тахвун, мурмур хъиймир **явашдиз ва яцІу сесиналди рахун.** - *Ма, хъухъ над жедалди, - мурмурзавай ада...* З. Э. Муькъвел гелер. *Хъел аваз хтанва, хъел аваз хтанва!* - мурмурда дагъвиди. Р. Гъ. Балугъ. *ЯтІани кьужади ктабдин заланвилiz килигна, вичи вичик мурмурна: «Вижевай ктаб я».* М. В. Гъарасатдин майдандал.

МУРС суц.; - уни, -уна; -ар, -ари, -ара ламу ва я китІизвай затІунал лакІлакІ хъана акъалтзавай хал, чІаф. *Дасмал гадарна. Ам чиркин тир. Гъуьлуь алава хъуьуна. - гъа и дасмалдивай жузуз. Кухняда авай мурсу кьунвай къапаривай жузуз. Бес я! Романар кІелдай вахтни авайди я, кар ийидай вахтни.* З. Э. Арифдиз ишара.

* **муре акъатун [ягъун]** гл. хал акъалтун, китІиз башламишун; китІиз башламишун, хал ягъун.

* **мурсу кьун** гл., вуч са куьн ятІани винел патал ам китІидай лишанар малум хъун.

* **мурсу ни** суц. са вуч ятІани ктІай ва ламу ни. *Максуд мурсу ни гъатнавай са куьгъне кІвале гъахъна.*

З. Э. Муькъвел гелер.

МУРТАД¹ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра диндилаь элячІнавайди. **Синонимар:** динсуз, мунафикъ.

МУРТАД² прил. 1) диндилаь элячІнавай, дин гъачир. *Рекъирвал я куьн вад къалай, Жеда куьн муртад, къарияр.* Е. Э. Фитнекар къарийриз. [Эфенди] - *Я мусурман стхаяр! Калхуз ийида лугъуз-лугъуз и мертад камунистри хуьре вуч кьундармиш авунаватІа, аквазвани?* Гъ. Гъ. Колхоз. **Синоним:** мунафикъ. 2) **вичин гъакъикъи чІуру фикрар чъунуьхдай.** *Тайин хъайивал, белогвардеец Ломоносованни шовинист Сорокинан муртад кІеретІди Дагъустандин пак, вафалу рухваяр къазайрик кутуна.* М. Забитов. Алим А. Агъаеван ктабдиз кьве алава.

МУРТАДВАЛ суц.; -или, -иле; -тер, -илери, -илера муртад тир гъал. *Зун Аллагъдин устадивилел гъейран инсан я, Пебиатдин абадивилел гъейран инсан я, Чилин-цавун гуьзелвилел амал тийидай Са бязидан муртадивилел гъейран инсан я.* И. Гъ. Рубайяр. *Ана гъихътин перде хъанватІа, садазни малум туш, амма гъевечІи аялрал гъил хкажун чІехи муртадвал я.* Гъ. С. КІри-Буба

МУРТАДВИЛЕЛДИ нар. муртадвал аваз, хаинвилелди.

МУРТІ суц.; - а, -а; гар, -ари, -ара 1) кІвалин, дараматдин, тайин чкадин пІипІ, кьенепатан пІипІ. *Тир-тирвал лагъана дуьз жаваб гайитІа, Абурун девдеддин рикІ... кукІвар жеди.. Кадрай гъилер сурун муртІара акъади...* Ф. Жегъил кьейила.. 2) кІвалин кьулавай яргъал тир пай. *Вич вачивай квахъна кІвализ сухулмиш хъайи Зуьгъре эмеди муртІа месел къатканвай КІел Ибрагъим вичин хурув агудна.* К. К. КІел Ибрагъим дидедин. *Шабан ракІар кьуна, хъуьруьнариз акъвазда. Гадаяр, рушар и кьве. бегдални алтІушина, абуруз кІур гуда. Мегъамедбег кичІевилей муькуь муртІав, агъуз хъана, ацукъда.* Ж. Эфендиев. Азадвиллин рекъе.

МУРШИД араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) диндин рехъ кьалурзавайди, тІарикъатдин рекъе муьридриз регъбервал ийизвай башчи. *Вун са камил муришид я хъи, гъич са кас жеч вав барабар.* Е. Э. Мубарак Исмаил. 2) чІехи гъарфуналди - М) эркекдин хас тІвар: **Муршид.** -а,-а.

МУРШИДВАЛ суц.; -или, -гае; -илер, -илери, -илера муршид тир гъал.

МУС нар. гъи вахтунда, гъи чІавуз манадин суалдин гаф. - *Вун мус куьтягъ жеда эхир, ийф? Мус дакІардиз лаз ярай? ИМ. ЧІулав парча. Ви сифте кам Яраб чаз мус аквадатІа? Мус ви таза аби хъирхъам Свах экъечІна дакІвадатІа?* А. С. Хцихъ галаз ихтилат.

МУСАЛАЙ нар. гъи вахтунилай, гъи чІавалай' манадин суалдин гаф. [ХаназирикІ]. *Шеф мад чІур хъанва.* [Нап-Дамур]. *Мусалай? Бес вуна куьмек вучиз гузвач?* Ф. Б. Филиал. [Гуьлханум]. *Я руш, вуна мусалай манияр лугъузвайди я?* Н. И, Гъакимрин папар.

МУСАЛДИ нар. гъикъван вахтуналди. *Ханлухди мусалди дурумнатІа лугъун четин я, амма хуьруьн тІварцІи вичел тарихдин ранг хвена.* И. Гъ. Кара Куьре.

МУСАМАЗ нар. 'икъван фад вахтунда' манадин суалдин гаф. - *Адакай ихътинди мусамаз хъхъана?! Б.* Къ. Къарачи.

МУСАН нар. 'гъи вахтуни, гъи чІаван' манадин суалдин гаф.

МУСАНЛАЙ нар. фад алатай вахтунилай инихъ. Мусанлай инихъ иесивилин гъил хкІун тахвунвай еке кІвалер ичІи, ламу ва серин тир. Гь. М. Хуьре.

МУСИБАТ араб, суц.; - ди, -да; -ар, -ри, -ра. уьмуьр, яшайиш четинардай са вуч ятІани (дуьшуьш, кар). "Я наб, им аял туш, мусибат я хъи, им чна инсанриз гъик къалурда, гъваши чна идан чуруяр, чинал алай чІарар твада", - лугъуда. Ф. КъепІина тур фекъи. Аквазамач мирзе Гъасан, Им хунІ мусибат хъана хъи. Е. Э. 1877 - йисан бунтариз. Яз Аллагъдин къадар я хъи, Ам мусибатар хъана. Е. Э. Гъинава? Им мусибат хъана еке, Чур мийир тун на чи уьлкве... С. С. Къафкъаз. - Дустар! Чаз хъанвай мусибатдин къил-тум авач. А. М. Самур. **Синонимар:** бахтсузвал, бедбахтвал, гуж.

МУСУРМАН¹ араб, суц.; - ди, -да; -ар, -ри - ра ислам диндихъ инанмиш кас, ислам дин къабулнавайди. [Бурясали] - Валлагъ, къе а вини мискІандал Вердихандин гадади газет кІелзавай... Гъиндистанда авай мусурманриз гзаф еке зулумар ийизва, лугъузвай. Гь. Гь. Адетдин къармахра. Акахънава къе мусурман, чувуд, Динар чара яз, сад хъанва умуд. М. Ж. Меслят ийиз зи патав ша. Ахпа лугъуда, туш зун мусурман. Б. С. Килигда пака. Табасаранар, аварар ва даргияр са мусурманар тушни? С. Ярагъви ашукъ Уьзден.

МУСУРМАН² прил. ислам диндиз талукъ, ислам диндихъ инанмиш. Къазимегъамед, вуна мусурман диндиз, тариатдиз акси крар гзаф авунва. З. Э. Къазимегъамед. Ахпа ада чун мусурман миллетдин даях тир туьркверин гъилик акахъун лазим я Иттигъад партия мусурман миллет патал алахънавайди ва чун вири гъадаз гъахъун имамди чаз меслят къалурна. А. И. Самур. Шелдин накъвар къалурун мусурман стхадиз зайифвилин лишан яз ва Аллагъди авур кардал наразивал яз гунагъ тиртІани, и туькьуьл хабарди къванеризни кваз шел гъидай таъсир авунвай. С. Ярагъви ашукъ Уьзден.

МУСУРМАНВАЛ суц.; - или, -иле мусурман диндихъ инанмишвал. - Динни иман квадарайбур вагъши жезвайди я, хан. А ксарив, заз чиз, мусурманвал гумач. З. Р. Гъажи Давуд.

* **мусурманвал авун** гл., ни мусурман диндин истемишунар къилиз акъудун. - Я залум лагъ, вичиз чидайди гъа къве гаф ялдани? Аллагъди гайита, ам чна мусурманвал ийизвай къайдайрал рази тушиз, маса муришдривай тарсар къачуз-хуьквез, халкъар рекъяй акъудиз алахънава. С. Ярагъви ашукъ Уьзден.

МУСУРМАНВИЛЕЛДИ нар. мусурманди хъиз, муеурмандиз талукъ тирвал.

МУТІЛАКЪ¹ прил. жуван ва масадбурун чарасуз кар къилиз акъудун патал ' харж(ар) ийиз такІан.

Синонимар: къаних, гъил кІеви, минтІикъ, мискъи, мишекъат. **Антонимар:** заха, гъил ачух.

МУТІЛАКЪ² араб, суц.: ' ди, -да; -ар, -ри, -ра гзаф къаних кас, гъил кІеви кас, мискъи кас; масадаз хатур тийидай кас, мишекъат кас. Жегъеннем мутІлакъдаз жеда хас, Гъамамда къум вид я, инсан. А. Гъажи. Инсан. Акуна заз дишегълиар - мутІлакъар, А. С. Дагъларин адетар. Заз лап хъсан чизва, мутІлакъдин хва мутІлакъ, дуьз лагъ, чувуддин папа хъиз, шумудавай къимет ужужарун патал тІалабна? Гъикъван пул ви жибинда амукъна? Н. И. Гъакимрин лапар. **Синонимар:** къаних, гъил кІеви, минтІикъ, мискъи, мишекъат. **Антонимар:** заха, гъил ачух.

МУТІЛАКЪВАЛ суц.; - или, -иле; -илер, -илери, -илера мутІлакъ гъал, мутІлакъ хесетар квай гъал.

Синонимар: къанихвал, гъил кІевивал, минтІикъвал, мискъивал, мишекъатвал. **Антонимар:** захавал, гъил ачухвал.

* **мутІлакъвал авун** гл., ни мишекъатвал авун. Амма гъвелни ганачир Лап мутІлакъвал авуна. А. Ал. Къаних Мередин къецІи чІагъ. - Кесиби хъана лагъана инсанар агъуз жедайди туш. Усман. Кесиби вал ам девлет аваз, гъил ахъагъиз мутІлакъвал авун я. С. Ярагъви ашукъ

МУТІЛАКЪВИЛЕЛДИ нар. мутІлакъ тир амалралди, мутІлакъ тир рекъералди. **Синонимар:** къанихвилелди, мутІлакъдаказ, гъил кІеви, минтІикъвилелди, мискъивилелди, мишекъатвилелди. **Антонимар:** захавилелди, гъил ачухдиз.

МУТІЛАКЪДАКАЗ нар.; мутІлакъ тир амадар хас яз. **Синонимар:** къанихвилелди, гъил кІеви, минтІикъвилелди, мискъивилелди, мишекъатвилелди, мутІлакъвилелди. **Антонимар:** захавилелди, гъил ачухдиз.

МУФТИЙ араб, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра са тайин чкадин мусурманрин къиле авай кас. Атана жаллатІрин баишчини Хъвер ийиз мили; Гъам фалчи чирзавай гъетерин тесягъ, Гъам муфтий тунІара цІразвай тесягъ... А. Ал. Пуд хали

МУФТУЛ суц.; - ди, -да; -ар, -ри, -ра гъулдандин яцІу симерин цІил.

МУХ суц.; -а, -а; -ар, -ари, -ара 1) къил гъидай, твар авай гатфарин магъсул. Ахътин затІ жеч и дуьньяда: Рипе мухни санал неда. С. С. Къве кІвачел къекъведай лам. - Кеф чаз, - лагъана ада, - куьне учетар тухузва, кесибри чпихъ амай-амачир белгемарни са тагъарда авай мухахъ, цуькІуьхъ маса гузва. Абуру чпин къил пака гъикІ хуьда? З. Э. Муькъвел гелер. Са сеферда Ахъегърин гъафте базардиз атана хъфидайла, Гъемзетаз Смугъулрин патав гвай мухан никІе юкъ агъузна, мукалдалди гвен гуьзвай Бедирнисе аквада къван. Я. Къафаров. Юристдин дафтардай. 2) вичикай гъуьр, чІахар ийидай гъа магъсулдин тварар. Акъулди гъакІ къатІуналди, Чарасуз вуна тІуьналди, Вун аш ийиз гатІуналди Мухакай дуьгуь жедайд туш. С. С. Ахмакъвал пис четин тал я. Йис четинди, бегъер тахъайди хъуниз килигна, Кеферпатан Кавказдин

крайкомди. Дагъустандиз цадай къуъл, мух, гъажикIа ахъайна. Гъ. Къ. Четин бахт.

* **мухан фу** суц.; 1) **мухакай чрай фу**. 2) **кесибивилин лишан**. Заз авайди мухан фу я, регъуь туш заз суфрадикай Жуван зегъмет ширин я, дуст, гъарам шербет аваз къекъуьнлай. З. Р. Къекъуьнлай.

МУХАММЕС араб, ктаб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра гъар бенд вад царцикай ибарат тир шиирдин размер. Етим Эмина Ярагъдал Келдай йисарани азербайджан чIалалди "Ухшар туш зи ярдиз' варсагъи ва "Акунач " мухаммес, къушмаяр ва герейли кхъенай. К, 1971, 7. XII.

МУХАТИЛ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра вилин къебекъдал акъалтдай, экъечIдай твар хътин затI. Гададин вилел мухатIил экъечIнава. Р.

МУХБИР араб, суц.; ди, -да; -ар, -ри, -ра газетриз, журналриз кхъена хабарар ракъурзавай, макъалаяр кхъизвайди. **Гъа** и араба Аслан атана акъатна, ада вичин газетни вахчуна. Аслан газетдин мухбир тир. А. Ф. Газет. 1875 - йисуз Бакуда акъатай "Экин. жи" газетдин активный мухбиррикай сад хъайи Гъасан Алкъвадариди вичин хъиз веси авунай: "Эй жегъил. Гъахъ ва дуствал гъамиша вине яхъ". М. М. Виш йисарин имтигъан. "Азербайжанда Русийа анклава", "ГъвечIи Русиядиз чи рехъ" государстводин къене государство, (девлет ичерисинде девлет) ва хейлин маса къилер гана, мухбир Зульфия Агъмедлиди и Азербайжан Республикадин чилел чи хуьр хъуникай къалабулук кваз кхъизва. Д. Шерифалиев. "ГъвечIи чилин" Чехи къазаяр 7 ЛГ, 2000, 6. V. **Синоним:** корреспондент.

МУХБИРВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера мухбирдин пешекарвал. 1969 - йисуз Ленинградда военный мухбиррин мектеб, 1975 - йисуз Азербайжандин гъукуматдин университетдин журналистикадин факультет яру дипломдаяди акъалтIарай Муъзеффера "Къизил Къусар", "Советский моряк", "Совет кенди", "Гъаян", "Алпан" газетрин редакцияра мухбирвиле, отделдин заведишвиле, редактордин заместителвиле ва редакторвиле КIвалахна. С. К.

* **мухбирвал авун** гл., ни мухбир тир пешекарвал къилиз акъудун

МУШАНБАКЪ араб, суц.; - ди, -да; -ар, -ри, -ра мум янавай парча, чар.

МУШТУКИ урус, суц.; - ди, -да; -ар, -ри, -ра чIугвадайла пIапIрус твадай, вичяй гум къенез чIугвадай гъвечIи турба, луьле.

МУШТУЛУХ фарс, суц.; - ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) **хъсан хабар**. Согъратлдай хтайбуру гъазаватдиз эвер гузвайдакай муштулухар хкизвай. С. Ашукъ ярагъви Уъзден. 2) **хъсан хабар гъайидай гузвай затI**. Зелфи кисиа адан гарданда гъатна. Надежда Михайловнади Зелфидин кузвай хъуькъевез темен гана. - Селим ваз - муштулух заз, - лагъана Надежда"Михайловнади. А. А. Умуд. Гъеле "Муфтали ваз, муштулух чаз", - лугъуз зи яб къурбурни хъанва. Н. М. Жандар Магъамай: - Севзихан халу хтанва! Муштулух! Муштулух зиди я! – гъарайнай магъледин гъвечIи гадайрикай сада. М. В. Гъарасатдин майдандал. Адет яз, шад хабаррин муштулухар гана дустарин рикIер шад ийидайди я. А. И. Къиргъин.

* **муштулух гун** гл., ни низ шад хабар агакъарун. Ханума ам акъвазарна, лугъуда: "За зи гъуьл хтана къуьл ийизва, руша вичиз муштулух гана лагъана, гъамбалди вичин пул гъат хъувуна лагъана, къуьлер ийизва, вуна вучиз къуьл ийгава?" Ф. Гъамбал. Муштулух це чи дидедиз сада, кали ханва лагъ са къашкъа дана. А. Мут. ВикIегъ Расул. - Гъаяман, ~ лагъана Уъздена, - вун заз муштулух гуз атанвачIа. Инал акъёаз. За ваз муштулухдай са жибин ацIай кIерецар къванни гун. С. Ярагъви ашукъ Уъзден.

МУЪМИН араб, приа. 1) **Аллагъдихъ агъунавай**. Салам-дуъа лагъ вира чи халкъариз, Муъмин стхайризни, "муъмин вахариз. А. Гъажи. Хабар це. Гзаф камаллу кас тир. Дуъньядик къуд къиликай хабар авай, гзаф чидай, Аллагъ рикIел алай, муъмин инсан тир. М. В. Гъарасатдин майдандал' Абдуллагъ буба хуьруьн муъмин ва савадлу ксарикай тир. С. К. Негъ. 2) **михъи, пак**.

МУЪМИН² дин, суц.; - ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) **Аллагъдихъ агъунвайди**. Муъминрихъ бес ихътин еке чIуру тир къастар жедани. Е. Э. Хъсеназ. Гъуьрмет ава ви шейхвилиз, Терикъат гуз муъминариз, На фасикъар авуна дуъз, Я шейхерин шейх Мегъамед. Х. Къ. Шейхерин шейх. Пайгъамбарар? Акърабаяр? Муъминар? Куьн гъим ятIа? Вуж ятIа? А. Къ. 2) (чIехи гъарфуналди - М) **итимдин хас тIвар: Муъмин** - а, -а; -ар, -ри, -ра.

МУЪМИНВАЛ суц.; -ила, -те; -тер, -алери, -илера муъмин тир гъал.

МУЪМИНДАКАЗ нар. муъмин лишанар хас яз.

МУЪГЪ суц.; -къуь, -къве; -къвер, -къвери, -къвера. вацIун, кIамун, ракъун рекъин и патай а патаз элячIун патал туькIуьрнавай имарат. - Ам, муькъвелей вацIуз аватна, батмиш хъана. Муькъвер расда лугъуз кIвалер чукIуриз гъварар даимишина. И. В. Чирхчир. За вавай муькъуьхъ цIар чIугун са шумуд сеферда тавакъу авунай, а чIавуз зи рикIе элдин, хатур авай. Элдин хатурдай и чка хатасуз хъунухъ зи мурад тир. А. А. Умуд. Ви рекъерал дуьшуьш жедай гъар вацIал муьгъ эцигда за. А. С. Ахцегъви руш. ЧIехи вацIаллай муькъвел агакъайла, Хелеф халу михъиз дегши хъанай. М. В. Гъарасатдин майдандал.

МУЪГЪЕР араб, суц.; -ди, -да алакьун, мумкинвал.

МУГЪЛЕГАТ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра тайин хесетар, амалар хас инсанрин кIватIал. Адан вилери гузвай жени, чина авай биришарни, адан мецелай алатай гафарни маса жуьрединбур тир, Москвадин

базардин муьгьлегатдин бур тушир. А. Омаров. Жуванди.

МУЬГЪЛЕТ араб, суц.; - ди, -да; -ар, -ри, -ра вахт, са квез ятIа герек вахт, са кардиз лазим вахт; са нин куьн ятIа ихтиярда вугузвай вахт. Алад, юлдашар, са сят вахт квез муьгълетI Са сятдила куьн вири так гъазур хъун лазим я". Ф. Кесибдин хва Къагъриман. Я стха, а мугъман зи кIвализ атана, баяадик акатнавайди я, вуна ам са 23 йикъан муьгълетдалди заминда ахъая. Ф. Далалубегъли. Алим огъли Муртуза гила вичиз муьгълет тIалабна. З. Э. Муькъвел гелер. Къве югъни анатна, ганвай муьгълет куьтягъ хъайшла, Сурхай хандин къушунди Худат къеле къуд патахъай элкьурна къуна. З. Р. Гъажи Давуд.

МУЬГЪТЕЖ араб, суц.; - ди, -да; -ар, -ри, -ра чарасузвал, лазимвал. Захъ, Цийи кIуртунихъ муьгътеж хандин кIвализ къведай рикI амач лагъ. С. Ярагъви ашукъ Узден.

* **муьгътеж хъун** гл., вуж **нихъ-квехъ чарасуз хъун** (лазим хъун. Муьгътеж хъана, стIал цихъ, Накъвар незвай гъайванри. Ф. Къванцин гада. Гъар са чIехи вакъиа адан гъакъикъат, адакай авай еке метлебувал Гуьрчег чIаларалди къалуриз. алакьдай ашукъдихъ муьгътеж я. З. Э. ЧIехи шаир. Чуьнгуьр хъсандиз ядай алакьунар авачIани. вахъ абур ийидай устадвал ава. Вун хътинбурухъ чи лезги эллер муьгътеж я. С. Зазни хуш я ви шаламар. Гзаф дар, са гъапавай гъуьруьхъ муьгътеж хъанвай вахтар тир. А. Эсетов. Мегъарамдуьр - зи рикIий сир.

МУЬГЪТЕЖВАЛ суц.; -или, иле; -илер, -илери, -илера муьгътеж тир гъал. Къвердавай артух жез, вири беден бушарзава. РикI муьгътежевилив ацIурзава. Сурия муьгътеж я, М. В. Гъарасатдин майдандал. Дагъустандин халкъдин шаир Ханбиче Хаметовади... вичин яратмишунрин бинедиз инсаниятдин чеб са чIавузни къуьруь тежедай, гъамиша важиблу, гъамиша чпихъ гереквални муьгътежвал авай месэляяр къачуьна. "Самур" журн.. 2003, № 23. **Синонимар:** чарасузвал, къитвал, дарвал.

* **муьгътежвал авун** гл., ни **нихъ-квехъ муьгътеж тир гъал арадиз гъун**. Цавдара, лув хана ажуз хъанватIани, инсанрин ягъанатринни зарафатрин харарик акатнатIани, лекъвал квадар тийиз, гайи затIни тинез, садахъни муьгътежвал тийиз, сабурлувилелди вичин такабурувал хуьзвай. А. Къ. Нехирбанни лекъ.

МУЬГЪУЬ суц.; - ди, -да; -яр, -йри, -йра хуьруьз мукъва гъар йисуз цазвай ник. Виликдай и хуьруьхъ хъсан никIер, муьгъуьяр авай. ЛГ, 1993, 23. I.

МУЬГЪУЬББАТ туьрк, шишр, суц.; - ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) садаз са **нихъ-квехъ ятIани авай ва я жедай кIанивилин гъисс**. ГъвечIи хци башламишна секинди: Муьгъуьббатни, Берекатни куьмек я, Зи къатунрай, къвезвайвал зи зигъинди, Виридалай Гъуьрмет, буба, герек я. М. Б. Гъуьрмет. Муьгъуьббат са бахтлувал уьмуьрдин, Муьгъуьббатди лувар гуда инсандиз, муьгъуьббатди мукъвалда чаз цаварни. И. Гъ. Заз ахварай на гъил чIугваз пелелай... Гъеле кIуьд лагъай класеда кIелдай чIавуз ада рушаз чинебан чарара муьгъуьббатдикай шишрар кхьдай. А. М. Киф атIайди. **Синоним:** кIанивал. 2) (чIехи гъарфуналди - М) **дишегълидин хас тIвар**. -а, -а. Муьгъуьббат бадедихъ бахтавар йикъарни тIимил хъанач. С. К. Хъилерин баде.

* **муьгъуьббатдин лирика** лит., суц. шаирди вичин хсуси рикIин гъаларихъ галаз алакьалу тир муьгъуьббатдин гъиссер къалурдай эсерар. Лезги шишратда муьгъуьббатдин лирика яргъал девиррилай инихъ яшайишда дишегълидин гъалдиз килигна, адахъ галаз авай рафтарвилериз килигна арадал атана. Д. Джамалов. Лезги литература. Учебник. III кл.

МУЬГЪУЬББАТЛУ прил. муьгъуьббат хас тир, кIани. Икъван муьгъуьббатлу гъуьл авай ам бес бахтавар туширни; А. А. Лезгияр. Къени ва муьгъуьббатлу хизанди Даир мадни руьгъламишзава. А. Гъамидов. Инсанрин даях, СтIалрин дамах.

МУЬГЪУЬББАТЛУВИЛЕЛДИ нар. муьгъуьббатлувал хас яз. Зи дидени буба гзаф муьгъуьббатлувилелди яшамши хъана. ЛГ, 2004, 17. VI.

МУЬГЪУЬР туьрк, <, куьгъ., суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра са чарчел кхъенвай гафар гъахълубур тирди махсус идаради шагъидвалзавай кхъинар алай гъвечIи, элкъвей кIумп. Са тIимил йикъарилай никIин кагъаз кхъена, шагъидрини къулар чIугуна, мягъкемади муьгъуьр эцигна, фекъидин дафтардиз яна. А. Ф. Бубадин веси. **Синоним:** печать.

МУЬГЪУЬРАР суц., гзафв. къ.; -ри, -ра ципицIрин сорт.

МУЬЖУЬД числит.; -а, -а; -ар, -ри, -ра иридалай гуьгъуьниз, кIуьдалай вилик къвезвай гъисабдин гаф. Муьжуьд сят юкьуз Крар вилик тухуз, Герек туш ялгъуз, Кесибдиз - калхуз ХупI ярашугъ я. С. С. Квез вуч ярашугъ я. Адан дидеди дояркавализ Муьжуьд йис къван тир, чи колхозда дуьз. А. Мут. ВикIегъ Расул. Ви рикIел чи мектебдин муаллим, ваз тарсар гайи Таня муаллим, Антонина Николаевна, аламани? Вичин итим, чи хуьруьнви Агъасидихъ галаз хтана, хуьре кIвалахни авуна, муьжуьд аялни хана чIехини авуна, лезги чIал-адетни чирна, Агъасидин бубадин чкIай кIалубрикай чIехи кIвалер-юрдарни авуна. М. В. Гъарасатдин. майдандал.

* **муьжуьд-муьжуьд** нар. къадарар гъар санал муьжуьд алаз, муьжуьд яз.

МУЬЖУЬДРА нар. муьжуьд сеферда.

МУЪКУЪ прил. сад хътин са шумудакай маса. Им муъкуъ шарагдиз килигайтIа, амани са жунгав къванди я, ибур къведни санал хутхуз жедайбур туш Ф. Кесибдин хва Къагъриман. Хтул гимиди акъахна, гъулерилай тIуз муъкуъ пачагълугъдиз фена. Ф. Халуни хтул. Муъкуъ рушаз са тIимил утанмиш хъана. А. А. Лезгияр. ЯцIу руфун алайда, ам къужахламишиз ахъайиз, вичин гъяркъуъ ванцелди зил къазвай. Муъкуъ къвед рахазвай са квекай ятIани. А. Исм. Алукъдай ахвар.

* **муъкуъ югъ** суц. рахазвай вахтунилай са югъ алатай вахт. Муъкуъ йикъан экуънахъ диде Эслидин патав, ам авай кIвализ фена. А. Муграгъви. Ажалдин хура.

* **муъкуъ юкъуз** нар. рахазвай вахтунилай са югъ алатайла. Муъкуъ юкъуз адан суракъ лап яргъарай гуда. Р. Гъ. Лацу' цавун кIаник.

МУЪКУЪНАГ суц.: ни, -на муъкуъ чка. Санаг Гъажи Нуъзуъран, муъкуънагни Кавха Къафаран кIвал я. Сана ислэгъвеликай, гъахъ къилел акъудуникай ихтилат физва, муъкуъна мадни ивиар авадрун, араяр какадрун патал цIийи планар туъкIуързава... Я. Ш. Гъахъ квахъдач.

МУЪКУЪР кил. МЕКИР.

МУЪКЪВЕР, МУЪКЪВЕРИ муъгъ существительнидин гзафвилин къадардин формаяр. Кил. МУЪГЪ.

МУЪКЪУЪ, МУЪКЪУЪЗ муъгъ существительнидин гзафвилин къадардин формаяр. Кил. МУЪГЪ.

МУЪКИУЪ прил. тади къачун тийидай, секин. Вуч тади ква - туъгъметзава вирида. Вуч муъкIуъ я - лугъузва кар чирида. П. Ф. Рубаияр. **Синоним:** сабурлу.

МУЪКИУЪВАЛ суц.; - или, -иле; -илер, -илери, илера муъкIуъ гъал. -Самолёт. жен, амма вичик икI муъкIуъвал жен? И. Гъ. Рубаияр. **Синонимар:** секинвал, сабурлувал. **Антоним:** теспачавал.

МУЪКИУЪВИЛЕЛДИ нар. муъкIуъ гъал хас яз. Абаса вичин амай-амачир къве сасунин арадай мецик тIуб къагъиз, ам къежириз, муъкIуъвилелди чарар алчудриз, муъкIуъфдивди гъар са чина вил экуъързава. М. В. Гъарасатдин майдандал. **Синонимар:** муъкIуъдаказ, секинвилелди, секиндаказ.

МУЪКИУЪДА гъал. муъкIуъ гъалда ава. Рукъия бажи, ваз муъкIуъда, гъахъняй на авур дулма кIуъда. С. С. Дулма укъуъ авур къари. **Синоним:** секинда.

МУЪНУЪГЪ суц.; - ди, -да; -ра, -ри, -ра кIуф шуъкIуъ къалин векъи чIар, гзаф пи алай кубут вагъши гъайван. Муънуъгъдиз ~ фур, лекърез - цавар, Пеленгдиз - там, гъуълягъдиз - чуъл. А. С. Муънуъгъдиз - фур... Севрелай тафаватлу яз, муънуъгъ гагъ-гагъ чладай экъечIда, вичин суърсетрикай са вуч ятIани тIуъна, чладиз гъахъ хъийида. З. К. Тебиат чирун.

МУЪРГУЪ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра ахвар, ахварин гъал. Мирзе Кафи гафарин устIар тир. Адан къвал келимайрихъ, милайм ванцихъ яб акалай касдик, дидедин лайладик къведай ахвар хъиз, муъргуъ акатда. З. Р. Гъажи Давуд. Ракъурна вун акваз-акваз муъргуъдиз... И. Гъ. Ярашугъ.

* **муъргуъ авун** гл., ни къезил ахвар авун. -Ваъ, галатнава, са геренда атIа кIвализ фена муъргуъ авуртIа, зи дарихвал алатун мумкин я». Н. М. Къизилдин хтар.

* **муъргуъдиз фин** гл., вуж къезил ахвариз фин. **Синоним:** суът хъун.

МУЪРУЪД араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра дкндин рекъай вичин устIардиз, муршиддиз муътIуъгъ кас, кIевелай диндин рехъ гвайди. Фагъирдиз гъуърмет, Муъруъддиз хелвет... ХупI ярашугъ я. Е. Э. ХупI ярашугъ я. Маншаллагъ, на авур гуъмбет, гъар уълкведай муъруъдар къвез, Ви бубадин сурап ишез, Я шейхерин шейх Мегъамед. Х. Къ. Шейхерин шейх. Анжах вини магъледа авай муъруъд Усмана вичин аялриз цIегъ ягъиз туначир. З. Э. КУТВ-диз фена.

МУЪРУЪДВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера муъруъддин рехъ къилиз акъудунин гъал, тегъер.

МУЪРУЪДИЗМ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра мусурман диндиз талукъ рехъ. XIX- асирда Дагъустандин сад лагъай имам Ярагъ Мегъамеда мусурман диндин цIийи илим - тарикъат ва цIийи гъерекат - муъруъдизм яратмишина. Д. Джамалов. Лезги литература. Учебник. VIII кл.

МУЪРХЪ суц.; - уь, -е; -ер, -ери, -ера ламу гъава галукъайла, ракъунал жедай рагъул яру лакIар, куълуъ руг хътинди. Машиндилай ширедин хъитрепIар алатна. Марфадини, живедини адаз инсаф ийизвачир. Шир алатай чкайриз муърхъ яна. З. Э. Зулун пеш.

* **муърхъ(уь) къун** гл., вуч са куън ятIани винел патал муърхъ хъун. Гъулдандин симери памувал сеbeb яз муърхъни къада. С. Ярагъви ашукъ Уъзден, Слесарвиле кIвалахдайла, зи нера акъван муърхъуъ къунвай ракъун ни гъатна хъи, ам гила маса са нидивайни нерай акъудиз жезвач. Р. Гъ. Зи ирид стха. [ЦарцIар баде]. Вучдай лезгиди а хъемедикай, къакъара муърхъ къунвай? Ф. Б. Филиал.

МУЪСКУЪ || **МУЪСКИУЪН** фарс, прил. перишан, язух къведай.

* **муъскуъ хъун** || **муъскIуън хъун** гл., вуж перишан, язух къведай гъалдиз атун. - Ам на зал Гъалчзавай гаф яни? За, угъривал авуртIани, хуъруънбурук хуъруързвач. Гъуърч патара ягъзава. - Муъскуъ хъана, Межид, кисна. С. Ярагъви ашукъ Уъзден. КIалубсуз кас вакай муъскуъ, Хъун тавурай, аман-минет!. С. Ярагъви ашукъ Уъзден. Дуъньядикай муъскIуъ жемир, жумарт хъухъ вун, мискъи жемир, А. Мир. Гъезелар.

МУЪСКИУЪВАЛ || **МУЪСКИУЪНВАЛ** суц.; -или, -иле; -тер, -илери, -илера муъскуъ тир, муъскІуън тир гьал.

* **муъскІуъвал (муъскІуъвал) авун** гл., ни [Селим]. *Муъскуъвал ийимир, чан руш. Рагъметлу дидедиз ақуначІани, ваз цІийи, азад уъмуър аквада.* Б. Гь. Большевикдин руш,

МУЪСКУЪВИЛЕЛДИ нар. **муъскуъвал хас яз.** *Вун тефизвай чкаяр, ваз ван тахъай хабарар авайди туш! - муъруъд муекуъвиле. пди рахана.* С. Ярагъви ашукъ Уъзден.

МУЪТХЪВЕР суц.; ~ди, -да; -ар, -ри, -ра *Рехи КІунтІал наз къалуриз Къацу муътхъвер тар жеда.* И. Гь. Рагъ аваз.

МУЪТІУЪГЪ араб, прил. **масадаз табий, масада лагъайвал ийидай, масадаз яб гудай, масадан чІала авай.** *Дагъдин лекъ, гъикъван къефесда туна, чІалаз муътІуъгъ ничхир ийиз кІан хъайитюни, кІвачихъай еб галатнамаз, къакъан цавуз хкаж хъхъана, азаддаказ лув гуз ада гъерекатда.* С. Ярагъви ашукъ Уъзден. [ЦацІамур]. *Чи Чехидаз жибинда пул, чина Хъвер авай, чебни муътІуъгъ ксарикай хуш къезвайди я.* Ф. Б. Филиал. **Синоним:** табий. **Антоним:** азад.

* **муътІуъгъ авун** гл., ни *вуж-вуч масадан чІала авай гьалдиз гъун.* *Кесибдин зегъмет гъавайда Рақърун тир пачагъд къайда, Вичиз муътІуъгъ ур чкада Тарашиз девлет, Дагъустан.* С. С. Дагъустан. **Синонимар:** муътІуъгъарун, табий авун. **Антоним:** азад авун.

* **муътІуъгъ хъун** гл., *вуж-вуч низ масадан чІала авай гьалдиз атун.* *Хъана къван, хъанач къван са заманада Къагъриман лугъудай са кесибдин гада. Им гъич хандиз муътІуъгъ хъанач...* Ф. Кесибдин хва Къагъриман. *Ада хандиз хаин тир крар ийиз, яни харж гумир, хандиз муътІуъгъ. жемир, гъамани чун хътин Аллагъди халкънавай инсан я, вич'ини кІвалахиз, вичин гъилералди фу тІуърай, лугъуз хъана.* Ф. Кесибдин хва Къагъриман. *Ам муътІуъгъ жеч, эхир жув вердиш жеде.* С. С. Пис папаз. *Маса чара авачир, буйругъдиз муътІуъгъ хъана кІанзавай.* З. Э. *Муъкъвел гелер. ЯтІани, кас, зун гъамуниз МуътІуъгъ жезвач, вун умуниз.* Х. Х. *Машмаш тарак. Гацум хъанвай метІер муътІуъгъ яз амукъдач. Абур чеб чпелай зурзада.* М. В. *Гъарасатдин майдандал. Чъунгуър иесидиз са акъван муътІуъгъзамачирди вирида гъисс ийизвай.* С. Ярагъви ашукъ Уъзден.

МУЪТІУЪГЪАРУН гл., ни *вуж-вуч - да, -на; -из, -зава; -а || ая, -ин, -рай, -мир; муътІуъгъар авун, муътІуъгъар тавун, муътІуъгъар тахвун, муътІуъгъар хъийимир* 1) **жуваз кІандайвал ийиз тун.** *Дегъ заманайра лезгийрин чилерал душманар атанай. Абуруз азадвилел рикІ алай игит халкъ чпиз муътІуъгъариз кІан хъанай.* З. Гь. *Лезгийрин ризаят.* 2) **гъилик кутун, жуванди яз авун.** *Къудух къе терсинал эянава. ТахъайтІа, ам вавай муътІуъгъариз жедач.* М. М. *Гъарасатдин майдандал. Куън шагъид я, муътІуъгъарна вири чил, душман хъанач къедалди зав акъажай...* М. Б. *Веси.* **Синонимар:** жуван гелез гъун, гъилик [пацук кутун, табиарун.

МУЪТІУЪГЪВАЛ суц.; - или, -иле; -илер, -илери, -илера муътІуъгъ гьал. *Ам вин асланрин аслан, жанавуррин жанавур я. Амма адаз муътІуъгъвал, чІалаз килигун гъар сад патал мергъаматлувилинини замин я.* А. Исм. *Эхиримжи къув.* **Синонимар:** табийвал, аслувал. **Антоним:** азадвал.

МУЪТІУЪГЪВАЛУН гл., ни *низ; -да, -на; -из, -зава; -а || ая, -ин, -рай, -мир; муътІуъгъвал авун, муътІуъгъвал тавун, муътІуъгъвал тахвун, муътІуъгъвал хъийимир муътІуъгъвал хас тир гьалдиз атун, муътІуъгъ тир амалар авун.* *Зи халкъ! Заз вун чир хъана, чир. Вун садрахъни икІ хъаначир, МуътІуъгъвална лук хъаначир, Ажувална къил хвеначир, Буъркъуъвална вил къуначир, Усалвална чил ганачир... Жувал хъша, жувал, халкъ! М. М. Жувал хъша.*

МУЪТІУЪГЪВИЛЕЛДИ нар. **муътІуъгъвал хас яз.** *МуътІуъгъвилелди къве гъилени авай ичер терездал эцигна.* А. А. *Лезгияр. Ам жаза гуъзлемзавай тахсиркар хъиз, муътІуъгъвилелди гъуълуън вилик акъвазнава.* В. М. *Гъарасатдин майдандая.* **Синонимар:** муътІуъгъдаказ, муътІуъгъдиз.

МУЪТІУЪГЪДАКАЗ нар. **муътІуъгъ тирвал хас яз.** **Синонимар:** муътІуъгъвилелди, муътІуъгъдиз.

МУЪТІУЪГЪДИЗ нар. **муътІуъгъ яз.** *Надежда Михайловна, ученица хъиз, муътІуъгъдиз ацукъна.* А. А. *Умуд.* **Синонимар:** муътІуъгъвилелди, муътІуъгъдаказ.

МУЪФТЕ фарс. нар. *са вуч ятІани гун, къачун патал лазим тир пулунилай лап тІимилдиз. Гарарин вилик тахъайтІа пару, Вари зегъметар фида ви муъфте.* А. Ал. *Гару гъайиди...* **Синонимар:** бада, гъавайда.

МУЪФТЕХУР фарс, суц.; - ди, -да; -ар, -ри, -ра *чарадан зегъметдал яшамиш жезвай кас.... милицидин кІвалахдикай бязи малуматар захъ авазвай. Халкъдин саламатвал, пачагълугъдин мал-девлет хуън, угъридин, хулигандин, муъфтехурдин аксина женг чІугун...* З. Э. *Кек галкІизва. Къен ацІанваз кІвалахзавай Холодильник акуна, Муъфтехурди Вичи-вичик Ихътин фикир авуна; «Булдалди къене недайди авай, КІвалах тавуртІа жеда мад вавай».* Ж. *Холодильник ва муъфтехур.* ☀ М. М. *Гъажиева мифтехур {кил. М. Г. РІС, с. 158, дармод), Б. Б. Талибова муъфтехур ва мифтехур (кил. Б. Т., М. Г. ЛРС), 1964 - йисалай орфографиядин норма муъфтехур яз къунва. Чи фикирдай, гъар вариантдихъ вичин лайихвилер ава, амма норма яз сифте словарра гъатай вариант хвенайтІа, хъсан тир.*

МУЪФТЕХУРВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера муъфтехур гьал. *Мисалрай халкъди зегъметдиз*

гъикъван фикир гузватIа ва, аксина, темпелвал, муьфтехурвал гъикI пислемшизаватIа ачухдиз аквада. "Самур" жури., 2003, № 23. **Синоним:** фукъиранвал.

* **муьфтерхурвал авун** гл., ни муьфтехуръ пешекарвал авун. Амма контроль зайиф хъайи бязи чкайра зегъмет чIугун тийиз муьфтехурвал ийизвай тарашчиярни кими туш. И. В. Чирхчир. **Синоним:** фукъиранвал авун.

МУЪФТЕХУРВИЛЕЛДИ нар. муьфтехурдин гъалда аваз, муьфтехурвили рекъелди. Гъанлай инихъ ГъажикIани Тагъиров танишар я. Чтин «пешедин» - угъривилин юлдашар я. Халкъдиз зарар гуз, гагъ алишвериши ийиз, муьфтехурвилелди яшамши жезвайбур я. З. Э, Кек галкъизва. **Синоним:** фукъиранвилелди.

МУЪХКІУЪТ кил. **МЕХКІУЪТ**

МУЪХЦ суц.; -уь, -е; -ер, -ери, -ера алафар (векъер, самар, нагъвар) хуьдай къав алай еке тевле. - Муьхцер кузва! - гъарай акъатна. КилигайтIа Махсудан муьхц кузвай. З. Э. Муькъвел гелер. - Икъван геж са вуж ятIани инжиклу ийидалди, са нагъвар авай муьхце йиф акъудайтIа, хъсан я. Къ. Къайибханов. Далдамчийрин гъахъ. Пуд лагъай йикъан нянихъ алафар гъиз, фейи - Мухлисатаз яргъа амаз муьхцуьхъай са къаралту акуна. З. Э. Муьгъуббатдин цѐлхем.* **кацин мензил ратIралай муьхцел къван я.**

МУЪШКУЪР суц.; -ди, -да; ар, -ри. - ра Самур вацI Каспи гъуьлуьк акахъзавай къилихъ галай дуьзенлукх лезги чил(ер), хуьрер. Муьшкундиз тухванвай вахан къилив хъфеналда. Пака экуьнахъ Султан зи патав акъатнай, кичIез-регъуьз. М. Б. Спелар,

МУЪШТЕРИ араб, суц.; - ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) шей маса къачузвайди. Эмира ацумай кIерецар муьштеридин ценцик эчIарна. И. В. Чирхчир. - Мадны кIелин: «Базар галачиз шегъерэгъли бажагъат яшамши жеда. Амма муьштеридив мал гъи жуьреда агакъзава? Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз. Бязи йикъар жеда - кефияр ачух. муьштерияркъалин. С. Ярагъви ашукъ Уьзден. 2) куьч. руш кIандайди, къавум. - Вун це лугъуз муьштерияр атанвай, Вун кIанибур хуьруьн къене ацIанва. Ви сив такунмаз, чан зи руш, завайни Муьштерийрив вугуз хъанач са гафни. Х. Т. Нигара яр хкъзава.

* **муьштериди авай руш** суц. яшар тамам хъана гъуьлуьз гузвай руш. ~ Я руш, кIвалин-къан хъанвай дишегълидикай тIапIахъан тахъана, муьштериди авайди жеда ни, мегер. З. Э. Арифдиз ишара. **Синоним:** агакъ(нав)ай руш.

МУЪШТЕРИВАЛ суй};; - или, -иле; -илер, -илери, - илера муьштери тир гъал.

МУЪШТЕРИВИЛЕЛДИ нар. муьштеридин амалралди. Ахпани кый, пакани лагъай фикирдал лагъай конференциядин иштаракчийри вири тадаракриз муьштеривилелди килигун къетI авуна, са шумуд турба брак авуна, абурун резбе чIур хъанвай. З. Э. Социалист Зегъметдин Герой Темирханов, Туьквенчи адаз муьштеривилелди килигиз хъана. ВучатIани яц жедай жунгав я, - фикир авуна ада вичи-вичикди ва лезги чIалалди жузуна: - Я бала, вуна гъина кIвалахзава? З. Э. КУТВ-диз фена.

МУЪШТЕТАР суц.; -ри, -ра ципицIрин сортуни тIвар.

МЭР урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра шегъердин къил. Къенин мэрни мягъкемвиллиз Хва я ханвай уьткъемвиллиз! М. Ж. Махачкъаладиз гимн. Париждин мэрди мугъмандиз атун лазим тир Жаклиназ алмасда тунвай сят гъазурна, Х. Шайдабегова. "Кафтардиз " элкъвей "гъуьруьпери". Пуд шегъердин мэррихъ сада-садавай тежриба къачудай крарни ава. ЛГ, 2004, 17. VI.

МЯГКИЙ: * **мягкий знак** суц. урус гафара сесинин хуьтуьлвал (дал - даль, взят - взять), лезги кхьинра вичелай вилик квай гъарфунихъ галаз къилдин са сес къалурдай (гам - гъам, кам - къам) лишан - ь.

МЯГЪКЕМ¹ араб, прил. 1) кIеви.... фена устIардин къилив, лагъана: „ На гуьрз гзаф бушдиз расна. Идан къимет пуд виши манат ятIа, ма ваз вад виши манат, заз са вад виши пут къведай цIийи, мягъкем са гуьрз раса!“. Ф. Шарвили. Амма а шукъуь гардан я накъв, я шим тушир, ам гъа къилеллай къванцелайни мягъкем затI тир. Гъ. М. Хаяр. Дагъларин мани, дагъларин чIал сад я: дагълари хъиз, такабур уьмуьр твах, дагълари хъиз, жуван чил хуьх, дагълар хъиз, мягъкем хуьх, дагълари хъиз, живни эхи ая харни, марфни... вири, амма чиликай кIвач хкудмир. М. Гъ. Им къван, имни терез... вич адетдин гьулдандикай гъазурна анжах раствор фидай тIеквенрин винел патал титандикай, вольфрамдикай, ванадийдикай гъазурнавай мягъкем къаришмадалди (вакардалди) кIеви авуртIа жедачни? Я. Ш. Гъахъ квахъдач. 2) **чIуриз тежедай, къадиматлу.** Мад сеферда рикIел хкин: Кавказдин Албаниядин девирда эрменийринни лезгийрин алакъаяр сибур ва мягъкембур хъана. М. Алипулатов. Лезги чIалан машгъулардай грамматикадай материалар 3) куьч. сагълам, гужлу, Юкъван буйдин, кIвач-къил мягъкем, Гужлу, гъаркъуь тир къуьнер, Ацукъун, къарагъун уьткъем, Хуьрезвай ири втер. А, Ф. -Зарбачи Гъасан. Чи литературадин и мягъкем алакъа ва мукъавал ада халкъдин интересар патал женг чIугуникай, халкъдин яшайиши дуьздаказ ва тамамвилелди къалурникай арадиз къевезва. А. С. Жегъил шаиприн яратмишукин бязи месэлайрикай. Эхъ, ина исятда виридалайни вилик герекиди коммунистрин мягъкем организация, тешлжилатчи тир. М. Гъ. Гезентидин эхир. 4) куьч. залан, алат тийидай, зурба Рекъидалди алат тийир хажалат Ви далудал кIеви, мягъкем пар жеде. Е. Э. Къве паб. 5) **хийирлу.** Адан тухумди вичин гележег патал са мягъкем чка къуна мягъкем бит

кутунач. М. Б. Балаш бубадин азан. б) куъч. **фицирдал кѐви**. Мягькем динегълийрихъ адан гьакъиндай чпин фикрирар авай. Гь. М. Хаяр. Гужлу, камаллу касдихъ мягькем хесетар, гуъзел къилихар жеда. Къ. М. Манияр, манияр.

* **мягькем авун** гл., ни вуч **мягькем тир лишандиз гъун**. Са карни за виликамаз лугъун ваз, урус гьукуматдиз Ирандихъ галаз авай вичин дуствилин алакъяр мадни мягькем ийиз кІанзава. З. Р. Гъажи Давуд. Заз чиз, къенин гуъруьшмиш хъун Самурдин ва Куъре лезгийрин стхавал мягькем авунин къиметлу межлис хъана! Къ. М. Манияр, манияр. А программадин къилин метлеб - дуствал мягькем авун тир. Дуствал, кІвале, дуствал хуъре, дуствал миллетрин арада, дуствал вири чи Советрин Ватанда мягькем авунин чІехи метлебдиз бахи авунвайди тир. Къ. М. Экуъ инсан.

* **мягькем ибара** граммат., суц. **къве ва я са шумуд гафуникай ибарат хъанваз рахунра, къилдин гафар хъыз, тикрар жедай чІалан уълчме**, месела: **яб гун, рикІелай алатун, тум-къил авачир къван, рагъметдиз фин** ва мсб.

* **мягькем хъун** гл., вуж-вуч **мягькем тир лишандиз атун**. За сифте макъалада къейд авурвал, азерайжан ва лезги халкъарин арада авай дуствал виши йисарин имтигъанрай акъатнава ва. **кѐви алакъайралди мягькем хъанва**. М. М. Къибле пата гурзава. Кесибрин рикІера лагъайтІа, и хиял къвердавай мягькем жезвай. М. Б. Салманакай гьикІ хан хъана. **Чи гьисабрай, мягькем жеда авуртІа, цІерид вилин муъгъ**. М. Б. Муъгъ.

МЯГЬКЕМ² нар. авай лишан, Гьерекат масадавай дегиш тежедай гьалда. **КушІ унна далудал мягькем халкъари Хажсалатдин пар хъайи кас жедачни?** Е. Э. Заз сабур гуз. Акъулдиз вич хъана лап кем, Ахмакъвиллиз пара уъткъем. Вичин акъул къуна мягькем, Зерре мад гуъьргъуъз жедайд туш. С. С. Бязи къаибга гурар кІане. Пелекай гъякъ шткиз вичин, Кардал мягькем алахъда. А. Ф. Зарбачи Гъасан. **Ша майдандиз экъечІин чун мягькем яз, Тухудай кар къиле тухун уъткъем яз, Эренлер чи руъгъ я, рикІер зегъем яз, Пак ракъиник квай хуър - Миграгъяр**. А. С. Миграгъяр. **Синонимар: кѐвиз, мягькемдиз; кѐвидаказ. Антонимар: бушдиз, зайифдиз.**

МЯГЬКЕМ³ туърк, куъгъ., суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра гъахъвал, батІулвая тайинардай гьукуматдин махсус идара. Са тІимил йикъарилай никІин кагъаз хъена, шагъидрини къулар чІугуна, мягькемади муъгъуър эцигна, фекъидин дафтардиз яна. А. Ф. Бубадин веси. Ялцугъ хуъруьн къилихъ галай мезреда мягькемадин къази Севзиханани адан чІехи хва Эмина чпин туърез язава. Гь. Къ. Дили дуъньядин чирагъ. **Синоним: суд.**

МЯГЬКЕМАРУН гл., ни вуч; -да, -на; -из, -зава; -а || ая, -ин, -рай, -мир мягькем гьалдиз гъун. Учителъницади 4-классра урус чІалан тарс гузвай къайда чирун ва 5-7 классрин пргдетрихъ галаз алакъа мягькемарун къетІ авуна. А. А. Умуд. Урус чІал халкъарин дуствал мягькемардай, милли чІалав девлетлу ва жанлу ийидай алат хъанва. М. Алипулатов. Лезги чІалан машгъулардай грамматикадай материалар. Чун "Самур" журналдин дустари гележегда мадни чахъ галаз чпин алакъа яр артух мягькемардайдахъ **кѐвелай инанмиш я**. "Самур" журн., 2002, № 23. **Гъайиф хъи, лезги музыка арадал гъизвайбурун алакъа яр чеб-чтихъ галаз зайифбуур я, санал тупламиш хъана искусстводин и хел мягькемарун адет хъанвач, - лугъузва Халил Халилова. Кард,** журн., 2004, №5.

МЯГЬКЕМВАЛ суц.; - или, -иле; -илер, -илери, -илера мягькем гьал. Мягькемвиллиз ам, гъелбатда, Тамам са Хейбар хъана хъи. Е. Э. Къепир Алидин кІвалерин тариф. Мегъуьн тарнидуъньяда чайгъунни тІурфан, марфни хар акур тарцин серинни, адан далдани, адан мягькемвал накъни къе шуъмягърикай хъанвай тІваларивай эвез ийиз жедач эхир, я Сираж. Гь. М. Хуъре.... рехи касдин куъруъз тванвай къилин чІарарни ва ченедал нур гузвай чуруди адан чІарарикни гъахътин гъулдандин рангни мягькемвилин тав кутунвай. М. Гь. Гезентидин эхир. **Синонимар: дурумлувал, кѐвивал, лигимвал. Антоним: зайифвал.**

МЯГЬКЕМДАКАЗ нар. мягькем тир лишан хас яз. **Синонимар: гужлуз, кѐвиз, къадимлуз, мягькемдиз. Антонимар: зайифвилелди, зайифдаказ, зайифдиз.**

МЯГЬКЕМДИЗ нар. мягькем гьалда. Мягькемдиз акІурна Чпичтин къуъкекъуънер, И девлетдин юкъва инсан Галатдани, дустар, мягер! А. Ф. Зарбачи гьакІ хъайила, А. А. Жданова къейд авурвал, «гъакъикъи яшайиш къалургутин рекъел мягькемдиз акъвазун» чарасуз я. А. С. Жегъил шаиррин яратмишунин бязи месэлайрикай. Пакадин йикъалай мягькемдиз кутІунна Зуъгъре Эмеди вичин юкъва шал. К. К. КІел Ибрагъим дидедин. **Синонимар: гужлуз, кѐвиз, къадимлуз, мягькемдаказ. Антонимар: зайифвилелди, зайифдаказ, зайифдиз.**

МЯГЬКЕМСУЗ¹ прил. мягькем тушир. **Синоним: зайиф. Антонимар: гужлу, кѐви, къадимлу.**

МЯГЬКЕМСУЗ² нар. мягькемвал авачиз, кѐви тушиз. **Синонимар: зайиф, зайифвилелди, зайифдаказ, зайифдаз. Антонимар: гужлуз, кѐвидаказ, кѐвиз, къадимлувилелди, къадимлуз, къадимлудаказ.**

МЯГЬКЕМСУЗВАЛ суц.; " или, -иле; -илер, -илери, -илера мягькемвал авачир гьал. **Синоним: зайифвал. Антонимар: гужлувал, къадимлувал, кѐвивал, мягькемвал.**

МЯГЬКЕМСУЗВИЛЕЛДИ нар. мягькемсузвал хас яз. **Синонимар: зайифдаказ, зайифдиз, мягькемсуздиз. Антонимар: кѐвидаказ, мягькемдаказ, мягькемдиз.**

* **пис-хъсан** суц. са вуч ятани авай гьал. Заманадин ужус, масан Чазни чида чи пис-хъсан. С. С.

Синоним: **гьакъаикъат**.

МЯГЪКЕМСУЗДИЗ нар. мягъкемвал авачиз. Синонимар: зайифдаказ, зайифдиз, мягъкемсузвилелди.

Антонимар: **клевикаказ, мягъкемдаказ, мягъкемдиз**.

МЯГЪЛЕ кил. МАГЪЛЕ.

МЯГЪТЕЛ араб, прил. ажайибвилин, аламатдинг, гьейранвилин гьиссерив къаз гадай. Мягътел инсанар я и лезгиар. Абуру чпелай алакь тийидай са корни авачирди успат ийида. Манишаллагь стхайриз! С. Ярагъви ашукь Уьзден. Зарафатдин чалар лап Мягътелбур жеда: "Самур" журн., 2002, № 23.

* **мягътел авун** гл., ни-куь, вуж мягътел жедай гьиссерив къаз тун. Уьзденан ширин сесини, устадвилелди чуьнгурь ягъиз къисаяр ахъагъуни мягътел авур са ашукьдивайни инал чеб алай чка къалуриз алакьнач. С. Ярагъви ашукь Уьзден.

* **мягътел хъун** гл., вуж нел-квел гьейран хъун. Мягътел хъана зун а папал: Заз гьадан зегьмет акуна. С. С. Заз Инжиханан зегьмет акуна. Акурла, мягътел жеда вун, Лап шегьердаз ухшар ава. Х. Т. Ахцегьар. [Али]. Якъадаш, мягътел жедачни вав гвай ихтилатар акурла. Вун ихътинди тушир эхир., Н. И. Гьакимрин папар. Заз акI я хьи, гуя зал сифте яз чан акьалтзава, жуван бедендин нукътIаяр гьикI аян жезватIа къатIузва... М. В. Вацран ягъун. Целхем, хъайи кардал Мягътел тиртIани, винел акъуд тийиз, секинвал хуьзвай къайдада, инихъ-анихъ вил ягъиз акъвазна. С. Ярагъви ашукь Уьзден.

МЯГЪТЕЛАРУН гл., ни-куь вуж-вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; мягътелар авун, мягътелар тавун, мягътелар тахвун, мягътелар хъийимир мягътел жедай гьалдиз гъун. Къадир Шихкеримаз килигна. Адаз чизвай и гафари ам мягътелардайди. М. Садикъ. Дуст... эхиримжи нумрадиз ганвай ДаркIуширин хуьруьн школадин муаллимдин чарчи ва и месэладай редакцияди къунвай бейтерефвилини мягътеларна, ЛП, 2004, 12.11

МЯГЪТЕЛУВАЛ суц.; - или, -иле; -илер, -илери, -илера мягътел гьал. Сулейман къадарсуз мягътелвал, шадвал, бенд хъунухъ, вири акваз кIандайди тестикъарзавай вилерай хейлин вахтунда тамуз килигна, гъа килигна, къанихвилелди килигна! Къ. М. Рекьин риваятар. Чун лезги чIалалди рахаз акур абурувай чпин мягътелвал ва шадвал чуьнуьхариз жезвачир. Гьасанан, И. Мегьралиев. Яргъара авай жуванбур.

МЯГЪТЕЛВИЛЕЛДИ нар. мягътел яз - Чаз вун устIарвиле тайинариз кIанзава. - ГьикI? Гьина? - садлагъана вири фикрар рикIелай алатна, мягътелвилелди директордин чиниз килигна Камал. Б. Гь. Вили вилер. Рушар мягътелвилелди сифте чеб чпин ва ахпа сакIани чпелай алат тийизвай гададин чпитиз килигна. Б. Гь. Вили вилер. - Вуч кафандин агъ? -мягътелвилелди суална жерягъ Элдера. Я. Ш. Гьахъ квахъдач.

МЯДЕН араб, суц.; - ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) чиликай менфятлу затIар (къванцин цIивин, ракъ ва мсб) хкудун патал туькIурнавай имарат ва абур хкудзавай гъа чка. - Ахцегьви. шаир Гьажини Баку да нефтIадин мяденра фяле тир. М. М. Гь. Чехи шаир. И уьлквейрин чилер девлетлу я, и уьлквейрин вацIар, гьуьлер, абурун чилерик тай мяденар девлетлу я. Къ. М. Рекьин риваятар. Хуьнуьхърин мяденда зани кIвалахайди я, -лагъана Абдухелила. - Четин жеда... Гь. Къ. Яру мяден. Лезги чилерив чIуру ниятривди эгечIнавайбуру чпин крар къени давам хъийизва. 1989 - йисуз курортдин зона тир Набранда са ихтиярни авачиз къванер хкудда; мяден ахъайна, са шумуд гектар чилер барбатIна. М. М., Лезги тIвар алатIа. 2) куьч са затI гзаф авай чка. Ахцегьар ичерин мяден я. Р.

МЯМЕЛИЯР суц.; -йри, -йра маса гудай куьлуь-шуьлуь затIар.

МЯРЕКАТ араб, суц.; -ди, да; -ар, -ри, -ра 1) са вакъиа къейд авунин, къиле тухунин серенжем. # еке ~, гуьрчег ~, хуьруьн ~, аялрин ~; ~ тухун, ~ гежел вегьин, ~ къейд авун; ~дик экечIун. Яран суварин мярекат къиле тухузвайда виридаз гатфарин и гуьзел сувар тебрикна ва ам арадал атуникай куьруь суьгьбет авуна. Н. Меликов. Яран сувар меркезда. Классдилай къецепата тухузвай гьар са мярекатди аялрин чирвилерин, къатIунрин, жуван чIал ва халкъ кIан хъунин дережа артухарзава ва абурук Чехи-гъвечIидаз гьуьрмет авунин гьиссер кутазва. Х. Шайдабегова. Дидед чIал чируниз артух фикир. Жемиятдин гьар йисуз "Афардин чиф", "Дагъустандин шадвилер", "ХинкIардин йиф" хътин мярекатар къиле тухузва. Р. Гьасанан, И. Мегьралиев. Яргъара авай жуванбур || «Самур» газ., 2002, 25.1. Х. Халилов къиле авай коллективди республикадин мярекатрани сифте чкаяр къаз хъана. А. Гьажимурадов. Чи рикI алай композитор. 2) куьч. **безеклувал**. Масан тир учитель ва буба Мегъамед!. Чи чIал мярекат авур Вун сагърай. М. М. Гаджиев. Из лингвистического наследия. – Ашукь халкъдихъ рикI кудай" кас я. Уьзденаз кIанзавай кар сад я. Межлисрал мярекат гъун. С. Ярагъви ашукь Уьзден.

* **мярекатдиз экъечIун** гл., вуж важиблу кар авунин эгечIун. Гьенел акъвазарайла, машиндин вилик къилел папа гъана са купI эцигна, вили ягъ тавурай лагъана тир жеда. "Вун вуч гваз мярекатдиз экъечIнава, кIвал чIур хъайиди... " - гафарик кваз къачуна гадаррай куьп Агъмедан гададин къиле акъуна. М. Б. "Жигули".

МЯСЕРАР фарс, суц.; -ри, -ра къезил, хъуьтуьл чекмейрин жуьре кIвачин къапар. Вири тамам миъи либас гъайила, Тевриз тумаж мясерар тахъуй. Е. Э. Къавумдиз, Яваш жеч зун Туьхуьдалди Цай къене

авай - Са мясерар кукIварайта Жеда кье завай. А. Ал. Ягъа гопак! Зи гъиле чарчик кутунвай са кала мураба ва мясерар авай. З. Къ. ШейтIандий веледар.

МЯТЯГЪ нугъ., суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра дишегълийриз герек шей, перем-партал. Инаг дишегълияр патал мятягъар авай чка тир. Плац-палтунни, булушкаярни, кIаникай алукидай вахчаг-перемни, хуруйрал алукидай къалпагъарни, гульуьтарни... ина вири гъиле гъатдай. А. А. Пад хъайи рагъ.

МЯТЕЖ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра гъиле яракъ аваз гъукуматдиз акси къарагъун.

МЯВ! || **МЯУ!** межд. **кацин гъарайдин сес.** И санихъайни я кицIин ав, я кацин мяв агакъ тийидай, я... аялрин ванер агакъ тийидай баябанлухда адаз вуч кIанзавай? А. Исм. Эхиримжи къув. Вуч ван жезва япариз зи? Кацин мяу, кIекрен уь-уь, А. Ал. Эфирда. Пуд югъ тир адан япарив я кицIин амп, я кацин мяв агакъ тавуна. А. Исм. Эхиримжи къув.

МЯФЕ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра кьейиди сурал тухудай тахтайрикай раснавай махсус затI. Гуя адаз аквазва: ясдин лал кьенвай куьчейрай жемятди мяфе тухузва. М. В. Гъарасатдин майдандал. - Вири рекье зи гъил акъуд мяфедай: Къуй чир хъурай, акурай гъар инсандиз, Зун гъикI кьена хкизватIа дяведай... М. Б. Веси.

Н

Н [эн] урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра алфавитдин къад лагъай гъарф. Нагагъ, нур, нер эн (н) гъарфарилай башламиш жезва. Р. Навруз. Набат, Насир хътин хас тIварара эн гъарф чIехиз (Н) кхъида. Р.

Н¹ 1) талукъвилдин падежда авай существительныйрин эхир: кIвали - кIвали - 'н, каци - каци - н, къуре - къурьг «н... лезги чIалан къуруяшудиз хас тир - х инфикс, глаголдин ачух сесер галай инкарвал къалурзавай т префикс ва талукъвилдин падеждин - н эхир чара ийидай мумкинвал жезва. М. Алипулатов. Лезги чIалан машгула рдай грамматикадай материалар, 2) инсанар чеб-чпиз мукъвалвал къалурдай гафарин актив падеждик эхирдихъ акал хъана, рахазвайди нихъ галаз алакъаламиш жезватIа. Гъам вичин багъри тирди къалурда. Гила, халадин, ваз зи Уьмуьр хъсандиз чида. Ш. И. Устудаллай чIагъан хътин.

Н² масдардин (къачун, тухун, фин) ва буйругъдин наклоненидин сад лагъай касдин формайрин эхир: къачун, тухун, фин.

НА¹ вун тIварциэвездин актив падеждин рахунрин форма. Кил. **ВУН.**

НА^х эхир глаголдин алатай вахтунин форма арадиз гъизвай эхир: гатаз - гатана, хаз ~ хана, хъваз ~ хъвана. -

НА³ эхир глаголдин деепричастидин форма арадиз гъидай форма: гатаз - гатана, хаз - хана, хъваз - хъвана.

НА⁴ фарс, преф. са бязи прилагательныйрихъ акал хъуналди мана дегишардай префикс: гъахъ - нагъахъ, рази - нарази.

НАБАТ араб, сум.; -ди, -да 1) шекердин са жуьре. Идан ширинвилдин къадар гъич шекер, набат "акурд туш, С. С. Консервийрин завод. Хъана зи рикI шад, Чан Самурдин яд, Набатдилаини ширин я ви дад. Х. Т. 2) (чIехи гъарфуналди: Н) дишегълидин хас тIвар - **Набат** - а, - а.

НАБАТАТ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра чиликай ва гъавадикай чпиз менфятлу затIар къачуналди уьмуьр гъалзавай, чилий экъечI завай затIар (векьер-къалар, кул-кус ва мсб). Адаз набататрин гзаф хесетар, абур пайда хъунин, чIехи хъунин, тумламиш хъунин гзаф къайдаяр чир хъана. А. А. Умуд,... чи чIурара менфятсуз са набататни экъечIнавач... ЛГ, 2002, 15. V. Набатат тумуникай икI арадал къевезва: тум, чIварах галай цIир - са шумуд пеш алай набатат чIехи хъана, цуьк авунвай набатат, емиш алай набатат. З. К. Тебиат чирун.

* **набататрин дуьнья** таб., суц. набататрикай гегъенш малуматар. Школадиз хъфидалди лап августдин эхирдалди ада Мичуринан таб къилляй-къилиз кIелна, гзаф чкаяр къвед-пуд сеферда тикрар хъувуна. Табди Селимаз икъван гагъди малум тушир набататрин дуьнья ачухна. А. А. Умуд.

НАБАТАТЧИ и!., суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра набататрин пешекар.

НАБАТАТЧИВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера набататчи тир пешекарвал. Стандартдин калерин тевлеяр эцигна, амма гъайванриз механический къайдада яд гунин, калер ацунин ва тевлеяр фитерикай мишъи авунин, набататчивилин кIвалахар механизмламишунин серенжемар бегъемвилелди кьиле тухванач. А. Шагъмарданов. Майишатдиз регъбервал гуникай веревирдер.

НАБЕЛЕД фарс, прил. гъакъикъат тийижир, гъакъикъатдикай хабар авачир, гъал гъикI ятIа тийижир. Акъуллуда вичин велед ± гъич Къуьзудаз набвиле гуч. Нагагъ хъайтIа гъам набелед, Эхир пашман жез я гъам вуч. С. С. Къуьзудаз руш гун.

НАБУТ фарс, прил.; -ди, -да; -ра, -ри, -ра бедендин са гъихътин ятI ани кимивал, нахушвад (къецивал, буьркъуьвал ва мсб) квай. Папа жаваб гудалди набут мет къуна. вин кI вачел къарагъна, кI

вале *инихъ-анихъ* килигна. А. А. Пад хъайи рагъ. *Адилан Къабила* заз къаст ийидай. *Зун рекъидай, я набут яз амукъдай.* Къ. М. Дагъларин деринрин булахар. *Вичин машинда акъахай пассажиррин кефи хун тавун, яшлу, набут инсанриз герек атай куьмек гун Мегъамедаз адетдин кар я.* ЛГ, 2004, 12.П. **Синонимар:** *нахуш, сагъсуз, шикеста, юхсул.* **Антонимар:** *кӀубан, сагъ.*

НАБУТАРУН гл., *ни-куь вуж; - да, - на; - из, - зава; - а, - ин, - рай, - мир; набутар авун, набутар тавун, набутар тахвун, набутар хъийимир набут тир гьалдиз гъун.* 1992 - йисан 26-февралдиз эрменийри ина [Хожали шегъерда. - А. Г.] 613 кас, гъакӀни битав хизанар, яна къена. 1725 кас есирвиле къуна. 1000 кас *набутарна...* "Самур" газ. 2005, 25.П.

НАБУТВАЛ суц.; *-или, - иле; - илер, - илери, - илера набут гьал, сагъсуз гьал.* **Синонимар:** *нахушвал, сагъсузвал.* **Антонимар:** *кӀубанвал, сагъвал.*

НАВРУЗ *фарс, суц.; -ди, - да; - ра, - ри, - ра 1) 21 -мартдиз, къейд ийидай Цийи йисан югъ, Яран суварин югъ. 2) (Чехи гъарфуналди - Н) эркекдин хас тӀвар: **Навруз** -а, - а. Аламатдин кар я: сенфиз чи Жабраилан гада Навруз кӀвализ хтанач.* Ф. Шагъмар.

НАВРУЗБЕГ суц., *шиир, - ди, - да; - ар, - ри, - ра 1) свас гъизвай (гъанвай) гада. Чи свас атай яргъал рекъер Дагъдин кукӀвал табарак хъуй. Тахтунавай я наврузбег, Ваз цийи свас мубарак хъуй.* Ф. Гададиз мехъер мубарак авун. - *Гила наврузбеген нубат я, - лагъана малумарна ада. Максуд къуьлуьник экечӀна... Пуд йикъуз давам хъайи мехъер наврузбегдинни сусан къуьлуьналди куьтягъ хъана.* З. Э. Муькъвел гелер. **Синоним:** *чам. 2) (Чехи гъарфуналди - Н.) эркекдин хас тӀвар: **Наврузбег** - а, - а.*

НАГАГЪ *фарс, союз са кар килиз акъатуни. са зуч ятӀани хъунин шартӀ къалурдай гаф (шартӀунин табий предложение килиндахъ галаз алакъаламишдай гаф).* *Нагагъ кватӀа закни тахсир, Ая кван успат, гуьзел яр.* С. С. Гъуьлуьнни папан гъуьжет. *Нагагъ чи арада халис Къвед-пуд эркек аватӀа, чнани къисас вахчуна кӀанда.* А. А. Пад хъайи рагъ. *Аял чӀавуз сифте акур Цуьквер физвач рикӀелай. АхквадайтӀа нагагъ абур, Цар илитӀдай чилелай.* М. Б. Сифте цуьквер.. **Синоним:** *эгер.*

НАГАН урус, суц.; *-ди, -да; -ар, -ри, -ра тапанчи.* *Къаюм къудгуна, ада хъуьцуьгандин кӀаник квай наганар къачуна.* З. Э. КУТВ-диз фена.

НАГРАДА урус, суц.; *-ди, -да; -яр, -йри, -йра еке маналу теклиф вахтунда ва тамамдиз килиз акъудайдаз кӀвалахдилай виняй яз гудай къимет.* *Ада рабочийриз наградаяр хиве къуна.* З. Э. КУТВ-диз фена. *Чехи наградайргаъ галаз санал Дербент район гъакӀ зур миллион манатдин пулдин премиядизни лайхлу хъанва.* ЛГ, 2004, 15. VII. **Синоним:** *пишкеш.*

НАГЪВ суц.; *-къвади, -къвада; -къвар, -къвари, -къвара вилерай къведай кӀуь дад авай жими яд хътинди.* *Куьз шеда, яр, чапла виле нагъв аваз?* Е. Э. *Ваз зи гьалдикай хабар авачни? Кесиб-куьсуьб физ авайдан гъенелай. Тахсир квачиз вилерал нагъв гъайила, Накъварикай хар жедайдиди чидачни?* А. С. Беневша алкӀанва, адан яхун къуьнер, шукӀуь гъшер зурзава, вилерилай накъварин курумар алахъава... Гъ. Къ. Магъини Дилбер. *Нагъв вилел татай инсан Дуьньядал бажагъат ала.* "Самур" газ., 2005, 24.05.

* **накъвари чилий тӀекв - акъудун** гл., *ним гзаф шехъун.*

НАГЪВ² суц.; *-ади, -ада; -ар, -ари, -ара юг гатана техил хкудайла, малариз тӀуьн патал амукъдай куьлуь самар.* *Вилик нагъвар эцигайла, Атанач ваз дад, Яру яц.* Е. Э. *Яру яц. Инсанар жеде вал пехил, Мишекъат яз кӀеви тир гъил, Гьелбет, вав вахкудай техил Еке пай нагъвар, рамагбан.* С. С. КӀандагӀа ваз гьалалгъахъ. - *Икъван геж са вуж ятӀани инжыклу ийидалди, са нагъвар авай муьхце ииф акъудайтӀа, хъсан я.* Къ. Къайибханов, Далдамчийрин гъахъ. *Гишин хъайила, мумжик я, вуна нагъварни кваз тӀуьн.* С. Гъ. Кири Буба.

* **нагъвар чараданбур ятӀани, муьхц жуванди я мисал незвай хуьрек чараданди хъайитӀани, руфун види я.** *вавай ам эхиз жедай къванди неъ' манадин мисал.*

НАГЪД *араб, прил. гъиле авай, гъилай гъилиз гуз жедай, гъазур.* - *Нагагъ цӀинин йисуз гъар са йикъан къимет къад манат хъайитӀа, за ваз нагъд пулунай къанни вад гуда.* А. А. Лезгияр. *Нагъд пулдихъ ая.* А. А. Пад хъайи рагъ.

НАГЪИЛ || **НЕГЪИЛ** *фарс, суц.; -ди, -да; -ра, -ри, -ра 1) вичин бинедда гъакъикъат авачир къундармишнавай мах.* *Лезги чӀала «негъил», «нагъил» вичин бинедик гъакъикъаши квачир, хъундармишай мах (жкет) я, «къиса» вичин дибдик гъакъикъат квай, хъайи кардикай, агъвалатдикай ийидай ихтилат я.* М. М. Гъ. Чалан гъакъиндай И. В. Сталинан произвезденияр фикирда къуна килигайла, лезги литературадин чӀалан бязи месэляяр. **Синоним:** *мах. 2) къундарма, жува-жувалай туькӀуьрзавай къалп ихтилат.* - *За гайи суалдикай вуна инал негъил авуна, Уьзден. С. Ярагъви ашукъ Уьзден. [Али]: Заз Сунаханум тӀвар алай дишегълини чидайдиди туш. Вуна нин негъилрихъ яб акалнава?* Н, И. Гъакимрин папар.

НАГЪИЛЧИ *туьрк, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра нагъилар ахъайдайдиди.*

НАГЪМА *туьрк, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра музыкадин садвал арадал гъидай чеб-чпихъ галаз къадайвал сад-садан гуьгъуьнал акъатзавай сесер.* *Шумудни са нагъма кӀелда ви назди, гъар са тегъер рахаз гъар са аваздив!* Е. Э. *Билбил Инсанар кефкефиятда ава. НуькӀвери ширин нагъмайрал илигнава.* Къ. Къ.

Гъарам. **Синонимар:** гъава, макъам, мани.

НАГЪАКЪ || **НАГЪАКЪА** нар. **герек авачиз.** *Нагъакъ масдан Квалер чӀурдай - Гумир яб, макъам хъсан туш.* С. С. Михеннат. *Зун иниз нагъакъ атанвайди я. Заз амайди элкъвена хъфин я.* З. Э. Муькъвел гелер. *Бигердик, налогдик кутаз нагъакъа...* А. Ф. КъатI-къатI авур зунжурар. *Куьне нагъакъа завай тIалабунар ийимир.* З. Э. Муькъвел гелер. - *Вуна къилин фикир масанихъ элкъуьрна. Нагъакъ.* Т. А. Мехъер кутьягъ тахъанмаз. **Синоним:** гъавая, чIагънакъа.

НАГЪАКЪАН¹ прил. **хъсан тушир, герек тушир.** *Лукъманакни анжах са нагъакъан хесет ква... са бубат цIалцIам дишегъли акурла, адан яргъани шей акахъда.* З. Э. Рамзият. *Дуьз лагъайтIа, хуьре нагъакъан рахунар гъатнава...* А. Р. Къве чин. [Али]. - *Ваъ, Анжелла, итим Квале авачтIа, гъич ихтилатни герек туш.* *Вакай нагъакъан ихтилат авун заз хуш жедач.* Н. И. Гъакимрин папар. **Синонимар:** пис, чIуру, вижесуз, татугай.

НАГЪАКЪАН² нар. **хъсан тушиз, герек тушиз.** - *Агъ, Сайд Алиевич, вуна захъай нагъакъан чуьнуьхзава.* *Заз чизва, дидеди акъван цуьквер гъич къачуч.* А. М. Мурх ракъини цIурурда,

НАГЪАКЪАНВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера **гъахъсуз кар арадиз гъидай гъал, нагъакъан гъал.** *Вири жемятдик ажугъ кутадай нагъакъанвилез рехъ гана.* Р. Меликова. *Садбур - дуьадал, масадбур - межлисдик. Сес хкажна, ачухдиз лугъуз жеда хъи, тухкIуьриз тежгъвай чIурувилар, нагъакъанвилер Эвелни-эвел уьлкведин иесивал ийиз алакъ тавунилай аслу, я. И. Мурадов. Къайдасузвиликай къанун хъайила.* **Синонимар:** писвал, вижесузвал, татугайвал. *Нагъакъанвал ваз такурар, ЧIуру кардин душман я зун.* М. Садигов. Я дуьс кас.

НАГЪАКЪДИ кил. **НАГЪАХЪДИ.**

НАГЪАКЪАНВИЛЕЛДИ нар. **нагъакъанвал хас яз. Синонимар:** писвилелди, писдаказ, угърашвилелди.

НАГЪАР фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **пакамъан тIуьн, пакаман хуьрек.** - *Ингъе, - лагъана ада, - нагъардин вахтни кутьягъ хъана. Гила квевай заняттийриз хъфейтIа жеда...* А. Къ. Фу гадарунин буйругъ. *Лекъре цавай вил вегъезва дагъардиз, Фагъумзава. вичин къурбанд нагъардиз...* Ш. Агъакеримов.

* **нагъар авун** гл., ни 1) **пакаман хуьрек тIуьн;**... *сержантри (офицерар чахъ галачир: нишита, абуру Гъина кефер чIугъазвайтIа), чун тепедин серин хура, къуза пата ацукъарна. Чни, лагъайтIа, пачагърин саягъда нагъар ийиз башламишина.* А. Къ. Инсандин ажузвал. *Къецихъ вавай вири алай чкадал нагъар ийиз жедай...* Т. А. Мехъер кутьягъ тахъанмаз. 2) **хуьрек тIуьн.** *Пака няниз, югъ ийфекай чара жедайла, хипер ацукъарна, галатна юргъун хъанвай чубанар нагъар ийиз ацукъна.* А. Э. "Са гаф зани лугъун..."

НАГЪАХЪ¹ фарс, прил. **гъахъ тушир, дуьз тушир.** *Арза кхьиналди вич гъахъ тирни, нагъахъ тирни?* А. А. Пад хъайи рагъ. *Эгер гуьзел къвезватIа гъар гуьруьшдиз, Вири нагъахъ, тек гуьзел гъа керчек я.* М. Б. Вуж ваз даим юлдаш ятIа рекъера. **Синонимар:** батIул, тахсирлу.

НАГЪАХЪ² нар. **са делилни авачиз, нагъакъдиз, гъавая.** *Къве сят къена - нагъахъ алахъна...* А, Ал. *Век маса гузвайди. [Зфекъи]. Эхъ, рахана. Амма нагъахъ, артухан вуч лагъана? Сад ава хъи, вижесуз са гаф лугъун, къан тийидай, татугай. Масад ава: рахай гафар дуьзбур хъун, якъинбур хъун.* А. Къ. Ярагъ Мегъамедан гъазават.

НАГЪАХЪ³ суц.; -ди, -да... *зун тарихчи алим я, за гъакъикъат ахтармишзава. Ахтармишдайла, заз гъахъни нагъахъ малум хъана.* А. А. Пад хъайи рагъ. *И чIал кхъей Муграгъ Салахъ Акур кас я гъахъни нагъахъ.* М. Салахъ. Бутаяз. *Чаз Аллагъди ганва вилер, Гъахъни нагъахъ акун патал,* С. А. Алапат я зун.

Антоним: гъахъ.

НАГЪАХЪАРУН гл., ни *вуж -да, -на, -из, -зава: -а, ~ин, -рай, -мир; нагъахъар тавун, нагъахъар тахвун, нагъахтар хъувун нагъахъ яз акъудун, нагъахъ яз гъисабун. тахсирлу авун. Адет яз, дишегълийри чпичеб гъахъарда. Ажма Зара ваха сив квай дишегъли нагъахъарзава* ЛГ, 1999, 23.1. **Синоним:** батIуларун.

Антоним: гъахъарун.

НАГЪАХЪВАЛ суц.; -гиги, -иле: -илер, -илери, -илера **нагъахъ гъал. Синонимар:** батIулвал, гъахъсузвал, тахсирлувал. **Антонимар:** гъахъвал, гъахълувал.

НАГЪАХЪВИЛЕЛДИ нар. **нагъахъвал хас яз. Инсанри квел фу незва? Нагъахъвилелди яни, гъахъдалди?** А. А. Пад хъайи рагъ. **Синонимар:** гъахъсуз, нагъахъдаказ, нагъахъдиз.

НАГЪАХЪДАКАЗ нар. **нагъахъ яз, батIул яз. Синонимар:** гъахъсуз, нагъахъвилелди, нагъахъдиз.

НАГЪАХЪДИ суц.; -а, -а **гъахъ туширди.** *Гъахъ нагъахъдан вилик гъакъван уьзуькъара, шанкIал. хъанва.* Х. Х. Жуван хайи ватакдай. **Синонимар:** батIулди, гъахъсузди. **Антоним:** гъахъди.

НАГЪАХЪДИЗ нар. **са делилни авачиз.** *Зун нагъакъдиз футерадик кутунва.* Къ. М. Дагъларин деринрин булахар. **Синонимар:** гъахъсуз, нагъахъвилелди, нагъахъдаказ.

НАДИНЖ* фарс, прил. **санал акъваз тийидай, ахлакъдин, адетдин тIалабунар чIурдай, женжелвилер ийидай.** *Мегъамедрасул гзаф надинж, лавгъа са гада тир.* А. И. Самур. *За надинж амалар ийидайла, бубади, чин чIурна хъиз, зун алай чкадал дидедиз лугъудай.* Ж. Гъ. Руьгъдин, рикIерин къелечи. *Мад чаз и*

Максим къван надинж аял авани? Авач. Ж. Гь. Рубьдин, риклерин къелечи. **Антоним:** секин.

НАДИНЖ² суц.; а, -а; -ар, -ри, -ра санал акъваз тийидайди, адетдин, ахлакъдин тІалабунар чІурдайди. Сада-садаз гьурметзавай, къумекзавай, векъи гаф ишлемши тийизвай, рикІивай зегъмет чІугун, масадалай аслу тахъун инсандин къилин винизвал яз гьисабзавай хизандай темпелар, явакъанар, надинжар акъатдач эхир. ЛГ, 2004, 28. II. **Синоним:** женжел.

НАДИНЖВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера надинж гьал, динж тушир гьал. - Аялар я, пагъ, надинжвал, Я лагъай гафунин ван къведач. З. Гь. Бубадин кІвал. **Синоним:** женжелвал.

НАДИНЖВАЛУН гл., ни; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; надинжвал авун, надинжвал тавун, надинжвал тахвун, надинжвал хъийимир надинжвал авун, надинж кІвалахар авун. **Синоним:** женжелвалун.

НАДИР араб, прил. 1) тек-туьк гьалтдай ва къиметлу еридин. Сулейман вич лезги накъвадал арадал атай ва Виридагъустандиз, иллаки лезги миллетдиз тикрар техжедай кесерлу, наدير шаир я. А. Гьажимурадов. ЧІехи шаир. Самурдин тама хъайи вирибуру ам наدير чка тирди къейдзава. ЛГ. 2003, 22. II. 2) (чІехи гьарфуналди - Н) эркекдин хас тІвар: **Надир** -а, -а, Ам Надир тир гуриџул гвай. Х. Х. Талан дуст. Бубадин кар къе адан хва Надира давамарзава. Р. Исаев. Хуьруьн тІвар вине къуна...

НАДИРВАЛ цІ. суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера наدير лишанар хас тир гьал. Надирвили гьамшиша кесер хкаждач. Р.

НАЖАХ туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра са патал мурз атай, муькуь, пад. техв тир, кІарасдин тум галай кІарасар хун патал адат. "Гъваши нажах, чна къепІиниз къадар жервал атІуда" Ф. КъепІина тур фекъи Тум кІарасдинди туширтІа, нажахди кІарас атІуда чир. Ф. Эй Сулейман! Заз чиз, анжах, Бязи гъайванд къилиз - нажах. С. С. Бязи къанба. Тум галачир нажахдиз Ажугъ авай тамукай: «Яраб атІуз жедач жал, А куь къилер, цавук квай?» Ж. Там ва нажах. Къелемдал авур кхъинар нажахдивайни алудиз жедач. А. А. Пад хъайи рагъ.

НАЗ фарс, суц.; -ди, -да дамах, вичин амалралди, парталралди бегенмишариз алахъдай хесет; вичи-вич багъа ийидай хесет. Акъван наз гвай вун хиве къаз, Къегвал ятІан зун дили туши. Ф. Вавни жеда еке дамах, наз, гуьзел. Е. Э. Зав рахамир. 2) (чІехи гьарфуналди - Н) дишегълидин хас тІвар: **Наз** -а, -а; -ар, -ри, -ра., Анжела, и партада Ацукъда вун Наз галаз. Ш. Къ. Кстах.

* **наз <маса> гун** гл., ни низ дамах авун, багъавилер авун. [Шагъламаз]. - Гъан, гъан. Гила наз маса гуз акъвазмир. Садра лагъ. Лагъ, лагъайла, вунани дамахзава. Лагъа кван. Гь. Гь. Колхоз. Магъамедсалегъа, рушари лугъудайвал, наз маса гана... А. А. Лезгияр. Аданди къуру наз гун тушир. З. Э. Кек галкІизва. - Зи хатурдай ятІа, хуьквемир гъа, - гада акурла, наз гузва Назаниди. Б. Къ. Къарачи.

НАЗАНИ фарс, шиш., суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) гуьрчег дишегъли. Заз, Эминаз, кІан я, валлагъ, Таб ваъ, гъахъ-дуван, назани. Е. Э. Назани. - Назханум, я назани, хийирдиз хъурай. Вуна ашна къаришиламишзавай тегъер аквазва заз. З. Э. Арифдиз ишара. Султан армиядай хтуник кваз, мехъерарнай бубади адаз. Гилан назанияр, ваз чида хъи, апай, къари няналди къена кІани миллет я. М. Б. Спелар. 2) (чІехи гьарфуналди - Н.) дишегълидин хас тІвар: **Назани**. **Синоним:** гуьзел.

НАЗАР араб, суц.; -ди, -да дуьньядиз килигунин тегъер, рафтарвал. Пис гунагъар кІула аваз, чуьллеравайд сиягъ хъана. Ви назардик квазвас умуд, аман, мубарак Исмаил. Е. Э. Мубарак Исмаил.

* **назар авун** гл., ни вили ягъун. **Синонимар:** вили ягъун, назарун.

* **назар тахъуй!** межд. 'вил ацукъ тавурай' мана авай мягъкем ибара. Хъанва гъакІни - тахъуй назар! Захъ туькІвей хизан. А. Ал. Лацу лифер.

НАЗАРУН гл, ни вуьж-вуч; -да, -на; -из, -зава; -а || ая, -ин, -рай, -мир; назар авун, назар тавун, назар тахвун, назар хъийимир вили ягъун. ВацІар къван вахъ миллетар - назармир... А. С. Урусат, ви вили ранг - умуд я... Зейнаб, вун заз чап-чап килигмир, чан вах, зи велер цІарубур туши. За мад назардач. А. Р., Я. Я. Хендедадин мехъер. **Синонимар:** вили ягъун, назар хъун.

НАЗБАЛИЧ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра ацукъайдан кІаник кутадай къелечІ хуььцуьган. Мугъманрин кІанерик багъа назбалачир квай. С. Ярагъви ашукъ Уьзден.

НАЗВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера наз гвай гьал, жува жув чІагурун. Гузеларик назвал тІимил дерид туши, Бес хъуй, гьуьжет на чІугуна, севдуьгуьм. Е. Э. Севдуьгуьм.

НАЗВИЛЕЛДИ нар. назвал гваз, дамахар гваз.

НАЗИК фарс, прил. 1) кІанивал гвай, таваздиз хвенвай. Сад Аллагъди чпиз гайи багъдай... Мерд Адамни назик Гъава катдачир... З. Къ. Ама захъ... 2) рикІиз хуш, таза. ... абурун [ученикрин. -А. Г.] назик чинриз шуьткъверар акъатзавай, рацІамар агаж жезвай. А. А. Умуд. 3) зайиф..... вилери назик экв са уьтнери къатІана. М. В. Вацран ягъун. 4) векъи тушир, хуььтуьл. Элжекрава назик гъилер, кІевирнава шалди чІарар. Ш-Э. М. Зулун эхир.

* **назик хъун** гл., вуьж-вуч зайиф хъун.... кимел фекъи Сийид, яргъи Къафар ва са къве кас мад, назик хъанвай кІарабриз ракъини чим гуз ацукънавайла, а патахъай чпихъди къевезвай Уьзден акуна. С. Ярагъви

ашукъ Уъзден.

НАЗИКВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера **назик тир гьал**. *Амма и регъимлувач, рикIин назиквал, инсанрихъ галаз мегърибанвал, юмшагъвал ада гьар низ хъайитIани багъишнач*. М. М. Гь. Чехи шаир, *Назиквални эркевилез элкъурна бирдан, Алчахвилез ва теквилез кIирнач на гардан*. Х. Х. И кIанивили адаз секинвал, умунвал, назиквал, чимивал, жегъилвиллин къуват... багъишнавай. Х. Шайдабегова. Ева Браун.

НАЗИКВИЛЕЛДИ нар. **назиквал хас яз**. - Хъанач, кIусни хъанач. Назиквилелди рахух, лугъудай гаф инсандин рикI цуцIи ийидайди хъана кIанда З. Э. Арифдиз ишара. **Синонимар**: **назикдаказ, назикдиз**.

НАЗИКДАКАЗ нар. **назик лишан хас яз**. *Куьгъне заманада чина ихътин адет авай, - жаваб гана СтIал Сулеймана назикдаказ ва хушвилелди...* З. Э. СтIал Сулейман. *Адан чIулав гъакъекъри хъиз нур гузвай вилер хушдаказ ва назикдаказ вичин рикI алай гададиз килигзавай*. Н. А. Къве рикIин хиялар. **Синонимар**: **назиквилелди, назикдиз**.

НАЗИКДИЗ нар. **назик яз**. *Гатфари къацу авунвай тарари чин таза пешерив назикдиз веишешарзавай...* А. Р. Къве чин. **Синонимар**: **назиквилелди, назикдаказ**.

НАЗИР араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) **пачагъдин меслятчи, къуллугъчи**. *Пачагъди вичин везирризни, назирризни эвер гана, шадвиллин межлисар къурмишун буйругъ гана*. Ф. Кесибдин хва Къагъриман. *Пачагъдин кIвалез фейшла, гъейран хъайи лам гвайди, фена чIехи назирар, везирар ацукъдай чкадал ацукъна*. Ф. Далалубегъли. 2) (чIехи гьарфуналди - Н) **зркекдин хас тIвар - Назир** -а, -а, Эхъ. *Зун шаир я. Зи тIвар Назир я*. З. Гь. Уьмуьрдин сирнав. *СтIал Сулейманни Гъажибег Гъажибегов, чин яшара еке тафаватлувал авайтIани, халисан дустар тир*. *Абурун арада авай гъуьрметдикай чаз Назир Агъмедова ва Зулейха Султановади къиметлу малуматар тунва*. Гь. Гашаров. *Хайи халкъдин рекъе чан гайиди*.

* **назир-везир рах.**, суц. **пачагъдин къуллугъчийар санлай**. *Гила хабар нивай гун? Хабар мад руш квахънавай Хинкар пачагъдивай. Мад ада вичин фекъи-фахрадиз, назир-везирдиз эвер гана*. Ф. Кесибдин хва Къагъриман.

НАЗЛУ туьрк, прил, 1) **къилихралди, парталралди вич бегенмишариз алахъдай**. *Эмина ваз лугъузва: назлу сархуш, Вун акурла, зи чандиз хупI жеда нуш*. Е. Э. Севдугъун. *Дуьшуьш жеда къуьр, гъакI назлу миргер*. *Мешебегини акъатда вилик*. Ш-Э. М. Пагъ, тамун гъава...2) (чIехи гьарфуналди - Н) **дишегълидин хас тIвар - Назлу** -ди, -да. *Назлу къари кучудиз фидайла ам сагъзавай. Са шумуд сятинин къене чатухъан азарди акIажарна*. З. Гь. Уьмуьрдин сирнав.

* **назлу дилбер** суц., ишир. **наз гвай, дамах гвай дишегъли**.

НАЗНАЗИ фарс, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра **дишегълийрин къилел алукидай къелечI ипекдин фите**.

НАЗНАЗУН рах., гл., ни; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; **назназ авун, пазназ тавун, назиаз тахвун, назназ хъийимир дамахарун**. *Ичкиди кам вегъена, Бирдан хак хъиз акъвазна: - Межлис ава, декIена, - Лугъуз меци назназна*. М. Ризаев. *Ичкидинни папIруедин гъуьжет*. **Синоним**: **наз масса гун**.

НАЗХАНУМ суц.; -а, -а; -ар, -ри, -ра; 1) **чIагайвилер авунвай дишегъли**. 2) **куьч. чалкечир дишегъли...** *амма са кар ава, гъуьлуьн вилик пад гъа сифтедилай атIана кIанда. ТахъайтIа, къене авай назханум викIегъни жеда*. В. И. Гъакимрин папар.

НАИБ араб, куьгъ., суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **виликдай тайин са чкадин инсанар ва абурун яшайиш идара ийизвай къуллугъчи**. *Шумуд -наиб, шумуд кавха Сад садалай хъанай лавгъа, Арзачийриз лугъуз "къей хва", Куь гъиле майдан хъана хъи*. С. С. Килиг гъа, *найибни зун жедайди я*. А. Р., Я. Я. Хендедадин мехъер. *Фетали ханди вичин набар тир Къубар бегдални, Ягъия бегдал Шамахидиз къевзвай урус савдагарар яшамии хъун патал са карвансара эцигун тапшурмишнай*. ЛГ, 2003, 14. VIII.

НАИБВАЛ суц.; -или, -иле; -илер; -илери, -илера **наиб тир къуллугъдин пешекарвал**.

* **наибвал авун** гл., ни **наибдин къуллугъ къилиз акъудун**. *Наибвал ийиз алакъа йдавай пачагъвални жеда*. Р.

НАКИР кил. **МУНКАР**.

НАКЛОНЕНИЕ урус, граммат., суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра **са кардикай гузвай хабардин жуьре къалурдай глаголдин категория**. *Масдар, причастие, деепричастие квачиз глаголдин амай вири формайри гъерекатдинни гъакъикъатдин рафтарвал (отношенияр) къалурда*. *Ихътин рафтарвилер къалурдай ва сад масадаз къариши эцигиз жедай формайриз наклоненияр лугъуда*. Р. И. Гайдаров ва мсб. Лезги чIал. Педучилише патал учебник. * **буйругъдин наклонение, гимандин наклонение, къаршивилин наклонение, суалдин наклонение, хабардин наклонение, эмирдин наклонение**.

НАКЪ нар. **къенин йикъан вилик квай юкъуз**. *Накъ алахъна гуьлуьшан я, Вай къе вуч -тIурфан акъатна*. Е. Э. Турфан акъатна. *Ви къилив за накъ итим ракъурначирни? С. С., С.М. СтIал Саяд. Накъ зал са чидайди гьалтншай* Н. И. Гъакимрин папар. **Антоним**: **къе**. 2) **алатай йикъара**. *Тебиатдин къанунар аку гъа; накъ чахъ галаз санал кIвалахай, санал хъуьрез-рахай инсанарни инсафсузвилелди къакъудзава*. ЛГ; 2002, 26. XII.

* **накъ къейиди хъиз (къейивал)** нар. **фадлай къенвай гьалда авайди хъиз**. *Атана килигайтIа,*

къаравулчи, накъ къейиди хъыз, къенва. И. В. Чирхчир. *ДакIардин хел ачухна килигайтIа, КIири Буба, накъ къейивал къена, куьчедин юкъвал ярх хъанва.* Къ. Къ. КIири Буба.

НАКЪАЛАЙ нар. накъан йикъалай. *Накъалай инихъ сиве затIни тун тавунвай зи руфуни къуркъуарар ийизвай.* 3.3. Зулун пеш. *За накъалай инихъ Ольгади са вуч ятIани гуьзлемиишзавайди, адан рикI секинсуз тирди, адаз са вуч ятIани къе иллаки герек тирди къатIана...* А. М. Мурк ракъини цIурурда.

НАКЪАЛДИ нар. накъан югъ алукъдалди.

НАКЪАН || **НАКЪАНАН** прил. алатай йикъан; алатай юкъуз хъайи. *Накъан йикъалай къулухъ адан са вуч ятIани дегии хъанвайди хъыз ава заз, амма вуч ятIа чидач.* М. Б. Спелар. **Антоним:** къенин. 2) куьч. **мукъвал алатай вахтунин.** - *За квез ам вуж я лугъун: накъан зи ученик, къенин зи неченик.* З. Э. Муькъвел гелер. *Накъан "дустар" катна "дуствал" атIана.* А. С. Вилик жерге. *Накъан хуьчбан хузаин я къе.* М. Ж. Чунни икI рекъич. *Накъанан командирди муаллимвилин пеше хъяна. "Самурдин сес" газ., 2005, 19. III.*

НАКЪВ суц.; ~ади, -ада; -ар, -ари, -ара 1) **чил;** **чилин винел патан къат,** # пурупу ~, хъипи ~, чIулав ~, ~адин кIунтI, ~адин ранг. *Ина накъв квай чка авач, гъанрай жегъидатIа аку, - гъарайзава за Рехидаз.* М. Б. За бананар недач. *ЦIийи муькъвел рехъ туькIуьриз, Тракторар гъайшла, Дуьздал хъана куьгъне сурар, Сафра накъв гъаз фейшла.* М. Б. Мугъу сурар. - *Са сеферда, зун булахдилай хтайла, аялдин къепIинин къвалав заз кIанел накъвар алкIанвай калуш акуна...* Ж. Гъ. Жанавур. 2) **чилин гъвечи кIусар, паяр, руг.** *РикI секин яз кардив эгечIай Рамазана, вили шимни чIулав накъв какахъна, чIахар хъыз лопаткадилай авахъзавай руг акъудиз саламатдиз а патал вегъез. эгечIна.* А. И. Вацран мичIер. 3) **ери, ватан.** *Лезгистандин пак тир накъвар гъакI Каспий гъуьлуьн вили лепейри чуьхуьзва, адан гуьрчег ва девлетлу тамара билбилрин ван ава.* А. С. Хуьруьг Тагъир. *Чи накъвадиз, чи девлетдиз нетIешри кIур гун, чун икI вара-зара авун чна эхдач.* Гъ. Къ. Четин бахт. *Дагъустанда са шумуд стха миллетар ава. Чи диде-чил, накъв сад я. Чав алай девирда гъай динни сад я.* С. Ярагъви ашукъ Уьзден.

* **накъв [руг] гун** гл., ни **накъвар вегъин** (цIийи кIвалин къавал)

* **накъв гъялун** гл., ни са **вуч ятIани цун патал накъв къайдадик кутун.** *Къилин образование авай багъманчиди (ада хуьруьн майишатдин институт куьтягънава) вичин усадъбада къуд сотых чил чара авуна, хъсандиз накъв гъялна, ана къелемлух кутунва.* ЛГ. 2004.21.02.

НАЛБЕКИ || **НАЛБЕК** фарс, суц.; -ди, -да; -яр|| -ар, -йри||ри, -йра||ра **стакан, сукIра эцигдай чайдин къаб.** *ИстикIан къуру хъайшла, ам, лезгийрин адет тирвал, са кIвалахъ налбекда къаткурна.* А. А. Ирид цаварик Самурдин ван. **Синонимар:** чайдин бушкъаб, чайдин къаб.

НАЛОГ (**НАЛУК** рах.)урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **гъукуматди инсанрилай ва карханайривай кIватзавай, къачузвай пул, харж.** # ~ар кIватIун, ~ар гудайбур, ~рин барадай, ~рин орган, -рин организация, ~рин система. *Бигердик, налогдик кутаз нагъакъа...* А. Ф. КъатI-къатI авур зунжурар. *Администрацияди налогар вахтунда кIватIзава.* ЛГ, 2000, 20. VI. *Налогар вахтунда ва тамамвилелди гун гъар садан гражданвилин буржи я.* ЛГ, 2004, 6. V. *Гъар юкъуз гъаятдал, гъарай къачуна, налукар кIватIдайбур къведай, чIем, какаяр, хамар ва маса затIар налукрай гана кIанзавай.* З. Ф. РикIелай фидач.

НАМАЗ фарс, дин, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **мусурманри дин хуьналди суткада вад сеферда къилиз акъудзавай истемешун.** **Синоним:** капI.

НАМЕРД¹ фарс, прил. 1) **алчах** 2) **вафасуз.** *Гъар намерддив хъунухъ ара, Эхир кефи хун я, валлагъ.* С. С. Несигъатар.

НАМЕРД² суц.; -ди, -да. 1) **вафасуз кас, хаин амалар квайди.** *"Ламран хва, за вичиз аш нез ша лугъузва, вич, намерд, катзава", - лагъана гачала, ацукъна амай ашни тIуьна.* Ф. Савдагардинни фекъидин папан къиса. *Гъар намерддив гуналди пул Дереза гъуьндуьр жедайд туш.* С. С. Къара пулуниз. *Гъар намерддив хъунухъ ара, Эхир кефи хун я, валлагъ.* С. С. Несигъатар. 2) **гзаф къаних, минтIикъ кас.** *Недай чкадал намердни мерд жеда.* Ф. Ква вак къетIен гъерекат: *мерддазни намерддазни сад хъыз Пайзаван нур-берекат.* Къ. Р. Ракъиникай хиялар. *Мерд инсандиз намерддин кIвал такурар.* Е. Э. Шеда зун. **Антоним:** мерд.

НАМЕРДВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера **намерд хесет, алчахвал, къанихвал.** *Къве шишрда Сулеймана бязи инсанрин ахмакъвал, намердвал, „михеннатвал“, къуру лавгъавал ва ихътин маса айибар пислемиишзава.* М. М. Гъ. СтIал Сулеймана азербайжан чIалал туькIуьрай шиирар. *Владимир тажуб хъанва инсанрин Намердвилел четин юкъуз катзавай...* А. С. Вилик жерге. *Атайбурук парталар дегиишна чир тежедай гъалда аваз Ачидарни квай. Адаз Мегъамедрасулан намердвликай хабар авай.* А. И. Самур. *Чи махара квекай суьгъбет физ хъайитIани, адет яз, гъахъ гъахъсузвилел, мердвал намердвилел, акъул ахмакъвилел гъалиб жезва.* Гъ. Гъ. Гашаров. Сифте гаф. **Антоним:** мердвал.

НАМЕРДВИЛЕЛДИ нар.. **намердвал хас яз.** **Антоним:** мердвилелди, мерддаказ, мерддиз.

НАМЕРДДАКАЗ нар. **намерддин хесетар кваз.** **Синонимар:** намерддиз, хаинвилелди, къанихвилелди. **Антоним:** мердвилелди, мерддиз.

НАМЕРДДИЗ нар. **намерд яз.** **Синонимар:** намерддаказ, хаинвилелди, къанихвилелди. **Антоним:**

мердвилелди, мердаказ, мерддиз.

НАМУМКИН фарс, прил. мумкин тушир, мумкин тежер. Гьикъван чӀугуртӀани, норма аскердие агакъ тийидайди, недай-хъвадай шейэри в мукъва инсанри абурулай чпиз пай-кӀус алуд тавун намумкин тирди къалурун патал ада аскерриз жергеда акъвазун эмир авунай. А. А. Лезгияр. Ватан патал чна гайид я чанар, Намумкин я къурбандарин гьисаб къун. Н. Сам. Лезги, вавай жузан за... Писателдин, шаирдин пешекарвиллин устадвилекай дуьз гаф лугьун чи литературада авай кар туш, гьакӀ хъайила, чи арадай машигьур инсан вилик акъатун намумкин кар я, играми дустар. Р. Гь. Алирза Саидова суьгьбетзава. Гьелбетда, ихътин вакъайрилай гуьгьуьниз хуьре яшамии хьун намумкин кар тир... ЛГ, 2003, 2. X.

Антоним: мумкин.

НАМУС араб, суц.; ~ди, -да,; -ар, -ри, -ра масадбурун вилик жув жавабдар тирвиллин гьисс, дамах авуниз лайих инсандин, ахлакъдин ери, лишан. Ваз минет хъуй, къамир вуна гьейри яр, Намус, гьейрат вачни ваз, невжаван. Е. Э. Серминазахъ галаз суьгьбет. Жуваз ар, айибни, намус Тийижир авам хъсан туш. С. С. Михеннат. Чи лезги халкъдикай рахайтӀа, ам чьуньхун, тарашун тачиз, намус, ватанпересвал вине къуна яшамии жезвайди я. ЛГ, 1992, 31. X. Тарихда халкъдин марифат, намус, къанажагъ, адетар, къилихар, . ацукьун-къарагьун несилрилай несилралди амукъда. Ж. Лезги эдебиятдин гуьзгуь. **Синонимар:** виждан, гьейрат, ягъ.

* **намусдик хкӀун** гл., ним рахазвайди агъузардай, ам виляй аватдай гаф лугьун, кар авун. Инсанарин са пайинкай ибарат тир дишегьлийрин намусдик хкӀадай, абур алчахардай шариатдин къанун - гзаф папар къачун - Эмина са шумуд чкадал ирониядалди, айгьамдалди, пислемешинава... М. М. Гь. Шииррин кӀватӀал туькӀуьрайдан патай (1941). - Я Жами дах, -лагъана ада зурзун кваз. - Ви намусдик хкӀадай за вуч авуна, мегер? З. Э. Муькъвел гелер.

НАМУСДАЛДИ нар. михьивилелди, гьейратлудаказ, намуслудаказ. Чир хухъ: руьгьдин ва чандин михьивал намусдалди къазанмишай фалай аслу я, ~ гъавая лугьузвач. Вири динра чарадан шейиниз хиянатвал авун къадагъа ийизва. Къ. Къ. Гьарам.

НАМУСЛУ прил. намус авай, жуван намус хуьдай. Вичин ашкъидин шиирра ада дишегьли вафалу, намуслу, винихъ галаз дерди-гьал ийиз жедай дуст яз къалурзава. М. М. Гь. Сифте гафунин чкадал, 1948. Гьи кас маса къачуз жедачӀа, Сурхая, агъзур уюн акъудна, намуслу касдин къилел са завал гъизва. Къ. М. Дагьларин деринрин булахар. Винел гиф гуьрчег я лугьуз гьар куьниз хъсан лугьумир, Вичин гьейрат маса гайдаз, намуслу инсан лугьумир. З. Р. Лугьумир. Гьатта сатирадин шииррани шаирди намуслу зегьметдин тарифзава, намуссуз зегьметдин эхирпехир жедайди лугьузва, саймаз гьалда чӀугвазвай зегьметдал ам хуьурезва. А. Гьажимурадов. Зегьметдин ашукъ. Куьз я а-ярни бе-яр? Зун муаллим тиртӀа, за сифтени-сифте рушариз намуслу дишегьлияр жез, гадайриз намуслу итимар жез чирдай. З. Къ. ШейтӀандин...

Синонимар: гьейратлу, гьакъисагъ, къанажагьлу. **Антоним:** гьейратсуз, намуссуз.

* **намуслу хьун** гл., вуж намус хас тирди хьун. Дишегьли алдатмишун регъят кар я, - ада итимдал ихтибарда, инсандин гьиссериз лап еке къимет гуда, адаз вири намуслу хъана кӀан жеда. З. Гь. Уьмуьрдин сирнав. Жув къарагъай хур гьамиша керчек я, Инсанриз хьиз, маниьризни виринра Эхирдалди намуслу хьун герек я... М. Б. Манидиз буйрутъ. **Синонимар:** гьейратлу хьун, къанажагьлу хьун. **Антоним:** гьейратсуз хьун, намуссуз хьун.

НАМУСЛУВАЛ суц. -или, -иле; -илер, -илери, -илера намус, ягъ авай гьал, намусдин жигъетдай михьивал. **Антонимар:** гьейратсузвал, намуссузвал.

НАМУСЛУВИЛЕЛДИ нар. намуслувал хас яз. Чи газетдин чкайрал алай мухбирри халкъдин майишатдин жуьреба-жуьре хилера намуслувилелди загьмет чӀугвазвай инсанрикай гзаф кхизва. Зегьметчи инсаидиз баркалла || ЛГ, 2000, 22. VI. Ам Абасан буржы тушир. Ада анжах а Имандин вилик вичин буржи намуслувилелди къилиз акъудиз хъана. М. В. Гьарасатдин майдандал. Ада [X. Тагьира. - А. Г.] яргьал йисара кӀалахзавай Рутула ва райондин амай хуьрерани инсанрин патай лугьуз тежедай къван еке гуьурмет къазанмишнавай: рикӀин, гафунин михьивилелди, намуслувилелди, регьимлувилелди, К. К. Зун гьеле сагъ я. **Синонимар:** гьакъисагъвилелди, гьакъисагъдаказ, намусдалди, намусдивди, намуслудаказ. **Антонимар:** намуссузвилелди, намуссуздаказ.

НАМУСЛУДАКАЗ нар. намуслувиллин лишан хас яз. **Синонимар:** намусдалди, намусдивди. намуслувилелди. **Антонимар:** намуссузвилелди, намуссуздаказ,

НАМУССУЗ¹ прил. намус авачир. - А намуссуз кӀвалах чи хуьре ийиз хьун эх тежедай кар я! - лагъаналда Агъа магълеви Къадиди. С. Ярагъви ашукъ Уьзден. - Намуссуз куьпеюгьли, заз гила чир хъана вун итим туширди, вун нин дуст я! С. Гь. КӀири Буба. За вун дугьри, намуслу инсан я лагъанай, за вал ихтибарнай, амма вуна вун ихтибардай авудна, вун намуссуз хъана. Р. Гь. Шагъ Абасакай риваят. Гьатта сатирадин шииррани шаирди намуслу зегьметдин тарифзава, намуссуз зегьметдин эхир-пехир жедайди лугьузва, саймаз гьалда чӀугвазвай зегьметдал ам хуьурезва. А. Гьажимурадов. Зегьметдин ашукъ. **Антоним:** намуслу.

НАМУССУЗ² суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра намус авачирди, ягъ авачирди, арсуз. [Кукул-Дайи]. - Ви намус

гъиниз фенва, намуссуз, гъейратсуз, тфу. Гъ. Гъ. Адетдин къармахра. - Чи арада Ражабар хътин намуссузар лап тИмил ама. Б. Гъ. Кек галкИзва. Намусдикай жезмач рахаз, Намуссузар хъанва пара, Инсанрини квадарзава Акваз-акваз чпин арха. Мегъ. А. Намусдикай жезмач рахаз.

НАМУССУЗВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера **намуссуз тир гьал**. Им Икъван гагъди хъана, гила уях хъанвай куъгъие душмандин кIвалах яни, тахъайтIа гьакIан са алчахдин намуссузвал яни? А. А. Пад хъайи рагъ. Вучиз чаз, дишегълийриз, рикIин тIарвилер, чандин азабар, беябурчивилер жезва, вучиз садани эркекрин, папар авай гъуълерин вафасузвиликай, намуссузвиликай лугъузвач? А. М. Киф атIайди. Вафасуздаз халкънавай туш лезги чIал! Лайихсуздаз халкънавай туш лезги тIвар! Намуссузвал халкънавай туш лезгидиз! Гардан кIириз халкънавай туш лезгийя! К. М. Ахварайни. Бязибуру ви намусдал хабарсуз Хуш налук хъиз, намуссузвал вегъезва. Заз инсанар, къзилдихъ хъиз, са юкъуз Намусдихъни тамарзлу жез кичIезва. М. Б. Заз кичIезва. **Антоним:** **намуслувал**.

НАМУССУЗВИЛЕЛДИ нар. **намуссузвал хас яз**. **Синоним:** алчахвилелди, намуссуздаказ. **Антоним:** намуслувилелди, намусдалди, намуслудаказ.

НАМУССУЗДАКАЗ нар. **намуссуз тир лишан хас яз**. **Синонимар:** алчахвилелди, намуссузвилелди. **Антонимар:** намуслувилелди,.. намусдалди, намуслудаказ.

НАПАК фарс, т-б, прил. хесетриз, жув масадбурун арада тухуниз михъи тушир. Къуъзъ къилихъ буба, диде техвена, Ажайиб напак хъана ви хъикай. А. Гъ. Пис хъиз. Къабулна напакрин гъавани, Ниятсуз амалар гъиликна. Т. А. Бачханов. Пак я лугъуз, напаквилер житIдани? М. Ж. Вун мусибат... **Синонимар:** алчах, мурдар, намуссуз,.. ягъсуз. **Антоним:** пак.

НАПАКВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера **напак тир гьал**.

НАПРАВЛЕНИЕ урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра са чкадай маса чкадиз кIвалах ийиз ракъурдай документ. - Заз чи райондиз направлениени ганва. КIвал-югъ, хизан авай жуван хуъре муаллимвилин пешедин къил къун за фикирнавай. Я. Я. Са фурун вакIар.

НАР¹ кил **АНАР**.

НАР² фарс * **нар деве** т-б, суц. **еке, жинсинин деве**. Наши къасабдиз нар деве КIвачин къилел тукIваз кIанда. Еке санкъу къуна сиве Къилди вичиз жакъваз кIанда. С. С. Акъул жуваз аваз кIанда.

НАРАГЪАТ фарс * **нарагъат хъун** гл., **вуж секинсуз хъун**. Чулав халкъди, нарагъат яз, Ораторрихъ акална яб. А. Ф. Дяве. Чилин циф къалин хъунивай серкер нарагъат хъана, А. И. Самур. Хуъруъз хабарар чкIайла, кавхани нарагъат хъана. Ада идан патахъай фяледиз эвериз туна. А. И. Самур.

НАРАГЪАТВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера **секинсуз тир гьал**. Вичин суалдин къаршида Сарухана вичиз вахкай суалдиз адавай жаваб гуз хъхъанач, нарагъатвал кваз къил элкъуъриз акъвазна. А. Ф. Риза **Синоним:** **секинсузвал**.

НАРАГЪАТВИЛЕЛДИ нар. **секинсузвал хас яз**. Сарухана вичив вахкай суалдиз адавай жаваб гуз хъанач, нарагъатвилелди къил элкъуъриз акъвазна. А. Ф. Риза. **Синоним:** **секинсузвилелди**.

НАРАЗИ фарс, прил. **рази тушир**. **разисуз, разивал авачир**. **Антоним:** **рази**.

* **нарази авун** гл., **вуж; никай-квекай рази тушир гьалдиз гъун**. **Синоним:** **бейкефарун**.

* **нарази хъун** гл., **вуж рази тушир гьалда хъун**. Инсан квекай гъич нарази тахъурай... Е. Э. РикIел гъваш. Рехъди физ. хквезвайбур нарази жезва. И. В. Чирхчир. Абур са квелай ятюни нарази я. А. Исм. Эхиримжи къув. **Синоним:** **рази хъун**.

НАРАЗИВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера. **рази тушир гьал, нарази гьал**. И наразивал, шел-хвал, гъам, хажалат, дерт къилди Эминанбур туш, гъа заманда вира халкъдинбур яз хъана. М. М. Гъ. Шииррин кIватIал тукIуърайдан патай (1941). КIвализ кIуфук милаим хъуъруън квай Марьям ва чина са гъихътин ятIани наразивал авай Зелфи гъахъна. А. А. Умуд. Къвезвай душман вердишарнавай, къайда авай къушунар авайди я, - лагъана ада вичин наразивал малумарна. А. И. Къиргъин. Ада, белки, сифте сефер яз, вичин рикIе кIватI хъанвай къван разивилерни наразивилер... халкъдиз ачухарна. Гъ. Къ. Къурухчи. **Синонимар:** **разисузвал, шел-хвал**. **Антоним:** **разивал**.

НАРАЗИВИЛЕЛДИ нар. **наразивал хас яз**. - Инани? - Цару наразивилелди сифте председателдин чиниз, ахпа агъадай виниз яшахдиз килигна. - Ваъ, ина абур гереке авач. Б. Гъ Заз эвера Надиршагъ виккгъ эмирдин чиниз наразивилелди килигна. З. Р. Гъажи Давуд. «Жанавурар амач. АмайтIа, абур у и гиликъайдан дуван аквадай, - наразивилелди мурмурзава ада. М. В. Гъарасатдин майдандал. **Синоним:** **бейкефдаказ, бейкефдиз наразидаказ, разисузвилелди**.

НАРАЗИДАКАЗ нар. **разивал авачиз, нарази гьалда бейкефдаказ**. Гъуъсейнова юзана наразидаказ яргъи шуькIуъ къил галтадна. А. А. Умуд. **Синонимар:** **бейкефдаказ, бейкефдиз, разисузвилелди, разисуздаказ**. **Антонимар:** **разивилелди, разидаказ**.

НАРАТ тюрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра. **шуькIуъ рапар хътин пешер атай тар**.

НАРГИМИШ фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра медицинада, техникада ишлемишдай гзаф зегъерлу

дарман; агъу. *Са кIус за авуна дадмиш: Яд тахъвайтIа, жеда бамиш. Туькьувлилиз лап наргимши. Им кьифрен дарман хъана хъи.* С. С. ГъажикIа

НАРДАР суц.; -ри, -ра зарар вегъез, кIватяй кIватаз тIамаяр тухуз кьугъунин тIвар. *Къван кьугъвазвайди къван гъилемаз, нард кьугъвазвайди зар гъилемаз. кьумар кьугъвазвайди чар гъилемаз, гьакI къах хъана, сив ахъаз, адаз яб гуз амукъна.* Гъ. М. 'Хуьруьн муьфтехуьр. **Синоним:** шешбеш.

НАРЕЧИЕ¹ урус, гром., суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра. кьиле физвай гьерекатдин, авай гьалдин саягъ, тегьер прилагательнийрин ери, дережа кьалурдай гаф. *Глаголдади ва прилагательнидалди лугъузвай кар ачухардай, ам жезвай жуьреба-жуьре гьалар кьалурдай дегши тежедай гафариз наречияр лугъуда.* М. М. Гъ. Лезги чIалан грамматика 1962.

НАРЕЧИЕ² урус, гром., суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра сад хътин са шумуд диалект акатзавай диалектологиядин уьлчме. *Са чIалан чеб-чпиз мукьва кьве диалектди ва я гзаф диалектри са наречие арадал гъида.* Р. Гъ. Лезги диалектология. *Лезги чIала пуд наречие ава: Ахъегъ наречие, Куьре наречие, Къуба наречие.* Р.

НАРКОБИЗНЕС цI., урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра наркотикар къачуз хугуналди ийидай къазанжи. *Наркобизнесдал машигъул жезвайбурун, наркотикар ишлемишзавайбурун Чехи пай жегъилар хъуни иллаки къалабулук кутазва.* А. Гъамидов. Зарафат туш, тIегъуьн я || ЛГ, 2004, 8. VII.

НАРКОМАН урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра наркотикар ишлемишзавайди. *Аналитикрихъ авай делилрай аквазвайвал, 500дав агакъна дагъви дишегълияр наркоманар я.* А. Гъамидов. Зарафат туш, тIегъуьн я || ЛГ, 2004, 8. VII. *Йикъандивай къуз наркоманрин, пиянискайрин, угърийрин, къачагърин, куьчебасанрин, чалкечиррин... къадар артух жезва.* Ж., 2004, 16. XII. *Алай девирда, капитализмди арадал гъанвай къван террористар, терактар, наркоманар, рэкетирар, вагъабистар, экстремистар, инсанар чуьнуьхзавайбур, кIвалер атIузвайбур, чалкечирар... вуч я!* Р. Исаев. Гъакъикъатдиз дуьздаказ килигин || ЛГ, 2005, 14. IV.

НАРКОМАНИЯ урус, суц.; -ди, -да; -р, -йри, -йра наркотикар (анаша) ишлемишунал рикI хъун, гъамиша абур ишлемишун. *Яшамши жедай рекъерихъ къекъезва, ахътин рекъерни пиянискавал, наркомания, чуьнуьхун, тарашун, къакъудун жезва.* ЛГ, 2000, 2. III. *Наркомания зарафат туш, тIегъуьн я.* ЛГ, 2004, 8. VII.

НАРКОТИКАР урус, суц.; -ри, -ра нервийриз гужлуз таъсир ийидай, инсан жувалай ракъурдай, тIарвилин гьисс квадардай затI (анаша ва мсб.).

НАРМАЯР суц.; -йри, -йра ципицIрин сорт.

НАСИБ || **НЕСИБ** араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ра 1) къисметдай къвезвайди. *Несиб, къисмет вичин кар тир, Дердинин дарман, алагуьзли.* Е. Э. Алагуьзли. *Яр яз жуван, несиб тахъун я бала...* Е. Э. Эй гуьзел. ☼ Орфографиядин словарда. (2001 -й) норма яз **насиб** къалурнава, амма "Лезги чIаланни урус чIалан словарда" (1966-й.) ва кхьинра **несиб** гьалтзава. Чун **несиб** вариантдин терефдар я. **Синоним:** къисмет. 2) (чIехи гьарфуналди - Н) эркекдин хас тIвар: **Насиб** а, -а.

* **насиб (несиб) хъун** гл., низ вуч **къисмет хъун**. *Ватан маса гайидаз Вотан несиб жедайд туш.* А. Мирз. Гарун мани. *Хъсанвилер хъуй ваз несиб, Уьмуьр хъуй ваз гатфар, стха.* М. Салахъ. Бутаяз.

НАСИБВАЛ || **НЕСИБВАЛ** суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера **насиб** гьал. къисмет жедай гьал. *Ашкъи хъана им несибвал галачир.* Е. Э. Эй гуьзел.

НАСИГЪАТ || **НЕСИГЪАТ** араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра, са низ ятIа хъсан крар, амалар чирунин, ам дуьз рекъе тунин меслят. *Ада Далалубегълидин "Мугъмандиз фейила, жуван чка чирна ацукъ" лагъай несигъат рикIел хканайтIа, ам сифтедай ракларин сиве ацукъдай.* Ф. Далалубегъли. *Къабулна за насигъатар виридан.* А. С. Дагъларин адетар. *Адан бязи шииррин гьар кьве цIар, гьар са куплет тамам поэма я, несигъат я.* А. Гъажимурадов. Чехи шаир. ☼ Орфографиядин словарра, 1964 - йисалай башламишна, норма яз **насигъат** къалурнава, амма "Урус чIалани лезги чIалан словарда", "Лезги чIаланни урус чIалан словарда" **несигъат** ва кхьинра гъам **насигъат**, гъамни **несигъат** (гзаф сеферра) гьалтзава Чун **несигъат** кхьинин терефдар я.

* **насигъат гун** || **несигъат гун** гл., ни низ **дуьз рекъе фидай меслятар гун**. *Нагагъ ваз гуз кIан хъайитIа несигъат, Гумукъич вав гъич шерият, я терикъат.* Е. Э. Гъая тийижир наб.... *азербайжан чIалал туькIуьрнавайбуруни шаирди гагъ виридаз чизвай, ашкара тир гъакъикъатар тикрар ийизва, гагъ ахмакъриз, гъавурдик квачирбуруз несигъатар гузва* М. М. Гъ. СтIал Сулеймана азербайжан чIалал туькIуьрай шиирар.

НАСИГЪАТЧИ || **НЕСИГЪАТЧИ** суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра **насигъат** гудайди. *Гзаф йисара уста Нуфталидихъ галаз кIвалахзавай, вичин несигъатчидивай камалдин ибрет къачунвай жегъил яваши-яваши уькIуь-цурудан гъавурда акъуна.* Гъ. Къ. Четин бахт. *Абур куьтягъайбур еке тежриба, 1-2 классдин дережа авай водителрин-насигъатчийрин гъилик вердишарзава.* ЛГ, 2003, 13. XI.

НАСИГЪАТЧИВАЛ || **НЕСИГЪАТЧИВАЛ** суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера **насигъатчи** тир гьал.

Мехъерар йикъериз элкъуьрун гзафни-гзаф жегъилрихъ галаз тербиядин, несигъатчивилин кIвалах гъилляй вегъинлай аслу жезва. ЛГ, 1992, 31. X... анжах абурун тешиклатчивилин, насигъатчивилин таъсир екеди, гайи тарсари ери къакъанди хъуникди абурун гзаф тербиячийрикай уьмуьрда аквадай хътин чкаяр къунвай, лайихлу ксар хъанва. ЛГ, 2004, 8. VII.

НАСОС урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра са къвий ятIани чIугуна, фитIинна жими затI акъуддай ва я са къвез ятIани цадай машин.

НАТАРАЗ фарс, прил. еке кIалубар авай. Зун кабинетдиз гъахънамазди... са акъван яш тахъанвай натараз итим, пIузаррал хуш хъвер алаз, зи къаншардиз атана. Ш. Ю. Заз Лезгинцев гьикI "жагъана"?
Синоним: зурба.

* **натараз хъун** гл. чIехи хъун. Пурцух аял итим жеда, натараз. И. Гь. Ярашутъ.

НАФАКЪА араб, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра са касди масад тIуьн-хъун гуналди хуьнуьх.

* **нафакъадал алаз хъун** гл., вуж нин-къуьн кIвалах тийизвайди (къуьзуьди, аял, азарлу ва мсб) лазим затIаралди таъминарун. Уьзуькъара я зун, уьмуьр, вишк ви, Гилани ви нафакъадал алазва..., А. Ал. Уьзуькъара я зун... Нафакъадал хъун - им вири патарихъай хуьн, къумек авун, яшамииш хъунин дибдин гъамишалугъ такъат хъун лагъай чIал я, ЛГ, 1994, 10. VI.

НАФТ урус, суц.; -тIади, -тIада; -тIар, -тIари, -тIара вичикай маса затIар (бензин ва меб.) хкуддай ягъ къвай чIулав жими затI. Гъич са буругъдивайни Нафт гуз хъанач и тегъер. Х. Т. ЧIулав къизил.... Гуя немс халкъдиз яшамииш хъун патал бес тежезвай мулкарилай гъейри, Германиядиз Бакудин нафтни кIанзавай. А. А. Нажмудин Самурский. Уьзденакай нафтIадин буругъда фяле хъана. С. Ярагъви ашукъ Уьзден. Гъеле XX асирдин сифте къилера (1905 - йис) Ж. Эфендиеван баркаллу хуьруьнвийри: Идрис Шамхалова, Гъасан Кисриева, Шамсудин Мусаханова, Сефербег Агъабалаева Бакудин нафтIадин мяденра лезги фялеяр патал гъевескар театр тешикнай. А. Шагъмарданов. Жамирзе Эфендиев. * **лацу нафт, чIулав нафт.**

* **нафтIад ичер** суц. яру-мичIи рангадин ичерин сорт.

НАФТАЛИН урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра техникада ишлемишдай ва гъуьчIер къин патал ишлемишдай туьнт ни галай къел хътин затI.

НАХА суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра масадбур кваз такъадай. анжах вичин авайвилихъ гелкъведай. Чара атIай агъайри, Руфун харал нахайри... Тапарарни гъиллеяр авуналди фялеяр Секинарна вахтунал Х. Т. Дагъусгандин баркаллу рухваяр. ПIач хътин рагъул цикай мукъвал-мукъвал нала балугърин къилер, гамиишин далауяр хъиз зурба къванер, тарар, кIанчIар хкатиз ахкатзава. Гь. Къ. Четин бахт,

НАХУТИ фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра харарин са жуьре. Дидеди нахутIар кваз къуру якIукай шурпа авуна... А. А. Пад хъайи рагъ. Са гирвенка лапагдин як, са гъана авай нахутIар, къве картуф, са чичIек кутуна пити ргана. 3.3. КУТВ-диз фена.

НАХУШ фарс, прил. сагъ тушир. Мад са югъ фена, булут хъиз бум-буш., Беден хъиз юргъун инсандин нахуш. Х. Х. 2003 - йисан 12-сентябрь.

* **нахуш хъун** гл., вуж сагъсуз хъун. Машмаш тара кушкунизава: - Инсан, вун куьз нахунизава? Х. Х. Машмаш тарак. **Синонимар:** азарлу хъун, кефсуз хъун, сагъсуз хъун. **Антонимар:** сагъ хъун, къумбар хъун.

НАХУШВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера нахуш тир гъал. **Синонимар:** азарлувал, начагъвал, сагъсузвал. **Антоним:** сагъвал, къумбарвал.

НАЦИ суц.; -уни, -уна; -ар, -ари, -ара къен буш кIеви тандин це ва я уьленда битмиш жедай набатат. - АкI яд хъвана виже къведачI - лагъана абуру нацIарай хъун меслятна. А. И. Самур. Булахдин яд гъакI хъваз жедайди тушир. Ам булахдин къилел алай нацIунай хъвана кIанзавайди тир. А. И. Къиргъин. Виш йисан къуру кIарасар я. Къаварикни нацIар ква. А. А. Пад хъайи рагъ.

НАЧАГЪ фарс, прил. азарлу. Начагъ юкъуз аватда вун къиметдай. И. Ш. Къудар. Цифедикай хкатда рагъ, Начагъ инсан хъижеда сагъ. Ш-Э. М. Агъ, Жегъилвал. Уьлкведин президент ахлакъ кас ята, Адаз сесер гайи халкъар начагъ я. И. Ш. Къудар. **Синонимар:** сагъсуз, нахуш. **Антоним:** кIубан, сагъ.

* **начагъ хъун** гл., вуж-вуч сагъ тушир гъалдиз атун. КичIе жемир ваз, начагъзавай дуст, Сагъ хъижеда вун, алач инал шак. А. С. Хцихъ галаз ихтилат. Са сеферда Абас начагъ хъана, рекъидай чкадал атайла, ясин кIелун патал хуьрйя ам кIелдайдаз эвердайвал хъана. С. Муслимов. ЦицIигъ наме.... Агъакерим начагъ хъана, жегъилзамаз рагъметдиз фена. К, 1991, 17. I. ГъикI ятIани садра и Шагъ Абас начагъ жеда. Р. Гь. Шагъ Абасакай риваят. Тухдалди я фу авачиз, я партал гвачиз, мекъи хъуьтIуьн шартIара гзафбур фад начагъ жезвай. ЛГ. 2003, 25. XII. **Синонимар:** сагъсуз хъун, нахуш хъун. **Антоним:** кIубан хъун, сагъ хъун.

НАЧАГЪВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера начагъ гъал, сагъсуз гъал, сагъсузвал. - Эхиримжи вад вацран къене начагъвал къати хъанвай. С. К. Къегъал ксар рекъидачI **Синонимар:** азарлувал, нахушвал, сагъсузвал. **Антоним:** сагъвал, къумбарвал.

НАЧАГЪДАКАЗ нар. начагъ гъалда аваз. **Синонимар:** начагъдиз, сагъсуздиз. **Антоним:** сагъдиз.

НАЧАГЪДИЗ нар. начагъ яз. Садни авач начагъдиз, - Туна хъуьтуьл, секин мес, ЭкъечIнава къучагъ хъиз,

Къилел алаз литин фес. А. Ал. Цийи йис. **Синонимар:** нахушдиз, начагъдаказ, сагъсуздиз. **Антоним:** сагъдиз.

НАЧАЛЬНИК урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра низ-квез ятлани регъбервал ийизвай кас, са вуч ятла идара ийизвайди. Вуч лагъай члал я къван, Куьре округдин начальникди са КИри Буба ягъун патал вишералди къзакрин къушунар тлалабзава. Къ. Къ. КИри Буба.

НАЧАЛЬНИКВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера начальник тир къуллугъ. Ахпа подполковник Шайдаев... Махачкаладин военный училищедин политотделдин начальниквиле тайшанрна. Гъ. Къ. Дирибаш командир.

* **начальниквал авун** гл., ни **начальниками** къуллугъ къбилиз акъудун. *Начальниквал ийидайла, инсанвал риктел хуьх.* Р.

НАШАР¹ фарс, шиир, прил. пис мурадар авай. Гафар хъсан, амал нашар, Гъелбетда гъайвандиз ухшар. Келиз кланда инбугъажар, Элиф, бей, тарих тийишжиз. С. С. Вич яцгуз къадай авамдиз. **Синонимар:** нагъакъан, эдебсуз, гъаясуз, пис, чуру.

НАШАР² шиир, нар. бине авачиз, гъавая. Нагагъ са затI вичиз къаншар Тахъайтла, ав чулгъач нашар. Тумун клвенквел аламач члар – йифди-югъди гъурчевайди. С. С. Заз акуна сад.

НАШАТЫРЬ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра медицинада ва техникада ишлемишдай лацу къел хътин затI; адакай хкуднавай спирт.

НАШИ араб, т-б, прил. 1) тежриба авачир, чирвал авачир. Наши къасабдиз нар деве КИвачин къилел тукIваз кланда. С. С. Акбул жуваз аваз кланда. Хвани хъана михъиз биши, Тежез ванер сусан наши... ЛГ, 1992, 4. VII. 2) кутуг тавур, намуслувал авачир. Селим, къил хкажна килигайтла, чпин къилихъ чина туькъуьл ранг аваз ва клуфук наши хъуьруьн кваз Гъуьсейнов акъвазнава. А. А. Умуд. Мад ихътин наши кар мийир. Е. Э. Мугъман кIвале тун тавур папаз. «Чан» лагъай гаф, белки, адай, теспачавал акатна, акъатнай, я туш а гафуналди адаз минет ийиз клан хъанай. Анжах «чан» лагъай гафуни зи гъиссер, наши гъассер гена къизмишарна. З. Къ. Шейтандин веледар. 2) эдебсуз, абурсуз. Селим, къил хкажна килигайтла, чпин къилихъ чина туькъуьл ранг аваз ва клуфук наши хъуьруьн кваз Гъуьсейнов акъвазнава. А. А. Умуд. 3) усал, виле таквадай. Наши парча... гъиз тахъуй. Е. Э. Къавумдиз.

* **наши хъун** гл., вуж наши тир гъалдиз атун. Гагъ акъулдиз жеда наши, Гагъ вун аял жеда гъевечIи, Япар аваз жеда биши, Гагъ жеда чIехи, Дагъустан. С. С. Дагъустан.

НАШИВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера наши тир гъал. Гъа и арада, машиндин лап мукъувай, адан муькъуь патахъай са ни ятлани нашивал кваз угъуь яна. А. А. Лезгияр. **Синонимар:** авамвал, гъаясузвал.

НАШИВИЛЕЛДИ нар. наши тир гъал хас яз. **Синонимар:** авамвилелди, гъаясузвилелди, нашидаказ, нашиз.

НАШИДАКАЗ нар. наши тир лишан хас яз. **Синонимар:** авамвилелди, гъаясузвилелди, нашиз.

НАШИЗ нар. гъаясузвилелди, алчаввилелди, нагъакъанвилелди. Филдилай вич къуна чIехиз, Тежер пурар клулал эхиз, Рахадай гафар нашиз, Акбул икI дерин жеда къван. С. С. Жеда къван. Хуьре нашиз гъисабзавай АнтIила са сеферда кимел вичелай акъуллу кас авач лагъана, наб тIалакъдин ва къуд каламдин къин къуна. Къ. Къайибханов. АнтИлан къин. **Синонимар:** авамвилелди, гъаясузвилелди, нашивилелди, нашидаказ.

НАШРАВ фарс, суц.; там. Зун пенжердай килигайтла, Циф ацукъай наиравдин яд... Ф. Ашкъидикай ва дердиникай манияр.

НЕ туьрк. т-б, клус асул падеждин сушествительнидихъ галаз ишлемишнавайла, тамамдаказ ам авачирди къалурдай гаф. Билбил са къуш я, ажиз тир зайиф, Цуькверин дердина не югъ авач, не йиф. Султан Гъажидин. Билбил (1927). **Синоним:** я.

НЕБГЕТ¹ прил.; -да; -ар, -ри, -ра акъул авачир, хъсан хесетар квачир. Небгет къуниши жедалди, тахъайтла хъсан я. Р.

НЕБГЕТ² араб, суц.; -ди, -да; -ар; -ри, -ра акъул авачирди, хъсан хесетар квачирди. "Руфуна са небгет ава лугъуз, клан хъайи-хъайи шейинал гъил яргъи ийидани, я чан вахар?!" - лугъудай гъар са камуниз. Ж. Гъ. Жанавур. - Вуч ятлани чал небгет гъалтна. Им жедай кар туш, - рахана Къембер. С. Ярагъви ашукъ Узден.

НЕБГЕТВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илери небгет тир гъал. Жуван небгетвал жуваз чир жедайтла, хъсан тир. Р.

* **небгетвал авун** гл., ни **небгетдин** амалар авун.

НЕБГЕТВИЛЕЛДИ нар. небгетвилин амал(ар) хас яз. Небгетвилелди яшамши жедалди, еб туьтуьниз вегъин хъсан я. Р.

НЕВЕ фарс, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра чIехи бубадиз адан гададин ва я рушан велед. Цай яна, вун кана, душман, Ви невеяр хъурай пашман! Ви невеяр хъурай пашман, Ирандихъай атай гъайван! Ф. ЦицIигъа

къазияр Муртазалидин ва гъадан амледин хва Мегъамедан хизандай, КуркIурхуърел Девришбеган хизандай... Хпюхъа Якъубхандин невейрикай жедай. С. Муслимов. ЦицIигъ-наме. Адан ата-буба Челеб эфендини вичин девирда машгъур алим ва шаир хъайиди малум я, неведизни, акунрай, адакай пай атана жеди. А. Шагъмарданов, Жамирзе. **Синоним:** хтул,

НЕВЕГЪ(АР) т-б, < суц.; -ри, -ра рахазвайдаз мукъвал тир чка(яр). - Дуъз пудра сабрани кIватIна, - гъич райкумди меслят къалурнавай кас къиле тухуз хъанач: калхузчийри ам невегъривни гутунач. Б. Гъ. Къарид руш. Ихътин рикI ачух халу мадни атурай лугъуз, абуру и невягъра авай къван булахрин, къубуйрин, кIунтIарин, синерин тарифарзава. Б. Гъ. Иварун стха. - Яда гъей, некIед сив! - чап-чап гададиз килигна ЦIару, - ваз Зун, югъди маймунар къугъурзавайди хъиз, ви гъилий ажуз хъана кIанзаван? За, валлагъ, аламай няналди и невягърай ви ни-ял квадарда. Б. Гъ. Заз эвера

НЕГЪИЛ кил. **НАГЪИЛ**.

НЕГЪ араб., т-б, прил. **намус авачир, алчах хесетар хас тир.** # ~ хесетар, Аллагъдиз ~ ксар. **Синонимар:** кфир, алчах.

* **негъ авун** гл., ни вуж лянетламиш авун, лянет гун. Зи гъурчерикай ваз гайитIа, гъуцари зун негъ ийида. Ф. - Къариди тадиз цуру некIер~затIар гана къутармишина. ТехъайтIа... низ чида, зи кIарабри Гъинай гъарайзавайтIа. Къедлай къулухъ за а самагун лугъудай зегъримар негъ авуна. Б. Гъ. Къарид руш. Лезги халкъди негъ авунвай са шумуд хесетди ина агъавал ийизвай. Угъри-къачагъвал, таб ва гъилле ва масабур... С. Ярагъви шаир Уъзден. Худадин вилик чун негъ мийир. М. В. Гъарасатдин майдандал.. Хиве къадач талакъдай кар, Алчахри негъ тавун патал, С. А. За инсандал ийидач хъвер... **Синоним;** негъун.

* **негъ хъун** гл., вуж-вуч низ лянетламишнавай гъалдиз атун. Жемятдин фу тIуън регъят я, жемятдиз фу гун четин. Жемятдиз негъ хъун регъят я, жемятдиз кIан хъун четин. И. Гъ. Рубайяр. Нефескаррин нефс нифретдай ният це, Къуй негъ хъурай муътIуъгъбур курумриз. М. Б. Бубадин сурал.

НЕГЪВАЛ суц.; -или, -иле; -тер, -илери, -илера лянетламишнавай гъал. Абурун [лезгийринни татрин. - А. Г.] арада къве терефдинни ругъанийри тунвай зидвал, сад-садаз негъвал-душманвал амач лагъайтIа, жезва. Къ. М. Рекъин риваятар.... вилик квайдаз, негъвилив ацIанвай вилерай килигна, са геренда нефес акъадарна хъиз давамарна... Къ. М. Душмандин тум.

НЕГЪУН гж., ни вуж-вуч; -да, -на; -из, -зава; -а|| -ая, -ж, -рай, -мир; негъ авун, негъ тавун, негъ тахвун, негъ хъийимир лянетламишун. Гъахъ кIевиз къуна, негъа нагъахъди. Л. Агъмед. Хдиз насигъат. Зун инсанрин юкъваз элкъвез хуъквезва, Шад жез - негъиз, ферикъат жез - къалзава. М. Б. Зун инсан я. Дагъларин мерд кфил масан Негънавайни чубанди? Негънавайни надир дарман Гъелягъ къуна заманди?. Т. А. Фу квахъ тавурай. **Синоним:** негъ авун..

НЕДА, НЕДАЙ тIуън глаголдин фрмаяр. Кил **ТIУЪН**.

НЕДАЙДИ суц.; -а, -а тIуън патал тирди (гъур, техил, къафун - вири санлай). - Недайддини алуКIдайди садрани залан жедач, - рахана Сефер буба, чи вилик кумай фан, нисидин ва якIун кIусар чантада хутуна. Б. Гъ. Гъетер... недайддини куътягъ жезва, амма садани къайгъу ийизвач, чими йикъар къумарал къугъваз акъудна. Н. Шихнебиев. К Хвалив референдум. [НацIамур]. Аскервиле къил хуън Дербенда къил хуънилай виш сефер регъят я: недайди гъавая, алуКIдайди гъавая! Ф, Б. Филиал.

НЕЖЕС араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри. -ра тIуър хуърекдин ери дегиш хъана инсандин къеняй акъатдай чиркин затI. Мислиматаз вичин гъил нежесда акъурди хъиз хъана. П. Ф. Жуван руг. **Синоним:** пухъ.

НЕЗ тIуън глаголдин мураддин форма. Кил. **ТIУЪН**.

НЕЗЕР кил. **БЕЗУЪР**.

НЕЗУЪР || **НЕЗЕР** араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра вил, килигун Квез мад сеферда пара сагърай лугъузва. Куън ва куъ хизанар бахтлу хъурай, куъ кIвалера берекаат хъурай, куъ къилел гъамиша Аллагъдин незуърар алаз хъурай¹. ЛГ, 2003, 4. XII. - Эй, Судами! Вакай са чара. Ви незуър алай гъиликай са чара!» - дад-бидадзавай абуру. М. В. Гъарасатдин майдандал. Вирибур кIватI хъайидалай къулухъ. Надира, адет тирвал, ацукънавай ксарин суфатра вичин хци незерар къекъуърна хъиз лагъана... З. Р. Давуд Гъажи. Абуру вири санал вич галайнихъ икI шаклу незерралди килигуни, жегъилдик къалабулук кутуна. З. Р. Гъажи Давуд. Надир-шагъ, са легъзеда кисна, акъвазна. Ахпа ам садлагъана къулухъ элкъвена ва са къадар береда синемиззавайдан незердалди хцин чиниз дикъетдалди килигна. З. Р. Гъажи Давуд.

* **незерда къун** гл., ни вуж-вуч фикирда къун.. Надир-шагъди, инал алайди вичин чIехи хва яни, цегв яни, гъич незерда къазвачир. З. Р. Гъажи Давуд.

* **незердай аватун** виляй аватун.

НЕИНКИ туърк. союз 'анжах и', 'са и ваъ' манадин гаф. Неинки колхоз кIаняй акъудиз гъазур тир кулакар, амма абурун барбидихъ яб акалзавайбурни ина кими тушир. З. Э. Муъкъвел гелер. Аниз [жегъеннемдиз. - А. Г.] аватай неинки инсан, къван хъайитани, са къадар цава амаз кана, куътягъ жедая. Гъ. Къ. Гъарам. Княздиз неинки Надиран къенени ва пакагъан планар, адаз гъакIни адан вад йис идалай къулухъ авуна кIанзавай крарни гиламаз чириз кIанзава. З. Р. Гъажи Давуд.

* **неинки...** **гьакI** союз 'лагъайдалай гъейри мад' манадин гафар.... ана неинки сар твадай, чIемер хкуддай, гьакI багъларинни бахчайрин емишкIватI хъийидай, мурабаяр, чехирар гъазурдай майишатарни жеда. Гь. М. Им къван, имни терез. 1823 - йисуз Ермолов еке къушун галаз, неинки муьтIуьгъ тахъанвайбур терг авуналди, гьакI къадарсуз еке харэю вегьиналди, ислягъ агъалийрик кичI кутаз, Куьредиз гъахъна. ЛГ, 1992, 25. IV. Цени, къурааматдани яшамии жедай абурув (хъиперив. - А. Г.) неинки куьчечар ацIанва, гьакI абур кIвалеризни къвезва. ЛГ, 1992, 25. V. КIарабдин мефт дегиишарунин цIийи къайдади Ленинграддиз неинки Россияда, гьакI дуьньядани машгъурвал гъанва, вучиз лагъайтIа им ивидин азарар сагъардай виридалайни хъсан къайда я. ЛГ, 2003, 13. XI.

НЕК суц.; -кIеди, -кIеда; -кIеда; -кер, -кIери, ~кIери, -кIера 1) дишегълидин хурара ва нек хъвадай гъайванрин мамара жедай чпин балайриз тIуьн тир лацу жими затI. Дидеди ваз нек ганани, Зун дердини къадайвал? А. С. Дагълух чили... КичIе жемир, ракъини ваз чим гуда. Нек гуда ваз хур ахъайна дидеди. А. С. Хцихъ галаз ихтилат. 2) тIуьн патал калерикай, цIегъерикай ацадай гъахътин жими затI. Хуьре авач базар са, Гъйнай гъида нек, къатух? Ш. Къ. Перт къуьзубур. Шад я чун гъар нянихъ кални хтунал, Ада чи аялриз нек гъида лугъуз. И. Ш. Къудар. Гила адакай, Аллагъди хуьй, армияда къуллугъдай хва хъанва. Антер бадеди хвена чIехи авуна ам, цIегърен нек гуз... М. В. Гъарасатдин майдандал. * **цан цайидаз - цуру нек, тIамбул ягъайдаз - фири некI фири нек, цуру нек, чиг нек.**

* **нек алахъай къари(яр) хъиз амукъун** гл., **вуж хъайи кар, къилел атай дуьшуьш акурла, вуч ийидатIа тийижир гьалдиз атун.** Гарнизондин начальник адан офицер, нек алахъай къарияр хъиз, сад садаз килигиз амукъна. Къ. Къ. КIири Буба. Пагъ, бубадин, квез абурун чинар акунач а макъамда, къведни, нек алахъай къарияр хъиз, амукънай. М. Б. Спелар

* **нек атIун** гл. **нек, цуру хъана, кIвегъедизни шур хътин затIуниз элкъуьн.**

* **нек квай кал** суц. **гзаф нек гудай кал,**

* **некIедиз мая гун** гл., **ни фири нек къатухдиз элкъуьрун (цуру авун) патал адак мая кутун.**

* **некIедин сас** суц. **аялдиз ругуд йисалай экъечIдай сас.**

* **некIедин стха** суц. **са дидедин аялар тушиз, са хуралай нек хъвана чIехи хъайи эркек. Гъа куьрпе ханзада ада нубатдалди вири хуьрера къекъуьриз ва хурудихъ аялар галай дишегълийрикай вирибурукай адав къве хупI нек хъваз туна. ИкI гъвечIи ханзада вири хуьреравай рушаринни гадайрин некIедин стха хъана.** З. Р. Гъажидавуд.

* **некIедин тах атIун** гл. **вичикай куьлуь цуру шейэр хкудна ширинвал квадарун.**

* **некIедин хуьрекар** суц. **некIедал гъазурнавай хуьрекар. НекIедин хуьрекар алаз хъиз тIуьртIа, кальцийдин къадар къадардиз хкъведа.** Дагъустандин дишегъли, № 7.

* **некIедин хъчар** суц. **хъиши цуьквер жедай, тум туьк хътин цакара жедай хъач. Чи багълара акъатзавай некIедин хъчарикай (одуванчик) инсанриз дава-чара жедайди гзафбуруз малум я.** ЛГ, 1999, 23. IX.

* **некIед(ин) чар** суц. **къапуна туна хуьзвай некIедин винел патал жедай къелечI перде.**

* **некIедихъ галай** прил. **мам хъвазвай (аял). Синоним: мамунихъ галай.**

НЕКЯГЪ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри диндин адетразди эвленмиш хъун тестикъарун. Битмиш тавуртIа на нагагъ, Пара жед куь дяве, дезгъгъ, АтIуч вичин рушан некаягъ, Гуч хийир, бегъер къавумди. С. С. Инсафсуз къавум. Куьн некаягърикай, суьннетрикай, сив хуьнрикай, капI авунрикай рахазва. Абур, заз чиз, зиян авай кIвалахар туш. И. В. Адан тIвар Вели, зи тIвар Пери. Некаягъдилай гуьгъуьниз 40 сятинна. яшамии хъхъай Гитлеранни Евадин мейитар... бункердай жагъанай. Х. Ш. Ева Браун. -Огъо! АнтIил! Ви къин вахъ галуьна. Гила ви паб ви некаягъдикай хкатзава. Къ. Къайибханов. АнтIиман къин.

* **некаягъ авун** гл., **ни вуж низ эвленмиш жезвайбур пабни гъуьл тирди тестикъарун. Фена, фекъи галаз хтана, некаягъ ийиз туна, ибур ина секин хъана, кваташни дакIарда эцигна. Ф. КIватIаш. Некаягъ ийиз йиса виш паб, кIватIаид я манат и фекъи. С. С. Фекъи. За вавай ийидай са тIалабун авай... Баш сагъ хъуй... Чна къил некаягъ авуна кIанзава. А. Р., Я. Я. Хендедадин мехъер. Синоним: некаягъун.**

НЕКЯГЪУН гл., **ни вуж низ; -да, -на; -из, -зава; -а || ая, -ин, -рай, -мир; некаягъ авун, некаягъ тавун, некаягъ тахвун, некаягъ хъийимир эвленмиш жезвайбур пабни гъуьл тирди тестикъарун, къанунламишун. Гъа икI, са жуьре меслятар авуна, стхайривайни разивая къачуна (диде-буба абуроз амачир), шариятдалди некаягъна, далдам-зуьрне алаз, Бединигъе Гъемзетаз гъана. Я. Къафаров. Юристдин дафтардай. Синоним: некаягъ авун.**

НЕКЪИ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра цуьквер лацу, хъсан ни галай, ширин, чуьлда дигмиш жедай яру емиш. Ада гъулцин пеш атIана, чIутхардик кутуна чуьхвена. Ахпа ада ам гагъ вичин яру некъияр хътин пIузаррал эцигзавай, гагъ лацу жив хътин сарара къазвай. З. Э. Булахдал. Муфрудин Тагъировичан... аял, жаван вахтарни гъа ина акъатна. Тамариз, чIурариз физ, некъияр, кицикар, чуьхверар, кIерецар кIватIиз, Чирагъ вацIа чуьхуьнариз, диде-бубадиз куьмекар гуз ва школада хъсандиз кIелни ийиз. ЛГ, 2003, 13. XI.

НЕКИЕГЪАН суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра нек юзурдай хъенчIин квар; хкъа некIедикай дуьдгъвер санихъ, цуру нек санихъ хкуддай хъенчIин квар. И кIвале къенин аямда жегъил несириз чпин тIварарни течизмай

затлар: гъуър ва я къуъл хуьдай къве канду, эвянавай сар хуьн патал нацларикай хранвай, жуьреба-жуьре къен авай пуд къужгъур, неклегъан, гъатта пачагъдин девиррилай амай ирид-муьжъуд литрдин птулкаяр авай. А. Къ. Нехирбанни лекъ.

НЕКИЕДА, НЕКИЕДИ нек существительнидин падежрин формаяр. Кил. **НЕК**.

НЕЛ вуж тIварцIиэвездин чкадин I падеждин форма. Кил. **ВУЖ**.

НЕМЕЦ || **НЕМС** урус, суц.; -ециди || -ди, -ецида || -да; -сер || ер, -сери || -ери, -сера || -ера Германия уьлкведин миллетдин векил. Немсери патав гвай вирел кас ахъайзавач, аквадай гьаларай, абуруз къарих хьуникды аскеррин къуват зайиф жедай хьиз я. З. Гь. Залан кам. - Са цIувад иис идалай вилик, чан бала, чи ватандал душманри, немсерин чапхунчийри, вегьена... Гь. Къ. Магьини Дилбер. Ада жемятдин вилик немсерин чапхунчийрин ниятар винел акъудзава... А. Шагьмарданов. Жамирзе Эфендиев.

* **немец (немс) чIал** суц. Германия уьлкведин миллетдин чIал. Дяве куьтягь хъанвайтIани, немс чIални чизвай дирибаш офицер 1947 - иисалди армиядин жергейра къуллугь ийиз туна. Гь. Къ. Дирибаш командир.

НЕР¹ суц.; -и, -а; -ар, -ри, -ра инсаидин чинал алай, сив акъалнавайла, нефес чIугвадай орган. Вири инсанрин суфатдал алайди къве вил я, са нерни сив я. А. А. Пад хъайи рагь. Б. Исмаилова кIватIай малуматралди, рекъидай къйляй Эмин къурай якIарин, къакъан буй авай, са тIимил къван винелди экъисай нер алай, чIулав чIарар алай ва яргъи спелар авай итим тир тир. Н. А. Етим Эмин. Японияди вичин мергъяматлувал къалурун яз 400 иис идалай вилик къиле феиу дяведа есирда къур Кореядин аскеррин атIай 20 агъзур нер Къиблепатан Кореядив вахкунин къарар акъуднава. ЛГ, 1992, 5. XII. 2).

НЕР² суц.; -еди, -еда; -ер, -ери, -ера инсандик чинал алай нефес чIугвадай органдай авахъдай чирк. Бес чна вучта, суалдиз суалдалди жаваб гана ругуд иис хъанвай Муслима, фиртI ийиз нер чIугунивди. 3.3. Муькъвел гелер.

* **нерин кIаник** нар. лап мукъув. Американвияр чтин лап нерин кIаник Азадвиллин остров пайда хьуни эсиллагь шадарзавачир. ЛГ, 2005. 9. VI. **Синонимар:** патав, къвалав, мукъув.

* **нерин тар** суц. нерин къакъандин кIараб. АкI гьалч хъана хъи, нерин тар хана, гьил къуьняй акъатна. З. Ф. Элясна фимир.

* **нер(ин)** хел суц. нерин къакъандин къве патахъай авай тIеквен(ар).... гзаф дуьшуьшра уьлквейрин къиле акъвазнавайбур тенбек гъуниз акси экъечIиз хъана: Америкада абуруз къиникъин жаза акъудзавай.... Россияда 60 сеферда паядалди дабанар язавай, тенбек маса гузвайбурун «нерин хилер къазунзавай ва я нерар атIузвай». ЛГ, 2005, 5. VIII.

НЕРВ урус, суц.; -иди, -ида; -ияр, -ийри, -ийра къилин ва къулан тарцин мефтIедилай къвезвай инсандин жендекдин ва ахлакъдин кIвалах идара ийизвай шуькIуь чIун(ар) ва а кIвалах, тайинарзавай къайда. За духтурди лагъайвал авуна. Ингъе алай вахтунда захъ ацIанвай шешел кIула къадай хътин сагъвал хъхъанва. Нервиарни зи лап хъсан къайдадик акат хъувунва. З. Ф. Тутаралди сагъарун Нервийрин азар квайла, ишлемийдай дарманрикай менфят къачунни зиян я. А. Гьамидов. Зарафат туш, тIегъуьн я.

НЕРВНЫЙ урус прил. фад хъел къведай, вичивай вич хуьз тежедай. Нервный дидейриз нервный аялар жеда, Р.

* **нервный хъун** гл., вуж рикI секин тушиз фад-фад хкIадай, хъел къведай тегъердиз атун. Жезмай къван жув нервный хъуникай хвена кIанда. Р. Яргъал уьмуьр кIандатIа, нервный жемир. Р.

НЕРЕЧ¹ прил. 1) гъамиша нер авахъзавай, нер мишь тийидай. ~ аял, ~ къар. 2) яш тахъанвай, гъвечIи. Жамалдинан хизанни чуьлда авай. КIвале амайди са къарини къве неречI аял тир. М. В. Гьарасатдин майдандал. 3) са кар къиле тухуниз виже текъведай, кар алакь тийидай. И агъвалат ван хъайи хуьруьн жемят хуььрезвай. «НеречI гада» - Нурали Вичин сусахъ шехъзавай.. Ш. Т. А зарафат амай туш.

НЕРЕЧ² суц. -а, -а; -ар, -ри, -ра 1) гъамиша нер авахъзавайди. Жуван нер мишь, я неречI. Ф. 2) яш тахъанвайди, гъвечIиди. - Вун зи патав неречI я, зун валай гъич тахъайтIа, къве иисан чIехи я. Р. 3) са кар къилиз акъудун патал зайифди, виже текъведайди. Ветегадиз герекебур вун хътин неречIар тут. Ана ви кар авач, - лагъана имиди. Вун ана къай фена сафра жеда. З. Э. КУТВ-диз фена.

НЕСИБ кил. **НАСИБ**.

НЕСИГЪАТ та. **НАСИГЪАТ**.

НЕСИЛ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) са девирдин инсанар, са яшарин инсанар. За акушеркавиллин диплом, вуна агрономвиллин диплом къачуда, ахпа чун цIийи яшайиш туькIуьруни в цIийи несил тербияламишунив эгечIда. З. Э. Муькъвел гелер. Несилрилай несилрал, сиверай сивериз къвез, идет хъанвай къайдайра ва кIалубра хуралай ва гуьрчегдиз туькIуьр хъанвай, дерин манадин эсерриз халкъдин сивин яратмишунар, яни фольклор лугъуда. Гь. Гь. Гайдаров. Несилар фенва къе шумуд патаз, Хуьр ялгъуз туна мерд бубайрин кI вал. Х. Х. 2) мукъвабур. Къуй ви несилни къенибур, бахтлубур хъурай, Аким муаллим, Х. Шайдабегова. Чирвилери инсан бахтлу ийида.

НЕТ суц. -тIре, -тIре; -тIер, -тIери, -тIера инсанди, гъайванди вичин бедендин мишьивал тавурла,

адан бедендал жедай лувар квачир иви хъвадай гъшарат. Са суьруь инсанар са казармада авай; вири къацлана, чиркин хъана, нет акъалтна жедай. А. Ф. Бубадин веси. - За вири уьмуьр эцигна къуллугъзавай инсанрикай нетлерин гъамбарарни вагъшияр авур касдихъ галаз зун къейитлани туьклуьн хъийидачI. Къ. М. Къашкъа духтур. * **къуьлуьн нет.**

* **нетIрен киле суц,** гзаф нетIер квайди, чиркин кас.

НЕТИЖА араб, суц.; -ди, -да; -яр, -йри., -йра тамамардай кIвалахдикай хкатзавай эхирдин мана, хийир, къадар. И вацIуд юкъуз вичиз гъикъван четин хъанатлани (аялрин гъалатIар гъисабун чуьруьк кIвалах я эхир), кардин нетижа малум хъайила, адан рикIелай вири четинвилер алатнава... А. А. Умуд.

Республикадин ракъун рекъерин работникрин са дестедиз 2000 - йисан нетижайрай. виниз тир наградаяр гана. ЛГ, 2001, 15.П. И референдумдин нетижайри чун секинарнач, гена рикI тIарна. Н. Шихнабиев. Референдум.

* **негижа хкудун гл., ни квекай къейд авун, менфятлу фикир хкудун.**

* **негижа** къун гл., ни 1 } хийир гъисабна куьтягун. 2) къейд, эхирдин куьруь фикир.

НЕТИЖАДА нар. -1) виликдай авур са квекай ятлани хкатзавайвал, абурун макъсад яз, абурун гъисабун яз. Олигархринни нефсер къати чиновникрин кIеретIди уьлкве, кIус-кIусна, вара-зара авуна куьтягъзава.

Нежижада государство промышленностдин тамам са паюникай магърумнава, хуьруьн майишат барбатIнава. Ш. Шихмурадов. Россия четинвилерай экъечIун лазим я || ЛГ, 2001, 15.П. 2) **са кар хьуникди, са кар сеbeb яз.** Аквадай гъаларай, куьгънг тарихда (мумкин я, Кавказдин Албаниядин девирдал аватун) эрмени ва лезги халкъдин къадар-къисмет сад хъана, нетижада лезги чIала эрмени чIалай къачунвай гафарин ва гъакIни морфологиядин такъатрин къадар гзаф я. М. Алипулатов. Лезги чIалан машгъулардай грамматикадай материалар. **Синонимар: сеbeb яз, ужунда.**

НЕТИЖАДИН: * **нежижадин придаточный предложение суц.** къилин предложенида къалурнавай кардин нетижа къалурдай придаточный предложение. *Нежижадин табиь предложенияр гъамиша къилиндадай къулухъ жеда, къилиндавай абур запятойралди чара ийида.* Р. И. Гайдаров, М. А. Алипулатов. Лезги чIал.

НЕТИЖАЛУ прил. **негижа авай, негижа жедай, менфятлу.** Эгер лезгийрин тарихдикай ва адан милли экономика, меденият ва литература арадал атуникай икъван чIавалди авай малуматар са акъван нетижалубур тушиз гъисабзавайтIа, гъарда вичин фикирар ачухдиз лугъуз хъайи девирда и месэладизни гъакъкъи терефдихъай килигунин чарасузвал ава. Н. Абдурагимова. Азербайжандин Къиблепатан Дагъустандин хуси тIварар ва абурун тарихдин чешнеяр. **Синоним: негжасуз.**

НЕТИЖАЛУВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера менфатлувал, негижа жедай гъал. **Антоним: негжасузвал.**

НЕТИЖАЛУВИЛЕЛДИ нар. **негижа аваз, негижа къачуз жедайвал.** **Синонимар: менфятлуз, негжалуудаказ негжалуз.** **Антоним: негжасузвал.**

НЕТИЖАЛУДАКАЗ нар. **негжалу лишан хас яз.** *Къуй мадни гъевеслудаказ, негжалуудаказ кIвалахдай квез чандин сагъвал хъурай.* ЛГ, 2004, 15.П. **Синоним: негжалувилелди.** **Антоним: негжасузвилелди, негжасуздаказ.**

НЕТИЖАСУЗ прил. **негижа авачиз, негижа тежер.** *Гъар йикъан везифа негжасуз кIвалах негжалу кIвалахдт элкъуьрутжай ибарат хъун лазим я,* А. Гъажимурадов. Лезги чIалан антонимрин словарь. **Синоним: менфятсуз.** **Антоним: негжалу.**

НЕТИЖАСУЗВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера негижа тагудай гъал, негижа хкудиз тежедай гъал, менфятсузвал. **Синоним: менфятсузвал.** **Антоним: негжалувал.**

НЕТИЖАСУЗВИЛЕЛДИ нар. **негижа авачир гъал хас яз.** **Синоним: негжасуздаказ.** **Антонимар: негжалувилелди, негжалуудаказ.**

НЕТИЖАСУЗДАКАЗ нар. **негжаяр авачиз.** **Синоним: негжасузвилелди.** **Антоним: негжалувилелди, негжалуудаказ.**

НЕТИЕР, НЕТИЕРИ, НЕТИЕРИЗ **нет** существительнидин падежрин формаяр. *Кил. НЕТ.*

НЕТИЕШ в, суц.; -ди, -да; -ар, ~ри, -ра ваякъан кас, келлегуьз. *Чи накъвадиз, ни девлетдиз нетIеши кIур гун, чун икI вара-зара авун чна эхдач.* Гъ. Къ. Четин бахт.

НЕТИРЕ, НЕТИРЕЗ **нет** существительнидин падежрин формаяр. *Кил. НЕТ.*

НЕТИРЕШ || **НЕТИРУШ** в., суц.; -а, -а; -ар, -ри, -ра 1) гзаф чиркинди, вичик гзаф нетIер квайди. 2) куьч. **акъалтIай кесиб.** - *Играми пачагъ, зун вучиз ажус хъуй, - лугъуда Беден мармара. - Заз чун санал хъана кIанзавай, амма а нетIруьча и кар къабулзавач. Гила вич тIарам акъвазрай!* Ф. Шарвилидинни иланрин уьлкведин пагъливандин акъажунар. - *Вуч, вуч? КIвалик рухни квачир Хидир? Ам хуьруьн киле акъвазаруниз кIусни лайих авайд туш. А нетIреш гъа нетIреш яз амукъдайди я.* З. Э. КУТВ-диз фена.

НЕФЕС араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) кислород къачун ва газ ахъаюн патал инсанри (гъайванри) къенез къачузвай ва къецел акъудзавай ял, гъава. # рушан ~, гададин ~, аячдин ~; чими ~, къайи -, хур ацIай

~; ~ къалин хьун. Селим Зелфидиз мукьва хъана. Рушан чинихъ гададин нефесдин чими гъем галукъна. А. А. Умуд. Ахътин чар акурвалди, гъасятда чинавай рангар атлудай, чеб-чпелай фена, инсанар, нефес амачиз, чилел ярх жедай. Н. М. Жандар Магъамай. 2) **инсан**. Вад-ругуд виш нефес авай хуьруьз дуюьгудин ашар гана кІанзавай. А. Ф. Бубадин веси. * **эхир нефес**.

* **нефес акъатун** гл. 1) **нефес чІугун**; 2) **рахун**, вич вичел хтун.

* **нефес галай ван авай сес** *кѳаб.*, суц. **ачух тушир сесерин жуьре**. *Нефес галай ван авай сесерик ихътинбур акатзава*: [б, г, д], Р. Гафунин эхирда авай ван авай сес, а гафунихъ ачух сесиналди башламишзавай эхир акал жедайла, ван авачир смычно-гортанный сесиниз элкъведа. *Месела*: кѳеб-кѳепер. Р. И. Гайдаров. Лезги чІал. I пай. Фонетика, графика, орфография.

* **нефес галай ван авачир сес** *кѳаб.*, суц. **ачух тушир сесерин жуьре**. *Нефес галачир ван авачир сесерик ихътинбур актзава*: [пк, кк, тк]. Р. Гафунин эхирда авай ван авачир нефес галай сесер, гафунихъ ачух сесиналди башламишзавай эхирар акал хъайила, ван авачир смычно-гортанный сесиниз элкъведа. *Месела*: нек-некер, вирт виртер. Р. И. Гайдаров, Лезги чІал. I пай. Фонетика, графика, орфография.

* **нефес галачир ван авачир сес** *кѳаб.*, суц. **ачух тушир сесерин жуьре**. *Нефес галачир ван авачир сесерик ихътинбур акатзава*: [пп, кк, тт]. Р. Гафунин эхирда авай ван авачир нефес галай сесер, а гвфунихъ ачух сесиналди башламишзавай эхирар акал хъайила, ван авачир нефес галачир сесиниз элкъведа. *Месела*: чит - читтер, чил - чиллер, хак-хккар. Р. И. Гайдаров. Лезги чІал. I пай. Фонетика, графика, орфография.

* **нефес квай балкІан** суц. **жигердин сагъсузвал себеб яз, четиндиз нефес къачудай балкІан**.

* **нефес къачун {чІугун}** гл., *ни-куь* гъава кьенез тухуз, къецел ахъаюн. ЦІай чкІизвай чилериз, *Нефес къачуз жезмачир*. Ф. Къванцин гада. *Зи къаршидал алай кравутдал къатканвай, чинал халис дагъвидиз хас кІалубдин нер алай, пІузарар мичІи-вили рангунин тавдиз атанвай, четиндаказ нефес къачузвай азарлудан чина жизви шадвили хъвер гъатна*. А. Эсетов. Шаирдин тарсар. *Вуна нефес чІугу! Ни чукІурнава дагъдиз и атирар? Ни хуьтуьларнава икъван и гъава?* М. Б. За бананар недач

* **нефес къун** гл., *нин-куьн* гужуналди нефес акъудун.

* **нефес нефесдихъ татун [агакъ тавун]** гл., *нин* 1) **кІвалахуникди, къекъуьникди галатна нефес къачуз четин хьун**. *Бязи чІавуз нефес текъвез нефесдив Гваз хтана чуьлдай цацар, цуьлерни*. Л. Нямет Явакъдиз лянет. *МичІи гъаятда, нефес нефесдихъ агакъ тийиз, къур галай патахъди вичи вич гадриз, цавариз акъудиз, кицІ элукъиз кыткъинна физва*. В. М. Гъарасатдин майдандал. 2) **сагъсуз яз четинвилелди нефес къачун**. *Садлагъана гзаф цІай къур лампадин багъ агъузна, нефес нефесдив текъвезвай къариди адан кыилел шуьше гъалдзава*. Ж. Гъ. Ихтилат. **Синоним**: **ял ялцихъ текъвез**.

* **нефес хьун нугъ.**, гл. **балкІанрин нефес къачуз четинвиле азар** (ФАГ, ОЛЛЯ. ч. 78).

НЕФИНЖ прил. **сагъ тушир**. *Эхирни ингъе иниз акъатна*. *Яшар тІимил яз, къуьзуь яз аквазвай, къуват аІанваз, нефинж тир, кІвачер сагъ яз, къекъвезни кІанз амачир къамба яз*. А. Исм, Эхиримжи къув. **Синонимар**: **нахуш, сагъсуз, уьзуьрлу**. **Антоним**: **кІубан**.

* **нефинж хьун** гл. **сагъсуз хьун**. **Синонимар**: **нахуш хьун, сагъсуз хьун, уьзуьрлу хьун**.

НЕФИНЖВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера **нефинж гъал, нахуш гъал, сагъсуз гъал**.

Синонимар: **нахушвал, сагъсузвал**. **Антоним**: **кІубанвал**.

НЕФИНЖВИЛЕЛДИ нар. **нефинж яз, зайиф яз, нахуш яз**.

НЕФРЕТ кил. **НИФРЕТ**.

НЕФС араб, суц.; -ини, -та; -ер, -ери, -ера **масадан затІ жуванди хьун кІан хьунин гыисс; къанихвал**. *Залумдин нефс хунІ екеда...* Е. Э. Гъарай эллер. *Эй, залум нефс, ви гъилий зун азкиз я*. Е. Э. Нефсиниз. *Ибурун [шииррин. - А. Г.] арадани фекъийрикай тис ягъанат ийизвай, абурун питан вязер, абурун нефсинин азгъунвал, кѳве чин алайвал ва ихътин маса мурдар хесетар тислемшизавай шиир ава*. М. М. Гъ. СтІал Сулеймана азербайжан чІалал туькІуьрай шиирар. *Гъар са халкъдихъ къетІен адетар ава*. *Лезгийрихъни хъсан, къени адетар авачиз туш - зегъметдал рикІ хьун, мердвал, гаф чинал лугъун, къуьлун гзаф кІан хьун, нефс тахъун ва масабур чаз хас кылихар я*. "Самур" газ., 2002, 21. XI.

* **нефс авай** прил. **темягъкар**. **Синонимар**: **азгъун, кІеви, минтІикъ, мутІлакъ, тух тежер, шкъакъ**.

Антонимар: **гъил ачух, жумарт, заха, мерд**.

* **нефс акъатуй (акъатрай)! межд.** 'пуч хуьй, къырай!' **манадин мягъкем ибара**. *Бесар ая атІун тарар! Чун рекъизва, къуна нефес. За кхъизмач мад квез чІалар, Мус тух жеда? Акъатрай нефс!* С. А. Куьгъне мани.

* **нефс хуьн** гл., *ни масадан'* шейиниз **темягъ тавун**. *Секин туш куьн чилел атай йикъалай*. *Нефс хуьх, за гъар касдиз бахтунин гъед гун!* И. Ш. Къудар.

* **нефсинал ял алайди** суц. **еке нефс авайди, къаних инсан**;

НЕХВ суц.; -уь, -ве; -вер, -вери, -вера **винел хуьуьруьш алай къуьл; къуьлуьн са жуьре**. *Нехв лагъайла, заседанида авайбур рази хъана*. З. Э. Муькъвел гелер. - *Чина нехв гатфарин къуьлелай гзаф менфятлу я*. З. Э. Муькъвел гелер.

* **нехв хъиз** нар. булдиз.

* **нехуьн чӀахар** суц. **нехуькай авунвай чӀахар**. Дустунин кайваниди чаз нехуьн чӀахарин аш авуна. Р.

НЕХИР суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) **еке карч алай гъайванрин десте, кӀватӀал**. Рагъни экъечӀна, нехирарни фена, зи Целхем месяй юзанач. С. Ярагъви ашукъ Уьзден. Нехирри, суьруьйри фадлай чуьллера архайндиз векъ незва. М. В. Гъарасатдин майдандал. Кьулухъ элкъвезвай кьушундин гуьгъуьнал сан-гъисаб авачир кьван мал-къарадин нехирар, хиперин суьруьяр, балкӀанрин рамагар алай. З. Р. Гъажи Давуд. * **калин нехир, гамишрин нехир** 2) куьч. **са низ, квез ятӀани тамамдиз муьтӀуьгъ хъанвай инсанар**. КӀани рекъиз гъал ийидай гила чакай нехир хъанва. Е. Э. Алкъвадар Гъажи Абдуллагъ эфенди кьейила.

Синонимар: геллегъ, суьруь.

* **нехирдив фин** гл., **вуж карч алай гъайванар юкьуз чуьлда хуьдай пешекар хьун**. Эхир ЦицӀалидиз чара хъанач, - ам пака кьуз нехирдивни фенач, пулунин къайгъуда хъана. Ф. ЦицӀали. Нехирдив фейидалай гуьгъуьниз Чигалидин ахвар секинсуз хъана. Б. Гъ. Заз эвера.

НЕХИРБАН суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **маларин нехир хуьзвайди**. Хъана-хъанач кьван ча нехирбан, и нехирбандиз са пабни аваз хъана. Ф. ЦицӀали. Нехирбанни чубан хъайла дустар,... чан я дуьньяда. Е. Э. Дуьнья гургъагур. Мурад я дуьньяда кӀани рушни гада. Нехирбандиз чанта, УстӀардиз кӀута ХунӀ ярашугъ я. С. С. Квез вуч ярашугъ я. Куьчейра гъатнавай етим аял, данарбан, сана нехирбан, - кье колхоздин биргадир. А. Ф. Риза.

НЕХИРБАНВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -мера нехир хуьдай пешекарвал, пеше нехир хуьн тир гъал.

* **нехирбанвал авун** гл., **ни нехир хуьдай пешекарвал кьилиз акъудун**. Гъажимета уьмуьрлук чубанвални нехирбанвал ийизвай. С. Муслимов. ЦицӀигъ-наме. Нехирбанвал, чубанвал хъийиз кӀамачир, абур чеб патал усал ва кутуг тавунвай пешеяр яз гъисабиз хъана. А. Эсетов. «Чи хуьруьз хъша!»

НЕХИШ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **жуьреба-жуьре рангарин, цӀарарин суьретрин садвиле арадал гъизвай инжил**. Эхъ.; и устӀаррин и манияр чир хъайила, заз жуван манияр,... нехишар алачир гъвечӀи кьӀапар хъиз акуна... Къ. М. Экуь инсан. Пакаман аязди шуьшедал ахътин гуьзел нехишар атӀанвай хьи, Миграгърин халичаяр храдайбурун нехишар ибурун патав затӀни тушир. З. Э. Муьгъуьббатдин целхем. Ахпа ада мад сумкада гъил хтуна анай кьизилверекъдин гъаларалди нехишар авунвай яру чивекарни акъудна. М. В. Гъарасатдин майдандал.

НЕХИШЛАМИШУН гл., **ни вуч; -да, -на, -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; нехишламиш тавун, нехишламиш тахвун, нехишламиш хъийимир нехишралди чӀагурун, нехишар ягъун**. Бадедихъ винел пад ракъун зуларалди чапдаказ нехишламишнавай са сандух авай. З. Р. Зи уьмуьрдин шикилар

НЕХУЬ нехв гафунин актив падеждин форма. Кил. **НЕХВ**.

НЕЧ тӀуьн глаголдин инкарвилин форма. Кил. **ТӀУЬН**.

ВЕЧЕ туьрк, тӀв-эв. **са шумуд, къадардиз гзаф**. Авадалда кьведа нече мин инсан, «Мубарак хъуй!» - лугъуз ваз, **наиб Гъасан**. Е. Э. Алкъвадар Гъасан Эфендидин цийи кӀвалериз.

* **нече-шумуд <нече са шумуд> числ. са шумуд, шумудни сад, са гьикъван ятӀа (гзаф)**. Нече-шумуд югъ я, хан, зун Мажнун хъана чуллераваз. Е. Э. Гъазанфар бегдиз. Махачкаладин духтурханадай хтайдалай кьулухъ нече са шумуд йикъар алатна, амма седри Мегъамедсалегъан къайгъуда авач. А: А. Лезгияр. Зи гаф ужуз къамир вуна, Нече-шумуд кар акуна. Зегъметчияр чуьлда кьена, АлтӀушина кӀвагъар, рамагбан. С. Рамагбандиз.

НЕЪ тӀуьн глаголдин буйругъдин форма. Кил **ТӀУЬН**.

НИ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра **нерин гьиссдалди кьецел патай къабулзавай нин-куьн ятӀани лишан**. Казарма михъдачир, гъамиша кьацӀана, ни ацалтна жедай. А. Ф. Бубадин веси. Тахтайрихъ гъеле шуьмягъдин, кьарагъаждин ниэр галама. А. А. Лезгияр. Куьчеда мангъалрал чразвай кьавурмайрин ни, кьуд патлахъ чкӀанва. З. Э. Муькьвел гелер. Байилдин кьилел акъатзамазди нафтӀадин ва газдин ниэди кыл гижжи ийизвай. З. Э. КУТВ-диз фена. Слесарвиле кӀвалахойла, зи нера акъван муьрхъуь кьунвай ракъун ни гъатна хьи, ам гила маса са нидивайни нерай акъудиз жезвач. Р. Гъ. Зи ирид стха. ЧукӀулдихъ агалтнавай ни галудун патал адалди са шумуд сеферда ицӀи газар атӀана кӀанда. Хийирлу меслятар || ЛГ, 2000. Абаса тембекдин ниэдихъ кьарихвал гьиссна. М. В. Гъарасатдин майдандал. ☼ 1964 - йисалди ни существительнидин гзафвилин къадарда кье форма - **нияр** ва **ниэр** - нормаяр яз къабулнавай (кил.: М. Г. ЛЧЮС). 1964-2001 йисара акъатай орфографиядин словарра анжах **нияр** къабулнава. Литературный чӀалан бинедата авай нугъатра **ниэр** вариант гилани ишлемишзава. * **балугъди кьилелай ни къачуда, къамишди - дувулдилай; вичиз вичихъай ни атун**.

* **ни агалтун** гл., **нихъ-квехъ чӀур хъана пис ни акатун**.

* **ни акъатун** гл. **куьн нихъ-квехъ ятӀани галай ни чукӀун**.

* **ни атун** гл., **низ-квез никай-квекай, нин-куьн нив-квев ятӀани ни агакъун**. Са тӀямни галачир, са нини текъведай яру-цӀару турбайра аваз подвалдиз зирзибил гадардай кас тахъайла, кач зирзибилрин гьамбарар кӀватӀзавай чкадал фидай. А. Исм. Эхиримжи кьув. Хуьрекдин ни атанвай кицӀи вичин пӀузари мез гузва.

М. В. Гьарасатдин майдандал.

* **ни галаз хьун** гл., *нихь-квехь нин-куьн ятлани лишан галаз хьун. Беневшайри кьве сеферда црвк акьудда: гатфариз ва гатуз. Гатфарин цуьквер ирибур. гуьрчегбур ва атирдин ни галайбур жеда, амма тум гьйдач. Гатун цуьквер куьлубур, рангсузбур ва ни галачирбур жеда, амма тум гьйда. А. С.*

Беневшайри кьве сеферда...

* **ни члугун** гл., *ни-куь никай-квекай вичиз ни кьведайвал нерай кьенез гьава члугун. Кицлер гзаф алай хьтин чкадал фена, идахъай, адахъай ни члугваз, ада виридан фикир вичел желбдай. А. Исм. Эхиримжи кьув. Гурицудин амалри гьич клусни гьяз тагай кицлини адан хер алай япукай ни члугуна. А. Исм. Эхиримжи кьув.*

* **ни ягьун** гл., *куь гьерериз, кьунариз хиперихь, цегьерихь фидай вахт алуькун.*

* **нида гьатун** гл. *гел жагьурун, кицл гьурчен гелехь кьекьуьн.*

НИ² тIв-з, **вуж** гафунин актив падеждин форма. *Кил ВУЖ.*

НИ³ союз са жинсинин членар ва сложносочиненный предложенидин паяр галклурдай члалан уьлчме. *Кални жагьун тавуна, галатни хьана, хьел кваз хквезвай адавай хуьруьнвийри са-сада... хабар кьада: .. С. Муслимов. Цицигь-наме. Виридахъ галаз Чигалини рушаз килигзава. Гила адаз ам садрани тахъай кьван гуьрчегдиз аквазва. Б. Гь. Заз звера. Составной числительныйра союз-клус ни вилик квай гафуник киклана кхьйда... «Самур» газ., 2003, 31. V.*

НИ⁴ клус суал гудай ва гужлу ийидай клус. *Селим бубадиз винелди хкажнавай гьил акуна: - Гьикл хьана, хтул, рахаз кIалзавани? Б. Гь. Заз эвера. - Къеле Гиреяни Алипашадин гьиле амазма? Тушни? З. Р. Гьажидавуд.*

НИВ, НИЗ, НИН вуж гафунин формаяр. *Кил ВУЖ.*

НИГЬНИГЬ прил. са куьнални рази тежедай., *шел-хвал ийидай, герек авачир тIалабунар гвай. Вун вуч нигьнигь аял я! Р.*

НИГЬНИГЬЧИ суц.; *-ди, -да; -яр, -йри, -йра са куьнални рази тежедайди, гьамиша шел-хвал ийидайди.*

Наш кьачуна адахъ галтугна, - вун хьтин нигьнигьчийрикай заз гьаз кьведайд туш! - уьфтни агалдарна. З. Э. Муьгьуьббатдин цIелхем.

НИЗАМ араб, суц.; *-ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) са вуч ятлани дуьз, вирида амал ийидай кьайда, авай гьал. Мичли чкада эмирри чпин дестейриз низам туьклуьрдалди, лезгийри хурук акатайди кьена, чадурайриз цIаяр яна. З. Р. Гьажидавуд. Хуьре кьайда, низам, адалат мягькемарун нин хиве ава? Ф. Маликова. Садбур - дуьбадал, масадбур - межлисдик || ЛГ, 1999, 25. II. Гьуьрметлу дагьустанвияр! Ша чун, гьвечли-чIехиди, итим-дишегьли талгьана, Дагьустанди кьайда, низам чIурзавайбурухъ галаз акси женгиниз экьечIин, С. Рамазанов. Дад-бидад я, бес хуьрай тIун! || ЛГ, 1999, 25. III. **Синоним:** кьайда 2) жерге, тайин кьайда хвенвай инсанрин жерге. 3) (чIехи гьарфуналди - Н) эркекдин хас тIвар: **Низам.***

НИЗАМЛУ прил. *низамда авай, низам хвенвай, низамда тунвай, тербиялу. Чи кьифле аскеррин низамлу дестедиз ухшар тушир. А. Кь. Аскервал башламишай югь. Са зеррени дамах гвачир низамлу дуст, бажарагьлу ва машгьур художник Имамалиди гьил хкажна... А. Э. Зунни кьецел экьечIдани? **Антоним:** низамсуз.*

НИЗАМЛУДАКАЗ нар. *низамлу гьал хас яз.... Ризакьулидиз лагьана; - Кьушунар низамлудаказ куьлужь члугун хьувурай! З. Р. Гьажидавуд. Е. Агьмедова 30 йисуз Ватандиз низамлудаказ кьуллуьгна. ЛГ, 2003, 4. IX. **Антонимар:** низамсузвилелди, низамсуздаказ.*

НИЗАМСУЗ прил. *низамда авачир, низам гвачир. Нагьакь ерда кьалмакьалун адет туш, А арада ам низамсуз кар жеде. Е. Э. ТIварун стхадиз. [Рукьужат]. Эхь, зун женотдел я, зун и куьне авур низамсуз крар ахтармишиз атайди я. Гь. Гь. Адетдин кьармахра. **Синоним:** кьайдасуз. **Антоним:** низамлу.*

НИЗАМСУЗВАЛ суц.; *-или, -иле; -илер, -илери, -илера низам авачир гьал, низам гвачир гьал, тербиясуз гьал. Низамлувал зегьметчидин, низамсузвал темпелдин пайдах я. А. Гьажимурадов. Лезги чIалан антонимрин словарь. **Синоним:** кьайдасузвал.*

НИЗАМСУЗВИЛЕЛДИ нар. *низам гвачиз, кьайдасузвилелди. **Синонимар:** кьайдасуздаказ, низамсуздаказ.*

Антоним: низамлудаказ.

НИЗАМСУЗДАКАЗ нар. *низам авачир гьал хас яз. И патахъай абуруз килигна чи кьушунни низамсуздаказ дагьларихъ катиз башламишна. З. Р. Гьажидавуд. Душман низамсуздаказ катзавайди кьатIай Ризакьулиди, абурун вилик пад атIун патал, чапла патан жигьиррай са десте кьушун ракьурна. З. Р. Гьажидавуд. **Синонимар:** кьайдасуздаказ, низамсузвилелди. **Антоним:** низамлудаказ.*

НИЙИБ кил. **НАИБ**

НИК суц.; *-кли, -кле, -кIер, -кIери, -кIера техил цун патал хкянавай, техил экьечIнавай чил. кьуьлуьн ~, цуьклуьн ~, мухан ~, чIуру ~; - цун, ~ гуьн; бубадин ~, кьунишидин ~. Алахъна кар вилик тухуз. Цазва векь, ник, кесибар. С. С. Агьа СтIадрин колхоз. НикIин муькуь, инсанар гзаф кIватI хьанвай, патахъай уьфтинин ван*

атана. А. А. Лезгияр. - *Мурсалагдади, куьне вичин гьалал ник цазва, исятда фена абур никIяй чукура лагъана...* А. И. Самур. *Жанавурдин рангар яна никIериз: Комбайн вегь - кIантIа пака -кьюлериз.* И. Гь. Рубаияр.

НИКОТИН урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **тенбекдик, туьтуьндик** квай зегьерлу затI. *Тенбекдин гумадик виридалайни хаталуди никотин я...* ЛГ, 2005, 5. VIII.

НИНИ¹ || **НИНЕ** фарс, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра **гьар жуьре рангарин пердедай** вилин **кьенез экв ахъайзавай тIекв.** *Яваш-яваш агъуз эвичIиз ракъинин ишигъ атана, Зелфидин вилерин нинийрал акъалтнавай накъварал ацукъна: лацу къашар акIурнавайди хъиз, вилери гуьзел ишигъ гана.* А. А. Умуд. *Тарихди субутзавайвал, чи чIал къадим чIални я. девлетлу чIални. Лезги чIал ва культура бубайрилай чаз амай чIехи аманат я. Чна и аманат вилин нине хъиз хвена кIанда.* М. М. Къибле пата гурзава. *Ада, кIуф курунай акъуд тийиз, ихтибарсуз вилерин нинейар касни авачир тевлета экьюьрзавай.* А. Исм. Эхиримжи къув.

НИНИ² фарс, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра **аялар къугъун патал инсандин, гъайвандин, къушран кIалубда аваз парчадикай цванвай, раснавай** затI. *Рушарин дестедин вилик нини хъиз безетмиш хъанвай Ширин акъвазна.* А. И. Къиргъин. *Руша, кIвач къуна, расу чIарар алай нини галтадзава.* М. Б. Зун къенвач.

НИСИ суц.; -ди, -да, -яр, -йри, -йра **къетIен жуьреда мая ганвай некIедикай (иллаки хипен) хкудзавай недай хъуьтуьл затI** - *Им цIвегъедик рганвай хипен ниси я. За адак эфферю ухиар авай са жуьре хъчарни кутунва. Пудра неъ.* Б. Гь. Заз эвера. *Са шумуд сятда некIеда туртIа, къуранвай ниси мад хъуьтуьл хъижеда.* Хийрлу меслятар || ЛГ, 2000, 30. III.

НИСИНАЛДИ нар. **нисинин вахт алуькъалди.** *Рекъин парталар алуькIна, самолетдиз хкаж хъайи Сулейман нисиналди дагъдиз агакъна.* З. Э. Кек галкIизва.

НИСИНИ суц. **йикъан са пай алатай вахт; адет яз, йикъан сятдин 12; рагъ цавун къулаз агакъай вахт.** *Са вахтунда нисини жез-тежез къуьр асландин къилив атана.* Ф. Кьюьрни аслан. *Эгер нисини жедалди иви алат тавуртIа, мад вуна зун гуьзлемимир, захъай вил атIутI.* Ф. Гьюьлуьн руш.

* **нисин хийир(ар)!** *межд. сад-садал нисинихъ гьалтайла, гудай салам.* - *Александра Степановна, нисин хийир!* - *Абат хийир, юлдаш Бегов.* А. А. Пад хъайи рагъ.... *буба ва адан метIел аял акурла, Асваран пIузаррик хъвер акатна: - Нисин хийирар, буба!* - *Нисин хийирар, - жаваб гана къуьзюьда.* С. К. Негь.

* **нисинин фу [хуьрек]** суц. **йикъан нисини хъайила, недай хуьрек.** *Камала и гьал армияда нисинин хуьрек тIуьрдалай гуьгъуьниз жедай ял ягъунин сятдихъ галаз гекъигъавай ва ам и сят гъикI куьтягъ жеда лугъуз килигиз акъвазнавай.* Б. Гь. Вили вилер

НИСИНИЗ нар. **нисинин вахт алуькъайла, югъ нисини хъайила.** - *Байрам, адалай гъейри, накъ нисиниз инлай винел фидайла, вуна гъаятдиз кIапни гадарначирни. Гадарнай...* М. В. Гьарасатдин майдандал.

НИСИНИЛАЙ нар. 1) **нисинин вахт алатайдалай къулухъ.** *Нисинлай геж хъиз серин къавахдик ял яна хтай рабочияр помидорар атIунив эгечI хъувунвай.* А. М. Мурк ракъини цIурурда. 2) **куьч. геж, са кар къилиз акъат тавуна алатайдалай къулухъ.**

* **нисинилай атай ракъини чими ийидач** мисал **'вичин вяеда тахъай карди са менфятни гудач'** манадин мисал.

НИСИНИХЪ нар. **нисинин вахт алуькъайла, алуькъайла.** *Пакамахъ, нисинихъ ва нянихъ самовар эцигдай.* ЛГ, 2002, 15. V. *Жерягъ йикъа пуд сеферда: экуьнахъ, нисинихъ, нянихъ Аллагъдиз ибадат ийизвай кас тир.* М. В. Гьарасатдин майдандал.

НИФРЕТ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **гзаф такIаивилин, душманвилин гъисс.** **ГъакI хъайила, адан рикIе сакIани табийиз тежезвай и халкъар такIан хъунин нифрет авай.** З. Р. Гъажи Давуд. *Пачагърин ва абурун гъилибанрин инсафсузвилер, халкъдин патай абуроз авай нифрет, такIанвал сатирадин махарани къаравилийра мадни дериндай ва хцидаказ ганва.* Гь. Гашаров. *Сифте гаф. - Агъ, гуьцIул, - тажуб жезва цIийи таниш.* - *Яраб им вуна зун бегенмиш хъана ийизвай кар ятIа, я тахъайтIа, нифрет яз, ягъанат яз ийизвай кар?* А. Исм. Эхиримжи къув. *Кимел кIватI хъанвай инсанрин чинар нифретдин гъиссерив ацIанвай.* Я. Ш. Гъахъ квахъдач.

* **нифрет авун [гъун]** гл., **ни низ гзаф такIанвилин, душманвилин гъиссер лугъун.** *«Эхъ, захъ рикI ава. Ада ваз уьмуьр амай къван нифрет, ахна лянет ийида, Къ. М. Экуь инсан. Ахъегъви шаир Малла Нуриди вичин «Судуяр» ширда нифрет гъун дуьшуьшдин кар тушир.* ЛГ, 2002, 15. V.

НИФРЕТЛУ прил. **гзаф такIан жедай, акунани такIан жедай**

НИФРЕТУН гл., **ни низ; -да, -на; -а || ая, -ин, -рай, -мир; нифрет авун, нифрет тавун, нифрет тахвун, нифрет хъийимир** Гъанлай къулухъ шаирриз **нифретзава хахайри...** А. С. Хандин буйругъ. *Чарадан тIал течирди. Пай недайди гъейридан, Пашман жеда эхирда, Нифретда агл вирида.* А. Ал.

НИЧИДА || **НИЧТА** || **НИШТА (>низ чида)** рах., **кIус 'тIвар кьюр, ихтилат физвай кардикай тайинвал авач'** манадин гаф. - *Ваъ, - лагъана Сираж бубади пурпудаказ пIузарикай ганIал-ганIал гум акъадарна. ~ гъакI фенач, чан хва. ана ничида ГъикI фенатIа...* М. Гь. Буржар хъайитIани, алатда хьи... *Заз чидай гьалда, ам*

жуну хъанвай, ам уьмуьрди, а куьгъне -иски яшайишиди сефиьг авунвай. Ничида, ада гьикъван дагъларни дуьзенар вичин уьмуьрда алиумнатIа! Ничида, ада гьикъван хъсанни тис, гуьлбъшанни къаранлух гьисс авунатIа? М. Б. Балаш бубадин азан. Туш., почтальон къведай вахт хъанвач, - лагъана Сефербега, - нишита, ам киркиви Мислим яни, вуьж ятIа? А. Ф. Газет. - Гъей. - кьил инихъ-анихъ элкьуьрна Селимата, - лугъун вуна гьакI ийизва, амма, алатай йисара хъиз, ничта, отпускаяриз вун гъинихъ акъатдайди ятIа... Я. Я. Са фурун вакIар. Легъеда гадади вичин иви къвезвай гьил къатIана. Аквадай гьалда, алуькьайла, нишита, кве акъунатIа. М. В. Гъарасатдин майдандал. - Ваз ам акунайтIа! Гъвечи чIавуз гъахътинди, чIехи хъайшла, нишита. ада вучзавайтIа. М. Б. Зун кьенвач. **Синоним:** низ чида.

НИЧТ кил. **НИЧИДА**

НИЧХИР фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра вагъши гъайван ва я къуш. КIанзава ваз, ацукъ цукъвер тахтунал Амай ничхиррин из дуван, бахтавар. Е. Э. Билбил. КичI акатай ничхирри къл къачуна, кул-курсай къуьрер, маса гъайванар инихъ-анихъ чкIана. А. А. Лад хъайи рагъ. Тамара гъар жуьре вагъши гъайванар. ничхирар бул тир. А. И. Къиргъин.

НИШРАВ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра куьз хъана хкатзавай цин хвал.

НИШТИЕР(АР) фарс, суц.; -ди, -да, -ар, -ри, -ра кьве ва я гъаф хилер алай, акъализ ахъайиз жедай жибиндин чукIул. Мукъвара ваз мугъманарни атун мумкин я. Абурув и ништиерар жеда, - лагъана жибиндайни акъудна вичин чукIул къалурна. З. Э. КУТВ-диз фена. Гъамиша адан жибинда ништиер жедай... А. Фет. Къерен къванер.

НИЯТ араб., суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра са вуч ятIани кьилиз акъудунин фикир. [Регъуьхбан]. Заз и ксариз тикрарна лугъуз КIанзава: Эй бейниванар, вири дуьнья уях хъанва, бес куьн мус уях жеда? «Садвилез» садни чара ийидай, пайи-паяр ийидай ниятар авач. «Садвал» хайи лезги халкъ сад ийиз алахънава. М. М. Къибле пата гурзава. Бязи ксариз тарихда хъайи крарикай хуш къвезвач. Абурухъ тарих чпиз кIандайвал туьхкIуьрдай ният ава. М. М. За нин бахт чуьнуьхна? Дуьзгуьн тухуз жува сифте, Михьи ният аваз рикIе, Камар вегъиз гъахълу рекъе, Шукур гъида Худаиз за. М. Алпан. Шукур. **Синоним:** фикир, къаст.

* **ният авун** гл. 1) **къаст авун**. Ният уна вун базардиз фейила, Хъсан затI хъуй, а къиметар гайила. Е. Э. Къавумдиз. 2) **мусурманди сив хуьда лагъана къетI авун** ва и кIвалах кьиле тухуз куьмек хъун патал дуьба авун.

НОВЕЛЛА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра гъикаятдин гъвечи эсер. Куьруь рассказ ва я новелла кIелзавайдаз са истикан яд я. Ам ада са нефесдай хъвада. А. Фатуллаев. Къурбан Акимов.

НОГЪАЙ (НУГЪАЙ) суц.; -иди, -йда; -яр, -йри, ~ йра Кеферпатан Кавказда яшамиш жезвай туьрк халкъарик акатзавай миллетдин агъали.

НОГЪАЙ прил. ногъайрин, ногъайдин; ногъайриз талуьк. Далуйрихъ лацу сиргъаяр авадарнавай дарги куьулера, келегъаяр алай лезги, пара серес бапIахар алай ногъай, тандал яру-цIару булушкаяр алай урус дишегълияр., кьилел жижам ва бухаридин барманар, тандал ~валчагъар алай дагъви итимар, дамахдивди алуькIнавай маса гъевескарар аквазвай инсанрин гуьгъуьлар гъасятда ачух жезвай. Н. Меликов. Яран сувар меркезда || ЛГ", 2000, 29. Ш.

НОЛЬ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра математикадин илимда авачирвилиш лишан тир гъакъикъи число. Эгер вахъ авачтIа кIвал, мал ва девлет. Тек са нолририкай я ви къимет. С. А. Рекьерин дафтардай.

* **нодилай башламишун** гл. ичIи чкадила, затIни авачир гъалдила, сифтедила башламишун.

НОМЕР || (**НУМРА** рах.) урус, суц.; -ди, -да, -ар (яр), -ри (-йри), -ра (-йра) 1) сад хътин еридин затIар сад-садавай чара авун патал къадар къалурзавай гаф. Адан ["Дуствал* альманахдин. - А. Г.] 1952 - йисан къуд нумрадиз жегъил шаиррин пудкъадав агакъна иширар акъуднава. А. С. Жегъил шаиррин яратмишунин бязи месэлайрикай. Багъишламиша, им вад лагъай купе тушини? - ракIара кьилелай чIар фенвай, яцIу якIарин жегъил итим акъвазнава. Заз нумра чизвач. М. Б. Зун кьенвач. Ахпа ада заз фу тIуьн теклифнай. Вич авай нумрада. Мугъманханада. З. Къ. Зун текдиз кIвале къатканвай. 2) **мугъманханада авай кьилдин кIвал**. - Къуллугъ буйругъ я, дайи, -лагъана мили хъвер авур ам са гъиниз ятIа рекъе гъатна. Зун номердиз хъфена. Б. Гъ. Кек галкIизва. Ял язавай сифте кьилера, санаторийдин къаришидал алай микрорайондай кIани-такIан къачуна. са куьникайни хабар авачир зун, рекъелай элячIна, нумрадиз хквез кIанзавайла, кьве зирпиди, къамалай къуна, акъвазарнай. А. Э. Квак.

НОРМА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри. -йра 1) къанундалди тайинарнавай вирида къабулнавай къайда. Ада [Гъасан эфендиди. А. Г.] шариятдин нормаяр вичин девирдихъ галаз. къадайвал туьхкIуьрунин месэла вилик эцигнавай. ""Самур" журн., 2003, № 23. 2) **са куьн ятIани юкъван гъисабдалди къадар, уьлчме**. Ам чи управленида авай вири крановицикрилай векIегъди ва кар алакьдайди я. Адан йикъан норма пуд виш процент я. Б. Гъ. Вили вилер Яз и кIвалахдин норма бригадади 130-140 процент тамамарзавай. Амма кардин гъарфуна гъатнавай абуру гила ам тIимил яз гъисабзавай. З. Э. Социалист Зегъметдин Герой Темирханов. Гъардаз гъар йикъан норма ганвай, ни вуч кIвалах авунватIа чириз дуьм-дуьз гъисабар тухузвай. ЛГ, 2003.

25. XII. **Синоним:** къадар 1).

НОСИЛКА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра залан затIар ва я сагъсуз инсан санлай масанал кве касди гъилераллаз тухун патал туькIуърнавай алат. Эцигунардай чкадиз атанмазди, чи гъилера лопаткаярни носилкаяр вугана. Б. Гъ. Вили вилер *Чи техника гъелелиг лопатка, пер, носилка ва гъилер я*. Т. ВинистIалви. Жегъилвал.

НОТА¹ урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра музыкадин сес махсус лишанралди кхъена къалурун ва а лишан вич. - *Ма, и нотаяр кхъидай дафтар муаллимдив вице*. Р.

НОТА" урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра са гъукуматди маса гъукуматдиз тайин са месэладай кхъена ракъурзавай чар. *Къатхъухъ фена дипломатрин столдал, Зи гъиссерин аксивилин нота хъиз*. М. Б. Манидиз буйругъ.

НОТАРИУС урус, суц.: -ди, -да -ар, -ри, -ра 1) жуьреба-жуьре документар туькIуърдай, тестикъардай ихтияр ганвай ва а кIвалахар тамамарзавай кас. 2) гъа кас ва я гъа идара авай чка.

НОВАБРЬ урус, суш.; -рди, -рда; -ирар, -ирри, -ирра йисан октябрдилай къулухъ. декабрдилай вилик квай цIусад лагъай варз. Гъа и 1920 - йисан ноябрдин 13-да юлдаш Сталина Дагъустандиз советрин автономия гунин ва Дагъустандин Автономный Советский Социалистический Республика тешикулунин гъакъиндай декларация малумарнай. М. М. Гъ. Чехи шаир. Гъа икI ноябрни акъатна, *Зи умуд атIана*. А. М. Мурк ракъини цIурурда. *28 лагъай ноябрдиз Республикадин цIийи Милли библиотекада лезги халкъдин Чехи шаир Алирза Саидован 70 йис тамам хъунихъ галаз алакъалу яз ам рикIел хкунин мярекат тешиклинавай. "Самур"* журн.. 2003..44- 45.

НУБАТ|| (**НУБА** рах.) араб, суц.: -ди, -да; -ар, -ри, ~ ра 1) вужар-вучар ятIани сад-садан гуьгъуьнал хъунин къайда. - *Ягъа, душман, эвел нубат види я, -лагъана Магъшлада*. Ф. Ирирд юкI алай Магъмаад пагъливан. *Пенсионерри кIуфук хъвер кваз, сада-садав нубат вугун тийиз рахунар ийизвай*. З. Э. Зулун пеш. *Вуч жеда къван, туьквендай як маса гузва. За нубатни кънва*. К., 1988, 2. XI. 2) гъахътин къайдада, цIарцIе чка. *За зи нубат ваз гузва*. Р. **Синоним:** учир.

* **нубат алаз нар.** 'гъакI хъана кIанзавайди тир, тахсир види я' манадин ибара. **Синоним:** къилеваз. **Антоним:** нубат алачиз.

* **нубат алачиз нар.** кутуг тавунмаз. **Синонимар:** ихтияр авачиз, алазни-алачиз. **Антоним:** нубат алаз.

* **нубат атай чкадал нар.** лазим тир чкадал. *Нубат атай чкадал кичIени хъана, жуван чан гана кIанда*. Къ. Къ. КIири Буба.

* **нубат атун гл.,** къун, вуч ийидай гл. са карда нубат хъун. *Руш пияла пайиз эгечIна; са арадлай нубат хтулда атана*. Ф. Ирирд юкI алай Магъмаад пагъливан. *Мелез атайбуру хкетар ахъайиз башламышина. Нубат къари дидедин рушал атана*. Ф. Далалубегъли. *Гила, зи хва, атанва ви нубатар Пай кутадай техилдикни, чIалакни*. А. С. Хъихъ галаз ихтилат. *Ам деведин цацар квай ргай яд тир. Гадайри гъарда, вичин нубат атайла, адан кIуфукай яргъалди сив хкуд тийизвайди акурла, ам анжах Земзем булахдив гекъигиз жедай*. А. Къ. Инсандин ажувал. *Са йикъалай, вичин нубат атайла, Исмаил Къызтамаман кабинетдиз гъахъна*. Гъ. Къ. Къацу цуьквер.

НУБАТДАЛДИ || **НУБАТРАЛДИ** нар. нубат-нубатда, нубат хвена. *Абуру галатайла, нубатдалди акъахун патал., мискъи Мегъамедан хвар кирида къунай*. З. Э. Муькъвел гелер. *И суфрадихъ ирид итим, дагъ хътин, Шадзава кве нубатдалди къуьлериз*. А. С. Вилик жерге. *Гъа куьрпе ханзада ада нубатдалди вири хуьрера къекъуьриз ва хурудихъ аялар галай дишегълийрикай вирибурукай адав кве хунI нек хъваз туна*. З. Р. Гъажи Давуд. *ХъуьтIуьн яргъи йифер кечирмишун патал кино, радио, телевизор авачир хуьре жегъилар, гадаярни рушар, нубатдалди гагъ садан. гагъ масадан кIвализ "хуьруьк фидай" адет авай*. С. Муслимов. ЦицIигъ-наме. *Балугъар авай рюкзак нубатралди къадай меслят хъана*. М. Б. За бананар недач.

НУБАТДИН прил. нубатдай тир. *Файзуллагъди, нубатдин собранидал вичин стхади доклад авуна куьтягъна, суалар авани лагъана хабар къурла, гъил хкажна суи гуда*: С. Муслимов. ЦицIигъ-наме. *РакIариз тIампIни ягъ тавуна, Абдул Раджабовичан кабинетдиз нубатдин азарлуди атана*. А. Эсетов. *Куьзуь къун. Чаз нубатдин ял ягъиз ацукъай чкадал, рекъин къерехда, кхъинар алай сурун къван акуна*. М. Б. За бананар недач.

НУБАТРАЛДИ кш. **НУБАТДАЛДИ**.

НУБАТСУЗ нар. 1) нубат авачиз, нубатдилай къецяй. 2) себеб авачиз. *Нубатсуз гъакI авуна къал*. Е. Э. Дуьньядикай кеф тахай кас. *ГъакI нубатсуз экъисиз къам, Чидач ваз рахадай макъам*. С. С. Бендедин рикI хъайитIа дуьз. *Нубатсуз дирибаши жедалди, Эхир къил яваши жедалди, Эвелдай тирвал хъсан я*. С. С. Итимвал хъсан я. *Иер фагъум ая вуна, Нубатсуз луькIуьн хъсан туш!* С. С. Хъсан туш. *Вичин кицI нубатсуз элуькъ тийидайди чизвай Аслан къудгунна къарагъна*. З. Э. Булахдал. *Ам нубатсуз гъуьжетунардай кас туш*. З. Э. Булахдал. **Синонимар:** бизнесуз, гъавайда, гъахъсуз, нубатсуздаказ.

НУГЪАТ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) са тайин тир чкадиз хас халкъдин рахунар. *Абур са чIалал рахазва, амма нугъатар тафаватлу я, сад масадан гъавурда са гужуналди гъатда*. А. А. Пад хъайи рагъ.

2) диалектология илимдин уьлчме. Наречияр диалектирикай жеда, диалектар - нугъатрикай. Р.

НУКЪСАН араб, суц. -ди, -да; -ар, -ри, -ра са нин-куьн ятлани еридик квай кимивал.

Мегъамедкуьбуьдик кьве нукъсан ква, чан хва! Сад лагъай нукъсан: адан акьул куьруь я, мез яргъи. Акьул даязди гзаф рахада. Кьвед лагъай нукъсан: адаз тлмил чирвал ава. М. Ш. Нукъсанар. Туькгуьр хьунин рекъай поэмадик са бязи нукъсанар кватлани, идеядин рекъай чаз авторди (Х. Тагъира. - А. Г.) неинки са лезгийрин, гьакI вири Дагъустандин литературадани, саки сифте яз,... халкъдин векилрин ва урус инженердин зегъмет кьалурзава. А. Гьажимурадов. Зегъметдин ашукь. Кьилин нукъсан - им. школадин вири аялар дидед члаларин тарсарал желб тавун я. Х. Ш. Дидед члал чируниз артух фикир. Машигъур тийин крар хъсан, Дуьздал ийин нукъсанар. Т. А. Фу квахъ тавурай. **Синонимар:** айиб, кимивал, эксиквал, рехне, синих.

НУКЪТIА араб, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) кхьинра хабардин предложенидин эхирда эцигдай лишан. 2) куьч. бицIи леке. Лап яргъалай пароход чулав нукътIа хъиз аквазвай. А. Р. Салам, эллер! Зи дуьнья, вун са нукътIа я картадал, Ам абад яз хъайила, кIвал варлу я. М. Агъмедов. Зи дуьнья. **Синоним:** точка.

НУМРА кил. **НОМЕР.**

НУНУШ¹ прил. нерай рахадай. Нунуш рушал дамахарзава. Р.

НУНУШ² суц.; -а, -а; -ар, -ри, -ра нерай рахадайд. Нунушар артух жезва. Р.

НУР араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) экв гузвай затлунилай кьвезвай экуьнин шукьгуь зул.... гевгьер жибиндай акьудзамаз, и кIвал экуь хъана, нурдив ацIана. Ф. Гьуьлуьн руш. Ракуьнин нур ийгин жезва. А. С. Хцихъ галаз ихтилат. Цав циферикай михъи хъана. Ракуьни вичин нурар гьарниз чукурна. А. Б. Кьуьгуьрни кьиб. Вуна дакIар ахъайна - нур аватна. И. Гь. Рубаияр. 2) кьуватлу экв. Килиг, гьикъван гуьзелдиз Нур гъатнава живедин. Ш-Э. М. Кьуьд. Ацукънавайбур сифтедай хъвайи чехирди ачухарнавай, абурун чина Хъвер, вилера нур ва гьар сада вич и берекатлу суфрадихъ галайбурун кьакъуд тежедай хътин са чуьк яз гьиссзава А. Кь. Нехирбанни лекь. **Синонимар:** ишигъ, цIарцIар, экв. 3) куьч. лап багъади, играми инсан. 4) (чIехи гьарфуналди: Н) эркекдин хас тIвар - **Нур** а, а.

* **нур гун** гл., куь 1) кьати экв гун. Гаф сивемаз фонарри гьар са патахъ нур гана. А. Ал. Экв халу. 2) цIарцIар гун. И арада рагъ гъатнавай Селиматан чини акI нур гузвай хъи, ам Ахцегърин яру-цIару ичиниз ухиар жезвай... 3. Э. Арифдиз ишара. Ванна гьамиша нур гуз амуькдаивал, ам вахт-вахтунда са шумуд стIал нашиатърный спирт квай кьаришмадай жезмай кьван векъи пекиналди михъда. Хийирлу меслятар || ЛГ, 2000, 20.1 V. 3) гуьрчегдиз хьун. И тариф за ваз лугьуда, кьаш-къаматди нур гуда. Е. Э. Ви рутба гуьндурь авурай. Акьудайла багълари цуьк, Акъвазда нур гуз Ахцегъар. Х. Т. Ахцегъар. Дишегъли, кIвале столдал алай электрикдин лампа хъиз, нур гуз хъана кIанда. 3. Э. Арифдиз ишара. **Синоним:** цIарцIар гун.

НУРЛАМИШУН гл., ни-куь вуч; -да, -на, -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; нурламиш тавун, нурламиш тахвун, нурламиш хъийимир нурарив ацIурун, гзаф экуь авун. Вуна дуьнья нурламишна, ви нурни зияд авурай. Е. Э. Мубарак Исмаил. Гьам шариат, гьам тIерикъат, Ачух я ваз дуьз гьакъикъат, Нурламишна руьгъдин къамат, я шейхерин шейх Мегъамед. Х. Кь. Шейхерин шейх. **Синоним:** ишигъламишун.

НУРЛУ туьрк, прил. 1) экв гудай. Варз нурлу я! Ада тIебиатдин чиниз экв чукурзава, ада рехъ алатнавайбуруз рехъ кьалурзава... Я.Ш. Гьахъ квахъдач. 2) цIарцIар гудай. [Гуьлханум]. Вун залай квелди усал я? Вижевай кьаш-къамат, нурлу вилер, темягъ ракуьрдай пIуззарар, амай чкайрикай зун рахунни ийидач. Н. И. Гьакимрин папар. Совхоздин директордин кефини цуру хъана, адан нурлу еке чинни агаж хъана... А. Фет. Кьерен къванер.

НУРЛУВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера нурлу тир гьал. Пелен юкьвал аквазва нурлувал. Е. Э. Заз булахранлар яр акуна.

НУРЛУДАКАЗ нар. нур гудай лишан хас яз. Анжах чулав вилер кьалин бириширай жегъил яз, нурлудаказ килигзавай. М. Гь. Гезентидин эхир.

НУТУФА суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра кIерецдин хехверикай, виртIедикай ийидай ширин нямет.

Хъархъун тарар кваз къаз амач. Гзаф тарар пуч хъанва, кIерецрихъ, лагъ, куьз наз амач: Нутуфадиз вуч хъанва? Квез кан туштIа нутуфа нез, Зун квехъ галаз рази туш. И. Гь. Багъ.

НУФУЗ араб, суц.; -ди, -да гуььрмет, маналувал. Гъазидиз Ярагъ Мегъамед акьван еке нуфуз тир хъи.... А. А. Ярагъ Мегъамед. Ихътин дуьшуьш рани нуфуз авай илчи герек я. А. А. Пад хъайи рагъ. Суфрадихъ тамададикай ачухдаказ вил кьязавайбур аквазмачир, вучиз лагъайтIа тамададин жерме, яни хъвайидал алава яз са ацIай карчни ичIи хъувун, къабулиз гила абуруз регъятни тир, хушни тир ва ихътин гурлу макъамда жерме кьазанмишуни чпин нуфузни вини кIарариз хкаждай хъиз авай. А. Кь. Нехирбанни лекь. **Синонимар:** авторитет, кесер.

НУФУЗЛУ прил. са низ квез таъсир ийиз жедай, эсер ийидай, таъсирлу. **Синоним:** кесерлу.

НУШ фарс прил. хъсан затIарикай, фикиррикай шадвилини гьисс.

* **нуш хъуй (хъурай)! межд.** недай, хъвадай шейэр теклифдайла, гудайла, лугьудай гафар. | Анжелла].

Баиуште. (Шкафдай герек затIар гъана столдал эцигда, рюмкадиз коньяк цада, чIехидав вугуда) Нуш хъуй ваз, Али Бабаевич. Н. И. Гъакимрин папар. Шшини кабаб суфрадалла, Дад аку фад, нуш хъурай, Чехир авай челег, дустар, Жезмай къван фад буш хъурай! Ж. Им вуч хесет я.

* **нуш хъун** гл. лезетлу хъун, хуш хъун, кеф гун. Акунариз, пагъ, ажайиб хуш я вун, Гуьгъуьлдизни, къадар авач, нуш я вун, Ам гъейратдиз, валлагъ-биллагъ, буш я вун, Дамах кутаз гъар ник хъайтIан, къизил цам. Б. Э. Къизил цам. - Михивални гуьрчегвал инсандин рикIиз я пара хуш. Вун зи рикIиз я пара нуш. З. Э. Арифдиз ишара.

НУЬГЕД(ИН): * **нуьгед(ин)** ич суц. ичерин са жуьре. Нуьгед ич хъиз гъилиз атай, Вун ахъайиз дили яни? Ф... вич тек амукънамазди, цавун ранг алай вилер, ракъинин ранг алай чарар ва яр гекъифнавай нуьгедин ич хътин чин атана адан вилерик акъваззавай. Б. Гъ. Вили вилер

НУЬКЕР фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра хандин, пачагъдин къуллугъдал алай яракълламиш хъанвай аскер. Дев акурла, вири беглер, нуькерар катна, хан текдиз амукъна. Ф, Агъмеди Хандин гъвечIи хва. Гъасятда, юргъа балкIанрал акъахна, фейи нуькерри, рекъин юкъвал са дерин фур эгъуьнна, аниз яд ахъайша. Ф. Акъуллу данарбан. Вич атун лазим я лугъуз Уьзденан патав нуькер атана. С. Ярагъви ашукъ Уьзден.

НУЬКЕРВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера нуькердин пешекарвал. Гъа и парталар авачиз завай хандин нуькервилини къуллугъдани акъвазиз жезвач. Ф. ХъуйтIуьн тум яргъи я, гъанивни агакъда зун. Ина и гада са тажирдин патав нуькервиле акъвазна. Ф. Гуьлуьн руш.

* **нуькервал авун** гл., ни нуькердин пеше къилиз акъудун. Гзафбуру нуькервал ийиз къил акъудзавай. Р.

НУЬКІ суц.; -ре, -ре; -ер, -ери, -ера 1) чIулав цIакулар алай макъамар ядай гъвечIи къуш. Хъана къван, хъанач къван са нуькI. Гуьзел багъларани къакъан дагълара къекъвез, манияр язавай и нуькIрез дуьньядин дерди-гъалдикай, азият-зегъметдикай хабар авачир. Ф. Цингил-цIингил нуькI хала. Белки пешер аватзава тарарлай, НуькIер хъфин себеб яз?... М. Б. Вуж ваз даим юлдаш ятIа рекъера. Фан гъвел незва нуькIре рагъул, Гишилавай етимди хъиз. Ш-Э. М. Зулун эхир. Заз виридалайни атIа цавун ранг алай нуькер хуш я. С. К. Яран сувариз. 2) (чIехи гъарфуналди - Н) инсандин лакIаб: **НуькI**. Лезгийри лакIабрикай гегъенидиз менфят къачуда, Чна Нурмегъамедаз Нут. Мирземетаз Мизет. Ямуддиназ МутI, Пирмегъамедаз Шит, Абдуселимаз Дуц, Багъауддиназ Багъат, Шихмегъамедаз ШихетI, Кевсераз Ксе, Нуржагъаназ НучI, Нуриятаз Нуьк, Жариятаз, Жижиц Шапериридиз Шап лугъуда ва икI мад. «Самур» газ. * **девдеуь нуьк, хуьруьн нуькI, чIулав нуькI**.

* **нуькIериз тIегъуьн атайла, къиферикай хъун, къифериз тIегъуьн атайла - нуькIерикай** гл. къве чин алайдан амалралди вичин къил хуьн. Гила са къаридини, къуллугъдал алай са къамацди нур къурвах авунва; гъилер хъуьчуьк кутуна акъвазмир, гъукуматдивай халкъ паталди герек тир затар талаб ая. "Бес "халкъди" вичи вучиз тIалабзавач", -лагъайла, турутум акатна абурухъ, гъасятда къил къакъудна. Къукъмада акъуна чунни: ихътин ксар къаркъулуьв хъиз я; нуьквериз тIегъуьн атайла, къиферикай жеда, къифериз тегъуьн атайла -нуькверикай. "Самур" газ., 2005, 26.I.

* **нуькIни цуькI хъана квахъун** гл., вуж-вуч гъикъван къекъвейтIани, гъат хъувун тавун. КилигайтIа, пакамаз чарчик кваз къацIал эцигай зур гирвенка гъерен як амач. Къаюм къекъуьн тавур чка амукънач. Амма а як, нуькни цуьк хъана, квахъна. З. Э. КУТВ-диз фена. Са нивай ятIани ван къведа. Бес афлан руш сада чуьнуьхналда. Са къве йикъалай гада, гъахътин тарам руш туна, нуькни цуькI хъана квахъналда. З. Къ. ШейтIандин веледар,

* **нуькIрен вилер** суц. чуьлдин вили рангунин цуьквер. Чна абуруз "нуькIрен вилер" лугъуда. Артух фикир тагудай касди абур вили цуьквер я лагъана тада. Б. Гъ. Гъетер.

НУЬСРЕТ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) куьмек; са низ ятIани кар къилиз акъудиз жуван иштараквилелди гузвай регъятвал. 2) (чIехи гъарфуналди: Н) эркек инсандин хас тIвар - Нуьсрет; -а, -а. * **Аллагъди нуьсрет гуй!**

* **нуьсрет атIурай (атIуй)! 'Аллагъдин патай куьмек тахъурай манадин ибара.** Имамди, вяз акъвазарна, кафиррин нуьсрет атIурай, туьрквериз нуьсрет гурай лугъуз, дуьаяр ийиз туна. А. И. Самур.

* **нуьсрет гун** га., ни-низ куьмек гун. Ирид цифер, ирид марфар, Алатна чил чими тушини, Муьктадираз нуьсрет гайи Чи жемият мани тушини? Ф. Чидай касдиз муьгъуьббатдин ширинвал Нуьсрет гуда цаварини чилери. А. С. Белки, шаир тир жеде? Адалайни къилинди, Шейхди вичи нуьсрет гунуг лазим я. А. Къ. Ярагъ Мегъамедан гъазават.

* **нуьсрет гурай (гуй)! межд. 'Аллагъди куьмек гурай' манадин ибара.** Имамди вяз акъвазарна кафиррин нуьсрет атIурай туьрквериз нуьсрет гурай лугъуз дуьаяр ийиз туна. А. И. Самур.

НЯМЕТ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) **недай жуьреба-жуьре затIар.** Зи хва, чилел ала зурба няметар: Сад техил я, муькуьдни - чал инсанрин. А. С. Хцихъ галаз ихтилат. Стха Усман, дуьулар ви дерин хъуй. Атана ваз ярар-дустар къалин хъуй! Вирибуруз ви няметар ширин хъуй. Дуьнья ачух, чандин сагъвал гурай ваз! С. Ярагъви ашукъ Уьзден. 2) куьч. **са нин патай ятIани ядигар.** Дуствал ахътин нямет я хьи, вири Халкъадин ата-бубайри гележегдин несилриз ам вилин нини хъиз хуьн веси ийидай. М. М. Виш йисарин

имтигъан. *РикI капа вичин пайиз няметар, Артухар ийиз чилин девлетар*. Б. С. Сагъиб лугъуз. 2) (*чIехи гъарфуналди*: Н) **эркекдин хсуси тIвар - Нямет** -а, -а. Няметан руш Бахтавар кIвалахдилаи хтана. Ф. Ирид юкI алай пагъливан Магъмад. *Пенжердай килигайла, Надежда Михайловнадиз акурбур, устIардиз мешать ийизвайбур, колхоздин председатель Келентаров Нямет ва чупур чин алай са маса итим тир*. А. А. Умуд. *И йисара чавай... Лезги Нямет, Алирза Саидов, Шамсудин Тагъиров, Загъидин Гъасанов. Акиф Алиханов ва маса юлдашар къакъатна*. Самур, 2002. №23.

НЯНЕ || **НЯНЕТ** араб, суц.: -ди, -да; -яр.-ар, -йри, -ури, -йра||ра са низ ятIани авунавай агъ, къаргъиш. Документарни квадарна, жибинарни ни ятIани ичIи авуна. Им вири гадайрал атанвай няне я. Т. А. Мехъер куътягъ тахъанмаз. **Синоним**: лянет.

* **няне [нянет] авун [гун]** гл., ни низ са низ ятIани агъ, къаргъиш авун. Гъавилай бубади абуруз ахварайни нянеяр гудай. З. Гъ. Бубадин кIвал. *И агъвалатдикай виридаз хабар хъана, вирида фекъидиз нянет авуна*. Ф. Фекъини чубан. *Ахпа марфадилаи гуъгуъниз чилер регъ жез башламишай няни мукъвал хъайшла, рекъин юлдашири йикъан эхирдиз нянет ийиз эгечIна*. Гъ. М. Хаяр. **Синоним**: нянеламишун.

* **нянет хъуй (хъурай)! межд.** 'виридаз виляй аватрай' къаргъиш.

* **нянет хъайиди** обр. 'виридаз виляй аватайди' манадин къаргъиш. *Бирдан къаншардиз гургур алатна атай «ракъун балкIанди» Жаватан балкIанар кхурна са къерехдиз акъудна. «Тфу, нянет хъайиди, гъинай акъатайди тир!» - Жаватаз рикIивай хъел атана*. Гъ. М! Хаяр. *Купул, нянет хъайи купул. Алай чкадилаи чIарни юаз тежес, зегъримарди, вин душмандилаи алат тавурай, зун миъиз къена ман*. Н. М. Жандар Магъмамай.

НЯНЕЛАМИШУН гл., ни вуж-вуч; -да, -на; -из, -зава; -а || ая, -ин, -рай, -мир; нянеламиш авун, нянеламиш тавун, нянеламиш тахвун, нянеламиш хъийимир нянеяр авун. Къуй гъар сада къанлудиз, чIуру ният авайдаз няне гурай. Писвал нянеламишиз, Адалат рикIел алай гъар сада, къванциз икрамрай. М. В. Гъарасатдин майдандал. **Синоним**: няне авун [гун].

НЯНИ фарс, суц.; -яр, -йри, -йра югъ куътягъ хъана, йиф алукудалди вилик квай вахт. Рагъ акIана. Амма вили атIласдин ранг алай цава гъеле нянин ярари нур гузма. И. Къ. Фетуллагъ. *Пакаман ярари нянин хурушумар эвеззавай, нянин хурушумри - пакаман ярар*. Р. Гъ. Лацу. **Антоним**: пакама.

* **нянин хийрар!** межд. *нянинихъ салам гудайла, лугъудай гафар*. - *Ваз нянин хийир!* - лагъана, адан гъил ваъ, гардан къуна. А. Муграгъви. Ажалдин хура.

* **нянин хийирдилаи пакаман шийир хъсан я** мисал 'ийидай гъар са кIвалах пакам къилиай авун хъсан я' манадин мисал. *Пака чна ваз хъфидай ихтияр гузва. ваз машин ацIурдай ксарни жеда, рехъни экуъди жеда. Нянин хийирдилаи пакаман шийир хъсан я, - лагъана тамадади*. А. Къ. Нехирбанни лекъ.

* **нянин тIуън** суц. *нянихъ недай хуърек*. Гъабибуллагъ халудин хизан нянин тIуън нез суфрадихъ ацукънавай. С. Муслимов. Цицигъ-наме.

* **нянин хийирдилаи пакаман шийир хъсан я** мисал 'ийидай кIвалах пакамалай башламишун хъсан я' манадин гафар. *Де бес я, зи хва, ксана кIанда! Нянин хийирдилаи пакаман шийир хъсан я, пакамахъ вуч жеда тIа, чун килигда*. А. Р. ЦIайлапан.

* **няни хъун** гл. *нянин вахт алукуън*. Югъ яваш-яваш няни жезвай Няни хъайшла душтагъханадин гъаятда мад ванер гъатна. А. И. Самур. *Пакама гъеле ахъа тахъанмаз, билбилди мани лугъузва. Няни жезмазни, мад билбилди вичин авазрал илигзава*. Гъ. М. Ирид къаш.

НЯНИЗ нар. *нянин вахтунда, нянин вахт алукуъйла Пакамахъ лаз гузвайла, башламишзава, няниз лап мичIи хъайшла, кIвализ хкъезва*. С. Мингъажев. *Ялавлу уьмуър. Няниз татай акъул вуна [йикъа -А. Г.] пакамахъ гъида*. А. А. Пад хъайи рагъ. *Пакамахъ лаз гузвайла, башламишзава, няниз лап мичIи хъайшла, кIвализ хкъезва*. С. Мингъажев. *Ялавлу уьмуър*. **Антоним**: пакамаз.

НЯНИХЪ нар. югъ мичIивилихъ, йифехъ элкъвейла. *Ада нянихъ разведкадин группа хтай рехъ экв жедалди амай са тIимил вахтунда мад са сеферда ахтармиш хъувуна*. И. Къ. Фетуллагъ. *Шад я чун гъар нянихъ кални хтунал, Ада чи аялриз нек гъида лугъуз*. И. Ш. Къудар. *Гъар са касди йикъа къве сеферда - пакамахъ ва нянихъ сарар чуьхуън лазим я*. ЛГ, 1994, 1. IV. *Гъар са касди йикъа къве сеферда - пакамахъ ва нянихъ сарар чуьхуън лазим я*. ЛГ, 1994, 1.1 V. *Пакамахъ, нисинихъ ва нянихъ самовар эцигдай*. ЛГ, 2002, 15. V. **Антоним**: пакамахъ.

НЯС араб, прил. 1) *бедбахтвал гъидай, эхир пис гъалдиз гъидай*. Къеженвай сумкани къван хъиз гъиликай куърс хъанва. *ХупI няс вахт хъаначни*. З. Гъ. Лезгийрин риваят. *Ам няс руъгъерин пис лишан я. Ада ви пачагълугъдиз бедбахтвал гъида. Адан къил галудун лазим я*. М. В. Гъарасатдин майдандал. 2) *пис хесетрин, масадаз яб тагудай*. # ~ инсан, ~ аял, - руш, - велед.

* **няс хъун** гл. *чIуру гъалдиз атун*. *Ибур булахдлай яд хъвана хъфидайла, гададиз гъил вегъена лацу жейрандин кIвач къаз кIан хъана. Кар няс хъана, идан гъиле чIулав жейрандин кIвач гъатна*. Ф. Ирид юкI алай Магъмад пагъливан.

НЯСВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера 1) *няс гъал, бедбахтвал гъидай гъал*. 2) *писвал, пис хесетар хъун*.

НЯСВИЛЕЛДИ нар. нясдиз, няс краралди, писвилелди. **Синоним:** нясдиз.

НЯСДИЗ нар. няс краралди, писвилелди. **Синоним:** нясвилелди.

О

О [o]урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра алфавитдин кьанни сад лагъай гьарф.... о, щ, ы гьарфарни чна анжах урус чЛалай къачунавай гафара кхъизва. *Месела: стол, пионер, комсомол, яцик, ямицик, щётка, выставка, возжатый ва икI мад.* Лезги литературный чЛалан орфографический къайдайрин свод. ТуькIуьрайбур: Гаджиев М, Алкадарский А. К.... ё, о ва ы гьарфар урус чЛалай атай гафара кхъида. *Месела: ... объём, октябрь, пионер, комсомол, пальто, общество, посылка...* М. Г. Г., Р. И. Г., У. А. М. ЛЧЮС.

ОБЕД урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) нисинин хуьрек. 2) нисинин хуьрек недай вахт. - Мерзият, бес бузбаш гьикI хъана? - жузуна са ни ятIа. – Бузбаш ахпа обеддиз гьйдайвал я. З. Э. Булахдал.

ОБЛИГАЦИЯ урус, суц.; -яди, -яда; -яр, -йри, -йра гьукуматди маса гудай къиметлу чар (ам къачурдаз йисан кьене тайин къадар пул гуда ва я, хийирдин тираж хъайила, са хейлин пул акъатун мумкин я).

Синоним: заём.

ОБРАЗ урус, таб., суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра художественный эсерда къалурзавайди (инсан, къуш ва мсб). *Тебиатдин шикил ва инсандин гьал сад-садаз къарши яз, я сад садав къадайвал гуналди, бендинин метлеб гзаф таъсирлуди ва образар шикиллубур жезва.* Гь. Гашаров. Сифте гаф. - *Багъишламиша, - лагъана пенсионерди адан гаф атIана, - Вавай революционеррин хуьруьн образ яратмишиз жедани, яни скульптурадалди.* З. Э. Скульптор.... *эхиримжи цIар «Вири яшда чирун патан са вун за!» - Келунни, садлагъана, цIай галукъай барут хъиз, ялавди къазва, и куни маса фикир, цIийи образ арадал гъизва. И фикирди образдин гъаятар сергъятсузбур я.* З. Кь. Мердали Жалилован 60 йис...

ОБРАЗОВАНИЕ урус, суц.; -ди, -да пешекарвили чирвал. *Педучилище куьтягъай адаз виниз дережадин образование авай учителрин арада, вични шегьерда, гьелбетда, чка хъанач.* З. Э. 'Рамзият. * **къилин образование.**

ОБСТОЯТЕЛЬСТВО граммат., урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра предложенида мус? гьикI? гьина? суалриз жаваб гудай къвед лагъай дережадин член. *Сказуемодалди ва я предложенида авай глаголдин маса формадалди лагъанвай кар, гьерекат кыле физвай гьалар (саягъ, вахт, чка ва мсб) къалурдай аслу члендиз обстоятельство лугьуда.* Р. И. Гайдаров, С.А. Селимов. Лезги чIал. III. * **кардин тегьердин обстоятельство, вахтунин обстоятельство, чкадин обстоятельство.**

* **обстоятельстводин табий предложение суц. сложный предложенидин къилин пай ва я адан са член гьикI, гьи саягъда жезватIа, хъанатIа къалурзавай предлложение. Обстоятельстводин табий предложение са шумуд жуьредиз пай жезва: вахтунин, гекъигунин ва дережадин, кардин тегьердин, себеддин, къаршивилин, мурадвиллин, нетижадин, шартIунин, чкадин.** Р.

ОБЩЕЖИТИЕ урус, суц.; -ди, -да; яр, -йри, -йра санал кIвалахзавайбур, кIелзавайбур яшамиш жедай дарамат, чка. *Эхир ам Айнадин общежитидин гъаятдиз акъатна.* З. Э. Муькъвел гелер. *Зунни Буба са общежитида санал алай.* ЛГ, 2002, 15. V. *Чахъ я хизандин, я къилдин ксар патал са общежитие кьени хъанвач.* ЛГ, 2003, 13. XI.

ОБЩЕСТВО урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра са уьлкведин халкъ. *Зун аскервиллиз фидайла акур обществодинни гилан обществодин арада лап еке тафаватар хъанва.* М. Ж. Шиирдин мана метлебдилай хкатзавайвал, шаирдивай вич обществодилай вилик эцигиз хъанач. Р. Къадимов. *Етим Эминан айгьамдин ва зарафатдин шишар.* Драмади обществодин хци месэлайрихъ ялайди я ва ам вичин гуьзел чешинейралди халкъдиз муьква хъана... Ф. Асланова. Ханбиче Хаметовадин драматургиядилай. **Синоним:** жемят.

ОГЬО! межд. гуьзлемиш тавунвай суал, гьейранвал къалурдай гаф. - *Огьо! Зун квез герек яни?* А. С. Жуваз душман жемир вун.

ОДЕКОЛОН урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра хъсан ни атун патан алукIдай парталдиз ядай жими затI. **Синоним:** атир.

ОДЕЯЛ(О) урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра ксанвайла мекъи тахьун патал винел вегьедай махсус гьаларикай хранвай ва кьене сар, памбаг, митил авай затI. *Садлагъана кIвачери галатун гьисс авуна, къил йикъан къизгъин кIвалахрикди дакIунвай, гьавилляй ам, кроватдилай аладарнавай вили одеялдин пIунI хкажна, адал экя хъана.* А. А. Умуд... *тадиз чпив гвай одеял а тарцин сериндик экIяйна, абур кIвачер гадарна архайиндиз ацукъна.* Б. Гь. Вили вилер. - *Чаз ахъайзавай къван простынар, хуьуьганрин чинар, дасмалар, одеялар вичин кIвализ тухуз, чакай ягъанатарни хъийизва.* Ш. Исаев. Завхоз.

ОКЕАН урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра къураматдин материкдин кьерехар элкьурна къунвай ва я кьерехра экIя хъанвай дерин ятар. *ЭкъечIа гьар имтигъандай, гимичи хъиз океандай, Хифет хъанватIан*

гъавалат, икI амукъич! А. Мир. Гъезелар.

ОКОП урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра хъиткъин жедай яракъдикай ва я гуъллейрикай чуънуъх хъун патал чиле эгъуъннавай чка. Окопдин къерехдал ацукъна Къаюма вичин шаламдиз кукIвал хъиязавай. З. Э. КУТВ-диз фена. Къалурнавай пуд фронтда вири йифиз офицерарни солдатар ксанач Пехотади чпин окопар мягъкемар хъийизвай ва чпиз бес къадар патронар кIватIзавай. И. К. Фетуъллагъ. Суърсет са мус ятIани гъакIан ученияр патал эгъвенвай, амма гуъгъуънлай аскерри чуълдин гъажетханадиз элкъуърнавай окопдиз гадарна. А. Къ. Фу гадарунин буйругъ.

ОКРУГ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра са тайин сергъатра авай чилер. - Ингъе, - лагъана ада, -им чи округдин чилерин карта я, ибур чна и мукъвара тухун лазим тир къубуяр я. З. Э. Мукъвел гелер. Куърре округда муаллимар тIимил авай. ЛГ. 1992, 29. VIII.

ОКТЯБРЬ урус, суц.: -ди, -да; ар, -ри, -ра 1) сентябрдилай гуъгъуънин ноябрдилай виликан варз. Етим Эмин 1884 - йисан октябрдин вацра кечмиш хъайиди я. Э. Меликов. ДатIана рикIе авай кас || "Коммунист", 1988, 16. XII. 2) 1917 - йисан октябрдиз гъукум фялейринни лежберрин гъиле вугай яшайишдин дегишвал. Ленинакай рахазва зун, Октябрь зи рикIева. Зи девирдин яшайиш, бахт Октябрдин рекъева. А. С. Октябрдикай фикирар.

* **Октябрдин <социалист> революция** суц. 1917- йисан октябрдиз гъукум фялейринни лежберрин гъиле вугай яшайишдин дегишвал. Ахпа са арадлай дуъньядин чарх са маса патахъ, элкъвена, Октябрдин социлист революция хъана. А. Ф. Риза. Дугъриданни, Октябрдин революциядалди зегъметчийрин аялриз са экуъ югъ акунач. З. Э. Социалист Зегъметдин Герой Темирханов.

ОЛИГАРХ урус, суц.; -ди, -да; -ар -ри, -ра уълкведа пулунинни промышленностдин девлетар гъиле авайбурукай сад.

ОЛИМПИАДА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра спортдин, музыкадин рекъяй гъуъжетар къадай сувар яз къиле фидай мярекат,

ОМОНИМ урус, граммат., суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра сад. хъиз кхъидай ва я сад хъиз сивяй акъатдай, амма чеб манайралди чара тир чIалан уълчмеяр. Омонимар словарра цифралди чара ийида, месела: кар¹ ва кар². Р. Гъар са чIалаз омонимрин къилдин словарарни ава. Р.

ОБЕЛИСК урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра виняй шуькIуъ къуд синен дестекдин шикилда аваз эцигнавай къванцин имарат. Вири хуърера, посёлокра, шегъерра дяведин къурбандриз обелискар хкажун - им гуърметдин кар я. М. Ж. Стхаяр-Аминовар

ОБЛАСТЬ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра сад тир политикадинни майишатдин тайин сергъатра авай чилер. Россиядин Федерациядин республикадик са шумуд область акатзава. Р.

ОПЕРА урус, суц.: , -яди, -яда; -яр, -йри, -йра къугъвазвай артистри чпин гафар, фикирар музыкадихъ галаз манийралди лугъудай театрдин тамаша. Лезгийрихъ гъеле опера авач. Р. Дагъустандин сифтегъан операдин эсер кхъейди Готфрид Гасанов я. Р.

ОПЕРАЦИЯ урус, суц.; -яди, -яда; -яр, -йри, -йра бедендин азарлу чка атIудай мярекат.

* **операция авун** гл. ни вуж бедендин азарлу чка атIудай мярекат килиз акъудун. -Тазвай чка аватIа лагъ. За исятда операци ийида. З. Э. Арифдиз ишара. КIан-пун чирна, ахпа вичин къарар къабулай ада дустунин вилик къетIи теклиф эцигна: садра за операци тавунамаз ам фад я. З. Э. Арифдиз ишара. Ам духтур я, вичин яида уькIуъ-цурру акунва, Лап агъа кIан виш лезгидиз операци авунва. М. Б. Автограф. Абдулкъадирован къайдадикай менфят къачуна, кIарабдин мефт дегишаруниз талукъ яз хейлин клиникайра агъзурралди операцияр авунва. ЛГ, 2003, 13. XI.

ОПРЕДЕЛЕНИЕ урус, граммат., суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра предложенида существительнийрикай хъанвай членрин лишан къалурдай гаф. Определение гзафни-гзаф прилагательнийрикайни, причастийрикай ва гъакIни числительнийрикай, тIварцIуэвезрикай жеда. Р. И. Гайдаров, С. А. Селимов. Лезги чIал. III.

* **определенидин табий предложение** суц. сложный предложенидин къилин пай ва я адан са член сифетламишзавай табий предложение. Определенидин табий предложенийри гыхътин? гьи? суалриз жаваб гуда. Р. И. Гайдаров, С. А. Селимов. Лезги чIал.

ОРАТОР урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра халкъдин вилик экъечIна дилавардаказ речь рахадай кас. ДАССР-дин Верховный Советдин Президиумдин член, "Правда" колхоздин председатель хъайи Жафарова Зарбаф хъсан тешикатчи, ялавлу оратор, активный общественник, фронтдиз еке куъмекар гайи дирибаиш дишегъли тир. ЛГ, 2004, 22. I.

ОРГАН урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) бедендин са тайин везифа бегъемарзавай са пай (мез, рикI ва мсб). 2) идара. Лезги агъалийри республикадин органривай халкъ лезги чIалал райондин газетар ахъаюн тIалабнава. Гъелелиг халкъдин мурадар килиз акъудзава. М. М. Къибле пата гурзава. 3) гъукуматдин идаради акъудзавай журнал, газет. Чи республикадин печатдин органриз илимдин бине авачиз акъатзавай маса макъалайрини кIелдайбурук гъахълу къалабулукъ кутазва. М. М. Чун гъвечIи халкъ туш. Дагъустандин

писателдин Союздин орган тир литературно-художественный ва общественно политический "Литературадин Дагъустан" журналар вад чІалал - авар, дарги, къумукъ, яхул ва лезги - акъатзава. "Самур" журн., 2003. 4) **милиция**. Яшар яхцІурни цІудава агакъайла, адет яз, органра кІвалахзавайбуру яваш-яваш патара вил къекъурда (и гафарин дуъз манада), вучиз лагъайтІа абуроз гила пенсиядиз экъечдай (гуъгуьлдаказ) ихтияр ава. М. Алимов. Гъинай ятІа лагъ, вуж ятІа лугъуда.

ОРГАНИЗАЦИЯ урус, суц.; -яди, -яда; -яр, -йри. -йра са гъихътин ятІани кІватІалдин кІвалах идара ийизвай тешкилат. Гена шукур, партийный организациди гъавурдик кутурла зи хцин къили ван авуна. З. Э. Рекъер сад туш. Эхъ, ина исятда виридалайни вилик герекди коммунистрин мягъкем организациа, тешкилатчи тир. М. Гъ. Гезентидин эхир.

ОРДЕН урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри. -ра халкъ патал, Ватан патал еке маналу кІвалах авурдаз ам къейдунин лишан яз гъукуматдин патай гудай махсус затІ. Халкъдин шаир лагъай тІвар, СССР-дин лап чІехи орден тир Ленинан орден - ибур совет властди, азад халкъдал гъукуматди халкъдин патай шаирдиз лап чІехи къимет эцигунин, гъакъкъатда ам [С. Сулейман. - А. Г.] халкъдин вичин шаир тирвилдин лишанар я. М. М. Гъ. ЧІехи шаир. Чна Маскавдиз вун ракъурда, кІвенкІвечи нехирбан! Цавдарни гваз! Хкверла, зи орденни хкваш! М. В. Гъарасатдин майдандал, * **Яру пайдахдин орден**

ОРДЕР урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри. -ра гъукуматдин идаради вичин патай гражданриз са кар къилиз акъудун патал (кІвал гун, складдай техил ахъаюн) гудай чар-документ.

ОРКЕСТР урус, суц.; -ди, -да; -ияр, -ийри. -ийра санал музыка ядайбурун десте.

ОРОНИМ урус, граммат., суц.; -ди, -да; -ар, -ри. -ра дагъдин тІвар. Гъайиџ къведай кар ам я хъи, лезгийрин къил акъуддай ксарин чи оронимар (дагъларин тІварар) икъван гагъди хъсандиз ахтармишинавач. Къедалди анжах Шалбуз дагъ, Шагъ дагъ, Китин дагъ, Питан дагъ, Сарфун дагъ, Къелегъ дагъ, Базар дуъзъ, Жалгъан, Яру дагъ, Къурагъ дагълар хътин тІварар тупІалай авунва. Амма чи халкъдин - лезгийрин тІвар алай оронимрикай гафни лагъанвач. Ихътин тІварар лагъайтІа Азербайджанда садни къвед туш. Абур чал са шумуд районда дуъшуъш жезва. Месела, Келбежер ва Гуъйчай районра «Лезги дагъ», Гедебей ва Шеки районра «Лезги къая», Къебеледа «Лезги пел», Дашкесан районда «Лезги яйлах», Огъуз, Шеки ва Къах районра «Лезги Магъле» хътин тІварар ава. "Самур" газ., 2002, 28. XII.

ОСТРОВ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри. -ра къуд пад яд къурамаз чка. 1815 - йисан 8-августдиз есирда гъатай Наполеон Пак Еленадин островдал рекъе туна. ЛГ, 2005, 12. VIII.

ОТДЕЛ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри. -ра идарадин, тешкилатдин са хел. И чІавуз идеологиядин отделдин зеведишдин замвиле кІвалахзавай А. Г. Агъаевани заз еке къумекар гана. "Самур" журн., 2002. А вахтунда председателвиле кІвалахай Ш. Шамхалов, собрание жедалди са шумуд югъ амаз, райисполкомдин коммунальный майишатдин отделдин зеведишвиле тайинарнай. "Самур" журн., 2002.

ОТДЕЛЕНИЕ урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри. -йра 1) **вузда, совхозда, фабрикада са хел**. Зи фикирдалди Бакудин университетдин филологиядин факультетда лезги чІал чирдай отделение ахъайдай вахт фадлай алукънава. М. М. Къибле пата гурзава. Лугъузвай хъи, бес феий касди, отделениедин агроном Садикъа, овоцторгдин къилевайбурухъ галаз чал садна, тапан актар кхъена, вичиз къеж хкудна. А. М. Мурк ракъини цІурурда. 2) **армияда виридалайни гъвечІи пай**. - Юлдаш, капитан, призывникрин 70 касдикай ибарат десте чкадив агакъарнава. Отделениедин командир сержант Мешков. А. Къ. Аскервал башламишай югъ.

ОТКАЗ урус, суц.; - ди, - да; - ар, - ри. - ра тавакъудиз, теклифдиз ваъ лагъана гудай жаваб, ваъ лугъун, къабул тавун.

* **отказ авун** гл., ни низ тавакъудиз, теклифдиз ваъ лагъана жаваб гун, ваъ лугъун, къабул тавун. Пакамахъ иниз Тамум хала атанвай. Ада гад кІватІ хъийиз. къумек гун тІалабна Амма ни председателди адаз къумек гунуг отказ авуна. З. Э. Муъкъвел гелер. Отказ авурди анихъ амукърай, зун гъеле аялри лугъудай хътин тербиядин гафарихъ яб акалуниз мажбур авуна... А. Р. Къве чин. **Синоним: отказун.**

ОТКАЗУН рах., гл., ни; - да, - на; - из, - зава; - а, - ин, - рай, - мир; отказ авун, отказ тавун, отказ тахвун, отказ хъийимир тавакъудиз, теклифдиз ваъ лагъана жаваб гун, ваъ лугъун, къабул тавун. Са касди референдумдикай отказна. Гъа гъвечІи суса. Н. Ш. КІвалин референдум. Уълкведин хейлин клиникайра гъавилэй кІарабдин мефт дегшиаруникай отказнавай. ЛГ, 2003, 13. XI. **Синоним: отказ авун.**

ОТЛИЧНИК урус, суц.; - ди, - да; - ар, - ри. - ра Школада ам отличник тир чи. Хъсан зегъметни чІугвадай вичи. А. Мут. ВикІегъ Расул.

ОТПУСК урус, суц.; - ди, - да; - ар, - ри. - ра кІвалахзавайди ял ягъиз ахъайдай вахт. Мехъер авур са вацралай Гуълзаран отпуск къутягъ хъана. Н. А. Вагъанда къванер. Са вацралай хъиз отпуск къутягъ хъана, Гъамид Мурманскдиз хъфена. А. А. Умуд. - Зун отпускаяр хъайила иниз хкведа, хизанарни галаз, - дидедин рикІиз сабур гун патал лагъана Играмудина. Я. Я. Са фурун вакІар, - Юлдаш отпускда авай. Ам Тамам къве гъафтедилай хтун лазим тир... З. Къ. ШейтІандин веледар. **Синонимар: муъгълет, рухсат(ар).**

ОРФОГРАФИЯ урус, граммат., суц., анжах текв. къ.; - яди, - яда гафар дуъз кхъинин къайдаяр чирдай

чІалан илимдин хел.

ОРФОЭПИЯ урус, граммат., суц., анжах текв. кь.; - яди, - яда гафар сивяй дуъз акъудунин къайдаяр чирдай илимдин хел.

ОСТРОВ урус, суц.; - ди, - да; - ар, - ри, - ра гъульуън, вацІун, вирин юкъва авай къурамат.

ОТЧЁТ урус, суц.; - ди, - да; - ар, - ри, - ра сада вичи авур кІвалахдин, харжидин гъакъиндай вичин идарадиз гудай гъахъ-гъисаб. Гъай аман, юлдаш тракторист, ви отчетдиз кІур гайиди Къурбан яз тахъай гъа! А. Р., Я. Я. Хендедадин мехъер. Райондин гъакимрин чара атІанвай: къве йикъалай садра Цавандин рекъин гъалдикай отчётар кхъиз, абур Москвадаини кваз тІалабзавай. М. Б. «Жигули».

* **отчёт гун** гл., ни низ авур кІвалахдикай, харжидикай, хийирдикай гафаралди ва я кхъена лугъун. Анлай унихъ алатай девирда чна гъар йисуз отчёт гудай ва сечкиирин вахт хъайила, гъахъ гъисабринни сечкиирин собранияр тухузвай. ЛГ, 2005, 19. V.

ОФИЦЕР (ЭФСЕР куъгъ.) урус, суц.; - ди, - да; - ар, - ри, - ра армияда, милицияда жергедин къуллугъчидилай, солдатдилай ва ва сержантдилай виниз тир чин. Меркездай иниз гъайи офицер къилел хкаж хъана. А. Къ. Аскервал башламишай югъ. Ташикентда МВД-дин школа акъалтІарна хтай жегъил офицер С. Султанова, Дагъустандин МВД-дин идарайра жуъреба-жуъре къуллугъар тамамарна. "Самур" журн., 2002, № 23.

* **офицеррин кІвал** суц. офицеррин умуми уъмуърдиз талукъ мярекатар къиле тухудай дарамат. Халил Назирович Саратовдин гъавадин Флотдин училищедиз гъахъна. Ина адал офицеррин кІвалин художественный самодеятельностдин коллективдин регъбервал ихтибарна. А. Гъажимурадов. Чи рикІ алай композитор.

ОФИЦЕРВАЛ суц.; - или, - иле; - илер, - илери, - илера офицер тир пешекарвал.

* **офицервал авун** гл., ни офицер тир пешекарвал къилиз акъудун.

ОФИЦИАЛЬНИДАКАЗ нар. гъукуматдин идарадин къарардалди. Самурдин там официалнидаказ тІебиатдин памятник, милли парк яз малумарнаватІани, ам са къатда тергзава. ЛГ, 2003, 22. II. Гъа и йисан [1945 - йисан. - А. Г.] 28-апрелдин йифен къудаз 30 декъикъа кІвалахайла, абур [Адольф Гитлер ва Ева Браун. - А. Г.] официалнидаказ эвленмиш хъана. Х. Шайдабегова. Ева Браун.

ОФИЦИАНТ урус, суц.; - ди, - да; - ар, - ри, - ра тІуън-хъун гузвай чкада къуллугъзавай итим. Официантдиз ада акъална са вил: - Гъерекъ, пити ва бузбаиш! Башуъсте, ягъ гъил! А. С. Жуваз душман жемир вун. [Керекуъре Пуркурович], Пул гайила, Кускафтарни, Малкамутни ви къуллугъда официантар хъиз акъвазда. Ф. Б. Филиал.

ОФИЦИАНТВАЛ суц.; - или, - иле; - илер, - илери, - илера официант тир пешекарвал.

* **официантвал авун** гл., ни официант тир пешекарвал къилиз акъудун.

ОФИЦИАНТКА урус, суц.; - ди, - да; - ар, - йри, - йра тІуън-хъун гузвай чкада къуллугъзавай дишегъли. Официантка, эверай ван галукъна, Атана фад, цІай галукъай тегъерда. Б. С. Жувак тахсир хъайила и кас чи официанткайриз вирибуруз таниш тир. А. Э. «За хъун гадарнава...» ... и кас чи официанткайриз вирибуруз таниш тир. А. Э. «За хъун гадарнава...»

ОФИЦИАНТКАВАЛ суц.; - или, - иле; - илер, - илери, - илера дишегълидин официант тир пешекарвал. Адан папа ресторанда официанткавиле кІвалахзавайди тир. А. Э. «За хъун гадарнава...»

* **официанткавал авун** гл., ни официантка тир пешекарвал къилиз акъудун.

ОЧЕРК урус, лит., суц.; - ди, - да, - ар., - ри. - ра са затІуникай. са касдикай кхъенвай литературадин эсер. Вуна аз директордин папакай ваъ, адакай вичикай суъгъбет ая. Вуна очерк адакай кхъизвайди я эхир. А. Р. Къаратикенар. Ина мукъвал-мукъвал Мердалидин тІвар алай фельетонар, очеркар, репортажар, шишралди кхъенвай тебрикар - гзаф цІийи жанраяр акъатзава. З. Къ. Мердали Жалилован 60 йис.

П

П [пэ] урус, суц.; - ди, - да; - ар, - йри, - йра алфавитдин къанни къвед лагъай гъарф. Алай вахтунда и гъарфуни кхъинра къве сес къалурзава: 1) пІузаррин вансуз нефес галачирди, месела паб, пад, пуд гафарин сифте къиляй ван къвезвайди, 2) пІузаррин вансуз нефес галайди, месела: пак, перт (хъун), пугул гафарин сифте къиляй вас къвезвай хътинди.

ПАБ суц.; - па, - па; - пар, - пари, - пара 1) эркекдиз акси жинсинин, вичи аялар хадай ва абуруз хурудай нек гана чІехи ийидай инсан. Гъич тахъай къван гзаф атанвай папар, КІватІ хъанай гъвечІи-чІехи ва руш аял. А. Ф. КъатІ-къатІ авур зунжурар. Къав кІевириз., шишер ягъиз, Папар жезва кІвал сувагъиз, Залан кІвалах уртах ийиз, Ажеб регъатвилер жседа. С. Лезги мехъер. **Синоним:** дишегъли. 2) са хизандин къил кутун патал итимдиз некаягнавай диши инсан. Гъич са касдиз къве паб тахъуй дуъньядал. Е. Э. Къве паб.

Са паб гъун важиб, герек я бендедиз. Е. Э. Герек туш. Паб къена ялгъуз хъайила, Виниз кар агъуз хъайила... Межлисда зи тIвар амач къван. С. С. Марият къена хендеда хъайила. Айиб туш папахъни тахъайтIа цамар, Айиб я ачух чин, жигер тахъайтIа. А. С. Ша, дустар! Лезгидиз герекди са паб, вад аял, са кесиб кIвал ва са гъвечIи къуллугъ я. З. Р. Веси. Я паб, ... им чIехи мурад тушни, жуваз хва хъана, хва чIехи хъана, адан мехъер, межлис акун. А. Муграгъви. Адалатдин арха.

* **паб-аял** суц. са хизанда авайбур вири санлай. Вуна мидя къуналди къе архадай, Паб-аялдиз къалуруналди буба хъиз, Эхир раиж жеда ви рехъ туба хъиз, Ви хва пака гъи чин алаз рахада? Х. Х. «Чи чилив гва дегзамандин рехивал». Ада, виридаз хъиз, Севзиханазни гъа сад хътин жавабар ганай: «Кеф-гъал пис туш... пабаял вири сагъсаламат я». А. Къ. Нехирбанни лекъ.

* **паб гъун (къачун)** гл., ни низ уьмуьрдин юлдашвиле кIани дишегъли жуван кIвализ гъун. Паб тагъана яшамии жедаиди туш, - атIуз-атIуз лугъузва Гъайваза, вичин стхадин чинилай вилер алуд тийиз. М. В. Гъарасатдин майдандал. Къвед лагъай паб хкидай ихтияр авайтIа, за ам гъикI хъайитIани жагъурдай З. Къ. ШейтIандин веледар. Бахтсузвал яни, тахъайтIа къисмет, Гъайи-гъайи паб къена са касдин, Абурун шалар куьрсарун адет Хъанвай цлакай, лишан яз яедин. Ирид лагъай паб хкана тадиз, КъекъвезвайтIани гъилеваз кIекIеу... К. К. Яд атIай регъв. **Синоним:** эвленмиш хъун.

* **паб-гъуьл** суц. са хизандин къиле авайбур. Паб-гъуьл хъайтIа, тежес хъайитIа гъуьрметар. Квез герек я мад а мехъер, зегъметар. С. С. Пис папаз.

* **паб рахкурун** гл., ни паб тир дишегълидихъ галаз санал яшамии жез амуьк тавун.

* **паб тIалакъдин къил** суц. папал къадай къин. Хуьре нашиз гъисабзавай АнтIила са сеферда кимел, вичелай акьуллу кас авач лагъана, паб тIалакъдин ва къуд каламдин къин къуна. Къ. Къайибханов. АнтIилан къин.

* **папаз кIан хъайитIа, ламракай итим ийида мисал** 'гъуьл тербияламишунин карда патан къуват еке я' манадин мисал.

ПАБВАЛ суц.; - или, иле; - илер, - илери, - илера эркекди паб, аялрин диде тир гъал. - Вуна зун гъиниз тухузва? - хабар къуна гъуьзел руша. - Вун са вил авай шагъдиз пабвиле тухузва ман, ~ жаваб гана гадади. Ф. Гъуьлуьн шив.

ПАБВИЛЕЛДИ в., нар. рахазвайдаз, алакъаламиш жезвайдаз кIандайвал ийиз гъазур тирди къалурдай амалралди. **Синоним:** ялтахвилелди.

ПАГВ суц.; - куни, - куна; - квар, - квари, - квара юкъван (къулан) тарцелай хурухъди къвезвай кIарабрикай сад.

* **пакун тIвал** суц. инсандин, гъайвандик къвалан кIараб. Ленгердавай пакун тIвал, Енгедиз гуй рикIин тIал. Ф. Ша садра къван чунни адал хъуьрен. Адан пакун тIваларив гвай ти цIрадайвал. Мез къадайвал, КIвачер чилик кIидайвал. Н. И. Сирлу межлис. КIвалахал фидайла, автобусрани троллейбусра дарискъал жез, кIвализ хтайлани пакун тIвалар тIариз рекъизва. Гъ. Къазиев. "Гъайиф зи гъуьл".

ПАГУН кил. **ПОГОН.**

ПАГЪ ме. жед. гъейранвал, мягътелвал къалурдай гаф. - Пагъ, Надя, ваз чидач, муьгъуьббат вуч ятIа. А. А. Умуд. Пагъ, ксариз хъайиди вуч уьлуьм я... А. С. Дидедин къисас. Пагъ, гъикъван гъуьзел я исятда тIебиат. ЛГ, 1992, 7. III. Рухвайриз чин диде чин гъилералди секинарна кIанзавачирни? Пагъ, акI кIанзавай хъи. А. Исм. Вацран мичIер.

* **пагъ атIун, пагъ атIана амукъун!** гл., вуж са кардал муьгътел хъана, лугъудай гаф, ийидай кар жагъин тийиз амукъун. Къуна какур элкъвей карч, Ялна вичел, Гъалчна чилел, Яргъи хъана анал кел. И кар акур инсанар Рушан патав атана. ЦIувад йисан гъуьзелди Виридан пагъ атIана. Ф. Бахтавар. Пачагъ и угъридин гъилий ажуз хъана, пагъ атIана амукъна. Ф. Халуни хтул. Шехъзавай аял къужахда къунвай свас, гъилер куьрс хъана, вилер чIехи хъана, пагъ атIана къурана, гъакI амукъна. А. М. Самур. Къизилбаширин къушунар, сел хъиз, шегъердихъ ахмиш хъана. Надир пагъ атIана амукъна. З. Р. Гъажи Давуд.

ПАГЪЛИВАН фарс, суц.; - ди, - да; - ар, - ри, - ра къакъанда янавай симинал гъар жуьредин гъерекатар ийиз жуван алакъунрал халкъ машгъулатардай кас. Зун акурла, къарагъна вун, Экъ хъиз зурзаз шеминаллай, Я тахъайтIа пагъливан хъиз, Пайгар гвачиз симиналлай. А. С. Хцихъ галаз ихтилат. Пагъливан неинки симинал адав гвай пайгарди, чилел агъзур жуьре къуьруькар акъудзавай квасади хуьзва. М. Ж. Дарман хъиз герек я. Лезги пагъливанрин устадвилез муьгманри рикIин сидкъидай капар яна. К, 1991, 22.I. Гила пагъливанар акъван гъиле-вилени амач, чебни тек-туьк гъалтзама. Квахъзава чи куьгъне адетар. М. Б. Футболист.

* **пагъливан Магъамад** суц. халкъ патал женг чIугвадай, вичихъ зурба беден, къуват авай лезги фольклордин игит. Пагъливан Магъамад, вичин гуьрзни къалхан къвалал вегъена, кварни къачуна, къарини хъуьчIуьк кутуна, яд галай патахъ фена. Ф. Ирид юкI алай пагъливан Магъамад.

ПАД суц.; - та, - та; - ар, - ари. - ара 1) къвал. Къуранвай гъерен патар кIвализ хкана. М. Б. Катай къах. 2) **тереф**. Ина я и патаз, я а патаз мейил тийизвай, иллаки са фикирдал алачир хизанарни авай. Гъ. М. Им къван, имни терез.

* **пад алачир** прил. **акьуллу тушир, чкадив кьан тийидай**. - За ви кьуьзуьвилиз гьуьрметзава. Тавакьу ийизва, мад ахьтин пад алачир ихтилатар тийин. А. И. Самур. Ихтилат чукур патал пад алачир сив квай са кас бес я. С. Ярагьви ашукь Уьзден.

* **пад жедалди векъи, нар. тух жедалди**. Ма, хьухъ пад жедалди, - мурмурзавай ада. З. Э. Муькьвел гелер

* **пад квачир сив суц. сивел атай вуч хьайитлани лугьудайди**. Абуьр, якъадаш, - лагъана ада, ваз хьанвай чуру авазар я. Вараки, ахьтин пад квачир сиверихъ яб акална, жуван кенефдин кьил квадармир. З. Э. КУТВ-диз фена.

* **пад кими гафар [ихтилат] суц. гьакьикъатдив кьан тийидай, ахмакьвилин лишанар квай гафар [ихтилат]**. Гьамиша ийизва тикрар Чарада лагъай кьван кими гафар. А. Ал. Туьтуькьуш.

* **пад-кьерех авун гл., ни са тайин чкадиз фидайла, лазим тир партал(ар) алукгун**.

* **пад-кьерех акун гл., низ уьмуьр акун, тежриба авайди хьун**. - Заз кьез хьтин дуьньядин крар чидач, заз пад-кьерех акурди туш. А. Ф. Лянет. Дагъдин хуьре етим яз члехи хьайи ва пад-кьерех такур ам Димиран квале есир ва кьаравуш хьанвай. З. Э. Муьгьуьббатдин целхем. Халкъ а кьадар нарази тир хьи, и кардин гьавурда анжах Уьзден хьтин пад-кьерех акур инсанар акъазвай. С. Ярагьви ашукь Уьзден.

* **пад-кьерех ягьун гл., ни жуваз паб аваз-аваз, маса дишегьлийрихъ галаз алакьалу хьун**. Ваз кьацак акатай данаяр акурди яни? Пад-кьерех язавай итимарни гьакI я. Н. И. Гьакимрин папар.

* **пад (патал) кьун гл., нин нин терефдар хьун**. Жемьатар, Шидибег хьтинбур чи хуьре мадни ава. Абуьру вилериз акваз-акваз Шидибеган пад кьаз, «тапарар я» лугьуз, кхьейдаз нагьакьан гафар лугьудайла, кьезни, абуьр вужар ятIа, чир хьана. А. Ф. Газет. - Шахмарданова пара клевиз Агьмедован пад кьазва. А. А. Лезгияр. Гьажиев учительницадин патал жедайди ашкара тир, гьавилай ада сив ахьайдалди Гьуьсейнова сарарикай хьиз лагъана: -Ада, гьелбетда, ви пад кьада. А. А. Умуд.

* **пад-пад авун гл., ни-куь вуж-вуч кукIварун**. Гардан вуна зи атIайитлани, завай аниз физ жедач. Вучиз лагъайтIа гила ада зун кьазунда, пад-пад ийида. Ф. Кесибдин хва Кьагьриман.... аждагьандин ирид кьилни пад-пад авуна. Ф. Ирид юкI алай Магьамад пагьливан.

* **пад-пад (патар-патар) хьун гл., вуч сагъ затI сагьвилай акьутун, паяриз чара хьун**. И арада гуьрз хтана идан кьилел аватна, патарпатар хьана гьарнихъ чкIана. Ф. Ирид юкI алай Магьамад пагьливан.

ПАДЕЖ урус, граммат., суц.,; -ди, -да; -ар, -ри. -ра затIарик, тIварарик акатзавай гафар дегиш хьунин категория.... дибда (асул падежда) ачух сесер ава я у аваз хьайитIа, актив падежда ва и падеждикай жезвай амай падежра адан эхирда и гьарфунин вилик у гьарф кхьида (яни икI: -уни ва мсб). Месела: лашуни, лашунин, лашуниз...; туп - тупуни, тупуниз... М. М. Гь. Лезги чIалан орфографиядин словарь.... лезги чIала иумуд падеж ава? - Жува лагъ, - гадайри адаз инлай-анлай кьуват гана. - Ни цIемужуьд лагъайтIани, - ашкьи акатна давамарна Курабега, - адаз, са девурда заз хьиз, грамматикадай кьвед! ЦекIуьд, ава лагъ, цекIуьд Т. А. -Лезги чIала иумуд падеж; ава? - Цемужуьд. - Ам виликан вахтар тир... Гила чахъ 19 падеж хьанва. Адан тIвар чарасузвилин падеж я. Суаларни ихьтинбур я: вучин? гьикIин? "Самур" газет, 2002, 19. III. * **актив падеж, арачивилин падеж, асул падеж, гунугин падеж, талукьвилин падеж, кьакъатунин падеж, секинвилин падеж**.

ПАДИШАГЪ фарс, суц.,; -ди, -да; -ар, -ри. -ра гьукуматдин, уьлкведин кьиле авай кас. Ажеб камалэгьли гуьзел жагъана кьужахда аваз, Жамали эйш-ишаратда падишагъ хьиз чагъда аваз. Е. Э. Хьана Амач лугьуз и падишагъ, Заз са хабар ван хьана хьи. С. С. Амач лугьуз падишагъ.

ПАДУН гл., ни вуч; -да, на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; пад авун, пад тавун, пад тахвун, пад хьийимир сагъ затI кьве пай авун. Чил кьве падна, Члехи вацI авахьиз, Вилери ваъ, вуна заз кьалурна. М. Б. КIватIиз тахьай гад.

ПАЁК урус, суц.,; -ди, -да; -ар, -ри, -ра вахт-вахтунда садаз (аскердиз) гудай недай ва алукIдай затIар. Хуьре адан руфунин гьунар виридаз чизвай. Армияда ам кьве паёкдал эцигалдай. С. Гьажибегов. Пуд бади.

ПАЖ || БИЖ туьрк, суц.,; -ра||ре, -ра||ре; -ар||ер, -ари||ери, -ара|| -ара 1) дишегьлиди, некаягъ авунвай ва я регистрация авунвай гьуьл авачиз, хайи аял. ЦIайни гум кьилел алаз, куьчедай хтай дидеди Секинатаз вичин акьалтIай гаф лагъана: - Я жува-жув йикъ. ТахьайтIа, за вун рекьида. А паж хамир! З. Э. Кек галкIизва. Хайи чилиз Батан лагъ! Батан течир инсанни, диде-буба течир паж сад я! Ф. Б. Миф. 2) векъи масадбур алцурардайди. Гила... а симсил пажра диссертация кхьизвалда. Кхьирай! Гьахьтин гьиллейралди, дережайралди кьуллугьар кьачузвайбур чина муд хьанва кьван. Т. А. Мехьер куьтягъ тахьанмаз. КьарпIузар маса гузвайбур пажар я. - Вуч, вуч я? Гьавурда акьунач Нур. - Бижер я. - Вучиз? Р. Гь. Лацу цавун кланик.

ПАЖАЛИСТА урус, кIус са вуч ятIани авун теклифдайла минет авун яз ишлемишдай гаф. Пажалиста. Зи патав ацукъ. Ясин вал кьуркьанул гьаким. Им гьа и кьуркьан ваз гьаким я лагъай гаф я. чан руш. А. Р., Я. Я. Хендедадин мехьер. **Синоним: буюр**.

ПАЙ туьрк, суц.,; -юни, -юна; -яр, -яри, -яра 1) сагъ затI арадиз гьидай ва я ам чукурлайла жедай кIус. || вахтунда жемятдик зурзун акатна, са паяр катиз башилашина. Ф. Ирид юкI алай пагьливан Магьамад. Велиметан утагъдин са илан члехи са пай адал алкIурнавай яйлухрай ацIанва. М. В. Гьарасатдин

майдандал. *Набататрин паяр: дувул, тан, пеиш, тум, къене авай емиш.* З. К. 'Тебиат чирун. 2) **са гъихьтин ятлани шадвилай гудай багъиш.** *Ракъинин гуьмбетдиз лапагар, верчер, гъери, дуьгуь, рангунин литер ва гзаф къадар маса шейэр паяр яз гъизвай.* А. И. Къиргъин. 3) **умуми затI талукуьбуруз чара авурла, гъар садал гьалтдайди.** *Бубадин суруз гъуьрметиз тежедай касдиз и кIваляй гъич чат кепекдинни пай жедач.* З. Гъ. Бубадин кIвал. * **стха пай, чIалан паяр.**

* **пай атIун** гл. **са кардикай магърум авун.** *Аллагъдин мал пай идайла, датIана, гъамиша куьз тада зун пай атIана?* Е. Э. Азиз дустар, килигдачни зи гьалдиз? *Кесиб кас аквадай бенде жагъич, валлагъ, кесибвал къий. Адан пай тIатIудай бенде жагъич, валлагъ, Кесибвал къий. Е. Э. Кесибвал къий. Чи гзаф хуьрера кхьин авачирвал, азадвал анихъ амукърай, бязи вахтара чи ата-бубайрин тIебиатдин лап адетдин девлетрикай пай атIанва.* И. В. Чирхчир.

* **пай атIуй!** \$, *межд. дишегълийрин экъуьгъун.*

* **пай гун** гл. **алакьунар, лазим шейэр гун.** *Сад Аллагъди гана ваз пай...* Е. Э. Суна, за ваз лугъун са чIал.

* **пай кутун** гл., *ни квек куьмек гун.* *Газетрин редакцийри чпин къвалав литературадин кружокар тешикулуналди, анра юкьван школайрин преподавателрив, партийный, советрин ва маса работникрив лекцияр кIелиз, туналди чи литературадин гележег тир жегъил писателар чIехи авунин кардик лайихлу пай кутада.* А. С. Жегъил шаиррин яратмишунин бязи месэлайрикай.

* **пай хкатун** гл., *нин квекай умумивал амукъ тавун.* *Агъузардин ван цавариз акъатна, И гуьлущан дуьньядикай пай хкатна.* Е. Э. Шеда зун.

* **пай хъун** гл., *вуч сагъ затI кьве патяхъ чара хъун.* *Къазмадивай акъван яргъа тушиз, вацI кьве шакъадиз пай жезвай чкадал, къавахдин са тар пунай акъатнавай* З. Гъ. *Ахварай авудай аваз. Лезгийрин интеллигентрикай гъарма сад анжах вич паталди алахъначиртIа, халкъ кьве патал пай жедачир.* З. Р. Веси.

ПАЙГАР¹ *фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра; пагъливан симинилай фидайла, адан гъиле жедай яргъи, дуьз лаш.* *Зун акурла, къарагъна вун, Экв хъиз зурзас шеминаллай, Я тахъайтIа пагъливан хъиз, Пайгар гвачнз симиналлай.* А. С. *Хцихъ галаз ихтилат. Пагъливан неинки симинал адав гвай пайгарди, чилел агъзур. жуьре куьуьркар акъудзавай къасади хуьзва.* М. Ж. *Дарман хъиз герек я. Майдандал гъиле яргъи пайгар авай пагъливанни акъатна.* К., 1991, 22.П.

ПАЙГАР² *прил. лазим тир къайдада авай, хъсан ери авай...* *заводди акъудзавай шлифовальный станокар акъван пайгарбур я хъи, абуру рандадай ягъай алатар гезина турла, чIар анихъ амукърай, гъава фидай чкани амукъдач.* З. Э. *Кьве фронтдин командир. Цицигърин хуьруьн кIватIал санлай Куту-ркъюредин наиблуддик акатзавай. Ина цуниз пайгар, хъсан магъсулар жедай чилер лап тIимил авай.* С. Муслимов. *Цицигъ-наме. - Уьзден, чаз вахт пара ама. Тади ийидай кар авач. Чун къисмет хъанвай межлисни пайгарди хъанва.* С. Ярагъви ашукъ Уьзден.

* **пайгар хъун** гл. **лазим тир къайдада. хъсан ерида аваз хъун.** *Цинин къуьдни хъана пайгар...* С. С. *Билбил. Гъар са жендек хъунал къакъан, Намусдиз пайгар жедай туш.* С. С. *Вич гумрагъ тир бязи тарта.*

ПАЙГАР³ *нар. лазим тир къайдада...* *адан са чIиб къван шапкадикай хкатнавай мег эаз пайгар ачунач.* И. В. Чирхчир. *Агъзур гадни агъзур гатфар ракъурна, Секинарда вун халади пайгар, рикI.* И. Гъ. *Рубаияр. Лугъуз жедач, пайгар аквазвач заз жуван гьалар. И йикъара за Къуръанни кIелна, акъалтарнавайди я. С. Ярагъви ашукъ Уьзден. Синоним: пайгардиз.*

ПАЙГАРВАЛ *суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера пайгар тир гьал.* *Пайгарвал лайих я жув пайгардаз.* Р.

ПАЙГАРДАКАЗ *нар. лазим тир къайдада аваз. Синоним: пайгардиз.*

ПАЙГАРДИЗ¹ **пайгар** *существительнидин гунугин падеждин форма. Кил. ПАЙГАР.*

ПАЙГАР, ПАЙГАРДИЗ² *нар. къайдадик кваз. Гьелбетда, гъар гъи кархана къачуртIани, ада пайгардиз, къайдадик кваз кIвалах авун зегъмет чIугвазвайбуруз лазим тир, къулай шартIар яратмишунилай аслу я.* ЛГ.. 2003, 13. XI. **Синоним: пайгардаказ.**

ПАЙГАРСУЗ *прил. пайгар тушир.* *А кьвед лагъай папани са пайгарсуз велед хана заз.* А. Къ. *Нехирбанни лекъ. Антоним: пайгар.*

ПАЙГЪАМБАР *фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра* 1) *диндин къалуруналди, чилерал вичин къанунар, фикирар инсанриз чирунва къилиз акъудун патал Аллагъди хягънавайди. МискIиндиз физ капIада гъар жуьмядин къуз, Аллагъ, пайгъамбар рикIелай гъич фидач.* А. Ф. *КъатI-къатI авур зунжурар. Низ чир хъуй, гъихьтин зурба пайгъамбарар и дуьньядал атанатIа, дуьньядилай фенатIа.* М. В. *Гъарасатдин майдандал.* 2) *чуьхверрин сорт.*

* **пайгъамбардин суьруь фейн рехъ** *суц. цава куьлуь гьетер гзаф алай чка.*

ПАЙГЪАМБАРВАЛ *суц.; -или, -иле; -илер, -илер, -илери, -илера пайгъамбар тир гьал.* *Амма жуван ватанда чи ивидай Пайгъамбарвал тергенава тир тегъерда.* А. Къ. *Къара буллах.*

ПАЙДА * **пайда хъун** гл., *вуж-вуч гуьзлемиш тийизвай са вуж-вуч ятIани атун.* *Адан вилик сад лагъана са къаралту пайда хъана.* З. Э. *Муькьвел гелер. Са герендилай анихъай къарма-къариши ванер акъатна,*

ахпа юрта гъатна чукурзавай, къуьне буш кварар авай, гъилерик чайданар, гичинар квай рушарин десте пайда хъана. А. А. Умуд... Шемерук гвай чУлава къушун Пайда хъана синерихъай. А. С. Хцихъ галаз ихтилат. КВалин неси эвичИдалди варцин сиве чубандин акунар алай яшлу касни пайда хъхъана. Б. Гъ. Пварун стхаяр.

ПАЙДАХ туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра къушундин, гъукуматдин. идарадин лишан яз яргъи кIарасдихъ акалнавай тайин рангунин гъяркъуь парча. Пачагъди вичин виляятдин вири чкайрай аквадай са къакъан минарадин кукIваз чУлава пайдах хкажна. Ф. Нехирбандин хва. Ингъе къезил шагвардик лепе гузвай яру пайдахар азадвилин муштулухар туширни'. А. И. Самур. Багъларин ара къуна хуьруьн чIехи майдандал къведалди рекъе халичяар эКIяна. Майдандин къилихъни варзни гъед авай къацу ипекдин пайдах яна. А. И. Самур.

ПАЙДАХЧИ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра пайдах хкажна тухудайди.

ПАЙИ: * **пайи-паяр авун** гл., ни вуч са шумуд патал авун, кIусар-кIусар авун. Къушун пайи-паяр авуна виже къведач. Вири къушун санал фирай душмандин винел. З. Р. Гъажи Давуд... бязи лезги алмри ва интеллигенциядин векилри лугъузва: им къиле фидай кIвалах туш, им чи республика пайи-паяр авун я. Лезгийриз автономия герек авайди туш ва мсб. М. М. Къибле патта гурзава. Авуна пайи-паяр адан [шаирдин халкъдин. - А. Г.] чил, Юкъвай тIуз симер тухвана векъи, Гатазва виниз авур касдин къил, Гъелекзава эл гъакимри пехъи. Б. С. Ават ахварай. **Синоним:** паярун.

ПАЙИЗ паян глаголдин мурадвилин форма. Кил. **ПАЮН.**

ПАК фарс, прил. михъи, къени. Эй алемдин азиз чанар! Тебиатдин пак мизанар рикIин къене амаз дири, Шаир хъана паиман хъайи инсан акваз кIанзаватIа, Зи кIвализ ша! Л. Н. Зи кIвализ ша! 2) куьч. **гзаф** играми, чIурун виже текъвер. Чирда за ваз пак адетриз гъуьрметиз... А. С. Хцихъ галаз суьгбет. Ватандиз ва халкъдиз къуллугъ авун гъар са касдин пак тир буржи я. Гъ. Гъ. Гаширов. Сифте гаф. Акъалтзавай несилриз чирвилер, тербия гун - им чи пак буржи я. ЛГ, 1992, 1. IX

* **пак хъун** гл. михъи хъун. Вун са чIавуз тахъайди гъакI... Жене хъвайи кас Сулакдин... - гъа гъахътин чIал язва заз пак, Экв кутадай ахлакъдин. Т. А. Фу квахъ тавурай.

ПАКА' суц.; -ди, -да алукъзавай югъ.

* **пакад(ин) юкъуз** нар. алукъзавай юкъуз. Пакадин юкъуз Надежда Михайловнадиз Айша писдаказ начагъ хъанва лагъай ван хъана. А. А. Умуд. Ци абур са партадихъ ацукънавай; и кар фикирдиз атайла, ада геж тавуна лап пакад юкъуз абур сад-садавай чара авун къетIь авуна. А. А. Умуд.

ПАКА² нар. 1) алукъзавай йикъан вахтунда. Руш пака зи тухуда. С. С., С. М. СтIал Саяд. Жанавур пака къуз сикIрен кIвализ фена... Ф. Ирид юкI алай Магъамад пайгъамбар. Къе агакънач, пака къведа зун ви къилив. И. Гъ. Рубайяр. Пака мелез эвериз кIан яни, я туш кIарасар атIуз тамуз тухузвани? М. Садики. Дуст. 2) **гележегда**. Кеф чаз, - лагъана ада, - куьне учетар тухузва, кесибри чтихъ амай амачир белгемарни са тагъарда авай мухахъ, цуькIуьхъ маса гузва. Абуру чпин къил пака гъикI хуьда? З. Э. Муькъвел гелер. Вахт - рикIин мурад патал женгера гъалиб хъунухъ я. Пака жув бахт авай кас яз акваз кIанзаватIа, ам къе жагъура. А. Р. Чинбан савкъват. Къе чIал маса гайи касди пака вичин дидени маса гуда... М. М. Лацу лекеяр. **Антоним:** къе.

* **пака лагъай миргихъ тум хъайиди туш** мисал 'ахпадал вегъей кIвалах къилиз акъатдач' манадин мисал. [Жават]. Эхъ ман, мирес, гила кIвалах энгел авуна кIандач. «Пака лагъай миргихъ тум хъанача» лугъудай мисалар ава... Р. Ю. Вахтеуз къиникъ.

ПАКАГЪАН прил. 1) алукъзавай йикъан. Пакагъан кар гъакI рикIемаз, Няниз ксун вядедамаз, Фикир ийин фад пакамаз Ахварай (а)ватун патохъай. С. С. Гад кIватIиз тади ая. Чун пакамалди къежей парталар алаз мекъила чуьлда амукъна. Иниз килигна завай пакагъан юкъуз кIвачел акъвазиз хъанач. А. Ф. Лянет. Княздиз неинки Надиран къенин ва пакагъан планар, адаз гъакIни адан вад йис идалай къулухъ авуна кIанзавай крарни гиламаз чириз кIанзава. З. Р. Гъажи Давуд. 2) **гележегдин**. За квез икрам ийизва, игитар -куьн хътинбур мад хъурай лугъуз. Куьн амукъзавач., амма чи дагълара лайлайдин сес гъамиша жегъил я, куь къепIера авай куьрпяр пакагъан игитар я... З. Гъ. КъепИнин аваз. **Антоним:** къенин.

ПАКАМ(А) суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра къенин йикъалай гуьгъуьниз къвезвай йикъан экв жезвай вахт. Пакам къилий заз ахварай зун нардин тварар хътин сарубугъда гъаз регъве аваз акуна. И. В. Теъбир. Самолет, адет яз, цавуз экъечIдай вахтуншай пуд сятдин геж хъанай. КIуьд стхадин виляятдин къилел ам пакаман вахтунда атана. А. А. Пад хъайи рагъ. Пакамалай сифте яз адав ахвар агатиз эгечIна. А. Исм. Эхиримжи къув. Ви гъар са пакама ихътин рагъ алайди хъуй... Гъ. Къ. Дили дуьньядин чирагъ.

* **пакам(а||-ан) [сабагъ] хийир(ар)!** межд. йикъан экуьн къилий сад-садал гъалтайла, саламдин ибара. - Пакам хийир, пакам хийир, инсанар, Хкаж жезвай мубарак хъурай квез! А. С. Пакам хийир, пакам хийир... -Пакам хийирар, Хелеф! - ацIай квар гъаз булахдилай баде хтана ахкъатна. А. Къ. Нехирбанни лекъ. - Сабагъ хийир, дуст кас Генжали! Куьн вуч перишан я?! Къ. М. Рекъин риваятар.

* **пакама хъун** гл. экуьнахъан экв малум хъун. Пакама жедалди я Салегъа, я Марвара ахварнач... А. А. Пад хъайи рагъ.

ПАКАМАЗ нар. алуқзавай юкьуз. Пакамаз къарагъайтIа Лукъман, цав, чил чIулав хъана ацIанва, чIагъ ацукъайди хъыз, чинеррив. Ф. Пачагъдин мегътер Лукъман. - Ваз контордай эверзава. Вун пакамаз гъаниз фена кIанда, - жаваб гана устIарди гъуьрметлувилелди. - Вуч хабар ятIа? З. Э. Социалист Зегъметдин Герой Темирханов. - Ваз мус кIандатIани! - лап къе. Ваъ, къе ваъ, къе геж хъана. - Пакамаз. Хъсан яни? Б. Гъ. Вили вилер. **Антоним:** няниз.

ПАКАМАЛДИ нар. пакама жедалди. Чун пакамалди, къежей парталар алаз, мекъила чуьлда амукъна. А. Ф. Лянет. Вичин йикъан кIвалах куьтягъна, рагъ пакамалди ял ягъун патал чуьнуьх хъана. Б. Гъ. Вили вилер. - Тамазан, кар акI авуна кIанда хъи, пакамалди ибурукай са тIвар амукъдайвал, - лагъана Кавха Къафара гъиливди къуьлуьн никIер къалурна. Я. Ш. Гъахъ квахъдач. **Антоним:** няналди.

ПАКАМАН прил. йикъан сифте къилин. Пакаман секинвал са гъихътин ятIани ванци чIурзавай. А. А. Умуд. Пакаман азан тир, жергежерге хъана дишегъляр булахдила хквезвай. Я. Ш. Гъахъ квахъдач. Ширин шейэр, пакаман, нисинин, нянин хуьрек жедалди, вилик ишлемишна виже къведач. ЛГ, 1994, 1.1 V. **Синоним:** экуьнин. **Антоним:** нянин.

* пакаман [экуьнин] ярар суц. экуьнахъ цавун кIан яру жедай вахт.

ПАКАМАХЪ || **ПАКАМАХЪДИ** нар. югъ алуқбайла. Ша булахдал гъар пакамахъ, Заз ви къамат акурай, яр... З. Р. Яр. Пакамахъди Волгадиз вун килиг, хва, Авахъзавай ви уьлкведин тарих хъыз. Шамагъаждал явашидиз хъвехъ эциг, хва, Рахазва ам, дуьнья акур ариф хъыз. А. С. Хцихъ галаз ихтилат. Гъар са касди йикъа къве сеферда, пакамахъ ва нянихъ, сарар чуьхуьн лазим я. ЛГ, 1994, I. IV. Пакамахъ, ниснихъ ва нянихъ самовар эцигдай. ЛГ, 2002, 15. V. Гъар пакамахъ экъечIда зун сердендал Калер ацаз. А. Ал. Гъар пакамахъ сердендал. **Синоним:** экуьнахъ. **Антоним:** нянихъ.

ПАКАМАХЪАЙ нар. югъ алуқбайла хъыз. **Синоним:** экуьнахъай.

ПАКАМАХЪДИ кил. **ПАКАМАХЪ.**

ПАКВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера гзаф играмивал, рикIелай алудиз тежервал. И къванци, гуя Абас тIулисимда тунва, адаз вичикай хабар амач. На лугъуди, паквал, ядигарвал гакъунва, къужадиз зигъин амач, ам са гъихътин ятIани чеги гъиссерин дерин дегънеда цIранва. М. В. Гъарасатдин майдандал. Зи аял вахтар, хайи хуьр, хайи кIвал, абурун паквал рикIел хкиз кIан хъана. М. В. Гъарасатдин майдан.

ПАКВАР пагв существительнидин гзафвилин къадардин форма. Кил. **ПАГВ.**

ПАКВИЛЕЛДИ нар. паквал хас яз. **Синоним:** пакдиз.

ПАКДИЗ нар. пак яз. Ви ашкъ пакдиз хвейи касдин, рикIяй накъвар феи касдин, Аманат хъыз, къейи касдин Хуьх и кагъаз, алагуьзли. Ш. Къ. Алагуьзли. Адаз гъикъван хъанвай залан Вич коммунист тахъунни. Коммунист тIвар алай папан Даим пакдиз акунни. Т. А. Фу квахъ тавурай. ЧIални чи бубайри пакдиз хвена чав агакъарнавай багъа аманат я. ЛГ. 2004, 12. II. **Синоним:** паквилелди.

ПАКЕТ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра виче са вуч ятIани туна тухун патал чарчикай, целюфандикай раснавай затI. Къачуна буйругъ къуллугъчиди са: «И пакет гваз вун фида виликди...» Б. С. Фикирна кIанда. - Куь сусваз гаф авач. Гъамиша гъилера ацIай пакетар аваз хкведа. Ада квез шегъердай вуч хкизва? - са еке пакетда аялдин пек-лек жеда, муькуьда - вичин дегъшилух, перем, тапучка... Пуд лагъайдани - ичIи баллонар, аялдин горшок. Т. А. Девирдин шикилар.

ПАКЛУ прил. пак тир.

ПАКЛУВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера паклу тир гъал. Умуд це заз даим вахъ агъадай, Тежервал чи арада шаклувал. За дуьньядал виридан арадай Къабулзава тек са ви паклувал. М. Б. Бубадин сурал.

ПАЛ(АР) || **ПУЛАР** суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра техилдикай гъуьр регъведайла, хкатзавай хуьруьшар. Гъуьр санихъ авуна, Палар санихъ авуна. Ф. Ирид акадин фар чрана, Паларикай кицIин ханIа авуна. Паларин ханIа ирид чакуна цана. Ф. Анжах лап мукъув Агакъайла, гадади адав гвайди палар квай, аквар гъалда, мухан гъуьруькай ишиннавай тинидин кIвалакI тирди къатIана. Б. Гъ. Заз эвера. Диабет азар авайдаз дуьгуь квай хуьрекар, палар квай фу, салан емишар туьн меслят къалурзава. "Самурдин сес" газ., 2005, 19. III. **Синоним:** кепекар.

ПАЛАН фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) кIвалин гъайвандал эцигзавай парцин кIаникай кутадай затI. Эркек ятIа, хкъгъ. зи хва, женгчивал, ТуштIа, вакай палан ягъай лам жеда. Х. Х. Чи чилив гва дегъзамандин рехивал. - Я юлдашар, - лагъана Махсуда, план заз чиз гъар са кардиз герек я, амма им инсандин кIулаз ягъизвай палан туш. З. Э. Муькъвел гелер. 2) гъамбалдин далудал жедай затI.

ПАЛАР кил. **ПАЛ(АР).**

ПАЛАС фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра гамарин са жуьре. [Жарият ханум]. Паласар къве вацралди, халичар са вацралди храна куьтягъара лагъана татиурмишнава за. Ж. Эфендиев. Азадвилдин рекъе.

ПАЛАСА суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра дуьзен чилин мезре. МичIивиле виши йисарин Алчудризвай халкъдин къилер. Кулакрив гвай паласд никIер, Шумуд жуьт гамешар, куьтен... А. Ф. Эм-Тэ-Эс. Далу квез

я, кьулухъ сергъят галачтIа, КIан ятIа вич, паласа кьван фирягъ хьуй. Ажюз жеда инсан Ватан авачтIа, КIантIа вич лукI, кIандатIа вич пачагъ хьуй. М. Б. Квез я? Лезгийрин хуьрер сувара аватIани, абурун виридаз аранда талаяр, убаяр, папасаяр ава. Ф. Б. Миф.

ПАЛАТА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра больницада азарлубур сагъардай вахтунда яшамиш жедай кIвал. И палатада авай муькуьди уьлкведиз машигъур хъанвай пагъливан Абдурагъман Османов тир. А. Э. Шаирдин тарсар.

ПАЛДУМ фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра канабрикай ва я кушуникай хкатай усалбур. Идарадал алтIушнавайбурун гъилера перер, кацаяр, лумар, ракъун тIвалар авай... Сад-къведан гъилера цIай квай палдумарни пайда хъанвай. А. Фет. Вак хьтин.

ПАЛТА туьрк, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) кIарасдай тIекв акъуддай алат. **Синоним:** руцIугул. 2) нафт акъуддай къуй эгъуьндайла, ишлемишдай алат. Палта галудна, абуру кьуюдиз турбайрин агъа кьилихъ гилигна вичик гужлу магнит квай «хуьширекан» тIвар алай алат авадарна. Б. Гь. Вили вилер.

ПАЛТАКЪУШ куьгъ., суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра чIухлумпIрин са жуьре.

ПАЛЬТО (**ПАЛТУ** рах.) урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра мекъи вахтунда чими хьун патал вири парталрин винелай алуКIдай партал. Гъажимурадахъ, адан папахъ ва аялрихъ са шумуд къат парталар ава: костюмар, пальтояр ава. З. Э.. Социалист Зегъметдин Герой Темирханов. Пальто аязди тIарамарнавай, амма гила кIвалин чимивили ам юмшагъарзавай. З. Гь. Ахварай авудай аваз. Адал алай еке жибинар квай куьруь, кьелечI пальтони, адакай хкатнавай велюрдин перемни, гардандавай ипекдин яйлухни, нехишиар атIанвай капрондин гьульутарни, гъатта метIераллай сумкани чIулавбур тир. А. М. Киф атIайди.

ПАЛТУ кил. **ПАЛЬТО**.

ПАЛЧУХ туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) чиле авай руквадик, накъвадик яд акатайла, жедай кьежей затI. Ада, къай, жив, марф, палчух талгъуз, гъар сеферда цIувадкъад километрдин рехъ яхдю кечирмишиз хъана. З. Э. Муькъвел гелер. 2) махсусдаказ гъазурнавай къарадин къаришма.... пакад юкъуз абурун секуьл, гъакIан палчухдикай раснавай кIвализ яргъи спеларни чуруяр квай кьве итим атана. А. А. Пад хъайи рагъ. Кьушун физвай чуьллер, рекъер, муькъвер фит какахъай палчухди кьунвай. З. Р. Гъажи Давуд.

* **палчух кутун** гл., ни эцигун авун патал накъвадикай материал гъазурун. Селима вичин кар давамзавай, кьве жегъил гадади КIамун муькуь пата цIийи палчух кутазвай. А. А. Умуд.

ПАМАДУР кил. **ПОМИДОР**.

ПАМАЗИН даус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра чIичI алай памбаг парча.

ПАМБАГ фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) парча храдай цIилер ийидай набатат. Колхоздикай лезги чIалал туькIуьрнавай маса чIалара хъиз, инани шаирди лежберриз колхозда сад хьуниз, ана хъсандиз кIвалахуниз, бул ва хъсан мейвайрин, техилдин ва памбагдин бегъер битмишаруниз эверзава. М. М. Гь. СтIал Сулеймана азербайжан чIалал туькIуьрай шиирар. 2) набататдикай хкуднавай хъуьтуьл лацу материал. Къурмишизавай чаз азад хуьр. Абурун метлеб - хуьруьн халкъар Къекъверагъвиляй акъудун, -Чи уьлкведиз бул техилар, Памбаг, дуьгуь, шагъбугъда гун. А. Ф. Эм-Тэ-Эс. Памбагдал нIузарар ивидикай мишъна, нерин кIаникай рухул элкьуьрна. А. А. Пад хъайи рагъ.... Айнади аялрин чапла гъилин кьуьнелай агъуз хъиз памбагдин кIусуналди спирт гьуьцIуьз цIегъ ягъиз башламишна, З. Э. Муькъвел гелер

ПАМИДОР кил. **ПОМИДОР**.

ПАМПАСИ урус, рах., суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра къафетрин са жуьре. Я бахтавар къайи булах, Къилел вершин тарар кIанди, Пампасидвай рикI ягъайла, Ваз са турши анар кIанди. Ф.

ПАМЯТНИК урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) тIвар-ван авай са кас ва я маналу са вакъиа рикIел хуьн патал эцигнавай имарат. Махачкъала. Чун шегъердин багъда, СтIал Сулейманан памятникдин. вилик ацукънавай. Чехи шаирдин къамат чи вилик акъвазнава. З. Э. Скульптор. Машигъур революционеррин памятникар яратмишунин гъакъиндай конкурс малумарна. З. Э. Скульптор. Самурдин там официалнидаказ тIебиатдин памятник, милли парк яз малумарнаватIани, ам са къатда тергзава. ЛГ, 2003, 22. II. 2) са девирдин чIалан, культурадин, искусстводин маналу эсер. Гъазанфар-бегди 1871 - йисуз чап авур «Куьредин жуз» лезги чIалан памятник я. **Синоним:** гьумбет.

ПАНАГЪ фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) са кар кьилиз акъудун патал менфят къачузвай кьуват, куьмек. Сулеймана... жезмай кьван шад хъайи дагъвидиз, ханарин, беглерин даях ва панагъ хъайи Николай пачагъ тахтунай гадарайди лагъана. Къ. М. Рекъин риватар.... лезги чилеринни, дагъларинни, чуьллеринни, яйлахринни, мезрейринни, никIиринни, вацIаринни, булахринни ва абурухъ галаз санал яшамиш жезвай инсанрин и югъ хъиз, виридан кьулан тар хъиз, виридан панагъ хъиз акъвазнавай дагъ. М. В. Гъарасатдин майдандал. Халкъдин мисалдавай фикир, дугъриданни, гъахълу фикир я. Хийирдинни паишманвилдин кардани ви гъалдикай сифтени сифте кьунишиди хабар къада. Къуниши кьунишидин панагъ я. «Самур» журн., 2002, № 5. **Синоним:** даях, арха. 2) (чIехи гъарфуналди - П) эркекдин хас тIвар: **Панагъ**.

ПАНКЪ нугъ., суц. кьумпара,

ПАНПАСИ урус, рах., суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра къафетрин са жуьре. Панпасидивай рикI ягъайла, Ваз

са турши анар кIанди. А. Ф. Риза.

ПАПА, ПАПАР, ПАПАРИ паб существительнидин падежрин формаяр. Кил. ПАБ.

ПАПКА суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра чарар, документар, санал кIватIна, жилдера туна хуьдай затI. Чи гьакимри мукьвал-мукьвал тахсиркаррин, ришветбазрин вилик пад къада лугьудай къарар къабулиз, абур авай папкаяр еке тIанIар алай, кIеви шкафра хуьда. ЛГ, 1997, 26. XII.

ПАР¹ [п'Бар] урус, суц.; -ди, -да гьавадиз элкьвенвай яд. Пичинал чайдан ргазвай ва пардал адан къалтагьди хкадарзавай. З. Гь. Уьмуьрдин сирнав. Сурияди ивидин ниэри, пардив ацIанвай гьавадив хурун къефес ацIурна: «Садра мад!» - ширин тир агь алахьна адалай. М. В. Гьарасатдин майдандал.

ПАР² [шар] фарс, суц.; -ци, -це; -ар, -ари, -ара санай масаниз тухудай заланвал авай затI(ар). # залан ~, къезил ~; ~ ичIерун, ~ эцигун, ~ артухарун. И касдин вилик са лам ква, вичелни зурба пар ала. Ф. Далалубегьли. Кьуьнел квар алай рушар акурла, гьейран жемир абурал, гадаяр. Гьаятриз яд чIугуникай фикир ая. «Кварце яд къайиз амукьда» лугьузвани куьне? Аваз хьурай кварар кIвалера, кIандайда яд хьурай. Анжах жуван дидедин, жуван сусан; жуван рушан къадир авай касди дишегьлийри ихьтин залан пар ялуниз рехь гана кIанзавач эхир. С. К. Квар. Ваз гьикьван пул кIан жеда, Дербентдай Штулиз пар хутахиз? - За гьикьван лугьун, кIвал къени хьайи стха, арабадиз ядай парциз килигна. - Лап залан пар ягьайла, вини къил гьикьван кIан жеда? - Вини къил вад манат... С. Гь. Кири Буба. **Синоним:** йуьк.

* пар квай гаф суц. цIалцIам ва маналу гаф.

* пар чIугвадай машин суц. заланвал авай затI(ар) тухудай машин. Чун Белиждай Ахцегьиз пар чугвадай машиндаваз хьфизвай. ЛГ, 1992, 31. X.

* пар ягьун гл., ни квез улакьда пар эцигун.

ПАРА¹ нар. къадардиз, еридиз къадардилай артух. Я югь чидач вичиз, я йиф, Акьулдикай - пара зайиф. С. С. Гьарда вичикай хан ийида. Амма рахунрал пара рикI алачир, собранийра ксана жедай, дишегьлийрин лагьлагьрикай иллаки гьяз авачир Бькир чIугуна кIвализ хтана. Гь. М. Им къван, имни терез. Руша багьшиай хуш легьезяр рикIел хквезвай ам пара хушбахтлу я. М. А. Гьарасатдин майдандал. **Синонимар:** гзаф, хейлин, цавар-чилер ацIай къван.

ПАРА² туьрк, т-б., суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра пай, са пад. - Эренлердихь чин элкьуьрна, келима шагьадат гьана, бармак хтIунна, пелекай агьуз, нерилай лап спелрив къван агакьнавай гьекь хилелди миьна, ацукьна ам фадлай чкIана инал аламай Регьуьн къванцин са парадал. Ж. Байрамалиев. КIарасдин тIурар.

ПАРАГРАФ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри. -ра ктабдин текстинин паярикай са пай.

ПАРАД урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри. -ра халкъ, инсанрин кIватIал маналу вакьиадиз талукь яз шадвилелди къекьуьн. Мадни баикьа: сувар юкьуз Хурал нур гуз наградри, Гафун къилиз «гьурра» лугьуз КIвенкIе жедай парадрин. А. Ал. Крчар алай лам.

ПАРАХ фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри. -ра малар, лапагар санихьни фин тавун патал хьиядай чка. Карвансара Кьуба беглер, Куь парахра ялав ава. Ф. Надир шагь чукуруникай мани. Парохдиз герек я къуд патайни цал. И. Ш. Кьудар.

ПАРАШЮТ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри. -ра самолётдай хкадарун патал ишлемишдай, гар гьатна къилел ахьа жедай таж хьтинди. Камалан рнкIик сифте сефер яз парашют гваз самолётдай хкадарзавайдан рикIик акатдай хьтин, гужлу къалабулух акатна. Б. Гь. Вили вилер.

ПАРГЬА суц.; -ди, -да; 'яр, -йри, -йра беденда авай иви физвай гьал. **Синоним:** дамар.

ПАРИК урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра са гьихьтин ятIани мураддалди къилел алукидай масадан чIарар.

ПАРИКМАХЕР урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри. -ра къил къадай, чуру твадай пешекар. Парикмахерди авур хер гафуналди хьийиз жеч. Р. **Синоним:** деллек.

ПАРИКМАХЕРСКИ урус, суц.; -ди, да; -яр, -йра, -йра къил къадай, чуру твадай махсус чка. Къилел чIарарин кIунтI авуртIа, ви чин каца хьиз аквада... Къарагь, исятда парикмахерскидиз алад, - теклиф авуна. З. Э. Арифдиз ишара. **Синоним:** деллекхана.

ПАРК урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ари, -ара инсанри ял ягьун патал тарар акIурна безетмишнавай чка, багь. Кьудухь элкьвена килигайла, адаз Розадихь галаз паркдин пипIел акьвазнавай вичин дуст Вадим акуна. Б. Гь. Вили вилер. Кьвед-пуд югь идалай вилик зал Эмираслан духтур шегьердин паркуна гьалтна. ЛГ, 1992, 19. IX. Ахпа зун, мукьув гвай паркуна скамейкадал ацукьна. З. Кь. ШейтIандин веледар.

ПАРКЕТ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра кIвалин чилиз ядай тахтадин гуьтIуь ва куьруь кIус(ар), материал. Чилиз паркет ягьун модада гьатнава. Р.

ПАРКУТ суц.; -ди, -да; -ар, -ри. -ра авур чIуру кIвалах, ачухдиз лугьун тийиз, амма ам къехуьнардай, чинал гьидай гаф(ар). Адак паркут квайди аннамишнач. Рамиза мадни давамарна: Т. А. Мехьер куьтягь таханмаз. КIвалахзавайбурун арада манийринни хьуьруьнрин, зарафатринни паркутрин гьуьжетар къалин тир. С. Муслимов. Цицигь-наме. **Синонимар:** талба, къаб алай гаф(ар).

ПАРКЪУЛ *суц.*; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) гъяркъуь, яргъи пешер жедай чилин набатат. Мерзията къапар чуьхвена патав гвай паркълрал эцигна. З. Э. Булахдал. *Ахпа а патал хъиз, паркълрин арадиз аста камар къачуна...* А. Исм. Вацран мичлер. 2) *куьч. акълудиз зайиф, вичикай масадаз хийир тежедай инсан. Ахпа ада лугъузвай - а паркъл и дуьньядани эхиратдани заз гъуьл хъун бес инсаф яни?* З. Э. Муьгъуьббатдин цълехем. *Хъайитла тахтуна паркъл, Атлуда ахварар михъиз.* А. Ал. Бейнидал хумул.

ПАРЛАМЕНТ *урус, суц.*; -ди, -да; -ар, -ри, -ра гъукуматдин къанунар акълуддай виридалайни къилин орган. 1995 – йисан 1 -июлдиз Украинадин парламентди уьлкве аслу туширвал малумарна. ЛГ, 2005, 14. VII.

ПАРЛАМИШУН *гл., ни пардик кутун, пар гун.*

ПАРНИК *урус, суц.*; -ди, -да; -ар, -ри, -ра салан майвар мекиь вахтундани битмишун патал винел пад шуьшеяр авай рамкайралди клевна туькълурнавай чка. *Гатфарин эхиррани гатун сифтейра, хъсандиз чими хъайила, афнийрин, помидоррин итилар, парникрай акълудиз, салара цада.* З. А. К. Тебиат чирун. *Ингъе гъамамрал агакъна. Гъамамрал ваъ, кланик квай парникрал.* М. Б. Спелар. *Парникрилайна еке хийир къачузвайбур пара ава.* ЛГ, 2004, 21. II.

ПАРОВОЗ *урус, суц.*; -ди, -да; -ар, -ри, -ра ракъун рекъяй физвай улакьдин келле. *Машиндин рекьер авуна, КъатI-къатI Паровозар элядзава.* А. Ф. Дяве. *Инин гъава квек ква?! Уф-ф-ф... - куьгъне паровозди хъиз, ял акъадарна.* А. Фет. *Къерен къванер. Гъич клвачин тлубни югъурдай мумкинвал хъхъанач. Гъилерни, къванцик акатай хъиз, гуьум жез, къилини, паровозди хъиз, гун-гуниз башиламина.* Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз.

ПАРОДИЯ *урус, ктаб, суц.*; -яди, -яда; -яр, -йри, -йра литературада садан эсердал клелзавайбур хъуьруьн патал ягъанат кваз туькълурнавай шей. *Пародияр кхъихъ, амма жуван эсеррал хъуьруьрмир.* Р.

ПАРОХОД *урус, суц.*; -ди, -да; -ар, -ри, -ра цяй пар ва пассажираг тухудай еке улакь. *И къил, а къил авачир, яргъи, гъяркъуь вили гъуьл, адан винел къекъевезвай эквер авай пароходар...* А. Ф. Бубадин веси. *Пароходди ягъизва сиристав. Пристандал алама къве кас.* А. Ал. Эхиримжи сефер.

ПАРС *фарс, суц.*; -уни, -уна; -ар, -ари, -ара недай хъчарин са жуьре. *Къуьд хъфена гъатна гужа. Сверен патав экъечна парс.* А. Ал. Атана къуьд. *Йикъар клватI жез жезва йисар, Йисарални, парсарал хъиз, пара чIавуз жеда пасар.* Л. Н. Зи клвализ ша!

ПАРТА *урус, суц.*; -ди, -да; -ар, -ри, -ра школада клелзавайбур классда ацукъдай алат. *Гъажиева, гъиле къунвай мел цлийиз шир янавай партадин пилел эцигна, пенжердив фена.* А. А. Умуд. *Анжела и партада Ацукъда вун Наз галаз.* Ш. Къ. Кстах. - *Гъеле школадин партайрихъ галай чIавуз чаз, дагъустанвийриз, Ахъегърин къадим тарихдикай малуматар, чирвилер гузвай.* ЛГ, 2004, 15. VII. **Синоним:** *суьре.*

ПАРТАЛ *туьрк, суц.*; -ди, -да; -ар, -ри, -ра инсанди вичел алуькун патал парчадикай цванвай затI... *электробритвадал чуру туна, парталар алуькна, куьчедиз экъечлиз кланз рак ахъайнамаз, Ольгадин сес акъатна...* А. М. Мурк ракъини цлуьруда. *Тухдалди я фу авачиз, я партал гвачиз, мекиь хъуьтлуьн шартIара гзафбур фад начагъ жезвай.* ЛГ, 2003, 25. XII. **Синоним:** *гинибаш.*

ПАРТАЛАР¹ *партал* *сушествительнидин гзафв. къадардин форма. Кил. ПАРТАЛ.*

ПАРТАЛАР² *суц.*; -ри, -ра гъамилар. *Парталрикай лап тIимил жезвайла, рута лугъудай набататдин пешер ишлемишда.* ЛГ, 1992, 19. XI.

ПАРТАХАЛ *фарс, суц.*; -ди, -да; -ар, -ри, -ра хъипи рангунин, цурувални ширинвал акахънавай тIямдин, мандарандилай чIехи, чими уьлквейра жедай емиш. **Синоним:** *апельсин.*

ПАРТИЗАН *урус, суц.*; -ди, -да; -ар, -ри, -ра чкадин халкъарикай гуьгъуьллудаказ душмандин далу пата дяведин иштаракчи. *Партизанар пуд патахъай шегъердал тепилмиш хъана.* З. Э. Муькъвел гелер. *Яда, я ярж алайди, - лагъана Къаюмаз анихъай атай партизанди.* З. Э. КУТВ-диз фена. *Гъажимурад, Шабан, Багъ, Межид ва яракълу партизанар, абуруз куьмек гуз, лежберарни къведа.* Ж. Эфендиев. *Азавилин рекъе. * яру партизан.*

ПАРТИЯ *урус, суц.*; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) политикадин, экономикадин рекъяй тайин тир мурадар къилиз акълудун патал арадиз атанвайбурун клватIал. *Ахпа ада чун мусурман миллетдин даях тир туьркверин гъилик акахъун лазим я. Иттигъад партия мусурман миллет патал алахънавайди ва чун вири гъадаз гъахъун имамди чаз меслят къалурна.* А. И. Самур. - *Ваз зун партиядай акълудна, клвалахдилайни чукурна, куьчейра гъатна кланзавани?* - лугъуз, *ада зав аял члуьриз туна...* А. М. Киф атIайди... *ракъарални варцарал, гъетерални хважамжамрал рикI алай инсан ва шаир, зи буба Шихнесир, партиядай акълудна, гъатта зиндандизни вегъез клан хъанай.* З. Къ. Чуьнгуьрдин сим - *хъиз рикIин дам атIайла. Гафарни крар дуьз текъевезвайди акурла, Горбачеван девирда ам партиядин жергейрай экъечIнай ва и кар ада делилламини авунай, талуькъ ксар адан делилрихъ галаз разини хъанай.* ЛГ, 2003, 13. XI.

ПАРТКВАТИАЛ *куьгъ., суц.*; -ди, -да; -ар, -ри, -ра партияда авайбурун клватIал. *Эхиримжи сефер ам заз Акуна парткIватIалда.* А. Ф.

ПАРТОРГ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра заводда, колхозда, тайин тир карханада партиядин кIватIалдин кыиле авайди. Бейкеф жемир, Мирзали, - парторгдин чинай циф акуна чIехидаз, - партиядин роль чна кIвачерик вегьедач! А. Фет. Кьерен къванер.

ПАНУ фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри. -ра тайин са чка (кIвал, багъ ва мсб) элкьюрна къванцивди, ракъувди, тахтадивди кIевнавай цал. Дербентдилаи ягъай пану, Сенгердилаи къакъан хъана. Ф. Къакъан пануяр, жагъунар элкьюрна кIевирнавай инай экуь дуьнья саки аквазвач. М. В. Гъарасатдин майдандал. Хъайиди са кар хъана - Къашкъа машинда амаз яру киртичдинни лацу къванцин пануяр алай гегъени гъятдиз агакъна. А. Исм. Эхиримжи къув.

* **пану чIугун** гл., ни **пану арадиз гъун**. Амма адаз абур аквазвачир, вучиз лагъайтIа гадади адал элквена тахтайрикайни ракъарикай къакъан пану чIугунвай. А. Исм. Эхиримжи къув.

ПАРХЪНА нар. гуьзлемиш тавунаваз. *Бес пархъна нака кыилел са къаза-бала атайла, ахна гъикI хъуй?* А. Э. Девирдин къуллугъ.

ПАРЧА фарс, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра партал цвадай материал. # кушун ~, памбаг ~, пекдин ~, сун ~; вили ~, къацу ~, чулав ~, шуьтруь ~, яру ~; векъи ~, михъи ~, хъуьтуьл ~; ~ къачун, ~ хурун, ~ алцумун; *Наши парча, кими либас гъиз тахъуй*. Е. Э. Къавумдиз. *Парчадиз - гъар ранг, Пурариз - уьзенг, гъар мектебдиз - зенг, Гъуьрчехъандиз - тфенг ХунI ярашугъ я. С С. Квез вуч ярашугъ я. Амай крар гъич, бес туьквен, ана авай парчайриз ва амай шейэриз вуч ийин?* А. И. Самур. - *Школадиз ахъайнавай пулунихъ къе парчаяр къачузва, бахди заз вичи шалвар йифизни куьдалда...* М. Б. Зун къенвач. *Кыилел лацу парчадин титих, вилерални рукадикай хуьдай айнаяр алаз, балкIандал хъиз, яргъи къванцин кIула акъахнавай Абас лап гъа мотоциклистдиз ухшар тир*. М. В. Гъарасатдин майдандал.

* **парчадиз юкI ягъун** гл., ни **парча юкIуналди (метрдалди) алцумун**. *Парчадиз юкI ядайла, ада акI чIугвадай хъи, пуд юкI парчадикай ахна жериди къве юкIни зур тир*. З. Э. Рекьер сад туш.

ПАС суц.; -ади, -ада; -ар, -ри, -ра 1) *са вуч ятIани куьгъне хъуникди адан винел акъалтдай хъипи руг хътинди. Багълара пас хъуьтуьл жезвай шефтелдин атир гъатнава*. П. Ф. Жуван руг. 2) *куьч. куьгъне хъун. Йикъар кIватI жез, жезва йисар, Йисарални, парсарал хъиз, пара чIавуз жеда пасар*. Л. Н. Зи кIвализ ша! **Синонимар:** мурс, муьрхъ, хъахъ. * **рикIин пас къин**.

* **пас къун** гл., куь **куьгъне хъун, ишлемишдай гъалдай акъатун**. *КIири Бубад чамаданда ЯхIуьр патрумд пас къунава*. Ф. КIири Бубадикай манияр. *Гъар дердинин, гъар уьзуьрдин Дарман чидай ТахъайтIа кас, Уьмуьр жедай чалкечирди, Яшайишди къадай хъи пас*. М. Салахъ. Бажарагълу духтур Рамазанов Мирзегъадиз.

ПАСЕНКА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра ципицIрин тегъенгар къайдадик кутун патал цементдикай раснавай махсус паяяр. *116 гектар бегьер гузвай жегъил уьзуьмлухар хкудна, анра къуьл, мух цана. Уьзуьмлухра авай къван пасенкаяр, ракъун тIваларни, симерни маса гана, пулар тIуьна*. ЛГ, 2005, 14.1 V.

ПАСПОРТ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) *инсандин ватандашвал тайинарзавай документ. За в паспорт гва. Адан винел, Аквадайвал виридаз, Къизилверекъ гъарфаралди СССР кхъенва*. З. Ш. Паспорт. *Паспортдани миллет къейд тийизвай алай девирда дидед чIал чир тавурла, им миллет квахъзава лагъай мисал жезвачни?! Х. Шайдабегова. Дидед чIал чируниз артух фикир*. 2) **гъукуматди ва я къилдин идаради гъазурнавай мал тайинарзавай документ. Холодильник паспорт галачиз къачун хъана**. Р.

ПАССАЖИР урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри. -ра улакьда (автобусада, пароходда, поезда, самолетда) аваз физвайди. *Мукъвал-мукъвал дежурный диспетчерди рекве гъатзавай рейсерикай хабар гузва. И чIавуз пассажиррик, тIвал хуькуьрай цекверик хъиз, юзун-гъерекат акатзава*. А. М. Киф атIайди. *Исятда пассажирар тухудай улакьарни кIамай къванбур ава*. ЛГ, 2003, 13. XI. *Вичин машинда акъахай пассажиррин кефи хун тавун, яшлу, набут инсанриз гере к атай куьмек гун Мегъамедаз адетдин кар я*. ЛГ, 2004, 12. II.

ПАТА, ПАТАР пад существительнидин формаяр. Кил. ПАД.

ПАТАВ посл. 1) *са нин куьн ятIани мукъув*. *Чарпайдин патав халича эКIяна, юкъвал самовар, стаканар ва нисини фу эцигнавай*. А. Ф. Бубадин веси. *Гъар сеферда ам, душтагъдин патав атайла, гъал дегии жез, вучатIани лугъуз кIанз мазлум хъиз, рикIе гаф амаз, хъфидай*. А. И. Самур. *Амма Инкъилабдилаи вилик везият маса жуьре тир. Къуба шегьердин патав лезги хуьрер гзаф авай*. М. М., *Лезги тIвар алатIа_ Алапат жедай кар тир, фашистри чал гъужум авур къвед лагъай йисан гатфарин къилияй багъри маканривай хъайи чи хуьруьнвярни а вацIуз мукъва авай хуьруьз куьчарнай; вични ракъун рекъин патав гвайди тир..*, Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз. 2) *са вуж-вуч ятIани авай чкадиз (ам акун мураддалди)*. - *Яраб, чан балаяр, - лагъана дидеди, -малла Мегъамед-Эфендидин патав фейитIа, чав са къве рипе техил вугудач жал?* А. Ф. Бубадин веси. *Сувар, дидедиз гъанвай савкъватарни къачуна, Агъмедахъ галаз вичин дидедин патав фена*. А. И. Самур. - *Ажеб хъана начальнидин патав зун фена*. Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз. **Синонимар:** къилив, мукъув.

ПАТАЛ¹ пад существительнидин чкадин II падеждин форма. Кил. ПАД.

ПАТАЛ² прил. жуванди тушир.... ана чкадин ва патал хуърерай атана къаткизвай азарлуьриз пулсуздаказ йикъа пуд чIавуз тIуьн-хъунни гузвай... ЛГ, 2004, 22.І. **Антоним:** чкадин.

ПАТАЛ³ || **ПАТАЛДИ** посл. 1) асул падежда авай существительнидихъ галаз алакъада авайла, 'са вуч ятIани хъун мурад аваз' мана гуда. Валчагъ патал са 4-5 юкI тамам я. Е. Э. Яру, цIару гуьллуь чит. [Къурбан]. - Мад вучда, хъуй ман. Гила са виши манат паталди Келбихана ракъурай илчияр гьакI дугур хъийич хьи. Гъ. Гъ. Адетдин къармахра. Бязибуру тупIалай ийизва накъвар, Якъин ери ахтармишун паталди. А. Ал. Накъвар ва къара пулар. 2) ихтилат, суьгъбет вичин вилик квай существительнидиз талукъ тирди къалурдай гаф. Маса пачагъ хъжеда вал расалмиш, Халкъ паталди хъсан пачагъ авайд туш. А. С. Вилик жерге. Лезги итимар са-садахъ галаз гьикI гуьруьшиши жезватIа фикир ганани куьне? Са-садан сивиз темен гуда са бязи ксари, Лезгияр патал гъич ухшар аквазвач заз и крар. "Самур" газ., 2002, 21 XI. Патал послелогди субъектдихъ галаз авай гъерекат са нин ятIани хийирдиз ва я зияндиз куьтягъ хъанвайди малумарда. "Самур" газ., 2002, 28. XI. Патал ва паталди послелогар тIварарикай хъанвайбур я. Амма патал талукъвилини падеждихъ, паталди лагъайтIа асул падеждихъ галаз ишлемшида. "Самур" газ., 2002, 28. XII. **Синонимар:** паталай, пататахъай.

ПАТАЛ⁴ нар. хайи чкадилай къерехда. Ша, фимир, яр вун паталди, Сабур ая къвер гаталди... Е. Э. Акваз кIан я. Гила патал тефена кыл хуьз жезмач. Р.

ПАТАЛАЙ¹ пад существительнидин къакъатуни И падеждин форма. Кил. ПАД.

ПАТАЛАЙ² посл. 1) са нин-куьн ятIани чкадал. Бес кат куьз ийизва? Ваз ни куьмек гана, ни ви паталай кхъена кIанзава? З. Къ. ШейтIандин веледар. - Куьн паталай хъайитIани бейкеф жез хъана хъуй, гьикI яшамши жеда. Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз. - Зи тIвар Люся я, юлдашдин тIвар - Надя! - чпип къведан паталайни жаваб гана са гьина ятIани акур цавун ранг алай вилер авай руша Б. Гъ. Вили вилер. 2) са вуж-вуч ятIани авун мураддалди. Идан сеbeb, заз чиз, тамадади советдин чIехида лагъай гаф къасухдай, яни вичиз жерме авун паталай ва вичел ацIай карч гьалтун паталай лагъайди къатIун тир жеде. А. Къ. Нехирбанни лекъ.

ПАТАЛДИ кил. ПАТАЛ^{1,2}.

ПАТАН¹ пад существительнидин талукъвилини падеждин форма. Кил. ПАД.

ПАТАН² прил жуванди тушир. ЧидайтIа квез халкъар вири Вилик. финиз сеbeb жери, Дидедин чIал туна, гъейри Патан са чIал вуна къачир... Н. Ш. Гъайиф. Гъар инсандихъ вичин диде-буба авай хъиз, гъар халкъдихъни вичин чIал, вичин тарих авайди я. ГьакI ятIани бязибуру хайи чIал. кваз къадач. Абуру къвед лагъай дидед чIал лугъуз. патан чIалар цавун ирид къатариз хкажда. М. М. Лацу лекеяр. **Антоним:** чкадин.

ПАТАНБУР¹ патан прилагательнидин гзафвилини къадардин форма. Кил. ПАТАН.

ПАТАНБУР патанбур прилагательникай хъанвай существительное; -у, -а са хизандай туширбур. И кардикай патанбуруз хабар авачир. Мукъва-къилиьризни малум тушир. А. Э. Иншаллагъ!

ПАТАХЪАЙ пад существительнидин къакъатуни I падеждин форма.

ПАТАХЪАЙ² посл. 1) са нин-куьн ятIани чкадал. Зи патяхъай гъейрибуруз гайшла, Вуч лугъуда бес куьне Зулжалалдиз? Е. Э. Азиз дустар, килигдачни зи гьалдиз? 2) са вуж-вуч ятIани мураддалди. ГьакI маргъухъанвилини фурма Аслан хътин къекъвен сама. Ударник юлдаш я гъама Кар вилик кутун патяхъай. С. С. Гад кIватIиз тади ая. ЯцIу-яцIу ая чикъер Цуьл тIарам кутIун патяхъай. С. С. Гад кIватIиз тади ая. - Килиг, жегъил кас, чна вал гьихътин гъуьрметлу инсанрин сагъвилини патяхъай къайгъударвал ихтибарзаватIа, и везифа вуна уьзгъвилелди къилиз тухудайдак за умуд кутазва лагъана, зи муаллим палатадай экъечIна. А. Э. Шаирдин тарсар. **Синонимар:** патал, паталди.

ПАТАХЪАР суц.; -ри, -ра. 1) ичерин сортуни тIвар. 2) тухумдин лакIаб. Амма бязи тухумрин тIварар абурун векилрин къилихриз килигна эцигнава. Месела, "Патахъар" паталай атайбур лугъудай тухумдиз хуьруьнвийри цIийи лакIаб - "Матишкаяр" - ганва. "Матишкаяр" лугъунин сеbeb ам я хьи, и тухумдин итимриз чпип дишегълийрал, папарал, сусарал, матишкыйрал хъиз, чIагай парталар алукиз кIанда. С. Муслимов. Цицигъ-наме.

ПАТАХЪАРУН гл., ни вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; патяхъар авун, патяхъар тавун, патяхъар тахвун, патяхъар хъийимир патяхъ гьалдиз гъун. Эцигзавай цал патяхъарна. Р.

ПАТАХЪВАЛ суц.; -или, -иле; -тер, -илери, -илера 1) дуьз цIар хъиз тушиз, патяхъ тир гьал. Цлан патяхъвал буьркьудазни аквазвай. Р. **Синоним:** какурвал. 2) лугъузвай фикир къениди тушиз, чIуруди тир гьал. Жуван патяхъвални дуьзвал жуваз чир жедач. Р.

ПАТАХЪДАКАЗ нар. патяхъ тир гьал хас яз. Къунишидин цал патяхъдаказ аквазвай. Р. **Синоним:** патяхъдиз. **Антоним:** дуьздаказ.

ПАТАХЪДИЗ нар. патяхъ яз. КIалин цал патяхъдиз эцигнава. Р. **Синоним:** патяхъдаказ. **Антоним:** дуьздаказ.

ПАТЕНТ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра са касдиз тайин пеше къилиз акъуддай ва а пешекарвилелди

гъазурай затIар маса гудай ихтияр авайди тестикъарзавай чар, документ.

ПАТЕФОН урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра пластинкадал кхъенвай манияр, гафар сесламишдай гъвечIи алат, прибор. *Бес гъа ихътин кIан тахъунихъ галаз, адахлуяр патефондин пластинкаяр хъыз дегешарунихъ галаз женг чIугуна кIандачни?* А. А. Умуд. *Зарбачи хъана лугъуз, патефон пишкешнаи дахдиз, - шад хъурай хизан.* Х. Х. Бубадин рекъер.

ПАТРИОТ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра вичин ватан ва халкъ кIандайди абуруз вафалу тирди. *Юлдаш Темирханова вич Ватандин патриот тирди фронтдани къалурна.* З. Э. Социалист Зегъметдин Герой Темирханов. - *Герейханов Юсуф, дустар, Ленинан лигимвал къачунвай большевик, Ватандин халис патриот хъана.* Къ. М. Рекъин риваятар. *Ватан маса гузвай гъар жуюредин диссидентри -социализмдал, югъ-йиф талгъана, буюгътенар вегъезва. И чалкечир зибилри уълкведа патриотар тербияламишунин рекъяй тартибдик квай система чурун патал гзаф къуватар эцигна.* ЛГ, 2004, 26. VII.

ПАТРИОТВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера патриот тир гьал. *Патриотвал гафаралди ваъ, - краралди къалурна кIанда.* Р.

* **патриотвал авун** гл., ни патриот тир амалар къилиз акъудун.

ПАТРИОТВАЛУН гл., ни; -да, -на; -из, -зава; -а // ая, -ин, -рай, -мир; патриотвал авун, патриотвал тавун, патриотвал тахвун, патриотвал хъийимир патриотдиз хас амалар къилиз акъудун.

ПАТРИОТВИЛЕЛДИ нар. патриотвал хас яз.

ПАТРИОТВИЛИН прил; патриотвал хас тир. *Абур вири гъар жуюредин къилихар авайбур тиртIани, вири колхоздин экономика хкажуна патриотвиллин рубгъ авайбур, Йиф-югъ талгъана кIвалах тешилиз ва чеб сифте жергайра акъвазиз гъазурбур тир.* А. Шагъмарданов. *Майишатдиз регъбервал гуникай веревирдер.*

ПАТРОН (ПАТРУМ рах.) урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра тапанчидин, тфенгдин, пулеметдин луъледа тунвай гуълле, къирме авай затI. *КIири Бубад чамаданда ЯхIур патрумд пас къунава.* Ф. КIири Бубадикай манияр. *Къуд патахъ агъзур вагон гъар юкъуз физ-хквезва, Недай суърсет, барут, патрон Тухуз, къейибур элквезва.* А. Ф. Дяве. *Ам, гъиле авай кIвалахни акъвазарна, къежел экъечIна, тфенгдин луъледиз патрум сухна ва машиндин ван акъатай патахъ гъерекатна, амма машин тамухъандин кIвал галайвал къвезвай.* З. Гъ. Ахварай авудай аваз.

ПАТРОНДАШ || (**ПАТРУМДАШ** рах.) урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра патронар авай чIул. *Вич залайни фейи фяле, Къан аваз къекъведа пеле. Акурлахъди фида зегъле, Патрумдаш я хъуьчIевайди.* С. С. Заз акуна сад. *Адан къуьне кве патахъ вегъена патрондашар, гъиле карабин, винтовка ава.* З. Э. Муькъвел гелер.

ПАТРУЛЬ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра тайин са чкада (шегъерда) къайда хуьн везифа яз къекъведай аскерин десте.

ПАТРУЛВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера патрул тир гьал.

ПАТРУМ кил. **ПАТРОН.**

ПАТУШ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра резин, резиндин са жуьре. - *Имни атIа сеферда на къачур хътинди я. Як туш, патуш я.* А. Къ. Мал цаваравай савдагар ва я рикIелни алачир командировка.

ПАТИНУС урус, рах., суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра чай, чайдин къапар, ширинлухар эцигдай къаб. *Паб хъфена, тадиз гъиле стаканар авай пIатIнус аваз атана, самовардин вилик туна.* А. Муграгъви. *Ажалдин хура.*

ПАУЗА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра рахунра, кIелуна, мани ядайла ва я музыкада живи акъвазун, ара гун. *Рахадайла паузаяр ийиз вердишармир.* Р.

ПАФ прил. кIай, хъуьтуьл. *Касдин мейит са капаш Паф рубъхъведиз элквена.* А. Мирз. *Гарун мани.*

ПАХЛА туьрк, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра шуькIуь цана экъечIдай шуькIуь ва яргъи пешер алай набатат ва адан харар хътин емиш. *Майдин сифте пIинияр, Редискани серг, Пахлаярни цирияр - Жемир анжах серт.* А. С. Хцихъ галаз ихтилат. *Ингъе пешер авахъна, къурана авахънавай пахлайрин турбаяр, чпиз къянавай тIваларикай-шахарикай куьрс хъана, гъакI аламай.* ЛГ, 2004, 17. II.

ПАХЛАВА фарс, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра жуьреба-жуьре ширин затIар кваз чранвай бицIи тIунутI. *Вири хтана, кIвале суварин паяр - шуьреяр, пахлаваяр, шкалатар... акъудна, чай хъваз ацукънава, Маратни хтана акъатна.* Н. Насруллаев. "Г-о-о-л!"

ПАХЛАХАН суц.; -ди, -да; -ар, -йри, -ра къирхиягъдиз ухшар авай ва вични це яшамиш жедай гъашарат.

ПАХМИЛ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра пиян гьалдай экъечIун патал пакад юкъуз хъван хъийизвай ички. *Пахмилдикай магърум хъана - Чи ван къведа низ... И. Гъ. Йифен тIурфандихъ.*

ПАХТА куьгъ., ист., суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра са хуьряй маса хуьруьз фин патал гудай налог.

* **пахта ягъун** куьгъ., ист., гл. 1) 18-19 виш йисара ахцегъвийриз Ахтыпара обществодик акатзавай хуьрериз ша лугъунин теклиф авачизни фидай ихтияр. *Ахцегъриз гъакI пахта ядай ихтиярни авай. Им акI лагъай чIал тир хъи, Ахцегъвийриз чпин обществодик акатзавай хуьрериз эвер тавур мугъманар яз фидай*

ихтияр авай. К, 1990, 23. XII. 2) т-б **чуьнуьхун**. Пакамахъ заз гъвечли къавахдикай керекулдин леи куърснаваз акуна. Абур са шумуд и таран кланикни баят хъанва. Хабар къун герек авач. Зун гъавурда акъуна. Абур билбилрин мукариз пахта ягъиз: какаяр, ахпа шарагар акъудиз атана. Инсанри къачагърив чпин пай агакъарна. Къ. М. Лезги къавахар.

ПАХТАЧИ куьгъ., суц.; - ди, - да; - яр, - йри, - йра къетлен налог кIватIзавай кас. Бес чи пахтачийри гагъ Бахцугъар, гагъ Ахнигар, гагъ Тителер инжиклу ийизвачни?! Гъ. Къ. Гъай тахъай гъарай.

ПАХУТАР урус, нугъ., суц.; - ри, - ра усал материалдин кIвачин къапар.

ПАХЪАПАХЪ рах., суц.; - ди, - да; - пахъ-пахъдин сесер. Ана авайди са пахъапахъ я. Р.

ПАХЪАПАХЪ нар. садлагъана, гуьзлемишни тавунваз. Атирди пахъапахъ зи чин яна, гуя сиренди зи инжитмишвал алудиз зи къанишардиз звернай М. В. Вацран ягъун.

ПАЦ суц.; - у, - а; - ар, - ари, - ара 1) аялдин гъил. Къекъезва вун пацаранди, Гзафбурун къайда я ам, Адет хъанвай йисаралди. А. С. Хцихъ галаз ихтилат. 2) в. Урус пачагъдинни девлетлуйрин пацукай хкатай халкъариз мад маса залумрин пацук акахъиз кланзавач. А. И. Самур. 2) тупIар галай кIвач (гъайвандин). ПепIеша атана, пац кутуна иесидин гуьгъуьналлаз рак ахъайна, хъайи арадай кац хъиз цIуьтхуьнна ам куьчедиз экъечIна... М. В. Гъарасатдин майдандал. Бирдан жанавур вилер дишегълидал алаз са шумуд камунин къулу-къулухъ хъана пацарал ацукъна. Ж. Гъ. Жанавур.

* **пацариз акъатун** рах., в., гл., вужар сада-сад гатун, ягъун, сад-садав кукIун. Са къадар вахт алатна, хъвайиди къилиз акъатна будала хъайи гадаяр пацариз акъатна, вучиз ятIани. Къ. Къ. КIри Буба.

* **пацук кутун** рах., в., гл., ни вуж-вуч табиярун. Ада вичин хуьруьнбурун хам хутIунна вири вичиз табий авуна. Идални бес тахъана, къуниши хуьрерни пацук кутуна вичин раят авуна. А. И. Къиргъин.

* **пацукай хкатун** рах., в., гл., вуж-вуч, нин табийвиляй акъатун.

ПАЦАРАЛДИ нар. гъилер чиле акIурна галчIур жез-жез. Солдатриз пацаралдини физ чирзава. Р.

ПАЦИ: * **паци-пацар авун** гл., ни гъилерни къил чиле акIурна куьлуь-куьлуь хкадарунар ийиз вилик фин.

* **паци-пацар хъун** рах., гл., вуж сада масад гъилералди гатаз гъерекатар авун. **Синоним:** паци-пацариз акъатун.

* **паци-пацариз акъатун** рах., гл., вужни вуж сада масад гъилералди гатаз гъерекатар авун. **Синоним:** паци-пацар хъун.

ПАЧ: * **пач бармак** суц. хъицIикъдин бармак. Пач бармак хъуьчIуьк къунва. З. Э. Муькъвел гелер. Пач бармакдикайни кваз яд кIвахъиз хъана. З. Э. КУТВ-диз фена.

ПАЧАГЪ фарс, суц.; - ди, - да; - ар, - ри. - ра 1) са касдин гьукумдал идара жезвай уьлкведин къиле авайди. # ~ хкъягъун, - рахун, ~ къиле акъвазун; - ди эмир гун, ~ди къул чIугун; - диз бегенмиш хъун, ~диз салам гун; -дин паб, ~дин кIвал, -дин сес, - дин парталар, - дин речъ. Вун пачагъ я уьлквейрин, Къушунрин вун сагъиб я! Ф. Къванцин гада. Къушунарни пагъливанар пачагъдин кIвалерин вилик жергеда акъвазна. Ф. Нехирбандин хва. Дустагъда Къазибега пачагъдиз вичин вафалувиликай кагъаз кхъена. А. А. Пад хъайи рагъ. Шаир къени амазма чи рикIера, Пачагъ фадлай гадарнава тахтунай. А. С. Зулумкарди туруналди хел яна... Ажуз жеда инсан Ватан авачтIа, КIантIа вич лукI, КIандатIа вич пачагъ хъуй. М. Б. Квез я? 2) куьч. виридалайни чIехиди, камаллуди. За гъисабди пачагъди пачагъ валай Хубанарин шагъин шунгъар, Гъалимат. Е. Э. Гъалимат. 3) къумарал къугъвайдай къуд жергедин чарарикай (гъачайрикай, керпичрикай, пехъерикай, тIветIерикай) гъар садан чIехиди.

ПАЧАГЪВАЛ суц.; - или, - иле; - илер, - илери, - илера пачагъ тир гъал. - Жемятар! Икъван гъунарар къалурзавай къегъал вуж ятIа, мердвилелди экъечIрай майдандиз, за зи пачагъвал гъадаз гуда. Ф. Халуни хтул. Итимвиллиз герек авач тарифар, Алчахвиллиз пачагъвални куьмек туш. А. С. Итимвиллиз герек авач тарифар...

* **пачагъвал авун** гл., ни пачагъ тир къуллугъ къиле тухун. **Синоним:** пачагъвалун.

ПАЧАГЪВАЛУН га., ни: - да, - на; - из, - зава; - а, - ин. - рай, - мир; пачагъвал авун, пачагъвал тавун, пачагъвал тахвун, пачагъвал хъийимир 1) пачагъдин къуллугъ къилиз акъудун. 2) куьч. михъиз, вири патарихъай агъавал авун. - Чир хъухъ: Худа ажугълудини, хъел къведайдини я. Ам Агъа я. Ада пачагъвалзава - чилери шадвалрай Ада пачагъвалзава - халкъари шадвалрай! Жув жуваз гъикI КIан ятIа, гъакI Худани КIан хъухъ! М. В. Гъарасатдин майдандал. **Синоним:** пачагъвал авун.

ПАЧАГЪДИН¹ пачагъ существительнидин талукъвилини падеждин форма. Кил. **ПАЧАГЪ.**

ПАЧАГЪДИН² прил. пачагъ къиле авай гьукумдиз хас (тир). И кIвале къенин аямда жегъил несилриз чпин тIварарни течизмай затIар... гъатта пачагъдин девиррилай амай иридмуь. жуьд литрдин птулкаяр авай. А. Къ. Нехирбанни лекъ. Пьесада эцигнавай къилин месэла - чи халкъ пачагъдин гьукуматдин ва чкадин беглерин зулумдикай азад авун я. А. Шагъмарданов. Жамирзе Эфендиев. 1886 - йисуз Дагъустанда пачагъдин гьукуматди перепись тухвана. С. Муслимов. ЦицIигъ-наме.

ПАЧАГЪЛУГЪ суц.; - ди, - да; - ар, - ри, - ра тайин пачагъдин чилер, виляатар. Хтул гимиди акъахна,

гъуълерилай тІуз муькуь пачагьлугьдиз фена. Ф. Халуни хтул. Агъзур путаралди ахъайнавай тумар, идакди кесиб пачагьлугьдиз жезвай зарар, халкъдал алай дарвал, накъ Темир-Хан-Шуьреда, столовойда вичи тІуьр хуьрек - са чанга авай къван ругур къуьл адан вилик акъвазна. З. Э. Муькъвел гелер. Вичин игит зегьметдалди ада чи Ватан вилик фенвай сойшалзмдин къудратлу пачагьлугьдиз элкьуьрна. К, 1983, 22. IV. Урус пачагьлугьдин тахтунал Петрдин стхадин хендеда руш Анна Ивановна атана... З. Р. Гъажи Дауд. Чи эрадин къвед лагъай виш йисал атайла, чапхунчийри кыляй-кылиз чукІурай пачагьлугь Александр Македонскидин империядик акатзавай девлетлу пачагьлугьрикай сад тир. «Самур» газ., 2002, 21. II.

ПАЧКА урус, суц., -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) **чарчин гъвечи квати**. Амма Вагъаба лагъайтІа, жибиндай пІапІрусрин пачка акъудна, анжах гила чІугваз гъазурвал аквазвай. М. В. Гъарасатдин майдандал. Къвердавай за гъар юкъуз чІугвазвай пІапІрусрин къадар Тамам са пачкадив, гъатта пачкани зуравни агакъыз хъана. А. Р. За пІапІрус гадарна. Заз куьз киче жеда къван, вайнигъал хъуй. вун хътин райондин центрада Иранвахар авачирбурун: са пачка парашок, са запундин тике гъат тийизвай. М. Б. За бананар недач. 2) **чарарин гъвечи кватІ**. Мамеда кылел алай полкадилаи дипломат авудна. Аслана ам ахъайна. Ам сиве-сивди 25 ва 50 манатрин пачкайрай ацІанвай. А. Къ. Фу гадарунин буйругъ. Бурма чІарарин сагъибди истикІанра эрекъ цанмаз, Фахрудина жибиндай са пачка пулар акъудна. М. Садикъ. Дуст. Столдин къулухъ ацукъзава, сейф ахъайна пулар гъисабзава. Адан вилик са хара пул ква. Гъар пачка гъиле къурла, адан вилери цІарцІар гузва, пачка элкьуьриз, и патаз, а патаз пІагъ гузва, пачка вилик эцигиз, адаз портретдиз хъыз килигзава. Ф. Б. Филиал. **Синонимар:** къундах, туп.

ПАШМАН¹ фарс, прил. **шад тушир**... хъуьрез-хъуьрез ая гафар, къуна хурал жуван чуьнгъур, пашман мани ямир... З. Р. Жегъил. Са чІулав булут ала цавал къе, Пашман хиялдин лишан хъыз сефил. Б. С. Гъисс. Кагъазар гъар жуьрединбур - шадбур ва пашманбур жезва. Я. Я. Нурар ва хъенар. **Синоним:** перишан, сефил. **Антоним:** шад.

* **пашман авун** гл., ни вуж **рикІиз тІарвал гун**. Вуна зун икІ ялгъуз туна, Мийир пашман, алагуьзли. Е. Э. Алагуьзли.

* **пашман хъун** гл., вуж 1) **шад тушир гъиссери къун**. Пашман я зун, бес ви рикІел (а)ламачни? Е. Э. Ваз зи гъалдикай хабар авачни? - Я Агъамет халу! И вине магъледа авай пехил Къуьлуь вуча, ам паишан яз аквазва. Яраб адахъ вуч хъанватІа? М. Ш. Къве себеб. Са чІаварин дуьз араяр яд жеда: Зун шад тирла, вун пашман я, пашманвал Агатун зав багъна - вун шад жеда. И. Гъ. Рубайяр. 2) **авур кардин гъайиф чІугвадай гъиссери къун**. Дуст я лугъуз, куьгъне душман Къамир, ви рикІ шад жедайд туш. Эхир са къуз жед вун пашман, -Адакай ваз дад жедайд туш. С. С. Дуст я лугъуз куьгъне душман. Амма, са патахъай, Зелфи вичин суалдал пашман хъанатІани, муькуь патахъай, шадни хъана. А. А. Умуд. Чун, лезгияр, эхир кыляй Пашман жедай миллет я. Т. А. Фу квахъ тавурай. **Синонимар:** перишан хъун, сефил хъун. **Антоним:** шад хъун.

ПАШМАН² нар. **сефил гъалда аваз**. Рахан тийиз, зун туна пашман, алагуьзли. Е. Э. Алагуьзлидиз.

ПАШМАНАРУН гл., аспект, ни-куь вуж-вуч; -да, -на; -из, -зава; а, -ин, -рай, -мир; пашманар авун, пашманар тавун, пашманар тахвун, пашманар хъийимир **пашман гъалдиз гъун**. Паитанарна на ви дустар, Къакъатдани ахътин устІар?! Х. Х. 12. сентябрдиз. Зун пашманар авурди, руш, вун заз акур гатфар хъана, Мадни мекъи хъуьтІуьн йифиз на заз авур гафар хъана. Ас. М. **Синоним:** сефиларун, перишанарун. **Антоним:** шадарун.

ПАШМАНБУР пашман ирилагательнидин гъафвилини къадардин форма. Кил. **ПАШМАН**.

ПАШМАНВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера **пашман тир гъал**. И карди Лаламабурун кІвалени пашманвал туна. А. И. Самур. Са чІаварин дуьз араяр яд жеда: Зун шад тирла, вун пашман я, пашманвал Агатун зав багъна - вун шад жеда. И. Гъ. Рубайяр. Алудиз кІанз ви пашманвал, Ви яманвал, ви яванвал, Агакъариз зи дарман вал, Ийизва за ваз иманвал... М. Ж. Машмаш тарак. Материалдикай ахътин суьрет туькІуьрна кІанда хъи, герек а скульптура вич рахазваз жен. Адаз тамашизавай касдиз адан характер, адак квай шадвал, пашманвал, ажугъ, рикІин мурад, ада чІугвазвай женг акван. З. Э. Скульптор. **Синоним:** перишанвал, сефилвал. **Антоним:** шадвал.

* **пашманвал авун** |чІугун| гл., ни **пашманвал хас тир гъалда хъун**. Етимдин кыл гъатна бирдан къарада, - Гуьгъуьл хайда бес пашманвал идачни? Е. Э. Аман. яр. - Гъахътин имансуз итимдихъ галаз къавум хъунин пашманвал за гила чІугвазва. З. Р. Гъажи Давуд.

ПАШМАНВИЛЕЛ(ДИ) нар. **пашманвал хас тир гъалда аваз** Ашурбег гъамиша пашманвилел килигзавай... А. Р. Къве чин. Пирмурад Абулан тапиуругъдалди кавха Къафаран кылив атанвайди чир хъайшла, Иширади пашманвилелди кыл юзурна, ахпа, гададин чиниз килигна, секин ванцелди лагъана... Я. Ш. Гъахъ квахъдач. **Синонимар:** пашмандаказ, пашмандиз, перишанвилелди. **перишандаказ, перишандиз, сефилдаказ, сефилдиз. Антонимар:** шадвилелди, шаддаказ, шаддиз.

ПАШМАНДАКАЗ нар. **пашман гъалда аваз**. Алиди пашмандаказ вичин кылел атай агъвалат хъайивал хангумдиз ахъайна. Ф. Къази Гъасан ва факъир Али. - Бес вуч ийин? - жаваб гана пашмандаказ гадади. Гуьуьлуьн шив. Регъуьз-кичІез зи патав руш атана, Гатайда хъиз пашмандаказ лагъана... Г. Шугаев.

Гъайфар. **Синонимар:** пашманвилелди, пашмандиз, перишанвилелди, перишандиз, сефилдаказ, сефилдиз. **Антонимар:** шадвилелди, шаддаказ, шаддиз.

ПАШМАНДИ пашман прилагателнидин теквилин къадардин форма. Кил. **ПАШМАН.**

ПАШМАНДИЗ нар. пашман яз. Къужа паимандиз и чуьлдиз атана, килигайтла, - инал са хъсан квалер хъанва. Ф. Кватлаш. Акуна адаз са руш. гъиле са клунчI цуькверни аваз, са гзаф паимандиз ацукънава. Ф. Кесибдин хва Къагъриман. - Башуьсте, пачагъ, -лагъана, гада паимандиз вичин балкандин патав хъфена. Ф. Гъуьлуьн руш. Зун аял я. Тарсариз физ-хквезва паимандиз. А. С. Хцихъ галаз ихтилат. Инсан къена, Рагъмет хъурай инсандиз. Сурал алай жемят ава паимандиз. И. Гъ. Рубаияр. - Атана вуч ийида? -рахана паимандиз Усман? - Къурай вахт я ман. С. Ярагъви ашукъ Уьзден. **Синонимар:** пашманвилелди, пашмандаказ, перишанвилелди. перишандаказ, перишандиз, сефилдаказ. сефилдиз. **Антонимар:** шадвилелди, шаддаказ, шаддиз.

ПАЮН гл., ни вуч; -йида, -йна; -йиз, -йзава; -я, -йин, -йрай, -ймир; пай авун, пай тавун, пай тахвун, пай хъийимир сагъ шей къве ва я са шумуд патал авун. Аллагъди инсан инсан яз халкъ авурд я, Гъардаз чпин везифаяр Аллагъдилаи - акурд я, Абур Айру къабилариз паюрд я, Вазни течир са къабил хъана вун. Н. Сам. Лезги, вавай жузан за... Гъавилияй на хъуьруьнин нур Какахъайвал пайиз тахъуй, КIус паталди агъузиз юкь, Жув ялтахрин тайиз тахъуй. А. С. Хцихъ галаз ихтилат. * стха пай авун. **Синоним:** пай авун.

ПАЮНИ' паюн глаголдин масдардин актив падеждин форма. Кил. **ПАЮН.**

ПАЮНИ², **ПАЮНИЗ** пай существительнидин падеждин форма. Кил. **ПАЙ.**

ПАЯ¹ паюн глаголдин эмирдин форма. Кил. **ПАЮН.**

ПАЯ² фарс, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) яцIу яргъи кIарас. Жемятар паяр, лашар, турвакъар, вагърамар гваз атана, жанагур гатана-гатана къена. Ф. Зиянкар жанагур. Пагъ, Сефер халудиз кIвалах жедай гъа! Яргъи паядин куьмекдалди керекулар чукуруиз, аюхар эцигиз ва ичIи ведре гатаз, ам югъди кIвачел жедай. А. Р. Чинебан савкъват. Ламран рушаз кIаниди са пая гвай итим я, кваз хъиз къвед галукъардай. М. В. Гъарасатдин майдандал. 2) куьч. ахмакъ кас.

ПАЯКЪУЛ ц, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра бегъемсуз, акъулсуз. - Са паякъул лезги хъанахъанач. Адан папаз, хендеда хъуналди, ферлу итимар гъат техийиз кичIезвани? Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз. **Синонимар:** пев, пезенаг, явакъан, ялкъаван.

ПАЯРУН гл., ни вуж-вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; паяр авун, паяр тавун, паяр тахвун, паяр хъийимир сагъ затI гзаф кIусариз чара авун. АкI я хъи заз, вири дуьнья Паярнава сергъятри, Заманаяр пай ийирвал Декъикъайри, сятери. А. С. Вилик жерге. "Чара я куьн!" лугъуз, сада чилерни кваз паярзава. Х. Х. Жуван хайи ватандай... Акъуд мийир на чан жуван, Уьмуьрдин бахт паярзава. С. А. Садаз -хазина, муькуьдаз -тIал-кIвал... **Синоним:** пайи-паяр авун.

ПЕВ суц., рах.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра кар алакъ тийир, дикъетсуз инсан. **Синонимар:** паякъул, пезенаг, явакъан, ялкъаван.

ПЕГЪРИЗ фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра азарлудаз тайинарнавай тIуьнин режим. **Синоним:** диета.

ПЕДАГОГ урус, ктаб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра къилин мектебда тарс гузвайди. **Синоним:** муаллим.

ПЕДАГОГВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера 1) мектебда тарс гудай пешекарвал. Педагогвал 19 йисан яшда аваз башламышина. ЛГ, 2005, 9. VI, 2) къилин мектебда -тарс гудай пешекарвал. **Синоним:** муаллимвал, учителвал.

* педагогвилин институт суц. мектебда тарс гузвай пешекарар гъазурдай институт. Педагогвилин институт куьтягъайдалай къулухъ ада са къадар йисара муаллимвиле, райондин заведующийвиле кIвалахна. Литературадин хрестоматия. 1988.

ПЕДАГОГИКА урус, ктаб, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра тарсар гунин къайдаяр чирдай илим.

* педагогикадин институт суц. педагогика илимдай ахтармишунар тухузвай институт.

ПЕДАЛЬ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) велосипеддин чархар элкъуьрун патал адал ацукънавайдан кIвачер твадай затI. 2) пианинодин сес дуьз акъатун патал музыкантдин кIвач эцигдай чка.

ПЕДИНСТИТУТ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра муаллимвилин пешекарар гъазурдай институт.

ПЕДУНИВЕРСИТЕТ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра муаллимвилин пешекарар гъазурдай университет.

ПЕДУЧИЛИЩЕ урус, суц.; -еди, -еда; -ар, -ари, -ара 1 - 4 классра тарсар гудай муаллимар гъазурдай училище. Педучилище куьтягъай, ам иниз рекъе туна, ЛГ, 2000, 20. VII.

ПЕЗЕВЕНГ || **ПЕЗЕНАГ** суц., рах.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра акъулдиз зайиф, фагъум авачир кас. - Бес зун вутI? - фикир авуна Къаюма. Гъа и арада анихъай атай йифен къаравулди гъарайна адаз лагъана: - Ада, пезевенг, - гет бурдан! З. Э. КУТВ-диз фена. - Ма, килиг, - лагъана за, хиел зи дневникрин са хара, математикадизни, урус чIалазни, маса предметриз талукъ дафтарар вугана. - Зун, вун хътин, пезенаг тушир. А. Къ. Нехирбанни лекъ. **Синонимар:** пев, явакъан, явакъул, ялкъаван, пая.

ПЕЙЗАЖ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра эдебиятдин эсерда ганвай тIебиатдин шикил. # дагъларин ~;

~дин гуьрчегвал, ~дин кимивилер, -дин цIарар. *Художественный эсерда пейзаж гьакI дуьшуьш яз ганвайди жедач, гьадани эсердиз идеядин метлеб ачухарда.* Н. А. Литературадин хрестоматия, 1966. *Чи печатдиз жегъш авторри лирикадин, пейзаждин, сатирадин темайрай кхъенвай произведенийяр лап тIимил акъатзава.* А. С. Жегъил шаиррин яратмишунин бязи месэлайрикай.

ПЕЙЗАЖДИН¹ пейзаж существительнидин талукъвилини падеждин форма. Кил. **ПЕЙЗАЖ.**

ПЕЙЗАЖДИН² прил. пейзаж бинеда авай.

ПЕК [ппек] суц.; -ни, -ина; -ер, -ери, -ера 1) кIвалин майишатда ишлемишдай парчадин кIус. *Айнади, айвандик экъечIайла, жуьреба-жуьре рангарин пекерикай цванвай къелечI питиган алай стулдал ацукъайла, стхадиз гъил къуна хваишгелди лагъана.* А. Исм. Вацран мичIер. *Са арани фенач, пекерикай раснавай туп киме. ч акъатна.* С. Ярагъви ашукъ Узден. 2) **партал.** *Са юкъуз Касбуба цIару пекер алукина, чинни чIулаварна, алишвериш авун патал базардиз фена.* Ф. Муьштерияр кIватIун патал. *Пашади савдагаррин пекер алаз къве кас векилар ракъурна Астарадиз.* З. Р. Гъажи Давуд.

* **пек-лек** рах., суц. 1) кIвалин майишатда герек тир парчадин ва маса куьлуь-шуьлуь. *КIвалин кIвалахар - аялдиз килигун, ханIа-шурпа авун, мал-къарадиз къуллугъ авун, кIвале пек-лек чуьхуьн ва амай гъа ихътин крар дишегълидин хиве авайбур я.* З. Э. КУТВ-диз фена. *Чнив гвай пек-лек экIяйна, азарлуйри югъ-йиф куьчейра акъудзавай.* М. В. Гъарасатдин майдандал, *Чехи суса вичин аялдин пек-лек чуьхуьзвай.* Н. Шихнебиев. *КIвалин референдум* 2) **алукидай партал.** *Вичел алай пек-лек, уьстуьбаши куьгъне тиртIани, туькIвей къаиш-къамат авай жегъил Назанидиз, вичин вил акъунамаз бегенмиш хъанвай.* З. Э. КУТВ-диз фена. *Москвадай Теджендиз агакъдалди... чтел алай вил хкIадай хътин пек-лекни маса хгана, хъайи пулни мемекъуртI хъанвай жегъилар генами гъеле меркезбан уьмуьрдин суьгъурдикай хкатнавачир.* А. Къ. Аскервал башламишай югъ. **Синоним:** пек-партал. уьстуьбаши.

* **пек-партал** рах., суц. **парчадин алукидай партал(ар).** *За и фикирар ийиз-ийиз, чин-гъил чуьхвена, ахпа жуван пек-партал алукина куьчедиз экъечIдалди, Ольга, заз хабарни тахъана, вичин кIвалахал фена.* А. М. Мурк ракъини цIурурда. *Сусав, аял хъана лугъуз, духтурри, чпи пул кIватIна, са булушкани къачунвай, аялдиз - пек-партални, ширинлухарни ва са чIехи тортни.* Н. Шихнабиев. *Хъсан хабарар. Мектебдиз фидайлани, руфуна тухдалди фу авачир, я тандал бегъем пек-партал алачир ам, вичин таяр-туьшерин кIвенкIве акъваздай.* З. Къ. Мердали Жалилован 60 йис... **Синонимар:** пек-лек, уьстуьбаши.

ПЕК [ппек] кил. **ИПЕК**

ПЕКАРНЯ урус, суц.; -иди, -ида; -ияр, -ийри, -ийра жемьтдиз фу чрадай махсус чка. *Ингъе, къве варзни ахкъатна, хуьре пекарнини агал хъууна.* Гъ. М. Хуьруьн муьфтехуьр.

ПЕЛ суц.; -е, -е; -ер, -ери, -ера 1) инсандин, гъайвандин вилерилай винидихъ тир ара. *Лацу пеле нур авай яр, Илиф захъ вахтуна ялгъуз.* Е. Э. Вун авачир женнетни кIандач. *Адан пелен юкъ гъасятда агаж хъана. Рехи рацамар тик акъвазна...* М. В. Гъарасатдин майдандал. *Адан пелен юкъвалай башламишна, нерин чапла патан агъуз фена, хуькъвен юкъвал дерин гел куьтягъ жезвай.* А. Къ. Фу гадарунин буйругъ. *Къедалди вичин пелеллай лекедин иесивал ийиз тахъанвайдавай гьукуматрин иесивал жедайди туш, я Нур.* М. Б. ЦIийи мискIин. 2) **дагъдин кукIваз мукъва хур квай чка.** *Ашукъ кас я зун и дагъдин пелел, Гъетериз мукъва, ракъариз мукъва.* Б. С. Зи руьгъдин даях. *Амма инай, заводдилай, акъваздайди тамари кIевнавай пелерни сувар ва гъа и вацIун дар дере тир.* А. Исм. Алуькдай ахвар.

* **пеле къан авай** прил. **чин акурла, кичIе жедай хътин.** *Вич залайни феи фяле, Къан аваз къекъведа пеле. Акурлахъди фида зегъле, Патрумдаш я хуьчIевайди.* С. С. Заз акуна сад. *ТIимил вахтни фенач, пеле къан авай са шумуд кас, ракIар ахъайна, къенез атана.* А. И. Самур.

* **пелез къий!** межд. **са вуж ятIани (руш, гада, аял) гзаф кIан хъайила, адаз лугъудай гафар.** *Вун экъечIиз килигиз заз, Ви пелез къий, лацу кагъаз...* Е. Э. Гуьзел за ви тариф ийин. *Вун къведач хъи, килигиз заз, Ви пелез къий, лацу кагъаз.* Е. Э. Гуьзел, за ви тариф ийин.

* **пелел кхъин** гл., нин **къисмет тайинарун.** [Хибба]. *Мад вучда къван. Пелел кхъенвайвал жезвайди я. Шумуд югъ я куьн и рекъера аваз?* Ф. Б. Филиал.

* **пелелай ягъун** рах.. гл. **ни вуж гуьлледалди яна къин.** *КъейитIани, къуьл тварни гун Къадагъа тир кIевелай. Са мекв къуьл гваз акуртIани, Къаз язавай пелелай.* М. Б. Чавуш.

ПЕЛЕГАН суц.; -ди, -да; -ар, -ри. -ра дишегълийрин къилин вилик патахъ жедай безек.

ПЕЛЕНГ || **ПЕРЛЕНГ** фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **Индияда ва Азиядин са бязи маса уьлквейра жедай тIехвер квай хам алай лап еке кацин жуьре вагъши гъайван.** *Муьнуьгъдиз - фур, лекърез - цавар, Пеленгдиз - там, гъуьлягъдиз - чуьл.* А. С. Муьнуьгъдиз - фур... *«Гъи касдивай зун пеленгдал акъадриз ХъайитIа, -зун гъа къучагъдин свас жеда!» Лагъайла ви бадеди, уфт аладриз Катнай чамар; «Акъван сефигъ кас жедач»»* А. С. Белки, шаир тир жеди?... *ам вични, пата-къерехдиз вил ягъ тийиз, сиве гъуьрч авай пеленг хъиз, къил тик къуна, дамах гваз цел фидай.* Н. М. Жандар Магъамай.

ПЕЛЕШ фарс, прил. **шад тушир, сефилвал хас тир.** **Синонимар:** перишан, сефил. **Антоним:** шад.

* **пелеш хъун** гл., **вуж пелеш тир гьалдиз атун.** *Аяларни, пелеш хъана, Хъфизмачир ахварал.* А. Ал. Зулун этюд. *Са циф авай зулун юкъуз зун пелеш яз кIвале авай.* Ас. М. **Синонимар:** туьруькъуьм хъун.

сугъул хъун.

ПЕЛЕШАРУН гл., каузат., ни-куь вуж-вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; пелешар авун, пелешар тавун, пелешар тахвун, пелешар хыйимир пелеш тир гьалдиз гъун. И хабарди ам мукъувай чизвай ксар пелешарна. ЛГ, 2004, 8.1.

ПЕЛЕШВАЛ суц.; -ила, -иле; -илер, -илери, -илера пелеш тир гьал. Ревизоррин, бухгалтеррин пелешвал, савадсузвал сеbeb яз къени Мегъарамдхуьруьн райондин Самурдин сельпода агъзур манатралди пулар кIвачихъ атунин кардин къил къцелел хканвач. К, 1988, 27. XI. **Синонимар:** перишанвал, сефилвал, тIуьруькьюьмвал. **Антоним:** шадвал.

ПЕЛЕШВИЛЕЛДИ нар. пелешвал хас яз. **Синонимар:** перишанвилелди, перишандаказ, перишандиз, сефилвилелди, сефилдаказ, сефилдиз, сугъулдиз. **Антонимар:** кIубандаказ, кIубандиз, шадвилелди, шаддаказ, шаддиз.

ПЕЛЕШДАКАЗ нар. пелеш гьалда аваз. **Синонимар:** пелешдиз, перишандаказ, перишандиз сефилдаказ, сефилдиз. **Антонимар:** шадвилелди, шаддаказ, шаддиз.

ПЕЛЕШДИЗ нар. пелеш яз. **Синонимар:** пелешвилелди, пелешдаказ, перишандаказ, перишандиз, сефилдаказ, сефилдиз, тIуьруькьюьмдиз. **Антонимар:** кIубандаказ, кIубандиз, шадвилелди, шаддаказ, шаддиз.

ПЕЛТЕК кил. МЕЗ: * мез пелтек хъун

ПЕМ: * пем чукъуьн гл., ни гъиливди ягъун. И бармак гададиз хуш атана... гъилиз куьс гана, Малла Несрединан къилиз са пем вегъена... Ф. Пул на вахчу, заз гежзава. - Ма, пул на вахчу, заз гежзава, -лагъана, гъииз куьс гана, кавхадин кукIваз са пем чукъувена, вич хъфена. Ф. Пул на вахчу, заз гежзава.

ПЕМПЕ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра хипен йис михъи авун патал тукIуьрнавай алатдин гьал.

* пемпе цавуз акъудун рах., гл., ни нин масадаз тIарвал гун, хасарат авун. - Цавдара бацIийрал вегъейтIа, вуна ам тфенгдай лап яда? - эхирни за рикIе авай суал гана. - Гъун бес! - Ваз зун гьалдай фенвай лахлах хъиз авани? - зарафат кваз лугъузвай ада. - Валлагъ, за лекърен пемпе цавуз акъудда! М. В. Гъарасатдин майдандал. **Синоним:** гатун.

ПЕМПЕЧИ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра хипен йис михъи ийидай пешекар.

ПЕМПЕЧИВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера пемпечи тир гьал.

* пемпечивал авун гл., ни пемпечи тир пешекарвал къилиз акъудун.

ПЕН суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) кьугъуна лаш галуькна кIандай чка ва кьугъвазвайди хтана акъваздай чка. 2) хипери чпиз ял ядай чка. Суьруьдини яваши-яваши чтиз пен къуна. А. Ф. Лянет.

ПЕНАЛ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри. -ра карандашар, ручкаяр твадай яргъи къвати.

ПЕНЕК фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри. -ра лацу тIехвер квайди. Атана варцарни алатна. Са бязи чкайрал хуьурдин пенекар аламачиртIа, Сурия михъиз хъсан хъанвайди яз гъисабиз жедай. М. В. Гъарасатдин майдандал.

* пенек-пенек авун гл., ни вуч лацу тIвехер квай гьалдиз гъун.

* пенек-пенек хъун гл., вуж-вуч лацу тIвехер квай гьалдиз атун.

ПЕНЖЕК урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра пальтодин кIаникай перемдин винелай алуькIдай метIерилай винелди яргъивал авай партал. Рак гатай ванци ам уяхарна, Ам кьюьнерал пенжекни вегъена дегълиздиз экъечIна. З. Гъ. Ахварай авудай аваз. Председателди пенжекдин жибинра гъилер туна, са жуьреда юрфар юзурна, къил агъузна вичин чекмейриз килигиз мурмурна... М. В. Гъарасатдин майдандал. Ам зи рикIел яргъи хилер къве сеферда къакъажнавай, кьюьнтер акъатай пенжекни мет, хъалчах амачир шалвар алаз исятда хъиз хуьквезва. М. Б. Зун къенвач.

ПЕНЖЕР || **ПЕНЖЕРИ** фарс, суц.; -ди, -да; -ар||яр, -ри, -йри, -ра||йра дараматдиз цлай михъи гъава, экв атун патал гуьзгуьяр рамкада туна тукIуьрнавай затI. Кабинетдин пенжерда авай гуьзгуьйри вувуудин ванер авуна. З. Э. Муькьвел гелер. Ахъа пенжердай атай гарун чими лепеди адан ипекдин къезил булушка юзурна. А. А. Умуд. Дидедин гурмагъдай, чIар хъиз, гум акъатиз, пенжердайни зайиф экв акъазвай. А. И. Самур. Гъаркьюь, къакъан къве пенжерини ахъа тир А. А. Умуд. Гъуьндуьр пенжерияр квай гегъени дегълиз буи тир. А. А. Умуд.

ПЕНКЪВ суц.; -еди, -еда; -ер, -ери. -ера 1) паркюьлдин тан-дуьул. 2) куьч. акъулдиз зайиф, кубут кас. Мегер и патав гвай (яни кьюьниши) кьюьзуь пенкьюьнилай алакъзавай кар вавай бажармиши жедачни. А. Эсетов. Девирдин кюьллугъ.

ПЕНСИОНЕР урус, суц.; -да, -да; -ар, -ри, ра пенсия къачузвайди. Пенсионерри, кIуьфук хъвер кваз, сада-садав нубат вугун тийиз, рахунар ийизвай. З. Э. Зулун пеш... пенсионеррив пенсияр агакъзавач. ЛГ, 1992, 6. V. ... са тIимил къванни къезил хъун патал, халкъдин лап камаллу векилри хъиз, адетдин инсанрини (кайванийри, лежберри, фялейри, пеусионерри...) чпин рикI чIаларив вугузва. ЛГ, 2003, 4. XII.

ПЕНСИЯ || (**ПЕНСИ** рах.) урус, суц.; -яди, -яда; -яр, -йри, -йра гзаф йисара кIвалах авунай, инвалид

тирвилай, хуьдай диде-буба амачирвилай гьукуматди гудай пул. # - тайинарун, ~ къачун, ~ агакъун; ~диз ракъурун, ~диз фин; гъвечи ~, еке ~: - бес тахъун, ~ артухарун, ~ тктиларун, ~ атГун; ~диз фин, -диз тефин., ~дай ~. Ваъ, адаз Мурсая гужуналди пенсиядиз акъудиз кІанзавачир: анжах инсанди ял яна кІанда. З. Гъ. Ахварай авудай аваз. Пенсия къачузвай къуьзекрилайни кагъазрал вил алай сад - кьве жегьилдилай гъейри и кар садани къатІанвачир. М. Б. «Жигули». Япариз тІимил, ван къвезвай ва я биши аялар инвалидар яз гъисабзава, гъавилай абур вахтунда учётда туна кІанда. Абуруз б йис жедалди гъар вацра пособие гузва. 16 йисалай гуьгъуьниз абуроз пенсия тайинпарзава. ЛГ, 2003, 7. VII.

ПЕНЦИ суц.; -ини, -ина; -ер, -ери. ера 1) чекмедин кухунин къеняй къвалав гвай чІул. 2) шапкадин экъис хъанвай къерех. Сурал агакъайла, ада, дуьадиз манийвал тавун патал са гафни талгъана, суруз гуьрметун яз тим-тик акъвазна, эрчи гъил фуражсадин пенцилв тухвана. А. Къ, Нехирбанни лекъ, - Абаса къилел алай титІихдин пенцилкай чапрасдиз цавуз са вил яна, ахпа жавабни гуьзлемиш тавуна хабар къуна. М. В. Гъарасатдин майдандал. 3) винел алай парталдин (шинелдин, пальтодин) далудихъай агажна жедай яргъи чІук.

ПЕПЕ суц.: -ди, -да; -яр, -йри, -йра чІулав гъвечи лувар квай гъашарат. РикІел хкиз цІицІни пепе, Тум къаз гъайи балайриз... Гила буш я зулун гъебе, Ацукъ жуваз гъарайриз. А. Ал. Сюита. Я Иминуллагъ, а даКлар акъала, пепеяр, чепелукъар къведа. С. Муслимов. Цицигъ-наме. Фитедин пепе фитедин винел, Гуя ала шагъ тепедин винел: Рази я пепе къисметдал вичин. Сардар хъиз вегъей къеледин винел. И. Гъ. Рубаияр. * шурван пепе.

* пепе-шепе суц. куьлуь гъашаратар. Гъаятдин са пипІез ракъинин нурар аватдай, анализ уях хъайи пепе-шепедик юзун акатдай. П. Ф. Жуван руг.

ПЕР¹ [пһер] фарс, суц.; -ди, -да къенепатан гъал, бедендин умуми гъал. Ви гъалар гъамиша я хуррам, Захъ даим перишан пер ава. М. Б. Вафалувал. **Синонимар:** кефи, гуьгъуьл, гъевес.

* пер хун гл., ни-куь нин. нихъ-квехъ ятІани авай хъсан гъиссер тІимил хъун. Гъани хандин дестеяр сад-садан гуьгъуьналлаз вацІун а патаз экъечІнамазди "я Аллагъ", "я Аллагъ" ванер къилеллаз абур дагъвийрал гъужумайла, Сурхай хандин къушундин пер хана. З. Р. Гъажи Давуд. Пер ханвай Гъайдарбега патав акъвазнавай эмирдиз лагъана: - Экуьнахъ фад чна Ахцегъ къеледал гъужум ийида. З. Р. Гъажи Давуд.

ПЕР² (ппер) суц.; -ци, -це; -ер, -ери, -ера чил майишатдиз гъазурун патал эгъуьндай кІарас тум галай ракъун махсус алат. КІваляй перни къедек квахъна. Е. Э. Къедекни пер чуьнуьхайдаз. Идарадал алтІушнавайбурун гъилера перер, кацаяр, лумар, ракъун тІвалар авай... А. Фет. Вак хътин. Сенгеррал агъзурралди инсанри лумар, кацаяр, перер гъаз кІалахзавай. ЛГ. 2003, 25. XII. Перцин тум хана, тумунин къатІ тІеквендамаз, къеженвайвилай ам акъуд тежес, зун кимел алай чи кІвалерин вилик кІутани гъаз алахънавай. Къ. Къайибханов. Йифен ахвар. * яд фидай патохъ пер ягъун.

* пер кваз хъун гл., зараф., нин квек са кардик нин ятІани иштараквал кваз хъун. Амма гъа и хуьре. Асанан перни кваз арадиз атанвай, зегъметчияр патал менфятлу цІийи крар: батрачком, кооператив ва мсб. адан вилерикай карагзавай. З. Э. Муькъвел гелер. Вирибурукай редакторди вун хянава. Ина зи перни тІимил квач. Я. Я. Са фурун ваклар.

* пер ягъун гл., ни са вуч ятІани цун патал перцелди чил лазим къайдадиз гъун. чил эгъуьнун. Бязи вахтара дишегълийри перни язава, къарада гъахъна киртичарни атІузва. И. В. Адан тІвар Вели, зи тІвар Пери я. Генг майдандиз пер ягъа, Штиларни битмиша... Ш. Къ. Перт къуьзубур. - Генфе къаридин салан пипІезни пер ягъун патал Къудрат атана кІанзавай Шагъ-Бубадиз. А. Къ. Нехирбанни лекъ. Я Рзахан, вуна салаз пер ягъа тІу! С. М. Цицигъ-наме.

ПЕР³ [пһер] фарс, суц.; -ди, -да къумарал къугъвадайла, сад хътин чар.

ПЕРВАН фарс, шиш, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра лув гудай гъвечи гъашарат. **Синоним:** чепелукъ.

ПЕРВЕРДИГАР фарс, суц.; -ди, -да алем ва инсаният арадал гъайиди ва абур. идара ийизвайди. Халкъ авур Первердигарди Чи уьмуьр абад авурай. Е. Э. Мубарак Исмаил. - Я Аллвагъ, вуна абурун рикІериз регъим гъваш, я Первердигар. - лагъана... Седеф халади. З. Э. Муькъвел гелер. Эй сад Аллагъ! Первердигар! Уьмуьр гайи аз ядигар! За ваз дуьа ийизва кье, За ваз шазда ийизва кье. А. Къ. **Синонимар:** Аллагъ, Зулжалал, Худа.

ПЕРДЕ фарс, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) кІвалин цлай, даКлардай авадарнавай къелечІ парча. Ам гъахъай кІвале чимизвай; са цал тамамдиз лацу хунин пердедалди кІевирнавай. А. А. Умуд. Надежда Михайловнади пенжердай куьрсарнавай къирдин перде хкажна.; А. А. Умуд. Нянин къезил шагъвар гумрагъ я. Ахъа пенжердай кІвализ гъахъиз, пердейрихъ галаз къугъваз ада ширин виширишин ван тунва. М. В. Вацран ягъун. 2) бедендин къенепатан органрин арадажедай къелечІ хам. - Раз... Раз... Раз, - садлагъана акъатай сесини япарин пердейра тІал твазвай. М. Б. ЦІийи мискІин. 3) драмадин эсердин паярикай са пай. Драмадин текст са шумуд чІехи паюниз пай жеда. Ихътин паяриз перде лугъуда. Пъесадин къадарриз килигна, ам са пердедикай, къвед, пуд, къуд пердедикай ибарат жеда. Н. А. Литературадин хрестоматия, 1966. Вад пердедикай ибарат и тамашадин винел Ж. Эфендиева ругуд йисуз кІвалахна. А. Шагъмарданов. Жамирзе Эфендиев. Ф. Беделахтулан "Филиал" твар алай эсер къуд пердедикай ибарат тир сатирадин

къе меда я. Р. 4) **къалмакъбал, гъуьжет алай рахунар.** Ана гъихътин перде хъанватІа, садазни малум туш. С. Гъ. Кири Буба.

ПЕРДЕЛАМИШУН гл., ни; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; перделамиш авун, перделамиш тавун, перделамиш тахвун, перделамиш хъийимир 1) пердеяр ягъун. 2) куьч. Гъакъикъат, дуьзвал чуьнуьхун, кІевун.

ПЕРДЕЧИ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра къе меда амалар ийидайди. Са яш хъанвай итимар бирдан шапкаяр алаз куьчейриз экъечІайтІа, инсанри абур кимибурай, пердечийрай гъисабда. Гъ. Къ. Четин бахт.

ПЕРЕВОД урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра са чІалан гафарин, текстерин мана маса чІалалди гунуг. Жегъил шаирди сифтени-сифте вичин литературный кІвалах переводрилай башламишина. Н. А. Алибег Фатахов. **Синоним:** таржума.

* **перевод авун** гл., ни вуч са чІалан гафарин, текстерин мана маса чІалалди гун. Инал чна азербайжан чІалан вири гафар тир-тирвал перевод авунач... М. М. Гъ. СтІал Сулеймана азербайжан чІалал туькІуьрай шиирар. Шиир вири, лезги чІалаз перевод авуна, Сулейманан шииррин и муьквара акъатай цІийи кІватІалда тунва. М. М. Гъ. СтІал Сулеймана азербайжан чІалал туькІуьрай шиирар. СтІал Сулейманан шиирар, Дагъустандин халкъарин чІалариз хъиз, урус чІалаз ва СССР-дин амай халкъарин чІаларизни перевод авунава. З. Э. Чехи шаир. Ясдин мари рягъметлу учитель Абдулкъадир Алкъвадарскийди перевод авурди тир. З. Э. СтІал Сулейман. **Синонимар:** переводун, таржума авун.

ПЕРЕВОДУН гл., ни вуч; -да, -на; -га, -зава; -а, -ин, -рай, мир; перевод авун, перевод тавун, перевод тахвун, перевод хъийимир са чІалан гафарин, текстерин мана маса чІалалди гун. **Синонимар:** перевод авун, таржума авун.

ПЕРЕВОДЧИК урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра са чІалан гафарин, текстерин мана маса чІалалди гудай пешекар. Са сеферда маиьгур шаир переводчик Липкинахъ галаз суьгъбет ийизавайла, Сулеймана адаз ихътин суал гана... З. Э. Чехи шаир. Арада переводчик аваз Сулеймананни урус муьгманрин суьгъбет башламишина. А. А. СтІал Сулейман. **Синонимар:** дилмаж, таржумачи.

ПЕРЕВОДЧИКВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера переводчикдин пешекарвал. Зи стха са шумуд йисуз Парижда переводчиквиле хъана. Р.

* **переводчиквал авун** гл., ни переводчиквал кьиле тухун.

ПЕРЕДАЧА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра радиодай, телевизордай гузвай хабар, гъар жуьредин темайрай суьгъбет. Телевизор адаз акунвай затІ тушир. Ада фикрзавай: гъар няниз зун адан кьилихъай къарагъдач. Адай аялризни передачаяр гудалда, кинояр къалурдалда. З. Э. Рамзият. Дагъустандин радиокомитетда Бубади сифте яз лезги передачаирин редакцияда сатирадин радиопрограмма «Истивут» кардик кутуна. Л1, 2002, 5. V.

ПЕРЕМ фарс, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра инсандин бедендал алуькІдай кьелечІ парчадин партал. Перемдин хел гъаркъуь имир, Ярдин дуьллух атІанава. Ф. Яру къзаб перемдиз я ярашух. Е. Э. Къавумдиз. Зи кьилелни алач, кІвачелни. Тандал алайди метІерал къван яргъи, са шумуд чкадилай тинейр янавай трем я. З. Р. Зи уьмуьрдин шикилар.

* **перемдин хев** суц. перем алуькІнавай гардандал жедай пай. АлуькІнавай перемдин хев дуьзарзавай Вагъабан гъилер гъасятда виняй агъуз аватна. М. В. Гъарасатдин майдандал.

ПЕРЕПИСЬ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра уьлкведа ватандашрин къадар чирун патал тухудай мярекат. Гъа инад аз къейд ийиз кІанзава хъи, переписда чпин паспортда лезги кхъенвайбурун къадарни бегъем къалурнавач. М. М. Къибле пата гурзава.... эхиримжи переписди лезгийрин къадар 467 агъзур къалурнава. Гъа и переписда гъатнавай рекъемрив гекъигайлани лезгийр «гъвечІи халкъ» яз аквазвач. М. М. Чун гъвечІи халкъ туш. Эхиримжи переписдин (2002 - йисан 9-октябрдин делилрал асаслу яз, чи республикада санлай къачурла 2576,5 агъзур агъали, гъа жергедай яз шегъерра 1102,6 агъзур кас яшамии жезва. ЛГ, 2004, 24. VI.

* **перепись тухун** гл., ни-куь нин ватандашрин къадар тайинарун патал гъисаба къун. 1886 - йисуз Дагъустанда пачагъдин гъукуматди перепись тухвана. С. Муслимов. ЦицІигъ-наме.

ПЕРЕРЫВ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра кье тарсунин арада кІелзавайбуру ял ядай куьруь вахт. - Перерыв хъайила, абур куьчедиз фена. А. А. СтІал Сулейман. Гъуьсейнонав Надежда Михайловна хуш тушир, гъатта перерывдин вахтунда са дивандал ацуькунни адаз кІандачир. А. А. Умуд. **Синоним:** танафус.

ПЕРЕСТРОЙКА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра СССР-да 1986-1991 йисара политикадин, экономикадин, идеологиядин ва къецепатан уьлквейрихъ галаз авай алакъаяр дегишарун патал кьиле фейи серенжемар. - Яргъалди юкІвар-чипІер яна, эхцигиз, хкудна, цІудра алуьмна, садра хкатІна, уьлкведа кьиле физвай перестройкадихъ галаз алакъалу яз, майишатда цІийивилер тваз алахънавай совхоздин директор Севзихана собранияр цІийи жуьреда тухудай къарар къабулна. А. Фет. Къерен къванер. Вирида фикрзавай: межлисризни перестройкадикай менфят къачун хъсан ятІа? А. Фет. Къерен къванер.

ПЕРЖ суц.; -ери, -ера алуқІнавай партал, куьгъне хъана, къазуналди арадал атай кІус. Чина руьхъведедин ранг авай аялрикай пержерар куьрснава. КІвачин къапарин патар хкатнава. З. Э. Рамзият.

ПЕРИ фарс, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра гуьрчег дишегъли (къиблепатан фольклорда). Хъжеч мад вун хътин пери А. Ал. За ваз гуда 2) (чІехи гъарфуналди -П) дишегълидин хас тІвар - **Пери**. * **цин пери**.

ПЕРИЗАДА фарс, суц.; 1) лит. лирикадин эсердин жуьре. Лап къадим заманадин лирикадин эсерар халкъдин манияр я. Лайлаяр ва кинер, перизадаяр ва даллаяр, яедин манияр, ватанпересвиликай, гъурбатдикай ва майишатдикай бендер... Н. А. Литературадин хрестоматия, 1966. 2) (чІехи гъарфуналди - П) дишегълидин хас тІвар: **Перизада**.

ПЕРИШАН¹ фарс, прил. шад тушир, са квекай ятІани гъамлу фикир ийизвай. РикІ ЧІулав я чи и къара, Гъал - перишан, алагуьзли. Е. Э. Алагуьзли. Ада шад мани перишан гъавадал лагъанай. А. А. Лезгияр. Гъамишанда перишан Ханум, нянихъ цел фидайла, Эслидал гъалтна. З. Э. Муькъвел гелер. **Синонимар:** пелеш, сефил. **Антоним:** шад.

* **перишан хъун** гл., вуж шад тушир, са квекай ятІани гъамлу фикир ийизвай гъалдиз атун. Гъар са ЧІавуз вун рикІел (а)лаз Гъал перишан я, бахтавар. Е. Э. Бахтавар.

ПЕРИШАН² нар. шад тушиз, са квекай ятІани гъамлу фикир ийидай гъалда аваз. Уьзденан гъал перишан акурвалди, дидеди лагъана: - Ви чин серин кваз аквазва заз, хъайи кІвалах авани? С. Ярагъви ашукъ Уьзден.

ПЕРИШАНВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера перишан тир гъал. И перишанвилехъ гъавурда гъатдай себебар авай К. К. Суьгъбетзава Максима. Зун, парталар алуқІна, къежел экъечІна. АцІай варз цавун юкъни юкъвал ала. Акъван къуд пад гуьрчег аквазвай ва гъа и гуьрчегвилехъ галаз санал, на лугъуди, вацран экъуни къуд патаз перишанвал чукІурзава. З. Къ. ШейтІандин веледар.

ПЕРИШАНВИЛЕЛДИ **Синонимар:** пелешвилелди, пелешдаказ, пелешдиз, сефилвилелди, сефилдаказ, сефилдиз. **Антонимар:** шадвилелди, шаддаказ, шаддиз.

ПЕРИШАНДАКАЗ нар. перишан гъалда аваз. **Синонимар:** пелешвилелди, пелешдаказ, пелешдиз, сефилвилелди, сефилдаказ, сефилдиз. **Антонимар:** шадвилелди, шаддаказ, шаддиз.

ПЕРИШАНДИЗ нар. пелеш яз. **Синонимар:** пелешвилелди, пелешдаказ, пелешдиз, сефилвилелди, сефилдаказ, сефилдиз. **Антонимар:** шадвилелди, шаддаказ; шаддиз.

ПЕРЛЕНГ кил. ПЕЛЕНГ.

ПЕРПИЛ суц.; -ди, -да; -авр, -ри, -ра тинидикай тупІалди атІана авунвай куьлуь элкъвей кІус. - Ваз лагъайвал, кІвале хъухъ, цицибриз перпилар це, аялриз, салаз килиг. Н. Насруллаев. "Го-о-о-л!".

* **перпил хапІа** суц. тинидин элкъвей куьлуь кІусарикай авунвай хапІа.

ПЕРПИЛАГ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра къавукай епинихъ куьрсна гъавада галтад жез къугъвадай затІ. Хуьре-хуьре яран цІаяр хъувунва, Хуьре-хуьре перпилагар кутунва. Х. Х. Масан баде. Перпилагдиз акъахна, Яна мани ван алаз. Х. Х. БацІияр.

ПЕРРОН урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра вокзалдикай инсанар поездда акъахдай ва эвичІдай чка. Поезд рекъе гъат хъувуна. Инсанарни перрондилай хъфизвай... А. Р. Пинияр.... са гъерекатзавайда, перрондилай элясдайла, вичин чамадан гелягъна. М. Б. Зун къенвач.

ПЕРС фарс, суц.; -ди, -да; -ер, -ери, -ера фарс чІалал рахадай иранви. БарбатІ хъана персер атай, Чан Шарвили дидедин; Ф. Шарвилдикай риваят.

ПЕРСЕНГ фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра са вуч ятІани (мес, ичер, техил) авай къапунин заланвал. -Ви хъсанвилерин са персенг къванни завой вахъ ахгакъариз хъанайтІа, заз маса къайгъу авачир, дуст, жаваб хуькведай. З. Э. Зулун пеш. **Синоним:** тара.

ПЕРСОНАЖ урус, суц.: -ди, -да; -ар, -ри, -ра художественный эсерда иштаракзавайди. Шаир вин и эсердай чІехи эдебдин, марифатдин, тербиялувлин чешне яз, «вирт квахъайди» гъа и чеимейрикай магърумди яз аквазва. Шаир хъсан персонаж я. вирт квахъайди - пис. Р. Къадимов. Етим Эминан айгъамдин ва зарафатдин шиирар.

ПЕРТ: * **перт авун** гл., ни-куь вуж кефи(яр) хъсан тушир гъалдиз гъун. Алидар сагъ ва саламат яз ярдин дидардихъ агакъна. Ида Мегъамедрасул перт авуна. А. И. Самур. Ша мийир зун перт, перишан, Кумир на зи рикІ А. Ал. Кумир на зи рикІ. **Синоним:** пертун.

* **перт хъун** гл., вуж кефи(яр) хъсан тушир гъалдиз атун. Вири и гъалар аннамизавай Жегъил михъиз перт хъанвай. З. Э. Мехъер къуьл туш. Гъикъван гуьзетиз акъвазда. Кар кардай фейила, ахна тади къачунихъ вуч метлеб амукъда? ~ перт хъана Суvara вичин фикир малумарна. А. И. Самур. Ахъая вуч ятІа ви дерт, акъвазмир икІ, хъана вун перт, Лагъ ви къилел вуч атанва, гъуьлуьн къере авай суна?! А. Мир. Гъезелар.

ПЕРТВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера перт тир гъал. - Тади гъиниз ийида къван? Агакъдачни. - Вагъаба вичин пертвал Магъсудахъай чуьнуьхиз чалишмишвална. А. И. Самур. Ягъуд пачагъдин чин, пертвал. акъатиз, къвердавай атІугъ жезвай. Адан рикІ Кисбубадилай нарази тир. М. В. Гъасаратдин

майдандал!

ПЕРТВИЛЕЛДИ нар. пертвал хас яз.

ПЕРТУН гл., ни-куь вуж; -да, -на; -из, -зава: -а, -ин, -рай, -мир; перт авун, перт тавун, перт тахвун, перт хыйимир перт гьалдиз гъун. Заз чилерни михьи я гьа цавар хьиз, Амма бязи К'валахри зун пертнава, За хайи чил къазва жуван сувар хьиз... А. Мут. К'анда заз. **Синоним:** перт авун.

ПЕРЦИХЪАН суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра перцин тум.

ПЕТЛИ урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра рак. пенжер кварцелдик кутун патал ишлемишдай алат. # пенжердин ~, ракларин.

ПЕХИЛ араб, прил. маса кас авай гьал хъсанди яз аквадай ва адаз писвал хъана к'андай. Вун яр хъана лугьуз т'вар чи хуьре (а)вай Са пара инсанар пехил язава. Е. Э. Ярдив. К'елет дагъ Яру дагъдал пехил я, лугьудай чи хуьруьнвийри, гьавилляй ам къурана чарх-чарх хъанва. М. В. Гьарасатдин майдандал. Пехил рик'лер пад хъурай, Набут рекъер яд хъурай, И дуьньядал гьамиша Шад рик'лер азад хъурай. Л. И. Хер алай мани.

* **пехил хъун** гл., вуж нел-квел масад авай гьал жувандалай хъсан акуна, адаз так'анвал авун. Пехилзава т'авус гьакъекъ ч'арарал. Е. Э. [балимат. "Чарадан девлетдал пехил жемир вун, Эхирни са къуз жегъеннемдин ца куда..." А. Ф. Къат'и-къат'и авур зунжурар. Гьамиша инсаф жедан мегер Акъван пехил хъунухъ рик'лер? С. С. Фекъияр. Зи ашкъидал пехил. хъанва парабур, Къун тавурай бедназардин вили вун. М. М. Зун дерт ч'угъаз бахтлу я.

ПЕХИЛАРУН гл., ни вуж-вуч; -да, -на; -из, -зава: -а, -ин, -рай, -мир; пехилар авун, пехилар тавун, пехилар тахвун, пехилар хыйимир пехил тир гьалдиз гъун. Вич гъвеч'и яз, ч'ехи тир руьгъ Авачни бес туьтегда. Гьеле вичел пехилрай Нуьгъ Хеб чк'анвай этегда. Т. А. Таб я...

ПЕХИЛВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера пехил тир гьал.... инсананвилиз лайих тушир алчавилер - туькъуьлвал, пехилвал. угъривал, шейт'анвал, тарашун... амачирт'а..., инсанар гатфари ч'урал экъеч'инавай цуьквер къван гуьзел тир, гуьлуьшан тир... Къ. М. Дагъларин деринрин булахар.

* **пехилвал авун** гл., ни нел пехилвилин гьиссери къун. Валлагъ, якъадаш Селим, - лагъана питав гвайда къуьнуьхъай галатнавай чухвадин пад ч'угун хъувунивди, - чибур пехилвал ийидайбур я. З. Э. Муькъвел гелер. Чарадакай рахун, сада садал пехилвал авун кести хъанва жемьатдиз. Сад кимелай хъфида, амайбур, адан гелез килигиз, гьадакай рахада. М. В. Гьарасатдин майдандал. **Синоним:** пехилвалун.

ПЕХИЛВАЛУН гл., ни неаквел; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; пехилвал авун, пехилвал тавун, пехилвал тахвун, пехилвал хыйимир пехилвилин гьиссери къун. Гадади хияллу яз т'луб тухузва пешерал; «Де гьик'и на пехилвалдач цуьквербандин пешедал?!» А. Ал. Ч'ехи пишкеш. Цавдарал за пехилвалзавай. М. В. Гьарасатдин майдандал. **Синоним:** пехилвал авун.

ПЕХИЛВИЛЕЛДИ нар. пехилвал хас яз. Магъамедсалегъ зурба кашканар алай Къембераз пехилвилелди килигна. А. А. Лезгияр. - Им халис к'валин-къан иеси я, - пехилвилелди фикирна Мадинади. А. Р. П'инияр. Пехилвилелди вичин ч'ехи юлдашдиз килигзавай Чигалидин рик'ел ада чан алай жанавур гъаз хкай вахт хтана. Б. Гь. Заз эвера. **Синоним:** пехилдаказ, пехилдиз.

ПЕХИЛВИЛЯЙ нар. пехилвал себеб яз. Пехилвиляй къацу къве вил Элкъуьрна къве къуькуьниз... А. Ал. Билбил. [Керекуьре Пуркурович]... Яраб адаз зун вучиз душман хьиз аквават'а? [Ханазирик'и]. Пехилвиляй я, пехилвиляй! Маса вуч себеб жеда?! Ф. Б. Филиал.

ПЕХИЛДАКАЗ нар. пехилвилин лишан хас яз. **Синоним:** пехилвилелди, пехилдиз.

ПЕХИЛДИЗ нар. пехилвал хас яз. **Синоним:** пехилвилелди, пехилдаказ.

ПЕХИР туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) химиядин са элемент кислороддик акахъуналди жедай зат'и. 2) куьч. рехне, нуксан. Чун къвед санал, ч'емни фу хьиз, Яшамши жезва. Сада садан пехир михьиз, Гьалал фу незва. Б. С. Хизан. Темпелвилел, чанда рик'и тахъунал, къат'унар тахъунал халкъ хъуьрезва ва ихътин гьаларин пехирар дуьздадал акъудзава. "Самур" журн., 2003, № 23. * **эхир пехир хъун, эхир пехир хъуй!**

ПЕХУЪШ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра куьгъне хъанвай, фер атанвай, ишлемиш тийизмай къаб.

ПЕХЪ суц.; -ре, -ре; -ер, -ери. -ера 1) виливални ч'улав акахъай рангунин, акатай вуч хъайит'ани недай къуш. И чуьлда идал пехъер, ч'лагъар алтушина, абуру гьарайиз баишамшина: Ф. К'ват'аш. Гьа и арада адан япарихъ яргъай хьиз гьарайзавай пехъерин ван галуькна. А. И. Самур. Я бубадиз рагъмет хъайи кас, вуна адакай хуьруьз хутахна вучзава, са к'ламуз гадар тавуна, пехъеризни чакъалриз сувар жедайвал. С. Гь. К'ири Буба. 2) куьч. ахмакъ, тарашчи инсан. Пехъни ч'лагъни керекулни вал къведи... Е. Э. Бахтеузвал. Зун хьиз алт'ушина пехъери чухвайди... атуь. Е. Э. Веси. 3) къумарал къугъвадай къуд жергедин чарарикай (гъачайрикай, керпичрикай, пехъерикай, т'вет'ерикай) сад - Ф. * **къалчакъдин пехъ.**

* **пехъре(н) хали** суц. къен пад яру, т'ямдиз ширин гатуз къиблепатан чилера экъеч'идай къендихъ жедай ири к'ерец къван емиш.

ПЕХЪИ прил. 1) вичин (гъайванвилин) т'ебиатдиз хас тир вагъшивилин лишанар артух хъанвай. # ~ киц'и, ~ жанавур, ~ сев. 2) куьч. инсанвилин лишанар квадарнавай, амачир, вагъшивал хас тир. Сейке итим, чуру

рехи, Рахадаила гафар пехъи, Жедайд туш я чинизрегъуь, Адан инсанвилин гьал кыйи. С. С. Темпел. Советрин дирибаиш халкъди пехъи душман метлрал акъвазарна. З. Э. Социалист Зегъметдин Герой Темирханов. Гатазва виниз авур касдин кыл, Гъелекзава эл гъакимри пехъи. Б. С. Ават ахварай. 3) куьч. **гужлу**. - Акъвазара! Акъвазара!! - Сада пехъи ванцелди гъарайна, Къ. М. Экуь инсан.

* **пехъи авун** гл., ни-куь вуж хъел квай, гъуьрслуь тир гьалдиз гъун. Хъифидай рекъе, ажугълувили пехъи авунвай кулакдиз... къуьлуьн твар тухузвай цвез аквада къван. Къ. М. Дуствилин цай.

* **пехъи хъун** гл., вуж-вуч 1) **пехъи тир гьалдиз атун**. Цийи йисан сифте кълера Европадин агъалийрихъ къалабулх кутунвай месэлайрикай садни пехъи хъанвай калер я. И калерин як тIуьр инсанар пехъи жезва ва рекъизва. "Самур" газ. 2001,18.I. 2) куьч. **вагъшивал артух хъун**. Пехъи хъанва леи гъатнавай пехъер хъиз... А. С. Дидедин къисас. Хан пехъи хъана, нуькердал тепилмиш хъана: Къ. М. Рекъин риваятар. Душман пехъи жердавай Къазима гъамеда вичин сая хвални артухарна кIвалах мадни гужлу ийизвай. А. И. Самур. 3) куьч. **гужлу хъун**. -Самур вацI чидай... Ам гъа эвел хъиз пехъизмани?. Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз

ПЕХЪИВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера пехъи тир гьал. Большевик къунин гъевесди адан вилерик пехъивилинни инсафсузвилин цай кутуна. А. И. Самур.

ПЕХЪИВИЛЕЛДИ нар. пехъивал хас яз. И кардикай кулакдиз хабар жеда къван. Ада ажугълувилай Вичи-вич квадарна. Ам, ракъара тунвай сев хъиз, кIвале пехъивилелди къекъвена. Къ. М. Рекъин риваятар.

Синоним: пехъидаказ.

ПЕХЪИДАКАЗ нар. пехъи тир гьал хас яз. **Синоним:** пехъивилелди

ПЕХЪРЕН¹ пехъ существительнидин талукъвилин падеждин форма. **ПЕХЪ.**

ПЕХЪРЕН² прил. пехъериз хас тир. # ~ мукар, ~ какаяр, ~ шарагар. ~ гелер, цIакулар.

ПЕЧ [ппеч] суц.; -ини, -ина; -ер, -ери, -ера кайи чепедикай раснавай яргъивал авай яд хуьдай къаб. Гзаф чкайра къекъвена къаргъа цихъ, амма яд жагъанач адаз. Эхирдай, гвен гуьзвай таладай фидайла, адаз кIане тIимил къван яд авай са печ жагъана... Фагъумна къаргъади, фагъумна къаргъади, ахпа ам пичиниз куьлуь къванер вегъез эгечIна. Яд виниз хкаж хъана. Къаргъади тух жедалди вичиз яд хъвана. Ф. Фагъум авай къаргъа.

ПЕЧАТЬ урус, суц.; -ди, да; -ар, -ри, -ра 1) Агъамет халудин сивел печатда кхъиз тежедай са пис гаф атанай. М. Ш. Рикел хуьх. Эхиримжи йисара Дагъустандин литературада са жерге цийи жегъил авторрин тIварар малум хъанва. А тIварарихъ галаз санал чи печатдиз цIудралди цийи произведениярни акъатнава. А. С. Жегъил шаиррин яратмишунин бязи месэлайрикай. За Писателрин союз вичихъ хуси печатдин орган авай къуватлу тешикатдиз элкъуьрна кIанзавайди тестикъарзавай. "Самур" журн., 2003, № 23. 2) **чарчел кхъенвай гафарин дуьзвал тестикъардай затI**. Коллективди биологиядин муаллим тир Алидараз рикел аламукъдай пишкеш гуниз талукъ профкомдин къарар. Виридал печатарни, къуларни. Н. И. Сирлу межлис. **Синоним:** муьгъуьр.

* **печать ягъун** гл., ни квез документ печатдалди тестикъарун. [Керекуьре Пуркурович]. Мад садра къалура кван гъи печатар янатIа? Ф. Б. Филиал.

* **печатдай акъатун** гл., вуч гъили кхъенвай затI типографиядин махсус аппаратралди къадардиз гзаф гьалдиз атун.... сад лагъай лезги алифар Къазанфар бегди туькIуьрна ва 1871 - йисуз Темир-Хан-Шурада басма авуна, ахпа 1912 - йисуз «Лезги чIалан букварь» печатдай акъатна. Н. А. Литературадин хрестоматия, 1966. **Синонимар:** басмадай акъатун, чап авун.

* **печатдиз акъудун** гл., вуч гъили кхъенвай затI типографиядин махсус аппаратралди къадардиз артухарун. Етим Эминанни СтIал Сулейманан умуьр ва яратмишунар ахтармишун..., жавагъиар хътин эсерар къайдада туна печатдиз акъудун... -ибур вири Гъажибег Гъажибегован гъуьрметлу тварунихъ галаз алакъалу я. Гъ. Гашаров. Хайи халкъдин рекъе чан гайиди. **Синонимар:** басма авун, чап авун.

* **печатдин орган** суц. басмадал ийизвай кхъинар идара ийидай орган. Чи республикадин печатдин органриз илимдин бине авачиз акъатзавай маса макъалайрини кIелдайбурук гъахълу къалабулх кутазва. М. М. Чун гъвечи халкъ туш. Лезгийрин литературный чал хкъагъун, вичин хайи халкъдиз ва табасаранриз цийи кхъинар яратмишун, печатдин - органар кардик кутун... -ибур вири Гъажибег Гъажибегован гъуьрметлу тIварунихъ галаз алакъалу я. Гъ. Гашаров. Хайи халкъдин рекъе чан гайиди.

ПЕЧАТНЫЙ: * **печатный лист** ктаб, суц. ктабдин 15-16 чин. Монографиярни кваз, абурун объем 52 печатный листинилай алатзава. А. Фет. Алим, художник, педагог.

ПЕЧЕНИ урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра ширин тинидикай чранвай бици тIунутIар хътин ширинлукъ. Мадни са кар ава: избербашвийри акъудзавай къенфетар, печенияр, вафляяр базаррин къиметрилай ужузни я. ЛГ, 2004, 21.II.

ПЕШ суц.; -ини, -ина; -ер, -ери, -ера кул-кусдал, тарарин хилерал гатфарилай зулалди жедай къелечI хуьтуьл кIус.... са тIимил вахтар адалай вилик къацу хъана тарарал атласди хъиз нур гузвай пешер гила, хъипи хъана, кIвахъзавай. А. Ф. Бубадин веси. Таму-тара пеш авадарзавай зулун и йикъара СтIалрин булахар мадни гуьзел аквазва. ЛГ, 1992, 31.

ПЕШАПАЙ суц.; -иди, -йда; -яр, -йри, -йра кьурагъ вахтунда Худадивай марф къун тIалабдайла. пешерин арада туна хуьре къекъурдайди. Пешепайни акъудда марф къуй лагъана. И. Гь. Рубаияр. Лезгийрихъ девлетлу фольклор ава. Ана пешапаярни алапехъер, лайляярни мехъерин манияр... Гь. Гь. Гашаров. Сифте гаф.

ПЕШАПАЙВАЛ суц.; или, -иле; -илер, -илери, -илера пешапай тир гьал.

ПЕШЕ фарс, суц.; ~ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) дуланажагъ таъмианрун патал уьмуьрда ийизвай кар, кIвалах. Пеше даим мекин, фитне дяве, кьал... Е. Э. Нефсиниз. Чи управленида и пеше чирдай вад вацран курсар кардик ква. ЛГ, 2003, 13. XI. 2) куьч. тIул. Адан пеше масадалай фитнеяр авун хъанва. Р.

ПЕШЕКАР фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра майишатдин тайин рекъай пеше гвайди. - Къанни цIуд лагъай йисара, Дагъустанда коллективламишун агалкъунралди кьиле физвайла ва ахпа хуьруьн майишат цIийи къайдада кьиле тухудайла, Россиядин Федерациядин гьукуматди жегъил пешекарар куьниз ракъурнай. А. М. Мурк ракъини цIурурда. 1957 - йис. Жегъил пешекар хуьруьз рекъе хузава. ЛГ, 2003, 13. XI. И кьве чкадани ам, вичин кар дериндай чидай пешекар яз, машгъур тир. «Самур» журн., 2003, № 6.

ПЕШЕКАРВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера пешекар тир гьал. Герек, зегъметдин заланвилiz, пешекарвилiz килигна, еридиз ва къадардиз килигна, гьакъи гудай меслят авуна кIанда, -лагъана. З. Э. Муькъвел гелер. А ва я маса автордин чIалан фонд девлетлу хъун патал ада къуьзуь ксарин суьгъбетриз гзаф интерес авун, яшайиш акунвайбрун арада гзаф хъун, жуьрба-жуьр пешекарвилерин инсанрихъ галаз алакъалу хъун герек я. А. С. Жегъил шаиррин яратмишунин бязи месэлайрикай. Аскервиле къуллугъ ийидайла, аз четин хъанач. Ана зи пешекарвал генани хкаж хъана. К., 1988, 28. XII.

ПЕШЕКАРВИЛЕЛДИ нар. пешекарвилин чирвилер аваз. Къе манидив, музыкадив пешекарвилелди, кардин гъавурда аваз эгечIзавай ва дурумлувилелди кIвалахзавай композиторарни тIимил я. ЛГ, 2004, 30. IX.

ПЕШЕКАРВИЛИН прил. пешекарвилiz талукъ тир. Писателдин, шаирдин пешекарвилин устадвилекай дуьз гафар лугъун чи литературада авай кар туш, гьакI хъайила чи арадай машгъур инсан вилик акъатун намумкин кар я, играми дустар. Р. Гь. Алирза Саидова суьгъбетзава. Колхоздин пешекарар ва юкъван звенодин кадрияр чпихъ хъсан чирвилер ва кIвалахдин тежриба авай, саки вири высийи ва юкъван пешекарвилин образование авай кадрияр тир. Абуруз колхозчийрин патай авторитет ва гьуьрмет авай. А. Шагьмарданов. Майишатдиз регъбервал гуникай веревирдер.

* **пешекарвал авун** гл., ни **пешекарвал** кьилиз акъудун.

ПЕЪРИЯР суц.; -йри, -йра чуьхверрин сорт.

ПИ фарс, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра бедендик цIурун тавур затIар сад-садак акахъуналди арадиз атанвай ягълу затI. # ~ акъалтун, ~ цIурун, ~ алажун, ~, цIурурун. Чехи бубадиз кIани хуьрекрикай садни лапагдин лекъерикай, къенен пийрикай, рикIдуркIундикай, абур какадарна чранвай къавурма тир. З. Р. Зи уьмуьрдин шикилар. Руфун пикIда салам ганач, Даях къуна Руфуналлай пидикай. Х. Х. Вилер алаз макъамдал. **Синонимар:** макъ, хьуцIур.

ПИАНИНО урус, суц.; -ади, -ада; -аяр, -айри, -айра тупIарал илисдай мецер авай, къакъандихъ кIвачерал алай музыкадин алат. Пианино анихъ амукърай, гьич чуьнгуьрни, автомобилдикай рахун тийин, гьич лам къванни рикIел къведай тегъер абурухъ хъанач. З. Э. Социалист Зегъметдин Герой Темирханов.

ПИАНИСТ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра пианино ядай пешекар. Композитор Холил Халилов хъсан пианистни я. Р

ПИАНИСТВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера пианист тир пешекарвал. Хуьруьн аялризни къвердавай пианиствал бегенмиш жезва. Р.

* **пианиствал авун** гл., ни **пианиствилин** пешекар кьиле тухун.

ПИВО урус, суц.; -оди, -ода; -ояр, -айри, -айра тIимил градусар квай ширин тIямдин ичкидин жуьре. - Вири столовойдиз пивояр хъваз фена, ахпа дуьздаказ мад са нин ятIани кIвализ са кIекрен дуван акваз фидайвал хъана... Гь. М. Хуьруьн муьфтехуьр.

ПИКИ суц.; -ими, -ина; -ер, -ери, -ера тегил тун патал кIарасдикай раснавай тIимил къакъан затI.

ПИЛ [пIил] суц.; -ини, -ина; -ер, -ери, -ера недай хъчарин са жуьре. Вергер, тегъмезханар, кIелен мецер; пилер, сурар, лурсар, шанатар (пурнияр), цIангурар, эферар, - гьисабна куьтягъ жедач. ЛГ, 1994, 14.I.

ПИЛЕ фарс, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) кагъул гамишдин лакIзб гаф. ВацIун къере, гьилериз хуьхъ гана, шеле экIяна, кIулал къачуна ам, пиле хъиз фуф къачуна, хтана. З. Э. Рамзият. 2) куьч. яцIувал квай, фикир ийиз кагъул инсан.

ПИЛЕК суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -рас тIехв... ам хайила ятахдал кач сад, кицIер самбар алай. Чебни кьилер кIанчIар хътинбур, къамбадин вичин хъиз; чIулав чIарчIин хамунал лацу пилекар алайбур. А. Исм. Эхиримжи къув. Акуна аз, им ажеб акунар авай кицI я. Чарарин ранг расу, расу рангунал чIулав яни, шуьтруь яни пилекар алай, кIвачер шуькIуь, амма тапацар еке, гардан куьруь, амма келле зурба са жиж я.

А. Исм. Эхиримжи къув.

ПИЛЛАГЪ: * **пиллагъни** [шумпІни{ тахъун гл., низ вуч эсиллагъ бес тахъун. - Вилик гъана эцигай, къавурма авай, къаб хуьруьн нуькрен вил къванди тир гъа! Адакай заз са шумпІни хъанач! - фикирар ийизвай гадади. З. Э. КУТВ-диз фена.

ПИЛТЕ турк, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) къвазвай живедин ири хъуьтуьл кІус. Чи дакІардихъ живед пилте Къугъвазва къе, зул ятІани. А. С. Хцихъ галаз ихтилат. Чилел тади квачиз ири лацу пилтеяр аватзавай. Б. Гъ. РикІи чІугурла. Авахъзава алеррай Пилтеярин луж къилеллаз, Цай акъатиз хъуькъверай, Шадвилин нагъв вилеллаз. А. Ал. Акъвазра рагъ, хъфизва.

* **пилте-пилте** нар. живедин ири хъуьтуьл кІусар гзаф яз. Пилте-пилте къвазва жив, Яргъан вегъез къацарал... А. Ал. Пилте-пилте къвазва...

ПИН [ппи^н] прил. хеси тавунвай.

ПИНЕ фарс, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра **кукІвар** хъанвай чкадиз хъиядай кІус. Валчагъдал гъич кІвенкІе кутадай рапунин Чка аламач, гъамбар хъана пинейрин. А. Ф. КъатІ-къатІ авур зунжурар. Шалам чилел эцигна, капан юкъвалди ягъиз раб сухиз, тІеквен акъудиз, ахпа сивяй чугур кІвенкІ алай еб тваз ада пине шаламдик кукІурзавай. З. Э. Муькъвел гелер. Зи къилелни алач, кІвачелни. Тандал алайди метІерал къван яргъи, са шумуд чкадилай пинейяр янавай перем я. З. Р. Зи уьмуьрдин шикилар.

* **пине ягъун** гл., ни квез **пине алкІурун**.

ПИНЕЧИ турк, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) кІвачин къапариз пинейяр хъиягъдайди. 2) кІвалахдал жуван чІехидан гафарин гъахъвал, нагъахъвал чир тавуна разивал къалурдайди. КІандай гъар сад, кисна яб гуз, Хъана вичин пинечи. Т. А. Фу квахъ тавурай.

ПИНЕЧИВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера пинечи тир гъал.

ПИНЕЧИВИЛЕЛДИ нар. пинечивал хас яз.

ПИНТИ¹ турк, т-б., прил. михъивал авачир. **Синонимар:** чиркин, кфир, къеркъетІ. ☀ М. М. Гъажиева и гаф **пинтІа** яз ишлемишзавай {кил.: М. Г. РІС, ч. 222 - замарашка}.

ПИНТИ² т-б., суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра акъулдиз зайиф михъивал авачирди. **Синонимар:** чиркин, кфир, къеркъетІ, япалух.

ПИОНЕР урус, суц. -ди, -да; -ар, -ри, -ра уьлкведин мектебра сифтегъан классра кІелзавай аялрин организациядин член. А конвертда чи дередин жегъилри, комсомолри, пионерри Сулейманаз кхъенвай чар авай. Къ. М. Рекъин риваятар. "Алай вахтунда организацияда 33 пионер ава. ЛГ, 2004. 13.ІІІ.

* **пионеррин кІвал** суц. школада пионеррин тешкилатдин кІвал. Гъуьсейноваз вич абурун хура гъатуникай игътият авай, гъавиляй ам гагъ са, гагъ муькуь рак гелягъиз учителрин кІвале, директордин кабинетда къекъвена, пионеррин кІвализни ада вил вегъена - школадин директор адаз санайни жагъанач. А. А. Умуд.

ПИОНЕРВОЖАТЫЙ урус, суц.; -иди, -йда; -яр, -йри, -йра пионеррин отряддин къиле авайди. Шаз пионервожатыйди абруз Айшадикай гъа газетда кхъенвай макъалани кІелнай. А. А. Умуд.

ПИП суц.; -и, -е; -ер, -ери, -ера хазари недай, тарал жедай элкъвей кІерец къван емиш. Гъизва пипер хъалхъамдиз Вичизни пуд хазраз къван. Ш-Э. М. Хаз.

* **пипин тар** суц. цІалцІам ва экуь тан, гъаркъу пешер жедай кІеви кІарасдин тар. Пипин тарал хел алач, Хамунал къацІ, гел алач. Ш-Э. М. Хаз.

ПИПИН¹: * **пипин тар** суц. экуь-рагъул рангунин цІалцІам чкал алай еке тар.

ПИПИН² прил. пипин тарцин кІарасдикай авунвай. Гуьгъуьлрик кІусни шадвал, къекъуьнрик пакаман дамах ва зиреквал кумачир Насрулагъ гъаятда авай пипин кІанчІунал ацукъна. А. Исм. Алуькдайд ахвар. Ахпа ада Магъмудаз тамарикай, абурун девлетрикай, пипин кІарасдин къиметлувиликай ва вичиз ван хъайи, институтда чир хъайи гзаф крарикай лагъанай. А. Исм. Алуькдайд ахвар.

ПИПІЕ, ПИПІЕР ПИПІЕРИ, ПИПІЕРИЗ пІипІ существительнидин падежрин формаяр. Кил. ПИПІ.

ПИПІИ пІипІ существительнидин актив падеждин форма. Кил. ШИШ.

ПИПІИШ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) гъвечІи афар; афардин са паюнин кІалубдин афар. 2) шапкадин пел (мез); пелен винелай виликди экъис хъанвай шапкадин пай.

ПИРАМИДА урус, суц.; -ди, -да; яр, -йри, -йра бине гзаф пипІеринди, къвалар пуд пипІенбур тир гзаф мурцарин геометриядин кІалуб.

ПИРИЦІ (**ПИРЛИНЦІ** нугъ.) в., суц.: -ди, -да; -ар, -ри, -ра бегъем яшар тахъанвай, акъул татанвай (адет яз эркек) жегъил аял. АтІа нерар яру хъанвай аскерар-пирицІар аку! Абурун, къуллугъдин вахт куьтягъ хъайшла, чпин хуьрериз, шегъерриз хсуси машинра аваз хъфизва. Машинар къачудай пулар гъинай я? гъа и муькъвелей ~физвай лезгийривай, агъулривай, рутулривай, цІахурривай... къакъудзава. Гъ. Къ. Завал. Вунни, пирлинцІ хъиз, адан гуьгъуьна гъатна, яни, Расул? Т. А. Къазран кака.

ПИРИШ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) майвадин винел пад кІевирзавай къелечІ перде. 2) цуькведин,

векъин, серкин, хивецІдин пеш. Гарал къугъвзавай мулдин цуькверин пиришин сес къвезва заз. З. Э. Муьгъуббатдин цѐлхем. Къурай векъин пиришин вахрадин ванер япара гъатнавай Насрулагъаз ада ажайиб крар къалурна. А. Исм. Алуькдаь ахвар. Ада гъа пацаризни, тІишезни, ивидай къацІанвай векъин пириширзни мез гуз эгечІна. А. Исм. Эхиримжи къув.

ПИРЛИНЦІ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра гуьрцелда авунвай лекъве тун патал рақІарин сад лагъай тахтадин кІвенкІ авунвай къил. **Синоним:** кукуцІул.

ПИРПИЛ фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра са бязи тарарал цуькведеин чкадал жедай элкъвей яргъи сирсил хътинди. # хъархъу таран ~, шуьмягъ таран ~, верхъи таран ~.

* **пирпил (пилпил нугъ.) хъун** гл., *вуж марфадик акатна ва я гъекъ хъана гзафдаказ къежин. КІвалах давамардай тегъер амуькнач. Рекъел алай жемят, пирпил хъана, кІвализ хтана.* З. Э. Муькъвел гелер. Къуьлердай къван «пилпил» хъана. А. С. Хцихъ галаз ихтилат.

ПИС туьрк, прил. 1) къенивилини лишанар, хесетар квачир; къени истемишунриз жаваб тагудай. *Пис наб гьалт тавурай гъич -са бендедал.* Е. Э. Пис папаз. *Инсанриз хийир авачир, Хъана пис асир.* Е. Э. Пагъ, чи уьмуьрар. *Чан хва, вуна зун айибмир, заз зи уьмуьрда инсанрай къадарсуз пис крар акуна* А. Ф. Лянет. *Пис аял чи пис тербиядин, чи гьалатІрин нетижа* я. Р. Исаев. *Адан дережадин мертебаяр. Инсанар вирирна инсанар я, - лагъана Хелеф халуди. - Писбурни ава, хъсапбурни ава.* Р. Гъ. Зи ирид стха. 2) **къадардилаь артух, лап гзаф къати.** *А йифиз пис къай акъатнай.* Р. 3) **айиб тир, хъсан тушир, инсанри негъ ийидай Сатира яшайишдин, инсанрин пис, мурдар, эйбежер гьалар, сифетар дуьздаь акъуддай. ва тергун, пислемеишун, абурун акъатна женс чІугун патал, абуркай пис ягъанатдин формада, абурал хъуьредай тегъерда туькІуьрнавай произведенийриз лугъуда. Ихътин произведенияр кхьидайдаз сатирик лугъуда. М. М. Гъ. Чехи шаир. **Антоним:** хъсан.**

* **пис гафар** суц. 1) хъсан тушир гафар. 2) экъуьгъунар.

* **пис кас** суц. хъел къведай кас, ажугълу кас.

* **пис-хъсан** суц. са вуч ятІани авай гьал. *Заманадин ужуз, масан Чазни чида чи пис-хъсан.* С. С.

Синоним: гъакъаикъат.

* **пис хъун** гл. 1) хъсан тахъун. 2) азар къати хъун.

ПИС нар. 1) **пис гьалда.** - *Куьн пис дуланмиш жезва, тушни? Къужадай дериндай агъ акъатна, чин захъ элкъвурна. - Пис дуланмиш тахъана за вучда къван, за инрай къазанмишай са вад къарни, жанавурди тІуьрди зи КІвачиз гъисабна, азарди къейиди зи кІвачиз гъисабна лугъуз иесийри тан хъийизва.,* А. Ф. Лянет. *Чир хъухъ: ви абур, ви ахлакъ вав эгечІунилай аслу я. Пис эгечда вав - писдиз аквада вун, ви хъсан жигъетарни, ақунарни квахъда, хъсандиз эгечІда вав - ви чина ранг, нур жеда.* Р. Гъ. Шагъ Абасакай риваят. *Къуллугъ я, къуллугъ вуна, лугъун хъи, писдиз къилени тухузвач. Амма писдиз тухун тавун тІимил я, хъсандиз тухвана кІанда.* И. Гъ. Юг. *Валлагъ рушар, зун кинодиз пис акъатна. Косынка са патал хъанвайди куьне садани заз лагъанач.* А. Р., Я. Я. Хендедадин мехъер. *Амма директорди, управляющийди ва бригадирди мал иесидив са жазани тагана вахгузва. Чеб хъсан, зун пис къалурзава.* Гъ. Къ. Къурухчи. 2) **вини дережада.** *Бейдуллагъди вичин цицІибдин хайи кІвач, дарман яна, кутІунна. Ам сагъ хъхъанатІани, цицІибдикай хъайи фередиди пис къецІи ийизвай.* С. Муслимов. ЦицІигъ-наме. **Синонимар:** писдиз, нисдаказ. **Антонимар:** хъсан, хъсандаказ, хъсандиз, хъсанз.

* **пис-хъсан** *Заманда ин ужуз, масан Чазни чида чи пис-хъсан.* С. С.

ПИСАРУН гл., ни-куь *вуж-вуч; -да, на, -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; писар тавун, писар тахъун, писар хъувун.* 1) **пис гьалдиз гъун; ери агъузарун, виже къведайвал тун тавун.** 2) **такІанарун, са никай ва я квекай ятІани ам такІанардай гафар авун.** *Брежневиз ва Алиевиз рақъай телеграммайра, абурун вагъиши сиясат, лезгийриз дуван къун, и халкъдиз къарши Азербайжанда къиле физвай шовинист гъерекат писарна.* М. М. Уях хъухъ, лезгийр! **Антоним:** хъсанарун.

ПИСАТЕЛЬ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра *художественный эсерар кхьидайди.* *Ахъегъ райондин Смугъулрин хуьре са жегъил писатель ава.* А. А. Лезгийрин литература. *Писатель ина тІебиатдин гуьзелвиликай, ам хуьникай, инсандин хиве и жегъетдай гъатзавай чІехи везифайрикай еке муькуьфдивди рахазава.* ЛГ, 2002, 15. V.

* **Писателрин союз** суц. *тайин вилайтдин, чкадин писателрин икъардалди сад хъанвай тешкилат.* *Дагъустандин Писателрин союздин орган тир литературнохудожественный ва общественно политический "Литературадин Дагъустан" журналар вад ЧІалал - авар, дарги, къумукъ, яхул ва лезги - акъатзава. "Самур" журн., 2003, № 23.6. Писателрин союз ибара сифтегъан гаф гъевечІи гъарфунилай, къвед лагъайди чІехидалай кхъенваз гьалтзава. Им дуьз яз гъисабиз жедач.*

ПИСАТЕЛВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера *писатель тир пешекарвал.* *Художественный устадвал хкажун - им писателвишин КІвалахда лап чарасуз ва лап четин месэла* я А. С. Жегъил шаиррик яратмишунин бязи месэлайрикай. *Писателвал, шаирвал Гзаф четин къуллугъ я.* И. Гъ. Чарчел ахвар.

ПИСБУР **пис** прилагательнидин гзафвилини къадардин форма. **Кил. ПИС.**

ПИСВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера 1) **мурдарвал, масадаз хъсанвал тийидай гьал, маса кас**

пис **нетижадал гьйдаи гьал.** «Писвиллиз писвал авун нелай хьайитлани алакьда, амма писвиллиз хьсанвал авун анжах кьегьал инсандилай алакьда!» Гь. М. Са булагдай яд хьвайибур. **Хьсанвиллин кьадир чаз писвал акваз чир жеда.** Х. Х. Вири гьар са жуьреда кьезва чилел инсанар. 2) **масадаз зарар гудай гьал, зулум кар.** Гуя эмирзава: «Акьваз, инсан! Дуьньяда Писвални Хьсанвал, Гьахьвални Гьахьсузвал, Адалатни Адалатсузвал авайди рикел хуьх! М. В. Гьарасатдин майдандал. **Антоним: хьсанвал * хьсанвал жедачтIа, писвални ийимир.**

* **писвал авун гл.,** ни низ **пис гьал арадиз гьун.** - Я чан хва, хьсанвал жезвачтIа, писвал мийир лагьанвайди я. Писвал тавун - гьам хьсанвал я. Гь. Кь. Ракьинин муг.

ПИСВИЛЕЛДИ нар. **писвал хас яз.** **Синонимар:** нисдаказ, писдиз. **Антонимар:** хьсанвилелди, хьсандаказ, хьсандиз.

ПИСДАКАЗ нар. 1) хьсан тушиз. 2) чиркиндиз, намуссуздиз. 3) кичIе жедайвал, эйбежердиз. 4) векъиз. 5) хьел аваз, хьвилелди. 6) кIевиз. **Пакадин юкьуз Надежда Михайловнадиз Айша писдаказ начагь хьанва лагьай ван хьана.** А. А. Умуд. **Синонимар:** писвилелди, писдиз. **Антонимар:** хьсандаказ, хьсандиз.

ПИСДИ **пис** прилагательнидин теквиллин кьадардин форма. **Кил. ПИС.**

ПИСДИЗ нар. **пис яз.** **Чир хьухь:** ви абур, си ахлакь вав эгечIунилай аслу я. **Пис эгечIа вав - писдиз аквада вун, ви хьсан жигьетарни, акунарни квахьда, хьсандиз эгечIа вав - ви чина ранг, нур жеда.** Р. Гь. Шагь Абасакай риваят. **Синоним:** пис, писвилелди, писдаказ. **Антонимар:** хьсанвилелди, хьсандаказ, хьсандиз.

ПИСЛЕМИШУН гл., ни ву. ж; -да, -на, -из, зава; -а, -ин, -рай, мир; **пислемиш тавун, пислемиш тахвун, пислемиш хьувун са никай ва я квекай ятIани ам чуру тирди лугьун.** Сулейманан и кьве девирдин шиирарни инсандин рикIиз тIарвал гудай, инсан пислемишдай шиирар я. М. М. Гь. Халкьдин шаир. **Кьве шиирда Сулеймана бязи инсанрин ахмакьвал, намердвал, "михеннатвал", кьуру лавгьавал ва ихьтин маса айибар пислемишзава.** М. М. Гь. (СтIал Сулеймана азербайжан чIалал туькIуьрай шиирар. **Гьа икI авторди вичин девир кьаб алай гафаралди пислемишзава.** А. Гьажимурадов. Зегьметдин ашукь. **Синоним;** негь авун.

ПИСЛИК прил. айиб тир.

* **пислик хьун гл.,** вуж беябур хьун, русвагь хьун.

ПИСЛИКВАЛ суц.; -или, -иле, -тер; -илери, -илера **пислик кIвалах авурла, виляй аватдай гьал.** Чарадан папал писликвал гьар кьве итимдикай сада игитвал яз гьисабда. А. А. Пад хьайи. рагь. **Надиран жаллатIрин аксина гьакI яхулрин феодалрин геллегьрикай, писликвилерикай хьун патал инал-анал, гапIал-гапIал пай хьанвай магьлеяр сад хьхьана, ибуру са хуьр тешикилна.** К. К. Риваятар. **Мегер гьевечIи хуьре чуру кар сир яз яргьалди амукьдани? Вири жемятдиз зи писликвилерикай раиж хьана.** А. М. Киф атIайди. **Синонимар:** беябурчивал, намуссузвал.

* **писликвал гьун гл.,** ни нел-квел дишегьли беябур жедай гьалдиз гьун. **Адаз Девлетхана руш азад ийиз кIан хьайила, адан кьилел са писликвал гьиз, ам пучиз кичIезвай.** А. И. Кьиргьин. **Салманаз хьел атана. Ада гьелегь кьуна. Серфе акатайла, Рамзиятал писликвал гьун кьетI авуна.** З. Э. Рамзият.

ПИСЛИКВИЛЕЛДИ нар. **писликвал хас яз.** **Ада, вичиз хуьруьн ругьанийрикай куьмек кьуна, вичин тахсирар а папай хивез вегьена ам халкьдин вилик беябур авуна, пислуьквилелди рекьиз вуганай...** А. Ф. Лянет.

ПИСПИ туьрк, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра. 1) уьфтуьнин хьтин ванер акьудун патал туькIуьрнавай алат. **Цуьлуьн тIвалуникай гадади писпи авуна.** Р. 2) куьч. **гзаф рахадаиди, пичIи рахунар ийидаиди.**

* **писпийар ямир!** межд. **гзаф ва манасуз рахамир.**

* **писпидал кьуьл авун гл.,** ни нин са нин ятIани гафуна хьун, адаз муьтIуьгь хьун. **Америкадин президент Клинтонан ва адан писпидал кьуьлзавай масабурун вагьшивал ва жавабдарсузвал акурла, инсанрин рикIер еке ажугьдив ацIузва.** ЛГ, 1999, 27. V.

ПИСПИС суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **кьамишдай акьатдай лацу памбаг хьтин кудай шей Руквадикай михьи ийизвайда хьиз, вичи вич кIевиз юзурна, вичяй писпис цавуз акьудна. Пемпешаз гьар югь гьа икI башламиш жезвай.** М. В. Гьарасатдин майдандал.

ПИСТОН урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **патрум акьатун патал адан кIане тунвай хьиткьиндай затI авай кьалпагь.**

ПИТИ туьрк, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра **пахляяр ва я нахутIар квай якIун хуьрек.** **Са гирвенка лапагдин як, са гьана авай нахутIар, кьве картоф, са чичIек кутуна, пити ргана.** З. Э. КУТВ-диз фена. **Официантдиз ада акьална са вил: - Гьерекеь, пити ва бузбаи! Бацуьсте, ягь гьил!** А. С. Жуваз душман жемир вун. - **Мемед агьа! Квехь гьихьтин хуьрекар ава? - Са вад-цIуд декьикьадилаи дулмани гьазур жеда, питини.** С. Ярагьви ашукь Уьзден.

ПИТИК суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра. 1) уьзуьрриз, бетбахтвилериз акси кьуват яз гьисабдай, инсанрив жедай гьайкал. 2) бязи инсанрин гьисабрай, са вуж ятIани кIанарун ва я тайинарун патал фекьидив, фалчидив кхьиз тунвай гафар авай чарчин кIус. - **Им ви жибиндай аватнавайди я е-э! Я сва-ас, вав гвай**

питик я е-е. Э-эхъ, э-эхъ, ам Мегъячкъалада, меркездавай чIехи фекъидив кIелиз туна-а!" - кыл калтаздавай апая. Ж. Гь. Жанавур. 3) нугъ джагъа, бубухар. **Синоним:** запаб.

ПИТИГАН суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра кIвалин чилел ацукъайла, кIаник кутадай къелечI хъуьцуьган. Айнади, айвандик экъечIайла, жуьреба-жуьре - рангарин пекерикай цванвай къелечI питиган алай стулдал - ацукъайла, стхадиз, гъил къуна, хващгелди лагъана. А. Исм. Вацран мичIер.

ПИТОМНИК урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра гъайванар ва я набататар битмишардай чка... абур чтин колхоздин девлет артухариз ва ам, вара-зара тавуна, хуьз чалишмиш жезвай. Парткомдин секретарь Х. Къараханов. къилин бухгалтер Гъажиев Шихрагъим... емишрин питомникда кIвалахзавай Давудов Давуд, Манатилев Къазимегъамед... ва масабур гъа ихътинбур тир: А. Шагъмарданов. Майишатдиз регъбервал гуникай веревирдер.

ПИТИШ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра ацукънавай нер, нерин кIвенкI авайди.

ПИФ кил. МИРГ. * **миргин пифер.**

ПИФИН: * **пифин хъун** гл. хер иринламиш хъана мадни пис хъун.

ПИХ [ппих] суц.; -ини, -ина; -ер, -ери, -ера, хам кайила ва я гзаф гуьцI хъайила, адал хкаж жедай куркур. Пер ядай къван гададин гъилерал пихер акъалтна. Р.

ПИЦI [ппицI] суц.; -ини, -ина; -ер, -ери, -ера 1) руфуна амаз инсандин ва я гъайвандин баладиз ем физвай рад. 2) а рад атIайла, руфунал аламукъдай легъв (аялрин хкаж хъанвай чка). Мисал яз къачуртIа, къвал (бедендин пай), эчIел, син, тIарих, мих, цIиртI, пицI... эрмени чIалай атанвайбур я. М. Алипулатов. Лезги чIалан машгъулардай грамматикадай материалар. * **са пицIинихъай атIайбур.**

* **пицIинихъай атIайди** суц. лап мукъва кас.

* **пицI вегъедалди** нар. тухдалди, руфун дакIвадалди.

* **пицI вегъин** гл., ни руфун еке хъун, як акъалтун. - Паша, сабагъ хийир! - лагъана тешигъсуз яцIу, пицI вегъенвай есир гвай Долина. И. Къ. Смоленский чилел. **Синоним:** къамал кац акъалтун. **Антонимар:** хамни кIарабар хъун.

ПИЧ урус, суц.; -ини, -ина; -ер, -ери, -ера кIарасар ва я газ куналди кIвале чимивал тун патал, хуьрек гъазурун патал къванцикай ва я ракъукай туькIуьрнавай имарат, затI. # ракъун ~, цлан ~, ~ер кун, -ин чин. Ихътин школада пичер авач, цларик сувагъар кумач. И. В. Чирхчир. Нажмуддин муаллим стIалвийрин арада къванцин цлан устIар, сятсаз, чатун, пичерин устIар, электрик, харат устIар, яракъар ва пек-партал цвадай машинар туькIуьрдай устад язни чидай. Ж. Гь. Савадлувилин дестек. Хтанва зун хайи кIвализ, Ацукънава пичинив. Дикъетдивди килигзава диде заз. М. Б. Диде. КIвале ракъун пич, пичинал чайдан ала. ЛГ, 1992, 25.П.

* **пичерин устIар** суц. пичер эцигдай устIар

ПИЧИЕК суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра тинидин чкалдин къене хъчар ва я регъвей як аваз ргана гъазурдай хуьрек. Гъам Балъкесирда, гъамни хуьре лезгийри гзаф дадлу афарар, хинкIар, хешил, пичIекар чразва. Р. Гъасанан, И. Мегъралиев. Яргъара авай жуванбур || «Самур» газ., 2002, 25.1

ПИЧИ прил. 1) къен ичIи, къен пад буш. Базардай къачур кIерецрин чIехи пай пичIибур хъана. Р.... ви кыл пичIи я, ви къилиз къевезвай фикирарни пичIибур я. 3. Къ. ШейтIандин веледар. **Антоним:** къени. 2) куьч. **менфятсуз, метлебсуз.** Садбурун уьмуьр пичIиди, менфятсузди, садазни хийир тагудайди, муькуьбурун уьмуьр ацIайди, менфятлуди яз физва. Къ. Къ.

* **пичIи гафар** суц. **са менфят авачир гафар.** Низ вуна кхъизвай пичIи гафари, къуру ихтилатри дад гузва, низ абур герек я? 3. Къ. ШейтIандин веледар.

* **пичIи вил** суц. къаних кас, тух тежерди. ГъвечIида вичин шегъердай хабар гузвай. ЯтIани Чигалидиз пичIи вилин сирер ачухиз кIанзавачир. Б. Гь. Заз эвера. - Къей хва, вун амай къван коммунизм жедач. Вун хътин иландихъ галаз, ви пичIи вилерихъни ви къаних руфунихъ галаз коммунизмдин ара, авач. - Пуьрбурни квез бегенмиш туш, нен тийидайбурни. А. А. Лезгияр.

* **пичIи вил хъун** гл., вуьж масадан шей вичиз къачуз кIандай гъиссер хъун. Ваз инсанрин мурдарвал чидачни, а папан рушан гъуьл пара пичIи вил авай мурдар кас тир... АФ Лянет. Лап гъвечIи чIавалай тух тежер нефс, пичIи вил авайвиллиз килигна адаз хизанри вирида Нефс алайди лугъуз лакIаб гана. А. И. Къиргъин.

* **пичIи кIерецди ван ийида** мисал 'акъул авачирди гзаф рахада' манадин мисал.

* **пичIи нефс** суц. масадбурун мал-девет гзаф аквадай, ам вичинди ийиз алахъдай. Деветкан гзаф инсафсуз, халкъдиз къансузвилер ийизвай, пичIи нефс авай, вил пата авай инсан я. А. И. Къиргъин. Инсанрин пичIи нефсерикай, къанихвилерикай, гъа жуваз чидай сад ахъагъайтIа, пис жедачир, -хъуьрена СултIан. С. Ярагъви ашукъ Уьзден.

* **пичIи руг** суц. лап куьлуь руг.

* **пичIи хъун** гл., вуч затI амачир гъалдиз атун. Суриядиз са куьнинни ван къевезмач, гуя япар биши, бейни пичIи хъанва. М. В. Гъарасатдин майдандал.

ПИЧИВАЛ суц.; -или, -те; -илер. -илери, -илера 1) пичИи тир гьал. 2) куьч. манасузвал, бушвал. Къвазва нурур гъетерин. Ладна йифен мичИивал, За кхъизвай бендерихъ Тежедайвал пичИивал. А. Ал. Къвазва нурур...

ПИШКЕШ фарси, суц. -ди, -да; -ар, -ри, -ра са низ ятIани гайи савкъват. Ма, къачу туп - чил хъиз элкъвей. Пишкешидиз вун лайих хъана. А. С. Хцихъ галаз ихтилат. Гуьгъуьнлай Хуьруьгрин къени мсемятди халкъдин шаирдиз, пишкеш яз, цIийи кIвалер эцигнай. К. К. Шаирдин килфетар. **Синонимар:** багъиш, савкъват.

* **пишкеш авун** гл. пишкеш яз гун. **Синонимар:** багъишун, пишкешун.

ПИШКЕШУН гл., ни вуч; -да, -на; -из, -зава: -а, -ин, -рай, -мир; пишкеш. авун, пишкеш тавун, пишкеш. тахвун, пишкеш хъийимир пишкеш яз гун. И куьгъне хъанвай чIулав яцIу дафтар дуьстуну заз пишкешина, ваз кIандатIа, тамам къве йис алатнавай. З. Къ. ШейтIандин веледар... амма садрани муаллимриз, таяр-туьшериз ада, герек чкадал вичин жибиндиз гъил авуна, кIвализ мугъмандиз теклифна, вичин патай са низ ятIани са вуч ятIани пишкешина акурди тушир. Н. И. Сирлу межлис. **Синонимар:** багъишун, пишкеш авун.

ПИШТ! межд. кац чукурун патал гудай гъарай. Пишт, ягъи! Р.

ПИЯДА¹ фарси, прил. кIвачи-кIвачи фидай рекъин. Къараханаз Дагъустандиз хъфизвай пияда юлдаш жагъана. М. Гъ. Буржар хъайитIани алатда хъи... Зи пияда рехъни бязи агъвалатар тупIалай ийиз акъалтIна. Т. А. Мехъер куьтыгъ тахъанмаз.

ПИЯДА² нар. улакъда авачиз. Мугъман пияда хъфена. Р. **Синонимар:** яхдиз, кIвачи-кIвачи.

* **пияда къушун** суц. пияда фидай къушундин жуьре (1953 - йисалай мотострелковый къушун). Ам (З. Эфендиев. - А. Г.) 1919 - йисуз бубадихъ, малла Мегъамедахъ, галаз чкадин агъалийрикай пияда къушун вичин гъкумдиз табийриз кIан хъайи гарнизондиз акси къарагъна. И. Гъ.,

ПИЯЛА фарс, шиш, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) жими затI хъвадай къаб. - Вуна итимриз са жеминай пияла це, ни гъаясузвал авуна, ви гъил къуртIа, гъадан спелдин хел атIутI. Ф. Халуни хтул. Югъ няни хъанвай, пияла хъвайихъвайиди ахварал физ хъана; руша виридаз пияла гана. Ф. Халуни хтул. Са арадилай ам кофе авай пияла гъаз хтана. А. Къ. Фу гадарунин буйруп,. **Синонимар:** бакъал. истикIан. 2) куьч. Гъа къапона авай жими затI, ички... пачагъди вичин рушаз лагъана: „Вуна виридаз са жамунай пияла це, ни, гъаясузвал авуна, ви гъшер къуртI. а, гъадан спелдин хел атIутI“. Ф. Ирид юкI алай Магъамад пагъливан. Пияла хъухъ, истикIан яхъ, Ви гъа лацу гъилериз кый! С." Ярагъви ашукъ Уьзден. 3) куьч. муьгъуьббатдин гъиссер. Ви ашкъидин за пияла хъсана, яр. Е. Э. Багъалу яр. Ам, - йифизни, кIвалах ама, пакадал вегъез жедач дугъуз, - кIваляй экъечIиз физва. Амма адал шак атун, пак тир кIанивили пияла ганвай Рамзиятан хиялдизни къевезвач. З. Э. Рамзият.

ПИЯН урус, прил. ички гзаф хъуникди кефли: ички гзаф хъуникди вичивай вич бегъем идара тежезвай. 2-ноябрдиз Махачкъаладай Каспийскдиз физвай рекъе меркезвиди гъалзавай ВАЗ-21099 автомашиндик Махачкъалада Мурсалован куьчеда яшамии жезвай агъали акатна, къена. Шофёр пиян тушир. ЛГ, 2003, 6. XI. Аламаз чехир хъвайиди къведра пиян жеда. Мисал. [Шабан]. Пиян кицIеривай кIвачел акъвазиз жезвачир!... Садикъбегдикни Абидбегдик эсиллагъ гъал кумачир. Ж. Эфендиев. Азадвиллин рекъе. Мус хъфейтIани, туьквендин къулухъ, контордин вилик са къатдин итимар, жегъилар кIватIал-кIватIал жеда. Чебни пиянбур. Валлагъ, къе чIур жезва чи инсанар. Н. И. Гъакимрин папар.

* **пиян авун** гл., ни-куь, вуьж пиян гъалдиз атун. - Ваз зун гъикъван шад ятIа чир хъана кIандай! Къе зун бахтуну пиян авунва. Чир жезвани? А. М. Мурк ракъини цIурурда.

* **пиян хъун** гл., вуьж ички гзаф хъуникди пиян гъалдиз атун. - Ахна пиян жез тахъуй гъа, халу, лагъана буфетчикди. - Вуна хъванваз акъазва. М. С. Дуст. Диде, заз дикъетдив килигмир: Ви хва къе сифте яз пиян я. М. Б.

ПИЯНАРУН гл., ни вуьж; -да, -на, -зава, -из; -а, -ин, -рай, мир; пиянар тавун, пиякар тахвун, пиянар хъувун пиян гъалдиз гъун.

ПИЯНВАЛ суц.; или, -иле; -илер, -илери, -илера пиян тир гьал. # ~ алатун, ~ алахъун, ~ рикIел хкун, ~ аладарун. Бязибуру зи дуьстарин синихда, Лугъуда хъи, абурухъ пешекар авач. КIвалах те. жер лацу гъилер, гъамлу чин, Пиянвилер, къилерани гар ава. А. С. Зи дуьстар. Жегъил, вичин пиянвал хуьз тежез, са квел ятIани хъуьрезва. М. Б. Шапка.

ПИЯНБУР¹ пиян прилагательнидин гзафвилин къадардин форма. Кил. ПИЯН.

ПИЯНБУР пиянбур прилагательнидикай хъанвай существительное; -у, -а пиян инсанар. ХунI бул хъана эрекъ, духан. Пиянбурув чун гъикI рахан? С. С. Девлетлуяр, чиновникар.

ПИЯНДИ¹ пиян прилагательнидин теквилин къадардин форма. Кил. ПИЯН.

ПИЯНДИ² пиянди прилагательнидикай хъанвай существительное; -а, -а пиян тир кас. Пияндавай яргъаз хъухъ! Р.

ПИЯНДИЗ нар. пиян гъалда аваз. Вирибуру гъарайиз, къил гуз къуьл давамарда. И арада лухъ пияндиз, беглер атома акъатда. Ж. Эфендиев. Азадвиллин рекъе. [Межид]. Къабандин рухвайрин рикIел къведай крар аку садра!? Пияндиз чарадан дшигълийрин гуьгъуьниз фин! Ж. Эфендиев. Азадвиллин рекъе.

ПИЯНИСКА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра ички хъунал рикI алайди; гъамиша пиянвилер ийизвайди. -Закати пияниска жедайди я, - лагъана ада Кондрашоваз. А. А. Лезгияр. Адан рушни кьве аял аваз гъуьл кьена хтанвай. Пияниска тир, лугъуда. Н. М. Жандар Магъамай. Пиянискаяр, анаша чугвадайбур, кар-кеспидик квачиз ийир-тийир квахайла, арадал кьезвайди я. Т. ВинистIалви. Жегъилвиллин тах кваз. - Валлагъ, паб туш, чан алай кьаравили я. Ихтилатрик квай пияниска хъиз ава. М. Б. Цийи мискIин.

ПИЯНИСКАВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера пияниска гъал. - Чан руш, - лагъана бадеди Рамзиятаз, - вуна гъакIни гъавайда жуван жегъил чан кутIурмир... АвтIанал Салман кек ягъиз акъвазнава. Адак а виликан пиянискавилерни кумач. З. Э. Рамзият. Яшамии жедай рекъерихъ кьекъезва, ахътин рекъерни пиянискавал, наркомания, чуьнуьхун, тарашун, кьакъудун жезва. И. Мурадов. Къайдасузвиликай къанун хъайила.

ПИЯНИСКАВИЛЕЛДИ нар. пиянвал аваз, пиян яз.

ПКАВУЛ || **БУКАВУЛ** суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра мехъерик чамран къуллугъда авайди; чамраз вичин везифаяр чирдай дуст, юлдаш. - Мугъманди хъел авунва! - лугъуз пкавулди хабар гуз, таратI акIурна акъвазнавай мугъманар кьарииламишиз финифар къалин тир. З. Э. Муькъвел гелер. Адан вафалу дуст, мехъерик адан букавул жедай физико-математический факультетдин студент Мирзе. А. Р., Я. Я. Хендедадин мехъер.

ПКАВУЛВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера пкавулдин везифа.

ПЛАВ || **ПУЛАВ** туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра дуьгуьдикай ва я чIахарикай къилел кишишрикай, якIукай ва мсб. туькIуьрай, чIем квай хуьрек. ТуьртIа нагагъ на аш, плав, Гъамни туькьуьл шур хъана хъи. С. С. Тембекдикай дар хъайила. Девлетлуьриз ийиз пулав, Кесибири лап къазва ялав. Х. Т. Дагъустан.

Синоним: аш.

ПЛАКАТ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра таблигъатдин ва я малуматрин текст галай, цIал алкIурдай, рангарин шикил. Куьтурадин фондунин куьмекдалди дидедин чIалал плакатар, куьчейрин тIварар кхъин, чи чIехи камалгъелиьрин юбилеяр тешикулун, аялар патал театр яратмишун ва ихътин маса хийирлу метлебар къилиз акъудиз жеда. М. М. Милли руьгъдин тавхана. Са полигондал Ленинан чIехи суьрет ва адан «Чи мурад коммунизм я» гафар алай ракъун зурба табагъ алкIурнавай ракъун кьве кIвач цементдалди тIарамарна мягъкемдиз чиле акIурнавай. Са ни ятIани и плакатдал цацар алай сим элкьуьрнавай. А. Къ. Фу гадарунин буйругъ.

ПЛАН урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) са чкадин, имаратдин чарчел чIугунвай шикил. 2) са кар тамамардай вахтар, галайгалайвал къайда къалурнавай виликамаз туькIуьрнавай серенжемар. Бегова фикирна хъи, алава планар хивез чуькьуьз кIанзава. А. А. Пад хъайи рагъ. Жемиятдан седри Къадир Эдера ихтилат авурвал, абурухъ гзаф чIехи планар ава, амма гъелелиг пул авачирвиляй са бязи крар къилиз акъудиз жезвач. Р. Гъасанан, И. Мегъралиев. Яргъа ра авай жуванбур || «Самур» газ., 2002, 25.1. 3) са вуч ятIани къилиз акъудунин виликамаз фагъумнавай гиман, ният. Нагагъ чна ийифиз пердиз ахвар авуна кIанзаватIа. планар ацIура... А. А. Пад хъайи рагъ.

ПЛАНЕР урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра гъавадилай залай тир, мотор галачиз цавай фидай затI, аппарат.

ПЛАНЕТА (ПЛАНЕТ рах.) урус, суц.; -ди, -да; -яр|| -ар, -йри||ри, -йра||ра цава Ракъинал злкьезвай ва адалай чимивал, экв къачузвай еке гъед. Захъ чIал ава вичихъ хадай Планетар, варцар, гъетер, дагълар, гъуьлер, чуьллер вири. Л. Н. Зи кIвализ ша!

ПЛАНЕТАРИЙ урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) цавун бушлухра еке гъетерин гъерекатар къалурун патал туькIуьрнавай, цавун кIалуб хъиз туькIуьрнавай затI. 2) и затIунин кIвалах къалурдай, космосдикай, гъетерикай ва мсб. лекцияр кIелдай чка, кIвалер.

ПЛАНЛАМИШУН гл., ни; -да, -на, -зава, -из; -а, -ин, -рай, -мир; кланламиш тавун. планламиш тахвун, планламиш хъийимир 1) са куьн ятIани план туькIуьрун. 2) вуч ятIани пландик кутун.... абуру 12 юкьуз вири майданрай планламишнавай 1000 тондин чкадал 1135 тонн ракъинин кагърабаяр кIватIна. К, 1983, 4. X. 3) фикирда къун, са вуч ятIани къилиз акъудун фикирда къун.

ПЛАНСУЗ прил. план авачир, пландик квачир.

ПЛАНСУЗВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера план авачирвал, пландик квачир гъал.

ПЛАНСУЗВИЛЕЛДИ нар. плансуз гъалда, план авачир гъалда.

ПЛАНТАЦИЯ урус, суц.; -яди, -яда; -яр, -йри, -йра хуьруьн майишатдин затIар (месела, прунз, тембек ва мсб) цадай еке майишат.

ПЛАСТИКА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра жендекдив сад хъиз гъерекат ийиз тунин устадвал.

ПЛАСТИКАДИН прил. са шумуд материалдикай раснавай. Пластикадин ва шуьшедин къапариз минеральный яд цазвай линейрин къуватар са шумуд сеферда артух хъанва: ЛГ, 2004, 21.П.

ПЛАСТИНКА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) патефондал эцигна мани ва я кхъенвай текст ванламишдай элкьвей затI. Бес гъа ихътин кIаи тахъунихъ галаз, адахляяр, патефондин пластинкаяр хъиз,

дегирунихъ галаз женг члугуна кландачни. А. А. Умуд. *Ольгади кутугай музыкадин пластинка эцигна*. А. М. Мурк ракъини цлурурда. 2) **КЛЕВИ МЕТАЛЛДИН КЪЕЛЕЧІ ЧАР**. *Сартанал кьеркъин перем, гапур ва тур жедай. Къилелни шлем, къуьнтерални гьулдандин пластинкаяр жедай*. А. И. Къиргъин.

ПЛАСТЫРЬ урус, суц.; -ди, -да, -ар, -ри, -ра хамунал, хирел алклурдай, вичик галклИдай дарман квай пекинин клус.

ПЛАТИНА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра экуь-рагьул рангунин, цларцлар гудай, залан, багъа металл.

ПЛАЦ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра къеж ахъай тийидай винелай алуکلИдай къезил партал. *Ангъе дагъдикай цифни пайда жезва. Вав плац-затІ къванни гвайди яни? - рахазвайди гададихъ элкьуьн хьувуна. - ГвachtIa, за зи плац вав тада*. Б. Гь. Заз эвера. *Гагъ пальто, гагъ плац, гагъ ботинкаяр, гагъ чекмеяр алаз зани хуьруьн кимел абур гъизва*. Къ. А. Чна чун!

ПЛЕ кил. ПИЛЕ.

ПЛЕНУМ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра тешкилатдин вири членрин иштараквал авай заседание, собрание. *Агъмедов, райкомдин плёнумдиз гъазурвал акваз, бухгалтерияди гъазур авур кагъазарни къачуна, клвалаз хъфена*. А. А. Лезгияр. *Гьелбетда, пленумдал рахадайла, Къияса багълар артухарун твбрик авуна*. А. А. Лезгияр.

ПЛЕНКА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра махсус материалрикай авунвай и патай а патаз экв ахъайдай къелечІ парча. *Гатфарихъ тумар фад цанвай чкаяр, плёнка вегъена, клевда*. ЛГ, 1998, 26. XI.

ПЛИ суц.; -ди, -да; -яр, -йри. -йра инсанриз яд тагузвай махарик квай аждагъан. *Инсанрин къадир авачир къадирсузар я куьн. Чир хъанани? Булахдаллай плияр я куьн. Чир хъанани?* Б. Гь. Цавун михекар.

* **пид-цуф** суц. 1) къене мичи шуьтруь гъуьр хътинди авай члур кьарникъуз. 2) куьч. фад хъел къведайва гаф хуьз тежедай кас.

ПЛИТА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) дуьз къуд пиплен металлдин, къванцин ва маса затлунин клус. 2) пичинин чин.

ПЛОМБА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) жуьреба-жуьре хатларал, товаррал эцигдай лишан, тагъма тир къелечІарнавай ракъун, къуркъушумдин ва я маса затлунин клус. *Раклариз плomba янавани?* Р. 2) члур хъанвай сухан тлехвенда твадай затІ. *Сухвал плomba эцигна рахкурна*. Р.

ПЛОТИНА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йра, -йра яд хкаж хъун патал вацлун сив къунвай материал.

Синоним: банд.

ПЛЮС урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) математикада эхцигунин лишан - (+). 2) гъвадин чимивал алцумдайла, нолдилай виниз.

ПЛЯЖ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра гъуьле, вацІа эхъведайбуру цин кьерехда (къере) ял ядай, рагъ гудай чка. 1974 - йисан 1 - сентябрдиз зун, жуваз адет хъанвайвая, накаман сятдин ругудаз Махачкъаладин пляждал эхъвез фена. М. Вагъабов. Вакьуф-буба.

ПОВЕСТКА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра са гъиниз ятІани эверун, аниз атун теклифзавай чар. *Алиханов Эседулагъни Ибрагъимов Къарахан са яшара авай гадаяр-жегъилар тир. Ибуруз повестка атана, - армиядиз физ рекъе гъатна. Шейх Желил буба. И клвалахар ахтармишун патал силисчи Омара Гьемзетаз повестка ракъурна, вичин патав атун тІалабна*. Я. Къафаров. Яргъалай хъсан я.

ПОВЕСТЬ урус, лит., суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра игитдин яшайишдай са шумуд вакъиа ганвай, гъикаядилай чІехи, романдилай гъвечи литературадин эсер. *Фатахован «Бубадин весидиз» чавай повесть лугъуз жеда. Ина асул иштаракзавай ксар 23 кас я, асул вакъиани Дадашан хизандин арада жезва*. Н. А. Литературадин хрестоматия. *Ам гъа чІехи Гоголан «Иван Иванович Иван Никифоровичахъ галаз гъикІ хъел хъанайтІа» - повестда авай хътин къил кланик квай турпуниз ухшар тир*. Гь. М. Хуьруьн муьфтехуьр. *«Лацу марал» повесть вич туькІуьр хъунин ва кхъинин жигъетдай, зи фикирдалди, гъеле алай вахтундани лезги гъикаятда текди яз ама*. М. Ж. Лезги гъикаятдин «аламат».

ПОВИДЛО урус суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра шекердал ва я метел ргана емишрикай хкуддай ширин затІ. # ширин ~, жими ~; - къачун, ~ фал элкьуьрун.

ПОГРАНИЧНИК урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра сергъатар хуьдай аскер. *Аязрини тлурфанри ваз гудач гъич кьурху, Вунни я, дуст, пограничник, Уьткъем ва къацу*. М. Ж. Экуьнин гъед. *Самур вацлун кьерехра пограничникрин тум-къил авач*. Р.

ПОДВАЛ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра дараматдин сад лагъай гъвадилай агъада авай чка (кІвал). *Са герен подвалда секинвал пайда хъана. рахунар акъвазарна*. А. И. Самур. *Абуру къведани подвалда авай яракъар, арабада эцигна, векъер гъалдна, клевна*. З. Э. КУТВ-диз фена.

ПОДЛЕЖАЩЕ урус, граммат., суц.; -иди. -ида; -яр, -йри, -йра предложенида къилин член. # предложенида - жагъурун, ~дикай цлар члугун. *Предложенида вичикай са хабар гузвай члендиз подлежащее лугъуда*. Р. И. Гайдаров, М. А. Алипулатов. Лезги чІал. Педучилище патал учебник. *Актив ва асул падежрилай алатайла, маса падежра авай гафар са чавузни подлежащияр жедач*. Р. И. Гайдаров, С.А.

Селимов. Лезги чІал.

ПОДЛЕЦ урус, рах., векъи, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра алчах. *Исятда за а подлецар, иниз хкиз туна, гъилер, кІвачер кутІунна, ви вилик ярхарда.* Ж. Эфендиев. Азадвиллин рекъе.

ПОДНОС (ПАТІНУС рах.) урус, суц.; -да, -да; -ар, -ри, -ра къапар, хуьрек вилик гъун патал къерехар винелди хкажнавай кІарасдин. ракъун. пластмассадин къул; кукІва. *Садан къилел къунвай подносна чайдин стаканри зигъригъарзава.* З. Э. Мехъер къуьл туш.

* **ПАТІНУС(АР) АВАЙ РАК** нугъ., суц. хунча рак. *Гъа и арада кІвачерин ванцел патІнусар авай къве хилеи рак ахъа хъана.* А. А. Лезгияр.

ПОДПИСКА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра тайин тир муддатдиз газетар, журналар кхъин. *Девирдин татугайвилер себеб яз, эхиримжи йисара журналдин подписка къиле физвай вахтунда гъам чи журналдиз, гъам "Лезги газетдиз" гузвай малуматар ихътин гафарилай башиламишзава: "Лезги эдебиятдин чин къалурзавай гуьзгуй тир "Самур." журнал кхъиз рикІелай ракъумир, гъуьрметлу юлдашар!"* Ж. Лезги эдебиятдин гуьзгуй.

* **ПОДПИСКА АВУН** гл., ни вуч жуваз герек газетар, журналар кІвализ хкун патал тайин идарадиз пул гун. *Цийи йис патал газетар подписка ийидай. ча, чун Къуруишин хуьре къве сеферда хъана.* К., 1989, 1. II. *Газетдихъ рикІ куз хъайитІа, ам подписка авуна, гъафтеда садра алакъадин отделенидиз фена вахчуртІани жезвайди я.* ЛГ. 2004. 8. VII.

ПОДПИСЧИК урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра газет ва я журнал кхъенвай кас. *Чехи жемят авай хуьге подписчикарни гзаф я.* К., 1989. 1. II.

ПОДПОЛКОВНИК урус, суц.; -да, -да; -ар, -ри, -ра армияда майордилай виниз, полковникдилай агъуз дережадин чин. *Адан хва Искендер Къулиев подполковник я.* С. К. Хъилерин баде. *Ахпа подполковник Шайдаев... Махачкаладин военный училищедин политотделдин начальниквиле тайинарна.* Гъ. Къ. Дирибаш командир.

ПОДШИПНИК урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра механизмдин элкъведай ва я галтад жедай паюнин даях.

ПОДЪЕЗД урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра гзаф мертебадин кІвалерин дараматдиз – куьчедихъай гъахъдай чка. *20-майдиз тахминан нянин сятдин 8-даз Алиеван куьчеда, Советский РОВД-дин къанишарда авай 31 -нумрадин кІуьд мертебадин кІвалерин подъезда..., министр Загъир Сабирович Арухов телеф хъана.* ЛГ, 2005, 26. V. *Са гужуналди къарагъна, патав гвай кІвалерин подъезддиз гъахъна...* З. Ф. Элясна фимир.

ПОЕЗД урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра машинди гъерекатдиз гъизвай ракъун рекъин вагонрин цІиргъ. *Ял ядай йикъан экуьнахъ поезд, вутІ-вутІ авуна, Махачкъаладин вокзалдал акъвазна.* З. Э. Муькъвел гелер. *Поезд рекъе гъат хъувуна. Инсанарни перрондилай хъфизвай...* А. Р. Шинияр. *Поезд Дербентдиз агакъунивай зи секинсузвал артух жезва.* М. Б. Зун къенвач. *Чи виридан везифа и рехъ датІана саламатдиз, поездривай физ жедайвал хуьн я.* ЛГ, 2003, 13. XI.

ПОЖАР урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра еке цІай. *На лугъуди, пожар хъйна...* *Машин физва, лап гар хъанва.* А. Ал: Гатун йиф.

ПОЖАРНИК урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра еке цІаяр хкадардай пешекар. *Исятда за пожарникриз хабар гуда.* *Адан дуван гъабуру аквада.* Б. Гъ. Вили вилер.

ПОЖАРИНКВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера цІаяр хкадардай пешекарвал; пожарар хкадардай пешекарвал.

* **ПОЖАРИНКВАЛ АВУН** гл., ни пожарникдин пеше къилиз акъудун.

ПОЛ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра тахта янавай кІвалин чил. *Ялмир, цел хъиз. Зун залан хъанва. Ахъая! Пагъ, яда! - кІвачер полдик хкІуник кваз, дериндай нефес къачуна...* Б. Гъ. Тварун стха. *Шир янавай полди цІарцІар гузвай. Столдин са пад газетри ва приемникди къунва...* З. Гъ. Ахварай авудай аваз. *Бедендин якІар зурзадайла, кІвалин полди, залзала хъайиди хъиз, чІакъракъар-пІакъракъар ийиз эгечІна.* З. Гергерви. *Бакъарей Бакъураякай нагъил.*

ПОЛИКЛИНИКА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра азарлуяр, больницада авачиз, кІвалаяй къвез-хъфиз, духтурри сагъар хъийидай махсус идара.

ПОЛИТИК урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра политикадин рекъяй пешекар. **Синоним:** сиясатчи.

ПОЛИТИКА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра гъукумат къиле тухунин рекъяй кІвалах. *Обществодин экономика, культура, политика вилик финихъ, дегии хъунихъ галаз алакъалу яз лезгийрин литературадин чІалак урус халкъдин ва бязи маса чІаларикай лап гзаф цІийи гафар акатнава ва идалай къулухъни акатун лазим я, гафар Халкъди, вичин дидед чІалан гафар хъиз, ишлемшизава.* А. С. Жегъил шаиррин яратмишунин бязи месэлайрикай.... *алай чалкечир девирда лагъайтІа, журналрин тираж хейлин агъуз аватнава.* *ИкІ хуьн журналрин редакцийрин ваъ, алай вахтунинни политикадин тахсир я.* "Самур" журн., 2003, № 23. *Гъа икІ, Алимни Селим кимел ала, политикадин хабарар сивел ала.* Н. Шихнабиев. *Хъсан хабарар.* **Синоним:** сиясат.

ПОЛИТИЧЕСКИЙ урус, прил. ' политикадин, политикадиз талукъ.

ПОЛИЦИЯ урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра гьукуматдин кьене пата кьайда хуьзвай яракьламишнавай кьуллугьчи(яр). Халкь тарашина, кашал гьизвай угьрашар,.. Кам вегьедач куьне, полиция галачиз. А. Ф. Саккони Ванцетти.

ПОЛК урус, воен, суц.; -уни, -уна; -ар, -ари, -ра дивизиядин кьурулушдик квай кьушунрин еке десте. Полкунай акьатна сесер: «Бес я хьайи нагьакь йикьер!» А. Ф. Дяве. Разведчикрин дирибашвилелай, сабурлувилелай, дурумлувилелай, чкадал муракаб гьаларай кьил акьудиз ва кьетIа дуьз кьарар кьабулиз алакьунилай, чандилайни гьил кьачуна, тапиуругь кьилиз акьудиз алакьунилай полкунин, дивизиядин ва гьакIни фронтдин кьисмет, вишералди, агьзурралди аскеррин, офицеррин кьисмет аслу жезвай. ЛГ, 2004, 22.1.

ПОЛКОВНИК урус, воен., суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра генерал-майординни подполковникдин арада авай яракьлу кьуватрин чин, дережа ва а чин авай кас. Чехи несилдин баркаллу рехь давамаруналди, Россиядин Федерациядин Яракьлу Кьуватра... Чернобылдин АЭС-дал авариядин Чуру нетижаяр тергунин карда иштаракай полковник Багьаудин Гьажиева, подполковник Балакерим Бабаева ва гзаф масабуру кьуллугьзава. ЛГ, 2004, 22.1.

ПОЛУОСТРОВ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра пуд патахьай яд тир кьурамаат, чил.

ПОЛЮС урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра элкьезвай Чилин гигинин сад-садаз кьарши кьве точка ва а точкадиз мукьва чка(яр).

ПОЛЯРНЫЙ урус, прил. полюсдиз талукуь; полюсдал (полюсдиз мукьва) кIвалахар авунихь галаз алакьалу.

ПОМЕЩИК урус, куьгь., суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра Октябрдин революциядилаи виликан Урусатда ва бязи маса уьлквейра Чехи чилерин иеси. Капиталистар, помещикар, беглер, ханар амач. Заводар, фабрикар рабочийрин, чилер лежберрин ихтиярдиз вахканва... Ж. Эфендиев. Азадвиллин рекье. Эхиримжи вахтара помещикар кIвачел акьачт хьийизва. Р. **Синоним:** мулқдар.

ПОМИДОР (ПАМАДУР) рах.) урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра адет яз, яру рангунин элкьвей, салан майва. # яру ~, ~ар кIватIун, -ар цун, -ар цик кутун, ~тIуьн. Кьезва чилин няметар: помидор, афни, Хипен ниси, майдин вирт, Гамишдин гьери. А. С. Хцихь галаз ихтилат.

ПОРТ урус, суц.; -уни, -уна; -ар, -ари, -ра гимияр акьвазун, абуруз пар ягьун ва я абурай парар ичIирун патал туькIуьрнавай вацIун ва я гьуьлуьн кьерехда далда чка;

ПОРТФЕЛЬ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра ктабар, чарар тун патал, адет яз. гумаждикай авунвай, агализ жедай, гьиликай кьадай чанта. || арада рактIар ахьа хьана, учительскаядиз гьиликай чулав тумаждин еке портфель куьрсарнавай Кондакова атана. А. А. Умуд. Мектебдай хтана, портфель кIвалин пипIез гадарна, цIай акьурди хьиз, куьчедиз катна. А. М. Тархсиркар вуж я?

ПОРЦИЯ урус, суц.; -яди, -яда; -яр, -йри, -йра 1) са куьн ятIани пай, тайин тир кьадар. 2) ресторанда, кафед са хуьрек, са касдиз тайинарнавай.

ПОРШЕНЬ урус, суц. -ди, -да; -ар, -ри, -ра жими затI, газ, пар чуькьведай ва я кьецел акьуддай цилиндрда гьерекатда авай яргь алай пай.

ПОСЕЛОК урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра шегьердин жуьредин хуьр. За умудзава, Белиж посёлокдин..., маса хуьрерин агьалийри багьри газетдихь чин элкьуьрда, адан тираж артух хьуник чпин пай кутада. Х. Кьасумов. Газетдихь рикI куз хьайитIа. З. С. Арухов 1960 - йисуз ДАССР-дин Дербент райондин Белиж посёлокда дидедиз хьана. ЛГ, 2005, 26. V.

ПОСЛАННИК урус, суц.; ~ди, -да; -ар, -ри, -ра. маса гьукуматда пачагьлугьдин посолдилаи агьуз тир дипломатиядин векил.

ПОСЛЕЛОГ урус, граммат., суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра тайин падеждин формада авай существительнидин мана ачухарун патал адан гуьгьуьнал алаз ишлемишдай куьмекчи гаф. КIвалин вилик, тарцин кIаник, бубадни патав ибарайра вилик, кIаник, патав гафар послелогар я. Послелогрик акатзавай гафари ибардин ва я предложенидт кьурулушдик тай членрин арада авай табийвиллин алакьаяр якьинарда, абуруз тайинвал гуда ва лазим тир кIалубда твада. «Самур» газ. 2002, 28. XII.

ПОСОБИЕ урус, публ., суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра гьукуматди сагьсуздаз, диде-буба авачир гьвечIидаз тайи'нарнавай пулунин куьмек. Япариз тIимил ван кьезвай ва я биши аялар инвалидар яз гьисабзава, гьавилай абур вахтунда учётда туна кIанда. Абуруз 16 йис жедалди гьар вацра пособие гузва. 16 йисалай гуьгьуьниз абуруз пенсия тайинарзава. ЛГ, 2003, 7. VIII. Амма зи хтулдиз я хайивилин гьакьиндай шагьадатнама, я пособие гудай кас авач. ЛГ. 2003, 4, XII.

ПОСОЛ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра маса уьлкведа са начагьлугьдин виридалайни Чехи векил.

ПОСТ урус, суц.; -уни, -уна; -ар, -ари, -ара яракьламишнавай аскерри хуьзвай махсус чка. Кьилин варарал са шумуд кас кьаравулар алай. Амай кьве поступал кьекьве кас кьаравул акьвазнавай. А. И. Кьиргьин.

ПОСЫЛКА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра са нив ятлани вугана ва я почтадай ракурзавай затI. Ви хцелай хтанвай Посылкадин чар я им. А. Ал. Мирдамир.

ПОТОЛОК урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра кIвалин кIавуз янавай тахтаяр; тахтаяр янавай кIвалин кIав. Пол, потолок акбудна, рактар, пенжерар хкудна, тевледиз элкIуьрай клубдин дарамат ремонт хIувуна, ана ара физ СтIал Сулейманан тIварунихъ галай лезгийрин госмуздравтеатрдин тамашайриз килигдай мумкинвал яратмиш хIувунва. ЛГ, 2005, 19. V.

ПОХОД урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) ни кIез акси кIушунрин гIерекатар. 2) тайин тир мураддалди инсанрин дестедин сейр. # туристрин ~, ~диз фин, ~дай хтун. 3) фадамаз гIазурвал акуна тешкиллувилелди са гIиниз ятлани фин. # музейдиз ~, театр диз ~; ~ авун.

ПОЧТА урус, суц.; -ди, -да; -р, ри, -ра 1) кагIаз ар, пул, гIвечIи затIар ва меб. санай масаниз ракурдай идара ва а идара авай кIвалер. 2) и идаради хканвай, агакIарнавай затIар (кагIазар, газетар, пулар, журналар). ЙикIарикай са юкIуз Мирима почтар хкиз КIеледал машиндаваз фин кIетIна. М. Б. "Жигули".

ПОЧТАЛЬОН урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра са чкада яшамиш жезвайбуруз масанай хтай почта (кагIаз ар, газетар ва мсб) пай хIийизвай кас. - Чи фикирдивди ам почтаIьон я. А. Ф. Газет. ПочтаIьон чи рикI алай мугIман я, Мадни азиз тир ам дяе авайла. А. С. КIеб. И хуьре пуд почтаIьонди кIвалахзава. К., 1989, 1. III

ПОЧТАЛЬОНВАЛ суц.; -или, -иле; -тер, -илери, -илера почтаIьон тир пешекарвал.... колхоздин шофIрвиле ва ахпа и хуьруьн почтаIьонвале кIвалахна. ЛГ, 2004, 19. VIII.

* **почтаIьонвал авун** гл. ни почтаIьон тир пешекарвал кIиле тухун. Мирима Цаванда почтаIьонвал ийиз белки 20 йисалайни гIаф я жеди. М. Б. «Жигули».

ПОЭЗИЯ урус, лит., суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра асул гIисабдай шиирралди кIхенвай гуьзел яратмишунар. Лезгийрин поэзияда рифмаяр сад хIтин ван авай слогрикай ибарат тир гафарикай арадал кIвезва. А. С. ЖегIил шаиррин яратмишунин бязи месэлайрикай. Поэзиядиз буьркIуь кIундармаяр кIандач, адан гIар са цIар гIили ваь, рикIи кIхизвайди ва, инсандал хIиз, чан алайди хIана. кIанда. 3. Гь. Ахварай авудай аваз. РагIметлу арифдар АгIед АгIаева гIахIувилелди кIейднай хIи, маса халкIарин поэзиядилай тафаватлу яз, анжах лезги шииратда "гIарда вичикай хан ийида" лагIай гафар ава. Ж. Жамалов. Гуььрметлу жен || ЛГ, 2004, 26. VIII. **Синоним:** шиират.

ПОЭМА урус, лит., суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра халкIдин уьмуьрда важиблу кардикай, касдикай шиирдалди туькIуьрнавай эсер. Виликдай чи лезги литературада поэмаяр авачир. Сифтени-сифте поэма Алибег Фатахова кIхена. Н. А. Литературадин хрестоматия. Са гIафтеда ада йисди гIил элкIуьриз хIайи поэма куьтягIна ва ам журналдиз рекIе туна. 3. Гь. Ахварай авудай аваз. Чи литературада Алирза Саидовани ИбрагIим Гуььсейнова, Ханбиче Хаметовадини Байрам Салимова поэмадивни баллададив, риваятдивни сонетдив дерин дуьлар язгIиз туна. А. Исм. Эмина кутур рекIе.

ПРАВОВАЯ урус, суц., гIафв. кь; -айри, -айра шофIрвилиин документ. Эхирки хейлин вахт фейила, правояр вахкудай месIят хIана. 3. Э. Зулун пеш.

ПРАКТИКА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) са вуч ятлани уьмуьрда ишлемишун патал кIвалах, тежриба. Ада эхиримжи кагIазда кIхей гафар зи рикIелай физвачир: ... зи фикирархиялар практикада кIилиз акбудиз алахIунал зун бахтлу я. А. М. Мурк ракIини цIурурда. 2) са гIихIтин ятлани кIвалахдин вердишвилер, кIайдаяр, рекIер. 3) кIачунвай чирвилер кардалди мягIкемарун ва ишлемишун: Студентар практикадиз фенва. P.

ПРАКТИКАНТ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра практикада авай кас, практика физвайди.

ПРАПОРЩИК урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра советрин армияда хIунухIин мажбури вахтуйилай алаваяз кIуллугI ийизвайди. ЛГ, 2005, 12. V.

ПРАПОРЩИКВАЛ суц.; -или, -иле; -тер, -мери, -илера прапорщик тир гIал. Абдуллаев Талсира РФ-дин кIушундин частара 28 йисуз прапорщиквиле кIуллугIна. ЛГ, 2005, 12. V.

* **прапорщиквал авун** гл., ни армияда хIунухIин мажбури вахтунилай алава яз кIуллугI авун.

ПРЕДЛОГ урус, граммат., суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра гафарин арада талукIвилер кIалурдай, дегиш тежедай куьмекчи чIалан пай. Предлогар урус чIалаз хас я, чи чIала послелогар ава. P.

ПРЕДЛОЖЕНИЕ урус, граммат., суц.; -иди, -ида; -ияр, -йри, -йра грамматикадин ва интонациядин жигIетдай акIалтIай фикир лугIузвай гаф ва я гафарин кIватIал. суалдин -, хабардин ~, эвер гунин ~: - туькIуьрун, ~ кIхын, - кIелун.... Сулейман урус чIалан гIавурда гIатдай ва ада вичин шиирра ясуьребажуьре метлебар патал бязи урус гафар ва предложенияр ишлемишиз хIана. М. М. Гь. СтIал Сулеймана азербайжан чIалал туькIуьрай шиирар. ЧIалан паярикай кIевед - союз ва кIус (частица) -куьмекчи гафар я. Куьмекчи гафарикай предложенидин членар жедач. М. М. Гь. Лезги чIалан грамматика. * **простой предложение, сложный предложение.**

ПРЕДМЕТ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра илимдин хел. - Ма, килиг, - лагIана за, хIел зи дневникрин са хара, математикадизни, урус чIалазни, маса предметриз талукI дафтарар вугана. - Зун вун хIтин тIзевенг

тушир. А. Къ. Нехирбанни лекъ. Москвада Сад тир госсимтигъан вад предметдай математикадай, урус чИалай, физикадай, химиядай ва биологиядай - вахкуз жеда. ЛГ, 2004, 21 П.

ПРЕДСЕДАТЕЛВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера **председатель тир гьал...** дяведин йисара республикадин Верховный суддин председателвиле Квалахай тарихдин илимрин доктор, зи хуьруьнви Алисултан Къулиев хътин къегьал рухвайриз къур гьахъсузвилер гилани чи рикJелай алатзавач. М. М. Лацу лекеяр.

* **председателвал авун** гл., ни **председетель** яз къуллугъ кьиле тухун. 1925 - йисалай зун хуьруьн «Бедняцкий керет» аваз, чна артель тешикилна ва председателвал авун зи хиве вугана. С. Зи Сулейман.

ПРЕДСЕДАТЕЛЬ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) **собранидин, заседанидин регьбер, абуруз регьбервал ийизвайди.** - Мад алаваяр ва я дегии хьувунар авани? - жuzuна **председатель тир Алмасова.** А. А. Умуд. 2) **тешкилатдин, идарадин сесер гана хкянавай регьбер.** - Зелфи! - гьарайна ада гьеле яргьалай.

Председателдиз вакай хъел ава!!! А. А. Умуд. **Абурун арада "Анжи" клубдин председател Тагав Тагаев,** клубдин кьилин тренер Камалутдин Жамалудинов, спортдин виниз тир **нетижаяр къазанмишнавай Сергей Емельянов** ва инин къуллугъчи **Марзигет Ражабова** авай. ЛГ, 2004, 21.1. ДАССР-дин Верховный Советдин Президиумдин член, "Правда" колхоздин **председатель хъайи Жафарова** Зарбаф хъсан тешкилатчи, ялавлу оратор, активный общественник, фронтдиз еке куьмекар гайи **дирибаш дишегъли тир.** ЛГ, 2004, 22.1.

ПРЕДСЕДАТЕЛВАЛ суц.; -или, -иле; -тер, -илери, -илера **председатель тир пеше.** - За 16 йисалай гзаф вахтунда, абурукайни 11 йисуз ара атIун тавуна, райисполкомдин председателвиле Квалахна. ЛГ, 2005, 14. VII.

ПРЕЗЕНТАЦИЯ урус, суц.; -яди, -яда; -яр, -йри, -йра са квехъ галаз ятIани (цIийи ктабдихъ, кинодихъ, шикилдихъ ва мсб) сифте яз танишарун. **Къе Президентдин ктабдин презентация хъана.** Р.

ПРЕЗИДЕНТ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра республикадин къайдаяр авай гьукуматдин кьил ва илимдин бязи чIехи идарайрин кьил. **Уьлкведин президент ахмакъ кас ятIа, Адаз сесер гайи халкъар начагъ я.** И. Ш. Кьудар. Америкадин президент Клинтонан ва адан писпидал къуьлзавай масабурун вагъшивал ва жавабдарсузвал акурла, инсанрин рикIер еке ажугъдив ацIузва. ЛГ, 1999, 21. V. И йикъара Къьргъизистандин парламентди чIалан гьакъиндай къабулнавай цIийи закон президентди къул чIугурдалай къулухъ къуватда гьатда. ЛГ, 2004, 21.1.

ПРЕЗИДЕНТВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера **президент тир къуллугъчивал.** 1960 - йисуз Демократрин партияди ам (Джон Кеннеди, - А. Г.) президентвиле кандидат яз къалурна. ЛГ, 2005, 9, VI.

* **президентвал авун** гл., ни **президент тир къуллугъчивал кьилиз акъудун:**

ПРЕЗИДИУМ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **собранидиз, совещанидиз, сечки ийидай ва я илимдин идарадиз регьбервал гудай орган.** # **собранидин** -, -диз хкягъун, -да чка къун.

ПРЕЙСКУРАНТ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **маса гудай затIарин кьиметар авай ктаб, чар.**

ПРЕМИЯ урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра **важиблукъ авурдаз адан гьевес хкажун патал гудай пул ва я маса затI, пшакеш.** # ~ гун, ~ къачун, ~диз лайихлу хьун, ~дин пул. - Салегъ, **преми чухъвена КIанда.** Ваз ви игитвилай са хеб пишкеш авунин къарар акъуднава. А. А. Лезгияр. **ГъвечIи гададиз, Мирзеханаз, алатай йисуз Квалахдилай агъзур манат премия гана.** З. Гь. Бубадин КIвал. **ЧIехи наградайрихъ галаз санал Дербент район гьакI зур миллион манатдин пулдин премиядизни лайихлу хъанва.** ЛГ, 2004, 15. VII.

ПРЕСС урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, ра **вичел илисна ва я чухъвена са затI гьалдай, дуьзардай алат.**

ПРЕССА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра **тайин вахтара чапдай акъатдай затIар (газетар, журналар).** # ~ди кхъизвайвал, -дин векш, -дин КIвалах, чи ~.

ПРЕФИКС урус, граммат., суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **гафунин дувулдилай вилик квай ва вичи цIийи гафар арадал гьидай гафунин маналу пай.** Бязи гафарин дибра дувулдилай вилик префикс жеда, месела: **такIанвал, такIан (хьун), хкIан (хьун).** М. М. Гь. Лезги чIалан грамматика. **Лезги чIала суффикерин, префикерин куьмекдалди цIийи гафар, цIийи манаяр арадиз атунин нетижада гафарин сан артух жезва, ам мадни девлетлу жезва. "Самур" газ. 2001, 18.1. Синоним: приставка.**

ПРИБОР урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра са гьихътин ятIа КIвалахар тухун патал, гуьзчивал ва мсб. патал туькIурнавай **махсус алат.** # алцумдай ~, -къачун, -далди алцумун, -ди къалурун.

ПРИВАТИЗАЦИЯ урус, суц.; -яди, -яда; -яр, -йри, -йра **гьукуматдин карханаяр, чилер кьилдин ксариз маса гун.**

ПРИГОВОР. урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **суддин къарар.** # ~ акъудун, ~ кIелун; суддин ~.

ПРИЁМНИЙ урус, ->, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра **чIехи дережадин къуллугъчидин кабинетдиз фидайбур къабулдай КIвал.** Пакад йикъан экуьнахъ ам вичин миресни галаз чIехидан **приёмнидиз фена.** Н. Къарибов. **Надо экв дать.**

ПРИЁМНИК урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **радиодай гудай хабарар, музыка ва мсб. къабулдай аппарат.** ~ къачун, цIийи -; -дай хабарриз яб гун; -дин КIвалах, -дин ван. **Приемникдай къевезва ви ван,**

Ирандин ван – са - са баяд. Вунни я зун хътин инсан. А. Ал. Лагъ, акъвазмир. *Са сеферда Сейфуллагъди вичин чIур хъанвай приѣмник хъийиз къуниши Играмудиназ эверда.* С.М. ЦицIигъ-наме. *Шир янавай полди цIарцIар гузвай. Столдин са пад газетри ва приѣмникди къунва...* З. Гъ. Ахварай авудай аваз.

ПРИЗ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра акъажунра вилик чка къурдаз гудай багъиш. *Гъар сада дад акурарай - Лайих жедай призди.* А. Ал. Къаних Мередни къецIи чIагъ. *Россиядай ва адан патарив гвай уьлквейрайни атанвайбурун арада Саид тафватлу хъана ва ада приздин 2 - чка къуна.* ЛГ, 2004, 8. VI.

ПРИЗЁР урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра акъажунра вилик чка къуна багъиш къачурди.

ПРИЗМА урус, геом., суц.; ди, -да; -яр, -йри, -йра къве къил чеб-чпиз барабар гзаф синеринкъваларин фигура, кIалуб.

ПРИЗЫВНИК урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра аскервилин къуллугъдиз эвернавай кас. ~ атун, ~ хъун.

ПРИКАЗ урус, суц.; -ди -да; -ар, -ри, -ра гъиле гъукум, ихтияр авай касди, идаради са нив ятIани тайин кар, гъерекат къилиз акъудиз тадай гафар, теклиф. # ~ гун, ~ тамамарун, -да къейд авун, -далди тайинарун. *Им икIа, адалай гъейри округдай приказ атанва, вун гъаниз фена кIанда.* З. Э. Муькъвел гелер. - *Заз зи вилералди акуна эхир, я итим, приказарни, къарарарни. Мегер ахътин ксарни тапарардани?* М. Садикъ. Дуст. **Синонимар:** буйругъ, эмир.

* **приказ гун [акъудун]** гл., ни приказ къилиз акъуддай къарар акъудун.... *сифте ришет гана, совхоздин директорди приказ акъуддалди чилер къунвайбурун гзаф ава.* Я. Я. Са фурун вакIар. - *Приказ ганачтIани, са йисни зуран вахтунда а чна къунвай чил секиндиз ишлемишнай.* Я. Я. Са фурун вакIар. *Чехидан кефиниз кIан хъайитIа, муьхуьз куь аялар ахъайда, кефиниз такIан хъайитIа, гана приказ, илигна чукурда.* Б. Ф. Филиал.

ПРИКАЗЧИК урус, куьгъ., суц.; чIида; -ар, -ри, -ра фялейри кIвалахзавай чкадин иесидин тIварцIихъай эмирар гузвайди'. - *Чи виридан гаф я, ам. Шазимегъамедани лагъана: къудур хъанвай инсафсуз приказчикар кIвалахрилай алудур...* Х. Т. Дагъустандин баркаллу рухвар.

ПРИЛАГАТЕЛЬНОЕ урус, граммат., суц.; -ниди, -нида; -ияр, -три, -йра затIунин лишан къалурдай ва гъихътин? суалдиз жават гудай гаф, чIалан пай. *Прилагательнийралди ва талукъвилин надежда сущестительнийралди лагъанвай эпитетри затIунин лишанар къалурда, абурун характеристика гуда; наречийралдини деепричастийралди лагъанвай эпитетри глаголдин метлеб ачухарда, адак эсерлувал кутада.* Н. А. Литературадин хрестоматия.

ПРИЛОЖЕНИЕ урус, граммат., суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра лишанламишзавай гафунихъ галаз дуьзгуьнвилин алакъада авай, сущестительнидикай хъанвай определение. *Чун, девирдин рекъай физвай жегъил рушар, Гъазур я чун терг авуниз куьгъне Уьмуьр, куьгъне гъалар (А. Ф.) предложенида рушар приложение я.*

ПРИМУС урус суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра багъ авачиз нафтIадалди куда, хуьрек ийидай алат. *Гадади СтIал Сулейманан "Примусдин тариф" устадвилелди кIелна.* Р.

ПРИНЦИП урус, суц.; ~ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) са кардин, илимдинасул бине, истемишун. *Алай девирда жегъил несилдиз тербия гунин карда чаз Дагъустандин халкъарин этно-педагогикадин принципри, фикирри абурал амал авуниз гзаф куьмек гуда. "Самур" журн., 2002, № 23. 2) асул фикир, инанмишвал, рехъ. Педсоветдал къве принципдин гъуьжет хъанай.* А. А. Умуд.

ПРИНЦИПСУЗ прил. принцип гвачир, къастунал кIеви тушир, инанмишвал гвачир.

ПРИНЦИПСУЗВАЛ суц. -или, -иле; -тер, -илери, -илера принцип гвачир гъал, инанмишсузвал.

ПРИНЦИПСУЗВИЛЕЛДИ нар. принцип гвачиз, инанмишсузвилелди. **Синоним:** принципсуздаказ.

ПРИНЦИПСУЗДАКАЗ нар. асул фикир гвачиз. *Бязи вахтара майишатра, гъа жергедай яз чи колхоздани, ахътин дуьшуьшар жедай хъи, райкомдин, райисполкомдин ва производственный управлениедин бязи къуллугъчияр къилдин месэлайриз, колхозчийрин патай къевезвай арзайриз, щикаятриз, са нин ятIани хатур акуналди, принципсуздаказ килигдай.* А. Шагъмарданов. *Майишатдиз регъбервал гуникай веревирдер.* **Синоним:** принципсузвилелди.

ПРИСТАВКА урус, граммат., суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра гафунин дувулдилаи вилик квай ва вичи гафуник цIгий мана кутадай пай. *Хтун, хъфин гафарин къурулушда -х, ~хъ приставкаяр я.* **Синоним:** префикс.

ПРИСТАНЬ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра вацIун ва я гъуьлуьн къерехда гимияр акъвазарун патал тадаракламишна туькIурнавай чка.

ПРИЦЕП урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра чархарал алай ва я маса вич-вичиз фидай затIунихъ (вагондихъ, машиндихъ ва меб.) галкIурдай вагон, араба ва мсб. # ~ галай трактор; машиндин ~, са - векьер.

ПРИЧАСТИЕ урус, граммат, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра вичик глаголдинни прилагательнидин лишанар квай глаголдин форма. *Причастийрин инкарвилин формаяр, адет яз, инкарвилин префиксри арадал гъида.* Р. И. Гайдаров. *Лезги чIал.*

ПРОБ урус, рах., суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) ахтармишун, чирун 2) ахтармишун, чирун патал. анализ авун патал къачузвай хуьрекдин ва мсб. кIус, пай.

ПРОБЛЕМА урус, ктаб, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) ахтармишун, гьялун лазим тир еке месэла. 2) куьч. са вуч ятIани тамамариц четинди.

ПРОВОДНИК урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) рехъ къалурдайди, рехъ чирдайди. 2) поезддин вагонда къуллугъ ийизвайди. § -'дин кIвалах, поезддин ~, къуьзъ ~. - Ваз вуч аватIа чидани, гражданин? -лагъана проводникди... Э. Капиев. Шаир. Эхирни ам пуд лагъай нумра алай вагондив агакъна ва ам проводникдин вилик, марфадикай хкатнавайди хъиз, михъиз къежена, акъвазнавай. А. Р. Пинияр.

ПРОГРАММА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) кIвалахдин. къилиз акъудиз фикирда къачунвай крарин план. 2) политический партиядин, тешкилатдин ва я къилдин касдин мурадар, абур къиле тухунин рекьер къалурнавай документ (ктаб, чар ва мсб); # кандидатдин ~, партиядин ~... чIехи Ленин къиле акъвазнавай Советрин властдин программа - вири са юргъандик кутун туш. Гъар ни кIвалах авуртIа, гъада неда лагъай лозунг къиле тухун я. З. Э. КУТВ-диз фена. 3) школада кIелдай илимдай гьикъван ва гьикI гана кIандатIа къалурнавай кхъинар; чар. ктаб. # лезги чIалан ~, математикадин ~; - тамамарун; ~дин сергъятра, - див къадайвал. Гилан программаяр четинбур я, чебни шегъеррин мектебра. А. Къ. Нехирбанни лекъ. 4) театрда, концертда, межлисда ва мсб. къалурдай ва я тамамардай затIарин тIварар авай чар, радиодай ва я телевизордай гудай редачайрин тIварар. # концертдин ~, циркинин ~; ~дин нубатдин нумра.

ПРОДУКТ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра продуктар, недай затIар, тIуьниз тир затIар. ~ар къачун, некедин -ар, -ар амач, -ар гъун. Нетижда техил, емишар, салан майваяр, як, нек ва маса продуктар гъасилун аквадайвал тIимил хъунал гъана. А. Шагъмарданов. Майишатдиз регъбервал гуникай веревирдер.

ПРОДУКЦИЯ урус, суц.; -яди, -яда; -яр, -йри, -йра гъасилзавай затIар вири ва я къилдин затI. Ина колхозчири кагъулдиз кIвалахзавай; вучиз лагъайтIа абуроз зегъметдин гъакъи, гъасилзавай продукциядин къадар ва ери гъисаба къуна гузвачир. А. Шагъмарданов. Майишатдиз регъбеппвал гуникай веревирдер. Дяведилай гуьгъуьнин йисара, гзаф четин шартIара, "11 - пятилетка" тIвар алай колхоздин зегъметчийри, вири къуватар эцигна, хуьруьн майишатдин продукция гъасил авун са къадар артухарна. С. Муслимов. ЦицIигъ-наме.

ПРОЕКТ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) са вуч ятIани эцигунин, эцигна хкажунин план, шикил. # кIвалерин ~, -дай эцигун, ~ туькIуьрун. 2) тайин тир документами фадамаз гъазурнавай текст. # къарардин ~, икъарардин -, - къабулун. Малум хъайивал, журналистрин... и умуми проект авторитетлу... ксари къилиз акъудда. ЛГ, 2002, 1. VIII.

ПРОЖЕКТОР урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра тайин тир терефдихъ гужлу экв гудай прибор Балугъчийри Махачкъаладин прожектордин экуьналди сирнавна. Р.

ПРОЗА урус, лит., суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра рифма, ритм авачиз гъар кхъенвай эдебиятдин эсер. Лезгийрин прозада хъсан инсандин гзаф суьретар, мадни дуьз лагъайтIа, гзаф тIварар ава. А. А. Лезгийрин литература.

ПРОЗАИК урус, лит., суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра прозадин эсерар кхъизвайди.... чи ' прозаикрин гъикаяяр, навелаяр, повестар, романар.. сифтени сифте чи журналда чапзава, ахна абур ктабханайриз, маса халкъарин литературайриз лув гузва. Ж. Лезги эдебиятдин гуьзгуь. Лезги литературадин майданда, гзаф лугъуз жедач, са къадар прозаикри, беллетристи кIвалахна ва квагахзава, абуркай гъар сада вичелай алакьдай эсерарни яратмишна ва яратмишзава. А. Фет. «Нехирбанни лекъ» повестдин гъакъикъат.

ПРОИЗВЕДЕНИЕ урус, лит., суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) тесниф; зегъметдин, яратмишунин нетижа. Лезгийрин литературада поэзияди агъавал ийизвава ам гъелелиг поэзиядикай ибарат я. Им, чяхъ прозадин ва драматургиядин произвдениярерли авач, лагъай чIал туш. Ава, амма абур сифте яз кIвачел акъалтзава. А. А. Лезгийрин поэзия вилик тухунин бязи месэлайрикай. Сатира яшайишдин, инсанрин пис мурдар, эйбежер гъалар, сифетар дуьздал акъуддай ва абур тергун, пислемеишун, абрун аксина женг чIугун патал, абрукай ягъанат авунин, абурал хуьруьнин формада туькIуьрнавай произвденийриз лугъуда. З. Э. ЧIехи шаир. Эхиримжи йисара Дагъустандин литературада са жерге цIийи жегъил авторрин тIварар малум хъанва. А тIварарихъ галаз санал чи печатдиз цIудралди цIийи произвдениярни акъатнава. А. С. Жегъил шаиррин яратмишунин бязи месэлайрикай. **Синоним:** эсер. 2) матем. са гъисаб масадав зарб авурла акъатзавайди.

ПРОИЗВОДСТВО урус, суц.; -ди, -да; -яр, -айри, -айра затIар акъудун ва абур гъасил авунин кIвалах, кар.

ПРОКУРОР урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) гьукуматдин законар къилиз акъудунал гуьзчивал ийизвай. кас. # райондин ~, -дин кIвалах, -дин куьмекчи. Ибуру хуьре авай гъал лап дуьулрай дуьздал акъудна. Райондин. прокурордиз хабар гана ва тадидаказ серенжемар акун тIалабна. А. Ф. Газет. 2) гьукуматдин чIурнавай къанунар къалурдай ва жавабдар кас тахсирлу ийизвай кас. Чнани прокурордиз ва силсичидиз ам ягъайди Буба я лагъана шагъидвал ийида. С. Гъ. КIири Буба.

ПРОКУРОРВАЛ суц.; -ил, -иле; -илер, -илери, -илера прокурор тирвал, прокурордин пешекарвал. Зи кѳуншиди прокурорвиле кѳвалахзава. Р.

ПРОКУРОТУРА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) законар кѳилиз акѳудунин винел гуѳзчивал ийидай ва тахсиркара суддиз чѳугвадай гуѳкуматдин идара. 2) прокурорвилин кѳвалах ийизвайбур.

ПРОЛЕТАР || **ПРОЛЕТАРИАТ** урус, суц. -ди, -да; -ар, -ри, -ра чпихъ затѳ гѳасилдай такъатар ва алатар авачир, гѳакъидихъ масадаз кѳвалахдай инсанрин къат. Вагъ! Гунагъсуз кѳве кѳагъриман кана!. Михъиз дуѳньядин пролетаррин рикѳ къана. «Сагърай куѳн, пролетарар!» А. Ф. Саккони Ванцетти.

ПРОМЫШЛЕННОСТЬ урус, суц. -ди, -да; -ар, -ри, -ра хаммал гѳялдай ва я чиликай менѳятлу затѳар хкуддай халкъдин майишатдин хел. кѳезил ~, залан ~, - вилик фин, -дин зайифвал. Промышленностдин карханайрин коллективра гѳаф станокрал кѳвалахдайбурун, жуван пешедилай гѳейри маса пешеярни чириз чалишмиш хъанвайбурун гѳерекатар гегъениш хъана. М. Шайдаев. Далу багълу хъайила || ЛГ, 2001, 9. V.

ПРОПАГАНДА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра халкъдин арада са гѳихътин ятѳани фикирар, чирвилер, илимдин рехъ, идеяр чукѳурун ва адаз абур чирун. # ~дин таъсир, душмандин ~.

* **пропаганда авун (тухун)** гл., ни халкъдин арада чукѳурун. Техникадин кабинет гѳеле хъанач, техникадин литература тѳимил я, кѳвенкѳечи тежриба пропаганда авун патал жуван кино ва радио авач. З. Э. Кѳве фронтдин командир. - Ам кѳиле тухунин шартѳар виликан йисарилай са акъван артух дегѳиш хъанвач: халкъдин маниѳрал, макъамрал ва кѳуѳлерал чан хкун, бажарагъ авай жегъил кѳуватар майдандиз акѳудун ва абур пропаганда авун. М. Ж. Сад хъайила рикѳер чи... Гъар гъина ва кѳез талукъарнавай совещание, съезд хъайитѳани, шаирдин яшлувилиз ва азарлувилизни фикир тагана адакай советрин ѳѳийи кѳурулуш пропаганда ийидай кас хъана. С. Зи Сулейман.

ПРОПАГАНДИСТ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра пропаганда тухузвай кас; халкъдин арада са гѳихътин ятѳани фикирар, чирвилер, идеяр чукѳурзавай кас. # ~дин суѳгъбет, -дин рахунар.

ПРОПАГАНДИСТВАЛ суц. -или, -иле; -илер, -илери, -илера пропаганда авунин пешекарвал. Гъа са вахтунда вич бажарагълу оратор тир Ж. Эфендиева агитаторвилин ва пропагандиствилин кѳвалахдизни еке фикир гузва. Шагъмарданов. Жамирзе Эфендиев.

* **пропагандиствал авун** гл., ни пропагандистдин пешекарвал кѳилиз акѳудун.

ПРОПОРЦИЯ урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра паярин арада тайин тир барабарвал, кѳурвал.

ПРОПУСК -урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра са гѳиниз ятѳани фидай ихтияр гузвай чар. # ~ гун, ~ къачун, заводдиз ~, ~ралди ахъаюн.

ПРОРАБ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра дарамат эцигунарзавайбуруз регъбервал ийизвайди. - Ам чи прораб я, - лагъана Люся гъавурдик кутуна Розади. Б. Гъ. Вили вилер. Чахъ галаз акъаж тавуртѳани жеда, хва текъей... Рамизан хъуѳтуѳл сесни дегѳиш хъана: - Ваз вун тупѳарал кѳуна кѳанзавани, товарищ прораб? - Чвак гъаждай кѳах нубатсуз кѳекъуѳрмир... Т. А. Мехъер куѳтягъ тахъанмаз.

ПРОРАБВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера дарамат эцигунарзавайбуруз регъбервал ийидай пешекарвал. Адаз прорабвал кѳан хъанач. Р.

* **прорабвал авун** гл., ни прорабдин пешекарвал авун. Са кѳве ваѳра прорабвал авуна, катна шегъердай. Р.

ПРОСТОЙ урус, прил. 1) регъят; четин тушир; регъятдиз гъавурда акъадай; туѳкѳуѳр тахъанвай. 2) рикѳе затѳ авачир; дамах гвачир. # гъакѳан адетдин ~, ~ инсан, ~ кас. Стѳал Сулейман атай гѳаф элкѳуѳр тийидай, гѳаф простой ва кѳусни лавгъавал квачир кас тир. З. Э. Стѳал Сулейман.

* **простой предложение** граммат., суц. тайин са хабар гудай предложение. Чпин кѳурулушдиз килигна, яни чпе авай предикативный дибрин къадардиз килигна, предложенияр простояр ва сложнияр жеда. А. Г. Гуѳльмагомедов, Гъ. И. Мегъамедов. Лезги чѳал.

ПРОСТОЙВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера простой гъал. Шишда искусственидаказ эпитетар ва гекъигунар тун Сулейманан рикѳи къабулдачир. Адан фикирдалди, шишдин лайихлувал, адан простойвилакай ва жезамай кован куѳруѳ хъуникай ибарат я. З. Э. Чехи шаир.

ПРОСТЫН урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра месел экѳядай лаѳу агъ. - Чаз ахъайзавай кѳван простынар, хъуѳуѳганрин чинар, дасмалар, одаялар вичин кѳвализ тухуз, чакай ягъанатарни хъийизва. Ш. Исаев. Завхоз.

ПРОТИВОГАЗ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра зегъерлу газрикай, гумадикай хуѳн патал кѳилел ва чинал акъалждай махсус затѳ.

ПРОТОКОЛ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) собранидал, заседанидал, силис тухудайла рахай гѳаф, кѳиле феѳи крар кхъенвай документ. # собранидин ~, ~ кхъин, -да кѳейд авун. Дугъри я, и килигун силисдин протоколда гъатдач. Ятѳани, адакай еке метлеб ава. З. Э. Кек галкѳизва. 2) са гѳихътин ятѳани кар, делил тестикъардай документ. Тек са нумра алай чарчин кѳусуни вуч чирда кѳван! Авай гъал кхъена, протоколдал кѳулар чѳугуна. З. Э. Кек галкѳизва. 3) гѳихътин ятѳани къайда чѳурунин гѳакъиндак акт. ~ туѳкѳуѳрун.

ПРОФЕССОР урус, 'суц.: -ди, -да; -ар, -ри, -ра кылин образование гудай заведенийра кВалахзавай муаллимриз, абурун илимдин дережадиз, агалкьунриз килигна, гудай тIвар ва ахьтин тIвар авай кас. Бумажный ранет ичиниз кIас яна. профессорди лагъана... А. А. Лезгияр. Милли эдебиятда кВалахзавай писателрин художественный чIалаз талукъ месэлайрикай макъалаяр чапдайла, писателри чIал девлетлу авуникай рахадайла. профессорар тир Ражидин Гъайдарова, Агьмедуллагъ Гуьлмегьамедова кьиметлу теклифар гузва, чIалан патахъай абуру чIугъазвай къайгъударвал аквазва ва журналдихъ галаз, гъа виликдай хъиз, дуствилин алакъаяр сележегдани давамардайдахъ чун инанмиш я. Ж. Лезги эдебиятдин гуьзгуб.

ПРОЦЕНТ урус, суц.; -ди, VII. -да; -ар, -ри, -ра гьисабуна вишекай са пай.... дуьзгубн къайдадик акатдалди райондин гъайванрин 30 процент хкатна. ЛГ, 2004, 15. VII. Агъалийрин къадар 1,5 миллиондив агакъзава: эстонвийрилай алатайла (62 процент), ина виридалайни гзаф урусар (30 процент), мадни украинар, белоруссар, финнар, чувудар. латишар яшаммиш жезва. ЛГ, 2004, 15. VII.

ПРУНЗ фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра экъетI тавунвай, сулуфра амай дуьгуб. Виликдай прунз битмишарзавай хирер амай. ЛГ, 1992, 25. IV.

ПРЯНИК урус суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра недай гъвечIи элкъвей ширин затI. КилигайтIа, тIуруна авайди чIемедин кфар тир, винел пряникдал жедай ширин хъиредин къакъанвал аваз чIем экIянавай. А. Э. Къегъал.

ПСИ рах., суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра кьифер кьун патал хуьдай кIвалин гъайван. Аку, метIел жеда султ, Хъаначни захъ ажеб дуст. Пси-пси ксана, Псид кIвачер ксана. Х. Х. Тапан дуст. Багънадихъ къекъвена, кIвалерай катиз. Гъазур тир чIафара суvara гъатиз, Пси хъиз тарарин хилерай кватиз, Мукарай чукурдай нуькIер, каруяр. С. К. Яран сувариз.

ПСИС суц. гди, -да, -ар, -ри, -ра лампа алачир нафт куналди экв ийидай затI Къулан патав, цIаз янавай кьулуналяй, лупI-лупI ийиз туьхуьз туьхуьн тийизвай псисдин экуьник аялрин чинри шадвилин цIарцIар гана. З. Э. Муькъвел гелер. Гатун йикъар яргъи ятIани, къатIузни тахъана, акъатда. Ингъе гъа ихътин са гатун югъ, нафт тIимил амай псис хъиз, хкахъзава. М. Б. «Жигули».

ПТУЛ суц.; -ди, -да, -ар, -ри, -ра дидедиз, бубадиз вичин хтулдин аял. Тенфе бадедин бицIайриз адан птулар килигзава. БацIаярни, птуларни шумуд аватIа заз чидач. А. Къ. Нехирбанни лекъ. Адан хва Бегъраман кIвале кьиле фейи и шад мярекатдиз Керимован 5 хва, 2 руш, 33 хтул, 52 птул, 2 штул кIватI хъанвай.. «Самур» газ.. 2002. 25. I.

ПУБЛИЦИСТ урус, суц.; -ди, "да, -ар, -ри, -ра политикадинни халкъдин важиблу месэлайрикай кхъинардайди. Писатель ва публицист. Буба Гъажикъулиева литература ахтармишунин рекъени хъсан ирс тунва. ЛГ, 2002, 15. V.

ПУБЛИЦИСТВАЛ суц.; -или. -иле: -илер, -шери, -илери публицист тир пешекарвал.

* **публициствал авун** гл., ни публицистдин пеше кылиз акъудун.

ПУБЛИЦИСТИКА урус, суц.: -ди, -да политикадинни халкъдин важиблу месэлайрикай кхъинардай рехъ ва кхъинарнавай затIар.

ПУД числ. 1) къудалай вилик, къведалай гуьгъуьнай къвезвай гьисабдин гаф. "Пуд наб гъунугъ хъсан кар я" лагъайтIа, Течир гъейри кесибдиз хабар жеде. Е. Э. Пварун стхадиз. Партизанар пуд патахъай шегъердал тепилмиш хъана. З. Э. Муькъвел гелер. 2) мектебда, вузда кIелзавайдан чирвилиз гудай кьимет: Заз къвезвай «пудар» хуьруьн мектебда вуна къачур «вадрилай» гужлугур я, - лагъана хци, за дафтарар, дневникар къерехдиз авуна. А. Къ. Нехирбанни лекъ.

* **пуд лагъай** числ. къайдадал гъалтайла, къведалай кьулухъ, къудалай вилик квай. Духтур, дарман авачир ихътин харапIа жедедани, - рахана пуд лагъайди. З. Э. КУТВ-диз фена.

ПУДКЪАД числ. яхциурни цIудал цIуд эхцигайла. жезвай" къадардин гаф. Гъар къуз пудкъад цуьлер атIуз, Арабадал хкиз ратIруз, Гатаз хкиз техпл кIатIуз, Заз ихътин адет акуна. С. С. Заз Инжиханан зегъмет акуна. Лезгийрин халкъ жегъил авторрин яратмишунрихъ галаз танишарунин карда «Дуствал» тIвар алай альманахди еке роль къугъвана. Адан 1952 - йисан къуд нумрадиз жегъил шаиррин пудкъадав агакъна шишар акъуднава. А. С. Жегъил шаиррин яратмишунин бязи месэлайрикай.

ПУДРА¹ нар. пуд сефедра. - Вун стIалжем жеда гъа, - пудра лагъанва папа. М. Б. Футболист. Тарай хуруйрик кваз эвичIиз, чилел за чуьхверар къватида эцигъзавай. Са пудра акъахна-эвичIна, къвати ацIана. М. Б. Шапка. Гъа икI, Алимни Селим кимел ала, политикадин хабарар сивел ала. И рифма авай цIарарни абуру чинбур я лугъуз дамахда. Регъверал вегъенва абуру Горбачев пабни галаз, Березовскийдин хам пудра алажна, Ельцин кьейила, садакъа чпи гуда лагъана хиве къуна. Н. Шихнабиев. Хъсан хабарар.

ПУДРА² урус, суц.; -ди. -да; -яр, -йри, -йра лаууз акун патал чиниз ядай гъуьр хътин затI. Пудради лауу авур чин фад чIулав жеда. Р.

ПУДРАТ суц.; -ди, -да, -ар, -ри, -ра вахтуналди менфят къачуз кьун. Шамила Гъажи Нуьзуьран никIерикай пудратда къунвай. Я. Ш. Гъахъ квахъдач. 1985 - йисуз ЦИИИ Истикрин участокдин А. Жалилов кьиле авай бригадада рабочийри, чпи кыл кутуна, салан майваяр гъасилдай пудратдин звено гъасилна. ЛГ,

1985, 12. IX.

ПУЗМИШ: * **пузмиш хьун** гл., *вуж-вуч чIур хьун*. Кефни хана жуван гьадан хьикай, азар тушиз чанни ви пузмиш жеди. С. С. Мукъаят къваз гьарма жувал, Пузмиш тахьуй гьал фекъияр. С. С. Фекъийриз.

Синоним: пузмишун.

ПУЗМИШУН || **ПУЗМИШАРУН** гл., *ни вуж-вуч; -да. -на; -из, -зава; -а* || *ая, -ин, -рай, мир; дувз къайдадикай хкудун*. Пузмишзава чаравилин атIунар, Яб акализ рикIихъ гьар са бендедин. А. Ал. Шаир. Киснава рагар. Дарих я рагар. Рехи къилерал цифедин бармак. Пузмишиз лезги чилерин рангар. А. Ал. Киснава рагар... Са шумуд сятинин къене чатухъан азарди пузмишарна. З. Гь. Уьмуьрдин сирнав.

Синоним: пузмиш авун.

ПУЛ *фарс, суц.; -уни, -уна; -ар, -ари, -ара са затI къачудайла ва гудайла, адан къиметдин уьлчме хьун патал чарчикай ва я металлдикай (ракъукай, гимишдикай) атIанвай лишан*. Гимишдин пул дуьзмишна на яхада. Е. Э. Туькезбан. Шумуд агъзур инсан вуна къена, пул, Шумудахъ на тунач намус, гъая, гъахъ?! А. Ал. Пул. Заводдин гъаятда гьикI ятIани шаирдин жибиндай пул аватзава. ЛГ, 1992, 31. X. Пул пара, къуллугъ чIехи хьуналди инсандивай гьуьрмет къазанмишиз жедач, герек жува халкъдиз, ватандиз рикIин сидкъидай къуллугъ ийин... "Самур" газ., 2003, 26.1 V.

ПУЛАВ кил. ПЛАВ.

ПУЛАР¹ **пул** существительнидин гзафвилин къадардин форма. Кил. ПУЛ.

ПУЛАР¹ кил. ПАЛАР.

ПУЛДИН || **ПУЛУНИН** *прил. пулуналди идара ийидай*. [Мегъамедбег]. Чна адаз куьмек гана кIанда. Гъавилай цийиз атанвай начаник Чахчабегазни немедленнодаказ чавай народ гъавурда туна, итимрин, балкIанрин, пулдин, яракьдин ва маса куьмекар кIанзава, - лугъузвай. Ж. Эфендиев. Азавилин рекъе. Гьар йисуз пулдин тишкешар ва чухсагъулар гузва. З. Э. Кек галкIизва. Пулдин такъатар, эцигунардай материалар жагъурна. ЛГ, 2003, 4. XII. Цицигърин жемят вири патарихъай азадди я лугъузни жедачир. Ада ханариз раж, бигер, пулуниналук, Урусатдин пачагъулугъдик акатайла, гьукуматдин хазинадид пулуниналук гузвай. С. М. Цицигъ-наме. Гъвечли гададиз, Мирзеханаз, алатай йисуз кIвалахдилай агъзур манат премия гана, ада пулуниналук са пай бубадиз рахкурнай, З. Гь. Бубадин кIвал. Фекъи-фахрадиз, сур атIайбуруз гайи пулар... фекъи-фахрадивай, сур атайбурувай чпиз гайи пулуниналук гьакъиндай лугъузвай растискаяр... рекъин билетар гилигзава). А. Къ. Гилигзава.

ПУЛЕМЕТ *урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра фад-фад гуьллеяр ядай яракьдин жуьре*. Эгер адан [дин чешмедин. А. Г.] патав агатиз кIан хъайитIа, немсерин пулеметди инсандикай саф ийида. З. Гь. Залан кам.

ПУЛЕМЕТЧИК *суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра пулеметдай гуьлле гун пешекар тирди*.

ПУЛЕМЕТЧИКВАЛ *пулеметдал ягъун пешекар тир гьал*.

* **пулеметчиквал авун** гл., *ни пулеметдай гуьлле гудай пешекарвал авун*.

ПУЛСУЗ *нар. пул гун тавуна ва я къачун тавуна*. **Синонимар:** пулсуздаказ, гъавая.

ПУЛСУЗДАКАЗ *нар. пул гун тавуна ва я къачун тавуна*. Камалаз гаф татун патал абуру, аварияди ганвай зиянар арадай акъуддалди, пулсуздаказ кIвалахун хиве къуна. Б. Гь. Вили вилер. Зун колхоздин председателвиле хъягъай сифте йикъарикай са юкъуз гьарам шей дакIан, намуслу, хуьруьнвийрин патай пара гьуьрмет авай зи рагъметлу дидеди пулсуздаказ колхоздай са шейни тагъун патал кIевелай таъкимарна. «Самур» жури., 2003, №2. **Синонимар:** пулсуз, гъавая.

ПУЛЬС *урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ари, -ара рикIин кIвалахдикди иви къекъевезвай дамаррин юзун дамар ягъун*. Чулав лекъ тупIалай авуна, ивидин давление алцумна. А. Э. Хазинадин къаравулда.

ПУН¹ [ппу^н] *суц.; -а, -а; -ар, -ари, -ара 1) къакъанвилихъ хкаж хъанвай са куьн ятIани чилив гвай чка*. Абас къве вилни хъсандиз экъисна, къаргъудиз ухшар а инидин валан пуназ дикъетдивди тамашзава. М. В. Гьарасатдин майдандал. Тарцин пуна, цIуьдгъуьн тавун патал къван туна, за Рехидаз гъилин ишарадалди агъадихъ ша лагъана. М. Б. За бананар недач. Зун сифте ракъун чилинин пуна гуькъ хъана, ахпа за руфун цавална, жуван пацарни къармахар худда туниз гъазурвал акуна. А. Исм. Чемпион. 2) куьч. **мал-девлет**. Ци абурук пун акатна. Р.

* **пун-къил** *суц. бине*. Садрохъ архайинвилев жува-жуваз суал це: «Чун вуч ксар я? Чун гьикI эмелдиз атанвайди я? Чи пун-къил вуч я?» М. М. Чун вуч ксар я?

* **пунай акъатун** гл. 1) *вуч набатат, са патахъ ярх хьуникди, пун алай чкадилай дувуларни галаз чилий акъатун*. Къазмадивай акъван яргъа тушиз, вацI къве шакъадиз пай жезвай чкадал, къавахдин са тар пунай акъатнавай... З. Гь. Ахварай авудай аваз. 2) *вуж авай-авачирдавай хъана, кесиб гьалдиз аватун*.

ПУН² [ппу^н] *нугъ., суц.; -ди, -да; -ар, -ари; -ара дагъда хипер хуьзвай чка*. Чун Къабустанбади гьар гатфарихъ, гьар зулуз пунайрал ракъурдай ва чнани чубанриз алакьдай куьмекардай... Р. Гь. Зи ирид стха.

ПУНКТ *урус, суц.; -уни, -уна; -ар, -ари, -ара кар-кIвалах къилиз акъудун патал тайинарнавай махсус чка*. Эгер вахтунда чкайрал майваяр къабулдай пункттар ачухайтIа, абур и инжиклувликай хкатда. Т. А

Мехъер куьтягъ тахъанмаз. Дагъустандин ва Россиядин гъакимри Азербайжандин гъакимрихъ галаз къве патазни хийир жедайвал, икърардал атана, меслят авуна, чи товар Азербайжандин базарриз ахъа авуртIа, я туш келемар къабулдай пунктар ачухайтIа жедачни бес? ЛГ, 2004, 5. VIII. Хайи халкъдиз рикIин сидкъидай къуллугъ авур Р. Шихсаидова гзаф лезги хуьрера сифте яз духтурханаяр, фельдшервилини акушервилини пунктар кардик кутунай. "Самур" газ., 2002, 19. III.

ПУНКТУАЦИЯ урус, граммат., суц.; -яди, -яда; -яр, -йри, -йра кхъинра лазим тир лишанар (запятая, точка, тире ва мсб) эцигунин къайдаяр, система.

* **пунктуациядин лишанар** суц. запятая, точка, тире, къве точка (:), точками запятая (;) - вири санлай.... *Гъар са чIала дуьз кхъинин къайдайрикай кар алайди пунктуациядин лишанар кутугай чкайрал эцигун я, вучиз лагъайтIа пунктуациядин лишанар мана дегисарзавай такъатрик акатзава.* М. Алипулатов. Лезги чIалан грамматикадай машгъулардай материалар.

ПУРАР суц., гзаф. къ.; -и, -а балкIандин далудал инсан ашукъдайла, адан къулайвал патал эцигдай затI. *Къудгъунна (а)къах пурариз, 'Элкъвез килиг варариз. Уьзенгда тур эрчи кIвач, Ахпани вегъ чапла кIвач. Ф. свас балкIандал акъахдайла. Пурариз - уьзэнг, гъар мектебдиз - 'зэнг, Гъуьрчехъандиз тфенг ХунI ярашугъ я. С. С. Квез вуч ярашугъ я. Ингъе адаз виш балкIан Пурар алай гимшидин. Х. Х. Жинсиникай лекъерин.* * **лам гатаз тахъайла, пурар гатада.**

* **пурар ягъун** гл., ни квез балкIандал акъахна фидайла, адал пурар эцигун. *Алашадиз яна пурар, Вун накъ вучиз атаначир? С. Вун накъ вучиз атаначир. - Хан алаз къекъвей пурар яна маса лежбер итимдивай къекъвез жедач къван, - лагъана Уьздена. С. Ярагъви ашукъ Уьзден.*

* **пурар яна лугъуз ламракай шив жедач мисал** 'са низ-квез ятIани; винел патан гуьрчег лишанар арадиз гъуналди адан хсусивал квадариз жедач' манадин мисал.

ПУРНИ фарс, суц.; -дм, -да; -яр, -йри, -йра гзаф рекъера (медицинада, тIуьн-хъуна ва мсб) ишлемишдай, вичихъ хъсан ни галай набатат. *Чи къурухрин пурнийрайни гъеферрай Сагърай, сагърай зи Ватандин тIебиат.* Ш. Э. М. Сагърай ТIебиат. *Хурун уьгъуь квайдаз ихътин настойкади куьмек гуда: 10 чичIек, са къил серг куьлуь авуна, хъуьтуьл жедалди некIеда ргада ва аниз пурнийар ругур яд ва вирт алава хъийида.* ЛГ, 2003. 31. VII.

ПУРПУ прил. къалинвал авачир. *Виридалайни тфенгрин сесери дагъларин тим-тик чинриз, рагариз ва чархариз янавай къакъан тарара кIватI хъанвай пурпу жибер къарсаламишина.* А. А. Пад хъайи рагъ. *Гъамиша хъиз, Гъуьлягъ-цин къилихъ туькIуьрнавай пурпу руквадин фура къатканвай...* М. Б. Шапка.

ПУРПУВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера пурпу тир гъал.

ПУРПУДАКАЗ нар. пурпу гъал хас яз. - Ваъ, -лагъана Сираж бубади пурпудаказ пIузарикай гапIал-гапIал гум акъадарна. М. В. Буржар хъайитIани алатда хъи. *Салан чIулав накъе регъятдиз перциз муьтIуьгъ жезвай. Ида пер ягъунин хушлувал артухарзавай. АкI тир хъи, накъвадиз вичин чин кIаник авуникай хуш авай, гъар са чIук, перцелай аватайла, пурпудаказ чкIизвай.* А. Къ. Нехирбанни лекъ.

ПУРТНА нар. пурт сесерни галаз садлагъана, бирдан. *Ажугъламиши хъана, виликни вуч кватIа килиг тийиз физвай ЦIарудин кIвач галукъай фартарин кулунин пунай пуртна са къуьр акъатна.* Б. Гъ. Заз эвера.

ПУРФ: * **пурф ягъун** гл., ни низ-квез сиве авай яд, фан гъвелер къеняй къевезвай гъавадалди акъудун. *Седефа адан чиниз цин пурф яна.* З. Э. Муькъвел гелер.

ПУРХ: * **пурх ягъун** гл., ни-куь балкIанди нерай, сивяй къалин нефес акъудун. *Пачагъдин хва вичин балкIандиз яд гуз фида вирел. БалкIанди, пурх ягъиз, яд хъвазвачир.* Ф. Бибихатун. *БалкIандин патав атай Къиличаз ам са жуьрез акуна. Туьмердайла, санал акъваз тийиз, пурх ягъиз лап секинсуз тир.* А. И. Къиргъин. *Галатнавай балкIандини къезилвал гъисснаваз пурх яна.* В. М. Гъарасатдин майдандал.

ПУРХУН гл., ни-куь; -да, -на; -из, -зава; -а// ая, -ин. -рай, -мир; пурх авун, пурх тавун, пурх тахвун, пурх хъийимир **пуррх сесер акъудун.** *Виликай балкIанти пурхдай, лезнрин зингрингрин ванер къевезвай.* Гъ. Къ. Четин бахт.

ПУРЦУХ: * **пурцух аял** суц. ацIай ва сагъ аял. *Пурцух аял итим жеда натараз.* И. Гъ. Ярашугъ.

ПУРЧ нугъ., суц.; -а, -а; -ар, -ари, -ара дараматдин пIипI. *Дустуни, адан гъилевайди вахчуна, кIвалин пурчаз гадарна.* ЛГ, 2004, 17. II.

ПУСПУС рах., суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра ван алачиз лугъудай чинебан гафар-чIалар. *Хуьре гъатнавайди вуч пуспус я.* Гъ. Къ. Четин бахт.

ПУСПУСУН гл., ни-куь; -да. -на; -из, -зава; -а, -ая, -ин, -рай, -мир; пуспус авун, пуспус тавун. *пуспус тахвун, пуспус хъийимир ван алачиз чинебан гафар-чIалар лугъун, акъудун. Дишегъли, помидорарни сумкадиз хъивегъна, эхцигай гъвечIи гирадин къванцизни пIузаррикай са вуч ятI ани пуспусна, хъфена.* Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз.

ПУТ урус, суц.; -уни, -уна; -ар, -ари, -ара 1) **16 килодин заланвал.** *Вад-ругуд виш нефес авай хуьруьз дуьгуьдин ашар гана кIанзавай. Идан патакъай агъа кIан вад-ругуд рипе дуьгуь, са пут къван гъери, гъакI як, маса затIар лазим тир.* А. Ф. Бубадин веси. *Виш пут акъудна кIани чкадал са шахтади ирид виш пут*

акъудна Даикуьмуьр са фяледи. Х. Т. Темпел ва адан паб. Иранда гьар са агъалидин кьилиз кьве пут, Францияда вад пут емишар гьасил ийизва. 2) **терезар**. Китдин мецъй пуд тонн кьезва, гзафни... Я жезвач ам путар гьана члугвазни. М. Б. Тост.

ПУТУЛКА кил. **БУТЫЛКА**.

ПУФ суц.: -ди, -да; -ар, -ри. -ра сивяй акъатдай пуф сесерин ван. Гьаятни чпин чкайра архайин хьана пуфдин ван ацалтна гирнагъзавай маларив ацланвай. М. В. Гьарасатдин майдандал. Ада семечкаяр жакъваз кьвалахъ пуфзава, ара-ара гьарайзава: «Пуф!» Ф. Б.

* **пуф авун** гл., ни сивяй пуф сесер акъудун. Юуьд балани са жергедаваз, пуф-пуф ийиз ахварик ква. А. А. Пад хьайи рагъ. **Синоним:** пуфун.

ПУФУН гл., ни-куь; -да, -на; -из, -зава; -а, ин, -рай, -мир; пуф авун, пуф тавун, пуф тахвун, пуф хьийимир сивяй пуф сесер акъудун. Ада семечкаяр жакъваз кьвалахъ пуфзава, ара-ара гьарайзава: «Пуф!» Ф. Б. Филиал. **Синоним:** пуф авун.

ПУХЛУ туьрк, прил. чиркин, къацлай.

* **пухлу авун** векъи, гл., ни вуч къацлай. чиркин гьалдиз гьун. Зазни якъин хьанва: гьар са пеше адан векилри пухлу ийизвачтла, маса садавайни адал леке гьыз жедач. Т. А. Мехьер куьтягъ тахьанмаз.

* **пухлу хьун** векъи, гл. вуч къацлай, чиркин гьалдиз атун.

ПУХЪ туьрк, суц.; -ади, -ада; -ар, -ари, -ара 1) инсандин къеняй акъатзавай ишлемишнавай продукт. 2) куьч., векъи къанундив, намусдив къан тийидай кар.... За вучдай къван, жуванди маса гудани? Ана са пухъ авайди гьисснай за. М. Б. За бананар недач. 3) куьч., векъи бегъемсуз инсан. - Абур ярклар туш. Абур вуужар ятла, завай хабар яхъ. Заз чизва, абур вуч пухъар ятла. М. Садикъ. Дуст.

ПУХЪАЦ векъи, суц.; -а, -а; -ар, -ри, -ра михъивал гвачирди. Кватл хьанвайбур чклайла, машин варцел туна, Мирим Квализ хьфена. Умывальникдал къазан запун акур ада квале са тамаша туна: "Пукъацар яз хана - пукъацар яз рекъинни ийида", - секин жезвачир ам. М. Б. «Жигули».

ПУЧ: * **пуч авун** гл., ни вууж-вуч авачир, тахъай гьалдиз гьун. Ягъанатдин са хьверна, Лагъана: "Вун язва вуч?! КИанда заз вун ийиз пуч! Зун патал вун са тIветI я... Ф. Шарвилидикай риваят. Килиг, техилдикай са тварни пуч ийимир, цIи кьурагъ хьана никIер вири хкатзава. А. Ф. Бубадин веси. Аквазва хьи квез, чи авамвили гьикъван жегъил чанар пуч ийизватла. Гь. Гь. Адетдин кьармахра.

Синонимар: кьин, пучун.

* **пуч хьун** гл., вууж-вуч чан аламачир гьалдиз атун. Пуд агъзурдалай гзаф. дагъустанвийри и уьлкведа [Афгъанистанда. - А. Г.] чпин аскервилин буржи кьилиз акъудна. Абурукай 128 кас викIегъвилелди пуч хьана. ЛГ, 2004, 22.1. **Синоним:** кьин.

ПУЧУН гл., ни-куь вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; пуч авун, пуч тавун, пуч тахвун, пуч хьийимир тахъай гьалдиз гьун. Вуч авуна за ахътин куьн хьфидай? Вучиз куьне зи квал, зи югъ пучзава? М. Б. Гьурмет. **Синонимар:** кьин, пуч авун.

ПУЪНУЪГЕТ суц.; -ди, -да; -ар, -ри. -ра квалин къавук жедай гьуьлягъ хьтинди. Пуънуьгет - гьар са нугъатдал са жуьре лугьуда. Им къавук жедай гьуьлягъ я. И гьуьлягъ квалин руьгъ яз гьисабдай, ам кьиникъ еке къадагъа алай кар тир. ЛГ, 1992, 3. XII.

ПЧИРГЪАН суц.; -ди, -да; -ар, -ри. -ра балкIанрин кIвачериз акъатдай хер.

ПЪЕСА урус, лит., суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра драмадин эсер. «Къалабулукъ квай гатфар» пьеса гьукуматдин лезги драмтеатрди сегънеламишна, халкъди ам гьурметдивди къабулна. Литературадин хрестоматия, 1988.... чи прозаикрин - гьикаяяр, новелляяр, повестар, романар, шаиррин - шишар, сонетар, балладаяр, риваятар, поэмаяр, драматургрин - пьесаяр, литературоведрин - критикадин, библиографиядин макъалаяр, рецензияр сифтени сифте чи журналда чапзава, ахпа абуру ктабханайриз, маса халкъарин литературайриз лув гузва. Ж. Лезги эдебиятдин гуьзгуь. Ам [Гь. Гьажибегов. - А. Г.]... лезги театрди эцигай ва кьилди ктабар яз чапдай акъатай кьве пьесадин авторни хьанай. Гь. Гашаров. Хайи халкъдин рекъе чан гайиди.

III

ПI [пIэ] алфавитдин къанни пуд лагъай гьарф.

<ПI> пIузарар кIлана садлагъана акъатдай ван авачир ачух тушир сес-фонема. Гафарин сифте кьиле, юкъва ва эхирда ишлемишда: пIагъ, пIуз, пIупIуш, вупI, пупI.

ПIАГЪ суц.; -ди, -да; -ар, -ари, -ара кIанивилин лишан яз сада вичин пIузарар, масадан бедендин са чкадал эцигна, вичихъ фитIиндай гьерекат. Яр паталди захъ ифинлу пIагъ ава, Душман патал - хци турни, балкIанни. М. Б. Зун инсан я. **Синоним:** темен.

* **пIагъ гун** гл., ни низ-квез кIанивилин лишан яз сада, вичин пIузарар масадан бедендин са чкадал

(хъуьхъвел, пѳузаррал ва мсб) эцигна, вичихъ фитѳинун. Ам, пѳузарри пѳагъ гуз, сарари класдайбурукай я. Ф. Марьяма адан кѳвенкѳ атѳана, зирек кѳурай гѳилеривди адан гардан кѳуна ва кѳуфуз пѳагъ гана. А. А. Умуд. Ам, гѳич муькуь кѳвале рушарал кѳил чѳугун тавуна, абуруз адет яз гѳар нѳниз ийизвай кѳайдада са-кѳеве пѳагъ тагана, вичин кѳвализ хъфидачир. А. А. Лезгияр. Хва дивандал аѳукънава, Пѳагъ гуз пѳиян кѳамашидиз. А. С. Почтадин марка. Зун гѳазур туш пѳагъ гуз кѳе ви пѳузардиз: Кѳе заз пѳагъар гузва рикѳин азарди. З. Къ. **Синоним:** темен гун.

ПѳАГЪУН рах., гл., ни кѳанивилин лишан яз, сада, вичин пѳузарар масадан бедендин са паонал (пѳузаррал, хъуькѳвел, пелел ва мсб) эцигна, вичихъ фитѳинун. "Чан" -лагъана, пѳагъна каѳи. Е. Э. Къах тѳуьр каѳ.

ПѳАКЪРАКЪ суѳ.; -ди, -да; -ар, -ри, ра пѳакъракъ сесерин ван.

ПѳАКЪРАКЪУН гл., куь; -да, -на; -из, -зава; -рай; пѳакъракъ авун пакъракъ тавун, Пѳакъракъ тахвун, пѳакъракъ хъийимир пѳакъракъ сесерин ван акъатун, акъудун.

ПѳАПИШ (БАПИШ) нугъ., суѳ.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) гѳвечѳи нуькѳверин са жинс. Лекъ дагъларал элкѳвезватѳа, - Серт хъанва цава. Бапѳиш синел кѳекѳвезватѳа, - Умун я гѳава. Ч. К. Са луж; пѳапѳишар лежберрин кѳилелай кефердихъ фена... Гъ. Къ. Дили дуьньядин чирагъ. 2) куьч. гѳвечѳи аял.

ПѳАПѳРУС урус, суѳ.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра тѳуб хъиз яргѳивилихъ чарчик кутунвай куьткъуьннавай тембек ва я туьтуьн. Вердиди кисе акъудна пѳапѳрус аѳѳурна, адак ѳѳай кяна са шумуд гум акъудна. З. Э. Муькѳвел гелер. Абур, пѳапѳрусдин туьнт гум туькѳуьниз, кѳвалериз хъфена. М. Гъ. Гезентидин эхир. А вахтунда ичериз, кѳвачерилай хтѳунна, дишегълийрини итимри куьл гудай. Айиб хъайитѳани, гагъ-гагъ итимри чпи чѳугур пѳапѳрусин къатѳарни кваз гѳа чпи куьл гузвай ичериз гадардай... З. Къ. Шейтѳандин веледар

* **пѳапѳрус чѳугун** гл., ни ѳѳай янавай пѳапѳрусдин гум кѳенез чѳугуна сивяй акъудун. Къиримни Гуьлмегъамед кѳеве киѳѳни галаз атѳа кѳерехдал аѳукънавай, абур, пѳапѳрусар чѳугваз, яваш сесинал ихтилатар ийизвай. А. Ф. Лянет. Буба халудин кѳвале амукъай крчуникай фикир хъана пѳапѳрус чѳугвазва... А. Къ. Нехирбанни лекъ. Жува жуваз пѳапѳрус чѳугван хъийидач лагъана гаф ѳе. ЛГ, 2005,5. УП.

ПѳАРКѳВ нугъ., суѳ. чинин са пад. **Синоним:** хъвехъ, хъуьхъвен кѳил.

ПѳАРЛА фарс, суѳ.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра къветрен шараг. Лаѳу катран пѳарла я вун. Е. Э. Кѳан я.

ПѳАТѳ суѳ.; -ра, -ра; -ар, -ари, -ара цин винел жедай, куьруь гардан галай лифрез ухшар кѳуш.

Синоним: уьрдег.

ПѳАТѳУС кил. ПОДНОС.

ПѳИВИТѳ суѳ.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра зуьрнеда уф тун патал сиве кѳадай шуькѳуь кѳелечѳ затѳ.

ПѳИВУН гл., куь; -да, -на; -из, -зава; -а || ая, -рай, -ин, -мир; пѳив авун, пѳив тавун, пѳив тахвун, пѳив хъийимир пѳи-и-и-в сесерин шуькѳуь ван акъудун... чан туьтуьниз гѳидай ветѳерин пѳивдай ванериз, завалри ѳѳай илисайди хъиз класуниз килиг тавуна, вирин кѳерехда лабар вегъеда абур [балуьгъчийри. - А. Г.]. М. Баламетов. Инаг Гуьлалан я || "Самур" газ., 2002,25.1 V.

ПѳИНИ суѳ.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра тарѳел жедай ширин тѳямдин элкѳвей куьлуь цилинин емиш. # лаѳу ~яр, чулав ~яр; ~яр атѳун, ~яр кѳурурун. Рикѳел ала пѳинидин дад, Абуроз чѳахарин, ашдин ва чумаларни пѳинияр квай чѳуькѳедин кѳадир авай. З. Э. Муькѳвел гелер. Чѳулав спекѳ чранвай, Рагъ кѳугъвазвай булахдин яд, Мулдин атир чкѳанвай Майдин сифте пѳинияр, Редискани серг, Пахлаярни ѳирияр - Жемир анжах серт. А. С. Хѳихъ галаз ихтилат... гѳаятдин пѳипѳе авай пѳинидин зурба тарѳи... бегъерни гана эхир, чан диде! Гъ. Къ. Магъини Дилбер. Дигмиш хъана, хъиткъиниз акъвазнавай помидоррикайни гѳим тѳуьна, гѳим тадатѳа, чизвач. Яз ибур яргъалди амукъдай затѳар я, куьтягъ жезвай пѳинийрин дад ахкуна кѳанда. Б. Къ. Къарачи. * **шурван пѳини.**

* **пѳинидин тар** суѳ. **пѳинияр жедай тар.** Низ кѳандатѳа чайдихъ галаз мураба, Герек адаз пѳинидин тар багъа жен. А. Ал. Шалбуз дагъ.

* **пѳинийрин сувар** суѳ. **емишрин булвилин, гуьрчегвилин сувар.** Чи халкъдин кѳадим суваррин арада "Кѳару" иллаки тафаватлу я. Адаз гѳакѳни "Пѳинийрин сувар" лугъуда. И сувар багълара пѳинияр дигмиш хъайила, кѳубанвилин, булвилинни иервилин лишан хъиз кѳейд ийида. "Самур" газ., 2002, 25. IV. 1959 - йисуз Сулейман-Стальский райондин багълара КПСС-дин обком, райком вилик акахъна Пѳинийрин сувар тухвана, гуьгъуьнин йисуз пѳинийрин - гѳам чѳулав, гѳам лаѳу - тарар атѳана, Пѳинийрин сувар, чпел гѳалтайтѳа, арадай акъудна. И. Гъ. Хуьруьгрин куьл - Шарвилдин куьл.

ПѳИПѳ¹ суѳ.; пѳипѳи, пѳипѳе; пѳипѳер, пѳипѳери, пѳипѳера дишегълидин кѳилихъ акалун патал кѳелечѳ парчадикай цванвай пуд пѳипѳен кѳус. Сувара кѳеѳѳил кѳвачер ѳе амаз, кѳиф хрانا куьтягъна, ам кѳамал кѳватѳна, кѳилихъ пѳипѳи кутун хъувуна. А. Исм. Ваѳран мичѳер.

ПѳИПѳ² суѳ.; пѳипѳи, пѳипѳе; пѳипѳер, пѳипѳери, пѳипѳера 1) парчадин ва я парчадикай раснавай затѳунин са кѳил, кѳерех. Садра кѳвалай дигана, буфтаяр галай ѳѳийи перем, виликай гимиидин зунжурар куьрснавай шуткъу алуькна, буьшмедин пѳипѳи авадарна, дамах гѳаз экъечѳна. З. Агъавердиева. Бахтар хъанайтѳа... 2) кѳвалин, дараматдин кѳеве ѳал сад-садал гѳалтзавай чка. 3) еке ва гегъенш чилерин са кѳерех. Мегъамеда

вичин тварун стха тЕбиатдин виридалайни гурчег пIунI тир Лезгистандиз галаз хтана. Н. Насруллаев. Къве Мегъамед. Дагъустандин гъар са пинЕ Машигъур хъанва ви тIвар, стха. М. Салахъ. Бутаяз. 4) **тайин** тир важиблу са вакъиадиз талукъ тир материалар къалурдай кIвал, кIвалин пай. Ингъе дяведин йисариз талукъ пIунI! Ина цIудралди яру аскеррин чарар ава. К, 1988, 28. XI. **Синоним:** яб.

ПИПИИН кил. **БИПИИН**.

ПИР фарс, суц.; - е, - е; - ер, - ери, - ера Аллагъдин вилик михъи, маса инсанар Аллагъдин рекъе аваз тухвай кас кучуднавай чка, сур. Заз, чан фекъи, Незер-халифдин сурал фена, садакъаяр гана, пIиревай гачал буъркъуъни биши авун тIалабиз кIанзава. Ф. Савдагардин папанни фекъидин къиса. Пирерин гъажи Шихбуба, вун рагъметдиз фена хъи. Е. Э. Гъинава?

ПИРЕН прил. пIирез талукъ.

* **пIирен пицI** суц. жув чIехи, зурба кас яз къадайди.

ПИРУН гл., ни никай-квекай; - да, - на; - из, - зава; - а. - ин, - рай, - мир; пIир авун, пIир тавун, пIир тахвун, пIир хъийимир Аллагъдин вилик михъи, маса инсанар Аллагъдин рекъе аваз тухвай касдай къун, гъисабун. Сагърай цавар, сагърай гатфар, гуъзел тир, Цуък акъудна, дуъньядикай пIирзавай. М. Б. Уъмуърдиз гимн.

ПИУЗ(АР) фарс, суц.; - а(ди), - а(да); - ар(ар), - ри, - ра нсандин ва я гъайвандин сарарин вилик пад кIевнавай як. АтIана (а)хъай ам тIишини пIузар. Е. Э. Къах тIуър кац. Садлагъана Мегътиди яргъи спелрин кIаникай къелечI пIузарар югъурна А. Ф. Газет. * **винел алай пIуз(ар), кIаник квай пIуз(ар).**

* **пIуз(ар) акъатун** гл., нин никай-квекай ятIани гъайифар атана, пIузариз куълуъ хер акъатун. - Чан вах, зи пIузррар акъатнава, завай гъавиздай яд хъваз жедач, заз са къапуна цана яд це. Ф. Гуълуън руш. Шумуд фагъир пIуз акъатна таз на цIраз, кIуърез, къази. Е. Э. Къази. Махачкъаладай вич катна хтунин гъайиф чIугъваз гададин пIузарар акъатна. З. Э. Муъкъвел гелер. Ви фикир я хъайиди зав къе йифди, Пакамахъ пIуз акъуднавай гъайифди. И. Гъ. Рубаияр.

* **пIузарар куърсарун** гл., ни наразивал къалурун, бейкеф хъун.

* **пIузаррикай хъиз** нар. явашдиз, са артух гъевес авачиз. - Гъваши! - лагъана ада пIузаррикай хъиз. С. Ярагъви ашукъ Уъзден.

ПИУЗАРРИН прил. пIузарринди тир. # ~ хам, ~ ранг. ~ як.

* **пIузаррин сес** суц. пIузарар къаргъу хъиз авуна акъуддай сес. КIвал гафунин сифте къиле пIузаррин ачух тушир [кIв] сес ава. **Синоним:** лабиал сес.

ПИУЗНАЦ суц.; - а, - а; - ар, - ри, - ра пIузарар экъисай.

ПИУПI суц.; - ди, - да; - ар, - ри, - ра сад-садахъ галаз акъудзавай. [пI-пI-пI] сесер.

* **пIупI авун** гл. ни низ-квез [пI-пI-пI] сесер сивяй акъудун.

* **пIупI гун** гл., ни низ-квез зарафатдалди, ягъанатдалди хъел кутун.

ПИУРНИШ суц.; - ди, - да; - ар, - ри, - ра нерни пIузарар санал.

ПИУРТI: * **пIуртI** авун гл., ни вуч авачир, тахъай гъалдиз гъун.

* **пIуртI хъун** гл., вуж-вуч авачир, тахъай гъалдиз атун.

Р

Р [эр] урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра алфавитдин къанни къуд лагъай гъарф.

<Р> зурзазвай мецин кIвенкI сарарин хърхъамрихъ галукъ хъана арадиз къевезвай ванлу ачух тушир фонема-сес. Гафарин сифте къиле, юкъва ва эхирда гъалтда: *ракъ, рагъ, ругуд, ара, пара, ирид, марф, тIур, къачур, зур.*

-**Р'** суфф. са бязи глаголрик акал хъуналди причастияр арадиз гъида, месела: *къачун - къачур, тIуън - тIуър, лугъун - лугъур.* **Синоним:** - й.

-**Р** суфф. са бязи глаголрик акал хъуналди глаголдин каузатив форма арадиз гъида, месела: *хъуъруън - хъуъруърун, эхъуърун - эхъуърун.*

-**РА** суфф. числительнийрикай наречияр арадиз гъизвай суффикс. *Числительнийрикай туъкIуър жезвай наречияр числительнидихъ анжах суффикс -ра акална кхъида. Месела: садра, къведра, пудра, къудра, вадра, къадра, вишира, агъзурра (къадбара ва я къадбарах ва маса формайра кхъидач). Лезги чIалан орфографиядин къайдайрин свод. ТуъкIуърайди У. А. Мейланова. Числительнийрикай туъкIуър жезвай наречияр числительнийрихъ анжах суффикс -ра акална кхъида, месела: вадра, къадра; къадбара ва я къадбарах кхъидач. «Самур» газ., 2003, 31. V. **Синонимар:** гъилера, сеферда.*

РАБ суц.; -пуни, -пуна; -пар, -пари, -пара 1) партал цун ва хIун патал лацу металлдикай гъазурнавай хци кIвенкI алай ва гъал акалдай гъалкъа галай махсус алат. *Шалам чилел эцигна, капан юкъвалди ягъиз раб сухиз, тIеквен акъудиз, ахна сивяй чIугур кIвенкI алай еб тваз ада пине шаламдик кукIурзавай.* З. Э.

Муькъвел гелер. *Ингье кIамун агаж хъанвай хътин дар кIанни, рапунин къекъумдай аквадаиди хъиз, са уьтери къатIуниз жезва.* Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз. *Авач касни вав рабни гъал вугудай Бижгъер жезвай валчагъ хиун паталди.* А. А. Девирдин тIал. 2) **инсанрин, гъайванрин бедендик дарман кутадай махсус алат.** *Лугьуда хьи, ара-бир дарманрилай, рапарилай духтурдин ачух рикIи, хъсан рафтарвили инсан сагъар хъувуниз куьмекда.* К., 1989, 18.08.

* **раб гъинихъ фейитIа, гъални гъанихъ фида мисал 'чIехида вуч авуртIа, гъвечIидани гъа кар авун лазим я манадин мисал.** *Райондай ваз кIвалахни жагъурда чна, ви юлдашидизни са чка аквада. Вуна адаз акъван яб гумир. Вахъ жуван итимвал хуьхъ, жуван лезгивал хуьхъ. Раб гъинихъ фейитIа, гъални гъанихъ фин лазим я. Итим кIвалин раб я, пабни - гъал.* М. В. Гъарасатдин майдандал.

* **раб шешелда чуьнуьхъ жедач мисал 'тайин маналу шей инсанриз таквадайвал ийиз жедач манадин мисал.** *Гъикъван чалишимшивилер авуртIани, раб шешелда чуьнуьхъ жедач лугъурвал, анжах 1994 - йисуз рагъметлу шаир, общественный деятель Изет Шерифован ва адаз шериквалзавай маса ватанпересрин алахъунралди гъахъ винел ахкъалтна.* Д. Шерифалиев. *Къабил бубадихъ галаз гуьруьш. урус. шила в мешке не утаишь.*

* **раб ягъай яргъан суц.** *цвалар янавай яргъан.*

* **раб ягъун гл., ни низ-квез бедендик рапуналди дарман кутун.** - *Я Жафер, са раб ярай. Дарманар я, духтурар я, белки са регъатвал жен. Мад кIвализ атай духтур чукуруч гъа, айибар хъана хьи. З. Гъ. Уьмуьрдин сирнав. - Зун хвена чIехи авур, аз фу гайи, зун пешедин иеси авур буба, са раб хъяна, секин хъяна тIун, гъадазни регъат хъижедай, вунни архайин хъижедай, - лагъайбурни хъана.* Н. М. Буба.

* **раб ягъун² гл., ни квез парчадин затIуниз рапуналди цвалар авун.** *Яргъандиз раб яда - мес гуьрчегарда.* Р.,

РАБАТВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери. -илера **лазим къайда, тартиб авай гъал.** **Синоним:** къайдалувал.

* **рабатвал авун гл., ни лазим къайдадик кутун, тартиб авай гъалдиз гъун.** *Са гъвечIи, вири 240 койкадин аялар жедай, кIвалин рабатвал авун патал аз 12 сят бес жедачир.* А. Э. Квак.

РАББИ || РЕББИ араб, суц.; -ди, -да **Аллагъдин тIварарикай сад.** *Къе зи гевил перишан я, Я Рабби, им вуч лишан я?* Е. Э. Турфан акъатна. *Эй, Ребби, зи гуьгъуьл шад я...* Е. Э. Чуьхвер.

РАБОТНИК урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри. *ра тайин рекъай идарада кIвалахзавайди.* *Ам вични яланчивал такIан, работникривай истемишунар ийидай кас я. Я. Я. Са фурун вакIар. Газетрин редакцийри чпин къвалав литературадин кружокар тешиклуналди, анра юкъван школайрин преподавателлив, партийный, советрин ва маса работникрив лекцияр кIелиз туналди чи литературадин гележег тир жегъил писатслар чIехи авунин кардик лайихлу пай кутада. "Самур" журн., 2002, № 23. **Синоним:** кIвалахдар цI.*

РАБОТНИКВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера. **тайин кIвалах намуслувилелди къилиз акъуддай хесет.** *Мегъамедвели Букаровичан тешиклатчивилин, инсанар тайин тир мурад къилиз акъудунал желб ийиз ва руьгъламишиз алакьунин, партийный, советрин ва майишатдин работниквилин бажарагълувал, КПСС-дин Мегъарамдхуьруьн райкомдин. сад лагъай секретарвиле кIвалахдайла, иллаки ачухдиз малум хъана. "Самурдин сес" газ., 2005, 19.Ш.*

РАБОЧИЙ урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра заводда, фабрикада ва я масана пулуни мажибдалди **кIвалахзавайди....** *гъуьлуьн яха тирвал эIяй хъанвай яргъи, гъяркъуь чилер, юкъвал къван це аваз кIвалахзавай рабочияр сифте сефер яз абуруз акуна. А. Ф. Бубадин веси. Жегъил рабочийди сифте къачур мажибдикай амукъайдахъ кIвачин къапар герек тир къаб-тIурни мес-яргъан къачун къет авуна. З. Э. Муькъвел гелер. Рабочидкай шиш лап фадлай, Дуьз лагъайтIа зи рикIелни алазвай... А. С. Рабочийдикай мани. Рабочийни лежбер кардалди барабар авуна кIанда. К.. 1989.16.08. **Синоним:** фяле.*

РАБОЧИЙВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера **рабочий тир пешекарвал.** *Гила икIакI хъаначир, Къаюм буругъда аралухдин рабочийвиле къабулна. З. Э. КУТВ-диз фена.*

* **рабочийвал авун гл., ни рабочидин пеше къилиз тухун.** - *Вирида Риза, - лагъана Сарухана, - кеспи ийизва: сада цан цазва, сада мал хуьзва, сада гвен гуьзва, сада рабочийвал ийизва, садани чубанвал ийизва. Уьмуьр гъахътинди я ман! А. Ф. Риза. Рабочийвал ийиз феи вич кIелунрик гъикI акатнатIа, ихтилат авуна. З. Э. Муькъвел гелер. **Синонимар:** рабочийвалун, фялевал авун.*

РАБОЧИЙВАЛУН гл., ни; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; **рабочийвал авун, рабочийвал тавун, рабочийвал тахвун, рабочийвал хъийимир рабочидин пеше къилиз тухун.** *Буба Назира Бакуда рабочийвална, ахпа хуьруьз хтана, инани хуьруьн советвал авуна. Ж. Гъ. Къаматда берекатдин нур авайди. **Синонимар:** рабочийвал авун, фялевал авун.*

РАБФАК урус, куьгъ., суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **школадин са жуьре гъа инай ам Ордженикидзеиз рабфакдиз рекъе туна.** "Самурдин сес" газ., 2005, 14. V.

РАВ суц.; -ува, -ува; -увар, -увари, -увара 1) **бармакдин хъицикъни кIуква твазвай парча галкIурдай чка.** *Ви бармакдин рувуник квай чIулав махпур алахънани? Ф. 2) тайин са мураддалди накъвар ва я къванер вегъена хкажнавай чка. Сел къведайла, вацIун рувал Архайин къаткиз жедайд туш. С. С; Ахмакъвал пис*

четин тIал я. Колхоздин рав авунвай бустанда амай келем, газар ва маса майваяр кIватI хъууна. З. Э. Муькъвел гелер. *Элкъвей дегънеда чухъунагар авуна, рувакай виниз синел хкаж хъайи Лукъманаз кIватIи-кIватIар жезвайбур акуна. З. Э. Рамзият.*

РАВА турк, прил. **лайих**. Мягледиз чукIуриз этир, Кесибариз чирун къадир Туш мирвет, рава, самовар. С. С. Самовар.

РАГ суц.; -а, -а; -ар, -ари, -ара дагъдин, кIунтIун хур квай къвал. Чукъванар я, уф, кIвачер! Сад са раг я, уф, къуьнер! Ф. Шарвилидикай риваят. Майдандин юкъвал алай рагал чан алай хътин са затI акъвазнавай. А. И. Самур. *Фидайла рул хуьз тахъана, Аватна ам рагалайгъуз. А. С. Жуваз душман жемир вун.*

РАГЪ суц.; -къини, -къина; -къар, -къари, -къара дуьньядиз экв ва чимивал гузвай гъед. Дуьнья ачух я, гуьлуьшан рагъ аваз. Е. Э. Ваз зи гьалдикай хабар авачни? *Ракъинални чигедал зун ашуьк я - Абур къведни чешме я зи экуьнин... А. С. «Лезгинка». * вун атуьй, рагъ атуьй!*

* **рагъ акъун** гл. **суткадин экуьн къилияй ракъинин экв малум хъун**. Гъар сеферда вун акурла, Звал акъалтна гъиссерал зи. *На лугъуди, рагъ акъурла, И дуьнья хъиз жезва цици. М. Алпан.*

* **рагъ акIун** гл. **югъ нянихъ элкъуьникди рагъ акваз амуьк тавун**.

* **рагъ акIидай пад суц.** **рагъ экъечIдай патаз акси пад**. *Гъа и мекъи йифиз Надиран къушун Мажалисдихъ фена ва йифен къулариз рагъ акIидай пата, Хан-Мегъамедан дестейрал къапа-къап дуьшуьши хъана. З. Р. Гъажи Давуд.*

* **рагъ алай югъ хъиз нар.** **лап якъиндиз**. Магъамедсалегъни вичин къилив къведаиди, ада гъакъ-гъисаб тIалабдайдени адаз, рагъ алай югъ хъиз, чизвай. *Пад-къерехдиз чIиб-юкI яна, жавабни гъазурнавай. А. А. Лезгияр. Я хва декъейдан хва, гъар акурла, вун зал, гъалар гъикI я лугъуз, - гъавалат вучиз жезва? Амайбуруз хабар туштIани, ваз, рагъ алай югъ хъиз, чизва эхир ви вах лугъудай гурбагурдихъ галаз кыл акъудзавай итимдин гъал гъихътинди ятIа. А. Э. Иншаллагъ.*

* **рагъ гун** гл., ни-куь низ-квез **ракъинин чимивал аватдай гъалда хъун**. Сарухан, куьк са кавални галчукна, вичин кIвалерин айвандал рагъ гуз ацукънавай. А. Ф. Риза Цик экечIна, кIарабриз тIал акъатайбур булахдин къилихъ галай тIула, далудиз рагъ гуз, къаткидай. М. Б. Шапка.

* **рагъ къун** гл. **рагъ цава авай маса гъетрен хъендик акатайла, чилел вахтуналди мичIи хъун**. Нисинин вахт тир, амма и дагъ хътин кIарасрин гъанбарди рагъ кIевнавайвиляй, югъ мичIи жез башламишной. *Фекъийри, рагъ къур хъиз хъана, къаварал экъечIна, салатар ягъиз башламишина. Ф. Ирир юкI алай Магъамад пагъливан.*

* **рагъ экъечIдай пад суц.** **рагъ акIидай патаз акси пад**. – Хан-Мегъамед, вун жуван дестейрихъ галаз къеледин рагъ экъечIдай пата авай там квай кIама акъваза. З. Р. Гъажи Давуд. *Москвадин ва Сталинграддин къваларив, Кефер патан Кавказ патал ва Курский дугадал, гъалкъада гъатнавай Ленинград хуьна ва Рагъ экъечIдай патан Европадин уьлквезар азад авун патал женгера дагъустанвияр тир аскеррини игитвал ва къегъалвал къалурна. ЛГ, 2004, 22.I.*

* **рагъ элкъведай вахт суц.** **къуьд куьтягъ хъана, йикъар яргъи жедай вахт**. Живедин сифте цIархарни къвана. *Рагъ элкъведай йикъарни хъана. Седри жагъанач. А. А. Лезгияр. ХъуьтIуьз рагъ элкъвей йифиз гъвечIи меркезда ва вири кIуьд хуьре жегъилри ялавар куькIуьрна. А. А. Пад хъайи рагъ.*

* **ракъариз, варцариз къалуриз тежедай прил.** **гзаф гуьрчег**. *И кар аквазвай тахай диде хъилияй рекъизвай: бес жечни, гишила тазвай, зулумдик квай тахай руш ракъариз-варцариз къалуриз тежедай хътин гуьрчегди жезвай. Ф. Бибихатун.*

* **ракъинин кагърабаяр шишр, суц.** **гъажибугъда, кукуруза... абуру 12 юкъуз вири майданрай планламишнавай 1000 тондин чкадал 1135 тонн ракъинин кагърабаяр кIватIна. К. 1983. 4. Х.**

* **ракъин(ин) цуьк суц.** **къакъан тандин къелечI ва элкъвей хъипи къил алай набатат**. *Къизилгуьллер, цуьк ракъинин Куьн физавай рекъе цурай! С. А. ЦIийи йис. **Синоним: семечкад(ин) тар.***

РАГЪАЛАГ кил. **ГЪАРГЪАЛАГ**.

РАГЪВАЦ суц.; -а, -а; -ацар, -ацри, -ацра **рагъул рангунин кицIин лакIаб**. *Вичин виликай квахъай рагъвацан кIирер къамалай адан гарданда гъатна. А. Исм. Эхиримжи къув.*

РАГЪДАН араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри. -ра югъ нянихъ элкъвенвай вахт. *ТIвалар-тIвалар хъана къвайи живни, марф рагъдандихъ элкъвейла, акъваз хъана. З. Э. Муькъвел гелер Рагъдандалди, хквез кIвализ четиндиз, Рахан тийиз чав, яргъи жез дивандал. Б. С. На гъикI эхзава? Рагъдан акваз-такваз мичIерихъ элкъвена.. Ж. Гъ. Ихтилат.*

* **рагъдандин капI суц.** **югъ нянихъ элкъвейла, ийидай капI**.

РАГЪУЛ прил. 1) **лацу ранг чIулав рангуниз элкъведай гъалдин рангунин... гачал гъа и йифиз фекъидин цуриз гъахъна, адан юкъвал камар алай цIару яцран гъа лацу камардай фитер гуьцIна, адал рагъул ранг гъана. Ф. Савдагардин папанни фекъидин къиса. Хипериз - яйлах, Дагълара - булах, Рагъул кицI - къвалахъ, Чубандиз - чумахъ ХунI ярашугъ я. С. С. Квез вуч ярашугъ я. 2) **куьч. тIебии гъалда амачир, нарагъат патлахъ элкъвенвай. А фикиррикди рикI тIар жеда, руьгъ - рагъул. А. Къ. РикI дарих хъайила****

* **рагъул авун гл., ни вуч рагъул гъалдиз гъун.**

* **рагъул хъун** гл., вуч **рагъул гьалдиз атун**. Чи квал алай чкадилай акъван яргъа тушиз, Гъажикъасум халудин чардахдин виликай са кам гъяркъуввал авай хвал авахъзава. Адан яд, гагъ нек гуьцІна нур гуз тунвай гуьзгуьдин чин хъиз, михъи, гагъ рагъул жеда. З. Гь. Хвал. Паркъулар вуч тир бес, чиликай хкудна булушкадин ценцелди винел алай накъвадикай са бубат михъна, недай-е, сивин патар рагъул хъана. ГьакІ - цІуьлуькарни! Фан къафун тир гъа хъсан. З. Ф. Рикелай фидач.

РАГЪУЛАРУН гл., ни вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; рагъулар авун, рагъулар тавун, рагъулар тахвун, рагъулар хъийимир 1) **рагъул гьалдиз гъун**. 2) куьч. **тЕбии гьалдай акъудун**. Вун хътинбуру намуслу инсанрин къанажагъ рагъуларэава. Уьмуьрдин мярекатарни заланарзава. Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз. Къе, вучиз ятІани, варз авач, адан чкадал къалу леке экъечІнава. Цаварни, хъурхъ алтадад хъиз, къалу экуьнив гьакІ рагъуларнава. М. В. Гъарасатдин майдандал.

РАГЪУЛВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера. **рагъул тир гьал**. Чи вацІун цихъ ихътин рагъулвал садрани хъайиди тушир. Р.

РАГЪУЛДАКАЗ нар. **рагъул гьал хас яз**. **Синоним:** рагъулдиз.

РАГЪУЛДИЗ нар. **рагъул яз**. Рагъулдиз лакІлакІ хъанвай цав къуд пад дагълар тир дередин къилел жуьреба-жуьре калубрин пинеяр, алкІурнавай зурба елкен хъиз, аквадай. Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз. **Синоним:** рагъулдаказ.

РАГЪУН суц.; ~ди, -да; -ар, -ри, -ра гам, парча храдай гьалар миЧи-яру рангар авун патал ишлемишдай чилик экъечІдай набатат. Улус магьал. Накъвадиз гзаф девлетлу адан мулкара жуьреба-жуьре магъсулар битмишарзавай, рагъунар цазвай, Т. А. Улус магьал.

РАГЪМЕТ араб, суц. пис крарилай гьил къачун. Фана дуьньядилай фейила, рагъмет жигъич кез къейила. Е. Э. Фитнекар къарийриз. Герек ихътин велел хъана хвейидаз Даим, эбед жигъидайд рагъмет я. Е. Э. Камаллу паб * **Аллагъдин рагъмет(ар) хъуй!**

* **рагъметдиз фин** гл., вуж чан аламачир гьалдиз атун. - Буба рагъметдиз фейила, зи анжах цІупуд йис хъанвай, - рикІел хкизвай Максима. Ж. Гь. Руюгъдин, рикІерин къелечи. Гъажи 1958 - йисуз хайи хуьре рагъметдиз фена. К. К. РикІе мани авайбур. Агъакерим начагъ хъана, жегъилзамаз рагъметдиз фена. К, 1991, 17.І. **Синонимар:** къин, кечмиш хъун, а дуьньядиз фин.

РАГЪМЕТЛУ туьрк, прил, къейидакай рахадайла, адаз ийизвай гуььрметдин лишан яз ишлемишдай гаф. И макъам чи рагъметлу бубадиз гзаф кІандайди тир. Гь. Гь. Адетдин къармахра... анжах 1994 - йисуз рагъметлу шаир, общественный деятель Изет Шерифован ва адаз шериквалзавай маса ватанпересрин алахъунралди гъахъ винел ахкъалтна. Д. Шерифалиев. Къабил бубадихъ галаз гуьруьш.

РАД суц.; -туни, -туна; -тар, -тари, -тара тІуьр хуьрек руфуна кІватІ жезвай хъуьтуьл турба хътинди. Чидач, хабарсуз акъурвиляй тирни, ада зи ратар ратарихъай гапудна, кІараб кІарабдивай къакъудна, жалгъа жалгъадилай алудна. А. Исм. Эхиримжи къув. Лацу кишмишири ратарин кІвалах хъсанарда. ЛГ, 2003, 31. VII. * **яцІу ратарин шуькІуь ратар незва.**

РАДИАТОР урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра машиндин моторда цилиндр къурдай яд авай шуькІуь турбайрин системадикай ибарат тир прибор.

РАДИО урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра инсанриз эфирдай гузвай рахунар, хабарар къабулдай аппарат. Гъар са колхозчидин гъиле кІелиз газет авазва. Йифди-югъди куьчейрани радиояр рахазва. А. Мут. ЦІийи Макъар. На лугъуди, оркестрди радиодай язава чаз вальс... К. Ал. Дустуникай баллада. Буба стхади... интересный инсанрин суьгъбетар лентиниз къачуна, радиодай гана. ЛГ, 2002, 15. V. Дуьз я, эхиримжи йисара кІелзавайбур машгъуларун, абурун фикир, къатІун желбун патал тарсара гзаф къадар техникадин такъаратар (радио, кино, телевидение, компьютер ва маса тадаракар) ишлемишзава... ЛГ", 2004, 30. III.

РАДИОЛАМИШУН гл., ни вуч; -да, -на; -из, -зава; -а || ая, -ин, -рай, -мир; радиоламиш авун, радиоламиш тавун, радиоламиш тахвун, радиоламиш хъийимир инсанар яшамиш жезвай чкайра радио тун. Хуьр радиоламишна, вири кІвалахар куьтягъ хъайила, чІар кайи ни атайди хъиз, Шалбузни хтана. Гь. Къ. Четин бахт. Советрин девирда вири хуьрер радиоламишнавай. Р.

РАДИОСТАНЦИЯ урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра инсанриз эфирдай гузвай рахунар, хабарар ва я маса сигналар гудай ва къабулдай аппарат ва аппарат(ар) авай чка.

РАДИСТ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра радиодин рекъяй пешекар. Армияда авайла, зун радист тир. Р.

* **радист хъун** гл., вуж радиодин рекъяй пешекар хъун. Ругуд вацІра кІелайла, вакай радист жеда. Р.

РАДИСТВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера радистдин пешекарвал. Хъиз радиствал гзаф бегенмиш хъана. Р.

* **радиствал авун** гл., ни радист тир пешекарвал авун. Армияда за радиствал авунай. Р.

РАЖ суц.; -чуни, -чуна; -чар, -чари, -чара 1) хуьтІуьз тІуьн патал гъазурнавай техил. Раж регъвена, цІай-кІарас гъазурна, жемят архайин я. З. Э. Муькъвел гелер. Ада рачунин техил къачуна. гъуьр регъвена. Тамай кІулалди кІарасар гъана. З. Э. Рамзият. 2) хуьтІуьз тІуьн патал регъвенвай гъуьр. Куьч хъанай

жемят хъинедалди раж, Гъардан риклевай са умудлу зенд. П. Ф. Зи хуър. Рачар, зулуз регъвена, куътягъ жезва. Гь. Къ. Четин бахт.

РАЧУНАЙ нар. нубатдай, нубат яз. Рачунай нехирдив финиз мажбур хъана. Р.

РАЗВАР кил. РЕЗЕРВУАР.

РАЗВЕДЧИК урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра душмандин ниятар, къастар, къушунар, яракъар ва абур алай чкаяр чинеба ахтармишна чирдай кас, аскер.

РАЗВЕДЧИКВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -ил ери. -илера разведчикдин пешекарвал. Вичин бедендик къусни кичлевал квачир Алиметова вич разведчиквилез ракъурун тлалабна. З. Э. КУТВ-диз фена.

РАЗИ араб, прил. са нин-куън ятлани терефдар тир. Секиндаказ яшамии жезвайди - атланвай тар я, вичин уьмуърдилаи рази кас - китлизвай кланчI я. З. Р. Веси.

* **рази авун** гл., ни вуж нелай-квелей авай, жедай, гуьзлемишзавай гьал гьикI ятIа, гьакI къабулун. И чIал лагъай Етим Къази, Гуьгъуьл хамир, аярази. Е. Э. Гуьлселем.

* **рази хъун** гл., вуж 1) нелай са ни ятлани авур кар, лагъай гаф бегенмиш хъун, хъсан акун. И чIал лагъай Етим Къази Айиб мийир, хъухъ вун рази. Е. Э. Ви рутба гуьндуьр хъуй. Бадени Саруханалай рази хъана. А. Ф. Риза. Яран дидед зал ийизва дамах, къунишияр вири рази я залай. Б. С. Агат тавуртIа. 2) квел авай, жедай гьал гьикI ятIа, гьакI къабул хъун. [Гегъвер]. - КIел авун хъсан кар я лугъуда, чан руш, ви стхадини кIел ийизва. Чидач ман, вун кIелиз ракъурунал ви буба рази жеда тIа. Гь. Гь. Адетдин къармахра. [ФатIимат]. - Диде, чан диде, буба рази тахъана тач, эгер на адаз минет авуртIа. Гь. Гь. Адетдин къармахра. Къембер кIеве гъатна. Рази жез кланзава чир. Рази тахъуникайни чара авачир. А. А. Лезгияр. Куь руш Гуьлназ аз бегенмиш хъанва. Эгер рази хъайитIа, ам уьмуърдин юлдаш хъана кланзава аз. И. А. Гуьлназ. 3) ни хъ галаз авай, жедай гьал гьикI ятIа, гьакI къабулун. Гафарни крар дуьз текъвезвайди акурла, Горбачевой девирда ам партиядин жергейрай экъечIнай ва и кар ада делилламишини авунай, талукъ ксар адан делилрихъ галаз разини хъанай. ЛГ, 2003, 13. XI.

РАЗИВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера рази тир гьал. Ахпа, жемятдин разивал аваз, тахсиркарриз ихътин жазаяр гана... Ф. Гуьульун руш. Чун вири Сартан тайинарунал рази я, -лагъана чпин разивал малумарна... А. И. Къиргъин. Абур къведни, къилер хкажна, спелрик хъвер кваз, разивални такабурлувал чинра аваз, акъвазнавай. А. Къ. Нехирбанни. лекъ.

* **разивал (развивилер) авун** гл., ни квел рази тир гьал къалурун. Шкъакъди пулар кIевна, разивилер авуна. А. И. Самур. **Синоним:** разивалун.

* **разивал гун** гл., ни низ-квез вуч ийиз, авуниз са кар къилиз акъудиз рази тирди лугъун. - Хъурай, чан диде, хъурай, - тадиз разивал гана Играмудина. - Ам са акъван четин месэла туш. Я. Я. Са фурун вакIар. Гила малум жезва хъи, халкъдин ихтияр авачиз и кардиз разивал гайиди райкомдин виликан сад лагъай секретарь Рамазан Бедиров тир. М. М. За нин бахт чуьнуьхна? Жемятдин кефи хаз тахъай, вич рикIин къеняй Аллагъдихъ инанмиш зи бубадини разивал гуда. Ж. Гь. Рубгъдин, рикI.

* **разивал къачун** гл., ни нивай рази тирди малумариз тун. Инжиклу жедайди туш, ашукъ ятIа, адан хурудал чуьнгуьр къугъук лазим я. Дуьз лугъузвани за, дустар? - разивал къачудай саягъда инал, рахай кас емекханада авай инсанриз тамашина. С. Ярагъви ашукъ Уьзден.

РАЗИВАЛУН гл., ни; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; разивал авун, разивал тавун, разивал тахвун, разивал хъийимир рази тирди малумарун. **Синоним:** разивал авун.

РАЗИВИЛЕЛДИ нар. разивал хас яз. Назима разивилелди къил эляна. А. А. Умуд. Эхирни, судъяйиринни тренеррин разивилелди къве Мегъамедан акъажун акъвазарна. Н. Насруллаев. Къве Мегъамед. Завай пара разивилелди лугъуз жеда хъи, чи инсанрин алахъунар, гьакъисагъ зегъмет сеbeb яз, эхиримжи йисара чи рекъе хаталу са дуьшуьшини арадал атанач. ЛГ, 2003, 13. XI. И йикъара РФ-дин Госдумай терроризмдай гудай жаза кIевиди авунин рекъай теклифар разивилелди къабулна. ЛГ, 2004, 21. II. **Антоним:** разисузвилелди.

РАЗИКЪ араб, суц. даях. Жумла махлукъатдин разикъ Вун я хъи. Е. Э. Вун я хъи.

РАЗИСУЗВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера. рази тушир гьал. **Синоним:** наразивал. **Антоним:** разивал.

* **разисузвал авун** гл., ни нелай-квелей рази тушир гьал малумарун. Колхозди багълар кутаз баишламишайла жемятди разисузвилер гзаф авунай. З. Э. Муькъвел гелер. **Синонимар:** наразивал авун, разисузвалун. **Антоним:** разивал авун.

РАЗИСУЗВАЛУН гл., ни нелай-квелей; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; разисузвал авун, разисузвал тавун, разисузвал тахвун, разисузвал хъийимир рази туширди къалурун. Аялриз фу, тербия, образование гуз, кIвалахдалди таъминариз тахъайла, властрилай, гьакимрилай наразивалзава инсанри... ЛГ, 2003, 8. V. Элеоноради и кардан разисузвалзавай. Х. Шайдабегова. Элеонора Рузвельт. **Синоним:** разисузвал авун. **Антоним:** разивалун.

РАЗМА суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра чай патал ргай циз ягъун патал къурурнавай махсус набататрикой

гъазурнавайди. Бугъ акъатзавай самовардин кылелай чайник къачуна, къве истикандиз разма цана. А. А. Ирид цаварик Самурдин ван,

РАЗМЕР урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра парталдин, кІвачин къапарин ва мсб. екевал, гъвечІвал.

Инсанри алуКІзавай кІвачин къапаринни парталдин размер сад жедач. Зи туфлийрин размер 40 я, перемдин - 41, костюмдин - 54, шляпадин - 56. Р. **Синоним:** къадар 2).

РАЗРЯД урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) затІарин, инсанрин са жуъре. 2) са карда алакьурин дережа.

РАИЖ * **раиж авун** гл., ни вуж малум жедайвал авун.... дишегълидин эдебсузвиликай вири тамуз-тараз раиж ийизвай. А. Исм. Вацран мичІер, Милли литература халкъдиз раиж авун патал "Самурди" тухвай ва къени тухузвай таблигъат пара къетІенди я. «Самур» жури., 2003 № 23. **Синонимар:** малум авун, малумарун, чир авун, чирун.

* **раиж хъун** гл., вуч малум жедайвал гъалдиз атун. Гъа икІ, 23 мартдиз чубнуьхунар авур къве жегъил, ракъун клеткада туна, шегъердин куьчейрай тІуз виридаз раиж жедайвал тухвана. ЛГ, 1993, 1. IV. Мегер гъвечІи хуъре чІуру кар сир яз яргъалди амукъдани? Вири жемятдиз зи писликвиликай раиж хъана. А. М. Киф атІайди. **Синонимар:** чир хъун, малум хъун.

РАЙИСПОЛКОМ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) советрин девирда районда дуланажагъ идара авун патал къабулнавай къарар къилиз акъуддай тешкилатдин къиле авайди. Гъа са вахтунда партиядин райкомда ва райисполкомда колхоздин правленидин председателъ «кар алакьдай председателъ» я лугъуз къуллугъдал хуъзвай. А. Шагъмарданов. Майишатдиз регъбервал гуникай веревирдер. 2) советрин девирда районда дуланажагъ идара авун патал къабулнавай къарар къилиз акъуддай тешкилат, тешкилатдин идара. Ахтармишар-затІар ийиз райисполкомдай инсан атана. А. А. Лезгияр. Зарафатдин кар тушир, кас райисполкомдин отделдин зеведиш хъанвай. З. Э. Рамзият.

РАЙКОМ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) советрин девирда районда партийнийрин тешкилатдин къиле авайди, Нянихъ... Шахмарданов райкомдин машинда акъахна, текдиз гъамамдиз фена. А. А. Лезгияр. Райкомдини, вичиз шикаят авурла, куьн, иниз хкайбурув рахух лугъуз, вичелай алудна. Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз. 2) советрин девирда райондин партийнийрин тешкилат. - Вири райкомра вун лап гъа обкомдин работникрихъ галаз барабардаказ къабулда. Я. Я. Са фурун вакІар. -Колхозда авай гъаларин гъакъиндай партиядин райкомда ва производствонин управленида датІана гъуъжетар физ хъана. А. Шагъмарданов. Майишатдиз регъбервал гуникай веревирдер.

РАЙОН урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) уьлкведин ва я шегъердин къене политикадинни дуланажагъдин уьмуьр идара авун патал тайин сергъатра чара авунвай пай. РФ-дин виридалайни къиблепатан сергъятдал алай дагълух Ахцегъ район 1929 - йисуз арадал атана. ЛГ. 2004, 15. VII. Лезги районрикай сифте чкадал Мегъарамдхуьруьн район (58,7 агъзур), гуьгъуьнал Сулейман-Стальский (54,0 агъзур), Ахцегъ (31,6 агъзур), Хив (20,7 агъзур), Къурагъ (15,2 агъзур) районар ала. ЛГ', 2004, 24. VI. Вичи лугъузвайвал, адан [М. Жалилова]. - А. Г.] сифте шишр Октябрдин революциядикай тир. Ам 1957 - йисуз Докъузпара райондин «Социализмдин рехъ» газетда чап хъанай. З. Къ. Мердали Жалилован 60 йис... 2) райондин идараяр авай хуър. - Чехи хва зи, къуниши, мад ваз чизва, районда ПМК-дин чІехиди я. М. В. Гъарасатдин майдандал. ГъикІ ятІани зун райондиз фейшла, куьчедал гъалтна, зун акурвалди вич зи патав атана... А. Муграгъви. Ажалдин хура. КІанз-даКІанз са уькІуь афни удмишна, Сариядиз «гуьзлемиша» лагъана, хамни гъаз ам райондиз рекъе гъатна. У. Къемберов. Спелар куьрсарай хам.

РАЙОНЛАМИШУН гл, ни-куь; -да, -на; -из, -зава; -а || ая, -ин, -рай, -мир; районламиш авун, районламиш тавун, районламиш тахвун, районламиш хъийимир тайин са чкада районар тешкилун.

РАЙОНЭГЪЛИ цІ., суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра районда яшамиш жезвайди. ИкІ, гъар са районэгълидал гъалтзавай инвестицийрин къадарди 3029,5 манат тешкилна. ЛГ, 2004, 15. VII.

РАЙПО урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра советрин девирда районда тІуьн-хъунин продуктар, кІвалахар тешкил ийизвай идара. Давуд лагъайтІа, райподиз физвай. А. Р. Къве чин.

РАК¹ || **РАКІАР** || **РИКІИН** суц.; -икІини || -и || -и, -икІина -а || -а; -акІар || -ар || -ар, -акІари || -и || -ри, акІара || -ра || -ра дараматдин къенез гъахъун ва анай екъечІун патал цІа туькІуьрнавай чкадик тахтадикай расна кутунвай имарат. # ~ кутун, ~ хкудун, ~ ахъаюн, ~ акъалун. Вун акурла, зарзазавай гъилериз РакІар ачух... Е. Э. Зун атана. Папа фекъи кІвализ гъана, раКІарар кІеви авуна. Са тІимил вахт хъана, рак гатана, гъуьлудъ, - ахъай раКІар, вич хтана, - лугъуда. Ф. КъепІина тур фекъи. Амма бирдан ван авурди гъи дагъвидин рикІин я? А. С. Дагъларин адетар. Иер хъурай рахун-луькІуьн, Дустариз ахъаз тур рикІин. Н. Сам. Гаф атайла, рахун герек. Гуьгъуьнлай гъа и раКІар са гъилле кукхтуна за даКІарар яна. К, 1988, 26. X. * **къве хилен рак, хунча рак, сая рак.**

* **рак гатун** гл., ни нин кІвализ илифдай ихтияр тІалабун. Дубнья са пад хъайитІани, Цавай цІаяр къвайитІани, Чил къве патахъ хъайитІани, Зун жеда вахъ галаз, яр. А. С. Вучиз атанач, яр.

* **рак-даКІар** суц. кІвализ, дараматдиз гъахъиз-экъечІдай чкаяр. И карда, муаллим Нурдинов Зиявудина план чІугуна, прораб Османов Тарикъулдин гуьзчивилик кваз, цІан устІар къуланстІалви Къазагъмеда

квалер эцигна, харат устIарар Гъажимурада рак-дакIар, Эмирбеге шуъшебенд илигна, ана шуъшеяр Саид. жамала туна. С. Зи Сулейман.

* **рак квачир сив** суц. фагъум, фикир тавуна, гзаф рахадайди, сивел атай вуч хъайитIани лугъудайди. Л Алатнава сивин къаллагъ Са затIни туш ачух чанах. Бес хъурай тIун а ви лагълагъ... С. А. Лагълагъчидиз.

* **рак ракIа(ра) (рикIина) авай къунши** суц. лап мукъва къунши. Ибур чилерайчилииз вучиз физвач, ракракIара авай къунши, кIул алгъана, хур къенез фенвай, гиланI вилера каш амай хътин какур Агъмед акурла? П. Ф. Жуван руг. Са къадар вахтар алатайла, Сеферан кIвале суфрадихъ адан рак ракIара авай къунши Байрам ацукънавай. ЛГ, 2004, 18. XI.

РАК² урус, суц.; -ди, -да азардин тIвар. Зун ашукъ тир алимрал Рак терг ийиз кIанзавай. А. Ал. Лифрекай баллада.

РАКЕТА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) са тайин макъсадалди цавуз ядай цIай къадай затI авай ва вичин ишигъ чукIуриз-чукIуриз фидай гуьлле. Атана йис, атана Свараг галаз гъетерик. Цав цуькверай ацIана Ракетайрин экверин. А. Ал. Цийи йис. 2) алемдин бушлухриз ракъурдай гуьлле-самолёт. Самолётни ваз кани, Ракетани къудратлу - Гъич са затIни ракъунин Патав къадач гъайбатлу. А. Ал. Акъвазра рагъ хъфизвай.

РАКЪАР, РАКЪАРИ рагъ существительнидин падежрин формаяр. Кил. РАГЪ.

РАКЪИБ араб, куьгъ., суц.; -ди, -да; -ар, -ри. -ра рабетлу инсан. ХунI четин я, кIан хъайиди тагайтIа, ракъибарни амалдивди рахайтIа. Е. Э. Аман, яр. Нече шумуд ракъибарин гуьгъуьлар хана, Зулжалал... Е. Э. Чуьхвер.

РАКЪУН нугъ, гл., ни ву. ж; -ада, -ана; 1) садан патай масадаз са вуч ятIани агакъарун. Дустуни ваз са ажайиб савкъват ракъайна. Е. Э. Чуьхвер. За зи арза шикаятна лагъана, Дустар патав рисалатна, ракъана. Е. Э. Азиз дустар, килигдачни зи гъалдиз? 2) са кар къилиз акъудун патал вуж ва вуч ятIани рекъе тун. Ви патав уьлчуь ракъайтIа Яраб вун бизар жедани? Е. Э. Гъазанфераз. Гатфарин югъ мукъвал ала, Салам-дуьа ракъуд за ваз. Ф.

РАКЪУРУН || (**ДАКЪУРУН** нугъ.) гл., каузатив, ни вуж; -да, -на; -из, -зава; -а. -ин, -рай, -мир; ракъур тавун, ракъур тахвун, ракъур хъийимир 1) са чкадай маса чкадиз фидайвал, агакъдайвал авун. Цикъвед агъзур девед пар Яд дередиз ракъуррай... Ф. Къванцин гада. Марф ракъуриз кIан хъанва жед Худаадиз... Е. Э. КIандач рекъиз гафар амаз лугъудай. [Загъидат]. - На, диде хтайла, лагъ адаз, ада вун ракъур тавуна тач. Лагъ хъи, чнани кIелзава гъа ликпунктда. Гъ. Гъ. Адетдин къармахра. - КIел авун хъсан кар я лугъуда, чан руш, ви стхадини кIел ийизва. Чидач ман, вун кIелиз ракъурунал ви буба рази жедатIа. Гъ. Гъ. Адетдин къармахра. Мажбуридаказ чи хуьрйя пуд кас алкоголдикай сагъар хъийидай больницадиз ракъурнава. К, 1985, 14. VII... зи патав лезги чIал тийижир, кIелдай къван лаи хътинди авунвай цIикъвед-цигуд савай са шуьрлуьнкI дакъурзава. Ж. Гъ. Юргъалай гуьгъуьниз. 2) са вуч ятIани кве ятIани гъатдайвал авун. Цаз гъилиз ракъурнатIани, рикI тIар хъана. Р. **Синонимар:** сухун, чуькъуьн, ягъун.

РАКЪ суц.; -у, -а; -ар, -ари, -ара гимишдинни лацувилин акахъай рангунин металл. Са сеферда, пакамахъ фад хъиз, Гуьлуьн шагъдин рушаз къенеррин ракъар жакъваз элкъвезвай ва вичиз патахъпатахъ килизавай гуьлуьн шив акуна. Ф. Гуьлуьн шив... гадади адал элкъвена тахтайрикайни ракъарикай къакъан пару чIугунвай. А; Исм. Эхиримжи къув, Къавариз иифер, сахси, ракъ янавай, багъбустан, шуъшебенд айванар галай къве мертебедин кIвалер саки виридахъ ава. ЛГ, 2004. 28. II.

* **ракъ акур чинер(ар)** хъиз нар. гзаф къурхувал акатна. Йифен гуьзелвал акурла, хуьре авай къазахризни, куьчедиз экъечIна, сейр ийиз кIанзавай, амма Бубадин анжах са тIвар-ван хъайила, ракъ акур чинерар хъиз, квахъзавай абур гъар сад са кIвале чуьнуьх хъанвай. Къ. Къ. Кири Буба.

* **ракъ ягъун [чIугун]** гл., ни-куь квез са куьн ятIани винел пад ракъуналди кIевун. И мукъвара чи кIвалин къавуз ракъ чIугвадайвал я, вучиз лагъайтIа, колхоздиз адакай -менфят къачуз кIанзава. Р. Гъ. Зи прид стха.

РАКЪАР суц.; -и, -а вагъши гъайванар къун патал раснавай алат. Ракъаравай пеленгар, машахар, Жанавурар аквазва къери жез. А. С. Ветлер. **Синонимар:** желе, къентераг, кам, чартма.

* **ракъар къягъун** гл., ни низ-квез вагъши ничхир, гъайван къун патал раснавай ракъун яракъ. Фекийр Эмин, - ваз авур кар! Къяна адаз, яхъ са ракъар. Е. Э. Къах тIуьр кац

* **ракъара гъатун** гл., вуж-вуч 1) вуч вагъши гъайван къянавай ракъара гъатун. 2) куьч. четин гъалда гъатун.

РАКЪУН прил. ракъукай, кIеви металлдикай раснавай. [Керекуьре Пуркурович]. Пул хъайидалай къулужъ фена Америкада жуваз цIийи са ватан къахчуда, къакъан пару яр, ракъун ракIарар галай... Ф. Б. Филиал. И еке дараматдин къенепата юкъни-юкъ тирвал ракъун мягъкем дестекри мискIиндин къве патан цIарни сад-садахъ галаз алакъалу авунвай. ЛГ. 2004, 15. VII.

* **ракъун балкIан** суц., зар. трактор. Чпи цанар ракъун балкIанралди цадалда. З. Э. Муькъвел гелер.

* **ракъун рехъ** суц. поездар фин патал кIеви металлдикай раснавай рельсерин рехъ.... садбуру лагъана,

Дербентдиз фена; садбуру лагъана, ракъун рекъел Къвалахиз фена. А. Ф. Риза. Къвал ракъун рекъин патав гвай ва сифте йикъара физвай поездрин ванери адав сакъани ахвар вугузвачир, амма гила вердиш хъанва. З. Гь. Ахварай авудай аваз.

* **ракъун шаламар алуқІна свас жагъура** мисал 'сусахъ ярғалди къекъуьгъ' манадин мисал.

РАКЪУЦІ суц.; -ди, -да; -ар, -ри. -ра металлдин пичера руда цурурайла, амуқьдай кІеви цІивин хътин затІ.

РАКИАР(АР) кил. РАК.

РАКИНИ, РАКИНИЗ **рак** существительнидин падеждин формаяр. Кил. РАК.

РАКИНИН прил. **рақІниниз талуқь**. За базардай рақІнин петлияр къачунай. Р.

РАМ: * **рам хъун** т-б, гл. пуч хъун, терг хъун.

РАМАГ фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра гъайванрин, ничхиррин кІватІал. - КІандатІа, - лагъана давамарна Асана, - дагъда авай лапагрин суьруьяр, маларин илхияр, хварарин рамагар къачу. З. Э. Муькъвел гелер. Адила рамагдиз хкъагъай къве балқІанни зи гъуьлуьни Сурхая турманриз маса гана. Къ. М. Дагъларин деринрин булахар. Къулухъ элкъезвай къушундин гъуьлуьнал сан-гъисаб авачир къван мал-къарадин нехирар, хиперин суьруьяр, балқІанрин рамагар алай. З. Р. Гъажи Давуд.

РАМАГБАН суц.; -ди, -да; -ар, -ри. -ра **рамаг хуьзвайди**. Гъасятда зи рикІел лезгийрикай сад лагъайди яз и тІварцІуз [Социализмдин Зегъметдин Игит. - А. Г.] лайихлу хъайи рамагбан Агъабег Уружеван, адан гъуьлуьналлаз уьзуьмчи Сейфедин Къулиеван, багъманчи руш Саимат Ферзалиевадин ва масабурун тІварар къезва. ЛГ, 2004, 13. IV.

РАМАЗАН араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) мусурманрин календардин вацран тІвар. 2) (чІехи гъарфуналди - Р) **эркекдин хас тІвар: Рамазан**. Дустар Къазанфар, Рамазан, Эмин ама квехъ эрзиман. Е. Э. 1877 - йисан бунтариз. Межлисдавайбур вири кавхадиз тамашна. Кавха Рамазан са вилихъди Уьзденаз тамашна... С. Ярагъви ашукъ Уьзден.

РАМКА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) пенжерда шуьшеяр тун патал тахтадикай раснавай кІалуь. 2) **шикил тун патал раснавай къуд пипІен кІалуь**... дуьзмишнавай рамкада авай рушан шикил къалурна. - Гъамни квехъ галаз Къвалахзавайди яни? Б. Гь. Вили вилер. [НацІамур]. Керекуьре Пуркурович, зав са тІимил пул гице, за, исятда фотографдиз эверна, куь КІвачин къилел са шикил яз тан, ам, чІехи авуна, рамкада туна, чи институтдин къуза патай куддайвал. Ф. Б. Филиал.

РАМУН гл., ни вуч; -да, -на; -из, -зава; -а || ая, -ин, -рай, -мир, рам авун, рам тавун, рам тахвун, рам хъийимир тахъай, авачир гъалдиз гъун. За рамнава виридалай къакъан тахт, Заз вун хътин иерд ава дуьньяда. М. М. КІан хъун зи яр.

РАНГ фарс, суц.; -уни, -уна; -ар, -ари, -ара са затІунин экуьнин тав. # аби ~, вили ~, шуьтруь ~. хъипи ~, яру ~, цавун ~, чипин ~; ~ алахъун, - къалин хъун. Тачагъайди пашман, жагъайди шад я, гъар рангунин Яру, цІару гуьллуь чит. Е. Э. Яру, цІару гуьллуь чит. Назлуди пІатІнусдила хъипи рангарин са истикІан къачуна. А. А. Пад хъайи рагъ. Гъар жуьредин - къацу, хъипи, яру, михек... - рангари безетмишнавай зулун тама еке са луж чакълари бегъем дем, еке межлис, къиле тухузвай. Къ. М. Дуствилин цІай. ☀ М. М. Гъажиева и существительнидин кирс падежра гъам -уни, -ади ишлемишун норма яз гъисабзавай (кил. М. Гаджиев. Лезги чІалан орфографиядин словарь, 1955).

* **ранг гъун** гл., ни нел-квел **абурлу авун**. Йисаралди садани фикир тагуз гадарнавай гъятрал ранг гъанва... Х. Шайдабегова. Гъилер - къизилдин, крар - заргардин.

* **ранг фин [алахъун]** гл., куьн **ранг амачиз хъун**... **ранг фенвай перемарни шалвар ала**. К., 1988, 25. XI. **Синоним:** алахъун.

* **ранг ягъун** гл. 1) ни кез са гъихътин -ятІани рангадай авун. ТІимил цІегърен гелер квай адан гъаркъуь ва туракъ ранг янавай чини гена заз затІни лагъанач. Б. Гь. Кек галқІизва. За Ольга Дмитриевнадиз са вил яна ва зи гаф юкъвалай къатІ хъана: заз адан ранг ягъ тавунвай, амма къизилгуьлдин пеш хъиз яру пІузаррал гъикІ жизви хъвер акъалтна квахънатІа ва гъикІ ада къил галтаднатІа акуна. А. М. Мурк рақъини цІурурда. Вацран экуьни гъуьлуьз фири некІедин ранг янавай. З. Э. Кек галқІизва. 2) куьч., кез **дигмиш жедай гъалдиз атун**. Мухлисатан успагъивал, зиринг къветрен къекъуьнар акваз куз-хъукъуз амуқьдай абурлу дугъудай: - Пагъ-пагъ, ранг янавай лацу пІини я. З. Э. Муьгъуьббатдин цІелхем.

* **рангунал вегъин** гл., парча, гъалар, партал тайин рангадик кутун.

РАНГЛАМИШУН гл., ни вуч; -да, -на; -из, -зава; -а || ая, -ин, -рай, -мир; рангламиш авун, рангламиш тавун, рангламиш тахвун, рангламиш хъийимир 1) **рангуниз вегъин, тайин са ранг алай гъалдиз гъун**. 2) **рангар ягъун**. Рангламишун муьд хъайила, Фередихъни сиргъа хъана. Гь. Рамазанов. Нуькердикай агъа хъана.

РАНГЛУ прил. **ранг янавай**. **Антоним:** **рангсуз**.

РАНГЛУВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера **ранг алай гъал, рангунин гъал**. **Антоним:** **рангсузвал**.

РАНГСУЗ туьрк, прил. **тайин шейиниз вичин хас тир ранг алачир**. Са тІимил вахтара вун ина акъвазна кІанда. Хирер са бубат сагъ хъайила, ахпа фейитІани жеда, - лагъана Къвалин иесиди. Къиличан рангсуз

сифетдик экв кткана. А. И. Къиргъин. *Беневшайри кьве сеферда цуьк акъудда: гатфариз ва гатуз. Гатфарин цуьквер ирибур, гуьрчегбур ва атирдин ни галайбур жеда, амма тум гьйдач. Гатун цуьквер куьлубур, рангсузбур ва ни галачирбур жеда, амма тум гьйда.* А. С. Беневшайри кьве сеферда... **Антоним:** ранглу.

* **рангсуз хьун** гл. **рангар амачир гьалдиз атун.** *Касдин чин, - гьамиша вирт гуьцлайбур хьиз, рахадай плузарар, адан вилер, - чняй гагь Кефер, гагь Кьибле, гагь Магъриб, гагь Маширикь аквадай вилер, - вири, гагь хъити, гагъни рангсуз жез, яни рангар атлуз, кьве гьалда дегши жезвай.* З. Гергерви. Бакъарей Бакъурякай нагъил.

РАНГСУЗВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера **ранг алачир гьал.** **Антоним:** ранглувал.

РАНГУНИН прил. **тайин рангадиз вегьена гуьрчег гьалдиз гьанвай.** *Зияратдиз кьезвайбурув гвачир са затИни авачир. Ракънинин гуьмбетдиз лапагар, верчер, гъери, дуьгуь, рангунин литер ва гзаф кьадар маса шейэр паяр яз гьизвай.* А. И. Къиргъин.

РАНДА фарс, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра **харат устларди тахта, кларас цалцАмардай алат.**

* **рандадай ягъун** гл., *ни вуч харат устларди тахта, кларас ранда алатдалди цалцАмарун.*

РАПАР раб существительнидин гзафвилини кьадар. *Кил. РАБ.*

РАПАРАН суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **рапар-гьалар твадай затI, кьвати.**

РАПРАП суц.; -ди, -да; -ар, -ри. -ра **гзаф нурлу экв.** **Синоним:** цларцлар.

РАПРАПУН гл., *куь; -да, -на; -из, -зава; рапрап авун, рапрап тавун, рапрап тахвун, рапрап хъийимир гзаф нурлу экв.... гъетери рапрапариз нур гуз башламишна...* А. Ф. Лянет. **Синоним:** цларцлар гун.

РАС: * **рас авун** гл. *ни вуч са вуч ятлани арадиз гъун. Ада заз маша рас авуна, амма бегъемди хъанач.* Р. **Синоним:** расун.

* **рас хъувун** гл. *ни вуч чIуру гьалдиз атанвайди кьайдадиз хкун. - Ма, и шаламарни ваз, и валчагъни. Бадедив са тIимил рас хъийиз туна алука жуваз.* А. Ф. Риза. *И рекъерихъ гелкьуьн, абур рас хъувун чкадин Советдин бурж я...* И. В. Чирхчир. *Расна чуьнгуьр бубади.* К., 1988, 23. XI. **Синоним:** расун,

РАСАЛМИШ: * **расалмиш хьун** гл., *вуж-вуч нел-квел сад масадал, арадай вахт алатайла, гьалтун. Ахпа ам гьаятдиз экъечIна. Варарал ам вичи гуьзетзавай Алмасовал расалмиш хъана.* А. А. Умуд. *Маса пачагъ хъжеда вал расалмиш, Халкъ паталди хъсан пачагъ авайд туш.* А. С. Вилик жерге. *Заз бязи кьекъуьнра хаталу кьвалар гьалтзавайди чизвай. Амма гьич, чка мус расалмиш жезватIа, дуьздаказ тайинарун регъят акъваззавачир.* Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз

РАСПИСАНИЕ урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра **тикрар жезвай са кар кьилиз акъуддай, акъатдай вахт кьалурзавай затI.** # тарсарин ~, поездрин ~; ~ туькIуьрун, ~ дегшиарун.... *пакамахъ фад школадиз атай ученикриз ва учителриз дегълизда тарсарин расписание алкIурнавай тахтадал цIийи расписание акуна.* А. А. Умуд.

РАСПИСКА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра **сада вичин патай масадаз авай алакьадин кIвалах, кар тайинардай документ.** *Округдиз феийи Алирза, Айнадин тIалакьар вахкана ва адахъ вичин гьич са гафни галамач лагъай расписка гана, хтана.* З. Э. Муькьвел гелер. *Фекъи-фахрадиз, сур атIайбуруз гайи пулар... сур атIайбурувай чпиз гайи пулуни гьакъиндай лугъузвай распискаяр, чи муьжубд кас авай хизан хъфена-хтайдан гьакъиндай шагъидвалзавай рекъин билетар гилигзава.* А. Къ. Гилигзава.

РАСПОРЯЖЕНИЕ урус, суц.; -ди, да; -яр, -йри, -йра **гьукуматдин идаради кьанун яз акъуднавай кьарар.** *Районрин ва шегъеррин администрацийри 2004 - йисан 1 - апрелдалди чкадин бюджетар тамамарунин вацран гьахъ-гьисабра, и распорядженидин 1 - пунктунихъ галаз кьадайвал, коммунальный игътияжрин (электроэнергиядин. газдин) субсидияр гуниз серфнавай харжияр кьалурун.* ЛГ, 2004, 15. VII.

РАССКАЗ урус, лит., суц.; -ди, -да; -ар, -ри. -ра **прозадалди кхъенвай ча вакъиадиз талукъарнавай куьруь литературадин жанр.** *Куьруь рассказ ва я новелла кIелзавайдаз са истикан яд я. Ам ада са нефесдай хъвада.* А. Ал. Къурбан Акимов. *Гьелбетда, Ватан патал женгера телеф хъайи гьар сад чпикай неинки газетдин куьруь макъала кхъиниз, гьакI очеркар, рассказар, повестар, романар кхъинизни лайихлу я.* ЛГ, 2004, 22.I. **Синонимар:** гьикая, новелла.

РАСТРАТА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри. -йра **кIвалахзавай чкада вичин кIвачихъ галай пул ва я маса шейэр законсуз рекъера харж авун.**

РАСУ прил. **ярувални хъипивал акахънавай рангадин.** # ~ чIарар, ~ кьил, ~ суфат, ~ рацIамар; ~ жегъил, ~ ханум. *Диде аскIан буйдин, расу чIарар авай, чин са тIимил яргъи, зиринг дишегъли.* З. Р. Зи уьмуьрдин шикилар. *Руша, кIвач кьуна, расу чIарар алай нини галтадзава.* М. Б. Зун кьенвач. *Акуна заз, им ажеб акунар авай кицI я. ЧIарарин ранг расу, расу рангунал чулав яни, шуьтруь яни пилекар алай, кIвачер шуькIуь, амма тапацар еке, гардан куьруь, амма келле зурба са жинс я.* А. Исм. Эхиримжи кьув.

* **расу хьун** гл., *вуж-вуч расу ранг алай гьалдиз атун.*

РАСУВАЛ суц.; -или, -иле; -илери, -илера **расу тир гьал.**

РАСУДАКАЗ нар. расувал хас яз. **Синоним:** расуз.

РАСУЗ нар. расу яз. **Синоним:** расудаказ.

РАСУКАР суц.; -ри, -ра куьлуь авунвай як тукIунвай гъайвандин михънавай руфуна ва ратара туна гъазурдай хуьрек.

РАСУН гл., ни вуч; -да, -на; -из, -зава; 0 // -а, -ин, -рай, -ин, -мир; рас тавун, рас тахвун, рас хъийимир са вуч ятIани арадиз гъун. Гишин хъанвайвиляй. яваидаказ къарагъна, тамуз фена, мегъуьн тазар атIана гъана, вичиз чIемерукар, хъелер расна. Ф. Кесибдин хва Къагъриман. Муькъвер расда лугъуз, кIвалер чукIуриз, гъварар дашмишина. И. В. Чирхчир. Гуьрчег тереф - ам элкъвена расда ягъай къванцикай. М. Б. Муьгъ. **Синонимар:** тешкилун, туькIуьрун.

РАСХОД урус, суц.; -ди, -ар, -ри, -ра са вуч ятIани къилиз акъатун патал са затI (пул, яд...) квадарун, авачир гъалдиз гъун. Къан са пут нафт вичин расход... С. С. Примусдин тариф. **Синоним:** харж.

РАТ (ЯТИ нугъ.) суц.; -тIра, -тIра; -тIарар, -тIарри, - тIарра техил гатадай майдан. Вядедамаз эчIичI ратIар Техил фад гатун патахъай. С. С. Гад кIватIиз тади ая. И фейи зулуз ратIралай хтай техил аялри, зунни кIвале авачиз, фуруз вегъена. С. С., С. М. СтIал Саяд. ЯтIран къулал вегъена нагъвар, цIекIвер, Чуькванрал ацукъна жегъилар, рушар. А. Ф. КъатI-къатI авур зунжурар: ... абуру ратIрал кIватI хъайи къван техил чпин кIвалериз чIугуна. А. А. Пад хъайи рагъ.

РАТАР, РАТАРИ рад существительнидин гзафвилин къадардин формаьр. Кил. РАД.

РАТУНИ, РАТУНИН рад существительнидин падеждин формаьр. Кил. РАД..

РАТИАР, РАТИАРИ рат существительнидин гзафвилин къадардин формаьр. Кил. РАТ.

РАТИРА, РАТИРАЛ рат существительнидин падеждин формаьр. Кил. РАТ.

РАФТАР фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра са нив-квев ятIани гатIумунин къайда, тегъер. Урус культурадиз мукъва хъана, вичин чирвал ара датIана гегъеншарунивди, СтIал Сулеймана, яратмишунин кIвалахдихъ галаз авай вичин рафтар гыхътинди ятIа, ачухдаказ къалурна. З. Э. Чехи шаир. ИрикIевай гафар винел акъуд тавуни ва абрун арада неинки хуш рафтар, гъатта мейиллувални хъунухъи, Айшади чIугъазвай дерт къезиларзавай. А. А. Умуд. **Синоним:** алакъа.

РАФТАРВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера рафтар, алакъа авай гъал. Зелфидинни учительницадин арада гъеле са ахътин мукъва рафтарвал тайин хъанвачир. А. А. Умуд. Иллаки гатфариз вири и гъерекатриз ажайиб кесерлувал хас жедай, гуя тIебиатда алуькнавай и гуьзел берездиз атирни, везинни, дигайвал гузвайди и бахтавар инсанрин ачух рафтарвилер я. М. В. Гъарасатдин майдан. Нина муаллимдин инсанвал, регъимлувал, виридахъ галаз адан хуш рафтарвал я. ЛГ, 2000, 20. VII. Лугъумир къван, Юдинанни чIехи камалэгъли Лев Толстойн арада хуш рафтарвал ва дуствал аваз гзаф йисар тир. К, 1988, 22. XI. Вирибурухъ галаз чна хуш рафтарвилин алакъаяр хуьзва. Д. Шерифалиев. Къабил бубадихъ галаз гуьруьш. **Синоним:** алакъалувал.

* **рафтарвал авун** гл., ни нихъ галаз алакъалувал авун. Мехъер алатай пакамахъ, вичин гъуьлуь ам кIвалай чукурайдини хъсандиз чизватIани, Селминаза адахъ галаз инал са жуьредин рафтарвал ийизва. М. В. Гъарасатдин майдандал. Велимет куьчейриз экъечIзамач. Адаз инсанрихъ рафтарвал ийиз кIамач. М. В. Гъарасатдин майдандал. Вичин гъал хъсан хъайшла. ада захъ галаз ашкъидивди, хайи веледдихъ галаз хъиз, рафтарвал ийиз хъана. А. Э. Шаирдин тарсар. **Синоним:** алакъалувал авун.

* **рафтарвал хъун** гл. алакъаяр хъун. И къве патан арада, - фикирзавай жеде лекъре, - садрани баришугъвал, рафтарвал хъун мумкин туш. М. В. Гъарасатдин майдандал.

РАХАЙДИ рахун глаголдин причастидин форма. Кил. РАХУН.

РАХАРД(И) рахун глаголдин причастидин форма. Кил. РАХУН.

РАХКУРУН (РАХКУН нугъ.) гл., ни; -да, -на, -из, -зава; -0 -а, -ин, -рай, -мир; рахкур авун, рахкур тавун, рахкур тахвун, рахкур хъийимир) вуьж гъуьлуь вичивай паб чара авун. Са касдин паб маса гъуьлуьз. Иниз-аниз рахкуз, къази. Е. Э. Къази. Абуру ара-ара зарафатдив хабарни къадай: «Тагъир халу, а вуна синихар авунвай паб гъа им яни, тахъайтIа, вуна ам рахкурнани?» К. К. Шаирдин килфетар. 2) вуьж атай чкадиз рекъе хтун. Регъят тушир, залумдин Руфун тухна, рахкурун... Ф. Бахтавар. Шагъугъли шагъ Абасан везир къведа, идаз пачагъдин кIвализ ша лугъуз. Далалубегълиди, - сагърай, кIвале мугъман ава, завай къвез жедач, лагъана, атанвайди рахкурна. Ф. Далалубегъли. 3) хъайи, авур крарилай алава яз, са вуч ятIани рекъе тун. КIвале тек амукъай дидедиз пул ва парталар рахкуруз куьмекар ганайтIани, адакай рушан рикI архайин хъайиди туш. А. И. Самур. - Вуна заз пул рахкура, кIвале мехъерик тухудай затIни авач. С. Муслимов. ЦицIигъ-наме. **Синоним:** чукурун.

РАХУЛ суц.; -ди, да; -ар, -ри. -ра цагъ.

РАХУН || (РАХУНАРУН аспект) гл.; -ада // -арда, -ана // -на; -аз // -из, -азва // -зава; ух // -а. -ан // -ин, -урай // -рай, -амир // -мир; рахун(ар) тавун, рахун(ар) тахвун, рахун(ар) хъийимир 1) вуьж гафар сивяй акъудун. Варарив гъеле агакъ тавунмаз килигайтIа... яшлу итимар, чинар чIурна, рахан тийиз, мадни

аскІан хъууна, гъяятдиз физва. А. А. Лезгияр. Алпанвияр, лезги гафар авайвал "таржума авуна", рахада. Месела: «геле вар» (къвез ава), «где вар» (физ ава) ва мсб. М. М. Лацу лекеяр. Эгер кІвале жуван хайи чІалал рахазвачтІа, а хизандай тир аялдиз школада дидед чІал чирун хуи къведач, я адалай и кар алакњи ийидач. Х. Шайдабегова. Дидед чІал чируни артух фикир. Заз вав рахаз кІанзава, руи, кІанзава. Вазни рахаз кІанзавайди чида заз. М. Салахъ. Сонет. - Алад, алад! Гзаф рахунармир, - лагъана Гъажиди. - Икърар пулдилай багъа я. Кумукъна - вач базардиз! А. Къ. Мал цаваравай савдагар ва я рикІелни алачир командировка. 2) вуж **ихтилат авун**. Ваз гъарайда, вун явашидиз рахайла. Е. Э. Пис папаз. Ширин мецел вавди рахун заз кІанда. Е. Э. КІани яр. 3) вуж **никай-квекай жуван фикир лугъун**. Ам вичин кІелунрикай гъич рахадач. Жалил халу, вакІар ямир лугъуз, чи бубадив рахадай. Адаз къайгъу тушир, вичиз чидайвал ийидай. ЦипицІ галаз Шалбуз дагъда || Шейх Желил буба. 4) вуж **нелай фитнеяр авун**. Залай рахун куь нефсериз кІанид я. Е. Э. КІандач рекъиз, гафар амаз лугъудай. Ви мукъвади валай хаин рахади. Е. Э. **Синонимар:** битІбитІар авун, лагълагъар авун, элукъун.

* **рахун-луькІуьн** суц. 1) **рахунин алакъа(яр)**. Рахач абур сад садавди ачухдиз, Рахун-луькІуьн гъар патахъай къал жеди. Е. Э. Къва паб. 2) **гафаралди никай-квекай ятІани наразивал къалурун**.

* **рахунар авун** гл., ни **ихтилат авун**. Райкомдин секретардини колхоздин председателди гена хейлин рахунар авуна. 3. Э. Мукъвел гелер.

* **рахун алачиз** нар. **къве фикир жедай себеб авачиз**. - Аллагъ таалла эзиму КІанди чпиз нуьсрет гурай. Рахун алачиз, абур, лап фадвилелди кафирар къирмишна, вири мусурманар азад ийида. А. И. Самур. **Синоним:** шаксуз.

РАХУН суц.; -и, -а; ар, -ри, -ра **ихтилат авунин тегъер**. Рахун ширин, ачух къабагъ Акун са мурад я, гуьзел. Е. Э. Ярдиз минет. - Бес я рахунар, я кас, гъикъван рахунарда. Гъ. Гъ. Колхоз. Пакад юкъуз Обкомдин секретардин рахун газетдиз акъатна. А. А. Лезгияр.

РАХШАНД фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **зарафатни, ягъанатни, хъвер акахъай ихтилат**. -Гъажиева къве сефердани «учитель» лугъудай гафунал ван хкажна, - адак винелай къатІуз тежедай рахшанд къай. А. А. Умуд. Чи хуьрерин кимерал гъар юкъуз кыле физвай рахунри, зарафатар авунин рекъе сад садан гъавурда авай амадагри чпи чпикай ийидай рахшандрини къалурзавайвал, жемятди винидихъ галай мисалдал амал ийизва. А. Къ. Гаф - кугугай чкадал. **Синоним:** ягъанат.

* **рахшанд(ар) авун** гл., ни **никай-векай - зарафатни, ягъанатни, хъвер акахъай ихтилат(ар) авун**. Зун жувакай рахшандар ийиз тадайди туи. А. Р. Къаратикенар. [Садикъбег]. Абур ракІарихъ галама гъа... Абур пупІар ягъиз, гъеле чакай рахшандарни ийизва гъа... Ша килигин садра, абур вужар ятІа, акван чна... Ж. Эфендиев. Азадвиллин рекъе. **Синоним:** рахшанд(ар)ун.

РАХШАНДАРУН || РАХШАНДУН гл., ни **никай; -да, -на; -из, -зава; -а ||' ая, -ин, -рай, -мир; рахшанд авун, рахшанд тавун, рахшанд тахвун, рахшанд хъийимир зарафатни, ягъанатни, хъвер акахъай ихтилат(ар) авун**. Рахшандзава, негъзава къе, И патанда а патандаз, Синихзава, къилихзава А - патанда и патандаз. С. К. Жуванбуруз чар. Кутамир зи халкъдин рехне! Рахшандайдан. хура зи халкъ, Гапур хъана, акІайди я... М. М. Саврухди хъиз къалзава за... Адавай вич чинеба далудихъай ягъун, вич епина тун, вичикай инсанар хъуьредай, абур рахшандардай машгъулат хъун эхи ийиз хъанач. А. Къ. Нехирбанни лекъ. Инсанар чпин тІеби хесетдиз муьтуьгъ тир, яни азадвилликай магърумнавай чан алай гъар са затІуниз (гъатта инсанризни) сифтедай чап-чап, гъатта хвешивални кваз килигда, адак хкуьрда, рахшандарда, ухайи лугъуда, ахпа и азадсузвилухъ галаз вердиш жеда ва магърумнавайдан гъатта язухни чІугвада. А. Къ. Нехирбанни лекъ. **Синоним:** ягъанатарун.

РАЦИАМ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **вилеринни пелен арада авай чІарарин цІар**. Гъуьсейинован чин... гъвеч'ш ва хци вилер, яргъи рацІамрин кІаникай атІумна, килигзавай. А. А. Умуд. Ам, гагъ гъил юзуриз, гагъ къил галтадиз, гагъ вичин чубарукдин лувар хътин рацІамар хкажиз, еке чІулав вилери цІарцар гуз, рахазвай. 3. Э. Мукъвел гелер. Рехи рацІамрикай туьхвенвай вилери са легъеда нур гана ва абурал мад циф ахкъалтна. М. Гъ. Им къван, имни терез. Са йикъана ви рацІамдин къекъуьнди Ирид къушун акІадардай, къехуьнди Ахварикай магърумдай сагъ шегъерар, Амма гила?.. Ийизва гъа хъуьруьн ни? И. Гъ. Рубайяр. – Гъа-ан, гъавурда акъуна! - гъалчІай рацІамрикай килигзавай урукулар хътин вилер рахазвайдан чиниз сухзава къуьзуьда. Б. Гъ. "Тварун стхаяр. Адан пелен юкъ гъасятда агаж хъана. Рехи рацамар тик акъвазна, винеллай пІузни винелди хъифена, сивни ахъа хъхъайла, сиве амай къве сас къадарсуз экъис хъанай. М. В. Гъарасатдин майдандал. ☼ 1955 - словарда рацІам кхьин дуьз яз гъисабзавай (кил. М. М. Гъ. Лезги чІалан орфографиядин словарь. Махачкала, 1055, ч. 113). Аквадай гъаларай, кхьинра и гаф къве жуьреда гъалтун 1964 - йисалай орфографиядин словарра рацІам къабулун хъана.

РАЧАР **раж** существительнидин гзафвиллин къадардин форма. Кил. **РАЖ**.

РАЧАРА² **раж** существительнидин чкадин 1 падеждин форма. Кил. **РАЖ**.

РАЧАРА² нар. сеферда. # а ~, и ~, мад -.

РАЯТ араб, суц.: -ди, -да; -ар, -ри, -ра **девлетлудаз къуллугъ ийидай ва адаз табий кас**. Са вил авай шагъдиз вичин раятрилайни гзаф кичІе хъана, ада гъасятда шегъердин цІарал гзаф къаравулар эцигун эмир

гана ва вичини кичевилэй экв жедалди вил вилик хкИурнач. Ф. Гьуьлуьн шив. Ада, вичин хуьруьнбурун хам хутИунна, вири вичиз табий авуна. Идални бес тахьана, кьуниши хуьрерни пацук кутуна, вичин раят авуна. А. И. Кьиргьин. Уьзденан сивяй ихьтин келимаяр акъатунин умудни авачир. Хан ягьалмиш хьана. Адаз вичиз раятрин патай гьуьрмет авайди чизвачир. С. Ярагьви ашукь Уьзден. ☀ «Лезги чIаланни урус чIалан словарда» и гаф раят кхьин теклифзава, Орфографиядин словарда (2001 -й.) ам авач, кхьинра раят яз ишлемишзава. Чун эхиримжи вариантдин терефдар я.

РГАДА, РГАЗ, РГАНА ругун глаголдин вахтарин формаляр. Кил. **РУГУН**.

РЕВИЗИЯ урус, суц.; -яди, -яда; -яр, -йри, -йра майишатдин хсусият авай гьал, ам дуьз тухузватIа ахтармишун... валай самбар кхьинар авунва, за ви майишатдиз ревизия ракурдайвал я, жуван кыликай фикир ая, гада... К. К. Яд атIай регьв.

* **ревизия авун** гл., ни майишатдин хсусият авай гьал, ам дуьз тухузватIа ахтармишун кылиз акьудун.

РЕВИЗОР урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра ревизия ийизвай кас.

РЕВОЛЮЦИОНЕР урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра яшайишда, илимда маналу дегисвилер твадай кас. Дагьдуйрин интернатда кIвалах ийиз Гьейбатова Дагьустандин революционеррин ва маса машгур кьегьалрин 21 барельеф яратмишна. З. Э. Скульптор... Къазимегьамед Агьасиев, Мукьтадир Айдинбеков, Мегьамед Гьуьсейнов (Михаил Лезгинцев) хьтин революционерар... авай халкь гьвечIиди яни? М. М. Чун гьвечIи халкь туш.

РЕВОЛЮЦИОНЕРВАЛ урус, суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера революция ийидай пешекарвал.

РЕВОЛЮЦИОННЫЙ прил. революциядиз талукь.

* **революционный романтика** лит., суц. художественный произведенийяр яратмишунин рекьерикай сад. Шаирри чпин произведенияр социализмдин рвализмдин методдин бинедални революционный романтикадин руьгьдал алаз кхьин лазим я. А. С. Жегьил шаиррин яратмишунин бязи месэлайрикай.

РЕВОЛЮЦИОННИВАЛ суц.; -или, -иле; революция авунин гьал.

РЕВОЛЮЦИОННИВИЛИН прил. революция авунин гьалдин.

РЕВОЛЮЦИОННИВИЛЕЛДИ нар. революционнивал хас т.

РЕВОЛЮЦИЯ урус, суц.; -яди, -яда; -яр, -йри, -йра яшайишда, илимда маналу дегисвилер тун патал ийизвай гьерекат, тухузвай кIвалах. Пачагь тахтунай гадарна, вахтуналди тир гьукумат алудна революция гьалиб хьана А. И. Самур... В. И. Лениназ Къ. Агьасиеван революция патал тухузвай кIвалахдикай хабар авай. М. М. За нин бахтар чуьнуьхна хьи... **Синоним:** инкьилаб.

РЕГИСТРАЦИЯ (РЕГИСТРАЦИ рах.) урус, суц.; -яди, -яда; -яр, -йри, -йра 1) сана авай, жедай ксар, затIар, гьалар, кьейд авуна, кхьин. 2) эвленмиш хьун кхьена кьейд авун.

* **регистрация авун** гл., ни 1) вуьж-вуч сана авай, жедай ксар, затIар, гьалар кхьена кьейд авун. Муниципальный тешикатдин администрациядин тешикатдин кылин кьуллугьдал кьезе кIанзавай кандидатрин арзаириз конкурсный комиссия дикьетдалди тамашна, вири патарихьай анализ авурдалай гьуьгьуьниз регистрация авуна, райондин газетда чап авун. "Самурдин сес" газ., 2005, 4. VI. 2) эвленмиш хьун кхьена кьейд авун. Перепись кьиле тухудайла [2002 - йисан. - А. Г.], регистрация тавунвай хизанрин гьакьиндайни, сифте сеферда яз, делилар кIватIнава. ЛГ, 2004, 24. VI.

* **регистрациядикай хкудун (регистрациядай акьудун)** гл., ни паб гьуьлуь ва я гьуьл папа санал яшамаш жеда лагьана авур кьейд кьанундалди чIурун. Регистрациядикай хкуднаватIани, абур санал алама. Р. & Амма папа винелди акьуд тийиз веревирдар ийизвай... Гагь ам вичин регистрами алудун патал суддиз физва. З. Э. Рамзият. - Кьве рикIин хьайи Лукьман ахварал физвачир. Пака за Пенкерез квахь лугьуда. Регистраци алач, затI. З. Э. Рамзият.

РЕГЛАМЕНТ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра собранийрал, конференцийрал рахадайбуруз теклифзавай кьайда, рахадай вахтунин кьадар.

РЕГЬ суц.; -кьини, -кьина; -кьер, -кьери, -кьера 1) инсандин, гьайвандин чIарар эвягьдай куьлуь сарар авай алат. Гатфариз туьлекдай вахтунда цегьрен чIарар махсус рекьералди эвязава. И кар кьве сеферда ийизва; туьлекун бишламиш хьайила ва ам куьтягь жедайла. З. А. К. Тебиат чирун. Кьванцел кварцин, сар эвядай рекьинин ва цуькверин ишикар атIанвай. М. В. Гьарасатдин майдандал. 2) чIижери вирт кIватдай алат. АцIурзава ада бакар, ЧIижре вичин рекьер хьиз. - Гьери вутIда? Авач кьапар! Ракьура лагь шегьердиз. Къ. Р. Самур, кье ви дерада.

* **рекьинай ягьун** гл., ни вуч сар регь алатдалди михьун. Адет яз, рушари, кIвалин са пата ацукьна, иесидиз баргьар ацаз, сариз кек ягьиз, сар рекьинай ягьиз, Гуьлуьтар храз куьмгк гудай. С. Муслимов. Цицигь-наме.

РЕГЬВ¹ [рах] суц.; -уь, -ве; -вер, -ери, -ера 1) техилдикай гьуьр ийидай махсус алат. 2) техилдикай гьуьр ийидай алат авай чка, дарамат. - Бес, а гьуьр гьина жедайди я? - Регьве, чан хва, - лагьана дидеди. Магьамад регьуьз фена. Ф. Ирид юкI алай пагьливан Магьамад... Дустагьдай катна чун са регьве чуьнуьх хьана. Кьуьзуь регьуьхбанди чаз фири некни гана. И. В. Тегьбир. Регьуьн вилик пуд руш акьвазнавай. III.

Шабатов. «Лезги Чапаев».

* **регъвел (регъверал) вегъин** гл., ни 1) **гъуър ийиз техил регъуьн кьилел эцигун**. 2) **куьч., ни вуж масадбурукай наразивилелди рахун**. *Гъа икI, Алимни Селим кимел ала... Регъверал вегъенва абуру Горбачев пабни галаз, Березовскийдин хам пудра алажна, Ельцин кьейила садакьа чти гуда лагъана хиве къуна*. Н. Шихнабиев. Хъсан хабарар.

РЕГЪВ² кил. **РЕКЪВ**.

РЕГЪЕЛ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **пару**. *Элкъвена гъаятдал къванерикай цлаз ухшар регъел чIугуна*. А. Исм. Вацран мичIер.

РЕГЪУЬ¹ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра **гъайвандин нек авай, нек хуьдай чка**. *Дили жедай, ргадай ам Регъудик гъил кьагъайла. Тек дидедив ацаз тазвай, Гъамни мани ягъайла*. М. Б. Деве.

РЕГЪУЬ² прил. **жувак тахсирдин гъисс квай хътин**. *Элеонора масабурж акахъ тийир, вирибурухъай кичIе ва регъуь, гъа са вахтунда гзаф фагъумлу, зигъинлу руш тир*. Х. Шайдабегова. Элеонора Рузвельт.

* **регъуь авун** гл., ни низ **регъуь жедай гъалдиз гъун**.

* **регъуь хъуй!** межд., низ 'къуй вичиз вуч тахсирлу тирди гъиссрай' **манадин ибара**. *За лугъузва - регъуь хъуй зи жуьредиз, ГъикI я жузаз, кагъаз къванни кхъизвач*. М. Б. Дустариз

* **регъуь хъун** гл., низ **вич тахсирлу тир хътин гъисс хъун**. *"И касдиз регъуь тахъун аку, чIехи итим хъана, вич ламрал алаз, гъвечIи гада яхдиз тухузва", - лагъана*. Ф. ГъикI хъайитIани рахада. [Кукул Дайи]. - *Садра гъарамзададин суфатдиз килиг. садра адаз регъуь тахъун аку, папарин кавха затI хъана, гъадаз бубадила арза-затI гуз, ваз регъуь тушни, ваз гъая тушни?* Гъ. Гъ. Адетдин къармахра. *Гила, регъуьни тахъана, «ам зи паб туш, зи паб къенва», - лугъузва*. А. А. Лезгияр. *Жуьрэтдиз регъуьни тахъана, Къилевай гъакимрик кьазава*. М. Б. Шаирдин къиникъ. **Синоним:** утанмиш хъун.

РЕГЪУЪВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери. -илера **регъуь тир гъалдин гъисс**. *Ахпа бирдан адан ири, къуватлу чина регъуьвал гъатна*. А. А. Умуд. *Туракъ варз и береда акъван гуьзел я хъи, на лугъуди, ам иниз сифте гуьруьидиз атанва: адан суьрет гуьрчегариз регъуьвилин яр къикъифзава, ам фагъумлу ва сабурлуни я*. М. В. Гъарасатдин майдандал. *Адав гъай регъуьвилер акваз, таяр-туьшери ам зарафатриз вегъедай*. ЛГ, 2002, 15. V. **Антоним:** регъуьсузвал.

* **регъуьвал авун** гл., ни **никай-квекай регъуь тир гъисс(ер) авай гъалдиз атун**. *Лагъ ваз и кIвалерай вуч кIандатIа, буюр, регъуьвал ийимир*. *Вун патал заз са затIни гъайиф къведач*. С. Муслимов. ЦицIигъ-наме. **Синоним:** регъуьвалун.

РЕГЪУЪВАЛУН || **РЕГЪУЪВИЛЕРУН** аспект, гл., ни; -да, -на; -аз, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; **регъуьвал(регъуьвилер) авун, регъуьвал (регъуьвилер) тавун, регъуьвал(регъуьвилер) тахвун, регъуьвал(регъуьвилер) хъийимир регъуь тир гъисс(ер) авай гъалдиз атун**. *Регъуьвална хъуьреда ваз рушар чи...* А. С. - *Жуван аял яхъ, - лугъузва МутIалиба гъвечIи стхадиз. - Дидедиз мажал авач. Регъуьвилермир, вун шегъерра кIелнавай итим я*. Гъ. Къ. Четин бахт. **Синоним:** регъуьвал авун.

РЕГЪУЪВИЛЕЛДИ нар. **регъуьвал хас яз**. **Синоним:** регъуьдаказ, регъуьз, регъуьла. **Антоним:** регъуьсузвилелди.

РЕГЪУЪВИЛЯЙ нар. **регъуьвал себеб яз**. *Бегъем регъуь хъана Велиметаз, чинни лап жегъере хъана, регъуьвиляй чилерай чилиз физва*. М. В. Гъарасатдин майдандал. **Синоним:** регъуьла.

РЕГЪУЪДА гъал, низ **регъуь тир гъалда ава(й)**. *-Заз регъуьда, ~ лагъана папа, наз маса гуз*. А. А. Пад хъайи рагъ. *Са бязи хийир такIан хътинбур хъуьренни ийиз хъана: «Буба къена гъикъван вахт хъанватIа аку, гилани садакьа ганвач, чеб гъа кьил алаз куьчедизни экъечIда, регъуьдач»*. А. Ф. Бубадин веси. *Чухвадин патахъай ихтилат ийизни регъуьзвай*. С. Ярагъви ашукъ Уьзден.

РЕГЪУЪДАКАЗ нар. **регъуьвилин лишан хас яз**. *-Заз чида: вун Гъамидаз фидач. Зелфи регъуьдаказ Селимаз килигна*. А. А. Умуд. **Синоним:** регъуьвилелди, регъуьз, регъуьла. **Антоним:** регъуьсузвилелди.

РЕГЪУЪЗ¹ **регъв** существительнидин гунугин падеждин форма. Кил. **РЕГЪВ**.

РЕГЪУЪЗ нар. **регъуь яз**. **Синоним:** регъуьвилелди, регъуьдаказ, регъуьз. **Антоним:** регъуьсузвилелди.

* **регъуьз-кичIез** нар. **регъуьвилинни кичIевилин гъиссер кваз**. *Ада вичин гаф кьилиз акъудна. Ам регъуьз-кичIез вичин тарелкани вичин къуьк гваз столдихъ атана*. А. А. Лезгияр. *И машинда вун – регъуьз-кичIез ваъ, уьзгъдиз ацукъдай*. А. А. Лезгияр. *Регъуьз-кичIез шкъакъ туьквенчиди лагъана...* А. И. Самур.

РЕГЪУЪЗВА кил. **РЕГЪУЪДА**.

РЕГЪУЪЛА нар. **регъуьвал себеб яз**. *- Къена регъуьла, - лагъана Муса хъуьрена*. З. Э. Муькъвел гелер. *Амма патарив чIехибур гъайвиляй, абурувай регъуьла сив ачухиз хъаначир*. Б. Гъ. Заз эвера. **Синоним:** регъуьвиляй.

РЕГЪУЪН¹ **регъв** существительнидин талукъвилин падеждин форма. Кил. **РЕГЪВ**.

РЕГЪУЪН² гл.; -веда, -вена; -вез, -везва; -уьгъ, -вен, -уьрай, -вемир; **Регъуьн тавун, Регъуьн тахвун, Регъуьн хъийимир** 1) ни **вуч гъуьруьн гъалдиз гъун**. *-Заз мажал ввач, Садикъ, исятда колхоздин ярмаяр*

регъвез складчи къведайди я... 3. Гь. Залан кам. 2) ни-куь вуч **куьлуь-куьлуь** авун. Пакамахъ тевледиз фейи вакIарбандиз цIугъ ийиз къатканвай цIуьрнуьгъ агуна. Ам чачхачрин арада гъатна регъвенвай. 3. Э. Муькъвел гелер.

РЕГЪУЪСУЗ прил. **регъуь тежедай**. Регъуьсуз аялар садни-къвед авач. Р.

РЕГЪУЪСУЗВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера **регъуь тушир гьал**. **Антоним:** **регъуьвал**.

РЕГЪУЪСУЗВИЛЕЛДИ нар. **регъуьсузвал хас яз**. **Антоним:** **регъуьвилелди**.

РЕГЪУЪХБАН суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **регъуьн кIвалах идара ийизвайди...** Дустагъдай катна, чун са регъве чуьнуьх хъана. Къуьзуь регъуьхъбанди чаз фири некий гана. И. В. Теъбир. И манини за къе вини мягъледа авай куьгъне регъуьхбан Шекерали бубадаввай кхъенвайди я. А. Р., Я. Я. Хендедадин мехъер. Къурбанакай регъуьхбан гьикI хъайиди ятIа, квез чидач ман, жемьатар. К. К. Яд атIай регъв,

РЕГЪУЪХБАНВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера **регъуьн кIвалах идара ийизвайди**.

* **регъуьхбанвал авун** гл., ни **регъуьхбандин кIвалах идара авун**. Ада чи хуьре ирид йисуз регъуьхбанвал авунай. Р. **Синоним:** **регъуьхбанвалун**.

РЕГЪУЪХБАНВАЛУН гл., ни; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; **регъуьхбанвал авун, регъуьхбанвал тавун, регъуьхбанвал тахвун, регъуьхбанвал хъийимир регъуьхбандин пешекарвал кьилиз акъудун**.

Синоним: **регъуьхбанвал авун**.

РЕГЪБЕР фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **уьлкведин, халкъдин кьиле авайди**. Сталин -властдин дирек, Авач гьич адалай зирек, гъар макъамда вич чаз куьмек, гъа регъберд къудрат ава чаз. С. С. Еке къуват. Гуьгъуьнин йисара Теймур муаллим, Забит Ризванов, Изет Шарифов, Байрам Салимое, Ядуллагъ Шайдаев, Лезги Нямет хътин писателрихъ галаз Москвадиз Хрущеван къабулдиз фенай. Чеб регъберди къабул тавунмаз, абур къулухъ элкьвеначир. М. М. Чаз къагъриманар кIанда. 2) **важиблу са кар ийизвайбурун кьиле авайди**. -Гъурметлу дуст, чи регъбер, вуна чаз багъишламиша! Чун геле хъана, мад вучин? А. И. Самур. Са шумуд йикъалай буругърин конторада технический совещание хъана. Конторадин регъберри Темирханован бригадади гъуьлуьн къерехдай гъуьлуьн кIаник гзаф деринлу къуй эгъуьнун лазим я лагъанай. 3. Э. Социалист Зегъметдин Герой Темирханов.

РЕГЪБЕРВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера **регъбер тир гьал**. Закон тирвал кIвалах ийир Регъбервилiz къурбан я зун. Ш. Садигов. Я дуст кас. Халил Назирович Саратовдин гъавадин Флотдин училищедиз гъахъна. Ина адал офицердин кIвалин художественный самодеятельностдин коллективдин регъбервал ихтибарна. А. Гъажимурадов. Чи рикI алай композитор.

* **регъбервал авун** |гун| гл., ни низ-квез **са кар кьилиз акъуддай рекъер къалурун**. Шекидилай башламишна Шахур къеледал къван авай вири магъалрин агъалияр кIвачел къарагънавай ва абуруз гила Сурхай хандин хва Мегъамеда регъбервал ийизвай. 3. Р. Гъажи Давуд. М. Багъирова Азербайжандиз регъбервал авур йисара республикада авай къадардал тIимил халкъар, гъакIни лезгийар ассимиляция авунин макъсад вичин вилик эцигна. М. М. Лацу лекеяр. За жуван везифаяр давамарна. Хуьруьн мектебдиз хъиз, колхоздизни, жегъилрин тешиклдизни регъбервал гана. ЛГ, 2003, 25. XII. За агъалийриз къуллугъдай хиле начальниквиле ва регъбервал гудай маса кIвалахар ийиз 40 йис я. Х. Ш. Гъилер - къизилдин, крар - заргардин. **Синоним:** **регъбервалун**.

РЕГЪБЕРВАЛУН гл., ни; -да, -на; -из, -зава; **регъбервал авун, регъбервал тавун, регъбервал тахвун, регъбервал хъийимир са кар кьилиз акъуддай рекъер къалурун**. Ада чпин классда регъбервалзава. Р.

Синоним: **регъбервал авун**.

РЕГЪИМ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) жуван патай масадаз хъсанвилер квай гьисс. И гафар ван хъайила, пачагъдиз регъим атана, вич адалатлу пачагъ тирди къалурун патал ада етим гада рекъиз тунач. Ф. Акъул ва бахт. Мейит кучуддайла, вирибурун рикIера регъим гъатда. 3. Р. Веси. - Я сад Аллагъ, шукур хуьй ви чIехивилиз. Вуч гаф ава ви регъимди гайивилиз. И. Гь. 2) (чIехи гъарфуналди - Р) **эркекдин хас тIвар: Регъим...** чакай сад фена эвел округдин неченик Чахчабег, къази Регъим ва Нежефбег акурдалай Къулухъ, Дербендиз чIехи генерал Деникинан патавни фин. Ж. Эфендиев. Азадвилдин рекъе. **Синонимар:** **мергъемат, хъсанвал, шафакъат**.

* **регъим авун** гл., ни низ **хъсанвал квай кар авун**. Ви бубадин хесет ваз залайни хъсан чизвайди я. Хъел акатайла, ам баладизни регъим ийидай кас туш гъа! 3. Р. Гъажи Давуд.

РЕГЪИМЛУ прил. **регъим авай**. Эминан вири шишри ам дугъри, намуслу, регъимлу, хуьтуьл тIебиат авай, еке дережадин эдеблу инсан тирди, вичиз дериндай эсер ийидай ва халкъдин дердер, гъамар рикIив къадай кас тирди къалурзава. М. М. Гь. Сифте гафунин чкадал, 1948. **Антоним:** **регъимсуз**.

* **регъимлу хъун** гл., вуж **регъим авайди хъун**. Акъатайла дережадин гуариз, Гьич рехъ гумир азгъунвилдин крариз. Вил вегъена кьейибурун сурариз, И дуьньядал регъимлу хъухъ, инсанар! Ш. Агъакеримов. Регъимлу хъухъ, инсанар! **Антоним:** **регъимсуз хъун**.

РЕГЪИМЛУВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера **регъимлу тир гьал...** амма и регъимлувал, рикIин назиквал, инсанрихъ галаз мегърибанвал, юмшагъвал ада гъар низ хъайитIани багъишнач. М. М. Гь. ЧIехи

шаир. Инсанвал тир кЛанивални регьимлувал, фагьумлувал-акьулувал, вижданлувал-намуслувал... хьайила, я жезвайди чахъ гуьзелвални, чирвилерни, адалат, гьахъ-дуьзвилерни, меслят, садвал, дуьз рекьерини Инсанвили хуьда дуьнья. К. М. Гуьрчегвили хуьда дуьнья. Нина муаллимдин инсанвал, регьимлувал, виридахъ галаз адан хуш рафтарвал я. ЛГ, 2000, 20. VII. За кье гьи чешнедиз къуллугъзаваТIа, важиблу туш.. Коммунистрин атеистрин девирдани за жуван бубади къалурай регьимлувилини мергьяматлувилини рекьяй камар вегьена. Ж. Гь. Руьгьдин, рикIерин къелечи.

РЕГЬИМСУЗ прил. регьим авачир. **Антоним:** регьимлу.

* **регьимсуз затI** обр. садакай наразивал аваз рахадайла, ишлемишдай ибара. [Али]. Белки, ваз за гьамиша гьа икI итимвал къалурна кЛанзавайтIа? Регьимсуз затI. Ви рикIелай алатнани, за ви хизандиз, мукьвабуруз авур къван хъсанвилер? Н. И. Гьакимрин папар.

РЕГЬИМСУЗВАЛ суц., -или, -иле; -илер, -илери, -илера **регьим авачир гьал**. Вичи хвейи, вичи эвленмишай веледри, кье вилик-къилик экеIна, адаз цIийи наб жагьурзава. Мад им дуьньядин къанунсузвал, Аллагьдин регьимсузвал тахъана вуч хьурай. М. В. Гьарасатдин майдандал. **Синонимар:** инсафсузвал, зулумкарвал. акъатун. **Антоним:** регьимлувал.

РЕГЬИМСУЗВИЛЕЛДИ нар. регьимсузвал хас яз. **Синонимар:** инсафсузвилелди, инсафсуздаказ, регьимсуздаказ, регьимсуздиз. **Антоним:** регьимлувилелди.

РЕГЬИМСУЗДАКАЗ нар. регьимсузвал хас яз. **Синонимар:** инсафсузвилелди, инсафсуздаказ, регьимсузвилелди, регьимсуздаказ, регьимсуздиз. **Антонимар:** регьимлувилелди, регьимлудаказ

РЕГЬИМСУЗДИЗ нар. регьимсуз яз. **Синонимар:** инсафсузвилелди, инсафсуздаказ, регьимсузвилелди, регьимсуздиз, регьимсуздаказ. **Антонимар:** регьимлудаказ, регьимлуз.

РЕГЬЯТ араб, прил. четин тушир. Адаз багьлар акI кутуна кЛанзавай хьи, герек гьар са багьда къилдин емиш жен. Гелкъвезни регьят я, атIудайлани регьят я, сечме ийидайлани регьят я. А. А. Лезгияр. - Гьакьикъат регьят рекьералди къабулун, ам гужуналди лацу ийиз кЛан хьун ягьалмишвал, жуван къуватсузвал я. Т. А. Мехьер куьтягъ тахъанмаз. Гьикъван регьят кар я гьа! А. Исм. Алуькдаи ахвар. Ихьтин инсанриз цIицIигьвийрин хьуьруьнар эхун регьят кар тушир. С.. Муслимов. ЦIицIигь-наме. **Синоним:** асант. **Антоним:** четин.

* **регьят хьун** гл., низ-квез **регьят тир гьалдиз атун**. Рушаз акъван регьят хьанвай хьи, гьатта адаз вич Суламиди атиррикай туькIурнавай месерал эцигай хьиз тир. М. В. Гьарасатдин майдандал. Бедендиз чимивал чкIана регьят хьанвай зун кроватдал яргьи хьанвай, З. Гь. Лезгийрин риваят. **Синоним:** асант хьун. **Антоним:** четин хьун.

РЕГЬЯТ нар. регьят тир гьалда. Эвел къилий пара регьят Къалуд ваз рекьер къавумди. С. С. Заз чида Куьредин адетар. **Синоним:** асант. **Антоним:** четин.

РЕГЬЯТАРУН гл., ни низ-квез; -ди, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; регьятар авун, регьятар тавун, регьятар тахвун, регьятар хьийимир **регьят тир гьалдиз гьун**. Иллаки Ауриядин рикIин къарай атIанвай, Жерягьди гайи къаришмади гзаф регьятарзавайтIани, азар сагъ жезвачир. М. В. Гьарасатдин майдандал. **Синоним:** асантарун. **Антоним:** четинарун.

РЕГЬЯТВАЛ суц., -или, -иле; -илер, -илери, -илера **регьят тир гьал**. Къайгьусуз ва четин кIвалах хиве къан тийиз кЛанзавай руководителар гзаф вахтара регьятвилин гуьгьуьна гьатна жеда. И. В. Чирхчир. Са къадар вахтунда абуру упражненидин регьятвал гьисс ийизвай А. А. Умуд. Къав кIевириз, шифер ягьиз, Папар жезва кIвал сувагьиз, Залан кIвалах уртах ийиз, Ажеб регьятвилер жеда. С. Лезги мехьер. Куьгьне хуьрай куьч хьайи жемятдиз ина гзаф регьятвилер ава. А. Р., Я. Я. Хендедадин мехьер. Тамун сериндик акатайла, ада регьятвал гьиссна. М. В. Гьарасатдин майдандал. **Синоним:** асантвал. **Антоним:** четинвал.

* **регьятвал гун** гл., ни низ **регьят тир гьал арадиз гьун**. Ада, вичиз ва вичин халудиз хьайи зегьметар рикIел хкиз, халкъдиз еке регьятвилер гана. Ф. Халуни хтул.

РЕГЬЯТВИЛЕЛДИ (**РЕГЬЯТВИЛЕЛ** рах.) **регьятвал хас яз**. Ви деринриз регьятвилел Физвайдини инсан я, Ви девлетар чи суфрадал гьизвайдини инсан я... А. Мут. КЛанда заз. **Синоним:** асантвилелди. **Антоним:** четинвилелди.

РЕГЬЯТДАКАЗ нар. регьят тир гьал хас яз. И патахъайни Надира Эрдебил регьятдаказ къунай. З. Р. Гьажи Давуд. Ада рикIин жумартвилелди ва регьятдаказ абурулай къарагъзавай михьи гьава хъвазва. М. В. Гьарасатдин майдандал. Милицади, дугьриданни, инсандин ислягьвал патал, гьар са касди вичин гьалал кести авун патал къаравул чIугвазва. Ада вичин везифаяр регьятдаказ къиле тухузва лагьайтIа, таб жеда. Б. Гь. Кек галкIизва. **Синонимар:** асантдиз, асантдаказ, регьятдиз. **Антоним:** четиндиз, четинвилелди, четиндаказ.

РЕГЬЯТДИЗ... нар. регьят тир гьалда. Эминан чIаларихъ еке художественный къиметлувал ава. Абур регьятдиз кIелиз жедай ва регьятдиз гьавурда акъадай, чпин рифмадин ритмдин, музыкальвийвилин жигьетдай еке устадвилелди дуьзмшинавай чIалар я. М. М. Гь. Сифте гафунин чкадал, 1948. Ильяс акъван регьятдиз фад-фад къекъвезвай хьи, гуя инсан тушиз, ам авахъна физвай жирдин туп я. А. Р. Пинияр.

Къилича далудилай еке пар алатай къван къезилвал гъисна, регъятдиз нефес акъадарна: М. В. Гъарасатдин майдандал. **Синонимар:** асантаказ, асантиз, регъятвилелди, регъятдаказ. **Антонимар:** четиндиз, четинвилелди, четиндаказ.

РЕГЪЯТХАНА т-б, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра бедендай къери яд, нежес акъуддай махсудаказ туькIуърнавай чка. **Синонимар:** гъажетхана, захут.

РЕД: * **ред авун** гл., ни вуж-вуч авачир, тахъай гъалдиз гъун. Ви гъилери, алакьунри Вири талар ийизва ред. М. Салахъ. Бажарагълу духтур Рамазанов Мирзегъадиз.

РЕДАКТИРОВАТУН гл., ни вуч; -да, -на; -из, -зава; -а || ая, -ин, -рай, -мир; редактировать авун, редактировать тавун, редактировать тахвун, редактировать хъийимир кхъенвай затI чапдиз акъуддайла, адак чIалан терефдай квай гъалатIар дуьзар хъувун,

РЕДАКТОР урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра кхъенвай затI чапдиз акъуддайла, адак чIалан терефдай квай гъалатIар дуьзар хъийидайди. Гъайиф хъи, редактордин къайгъусузвилини нетижада бязи цIарара гъалатIар ахъайна, а цIарарин уьлчме, везин чIур хъанва, месела, "СтIалви шаир Сулейман" хъана кIандай чкадал "СтIал шаир"... хъанва. М. М. Гъ. СтIал Сулеймана азербайжан чIалал туькIуьрай шиирар. Вун акъатайла, редакторди вичин патав ша лугъузвай, Я. Я. Са фурун вакIар.

РЕДАКТОРВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, илера редактордин пешекарвал. Зияудин Мегъамедовича партиядин окружкомдин секретарвиле (Ахъега), Дагъустандин ЦИК-да, партиядин обкомда, республикадин газетдин, «Компросвещение» журналдин редакторвиле... кIвалахнай. И. Гъ. За... «Азербайжандин жегъилар» газетдин махсус корреспондентвиле, гуьгъуьнлайни Хачмазда районрин уртах «Халкъарин дуствал» газетдин къилин редакторвиле кIвалахна. М. М.

* **редакторвал авун** гл., ни редактордин пешекарвал авун. Ада [Гъ. Гъажибегова. - А. Г.] гъакI цIийиз тешилай «Яру гъед», «Коммунист маариф» тIварар алай литературно-художественный журналрин редакторвални авунай. Гъ. Гашиаров. Хайи халкъдин рекъе чан гайиди.

РЕДАКЦИЯ урус, суц.; -яди, -яда; -яр, -йри, -йра 1) газетар, ктабар, журналар чапдиз гъазурдайбур авай чка, идара. - Ам вуч я, бала? - Редакциядай заз хтанвай чар. А. Р., Я. Я. Хендедадин мехъер. «Кард» журналдин редакциядиз) лезгийрин рикI алай композиторрикай сад тир Халил Халилов мугъман хъана. "Кард" журн.. 2004, №5. 2) газетар, ктабар, журналар чапдиз гъазурдайбур. Газетрин редакцияри чтин. къвалав литературадин кружокар тешилуналди, анра юкъван школайрин преподавателрив, партийный, советрин ва маса работникрив лекцияр кIелиз туналди чи литературадин гележег тир жегъил писателар чIехи авунин кардик лайихлу пай кутада. А, С. Жегъил шаиррин яратмишунин бязи месэлайрикай.

РЕДИСКА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра яру чкал алай гъвечIи турп. Майдин сифте пIинияр, Редискани серг, Пахляярни цирияр - Жемир анжах серт. А. С. Хцихъ галаз ихтилат. **Синоним:** урус турп.

РЕЖИССЕР урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра кинодин ва я театрдин тамаша туькIуьрдай, регъбервалдай кас. ЦицIигърин мектебда кIвалах авур муаллимри чпиз гайи тарсарикай ва насигъатрикай хийир къачуна, уьмуьрдин чIехи рекъел экъечIай... лезги театрдин режиссёр ва республикадин лайихлу артист тир Мирзабегов Мирзабегал ва гъахътин маса къегъалрал дамахзава. С. Муслимов. ЦицIигъ-наме. Пьесада авай конфликтар тамашадин режиссёр Мирзебег Мирзебегова сегънедин мизанрив мадни хъиз аквадайвал авунва. Ф. Б.. "ГъвечIи" ксарин чIехи дердер.

РЕЖИССЁРВАЛ суц.; -или, -иле; -идер, -илери, -илера режиссёрдин пешекарвал.

* **режиссёрвал авун** гл., ни режиссёрвилини везифаяр къилиз акъудун.

РЕЗБЕ урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра алчуд хъайи къацI. Абуру рахун-луькIуьн галачиз, резбе резбеда тваз, сад садан гуьгъуьналлаз турбаяр чилин кI аник ракъурзавай. Б. Гъ. Вили вилер

РЕЗЕРВУАР урус, суц., -ди, да. -ар, -ри, -ра жими затI (нафт, яд, газ) хуьдай чIехи чка-къаб, еке чан). Магъамадани Элбурана вад шешел гъуьрни, цивай ацIай са развар хътин къажгъанни гваз хтана. Вад шешел гъуьруькай тини ишинна, вад виш жендекни кутуна развардик хинкIар авуна. Ф. Шарвили. Челегринни резервуарриз чIулав икъи шей авахъна. А. А. Нажмудин Самурский.

РЕЗИН урус, суц.; -ди, -да; -ар, ~ри, -ра 1) каучукдикай хкудзавай жими материал. У-уьг! -сив япарихъ къван ачух жез, чин, резин хъиз, агажиз-ахъайиз хъуьрез эгечIна Агъарза. А. Исм. Алуькдай ахвар. 2) резиндикай гъазурнавай кIвачин къаб.... экуьнахъ къуьзуь иран диде хуьре твада, кIарасдин кIвачелай алатна квахънавай резиндихъ къекъевез. М. Б. Шапка.

РЕЗИНДИН прил. резиндикай раснавай. Физва ЯбатIай адан комара камар тваз. Гагъ валан кIаникай хкечIиз, гагъ къванцелай ва резиндин чархунилай элячIиз, къвердавай гзаф ва къалин жезвай зирзибилрин арайрай къекъевез-къекъевез физва. А. Исм. Эхиримжи къув.

РЕЗИНКА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра резиндикай раснавай чарчел кхъенвайди чIурдай тIуб къван затI. Резинкадиз бязи вахтара ЧIурдайди лугъуда. Р. **Синоним:** чIурдайди.

РЕЗИНЛАМИШУН гл., ни вуч; -да, -на; -из, -зава; 0 || -а || ая, -ин, -рай, -мир; резинламиш авун, резинламиш тавун, резинламиш тахвун, резинламиш хъийимир расзавай са затIуник резин кутун.

РЕЗОЛЮЦИЯ урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) **важиблу са месэла хъсанарун мураддалди къабулдай къарар.** Литературадин гъакъиндай Ленинан, Сталинан, Жданован, Калининан ва XIX-съезддал юлдаш Маленкован къалурунар, чи партиядин ЦК-дин къарарар ва резолюцияр жегъил писателриз лап дериндай чир хъунухъ чарасуз я. А. С. -Жегъил шаиррин яратмишунин бязи месэлайрикай. 2) **члехидаз кхъенвай арзадал адан жаваб.** Отпуск це лагъана кхъей арзадал разивилин резолюция эцигна. Р.

РЕЙ фарс, суц.; -ди, -да са **никай-квекай ятлани авай фикир....** рушан янал Риза-Къулиди къуд-вад хуш келима лагъана, гъа келимайри руш хандин хцин рейдал рази хъуниз мажбурна. З. Р. Гъажи Давуд.

* **рей гун** гл., ни низ **женгина акси къуватдиз табий хъун.** Гила хъиз, гъа члаваризни инра хуърер, квалер, багълар, бустанар авайди тир. Ахпа кьейибур кьена, амайбуру, дагъвийрихъ галаз сад хъана, женгер давамариа. Рей ганач. Луквал авунач. Б. Гъ. Тварун стха. Далудихъай гъужумайла душманди, Кичле жемир, на адаз рей гуз тахъуй. А. С. Далудихъай гъужумайла. Чи чилив гва дегъзамандин рехивал, Рей тагузвай са беден я, са рикI я. Къецепатан душманриз рей тагун, халкъдин рекъе чанни эцигиз гъазур хъун тарихдин манийрин къилин фикир я. Гъ. Гъ. Гашаров. Сифте гаф.

РЕЙГЪАН туърк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) **беневш рангадинни, хъсан ни галай, вични тлуъна ишлемишдай хъач.** Миски, энбер, рейгъан хупI ярашугъ я. Е. Э. Алкъвадар Гъасан эфеидидин цлийи квалериз. 2) **куъч. кланиди, клани руш.** Зун билбил я - рейгъандивай къакъатна. Минетзава за вун хътин. рейгъандиз, гъаким. Е. Э. Гъаким. 3) **(члехи гъарфуналди - Р) дишегълидин хас твар: Рейгъан.** - Яда Уъзден. Вуна члалар туъшуърай Рейгъан вуч тир? Гъам са девлетлу касдин гадади вахчуна. С. Ярагъви ашукъ Уъзден.

РЕЙС урус, суц.; -ини, -ина; -ер, -ери, -ера тайин маршрутдалди пассажира ва я мал тухузвай автобус, гими ва я маса улакъ физ-хкведай рехъ, гъа мензилдиз фена хтун. Мукъвал-мукъвал дежурный диспетчерди рекъе гъапзавай рейсерикай хабар гузва. И члавуз пассажиррик, твал хуъкуърай цекверик хъиз, юзун-гъерекат акатзава. А. М. Киф атлайди. Къвед лагъай рейсиниз, жуван вилер жувал хуъ лагъана, зун фадамаз яцикрин къайгъуда хъана. Т. А. Мехъер куътягъ тахъанмаз. Йикъар са-сад алатзавай. Зун гъуълел рейсериз физ, хквезвай... 3. Гергерви. Бакъарей Бакъураякай нагъил.

РЕЙСАДВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера. Зун колхоздин председателвиле хкъагъай сифте йикъарикай са юкъуз гъарам шей даклан, намуслу, хуъруънвийрин патай пара гъуърмет авай зи рагъметлу дидеди пулсуздаказ колхоздай са шейни тагъун патал клевелай тавкимарна. Абурухъ галаз рейсадвал къалуруналди, зани жуван патай я дидеди, я зи уьмуърдин юлдашди садрани, са нин ятлани патахъай, зун инжиклу тавун ва зи клвалахра къаришмиш тахъун тлалабна. А. Шагъмарданов. Майишатдиз регъбервал гуникай веревирдер.

РЕЙСАДВИЛЕЛДИ нар. **виридан разивал аваз.** Пленумди рейсадвилелди Самур районда 2400 гектардихъ агакъна багълар кутун патал мажбурнама хиве къуна. А. А. Лезгияр.

РЕЙТИНГ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра къимет са гъихътин ятлани категориядик, класдик, разряддик кутун; машгъурвилин дережа.

РЕКЛАМА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра са затI маса къачудай муъштерияр гзафарун ва са кас машгъурун патал къиле тухудай серенжем. [Нацлмур]. Куъ портрет яна хуъй, сад лагъайди, тлеквенар клева жедай, къвед лагъайди, ам квез реклама я, выборрилай вилик. Ф. Б. Филиал.

РЕКОМЕНДАЦИЯ урус, суц.; -яди, -яда; -яр, -йри, -йра кхъена ва я мецелди са вуж-вуч ятлани тайин са кардиз талукъ тирди къалурдай къимет. Партиядиз гъахъун паталди къвед-пуд коммунистдин рекомеидацияр герек тир. Р.

* **рекомендация гун** гл., ни низ кхъена ва я мецелди са вуж-вуч ятлани тайин са кардиз талукъ тирди къалурдай къимет гун. Ана партияда гъахъиз кланибуруз рекомеидацияр ни гуда? З. Э. КУТВ-диз фена.

РЕКОРД урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра спортда ва я маса са клвалахда виридалайни вини дережадин агалкъун. Идалай вилик иви гунай рекорд Йоханнесбургдин агъалиди эцигнай. Ада и клвалах 323 сеферда авуна. ЛГ, 2004, 21. I.

РЕКТОР урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра университетдин, институтдин къиле авайди. Лезги ректор къиле авай са институт мад артух хъанва! Им лагъайтIа, чи жегъилриз цлийи мумкинвилер мад артух хъанва лагъай чIал я. ЛГ, 2004, 15. VII. Урусатда ва СНГ-дин уьлквейра шумудни са институтдиз лезги ректорри регъбервал гузва. "Самур" газ., 2004, 21. X.

РЕКТОРАТ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра университетдин, институтдин къиле авайбур вири санлай. Ректоратдиз, институтдин илимлу муаллимриз Шекер вузда амукъна. гележегда адаз илимдикни пай кутадай майилар авайтлани, дяведин ветеран ва инвалид бубадиз, багъри веледдал багъа ядигардал хъиз рикI алай дидедиз ам хуъре чтин патав гумукъна кланзавай. К. К. Диде хъайи югъ.

РЕКТОРВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера ректордин пешекарвал.

* **ректорвал авун** гл., ни **ректордин везифаяр** къилиз акъудун гъал.

РЕКЪЕМ туърк. суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра гъисабдин, къадардин гаф кхъиналди къалурзавай лишан....

эхиримжи переписди лезгийрин къадар 467 агъзур къалурнава гъа и переписда гъатнавай рекъемрив гекъытайлани, лезгийр «гъвечІи халкъ» яз аквазвач. М. М. Чун гъвечІи халкъ туш.

РЕКЪЕР, РЕКЪЕРИ регъ существительнидин гзафвилин къадардин форма. Кил. РЕГЪ.

РЕКЪИНИ, РЕКЪИНИЗ регъ существительнидин падежрин форма. Кил. РЕГЪ.

РЕКЪУЪ, РЕКЪУЪН рекъв существительнидин падеждин форма. Кил. РЕКЪВ.

РЕКЪВ суц.; -уъ, -е, -ер, -ери, -ера инсандин, гъайвандин сивин къваларин кІараб(ар). - Ягъа, Мага! - гъарай акъатна чи Мегъамедай. Рекъверихъ гъуд галукъай къзахва мушук хъиз алабар хъана. Н. Насруллаев. Къве Мегъамед. ☼ М. М. Гъажиеван фикирдалди (кил. Русско-лезгинский словарь, 1951, ч. 927) ганвай манадин гаф рекъв, рекъвер дуъз я. Кхъинрани гъа икІ гъалтзава. Б. Б. Талибова, Р. И. Гъайдарова рекъв, рекъвер гуъза. Чун М. М. Гъажиеван ва кхъинра гъалтзавай варинтдин терфдар я.

РЕКЪЕ¹ рехъ существительнидин чкадин I падеждин форма. Кил. РЕХЪ.

РЕКЪЕ² посл. са вуж, вуч ятІани патал, паталди. Папан рекъе къекъвез хъана ирид йис. Е. Э. Герек туш. Халкъдин рекъе къиникъ, Даидемир буба, хушбахтвал я. Н. А. Шагъмар.

РЕКЪЕД: рекъед тар суц. тутут таран жинсинин тар. Ам рекъед тарар гзаф авай Кайи-Келедал куъч. хъана. К., 1991, 22.1

РЕКЪЕКЪУЛ суц.; -ди. да; -ар, -ри, -ра чими чкайра экъечІдай аскІан ва шуькІуъ тан авай туькъуъл набатат. Виртедив тІуьртІан рекъекъул, Сивяй туькъуъл дад кими жеч. С. С. Чизмач инсан... **Синоним:** явшан.

РЕКЪЕР рехъ существительнидин гзафвилин къадардин форма. Кил. РЕХЪ.

РЕКЪЕРА¹ рехъ существительнидин гзафвилин къадардин форма. Кил. РЕХЪ.

РЕКЪЕРА нар. сеферда. Са рекъера авур гъалатІ мад тикрар хъийимир. Р.

РЕКЪИДАЛДИ нар. чан аламай къван. Рекъидалди и дерт чандай фидайд туш. Е. Э. Ярдин дерт. Забита ваз гуда чанни, кІела хъсан, хъухъ алимлу, Ваз гайи гаф рекъидалди мад гъич къулухъ къахчудач за. З. Р. За. [Анжелла]. Али Бабаевич, зун ваз рекъидалди буржлу яз амукъда. Н. И. Гъакимрин папар.

РЕКЪИЗ¹ рехъ существительнидин гунугин падеждин форма. Кил. РЕХЪ.

РЕКЪИЗ² рекъин глаголдин мурадвилдин форма. Кил. РЕКЪИН.

РЕКЪИМИР рекъин глаголдин буйругъдин форма. Кил. РЕКЪИН

РЕКЪИН¹ рехъ существительнидин талукъвилдин падеждин форма. Кил. РЕХЪ.

РЕКЪИН гл., вуж-вуч; -иди; -из, -изва; -икъ, -ин, -ирай, -имир чан кумачир гъалдиз атун. Мелъуьнар из рекъин авач. Е. Э. Фитнекар къарийриз. Халкъ авуна вири рекъиз. Е. Э. Эмина, вич рекъидайла, лагъай чІал. Зи бубадиз лагъана вичин бубади: - Чун вирибур гъа сакІа рекъизва, зи хва. А. С. Зи бубади... Сад рекъидай чкадал сад хкведа. И. Гъ. Рубаияр. [НацІамур]. Ам рекъидайди яни? Адал кицІел хъиз ирид чан ала. Ф. Б. Филиал.

* **рекъимир, цегъ, хъуьтІуьн тум яргъа л ала мисал 'тади къачумир, гъеле вахт ама' манадин мисал.** Л «Рекъимир, цегъ, къацу векъер экъечІда! - Лугъуз сагъиб къилихъ гала гъайвандин. А. Ал. Рекъимир, цегъ...

* **рекъимир цегъ, - гатфар жада [гатфар хъайила, къацу векъер экъечІда] мисал 'тади къачумир, хъсан вахтар алуькъда' манадин мисал.** Исятда за кІелзава. КІвалахал акъвазайла, вири мажиб вав вахкуда, диде, - лугъуз, зун ада секинар из алахънай. - Рекъимир цегъ, гатфар хъайила, къацу бегъер экъечІда... Зун алдатмитиз регъуьни туш гъа! К., 981.4. Х.

РЕКЪИН³ суц.; -ди, -да свас тухуз рекъе авайбурун рехъ къуна акъвазарна къачудай жерме. Спелар хъуьрезмач, рекъин яз гайи багъламадик вуч кватІа, ахтармишзава. М. Б. Спелар

РЕКЪУЪЧ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра кІарасдин, тахтадин винелай къелечІ къат къачудай алат.

Арабадин къвалал алай яцикда рекъе герек жедай алатар аватІа, аку: рекъуьч, тварк, руцІугул, тарту, гъилин мешер, запундин кІус... К, 1988, 23. XI. ☼ "Лезги чІаланни урус чІалан словарда" рекъуьчІ яз ганва. Чи фикирдалди, Орфографиядин словарда (2001 -й.) къалурнавайвал рекъуьч кхъин дуъз я.

РЕКЪЯЙ¹ рехъ существительнидин къакъатуни I падеждин форма. Кил. РЕХЪ.

РЕКЪЯЙ² посл. талукъвилдин падежда аваз ишлемишнавай гафарин мана ачухарзавай куьмекчи уьлчме. ТуькІуьр хъунин рекъяй поэмадик са бязи нукъсанар кватІани, идеядин рекъяй чаз авторди (Х. Тагъира. - А. Г.) неинки са лезгийрин, гъакІ вири Дагъустандин литературадани, саки сифте яз,... халкъдин векилрин ва урус инженердин зегъмет къалурзава. А. Гъажимурадов. Зегъметдин ашукъ. ГъакІни тІебиатди шаирвилдин рекъяй пай ганвай гададик эдебиятдин агъсакъалдин тарсари ва гуьгъуьл къадай гафари руьгъ кутун тавуна тунач. Р. Исаев. Алирза Саидован яратмишунра хайи чилин къамат. Вун гъа вуна хъянавай илимдин рекъяй Лезгистанда сад лагъай алим яз, малум я. А. Фет. Алим, художник, педагог.

РЕКІВРЕКІВ: * **рекІврекІв** гун гл., куь цІарцІар гун. Айибдачни бес. Абас, рикІ азабдик кваз, папІрусдин

сумадихъ тамарзду яз, вилери рекIврекIвар гуз, къарих яз гъакI амай. А. Къ. Нехирбанни лекъ. Къаришмадай тушунна цIалцIам хъанвай адан беденди чирагъдин къалу экуьнал рекIврекIв гузва. М. В. Гъарасатдин майдандал. Ф Орфографиядин словарда (2001 -й.) рекIв-рекIв гун кхъин къабулнава. Чи фикирдалди, чапнавай эсерра гъатнавайвал къабулун дуьз жеда.

РЕКIВРЕКIУН гл.; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; рекIврекIв авун, рекIврекIв тавун, рекIврекIв тахвун, рекIврекIв хъийимир **цIарцIар гун**. Къармукъ бармак са патаз чIугуна, къелечI, лацу валчагъдин ценер галтадриз, рекIрекIвзавай хромрив жакъракъар ийиз таз, ам атана Велиметаз мукъва хъана. М. В. Гъарасатдин майдандал... Варз. Туракъ варз... ЭкъечIна. Гъуьлуь хъипи нураривди рекIврекIзава. М. В. Вацран ягъун.

РЕЛЬС урус, суц.; -ини, -та; -ер, -ери, -ера **ракъун рекъин гъулдандикай раснавай гуьтIуь яргъи хел**. анжах поездди рельсар гатадай ванер атайла, абур лал жезвай. З. Гъ. Ахварай авудай аваз... **ракъун рекъин болтар, гайкаяр, гъатта рельсерни алудиз тухузва**. Чина ахътин татугай крар авач. ЛГ, 2003, 13. XI.

РЕМОНТ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **чIур хъанвай, куьгъне хъанвай затI, алат къайдадик кукхтунин кIвалах**. Школадин ремонт башламишнава. Р.

* **ремонт авун** гл., ни вуч **чIур хъанвай, куьгъне хъанвай затI, алат къайдадик кукхтун...** рехи итимди тадиз ятахар ремонт хъувун, алаф ахгудун ва майвайринни емишрин бегъерар вахтунда кIватI хъувун патал вири желб хъуниз эвер гана. М. Гъ. Гезентидин эхир... устIарди... хуьрерин игътияжар патал туьрезар, абурун макъар, дергесар, мукалар, кIашарни кIутаяр ва гъар жуьре маса алатар расдай, ремонт хъийидай. ЛГ, 2004, 22.I. **Синоним: ремонтун**.

РЕМОНТУН гл., ни вуч; -да, -на; -из, -зава; -а // ая, -ин, -рай, -мир; ремонт авун, ремонт тавун, ремонт тахвун, ремонт хъийимир **чIур хъанвай, куьгъне хъанвай затI, алат къайдадик кукхтун**. Дустари кIевиз рахадай радио ремонтна, тамай яргъи паяярни атIана гъана. А. Р. Чинебан савкъват... **гимияр ремонтдай база герек тадаракралди таъминардай къурулушар терг жезвай...** ЛГ, 2003, 27. XI. **Синоним: ремонт авун**.

РЕНТГЕН урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри. -ра **электричестводин куьмекдалди инсандин къененатан уьзуьрар чирдай аппарат**.

РЕПЕРТУАР урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри. -ра **театрда къалурдай пьесайрин сиягъ**. Алуькзавай йисуз репертуардик ватанпересвиллин эсерар гзаф кутуналди, къвед лагъай конкурс-смотр мадни гегъенидиз къиле тухудайвал я. ЛГ, 2004, 23. XII.

РЕПИТИЦИЯ удус, суц.; -яди, -яда: -яр, -йри, -йра **театрдин тамаша къалурун патал виликамаз ролар къугъун**. Секинат, акъваз! Хъсан хъана, вунни зи гъиле гъатна: **няниз репетициядиз ша; килиг, геж ийимир**. Тамаша гъазурна кIанда. А. А. Умуд... **акъван гагъди репетицияр хъувурла генани хъсан жеда**. Анжах «лал хъухъ, киса!» лугъузвай чкадилай садра тикрар хъийин. А. Р., Я. Я. Хендедадин мехъер.

РЕСПУБЛИКА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри. -йра **уьлкве идара авунин кар, ихтиярар халкъдин патай са тайин хкъанвай са касдин (ксарин) ва я органрин гъиле жедай гъукуматдин къурулуш, идарадин къайда ва и къайда авай уьлкве**. Чи республикадин къуьзуь ва жегъил бажарагълу писателри рахунралди ва я печатдиз экъечIуналди чтин яратмишунин кIвалахдин тежрибаяр жегъил авторризни чирун гзаф гуьзел кар жеда. А. С. Жегъил шаиррин яратмишунин бязи месзлайрикай. Эхиримжи переписдин (2002 - йисан 9-октябрдин делилрал асаслу яз, чи республикада санлай къачурла 2576.5 агъзур агъали, гъа жергедай яз шегъерра 1102.6 агъзур кас, яшамии жезва. ЛГ, 2004, 24. VI. Гъеле республикадин шегъерра, хуьрера Ричал яд лугъуз, адетдин яд бутылкайриз цазвай чинебан цехар кардик кума. Абур тади гъалда чирна, агалун лазим я. ЛГ, 2004, 21.II.

РЕСПУБЛИКАДИН прил. **республикадин дережада авай**. «Художник-педагог» тIвар алаз, республикадин выставка тешкилна. А. Фет. Алим, педагог, художник.

РЕССОР урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри. -ра **улакъ фидайла, къарсун тIимиларун патат адан чархаринни кузовдин арада жедай ракъунин пружина хътин затI**.

РЕСТОРАН урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри. -ра **шегъердин чкада къиметдихъ тIуьн-хъун ийидай чка**. Ма цIуд манат - устIардиз - «Къачагъ Неби» ягъ!... Ресторанда гъатнава ван тафтунин... А. С. Жуваз душман жемир вун. Паркунай экъечIна, ресторандин патавай физвайла, абурал бирдан Фахрудин ва адан яр-дуст Салам Ахундов дуьшуьш хъана. М. Садикъ. Дуст. За ресторандай къве шуьше шампанскиярни къачуна шоколатарни. З. Къ. ШейтIандин веледар.

РЕФЕРЕНДУМ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **важиблу са месэла сесериз вегъена гъялдай серенжем**. Я итим, чна сад референдумдик кутунвач гъа! **Бес вад-ругуд йис я кIвал хуьз Ругъваца, гъамни чи кIвалай тушни?** Н. Шихнабиев. Референдум.

РЕФОРМА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра **уьлкведин, гъукуматдин дережадин са кар хъсанарун патал къабулзавай дегишвилер**.

РЕФОРМАТОР урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри. -ра реформа(яр) теклиф ийидайди, реформа(яр) кылизи акъуддайди. *Театралный искусстводин реформатор, бажарагълу режиссёр К. Станиславскийди лагъанай: "Гъвечли ролар авайди туш., гъвечли актёрар авайди я". И кар субут авун патал ам, А. С. Грибоедован "Горе от ума" къемедада сегънедиз анжах са сеферда атана, "Файтун гъазур я, жанабияр!" лагъана, хъфизвай къаравушдин ролда къугъвана: "Самурдин сес" газ.. 2005, 19. III*

РЕХ суц.; -и, -е хъпивални расувал акахънавай ранг.

* **рех ягъун** гл., низ-квез хъпивални лацувал акахънавай рангади къун. *Ам рех янавай яргъи чуру галай, кыилелни яргъи къалин чебни къуънерал аватнавай чларар алай яхун, гъвечли буй авай кас я. А. И. Къиргъин.*

РЕХИ прил. хъпивални лацувал акахънавай рангадин Адан пелен юкъ гъасятда агаж хъана. *Рехи рацламар тик акъвазна, винеллай нузни винелди хъфена, сивни ахъа хъхъайла, сиве амай къве сас къадарсуз экъис хъанай. М. В. Гъарасатдин майдандал. Рехи жаван хуш я лацу халайриз... А. Ал, Шалбуз дагъ.*

* **рехи авун** гл., ни-куъ вуж 1) хъпивални расувал акахънавай рангадин гъалдиз гъун. 2) куъч. къуъзуъ авун.

* **рехи хъун** гл., вуж-вуч 1) хъпивални расувал акахънавай рангадинди хъун. *Диде чан, рехи тахъурай ви члар. А. С. Хцихъ галаз ихтилат. 2) куъч. яшлу хъун, къуъзуъ хъун. Вуч фад рехи жезва лезги рухваря?! Рехи жеда амачирди архаяр, Гъакни инсан фенвай залан хиялриз. А. Ал. Шалбуз дагъ -Шумуд дагъви хъана рехи, Халидин дад такуна?! Шумуд аял. хъана члехи, Къенси дадмиш тавуна?! Къ. Р. Самур, къе ви дерада.*

РЕХИВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера 1) рехи тир гъал. *Ам Саруханан куък кавалдиз, рехивал ктканвай чулав чуру алай яру чиниз ва хци чулав вилериз килигна. А. Ф. Риза. Я лацу дагъ. рехивал Им Акбул лагъай мисал я., И. Гъ. Шарвили. 2) куъч. яшлувал. И чларари авурди я зун рехи, Зи рехивал са уьмуър я... М. М. Чидач ваз.*

РЕХНЕ фарс, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра. са гъихътин ятлани еридик квай кутуг тавурвал. *Роман-трилогия хътин зурба эсер клелайла. са кимивални, са рехнени акунач лагъайтла, дуъз жезвач. С. Алиева. Сад лагъай роман-трилогия. Синоним: айиб, кимивал, нукъсан, синих, эксиквал.*

* **рехне кваз хъун** гл., ник-квек са гъихътин ятлани кутуг тавурвал хас яз хъун. *Тварни Бике. вични бике, Кваллах кландач гъич квай рехне. III. III. Гъвечли Бике. Рахунрик рехне квай касди, гзаф зегъмет чугуна, абур туъхкюърун гзаф важиблу я. Т. Набиева. Аялдин рахунар -|| ЛГ, 2003, 13. XI.*

* **рехне кутун** гл., ни ник-квек Кутамир зи халкъдин рехне'. *Рахшандайдан хура зи халкъ Гапур хъана аклайди я... М. М. Саврухди хъиз къалзава за... А вахтунда и ксариз «Кватлалар» лагъана, абурун твар ар чурукла акъудна, яни абуроз къуллугъар кланзава, абур халкъарин арада мидявал твазва, абур миллетчияр я лагъана, рехнеяр кутуна. М. М. Лацу лекеяр*

РЕХНЕСУЗ прил. рехне квачир. *Дертлу яз лугъудай межлисра гурлу: «Рехнесуз затI акун Зи бахт я нурлу». А. Ал. Пуд хали.*

РЕХЪ фарс, суц.; -къи, -къе; -къер, -къери, -къера 1) са чкадай маса чкадиз фин патал адет хъанвай, хкъанавай квалчин, машиндин цлар, чилин гуьтуъ зул. # арабадин ~, гъуьлуьн ~, къван ттур ~, къве рекъин хев. *Цел фир рекъе къуд-вадра вун ацукъна... Е. Э. Тумаък яц. Чун Къубадай хуър галайнихъ рекъе гъатайла, нянин сятдин муъжуъд тир. Мекъи хъуьтуьн юкъуз... Къубадай Дигагъдиз ругуд километр рекъ яхдиз хъфин акъван регъят тушир. А юкъуз чун пуд сят рекъе хъана... А члавуз рекъер асфалтдинди тушир. И рекъе машинарни тимил жедай. М. М. Чаз къагъриманар кланда. 2) куъч. тегъер. Жэгъич жал рекъ рикI къве падна къалудай. Е. Э. Кандач рекъиз гафар амаз лугъудай. 3) куъгъ. руш гъуьлуьз тухузвайдан патай рушан диде-бубадиз гудай гъакъи... рушахъ акъван рекъ къачудачир. К., 1988, 25. XI... виликдай, рушахъ къачузвай рекъ я лугъуз, 2025 агъзур манат пул гъиз тадай. ЛГ, 2003, 10. VII. 4) адет. - Гила вун агакънава. Аллагъди вичи эцигнавай рекъ чавай дегшиариз жедач. Заз вун санал секинариз кланзава. З. Э.*

Муъгъуьббатдин целхем. Ада вичин шевривилин рекъ давамарзавай. З. Э. Рамзият. Яваш-яваш заз Гуля авай рекъ ширин хъана ва за ахпа, куъгъне калушар дегшиардай хъиз, итимар дегшиарна. А. М. Киф атлайди. 5) ийизвай кар-Квалахдин къайда. Большевикри чтин рекъ дегшиарна. З. Э. Муъкъвел гелер.

*Рамзият гена хуьруъз рахкурдай са рекъ жагъурна кланда... З. Э. Рамзият. Къудрат Муъгъуьдиновича медицинада хкъанавай рекъ регъятди туш. ЛГ, 2003, 13. XI. **

вил рекъел хъун, пайгъамбардин суьруъ фейи рекъ, ракъун рекъ, рикIяй рикIиз рекъ <аваз> хъун, хъсан рекъ хъуй! Чтуру рекъе гъатун, Чтуру рекъе тун, Чтуру рекъе хъун, эхиратдин рекъ.

* **рекъе гун** гл., ни вуж свас гъайи гададин вах сусван стхадиз гун. [Нежеф]. *Квез хабар ава жеде, чна чи руш Фатимат Жаватан гада Сефераз ганва ва Жаватан руш Зуьгъре чи гада Беделаз гъизва. Яни рушар рекъе ганва. Ю. Р. Вахтсуз къиникъ.*

* **рекъе гъатун** гл., вуж саниз физ башламишун. *Учир къвез-къвез яргъи жезвай, амма зун... Зун гъатна рекъе. А. Ал. Накъвар ва къара пулар.*

* **рекъе татун [тефин]** гл., вуж; нихъ галаз меслят, развивал аваз "алакъалу тахъун. *ИкI рекъе фич гъаамишанда датлана. Е. Э. Тумаък яц. - Абуру чахъ галаз рекъе къвезвайбур туш. Абуру чаз куъмек гудани? -*

жузуна умудсуз хъанвай беглерикай сада. З. Р. Гъажи Давуд.

* **рекье тун** гл., ни вуж 1) **са гъиниз ятлани физвайдаз лазим затлар вугана рехъ галай патаз акъудун.** 2) **са гъиниз ятлани ракъурун.** Педучилище куътягъай, ам иниз рекье туна. ЛГ, 2000, 20. VII. 3) **са кар ийиз ракъурун, буюрмишун.** - Гада булахдал рекье тур, къайибурукай сад хкурай, - гъарайна чардахдикай вичин векъи гъяркъуь ванцел члехида. А. Исм. Алукъдай ахвар... клелунин йис башламишай арада зи чкадал, гуя еке шулугъ авай коллектив я лугъуз, къуниши хуърай масад рекье тунай. Т. А. Мехъер куътягъ тахъанмаз 4) **гъуьлуьз гун.** [Гегъвер]. -... Чавай ваз хабар ийиз хъанач. Гена, Аллагъдиз шукур хъуй, вун хтайди, гъазур, хъсан вахтунда, ви вах рекье твадайвал. Гъ. Гъ. Адетдин къармахра.

* **рекье фин** гл., вуж нихъ галаз **меслятвилин алакъяар хъун.** Итим папахъ галаз къал жедани? Чи строителрин адетдалди, жуван юлдашдихъ галаз хуидаказ рекье фин герек я. З. Э. Арифдиз ишара. Гъвечли-члехидахъ галаз лап гъурметлувилелди рекье физ чидай кас я. З. Э. Булахдал.

* **рекье хъун** гл. **вуж-вуч ятлани жагъуриз алахъун, къекъуьн.** Папай рекье къекъвез хъана ирид йис. Е. Э. Герек туш.

* **рекье чан гун** гл., ни **вуж-вуч паталди ятлани гзаф зегъметар члугун.** Сада-садан рекье чтин чан гудай гъа Рабегъни Салман жен чун дуьньяда. Е. Э. Дуьнья гургъагур.

* **рекьелай алудун** гл., ни-куь вуж **дуьз фикирдилай, гъерекатривай къакъудун.** Шейтланвална, тушир рекье вун туна, Дугъри рекьелай вун икI алудайди. Е. Э. Гуьзел яр Абурун мурад Асан рекьелай алудун тир. З. Э. Муькъвел гелер. Ам за ядайди тушир, амма фитнеди зун рекьелай алудна, алдатмишна. Къ. Къ. Кири Буба. Ибур вири ви крар я, цару вилер, гъуьлягъдин мез авай фасикъ. Къурбан рекьелай алудзавайди вун я. А. Р., Я. Я. Хендедадин мехъер. Дугъриданни, яракълу бандитрин къаст чкадин колхоздин мал тарашун, халкъ рекьелай алудун тир. ЛГ, 2003, 25. XII. **Синоним:** **рекъяй акъудун.**

* **рекьер-хулар** суц. **гъерекатар, фикарар санлай.** Мензиларин муьвал хъана, Рекьер-хулар дуьз хъайшла. Е. Э. Вирт квахъайдаз.

* **рекьи ягъун** гл., вуж **рехъди финикди галатун.** Яргъал рекьи яна галатнавай Къазиди хъел кваз жаваб гана... Гъ. С. Кири Буба. Магъсудани машин клевиз гъална. Рекьи яна, кефли авуна. Ахварни амач... Гила хъсанзава... М. В. Гъарасатдин майдандал.

* **рекъив атун** гл., вуж **теклифзавай меслятдал рази хъун.**

* **рекъив гъун** гл., ни вуж **теклифдал, меслятдал рази тир гъалдиз гъун.** Муьква-къилияр ам рекъив гъиз алахъна: З. Гъ. Уьмуьрдин сирнав. Вири и кваллахар хъсан я гъа. Амма диде гъикI рекъив гъидатIа, заз чидач. А. Р., Я. Я. Хендедадин мехъер.

* **рекъив татун** гл., вуж **теклифдал. меслятдал рази тахъун.**

* **рекъиз гъун** гл., ни вуж **са тайин фикирдал алакъяарун.** Аялни ви вавай рекъиз гъиз жедач. Е. Э. Бахтсузвал.

* **рекъин мугъман** суц. **саниз физ рекъевайди.** Рекъин мугъман, атана агакъна, салам гана элячIайла, Далалубегъли идахъ агакъна, гъам хъфизвай патлахъ фида. Ф. Далалубегъли.

* **рекъин хев** суц. **рехъ башламиш жезвай ва я куътягъ жезвай чка.** Куъчеда авай халкъар рекъин хиве кIватI хъана. З. Э. Муькъвел гелер.

* **рекъяй акъатун** гл., вуж. 1) **физвай рекъяй масанихъ алатун.** Йифиз чун рекъяй акъатна, яргъалди маса патлахъ фена. Р. 2) **вирида къабулнавай къайдаяр хуьн тавун.** - Я стха, ша вун рекъяй акъатмир. И. В. Чирхчир. Я гъеле эвленмиши тахъанваз, гъеле лишан-затIни кутун тавунвай рушаз теменар гунуг вич гъи ктабда къалурнава? Им рекъяй акъатун тушини? Вични вуж? Райкомдин сад лагъай секретарь А. А. Лезгияр.

* **рекъяй акъудун** гл., ни вуж **са чкада къабулнавай къайдаяр члурдай гъалдиз гъун.** Дердиник. къий... Дугъри рекъяй, гуьзел, вун акъудайди. Е. Э. Гуьзел яр. Кесибар рекъяй акъудзавайди гзафни-гзаф гъа ЦаматI я. Зун и къабандин хцин хъилина-хъилина рекъизва. Гъ. Гъ. Колхоз. - Дуьз яни, Жамал? лагъана Аслана. -Валлагъ, дуьз я, гъа фекъидини папар рекъяй акъудзавалда. А. Ф. "Газет. Куьзуь устлар югъди чатук кваз папа кваллиз жегъилар гъизва абур рекъяй акъудзава лугъуз хуьре ван туна. А. И. Самур.

Синоним: **рекьелай алудун.**

* **рехъ акъудун** гл., ни вуж 1) **фикирда авачир метлебсуз кар авуниз мажбурун.** 2) **сада авур манасуз кар гъахъарун.**

* **рехъ алатун** гл., нин-куьн **рекъяй акъатна масанихъ фин.** Гзаф вахтара рехъ алатна, дана тама амукъдай, начагъ жедай. А. Ф. Риза. - Анжах са суал ава захъ. Куьн шумуд кас жедат? - Са цуд къван, - гъасятда жаваб гана Сайда. -. Белки Сад-къвед рехъ алатайбурни жен. Н. И. Сирлу межлис. Варз нурлу я! Ада тIебиатдин чиниз экв чукIурзава, ада рехъ алатнавайбуруз рехъ къалурзава... Я. Ш. Гъахъ квахъдач.

* **рехъ атIун** гл. 1) **ни-куь тайин къадар рекъиз фин.** - Анизни яхцIур йикъан рехъ я. Адавай и рехъ атIуз жедач, атIайтIани, асланри ам текъена къутармишдач. Ф. Ирид юкI алай пагъливан Магъамад. 2) **ни-куь фидай рехъ тагун.** Складдихъай юзай транспортёрди Мурадан рехъ атIана. ЛГ, 2004, 22.1.

* **рехъ гун** гл., 1) **ни низ фидай мумкинвал гун.** Адаз рехъ гун патал Велимет гурарин кларцIе са патлахъ хъана, бейниванвилелди къил куьрсна, хуьурез чилиз килигзава. М. В. Гъарасатдин майдандал. 2) **са гъихътин**

ятлани кар, фикир кьилиз акъатдай, акъуддай мумкинвал гун. Къецепатан члаларин институтдин доцент Элекбер Къубатова «Къудратлу такъат» («Диалог» журнал № 7, 23 ноябрь 1989-й) макъалада лезгийрикай, хинелугъвийрикай, къирицвийрикай ва маса халкъарикай рахадайла, гзаф татугайвилериз рехъ ганва. М. М. Чун гъвечи халкъ туш. Чъунъхдай кар авач, векъи гъалатIризни, къанунсузвилеризни рехъ гана. К, 1990, 29. VII. Акъатайла дережадин гурариз, Гъич рехъ гумир азгъунвилини крариз. Вил вегъена къейибурун сурариз, И дуьньядал регъимлу хъухъ, инсанар! Ш. Агъакеримов. Регъимлу хъухъ, инсанар! Анжах жуван дидедин, жуван сусан, жуван рушан къадир авай касди дишегълийри ихътин залан пар ялуниз рехъ гана кIанзавач эхир. С. К. Квар.

* **рехъ (рекьер) къалурун** гл., ни низ са вуч ятлани кьилиз акъуддай мумкинвилер къалурун. Шариатдал адаз рекьер къалайтIа... Е. Э. Гварун стхадиз. [Къурбан] - Яъ., яъ, садра дангъуздин етимдин сивай акъатзавай гафариз килиг тIун, сивел некIедин гел аламаз, гила заз рекьер къалурдайди хъанани? Гъ. Гъ. Адетдин къармахра. Са пуд юкъуз адаз мухак кутуна къелер гуз тур. Яд тагурай. Ахна экуьнахъ туьмерна къекъурдайла, вацI акурла, ада Къилични винел алаз гъаниз гадарда ва къведни рекъида. Ина мад ви са тахсирни жедач... -рехъ къалуруна ада. А. И. Къиргин.

* **рехъ къуна фин** гл., (вуж 1) рекъий экъечи тавуна, виликди гьерекат авун, 2) куьч. тайин принципар хвена, кIвалахун.

* **рехъ тагун** гл., ни низ 1) рекъий фидай мумкинвал тагун. 2) куьч. тайин са кар, пеше кьилиз акъуддай мумкинвал тагун. И макъала кIелайла, за Азербайжандин КП-дин ЦК-диз зенг авуна ва талукъ юлдаширивай ихътин крариз рехъ тагун талабна. М. М. Чун гъвечи халкъ туш.

* **рехъ-раж суц.** вилик квай кар кьилиз акъудун патал лазим харжлук. [Къурбан]. - Башуьсте, гъич са вядедани Келбиханан хъелай элкъурдай руш жеч чахъ, Гзаф хъсан. [Буржали]. - Де гъакI ятIа, стха Къурбан, лагъ ви рушан рекьер-рачар, чна са кIевивал ийин. Гъ. Гъ. Адетдин къармахра.

* **рехъ-раж авун** гл., ни вилик квай кар кьилиз акъудун патал лазим харжлук авун. АкI хъайила, заз, жувал чан аламаз, лазим тир рехъ-раж ийиз кIанзавай. А. Ф. Бубадин веси.

РЕЦЕНЗИЯ урус, суц.; -яди, -яда; -яр, -йри, -йра илимдин, литературадин, искусстводин эсердиз адан хъсан ва пис терсфар къалурна ганвай къимет. критикадин, библиографиядин макъалаяр, рецензияр сифтени сифте чи журналда чапзава, ахна абуру ктабханайриз, маса халкъарин литературайриз лув гузва. Гъ. Гъ. Гашаров. Хайи халкъдин рекъе чан эцигайди.

РЕЦЕНЗЕНТ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри. -ра илимдин, литературадин, искусстводин эсердиз адан хъсан ва пис терсфар къалурна къимет гайиди, гудайди.

РЕЦЕПТ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри. -ра духтурди азарлудан патахъай аптека дарман гъазурун патахъай гудай чар. - Анжах хъсан тIуьн це. Им Назим духтурдин адетдин диагноз ва рецепт тир. М. В. Гъарасатдин майдандал.

РЕЧЬ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри. -ра важиблу месъладай халкъдин вилик экъечи рахун. 1934 лагъай йисан августдин 22-да Вирисоюздин Советрин писателрин съездда Сулеймана азербайжан чIалал рахай вичин речдин гуьгъуьнлай съезд гъа чIалал туькIуьрай шиирдалди тебрикнай. М. М. Гъ. (СтIал Сулеймана азербайжан чIалал туькIуьрай шиирар.

РЕШИ прил. Квез и патари са карч хайи реши кал акунани? Ж, 1993, 2). Х.

РЕШИВАЛ суц.; -или, -иле; -илер; -илери реши тир гъал.

РИБ суц.; -ипини, -ипина; -ипер, -ипер, -илери, -ипера хамунай ва маса хъуьтуьл затIунай хци кIвенкIвелди тIеквен акъуддай алат. Шалам чилел эцигна, капан юкъвалди ягъиз риб сухиз, тIеквен акъудиз, ахна сивай чIугур кIвенкI алай еб тваз ада пине шаламдик куьIурзавай. З. Э. Муькъвел гелер.

РИВАЯТ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри. -ра 1) хъайи кардикай туькIуьрнавай эсер. Гъадис, гъикаят, риваят Авазава тайин, дустар. Е. Э. Дустариз. Лезгийрихъ девлетлу фольклор ава. Ана... риваятарни махар, хкетарни къаравилияр гъалтзава. Гъ. Гъ. Гашаров. Сифте гаф. 2) куьч. хъайи кар. Къилел атай дуьшуьш, къаза. - Дуьз риваят хъсан, наиб. Е. Э. Наиб Гъасаназ.

РИГЕ фарс, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) хци шуькIуь цацар хътин пеш(ер). Ам вацIун хайдай агъуз, яру ригедин юкъвай инсандин кIвачи гатана таптагъ хъанвай шуькIуь жигъирдайгъуз эвичIна. А. Къ. Нехирбанни лекъ. Къерен ханвай къве падни яру риге тир. А. Фет. Къерен къванер. 2) тварар авачир шуькIуь хци къил, (мухан, къуьлуьн) **Синоним:** къилчих.

РИЗА¹ араб., шиир, прил. 1) **рази.** Ви стхаяр хъайтIа риза, Са гъикая ахъайин за. Е. Э. Наиб Гъасаназ. 2) (чIехи гъарфуналди - Р) **эркекдин хас тIвар:** **Риза.** - Риза, я Риза, иниз ша кван! лагъана адаз эвер гудай. А. Ф. Риза.

РИЗА² араб, т~б, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра **ракIиниз дапIар ядайла чевте вегъедай чка.** Гъеле деминай хъфейдалай гуьгъуьнлиз мехъеррин кIвалел алчуд жезвай аялар аваз, абуру ашукъ Сердер цуриз гъахъзамаз, рак акъална, ризадал чевте вегъена. С. Ярагъви ашукъ Уьзден.

РИЗКИ фарс, суц. 1) **ем.** И юкъуз сикIре са кIусни ризки тIуьнач, хъелна фена, ам ацукъна гъаятда. Ф.

Кесибдин хва Къагъриман. *Хазвай аялар хуьз четин жеда, абуруз недай фу гынай гыда, абурун къайгъу чугвадани, тахъайтIа жуван лугъуз пара дерин фикирар авун герек туш. Аллагъ Таалади халкъзавайди вичин ризкъини галаз халкъзавайди я.* О. Гъуьсейнов. Межид бубади лугъудай. 2) **техил, техилдин тварар.** - *Заз кичIезвайди а мурдаррихъ [вакIарихъ. - А. Г.] галукъна, зи парталрик квай капI хкатун я. Абур къекъвей чилел хъайи ризкъи тIуьнни гъарам я...* 3. Э. Муькъвел гелер

РИКИ суц.; -и, -е; -ер, -ери, -ера 1) **беденда ивидин система кардик кутазвай орган.** *Вич амай къван рикI жедайди саламат...* Е. Э. Камаллу паб. *КIвалаяй перни къедек квахъна, Ви рикI пад хъуй, кIвал ацахъна.* Е. Э. Къедекни пер чъунъхайдаз. 2) **гуьгъуьл.** *Шад рикI зи барбатI жезва...* Е. Э. Фана дубъня. *Зи сефил рикI къариблудха Куьз жеда пашман, къарияр.* Е. Э. Къарийриз. 3) **гъиссер.** *Зи рикIикай ваз хъуй хабар.* Е. Э. *Ярдиз минет.* ☼ Около середины III тыс. до н. э. основными органами мироздания объявляется сердце (по египетским представлениям – средоточие мысли) и язык, т. е. речь. Это положение подкрепляется ссылкой на то, что человеческие чувства (зрение, слух, обоняние) представляют материал для мысли, а уже речь выполняет замысленное («это язык повторяет задуманное сердцем») || История лингвистических учений. Древний мир. -Л.: «Наука, 1980, ч. 9).

* **рикI аватун** гл., нин **кичIе хъун, зегъле фин.** *Шарвилиди гъарайда - Душманрин рикI аватда, Ф.* Шарвилидикай риваят. *И арада Себзидин кIвачикай къиб хкатна. Факъир дуьз са юкI цавуз акъатна, рикI аватна.* Къ. Ф. Тарифбаз.

* **рикI авач** гъал., низ вуч ийидай **са кIвалах ийидай хуш, алакъун авач.** *АтIа, са пата хилен, петлийрин чкадал акурнавай кIарас кылер-кучIучIулар ханва. Абур туьхкIуьриз алахъдай рикI авач.* Къ. М. Дагъларин деринрин булахар.

* **рикI авуна** нар., вуч авун **викIегъвал кваз, кичIе тахъана, регъуь тахъана.** *Ада заз бегъем куьмекна: зун Къагъриман бубадин варцихъ къван гъана. Ингъе, вучиз ятIани завай рикI авуна гъаятдиз физ жезвач.* К, Ъ. М. Хтул руш.

* **рикI агатун** гл., нин **са низ ятIани майил хъун.** *Чуру кIвалах авурдав масан Эминан рикI агатдани?* Е. Э. Дубънядикай кеф тахай кас.

* **рикI акъатун¹** гл. 1) нин. **гъарикI хъун.** *Адет я хъи, дустар ара агатда; Вун такуртIа нагагъ, зи рикI акъатда.* Е. Э. Гуьзел. 2) нин **нихъ-квехъ са кас, шей акунихъ вил хъун, а шей вичинди хъана кIан хъун, адахъ тамарзлу хъун.** *Сибирь, вун Ватан яни? Ватан тирла, Кавказдиз куьз хъфизва гъиссер зи, Лезги чилин аваздиз МуьтIуьгъ жезва кIвачер зи? Ватан зид тирла, Вучиз рикI акъатзава, Чизва низ? И. Гъ. Гъурбат ва Ватан.* 3) нин. **ажугълу хъун, хъел атун.** *Диде хтанач лугъуз аялдин рикI акъатзава.* Р. 4) нин. **кичIе хъун.** *Дагъдин дере. Сим хъиз дуьм-дуьз дар дере. 'Са дерин я, рикI акъатда акурла.* А. Ал. Чарчар.

* **рикI акъатун²** гл. нин **са нихъ ва я квехъ ятIани гъарарат хъун.** *Вун такурта нагагъ, зи рикI акъатда.* Е. Э. Гуьзел.

* **рикI акъудун** гл., нин **рикIиз тади гун, инжиклу авун.** *Акъудна рикI и азарди...* Е. Э. Алагуьзли.

* **рикI аладарун** гл., 1) **ни жуваз авай гъам-хажалат квадарун, машгъул хъун.** *Куь патав зун рикI аладарун патал мугъмапвиле атанвайди я, дустар.* И. Къ. Смоленский чилел. *МичIи вахтунда куькIвей шемини гъикъван рикI аладарайтIани, чирагъ куькIуьрайла, шеминин экв ваъ, гум малум жеда.* А. А. Лезгияр. 2) **ни куь нин машгъуларун.** *Рушаризни вуч ава къван; рикI аладарун патал девлетлудин рушан мецелай абур Асланаз хуш гафар лугъуда...* А. А. Етим Эмин.

* **рикI алаз** нар., вуч авун **гзаф кIанивал аваз.** *«Вуна рикI алаз хуьзвай хва нел тапшурмишда?» - лугъудайбур хъанай.* 3. Э. Вафалу веледрин буба.

* **рикI алаз хъун** гл., нин **вуж-вуч фикирда аваз хъун, фикирдай акъуд тавун.** *Етим Эмин шикаятар лагъайд туш. ТалгъайтIани садан рикIел алай туш...* Е. Э.. Азиз дустар. *Рабочидикай шиир кхъин лап фадлай, дуьз лагъайтIа, зи рикIелни алазвай.* А. С. Рабочидикай шиир. *Гъар са чIавуз вун рикIеллаз Гъал перишан я, бахтавар.* Е. Э. Бахтавар.

* **рикI алай** прил.; вуж, вуч. 1) **кIани, муьгъуьббатлу.** *Амма эвленмиш хъана са ругуд вацралай каша Бакудиз акъуднавай Алидиз вичин рикI алай уьмуьрдин юлдашдин гъал-агъвалдикай гъич са хабарни авачир.* 3. Э. Геж хъайи кагъаз. *«Кард» журналдин редакциядиз лезгийрин рикI алай композиторрикай сад тир Халил Халилов мугъман хъана. "Кард" журн., 2004, №5.* 2) **кIанивал авай, масадбурулай кIани.** *РикI алай хъин свас адаз дидедиз адан ЧIулав гъакъикъри хъиз нур гузвай вилер хуидаказ ва назикдаказ вичин рикI алай гададиз килигзавай.* Н. А. Къве рикIин хиялар. 3) нин **жуван къилихрив къадай, жуваз хуш.** *Тади квачиз. камар къачузвай духтурди къе мад са сеферда вичин рикI алай пешедикай, вичин гъилералди авур операциядикай фикирзавай.* Б. Гъ. Алванрин кIунчI. *Агъан! Лап хъсан хъана... Эхъ, ам кар чидай, кардал рикI алай, аялриз багъа учитель тир.* Къ. М. Рушан аманат.

* **рикI алахъун** гл., нин **гъиссерин туькъуьлвал квахъун, амуьк тавун.**

* **рикI атIун** гл., ни-куь. нин 1) **бедендиз тIарвал гун.** *Къизил аскер, ви гуьлледи Душмандин рикI атIузва.* Ф. Къаюни адан [Яргъи Мегъамедан] *рикI атIузвай.* 3. Э. Я пуд манат. 2) **муьгъуьббатдин гъиссералди рикIиз тIарвал гун.** *Гъижран чIугваз назик рикI зи атIана.* Е. Э. Ваз зи гъалдикай хабар авачни? *Агъ, къакъатун, къакъатун, атIуда хъи на зи рикI.* III-Э. М. Къакъатун. 3) **туькъуьлвал гун, гъарикI**

хьун. Киров юлдаш къена лугъуз, Чи къеневай рикI атIана. Ф. Диде, вуна зи рикI атIудай гафар лугъудайди за къатIузва... Къ. М. Дагъларин деринрин булахар.

* **рикI ахъаюн [ачухун]** гл., ни низ 1) жуван фикирар ачухдиз масадаз лугъун. Къуъуъ итимдини адаз вичин рикI ахъайна. А. А. Сифте камар. Шаир я зун, зи буржи дуъз рахун я. Дуъз гафарихъ къизилдин къимет жеда. РикI ачухна жуван фикир лугъун я. Гъахълу касдиз гъамиша гъуърмет жеда. И. Имиралиев. Шаир я зун. 2) муъгъуъббат малумарун. Дугъриданни, руша Гъасретаз чин ачухзаватIани, рикI ачухзавачир. Белки, регъуъвал квай Гъасретан патай са келима гуъзлемшизаватIа. Гъ. М. Гъасрет етим яни?

* **рикI ацукъун** гл., нел, квел нин. 1) винел патан акунрай бегенмиш хьун. АлукIна гимшидин партал рикI ацукъдай шикил яз, Акъвазнава эй шумуд дагъ Хиве такъаз къуъуъвал. И. Гъ. ХъуьтIуьн и патай. Сирень, зи рикI ацукъбай цуьк, Хквезва рикIел. Х. Х. Сирень. 2) клан хьун, муъгъуъббатдин гъиссер хьун. И мегътердал рикI ацукъна пачагъдин рушан. Ф. Пачагъдин мегътер Лукъман. Зегъметдал ви рикI алай хъиз, Зи рикIни вал ацукънава. Ш-Э. М. Сабагъ хийир.

* **рикI ачухун** кил. **рикI ахъаюн.**

* **рикI гваз** нар., вуч авун ашкъидалди, хуш аваз, фикир гана. Ийидай кIвалах рикI гваз ая, Р.

Антоним; рикI гвачиз.

* **рикI гвачиз** нар., вуч авун. ашкъи авачиз, хуш тушиз, фикир тагана. РикI гвачиз жедай кардикай метлеб тежедайди Билалаз чизвай. З. Э. Ишигълаван дере. **Антоним:** рикI гваз.

* **рикI дар** прил. шкъакъ, мугъман даклан.

* **рикI дар [сал шиир, даралмиш, дарихмиш нугъ.] хьун** гл., нин перишан хьун, туькъуьл хьун, гъарикI хьун. Куьн къакъатна, хъана ракI сал, Дердинин дарман къарияр. Е. Э. Къарийриз. Хабар къуртIа зи гъалдикай, Зи рикI пара дар я хъи, дуст. А. Гъ. Рабочидин чар. АтайтIани къуьд, элкъвейтIан саврух, Жедач зи рикI сал ва руьгъни савух. Х. Х.

* **рикI-дуркIун авун [гун.]** гл., ни низ секинарун, кинар авун, мегърибанвал къалурун. -Шехъмир, чан баде, - рикI-дуркIун ийиз патав ацукъзава руш, - амма са къве гаф лагъанмазди, адакни къагъур акатзава ва ахпа, сад-садан къужахда гъахъна, абуру са кул шел ийизва. Б. Гъ. Къарид руш. Иналлай вирибуру рушаз тавазивилер авуна, рикI-дуркIун ганай. И. Къ. Смоленский чилел.

* **рикI кун** гл. 1) нин жуван тебятдив къан тийидай хуьрек тIуьрла, яру рад тIа хьун. Къалаж тIуьрла, зи рикI куда. Р. 2) нин нухъ-квехъ къайгъударвал авун, килигун, куьмек гун. Ви бубадиз рагъмет, чан бала, Гъамни вун хъиз, хуьруьхъ рикI кудайди тир. А. А. Умуд. Хайи халкъдихъ кун тийир Къван хътин рикI жедалди, Зун рикI авай къван хъурай! А. Ал. Хъен галачир рикI. 3) клан хьун. ХъайитIани дуьньяд азият, зун вахъ кур рикI я, Пакисат. Е. Э. Пакисат. 3) нин гуьгъуьл лап пис гъалда хьун, пис гъалдиз гъун, пашманарун, гъарикIарун. Кая хъи зи рикI вал ашукъ, Ви буй, бухах акурла юкъ... Е. Э. Клан я. Кай зи рикIел яд иличиз... Е. Э. Ярдиз. Лугъуда хъи, анжах шадвал, Анжах шадвал гъана вуна. Вирибуруз экв ракъурна, Зи рикI вучиз капа вуна? А. Ал. Цайлапан. **Синонимар:** рикI акъудун, рикI тIарун.

* **рикI кутуна** нар., вуч авун ашкъидалди, гзаф хушдиз. Къурбана Гуьлдестедиз вичин кIанивиликай ам лап сифте атай йикъарани лугъудай, адаз анжах са кардикай, «ваъ» лугъуникай, кичIезвай. «Ахпа за вуч авун лазим я, ахпа зун гъикI адан чиниз килиг хъийида. Мегер завай рикI кутуна тарс гуз хъженни?» - лугъузвай ада вичи-вичикди. Н. А. Гуьлдесте. **Синонимар:** рикI алаз, рикI гваз. **Антоним:** рикI гвачиз.

* **рикI куьцIуьн** гл., никай нин къадарсуз икрагъ хьун. Хъсан абурлу суфат авай жегъилдал. зун сифте ашукъ хъанай. Амма гила рикI адакай куьцIуьн хъувунвай. А. М. Жуьжеяр.

* **рикI къун** гл., куь 1) яргъалди гишинар тавун. ЯкIу рикI къада. Р. 2) иштагъ квадарун. КIерецири рикI къада. Р.

* **рикI кIвачерик аватун** гл., нин гзаф кичIе хьун. Вичиз чидай Алдин дидединни вахан гуьгъуьнал алаз атай гуьзел шикилрин, шумалдин буй авай Бани акурла, Марваран «рикI кIвачерик аватна»... Рушан рикIяй агъзур хиял фена. «Зун вичел бенд авуна, вичи шегъерда тунвай паб хкана...», - лагъана. Къ. М. Дагъларин деринрин булахар.

* **рикI кIевиз къун** гл., ни кичIе тахъун, сабурулу хьун. Дарих жемир, къинтур вал. Садра арадал алай затIни авач. РикI кIевиз яхъ. А. Р., Я. Я. Хендедадин мехъер. **Синонимар:** викIегъ хьун, викIегъвал авун.

* **рикI михъи** гл. михъи. къени фикирар гвай, дугъри. Етим Эмин рикI михъи яз ишезава. Е. Э. Балклан квахъайла.

* **рикI пад хьун** гл., нин гуьгъуьл къадарсуз пис гъалда хьун. Етим Эминан рикI пад я, Тежес вахъ тупIал гилигиз. Е. Э. Ярдиз.

* **рикI рикIел элуькъун** гл., нин 1) туькъуьл хьун, гъарикI хьун. - Чидач ман, къадир дах, ана гъикI. жедаIа, - лагъана рикI рикIел элуькънавай жегъилди тIимил шадни хъанвай саягъда. ЗЭ. Муькъвел гелер. 2) ийир-тийир хьун, гъалатI хьун, икрагъ хьун. **Синоним:** рикIи рикI тIуьн.

* **рикIи рикI тIуьн** гл., нин жуваз тийижир суалдиз тайин жаваб жагъуриз тежес гъарикI гъалда гъатун. - Яраб маса къачуна жал? Яраб дуъз гафар я жал? - Гъажикъулидин рикIи рикI незвай. Ж. Гъ. Юргъадилай гуьгъуьниз. **Синоним:** рикI рикIел элуькъун.

* **рикI секин <я>, яб архайин <я>** гьал, нин са кьайгъуни, дердини авач, амач. Чаз экуь дуьне гила ақунва. РикI секин я, яб архайин я. З. Э. Директивар кардик.

* **рикI сефил хьун** гл., нин **гуьгъуьл пис хьун**. Эмина ви ийиз тариф рикI сефилдиз хьана зайиф. Е. Э. Хьана хьи. Гежегуьндюьз зи рикI сефил язава... Е. Э. Я, стхаяр, зун хьанва лап ажиз.

* **рикI тIар хьун** гл., нин **жува-жув пис гьиссун**. Ахпа зи рикI мадни жеда тар, гуьзел. Е. Э. Яр гуьзел. РикIер тIар яз вилер югъ-ийиф ишена... Е. Э. Тушни яр. Лагъ куьне, - рикI тIар хьайи кас шедачни? Е. Э. Заз сабур гуз.

* **рикI (рикIиз) тIарун (тIар авун)** гл., ни, куь нин **рикIиз тIарвал гун, хатурда эцягъун**. Пара чи рикI авунва тIар, ЭхкьечI гьикIда яцIай, шаир? Х. Х. 2003 - йисан 12-сентябрь. Кеф-кефият, шадвилер Алатда, тадиз Кьуьзуьвал мугьман жеда Ви рикI тар ийиз. Д. А. Лугьуда хьи, кихкIидач. Буба Меликахъ галаз рахуни Гуьлназан рикI тIарнавай. Гь. Кь. Свас. - Чан хва Сафар, На кIелнава илимар, халудиз ви гьар гафуна камаллувал аквазва. Амма кье на зи рикI тIарна, тIарна рикI. М. Б. Муьгъ. - Къарагъ, къарагъ, зи рикI тармир гьавайда, Такурай вун метIераллаз, чилеллаз, Рак ачухна, са чара кас атайтIа.... М. Б. Зун ва Наполеон.

Синонимар: рикI тIуьн, рикI кун, рикI акъудун.

* **рикI тIуьн** гл., ни-куь нин **туькьуьлвал гун**. Сифте сефер за адаз яр лагъанай. Амма гила и гафуни неда рикI. Ш-Э. М. Къавахар. **Синонимар:** рикI (рикIиз) тIарун, рикI кун, рикI акъудун.

* **рикI хукIун** гл., **никай, квекай нин икрагъ хьун**. Етим Эминаз вун ақуна, Акурвалди рикI хукIуна. Кьуд касди вун, кьуьнел кьуна, МичIи суруз ял авурай. Е. Э. КафтIар кьаридиз. **Синонимар:** бизар хьун, зегъле фин, икрагъ хьун, рикI хукIун. **Антоним:** вил хьун.

* **рикI хун** гл. 1) **никай, квекай нин гъарикI хьун, гъайиф хьун**. Са югъ такваз физва йикъар кьез са-сад, Дуьньядикай рикI хайила, шехъдачни? С. А. Шехъдачни. Амма ви рикI хана кIандач багъа заз. Са жизвидин тахсир патал - дуван хьиз. Б. С. Муьгъуьббат. 2) **ни-куь нин гьевес хун, умудсуз авун**. Садбурун рикI дуьньядикай хана на. Е. Э. Девран, гьей. РикIер хадай вич са чар Зи чантадиз татурай! рикIер хадай инсанар Дуьньяда заз такурай. Гь. Кь. Почталъондин мани. Гатфар чIавуз меген ви кар Агъузар яни йифер-йикъар? Авадариз вилин накъвар Ви рикI гьида хана, билбил? Н. Ш. Билбил. 3) **хатур хун**. И гафари рикI, шуьше хьиз, хана зи. Л. Н. Ибур вузар я? Къаргъиш за ваз ийидачир, Ашкьидиз кьуьл ганачирта, Хьел акатна са гафунал, Шуьше хьиз, рикI ханачирта. З. Р. ХаначиртIа.

* **рикI хци прил.,; вуж викIегъ**. Садра немсерин далу пата авай ракъун рекьин Муьгъ кукIварун лазим атана. За са десте зирек, рикIер хци аскерар хкудна. А. А. Лезгияр.

* **рикI хьиткъинун** гл., нин **гзаф азаб гун**. Цаварни кваз зи бедендал уьцIезвай рикI хьиткъиндай кьведалди югъ, пакама. М. Салманов. КварквацI-Хан..

* **рикI хьуьтуьл прил.,; вуж.** 1) **фад чIалахъ жедай, чIалав гъиз жедай. масадбурухъ агъадай**. Райондин газетдин редактор рикI хьуьтуьл кас хьана. Мегъамедсалегъа колхоздин ва жемятдин мулкар ва багълар барбатI хьуникай хвейи игитвиликай хабар хьанмазди, ада колхоздиз мухбир ракъурна. А. А. Лезгияр. 2) **масадбурухъ ялдай, куьмекдай, масадбур гъайиф кьведай**. Ада абуруз дидевал хьийида: ам гзаф хьуьтуьл рикI авай баркаллу руш я. И. Кь. Смоленский чилел.

* **рикI хьуьтуьл хьун** гл., нин. **экъуьчун атун, зайиф хьун**. Яр-емиш тIуьна рикI хьуьтуьл хьанвай. Гь. М. Ирид къаш. **Синоним:** рикI элкьуьн.

* **рикI хьун** гл., нин **нел-квел кIан хьун**. Гъар са касдин адахлидал рикI жеда. Е. Э. Гуьзел.

* **рикI цацарал <алаз> хьун** гл., нин **са кар кьилел атуникай кьурхувилин гьисс хьун**. Ахпа Камината, вичин гьилел алай кьизилдин сятдиз килигна, лагъана: И рюмка хьвана зун хьфида. Назхануман цацарал алай рикI гила са гьал секин жезвай. Амма гена анагар хьанач... З. Э. Арифдиз ишара. Са сеферда зунни и паб гададин машинда акъахнай, гадади гьализ хьана. Зи рикI лагъайтIа, датIана цацарал алай. З. Э. Зулун пешер. Акур инсанриз абур гьакI кеф уьчуьн сиягъатдиз экъечIнавайбур хьиз жезвай, амма абурун чпин рикIер цацарал алай. Кь. Кь. Кири Буба.

* **рикI цуру [савух] хьун** гл., нин **са квехъ ятIани вил галай, са вуч ятIани кIанзавай гьисс арадал атун**. Гьатта гежедалди рекьик поездар тахъайла, рикIни са тIимил савух жезва. З. Гь. Ахварай авудай аваз.

* **рикI цIурун (цIурурун)** гл. 1) **шиир, ницъ нин; дериндай кIан хьун (хьурун), ялавлу муьгъуьббат хьун (хьурун)**. Кевсерахъ рикI цIразва зи. Р. 2) **квехъ нин ақунихъ, жуваз хьунихъ кьанихъ хьун (хьурун)**. Пинийрихъ рикI цIразвай. Р. **Синонимар:** вил акъатун, вил галаз хьун, рикI акъатун.

* **рикI цIурун [цIарцIун нугъ.]** гл., нин **са кар жедалди гьамлу хьун, пелеш хьун**. Вун курсарай хкведалди Къеневай рикI цIрана хьи. Ф.

* **рикI чкадал алаз (аламаз) хьун** гл., нин **секин хьун**. Вирида нез-хъвазва, шадвилерзава, кьуьлерзава, амма Исмаилан рикI чкадал алач. Адан хиялдиз лап пис ниятарни кьезва, гагъ паб рахкурун, гагъ яргъеиш гатун, гагъ... Гь. Кь. Къацу цуьквер. Алагъдиз шукур, вун сятдин б- далди куьчеда амуькнач, кичIела зи рикI чкадал алачачир. И. Кь. Смоленский чилел. **Синонимар:** рикI архайин [секин] хьун, рикI чкадал ацуькун.

* **рикI чкадал ацуькун** гл., нин. **секин хьун, къалабулух акъвазун**. - Мукъвабурун рикI чкадал

ацукънавани? Атун-хъфин авани? Гъик я? Б. Гъ. Заз эвера. **Синонимар:** рикI чкадал алаз хъун, рикI архайин [секин] хъун.

* **рикI чкадал хъун** гл., нин **секинарун, къалабулух акъвазарун.** - Ина са чухуткани авач. Им жалгъандин кпул я. Яргъалди гипсда тунайтIа, гъил чур жедай. Профессордин и гафарихъ яб акализ эрчIи гъилин тунIар юзурзавай Рейгъанатан кIуфук мили хъвер акатна. Ада тадиз телеграмма яна. Аминадин рикIни чкадал хкана. З. Э. Рейгъанат.

* **рикI чIехи прил, гъамиша масадаз жувалай алакьдай куьмек гудай, гуз гъазур тир.** **Синоним:** мергъяматлу.

* **рикI чIехиз [кIевиз] къун** гл., ни **дурум гун, эхи авун, таб гун.** Азиз диде, нагагъ рушни зун жаван, КъейитIа къе гъалиб хъана дяведа. РикI чIехиз яхъ, хура твамир къил жуван Гзаф халкъар азаднавай вядеда. А. Ал. Аскердин къиникъ. Гишилани мекъила гъикъван мензилриз галчIур жез фенай ам, рикI къуна кIевиз. Ш-Э. М. Чи еке къуват.

* **рикI чIулав авун (чIулаварун)** гл., ни-куь нин **кефияр писарун.** РикI чулавмир, суна билбил. Е. Э. Акваз кIан я.

* **рикI чIулав хъун** гл., нин; **гуьгъуьлсуз хъун, туькъуьл хъун.** Адаз минарадин кукIва мад чIулав пайдахри леле гузвайди акуна. Гададин рикI чIулав хъана, ада тадиз шегъердиз чукурна. Ф. Нехирбандин хва. РикI чIулав я чи и къара, Гъал перишан, алагуьзли. Е. Э. Алагуьзли.

* **рикI элкьуьн** гл., нин **экъуьчун атун.** Алидин рикI элкъевезва. Р. **Синоним:** рикI хъуьтуьл хъун.

* **рикI ягъун** гл., квевай нин **гзаф тIуьрвиляй кIанз амуьк тавун (недай затIар).** Я бахтавар къайи булах, Къилел верши тарар кIанди, Пампасидвай рикI ягъайла, Ваз са турши анар кIанди. А. Ф. Риза. Гила, амай хуьреквивай рикI ягъайла, гудай турши мезе яр-емишарни хъанва, - лугъуз Эсли архайин хъана. З. Э. Муькъвел гелер. **Синонимар:** бизар хъун, зегъле фин, икрагъ хъун, куьлягъ хъун. **Антоним:** вил хъун.

* **рикIе аваз (амаз) хъун** гл., нин **фикирда аваз (амаз) хъун.** Ви патав къевез залай куьз алакьнач? Акун, рахун гъамиша рикIевай, Ви нефесдихъ зи гъевес агакънач. М. Б. КIватIиз тахъай гад. Дяведи дах къахлурнач заз, Адан суьрет рикIема. А. Ал. Инсандин рикI...

* **рикIе гъатун (гъат хъун)** гл. 1) нин **вуж кIан хъун, муьгъуьббатдин гъиссер аваз хъун.** Шумуд йис я вун зи рикIе гъат хъана. Е. Э. Яр гуьзел. 2) нин **вуч са гъихътин ятIани гъиссинин таъсирдик кваз хъун.** Райкомдин секретардин рикIе акъван кIевелай рагъим гъатнавай хъи, адан къаст Мегъамедсалегъ партияда хуьн патал чалишимши хъун тир. А. А. Лезгиар.

* **рикIе къун** гл., ни **вуч фикирда къун.** Абуьр гъакъван язва шад, Чинра аваз намусдин яд, Къуна рикIе зурба крар, Халкъдин хушбахтвилдин къарар. А. Ф. Эм-Тэ-Эс.

* **рикIе рикI авай прил.,; вуж лап муькъва, жуван вири фикирар ахъайзавай, кIани (дуст, инсан, кас).** За ваз ачухдиз лугъун, къе заз са кар дерт хъанва. РикIе рикI авай зи дуст Няметан чин гзаф чIуру я. Ада зи суалризни жаваб ганач. З. Э. Йифен тIурфан.

* **рикIе тун** гл., ни **вуж-вуч фикирда тун.** Дуьньяд гъамар рикIе туна, Бес гъикI кIан хъуй вун гъайидаз? Е. Э. Эмин гада. Вагъабаз гъар са гъиссни, гъар са дерт-гъамни, абуру рикIе твазвай тIални зигъин хъиз, рикIел хкунар хъиз я. М. В. Гъарасатдин майдандал.

* **рикIе хер хъун ш, гл., нин гъамиша секинсузвал арадал гъизвай фикир хъун.** РикIе хъайи кас дерин хер Азардикай къакъатдани? Е. Э. Дуьньядикай кеф тахай кас. Зи рикIе хер куьгъне тахъанвайди адаз аян тир ва гъавиляй адан жаваб зак руьгъ кутун патал, ада вичи захъ ийизвай майил къалурун патал ганвайди тир. М. В. Гъарасатдин майдандал.

* **рикIел акъалдарун** гл. нин **вуж-вуч нин ятIани фикирдиз са вуж-вуч ятIани гъун.** И карди зи рикIел аял вахтар акъалдарна. Р. **Синоним:** рикIел гъун.

* **рикIел акъалтун** гл. 1) нин **вуч фикирдиз атун.** И Кериман рикIел акъалт тийидай кар авач. Б. Гъ. Заз эвера. Вири гъакIан багънаяр я, багънаяр, Париж рикIел акъалтнава таватдин. М. Б. Зун ва Наполеон. Ам хъфейтIа, заз чизвай, гъихътин гуж зи рикIел акъалтдатIа. З. Къ. ШейтIандин веледар. **Синоним:** рикIел атун. 2) нин **вуж, вуч. садлагъана фикирдиз хтун.** Яр вун рикIел акъалтайла, Зи вилерлай нагъв атана. Ф. Мад квез чизва хъи, зи рикIел акъалтай кар за тарпна къилизни акъуддайди. Къаридикни угъ-цIугъ квай. Чехи суса вичин аялдин пек-лек чуьхуьзвай. Н. Шихнебиев. КIвалин референдум.

* **рикIел <алаз> (рикIеллаз рах.) хъун** гл., ним **вуж-вуч фикирда аваз хъун.** Пашман зун, бес ви рикIелламачни? Е. Э. Ваз зи гъалдикай хабар авачни. Ихътин пар рикIел алаз яшамши жедалди ада къиникъ хъсан яз гъисабна. А. Къ. Нехирбанни лекъ. Аллагъдихъ галаз рахух. Анжах зи Аллагъдихъ галаз. Зи Аллагъ Худа я. Худадиз дуьа ая, зунни гъамиша рикIел алаз хъухъ. М. В. Гъарасатдин майдандал.

* **рикIел аламаз {рикIелламаз рах.) хъун** гл., нин **вуж-вуч фикирда амаз хъун, фикирдай акъуд тавун.** За ви рикIел чун, лежберар, кесибар, аламач жедед лугъузвай. валлагъ. Давай хъивегъин, ширтна... Б. Гъ. ТIварун стхаяр. Агъ, вири чи рикIеллама Вагъишири чаз авур къванди. Ш-Э. М. ЖаллатIриз ажал. Ви рикIел аламани, чна аттестатар гахчурдалай гуьгъуьнлиз вуна чи вечердал вуч лагъанатIа? Б. Гъ. Къизилдин медаль. Буба зи рикIел хъсандиз аламач. А. Р., Я. Я. Хендедадин мехъер. Зи дуст, белки ви рикIелни алама Гатуз дагъда чаз яд гайи булахар... А. С. Телер. Квар ацIанва, амма вуна кIалар Гадарзава аялри хъиз

ятариз, рикеллама, гъа и саягъ бубайри Аллагъдивай марф тЛалабдай къацариз. А. С. Сес. Ваз хъел къвемир. Захъ яб акала. Ви рикел аламани; чи къунишдал алай къари Петровнадиз азарлу хъайи тмул, кВале вичин дарманар гана, сагъар хъийиз клан хъанай. А. Р., Я. Я. Хендедадин мехъер, - Я, ун, феи крар я, аял тиртЛани, вири рикел алама. М. Б. Зун къеивач. Рикеллама, физкультурадин тарсуна къакъанвилыз адалай хъсан масада хкадарнай. М. Б. Зун къенвач. Багърийризни ийиз хъанач багъривал, рикелламах бязибурун тЛварарни... М. Б. Дустариз.

* **рикел аламукъун** гл., вуж-вуч нин фикирда амукъун. Баркала, Халил муаллим, икъван тЛварар анжах музыкадал ашукъ касдин рикел аламукъда. "Кард" журн., 2004, №5.

* **рикел атун** гл., нин вуж-вуч фикирдиз атун. Рикел татайди мецел къведач. Ф. Султанбеги - зи ярдин тЛвар. Акур бере гъейрид рикел къвез жедач. Е. Э. Жедач. Рикел тай къван жеда рикл дар... Е. Э. Дилбераз. Даим хъваз на къарасу, Гъич ви рикел къведач хъи зу. С. С. Самовар. Бицлек вун зи рикел текбир атана, - Лагъана за хтай чЛавуз яргъарай. А. С. Бицлек, вун... Я кар рикел атай за Хелеф халудивай хабар къуна: М. В. Гъарасатдин майдандал. Къе виридаз, рикел атай къиметдив, Регъят хъанва алдатмишиз чилинви. З. Къ. Вуна пара тарифзава женнетдин. **Синоним:** рикел акъалтун.

* **рикел гъил эцигна нар.**, вуч авун таб квачиз, риклин сидкъидай. Ада райондин гъалдин пис-хъсан терефар дилаварвилелди ачухарнавай. Делегатарни, рикел гъил эцигна, уъзягъдиз рахазвай. А. А. Лезгияр. **Синонимар:** риклин сидкъидай, риклин къеняй.

* **рикел гъун** гл., ни, куь нин вуж-вуч фикирдиз гъун. Кесиб касдин кВалин хизан рикел гъваши. Е. Э. Рикел гъваш. Фекъиди ийизва мурмур: «Гъуцар рикел гъваш». Амма лукл жедай туш Марин Муьгъуббатдин сим. А. С. Саяда лугъузва мани. Жанлубуруз «Пакам хийир!» - лугъурла, Сифте рикел гъваш дяведа къейибур. А. С. Пакам хийир. Канл шиз къвгдай, закатарни за гузва гъамиша Аллагъ рикел гъиз, Гъат тийидайвал жегъеннемдин цЛа, СиратЛалдилай элячЛна михъиз. Б. С. Экуьн къилелай. Къуй яйлхуди ви рикел зун гъурай, къуй. хайи накъвари ви рикел душман терг авунин кЛеви къаст турай, зи играмиди. А. М. Къавахар. **Синоним:** рикел акъалдарун

* **рикел хкун¹** гл., ни-куь вуж-вуч фикирдиз хкун. А чЛавуз на Эмин рикел хкидач... Е. Э. Ватандай катзавайбуруз. Эмин къейидалай къулухъ 50 йис Тамам хъуниз килигна, Москвада авай лезги студентрин кЛеретЛди еке тир лезги шаир Етим Эмин тамамвилелди рикел хкана, адан чЛаларикай хкъяна са къадар шишар басмадиз яна. Ш. Мейланан. Эминни Эминан шишар. Суфрадал къведа тямлу хуьрек, Ярар-дустарни хкида рикел. Д. А. Эй, азиз мугъман. Рикел хкваши, вун азарлу хъана меселай къарагъзамачир. Р. Гъ. Зи ирид стха. За гъа чЛавуз тЛвар-ван авай алим арабист Абдулнетиф эфендидивай кЛелзавайди тир, - лугъуз рикел хкизва ахъегъви Эфендиев Гъасана. Къ. Къ. КИри Буба. Рикел хкин хъи, алатай йисуз 389 миллион манат чЛуру пулар цЛийибурув эвезна. "Самур" газ., 2003, 31. V. **Антоним:** рикелай алудун.

* **рикел хкун²** суц., вуж-вуч никай ва квекай ятЛани рикел аламукъай малуматар ихтилатдалди ва я кхъена масадаз ахъаюн. Гъакъикъатда Мерзиятан вилик ахътин залан рикел хкунар квадарун патал ада хабар къуна: «Куь юлдаш вуч къуллугъдал ала? Ам аквазвач хъи?» Гъ. М. Чи бахт чи гъиле ава. Ваъ, им са гъихътин ятЛани рикел хкун тушир. М. В. Гъарасатдин майдандал. За ваз туьгъметарзавайди хъиз жемир, стхадин, гъакл зи рикел чи аял йисар хквезва, жувани хкваши, рикел хкунри инсанар гъамиша акъуллу ийида, лугъуда. Р. Гъ. Зи ирид стха.

* **рикел хтун** гл., нин вуж-вуч фикирда амачир кас, шей фикирдиз хтун. [Мерден]. -Валлагъ, стха Къурбан, гила, гъар смавар вилик гъайила, виликан, феи къар зи рикел хкведа. Ви рикел алама хъи, а къара чай зураривни къурай пЛинийрив са иер хъвадай. Аллагъдиз шукур хъуй, гила дуьньядиз шекерар-затЛар акъат хъувурди. Гъ. Гъ. Адетдин къармахра. Шахмарданован рикел къуниширал татиурмишнавай вичин аялар хтана. А. А. Лезгияр. Гуьлдестедин рикел мад институт, Мичуринан илимдикай профессорри гайи тарсар, Крымда вичи тухвай тежрибаяр, Козлов шегъерда Мичуринан вичин гъилералди туькЛуьрай багъ хтана. Н. А. Гуьлдесте. [Гуьлселем] - Инал ша, чан бала. -Кхъихъ, чан бала, са мани мадни зи рикел хтанва. А. Р., Я. Я. Хендедадин мехъер. **Антоним:** рикелай алатун.

* **рикел хуьн** ни, вуж-вуч фикирдай акъуд тавун, фикирда хуьн. Къве затл рикел хуьмир: сад на чарадаз авур хъсанвал, садни чарада ваз авур писвач. Къазанфарбег. Куьредин жуз. Рикел хуьх: куьне куь чан Ватандиз къурбандзава. А. Ф. Дяве. Амма абур рикел текуьн айиб я, ГанвачтЛани весиярни игъсанар.. А. С. Рекевай дуст.; За некаягъ ийиз башилашидалди вилик са кар мадни рикел хуьх. чан руш. ЗАГС гъикл хъайитЛани авуна кландайди я. Гъукуматдин законриз акси экъечЛун гунагъ я. А. Р., Я. Я. Хендедадин мехъер. Гуя эмирзава: «Акъваз, инсан! Дуьньяда Писвални Хъсанвал, Гъахъвални Гъахъсузвал, Адалатни Адалатсузвал авайди рикел хуьх! М. В. Гъарасатдин майдандал.

* **рикелай алатун** (алат хъун нугъ.) (фин) гл., нин вуж-вуч фикирдай акъатун. Икъван гагъди хъайи дердер рикелай алат хъана хъи. Е. Э. Алагуьзли севдугъуьм яр. Гуьзел, вун зи рикелай фич... Е. Э. Бахтатар. Жуван хуьрни метлеб, колхоз алатдачир рикелай. А. Ф. Зарбачи Гъасан. Гъелбетда, 10-15 йисуз авур кВалахни, жувахъ галаз хъайи къуллугъчярни садрани рикелай алатич. А. А. Лезгияр. Урус чЛала гайи тарсар, зи хва, ви бубадин рикелай гъич садрани алатдач. А. С. Хцихъ галаз ихтилат. Анжах гуьрчег уьмуьрдин бахт акурла, рикелай физ тахъуй Ватан хвейибур... А. С. Пакам хийир. Йоъ, чпиз гъич хабарни

авачирдай къазва гъа! махачкъаладай, телевизоррай къалуриз, корреспондентар атанвайди куь рикЛелай алатнавани? А. Р., Я. Я. Хендедадин мехъер. Рушар гила ахътинбуур ава: сад акурла, масад рикЛелай фида. А. Р., Я. Я. Хендедадин мехъер. Гъа и ийфиз Къурбан, седривални, гъакъи таганвай чепивини рикЛелай фена, къве эркек веледдин гъилни къуна, хайи хуърйа катда. К. К. Яд атлай регъв. **Синонимар:** рикЛикай хкатун, рикЛяй акъатун. **Антоним:** рикЛел хтун.

* **рикЛелай алудун [ракъурун]** гл., 1) ни-куь вуж-вуч фикирдай акъудун, фикирда хуьн тавун. Амма Эмин чна рикЛелай ракъурун виже къведач. М. М. Гъ. Сифте гафуни чкадал, 1948. Анжах са кар рикЛелай ракъурна виже къведач, уьмуьр ширин ва гъамиша жегъилди я. А. И. Самур. Къуркъандал къунвай къин рикЛелай алудмир. Къабулна, аферин. Гила квевай ЗАГС-диз фейитла, жеда. А. Р., Я. Я. Хендедадин мехъер. Ватанди ва адан халкъди куь хийирлу кваллахар гъич са вахтундани рикЛелай ракъурдач! Къ. М. Къуьзуь къекъвераг. Баку, Баку, рикЛелай гъич алуддач Зун паталди авур хъсанвилер на? З. Р. Диде шегъер. Хкаж хъана цавуз лекъ, Къуват агудна. Къуьзуьвилдин дердияр Фад рикЛелай алудна. Д. А. Гъич садрани акур кар туш... [Царцар баде]. Вуна, рикЛелай алудмир. Царцар яхиур йисуз хпехъандин наб хъанвайди я. Ф. Б. Филиал. **Антоним:** рикЛел хкун. 2) ни-куь нин-куьн вуж-вуч фикирдай акъудиз тун. Пебиатдин гуьзелвили адан рикЛелай вич мукъаят хъунухъ лазим тирди алуднавай. Ф.

* **рикЛелай фин** кил. **рикЛелай алатун.**

* **рикЛи къачун** гл., нин вуж-вуч бегенмиш хъун. Зи рикЛи вун хупИ къачуна, Аллагъди ширин авуна, И ийкъара вун такуна, Зи рикЛи члулав хъана, Зуьгъре. Е. Э. Суна, за ваз лугъун са члал.

* **рикЛи (рикЛиз нугъ.) къун** гл., вуж нин 1) **клан хъун.** Гила завай, вун тебрик авуртла, жеда: накъ зи рикЛи са гуьзел къуна. Зун гъеле раханвач. Гъ. М. Муьгъуьббат гъинва бес? Тариф за ви ийидачир, Вун зи рикЛи къуначиртла. З. Р. Ханачиртла. 2) вуж-вуч нин **клан хъун, гъамишанда акунин гъисс авунин терефдар хъун.** Бубадиз ажалдихъай кичле тушир, ада яргъи уьмуьр кечирмишина, адаз эхиримжи сеферда икъван йисара рикЛи къунвай багъа Ватандиз садра къванни килигиз таххъун гъайиф хъанвай. Гъ. М. Гъалиб хъайи кфил.

* **рикЛи рикЛи тлуьн** гл., нин 1) **къурхулу хъун. секинсузвал акатун. РикЛи рикЛи незвай командирда фикирзавай:** «Гила за вуч ийида, вучиз за пабни аял Грузиядай иниз гъайиди я». А. И. Самур. Абур дуьз хабарар ятла, бес чна вуч ийида? - рикЛи рикЛи незвай туьквенчиди хабар къуна. А. И. Самур. "Зун виридахъ галаз вучиз хъфеначир?" - ездедин рикЛи рикЛи незвай. М. Б. «Жигули». 2) **дерт хъун, гъамлу хъун.** «Зи вах Мерзият, - лагъана, ам, еке уф аладарна, вичин дустунин гъил къуна, ацукъна. - Зун исятда иниз куьч хъана кландачир. Зи рикЛи рикЛи незва». Гъ. М. Чи бахт чи гъиле ава. - Жув хъвач. Вуч хабар ятла, за чирда. Адахъ галазни рахада. РикЛив рикЛи нез тамир. А. А. Лезгияр.

* **рикЛи тухун [члугун]** гл. 1) нин вуч **недай иштагъ хъун.** Няниз хуьрек гъана. Амма Сардаран рикЛи хуьрек тухузвач. А. М. Са истикан чай. Ваъ. ваъ, и чими юкъуз хуьрекар рикЛи тухузвани? Заз затли кланзавач. З. Къ. Шейтландин веледар. 2) нин вуж-вуч: **бегенмиш хъун (винел патан акунралди).** Анихъди физвай Алипулатан гуьгъуьнлай килигай Лейлидин рикЛини ам члугунвай. З. Э. Трактористдин мехъер. Уьмуьрдин юлдаш лагъайтла, жуван вилиз акур, рикЛи члугур кас хъана кланда. З. Э. Йифен тлурфан. Гуьрчег жейрандин баладиз ухшар авай Ширин адан рикЛи члугуна, бегенмиш хъана. А. И, Къиргъин. Белки садни гъеле рикЛи члугунвач жеда. Ашуьк хъайила, ада вун секин тадач. А. Р., Я. Я. Хендедадин мехъер. **Синоним:** рикЛиз чими хъун.

* **рикЛив [рикЛик] къун** гл., ни вуч фикир гун, эхир фагъумун. Сифте за и алчахди чарче къхъенвай гафар зеррени рикЛик къунач. Къ. М. Птул руш. -Хийирдиз хъурай, хва. Шейтланар я абур. РикЛив къамир. Ахлад, жуван кести ая. Ана авай са затли авайди туш. С. Ярагъви ашуьк Уьзден.

* **рикЛиз къайи [савух]** прил. Гъеле зулун куьруь югъ кумайтлани контурда, куьчейра инсанар авачир. Хуьре са гъихътин ятлани къайи, рикЛиз савух гъава авай. А. А. Лезгияр. **Антоним:** рикЛиз чими.

* **рикЛиз къун** гл., вуж, вуч нин **таклан хъун, кланивал квахъун.** - Я вунани аялар дидедивай магърум ийимир. Авуртла, вун зи рикЛиз рекъида, -лагъанай садра Катяди. А. М. Ракъур тавур кагъаз. Хуьр, тахай пис диде къван, Идрисан рикЛиз къана. А. М. Постунал. **Антоним:** рикЛиз чими хъун.

* **рикЛиз такунамаз <такурди> вилиз (втилериз) аквадач мисал 'фагъум тавурди вилериз акуртлани, къатлуниз жедач' манадин мисал.** Рушар чпин къайгъудал машгъл тир; абуруз Зелфи акунвачир (рикЛиз такурди вилериз аквадач лугъуда) А. А. Умуд. Гила заз ам халкъдин шаир Хуьруьг Тагъир тирди чир хъана. Гъакъикъатдани, рикЛи къатлун тавурди вилериз аквадач лугъуда. А. Э. Шаирдин тарсар.

* **рикЛиз чими** прил. **бегенмиш жедай.** Вун бахтлу хъурай, Плавус къуш хътин рикЛиз чими руш. я. Вун нин лиф я, чан жейран? А. Р., Я. Я. Хендедадин мехъер. Устлардин аялар лацу яЛарин рикЛиз чимибуур я. А. И. Самур. Тамашадин къилин образрикай сад Фатиматанди я. Ам гуьрчег, рикЛиз чими, хуш къилихрин, гъахъ гвай, маса ксарин рикЛикай хабар къадай инсан я. Гъ. Гъ. Гашаров. Хайи халкъдин рекъе чан эцигайди. **Антоним:** рикЛиз чими.

* **рикЛиз чими хъун** гл., вуж-вуч нин **бегенмиш хъун (винел патан акунралди).** И дуьнья зи рикЛиз чими жедачир Зи куьче, вун авачиртла чилерал. А. С. Лезги куьче. Садрани такур и гада рушан рикЛиз чими хъана. З. Э. Луьткведа. Дагълар рикЛиз чими я зи, Зун дагълари хайиди я. Багълар рикЛиз чими я зи, Зун

багълари хайиди я. З. Р. Чил. **Синоним:** рикли тухун [члугун]. **Антоним:** риклиз хьун.

* **риклиз чка авач** гьал., нин **секинсуз я, секин туш**. Эхиримжи йифиз зи риклиз гьич чка авачир. Зи зенгериз духтурди, адан гьал хъсан я лугьуз, жаваб гузвай. Амма риклик къалабулук квай. Гь. Къ. Къацу цуьквер. **Синоним:** къарай атлун.

* **риклик авун** кил. Риклив (риклик) хьун.

* **риклик кваз хьун** гл., нин вуч, вуч авун **фикирда хьун, са кваллах ийиз клан хьун**. Лацу кагъаз вилик ква зи, Шишр кхьин риклик ква зи, Вилеллай цуьк хьиз. И. Гь. Гуьзел йикъан пакамахъ. Хуьре клубдин вилик кватл хъанвай гзаф эл, Цийи крар кваз риклик. Къ. Ф. Меликан критика.

* **риклик къалабулук <квас> хьун** гл., нин **секинсуз гьиссери къунвай гьалда хьун**.

* **риклик къалабулук кутун** гл., ни-куь нин **секинсуз гьиссерив къаз тун**. Вагъаб, явашидиз члиш члугъаз, гьаятра къекъезва, мал-къара ахтармишизава. Риклик къалабулук кутадай хьтин кар авачир. М. В. Гьарасатдин майдандал.

* **риклик къалабулук [къалабулуквал] акатун** гл., нин-куьн нин **секинсуз хьун**. И чар клелай Надирай риклик къалабулук акатна. З. Р. Гьажи Давуд. Умуят халадин риклик къалабулук акатна акур Шагьумагъади ам секинариз хъана. С. Ярагъви ашукъ Уьзден.

* **риклик хьун** кил. Риклив хьун.

* **рикликай гар кВахъайди хьиз хьун** гл., низ **регъят хьун, къезил гьиссери хьун**. - Шад. я хуьруьнви, за вучин. Гьикъван четинвал акъалтайтлани ви шейэрни гун патал зун алахъда, -заланвилелди жаваб гана ада. Шкъакъдиз гзаф шад хъана, рикликай гар кВахъна. А. И. Самур.

* **рикликай гар кВахъун [фин нугъ.] (кВадарун)** гл., нин ни **регъят хьун, хуш хьун (регъятарун, хушарун)**. Квачел акъвазнавайбуру инихъ-анихъ хъана, абурун арадай са жизви Люсядин къуьнер акурла, адан рикликай гар кВахъзавай, адаз ам лап патавай вичиз акур хьиз, вичихъ галаз рахай хьиз жезвай. Б. Гь. Вили вилер. И ван галукъай Хардалаз, далу чухвайди хьиз, рикликай гар кВахъайди хьиз, регъят хъана. Къ. Къ. Чурун паб. Нурията къвал элкьуьрна ва бирдан адан къуьнт Мусабеган къвалак хуклуна. И карди гададин рикликай гар кВадарна. Б. Гь. Къарид руш. И гафари, гъавурда акъуначтлани, зи рикликай гар кВадарнай... А. М. Киф атлайди.; Шихкерим архайиндиз рахай гафари, ваз кландатла, Салам са тлимил секинарнай, я туш, белки, капашидин мана чир хъайила, адан рикликай гар кВахънай жеди. М. Садикъ. Дуст.

* **рикликай хабар хьун** гл., ни нин 1) **авай гьал хабар хьун, чирун**. Са тадивал, са сабурсузвални квач. Вучиз жедда къван? Вич эцигъзавач, вич алудзавач. Жуван рикликай хабар къадай са касни жечни бес? А. А. Лезгияр. **Синоним:** рикликай яд хьун. 2) **авай гьалдикай хабар хьун, авай четин гьалдай акъатдай амал жагъуриз алахъун; Баркалла квез, большевикар! Халкъдин рикликай хабар хьун:** Ф. Разивилин лепеяр гъаз Къвез фимир зи виликай, Чиг алай тан юзас, къугъваз Хабар такъаз рикликай. И. Гь. Сибирдин цуьквер. Адаз за вичикай шишр кхъенвайди чизвачир, амма адан гьар са кам зи рикликай хабар хьунин лишан тир. А. Къ. Нехирбанни лекъ.

* **рикликай хабар хьун** гл., низ нин **авай гьалдикай хабар хьун, чир хьун**. Гуьзелрин гуьзел Суриядиз вичин жерягъдин рикликай хабар авач. М. В. Гьарасатдин майдандал. Суламишдиз Суриядин рикликай хабар тир, адани гьуьлягъдин хамунай экъетл жезвай рушан гуьзелвилер къатузвай. М. В. Гьарасатдин майдандал. Адазни Ябатлаян рикликай хабар авай хьиз я. А. Исм. Эхиримжи хьун.

* **рикликай хкат тавун** гл., вуж, вуч нин **са къадар вахтунда фикирдай акъат тавун**. Абуру сагъ-саламат ятлани, зи рикликай хкатзавач. И. Къ. Смоленский чилел. Хкатдач, дуст, вун чи халкъдин рикликай, Ви фикирар ргъаз ава багълара. Х. Т. Багълара. **Синоним:** риклелай алат тавун.

* **рикликай яд хьун (хун нугъ.) шишр, гл., ни нин масад хъайи, авай четин гьал гьисс авун, адаз майилвал авун**. Париждин коммуна риклеллани? Яд хунух герек я абурун рикликай, Карл Марксам гафар риклелламани? Я. Расулов. Париж Коммуна. **Синоним:** рикликай хабар хьун.

* **риклин ачухвал суц. чинебан фикирар, къастар авачир гьал**. Абуру ягъдинни намусдин, инсанвилинни вижданвилин, итимвилинни вилегъвилин, риклин ачухвилинни гьилин жумартвилин тарсар тир. А. Къ. Нехирбанни лекъ.

* **риклин ачухвилелди нар. чинебан фикирар, къастар авачиз.**

* **риклин гьарай суц. гьамишан фикир**. - Заз чизва Чехи вацл гьинал алатла! - саки гьарайна за. Ам зи риклин гьарай тир. А. Къ. Нехирбанни лекъ.

* **риклин дуст суц. вири патарихъай ихтибарлу кас.**

* **риклин ишигъ суц., нин виридалайни масан тир кас**. Гьафизатахъ, и хендеда дишегълидихъ, вилерин нур, риклин ишигъ тир тек са хва амукънай. А. Р. Салам, эллер!

* **риклин къеняй нар., вуч авун 1) виридаз малум тежервал, жува-жувакди**. За и арада ачухдиз тахъайтла, риклин къеняй заз килигъзавайди, вирида зи жаваб гуьзлемшизавайди гьисс авуна. Б. Гь. Къзилдин медаль. Башламишай рахунар мад къатл хъхъана. Квалени дерин тир секинвал гьатна. Къвердавай яргъал физвай и кисуни Магъсудан риклиз азаб гузва. Ам вичин риклин къеняй къвез-къвез туьнт жезва. М. В. Гьарасатдин майдандал. «За масакла ийида, буба, - лагъанай ада риклин къеняй, чан вугузвай бубадин кьилихъ къагъарар къвез, вилин накъвар михъиз. Ж. Байрамалиев. Кларасдин тлурар. 2) **члур** ният

авачиз. Чехи урус халкъди куьмек гана, дагълар азадна, риклин къеняй кланивална, стхавилел абадна. Къ. М. Масан. **Синонимар:** риклин сидкъидай, риклел гьил эцигна.

* **риклин мурад** *шир, суц.* кьилиз акъатна кланзавай фикир, гьисс. Вахт - риклин мурад патал женгера гъалиб хъунухъ я. Пака жув бахт авай кас яз акваз кланзаватла, ам къе жагъура. А. Р. Чинебан савкъват.

* **риклин раб** *суц.* риклив дуьз клвалах ийиз тадай дарман квай раб. Герек шеир жибиндай акъудна, риклин раб яна. нефес къачуз куьмек гана. "Самурдин сес" газ., 2005, 9. VII.

* **риклин тларвал** *суц.* риклиз тлар жедай пис гьал, гьисс. Адаз хъел авай ва гъа са вахтунда, са мус ятлани хъанвай риклин тларвал винел акъалт хъувунвай А. Къ. Нехирбанни лекъ.

* **риклин секинвал** *суц.;* къалабулух квачирвал, секинвал. Суламидихъ са вуч ятлани хъана, беденди, къайи яд галукъайла хъиз, цак акъудна, риклин секинвал квахъна. М. В. Гъарасатдин майдандал. Кчан ахвар хазвай, адан риклин секинвал, руьгъдин архайинвал, бедендин ферикъатвал члурзавай са кар авай - амни тайин тир декъикъаяр ва сятер феийи члавуз гишинвал гьисс авун тир. А. Исм. Эхиримжи къув.

* **риклин сидкъидай** *нар.,* вуч авун таб квачиз, халисдиз. Эгер квекай ина куьмек гуз акъваздай кас хъанайтла, чна а кардал лап риклин сидкъидай шадвал ва дамах ийидай. Б. Гъ. Къизилдин медаль. Чи халкъдин арада тларван авай алимри ва шаирри, медениятдин ва майишатдин пешекарри риклин сидкъидай зи тереф хвенай. ЛГ, 2003, 4. XII. **Синонимар:** риклин къеняй, риклел гьил эцигна.

* **риклин сир** *суц.* масадбурухъай чуьнуьхзавай фикир. На риклин сир лугъудай хъи заз, гуьзел. Е. Э. Гуьзел. ГьикI чирин за, инсанар, куь риклин сир, Алачирла йифен лишан пелерал. Ш. Э. М.

* **риклин тлал** *суц.* 1) **рикI сагъ тушир** гьал. Кесибдин бедендин тлални, риклин тлални сад садак акахънавай. М. В. Гъарасатдин майдандал. 2) *куьч.* муьгъуьббатдин гьиссери къунвай гьал. Агъ, вун такваз, риклин тлалдик, Адан риклини акъваз хъана. 3. Ш.

* **риклин хиял** *суц.* **никай-квекай ятлани ийизвай фикир.** Тикрарзава агъзур члалал Ви ярди ви риклин хиял. Е. Э. Къарагуьз. Гила абурни агъсакъалдин гьиссериз, риклин хиялриз са артух муьтлуьгъ жезмачир. М. В. Гъарасатдин майдандал.

* **риклин цлай (пас) къин** *гл.,* нин секин хъун. Надир хандин риклин цлай рекъизвачир. Икъван гагъда са къушундивайни ам икI беабурчивилелди алуьрриз хъайиди тушир. З. Р. Гъажи Давуд.

* **риклин цлай рекъидалди** *нар.,* вуч авун квай хъел хкатдалди. И дъяеда чна лап риклин цлай рекъидалди немсер къирмишина. И. Къ. Смоленский чилел.

* **риклин рикI** *суц.,* нин **виридалайни масан.** За кхъена цуькверикай... Терешковадин къужахдавай Ва эхирни И дуьньядин риклини рикI тир Чи Ленинан Мавзолейдин Цлахъ галай. А. Ал. Цуькверин баллада.

* **рикляй акъатун** *гл.,* вуж-вуч чин. 1) **фикирдай акъатун.** Им зи риклий акъат тийир Къиямат къан тлал тир ама. Е. Э. Мугъман тун тавур папаз. **Синонимар:** риклелай алатун, риклелай фин. 2) **фикирдай акъатун, кламаз амуьк тавун.** Эсли адан риклий акъатзавачир. З. Э. Муькъвел гелер. Хъанач легъзе вун зи риклий акъаттай. А. Ал. Шалбуз дагъ.

* **рикляй акъудун** *гл.,* ни вуж кланивиляй атлун, кланзамайди яз тун тавун. Гъикъван Али руш рикляй акъудиз алахъзавайтлани, жезвачир. А. М. Къавахар.

* **рикляй риклиз рехъ аваз хъун рах.,** гл., нинни нин 1) **сад садан гъавурда аваз хъун, са икърардал алаз хъун.** Стха вуча, рикляй риклиз рехъ авай дуст, са члалар я. З. Э. Рекъер сад туш. Инсандихъ паб хъана кланда. Риклий риклиз рехъ авай, дарвилени четинвиле жувахъ галаз рекъе фидай, жуван шадвиликайни пашманвиликай пай къачудай. Паб-юлдаш кланда. З. Э. Луьткведа. Чи жемятдикай рикляй-риклиз рехъ авай са хизан хъанва. З. Э. Муькъвел гелер. 2) **ихтибарлу хъун.** Стха вуча, риклий риклиз рехъ авай дуст, са члалар я. З. Э. Рекъер сад туш. 3) **клан хъун, муьгъуьббатлу хъун.** Рикляй риклиз хъана чи рехъ, муьгъуьббатдин эцигна муьгъ. Чи къведан сир сад хъайила, Гурлу Самур жеда муьтлуьгъ. Н. Шабанов. Муьгъуьббатдин теклифар. Рикляй-риклиз рехъ жедач гваз къвалав, Эгер чулав рикI аватла пехил. Х. Х. Бубадин рекъер.

* **рикляй яд хъун** *гл.,* ни масадан четин гьалдиз куьмек гуз гъазур хъун... куьмек кланзавай касдин дердиникай хабар къунин, масадан рикляй яд хъунин чешне къалурай кас чи арадай акъатнава. ЛГ. 2005. 26. V.

РИКЕВА, РИКИВАЙ рикле аваз хъун мягъкем ибарадин рахунрин форма. Кил. рикле аваз хъун.

РИКЕЛЛАЧНИ > РИКЕЛ АЛАЧНИ кил. РИКI (рикел алаз хъун)

РИКЕМА рикле аваз (амаз) хъун' мягъкем ибарадин рахунрин форма. Кил. рикле аваз (амаз) хъун.

РИКИВАЙ рикI существительнидин къакъатуниин II падеждин форма. Кил. РИКI.

РИКИВАЙ *нар.* са клусни таб квачиз. Ваз рикливай зун клан ятла, Чи къведан сир сад хъуй гуьзел. Ф. Заз чир авун ви метлебар рикливай гъар са члавуз вал ферз ви хиве (а)вай. Е. Э. Ярди. [Мирим]. - Эфенди! И гъукумат, и калхузар тешикл авунихъ лап рикливай эгечнава. Чна чи карни рикливай къуна кланда. Гъ. Гъ. Колхоз. Гила зун квез къведазни рикливай килигда... А. А. Пад хъайи рагъ.

РИКИН¹ рак существительнидин вариант. Кил. РАК.

РИКИН² **рикI** существительнидин талукъвилин падеждин форма. Кил. **РИКI**.

РИКИНА нар. **рикIн** сидкъидай. Абулавай гила **рикIна** диде жузаз жезвачир. Я. Ш. Гъахъ квахъдач. Иса гьелени цура амай, адавай гила **рикIна** цурин **ракIар** ахъайиз жезвачир, амма тукъазрилай уьгъуь ягъай малла Къадир чир хъайила, ам тадиз «Ша, малла Къадир!» - лагъана, адан вилик фена. Я. Ш. Гъахъ квахъдач.

РИКИЯЙ нар. жува-жувакди. А ЧIавуз Гъамида спелриз звар гана милидаказ хъверна **рикIяй**... А. И. Самур. **РикIяй** адал зун пехил яз амукъна, **Паб** КIани тир жегъилвилин гьевесдив. Ж. Амма...

РИПЕ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра **техил** алцумдай уьлчме (тахминан 2832 кг.). Цуд **рипе** къуьл **гатIа** туна, бес вун гьикI гъафил хъана. Е. Э. Дуст Ягъиядиз. [Элдер]. – **Техилар-затIар** гьикI я цIи? -гъа са виш **рипе** къван хъана лугъуда, чан хва. Гь. Гь. Адетдин къармахра. - Гъам жуваз фу неда на, гъам са вацIуд **рипе** **техилни** къачуда. Ваз юлдашивиле вун хътин сад чна мад аквада... А. Ф. Риза. Ахътин затI жеч и дуьньяда: **Рипе** мухни санал неда. С. С. Къве кIвачел къекъведай лам.

* **рипе къуьл** суц. **къуьлуьнин тIвар**. "Лезгинка", "Кавха", "Рипе къуьл", "Айишатар" ва масса къуьлерни эцигдай, абур гъаз сегънедиз экъечIдай солистриз мажиб гузвай ансамбль тешиклун герек я. Н. И. "Лезгинка" къуьл нинди я?

РИТМ урус, суц.; -ади, -ада; -яр, -айри, -аира 1) **вахтунин тайин тир къадардин ара атIуз-атIуз сад хъыз тикрар хъунухъ**. **РикIин** кIвалах **ритмдалди** жезва; къуьл ийидайла, **рабочийди станокдихъ** акъвазна кIвалахдайла, **тайин вахт алатайла**, сад хътин юзунар **тикрар жезва**, абур (къуьл, кIвалах) **ритмдалди жезва**. Н. А. Литературадин хрестоматия, 1966. 2) **лит. шиирда са къадардин слогар тикрар хъунухъ**. **Шиирда ритмайрихъ чIехи метлеб ава**. Н. А. Литературадин хрестоматия, 1966. **Шииратдин эсерар гьикаятдин эсеррилай тафаватлу ийизвайди ритм ва рифма** я. "Самур" газ., 2004, 28. VIII.

РИТИЗ **рутун** глаголдин мурадвилин форма. Кил. **РУТИУН**.

РИФМА урус, лит., суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра **гафарин эхиримжи ударение алай слогар чеб-чпив къурбур хъунухъ**. Гъар бендинин сифте пуд цIарциз са **рифма** ава. М. М. Гь. СтIал Сулеймана азербайжан чIалал тукIуьрай шиирар. **Лезгийрин поэзияда рифмаяр сад хътин ван авай слогрикай ибарат тир гафарикай арадал къевезва**. А. С. Жегъил шаиррин яратмишунин бязи месэлайрикай. **Гзаф хуьрерин тIварар рифмадалди арадиз атанва: Ялцугъ, Бахцугъ, КIахцугъ, Цуругъ, Муругъ, Мучугъ, Ялчугъ ва мсб. ТIварарин аламат** || 'Самур газ.. 2002. 21. VI.

РИФЛАМИШУН гл., ни вуч; -да, -на; -из, -зава; -а || ая, -ин, -рай, -мир; **рифламиш авун, рифламиш тавун, рифламиш хъувун, рифламиш хъийимир рифмада тун...** вири бендерин къуд лагъай цIарцин эхирда **редиф** (тикрар жезвай са гаф) ава, адан вилик квай гаф вири къуд лагъай цIарара **рифмаламишнава**. М. М. Гь. СтIал Сулеймана азербайжан чIалал тукIуьрай шиирар. **Бязи шиирра сифте цIарни пуд лагъай цIар, къвед лагъай цIарни къуд лагъай цIар рифмаламишида**. Н. А. Литературадин хрестоматия, 1966.

РИФТ фарси, суц.; -ини, -ина; -ер, -ери, -ера кIвалин цIал, **гурмагъдин цIал лампа эцигдай чка**. **Яшамии жезвай кIвалера чилик канабдин рух, рифтинал бешлиг лампа - ингъе хуьрерин зегъмгтчийрин яшайиш**. К., 1991, 22.I.

РИЦИ суц.; -ини, -ина; -ер, -ери, -ера **сарикай гъалар ийидай чхрадин чархунал алай шуькIуь цIил**. **Чхрадин рици атIанва**. Р.

РИЧАЛ: * **ричал** яд суц. Сулейман-Стальский райондин къилихъ галай **Ричал** тIвар алай чкадай акъатзавай хъуниз менфятлу. яд. **Шаз коллективди муьштерийрив 6 миллион бутылкада авай ричал** яд агакъарна. ЛГ, 2004, 21.П.

РИЧИН гл., вуч; -еда, -ена: -из, -изва; -ирай; **ричин тавун, ричин тахвун, ричин хъийимир жими затI чукIур хъун, хъичин**. **Хурани ивиди риченвай дерин гел авай**. М. В. Гъарасатдин майдандал.

РИЧИНАР суц., анжах гзафв. къ.; -ри, -ра 1) **сифте юг вегеьейла, амукъай къилер**. 2) **техил (къуьл, мух) сафунай ягъайла, амукъдай чиркер**.

РИШВЕТ || **РУШВАТ** араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра гьукуматдин идарада авайда арзачидин къанунлу тIалабун къилиз акъудун патал арзачидивай къанунсуздаказ къачузвай затI (пул, бахшиш ва мсб). **Дуьнья элем-къелем я, рушват, алем...** Е. Э. Квез вуч ярашугъ я. **Стха куьне маса гуда, ТагайтIа ришвет, судуяр**. С. С. Эгер за ваз вун угъри я лагъайтIа, **Угъри ятIан хъел къведа ваз, къабулдач**. **Ви тIвар къуна, рушватдикай рахайтIа, Дугъри ятIан, хъел къведа ваз. къабулдач**. Л. Н. Хер алай мани. **Къачун тийин селем, ришвет, Инкар ийин гъарам, девлет, Саилбуруз закат, гъуьрмет, Инсанвилин тIвар** вине къан. М. Алпан. **12-мартдиз телевизордай Краснодардин са институтда ришветбазвилел машгъул хъанвай муаллимар ихтиярар, къайдаяр хуьдай органри жавабдарвилиз чугунва лугъуз, хабар гайи передачадиз килигна**. ЛГ, 2005, 19. V.

РИШВЕТБАЗ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **ришвет къачунал рикI алайди**. **Синоним: ришветчи**.

РИШВЕТБАЗВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера **ришветдал рикI алай гъал**. **12-мартдиз**

телевизордай Краснодардин са институтда ришветбазвилел машгъул хъанвай муаллимар ихтиярар, къайдаяр хуьдай органри жавабдарвилиз чӀугунва лугъуз, хабар гайи передачадиз килигна. ЛГ, 2005, 19. V.

РИШВЕТЧИ суц.; - ди, - да; - яр, - йри, - йра ришвет къачудайди. **Синоним:** ришветбаз.

РИШВЕТЧИВАЛ суц.; - или, - иле; - илер, - илери, - илера ришветчи тир гьал. **Синоним:** ришветбазвал.

РОЛЬ урус, суц.; - ди, - да; - ар, - ри, - ра 1) театрда вичин къугъуналди къалурзавай шикил, артистдин къугъун, адан гафар. - Гуьлжегъредин роль нив жеда? - Жузуна Секината. А. А. Умуд. Жамирзе Эфендиевахъ гзаф рекъерай бажарагъ авай. Ада шикилар чӀугвадай, чӀалар туькӀуьрдай, тамашаяр кхьидай, лезги театрда жуьреба-жуьре ролар тамамардай. А. Шагьмарданов. Жамирзе Эфендиев. 2) метлеблувал. Гафар - ахна, маса гъилера... Бейкеф жемир, Мирзали, - парторгдин чинай циф акуна чӀехидаз, партиядин роль чна кӀвачерик вегъедач! А. Фет. Къерен къванер.

* **роль къугъун** гл., ни 1) театрдин са нин ятӀани рол кьиле тухун. 2) метлеблувал кьиле тухун. Лезгийрин халкъ жегъил авторрин яратмишунрихъ галаз танишарунин карда «Дуствал» тӀвар алай альманахди еке роль къугъвана. А. С. Жегъил шаиррин яратмишунин бязи месэлайрикай.

РОМАН урус, лит., суц.; - ди, - да; - ар, - ри, - ра уьмуьрдин гегъенш шикил гудай ва еке са девир къадай эпосдин чӀехи эсер. Лезги писателрикай виридалайни гзаф романар Акимов Къурбана (Гъаким Къурбана) кхьенва, мадни кхьизва. Р.

РОМБ урус, математ., суц.; - ди, - да; - ар, - ри, - ра математикада ишлемишдай вири пипӀер сад тир шикил.

РОТА урус, суц.; ди, - да; - яр, - йри, - йра батальондин дестейрикай сад. Али Мамедова рота гъикӀ акахъай дяведиз тухванайтӀа, гьадан патахъай суьгъбетзавай макъала фронтдин газетдизни акъатна. ЛГ, 2003, 22. II.

РОЯЛЬ урус, суц.; - ди, - да; - ар, - ри, - ра музыкаяр ядай пианинадиз ухшар еке алат.

РТИАЗ, РТИАНА рутӀун глаголдин формаяр. Кил. **РУТИУН**

РУБ араб, суц.; - пади, - пада емишрикай (чумалрикай, къвакварикай) авунвай цуру тӀямдин меже хьтин затӀ. **Синоним:** цуру.

РУВА, РУВАЛ рув существительнидин падежрин формаяр. Кил. **РАВ.**

РУВУН гл.; - ада, - ана; - аз, - зава цуру затӀ тӀуьрла, сарариз тӀал ягъун. * бубади хват неда - хцин свах рувада.

РУГ¹ фарс, суц.; - квади, - квада; - квар, - квари, - квара хархар хъанвай куьлуь накъв. Руьхъ вегъена, фур къацурна, Руг вегъена, фур ацурна. Ф. Чубанри хеб гьалзава Рехи хъайи рагарай. Гару нешер чалзава, Руг акъудиз накъварай. А. Ал. Зулун этюд. Ада туьнач векъи къалгъан, Я къатаднач руквада. А. Ал. Крчар алай лам. * **вилериз руг кӀвахун.**

* **руг гун** гл., ни цӀийи кӀвалерин къавуз руг вегъин. Эвелдай цӀийи квалериз дишегълийри тапракралди руг гудай. Р.

* **руг-руг авун** гл., ни вуч куьлуь-куьлуь кӀусариз элкьуьрун. Къарийирив гвай муьхкӀуьт, мед авай къечер руг-руг авуна. З. Э. Муькъвел гелер.

* **руг-ругун** гл., ни-куь вуч 1) вуч куьлуь-куьлуь кӀусариз, паяриз элкьурун. 2) вуж пучун, рекъин. [Садикъбег]. Жанаби дустар! Квез кичезвани. За абур руг-ругда. Ж. Эфендиев. Азадвиллин рекъе. Полтавадин патав ам Петр Сад лагъайда къаршиламишнай. Гъа инал, Полтавадин патав, ам руг-ругнай. Сад амай къван адахъ галаз атайбурни вири кукӀварнай. Р. Гь. Наполеоназ къалурай рехъ.

* **руг-руг хьун** гл. лап куьлуь ва гъвечӀи-гъвечӀи кӀусариз элкьуьн. Ченедик квай истикӀан сарарив къадайтӀа, мад аватна, руг-руг хъана. М. Б. «Жигули». Садлагъана хъуткъумрайла, машин чкадилай юзана, авахъиз башиламишна. Авахъна, ламран къвални яна, клубдин къвалахъ галай шалманда акъуна. Катна фена килигайтӀа, эрчӀи патан фараяр руг-руг хъанвай. М. Б. "Жигули".

* **руквади къун** гл., вуж-вуч гзаф руг аваз (алаз) хьун. Нехир хтайла, хуьр руквади къуна, нефес къачун мадни четин хъана. А. И. Самур. Гъасана вичин кӀвалер куьтягънавач, айванар тирвал биши руквади къунва. М. Б. Спелар

РУГ² суц.; - квади, - квада; - квар, - квари, - квара набататдин цуькведин кукӀва жедай тумламишдай руг хьтинди. Кондрашоваз Алижана вичин эхиримжи цӀийи тежриба къалурна. Кицик тарцин хилел алай вад-ругуд цуьк ада жумунин тарцин цуькверилай руг къачуна, гъа руквадал тумламишнавай. А. А. Лезгийр.

РУГУГ ругун глаголдин эмирдин форма. Кил. **РУГУН**².

РУГУД числ. вадалай гуьгъуьнлай иридалай вилик квай гъисабдин гаф. Чехи кӀвал ругуд къула кузвай мегъун кӀарасрин цӀу чими ийизвай. С. Ярагъви ашукъ Уьзден. Вад пердедикай ибарат и тамашадин винел Ж. Эфендиева ругуд йисуз кӀвалахна. А. Шагьмарданов. Жамирзе Эфендиев.

РУГУДРА нар. ругуд сеферда.

РУГУЛ¹ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра аял. Арумарум мани ягъиз, къив гузвай ругулрин кӀвалах

къвердавай къызгын хъана. З. Э. Булахдал. Ругулар армияда авай къуд хизанди, Чечнеда дяве гатлунайла, чичИедин халичаяр садакъа къунва. Гъабурни мискИиндиз акъудзава. М. Б. Цийи мискИин. **Синоним: эркек.**

РУГУЛ араб, прил, **эркек** Вичиз ругул хтул хъанва лагъай хабар агакъай бахтлу бадеди яргъал дагълух хуърйи шегъердиз бицИикдин тIварцIел амай дугъри савкъватрихъ галаз цIийи гъешни ракъурна. ИчИиз ваъ, шоколаддин къенфетар аваз! А. Къ. Бадедин савкъват.

РУГУН суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра никIяй хканвай цуълерай твар акъудун патал юг ийизвай маларихъ, балкIанрихъ акална къекъурдай алат. Мукалар, дергесар хци ийизвай, цуъруьгъуьлдиз ва ругунриз сарар хъязавай, арабада гиз, викIина кIар твазвай, алеррик къам кутазвай. З. Э. Муькъвел гелер. Ахпа кIватI хъанвайбуруз лежберри фу арадиз гъун патал ишлемишай куьгъне сенятар - кIарасдин къуьквер, ийрфер, терезар, кIарасдин ругунар.. ва маса затIар къалурна. ЛГ, 2004, 6.1 V.

РУГУН² гл., вуч; -гада, -гана; -газ, -газва; -угу, -ган, -угурай, -угумир; ругун тавун, ругун тахвун, ругун хъийимир 1) **100 градусдин чимивилиз акъудун.** Ирид чулав гьер тукIуна - Ирид чулав гьер чрана, Ирид чулав гьер ргана. Ф. КIел тукIуна, ргадайла, ибур вири хтIунна чпин гинибашир, Малла Несрединан мукъув туна, эхъез фена. Ф. Малла Несрединан кIел. Мурабадин винел патал харар хъана, шекер къун тавун патал, адаз ргадади са тIимил лимондин миже цада. Хийирлу меслятар || ЛГ, 2000, 30. III. **Синоним: звал атун.** 2) куьч., вуж хъел атун.

РУГУН гл., ни-куь; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; руг авун, руг тавун, руг тахвун, руг хъийимир 1) **руг арадиз гъун.** Аялар, секин хъухъ, куьне ругзава. Р. 2) куьч. **хун, кIус-кIус авун.** Истиканар, тарелкаяр ругзава... А. С. Дидедин къисас. Саврухди ав ягъиз гуьзер ругзава, Саврухди къван илигзава къапудал. А. С. Къеб.

РУГУР прил. **ргай...** накъ Темир-Хан-Шуьреда, столовойда вичи тIуьр хуьрек - са чанга авай къван ругур къуьл - адан вилик акъвазна. З. Э. Муькъвел гелер. Хурун уьгъуь квайдаз ихътин настойкади куьмек гуда: 10 чичIек, са къыл серг, куьлуь авуна, хъуьтуьл жедалди некIеда ргада ва аниз пурнир ругур яд ва вирт алава хъийида. ЛГ, 2003, 3. VII.

* **ругур вчерез хъуьруьн къведай прил.;** вуч **дуьз туширвилел са шакни алачир ва ван хъайила, хъуьруьн къведай (ихтилат, гаф).** Вуна аз и ругур вчерез хъуьруьн къведай гафар лугъумир. З. Э. Йифен тIурфан.

РУГЪ суц.; -а, -а; -ар, -ари, -ара къалин векъер-къалар, къакъан хъчар, цацар. # ~. акъалтун, ~ади басмишун. Майдандикай амайди са яц ацукъдай чка тир. Амай чкайриз ругъ акъатнавай. А. Исм. Вацран мичIер.

РУГЪВАЛ суц.; -ди, -да; -ар, -ри. -ра иви хъвадай шар. **Синоним: зили.**

РУГЪВАЦ суц.; -а, -а; -ар, -ри, -ра ругъул рангадин кицI, кицIин тIвар. Я итим, чна сад референдумдик кутунвач гъа! **Бес вад-ругуд йис я кIвал хуьз Ругъваца, гъамни чи кIвалай тушни?** Н. Шихнабиев. Референдум.

РУГЪУН суц.; -ди, -да; -ар, -ри. -ра дувулрикай мичIи яру ранг хкуддай набатат.

РУГЪАНИ араб, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра диндиз къуллугъ идара ийизвайди. Ада, вичиз хуьруьн ругъанийрикай куьмек къуна, вичин тахсирар а папан хивез вигъена, ам халкъдин вилик биябур авуна, писликвилелди рекъиз вуганай... А. Ф. Лянет. Кулакар, ругъанияр гъеле, хуьруьн «иесияр» яз, амазмай. И. В. Чирхчир.

РУГЪАНИВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера диндиз къуллугъ идара ийидай пешекарвал. Индустриализация авун, коллективрин майишатар арадал гъун, уьлкведа культурадинни санитариядин рекъерай 'революция тухун, савадсузвилехъ, ругъанивилехъ галаз женг чуьгун - ибур мегер гъвечIи месэляяр тирни! ЛГ, 2004, 9. XII.

РУЖА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра къундахдихъ лъулеяр галай гуьлле ядай яракъ. Виликди ружаяр гваз хъайи чубанрив Вердиди гила патронар твадай къушаяр вугана. З. Э. Муькъвел гелер. Шир янавай полди цIарцIар гузвай. Столдин са пад газетри ва приемникди къунва, Мурсала ружа кроватдин къилелай куьрсарна. З. Гъ. Ахварай авудай аваз.

РУЗБИ прил. **рангадин са жуьре.** Хъити, яру, рузби, шуьтруь, туракъ, - эхирки дуьньяда авай къван вири рангарикай къизилдин гъилералди хранвай гзаф чIагай халичадиз ухшар хъанвай паркдиз атанвайбур, вилер тух тежес, гъарнихъ килигзавай. Б. Гъ. Вили вилер.

РУЗИ фарс, суц.; -иди, -ида; -яр, -йри, -йра яшайиш хъуниз чарасуз суьрсет. Эхир масадан затIуналди Масадаз рузи жедайди туш. С. С. Фу къит тир, артухан сив хизандиз пар жезвай ва я къуьзуь итимдихъ къилдаказ гелкъведай кас герек жезвай, ахътин касдивай хизандин рузи артухаруник пай кутаз хъун мумкин жезвачир. А. Къ. Нехирбанни лекъ. **Синоним: фу-яд.**

РУК суц.; -вади, -вада; -вар, -вари, -вара къалиндиз тарар экъечIнавай тIебиатдин еке чка. Жагъура ваз са кIеви рук, Гьалт тавурай вал чинеруг. С. С. Билбил. Са юкъузни аялар мектебдикай хкуднач. Абур ксайла, шеледив рукай кIарасар гъана. Я. Ш. Дидедин рикI.

РУКВАДА, РУКВАДИ, РУКВАР руг существительнидин падежринни кьадардин формаяр. Кил. РУГ.

РУКОВОДИТЕЛЬ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра са идарадин, кIватIал инсанрин кыле авайди. Чаз кружокдин руководителди гьак лагъайди ви рикIел аламачни?! А. Р. Чинебан савкьват. Чна лугъузва, чяхъ зурба пагъливанар, хъсан манидарар, кьуьлердайбур, ашукъар, хиве авай везифа михъивилелди. намуслувилелди кылиз акъудиз жедай бажарагълу руководителар, адетдин хъсан лежберар, багъманчияр, малдарар, чубанар тIимил жезва. М. Ж. Сад хъайила рикIер чи... Жавабдарвилин гьакъиндай гьисс аваз хъун гьар са руководителдиз хас хъун лазим я. А. Шагьмарданов. Майишатдиз регъбервал гуникай веревирдер. РФ-дин лап жавабдар кьуллугърал алай сад лагъай руководителрихъ галаз атанвай Президент сифте нубатда чи райондин Муниципальный тешилатдин кыл, Райондин Собранидин председатель Велимурад Мусафенди Абдулмежидовичахъ галаз гуьруьшимши хъана ва ам хушвилелди кьужахламишна. "Самурдин сес" газ., 2005, 23. VII. **Синоним:** регъбер.

РУКОВОДИТЕЛВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера са идарадин, кIватIал инсанрин кыле авайдан пешекарвал.

РУКОВОДСТВО урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра са чкадин, кардин вири кIвалахар идара ийизвайди(бур). Дуьз я, райондин руководстводи майишатрин руководителриз чпин кIвалахра, гьерекатра, тешиклувиле тамам азадвал ганва. Амма им майишатдиз кIур це, халкъдин игътияжар кваз кьамир, гьакIан кьуру бегвал ая лагъай гаф туш. "Самурдин сес" газ., 2004, 2. X.

РУКУГЪ: * **рукугъдиз фин дин, гл., вуж калI ийидайла, пел чилел эцигдай гьерекаат авун.** Кьве гьил метIерал эцигна рукугъдиз фейила (яни юкь агъузайла), зи кьулухъай сержантди кьуьл эцяна, зун чинихъди живедал ярх хъана. ЛГ, 2004, 27. IV.

РУЛЬ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра автомобиль, гими, самолёт гьалзавайда ам лазим патяхъ элкьуьрун патал раснавай элкьвей чарх хътин затI. Фидайла рул хуьз тахъана, Аватна ам рагалайгъуз. А. С. Жуваз душман жемир вун. Насрулагъ вич атана машиндин патав агакьнавай. Агъарзадиз кьумек гуда лагъана ваь, машиндиз килигун, рулдихъ ацукъун патал. А. И. Алуькдаь ахвар.

РУМ: * **рум(ар) гун гл., ни низ-квез са вуж-вуч ятIани фин патал, алай чкадилаь юзун патал ада эцягъун.** Румар гана гададиз Ажугъдалди виликди, Гада фена акъуна Кьуру чиле чинихъди. Ф. Къванцин гада. Са бязибур, юзуриз тум, Жеда вичин гъуьлуьз гуз рум: Мягътелариз дуьнья ярум, КIан я некдин фите, базар. С. С. Гьафте базар.

РУПАДА, РУПАДИ руб существительнидин падежрин формаяр. Кил. РУБ.

РУС прил. урус халкъдин, урус чIалан. Асул гьалда ачух адал акъалтIзавай рус гафар Лезги чIалани эхирда авай ачух а хвена кхьида. Месела: бригада, группа, фабрика ва мсб. Лезги литературный чIалан орфографический кьайдайрин свод. ТуькIуьрайбур: Гаджиев М., Алкадарский А. К. **Синонимар:** русский, урус.

РУСВАГЪ, * **русвагъ авун гл. ни вуж-вуч 1) кьарадай ва я маса чиркин затIунай кьацIурун. 2) чIуру намуссуз крар дуьздаь акъудна абурдай вегъин.** Ада гьасятда вич русвагъ авунин кьурху гузвай. А. А. Лезгияр. - Кавха Рамазан межлисда русвагъ авурдал бес тахъай Уьздена инални суьретдай вегъезвай. С. Ярагъви ашукъ Уьзден. Гьа и чIавуз зи бубади, кIелзавайбурухъ, вири лезги халкъдихъ элкьвена, вичиз са тахсирни квачиз азабар гайи, вичин кыл буьгътанрик кутур тапан гьакимар, мадни дуьз лагъайтIа, алчах инсанар русвагъ авун яз, «КIандай рикIиз» тIвар алай ишир - руьгъдин гьарай яратмишна... 3. Кь. «Чуьнгуьрдин сим хъиз рикIин дам атIайла...». **Синонимар:** абурдай вегъин, русвагъ авун, беябур авун, уьзукъара авун, тIвар кьацIурун.

* **русвагъ хъун гл., вуж-вуч 1) кьарадай ва я маса чиркин затIунай кьацIун. 2) чIуру намуссуз крар дуьздаь акъатна, абурдай аватун.** **Синонимар:** русвагъ хъун, беябур хъун, уьзукъара хъун, тIвар кьацIун.

РУСВАГЪУН гл., ни вуж-вуч; -да, -на; -из, -зава; - а // ая, -ин, -рай, - мир; русвагъ авун; русвагъ тавун; русвагъ тахвун; русвагъ хъийимир 1) кьарадай ва я маса чиркин затIунай кьацIурун. 2) чIуру намуссуз крар дуьздаь акъудна, абурдай вегъин. Ихтибарсуз хъана вун, руш, русвагъна зун хуьруьн кьене, Вучиз туна Асефан рикI муьгъуббатдин кьабар хъана. Ас. М. Ихтибарсуз хъана. Акъудзавач гьилевай фу: Русвагъзавач куь хуьрнн кIвал. А. С. Хцихъ галаз ихтилат. - Ваз абур Цавандай тирди ахварай акунани, яда? - мадни цIай кутазва Даша. - Яз хъайитIани, садра руш, ганач лугъуз гьар акатай чкадал гьикъван русвагъда на абур, кьарай атIайди? М. Б. Спелар. **Синонимар:** русвагъ авун, беябурун, тIвар кьацIурун, уьзукъара авун.

РУСВАГЪВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера русвагъ тир, хъайи ва я русвагъ авур гьал. **Синонимар:** русвагъчивал, беябурчивал, уьзукъаравал. **Антоним:** агъайнавал.

РУСВАГЪВИЛЕЛДИ нар. русвагъвал хас яз. **Синонимар:** русвагъдаказ, русвагъдиз, беябурчивилелди, уьзукъаравилелди. **Антоним:** агъайнавилелди, агъайнадаказ.

РУСВАГЪДАКАЗ нар. русвагъ гьал хас яз. **Синонимар:** русвагъвилелди, русвагъдиз, беябурчивилелди, уьзукъаравилелди. **Антонимар:** агъайнавилелди, агъайнадаказ.

РУСВАГЪДИЗ нар. русвагъ яз. **Синонимар:** русвагъвилелди, русвагъдаказ. **Антонимар:** агъайнавилелди, агъайнадаказ.

РУСВАГЪЧИВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера русвагъ хъайи ва я русвагъ авур гьал. Ада бедбахт авур гзаф рушари и русвагъчивал эхиз тахъана минарадин балхундикай вацгуз гадарна телефна. А. И. Къиргъин. **Синонимар:** русвагъвал, беябурчивал. **Антоним:** агъайнавал.

РУССКИЙ куьгъ., прил. урус халкъдин, урус члалан. Хъуьтуьлвилин ишара тир ь (мягкий знак) авай русский гафар лезги члалан кьенени ь галаз кхьида. Лезги литературный члалан орфографический къайдайрин свод. Туькгуьрайбур: Гаджиев М., Алкадарский А. К. -Махачкала, 1938. Лезги алфавитда вири гьарфар сад-садан гуьгъуьнай русский алфавитда къабул хъанвай порядада ганава. Лезги литературный члалан.... О гьарф анжах русский. члалай къачунвай гафара кхьида. Лезги литературный члалан....

Синонимар: рус, урус.

РУТУЛ прил. 1) Рутул райондай тир. 2) рутул миллетдинди тир. Рутул рушар гуьрчегбур жеда. Р.

* рутул члал суц. рутулрин дидед члал. Рутул члални лезги члаларин группадик акатзава. Р.

РУТУЛАР суц.; -ри, -ра 1) Рутул районэгълияр. 2) рутул члал дидед члал тирбур. Яшлу рутулриз лезги члал, дидед члал хъиз, хъсан чида. Р.

РУТУЛВИ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра Рутул районэгъли. Рутулви профессор Гъуьсеинован дидед члал цахур члал я. Р.

РУТБА араб, шиш., куьгъ., суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра дережа. Ви рутба гъуьндуьр авурай... Е.'З. Ви рутба гъуьндуьр авурай.

РУТУН гл., вуч; -итлада, ~итлана; -итлаз, - итлазва; -утлут, -утлурай, -тлан, -утлут мецел алкИдай хъун. Сив рутлурдай кИриярни, Туьтер кудай жикИярни, Афарадай цуриярни, Камбарардай пурниярни... Вири кИанда –къадар кИанда... М. Ж. Мерд Али, лагъ...

РУФУН суц.; -и, -а; -ар, -ри, -ра тIуьр затI иливардай орган. Аждагъан къуна, гапур адан руфуниз сухна. Ф. Клеви ахвар. И гъайванар, далуйриз жанг акъатна, чувалархъиз ацIайруфунар са патал авуна, акIана, къвал-къвалаваз, ацукънавай А. Ф. Лянет. Руфуниз кИанзавайди техилдин са кап фуни гъеридин са клус я. А. А. Лезгияр. * къуьлуьн фаз ракъун руфун кИанда, кIвачин руфун.

* руфун атун гл., низ, нел яцIу хъун. Гатфарихъ рагъ элкъведай вахтунда Селванадал еинелай малум жедай руфун атанвай. А. А. Пад хъайи рагъ.

* руфунар авадарун гл., нин кьин, чан хкудун. [Жарият]. Вавай, чан хва, садан хъайитIани руфунар авадариз хъаначни? Ж. Эфендиев. Азадвилин рекъе.

* руфун аватун гл., нин гзаф залан кIвалахуникди руфуна авай органрикай сад руфунин - бушлухдай акъатна хамуник аватун.

* руфун вилик кутун (гьалдун нугъ.) гл., ни тIуьнал гзаф рикI хъун. Ваз чидач, зи къунишийри руфун вилик гьалднава. Л. Н. Ругудар.

* руфун вегъена ацукъун гл., вуж тIуьнал гзаф рикI алаз ацукъун. Абасанни Алидин ихтилатар яргьал физвай, яваш-яваш хурушум мукъвал жезвай. Руфунар вегъена ацукънавай къве лутудин сивел цIаран яд къвезвай. Къ. Къ. Чурун паб.

* руфун кал суц. тIуьнал гзаф рикI алайди. **Синоним:** хук.

* руфун калвал суц. тIуьнал гзаф рикI алай гьал.

* руфун клар нугъ., суц. сад-садав къадай къве тереф. Хуьруьгарни Къакар сад-садахъ галаз туькIвейбур я. Чи хуьрериз гъавайда руфунин клар лугъузвай туш, яни чун гъамиша сад-садав къур, туькIвей хуьрер я. О. Гъуьсейнов. Хуьруьн тарих.

* руфун метIерал алай прил.,; вуж нефс къати, тIуьнал-хъунал рикI алай. - Заз чидайди вири элдизни чида. Вирида, тек са Сурхаян мукъва-къили ксар квачиз, ахпа ада маса къачунвай руфун метIерал алай гъакимар квачиз, гъа вирида ваз а гъуьлягъ физ экъечIзавай, мурдар тIеквенар лугъуда. Къ. М. Дагъларин деринрин булахар.

* руфун цик кутун гл., ни. тIямлу ва булвилелди жедай тIуьн-хъуник умуд кутуна акъвазун, гуьзлемишун. [Бедевхан]. - ТIуьрди мал я, Урзум, амайди - дерт... Ша, ша нянриз чна са дем ийин! [Урзум]. - Вуна гуьзлемиша! Жуван руфун атIа къубудин це туна хъуьтуьл ая, Бедевхан, за ам. къе «тIямлу няметрив» ацIурда'. Къ. М. Рушарин багъ.

* руфунал залан авун гл., ни-куь руфуна аял авай гьалдиз гъун. Гъа икI, Лисамни Асми сад садал ашукъ яз дуланмиш хъана. Адет тирвал, ашукъвал муьгъуьббатдиз элкъвена, муьгъуьббатдини Асми руфунал залан авуна. А. А. Пад хъайи рагъ. **Синоним:** бугъаз хъун.

* руфунал залан хъун гл., вуж руфуна аял авай гьалдиз атун.

* руфуниз такIанди тек са чукул я мисал 'руфуни вуч хъайитIани иливарла, вуч тIуьртIани жеда' манадин ибара.

* руфуник ял акатун гл., нин руфун дакIун. Руфуник ял акатнавайла, иферар, къурурнавай шивитар ва лавровый пешер (вири сад хътин паяр) кофемолкада регъвена вири сад-садак какадарна, чайдин

тІурунин са къатІа авайди ишлемишда. ЛГ, 2004, 15. VII.

РУХ суц.; -уни, -уна; -вар, -вари, -вара канабдин гъаларикай храна кІвалин чилиз вегьедайди (кесибвилин лишан я). # цийи ~, куьгъне ~; чилик ~ вегъин. Я вилик чидач, я къулухъ; Я гам чидач вичиз, я рух. С. С. Гъарда вичикай хан ийида. Са хъвадай целайни, бегъем рухни квачир къазмадилай гъейри, маса са куьникни абурун пай квачир. З. Э. Муькъвел гелер. Вучиз кумай туш рухвар къе куь кІвалин чилик? С. А. Садаз - хазина, муькуьдаз – тІал-квал...

РУХВАЯР хва существительнидин гзафвилин къадардин форма. Кил. ХВА.

РУХСАТ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра ял ягъиз ва я са тайин хсуси кІвалах ийиз кІвалахдал тефин патал къачунвай вахт. Рухсатриз хтай. гадади лагъана хьи, гъеле вичиз сусарикай фикир авач. А. А. Пад хъайи рагъ. Рагъ элкъведалди са варз къван амаз, Селванади къуллугъдилай рухсат къачунвай. А. А. Пад хъайи рагъ. **Синоним:** отпуск.

* **рухсат гун** гл., ни низ руш гъуьлуьз тухудайла, бубади, стхайри, амлейри адаз гъуьлуьз фидай ихтияр гун.

РУХУН нугъ., гл., ни дидедин руфунай аял, вахт хъайила, дуньядиз акъудун. - Диде-бубадиз аял ирели авун гъикъван четин ятІа чидан? Рухузва, хуьзва, тербияламишзава, адакай инсан ийизва. А. А. Лезгияр, Мад за гъикІан, жанابي Мегъамедбег! Зи папар лугъур къурумсахдин рушари пудани йисан и къилени рухузва, а къилени. Сибияр, кицІин гурцІулар хъиз, акъван ава хьи, гъич сан гуз жезмач... Ж. Эфендиев. Азадвилдин рекъе. **Синоним:** хун.

РУЦІУГУЛ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра вичин хци ва элкъвей кІуф алчудуруналди тахтадай, кІарасдай элкъвей тІекв акъуддай алат. Арабадин къвалал алай яцикда рекъе герек жедай алатар аватІа аку: рекъуьч, тварк, руцІугул, тарту, гъилин мешер, запундан кІус... К, 1988, 23. XI. РуцІугулдалди чиркер алудайдалай къулухъ, рак акъална, устІарди Нигераз лугъуда... С. Муслимов. ЦицІигъ-наме.

РУЧКА урус, суц.; -ди, -да; яр, -йри, -йра рангадалди ва я пастадалди кхъинардай махсус алат. Руша йифен юкъвара ручкани чар къачуна кагъаз кхъиз башиламишна... З. Э. Муькъвел гелер. Камал вичин гъилевай ручка чернильницадин къерехдал эцигна Вадимахъ элкъвена. Б. Гъ. Вили вилер. Зун, ручкани дафтар гъиле аваз, хейлин вахтунда хиялрик кумукъна. З. Къ. ШейтІандин веледар.

РУШ суц.; -а, -а; -ар, -ари, -ара 1) са диде-бубадин диши аял. Руш пака зи тухуда. С. С., С. М. СтІал Саяд. [Мердан]. - Чи Гъажимурадазни куь руш кІанзава ва куь рушазни чи гада кІанда, - лугъуда чи папар... Куьн рази ятІа, чаз куь руш Гъажимурадаз гана кІанзава. Гъ. Гъ. Адетдин къармахра. Шаирдихъ [Етим Эминахъ. - А. Г.] къве руш хъана: Къизхалум ва Мислимат. Н. А. Етим Эмин. Стха авачир руш инжиклу авун еке гунагъ я, -лугъудай Къабустан бади. Р. Гъ. Зи ирид стха. Зейнидинани адан уьмуьрдин юлдаш Жегърибана чпин къуд аял - пуд рушни са хва -тербияламишзава... ЛГ, 2004, 13. IV. 2) **жегъил дишегъли инсан**. Рушни фидач алачирдаз ишчал, гъей. Е. Э. Гачал гъей. Руша багъишай хуш легъезяр рикІел хквезвай ам пара хушбахтлу я. М. А. Гъарасатдин майдандал. Ви иервал къачузва за къелемдиз, Лезги чилел са рушахъни авачир. М. М. Чир хъурай. * **амлед(ин) руш, залумд(ин) руш.**

РУШВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера 1) дишегъли зркедихъ галаз алакъа тахъай гъал. Сифте йифиз зав рушвал гумачирди чир хъайила, гъа, пакамахъ Селимаз зун рахкуриз кІан хъана. А. М. Киф атІайди. Са патахъай, заз ам рушвиляй акъудиз гъайифни тир. З. Къ. ШейтІандин веледар. 2) куьч. **тІебиат гъикІ арадал атанатІа, гъа гъалда амайвал**. Вичин вири хесетралди рушвал гумай, са гунагъни квачир, агъзур йисара гъич са инсандин къацІай гъилни хкІун тавур тІебиат! А. А. Лезгияр. 3) **диши инсан тир гъал**. Заз адан вилер аквазвачиртІани, заз абур чидай ва исятда зун агъанвай хьи, гъабурани адан рушвилин гуьзелвални миливал артух хъанва... А. Къ. Нехирбанни лекъ.

* **рушвиле къабулун** гл., ни вуьж хизанда чпин руш яз къабулун.

РУШВАТ кил. **РИШВЕТ**.

РУШУН гл., ни вуч; -шада, -шана; -шаз, -шазва; -шуги, -шан, -шурай, -амир; рушун тавун, рушун тахвун, ришан хъийимир гам, рух, парча храдай гъалар махсус алатдиз ягъун.

РУЬГЪ араб, суц.; -ди, -да; -ер, -ери, -ера 1) инсандин къетІенвал арадал гъизвай фагъум, фикир. Лугъудайвал, сагълам беденда сагълам руьгъ ава. Адаз Шарвилдин руьгъдикай пай ганва лагъайтІани, гъалатІ жедач. ЛГ, 2003, 13. XI. 2) **инсан**. Шумуд руьгъди чІугвада агъ... Е. Э. Назани. 3) **чан**. Руьгъ авачиз, гъам дириди Вун я хьи, Яб авачиз, ван жериди вун я хьи. Е. Э. Вун я хьи. Къуьнел алаз къалуз дегъре, Тунач чи руьгъ, раван, наиб. Е. Э. Наиб Гъасаназ.

* **руьгъ аватун** гл., нин садлагъана гзаф кичІе хъун. Яргъай хъиз, гъиле са вагърамни аваз гачал къвезвайди акурла, фекъидин руьгъ аватна - ам, къулухъ элкъвез килигиз, катиз башиламишна. Ф. Савдагардин папанни фекъидин къиса. ЦицІалидин руьгъ аватна, адаз вуч рекъидай чІал чир хъана. Ф. ЦицІали.

* **руьгъ кутун** гл., ни-куь ник ашкъи кутун. Руьгъ кутадай къуват тир Советрин патриотвили СтІал Сулейманан творчество гзаф виниз дережадиз хкажна. З. Э. Чехи шаир.

* **руьгь фин** гл., *нин киче хьун*. - гьакI лагь ман, кьейди. Заз чIехи гьамбар лагьайди хьиз хьана, руьгь фенай хьи... А. Ф. Бубадин веси. *Беябур хьайиди хьиз, руьгь фенваз кьерех хьана, чинин рангар атIана Велиметаз килигиз ама*. М. В. Гьарасатдин майдандал.

* **руьгь хкаж хьун** гл. *са кар ийиз гьиссер артух хьун*. **Синонимар**: ашкьилу хьун, шавкьлу хьун.

* **руьгь хкажун** гл., *ни-куь нин-куьн ашкьи хкажун*. - Ам маса ихтилат я, - бадедин ван дегизи хьхьана. *Адан ванци гила зи руьгь хкажзавай*. М. В. Гьарасатдин майдандал. **Синонимар**: ашкьилу авун, руьгьламишун, шавкьлу авун.

* **руьгь цаварал рахкурун шиш**, гл. **рекьин**. *Язух ша ваз, руьгь рахкурун цаварал...* Е. Э. Зун атана.

* **руьгьдай аватун** гл., *вуж са кар-кIвалах ийидай кIанивал амуьк тавун*. *Халкь руьгьдай ават тавун патал чи жегьилри саки гьар юкьуз хуьруьн клубда шад межлисар тешиклизавай, халкьдив фронтдикай гьакьикьи хабарар агакьарзавай, душмандал чун гьалиб жедайдахь инанмишарзавай*. ЛГ, 2003, 25. XII. *Гьуьл амач лагьана, Ламунат диде руьгьдай аватнач. Ада, югь-йиф талгьана, зегьмет чIугуна*. Р. Исаев. *Хуьруьн тIвар вине кьуна...*

* **руьгьдиз гайи зиян суц**. *сада къастуналди масадан рикI тIар жедай кар авуникди адан сагьламвиллиз жезвай зиян*. *Судьяди фитнескардиз еке жерме илитIадайла (руьгьдиз гайи зияндай), ада вичин тахсирар вири хиве кьуна...* ЛГ, 2005, 19. V.

РУЬГЬЛАМИШ: * **руьгьламиш хьун** гл., *вуж са кар-кIвалах ийидай ашкьи акатун*. *Ругуд лагьай ийкьан пакамахь Гуьндуьз ва Бедти кьелеяр галай патлахьай кьилел руг алаз зурба кьушун кьезвайди акур худатвияр мадни руьгьламиш хьана*. З. Р. Гьажидавуд.

РУЬГЬЛАМИШУН гл., *ни вуж*; -да, -на; -из, зава; -0 || -а, -ая, -ин, -рай, -мир; руьгьламиш. авун, руьгьламиш тавун, руьгьламиш тахвун, руьгьламиш хьийимир *са кар-кIвалах ийидай ашкьи кутун*. *Яру пиле къазах кIалубрин боксер гада, гьилер юзуриз, вичи-вич руьгьламишиз авай*. Н. Насруллаев. *Кьве Мегьамед. Чи командирри, агитаторри, артистри кIвалахзавайбур руьгьламишизавай*. ЛГ. 2003, 25. XII. *Азербайжанда яшамии жезвай лезгийрив кьериз-цIаруз агакьзавай "Самур" журналди, чун и кардин шагьидар я, кIелай-кIелайди руьгьламишизавай*. "Самур" журн., 2003, № 23. **Синонимар**: руьгь хкажун, шавкьлу авун.

РУЬГЬСУЗ прил. *инсандин кьетIенвал арадал гьизвай фагьум, фикир авачир*.

* **руьгьсуз хьун** гл., *ни-куь вуж инсандин кьетIенвал арадал гьизвай фагьум, фикир, гьиссер авачирди хьун*. *Ша вуна гила кьванни абур, кьекьверегар хьиз, серсер хьана, тамир. Вуна абур кIеме кьуна са чан-рикI ая. Бес я! Инсан икьван руьгьсуз жедани?! - фикризавай Рамзията*. З. Э. Рамзият. *Дуьзвал хуьнин карда зи хура инанмишвал хьанатIа, зун садрани руьгьсузни жедач*. Т. А. Мехьер куьтягь тахьанмаз. *Инсанар гьикI руьгьсуз жезватIа, абурун кьилихар чIур хьуниз куь куьмек гузватIа, кьалурнавай*. З. Гергерви. *Бакьарей Бакьураякай нагьил*.

РУЬГЬСУЗВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера *инсандин кьетIенвал арадал гьизвай фагьум, фикир, гьиссер авачир гьал*. *Гьи чилери багьишина ваз руьгьсузвални кьайивал?* А. С. Пачагь ва нуькер.

РУЬКУЬН суц.; -ди, -да; -ар, -ри. -ра *са вуч ятIани ярх тахьун патал акIурнавай кIарас*. *А патлахьай рум гайи аялрин кьуватди куьгьне жалан ярхарна ва аник Сийид акатна. Жалан хуьзвай руькуьндин кьил Сийидан кьвала акьуна*. С. Ярагьви ашукь Уьзден. *Ада жагьунин руьцер хразва. Аруизавай шуьмягьдин яргьи твалар, на лугьуди гьулдан квайбур я, кьуьзека хуькьверикни ял кутуна, вири бедендиз заланвилелди абуроз ялиз, руькуьнрин арайра аруизава*. М. В. Гьарасатдин майдандал.

РУЬХЬ суц.; -веди, -веда; -вер, -вери, -вера *са вуч ятIани кайила, адакай жезвай порошок хьтин затI*. *Кьула авай руьхьвер инихь-анихь авуна, са легьв туькIурда*. Ф. Тапан кьин кьур жанавур. *Дашиши ая кIулаваз Фитерни руьхь бустандиз III. Кь. Перт кьуьзубур, ТIанурда ви фу, руьхьверик танурдин ЦикIен жедая хуьтуьн яргьи йифериз*. И. Гь. Рубаияр. *ПанIрусдин руьхь жезвай кIвенквейлай аста-аста гумадин хтарар кьарагьзава*. М. В. Гьарасатдин майдандал. *Нажмудинахь кIвалени хейлин кьайгьуяр авай. Ада кIарасар хадай, харадиз ядай, кIвализ хкидай, пичера цIай хьийидай, руьхь акьудай*. ЛГ, 2002, 15. V. * **вилериз руьхь кIвахун. чина рехьведин ранг хьун**

* **руьхьведин кIунтIар кьаз ахьаюн** гл., *ни кьилиз акьат тийидай кIвалахрикай фикирар авун*. *Ахпа кIвализ хтана ада гена руьхьведин кIунтIар кьаз ахьайна*. З. Э. Муькьвел гелер. *Ам эхир, нянрихь мичIи жедайла. багьдиз хтана. Кьулан патав ацукьна, ада руьхьведин кIунтIар кьаз ахьайзавай. Амма абурал сакIани кIукI жезвачир*. З. Э. КУТВ-диз фена.

РУЬХЬУН? ох, гл., *ни вуж-вуч*; -да, -на; -из, -зава; -а || ая, -ин, -рай, -мир; руьхь авун, руьхь тавун, руьхь тахвун, руьхь хьийимир 1) **руьхь арадиз гьун**. 2) куьч. *Яшамии хуьхь, вуна закай РуьхьнатIани, кана, яр*. А. С. Дагьлух чили...

РУЬЦ суц.; -ре, -ре; ер, -ери, -ера 1) **галчIур хьана фидай, агьу алачир илан, мурдар**. *КIафтIарди ви хатур хана, Фитне руьц хьиз галчIур хьана, Аллагь шукур, кIвал чIур хьанач*, М. Ж. Кузвай йикьер такурдаз лагь. 2) **жагьун ийидайла, яргьивилихьди руькуьнра твазвай таз тIвалар**. *Ада жагьунин руьцер хразва. Аруизавай шуьмягьин яргьи твалар, на лугьуди гьулдан квайбур я, кьуьзека, хуькьверикни ял кутуна, вири*

бедендиз заланвилелди абуруз ялиз, руькуьнрин арайра аруишава. М. В. Гьарасатдин майдандал.

РЭКЕТ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) кичерар гуналди жуван алчах фикирар, пул къакъудун кылиз акъудун. *Бес я лугъун: инсанрин риклер архайин тир, секиндиз ксана къарагъна, кВалахал физвай, пакад йикъакай кичевал авачир. "Киллер", "рэкет", "теракт", "инсанар чьнуьхун", ван хъайи гафар тушир.* Ж. Примов. "Гъяж" ктабдикай кЛелайдан фикирар. 2) кичерар гуналди жуван алчах фикирар, пул къакъудун кылиз акъуддайди. *Сад я къе рэкет, муькуьдни - фермер...* М. Ж. Чунни икI рекъич. **Синоним:** рэкетир.

РЭКЕТИР урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра масадаз кичерар гана жуван алчах фикирар кылиз акъудзавай кас. *Алай девирда, капитализмди арадал гъанвай къван террористар, терактар, наркоманар, рэкетирар, вагъабистар, экстремистар, инсанар чьнуьхзавайбур, кВалер атлузвайбур, чалкечирар...* вуч я! Р. Исаев. Гъакъикъатдиз дуьздаказ килигин || ЛГ, 2005, 14. IV. **Синоним:** рэкет.

РЮМКА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) гъвечи стакан. *Шкафдай герек затIар гъана столдал эцигда, рюмкадиз коньяк цада, Чехидав вугуда:* Н. И. Гъакимрин папар. *Эрекъ авай рюмка хкажна, директор тостунив эгечIна...* А. Фет. Кьерен къванер. 2) рюмкада цанвай жими затI, ички. *Сифтегъан рюмка Миримаз, агъу къван, туькуьлдиз фена, гъуьгъуьналлайбур акъван ваъ.* М. Б. «Жигули».

РЯБЕТ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) инсафлувал. *Квехъ гъи чIавуз рябет хъана, цилингар?* Е. Э. Цилингар. 2) хийир къачудай мумкинвал. *Тандай виниз сад лагъай хилел акъахайла, акъвазна, рябет кумай чкаяр фагъумзава. Сифте кыляй гъапуз атайбур вири луьркъзава. Ахпа ирибур, хъайибур хкъзава, цилирни, къирмеяр хъиз, сивяй гадар жезва.* Б. Къ. Къарачи. 3) хийир. *Кас галачир суфрадихъ гъич рябет жеч. Чилин шардал ятIани са нукътIа ам, Адан тIалдиз шерик тежер муьгълет жеч.* М. Агъмедов. Зи дуьнья.

* **рябет алай** прил. **бегенмиш жедай**, - Гъин вун харанIа хъуй, имани чиди уьмуьр яни, са вахтундани рябет алай затI жегъин тийир, папарин уьмуьр икI акъатзавайди я, - муьгъман итимдин виликай амуькьайтIа амуькна, чун гъадан иеси я, гъамни кIанер-кIунер. тамукъайтIа, чун са куьнин иесини туш. Гъ. Гъ. Адетдин къармахра.

РЯБЕТЛУ прил. хийир хкатдай. [Мердан]. - *Валлагъ, стха Къурбан, чна гзаф вил экуь авуна са рябетлу кыл жагъидатIа лугъуз. Мад и муькварал куь рушалай лайихлу тирди чаз жагъанвач.* Гъ. Гъ. Адетдин къармахра. **Антоним:** рябетсуз.

РЯБЕТЛУВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера рябетлу тир гъал. **Антоним:** рябетсузвал.

РЯБЕТЛУВИЛЕЛДИ нар. рябетлувал хас яз. **Синоним:** рябетлудаказ. **Антоним:** рябетсузвилелди.

РЯБЕТЛУДАКАЗ нар. хийир къачуз жедайвал, хийир хкатдайвал. **Синоним:** рябетлувилелди.

Антоним: рябетсузвилелди

РЯБЕТСУЗ прил. хийир хкат тийидай. *Къала кван, - рахазвайда гададин къуьняй акъудай чанта къуна, ~ низ чида гила, сифте кВалахал физвай хва я лугъуз, Мегъриди вав гъихътин няметар вуганватIа! Ваъ, хъанач...* Сифте акъатайди рябетсуз затI хъана, - Царуди. винел вуч кхъенватIа кIелни тавуна, ктаб чантадиз сух хъувуна. Б. Гъ. Заз эвера. **Антоним:** рябетлу.

РЯБЕТСУЗВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера рябетсуз тир гъал. **Антоним:** рябетлувал.

РЯБЕТСУЗВИЛЕЛДИ нар. рябетсузвал хас яз. **Антоним:** рябетлувилелди.

РЯГЪМЕТ кил. **РАГЪМЕТ.**

С

С [эс] урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра алфавитдин къанни вад лагъай гъарф.

<С> мецин вилик патан ферцин ачух тушир вансуз сес-фонема. Гафарин сифте кыле, юкъва, эхирда гъалтда: *сад, сас, сим, сел, аса, маса, расун. къас, тIас, мус.*

СА¹ числ. 1) къведалай вилик квай къадар къалурзавай гаф. *Са наб гъун важиб, герек я бендедиз.* Е. Э. Герек туш. 2) **умуми тир.** *Бес са кIвале авай, санал яшамии жезвай, чтихъ хишулар авай папани итимди, чара хъанва лагъана сикарен документар туькIуьрна, къведани чпиз кВалер эцигдай чилер къачун, - бес им алапат жедай кар тушини? - лагъана кыл галтадна Къайиба.* Х. Къасумов. Будуцриз рехъ гайила...

* **са акъван** нар. **гзаф тушир.** *Са акъван вахт фенач, ам анай къве къатнавай, юкъвани вечрен ятур тунвай са шуьре гъилеваз экъечIна.* М. В. Гъарасатдин майдандал. **Синоним:** са артух.

* **са артух** нар. **гзаф тушир.** *Вак квай кимивили чи обиций кардиз зарар гузва. А кимивал - самокритикадихъ галаз ви са артух муькьавал тахъуникай ибарат я.* З. Э. Муькъвел гелер. *И сефер завай са артух гъазурвилер акваз хъанач.* Ж. Эфендиев. Азадвиллин рекъе. «Главный ваъ, гъакIан бухгалтервал са артух къекъуьн, фин-хтун квачир кести я, гъа кар за ийида, масанрихъ гила зун ахгакъдач», лугъудай ада. З. Э. Рекъер сад туш. **Синоним:** са акъван.

* **са бубат** нар. **тIимил; тIимил хъиз.** *Анжах гила, рахана, къужадиз гададай са бубат хъиз таниши*

ухиар атана. М. В. Гьарасатдин майдандал. *Гъа са члавуз аялрин, ажузбурун къайгъуни члугун, колхозни, мектебни, агъалийрин хатасузвални хуън са бубат кар алакьдайбурун хиве гъатнавай.* ЛГ. 2003, 25. XII. ☼ 1955 - йисан Орфографиядин словарда (кил.: М. М. Г. ЛЧЮС) са бубат кхьин норма яз къалурнава, 2001 - йисуз акъатай изданида сабубат (кил.: М. М. Г., Р. И. Г., У. А. М. ЛЧЮС) яз туькIуьр хъувунва. Чун эвелан ва кхьинра гьалтзавай вариантдин, яни къве гаф яз (са бубат) кхьинин терефдар я. **Синоним:** **гьилелай цIар гана, усалдиз.**

* **са бязи** прил. **тек-туьк тир.** - Юлдашар, квез вирибруз малум я хьи, эхиримжи вахтара чи организациядин са бязи членри коммуниствилин чIехи тIвар къацIурзавай крар ийизва. А. А. Умуд. *Са бязи муаллимри, аялри дидед чIалаз артух фикир гун патал, жуьреба-жуьре теклифар гана...* Х. Шайдабегова. Дидед чIал чируниз артух фикир. *Са бязи лезги хуьрерал са шумуд тIвар ала. Къиблепатан Дагъустанда ихътин хуьрерин къадар мадни гзаф я.* "Самур" газ., 2002, 28. XII.

* **са вахтара (вахтунда)**¹ нар. **са мус ятIани алуькъзамай вахтара.** *Амма са затI куьне рикIелай алудмир хьи, цаварал гъахъ алайди туш! Гъахъ чилерал ала, омни са вахтара къилел акъатда!* Я. Ш. Гъахъ квахъдач. *Къубадавай «Къуд ял» вацIун тIвар асул лезги гафарикай («Къуд ял») арадиз атанватIани, и топоним масакIа элкьуьриз алахъзава. ИкI хъайитIа, са вахтунда чаз чи лезги чилер эсиллагъ чир хъижедач.* М. М. За нин бахт чуьнуьхна? **Синонимар:** **гележегда, са юкьуз (къуз).** **Антоним:** **са вахтара**².

* **са вахтара (вахтунда)**² нар. **алатай вахтара....** *заван хъайивал, са вахтара нафт, вацIар хъиз, чилин винелай авахъна физвай.* Б. Гь. Вили вилер *Са вахтара чилел аватай эвкалиптдин тарцин хъалхъамда лежберди вичин хизандиз кIвал авунай.* ЛГ, 2004, 17. IV. 3) **алай вахтара.** *Са вахтара жуван аялвилин гуьзел йисар кечирмишай и авадан чилел за, цIийи лувар акатнавайда хъиз, гьисс ийизва...* А. М. Мурк ракъини цIурурда. **Антоним:** **са вахтара**¹.

* **са вахтунда** кил. **са вахтара**²

* **са вахтундани [макъамдани, чIавузни]** нар. **эсиллагъ (алай, алатай, къвезмай вахтуникай рахадайла).** - *За ваз лап кIевелай къин къазва, зун ви гафунай гъич са вахтундани эъгечIдач, дуст кас сикI.* Ф. Куьпдик акатай чакъал. *СтIал Сулейман... хъанвай агалкъунрал гъич са вахтундани рази жедачир, ам гъамишанда виликди килигдай...* З. Э. ЧIехи шаир. *Герек, къуллугъдиз чIехи хъана лагъана, са макъамдани абурун рафтарвал, инсанрихъ галаз авай алагъ-салагъ дегизи тежен...* Б. Гь. Зав эвера. *Гъуьрметлу «Самур» журнал кIелзавайбур, куьн ва куь багърияр са чIавузни тек амукъ тавурай. Куьне куьн тек тамир.* З. Къ. «Чуьнгуьрдин сим хъиз рикIин дам атIайла...» *Зи бала, ваз са чIавузни уьмуьрда, Инсан шехъиз такурай.* З. Къ. ТIал.

* **<са> вил акъалун** рах, гл., ни. **са тIимил ахвар авун.** *Ихтияр гайитIа, за исятда ингъе, и тIаб къилик кваз тек са вил акъалда.* Къ. М. Дагъларин деринрин булахар. *Шад руш тир вун. Бес гила вуч дерт ава ви вилера? Йифера на вил акъалдач, Вуч гъам ава къилера?* А. С. Беневшайар ва вун. **Синоним:** **са вил ахвар авун.**

* **са вил ахвар... суц.** **лап тIимил ахвар.** *Вахт-вахтунда жагъидач тIуьн, Са вил ахвар, я ял ягъун.* А. Ф. Дяве.

* **са вил вегъин** гл., ни квез 1) **са вуч ятIани жагъурун патал куьруь вахтунда килигун.** *Малладивни Къуръандиз са вил вегъез тада.* И. Гь. Саяд. 2) **таниш хъун патал куьруь вахтунда килигун (куьрелди).** *Вахт аватIа, а зи кIвалахдизни са вил вегъ.* Р. 3) **куьруь вахтунда рикIяй фикир авун.** *Гъа икI, чун са гьал Беделахъ галаз таниш хъана: адан уьмуьрдиз са вил вегъена, чаз ам алай чка акуна.* Къ. М. Рушарип багъдин сирер. **Синонимар:** **вил вегъин, са вил ягъун.**

* **са [къве нугъ.] вил ахвар авун (ахварун рах.)** гл., ни. **тIимил вахтунда ахвар авун.** *Ваз вуч аватIа чидани, Султан, са дизелдин патав чна къведа акъвазна ийидай кар авач. Вун, ада гъикI кIвалахзаватIа, килиг, за са вил ахварда.* А. Р. Салам, эллер!... *ина тек амукъай Къашикъадиз кичIез амукънач, амма игътиятни ахъайиз тахъай, ада ракIаривай яргъа пата са вил ахвар ийидай чка хъяна.* А. Исм. Эхиримжи къув. **Синоним:** **са вил акъалун.**

* **са вил ягъун [вегъин]** гл., ни низ, квез **куьруь вахтунда килигун.** *Са вил яна Гъасана Етим хъайи баладиз.* А. Ал. Мирдамир. *Играмудинани, вичиз вуч меслят къалурдатIа ахтармишизавайди хъиз, абуруз са вил яна.* Я. Я. Са фурун вакIар. - *Чидач, - руша яхун къуьнер чуькъвена. - Чи пIинидин тара, - ада са вил гъаятдин пипIе авай пIинидин зурба тарциз яна...* Гь. Къ. Магъини Дилбер. **Синоним:** **са вил вегъин.**

* **са виляй (вилихъай) килигун** гл., **вуж низ-квез артух кваз такъун, такIанвал аваз килигун.** *Ричаб, вуна инсаф рикIел гъидачир, Вун дуьньядиз тек са виляй килигдай.* Гь. Къ. Ричабаз. - *Абуру ваз кичIерар гуда. Гъелегъар къада, эгер акакъайтIа, къисасни вахчуда. Вири ваз са вилихъай килигда: къекъечI, фитнечи къвезва лугъуда.* А. М. Къайгъудар.

* **са вуч ятIани суц.** **тайин тушир са затI.** *Абас са вуч ятIани акурди хъиз, мукъаятдаказ, лап явашдиз алай чкадилай къарагъна.* М. В. Гьарасатдин майдандал.

* **са вучтин ятIани** прил. **тайин тушир.** *Вахтуни чуру авунвай чарарин ял акъатна. Хвани, са вучтин ятIани алапат вилив хуьзвайди хъиз, килигиз акъвазнавай.* А. Къ. Нехирбанни лекъ.

* **са гафуналди** нар. **гзаф рахунар тавуна.** *Са гафуналди, «Садвили» халкъдин тарих, культура, чIал ва*

лезги чилерни тЕбиат хуьн паталди ватанпересвилелди кВалахзава. М. М. Къибле патта гурзава. Са гафуналди, мугьмандиз а дишегьлидин михьи меширебвал акурла, адан кВалин селигъа акурла, аданни итимдин арада авай гьуьрмет акурла, мугьманди рикIай лагъана... А. Муграгъви. Ажалдин хура.

* **са герен(да)** нар. **тIимил вахтунда**. Жегьил дишегьлидин вилерикай са геренда къариблук чка ва таниши тушир инсанар карагна, накъ конференциядал Алимкентдин школадин адресдиз авур къван критика адан рикIел хтана. А. А. Умуд. - Жув са герен акъваз хъия, са гъвечIи ял ягъа жуваз, ахпа алад, - лагъана. М. В. Гьарасатдин майдандал. Са геренда акъвазна, чинеба хъиз инихъ-анихъ килигна, куьчеда касни авачирди тестикъ хъайила, "Яраб гудермес абуру квез лугъузватIа?" - хиялрик кваз, ам кIвализ хъфена. М. Б. "Жигули". **Синоним: са гъвечIи**.

* **са герендила** нар. **тIимил вахт алатайла**. [Загьидат] - Бес ваз хабар авачни, ФатIимат са герендила гьуьлуьз тухузвайди я. Гь. Гь. Адетдин къармахра. Са герендила адал ичIи чка амукънач. М. Б. Спелар.

* **са гуьлледи кве къуьр ягъун** гл., ни **са кВалахдалди кве нетижа къачун, кве нетижадив агакъун**. Гъа йифиз урус къушундикай чара авуна чинеба Эрдебилдин патав ракъурай дестейри шегьердай катзавай туьркверин аскерар чпихъ галаз Астарадиз хкана ва анайни тадиз кеферпатахъ. - туьркверин гъиле авай вилайтрихъ ракъурна. Им са гуьлледи кве къуьр ягъай гъисаб хъана. З. Р. Гъажи Давуд.

* **са гъапа авай (гъапавай рах.,)** числ., **вужар къадардиз тIимил**. Ксуз женни тIурфандин сес япаваз, Ванзавайла чилел вагъши къузгъунри. Вьетнамдин халкъ са гъвечIи гъапавай Тахсир квачиз къирмишидайла къузгъунри. Х. Т. Акъатзава ялавар. **Синоним: са капаш**.

* **са гъвечIи** нар. **тIимил вахтунда**. Ша са гъвечIи чун инсанар авачир хелвет дерейриз, къацу векъни хъипи цуьк авай ййлахриз, къакъан дагълариз фин. Ф. Зиянкар жанавур. - Жечни, Цуьквер, са гъвечIи заз яб гайитIа! - ам рушан вилик атана. А. И. Самур. - Жув са герен акъваз хъия, са гъвечIи ял ягъа жуваз, ахпа алад, - лагъана. М. В. Гьарасатдин майдандал. **Синоним: са герен**.

* **са гъихътин ятIани** прил. **тайин тушир лишанрин**. Гададиз акI я хъи, на лугъуди и квалди вичин бейнида, рикIе са гъихътин ятIани, тайин тушир тамарзлувал, къарихвал твазва, ам къвердавай вичин гъиссерин, вичин дердерин есирда гъатзава. М. В. Гьарасатдин майдандал.

* **са жерге** нар. **къадардиз гзаф**. Са жерге шишра шаирди хизанда тешикел жезвай ахлакъдинни марифатдин важиблу месэляр къарагъарзава. ЛГ, 2005, 24. Ш. **Синоним: са хейлин**.

* **са жизви** нар. **тIимил...** за вичиз чухсагъул лагъайла, адан чиник са жизви серинар акатна ва ада, гъайиф чIугъазвайда хъиз, хълагъна.. З. Къ. ШейтIандин веледар. Я а кардан наразивал авуна къаридин сивай заз ван хъанач. "Вич гъа алай чкадал сагъ хъуй, зун са жизвини бейкеф туш", - лугъудай. Н. М. Жандар Магъамай. Анжах и сеферда а сес къежел акъатначир. Ам гъакI, сив са жизви ачух хъана, амукъна. М. С. Дуст.

* **са жизвидила** нар. **куьлуь-шуьлуьдила**. - ЧурукIа элкъвейла, хата са жизвидилайни жеда... Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз

* **са жинсинин членар** ктаб, суц. **предложенида са члендиз талукъ ва са суалдиз жаваб гудай са шумуд членар**. Предложенида са гафуниз табий, адахъ галаз сад хътин алакъада авай, чпи са суалдиз жаваб гудай къвед ва я гзаф членриз са жинсинин членар лугъуда. А. Г. Гуьлмегъамедов, Гь. И. Мегъамедов. Лезги чIал. Бязи писателри гзафни-гзаф яргъи, сложный предложенияр, са жинсинин членар гзаф квай предложенияр ишлемшида. Н. А. Литературадин хрестоматия.

* **са жуьре хъун** гл., **вуж наразивилин гъиссери къун**. Хъуьруьнарзавайбур, гайи саламни такъуна, кIуфук зарафатдин хъвер кваз, кимелай хъфена. Фяледиз са жуьре хъана. А. И. Самур. Зун акурла, ам вичин вилерихъ агъан тийиз, чIал къуна акъвазна ва ахпа явашидиз виняйгъуз стулдал ацукъна. Зак теспача акатна. Зун адан гъалдин гъавурда акъунвачир ва мугъман икI къабулуник зи рикI са жуьре хъана. А. М. Мурк ракъини цIурурда.

* **са затI¹** суц. **манасуз затI, шей**. Дуйньядин мал са затI я хъи чкIидай. Е. Э. Къавумдиз.

* **са затI²** суц **маналу, тарифдиз лайих затI, шей**. Къиникъ са затI туш хъи акъван... Е. Э. 1877 - йисан бунтариз. Уьмуьр са затIни туш хъи вахт авачир. Е. Э. Бахтсузвал. - Къужа туш гъа, са затI я: Вуна зун михъиз жегьил хъийида гъа. М. В. Гьарасатдин майдандал.

* **са кап фу** суц. **чранвай элкъвей фуан къуд паюникай са пай..** Руфуниз кIанзавайди техилдин са кап фуни гьеридин са кIус я. А. А. Лезгияр. КIвалахдилаи хтана, нисидихъ галаз кIвачин къилел са кап фу жакъвана, Мусабег куьчедиз экъечна. Б. Гь. Са кIвале.

* **са капаш [гъаб]** рах., нар. **са капашда авай къван тIимил**. - Эй гишин, мекъи солдатар? Квез чидан, ятIа куьн вужар? - Са капаш истисмарчийрин менфятдиз ийиз къуллугъ. А. Ф. Дяве... ина са капаш къван авай чкада, кIуьд дагъдин чиник кIуьд хуьр ква. А. А. Пад хъайи рагъ. Са куруна авай хъчарал абур галкIун патал са капашдавай гьуьр алахна, ийидай са хара чIатIар - текъин патал чараяр... З. Ф. РикIелай фидач. **Синоним: са гъапавай**.

* **са капунни вандач** мисал 'къилдин кас къуват туш' манадин мисал.

* **са карни тахъай хъиз** нар. **хъанвай кардиз лазим къимет тагана**. - Азар я ман, галукъна маларихъ, - гъич са карни тахъай хъиз жаваб гузва Имиралиди. М. В. Гьарасатдин майдандал.

* **са кас** суц, **са вуж ятлани**. Эгер дуьшуьш хъанайтла са кас анал, Жузачир за а касдивай ярдин гьал. Е. Э. Заз булахдал яр акуна. Гъич са касдиз кьве паб тахъуй дуьньядал. Е. Э. Кьве паб. Са кас кечмиш хъайшла, вири хуър, мугьманар гъа и кимел атана, дуьа ийидай. ЛГ, 2003, 4. XII.

* **са кикел акъвазарун рах.**, гл., **вуж ни вичиз кландайвал авун, ийиз тун**. - Ни? Мирзе халуди? Ада, хуъруьнви, зунни вун хътин виш жегьил са кикел акъвазарда. З. Гь. Лезгийрин риваят.

* **са куьнайни туш** сказ. **кIусни фикир желб ийидай затI туш**. свас гъаз хуьквезвайдакай хабар гуз тфенгар язавай чамарарни, хуъруьн куьчейра чамарзавай атлуярни, абуруз тамаишзавай жемьтарни адаз са куьнайни туш. М. В. Гьарасатдин майдандал.

* **са куьникайни тахъун** гл., **вуж эсиллагъ гуьзлемишзавай нетижа, хийир тахъун**. - Я стхаяр! - лагъана ада, - куьне фикир це садра, икъван харжияр авуна, зун са куьникайни хъанвач. З. Э. КУТВ-диз фена.

* **са кикел (кикерал) хъун [акъвазун] рах.**, гл., **вуж жуван фикирда авай ва я масада лагъай кIвалах тадидаказ ийиз гъазур хъун**. И ихтилатрихъ яб акалай Ярмет Бакудиз физ кланз са кикел хъана. З. Э. РСФСР-дин лайихлу духтур Сафаралиев. Надирахъни тIуьгъуьндин тварк галукъна. Ам месе гъатна хейлин вахт тир. Надир Вич вичел аламачалда лугъуз Майсаратал хабар агакъзавай. Ам адал кьил чIугъаз физ кланз кикерал жедай. З. Э. Уьмуьрдин гелер. **Синоним: са кIвачел акъвазун**.

* **са къатда нар. акъваз тавуна**. Ина адаз акурди маса шикил хъана: еке гъаятдин пата эцигнавай скамейкадал са гададихъ галаз ацукънавай Айнади, ара-бир сас экъисиз, са къатда ихтилатар ийизвай. З. Э. Муькъвел гелер. Са къатда япал къув ягъзавай гару жиевдин кIаник чъунуьх хъанвай баябан чуьлдик перишанвал кутаза. У. Къемберов. Спелар куьрсарай хам. Самурдин там официалнидаказ тIебиатдин памятник, милли парк яз малумарнаватлани, ам са къатда тергзава. ЛГ, 2003, 22. II. ☼ 1980 - йисаралди (кил.: М. М. Г., Р. И. Г., У. А. М. ЛЧЮС, 1955; М. М. Г., Р. И. Г., У. А. М. ЛЧЮС, 1964) **сакъатда**, 1980 - йисара (кил.: М. М. Г., Р. И. Г., У. А. М. ЛЧЮС, 1989) **са къатда**, ахпа (кил.: М. М. Г., Р. И. Г., У. А. М. ЛЧЮС, 2001) **сакъатда** къабулнава. Чи фикирдай, са къатда кхьин дуьз я.

* **са къвала ял аваз рах.**, нар., **вуч авун хуш авачиз, хъел кваз, нарази яз**. Дустунин хатур хаз такланз хъана, Селимат са къвала ял аваз фена. З. Э. Муьгъуьббатдин цIелхем.

* **са къуз рах.**, нар. 1) **гагъ**. Са къуз ракъар, са къуз цифер, Лацу хуькьвер, чуулав зилфер... Е. Э. Картарикай вич я лачин. 2) **са мус ятлани**. Чарадан девлетдал пехил жемир куьн, Эхирни са къуз жегъеннеддин цIа куда... А. Ф. КъатI-къатI авур зунжурад.

* **са къадар нар. тIимил тушир къван**. Са къадар вахтар фена. Ф. ЦицIали. Ада, ктаб къачуна, ахъайла, заз адан са къадар чарар амачирди акуна. А. Къ. Нехирбанни лекъ. **Синонимар: бегъем, гзаф, хейлин**.

* **са кьве рах.**, нар. 1) **къведав агакъна, къвед къван**. - Чан рухваяр, - лагъана дидеди нязиз кIвале ацукънавай чкадал, - са кьве рипе техил садавай бурж къачуна кланда, икI дуланмиш жедач. А. Ф. Бубадин веси. Де мад сагърай! Хъфена, вуна гайи дарманар хъвана, са кьве кIаиш. нисидин къайгъу чIугуна кланда... Ви крарни Аллагъди туйкIуьррай. Б. Гь. Заз эвера. 2) **къадардиз лап тIимил**. ГъакI инал са кьве гаф лугъуналди абурун фикирар дегши тежедайди чизвай Керимазни гъуьжетариз кланзавачир. Б. Гь Заз эвера. - Жечни, ашукъ, муьгъуьббатдикай са кьве мани лагъайтла? - тIалабна са мугьманди. С. Ярагъви ашукъ Уьзден... ада сериндик, жагъунин кланиз фин патал са кьве кам къачуна, амма занжурди ам ахъайнач. М. В. Гьарасатдин майдандал. ☼ "Орфографиядин словарда" (2001 - й.) къабулнавай дефис аваз **сакъве** кхьин чи газетра, журналра, художественный эсерра эсиллагъ гьалтзавач. Чи фикирдалдини, и ибара дефис авачиз кхьин дуьз я. **Синоним: са шумуд**

* **сакъве сив рах.**, нар., **тIимил къван (экъуьгъун)**. Паша ягъайди хъиз гадар хъана, вичин къапарай акъатна, хуьз тахъана сакъве сив куьчедин экъуьгъунар авуна. А. И. Самур.

* **са кIвач кIвале, са кIвач сура аваз хъун** гл., нин **рекьидай гьалда аваз хъун**. - Я малла Мегъамед Эфенди, мад квез чизва хьи, зун кье кьуьзъ кьуьрен ериндиз атанва. Зи са кIвач кIвале, са кIвач сура ава. Кье рекьидатлани чидач, нака рекьидатлани. А. Ф. Бубадин веси. **Синоним: са кIвач сурун патал [рувал, япал] алаз хъун**.

* **са кIвач сурун патал [япал, рувал] алаз хъун** гл., нин **рекьидай гьалда аваз хъун**. Низ чида, дуьньядин гьалар гьикI жедатла. Зи са кIвач сурун патал ала. А. Ф. Бубадин веси. - Ана гьикI хъанва? Я Муслимат, вун мектебдиз физвачни, тарс баишаминава гъа? Муслимат: Э-э-э, я Рагъман, гила зи мектеб куьз герек я. Зи са кIвач сурун япал ала. З. Э., Б. А. СтIал Сулейман. **Синоним: са кIвач кIвале, са кIвач сура аваз хъун**.

* **са кIвачел акъвазун** гл., **вуж къуллугъ тамариз ва фад кьилиз акъудиз гъазур хъун**. Халкъдин къуллугъда зун гъамиша са кIвачел акъвазнава. З. Э. Булахдал. Бузбаиш, Ахцегърин иурпа, пити, кофе, чай... Жанаби доктор, жумла жагъан... Буюр, вуч кландатлани лагъ! Зун ви къуллугъда са кIвачел акъвазнава. Къ. М. Къашкъа духтур. **Синоним; са кикел (кикерал) хъун [акъвазун]**.

* **са кIус <къван>рах.**, нар. **тIимил**. Галамай са кIус къван тумни атлана, гъакI тада вун чандик квал кваз, тумакъ яц. Е. Э. Тумакъ яц. Сулейманан ша вун муькъвал, Са кIус ваз тамашин, билбил. С. С. Билбил.

Са кIус вун сабурлу хьухь. Са кIус динж хьухь, ая ахвар. А. Муграгъви. Ажалдин хура.

* **<са> нерин хиляй аватай хьтин рах.**, прил. **чпин акунралди сад-садавай чара ийиз тежедай, лап ухшарар къведай.**

* **са пара рах.**, нар. **хейлин.** Шагъабасаз чир хъана: са кесиб касдихъ са руш ава - са пара акьуллу ва камаллу. Ф. Гьамбал. Са пара инсанар пехил язава. Е. Э. Ярдиз. - Са пара гуьлбашан югъ тир, чан гъвечи стха. А. Исм. Эхиримжи къув.

* **са пата ял аваз хьиз** нар. **нарази яз, хуш авачиз.** - АкI килигайла, гьм... вун гьахъ я, - лагъана Махсуда са пата ял аваз хьиз. З. Э. Муькъвел гелер.

са патахъай... муькуь патахъай союз **сад-садаз къаншарвал къалурдай ибара.** Ина авайди, са патахъай, билбилдин ашукьвал ва гъавилляй адан хуррамвал гьалдай эвер я, муькуь патахъай, адаз акси яз, шаирдин пашманвал, гьамлувал я. М. М. Гь. Халкъдин шаир. Амма са патахъай Зелфи вичин суалдал пашман хъанатIани, муькуь патахъай шадни хъана. А. А. Умуд.

* **<са> пиллагъни [шумпIни] тахъун** гл., низ вуч **эсиллагъ бес тахъун.** - Вилик гъана эцигай, къавурма авай къаб хуьруьн нуькIрен вил къванди тир гъа! Адакай заз са шумпIни хъанач! - фикирар ийизвай гадади. З. Э. КУТВ-диз фена.

* **са пицIинихъай атIайбур рах**, суц. са дидеди хайибур.

* **са рахунни алачиз** нар. **шаксуз.** Ваз и кеспи чидайтIа, са рахунни алачиз, вавайни ви куткунар гьерерихъ, лапагрихъ дегшиариз жедай. Ф. Куткунда гъатай жанавур. [Къаравили]. Агъ, Селим Бадрудинович, вунани лугъуда гъа, са рахунни алачиз, гъа и ихтилатни хурун дафтарда кхьиди за. Н. И. Гьакимрин папар.

* **са-садар авадарун рах.**, гл., ни **ички хъун.** Межлисдал алайбуру са-садар ахвадарна. З. Э. Булахдал.

* **са сеферда** нар. 1) **анжах садра.** Зун гъвечи аял тир вахтунда са сеферда Дербентдиз уьзуьмар атIуз фейиди я. Гъадалай къулухъ садра ветегадизни фена. А. Ф. Лянет. 2) **виликдай.** Са сеферда и пачагъдин гъвечи гададин папа айвандик экъечIна яд экъичзавайла, им пачагъдиз акуна. Ф. Гуьлбашан руш Са сеферда папа, къасухдай хьиз, санал месик къаткайла, лагъана: - Мекъи къуьдни кый, лугъуда папари, къуьзуь гъуьлни. Садани чими ийидач. А. А. Лезгияр. Са сеферда Уьздена кимеллайбуруз ихътин са къиса ахъайна... С: Ярагъви ашукъ Уьзден. **Синоним: садра.**

* **са сиве къве мез хъун** гл., нин дуьз лугъун тавун, гъа са шейникай, касдикай къве жуьредин фикир лугъун. гайи гаф чIуриз, гьарнихъ алатиз. Са сиве къве мез хъун дуьз яни бес? А. М. Дуьз яни бес? Забитаз гъич кIани туш са сиве къве мез авай кас...? З. Р. Къекъуьнлай.

* **са сивяй** нар., вуч авун **са шумуда сад хьиз, вирида санлай(лугъун, жузун).** - Гьинва? - са сивяй жузуна рушари. А. А. Умуд. Къарачийри лугъудай, вирибуру са сивяй: «Ви гъуьл гзаф Кевева, Эхир жеда саламат». А. Ал. Мирдамир. Чаз яд кIанзава, - суза авуна вирида са сивяй. А. Къ. Аскервал башламишай югъ.

* **са тахан гьарф(ар)** суц. **са знакдалди, лишандалди кхьенвай гьарф, месела: т, п.** Виликди къве тахан ачух тушир чч, кк, пп, тт гьарфаралди кхьизвай гафар анжах са тахан гьарфаралди кхьиди. Месела: чирвал, паб, чумал, карта, класс, коммуна, перем, перо, атун, тетрадь, капитализм ва мсб (амма виликди хьиз икI кхьидач: ччирвал, ппаб, ччумал, ккарта, кккласс, кккоммуна, пперем, пперо ва икI мад). Лезги литературный чIалан орфографический къайдайрин свод. ТуькIуьрайбур: Гаджиев М., Алкадарский А. К.

* **са тегьер¹** суц. **къайда; вердиш хъанвай гьал.** Селимат гзаф гуьрчег ва зирек къил я. Ам пад-къерех, кIвач-къил туькIвена гулганчI хьиз жедай. Эхиримжи вахтара адахъ гъич са тегьер амач. За сад лагъайтIа, вичи къвед лугъуз, чинай маргъузар авахъиз лап батинди янава. З. Э. Арифдиз ишара.

* **са тегьер²** нар. 1) **вичел масадан фикир желбдай тегьерда.** Агъ, къе заз зи яр акуна булахдал, Са тегьер вич акъвазнавай дамахдал... Е. Э. Заз булахдал яр акуна. 2) **хъсан тушиз.** Яр, ви гьалар заз са тегьер аквада... Е. Э. Ярдиз. Кесибдихъ авай фикир сад тир: «Лап хъсан ваъ, хъсанни ваъ, са тегьер, юкъван хъайтIани са йисуз кIвалин юлдадидихъ галаз яшамии жен, са тIимил вахтунда хъайитIани хажалатар рикIелай ракъурин». М. Гь. Буржар хъайитIани алатда хьи... гъа и арада мама Къадирни мискIидай экъечIна кимел атана. Гъажу Нуьзуьр хияллу яз акурла ада: -Гъажу, хийир хьурай, вун са тегьер хияллу яз аквазва? - жузуна. Я. Ш. Гъахъ квахъдач. 3) **тажувилелди.** Элкъвена килигайтIа, ракIарин сиве Ольга акъвазнавай. Расу чIарар, леле гуз, къуьнерилайгъуз авахънавай, яру-цIару читинин халат алай ам жегъил руш хьиз, шумал буй гадарнавай таза къавахъ къелем хьиз, фараши тир. Зун вичиз са тегьер килигзавайди къатIай, ам зав муьква хъана. - Вуча, ваз зун сифте яз аквазвани? А. М. Мурк ракъини цIурурда.

* **са тегьерда** нар. **лазим ери авачиз.** Ая хуьрек са тегьерда, Акван, ада вуч эзберда. С. С. Фекъи.

* **са тIимил рах.**, нар. **къадардиз гзаф тушир къван.** Сефер халуди гьарай-эвер акъудай са тIимил вахтунда, лувар квай къачагъар ахквадачир, ахпа мад элкъвена хтана абуру чухъверар недай. А. Р. Чинебан савкъват. Асан Нуьдуьрбегован яшар яхIуьр йисалай са тIимил алатнава. Им къуватрин лап чагъинда жедай вахт я. ЛГ, 2003, 27. XI. Поезд, фикирзавайвал, гъвечи залзаладин нетижада гьерекатдик акатна ва са тIимил рекъиз фейидалай къулухъ рельсерилай алатна. ЛГ, 2004, 21.I.

* **са тIуб <къван>** числ., вуч. **са тIимил къван.** Са тIуб чар кхьиз жедайтIа аку, мад Микаил къайи

яйлахдиз фенва. Гь. М. Чи бахт чи гъиле ава. *Ятлани кье садани И дагъвидин сагълугъдай са тлуб чехир хъвадани*. Х. Х. Къве буба. *Ихътин иблисди са тлуб къван авай цикай вацI авуна, чун адан хура твада*. Къ. М. Къашкъа духтур. **Синоним: са чIар.**

* **са тлуб хътин** *прил.*; *вуж тек, арха авачир*. *Вири са тлуб хътин Махсудал тепилмиш хъана*. З. Э. Муькъвел гелер. *Ахътин жигъызар гвачир тлуб хътин свас кIвализ атайла, заз ван хъайи элди вуч лугъурай?* А. Р., Я. Я. Хендедадин мехъер.

* **са тлуб алай чкадал кье тлуб эцигун** *векъи, гл., ни рахун тавун*. *Жуван са тлуб алай чкадал кье тлуб эцигна ацукъ!* - *къургъар гузвай Мирима*. *Эхир паб кIвалайи экъечIна фена*. М. Б. «Жигули».

* **са уьтери <хъиз>** *рах., нар. виридаз малум тежедай тегъерда*. *Анжах тлуб туькIуьрна, са уьтери хъиз хъайитлани къалуррай, амай крар, лишанар, крар, мехъерар арадал кьеда*. А. А. Лезгийр. *Рушан дидеди цIаюн кIвале фу-яд гъазурзавай чIавуз са уьтери адаз лагъана*. А. А. Пад хъайи рагъ. *Са уьтери хъиз Гъажидиз идакай хабар авай*. *Анжах садазни лугъун тавуна и сир чинеба хуьзвай*. А. И. Самур. *Регъуь я гададиз, - вилер чуьнуьхзава. са уьтери хъверзава*. М. В. Гъарасатдин майдандал.

* **са хара** *рах., нар. гзаф (харада тваз жедай затIарикай рахадайла)*. *Ачух жезва суфрани Дагъвидин суфра, Адет тирвал, сифте фу Гъизва са хара*. А. С. Хцихъ галаз ихтилат. *КIвалин са пата эцигнавай кIарасдин чарпайдал са хара хипен хамар, кIаникни са хара малдин лияр жедай*. А. Къ. Нехирбанни лекъ. *Столдин къулухъ ацукъзава, сейф ахъайна пулар гъисабзава. Адан вилик са хара пул ква. Гъар пачка гъиле къурла адан вилери цIарцIар гузва...* Ф. Б. Филиал. *Цавдаран вилик са хара кIарабар хъанвай*. А. Къ. Нехирбанни лекъ. **Синоним: са хейлин.**

* **са хейлин** *нар. гзаф*. *Къарикай са юкъуз... чпин кIвалюгъ алай чкадив агакъдайла, стхайриз инал са хейлин инсанар акуна*. А. А. Пад хъайи рагъ. *Са хейлин чилер пата-къерехдай атайбуруз дачаяр патал гана*. М. М. За нин бахт чуьнуьхна? *Ам цел фена са хейлин вахт хъанвай*. М. В. Гъарасатдин майдандал.

Синоним: са хара, са жерге.

* **са цуьк экъечIуналди гатфар жедач мисал са лишан тайин хъуналди гуьзлемишзавай кар-кIвалах къилиз акъатдач.**

* **са чанга авай <къван>** *числ., вужар, вучар тIимил*. *Са чанга авай къван девлетлуяр гъар са куьнин иеси хъун, гзаф пай халкъар гъар са куьникай магърум хъун* я. З. Э. Муькъвел гелер. **Синоним: са гъута авай къван.**

* **са чипIинин вине аваз хъун** *гл., вуж масадбуралай са квелди ятлани хъсан патахъ тафаватлу хъун*. *Социальный ва яшайишдиз талукъ тир чIалари чаз Эмин вичин девирдин са гзаф инсанрилай са чипIинин вине авай, ачух фикир авай инсан тирди къалурзава*. М. М. Гь. Шииррин кIватIал туькIуьрайдан патай (1941).

* **са чIавуз** *нар. тайин тушир вахтунда*. *Ада гъасятда лампа хкадарна, и гевгъер кIвалин пенжерда эцигна*. *ГьикI ятлани, и гевгъер, йифен са чIавуз, къумар къугъвана хквезвай са гачалаз акуна*. Ф. Гъуьлуьн руш. *Гъа фена вун, мад са чIавуз Жеда зарул ватандихъ*. Т. А. Фу квахъ тавурай.

* **са чIавузни** *нар. гъич са вахтундани*. *Са чIавузни чи халкъдиз Ажузвал чир хъайид туш*. *Ячна гъич садрани Чи сир маса гайид туш*. А. Мут. Дуствал.

* **са чIарчIикай куьрс хъун** *гл., вуж-вуч хатадик хъун, шаклу гьалда хъун*. *Гила гъиниз фида?* *Далудихъ - душман, вилик душман, поезда авайбур лагъайтIа, залан хирер алай солдатар, чара вуч я?* *Агъзур касдилаи гзаф авай хер алай солдатрин чанар пуч хъунни саламат хъун са чIарчIикай куьрс хъанвай*. З. Э. РСФСР-дин лайихлу духтур Сафаралиев.

* **са шумуд** *нар. къадардиз тайин тушиз гзаф*. *Сефер халудин багъда фад битмиш жедай чуьхверрин са шумуд тар авай*. А. Р. Чинебан савкъват. *Са шумуд гъвечIи вацIар авахъзавай Самур хъиз «Цийи рехъ» мадни гужлу хъана*. З. Э. Муькъвел гелер. *Гъа икI мадни са шумуд югъ алатна*. А. Исм. Эхиримжи къув.

Синоним: сакъве.

* **са шумудра** *нар. гзаф сеферра*. *Къарайсуз бригадирар гъеле са шумудра къурухриз килигна хтанвай*. Б. Гь. Заз эвера. - *Импортный туш ман? -серсер хъайи Мусадин къил, пуржиндал алай нинидин къил хъиз, са шумудра инихъ-анихъ юзана*. Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз. *Алай вахтунда Азербайжанда лезгийрин къадар 178 агъзур тирди малумарнава*. *Гъакъкъатда ина лезгийрин къадар са шумудра артух* я. "Самур" газ., 2002, 28. XII.

* **са югъ такун (тахъун)** *гл, низ хъсанвал, секинвал такун*. *Зун хъиз архадикай са югъ тахъайди.. Заз хъиз гъа ихътин зулумар хъайд атуь*. Б. Э. Веси. [ФатIимат].... *Шехъ тавурла, мад за вуч хъийида? Заз чизва хъи, гъа такIан касдин кIвале заз са югъни таквадайди*. Гь. Гь. Адетдин къармахра. *Ам къил хкажна заз килигна, перишандиз хъуьрена*. *Ик анжах рикI гзаф тIар хъайи, жегъил уьмуьрда бахтлу са югъ такур ва ахътин югъ акуникай умуд атIай дишегъли хъуьреда*. А. М Мурк ракъини цIурурда.

* **са юкъуз (къуз** *рах.) (чIавуз)* *нар. 1) мус ятлани, мус хъайитлани*. *Ацурариз ам са юкъуз чарада Тухудай вахтар хъайи кас шедачни?* Е. Э. Заз сабур гуз. *Эхир са къуз кIеви душман жеда, дуст*. Е. Э. Ашукъ жемир явадал. 2) **тайин тавунвай (тушир) йикъарикай са юкъуз**. *Са юкъуз муьгман айвандик квайла, Далалубегълиди вичин лам гъаятдиз акъудна...* Ф. Далалубегъли. *Са юкъуз Риза колхоздин контордиз фена*.

А. Ф. Риза. Эхир са юкъуз къван сурун къилик кутуна. З. Гь. Уьмуьрдин сирнав. Са юкъуз ял язавай чкадал Халилан къуниши Жезказган шахтарин управленидин начальник Саруханов Керимхана лагъана: Халил, мад вун Пермдиз, масанриз хъфидач, кваллах ваз за зи патав жагъурда. А. Гъажимурадов. Чи рикI алай композитор.

СА тIв-эв тайинвал авай. Шумуд йис я, Ганач на заз са жаваб. Е. Э. Аман яр. Са кIвал ава женнет багъда Безетмишина а раснавай. Е. Э. КIани ярдиз Мадни са кар ава, избербашивийри акъудзавай къенфетар, печенияр. вафляяр базаррин къиметрилай ужузни я. ЛГ, 2004, 21. П.

СА' прил. са гыхътин ятIани. Вигъий ви чандиз са мерез, тумакъ яц. Е. Э. Тумакъ яц. Жагъура ваз са кIеви рук, Гьалт тавурай вал чинеруг. С. С. Билбил.

СА⁴ кIус анжах. Амукъдайди са тIвар-ван я дуьньяда. Е. Э. Дуьньяда гургъа-гур.

СА прил. къилдин, маса. Сад са хуьре, сад са хуьре гыкъван дуланмиши жеда? А. А. Лезгияр.

СА⁶ прил. сад хътин. # ~ буйдин, ~ хесетрин, ~ акунрин, ~ рангарин.

СА⁷ йис существительнидин чкадин I падеждин рахунра ишлемишдай форма. Кил. ЙИС.

САБАГЪ араб.; сабагъ [пакам, экуьн] хийир(ар)! межд. йикъан экуьн къилияй сад-садал гьалтайла, лугъудай саламдин ибара. - Сабагъ хийир, дуст кас Генжали! Куьн вуч перишан я?! Къ. М. Рекьин риваятар. - Сабагъ хийирар, Ольга Дмитриевна! Вун вуч фад къарагънава? А. М. Мурк ракъини Цурурда. - Пакам хийирар, Хелеф! - ацIай квар гваз булахдилай баде хтана ахкъатна. А. Къ. Нехирбанни лекъ. - Экуьн хийирар! - Вердыхана Гъажикъулидизни Давутаж гъилер яна. Ж. Гь. Юргъадилай гуьгъуьниз.

САБУР араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра эхун. Кондаковадин рахуни Гъуьсейновак хъел кутуна. Ада гужалди вичин сабур хуьзвай. А. А. Умуд. Гыкъван эхда на, зи халкъ, рикI ачух, Мус куьтягъ жеда вахъ авай сабур, Вун алай мублагъ чилиз ярашугъ, Мус хкида на лезгидин абур? Б. С. Ават ахварай. Сабур хъсан затI я. Аллагъди ваз ви рикIевайвал гурай. М. В. Гъарасатдин майдандал.

* сабур авун гл., ни тади къачун тавун. са вуч ятIани эхун. - СакIани мажал хъанач. За исятда гъазурда. Тимил къван сабур хъия! - минетдай гьалда гъуьлуьз килигна жегъыл свас. А. И. Самур. Инсанри ийизва мадни сабурар, Чав ятIан гапурдал абур кукIвардай. И. Ш Кьудар.

* сабур гун гл., ни низ тади къачун тийидай гьалдиз гъун. Заз сабур гуз, вун куьз шеда лугъурбур... Бес ишедай кар хъайи кас шедачни! Е. Э. Заз сабур гуз. Итимрин вилерни накъварай ацIузва, абур аялдиз чан-рикIзава, сабурар гузва, ам суралай алудиз чалишимшивалзава. Гь. Къ. Магъини Дилбер. - Хъвана къыл ацIайла, акъатна жеде, я кас, - бязи вахтара вичи-вичиз сабурарни гузва. М. Б. Цийи мискIин. **Синоним:** секинарун.

* сабур хуьн гл., ни 1) тади къачун тавун. Гъахънай жувавайни сабур хуьз жедач. Е. Э. Бахтсузвал. 2) секинвал хуьн, наразивал винел акъуд тавун. - Ву-ув! Чаз течив, мад хва авай! Сабур хуьз хъанач Мегъамедан дидедивайни. Н. Насруллаев. Къве Мегъамед.

САБУРДАЛДИ нар. тади къачун тавуна. И жуьредин суал вугай сифте сакъве касдиз Селима сабурдалди жаваб гана... А. А. Умуд. Мерданова Хадижата сабурдалди ва гъурмет хуьнивди Махсуд дайи инанмишарна. З. Э. Муькъвел гелер. **Синонимар:** сабурдивди, сабурлудаказ, секинвилелди.

САБУРДИВДИ нар. тади къачун тавуна. Эй Сулейман, вун я уста, Сабурдивди рахух аста. Рахамир вун гъар межлисда, гъар касдин къилих тийижиз. С. С. Вич яцIуз къадай авам. Учителъницади сабурдивди аялдин бубадиз гьал-къиса ахъайна. А. А. Умуд. Колхоз, - лагъана давамарна Салигъа сабурдивди, види тирвал зидини я. З. Э. Муькъвел гелер. **Синонимар:** сабурдалди, сабурлудаказ, секинвилелди.

САБУРЛУ прил. тади къачун тийир, сабур авай. -Вуч хъана? - жузуна туьнт хъайи Вердиди. Асан сабурлу тир. З. Э. Муькъвел гелер. Вичин аслу туширвал хуьн патал эгечIдайла, гъа са вахтунда ада (лезги халкъди. " А. Г.) иранлуйрихъ галаз сабурлу алакъа яр хуьз, абурун культура, чIалар чириз хъана. ЛГ, 1994, 16. IX. **Антоним:** сабурсуз, туьнт.

* сабурлу хуьн гл., вуьж тади къачун тийир, сабур авай гьалда хуьн. - Ша вун, итим, сабурлу хуьхъ, Хъилерив къыл ацурмир. Гъакимризни хатурлу хуьхъ. Нагъакъ кIвални юзурмир. ТА. Фу квахъ тавурай. Туракъ варз и береда акъван гуьзел я хъи, на лугъуди ам иниз сифте гуьруьшдиз атанва: адан суьрет гуьрчегариз регъуьвилин яр къикъифзава, ам фагъумлу ва сабурлуни я. М. В. Гъарасатдин майдандал. _

САБУРЛУВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера тади киткин тийидай гьал. Азиз яр, за сабурлувал къатна къе., Е. Э. Зун атана. Чимивилиз къайивал, ажугъдиз сабурлувал дава тир. А. А. Пад хъайи рагъ. Ам гила адан гъерекатра акъван яваивал гъатнавай хъи, на лугъуди къуьзекан къаиш-къаматдай адан лайихлувилин гъисс, дурумлу сабурлувал, уьмуьрдин къуват гъамишалугъ яз квахънавай. М. В. Гъарасатдин майдандал. **Антоним:** сабурсузвал, секинсузвал, туьнтвал.

САБУРЛУДАКАЗ нар. сабурлу гьал хас яз, жуван гъиссер дуьздак акъуд тавуна. Муаллимди адахъ сабурлудаказ яб акалда ва ахпа лугъуда... М. Гь. Бес ам зун тир эхир. **Синонимар:** сабурдалди, сабурдивди, сабурлуз. **Антоним:** сабурсузвилелди, сабурсуздаказ, туьнтдаказ.

САБУРЛУЗ нар. сабурлу гьалда аваз. Чехи хъиз бубади Рахаз чирна сабурлуз. А. С. **Синонимар:**

сабурдалди, сабурдивди, сабурлудаказ. **Антоним:** сабурсузвилелди, сабурсуздаказ.

САБУРСУЗ *туърк, прил. къарай авачир. Яргъаз катмир, зирек жейран, Сабурсуз рикI тIазва яман. Е. Э. Къарагуъз. - Месэладин амай къатI кIвале гъял хъия, - лагъана ада сабурсуз ванцелди ва вич, геле къекъезвай кас авайди хъиз, тадиз классдай экъечIна. А. А. Умуд. Антоним:* сабурсуз.

САБУРСУЗВАЛ *суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера сабур авачир гьал. Сабурсузвал ахмакъвилин такъат я, Виляй вегъез тикъет авур Аллагъди. С. А. Вилер ганва...*

САБУРСУЗВИЛЕЛДИ *нар. сабур авачиз, сабур квадарна. Кализ яд кIанзавай, булахдилай элячI тийизвай инсандихъай кичIезвай, гъавилай ада еке сабурсузвилелди ам хъфин гуъзлемшизавай. А. А. Умуд.*

Синоним: сабурсуздаказ. **Антонимар:** сабурлувилелди, сабурлудаказ, сабурлуз.

САБУРСУЗДАКАЗ *нар. сабурсуз гьал хас яз. Гадади сабурсуздаказ, Абдуллагъ бубади мус гаф лугъудатIа, гуъзлемшизавай. С. К. Негъ. Синоним:* сабурсузвилелди. **Антонимар:** сабурлувилелди, сабурлудаказ, сабурлуз.

САБУРУН *гл., ни; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; сабур авун, сабур, тавун, сабур тахвун, сабур хъийимир тади къачун тавун, эхун. - Акъваз ман, кIуъд вацра дидед руфуна сабулна, къеве двкъикъада акъвазиз жезвач! - Тепедиз хъел атана... Гь. М. Хуъруън муъфтехуър. Салманакай са хабарни авачир Ханхатунан чара вири патарихъай атIана ва сифтедай адаз агъу хъвана вич рекъиз кIан хъана, амма са къадар йикъар сабурун къетIна. З. Р. Гъажи Давуд.*

САВ *фарс, суц.; -у, -а; -ар, -ари -ара экъуърай мухан, гъажикIадин ва я бурандин цилерин гъуър. - Шукур хъурай, цав ава, Ядни мухан сав ава. Гзаф герек яни къван инсандиз? А. С. Къеве касдин ихтилат. Сада ярма, сада сав ийизва гъазур. Эцигзава сада къав, сада цIийи тав. А. Ал. Зулун къуд шикил.*

САВАД¹ *араб., суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра тайин металлдин ранг (чIулаввал, хъипивал). Къилел алай бармак са патал эцигна хъиз акъвазнавай. кIаникай кIурт квай чухвадин винелай гимшидин чIул ва гимши савад янавай гапур кутIуннавай. А. Ф. Газет.*

* **савад авун** *гл., ни вуч тайин металлдин рангадиз (чIулаввиллиз, хъипивиллиз) гъун.... абур [пурар. А. Г.] къилер къизил-гимшидал савад авунвай, чпелни гуърчег халича алайбур я. С. Ярагъви ашукъ Уъзден.*

САВАД² *араб., суц.; -ди, -да гъарфаралди кхъиз ва кхъенвайди кIелиз алакьун. КIвалахна, курсариз фена, КIелиз савад чир авуна, ДакIанбурал гъужум уна Намус, гъейрат рикIе къуна». А. Ф. Эм-Тэ-Эс.*

САВАДВАЛ *суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера кIелиз-кхъиз алакьунин чирвал. Синоним:* кIел-кхъин.

САВАДЛУ *прил. кIелунар авунавай, чирвал авай.... Гъайиф хъи, савадлу дагъустанвийриз, гъатта тарихчийриз, гилани дегъ заманайрик грекрин, арабрин, римлуйрин ва маса халкъарин тарих чпин ватандин тарихдилай хъсандиз чизва. С. М. Цицигъ-наме. Аквазва хъи, савадлу ва хъсан пешекардивайни гъамиша руководителвиле менфятлудаказ кIвалахиз жедач. «Самур», 2003, 2.*

* **савадлу авун** *гл., ни вуз: . кIелунар авунавай, чирвал авай гьалдиз гъун. Газетдин ["ЦIийи дуънья" газетдин. А. Г.] сад лагъай нумрадин къилин макъалада икI лагъанвай: «... Чи газетди цIийи лезги элифар халкъдин прада маишгъур ва жемят савадлу ийида». Гь. Гь. Гашаров. Хайи халкъдин рекъе чан эцигайди. Антоним:* савадсуз авун.

* **савадлу хъун** *гл., вуж кIелиз-кхъиз ва чирвал аваз хъун. Къадим чIавуз дагъвияр Амай вири халкъарилай савадлу тир, экуъ тир. М. Б. Зарафат. Антоним:* савадсуз хъун.

САВАДЛУБУР¹ **савадлу** *прилагательнидин гзафвилин къадардин форма. Кил. САВАДЛУ.*

САВАДЛУБУР **савадлубур** *прилагательнидикай хъанвай существительное. Кил. САВАДЛУДИ².*

САВАДЛУВАЛ *суц.; - или, - иле; - илер, - илери, - илера савадлу тир гьал. Такъат квай инсанри чи хуърера мискIинар эцигзава, амма чпи кIелай мектебар рикIелай ракъурзава. Халкъдиз сифте нубатда савадлувал, меденивал ва илим герек я! Гь. Къ. Шарвилияр хъурай бул. Антоним:* савадсузвал.

САВАДЛУДИ¹ **савадлу** *прилагательнидин теквилин къадардин форма. Кил. САВАДЛУ.*

САВАДЛУДИ² *суц.; - да, - да; - бур, - буру, - буре савадлу тирди. Антоним:* савадсузди.

САВАДСУЗ¹ *прил. чирвал авачир, кIел кхъин тийижир.... Зун чIехи хъана - савадсуз яз ваъ, Зун чехи хъана - шикеста яз ваъ... А. Ал. Булутар ва хиялар. Советар жедалди, вири халкъар савадсузбур тир. Р. Антоним:* савадлу.

* **савадсуз авун** *гл., ни-куъ вуч савад авачир гьалдиз гъун. Алай вахтунни халкъ савадсуз ийизва. Р. Антоним:* савадлу хъун

* **савадсуз хъун** *гл., вуж кIелиз-кхъиз алакь тийидай гьалдиз атун. Ай, чан хва, савадсуз хъунухъни са бедбахтвал я. А. А. Умуд. Антоним:* савадлу хъун.

САВАДСУЗ² *суц.; - да, - да; - ар, - ри, - ра савад авачир кас. Куъне вил вегъ, савадсузриз килига, Кар талакъиз муъфтехурриз элкъезвай. С. А. Вилер ганва...*

САВАДСУЗБУР¹ **савадсуз** *прилагательнидин гзафвилин къадардин форма. Кил. САВАДСУЗ¹*

САВАДСУЗБУР² **савадсузбур** прилагателнидикай хъанвай существительное. Кил. **САВАДСУЗДИ**².

САВАДСУЗВАЛ суц.; - или, - иле; - илер, - илери, - илера 1) кѐлиз-кхъыз алакь тийидай гьал. Абуру [школьникри. А. Г.] халкъдин шаирдиз хъсан кѐлун, чѐхибурун савадсузвал тергунин карда чпелай алакьдайди ийидайди хиве къунвай. Къ. М. Дуствилин цѐай. Алатай заманаѐра кѐл-кхъин чидай гъич са касни хъанач эхир. Ваъ, гила зун савадсузвилел нарази я. А. А. Умуд.. 2) **лазим тир дережадин чирвал авачир гьал**. Ревизоррин, бухгалтеррин пелешвал, савадсузвал себеб яз къени Мегъарамдхуъруън райондин Самурдин сельпода агъзур манатралди пулар кѐвачихъ атунин кардин къил къилел хканвач. К., 1988, 27. XI.

САВАДСУЗДИ¹ **савадсуз** прилагателнидин теквилин къадардин форма. Кил. **САВАДСУЗ**.

САВАДСУЗДИ¹ суц.; - да, - да; - бур, - буру, - бура савад авачир кас. Савадсузбуруз савалубур бегенмиши жедач. Р. Антоним: **савадлуди**.

САВАЙ йиса авай къве гаф рахунра галкѐана арадиз атанвай гаф. Кил. **ЙИС** * йиса аваз хъун.

САВАШ туърк, суц.; - ди, - да; - ар, - ри, - ра масадал гъалибвал къачун патал тухузвай женг... савашра адал залан хирер хъана. А. А. Пад хъайи рагъ. Гъар сеферда цѐийи саягъ гъейранда, Къегъалар хъыз савашдавай майданда. М. Алпан. Лезги чилин дагълар. Аферин ваз, ихътин чѐавуз сабурлувал къзилдилайни багъа я, халудин. Ви чкадал масад алайтѐа, ина са саваш акъатдай... Т. А.; Мехъер куътягъ тахъанмаз. **Синоним**: **дяве**.

* **саваш авун** [тухун! гл., ни масадал гъалибвал къачун патал женг тухун. Гъар атайда вегъиз лапѐаши, Гагъ жеда ви тегъер яваши; Гагъ ийиз на дяве, саваш, Жеда ваз ашкъи, Дагъустан. С. С. Дагъустан. Цавдаран рикѐе вуч авайтѐа низ чидай? Ада куъкай фикирзаватѐа, адан руъгъда гъихътин гъиссери, гъихътин азабри саваш тухузвайтѐа, низ хабар авай? А. Къ. Нехирбанни лекъ. **Синоним**: **дяве авун** [тухун].

САВДА фарс, суц.; - ди, - да; - яр, - йри, - йра 1) са вуч ятѐани сада гуз масада къачудай серенжем. «Куън мус фида савдадиз?» лагъана, хабар къуна Зала савдагарривай.' Ф. Рустам Зал. Инал ибуру никѐин савдани куътягъна. А. Ф. Бубадин веси. Амма са акъван вахт феначир, куътягънай халуди вичин савдаяр. М. Б. Шапка. 2) куъч. **фикир**, **кар**. Зав гвайди тек ви ашкъидин савда я. Е. Э. Ярдин дерт. 3) куъч. **гъакъикъат**, **чинебавал**. Сирер савда вичи захъди санална, Ахмакъ хъана, вичихъ умуд акална. Е. Э. Лагъ, зи ярдиз.

* **савда авун** гл., ни гуз акъуднавай затѐ къачун. Яц алажна куътягъдалди, савда ийиз атайбуру вири чкѐанай. М. Б. За бананар недач. Белки чи ханди вун хуъруъз савда ийиз атай чувудрин ламар къаварал хкажиз вердишарнаватѐа? С. Ярагъви ашукъ Уъзден.

САВДАГАР фарс, суц.; - ди, - да; - ар, - ри, - ра вичиз къазанжи хъун патал санай къачуна масана гунал машгъулди. Зала фена савдагарривай "куън мус фида савдадиз?" лагъана, хабар къуна. Ф. Рустам Зал. Йикъарикай са юкъуз рекъяй физвай савдагардиз яргъай хъиз нур гузвай са затѐ акуна. Ф. Акъул ва бахт. Фетали ханди вичин наибар тир Къубар бегдални, Ягъя бегдал Шамахидиз къевзвай урус савдагарар яшаммиши хъун патал са карвансара эцигун тапиурмишинай. ЛГ, 2003, 14. VIII.

САВДАГАРВАЛ суц.; - или, - иле; - илер, - илери, - илера вичиз къазанжи хъун патал санай къачуна масана гунал машгъул пешекарвал. Адаз хуъряй къевз, и шегъердин гагъ са, гагъ маса базардин са къерехдив вичин метягъ гузвай касдиз, вичин савдагарвал икѐ куътягъ жедайди чизвачир. А. Къ. Мал цаваравай савдагар ва я рикѐлни алачир командировка.

* **савдагарвал авун** гл., ни вичиз къазанжи хъун патал санай къачуна масана гунал машгъул пешекарвал авун.

САВДАЧИ суц.; - ди, - да; - ар, - ри, - ра масадбурукай вичиз къазанжи хкудунал машгъулди. Гъикъван чна эхда? Явакъандин, муъфтехурдин, савдачидин уюнбазвилерал мус эхир эцигда. К., 1988. 2.. XI.

САВЗА фарс, суц.; - ди, - да; - яр, - йри, - йра цил авачир ципицѐрин сорт. Секин я, ал савза хъыз... З. Къ. Яланчи.

САВКЪВАТ араб, суц.; - ди, - да; - ар, - ри, - ра сада масадаз багъишзавай затѐ. Гъилий гъилиз вугай савкъват Аманат яз амазмани? Е. Э. Зи азиз. Дусту ни ваз са ажайиб Савкъват ракъайна. Н. Э. Чуъхвер. Сувара багъламадикай хкудна чпи дидеди гъайи савкъатар вахкана. А. И. Самур. Шифоньердай Вагъабаз хъи гайи савкъват, чулав кастумар акъудна карчивилелди абура вил экъуърдай. М. В. Гъарасатдин майдандал. **Синонимар**: багъиш, пишкеш.

САВРУХ туърк, суц.; ~ди, -да; -ар, -ри, -ра марф, къай, гар акахъай гъава. Саврухди ав ягъиз гуъзер ругзава, Саврухди къван илигзава къапудал. А. С. Къеб. Къеѐел саврухди уъфтер язавай, яргъай, живеди басмишарнавай там галай патахъай, жанавурри къув язавай. З. Гъ. Ахварай авудай аваз. **Синоним**: чайгъун.

САВУН прил. тѐямдиз ширин ва хъуътуъл.

САВУХ туърк, прил. чими тушир, агъуз тир температура авай. Тар - цуъкведа, чуъл - векъеда, Цавар вучиз савух ятѐа? М. Ж. Ахпа ам виниз хкаж хъана, виши йисара савух явшанри агъавал ийиз хъайи дагъдинни гъуълуън гирведа экѐа хъанвай цѐийи шегъердиз илифна. Б. Гъ. Вили вилер. **Синоним**: къайи.

* **савух хъун** гл., нин 1) къайи гъалдиз атуен. 2) садаз масадакай такѐанвилин гъиссер малум хъун.

АтайтІани кьуьд, элкьвейтІан саврух, Жедач зи рикІ сал ва руьгьни савух. Х. Х. Шекераз хайи хуьр, гуьзел Самур дере, вичин вири уьмуьрдин эквер, рикІиз чимни гайи мектебни савух хьана. К. К. Диде хьайи югь.

САГЪ прил. 1) **азар, кьецІ-кьацІ квачир**. Зун кьейшла, тазиятдиз кьведайди Ачух дуьнья, я сагь чан тахьайд атуь. Е. Э. Веси. *Зи бедендик сагь чка кумукьнач*. А. Исм. Эхиримжи кьув. 2) **тамам**. Виридалайни гзаф рикІ тІардай кар ам хьана хьи, чун, сагь са рота... тепедин серин хура, кьуза пата ацукьарна. Чпи, лагьайтІа, пачагьрин саягьда нагьар ийиз башламишна. А. Кь. Инсандин ажувал. Сятдин ругуд тамам хьанвай. Гьеле сагь сят амай ам кьведалди. М. С. ШейтІандин веледар. Сагь югьди зун хиялрик кумукьна. М. С. ШейтІандин веледар.

* **сагь кьилерик пекер кутІунун** гл., ни нин **квачир баладик кутун**. Агьа: - И дуьшуьшдин а кьил завал я. Кьуне куь сагь кьилерик пекер кутІунмир. Х. Т., Кь. М. Ашукь Саид.

* **сагь-саламат нар.** **азарлу, нахуш тушиз...** майдин са нязиз сагь-саламат кьаткай итим пакамахь ахварай аватнач. А. А. Умуд. *Заз акур туш и агьвалат, Алат чалай, кьей кьарамат! Ахлад кІвализ сагь-саламат, Таярикай кими хьуй вун! С. Ярагьви ашукь Уьзден. Жунгаварни вири сагь-саламат я*. М. В. Гьарасатдин майдандал. *Са гада фад рагьметдиз фенатІани, амайбур сагь-саламат я*. С. Ярагьви ашукь Уьзден. *Кьазидин 8 хїикай алай вахтунда анжах гьвечІи кьвед - Гьамидуллагьни Мавлидин сагь-саламат я*. Кьуй абуроз яргьал уьмуьрар гурай. ЛГ, 2004, 22.І. Гьелелиг абур вири сагь-саламат я, абуроз кьилин чІарчІиз кьван уьмуьр гуй! А. Э. «За хьун гадарнава...». **Синоним:** сагь-саламатдиз.

* **сагь-саламатвал суц.** **азарлу, нахуш тушир гьал**.

* **сагьсаламатвилелди нар.** **азарлу, нахуш тушир гьалда аваз**. **Синонимар:** сагь-саламатдаказ, сагь-саламатдиз.

* **сагь-саламатдаказ нар.** **азарлу, нахуш тушир гьал хас яз**. **Синонимар:** сагь-саламатвилелди, саламатдиз.

* **сагь-саламатдиз нар.** **сагь ва саламат яз**. -Амма са кар ава гьа, квел а кафтІар кьари гьалтайтІа, ам рекьимир, зи патав сагь-саламатдиз хкваш! Ф. Кесибдин хва Кьагьриман. *Сагь-саламатдиз хтай жегьилрин чІараризни рехи жанг янавай*. З. Гь. Бубадин кІвал. **Синоним:** сагь-саламат.

* **сагь хьун (хьухьун)** гл., *вуж-вуч* 1) **азар квачир гьалда хьун**. Даим зи мурад я гуьзел -хьунухь сагь... Е. Э. Ваз зи гьалдикай хабар авачни? 2) **азар квай гьалдай сагь тир гьалдиз атун (хтун)**. *Паб сагь техжез акурла, гьуьлуьз маса чара амукьнач, ада кал тукІвадайвал жеда*. Ф. Бибихатун. - *Эгер яру кал тукІуна, зун адан хамуна тун тавуртІа, зун сагь хьжедач*. Ф. Бибихатун. "*Чан хва, эгер и зи балкІандин кІвач хкІун тавур чкадлай вуна заз накьвар гьайитІа, зун сагь хьжеда, тахьайтІа, зун рекьиди*". Ф. Гьуьлуьн руш. *Зун бегьем сагь хьхьанвачиртІани, гьа са гьал кІвачериз такьат кІватІна, эвичІна гьабурал фена*. А. Ф. Лянет. *Бегьем сагь тахьанмаз свас датІана кІвалахал рагьуриз гафунин кьилиз эгьуьгьиз, гьуьнтІ гуз, гатаз хьана*. А. И. Самур. *Гьар гьикІ ятІани, 1877 лагьай йисуз Эмин сагь тирди ада гьа 1877 лагьай йисан восстанидин гьакьиндай лагьанвай чІала кьалурзава*. М. М. Гь. Шииррин кІватІал тукІуьрайдан, патай (1941). *Киче жемир ваз, начагьзавай дуст, Сагь хьжеда вун, алач инал шак*. А. С. Хцихь галаз ихтилат. *Ватан сагь я - Вунни, сагь, Вун начагь я -Ватанни*. А. С. Ленинан вилик. **Антоним:** начагь хьун.

* **сагь хьуй (хьурай)! межд.** 1) **нелай ятІани гаф лугьузвайдан хийирдиз авур кардай разивал, шадвал кьалурдай ибара**. *Вун сагь хьурай акьван иер: Айнахана я ви вилер*. Е. Э. Зи азиз. *Сагь хьурай чи Алидар! Мубаракрай адаз вичин 50 йис, Алидаран сагьлугьдай! М. С. Дуст*. 2) **мугьмандай хьфидайла, лугьудай ибара**. 3) **мугьмандиз атайда вич атун мубарак авурла, кІвалин иесидиз жаваб яз лугьудай ибара**. [Гегьвер] - *Квез хвашкaldi, я стхаяр*. [Мугьманар]. - *Сагь хьуй, чан вах*. Гь. Гь. Адетдин кьармахра. **Синоним:** сагьрай!

САГЬАР: * **сагьар авун** гл., ни-куь *вуж-вуч* азарлуди, **хер-кьацІ хьанвайди сагь гьалдиз хкун** -*Вучда кьван, тумар гзаф куькарнавайбур тукІуна, тІимил хирер хьайибур сагьар хьува*. А. Ф. Лянет. *Мажбуридаказ чи хуьрйи пуд кас алкогьлдикай сагьар хьийидай больницадиз рагьурнава*. К, 1985, 14. VII.

* **сагьар тахьун** гл., *вуж-вуч* азарлуди, **хер-кьацІ хьанвайди сагь гьалдиз хкиз, гьиз тахьун**. *Лан и мукьвал вахтарал кьведалди ивидин азарар сагьар тежедайбур яз гьисабзавай*. ЛГ, 2003, 13. XI.

САГЬАРУН гл., ни *вуж-вуч*; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; сагьар авун, сагьар тавун, сагьар тахьун, сагьар хьийимир **тІазвай гьалдай акьудун**. *Кьилич тІимил йикьара муьхце чьуьнуьх хьана*. *КІвалин иесиди дарманар авуна хирер са бубат сагьарна*. А. И. Кьиргьин. *Адан рикІил херай касдиз лянет хьуй, Гила чиррай а хер сагьар хьийирвал*. А. С. Кьуй дуьньядал гзаф хьурай... *Сагьарнай на хер ашкьидин мелгьямдив, Ви кьаришда чІехи буржи ала зал*. З. Р. Диде шегьер. *Ангина (туьтер тІадай хума) гьич са дарманни галачиз сагьариз жеда: хипен чьухвена михьнавай сарал ргазвай яд илична, кьазан запун яна са тІимил шуткьунна туьтерал эцигда*. ЛГ, 2002, 1. VIII. *Ивидин кьурулушдин азарар, абур сагьарунин месэла гьамиша муракабди яз хьайиди я*. ЛГ, 2003, 13. XI.

САГЬВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера **сагь тир гьал**. *За, я жуван сагьвал, я кьуватар гьайишф татана зи амай уьмуьрни михьиз чи чІехи, бахтавар Ватандиз кьуллугь авуниз акьудда...* З. Э. ЧІехи шаир. - *Килиг, жегьил кас, чна вал гьихьтин гьуьрметлу инсанрин сагьвилин патяхьай кьайгьударвал*

ихтибарзаватла, и везифа вуна уъзягъвилелди кылиз тухудайдак за умуд кутазва лагъана, зи муаллим палатадай экъечина. А. Э. Шаирдин тарсар.

САГЪДАКАЗ нар. 1) начагъ тушир гьалда аваз. *Дустагъдай ам сагъдаказ ахкъатнач.* М. М. Уях хъухъ, лезгияр! 2) тамам тир гьалда аваз. **Синонимар:** сагъдиз, сагъз.

САГЪДИЗ нар. 1) азарлуди тушиз, кефсузди тушиз. *Заз ам садрани сагъдиз акурди туш.* Р. 2) тамам гьал хас яз. *Кичевили, ахпа каша ажуз авунвай чакъалди, ажугълувиляй чил тлушунна, эхирни, сикрез тфу гана, хам сагъдиз амаз кьил баштан хъууна...* Къ. М. Душмандин тум. **Синоним:** сагъдаказ сагъз.

САГЪЗ нар. 1) азарлу тушиз, кефсуз тушиз. *Къушма за вин тариф ийин. А зи азиз сагъз амани?* Е. Э. Зи азиз. 2) тамам гьал хас яз. *Гарар хъанатлани, пенжерар сагъз ама.* Р. **Синонимар:** сагъдаказ, -сагъдиз.

САГЪЛАМ прил. 1) уъзур квачир, азарлу тушир. *Дагъдин михъи гъава, чими квал, сагълам чан, фу-къафун.* Гъ. М. Им къван, имни терез. *Сагълам сарар сагъламвилин замин я.* ЛГ, 1994, 1. IV. *Лугъудайвал, сагълам беденда сагълам руьгъ ава. Адаз Шарвилидин руьгъдикай пай ганва лагъайтлани гьалатI жедач.* ЛГ, 2003, 13. XI. 2) куьч. **бинелу, адетрив, къанунрив, вахтунин истемишунрив къадай Сагълам хъуьруьни, белки, хъсандиз чаз уьмуьр дармандилайни, гуьгъуьл шадариз куьмек гузва.** М. Ж. Дарман хъиз герек я. *Пебши я, сагълам тушир чкада тербияни сагъламсузди жеда.* ЛГ, 2005, 17. III.

* **сагълам хъун** гл., *вуж тIал-квал квачиз хъун...* хъсанди я артухан сагълам жедач, я... писди... сагъсуз жедач... А. А. Пад хъайи рагъ. **Синоним:** сагъсуз хъун.

САГЪЛАМВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера уъзур квачир, азарлу тушир, рехне квачир гьал. *Эгер гъар вуч хъайитлани маса къачуз жедайтла...* За сагъламвал къачудай геж тавуна. А. Ал. Сагъламвал. *Яцлу плузар аладарна, гъа квачерик квай жив хъиз лацу, вичин сагълам сарар къалуруналди хъуьрена...* М. Гъ. Буржар хъайитлани алатда хъи. *Гатфариз жуван сагъламвилин къайгъу члугун давамарна кланда.* З. К. Пебиат чирун. *Сагъламвал хуьнин карда хуьруьн чкада участковый больницадин хиве еке везифаяр ава.* К, 1984, 4.I.

САГЪЛАМВИЛЕЛДИ нар. сагъламвал хас яз. **Синонимар:** сагъламдаказ, сагъламдиз. **Антоним:** сагъсузвилелди.

САГЪЛАМДАКАЗ нар. сагълам гьал хас яз. **Синонимар:** сагъламвилелди, сагъламдиз. **Антоним:** сагъсузвилелди.

САГЪЛАМДИЗ нар. сагълам яз. **Синоним:** сагъламвилелди, сагъламдаказ. **Антоним:** сагъсузвилелди.

САГЪЛУГЪ туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) уьмуьр, яшайиш. 2) сагъламвал. 3) ички хъвазвай глежлисдак садаз талукъаркавай гафар. *Вири кис хъанвай. Аквар гьалда, вирида завай са акбуллу сагълугъ вилив хуьзвай.* А. Къ. Нехирбанни лекъ.

САГЪЛУГЪДАЙ! меж. д. 1) сада вичин патай низ-квез ятлани лугъузвай алхишар, Мегъамедрасул къвез акур серкерди, чукурна атана ам балкландилай авудна, квачерик гъер ярхарна, туклуна. Чубанри гъажидин хва атунин сагълугъдай межлис туьклуьрна. А. И. Самур. *Кланзаватла авуна квез гъуьрметар, Лагъ са мани Надир-шагъдин сагълугъдай.* А. С. Хцихъ галаз ихтилат. *Чи хайи ватандин, чи Лезгистандин, сагълугъдай хъвада чна, - лагъана лезгиди. - Хъухъ, гъвечли стха, са стIални тамир.* А. Къ. Дустагъдай катнавай лезги. *Эрекъар эцигда харада, Акъвазда къе зун куь къуллугъда. Шалбуз дагъ хъурай чи тамада, Садбур хъван, ша, гъадан сагълугъдай.* М. Б. Дустарикай къве шиир. *-Махачкъаладиз къван яни? Де яхъ, - ада зав сиверивди ацлурна рюмка вугузва. -Вун саламатдиз агакъайдан, чунни агакъайдан сагълугъдай.* М. Б. Зун къенвач. *И карч ви сагълугъдай, ви риклевай мурадар гъа ваз кландайвал кылиз акъатунин сагълугъдай хъвазва* А. Къ. Нехирбанни лекъ.

САГЪРАЙ! межд. 1) сагъламвал аваз хъурай. *Вун сагърай акъван иер.* Е. Э. Зи азиз. 2) санал алайбурун патавай сад хъфидайла, амуькзавайбуруз лугъудай гаф. [Мердан]. *Де, стха Къурбан, вун сагърай. Яваш, яваш зунни квехъ галаз агъа кимел къван къведа.* Гъ. Гъ. Адетдин къармахра. 3) яргъал рекъяй хтайда ва я мугъмандиз атайда, вичин хтун, атун мубарак авурла, лугъудай гаф. *- Ваз хвашигелди, Зейнаб -Сагърай бала.* А. Р., Я. Я. Хендедадин мехъер. *"Де вун сагърай, ширин ахвар атуй ваз" - лагъана хъиз экъечина зун кIваляй ви.* К. М. *- Исятда зун командировкадай хтанвайди я. - АкI ятIа, хвашигелди! - Сагърай, дуст, сагърай.* А. Р. Къаратикенар. **Синоним:** сагъ хъуй (хъурай)!

САГЪРИ туьрк, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) къалчахрин кьил(ер), далу пад. *Сагъридилайгъуз яргъи кифер керемат...* Е. Э. Жедач. 2) хуьтуьл тумаждин са жинс. *Къацу сагърид башмакъар кимиз тахъуй.* Е. Э. Къавумдиз.

* **сагърид клараб** суц. къулан тар куьтягъ хъанвай чкадал са шумуд клараб санал.

САГЪСУЗ прил. сагъ тушир. *Дишегълийри ядохимикатар янавай багълара, салара кIвалахиз чанни хкудзава, чтин гуьзелвал, дишегъливални гарарив, къаярив вугузва, сагъсуз аяларни хазва.* Н. И. Гъакимрин папар. *Водителрин сагъсуз аялар Кисловодск хътин санаторияр авай чкайриз ракъурдай такъатар чара ийизва.* ЛГ, 2003, 13. XI. **Синонимар:** азарлу, нахуш. **Антоним:** сагъ.

САГЪСУЗВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера сагъ тушир гьал, азарлу тир гьал. *Элеоноради вичик*

сагъсузвиликай шел-хвал ийизвачир. Х. Ш. Элеонора Рузвельт. **Синоним:** азарлувал. **Антоним:** кЉубанвал, сагъвал, сагъламвал.

САГЪИБ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра ихтилат физвай кас, затI нинди ятIа, гьам. - Вун пачагъ я уьлквейрин, Къушунрин вун сагъиб я! Ф. Къванцин гада. За инал лагъанай хьи, чун чи колхоздални, адан сагъибрални рази я. Б. Гъ Заз эвера. Эхирдай тамадади, кIватI хъанвайбуру "Къуруш" кафедин сагъиб Жабир Азаеваз ял ядай ихътин мумкинвал гунай, жумартвиляй пара сагърай лагъана. ЛГ, 2004. 21.1. **Синоним:** иеси.

САГЪИБВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера сагъиб тир гьал.

* **сагъибвал авун** гл. ни сагъиб тир везифаяр кьилиз акъудун.... чи милли ирс квадар тавун патал адан сагъибвал ийидай мумкинвилер арадал гъун вахтуну фадлай истемизава. ЛГ, 2005, 28. VII.

САГЪИБКАР суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра хьуси, кьилдинди тир майишат авайди. Фашистриз кIанзавай лап фадлай къулухъ Сталинграддиз сагъибкар хъана. Х. Т. Ай хъана хьи, хъана. Цинин ийс сагъибкарар паталди мадни кутугайди хъунухъ мумкин я. "Самур" газ., 2002, 25. IV.

САГЪИБКАРВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера хьуси, кьилдинди тир майишат авай гьал. Алай ийсан 25 апрелдиз Азербайжандин Республикадин президент Гъейдар Алиева абурухъ галаз [сагъибкаррихъ галаз. А. Г.] гуьруьшмиши жеда. И мярекатдал сагъибкарвал, аслу тушир майишатар, фермервилин майишатар вилик тухунин рекъерикай... ихтилат авун фикирда кьунва. "Самур" газ., 2002. 25.1 V.

САД числ. къведалай вилик квай къадардин гаф. Мусаеврин хизандиз лагъайтIа, Зумруд духтур виридалайни багъа инсанрикай сад я. К, 1985, 7. VIII. Чна пуд гьалкъа ийида: сад юкъваз, къведни кIвачериз. М. Б. За бананар недач.

* **сад авун** гл. ни сад хътин тафаватсуз гьалдиз гъун. Саки вири авторри, винидихъ къалурнавайвал, слогрин къадар сад авун патал гафар кукIварзава, абурун къатIар атIузва, слогар гадарзава ва гагъ-гагъ бязи гьарфар скобкайриз къачузва. А. С. Жегъил шаиррин яратмишунин бязи месэлайрикай. 2) **сад хътин къастар, мурадар авай гьалдиз гъун.** Ватандин дяве къизгъин тир. Къве дустунини гаф-чIал сад авуна. Чпиз чантаяр ва чими шейэр гьазурна. Абуру къведани гуьгъуьллувилелди дяведиз фин къетI авуна. 3. Э. Рекъер сад туш. Дагъви веледдихъ галаз вичин къадар-къисмет сад авур къагъриман рушакай газетдиз заз фадлай макъала кхъиз кIанзавай, анжах ада вичин патай и кардиз сакIани разивал гузвачир. ЛГ, 2004, 22. I. Сулеймана жаваб гана: Зун большевикрихъ галаз кар-чIал сад кас я! Чун большевикар-зегъметчияр миллионралди ава! Чахъ галаз хъун, им вири санал, къуватар, такъатар, чIалар, умудар сад авуна бахтаварвилин кукIушрал физвай инсанрихъ галаз хъун я. Къ. М. Рекъин риваятар,

* **Сад Аллагъ** суц.; диндин къалурунрай, чилер-цавар, инсаният халкънавайди. Я Сад Аллагъ, шукур хъуй Ваз, Бала икъван ширинари. Ф. Сад Аллагъдиз минет ая, Чун сад хъана шад жедайвал. Б. С. Вилера рагъ авай руш. Я Сад Аллагъ, - фикирна эхир за, - икI хъайитIа, кIвал кIаняй акъатда. Вучин? ГьикIан? Н. Шихнебиев. КIвалин референдум. **Синонимар:** Зулжалал, Халикъ, Первердигар.

* **сад ава кIанивал, сад ава жеривал** мисал 'кIанивал тахъайла, жеривал авун лазим я' манадин мисал. [Царухва]. - Чи лезгийриз са мисал авайди я: «Сад ава кIанивал, сад ава жеривал». Чаз исятда хъана кIани крар гзаф ава. КIан хъайихъайи затI садлагъана атана жигъидай затI туш, Чаз кIенивал дахъайла, чна жеривал авун лазим я. Гъ. Гъ. Колхоз.

* **сад вацIай, сад тамай фин** гл., вужар гьарда сада сад инкардай ихтилатар авун, рахазвайбурун арада разивал тахъун. Дагъдин хуьре классовой женг гъатзава. Кимел сад вацIай, сад тамай физ и рахунрик квай чIавуз Дербентда, Ахъегъа Къазимегъамеда. Советрин власть эцигзава. 3. Э. Муькъвел гелер. **Синоним:** сад къавалай, сад сувалай рахун.

* **сад къавалай, сад сувалай рахун** гл., вужар сад масадан гъавурда авачиз рахун, сада масад инкар авун. Вуна лугъудайвал хъанайтIа, Цару халу, а куь кIвале кузвай жени жедачир... Чун, мирес, сад къавалай рахазва, сад - сувалай. Ваз кIан хъайитIа, гъа вуна лугъузвай экверикайни инриз зиян жеда. Б. Гъ. Заз эвера. **Синоним:** сад вацIай, сад тамай фин.

* **сад-къве** числ. тайин тушир тIимил къадар къалурзавай ибара. Пенсия къачузвай къуьзекрилайни кагъазрал вил алай сад-къве жегъилдилай гъейри и кар садани къатIанвачир. М. Б. "Жигули". Сад-къве чIехи итимри меслятна М. Б. За бананар недач.

* **сад лагъай** числ. 1) **виридалайни вилик квай.** Куь рикIел алапатIа, сад лагъай апрель ам хайи югъ я. Н. И. Сирлу межлис. 1916- ийсуз инаг [ВоенноМедицинская академия. А. Г.] куьтягъай Рза Шихсаидовакай ва адан дуст, Къазикъумухай тир Мегъамед Кажлаевакай Дагъустандин сад лагъай духтурар хъана. "Самур" газ., 2002, 19. III. А чIавуз Чечнядин сад лагъай президент, генерал Дудаева чи шаирдив савкъват яз лацу "Мерседесдин" куьлегар вуганай. ЛГ, 2004, 22. I. 2) **виридалайни вилик квай.** Эвелни эвел карадал ала хьи, чи уьлкве дуьньяда вичин мензилралди еке уьлкве ятIани, ада дуьньяда техил гъасил авунин рекъяй сад лагъай чка, як гъасил авунин рекъяй къвед лагъай чка кьунватIа, емишар гъасил авунин рекъяй чун гзаф къулухъ галама. А. А. Лезгияр.

* **сад лагъайди** арал. 1) са гъихътин ятIани тартибда сифтеди. 2) яб гузвайдай фикир виридалайни

важиблуди тирдал желб ийидай гаф. - Сад лагъайди, кар алачиз масадин кефиник кягъиз жедач. Къвед лагъайди, масадаз писвал хъун патал тапарар, фитнеяр... завай жедач. М. Ш. Тахсир види я. - Сад лагъайди, зун мад гъакІан Рагъим туш, Рагъимхан я. Арада дефис аваз. Н. Шихнебиев. КІвалин референдум. Идан себебни ам я хъи, сад лагъайди, цІинин ийсуз адан уьмуьрдин 80 ийс тамам жезва. Ахпа, и урус хизандин уьмуьрни ажайибди хъана эхир. ЛГ, 2004, 22. I.

* **Сад тир госэкзамен цІ, суц. юкьван школа куьтыгъзавайбуруз вири уьлкведа са юкьуз са суалар гуналди тухузвай экзамен.** Им къуд лагъай ийс я Россияда Сад тир госэкзамендай (ЕГЭ) тежриба кыле физ. Вири и вахтунда цІийи къайдадиз акси яз вузрин ректорар рахазвай. ЛГ, 2004, 21. I. Москвада Сад тир госимтигъан вад предметдай математикадай, урус чІалай, физикадай, химиядай ва биологиядай - вахкуз жеда. ЛГ, 2004, 21. I. Сад тир госэкзамен лугъудайди кардик кутуни (ам Европада фадлай кардик ква) чирвилер гунин ери, муаллимрин кІвалахдизни кымет гун таъминарда. ЛГ, 2004, 5. V. **Синоним:** **ГОСИМТИГЪАН**

* **сад-садахъ галаз нар.** 1) **сад масадан гуьгъуьналлаз.** Чи гъвечи-чІехи машинарни, сад-садахъ галаз гуьжестра авайбур хъиз, яргъи сигналдалди чпикай хабар гуз-гуз, рекъе гъат хъувуна. Т. А. Мехъер куьтыгъ тахъанмаз. Сад-садахъ галаз пуд аял хъана. Р. 2) **сад масадаз акси яз.** Къунишири аялар сад-садахъ галаз кІайлани бязи дидеири хъиз "зи хва гатана кукІварна" лугъуз гъарай-эвер акъудачир. Н. И. Сирлу межлис. 3) **сад масадахъ галаз алакъада аваз.** Ражабанны Шамсудинан акунрини икІ тирди субутарзавай. Абурун гафар сад-садахъ галаз къазвачир. Рахадайла абур галкІизвай, чилиз килигъзавай, къурхутмиш хъанвай. З. Э. Кек галкІизва.

* **сад тамай, сад вацІай фин гл. рахазвайбур умуми манадал татун.** Кимел сад тамай, сад вацІай физ рахунрик квай чІавуз Дербентда Ахцегъ Къазимегъамеда Советрин власть эцигъзава. З. Э. Муькъвел гелер.

* **сад хъана нар.** 1) **къве кар са вахтунда жезвайди къалурдайла ишлемишдай келима.** Вах кІвализ гъахъунни сад хъана, Квасади къил хкажунни... М. Б. Футболист: Шар алай кІур цик акатунни сад хъана, балугъди чІугунни. М. Б. За бананар недач. 2) **гъафбурун гаф сад яз.** Хуьр сад хъана - къанлу хуьрйя акъудна. 3) **барабар яз.** Советрин Союзда, гъакъикъатдани, ихтияррал гъалтайла, алімдини фяледи, лежбердини муаллимди, инженердини духтурди сад хъана кІвалахзавай. ЛГ, 2004, 21. II.

* **сад хъиз нар.** 1) **масадбурухъ (крарихъ) галаз.** Хуьрер куьч хъунихъ галаз сад хъиз, абурун тарихни квахъзава, ам рикІелай физва. С. Муслимов. ЦицІигъ-наме. С. Алиевади клуб сифте арадал гъуник къил кутурбуруз юбилей тебрик авунихъ галаз сад хъиз, шегъердин администрациядин ва социальный рекъйя хуьдай министерстводин тІварунихъай гуьрметдин грамотаяр гана. ЛГ, 2004, 21. I. 2) **са жуьреда.** Мулдин цуькведивни къаратикендив сад хъиз эгечІна виже къведа. З. Э. Арифдиз ишара. Цицигърин кІанІалдик акатзавай вири хуьрер сад хъиз арадал атайбур я лугъуда. С. Муслимов. ЦицІигъ-наме. **Синонимар:** **барабардиз, са дережада.**

* **сад хътин прил. сад масадалай тафаватлу тушир.** - Бес цан цайидазни арабачидиз, векъ ягъайдазни юг гатайдаз... сад хътин гъакъи жедани? З. Э. Муькъвел гелер. Лезгийрин поэзияда рифмаяр сад хътин ван авай слогрикай ибарат тир гафарикай арадал къезва. Месела: «хъсанди», «масанди», «хъзанди» ва я «алатна», «аватна», «акъатна» ва масабур. А. С. Жегъил шаиррин яратмишунин бязи месэлайрикай. Севзиханазни гъа сад хътин жавабар ганай: «Кеф-гъал пис туш. Камал халу хътин тамададин вилик са кІвачел акъвазна жуван къил хуьзва, паб-аял вири сагъ-саламат я». А. Къ. Нехирбанни лекъ. Са тІимил ачух хъанвай къелечІ пІузаррикай вири сад хътин куьлуь лацу сарар акъазва. М. С. ШейтІандин веледар. ☀ М. М. Гъажиева сад хътин са гаф яз, и къве гаф чаравал авачиз, кхъин дуьз яз гъисабзава: Урус чІаланни лезги чІалан словарда гъалтзавай вири дуьшуьшра садхътин кхъенва.

* **сад хъун гл., вужар къвед-пуд терефдин инсанрин фикирар, уьмуьр са жуьрединбур хъун.** Ваз рикІивай зун кІан ятІа, Чи къведан сир сад хъуй гуьзел. Ф. Сад хъана чун тракторист, Сад бригадир, механик, Сад фяле, садни машинист, Цазва чна колхоздин ник. А. Ф. Эм-Тэ-Эс. Сад Аллагъдиз минет ая, Чун сад хъана шад жедайвал. Б. С. Вилера рагъ авай руш. Зи вил гала лезги халу сад хъхъунихъ... О. Гъуьсейнов. Ватан.

САД суц.; -а, -а; **са шумудакай са кас.** Дагъустанвияр тир аскеррикай женгинин баркалла виниз хкажайбурукай сад сержант Абас Исрафилов я. ЛГ, 2004, 22. I. Мада са шумуд патрулдин кылиз яд чимна, разведчикар душмандин штабдиз мукъва хъана, сада радиостанциядал гранат вегъедайвал, сада штаб кукІвардайвал, муькуьдани боеприпасрин склад хъиткъинррдайвал хъана. ЛГ, 2004, 22. I.

* **сад ава кІанивал, сад ава жеривал мисал 'гъамиша кІанивал кылиз акъатдайди туш, жеривилизни фикир це' манадин мисал.** Эхирни, ада залан ухът аладарна, Вичи-вичик: «Сад ава кІанивал, сад ава жеривал. Жеривал авун лазим я», лагъана къил хкажна. А. А. Умуд. Мада вучин, сад ава кІанивал, сад ава жеривал. А. А. Лезгияр.

* **сад амай къван нар. вири рекъидалди.** Къеледавай игитри аман талабнач. Абуру чпикай сад амай къван душмандин хура акъвазун къетІ авуна. З. Р. Гъажи Давуд. Амма Атабеган галатнавай, зайиф хъанвай къушунри, асланри хъиз, уьткъемвилелди сад амай къван рей тагана дяве ийизвай. И. А. Гъажи Давуд.

* **сад вегъин [гелягъун] гл., ни низ [нихъ-квехъ] ягъун, лапІаш вегъин.** Къиличаз Палан ажузвал акунач,

адан хуькьвехь сад геляна. В. М. Гьарасатдин майдандал.

САДАКЪА араб, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) сад кьейила, адан руьгьдиз бахшна гудай тIуьн ва я ийидай харжлух. - Я кIвал кьени хъай кас, лагъана гаф атIана фекьиди, - садакьадин тIимил-гзаф жедаиди яни. А. Ф. Бубадин веси. Чечнеда дяве гатIунайла, чIчIедин халичяяр садакьа кьунва. Гьабурни мискIиндиз акъудзава. М. Б. Цийи мискIин. Эфендиди меслят кьалурайвал, садакьаяр нисинин капI жедалди пайна: аялриз исита алай фуар гана, чIехибуруз - бул якIар. М. Б. Цийи мискIин. 2) обр. гьайвандиз экьуьгьунин гаф.... Пакамахь кал нехирдиз яна хтай Мусадиз акуна, данади, салаз гьахьна, помидорар, истивутар, келемар... жакьвалай ийизва, кIурни гузва... - Суь-уьсI Суьс, садакьа -" гьарайна ада. Н. Насруллаев. Кьве Мегьамед,

* **садакьа гун** гл., ни кьейидан гунагьрилай Аллагьди гьил кьачурай лагъана гудай тIуьн ва я харжлух авун. Санал гуз хъайитIа садакьа, Жеда куьн межлисдин юкьва. С. С. Фекьияр. Мад гьа адет тирвал, я ашдин, я якIун садакьа гуда ман... А. Ф. Бубадин веси.

САДВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера гзафбур сад хьтин фикиррал алай гьал. Фялейри яб ганачир А байкьуширин сесериз, Вагьши пехьи кицIериз Чпин садвал кьалурна. Х. Т. Дагьустандин баркаллу рухвар. Садвал кIани и четин тир береда Шарвилидин невеяр я лезгияр. С. Шарвилидин невеяр. Чи республикадин халкьарин арада чнани жуваз лайихлу чка кьун патал чаз чи садвилелай гьейри маса гьич са рехъни авайди туш. ЛГ, 2003, 4. XII. 2) (кавычкайра ва чIехи гьарфуналди) милли гьерекатдин тIвар: "Садвал". Заз и ксариз тикрарна лугьуз кIанзава: Эй бейниванар, вири дуьнья уях хьанва, бес куьн мус уях жеда? «Садвилез» садни чара ийидай, пайи-паяр ийидай ниятар авач. «Садвал» хайи лезги халкь сад ийиз алахьнава. М. М. Кьибле пата гурзава.... "Дагьустан-Азербайжан" твар алай обществоди тухузвай мярекатар анжах азербайжанвийриз талукь я; "Лезги газет" Азербайжанда кхьин кьадагьа я. Лезги театрни аниз ахъайзавач... Вучиз? Вучиз лагьайтIа «Садвал» гьерекат амач, Милли советни кватI хьжезмач. Депутатрини сиве яд кьунва. Гь. Кь. Шарвилияр хьурай бул.

САДВИЛЕЛДИ нар. садвал хас яз. **Синоним:** саддаказ.

САДДАКАЗ нар. сад хьана. Виликдай хьиз за четинвал гьиссзамач. Шад уьмуьрдихь вилик фин чун саддаказ! М. Салахь. Гьамиша вун... **Синоним:** садвилелди.

САДДИЗ нар. маса кас галачиз, сад яз. ФатIимат кIвале, саддиз ацукьна, шеда... ХаратIа хьуй вун, Дуьнья. Бубадиз веледдин язух татайла, а паталлай чарадаз гьични кьвеч. Гь. Гь. Адегдин кьармахра. **Синоним:** текдиз.

САДЛАГЪАНА нар. тадиз, хабарни авачиз. Я бахтавар рагь алай югь, Садлагъана серин хьана. Ф. Садлагъана башламишай гужлу сел садлагъана хьакьни хьува. А. И. Самур. Садлагъана мичIи чкадай "Акьваз! Вужар я?" лагьай сес акьатна. ЛГ, 2004, 22.I. - Заз а вахтар хьсан чизмач, аял тир, чIехибуруз ахъайдай адакай, - садлагъана чинай дегии хьана чубан. М. Б. За бананар недач. **Синонимар:** вил акьална ахъайдалди, гьасятда. ☀ "Лезги чIаланни урус чIалан словарда" ва гзафбурун кхьинра сад лагъана аваз гьалтзава. Чун и вариантдин терефдар ятIани, Орфографиядин словарда кьабулнавайвал ишлемишзава.

САДНИ тIв-эв.; - ани; гьич са касни, са затIни. Чи районда, якьадаш, квелай гзаф багьлар кутаз жедай мумкинвилер гьич садазни авач. А. А. Лезгияр. СДК-дин муькьвелай, пул кьачун тавуна, садни ахъайзавач, чи халкьдин, хам алажзава... Гь. Кь. Шарвилияр хьурай бул.

САДРА нар. 1) са сеферда. - Гьан, инсан, чун Аллагьдин патав агакьнава, вуна садра кицIи хьиз ав чIугу! Чувалда авайда ав яна: - Ав, ав, ав, ав. Ф. Халуни хтул. Мехьер! Им Уьмуьрда садра жезвай шад межлис я. К, 1985, 14. VII. 2) са мус ятIани. Магьамедсалегьа садра хуьре мискIин ахъа хьувуник умуд кутунай. А. А. Лезгияр. 3) ахпадал вегьин тавуна, маса кIвалахар ийидалди. - Садра квев чай гватIа, заз чай це, зун галатна, - сузамии хьанва. Ф. Гьуьлуьн руш. - Я стхяр! - лагъана ада, - куьне фикир це садра, икьван харжияр авуна, зун са куьникайни хьанвач. З.З. КУТВ-диз фена. Килиг садра, эхиримжи йисара чи лезги хуьрера майдандиз гьикьван гьевескаррин дестеяр, ансамблар акьатнавата! ЛГ, 2004, 21.I. - Яда-а, Марат! Инша садра! - лагъана кьуншидин папа. Н. Насруллаев. "Го-о-ол!"

САДРАНИ нар. са сефердани... ам садрани заз килиг хьувунач, гуя зун инал алач. А. М. Мурк ракьини цIурурда. Заз фу икьван садрани ширин хъайиди туш. М. Б. За бананар недач. Гьикьван кIевера гьатайтIани, гележгдиз умудлу яз килигда халкьди. Садрани гьахьсузвилериз муьтIуьгь жедач ам. "Самур" газ., 2002, 28. XII.

* **садрани тахъай хьтин** прил. вини дережадин. тариф авуниз лайих. Райондинни хуьруьн арадавай рекьел садрани тахъай хьтин чан атанвай. М. Гь. Им кьван, имни терез. Тебиатдин гуьзелвал, зурбавал рикIик акахьдай ва адан руьгьди гьич садрани тахъай хьтин азадвал гьиссдай. М. В. Гьарасатдин майдандал.

САДУН рах., гл. 1) кьвед-пуд паюнин затI сад тир гьалдиз гьун. Урусатдихь галаз садна чи кьастар КIанда чна алудна чи рикIин тал. О. Гьуьсейнов. Кьулан вацI. 2) сад хьтин фикиррал атун, гьун. Сала авай сарубугьда, Сарубугьда гурвал хьана. кIани рушни кIани гада, Садна чIалар, фирвал хьана. Гь. Гь. Адетдин кьармахра. Вун хьфена. ИкI жедай чIал ЧидайтIа эгер, Яр, зун ашукь жедачир вал, Саддачир рикIер. А. Ал.

Вун хъфена. *Ацахъай хъиз къав, Цавар, чилер садзава алпанвийри.* Х. Х. Масан баде.

САЖАЯГЪ *туьрк, суц.;* - ди, - да; - ар, - ри, - ра *цай хъувунвай чкадал къажгъан, сач эцигдай пуд кIвач квай ракъун алат.*

САЖДА *араб, суц.;* капI ийидайла, пел чилив хкIун.

* **сажда авун** *гл, ни* 1) **пел чилик хкIун.** - *Са сажда ийиз дуъаяр, зикирар авуналди бес жезвач. Къевезвай душмандихъ галаз дяве ийизни гъазур хъана кIанзава.* А. И. Къиргъин. 2) **икрам авун.** - *Туьркверин инсафсузвилер акурбуру гила сифтедай хъиз сажда ийизмачтIани, кIандайбур гзаф ама.* А. И. Самур.

САЖЕНЬ *урус, суц.;* - ди, - да; - ар, - ри, - ра *урусрин куьгъне алцумунралди, къве метрики 30 сантиметрдин яргъивал.*

САЗ¹ *фарс, суц.;* - ди, - да; - ар, - ари, - ара **чуьнгуйьр хътин алат.** - *Чи колхоздиз багълар хъанмазни за чубандин чумахъдикай перцин тум ийида. Са сазни къачуда.* А. А. Лезгияр. *Къагъримана саз къуна хурув...* А. С. Хцихъ галаз ихтилат. *РикIин дамар, сазун симер атана, Чан ганачни чи вацIарин ашукуьди?* А. С. Жуваз *душман жемир вун.*

* **саз ягъун** *гл, ни* **сазунин симерив тезенаг гуьцIуналди тайин макъамдин, манидин гъава акъудун.** *Ичер нез, саз ягъиз, манияр лугъуз ацукъда.* А. А. Лезгияр.

САЗ² *прил. хъсан.* *Адан кефияр, гъалар исятда саз я.* **Синоним:** **къумбар.**

САЗАНДАР *фарс, суц.;* - ди, - да; - ар, - ри, - ра **саз ядай пешекар.** *Рази хъана вирибур, Артух луйкIуьн хъхъанач. Зурзурдайвал чилни цав Сазандарриз эверна,* А. Ал. Мирдамир.

САЗВАЛ *суц.;* - или, - иле; - илер, - илери, - илера **саз тир гъал.** *Буба шад тир вичин хцин гъевесдив ацанвай рикI, созвал акурла.* Н. Насруллаев. "Го-о-ол!"

САИЛ *араб, суц.;* - ди, - да; - ар, - ри, - ра **вичиз недайди ва я алукидайди тIалабиз кIвалера къекъведайди.** *Саилдиз - чантай, Гъардаз - вичин тай, Шекердизни чай ХунI ярашугъ я.* Д. Гъажи. *Вичихъ мани авачир халкъ саил я.* А. С. Зи дустар. *Депутат жез авайди пул, Къизил дагълар хиве къуна. Къе саилар хъайила бул, Амукъна тIуб сиве къуна.* Ш. Агъакеримов. *Дуьз хъийизва лугъуз рацIам...* **Синоним:** **къекъвераг.**

САИЛВАЛ *суц.;* - или, - иле; - илер, - илери, - илера **саил тир гъал.** **Синоним:** **къекъверагвал.**

* **саилвал авун** *гл, ни* **ра** **вичиз недайди ва я алукидайди тIалабиз кIвалера къекъведайди хъун.**

Синоним: **къекъверагвал авун.**

САИЛВИЛЕЛДИ *нар.* **саилвал хас яз.** **Синоним:** **къекъверагвилелди.**

САЙМАЗ *прил.* **фикир кIватI тежедай, хиве къур кар рикIел аламукъ тийидай.** *Гъатта сатирадин шишррани шаирди намуслу зегъметдин тарифзава, намуссуз зегъметдин эхир-пехир жедайди лугъузва, саймаз гъалда чIугвазвай зегъметдал ам хъуьрезва.* А. Гъажимурадов. *Зегъметдин ашукъ.*

САЙМАЗВАЛ *суц.;* - или, - иле; - илер, - илери, - илера **саймаз тир гъал.** *Идан саймазвилин нетижада гзаф къадарда лапагар, малар пуч хъана.* И. В. Чирхчир. *Адан къайгъусузвал, саймазвал, чиркинвал алапатдин кар я.* З. Э. Арифдиз ишара. *КIвалахдал жери бязи саймазвилерни, бязи кимивилер кваз такъунар гъихътин завал ятIа ада мадни хъсандиз къатIуниз башламишина.* З. Э. Социалист *Зегъметдин Герой Темирханов.*

* **саймазвал авун** *гл.* **саймаздаз хас амал(ар) авун.** *Жавандин рикIел, белки, вичи авур саймазвални аламачир жеди.* А. Къ. Накъв. - *Шекер Исламовна, ви группадай, вуна саймазвал авуна, квахънавай аялдин жаваб вуна къилелди гуда! - векъидаказ лагъана ада.* К. К. Диде хъайи югъ.

САЙМАЗВИЛЕЛДИ *нар.* **саймазвал хас яз.** *Кеспидивни, халкъдин вилик лугъузвай манидивни саймазвилелди эгечIнава.* ЛГ, 2004, 17. VI. **Синоним:** **саймаздаказ.**

САЙМАЗДАКАЗ *нар.* **саймаз гъал хас яз.** **Синоним:** **саймазвилелди.**

САЙМИШ: * **саймиш тавун** *гл, ни* **вуж-вуч гъисаба къун тавун.** **Синоним:** **фикир тагун.**

САЙМИШУН *гл, ни* **вуж-вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; саймиш авун, саймиш тавун, саймиш тахвун, саймиш хъийимир гуььрмет авай алакъа хуьн, алакъада хъун.** *Чухсагъул квез, бубаяр, зун саймишина, Бахтлу жеч хва, вичиз буба кIан тахъай.* А. С. Хцихъ галаз ихтилат. *Я адалат саймишзамач, я гуььрмет.* Х. Х. «Чи чилив гва дегъ замандин рехивал»

САЙТ *урус, суц.;* -ди, -да; ар, -ри, -ра **электрондин алакъада, интернетда махсус документ.** *Абуруз жемият патал къилди дарамат къачуз, интернетда сайт ахъайиз, чпин гъакъиндай дуьньядин виринриз малуматар гуз кIанзава.* Р. Гъасанан, И. Мегъралиев. *Яргъа ра авай жуванбур || «Самур» газ., 2002, 25.I.* *Интернетда лезгийрин са шумуд сайт ава.* Р.

САЙЯРА *прил.* **къекъведай, ина-ана гъатдай амал авай.** *Сайяра инсанар бязи: Шикил - инсан, къилих - тази.* С. С. Гъахъсуз атай бала.

САКИ *нар.* **къван, яз...** *амай дагъустандин чIаларив гекъигайла, лезги чIала фарс чIалан гафарин къадар саки къве сеферда гзаф я.* М. Алипулатов. *Лезги чIалан машгъулардай грамматикадай материалар. Халкъ*

руьгьдай ават тавун патал чи жегьилри саки гьар юкьуз хуьруьн клубда шад межлисар тешилкавай, халкъдив фронтдикай гьакъикъи хабарар агакъарзавай, душмандал чун гьалиб жедайдахъ инанмишарзавай. ЛГ, 2003, 25. XII. ... чаз авторди (Х. Тагъира. - А. Г.) неинки са лезгийрин, гьакI вири Дагъустандин литературадани, саки сифте яз,... халкъдин векилрин ва урус инженердин зегьмет къалурзава. А. Гьажимурадов. Зегьметдин ашукъ

САКИТ араб, прил. къал гвачир, къал квачир. Муса заз чидач, Музайни Усман гзаф сакит итимар я. Абуру вун инжиклу ийидач. Ж. Эфендиев. Азадвилдин рекъе. **Синоним:** секин.

* **сакит хьун** гл., вуж-вуч сакит тир гьалдиз атун. Зуьрнечияр кисайла, гьава лап сакит хьана. А. А. Пад хьайи рагъ. [Алисултан]. Гена и арада зи бахтунай тфенгар гвай пуд мугьманни галаз мукъувай физвай Абидбег гьалтна. Ада абуруз гьараяр-эверар авурла, абур са гьал сакит хьана. Ж. Эфендиев. Азадвилдин рекъе. Стхаяр гьеле сакит тахъанваз винел аламай. Абуру чпин гьилерай гьеле чIемерукар ахъайнавачир. А. А. Пад хьайи рагъ. **Синоним:** секин хьун.

САКИТАРУН гл. ни-куь вуж; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; сакитар авун, сакитар тавун, сакитар тахвун, сакитар хьийимир сакит тир гьалдиз гьун. Шабана эхир гуьзетиз, рахунни тавуна, гьакIан гьилин ишарайрал и гадаяр сакитарзава. Ж. Эфендиев. Азадвилдин рекъе. **Синоним:** секинарун.

САКИТВАЛ суц.; -или, -иле; -тер, -илери, -илера сакит тир гьал. Инанмиш хьана лап кIевелай, Гила деб жедайдахъ сакитвал. М. Б. Шаирдин къиникъ. **Синоним:** секинвал.

САКИТДИЗ нар. сакит гьалда аваз. [Межид]. Я Рамазан стха! Эхир чавайни мус жуьвжуван ихтиярда аваз, сакитдиз къаткиз-къарагъиз жеда? Са. тике къуру фу архайиндиз мус нез жеда? Ж. Эфендиев.. Азадвилдин рекъе. **Синонимар:** архайиндаказ, архайиндиз. секиндаказ, секиндиз.

САКЪА суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) дагъдин къушран кIегъеб; 2) аялар къугъвадай куьшуьйрик квай виридалайни чIехиди. 3) куьч. кIеретIдин, къушунрин къил.

САКЪАВ нугъ., суц.; -ди, -да; гзафв. къ. -; гьайванрик жедай азар (нера, тIишера хирер жеда, абур иринламиш жеда. Хиперин кIвачериз хирер акъатайла, сивер сакъав хьайи вахтара чна царан хъчар ргана хипериз гудай. А. А. Ирид цаварик Самурдин ван.

САКЪАТДА нар. акъваз тавуна. Ина адаз акурди маса шикил хьана: еке гьаятдин пата эцигнавай скамейкадал са гададихъ галаз ацукънавай Айнади, ара-бир сас экъисиз, сакъатда ихтилатар ийизвай. З. Э. Муькъвел гелер. Самурдин там официалънидаказ тIебиатдин памятник, милли парк яз малумарнаватIани, ам сакъатда тергзава, ЛГ, 2003, 22. II. ☼ "Лезги чIаланни урус чIалан словарда" (1966-й.) сакъатда кхьин теклифзава, "Орфографиядин словарда" (2001 -й) сакъатда къабулнава, кхьенвай чешмейра са къатдани гьалтзава. Чи фикирдай, са къатда кхьин дуьз я.

САКИА нар. 1) рахазвайда гьикI лугъузватIа, къалурзаватIа, гьакI [Мирим]. - Мурсаловар геж хьунин хаталувални авай. Душманди, лугъун сакIа авуна, кар масакIа тухунни мумкин тир. А. И. Самур. 2) рахазвайдаз гьикI лугъузватIа, къалурзаватIа, гьакI. Эфенди! Вавай сакIа ийиз жедачни? Вунни а куь мирес Шагьламаз гьик я? Гь. Гь. Колхоз. 3) гуьзлемиш тавур жуьреда. [Гуьлханум]: гьа гуьнуькъара?! Лап хъсан, за адаз ийидайди ийида. Ам зи тIвар къадай буьнуьгуьт я ман? За ам цIарумар ракъуриз тадачни. Агъ, Розалия, зун сакIа адал хуьреда хьи. Н. И. Гьакимрин папар. **Антоним:** масакIа.

САКИАНИ нар. эсиллагъ. "ЯтIа, - лагъана пачагъди, са зегьмет чIугун хуьвуна кIанда вуна". Кафтар къари сакIани рази хъанач. "Пачагъ, вун сагърай. залай а кар алакьдач. Гардан вуна зи атIайтIани, завай аниз физ жедач. Ф. Семед икI квахъунихъ ам сакIани инанмиш жезвачир. З. Э. Муькъвел гелер. - Зун сакIани гьавурда гьатзавач... Х. Къасумов. Будущриз рехъ гайила...

САЛ' суц.; -а, -а; -ар, -ари, -ара кIвалин майишатда герек майва-емиш цадай чка. Къужадиз са сални авай къван. Ф. КIватIаш... Пакамахъ кал нехирдиз яна хтай Мусадиз акуна: данади, салаз гьахъна, помидурар, истивутар, келемар... жакъвалай ийизва, кIурни гузва... Н. Насруллаев. Къве Мегъамед. Салара газарар, кIешнишар, шивитар цада. З. А. К. ТIебиат чирун.

САЛ² прил. чIуру.

* сал авун гл., ни вуч чIурун. Адан крар сал авуна девирди. А. Къ. Адан крар...

* сал хьун гл. чукIун, чIур хьун.

САЛАВАТ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра Аллагъдилай, адан пайгъамбардилай разивилин гаф(ар). Кимел алайбурукай гзафбуру салават гана: «Я Сад Аллагъ, чун хътин ви ажуз бендеяр къаза-баладикай жува хуьх!» - ялвармишиз эгечIна. А. И. Самур, - Аллагъди бала гайи фасад! - лагъана Гьажимурсал гьарай акъатна тадиз салават гьана теспягъар чIугъаз эгечIна. А. И. Самур. Зикирар ийиз-ийиз абур ЧIехи пIирел агакъна. Фекъиди салават гьана. Вирида дуьаяр кIелна, Аллагъдивай марф тIалабна. С. Ярагъви ашукъ Уьзден. **Синоним:** дуьа.

САЛАГЪА кил. СЕЛИГЪА.

САЛАГЪАВАЛ кил. СЕЛИГЪАВАЛ.

САЛАМ¹ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри. -ра 1) пата-къерехда авайдаз мукъва-къилиди вичин патай

ракъурзавай чими гафар. - Ваъ, ахътин затI авач, -Севзиханаз саламар ракъуриз заз кIанзавачир. А. Къ. Нехирбанни лекъ. 2) (чIехи гъарфуналди - С) эркекдин хас тIвар: **Салам**. Мегер гъвечIи хва Саламан патав, кирида къунвай чарадан кIвализ завай хъфиз жедани? М. В. Гъарасатдин майдандал.

* **салам гун** гл., ни низ къерехдай атайда, физвайда вичел гьалтайдаз саламалейкум лугъун. Икрам авун патам гъар са устIардиз Салам гана хутIунна за къилелай. А. С. Хцихъ галаз ихтилат. Ахпа гьалтай къван танишириз машиндай зани агъайнавилелди къил агъузна салам гуда. А. Р., Я. Я. Хендедадин мехъер.

* **салам-дуъа** суц. патав-къерехда авайдаз мукъва-къилиди, яр-дустуни ракъурзавай чими гафар. Гатфарин югъ мукъвал ала, Салам-дуъа ракъуд за ваз. Ф. Салам-дуъа я ярар-дустариз, муъмин стхайриз, муъмин вахариз. А. Гъажи. Факъи Гъажи.

* **салам-калам** рах., суц. къерехдай атайда, физвайда вичел гьалтайдаз саламалейкум лугъун. Салам-каламдилай гуьгъуьниз Максуда Асаназ цIийи хабар гана лагъана... З. Э. Муькъвел гелер.

* **салам къун** гл., ни нин къерехдай атайда, физвайда вичел гьалтайдаз саламалейкум лагъайдаз жаваб яз "Ваалейкум салам" лугъун. Амма ада вич квадарнач. КIуфук квачир хъвер кутуна салам къуна. З. Э. Рамзият. Хъуьруьнарзавайбуьр, гайи саламни такъуна, КIуфук зарафатдин хъвер кваз, кимелай хъфена. А. И. Самур.

САЛАМ²! межд. куьрелди ва зарафат кваз жегъилри сада-садаз салам гунин гаф. - Салам, салам, хуьруьнбуьр! Хъсан яни кефер куь? Ш. Къ. Перт къуьзуьбуьр.

САЛАМ суц.; -ди, -да; хабар. Салам за вахтунда агакъарна, амма къвезвайбуьр бриллиантдин муькъвьяй ругуд сятдилай ахъайна. А. Гъажимурадов. Кагъаз.

САЛАМАЛЕЙК! || **САЛАМАЛЕЙКУМ!** межд. къерехдай атайда, физвайда вичел гьалтайдаз гуьрмет авунин лишан. яз лугъудай гаф.. -Саламалейк, къутанар, къутанар! - Алейксалам, къутанар, къутанар! Ф. - Саламалейкум! - лагъана ибру. - Алейкумсалам! лагъана ада. Ф. Шарвили. - За гъелелиг салам ганвачир, Умуьят вах, саламалейк! Уьзден гъина ава? С. Ярагъви ашукъ Уьзден. -Саламалейкум, Шагъ-Буба халу! - салам гана за. А. Къ. Нехирбанни лекъ.

САЛАМАТ¹ араб, прил. зиян тежер. Зелфи Надежда Михайловна галаз рушарин къулухъ акъвазнавай, инаг саламат чка тир. А. А. Умуд. Уьздена вичин чуьнгуьр ва алай чухва, гададив вугана, саламат са чкадал эцигун тIалабна, вич тавханадиз Гъахъна.

* **саламат хъун** гл., вуьж-вуч зиян тежер гьалда хъун. Зи мурад, зи азиз хва саламат хъун, хизандин рикI архайин хъун тир. З. Э. Зулун пеш. Машин ада вичи къазанмишина, ахпа къачурай. ГъакI хъайила, адаз вичин затIунин къадирни чир жеда. Вични саламат жеда. З. Э. Зулун пеш.

САЛАМАТ² нар. сагъдиз, сагъламвиллиз зиян тагана, зиян авачиз. - Абуру Къазимегъамед саламат Ахъегъиз рахкурунал зун гъич инанмиши туш. А. И. Самур. Мад физватIа, алад, алад! Лугъудайвал: югъур хъуй! Чунни ина тур саламат. Эхиримжи хатур хъуй. Т. А. Фу квахъ тавурай. Лам саламат гъиле гъат хъувур чувуд Агъа-Ярагъ галай патухъ катна. С. Ярагъви ашукъ Уьзден. **Синонимар:** саламат, саламатдиз.

САЛАМАТДАКАЗ нар. сагъдиз, сагъламвиллиз зиян тагана. Ада вичиз центрдай атай чинебан пакетар ахъайни тавуна ракъун сандухда саламатдаказ хуьз хъана. З. Э. Муькъвел гелер. Гагъ ам вич, гагъ балкIан татаб жез, я Аллагъ, я Аллагъ лугъуз-лугъуз саламатдаказ а патаз акъатна. З. Э. КУТВ-диз фена.

Синоним: саламат, саламатдиз.

САЛАМАТДИЗ нар. саламат яз. Саламатдиз абур Сартанан хуьруьз агакъна. А. И. Къиргъин. Рушни гада алаз вичин далудал Мотоцикл саламатдиз алатна. А. С. Белки, шаир тир жеди? Им къадим заманайра чилер муркIадик акатиз хъайи чIавуз хасаратвал тахъана саламатдиз амуькнавай ажайиб къацу ганIал я. ЛГ, 2003, 22. II. Чи виридан везифа и рехъ датIана саламатдиз, поездривай физ жедайвал хуьн я. ЛГ, 2003, 13. XI. **Синонимар:** саламат, саламатдаказ, сагъ-саламатдиз.

САЛАРБАН суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра саларив гелкъвезвайди. Саларбандиз - салар,. Лежбердиз. - малар... ХунI ярашугъ я. С. С. Квез вуч ярашугъ я. Ина ам багъманчийрихъ, лежберрихъ, саларбанрихъ галаз гуьруьшмиши хъана. А. А. Лезгияр. Келем гъакI арадал къвезвай майва туш. Ам битмишарун гъикъван зегъмет алай кар ятIа, пешекарриз ва саларбанриз чида. ЛГ, 2004. 5. V. **Синоним:** бустанчи.

САЛАРБАНВАЛ суц.; -или, -иле; -тер, -илери, -илера саларбандин пешекарвал. Бубайрилай къулухъ саларбанвилелни магъсулдарвилел машгъул хуьруьнэгълийри дигидай ва хъвадай цин, гъакIни чандин сагъламвал хуьн патал лазим духтурханадин патухъай хци игътияжлувал гъиссзавайди акваз, Малла Мегъамедаз гъич къарай авачир. ЛГ, 2004, 22. I. Къилди къачуртIа, хак акъатнавай тахсиркарвилерин вилик пад къуна, гъам общественный ва гъам хсуси майишатра малдарвилини хипехъанвал, саларбанвални магъсулдарвал артмишдай серенжемар къабулна... ЛГ, 2004, 15. VII. **Синоним:** бустанчивал.

САЛАСА араб, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра ислен йикъалай пакадин югъ. Гъар атайда гьалдиз чефте, Вегъида ви къилел фите. Гъяд, саласа, юкъуз гъафте Хъунухъ вуч кIвалах я, Къафкъаз. С. С. Къафкъаз.

САЛАТ¹ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра Аллагъдиз ийидай дуъа.

* **салат ягъун** гл., ни Аллагъдивай са вуч ятIани тIалабун, минетун. Фекъийри, рагъ къур хъиз хъана,

къаварал экъечІна салатар ягъиз башламишна. Ф. Ирид юкІ алай Магъамад пагъливан.

САЛАТ² урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра кулъуь авунвай майваяр, гъери, какаяр акадарна гъазурнавай къайи хуьрек. *Стаканра авай чаяр къайи хъана хъвадалди, тадиз хуьрекар: са къапара шурва, садбура дулмаяр аваз гъана, суфрадал жуьрба-жуьр салатарни, Кешниши-чичІекни алай.* А. Муграгъви. Ажалдин хура.

САЛЮТ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра тарихдин маналу вакъиадиз талукъарна язавай тупар, цавуз ккажзавай ракетар. *Малум хъана цІийи йис. Салют гана тупари, Падна цавун дарвазар.* А. Ал. ЦІийи йис.

САМ суц.; ~уни, -уна; -ар, -ари, -ара 1) **техилдин набататдин дувулдилаь тварар авай къилел къван пай.** *Гъар патяхъ аладриз самар. Лап ахъа яз къачуз камар, Адан мукалдин я гъунар -Заз адан гъайбат акуна. С. С. Заз Инжиханан зегъмет акуна. Ракъини мухан сам акІ акъугъарнавай хъи, мукал галукъайла, самарлай къилер, уьлгуьчди атІайбур хъиз, алатзавай.* 3.3. Муьгъуьббатдин цІелхем. 2) **тварар амачир техилдин набататдин къурай пай.** *Лежбердиз къугъван ийидай тІвалар ифирун патал цІай хъийидай самар лазим хъана...* А. Ф. Риза. *Гару муьхуьн самарив макъамар ягъиз тазвай.* 3. Э. Муьгъуьббатдин цІелхем.

САМБАР нар. къадардиз, гъисабдиз гзаф. *Югъ гъеле самбар ама. С. Ярагъви ашукъ Уьзден. Агалкъунар чІехибур вахъ Мадни хурай самбар, стха. М. Салахъ. Бутаяз.... дуст кас, валай самбар кхьинар авунва, за ви майишатдиз ревизия ракъурдайвал я...* К. К. Яд атІай регъв. **Синонимар:** гзаф, хейлин.

САМГЪАЛ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра нек квай хеб, ацадай хеб. *Субай хпер гъилелай ийир, Самгъалар метелай ийир... Лацан суьруьйрив Къугъвай хва дидедин. Ф. - Самгъалдин нек хъвана, руфун дулу хъана, Чархи кІамун чубандикай халу хъана, Хъфизва вун гъилер къведни далудаллаз...* И. Гъ. Девирдин рахун.

САМОВАР урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра токдик кутуна ва я цІун гул юкъвай финалди чай ргадай цурун къаб. *Гуьлмегъамед яшдиз фекъидилай чІехиди тиртІани, ада, самовардин мукъув ашукъна, чай цаз, вилик эцигиз фекъидиз гъуьрмет ийизвай.* А. Ф. Бубадин веси. *Зун исятда хкъведа. Самовардиз цІай Хъивегъин.* А. А. Лезгияр. *Паб хъфена, тадиз гъиле стаканар авай пІатІнус аваз атана, самовардин вилик туна.* А. Муграгъви. Ажалдин хура.

САМОЛЕТ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра лувар кваз мотордин къуватдалди цавай фидай гужлу улакъ. *Югъ нисини хъайи вахтунда Ахъегърин къилел цава, лекъ хъиз, къезил самолёт пайда хъана.* А. А. Лезгияр. *Дяведа танкар, маса машинар, гимияр, самолётар къвердавай гзаф ишлемшизавай.* А. А. Нажмудин Самурский. **Синоним:** аэроплан (айрупалан).

САМОУЧИТЕЛЬ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра жува-жуваз маса чІал чирдай ктаб. *Гъар са кас вичин къайгъуда, регъуьхбан цин къайгъуда лагъайвал, Къаюм самоучитель гваз хъана.* 3. Э. КУТВ-диз фена.

САН¹ туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ари, -ара нин-куьн ятІани гъисаб къурла арадиз атай нетижа. *Аламрун лап сан гзаф я...* Е. Э. Гъазанфараз *Рекъер! Рекъер! Къадар, гъисаб, сан авач!* А. С. Рекъер. *Пуд йис вилик республикадин газетри Дербентда 50 агъзур азербайжанви авайдакай кхъенай Са йис алатайла абурун сан 70 агъзур къалурна. Гила ина азербайжанвийрин сан 100 агъзурдалай алатнава лугъуз тестикъарзава.* М. М. Лацу лекеяр. *Къунишиди килигна мугъманрин сандиз, ТукІуна са лапаг суварин юкъуз.* И. Ш. Къудар. **Синоним:** гъисаб, къадар.

* **сан [сан-гъисаб] авачир <къван>** нар. къадарсуз гзаф. *Сан авачир къушунрин - Чапхунчийрин къилеваз Къарагънавай Теймурленг, Чулав пайдах гъилеваз. Ф. Къванцин гада. Рекъер, рекъер: Къадар, гъисаб сан авач!* А. С. Рекъер. **Синонимар:** къадарсуз <къван>, къадар авачир <къван>.

* **сан гун** гл., нин-куьн къадар лугъун, къадар тайинарун. *Зи хифетрин сан гуналди Кхъена тамам жедани?* Е. Э. Дуьньядиз. *Мад за гъикІин, жанابي Мегъамедбег. Зи папар лугъур къурумсахдин рушари пудани йисан и къилени рухузва, а къилени. Сибияр, кицІин гурулар хъиз, акъван ава хъи, гъич сан гуз жезмач...* Ж. Эфендиев. Азадвиллин рекъе.

САН йис существительнидин талукъвиллин падеждин рахунрин форма. *Кил. ЙИС.*

САНА нар. са чкада. *Гъикъван хъурай чун икІ чара, Зун - сана, вун сана ялгъуз.* Е. Э. Ялгъуз. *КІвалер, хзанар сана, вич масана.* А. А. Лезгияр. **Антоним:** масана. * **гъар сана.**

САНАГ суц.; и, -а; агар, -агари, -агара са чка. *Санаг Гъажу Нуьзуьран, муькуьнагни Кавха Къафаран кІвал я.* Я. Ш. Гъахъ квахъдач.

САНАЙИ араб, т-б., суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра хаммалдикай затІар гъасилдай, чилерикай яшайишдиз герек затІар хкуддай, емишрикай, майвайрикай тІуьн-хъуниз герек затІар гъасилдай производстводин хел. *Шумуд девлетлу гигантар, Шумуд санайидин мегъер Авуна байкъушд(ин) харапІар...* А. Ф. Дяве. * **залан санайи.** **Синоним:** промышленность.

САНАЙИЛАМИШУН т-б. гл., ни вуч; -да, -на; -из, -зава; санайиламиш авун, санайиламиш тавун, санайиламиш тахвун, санайиламиш хъийимир санайи арадиз гъун. *Съездди акІ месэла эцигнава хъи, социалист уьлквейри саналди кІвалахунин нетижада, гъар са уьлкве чарасуз яз санайиламишунни герек туш.* А. А. Лезгияр *Уьлкве санайиламишун социализм туькІуьрунин бинейрин бине яни?* А. А. Лезгияр.

САНАЛ нар. 1) са чкадал, сад хътин шартІара. *Гила чун вири санал хъайила, аяларни вервецІ жеда...* 3. Э.

Рамзият. Санал гуз хъайитIа садакъа, Жеда куьн межлисдин юкъва. С. С. Фекъияр. Чун къвед санал чIемни фу хъыз яшамии жезва.... Б. С. Хизан. - Мафи хала, къецихъ акъвазмир, ша кIвализ, - лагана за адаз кIвализ теклифна. - Гзаф вахтар я, санал чай хъун тавуна. Н. М. Жандар Магъамай. 2) сад хъиз, са гъилди.. Им муькуь шарагдиз килигайтIа, амани са жунгав къванди я, ибур къведни санал хутхуз жедайбур туш Ф. Кесибдин хва Къагъруман. - Зун галатнавач. Геж хъайила, а пата къуватар гзаф кIватI хъунухъ мумкин я. Къушун пайи-паяр авуна виже къведач. Вири къушун санал фирай душмандин винел. З. Р. Гъажи Давуд. Союздин членри чпин яратмишунрин месэляяр гъялунихъ галаз санал районда ва адалайни къецепата кыле физвай эдебиятдин, медениятдин саки вири мярекатрани активвилелди иштаракзава. ЛГ, 2004, 19. VI.

* **санал акъваз тавун** гл., вуж **жув секиндив тухун**. [Мирим] - А вини мягъледа авай гачалабурун ШаматI ава гъа! Къабандин хва и уьмуьрлук чарадан кIвалерал хъайиди я. Гила и калхуз куьмекдалди къве яч къачуна са тIимил динж хъана лугъуз, санал акъвазавач. Гъ. Гъ. Колхоз. [Жамал]. - Я стха Нихет, вун санал акъваз тIун. Гъ. Гъ. Колхоз.

* **санал тун тавун** гл., вуж-вуч ни-куь **инжиклу авун**. А вахтунда бугъади Санал тунач кал-гамиш, Ф. Бахтатар.

САНАЛДИ нар. са шумуд сад авуна. Съездди акI месэла эцигнава хъи, социалист уьлквейри саналди кIвалахунин нетижада, гъар са уьлкве чарасуз яз санайиламишунни герек туш. А. А. Лезгияр. Гъавиляй и пад а пад талгана чи мурадар саналди кылиз акъудун, халкъдин яшайишдин, культурадин, милли руьгъдин садвал мягъкемарна, хуьн лазим я. М. М. Хайи чилиз икрамда. Эхъ, гъа пIанIрусдик цIай кутурди хъыз, Гуьлдуьшана шаирдин рикIени муьгъуьббатдин цIай-чирагъ куькIуьрна, абуру саналди шадвилерни пашманвилер, бахтарни магърумвилер авай уьмуьр яргъалди кечирмишна. К. К. Шаирдин килфетар.

САНАЛНА (> санал авуна) нар. умумиламишна, къвед ва я са шумуд яз авайбурукай сад авуна. Сирер савда вичи захъди санална, Ахмакъ хъана, вичихъ умуд акална. Е. Э. Лагъ зи ярдиз.

САНАНИ нар. са чкадани. Гъич санани тахъай хътин Кияр шив ваз мубарак хъуй. Е. Э. БалкIандин тариф. Мад гъич санани ихътин лезет жедач, ам анжах дагълара ава, адахъ вичин авазар ава. З. Гъ. Югъ ачух жедайла.

САНАТОРИЙ урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра ял ягъунихъ галаз сад хъыз квалтIал сагъардай идара. Духтурри курортриз, санаторийриз фейила хъсан жеда лугъуз, вири отпускар гъанра акъатна. Вуч килигайтIа, чи дагъларилай хъсан чка садни авач къван. Б. Гъ. Заз эвера.

САНДАЛАР суц.; ри, -ра кIвачерал чIулаларди кутIундай, дабанар квачир, къезил, чими вахтара алуькIдай кIвачин къапар.

САНДУХ туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра тахтадикай раснавай кIвалин затIар (пек-партал, парча, фукъафун) эцигдай, вичел агализ жедай къалпагъ алай къуд пипIен затI. Вуч паталди зун яшамии жезва? Вучда и къве мертебадин кIвалерикай, ина авай къван имаратрикай?. Сандух ацIанвай парчайрикай? А. А. Лезгияр. Сандухдай акъудна са шуткар фуни хатрутрин мед авай чайдин къабленбек эцигна. За чапла гъилелди фан кIус атIуз метик къагъиз незвай. З. Э. Зулун пеш. Зун гъа инал ацукъда, - ада кIвалин пипIе, ракIарин къулухъ эцигнавай сандух къалурна. Н. М. Жандар Магъамай.

САНЖАХ туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра къекъуьндин чкадал бицIи кIаш хътинди галай раб. Дидедин хурудик гъамиша санжах жедай. Р.

САНЖУ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра юрфарин кIараб.

* **санжуяр къун** гл. 1) нин мекъивилелай санжуяр тIа хъун. Къуьнерин санжуяр къуна азарлу хъана. Зун хуьруьз хъфена. А. Ф. Лянет. Санжуяр михъиз къуна адан чанда фул гъатнавай. З. Э. Я пуд манат. 2) ни нин бегенмиш жедай ихтилатар авун. Вич шегъердиз ракъуррай лугъуз, ада чIехи стхадин санжуяр къазва. Р. **Синоним:** даматар къун.

САНИ санаг существительнидин актив падеждин форма. Кил. САНАГ.

САНИЗ нар. тIвар къан тийизвай, тайин са чкадиз. Абур дестебашчияр яз са шумуд кас хуьруьнбур галаз йикъа саниз кватI жез алахъзава. Ж. Эфендиев. Азадвиллин рекъе. Нуькверрин балкIанрал алай пурарар гъарда сад саниз гадарна, Сажидин Ярагъви ашукъ Уьзден.

САНИЗНИ нар. са чкадизни. АкI виже къведач, садра секин хуьхъ; Абур чи гъиляй санизни катдач. А. И. Къиргъин. - Твада чна вун рекъе, хзан сагъ хъайиди. АкI къе илифар тавуна за вун санизни ахъайдач... Я. Я. Сафурун вакIар.

САНИТАР урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) азарлуйрихъ гелкъведай къуллугъчи. - Райондин агъалийрин сагъламвал хуьнин къуллугъда алай вахтунда чпихъ хъсан чирвилер ва тежриба авай 94 духтур, 360 кас юкъван медицинадин работникар ва гъакIни 95 кас санитарар, технический работникар ава. ЛГ, 2004, 15. VII. 2) дяведин майдандилай хер-къацI алайбур кIватIдай къуллугъчи. 3) мектебра михъивилериз килигдайди.

САНИТАРВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера санитар тир пешекарвал.

* **санитарвал авун** гл., ни санитар тир къуллугъ кылиз акъудун.

САНИТАРКА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра санитар дишегъли.

САНИТАРКАВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера дишегълиди къилиз акъудзавай санитар тир пешекарвал.

* **санитаркавал авун** гл., ни дишегълиди санитар тир къуллугъ къилиз акъудун. Школада адаз къван хъсан гъич. садазни тарсар чидачир, вичини школада санитаркавал ийизвай. А. А. Умуд.

САНКЪУ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йри як алаз рганвай яцѳу кѳараб. Еке санкъу къуна сиве Къилди вичиз жакъваз кѳинда. С. С. Акбул жуваз аваз кѳанда. Ам къаршиламишай Ханума яргъи тѳвалуналлай санкъу адан гъиле вугана... З. Э. Муькъвел гелер.

САНКИАР суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра нагъакъан кас, чѳуру кѳас.

САНКИАРВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера нагъакъан касдиз, чѳуру касдиз хас тир кар, амалар.

* **санкѳарвал авун** гл., ни нагъакъан касдиз, чѳуру касдиз хас кар авун.

САНЛАЙ нар. 1) **сад хъана**. - Эгер квез зун кѳандатѳа, куьне вирида санлай зи сагълугъдай санал чай хъухъ. Ф. Гъуьлуьн руш. Чахъ инанмиш жемят садни амачиз, вири санлай, душмандал къарагъда, -лагъана Агъмеда... А. И. Самур. 2) **вири сад хъиз фикирда къурла**. Санлай ХХ асирда, яни са виш йисан къене, лезгийрин 70 далай виниз хуьрер михъиз терг хъана. Тек са Кѳѳар районда Дабур, Яргун, Куьрел, Шелехуьр, Хуьруьнхуьр, Гурсан, Магъмудахуьр. Цѳуру хев, Рутар, Пеленхуьр, Кучумахуьр, Легар, Чѳаракѳар, Юсуфахуьр... арадай акъатна. М. М. Чи чкайрин тѳварар.

* **санлай къачурла** нар. **умуми гъал фикирда къурла**. Чи коллектив гъамиша гъилле галачиз кѳвалах ийиз алахъна. Алай вахтунда, санлай къачурла, ина авай 345 кас, гъа гъисабдай яз 78 водитель чпин кеспидив рикѳ гъаз эгечѳавай инсанар я. ЛГ, 2003, 13. XI. Колхозчийри никѳерай ва саларай, санлай къачурла 28459 манатдин къимет авай культураяр кѳватѳна... ЛГ, 2004, 8. V. Санлай къачурла, "Эбеди ктаб" вичиз тешигъ авачир багъа ктаб хъанва. Амма гъар са гуьзелдик са синих жеда лагъайвал, гъайиф хъи, адак хейлин нукъсанарни квачиз туш. А. М. "Эбеди ктабдикай" веревирдер.

САНСУЗ нар. **къадар авачир къван гъаф**. Къизилбаширин къушунар девлетлу Къебела магъал талан-тарашина, сансуз мал-къара ва хъб-цѳегъ гъаз Шамахдихъ элкъвена. З. Р. Гъажи Давуд.

САНТИМЕТР урус, суц.; -ди, -да; -ияр, -три, -ийра метрдин виш паюникай са пай.

САНХЪАЙ нар. 1) **са терефдихъай**. Пиянбуру галтадунар акъвазар тийиз, гъарда санхъай гъа дишегълийрал вигъидай гъерекатар давамарда). Ж. Эфендиев. Азадвиллин рекъе. 2) **са рекъерай, тайин амалралди**. - За лагъайвал, санхъай чна а камунисрин чпин арада шулугъ тваз алахъна кѳанда. Муькуь патахъай, чна агъвал авай динж уртаббар гъавурдик кутун лазим я. Гъ. Гъ. Колхоз. Гъа и рушни гъа и гада авайвиляй дуьньяда Дурумлу я санхъай чикѳиз, санхъай хъижез уьлквеяр. И. Гъ.

САПАХЪ: * **сапахъ сарар** суц. патахъ, ири ва къери сарар.

САР¹ **йис** существительнидин гъафвиллин къадар. Кил. **ЙИС**¹.

САР² **йис**² существительнидин гъафвиллин къадар. Кил. **ЙИС**².

САРА, САРАЛ **сас** существительнидин чкадин падежрин формаяр. Кил. **САС**.

САРАГЪУЧ т-б., суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра дишегъдидин къилин чѳарар кѳевдай затѳ. - Яваш садра. Тади къачумир... - жаваб гана фахрачиди вичин сарагъучдикай хкатна лацу мег куьрс хъанвай къил галтадуниводи. З. Э. Муькъвел гелер. **Синоним**: **шуткъу**.

САРАЛИ туьрк, т-б., прил. **хъипи рангадин**. Кечмиш хъайи Ленин шаирди сарали янавай тарцин хилез ухиамишина. А. А. Хуси ягъдиз вафалу яз...

САРАЛУХ туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра чѳулав лекъ тѳа хъунин азар. Частуна жуьреба-жуьре азарар авай. Виридалайни пис азар саралух тир. А. Къ. Мад сеферда инсандин ажувликай.

* **саралух акатун** гл., ник чѳулав лекъ тѳа хъун.

САРАЛМИШ: туьрк, **саралмиш хъун** т-б., гл. **хъипи хъун**. Хъана саралмиш, даим даралмиш. Гъикѳ ийин агъмиш? Гъикѳ ийин саймиш? М. Ж.

САРВАН араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра тайин къайдада тунвай сесерин кѳватѳал. Багъда билбил - лугъунар хуш, Хуш сесерин сарван я зун. Ш. Садигов. Я дуьст кас!

САРАР, САРАРИ **сас** существительнидин гъафвиллин къадардин формаяр. Кил. **САС**.

САРМА суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра язавай патрондин пистонда акъадай яракъдин тадарак. М. М. Гъ. Русско-лезгинский словарь.

САРДАР кил. **СЕРДЕР**.

САРСАХ фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра бегъем фикир тагудай, анжах вичикай фикирдай. **Синоним**: **кстах**.

САРСАХВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера сарсах тир гъал. **Синоним**: **кстахвал**.

САРСАХВИЛЕЛДИ нар. сарсахвал хас яз, бегъем фикир тагана, кстахвиллин лишанар кваз. **Синоним**:

кстахвилелди.

САРСАХДАКАЗ нар. бегъем фикир тагуз. **Синонимар:** кстахдаказ, сарсахвилелди, сарсахдиз.

САРСАХДИЗ нар. сарсах яз. **Синонимар:** кстахдаказ, сарсахвилелди, сарсахдаказ.

САРУ фарс, прил. 1) мичИи-хъипи. 2) (чIехи. гъарфуналди - С) эркекдин хас тIвар - **Сару**. Куь дахни, зунни инлай фейи ЦIарудин стха Саруни санал цанар цазвай трактористар тир. Б. Гъ Заз эвера.

САРУБУГЪДА туьрк, суц.; - ди, - да; - яр, - йри, - йра къуьлуьн жинс. Сарубугъда туна къулухъ, Хархардиз майдан хъана хъи. С. С. ГъажикIа. Сала авай сарубугъда, Сарубугъда гурвал хъана. Гъ. Гъ. Адетдин къармахра. Вилик адан цуьквер алай чайникда авай чай, сарубугъда къуьлуьн фу, дуьдгъвер, къайгъанах квай. А. Ф. Бубадин веси. Вучда вуна сарубугъдад факайни, Паласадин ранг алачиз хъайитIа... А. С. Лезги куьче.

САРХУШ фарс, шишр, прил. еке ашкъидив, гъевесдив ацIанвай. Яд - уьмуьр я, яралуг туш Чурурдай жигер. Яд -им фу я, чан я сархуш, Я мелни мехъер. А. Ал. Андреян булах. Анжах чи къуш тушишр сархуш, Гуя тир хабар. А. Ал. Лацу лифер. Къуд пата хъуьтIуь гайи азабар чандай акъудиз, гатфарин чими рагъ гузвай сархуш хуьруьн нуькIверин ванер гъатнава, чуьллерилай бугъ алахъзава, тарарал тIурар хъиткъинзава. М. В. Гъарасатдин майдандал.

* **сархуш авун** гл., ни-куь вуж еке ашкъидив, гъевесдив ацIанвай гъалдиз гъун. Зун бахтлувилиш ашкъиди сархуш авунва! Къ. М. Экуь инсан.

САРХУШАРУН гл., ни-куь вуж-вуч; - да, - на; - из, - зава; сархушар авун, сархушар тавун, сархушар тахвун, сархушар хъийимир еке ашкъидив, гъевесдив ацIанвай гъалдиз гъун. Гагъ ада ви иер чиниз Гуда таза теменар, Чи дагъларин шагъварди хъиз, Сархушардай сегъерар. Б. Къурдулов. Гъевесдин гад...

САРХУШВАЛ суц.; - или, - иле; - илер, - илери, - илера еке ашкъидив, гъевесдив ацIанвай гъал.

САС суц.; - ра, - ра; - рар, - рари, - рара 1) недай затI сиве къун патал, жакъун патал сиве авай кIарабдин орган. # ~ акъудун, ~ хъиягъун, ~ тIа хъун, сарар чуьхуьн. Манкъулиди вичин макъар хътин сарар дуьздак акъудна. А. И. Самур. Адан хци сараризни гужуналди муьтIуьгъ хъайи чуьхвердай акъатна мецихъ галуькъайди сивер ртIидай туькъуьлвал хъана. А. Исм. Алуькдайд ахвар. Са гъал такъат кумай чакъалри ажугълувилай сарар сарарал илисна, чеб ацIурар авур сикI жуьгъурна. Къ. М. Душмандин тум. Кици сараривди кIерец хана, хъиреяр гадриз хехвер жакъвадайла, Магъсуд гъейран хъана амуькдайд. М. В. Гъарасатдин майдандал. 2) векъ-сам кIватIзавай цуьруьгъуьлдин тупIар хътинбурукай сад. Мукалар, дергесар хци ийизвай, цуьруьгъуьлдиз ва ругунриз сарар хъиязавай, арабада гиз, викIина кIар твазвай, алеррик къам кутазвай. 3. Э. Муькъвел гелер. 3) юг гатазвай ругундин кIаник пата акIурнавай кIеви къванцин кIус(ар). * **виликан сарар, некIед(ин) сас.**

* **сарак акатун** гл., вуж, вуч нин аслу гъалдиз аватун. Залум Деникинни Колчак Акатна фяледин сарак, Авуна кукIвар, Дагъустан. С. С. Дагъустан. **Синоним:** пацук акатун. **Антонимар:** саракай хкатун, пацукай хкатун.

* **саракай хкатун** гл., вуж, вуч нин аслу гъалдай акъатун. Гъайиф, ам зи саракай хкатна, тахъайтIа чирдай за. Р. **Синоним:** пацукай хкатун. **Антонимар:** сарак акатун, пацук акатун.

* **саралай авун** гл., ни вуж-вуч 1) бегъемвилелди нез тежез, сарарив жакъваз, сас ягъиз алахъун. 2) тIуьна терг авун. - Хъфена тадиз къада за сиягъ И тамавай къван гъайванрин вири. Ахпа саралай ийиз гъар сиягъ, ЯцIу ийида за жуван фири. А. С. Хцихъ галаз ихтилат. **Синоним:** чакъвалай авун.

* **саран кIаник кутун** кил. **сарак кутун.**

* **сарар хци авун** гл., ни. алахъун, гъазурвал акун. - Гила ада вичин, гъиле авай куьлуь къушунралди сифте куь отряд терг ийида лугъуз, сарар хци ийизва, - элячIна Пайтеров партизанрин мукъаят артухарунин ва женгинин месэлайрал. И. Къ. Смоленский чилел. **Синоним:** сас регъуьн.

* **сарар экъисун** векъи, гл., ни низ хъуьруьн.

* **сарари калар авун** гл., нин гзаф мекъи хъун, мекъивал гъисс авун. А чIавуз Махнодин къушундикай чуьнуьх хъайи Нямет тек амуькъна, рикIикай туртур хъана, сарари калар ийиз, хъуьтIуьн йифиз нянлай пакамалди чухурда тIакъанай. 3. Э. Йифен тIурфан.

* **сарариз къилав гун** гл., ни 1) рахунар авун, ихтилатар авун. [Къаравили] О, Селим Бадрудиневич, куьн атана инал, заз са чIар къванни канач. Куьн акун, квехъ галаз сарариз къилав гун заз гъамиша хуш кар я. Н. И. Гъакимрин папар. 2) яргъалди ийидай тIуьнрик умуд кутун. Къве вацралай халуд хцин мехъер я, гъавилай зани зи сарариз гиламаз къилав гузва. Р.

* **сарарикай (сарарин кIаникай) рахун** гл., вуж наразивилелди, артух хуш авачиз рахун. -Анжах Алидарал адалай нарази тир саягъда, Сарарин кIаникай жаваб гана Умалата. М. Ш. Шад хабар. -КIвал чна ваз аквада, юлдаш учительница, анжах ваз бегенмиш жедатIа, чидач заз, сарарикай хъиз рахана директор. Я. А. Гуьлдесте.

* **сас кутун** гл. 1) куь къун, сараралди кIасун (кицIи). 2) регъуь техил регъведайвал сас (сарар) кутун.

* **сас регъуьн** гл., ни низ ажугълу хъун, масадаз зарар, зиян гуз алахъун, къисас къун. Димкадиз амуькнавайди сас регъвез мурта авай гагъ Андрез, гагъ Аминатаз килигун тир. И. Къ. Смоленский чилел.

Бонапарта мадни сарар регъезва: - Валлагъ, чеб за ийида хьи тикеяр... М. Б. Зун ва Наполеон.

* **сас саравай къакъудиз тахъун** гл., нивай гъамлувиликиди, фикирдикди рахадай ашкъи тахъун. Ийидай къван веревирдер, Къакъуд жезмач саралай сас. С. А. Вевирдер.

* **сас сарал илисна нар.** эхиримжи къуватар кIватI хъувуна.

* **сас (сарар) хъиягъун** гл., ни 1) сас (сарар) ягъунин гъерекат тикрар хъувун. 2) сиве авай сас акъатайла, адаз эвез яз духтурди масад хутун.

* **сас (сарар) экъисун** гл., ни низ вич бегенмишариз алахъун (шитвилер авуна). [Гъуъруханум]. - Я чан къужа, Мад ваз тийишжир кар авач. Зун гъамиша ахварайни а рушан къайгъудик ква. Жуван велед я, рикIиз иширин я. Ам агакънава. АвтIа патахъ Али чидани ваз? Адахъ галаз сас экъисзава лагъай ван галукъна захъ. З. Э. Гуълзада.

* **сас ягъун** гл. 1) са вуч ятIани сарал гъалчун; 2) сас (сарар) илиснулди гел кутун ичиник (емишдик); 3) регъв гъуър регъез жедай гъалдиз гъун. **Синоним:** сас кутун.

САТАМ нугъ., суц. са мам квай цIегъ ва я хеб. Ф. А. Г. ОЛЛЯ.

САТИН урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра памбагдикай ва я ипекдикай хранвай парча. КъазунайтIа ви будушкадин хел, Хъурай зун аниз хъиягъдай сатин... М. Б. Къе кIур гуда...

САТИРА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра художественный эсерра гъакъикъатдин эйбежер терефар къалурдай жанр. Сатира яшайишдин, инсанрин тис мурдар, эйбежер гъалар, сифетар дуъздак акъуддай ва абур тергун, тислемешун, абурун аксина женг чIугун патал, абурукай ягъанат авунин, абурал хъуъруьнин формада туькIуърнавай произведенийриз лугъуда. М. М. Гъ. Чехи шаир. Сатирадин роман яз тестикъзавай «Пад хъайи рагъ» романдик мифологиядин жердин къати лишанарни ква. С. Алиева. Лезги литературада роман арадал атуникай.

САТИРИК урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра сатирадин эсерар кхъизвайди. Сулейманан сад лагъай девирдин шишриккай ва и девирда абурун асул лишанрикай рахадайла ам лезги шаиррикай гзаф гъунарлу эвелимжи сатирик шаир тирди къалур тавун виже къведач. М. М. Гъ. Чехи шаир.

САТИРИКВАЛ суц.; -или, -иле; -тер, -илери, -илера сатирадин шиирар кхъидай пешекарвал. И цIийи девирда, совет власть гъалиб хъайидалай. къулухъ, Сулеймана вичелай тек са сатириквал ваъ, тек са инсанрин усал хесетрал хъуъруьн, абурун синихар къалурун ваъ, гъакI абурун хъсан сифетар къалурунни..., бахтатар уьмуьрдин тарифунни алакъдайди субутна. М. М. Гъ. Чехи шаир.

САТУЛ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра цурун еке кружка. За сатул гъана. Зун кIвализ фена гъаятдал хкведалди Халиса цел фенай, заз анжах адан ичIи квар ахкунай. Бадеди сатулда яд цана Хелеф халу дал яргъи авуна. А. Къ. Нехирбанни лекъ.

САУНА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра къайи ва чими ятар, къуру гъава авай эхъведай чка. Республикадин меркезда къугъунрин (игорный) бизнесди гегъенидиз цуьк акъуднавайди, саунайра, казикоьра, дискотекайра шаклу крар къиле физвайдакайни лагъана. ЛГ, 2005, 31 III.

САФ¹ фарс, суц.; -уни, -уна; -ар, -кр, -ари, -ара техил, гъуър михъун патал эчIядай алат. Ирид фарин гъуър сафунай яна. Ф. СакIандин кикев гвай сафуна къуьл эцяна, саф элкъез-элкъез кIвалин муькуь къилиз акъатна. А. А. Лезгияр. Сафуна авай пул акур далдамчидин чиник хъвер акатна, далдамди кIарарив хам къазунзавай. С. Ярагъви ашукъ Уьзден. * **цIийи саф хкунал, цIийи свас кар-кеспидал,**

* **саф-саф хъун** шишр., гл., вуч гзаф тIеквенар авай гъалдиз атун. КIвалаяй са къари экъечIна. Дуьньяяр акур, саф-саф хъана, вични сифтегъал рангни квадарна рагъул са затIуниз элкъевенвай шалдин кIаникай... чIарар хкатнавай. Гъ. М. Им къван, им ни терез. **Синоним:** тIекв-тIекв хъун.

* **саф хъиз авун** гл., ни-куь вуж тIеквенар акъудун.

* **сафуна авай мух хъиз зурзун** гл., вуж кичIевилин гъиссери къуна бедендик зурузун акатнавай гъалда хъун. И вахтунда зун сафуна авай мух хъиз зурзазвай, - лугъузва Эскендаран Бажиди. Къ. Къ. КIири Буба.

* **сафунай килигайда, - ваз зун гъикI аквазватIа, заз вунни гъакI аквазва, - лагъана мисал 'вун захъ галаз гъихътин алакъайра хъайитIа, зунни вахъ галаз гъакI жедатIа манадин ибара.** -Адан чинин ачухвал ви чинилай аслу я. Сафунай килигайда лагъана хьи, ваз зун гъикI аквазватIа, заз вунни гъакI аквазва. Вири гъа и гафунин къене ава. З. Э. Арифдиз ишара. Сафунай килигзавайдавай, ваз зун гъикI аквазва лагъана хабар къурла, жаваб ганалдай: - Ваз зун гъикI акваватIа, заз вунни гъакI аквазва. А. М. Вучиз икI я?

* **сафунай ягъун** гл.; 1) ни вуч техил михъи авун патал сафуниз вегъена тIеквенарай авадарун. Малум тирвал, техил буллухвилелди авай касди, ам регъуьз тухудалди сафунай яна хапуриштурдикай михъда. З. Э. Муькъвел гелер. Гъар экънахъ вун верчерин мукара къекъез жедатIа, гагъ вун фу чрадай гъуър сафунай ягъиз айвандик ацукъна аквада, гагъ нек ацаз калик жедатIа... М. В. Гъарасатдин майдандал. 2) ни вуж гзафбурукай сад хкъягъун. Амма дарвал аваз, хизан къалин яз акъакъ тийиз хъайила, михъунар арадай акъатда... Гъа икI советрин властдин сифтедай идарайра къуллугъчяр сафунай тияна эцигизвай. З. Э. Муькъвел гелер.

* **сафунай язавайди хъиз** гл. къалиндиз ва гзаф (марф, жив къун). Сафунай ягъизвайди хъиз марф къвазвай юкъуз Сулейман гъаниз фенвайди тир къван. З. Э. Кек галкIизва. Куьлуь чиг квай. На лугъуда, им

сафунай ягъизвайди я. Куьчедал акъвазиз жедай тегьер авачир. З. Э. Рамзият. Жив сафунай ягъизвай югъ тир. Гъаятни къацланвай. З. Э. Скульптор.

САФ² араб., шишр., прил. **михъи**. Рикле дердер ава гзаф, Инсан амач къилихдиз саф, Кесиб халкъди гузва къе гаф, Куьтягъ хъана такъат, билбил. М. Алп. Билбил. За ялзава - чара авач - жезмай къван Зи къисметди хиве тунвай саф парар. М. Агъмедов. Зи дуьнья.

* **саф хъун** шишр., гл. **михъи хъун**. Вуч я мебелъ? Тахтадин патар. Вуч я Гъамга? Шуьшедин къапар. Сагъ хъурай, Саф хъурай Зи риклин кусар! А. Ал. Хъен галачир рикI.

САФА араб., шишр., суц.; ~ди, -да; -яр, -йри, -йра **лезет**. Чир хъанач дад сафадин. А. Ал. Пуд тахан триолетар. Уьмуьрдикай тахъай вафа, Гъайиф къвечни чIугур жафа? Катайла вун туна сафа, Уьзден, вуна вуч лугъуда? С. Ярагъви ашукъ Уьзден.

* **сафа хъун** гл., **лезет хъун**. Гатун жафа ХъуьтIуьн юкъуз жеда сафа. И. Гъ. Вун жегъилдиз...

* **сафа къачун** гл., ни нивай **лезет хкудун**. Гъелбет, ада чIугур жафа, Эхир ада къачуд сафа. Гъиле къуна зурба бафа, Заз адан гъайбат акуна. С. С. Заз Инжиханан зегъмет акуна. Инал къведа къачуз сафа Гъатта начагъ кас. Гъяркъуь хъана мадни юрфар Квахъда чандин пас. А. Ал. Андреян булах.

САФАВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера **сафа авай гъал**. Инал, и пак тир пIирел, Аллагъдивай сафавал Кланзавай ЧIавуз къванни нефсиниз тербет гуз жезвач. С, Ярагъви ашукъ Уьзден.

САФАЛУ прил. **лезет квай**; **лезет гудай**. Ина авай къизилгуьлер сафалу, Гила ина теменрин руьхъ къугъвазва. А. Ал. Ина авай...

САФАР¹ **саф** существительнидин гзафвилини къадардин форма. Кил. САФ.

САФАР суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **гамунин нехиш**. Кикер, клекер, фулар, сафар - Яраб сирлу нехишар? Ф. Н. Бубуйрин чуьл.

САФРА¹ араб., суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра **къене авай лекъини арадиз гъизвай къацувални хъипивал** акахънавай ранг алай туькъул жими затI.

* **сафра хун** гл. **сафра азардикай хкудун**. Тадиз хуьруьз хъфена, цIевегъ хъвана, сафра хана Канда. Маса чара авач. З. Э. КУТВ-диз фена.

* **сафра хъун** гл., вуж **сафра азарди къил гун**. Тарал алай къацу ичер, Абур немир, сафра жеда. ДакIанбуруз фимир, рушар, Къилъй-къилиз жафа жеда. Ф. Ветегадиз герекбур вун хътин неречIар туш Ана ви кар авач, - лагъана имиди. Вун ана къай фена сафра жеда. З. Э. КУТВ-диз фена.

САФУН гл., ни-куь вуж-вуч; -да, -на; -из, -зава; **саф авун, софт авун, саф тахвун, саф хъийимир** кукIварун, тармарун. Амма захъ зи атIай фикир-гаф ава. Ваз гъакъванни гуьзелзавай женнетди Чи азадвал, чи муьгъуьббат сафзава. З. Къ. Вуна пара тарифзава женнетдин.

САФУТI араб., суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) **дишегълийрин гъалар-рапар твадай самарикай хранвай элкъвей къезил затI**. Набат диде гъиле сафутIни аваз, рикIик къалабулукъ кваз инихъ-анихъ килиззавай. "Литературадин дагъустан", 1989, № 5. 2) **самарикай хранвай къилел алукIдай элкъвей затI**. Ада вичин ЧIар фейи къилел алай сафутI са къерехдиз, чIурал, гадарна. А. Фет. Къерен къванер.

САХАВАТ араб., суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **вичиз авай затI масадаз гуз гъайиф текъведай, гъил ачух**.

Синоним: **заха**.

САХАВАТВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера **вичиз авай затI масадаз гуз гъайиф текъведай хесет, гъилин ачухвал**. Нефсалиди вичин гъилер цIийиз экъечIнавай ракъинихъ яргъи авуна, адан гъунаррин, адан сахаватвилини тариф ийиз башламишина. А. И. Къиргъин. **Синоним:** **захавал**.

САХВ нугъ., суц.; -ди, -да; -ар, -ари, -ара **сад-садал алчуд хъана чилъй фидай шуькIуь набатат**.

САХИХ туьрк., прил. **гъакъикъи**.

САХИХВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера **гъакъикъивал**.

САХЛАМИШ: * **сахламиш хъун** гл., вуж-вуч **пуч тахъана, къин тавуна амуькун**.

САХЛАМИШУН гл., ни-куь вуж-вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; **сахламиш авун, сахламиш тавун, сахламиш тахвун, сахламиш хъийимир пуч тавун, къин тавун**.

САХНАХ туьрк., суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **дергес тумунихъ акалдайла гъалдзавай ракъун уьнуьг хътин затI**.

САХСИ туьрк., суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра **дараматдин къав кIевун патал кайи чепедикай ва я цементдикай авунавай къуд пипIен материал**. Сахсийрал, абуру гару тухун тавурай лагъана, инлай-анлай къванер эцигнавай. А. Къ. Нехирбанни лекъ.

* **сахси ягъун (чIугун)** гл., ни **сахсидалди кIевун.... клубдин сахси янавай къавун чIередин къилел симер алай къакъан къве ланиш кукIурнавай**. А. А. Умуд. Алахънава устIар жегъил сахси чIугваз кIвалерал... Къ. Р. Чинарар. **Къавариз шифер, сахси, ракъ янавай, багъ-бустан, шуьшебенд айванар галай къве мертебадин кIвалер саки виридахъ ава**. ЛГ, 2004, 28.П.

САХСИДИН прил. **сахсидикай раснавай**. Чиле акIурнавай фитедай хъана чIулав хъанвай даяхрин

гъварарал сахсидин къав алай. А. Къ. Нехирбанни лекъ.

САХСИЧИ туърк, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра сахси ядай пешекар.

САХСИЧИВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера сахсичидин пешекарвал.

* **сахсичивал авун** гя, ни сахси ядай пешекарвал авун.

САХТИЯН фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра лапагрин хамуникай авунвай тумаж.

САХУР дин, суц.; -ди, -да; ар, -ри, -ра Рамазан(дин) вацра пакаман ярар алукъдалди фу тІуьн.

САХЪ йис сушествительнидини чкадин IV падеждин рахунрин форма. Кил. **ЙИС**.

САЧ туърк, суц.; -уни, -уна; -ар, -ари, -ара цІал эцигна фу чрадай, техилдин тварар акъугъардай чугундин алат. КъацІал алай сач хана, Атай енгед кІвач хана. Ф. Шагъ-Буба халудин гъаятдин са къерехда къве дишегълиди сачун фар ийизвай. Сач къванер эцигна туькІуьрнавай къул хътиндал эцигнавай. А. Къ. Нехирбанни лекъ.

* **сачун(ин) фу** суц. сачунал чрай фу. ЦІакул янавай сачин фуан арада тваз, къел вегъиз, бугъ алахъзавай картуфар гъикІ недайтІа, рикІел аламани? Р. Гъ. Зи ирид стха.

САЧАХ туърк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра са квехъ ятІани галай куьрс хъанвай цІилер. Вун, гарданда чам туна, сачахар галай лацу шалдин пІипІ къуьнелай вегъена, ... къведай. З. Э. Муьгъуббатдин цІелхем.

САЧУЛ прил. Кавхадин гадани сачул, са таханди я. З. Э. Муьгъуббатдин цІелхем.

САЯ фарс, прил. 1) **са рангунин**. Сад муькуьдаз ухшар тушир; сад муькуьдалай чІехи ва я гъвечІи тир... сад цІару ва я рехи, муькуьдан ранг сая чІулав ва я лацу тир... А. Исм. Эхиримжи къув. 2) **лайихвал, лайихлувал**. 'Урра! - лугъуз ацукъдач вун, Рази хъана къайдадал, Сая амай къван амуькда вун - Вегъез тадач арадал. Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз. Адан саядихъай кичІе хъайи завай, ам алатайла къванни экъуьгъиз хъанач. С. Ярагъви ашукъ Уьзден. 3) **таъсир**. Хъиз за бубавал авуна кІанзавайди тир, са фасикъди ам захъайни чинеба Бакудиз фялевал ийиз тухвана, гъана Инкъилабчийрин саядик акатна. С. Ярагъви ашукъ Уьзден. - Эй, дуст! На чаз а Аслан ва Юсуф ханарин фигъилрикай хабар авач лугъузвани? Аслан хандин саядикай хкечІиз кІанзавай Юсуфаз дах маса гана, урус пачагъдивай къуллугъар къачуз кІанзава. С. Ярагъви ашукъ Уьзден. Ашукъдин сесини чан алачир шейърни саяда твадай, ада мани лугъудайла, гъатта гуьнейрай авахъзавай шимерни акъваздай, З. Гъ. Лезгийрин риваят... вичиз гайи суалдиз бегъемвилелди жаваб гузвачир, на лугъуди ам залан дердийрин саядик акатнава... З. Гъ. Уьмуьрдин сирнав.

* **сая рак** суц. чина нехишар авачир са хилен рак.

САЯГЪ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра къайда. «Сагъ хъуй» лугъун «досвидани» - Им маса саягъ хъана хъи. С. С. Девлетлуяр, чиновникар.

САЯГЪДА кІус. тегъерда. Дуьа кІелайдалай гуьгъуьнлиз, къил кІарцІи ягъай саягъда, вичин рикІ ацукъай, Херем секинвилелди кІвалихъди рекъе гъатнай. С. Ярагъви ашукъ Уьзден. **Синоним:** хъиз.

САЯХВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера мукъаятвал. Исятда вахтар гзаф чІурубур я, къил акъудун четин хъанва. Гъар акатайдан чІалахъ ягъана, яб гана жедач. Саяхвал хуьн чарасуз я. А. И. Самур. Душман пехъи жердавай Къазимегъамеда вичин саяхвални артухарна кІвалах мадни гужлу ийизвай. А. И. Самур. **Синоним:** мукъаятвал

СБЕРКАССА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра граждари чпихъ авай пул харж тахъун патал ва адал артухан процентар атун патал эцигдай гъукуматдин махсус идара.

СВАЛ суц.; -ди, -да; -ар, -ари, -ара дагъдин нуькІ. Зун садлагъана кегъкир хъана амуькнай: таниши тушир дагъдин къекъуьнра гъалтай такабурлу суван къунар, инлай-анлай къурху кваз къарагъай сваларин уьфтер, къуд патаз атир хъченвай цуькверин хунчаяр рикІелай алатай хъиз тир... Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз. Тек жигъирдиз акъатна свал, Таза чигер дадмишина лагъ. П. Ф. Мани.

СВАР суц.; -ци, -це; -ар, -ари, -ара сагъ затІунай акъатай хъиткъер. Мукъва-къилийрив закай фад хабар агакъна. Духтурди чапла патан юрфай свар атанвайди тайинарна. Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз. **Синоним:** фер.

СВАРАГ туърк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра са шумуд кас санлай, са шумуд касдин кІватІал. Адан свараг мукъва жедайла, рекъи, гъугъ ацалтна, залан машинар фидай ван къачудай. А. Э. Квак. **Синоним:** гуругъ.

СВАРЩИК урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра ракъ цІурурна ийидай кІвалахрин пешекар... чи сварщик Къадир хътин зегъметкеши, намуслу. къанажагълу кас заз акурди туи. Х. Ш. Гъилер - къизилдин, крар - заргардин.

СВАС суц.; -уса, -уса; -усар, -усари, -усара 1) гададиз пабвиле гъизвай руш. Абдулмуминаз мехъердай вахт хъайила, Салегъат хала сусахъ яргъара къекъвенач: ада къуниши Мирзали халудихъ галаз къавумвал авун къетІна. Х. Ш. Камаллу, марифатлу, адалатлу... 2) диде-бубадиз, вах-стхадиз чпин хъиз, стхадиз пабвиле гъанвай дишегъли. 'Матишкаяр" лугъунин себеб ам я хъи. и тухумдин итимриз чпин дишегълийрал, папарал, сусарал, матишкайрал хъиз, чІагай парталар алукІиз кІанда. С. М. ЦицІигъ-наме.

* **свас гъун** гл. 1) ни **эвленмиш хъун**. свас гъайшла, гъвечли гадани шегъердиз хъфена. ЛГ, 1992, 31. X. 2) каузат., ни низ **эвленмишарун**. Бубади тади гъалда гададиз свас гъана. Р.

* **свасан паяр** суц. **гъуьлуьз тухвай руша гъуьлуьн мукъва-къилийриз вичин патай гудай затIар**. Мехъерикай заз свасан паяр гъида. ЛГ, 1992, 25. II.

* **свас тухудай (тухур) макъам** суц. **бубадин кIвалайя руш гъуьлуьз тухудайла ядай макъамдин тIвар**. Язава макъам, акъализ ванер, Язава анжах свас тухур макъам. А. Ал. Гъвечли далдамчи.

СВАСВАЛ суц.; - или, - иле; - илер, - илери, - илера **свас тир гъал**. Къилел алай бишмедикай Ваз свасвилин дуьгуьр хъурай. Ф. КIанидахъ галаз фидай уьмуьр бахтаварди я, ширин вах, свасвилин парталар за атана алукIа вал. Анжах мехъерар гежел вегъемир. С. Ярагъви ашукъ Уьзден.

СВАХ суц.; - ухва, - ухва; - ухвар, - ухвари, - ухвара **сивин къвалара жедай кIеви ва еке сас**. Саларбандиз - салар, Лежбердиз - малар, Юг гатайдиз - хвар, Динжвиллиз ахвар, ЗатI жакъваз сухвар ХунI ярашугъ я. С. С. Квез вуч ярашугъ я. Ви сифте кам. Яраб чаз мус аквадатIа?. Мус ви таза аби хьирхъам Свах экъечIна дакIвадатIа? А. С. Хцихъ галаз ихтилат. Ваз чида хъи, Мердан стха, сухван тIал яман шей я. Гъавилай тIазвай свах акъудна кIанда. А. Р., Я. Я. Хендедадин мехъер.

* **акъулдин[камалдин] свах**.

СВЕС нугъ., суц.; -ди, -да; -ер, -ери, -ера лил.

СВОЛОЧЬ урус, рах., в., суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **угъраш**. [Мегъамедбег]. А сволочдин тIвар гила къве йиса зи буржар алайбурун списокдай акъатзавач... Ж. Эфендиев. Азавилин рекъе.

СЕАНС урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра; **са гъилер (са сеферда кино къалурдай вахт, са сеферда са вуч ятIани ийидай вахт)**. [Селим]. Зун экстрасенсдин сеансриз физ са шумуд югъ я. Ада руьгъдикай хкатзавай ерияр, лишанар чкадал хкиз куьмек гузва. Н. И. Гъакимрин папар.

СЕБ араб, суц.; -перар, -перри, -перра **экъуьгъун(ар)**.

* **себ [себ-сив] гун** гл., ни низ **экъуьгъун**. Гагъ себ гудай, фитне твадай кулакри. А. Ф. КъатI-къатI авур зунжура. Вун кIантIа йикъ, кIантIа вуна тIебиатдиз агъузар ая, себ-сив це. Адаз хабар авай затI туш. А. А. Пад хъайи рагъ. [Зарлишан]. Агатмир зав, алчах, за ви къил кукIварда (ягъиз гъазур жеда). Рагъметлу дидедиз себ гудай кафир. Квахъ зи вилерикай! Н. И. Гъакимрин папар. - Вуч жеда къван! - патав хтайлани сеперар гун давамарна ада. Агъ, мердимазар! Ламран хва! Кепеюгъли! Инсан яни ам... Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз.

СЕБЕБ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) **са вуч ятIани арадал гъизвай маса затI**. Яратмишина лукI Аллагъди хъун себеб аваз панагъди. Е. Э. Нехирбан. Абурун арада, къве терефдинни ругъанийри тунвай зидвал, сад-садаз негъвал, душманвал амач лагъайтIа жезва. ИкI хъунин себебар ава. Къ. М. Рекъин риваятар Жегъил шаиррин произведенийрин чIал векъиди, зайифди хъунихъ маса себебни ава. А. С. Жегъил шаиррин яратмишунрин бязи месэлайрикай.... сакIани яргъалди чIугур са фикир къилиз къвезвач, и кардин себебни, аквадай гъаларай, марф я. З. Гъ. Лезгийрин риваят. Чахъ гилани са туькIвей, вич пешекарри хъсанди яз гъисабнавай Дагъустандин тарихдин ктаб авач. Себеб ам я хъи, чна мукъуьфдивди Дагъустандин вири халкъарин, гъар са халкъдин, гъар са хуьруьн, азад обществодин, тухумдин, тарихда вичин тIвар тунвай инсанрин яшайиш, абурун кIвалахар, яратмишунар чирзавач. С. М. ЦицIигъ-наме. **Синоним: делил.** 2) **чара**. Жедач жал дердиниз чара, Себеб дарман, алагуьзли? Е. Э. Алагуьзли.

* **себеб хъун** гл., вуьж-вуч **са кар къилиз акъатуни акъуд тавуни кар хъун**. ЧидайтIа квез халкъар вири Вилик финиз себеб жери, Дидедин чIал туна, гъейри Патан са чIал вуна къачур... Н. Ш. Гъайиф. Гзаф азабар ва зегъметар чIугуна арадал гъайи бахт, сабурулувал, дурумлувал ва инанмишвал акъакъ тавун себеб хъана, инсандин гъилай акъатдай вахтар гзаф жеда. З. Э. Рамзият.

* **себеб яз нар. са кардин нетижа яз**. Анжах са кар гъеле туькIвенвач; микрофонар, эквер тахъун себеб яз, кутаз хъанвач. М. Б. Цийи мискIин. Абурун виридан чалишмишвилер себеб яз къе чи карханадал чан хтанва. ЛГ, 2004, 15. VII. **Синонимар: нетижада, ужунда**.

СЕБЕБВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера **себеб тир гъал**. Драмадин эсерда диалогдивай къетIен истемиишунар. ийида: ам сегънедин шартIарив къурди хъун, яни ада артистрин къугъунин патяхъай материал гун, иштаракзавай ксар рахуниз ва абуру кар авуниз себебвал авун, абурун гъиссер, рикIин гъалар лугъун лазим я. Н. А. Литературадин хрестоматия, 1966.

СЕБЕБКАР суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **са кардин себеб тир затI-кас**. Пакамаз маргъузар авахъзавай Селиматан чина рагъ ава. Ам безетмиш хъанва. И гъалдин себебкар Каминат я. Ада гъакъикъат чирна, вичин дуст гъавурдик кутуна. З. Э. Арифдиз ишара.

СЕБЕБСУЗ прил. **себеб авачир**. Вун себебсуз хъана пашман. Е. Э. Къарагуьз. Ахпа гъикI ятIани адаз вичин наразивал себебсузди яз жагъанай. А. Къ. Нехирбанни лекъ. ЦIугъар, гъугъар акъудиз, абуру, себебсуз чтин секинвал чурна, рикIерик къалабулух кутур кчалай наразивилер къалурзава. А. Исм. Эхиримжи къув.

СЕБЕТ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) **тIваларикай хранвай чIехи зимбил**. Бубади шуькIуь тIваларикай себет храна. Р. 2) **инсандин, гъайвандин скелет**. Сурар селди тухвана, инсанрин себетар винел акъатна. Р.

СЕБЗЕВАТ фарс, т-б, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра салан къацу хъчар, пешер недай набатат.

СЕБИ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра аял (хурудихъ галамай). Мад за гъиклан, жаноби Мегъамед-бег¹.. Зи папар лугъур къурумсахдин рушари пудани йисан и къилени рухузва, а къилени. Себияр, кицтин гурицлар хъиз, акъван ава хъи, гъич сан гуз жезмач... Ж. Эфендиев. Азадвиллин рекъе.

СЕБУН гл., ни низ: -да, -на; -из, -зава; себ авун, себ тавун, себ тахвун, себ хъийимир сада вич масадалай наразивилин лишан яз адаз пис гафар лугъун, ракъурун. Гъайвазани себзава: «Идани вуч авунай? Лагълагъчи, келледа ветI авай Мухсут зи чандал вегъена. А. И. Самур. **Синоним:** экъубъгъун.

СЕВ суц.; -ре, -ре; -ер, -ери, -ера тамара жадай, къалин ва яргъи чIар алай, яцIу кIвачер квай еке, къуватлу вагъши гъайван. # диши ~, эркек -; ~рен шараг, ~пен бала; ~рен магъара. Ам, ракъара тунвай сев хъиз, кIвале пехъивилелди къекъвена. З. Къ. М. Рекъин риваятар. Садра суван яцарин гъуърчез фейила адал хер алай сев гъалтналдай. Яргъал чIугур дяведа ам севрел гъалиб атана. А. И. Къиргъин. Къубд хъфена гъатна гужа, Сверен патав экъечIна парс. А. Ал. Атана къубд.

СЕВГИ туърк, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра уьмуърдин юлдаш жез хкъянавайди. Къариблухдиз акъатайла, Чара севги къаз тахъуй, яр. Ф. **Синоним:** кIаниди, яр.

СЕВДУЪГУЪМ¹ туърк, прил. кIани, рикI алай. Алагуъзли севдуъгуъм яр, ХунI масадаз гъат хъана хъи... Е. Э. Алагуъзли севдуъгуъм яр.

СЕВДУЪГУЪМ² суц., шишр, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра кIаниди. Гъал четин я, севдуъгуъм, хъухъ ваз хабар. Е. Э. Багъалу яр. - Я севдуъгуъм, вакай халис тIанIахъан хъанва, вични чиркин тIанIахъан хъанва. З. Э. Арифдиз ишара. - Заз вун перишандиз аквазва. Ви пархутар батмиш хъанвани, я севдуъгуъм? З. Э. Арифдиз ишара. - Ваз мадни чир хъухъ хъи, гъуълъуь паб къацIал эцигдайди эвленмиш хъайи анжах сифте варз я. Ахпа папа гъуъл къацIал къун герек я. Им рикIел хуьх, чан севдуъгуъм, азиз севдуъгуъм. З. Э. Арифдиз ишара.

СЕВТ араб, т-б., суц.; -ини, -ина; -ер, -ери, -ера элкъвена хкъезвай ван, сес. Тфенгдин къати ван акъатна. Адан севт къус пата авай дигълари тикрарна. А. Къ. Нехирбанни лекъ. Заз мехъерин абур гуьгъуьлрин севт чидачни! Чан чи адетар! Т. А. Мехъер куътягъ тахъанмаз.

СЕГЪЕР араб, туърк, шишр, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра экуьнахъан вахт, югъ башламиш жезвай сифте къил. Уьмуър даим хъурай гуьзел Гатфар йикъан сегъер хъиз! Къ. Р. Экъв я! Гуьзел я сегъер, багъ, чехир, къзилгуьллер, Кфилдин назик сес, бахтаваррин рикIер... Н. И. Гъакимрин папар. Ви хъуьруьнин сир вуч ятIа?... Рагъдан ятIа, сегъер ятIа, Зи гъамлувал, дердер ятIа? С. Султанов. Ви хъуьруьнин сир вуч ятIа? **Синонимар:** пакам, экуьн къил.

* **сегъер-сегъер** нар. экуьнахъ лап фад. Сегъер-сегъер дагъда сиягъатда на... Е. Э. Гъалимат. Вахъ галаз сегъер-сегъер зунни кIвалахал экъечIда. А. А.. Лезгияр. Ам булахдал сегъер-сегъер яд тухуз атанвай Зелфиди квар ацIурунин ван тир. А. А. Умуд.

СЕГЪЕРАР гзафв. къ.; -ри, -ра мехъеррик, мелерик экуьн къилияй зуьрнейрай ядай макъам, макъамдин тIвар. Адет хъанвайвал, шолдин алахъай йикъарикай са юкъуз колхоздин векъерин мел авуна. Ам агъадихъай ярар язамазди, зуьрнечийри кимелай хкажжай сегъеррилай башламиш хъана: Б. Гъ. Заз эвера. Мехъеррикай ихтилатар ийиз са акъван йикъар алатнавачир. Умуят халадин кIвалер авай магъледал югъни малум жесалди зуьрнейрин ван акъалтна. Сегъерар тамамарзавай устIарри «Экуьнин гъава» зуьрнейрин ванералди зурзурзавай. С. Ярагъви ашукъ Уьзден.

СЕГЪНЕ араб, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) театрда артистар чпин ролра къугъвазвай, артистри манияр ядай, докладар ийидайбур жадай чка. - Гуьлжесегъредин роль нив жеда? - Жузуна Секината. Килиг, битIаишан рушав вугумир гъа! Ам сегънедиз экъечIзамазди. А. А. Умуд. За манияр сегънейра, межлисра, халкъдин гуьзел гъавайрив лугъузва. Зун бахтлувилин ашкъиди сархуш авунва! Къ. М. Экуь инсан. Доклад ийиз сегънедалла - вуж лугъун за? - къукъ; Лугъузва, бес, арифдардин весияр къилиз Акъатнава: къве гъил хурал эцигна ашукъ. И. Гъ. Рубайяр. Адаз Кремлдин чIехи сегънейрилай манияр лугъун къисмет хъана, агъзурралди инсанри, кIвачел къарагъна, адаз гурлу капар яна. 1967 - йисуз Рагъимат Гъажиева Россиядин Федерациядин халкъдин артистка лагъай виниз тир тIварцIуз лайихлу хъана. ЛГ, 2004, 15. VII. 2) театрда къугъвазвай пьесадай са кIус. Ахпа 7-классдин ученик Шабанов Сайдума ва 5-классдин ученик Къазимегъамедов Алияра тамамарай беларусь халкъдин «Фу» сегъне залда авайбуруз пара бегенмиш хъана. ЛГ, 2004, 6. V. 3) сад-садахъ галаз алакъада авай гъвечIи вахтунда къиле физвай гъерекатар, кIвалахар. Ам пакад юкъуз мад атанай. Мад гъа са сегъне тикрар хъхъана. Гъа икI са шумуд юкъуз. З. Гъ. Ахварай авудай аваз.

СЕГЪНЕЛАМИШУН гл., ни вуч сегънедиз тамаша яз акъудун. Адан [А. Магъмудован. - А. Г.] «Къалабулукъ квай гатфар» пьеса гъукуматдин лезги драмтеатрди сегънеламишина, халкъди ам гъуьрметдивди къабулна. Литературдани хрестоматия, 1988.

СЕД шишр, суц.; гуж, мусибат манадин чIуру хабар Секне хала! - гурарай хкаж хъана почтальон. - Ма, им квез я. - Вуч я им? - Извещение я им. - Вуж, мусибат, сед хъана, Гуж; хъана зи Гъасаназ! А. Ал.

Мирдамир.

СЕДЕФ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра; 1) юкьван тар авачир гъайванрин винел жедай кѐви кѐларбдин гуърчег къабух 2) перемдин хуруяр кѐвун патал виликай акъуднавай тѐквера твадай муькуь патал цванвай элкѐвей лацу затІ. Седефдилай гуърчег я лацу сарар. Е. Э. Кѐлани яр. Перемдин хуруяр твазвайла, и арада седефни, зегъримар хъайиди, къатІ хъана капуз аватна. М. В. Гъарасатдин майдандал. - Вич перемдин туьтуьнал алай седеф тваз алахънава, амма сакѐлани алакъзавач. Седеф тѐвеквендал агакъзавач. М. В. Гъарасатдин майдандал. - Селиматан дуст атана. Адан кѐвач-къил туькѐвенва. Кѐуфал мили хъвер къугъваэва. Къувур, яру пѐузаррин арадай лацу седефар хътин сарар аквазва. З. Э. Арифдиз ишара. **Синоним:** дуьгме. 2) (чѐхи гъарфуналди - С) дишегълидин хас тѐвар: **Седеф**. Амма Седефан сирдай къил акъат тавур къунишири масакѐла лугъузвай. З. Э. Муькъвел гелер. За абурун хъйляй и гъамамрал парталар чуьхуьз кѐвалахзавай Седеф лугъудай паб хкана кѐвализ. М. Б. Спелар.

СЕДЕФЛУ прил. юкьван тар авачир гъайванрин винел жедай кѐви кѐларбдин гуърчег къабухдин пердеяр алай. Межлисрин шагъ, седефлу саз, Вун сефил яз аквазва заз. Къаз тежерла, гъилер зурзаз, Уьзден, вуна вуч лугъуда? С. Ярагъви ашукъ Уьзден. Къуьне, седефлу ашукъдин сазни хъайила, ам гъар гъи межлисдин хъайитѐлани дамах тир. С. Ярагъви ашукъ Уьзден.

СЕДРИ туьрк, рах., суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра; колхозчийри сесер гана хкъзавай башчи. Къуллугъдин рекъяй кутадай тахсир жуьгун тавурла, абуруз хуьре са тѐмил гъая экъичай дишегъли аваз, адав седридилай Махачкаладиз ишкаят ийиз туна. А. А. Лезгияр. - Тахъайтѐла ам колхоздин цѐйи седри я жеде?! И гаф хъайи седридай хабарсуз агъ акъатна. А. С. Ислягъвиллин шикилар. Хуьруьвай са тѐмил къакъатнавай цин рекъин къекъуьнда "11 -пятiletка" тѐвар алай колхоздин седри хъайи зи буба Шабана Ватандин Чѐхи дяе башламишдалди вилик цѐйи кѐвалер эцигнай. С. М. Цицѐигъ-наме. **Синоним:** председатель.

СЕДРИВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера седридин пешекарвал.... колхоздин седривиле хкъгъай са тѐмил йикъарилай ада кѐвенкѐвечи колхозчийр кѐватна. А. А. Лезгияр. Гъа и йифиз Къурбан седривални, гъакъи таганвай чепивини рикѐлавай фена, къве эркек веледдин гъилни къуна хайи хуьрай катда. К. К. Яд атѐлай регъв.

* **седривал авун** гл., ни **седри тир** пеше къиле тухун. Цѐуругуд йисуз колхоздин седривал авурди имни гзафни гзаф ччара хуьрера хъана. А. А. Лезгияр. Им Д. халуди седривал авур йисарихъ галаз алакъалу агъвалат я. А. Э. Ичин таралай:

СЕЗОН урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра майишатда са кѐвалах (тумар цадай, ичер атѐудай) къилиз акъуддай къулай вахт. Чун, элкѐвей фураара силос кутун, герек авачир кар тирдан нетижадал атана, эцигунардай бригададиз чна, къведай йисан сезон къведалди, гъарда 100 тонн гъакъдай къве хандакѐ эцигна куьтягъунин тапиуругъ гана. А. Шагъмарданов. Майишатдиз регъбервал гуникай веревирдер. - Вун гъакъван гъахъ кѐандай итим ятѐла, йисан эхирдиз, премия къачудаила, килигда чун, лагъана цитицѐрин сезондиз хуьруьз хкъез, амай вахтунда патарал къазанмишзавай Къачади. А. М. Мурк ракъини цѐурурда.

СЕЙКЕ прил. акунрай чѐхи. Анжах и чѐавуз, аялдикай сейке гада хъайила, бубади ам вичин патав хутахна. М. М. Гъ. Чѐхи шаир. Атайдани вижеваз чин кана: «Килигайла, сейке шувакъ я, экуьн къйляй эл махлукъдин вилик пицѐ дуьздавал авунва, утанмишини туш», -лагъана. -Т. Д. Мехъер куьтягъ тахъанмаз.

СЕЙЛИ туьрк, прил. гъуьрметлу. Гурбагур хуьй а асирар, мез къурай, Цуькѐ хъана къе савдагарар къадирсуз. Майдандава - чи агъузвал бес хуьрай - Сейли шаир чѐлал талгъудай магъирсуз. П. Ф. Эхир къимет, гъа и мярекатдал, секциядин членрин разивал аваз, лезгийрин сейли шаир С. Саидгъасанов РФ-дин писателрин Союздин членвилеиз къабулунин къарарни акъудна. "Самур" журн., 2003, № 23. 2) (чѐхи гъарфуналди - С) дишегълидин хас тѐвар. Гъа икѐ къве йис алатна. Сейли, эвелан хъыз, иервиллин тахтуна авай. С. К. Негъ. ..

* **сейли авун** гл., ни-куь вуж-вуч гъуьрмет ва кѐливал авайди хуьрун. Литературадин критикади лезги романриз гъар сеферда дуьз ва виниз тир къиметар гузва, и карди абур кѐлзавайбурун арада машгъур ва сейли ийизва. "Самур" журн., 2003, №23.

* **сейли хъун** гл., вуж-вуч низ гъуьрмет ва кѐливал авайди хъун. Шаир къена 50-60 йис алаатайлани, адан чѐлалар халкъдин мецера сейли яз, гзаф рикѐ алаз лугъудай чѐлалар яз ама. М. М. Гъ. Шииррин кѐватѐлал туькѐуьрайдан патай (1941). Комсомолдин комитетдин секретарь, отличница Ольга гъаамиша инсанрив ачух рикѐлди, дуствилелди, мергъеметлувилелди эгечѐдай ва гъавилляй ам виридаз сейли тир. А. М. Мурк ракъини цѐурурда. Тажуб хъана садбур хейлин Къил такъатиз сиринай: «Де вуч кар я лам хъун сейли, Вични саки вирина? А. Ал. Крчар алай лам. Румавийриз чпин чилер къегъат тир. Чѐб алемдин къеб яз къазвай грекриз Дяе сейли, чапхунчивал регъят тир, Х. Х. Масан баде. Хуьуьда Мугъуловрин тѐвар вирибуруз сейли я. ЛГ. 2004, 5. VII.

СЕЙЛИВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера гъуьрмет ва кѐливал авай гъал.

СЕЙЛИДАКАЗ нар. гъуьрмет ва кѐливал авай гъал хас яз.

СЕЙР кил. СЕР.

СЕЙРАН фарс, куьгь., суц. сейр; кеф паталди, ял ягъун паталди къекъуьн. Десте-десте сейрандавай рушаркай Садни гъич зи клани ярдиз ухшар туш. Е. Э. Ухшар туш.

СЕЙРАНДАВАЙ > СЕЙРАНДА АВАЙ кил. **СЕЙРАН**.

СЕЙРЕК туьрк, прил. къери. Къайитмазан туьпруьгъар, куткунар гена сейрек тушир. З. Э. Рекъер сад туш..

СЕЙФ урус, суц.; -ини, -ина; -ер, -ери, -ера багъа затIар (пул, къизил, документар ва мсб) агална хуьн патал клеви металлдикай раснавай махсус затI. РикIерни чи агалнава. сейфер хъиз. А. Ал. Хъен галачир рикI.

СЕКИН араб, прил. 1) ван-сес авачир, къалмакъал авачир. ~ куьче, ~ магъле. 2) къалмакъал тийир, къалабулух квачир. # ~ аял, ~ къунши. 3) тади квачир. Авадан гъа вичиз хас тир жуьреда секин камаралди элячIна фена. Гъ. М. Хуьруьн муьфтехуьр. **Синоним:** сакит.

* **секин авун** гл., ни вуж-вуч гъиссер, гуьгъуьл архайин, секин гъалдиз гъун. АвуртIани за жув секин, жезвач гуьгъуьл зи архайин, Азизаз и дубъяд винел вичин чка чида, валлагъ! А. Мир. Гъезелар. **Синоним:** сакит авун.

* **секин хъун** гл., вуж-вуч гл., вуж-вуч къалмакъал авун. Мад ам рахун хъувунач. Жегъилвилер акъалнатIани, секин жезвачир. А. И. Самур. Гъажу Нуьзуьр кIвачел къарагънаваз акурла, кимел алайбур секин хъана. Я. Ш. Гъахъ квахъдач. - Жемьят, зиян галукънавайди зун я, гъавилай куьн секин хъухъ! -лагъана Гъажиди. Я. Ш. Гъахъ квахъдач. **Синоним:** сакит хъун.

СЕКИН суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра ван-сес авачир. къалмакъал авачир гъал. Фитнед гъилий секин авач. Е. Э. Фитнекар къарийриз.

* **секин авун** гл., ни вуж эвленмишарун. Къариди лагъана: - Гъагъ, къей къужа, на ви руш секин авуна, зид гъакI туна. Ф. КIватIаш. **Синоним:** секинарун 2).

СЕКИНАРУН || СЕКИНУН гл., ни вуж-вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; секин(ар) тавун, секин(ар) тахвун, секин(ар) хъийшмир 1) **секин гъалдиз гъун**. Арифдарар, секинра зун, бес я дубъяд кайивал! Е. Э. Дуст. Большевиквилин лавгъасузвили ва вичикай гзаф истемешуни ам хъайи агалкъунрал секинардачир. З. Э. Чехи шаир. Рамиз сагъ-саламат тирди чир хъуни зун са къадар секинарна. ТА. Мехъер куьтягъ тахъанмаз; Къведай рекъе чахъ галаз хъивегъиз, чавай пулар тIалабиз, суьгъбетар ийиз, «куьн Афгъандиз тухудайди туш» лугъуз, чун секинариз, чи хамуна гъахъиз хъайи ам гила садлагъана дегъиш хъана А. Къ. Аскервал башламишай югъ. КIанзавачир пехъи цIаяр хъиткъинна, КIанзавай гъакI ватандашар секинна. К. Агъмедов. Къисмет. Оборонадин министр Сергей Иванова общественность секинарун патал малумарайвал, армия хуьз эвер гунин отсрочкайрин къадар тIимил жедалди талукъ тир законопроект туькIурдач. Т. 2004, 26. VII. 2) **руш гъуьлуьз гун ва я гададиз свас гъун, эвленмишун**. Зун Аллагъди гайиди я, Дидед гана, секинайтIа, Ф. **Синоним:** секин авун 3) **кечмиш хъайиди сурук кутун**. Рухвайриз чпин диде чпин гъилералди секинариз кIанзавачирни? Пагъ, акI КIанзавай хъи. А. Исм. Вацран мичIер. Къе хъиз рикIел алама, буба секинарайдалай къулухъ зун кIвалин тиле, къыл хура туна, генани гъвечIи хъхъана, агаж хъанвай... Ж. Гъ. Руьгъдин, рикIерин къелечи. **Синоним:** умунарун.

СЕКИНВАЛ суц.; -или, -ше; -илер, -илери, -ичера секин тир гъал. Хейлин рехъ фейидалай къулухъ Мегъамеда секинвал чIурна лагъана... А. И. Самур. Геле гъавурда гъатна зун, Секинвал я сагъламвал... А. С. Туьхуьрмир, зи рикI. Гуьсейналиди вичин магъалра секинвал авач лагъана багъна авуна хъиз, Мажалисда жезвай меслятрикай къил къакъудна. З. Р. Гъажу Давуд. Йифен секинвал чIур хъана. М. В. Гъарасатдин майдандал. Амма Милиция халкъ паталди тешикилнавай гъукуматдин са орган я, халкъдин ихтиярар ва секинвал хуьн милициядин работникрин къилин везифайрикай сад я. ЛГ, 2004, 26. VII. **Синоним:** умунвал.

* **секинвилин падеж** граммат. суц. не-кве. нел-квел, нив-квев, нихъ-квехъ, ник-квек суалрикай садаз жаваб гудай существительнийдин формади секинвилин падеждин форма лугъуда. Секинвтин (II падеждин ва адан дибдикай арадал къевезвай къакъатунин III ва арачивилин II падеждин эхирра "в" кхъида. Месела: Алидив - Алидивай, Алидивди. КъетIенвилер || "Самур" газ., 2002, 21. VI.

СЕКИНВИЛЕЛДИ нар. секинвал хас яз. АкI хъайила, чаз хъсан кар ам я хъи, чна арада чил вегъез, гъар гъидан чил акъатайтIа, гъам чна нубатдалди асландиз хуьрек яз ракъурда; амайбуру асландин гъайбатдикай кичIевили и хажалатдикай архайин яз, секинвилелди чпин кесибвалда. Ф. Къуьрни аслан. - «Къей къуьзуь кафтIар, фикирна фекъиди вичи вичикди халкъдив са клус фу къванни секинвилелди нез тур ман, куь гъилий зун ажус хъанва хъи. А. Ф. Бубадин веси. Адан патав гвай эмирди секинвилелди лагъана: - Эмир, Ахъегъ шегъердал чна Надир-шагъ вич къиле аваз авур гъужумар рикIел аламачни? И са гъвечIи къушундин гуж адак агакъдач. З. Р. Гъажу Давуд. Бели, Элдер ими, жаваб гана Абула секинвилелди, - аз чар кхъейди чи сува Эртуьш хозяиндин картуфрин салал къаравул хъайи Михайилан хва Петра я? Я. Ш. Гъахъ квахъдач. **Синонимар:** сабурлувилелди, сабурлудаказ, секиндаказ, секиндиз, сакитдаказ, сакитдиз. **Антонимар:** сакитсуздаказ, сакитсуздиз, секинсузвилелди, секинсуздаказ, секинсуздиз.

СЕКИНДАКАЗ нар. секин гъал хас яз. Секиндаказ яшамши жезвайди - атIанвай тар я, вичин Уьмуьрдилар рази кас - китIизвай кланчI я. З. Р. Веси. "Таб хъижезмач" лагъайтIа за нагагъдай, Секиндаказ

"чида, чида" лугьумир. - Ада вири гафар тадиз лагъана куътягъна. Ахпа секиндаказ давамар хъвуна... А. Р. Вертолёт Мегъамед. Гьикъван абуруз муаллимри, аялри секиндаказ шадвилер авун патал муаллимриз куъмекдиз гъайи райондин къенепатан крарин отделенидин работникри минетар авунатлани, чавай абур гъатта йифен цусадазни квалериз рахкурис хъанач. ЛГ, 2004, 26. VII. **Синонимар:** сакитдаказ, сакитдиз, секинвилелди, секинз, секиндиз. **Антонимар:** сакитсуздиз, сакитсуздаказ, секинсузвилелди, секинсуздаказ, секинсуздиз,

СЕКИНДИЗ нар. секин яз. Йикъан месэляяр тестикъдайла, икъван гагъди секиндиз ацукънавай Гьуьсейнова юзана наразидаказ яргъи-шуькгуь къил галтадна. А. А. Умуд. - Куьн зал вучиз гъавалат хъанва? Зун секиндиз тур. Ахлад, хва, заз вуна гайи гъич са дарманни герек авач. Мукъва-къшияр ам рекъив гъиз алахъна: З. Гь. Уьмуьрдин сирнав. Амма ада зарафат патал авур мезели секиндиз ацукънавай яргъида заландиз къабулна. Т. Д. Мехъер куътягъ тахъанмаз. Элеонора бязибуру критика авун Рузвельта, адет яз, секиндиз къабулзавай. Х. Ш. Элеонора Рузвельт. **Синонимар:** сакитдаказ, сакитдиз, секинвилелди, секинз. **Антонимар:** сакитсуздиз, сакитсуздаказ, секинсузвилелди, секинсуздаказ, секинсуздиз.

СЕКИНЗ нар. секин яз. Эй, Сулейман, и ви арза Я гуз жеч, я къачуз маса. Секинз акъваз, гила беса, А къар чаз жагъиз амач хьи. С. С. Амач хьи. -Я Мемед дайи, - лагъана секинз ацукънавай Уьздена, - белки ам са абдал тир жеди. С. Ярагъви ашукъ Уьзден. Вуч кIанзава? Азар? Ажал? - Къачу! - Масад секинз тур ман. К. М. Бязи ксариз. **Синонимар:** сакитдаказ, сакитдиз, секинвилелди, секиндаказ, секиндиз. **Антонимар:** сакитсуздиз, сакитсуздаказ, секинсузвилелди, секинсуздаказ, секинсуздиз.

СЕКИНСУЗ прил. секин тушир.

* **секинсуз авун** гл., ни-куь вуж-вуч секинвал авачир гьалдиз гъун. Гъеле балкIандин кIвачерин тIаранI-тIаранIдин ван къвезмай. Ада пакаман. шишин ахварик квай тIебиат бейхабар секинсуз авунай. А. А. Умуд.

* **секинсуз хъун** гл., вуж секинвал авачир гьалдиз атун. Халкъарин сивер къаз жедайди туш, лагъана секинсуз хъайи суса. А. И. Самур. Азарханада зун цIийи къилелай секинсуз хъезе башиламишна. Т. А. Мехъер куътягъ тахъанмаз

СЕКИНСУЗАРУН гл. ни-куь вуж; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; секинсузар авун, секинсузар тавун, секинсузар тахвун, секинсузар хъийида, секин тушир гьалдиз гъун. Зи дидедин натав гъи чин алаз хъфида, за адаз вуч лугьуда? - ихътин фикирри ам секинсузарна. А. И. Самур. Инал мадни хълагъун герек къвезва: писателди алай девирдиз хас, а девирди вичи кIвачел къарагъарнавай, чпи гила чун секинсузарнавай, чи къарай квадарнавай месэляяр гъялнава. А. Фет. Проза жанлуди хъайила. **Антоним:** секинарун.

СЕКИНСУЗВАЛ суц.; -или, -иле, -илер, -илери. -илера секин тушир гьал. Чиниз гьекъедин стIалар акъатнавай гадади, вичин секинсузвал явашарна, лагъана: - Пачагъ, вун сагърай, и суьретда авай руш зи свас тир... Ф. Гьуьлуьн руш. СтIал Сулейманак... Гьакъикъатда чIехи шаирриз хас тир яратмишунин секинсузвал квай. З. Э. Чехи шаир. Назлудин гьуьлуьз гъиле авай чар акуна. Итимдик секинсузвал квай. А. А. Пад хъайи рагъ. Надежда Михайловна докладдиз хъсан гъазур тир, икI ятлани адак са тIимил секинсузвал квай. А. А. Умуд. Поезд Дербентдиз агакъунивай зи секинсузвал артух жезва. М. Б. Зун къенвач. **Антоним:** секинвал, умунвал.

* **секинсузвал кутун** гл., ни ник-квек. Иран бубади зак мадни секинсузвал кутуна: Т. А. Мехъер куътягъ тахъанмаз. Школаяр, школа-интернатар холодиьный тадаракралди таъминвал авай гьалди секинсузвал кутазава. ЛГ, 2004, 26. VII.

СЕКИНСУЗВИЛЕЛДИ нар. секинвал авачиз, къалабулух квачиз. - Тавакъуйда, захъ ваз лугьудай къве гаф ава, лагъана ада секинсузвилелди. А. А. Умуд. **Антоним:** секинвилелди, секиндаказ, секиндиз, секинз, умундаказ, умунвилелди.

СЕКИНСУЗДАКАЗ нар. секинсуз гьалда аваз, секинсуз яз. Хандин рикIик къалабулух акатна. Ам ацукънавай чкадач секинсуздаказ юзана. З. Р. Гъажу Давуд. Лётчик рагъэкъечIдай патяхъ секинсуздаказ килигна. А. Р. Вертолёт Мегъамед. **Синонимар:** сакитдаказ, сакитдиз, секинсузвилелди, секинсуздиз. **Антонимар:** секиндаказ, секинз, умундаказ, умунвилелди.

СЕКИНУН кил. **СЕКИНАРУН.**

СЕКЛЕМ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра тадиз регъвана кIанзавай са тIимил къван техил. КIула секлем туна ламраз газар къалур тегъер я жал? Е. Э. Гъажимурад эфендидиз.

* **секлем квадарун** гл., ни 1) са тIимил къван техил нубатсуз регъуьн. 2) са бубадин аялрикай чIехиди амаз гъвечIиди эвленмиш хъун (авун).

СЕКРЕТАРВАЛ суц.; -или, -иле, -илер, -илери, -илера секретарь тир къуллугъчивал. Зияудин Мегъамедовича партиядин окружкомдин секретарвиле (Ахъегъа), Дагъустандин ЦИК-да, партиядин обкомда, республикадин газетдин, «Компросвещение» журналдин редакторвиле, ДАССР-дин просвещениедин министрдин заместителвиле, писателрин Союзда, КПСС-дин ЦК-дин патав гъай марксизмдин-ленинизмдин Институтдин Дагъустандин филиалда кIвалахна. И. Гь. Адалайни вилик 18

ийсуз сад лагъай секретарвиле Квалахай С. Гъажибалаева районда 18 метр рехъ къванни къайдада тунач. М. М. За нин бахт чуьнуьхна?

* **секретарвал авун** гл., ни **секретардин пеше киле тухун**. Халисан секретарвал авун патал, хъсан хатарилай гъейри, дерин фикир ийидай алакъунни кланда. Р. И кардин гъакъиндай [С. Сулейманаз И. В. Сталин ақунин гъакъиндай. А. Г.] эхиримжи йикъаралди члехи шаирдин секретарвал авур. переводчик Эффенди Капиева ва масабурунни тесстикъарзавайвал, СтIал Сулейман Вирисоюздин писателрин съездда, трибунадихъай рахадай ва шиш лугъудай вахтунда юлдаш Сталина ва ЦК-дин маса членри дикъетдив яб акалзавай декъикъа художникди янава. С. Зи Сулейман.

СЕКРЕТАРЬ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) идарадин кхъинар къилиз акъудзавай къуллугъчи. Вилик квай столдал къве телефон, кхъинардай еке машинка алаз чарарив къугъвазвай секретарь... Сунаханум, ам акурла, гъасятда Квачел къарагъна. Я. Я. Са фурун вакIар. 2) уьлкведин, райондин тайин са рекъый жавабдар къуллугъчи. Цийиз тайин хъанвай секретарь тийижир земотделдин работникри чин зеведишидивай, ам вуж тир лагъана хабар къунай. З. Э. Муькъвел гелер. 1934 - йисан мартдиз Нажмудин Самурский элкъвена Дагъустандиз хтана ва ам 1937 - йисан 30-сентябрдалди сад лагъай секретарь яз республикадин партийный организациядин киле акъвазна. ЛГ, 2004, 26. VII. 3) собранидал авур ихтилатар кхъиз хкъанавайди.

СЕКУНД урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра минутдин пудкъадай са пай вахт.

СЕКУЬ туьрк, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра Квалин гъаятда, адет яз, куьче галай патахъ керпичрикай хкажна эцигнавай ацукъдай чка. Секуь галай дар тир айвандал Теспягъ гъилий члугъваз, чиле туна чин, Тек ацукъна фекъи физвай ахварал. А. Ф. КъатI-къатI авур зунжурар. И арада секуь квай Квалерин айвандик дишегъли пайда хъана. А. М. Мурк ракъини цIурурда.

СЕКУЬЛ прил. кланикай чиливай хкаж хъанвай чка квай са мертебадин, аскIан. Надежда Михайловнади къецел пад чепедай асуннавай секуьл Квалин къене икъван вич гъейран ийидай шейэр жеч лагъана фикирнай. А. А. Умуд. - Ингъе чи Квалер! - лагъана Алижана къвалав гвай чин секуьл Квалер къалурна. - Илиф. Чиниз ша; А. А. Лезгияр. Надежда Михайловнади къецел пад чепедай асуннавай секуьл Квалин къене икъван вич гъейран ийидай шейэр жеч лагъана фикирнай. А. М. Мурк ракъини цIурурда.

СЕКЦИЯ урус, суц.; -яди, яда; -яр, -йри, -йра 1) гзаф мертебайрин дараматда са шумуд утагъдикай ибарат Квал. 2.) спортда акъажунрин са рехъ. Ахпа, стха чан, къвед лагъай йисуз зун ана къуршахар къадайбурун секциядик экечIна ва анжах гъа чIавуз заз адакай [ПIапIрусдикай. - А. Г.] бедендиз гъикъван зиян аватIа чир хъана. Б. Гъ. Вили вилер 3) илимдин конференциядин къилдин са хел. Конференциядин вахтунда жуьреба-жуьре секцийри Квалахзавай. ЛГ, 2004. 8. VI. Алай йисан январдин вацра Дагъустандин писателрин Союздин Лезги секциядин нубатдин ижлас КватI хъана. "Самур" журн., 2003, № 23.

СЕЛ туьрк, суц.; -ди, -да; -лер, -лери, -лера 1) гужлу, къалин марф. 2) гужлу, къалин марфадин ятар. Са легъеда дере ций ацIана. Ахпа сив ахъа хъана чилер зурзурдай ванцелди сел вилик акатай вири шейэр гъаз вацIухъди ахмиш хъана. А. И. Самур. Селди хабарсуз Жавгъаратан Квачерикай накъв къакъудна. У. Къемберов. Сел. ЦIарах селди тухвай чIуру фикирар рикIе гъатай ам дарихвили шерзумна. У. Къемберов. Сел.

СЕЛЁДКА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра са акъван еке тежедай, адет яз, гумада ритIидай, гъакIни къеле твадай балугърин жинс.

СЕЛЕМ араб, куьгъ., суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **файда, процентар**. Дуьнья элем, къелем Я, рушват, селем. Е. Э. Квез вуч ярашугъ я. Къачун тийин селем, ришвет, Инкар тин гъарам девлет, Саилбуруз закат, гъуьрмет, Инсанвилин тIвар вине къан. М. Алп. Шукур гъида. Худадиз за.

СЕЛЕМЧИ куьгъ., суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра **процентар** алаз **файдада пул вугудай кас**. Гагъ квасад - селемчиди Дербентдин Лалидилай гъил къачуда чун патал. П. Ф. Эхир къимет.

СЕЛИГЪА (САЛАГЪА т-б.) туьрк, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра **къайда**. Са гафуналди, муьгъандиз а дишегълидип михъи мешребвал акурла, адан Квалин селигъа акурла, аданни итимдин арада авай гъуьрмет акурла, муьгъанди рикIай лагъана... А. Муграгъви. Ажалдин хура. Рагъметлу Искендера чи хизандивай гъихътин селигъа истемшинатIа, гилани гъакI ама. Ж. Гъ. Аня дидедин мурад.

СЕЛИГЪАВАЛ (САЛАГЪАВАЛ т-б.) суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера **лазим тир къайда(яр)** хвенвай гъал. Гъавилий адаз и патара фадамаз селигъавал туна, тадиз Сурхай хандин винел гъужум авун кланзавай. З. Р. Давуд Гъажи. Вичин вилаятра салигъавал хуьн патал герек тир харжар хъурай лагъана, чна адаз вад виш тумен пулни багъишизава. З. Р. Гъажи Давуд. **Синоним:** къайдалувал.

СЕЛИГЪАЛУ прил. **лазим тир къайда(яр)** хвенвай. Къилиз къерехра бадумжан рангунин гешир авай, макъван рангунин, гъеле иски тахъанвай генжедин сирих янавай, къуьнтерал къван булушкадин хилерни къакъажнавай селигъалу бригадир са фуралай маса фурафизвай. А. А. Лезгияр. **Антонимар:** къайдасуз, селигъасуз.

СЕЛИГЪАЛУВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера **селигъа хас тир гъал**. Къенивилинни

селигъалувилини кѐви душманрин къаџлай гѝлелай телеф хъйи Мегъамед-Салегъ Гусавалай гъьгъуьниз неинки адан къуллугъ, гъакІ Дагъустандин накъварал ислягъвал, садвал мягъкемарунин, миллетрин, жуьреба-жуьре динрал амаларзавайбурун арада авай алакъаяр вилик тухунин лап хъсан адетер къабулай касдин умуьрдин гъални къатІ хъана. ЛГ, 2005, 26. V. **Синоним:** селигъавал. **Антоним:** селигъсузвал.

СЕЛИГЪАЛУВИЛЕЛДИ нар. селигъалу тир гъалда аваз. Шуьшебенддихъай аватнавай электрикдин ишигъдик гъинал вуч алатІа ачухдиз къатІуз жезвай. ина тунвай къайда, селигъалувилелди инаг туькІуьрун акурла, Играмудинавай гъейранвал тавуна акъваз хъанач. Я. Я. Са фурун вакІар. Жувакай рахайтІа, зи хиве гъар са водитель тайин троллейбусдихъ галкІурунин, пассажирриз селигъалувилелди къуллугъдай, абурун хатасузвал хуьдай, машинар датІана кардик жедай гъалар таъминарунин везифа ава. ЛГ, 2003, 13. XI. **Антоним:** селигъасузвилелди.

СЕЛИГЪАСУЗ прил. селигъа авачир. **Синоним:** къайдасуз. **Антонимар:** къайдалу, селигъалу.

СЕЛИГЪАСУЗВАЛ суц.; - или, - иле; - илер, - илери, - илера селигъа авачир гъал. **Синоним:** къайдасузвал. **Антонимар:** къайдалу вал, селигъалувал.

СЕЛИГЪАСУЗВИЛЕЛДИ нар. селигъа авачир гъал хас яз. **Антоним:** селигъалувилелди.

СЕЛУН гл., - да, - на; - из, - зава; села, селин, - селрай, селмир; сел авун, сел тавун, сел тахвун, сел хъийимир 1) гзаф яд атун. КІаму садра селна лугъуз, Куьрда къван ятар жедай туш. С. С. Юаму садра селна лугъуз. 2) куьч. булвилелди хъун. Зи гъиссери марфадик кваз Селзава икІ, селзава. Г. Асланханова. Мад къвазва марф...

СЕЛЬПО урус, куьгъ., суц.; - ди, - да; - яр, - йри, - йра хуьрерин туьквенриз мал ахъайзавай идара. Ревизоррин, бухгалтеррин пелешвал, савадсузвал себеб яз къени Мегъарамдхуьруьн райондин Самурдин сельпода агъзур манатралди пулар кІвачІихъ атунин кардин къил къилел хканвач. К, 1988, 27. XI.

СЕЛЬСОВЕТ урус, суц.; - ди, - да; - ар, - ри, - ра тайин хуьруьн къене совет гъукум къиле тухузвай идарадин чІехиди. Хуьруьн къилихъ Къаях хала, Ам папарин паша яни? Сельсоветар гатадайти Рагъалагни маша яни? С. А. Куьгъне мани.

СЕМЕ фарс, суц.; - ди, - да; - яр, - йри, - йра; акъулдиз зайифди, кимиди. Ида еке таъсирна заз, гуя я семе. Гаф такъатиз, лиф капал къаз Гана виш темен. А. Ал. Лацу лифер. Къаз такъур инсан вуж я а семе?! С. Ризкъидин арза.

СЕМЕБУР¹ семе прилагательнидин гзафвилин къадардин форма.

СЕМЕБУР² кил. СЕМЕДИ суц.

СЕМЕВАЛ суц.; - или, - иле; - илер, - илери, - илера семе тир гъал.

СЕМЕДИ суц; да, - да; - бур, - буру, - бура акъулдиз зайифди. Заз чиз дуьнья идара ийизва тек къе пешеди: Садбуру анна эцигзава, муькъуьбуру - чукІур. Эцагзавайбур, гъайиф хьи, къе къазва семебурай, Чеб семе яз, ийизвайбуру чукІур. С. А. Рекъерин дафтардай. **Синоним:** кимиди.

СЕМЕН араб, прил. экуь-хъипи рангунин (балкІан). Семен шиверив Къекъвей хва дидедин. Ф. Къасумхуьруьн моставадай Семен балкІан къвезавалда. Ф. Им кІвачер къакъан, семен тайцел алаз атана акъатнавай Селим тир. А: А. Умуд. Девлетлу касдиз гзаф рикІ алай семен балкІан авай. А. И. Къиргъин.

СЕМЕНЧИ суц. семеи балкІанар хуьзвайди. Семенчидиз ухшар авай, Ухшар авай КІани гада. Ф.

СЕМЕНА фарс, суц.; - ди, - да; - яр, - йри, - йра цїир авур къуьлуьн гъуьруьккай гъазурдай тІуьн, хуьрек. КІвалева семена. Таза сазан, Африкадин бананар... А. Ал. Лацу лифер. Бул ятІани тІунутІарни иситІа, Яран абур семенами гитІ я. С. К. Мад са гатфар...

СЕМЕНА ☼ Гуьлгери къуьл хъсандиз чуьхуьда ва суфрадик кутуна, яд илична къулан патав тада, цїир авурла къуьл синида экІягъда. Цїирер хкаж хъайила (къуьлуьн кІан хъипи хъана кІанзавач. КтІай къуьл акахъайтІа семена туькбуьл жеда) суьзекда чуьхуьда ва яд куьзна машинда регъведа. Къажгъандиз вегъена гъуьр хъсандиз какадарда. КІвалакІар тахъуй лугъуз, ам гъиливди гъялда. Тугъагъа хъиз, звал акъалтдалди, тІимил цІал чрада. Хъсандиз чрай семенадин ранг экуьди жеда: я хъипиди жедач, яни туракъди. "Самур" газ., 2005, 25. II.

СЕМЕСТР урус, суц.; - ди, - да; - ияр, - ийри, - ийра вузда кІелзавай йисан къве паюникай са пай. Вини курсариз элячІун патал абуру [студентри. А. Г.] вири алахъунар ийизва, гатун семестрдин экзаменрив мукъуьфдивди эгечІнава. "Самур" газ., 2002, 21. VI.

СЕМЕЧКА урус, суц.; - ди, - да; - яр, - йри, - йра 1) ракъин цуьк. 2) ракъин цуькведин твар.

СЕМИМИВАЛ т-б, суц.; - или, - иле; - илер, - илери, - илера кІанивал, гъуьрметлувал. Зи юлдашди къуна хабар, Семимивал туна чими... А. Ф. Эм-Тэ-Эс.

СЕМСИ суц.; - ди, - да; - яр, - йри, - йра сиристав, писпи. ☼ М. М. Г. Русско-лезгинский словарь.

СЕНАД араб, т-б., суц.; - ди, - да; - ар, - ри, - ра даях. Гъам алмирин сенад я вун, Тамам диндин имдад я вун... Е. Э. Ви рутба гъуьндуьр хъуй.

СЕНАЖ урус, суц.; - ди, - да; - ар, - ри, - ра дигмиш тахъанвай къацу набататрикай фура туна гъазурдай

гъайванрин ем. ГъикI ятIани са сеферда зун чи заводдин устIарри сенаж кутадай башня эцигзавай са хуьруьз атана. Б. Гъ Заз эвера. Алай йисан мартдиз нисинихъ малариз сенаж кутуна кIанзавай. К, 1989, 4. XII. **Сенаж гзафни-гзаф яргъи траншейра** (къанавра) адав гъава агат тийидайвал твада. З. А. К. Тебиат чирун.

СЕНАЛЛАГЪ! туьрк, межд. 'ваз минет хъуй!' манадин гаф. [Буржали] **Сеналлагъ Мердан**, а чи бубайрин макъамрикай са къве макъам ягъа, гила амай макъамри заз дад гудач. Гъ. Гъ. Адетдин къармахра. [Брегъим]. **Сеналлагъ**, куьне зи къайгъуни чIугу... Б. Гъ. Большевикдин руш. - **Валлагъ**, Абдулбари, - элкъвена адахъ Абдурагъман, - зун лап гъа туьтуьнихъ къван тух я... **Сеналлагъ**, вуна зак ктадмир, зун санал тур. О. Гъуьсейнов. Межид бубади лугъудай.

СЕНАТ урус, суц.; - ди, - да; - ар, - ри. - ра алай вахтунда Садхъанвай Америкадин Штатра, Францияда ва са бязи маса уьлквейра къанунар акъуддай къилин орган.

СЕНАТОР урус, суц.; - ди, - да; - ар, - ри. - ра сенатдин член.

СЕНАТОРВАЛ суц.; - или, - иле; - илер, - илери, - илера сенатор яз къуллугъчивал. 50 - йисарин юкъвариз мукъва ам (Джон Кеннеди. - А. Г.) сенаторвиле хкъана. ЛГ, 2005, 9. VI.

* **сенаторвал авун** гл., ни сенатор тир къуллугъчивал къилиз акъудун.

СЕНГЕР фарс, суц.; - ди, - да; - ар, - ри. - ра 1) са чка душмандивай хуьн патал, адан вилик пад къун патал хкъанавай чил, къантIар. Риваятриз килигна, ибур са заманайра Дербент шегъер хуьзвайбурун сифте сенгер яз хъана къван... Къ. М. Рекъин риваятар. 1942 - йисан зулун варцара Огни, Къизилюрт, Хасавюрт шегъеррин патарив душмандиз акси сенгерар къун патал са къадар цицигъви дишегълийри ва жегъилри зегъмет чIугуна. СМ. Цицигъ-наме.2) куьч., ктаб агалкъунар гъидай кIвалах(ар). Гъелбетда, дамах къачуна, хъанвай агалкъунрал акъвазна виже къведач, чи вилик зегъметдин мадни четин имтигъанар, чIехи сенгерар ква. ЛГ. 2004, 15. VII.

СЕНЕБЕНД кил. **СИНЕБЕНД**

СЕНЖЕФИЛ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра чими уьлквейра жедай ширин дувулар квай набатат, адан дувулар. Багъишзава серинвални. Сенжефилрин ширинвални... М. Ж. Машмаш тарак.

СЕНТ прил. къакъанда авай. Алимкент къакъан дагълара ава. Ам сент чкадал алай, таран кукIва авай муг хъиз дагъларинни рагарин къарма-къаришда чуьнуьх хъанва. А. А. Умуд. -Сурхайханди дуьз лугъузва, - тестикъарна а паталай шамхал Элдера, -чун женгер чIугъваз сент чкадал акъвазнава. З. Р. Гъажи Давуд.

СЕНТЯБРЬ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра йисан кIуьд лагъай варз. 1961 - йисан сад лагъай сентябрдилаи Цицигърин 7 йисан мектеб 8 йисан мектебдиз злкъуьрна. С. М. Цицигъ-наме. Д. Гъабибовади, М. Яниковади (А. Джетередин школа) ва С. Маллаевади, Г. Алижановади (Ж. Жамалован тIварунихъ галай Дагъустандин художественный училище) сентябрдиз Москвада къиле фидай конкурсдин финалда иштаракда. ЛГ, 2004, 15. VII.

СЕНФЕЛАЙ нар. къенин йикъан алатай йифелай.

СЕНФЕЛДИ нар. къенин йикъан алатай йифелди.

СЕНФЕН нар. къенин йикъан алатай йифен.

СЕНФЕНАН прил. къенин йикъан алатай йифен. -Жаваб гъикI я? - Къведа лагъана. - Мус? - Вирибур ксайдалай къулухъ, сенфенан чкадал. З. Р. Гъажи Давуд.

СЕНФИЗ нар. къенин йикъан алатай йифиз. Заз сенфиз вун ахварай акуна-е-е. А. Р., Я. Я. Хендедадин мехъер. Сенфиз Вагъабан патав чIехи стха Гъайваз атанай. М. В. Гъарасатдин майдандал. - Мус агакъна ам анив, ам Къебелада авайди тир хъи! - Сенфиз хтана. ам гъанай. З. Р. Гъажи Давуд.

СЕНЯТ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри. -ра 1) уьмуьрда яшамаш хъун патал вуч кIвалах хкъанаватIа, гъам. Гъайиф къведай кар ам хъи, гила хуьре къадим сенят давамар хъийизмач. Р. Гъасанан, И. Мегъралиев. Яргъа ра авай жуванбур || «Самур» газ., 2002, 25.I. Ахпа кIватI хъанвайбуруз лежберри фу арадиз гъун патал ишлемешай куьгъне сенятар - кIарасдин къуьквер, йирфер, терезар, кIарасдин ругунар. Абура авай векъи къванер, шалар, шаламар, гъилелди тум везедай чантаяр, гъебейр ва маса затIар къалурна. ЛГ, 2004, 6. IV. Ахпа музыка? Акъван чIехи устадвал Гъинай атайди я? - Ам гъеле аял чIавалай зи рикI алай къвед лагъай сенят я. ЛГ, 2004, 26. VII. **Синоним:** пеше. 2) квелди кIвалахзаватIа, гъам. Чаз герек сенят къведалди са флан къадар вахтар физва, жаваб гудай маса гаф жагъун тавур устIарди. З. Э. Социалист Зегъметдин герой Темирханов. И арада далдамчийри кеяда чпин сенятрик. Къ. Къайибханов. Далдамчийрин гъахъ. **Синоним:** алат.

СЕНЯТКАР фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри. -ра тайин кIвалах къиле тухузвайди. Сеняткардин кIвале ихътин затIар гъич са вахтундани кими жедач. Ф. Куткунда гъатай жанавур. Адакай хуьрекIвале тIвар-ван авай сеняткар хъана. ЛГ, 2003, 4. XII. **Синоним:** пешекар.

СЕНЯТКАРВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера сеняткар тир гъал. Шиш стилдин жигъетдай Эминан шишдиз мукъва тиртIани сеняткарвилин рекъий гзаф агъада авай. А. Мир. Жавагъиррин

хазинадай. Са бязи сеняткарвилер ерли амукъзавач. М. Ж. Сад хъайила рикIер чи... РикIиз хуш ва менфятлу пеше хкъагъиз алакьунни хъсан кар я. Чекмени Жафер Жалиловазни вичин сеняткарвал садлагъана къисмет хъанач. ЛГ, 2004. 15. VII. **Синоним:** пешекарвал.

СЕПЕРАР себ существительнидин гзафвилини къадардин форма. Кил. СЕБ.

СЕПЕРАРУН гл., ни низ; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; сеперар авун, сеперар тавун, сеперар тахвун, сеперар хъийимир масадалай нарази яз, адан рикI тIар жедай гафар лугьун, экъуьгъунар авун. Муькуь къавараллайбуру чи Къабустан бадиз сеперардай ва чун гагъ Къабустан бадиз килигдай, гагънц чна муькуь къавараллайбуруз гъутар юзурдай: Р. Гъ. Зи ирид стха. **Синонимар:** сеперар авун, экъуьгъунарун, экъуьгъунар авун. **Антонимар:** алхишарун, алхишар авун.

СЕР || СЕЙР араб, суц.; анжах текв. къ. -ди, -да элкъуьрна къунвай чкайриз килигиз къекъуьн. Къари рушахъ галаз сейрдиз физ-хкъез хъана. Ф. Кесибдин хва Къагъриман. Гуьзел сердиз фена ялгъуз. Е. Э. Ялгъуз. Гатун са юкъуз колхоздин багъдиз сейрдиз са жегъил гада атана. А. А. Умуд. Гатфарихъ сифте иуьквер кIватIиз яйлахриз сейрдиз экъечIдай... Гъ. М. Им къван, имни терез. Цин рехъ... экуьнлай няналди яд гъиз физвай дишегълийрив, рушарив, сейрдиз экъечтавай жегъил гадайрив, къугъазвай аялрив ацIана жедай. СМ. Цицигъ-наме. ☼ М. М. Гъажиеван фикирдалди, сейр (кил. М. Г. ЛРС, ч. 115), эхиримжи 40 йисуз сер норма яз къабулнава. Кхъинра къве жуьредани гьалтзава. Чун тайин себералди сейр вариантдин терефдар я.

* **сейр авун.** гл., ни ял ягъун патал са гъина ятIани къекъуьналди, са квез ятIани килигуналди вахт акъудун.... гъяддин йикъан няниз сятдин вада хъиз хуьруьн къерехда, къелеч жив авай рекъе са касди ялгъуз сейр ийизвай. А. А. Умуд. Йифен гуьзелвал акурла, хуьре авай къазахризни куьчедиз экъечIна сейр ийиз кIанзавай, амма Бубадин анжах са тIвар ван хъайила, ракъ акур чинерар хъиз квахъзавай абур гъар сад са кIвале чуьнуьх хъанвай. Къ. Къ. КIири Буба

СЕРВЕТ фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) девлет. Жегъеннем эгъли жеда, Гъарам сервет кIватIайтIа... Н. Сам. Садбур... Зун лап галатнава, кхъидач эсерар, Абур жезва чаз нез тежедай серветар. С. А. Экв це... 2) (чIехи гъарфуналди - С) эркекдин хас тIвар: **Сервет.**

СЕРВИЗ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра хуьрекрен ва я чайдин са тайин къадар инсанриз (ругудаэ. цIикъведаз) бес жедай къапар санлай. Патядиз рахкурай сервис акунани ваз, Муся? П. Ф. Жуван руг.

СЕРГ фарс, суц.; -ки, -кина; -кер, -кери, -кера вич чилик битмишардай силихсилих къил жедай, кудаи тIям авай салан майва. Вучда дуьстуникай дабан атIудай, Мез кIуьгъуь, рикIи серкед хъиз кудаи? Е. Э. Дуьнья гургъагур. Майдин сифте пIинияр, Редискани серг, Пахляярни цирияр - Жемир анжах серт. А. С. Хцихъ галаз ихтилат. Серкедин тIвар къурла, чIехи буба гъавурда акъуна. А. Къ. Нехирбанни лекъ.

* **серг гатун** гл., ни серкин силихар твакIуна гатана куьлуь авун. Къазмада гъахъай Къаюма хинкIар ругуна. Серг гатана, къаб-тIур гъана, къазмадин вилик квай тахтадал эцигна. З. Э. КУТВ диз фена.

* **серкин япар** суц., вуч. хъсан ван къведай япар. Серкин япар алай Нинеханумаз рушан гафарин ван хъанвай къван. З. Э. КУТВ-диз фена.

СЕРГЕРДАН суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра пашманвал, къал, ийир-тийир хъанвай гьал.

* **сергердан хъун** гл. ийир-тийир хъун.

СЕРГЪЯТ фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) къилдинвал авай къве чкадин ара. Адан [СтIал Сулейманан. А. Г.] мурадар милли сергъятрай, вичин гъвечIи лезги халкъдин сергъятрай, вири халкъарин гегъени майдандиз экъечIун, тек са лезгийрин ваь, вири халкъарин шаир хъун тир... М. М. Гъ. СтIал Сулеймана азербайжан чIалал туькIуьрай шиирар.... шаир Лезги Нямета лагъайвал, "лезгийринни лезгийрин сергъят " маса миллетрин векилри хуьзва ва чпин жибинач ацIурзава. Гъ. Къ. Шарвилияр хъурай бул. Гагъ аста, гагъ гъерекатна за гъвечIи-гъвечIи са шумуд никIин сергъят акъалтIарна... Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз. 2) са кардин, лишандин акъалтIай дережа. Ракъарихъ, пружинрихъ, машинрихъ, гъатта къванерихъни гъардахъ вичин пар ва я чимивал эхунин сергъят ава. А сергъятдилай алатайла, пружин къатI жеда, машин хада, къван пад-пад жеда ва икI мад. Бес инсанарни гъакI тушини? Гъабурухъни чпин эхунин са сергъят авачни?. Абурукай гъардахъ вичин сергъят ава. Садаз фад хъел къведа, садаз са арадлай, садаз геж. Б. Гъ. Заз эвера. Эхир хъи, аялдин акъул гъамиша машгъулатвилерин дуьньядин сергъятрилай анихъ фидачир... Гъ. М. Им къван, имни терез.

* **сергъят авачир** къван нар. къадардиз лап гзаф. - Зун сергъят авачир къван къе бахтлу я, Саид,- лагъана ада чун къуьдубник квайла. А. М. Мурк. ракъбини цIурурда. **Синоним:** сергъятсуз.

СЕРГЪЯТЛАМИШ: * **сергъятламиш хъун** гл., вуч нел-квел эхир эцигун, куьтягъун. Шаирдин 110 йис тамам хъунин юбилей са газетра авай макъалайрал сергъятламиш хъун тIимил я. ЛГ, 2003, 9. X. ☼ «Лезги чIаланни урус чIалан словарда» (1966-й.) къалурнавай ибара са гаф яз (сергъятламишхъун) кхъенва. Чи фикирдай, ам Орфографиядин словарда (2001 -й) ва кхъинра гьалтзавайвал сергъятламиш хъун кхъин дуьз я.

СЕРГЪЯТЛАМИШУН гл.; ни; -да, -на; -из, -зава; -0 || -а, -ин, -рай, -мир; сергъятламиш авун, сергъятламиш тавун, сергъятламиш тахвун, сергъятламиш хъийимир 1) сергъят(ар) эцигун. 2) эхир

эцигун. Эхирни Абаса вичин дердер дерин ухът аладаруналди сергъятламина... М. В. Гьарасатдин майдандал.

СЕРГЪЯТСУЗ¹ прил. гегъенш. *Пебиатдин къанун я; гьар са куьниз герек я Тангар... И сергъятсуз, амма зурба Низам авай Алемда.* А. Ал. Тангар. *Вуч гафар я шаирар кечмиш хьун И сергъятсуз дуьнья заз дар хьана.* М. Б. КватГиз тахьай гад.

СЕРГЪЯТСУЗ² нар. къадардиз лап гзаф, еке. *И гуьзел карди зун сергъятсуз шад авунва.* Къ. М. Экуь инсан. *Заз и къелемар сергъятсуз зурба стадионда, гимнастикадин къугъунариз жергейра дуьзмиш хьанвай, пионерар хьиз, лап чан алаз акуна.* Къ. М. Рекьин риваятар. *Чакай исятда гьар сад гьа ихътин девлетлу, азад тир къудратлу пагъливанрин Ватан тир Советрин уьлкведа яшамии жезва лугъуз сергъятсуз шад я ва чна идол бегъемдиз домахни ийизва!* Къ. М. Шаирдин къунши. **Синоним:** сергъят авачир къван.

СЕРГЪЯТСУЗВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера сергъятсуз тир гьал. *Вагъаба вири гьиссзава: тПебиатдин гуьзелвал, дагъларин къудратлувал, вили цавун сергъятсузвал, дуьньядин эвелни эхир, Уьмуьрдин сирлувал.* М. В. Гьарасатдин майдандал.

СЕРГЪЯТСУЗВИЛЕЛДИ нар. къадар авачирди хьиз гзаф. *Иман вичин гьукумдалди гужлуни я. Халкъарин къилера, дуьньяда сергъятсузвилелди агъавал ийизвай ам Аллагъдиз элкъевезва.* М. В. Гьарасатдин майдандал.

СЕРДЕН суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра яйлахда нехирбандинни чубандин ва абурун хизанрин куьч-кума алай чка. *ЭкъечИда зун сердендал калер ацаз.* А. Ал. Гьар пакамахъ сердендал. *Фена атлу, физва атлу яйлахдиз. Руг къилеллаз агакънава сердендив.* А. Ал. Атлу.

СЕРДЕР (САРДАР т-б.) фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) тайин са виляятдин къиле авайди. *Бязибурун веревирдер Бязибуруз хьана дердер. Ифтарай Николайдин сердер Дустагъдиз мугъман хьана хьи.* С. С. Амач лугъуз падишагъ. *Сурхай бажарагълу сардар хьиз, девирдин крарай къил акъудиз алакъзавай фендигарни хьана.* З. Р. Гъажи Давуд. *Гилан Афганистандин чилерал хъайи и пачагълугъ [Бактрия. - А. Г.] Александрой сердер Селекvida арадал гъанай. «Самур» газ., 2002, 21.П. 2) къил гвайди, къиле авайди, виридалайни камаллуди. Я рушарин чИехи сердер, Зи чандава гзаф дердер.* Е. Э. Гуьзел, за ви тариф ийин. 3) (чИехи гьарфунади: С) эркекдин хас тIвар - **Сердер**. *Зи къуниши Сердер я, Серкер я Серкерни Жибин дулу ийизвай векърекърин.* А. Ал. Хьен галачир рикI. *Нянихъ бухгалтер Сердер халудин кIеретI доминайрив къугъвадай, къузек абуруз яргъалай килигдай.* З. Гь. Чкадив агакъбай цуьквер.

СЕРДЕРВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера сердер тир гьал.

СЕРЕНЖЕМ фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) са къез ятIани талукъарнавай кар.... вуна абур чи жематдин вири серенжемрик кутун, гъеле советдиз хкъгъун истеминалда. Къ. М. Душмандин тум. *Багъирован серенжемри «хъсан нетижаляр» гана. Шумудни са лезги хуьр вилиз акваз-акваз лезги убайриз элкъурна. Иллаки Къубада лезги хуьрерин къадар тIимил хьана.* М. М. Лацу лекеяр. 2) чИехи гьарфуналди - С) эркекдин хас тIвар: **Серенжем**. *-Къуллугъар къев гвайди я, - адан гаф атIана Серенжема.* Я. Къафаров. ВикIегъ паб.

* **серенжем(ар) къабулун [авун, акун нугъ.]** публ., гл., ни авай гьал арадай акъудун патал ийидай кар, кIвалах. *Адаз Зелфидин гьакъиндай къабулун лазим тир серенжем чир хьанвай, ам виридлайни гзаф гьа идал рази тир.* А. А. Умуд. *ДАССР-дин Министрдин Советди «Дагэнергодин» генеральный директор М. Магъамедовал ва ПТУС-дин начальник С. Эфендиевал серенжемар къабулун тапшурмишнава.* К. 1979, 19.07. *И фактор виридаз ашкара ятIани, республикадин талукъ тешикатри са серенжемни къабулзавач.* М. М. За нин бахт чуьнуьхна? *Гьелбетда, тамар хуьн патал махсус серенжемар къабулун лазим я.* ЛГ, 1996, 5 III. *Умудлу я, и макъала кIелайла, райондин талукъ идарайрин къуллугъчийри* З. Мирзалиева *мад сеферда гъавурда твада ва дерди туькIуьн патал тайин серенжемарни къабулда.* ЛГ, 2003, 4, XII. [Мегъамедбег]. *Округдиз атанвай цIийи неченик Чахчабегаз! Лутэфендидиз зи патай дуьа лагъ ва тапшурмиш ая хьи, хъсан кагъзадал кхьена, неченикдиз тавакъу авурай ибур хуьре фитнеярзавай, востани авуна, халкъ чаз ва Деникиназ акси тербиядалди зегъерламишзавайбур хьуниз килигна, вичини абуруз къети серенжем авурай.* Ж. Эфендиев. *Азадвиллин рекъе. Райондин прокурордиз хабар гана ва тадидаказ серенжемар акун тIалабна,* А. Ф. Газет.

СЕРЕНЖЕМСУЗ прил. кардиз гьерекат тийир.

СЕРЕНЖЕМСУЗВАЛ суц.; -или, -иле; -тер, -илери, -илера кардиз гьерекат тийидай гьал.

СЕРЕНЖЕМУН нугъ., гл., ни; -да, -на; -из, -зава; серенжем авун, серенжем тавун, серенжем тахвун, серенжем хьийимир авай гьал арадай акъудун патал са тайин кIвалах авун. [Рамазан] *Чи дуланажагъ, майишат ва культурадин кIвалахнариз а ревкомри серенжемда.* Ж. Эфендиев. *Азадвиллин рекъе.*

СЕРЕС¹ фарс, шишр, прил. 1) акунриз хъсан, инсандиз хуш жедай. *Цларал ширедалди серес рамкаяр атIана, электролиния гъана, къава люстрадин лампаяр туна* ЛГ, 2003, 4. XII. 2) (чИехи гьарфуналди - С) дишегълидин хас тIвар: **Серес**. **Синонимар:** гуьрчег, вижевай. **Антонимар:** эйбежер, мешребсуз.

СЕРЕС² нар. инсандиз хуш жедайвал. *Лугъун хунIа вуна серес, Мад гила туш зун ваз серес.* С. С.

Синонимар: сересдаказ, сересдиз, гуърчег, гуърчегдиз, гуърчегдаказ, вижевайдиз, вижевайдаказ.

Антонимар: эйбежер, мешребсуз.

СЕРЕСВАЛ суц.; -или, -иле; -илер. -илери серес тир гьал.

СЕРЕСДАКАЗ нар. инсандиз хуш жедай гьалда. Сересдаказ, фасагъатлудаказ рахун илим я. С. К. Редактордин гаф. "Самур" газ., 2003, 27. IX. **Синонимар:** серес, сересдиз, гуърчег, гуърчегдиз, гуърчегдаказ, вижевайдиз, вижевайдаказ. **Антонимар:** эйбежер, мешребсуз.

СЕРЕСДИЗ нар. серес яз. - Килиг, килиг, чи миресди Дагъда къакъан Къежирна къвал лап сересдиз Зурба раган! А. Ал. Алини гьешем. Агъ суфрадал гъар са нямет сересдиз... С. Ярагъви ашукъ Уьзден,

СЕРЖАНТ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра армияда солдатвилелай виниз тир чин. - Юлдаш, капитан, призывникрин 70 касдикай ибарат десте чкадив агакъарнава. Отделенидин командир сержант Мешков. А. Къ. Аскервал башламишай югъ. Ада милициядин органра кIвалахиз 16 йис хъанва. Армиядин жергейрай сержант яз хтай ада сифтедай Хив районда шофер, гуьгъуьнлай Дербент шегъерда приемник-распределителда милиционер яз кIвалахна. ЛГ, 2004, 26. VII.

СЕРИН¹ туьрк, прил рагъ авачир, ракъинин экв квачир. Бязи чкайрилай къакъан хъана хкаж хъанвай дагъдин тепейри ва шим квай чархари, вацран экуьнин вилик пад къуна, дуьзен тIулариз серин хъен гузвай. А. Ф. Лянет. Булахдивай вацIуд-цIувад камунин мензилда авай зал агакъзавай серин гъавади, таъсир гуз, сивай къур акъатнавай зун цел чIугъазвай. З. Э. Булахдал. Зулун серин гарун эсер, Вили цава ргазавай Шигъ чукIуриз экуь гъетер. А. Ф. Эм-Тэ-Эс.

СЕРИН² суц.; -ди, -да; -ар, -ри. -ра 1) чими вахтунда рагъ ават тийизвай чка. И вахтунда, хуьре авай инсанар, кицIер чимивиликай чуьнуьх хъана, ял ягъиз серинрик ацукънавай, ксанваз жеда къван. Къ. М. Душмандин тум. Магъмуд имидин кIвалер серинрик акат хъувунвай. А. Исм. Алукъдай ахвар. Нер, пIузарар, ченедин пад абурун серинда авай. М. Б. Спелар.

СЕРИНАРУН || **СЕРИНУН** гл., ни-куь вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; серинар авун, серинар тавун, серинар тахвун, серинар хъийимир серин гьалдиз гъун. Булахдин яд къайиди я, Пеш вегъена серинайтIа, Ф. Нисиндалди са патаз хъен гун мурад, Амай чIавуз сериндайвал муькуь пад. К. Агъмедов. Къисмет.

СЕРИНВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера чими чкада, чими вахтунда инсандин бедендиз хуш жедай къайивал квай гьал. Михъи цавал гъетери рапIрапIар гузва, гар квач, амма чун акъвазнавай еке багъда серинвал, цуькверин, векъерин, Уьмуьр ргазвай чилин атир къекъевезва... Къ. М. Дуствилин цIай. Тамун серинвал мадни къалин хъайила, Абасан къанишарда, къакъан типин тарарин арада инсандин буйдилаини къакъанвал авай са къван пайда хъана. М. В. Гъарасатдин майдандал. Масада гъана гайи цихъ вири жеда: серинвал, гъуьрмет, инсандиз вун кIан хъунухъ... З. Гъ. Залан кар.

СЕРИНДА¹ серин сушествительнидин чкадин I падеждин форма. Кил. **СЕРИН**.

СЕРИНДА² гьал. гъава къанва, ракъинин экв квач. Накъ рагъ авай, къе серинда. Ф. Ашкъидикай ва дердиникай манияр.

СЕРИНУН кил. **СЕРИНАРУН**.

СЕРИЯ урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра умуми са мана авай еке затIунин къилдин пай. ЦIерид серия авай киноярни хъанва. Р.

СЕРКЕР¹ серг сушествительнидин гзафвилин къадардин форма. Кил. **СЕРГ**.

СЕРКЕР² фарс, суц.; ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) чубанрикай чIехиди. - Чан фекъи, ятахдал серкердин чубанрикай сад къенва, вуна, и сятда атана, ам кучукна кIанда, - лагъана чубанди фекъидиз. Ф. Фекъини чубан. Йикъар гъисабзавай жегъилдин дердиникай хабар къур серкерди кIуфук хъвер кваз: «Гъазур хъухъ, хъфидай вахт я!» - лагъана хабар гана. А. И. Самур. Серкер, аман, гъарай хъуй ваз! Рехъ гумир, девлер атана. А. С. Хцихъ галаз ихтилат. "Алпанвияр, квез бахтлу хъуй сефер, Ви суьруьйрини сан гурай, серкер. Х. Х. Масан баде. 2) (чIехи гъарфуналди: С) эркекдин хас тIвар - **Серкер** -а. -а. Зи къуниши Сердер я, Серкер я, Серкерни Жибин дулу ийизвай Векърекърин. А. Ал. Хъен галачир рнкI.

СЕРКЕРВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери чубанрикай чIехиди тир пешекарвал.

СЕРКИН прил. серг сушествительнидин талукъвилинпадеждин форма. Кил. **СЕРГ**.

СЕРКIV суц.; -еди, -еда; -ер, -ери, -ера кIуква чIулав ва я яру харар авай къакъан набатат. Нажмудинан фикирдалди, къакъан серкIверин кул-кус къалин. этегар туькъуьл явшанри басмишнавай дагъларик еке девлетар квай. А. А. Ирид цаварик Самурдин ван. Чун чуьнуьх хъанвай чархунин къвалахъ галай серкIверай туьквендин къен аквазвачир. М. Б. Зун къенвач.

СЕРНИЧ - суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра цурун гетIе. Буюр, чан стха! Гъа-ан, гъавурда акъуна, сернич эцигна дишегълиди. - Пагъ яда! - кIвачер полдик хкIуник кваз, дериндай нефес къачуна... Б. Гъ. ТIварун стхаяр. И кIвале къенин аямда жегъил несилриз чпин тIварарни течизмай затIар: ... цла туькIуьрнавай такIарин къацIарал хъенчIин гичинар, кутарар, тIачун чуква, сернич, некIегъан, гъатта пачагъдин

девирилай амай ирид-муьжубд литрдин птулкаяр авай. А. Къ. Нехирбанни лекъ.

СЕРСЕР: * **серсер авун** гл., ни-куь вуж лугьудай гаф жагъин тийиз фикирлу тир гьалдиз гъун. "Даниял кIвале ава" лагъай хабарди серсер авур Къазиди япар къягъна жузуна... С. Гь. КIпири Буба. Ада гайи хабарди серсер авур Даниялан мукъвабуру, атана ам хутахна ва, адет тирвал, шелар-хвалар авуна, пака сур-къул атIана, кучукна: С. Гь. КIпири Буба.

* **серсер хъун** гл., вуж лугьудай гаф жагъин тийиз фикирлу тир гьалда хъун. Инсанриз рушан нур гузвай гуьзел чин ва яргъи чIулав кифер акуна, абур серсер хъана. Ф. Гьуьлуьн руш. Гьапан гъиле авай гьуьндубъшкайрин къилер акурла, Сардар са къадар вахтунда серсер хъана амукъна. С. Муслимов. ЦицIигъ-наме. Амма гада серсер хъанвай, Къанди къунвай тегъерда. М. Б. Мугъу суар. Зай акъатай сесиникди шкафда ктабдихъ къекъевезвай Жаватни серсер хъана заз тамашна. Н. М. Къизилдин хтар.

СЕРСЕРВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера **серсер тир гьал**. Исятда вичиз ван хъайи гафарин лувараллаз ам ирид цавариз акъатнавайни, ТахъайтIа къиле. авай къван вири фикирар катна серсервиллиз къил янавайни лугъун четин я. Адай са тIимил вахтунда са гафни акъатнач. Я. Я. Са фурун вакIар.

СЕРСЕРУН гл., ни вуж ; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; **серсер авун, серсер тавун, серсер тахвун, серсер хъийимир лугьудай гаф жагъин тийиз фикирлу тир гьалдиз гъун**. Имидин ихътин тIалабуни гьакъикъатдани Магъсуд серсернай, ада ихътин кар гуьзлемишнавачир. М. В. Гьарасатдин майдандал.

СЕРТ фарс, прил. **хам, инсандин гьил-кIвач хкIун тавунвай**. Шумудра вафалу тажирни нуьквер Дубънда къекъвенай атIуз серт рекъер. А. Ал. Пуд хали. Муькуьди - вичиз тийижир, такур, ингъе исятда вич алапатдиз тамашзавай серт рагарин ватан тир бубадин мулк аквазва лугъуз шад тир. Н. М. Къизилдин хтар.

* **серт хъун** гл., вуж-вуч **туьнт, къати хъун**. Майдин сифте пIинияр, Редискани серг, Пахлаярни цирияр - Жемир анжах серт. А. С. Хцихъ галаз ихтилат.

СЕРТИФИКАТ у рус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра гьукуматдин патай са гьихътин ятIани мажбурвал тестикъарзавай документ, чар. Виридав сертификатар гвач лугъуз багънаяр акъудна, вад юкъуз абур ракъин кIаник баятарна. Т. А. Мехъер куьтыгъ тахъанмаз.

СЕРФ араб, прил. **кутугай**. Лугъузва, бес сабур серф я рикIериз, Х. Х. «Чи чилив гва дегъзамандин рехивал»

* **серф авун** гл., ни вуч **харж авун**. Султанмурада вичин вири къуватар цик квай багъдихъ гелкъуьниз серф авуна... А. А. Умуд. Амма сагъ хъхъай руша вичин вири вахт илимдин кIвалахдиз серф авуна. А. М. Мурк ракъини цIурурда.

* **серф хъун** гл., вуч **харж хъун**. Гьерер маса рекъериз серф жезвай эхир. К. К. Яд атIай регъв. И карди виликра серф жезвай раствордин къадар садни зур къве сеферда тIимилардай мумкинвал гуда. Б. Гь. Вили вилер.

СЕРФЕ суц., т-б.; кар къилиз акъуддай мумкинвал. Амма гила маса вахтар я. Гила серфе ЦIаруйрин гъилляй вахчуна, виликди фена кIанда... Б. Гь. Заз эвера.

* **серфе акатун** гл. **кар къилиз акъуддай мумкинвал жагъун**. Югъ малум жедайла, рекъел экъечIна, хъсан серфе акатдай чка ахтармишна дустагъ гваз къведалди гъанал гуьзетиз акъваздайвал хъана. А. И. Самур. Салманаз хъел атана. Ада гъелегъ къуна. серфе акатайла Рамзиятал писликвал гъун къетI авуна. З. Э. Рамзият. Къисас вахчун патал сакIани серфе акат тийиз зи аман атIузвай. З. Э. Рекъер сад туш. Лазим атайла киса, ахпа, серфе акатайла, илисна кIаса, лагъанвайди я мисалда! Я. Ш. Гьахъ квахъдач.

СЕРФУН гл., ни вуч; -ди, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; **серф авун, серф тавун, серф тахвун, серф хъийимир желбун**... шаирди вичин вари гъунар, къуватар серфна, вичин рикIин деринрай жсавагъирар хътин гафар жуьгуьриз хъана. М. М. Гь. Чехи шаир. Гьакъисагъвилелди вун зегъмет чIугваз алахъда. Зегъмет серфна къачузвай доходдал на дамахда. А. Мут. Сагърай Асанбек дадаш. Вири уьмуьр серфнатIани куз-хкIуз, Зун кIанидав агакъ тавур фагъир я. М. М. АкI жемир хъи. 1906 - йисуз дуьз 60 агъзур манат пул серфна... ЛГ, 2004, 22.1.

СЕС туьрк, суц.; -ини, -ина; -ер, -ери, -ера 1) са куь ятIани гъава югъуруналди арадиз къевезвай ва япарив агакъзавай ван. # инсандин ~, гъайвандин ~, къушран ~; къати ~, гужлу ~, къалин ~, секинсуз ~, шад ~, ширин ~; ~ акъудун, ~ хкажун, ~ явашарун. Япухъ къеъелай дишегълиди гъвечIи сесинал лагъай ван галукъна... А. А. Лезгияр. Гила ада. жагъурзава Фашизмдиз маса рекъер: Есирдайвал музыкадин Сесеривди жегъил рикIер. А. Ал. Эфирда. Дидедихъ галаз рушани вичин шуькIуь, кIелен гарданда авай куркурдин сес хътин, ван хкаждай. Гь. Къ. Магъини Дилбер. Селдин гугрум-пахърахъ ацалтна физвай сесини адан гафар бамишна. У. Къемберов. 2) **сечкийрин нетижаяр алцумзавай уьлчме**. И референдумдин нетижайри чун секинарнач, гена рикI тIарна. Пуд сес заз хъана, пуд къаридизни. Н. Шихнебиев. КIвалин референдум. * **ачух сес, ачух тушир сес, ван авай сес, ван авачир сес, кIалхандин сес, нефес галай сес, нефес галачир сес.**

* **сес алаз [хкажна] рахун** гл., вуж **наразивилин лишан яз кIевиз рахун**.

* **сес атун** гл., нин низ **нин-куьн ятIани сес нин ятIани япарив акакъун**. Гьаятдин вини къилий кIвалерин

иеси Жамалдина уьгьуь язавай сесни кьвезва. М. В. Гьарасатдин майдандал. Шагь дагьдин эбеди живери Кевнавай этегрилай кьил кьачунвай, гурлу Чехи-чайдин сесни кьвердавай гужлуз кьвезвай. У. Кьемберов, Сел.

* **сес атГуй!** \$, межд., нин, 'кьий!' манадин ибара.

* **сес атГун** гл., ни нин **сечкийрин** кампанияда са вуж-вуч ятлани хкядай мумкинвилакай магьрумарун. Валлагь Эфенди, а вини магьледа авай Мегьамед Рзадин сес атлана лугьуда. Гь. Гь. Колхоз.

* **сес гун** гл., ни низ-квез **сечкийрин** кампанияда са шумудакай сад хкягун ва я садни хкягь тавун. [Царухва] Абуру... калхуздиз сес гайибурун члехи пайини чун алдатмишина, чун гила гьавурда гьат хьана, икI тир чIал чидатIа чна калхуздиз сес гудачир лугьуз акьвазнава. Гь. Гь. Колхоз. Айвандин са тинIай перде авадарна, чинеба сес гудай чка туькIуьрна. Н. Шихнебиев. КIвалин референдум

* **сес кьурун** гл., нин **сивяй сес**, **гаф акьат хьувун тавун**. - Вуна накь нин пулунихь хьвана? А? Сес кьурана хь! З. Гь. Балугьдикай ахвар. КичIевилей сес кьуранвай, тIарвили дуьньядиз килигунни рикIелай алуднавай ЯбатIай даКIардай кьацу векьел аватна. А. Исм. Эхиримжи кьув.

* **сесериз вегьин** гл., вуж-вуч са шумуд касдикай ва я са шумуд фикирдикай сад хкягун патал коллективдин, халкьдин фикир чирун. Надежда Михайловна гьикьван алахьнатлани, сесериз вигьейла члехи пай Гьуьсейнован патаз хьана. А. А. Умуд.

СЕСЛУ прил. хьсан сесинин, хьсан сес авай, КьепIурал хуш ятIа сеслу тир мани..., Ислягьвал хуьн чна - дуьнья хьуй кьени Ш. Кь. Ислягьвал. Гележегда адакай [Ашукь Кьендабакай. - А. Г.] Кьубадин лап сеслу ашукьрикай сад хьана. К. К. РикIе мани авайбур. Абурухь [лезги композиторрихь. - А. Г.] хейлин цIийи манияр ава, амма абур лугьудай манидарар авач. ЛГ. 2004, 30. IX.

СЕСЛУВАЛ суц.; -или, -иле; -тер, -илери, -илера сеслу тир гьал. Гьа икI, шишар туькIуьрунин карда гафарин хуш сеслувални музыкальнивал, шиширин цIарара авай слогрин кьадардила; цезурадила, яни гафарин кьурулушдин системадила, рифмайрилай, яни шиширдин гьар са цIарцIин эхирра авай гафарин сесер сад-садав кьадайбур хьунилай ва жезмай кьван а гафара авай слогрин кьадар барабар хьунилай аслу я. Н. А. Литературадин хрестоматия, 1966. ЧIалан гьакьикьи гуьзелвал, -лугьузва А. М. Горькийди, -кIабдин шикилар, характерар, идеяр формада твазвай гафарин манадин дуьзвилелди, ачухвилелди, сеслувилелдн яратмиш жеда. Н. А. Литературадин хрестоматия, 1966. Камалдин Агьмедова кьве чIалал теснифзава: агьул ва лезги.. Кьве чIалални адан эсеррихь сеслувал, авазлувал, таьсирлувал авайди фадлай субут хьанва... ЛГ, 2004, 26. VII.

СЕССИЯ урус, суц.; -яди, -яда; -яр, -йри, -йра 1) тайин месэляяр гьалун паталди мукьвал-мукьвал кьуллугьчияр кIватI жедай мярекат. Газетда датIана "Серенжемар кьабулна", "Чи критикадилаи гуьгьуьниз", "Райкомдин бюродал" ва маса рубрикаяр авай. Вучиз алай девирда абур амач? Члехи кьуллугьчияр, сессияр, заседанияр амачни? ЛГ, 2004, 15. VII. 2) вузда экзаменар вахкудай мярекат. Йоь! Ам вун яни, Рамзият!- суал гана за... Сада-садавай жузун-качузун авурла, чир хьайивал, ам Буйнакскийдиз заочный сессиядиз атанвайди тир. З. Э. Рамзият.

СЕСУН гл., ни-куь; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; сес авун, сес тавун, сес тахвун, сес хьийимир сес арадиз гьун, сес авун. Кьияматдин секитал алуьгнава... Ракьинин зериф нурарик, гьавадин ламувилакай кьез фитIинзавай чили са жуьредин сесзава. М. В. Гьарасатдин майдандал.

СЕТКА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра **ракьун шуькIуь симерикай хранвай чил хьтинди**. Гьаятдихь бегьем жуьгун-затIни галачир, ам гьакI симин сеткадалди кIевирнавай. А. Кь. Мал цаваравай савдагар ва я рикIелни алачир командировка.

СЕФЕР¹ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) **рехь**. Икьван яргьа сефердиз физ, вуч ава вахь галаз, гуьгьуьл... Е. Э. Сабур ая, акьваз, гуьгьуьл. - Салам, салам, хуьруьнбур! Хьсан яни кефер куь? Атанва хьй вокзалдал, Гьинихь ятIа сефер куь? Ш. Кь. Перт кьуьзубур. Ингье, мад зун физва яргьал сефердиз: Секиндиз заз темен гана дидеди... А. С. Ингье, мад зун... 2) **сейр**. Гьич тефейдаз сиягьатдиз Сефердин кьадри вуч чир хьуй?! Е. Э. Дуьньядикай бейхабардаз. Уьмуьр хьиз чаз акваз, ам вич гьакIан са буш сефер я жал? Е. Э. Гьажимурзд эфен. дидиз 3) **вахт**. Экуьн сефер гуьлуьшан я, Куь кукIушрал алуьгна рагь. С. А. Зи Шалбуз. 4) (члехи гьарфуналди - С) **эркекдин хас тIвар - Сефер** -а, -а; -ар, -ри, -ра. Амуьгна Лейли хиялри тухуз, Акьатда Сефер яргьариз гзаф. А. Ал. Вафалувал. Са кьадар вахтар алатайла, Сеферан кIвале суфрадихь адан рак раКIара авай кьуниш Байрам ацукьнавай. ЛГ, 2004, 18. XI.

* **сефер авун** гл. лезет кьачуз **сейр авун**, кьекьуьн, КIан я хьй заз ийиз сефер, Ви кьуьнел са гьил эцигиз. Е. Э. Ярдиз.

СЕФЕР² нар. гьерекат, кIвалах шумудра хьанатIа, жезватIа кьалурзавай гаф. Заз и сефер гьамарикай завалмир... Е. Э. Багьалу яр. Куь гьал вахчу мад сефер фин цайила. Е. Э. Цилингар. И сефер завай са артух гьазурвилер акваз хьанач. Ж. Эфендиев. Азадвилдин рекье. **Синоним:** гьилера, сеферда.

СЕФЕРДА¹ **сефер** существительнидин чкадин I падеждин форма. Кил. **СЕФЕР**¹.

СЕФЕРДА² нар. гьерекат, кIвалах шумудра хьанатIа, жезватIа кьалурзавай гаф. Ада кукупIдин жуьре Пенкерахь галаз девран гьалзава. Рамзият лагьайтIа Лукьмана гьар сеферда са багьна акьудиз

тухтатмишзавай. З. Э. Рамзият. *Гъажибег Гъажибегова и важиблу месэла «Красный Дагестан» газетдиз акъатай са жерге макъалайра мад ва мад сеферда къарагъарнай.* Гь. Гашаров. Хайи халкъдин рекъе чан гайиди. **Синонимар:** гъилера, сефер, -ра.

СЕФЕРЧИ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра рекъяй физвайди, сиягъатчи. - Сеферчиди зи емиш Дадмишзава шириндиз... Ш. Къ. Тек тар. *Са столдихъ ацукъна пуд. КъатI къачуна хъанвайвал муд. Рахаз хъана хкажиз гъуд Са алверчи, Са сеферчи, Садни шофер И. Гь. Са столдихъ. Зун сеферчи мийир вуна масад феи гелерин.* А. Къ. Зун ви вилик ква...

СЕФИГЬ¹ прил. акъул авачир. *Сефигъ кас гъикI гъавурда тван.* М. В. Гъарасатдин майдандал.

* **сефигъ авун** гл., ни вуж акъул авачир гъалдиз гъун.

* **сефигъ хъун** гл., вуж акъул авачир гъалдиз атун.

СЕФИГЬ² туьрк, суц.: -ди, -да: -ар, -ри, -ра акъул авачир кас. - *Ам рахадайла къил зурзас сивни патахъ хъана вични сефигъ хъиз хъуьреда, жаваб гана Царуди.* А. И. Самур.

СЕФИГЪВАЛ суц.; -или, -иле; -илер. -илери, -илера сефигъ тир, акъул авачир гъал. *Бес я эхун а хаинрин шевривал. Емиш. къеняй незвай куквар -буьтIруькриз, Халкъдин мурад элкъуьрзавай къуьруькриз Чир хъурай чи къаст ва чпин сефигъвал.* Х. Х. «Чи чилив гва дегъзамандин рехивал» *Рехъ веревирд тавун тушини сефигъвал?* П. Ф. Рубаияр.

СЕФИЛ¹ араб, прил. са квекай ятIани фикир авай, шад тушир. *Инсанарни жеда къван. Шад чIавуз гъулягъар хъиз эгечIдай, сефил чIавуз вак лувар кутадай.* Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз. **Синонимар:** пашман, пелеш, перишан., **Антоним:** шад.

* **сефил(ар) авун** гл., ни-куь вуж са квекай ятIани фикир авай, шад тушир гъалдиз гъун. -*Садавни мад офицер Ийиз тамир сефилар.* А. С. Дидедин къисас. **Антоним:** шад авун.

* **сефил хъун** гл., вуж са квекай ятIани фикир авай, шад тушир гъалдиз атун, гъалда хъун. *Гъуьл кIвалахдал феиила, ам текдиз амукъзавач. Сефил, дарих жезвач.* З. Э. Рамзият. *Духтурдивай дарман хъанач, сефил хъана, агатна зун.* Ас. М. **Синонимар:** пашман хъун, пелеш хъун, перишан хъун. **Антоним:** шад хъун.

СЕФИЛ² нар. са квекай ятIани фикир аваз, шад тушиз. *РикIиз чими, иер сифет шутIум хъана умудсузвили сефил, къалурзавай.* А. И. Самур. *Феи мелмехъеррик, шад ва сефил мярекатра инсанрин сивера авайди алай четин девирдикай, адан адалатсузвиликай сугъбет тир.* С. Ярагъви ашукъ Уьзден. **Синоним:** перишан. **Антоним:** шад.

СЕФИЛАРУН гл., ни-куь вуж; да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; сефилар авун, сефилар тавун, сефилар тахвун, сефилар хъийимир, сефил гъалдиз гъун. *Гададин амалри диде сефиларна.* **Синоним:** пашманарун, пелешарун, перишанарун. **Антоним:** шадарун.

СЕФИЛВАЛ суц.; -или, -иле; -тер, -илери, -илера сефил тир гъал. *Агатмир, яргъаз хъухъ, сефилвал!* *Куьнни квахъ, эхирсуз дердияр!* М. Б. Дустарикай къве мани. *Ялгъузвили хура заз Гзаф жезва сефилвал -Це лугъурбур пара яз, Тагурбурун саилвал.* А. Къ. Саил. **Синоним:** пашманвал, пелешвал, перишанвал. **Антоним:** шадвал.

СЕФИЛВИЛЕЛДИ нар. сефилвал хас яз. **Синонимар:** пашманвилелди, пелешвилелди, перишанвилелди, перишандаказ, перишандиз, сефилдаказ, сефилдиз. **Антонимар:** шадвилелди, шаддаказ, шаддиз,

СЕФИЛДАКАЗ нар. са квекай ятIани фикир авай, шад тушир гъалда аваз. *Зазни, ваз хъиз, таниш а пад Сефилдаказ акхуна,* Т. А. Фу квахъ тавурай. **Синонимар:** пашмандаказ, пашмандиз, пелешдаказ, перишандиз, перишанвилелди, пашманвилелди, пелешвилелди, перишандаказ, перишандиз, сефилвилелди, сефилдиз. **Антонимар:** шадвилелди, шаддаказ, шаддиз.

СЕФИЛДИЗ нар. са квекай ятIани фикир аваз, шад тушиз. *Яваидаказ гъерекатзавай къайи гар галукъайла, къелечI бежгъеррик квай Риза, хъраз вегъей гъажибугъдадин твар хъиз, зурзадай, адак фул акатдай, чиниз вили ранг янавай ам сефилдиз гагъ Саруханаз, гагъ чилиз килигдай.* А. Ф. Риза *Билбил хцин сес акъатна сефилдиз.* И. Гь. **Синоним:** пашмандаказ, пашмандиз, пелешдаказ, перишандиз, перишанвилелди, пашманвилелди, пелешвилелди, пелешдиз, перишандаказ, перишандиз, перишанвилелди, перишандаказ, перишандиз, сефилвилелди, сефилдаказ. **Антоним:** шадвилелди, шаддаказ, шаддиз.

СЕЧКИЧИ туьрк, суц.; -яр, -йри, -яр, -йри, -йра сес гузвайди. *Заз чир хъайивал, сечкичийрин са пай сиясатдин рекъяй экъечIна, хсуси хийирдихъ элкъвена.* ЛГ, 2003, 4. XII. *"Лезги газетди" идан гъакъиндай сечкичийриз 8-апрелдиз акъатай 30-нумрада хабар ганай.* ЛГ, 2004, 15. VII.

СЕЧКИЯР суц.; -йри, -йра сесер гуналди президент, улкведеин, чкадин къуллугъчийр хкъягъунин мярекат. *Гъа инал чна чи сечкиийрин собрание агалун малумарзава.* Ж. Эфендиев. *Азадвиллин рекъе. Сечкиийрилай виликан женгина Алисултанай пуд агъзур манатдилай гзаф харжияр акъатна.* ЛГ, 2002, 15. V. *Гъа са вахтунда сечкиийриз гъазур жедай чIавуз чна гъич гуьзлемии тавур шартIар арадиз атана.* ЛГ, 2003, 4. XII. **Синоним:** выборар.

СЕЧМЕ туьрк, прил. вини дережадин ери авай, хъсан. *Гъада гъамбарханадай... сечме ичер чинеба йифиз*

тухудайла, ам гуьзчийри къуна. А. А. Пад хъайи рагъ. Мария Ивановнадиз са пуд кило сечме помидорар, Светадиз пинияр ва Ольгадиз са клунчи къизилгуьлер къачуна, зун Мария Ивановнадин клвализ рекъе гъатна. А. М. Мурк ракъини цурурда. **Синоним:** хкъягъай.

* **сечме авун** гл.; *вуж-вуч са гъихътин ятлани лишандалди чара авун.* Гелкъвезни регъят я, атлудайлани регъят я, сечме ийидайлани регъят я. А. А. Лезгияр. **Синоним:** хкъягъун.

СЕЧМИШУН т. б., гл., ни *вуж-вуч хъсан ери авайбур масадбурувай чара авун.* **Синонимар:** сечме авун, хкъягъун.

СИВ суц.; -и, -е; -ер, -ери, -ера 1) **инсандин, гъайвандин, пузаррилай клалханда кван бедендин пай.** Сивай акъуддай гъар са келима алжумна акъуда. Ф. Са тлур цлудан сиве твамир. Ф. Рагъметлудан сивел жедай михи хъуьруьн, хуи рохунар, ачух рафтарвал зи рикелай алатзавач. ЛГ, 2002, 15. V. Хуьрек тлурдалай гуьгъуьниз сивера яд экъуьр хъуьуна кланда. ЛГ. 1994. 1. IV. **Синонимар:** клуф, тлиш. 2) **къен авай затларин клан патаз акси пад.** Нефес къведай са тлимин чка туна, чувалдин сив квена, гваз хтана. Ф. Халуни хтул. Инал къари гъахъна каркундин къенез. Къене патай каркундин сив кутлун хъуьуна ада Вичи-вич авадарна гуьлуьз. Ф. Кесибдин хва Къагъриман. Гуьлселем - Вуна а къуюдин сив клев хъуьунани, чан хва? А. Р., Я. Я. Хендедадин мехъер. 3) **яргъи патахъди физвай ва я экля хъанвай затлунин сифте къил.** # вацлун~, кламун~, рекъин~, багъдин~, тамун~ 4) **кас.** Фу къит тир, артухан сив хизандиз пар жезвай ва я къуьуь итимдихъ къилдаказ гелкъведай кас герек жезвай, ахътин касдивай хзандин рузи артухаруник пай кутаз хъун мумкин жезвачир. А. Къ. Нехирбанни лекъ. 5) **сив хуьнин вацра мусурманри фу тенезвай йикъан вахт.**

* **сив акун** гл., низ нин **фикир чир хъун.** Лагъана заз дидеди са нязиз: - Вун це лугъуз муьштерияр атанвай, Вун кланибур хуьруьн къене ацланва. Ви сив такунмаз, чан руш, завайни Муьштерийриз вуьуз хъанач са гафни. Х. Т. Нагара яр хкъазва.

* **сив атлун кил. сив хкудун.**

* **сив ахъа хъана нар. мягътел хъана, гъейран хъана.** Гъеле сифтегъан классра амаз Зилфи эмеди чи клвале гам храдайла, зун адаз гъейранвилелди килигдай. Ада жуьреба-жуьре рангарин гъалар сад-садав къадайвал агудна кваквар ийидайла, зун сив ахъа хъана адаз килигиз амуькдай. Я. Я. Нурар ва хъенар. Вердихана рикливай лугъузвай ихтилатрихъ Гъажикъулиди сив ахъа хъана яб акалзавай. Ж. Гъ. Юргъадилай гуьгъуьниз.

* **сив ахъаюн [ачухун! гл., ни рахун (къал алаз), никай-квекай ятлани фикир лугъун.** [Сефибег]. - Вуна «алчахар» ямир, алчах туширтла, вун дустагъра гъатдачир. Жуван сив артух ачухмир... Я. Я. Сифте кван. Ахъайнавай абуру сивер: я рухвайриз эвер гузвай, я стхайриз, я гуьлериз Вач лугъузвай гъазавадиз. И. Гъ. Алжирдин. дишегълияр. Манидин гафар вичел гъалзавай клалар тирди Эслиди гъасятда къатлуннай. Амма ада чуькъни авуначир. Аквар гъаларай, хейлин инсанар алан булахдал вичин сив ахъаюн адаз кутугна акуначир. З. Э. Муькъвел гелер. **Антоним:** сив клватлун.

* **сив къун** гл., ни нин 1) **рахаз тун тавун, Анжах Алидаран квач мад чи клвале хъхъана виже къведач.** Халкъарин сивер къаз жедайди туш, лагъана секинсуз хъайи суса. А. И. Самур. 2) **сив хуьн.**

* **сив клватлун [агалун] гл., ни рахун тавун.** Хъана ман, жуван сив клватла, хипен хам алай жанавур. Вунни дабан атлудайбурукай я. З. Э. Къазимегъамед. [Жора]. ~. Им вуч аванс я, Али? Чун гъеле ученикар яни? [Али]. Жуван сив агала. Къе куьн ученикар ятла, пака неченикар жеда. А. Аминов. Шуьшедал гелер. **Антоним:** сив ахъаюн [ачухун].

* **сив хкудун [атлун нугъ.] гл. ни сивер хуьзвай инсанди яд хъун, фу тлун.** Ша вуна и сив хкудур, вун рекъизва, - лугъуз алахъдай адал мукъва-къилияр. -Ваъ, - лугъудай Рамазана, - рекъин гъикл хъайитлани ийида, са къиникъ патал завай Аллагъ тааладин вичин луклран хиве тунвай буржуникай къил хкудиз жедач. З. Э. Зи Иван гъахъ я. Са плагрус къачуна, лагъана: Им за сив хкудайла члугвада. З. Э. Йифен тлурфан. **Антоним;** сив къун.

* **сив хуьн** гл., ни **экв малум жедай вахтунилай няни жедалди са затлани тлун, хъун, члугун тавун.** Сив хуьн гилан цлийи яшайшидив къадай адет туш. Т. Гуьсейнов. Бадедихъ вичин къайгъуярни авай. Гатфариз, Рамазандин вацра ада сив хуьдай. А. Р. Салам, эллер! Мусурман динди къалурзавайвал, гъар са мусурманди Рамазандин вацра и адет къилиз акъудуналди вичик квай гунагъар тлимиларда, и кардин нетижа яз, а мусурман къейшла, женнетдиз фида. ЛГ.

* **сив элкъуьрун** гл., ни **пел тадияр гун, экъуьгъунар авун.** -Мад гила гъич, - лагъана, ада пенжердиз вил яна, -пакамаз фена, и зи сив за а Мегъяцлан гададал элкъуьрда. З. Э. Рагъманан ферма.

* **сив япарив агакъун** гл., **лап шадвилин гъалдикди сив къадардилай артух ахъаз рахун.** - Акл ятла ви кар чранва, - гила отделдин зеведишидин сив, лугъудайвал, лап япарихъ къван атанвай, вилерани са жуьредин амалдарвилин цларцлар гъатнавай. Я. Я. Са фурун ваклар.

* **сиве амаз (сивемаз рах.) нар. лугъузвай са вуч ятлани куьтягъ тавунамаз.** Манидин къатл сивемаз, Къецедай рак гатана. Шенпи къуна Селминаз Къизан патав атана. Х. Х. Тапан дуст.

* **сиве некледин дад амаз хъун** гл., **вуж. аял яз хъун, аялзамаз, гъвечлизмаз хъун.** Некледин дад амаз сиве, Диде-буба гъатна хиве. Х. Т. Малла Иса. **Синоним:** сивел некледин гел аламаз.

* **сиве сав акІайди (акІанвайди) [кърди] хъиз нар. рахаз тежез.** Вагъ, чи хипехъан, кърарай атІайди, сиве сав акІайди хъиз акъвазнава хъи. Гь. М. Гезентидин эхир. [Верди]. – ГьакІ лагъ ман, езнед хва еэне! ТахъайтІа сиве сав акІанвайди хъиз келима лугъуз тежез амукъда. Гь. М. ЧурукІа элкъвей крар. Суддин заседанияр физ пуд югъ хъана. Суддик квайбуру гърда вичиз акур ва ван хъайи гьал лагъана. Тек са фекъи сиве сав кърди хъиз кисна акъвазнавай. Къ. Къ. Фекъидин фитне.

* **сиве [сиве-сара] гьатун гл., вуж, вуч нин. са гаф ва я ихтилат инсанри тикрар авун.** «Ам аквазвач хъи», лугъуз са юкъуз виридан сиве ван гьатна. А. Ф. Риза. АлукІна за гурара, Акъвазна чи валара. Гьатна сиве-сарара, Дуван хъана, чекмеяр. К. А. Чекмеяр. **Синонимар:** меце гьатун, кендирагъ хъун.

* **сиве тур тІуб кІас тийидай прил.,; вуж лап секин, факър.** - Амма Паша ваз ахквадач. Ам кІекрез лезн ядай чкадиз акъуддайвал я, - гьавурдик кутуна Абула. - Сиве тур тІуб кІас тийидай Паша? А Паша гьихътин кисай аламант ятІа, заз чир хъана. З. Э. Йифен тІурфан. Сиве тур тІуб кІас тийидай кас яз къалуриз, Гьамид гьакъкъатда кьве кІвачел къекъведай жанавур я. А. А. Пад хъайи рагъ.

* **сиве тІуб къуна акъвазун гл., вуж мягътел яз. вуч ийидатІа тийижиз акъвазун.** Руракъарин жегъилар сиве тІуб къуна акъвазнач. А. А. Пад хъайи рагъ.

* **сиве цІай авай прил.,; вуж гаф ва векъидаказ рахадай, экъуьгъунардай, кикІидай.** Ида-ада «Сиве цІай авай Гуьзелагъадиз руш гудани?» - лугъузни хъана. А. М. Булахдал.

* **сиве яд къун гл., ни рахун тавун....** "Дагъустан-Азгърбайжан" тІвар алай обществоди тухузвай мярекатар анжах азербайжанвийриз талукъ я; "Лезги газет" Азербайжанда кхъин къадагъа я, Лезги театрни аниз ахъайзавач... Вучиз? Вучиз лагъайтІа "Садвал" гьерекат амач, Милли советни кІватІ хъжезмач. Депутатрини сиве яд къунва. Гь. Къ. Шарвилияр хъурай бул. **Антоним:** сивив тІветІ агакъ тавун.

* **сиве яд цанвайди [къунвайди] хъиз нар., вуч авун гаф акъуд тийиз, рахан тийиз.** Чун къилди амукъайла, руш сиве яд цанвайди хъиз кисна акъваздай, сивяй са келима акъудна захъ галаз бегъемвилелди рахадачир. Я. Я. Нурар ва хъенар. Сиве яд къунвайди хъиз кисна кІваляй акъатна, гурарай эвичІна и пуд кас, хъалхъас хъипер хъиз, илис жез-жез гьарнихъ сад фена. Я. Ш. Гьахъ квахъдач.

* **сивел атай прил.,; вуч фикир тавуна лагъай.** Килиг, куьне, рушар, садра куь мецерин аявал ая. Зунни квез яд чІугвадай лит туш. Куьне сивел атай вуч лагъайтІани, завайни эхиз жедач. Я. Я. Нурар ва хъенар. Вуч хъайитІани атай сивел, Межлисра рахаз хъсан туш. А. Билалов. Хъсан туш.

* **сивел кири алачирди суц. гзаф рахадайди.** Рамзиятаз Салман сивел кири алачирди хъуниз килигна бегенмиш тушир. З. Э. Рамзият.

* **сивел жекъен эцигун гл., ни-куь нин рахун акъвазарун, лаларун.** Амма Марьяман пуд машиндини йикъалай-юкъуз къайдадик кваз кІвалах авуни абурун сиверал жекъен эцигна. З. Э. Луьткведа. **Синоним:** сивиз дапІар [кІун] ягъун. сивел къаб [дапІар,

* **сивел пад алачир прил.,; вуж гзаф рахадай, вахтунда рахун акъвазар тежедай, фикир тагана гаф лугъудай.** Адан сивел къаб алачир папа гьавайда лугъузвани; «Тупунив ягъайтІани чикІин тийидай кІвал ава захъ». Гь. М. Гьуьруьханум. Дагъустандиз... экъуьгъунар ийиз, сивел пад алачир ар ягъизвайбур акурла, гьаятда авай кесибривай таб гуз хъанач. А. И. Самур. - Вахъ галаз за зи хтул ракъурда?! ~ Зал крчар алани, вуч я? - Сивел дапІар алач. - Я чан чІехи вах, сивел дапІар эцигайла, къвалай акъатда эхир! За вучрай?! Гьахътинди яз халкънава ман зун Халикъди. Къурбанд хъуй зун вичиз! А. Къ. Нехирбанни лекъ.

* **сивел къаб алачирди суц. рахунрал гзаф рикІ алайди,** Са сивел къаб алачирда чІехи арифдардикай, Авай-авачирдини кутуна, жемятдин арада къундармаяр чукІурна. А. Э. Шаирдин тарсар.

* **сивел кІвенкІ алаз хъун гл., нин гзаф ва векъидаказ, гьинал хъайитІани рахун.** Къадуч сивел кІвенкІ алай, гзаф сигъал чІалалди рахадай кас я. З. Э. Рамзият. Лап чІехи хъайилани, гьикъван дагъларин къанунри къабулзавачиртІани, Жамал рушарихъ галаз къугъвазмай. Эхир адаз са сивел кІвенкІ алай дишегълиди лагъана: - Эй, папар-хала! Ви таяр-туьшер кимел ала. Алад абурун патав. Гь. Къ. Лапу марал.

* **сивел некІедин гел [дад] аламаз нар., вуч авун [Къурбан] - Яъ, яъ, садра дангъуздин итимдин сивяй акъатзавай гафариз килиг тІун, сивел некІедин гел аламаз, гила заз рекъер къалурдайди хъанани?** Гь. Гь. Адетдин къармахра. **Синоним:** сиве некІедин дад амаз

* **сивел фу элягъун гл., ни тІимил къван фу тІуьн.** Са сивел фу эляна, балкІандиз пул хкиз Герейханован совхоздал физ кІвачин хъана. Шейх Желил буба. Аян хъана.

* **сивел элягъун рах., гл., ни вуч тІуьн (тІимил).** [Гьуьруьханум]. - КІвале таза нисини ава, чІухлухарни. Ша вуна са сивел эля. З. Э. Гуьлзада.

* **сивел ял атун нугъ., кил. сивиз цІаран яд атун.**

* **сивер акъатун гл., нин. пІузаррал хирер хъун (са затІ, кар гъайиф атуникди, мекъи хъуникди).** Фугъарадив вуч еке дерт агатна, Гьайафди лап кана, сивер акъатна. Е. Э. Гачал гьей!

* **сивера къекъуьн кил. сиве(ра) къекъуьн.**

* **сивив тІветІ агакъ тавун гл., нин зарбдиз, шаддиз ва жувахъ агъуна (рахунар авун).** Вичин хесет тирвал, капан юкъвал гъуд гьалчиз рахазвай адан сивив тІветІ агакъзавачир. З. Э. Зулун пеш. Куьне садра автІа хандакІ ацІура. Амай крар ахпа веревирд ийида, - шаддаказ рахазвай адан сивив тІветІ агакъзавачир.

3. Э. КУТВ-диз фена. **Синоним:** сивив чИиб агакъ тавун. **Антоним:** сиве яд къун.

* **сивив чИиб агакъ тавун** гл., нин хъвер кваз вичелай разивилин тарифардай рахунар авун. Арха атанваз акурла, Кавхадин сивив чИиб агакъ хъийидачир, сивел атайди-татайди рахадай. Я. Ш. Гъахъ квахъдач. **Синоним:** сивив тИветI агакъ тавун. **Антоним:** сиве яд къун.

* **сивиз дапIар [кIун] ягъун** гл., ни, куь нин рахунар акъвазарун, лаларун. Эгер ихтиярар зи гъиле авайтIа, валлагъ ва биллагъ, за ви сивиз дапIар ядай. Н. А. Вагъанда къванер. Билала, вич фена, Герейханован совхоздай къелемар гъана. ГъалатI тавуна, фарашидаказ экъечIай къелемри хуьре авай бязи лагълагъчийрин сивиз кIун яна. З. Э. Ишигълаван дере. **Синоним:** сивел жебкъен эцигун.

* **сивиз килигун** гл., вуж нин лагъайвал авун. Райондин уьмуьрдай къил акъудун залан акъвазай Пурият кIанзни~такIанзни Къарибован сивиз килигиз, гъадан гафар, фикирар тикрар хъувуниз мажбур жезвай. Б. Гъ. Къарид руш.

* **сивиз къай гун** гл., ни гзаф ва файдасуз рахун. Ракъият, ваз вуч аватIа чидани, нагъакъа жуван сивиз къай гумир. Гуьдек зи къилив атанвайди я. Завай адан кефи хаз жедач. Б. Гъ. Гуьдек. Азиз, бес я, тIимил рахух, файда авач гъараюнкай, Гумир вуна жуван сивиз акъван гзаф къай йифериз. А. Мир. Гъезелар.

* **сивиз къей!** кIус лагъай, лугъузвай гафар, ийизвай ихтилат бегенмиш хъайида суьгъбетчидиз лугъудай ибара. [Мирим]. - Сивиз къей Эфенди! Къилиз акъатдач вуч лагъай гаф я, аквазвачни ваз гзаф хуьрера калхузар жезавайди. Гъ. Гъ. Колхоз.

* **сивиз къий!** межд. са ни ятIани лагъай гаф бегенмиш хъайила, адаз жуван чими гиссер къалурун патал лугъудай ибара. Ви сивиз къий акъван иер, Лацу хуьхъвер, чулав кифер... Е. Э. Хъана хьи.

* **сивиз цIаран яд атун** гл., нин иштагъ къати хъуникди сивиз гъер атун. ТуькIуьрнавай стол акур Юзбеган сивиз цIаран яд атана. А. М. Са истикан чай. Шашлик! Адан тIвар къурла, иштагъ ачух жез, гъамиша зи сивиз цIаран яд къведайди я. М. Ш.

* **сивик (сивин) рак [пад] квачиз хъун** гл., нин гзаф рахун, алазни-алачизни манасуз рахунар авун. Тек са сивик рак тахъунилай гъейри, чавай адак кутаз жедай рахна, багъна ава. Б. Гъ. Къарид руш. [Агъа]. -Ваз Аллагъди цIай, ялав къурда... Ви сивик пад кумач. Х. Т., Къ. М. Ашукъ Саид. За ваз а къилияни лагъана, ахпани. ТабзаватIа, зун Валидин хва Варис туш, ятIа. вуна лугъур сивин пад квачир, ери-бине авачир авара я! Къ. М. Урусатдин цуьк. Сада лугъудай гаф фагъум-фикирна, жакъвана лугъуда, сада, сивин пад квачирда хъиз, гъа вичин сивел вуч атайтIани лугъуз жеда. О. Гъуьсейнов. Межид бубади лугъудай.

* **сивин къав суц.** винел патан сарарилай туьтуьнал къван чка.

* **сивин пад квачиз хъун** кил. сивик рак [пад] квачиз хъун.

* **сивин яд фин нугъ.**, кил. сивиз цIаран яд атун.

* **сивихъ галай ядни галудна нар.**, вуч авун лап тадиз, фад. - Абур вуч суалар я, гуьзел Маркиза? - артисткади хъиз, лацу руша хабар къуна. - Зун ви истемешун, сивихъ галай ядни галудна, къиле тухуз гъазур я! Къ. М. Птул руш.

* **сивихъай атIун** гл., нин вуч гун тавун, чуьнуьхун. - Я руш, абур жедай крар туш гъа, таза аялрин сивихъай атIана квее виш грамм дуьдгъвер недалди, адаз агъу тIуьртIа хъсан тушини? Къ. Къ. ЧIурун паб.

* **сивяй къур акъатун** гл., нин хъана алатай кардин гъайифар чIугун. ГъакI хъайила хуьре амукъдач гишинбур, Амукъдач масад ийирбур истисмар, Акъат хъана кефер чIугур сивяй къур, Къерехда амукъда душман кулакар. А. Ф. КъатI-къатI авур зунжурар.

* **сивяй хайиди (яни?)** кIус амайбурулай артуханди, виневайди (яни?). Адаз акъван гъуьрметар вучиз ийизвайди я? Ам сивяй хайиди яни? Р.

* **сивяй цIай чкIиз нар.**, вуч авун гзаф векъивилелди (рахун). Бесханум сивяй цIай чкIиз рахазвай, ада вичин сивел вуч атайтIани лугъузвай. Н. А. Лезги намус. И арада гъинай ятIани сивяй цIай чкIиз Бекир атана акъатна. М. Мамеджафаров. Тек гуьмбет.

* **сивяй чIугур хътин прил.**,; вуч дуьз, яргъи ва цIалцIам. - За сивяй чIугур хътин симин тарар ва къавук кутадай чукъванарни гъварар атIуда, - лагъана а активдин собранидай хквезвай йифиз авур рахунрин фикир гадарнавай Шамсиди. З. Э. Ишигълаван дере.

СИБЕЛЛАЙ сивел алай ибарадин куьруь хъанвай, рахунриз хас форма. Кил. **СИБ.**

СИБЕР сив существительнидин гзафвилин къадардин форма. Кил. **СИБ.**

СИВИН фарс, суц.; ди. -да; -ар, -ра, -ри велед. Чил умун я, дишегъли хъиз сивин хайи. П. Ф. Зун хъфидач. Вичихъ сивин авачиз, ада стхадин аял Нажмудин хвавиле къабулна тербияламишзавай. ЛГ, 2004, 22.I.

Синонимар: аял, велед.

* **сивин хъун** гл. эвленмиш хъанвай дишегъли, итим аялар жедайбур яз хъун. Сивин тахъун къисметдивай я. Ф.

СИВИНСУЗ прил. аялар тежер.

* **сивинсуз хъун** гл., вуж аялар авачирди, аялар тежерди хъун.

СИВИНСУЗВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера сивин авачир гъал. Фейзе баде зи чIехи бубадин

къвед лагъай наб тир. Адахъ вичин сифте гъуьлелайни веледар хъайиди тушир. Ятлани, гъич са касдини адаз сивинсузвал къехуьн авуначир. З. Р. Зи уьмуьрдин шикилар.

СИГНАЛ урус; суц.: -ди, -да; -ар, -ри, -ра мотор авай улакьди вичел фикир желб ийидай сес(ер). Чи гъвечли-члехи машинарни, сад-садахъ галаз гъуьжетра авайбур хъиз, яргъи сигналдалди чтикай хабар гуз-гуз, рекъе гъат хъувуна. Т. А. Мехъер кубтягъ тахъанмаз. - Бес ви мотоциклди вичи вучиз туьтлнач? - Хизан сагъ хъайиди, сигнал члурузва, сигнал! Гъакл хъайила, зи тахсир вуч я? СМ. Цицлгъ-наме. **Синоним:** туьтуьтл.

* **сигнал гун [ягъун]** гл., ни низ мотор авай улакьди вичел фикир желб ийидай сес(ер) акъудун. Гуьземшизавай сигнал гана. З. Э. Муькъвел гелер. Гъикъвин сигналар ягъайтлани вар ахъай тийиз акурла, Файзуллагъа къаравулди капл ийизвай чкадал фена, гъарайда. СМ. Цицлгъ-наме. Ам балкландал алаз хуьквезвай. Дар уламдал агакъзавай. Асана адет тирвал уьфт яна сигнал гана. З. Э. Муькъвел гелер. **Синоним:** туьтуьтл(ар) ягъун.

СИГЪ туьрк, прил. сад-садав агатнавай, къалин. **Синонимар:** къалин, икъи.

* **сигъ авун** гл, ни вуч сад-садав агатнавай гъалдиз гъун.

СИГЪДАКАЗ нар. сад-садав агатна, къалиндиз.

СИГЪАЛ прил, 1) цлалцлам, яб гузвайбуруз бегенмиш жедай (ихтилат, рахун) Къадуч сивел клвенкл алай, гзаф сигъал члалалди рахадай кас я. З. Э. Рамзият. 2) къалин, ацллай. Вири ава демина: гъуьжетариз, къинериз... Гъатна сигъал циргъина, Хкаж жезва синериз. А. Ал. Акъвазра рагъ хъфизвай.

СИГЪАЛАРУН гл., ни вуч; -да, -на; -из, -зава; сигъалар авун, сигъалар тавун, сигъалар тахвун, сигъалар хъийимир сигъал гъалдиз гъун.

СИГЪАЛВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера сигъал тир гъал.

СИДКЪИ¹ араб, прил. тапарар тийидай, авайвал лугъудай. Ахпа ада вичин сидкъи меслятчи Мирзе-Кафи урус пачагълугъда вичин векил яз тайинарна. З. Р. Гъажи Давуд. - Баркалла, зи сидкъи лукл – Риза-Къулиди са гъвечли кисе гадарна адал, адани ам цава амаз къуна. З. Р. Гъажи Давуд. **Синонимар:** дуьз, гъахълу.

СИДКЪИ² суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра пак, михъи фикир-хиял, риклин мурад, эрзиман хиял. Риклин сидкъи лугъуз жедач мецивай. Е. Э.

СИЖИФ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра шифер, ракъ къавуз ядайла, юкъвай вегъедай дуьз яргъи кларас. Гзаф клвалерин цлар лацу киреждай асуннава, къецел паталай пенжерийрихъ лацу ва я хъипи чепедай асунна сижифар гутунва. А. А. Умуд.

СИКИ суц.; -ре, -ре; -ер, -ери, -ера 1) яргъи тум галай, хъуьтуьл члар алай чуьлдин вагъши амалдар гъайван. # ~рен гел ер, ~рен тлеквен, ~рен тум, ~рен шараг. Сиклини дурна дустар хъанай. Йикъарикай са юкъуз сиклре дурнадиз мугъманвиллиз эверна. Ф. Сиклини дурна. Жанавур пака къуз сиклрен клвализ фена... Ф. Сиклини жанавур. Сиклре, лосди, къуре, жанавурди хъуьтлуьз недай суьрсет клватлдах. З. А. К. Тебиат чирун. 2) куьч. амалдар кас. - Эгъе, эгъе; - лагъана Надир шагъди душмандин ажюз ва ужюз гафарихъ яб акална. - Им лап вилин накъваралди кхъенвай чар я хъи? Сиклрез зун кагъазралди алцуарариз кланзава гъа! З. Р. Гъажи Давуд. Хуругандиз уьтуьни язавани вуна? Акъван чин къалурмир, алатдах а сикл. П. Ф. Жуван рут.

СИКИРЕН прил. амалдар, амалдарвилин. [Зарлишан]. Вуна вун зи итимвлияй акъуднавайди я. Сиклрен хам алай къуьрер зазни герек амач. Н. И.. Гъакимрин папар. Хъуьрез-хъуьрез къведай хва къин тавурдан кас. Милиз-милиз, гагъ сиклрен, гагъ къуьрен уюнар акъудиз. Са куьнуькайни хабар авачирди хъиз. Цавай аватай малаик хъиз. Н. И. Сирлу межлис.

* **сиклрелайни фейи сиклрен тум хътинди** прил. гзаф амалдар.

* **сиклрен документ (справка)** суц. гъакъикъатдин барадай масадбур алцуарарун патал туьклуьрнавай документ. Бес са клвале авай, санал яшамши жезвай, чтихъ хтулар авай папани итимди, чара хъанва лагъана сикрен документар туьклуьрна. къведани чтиз клвалер эцигдай чилер къачун, - бес им алапат жедай кар тушни? - лагъана къил галтадна Къайиба. Х. Къасумов.

* **сиклре(н) япар нугъ.**, суц. недай хъчарин сорт.

СИЛ суц.; -и, -е; -ер, -ери, -ера чулав фу чрадай техилдин тварар ва набатат. Къакъан синел сил цаналди, Сил цаналди, сил жедай туш. На жибинда ич туналди, Ич къачудай руш жедай туш. Ф. Винел алай Асан са клвач уьзенгда амаз, силин куьл хъиз куьрс хъана. З. Э. Муькъвел гелер. Жегъилар гагъ -къван гадриз къугъвазвай, гагъни туп-лаш. Гъар члавуз абуру вучиз ятла, кавхадин гада вилик кутадай. Дамахар гвай, силин къал хътин яргъи ада вичин гъиле авай чепкъен, вири къуват эцигна, вич алчударна хъиз гадардай. З. Э. Муьгъуьббатдин цлелхем.

СИЛИН прил. силикай авунвай. # ~ фу, ~ гъуьр, ~ тварар.

СИЛАГЪ араб, шир., т-б., суц.; **яракъ**. Вичин клас гун силагъни я акърабдиз... И. Гъ. Ярашугъ.

СИЛИС араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) къанунсуз клвалахдин тахсиркар ахтармишун патал тухузвай суал-жаваб. И тавакъу къилиз акъудун яз, Николая Нажмудин силисдикай хкудна, офицерар

гъазурдай школадиз рекъе тунин буйругъ гана. ЛГ, 2004, 22.І. 2) **герек тушир, къал алай ихтилатар.** Жуван силисар акъвазра, Квалах ая. Р.

* **силис авун [къун]** гл., ни 1) **къанунсуз Квалахдин тахсиркар ахтармишун патал тухузвай суал-жаваб къун.** Пакад юкъуз пачагъдиз и кардикай хабар хъана, ада вири халкъ КватІна, силисар къуна, чинеба ахтармишина, амма угъри вуж ятІа жагъанач. Ф. Халуни хтул. 2) **куъч. герек тушир, къал алай ихтилатар авун.** Вун гъана хъана шумуд йис, Ийиз на заз ихътин силис? Хъел кутамир вуна зак пис. Хъуьруьрмир чал къуни-къуниши. С. С. Гъуьлуьнни патан гуьжет.

СИЛИСТА суц.; - ди, - да; - яр, - йри, - йра **манасуз ихтилат(ар).** **Синоним:** шудургъа.

СИЛИСЧИ суц.; - ди, - да; - яр, - йри, - йра 1) **къанунсуз Квалахдин тахсиркар ахтармишун патал тухузвай суал-жаваб ийизвайди.** Силисчиди хъыз, сивяй акъатзавай гъар са гаф тетрада кхъизва. Вуч патал? Себеб вуч я? А. А. Умуд. *Мад сеферда Магъмудан Кваллиз фена. И сефердани шак татун патал, аниз Рамазандвни силисчи фена.* 3.3. Кек галкІизва. Силисчиди, са рахунни алачиз, вавай хабар къада, амма килиг, виши сеферда ада силис къуртІани, вуна гъа за лагъай гафар тикрар ийида, - куьтягъна Рашида. Б. Гъ. Заз эвера. 2) **куъч. гзаф рахадаиди.**

СИЛИХ фарс, суц.; - ди, - да; - ар, - ри, - ар **серкин къилин са Чук.** Пуд лимон ва са шумуд силих серг миъна, чуьхвена як регъведай машиндай яда ва аниз 700 г ругунвай чими яд цана са 57 юкъуз къайи чкада эцигда. Ахпа ам, куьзна йикъа 34 сеферда хуьрекдин са тІурунавайди ишлемшида. ЛГ, 2004, 15. VII.

СИЛЛЕ туьрк, т-б., суц.; - ди, - да; - яр, - йри, - йра **лапІаш.**

* **силле [лапІаш] вегъин** гл., ни **низ гъилелди хъвехъ ягъун.** Са сеферда жуван классдин аялрихъ галаз къугъвазвайла, лезги ЧІалал рахазвай заз муаллимди эверна, вични ам лезги тир, чин кудайвал са силле вегъеней. Б. С.

СИЛОС урус, суц.; - ди, - да; - ар, - ри, - ра **дигмиш тахъанвай къацу векъ-хъач гъава тефидайвал фура Клевирна малариз гъазурдай ем.** Вилтон йисара силос, бес къадарда чим тахъун себеб яз, Чур жезвай ва гатфариз фурарай хейлин кІаяр акъудиз гадар хъийизвай. А. Шагъмарданов. Майишатдиз регъбервал гуникай веревирдер. Фермадай комбикорма чуьнуьхзавай ва малариз кІанвай силос гузвай дуьшуьшарни винел акъудна. А. Шагъмарданов. Майишатдиз регъбервал гуникай веревирдер.

* **силос кутун** гл., ни-куь **силос гъазурун.** Силос кутун геж хъанвай. ХъуьтІуьз гъайванриз гун патал силос гзаф герек затІ я. И. В. Чирхичир. *Колхозда гъар йисуз гъардаз 40 тонн къведай элкъвей дерин фурара силос кутазвай.* А. Шагъмарданов. Майишатдиз регъбервал гуникай веревирдер.

СИМ фарс, суц.; - ини, - ина; - ер, - ери, - ера **металлдикай раснавай гъал хътин затІ.** Къуй зи цІарцІи, симини хъыз ток авай, Гъурай элдиз берекат. А. С. Зи Квачикай. *Тарам хъана цІикъвед симни тарчидин гъилик, Тезенагдик - де дурум це! - акатнавай тІвар.* И. Гъ. Рубайяр. - Уьздена са геренди симерихъ тезенаг галуькарна, куькда туна. С. Ярагъви ашукъ Уьзден. *Пагъливанни ажуз жеда симинал, эгер адан гъиле пайгар тахъайтІа.* С. Султанов. Ви хъуьруьннин сир вуч ятІа? - Са тІимил сим гъайтІа, за туькІурдай хъи аниз эвичІдай гъалкъаяр, - хияллу хъанва ам. - Вуч сим? *Алюминидин са къатІ гва, шалвардин гъерт кутІуннавайди.* М. Б. За бананар недач... *Атана зун вичин винелай мукъуфдивди Къвед-пуд жерге цаз алай симер Чугунвай къванцин парудал гужуналди хкаж хъана.* Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз. *Жегъил уьзуьмлухар патал районда бес къадар чубукар, шпалар, сим авач.* ЛГ, 2004, 26. VII.

* **сим Чугун** гл., ни **сим яргъивилихъди акъажна, са чка маса чкадивай чара авун.** *Нетижада са халкъ, адавай хабарни къун тавуна, къве чкадал пайна, юкъвай цацар алай симер Чугунва...* Гъ. Къ. Шарвилияр хъурай бул.

* **симин тар** суц. **къакъандай физвай токдин, телефондин симер галкІурнавай дестек.**

* **симинин пагъливан** суц. **къакъанда тарамдиз янавай симинал гъар жуьредин къугъунар ийидай пагъливан.** *Алай йисан июлдин ваиран 9-10 лагъай йикъара Цовкра хуьре симинин пагъливанрин І конкурс къиле фена.* ЛГ, 2004, 26. VII.

СИМУРГ фарс, суц.; - ди, - да; - ар, - ри, - ра (**хкетрик квай**) **инсаниятдиз бахтар пайдай къуш.** *Симургдихъ галаз тухун патал женг Къузгъунди Чулав лувар гатазва.* А. С. Гъина ятІани... *Чил иердиз акун патал лекъ цавуз экъечІда. Инсандин рикІ ва инсаниятдин рехъ акун патал шаир ирид цавариз экъечІна кІанда. Ирид цавуз анжах Симургдивай экъечІиз жеда. Поэзиядин Симург хъун патал Чехи билик, Чехи устадвал ва Чехи рикІ чарасуз герек я.* А. Ал. Автордин патай. *Симург къуширан лувар гуда Хкаждайвал ирид цавуз лезгивал...* А. Ал. Шагирд. [Лезги Эгъмед]. *Гъи къуш я, лагъ, йиса хада са кака? [Хесте Къасум]. Ам Симург я - Йиса хадай са кака.*

СИН фарс, суц.; - и, - е; - ер, - ери, - ера **къакъан, чиливай хкаж хъанвай чка.** *Къакъан синел сил цаналди, Сил цаналди, сил жедай туш. На жибинда ич туналди, Ич къачудай руш жедай туш.* Ф. Зи дагъларал - дагълар ала, Синерални - син ала. А. С. Зи дагъларал. *Сурхайхандин къушундини гъа хуьруьн патав гвай дагъларин синер мягъкемарнавай...* З. Р. Гъажи Давуд.

СИНАБ прил. **къелечІ чкал алай ширин-цуру тІям авай (емиш).** *Амма къад-яцІур гектарда синаб ичер, анихъ галай мензилда одес ичер кутун дуьз туш. Пешби къайдада абур тумламиш жедач.* А. А. Лезгияр.

СИНАГОГ фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра чувудрин чпин диндиз къуллугъ ийиз фидай чка. И властди килисар, мисканар, синагагар государстводикай чара авунва. Къ. М. Рекъин риваятар.

СИНАГЪ туьрк, суц.; са гъи рекъяй ятлани ахтармишун. **Синоним:** имтигъан.

* **синагъ, авун** гл., ни-куь вуж ахтармишун. Халкъди макъамдиз «Хеб цIаракай» лагъана тIвар гана... Лезги чилераллай къван вири къавалар - устIарар патал адакай къилин макъам хъана, адакай вири агуддай, хайи ерийрив хкидай лишан-ярж хъана... «И макъамдин тIварцIи ажаиб са сир ава, -лугъудай чIехи бубади, - гъар са лезги хва синагъ авун ава». А. Къ. Нехирбанни лекъ. **Синоним:** синагъламишун, синемешун.

СИНАГЪЧИ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра ахтармишзавайди. Эгер са ни ятлани ЦIарудивай вилер патяхъ авуна ва я абур кутIунна крчуна чехир цуз лагъайтIа, ам са шартIуналди рази жедай: са стIални аладар тавуна цайитIа, синагъчиди крчунавайди хъун лазим я. А. Къ. Нехирбанни лекъ.

СИНАГЪЛАМИШУН гл., ни вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -им, -рай, -мир; синагъламиш авун, синагъламиш тавун, синагъламиш тахвун, синагъламиш хъийимир гъиссун. Икъван бахтлувал ада уьмуьрда сифте сефер синагъламишзавай. З. Ш. Ада вичин дишегъливилини ери синагъламишзавай. З. Ш. Ихътин гъисс ада сифте яз синагъламишзавай. З. Ш.

СИНЕБА нар. син алаз; син(ер) галай (алай) патяхъди.

* **синеба килигун** гл., вуж низ-квез наразивилелди, такIанвал аваз килигун. Гаф лагъайла, синеба ваз килигда. Е. Э. Гъая тийижир паб.

СИНЕБАДАКАЗ нар. син(ер) галай (алай) патяхъди хъиз.

СИНЕБЕНД||**СЕНЕБЕНД** фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра пурарилай балкIандин хурал къевезвай чIул. ☀ Алай вахтунда орфографиядин норма яз синебенд къабулнава М. М. Гъажиевани синебенд яз ишлемишзавай (кил. М. Г. РЛС, ч. 389 - наперник). 1960 - йисара сенебенд къайда яз къалурзавай (кил. М. М. Гъ., Р. И. Гъ., У. А. М. ЛЧЮС, 1964; Б. Т., М. Г. ЛРС)

СИНЕМИШУН гл., ни; -да, -на; из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; синемеш авун, синемеш тавун, синемеш тахвун, синемеш хъийимир тамамвилелди инанмиш тахъун. Надир-шагъ са легъеда кисна акъвазна. Ахпа ам садлагъана къулухъ элкъвена ва са къадар береда синемешзавайдан незералди хцин чиниз дикъетдалди килигна. З. Р. Гъажи Давуд. Къве жегъил, къве кIек хъиз, сада-садалай вил алуд тийиз, синемешиз, сада-сад ягъиз, къизгъиндаказ чалишимеш хъанва. Н. Насруллаев. Къве Мегъамед. **Синоним:** ахтармишун. синагъ авун.

СИНИ фарс, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра хуьрек эцигдай цурун элкъвей формадин затI. Алидин папа синидаваз чIахар аш гъана, патавни туьнт серг кутунвай шурпа эцигна. А. И. Самур. Гъанва лезги шурвани, КIешинини чичIек, Къайси алай аш авай Сини я гуьрчег. А. С. Хцихъ галаз ихтилат. Са арадилай гъиле са сини ацIай хинкIални гваз (хинкIалдин къилел гъуьндюьшкадин са ютурни алай) къарибаде атана. А. Къ. Нехирбанни лекъ.

СИНИФ¹ араб, куьгъ., суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра девлетлуярни кесибар аваз пай хъанвай обществодин са пай. Зи заводдин, зи синифдин вафалу тир стхаяр! Чна санал Залан гишин Гъял авурди я гзаф сар! А. Ф. Дяве. Кесиб синифдивай са гафни лугъуз жедач. С. Ярагъви ашукъ Уьзден.

* **синифдин душман** суц. фялейризни лежберриз акси терев (девлетлуяр) Чун кулакар ва синифдин душманар я лугъуз малумарна. ЛГ, 2003, 2. Х.

* **синифдин дяве** суц. фялеярни лежберар са пата, делетлуяр акси пата аваз къиле физвай дяве. [ЦIарухва] Гила сакъве гаф Шагъламазан рахунрин патяхъай. Хуьруьн къене синифдин дяве хци хъана, душманри чи вилик пад къазвай вахтунда, чи хуьре кулакар авач лугъудай кас, я вич буьркюьди хъана кIанда, я тахъайтIа кулакрин векил хъана кIанда. Гъ. Гъ. Колхоз.

СИНИФ² араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ра. -ра 1) мектебда са йисан дережа 2) мектебда аялар ацукънавай кIвал. 3) мектебда са йисан дережада аваз кIелзавай аялар. **Синоним:** класс.

СИНИХ туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра тайин са еридик квай кимивал. И цIийи девирда, совет власть гъалиб хъайидалай. къулухъ, Сулеймана вичелай тек са сатириквал ваъ, тек са инсанрин усал хесетрал хуьруьн, абурун синихар къалурун ваъ, гъакI абрун хъсан сифетар къалурунни алакъдайди субутна. М. М. Гъ. Чехи шаир. Рахунрик синих квай аялдиз логопат лугъуда. Т. Набиева. Аялдин рахунар || ЛГ, 2003, 13. XI. **Синонимар:** айиб, кимивал, нукъсан, рехне, эксиквал.

* **синих авун [ягъун]** гл., ни нин-куьн бес тир ери авачирди къалурун. Даниз халкъ хъанвайди анжах пуд нумрадин куьтен я... лугъуз бязибуру трактордин синихар ийизвай. З. Э. Муькъвел гелер. Бирдан сада авуртIа зи синихар, Пис крарай са зи гардан ягъ куьне. А. С. Дагъларин адетар. Гъуьрметлу Ибрагъим!...25 йисалайни идалай вилик, ви яратмишунри цуьк ахъайзавай чIавуз, за ви са гзаф шишрин тариф авунай, са бязибурун лагъайтIа -синих. Б. С. Нагагъ суалар авачиртIа. Зи гуьгъуьна зун хътин, зи къилихдин Вад виш агъзур лезги ава къилав гвай. Къуй тавурай чи душманри синих чи, гъил хкажиз зи ватандол ялав квай. Б. С. Зи чилин муьгъуьр. Инсанар къаних, низ язава синих? Какадлай сар твадайбур язва куь стих. С. А. Садаз - хазина, муькуьдаз - тIал-кIвал... **Синоним:** рехнеяр ягъун. **Антоним** синих тавун.

СИНХЛУ прил. синихар квай. **Синоним:** айиблу. **Антоним:** синихсуз.

СИНХЛУДАКАЗ нар. синихар квай гьалда. **Антоним:** синихсуздаказ.

СИНХЛУВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери синих квай гьал. **Антоним:** синихсузвал.

СИНХСУЗ прил. синих(ар) квачир, синихар тежер. **Антонимар:** айиблу, синихлу.

СИНХСУЗВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери синих(ар) квачир гьал. **Антоним:** синихлувал.

СИНХСУЗДАКАЗ нар. сини(ар) квачир гьалда аваз. **Антоним:** синихлудаказ.

СИНХУН гл., ни нин-куьн; -да, -на; -из, -зава: -а, -ин, -рай, -мир; синих авун, синих тавун, синих тахвун, синих хьийимир са низ-квез куьн ятлани бес тир ери авачир гьал кьалурун. *Дуьньядин крарикай шишр туькIуьрдайлани, гьадан яшайшидиз талукь тир са затIунин ва я кардин тариф ва я синих ийидайлани, абур девлетлуйрин патай, гьабурун мецелай, кесибриз тегьне ийиз рахадай.* М. М. Гь. Чехи шаир. *Бязибуру зи дустарин синихда, Лугьуда хьи, абурухь пешекар авач...* А. С. Зи дустар. *Лугьудай: «Синиха, тарифа тIимил, - Садани, садрани цава кьадач кыл...»* А. Ал. Пуд хали. *Вун акваз рикI хуш гьиссерив ацIурай. Тахьурай захь са келима синихдай.* М. М. Чир хьурай. *Рахшандзава, негьзава кье, И патанда а патандаз. Синихзава, кьанихзава А патанда и патандаз.* С. К. Жуванбуруз чар.

СИНОНИМ урус, граммат., суц.; -ди, -да; -ар, -ри. -ра чпин мана саки сад хьтин, ва чеб чара-чара стилриз талукь чара-чара гафарикай сад. *Синонимрикай писателдивай вичиз гереки гьим ятIа, гьам хьязьиз хьун патал адахь фагьумлувал ва кьатIун хьунухь лазим я. Месела, кьудрат, кьуват, такьат - синонимар я, анжах шаирдиз, писателдиз и гафарикай гьим гьинал эцигун лазим ятIа, гьам чир хьана кIанда.* Н. А. Литературадин хрестоматия.

СИНТАКСИС урус, граммат., суц.; -ди, -да; -ар, -ри. -ра гафар сад-садахь галаз алакьада гьатунин кьанунар ва абурун уьлчмеяр чирдай чIалан илимдин хел. *Синтаксисдин кьилин уьлчмеяр алакьалу ибара ва предложение я.* Р. И. Гайдаров., А. Г. Гуьлмегьамедов ва мсб. Лезги чIал. 10-11 класс. *Лезги чIалан синтаксисдин кьилин кьетIенвилер* М. М. Гьажиева ахтармишнай. Р.

СИНТИ фарс, суц.; -ини, -ина; -ер, -ери, -ера са вуч ятлани (нажахдин тум, перцин тум) кIеви хьун патал адаз ядай кIвенкI алай кIарасдин кIус. # -расун, ~ ягьун, ~ акьатун, ~ хун.

* **синтI ягьун** гл., ни низ алцуарун.

СИНЯГЬ суц.; -ди, -да; -ар, -ри. -ра мисал. *Бубайрин синягьар багьа девлет я.* Р.

* **синягь авун** гл. ахтармишун, четинвилерай экьечI жедатIа, чирун. *Аллагьди датIана инсанар синягь ийизва.*

СИР араб, суц.; -ди, -да; -ер, -ери, -ера масадбурухьай чуьнуьхнавай фикир, мурад. *Гьейри бед яд ксариз сир чир мийир...* Е. Э. Багьалу яр. *На рикIин сир лугьудай хьи заз, гуьзел.* Е. Э. Гуьзел. *Ваз рикIивай зун кIан ятIа, Чи кьведан сир сад хьуй, гуьзел.* Ф. Паб, гьуьл хьана сад тушиз сир, Мегер ян зун на кьур есир? *Нагагь кватIа закни тахсир, Ая кван успат, гуьзел яр.* С. С.. Гьуьлуьнни папан гьуьжет. *Амма Седефан сирдай кьил акьат тавур кьунийири масакIа лугьузвай* З. Э. Муькьвел гелер. *Тажуб хьана садбур хейлин Кьил такьатиз сиринай: «Де вуч кар я лам хьун сейли, Вични саки вирина?»* А. Ал. Крчар алай лам.

* **сир авун** гл са гьихьтин ятлани мураддалди сир маса касдиз ахьаюн. *Икьван гагьди нив авуна за ви сир?* Е. Э. Эминни адан яр.

* **сир гун [ахьаюн]** гл., ни низ чуьнуьхнавай фикир, мурад масадбуруз лугьун, машгьурун. *Гьич садрани сир чарадаз гайид туш.* Е. Э. Эминни адан яр. *Вучиз гуда чарадаз сир? Вахь гьич ихтибар амач хьи.* С. С. Урусатдиз. *Несигьат хьуй зи патай кьез, Сир ахьаймир гьар акурдаз.* Н. Сам. Гаф атайла, рахан герек. *На Забитаз ахьая сир, адан ашкьи чими рагь я, Чи арада рикI чулава тир буьндуйгьур кас тахьурай, яр.* З. Р. Яр. **Антоним:** сир хуьн.

* **сир хуьн** гл., ни нин чуьнуьхнавай фикир, мурад масадбуруз лугьун тавун. *Риза-Кьули-Мирзедин чинебан кьуллугьар, махсуси буйругьар вири гьа и сир хуьз алакьдай, викIегь лукIра кьилиз акьудзавай.* З. Р. Гьажи Давуд. **Антоним:** сир гун (ахьаюн).

СИРАТИАЛ араб, суц.; -ди, -да мусурман динди кьалурзавайвал, Кьияматдин юкьуз гьар са касдин гунагьар ва сувабар алцумзавай муькьуьн тIвар. *СиратIалдилай тухудайла, ам адаз кьуркьушум пар хьана хьи...* Е. Э. Дуст Ягьиядиз. *Муькьвелей хьиз физва СиратIал, Уьмуьрдай абур.* М. Б. Лезги шаирриз..

СИРГЬА туьрк, шишр, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра дишегьлийри япарихь акалдай безек. *Квадарна на лацу чархар, Кицик, чумал там. Гана векьиз назлу сиргьа, Бичинчидиз - гьам.* П. Ф. Агь, чилин циф. *Рангламишун муд хьайила, Фередихьни сиргьа хьана.* Гь. Рамазанов. Нуькердикай агьа хьана.

СИРДАШ туьрк, т-б., суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра сир-гьам ийидай лап мукьва кас. *Са вун яни хуьревайди, иербурун кьилевайди?! Валай гьейри жагьидач жал заз са сирдаш тай йифериз?!* А. Мир. Гьезелар. *Мадни авторди хьсандиз, лап кутугайвал кьейднава: " ам (А. Саидов) иллаки вичин руьгьдин зурба сирдаш Забит Ризванова кьачузвай кьадамри руьгьламишдай".* ЛГ, 2004, 15. VII.

СИРДАШВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера сиргьам ийидай лап мукьва кас авай, тир гьал.

СИРДАШВИЛЕЛДИ нар. сирдашвал хас яз.

СИРЕНЬ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра *экуь-беневш рангунин туьнт хъсан ни къведай цуькверин кулар, галгамар жедай тар ва адан цуьквер. Чурул эклянавай суфрадал вири герек няметар алай. Инал шашликПрин нини акъалтнавай, сиренрин нини. А. Фет. Кьерен къванер.*

СИРИСТАВ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра *са квел ятлани фикир желбун патал виче уф туна атлай-атлай куркурдин хътин ванер акъуддай гъвечли махсус затI. Сириставдин ван хъайшла, Гуьлле къурд хъиз жеда пеле. Ф. Ахна далу парудиз гана, агъуз хъана, жизви хкис хъанвай къванцел кIвачер эцигиз тади къачуна - бирдан сириставдин къати ван галукъна. Бедендик зурзун акатна. Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз.*

* **сиристав ягъун** гл., ни *сириставдай ванер акъудун. Милицади сиристав янатлани, ада машин акъвазарнач. Р.*

СИРИХ туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри *мусурманвиллин лишан яз итимри бармакдал элкъуьрна кутIундай лацу парчадин зул. Синоним: чалма.*

* **сирих ягъун** гл, ни *вич мусурман инсан тирди къалурун патал къилел парчадин зул алчудун. Лагъайла, яаз бармакдал сирих, Ахна жез дуьньядикъ къаних. Е. Э. Гъарай, эллер.*

СИРИШТА туьрк, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра *сад масадан алакъада аваз къабулнавай къайда. Беневша рангунин махпурдин суфраяр эклянавай столар. агалтдай хъуьтуьл стулар сириштада аваз дуьзмишнава. Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз. Килиг, къвезва тамада, Къвезва пIагъ гуз челегдиз. Чи къил адан амалдай Акъатна лап иердиз. Чешнелу я сиришта... А. Ал. Цийи йис.*

СИРИШТАЯРУН иI, гл., ни; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; *сириштаяр авун, сириштаяр тавун, сириштаяр тахвун, сириштаяр хъийимир къайдадик кутун. Мегъридини Живерзата кIвалин сириштаярзава. Гъ. Къ. Дили дуьньядин чирагъ.*

СИРКЕ фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра *къетли цурувал авай, вич хуьрекдик кутадай жими затI.*

* **сирке туьнт хъайшла, къапуниз зарар жеда мисал 'герек авачиз сада къалмакъал авуртIа, адаз вичиз зарар жеда' манадин мисал. Пварун стха, зид а касдив гъуьжет туш... Сирке туьнт хъай къапуниз зарар жеда. Е. Э. Пварун стхадиз. [Зарлишан]. Ша вун кими жемир, сирке туьнт хъайшла къапуниз зарар жедайди я. Виридалайни хъсанди чин тийизвайдай къун я. Гъавая куь секин кIвалера къал твамир. Н. И. Гъакимрин папар.**

СИРЛУ прил. **сирер** авай. *За столдикъ теснифзава шишар: Сирлу дуьнья ава кузвай къиле зи... А. Ал. Шиир. Элеонорадикъ къилдин, сирлу, анжах патарив гвай тек-туькбуруз малум тир уьмуьрни авай. Х. Шайдабегова. Элеонора Рувельт.*

СИРЛУВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, дилера **сирлу гьал**. *Чирда за ваз сирлувал чи къуьлерин... А. С. Хцихъ галаз ихтилат. Вахтуну чулаварнавай и къван акурла, Абасан еришар яваши хъана, гуя адаз вичин кIвачери тамун секинвал, сирлувал чуриз кичIезва, гъакъван мукъаятдаказ, гъакъван астадаказ камар вегъез башламишна. М. В. Гъарасатдин майдандал.*

СИРЛУДАКАЗ нар. сирлу яз. - *Куьн вуч ятлани захъ галаз гзаф сирлудаказ рахазва, - вичин диде-бубадин фикиррай саклани къил акъатзавачир Играмудинан. Я. Я. Са фурун вакIар.*

СИРНАВ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра *цяй (вацIай, гъуьляй, виряй) жуван къуватдалди фин патал гъилералдини кIвачералди ийидай гъерекат(ар).*

* **сирнав авун** гл., ни 1) *цяй (вацIай, гъуьляй, виряй) жуван къуватдалди фин патал гъилералдини кIвачералди гъерекат(ар) авун. Дерин тир а вацI... Сирнав ийидай Буйругъ тахъуниз килигна а кас гъа пакетни гваз фена цин кланиз, Ахкъат хъувунач вацIун а патаз... Б. С. Фикирна кланда. 2) улакъда аваз цяй фин. Чубанди Периханум гимиде акъадарна. Ана авайбурни вири итимар яз хъана - яхцIур итимдин арада са Ялгъуз дишегъли. Яргъалди сирнавна Периханума абурухъ галаз санал. ЛГ, 2004, 26. VII. Синоним: сирнавун.*

СИРНАВУН гл., ни; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; *сирнав авун, сирнав тавун, сирнав тахвун, сирнав хъийимир 1) цяй (вацIай, гъуьляй, виряй) жуван къуватдалди фин патал гъилералдини кIвачералди гъерекат(ар) авун. 2) шишар, цавай фин, лув гун. Садра вуна адан еришидиз фикир це. На лугъуда цава сирнавзавай лекъ я... Б. Гъ. Заз эвера*

СИРНИЧ кил. **СЕРНИЧ**.

СИРСИЛАР суц.; -ри, -ра *багъа къашар-цуьквер, кулар. Дере, дуьгуьр, Ирандин Гамар гъваши, Япагъанар, сирсилар, Гъайкаларни къизилар, Валчагъризни хундуздин хамар гъваши.. А. С. Къве касдин ихтилат.*

Синонимар: сиргъаяр, япагъанар

СИТКЪИ кил. **СИДКЪИ**.

СИФЕТ¹ (СУФАТ, СУЬФЕТ рах.) *туьрк, суц. 1) чин. Къамат я чинар, Сифет я мрамар... Е. Э. Ярдин тариф. Вири инсанрин суфатдал алайд къве вил я, са нерни сив я. А. А. Пад хъайи рагъ. Мегъамедрасулан сифет чуру хъана. Чинин якIар зурзас эгечIна. А. И. Самур. Рушан хиялрикай аян хъана, гадади са уьтери адахъ вил язава. Амма йигиндиз физвай адан сифет бегъемвилелди къатIуз жезвач: акъвазвайди анжах*

ярғи гардан ва чигедин стІал хътин япагъан куърс хъанвай япун кІвенкІв я. Анжах буй хъсандиз фагъумиз жезва. Б. Къ. Къарачи. Велиметан и гьалда авай суфатди, Къиличан лап зегъле ракъурна. М. В. Гъарасатдин майдандал 2) **вири винел патан акунар**. Мелек сифетда халкъ авур инсан, мубарак Исмаил. Е. Э. Мубарак Исмаил. Сатира яшайишдин, инсанрин пис, мурдар, эйбежер гьалар, сифетар дуьзда алкъуддай ва абур тергун, пислемешун, абрун аксина женг чІугун патал, абурукай пис ягъанатдин формада, абурал хъуредай тегъерда туькІурнавай произведенийриз лугъуда. М. М. Гъ. Чехи шаир. **Синоним: куц.**

СИФЕТ² туьрк, куьгъ., граммат. чан алай ва чан алачир затІарин лишанар къалурдай гафарин тІвар. Сифетрин ва причастийрин (глаголдикай жезвай сифетрин) эхирар жем числодин вири косвенный гьалара -бур лагъай эхирдай акъатзавай ачух у галачиз кхьида. Лезги литературный чІалан орфографический къайдайрин свод. ТуькІурайбур: Гаджиев М., Алкадарский А. К. -Махачкала, 1938, ч. 23. ☀ Инал ганвай къайда 1955 - йисалай дегиш хъанва: «Прилагательныйрин ва причастийрин эхирар гзафвилин къадардин актив падежда ва адакай жезвай вири падежра -бур лагъай суффиксдин р дилайвилек у галаз кхьида... М. Г. ЛЧЮС,1995, ч. 18. **Синоним: прилагательное.**

СИФТЕ¹ прил. вичелай башламишзавай. Шахмарданов Шихшамил вич дяведин сифте йикъалай эхиримжи йикъалди гуьллейрик йисар акъудай кас тир. А. А. Лезгияр. «... Зияудин, зи сифте ва эхиримжи яр, михьи муьгъуьббат яз амуькъда!» Гъ. Къ. Къацу цуьквер. Дурнайрин цІиргъ физва цавай, Сифте дурна секин я. А. С. Лацу мани. **Синоним: эвелимжи. Антоним: эхиримжи.**

* **сифте гаф** суц. ктабдин авторди вичи вичин ктабдикай куьруьдаказ ийизвай умуми малумат. Эминан 1928 лагъай йисуз акъатай „Хкягъай чІаларихъ" галай сифте гафуна къалуруниз килигайла, абур шаир къейидалай къулухъ 50 йис тамам хъун себегъ яз акъудайбур я. М. М. Гъ. Шииррин кІватІал туькІурайдан пагай (1941). **Синоним: сифте гаф.**

* **сифте нубатда** нар. маса затІарилай, крарилай вилик. Такъат квай инсанри чи хуьрера мискІнар эцигзава, амма чпи кІелай мектебар рикІелай ракъурзава. Халкъдиз сифте нубатда савадлувал, меденивал ва илим герек я! Гъ. Къ. Шарвилияр хъурай бул. Эхиримжи йисара лезги языкознанида ам чирунин ва вилик тухунин карда еке кІвалах тухванвайди якъин я Им сифте нубатда и хиле вири уьмуьрда галатун тийишиз зегъмет чІугваэвай чи алимар тир Ражидин Идаятовкн Гъайдарован, Агъмедуллагъ Гуьльмегъамедович Гуьльмегъамедован ва чеб рагъметдиз фенвай Уьнейзат Азизовна Мейлановадин, Букар Бекирович Талибован, гила чеб агакъзавай жегъил алимрин гъакъисагъвилин зегъметдин нетижа я. ЛГ, 2004, 15. VII. Азербайджан къилдин государство хъуни, Россиядинни Азербайжандин арада кІеви сергъят тунни сифте нубатда Ахцегъ райондин экономика къайдадикай хкудна. ЛГ, 2004, 15. VII. **Синоним: сифтени сифте.**

СИФТЕ² нар. маса крарилай вилик. Жанлубуруз «Пакам хийир» лугъурла, Сифте рикІел гъваши дяведа къейибур... А. С. Пакам хийир, пакам хийир... Сифте ада къалханди хъиз хвена зун, Туруни хъиз ягъун патал гуьгъуьнай. А. С. Лезги чІалан аламатар чІехи я. Сифте адавай вич гъина аватІа аннамишиз хъанач. М. В. Гъарасатдин майдандал. АкІ ятІа, устІар, - лугъуда Бейдуллагъди, - чна ваз сифте сарар хъиягъин, ахпа кІвалер башламишин. С. Муслимов. ЦицІигъ-наме. Кинофильмдиз тамашзавай жемят гъич квазни такъуна, абуру сифте мезели, ахпа туршимезе, гуьгъуьнлай шит-шит ихтилатрал илигна. К, 1985, 24. VII.

СИФТЕВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера сифте яз эгечІунин нетижа. И ктабдикай [С. Керимовадин "Къарагъ, дуьнья, лезгинкадал къуьлериз" ктабдикай. - А. Г.] жагъизвай "нукъсанриз" нукъсанар.. лугъун... лезги чІалан кхъинринни, чІаланни вири лезги эдебиятдин дуьньядиз гъахъзавай сифтевилин, сифте вахтаринни камарин лишанарни къетІенвилер я. К. М. Жуввал авай шаир.

СИФТЕГЪАН прил. масад(бур) жедалди арадиз атай, хъайи. Спортдал ам фадлай машгъул ятІани, им Ольгадин сифтегъан чІехи агалкъун я. ЛГ, 2004, 15. VII. **Синоним: сад лагъай. Антоним: эхиримжи.**

* **сифтегъан классар** суц. 1 -III(IV) классар. Ана сифтегъан классрин муаллимвал авур къуд йисалай гуьгъуьниз ада Къуба шегъерда къве йисан учительский институтда заочникдаказ кІелна. Д. Шерифалиев. Къабил бубадихъ галаз гуьруьш.

* **сифтегъан мектеб** суц. 1 -3(4) классар авай мектеб. 1885 - йисуз КІІара, 1886 - йисуз Яргундал ва 1887 - йисуз Манкъулидхуьре сифтегъан мектебар кардик кутуна. 1890 - йисуз Къуба уезддин лезги хуьрера сифтегъан мектебрин къадар 20-дав агакънавай. «Самур» газ., 2004, 24.01.

СИФТЕДАЙ нар. эвел, эвелдай. Са гзаф йисара сифтедай Дербентда, ахпа Генжеда, гуьгъуьнлайни Бакуда, азербайжанрин арада кІвалахиз яшамин хъунин нетижада, абрун чІал хъсандиз чир хъунилай гъейри, Сулейман азербайжан халкъдин культуради, фольклорди, ашукърин манирихъ ва искусстводи галаз мукъувай таниш. хъана. М. М. Гъ. СтІал Сулеймапа азербайжан чІалал, туькІурай шиирар. Инсанар чпин тІеби хесетдиз муьтІуьгъ тир, яни азадвилекай магърумнавай чан алай гъар са затІуниз (гъатта инсанризни) сифтедай чап-чап, гъатта хвешивални кваз килигда, адак хкуьрда, рахшандарда, ухайш лугъуда, ахпа и азадсузвилехъ галаз вердиш жеда ва магърумнавайдан гъатта язухни чІугвада. А. Къ. Нехирбанни лекъ. **Антоним: эхирдай.**

СИФТЕДИН прил. са кар нелай-квелай башламиш жезватІа, гъадан. Хуьруьн хабарар лап хъсанбур я.

Цийи багълари гуьзелдиз цуьк акъуднава. ЦИ сифтедин бегьерарни кIватI хьийида. А. Р., Я. Я. Хендедадин мехьер. Ваххабизм Мухаммад Абд ал-Ваххабан (1703 / 04 - 1787) ученидин бинедаллаз XVIII асирдин юкьвара Аравияда арадал атана. Ада ислам миxьби авун, адан сифтедин бинейрал хтун лазим яз гьисабзавай, мусурманривай яшайишида, алукIзавай парталда, динда чIагайвилериз рехъ тагун истемиишзавай. Сифтедин ваххабизмдиз инанмишвили фанатизмдин, политический аксибурухъ галаз женгинин лишанар хас я. ЛГ, 2004, 15. VII.

СИФТЕНИ: * **сифтени сифте нар.** **виридалайни вилик.** Сифтени-сифте гачал фекьидин чIехи папан ракланихъ фена, рак гатана. Ф. Савдагардин папанни фекьидин къиса. ЧIал сифтени-сифте диде-бубадиз чир хъана кIанда, ахпа - аялриз. Х. Ш. Дидед чIал чируниз артух фикир. **Синоним:** сифте нубатда.

СИХ прил. 1) **сад-садав агатнавай.** - Минет хьуй ахъая! - гадайри ван къачуна, абур СтIалви гададин мукьварал мадни сих гьалкъада кIватI хъана. Къ. М. Рекьин риваятар. Гьа алай чкадлай гардан яргьби авуна, ада валан сих хилерин арадай сарарив къуна акъудна, ЯбатIаян вилик кIараб эцигзава. А. Исм. Эхиримжи къув. **Синоним:** къалин. **Антоним:** къери 2) **садвал арадиз гьизвай.** Мад сеферда рикIел хкин: Кавказдин Албаниядин девирда эрменийринни лезгийрин алакьаяр сихбур ва мягькембур хъана. М. Алипулатов. Лезги чIалан машгьулардай грамматикадай материалар. Заз уьмуьрдин лайихлувилеринни тIебиатдин гуьрчег суьретрин арада са гьихьтин ятIани чара тежер сих мукьвавал авайди хьиз тир. Т. А. Мехьер куьтягъ тахьанмаз.

* **сих алакьа суц.** **чара тежер мукьвавал.** Чи журналрихъ галаз - им шад жедай кар я - тIвар-ван авай алимри, муаллимри, жуьреба-жуьре пешекарри сих алакьаяр хуьзва. "Самур" журн., 2003, № 23. "Зун" - руьгьдин эвер хъана" лугьудай къиле Т. Агьмедханова Алирза Саидован къисмет Ватандин къисметдихъ галаз акьван сих алакьада тунва хьби, кIелзавайдан вилик, дугьриданни, авторди лугьузвайвал, "кечирмишай куьруь уьмуьрда са чIавузни лавгьавал" тавур шаирдин къамат акьваззава. ЛГ, 2004, 15. VII.

СИХАРУН гл., ни-куь вуж-вуч **сих тир гьалдиз гьун.** А къатариз дагьлар арадиз атай девирда гзаф таьсир хъана. Абур дагьларин заланвили чукькьвена гзаф сихарна. Б. Гь. Вили вилер.

СИХВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера **сих тир гьал.** Амма къе рахазвайбур зуьрнеяр тир. Абуру инал кIватI хъанвайбурун садвал, мукьвавал, сихвал къалурзавай. Макьамдикай инал кIватI хъанвайбурун гиз хъанвай. А. Къ. Нехирбанни лекь.

СИХДАКАЗ нар. **сих гьал хас яз.** Урусрин критик В. Г. Белинскийди тестикьарзавайвал, литературадин ва искусстводин халкъдинвал ва милли къетIенвал писатель сихдаказ общественный уьмуьрдикъ галаз алакьалу хьунилай аслу я. К, 1989, 1. V. Адан дача, къенез гьич вилни язгиз тежедайвал, элкьуьрна сихдаказ тахтадин чапардалди кIевнавай, вичизни къацу ранг яна. А. Э. Квак. **Синоним:** сихдиз.

СИХДИЗ нар. **сих яз.** Инсанар, ацурар авун адет хъанвай тис касдин гуьгьуьнлай килигиз фикирлу яз дагьвияр шаирдин къваларив мадни сихдиз кIватI хъана. Къ. М. Душмандин тум. Цавай гьужумар авуниз акси вири серенжемарни абуру къабулнавай. И кардикай сихдиз хьиткъинзавай зенитный тупарин гуьллейрини шагьидвалзавай. ЛГ, 2004, 26. VII. Куьрелди, фашистрин "чинеругрикай" чав миxьна чун чкадал агакъна. КIаникай гзаф сихдиз гуьлле гузвай. ЛГ, 2004, 26. VII. **Синоним:** сихдаказ.

СИХИЛ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра са хизандилай чара хьайибурун гилан векил(ар), векилрин кIватIал. Гзаф сихилар авай чи хуьре гьар сихилдихъ вичин тIвар-лакIаб ава: къинтIарар, тIанIарар, миграгьар, гьитехьар, гуржияр, цIегьер ва масабур. З. Агьвердиева. ТIвар алатдач. Зун умудлу я хьби, «Самурди» лезги сихилдик квай мукькуь кIуьд халкъдин медениятдин къайгьуни чIугвада. М. М. Занин бахт чуьнуьхна?... удинар лезги чIалан сихилдихъ галай халкъ я. М. М. Уях хьухь, лезгияр! **Синоним:** къебила.

СИХЛАМИШУН гл., ни-куь вуч **сих гьалдиз гьун.** Букар Няметулаевичаз и вири тилера танишар, мукьва-къилияр ава. Амма алакьаяр генани сихламишина кIанзава. Белки и макьалади а кардиз куьмек гуда. ЛГ, 2004, 15. XII.

СИЯГЬ¹ фарс, прил кар, кеспи авачир, алакь тийир, авара. Гьакьикъатда лагьайтIа, Абасаз вичи гьвечIи хьиз вучиз сиягь лугьузвайди ятIа, гьамни хъсандиз чизвачир. Ам машгьул кеспи къужадиз аквазвач хьби - гьам сиягь я. М. В. Гьарасатдин майдандал.

* **сиягь хьун** гл. **кар-кIвалах амачирди яз амуькун, хьун.** Пис гунагьар кIула аваз, чуьллеравайд сиягь хъана;.. Е. Э. Мубарак Исмаил.

СИЯГЬ² суц.: -ди, -да; -яр, -ри, -ра, са нин-куьн ятIани тIварар къалурнавай, кхьенвай чар. Гьазур колхозчиярни кеспидал алай вахт я. Гьа иналди сиягь туькIуьрна, гьар садав къул чIугваз турла, хъана жеда. А. А. Лезгияр. Мукькуьн вахфадин маларин сиягь истемиина Нямета. З. Э. Йифен тIурфан. Эхиримжи вахтара и кIвалах субутзавай акьван макьалаяр ва ктабар акьатнава хьби, тIварар къуртIа чIехи сиягь эмелдиз къведа. Заз а сиягь ваъ, тапархъан алимрин фикирар кIелдайбурув агакъариз кIанда. М. М. Чун вуч ксар я? Ватандин ЧIехи дяведа гел галачиз квахьайбурун сиягь лап чIехи я. ЛГ, 2004, 26. VII. Герек документрин сиягь чкадин ва я республикадин паспортно-визовый къуллугьдай къачуз жеда. ЛГ, 2003, 4, XII. **Синоним:** список. * **чулав сиягь.**

* **сиягь къун** гл., ни нин-куьн **нин-куьн ятIани тIварар кхьенвай чар туькIуьрун.** - Хьфена тадиз къада

за сиягъ И тамавай къван гъайванрин вири. А, С. Хцихъ галаз ихтилат.

СИЯГЪ турк, суц.; -ди, -да; -яр, -ри, -ра бегъемсузди. А къвед лагъай папани са пайгарсуз велед хана заз. Лугъуда эхир, къузуввилик я дилиди, я кимиди жеда лагъана. Гъаки хъунни авуна. Эхиримжи велед я лугъуз, са сиягъ хана арадиз акъудна. А. Къ. Нехирбанни лекъ.

СИЯГЪАРУН гл., ни вуж; -ди, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир кар, кеспи авачир гъалдиз гъун. Ада [Шихнесир Къафланова. А. Г.] дишегълидикай икI кхъена, акI кхъена, ада дишегълидиз акI килигна, икI килигна лугъуз, ам са шумудра, къуллугърилай алудна, кIвалах жагъурун патал Лезгистандин хуърера - маса гаф заз жагъизвач - сиягъарна. З. Ш. "Чуьнгъурдин сим хъиз рикIин дам атIайла..."

СИЯГЪАТ араб, суц 1) ял ягъун патал, рикI аладарун патал къекъуьн. Ингъе, сиягъатдиз экъечIнавай жегъилрин арада заз гъурмет авун къвердавай артух жезва. Къ. М. Экуь инсан. Юлдаири адаз... алатай гъяддин юкъуз колхоздин никIериз сиягъатдиз финификай ва гзаф маса крарикай авур сугъбет давам жез дуьз са сят алатна. А. А. Умуд. 2) чирвал хкажун патал, маса уьлквейра, виляятра, хайи чуьллера, чилера къекъуьн. Чи сиягъат гзаф шадди, гзаф хуш вакъийайрив ацIанвайди хъана. Гъикъван къариба адетар, имаратар авай хуърериз фена чун, гъикъван чна ширин булахрин ятар дадмишна, гъикъван чун турулту гвай вацIарилай алучIна! Чаз халкъдин тарихдихъ галаз алакъалу чкаяр: къелеяр, муькъвер, карвансараяр акуна. Къ. М. Экуь инсан... хайи чил Алирза Саидован лирикадин игит патал вири я: ам яргъал сиягъатриз тухудай гимини, жибинда пул авачирла лезги чилин зулун «къизиларни». Р. Исаев. Алирза Саидован яратмишунра хайи чилин къамат.

* **сиягъат авун** гл., ни ял ягъун патал, рикI аладарун патал къекъуьн; чирвал хкажун патал, маса уьлквейра, виляятра, хайи чуьллера, чилера къекъуьн. **Синоним:** сиягъатун.

СИЯГЪАТУН гл. ни сиягъат къилиз акъудун. Сегъерсегъер дагъда сиягъатда на. Е. Э. Гъалимат. **Синоним:** сиягъат авун.

СИЯГЪАТЧИ турк, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра сиягъат ийизвайди. Анжах сиягъатчияр хуьруьвай са хейлин къакъатайла, дагъдин тIебиатдин гегъенишвили машгъул авурла... учительницадин гъуьгъулар ачух хъхъана. А. А. Умуд. Сиягъатчийри рехъди фин давамарна. А. А. Умуд. Китайдин Ксиан шегъерда, Чаанси виляятдин меркезда сиягъатчияр гзаф шадарзавай зурба далдам туькIуьрнава. Адан диаметр 3,43 метрдиз, заланвал саки 2 тонндиз барабар я. ЛГ, 2004, 15. VII.

СИЯГЪАТЧИВАЛ суц.; -или, -иле; -тер, -илери, -илера сиягъатчи тир гъал.

СИЯСАТ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) гъукуматдин идарайри жемят, майишат, уьлкве идара авунин рекъай тухузвай кIвалах Душманриз инсаф тийидай, дустарикай хъел тийидай, Живедлайни гел тийидай Гъахътин сиясат ава чаз. С. С. Еке къуват... виликан Албаниядин сергъятра арадал атанвай ханлухриз Урусат, Туьркия, Иран хътин уьлквейрин пачагъри чин сиясатда еке фикирар гузвай, гъардаз абур вичин табийвилик кутаз кIанзавай. ЛГ, 2003, 14. VIII. Заз чир хъайивал, сечкичийрин са пай сиясатдин рекъай экъечIна, хуси хийирдихъ элкъвена. ЛГ, 2003, 4. XII. 2) (чIехи гъарфуналди: С) дишегълидин хас тIвар - **Сиясат**. **Синоним:** политика.

СИЯСАТЛАМИШУН цI, гл., ни; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; сиясатламиш авун, сиясатламиш тавун, сиясатламиш тахвун, сиясатламиш хъийимир сиясатдив къадай гъалдиз гъун. Ктабар туькIуьр авур юлдаири шаирдин (С. Сулейманан. А. Г.) эсерер артухан сиясатламишнава, абурук сиясатдин руьгъ кутунва. А. А. Арифдар Сулейман.

СИЯСАТЧИ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра сиясат киле тухузвайди, сиясатдин рекъай пешекар. Талукъ алимриз, сиясатчийриз, са абуруз ваь, гзаф амайбурузни гилани а инанмишвал дуьз яз, гъакъикъатлу яз акваз кIан тийизвайвилай ва рикIел мад жуван гъа фикирарни гъар къуд цIарцIин гъуьгъуьнлай жанлуз тикрар жезвай: "Рекъидай туш лезгияр - Рекъидай туш лезги халкъ!" К. М. Жуввал авай шаир. Ктабар туькIуьр авур юлдаири шаирдин эсерар артухан сиясатламишнава, абурук сиясатдин руьгъ кутунва, Шаирдикай [С. Сулейманакай. А. Г.] вичикайни сиясатчи авунва, гуя ада гъукуматдин буржсияр бажармишзава. А. А. Арифдар Сулейман.

СКАЗУЕМОЕ урус, граммат., суц.; -иди, -ида; -ияр, -ийри, -ийра предложенидин къилин член тир подлежашиди ийизвай гъерекат, кар ва ам авай гъал къалурдай гаф. Сказуемиди вуч ийизва? (авуна? ийида?), вуч жезва (хъана, жеда), вуж¹ я? ва я вуч я? гъихътинди я? авани? (авачни?) суалриз жаваб гуда. Р. И. Гайдаров, С.А. Селимов. Лезги чIал. III. 1985.

СКАМЕЙКА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра далу агалдна ацукъдайвал тахтадикай раснавай ацукъдай затI... еке гъаятдин пата эцигнавай скамейкадал са гададихъ галаз ацукънавай Айнади, ара-бир сас экъисиз, сакъатда ихтилатар ийизвай. З. Э. Муькъвел гелер. Зулун икъи рагъ гецифнавай шегъердин багъдин серинрик, скамейкайрал инсанар ацукънавай. З. Э. Зулун пеш. Лугъудай гаф жегъин тийиз Вадима, чеб ацукънавай скамейкадин къулухъай хкаж хъанвай кул-кусдила са гъвечIи цуьрцI алудна, ам гъиле къугъуриз башламишна. Б. Гъ. Вили вилер. **Синоним:** куьсри.

СКЕЛЕТ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, ~ра инсандин ва я гъайвандин як квачиз вири паяр санал.

СКИДКА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра са куьн ятлани кьимет агъузарнавай къадар.

СКЛАД урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра майишатда герек затлар хуьдай махсус чка. Ингье, «Мермер» къванцелай вири Магъархуьр капаллайди хьиз Агъмедан вилик ачух хъана. Цларилай сувагь алатнавай школаяр, ахпа советдин идараяр, колхоздин конторар, фадлай складриз элкьвенвай, кьилел минаретар аламачир мискланар.. Гь. М. Им къван, имни терез. Мягъкем, гегьениш и дарамат сифте харат устлархана, ахпа гамаринни халичайрин склад хьиз ишлемишна. Д. Шерифалиев. Къабил бубади хъ галаз гуьруш.

Синоним: гьамбархана.

СКЛАДЧИ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра склад хиве авай кас, складдин чехиди. Гьасана, складчи Алиди бригадир Фетали ва член правление Неби галаз, ибурни жуван итимар я лагъана, харжлук хьун патал са тлимил техил приходдиз ягъ тавуна тунай. И. В. Чирхчир. Складчийри чуйнуьхзавани, гьар гьикI ятлани гьар чIавуна чпиз гун лазим тир фу-къафундикай чпел гужа-гуж са пай гьалт ийин, я тийин. А. А. Лезгияр. - Заз мажсал авач, Садикъ, исятда колхоздин ярмаяр регъвез складчи къведаиди я, адаз гьар гьилледа ам вичелай алудиз кланзавай. З. Гь. Залан кам.

СКЛАДЧИВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера складдин чехиди тир пешекарвал. Дяведин йисара ида Усугъчайдал райондин складчивиле кIвалахзавай. И. В. Чирхчир.

* **складчивал авун** гл., ни складчи тир къуллугъ кьиле тухун.

СКОБКА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра кхьинра текстинин тайин са пай чара авун патал ишлемишдай жуьт лишан, математикада кьилиз акъудна кланзавай гьерекатрин тартиб къалурдай лишан - ().

СКУЛЬПТОР урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра скульптурадин шейэр расдай пешекар. Писателдивай, художникдивай, скульптордивай, музыкантдивай, актердивай, яни художественный эсерар яратмишунал алахънавай гьич са касдивайни яшайишдивай, халкъдин уьмуьрдивай къерехда акъвазиз жседач... Н. А. Литературадин хрестоматия

СКУЛЬПТОРВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера скульптор тир гьал.

СКУЛЬПТУРА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) атIунин, алкIурунин, цIурурна кIалубда тунин рекьелди чепедикай, къванцикай, кIарасдикай металлрикай жуьреба-жуьре суьретар расунин устадвал, пеше. Шарвилидикай литературада художественный эсерар, драматургияда цIийи тамашаяр, живописда, скульптурада цIийи-цIийи эскизар ва тамам еке картинаяр-суьретар, памятникар арадал гьун акъвазарна виже къведач. М. Ж. Сад хъайила рикIер чи... 2) гьа тегьерда расай затлар. 1918 - йисуз Мамрачрик дашкъалагъ авур пуд агитатордин скульптура туйкIуьрун лазим я. З. Э. Скульптор. Гьеле Ленинград шегьерда Академия акъалтарзавай студент тир йисара Дарвина дипломдин кIвалахдин тема яз "Фашистрин Германиядал гьалибвал къачуна къанни цIуд йис" скульптурадин композиция хкъанай. ЛГ, 2004, 15. VII.

СКЪАЛ нар. са тIимил. Мирзе Кафи гафарин устлар тир. Адан скъал келимайрихъ, милайим ванцихъ яб акалай касдик, дидедин лайладик къведаиди ахвар хьиз, муьргуь акатда. З. Р. Гьажи Дауд.

СКИАМ нугъ., суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра метIелай кIегьебдал къван кIвачин пай. Гагъ ам вич, гагъ балклан татаб жез, я Аллагъ, я Аллагъ лугъуз-лугъуз саламатдаказ а патаз акъатна. З. Э. КУТВ-диз фена.

Синоним: занг.

СЛЕСАРЬ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра ракъукай раснавай затлар ишлемишиз туйкIуьрдай, ремонтдай фяле. Герекзава слесарь, бухгалтер, Ашпаз хуьрек гъазурдай. А. Ал. Эхиримжи хабарар.

СЛЕСАРВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера слесардин пешекарвал. Слесарвиле кIвалахдайла, зи нера акъван муьрхуь къунвай ракъун ни гьатна хьи, ам гила маса са нидивайни нерай акъудиз жезвач. Р. Гь. Зи ирид стха. 1985 - йисуз электротадаракрин слесарвиле тайинарун патал арзаяр гана. К., 1988, 28. XII.

СЛОВАРЬ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) чIалан уьлчмеяр тайин къайдада туна туйкIуьрнавай ктаб. Чун инанмиш я хьи, А. Г. Гуьлмегъамедован "Лезги чIалан словарь"... чи республикадин илимдин общественностди кутугай кьимет гуда. И. Эфендиев. Илимдин еке метлеб авай ктаб || ЛГ, 2004, 8. VII.

Синоним: гафарган. 2) т-б. гафарин къадар. экскурсиядин кьилин метлеб аялриз чирун, кьилди-къилди шейэрин ва тIебиш вакъиайрин тIварар чирун, урус чIалан словарь гегьеншарун тир. А. А. Умуд.

СЛОГ урус, ктаб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра кьилди сивяй акъатзавай ачух сес ва я ачухни ачух тушир сес санлай. Вич са сесиникай ва я са шумуд сесиникай хъанвай ва анжах са сеферда сивяй акъудзавай нефесдин куьмекдалди лугъуз жедай тактдин паюниз слог лугъуда. Р. И. Гайдаров. Лезги чIал. I пай. Фонетика, графика ва орфография. Гафуна шумуд ачух сес аватIа, гьакъван слогар жеда: Суна, нини, Халиса. Гь. Р. Рамалданов, А. А. Ражабов. Лезги чIал, 1992. Гафунин къатI са цIарцIяй маса цIарцIиз слогралди акъудда. Гь. Р. Рамалданов, А. А. Ражабов. Лезги чIал, 1992. Саки вири авторри... слогрин къадар сад авун патал гафар кIукIварзава, абрун къатлар атIузва, слогар гадарзава ва гагъ-гагъ бязи гьарфар скобкайриз къачузва. А. С. Жегьил шаиррин яратмишунин бязи месэлайрикай.

СМЕНА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра кЈелзавайбурун, кЈвалахзавайбурун ва я маса кардал машгЈулбурун а кар кЈилиз акЈуддай вахтунин нубат, Цийи сменадин кЈвенкЈе аваз автобусдай эвчЈай Камалан япарихъ газдин хци ванер галукЈна. Б. ГЪ. Вили вилер. Дидеди мектебда кЈвед лагЪай сменада кЈелзавай аялриз тарсар гузва, ам гила-ахпа хтун лазим я. ГЪ. КЪ. МагЪини Дилбер. [Ханазирик]. - Вув! Югъ нисин хЪанва... КЈватЈ хЪийин жуван баятар. КЈвед лагЪай сменади фидай вахт агакЈнава. Ф. Б. Филиал.

СМЕТА удус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра тайин са кар кЈилиз акЈудунин гилирдинни харжидин кЈадар.

СМЫТЛАР нугЪ., суц.; пурарал алай чЈулар. **Синоним:** тапхур.

СОБРАНИЕ урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра важиблу са месэла гЪялун патал жемятдин кЈватЈ хЪунухъ. [Амахан] - Мирес, хуъре вуч хабарар ава? [Цаху] - Де кесибрин собрани вуч я, гЪа кесибрин собраны вуч я, гЪа гЪама кЈватЈ хЪанвай. ГЪ. ГЪ. Колхоз. Са кардал кЈыл эцигна куътягъ тежез собрание яргъл физвай. З. Э. Муъкввел гелер. Кимел собрание ачухна. И, В. Чирхчир. - КЪе абуроз собрание ава, ахпа колхозда лекция жеда А. Р. КЪаратикенар. Амма рахунрал пара рикЈ алачир, собранийра ксана жедай, дишегЪлийрин лагЪлагЪрикай иллаки гЪяз авачир Бекир чЈугуна кЈвализ хтана. ГЪ. М. Им кЪван, имни терез.

СОВЕТ¹ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) меслят авуна кЈабулнавай тайин кЈайдайрин кЈвалах идара ийизвай орган. Цларилай сувагъ алатнавай школяр, ахпа советдин идараяр, колхоздин конторар, фадлай складриз элкъвенвай ГЪ. М. Им кЪван, имни терез. 2) рах. совет кЈайдаяр кЈилиз акЈудзавай органдин кЈиле авайди. КЪе заз совет акунач. Р. 3) и кЈуллагЪчидин идара авай чка. [РукЪужат] - Советда авай ктабра ви рушан 15 йисни зур кЪалурзава. ГЪ. ГЪ. Адетдин кЪармахра. Судди... кЪарар акЈудиз хуъруън советдин канцеляриядиз фена. А. Ф. Газет. Абур советдиз агакЪайла кЈуллагЪчияр вири хЪфенвай. Абуру ракЈарал алайдавай КЪазимегЪамед жузурла: «Эхъ, амайди хЪыз жеда», лагЪана жаваб гана. А. И. Самур. *

лежберин совет, хуъруън совет

СОВЕТ² прил. 1) меслят авуна кЈабулнавай тайин кЈайдайрин кЈвалах идара ийизвай, ийидай. Совет гЪукуматди - гЪвечЈи халкЪарин культурныйвал хкажун патал лазим тир вири шартЈар яратмишунин, еке кЈайгЪу чЈугунин нетижада, лезгийрин литература лап маса, цЈийи рекЪе аваз вилик физва. М. М. ГЪ. Сифте гафунин чкадал, 1948. 2) меслят авуна кЈабулнавай тайин кЈайдайрин кЈвалах идара ийизвай, ийидай уълкведин. А. АгЪаеван «Лезгияр» тЈвар алай романда кЪенин чы девир ва совет инсанар кЪалурнава. Н. А. Литературадин хрестоматия, 1966.

* **совет (советрин) власть [гЪукумат]** суц. Амма азербайжан чЈалал иширар кхЪиз Сулеймана гЪеле адалай вилик фад, ДагЪустанда совет власть жедалди вилик башламишна. М. М. ГЪ. СтЈал Сулеймана азербайжан чЈалал туькЈуьрай шиирар. Урусатда зегЪметчияр тамамвилелди азад хЪана чпиз Советрин гЪукумат тешкилнава. А. И. Самур. Геж атай гатфар муштулухар гвайди хЪана. Бакудин Советрин гЪукуматди КЪазимегЪамед кЪушунар галаз ДагЪустандиз рахкурна. Адан кЪушунри Дербент душмандикай азад авуна, Дербентда Советрин власть эцигна. А. И. Самур.

* **Советрин Армия** суц. **Советрин Союз тЈвар алай уълкве хуъзвай армия.** - КЪенин йикЪалай куън Советрин Армиядин аскерар я, - икЈ лагЪана, чун меркездай иниз гЪайи офицер кЫлел хкаж хЪана. А. КЪ. Аскервал башламишай югъ.

* **Советрин Союз** суц. цЈуругуд республикадикай ибарат тир 1922-1991 йисара аваз хЪайи еке уълкве. Ина аэродромни фашистри Советрин Союздал вегЪедалди са варз вилик эцигнай... ЛГ, 2004, 26. VII. Советрин Союзни амач, социализмдин идеаларни инкарзава. ЛГ, 2004, 26. VII.

СОВЕТРИН прил. советрин гЪукуматди арадиз гЪайи, а девирдиз талукуъ. - Советрин экуъ девирдин иширин наметрихъ кЈевиз инанмишвал авуна КЪ. М. Экуъ инсан. АскЈан буйдин, ацЈай якЈарин беден, цифери кЪунвай хЪтин чин авай, чаз ихтилатрай, кинойрай чидай хЪтин советрин офицердиз ухшарда тушир. А. КЪ. Аскервал башламишай югъ. Газетрин редакцийри чпин кЪвалав литературадин кружокар тешкилуналди, анра юкЪван школайрин преподавателрив, партийный, советрин ва маса работникрив лекцияр кЈелиз туналди чи литературадин гележег тир жегЪил писателар чЈехи авунин кардик лайихлу пай кутада. "Самур" журн., 2002, №23

СОВХОЗ урус, ист., суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра хуъруън майишатдихъ хЪайи гЪукуматдин еке кархана. РекЪин эрчЈи патта совхоздин дараматар: конторар, рабочияр яшамии жедай кЈвалер, мастерскояр, складар... хкаж хЪанва. КЪ. М. РекЪин риваятар. ГЪанал чи совхоздин машин ала. М. Б. За бананар недач. Виний колхозар, совхозар чукЈура лагЪанмазди, майишатрин багЪларни, сифте нубатда АхцегЪрин агЪалийриз пай хЪувуна, республикада машгЪур "Ахтынский", "Заря" совхозар тахЪай мисална. ЛГ, 2004, 15. VI 1.

СОЛДАТ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) ватан душмандикай хуъз яракъ гвай кЈуллагЪчи. - Эгъ! - лагЪана, солдатди ЧЈехи тЈуб акЈурна пеле... А. Ф. Дяве. Солдат дяведикай, лежбер чиликай, шаирни поэзиядикай рахун тЈебии кар я. А. С. Хуъруьг ТагЪир. Ада вичиз ганвай кЈадар хуърерин арада пайна фадвилелди солдат кЈватЈун змирна абур ракЪурнава. А. И. Самур. **Синоним:** аскер. 2) кЈумарин чарарик винидихЪай гЪисабайла, кЪуд лагЪай хаш. **Синоним:** валет.

СОЛДАТВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери солдат тир гьал. **Синоним:** аскервал.

СОЛИСТ урус, ->, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра текдиз сегьнедай мани язавайди, кьуьл ийизвайди... и сеферда сегьнедиз са шумуд. жегьил солистни экъечИнавай. ЛГ, 2005, 31 П. "Лезгинка", "Кавха", "Рине кьуьл", "Айишатар" ва масса кьуьлерни эцигдай, абур гваз сегьнедиз экъечИдай солистриз мажиб гузвай ансамбль тешиклун герек я. Н. И. "Лезгинка" кьуьл нинди я?

СОЛЯРКА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра кун патал нафтГадикай хкуднавай продукт.

СОНЕТ урус, лит., суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра кьве куплет кьуд-кьуд цIарцIикай, кьведни пуд-пуд, - вири санлай цIукьуд цIарцIикай ибарат шиир. Чи литературада Алирза Саидовани Ибрагьим Гьуьсейнова, Ханбиче Хаметовадини Байрам Салимова поэмадивни баллададив, риваятдивни сонетдив дерин дувулар ягьиз туна. А. Исм. Эмина кутур рекье.

СОРЕВНОВАНИЕ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра акъажунар, гьуьжетар.

* **соревнование тухун** гл., ни тайин са рекьяй вилик пад кьун паталай акъажунар авун.... умуми образованидин ва спортдин школайра чIехи юбилейдин гьуьрметдай соревнованияр тухузва. "Самурдин сес", 2005. 19.П.

СОРТ урус, суц.: -уни, -уна; -ар, -ари, -ара емишдин. техилдин сад-садавай чара тир кьилдинвал. ЦIийи сортарин кьелемар гьана, АлтIуша чна цана, -яд гана. А. Мут. ЦIийи багъ. - гьар са багьда емишин са сорт авуна виже кьведач. А. А. Лезгияр. **Синоним:** жинс.

СОТЫХ (СУНТУХ, СУТИХ рax.) урус, суц.; ди, -да; -ар, -ри, -ра гектардин виш паюникай са пай чил.

Кьилин образование авай багьманчиди (ада хуьруьн майишатдин институт куьтягьнава) вичин усадьбада кьуд сотых чил чара авуна, хьсандиз накьв гьялна ана кьелемлух кутунва. ЛГ, 2004, 21. 02. Зун гьидалди, исятда чи кIвалер алай са сунтух билгендилай гьейри, абурухь маса чилер авайди тушир. С. Зи Сулейман.

СОЦИАЛИЗМ урус, суц.; -ди, -да уьлкведин девлет виридан кьуватралди гьасилзавай ва виридан пай квай, виридаз сад хьтин ихтиярар авай гьукуматдин кьурулуш. - Чахъ гила Совет власть ава ва чи кьилелни Коммунистрин партия ала. Ада вири зулумдик квай халкьар азад авуна социализмдихь гьанва. А. Ф. Риза. Ватан маса гузвай гьар жуьредин диссидентри - социализмдал, югь-йиф талгьана, буюьгьтенар вегьезва. ЛГ, 2004, 26. VII.

СОЦСОРЕВНОВАНИЕ урус, куьгь., суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра советрин девирда майишатда кIвалахзавайбуру планар вахтундилай фад ва артухдиз ацIурунин рекьяй кIвенкIечивал кьазанмишун патал хушуналди ийизвай акъажунар. Чаз чида хьи, Советрин девирда датIана кьиле тухуз хьайи зегьметдин акъажунрай, яни соцсоревнованийрай Ахцегь райондин зегьметчийри са шумудра гьалибвилин Яру пайдахарни гьуьрметдин маса наградаяр кьазанмишайди тир. ЛГ, 2004. 15. VII.

СОЧИНЕНИЕ урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра школада кIелзавайбуру художественный литературадин са темадай вичин фикирар кьалурнаваз кхьенвай затI. "Шарвили" эпосдай чи мектебрани колледжра, вузра махсус тарсар тухун, сочиненийрин ва кIелунрин конкурсар, конференцияр тешиклун герек я. М. Ж. Сад хьайила рикIер чи...

СОЮЗ¹ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра ксарин, тешкилатрин, гьукуматрин ва ихьтин масабурун икьрардалди сад хьанвай тешкилат. ГьакI хьайила, Дагьлар, уьлкведин вири хуьрерин обществойрин союзрин чIехибур тадиз эверна, меслятар авуна кIанзава. А. И. Кьиргьин. 'Им, гьелбетда, писателар ва абурун 18 касдикай ибарат тир Союз патал жагьин тийир кIвалах хьана. "Самур" журн., 2003, № 23, * **Журналистрин союз, Писателрин союз, Советрин Союз.**

СОЮЗ² урус, граммат., суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра ибарайра гафар, иредложенияр ва абурун членар сад-садав алакьалу ийидай гаф. Бязи союзралди, месела, ни, ва, амма, ядалди гьам чарачара гафар ва гьам предложениярни сад-садахь гилигиз жеда. М. М. Гь. Лезги чIалан грамматика, 1962. ☀ ЧIалан паярикай кьвед - союз ва кIус (частица) - куьмекчи гафар я. Куьмекчи гафарикай предложенидин членар жедач. М. М. Гь. Лезги чIалан грамматика, 1962. Вири союзар, ни союздилай гьейри, чпи алакьа ийизвай гафаркай чараз кхьида. Лезги литературный чIалан орфографический кьайдайрин свод. ТуькIуьрайбур: Гаджиев М., Алкадарский А. К. -Махачкала, 1938. ч. 27.

СПЕКТАКЛЬ урус, суц.; -ди, -да; -ияр, -ийри, -ийра театрда кьалурдай тамаша. # - эцигун, -да кьугьун; ~ бегенмиш хьун, ~ кьадагьа авун.

СПЕКИ суц.; -ди, -да; -ар, -ри тутарин сорт. СпекI тар мусурман динди пак затI яз гьисабзавай. А. А. Ярагь Мегьамед.

СПЕЛ фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра итимрин винел пIузарал жедай чIарар. Исмаилова кIватIай малуматралди, рекьидай кьилляй Эмин кьурай якIарин, кьакьан буй авай, са тIимил кьван винелди экьисай нер алай, чIулав чарар алай ва яргьи спелар авай итим тир. Н. Агьмедов. Етим Эмин. А чIавуз Гьамида спелриз звар гана милидаказ хьверна рикIяй... А. И. Самур.

СПИРТ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра шекер, крахмал квай шейэрикай хкудзавай ички, са бязи дарманар гьазуриз ишлемишдай жими затI. Сельсоветдин канцелярдин вилик квай, рагь гецифнавай чилин

айвандик Айнади аялрин чапла гъилин къуьнелай агъуз хъиз памбагдин кIусуналди спирт гуьцIуьз цIегь ягъиз башламишна. З. Э. Муькъвел гелер, - Ви бедендиз ацахънавай мекъивал чукурна кIанда. Им Мирзе халуди чи духтурдивай чуьнуьхнавай спирт я. З. Гъ. Лезгийрин риваят.

СПИСОК урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра са нин-куьн ятIани тIварар кхъена къалурнаваз чар. Муькуьдаз: «Вун, гада, премия гудай списокда къалурнава. Муькъварал къачуда вуна...» З. Тергерви. Бакъарей Бакъураякай нагъил. Дяведин ветеранрин списокар туькIуьрдайла, тайин тир къетIенвилер арадал къъезва. "Самурдин сес" газ., 2004 25. IX. **Синоним:** сиягъ.

СПИЧКА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) цIай къун патал раснавай гугурт алай шуькIуь къал. Амач гъич са спичкани къутида... А. Ал. Амач гъич... Вагъабалай уф алахъна, ада спичкади каш вичин тунIар гъавада са шумудра галтадна, ахпа уф гуз абуруз тамашна. М. В. Гъарасатдин майдандал. **Синоним:** спичкадин къал. 2) цIай къун патал раснавай гугурт алай шуькIуь къалар авай къвати. Рекъин къекъуьн расалмиш жезвай чкадал физ-физ спичкадай нубатдин къал акъудна, за кам явашарна ва къал къватидин къвалавай гуьцIна. Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз. - *Планирус цIайни кутуна вегъ, спичкани гвач.* М. Б. За бананар недач. Ам мад жибинра къекъвена ва спичка акъудна планирусдиз цIай яна, кумаз-кумаз адаз са шумуд хупI авуна. М. В. Гъарасатдин майдандал. **Синоним:** спичкадин къвати.

* **спичкадин къал** суц. цIай къун патал раснавай гугурт алай шуькIуь къал. Спичкадин къалуни Вагъабан тунIар кана. М. В. Гъарасатдин майдандал. Чизва, ирид камунаи спичкадин къал хайи ван къъезва форелдиз. М. Б. За бананар недач Зурзавай къурай гъилералди лампадин шуьше алудна, спичкадин къалуниз цIай яна. Ж. Гъ. Ихтилат. **Синоним:** спичка.

* **спичкадин къвати** суц. цIай къун патал раснавай гугурт алай шуькIуь къалар авай къвати... столдилай спичкадин къвати къачуна, къецихъ экъечIна. Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз. **Синоним:** спичка 2).

* **спичка ягъун** гл., ни спичкадин къал гугурт алай къватидин къвалавай гуьцIна цIай акъудун. Гурарин къилел алайда спичка яна, адан бицIи экъуьналди Кондакова фад-фад виниз хкаж хъана. А. А. Умуд... Къайитмаза вичин сиве авай планирус жакъваз-жакъваз, спичка яна Сабиран планирусдик цIай кутуна. З. Э. Рекъер сад туш.

СПОНСОР урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра жуван халкъдиз важиблу тир кIвалах къилиз акъудун патал лазим тир пулуни харжар хиве къадай кас. Чихъ мумкинвишер авай ксар, спонсорри садрахъ хъайитIани чеб лезги дидеди хайиди, чеб лезги тирди рикIелай ракъур тавуна газетдиз куьмек гурай. "Самур" газ., 2001, 18.I.

СПОНСОРВАЛ суц.; жуван халкъдиз важиблу тир кIвалах къилиз акъудун патал лазим тир пулуни харжар хиве къур кар.

* **спонсорвал авун** гл., ни жуван халкъдиз важиблу тир кIвалах къилиз акъудун патал лазим тир пулуни харжар авун. Фикирар пара хъсанбур я. Абур къилиз акъудун патал еке такъатар герек къведа, Центрдиз спонсорвал ийида лагъана хиве къунвай ксар авани? ЛГ, 2004, 30. IX.

СПОРТ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра бедендин сагъламвал ва адан къенивал хуьн патал ийидай упражненийрин кIватIал. Ана гъакIни РД-дин физический культурадин ва спортдин рекъий министерстводин пресс-секретарь Мегъамед Канаева, журналистри иштаракна. ЛГ, 2004, 15. VII.

СПОРТДИН прил. бедендин сагъламвал ва адан къенивал хуьдай. Къуй чи Шарвилидин невейрихъ еке агалкъунар хуьрай спортдин рекъе. О. Гъуьсейнов. Шарвилидин невейр.

* **Спортдин дворец** суц. гъар жуьредин акъажунардай махсусдаказ тадаракламишнавай дарамат. Агъасивеван тIварунихъ галай колхоздихъ галаз санал чна райцентрда Спортдин дворец эцигунин... райцентр аваданламишун мураддалди къиле тухуз хъайи вири серенжемра активнидаказ иштаракиз хъана. А. Шагъмарданов. Майишатдиз регъбервал гуникай веревирдер. ☀ Спортдин дворец ибара чи газетра, журналра сифтегъан гаф гъвечIи гъарфунилай, къвед лагъайди чIехидалай кхъенваз гъалтзава. Им дуьз яз гъисабиз жедач.

СПОРТЗАЛ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра бедендин сагъламвал ва адан къенивал хуьн патал упражненияр ийидай махсус дарамат. Спортзалда, спортдин майдандал физкультурадин тарсар бегъерлувилелди къиле тухудай вири тадаракар ава. ЛГ, 2004, 15. VII.

СПОРТСМЕН урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра бедендин сагъламвал ва адан къенивал хуьн патал упражненияр ийидайди. Чи тIвар-ван авай спортсменрикай сад Эсед Шагъмарданов я. "Самур" газ., 2002, 21. VI. Дагъустандин Огни шегъерда боксдай секция кардик кутуна гзаф вахт алатнавач, амма жаван спортсменри чеб кар алакъдайбур, рингда гъалибвилер къазанмишиз жедайбур яз къалурзава. ЛГ, 2004, 15. VII.

СПОРТСМЕНВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера бедендин сагъламвал ва адан къенивал хуьн патал упражненияр ийидай пешекарвал. Алакъунар ва вири мумкинвилер авайтIани, хтулдиз спортсменвал бегенмиш хъанач. P.

СПРАВКА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра гъукуматдин идаради гудай са вуч ятIани хъайиди, авайди

тестикъарзавай документ. # ~ къачун, ~тестикъарун, -дал печать гьалчун; куьгъне хъанвай ~, къалп ~. *Абуру тади гьалда аялдиз герек документар, справкаяр чи туькьурна, аялдиз пособие тайинарна.* Н. Шихнабиев. Хъсан хабарар. *РФ-дай Саудовский Аравиядин Пачагьлугьдиз Гьяждад ва я Гъвечли Гьяждад (Умра) физвай вири зияратчийрив вирусдин менингитдин рапар... янавайдан патахъай справка хъун чарасуз я.* ЛГ. 2003. 13. XI. **Синоним:** бирбицI.

СПУТНИК урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри. -ра **Чилин винел цава элкъведай затI.** *Ватанди цавариз савкъват яз Ракъурна ал ранг сифте: Спутникни ракета, космонавт... К. Ал. Эхиримжи хабарар.*

СПИРА нугъ.. суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра **пурни.** **Синоним:** шанат. ..

СТАДИОН урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **чукурунар, хкадарунар ийидай, футбол къугъвадай ва абуруз килигдайбур ацукъдай чкаяр (трибунаяр) авай махсус имарат.** *Къусар шегьерда стадион дуьзардайла, цIудралди жаванри менфят гуьзетна кIвалахнайни? М. М. Мелер вучиз хъийизмач? Эстониядин вири армия Москвадин, са стадиондин анжах са трибунада гьякъариз жедай хътин гъвечлиди я.* ЛГ, 2004, 15. VII.

СТАЖ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **са тайин реке кIвалах авур вахтунин яргъивал.** *Хасавюртрани кваз варцар акъудай заз кье пенсия хъайитIани гузвани? Ваъ. Заз стаж бес жезвачалда. Бес имни адалат яни? Я. Я. Са фурун вакIар Дагъустандин госуниверситетдин филологиядин факультет акъалтIарнавай, 26 йисалай виниз стаж авай ва милли литературадал рикI алай Ферзали муаллимди лезги чIалан тарсар гузвай тегьердал зунни, диде-бубаярни рази я.* ЛГ, 2004, 15. VII.

СТAKAN (ИСТИКАН || ИСТИКИАН рах.) урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **яд, чай цун патал шуьшедикай раснавай яргъивилихъ кьен авай къаб.** # гъвечли -; еке -; ~диз чай цун. - *Де акI ятIа, къари, абур атайла са стакан чай къванни вилик эцигдайвал, на са гъазурвал ая, - лагъана, Дадаша чин анихъ элкъурна, А. Ф. Бубадин веси. Алиби хкана кIвализ самовар, Суфрадал са кьерехдивай эцигна, Ахпа гъана михъи истиканар.* А. Ф. КъатI-къатI авур зунжурар. *ИстикIанар жеда тасмал галачир, Чай вегъеда зерре атир галачир... Х. Къ. Чай. Истиканда мад чай цан хъийидалди, Сефер халудин чапла патахъай ширишрдин ван атана. А. Р. ЦIапан. Стаканра авай чаяр къайи хъана хъвадалди. тадиз хуьрекар; са къапара шурва, садбура дулмаяр аваз гъана, суфрадал жуьрба-жуьр салатарни, кIешини-чичIекни алай. А. Муграгъви. Ажалдин хура. Эгер чулав лекъ тIазваз хъайитIа, са стакан некIедиз кье стакан пиво яна, йикъа пуд сеферда фу недалди вилик ишлемшида.* ЛГ. 2003, 7. VII. *Истиканар са жергеда, Са истикан хана завай. Ф. ☀ М. М. Гъажиевани (кил. М. Г. РЛС, стакан), Б. Б. Талибова (кил. Б. Т., М. Г. ЛРС) стакан литературный чIалан норма яз гьисабзавай. Чи орфографиядин словарра и гаф кье жуьреда ганва: истикан ва стакан (кил. М. М. Г., Р. И. Г., У. А. М. ЛЧЮС. 1964), анжах стакан (кил. М. М. Г., Р. И. Г., У. А. М. ЛЧЮС. 1989, 2001. Кхьинра, винидихъ ганвай текстерай аквазвайвал, пуд жуьредани гьалтзава. Чун тайин себебралди, истикан норма яз, истикIан рахунрин форма яз къабулунин. терефдар я.*

СТАЛЖЕМ || СТАЛЖЕМ фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри. -ра **жигеррин тIал.** *СтIалжемдик азарлу хъайи стIа Къазимегъамед кечмиш хъанай. Гь. Гашаров. Хайи халкъдин реке чан эцигайди. ☀ Словарра сталжем кхъенава. Кхьинрин практикада стIалжем гьалтзава. Чи фикирдай, орфофафиядин норма яз кьвед лагъай вариант хкъагъайтIа, хъсан жеда.*

* **стIалжем хъун** гл., *вуж жигеррин тIалдикди азарлу хъун. Са йисалай зулун къайи марфадик акатна, стIалжгм хъана, Пери месе гъатна. Гь. Къ. Магъини Дилбер. Узден лугъудай кас, адан рагъметлу буба заз гвен гуьдай мел авай чкада кIвалахна, гьекъ хъайила, стIалжем хъана кьейиди я. С. Ярагъви ашукъ Узден. Кваса ахъазвай дактIардин кIане, къвал акъахнавай майкани алаз къатканва. - Вун стIалжем жеда гъа, - пудра лагъана папа. М. Б. Футболист. И декъикъаяр Зингъараз лап яргъалди давам хъана кIанзавай, амма - мекъивилелай руш стIалжем хъуни къурхутмишина. У. Къемберов. Сел.*

СТАНДАРТ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри. -ра **къадардиз, кIалубдиз ва еридиз килигна затIариз чешне хъун патал лазим тир гьисабар, уьлчме.**

СТАНДАРТДИН прил. **стандартдив къадай, стандарт яз къабулнавай.** *Стандартдин калерин тевлеяр эцигна, А. Шагъмарданов. Майишатдиз регъбервал гуникай веревирдер. "Автомедтехникади" медицинадин, яшайишдин, маса хилерани герек жедай лап цIийи жуьрейрин, базардин конкуренциядиз ва международный стандартрин истемшиунриз жаваб гудай затIар акъудиз башламишина.* ЛГ, 2004, 15. VII.

СТАНОК урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри. -ра 1) **гамар, рухвар храдай тарар.** *Чахъ гамар хрун патал станокар, шалар хрун патал каркаяр, гьалар авун патал чхраяр, сар эвягъун патал рекъер... кавчаяр, бадияр, гетIеяр ва такъаяр, кандуяр ва кIатIар, гьакIни маса затIар ийизвай магъир устIарар авайди тир.* М. М. «Нагъар хъсан яни, хъар»? 2) **металлдикай, кIарасдикай ва маса затIарикай майишатда герек жедай са вуч ятIани расун патал герек еке машин.** - *За жуван заводдалди дамахзава, -лагъана заз Мустафади, ашкъидалди.... йиса ругуд виш станок акъудзава. -3. Э. Кье фронтдин командир. Гъана кIвалахиз жедайвал, жуван вири станокар, алатарни, хъяна машиндиз, хутах.* ЛГ, 2004, 15. VII.

СТАНЦИЯ урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри. -йра 1) **пассажира ва я пар дегишарун патал поездар акъвазардай чка.** *Станциядал агакънавай кье вагон помидорар горторгдин базадиз къабулиз туна, галат*

хъайи заз архайиндиз ял ядай чка кІанзавай... А. М. Мурк ракъини цІурурда. *Белиждин станциядин переэзддилай элячІна автомашин эрчІна патахъ элкъвена ва ада ракъун рекъин кІаникай, Къибле галай патахъ винелди еримшина*. ЛГ, 2004, 15. УД, 2) илимдинни ахтармишунар ийидай ва са бязи махсус идарайрин, пунктарин тІвар. # космосдин ~, жегъил натуралистрин ~, телефонрин ~, машипринни тракторрин ~.

СТАРОСТА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра гъвечІи коллективда къайда тухунин кІвалахар кыле тухуз хкъянавай ва я чІехибуру эцигнавай кас. *Классдин староста хъсан кІелзавайбурукай хкъядайда я. Р.*

СТАРОСТАВАЛ. суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера старостадин къуллугъ. *Староставал низ хъайитІани ихтибар жедач. Р.*

СТАТЬЯ урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра илимдин ва я публицистикадин рекъйяй чапдиз акъатнавай хабар. *Дагъустандин халкъдин шаир СтІал Сулейманан уьмуьрдикай ва шаирвилини яратмишунрикай кхъенвай бязи статьяйра, бес, Сулейманаз, вичин дидед чІал тир лезги чІалалай гъейри, мад тюрк ва фарс чІаларни чидай дугъуз малуматар ганва. М. М. Гъ. СтІал Сулеймана азербайжан чІалал туькІуьрай шиирар. Жегъил писателрин яратмишунини кІвалах вилик тухунин карда «Дуствал» альманахдин критикадинни библиографиядин месэлайриз талукъ яз акъудзавай гъар са статьяди писателрин, иллаки. жегъил писателрин яратмишунин кардиз еке менфят гуда. А. С. Жегъил шаиррин яратмишунин бязи месэлайрикай. Синоним: макъала.*

СТАХАНОВЧИ урус. куьгъ., суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра кІвенкІвечи. *Чи райондин сифтегъан стахановчийрикай тир Манкъулид хуьруьнви Тайгъун кІвенкІвечи хъыз машгъур хъайила, ада мукъвал-мукъвал элдиз мелериз эвер гудай. М. М. Мелер вучиз хъийизмач?*

СТАЧКА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра са гъихътин ятІани чпин къастар кылиз акъудун истемишзаваз кІвалахзавайбуру чІехибуруз акси къарагъун. *И ктабдин таъсирдалди а чІавуз за Бакудин рабочийрин стачкадин еке барельефный композици яратмишинай. З. Э. Скульптор.*

СТИПЕНДИЯ урус, суц.; -ди, -да; -, -йри, -йра кылин ва юкъван школайра хъсан кІелзавайбуруз гудай пул. - *Яраб адаз стипендиядикай бес жезвач жал? З. Гъ. Бубадин кІвал. КІелиз атанвайбуруз вацра 450 манат стипендия гузва. ЛГ, 2003, 13. XI.*

СТОЛ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) фу-хуьрек тІуьн патал, кхъинар авун патал кІарасдикай ва я маса материалдикай раснавай къуд кІвач квай затІ. - *Агъ, гъакимар, зун масана алдахарна бергенд чІекъв ийиз кІанзавани? - лагъана, ада столдихъ гъерекатна. Т. А. Мехъер куьтыгъ тахъанмаз. КІвале ктабрин харади кІевирнавай стол авай, муькуь пиле валчагърин хара ава, кровать эцигнава. З. Гъ. Лезгийрин риваят. Столдал кІуф алуд тавунвай «Лезгинка» коньякдин птулка, истжанар.. алай. А. Къ. Фу гадарунин буйругъ. 2) куьч. тІуьн (ем, фу). *Чи стол къвердавай кесиб жезва. ЛГ, 1992, 28. XI.**

СТОЛИЦА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра. уьлкведин, республикадин кылин шегъер. *Агъа СтІалрин хуьре авай кесиб касдин кІвалай советрин халкъарин столицада авай Кремлдин дворецдал къведалди адан [С. Сулейманан. - А. Г.] и рехъ миллионралди зегъметчийрин ахътин дуьз ва баркаллу рехъ я хъи, халкъдин игитар хъайи и шаирар ва устІарар, нехирбанар ва инженерар, нсториядиз и рехъди фена... А. А. СтІал Сулейман. Синоним: меркез.*

СТОЛОВОЙ || **СТОЛОВЫЙ** урус, суц.; -види, -вида; -ияр, -ийри, -ийра къиметдихъ хуьрекар гудай чка. - *Вири столовойдиз пивояр хъваз фена, сала дуьздаказ мад са нин ятІани кІвализ са кІекрен дуван акваз фидайвал хъана... Гъ. М. Хуьруьн муьфтехуьр. Чна эхиримжи вахтара коллектив патал цІийи 4 дарамат эцигнава. Абурук рабочийри чпин парталар алуькІдай ва дегшидай, ял ядай чкаяр, столовый ва муьгманхана акатзава. ЛГ, 2004, 15. VII.*

СТРАХОВАНИЕ урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра дуьшуьшдай жедай зарар вахкун хиве къун.

СТРАХОВАТУН гл., ни вуьж-вуч; - да, - на; - из, - зава; - а, - и, - рай, - мир; *страховат авун, страховат тавун, страховат тахвун, страховат хъийимир дуьшуьшдай жедай зарар вахкун хиве къунин меслятар кутІунун. 19-февралдиз республикадин медицинадин рекъйяй мажбуридаказ страховатунин "Дагъустан" тІвар ганвай фондуни 2003 - йисуз вичи тухвай кІвалахдин нетижаяр къуна ва гъиле авай йис патал везифаяр тайинарна. ЛГ, 2004, 21. II.*

СТРОФА урус, суц.; - ди, - да; -, - йри, - йра вич синтаксисдин къурулушдин ва манадин жигъетдай акъалтІай тамамди тир ва гъакІни рифмайрин тикрар жезвай тайин къайдадалди алакъалу тир шиирдин пай. *Сулейманан азербайжан чІалал туькІуьрнавай шиирар..., гъа лезги шииррин чІехи пай хъыз, гъар цІарцІе муьжуйд-муьжуйд слог, гъар строфада (бендина) къуд цІар аваз туькІуьрнава... М. М. Гъ. СтІал Сулеймана азербайжан чІалал туькІуьрай шиирар. Строфаяр къве ва къведалай гзаф цІарарикай ибарат Жеда. Гзафни-гзаф строфа къуд цІарцІикай жеда, Н. А. Литературадин хрестоматия, 1966. Синоним: бенд.*

СТУДЕНТ урус, суц.; - ди, - да; - ар, - ри, - ра *вузда кІелзавайди. - Ваз вуч аватІа чидани, вуна заз тарсар гумир. Колхоздин председатель зун я. Вун студент я. Вуна гъеле кІел хъувуна кІанзава, зун*

лагъайтIа, а учениквилин яшдай акъатнава. З. Э. Муькъвел гелер. Меркезда кIелзавай иисара Гъажибеге гъана лезги студентрин краеведческий кружок тешикнай. Гь. Гашаров. Хайи халкъ патал чан эцигайди. Зун студент тирла, Москвадай татIилриз хайи хуьруьз хквезвайла, Махачкъаладин аэропортуна самолетдай эвичIна, улакьар акъвазарнавай чкадал атайла, зун, Лезгистандихъ хъфизвай машинар гъинал алатIа, къекъвена. А. Къ. Нехирбанни лекъ.

СТУДЕНТВАЛ урус, суц.; - или, - иле; - илер, - илери, - ияера студент тир гьал.

СТУЛ урус, суц.; - ди, - да; - ар, - ри, - ра инсан агалтна ацукьдай далу галай, къуд кек (кIвач) кваз раснавай затI. Буш стул авачир. Наимади тадиз муькуь кIвалаяй стул хкана.. А. А. Лезгияр. Зун ада вугай стулдал ацукьна. З. Гь. Лезгийрин риваят.

СТУН фарс, суц.; - ди, - да; - ар, - ри, - ра чилелай къавук кутунвай яцIу кIарас. **Синоним:** дестек.

СТХА суц.; - ди, - да; - яр, - йри, - йра 1) **са руфунал хъанвай аялриз эркек аялдин муькьвалал къалурдай гаф.** Мелик стха гъана амуькьрай, Эмин, ви дустар Гъинава? Е. Э. Дуйньядиз. *И зегьметдин къене къеве стхади варзни зуралай виниз кIвалахна.* А. Ф. Бубадин веси. *Куь дахни, зунни инлай фейи ЦIарудин стха Саруни санал цанар цазвай трактористар тир.* Б. Гь. Заз эвера. 2) **обр. нихъ галаз рахазватIа, гьадан тIварцIин чкадал ишлемишдай гаф.** Фагъум ая, стха, вунни хъухъ устIар... Е. Э. Дуйнья гургьагур. – *КапI ийидай вахтни муькьвал жезва. Дадаш стха, ви мурад-метлеб вуч ятIа лагъ, чунни хъфин.* А. Ф. Бубадин веси. – *Вагъ, я стха, валлагъ, за ам, ахътин кар аваз хъана хъайитIа, чIарчIелай дагурда.* А. Ф. Газет. – *Я стхаяр, лагъанай мад Дадаша, квез гьикI меслят аквазва, ахътин еке весияр завай лугъуз жедач, зун кесиб туштIани, девлетлуну туш.* А. Ф. Бубадин веси. 3) **хас тIварцIин гуьгъуьналлаз ишлемишдайла, рахазвайдан патай адаз ийизвай гъуьрмет къалурда.** Эфенди стхадихъ галаз ихтилат, суьгьбет авурла, ам фашалвал рикIи къабул тийидай кас тирдини чир хъана. ЛГ, 2003, 13. XI. * **гъвечIи стха, къула'н стха, тахай стха, тIварун стха, чIехи стха, яран стха.**

* **стха пай авун (паюн)** гл., ни вуч **сад хъиз паюн.** Гъебеда амай кIус-тике акъудна, абуру стха пай авуна, тIуьна. З. Э. Кек галкIизва. *Зегьмет чIугуна арадал жезвай бегьерни стха пайзавай.* ЛГ, 1992, 25. I V.

СТХАВАЛ суц.; - или, - иле; - илер, - илери, - илера стхаяр тир гьал. Адалатвал, гъахъвал, намус-гъейрат, дуствал ва стхавал - ибур. инсаният патал важиблу месэлаяр яз амуькьда. А. А. Арифдар Сулейман. *Заз чиз, къенин гуьруьшмиш хъун Самурдин ва Куьре лезгийрин стхавал мягькем авунин къиметлу межлис хъана.* Къ. М. Манияр, манияр. *За Азербайжандин машигъур академик Бекир Набиевахъ галаз хейлин суьгьбетар авуна. Ада лагъай гафар зи рикIелай алатдач: «Азербайжанвияр ва лезгияр виши иисаралди къуьн-къуьне аваз яшамши хъанавай стха халкъар я. И стхавал чна гъар юкъуз хъсандаказ гьиссзава.* М. М. Чи адетар чна хвена кIанда.

* **стхавал авун** гл., ни низ **са шумуд касди сада-садаз стхаяр тир алакьайрин гъуьрметар авун.**

СТХАВИЛЕЛДИ нар. **сад-садаз стха тир хътин гьиссералди, чими гьиссералди.** Гъуьрмет ая сада-садаз, Стхавилелди гьил къаз, *Чи межлисдавай гъар садаз 70 иисар мубаракрай!* ЛГ, 2004, 22. I.

СТХАВИЛИН прил. **стхайриз хас тир.** *Зи бубади жегьил автордихъ галаз яргьал иисара бубавилин, стхавилин, архавилин алакьаяр хвена. И алакьайри чехи дуствални арадал гъана...* З. Ш. «За чIижревай чирна цуьквер хкъгьиз...».

* **стхавилин сур** суц. **умуми къазадик къейи са шумуд кас санал кучуднавай сур.** Эхир адан гел гъатнай. *Россиядиз командировкадиз фейи Сердер халудиз ам, стхавилин сурал цуьквер тухудайла, окунай.* З. Гь. Чкадив агакъбай цуьквер.

СТIАЛ суц.; - ди, - да; - ар, - ри, - ра 1) **цин, жими затIунин лап гъвечIи пай....** *Цин стIалри къванцияй теквен акъудда къван.* А. М. Киф атIайди. *Ахъа жез акъал хъжезвай иIузаррикай хкатзавай цуькIуьнрин стIалри, Фахрудинан яру хъанвай чинал аватайла, цIанIрапIар гузвай.* М. С. Дуст. *Зи ивидин стIал галукъ тавур ккIални и парахда амуькьнач.* А. Исм. Эхиримжи къув. 2) **(чIехи гъарфуналди - С) Сулейман-Стальский района авай Агъа СтIал, Вини СтIал, Юкъван (СтIал хуьрерикай садан тIвар (адет яз, рахунра ишлемишдай).** СтIалдал чи хуьряй тухвай са дишегьли алай. Суракъ авуна, зун гьадан кIвализ фена. З. Э. Зулун пеш.

* **стIал-стIал** нар.: **стIалар сад-садан гуьгъуьнал алаз.** Адан иви хъиченвай чин яру тIегъ хъиз хъанвай. Ченедин кIвенкIвекай стIал-стIал гъекъ кIвахъзавай. З. Э. КУТВ-диз фена.

СТIАЛЖЕМ кил. СТАЛЖЕМ.

СТIУ нар. **къадардал, еридал гьалтайла, эсиллагъ авачиз....** *ада и кардиз стIуни фикир ганвачир.* Ф. Савдагардин папанни фекьидин къиса. *Килигайла, адан чIуру къаши-къабагъ Галукъбай хъиз аквадачир стIу.* Х. Т. Гъуьгъвезрин хуьр. **Синонимар:** эсиллагъ, кIусни.

СТIУР т-б., прил. **гуьрчег тушир, эйбежер.** Б. Галибов, М. Гаджиев. Лезгинско-русский словарь.

СУАЛ араб, суц.; - ди, - да; - ар, - ри, - ра **са вуч ятIани чирун паталай масадаз лугъузвай гаф(ар) - Бес** чна вучта, суалдиз суалдалди жаваб гана ругуд иис хъанвай Муслима, фиртI ийиз нер чIугунивди. З. Э.

Муькъвел гелер. *Вичин суалдин къаришида Сарухана вичиз вахкай суалдиз адавай жаваб гуз хъхъанач, нарагъатвал кваз къил элкьуьриз акъвазна.* А. Ф. Риза **Антоним:** жаваб.

* **суал авун** гл **хабар къун.** *Мункар, Инкар ийиз суал къведа, валлагъи-биллагъи.* Е. Э. Вил вегъейла дуьньядиз. **Синоним:** суалун. **Антоним:** жавабун, жаваб гун.

* **суал гун** гл., *ни низ сада масадавай вичиз тийижир малумат, гъакъикъат адавай чирун патал гафар лугъун.* *Куьн гъиниз физвайбуур я?* - эхирни гана за жуван суал. М. Б. Зун къенвач. **Синонимар:** суалун, хабар къун. **Антоним:** жавабун, жаваб гун.

СУАЛДИН прил. *суалдиз талукъ, суал квай.*

* **суалдин знак [ишара]** *граммат., суц. кхъинра суалдин предлржениедин эхирда эцигдай лишан -?* *Суалдин предложенидин эхирда суалдин ишара (?) эцигда.* Р. И. Гайдаров, С. А. Сслимов. Лезги чЛал. III

* **суалдин кIус** *граммат., суц. лугъузвай фикирдик суалдин тав кутадай гаф-кIус.* *Суалдин кIусарик ихътин гафар акатзава; айман, ман, -ни?, жал, -тIа, хъи.* "Самур" газ., 2005, 24.04.

* **суалдин наклонение** *урус, граммат., суц. рахазвайда вичиз тийижир, амма чириз кIанзавай са кар хабар къадай глаголдин форма.* *Суалдин наклоненида инкарвилин суффикс ч сивяй и хъиз акъатдатIани, ч кхъида, месела: фидачни? ганачни?* М. М. Гаджиев. Лезги чЛалан грамматика. Сад лагъай пай.

* **суалдин предложение** *граммат., суц. вичин мана суалдалди лугъузвай гаф ва я гафарин ибара.* *Вичик суал, хабар къун квай, рахазвайда вичелди жаваб истемиишзавай предложенидиз суалдин предложение лугъуда.* Р. И. Гайдаров, С. А. Селимов. Лезги чЛал. III

СУАЛУН *рах., гл.; -да, -на; -из, -зава рахазвайдавай са вуч ятIани хабар къун.* - *Ахпа вуч хъанай, Саша? - винелай суална папа.* М. Б. Зун къенвач. "Вучиз и кар чалай алакьдач?" - суална вичиз ва юлдашириз Мирзеханова. ЛГ, 2004, 26. VII. **Синоним:** суал гун. **Антоним:** жавабун, жаваб гун.

СУБАЙ *туьрк. прил. уьмуьрдин юлдаш авачир, амачир.* *Магъамедсалегъаз, вични Айисатан хурукай хкатай Магъамедсалегъаз фидайдалай уьмуьрлух субай яз амуькьайтIа хъсан тир.* А. А. Лезгияр. *Паб къена къуд-вад йис алатнавайтIани, субай Гъасретан къил хкъадай, вини лугъудайвал, «Аллагъ рикIел алай са аваран дишегъли» гьалтнач.* Ш. Исаев. «Зи фонарар...»

* **субай хъун** гл., *вуж уьмуьрдин юлдаш амачиз, тек хъун.* *Гъажибег «халкъдин душман» я лагъана къур чIавузни гъич са куьнихъайни кичIе тахъана, СтIал Сулеймана Махачкъаладиз атана, Зулейха Султановадин хатур къачунай, субай хъайи жегъил дишегълидиз рикI-дуркIун ганай, ам секинарнай.* Гъ. Гашаров. Хайи халкъдин рекъе чан гайиди. : .

СУБАЙВАЛ *суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера уьмуьрдин юлдаш авачир, амачир гьал.* *Къуьзуьвални къий, субайвални, - лугъудай ада.* А. Къ. Нехирбанни лекъ. *Диде гададин уьзуьр анжах са субайвал туширдан гъавурда акъунвай.* А. Къ. Накъв.

СУБАЙВИЛЕЛДИ *нар. уьмуьрдин юлдаш авачир, амачир гьал хас яз.* **Синонимар:** субайдаказ, субайдиз.

СУБАЙДАКАЗ *нар. субай хъана, субай яз.* **Синонимар:** субайвилелди, субайдиз.

СУБАЙДИЗ *нар. субай яз.* *Гъикъван пата-къерехда дуланмиш хъурай?* *Субайдиз гагъ Бакуда хъана, гагъ Шекида, ахпа къуд йисуз аскервиле, са йисуз Дербентда курсара.* А. А. Лезгияр. *ГъакI ятIани, амуькьайла субайдиз, Я тахъайтIа, гъетрехъ галаз, вили тир, Цавариз ваъ, дишегълидиз лайлай хъиз, Лугъузва за: «Чухсагъул ваз, кIаниди!».* А. С. Чухсагъул ваз. **Синонимар:** субайвилелди, субайдаказ.

СУББОТНИК *урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра советрин девирда киш юкъуз жемьтдин хийирдиз къиметсуз ийидай кIвалах.* *Чехи Октябрдин суварин вилик квай йикъар тир.* *Хуьре субботникар малумарна.* З. Э. КУТВ-диз фена.

СУБСИДИЯ *урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра пулуналди ва я лазим материалдалди гъукуматдин патай куьмек.* *Къейд авун лазим я хъи, алай вахтунда яшайишдин кIвалерин ва коммунальнй игътияжерин пулар гудайла агъалийрин тIимил таъмин тир къатариз субсидияр чара авунин система къуватда ава.* ЛГ, 2004, 15. VII.

СУБУТ * **субут авун** гл., *ни вуч са гъихътин ятIани фикир гъахълуди тирди ва я туширди тестикъ авун.* *Амма, лугъун лазим я хъи, фарс (яни иранрин) чIалал гьалтайла, и малуматар ери-бине авачир, субут ийиз тежербуур я, ва чи фикирдалди, ягъалмишвилин нетиждада арадиз акъатайбуур я.* М. М. Гъ. СтIал Сулеймана азербайжан чIалал туькIуьрай шиирар.

* **субут хъун** гл., *вуч са гъихътин ятIани фикир гъахълуди тирди къалуриз хъун.* *Садбуру ам [Етим Эмин. - А. Г.] ва адан бубаяр Ахъегъ райондин Ялцугърин хуьрйяй хъунухъ къалуриз, масабуру ам Къубадин лезгийрикай я лугъуз, пуд лугъудайбуруни амни хиналугъ Эмин лугъудай ашуькь акадриз, чеб субут тежер бизнесуз фикирар арадал акъудзава.* М. М. Гъ. Шииррин кIватIал туькIуьрайдан патай (1941). *Гила профессор Къ. М. Абдулкъадирова кIарабдин мефт дегшиаруниз талукъ яз меслят къалурзавай цIийи къайда менфятлу тирди субут хъанва.* ЛГ, 2003, 13. XI.

СУБУТАРУН || **СУБУТУН** гл., *ни вуч нел-квел; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; субут авун, субут тавун, субут тахвун, субут хъийимир са гъихътин ятIани фикир гъахълуди тирди къалуриз хъун.* *Ваъ,*

анжах гъа сикIрен кар я. Масаниз ам фенвач хъи, фенвач", - субутарна ада. Ф. Кесибдин хва Къагъриман. - Гъайиф хъи, гъвечIи аял гваз завай Къасумхуърел къвез хъанач. За абуруз халкъ къарагъардай вахт агакънавайди субутдай. А. И. Самур. Ада и гъиссер гужуналди бамишна. Куъз лагъайтIа, адан гъиле и шаклувал субутун патал са делил-субутни авачир. З. Р. Гъажи Давуд. Дяведин цIа хвена жуван марифат, На ви халкъдин игитвални субутна. А. С. Итимвиллиз герек авач тарифар... Алимри субутзавайвал. чи чIал къадим чIални я, девлетлу чIални. М. М. Къибле пата гурзава. - Тух хъана, кIанзамач, - амаларзава. Чизва, пака и чрайди виридалай чIехи балугъ жеда. "Къведавайни тIуъна куътягъиз хъанач", - субутда Хачмазас. М. Б. За бананар недач.

СУБУТСУЗ прил. са гъихътин ятIани фикир гъахълуди тушир, делилар авачир.

СУБУТСУЗ нар. са гъихътин ятIани фикир гъахълуди тушиз, делилар авачиз.

СУБУТСУЗВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера са гъихътин ятIани фикир гъахълуди тушир, делилар авачир гъал.

СУБУТСУЗВИЛЕЛДИ нар. субутсузвал хас яз.

СУВ суц.; -а, -а; -ар, -ари, -ара дагъ, чилелай лап къакъандиз хкаж хъанвай чка. - Ваз кIан хъайитIа, ибур кеф чIугвадай чкаяр я гъа, Чигали, лагъана нехирбанди вичин цIийи юлдашдиз, шим квай хъутIалар куътягъ хъана, михъиз векъни цуък тир суст акъатайла. Б. Гъ. Заз эвера. Лезгийрин хуърер суvara аватIани, абурун виридаз аранда талаяр, убаяр, паласаяр ава. Ф. Б. Миф. **Синоним:** дагъ.

СУВАБ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ари, -ара мусурман динда инсанди авур хъсан кIвалахриз Аллагъ Таалади гудай къимет. Ашуралидиз, - са аял къванни тухвана хуъх, ваз суваб жеда, - лагъайла, ада хиве къунач. З. Э. Муъкъвел гелер. Девлетар ваъ, гунагърилай гъил къачун я суваб: Инсандин вил сувабдава эвелни эвел. И. Гъ. Рубайяр. Фена са куъмек це Тенфе бадедиз. Ялгъуз къари я. Ваз суваб жеда. А. Къ. Нехирбанни лекъ. **Антоним:** гунагъ.

* **суваб(ар) хъун** гл., низ Аллагъ Тааладиз хуш къведай кIвалах, кар хъун. - Ам къена, сувабар хъана чаз! - Ам къена Аллагъди гана чаз! М. Б. Шаирдин къиникъ. **Антоним:** гунагъ(ар) хъун.

СУВАГЪ туърк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра цал цIалцIамди ва михъиди хъун патал адаз винелай хъиядай жими къарадин ва я цементдин къат. Ихътин школада пичер авач, цIарик сувагъар кумач. И. В. Чирхчир.

* **сувагъ авун** гл., ни цал цIалцIамарна креж ягъун. Са мус ятIани малар хипер хъайи анаг, гила цIар сувагъ хъийидай къуватлу гъилер, маларихъ-лапагрихъ гелкъведай кас амачиз, етим хъанвай къазма хъиз аквазвай. А. Къ. Нехирбанни лекъ.

* **СУВАГЪАРУН** аспект. || **СУВАГЪУН** гл., ни; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; сувагъ(ар) авун, сувагъ(ар) тавун, сувагъ(ар) тахвун, сувагъ(ар) хъийимир эцигнавай дараматдин цIар сувагъ ягъуналди цIалцIамарун.... фялейри, сварцикри са куъруъ вахтунда 69 кв. метрдин кимин къавуз шифер яна, сувагъарна... айвандин сиве хъиз, бетондин мегъежерар туна. ЛГ, 2003, 4. XII. Къав кIевириз, шифер ягъиз, Папар жезва кIвал сувагъиз, Залан кIвалах уртах ийиз, Ажеб регъатвилер жеда. С. Лезги мехъер.

СУВАГЪЧИ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) сувагъар ийидайди. 2) ялтах. **Синоним:** лелеш.

СУВАГЪЧИВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери. -илера сувагъар ийидай пешекарвал.

* **сувагъчивал авун** гл., ни сувагъар ийидай пешекарвал къиле тухун.

СУВАН прил. дагълара жедай. # ~ гъайванар, ~ булахар, ~ цуъквер. Гъуърчехъанди физвай ягъиз суван къун Ахтармишдач къуър жагъуриз валан пун. А. Ал. Гъуърчехъанди физвай...

СУВАР фарс, суц.; -и, -а; ар, -ри, -ра 1) халкъдин умуърда хъайи, гъамиша къиле физвай важиблу месэладиз, вакъиадиз талукъарнавай шадвилер ийидай мярекат. - Куъгъне заманада чина ихътин адет авай, - жаваб гана СтIал Сулеймана назикдаказ ва хушвилелди - суварар хъайила девлетлуърин кIвалериз физ, хуърек дадмишна, сувар мубарак ийидай. Кесибрин кIвалериз фидачир. Кесибриз куъчедлай эверна, ви суварни мубарак хъурай лугъудай. Гила чун, Дагъустан, кесибар я. Эгер чи суварик татун хъайитIа, кесибар гъа виликди хъиз саймиши тавун жеда. З. Э. СтIал Сулейман. Хашипересри, абурукай яз урусрини, гъар йисуз инсан дидедиз хъайи югъ еке сувар яз къиле тухуда. ЛГ, 1992, 20. IX. 2) (чIехи гъарфуналди - С) дишегълидин хас тIвар: **Сувар**. Сувар, дидедиз гъанвай савкъатарни къачуна, Агъмедахъ галаз вичин дидедин патав фена. А. И. Самур. Суvara къецил кIвачер це амаз, киф храна куътягъна, ам къамал кIватIна, къилихъ пилI кутун хъубуна. А. Исм. Вацран мичIер.

СУГЪВАЛ: * **сугъвал хъун** нугъ., гл. калин, хипен мумар дакIун. **Синоним:** буз хъун.

СУГЪУЛ прил. шад тушир,. Вичиз муъжубд паб авай ва рикI сугъул тир ханди ашукъдиз чIалар лугъун теклифна. М. М. Гъ. Шииррин кIватIал туькIуърайдан патай (1941). Гагъ ягъизва пианоно, Вун гъич сугъул туш. А. С. Зи гъвечIи руш... Жавгъаратан япаргай къакъатзавай кIвачерин агъур сес галукъна ва рикIел сугъул гъиссер алчуд хъана. У. Къемберов. Сел. Адет яз, юбилейриз талукъ макъалаяр, вири сад хъиз, сугъулбур ва саки сад хътинбур жеда. А. Къ. Шаирдин экв. **Синонимар:** пелеш, туькIуъл, перишан. **Антоним:** къумбар.

* **сугъул хъун** гл., вуж шад тушир гъалдиз атун. КIвале са куъникни адан рикI кикIизвачир. Ам бегъем

сугъул хъана. З. Э. Арифдиз ишара. *Гагъ-гагъ цавун аришдал цIарар чIугвазвай. цIайлапанри дагълар экуь ийизвай, ва гъар сеферда таниш чкаяр акурла, рикI мадни сугъул жезвай...* З. Гь. Лезгийрин риваят.

Синонимар: пелеш хьун, туькьуьл хьун, перишан хьун.

СУГЪУЛАРУН гл., ни-куь; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; сугъулар авун, сугъулар тавун, сугъулар тахвун, сугъулар хыйишмир перишан гьалдиз гьун. Уьмуьрдал ашукъ инсан къекъвей Москвадин куьчяярни сугъуларна. «Самур» журн., 2003, № 6. **Синонимар:** пелешарун, перишанарун.

СУГЪУЛВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера сугъул тир гьал, Дарихвилив, сугъулвилив ацIанва вилер зи... А. Ал. Булутар ва хиялар. **Синонимар:** пелешвал, туькьуьлвал, перишанвал. **Антонимар:** шадвал, къумбарвал.

СУГЪУЛВИЛЕЛДИ нар. сугъулвал хас яз. Я никле амай къуьлуьн цуьлерин са шумуд кIунтI хуьз, ада вичин уьмуьрдин йикъар текдаказ, сугъулвилелди акъудзава. М. В. Гьарасатдин майдандал. **Синонимар:** кIубандаказ, кIубандиз. къумбардаказ, пелешдаказ, пелешдиз, перишанвилелди, перишандаказ, перишандиз, сугъулдаказ, сугъулдиз, туькьуьлдиз. **Антонимар:** къумбардиз, шадвилелди, шаддаказ, шаддиз..

СУГЪУЛДИЗ. нар. сугъул тир гьалда аваз. Вун авачир Куьрени заз гьурбатдай Тирла, какур рехъ сугъулдиз акъатдай... И. Гь. Рубайяр. **Синонимар:** кIубандаказ, кIубандиз. къумбардаказ, пелешдаказ, пелешдиз. перишанвилелди, перишандаказ, перишандиз. сугъулдаказ, туькьуьлдиз. **Антонимар:** къумбардиз, шадвилелди, шаддаказ, шаддиз..

СУД урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) хъайи ва я авур къанунсуз кIвалахдин себеб, жавабдар чирдай суал-жавабдин кар. 2) судья авай чка. [Кукул-Дайи]. Я вах, куьне чи кар гьи суддиз вугузва? Гь. Гь. Адетдин къармахра. *Гагъ ам вичин регистраци алудун патал суддиз физва.* З. Э. Рамзият. * **шариатдин суд.**

* **суд [суд-дуван рах.] авун** гл., ни нин хъайи ва я авур къанунсуз кIвалахдин себеб, жавабдар чирдай суал-жавабдин кар кьиле тухун. - Эгер куьне суд-дуван тавуртIа, за зун вацIуз вигьиди. Завай ихътин адалатсузвал эхиз жедач. А. А. Лезгияр. *Ихътин къванер амай къван гагъда, инсанри инсафсуздан суд-дуван ийиз, асиррилай асирралди адаз няне гуда.* М. В. Гьарасатдин майдандал. *Ада, суд ийидайла иштарак авунилай гъейри, документар туькIуьрунин кIвалахарни кьиле тухузвай.* С. Муслимов. Цицигъ-наме. Суд ийидайла, жибиндиз пул татай дуьшуйшар жедачир. ЛГ, 2002, 15. V.

* **суддиз вугун 1 гун]** гл., ни вуж хъайи ва я авур къанунсуз кIвалахдай жаза гун тIалабун патал суддиз арза авун. *Амма папа винелди акъуд тийиз веревирдар ийизвай. Гагъ ада Лукъман суддиз вугана аялриз алимент къачузва.* З. Э. Рамзият.

СУДУ урус, куьгъ., суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра суд тухузвай, суд ийизвай кас, судья. Вуна хиялна: суду я лугъуз а ви кIвализ чуьнуьхдайди къвеч лагъана. Е. Э. Вирт квахъайдаз. *Авач къван куь чанда инсаф, Са зерре мирвет, судуяр.* Гьич къабулич кесибдин гаф, ТагайтI а ришет, судуяр. С. С. Судуяр.

СУДХАНА куьгъ., суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра суд кьиле фидай идара. *Агьвалат судханада жезва.* Судханадин зал. Прокурор, векил, катиб гъарма чпин чкайрал ацукънава. Р. Ю. Вахтсуз кьиникъ.

СУДЬЯ урус, суц.; -ди, -яр, -йри, -йра 1) суд тухузвай, суд ийизвай кас. Хуьруьн кавхадлай башламишна, ахпа Сулейман амай эксплуататорар: гъакимар, девлетлуяр, туьквенцияр. судьяяр ва фекъияр русвагъ авунив эгечIна. М. М. Гь. Чехи шаир. *Ширда Етим Эмин кесиб батракдин терефдал ала, ришетар къачузвай судья адаз такIан я.* Р. Къадимов. Етим Эминан айгъамдин ва зарафатдин шиирар. 2) (ЧIехи гъарфуналди - С) т-б. **эркекдин хас тIвар.** *Гзаф жегъилар ацукънавай залда, амма абурувай садавайни халкъдин са мани лугъуз хъанач.* Судья Манчаров. Азербайжандин гьукуматдин педагогикадин университетдин филологиядин факультетдин студент. "Самур" газ., 2002, 25. IV.

СУДЬЯВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера судьядин пешекарвал. *Хъсан къаш-къамат авай, акъул-камалдин. сагъиб Рагъимат Гъажиева ахъегъвийри халкъдин судьявиле хъязва.* -ЛГ, 2004, 15. VII.

* **судьявал авун** гл., ни судьядин пешекарвал кьилиз акъудун.

СУЗ¹ **йис** существительнидин гунугин падеждин рахунра ишлемишдай форма. Кил. **ЙИС.**

СУЗ¹ суф. лишандин тIвар тир существительнийрикай (мес. акъул, бахт, намус) прилагательнияра арадиз гьидай суффикс: акъулсуз, бахтсуз, намуссуз. Суффиксар -вал, -раг, -хана, -ган, -бан, -хъан, -чи, -суз, -лу, -кар... *чеб галай гафарихъ галаз санал, кIлана кхьиди.* Лезги литературный чIалан орфографический къайдайрин свод. туькIуьрайбур: Гаджиев М, Алкадарский А. К. -Махачкала, 1938, ч. 27.

СУЗА фарс, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра са квехъ ятIани къарихвилин сесер, гафар. *Элди гьисаб ийидайла эсирар, рикIел хкиз жедди йисар сузадин.* А. С. Элди гьисаб ийидайла эсирар. *Са рушани сив ахъайнач минетиз, къванер яни - я суза, я цIугъ авач.* А. С. Хцихъ галаз ихтилат.

* **суза авун** гл., ни са квехъ ятIани къарихвилин сесер, гафар сивяй акъудун. *И пата а пата акъурла, къвала кваркваци ва я гъвар акъурла, инсанди хъиз суза ийиз хъана.* З. Э. КУТВ-диз фена. - Чан, Каминат, агъа дуьньядиз фидалди, заз и экуь дуьньядал са кар темягъ ама, -язух къведай тегьерда суза авуна Исабега. Ш. Исаев. «Темягъ ама». *Рекъе хъайи вад юкьузни вад йифиз ички хъивегъна туьтерай кьур*

акъатнавай гадайри цихъ суза ийиз башламишна. А. Къ. Аскервал башламишай югъ. - Чаз яд кланзава, - суза авува вирида са сивай. А. Къ. Аскервал башламишай югъ.

СУЙ туьрк, суц.; -ди, -да; 1) **винел патан акунар**. Сулейманакай сугьбет башламишна. Лацу хатI къунвай чуру квай, дуьз шикилрин суй авай, амма хуш чин алай и касдихъ, яшаривай «явашириз тахъанвай» гур ва ацIай ван авай. Къ. М. Рекъин риваятар. Къужадин суй чир тежедай гьалда дегши хъанва. М. В. Гъарасатдин майдандал. 2) **къилих**. - Завай вун гъавурда тваз жеда, - адан вилер къеженвай ва абура виликан мягъкемвилин суй амачир, адаз фикирри азият гузвай хътинди тир. З. Гъ. Ахварай авудай аваз.

* **суй гъун** гл. **са кар ийиз, са гаф лугъуз викIегъвал авун**. Эхир Атлухана, чиниз чIехида гъвечIидаз «вуна зи гафунал гаф эцигмир» лугъудай хътин суй гъана, стхадиз туьгьмет авуна; - Накъ буба къена къе ина авай межлис вучтинди я? З. Гъ. Бубадин кIвал.

СУЙМИШУН гл., ни вуж-вуч; -да, -на; -из, -зава; -0. -ин, -рай, -мир; суймиши авун, суймиши тавун. суймиши тахвун, суймиши хъийимир авай, гвай затIар къакъудун. **Синонимар:** тарашун, чапхунун, къакъудун.

СУКИРА суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра хъуниз, тIуьниз ишлемишдай жими затI (чай, кофе ва мсб) цадай гъвечIи къаб. Гъарда са фикир лугъуз чеб авай рекъиз тухуз алахънава, -лагъана къенчIин сукIрадай бекмездал къавурмишнавай зулар къачуна чай хъвазвай Пенжалиди. А. И. Самур. Мелика стхадин цIвелер тIушунзава, Небиди вирт авай сукIра теклифзава. Гъ. Къ. Дили дуьньядин чирагъ.

СУЛТАН араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) **гъуькуьмдар, пачагъ**. Гъахълу султан гъинава? Е. Э. Гъинава? Эй, адалат, вели султан, Эй, играми наиб Гъасан. Е. Э. Наиб Гъасаназ. 2) (чIехи гъарфуналди. С) эркекдин хас тIвар: **Султан**. Авай са гада, Султан, армиядай хтунук кваз мехъерарнай бубади адаз. М. Б. Спелар.

СУЛТАНВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера султан тир пешекарвал. 1730 - йисуз султан Агъмеда вичин тахт-таждила гъил къачурла Истанбулда султанвилин таж Магъмуда вичин къилел алукина. З. Р. Гъажи-Дауд.

* **султанвал авун** гл., ни султандин къуллугъ къиле тухун. - Къуй паталай атана чи къилел султанвал тавурай А. А. Лезгияр.

СУЛУФ туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри. -ра прунзикай дуьгуь хкудайла, амуькдаи шуьткъвелар.

* **сулуф авун** гл., ни герек авачир, лазимсуз ихтилатар авун. **Синоним:** харчи авун.

СУМА || **СУМРА** фарс, т-б., суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) **къилин вилик пад, чин**. АтIугънава сумра зи. З. Ш. Са лезги рушаз. **Синонимар:** чин, суфат. 2) **куьч**. **чинал акъалждай хам, маска**. Вирибулар ала сумра, - къалурзавач ачухна. чин. А. Ал. Муьгъуьббатдин барам.

СУМАГ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **чIич авачир гам**. Тадиз къарагъна, месикай чилик экIанавай сумагдал эвичIна... А. А. Пад хъайи рагъ. Шумудни са къецепатан уьлквейра ктабар акъатнавай азербайжандин машгъур алим, искусствовед Летиф Керимова, лезгийрин халичайрин ва сумагрин чешинеяр кIватIна, «Къубадин халичаяр» тIвар алаз азербайжанвийрин яратмаяр хъиз къелемдиз ганва. М. М, Уях хъухъ, лезгияр! Къудкъад йиса авай и дишегълиди ихтилат авурвал, жаван тирла, ада гзаф иер сумагарни халичаяр хразвай. Р. Гъасанан, И. Мегъралиев. Яргъара авай жуванбур || «Самур» газ., 2002, 25.1

СУМАХ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **мертер**. Са гирвенка лапагдин як, са гъана авай нахутIар, къве картуф, са чичIек кутуна пити ргана. Булдаказ сумахни кIвахна ада вич къабулай хуьруьнбур пудни къунагъ авуна. З. Э. КУТВ-диз фена. Акъалжзава шишерал КIелен таза як. Къвалавни гва цурни мед, Истивут, сумах. А. С. Хцихъ галаз ихтилат.

СУМБАТ фарс, суц.; ди, -да; -ар, -ри. -ра **металл михъдай, вичин чинал куьлуь векъи тварар алай материал**. Сумбат хъиз я заз зи чIал - зи ялав. Х. Х. Сумбат герек атайтIани гъулданниз, Хашав герек жеда векъи дабандиз. И. Гъ. Гъарай. Муьрхъуьд къунвай куьлегар сумбатдал михъна. Р.

СУМКА урус, суц.; -ди, -да; -яр, йри, -йра 1) **куьлуь-шуьлуь затIар твадай гъиле къадай къве тум галай чанта**. Къеженвай сумкани къван хъиз гъиликай куьрс хъанва. З. Гъ. Лезгийрин риваят. Хъсандиз мектебда кIелун патал бубади заз гзаф гуьрчег са сумка маса къачунвай. К. К. Сугъбетзава Севила. 2) **школада** кIелзавай аялрин ктабар твадай чанта.

СУМРА кил. **СУМА**.

СУН¹ **йис** существительнидин талукъвилин падеждин форма. Кил. **ЙИС**².

СУН² прил. **хипен сарикай авунвай гъаларин**. Адал хранвай сун шалдикай цванвай пенжек, сун шалдин шалвар, кIвачел шаламар, къилелни аскIан кар галай къармуьквал квай хъицикьдин бармак алай. ЛГ, 2005, 28.

СУНА туьрк, шишр, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра **абурар алайди, гзаф гуьрчегди**. Суна, за вин тариф ийин: Къенфетдаллай зар я суна. Е. Э. Суна, за ваз сугъбет ийин. ЦIийи ярдин кудай ашкъидихъ гъасрет чIугъваз рикI кабаб хъанвай Мегъамедрасула булахдин рекъевай сунайриз тав гузвай. А. И. Самур. Вични акъван тир хъи кIубан, Лап суна хъиз аквадай. А. Ал. Крчар алай лам. Вуч хиялри тухванва вун, гъуьлуьн къере авай суна? Павус къуш хъиз чIаганва вун, гъуьлуьн къере авай суна. А. Мир. Гъезелар. **Синоним:**

гуьзел. 2) *зараф. паб.* - Эхир хьи, Нямета вичин сунадив колхозда кIвалахиз тазвач. Гь. Къ. Аламат. 3) (чIехи гьарфуналди - С) *дишегълидин хас тIвар: Суна.*

СУНИ кил. СУЪННИ.

СУНИВАЛ кил. СУЪННИВАЛ.

СУНТ суц.; -у ни, -уна; -ар, -ари, -ара кIутадалди яна металл, къван атIудай алат. Ахна и мурадди ам сунтни кихел гъиле къуниз мажбурна. К., 1989, 27.1. Къезил кIутадалди гъвечIи сунт ягъиз ада къванцел нехишар атIузва. М. В. Гьарасатдин майдандал.

СУНТИУХ кил. СОТЫХ. '

СУНУХЪИ нугъ., суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра бедендик квай акъатай, хайи кIарабар дуьзар хъийидайди. Б. Талибов, М. Гаджиев. Лезгинскорусский словарь.

СУП урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ари. -ара як, пахлаяр, кинияр кваз ийидай жими хуьрек.

СУПА туьрк, сиц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра ламран са йис хъанвай шуркIунтI.

СУР' суц.; у, -а; -ар, -ари, -ара къейиди кучуддай чка. И чилерал, Мусаиб, ви сур алач, Цуьк эцигдай кIани руша, дидеди... А. С. Итимвилиз герек авач тарифар... Итим тирла шехъайтIа вун, Сурайни ваз къаргъишда за! А. С. Хцихъ галаз ихтклат. Хциз бармак къачуна сур рангадин, (Са виши йисан яргъа хуьй сур гададинI), Афардикни теймесхан, сур; хъчадин Тавар ава тавуна, къе лагъайтIа. И. Гь. Къе лагъайтIа (тежнис). Акъатайла дережадин гурариз, Гъич рехъ гумир азгъунвилин крариз. Вил вегъена къейибурун суариз, И дуьньядал регъимлу хуьхъ, инсанар! Ш. Агъакеримов. Регъимлу хуьхъ, инсанар! Ингъе сурук кутунва ам, Къвалахъ къванер эцигна. Накъвар вегъез башиламишна, Перцихъ цIилер гилигна. М. Б. 1985-йис.. **Синоним: къебристан. * стхавилин сур.**

* **сур атIун** гл., ни низ **чIеле сур эгъуьнун.** Хуьре сур атIудай кас бегъем 'жагъизмачир. Вири дяведа авай. З. Ф. РикIелай фидач.

* **сурун къван суц.** **сурун къилихъ акалдай къул хътин къван.** Зун хъиз, хуьруьз хтанвай са касди лагъана: «Сурун къванерал гафар лезги чIалалди кхъин лазим я. ТахъайтIа, вахтар алатайла, бязи душман ксари, къванерал кхъенвай «оглы», «гъызы» гафар къалурна, инагар чи чилер я лугъуда». М. М. Уях хуьхъ, лезгияр! Сурун къванцел къве тарих я Кхъидайди къейила. С. РикI дарих я.

* **сур-къул атIун** гл., ни нин къейиди кучудай пуд йикъалай а мярекатда артух иштарак авур (сур атIай, мейит чуьхвей) ксариз тIуьн гун. - Пака, Къасум халу, сур-къул атIайбуруз чи кIвализ ша лагъ, рази авуна кIанда. Маса гудай къве лапаг авай касни суракъа. З. Гь. Бубадин кIвал. Чи хуьруьнви Бейдуллагъаз Эредар тIвар алай чкадал къенвай итимдин мейит акуна. Ада ам, балкIандаллаз хкана, сур-къул авуна..., кучудна. ЛГ, 2004, 8.1. **Синоним: пуд йифер (вер) гун.**

СУР² прил. **куьгъне, алатай вахтарин.** Розади мани лугъудайла, чи рикIел сур чIавар хкведа. "Самур" газ., 2002, 19.Ш. **Сур гаф** Къара Куьре хуьре 'акIай', **цIемцIем** НуьцIуьгъа 'земзем', **уьлуьн** Филерин хуьре 'батмишдай чка', **гъуьрзуьн** КIирийрин хуьре 'цин мискIин' манада ишлемишзава. «Самур» газ., 2002.

СУР³ прил. хъипивал квай, къизилдин рангадин. Хциз бармак къачуна сур рангадин, (Са виши йисан яргъа хуьй сур гададин... И. Гь. Къе лагъайтIа (тежнис).

СУРАКЪ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри. ра **хабар.** Гъар илимдиз я вун даях, Дуьньяд гъарна авай суракъ. Е. Э. Ви рутба гъуьндуьр авурай. [Мегъамедбег]. Абурун дестедин старшияр вужар тир, гъихътин фурмайрин итимар тиртIа, суракъ гъатначни ваз? Ж. Эфендиев. Азадвилин рекъе. И пад, а пад Са халкъ я! Кефердани, Къибледани, Авайди ви Суракъ я! Кис хъайитIа, квахъда суракъ, Жувал хъша, жувал, халкъ!! М. М. Жувал хъша. Я хва, ви чIехи буба Шабур, Аллагъди вичиз рагъмет авурай, мерд, къегъал кас тир. Адан суракъяр яргъариз чкIанвай. С. К. Негъ.

* **суракъ авун** гл., ни вуж-вуч са вуж-вуч ятIани жагъурун патал **хабар(ар) къун.** Гатфарин кIвалахар атана яцIа гъатнавай вахтунда чатун устIар къена жемят кIеве гъатна. Гзаф чкайрай суракъ авуна, эхирни ам жагъана. М. М. Гь. СтIал Сулеймана азербайжан чIалал туькIуьрай шиирар. СтIалдал чи хуьрйй тухвай са дишегъли алай. Суракъ авуна, зун гъадан кIвализ фена. З. Э. Зулун пеш. Суракъ ийиз-ийиз феи Къаюм Мухтароврин казармадиз акъатна. З. Э. КУТВ-диз фена. Суракъ авур къван чкайрай санайни заз адакай баян ганач. Н. М. Къизилдин хтар.

* **суракъ акъатун** гл., нин-куьн **герекдан малумвал хъун.** - Я паб, хъана ман. А зегъримар завай къачун хъана, суракъ акъатайтIа, хгун хъийида. З. Гь. Залан кам. Девлетханан итимар атана виринра къекъвена. Санани суракъ акъат тавуна атайвал хъфена. А. И. Къиргъин.

* **суракъ-селягъ рах., суц.;** **малуматар гунар, хабарар къунар.** Пакад юкъуз адан балкIан квахъна. суракъ-селягъ пара хъана. ЛГ, 1992, 14.1

* **суракъда <аваз> хъун** гл., вуж нин-куьн **гереквилин хабарар къаз хъун.** Фекъиди Алирзадиз вичин меслятар къалурзавай араба адан суракъда авай чаушиди Алирза эверна сельсоветдиз хутахна. З. Э. Муькъвел гелер. Сад гьерен, сад кIелен, садни сагъ суьруьдин суракъдава. И. Гь. Рубаияр. Къециндалай къулухъ за жуван гунагъар алудун патал алакъдай хъсанвилер авунин суракъда жеда. С. Ярагъви ашукъ

Уъзден.

* **суракъда (суракъра) гъатун** гл., *вуж нин са вуж-вуч ятІани жагъурун патал хабарар къадай гъалда хъун. Ихътин чІаларин ван хъайи Демар Сердеран суракъда гъатна. С. Ярагъви ашукъ Уъзден. А гададини вич и гада вуж ятІа чириз кІанз суракъра гъатайди хиве къазвай. Н. Насруллаев. Къве Мегъамед.*

* **суракъдиз атун** гл., *вуж нин са вуж-вуч ятІани жагъурун патал, хабар къаз атун. Зулейха гъуъл квахънава лугъуз, чІар-пут чухъаз, йифен юкъвара Сабиран кІвализ суракъдиз атана. З. Э. Рекъер сад туш. Антоним: суракъдиз фин.*

* **суракъдиз фин** [экъечІун] гл., *вуж нин са вуж-вуч ятІани хабар къун, жагъурун патал къекъез фин. Шихэмир Исмаил-эфендидин суракъдиз фена. С. Ярагъви ашукъ Уъзден. Эхир, экъуьгъиз-экъугъиз вичин уьмуьрда сад лагъай сефер нек галачиз пакаман нагъар авуна, ам мад нехирдин суракъдиз экъечІна. Б. Гъ. Заз эвера. Антоним: суракъдиз атун.*

СУРАКЪДАВА суракъда <аваз> хъун ибардин рахунра ишдемишдай са форма. Кил. **суракъда <аваз> хъун.**

СУРАКЪУН гл., *ни вуж-вуч: -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; суракъ авун, суракъ тавун, суракъ тахвун, суракъ хъийимир са вуж-вуч ятІани акун патал, жагъурун патал хабар къун, къекъуьн. - Атанва, чидач Москвадай яни, Махачкъаладай яни, гъар гъинай ятІани, са итимни са дишегъли атанва. Имиралитеспача хъана вахъ къекъезва; абуру вун суракъзава. А. А. Умуд. Агъзурралди жигъиррикай Жуван жигъир суракъда на. А. С. Хцихъ галаз ихтилат. Чуплах тарар суракъ ийиз гатфарин. Гъуьлер суракъ ийиз ацІай вацІарин. За лагъайтІа, дуьнья фена рикІелай, Суракъзава мичІи йиф ви чІарарин, И. Гъ. Рубаияр. - Хайи турпагъ суракъзавай танишдиз килиг. И. Гъ. Рубаияр. Танишдан кІвал суракъна, адан гъаятдиз гъахъунни, къана-къап са рушал гъалтна. Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз.*

СУРАР¹ **сур**¹ *существительнидин гзафвилин къадардин форма. Кил. СУР¹.*

СУРАР² *фарс, суц.; -и, -а чичІекдин тІям авай яргъи пешер алай, вич-вичиз экъечІдай недай хъчарин жуьре. Сурар кІватІиз рушар физва, Сувун тІулар цІару хъана... Сурарикай камбар жеда, Туьрла кефи къумбар ийир. А. Ал. Сурар кІватІиз... Бергер, тегъмезханар, Келен мичер, тилер, сурар, лурсар, шанатар (пурнир), цІангурар, эферар гъисабна куьтягъ жедач. ЛГ, 1994, 14.І.*

СУРВАЛ *суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера вахтар гзаф алатнавай гъал.*

СУРГУЧ *урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра печать алкІурун патал ишлемишдай кІеви кендирагъ хътин чІулав рангадин затІ.*

СУСАРИКАЙ *кил. СВАС.*

СУРЛУМПИ *суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра туьтуьнин хат алай чка. Гагъ адаз Айнадин туьтуьнин сурлумпи вичин сиве экъисна ва галтад жез инал аламай, хъипи хъахъ янавай сараралди кІасна атІуз кІанзавай. З. Э. Муькъвел гелер. Синоним: туьд.*

СУСТ *фарс; * суст хъун гл., вуж-вуч ахварик квай хътин гъалдиз атун, къезил ахварал фин. Аку, метІел жеда суст, Хъаначни захъ ажеб дуст. Пси-пси ксана, Псид кІвачер ксана. Х. Х. Тапан дуст. Са геренда хъайитІани суст тахъанайтІа, югъди адан гуьгъуьлар цуру жедай. А. А. Пад хъайи рагъ. ЧукІурна лапагар дагъдин чІафариз, Са чубан суст хъана, фенвай ахвариз. С. К. Луварар тахъурай хипериз. Синоним: муьргуьдиз фин.*

СУСТАРУН || (**СУСТУН** *куьгъ.*) гл., *ни-куь вуж-вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; сустар авун, сустар тавун, сустар тахвун, сустар хъийимир суст хъайи гъалдиз гъун. Яхул далдамар хуртиз тахъай, Авар зуьрнеяр сустиз тахъай, Сазанал тІуб аламай, Сунадал рикІ аламай, Лишанлу хуьре амай Азиз хва вай зи. Ф. Хва къейила - дидеди. Къвазвай марфадин гъа са жуьре ванци абур сустарзавай. А. И. Къиргъин. Къуд пад зегъемвили сустарнавайла и ванци инсан бегъем икрагъарзавай. А. Къ. Нехирбанни лекъ. ВацІалай къарагъай къайи шагъвардин зегъемди сустарнавай тІебиатдал звал гъана. У. Къемберов. Сел.*

СУСТВАЛ *суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера суст тир гъал. Эхъ, яргъал йисара суствиле, зайифвиле аваз хъайи халкъ гила гъакъикъатдани уях жезва. ЛГ, 2004, 15. УП,*

СУТКА *урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра югъни йиф санал.*

СУФАТ *кил. СИФЕТ.*

СУФИ *араб, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра мусурман диндин са хилен терефдар.*

СУФРА *араб, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) фу кутадай, фу эцигдай парча. Фар суфрадик кутуна, гамар кІвалик экІяна. Ф. КІватІаш. Ачух жезва суфрани Дагъвидин суфра, Адет тирвал, сифте фу Гъизва са хара. А. С. Хцихъ галаз ихтилат. Итимрин вилик михъи суфра экІяна. КІвалин иесиди чаяр цана. А. Муграгъви. Ажалдин хура. 2) мехъер авай кІвализ тухудай фу ва тайин пишкеш. Испет халади вичин муькъва-къили Марьяман рушан мехъерик суфра тухуда. С. М. ЦицІигъ-наме.*

СУФФИКС *урус, граммат., суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра гафунин дувулдихъ акал хъуналди цІийи гаф(ар) арадиз гъидай чІалан уьлчме. Суффикс гафунин дувулдилаи къулухъ галай, ва вичин куьмекдалди маса мана авай гафар туькІурдай паюниз лугъуда. Месела, чекмечи, далдамчи гафарик -чи суффикс ква ва ада чекме,*

далдам гафарикай цIийи, «чекмеяр цвадай пеше», «далдам ядай пеше квай кас» лагъай мана авай гафар арадал гъанва; абурсуз, итимсуз, метлебсуз гафарик квай -суз суффиксди абур, итим, метлеб гафарикай, «абур алачир», «итимвал авачир», «метлеб квачир» лагъай мана квай гафар авунва. М. М. Гь. Лезги чIалан грамматика, 1962. Лезги чIала суффиксрин, префиксрин куьмекдалди цIийи гафар, цIийи манаяр арадиз атунин нетижада гафарин сан артух жезва, ам мадни девлетлу жезва. "Самур" газ., ' 2001, 18.I.

СУХВА, СУХВАН, СУХВАР свах существительнидин падежрин ва къадардин формаяр. Кил. **СВАХ**.

СУХ ахи., нугъ., суц. **силих**.

СУХ : * **сух хьун** гл., *вуж-вуч нез-квез дар къене патаз са тайин манийвал аваз гъахьун. Гуьгъуьнлай атай са къари, вичин къурай ва зурзазвай гъилер инсанрин жергеда акIуриз-акIуриз арадиз сух хъана*. З. Э. Муькъвел гелер. *Зиринг камаралди астарчидин къазмадиз сух хъайи рушаз ана Нуридин буба авачиз акуна*. У. Къемберов. Сел.

СУХТА араб, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра **фекьидин гъилик ва я медресада кIелзавайди**. Фекьидин гъилле чир хъана, пашмандиз хъфена, ибуру са **сухтадиз эвер гана, чпин къейиди кучукна**. Ф. Фекьини чубан... *гъар хемис ва жуьмя йикъарин нянрихъ сухтаяр... хуьрера недай рузи, кудай кIарас, купIар. нафт кIватIиз жедай*. Гь. Садыкъи. Сифте цIирер. *Зун хъсан, сухта я, за Къуръанни михьйдаказ кIелиз чирнава лугъуз ада зи тарифарни авуна*. ЛГ, 2003, 2. X.

СУХТАВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера **сухта яз авай гьал**. *Сайидгъасан, сухтавал куьтягъ хъайила, Зугърабахуьруьз хъфена*. ЛГ, 1992, 14.I. *Булуди вичин гъвечIи хва Желил Вини Ярагъдал чIехи алим ва философ Ярагъ Мегъамедан патав сухтавиле вугана*. ЛГ, 2005, 23. VI.

СУХУН гл., ни низ-квез вуч; -да, -на; -из, -зава; 0 || -а, -ин, -рай, -мир; *сух авун, сух тавун, сух тахвун. сух хъийимир къуват желб авуна къене патаз са вуч ятIани ракъурун; къуватдалди ракъурун. Гапур суха, буьркъуь хъуй Адан чулав вилерни!*. Ф. Къванцин гада. *Шалам чилел эцигна, капан юкъвалди ягъиз раб сухиз, тIеквен акъудиз, ахпа сивяй чуьгур кIвенкI алай еб.. тваз ада пине шаламдик кукIурзавай*. З. Э. Муькъвел геллер. **Синонимар**: ракъурун, чуькъуьн, ягъун.

СУХУЛМИШ : * **сухулмиш хьун** гл., *вуж-вуч рак, вар(ар) квай чкадиз (гъаятдиз, кIвализ) гужуналди фин, сух хьун. КIвализ немсерин Къвед-пуд аскер сухулмиш хъана*. А. Къ. Немсерин аскерар ва куьрпе.. *Варар ахъайзамазди, сухулмиш жез теспача хъайи зун... гъа варарин сивел руг къилеллаз гьалч хъана*. Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз. **Синоним**: гъахьун

СУЩЕСТВИТЕЛЬНОЕ урус, граммат., суц.; -иди, -ида; -ияр, -йри, -ийра **вуж-вуч суалриз жаваб гудай чIалан паярин гафар**. *ЧIалан паярикай вин предметдин (затIунин) тIвар тир ва вичи им вуж я? ва я им вуч я? лагъай суалриз жаваб гудай паюниз суьществительнок лугъуда*. М. М. Гь. Лезги чIалан грамматика. *Чи чIала рикIел хвена кIанзавай къетIенвилерикай сад актив падежди суьществительнияр дегши жедайла къугъвазвай къетIен роль я. Актив падеждин форма маса падежрин формаяр арадиз къведай диб я. КъетIенвилер || "Самур" газ., 2002, 21. VI.*

СУЬГЪБЕТ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **са шумуд кас иштаракчияр яз сада масадбуруз са квекай ятIани гузвай малуматар**. *Яр къвалав гваз, суьгъбет жери кар авач*. Е. Э. Заз сабур гуз. - *Эхъ, халу, Сулеймана, дугъриданни, лап дугъри жаваб, - Генжали суьгъбетдик экечIна*. Къ. М. Рекъин риваятар. - *Буна жуван суьгъбет куьтягъ хъия...* Б. Гь. Заз эвера. *Суьгъбетрин устIар я къван Сабир*. З. Гь. Лезгийрин риваят. «Нехирбанни лекъ» повестда суьгъбет къилий-къилиз са касдин, эсердин къилин игит Къудратан мецелай къиле физва. А. Фет. «Нехирбанни лекъ» повестдин гъакъикъат. **Синоним**: ихтилат.

* **суьгъбет авун** гл., ни 1) **низ сада масадаз са квекай ятIани ихтилатар авун**. *Суна, за ваз суьгъбет ийин...* Е. Э. Суна, за ваз суьгъбет ийин. *Зарарлу адетрихъ галаз женг чуьгунин гъакъиндай гзафбуру докладар, лекцияр, суьгъбетар ва рахунар ийизва*. И. В. Адан тIвар Вели, зи тIвар Пери я. 2) **къве кас чеб чпив рахун, ихтилатар авун**. *Председателди яшар хъанвай къве кустаркадихъ галаз суьгъбетар авур Алидин къилив пуд лагъайди яз Марвар ракъурна*. Къ. М. Дагъларин деринрин булахар. *Эфенди стхадихъ галаз ихтилат, суьгъбет авурла, ам фашалвал рикIи къабул тийидай кас тирдини чир хъана*. ЛГ, 2003, 13. XI.

СУЬГЪБЕТАРУН || СУЬГЪБЕТУН гл., ни низ **никай-квекай**; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир: *суьгъбет авун, суьгъбет тавун, суьгъбет тахвун, суьгъбет хъийимир сада масадаз са квекай ятIани ихтилатар авун*. *Ахпа ада [Азерб. Республикадин Илимрин академияда кIвалах авур филологиядин илимрин доктор Ш. М. Саадиев. - А. Г.] вичин къилел гъайи мусибатрикай, лезгийрикай кхъизва лугъуз вичиз кирс килигуникай, гъавилай азабар гуз кIвал тагуникай суьгъбетарна*. М. М. Уях хъухъ, лезгияр! *Я дидедини заз за бубадидай суьгъбетнач*. Н. Насруллаев. *Къве Мегъамед. Къе вуна мад суьгъбетзава, Ахъайзава хъайивал...* Т. А. Къе вуна мад...

СУЬГЪБЕТЧИ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра **суьгъбетар ийиз хъсан алакьунар авайди**. *Адет тирвал, суьгъбетчийри, ашукъри, ханадайри наз маса гудайди я*. И. В. Чирхчир. - *Профессор, аквадай гьаларай, рахунач рикI алай, вични вижевай суьгъбетчи тир*. А. М. Мурк ракъини цIурурда. *Хъсан суьгъбетчи тир*

рагъмет хъайиди... К. К. Лап хъсан адетар.

СУЪГЪБЕТЧИВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера суъгъбетчи тир гьал.

СУЪГЪУЪР араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра инсандив вичин къатІун гумачиз масадан ихтиярда авай гьал. Гьакъикъат чун дири я жал, тахъайтІа са суъгъуър я жал? Е. Э. Гъажимурад эфендидиз. - Члалахъ женни вун, гъвечІи дуст, суъгъуърда гъатайди хъиз, зун и дишегълидин суъгъуърна аваз фена. А. Исм. Чемпион..

* **суъгъуърда турди хъиз нар. вичин (жуван) къатІун гумачиз, масадан ихтиярда авай гьалда авай хъиз.** Велимет суъгъуърда турди хъиз акъваз хъана. М. В. Гъарасатдин майдандал. *Хипер суъгъуърда тунвайбур хъиз элкъвена чпин чубандин патав хтана кІватІ хъана.* М. В. Гъарасатдин майдандал.

* **суъгъуърдин гаф** суц. нив рахазватІа, гъадав жуваз кІандайвал ийиз тадай гаф.

* **суъгъуърдин мах** лит., суц. фольклордин эсерин са жуъре. Суъгъуърдин махарик гьакІ цавай фидай халичар, «ачух суфрар», са ийфен къене зурба къелеяр хътин кІвалер эцигунин вакъиарни, аждагъанрин къилер атІунар, суъгъуърчи къарийрал, иланрал, жинеррал гъалиб хъунарни ква. Н. А. Литературадин хрестоматия, 1966.

* **суъгъуърдин тІвал** суц. масадбур суъгъуърда твадай тІвал. Суъгъуърдин тІвал гъатнайтІа, за дуьньяда ислягъвал твадай. ЛГ, 1992, 1. IX.

СУЪГЪУЪРЛАМИШУН гл., ни-куъ вуж-вуч; -да, -на; -из, -зава // -а, -ин, -рай, -мир; суъгъуърламиш абун, суъгъуърламиш тавун, суъгъуърламиш. тахвун, суъгъуърламиш хъийимир жуван ихтиярдай акъатнавай гьалдиз гъун, масадан ихтиярда авай гьалдиз гъун. *На лугъуди, ам и дагъларин юкъва авай и гъвечІи шегъердини, и мягъкем къеледини, Ирандин гужлу къушундин хура акъвазнавай агъалийрини суъгъуърламишинава.* З. Р. Гъажи Давуд.

СУЪГЪУЪРЛУ прил. жувавай жув квадардай, къатІундай мумкинвиливай магърумардай. Юкъ фадлай дуъзариз техжезмай къари са гъил далудал алаз суъгъуърлу вилералди са легъеда Агъмедаз килигиз акъвазна. Гъ. М. Им къван, имни терез. *Амма гъелелиг и гиссер - тІебиатдин, хайи накъварин, ерийрин, уруъширин, къурухрин и пак савкъватар кІани дишегълидал чубанди суъгъуърлу авазда аваз агакъарзавай.* А. Къ. Нехирбанни лекъ.

СУЪГЪУЪРЧИ¹ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра жувавай жув квадардай, къатІундай мумкинвиливай магърумардай алакьунар авайди. Суъгъуърчидиз хъиз вири тІебиатдин чІал чида. Б. Гъ Заз эвера.

СУЪГЪУЪРЧИ² прил. жувавай жув квадардай, къатІундай мумкинвиливай магърумардай алакьунар авай. Къари суъгъуърчи тирди гъасятда сикІрез чир хъана. Ф. Кесибдин хва Къагъриман. *Япара акъуна суъгъуърчи сесер, Вилерикай карагна яйлахар, булахар...* А. Ал. Дустуникай баллада.

СУЪГЪУЪРЧИВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера жувавай жув квадардай, къатІундай мумкинвиливай магърумардай алакьунар авай гьал; суъгъуърчидин пешекарвал. - *Яда, ибур вуч суъгъуърчивилер я?* Т. А. Мехъер куътягъ тахъанмаз.

СУЪЗЕК туърк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри. -ра жими затІуникай герек авачирбур хкудун патал куъздай тум галай къаб. *Ахпа цавай, жуужна ири тІеквенар авай суъзекдай хъиз, марф авахъна.* Гъ. Къ. Четин бахт.

Синоним: кепкир.

СУЪЗЕНЕК туърк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри. -ра инсандин гъаяйрихъ галукъдай азар. *Эхиримжи вахтара суъзенкдик азарлубур артух жезва.* Р.

СУЪЗМЕ туърк, суц.; -ди, -да; -яр, -йри. -йра къатух куъзна амукъай затІ. *Къе атай Гъажиагъмедан вилик суфрадал лаваини таза шур атана. Дуъз лагъайтІа, ам суъзме тир.* А. Э. Шур.

СУЪЗМИШУН гл., ни вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; суъзмиш авун, суъзмиш тавун, суъзмиш тахвун, суъзмиш хъийимир куъзун. *Къел квачиз ругур дуъгуъдин икъи хапІа (каша) ва я дуъгуъ рагана суъзмишай къаришма шилемийайла къен фин акъвазда.* ЛГ, 1994, 22.1 V.

СУЪЛУЪ: * **суълуъ як** суц. кІараб квачир як.

СУЪННЕТ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра гъар са мусурманди вичин уьмуърда къилиз акъуддай хъсан яз гъисабзавай кІвалах. *За ийир са минет ава: Гъам ферз, гъам суъннет ава...* Е. Э. Ялгъуз. *Куън некъагърикай, суъннетрикай, сив хуънрикай, капІ авунрикай рахазва. Абур, заз чиз, зиян авай кІвалахар туш.* И. В. Адан тІвар Вели, зи тІвар Пери. ☀ И гафуникай гегъенш суъгъбет кил: . Гуълмегъамедов А. Суънет, суърнет, суъннет || "Лезги газет", 1993. 11.П.

СУЪННИ || **СУНИ** араб, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра мусурман диндин шиитрилай тафаватлу хел. Адан [Сурхай хандин. А. Г.] *пайдахдал "Шияр галачир суъннийрин ханлух" кхъенва. Им - вич ~уьмуърлух Ирандин душман я лагъай чІал жезва.* З. Р. Гъажи Давуд.

СУЪННИВАЛ || **СУНИВАЛ** суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера суъннийриз (сунийриз) хас тир гьал. Сунивилиз мукъва шаивал хуъз хъайи хуъруъвай лезги чІалаз яргъа фарс чІал хуъз хъанач. А. А.

СУЪРГУЪН суц.; -ди, -да; -ар, -ри. -ра къанундин вилик тахсиркар инсан жаза яз ватандай акъуднавай яргъал чка. *ЧІал авай халкъ суъргуъндани куълягъ жеч, Куъз лагъайтІа чІал куълег я Ватандин.* А. С. Хцихъ

галаз ихтилат. *Усман Сулеймановни, Садих Иркутский хъыз, Сибирдиз суьргуьндиз акъуднавай.* ЛГ, 2003, 25. XII.

* **суьргуьн авун** гл., ни *вуж жаза яз хайи чкадай яргъа л чкадиз акъудун. Йирчи Къзакъ, Къвачерал къандалар алаз, Сибирдиз суьргуьн авуна.* Ф. Асланова. Ханбиче Хаметовадин драматургиядикай.

Синоним: суьргуьндиз акъудун.

* **суьргуьн чӀугун** гл., ни *жаза яз хайи чкадивай яргъал чкада яшамиш хъун. Буба цӀуд йисуз суьргуьн чӀугуна хтай юкъуз кечмиш хъана.* А. А. Лезгияр.

* **суьргуьндиз акъудун** гл., *вуж жаза яз хайи чкадивай яргъал чкадиз ракъурун. Девлетлуяр, кулакар лагъана, колхоздиз аксибурай гъисабна, Гъажи-Эфендидин бунтара иштаракна лугъуз бугътенар вегъена, ЦицӀигъай Къиргъизстандиз хизанарни галаз Абдурагъманан хва Рамалданов Сейфуллагъ ва Сагъидан хва Рамалданов Абдуллагъ суьргуьндиз акъудна.* С. Муслимов. ЦицӀигъ-наме. **Синоним:** суьргуьн авун.

СУЬРГУЬНУН гл., ни *вуж; -да, -на; из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; суьргуьн авун, суьргуьн тавун, суьргуьн тахвун, суьргуьн хъийимир ватан тир чкадай масаниз акъудун. Зун цифериз килигзава Вилера нагъв акӀана: Лагъ ни абур суьргуьнзава ватандай? А. Ал. Гений. Адан диде-бубаяр урусрин пачагъди, са гъихътин ятӀани тахсир кутуна, Сибирдиз суьргуьннавай.* ЛГ, 2003, 25. XII.

СУЬРЕ¹ араб, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра *Къуръандин 114 паюникай къилдин. маналу са пай. Ада Къуръандай атӀуз-атӀуз суьреяр кӀелдай.* ЛГ, 2003, 2. X.

СУЬРЕ² араб, куьгъ., суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра *виликдай школада тарсар кӀелзавайбур ацукъдай затӀ. Классди руфунар чухвазвай, тумарни суьрейрал элягъиз-къахчузвай, на лугъуди ибур Къариб гъуьлуьн къерехрив гвай чилераллай индейцийрин са тайифа я.* А. Къ. Нехирбанни лекъ.... *сифте суьреда ацукънавай Азедина гъил хкажна...* ЛГ, 2004, 8. VII. **Синоним:** парта.

СУЬРЕГЪИ араб, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) *чахчахрин бицӀи чахчах.* 2) (*чӀехи гъарфуналди - С*) *дишегълидин хас тӀвар: Суьрегъи.*

СУЬРЕТ араб суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) *акунар. Са шумуд йикъалай и булахдал рекъай физвай са кас атана ацукъна; суьрет акунмазди идалай ухът алахъна.* Ф. Гъуьлуьн руш. *Картарикай вич я лачин, Гуьзел суьрет чар я вичин...* Е. Э. Ваз маса яр хъана гуьзел. *Зун аданни хъсан буй, хуш суьрет авай эгъли дишегълидин арада физвай гъуьжетдин шагъид хъана.* Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз. 2) **фотоаппаратдал янавай винел патан акунар.** *Адахлуди рушавай вичин чарчиз жаваб гун ва са суьрет ракъурун тӀалабзавай. Зелфиди суьрет гъасятда янай.* А. А. Умуд. *ПинӀерин суьретар алай ямахар кутунвай шалвардиз килигайла, дамахчийрин баиш тирди аквазва.* Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз. **Синоним:** шикил. 3) *лит. винел патан акунар ва руьгъдин истемишунар - санлай авайди. Лезгийрин прозада хъсан инсандин гзаф суьретар, мадни дуьз лагъайтӀа, гзаф тӀварар ава.* А. А. Лезгийрин литература. *Зи фикирдалди, адалай Агъмедан суьрет лап къеиенгдиз къалуриз алакънава.* ЛГ, 2002, 15. V. **Синоним:** образ. 4) *куьгъ. копия. Са затӀ гъат тавурла гъилиз, Акъудич а дуван къилиз, Кхъиз гуз суьрет, судуяр.* С. С. Судуяр.

* **суьрет чӀугун [ягъун]** гл., ни *нин-куьн винел патан акунар къелемдалди ва я махсус рангаралди чарчел кхъин. Рушакай пачагъ хъайшла, ида шикил чӀугвадайбурув, виликан рушан шикилдаваз, вичин еке са суьрет чӀугваз туна. И суьретни рекъин патав гвай са булахдал ягъиз туна* Ф. Гъуьлуьн руш. **Синоним:** шикил чӀугун [ягъун].

СУЬРЕТЛАМИШУН гл., ни *вуж-вуч; -да, -на; -из, -зава; суьретламиш авун, суьретламиш тавун, суьретламиш тахвун, суьретламиш хъийимир* 1) *са нин-куьн ятӀани суьрет ягъун.* 2) *суьретривди ацӀурун.*

СУЬРМЕ¹ туьрк, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) *къуьлуьк жедай мичӀи-яру цукъвер алай эчӀелдин хъач, адан тум.* 2) *гъа хъчарикай авунавай ранг (чӀарариз ядай).*

* **суьрме ягъун** гл., ни *суьрме рангадай авун. Суьрме ягъай рушан чӀарари гададин акъул къакъудна.* Р.

СУЬРМЕ² урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра *техникада ва типографияда ишлемишдай, лацу рангадин кӀеви яцӀу элемент.*

СУЬРNET араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра *мусурман диндин истемишуналди эркекдин гъаядин кӀвенкӀвел жедай хам атӀудай адет.* ☀ *И гафуникай ва ишлемишуникай кил.: А. Гуьлмегъамедов. суьрнет, суьннет || "Лезги газет", 1993, 11. II.*

* **суьрнет авун** гл., ни *вуж мусурман диндин истемишуналди эркекдин гъаядин кӀвенкӀвел жедай хам атӀун. Яхулри аялни суьрнет авуна.* Р.

СУЬRNETУН гл., ни *вуж;; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; суьрнет авун, суьрнет тавун, суьрнет тахвун, суьрнет хъийимир мусурман диндин истемишуналди эркекдин гъаядин кӀвенкӀвел жедай хам атӀун.* Гила аялар суьрнетдай духтурарни садни къвед авач. Р.

СУЬRSET араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра *уьмуьр хуьн патал, яшайиш гъасилун патал герек затӀ(ар).* *Къад тарицн дувурли са тандиз суьрсет гузва.* А. А. Лезгияр. *Гъа чарарилай къулухъ ада йиф-югъ талгъана суьрсет кӀватӀзава.* З. Р. Гъажи Давуд. *Гъар са инсандин къилиз санлай 11,4 агъзур манатдин къимет авай хуьруьн майишатдин суьрсет гъасилна ва хуьруьн майишатдин производствондин менфятлувилин*

дережадай район 5чкадал акъатна. ЛГ, 2004, 15. VII.

СУЪРТМИШУН гл., ни вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; суъртмиш авун, суъртмиш тавун, суъртмиш тахвун, суъртмиш хыйимир са вуч ятлани квевай ятлани гуьцна михьи авун.

СУЪРУЪ туьрк, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) хиперин кватлал. Суъруьдини яваши-яваши чпиз пен къуна. А. Ф. Белки, суъруьйрай ахцуда яйлах. Белки, алатда зи кимелай яс. Х. Х. Куьгъне кимел... а вахтунда суъруьйрив гекъигайла, гзаф тарифлу кицлер авай. Э. Бабиров. Йифен чинерар. Югъди ракъини ифирна, датлана Гьерекатдик кваз юргъун хъанвай хуьруьн куьчяр, чуьллерай хтай суъруьйри, нехирри, няни серин шавгъарди хъиз цицли авуна. М. В. Гъарасатдин майдандал. 2) векъи, куьч. къадардиз гзаф (инсанар). Са суъруь инсанар са казармада авай; вири къацлана, чиркин хъана, нет акъалтна жедай. А. Ф. Бубадин веси. Илим квахъай инсанар Са лашунив гъализ жедай суъруь я. Х. Х. Рувгъдин девлет. **Синонимар:** геллегъ, нехир.

* **суъруьйри сан гурай!** межд. "Алтанвиар, квез бахтлу хъуй сефер, Ви суъруьйрини сан гурай, серкер. Х. Х. Масан баде.

СУЪС! межд. Гъайван физвай, авай чкадай акъудун патал лугъудай гаф.... Пакамахъ кал нехирдиз яна хтай Мусадиз акуна, данади, салаз гъахъна, помидорар, истивутар, келемар... жакъвалай ийизва, кIурни гузва... – Суь-уьс! Суьс, салакъа! - гъарайна ада, Н. Насруллаев. Къве Мегъамед.

СУЪСУЪ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра нек гудай кIвалин гъайван (аялрин рахунра). Япара, гуя исятда акъатзавай, лайлайдиз ухшар авай сесер гъатна. «Аман суьсуь, чан суьсуь, вун дири хъуй, цIуцли хъуй. Ви чIурариз векъ хтуй, чи гетIедиз нек атуь...» Б. Гъ. Заз эвера.

СУЪТ араб, т-б., прич. вини дережадин. Муаллим Мегътиев бегъем чирвилер авай къве чIалални суьт савадлу кас тир. К., 1991, 28. II.

СХЕМА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра са затI, са кар туькIуьр хъун къалурдай цIараралди ганвай шикил. Гъаниз килигна, наркотикриз акси гъалкъаяр тешикулунин схемадик, аквар гъаларай, вилик фенвай уьлквейрин финансрин куьмек ва Россиядинни Афгъанистандихъ галаз сергъят авай республикаярни сад авунвай къуватар акатун лазим я. ЛГ, 2004, 15. VII. Халкъдин Собрание туькIуьрунин и къайдади Дагъустандин вири территорийрин ва халкъарин интересар гзаф хъсандиз фикирда къадай сечкидин округар тешикулунин гзаф менфятлу схема туькIуьрдай, гъа са вахтунда Федеральный законодательстводин истемешунрал амал ийидай мумкинвал гузва. ЛГ, 2004, 26. VII.

СЧЁТ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) банкуна, сберкасаса тайин идарадин ва я къилдин касдин пулуни гъахъ-гъисаб авай документ. Алле... яб акалзава... а, вун яни Курамегъамед? Хъсан я, кIвалахарни пис туш, чухсагъул, ви гъалар-кефер гъикI я... месэла туькIвейдай яхъ, куь счетдиз герек къадар пул яда... Н. И. Гъакимрин папар. 2) гъисабар ийидай махсус алат. **Синоним:** чуртар.

* **счёт вегъин** гл., ни счётдалди гъисабар авун. Бухгалтер яз уьмуьр акъатзава, къени счёт вегъиз чир хъанвач. Р.

СЧЕТНЫЙ: * **счетный палата** суц. уьлкведин идарайра пулуни гъахъ-гъисаб дуьз киле тухун ахтармишзавай гъукуматдин орган. Счетный палатадин къил Сергей Степашина малумарайвал, гъайиф хьи, и крар вири законлудаказ авунва". ЛГ, 2004, 26. VII.

СЧЕТОВОД урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра майишатда бухгалтердилай гъвечиIи работник. Сифте кIелна хтай счетовод Алиханов Шериф хъанай. ЛГ. 2005, 23. VI.

СЧЕТОВОДВАЛ урус, суц.; или, -иле; -илер, -илери, -илера счетовод тир къуллугъчивал.

СЧЕТЧИК урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра са вуч ятлани (ток, газ, яд) харж авур къадар гъисабдай прибор.

СЪЕЗД урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра халкъдин, инсанрин тайин са кIватлалдин, идарайрин векилар кIватI хъана важиблу месэлаяр гъялдай собрание. 1934 лагъай йисан августдин 22-да Вирисоюздин Советрин писателрин съездда Сулеймана азербайжан чIалал рахай вичин речдин гуьгъуьнлай съезд гъа чIалал туькIуьрай шиирдалди тебрикнай. М. М. Гъ. СтIал Сулеймана азербайжан чIалал туькIуьрай шиирар. За съезддал лагъанай: «Чи бязи писателриз халкъдин хци месэлайрикай рахаз кичIезва. Чаз ихътин ксар герек авач». М. М. Лезги тIвар алатIа. 1917 - йисан 19-августдиз Анди хуьре дагъвийрин съезддал Кеферпатан Кавказдин имам яз Нажмудин Гоцинский хъяна. ЛГ, 2004, 12. VIII.

СЮЖЕТ урус, лит., суц.; ди, -да; -ар, -ри, -ра художественный эсердин мана ачухарзавай, сад-садан гуьгъуьналлаз къвезвай ва чеб-чпин алакъада авай агъвалатар, вакъияяр. Сюжетда произведенидин тема ачух жеда. М. М. Гъ. Литературадин теориядикай куьруь малуматар. Рахунар адакай физва хьи, поэзиядиз яшайиш чIугвадай дуьшуьшира а яшайиш сифте къил, гуьгъуьнай артмиш, хъун ва эхир къил авай вакъиадалди гузвач, маса гафаралди -тайин тир сюжет аваз ваъ, гъакI шикил ягъунин къайдадалди ачухариз алахъзава. А. А. Лезгийрин поэзия вилик тухунин бязи месэлайрикай. Къхызвай шейэр чIехибур, сюжетарни яргъибур хъун сеbeb яз, зун жуван къелемдикай хкатай шейэрилай рази тушиз амукъзавай. И. Къ. Къисмет. **Синоним:** къил-эхир.

СЯЙИ араб, суц. чалишмишвал.

* **сяйи авун** гл. активдаказ иштарак авун, чалишмиш хьун.

СЯТ араб, суц. 1) -ини, -ина; -ер, -ери, -ера пудкъяд минутда давам жезвай вахт. *АкI я хьи заз, вири дуьнья Паярнава сергьятри, Заманаяр пай ийирвал Декьикъайри, сятери.* А. С. Вилик жерге. Югъ ачух хъайидалай къулухъ пудкъюд сятинин къене варарихъ басабас чъькъвезвайбурун арада къах хъана акъвазун са зулум я... Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз. *Лезги поэзиядин межлис, залдал гагъ шаиррин чIаларин, гагъ манидаррин манийрин ажайиб ван алаз, пуд сятинилай виниз давам хъана.* "Самур" журн., 2003, №23. 2) -ди, -да; -ер, -ери, -ера **са тайин кIвалах кьиле физвай вахт.** *Са сятдилай хъиз къари хтана, абур исятда къведа, - лагъана хабар гана.* А. Ф. Газет. *Сакъве сятдин къене ам куьтягъ хъана. Хзанрин гуьгъуьлар хана, рикIер тIар хъана.* А. Ф. Бубадин веси. [Садикъбег]. *И къабандин рухваяр къабанриз гъар юкъуз, гъар сятда, гъар декъикъада гыкъван акъулар, насигъатар гуда.* Ж. Эфендиев. *Азадвилдин рекъе. Алижан атунал вил алаз алим зур сятда, са сятда, къве сятда кIвале ацукъна.* А. А. Лезгияр. *Пака сятдин цIудалай хъиз зи патав хъша.* Я. Я. Са фурун вакIар. *Сятдин 5 далай алаатайла муаллимар къве-къвед, пуд-пуд экъечIиз башламишна.* М. С. Дуст. *Пака къведа, кIаш нисини тухуда за, Вуна гена заз къведай сят къалурзава. Пакаман сятдин кIуьдаз ам райондиз агакъна...* Н. М. Буба. *Сейфуллагъ авай бригаади кIвалах са зур сятдин вилик куьтягъна.* С. М. ЦицIигъ-наме. *Гъалибвилдин ва Ленинан комсомолдин тIварунихъ галай паркара йикъан сятдин 11 -далай башламишна художественный коллективрин концертар кьиле фида.* ЛГ, 2004, 26. VII. 3) -ини, -ина; -ер, -ери, -ера **вахт алцумдай прибор, алат.** *Ам пакамдалди, Гъуьлуьн къере ярх хъайи чкадал аламукъна. Адан гъилихъ сятни галамачир.* З. Э. Рекъер сад туш. - *Гъинавайди я-а-а, - жаваб гана Жамидина, сят алай гъил вилик акъажна, - эвел лугъун за кез, дугъриданни, за шурвадин дадни акурди туш...* *Амма як тIуьна...* А. Фет. *Жамидиникай суьгъбетар.* 4) **мектебда кIелзавай илимдин тарсар.** - *Пешекар школада тадач. Музыкантдив пенидин сятер вугудач. Ваз а ихтиярар ни гана?* М. М. Лезги тIвар алатIа. ☀ 1964 - йисалай инихъ акъатай орфографиядин словардин изданийра сят гафунин актив падеждин эхир анжах са (кил.: М. М. Г., Р. И. Г., У. А. М. ЛЧЮС, 1964-2001) -ини яз къалурзава. 1955 - йисан словарда (кил.: М. Г. ЛЧЮС, 1955) къве жуьре ава: *сятди, сятини.* Чи фикирдай ва сят гаф ишлемишнавай текстери шагъидвалзавайвал, -ини вахт къалурзавай алатдиз талукъ я, -да - 60 минутдин вахтуниз. * **хъсан сят хъурай (хъуй)!**

СЯТСАЗ фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра сятер ремонт ийидай устIар. *Нажмуддин муаллим стIалвийрин арада къванцин цлан устIар, сятсаз, чатун, пичерин устIар, электрик, харат устIар, яракъар ва нек-партал цвадай машинар туькIуьрдай устад язни чидай.* Ж. Гъ. Савадлувилдин дестек.

СЯТСАЗВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера сятер ремонт ийидай пешекарвал.

Т

Т [тэ] урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра алфавитами къанни ругуд лагъай гъарф. И гъарфуни лезги чIалан къве сес-фонема къалурзава: [th], [tt]. Глаголрин инкарвилдин префиксар т гъарфуналди: т, та, те, ти, ту, туь кхьида, д кхьидач. Месела: атун -татун, гун - тагун, фин - тефин, нез - тинез, тун - тутун, тIуьн - туьтIуьн. Лезги чIалан орфографиядин къайдайрин свод. ТуькIуьрайди У. А. Мейланова. - Махачкала, 1998, ч. 19.

<Т>' мецин кIвенкI винел алай хьирхъамрик галукъна акъатзавай нефес галай ачух тушир сес-фонема. Ам гафарин сифте кьиле (тик, туьк, тар 'музыкадин макъамар ядай алат', эхирда (ват, къат, рат) ва юкъва (артух, гатут, стха) аваз жеда. <т>² мецин кIвенкI винел алай хьирхъамрик галукъна акъатзавай нефес галачир ачух тушир сес-фонема. Ам гафарин сифте кьиле (там, тапан, тар ('хилер алай къакъан тан авай набатат') ва юкъва (атана, патан, катран) аваз жеда.

Т || ТА || ТЕ || ТИ || ТУ || ТУЬ преф. глаголдин инкарвал къалурдай префикс. Гафарин сифте кьиле ишлемишда: акун - такун, гун - тагун, фин-тефин, нез - тинез, тун - тутун, тIуьн ~туьтIуьн. Глаголдин инкарвилдин префикс т гъарфуналди: т, та, те, ти, ту, туь кхьида, д гъарфуналди кхьидач. М. М. Гъ., Р. И. Гъ. У. А. М. ЛЧЮС...! лезги чIалан къурулушдиз хас тир -х инфикс, глаголдин ачух сесер галай инкарвал къалурзавай т префикс ва талукъвилдин падеждин -н эхир чара ийидай мумкинвал жезва. М. Алипулатов. Лезги чIалан машгъулардай грамматикадай материалар.

ТА [thaа] фарс, кIус. рахунра яб гузвайдан фикир желб ийиз кIанзавай гафунин вилик ишлемишдай гаф. Мегъамедрасул вичел ашукъ хъайи йикъалай та къенин йикъалди хъайи къван крар цIайлапандин зарбуналди сусан вилерикай карагна. А. И. Самур. Яр лагъайтIа, акъвазнава вил алаз, Са чIар кана, хабардалди та вуна. И. Гъ. Эцигнава яр паталди. Абил Эбремович галатун тийижиз, та пенсиядиз экъечIдалди, саки 15 йисан къене фабрикадин коллективдин кьиле акъвазна. ЛГ, 2003, 6. XI. **Синоним:** лап.

ТААВУН: * таавун комитет куьгъ., суц. РКП(б)-дин округкомдин таширугъдалди и хуьре таавун

комитет тешикл авурдини Махсуд тир. З. Э. Муькъвел гелер.

ТАБ [tʰab] фарс, суц.; -уни, -уна; -ар, -ари, -ара алакьун, кьуват.

* **таб гун** гл., ни квез **дурум гун**. *Дустагьдиз эдебсуз экьугьгунар ийиз сивел пад алачир ав ягьизвайбур акурла, гьаятда авай кесибривай таб гуз хьанач.* А. И. Самур. *А вахтунда и ксариз «Кватлалар» лагьана, абурун тIварар чIурукIа акьудна, яни абуруз кьуллугьар кIанзава, абуру халкьарин арада мидявал твазва, абур миллетчияр я лагьана рехнеяр кутуна. И крариз таб гуз тахьай...* Теймур Алиханов, Лезги Нямет ва масабур рагьметдиз фена. М. М. Лацу лекеяр. *Кьакьудна ви якни кIараб, ГьикI гузва на тIалариз таб? Чун тIал акур, Ам таб тавур, КьатI-кьатI авур Са халкь я!* М. М. **Синонимар:** **дурум гун, кьатламишун, эхи авун.**

ТАБ² (tʰab| фарс, суц. уни, -уна; -ар, -ари, -ара дамарар агаж хьана, са тIимил тIарвал гудай гьал. *КIвачел таб акьалтна, кьарагьиз жезвач.* Р.

* **таб гудай** прил. **чам гудай, патахь жедай.** *Адан гьиле таб гудай тIвал авай.* Р.

ТАБ³ [tʰab] фарс, суц.; -бди, -бда; -парар, -парри, - парра масад дуьз фикирдилай алудун патал, гьакьикьат чуьнуьхун патал лугьузвай гаф(ар). *Вибуру вири тапарар я, вун гьарамзада я; мад чун ягьадач, - лагьана, вичин гьилевай чумахь юзурна.* Ф. Гьуьлуьн шив. *Эминан чIалар гьич жеч тапарар.* Е. Э. Ярдин тариф. *Вуна Шагь дагь амуькдач лугьузва. Алчахилин таб я!* Кь. М. Шаирдин кьунши. *Какадарна керчекни таб, Ийизва звер, Савдадавай беден хуьз.* Х. Х. Вилер алаз макьамдал. *Атанва зун масанай, Авач ваз зи хабарар. Ашкьидикай рахамир, Я ам михьиз тапарар.* М. М. Зун цаварай атанва. *Фикирни рикI михьи, пак тир, Табни гьарам гьич кIан тушир Рекьидай туш лезгияр...* КМ. Рекьидай туш лезгияр. **Антоним:** **керчек;**

* **таб акьатун** гл., ний гьакьикьатдив кьан тийидай гаф, фикир акьатун. - *Вуна кIвал тарашна лугьуз ганвай арза, - лагьана Селима, - таб акьатна.* З. Э. Муькъвел гелер. - *Лап кукIа ваь, са кIус агьа патал, - вичий таб акьатунуи регьуь авуна Насрулагьаз.* А. Исм. Алуькдай ахвар.

* **таб дуьздак акьатун** гл., ним гьакьикьат чуьнуьхун патал лагьай гафар, фикир масабуруз чир хьун, малум хьун. *Амма вичин таб дуьздак акьатдайди кьатIана, Камала тадиз а суалрин вилик пад кьадайрехь жуьгьурна.* Б. Гь. Вили вилер.

* **таб рахун** гл., вуж, вичин фикир кьилиз акьатун патал гьакьикьат чIурукIа лугьун. *-Дугьриданни, таб рахун Лезгистанда айиб я!* Ф. Кьванцин гада. *Яшар хьанвай динегьли ксарин, са квекай ятIани гаф кватайла, чпин ихтилатрин сидкьивал тестикьарун патал ихьтин кьин кьада: «Таб рахазватIа, эхиратда зун уьзукьара хьурай, дуьньядилай имансуз фирай».* Я. Ш. Гьахь квахьдач. *Дуьнья, лагь заз, ви табдин рехь гьи мезредлай гьинал кьван я? Гьахь лугьунин дуван вуч я. таб рахунин гьахь гьикьван я?* М. М. Им вуч регьв я? **Синоним:** **тапарар авун.**

* **таб хьун** гл., вуч са вуч ятIани (авур кар, лагьай гаф) гьакьикьатдив кьадайвал тахьун. *Буругь тайин авур вахтундилай кьве югь вилик вахкана. Ада гилани нафт гузва лагьайтIа, таб жедач.* З. Э. Социалист Зегьметдин Герой Темирханов. *Гуьзелвал вич гьакьикьатда таб тахьурай, Лезгивилин лишан ери зарбди хьурай!* Ш. Ш. Зи кьаргьиш - зи алхиш.

* **тапарар авун** гл., ни низ-никай рахазвайда гьакьикьатдин гьалар чIурукIа, вичин фикир кьилиз акьатдайвал лугьун. [Элдер] - *Дуьз лагь, я рушар, таб яни, керчек яни?* [Пейкер] - *Чан стха, мад гила чна вакай тапарар ийич хьи.* Гь. Гь. Адетдин кьармахра. **Синоним:** **таб рахун.**

* **тапаррин кIватI** суц. **гзаф тапарар ийидайди.** **Синонимар:** **тапрукь, тапархьан, яланчи.**

ТАБАГ¹ фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра кхьинар авун патал ва я маса игьтиятвилериз ишлемишзавай чарчин лист. *Нурията председателдин гьилий тетраддин юкьвай акьуднавай табагьдал кхьенвай арза кьачуна.* Б. Гь. Кьарид руш. - *Квек вуч гунагьар кватIа, са табагьдал кхьена це, за абур чун вири халкь авур, регьимлу ва мергьалгетлу Аллагьдал агакьарда.* С. Ярагьви ашукь, Уьзден. *Набеледвал -гьамни, белки, са вахт тир, Гьикьван рахан йифди лацу табагьдив...* П. Ф. Рубаияр. **Синоним:** **лист.**

ТАБАГ² прил. махсус жуьреда хьуьтуьл кьайдадик кутунвай (хам, хьицихь) *Табагь шаламар алай адан чIехи кIвачери, лацу шалар яна чIулав кьветIелар кирсеба алчудна кутIуннавай кьакьан яцIу зангарини ам такIан инсанрик зурзун кутазвай.* Кь. Кь. КIири Буба. *Табагь хьицIикьдин цвада тагьарар.* Х. Х. Масан баде. **Синоним:** **тIушунай.**

* **табагь авун** гл., ни вуч 1) **табагь гьалдиз гьун.** 2) **куьч.** **векьивал кьакьудун.** *Инсанар тарифди цагь ягьай хьицикьар хьиз табагь ийида.* С. Ярагьви ашукь Уьзден.

* **табагь хьун** гл., 1) **вуч табагь гьалдиз атун.** 2) **куьч., вуж вичив кьан тийидай, бегенмиш тушир гьалариз табий хьун.**

ТАБАГ³**УН** гл., ни вуч -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; *табагь авун, табагь тавун, табагь тахвун, табагь хьийимир хамуникай, лидикай са вуч ятIани гьазурун патал махсус гьалда тIушунун.* *Айвандик табагьнавай ли квай.* Р.

ТАБАГ⁴**ЧИ** туьрк, суц.; -ди, -да; 7яр, -йри, -йра ли, хам табагь ийидай кас.

ТАБАГ⁵**ЧИВАЛ** суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера табагьчи пешекарвал.

* **табагъчивал авун** гл., ни **табагъчи пешекарвал кылиз акъудун**. Виликан Илису Округдин Сарибаш хуърый тир ашукъ Суьйгуьн са тике фу патал табагъчивал ийиз хуърерани убайра гъатнавай. А. С. Хуьруьг Тагьир.

ТАБДИЛ || **ТЕБДИЛ** * **табдил авун** гл., ни **вуж-вуч дегиш хъанвай гьалдиз гъун**.

* **табдил (тебдил) хъун** гл., **вуж-вуч вердиш хъун**, **дегиш хъун**, **масакIа хъун**. Ви гьалар жез тахъуй тебдил, Е. Э. Вун зи рикел алазава. Къверид ава ахвариз физ... КIвалахдикай фикир идай. Са зерре тебдил жедачир. А. Ф. Эм-Тэ-Эс, Шегьре рекъе авай инсан, КIвач патай физ, хъанва табдил. П. Ф. Гар.

ТАБЕЛЬ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **галай-галайвал са къайдада туькIуьрнавай сиягъ (мес, къуллугъчяр нубатралди КIвалахал атун ва хъфин тайинарнавай)**. *РакIарал къуллугъчяр отпускадиз фидай табель алай*. Р.

ТАБЕЛЬЩИК урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **табель туькIуьрдайди**. Ветегадиз агакъай фялеяр казармадин вилик кIапIал хъанвай. Табельщик атана. З. Э. КУТВ-диз фена.

ТАБЕЛЬЩИКВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера **табельщикдин пешекарвал**.

ТАБИАРУН гл., ни **вуж-вуч; -да, -на; -из, -зава: -а, -ин, -рай, -мир; табиар авун, табцар тавун, табиар тахвун, табиар хъийимир жуваз кIандай жуьредин амалар ийидай гьалдиз гъун, гьалда тун**. Гьар гатуз чарасуз дердияр кIвачера чадар жезва. Алат тийидай вилик цуьк хъанвай дердийри КIанзни-такIанз чпиз табиарзава... Т. А. Мехьер куьтягъ тахъанмаз. *Захъ уьлкведин баркаллу мярекатрик жезви къванни пай акатунин ният хъана*. Абуру зи чкIайвал, девирдин вилик гуьнуькъаравал чпиз табиардайди хъиз хъана Т. А. Мехьер куьтягъ тахъанмаз. Чина мейитдин ранг гъатнавай, кIвачер табиар тежезвай Агъа кичIевал кваз патав атайла, Бубади адавай хабар къуна: С. Гь. КIири Буба. **Синоним: муьтIуьгъарун**.

ТАБИЙ прил. **муьтIуьгъ, лагъайвал ийидай**. Лугъуда хъи, папаз табиий са итим хъана. Н. М. Буба. Ам вичин гъилибанрихъ лап вичихъ хъиз инанмши тир... *табиий хуьрера халкъдив гвай хъсан мулкар, абурун девлет вири вичинди авуна*. А. И. Къиргъин.

* **табиий авун** гл., ни **вуж-вуч аслу тир гьалдиз гъун**. Ада вичин хуьруьнбурун хам хутIунна вири вичиз табиий авуна. А. И. Къиргъин. **Синоним: муьтIуьгъарун, табиарун**.

* **табиий хъун** гл., **вуж-вуч низ аслу тир гьалда хъун**. Куьреда машигъур, авай берекат, Садрани табиий тахъай гьакимриз, Яваш хъанва халкъ, квахъна гьерекат, Гел амачир хъиз къегьал итимрин. Б. С. Ават ахварай. СакIани табиий тежезвай дагъвидиз урус суса лагъана: «Известъ нез, рикида, кей хва!». А. Э. Шур. Ранг аламачир, алахъай тузарар иесидиз табиий тежез, сад-садавай къакъатиз, ракъун сарар дуьзендал акъудзавай. У. Къемберов. Спелар куьрсарай хам. **Синоним: муьтIуьгъ хъун**.

ТАБИЙВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера **аслу тир гьал**. *Послелогрик акатзавай гафари ибарадин ва я предложенидин къурулушдик квай членрин арада авай табиийвилин алакъаяр якъинарда, абуруз табиийвал гуда ва лазим тир кIалудба твада*. «Самур» газ. 2002, 28. XII. **Синонимар: аслувал, муьтIуьгъвал**.

* **табиий вилик кутун** гл., ни **вуж-вуч аслу тир гьалдиз гъун....** виликан Албаниядин сергьятра арадал атанвай ханлухриз Урусат, Туьркия, Иран хътин уьлквейрин пачагъри чпин сиясатда еке фикирар гузвай, гьардаз абур вичин табиийвилик кутаз кIанзавай. ЛГ, 2003, 14. VII. **Синонимар: аслувилик кутун, муьтIуьгъарун**.

ТАБИЙВИЛЕЛДИ нар. **табиийвал хас яз**. **Синонимар: аслувилелди, табиийдаказ**.

ТАБИЙДАКАЗ нар. **табиий гьал хас яз**. **Синонимар: аслувилелди, табиийвилелди**.

ТАБЛИГЪАТ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **халкъ са нихъ-квехъ ятIани агъун патал активдаказ тухузвай кIвалах(ар)**. Акъалтзавай несилри ви таблигъат Ватандин цав хъиз, къабулрай масандиз. И. Гь. Шаир, вуна... АскIан буйдин, ацIай якIирин беден, цифери къунвай хътин чин авай ам чаз советрин таблигъатдин такъатрин «махарай», ихтилатрай, кинойрай чидай хътин советрин офицердиз ухшарди тушир. А. Къ. Аскервал башламишай югъ. **Синоним: агитация**.

* **таблигъат тухун** гл., ни **са нихъ-квехъ ятIани агъун патал активдаказ халкъдин арада кIвалах(ар) тухун**. -Милли литература халкъдиз раиж авун патал "Самурди" тухвай ва къени тухузвай таблигъат пара къетIанди я. "Самур" журн., 2002, № 23. Урус пачагъдиз акт таблигъат тухузва абуру. Ахтармиша. Ваз вуч цIийи хабар хъайитIа, зал агакъра. Ваз зани хъсанвилер тавуна тадач. Гила ахлад. С. Ярагъви ашукъ Уьзден. **Синоним: агитация**.

ТАБЛИГЪАТЧИ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра **са нихъ-квехъ ятIани агъун патал активдаказ халкъдин арада кIвалах(ар) тухузвайди**. Партиякекадин таблигъатчи яз хуьруьн ПунIар магъледа агъалийрин арада гъавурдик кутунин кIвалах тухузвай Тагьиралай истемшизавайвал крар бажармишиз алакънач. К. К. Шаирди лагъанай.

ТАБЛИГЪАТЧИВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера **таблигъатчи тир гьал**.

ТАБЛИЦА урус, суц.; -ди, -а; -яр, -йри, -йра **са тайин къайдада аваз цIарарин арайра, графайра кхъенвай малуматрин, затIарин, цифрайрин список, сиягъ**.

ТАБУН¹ [tʰabu^h] гл., ни низ-квез; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; таб гун, таб гун тавун, таб гун тахвун, таб гун хыйимир **таб гун**. Шумуд агъзур сефер вуна табнатIа, Сад Аллагъдиз чида, гъелбет, дуъздаказ. Ви къуьруькруз гыкъванбуру табнатIа, Лугъуз рикIяй: агъ, алатна фий, я кас. Ж. Шумуд агъзур сефер...

ТАБУН² [tʰabu^h] гл., ни низ; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; таб авун, таб тавун, таб тахвун, таб хыйимир **чинебан фикир къилиз акъудун патал дуъз лугъун тавун**. Намерддин пеше я табун, Вичиз вавай затI тIалабун. С. С. Гъар намерддив. - *Зи диде азарлу хъана. - Табзава! - Зун зи яшинда таб авурди туи.* 3.3. Зун гъавурда акъазвач. - *Я стха, за табзавач. КIандатIа къуниийривайни хабар яхъ.* А. И. Къиргъин. - *Ольга Дмитриевна, чна ина Мария Ивановнадихъ галаз межлис давамарун патал къайгъуяр аквазва, - табна за гъасятда.* А. М. Мурк ракъини цIуурда.

ТАБУРЕТКА урус, суц.; -ди, -а; -яр, -йри. -йра агалтдай чка галачир, кикер квай, элкъвей ва я къуд пипIен са кас ацукъдай затI. Виликдай Айшадин бубади учительница хушвилелди къаршиламиннай, ацукъун патал табуретка теклифнай. А. А. Умуд...96 кз заланвал къевзвай итим табуреткадал алаз, сарарив къуна, хкажнава... ЛГ, 2004, 15. VII.

ТАВ¹ фарс, суц.; -ди, -да мугъманар къабулдай кIвал. *И гафар лагъана куътягъ жезвачир, тавдин вини къиле рак ахъа хъана, са дишегъли атана.* А. А. Пад хъайи рагъ. Эцигнава яр паталди тав вуна Тавдин вилик багъсал ава тавуна. И. Гъ. Эцигнава яр паталди.

* **тавдин кIвал** суц. Чехи бубади тамадавал ийидай мярекатриз и карч вичихъ галаз тухудай. *И карч... тавдин кIвале халичадикай куърсна хуьдай.* А. Къ. Нехирбанни лекъ.

ТАВ² туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ари. -ара шадвилин межлис, мехъерин межлис.

ТАВ суц.; -ди, -да; -ар, -ари, -ара рангадин бубатвал. *Зи къаршидал алай краутдал къатканвай, чинал халис дагъвидиз хас кIалубдин нер алай, пIуззарар мичIи вили рангунин тавдиз атанвай, четиндаказ нефес къачузвай. азарлудан чина жезви шадвилин хъвер гъатна.* А. Э. Шаирдин тарсар. *Вили тав акъатай пIузардик и сеферда хъвер квай.* 3. Гергерви. Бакъарей Бакъураякай нагъил. *Ингъе - им квез цIийи ва гуьрчег жезвай Докъузпара, адан къенин йикъан рангар ва тавар.* М. Ж. Докъузпара.

* **тав гун** гл., "ни 1) са тIимил чими авун. 2) куьч. дамахар авун. *Яргъарилай жегъилри вичиз тав гузвайди акуна. Амма абуроз са акъван фикир гун тийиз хъана килигзава. Тав гузвай жегъилрин арадай сада адан фикир вичел желбна.* А. И. Къиргъин.

ТАВА туьрк, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра чуьгуьндикай раснавай, вичихъ гъиле къадай тум галай, цIал эцигна са вуч ятIани чрадай къаб. **Синоним:** ягълав.

ТАВАДАРУН гл., ни вуч авадар тавун.

ТАВАЗИ араб, прил. чан-рикI ийидай.

ТАВАЗВАЛ || **ТАВАЗИВАЛ** суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера таваз(и) гъиссер квай гъал. - Гъугъ, - лугъузвай ада, - зи чимивал, зи тавазвал виле такуна, виже татана,. бегенмиш тахъана, къарагъна а патал ацукъайдан куц аку. А. Исм. Эхиримжи къув.

* **тавазивал авун** гл., ни низ чан-рикI авун. *Руш адан рикIи чIугуна. Адаз жезмай къван тавазивилер ийиз алахъна.* А. И. Къиргъин. *Ада руш вичин патав ацукъарна адаз тавазивилер авуна.* Я. Ш. Гъахъ квахъдач. *Амма и сеферда жегъилдиз вичиз бацIиди ийизвай тавазвилерикай лезет хкуддай мумкинвал авач.* М. В. Гъарасатдин майдандал.

ТАВАЗИВАЛУН гл., ни, -да, -на, -из, -зава, -а, -ин, -рай, -мир; тавазивал авун, тавазивал тавун, тавазивал тахвун, тавазивал хыйимир чан-рикI авун.

ТАВАЗИВИЛЕЛДИ нар. тавазивал хас яз. *Тула тавазивилелди кIвалин атIа къиле ацукънавай вичин иесидиз тамашиз акур Уъздена, къарагъна вич алай чка къалурна С. Ярагъви ашукъ Уъзден.:*

ТАВАЗИДАКАЗ нар. тавази гъиссер кваз.

ТАВАЗЛУ прил. чан-рикI ийидай. *Вичиз ада икъван тавазлу килигунар вуч патал ийизвайди ятIа, къил акъат тийиз, ЯбатIая вичин рикIяй гишинвили тади гудалдини къил. къакъуднавай.* А. Исм. Эхиримжи къув.

ТАВАКУЛ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри. -ра шаклу гъал. *Гъил зав гице, гуьзел алма, Тавакул я чун чаз ахкун.* Ф.

* **тавакул авун** гл., ни нетижасуз ва хаталу кар авун. *Заз жува тавакул ийизвайди чизвай. ЯтIани за мурад тIалабун патал гъа и рехъ хкъагъна.* А. Къ. Нехирбанни лекъ.

ТАВАКУЛЛАГЪ кил. ТЕВЕКУЛЛАГЪ.

ТАВАКЪУ араб, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра сада тIалабдай (тIалабай) кар. *Мадни чи бубайрин гафар я: эгер ваз таниш тушир касди салам гайита, чир хъухъ, гуьгъуьнал са тавакъу жеда. Зунни тавакъу гваз атанва.* А. А. Умуд. *Алмасовак тавакъудиз ва я арзадиз куьчедал яб гудай хесет квачир.* А. А. Умуд... *Малла Мегъамеда пачагъдиз тавакъудин чар кхъизва. И тавакъу къилиз акъудун яз, Николая Нажмудин*

силисдикай хкудна, офицерар гъазурдай школадиз рекъе тунин буйругъ гана. ЛГ, 2004, 22.1. **Синоним:** тЛалабун.

* **тавакъу авун** гл., ни низ, нивай къилиз акъудна кЛанзавай кардин патахъай минетдалди лугъун.... ада метIер чилиз яна, гачал буъркъуьни бишини авун Незер халифдивай тавакъу авуна. Ф. Савдагардин папанни фекъидин къиса. За вавай муькъуьхъ цлар чIугун са шумуд сеферда тавакъу авунай, а чIавуз зи рикIе элдин хатур авай. А. А. Умуд. - За ви къуьзъувилиз гъуьрметзава. Тавакъу ийизва, мад ахътин пад алачир ихтилатар тийин. А. И. Самур. **Синоним:** минетун, тЛалабун.

* **тавакъу авуналди вак тамай экъечIдач** мисал 'вири крар минет авуналди туькIуьдайди туш, бязи вадара къуватни ишлемишна кЛанзавайди я' манадин мисал.

ТАВАКЪУЙДА арал. 'зи патай ваз (къез) минет я' манадин гаф. - Тавакъуйда, захъ ваз лугъудай къве гаф ава, лагъана ада секинсузвилелди. А. А. Умуд. Тавакъуйда, зун Ленинан партиядин жергейриз къабула. З. Э. Муькъвел гелер. **Синоним:** минет хъуй.

ТАВАР¹ **тав** существительнидин гзафвилин къадардин форма. Кил. **ТАВ**.

ТАВАР² туьрк, прил. гуьрчег, гуьзел еке къуш хътин. Гъикъван хъуй зи чарадал вил. - Тавар суна жуваз кЛан я Е. Э. Эцягъич за ви гуьгъуьлда, Ажеб тавар Я бахтавар. Е. Э. Я бахтавар.

ТАВАР суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) гуьзел еке жендек авайди, гуьрчегди. Аман, минет, зи рикI мир дар. Чан зи рикIиз кЛани тавар. Е. Э. Вун авачир женнетни кЛандач. Зи сефил рикI жечни бес дар, Вун такурла, гуьзел тавар? Е. Э. Ялгъуз. 2) т-б: **яшарив агакънавай вагъши**. КичIе жемир: темен гудач, гайитIа, Вун тават я, зун тавар я, - гъич пис туш. А. Ал. Вучиз, яр, вун... 3) (чIехи гъарфуналди - Т) **дишегълидин хас тIвар: Тавар** -а, -а.

ТАВАТ араб, ишир, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) гуьзел ақунар авай дишегъли. Ажеб тават я вун, азиз... Е. Э. Ханум. Агалтна ацукъна хъуьтуьл стулрихъ Юкъвар шуькIуь... шумуд тават галаз... А. Ф. Саккони Ванцетти. Париж: рикIел акъалтнава таватдин... МБ. Зун ва Наполеон. 2) (чехи гъарфунилай - Т) **дишегълидин хас тIвар: Тават**. -а, -а: Ахна мад са сумах!. Эгъ, ам зи Тавата храйди я, гъеле аялди. Гъ. М. Хаяр. Тават кIвачел залан хъана. А. Гъажимурадов. Сабурди хвейи кIвал. * **гуржи тават**.

ТАВАТУН [таваттун] гл., вуж-вуч ават тавун.

ТАВЛАМИШУН гл., ни вуж; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; тавламиш. авун, тавламиш тавун, тавламиш тахвун, тавламиш хъийимир 1) алдатмишна тухун. 2) **кIевера тун**. **Синонимар:** алдахарун, кIевера тун.

ТАВРАТ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра чувудрин диндин къилин ктаб. Чи нагъайри гъахъ арадал хкида. Къинни къада. тавратдални, Къуръандал. А. Ал. Инсанвал.

ТАВРИЗ кил **ТЕВРИЗ**

ТАВУДУН гл., ни вуж-вуч авуд тавун.

ТАВУН [таву^н] **авун** глаголдин инкарвилин форма. Кил. **АВУН**.

ТАВУНА¹ [тавуна] нар. вини дережада хуш тир гьалда. **Синоним:** кефина.

* **тавуна хъун** гл., вуж-вуч ишлемишдай хъсан гьалда хъун. Хъиз бармак къачуна сур рангадин, (Са виш йисан яргъа хъуй сур гададинI), Афардикни теймесхан, сур; хъчадин тавар ава тавуна, къе лагъайтIа. И. Гъ. Къе лагъайтIа (тежнис).

ТАВУНА² (тавуна) **тавун** куьмекчи глаголдин деепричастидин форма. Кил. **АВУН**.

ТАВХАНА фарс, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра мугъманар илифардай кIвал. - Мугъманриз тавхана туькIуьрна, - лагъана хърак атай са дишегълиди. З. Э. Муькъвел гелер. Тавханаяр туькIуьрна ваз пачагъри. А. С. Дагъви дишегъли,

ТАГАЙ, ТАГАЙЛА тагун глаголдин формаяр. Кил. **ТАГУН**.

ТАГВ суц.; -квади, -квада; -квар, -квари, -квара кIуква хъипи цуьквер жедай векъивал квай чилин аскIан хъач. Твагни къалгъан язва хуьрек, Маса куьнив кар авайд туш. С. С. Чи хуьрайни, къезни ван хъана жеде, бегъемар дакIуна къейиди я, гишила, къенер таквари кана. М. Б. За бананар недач

ТАГУЗ тагун глаголдин мурадвилдин форма. Кил. **ТАГУН**.

ТАГУН гл., ни-куь вуч; -ана; -уз, -узва; гумир, гун тийин, -урай //гун тавурай, гумир гун (вири манайра) тавун. Машиндаваз шегъре рекъай физвай колхоздин седри Османов Акимаз вичи гъеле таганвай чилел сада керпичар атIузвайди ақуна. С. М. Цицигъ-наме. Са бязи муаллимри аялри дидед чIалаз артух фикир гун патал жуьреба-жуьре теклифар гана: дидед чIал течир, а чIалан тарсара иштарак тавур хуьруьн школайрин аялриз школа акъалтIарайвилин аттестат тагун, вузрин гуманитарный факультетра хайи чIаларай тестар тухун кардик кутан ва ихътин масабур. Х. Шайдабегова. Дидед чIал чируниз артух фикир.

ТАГУР, ТАГУРАЙ тагун глаголдин формаяр. Кил. **ТАГУН**.

ТАГЪ¹ [тагъ] фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ари, -ара михъиз къванцикай эцигнавай муькъуьз кЛаникай

килигайла, аквадай гьал: юкь цавуз хкаж хъанвай винел пад. РагъэкъечІдай патай цавун тагда цаварин гуьзел яръи руш пайда хъана. А. И. Самур. МискІин Аллагъдиз кІвал я, жемятдиз - ибадатхана. Ам. Дербентдин лацу къванцикай эцигнава. ДакІаррин къилера нехишар аваз. Иллаки ракъун тагъ, ракъинал цІарцІар гуз, гуьрчег аквазва. М. Б. ЦІийи мискІин. Ракъинин чим, цавун ачух тагъ вили Аквазва чаз гъар са милли аваздай. А. Камилов. Межлис.

ТАГЪ² [ттагъ] фарс, суц.; -уни, -уна; -ар, -ари, -ара жими хуьрекдиз ядай чІемедал чранавай са вуч ятІани.

* **тагъ авун** гл., ни хуьрекдиз вегъедай чІемедал чранавай са вуч ятІани гъазурун. Къаюман жавабар чІахарин ашдик тагъ авур чІем хъиз кужумиз хъана. З. Э. КУТВ-диз фена.

* **тагъ гун [илисун]** гл., ни низ алдатмишуналди зиян гун. [Керекуьре Пуркурович] Акъвазра! - Айиб авач, за квел ахътин тагъ илисда хъи! Ф. Б. Филиал.

ТАГЪАР туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) хамуникай, хъицикъдикай раснавай гъвечІи мешок. - Кеф чаз, - лагъана ада, - куьне учетар тухузва, кесибри чпихъ амай амачир белгенарни са тагъарда авай мухахъ, цуькІуьхъ маса гузва. З. Э. Муькъвел гелер. Табагъ хъицикъдин цавада тагъарар. Х. Х. Масан баде.

Синоним: турба. 2) пахлаяр дигмиш жедай хъуьруьшар. Бегъем са чанта ацІай пахлаяр хъана, чебни тагъарик кумаз къуранавай, дигмиш хъанвай ири тварар. ЛГ, 2004, 17. II.

ТАГЪМА суй.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра чараданбурукай хкатна чир хъур патал гъайвандин хам кана эцигдай лишан. АлКайтІа вал чаравилер тагъма яз, Вуч амукъда зи манидихъ абурдин? М. Ж. **Синоним:** ярж.

* **тагъма эцигун [илисун]** гл., ни 1) хам кана лишанламишун.. 2) къисас яз писвал авун. Виликан батІрак Рамазанди уьтквем ванцелди вири чаз ахъайна, вичин виликан хозаиндал властдин тагъма илисиз гуз тада лагъана, ам Къасумхуьрел рекъе гъатна. Къ. М. Экуь инсан. **Синонимар:** тагъмаламишун, ярж авун.

ТАГЪМАЛАМИШУН гл., ни; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; тагъмаламиш авун, тагъмаламиш тавун, тагъмаламиш тахвун, тагъмаламиш хъийимир хам кана лишан авун. **Синонимар:** тагъма эцигун, ярж авун.

ТАГЪУН¹ [ттагъун] гл.; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; тагъ авун, тагъ тавун, тагъ тахвун, тагъ хъийимир 1) муькъуьз кІаникай килигайла, аквадай гьал: юкь цавуз хкаж хъанвай винел патан гьалдиз гъун. Киснава рагар. Дарих я рагар Къайи гъекъеди биришар тагъиз Гуя хана тур, гъилема къакъар, Душманни катна амукъна сагъдиз. А. Ал. Киснава рагар... **Синоним:** тагъ чІугун.

ТАГЪУН² [тагъун] гл., ни; да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; тагъ авун, тагъ тавун, тагъ тахвун, тагъ хъийимир жими хуьрекдиз вегъедай куьткъуьннавай чичІек чІемедал чурун. Алахъай рагъ аваз, алцифнавай гъавадиз хъчир хъанвай атир гъатта тагъзавай чичІекрин низдайни кваз чир жезвай. А. Къ. Нехирбанни лекъ.

ТАГЪУН³ [тагъун] гл., ни-куь вуч; -ана; тегъиз, -тегъизва; гъимир, гъин тийин, гъин тавурай, гумир гъун (вири манайра) тавун. [Мегъамедбег]. - Чи тІалабунарин копия... неченикдив туна, гъикІ хъайитІани и чи магъалдизни 5060 кас къазахар тагъуникай чара авач. Ж. Эфендиев. Азадвиллин рекъе. Зун къизилгуьл тар я, вахар, Магъи-Дилбер чан, Цуьк ахъайна, бегъер тагъай, Магъи-Дилбер чан... Гъ. Къ. Магъини Дилбер. - Хъчар тагъана, чи чара вуч хъурай? Хуьре ийидай кІвалах амач. Хизан хвена кІанзава. С. Хъчара авай папар

ТАГЪКИМ фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри. -ра мажбури теклиф. За гила вунни муьруьд хъанва лагъанач хъи! Зи тагъким масад я. С. Ярагъви ашукъ Уьзден.

* **тагъким авун** гл., ни низ кІевелай са кІвалах къилиз акъудун мажбури авун. ГъакІ нубатсуз Юсуф ханди адаз тагъким ийидачир. С. Ярагъви ашукъ Уьзден.

* **тагъким гун** гл. эмир гун, истемишун.

ТАГЪКИМВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера тагъким тир гьал.

ТАГЪКИМВАЛУН гл., ни низ; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; тагъкимвал авун, тагъкимвал тавун, тагъкимвал тахвун, тагъкимвал хъийимир мажбури тир кар къилиз акъудун теклифун. - Вагъ, вагъ, ЦІару, - парторгдикай даях къуна, тагъкимвалзава председателди, вирида абур, гъакІ миянардай затІар ишлемшизава, чунни килигна кІанда. Б. Гъ Заз эвера. **Синоним:** тагъким(ар)ун.

ТАГЪКИМАРУН || ТАГЪКИМУН гл., ни вуч; -да, -на; -из, -зава; а, -ин, -рай, -мир; тагъким авун || тагъкимар авун, тагъким авун || тагъкимар авун, тагъким тавун || тагъкимар тавун, тагъким тахвун || тагъкимар тахвун, тагъким хъийимир || тагъкимар хъийимир мажбури тир кар къилиз акъудун теклифун. Ада зияратдиз ЛаматІ ракъурна. КІевелай ада ЛаматІаз Шириналай вил алуд тавун тагъкимна. А. И. Къиргъин. КІамун а патаз физ ада маргъухъанар тагъкимарзавай: «Тамаш, гадаяр, рушарин вилер квел алайди я гъа! Ажузвал къалуриз тахъурай. Абуруз анжах уьткембур хуш жеда...» Б. Гъ. Заз эвера. Жув яваш-яваш хъша, руш акъваз тавуна хъфена. Къафланова адаз кІевелай тагъкимнай... М. В. Гъарасатдин майдандал. Гадади ам булахдал гъана, «хъухъ жуваз кІани къван», - лагъана, тагъкимна. Н. М. Буба.

Камалэгълийри гьамиша чун тарих рикелай ракъур тавунин патахъай тагъкимарзава. ЛГ, 2003, 14. VIII.

ТАГЪСИБ араб, суц; ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) жуван фикир къилиз акъудун патал. масадахъ галаз акси гьерекатар, амалар. Вавд авурубур тагъсибар я, Элкъуьриз гьар пад, Яру яц. Е. Э. Яру, яц. **Синонимар:** гъуьжет, женг. 2) **виклеговал**. Гьалтна юлдаширилай кIвенкIве, Тагъсиб туна вичин рикле, Данаяр хъиз цуьлер еке, - Заз гьадан зегъмет акуна. С. С. Заз Инжиханан зегъмет акуна. Инсандин тагъсиб эвелни-эвел ада вичин намус, ягъ миxъиз хуьникай ибарат я. А. Къ. Инсандин ажувал. **Синонимар:** лайихлувал, итимвал.

* **тагъсиб авун** {чIугун} гл., ни нив гъуьжет чIугун. Шумуд йисуз хъана гъариб, Атанани вал са айиб. Душманарив ийиз тагъсиб, Гьам шужаатдин эсер я. Е. Э. Дуст Абумислимаз. Тагъсиб чIугур игит диде Ватандин Садни Эмиров я, лётчик Валентин. Х. Т. Гьавадин пагъливан.

ТАГЪСИБВАЛ суц; -или, -иле; -илер, -илери, -илера туьгъметардай, гъуьжетардай гьал. Дигай кIвале жед къиямат. тагъсибвал, Ягъун. гатун ана авай кар жеди. Е. Э. Къве паб.

ТАГЪСИЛ араб, куьгъ., суц; -ди, -да; -ар, -ри, -ра чирвал. Алкъвадар Гьасана педагогикадин илимдикай авур фикирар. Къачунвай хупI, хъсан тагъсил, дерин чирвал, - эгълиурфан. Алкъвадар Гьасан эфенди. **Синоним:** образование.

ТАДА¹, **ТАДАЙ** тун [ткун] глаголдин вахтарин формаяр. Кил **ТУН**

ТАДА² кIус вич талукъ тир глаголдалди лагъанвай кар, кIвалах, гьерекат 'къилиз акъудна куьтягъда' манадин гаф. - гьа Гуьлмегъамедаз хъайитIани ша лагъана тада ман, са къуьзуь итим я ам. А. Ф. Газет. - Я гадаяр! Чи патарани са вил алуькдаи кас ава. Адан гъайбат садахъни жеч. Вилиз акур вуч хъайитIани къве падна тада. С. Ярагъви ашукъ Уьзден.

ТАДАРАК араб, суц; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) са квез ятIани гепек затIар, абурун паяр.... гимияр ремонтдай база герек тадаракарлди таъминардай къурулушар терг жезвай... Ж, 2003, 27. XI. Советрин халкъдиз Эстонияда акъудзавай виниз еридин электротехникадин ва радиотехникадин промышленностдин тадаракар, са бязи недай-хъвадай затIар хъсандиз чидай. ЛГ, 2004, 15. VII. Съездди акIа месэла эцигнава хъи, социалист уьлквейри саналди кIвалахунин нетижада, гьар са уьлкве чарасуз яз санайламишунни герек туш. Герек тир къван машинар заводрин, фабрикрин тадаракар ада вичин дуст уьлквейривай къачуда. А. А. Лезгияр. Дуьз я, эхиримжи йисара кIелзавайбур машгъуларун, абурун фикир, къатIун желбун патал тарсара гзаф къадар техникадин тадаракар (радио, кино, телевидение, компьютер ва маса тадаракар) ишлемизишава... ЛГ, 2004, 30. III.

* **тадаракар авун** гл., ни вуч арадиз гъун. Къегъненан затIар чпихъ мумкинвилер авай ксари тадаракар ийизвайди я. "Самур" газ.. 2002. 19. III.

ТАДАРАКЛАМИШУН гл., ни вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; тадаракарламиш авун, тадаракарламиш тавун, тадаракарламиш тахвун, тадаракарламиш хъийимир лазим тир тадаракарлди таъминарун. Абуру къведани колхоздин контора тадаракарламишдай меслятар авуна. З. Э. Муькъвел гелер. "Кристина" им цел алай, вахтунни истемизишавайвал туькIуьрнавай гзаф тавханайрикай ибарат, бедбахтвилек акатайла, къутармишдай вири лазим затIаралди тадаракарламишнавай сих комплекс тир. Х. Шайдабегова. "Кафтардиз: " элквей "гъуьруьпери". Стхайрин куьмекдалди кIвалин вилик квай гъаятда устIархана патал кIвал эцигна ва анаг са бубат тадаракарламишна, кIвалахдив эгечIна. ЛГ, 2004, 15. VII.

ТАДАЧ тун глаголдин къведай вахтунин инкарвилдин форма. Кил. **ТУН**.

ТАДИ¹ фарс, прил. фад къилиз акъудун лазим тир. Исаятда багъда ийидай ахътин тади кар-кести авач. З. Э. КУТВ-диз фена.

* **тади авун** гл., ни са кIвалах къилиз акъудиз фад-фад гьерекатар авун. Рустама чар вугайла, Играмудина ам къачуна, анжах ахъайиз тади авунач. Я. Я. Са фурун вакIар.

* **тади бенд(ер)** суц. шииратда сесерин ва рифмайрин къетIенвилер аваз ва тади кваз кIелун патал кхъенвай бендер (мез ачухарун патал). Абдуселим Исмаилова тади бендер гзаф кхъенва. Р.

* **тади гун** гл. 1) ни низ кIеве тун, туьгъметар авун. 2) низ азарлудаз авайдалай пис хъун, генани азаб гун.

* **тади гьалда** нар. фад, фадамаз. Гьеле республикадин шегъерра, хуьрера ричал яд лугъуз адетдин яд бутылкайриз цазвай чинебан цехар кардик кума. Абуру тади гьалда чирна, агалун лазим я. ЛГ, 2004, 21. II.

* **тади карди (тадивилик) цIай къурай (акатрай)! мисал 'тадиз ийидай кар тахъурай' манадин мисал.** [Мургуз]. Тайин гаф жагъанани? [Брегъим]. Тайин гафни жеда ман... Куьп туш хъи. тади авуникай вучзава? Мисалдин ван хъайиди тушини: тади карди цIай къурай¹. Б. Гь. Большевикдин руш. - Ваз хуьруьн советдин председатель лагъай тIвар тIимил яни? Тадивилик цIай акатуй. Ваз чидачни, я юлдаш председатель, тади квай папа тум квачир гада хада. З. Э. КУТВ-диз фена.

* **тади куьмек** суц. кефуьздаз кIвале куьмек гудай духтурар авай махсус машин. «Тади куьмек» агакъна, Хийир амач мад. Пакамахъди сурарал Тухвана къуд-вад. А. С. Гадаяр, иблис ва спирт. Гуя фена ам «Тади куьмекдиз» эвериз. А. Ал. Хъен галачир рикI.

* **тади къачун** гл., ни, вуч низ гъилевай кар фад къилиз акъудун патал гьерекат артухарун. - Вак вуч тади ква, хизан сагъ хъайиди. Тади къачумир, исаятда акъатда чамарар. Гь. Гь. Адетдин къармахра. -

Тахсирар кутаз тади къачумир. А. А. Лезгияр. -Къвалах ийидайла, тади къачумир, кар вичин юнда аваз фидай адет я. А. Э. Шаирдин тарсар.

ТАДИ² суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) азардин, талдин таъсир. 2) са вуч ятлани къилиз акъудун патал вахт тлмил авайдан гъисс.

* **тади гун** гл, ни-куъ низ-квез сагъсуз гьалдиз гъун, зайифарун. Назимаз, Айша вучиз атаначтла, чидачир. Ада, къвачел къарагъна, мекъивили тади гузвайда хъиз, къуьнер агажна. А. А. Умуд, Гъужумдиз физвай итурмовик агъуз эвичлдайла ва ахпа цавуз хкаж хъижедайла, къадарсуз агъурвили иллаки къвачериз тади гуда. ЛГ, 2004, 26. VI. I.

* **тади <кваз> хъун** гл., ник са вуч ятлани къилиз акъудун патал вахт тлмил авай гьал гъиссун. Гъа икI, тади квачир чавушди хкай чар Къаюмал вад йикъалай агакъна. З. Э. КУТВ-диз фена. Инсандиз уьмуьр ширин я, адак вичик тади квайди туш, гъикъван яргъал яшамии хъайитла, гъакъван къан жеда. А. Э. Къегъал.

* **тади квай папа тум квачир гада хада мисал** 'тади кваз авур кар бегъемди жедач' манадин мисал. - Ваз хуьруьн советдин председател лагъай тIвар тлмил яни? Тадивилик цай акатуй Ваз чидачни, я юлдаш председател, тади квай папа тум квачир гада хада. З. Э. КУТВ-диз фена.

* **тади кутун** гл., ни-куъ ник вуч ийиз са вуч ятлани къилиз акъудун патал гъилевай къвалах, гъерекатар фад ийиз тун. Чак акъван тади кутунвай хъи, гъатта тIуьн недай вахтни тагана, автобусра ацукъай чун аэродромдал тухванай. ЛГ, 2004, 26. VII.

ТАДИВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера 1) тади тир гьал. Тадивили кIукI гъайиди гъи пачагъ, гъи везир я? И. Гъ. Рубаияр. 2) сабур авачир гьал. **Синоним:** сабурсузвал.

ТАДИВИЛЕЛДИ нар. тадивал хас яз. Яру партизанриз хабар Тадивилелди дугура! А. Ф. Дяве. **Синонимар:** тади кваз, тадиз, тадидаказ, геж тавуна.

ТАДИДАКАЗ нар. гъерекатна, фад-фад. Колхоздин къвалахар югъ-къандавай чIур жезва. Тадидаказ серенжемар акуна къанда. 'А. Ф. Газет. **Синонимар:** чади кваз, тадиз, тадивилелди, геж тавуна.

ТАДИЗ нар. Гъасятда. - Месэладин амай къатI къвале гъял хъия, - лагъана ада сабурсуз ванцелди ва вич, геле къекъезвай кас авайди хъиз, тадиз классдай экъечIна. А. А. Умуд. КIуфук мили хъвер кваз, къилни хкаж: тавуна тадиз жаваб гана. З. Э. Муькъвел гелер. **Синонимар:** геж тавуна, тади кваз, тадидаказ, тадивилелди.

ТАЖ¹ фарс, суц.: -уни, -уна; -ар, -ари, -ара пачагъвилини лишан яз къилел алуькIдай къизилдикай раснавай затI. - гъа и ксари лугъузвай руш зун я. Гъа руш зун я! - тикрарна ада ва къилелай таж. хтIунна. Ф. Гъуьлуьн руш.

ТАЖ² фарс, суц.; -ди, -да; ар, -ри, -ра марфади къежир тавун патал къилел къадай парчадин тагъ.

ТАЖИР араб, суц.; -ди, -да; ар, -ри, -ра мал маса къачуна хугуналди девлетар къазанмишзавайди. Гъуьлуьн а пата къерехдиз агакъайла, им фена са шегъердиз акъатна. Ина и гада са тажирдин патав нуькервиле акъвазна. Ф. Гъуьлуьн руш. **Синонимар:** савдагар, алишверишчи.

ТАЖИРВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера тажир тир пешекарвал. Тажирвал лап куьгъне пешейрикай сад я. Р.

* **тажирвал авун** гл., ни тажирдин пешекарвал авун. **Синонимар:** савдагарвал авун, алишверишчивал авун.

ТАЖУБ араб, прцл. 1) иер, гуьрчег. 2) мягътел жедай. **Синоним:** къариб.

* **тажуб авун** гл., ни вуж 1) иер, гуьрчег гьалдиз гъун. 2) мягътел жедай гьалдиз гъун. Са карди ам къевелай тажуб тавунани тунач. Я. Я. Са фурун вакIар. **Синонимар:** мягътеларун, мягътелун, тажуб(ар)ун.

* **тажуб хъун** гл., вуж нел-квел мягътел хъун. Владимир тажуб хъанва инсанрин Намердвилел четин юкъуз катзавай... А. С. Вилик жерге. Тажуб хъана садбур хейлин Къил такъатиз сиринай: «Де вуч кар я лам. хъун сейли, Вични саки вирина?». А. Ал. Крчар алай лам. Тажуб жедай къвалахни туш. Девир четинди, къулайвилер къвердавай къит, мажибар тIмил, гъуьрметар квахъзавайди хъанва. ЛГ, 2003, 4. XII.

ТАЖУБАРУН || **ТАЖУБУН** гл., ни-куъ вуж-вуч: -да, -на; -из, -зава; -а, -им, рай, -мир; тажуб(ар) авун, тажуб(ар) тавун, тажуб(ар) тахвун, тажуб(ар) хъийимир тажуб жедай гьалдиз гъун. Тажубарнава - рушаз чи газетда вичин шейэр тагунихъай гъакъван къурху ава. Вични гъа патав юлдашири кичI кутазва. Белки гъавилай чаз чарни урусдалди хкъенватIа?' ЛГ, 2004, 11. XI. **Синонимар:** мягътеларун, мягътелун, тажуб(ар) авун.

ТАЖУБВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера мягътел жедай гьал. Перрондаллай гъакъван инсанрин арадай, къве вил, тажубвилай ацлана, заз килиззава. М. Б. Зун къенвач. Тамуман тажубвал екеди тир, ам Вагъаб аквазвай вичин вилерихъ инанмиш жезвачир. М. В. Гъарасатдин майдандал. **Синоним:** мягътелвал.

ТАЖУБВИЛЕЛДИ нар. мягътелвал хас яз. - Бес вун? - тажубвилелди хабар къуна Жафера. А. Ф.

Бубадин веси. - Я чIехи стха, Сабир! - суал гана Къаюма тажубвилелди, - вун терхеба рахазвани? Чарадан

мал-мулк гъикI пайда? Ам гъарам. тушни? З. Э. КУТВ-диз фена. - Агъ, ам вун яни? Вуна заз бегъем кичIерар гана хъи! - руш тажубвилелди адаз килигна, А. И. Самур. Гададиз алапат аквазва. Мукъаятвални квахъна, са жизви кыл хкажна, ам тажубвилелди рушаз килигзава. М. В. Гъарасатдин майдандал. Зун тажубвилелди абуруз килигна. А. Э. Шур. **Синонимар:** тажубдаказ, тажубдалди, тажубдиз, тажублудаказ.

ТАЖУБДАКАЗ нар. мягтел яз. - Атанач? Яъ! Бес ам гъиниз фенвай къван! ~ тажубдаказ жаваб гана Мегъамеда. А. А. Умуд. - Им вуч яргъи мез квай къуьзек тушни! Инихъ, зи вилик акъвазра кван и кас, - лагъана тажублудаказ гъа итимдиз килигай шагъди. З. Р. Гъажи Давуд. АмIа Мегъамедани, идаз килигиз-килигиз, тажубдаказ, - "Вун вуж я?" - лагъана. Н. Насруллаев. Къве Мегъамед. **Синонимар:** тажубвилелди, тажубдалди, тажубдиз, тажублудаказ.

ТАЖУБДАЛДИ нар. тажуб яз. Тажубдалди дагъдин кукIвалай гъерекатиз башламинавай бармак хътин цифериз килигзавай Мегъамедрасула юлдаирин гуьгъуьниз агакъариз тади къачуна. А. И. Самур. Хуьруьн жемят Султанмурадан багъдиз тажубдалди килигзавай. А. А. Умуд.

Синонимар: тажубвилелди, тажубдаказ, тажубдал, тажубдиз, тажублудаказ.

ТАЖУБЛУ прил. мягтел тир, тажуб гъал хас тир. Къагъримана тажублу яз хабар къуна: - ГъикI хъана, вуч хъана, мад зи паб тухуз атанвайди яни? Ф. Кесибдин хва Къагъриман.

ТАЖУБЛУДАКАЗ нар. тажублу яз.

ТАЖУБУН кил. **ТАЖУБАРУН.**

ТАЗ¹ тун глаголдин мурадвилин форма. Кил. **ТУН.**

ТАЗ фарс, суц.; -уни, -уна; -ар, -ари, -ара 1) сад-къве йисан тар. Терг ийирдаз тар, таз Багъдин Бегъердин къадри вуч чир хъуй?! Е. Э. Дуньядикай бейхабардаз. 2) таб гудай тIвал. Бегдин гъиле, агъ, таз ава: свас шехъиз, зурзазава. Ф.

ТАЗА фарс, прил. 1) цIйи. Вичел алай таза либас. Е. Э. Гъуьруьдиз ухшар акуна. 2) михъивал, назиквал, цIйивал гвай. [Гегъвер] - Къе, мажал авачиз, са къве таза фу къванни вегъез хъанач, мугъманриз са къве таза фу тахъайтIа, виже къведайд туш, гила-мад тини ишинна, хърак фена, фу ийидай вахт амач... Гъ. Гъ. Адетдин къармахра. Акъалжзава шишерал КIелен таза як. А. С. Хцихъ галаз ихтилит. Агатна вирида хъикъифар неда, Вергерик кутуна таза цирияр. С. К. Яран сувариз. 3) вичиз хас ери анжах башламинавай. # ~ ниси, ~ руш. **Антоним:** баят.

* таза авун гл. ни вуч цIйий авун, рикIел хкун, Зи дердер намийир таза... С. С.

* таза аял суц. дидедиз хъана лап тIимил вахт алатнавай аял.

* таза жейран шишр, суц. кIанидаз лугъудай тарифдин ибара. ГъикIда вакай, жейран таза? Е. Э.

Акваз кIан я.

ТАЗАВА таз ава ибарадин сад хъанвай рахунрин форма. Кил. **ТУН.**

ТАЗАВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера таза. тир гъал. Адан гъилери тазавал гузвач, чин чухвазва, абур кIвалахрини гарари лигмарнавай гъилер я. З. Гъ. Югъ ачух жедайла. **Антоним:** баятвал.

ТАЗАДА гъал. таза тир гъал хас я. Агъ, ви ванцин тазада къван вуч я яр, Гъин жуьреда шин валай разивал? М. М. ВерцIида къван вуч я, яр! **Антоним:** баятда.

ТАЗАДАКАЗ нар. таза тир гъал хас яз. **Синоним** тазаз.

ТАЗАЗ нар. таза яз. Лацу хурал тазаз битмиш хъай анар гъар са чIавуз ваз чан къурбанд, невжеван. Е. Э. Серминазахъ галаз суьгъбет. **Синоним:** тазадаказ.

ТАЗИ фарс, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра гъуьрчен кицI. Куьз элуькъда вун, тази, Гагъ къурху гуз пехъериз?. А. Ал. Акъатзава вилер зи...

ТАЗИЯ араб, суц.; -ди, -да са кас къейвилдин дерт, гъам, хажалат. Пакамаз хуьре "фекъи къавалай аватна къена" лугъуз, ван гъатайла, гачала, адан папарин къилив фена, тазия гана... Ф. Савдагардин папанни фекъидин къиса.

* тазиядиз атун гл сад къейитIа. ам кучудиз фин, адан мукъва-къилийриз башсагълугъ гуз атун. Кесиб къена,. адан гъенел эгер дуьа алаз хъайитIа, Тазиядиз къведайд бенде жагъич, валлагъ, Кесибвал къий. Е. Э. Кесибвал къий.

ТАЗИЯТ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра къейиди кучуддай мярекат. Зун къейила, тазиятдиз къведайдиди Ачух дуьнья. я сагъ чан тахъайд атуьй. Е. Э. Веси.

ТАЙ [thaa] фарс, суц.; -уни, -уна; -яр, -яри, -яра 1) са яшаринди (руш, гада). Къвез хъфида вун булахдал Галаз таяр, Я бахтавар. Е. Э. Я бахтавар. -УстIардин рушни Цуьквер таяр тир. А. И. Самур. Вунни Тенфе къари таяр яни? А. Къ. Нехирбанни лекъ. 2) куьч. сад хътин ери авай кас, затI. Тайгъун руша гъуьжетарда, Вич гадайрин тай я лугъуз. Ф. На гъуьндурдай нур чкIуриз дагълариз, Тек Зуьгъре гъед вахъ цаварал тай ава. А. Камилов. Къуруш.

* тай авун гл, барабар яз къун. Фаркъ тутуна гада бегдин тай авуна... Е. Э. Девран, гъей! Гъавилай на хуьруьнин нур Какатайвал пайиз тахъуй, КIус паталди агъузиз юкъ, Жув ялтахрин тайиз тахъуй. А. С.

Хцихъ галаз ихтилат.

* **тай-туьш** суц. са яшда авайди(бур), сад хътин фагъум-фикир авайди(бур). Са либас гъваш, - ам пара ужуз тахъуй, Таяр-туьшерин арада къалурдай... Е. Э. Тай-туьшидилаи марифат къулухъ галаз, Гъич садан гаф такъаз тилии цава аваз. А. Гъажи. Пис хциз. Нагагъ, вун зи тай-туьш тиртIа, за вун хам якIувай къакъатдалди гатадай. Б. Гъ. Заз эвера. АбдулмутIалиб Садикъов Муьгъверганрин хуьрйя я. Вири таяр-туьшер хъиз, ина адан кIвачи чил къуна. чIехи хъана, уьмуьрдин уькIуь-цуру дадмишина, вичин гележегдин рехъ кутуна. "Самурдин сес" газ., 2005, 4. VI.

* **тай-кеш** прил. са яшда авачир, сад хътин фагъум-фикир авачир. Чун таяр ваъ, тай-кешар я. Р. Вуна тай-кеш чекмеяр алукинава хьи.

ТАЙ² [таа] туьрк, суц.; -йце; -яр, -яри. -яра балкIандин (хваран) бала. Авагъыз чIаганвай чилин дамарар, Хкатиз къап къацу таза чумуруар, Таярни тайлункIар ийиз чамарар Гъатнавай чуьллера, юزاز фирияр. С. К. Яран сувариз. Сада калихъ галай дана, муькуьда кIел галай хеб, пуд лагъай миресди вичин балкIандихъ галай тай гуда лагъана. ЛГ, 2003, 4. XII. **Синонимар:** тайлункI, тайча.

ТАЙГА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри. -йра къалин, кIеви, инсандин кIвач хкIан тийир хам там.

ТАЙГЪУН ишир, т-б., суц.; гуьзел, кIаниди. Лацу катран пIарла я вун, Ви сивиз къий, таза тайгъун. Е. Э. КIан я.

ТАЙИЗ тай авун глаголдин мурадвилин ва я деепричастидин рахунрин форма. Кил. * тай авун.

ТАЙИН туьрк, прил. чир хъанвай, малум тир; дережа авай. - Вилик якъин ва тайин мурад хъайила, кIвалахизни ашкIи къведа. А. А. Лезгияр. **Синоним:** ашкара, якъин.

* **тайин авун** гл., ни-куь вуьж-вуч 1) тайин гьалдиз гъун, чирун, ачухарун. Эмин хайи ва къейи вахт дуьм-дуьз малум туш, анжах бязи малуматралди техминан тайин ийиз жеда... М. М. Гъ. Шииррин кIватIал туькIуьрайдан патай (1941). Куьгъне парталар алукина, къуьнуьз гъебяр вегъена феи Къаюма и тапшуругъ гъал ягъайди хъиз, тайин авур вахтунда къилиз акъудна. З. Э. КУТВ-диз фена. 2) эцигун. Ассимиляциядин рекъер гзаф авай: лезгияр жавабдар къуллугърал тайин тийин, мектебра дидед чIалалди тарсар тагун, радио, газет къадагъа авун, лезги аялар дидедиз хъайила, документра чара миллет кхъин ва мсб. М. М. Лацу лекеяр. Аскервилин къуллугъ хъсандиз акъалтарна хтанвайди, студентвилени тайин хъувунвайди чир хъайила, Жамидина зи сагълугъдай къилдин суфра ачухнай. М. Ж. Жамидин рикIел хкунар. **Синоним:** малум авун.

* **тайин жаваб** суц. масакIа гъавурда гъат тийидай, ачух жаваб. Кесиб нагагъ фена вацIал, улам къванни жузаз хъайтIа, Тайин жаваб гудай бенде жагъич, валлагъ, Кесибвал къий. Е. Э. Кесибвал.

Синонимар: якъин жаваб.

* **тайин тирвал** арал. виридаз чидайвал. Вилик фенвай литературайра, тайин тирвал, гъикаят фадлай къилин, кар алай пай я. "Самур" журн., 2003, №231 **Синонимар:** малум тирвал, якъин тирвал.

* **тайин хъун** гл., низ вуч чир хъун. Гъуьрметар хуьн авай кар я, ви чам гун Акурла, заз тайин жезва Тамам вун: Вагърам хъана - ялтахвални талакъдай -Вагърам туш вун, авам хъана авам вун. И. Гъ. Рубаияр. Таксистдизни Севзихан гъи себебдалди хтанвайди ятIа хабар авайди тайин хъанвай. А. Къ. Нехирбанни лекъ. **Синонимар:** малум хъун, якъин хъун

ТАЙИНАРУН гл., ни; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; тайинар авун, тайинар тавун, тайинар тахвун, тайинар~ хъийимир 1) малумарун, чирун, якъинарун. КIанзавайди тадиз чкайрал хъфена дестеяр гъазурна, яракъламишина тайинарай юкъуз Къасумхуьрел атун я. А. И. Самур. 2) эцигун (къуллугъдал). Батуми шегъердин военный госпиталдин хирург-организаторвиле кIвалахай Р. Шихсаидов 1918 - йисуз Куьре округдин азарханадин заведишвиле тайинарна. "Самур" газ. 2002, 19. III. 2) низ вуч эцигун (къимет), гун (пул). Япариз тIимил ван къезвай ва я биши аялар инвалидар яз гъисабзава, гъавилай абур вахтунда учётда туна кIанда. Абуруз 16 йис жедалди гъар вацра пособие гузва. 16 йисалай гуьгъуьниз абуруз пенсия тайинарзава. ЛГ, 2003, 7. VI И.

* **тайинардай (тайинвилин! тIварцIиевезар** суц. затIунин лишандин тIвар къун тавуна, ам тайинардай гафар. Михъиз, вири, гъар, маса, муькуь гъейри, башкъа гафариз тайинардай тIварцIиевезар лугъуда. Р. И. Гъайдаров, С.М. Мирзеханов, Гъ. Р. Рамалданов. Лезги чIал. Тайинвилин тIварцIиевезар вири, михъиз, гъарма... падежриз дегши жеда... М. М. Гъ. Лезги чIалан грамматика. I пай.

ТАЙИНВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера тайин тир гъал. Амма проза жанлуди хъун патал адаз гегъениш майданар, таза гъава, автордин «ТIебиатдин» тайинвал, фикиррин ачухвал чарасуз я. П. Ф. Тек са рагъ я даимди. **Синонимар:** чирвал, якъинвал.

* тайинвилин тIварцIиевезар кил. **ТАЙИНАРУН** * тайинардай тIварцIиевезар.

ТАЙИНДАКАЗ нар. якъиндаказ. ГъевечIи хъикай фикир ийидайла, ам дуланмиш жезвай чка тайиндаказ чир тахъуни агъсакъалдин рикI дарзавай. Адан злкъвей гъевечIи чина секинсузвал къекъезвай. М. В. Гъарасатдин майдандал. Амма гъи карда, гъихътин. куьмек гуз жедатIа, адаз гъеле тайиндаказ чизвач. А. Къ. Къарачи. **Синонимар:** тайиндиз. якъиндаказ. **Антонимар:** тайинсузвилелди, тайинсуздаказ, якъинсуздаказ.

ТАЙИНДИЗ нар. **якъиндиз**. Карч ни къачунатIа тайиндиз чIехи буба къейидалай къулухъ чир хъана. А. Къ. Нехирбанны лекъ. Фад алатай дегъзаманда тирни, тахъайтIа алай девирда яни, тайиндиз лугъудани, лугъудачни?. Зун къве риклин хъанва... 3. Гергерви. Бакъарей Бакъураякай нагъил.

Синонимар: тайинвилелди, тайиндаказ, якъиндаказ, якъиндиз. **Антонимар:** тайинсузвилелди, тайинсуздаказ.

ТАЙИНСУЗ прил. **якъин тушир**. И яргъи яхун касди, гъвечIи чинал шуькIуь нер алай, дериндай килигзавай тайинсуз рангунин вилер авай итимди, зун вичин кабинетдиз тухвана. 3. Гергерви. Бакъарей Бакъураякай нагъил.

* **тайинсуз [тайинсузвилин] тIварцIиэвез** граммат., суц. **тайин тушир** **существительнидин**, **числительнидин**, **прилагательнидин** чкадал ишлемишдай чIалан паюнин гаф. Тайинсуз тIварацIиэвезри са тайинсуз касдиз, затIуниз, къадардиз ва я лишандиз ишара ийида. Р. И. Гъайдаров, СМ. Мирзеханов, Гъ. Р. Рамалданов. Лезги чIал. Тайинсузвилин тIварацIиэвезар масад, муькуьди, бязиди теквилин ва гзафвилин къадарда прилагательнияр хъыз дегъиш. жеда (къилди ишлемишдайла); амма **существительнирилай** вилик квайла дегъиш тежез амукъда, эхирни жедач (маса ктаб, бязи ксар). М. М. Гаджиев. Лезги чIалан грамматика.

ТАЙИНСУЗВАЛ суц.; -или, -иле: -илер, -илери, -илера **якъин туширвал**.

ТАЙИНСУЗВИЛИН прил. **тайинсузвал хас тир**.

* **тайинсузвилин тIварацIиэвез** кил. **тайинсуз тIварацIиэвез**.

ТАЙИНСУЗВИЛЕЛДИ нар. **якъинсузвал хас яз**. **Синоним:** тайинсуздаказ. **Антонимар:** тайинвилелди, тайиндаказ, якъиндиз.

ТАЙИНСУЗДАКАЗ нар. **тайин тушир гъал хас яз**. - Ваз чи кIвалин гъал аквазвачни, чан бала, - рахана Селиматни тайинсуздаказ. - Валлагъ, ам гежел вегъена виже къведай кар туш. Я. Я. Са фурун ваклар.

Синонимар: тайинсузвилелди, якъинсуздаказ. **Антонимар:** тайинвилелди, тайиндаказ, якъин, якъиндаказ, якъиндиз.

ТАЙИФА || **ТАЙИФ** араб, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) чIал, **адетар сад тир халкъ**. Са тайифдикни мад гъич заз Акурд туш ихътин уюнбаз. С. С. Феки. Тайифаяр чакайни куьч. хъайид я, Хуррам ксар ватан патал къейид я... Н. Сам. Лезги, вавай жузан за... И йикъара Зимбабведа Ботсванадихъ галаз сергъятдиз муькьва вадом тIвар алай цIийи тайифа жагъанва. "Самур" газ., 2005, 25.П. 2) **дегъ заманра сад тир халкъдикай чара хъанвай хел**. Абур сад садан къаршидал алай къве тайифадикай тир. Адет тирвал, гъар тайифадин вичин къене къил къачудай адет авачир. Гъар тайифадин рушар маса тайифадин гадайриз, а тайифадин рушар и тайифадин гадайриз гудай. А. А. Пад хъайи рагъ. Алимриз ара датIана субутиз кIанзава хъи, Кавказдин Алпан гъукуматдин асас тайифаяр туьркер тир. М. М. Лацу лекеяр

ТАЙЛУНКI нугъ. тай. Кил. **ТАЙ**.¹

ТАЙНАЙТIА кил. **ТАЮН**.

ТАЙЧА туьрк, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра са йис хъанвай тай.

ТАКАБУР¹ прил. **жув жуван гъалдал, ахлакъдал, разивилин гъисс(ер) авай, дамахар гвай, дамахлу**. # ~ руш, ~ халкъ. Яр, ви сифет-нур, Ажеб такабур. Акурла ви хур, Жеда хъи зун чIур. Е. Э. Ярдин тариф.

* **такабур хъун** гл., **вуж жув жуван гъалдал, ахлакъдал, разивилин гъисс(ер) авай, дамахар гвай, дамахлу гъалдиз атун**. Нагагъ такабур хъайтIа вун авай фанада, Вун Аллагъдин патав зелил жеда. Е. Э. Ярдиз.

ТАКАБУР² нар. **дамах гваз, жув-жуваз бегенмиш яз**. Ярдиз ава гзаф абур, Къвед хъыз къекъвед такабур. Е. Э. Зи азиз.

ТАКАБУР" суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **жув жуван гъалдал, ахлакъдал, разивилин гъисс(ер), дамах**. Вун аваз за хуьзва жуван такабур... М. М. Зун дерт чIуггваз бахтлу я.

ТАКАБУР⁴ нар. **жув жуван гъалдал, ахлакъдал, разивилин гъисс(ер) аваз**.

ТАКАБУРВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера 1) **жув жуван гъалдал, ахлакъдал разивилин гъисс(ер) авай гъал**... адан рикIелай вири четинвилер алатна ва уьзуьагъвални такабурвал кваз урус чIалан тарсунай ученикриз пис къиметар атун терг ийидай рекъер къейд ийиз башламишна. А. А. Умуд.

Синоним: къилин винизвал. 2) **жув жуваз бегенмиш яз, жув масадбурулай вине къур гъал**. **Синоним:** лавгъавал.

* **такабурвал авун** гл., **ни жув жуван гъалдал, ахлакъдал рази яз, масадбур кваз такъун**. **Синонимар:** дамах къачун, яцIуз къун.

ТАКАБУРВИЛЕЛДИ нар. **такабурвал хас яз**. - Чун гъамиша кIвенкIе авайбурукай я, вах, жаваб гана ада такабурвилелди. А. А. Лезгияр. **Синоним:** такабурдиз.

ТАКАБУРДАКАЗ нар. **жув жуван гъалдал, ахлакъдал рази тир гъисс(ер) аваз**. **Синонимар:** такабурвилелди, такабурдиз.

ТАКАБУРДИЗ нар. жув жуван гялдал, ахлакьдал разивилин гьисс(ер) авай гял хас яз.

Гъурчехъанривай мад вичиз фенд къурмишиз тежедайдак умуд квай сил къвалан кІаняй кыл хкажна гзаф такабурдиз килигзавай. Ф. Къве мирг. Цалбуздагъди жиеведи къунвай вичин лацу кыл такабурдиз цавун аришдиз экъиснавай. А. А. Умуд. **Синонимар:** такабурвилелди, такабурдаказ.

ТАКАБУРЛУ прил. жув жуван гялдал, ахлакьдал разивилин гьисс(ер) авай. Адаз вири аквадай мумкинвал авай, гъавиляй ам икъван. такабурлу ва сабурлу я, вич вичихъ агъунва. А. Къ. Нехирбанни лекъ. Я регъбер са, я гъаким авач вичиз, Кузва гум акъатиз такабурлу халкъ. Н. И. Гъакимрин папар. **Синоним:** дамах(ар) гвай.

* **такабурлу хъун** гл., вуж жув жуван гялдал, ахлакьдал разивилин гьисс(ер) авай гялдил атун.

ТАКАБУРЛУВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера жув жуван гялдал, ахлакьдал разивилин гьисс(ер) авай гял. Адет яз, виняйгъуз килигдайла, инсандик са гыхътин ятІани разивилин такабурвилелин гьисс акатда. А. А. Умуд

ТАКАБУРЛУДАКАЗ нар. такабурлу яз. - Садрани уьмуьрда метІерал акъвазмир, зи веледар, уьмуьрда такабурлудаказ къекъуьгъ. К. К. Диде хъайи югъ. **Синонимар:** такабурвилелди, такабурлуз.

ТАКАБУРЛУДИ суц.; -а. –я такабурлу кас.

ТАКАКЪАЙ суц.; -я, -я; -яр, -йри, -йра тайин са кар алакь тийидай, гъамиша зиреквал авачир кас. Ам гъахътин са такакъай я. Р. **Синоним:** ментеш.

ТАКАЛТУ туьрк, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра пурарин кІаник хъицикъда тунвай лит.

ТАКВАДАЙ¹ тагв существительнидин къакъатуниин падеждин форма. Кил. ТАГВ.

ТАКВАДАЙ² прил. акван тийидай, гуьзлемиш тавунвай. Заз кІанзавай цуькверикай шишрар кхъиз. Бирдан... са гыхътин ятІани таквадай къуватди Къуна зи гыл Акъвазарна. А. Ал. Цуькверикай баллада... романда сифте чинилай эхиримжидал къведалди таквадай шулугъ, «буьркъуь дяве» давам жезва... П. Ф. Тек са рап. я даимди.

ТАКВАР¹ тагв существительнидин гзафвилелин къадардин форма. Кил. ТАГВ.

ТАКВАР² такун глаголдин причастидин форма. Кил. АКУН.

ТАКИ [тхаакхи] нар. тамамдаказ, лап. Таки хипер бередал хуькведалди, майор Ралазанов абурухъ галаз рахана. Ада гъарнихъай вигъиз, мисалар гъиз, жегъилар хуьутуьларна. З. Э. Кек галкІизва. ☀ "Лезги чІаланни урус чІалан словарда" и гаф дефисдалди, Орфофафиядин словарда (2001 -й.) са гаф яз кхъенва, Чи фикирдалди, та ки къабулнайга, гъам чІалан тарихдив, гъамни гила ам авай гялдив къазвай.

ТАКУН акун глаголдин инкарвилелин форма. Кил. АКУН.

ТАКСА урус, суц.; -ди, -да; -яр. -йри, -йра эцигнавай къадар, къимет.

ТАКСИ урус, суц.; -ди, -да; -яр. -йри, -йра феий рекъин къадардиз килигай къимет къачуз инсанар ва я пар тухудай машин. Гагъ заз лугъузва: «Къачумир къатир, Къачу са машин, туштІа яхъ са такси. А. Ал. Югъди зи... Тадиз терезар вахкана, амай къве яцикни таксида эцигна, базардал аламай хуьруьнвиарни галаз зун Алексеяз мугъман хъанай... Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз. Вун хкай таксистдин гыл михъиди яни-тушни чидани ваз? А. Къ. Нехирбанни лекъ.

ТАКСИСТ урус, суц.; -ди, -да; -яр. -йри, -йра феий рекъин къадардиз килигай къимет къачуз инсанар ва я пар тухудай машин гялзавайди. И баркаван, берекатлу макъамди инсанар акъван деринриз, чтин хусуи хиялрин яцІаз тухванвай хъи, абурукай садазни Шагъ-Буба халудин кІвалин патав хтана акъвазнавай такси ва анай эвичІна и межлисдиз килигиз къах хъана акъвазнавай Севзиханни таксист акуначир. А. Къ. Нехирбанни лекъ. Севзихан хканвай таксистни чаз рикІ авачир са набут тирди чир жезва. А. Фет. «Нехирбанни лекъ» повестдин гъакъикъат.

ТАКТИКА урус, суц.; -ди, -да; -яр. -йри, -йра дяве тухунин, дяведа аскерар киле тухунин устадвал.

ТАКУНА акун глаголдин формайрикай сад. Кил. АКУН

ТАКУНАЛ акун глаголдин формайрикай сад. Кил. АКУН

ТАКУР акун глаголдин формайрикай сад. Кил. АКУН

ТАКУРАЙ акун глаголдин формайрикай сад. Кил. АКУН

ТАКУРБУР акун глаголдин формайрикай сад. Кил. АКУН.

ТАКУРДАЗ такур причастидин гунугин падеждин форма Кил ТАКУН.

ТАКУРТІА такун глаголдин инкарвилелин формадин шартІунин форма. Кил. АКУН.

ТАКЪА суц.; -ди, -да; -ар, -ри. -ра техил алцумунин уьлчме. Ругуд такъа, вад киле Харж хъуй зи гъар хизандиз. Ф. Бахтатар. Югъ алуькна, садан гъиле. такъадин юкъ, муькуьдан гъилени фу акадин. И. Гъ. Рубаияр.

ТАКЪУН гл., вуч къун тавун. Цаву ванер авуна гялчІайла, марф такъун мумкин туш. З.З. Муькъвел гелер.

ТАКЪАЗ такъун глаголдин мурадвиллин форма. Кил. **КЪУН**.

ТАКЪАТ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) са вуч ятлани ялдай, хкаждай къуватлувал. Такъат квахъай бейчара яз, захъ амайди я зайи хъун. Е. Э. Гъаким. Зун бегъем сагъ хъхъанвачиртлани, гъа са гъал къвачериз такъат къватлна, эвичлна гъабурал фена. А. Ф. Лянет. Гъар атайда из вакай рат, Тазвач хъи вахъ такъат, гъейрат,. С. С. Урусатдиз. Чанда такъат авай Къазибеге къведа къадай залан члулар текдиз тухудай. Б. Гъ. Пварун стхаяр. Талашар ракъун къусар хъыз, мишекъатдаказ хкатзавайтлани, тар ат'узвайдан гъерекатрай, гъилерин такъатдай, нехирар хкведалди тар ярх жедайди къатлун четин тушир. Ж. Байрамалиев. Кларасдин тлурар. 2) бедендин дамарри къвалахдай гъал. Ярхни хъана, залумдин такъат, къуват атлана. Ф. Къванцин гада. Тар галукъзамаз жез начагъ. Жедач квехъ такъат, фекъияр. С. С. Фекъияр. Адан гафарик айгъамдин метлеб къайтлани, ванцихъ вичин рангар дегешардай такъат амачир. Гъ. М. Им къван, имни терез. Гъеле ви чанда такъат ама, - са легъеда Абас члал къурди хъыз кис хъана, ахпа биришири къунвай чин генанй члурна ван хкажна хъыз алава хъувуна... М. В. Гъарасатдин майдандал.

Синонимар: къуват, аман. 3) тайин са кар къилиз акъудун патал лазим тир затл. Цлийи къвалер эцигдай такъат гъеле авачир. З. Э. Муькъвел гелер. Виликди такъат авайбуру хъсан шивер хуьдай. Гила жегъилрихъ машинар ава. З. Э. Зулун пеш. Аи къиникъик кваз хизанрин вилик кафан къачун, суркъул ат. 1 айбуруз, сур хвейбуруз гъакъи гун, фекъи-фахра рази авун, хемис садакъаигъсан авун хътин шериятдин къанунар акъвазна. Вири крариз такъат лазим тир, амма хизанрихъ ихътин такъат авачир. А. Ф. Бубадин веси. Кесибдихъ я улакъ, я улакъдихъ гъакъи гудай такъат авачир. З. Э. Муькъвел гелер. Гафарин манайрал, абур туьклуьр хъунин такъатрал ва къетленвилерал гъалтайла, лезги члал хатт члалаз (и члалай малум хъанвай гафарин къадар 5060 виниз туш) лап мукъва жезва. М. Алипулатов. Лезги члалан машгъулардай грамматикадай материалар. Водителрин сагъсуз аялар Кисловодск хътин санаторияр авай чкайриз ракъурдай такъатар чара ийизва. ЛГ, 2003, 13. XI, Фронт патал такъатар къватлна къанзавай. ЛГ. 2003, 25. XII. Эхъ, экономика ва яшайиши вилик тухун патал цлийи шартлар, мумкинвилер, пулдин ва маса такъатар жагъурзава... ЛГ, 2004, 15. VII.

ТАКЪАТЛУ прил. къуват квай, такъат авай. Имни, члехи стха хъыз, такъатлуни я. Къ. М. Дагъларин деринрин булахар. **Синонимар:** къуватлу, гужлу. **Антонимар:** такъатсуз, къуватсуз.

* такъатлу хъун гл., вуж-вуч къуват квай, такъат авай гъалдиз атун.

ТАКЪАТЛУВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера такъатлу тир гъал. **Синонимар:** къуватлувал, гужлувал. **Антонимар:** такъатсузвал, къуватсузвал.

ТАКЪАТСУЗ прил. къуват авачир, такъат амачир. Гъиле мал, такъат, куьмек авайбурун никлер авадан я, кукурх хъана къил, Такъатсуз даим, завал галайбурун Атланва чтин зегъметдихъай вил. А. Ф. Къатл-къатл авур зунжурар. **Синонимар:** къуватсуз, зайиф. **Антонимар:** гужлу, къуватлу, такъатлу.

* такъатсуз авун гл., ни-куь вуж-вуч такъат амачир, авачир гъалдиз гъун. **Синонимар:** къуватсуз авун, зайифарун. **Антонимар:** гужлу авун, такъатлу авун, къуватлу авун.

* такъатсуз хъун гл., вулс такъат амачир гъалдиз атун. Гъич са члавузни ажузвал тийидай Надежда Михайловна тек са и къул экъисай къери рацламрин къаник квай чухуррай рагъул вилер килигзавай касдин вилик, дергесди ягъай векъ хъыз, такъатсуз жедай. А. А. Умуд. Члехи жезвай, вични члехи бубадихъ акъван рикл кайи адетриз вафалувалзавай (месела, сурарал фенмазди, дуьа къелзава) акъулуу бала, вил пата авачир, хайи веледни такъатсуз хъанвай гъуьлуьн буба патал яшамии хъайи Сувар акур Тагъирбеган намус авагъзава. А. Фет. Проза жанлуди хъайила. Немсерин истребителар авачир. Чилелай гуьлле гунни виликандалай хейлин зайиф хъанвай. Ибур душман такъатсуз хъунин лишанар тир. ЛГ, 2004, 26. VII. Гишила такъатсуз хъанваз, кул-кусрал аламай къурай пешер физвай рекъе, капашдалди чухвана, жибинда твадай, мажал хъайи арада неда дугъуз. З. Ф. Элясна фимир. **Синонимар:** аман атлун, бизар хъун, зайиф хъун, инжиклу хъун, икрагъ хъун, инжиклу хъун, къуватсуз хъун, рекъидай къван азабар гун, такъатдай аватун, такъатсуз хъун, чан къачун, чандивай хъун. **Антонимар:** гужлу хъун, такъатлу хъун, къуватлу хъун.

ТАКЪАТСУЗВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера такъатсуз тир гъал. **Синонимар:** зайифвал, къуватсузвал. **Антонимар:** къуватлувал, такъатлувал.

ТАКЪАТСУЗИЛЕЛДИ нар. такъатсуз тир гъал хас яз. **Синоним:** такъатсуздаказ.

ТАКЪАТСУЗДАКАЗ нар. такъатсуз тир гъал хас яз. **Синоним:** такъатсузвилелди.

ТАКЪУБ нугъ., суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра жем. Кабинетдин пиле эцигнавай чепед гичиндай иесиди цурун такъубдиз яд цана, ам мугъмандив вугана. А. А. Пад хъайи рагъ.

ТАКЪА рах., суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра ички хъвадай къаб. Туьнт серг къилел алай чимичими хинклар нез, сад-къве такъадизни хъивегъиз чи къвале ацукъна. Я. Я. Са фурун ваклар.

ТАКЪУН¹ гл. 1) ни вуж-вуч са вуч ятлани гъиле ва я къула жедайвал тавун. 2) вуж-вуч не-кве эця хъун, акъун тавун. За инсандин хадач кефи, гъа жиде за такъун патал. С. А. За инсандин хадач кефи. *

къайгъу такъун, гъисаба такъун. 3) тебятдив, винел патан акунрив акси хъун.

ТАКЪУН² кил. **ТАКЪУН**.

ТАКИАН прил. такІан тир, кІан тушир. Хуьре гьар са цІийи инсан, гьар са цІийи кар, кесибрин гьар са вилик финиф такІан тирди хьиз, виликан данарбандикай инсан хьунухъни такІан тир. А. Ф. Риза. Дуст чиниз, душман кІвачериз килигдалда. Табагъ шаламар алай адан чІехи кІвачери, лацу шалар яна чІулав къветІелар кирсеба алчудна кутІуннавай къакъан яцІу зангарини ам такІан инсанрик зурзун кутазвай. Къ. Къ. КІри Буба. Ахпа лугъудай туш зун мусурман, Ажуз инсан я, девлетар тахъай, АцІай уьмуьрдин няметар такІан, Гьакимрин патай гьуьрметар такІан. Б. С. Килигда пака. Багъманчидиз аялар тарариз акъахун гзаф такІан кар тир ва ам рагъ алай юкъуз чуьхвер тараз акъахнавай гададиз туьгъметариз гъазур хъанвай. А. Р. Чинебан савкъват. Агъамирзедиз Шехъзавай аялрин ванцелай такІан затІ авайди тушир. СМ. Цицигъ-наме. **Антоним:** кІани. * кІани-такІан.

* **такІан хьун** гл. вуж-вуч низ са кас, затІ, сада ийизвай, арадиз къвезвай кІвалхар, лишанар къабулиз тахьун. Душманариз такІан хьайтІа, Дустариз на аш ганава. Е. Э. КІани ярдиз. Гила дуьнья такІан я, лагъ зи ярдиз. Е. Э. Лагъ зи ярдиз. Цуьк акъудай чи яйлахра къалгъанар ваз такІан я. Ш-Э. М. Эхиримжи гафар япухъ галукъайла, Шаперидин гъилевай тарелка тасуниз аватна. Шихшамилаз такІан хъана. А. А. Лезгийр. Анжах са вич паталди алахънавайдаз халкъдин къайгъуда авайди такІан жеда. З. Р. Веси. Ватан такІанзавайдаз хайи дидени кІанзавайди туш. З. Р. Веси. Дидедин чІал хуьн паталди тахай чІалан гана тарсар, Хайи элдиз такІан хъайи Инсан акваз кІанзаватІа, Зи кІвализ ша! Л. Н. Зи кІвализ ша! **Антоним:** кІан хьун.

ТАКИАНАРУН гл., ни-куь вуж-вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; такІанар авун, такІанар тавун, такІанар тахвун, таканар хъийимир са кас, затІ, сада ийизвай, арадиз къвезвай кІвалахар, лишанар къабулиз тежедай гьиссер арадиз гьун. Са бязи игитриз повесть хътин чІехи эсерда ганвай майданар гуьтІуь я. Вил хкуна алатзавай игитар дуьшуьш жезва ва абур акъван чкадал, чебни гъасятда такІанардай, авторди вучиз гъанватІа, лугъуз хьун четин я. А. Фет. «Нехирбанни лекъ» повестдин гьакъикъат.

ТАКИАНБУР¹ || **ДАКИАНБУР** такІан || **дакІан** прилагатедьнидин гзафвилин къадардин форма. Кил. **ТАКИАН.**

ТАКИАНБУР² суц.; -у. -а кІан туширбур. Нече шумуд такІанбур а вахтунда Хьуьредаибур вални сад агъзур жеда. Е. Э. Гъая тийижир паб. Ви меслягъат такІанбуруз са несигъат лугъузава. Е. Э. Дуст Ягъиядиз. Президент Рузвельталай тафаватлу яз, жанابي Черчилль чарар кхъиз такІанбурун терефдардиз ухшар тушир. Р. Р. Пуд гьукумдардин ихтилат.

ТАКИАНВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера са кас, затІ, сада ийизвай, арадиз къвезвай кІвалахар, лишанар къабулиз тежедай гьиссер авай гьал. Кьулп хьурай чи кІанивални такІанвал, эквни мичІ яз, гъамиша чи рикІевай. М. Б. Уьмуьрдин гимн. Яргъи хъанва зи йисарни. ТакІанвилерин. Амма и къведан, и тегъердин такІанвал, фикир къатІун авачир зегъгрлу гъашаратрин такІанвал, бажагъат зал гьалтайди я... А. Нуриев. ТакІанвал. Лагъ манияр, квахърай рикІяй такІанвал. К. Агъмедов. Лацу живед къугъунар. Гьикъван на заз кІанивал гайитІа, Са кІус къванни тІимил це такІанвал. М. Б. Бубадин сурал. **Антоним:** кІанивал.

. **ТАКИАНВИЛЕЛДИ** нар. такІанвал хас яз. **Синоним:** такІандаказ. **Антоним:** кІанивилелди, хушвилелди, хушдаказ, хушдиз.

ТАКИАНДАКАЗ нар. са кас, затІ, сада ийизвай, арадиз къвезвай кІвалахар, лишанар къабулиз тежедай гьиссер авай гьал хас яз. **Синоним:** такІанвилелди, такІандиз. **Антоним:** кІанивилелди, хушвилелди, хушдаказ, хушдиз.

ТАКИАНДИ¹ || **ДАКИАНДИ**² такІан||дакІан прилагатедьнидин теквилин къадардин форма. Кил. **ТАКИАН.** **ТАКИАНДИ**² || **ДАКИАНДИ**² суц.; -а, -а такІан тир кас, затІ, гьал. Бюллетендин са пата "буба", муькуьна "диде" гафар кхъенвай. ТакІандалай цІар чугу. Тухвана чна референдум. Н. Шихнебиев. КІвалин референдум. **Антоним:** кІаниди

ТАКИАНДИЗ нар. са кас, затІ, сада ийизвай, арадиз къвезвай кІвалахар, лишанар къабулиз тежез. **Синоним:** такІанвилелди, такІандаказ. **Антоним:** кІанивилелди, хушвилелди, хушдаказ, хушдиз.

ТАЛА туьрк, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра мублагъ дуьзенлух чка, чил. - Имни девлетлуьирин талаяр цун патал гъанвайд яни? З. Э. Муькъвел гелер. - Дагълар, дагълар, куь серин чи талайрал. Куь меширеб - чи гуьнейрал, чи къузайрал. И. Гь. Рубаияр. Лезгийрин хуьрер сувара аватІани, абурун виридаз аранда талаяр, убаяр, паласаяр ава. Ф. Б. Миф.

ТАЛАГЪУН лугъун глаголдин инкарвилин форма. Кил. **ЛУГЪУН**

ТАЛАГЪ кил. **ТАЛИГЪ.**

ТАЛАКЪУН гл., нелай вуч ийиз алакь тавун. Талакъун айиб туш, чир тавун айиб я. Р. Хиве къадач талакъдай кар Алчахри негъ тавун патал. С. А. За инсандал ийидач хъвер... **Синоним:** алакь тавун. **Антоним:** алакьун.

ТАЛАМИШУН гл., т-б, ни вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; таламиш авун, таламиш тавун,

таламиш тахвун, таламиш хыйимир садав гвай затIар гужуналди къакъудун. **Синонимар:** тарашун, чапхунун.

ТАЛАН фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра тарашун.

* **талан авун** гл., ни вуж-вуч садав гвай, садаз авай затI масада вичинди авун. Им яни, къанлу, квехъ авай закон - Гунагъсуз ислагъ инсанар тукIун? Им яни, иблис, квехъ авай план - Халкъар ийиз тарашни талан? Х. Т. Гурхана. **Синоним:** тарашун.

ТАЛАНТ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра гъакъикъат аннамишун патая затдик квай алакьунар.

Синонимар: зиггин, бажарагъ.

ТАЛАНТЛУ прил. асулдай затдик квай бажарагълувал авай. **Синоним:** бажарагълу. **Антоним:** талантсуз.

ТАЛАНТЛУВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера асулдай затдик квай бажарагълувал авай гьал.

Синоним: бажарагълувал. **Антоним:** талантсузвал.

ТАЛАНТЛУДАКАЗ нар. асулдай затдик квай бажарагълувал авай гьал хас яз. **Антоним:** талантсузвилелди. **Синоним:** талантлуз. **Антоним:** талантсузвилелди.

ТАЛАНТЛУЗ нар. асулдай затдик квай бажарагълувал авай гьал хас яз. **Антоним:** талантсузвилелди.

Синоним: талантлудаказ. **Антоним:** талантсузвилелди.

ТАЛАНТСУЗ прил. асулдай затдик квай бажарагълувал авачир. **Антоним:** талантлу.

ТАЛАНТСУЗВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера асулдай затдик квай бажарагълувал авачир гьал.

Антоним: талантлувал.

ТАЛАНТСУЗВИЛЕЛДИ нар. асулдай затдик квай бажарагълувал авачир гьал хас яз. **Антонимар:** талантлудаказ, талантлуз.

ТАЛАНЧИ туьрк. суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра тарашунал машгъулди. Эй терезчи, эй медени къекъеверар, Эй граммар къакъудзавай таланчи, «Девлет» лугъуз акъатнавай къекъерай, Ви рикI динж туш уьмуьрлукъ яз яланчи. А. Ал. Эй терезчи. **Синоним:** тарашчи.

ТАЛАНЧИВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера тарашунал машгъул пешекарвал. **Синонимар:** тарашчивал, чапхунчивал.

ТАЛАНЧИВИЛЕЛДИ нар. тарашунал машгъул гьал хас яз.

ТАЛАШ туьрк. суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра нажахдалди атIузвай кIарасдикай хкатдай гъвечIи кIус. Тар атIудаила, са гъвечIи талаш хкатна вергериз аватна. Ф. Бибахатун. Талашиар ракъун кIусар хью, мишекъатдаказ хкатзавайтIани, тар атIузвайдан гьерекатрай, гьилерин такъатдай, нехирар хкведалди тар ярх жедаиди къатIун четин тушир. Ж. Байрамалиев. КIарасдин тIурар. **Синонимар:** хъвалахъ, чIидгъем, шуьткъвелар.

ТАЛБА араб, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра гъахъсуз, бизнесуз тахсир (карвал). Им мад Гуьзелхана «хуьрйя гъай сусвал» гьалчзавай талба тир. П. Ф. Жуван руг. Аял тарсунай агакъ тавунин делилар ахтармишина, герек жезвай куьмек гана кIандай чкадал и чIавалди ахмурдин, талбадин ван тахъай аялдик чIехибур у рикIивай кичI кутуна. ЛГ, 2004. 30. III. **Синоним:** туьнбуьгъ, буьгътен, фитне, шер.

ТАЛВАР туьрк, т-б., суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра чилелай хкажна самарин, векъерин къав алаз раснавай ацукъдай, ял ядай серин чка. КузватIани аранда яр Ракъини къизмиш, Къил агъадал къезил талвар Тахъурай уьлмиш. П. Ф. Агъ, чилин цифI! **Синоним:** чардах.

ТАЛГУ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра чалагъанрин жуьредин къуш. Гъар са хаин хъана талгу, Кесибар лифер хъанай къван. С. С. Хъанай къван.

ТАЛГЪАНА талгъун глаголдин формайрикай сад. Кил. **ТАЛГЪУН.**

ТАЛГЪУЗ талгъун глаголдин формайрикай сад. Кил. **ТАЛГЪУН.**

ТАЛГЪУН гл., ни низ вуч; -ана; -урай 1) лугъун тавун. Зававай адаз жуван рикIевайбур талгъана акъвазиз хъанач... М. М. Уях хъухъ, лезгийр!: Мада ихътин вахтунда Президентдиз пара къван сагърай талгъана акъвазиз жедаиди! Р. Р. Пуд гьукумдардин ихтилат. Ада къай, жив, марф, палчух талгъуз гъар сеферда цIувад-къад километрдин рехъ яхдиз кечирмишиз хъана. З. Э. Муькъвел гелер. 2) **фикир тагун.** Гъа чарарилай къулукъ ада йиф-югъ талгъана суьрсет кIватIзава. З. Р. Гъажи Давуд. Самурди гилани, гад-къуьд талгъана ван ийизва, анжах ам гъакIан ван туш, ада игит ашукъдин мани давамарзава... З. Гъ. Лезгийрин риваят. Поезд герен-герен келледай, хиперив жанавур кутунвай чубандай хъиз гъарай къвез физва, гъа физва. Йиф талгъуз, югъ талгъуз физва. Н. М. Буба. **Синоним:** лугъун тавун.

ТАЛИГЪ араб, т-б., суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра бахт, къисмет. Вун Халикъди икI халкъ авун чи уьмуьрдин талигъ хъана. Е. Э. Мубарак Исмаил.

ТАЛИМ араб, т-б., суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра чирвал гун, тербияламишун.

ТАЛМУД суц.; чувудрин диндин къилин ктаб. Хашипарайрихъ Инжил, чувудрихъ Талмуд, мусурманрихъ Къуръан ава. ЛГ, 1992, 25. IV.

ТАЛУКЪ¹ прил. са **никай-квекай тир**. Етим **Эминахъ галаз Гъасан эфендидин алакъайриз талукъ тир са затI** заз **гъатнач**. А. Г. Гюльмагомедов. М. М. Гаджиев. Из лингвистического наследия, *Адет яз, юбилейриз талукъ макъалаяр, вири сад хъиз, сугъулбур ва саки сад хътинбур жеда*. А. Къ. Шаирдин экв. *Гафарни крар дуъз текъезвайди акурла, Горбачеван девирда ам партиядин жергейрай экъечIнай ва и кар ада деллламишни авунай, талукъ ксар адан деллрихъ галаз разини хъанай*. ЛГ, 2003, 13. XI.

* **талукъ авун** гл., ни вуч низ-квез **тIваруниз акъудун**. *Халкъдин темадиз къилдин ихтилат талукъ авун герек къезвайвиляй гъилевай макъалада зун халкъ - геройрин къаматар ачух жезвай бине, чIур, майдан хъиз ишлемишунал сергъятламиш жеда*. П. Ф. Тек са рагъ я даимди.

* **талукъ мирес** суц. **мукъва кас; са сихилдин кас**. *«Килиг гъа, - лугъудай чIехи бубади, - пака вини магъледавай флан касдин гададин мехъер ава, аниз вунни алад. Чун талукъ миресар я, атанач лугъун тавурай А. Къ. Нехирбанни лекъ. Цилингрин хуъре БакIуд Севзихан тIвар алай са фекъи яшамии жезвай. Ам Етим Эминан талукъ миресрикай тир лугъуда, абурун тухум вири савадлу ксар хъана*. ЛГ, 1998,3. IX.

ТАЛУКЪАР суц., **гзафв. къ.; -ри, -ра лап мукъва-къилияр**. *Лугъузва хъи, Афизат адан талукъри гужуналди... Ибрагъим лугъудай касдиз гъуълуз хгана*. ЛГ, 1992. *Алакъунар, алахъунар къатIай талукъри ам [композитор Х. Халилов. -А. Г.] къуниши хуъруьн Културадин кIвалин директорвиле тайинарна*. А. Гъажимурадов. Чи рикI алай композитор.

ТАЛУКЪАРУН гл., ни низ-квез вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; *талукъар авун, талукъар тавун, талукъар тахвун, талукъар хъийимир низ-квез ятIани бахш авун, тIварунихъ ягъун*. *Кфилдин сес ашукъ хъанвай рикIин сес хътинди я, ам язавай касдинни а макъам низ талукъарнавайди ятIа, гъа касдин рикIирин гъиссер сад ийизвай, къилдин муъгъуьббатдин кесерлувал авай алат я кфил*. А. Къ. Нехирбанни лекъ. *Алатай йисан дгкабрдин вацра Ргспубликадин милли библиотекада, къве вацра садра акъатзавай литературнохужожественный ва общественнополитический журналар тешикл хъана 50 йис Тамам хъуниз талукъарнавай чIехи мярекат кыле фена*. А. Фет. *Журналрин 50 - йисан юбилей. Гъар гъина ва квез талукъарнавай совещание, съезд хъайитIани, шаирдин яшлувизил ва азарлувизилни фикир тагана адакай советрин цIийи къурулуш пропаганда ийидай кас хъана*. С. Зи Сулейман.

ТАЛУКЪВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера **мукъвавал**.

ТАЛУКЪВИЛИН: * **талукъвилин падеж** суц. **асул, актив падежрилай гуъгъуьнай къезвай падеждин тIвар**. *Талукъвилин падеждин эхирда, адет яз, н жеда*. Р.

* **талукъвилин прилагательный** суц. **затIунин лишан маса затIунихъ галаз авай алакъадалди къалурдай гаф**. *Талукъвилин прилагательныйралди лугъудай лишанар агъуз ва я виниз, гзаф ва я тIимил жедач...* М. М. Гъ. Лезги чIалан грамматика.

ТАЛУКЪУН алукъун глаголдин инкарвилин форма. *Кил. АЛУКЪУН'23*.

ТАЛХ т-б, прил. **инсаф авачир, пис, чIуру**.

ТАМ суц.; -у, -а, ар, -ари, -ара **цун тавуна къалиндиз тарар экъечIнавай еке чка**. *Дагълара, тамара, хелвет дерейра вини гайи зиянрал рази тахъана, са къуз им лап хуъруьн мукъув атана*. Ф. Зиянкар жанавур. *А тамара авай вагъийирини халкъдив гена къил экъисиз тазвач*. З. Э. Йифен тIурфан. *Ада аял вахтар захъ галаз тама акъуднава, таму адаз уьмуьрдин дад чирнава*. З. Гъ, Ахварай авудай аваз. **Синоним: рук**.

* **тамун вак** суц. **къабан**.

* **тамуз фин** гл **кудай кIарасар гъиз тамуз фин**. *Гила гъикIда, фирла тамуз. Низ минетда мад, Яру яц*. Е. Э. Яру яц.

* **тамун харх** суц. **са йисан малариз ем яз гудай набатат**.

ТАМ² [тпам] прил. **вири патарихъай дуъзди тир**. *Чи хуърерин тIварар ахтармишун патал сур чIаварин, юкъван асиррин ва алай аямдин чешмейрикай менфят къачуна кIанзава. Са гафни авачиз, абур вири гъилик авуна, там сиягъ туькIуьрун мумкин туш*. М. М. Чи чкайрин тIварар. **Синоним: тамам**.

ТАМАДА фарс, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра **тIуьн-хъун галаз кыле физвай шадлух мярекат кыле тухузвайди**. *Акъваз, акъваз, гадаяр, Тамададиз гаф ава!* А. С. Ислягъвилин шикилар. *Тамадади нубатдин гаф Салман бубадиз гун мярекатда авайбуру капар ягъуналди къабулна*. А. М. Тахсиркар вуж я. *Чи кIвале чехир хъвадай чIехи карчни авай, адаз тамададин карч лугъудай*. А. Къ. Нехирбанни лекъ.

ТАМАДАВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, илери, -илера. **тамада тир гьал**. *Курабега тамадавиликай азаддаказ менфят къачузва*. Т. А. Мехъер куьтыгъ тахъанмаз.

* **тамадавал авун** гл., ни **тамададин везифа(яр) пеше кыле тухун**. *Чехи бубади тамадавал ийидай мярекатриз и карч вичихъ галаз тухудай*. А. Къ. Нехирбанни лекъ. *Тамадавал ийиз заз хъша лагъанва...* А. Къ. Нехирбанни лекъ. *Карч жагъун тахвур зи чIехи бубади рекъидалди тамадавал хъвунач*. А. Къ. Нехирбанни лекъ. **Синоним: тамадавалун**.

ТАМАДАВАЛУН гл, ни; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; *тамадавал авун, тамадавал тавун, тамадавал тахвун, тамадавал хъийимир тамададин пеше кыле тухун*. - *Хъсан меслят я, - лагъана еке са руфун ва гъаркъуь къуьнер авай тамадавалзавайда*. С. Ярагъви ашукъ Уьзден. **Синоним: тамадавалун**.

ТАМАМ¹ *туърк, прил.* 1) **гъар са патахъай лазим тир ери авай.** Вири тамам михъи либас гъайшла, Тевриз тумаж мягсерар квачиз тахъуй. Е. Э. Къавумдиз. 2) (члехи гъарфуналди - Т) **дишегълидин хас тIвар: Тамам.** Вад аял члехи авуна: Фатима, Мегъамед, Таммам, Зерифа, Зейдуллагъ... М. Ж, «Лувар квай Зугъум» **Синоним:** там [тIам]. **Антонимар:** бегъемсуз, тамамсуз.

ТАМАМ² *нар.* **къадар ва я дережа къалурдай гаф.** Мез ви лал я, япар биши. вилер кур, Гъилер члахъ. квачер къеци, Тамам кур. Е. Э. Нефсиниз, [ЦIарухва]Кулакрин викил хъунухъ къетIен туш хъи, ви фикирар тамам. кулакрин фикирар я. Гъ. Гъ. Колхоз. Гъаятдавай тIанурдиз Авач къе мажал, Фу чразва гъуъруькай Тамам са шешел. А. С. Хцихъ галаз ихтилат.

* **тамам авун** *гл., ни вуч къилиз акъудун, куътягъун.*

* **тамам тушир** *прил.* 1) **вини дережадиндалай агъада авай.** РикIик еке крар кваз атIай, тамам тушир технический образование авай зиринг жегъил кас Бакуди къана хъиз къабулна. А. А. Нажмудин Самурский. 2) **бес къадар авачир.** Гъисабдайла, тамам тушир яцикар, бутылкаяр кIвачихъ яна. Р.

* **тамам тушир юкъван мектеб** *суц, ирид йисуз кIелдай мектеб.* Хуьре аялди чирвилер тербия къачузвай тамам тушир юкъван мектеб кардик ква. ЛГ, 1999. 27. V.

* **тамам тушир предложение граммат.. суц.** **къилин ва я къвед лагъай дережадин членар ахъайнавай предложенидин жуьре.** Тамам тушир предложенияр гзафни-гзаф къве кас сад-садав рахунин (диалогдин) къене гьалтда. Р. И. Гайдаров ва М. А. Атапулатов. Лезги чIал. Педучилище патал учебник.

* **тамам хъун** *гл.* 1) **амачир гьалдиз атун.** Зи хифетрин сан гуналди кхъена тамам жедани? Е. Э. Дуьньядиз. За хифетрин сан гуналди гана тамам жедани? Е. Э. Духтурханадай чар. **Синоним:** куътягъ хъун. 2) **са кар арадиз атана къилиз акъатун.** Эминан 1928 лагъай йисуз акъатай „Хкягъай чIаларихъ" галай сифте гафуна къалуруниз килигайла, абур, шаир къейидалай къулухъ 50 йис тамам хъун себеб яз. акъудайбур я. М. М. Гъ. Шииррин кIватIал туькIуьрайдан патай (1941). **Синоним:** бегъем хъун. '

ТАМАМ *кIус саки.* Лезги чIалал тамам гъейран хъана зун, Акур чIавуз дишегъли, зав луькуьнай. А. С. Лезги чIалан аламатар члехи я.

ТАМАМАР: * **тамамар авун** *гл., ни вуч къилиз акъудун.* Фикирдиз гъваши, эгер чна и крар гилай-галайвал тамамар авуртIа, гъикъван инсанар кIвалахдал таъминариз жедатIа. ЛГ, 2005, 14.1 V. **Синонимар:** тамамарун, къилиз акъудун.

ТАМАМАРУН || ТАМАМУН *гл., ни вуч; -да, -на; -из, -зава; а, -ин, -рай, -мир; тамамар авун, тамамар тавун, тамамар тахвун, тамамар хъийимир* 1) **лагъай кIвалах авуна эхирдиз гъун.** Вун жагъай кас Я бахтавар... ТамамайтIа адан дидар. Е. Э. Ви къаматдиз килигайла. **Синонимар:** бегъемарун, къилиз акъудун, тамамар авун. 2) **къугъун (роль), ягъун, лугъун (макъам, мани).** Ахпа 7-классдин ученик Шабанов Сайдума ва 5-классдин ученик Къазимегъамедов Алияра тамамарай беларусь халкъдин «Фу» сегъне залда авайбуруз пара бегенмиш хъана. Ж 2004,6ЛУ

ТАМАМВАЛ *суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера* **тамам тир гьал.** **Синоним:** бегъемвал. **Антоним:** бегъемсузвал, тамамсузвал.

ТАМАМВИЛЕЛДИ *нар.* 1) **вири.** Ширни рагъ дагъдивай хкат хъана, тIебиат тамамвилелди ишигълаван хъана. А. А. Умуд. Урусатда зегъметчияр тамамвилелди азад хъана чпиз Совстрин гъукумат тешилнава. А. И. Самур. Вун инанмиш хъухъ, эгер Вуна завай кIанарзавай къуллугъ тамамвилелди завай бегъемариз хъанайтIа, зун бахтлу кас яз гъисабдай за. А. Г. Гюльмагомедов. М. М. Гаджиев. Из лингвистического наследия. 2) **вири патарихъай лазим къайдада аваз.** Чи литературадин и мягъкем алакъа ва мукъавал ада халкъдин интересар патал женг чIугуникай, халкъдин яшайиш дуьздаказ ва тамамвилелди къалуруникай ~арадиз къезва. А. С. Жегъил шаиррин яратмишунин бязи месэлайрикай. **Синонимар:** бегъемвилелди, бегъемдаказ, бегъемдиз, тамамдаказ, тамамдиз. **Антонимар:** бегъемсузвилелди, тамамсузвилелди, тамамсуздаказ, тамассуздиз.

ТАМАМДИЗ *нар.* 1) **вири....** вичин вири къуватар цик квай багъдихъ гелкъуьниз серф авуна, къурамат чкайра къелемар ягъун ада тамамдиз рикIай акъудна. А. А. Умуд. Заз акI жедай хъи, на лугъуди, а гафари а куьгъне ихтилатриз цIийи рангар, цIийи дад хгузвай, гуя бадедини Шагъ-Буба халуди чтин ихтилатра тамамдиз лугъуз тахъана амукъай фикирар цIийи къилелай чпи чпиз ачухар хъийизвай. А. Къ. Нехирбанни лекъ. 2) **вири патарихъай лазим къайдада аваз.** Куьгъне хуьре агъалияр амач, анаг тамамдиз харапIайриз элкъвенва. А. А. Умуд. **Синонимар:** бегъемвилелди, бегъемдаказ, бегъемдиз, тамамвилелди, тамамдаказ. **Антонимар:** бегъемсузвилелди, тамамсузвилелди, тамамсуздаказ.

ТАМАМСУЗ *прил.* 1) **лазим тир лишанар бес тежезвай.** 2) **куьч.** зигъиндиз зайиф.

ТАМАМСУЗВАЛ *суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера* **тамамсуз гьал.**

ТАМАМСУЗВИЛЕЛДИ *нар.* **тамамсуз гьал хас яз.** **Синонимар:** бегъемсузвилелди, тамамсуздаказ, тамамсуздиз. **Антонимар:** бегъемвилелди, бегъемдаказ, бегъемдиз, тамамвилелди, тамамдаказ.

ТАМАМУН *кил.* **ТАМАМАРУН.**

ТАМАРБАН *суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра* **там хуьнин къайдаяр къилиз акъудзавайди.** **Синонимар:**

мешебиги, тамухъан.

ТАМАРБАНВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера там хуьнин къайдаяр къилиз акъудзавай пешекарвал. **Синонимар:** мешебегивал, тамухъанвал.

* **тамарбанвал авун** гл., ни там хуьнин къайдаяр къилиз акъудзавай пешекарвал авун. **Синонимар:** мешебегивал авун, тамухъанвал авун.

ТАМАРЗУ || **ТАМАРЗЛУ** туьрк. прил. кIанивилин гиссер авай; вил галай. *КIвачикай хайи чил хкатна, Сивикай - мили хъвер шадлу. Булутриз килигиз ама зун Элифдай ватандин къилел, Дурна хъиз цаварихъ тамарзу, Лув хана аламай чилел. А. Ал. Булутриз килигиз... Мислимат къужахламишна, векъерал буьнжуькъарна севере хъиз тIушунна, вичин къизмишвал рекъидалди лезет къачуна, ам гъамиша вичихъ тамарзлу ашнадиз элкъуьрна. Б. Гь. Заз эвера. Я муаллим, - тамарзлу тегъерда лагъана ада, минет хъуй, идан чиниз килиг:* Т. А. Мехъер куьтыгъ тахъанмаз.

* **тамарзу (тамарзлу) хъун** гл. **вил галаз хъун.** *Тамарзу я дуст акунихъ. Е. Э. Гъазанфераз. Фадлай, тамарзу яз вил алаз акъвазнавай чи кесиб халкъариз Советрин властдин тIям чирун чарасуз я. А. И. Самур. Бязибуру ви намусдал хабарсуз, Хуш налук хъиз, намуссузвал вегъезва. Заз инсанар, къизилдихъ хъиз, са юкъуз Намусдихъни тамарзлу жез кичIезва. М. Б. Заз кичIезва. Амма Алимкентдин жемят дагъда цIийи там кутунихъ тамарзлу тир. А. А. Умуд. Жуван чIалал рахадай касдихъ тамарзлу хъанвай ам рикIик гъалаба кваз пенжердай килигиз ахиукъна. Н. М. Буба.*

ТАМАРЗУВАЛ || **ТАМАРЗЛУВАЛ** суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера вил галай хъиз жедай гъал. *Гададиз акIя хъи, на лугъуди, и квалди вичин бейнида, рикIе са гъихътин ятIани, тайин тушир тамарзлувал, къарихвал твазва, ам къвердавай вичин гъиссерин, вичин дердерин есирда гъатзава. М. В. Гъарасатдин майдандал.*

ТАМАСКЪА туьрк. суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра **викIинин кIаникан кIарас.**

ТАМАШ¹: * **тамаш авун** гл., *вуж низ-квез вилералди аквадайвал авун. Шадвиливди тамаш ийиз хуьруьн гилан кIалубдиз, Ашкъидалди кIватI жезва къе абур цIийи клубдиз. А. Мут. ЦIийи Макъар. Синоним:* килигун.

ТАМАШ² **тамашун** глаголдин эмирдин формалин вариантрикай сад. *Кил. ТАМАШУН.*

ТАМА кIус "килиг гъа, фикир це гъа" манадин гаф. *Эй, дели-дивана. хъанава, тамаш: Ких агъсакъал я, керекул - юзбаи. Е. Э. Дуьнья. Ахпа тамаш, вун виридан гъилерал, тупIарал жеда. З. Э. Арифдиз ишара. - Тамаш, мирес, гададин рангар дегии хъанвай чина вилер атIумна ЦIаруди, мад икI за авур кардин аксиниз экъечIиз, я тахъайтIа зи гафунал гаф эцигиз кIан хъайитIа, ахпа завай туш... Б. Гь. Заз эвера.*

ТАМАША¹ **тамашун** глаголдин эмирдин формадин вариантрикай сад. *Кил. ТАМАШУН.*

ТАМАША² **араб, суц.;** -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) *театрда артистар къугъуналди къалурзавай драмадин эсер. Секинат, акъваз! Хъсан хъана, вунни зи гъиле гъатна; няниз репетициядиз ша; килиг геж ийимир. Тамаша гъазурна кIанда. А. А. Умуд. Ваъ, Селминаз гададал ашукъ тушир, руш Велимета вич тухузвай тегъердиз, адан амалриз тамашадиз хъиз тамашзава. М. В. Гъарасатдин майдандал. 2) къалмакъал. Умывальникдал къазан запун акур ада кIвале са тамаша туна: "Пукъацар яз хана -пукъацар яз рекъинни ийида", - секин жезвачир ам. М. Б. «Жигули».*

* **тамаша авун** гл., ни театрда артистар къугъуниз килигун. *Икъван гагъди зи паб къугъвана, куьне тамашаяр авуна, гила куь папар ракъура, абур сегънеда къугъурай, чна тамашаяр ийин. А. А. Умуд.*

ТАМАШАЧИ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра **тамашадиз килигзавайди.** *Гь. Гъажибегова драматургиядикни вичин пай кутунай. Адан «Адетдин къармахра» (1928 - йис), «Колхоз» (1931 - йис) пьесаяр тамашачийри - еке гъевесдалди къабулнай. Гь. Гашаров. Хайи халкъдин рекъе чан эцигайди. У. Гъажибегован "Гъуьлни паб", Анаран "Тахмина ва Заур", И. Эфендиеван "Вун гъамиша захъ гала", А. Афгъанан "Рушан буба", Гь. Оруджеван "Муьгъуьббатдал гъеле чан алама", Ф. Амирован "Суьгъуьрчи Пери", А. Аквердиеван "Гъажу Мегътидин къилел атай крар" ва гзаф къадар маса пьесаяр тамашачийри гъар сеферда хушвилелди къабулзава. ЛГ, 2004, 26. VII.*

ТАМАШУН гл., *вуж низ-квез;* -да, -на; -0, -ин, -рай, -мир; *тамаш авун, тамаш тавун, тамаш тахвун, тамаш хъийимир вилералди къатIунун. Тамашдай жемят вал гъейран я, Керим. Е. Э. Пагъливан Керим. Сулейманан ша вун мукъвал, Са кIус ваз тамашин, билбил. С. С. Билбил. Надежда Михайловна Гъажиеван кIвализ, музейдиз килигзавайди. хъиз, дикъетдивди тамашзавай. А. А. Умуд. Гъагъ? менгенайра гъатай хъиз, чIакъракъай вичин гъилиз тамашзава мугъман. Б. Гь. ТIварун стхаяр. Кинофильмдиз тамашзавай жемят гъич квазни такъуна, абур сифте мезели, ахпа туршимезе, гъуьгъуьнлай шит-шит ихтилатрал илигна. К, 1985, 24. VII. Ваъ, Селминаз гададал ашукъ тушир, руш Велимета вич тухузвай тегъердиз, адан амалриз тамашадиз хъиз тамашзава. М. В. Гъарасатдин майдандал. Садра таксистдин чиниз тамаша, ам мад вичин эвелан къайдадиз хтана. А. Къ. Нехирбанни лекъ. Синоним: килигун.*

ТАМОЖНЯ урус, суц.; -ди, -да; -ияр, -ийри, -ийра **сергъятдилай са патай маса патаз пар, яракъ акъудун кардик кутазвай идара.** *Бакудин базарриз келемар тухуз жедачни? Жеда, амма таможнядиз пулар*

гайидалай кьулухъ... ЛГ, 2004, 5. VIII.

ТАМУКЪРАЙ гл. амукъ тавурай. Къуй мичИвал тамукърай Мад инсанрин арада, Садни рекъе тамукърай, Садни тахъуй къарада. А. Ал. Вацран мичИер.

ТАМУН прил. 1) там арадиз гъизвай. Абуру тамун гапИалда югъ акъудзавай кицИериз са квекай ятИани хабар гузвай, са куьн патахъай ятИани тагъкимарзавай. А. Исм. Эхирирмиж къув. 2) вагъши, тамара авай.. Сифте йисара захъ галаз са ихтилат-суьгъбетни ийидай, гила зун адаз гъакИан течир тамун инсан хъанва. А. И. Самур. И чилеринни цаварин, къушаринни тамун гъайванрин, вацИунни тамарин шириширдила гъейри маса са ванни япарихъ галукъ тийидай и женнетдин ирсагъиб зун я. А. Исм. Эхирирмиж къув.

* тамун верч суц. тама жедай верч хътин къуш.

* тамун як суц. тамун ничхиррин як; танда лекъвер авай къарникъузрин жуьре..

ТАМУХЪАН суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра там хуьнин къайдаяр къилиз акъудзавайди. Ам гъиле авай кИвалахни акъвазарна къежел экъечИна, тфенгдин лувледиз патрум сухна ва машиндин ван акъатай патахъ гъерекатна, амма машин тамухъандин кИвал галайвал къевезвай. З. Гъ. Ахварай авудай аваз. **Синонимар:** мешебеги, тамарбан.

ТАМУХЪАНВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера там хуьнин къайдаяр къилиз акъудзавай пешекарвал. **Синонимар:** мешебегивал, тамарбанвал.

* тамухъанвал авун гл., ни там хуьнин къайдаяр къилиз акъудзавай пешекарвал авун. Адаз гададихъ галаз кИвалахдин патахъай са суьгъбет ийиз кИанзавай, амма са фикирди ам акъвазарзавай; «За лугъун тавуртИани ада тамухъанвал ийида. З. Гъ. Ахварай авудай аваз. **Синонимар:** мешебегивал авун, тамарбанвал авун.

ТАН¹ тун [thy"] глаголлин формайрикай сад. Кил. ТУН.

ТАН" суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) тарцин, набататдин хилер галачиз амай пай. Цегъ таран дувулрив агалтна ацукънавай, адан къве бацИиди таран тандал чамарарзавай. З. Гъ. Ахварай авудай аваз. Багъда авай жегъыл къелемрин танар гъайванри алаж тавун патал чарчелди кИеви авуна. ЛГ, 2004, 16. XII. 2) инсандин беден. Зи къилелни алач, кИвачелни. Тандал алайди метИерал къван яргъи, са шумуд чкадила пинеяр янавай перем я. З. Р. Зи уьмуьрдин шикилар. Айна гъилик чемоданни кваз хтана. Адан кИвачерал туфляяр, тандал тИарам булушка алай. З. Э. Муькъвел гелер.

ТАНАФУС араб, куьгъ., суц.; ди, -да; -ар, -ри, -ра кИвалахзавайбуру, кИелзавайбуру ял ядай тИимил вахт. Судди танафус малумарна. Абур къарар акъудиз хуьруьн советдин канцеляриядиз фена. А. Ф. Газет. **Синоним:** перерыв.

ТАНГ фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра къепИна пекиник квай аял кутИундай гъаркъуь кашу. Эслиди тадиз тангар ахъайна аялдила пекер алудна. З. Э. Муькъвел гелер. Нек гана. Туна аял къепИна, ават тавун паталди кутИунзава тангарив. А. Ал. Тангар. Къеб такИан аялд хъиз кИарзава епер, Акъатиз кИанзава кИеви тангарай. С. К. Этюд.

ТУНГЪАЛ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра Тунгъал цифер цавун юкъвал кИватИал хъанва, къайгъусуз яз. СА. Тунгъал цифер.

ТАНГЪАХ туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) са яшаринди. - Паб жуваз тангъах авайди хъун герек я, лугъузвай ада. Дуьз гафуниз вуч лугъуда къван? З. Э. Кек галкИизва. 2) дережа. - Килиг, килиг, ибурун тангъах аку, алай гъал аку... Ибурукайни газет кИелдайбуру хъанвай замана я ман! А. Ф. Газет 3) жемьятдин арада гаф ише фидай, кесерлу гъал. Гила зи фикир ихътинди я: куьне чи тангъахда авай ва чпел чИалах жедай гадаяр чирна гъиликди ая. Чун абурухъ галаз гуьруьшимши хъана ихтилатар авуна кИанзава. Я. Ш. Гъахъ квахъдач... и муаллимдин хътин иляпИани гъваш, галстукни, гъадандаз ухшар мичИи пенжекни. Спелар мад за хиритИнава. Жизви къванни жуван тангъах кутугай ксариз муькъва ийин. Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз. Къуй кИелрай дидеди, - лагъана за жува жуваз, къуй дамахрай вичи хайи веледал - Алемдин тангъах авай шаир хъел. А. Къ. Гилигзава.

ТАНИШ¹ туьрк, прил. алай вахтунилай вилик чидай. Вири хуьруьнвийриз хъиз вичизни гъар садан тИвар чидай и таниши элдин юкъвай адаз гъвечИзамаз вичин рикИи чИугур са руш жагъуриз кИанзава. Б. Гъ. Заз эвера... цИайлапанри дагълар экуь ийизвай, ва гъар сеферда таниши чкаяр акурла, рикИ мадни сугъул жезвай: хуьруьв агакъун гъич фикирдани къаз жезвачир. З. Гъ. Лезгийрин риваят. - Я Къадуч стха! - сада эверна. Сес танишиди я. З. Э. Рамзият. **Антоним:** таниш тушир.

ТАНИШ² суц.; -да, -да; -ар, -ри, -ра алай вахтунилай вилик чидайди. Захъ гъар са хуьре танишар ава. З. Э. Муькъвел гелер. Чна, куьгъне танишири, хвеш-беш авуна, за куьрелди жуван дерди кИелна. Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз. **Синоним:** чирхчир.

* таниш авун гл., ни нив-къев, нихъ-къвехъ галаз вуж-вуч ятИа лугъун, чирун. Амма Эмин чна рикИелай ракъурун веже къведач. Ада чун алатай девирдин пис, эйбежер гъаларихъ галаз таниши ийизва. М. М. Гъ. Сифте гафунин чкадал. **Синонимар:** танишарун, танишвал гун.

* таниш тушир прил.; вуж-вуч низ чин тийир. Гъуьлягъ цин къилихъ акъвазрай машиндай сифте къве

таниши тушир итим эвичІнай, ахпа, таниши тир асани цава къуна, - *Матваи халу*. М. Б. Зун къенвач. *Зун садлагъана, кегькир хъана, амукънай*: . таниши тушир дагъдин къекъуьнра гьалтай такабурлу суван къунар, инлай-анлай къурху кваз къарагъай сваларин уьфтер, къуд патаз атир хъченвай цуькверин хунчаяр рикІелай алаатай хъиз тир... Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз. *Бирдан адан далудилай вичиз таниши тушир са чими шей инихъ-анихъ губуІ жез баишламишна*. А. Исм. Эхиримжи къув. **Синоним**: таниш.

* **таниш хъун** гл., *вуж-вуч нихъ-квехъ галаз, нив-квев вердиш хъун*. Сулейман азербайжан халкъдин культурадихъ, фольклордихъ, ашукърин манийрихъ ва искусстводихъ галаз мукъувай таниш хъана. М. М. Гъ. СтІал Сулеймана азербайжан чІалал туькІуьрай шиирар. *Маргъухъандин гъекъ хуш я заз, Темпел инсан таниши тахъуй*. Ш-Э. М. Зи дуьа. - *Сифте зун квев гъиле гъил амаз, чина вил амаз таниши жен*. Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз. **Синонимар**: танишвал гун.

* **таниш-билиш** суц. **вич ва вичиз чидайди(-бур)**. *Ам кесерлу, таниш-билиш гзаф авай кас тир*. А. А. Нажмудин Самурский. *Нагагъ вичиз таниш-билиш кас аватІа, килигиз, ада вил экъуьрна*. А. А. Пад хъайи рагъ. *Ада таниш-билишар гена са шумуд рикІел гъана*. З. Э. Рекъер сад туш. **Синоним**: чирхчир.

ТАНИШАРУН гл., *ни вуж-вуч нихъ-квехъ галаз, нив-квев; -да, -на; -а, -ин, -рай, -мир; танишар авун, танишар тавун, танишар тахъун, танишар хъийимир* **никай-квекай ятІани малуматар гун**. *Пакад юкъуз Къазимегъамеда абур Советдин кІвалахдихъ ва юлдаширхъ галаз танишарна*. А. И. Самур. *Туьквендиз (гъахъайбур, вичиз складда садахъ ийидай парар ава лагъана, ада къецихъ акъудна. Къеняй тІуб агалдна, зунни вичин алакъунрин «тежрибадив» танишарна*. Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз. **Синонимар**: таниш авун. танишвал гун.

ТАНИШБУР¹ прил. **таниш** прилагательнидин гзафвилин къадардин форма. *Конвертдал «Адресат и адресда яшамии жезвач» лагъана кхъенвай гафарин хатІарни танишбур я*. А. Къ. Нехирбанни лекъ. *Сигнал агакъайдалай къулухъ Титова гужлу "Ил " лув гудай зулунихъди гьална. кІаникай аквазвай чкаяр танишбур тир*. ЛГ, 2004, 26. VII.

ТАНИШБУР² суц.; -у, -а **таниш тир ксар, затІар**. *Айвазалай гъейри, зи фикирдалди, адаз ина танишбур авачир*. Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз.

ТАНИШВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера **таниш тир гьал**.

* **танишвал гун** гл., *ни низ сада масадаз жув вуж ятІа, лугъун, жувакай ихтилат авун, малуматар гун*. - Чан Рустам, *им чи мугъман я. Куьнни, стха, яргъал акъвазмир, нуш хъуй, неъ-хъухъ. Нубатсуз кефияр чІурмир. Сад-садаз ширин хъухъ, танишвал це*. Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз.

ТАНИШВИЛЕЛДИ нар. танишвал хас яз.

ТАНИШДИ¹ прил. **таниш** прилагательнидин теквилин форма. Кил. **ТАНИШ**.

ТАНИШДИ² суц.; -а || -и, -а **таниш тир кас, затІ**. -*Вичин кар адаз вичиз хъсандиз чида. Амма, зи фикирдай, - давамарна танишда, - заз ам тах кимиди, гъа са чІавуз вич-вичив гвайди хъиз аквазва*. Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз. *Танишдан кІвал суракъна, адан гъаятдиз гъахъунни, къапа-къап са рушал, гьалтна*. Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз. -*Хайи турпагъ суракъзавай танишдиз килиг*. И. Гъ. Регъуьни жез, *дикъетдивди килигзава ЯбатІай цІийи танишдиз*. А. Исм. Эхиримжи къув. *Кам вилик техийиз акъвазнавай цІийи танишдилай мад сеферда гъайифрин цІугъар алахъна*. А. Исм. Эхиримжи къув.

ТАНК урус, суц.; -уни, -уна; -ар, -ари, -ара **тупунай ядай гужлу яракъ авай, чархарал гъаркъуь зунжурар алай дяведин машин**. *Дяведа танкар, маса машинар, гимияр, самолетар къвердавай гзаф шилемшизавай*. А. А. Нажмудин Самурский... *Махачкъаладин патарив танкариз акси хандакІар ягъунин ва окопар эгъуьнунин крарани иштаракзавай*. ЛГ, 2004, 15. VII.

ТАНКАРИН прил. **танкаралди яракъламинавай**. *Са шкалой, 1985 - йисуз, армиядин жергейриз къуллугъ ийиз тухвана Криворогда, танкарин къушунда, къве йисуз къуллугъна*. ЛГ, 2004, 26. VII. *Фронтдин муькуь участокра чи къушунар виликди фенвай, ина лагъайтІа, душман гъелелиг кІевиз акъвазнавай, танкаринни пияда къушунрин гъужумри рази жедай нетижайрал гъаначир*. ЛГ, 2004, 26. VII.

ТАНКИСТ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри. -ра **танк гьалдайди**. - *Иоь! АкІ хъайила ам танкист хъайи Гъабибан гада я ман?! Манишлагъ!. Манишлагъ!.* Б. Гъ. Заза эвера.

ТАНКОВЫЙ: * **танковый часть** урус, суц. **танкаралди яракъламинавай часть**. *Суьруь хъиз, поезддай авудна, чун, армияда къуллугъиз гъанвайбур, Туркменистандин Теджен тІвар алай са гъвечли шегъердин патав гвай танковый часть галай патахъ гьална*. А. Къ. Аскервал башламишай югъ.

* **танковый училище** урус, суц. **танкистар гъазурун патал кІелдай чка**. *Зун, высший образование авай аскер хъуниз килигна, Ташкентдин патав гвай Чирчик шегъерда авай танковый училищедиз офицеррин курсариз фин лазим тир*. А. Къ. Фу гадарунин буйругъ

ТАПАН [тпапа^н] суц.; -ди, -да; ар, -ри. -ра 1) **руфунар аватайла, алукІдай затІ**. 2) **бязи алатрин чархарилай чархарал гьалднавай ва абур элкъуьрзавай затІ**. **Синоним**: къайиш.

* **тапанар алатун** гл. **хъел атуниқди гъарай эвер авун**. **Синоним**: къапарай акъатун.

ТАПАН прил. 1) **гъакъикъатдив къан тийизвай**.. *Ибрун арадани фекъийрикай пис ягъанат ийизвай, абурун*

тапан вязер, абурун нефс, чинин азгъунвал, къве ччин алайвал ва ихътин маса мурдар хесетар пислемшизавай шишр ава. М. М. Гь. СтІал Сулеймана азербайжан чІалал туькІуьрай шиирар. Совет девирдин къурулушиди - и кар саки вирибуруз малум я - а къурулуши са чпиз кІандайвал «хуьз» хъайи тапан гьакимри зи бубадин уьмуьр яваши-яваши чІулаварна. З. Къ. "Чуьнгурдин сим хъиз рикІин дам атІайла..." Анжах чидач, гьакІ алдахар ийизвай, Вибур вири тапан кинер жедайди. Г. Селимова. За хъийидач усалвал. Чна фикирзава хъи, тапан буюьгтенри республикадин интересриз, адан халкъарин мурадриз жаваб гузвач. ЛГ, 2004, 15. VII. 2) **рикІин сидкъидай тушир**. Къайитмаза, вичин саягъда кІуфук тапан хъвер кваз, Сабираз машинда акъахун теклиф авуна. З. Э. Рекъер сад туш. Уьмуьрдин рехъ текдиз финиф залан я. Тапан дуитар гъарма сад са илан я. С. Яман юкъуз чир жеда. **Синоним: къалп. Антоним: халисан.**

ТАПАНВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера дуьз тушир гьал. Абурай [мисалрай. - А. Г.] чал гьамишалугъбур тир темаяр - хъсанвал ва писвал, дуьзвал ва тапанвал, мердвал ва намердвал - дуьшуьш жеда. "Самур" журн., 2002, № 5. **Синоним: къалпвал. Антонимар: дуьзвал, халисанвал.**

ТАПАНЧИ туьрк, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра са гъиле къадай тум галай гуьлле алай яракъ.... тапанчидал гъил эцигна, дестедин вилик акъвазна, хабар къуна: - Куьн гъинай я, жегъилар? С. Муслимов. Цицигъ-наме. Амни Джохар Дудаев дуитар тир. Чечнядин вице-президент Зелимхан Яндарбиева адаз [шаир Адаллодиз. - А. Г.] пишкеш яз тІвар алай тапанчи гана. ЛГ, 2004, 15. VII.

ТАПАРАР таб существительнидин гзафвилин къадардин форма. Кил. ТАБ.

ТАПАРАРУН гл., ни, низ; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; тапарар авун, тапарар тавун, тапарар тахвун, тапарар хъийимир дуьзвал авачир гафар, ихтилатар авун. [Зарлишан]. Бахтикъара тахъай бала, вуна закай тапарарзава гъа. Н. И. Гьакимрин папар. Тапарармир, тапархъан, вуна заз мус лагъанай? А. М. Тахсиркар вуж я.

ТАПАРХЪАН суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра тапарар ийидай хесет квайди. Алдатмишида тапархъанди темягъкар: Са тамашун къве шигъидихъ яз хъана. А. Ал. Рубаи. Дуьз гаф рахун гунагъ ятІа, зи гунагърин кІвал къакъан я. Тапархъандин вилин къене зун цуьцухъ я, зун акъван я. М. М. Им вуч регъв я? Гъа са вахтунда къаравилийра жемят ахмакъ, темпел, мискъи, лагълагъчи, тапархъан ксарални хуььрезва... Гъ. Гашаров. Сифте гаф.. Тапархъандин, квез чир хъухъ, эхир жедайди пехир. С. А. Рекъерин дафтардай. **Синонимар: тапрукъ, яланчи, тапаррин кІватІ [чувал], тупчи, яланчи.**

ТАПАРХЪАНВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера тапарар ийидай хесет пеше тир гьал. Икъван гуьрчег дуьньяда душманвални уюнбазвал, угъривални гъарамзадавал, лутувални тапархъанвал ава лагъана гъич фикирдизни гъиз жедайвал авачир. А. Къ. Мал цаваравай савдагар ва я рикІелни алачир командировка.

ТАПАРХЪАНВИЛЕЛДИ нар. тапарар ийидайдаз хас амалралди. И кар тапархъанвилелди Ивана къилизни акъудна... ЛГ, 2004, 16. IX.

ТАПА: * **тапа-тап** суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) тап-тап сесерин ван. Вагъабан къапудилай винелди фидайлани, агъадалди вичин кІвализ хуькведайлани, къасухдай кІвачер чилел кІевиз гьалчна тапа-тапдин ванер акъудда. М. В. Гъарасатдин майдандал. 2) тап-тап сесерин ван ванер къилеллаз. Жандармаяр атана БалкІанраллаз тапа-тап. Х. Т. Дагъустандин баркаллу рухваря.

ТАПАНА нар. маса гафариз-чІалариз яб тагана, фикир масанихъ желб тавуна. Гагъ-гагъ яб це тапана Жуван руьгъдин сесиниз. А. Къ. «Са сеферда».

ТАПАС суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра къушран, гъайванди кІвачин зангунилай кикерал къван чка. СикІрени вилик квай тапасдив къачуна къуьлиз-къуьлиз, ам къулу-къулухъ хъана. Ф. Кесибдин хва Къагъриман. Мез гуз, тапас вине кваз, Чуьхуьз жеда чин ада. Ш-Э. М. Кац, Виряй экъечІнавай гамшишдин тапасар хътин гъутаралди иви экъичнавай вилер тІушунна. З. Гъ. Балугъдикай ахвар.

ТАПОЧКА (ТАПУЧКА рах.) урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра кІвалин къене алуқІдай кІвачин къаб. -Куь сусваз гаф авач. Гъамиша гъилера ацІай пакетар аваз хкведа. Ада квез шегъердай вуч хкизва?... - са еке пакетда аялдин пек-лек жеда, муькуьда - вичин дегъишлук, перем, тапучка... Пуд лагъайдани - ичІи баллонар, аялдин горшок. Т. А. Девирдин шикилар.

ТАПРАК туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра гъвечІи чувал. Хкажна тапрак гъар сада вичин, Бегъем пар хъана, ацІана машин. А. Мут. Цийи багъ. Дишегълийри неинки гамар, гьакІ рухвар, гъебейар. тапракар, гуьлуьтар, элжекар (бегълеяр) ва маса шейэрни хразвай. С. Муслимов. Цицигъ-наме.

ТАПРУКЪ суц.; -ди, да; -ар, -ри, -ра тапарар ийидайди. **Синонимар: тапархъан, яланчи, тапаррин кІватІ [чувал], тупчи.**

ТАПТАГЪ* **таптагъ хъун** гл., вуж-вуч 1) кІур гуникди кІеви хъун. Ам вацІун хайдай агъуз, яру ригедин юкъвай инсандин кІвачи гатана таптагъ хъанвай шуькІуь жигъирдайгъуз эвичІна. А. Къ. Нехирбанни лекъ. 2) **лигим хъун**. Вири крарай акъатна революциядин рекъе таптагъ хъанвай Къазимегъамед хътин кас гъикІ икъван фад душмандин туруна гъатнайта, Агъмедан къил акъатзавачир. А. И. Самур.

ТАПУС суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра кІвалин майишатдин затІар твадай къен авай затІ. - Чан бала, - лагъана дидеди, нефес-нефесдихъ текъвез, датІана угъ-угъ авунивди. -АвтІа тапусда са вад юкІ хун ава. З.

Э. Зулун пеш. Бубадивай къачур чирвилерин тум за тапуста туна хуьн дуьз къведач. С. Ярагъви ашукь Уьзден.

ТАПХУР суц., -ди, -да; -ар, -ри, -ра балкандин пурар кутлундай чул. Къисмет хъанач тапхурни лит, Къула гимии чул хъана. А. Ал. Крчар алай лам. **Синоним:** смьтлар.

ТАПШУРМИШУН гл., ни вуж-вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; тапшурмиш авун, тапшурмиш тавун, тапшурмиш тахвун, тапшурмиш хъиймиш са вуч ятлани къилиз акъудун теклифун. Къаравулдиз вичел тапшурмишнавай шей хуьдай мумкинвилелай угъридиз ам чуьнуьхдай мумкинвал гзаф ава. А. А. Лезгияр. Вуна фена исятда Агъмедазни Мегъмедаз иниз эвера. Зун атанвайди хабар це! - тапшурмишна Къазимегъамеда. А. И. Самур. Фетали ханди вичин наибар тир Къубар бегдални, Ягъия бегдал Шамахидиз къвезвай урус савдагарар яшамии хъун патал са карвансара эцигун тапшурмишна. ЛГ, 2003, 14. VIII.

ТАПШУРУГЪ суц., -ди, -да; -ар, -ри, -ра къилиз акъудун мажбури тир кваллах. # ~ гун, ~ къилиз акъудун... вин, Мусани къачуна, Тарикъулидинни Мурсалован патав Къазимегъамедан тапшуругъ къиле тухуз фена. А. И. Самур. Ахпа ада и барадай райондин чилерин отделди ганвай тапшуругъ мад сеферда келна. З. Э. Муькъвел гелер. Амма вун кар алакьдай кас яни, тушни чаз чир хъана канда, вуна чи са тапшуругъ къиле тухун лазим я. Къ. Къ. Клири Буба.

ТАР¹ [ттар] фарс, суц.; -ци, -це; -ар, -ари, -ара 1) чилик дувулар кваз, тандал гъар патарихъ фенвай хилер алай яргъал йисарин уьмуьр авай набатат. # ~ аклурун, ~ атлун, ~аз акъахун, ~ай эвичлун, ~цин хилер, ~цивай яргъа хъун, ~цив мукъва хъун. Виридалайни къакъан тар Америкада ава. Адаз секвоия лугъузва, Секвоиядин тандай индейцийри клуьд метрдин яргъивал авай туннель эгъуьнна. ЛГ, 2004, 17.1 V. Тарцизни, амай набататриз хъиз, дувул, тан, пешер, цуьквер ва къене тум авай емишар (майваяр) жеда. З. К. Тебиат чирун. Чи майишатдин "Гуьней " твар алай участокда 100 гектардин майданра ичерин, чуьхверрин, къенсийрин, хутарин тарар авай хъсан багъ кутунвай, чна виниз тир бегъерар кватл хъийизвай база тешикнавай. ЛГ, 2004, 26. VII. 2) куьгъ. **рак агалун патал аник кутадай яргъи кларас.** ☀ 1960 - йисарин сифте къилералди тар суьществительнидин актив падеждин норма яз къве вариантни - тарци ва тара - къалурзавай (кил.: М. Г. ЛЧЮС, 1955). 1964 - йисалай анжах тарци яз гъисабзава (кил.: М. Г. Г., Р. И. Г., У. А. М. ЛЧЮС, 1964-2001). Чунни и дегишвили терефдар я. * **айванд(ин) тар, гамун тар, гийин (гигин) тар, ичин тар, къепин тар, къулан тар, мегъуьн тар, симин тар.**

* **тар ягъун**¹ гл., ни **хак кутуна агалун.** За ракларин тар янава, - лагъана бадеди.

* **тараз яклев яда тамуз ван хуьй лугъуз (лагъана) мисал** 'садаз лугъуда виридаз ван хуьй лагъана' **манадин мисал.** [Къайитмаз]. Хандиз хийир гузвай и хуьрунбурун гъуьрметдай за ваз инсаф ийизва. За тараз яклев ягъизва, тамуз ван хуьрай лугъуз. Рекъай акъатайда вичин чандилай гъил къачурай. Х. Т., Къ. М. Ашукь Саид. Тараз яда яклев тамуз ван хуьй лагъана. И. Гъ. Рубайяр. Л Им чехи бубади эвели-эвел Севзиханан тараз язавай яклев тир. Севзихан вич къил куьрсна ацукънавай, акварвал, яклев хъсандиз галуьнавай. А. Къ. Нехирбанни лекъ.

* **таран къиб** суц. **тарцин хилерал, пешерин кланик клев жедай гъвечли къиб.** Таран хъипрехъ галаз инсанри гзаф вахтара пис рафтарвал ийида. Им абурукай бегъем чирвилер авачирвиляй арадиз къвезва. "Самур" газ., 2005, 26.I. ☀ Таран къиб ибардин чкадал тарцин къиб ишлемишун литературный члалан къайда чурун яз къабулун лазим я... Таран хъипер хурушум члавуз ва я йифиз экъечлдай гъайванар я. Юкъуз абур теклевна ва я маса клеви чкайра чуьнуьх жеда, йифиз тлуьн жагъуриз экъечлда. Абуру йифиз жедай, гъавиляй къушарин хурук акат тийидай хуьруьн майишатдин зарарлу гъашаратар неда. Таран хъиперин менфятлувал гъа идакай ибарат я. Душманрикай хуьн патал таран хъипери махсус ни галай агъу (бутофеин) чара ийида. Таран къиб кьур гъайванди ам тадиз гадар хъийида. Инсан патал а агъу зарарлу туш. Таран хъиперин и менфятлу къетленвилер чидай гзаф инсанри абур чпин багълара хуьда. Таран къиб инсандив фад вердиш жеда, ада гъатта инсандивай тлуьнни къачуда. Таран хъипрен вилерин иервал вуча! Абур къизилдин тав ганвай къацу, чулав махпурдин ранг алайбур я. Акунрай мешребсуз и гъайванди инсанриз гъикъван хийир гузва! Гъавиляй таран хъипрехъ галаз пис рафтарвал мийир! "Самур" газ., 2005, 26.I.

ТАР² [тһар] фарс, суц.; -ди, -це; -ар, -ари, -ара макъамар ядай симер алай музыкадин алат.

* **тар ягъун**² гл., ни **тардай музыкадин сесер акъудун.** Тар ядай кас мехъер авай дарвазриз Аватдачни и дагълара абурдай? А. С. Ваъ, завай вун...

ТАРАГУЛ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра эркек члиж.

ТАРАГЪАЖ фарс, суц.; -ди, да; -ар, -ри, -ра къиникъ жазаламишнавайди рекъидайла куьрсардай стун. Лишанар кутуна, гъиле-гъил аваз мехъерни авуна. Амма зун гъуьлуьз, тарагъаждиз тухузвайди хъиз, фена. А. М. Киф атлайди.

* **тарагъаждиз акъудун** гл., ни вуж **куьрсарна кьин.** «Александр тарагъаждиз акъудда», - Куш кушзава Симбирскидин мецанри. А. С. Вилик жерге. Лашун хурук кутуна гатазвайбурун, тарагъажриз акъудзавайбурун агъузардин ванцяй Дербент ацлана. А. И. Самур.

ТАРАЗУМ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра хамуниз тварар акъатдай квалдин азар.

ТАРАКАН урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра кIвалин пипIера ламувилелай жедай, экуьнихъай кичIе пепе. Хулиганар тараканриз ухшар я, МичIи тинIе абур залум затIар я. Абур катда - на садра экв куькIуьра: Хулиганар тараканриз ухшар я. И. Гь. Хулиганар тараканриз ухшар я. **Синоним:** тарун.

ТАРАТИ кил. **ТИРАТИ.**

ТАРАШ фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра гужуналди чарадан мал жуваз къакъудун патал ийидай гьерекат. Аллагъди яргъазрай, кар я, эрменийри тарашар башламишайтIа вучин, чи гьал гьикI хъуй? - фикирлу яз Гьажирамазана ихтилат башламишна. А. И. Самур.

* **тараш авун** гл., ни вуж-вуч масадбурун шейэр гужуналди, къанунсузвилелди къакъудун. Дели къудуцI хъана юлдаш, Фугъараяр ийиз тараш. Е. Э. Наиб Гьасаназ. Чпин девлет тараш авур Къачагъдиз хъыз килигзава А. С. Дидедин къисас.

* **тараш-талан** рах., суц. масадбуру гвай шейэр гужуналди, къанунсузвилелди къакъудун, вичиз къун. Дуьнья тараш-талан жеда... П. Ф. Туьтуь-Бике. **Синоним:** таламишун, къачагъвал.

* **тараш-параши хъун** рах., гл. сада-садавай къакъудун, чуьнуьхун. Вири тараш-параши хъана, ЗатI гвачирди угъраши хъана, КIукини ваъ, са кIураши хъана. Чуьнуьхайди фараши хъана, Рахунни кваз сараши хъана. М. Ж. Куьтягъ хъана жибинда пул...

ТАРАШУН гл., ни вуч; -да. -на: -а, -ин, -рай, -ин, -мир; тараш авун, тараш тавун, тараш тахвун, тараш хъийимир 1) масадан шейэр гужуналди, къанунсузвилелди къакъудун, жуванди авун. Абуру кесиб халкъар мичIивиле туна тарашзавай... А. Ф. Бубадин веси. Халкъдин девлет тарашиз, вине къадай чеб Буьндугъуррин туьтуьниз вегъизва къе еб. А. С. Зи бубади. Чи лезги халкъдикай рахайтIа, ам чуьнуьхун, тарашун квачиз. намус, инсанпересвал вине къуна яшамши жезвайди я. ЛГ, 1992, 31. X. Дугъриданни, яракьлу бандитрин къаст чкадин колхоздин мал тарашун, халкъ рекъелай алудун тир. ЛГ, 2003, 25. XII. Жуйреба-жуьре фондарай халкъдивай тарашинавай пуларихъ чтихъ акъван дерин чирвилер авачир бязи авторри абурукай ктабар кхъизва ва жуьреба-жуьре "ахтармишунар" къиле тухузва. ЛГ, 2004, 26. VII. 2) маса гузвай шей гурлудаказ къачун. **Синоним:** таламишун. * **хуьр тарашайда вичин хур гатада.**

ТАРАШЧИ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра масадан шейэр гужуналди, къанунсузвилелди къакъуддайди, жуванди ийидайди. Амма контроль зайиф хъайи бязи чайра зегъмет чIугун тийиз муьфтехурвал ийизвай тарашчиярни кими туш. И. В. Чирхчир. Шегъердин мусурман халкъари туьркверин тарашчияр гзаф зурба шадвилелди къаршиламишна. А. И. Самур. Гила къачагъриз, къучийриз, угърийриз, тарашчийриз, лутуйриз ва ада гатай кавхайриз, судуйриз хвеша жеда. Гь. С. Кири Буба. **Синонимар:** таланчи, чапхунчи.

ТАРАШЧИВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера масадан шейэр гужуналди, къанунсузвилелди къакъуддай, жуванди ийидай гьал. **Синонимар:** таланчивал, чапхунчивал.

* **тарашчивал авун** гл., ни масадан шейэр гужуналди, къанунсузвилелди къакъудунал, жуванди авунал машгул хъун. Эхиримжи са шумуд йисуз ада са десте аскерарни гуьгъуьна аваз патарив гвай магъалра рекъер атIуз, хипер чуьнуьхиз тарашчивилер авурди гъич садан рикIелни аламачир. З. Р. Гьажи Давуд. **Синоним:** чапхунчивалавун.

ТАРАШЧИВИЛЕЛДИ нар. тарашчивал хас яз. **Синоним:** чапхунчивилелди.

ТАРЕЛКА урус. суц.; -ди, -да; -яр, -йри. -йра жими ва я кIеви хуьрек твадай дерин тушир гьяркъуь ачух къен авай къаб. Эхиримжи гафар япухъ галукъайла, Шаперидин гъилевай тарелка тасуниз аватна. Шихшамилаз такIан хъана. А. А. Лезгияр. Истиканар, тарелкаяр ругзава... А, С. Дидедин къисас.

ТАРЖУМА араб, суц.; -ди, -да; -яр, -йри. -йра са чIалан гафар маса чIалалди гунуг. СтIал Сулейман урус чIалал малум Николай Ушакован, Семен Липкинан, Эффенди Капиеваз масабурун таржумаяр цIарба-цIар урус чIалаз элкъуьрайдини Гьажибег Гьажибегов тир. Гь. Гашаров. Хайи халкъдин рекъе чан эцигайди. **Синоним:** перевод.

* **таржума авун** гл., ни вуч са чIалан гафар маса чIалалди гун. Эхъ. Таржума ийидайла, чна гъа и зулумкарвилакайни са къве келима кутада. Б. Гь. Большевикдин руш. - Ша вуна хъайитIани заз таржума ая ада вуч лугъузвайди ятIа, адан рикIик вуч кватIа, адаз гъи хуьрек гъазурдатIа хабар яхъ. А. Къ. Нехирбанни лекъ. Гьам заз пара бегенмиш хъана. За а затI гъасятда таржума авунай. З. Гергерви. Бакъарей Бакъураякай нагъил. **Синоним:** перевод авун.

ТАРЖУМАЧИ туьрк, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра маса чIалан гафар, ихтилат чидай чIалалди гудайди. Надир рахадайла..., вич бегъемдиз гъавурда акъун тавур гафарни патав ацукънавай таржумачидивай аста ванцелди хабар къазва. З. Р. Гьажи Давуд. Таржумачи рушари адан гафар ирид чIалалди тикрарзава. Гь. Къ. Къуй гъамиша рагъ хъурай! **Синоним:** переводчик.

ТАРИКЪАТ || **ТЕРИКЪАТ** || **ТИЕРИКЪАТ** араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра мусурман диндин пуд дережадикай са дережа. Нагагъ ваз гуз кIан хъайитIа несигъат, Гумукъич вав гъич шарият, я терикъат. Е. Э. Гъая авачир паб. Я гъакъикъат, я шарият, я терикъат гъинава? Е. Э. Гъинава? Гьам шарият, гьам тIерикъат, Ачух я ваз дуьз гъакъикъат, Нурламишна руьгъдин къамат, Я шейхерин шейх, Мегъамед. Х. Къ. Шейхерин шейх.

ТАРИФ¹ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) са нин ва я куьн ятлани еридин вини дережадикай лугьудай хъсан гафар. Ви тарифдин гафар ава. Е. Э. Назани. 2) куьч. шел-хвал. И азардин ава "тариф". - Йикъалай къуз беден зайиф... Е. Э. За вуч ийин, аман, Ребби. Итимвилиз герек авач тарифар, Алчахвилиз пачагъвални куьмек туш. А. С. Итимвилиз герек авач тарифар...

* **тариф авун** гл., ни нин-куьн... са нин ва я куьн ятлани еридин вини дережадикай хъсан гафар лугьун. Баку, за ви тариф ийин: Жегъилрин майдан Баку Ф. къариди нез башилашина ва яклун тлеамлувилин тариф авуна. З. Э. Муькъвел гелер. Пагъ, авур къван тарифар зи! Пагъ, чугур къван гъайифар зи! Х. Х. - Душмандин тарифар тИмил ая, Мирзе-Кафи. Ваз чизва хъи, Душмандин тариф авурдакай заз хуш къвен тийидайди. З. Р. Гъажи Давуд. Гъурметлу Ибрагъим!...25 йисалайни идалай вилик, ви яратмишунри цуьк ахъайзавай члавуз, за ви са гзаф шишрин тариф авунай, са бязибурун лагъайтла - синих. Б. С. Нагагъ суалар авачиртла. Са Зуьгъре - «Диде» тамашада къугъвазвай Зуьгъре гуьзелвилин тариф авуналди, муькуь Зуьгъре - «Фундугъбега» къугъвазвай Зуьгъре эйбежервилин синих авуналди гуьзел я. И. Гъ. Лезги сегънедин рапрап. Лезги мелен ийиз тариф, Сажидин я куь дуст, ариф... С. Лезги мехъер. Зун хъсан сухта я, за Къуръанни миъидаказ келиз чирнава лугьуз ада зи тарифарни авуна. ЛГ, 2003, 2. Х.

Синоним: тарифун. **Антоним:** синих авун.

ТАРИФ² араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра са рекъяй илимдин малуматдин къетленвал ачухардай гафар. гафарин кIватIла. # предложенидин ~, глаголдин ~, давленидин ~.

ТАРИФАРУН || **ТАРИФУН** гл., ни нин; -да. -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; тарифар авун, тарифар тавун, тарифар тахвун, тарифар хъийимир са нин ва я куьн ятлани еридин вини дережадикай хъсан гафар лугьун. Ихътин рикI ачух халу мадни атурай лугьуз, абуру и невягъра авай къван булахрин, къубуйрин, клунтIарин, синерин тарифарзава. Б. Гъ. ТIварун стха. Гъикъван вуна тарифарда Тамуман, Пачагъдин руш туш хъи ам са тIвар авай? А. С. Папа гуьбулуьз. Ахпа, чна чаз къурушивиди гъайи кIвегъедин тарифардай, абуру чни тIуьр афаррин... Р. Гъ. Зи ирид стха. И миливал, и верцIвал, экуьвал Тарифардай гафар заз гъикI жагъурай? М. М. Чир хъурай. Рахазвайбур зи бубадин Тарифариз эгечIна... М. Б. Яхун верч. **Синоним:** тариф авун. **Антоним:** синих авун.

ТАРИФЛУ прил. тарифдиз лайих. Абурухъ, а вахтунда суьруьйрив гекъгайла, гзаф тарифлу кицIер авай. Э. Бабилов. Йифен чинерар. Хъуьлуьдрин хътин тарифлу келемар Самур дередин хуьрера гзаф ава. ЛГ, 2004, 5. VIII.

ТАРИФЛУДАКАЗ нар. тарифар авуниз хас яз. Виликдай лагъайтIа, ада чи колхоздин председателвиле тарифлудаказ кIвалахайди тир. А. Шагъмарданов. Майишатдиз регъбервал гуникай веревирдер.

ТАРИФУН кил. **ТАРИФАРУН**.

ТАРИХ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) арадиз атай йикъалай нин-куьн ятлани уьмуьр. Тарих авайвал, таб галачиз кхъин лазим я. М. М. Лацу лекеяр. Абуру фикрзавайвал, тарихдин фактор чир хъайитIа, къве халкъдин арада мидявал гъатда. М. М. Лацу лекеяр. 2) рекъем(ар). Са вахтунда Лезгистанда тарихар рикIел хуьдай къейибурун къадар къаз. А. С. Элди гъисаб ийидайла эсирар. Сурун къванцел къве тарих я Кхъидайди къейила. С. РикI дарих я. 3) хъайи кар, кIвалах. Гуьлнран тIварцIи рикIел хканвай тарихди заз са жизвини секинвал ганач. Н. М. Къизилдин хтар. **Синоним:** история.

ТАРИХЛУВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера тарихдин маналувал...«Шарвили» эпос лап геж чапдай акъатна, амма и карди и вакъиадин тарихлувални Чехивал са кIусни агъузарнач, гена, аксина, уьлкве, халкъар чкIай вахтунда и таб акъатуни чи халкъдин руьгъдин садвал мягъкемаруниз къуват гана. А. Къ. Шаирдин экв.

ТАРИХСУЗ прил. тарих алачир.

ТАРИХЧИ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра тарихдин рекъяй пешекар. Зун тарихчи алим я, за гъакъкъат ахтармишвава. Ахтармишдайла заз гъахъни нагъахъ малум хъана. А. А. Пад хъайи рагъ. Гележегда чи алими арабрин тарихчийрин ктабрай лезгийриз талукъ малуматар кIватIна халкъдив агакъарун чарасуз я. М. М. За нин бахт чуьнуьхна.

ТАРИХЧИВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера тарихдин рекъяй пешекарвал.

ТАРКВ суц.; -уни, -уна; -ар, -ари. -ара 1) серг гатадай гъвечIи элкъвей кьил галай кIарас. 2) агалзавай ракIинихъ вегъедай яргъи кIарас.

ТАРКУЦ суц.; -ди, -да; -ар, -ри. -ра хипен йис миъи авун патал тукIуьрнавай алатдин са пай.

ТАРЛАН туьрк, шишр, суц зарбдиз лувар ахъайна фидай вагъши къуш. Лачин туьлек, тарлан хъайила яваш, ТипIрез агъавал кIан я дуьньяда. - Дуьнья гургъагур. **Синоним:** кард. 2) (чIехи гъарфуналди - Т) эркекдин хас тIвар: **Тарлан**. - Мехъеррал, дах, чна Тарлан Мамедов гъида, -зарафатарни ийизвай... М. Б. "Жигули".

ТАРМАР фарс: * тармар авун гл., ни вуч тахъай гъалдиз гъун. Цурра гъахъна КускафтIарар, Фад ая на Абур тармар¹. Ф. **Синонимар:** пучун, тармарун.

* тармар хъун гл., вуч авачир, тахъай гъалдиз атун. Шарвиледи лаи галтадна, Вагъшияр фад тармар

хъана. Ф. **Синоним:** пуч хъун.

ТАРМАРУН гл., ни-куь вуж-вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; тармар авун, тармар тавун, тармар тахвун, тармар хыйимир тахъай гьалдиз гъун. Сад-къве сятни арадай фенач - абурун къушунар тармарна. Ф. Кесибдин хва Къагъриман.

ТАРМАЧ нугъ., суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) хара, кIватIал. Са гьафте къван вахт алаатайла, Гъамидан терс кагъаз Салегъав агакъна: Ам са тармач газетринни журналрин къула авай. А. А. Пад хъайи рагъ. 2) пулуни кIватI. Вичи адаз са шумуд сеферда тармачралди пулар ракъурнайтIани, Гъамидан къилел писликвал гъида лагъана, хиве къунайтIани, ам гъеле еке нетижайрив агакънавачир. А. А. Пад хъайи рагъ. **Синоним:** пачка.

ТАРПНА нар. садлагъана. РКП (б)-дин окружкомда кIвалахзавай вахтунда вичин къилел атай са дуьшуьш тарпна адан рикIел хтана. З. Э. Муькъвел гелер. КицI хейлин вахтунда вичин къвалан гъа са чкадиз килигиз акъвазна, ахна тарпна ана акI кIуф эцянай хъи, налугъуди адаз вичин къвалан буш къуна паддай къаст авай. М. В. Гъарасатдин майдандал. Мад квезни чизва хъи, зи рикIел акъалтай кар за тарпна къилизни акъуддайди. Н. Ш. КIвалин референдум.

ТАРС араб, суц.; -уни, -уна; -ар, -ари, -ара 1) сада илимдин рекъяй чирвал гудай масада (масадбуру) а чирвал къачудай тайин вахтунда къиле фидай мярекат. - Зун тарсарикай хкатда, зун гуьгъуьна амуькъда, диде! Къ. М. Дуствилин цIай. *Бес школадиз физвай аял гъикI жеда? Ам чна тарсунихъай галуддани?* З. Э. Рамзият. *Тарсарни башламиш хъувуртIа, пис жедач. С. Ярагъви ашукъ Уьзден.* 2) илим чирун патал тайин кIвалах. - *И кIвале гъвечи чIавуз къве стхани ксудай. Ина абуру тарсарни кIелдай.* З. Гъ. Бубадин кIвал. 3) куьч. хийирлу фикирар, къейдер. Урус чIала гайи тарсар, зи хва, ви бубадин рикIелай гъич садрани алатдач. А. С. Хцихъ галаз ихтилат.

* **тарс гун** гл., ни низ 1) илимдин чирвилер ахъаюн. Ассимиляциядин рекъер гзаф авай: лезгияр жавабдар къуллугърал тайин тийин, мектебра дидед чIалалди тарсар тагун, радио, газет къадагъа авун, лезги аялар дидедиз хъайила документа чара миллет кхъин ва мсб. М. М. Лацу лекеяр. *Гъа икI, акваз-акваз, хайи чIалар терг жезва, рекъизва. Ихътин татугай гьал арадал атунай нивай хабар къада: тарс гузвай муаллимдивай, чIал ахтармишизавай алимдивай ва я политикдивай?* Х. Шайдабегова. Дидед чIал чируниз артух фикир. 2) са. кар къилиз акъудун патал сада масадаз герек тир гьерекатар лугъун. - *Къей хва, лагъана Къембера, вуна садра за къван йикъар къазанмиша. Ахна тарсар це.* А. А. Лезгияр. - *Ваз вуч аватIа чидани, вуна заз тарсар гумир. Колхоздин председатель зун я.* З. Э. Муькъвел гелер. [Гъуьруьханум]. - *Ву-у, чи вилериз мад вуч аквада? Я гуж хъайиди, акI ятIа, адаз тарс гузвайди вун я ман. Вай-гъарай, я гуж!* З. Э. Гуьлзада. *Ибур заз зи сифте пациент хъайи, чи халкъдин рикI алай шаир Хуьруьг Тагъира гайи тарсарикай я.* А. Э. Шаирдин тарсар

ТАРТ нугъ.. суц. еб авай гьерт.

ТАРТА суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) аскIан чIар алай кицIин жинс. - *Ери, киса кван садра,- гъарайна инсанди, аквадай гьаларай, адаз зунни акунва ва гъужумдиз физ гъазур хъанвай тартаяр акъвазарна.* З. Гъ. Лезгийрин риваят. *Къилича кицI зунжурдай акъудна. Тартади гъасятда къур галай патахъди чапхунна.* М. В. Гъарасатдин майдандал. 2) рахадай, къал-къиж ийиз гъазур кас. *Заз акурд туш ихътин тарта, Кими туш сивикай хата.* С. С. Бязи къанба. **Синоним:** кицI.

ТАРТАРЧИВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера буругъдин къуллугъчивал. *ШапIрус чIугъаз жегъил чIавалай, гъеле Бакудин нафтIадин мяденра тартарчивал ийидайла, вердиш хъанайтIани, амма тенбекдиз ада ийидай майил масад тир.* Ж. Байрамалиев. КIарасдин тIурур.

* **тартарчивал авун** гл., ни буругъдин къуллугъчивал авун. Бакуда къве йисуз къван нафтIадин мяденра тартачивал авуна. А. А. Лезги халкъдин къве вилинни нур шаир.

ТАРТИБ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) гзафдиз авайбур чеб-чпив къадай гьал. *Вичин сагъвал тартибдиз хквердавай Тагъир халу зи къайгъударвилени жез башламишна.* А. Э. Шаирдин тарсар. 2) лазим тир гьалда сад-садан гуьгъуьнал алайвал. *Асан Нуьдурбегова чIехи ва муракаб месэляяр гьалдайла, са тартиб, къайда хуьниз датIана еке фикир гузвайди я.* ЛГ, 2003, 27. XI. **Синоним:** къайда.

* **тартибдик кутун** гл., ни-куь вуч къайдадик кутун. *Малум хъайивал, цIийи препаратди кIарабдин мефтIедин кI валах тартибдик кутазва.* ЛГ, 2003, 13. XI.

ТАРТУ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра кIарасдикай гъар жуьредин нехишар атIудай къве тум галай алат Арабадин къвалал алай яцикда рекъе герек жедай алатар аватIа аку: рекъуьч, тварк, руцIугул, тарту, гъилин мишер, запундин кIус... К, 1988, 23. XI.

ТАРУН суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра къвечиIил тежедай лувар квай, вуч хъайитIани недай майишатдиз зарар гудай гъашарат. *ВутI катин зун, эв акунвай тарун хъиз, Дуьзен туна кутIал рекъиз, къебила Беябурна, мичI жагъуриз мезредаи?* И. Гъ. Ярашугъ. **Синоним:** таракан.

ТАРХУ прил. иви кумачирди хъиз аквадай, дакIун квай. *«Де гила вуна вуч лугъудатIа лагъ, фикирна Играмудина, тарху якIар алаз беден зурбаз аквазвайтIани, чинин рангар михъиз шуьтруь хъанвай.* Я. Я. Са

фурун вакIар.

ТАРЧ суц.; -уни, -уна; -ар, -ари, -ара **яргъи къурай кIарас**. *Ацукъдай зи чIехи бубани яхун, тарч хътин Мустажиб мегъуьн кIарасрикай цIай хъувунвай къулан патав ва абуру чник ахвар акатдалди ширин ихтилатар ийидай*. З. Р. ЧIехи бубадин тIуьнар. *Ацукъ хъана руш тарч хътин гададал, Адан рикIиз, гуьгъуьлдиз ам килигнач*. И. Ш. Къудар.

ТАРЧИ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра **тар ядай пешекар**. *ТIарам хъана цIикъвед симни тарчидин гъилик, Тезенагдик - де дурум це! - акъатнавай тIвар*. И. Гъ. Рубаияр.

ТАС¹ суц.; -уни, -уна; -ар, -ари. -ара 1) **недай хуьрек ацукънавайбурун вилик гъидайла, ишлемишдай гъяркъуь къаб**. *Эхиримжи гафар япухъ галукъайла, Шаперидин гъилевай тарелка тасуниз аватна*. А. А. Лезгияр. 2) **гъил-кIвач, пек-лек чуьхуьзай яд къадай къаб**.

ТАС² суц.; -уни, -уна; -ар, -ари. -ара **садра ацукъна нардрал (шеш-бешрал) къугъвадайла, гъалибвили** пуд партия.

ТАСВИР кил. **ТЕСВИР**.

ТАСМА араб, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра **са вуч ятIани кутIундай парчадин затI**. **Синонимар**: лент, цIирх.

ТАСМАЛ кил. **ДАСМАЛ**.

ТАТ фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **Дагъустандиз Ирандай атай миллетдин тIвар; чувуд**. *И кIунтал алай Мамраш лагъана тIвар ганвай хуьр татри кутурди я лугъуда*. Къ. М. Рекъин риваятар.

ТАТАБ: * **татаб(ар) хъун** гл., *вуж-вуч къекъведайла, са патахъ алукуьдай гъалдиз атун, алукуьн*. *Хъана гада татабар, Къарагънамаз чилелай...* Ф. Къванцин гада. *Гагъ ам вич, гагъ балкIан татаб жез, я Аллагъ, я Аллагъ лугъуз-лугъуз саламатдаказ а патаз акъатна*. З. Э. КУТВ-диз фена. *Са арада, гъакI ятIани, татабар хъана, ам вацIуз аватна*. Б. Гъ. ТIварун стхаяр.

ТАТАЗ тун глаголдин инкарвилин форма. Кил **ТУН**

ТАТАР¹ [thatar] **тат** существительнидин гзафвилин къадардин форма. Кил. **ТАТ**.

ТАТАР² [thatar] суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **Волга вацIун къерехра яшамиш жезвай, чебни туьрк чIаларикай садал рахадай миллетдин кас**. *Азербайджан чIал чидайди татарин гъавурда акъада*. Р.

* **татар къиф** суц. **къиф хътин гъвечIи вагъши гъаван**. **Синоним**: цимил къиф.

ТАТУГАЙ прил. **кутуг тавур...** *ракъун рекъин болтар, гайкаяр, гъатта рельсерни алудиз тухузва*. *Чина ахътин татугай крар авач*. ЛГ, 2003, 13. XI. *Гъа икI, акваз-акваз, хайи чIалар терг жезва, рекъизва*. *Ихътин татугай гъал арадал атунай нивай хабар къада: тарс гузвай муаллимдивай, чIал ахтармишизавай алимдивай ва я политикдивай?* Х. Шайдабегова. *Дидед чIал чируниз артух фикир*. *Зиянар арадал хкун патал амуькзавайди са кар я: газовикар арбитраждин суддиз вугун*. *Им акъалтIай татугай кар хъанва*. ЛГ, 2004, 12. VIII.

ТАТУГАЙВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илери, -илера **кутуг тавур гъал**. *Селим бубади лугъудайвал, инсанриз аквазвай вири татугайвилерин тахсир дяве тир*. А. Исм. *Зи лацу балкIан*. *Къецепатан чIаларин институтдин доцент Элекбер Къубатова «Къудратлу такъат» («Диалог» журнал № 7, 23ноябрь 1989-й) макъалада, лезгийрикай, хинелугъвийрикай, къирицIвийрикай ва маса халкъарикай рахадайла, гзаф татугайвилериз рехъ ганва*. М. М Чун гъвечIи халкъ туш. *Вич михъи кас хъиз къалуриз районда гзаф татугайвилериз рехъ гайи и секретарди райондин мектебра дидедин чIалал тарсар гуниз, урус чIалал мектебар ахъаюниз хейлин манийвал гана*. М. М. *За нин бахт чуьнуьхна? Амма яшайшидин гъихътин татугайвилер хъайитIани, Тагъира шад зарафатдивди жаваб гудай; «Жедай крар я...»* К. К. Шаирдин килфетар.

ТАТУН атун глаголдин инкарвилин форма. Кил. **АТУН**.

ТАТИУН атун глаголдин инкарвилин форма. Кил. **АТИУН¹**.

ТАТИЛАР куьгъ., суц.; -ри. -ра **йисан къене кIелайла, кIвалахайла, яргъалди ял ядай вахт**. **Синонимар**: каникулар, отпуск.

ТАФАВАТ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **къве шей сад-садав гекъигайла, абурун арада жезвай чаравал**. *Гъикъван зурба я зинни ви тафават...* Е. Э. Гъалимат. *Лезги чIаланни азербайжан чIалан грамматикайрин арада лагъайтIа еке тафават авайди малум я*. М. М. Гъ. СтIал Сулеймана азербайжан чIалал туькIуьрай шириар. *Куьре наречие асул гъисабдалди чнихъ тайин тир умуми лишианар ва гъардахъ вичиз хас тир къилдин тафаватвилер авай пуд диалектдикай ибарат я: гуьне диалект, яркIи диалект ва къурагъ диалект*. Р. И. Гъайдароз. *Лезги чIалан диалектология*. **Синоним**: фаркъ.

ТАФАВАТВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера **сад-садав гекъигайла, абурун арада жезвай чаравал**.

ТАФАВАТВИЛЕЛДИ нар. **сад-садав гекъигайла. арада чаравал аваз, тафаватвал хас яз**. **Антоним**: тафаватсуздаказ.

ТАФАВАТЛУ прил. **сад-садав гекъигайла. чаравал хас тир**. *Абур са чIалал рахазва, амма нугъатар*

тафаватлу я, сад масадан гъавурда са гужуналди гъатда. А. А. Пад хъайи рагъ. *Чи халкъдин къадим суваррин арада "КІару" иллаки тафаватлу я. Адаз гъакІни "Пинийрин сувар" лугъуда. "Самур" газ., 2002, 25.1V. Синоним: фаркълу.*

* **тафаватлу хъун** гл. *вуж-вуч сад-садав гекъигайла, чаравал хас хъун. Бендер художественный жигъетдай таъсирлувилелди, яшайишдин гъакъикъи шикилар къалуруналди тафаватлу я. Гъ. Гъ. Гашаров. Сифте гаф. Зегъметда тафаватлу жезвайбурун гъевес жуьреба-жуьре къайдайралди генани хкажзава. ЛГ, 2003, 13. XI. Синоним: фаркълу хъун.*

* **тафаватлу яз** нар. *сад-садав гекъигайла, чаравал хас яз. 2003 - йисан нетижайриз килигна, республикадин амай дагълух районрилай тафаватлу яз, Ахцегъ районда зегъметчийриз, юкъван гъисабдалди, виридалайни къакъан мажибар (235 манат пул) ганва... ЛГ, 2004, 15. VII. Рагъметлу арифдар Агъед Агъаева гъахълувилелди къейднай хъи, маса халкъарин поэзиядилаи тафаватлу яз, анжах лезги шишратда "гъарда вичикай хан ийида" лагъай гафар ава. Ж. Жамалов. Гъуьрметлу жен || ЛГ, 2004. 26.VIII.*

ТАФАВАТЛУВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера тафаватлу тир гъал. *И касдин тафаватлувал адан амалар, къекъуьнар ва къамат маса жуьрединди тир. И. В. Чирхчир. Синоним: фаркълувал.*

ТАФАВАТЛУВИЛЕЛДИ нар. тафавалувал хас яз. **Синонимар:** тафаватвилелди, тафаватлудаказ.

Антоним: тафватсузвилелди, тафаватсуздаказ.

ТАФАВАТЛУДАКАЗ нар. тафаватлу гъал хас яз. **Синоним:** тафаватвилелди. **Антоним:** тафаватсуздаказ.

ТАФАВАТСУЗ прил. сад-садав гекъигайла, чаравал хас тушир. **Антоним:** тафаватлу.

ТАФАВАТСУЗВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера тафаватсуз тир гъал.

ТАФАВАТСУЗВИЛЕЛДИ нар. сад-садав гекъигайла, чаравал хас тушир гъал хас яз. **Синоним:** тафаватсуздаказ. **Антонимар:** тафаватвилелди, тафаватлувилелди, тафаватлудаказ.

ТАФАВАТСУЗДАКАЗ нар. адетдинди хъиз, къетІен са гъиссни авачиз. *Яваши-яваши, чтизни хабар авачиз, юлдашивал, дуствал муьгъуьббатдиз элкъвена, ва са юкъуз акуна хъи, Гъамидан нубатдин чар Зелфиди тафаватсуздаказ кІелна. А. А. Умуд. Синоним: тафаватсузвилелди. Антонимар: тафаватвилелди, тафаватлудаказ.*

ТАФАКУРУН т-б, гл., ни; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; тафакур авун, тафакур тавун, тафакур тахвун, тафакур хъийимир **фикир авун.** *Даим дерин тафакурдай, Душиманарин зигъин курдай, Тамам дуьньядиз чукІурдай Вичин ишигъ экуьнин гъед. С. С. Эекънин гъед.*

ТАФТ фарс, суц.; -уни, -уна; -ар, -ари. -ара **винелай чІугунвай хамунал тупІаралди музыкадин макъамар ядай къезил алат.** *Нагагъ истиканар эцигнавай пІатІнус, тафтунин чкадал ядай кас хъанайтІани, ам къуьл авуниз гъазур тир. А. А. Лезгияр. Ма цІуд манат - устІардиз - «Къачагъ Неби» ягъ!... Ресторанда гъатнава ван тафтунин... А. С. Жуваз душман жемир вун.*

* **тафт ягъун** гл., ни **тафт алатдай макъамар ягъун.** *Мирзеюсуфаз свас Къизтамум Сийид имидин шарабанда аваз гъана. Дахди чІагъан, ва адахъ галаз за тафт ягъиз, мехъер шад гъалара аладарнай. С. Зи Сулейман.*

ТАХ фарс, т-б., суц.; -уни, -уна; -ар, -ари, -ара 1) **са шумудакай хранвайбурукай, ибарат тирбурукай сад.** *Цилинин тах атІана, "Р. 2) куьч. фикирдин хел... драмаяр сад-садахъ галаз вахтуналди ва эвелдилаи эхирдалди гъерекатда авай ксаралди сад туш, автордин фикирда авай идеядалди, адан манадик кутунвай къвед лагъай тахуналди сад я. Ф. Асланова. Ханбиче Хаметовадин драматургиядикай. * **къве тахан гъарф, некІедин тах атІун, са тахан гъарф.***

* **тах кимиди** суц. **акъулдиз зайифди, къариба амалар акъатдайди.** - *Вичин кар адаз вичиз хъсандиз чида. Амма, зи фикирдай, - давамарна танишида, - заз ам тах кимиди, гъа са чІавуз вич-вичив гъайди хъиз аквазва. Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз. ☼ "Лезги чІаланни урус чІалан словарда" (1966-й) и ибара са гаф яз (тахкими) ганва. Чи фикирдай, ам Орфографиядин словарда (2001 -й.) къабулнавайвал, къве гафунин уьлчме яз, кхъин дуьз я.*

ТАХАЙ прил. 1) **диде-буба чара тир, са руфунилай тушир.** # ~ руш, ~ вах, ~ стха, ~ гада, ~ аялар. *Хъанач хъанач къван са къарини къужа. И къаридизни хъана сад хайи руш, сад тахай руш. Ф. КІватІаш. 2) **жив алад тавур.** ~ буба, ~ диде. *И кар аквазвай тахай диде хъилий рекъизвай: бес жечни, гишила тазвай, зулумдик квай тахай руш ракъариз-варъариз къалуриз тежедай хътин гуьрчегди жезвай. Ф. Бибихатун.**

ТАХАЛЛУС араб, ктаб, суц.; -да, -да; -ар, -ри, -ра; **жува-жуваз шаирри, писателри, фамилиядин чкадал, къабулнавай хсуси тІвар.** *Ахпа са тІимил геж хъиз шаирди [Х. Тагъира. А. Г.] республикадин «Социализмдин пайдах» газетдин редактор Исмаил Вагъабоваз хабар гана: «А квез шишар ракъурзавай Хъутунхъ Али (Алирзадин жегъил вахтарин тахаллус гъа ихътинди тир) гележег авай шаир я» Р. Исаев. Алирза Саидован яратмишунра хайи чилин къамат. Дагъустанда Советрин девирда вич Адалло (литературадин тахаллус) яз машгъур хъайи 72 йисан яшда авай шаирди вич гуьгъуьллудаказ властрин гъиле вугун къетІна. ЛГ, 2004, 15. VII. Синоним: псевдоним.*

ТАХВУН тавун глаголдин формайрикай сад. **Кил. ТАВУН.**

ТАХЛУКЪ кил. ТАЛУКЪ.

ТАХМА: * **тахма гапур** суц. **къакъара авай гапур**. *Къе пакамаз аз ам акуна. Хъсан чухвар алай, юкъва симиш тахма гапур, къвалалай тапанчияр вегъенвай, къвачелни хурумдин чекмеяр алай.* Ф.

ТАХМИНАН¹ араб, прил. **дуъм-дуъз тушиз, дуъзвилиз мукъва тир**. *Тахминан гъисабралди џипуд колхоздивай 1600 га, са куь колхоздивай 1700 га багълар кутаз жеда.* А. А. Лезгияр.

ТАХМИНАН² нар. **дуъм-дуъз тушиз, дуъзвилиз мукъва яз**. *Эмин хайи ва къейи вахт дуъм-дуъз малум туш, анжах бязи малуматралди тахминан тайин ийиз жеда...* М. М. Гъ. Шииррин къватІал туькІуьрайдан патай (1941). *Лезги халкъдин ва адан культурадин тарихдиз важиблуди, къетІенди маса месэла я: араб, фарс, туьрк гафар лезги чІалаз гъикІ атана, а гафарин бине тахминан шумуд лагъай виш йисарай къвезва;..* М. Алипулатов.. Лезг" чІалан машгълардай грамматикадай материалар.

ТАХСАРА суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) **чили** кІан, сур. 2) **обр. нив рахазватІа, ам бегъемсуз тирди къалурдай гаф**. *Куьне умуд кутур тапан зерятди Аквада куь дуван, жин, дев шуъшедай Акъудайбур - тахсараяр! - бинедай.* И. Гъ. КъецІи руша.... *Киџин туьмерри вичиз шадвал гузвайтІани, Тамума наз гудай: «Квахъ ман, я тахсара. Зун канІ гвайди я. КанІ чІур жеда зин».* М. В. Гъарасатдин майдандал.

* **тахсарадиз фий!** *межд. 'къий' манадин ибара.* *Вун тахсарадиз фий, икъван шум куьруь.* Е. Э. Тума къ яц. - *Агъ, ам тахсарадиз фий! Къе жегъл береди чухвай туртур, пака карабра гъадай кпул я вах, кпул!* Ш. Исаев. Кпул я, вах.

ТАХСИР араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **авур чІуру кар, кутуг тавур кар**. *Тахсир вуч хъуй, Эмин икІ куз?* Е. Э. Гъарай, эллер!. *Селим бубади лугъудайвал, инсанриз аквазвай вири татугайвилерин тахсир дяве тир.* А. Исм. Зи лацу балкІан.

* **тахсир <кваз> хъун** гл., ник **чІуру, кутуг тавур кардин иеси яз гъисабун**. *Паб, гъуьл хъана сад тушиз сир, Мегер ян зун на къур есир? Нагагъ кватІа закни тахсир, Ая кван успат, гъуьзел яр.* С. С. Гъуьлуьнни папан гъуьжет. *А заманадин инсанрик тахсир квачир, тахсиркарар залумар тир. Абуру кесиб халкъар мичІивиле туна тарашзавай.* А. Ф. Бубадин веси.

* **тахсир кутун** гл., са ни *вуж ятІани чІуру кІвалах авурди яз къун, чІуру кІвалах са нин ятІани хиве тун.* *Кесибдик вуч тахсир куьне кутазва?* Е. Э. Цилингар. *Къуллугъдин рекъай кутадай тахсир жугъун тавурла, абуруз хуьре са тІимил гъая экъичай дишегъли аваз, адав седридила Махачкаладиз шикаят ийиз туна.* А. А. Лезгияр. *Куьне рушак гъавая кутамир тахсир.* А. Ал. Баллада. *Бакуда яшамии жезвай зи руш адан гъуьлуь, вичин диде къена лугъуз тахсирар кутуна. дустагъда тваз туна.* ЛГ, 2003, 4, XII.

ТАХСИРВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера **тахсир квай гъал**. **Синонимар:** тахсирлувал, тахсиркарвал. **Антоним:** тахсирсузвал.,

ТАХСИРВИЛЕЛДИ нар. **тахсирвал хас яз**.

ТАХСИРКАР суц.; -ди, -да; -ар, -ри **тахсир квайди**. *Ахпа, жемятдин разивал аваз, тахсиркарриз ихътин жазаяр гана...* Ф. Гъуьлуьн руш. *И кардин тахсиркар ви гъуьл я.* Ф. Савдагардин папанни фекъидин къиса. *Гуя ванџин лепеди анихъ гадрай Гуьдекани «вичин чІалалди» тахсиркарриз туьнбуьгъар авуна.* Б. Гъ. Заз эвера. *Тахсиркар хуьн патал Циџигърин мискІандин сад лагъай мертебада къилдин кІ вал къазамат авай.* *Ана тахсиркар са куьруь вахтунда, Къасумхуьрел хутахдалди тадай.* С. М. Циџигъ-наме.

* **тахсиркар авун** гл., ни *вуж тахсир квайди авун.* *Камалов Адил тахсиркар авунай.* Къ. М. Дагъларин деринрин булахар.

ТАХСИРКАРВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера **тахсиркар тир гъал**. *Чи чиликай вичиз мугиз кІанидан Гъл хайитІа, тахсиркарвал жедали, А. С. Рекъевай дуст... хак акъатнавай тахсиркарвилерин вилик пад къуна, гъам общественный ва гъам хуси майишатра малдарвилин хипехъанвал, саларбанвални магъсулдарвал артмишдай серенжемар къабулна...* ЛГ, 2004, 15. VII. *Гъа са вахтунда абур инанмиш я хъи, Дагъустандин чилел ара датІана тикрар жезвай ягъсуз тахсиркарвилери амай республикайрин крайрин ва областрин агъалийрин рикІерни секин тазвач...* А. Исм. Квахънавай инанмишвал.

* **тахсиркарвал авун** гл., ни **тархсирдин кар къилиз акъудун**. *Тахсиркарвал авурдан хъиз Зи къил хура гъатзава.* А. С. Хъихъ галаз ихтилат. *Тахсиркарвал авуначтІани, къайгъусузвилай чпин хиве жавабдарвал гъатзавайди абуру инкарзавач.* ЛГ, 2002, 12. IX. *Наркотикар ужуз туш эхир. Еке пулар регъятдиз жагъидач. Гъавилай абур залан тахсиркарвилер авуниз мажбур жеда,* А. Гъамидов. *Зарафат туш, тІегъуьн я.*

ТАХСИРКАРВИЛЕЛДИ нар. **тахсиркар тир гъал хас яз**.

ТАХСИРКАРУН гл., ни *вуж-вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; тахсиркар авун, тахсиркар тавун, тахсиркар тахвун, тахсиркар хъийимир тахсир квайди яз гъисабун.* *Са бязибур тахсиркарна вахтарал...* Е. Э. Девран, гъей!

ТАХСИРЛУ прил. **тахсирдин кар къилиз акъуднавай, тахсир квай**. *И кардин тахсирлу вунни я, юлдаш Мерданова.* З. Э. Муькъвел гелер. **Антоним:** тахсирсуз.

* **тахсирлу хъун** гл., *вуж-вуч тархсирдин кар авурди хъун, тахсир квайди хъун.* - *Яз гъакІ я, амма язух*

гъайван тахсирлу тушир... Гъайванар садрани тахсирлу жедач. Тахсирлубур гъамиша инсанар я... Ваз и муьгъ аквазвани? ~ ада муькъуьн сивел кам эцигуник хев кутазвачир, адаз са вуч ятІани важиблу гаф заз лугъуз кІанзавайди аквазвай. А. Къ. Нехирбанни лекъ. **Антоним:** тахсирсуз хъун.

ТАХСИРЛУВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера тахсир квай гъал. **Синоним:** тахсирвал, тахсиркарвал. **Антоним:** тахсирсузвал.

ТАХСИРЛУВИЛЕЛДИ нар. тахсирлувал хас яз. Шапериди тахсирлувилелди къил галтадна; А. А. Лезгияр. **Синоним:** тахсиркарвилелди, тахсирлудаказ. **Антоним:** тахсирсузвилелди.

ТАХСИРЛУДАКАЗ нар.. тахсирлу яз. **Синоним:** тахсиркарвилелди, тахсирлувилелди. **Антоним:** тахсирсузвилелди, тахсирсуздаказ.

ТАХСИРСУЗ' прил. тахсир квачир. **Антоним:** тахсирлу.

* **тахсирсуз хъун** гл., вуж-вуч тархсирдин кар тавурди хъун, тахсир квачирди хъун. **Антоним:** тахсирлу хъун.

ТАХСИРСУЗ² суц. -да, -да тахсир квачир кас. Тахсирсуз тахсирлу авунни игитвал туш. А. А. Пад хъайи рагъ.

ТАХСИРСУЗВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера тахсир квачир гъал. **Антонимар:** тахсирвал, тахсиркарвал, тахсирлувал.

ТАХСИРСУЗВИЛЕЛДИ нар. тахсир квачир гъал хас яз. **Синоним:** тахсирсуздаказ. **Антоним:** тахсиркарвилелди, тахсирлувилелди

ТАХСИРСУЗДАКАЗ нар. тахсир квачиз. **Синоним:** тахсирсузвилелди. **Антоним:** тахсиркарвилелди, тахсирлувилелди, тахсирлудаказ.

ТАХТ фарс, суц.; -уни, -уна: -ар, -ари, -ара 1) ацукъун патал тахтадикай, къулуникай раснавай чка." Атана пуд варз алатна, пачагъ и рушни галаз гъамамдиз физ гъазур хъана, гадани пачагъдилаи вилик хваран некни гваз фена, тахтунин кІаник чубъуьх хъана. Ф. Гъуьлуьн руш. КІанзава ваз ацукъ цуьквер тахтунал, Амай ничхиррин из дуван, бахтавар. Е. Э. Билбил. 2) шагъ. пачагъ. вичин къуллугъ къиле тухудайла, ацукъдай чка. Шаир къени амазма чи рикІера. Пачагъ фадлай гадарнава тахтунай. А. С. Зулумкарди туруналди хел яна... Урус пачагълугъдин тахтунал Петрдин стхадин хендеда руш Анна Ивановна атана... З. Р. Гъажи Давуд.

ТАХТА фарс, суц. кІарасдикай махсус алатралди раснавай къелечІ затІ. Тахтадални терез алай. патални къакъан, са юркунал ихътин малумат алай... А. А. Лезгияр. КІвалин тахта тунвай чил чубхуьдай, кІвачин къапар: ботинкаяр, калушар, чекмеяр миьхдай. ЛГ, 2002, 15. V. 1948 лагъай йис тир. Хуьруьг Тагъир Тагъирхуьруьн Къазмайрал тахтаяр къачуз заводдиз къевезва. ЛГ, 2003, 9. X. **Синоним:** къул.

* **тахта кесек** туьрк, суц. ишлемишунин къайдадиз гъанвай тахта. Пунни дирек, тахта кесек чІуьл чІугунвай чукъван ава... КъепІир Алидин кІ валерин тариф

ТАХТАБИТ туьрк, суц.; -ини, -ина; -ер, -ери, -ера тахтада гъатанвай квак.

ТАХТУН гл., вуж-вуч гъинай хтун тавун.

ТАХХЪАЮ(ЙУН) гл., ни вуж-вуч ахъай хъувун тавун

ТАХХЪУН гл., вуч хъун тахвун.

ТАХЪА: * **тахъа-тахъ** суц. тахъ-тахъ сесерин ван.

* **тахъа-тахъ авун** гл., ни-куь тахъ-тахъ сесерин ван арадиз атун. Ам ахварин хиялдиз физ анжах башламиш хъанвай. Тахъа-тахъ авуна Кевиз рак гатана. З. Э. КУТВ-диз фена.

ТАХЪВАЙ тахъун глаголдикай хъанвай причастидин форма. Кил. **ТАХЪУН.**

ТАХЪУН гл., ни вуч 1) жими затІ къенез ракъур тавун. Са дидед нек тахъвай стхадизни я сенгер Фатума. С. С. Асландин тегъер Фатума. 2) ички ишлемиш тавун. Гъахъ лагъайтІа, за хъвана кІанзавайди туш. Хъвана лагъана закай масадаз зиянни хъайиди туш. Тахъванани чара авач: и дуньяда тахъвайтІа, агъа дуньяда ам гудай кас жедаиди туш. С. Муслимов. ЦицІигъ-наме.

* **тахъвай пиян** суц. акъулсуз амалар акъатдай кас. А къей хва тахъвай пиян я. Р.

ТАХЪВАЙ прил. рахазвай вахтуналди гъелелиг авачир. Са замандан тахъвай хътин Уьткъем гъукумат ава чаз. С. С. Еке къуват. Суван яиран пад хкатай карч ама Бед аязриз таб гуз тахъай рекъера. М. Агъмедов. Зи дунья.

* **тахъай мисал авун (мисалун)** гл., ни вуж-вуч хъун тавур, амачир гъалдиз гъун. - Вун архайин хъухъ, ада исятда фена лугъуч, лагъайтІа пакамахъ лугъуда, пакамалди адан къилиз яд чими авун завай хъуй, а дангъуздин хва за тахъайда къас ийида. Гъ. Гъ. Колхоз. Сагъ са цикІен - Куьн тамаш - Тахъай мисал ийидай. А. Ал. Къаних Мередни къецІи чІагъ. И жемятар шагъид я, инал Херхема еке чарх тахъай мисал авуна. С. Ярагъви ашукъ Уьзден. Серкера са пуд бади аш, я шурпа тахъай мисалдай. С. Гъажибегов. Пуд бади. **Синонимар:** тахъайдай авун, пучун, рекъин, тергун.

* **тахъай мисал хъун** гл., вуж-вуч пуч хъун, терг хъун. И жуьреда, са касди дисциплина чІурунин ва

адан къайгъусузвилин нетижада коллективди хейлин вахтунда чугур зегъмет тахъай мисал хъана. Б. Гъ. Социалист Зегъметдин Герой Темирханов.

* **<гъич садрани> тахъай хътин прил. вини дережадин. тариф авуниз лайих.** Райондинни хуьруьн арадавай рекъел садрани тахъай хътин чан атанвай. М. Гъ. Им къван, имни терез. *Пебиатдин гуьзелвал, зурбавал рикIик акахъдай ва адан руьгъди гъич садрани тахъай хътин азадвал гъиссдай.* М. В. Гъарасатдин майдандал. *Дугъриданни, им чи районда эхиримжи 20 йисан къене гъич тахъай хътин агалкъун я.* ЛГ, 2004, 15. VII. *Чи лап къилин агалкъунни ам яхъи, чна Россияда "тарих" пешедай гъич тахъай хътин план туькIуьрна.* ЛГ, 2004, 26. VII.

* **тахъайдай авун** гл., ни-куь вуж-вуч хъун тавур, амачир гъалдиз гъун. *За вич ийида хъи тахъайдай.* И. Гъ. Са шиирдин тарихдай. **Синонимар:** тахъай мисал авун, пучун, рекъин, тергун.

ТАХЪАЙ тахъун глаголдин формайрикай арадиз атанвай гаф. Кил. **ТАХЪУН**

ТАХЪАЙЛА тахъун глаголдин формайрикай арадиз атанвай гаф. Кил. **ТАХЪУН.**

ТАХЪАЙТИА¹ тахъун глаголдин формайрикай арадиз атанвай гаф. Кил. **ТАХЪУН.**

ТАХЪАЙТИА² кIус тестикъарзавай фикир санлай шартIламишзавай гаф. *Диде Самур... Хъсан хъана аваз вун, ТахъайтIа а булахар ГъикI сад жедай?* А. С. Лезги куьче. *ТахъайтIа чун хъурай гъихътин Лезги гуьлни наб, Са уьмуьрдин рекъиз четин Гуз тежедай таб?* Б. С. Хизан. *Къалура и дагъдай фидай Чаз чинебан жигъирар. ТахъайтIа куь ивидикай Хъвада чна чехирар.* А. С. Дагъларин адетар. *ТахъайтIа кыл мад баладик акатна? Ваь, нагъв алач мад саданни вилерал.* М. Б. Эминан сурал. *Рахадайла ада герен-герен вичин мез пIузарривай гуьцIдай... на лугъуди, тахъайтIа абур къурана сад-садак ккIида.* А. Э. Къегъал.

ТАХЪАЙТИАНИ¹ союз сложный предложенидин са паюна лугъузвай фикир шартIуналди тирди къалурзавай гаф. *Эгер ваз гъакI меслят аквазватIа, зун а мехъерикай са кепекдинни хийир тахъайтIани, башуьсте, къведа.* С. Ярагъви ашукъ Уьзден. *Жувавай хкъез тахъайтIани, багъда емишар агакъайла, а куркурар хъайитIани иниз рахкура.* Я. Я. Са фурун вакIар

ТАХЪАЙТИАНИ нар. са шакни алачиз Мехъеррик зун, талукъ миресринбур тахъайтIани фидай, къуьлерни ийидай, амма... А. Къ. Нехирбанни лекъ.

ТАХЪАНА¹ тахъун глаголдин формайрикай арадиз атанвай гаф. Кил **ТАХЪУН.**

ТАХЪАНА² союз гъейри. *Амма и статьяда чаз Сулейманан шаирвилин яратмишунин карда икъван чIавалди, белки, са тIимилбруз тахъана, малум тушир, вичикай литературада кхъин тавунвай, амма шаирдин яратмишунин рехъ, гъерекатар, къастар вири терефрихъай ачухун патал еке метлеб авай са моментдал акъвазиз кIанзава.* М. М. Гъ. СтIал Сулеймана азербайжан чIалал туькIуьрай шиирар. *-Тахъана ваз завай вуч кIанзава?-машиндай кыл экъисна килигун къазва Агъарзади.* А. Исм. Алуькдавай ахвар.

ТАХЪУЙ хъун глаголдин инкарвилин форма. Кил. **ТАХЪУН.**

ТАХЪУН гл., вуж-вуч хъун тавун. *Заз къаргъишар ийидайла,... Лагъ «ви къулав тахъурай гъич мугъманар, рикIени ви хажалатдин тIал хъурай!»* А. С. Хцихъ галаз ихтилат. *«Къуй игит тир бубадихъ Тахъурай хва ажуз тир!»* А. С. Хцихъ галаз ихтилат. *- Чан аламаз гадра ам зи кицIериз, Хутахдай затI техжедайвал сурарал!* А. С. Хцихъ галаз ихтилат. *Вун акваз рикI хуи гъиссерив ацIурай, Тахъурай захъ са келима синихдай.* М. М. Чир хъурай. *Амани куьн тахъай чка уьлкведа?* А. Къ. Саилар. *На лугъуди, эгер адан кыл агъуз хъайитIа, амайбуру, гъарма сад санал чпиз кIандайвал яргъи хъанвайбуру, ам шагъвилай акъудда, кыл ерли хкаж техжервал, адан шагъдамар жакъвада.* А. Исм. Эхиримжи къув. *За, уьмуьрда анжах садра хъана, мад тикрар техжедай гъалатI авуна.* А. Исм. Эхиримжи къув.

* **тахъай мисалун [мисал авун]** гл., ни вуж-вуч терг авун, пуч авун. *Зурба кIанчIунихъ галаз гуььжетарзавай адан хурук завай акъвазиз жедани? Ада зун тахъай мисал ийида.* М. Ш. 1917 - йисалай инихъ чанарилай гъилни къачуна туькIуьрай, дуьньяда азадвал патал женг чIугвазвай халкъарин даях хъайи СССР тахъай мисална туна. ЛГ.

* **тахъайдай авун** гл., вуж-вуч ни-куь хъун тавур, амачир гъалдиз гъун. *За вич ийида хъи тахъайдай.* И. Гъ.. Са шиирдин тарихдай. **Синоним:** гелни галачиз квадарун.

* **тахъана (тахъаназ нугъ.) хъуй** союз '**тахъатIа'** гафунин мана гузвай ибара. *Амма абур тахъана хъуй, къацIайвиле тIиш тунвай куьне гуььлерни чиркинарада...* Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз. *Гъуьрметлу «Самур» журнал кIелзавайбуру, куьн ва куь багърияр са чIавузни тек амукъ тавурай. Куьне куьн тек тамир. Тахъаназ хъуй, куьнни, зун хъиз, дердисер жеда.* З. Къ. "Чуьнгуьрдин сим хъиз дам атIайла..."

ТАХЪУРАЙ тахъун глаголдин формайрикай сад. Кил. **ТАХЪУН.**

ТАЦУКЪУН ацукъун глаголдин инкарвилин форма. Кил. **КИЛ. АЦУКЪУН.**

ТАЧ¹ кIус 'са шакни алачиз къилиз акъатда' (алатай вахтунин инкарвилин формада авай глаголдихъ галаз алакъада авайла). *Ваз гъер гъатайтIа, зални адан кIвач-къил гъалт тавуна тач.* Ф. Куткунда гъатай жанавур. *«Ваь, ам акъван пис жеч, - фикирзава гадади. - Са къве сятда къванни ихтияр тагана тач».* Б. Гъ. Заз эвера. *Ви папазни гаремра Тагана тач гила абуру «къуллугъар»!* А. С. Дидедин къисас.

ТАЧ² кIус. 'къилиз акъудич' (мурадвилин формада авай глаголдихъ галаз алакъада авайла) манадин гаф.

Гьар хемисдиз кІан жеде аш, - Киткид адан руфуник каш, Лугьуз - амай пулни хкваш, - Ийиз тач мехьер къавумди. С. С. Заз чида Куьредин адетар.

ТАЧ³ тун глаголдин къвезмай вахтунин инкарвилин рахунра (норма тир тадач гафунилай тафаватлу яз) ишлемишдай форма. Кил. ТУН.

ТАЧАГЪАЙДИ жагьун тавун глаголдин инкарвилин формайрикай арадиз атанвай гаф. Кил. **ЖАГЪАЙДИ.**

ТАЧАГЪИЗ жагьун тавун глаголдин инкарвилин формайрикай сад. Кил. **ЖАГЪУН.**

ТАЧКА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра са чарх квай гьилин араба. Тачкаяр ацІуриз балугьар лабаздиз хутахзавай. З. Э. КУТВ-диз фена. **Синоним:** дашка.

ТАЪ нугь., суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра велед аялдиз багьри итим, вич аладайди. **Синонимар:** буба, дах.

ТАЪМИН араб, прил. дуланажагьдин барадай архайин тир. Колхоздин гьайванар гатфаралди недай алафралди таъмин я. З. Э. Муькъвел гелер. Яшлу хьайила, чи диде-бубайрин уьмуьр таъминди хьун, сечкичийрин алай несилдин уьмуьр, лайихлуди хьун патал, чи веледри чал ва хушбахт Дагьустандал дамах авун патал къе жуван рехъ дуьздаказ хкяна кІанда. ЛГ, 2003, 27. XI.

* **таъмин авун** гл., ни вуж-вуч квелди авай гьалда хьун. Бикедиз кІвал, кІвале итим, итимдиз Завай таъмин ийиз тахьай секинвал. И. Гь. Ярашугь.

ТАЪМИНАРУН публ., гл., ни вуж-вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; таъминар авун, таъминар тавун, таъминар тахвун, таъминар хьийимир авай гьалдиз гьун. Советрин власть - миллетрин арада дуствал, стхавал таъминарзавай власть арадиз атана хейлин йисар я. Къ. М. Рекьин риваятар. Хатасузвал таъминарунин мураддалди Иракдин чилелай фин тавун чарасуз я. ЛГ, 2003, 13. XI... гимияр ремонтдай база герек тадаракралди таъминардай къурулушар терг жезвай... ЛГ, 2003, 27. XI. Чаз инсанрин руьгьдин игьтияжар таъминардай эсерар яратмишзавай, абурун гуьгьуьлар шадардай мярекатар къурмишзавай квехъ жележедани сагьвални агалкъунар хьана кІанзава, Халил Назирович! А. Гьажимурадов. Чи рикІ алай композитор.

ТАЪМИНВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера таъмин тир гьал. Школаяр, школа-интернаттар холодильный тадаракралди таъминвал авай гьалди секинсузвал кутазва. ЛГ, 2004, 26. VII.

ТАЪСИБ араб, ктаб, суц.; -ди, -да сада масадаз жуван къанажагьдалди ийидай эсер. - Аллагьди хуьрай, ихьтин диндин таъсиб гвайбур далудихъ галай чаз квекай кичІе жеда, лагьана... алишверишчиди. А. И. Самур. Са юкьуз лезги халкъдин таъсиб хвейи... игит Шарвилидин макандиз мукьва чкада пара халкъар кІватІ жеда... З. Гергерви. Бакъарей Бакъураякай нагьил. **Синонимар:** авторитет, кесер, нуфуз, таъсир.

ТАЪСИР араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра сада масадаз жуван къанажагьдалди ийидай эсер.

* **таъсир авун [гун]** гл., ни-куь низ-квез сада масадаз жуван къанажагьдалди эсер авун. Абуьжаферавай акьван крар ийиз хьанач. Ина ичкидини вичин таъсир тагана туначир, вучиз лагьайтІа Абуьжафер халу ксай мисикни ичкидиз хвашигелди лугьудайбурукай тир. З. Э. Муькъвел гелер. Чубандихъ, лежбердихъ, гьуьлуьхъ шехьунра вишкан вахтарин лезгийрин уьмуьрдин гзаф таъсир ийидай хьтин шикилар ганва. Гь. Гь. Гашаров. Сифте гаф. Заз зи суалди адаз зерре таъсир тавурди хьиз хьана. Т. А. Мехьер куьтягь тахьанмаз. Эгер инсанриз руьгьдиз, рикІиз таъсир тийиз хьайитІа, ам гьихьтин музыка хуьрай. ЛГ, 2003, 13. XI. Гьавурда акьзвачтІани, азандин гафари, эфендидин гьайбатлу сесини таъсир тавур кас тунач. Вири майдан секин я. М. Б. ЦИийи мискІин. **Синонимар:** таъсирун, эсер авун, эсерун.

* **таъсирдик <квас> хьун** гл., вуж-вуч нин масадан къанажагьдин эсердик кваз хьун. Пуд виш кІвал авай хуьре анжах коммунистрин ва абурун таъсирдик квай мукьва-кьилийрин ва яр-дустунин са къад аял школадиз кІватІ хьана. З. Э. Муькъвел гелер.

ТАЪСИРЛУ прил. эсер ийидай. Литературадин журналрин 50 йисан юбилей, республикадин машгьур манидарри таъсирлу манияр лугьуналди ва шад суфра ачухуналди куьтягь хьана. "Самур" журнач. 2003, -V» 23. Мадни заз акІ тир хьи, адан парталрин чІулавили къаридин къенепатан экуьвални чимивал генани артухди, дулуди ва таъсирлуди яз къалурзавай. А. Къ. Нехирбанни лекъ. **Антоним:** тахсирсуз.

ТАЪСИРЛУВАЛ суц.; -или, -иле; -лер, -илери, -илери таъсирлу тир гьал. **Антоним:** тахсирсузвал.

ТАЪСИРЛУВИЛЕЛДИ нар. таъсирлувал хас яз. Бендер художественный жигьетдай таъсирлувилелди, яшайишдин гьакьикъи шикилар къалуруналди тафаватлу я. Гь. Гь. Гашаров. Сифте гаф. **Синоним:** таъсирлудаказ.

ТАЪСИРЛУДАКАЗ) нар. таъсирлу лишан хас яз. **Синоним:** таъсирлувилелди.

ТАЪСИРУН гл., ни-куь низ-квгз; -да, -на; -га, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; таъсир авун, таъсир тавун, таъсир тахвун, таъсир хьийимир са карди ва я масада лагьай гафари авай фикир, ийизвай кІвалахар дегишардай гьалдиз гьун. Ахьтин гьиллебазри, байрамар хьтин кубутри акьалтзавай несилдиз чІурукІа таъсирзавачиртІа, зун раханни ийидачир. М. М. Лезги тІвар алатІа.

Синонимар: таъсирун, эсер авун, эсерун.

ТАЪХИР *туьрк. т-б, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра* пакадал, ахпадал вегьин, кьулухъди ялун.

* **таъхир авун** *гл., ни меслят хьанвай вахтунилай геж кьилиз акъудун. Синонимар: пакадал, ахпадал вегьин, геж авун.*

* **таъхир хьун** *гл., вуж-вуч геж хьун. Агакъна халияр пачагъдив эхир, Тахъана рекъера зеррени таъхир.* А. Ал. Пуд хали. **Синонимар: эглеш хьун, геж хьун.**

ТАЮ(ЙУ)Н *рах., гл., ни вуж нин; -йда, -йна; -я, -йин, -йрай, -ймир; тай авун, тай тавун, тай тахвун, тай хъийимир тай авун, барабар яз кьун. Фаркъ тутуна гада бегдин тайнайтIа... Е. Э. Девран, гъей! Гъавилай на хъуьруьнин нур какатайвал пайиз тахъуй, КIус паталди агъузиз юкъ, Жув ялтахрин тайна тахъуй. А. С. Хцихъ галаз ихтилат.*

ТАЮНИ, ТАЮНИЗ *тай* **сушествительнидин падежрин формаяр.** *Кил. ТАЙ.*

ТАЯ¹ [tхайа] *суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра* **векъерин, самарин кIунтI.** *Чун Мамраширин кIунтIал, иесидивай ихтияр къачуна, ратIран кьерехдал аламай алатай йисан ягъалрин таяда йиф акъудиз акъвазна. Къ. М. Экуь инсан. Туя, векъерни кьурана, абурукай таяярни кьунва, гатар-къалар куьтягъ хьанва... М. В. Гъарасатдин майдандал. Чун хуьре амаз адакай иши таяяр эцигдай устIарни хъанай гъа-а! Р. Гъ. Зи ирид стха.*

ТАЯ² **таюн** *глаголдин эмирдин форма.* *Кил. ТАЮН.*

ТАЯГЪИЗ **ягъун** *глаголдин инкарвилин формалин (таягъун) мурадвилдин форма.* *Кил. ЯГЪУН.*

ТАЯР¹ [tхайар] **тай** *существительнидин гзафвилин къадардин форма.* *Кил. ТАЙ [tхай].*

ТАЯР² [ттайар] **тай** *существительнидин гзафвилин къадардин форма.* *Кил. ТАЙ.*

ТВАДА, ТВАДАЙ **тун** *глаголдин формаяр.* *Кил. ТУН [ттун].*

ТВАЗ **тун** *глаголдин мурадвилдин форма.* *Кил. ТУН [ттун1..]*

ТВАЙИ *прил. чIарар кIаняй уьлгуьчдалди атIай. Твайи кьилер алайбур классда садни къвед авачир. Р.*

ТВАР¹ [tнвар] *суц.; -ци, -це; -ар, -ри, -ра* **цицIибар недай, кIвалин гъаятра жедай еке кьиф къван вагъши ничхир.**

ТВАР [тнвар] *суц.; -ци, -це; -ар, -ри, -ра* 1) **техилдин куьлуь элкъвей емиш.** # **къуьлуьн ~, мухан ~, нехуьн ~, дугъуд (ин) ~, кIахун ~.** *Яваишдаказ гьерекатзавай къайи гар галукъайла, кьелечI бежгьеррик квай Риза, хъраз вегъей гъажибугъдадин твар хъиз, зурзадай, адак фул акатдай, чиниз вили ранг янавай ам сефилдиз гагъ Саруханаз, гагъ чилиз килигдай. А. Ф. Риза Зун къекъевезва гъейран яз Бегъер акваз никIерин... АцIай тварар акурла, За гъарайна лугъузва... А. Ал. Хазина. Бегъем са чанта ацIай пахлаяр хъана, чебни тагъарик кумаз кьуранавай, дигмиш хьанвай ири тварар. ЛГ, 2004, 17.П. 2) кIвалин къушариз гудай техил. Складдай верчериз твар къачуна. Р. 3) **бедендал экъечIдай элкъвей, куьлуь хар хътинди.... наркоманрин хам вили хьун, квал акатун, иви кваз кьен фин, жендекдиз твар акъатун, къайи фул кваз зурзун акатун, экъуьчун, ажугълу хьун мумкин я.** А. Гъамидов. Зарафат туш, Пегъуьн я. 4) **са куьн ятIани (накъвадин, къумадин) лап куьлуь кIус.** *Махачкъала са твар я къумадин Гекъигайла чилин шардив. А. Ал. Каспидикай шиирар.* * **туьтуьник твар хьун.***

ТВАР³ **тун** *глаголдин причастидин форма.* *Кил. ТУН [тту^н].*

ТВАРК *суц.; -уни, -уна; -ар, -ари, -ара* **кIарасдикай раснавай кIута.** *Арабадин къвалал алай яцикда рекъе герек жедай алатар аватIа аку: рекъуьч, тварк, руцIугул, тарту, гъилин мешер, запундин кIус... К, 1988.23. XI.*

ТВАТ *кил. ТУТ.*

ТВЁРДЫЙ: * **твердый знак** *урус, суц.* **кьилдин гьарф (ъ) ва я составной гьарф кьалурдай лишан.** *Лезги кхьинра твёрдый знак кьве дуьшуьшда ишлемишзава: 1) туьтуьхдин ачух тушир сесинин гьарф яз, месела, ваь, яь; 2) лезги чIалан са бязи ачух тушир сесер кьалурдай составной гьарфарин са лишан яз, месела: къ, гъ, хъ, къв, гъв, хъв.*

ТЕАТР *урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра* 1) **драматургиядин эсерар сегънеда къугъунин, эцигунин искусство.** *Амма 60-70 - йисара кьибле патан лезгийрин чIал, эдебият, харусенят вилик тухунин, фольклор кIватIун, музей, театр, манийрин ва къуьлерин ансамбль яратмишунин карда и кIватIалдихъ чIехи агалкъунар хъана. М. М. Милли руьгъдин тавхана. 2) драматургиядин эсерар сегънеда къугъвазвай. эцигзавай коллектив. Ам гъакI чеб лезги театрди эцигай ва кьилди ктабар яз чапдай акъатай кьве пьесадин авторни хъанай. Гъ. Гашаров. Хайи халкъдин рекъе чан эцигайди. "Лезги газет" Азербайжанда кхьин къадагъа я, Лезги театрни аниз ахъайзавач... Гъ. Къ. Шарвиляр хъурай бул. 3) **драматургиядин эсерар сегънеда къугъвазвай чка....** *ял ядай йикъан няниз ам телевизордин кьилихъ ацукъдач. Каминатни галаз театрдив фида. З. Э. Арифдиз ишара.**

ТЕАТРДИН *прил. драматургиядин искусстводин устадвилдин рекъяй. Чехи Гъалибвилдин 60 йис лайихлувилелди кьаршиламишун патал Мегъарамдуьруьн райондин культурадин управлениди къуьлер авунай, театрдин искусстводай, художественный эсерар кIелдай конкурс-смотр тешикина. ЛГ, 2004, 23.*

ХИ.

ТЕБДИЛ кил. **ТАБДИЛ**.

ТЕБИН нугъ., суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра са дувулдин инсанар вири санлай. - Агъ, Миримбег, Миримбег!
Яраб ви бегвал икI къакъатда жал?! Яраб бегдин тебин икI авара жеда жал? Гъ. Къ. Четин бахт.

Синонимар: тухум, сихил.

ТЕБРИК араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра са гъихътин ятIани агалкъун, шадвал мубарак авун. И тебрикдихъ галаз чнанижуван шериквал хушвилелди къалурзава. ЛГ, 2003, 13. XI.

* **тебрик авун** гл., ни низ агалкъун, шадвал мубарак авун яз хуш гафар лугъун. Гъелбетда, пленумдал рахадайла, Къияса багълар артухарун тебрик авуна. А. А. Лезгияр. **Синоним:** тебрикун.

ТЕБРИКДИН прил. **тебрик авуниз талукъ тир**. ЦIадвиллин мярекатдал тебрикдин хуш келимаяр гваз гъакI РД-дин Госсветдинни Гъукуматдин администрациядин отделдин къилин пешекар М. Мегъамедов, Мегъарамдхуруьн райондин администрациядин къилин заместитель Ф. Буржалиев, Ахъегъ райадминистрациядин къилин заместитель Н. Юзбеков ва маса юлдашар рахана. ЛГ, 2004, 15. VII.

ТЕБРИКУН гл., ни вуж; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; тебрик авун, тебрик тавун, тебрик тахвун, тебрик хъийимир агалкъун, шадвал мубарак авун яз хуш гафар лугъун.... 1934 лагъай йисан августдин 22-да Вирисоюздин Советрин писателрин съездда Сулеймана азербайжан чIалал рахай вичин речдин гъуьгъуьнлай съезд гъа чIалал туькIуьрай шишрдалди тебрикнай. М. М. Гъ. СтIал Сулеймана азербайжан чIалал туькIуьрай ширирар. Ада вичин ва шегъердин Собранидин депутатрин патай махачкъалавийири къазанмишнавай чIехи агалкъунарни рикIин сидкъидай тебрикна ЛГ, 2004, 15. VII.

Синоним: тебрик авун.

ТЕБЯГЪ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра нез кIан хъунин гъисс. **Синоним:** иштягъ.

ТЕБЯТ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра инсандин къилих.

ТЕВЕГЪУН вегъин глаголдин инкарвиллин форма. Кил. **ВЕГЪИН**.

ТЕВЕКУЛЛАГЪ! || **ТАВАКУЛЛАГЪ** межд. 'я жен, я тежен' манадин гаф. Исаятдани Жавадхана къазран къакъараяр язавай. Ахътинбуру вичел гъалтай кар гъеле-меле бажагъат туькIуьрда, мили-мили, хъуьтуьл-хъуьтуьл, чIагай-чIагай гафаралди вун тухарна, вилер ицитIна, вичелай гзаф рази яз вун рахкурда. Ахпа кар туькIуьрун - тевакуллагъ. Я. Я. Са фурун вакIар. ☀ М. М. Гъажиева ва Б. Б. Талибова тавакуллагъ {кил. М. Г. РЛС, 4.398 - наудачу; Б. Т. М. Г. ЛРС} яз ишлемишзавай, 1964 - йисан орфографидин норма тевакуллагъ (кил. М. М. Г., Р. И. Г., У. А. М. ЛЧЮС), эхиримжи йисарин словарра норма яз тевакуллагъ къалурзава.

* **тевакуллагъ лагъана** нар. пис нетижа жеч лагъана, хъсан нетижадик умуд. кутуна. **Синоним:** бахтабахт лагъана.

ТЕВЛЕ араб, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра ара къарамал ва балкIанар патал эцигнавай дарамат. Адаз акунмазди, им вичин гъуьлуьн буба тирди чир хъхъана. - "Ам тевледа тур", - лагъана пачагъди эмирна. Ф. Гъуьлуьн руш. Пакамахъ теveledиз феийи вакIарбандиз цIугъ ийиз къатканвай цIуьрнуьгъ акуна. З. Э. Муькъвел гелер. Чаз лугъудай: «Урусри... Элкъуьрда куь мискIанарни теблейриз, И дуьньяда хашперес дин тун патал». А. С. Дидедин къисас. **Синоним:** цур.

ТЕГЪЕНГ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра ципицIдин шуькIуь яргъи тан. - ЦипицIрин тегъенгар вири кIанелай атIуда чна, - лагъана масада. З. Э. КУТВ-диз фена. **Синоним:** чIере².

ТЕГЪЕР араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри; -ра 1) винел патан акунар, гъал(ар). Етим Эминаз Тавризда Акунач ви тегъер, суна. Е. Э. Суна, за ваз суьгъбет ийин. 2) къайда. Тегъердин затI хъуй, - вун гъафил жез тахъуй... Е. Э. Къавумдиз.. Азербайжан чIалан грамматикадин къайдаяр бегъем вилив хуьн тавун, гъавилияй гагъ-гагъ гафарин арада алакъа дин зайифвал ва я дуьз туширвал, бязи гафар азербайжанрин литературадин чIала ишлемишдай тегъерда ва манада ваъ, лезги чIала ишлемишдай манада ишлемишун - ибур Сулейманан шишррин азербайжан чIалаз хас тир лишанар я. М. М. Гъ. СтIал Сулеймана азербайжан чIалал туькIуьрай ширирар. Вучиз къада вуна гъиле власть, вахъ тегъер амач хъи. С. С. Урусатдиз. 3) тайин тир лишанар хас тир гъал. Дармандикай дава хъайи И тегъер азар Гъинава? Е. Э. Дуьндиз. - Акъуда машиндавай шейэр, - бегенмиш тушир тегъерда буйругъ гана руфун яцIуда Агъарзадиз. А. Исм. Алуькдавай ахвар. **Синонимар:** жуьре, саягъ, къайда. * **кардин тегъердин наречие, са тегъерда.**

ТЕГЪЕРСУЗ¹ туьрк, прил. эйбежер, шаклу жедай. Селима жаваб ганач. Адан чин чIур хъуни ва жендек са гъикI ятIани тегъерсуз гъалда галтад хъуни Зелфидиз вичи вугай суал адаз хуш татайди малумарна. А. А. Умуд,

* **тегъерсуз авун** гл., ни вуж-вуч лайихсуз, эйбежер гъалдиз гъун. Жегъил дишегълидин таза чинин гуьрчегвал и кве рагъул геле лап тегъерсуз авуна. А. А. Умуд.

ТЕГЪЕРСУЗ² нар. гзаф. Кам явашарна, къваларихъ, цавуз килигна; къуд пад тегъерсуз мичIи тир. Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз... са бязи наркотикар ишлемишайла, са шумуд декъикъадилаи сивера туькIуьл тIям гъатда, цуькIуьн къведа, цихъ къаних ва гишин жеда, беден тегъерсуз заланзавайди гъисс ийида. ЛГ,

2004, 8. VII.

ТЕГЪЕРСУЗВАЛ нар. тегъерсуз тир гьал.

ТЕГЪЕРСУЗВИЛЕЛДИ нар. тегъерсузвал хас яз. **Синонимар:** тегъерсуздаказ, тегъерсуздиз.

ТЕГЪЕРСУЗДАКАЗ нар. къайдайрив къан тийидай гьалда аваз. **Синонимар:** тегъерсузвилелди, тегъерсуздиз.

ТЕГЪЕРСУЗДИЗ нар. къайдайрив къан тийидай гьал хас яз. **Синонимар:** тегъерсузвилелди, тегъерсуздаказ.

ТЕГЪЕМЕЗХАН суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **недай таза хъчарин са жуъре.** *Къевезва гатфар къуьнел алаз билбилар, Къечленавай никлиз вегъез къуьлуьн тум, Тегъемезханрив ацГур ийиз зинбилар...* А. Ал. Гатфар. *Вергер, тегъемезханар, келен мичер, пилер, сурар, лурсар, шанатар (пурнияр), цангурар, эферар -гьисабна къутягъ жедач.* ЛГ, 1994, 14. I.

ТЕГЪНЕ араб, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра **сада масадаз ам тахсиркар яз гьисабна лугъудай гаф(ар).** *Дар жигъирни къузадизни гуьнедиз Паяй дуьнья, яб це вуна тегънедиз; Сад ичкиди - ахмакъ ялда - веремна, Сад акъудна - ариф ялда - чешнедиз.* И. Гь. Рубаияр.

* **тегъне авун [ягъун]** гл., **ни низ-квез наразивилин гафар лугъун.** *Дуьньядин крарикай шиир туькГуьрдайлани, гьадан яшайишидиз талукъ тир са затГунин ва я кардин тариф ва я синих ийидайлани абур девлетлуьрин патай, гьабурун мецелай. кесибриз тегъне ийиз рахадай.* М. М. Гь. Чехи шаир. *ТахъайтIа* вуч я къван - датIана Дуьньядиз тегънеяр язава. М. Б. Шаирдин къиникъ.

ТЕДБИР араб, суц.; ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) **игътият хуьн патал ийидай кар, кIвалах.** 2) **са вуч паталди ятIани ийидай кар, кIвалах.** - *Къеледин пуд падни къакъан накъвадин парудалди къаз тур. Ахпани вацI элкъуьра гъанихъ, къуй и къеле, и шегъерни кваз це батмиш хъурай. И тедбир вирибуруз бегенмиш хъана.* З. Р. Гъажи Давуд. **Синоним:** серенжем.

* **тедбир гун** гл., **ни мана ачухарун, баян гун.**

ТЕЖЕР тахъун глаголдин причастидин форма: **хъипи тахъун - хъипи тежер, шад тахъун - шад тежер.**

* **тежер къадар [къван]** нар. **къадардиз гзаф.** *Тежер къван залан тир кIвалахдин шартIар, Дуланажагъ пара агъур ва чIуру...* А. Ф. КъатI-къатI авур зунжурар. 1941 - *ийсан гатуз фашистрин Германидихъ галаз баишамийшай Ватандин Чехи дяведи цицIигъвийрин ягаийишидиз, майишатдиз тежер къадар еке зиян гана.* С. М. ЦицIигъ-наме. *Вирида, свас куькIвена кузвай лампа хътинди я лугъузва, Селминазан тежер къадар тарифар ийизва.* М. В. Гьарасатдин майдандал. **Синонимар:** гзаф, къадарсуз.

ТЕЖРИБА араб, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра **са кар ийидай алакъун(ар).** *Чаз Сулейманан азербайжан чIалал шиирар туькГуьриз алахъунин тежрибадикай рахаз кIанзава.* М. М. Гь. СтIал Сулеймана азербайжан чIалал туькГуьрай шиирар. *Шабан дуьнья акунвай, уьмуьрдин еке тежриба авай кас я.* З. Э. Зулун пеш.

* **тежриба авай прил. са кар ийидай алакъун(ар) авай.** *Колхоздин пешекарар ва юкъван звенодин кадрияр чтихъ хъсан чирвилер ва кIвалахдин тежриба авай, саки вири высишии ва юкъван пешекарвилине образование авай кадрияр тир.* А. Шагъмарданов. Майишатдиз регъбервал гуникай веревирдер.

Синоним: тежрибалу. **Антоним:** тежрибасуз.

* **тежриба авун (тухун]** гл., **ни са рекъяй гъакъикъат чирун патал хъун, патал кIвалах(ар) авун.** *Гъеле исятда жуьрба-жуьр тежрибаяр ийизва.* А. А. Лезгияр. - *Вуна са тежриба мад хъя.* А. А. Лезгияр.

* **тежрибадин станция** суц. **тайин са рекъяй илимдин кIвалахар тухудай гъвечи идара.** *Фицьякъра за газетдай Ахъегърин тежрибадин станциядин крарикай Чехи са макъала кIелна.* Б. Гь. Заз эвера.

ТЕЖРИБАЛУ прил. **са кар ийидай алакъун(ар) авай.** *Чкадив агакъдалди тежрибалу арабачийри лагъайвал ая.* К, 1988, 23. XI. *Гитлера вич тежрибалу адахли хъиз тухузвай.* Х. Ш. Ева Браун. **Синоним:** тежриба авай. **Антоним:** тежрибасуз.

ТЕЖРИБАЛУВАЛ суц.; -или, -иле; -тер, -илери, -илера **тежриба авай гьал.** **Антоним:** тежрибасузвал.

ТЕЖРИБАЛУВИЛЕЛДИ нар. **тежриба авай гьал хас яз.** **Синоним:** тежрибалудаказ. **Антоним:** тежрибасузвилелди.

ТЕЖРИБАЛУДАКАЗ нар. **тежриба авай гьалда аваз.** **Синоним:** тежрибалувилелди. **Антоним:** тежрибасузвилелди, тежрибасуздаказ.

ТЕЖРИБАСУЗ прил. **са кар ийидай алакъун(ар) авачир.** **Антонимар:** тежриба авай, тежрибалу.

ТЕЖРИБАСУЗВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера **тежриба авачир гьал.** *тежрибасузвал себел яз, рехъ ганвай са бязи кимивилер... квачиртIа, гьелбетда, поэмадин таъсирлувал ва къиметлувал екеди жедай.* Гь. Къ. Мерд Алидин мани. **Антоним:** тежрибалувал.

ТЕЖРИБАСУЗВИЛЕЛДИ нар. **тежриба авачир гьал хас яз.** **Антоним:** тежрибалувилелди.

ТЕЖРИБАСУЗДАКАЗ нар. **тежриба авачир гьалда аваз.** **Антоним:** тежрибалудаказ.

ТЕЗЕНАГ туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **вичелди чуьнгурдин, тардин симерай сесер акъуддай алат.**

Парам хъана цикиквед симни тарчидин гъилер. Тезенагдик - де дурум це! - акатнавай тIвар. И. Гъ. Рубаияр. Са-са симинихъ тезенаг галукъариз, лазим сим тIарамариз, чуьнгъур чIалал гъана. С. Ярагъви ашукъ Уьзден.

ТЕЙ араб, суц.; -ди, -да араб алфавитдин гъарф. Я бей, тей, элиф тийиџиз Илимдикай рахаз кIанда. С. Акьул жуваз аваз кIанда.

ТЕК¹ фарс, прил. къадардал гьалтайла, сад тир. Гуьзелрик я вун тек инсан... Е. Э. Суна, за ваз суьгъбет ийин. Ам хуьруьз тек буба къена лагъана хтаначир. З. Гъ. Бубадин кIвал. Лугъуда хьи, тек тар тахъун тамара, Тек булахни тахъуй яргъи кIамара. С. Яман юкъуз чир жеда.

ТЕК² нар. 1) кIус анжах. Зав гъайди тек ви ашкъидин савда я... Е. Э. Ярдин дерт. Колхоздин гамишири хайи барцIакрикай тек къуд за приходдиз янач. И. В. Чирхчир. Тек вацIуд кас коммунистри тереф хвейи Махсуда ципицIин багълар кутаз башиламишиай. З. Э. Муькъвел гелер. Тек дустариз вафалувал хвена за... Хъана даим тек дустарин дидарда. М. Б. Дустариз. 2) нар. сад яз, ялгъуз яз, маса кас галачиз, са вич яз. Ви юлдаш ама тек, ялгъуз... Е. Э. Тумаъ яц. Гуьзел яр, вун дуьньяда тек аквада... Е. Э. Тушни яр. Ви юлдаш ама тек, Ялгъуз, Хажалатиз вун къейи къуз. Е. Эмин. Яру яц. **Синонимар:** къилди, текдаказ, текдиз, ялгъуз, ялгъуздаказ, ялгъуздиз.

* **тек-бир** нар. гзаф тушиз, къериз-цIаруз, тIимил. БицIек, вун зи рикIел тек-бир атана, -Лагъана за хтай чIавуз яргъарай. А. С. БицIек, вун... Ихътин декъикъаяр адан уьмуьрда тек-бир хъанай. М. А. Гъарасатдин майдандал. **Синонимар:** тек-тек, тек-туьк.

* **тек-тек** нар. къериз, гзаф тушиз. Дишегълийрик жеда тек-тек Чандал гъидайд гъар са эркек. Е. Э. Ви къаматдиз килигайла. **Синонимар:** тек-бир, тек-туьк.

* **тек-туьк** нар. къериз, гзаф тушиз. Къилди-къилихъ шаирни вахъ – гъейри масадаз Галайвилер ихътин тек-туьк жеда ваз хътин. И. Гъ. Рубаияр. **Синонимар:** тек-бир, тек-тек.

* **тек шаламар** суц. къуьл ийидай макъамдин тIвар.... Яна Керим халудиз вичин акунриз килигай тек шаламар макъам. ЛГ, 2005, 28. VII.

ТЕКВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера... сад тир гьал. Зи бубадиз ажалдилаини пара теквилехъай кичIедай. М. В. Гъарасатдин майдан. Къе хъанва закай теквилин шагъид, Вири тахсирар гъатай хъиз хиве. Х. Х. Куьгъне кимел.

ТЕКДАКАЗ нар. масад(бур) галачиз. Гъатта шегъре рекъяйни кваз Фидалди вун текдаказ, Фин хъсан я рагайни кваз Юлдаш галаз эрк кутаз. А. Ал. Ваъ, чи уьмуьр... И никIе амай къуьлуьн цуьлерин са шумуд кIунтI хуьз, ада вичин уьмуьрдин ийкъар текдаказ, сугъулвилелди акъудзава. М. В. Гъарасатдин майдандал. Балаяр гъар сад са патахъ акъатна, дустунин диде текдаказ яшамии жезвай. ЛГ, 2004, 17. II. **Синоним:** къилди, текдиз.

ТЕКДИЗ нар. касни галачиз, сад яз. Вучиз текдиз ава ам, Вучиз рикI шад туш? А. С. Зи гъвечи руш... **Синоним:** къилди, текдаказ.

ТЕКЕ нугъ., суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) цIегърен шараг, бала. **Синоним:** бацIи. 2) еке ва сад-садал алчуд хъанвай крчар. алай цIегъ. 3) куьч. лайихвал авачтIани, дережа авайдай къуна къекъведайди. ☀ И гафунихъ лезги нугъатра гъар жуьредин манаяр ава, кил. Ф. А. Ганиева. Отраслевая лексика лезгинского языка. - Махачкала, 2004, ч. 37.

ТЕКЕЛИФ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра са кас къейила, адан мукъва-къилийриз гудай башсагълугъ.

ТЕКЛИФ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) са тайин кIвалах авун истемишун, тIалабун, минетун. Къиргъарамбашияр и теклифдал рази хъана, рушаз, чай авуна, гуда ва чпини хъвада... Ф. Гуьлуьн руш. Вичиз я югъ, ииф тийиџиз, Я гъукум, теклиф тийиџиз... С. С. Акьул жуваз аваз кIанда. 2) меслят(ар). Са бязи муаллимри, аялри дидед чIалаз артух фикир гун патан, жуьреба-жуьре теклифар гана... Х. Шайдабегова. Дидед чIал чируниз артух фикир.

* **теклиф авун** га 1) тайин са фикир арадал вегъин. Алмасов бирдан кис хъана, ахпа ада гъич садани гуьзлемии тавур са теклиф авуна... А. А. Умуд. Алимди акъван асант кIвалах хъиз теклифар ийизвай хьи, на лугъуда ада и тежриба накъ вичи авурди я. А. А. Лезгияр. 2) тIалабун (са кар авун). Ваз илифиз теклиф ийин, Аман, бедназар я, гуьзел. Е. Э. Гуьзел, за ви тариф ийин. 3) са вуч ятIани низ ятIани хъун тIалабун.... абуру адаз артух гуьрметар ийиз, недай-хъвадай теклиф ийиз хъана. А. Ф. Бубадин веси.

ТЕКЛИФСУЗ нар. теклиф тавунаваз.

ТЕКЛИФУН гл., ни-куь вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; теклиф авун, теклиф тавун, теклиф тахвун, теклиф хъийимир 1) фикирдиз, зигъиндиз къабулун тIалабун. Уьмуьрди заз теклифзава сюжетар, Сюжетри зав ийизва хунI гуьжетар! Г. Ханов. КIепIербан. Юкъван школадин аялриз ва хайи халкъдин фольклордал рикI алай ксариз теклифзавай махарин и кIватIал чеб фадлай печатдиз акъатай ва гила лап къит хъанвай... ктабрикай менфят къачуна туькIуьрнавайди я. Гъ. Гашаров. Сифте гаф. - 2) са вуч ятIани авун меслятун. Мафи хала, къецихъ акъвазмир, ша кIвализ, - лагъана за адаз кIвализ теклифна. Н. М. Жандар Магъамай. Абуру гъарда са гъилле, багъна-затI жагъурна, Пирали кIвалахдилай чукурнай ва адан

чкадал Цихкеримаз теклифнай. М. С. Дуст.

ТЕКНЕ туйрк, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра яргъивилихъди къен авай ачух еке къаб.

ТЕКСТ урус, суц.; -ини, -ина; -ер, -ери, -ера са никай-квекай ятлани чарчел авунвай кхъинар. -Тербия гун патал аялрин ктабра. хъана кланзавай шикилар къешенгбур, текстинин мана-метлебдихъ галаз къазвайбур хъун чарасуз я. А. Фет. Алим, художник, педагог. 2003 - йисан 26-июлдиз гъа и йисан июлдин вацра Конституционный Собраниди къабулай РД-дин цлийи Конституциядин текст печатдиз акъудна. ЛГ, 2004, 26. VII.

ТЕКЪЕЙ: къин (текъин) глаголдин причастидин форма.

* **текъей къуьрен шурваяр тлуьн** гл., ни кар къилиз акъат тавунмаз адан нетижадин менфятдикай рахун. «Яргъал алач! Шуьреда съезд куьтягъ хъанмазди, беглеринни ханарин, помещикринни мулкударрин - девлетлуьрин чилер пайда, чахъни чилер жеда», - лугъуз чил авачир лежберри текъей къуьрен шурваяр незвай. З. Э. Муькъвел гелер. * **хва текъей, хва текъейдан хва.**

ТЕКЪИН гл., вуж-вуч; -ена; -ирай къин тавун. «Къе текъейтлани и муькъвара чна ви дуван акI аквада хъи, фикирна «Писпи Хидира». Я. Ш. Гъахъ квахъдач.

ТЕКИЕНИ кил. **ДЕКИЕНА.**

ТЕЛ суц.; -ди, -да; -ер, -ери, -ера телеграфдалди ганвай тади хабар. Арбен Къардашан «Нехирбанни лекъ» эсерда бубади гайи телдалди хва Севзихан хуьруьз хквезва А. Фет. «Нехирбанни лекъ» повестдин гъакъикъат. **Синоним:** телеграмма.

* **тел ягъун [гун]** гл., ни низ телеграфдалди хабар ракъурун. За Бакудиз тел яна, Заз башмакъар гъваши лагъана. Ф. Низ гурай тел, вуж атурай за тагана, Беневшиадиз гудани тел, бубудиз... А. С. Телер. - Гададиз тел ягъ тавурай, хтайла лагъ... М. Б. Футболист

ТЕЛЕВИДЕНИЕ урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра яргъал мензилра шикилар, рахунар кваз гузвай передачаь къалурдай, къабулдай затI. Са. жуьредин машин атанва. Телевиденидай я лугъуз а машинадай яргъи резинар акъудиз аппаратар туйклуьрзавай. А. Р., Я. Я. Хендедадин мехъер. Дуьз я, эхиримжи йисара клелзавайбур машгуларун, абурун фикир, къатлун желбун патал тарсара гзаф къадар техникадин такъатар (радио, кино, телевидение, компьютер ва маса тадаракар) ишлемишзава... ЛГ. 2004, 21. X. Радио, телефон, телевидение - ибур инсандин игътияжриз элкъвенва... ЛГ, 2004, 21. X

ТЕЛЕВИЗОР урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра шикилар, рахунар кваз гузвай передачаь къабулдай, къалурдай аппарат. Йоь, чпиз гыч хабарни авачирдай къазва гъа! Махачкъаладай, телевизоррай къалуриз, Корреспондентар атанвайди куь рикелай алатнавани? А. Р., Я. Я. Хендедадин мехъер. Телевизордал алкланвай аялри, дехъненбур хтанвайдай къуна, мад дахдиз эверна. Б. Гъ. Тварун стхаяр.

ТЕЛЕГРАММА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра телеграфдалди ганвай тади хабар ва ам алай чар. Брежневаз ва Алиеваз ракъай телеграммайра абурун вагъши сиясат, лезгийриз дуван къун, и халкъдиз къарши Азербайжанда къиле физвай шовинист гъерекатдикай «Лезгистандин хабарар» газетди вичин сад лагъай нумрада маракълу ва таъсирлу материалар чапнава. М. М, Уях хъухъ, лезгияр.

* **телеграмма гун** гл., ни низ телеграфдалди тади хабар гун. Ам кучуддайла, къуниши хуьрерни клватI хъанвай. Рухваяр, телеграммаяр ганвайтлани, садни хтанвачир. З. Гъ. Бубадин клвал. **Синоним:** тел.

ТЕЛЕГРАФ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра симера аваз яргъа чкадиз хабар гудай электрикдин аппарат, Жегъилдин хиялар телеграфдин симер хъыз гъарнихъ чиклиз хуьширекандин муг хъыз аруш жезвай... З. Э. Рамзият.

ТЕЛЕГРАФИСТ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ра, -ра телеграфдин аппаратдал клвалахдайди.

ТЕЛЕГРАФИСТВАЛ суц.; вили, -иле; -илер, -илери, -илера телеграфистдин пешекарвал.

ТЕЛЕПЕРЕДАЧА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра телевиденидай гудай, телевизордай килигдай передача. Кхъихъ ман са макъала. Вун журналист я хъи. Радиодай клела. Са телепередача гъазура. Вижевай са затI. З. Гергерви. Бакъарей Бакъураякай нагъил.

ТЕЛЕСКОП урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра цава авай гъетериз килигдай дурбу, аппарат. Гъайиф, гъайиф, телескопар, микроскопар аватлани, Бязибуруз аквазвач и дуьньяда Уьмуьрдин тангар. А. Ал. Тангар.

ТЕЛЕФ * **телеф авун** гл., ни-куь вуж-вуч чан кумачир гъалдиз гъун. Пачагъди къушунриз лагъана: «Ни аждагъан телеф авуртIа, гъадаз за Гуьзел Гуьуьруь гуда». Ф. Нехирбандин хва. **Синоним:** телефон.

* **телеф хъун** гл., вуж чан кумачир гъалдиз агун. Телеф хъана хан вични, Пехъи хъанвай са кицI хъиз... Ф. Шарвилдикай риваят. Писвилерни ишлемишиз, Уьмуьр мишъиз телеф хъайи... Е. Э. Мубарак Исмаил. Телеф хъана къушадавай итимар... А. С. Гъетер, гъетер... - Дегъзаманайра къати женгер фена, чи ата-бубайрияй гзафбур телеф хъайивилъй, инал «Ажалдин дере» лагъай тIвар акъалтнава. Б. Гъ. "Тварун стха. КцIар республикада аялар гзаф телеф жезвай районрикай сад я. М. М. За нин бахт чуьнуьхна? - Къуй! Къуй амай вири дуьнья сагъ амукърай! Зун телеф хъурай! А. Исм. Алуькъдай ахвар. **Синонимар:** кечмиш хъун, къин, а дуьндиз фин. чан хкатун, къирмиш хъун.

ТЕЛЕФОН урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра електрикдин симерай ва я радиодай санай масаниз рахадай аппарат. Телефонди зенг яна. Махсуда трубка къачуна яб акална. З. Э. Муькъвел гелер. Гуьлселемаз ведре къачуна къажсандиз яд цаз кІан жеда. Телефонди зенг ийида. Ада трубка жкажда. А. Р., Я. Я. Хендедадин мехъер.

* **телефон авун** гл., ни низ телефондай зенг авун ва рахун. Вичин вилик квай устІар алайвал туна, главный инженерди гъарниз телефонар ийиз башламишна. Б. Гъ. Вили вилер.

ТЕЛЕФОНДИН прил. телефондинди тир. А патарин халкъариз и чІехи шаир акъван хуш жедай хъи, абур, незвай фу-ризкьи туна, адакай, телефондин симерал ацукънавай чубарукар хъиз, хуш келимаяр рахадай. З. Гергерви. Бакъарей Бакъуракай нагъил.

ТЕЛЕФОНИСТ урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра електрикдин симерай санай масаниз рахун тешкилзавай алпарат(ар) авай чкадин къуллугъчи.

ТЕЛЕФОНИСТВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера телефонистдин пешекарвал.

* **телефониствал авун** гл.; ни телефонистдин пешекарвал авун. Диргъ-диргъ ийиз ягъизвай зенгериз жаваб гуз, кІвале зи кести адаз телефониствал авун тир. З. Э. Зулун пеш.

ТЕЛЕФОНИСТКА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра телефонист дишегъли. Шахмарданов телефонисткадив рахана. А. А. Лезгияр.

ТЕЛЕФОНИСТКАВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера телефонисткадин пешекарвал.

* **телефонисткавал авун** гл., ни дишегълиди електрикдин симерай санай масаниз рахун тешкилзавай аппарат(ар) авай чкадин къуллугъчивал авун.

ТЕЛЕФУН гл., ни-куь вуж-вуч; -а, -ин, -рай, -мир; телеф авун, телеф твун, телеф тахвун, телеф хъийимир чан кумачир гъалдиз гъун. - Ингъе ви ажал! Вун чна гъа и цІалди телефда! Ви чан куда гъа и ялавра! -гъарайзава суд ийизвайбуру. А. Исм. Алуькдай ахвар. Низ чир хъуй, дуйньядал гыкъван дявеяр хъанатІа, гыкъван халкъарин ивиар экъичнатІа, халкъарин чилериз, культурайриз кІур ганатІа, миллетар телефнатІа. М. В. Гъарасатдин майдандал. **Синонимар:** кын, телеф авун, чан хкудун.

ТЕЛЯГЪИЗ телягъун глаголдин мурадвиллин форма. Кил. ЭЛЯГЪУН.

ТЕМА урус, лит., суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра рахун, кхъин ва я музыка квекай ятІа, гъам, гъадан асул фикир лугъузвай тІвар. Гъа икІ, писателди хкъяна вичин эсерда къалурузавай гъаларин кІватІалдиз эсердин тема лугъуда. Н. А. Литературадин хрестоматия, 1966. Рабочидкай шиш кхъин лап фадлай, дуьз лагъайтІа, зи рикІелни алазвай. Амма тема заз гъулдандин цал галай къачуз тежер къеле хъиз акъвазнай. А. С. Рабочийдикай мани.

ТЕМБЕК кил. ТЕНБЕК

ТЕМЕН араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра кІанивиллин гъиссер къалурун патал сада масадан пІузаррал, хъуькъвел, пелел вичин пІузарар эцигна къезилдиз фитІиндай гъерекат. Минет хъуй, ваз минет... Юзамир, Юзамир. Къуна кыл Са легъзе, МичІа вил, Са легъзе. Са легъзе - са герен, Къачун за са темен. Юзамир, Юзамир. М. М. Юзамир. **Синоним:** пІагъ

* **темен гун** гл., ни низ са ниь ва я квехъ ятІани авай кІанивал, гъурмет къалурун патал адав пІузарар агудун. Тек са темен гана лугъуз, Ви пІузардал гел жедали? Ф. Жегъил вахтар хкиз рикІел, Ви кагъаз эцигиз пелел, Гагъ темен гуз, ийизва кІел; Вахъ я зун гъелек, Пакисат. Е. Э. Пакисат. Ахпа са манийвални тийизвай Айисат виниз жкажна къужахламишна, темен гуз кІан хъана... А. А. Лезгияр. Агъмед къужахламишна адан пелез темен гана. А. И. Самур. Хтанва зун зи стхадиз-лезгидиз Лезги чІалал лезги салам гун патал. Темен гана дидеди гъир ризкьидиз, им сагълугъай ацІай бокал хъун патал. А. Ал. Шалбуз дагъ. Лезги итимар са-садахъ галаз гыкІ гуьруьмиши жезватІа, фикир ганани куьне? Са-садан сивиз темен гуда са бязи ксари. Лезгияр патал гыч ухиар акъазвач заз и крар. "Самур" газ., 2002, 21 XI. **Синоним:** пІагъ гун, кІуф гун..

ТЕМПЕЛ¹ фарс, прил. кагъул, са кар, гъерекат ийиз ашкъи тежер. Жасад темпел, инсаф рикІел гъиз течиз... Е. Э. Нефсиниз. Маргъухъандин гъекъ хуш я заз, Темпел инсан таниш тахъуй. Ш-Э. М. Зи дуьа. Садра къунишиди къачуна са лам, Вич гзаф темпел, буйдиз тІарам тир. А. Ал. Садра къунишиди...

ТЕМПЕЛ² суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра кагъул, са кар, гъерекат ийиз ашкъи тежер кас. Собранияр, совещанияр киле тухуз, хъсандиз кІвалахзавайбуруз чухсагъулар малумариз, темпелриз туьмбуьгъар ийизвай. СМ. ЦицІигъ-наме. Несрединан къамат гуналди, халкъ темпелрал, алчахрал, шкъакърал, инсафсузрал, хаинрал хъуьрезва, инсанвал, мердвал тестикъарзава. Гъ. Гашаров. Сифте гаф. Сада-садаз гъуьрметзавай, куьмекзавай, векъи гаф ишлемиши тийизвай, рикІивай зегъмет чІугун, масадалай аслу тахъун инсандин килин винизвал яз гъисабзавай хизандай темпелар, явакъанар надинж' акъатдач эхир. ЛГ, 2004, 28. II.

ТЕМПЕЛВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера темпел тир гъал. Къизил гзаф хъуникди хъийизвач кІвалах - Темпелвили рекъева, хъухъ вун зи чІалахъ. А. С. Зи бубади... КІвалахдик квачиз къарай текъведай Сейфуллагъдиз темпелвал квай ва кІвалах ийиз тежезвай инсанар хуш тушир. С. Муслимов. ЦицІигъ-наме.

* **темпелвал авун** гл., ни кІалахдивай кыл къакъудун. **Синоним:** темпелвалун.

ТЕМПЕЛВАЛУН гл., ни; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; темпелвал авун, темпелвал тавун, темпелвал тахвун, темпелвал хыйимир кIвалахдив рикI гвачиз эгечIун. Ада вичи кIелдайди туш, - и кар заз, жуван гылин вад тIуб хъыз, чида. *Корректурани автордив кIелиз тазвайди я. Темпелвалзава. З. Гергерви. Бакъарей Бакъураякай нагыл. Синоним: темпелвал авун.*

ТЕМПЕЛВИЛЕЛДИ нар. темпелвал хас яз. **Синоним:** темпелдаказ.

ТЕМПЕЛДАКАЗ нар. темпел яз. **Синоним:** темпелвилелди.

ТЕМПЕРАТУРА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри. -йра 1) гъвадин чимикъайивилин ва я инсандин сагъламвилин дережа градусралди къалурдай уълчме. # ~ аватун, ~ хкаж хъун, ~ дегиш тахъун. *Гъвадин температура термометрдалди алицумда. З. К. Пебиат чирун. Температура шартIлу лишанрин къумекдалди кхьида. Месела, чимивилин 5 градус икI кхьида: 5", мекъивилин 5 градус икI кхьида: -5°. З. К. Пебиат чирун. 2) инсандин сагъламвални сагъламсузвал ва гъвадин къайивилинни чимивилин къадар къалурдай градусар. Адан температура гъамиша сад я: 37. Р.*

ТЕМЯГЪ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри. -ра са вуч ятIани жуванди хъана кIанивилин гысс. *Са Эминан темягъар вахъ пара туш, Зун галачиз гъала девран, къизил цам. Е. Э. Къизил цам.*

* **темягъ авун** гл., ни. *жуванди яз хъунин гысс гъун. Зирба гуниз темягъ уна, Килени тагуз туна... Е. Э. Дуст Ягъиядиз. Синонимар: темягъвал авун, темягъун.*

* **темягъ фин** |ацукъун| гл., нин квел жуван хсусиди хъунин хиял фин. *Дишегълидин гуърчегвал, милайимвал акурла, итимрикай гъар садан темягъ адал физвай. Ф. Буъркъуь темягъ. Яру тав акъатнавай якIал адан темягъ фена. З. Э. Муькъвел гелер. Фирдавай. багълар жезвачир куътягъ. Гуърчегвилел лап физвай чи темягъ. А. Мут. Цийи багъ... живеди гуърчегарнавай тарарал зи темягъар, сифте сеферда аквазвайд хъыз ацукъзавай. ТА. Мехъер куътягъ тахъанмаз. ШуькIуь, шемер хътин лацу тунIар, ярни къиб кужумнавай и чинин къваларив акъван хъуьтуьлдаказ, успагъивилелди агат хъанва хъи, гъатта абурал Велиметан темягъ физва. М. В. Гъарасатдин майдандал.*

ТЕМЯГЪВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера са вуч ятIани жуванди хъунин къаних гысс авай гъал. **Синоним:** темягъкарвал.

* **темягъвал авун** гл са вуч ятIани жуванди яз хъунин фикир, хиял ракъурун, гысс авун. *Темягъвилер ийиз пара къуьл угъридиде тухуз туна... Е. Э. Дуст Ягъиядиз. ФитIре, зезр, закат гуда гъар йисуз, Чарадан малдиз темягъвал ийидач, МискIандиз физ капIда гъар жуьмядин къуз, Аллагъ, пайгъамбар рикIелай гъич фидач. А. Ф. КъатI-къатI авур зунжурар. Синоним: темягъ авун, темягъун.*

ТЕМЯГЪКАР¹ прил. масадан шейинихъ къаних, темягъ жедай. **Синонимар:** азгъун, мискъи, невс авай, кIеви, тух тежер. **Антонимар:** гъил ачух, жумарт.

ТЕМЯГЪКАР² суц.; -ди, -да; ар, -ри. -ра масадан шейинихъ къанихди, темягъ жедайди. [Мегъамедбег] *Пагъ Лут-Эфенди, мад а темягъкарар тух жезмайбуур туш. Ж. Эфендиев. Азадвиллин рекъе. Алдатмишида тапархъанди темягъкар: Са тамашун къве шигъидихъ яз хъана. А. Ал. Рубай.*

ТЕМЯГЪКАРВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера темягъкар тир гъал. **Синонимар:** азгъунвал, къанихвал, мискъивал. **Антоним:** темягъсузвал.

* **темягъкарвал авун** гл., ни масадан шейинихъ къанихдан, темягъ авай гыссер авайдан амалар авун. **Синонимар:** къанихвал авун, мискъивал авун

ТЕМЯГЪКАРВАЛУН гл., ни низ-къез; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; темягъкарвал авун, темягъкарвал тавун, темягъкарвал тахвун, темягъкарвал хыйимир масадан шейинихъ къанихдан, темягъ авай гыссер авайдан амалралди эгечIун. **Синоним:** темягъкарвал авун, къанихвалун, мискъивал авун.

ТЕМЯГЪКАРВИЛЕЛДИ нар. темягъкарвал хас яз. **Синоним:** темягъсузвилелди.

ТЕМЯГЪСУЗ прил. масадан шейинихъ къанихвилин гыссер авачир. **Антоним:** темягъкар.

ТЕМЯГЪСУЗВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера масадан шейинихъ къанихвилин гыссер авачир гъал. **Антоним:** темягъкарвал.

ТЕМЯГЪСУЗВИЛЕЛДИ нар. темягъсузвал хас яз. **Антоним:** темягъкарвилелди.

ТЕМЯГЪУН гл., ни низ-къез; -да, -на; -из, -зава; темягъ авун, темягъ тавун, темягъ тахвун, темягъ хыйимир къанихвал авуна чарадан шей жуванди ийиз алахъун. *Гуя рикIе лап туькъуьлвал гъатнава, ада къастуналди папIрусдиз темягъзава, чина биришарни туна, адай туп-туп гумар акъудзава. М. В. Гъарасатдин майдандал.*

ТЕНБЕК || **ТЕМБЕК** фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) туькъуьл ни къведай гъаркъуь пешер алай салан набатат. *Тенбекдин ватан Америка, анани Гаити островдин Тобаго вилайт я (анай чаз картуфар ва истивутни атана). ЛГ, 2005, 5. VIII. 2) а набатат къурурна, чукIулдалди куьлуь авуна папIрус ийидай затI. И арада Вагъаб патав гвайтIа, папIрусдин гумни вижевай фитIиниз жедай, амни инал хъанач. Абаса тембекдин низдихъ къарихвал гыссна. М. В. Гъарасатдин майдандал. Къарай атIанва Абасан, ада вичин пенжекдин жибинра гъакI гъилер экъуьрзава... Эхирни ада анай тенбекдин кисе акъудзава. М. В.*

Гьарасатдин майдандал. ☀ И гафуникай гегьенш малуматар кил.: А. Г. Туьлмегьамедов. Тенбек || "Лезги газет", 1997, 14. III

ТЕНБЕКДИН прил. 1) **тенбек авай**. *Жибиндай тенбекдин кисе акъудна...* Ж. Байрамалиев. Кларасдин тIурар. 2) **тенбек цадай**.

* **тенбекдин пIапIрус** суц. **тенбекдикай авунвай пIапIрус**. *Алимегьамеда са яргъи тенбекдин пIапIрусдик чахмахдалди цай кутуна...* - Югъ жезва гъа! - лагъана. А. Ф. Бубадин веси.

ТЕНГ туьрк, прил. **сад хътин, барабар тир**. *Гьуьруьни гьилмандиз ухшар, Лап тенг, барабар акуна.* Е. Э. Гьуьруьдиз ухшар акуна.

ТЕНГЕРАК || **ТЕНГЕРИ** т-б. суц.: -ди, -да -ар: -ри, -ра. **са дараматдин кьве кIвалин ара**. *КIвачин кьапар тенгерак ацIай, Ихтилатар. Къула гурлу цIай.* И. Гь. ПипIиндин ваъ... **Синоним:** **дегъниз, коридор.**

ТЕНГЕРИ кил. **ТЕНГЕРАК.**

ТЕНТЕС прил. **таб квай**. *Хьуьрена чIагана физвай адан шумал беденди, тентес нацIуни хьиз, гьарнихъ ян гузвай.* Б. Къ. Къарачи.

* **тентес хьун** гл. **таб квай гьалдиз атун**. *Тентес хьайи гьилери кьунвай кьатIарин кьваларилай, галтад жез, генани стIалар акатайвал суфрадал авахъзавай.* Т. А. Мехьер куьтыгъ тахъанмаз,

ТЕНТЕСДИЗ нар., **тентес яз, таб кваз**. *Эркекдин саягъда, гьилер далудал эцигна, тима тик гьаятдин юкъвал, кузвай ракъиник акъвазнавай багъри кас акурла, тентесдиз кьезвай гадани садлагъана уях, викIегъ хъана.* А. Къ. Къарачи.

ТЕПЕ туьрк, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра **дуьзендилай цавухъди хкаж хьанвай хур квай чил**. *Дагъдин цIегъери чеб крчарихъди кьвалахъ галай кIамуз вегъена, эцигнавай цал хътин тик тепедин кIаниз катна.* А. И. Самур. *Хьуткьунна инихъ-анихъ килигай гададиз тепедилайгъуз чукур хьийизвай кьве кал акуна.* Б. Гь. Заз эвера. **Синонимар:** **гьуьндуьрлух, кIунтI.**

ТЕПИЛМИШ: * **тепилмиш хьун** гл., *вуж* 1) **нел-квел гьалибвал кьазанмишун патал сихдаказ фин**. *Партизанар пуд патахъай шегьердал тепилмиш хъана.* З. Э. Муькъвел гелер. *Кьиличак ажугъ ква. Яраб Велиметал тепилмиш жезватIа?! Велиметан чинин рангар атIана.* В. М. Гьарасатдин майдандал. 2) **гьинихъ, гьиниз хьел кваз, ажугълу яз фин:** .. *гачал кIвачел кьарагъна, гьиле са вагърамни кьуна, ам фекъи галай патахъ тепилмиш хъана.* Ф. Савдагардин папанни фекъидин кьиса. *Чим кумай жанавурдин хам кьуьнел вегъей Сагъир хуьр галайвал тепилмиш хъана.* У. Кьемберов. Спелар куьрсарай хам.

ТЕР: **тер-тер** нар. **четинвилелди, кичIез-кичIез**. *Яваш-яваши вилер ахъайзавай дагъларин веледри гагъ-гагъ татаб жез, тер-тер кьекъез башламишна.* З. Э. Муькъвел гелер.

ТЕРАКТ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ари, -ара **тайин са чкада яшамиш жезвайбуруз хатакар кьилиз акъуддай мярекат**. *Бес я лугъун: инсанрин рикIер архайин тир, секиндив ксана кьарагъна, кIвалахал физвай, пакад йикъакай кичIевал авачир. "Киллер", "рэкет", "теракт", "инсанар чуьнуьхун" Ван хьайи гафар тушир.* Ж. Примов. "Гъяж" ктабдикай кIелайдан фикирар. *Алай девирда, капитализмди арадал гъанвай кьван террористар, терактар, наркоманар, рэкетирар, вагъабистар, экстремистар, инсанар чуьнуьхзавайбур, кIвалер атIузвайбур, чалкечирар...* вуч я! Р. Исаев.

ТЕРБЕТ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри. ~ра **жув халкъдин арада тухудай кьайда(яр)**. **Синоним:** **тербия.**

* **тербет гун** гл., *ни низ-квез умуми кьайдайрив кьадай гьалдиз гъун.* - *Чун вири инсанар язва. Амма инсанвал хуьн патал жуван чIуру фикирриз тербет гана кIанда.* З. Э. Рамзият. *Инал, и пак тир пIирел, Аллагъдивай сафавал кIанзавай чIавуз кьванни нефсиниз тербет гуз жезвач. Куьн хътин кьанихбур себегъ яз цаварилай цIай кьурзава.* С. Ярагъви ашукъ Уьзден

ТЕРБИЯ араб, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра **инсанди вич халкъдин, жемьятдин арада тухудай кьайда(яр)**. *Чи тербия гьатта кьепинин макьамдилаьни башламиш жезва.* З. Гь. Кьепинин аваз. *Мехьерар йикъериз элкьуьрун гзафни-гзаф жегьилрихъ галаз тербиядин, несигъатчивилин кIвалах гьилий вегьинлай аслу жезва.* ЛГ, 1992, 31. X. **Синоним:** **тербет.**

* **тербия авачир** прил. **низ жув халкъдин, жемьятдин арада тухудай кьайда(яр) чин тийир ва а кьайдайрал амал тийир**. **Синоним:** **тербиясуз.**

тербия гун *ни, низ инсандиз вич халкъдин, жемьятдин арада тухудай кьайда(яр) чирун.* *Хъсан туширни эгер вуна тербия эвелин-эвел жуван мукъув гвайбруз ганайтIа.* А. А. Умуд. *Акьалтзавай несилриз чирвилер, тербия гун - им чи пак буржи я.* ЛГ, 1992, 1. IX. - *Тербия гун патал аялрин ктабра хъана кIанзавай шикилар кьешенгбур, текстинин мана-метлебдихъ галаз кьазвайбур хуьн чарасуз я.* А. Фет. Алим, художник, педагог. **Синоним:** **тербияламишун.**

ТЕРБИЯДИН прил. **инсанди жув жемьятдин арада тухунин адетар хуьниз талуьк тир**. *Мехьерар йикъериз элкьуьрун гзафни-гзаф жегьилрихъ галаз тербиядин, несигъатчивилин кIвалах гьилий вегьинлай аслу жезва.* ЛГ, 1992, 31. X.

ТЕРБИЯЛАМИШ: * **тебияламиш хьун** гл., *вуж жув жемьятдин арада тухунин адетар чир хуьн ва абур кьилиз акъудун.*

ТЕРБИЯЛАМИШУН гл., ни вуж; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; тербияламиши авун, тербияламиши тавун, тербияламиши тахвун тербияламиши хыйимир инсанди вич ва я масад обществада тухунин адетар хуьдайвал чирун. Мугьмандиз аламат хъана: рушари диде инсандайни гьисабзавач. Ам аватлани хабар авач. ГьикI тербияламишинаватIа килиг. Рахана хъсан, туькIвей, гилан аямдин марифат къачунвай хизан я. А. А. Лезгияр. Школадиз къуллугъ авунилай, цийи несил тербияламишунилай гуьзел кар авайди туш. З. Э. Арифдиз ишара. Чехи бизнесдал машгьул, алай аямдин карчи тир Асан Нуьдурбегов чавай сифтени-сифте дагъвийрин лап камаллу адетралди хъсандиз тербияламишнавай кас я лугъуз жеда. ЛГ, 2003, 27. XI. "Шарвили" эпосдин идеяралди несилар тербияламишунин кIвалахар суварилай гуьгьуьнизни, ара атIунар авачиз, давамарун чарасуз я. М. Ж. Сад хъайила риклер чи... **Синоним:** тербия гун.

ТЕРБИЯЛУ прил. жув жемятдин арада тухунин адетар хуьнин чирвал авай ва а адетар къилиз акъудзавай. Тербиялу аял хьунухъ диде-бубадин бахт я. **Антоним:** тербиясуз.

ТЕРБИЯЛУВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -терн, -илера жув жемятдин арада тухунин адетар чир хьунин гьал. **Антоним:** тербиясузвал.

ТЕРБИЯЛУВИЛЕЛДИ нар. жув жемятдин арада тухунин чирвал аваз, а адетар хуьз. Гьар са касди вич тербиялувилелди тухуни халкъ вини дережайриз акъудда. Р. **Синоним:** тербиялудаказ. **Антонимар:** тербиясузвилелди, тербиясуздаказ.

ТЕРБИЯЛУДАКАЗ нар. жув жемятдин арада тухунин чирвал аваз, а адетар хуьз. **Синоним:** тербиялувилелди. **Антонимар:** тербиясузвилелди, тербиясуздаказ.

ТЕРБИЯСУЗ прил. жув жемятдин арада тухунин адетар къилиз акъуд тийизвай. Тербиясуз бала диде-бубадин бела я. Р. **Синоним:** тербия авачир. **Антоним:** тербиялу.

ТЕРБИЯСУЗВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера жув жемятдин арада тухунин адетар чир тавун, тавунин гьал. **Антоним:** тербиялувал.

ТЕРБИЯСУЗВИЛЕЛДИ нар. жув жемятдин арада тухунин адетар чин тийиз, а адетар хуьн тийиз. **Синоним:** тербиясуздаказ. **Антонимар:** тербиялувилелди, тербиялудаказ.

ТЕРБИЯСУЗДАКАЗ нар.; жув жемятдин арада тухунин чирвал авачиз, адетар хуьн тийиз. **Синоним:** тербиясузвилелди. **Антонимар:** тербиялувилелди, тербиялудаказ.

ТЕРБИЯЧИ туьрк, суц.; -иди, -ида; -ияр, -йри, -йра инсанди жув жемятдин арада тухунин адетар чирдай пешекар. Гуьгьуьнилай им вичиз хас тир пешедал чIухгуна, Ам интернатда тербиячи я. З. Э. Зулун пеш.

ТЕРБИЯЧИВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера тербиячи тир пешекарвал. Са кесидик квачиз къуьдни акъудиз жедач. Рамзият детдомда тербиячивилел акъвазна. З. Э. Рамзият.

ТЕРГ араб: * **терг авун** гл 1) тахъай гьалдиз гьун. Динни иман яр паталди терг авур Салгъан я зун къе... Е. Э. Хъана. Халисат терг ийидай план туькIуьрна. З. Э. Муькъвел гелер. 2) куьч. тун, къулухъ авун. Айиб ая, ви гуьрмет за хайитIа, Вун терг уна маса касдиз фейитIа... Е. Э. Серминазахъ галаз суьгьбет. **Синонимар:** гьич авун, пуч авун.

* **терг хьун** гл., вуж-вуч са вуч ятIани авачир, тахъай гьалдиз гьун. Гьа икI, акваз-акваз, хайи чIалар терг жезва, Х. Шайдабегова. Дидед чIал чируниз артух фикир. Халкъ терг тахъана амукьун патал, Герек я рахун чун лезги чалал... О. Гьуьсейнов. Чал хуьх, лезгияр, Чил хуьх, лезгияр!... гимияр ремонтдай база герек тадаракралди таъминардай къурулушар терг жезвай... ЛГ, 2003, 27. XI. **Синоним:** пуч хьун.

ТЕРГУН гл, ни вуж-вуч; -да, -на; -из, -зава; терг авун, терг тавун, терг тахвун, терг хыйимир 1) пуч авун, тахъай гьалдиз гьун. Чна, гарнизон тергна, а яракъар халкъдин гьиле твада ва Дербент азад ийиз фида. А. И. Самур. Ракъинин гуьмбетди вун терграй, кач, гьарайна рушан. вилик чукурна. А. И. Къиргьин. 2) тун, бегенмиш тахъун. Беген тушиз кIвал-югъ тергда на, Халидикай дуван кудай сергда на. Е. Э. Ватандай катзавайбуруз. **Синоним:** пучун.

ТЕРЕЗ(АР) фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра са нин ва я куьн ятIани заланвал алцумдай алат. Тахтадални терез алай. А патални къакъан, са юркунал ихътин малумат алай... А. А. Лезгияр. Тадиз терезар вахкана, амай къве ящикни таксида эцигна, базардал аламай хуьруьнвярни галаз зун Алексеяз мугьман хъанай... Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз. Ахпа кIват хъанвайбуруз лежберри фу арадиз гьун патал ишлемишай куьгьне сенятар - кIарасдин къуьквер, йирфер, терезар, кIарасдин ругунар. Абура авай векъи къванер, шалар, шаламар, гьилелди тум вегьедай чантаяр, гьебейар ва маса затIар къалурна. ЛГ. 2004, 6.1 V.

* **терездин мизам (терез-мизам)** суц. 1) терездалди мал маса гунин къайда. Жуьреба-жуьре хесетрин инсанрихъ галаз хушвилелди рахун, маса гузвай шейэрин гьахъ-гьисаб, терездин мизам дуьздаказ тухун ва икI мад туьквенчивилин хиве авай везифаяр я. ЛГ, 2004, 22.1. 2) куьч. гьахъ-дуван. Терез-низам халкъ авур Сад Аллагъи. Вун я хьи Яруд я луз язух дана гатазва. Гьахълу терез квехъ мус жеда, цилингар? Е. Э. Цилингар.

* **терездин хел** суц. гьилин терездин къве паюникай сад.

ТЕРЕЗЧИ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра терездал мал маса гузвайди ва я мал къабулзавайди. Эй терезчи,

эй медени къекъвераг, Эй граммар къекъудзавай таланчи, «Девлет» лугъуз акъатнавай къекъерай, Ви рикI динж туш уьмуьрлух яз яланчи. А. Ал. Эй терезчи.

* **терезчи хьун** гл., вуж терезчи яз кIвалахун, терездал кIвалахдай пешекар хьун.

ТЕРЕЗЧИВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера терезчи тир пешекарвал. За мулкарал къаравулвална, гатун вахтунда терезчивиле кIвалахна. Ш. Шабатов. «Лезги -Чапаев».

* **терезчивал авун** гл., ни терезчи яз кIвалах авун.

ТЕРЕКМА¹ туьрк суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра куьчери малдар. Шад жедай кар ам я хьи, майишатда жегъил герекмайрин къадар артух жезва. ЛГ, 2005, 1.1.

ТЕРЕКМА² суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра куьул ийидай макъам.

ТЕРЕФ араб, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) са вуж-вуч ятIани алай чкадин тайин са пад. За дагъдин хурар хкис хъана аквазвай терефдихъ чин элкьуьрна. Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз. **Синоним:** пад. 2) мана-метлебдал гьалтайла, са ва я са шумуд патар... и статьяда чаз Сулейманан шаирвилин яратмишунин карда икьван чIавалди, белки, са тIимилбуруз тахъана, малум тушир, вичикай литературада кхьин тавунвай, амма шаирдин яратмишунин рехъ, Гъерекатар, къастар вири терефрихъай ачухун патал еке метлеб авай са моментдал акъвазиз кIанзава. М. М. Гь. СтIал Сулеймана азербайжан чIалал туькIуьрай ширир. За жуван персонажрин куьмекдалди чи уьмуьрда гьалтзавай, чи яшайишдиз хас гзаф-гзаф терефар ачухнавай. З. Гергерви. Бакъарей Бакъураякай нагъил.

* **тереф хуьн** гл., ни нин-куьн. са гьихътин ятIани фикир, амалар гьахълу яз гьисабзавай патал хьун. - Жемьатар! Къуй Аллагъди хуьй. Заз куьне за тереф хуьн бес я. За чIана седриди зал хуьруьнар авурла, ихътин зиллет эхиз тахъана, авур ихтилат я. А. А. Лезгияр. Аялриз эсиллагъ хайи чIалан тарсуниз къевез кIанзавач. Иллаки гъайиф чIугвадай кар ам я хьи, диде-бубайрини абурун тереф хуьзва. Х. Ш. Дидед чIал чируниз артух фикир. Чи халкъдин арада тIвар-ван авай алимри ва шаирри, медениятдин ва майишатдин пешекарри рикIин сидкъидай зи тереф хвенай. ЛГ, 2003, 4. XII. - Яхулар, буза хъвайила. гъил ахъа жедай ксарни я. - Мансуран тереф хвена Межсида, вичин къалияндай туп-туп гум цавуз акъудна. С. Ярагъви ашукъ Уьзден. **Синоним:** пад кьун.

ТЕРЕФДАР суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра са нин-куьн ятIани тереф хуьзвайди, хуьдайди. **Синоним:** терефкар.

ТЕРЕФДАРВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера са нин-куьн ятIани тереф хуьзвай, хуьдай гьал.

ТЕРЕФДАРВИЛЕЛДИ нар. са нин-куьн ятIани тереф хуьзвай. хуьдай гьал хас яз. **Синоним:** терефдардаказ.

ТЕРЕФДАРДАКАЗ нар. са нин-куьн ятIани тереф хуьзвай, хуьдай гьал хас яз. **Синоним:** терефдарвилелди.

ТЕРЕФКАР суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра са нин-куьн ятIани тереф хуьдайди. **Синоним:** терефдар.

ТЕРЕФКАРВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери терефкар тир амалар

* **терефкарвал авун** гл., ни терефкар тир амалар авун. - Чан хва, пара адалат гвай кас тиртIани, Аллагъди и сефер терефкарвал авуна. А. А. Лезгияр.

ТЕРЕФУЛ фарс, суц.; -ди, да; ар, -ри. -ра звер алай яргъи тан авай набатат.

ТЕРЕХУЬЛ фарс, суц.; -ди, да; ар, 'ри, -ра ири сарар авай йиге.

ТЕРИКЪАТ кил. **ТАРИКЪАТ.**

ТЕРКИ: * **терки салат** араб, суц. капI бегъем тийизвайди; яни а карда галай-галайвал вири шартIар техуьзвайди.. ТIвар мусурман - терки салат, Чин бегъем чуьхуьз амач хьи. С. С. Амач хьи.

ТЕРЛИК туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра пурарин лит.

ТЕРМИН урус, суц.; -ди, -иа; -ар, -ри, -ра илимдин тайин са хилез хас тир маналу гаф, ибара. ЧIалан илимда гаф, сес, предложение терминар яз чтин мана аваз ишлемиззавайди я. Р.

ТЕРМИНОЛОГИЯ урус, суц.; -ди, -да; -яр, -ири, -йра илимдин тайин са хилез хас тир маналу гафар, ибараяр вири санлай. Алимди [Гь. Гьажибегова. А. Г.]... лезги чIалан нугъатрикайни грамматикадин категорийрикай, литературный чIалан гьакъиндайни терминологиядин месэлайрикай ктабарни хейлин макъалаяр кхъенай. Гь. Гашиаров. Хайи халкъдин рекъе чан эцигайди.

* **терминологиядин [терминрин] словарь** суц. илимдин тайин са хилез хас тир гафарин, ибарайрин мана(яр) гузвай ктаб. Гь. Рамалданов лезги чIаланни литературодин терминрин словарь туькIуьрунив эгечIнай. Р.

ТЕРМОМЕТР урус, суц.; -ди, -да; -ияр, -три, -ийра температура алцумдай прибор. Чидач Камината ам кефсуз я лагъай шак авунатIа, ва я маса фикир, гъар гъикI ятIани, ада вичин гъилик квай сумкадай термометр акъудна. Селимата «герек авач, зал зегъемвал алач» лугъуз хейлин шандакъар авуна. ЯтIани дустуни гужалди термометр адан хуььчIуьк кутуна. З.З. Арифдиз ишара. Термометрдалди инсандин ва гъайвандин бедендин, цин ва чими температура чириз жеда. З. К. Тебиат чирун.

ТЕРРИТОРИЯ урус, суц.; -яди, -яда; -яр, -йр, -йра тайин тир са къадардин чил, мулк, чка. Алай йисан 22-августдиз Дагъустандин территориядиз сухулмиш хъайи бандитрин геллегъар кукIварайдалай ва чукурайдалай инихъ вад йис тамам жезва. ЛГ, 2004, 15. VIII.

ТЕРРОР урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра вагыши къастар къилиз акъудун патал масадбурун чандиз гуж авун, абур ягъиз терг авун. Чанда такъат амай къван гележег патал женг чIугур и писатель [И. Къазиев. А. Г.] лезгийриз къариш туькIурнавай чIехи террордин къурбанд хъана. М. М. Уях хъухъ, лезгийр! Къенин юкъуз международный террорди, вичин гъуд юзуриз, "капашар илигзавайла", милливликайни миллетчивликай, къве патал пайнавай халкъдин агъур къисметдикай виридалайни хъи месэладикай хъиз рахун кутугнавачни шаирдиз? ЛГ", 2004, 15. VII. Мадни, гыкъван хъи месэла хъайитIани, террордикай далда къуна, ам къилиз акъудиз жедайди туш. ЛГ, 2004, 15. VII.

ТЕРРОРИЗМ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра вагыши къастар къилиз акъудун патал масадбурун чандиз гуж ийидай, абур ягъиз терг ийидай гьерекат. Девирдин гъакъикъатди, вакъийри къалурзавайвал, архайинвална, мукъаятвал, уяхвал квадарна виже къевезвач, диндинни политический экстремизмдихъ ва терроризмдихъ галаз женг чIуугун давамарунин везифаяр йикъан месэлайрик кумазма. ЛГ, 2004, 15. VII.

ТЕРРОРИСТ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра вагыши къастар къилиз акъудун патал масадбуруз' гуж ийидайди, масадбур ягъиз ' терг ийидайди. Йикъандивай къуз наркоманрин, пиянискайрин, угърийрин, къчагърин, къучебасанрин, чалкечиррин... къадар артух жезва. ЛГ, 2004, 16. XII. Алай девирда, капитализмди арадал гъанвай къван террористар, терактар, наркоманар, рэкетира, вагыбистар, экстремистар, инсанар чуьнуьхзавайбур, кIвалер атIузвайбур, чалкечирар... вуч я! Р. Исаев. Гъакъикъатдиз дуьздаказ килигин || ЛГ, 2005, 14. VII.

ТЕРРОРИСТВАЛ суц.; -или, -иле; -жер₁ -илери, -илера террор къиле тухузвай, террор ишлемишзавай пешекарвал, гъакъикъат.

ТЕРРОРИСТВИЛИН прил. террориствал хас тир. И йисара РД-дин прокуратуради террориствилин гьерекатра ва яракълу мятежда иштаракунай 320 кас жавабдарвиллиз чIугуна, 71 касдихъ къекъевезва (абуркай 12-дахъ - къецепатан уьлквейрани). ЛГ, 2004, 26. VII. 2005 - йисан 20-майдиз 45 йисан яида аваз, террориствилин гьерекатдин нетижада Дагъустан Республикадин милли политикадин, информациядин ва къецепатан алакъайрин рекъай министр Арухов Загъир Сабирович телеф хъана. ЛГ, 2005, 26. V.

ТЕРС туьрк. прил. 1) чIалаз килиг тийир, вичин къилдин фикирар аваз гъуьжетардай.... акъатай гаф дегши хъийин тийидай терс къилихрин руш тир. А. Гъажимурадов. Сабурди хвейи кIвал. Вуч герек я терс инсанрин рахунар. К. Агъмедов. Лацу живед -къугъунар. 2) къилиз ялдай. Вуна чIехи авуна зун, Шалбуз дагъ. Зун терс хиял рикIе техуьн паталди ви ценерив ахгатнач мад А. Къ. Нехирбанни лекъ.:

* **терс хъун** гл., гзафбурув дуьз татун, жуван фикирдал (чIуруди ятIани) кIевиз акъвазун. Шумудни са терс хъайибур ви гъилелди ислягъ хъана. Е. Э. Мубарак Исмаил. - Вун терс жемир, Мирзехан. И ихтилат яргъал-мукъвал гыкI хъайитIани авуна кIанзавайди я. З. Гъ. Бубадин кIвал.

ТЕРСВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера терс тир гъал. Гъа терсвал ара-ара Рагъимханахъ вичихъни жезвайди ва ада чIуру нетижайрал гъизвайди адаз акъазвай. А. Гъажимурадов. Сабурди хвейи кIвал. Цавдаран терсвал акур таксистдикай хъванвайди хкатай хъиз тир. А. Къ. Нехирбанни лекъ.

* **терсвал авун** гл. ни жув анжах жувахъ инанмиш яз гьерекатар авун. Ам патал межлисра жедачир чка, Са терсвал авуртIа, ЦуькI жедай пака... А. Ал. Гарни ахвар.

ТЕРСВИЛЕЛДИ нар. чIалаз килиг тийирвал, гъуьжеткарвал хас яз. **Синонимар:** терсдаказ, терсдиз.

ТЕРСДАКАЗ нар. чIалаз килиг тийирвал, гъуьжеткарвал хас яз. Вахт зарб кваз катзава, бязи вахтара ам са къуьнизни килиг тахвуна терсдаказ катзава. К. К. Хуьруьг Тагъиран чIехи хва Алима. **Синонимар:** терсвилелди, терсдиз.

ТЕРСДИЗ нар. чIалаз килиг тийиз, гъуьжеткар яз. **Синонимар:** терсвилелди, терсдаказ.

ТЕРСИНА нар. 1) дуьз патаз. акси патаз элкъуьрна... гададин буба са кIвач къеци ламрал терсина акъадарна, цIай яна, ахъайна. Ф. Гъуьлуьн руш. Папан вахар, терсина ламрал акъадарна, чуьлдиз чукурда ва цIийи къилелай, дуьньядал тахъай хътин Мехъер хъувуна, пабни хва кIвализ хкида. Ф. Пуд руш. 2) чIурукIа. Итим кIвалин раб я, пабни - гъал. ТахъайтIа, крар терсина фида. А. Къ. Нехирбанни лекъ.

ТЕРХЕБА¹ прт. сад-садахъ галаз алакъада авачир, гъакъикъатдив такъадай, гъавурда акъан тийидай. И гафар са шумуд сеферда тикрар авурдалай къулухъ, япариз са гъихътин ятIани ван хъайи Агъабега терхеба чIалалди вичин папавай хабар къада: С. Муслимов. Цицигъ-наме.

* **терхеба-терхеба** прил.. гъакъикъатдив эсиллагъ къан тийидай. Бакъарей Бакъураян мез галкIана. Инал адай терхеба-терхеба гафар акъатна: сад - инай, сад - анай, сад - са масанай... З. Гергерви. Бакъарей Бакъураякай нагъил.

ТЕРХЕБА² нар. сад-садахъ галаз алакъада авачиз, гъакъикъатдив къан тийиз, гъавурда такъадайвал. -Квез чидани, зани сифтедай адан гафар дуьз гъисабнай. Ахпа за фикир ганач, квез чинни, ам терхеба рахазвайди заз чир хъана, алава хъувуна ЦIаруди. А. И. Самур. Садбур ада дуьз лугъузвайди, муькуьбуруни

ам терхеба рахазвайди я лугъуз гъуьжетариз хъана. А. И. Самур. - Я чIехи стха, Сабир!- суал гана Къаюма тажубвилелди, - вун терхеба рахазвани? Чарадан мал-мулк гъикI пайда? Ам Гъарам. тушни? З. Э. КУТВ-диз фена. ТупIал шаирдиз, авайвал лагъайтIа, авамвални хиве къаз кIан тушир. Адаз, виринра терхеба рахаз, вич къалуриз кIандай. З. Гергерви. Бакъарей Бакъураякай нагъил.

ТЕСЕК туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, ~ра эркеда вич мусурманвилин адетар хуьзвайди тирди къалурун патал къилел алукидай кар галачир гъвечи затI. **Синоним:** кIерпе.

ТЕСЕЛЛИ араб, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра инсандин туькьуьл фикир(ар), секинсузвал адавай къакъуддай гафар, келимаяр. **Синоним:** сабур. -Аллагъдин къадарар я ман, я хва... - адан гъавурда акъунваз ва адаз теселли яз лагъана Тенфе бадеди... А. Къ. Нехирбанни лекъ. Зун гила абуруз амай са машгъулат, са теселли ва са куьмекчи тир. А. Къ. Нехирбанни лекъ.

* **теселли гун** гл., ни низ инсандин туькьуьл фикир(ар), секинсузвал адавай къакъуддай гафар, келимаяр лугъун. И манидал гъуьлуьнни папан гзаф рикI алайди тир. Мани лугъуз, Цуьквера вичин хайи гъуьгуьлдиз теселли гудай. Ф. Пад яру яч. Къведни жегъилзамаз дуьньядилай хъфини абурун сабурар артухарзавай ва садаз муькуьдан къисметди теселли гузвай. А. Къ. Нехирбанни лекъ. ЯтIани са карди чун секинарзава, чаз теселли гузва; вич амачтIани, истеклу инсандин, шаирдин руьгъ сагъама. «Самур» журн., 2003, № 6. Ктабди гъуьгуьл шадарда гъар чIавуз, Теселли гуда ви рикIиз четин къуз. О. Гъуьсейнов. Бубадин насигъат. **Синоним:** сабур гун.

ТЕСЕРУФФАТ араб, куьгъ., суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра майишат, хозяйство.

ТЕСКЯГЪ фарс, т-б, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра акурбур гъейранардай къайда. Атана жаллатIрин баишчини Хъвер ийиз мили; Гъам фалчи чирзавай гъетерин тескягъ, Гъам муфтий тупIара цIразвай теспягъ... А. Ал. Пуд хали.

ТЕСНИФ(АТ) араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра туькIуьрнавай затI (шиир, макъала, ктаб). Дагъдин хуьре камаллу са ашукъ яшамии жезвай... ада мехъерар гурлу ийидай, цIийиз хъайи балайрал тIварар эцигдай, къейибуруз ясдин теснифар бахидай. З. Гъ. Лезгийрин риваят. Алимди чIехи шаирдин уьмуьрдикай ва яратмишунрикай къилдин ктаб кхъидай ният аваз, Сулейманан ацукъун-къарагъуникай, теснифатрикай, адан бязи эсерар яратмишунин гзаф къиметлу малуматар кIватIнай, адан эсеррикай «Красный Дагестан» ва «ЦIийи дуьнья» газетриз са жерге макъалаяр акъуднай. Гъ. Гашаров. Хайи халкъдин рекъе чан эцигайди.

* **тесниф авун** гл., ни вуч арадиз гъун. Къанал тухуз, тесниф ийиз дастанар, Инкъилабдин даяхар я инсанар. И. Гъ. Инкъилабдин даяхар. **Синонимар:** теснифун, туькIуьрун, яратмишун.

ТЕСНИФУН ктаб, гл.; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, мир; тесниф авун, тесниф тавун, тесниф тахвун, тесниф хъийимир арадиз гъун. За столдихъ теснифзава шиирар: Сирлу дуьнья ава кузвай къиле зи... А. Ал. Шиир. Гъайванрикай теснифнавай махари вилик заманайрин инсанрин алакъа яр, яшайишдин четин шартIар чириз куьмекда. Лезгийрин фольклор. Сифте гаф. Къанни цIуд лагъай йисара ялавлу революционер, партиядин деятель ва шаир Нуьреддин Шарифова... «Гъайиф» тIвар алай шиир теснифнай. М. М. Лацу лекеяр. Яшайишдин рекъай бубади лагъай келимаяр, гъакI бубади теснифай хейлин шейэр жувавай хуьз тахъунал зун гзаф пашман я... К. К. Суьгъбетзава Севила... И ктабди гележегда теснифдай литературадин историядин дарамат мягъкемарда. Гъ. Гашаров. Революциядилай виликан лезгийрин литература. **Синонимар:** тесниф авун, туькIуьрун, яратмишун.

ТЕСПАЧА фарс, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра сабурсуздаказ, чинеба са вуч ятIани ийиз кIанзвай гъал. Вири и суалриз тайин ва инкар ийизвай жсавабар жагъай милициядин работникар мадни теспача я. З. Э. Кек галкIизва... чун адан гъуьгуьналлаз теспача яз кабинадиз гъахъна. ТА. Мехъер куьтягъ тахъанмаз.

* **теспача акатун** гл., ник вуч ийиз къалабулух акатун. Теспача акатай гъуьрчехъанри эглеиш тавуна дередай дагъдиз экъечIиз тади къачуна. А. И. Самур. Худа Гъажимурад вичин кIвалихъди къвез акур Умуьят халадик теспача акатна. С. Ярагъви ашукъ Уьзден. Ам акъвазарай машинда теспача кваз акъахна. М. Б. «Жигули».

Синонимар: теспача хъун. тесначавал акатун.

* **теспача хъун** гл., ник вуч ийиз къалабулух квай гъалда хъун. И чIавуз а паб теспача хъана. А. Мут. ВикIегъ Расул. "Ибурай вуч хъайитIани акъатда гъа...?" - теспача хъанай зун. М. Б. Спелар. Яда, са затIни хъанач, вун вучиз акъван теспача жезва. Н. Шихнабиев. Хъсан хабарар.

ТЕСПАЧАВАЛ суц.; -или, -иле; -икр. -опери, -илера; теспачадин гъал. Буш кIатI хътин, я инсандин, я малдин. я хазвай къапунин, я гудуниз ичIарзавай цин ван авачир, яд атIай регъв хъиз, лал къенвай кIвализ хтана, Магъамедсалегъ теспачавал кваз къекъвена. А. А. Лезгийр. - Я хва, я Махсуд, лагъана Абуьжафера кIусни теспачавал квачиз. - Ваз хъел къвемир. З. Э. Муькъвел гелер.

* **теспачавал акатун** гл., ник вуч ятIани авун чарасуз тир гъиссди къун. Вун са тIимил геж хъайила, зак теспачавал киткидай. Вахъ къанихвилини, цIигелвилини теспачавал! З. Э. Муьгъуьббатдин цIелхем. Няметак теспачавал акатна. А. А. Умуд. Зак теспачавал акатна, ракIарал къуниши акъазнавай. З. Гъ. Чкадив агакбай цуьквер. - Вуч хъана? Вуч хъана? - теспачавал акатнава адак. -. Ваз вуч акуна? М. Б. За бананар

недач.

ТЕСПАЧАВИЛЕЛДИ нар. теспачавал хас яз. *И гафар ада тади кваз ва теспачавилелди лагъанай.* З. Э. Социалист Зегьметдин Герой Темирханов. *Рамиз теспачавиливди дивандилай къарагъна, пенжердихъ элкъвена.* Т. А. Мехъер куътягъ тахъанмаз. **Синонимар:** теспачадаказ, теспачадивди.

ТЕСПАЧАДАКАЗ нар. тади кваз, къалабулух кваз. *Са арадилай Шабан теспачадаказ атана акъатда.* Ж. Эфендиев. Азадвилин рекъе. **Синонимар:** теспачавиделди, теспачадаказ.

ТЕСПАЧАДИВДИ нар. тади кваз, къалабулух кваз. *Ахпа чун къведни теспачавиливди трейлердин кабинадиз хкаж хъана.* Т. А. Мехъер куътягъ тахъанмаз. **Синонимар:** теспачавиделди, теспачадаказ.

ТЕСПЯГЪ(АР) араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра гъалунихъ акалнавай куълуъ хтар.... *фекъиди теспягъар акъвазарна, къил хкажна, шуькІуь рцІамар агудна,... лагъана...* А. Ф. Бубадин веси. *Къуъзуь-къуъзуь итимар Ацукънава кимерал Рагъ гуз... Гъиле авай теспягъар; Къуънуьхъ гала кавалар...* А. Ал. Агъ рагъ... *И мукъвара Ахцегъ райондин Калукрин хуьре адетдин хипез ажайиб кІел хъанва. Адан чапла патан къвалал, рикІ алай чкадал, лацудаказ (диши кІел вич чІулав саринди я) араб гъарфаралди лап ачухдиз "Аллагъ", эрчІи патан къвалал "Мегъамед" (Алейгъу салам) гардандални "Гъалал" кхъенва. Къилел гуя лацу кІерпІе ала ва хуранни пунжукІни кваз къве къат теспягъар ава.* ЛГ, 2004, 26. VII.

* **теспягъар чІугун** гл., ни гъалунихъ акалнавай куълуъ хтар тупІалай авун. - *Аллагъди бала гайи фасад! - лагъана, гъажу Мурсал, гъарай акъатна, тадиз салават гъана, теспягъар чІугъаз эгечІна.* А. И. Саму р.

ТЕСТИКЪ араб: * **тестикъ авун** гл., ни вуч гъакъикъатда хъайиди къалурун. *Иниз адан буба Савзихан гъа райондин Цилингар (Цилинг) лугъудай хуьряй куьч хъана суддин къазивал ийиз атайди я. Им дуьз хуьнухъ Эминан чІалар хъсандиз чидай ва адан уьмуьрдикай дуьз малумат авай ксарини ва гъам Эминан руша ва хтулди гайи хабаррини тастикъ ийизва.* М. М. Гъ. Шииррин кІватІал туькІуьрайдан патай (1941). *СтІал Сулейманаз урус чІал ва литература гзаф интересни хъайиди ихътин фактунини тестикъ ийизава.* З. Э. Чехи шаир. **Синоним:** тестикъарун.

* **тестикъ хъун** гл., 1) вуч нел къуватда гъатун. *Дагъустанда Советрин гъукум тестикъ хъайидалай гуьгъуьниз Гъажибег Гъажибегован уьмуьрда еке дегшивилер хъана.* Гъ. Гашаров. *Хайи халкъдин рекъе чан эцигайди. Стал Сулейманан бажарагъдин чІехивал, камалдин зурбавал вири уьлкведа тестикъ хъана.* А. Исм. Эмина кутур рекъе. 2) **субут хъун.** *Шейэр чуьнуьхзавайди тестикъ жезва, амма угъри жагъуриз жезвач.* Р.

ТЕСТИКЪУН гл., ни вуч; -да; -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; *тестикъ авун; тестикъ тавун; тестикъ тахвун, тестикъ хъийимир тайинун.* *Дуьнья халкъ хъайидалай инихъ чІехи-гъвечІи тестикънавайди я.* С. Ярагъви ашукъ Уьзден.

ТЕСТИКЪАРУН гл., ни ву; -да; -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; *тестикъар авун; тестикъар тавун; тестикъар тахвун, тестикъар хъийимир* 1) **гъакъикъат тирди лугъун.** - *Агъан... лугъуз за гъарданбир Алимегъамедан гафар тестикъарзавай.* А. Ф. Бубадин веси. *Рахазвай Асан акъваз хъана. Ада чилер зурзана, куьгъне кІвалер уьцІена лагъана фикирдай тестикъарна.* З. Э. Муькъвел гелер. 2) **шагъидвал авун.** *Сурхайханди дуьз лугъузва, -тестикъарна а паталай шамхал Элдера, - чун женгер чІугъаз сент чкадал акъвазнава.* З. Р. Гъажу Давуд. *Гъакъикъивилелди тестикъариз жеда хъи, бригадайра, фермайра тухвай собранийрилай ва бригадайрин Советар хкъагъайдалай гуьгъуьниз неинки бригадиррин, звеноводрин жавабдарвал хкаж хъана, гъакІ колхозчийрин патайни зегъметда активнивал артух хъана.* А. Шагъмарданов. *Майишатдиз регъбервал гуникай веревирдер. Переписдин сиягъ 5 цицІигъвиди туькІуьрнава ва чпин къуларалди тестикъарнава.* С.. Муслимов. *ЦицІигъ-наме.* **Синоним:** тестикъ авун. **Антоним:** инкарун.

ТЕСТИКЪВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера гъакъикъивал. *СтІал Сулейманан бажарагъдин чІехивал, камалдин зурбавал вири уьлкведа тестикъ хъана.* *Бязи ата-бата тарихчийрин рикІер чІуру ниятрив ацІанвай литературоведар лугъудайбуру Гагъ-гагъ инлай-анлай буьгътанар вегъез алахъзаватІани, и тестикъвал ийсар къвез алатирдавай мягъкем ва къуватлу жезва.* А. Исм. Эмина кутур рекъе.

ТЕТРАДЪ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра къилдин къелечІ ктабдин формада тунвай кхъинар ийидай чарар... *Столда, пенжерда, гъатта къайдада аваз чилелни тетрадрин са шумуд хара янавай.* А. А. Умуд. **Синоним:** дафтар.

ТЕФЕЙ тефин глаголдин причастидин форма.

ТЕФЕЙДИ тефин глаголдин причаст. идин теквилин къадардин форма.

ТЕФЕЙДИ² суц. фин тавурди.

ТЕФИЗ тефин глаголдин формайрикай сад. *Кил. ФИН.*

ТЕФИЙ тефин глаголдин эмирдин форма.

ТЕФИН гл., вуьж-вуч; -ена; -ин, -рай са чкадай маса чкадиз фин тавун. *ГалатнавайтІани, дагъвийрин макъамар язавай чкадиз тефин заз кутугнаваз акунач.* А. Къ. Фу гадарунин буйругъ. *Кимел тефидай*

Мирим гила йикъа къвед-пудра физвай. М. Б. "Жигули".

ТЕФИР¹ **тефин** глаголдин причастидин формайрикай сад.

ТЕФИР² *т-б, суц.; -ди, -да; -ар, -ри. -ра чаравал, хайи-тахайвал, тафават. Сулеймана атлугъна чин, Фикирзава девиррикай, Кбил акъудиз тежес вичин Дуьнья къве пад тифиррикай.* А. Исм.

ТЕФТЕ *фарс, суц.; --ди, -да; -яр, -йри, -йра члараринни хамунин ара (цегъерин, кицлерин ва мсб).*

* **тефте** [**тифтиф, пемпе**] **цавуз акъудун.** *гл., ни нин гзаф тлар жедайвал гатун. Душманрилай алудна, Тифтиф цавуз акъудна! Ф. Шарвилидикай риваят. Мастанан гъиле гъатайтла, ада ви тифтиф цавуз акъудда, чан аламаз туькъуьнда", - лугъуз хъана. Ф. Шичан Бике. - Ваз зун гьалдай фенвай лахлах хъыз авани? - Зарафат кваз лугъузвай ада. -Валлагъ, за лекърен пемпе цавуз акъудда!. - къурай гъилера лумуярни къевер аваз ам айвандин ракларихъди фена. А. Къ. Нехирбанни лекъ.*

ТЕХВ *суц.; -уь, -ез; -вер, -вери, -вера нажахдин мурз алай патаз акси пад, далу пад.*

* **техв патаз (техуьз) чир хъун рах., в., гл., вуж, вуч нин лап хъсандиз чир хъун.**

* **техвел къуьл илисун кил.** *туьтуьнал къуьл илисун.*

* **техвай акъудун гл., вуч нин.** *мажбур авуна вахчун, жагъур хъувун.*

* **техуьз чир хъун кил.** *техв патаз чир хъун.*

ТЕХЖЕДАЙ таххъун глаголдин форма. *Кил. ТАХХЪУН.*

ТЕХЖЕДАЙВАЛ таххъун глаголдин форма. *Кил. ТАХХЪУН.*

ТЕХЖЕРВАЛ таххъун глаголдин форма. *Кил. ТАХХЪУН.*

ТЕХИЛ *туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра гъуьр регъведай магъсул. Цанавай къван гужлу техил гъабурун гатар акуна. С. С. Заз Урусият акуна. Зи хва, чилел ала зурба няметар: Сад техил я, муькъудни - члал инсанрин, А. С. Хцихъ галаз ихтлат. Уьлкведа каш техил тахъайла гъатда. А. А. Лезгияр. Нетижсада техил, емишар, салан майвар, як, нек ва маса продуктар гъасилун аквадайвал тлимил хъунал гъана. А. Шагмарданов. Майишатдиз регъбервал гуникай веревирдер.*

ТЕХИЛЧИВИЛИН *прил. техил, магъсул гъасилдай. Репрессиядин йисара чи лезги чилерин кьилел мусибатдин крар гъанва, гилани гъизва... Берекатлу чилер, уьзуьмчивилин ва техилчивилин 13 совхоз авай члехи лезги район амукънач. М. М. За нин бахт чуьнуьхна?*

ТЕХЙИЗ тахвун глаголдин форма. *Кил. ТАХВУН.*

ТЕХКЪВЕДАЙ тахтун глаголдин причастидин форма. *Кил. ТАХТУН.*

ТЕХНИК *урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра са кардин техникадай юкъван образование авай пешекар. Зун Николаевдиз, гададин патав фенвай. Гадади гъана заводда кваллахзава, ам техник я. З. Э. Скульптор.*

Синоним: *техниквилин къуллугъчи.*

ТЕХНИКА *урус, суц.; -ди, -да; -аяр, -йри, -йра 1) са кардиз герек тир машинар, яракъар. Анжах тек са 2003 - йисуз районда цлийи 4 мектеб эцигна ишлемишиз вахкана, хуьрерин агъалийриз медицинадин рекъай къуллугъун хъсанарун патални шаз 35 миллион манатдин кьимет авай цлийи техника ва тадаракар кардик кутунва. ЛГ, 2004, 15. VII. Виняй колхозар, совхозар чуьлура лагъанмазди, майишатрин багъларни, сифте нубатда Ахцегърин агъалийриз пай хъувуна, республикада машгъур "Ахтынский", "Заря" совхозар тахъай мисална. Идахъ галаз сад хъыз, техникани вара-зара хъувуна, никлер цадай трактор, техил гуьдай комбайн амукънач. ЛГ, 2004, 15. VII. Цуд йис идалай вилик Эстониядай Россиядин къушунар акъуднай. Дяведин техника авай эшелонар гъасятда хъфеначир. ЛГ, 2004, 15. VII. 2) кар кьилиз акъудунин къайда, галай-галайвал. Магъсулар цунин техника хвенач: тумар са вацран геж чилик кутуна, ятарни вахтунда ганач... Р.*

ТЕХНИКВАЛ *суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера са кардин техникадай юкъван образование авай пешекарвал.*

* **техниквилин къуллугъчи** *суц. са кардин техникадай юкъван образование авай пешекар.*

Республикадин лап кар алай карханайрикни АО "Денеб" ва ОАО "Рычал-Су" акатзава. И заводрин коллективри, инженервилинин техниквилин къуллугъчийри продукциядин еридизни, ам твазвай къапаризни къетIен фикир гузва. ЛГ, 2004, 21. II. Синоним: техник.

ТЕХНИКУМ *урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра са пешедай юкъван образование къачун патал келдай чка. 1930-1934 йисара ада Буйнакскдин хуьруьн майишатдин техникумда келна ва зоотехниквилин пеше къачуна. ЛГ, 2004, 26. VII.*

ТЕХУЬ **техв** *существительнидин актив падеждин форма. Кил. ТЕХВ.*

ТЕХУЬН хуьн глаголдин инкарвилин форма. *Кил ХУЬН.*

ТЕЧИЗ *кил. ТИЙИЖИЗ.*

ТЕЧИР *гл. (чир хъун ибардин причастидин форма) са никай ва я квекай ятлани чирвал авачир. "Туд наб гъунугъ хъсан кар я лагъайтла, Течир гъейри кесибдиз хабар жеде. Е. Э. Тварун стхадиз. Гъая тийижир наб сад касдиз хъайитла, Геже-гуьндуьз адан агъузар жеде. Е. Э. Гъая тийижир наб. Етим Эмин затIни течир аял хъыз Алдатмишиз кланзавани ваз, гуьзел? Е. Э. Зав рахамир.*

ТЕЧИР кил. **ТИЙИЖИР**.

ТЕЧИРВАЛ **течир** причастидикай хъанвай форма. Кил. **ТИЙИЖИР**.

ТЕШВИШ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра инсандин къенепатан гиссерин къулайсуз гьал. **Синонимар:** гъалаба, къалабулук, теспачавал.

* **тешвиш хъун** гл., вуж; жувавай жув квахъун. Эвер гана а итимдиз къапудал, вахце лугъуда чтин гъахъ. - Вучтин гъахъ? Тешвиш хъана итим. Къ. Къайибханов. Далдамчийрин гъахъ. *Клири Бубадин къиникъи риклик еке къалабулук кутунвай нехирбан тешвиш хъана акъвазнавайла, Бубади къарагъна адаз вичин патав ша лагъана, гъилин ишара авуна.* С. Гъ. Клири Буба. **Синонимар:** гъалаба хъун, къалабулук хъун, теспача хъун.

ТЕШВИШВАЛ суц.; -или, -ше; -илер, -илери, -илера **тешвиш тир** гьал. *Мислимата вичин тешвишвал Къазидиз такурай лагъана, адавай гъакI са ихтилат патал хабар къуна...* С. Гъ. Клири Буба. **Синонимар:** къалабулуквал, теспачавал.

ТЕШЕНАК туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра хъирхъамрик ирин акатун.

ТЕШКИЛ: фарс: За жуван везифаяр давамарна. Хуьруьн мектебдиз хъыз, колхоздизни, жегъилрин тешиклдизни регебервал гана. ЛГ, 2003, 25. XII. Кил. **ТЕШКИЛАТ**.

* **тешкил авун** гл., вуч 1) **арадиз гъун**. Чна и мукъвара Къасумхуьрел алай деникинчийрин аксина восстание тешкил авун чарасуз я. А. И. Самур. Чилер тIимил авайвиляй ва абур бегъерсузбур тирвиляй цицигъвийрин уьмуьр колхоз тешкил авурдалай къулукъни акъван агъваллуди хъанач, абур дарвиле амукъна. С. Муслимов. Цицигъ-наме. 2) **къайдаламишун**. - Ам бажагъат хкудиз жгда. А месэла уьлкведа къилелай дуьз тешкил тийизвайвиляй я жеди. Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз.

* **тешкил хъун** гл., вуч **арадиз атун...** бязибур шаз Махачкъалада лезги писателрин Союз тешкил хъайи съезддизни атанач. М. М. Чаз къагъриманар кIанда. Алатай йисан декабрдин вацра республикадин Милли библиотекада къве вацра садра акъатзавай литературно-хужожественный ва общественно-политический журналар тешкил хъана 50 йис тамам хъуниз талукъарнавай чIехи мярекат къиле фена. "Самур"журн., 2004, №1.

ТЕШКИЛАТ араб, суц.; -ди, да; -ар, -ри, -ра 1) хсуси къайдаяр, устав аваз са гъихътин ятIани крар къилиз акъудун патал инсанрин чпин хушуналди ва я гъукуматдин къарардалди туькIурнавай кватIал. А фактар виридаз ашкара ятIани, республикадин талукъ тешиклатри са серенжемни къабулзавач. М. М. За нин бахт чуьнуьхна? Лугъун хъи, чкадин властрин, гъукуматдин ва общественный идарайрин, тешиклатрин патай чаз гъич са манийвални авач. Д. Шерифалиев. Къабил бубадихъ галаз гуьруьш. **Синоним:** организация. 2) **вири кIвалахдин** са хел къиле тухузвай идарадин тайин тир пай. Къекъведай кIваче цаз акъахда лагъайвал, Мифтягъ гзаф идарайрани тешиклатра къекъвена, вичин къастар къилиз акъудна. А. А. Пад хъайи рагъ. **Синоним:** отдел.

ТЕШКИЛАТЧИ публ., суц.; ~ди, -да; -яр, -йри, -йра тайин са важиблу кар къилиз акъудун патал инсанар желбзавайди. Чи газет зегъметчийр санал тупламишдай тешиклатчи ва куьмекчи я... "ЦIийи дуьнья" газ., 1928, 21. VII. Ватандин ЧIехи дяведин йисара Ахъегъ райондин... ВКП-дин райкомдин сад лагъай секретарвиле бажарагълу тешиклатчи АбдулмутIалиб Садикъова кIвалахзавай. "Самурдин сес" газ., 2005, 4. VI.

ТЕШКИЛАТЧИВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера тайин са важиблу кар къилиз акъудун патал инсанар желб авунин гьал. Гъа йисара авур агитаторвилин, тешиклатчивилин кIвалахдикай заз гележегда зи вири уьмуьрда лап вижевай куьмек хъана. ЛГ, 2003, 25. XII.

ТЕШКИЛАТЧИВИЛИН прил. тайин са важиблу кар къилиз акъудун патал инсанар желб авунин алакьунрин. Мегъамедвели Букаровичан тешиклатчивилин, инсанар тайин тир мурад къилиз акъудунал желб ийиз ва руьгъламишиз алакьунин, партийный, советрин ва майишатдин работниквилин бажарагълувал КПСС-дин Мегъарамдуьруьн райкомдин сад лагъай секретарвиле кIвалахдайла, иллаки ачухдиз малум хъана. "Самурдин сес" газ., 2005, 19. III. 3. С. Арухов халис ватанпересвал ва госуларстводин деятелдин Гъуьндуьрвал, вини дережадин пешекарвал хас тир, тешиклатчивилин чIехи алакьунар, алимдин бажарагъ ва дерин чирвилер авай... ният къени инсан тир. Ж, 2005, 26 Л.

ТЕШКИЛВАЛ, суц.,; -или, -иле; -илер, -илери, -илера тайин са важиблу кар къилиз акъатун патал тадаракар гваз инсанар желб хъанвай гьал.

ТЕШКИЛВИЛЕЛДИ нар. тайин са важиблу кар къилиз акъудун патал инсанар, чарасуз тадаракарни гваз, желбнавай гьалда. **Синонимар:** тешиклувилелди, тешиклудаказ.

ТЕШКИЛЛУ прил. тайин са важиблу кар къилиз акъудун патал инсанар желбдай.

ТЕШКИЛЛУВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера тайин са важиблу кар къилиз акъудун патал инсанар, тадаракар желбна авунвай чешнелу гьал. Гад агудунин кIвалахарни ина тешиклувал аваз къиле физва. ЛГ, 2004, 26. VII. **Антоним:** тешиклсузвал.

ТЕШКИЛЛУВИЛЕЛДИ нар. тайин са важиблу кар къилиз акъудун патал вири шартIар желбнавай гьалда

аваз. Целхемдикай еке цIай жеда лагъайвал, гагъ ина, гагъ масана бунтар къарагъиз, дагъвияр тешкилувилелди алай девирдин урус ва чкадин гьукумдиз акси яз, гъиле яракъ къуна, женгиниз экъечIна. С. Ярагъви ашукъ Уъзден. **Синоним:** тешкилвилелди, тешкиллудаказ. **Антонимар:** тешкилсузвилелди, тешкилсуздаказ.

ТЕШКИЛУВИЛИН прил. тешкиллувал къайдадик кутадай.

* **тешкиллувилин отдел** суц. са тешкилатдин пай. Гьелбетда, виликдай партиядин райкомдин тешкиллувилин отделдин зеведиш ва производственный управлениедин начальнигдин заместитель яз, заз колхоздин правлениедин хейлин членар, майишатдин пешекарар ва юкъван звенодин руководителар чизвайбур тир. А. Шагъмарданов. Майишатдиз регъбервал гуникай веревирдер.

ТЕШКИЛЛУДАКАЗ нар. тайин са важиблу каркъилиз акъудун патал вири шартIар вини дережада аваз. "Лезги газетдай" хабар гайивал, Къурагъ райондин Къуьчхуьррин хуьре баркаллу хва Къуьчхуьр Саидаз талукъарнавай мярекат тешкиллудаказ къиле фена. ЛГ, 2004, 15. VII. **Синоним:** тешкиллувилелди **Антонимар:** тешкилсузвилелди, тешкилсуздаказ.

ТЕШКИЛСУЗ прил. тайин са важиблу кар къилиз акъудун патал инсанар, тадаракар желбун хас тушир. **Антоним:** тешкиллу.

ТЕШКИЛСУЗВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера тайин са важиблу кар къилиз акъудун патал инсанар, тадаракар желбун хас тушир гьал. **Антоним:** тешкиллувал.

ТЕШКИЛСУЗВИЛЕЛДИ нар. тайин са важиблу кар къилиз акъудун патал инсанар, тадаракар желбдай гьал хас тушиз. **Синоним:** тешкилсуздаказ. **Антонимар:** тешкиллувилелди, тешкиллудаказ.

ТЕШКИЛСУЗДАКАЗ нар. тайин са важиблу каркъилиз акъудун патал вири шартIар вини дережада авачиз; тешкилсузвал хас яз. **Синоним:** тешкилсузвилелди. **Антонимар:** тешкиллувилелди, тешкиллудаказ.

ТЕШКИЛУН гл., ни вуч; -да, -на; -из, -зава: -а, -ин, -рай, -мир; тешкил авун, тешкил тавун, тешкил тахвун, тешкил хъийимир арадиз гъун. И вакъиа гъеле колхозар тешкил тавунмаз хъайиди я. Э. Бабиров. Йифен чинерар. Халкъ руьгъдай ават тавун патал чи жегъилри саки гъар юкъуз хуьруьн клубда шад межлисар тешкилзавай, халкъдив фронтдикай гъкъикъи хабарар агакъарзавай, душмандал чун гъалиб жедайдахъ инанмишарзавай. ЛГ, 2003, 25. XII. **Синонимар:** расун, тешкил авун, туькIуьрун.

ТЕШПИГЪ араб, литерат., суц.; -ди, -да; ~ар, -ри сад масадаз ухшар гъун, гекъигун. Писателди анжах са дидед чIалан гафарин вири девлетдикай устIарвтелди менфят къачуналди бесарна виже къведач, ада гъакI образлувилин алатар тир эпитетрикайни, тешпигърикайни, жуьреба-жуьре тропайрикайни хийир къачун лазим я. Н. А. Литературадин хрестоматия. Тешпигъар лезги чала хъиз, хътин, ак], на лугъуди гафарин куьмекдалди лугъуда. Н. А. Литературадин хрестоматия Шширдай, рушан гуьрчег шикилар, лишанламишдай тешпигъар ишлемшина, лирический геройдин къамат аквазва... Д. Джамалов. Лезги литература. Учебник. VIII кл.

* **тешпигъ авун** гл., вуж-вуч низ-квез ухшардиз гъун.

* **тешпигъ хъун** гл. вуж-вуч низ-квез ухшар хъун. Бригададин рабочияр нек алахъай къарийриз тешпигъ тир. Абурулай гаф акъатзавачир. Абур пашиман тир. З. Э. Социалист Зегъметдин Герой Темирханов,

* **тешпигъ авачир** прил. вини дережадин, маса са куьнивни гекъиг тежедай, лап хъсан. Вичиз тешпигъ авачир и баркаллу вакъиадиз талукъ яз виринра митингар хъана ва шегъеррални куьчейрал, кIвенкIвечи карханайрални бригадайрал Гагаринан гъуьрметлу тIвар эцигна. З. Э. Социалист Зегъметдин Герой Темирханов, Гад вичин яцIа гъатнавачир. Им чи патара гзаф гуьрчег вахт я. Тебиатдив тешпигъ авачир хътин дамах жеда. А. Э. Къегъал. **Синоним:** тешпигъсуз.

ТЕШПИГЪВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера ухшар тирвал. **Синоним:** тешпигъсузвал.

ТЕШПИГЪСУЗ прил. са нив-квез ятIани гекъиг тежер. - Паша, сабагъ хийир! - лагъана тешпигъсуз яцIу, ницI вегъенвай есир гвай Долина. И. Къ. Смоленский чилел. **Синоним:** тешпигъ авачир.

ТЕШПИГЪСУЗВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера гекъиг тежервал, ухшар туширвал. **Синоним:** тешпигъвал.

ТЕЪБИР туьрк, тб., суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра баян; мана ачухарун патал ийидай алава. - Алатай йифиз заз гъар жуьредин гзаф залан ахварар акуна, зун ви патав теъбир къачуз атанва. И. В. Теъбир,

* **теъбир къачун** гл. мана ачухарун.

ТИЙИЖИЗ || **ТЕЧИЗ** нар. са никай ва я квекайтIани чирвал авачиз; чин тийиз. Эмина вун туна течиз, Авачир алафар гуз хуьз. Е. Э. Яру яц. Заманадин гьал тийижиз вун куьз бейхабар хъана хъи?! Е. Э. Дуст Ягъиядиз. Я канаб течиз, я ипек... С. С. Гъарда вичикай хан ийида. Я бей, тей, элиф тийижиз Илимдикай рахаз кIанда. С. С. Акъул жуваз аваз кIанда. [Гегъвер] - КIел авун хъсан кар я лугъуда, чан руш, ви стхадини кIел ийизва. Чидач ман, вун кIелиз ракъурунал ви буба рази жеда тIа. Ваз тийижиз туш хъи, адан хесетар. Гъ. Гъ. Адетдин къармахра. – Ву-ув! Чаз течиз, мад хва авай! Сабур хуьз хъанач Мегъамедан дидедивайни.

Н. Насруллаев.. Къве Мегъамед.

ТИЙИЖИР || **ТЕЧИР** прил. чин тийидай. "Туд паб гъунугъ хъсан кар я лагъайтIа, Течир гъейри кесибдиз хабар жеди. Е. Э. ТIварун стхадиз. Гъая тийижир паб са касдиз хъайитIа, Геже-гуьндугъ адан агъузар жеди. Е. Э. Гъая тийижир паб. Етим Эмин затIни течир аял хъиз Алдатмишиз кIанзавани ваз, гуьзел? Е. Э. Зав рахамир. Аллагъди инсан инсан яз халкъ авурд я, Гъардаз чтин везифаяр Аллагъдилаи акурд я, Абур айру къабилариз паюрд я, Вазни течир са къабил хъана вун. Н. Сам. Лезги, вавай жузан за... Хайи чилиз Ватан лагъ! Ватан течир инсанни, диде-буда течир паж сад я! Ф. Б. Миф. Велимет виридаз хуш кас я. Ам тийижир инсан и куьлугъ хуьрера бажагъат ава. М. В. Гъарасатдин майдандал.

ТИЙИЖИРВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера чирвал авачир гъал; течирвал. Урус халкъдин чIалан ва литературадин гъакъиндай рахай гъар са куьнихъ къанихдаказ яб акалун патал Дагъустандин халкъдин машгъур шаирдиз адан кIел-кхъин тийижирвиливай мешат ийиз хъаначир. З. Э. ЧIехи шаир.

ТИЙИХАЙ: * **тийихай амалар** суц. ахлакъдив, адетрив къан тийидай амалар.

* **тийихай амалар авун (амаларун)** гл., ни ахлакъдив, адетрив къан тийидай амалар авун. Тийихай амалармир. Халуди айибардайди я... Б. Гъ. ТIварун стха.

ТИК¹ прил. гуьне квай, хур квай. Дагъдин цIегъери чеб крчарихъди къвалахъ галай кIамуз вегъена, эцигнавай цал хътин тик тепедин кIаниз катна. А. И. Самур. Гъатта кефияр пайгар туширлани, виридахъ галаз рекъиз-хулаз экъечIна тик гуьнейрайни къузайрай экъечIдайла гъекъ хъхъана, хумаяр квахъна фидай. Б. Гъ. Заз эвера.

ТИК² нар. дуьз, ян гун тавуна, патахъвал авачиз. Тик къуна къил мани лугъуз экъечIна... А. С. Хцихъ галаз ихтилат Адан пелен юкъ гъасятда агаж хъана. Рехи рацIамар тик акъвазна, винеллай пIузни винелди хъфена, сивни ахъа хъхайла, сиве амай къве сас къадарсуз экъис хъанай. М. В. Гъарасатдин майдандал.

Синоним: тикдиз.

ТИК суц.; -ди, -да; -ар. -ри, -ра гуьне квай, хур квай чка. Тик куьтягъ хъайила абур цуькверив безетмиш хъанвай чIехи майдандал акъалтна. А. И. Самур, Мукъаятдиз тикдайгуьз эвичIавай абур са герендилаи чIехи къветIек акъатна. Б. Гъ. Заз эвера. Ада, тикдай виниз чукурна, нехирдив ахгакъарна. Б. Гъ. Заз эвера.

Синоним: гуьне.

ТИКВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера тик, гуьне квай гъал. Гуьнедин тиквилиз килигмир, адан къилел вуч алатIа фагъума. Р.

ТИКДИЗ нар. дуьз, ян гун тавуна, патахъвал авачиз. Спелрикай мад рахамир. Суван яцран крчар хъиз тикдиз хкаж хъанвай абурун гъар са хилехъ цив ацIай квар акализ жедай... Б. Гъ. Заз эвера. **Синоним:** тик.

ТИКЕ туьрк, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра са куьн ятIани пай, кIус. Акъахайла, шив къугъурдай, Хунчада тике амай, Жергеда чка амай, Хва, вай, дидедин!. Ф... садан йигал малар гъалайла, гъанлай са къас фу гъатдай, масадаз са кIвалах авурла, гъада са тике фуни са тIимил цуру нек гудай. А. Ф. Риза. Эслиди рахунрик кваз са тике як акъудна къаридин вилик эцигна. З. Э. Муькъвел гелер. **Синонимар:** къас, кIус, чIук.

* **тике-тике авун** гл., ни вуч куьлугъ-куьлугъ кIусар авун. Зун мураддихъ агакънач. Гила ваз гъик кIандатIа, гъакI ая. Зи жендек тике-тике авуртIани заз тIардач. З. Э. Кек галкIизва. **Синонимар:** кукIварун, кIус-кIусун.

* **тике-тике хъун** гл. вуч куьлугъ-куьлугъ кIусар хъун... нагагъ са тIимил къван мукъаятвал тавуртIа ва я. балкIандик хуькуьрайтIа, аватна балкIанни галаз рагара акъуна тике-тике жедай, а тикеярни чархун кIанай гъуьлягъ хътин алчуд жез физвай вацIуз агакъдалди акъваздач. А. Ф. Лянет. **Синонимар:** кукIвар хъун. кIус-кIус хъун.

ТИКМИШУН гл., ни вуч; -да, -на; -а, -ин, -рай, -мир; тикмиш авун, тикмиш тавун, тикмиш тахвун, тикмиш хъийимир дарамат арадиз гъун. **Синоним:** эцигун.

ТИКРАР туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) 2 ва я гзаф сеферра са гаф, фикир, кар хълагъун. хъувун патал ийидай гъерекат. 2) лит са тайин метлеб аваз ийидай махсус тикрар.

* **тикрар авун** гл., ни вуч лагъай гаф, авур кар мад сеферда хълагъун, хъувун. РикIе хвенвай къван гафар къад-яцIур сефер тикрар авунвай - гъикъван гзаф эзбер авуртIа, абурун эсер гъакъван тIимил жезвай. А. А. Умуд. И куьуредин шиирар Сулейманахъ лезги чIалални гзаф ава. Гъабра хъиз и азербайжан чIалал туькIуьрнавайбурани шаирди гагъ виридаз чизвай, ашкара тир гъакъкъатар тикрар ийизва, гагъ ахмакъриз, гъавурдик квачирбуруз несигъатар гуьза... М. М. Гъ. СтIал Сулеймана азербайжан чIалал туькIуьрай шиирар. За инал шаирди лагъай гафар тикрар авуна, абур рикIел хуьн ва абур жуван вири уьмуьрдин юлдашар къун къарардиз къачуна. Къ. М. Дуствилин цIай.

* **тикрар тежер** прил. лап хъсан, инсан гъейранардай. КъепIинихъ вичин макъам ава, ам гъич са алатдални тамамариз жедач. Ам тикрар тежер аваз я. З. Гъ. КъепIинин аваз. Магъ гъич санани ихътин лезет жедач, ам анжах дагълара ава, адахъ вичин авазар ава. Тикрар тежер авазар. З. Гъ. Югъ ачух жедайла.

* **тикрар хьун** гл., вуч гзаф сеферра са гаф, фикир, кар арадиз хтун. И шиирда фекъийрикай лезги чЛалал туькГуьрнавай шииррай бязи бендерин мана тикрар жезватЛани, ина фекъийрин суфат маса лишанралдини къалурнава. М. М. Гь. СтІал Сулеймана азербайжан чЛалал туькГуьрай шиирар. Къуй абур тикрар таххъурай... Б. Гь. Заз эвера. Адаз вич юзайла абур катдайди хъиз ва и тамаша тикрар техжедайди хъиз авай. Ам пакад юкъуз мад атана, Мад гьа са сегъне тикрар хъхъана. З. Гь. Ахварай авудай аваз. Насрулагъаз, нянин къиляй гъинихъ вил вегейтЛани, мад тикрар техжедайбур хътин шикилар акуни гъич кІусни лезет гузвачир. А. Исм. Алуькдаь ахвар. Анжах са кар за тІалабда вавай, Межлисда ихътин кутунин икърар: Илигин маша а касдал, нивай За гайи чеине тахъайтІа тикрар! А. Къ. Шаирдин экв.

ТИКРАРУН¹ гл., ни вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; тикрар авун, тикрар тавун, тикрартахвун, тикрар хъиймир садра лагъайди мад сеферда хълагъун. За лагъайтІа, шиир теснифдайла, адет хъанвай къайдаяр тикрарзавач, зун жува кхъей шейэрилай, абур инсанриз хуш атайтІа, анжах гьа чІавуз рази жезва... К. К. Шаирди лагъанай. - Вуж я? куьрелди вичин суал тикрарна милиционерди. Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз. **Синоним:** эзберун.

ТИКРАРУН² лит.. суц.: -и, -а; ар, -ри, ра ийизвай рахунрин, кхъинрин таъсир хкажун патал са бязи гафар, къурулушдин къайдаяр галаз-галаз къвед-пудра ишлемишун. Шаирри, писателри, чІалан эсерлувал артухарун, шиирдин ритм гуьжлу авун патал, гзаф вахтара къилди гафар, ибараяр, гьа са жуьредин синтаксический конструкцияр тикрарунрикай хийир къачуда. Н. А. Литературадин хрестоматия. **Синоним:** эзберун.

ТИКЪИЛ суц.: -ди, -да; -ар, -ри, -ра купІарин дуьзгуьн хара. Руша тикъилдай са шумуд купІ гъана. р **ТИЛ** туьрк, суц.: -ди, -да; -ер, -ери, -ера са-сада гъатна санал алай чІарарин кІус. Къармуькда тилер авай, Чухвада хуьлер авай, Япунжидал чиг аламай, Дегъне къенердал гъякъ аламай, Хва, вай, дидедин!... Ф. Тепилмиши жедай къцІер чеб чпел. Тил цава гъатна, кикІидай абур, кІасдай абурду чти чеб, чухвадай. А. Исм. Эхиримжи къув.

* **тил-тил** нар. кІватІал-кІватІал.

* **тил-тил хьун** гл.. кІватІал-кІватІал хъанвай гъалдиз атун. Къилел алай аби рангунин кІерпІедин къерехрикай яргъи расу чІарар, тилер-тилер хъана,. япарилайни кваз къуд патяхъ къуьнерал чкІанвай. А. А. Ирид цаварик. Самурдин ван.

ТИЛИСИМ араб, суц.: -ди, -да; -ар, -ри, -ра вич гвайдан крар, мурадар, фикирар къилиз акъатда лугъудай затІ.

ТИЛИТ суц.: -ди, -да; -ар, -ри, -ра са пешедин, са хесетрин ксар. Угърийринни къачагърин тилитар къалин жезва. Р. **Синонимар:** десте, кІеретІ.

ТИМ: * **тим-тик** нар. лап дуьз тикдиз. Виридалайни тфенгрин сесери дагъларин тим-тик чинриз, рагариз ва чархариз янавай къакъан тарара кІватІ хъанвай пурпу жибер къарсатмишина. А. А. Пад хъайи рагъ. Сурал агакъайла, ада дуьадиз манивал тавун патал са гафни талгъана, суруз гуььрметун яз тим-тик акъвазна, эрчІи гъил фуражкадин пеицІив тухвана. А. Къ. Нехирбанни лекъ. Эркекдин саягъда, гъилер далудал эцигна, тима-тик гъаятдин юкъвал, кузвай ракъиник акъвазнавай багъри кас акурла, тентесдиз къвезвай гадани садлагъана уях, викІегъ хъана. Б. Къ. Къарачи.

ТИНЕЗ туьтІуьн глаголдин мурадвилдин форма. Кил. **ТУЬТІУЬН**

ТИНИ суц.: -ди, -да; -яр, -йри, -йра гуььруьз яд яна ишинна арадал атай хъуьтуьл затІ. Хъипи машаши хъиз я тини, Фан рангни я яру хини. С. С. ГъажикІа. Анжах лап муькуь агакъайла, гадади адав гвайди палар квай, аквар гъалда, мухан гуььруьккай ишиннавай тинидин кІвалакІ тирди къатІана. Б. Гь. Заз эвера.

* **тини-мини** суц. тини ва адаз муькуьа тир затІар.

ТИП урус, литерат., суц.: -ди, -да; -ар, -ри, -ра вичик инсанрин са малум группадиз хас амалар, хесетар умумиламишнавай образ.

ТИПОГРАФИЯ урус, суц.: -яди, -яда; -яр, -йри, -йра талукъ идарайри чап авуниз теклиф авунвай ктабар, тазетар ва мсб. басма ийидай чка. Инал ва инлай агъузни азербайжан чЛалал гузвай шиирни къатІар чна, типографиядин мумкинвилер авачирвиляй, лезги гьарфаралди гузва. М. М. Гь. СтІал Сулеймана азербайжан чЛалал туькГуьрай шиирар. Повестда, типография тахсирлу яз, я туш корректорри бегъем кІел тавуна, амукънавай гъалатІарни ава. А. Фет. Проза жанлуди хъайила. Пул гузва лугъуз, типографийри (абурун къадарни гила гзаф хъанва) вуч хъайитЛани акъудун дуьз туш. Х. Къасумов. Ихътин "поэтар" гзаф хъайила. **Синоним:** басмахана.

ТИПИХ суц.: -ди, -да; -ар, -ри, -ра къуьнел ва я далудал къуна санлай масанал тухун патал гъазурнавай кІарасрин кІватІал. Ада тамай атІана вичин къуьнел эцигна кІвализ хкидай кІарасрин типІих акур кимел алайбуру лугъудай: - Гъазай-пузай хуьквезва, гадаяр. З. Э. КУТВ-диз фена.

ТИПИРЕ, ТИПИРЕЗ, ТИПИРЕН тІаб существ, падежрин формаляр. Кил. **ТИИБ.**

ТИПИРИ куьгъ., суц.: -ди, -да; -яр, -йри, -йра кІарасдикай раснавай кІвачин къапарикай сад.

ТИР¹ гл. са вуч ятлани хъана алатнавайди къалурдай гаф. "Им хъсан кас тир", - лагъ. Писвал хкимир Гъич рикелни. Хъанатлани ара физ. М. Г". Махачкъаладиз гимн. Квалин кыл тир, хва - стхадиз арха тир. Мел-межлисда мердвал авай заха тир. Зиян ганач. Зайиф касдин гъил къадай. РикI хъиз, руьгъни, ракни адан ахъа тир. М. Ж.

* **тир-тирвал** нар. авайвал, хъайивал. Инал чна азербайжан члалан вири гафар тир-тирвал перевод авунач... М. М. Гъ. Стлал Сулеймана азербайжан члалал туькIуьрай шиирар, **Синоним:** таржума авун.

ТИР² прил, лайих. Амма жуван ватанда чи ивидай Пайгъамбарни тергнава тир тегъерда. А. Къ. Къарабулах.

* **тир къайдада** нар. лап кIевелай. Амма жуван ватанда чи ивидай Пайгъамбарвал тергнава тир тегъерда. А. Къ. Къарабулах.

ТИР³ урус, суц.; ~ди, -да; -ар, -ри, -ра лишанар ядай махсус чка.

ТИРАЖ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра тайин са ктабдин, газетдин умуми къадар. «Мавел» тIвар алай чапханада агъзур экземплярдин тираж аваз... Феликс Къазиагъмедован «рикIяй-рикIиз рахадани» тIвар алай ктаб акъуднава. ЛГ, 2004, 2. X.

ТИРВАЛ нар. 1) алай чкадал. Къуниширин къахарин тариф вири хуьр тирвал чкIана. М. Б. Катай къах. 2) вини дережада, гзаф. Урусатдин бугъадиз, аквар гъаларай, лап тирвал хъел атана. О. Гъуьсейнов. Межид бубади лугъудай.

ТИРВИЛЯЙ союз са вуч ятлани себеб яз. Вун къуниши тирвиляй, завай ваз къайи гафар лугъуз жезвач. Р. **Синонимар:** гуьре, килигна, себебдалди.

ТИРЕ урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри. -йра кхъинра ишлемишдай пунктуациядин лишан. Махачкала - Дагъустандин меркез я. - Дефис лагъайла, тире я ман. Зи пабни сакIани гъавурда тваз хъайиди туш, эхир чарчел кхъена къалурна. Н. Шихнебиев. Квалин референдум

ТИРИКА араб, суц.; -ди, -да; -яр, -йри. -йра эмени мукъвабурун арада паюн.

ТИРИН суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра яргъивилихъди тIмил къван къакъанвал авай чка, гъвечIи тепе.

ТИРФ нугъ., суц.; -ди, -да; -ер, -ери, -ера чIурун емишрин са жуьре. За кали рекъин патал тирфер, чIурун ичер нез жуван югъ няни ийизвай. О. Гъуьсейнов. Межид бубади лугъудай.

ТИРШ суц.; -ини, -ина; -ер, -ери, -ера нерин къенепатан хамуник кIвал кткайла, гужлуз акъатдай сесер. Столдин кIаник квайда кIуфал кап эцигна ва нер къве тупIу къуна. Куьмек хъанач. Гена тири акъатна. З. Э. Арифдиз ишара. Тири атайла, ам ягъ тийидай ихтияр садазни ганвач къван... ЛГ, 1994, 15. IV.

* **тирш ягъун** гл., ни нерин къенепатан хамуник кIвал кткайла, гужлуз сесер акъатун.... ам тири ягъиз гъазур хъанвай А. Р. Къаратикенар.

ТИРЯГЪ || **ТИРЯК** араб, т-б., суц.; -ди, -да; -ар, -ри. -ра къати тIалдин дарман яз ва я нервийрин система зайифардай къурурнавай набататрикай хкуддай меже. Тирягъ квай затIар чIугуниз килигна, вад йисан душтагъ атIана хтанвай адахъ авай вири хиялар папанбур тир. ЛГ, 1994, 11. П.

ТИТУЛЬНЫЙ: * **титульный лист** суц. ктабдин жилдинилай гуьгъуьниз къевзвай сифтегъан чин. Ам сад лагъайди тирди ктабдин жилдерал ва титульный листинал къалурнава. "Самур" журн., 2003, № 23. Къибле патан лезгийрин манияр.

ТИТИХ суц.; -ди, -да; -ар, ри. -ра адет яз, хипен хамуникай цванвай къепе. Къилел лацу парчадин титIих, вилерални руквадикай хуьдай айнаяр алаз балкIандал хъиз яргъи къванцин кIула акъахнавай Абас лап гъа мотоциклистдиз ухшар тир. М. В. Гъарасатдин майдандал.

ТИФ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра фикир-фагъум ийидай мумкинвал квадардай, садакай масадак фидай азар. Бажини къена. Залум тиф кесибдин чандилай алатнач. З. Э. Муькъвел гелер.

ТИФРИК¹ прил. кесиб, гужуналди жуван югъ няни ийизвай.

ТИФРИК² суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра кесиб, гужуналди жуван югъ няни ийизвайди. Хендедадиз тифрикъ гъатда, Фитнечидиз - фитне, базар. С. С. Гъафте базар. [Мегъамедбег]. [ЛутЭфенди]. Астафируллагъ-астафируллагъ, я стхаяр, квез мад маса ихтилат амачни? Са къулан кек квачир тифрикъ арадал гъана тегъвейта?. Ж. Эфендиев. Азадвиллин рекъе.

ТИФРИКЪВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера тифрикъ тир гъал.

ТИФТИФ: тифтиф цавуз акъудун кил. * **тефте** цавуз акъудун.

ТИХТИХ суц.; -ди, -да; -ар, -ри. ~ра гъилин тупIаралди тадиз-тадиз бедендин са чка чухвана хъвер гъидай хуруш кутун. Бег, валлагъ, гъакI акваз цIай я, цIай. Бег туш, - аялдин кIвачин кIаниз тихтих гана. Р. Гъ. Лацу цавун кIаник. **Синоним:** хъиткъитI.

ТИШ т-б., суц.; -ини, -ина гатун ва я хуьтIуьн, зулун ва я гатфарин къвед лагъай вацран къвед лагъай пай. КIирераллаз къекъевез вердиш, Зун шаир я, вун я девриш. Зун гатун тиш, вун хуьтIуьн тиш, Къамал алай буьвел ятIа? С. Зи Сулейман..

ТИШИРКЫН суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра хъел атайла, нацинж аялдиз лугъудай гаф.

ТИШИРКЫНВАЛ суц.; - или, -иле; -илер, -илери, -илера аялдин надинжвал.

ТИЯ фарс, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра чуклулдин, гапурдин ва мсб. тум галачир амай пай. Амни вуч я лагъайтIа, гьулдандикай гатанвай куьгъне дергесдин тия. Адалди Селим янай. Гь. С. Кири Буба

ТИЯН фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра парталар чуьхуьдай металлдикай раснавай еке къаб. Гъуьлуь кьве вил акъална цурцин къапар; ленгер, сини, къажгъан, афтафа, тиян шешелда твазва. З. Э. Кьве фронтдин командир.

ТОВАР урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра яшайишдиз, дуланажагъдиз чарасуз затIар. Мекъивал, каш хъана гъалиб, Я товар, я ризкъи авач. А. Ф. Дяве. Абуру, машинра акъахиз физ, инай-анай ужсуз кьиметрай товараь къачуз, чпиз кIани кьиметрай, яни багъаз хгуз, алверзава. ЛГ, 2004, 12.'1. Дагъустандин ва Россиядин гъакимри Азербайжандин гъакимрихъ галаз кьве патазни хийир жседайвал, икърардал атана, меслят авуна, чи товар Азгъбайжандин базарриз ахъа авуртIа, я туш келемар къабулдай пунктар ачухайтIа жседачни бес? ЛГ, 2004, 5. VIII.

ТОК урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра майишатда ишлемишун патал симина аваз санай масаниз физвай электрикдин къуват. Къуй зи цIарцIи, симини хъиз ток авай, Гъурай элдиз берекат. А. С. Зи кIвачикай... Сейфуллагъди вичин чIур хъанвай приемник хъийиз къуниши Играмудиназ эверда. Играмудин и рекъяй пешекар туширтIани, ам атана, къунишидин приемник токдик кутуна, килигиз акъвазда. С. Муслимов. Цицигъ-наме.

ТОМАТ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра бязи хуьрекрик кутун патал помидорар ргана туькIуьрдай миже. ХинкIардал къатухдин чкадал томат эляхун мода жезва. Р.

ТОННА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра агъзур кило. Гъей, хтай техилдикай са 34 тонна, нисидикай са тондихъ галаз приход авурла, хъана фидай кар я. И. В. Чирхчир. Колхозда гъар йисуз гъардаз 40 тонн кьведай элквей дерин фураара силос кутазвай. А. Шагъмарданов. Майишатдиз регъбервал гуникай веревирдер. Райондин вири школайриз ремонт авун патал 12 тонн креж, 15 тонн шир, 1037 квадратный метр пенжердин шуьшяр къачунва. "Самурдин сес" газ., 2005, 6. VIII.

ТОПОНИМ урус, граммат., суц.; -ди, -да; -ар, -ри тайин са чкадин хас тIвар. Къуба, КцIар, Хачмаз, районра хъиз, Къебеле, Огъуз, Шеки, Къах, Закъатала ва Белокан районрани чал гзаф лезги топонимар дуьшуьш жезва. "Самур" газ., 2002, 28. XII. Виш агъзурралди лезгийр яшамии жезвай Азербайжанда лагъайтIа, 32 йис я топонимар къилди чириз. 1973 - йисуз республикадин Илимрин Академиядин Географиядин Институтда топорнимар чирдай отдел кардик кутуна. Амма ана къилди лезги топонимар ахтармишдай ксар авач. М. М, Чи чкайрин тIварар.

ТОРМОЗ (ТУРМУЦI) разг., зараф.) урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри машиндин, велосипеддин, поезддин худ явашардай ва я абур акъвазардай алат. - Де гила кIвалах ая!~лагъана устIарди. КIуфук хъвер акат хъувур бурльщик Али Фатахова устадвилелди тормоз ахъайна. З. Э. Социалист Зегъметдин Герой Темирханов.

ТОРТ урус, суц.; -у ни, -у на; -ар, -ари, -ара некIедални какайрал ишинай ширин тинидикай чрай, дуьдгъверни квай хъуьтуьл цикIен хътинди. Сусаз, аял хъана лугъуз, духтурри чпи пул кIватIна са булушкани къачунвай, аялдиз нек-партални, ширинлухарни ва са чIехи тортни. Н. Шихнабиев. Хъсан хабарар.

ТОРФ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри чилик кIай набататрикай накъвадик акахъна арадиз атай къук хътин затI.

ТОСТ урус, суц.; -уни, -уна; -ар, -ари, -ара ички хъвазвай шадлух межлисда садан сагълугъдай мурад-метлеб яз лугъудай гафар. Куьруьди я Фиделан тост: «Чал дуствилин рагъ хъурай!» Ирид стхад хкажна тост «Азад Куба сагъ хъурай!» А. С. Зун Кубадиз твах, гар! Къуна тухуда кIвализ, Къурмишда туй. Гостар, Гостар, Гостар... А. Ал. Дустиникай баллада. Гостарни ацIанва цIийибур, Ван хъайи гыч садни тикрардач. М. Б. Дустарикай кьве шиир. Эрекъ авай рюмка хкажна, директор тостунив эгечIна... А. Фет. Къерен къванер.

* **тост хкажун** гл., ни са квез ятIани талукъарнавай шадлухда ички хъун, шад тирди къалурун. Зи патайни, азиз дуитар, Хкаж цIийи йисан тост. З. Р. ЦIийи йисан тост.

ТОЧКА урус, лит., суц.; -яди, -яда; -яр, -йри, -йра кхьинра хабардин предложенидин эхирда эцигзавай лишан. Хабардин предложенидин эхирда точка эцигда. М. Гаджиев. Лезги чIалан грамматика. **Синоним:** нуькта.

* **точка эцигун** гл. 1) предложение куьтыгъ хъанвай лишан яз точка кхьин. 2) мад маса ихтилатар хъийимир, бес я рахунар! манадин ибара. Танкарикай - тракторар, Шуьшкайрикай - дергесар! Къайи дяве, зур къалурун, Эциг точка, хъуй бесар!!! III. Къ. СССР-дин гражданин рахазва.

ТРАГЕДИЯ урус, лит., суц.; -яди, -яда; -яр, -йри, -йра герой агъур женгина пуч хъунухъал гъизвай гьерекатар авай драмадин эсер.

ТРАЙЛЕР урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра пар тухудай еке машин. - Хутахни ийидай! Хутахни ийидай! - галаз-галаз тикрарна Рамиза. Хутахначирни шаз хъурдулрин трайлер Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз.

ТРАКТОР урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра майишатда кВалахдал ишлемишдай еке къуват авай махсус машин Вич акбуллу инсан, Чир жен пис-хъсан, Гатфариз чил... Трактордал цан - ХунI ярашугъ я. С. С. Квез вуч ярашугъ я. Тракторар гьалзавайдини чи Рагъман я. А. Ф. Риза. - Ина вуч хъана? жузуна Асана. - Хъайи затI авач. Ам трактордин ван я, жаваб гана Махсуда. З. Э. Муькъвел гелер. Цийи муькъвел рехъ туькIуьриз, Тракторар хъайила, Дуьзда хъана куьгъне сурар, Садра накъв гваз фейила. М. Б. Мугъу сурар.

ТРАКТОРИСТ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра трактордал кВалахзавайди. - Акван, килигда садра, -къам чухвазва трактористди. Заз чидай гьалда, адан векъер маркуна гьатнавайди я. Мус хкайтIани. Б. Гъ. Пварун стхаяр.

ТРАКТОРИСТВАЛ суц.; -или, -иле; -тер, -илери, -илера трактордал кВалахдай пешекарвал.

ТРАМВАЙ урус, суц.; -иди, -йда; -яр, -йри, -йра шегъердин къене пассажира тухудай ракъун рекъин улакъ. кIаник патай мостоваяр, Худда туна трамваяр... С. С. Мад Московдиз.

Трибуна урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра халкъдин вилик экъечIна клубра, залра доклад ийидайди, лекция кIелдайди, рахадайди акъваздай чка. Ораторар гьатна худда, Трибунадал гьалчна гъилер. А. Ф. Дяве. И кардин гьакъиндай [С. Сулейманаз И. В. Сталин акунин гьакъиндай. - А. Г.] эхиримжи йикъаралди чIехи шаирдин секретарвал авур переводчик Эффенди Капиева ва масабурони тестикъарзавайвал, СтIал Сулейман Вирисоюздин писателрин съездда, трибунадикъай рахадай ва шиш дугъудай вахтунда, юлдаш Сталина ва ЦК-дин маса членри дикъетдив яб акалзавай декъикъа художникди янава. С. Зи Сулейман.

ТРОЛЛЕЙБУС урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра шегъерда резиндин чархараллаз электрик токдалди фидай, пассажирар тухудай улакъ. КIвалахал фидайла, автобусрани троллейбусра дарискъал жез, кIвализ хтайлани пакун тIвалар тIариз рекъизва. Гъ. Къазиев. "Гъайиф зи гъуьл".

ТРОТУАР урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра куьчедин къве къерехдай инсанар къекъуьн патал къир цана, къван туна ва я маса затIуна раснавай рехъ. Алатай юкъуз ва йифиз марф къвана, гила югъ лап чин ачухди тиртIани, гъеле тротуардин асфальтдин буш чкайра-лекъвера ятар акъвазнавай. А. Фет. Жамидиникай суьгъбетар... заз чизвай, эгер зун исятда тротуардал, инсанар физвай рекъел, алукъайтIа, куьчедай физвайбур вири, залай кам ягъиз, фида. З. Ф. Элясна фимир.

ТРУБКА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра телефондай рахадайла, япал эцигдай алат ва я къен буш турба хътин тадарак. Телефонди зенг яна. Махсуда трубка къачуна яб акална: З. Э. Муькъвел гелер. Гуьселемаз ведре къачуна къажгъандиз яд цаз кIан жеда. Телефонди зенг ийида. Ада трубка хкажда. А. Р., Я. Я. Хендедадин мехъер.

ТРУСИК (**ТУРУСИКИ** рах.) урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра итимрин шалвардин кIаникай. дишегълийрин перемдин кIаникай адукIдай метIелай виниз яргъивал авай партал. Абуру са гуж-баладивди партал дегъишарна. Квасади виридалайни шалвар чIугвадайла турусикI алатиз кичIезвай... М. Б. Футболист. [НацIамур]. Милицадиз чна вун гуда, хъеме гвай экстремист! (Хъемени къахчузва -Хиббадал са трустик аламукъзава). Ф. Б. Филиал.

ТРИОМО урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра цлан, буйдин гуьзгуь.

ТУБА араб: * **туба авун** гл., ни вуч са кар ийидач ва я мад хъийидач лагъана жува жуваз гаф гун, хиве къун. Гъа вахтунилай инихъ ада гужлу къушун гвачиз, бегъем гъазурвилер такунмаз душмандин хуруз экъечIун туба авуна. З. Р. Гъажи Давуд. Амма ина къе дем ава Шашлик къаз тунIа. Гъич садрани инал завай Ички жеч туба. А. Ал. Андреян булах.

ТУБАСТАФИРУЛЛАГЪ! межд. 'авур кIвалахдилай ва я лагъай гафарилай Аллагъди гъил къачурай' манадин гаф. - Чи коммунизмда инсанар жеда, абур агакъда, къуьзуь жеда, рекъида. Куь женнетда вири амукъда. Чидач. Куьне садра им жедай кIвалах яни, тушни. фагъум-фикир ая. - Тубастафируллагъ! - Тубастафируллагъ! - Гъарда вичиндан тариф ийизва. А. А. Лезгияр. Тубастафриллагъ... Кяфир... Кяфир, - паб кIвалай экъечIна. М. Б. Футболист.

ТУБЕРКУЛЕЗ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра жигерра, ратара, туьтуьна, кIарабра хер ийидай, гъабур чIурдай азар. Цегъерин никIедикай уьгъуьйриз, туберкулездиз, жигерриз гзаф хийир ава. "Самурдин сес" газ., 2004,24. VIII..

ТУГЪ фарс, нугъ., суц.; -ади, -ада **цуру нек**. КIвалахна галатна, акъатайла югъ, Чандилай алахъна зегъметдин гъекъ-бугъ, Таядикъ тIуьна фу, хъвана къайи тугъ, Кеф тушни ксун бес мес-къуьж: галачиз. Ш-Э. М. Чуьлда йиф.

* **тугъвади кун** гл., вуж квачир баладик акатун. Къве Сеферда ийич мехъер Тугъвади кун тавун патал. С. А. За инсандал ийидач хъвер...

ТУЗ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра къумарал къугъвадай чарарикай виридалайни чIехиди. Шагъ туздалди ягъиз жеда. Р.

ТУЙ турк. суц., текв.; -ди, -да гададиз свас гьидай ва я руш гьуьлуьз финиз талукарнавай шад мярекат. Гьавиляй кье хъвазва чна шуьрбетар, Рушариз за туй ачухун буйругьда. А. С. Хцихъ галаз ихтилат. -Квалерава туйни кьив. На лугьуди гьанва свас. А. Ал. Цийи йис. **Синоним:** мехьер.

ТУКЪА¹ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра кватгал. Фуфайкадин кьенепатан кьултухдай шуькьуь жирдин епинив кутлуннавай, газетдикай атланвай кьуд пиплен бицли чарарин са тукъа акьуддай. А. Кь. Нехирбанни лекь. **Синоним:** пачка.

ТУКЪА² турк. суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра итимрин юкьва твадай чулуни са кьилихъ жедай уьнуьг хьтин затI.

ТУКЪАЗ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра Иса гьелени цура амай, адавай гила рикIна цурин раклар ахьайиз жезвачир, амма, тукъазрилай угьуь ягъай малла Къадир чир хъайила, ам тадиз «Ша, малла Къадир!» - лагъана, адан вилик фена. Я. Ш. Гъахъ квахьдач.

ТУКІВАДА, ТУКІВАЗ тукIун глаголдин формаяр. Кил. **ТУКІУН.**

ТУКІУКІ тукIун глаголдин эмирдин форма. Кил. **ТУКІУН.**

ТУКІУН гл., ни вуч; -вада, -уна; -ваз, -вазва; -укI, -ван, -урай, -вамир; тукIун тавун, тукIун тахвун, тукIун хьийимир чукIулдалди гьайвандин, ничхирдин гардан атIун. Ирид чулав гьер тукуна Ирид чулав гьер чрана, Ирид чулав гьер ргана. Ф. Наши кьасабдиз нар деве КIвачин кьилел тукIваз кIанда. С. С. Акьул жуваз аваз кIанда. - Вучда кьван. тумар гзаф кукIварнавайбур тукIуна, тIимил хирер хъайибур сагъар хъувуна. А. Ф. Лянет. Маса чара тахъай цIурнуьгъ тукIуна. З. Э. Муькьвел гелер. Гьер тукIукI, гардан жадай яц гьваши... лугьуз муьгманри чпин истемешунар авуна. З. Э. Муькьвел гелер.

* **тукIвадай гьайванар** суц. як патал чараз хуьзвай гьайванар.

ТУЛА турк. суц.; -ди, -да; -яр, -йра, -йра) гьурчен кицIерин са жинс. ЭкъечIна зун дагьдиз кьакъан Тула галаз. А. Ал. Дагьдин Тула. 2) куьч., в. тербиясуз дишегьли, руш.

ТУЛКІУН рах., гл., ни вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; тулкI авун, тулкI тавун, тулкI тахвун, тулкI хьийимир зегьмет чулун тавуна хьанвай девлет гьукуматдиз вахчун. Абурун мал-девет тулкIна, гьукуматдин хийирдиз вахгана, чилер - лежберризни гапIалриз пайна. Гь. Кь. Четин бахт.

ТУМ¹ [тпум] фарс. суц.; -уни, -уна; -ар, -ари, -ара 1) цун патал хкянавай техилдин тварар. Гьардаз пуд-кьуд рипе тум фидай маса кье никни авай, А. Ф. Бубадин веси. Чварах кьуразвай келемдин Тум цIийиз кутаз жедайд туш. А. Мут. Жедайд туш. Ахпа кIватI хьанвайбуруз лежберри фу арадиз гьун патал ишлемишай куьгьне сенятар - кларасдин кьуьквер, йирфер, терезар, кларасдин ругунар. Абура авай векъи кьванер, шалар, шаламар, гьилелди тум вегьедай чантayar, гьебейар ва маса затIар кьалурна. ЛГ, 2004. 6. IV. 2) цуькверин кIуква жедай твар(ар). Бенешайри кье сеферда цуьк акьудда: гатфариз ва гатуз. Гатфарин цуьквер ирибур, гуьрчегбур ва атирдин ни галайбур жеда, амма тум гьидач. Гатун цуьквер куьлуьбур, рангсузбур ва ни галачирбур жеда, амма тум гьидач. А. С. Бенешайри кье сеферда...

* **тум кьун** гл. 1) тум кIватIун. 2) тум малум хьун.

* **тум хкатуй!** межд. 'кьий, амачир гьалдиз атуй" манадин экьуьгьун.

* **тум хкатун** гл. жинс михьиз терг хьун.

* **тум хкудун** гл., ни куш жинс михьиз хкудун, амукь тийидай гьалдиз гьун. Чидач, агьу гана кьванни абурун тум хкуддатIани, - лагъана Мейриханди. З. Э. Муькьвел гелер.

* **тумун кьун** суц. хеси тавуна, аладун патал хуьзвай кьун.

ТУМ [тгум] фарс. суц.; -уни, -уна; -ар, -ари, -ара 1) гьайвандин, кьушран бедендин кьулухъ пай. # балкIандин ~, ламран ~, хипен~, ~атIун. Тумун кIаник кашу Квайд я, мад кларклар авайд туш. С. С. Пакамахъ килигайтIа, са шумуд хипен тумар атIана кукIварнава. А. Ф. Лянет. 2) куьч., векъи са нин ятIани терефдар. Кулакрин ячейкада авай тумари и саягъ квадардай ячейкадин кьил. Авайвал лагъайла бязи юлдашири, Абурун тIушундай, ахъайиз тадачир вил А. Ф. КьатI-кьатI авур зунжурар. [Мирим]. - А вини мягьледа авай гачалабурун ЦаматI ава гьа! Камунисарин тум хъана, гьа калхуз лугьуз халкь рекъий акьуд ийиз алахънава. Гь. Гь. Колхоз. [ЦIарухва]. - Ни рекьидайди я, кулакри кьена ман. Кулакри, фекъийри ва абурун тумари чи гьалатIрикай чпиз хийир кьачузва. Гь. Гь. Колхоз. 3) майишатда ишлемишдай затIунин (чукIулдин, нажахдин, чантадин) гьиле кьадай пай. Вичин идет тирвал, ламран юкьвал ацукьна, ада яргьи тум галай кьалиян чуьгъазвай. З. Э. КУТВ-диз фена. Манишлагъ, хтул, лап зулун кьар кьван авайди, я, - лагъана Жавата тумунихъ тIасма галай еке чукIул акьудна. Гь. М. Им кьван, имни терез. Чантадин тум кьуьнуьхъ галаз, гьалав вегьена Кьуьнерихъ вун экъечIнава ажеб туькIвена. И. Гь. Рубайяр. Перцин тум хана, тумунин кьатI тIеквендамаз, кьеженвайвиляй ам акьуд тежес, зуп кимел алай чи кIвалерин вилик кIутани гьаз алахънавай. Кь. Кьайибханов. Йифен ахвар. Дишегьлидив тумар квай тахтадин гьевечIи яцик гва, итимдив - чIехи чамадан. М. Б. Зун кьенвач. * **жуван [вичин] тумунал ацукьарун.**

* **тум акалун [гилигун]** е., гл., ни нихъ; са нин ятIани кIвачихъ чуру кIвалахар ягьун. Цан цуз лугьуз ракурнавай буйругьар. Буйругьдалди цадани чна бес цанар, Кьайгьу тавуна пучиз туна цанар. Гила мад акал хьийизва чахъ тумар. А. Ф. КьатI-кьатI авур зунжурар.

* **тум жакъун** гл., ни нин **кьулухъай рахун, фитнеяр авун.** Жуван тариф авунни на зайифдач, Гагъ-гагъ гъатта жуван тумни жакъвада. А. Къ. Са Чаларбандиз.

* **тум илисун** гл., ни **кис хъун.** Пул авайдан вилик закон Тум илисна кис жеда. Зунни жуван ичер гъаз КІани патяхъ физ жеда... Т. А. Мехъер куътягъ тахъанмаз.

* **тум кайи кац хъиз рах., нар., вуч авун; теспача кваз.** Махсуд Асан хуъруьн кьилихъ галай ЧІураз акъатнавай, кьулухъай атай Велиди хабар гана, лагъана: - Вердиди пуд гьер тукІуна тІуьнар-хъунар гъазурнава. Вични тум кайи кац хъиз юртада ава. З. Э. Муькъвел гелер.

* **тум кьекъуьрун** гл., ни. **амалдарвал авун, алцуариз алахъун, амалдалди жув кІевяй акъудиз алахъун.** КІеве гъатай арада тум кьекъуьриз жеда вакай са фендигар сикІ, къужа. Амай ЧІавуз, эгер чиниз вегъейтІа, квахъна фида дуьз кьеве рипе цуькІ, къужа. С. С. Къужадиз къаридин гаф.

* **тум-кьил авачир кьван** числ. **лап гзаф.** Гъа икІ пара гишин, мекъи йисар алатна, тум-кьил авачир кьван зегъметар ЧІугуна. А. Ф. Риза. **Синоним:** сан-гъисаб авачир кьван.

* **тум-кьил тахъун** гл., куьн, квехъ, квез. 1) **ери-бине тахъун.** АкІ тахъайтІа, сил тум-кьил авачир кар жеда. З. Э. Муькъвел гелер. 2) **лап гзаф хъун.** А кьил авач Аранрин, Тум-кьил авач душманрин... Ф. Шарвилидкай риваят. - *Дустар! Чаз хъанвай мусибатдин тум-кьил авач.* Чун геже хъана. А. И. Самур. *Ахмакъвилин, къанмазвилин тум-кьил хъанач.* Къ. М. Къуьзуь кьекъвераг. *Гила зи тажубвилихъ тум-кьил хъанач.* Гъ. М. Ирид къаш. *Къембера цуд лагъай класс «отлично» куътягъна.* Дидедин шадвилихъ тум-кьил авачир. Н. А. Къимет тецигай муьгъуьббат.

* **тум къацІай данади нехир къацІурда** мисал '**са гъвечІидан хатадини гзафбуруз айиб гъида!** - Акъваз, Вели! Акъваз, Вели! Тум къацІанвай данади хъиз БарбатІнава нехир вуна. А. С. Жуваз душман жемир вун. Садра кьванни - *къацІай кали къацІурда нехир...* А. Къ. Лугъуда хъи.

* **тум кІанчІа кьун** гл. 1) **тум хкажна кьун.** Тум кІанчІа кьунвай ЦІарак къвалав гвай чубанди кфил ягъзавай. З. Э. Йифен тІурфан. 2) куьч. **са ни ятІани вич дамахар гъаз тухун.**

* **тумуна [тІукуна] кьуьл эцягъун** в., гл., ни нин **са вуж ятІани хъилелди авай чкадай чукурун, акъудун.** - Абурун кьведан тумунани за кьуьл эцяна. Редакційра герек инсанар тушир, халудин. Амалар ЧІурубур тир. З. Гергерви. Бакъарей Бакъураякай нагъил.

ТУМАВ(АР) суц.; -ди, -да; -ар, -ри. -ра мекъи хъана тиршер ядай нахушвал. ПІалар-квалар, тумаварар, гриппар гел галачиз квахъда, - лугъузва ада. ЛГ, 2004, 13. I. Тумавар квайди няниз кьилел туькдин (пуховый) шал алуькІна къаткайтІа, экуьнахъ тумавардин гелни амуькдач. ЛГ, 2004, 15. VII. **Синоним:** зукъвем(ар).

ТУМАЖ фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра вичикай са вуч ятІани цун патал махсус жуьреда гъазурнавай малдин хам. Са сеферда тІварар кьур чпиз хъайи дуллух тун патал вирида сад хътин, цІинкъна агализ жедай тумаждин кисеяр къачуда. С. Муслимов. ЦицІигъ-наме.

ТУМАЖДИН прил. тумаждикай раснавай. Мирима Цаванда почтальонвал ийиз белки 20 йисалайни гзаф я жеда. Ам гъамиша къвалал тумаждин чанта алаз аквада. М. Б. "Жигули". Са сеферда тІварар кьур ксари чпиз хъайи дуллух тун патал вирида сад хътин, цІинкъна агализ жедай тумаждин кисеяр къачуда. С. Муслимов. ЦицІигъ-наме.

ТУМАКЪ прил. тум атІай, тум галачир, тум куъруь. Галамай са кус тумни ви атІана, гъакІ тада вун, чандик кІвал кваз, тумакъ яц. Е. Э. Тумакъ яц. Тумакъ кицІи ни ЧІугъазва, Къатканва сикІ ЧІурал лит хъиз. А. Ал. Марф акъвазна. **Синоним:** дандакъ.

ТУМАКЪВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илери тумакъ тир гъал. **Синоним:** дандакъвал.

ТУМБОЧКА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра кІвалин майишатдин затІар твадай, вичик ракни квай къакъанвал авай ящик хътин затІ. Ада... *ахна тумбочкадай КІуфа гъажибугъдадин кІап тунвай шуьше акъудна.* З. Гъ. Лезгийрин риваят... *меселай къарагъна, кроватдин кІаник къайдасуз гадарнавай ичІи шуьшеяр гъилелай авуна, ам тумбочкада кьекъвена.* У. Къемберов. Спелар куьрсарай хам.

ТУМЛАМИШ |thumламиш!; * **тумламиш авун** гл. тумунилай арадиз гъун.

* **тумламиш хъун** ц., гл., вуч тумунилай арадиз атун. Адаз набататрин гзаф хесетар, абур пайда хъунин, чІехи хъунин, тумламиш хъунин гзаф къайдаяр чир хъана. А. А. Умуд.

ТУМЛАМИШУН гл., ни, вуч; -да, -на; -а, -ин, -рай, -мир; тумламиш авун, тумламиш тавун, тумламиш тахвун, тумламиш хъийимир тумунин руквадилай экъечІун патал лазим тир серенжемар къабулун. Кондрашоваз Алижана вичин эхиримжи цІийи тежриба къалурна. КицІик тарцин хилел алай вад-ругуд цуьк ада жумунин тарцин цуькверилай тум къачуна, гъа руквадал тумламишнавай. А. А. Лезгийр.

ТУМУБАН т-б., суц., нин; -ди, -да; -яр, -йри, -йра са ни ятІани лагъай вуч хъайитІани кьилиз акъудиз гъазурди. **Синонимар:** гъилибан, тумухъан.

ТУМУБАНВАЛ в., суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера са ни ятІани лагъай вуч хъайитІани кьилиз акъудиз гъазур тир гъал; тумубандин хесет. **Синонимар:** гъилибанвал, тумухъанвал.

* **тумубанвал авун** гл., ни нин тумубан тир амалар кьилиз акъудун. **Синонимар:** гъилибанвал авун, тумухъанвал авун.

ТУМУХЪАН в., суц., нин; -ди, -да; -яр, -йри, -йра са ни ятлани лагъай вуч хъайитлани кьилиз акъудиз гъазурди. Амма сургуьннавай кулакринни фекъи-фахрайрин тумухъанрин футфади жемятдин кьил какадарзавай. Гь. Кь. Четин бахт. **Синонимар:** гъилибан, тумубан.

ТУМУХЪАНВАЛ в., суц., -или, -иле; -илер, -илери, -илера са ни ятлани лагъай вуч хъайитлани кьилиз акъудиз гъазур тир гьал; тумухъандин хесет. **Синонимар:** гъилибанвал, тумубанвал.

* **тумухъанвал авун** гл., ни нин тумухъан тир амалар кьилиз акъудун. **Синонимар:** гъилибанвал авун, тумубанвал авун.

ТУН¹ [ту^h] гл., ни; -ада, -уна; -аз, -азва; тур, тван, турай, твамир; тун тавун са вуч ятлани кьен авай затлуна эцигун. вегъин. хуьн. # дуьгме ~, дактарда шуьшеяр ~. Къакъан синел сил цаналди, Сил цаналди, сил жедай туш. На жибинда ич туналди, Ич къачудай руш жедай туш. Ф. Ибурни къаравулри пачагъдин патав тухвана. Ада ибур са усал квалев тваз туна, рактар къулегалди агализ туна. Ф. Гьуьлуьн руш. Гьар са техил гатуз кватла, Гъазурна тур, тур на катла. С. С. Лежбер. Ви гьил зи гьиле твар ара кланзава. М. Ж. Ви рекъер гуьзетиз. Ширин мецин келимаяр Седефар я гарданда твар. СА. Ширин мецин келимаяр. * **ван тун, вил тун, гужа тун, гъавурда тун, клевев тун, рекъев тун, фитне тун.**

ТУН² [ту^h] гл., ни вуч; -вада, -вана; -ваз, -вазва; туд, тван, турай, твамир; тун тавун, тун тахвун, тван хъийимир экъечинавай чарар чукулдалди алудун. Сефербегаз абуру «туьлек авур кац», ада вичин чуруяр, спелар мукратдалди кьуниз, кьилни твана какадин хъире хъиз авуниз ва вичин яцу ягълуди кьунавай ктурт гадаруниз килигна лугъузавайди тир А. Ф. Газет.

ТУН³ [тсу^h] суц.; -а, -а; -ар, -ари, -ара дуьзендал са тимил къван хкаж хъанвай чка.

ТУН⁴ [ту^h] ни вуч ийиз; -ада, уна; -ур, -ан, урай, -амир; тун тавун, тун тавун, тун тахвун, тан хъийимир 1) са гина ятлани амукъдайвал, акъваздайвал авун. Фекъидин папа фекъи квалев тан тийиз, гьуьжетар хъана. Ф. Къепина тур фекъи. - Я буба, куьне Фатимат гьуьлуьз ганани? [Къурбан] - Эхъ, тагана, чна квалев, тач хъи, Гь. Гь. Адетдин къармахра. Мисал хъана Батыраян царцикай. «Женнет жуваз къачу на, Заз тур анжах кланиди!» А. С. Хцихъ галаз ихтилат. Квалев физ жедач: адан папа тун тавунни мумкин тир, авур къван агъаррилай къулухъ. М. Б. «Жигули». Забитавай къамир хабар, вуча уьмуьр, вуча зегъмет, Масдан зегъмет незвай са кас, элдин юкъва тан лугъумир. З. Р. Лугъумир. 1963 - йисуз клевклевчи бригадир Сафаралиев Сафаралиди векъер къурухра ва багълара тутуна неклединни товарный фермадал хкана фуражердив вахкунин къарар къабулна. А. Шагьмарданов. Майишатдиз регъбервал гуникай веревирдер. 2) **мурадвилин формада авай глаголди хъ алакьада авайла 'мажбури авун'**. Муькварал за адаз хъена, а чал агакъариз тада, ахпа ам за Вазни рактурда, М. М. Гаджиев. Из лингвистического наследия. - Садавин мад офицер Ийиз тамир сефилар. А. С. Дидедин къисас. Газетрин редакцияри чин къвалев литературадин кружокар тешиктуналди, анра юкъван школайрин преподавателлив, партийный, советрин ва маса работникрив лекцияр клевиз туналди чи литературадин гележег тир жегъил писателар чехи авунин кардик лайихлу пай кутада. А. С. Жегъил шаиррин яратмишунин бязи месэлайрикай. Зав клевиз турди, зи диде кьейи Жамадин дуван ийиз турди вун я. З. Э. Муькьвел гелер. Бакуда яшамии жезвай зи руш. адан гьуьлуь, вичин диде кьена лугъуз тахсирар кутуна. дустагда тваз туна. ЛГ, 2003, 4. XII. Накъан неречл, алатна вач - гирве низ сал я? Гьейри бенде за къулухъ тач - гъаваян къал я. И. Гь. Рубайяр.

ТУНДРА урус, суц.; -ди, -да куьлуь кул-кус авай уьленлух чка.

ТУННЕЛЬ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра чилин кланикай тухванвай ва дагъдикай хкечдаь рехъ. Азардин дувулар лап деринриз фенва. Ятлани умуд атлана виже къведач. Лап яргъи туннедин а кьилени эв авайди я. А. Э. Хазинадин къаравулда.

ТУНПУЗ¹ туьрк, прил. асклан, яцу. Пакадин йикъуз ам и хуьре авай тунпуз фекъидал алукъиз фена. З. Э. Муькьвел гелер. И хуьре, са тунпуз фекъидлай гьейри, са гьарф чидай касни авачир. З. Э. КУТВ-диз фена.

ТУНПУЗ² суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра элкъвей, залан кьил алай лаш. Мердали Жалилова "Тунпуз гвай Муртуз" шир хъена. Р.

ТУНУГ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра гамун тарцел ршанвай гамун гьалар къеве чкадал пайзавай (абурун арадай ян тухуз жедайвал) лаш. Квалев ахкабайла, чинин рангарни атлана, Гъажакъмед тунуг хъиз зурзавай. А. Э. Девирдин къуллуьгъ.

ТУП туьрк, суц.; -уни, -уна; -ар, -ари, -ара 1) чилел гьалчайла цавуз акъатдай, кьене уф авай элкъвей формадин къугъвадай затл. Магазиндай хтана за жуван квалев кам къачуна. Ваз иер туп, дидедизни гимиидин са цам къачуна. А. С. Хцихъ галаз ихтилат. На гагъ ктаб клезава, Гагъ къачузва туп. А. С. Зи гьвечи руш... Кьвалан пад хътин Царудин гьуьгуьналлаз жирин туп хътин элкъвей Келблялини клвачел акъалтна. Б. Гь Заз эвера. 2) **хъуьтуьл затларин (парчадин, чарарин) элкъвей кватлал. Яру еб алчуднавай чарарин туп гьиле аваз Бег атана.** А. А. Пад хъайи рагъ.

* **туп-лаш къугъун** гл., вуж (ар) са патанбуру лашуналди туп ягъиз, муькуь патанбуру ам къаз къугъун. Ятахра къекъвен, къайи ятар хъван. Къацу чуьллера туп-лашни къугъван. А. Мут. Виклеьг Расул.

Жегъилар гагъ къван гадриз къугъвазвай, гагъни туп-лаш. З. Э. Муьгъуббатдин цѣлхем. Куьгъне Цицигъ фикирдиз гъайила, ана вичин аял вахтар кечирмишай касдин рикѣл, зи фикирдалди, сифтени-сифте хкведаиди арандин хуьрера авачир, гила, мумкин я, санани амачир шад къугъунар я. Ибурукай яз чавай агъадихъ галайбур къалуриз жеда: беле-беле, кѣнтI-лаш, кѣмп-лаш, туп-лаш, къуьлбармак, лапIу-лапаш, лал-байкъуш, къвани-къван, чIагъ-чIагъ, гъанда-гъанда, энзели, кацни къиф, гъурчехъанар-урдеганар, пIерпIелагдин къугъун. кIалрал къугъун, чурумар кутун, кIирераллаз къекъуьн, къумпарайрай ягъун, фарфалагар дагурун. цIарарал къугъун, чукIулрал къугъун, хтарин дулма авун, чуьхверрикай къванцел мед авун, верхи тарцин чкалрикай кендир авун ва адай чIун чIугун, гъулцин тарцин чкалрикай авунвай кукуна тум гайи нек цана, квар вегъин ва са къадар масабур. С. Муслимов. Цицигъ-наме.

* **туп-туп гум(ар)** суц. элкъвей ва къалин кIватIал гум(ар). Вичин адет тирвал, ламран юкъвал ацукъна, ада яргъи тум галай къалиян чIугъвазвай. Гумар туп-туп цавуз акъудзавай. З. Э. КУТВ-диз фена.

ТУП² суц.; -уни, -уна; -ар, -ари, -ара тупариз ухшар авай гуьллеяр ядай яракъ. Абаса вичин жуьре лугъудай: «Чун кичIебурукай туш. Бомбаярни, тупарни чаз акурбур я». М. В. Гъарасатдин майдандал.

* **туп(ар) ягъун** гл., ни., къилиз акъудиз тежедай гафар лугъун, ихтилатар авун... ацукънавай Бубади стIун алай чкадилай юзун тавуна, маузер акъудна, ам хъуьчIуьн кIаникай тахминан рахазвайбурун ванцел туькIуьрна, къве сеферда шайтандихъ тIуб галкурна ва маузердай акъатай ванцихъ галаз санал столдихъ тупар язавай Салманни Къадир гъасятда ацукънавай стуларни галаз чилел ярх хъана. Б. Гъ. Заз эвера. Садра халуди хтулдиз масан (Им хъайи кар я, ягъизвач тупар) Тум це лагъана афнидин хъсан... Амма цайила - экъечIна турпар. А. Ал. Садра хтулди...

ТУПЛАМИШ; * **тупламиш авун** гл., ни-куь вуж-вуч гзафбур сад тир къуватлу гъалдиз гъун. Буба элкъвена гваз хтай хва себел яз цIийи адет арадал атана: бубайриз рекъидалди алакъдай къван вири гъурметар тин, абурун гафунал гаф эциг тийин, абуру кIвач эцигай чкадал къил эцигин. Халкъ акваз-такваз мягъкем хъана, уьткъем хъана. Варлу хъана. И адетди... чи халкъ тупламиш авуна ва адаз вич, вичин чIал, вичин ацукъун-къарагъун, вичин чил хуьз куьмекна... А. Къ. Нехирбанни лекъ. **Синоним: тупламишун.**

* **тупламиш хъун** гл., ни-куь вуж-вуч гзафбур сад тир къуватлу гъалдиз атун. 1952 - йисалай лезги, авар, дарги, къумукъ, яхул чаларал "Дуствал" альманахдин сад лагъай нумраяр акъатун - им Дагъустандин Милли литератураяр кIвачерал мягъкем жезвайвилин, цIийи бажарагъар, цIийи къуватар тупламиш жедайвилин, халкъарин руьгъда даим нурлу яз амукъдай гъиссера цIир. ахъайдайвилин лишиан хъанай. «Самур»журн., 2002, № 23. Гъайиф хъи, лезги музыка арадал гъизвайбурун алакъаяр чеб-чпихъ галаз зайифбур я, санал тупламиш хъана искусстводин и хел мягъкемарун адет хъанвач, - лугъузва Халил Халилова. "Кард" журн., 2004, №5.

ТУПЛАМИШВАЛ суц; -или, -иле; -ипер, -шерп, -илера гзафбур сад хъанвай гъал, садвал. Чкадикай гила неинки са чи республикада, гъакI вири Россияда тарифдай гуьзел пIунI, виликди еримшизавай лап хъсан меркез хъанва. Им вири шегъерэгълийри чпин пай кутурла, вири халкъди садвал, тупламишвал къалурайла, арадал атанвай нетижа я. ЛГ, 2004, 15. III. Чна фикирзава хъи, чи цIийи Дибдин Законди, адан кар алай вири положенийрал кIевелай амал авуни демократия мадни вилик тухуниз, Конституцияда граждандриз ганвай ихтиярар ва азадвилер артухаруниз, Дагъустандин обществода ислягъвал ва меслятвал, Россиядин вири халкъарихъ галаз республикадин халкъарин садвал ва тупламишвал мягъкемаруниз куьмек гуда. ЛГ, 2004, 26. VII.

ТУПЛАМИШУН гл., ни вуч; -да, -на; -из, -зава; тупламиш авун, тупламиш тавун, тупламиш тахвун, тупламиш хъиймир са кар къилиз акъудун патал сад авун. Са куьруь вахтунда адалай шей гъасилдайбурун еке коллектив тупламишиз алакъна. ЛГ, 2003, 6. XI.... Дяведин шартIари инсанрин къуватар тупламишзавай. ЛГ. 2003; 25. XII. Гъар йисуз Лезги халкъдин югъ сувар яз къейд авуни, шак алач, чун мадни тупламишуниз, шегъеррин ва хуьрерин агъалийрин арада мадни сих алакъаяр хъуниз куьмек гуда. ЛГ, 2004, 20.1V. **Синоним: тупламиш авун.**

ТУПУЧИ суц.; -ди, -да; -ар, -ри. -ра чхрадал сарикай ийизвай гъал алчуд жедай алат.

ТУПЧИ суц.; -ди, -да; -яр, -йри. -йра 1) туп яракъдай гуьлле ядайди. 2) куьч. вич зурба алакъунар авай кас яз къалурдайди. Яда, ви рикѣл кIепIербан аламач? - Ахна, гъа вич хътин тупчи, гъа вич хътин фитнейрилай гъейри маса кар-кеспи авачир, къеци Нифретахъ элкъвена вилери са гъихътин ятIани къуьруькар авуна, давамарна Къарабега: Г. Ханов. КIепIербан.

ТУПIА, ТУПIАЛАЙ, ТУПИУ тIуб существительнидин падежрин формаяр. Кил. ТПУБ.

ТУПIАЛ¹, ТУПIАР тIуб существительнидин формаяр. Кил. ТПУБ.

ТУПIАЛ² суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра багъа металлдикай безек яз раснавай тупIухъ акалдай элкъвей затI Пакаман яр ягъайла. рушар, авай хъсан парталар, келегъаяр алукIна, тупIарихъ тупIалар, япарихъ япагъанар акална, туьтуьна мержанар, кагърабаяр туна, дагъдиз экъечIна. Ф. Нурията вичини тади къачузвачир. Садра школа куьтягъин, ахна тупIухъ къизилдин тупIал акалайтIани жеда, лугъуз, ада диде секинардай. А. М. Киф атIайди. Безекрал рикI алачир Элеоноради а тупIал тупIухъай галудначир. Х. Ш. Элеонора Рувельт.

* **тупІал кутун** гл., ни ник це лагъай рушаз гададин патай, гададин мукъвабурун патай тупІал багъишун.

ТУПІАЛ³: * **тупІал кал** суц. дана тахъана нек гун давамардай кал. *Иеси кьей тупІал калер Куьн кІватІ жедай кун чида квез.* С. С. Куьреда авай аламатар.

* **тупІал фекъи** суц. **дерин чирвал авачир фекъи.** *ТупІал фекъи Дадаш цІан кІаневай кІарасдин кьилел, са шумуд агъсакъални галаз хкатна хъиз, ацукънавай.* А. Ф. Газет. *Секне чІул хъиз ярх хъана РакІарив гвай рухунал. На лугъуди чІар кана, Вири мягъле кІватІ хъана, Гъатта тупІал фекъини Къуръан хъуьчІуьк кутуна.* А. Ал. Мирдамир. *Гъар гьикІ ятІани, лезгийрихъ Бакъарей Бакъурай лугъуз, са тупІал, амма зурбаз машгъурвал къазанмишай шаир хъана.* З. Гергерви. *Бакъарей Бакъураякай нагъил. Гъа инлай тупІал музыкантарни, манидарарни, композиторарни, шаирарни майдандиз акъатнава ва абуру кье девранни гьалзава.* ЛГ, 2004, 30. IX.

ТУПІАЛДИЗ¹ **тупІал** существительнидин гунугин падеждин форма. Кил. **ТУШАЛ.**

ТУПІАЛДИЗ² нар. **тупІалди** яз. *Микробри и алапат къалурай йикъалай эгечІна, Бакъарей Бакъураял, яни гьамиша вич тупІалдиз амукъзавай шаирдал, кІуьд чин акъалтна.* З. Гергерви. *Бакъарей Бакъураякай нагъил.*

ТУПІАР, ТУПІУ **тІуб** гафунин падежрин формаяр. Кил. **ТІУБ.**

ТУПІАТІАЯР нугъ., суц. **тупІу атІай хинкІар.** **Синоним:** **хумрав хинкІ.**

ТУР¹ [тур] **тун** [ту""] глаголдин эмирдин форма. Кил. **ТУН**¹.

ТУР² [тур] **тун** [ту""] глаголдин эмирдин форма. Кил. **ТУН**².

ТУР³ [тур] **кІус** глаголдин алатай вахтунин формадалди (фена, гана, ксана) лагъанвай гьерекат 'куьтягъа' мана кутагъвай гаф. - *Гила гъич, - лагъана дагълуйри. - Мад балугъар амач, лагъана тур.* З. Э. КУТВ-диз фена. *АватІа, хкадарна тур къуйдиз. Чна кьведани серинарда, - лугъуда шад хъайи сикІре. - Вун пашман жедач, цІегъ.* Мегъамед-Къасум. *СикІни ахмакъ цІегъ.*

ТУР⁴ [тур] **фарс, суц.;** -уни, -уна; -ар, -ари, -ара **хенжелдин жуьредин яракъ.** *Дишегъли дяведиз я ахътин кьегъал: Я тур, тфенг, яракъ адаз герек туш.* Е. Э. *Герек туш. Саудовский Аравиядин Пачагълугъди и уьлкведиз гъун къадагъа авунвай шейэр ва товарар, гъа гъисабдай яз Гъурчехъанвили тфенгар, чукулар, хинжалар. турар, гъакІни йифиз аквадай приборар гъунал къадагъа алайди тестикъарзава.* ЛГ, 2003, 13. XI.

ТУР⁵ [тур] **туьрк, суц.;** -уни, -уна; -ар, -ари, -ара **гъуьлуьн цяй балугъар къадай еке чил.**

* **туруна гъатун** гл., **вуж четин гьалдиз аватун.** *Туьквенчи туруна гъатнавайди акур Гъажирамазанакни хъуьруьн акатна.* А. И. Самур. *Вири крарай акъатна революциядин рекье таптагъ хъанвай Къазимегъамед хътин кас ГъикІ икъван фад душмандин туруна гъатнайтІа Агъмедан кьил акъатзавачир.* А. И. Самур.

ТУРАКЪ прил, **яру тав** квай къалин хъипи. *Хъипи Хважамжам хъиз куда рагар: Гагъ хъипи, гагъ вили жеда. Какахъда ал, туракъ рангар, Гагъ шуьтрукъ, гагъ аби жеда.* А. С. *Хцихъ галаз ихтилат.... яру, рузби, шуьтрукъ, туракъ, - эхирки дуьньяда авай къван вири рангарикай къизилдин гъилералди хранвай гзаф чІагай халичадиз ухшар хъанвай паркдиз атанвайбур вилер тух тежез гъарнихъ килигзавай.* Б. Гъ. *Вили вилер. Туракъ варз и береда акъван гуьзел я хъи, на лугъуди ам иниз сифте гуьруьшдиз атанва: адан суьрет гуьрчегариз регъуьвили яр кьикъифзава, ам фагъумлу ва сабурлуни я.* М. В. *Гъарасатдин майдандал. Шадвални теспачавал акахъай рушан рикІи хурун кьефес гатана ва нур гузвай туракъ вилер Зингъаран цІивинар хътин чІулав вилера акІана.* У. Къемберов. Сел.

ТУРАТАР нугъ., суц. **хашлав.**

ТУРБА¹ **туьрк, суц.;** -ди, -да; -яр, -йри, -йра **къене са вуч ятІани туна хуьн патал парчадикай ва хамуникай яргъивилихъди цванвай затІ.** *Са зирба харчи техил турбада аваз зм кІула авай.* И. В. *Адан тІвар Вели, зи тІвар Пери. Ма, и чуьнгуьр, вичин турбада хутуна, хкунихъ акал хъия.* С. *Ярагъви ашукъ Уьзден. Ада уьгъуь язава, виниз жезва, вичин гъилин шейэриз, вил галамай хъиз, килигзава ва мукъвал-мукъвал кьилик квай аЦанвай турба ястухдин каник кухтазва...* Н. М. Буба. **Синоним:** **тагъар.**

* **турбада кьиф** |**къугъун** кил. **кандуда кьиф къугъун.**

ТУРБА² **урус, суц.;** -ди, -да; -яр, -йри, -йра **вичин къеняй са вуч ятІани (гум, яд, нефт) фин патал ракукай раснавай яргъивал авай элкъвей затІ.** *Паташов вич хъайила зурба, Эцигна келледал турба, Фагъумда на кІвални уба, Бугъ акъаз къава, самовар.* С. С. *Самовар. Гада чІавуз за тавур жуьре кІвалах авайди туш. Бакудин нефтІадин буругъра къуд касди ялдай ва хкажна, къуьнел къуна тухудай залай турбаяр, зани къубави Усмана - кье касди ялайди я.* С. *Ярагъви ашукъ Уьзден.*

ТУРВАКЪ суц.;

-ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) **ачухдал малар язавай чкадиз ракІарин ериндал ишлемишзавай яцІувал квай яргъи кІарасрикай са тадарак.** *Жемятар паяяр, лашар, турвакъар, вагърамар гваз атана, жанавур гатана-гатана къена.* Ф. *Зиянкар жанавур. Буйдиз я турвакъ, амалриз - шувакъ, Жумартвиллиз - ракъ, шкъакъвиллиз - къакъ, АтІуй вичин тІакъ, ақунай нагъакъ.* М. Ж. *Буйдиз я турвакъ...2) варар агалун*

патал гъаятдин къенепатай раКинин гъаркъувилехъди вегъедай кIарас. Угърийри чуьнуьхайдалай гуьгъуьниз, турвакъар мягъкем авуналди, лам гъат хъийин тийидайди чаз лап хъсан чизва. ЛГ, 2004, 26. VII. 3) куьч. къакъан, амма акъулдиз зайиф кас. Чиб чанда къуват авай турвакъар я, амма къве гъил къакъажна кIвалах авуник абурун хев аслу квач. З. Э. Кек галкIизва.

ТУРИЗМ урус, суц.; -ади, -ада чирвал хкажун патал, ял ягъун патал сиягъат ийидай рекъер кардик кутадай спортдин ва экономикадин хел.... туризмани Дагъустан хътин республика патал еке хийир къачуз жедай хел я. ЛГ, 2004, 21. X.

ТУРИСТ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра чирвал хкажун патал, ял ягъун патал сиягъат ийизвай кас.... гзаф къадарда килисайрал, юкъван асиррин минарайрал, къеледин цларални советрин туристрин рикI алай. ЛГ, 2004, 15. VII.

ТУРИСТВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера чирвал хкажун патал, ял ягъун патал сиягъат къиле тухунин пешекарвал. Туриствал пул авайбурувай къилиз акъудиз жеда. Р.

ТУРКИУЛ нугъ., суц. хъицикъдикай цванвай хилер галачир алукизавайдан юкъвал къван яргъивал авай парталдин жуьре. **Синоним:** далу.

ТУРМАН нугъ., суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра къарачи. Адила рамагдиз хкъагъай къве балкIанни зи гъуьлуьни Сурхая турманриз маса гана. Къ. М. Дагъларик деринрин булахар.

ТУРМУЦI рах., суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) урус чархар кваз жуван худдалди физвай улакь явашардай ва я акъвазардай алат. **Синоним:** тормоз.

ТУРНИК урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра яргъивилехъди экIя хъанвай гъулдандин паядал упражненияр ийидай спортдин алат.

ТУРНИР урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра спортдин са рекъай (гимнастикадай. волейболдай ва мсб) жуван алакьунар къалурун патал гзафбурун арада акъажунар. Махачкъалада меркездин администрациядин къил Саид Амирован призар патал VII шегъердин турнир къиле физва. ЛГ, 2004. 15. VII.

ТУРП туьрк, суц.; -уни, -уна; -ар, -ари, -ара чилик экъечIдай экуь-хъипи ва я чIулав рангунин элкъвей майва. Садра халуди хтулдиз масан... Тум це лагъана афнидин хъсан... Амма цайила - экъечIна турпар. А. Ал. Садра хтулди... * **урус турп.**

ТУРПАГЪ туьрк, шиир, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра -чил, ватан. Хайи турпагъ суракъзавай танишидиз килиг. И. Гъ.

ТУРПУЦ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра ацIай ва элкъвей (адет яз, инсандикай рахадайла). - Чан хва! - лагъана кимел ацукънавай дахди. Ам къужахда къунвай турпуц хътин аялдин чиниз играмивилелди килигна. Ахпа адан нерин патавай чIулав хал алай хъуькъевез темен гана... З. Э. Къве фронтдин командир. Мубурак хъуй, мубарак! Хъанва турпуц хътин хва. А. Ал. Мирдамир.

ТУРТУР суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра чиле жедай къушарин жуьрейрикай сад. Зун къекъевезва тамашиз Къуьлер авай мезредиз. Зун къекъевезва мани гва;, Кухур ийиз туртурар. А. Ал. Хазина. Азият-азабдиз таб гана, за ам ханачIани хвена, зи гине туртурдин шараг хътин адакай къе ихътин къегъал хъана. Н. Шихнебиев. Чарад.

ТУРУГУН куьгъ., <, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра гъар йисан апрелдин 4-числодилай къве гъафтедин вахт.

ТУРУС прил. шариатдин патай ихтияр авай. Гъакъван вири усал хъана жуванбур? Патан къаргъа къурал къуна дуванбег? Хъвер вегъезва, гъер вегъезва шеврида Жуван кали ганвай турус гъеридал. З. Къ. Къецел йифди... Бес къейиди хашпара тирни? Бес къейидаз хаи багъа тирни? ТуштIа белки капI адаз турус? М. Б. Мейитдин женг.

* **турус хъун** гл., низ вуч низ шариатдин патай къабулун, ихтияр авайди хъун. - Гила авур дуьаярни кIар турус хъижедач, -лагъана абуру. А. А. Лезгияр.

ТУРУСИКИ кил. **ТРУСИК.**

ТУРЧИ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра балугъар къадай тур ялдайди. Жедай туи ви акъул балугъ, Турчи я вун къадай балугъ. С. С.

ТУРШИ туьрк, прил. 1) анардин тIям авай. Пампасидвай рикI ягъайла, Ваз са туриши анар кIандай. Ф. Панпасидивай рикI ягъайла, Ваз са туриши анар кIанди. А. Ф. Риза. Гила, амай хуьреквивай рикI ягъайла гудай туришимезе яр-емишарни хъанва, - лугъуз Эсли архайин хъана. З. Э. Муькъвел гелер. **Синоним:** цуру 2) такIанвал авай, къайи. Ахир и инсанрин ара Турши хъун бес четин тушни. С. С. Бес четин тушни? **Синонимар:** къайи, цуру.

ТУРШИВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери турши тир гъал; **Синонимар:** цурувал.

ТУРШИДАКАЗ нар. турши тIям хас яз. **Синонимар:** цурудаказ, цуруз. **Антонимар:** шириндаказ, ширинз.

ТУРШИЗ нар. турши тIямда аваз. **Синонимар:** цурудаказ, цуруз. **Антонимар:** шириндаказ, ширинз.

ТУТ фарс, суц.; -уни, -уна; -ар, -ари, -ара гъаркъуь пешер алай тарцел жедай тупIун рикI къван яргъивал

авай ширин емиш. *Тутар... гыкъван клантлани неъ, я руфун дакIвадач, я залан жедач.* К, 1985, 31. VII.

* **тутун тар** суц.; **тупун рикI** къван яргъивал авай ширин емиш жедай тар. *Къуъзъ Къембер буба гъа гъамамрин вилик квай тутун еке тарцин кланик туькIуърнавай «ламрал» ацукънавай.* Гъ. М. Хуьруьн муьфтехуьр.

ТУТАЖАГЪАР туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри. -ра къулал, пичинал алай кудай къаб къун патал парчадикай раснавай затI. *Тутажагъар куьк, хуьрек къит.* Р.

ТУТУН¹ тун глаголдин инкарвилин форма. *Кил. ТУН.*

ТУТУН² тут существительнидин актив падеждин форма. *Кил. ТУТ.*

ТУФЛИ урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра кIвачин къапарин са жуьре. - *Айна гъилик чемоданни кваз хтана. Адан кIвачерал туфляяр, тандал тIарам булушка алай.* З. Э. Муькъвел гелер. *Шур ваз, баде, туфляярни шал.* А. С. Хцихъ галаз ихтилат. *Абасан кIвачел алай куьгъне туфляярни патушар я - къацу векъелай цIуьтхуьнна физва.* М. В. Гъарасатдин майдандал.

ТУХ туьрк, прил. **хуьрек тIуьна хук ацIай, иштягъ авачир лишан хас.** [Эфенди] - (*Миримаз килигиз-килигиз*) *Аквазвани квез и баркаван гыкъван хъсан чранватIа, и фуа лап тух касдин иштягъни ачухда. Мирим, им чрай устад вуж я?* Гъ. Гъ. Колхоз. *Пуд жуьт тух калери язвавай куьтенди къурааматдин чилляй еке ласар акъудзавай.* А. И. Самур. **Антоним:** гишин.

* **тух(ар) авун** гл., ни вуж-вуч **тух тир гьалдиз гъун.** *Кал техуьн я азар са, Квелди ийин къве мал тух?* Ш. Къ. Перт къуъзубур. *Ийидай за вунни тухар. Вун накъ вучиз атаначир?* С. Вун накъ вучиз атаначир?.

Синоним: тухарун. **Антоним:** гишин(ар) авун.

* **тух хъун** гл., вуж 1) **тух тир гьалдиз атун.** *ТIуьна, хъвана тух хъайидалай гуьгъуьниз ибур чпин сугъбетрив эгечIна.* Ф. Савдагардин. *Гишин хъурай ваз, я хъурай вун тух.* Х. Х. 2) куьч. **шадвилин, гъейранвилин гиссери къун.** *Къвазва нулар гъетерин, Зи тух тежер вилери Гуз экуьвал рекъиз зи ЦицIивални - рикIиз зи.* А. Ал. *Къвазва нулар... Шадвилляй шехъзавай Аран диде хтанвай муьгманриз килигуналди тух жезвачир.* А. И. Самур. **Антоним:** гишин хъун.

ТУХАРУН гл., ни-куь вуж-вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин. -рай, -мир 1) **тух тир гьалдиз гъун.** - *Алад, алад, жуван руфунни тухара ана, - лугъуда Тагъира.* С. Муслимов. *ЦицIигъ-наме.* 2) **квев бес къадар гъасилун.** *Ихътин еке метлеб авай месэляяр гъялзавай чкада чи вад хуьр гъукуматдивай техилдив тухариз жедачни?* А. А. Лезгияр. 3) куьч. **шадвилин, гъейранвилин гиссери къадайвал авун.** *Тамашачийрин вилик гъакъкъи бажарагълубур, гъар садан рикI руьгъ тухардай нумраяр акъудун герек я.* М. Ж. Сад хъайила рикIер чи...

Синоним: тух(ар) авун. **Антоним:** гишинарун.

ТУХВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери. -илера **тух тир гьал.** **Антоним:** гишинвал. *Гишин вахтарилай чаз тухвилай недайди вилик кумукъдай вахтар гзаф жезвай.* А. Исм. Эхиримжи къув.

ТУХВИЛЕЛДИ нар. 1) **тух жедалди.** *И тавханада Пенкерахъ галаз коньякар хъваз, шоколадар незвай вун кефина тахъайла, бес тамай кIулалди кIарасар гъиз кIвал чими ийизвай Рамзият яни кефина авайди? Я туштIа, тухвилелди ичIи фуни тачагъизвай, ви аялар яни?* З. Э. Рамзият. 2) **къадардиз гзаф.** *Гъейбат вичин гъвечIи уьмуьрда кIуь-цурудди тухвилелди акунвай жегъил я.* З. Э. Скульптор. **Синоним:** тухдаказ духдал, тухдалди.

ТУХДАКАЗ нар. **тух гьал хас яз.** **Синонимар:** тухвилелди, тухдал, тухдалди.

ТУХДАЛ || **ТУХДАЛДИ** нар. 1) **тух жедалди, каш квахъдалди.** *Эхирни ихътин къарардал атана: колхозда кIвалах ийиз чан хкудна лагъана, кIвализ шейни къвезвач, жибиндиз пулни, гъавилай хизандиз къецIил-цIийивал, тухдалди фу къазанмишиз патал фида.* А. Исм. *Зи лацу балкIан. Тухдалди я фу авачиз, я партия гвачиз, мекъи хуьтIуьн шартIара гзафбур фад начагъ жезвай.* ЛГ. 2003, 25. XII. 2) **гзаф.** *ЭкъечIна абур дагълариз фена. Къацу векъера тухдал къекъвена.* А. Мут. ВикIегъ Расул. *Тухдалди рагълуд яд хъвайи Жавгъарат, мекъивални къурхувал какахъна, сарар-сарарал алуьк тийиз, зурзазвай.* У. Къемберов. Сел. **Синонимар:** тухдаказ, тухдиз, къвалари чIакъ ийидалди, гъакъзамай къван.

ТУХДИЗ нар. **гишин тушиз...** *инсанар вири сад я. Садбур тухдиз, муькуьбур гишила хъун дуьз туш.* Ж. Гъ. Руьгъдин, рикIерин къелечи. **Антонимар:** гишила, гишиндиз.

ТУХМАЧ туьрк, суц.; ~ди, -да; -ар, -ри. -ра къелемар экъечIардай чка. **Синоним:** къелемлух, питомник.

ТУХТАТМИШУН гл., ни вуж; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; **тухтатмиш авун, тухтатмиш тавун, тухтатмиш тахвун, тухтатмиш хъийимир секинарун.** *Ада кукупIдин жуьре Пенкерахъ галаз девран гьалзава. Рамзият лагъайтIа, Лукъмана гъар сеферда са багъна акъудиз тухтатмишизавай.* З. Э. Рамзият. - *Яраб ида лап рикIин къеняй, михъвилелди ибур лугъузвай гафар тиртIа, тахъайтIа ада захъ галаз чIагай гафар рахуналди, зун тухтатмишизавайтIа?* - *фикирна ада.* Я. Я. Са фурун вакIар.

ТУХУЛ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра нефес къачунин-акъудунин орган. *Рустамаз гзаф хъел атана, ида вегъена девдин карч къуна, чIугуна. ЧIугуна, гзаф кIевиз ада са къуьл эцяна, адан рикI, лекъер, тухулар къежел акъатна, ам къена.* Ф. Де тухулдин тIям вуч я? *Вични ни галайдан? Вуна лугъумир гъа, гъвечIи дуст, гишин чIавуз тухулдихъни тIям жеда.* А. Исм. Эхиримжи къув. **Синоним:** жигер(ар).

* **як такурдаз тухулар къалурда мисал** 'халисан затI такурди тапан затIуналди алцуариз алахъда' манадин мисал.

ТУХУМ фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра къадим девиррилай инихъ са диде-бубадила хъайи мукъва-къилияр вири санлай. Вичин рагъметлу бубадин суьгъбетрай рикIел аламайвал, тухумдин къилГъази буба - уьмуьрлук хпехъан хъайи кас я, гатара хуьре, хъуьтIерани- Шеки-Ширванда килфетни галаз къил хуьз жедай. Ж. Байрамалиев. КIарасдин тIурар. Хъикъем хуьрйя атана, Къурагъа ери-бине кутур тухум я. ЛГ, 2003, 4. XII.

ТУХУН¹ гл.; -ухуда, -ухвана; -вах, -ухурай, -ухун, -ухумир; тухун тавун, тухун тахвун, тухун хъийимир 1) са вуж-вуч ятIани са чкадай маса чкадиз гваз ва я галаз фин. Къуьл тухуз вердиши хъайи къиф... Е. Э. Нехирбан. Къуьл тухвайди сад хъайла, Гъейридилаи шикаят мийир... Е. Э. Дуст Ягъиядиз. [Рукъужат] - Элдер стха! Твах жуван вах женотделдиз. Гъ. Гъ. Адетдин къармахра. 2) ни вуж дишегъли паб яз къачун. - Гада, лагъ кван, вуна зун низ тухузва, ваз тухузвани, масадаз? - Вун заз тухузвайтIа, зун икъван пашиман жедайни? За вун масадаз тухузва, -лагъана гадади. Ф. Гъуьлуьн руш. Четин тушни, вун тухвайтIа чарада. Е. Э. Аман яр. За абурун хъийяи и гъамамрал парталар чухуьз кIвалахзавай Седед лугъудай паб хкана кIвализ. Садани тухун тавуна амай са дишегъли тир. М. Б. Туьквезбан къе вахчузвалда Небидиз., Ам Эминан стхадиз къе тухузва. М. Б. Эминан сурал. 3) ни вуч чухнуьхун. Кимерал са ни ятIани хипер чухнуьхна лагъайла, и чубанри ва хузаинди, "жер кар туш, бес дуьз угъри ятIа, чи хипер тухурайтIу" лугъуз фурсар ийиз хъана. Э. Бабилов. Йифен чинерар. 4) са вуч ятIани (собрание, конференция, вечер; къанал, рехъ) арадиз гъун. Чаз са табдай читателрин конференция тухуз кIанзава. Заз тухудай къайда чидач. Гила зун хъифена, тади ква. А. А. Умуд. Багъдин юкъвай атана тухвана къанал. Ш-Э. М. Пишкеш. Къанавар тухвана кIанда. З. Э. Муькъвел гелер. Къанал тухуз, тесниф ийиз дастанар, Инкъилабдин даяхар я инсанар. И. Гъ. Инкъилабдин даяхар. 5) ни вуж сад масадал гъуьжетда ва я къугъуна гъалиб хьун. Имуч-муча къугъуна ада зун тухвана. Р. * **вил рекъи тухун, жува жув тухун, зегъле тухун, гафаралди тухун, кицI вацIу тухудач, яб тухун.**

ТУХУНАЛДИ кил. ТУХУН.

ТУШ алакъадин гл. са затI, кIвалах, гъерекат, лишан инкарзавай гаф. Тварун стха, зид а касдив гъуьжет. туш... Е. Э. Тварун стхадиз. Зи хва... Ингъе, вун дуьньядиз атана. Шарвили туш. Туш вун авчи Пиримни. А. С. Хцихъ галаз ихтилат. - Зиди, Айнисеханум, деливал туш, шадвили гъавалувал я! Къ. М. Дагъларин къанунар. **Антоним:** я. ☀ Инкарвили суффикс вири дуьшуьшра анжах ч гъарфуналди кхьиди. Месела: фидач, фенач, фидачтIа, жедачни... И къайдадик тек са къумекчи глагол туш акатдач. И глаголда ва адан формайра ш кхьиди, месела; туш, туштIа, тушни ва мсб. Лезги чIалан орфографиядин къайдайрин свод. ТуькIуьрайди У. А. Мейланова. -Махачкала, 1998, ч. 19.

ТУШИР прил. вич алакъада авай гафуналди лагъанвай затI - кар, лишан, гъерекат алатай вахтунин гъакъикъивал инкардай гаф. - КIвале яраб вуч кар хъанвата? - фикир ийиз, рикI секин тушир гададин. Ф. Кесибдин хва Къагъриман. **Антоним:** тир.

* **тушир рекъе тун** гл., ни вуж дуьз амалривай, гъерекатривай къакъудун, дуьз тушир амалар, гъерекатар ийиз тун. ШейтIанвална, тушир рекъе вун туна... Е. Э. Гуьзел яр.

ТУШТИА кIус са вуч ятIани инкар авуна къвед лагъайди теклифдайла ишлемишдай гаф. Гагъ заз лугъузва: «Къачумир къатир, Къачу са машин, туштIа яхъ са такси.... А. Ал. Югъди зи...»

ТУШЬ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра суьретар чIугун патал ишлемишдай, вич чарчик кужум тийир, къерехриз чкIин тийир, фад къурадай чIулав ва я маса ранг. Къуранвай туш дуьз хъхъун патал ам чими яд авай стаканда эцигун меслят къалурзава. ЛГ. 2004. 4. XI.

ТУЬГЪМЕТ араб, суц.: -ди, -да; -ар, -ри, -ра наразивал, наразивилин гафар, тахсиркарвал. Гъич ван тахъай туьгъметарни гилигда... Е. Э. Гъая тийижир паб. «Гуьзел» лугъудай ишир туьгъметарив ацIанва: гъейрибуруз лугъумир лагъай сир ярдивай хуьз хъанач, ада ам ахъайна. А. А. Етим Эмин. Ам хцихъ галаз анжах суалралдини туьгъметралди раханай. М. Гъ. Им къван, имни терез. **Синоним:** туьнбуьгъ.

* **туьгъмет авун** гл., ни низ наразивилин гафар лугъун. Къуниши вилайтдин пачагъди, угъри жагъуриз жезвач лугъуз, адаз гзаф туьгъметар авуна. Ф. Халуни хтул. Сулеймана, а Къурбана хъиз, чай хъвадай кесибриз туьгъмет ийизвач. М. М. Гъ. Чехи шаир. Туьгъметар ая - къведач кIусни хъел. М. Б. Зун квел шад я. **Синоним:** туьнбуьгъ(ар) авун. **Антоним:** тариф(ар)ун

ТУЬГЪМЕТАРУН гл., аспект, ни низ; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; туьгъметар авун, туьгъметар тавун, туьгъметар тахвун, туьгъметар хъийимир наразивилин гзаф гафар лугъун. Пис кас я вун, лугъуда заз, гъайиф, на, Туьгъметарда гъар какатай чкадал. А. С. Чухсагъул ваз. На Забитаз туьгъметармир, кIани дуст я адаз зегъмет... З. Р. Дилбер. **Синоним:** туьнбуьгъ(ар) авун. **Антоним:** тариф(ар)ун.

ТУЬГЪМЕТУН гл., ни низ; -да, -на; -из, -зсша: туьгъмет ая || -а, -ин, -рай, -мир; туьгъмет авун. туьгъмет тавун, туьгъмет тахвун, туьгъмет хъийимир наразивал къалурун. Вуч тади ква -туьгъметзава вирида. Вуч муькIуь я - лугъузва кар чириди. П. Ф. Рубаияр. Къе вуна мад суьгъбетзава, Ахъайзава хъайивал,

Мецизни кваз туьгьметзава, Къекъвез рикIе къайивал. Т. А. Къе вуна мад...

ТУЪД суц.; туьни, -туьна; -тер, -тери, -тера гардандин вилик пад ва къене пад. Гъикъван гишинзавайтIани, иллаки чайдихъ туьд суза хъанватIани фу тIуьникай къил баитан авуна А. А. Лезгияр. Курума и месэла эцигайла, уьгьуь яна туьд ачухарна. А. И. Къиргъин. **Синонимар:** кIалхан, туьтуьх.

* **туьд атIун** гл. ни нин **рекьин, чан хкудун**. Ваъ, хуьруьз, валлагъ, зун туьд атайтани хъфидач. Б. Гъ. Ичин къелем.

Синонимар: кил. гардан ягъун.

* **туьд дакIуна къий!** межд. **къаргъишдин са жуьре**. Низ хъайитIани ийида къал, Туьд дакIуна, къурай ви чIал. Е. Э. КафтIар къарийриз.

* **туьтер атун** гл., низ **туьд тIадай хума**. Ахпа туьтер къведай азардик лапагар телеф хъана. А. М. Лежбердикайни пуд стхадикай.

* **туьтер къежирдай затI [шей]** суц. **спирт квай хъвадай затI**. Вуна, къари, зун рекьиз экъечIдалди вилик, хъсан рехъ хъурай лагъана, са тIимил къван туьтер къежирдай шейни са къезил хинкIал гъазура. Гъ. Къазиев. Зегъримар хъайи "3, 62".

* **туьтер къежирун зараф.**, гл., ни **ички хъун (тIимил хъиз)**. Тадивал квез герек я? Бес ф-узатI недачни? Туьтер къежирдачни, я неченик?! Б. А., З. Э. (СтIал Сулейман).

* **туьтериз къилав гун** гл., ни. **гзаф рахун**. Садра кимел Севзиди къилав гана туьтериз. Къ. Ф. Тарифбаз.

* **туьтуьн хат ||туьтуьнин хат** суц. **туьтуьнал кIир хъиз экъис хъанвай чка**. Чиргъ алама, - ада деведин мандав хъиз экъис хъанвай вичин туьтуьнин хтунал гъил гъалчна. Б. Гъ. Заз эвера.

* **туьтуьнай фидай кIараб туш мисал** 'разивал къачуз жедай, меслят ийиз жедай кас туш' манадин мисал.

* **туьтуьнал |техвел| къуьл илисун** гл., ни нин **рекьидай гъалдиз гъун**. Къазвани девлетлуда кесибдин гъил? ТахъайтIа илисзавани те. хвел къуьл? А. Гъажи. Хабар це. **Синоним:** чан къачун.

* **туьтуьна акIун** гл., вуьж вуч нин. **са нин-куьн ятIани манийвал хъана, кар къилиз акъудиз тахъун**. Саимат халадиз вичин хъин гафарикай хъел атанай. Ибур вуч кутуг тавур ихтилатар я лугъуз кIанзавай, амма гена адан туьтуьна хъин муьгъуьббат акIана. Н. А. Къимет тецигай муьгъуьббат.

* **туьтуьниз еб вегъин** гл., ни нин **къин, чан хкудун**. Халкъдин девлет тарашиз, вине къадай чеб Буьндугъуьррин туьтуьниз вегъизва къе еб. А. С. Зи бубади. За жуван гъилеривди ви туьтуьниз еб вегъеда. Я. Ш. Гъахъ квахъдач. **Синонимар:** асмишун, гардан ягъун.

* **туьтуьник твар кваз хъун** гл., нин **агъваллувал хкаж хъун**. Эшреф хуьре гаф ише физвай, лугъудайвал, туьтуьник. твар квай, тIуьнал-хъунал рикI алай, хейлин яшар хъанвайтIани, жегъилвилини квал кумай итим тир. А. Э. Иншаллагъ!

ТУЪК туьрк, суц.; -ди, -да; -ер, -ери, -ера **къетIен еридин хъуьтуьл йис**. Туькдин месел хъана ярхар, чIугу къван куьне дамахар. С. С. Фекъийриз. Эй дустар, зи чил квез туьк хъиз хъуьтуьл хъуй, Куь кIвачик са цазни тахъун паталди. А. С. Ша, дустар! Тумаваар квайди няниз къилел туькдин (пуховой) шал алукIна къаткайтIа, экуьнахъ тумавардин гелни амукъдач. ЛГ, 2004, 15. VII.

ТУЪКВЕН араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **пулунихъ мал маса гудай чка**. Дадаш къуниши хуьре почтальон тир, папа туьквенда кIвалахзавай. З. Гъ. Залан кам. Ахъегъа алай вахтунда хейлин коммерциядин туьквенар ава. ЛГ, 2004, 22.I. **Синоним:** магазин.

ТУЪКВЕНЧИ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра **пулунихъ мал маса гудай чкадин къуллугъчи**. -Ваалейкум салам! Буюр, ша, ацукъ! - Гъажирамазана вини мягъледа авай шкъакъ туьквенчидиз чка къалурна. А. И. Самур. Туьквенчи яз, халкъдин арада ихътин чIехи гъуьрмет къазанмишай маса кас чаз малум туш. ЛГ, 2004, 22.I.

ТУЪКВЕНЧИВАЛ суц.; -им. -иле; -шер, -тери, -илера **туьквендин иесини яз мални маса гудай кIвалах**. Туьквенчивал, гъелбетда, са акъван регъят пеше туш. ЛГ, 2004, 22.I.

ТУЪКМЕ туьрк. прил **куьк тир, ацIай якIарин**. Туькме гъилер я Самарканд чар хътин... Е. Э. Гъалимат. Юкъван яшдин туькме Махсуда кабинетдал мадни абур гъана. З. Э. Муькъвел гелер. Юкъван буйдин туькме, ацIай и къариба кас инанмиш камар къачуз вичин вилик акатна... физвай кицIи къекъуьрзавай... Къ. М. Дагъларин къанунар. Рушарин кIвенкIе булушкадин ценера лацу-чулав нехишар авай, къиликни, чулав жунад шал ктIуннавай туькме дишегъли ава. А. А. Умуд. **Синоним:** ацIай.

ТУЪКУЪЛМИШ туьрк: **туькуьлмиш хъун куьгъ.**, <, гл. **кIватIал-кIватIал хъана атун, фин. Синоним:** алтIушун.

ТУЪКЪВЕЛ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **кIарасдила чукIулдалди алуддай къелечI кIусар**. Кимел хкат хъана ацукънавай Вердиди кисна, чукIулдалди туькъвелар ийизвай. З. Э. Муькъвел гелер. **Синоним:** шуьткъвел.

ТУЪКЪУЪЛ¹ прил **пис, нагъакъан тIям авай**. ВиртIедив тIуьртIан рекъекъул, Сивяй туькъуьл дад кими жеч. С. С. Чизмач инсан... Гъакъикъат регъят рекъералди къабулун, ам гужуналди лацу ийиз кIан хъун

ягълмишвал, жуван къватсузвал я. Адан нетижаяр туькьюьлбур хъана... М. М. Гь. Чехи шаир. Къе чун Гуьлгерчай вацун гьяркъуь дередай... туькьюьл къалари къунвай чуьл хътин дуьзен къуна физва. Къ. М. Рекьин риваятар. Гагъ нехир туькьюьл къалар авай чкадиз гьализ туна, нек чур хъунин тахсир цийидан хивез вигьена. Б. Гь. заз эвера. **Антоним: ширин.**

* **туькьюьл мез авай инсан** суц. масадаз хуш къведай ихтилат ийиз алакь тийидай кас.

* **туькьюьл рикI авай инсан** суц.; масадаз хуш къведай амалар, алакьяар ийиз алакь тийидай кас.,13 Жегьил тир папа жаваб гана икI. "Шалар къалуриз кичI кутамир зак, Мукьвара, къуьзек, туькьюьлвиляй рикI, Шаларин патав жеда ви бармак"... К. К. Яд атIай регъв. -

* **туькьюьл хабар** суц. **рикI тIар жедай хабар** (са вуж ятIани къена лагъай, кефсуз я лажай ва мсб) Шелдин накъвар къалурун мусурман стхадиз зайифвилин лишан яз ва Аллагъди авур кардал наразивал яз гунагъ тиртIани, и туькьюьл хабарди къванеризни кваз шел гьидай тагъсир авунвай. С. Ярагъви ашукь Уьзден

* **туькьюьл хъун** гл., низ **залан, нагъакъан, гуьгьюьл хадай гьиссери** къун. Кимеллайбуру гьарда са хъуьчуьккай къуна, кIвачер чилелай физ, Сийид вичин кIвалихъди хутахна. Уьзденазни и кар туькьюьл хъана. С. Ярагъви ашукь Уьзден.

ТУЬКЮЬЛ² суц.; -ди, -да; ар, -ри. -ра къенепатан орган, лекьинихъ жедай. Туькьюьлдин куркурда къванер авайла ва чулав лекь тIазвайла, хуьрекдин 2 тIурунавай куьлуь авунвай некъийрин пешерал ргазвай са стакан илична 23 сятда ва йикъа пуд сеферда хуьрекдин са тIурунавайди ишлемишда. ЛГ, 2004, 15. VII. Малум хъайивал, адан туькьюьл кIватI жедай киседа къванер аваз хъана. А. Э. ИкIни жеда къван.

ТУЬКЮЬЛАРУН гл., ни-куь вуж-вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; туькьюьлар авун, туькьюьлар тавун, туькьюьлар тахвун, туькьюьлар хъийимир 1) **туькьюьл тIямдиз гъун.** 2) куьч. **туькьюьл гьиссери къадай гьалдиз гъун.** Ингъе гила ада вичин сергьятар ачухарнава, къиле гар авай дишегълидин гьакъиндай хура зегьердин къаб хъиткъинай тегьерда туькьюьларнава. А. Исм. Алуькдаи ахвар.

ТУЬКЮЬЛБУР **туькьюьл** прилагательнидин гзафвилин къадардин форма. Кил. **ТУЬКЮЬЛ.**

ТУЬКЮЬЛВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера 1) **туькьюьл тIям авай гьал** Ахвар такур йифер заз таниш я, Чулав чайни тембекдин туькьюьлвал... А. С. Вилик жерге. 2) куьч. **кефи заланардай гьисс, гьиссер авай гьал.... инсанвилез лайих тушир алчавилер - туькьюьлвал, пехилвал. угъривал, шайтIанвал, тарашун... амачиртIа..., инсанар гатфарин чулал экъечнавай цуьквер къван гуьзел тир, гуьлуьшан тир...** Къ. М. Дагъларин деринрин булахар. Мусадин бахтни валай артух хъайиди туш. Гьадазни и дуьньядал такур туькьюьлвилер, дарвилер хъайиди туш. А. И. Самур. Аквадай гьалда, Вагъабан дердерни къвердавай дерин жезвай. Гуя рикIе лап туькьюьлвал гьатнава, ада къастуналди пIанIрусдиз темягъзава, чина биришарни туна, адай. туп-туп гумар акъудзава. - М. В. Гьарасатдин майдандал.

ТУЬКЮЬЛДИЗ нар. 1) **туькьюьл яз.** Сифтегъан рюмка Миримаз, агъу къван, туькьюьлдиз фена, гуьгьюьналлайбур акъван вагъ. М. Б. "Жигули". 2) **кефи заланардай гьиссери къуна.** Мирзехан хтана. Ам гьаятдиз гьахъна ва ийир-тийир хъанвай кас, агалнавай ракIарин вилик ацукъна, туькьюьлдиз шехъна. 3. Гь. Бубадин кIвал.

ТУЬКЮЬНУН гл., ни-куь, вуч; -да, -на; -из, -зава; туькьюьн тавун, туькьюьн тахвун, туькьюьн хъийимир туьтуьхдин гьерекатдалди къенез ракуьрун. Пемпеша бегъем кар авуна; гьавада вичелди лув гузвай ветI къуна, ам туькьюьнна. М. В. Гьарасатдин майдандал. Ада, дугъриданни, таблеткаяр туькьюьннавай. Х. Шайдабегова. Ева Браун.

ТУЬКІВЕЙ прил. **вири патарихъай къайдадик квай.** Къве паб я инсандиз хифет, я бейгьал, ТуькIвей кIвале жеда къияматдин къал. Е. Э. Герек туш. Са варз хъанва хуьреваз хва. Къе заз ада чар кхъенва. Гзаф туькIвей хабарар гва. А. С. Хцихъ. галаз ихтилат. Хъанва гьакIни - тахъуй назар! Захъ туькIвей хизан. А. Ал. Лацу лифер. Чахъ гилани са туькIвей, вич пешекарри хъсанди яз гьисабнавай Дагъустандин тарихдин ктаб авач. Себеб ам я хъи, чна мукъуфдивди Дагъустандин вири халкъарин, гьар са халкъдин, гьар са хуьруьн, азад обществодин, тухумдин, тарихда вичин тIвар тунвай инсанрин яшайиш, абурун кIвалахар, яратмишунар, чирзавач. С. М.. Цицигъ-наме. Хейлин хуьрерихъ, гьа виликдай хъиз, гилани туькIвей рекъер галач. ЛГ, 2003, 27. XI. Аквазвайвал, Назифат вичин кIвалахдал лап туькIвей пешекар я. ЛГ, 2004, 26. VII.

ТУЬКІВЕЙВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера **вири патарихъай къайдадик квай гьал.** Юсуф хан алаз атай пурар, чин туькIвейвилез ва дамахдиз килигна, адаз ийидай кар жагъин тийиз амуькна. С. Ярагъви ашукь Уьзден.

ТУЬКІУЬН гл.; -уьда, -вена; -уьз, -уьзва; -уькI, -уьн, -рай, -уьмир; туькIуьн тавун, туькIуьн тахвун, туькIуьн хъийимир 1) **вуж нив садан хесетар, къайдаяр масадаз бегенмиш хъун.** Къаст авачтIа ви зав туькIуьн, Ихътин кардиз мад за гьикIин? Пуд чIал я зинни ви луькIуьн: Хъфидайдаз - гьам я уьлчуь. С. С. Гуьлуьнни папан гьуьжет. Душманд луда; куьн къяхъ галаз туькIуьмир, За лугъузва: санал кIватI хъухъ, чкIумир! Н. Сам. Лезги, вавай жузан за... **Синоним: къиле фин.** 2) **низ вуч са вуч ятIани са низ ятIани кIандайвал къилиз акъудун.** Вядед къванни хуьр элягъа, Белки чаз масанал туькIуьн. С. С. Кавхадиз. РикIиз кIанивал жедай дуьньяда Са кар туькIвейтIа, са кар туькIуьдач. А. Ал. РикIиз кIанивал. Хъсан я,

кВалахарни пис туш, чухсагъул, ви гьалар-кефер гьикI я... месэла туькIвейдай яхъ, куь счетдиз герек къадар пул яда... Н. И. Гьакимрин папар. * **кар туькIвейла, базарда акъваздайди туш; къил туькIвейвал.**

ТУЬКИУЬР: * **туькIуьр авун** гл., ни вуч **арадиз гъун**. Мугни мани туькIуьр ийиз атана, Чирна чаз гьакI лув гуз яргьал мензилриз. А. С. Телер.

* **туькIуьр хъувун** гл., ни вуч 1) **къайдадик, дуьз еридик кутун хъувун**. Гъундуьшкаяр ваъ, чалахъанар, - Ашиман гаф туькIуьр хъувуна тIамадиз акъатзавай Гъажиди. А. Къ. Мал цаваравай савдагар ва я рикIелни алачир командировка. 2) **меслят хъувун**. - Жечни куьне зунни Буба туькIуьр хъувуртIа? Мегъамеда вичи зун Бубадин патав тухвана туькIуьр хъийида лагъана къин къуна. Къ. Къ. КIири Буба.

* **туькIуьр хъун** гл., вуч **ибарат хъун**. ТуькIуьр хъунин рекъяй поэматик са бязи нукъсанар кватIани, идеядин рекъяй чаз авторди неинки са лезгийрин, гьакI вири Дагъустандин литературадани, саки сифте яз,... халкъдин векилрин ва урус инженердин зегъмет къалурзава. А. Гъажимурадов. Зегъметдин ашукъ. Эсердин художественный туькIуьр хъун эвелни-звел автордин бажарагъдиз хас лишанрилай аслу я. Ф. Асланова. Ханбиче Хаметовадин драматургиядикай.

ТУЬКИУЬРУН гл., ни вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; туькIуьр авун, туькIуьр тавун, туькIуьр тахвун, туькIуьр хъийимир 1) **са затI арадал гъун (фикирдалди, гафаралди ва я къуватдалди)**. РикI тешишида - гьамлу чIалар туькIуьриз... Е. Э. Шеда зун. Сулеймана сифтени-сифте туькIуьрай чIал «Билбил» я. М. М. Гъ. Чехи шаир. Чаз Сулеймана,; азербайжан чIалал шишар туькIуьриз алахъунин тежрибадикай рахаз кIанзава. М. М. Гъ. СтIал Сулеймана азербайжан чIалал тькIуьрай шишар. Хнеж Къурбана чайдикай са чIал туькIуьрна. М. М. Гъ. Халкъдин шаир. И калубдалди (муьжуьд гьижа аваз. – А. Г.) СтIал Сулейманан, Хуьруьг Тагъиран, ШагъЭмир Мурадован ва хейчин маса шаиррин чIалар туькIуьрнава. А. А. Лезгийрин литературадин сифте къилер. Бязи ксариз тарихда хъайи крарикай хуш къевезвач. Абурухъ тарих чIиз кIандайвал туьхкIуьрдай ният ава. М. М. За нин бахт чуьнуьхна.... залай вилик алатай ханариз килигайла зун регъимлу тирди, жуван ханлухдин векилар патал муькъвер, рекъер туькIуьриз алахъайди я лагъ. Халкъ гъавурда тур. С. Ярагъви ашукъ Уьзден. Абуру тади гьалда аялдиз герек документар, справкаяр чпи туькIуьрна, аялдиз пособие тайинарна. Н. Шихнабиев. Хъсан хабарар. 1762 - йисуз Мегъамедан хва Мегъамед Куьревиди "Вафия Шарх Шафия» тIвар алай арабрин грамматикадин ктаб туьхкIуьрна. "Самур" газ., 2004, 28. VII. **Синонимар:** **расун, теснифун, тешкилун, яратмишун**. 2) вуч **нелди-квелди са вуч ятIани тайин терефдихъ элкьуьрун**. - Ингъе, - гьил туькIуьрна, -им зи багъ я. Имни ваз ацукъдай кIвал, - лагъана багъдин къерехда авай къазма къалурна. 3.3. КУТВ-диз фена. Селим, къве вилни къве хилен тфенгдин лулеяр хъиз Алиман сивел туькIуьрна, яб гуз гъазур хъана. Н. Шихнабиев. Хъсан хабарар. * **кIвач-къил авун [туькIуьрун]**.

ТУЬЛЕК туьрк: * **туьлек авун** гл., ни-куь вуж-вуч 1) **чIар вегъин**. Сефербегаз абуру «туьлек авур кац», ада вичин чуруяр, спелар мукIратIдалди къуниз, къилни твана какадин хъире хъиз авуниз ва вичин яцIу ягълуди къунавай кIурт гадаруниз килигна луьгузавайди тир А. Ф. Газет. 2) куьч., **къезилдиз алукулун**. КIвалахди зун мад Дербентдиз чIугуна. Къацу либас алукинавай шегъер гзаф гуьзел хъанвай. Туьлек авунвай инсанар гумрагъ тир. Б. Гъ. Кек галкIизва. **Синоним:** **туьлекун**.

* **туьлек хъун** гл., вуж-вуч 1) **чIар фена яхсул хъун**. ПемпIиш михъиз туьлек хъанва. Гишин руфун чилиз яна, гъер кIвахъзавай мезни сивин къвалалай агъуз куьрсна, ада заландиз нефес чIугвазва. М. В. Гъарасатдин майдандал.

ТУЬЛЕКУН гл., куь; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; туьлек авун, туьлек тавун, туьлек тахвун, туьлек хъийимир **чIар вегъин**. Гатфариз туьлекдай вахтунда цIегърен чIарар махсус рекъералди эьязава. И кар къве сеферда ийизва: туьлекун башламиш хъайила ва ам куьтягъ жедайла. З. А. К. Тебиат чирун. **Синоним:** **туьлек авун**.

ТУЬМБУЬГЪ кил. **ТУЬНБУЬГЪ**.

ТУЬМЕН фарс, куьгъ., суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **Ирандин пулуни уьлчме**. ЯхцIур агъзур туьмен адан къимет я. Е. Э. Камаллу паб. Адаз чна вад виш туьмен пулни багъишзава... З. Р. Гъажи Давуд.

ТУЬМЕР фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри. -ра **сада масадаз ийизвай ам вичиз хушвилин, ккнивилин лишан(ар)**. КицIин туьмерри вичиз шадвал гузвайтIани, Тамума наз гудай: «Квахъ ман, я тахсара. Зун капI гвайди я. КапI чIур жеда зин». М. В. Гъарасатдин майдандал.

* **туьмер авун** гл., ни низ-квез **сада масадаз ам вичиз хушвилин, кIанивилин гиссерин лишан(ар) авун**. Гъар экуьнахъ ада ви Къара кегъердиз туьмер ийиз къекъуьрдай. А. И. Къиргъин. - Чан зи Варагъ, - луьгудай Даманади месик, гъуьлуьз туьмер ийиз. А. А. Пад хъайи рагъ. Рамазана чуьнгуьр хкунихъай галудна, бубадив вугана. Уьздена адаз туьмер ийидай саягъда, кап алтадиз, са гъвечIи герен тамашна. С. Ярагъви ашукъ Уьзден. Буба, стулдилай къарагъна, къве гьилелди къванциз туьмер авуна ва садлагъана метIерал ацукъна... Н. М. Буба. **Синоним:** **туьмерун**.

* **туьмерда хъун** гл., вуж-вуч **хъсан, гелкъвей гьалда хъун**. Шив герек туьмерда аваз, чергес пулар алаз, тумни кутIуннаваз, гьиргьирдин ван ацалдариз, кек ягъиз хъана кIанда. З. Э. Арифдиз ишара.

ТУМЕРУН гл., ни низ-квез; -да, -на; -из, -зава; -а// тумер ая, -ин, -рай, -мир; тумер авун, тумер тавун, тумер тахвун, тумер хыйимир сада масадаз ам вичиз хушвилин, кIанивилин лишан(ар) авун. - Балкандин патав атай Кыличаз ам са жуьрез акуна. Тумердайла санал акъваз тийиз пурх ягъиз лап секинсуз тир. А. И. Къиргъин. Бахтлу хъуй вун, зи Яргун Дилбер! - дидеди рушаз тумерна, манидалди лагъана... Гь. Къ. Магъини Дилбер. Бязи вахтара кицIиз женжелвал ийиз, адахъ галаз къугъунар ийиз кIан жедай. Я туштIа гъилериз мез гуз тумериз чалишмиш жедай. М. В. Гъарасатдин майдандал. Ада, дидеди хъиз тумериз, къуьзекан рикI къарсурзавай тIал тумькъуьнзавай. М. В. Гъарасатдин майдандал. **Синоним:** тумер авун.

ТУНБУУГЪ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра кутуг тавур кIвалах авурла, къведай, жедай наразивал. [Рукъжат] - Ингъе ман, куьне руш маса гайиди вуч я, цIемумъжуьд йис тахъанмаз, такIанз-такIанз... Квез хабар авайни и кардикай гъихътин тунбуугъ аватIа? Гь. Гь. Адетдин къармахра. Гъа икI, муаллимдин, диде-бубадин тунбуугъар аял патал халис жсададиз элкъвена. ЛГ, 2004, ЗОЛИ. **Синоним:** тугъмет.

* **тунбуугъ авун** гл., ни низ кутуг тавур кIвалах авурла, наразивал къалурун. Гъида и карда саймазвал, къайгъударсузвал авуртIа, адаз партийный ва госуларстводин рекъерай тумъгметар, тунбуугъар ийидайди чирна. Къ. М. Дагъларин деринрин булахар. - Къей хва, творец история дуьз гафар лугъун патал тумретмиш хъанвайди я, - тумбуугъ авуна Къембера. А. А. Лезгияр. Собранияр, совещанияр къиле тухуз, хъсандиз кIвалахзавайбуруз чухсагъулар малумариз, темпелриз тумбуугъар ийизвай. С. Муслимов. Цицигъ-наме. Салигъа, хайи чIал кваз такъуна, анжах фарс чIалал шишар тесниф ийиз алахъзавай са бязи лезги шаирриз тумбуугъар ийизвай... "Самур" газ., 2002, 25.1.

ТУНТ фарс, прил. 1) вуч бейни элкъурдай. Абур, пIапIрусдин тунт гум тумькъуьниз, кIвалериз хъфена. М. Гь. Гезентидин эхир. Чина сугъулвал гъатна, ада гила къвед лагъай папIрусдай тунт гумар акъудзавай. М. В. Гъарасатдин майдандал. 2) вуж фад хъел къведай, тадиз вичин наразивал къалурдай. Амма, иллаки жегъил чIавуз, ам гзаф тунт итим тир. К. К. Шаирдин килфетар. ~ Я халу, вал садни хъуьрезваче, - лагъана Шихкерима. - Вун икъван тунт кас вучиз я? М. Садикъ. Дуст. 3) зарб. Яда, Къули! На тунт макъам ядани. Ж. Эфендиев. Азадвиллин рекъе. КъепIурви Гъажимурада эхиримжи тIалабун яз тунт лезги къуьл авуна. С. Ярагъви ашукъ Уьзден. 4) хъел квай. - Гъуьлуьз фейила, вун къацIал эцигдайди хъиз хъанайни ваз, - лагъана ада, чин чIурна тунт сесиналди. З. Э. Муьгъуьббатдин целхем.

* **тунт макъам** суц. зарб квай макъам. Жегъилриз са тунт макъам ягъ, устIарар! Р.

* **тунт хъун** гл. вуж хъел акатна векъи хъун. - Вуч хъана? - жузуна тунт хъайи Вердиди. Асан сабурлу тир. З. Э. Муькъвел гелер. «ВучатIани Сефер тунт хъана хтанва», фикирна папа. З. Э. Арифдиз ишара. - Акъван тунт жемир, я кас. За ам ви тарс ахтармишиш ракъурайди туш. А. А. Умуд. - ГъикI вуч ава? - тунт хъана Ахундов. - Ваз къадир авач лугъуз, зунни ахмакъ яни? М. Садикъ. Дуст.... къужа мадни тунт хъана. М. В. Гъарасатдин майдандал.

* **тунт чай** суц. къалин, икъи, ранглу чай. Адан рикI тунт чайдални шадвилерал гзаф алай... К. К. Суьгъбетзава Севила.

ТУНТАРУН гл., каузат., ни-куь вуж-вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир тунт гъалдиз гъун.

ТУНТВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера тунт тир гъал. Заз чиз, ви тунтвили Селиматакай байкъуш авунва. З. Э. Арифдиз ишара. Вуч?! - гъарай акъатна зай. Гъич хиялдани авачир месэла кудайла инсандай гъарайни акъатда эхир. Тунтвал къена за къаридиз лагъана: чухъ гъеле адалай вилик квай дерди-балаяр ава, я къари. З. Э. Зулун пеш. - Ам за гъакI лагъай гаф тир, - дидедин тунтвал акурла буш хъана Имирфет. Я. Я. Са фурун вакIар.

* **тунтвал авун** гл., ни хъел акатай амалар авун. - Я бег! На акъван тунтвал ийимир. С. Ярагъви ашукъ Уьзден.

ТУНТВИЛЕЛ(ДИ) нар. тунтвал хас яз. Гъарагъдалди экъечIнава Капиталдин ораторар, Тунтвилел гъарагъиз рахаз, Сад-садал илисиз сарар... А. Ф. Дяве. - Яргъа мензилда авай "Шаракундилай" муькъваллай "Чувудрин гапIал" хъсан я! - лагъана, цавуз акъуднавай асадин къил тунтвилелди чиле эцягъна, Сулейман халуди. С. Зи Сулейман. **Синонимар:** тунтдаказ, тунтдиз.

ТУНТДИЗ нар. хъел кваз, кIеви ванцелди. Жегъилри, буйругъ гайибуру хъиз, куздай хкадарзавай, тунтдиз са вуч ятIани лугъуз, машиндилай чархар язавай, М. Б. Шапка. Хъуьтуьлдиз лагъай Рамизан эхиримжи гафар Рустама мадни артухан лапIаш хъиз ажугъдивди къабулна. Ам тунтдиз къупмиш хъана... Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз. **Синонимар:** тунтвилелди, тунтдаказ.

ТУНТДАКАЗ нар. хъел квай кIеви ванцелди. - Ву! Яда, бес чун чарабур яни? - гена къарай къаз тахъана, тунтдаказ суал гана Селимата. З. Э. Арифдиз ишара. - И зи виликай квахъ, вагъиш! лагъана Рамзията тунтдаказ. З. Э. Рамзият. **Синонимар:** тунтвилелди, тунтдаказ.

ТУЬРЕЗ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) цан цадай алат. Гзафбуру цан кIарасралди цазвай. Букаваз хъайитIа, кIуфал кIарасдин ваь, ракъун магъ алай тумьрез авай. А. И. Къиргъин.... устIарди... хуьрерин игътияжар патал тумьрезар, абурун макъар, дергесар, мукалар, кIашарни кIутаяр ва гъар жуьре маса алатар расдай, ремонт хъийидай. ЛГ, 2004, 22.1.

ТУЬРЕМА туйрк, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра эдеб-гъая амачир, квадарнавай кас. И тлебиивилин дад за дадмишначиртIа, закай яраб гъихътин туйрема хкатдайтIа... Вун, Мурсал муаллим, зи гъавурда акъада... Т. А. Мехъер куытыгъ тахъанмаз.

* **туйрема хъун** гл., вуж чIурувилихъ дегиш хъун.

ТУЬРЕТМИШ туйрк: * **туйретмиш авун** гл., ни вуж-вуч арадиз гъун. - Къей хва, творец история тахъанайтIа вун дуьньядал гъич къведачир. Вун хътин илачI туйретмиш авун тIимил яни? А. А. Лезгияр.

Синоним: туйретмишун.

* **туйретмиш хъун** гл., вуж-вуч арадиз атун. Къей хва, творец история дуьз гафар лугъун патал туйретмиш хъанвайди я, туймбуйгъ авуна Къембера. А. А. Лезгияр. Гъаз текъведай зеррени Рагъ себеб яз ЖезвайтIани туйретмиш Рагъ себеб яз... А. Ал. Хъен галачир рикI. И заманада туйретмиш хъанвай къван фитнечярни, иблисарни, лутуярни, къучиярни чIуру ксар - вири АллагъТаалади гъа икI жазаламишдайтIа, хунI хъсан тир. З. Ф. Буьркъуь темягъ.

ТУЬРЕТМИШУН гл., ни-куь вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; туйретмиш авун, туйретмиш тавун, туйретмиш тахвун, туйретмиш хъийимир арадиз гъун. Ахпа ракъинин нурарини цин стIалри туйретмишнавай яргъи руш хътин са гуьзел пайда хъана ва гъасятда гъарайдин ван къилеллаз цик хъфена. Са герендилаь сес тикрар хъана. А. Къ. Къарачи. - Алай вахтунда "Дербент" корпорациядин лап чIехи ва вири республика патал метлеб авай объектар Къизляр райондин территорияда авай балугъар туйретмишдаь "Терский" рыбзавод ва Герек вацIун къерехар мягъкемардай серенжемар я, - давамарзава вичин суьгъбет А. Мурсалова. ЛГ. 2004, 26. VII.

ТУЬТЕГ кил. ДУЬДУЬГ.

ТУЬТЕР, ТУЬТЕРИ туйд существительнидин падежрин формаь. Кил. ТУЬД.

ТУЬТУЬ || **ТУЬТУЬЯ** суц.; -ди, -да ширерал фейила, ана зияратчийриз гудай руг хътинди (циз вегъена хъун патал). «Туйтуья вири азарин дарман я» - лагъана къариди. Р.

ТУЬТУЬКЪУШ фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра къиблепатан уьлквейрин яру-цIару цIакулар алай къуш Са маса юкъуз адал гъалтна са туйтуькъушдин муг авай тар. Ф. Кесибдин хва Къагъриман.

ТУЬТУЬН туйрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра тенбекдин са жуьре.

ТУЬТУЬТI рах., суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра машиндин сигнал. Галаз-галаз ягъай туйтуьтIрин гуьгъуьналлаз варциз, вирида «Яргъиди» лакIаб акъалднавай бригадир гъахъна. Б. Гъ. ТIварун стхяр.

* **туйтуьтI ягъун** гл., ни машиндин сигнал ягъун. Къене патай ракъни агална, фу нез ацукъай макъамда куьчедихъай туйтуьтIар ягъна. М. Б. Цийи мискIин. Мугъманди машиндив туйтуьтIар ягъиз туна. И. А. Гуьлназ.

ТУЬТУЬХ суц.; -ди, -да; -ар, -ри. -ра туйтуьнин къене пад. Туйтуьх эсиллагъ къуранва, дакIунвай мез шалам хъиз сивин къавук кикIизва. Ж. Гъ. Ихтилат. **Синонимар:** кIалхан, туйд.

* **туйтуьхдилаь къун** гл., ни нин векъидаказ рафтарвал авун. Къуна туйтуьхдилаь акварвал дуван. Девирдин къисмет авахъна физва. С. А. Садаз -хазина, муькуьдаз - тIал-квал...

ТУЬТIУЬН гл., ни вуч; недач, незвач: немир, тIуьн тавурай, нен тийин, немир тIуьн тавун. Фу туйтIуьна кIвалах ийиз жедач, я Асан, - лагъана Махсуда, З. Э. Муькъвел гелер. АватIани гагъ-гагъ тинез ризкъини, Дуьнья патал анжах рекъе хийирдин! А. Ал. Дуьньядиз.

ТУЬХКIУЬРУН туйкIуьрун глаголдин гъерекат тикрар жезвайди къалурдай форма. Кил. ТУЬКIУЬРУН

ТУЬХКIУЬН гл., вуж нихъ галаз: -уьда, -вена, -уь, -уьзва; -уькI, -ин, -уьрай, -мир: туйхкIуьн хъунун. туйхкIуьн тахвун, туйхкIуьн хъийимир хъел хъанвайбур меслят хъухъун. Бесар ая алчах луйкIуьн. Чун чахъ галаз хъийин туйхкIуьн. С. А. Лагълагъчидиз.

ТУЬХУЬН гл., вуч; -уьда, -вена; -уьз, -уьзва; -уьх, -уьрай, -мир; туйхуьн тавун, туйхуьн тахвун, туйхуьн хъийимир кузвай гъалда авайди а гъалдай акъатун. Шуьткъуьн тийир цуьквер авай, Туйхуьн тийир эквер авай, Муьгъуьббатдин шекер авай Шегъреда вун гъатна, яр. А. С. Ашукъ хъанва зун. КуькIуьз, туйхуьз сифте гъетер... А. Ал. Гагуз. **Синоним:** хкахъун. **Антоним:** куйкIуьнун.

ТУЬХУЬРУН гл., каузат., ни вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; туйхуьр авун, туйхуьр тавун, туйхуьр тахвун, туйхуьр хъийимир экв, цIай квадарун. Далдамар акъвазар тавуна, дем чукIур тавуна, фейи гадайри муьхуьн цай туйхуьрна. З.З. Муькъвел гелер. Рагъ туйхуьриз къвезва душман Кубадал къе, цифер хъиз, Рекъе тур чун, лезги диде, И яргъал тир сефердиз. А. С. Зун Кубадиз твах, гар! **Синоним:** хкадарун. **Антоним:** куйкIуьрун.

ТУЬШ: * **туйш хъун** гл. гъарна авайбур сад-садал гъалтун. Туйш хъана зал дипломар гвай алимар, Гергер къванни акъваз тавур сафуна. А. С. Дагъларин адетар. Ара-ара туйш жезвай Нигеран вилерини, кацин вилери хъиз, цIарцIар гузвай. А. А. Лезгияр. Къилич туйш жеда, ахпа ам гапурни къакъарай акъудна калтугайтIа вучда? М. В. Гъарасатдин майдандал. **Синоним:** гъалтун.

ТУЬШДА нар. яргъал хъиз чин галай пата. Чи туйшида къве хуьр ава. Р.

ТУЪШУН гл., т. б, ни-куь вуж-вуч; -да, -на туъш тир гьалдиз гъун. Гуя ам къисметди шифоньерда амай вичин папан булушкадал туъшинавай. М. В. Гьарасатдин майдандал. Анжах герен-герен нур туъхвенвай къве вил ачухиз, зал туъшзава. Н. М. Буба.

ТУЪЯ! межд. гамишар фин патал гьарайдай гаф.

ТФЕНГ фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри. -~ра гуьлле ягъдай яракъ. Дишегъли дяведиз я ахътин къегьал; Я тур, тфенг, яракъ адаз герек туш. Е. Э. Герек туш. Пурариз - уьзенг, гьар мектебдиз - зенг, Гьуьрчехъандиз тфенг ХунI ярашугъ я. С. С. Квез вуч ярашугъ я. Саудовский Аравиядин Пачагьлугъди и уьлкведиз гъун къадагъа авунвай шейэр ва товарар, гъа гьисабдай яз гьуьрчехъанвили тфенгар, чукIулар, хинжалар, турар, гьакIни йифиз аквадай приборар гъунал къадагъа алайди тестикързава. ЛГ, 2003, 13. XI.

* **тфенг ягъун** гл., ни **тфенгдай гуьллейар ягъун**. свас гваз хквезвайдакай хабар гуз тфенгар язавай чамарарни, хуьруьн куьчейра чамарзавай атлуярни, абуруз тамашзавай жемьатарни адаз са куьнайни туш. М. В. Гьарасатдин майдандал.

* **тфенгдин кIвач** суц. язавай гуьлле тфенгдай акъатун патал тIуб галкIурдай чка.

ТФУ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра сивиз къенепатай къведай харчи затI **Синоним:** цуькIуьн.

* **тфу авун [вигъин, гун]** гл., ни **низ-квез негъ авунин лишан яз сивиз къенепатай къведай харчи затI нел-квел ятIани вигъин**. Куьчедин къулай агъуз итимар, папар алтIушна тфуяр вигъиз, къилел къванер гьалчиз, юкъван буйдин, чIулав парталар алай са дишегъли тухузвай. А. Ф. Лянет. Фицякъра за, валлагъ, кимел алай са къадарбуруз тфуярни кваз авуна. Са бутулка зегъер патал чпи чпин итимвилин дережа квадарна, ида адан, ада идан ратар къечезва. Н. М. Жандар Магъамай. Гьайиф вахъ галаз акъудай уьмуьр! - ада лап хъел кваз чилиз тфу гана, перемни юрфарал акъалжна, кIвалаяй экъечIна. З. Гь. Уьмуьрдин сирнав.

Синоним: цуькIуьн вегъин.

ТФУ! межд. 1) **тайин са кас жуваз такIанзавайди къалурун патал лугъудай гаф**. [Кукул-Дайи] - Ви намус гъиниз фенва, намуссуз, гьейратсуз, тфу! -тфу! Гь. Гь. Адетдин къармахра. 2) **жувалай ва арадиз атай гьалдилай нарази тирди къалурун патал лугъудай гаф**. Шофердин паб гзаф умудлу яз хъфена, Шахмарданов кIеве гьатна. Тфу! Гила вучин? А. А. Лезгияр. Перемдин хуруяр твазвайла, и арада седефни, зегъримар хъайиди, къатI хъана капуз аватна. Тфу! М. В. Гьарасатдин майдандал.

ТХА рах., суц.; -ди, -да; -яр, -йри. -йра 1) буба. 2) жувалай яшариз чIехидахъ галаз рахадайла, адаз ийизвай гьуьрмет лишан яз ишлемишдай гаф. Ваз минет я, Шамси тха, вуна тадиз зун рекъе хтур. Заз геж тахъурай. З. Э. Я пуд манат. - Им на кхъенани? - жезуна атайда къайгъусузвилелди. - За, тха. Гьикана? З. Гергерви. Бакъарей Бакъураякай нагъил. Гъа уникай къачуз негъ, тха, - лагъана ада Рамазаназ. А. Исм. Вацран мичер.

ТШ-Ш-Ш! межд. 'рахамир, ванмир' манадин гаф. -Ти... ш... ш... - адан эрчIи гъилин куьруь ва куьк тупIар садлагъана кIватI хъана, гъвечIи хъайи вичин пIузарал эцигна. Мад лугъумир. Киса, гада! З. Гергерви. Бакъарей Бакъураякай нагъил.

ТЮТЮ! межд. 'квахъна, амач; квахъда, амукъдач' манадин гаф. Жуван юкъвани купулар ава, устIарар къадай пулни -тютю. М. Б. «Жигули».

ТЮЛЕНЬ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра суц. кIвачерин арада перде авай гьулуьн гъайван. **Синоним:** гьуьлуьн кицI

ТI

ТI [тI] суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра алфавитдин къанни ирид лагъай гьарф.

<ТI> мецин кIвенкIв виликан винел патан сарарихъ галукъна акъатдай вансуз сес-фонема. Ам гафарин сифте къиле (тIал, тIили, тIес) юкъва (атIа, ктIай, иситIа), эхирда (затI, витI, муртI) аваз жеда.

ТIА¹ нугъ., союз вучиз.

ТIА² араб * **тIа хъун** гл., вуж-вуч; тIаз, тIа жез; тIа жеда; тIа хъана; тIа жез, тIа жезва; тIа жемир; тIа хъурай сагъвал авачир гьалдиз атун, сагъсуз хъун. Гьамидаз тилифундай лагъ: ви къил тIазва. КIантIа лагъ: ичалатар тIазва. А. А. Пад хъайи рагъ. Инсандин рикI тIа жедалди, Гьилер тIа хъун хъсан я. А. Ал. Инсандин рикI... Эгер чIулав лекъ тIазваз хъайитIа, са стакан некIедиз къве стакан пиво яна, йикъа пуд сеферда фу недалди вилик ишлемишда. ЛГ, 2003, 7. VII. Жив гзаф тIуьн хъана, зи вилер тIазва. М. Б. За бананар недач. Ангина (туьтер тIадай хума) гъич са дарманни галачиз сагъариз жеда: хипен чуьхвена миънавай сарал ргазвай яд илична, къазан запун яна са тIимил шуткъунна туьтерал эцигда,. ЛГ, 2002, 1. VIII. ☼ М. М. Гьажиева и мягъкем ибара са гаф яз, яни тIахъун (кил. М. Г. РЛС, 1950, ч. 204 -заболеть; М. М. Г. ЛЧЮС)

ТIА³ граммат., суц.; -ди, -да глаголдин шартIунин форма арадиз гьидай суффикс. ШартIунин форма алатай вахтунин причастидикай -тIа суффиксдин куьмекдалди арадиз къведа (фейитIа, туртIа,

къачуртIа; лагъайтIа). Р. И. Гайдаров, М. А. Алипулатов. Лезги чIал. "ТIа" галай кардихъ эхир жедач, Гьамид. "ТIа" галуд, уьткъем хьухъ. А. А. Пад хъайи рагъ.

ТIАБ суц.; -пIуни, -пIуна; -пIар, -пIари, -пIара яцIу куьруь кIарас. Мужбирар, са дишегъли квачиз, вири итимар тир, элкъвена цларив эцигнавай тIапIарал ацукъна. А. А. Пад хъайи рагъ.

ТIАБ² суц.; -пIуни, -пIуна; -пIар, -пIари, -пIара кьифер къадай алат. **Синоним:** кьифре(н) кьулар.

ТIАВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера сагъ тушир, тIа тир гьал. Гъуцариз минет авуна, Гъуцариз суьнет авуна: "Чан гъуцар, аман гъуцар, Квез кърбанд хъуй экуь цавар! Куьне чалай тIавилер, квавилер алуда!" Ф. **Синонимар:** нахушвал, азарлувал. **Антонимар:** сагъвал, кIубанвал.

ТIАВУС фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) ачкаррин жинсинин гуьрчег къуш. Павус яни вун, кард яни вун, къвед яни тайин... Е. Э. Алагъзлидиз.. 2) куьч. **гуьзел руш.** - Куьн Бакуйра хъайи кас я. Жечни анин тIавусрикай са мани лагъайтIа, - жузуна ахцегъ нугъватдин касди. С. Ярагъви ашукъ Уьзден.

* **тIавус къуш** суц. ачкаррин жинсинин гуьрчег къуш. Вуч хиялри тухванва вун, гъуьлун кьере авай суна?! ТIавус къуш хъиз чIаганва вун, гъуьлун кьере авай суна. А. Мир. Гъезелар.

ТIАДА гьал; сагъ тушир гьалда ава.

ТIАЗВА тIа хьун глаголдин гилан вахтунин форма. **Кил.** ТIА, тIа хьун.

ТIАЙА нугъ., нар. гьинава?

ТIАКАР нугъ., суц.; тIваларикай хранвай корзинка.

ТIАКЪ суц.; -ди, -да; -ар, -ари, -ара къуват. Гъилерихъ тIакъ амачтIа, руьгъдинди квадармир. Р.

Синоним: тIакъат.

* **тIакъ атIун** гл., нин къуватдай аватун, галатун.

* **тIакъ хьун** гл., нин къуватдай аватун, терг хьун.

ТIАКЪА: тIакъа-тIакъ суц. тIакъ-тIакъ сесерин ван. Мекъивилий зи сарарин тIакъа-тIакъдин ван къвезвай. Р.

ТIАКЪРАКЪ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра тIакъракъ сесерин ван. Там атIуда - такъракъдин ванер чикIида. Р.

ТIАКЪУН || ТАКЪУН гл., вуч; -ада, -ана; -аз, -азва; -укъ, -ан, -урай, -умир мекъивиликди чIагун. Нагагъ пакамахъ фад рекъиз экъечIавай файтунчи тахъанайта, рекъел тIакъана рекъидай. А. А. Пад хъайи рагъ. Я балкIан авач, я алкIидай яц, Я кьурадай багъ, я такъадай вацI. Х. Х. Рехъ алатнавай. Зулун йифе атIана рикI. Вучиз и кар гатуз къванни хъаначир? Вилик квайди къуьд я чилер такъадай. А. Исм.

ТIАЛ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) сагъ тушир гьал. Тебиатди вучиз заз и тIал гана? Е. Э. Заз сабур гуз. Садазни вилиз таквадай Ажеб пис тIал я кпул. С. С. Кпул. Далудин тIал кьвердавай къати жезвай. А. А. Лезгияр. Зун къаткана кесиб дугъри, ТIалунин дерт эхиз жеда. С. А. Гагъ вун хъана... 2) тIарвал. Велиметаз икъван гагъда вичин иви акурди тушир. Иви акурла, ада вичин гъиле гъатнавай тIални гъиссна. М. В. Гьарасатдин майдандал. 3) куьч. **кимивал, нукъсан.** Сулейманаз вичин аямдин гзаф тIалар, азарар, хумаяр акуна. А. А. СтIал Сулейман. 4) куьч. **кутуг тавур гьал(ар).** - Алверчивал, муаллим, -чIехиди хъуьтуьлдиз рахаз эгечIна, - кьетIен тIал я. Районда хума хъиз чкIанвай адал эхир эцигна кIанда. Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз. **Синонимар:** азар, хума.

* **тIал алай месэла** суц. гьал хъсанарун патал кьилиз акъудун важиблу тир кар, кIвалах.. Чи райондин лап тIал алай, къал квай месэла инсанар кIвалахдал тахминарунихъ галаз алакъалу я. ЛГ, 2005, 14.1 V.

* **тIал-квал** суц. сагъсузвал. Къенин йикъалай заз куь сивай шикаятдин, тIал-квалдин са гаф ван жедач. А. Къ. Аскервал башламишай югъ. ТIалар-квалар, тумаварар, гриптар гел галачиз квахъда, ~ лугъузва ада. ЛГ, 2003, 13. XI.

ТIАЛАБ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра са вуч ятIани кьилиз акъудун мурад тир гаф(ар). Зи рикIе са гъалаб ава. Е. Э. Фана дуьнья, вавди я зун. Дуьньяда гьар инсандиз Уьмуьрдин са рехъ ава. Гьардазни са макъсад, рикIихъни са тIалаб ава. З. Р. Шегъре рехъ. **Синонимар:** тIалабун, тавакъу, минет.

* **тIалаб авун** гл са вуч ятIани кьилиз акъудун мурад тир гаф(ар) лугъун. ин тавакъу авун. Ийизва за тIалаб, минет... Е. Э.... за квевай гзаф тIалаб ийидач: са пуд виш манат пулни, кьве пут шекерни, са къуд гьерни гудайвал ая ман куьне. Гъ. Гъ. Адетдин кьармахра.

ТIАЛАБУН' гл., ни; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; 1) нивай вуч са нивай вуч ятIанн истемишун, кIан хьун. Чна квевай хийир-дуьа тIалабда - мубтала я зун. Е. Э. Дустариз. Я тIалабдай хазина, мал авачир. Е. Э. Къавумдиз. - КIвалах авун - гьам ихтияр я. КIвалах ая. Райкомдивай чнани тIалабда. А. Ф. Риза. ГъикI тIалабин жуваз кIани жаваб за, Лезгидин кье рикIемачтIа муьгъуьббат? М. М. Зи чIехи муьгъуьббат. 2) Вуч лагъай чIал я къван, Куьре округдин начальникди са КIири Буба ягъун патал вишералди къзахрин кьушунар тIалабзава. Къ. Къ. КIири Буба. **Синонимар:** тавакъу авун, истемишун.

ТIАЛАБУН² суц.; -и, -а; -ар, -ри, -ра кIвалах кьилиз акъудун патал са касди маса касдиз гафуналди ийизвай рафтарвал. Алмасован тIалабуни райондин руководителар фикирдик кутуна. А. А. Умуд. Айгъана,

са нин ятлани тлалабун кылиз акъудиз тахъайтла, Фейзебадеди Тамам са вацра а кардикай хиялардай ва хажалат чулгадай. З. Р. Зи уьмуьрдин шикилар. *Шаирдин ирсдаррихъ ихътин тлалабунни ава. Инлай къулухъ вири учебника, ктабра кхьин Етим Эмин 1838 - йисуз Ялцугърин хуьре дидедиз хъана ва 1884 - йисуз гъа ина кечмиш хъана ва кучудна.* К, 1988, 16. **Синоним:** истемишун, тлалаб.

* **тлалабун авун** гл., ни Куьне нагъакъа завай тлалабунар ийимир. З. Э. Муькъвел гелер.

ТЛАЛАБЧИ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра вич яшамиш хъун патал фу, пул це лугъуз къекъведаиди.

Синоним: къекъвераг.

ТЛАЛАКЪ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри пабни гъуьл яз санал яшамиш жезвайбур шариатдин къанунралди чара хъунин гаф(ар).

* **тлалакъ(ар) гун** гл., ни низ пабни гъуьл яз санал яшамиш жезвайбур шариатдин къанунралди чара жедайла, гъуьлуь тайин тир гафар лугъун. - Сад, къвед, пуд¹. Вун заз вах я, диде я! Мад зи квалеве ви гъахъ амачI - Ада папаз пуд тлалакъ гана. А. И. Самур. Папан тлалакъар вахгай, Чубан вахан! Ф. Округдиз феий Алирза Айнадин тлалакъар вахкана ва адахъ вичин гъич са гафни галамач лагъай расписка гана хтана. З. Э. Муькъвел гелер.

ТЛАЛУНИН тлал существительнидин талукъвилини падеждин нугъатра ишлемишдай форма. Кил. **ТЛАЛ**.

ТЛАМА суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) шашкайрал къугъун патал кIарасдикай раснавай гъвечи элкъвей затI. Памаяр гъар жуьредин къезил материалрикайни расзава. Р. 2) шашкайрал къугъуна вини дережадиз акъатай тлама. Памадиз феий са тлама тefей къве тламадилай къуватлу я. Р. 3) къугъунин тIвар. Чи работникри медицинадин работникрин республиканский спартакиададани тIамайрай сад, шахматрай къвед, путарай ва гъакIни волейболдай (тимрин команда) З приздин чкаяр къуна. ЛГ, 2004, 15. VII.

* **тлама-тлама** прил. куьлуь-куьлуь къуд пипIен нехишар алай. Тлама-тлама парча муддай акъатна. Р.

ТЛАМАДА¹ тлама существительнидин чкадин I падеждин форма. Кил. **ТЛАМА**.

ТЛАМАДА² * **тламада хъун** гл., вуж ички хъвана кефли гъалда хъун. Вун атана къугъваз-къугъваз, Куьлер ийиз гъавада, Гагъ ацукъиз, гагъни къудгаз, Гуя авай тламада. А. Ал. Живедик балаяр. Лан хъсандиз тламада хъайи са арада даркIуири Абумуслиман туьтуьниз бейхабар яз гъалкъа авунвай цIил веьена. Къ. Къ. КIири Буба. Хъсан тламада авай Сийидбег мехъерик къуьл ийиз экъечIда. Пкавулди адавай хабар къада: «Ваз гъи халадиз эвериз кIанзава?» С. Муслимов. Цицигъ-наме.

ТЛАМПИ суц.; -уни, -уна; -ар, -ари, -ара гъилин тупIарикай сад кIанчIал тупIал илисна жувахъди ахъаюн.

* **тлампи ягъун** гл., ни гъилин тупIарикай сад кIанчIал тупIухъ галкIурна илисна жувахъ ахъаюн. - Юлдаш Мирземегъамедов, вири гъа наряддиз килигна ийиз хъайитла, им буран яни? - вичин кылиз тлампи язава трактористди. Б. Гъ. "ТIварун стхаяр. РакIариз тлампи ягъ тавуна, Абдул Раджабовичан кабинетдиз нубатдин азарлуди атана. А. Э. Куьзуь къун. 2) кIанчIал тIуб къулан ва я къалурунин тупIа акIурна са кве ятлани эцягъун.

ТЛАМПИНА нар. садлагъана. Мурсал тлампина гъавурда акъуна: и вири шел-хвал къвед лагъай усадъбадин патахъай тир. М. Ш. **Синоним:** тIарпина.

ТЛАН суц.; -ди, -да; -ар, -ари, -ара 1) дидедин хурун нек. На тлан хъвазвай, нIузаррилай алахъиз, За - дидедин хурур кIасиз -Ажебан затI, нагъвни иви какахъиз. М. Б. Диде ва сефилвал. Гъич садрани аял къуна тлан тагай, Хурадикай назик хъана вучзава?! М. Б. Квез я? **Синоним:** нек. 2) хипе, кали хайидалай гуьгъуьниз сифте 23 йикъан нек. **Синоним:** булама.

ТЛАНБУЛ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра гъилин тупIарикай сад кIанчIал тупIухъ галкIурна сес акъатдайвал ахъаюн.

* **тланбул ягъун** гл., ни шадвилини лишан яз гъилин тупIарикай сад кIанчIал тупIухъ галкIурна сес акъатдайвал ахъаюн.

ТЛАНКЪ: * **тланкъ галукърай вахъ межд.** Гъайвандиз ийидай 'вун къий, вун гиликъуй' манадин къагъишрикай сад. Ада, шулу хъанвай чулав къачагъ кIек къуна, жуьгъундилай а патаз гадарна; Тланкъ галукърай вахъ! Ягъи!. Насруллаев. "Го-о-о-л".

* **тланкъ хъун** гл., вуж-вуч чан кумукъ тавун. Къвана цавай ругни къванер, УьцIена дагъ, КатначиртIа къафдик нагагъ Танкъ жедай зун. А. Ал. Дагъдин тула. **Синонимар:** а [агъа] дуьньядиз фин, къин, чан хкатун.

ТЛАНКЪНА нар. гуьзлемиш тавунваз, фикирдани авачиз. Ингъе гъа и береда Тланкъна эквер хкахъна. А. Ал. Экв халу. **Синонимар:** садлагъана, хабарни авачиз.

ТЛАНУР фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра элкъвей яцIу формадин фу чурун патал чепедикай раснавай чка, затI. Гъасятда атана са къариди и тланурдиз фу яна, тланур фуни амаз цавай катна, рушан кIвализ хтана. Ф. КIватIаш. Тланурдай фу акъатзава рагъ хътин... А. С. Вилик жерге. Тланурда ви фу, руьхъверик тланурдин ЦикIен жеда хъуьтIуьн яргъи йифериз. И. Гъ. Рубаияр.

ТЛАПИАР кил. ДАШАР.

ТЛАПИАС суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра лиферин жинсинин къуш.

ТІАПІАХЪАН араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра хуьрекар гъазурдайди. ЯтІани тІанІахъан вичин кардивай къакъудун жезвай. З. Э. Муькъвел гелер.

ТІАПІТІАПІ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра арабадин гиг элкъведеай кІарас. За ваз кІандатІа, автІа вахтара хъайи са кардикай ихтилат ийидани? - лагъана кІуртунал тІанІмІанІри нехишар атІанвайда. З. Э. КУТВ-диз фена. ☼ «Лезги ЧІалан орфографиядин словарда» и гаф тІанІмІанІ кхьин дуьз яз къабулнава. Чна и дуьшуьшда Б. Талибова ва М. Гъажиева кхъей «Лезги ЧІаланни урус ЧІалан словардин» теклифдал амал ийизва.

ТІАР¹ нугъ., суц. тІвар.

ТІАР² суц. бедендиз вири санлай ва я къилдин са паюниз, чкадиз кефсуз гисс.

* **тІар авун** гл., ни-куь низ-квез тІар жедайвал авун.

* **тІар хъун** гл., низ-квез тІар тир гьалдиз атун. *Шагъ-Буба халуди, лекърез тІар жез кичІела, ам са акъван чуькъвена къунвачир.* А. Къ. Нехирбанни лекъ. ☼ М. М. Гъажиева и мягъкем ибара са гаф яз, яни тІархъун {кил. М. Г. РЛС, 1950, ч. 204 - заболеть}, 1964 - йисалай орфографиядин норма тІар хъун кхьин къабулнава.

ТІАРАМ фарс, прил. 1) гъуьргъуь жедай затІ кІевиз ялнавай, акъажнавай гьалда авай. *Пагъливандиз тІарам сим лайих я.* Р. 2) хъсан ақунар авай. *Килиззавай къарай квахъна юкъ шуькІуь, КІвачер тІарам - булахдаллай - бикедиз.* И. Гъ. Рубаияр. РСФСР-дин, халкъдин артистка, рагъметлу Рагъимат Гъажиева пара тІарам буй-бухах авай *дишегъли тир.* М. Гъуьсейнов. Дагъустандин музыкантар гъеле хъуьрезма. - *Валлагъ, чан хан, и Уьзденаз Къазикъумухдай пара тІарам кІурт багъшинавалда.* С. Ярагъви ашукъ Уьзден. [Гуьлханум],... *Маншаллагъ! Вуч тІарам булушка гъатнава. Тамаш!* Н. И. Гъакимрин папар.

Синонимар: гуьрчег, иер, къешенг **Антонимар:** кутугайсуз, эйбежер.

* **тІарам акъваз!** межд. 'игътият хуьх' манадин ибара. *Эй Сулейман, акъваз тІарам, Лам катда, хъайитІа хурам,.. Гъиле къуна яцІу вагърам Жув къапуд сивел хъсан я.* С. С.

* **тІарам хъун** гл. гъуьргъуь жедай затІ ялнавай, акъажнавай гьалдиз атун. *Шагъ-Буба халуди япунжи чуькъвена къурла, адан гъилел тІарам хъанвай дамарри лугъузвай.* А. Къ. Нехирбани лекъ.

ТІАРАМ нар. гъуьргъуь жедай затІ ялнавай, акъажнавай гьалда аваз. *ЯцІу-яцІу ая чикъер Цуьл тарам кутІун патяхъай.* С. С. Гад кІватІиз тади ая.

ТІАРАМАРУН || **ТІАРАМУН** гл., ни вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; тІарам (ар) авун, тІарам (ар) тавун, тІарам (ар) тахвун, тІарам (ар) хъийимир тІарам гьалдиз гъун. *Пагъливанар, тІарамна сим, Акъвазнава, Вилер алаз макъамдал.* Х. Х. Вилер алаз макъамдал. *Пальто аязди тІарамарнавай, амма гила кІвалин чимивили ам юмшагъарзавай.* З. Гъ. Ахварай авудай аваз. *Са-са симинихъ тезенаг галукъариз, лазим сим тІарамариз, чуьнгуьр чІалал гъана.* С. Ярагъви ашукъ Уьзден.

ТІАРАМБУР тІарам прилагательнидин гзафвилин къадардин форма. Кил. **ТІАРАМ.**

ТІАРАМВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера 1) буш, гъуьргъуь тушир, тІарам тир гьал. 2) вилериз ва рикІиз хуш жедай гьал. *Са къуд-вад йикъан виликди, няниз Марьямаз учительнишадал алай булушкадин тІарамвал ақунай, гъадалай къулухъди адан рикІ секин тушир.* А. А. Умуд. **Синонимар:** гуьрчегвал, сересвал, иервал.

ТІАРАМВИЛЕЛДИ нар. тІарамвал хас яз. **Синонимар:** тІарамдаказ, тІарамдиз.

ТІАРАМДАКАЗ нар. тІарам яз. **Синонимар:** тІарамвилелди, тІарамдиз.

ТІАРАМДИ тІарам прилагательнидин теквилин къадардин форма. Кил. **ТІАРАМ.**

ТІАРАМДИЗ нар. 1) тІарам тир гьалда аваз. 2) куьч. беден дуьз къуна, гуьрчегдиз. *АлукІна либасар вири, ТІарамдиз къваз, гъуьруьпери.* Е. Э. Вун авачир женнетни кІандач. 3) гуьрчегдиз.... *И шиш, дугъриданни, пара тІарамдиз туькІуьр хъанва.* З. Ш. "За чІижревай чирна цуьквер хкъагъиз..." **Синонимар:** тІарамвилелди, тІарамдаказ.

ТІАРАШ: * **тІарапІ-тІарапІ** авун гл. марфадин стІалар чилел, къавал, тахтадал гьалч хъунин ванер, сесер акъатун.

ТІАРАТІ || **ТАРАТІ** фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра савкъват яз мехъерик гъидай келегъа. - *Мугъманди хъел авунва!* - лугъуз пкавулди хабар гуз, тІаратІ ақІурна акъвазнавай мугъманар къаршиламишиз финифар къалин тир. З.. Муькъвел гелер. *Я тІвар хъанач, я кар хъанач, я тІаратІ, Мус ахъайда бахтлувили рекъер чаз?* М. М. Гъикъван гафар цанатІа за.

ТІАРВАЛ суц.: -или, -иле; -илер, -илери, -илера тІар хъайи гьал. *Секин хъайила, Велиметан рикІел а тІарвилер садни аламукънач.* М. В. Гъарасатдин майдандал. *Яшар жердавай дяведин йисара ақур дарвилерини тІарвилери чтикай хабар гузва.* ЛГ. 2003, 25. XII.

* **тІарвал гун** гл., ни-куь низ-квез тІар тир гьалдиз гъун. *Сулейман и къве девирдин шишарни инсандин рикІиз тІарвал гудай, инсан нислемешидай шишар я.* М. М. Гъ. Чехи шаир. *Зани, хъайиди хъурай лагъана, чуқІулдалди цІилер атІана ва зун чилел аватна. Заз бегъем тІарвал гана.* Ш. Шабатов. «Лезги Чапаев». -

Рухвайри бубайрин риклериз тIарвилер гузва ман. А. Къ. Нехирбанни лекъ.'

ТИАРПИНА нар. садлагъана, са шахни алачиз. **Синоним:** тарпна.

ТИАСМА суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра Манишаллагъ, хтул, лап зулун къар къван авайди я, - лагъана Жавата тумунихъ тIасма галай еке чукIул акъудна. Гъ. М. Им къван, имни терез.

ТИАЧ суц.; -уни, -уна; -ар, -ари, -ара махсус къайдайралди икIидикай гъазурнавай жими хуьрек. Вирт амуькрай, гьалдарич вич тIачал, гьей. Е. Э. Гачал, гьей! И пад а пад ягъиз, къилел хурх алаз къевзвай вацIал рагъул тIачунин ранг акъалтнавай. З. Э. КУТВ-диз фена. И кIвале къенин аямда жегъил несилриз чтин тIварарни течизмай затIар; кутарар, тIачун чуква, сернич, некегъан, гьатта пачагъдин девиррилай амай ирид-муьжуьд литрдин птулкаяр авай. А. Къ. Нехирбанни лекъ. Ргай къуьл, тIачар вил галазни жагъизмач. М. В. Гъарасатдин майдандал. Лезгийрин къадим хуьрекрин -арада тIачди къилди чка къазва. "Самурдин сес" газ., 2005, 26.І. ☼ Сифте къуьл миьхда (6 къил хизандиз 3 бади) ва ам чими ций чухъуьда. Суфрадик кутуна къулан патав тада. 23 юкъуз цIурдалди адаз герен-герен яд гуда. ЦIурай къуьл синида эКягъда. Истикандив яд акъалтдалди гатада. Тугъагъа хъиз чрада. "Самур" газ., 2005, 25.ІІ. ☼ ТIач гафунин актив падеждин ва и падеждин эхир бинедата аваз арадиз къевзвай маса падеждин эхирра -уни хьунухъ литературный чIалан къайда яз лап 1989 - йисалди къабулнавай (кил.: М. Г. Г. ЛЧЮС, 1955; Б. Т., М. Г. ЛРС, 1966; М. М. Г., Р. И. Г. У. А. М. ЛЧЮС, 1964-1989). Амма 2001 йисуз акъатай словарда адан чкадал тачи (кил.: М. М. Г., Р. И. Г. У. А. М. ЛЧЮС, 2001) къалурнава. Чаз им, словарь туькIуьрайбурун фикир тушиз, технический гьалатI яз къабулиз кIанзава.

* **тIач авун** гл., ни 1) махсус къайдайралди икIидикай гъазурнавай жими хуьрек гъазурун. 2) тахъай гьалдиз гъун, квадарун. Аквар гьаларай, Айвазов Юсуфаз вичи тIуьр пулар, арендаторриз са кепекни тагана тIач ийиз кIанзавай. ЛГ, 2005, 2. VII.

* **тIач таванай авадарун** гл., ни вуж. тергун, пуч авун. [Бадрудин] - Я? Яда, а бастуфкаярни мастуфкаяр чи кез герек я? Заз килиг, эгер гьа Къазимегъамеда Куьн тIач таванай авадар тавуртIа... З. Э., Б. А. Къазимегъамед. **Синонимар:** кил. гардан ягъун.

* **тIач хътин <рагъул>** прил. лап икъи ва рагъул. - Гъанагни харапIа я. ТIветIерин лужар, варварар квай тIач хътин къубудин яд, бул къиздирма - ингъе чун гуьзлемшизавайди, гьа и аваданвилер я, - лагъана къеркъеш алайда дериндай ухът аладарна. З. Э. КУТВ-диз фена. Ахъегърин дишегълийри Шарвилдин суварик атай къилин редактор Агъариза Саидован вилик гъана булагдай цанвай тIач хътин рагъул яд авай ведрояр эцигнай. ЛГ, 2004, 15. VII.

* **тIач хъун [хъана фин]** гл., вуж-вуч пуч хъун, авайди авач хъун. - Гила гьич, -лагъана. Асана, гьиле авай каца акъвазарна, цавуз килигунивди. - Им, яру яцран даду къежир тавунмаз, акъваздайд туш. Чи девлетар тIач хъана... З. Э. Муькъвел гелер. На лугъуди, ада вири пайгъамбарарни, къудратлу женгчярни - вири, и дуьньядила тIач хъана фейиди, гъар са шейинихъ вичин эвел хъиз, эхирни авайди лишанламишзава. М. В. Гъарасатдин майдандал.

* **тIач - чуквадинди, свас - чкадинди** мисал 'гъар са карда жуваз чидайдал амал авун герек я' манадин мисал. Мадни са кар рикIел хуьх: паталай свасни гъимир! Бубайрин мисалдиз вафалу хуьх: тIач чуквадинди, свас чкадинди кIанда. А. Къ. Нехирбанни лекъ.

ТИАЯ? нугъ. гъинава? "Гила тIая ви девлетар?! Асланарни жейранар, Яцар, миргер къизил балугъ?! - Гъарайна за лезги вацIуз. Н. С. Самур.

ТИВАЛ¹ фарс, суц.; -уни, -уна; -ар, -ари, ара 1) тупIун яцIувал авай, тIуьрар алачир, тентес, къвечIил жедай тарцин хел, шумал. Къуьдди Ширинбегани за живеди къунвай суvara къветер къаз хъана. ТIваларикай хранвай кунашириз. П. Фатуллаева. Ширинбег халу. Са хъуьчIуьк квай тIваларикай Къафкъаздиз пару жедайд туш, С. С. Бендедин рикI хъайитIа дуьз. 2) мал ягъун патал гъазурнавайди. Чехи вах, вун тIвал гъаз жедай гуьгъуьна, Зун тарариз акъах тавун паталди. М. Б. Чехи вах. * **малар** гьалдай тIвал, пакун тIвал.

* **тIвалар-тIвалар марф къун** гл. къалиндиз марф къун. ТIвалар-тIвалар хъана къвайи живни марф рагъдандихъ элкъвейла акъваз хъана. З. Э. Муькъвел гелер.

* **тIваларин куткун** суц. шуькIуь, назик тIваларикай хранвай куткун.

ТИВАЛ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ара гьал, еб алчударна кутIуннавай чка.

* **тIвал гун** гл., ни кез гьал, еб алчударна кутIунун... са аскерди, шимер къуншиди вичин гьиле вугайла, жибиндай вичин иски ягълух акъудна, шимер гьадак кутуна, са кIусни ават тийидайвал чухъквена тIвалар гана... А. А. Лезгийр.

ТИВАР суц.; -цIи, -цIе; -ар, -ари, -ара 1) са кас, затI масадбурувай чара авун патал адаз гузвай хас гаф. Султанбиги зи ярдин тIвар. Е. Э. Дилбераз. - Зи дидедин тIвар Гуьлнар я, - лагъана хъиз адан хъуькъвериз вучиз ятIани яру хал яна. Н. М. Къизилдин хтар. Са вах ава абуруз, тIвар я ЦIийиварз... И. Гъ. Хаин. Лезгийрин тIварарикай рахайтIа, аз чиз, 30 процент лезгийри чтин бубайрин, ата-бубайринни дидеярин, имийрин, стхайрин, вахарин, муьквабурун тIварар акъалтнавай несилрал эцигъавач. ЛГ, 2004, 21. X. 2) са квелди ятIани тафаватлувал къалурзавай гаф. Я аз сагъиб, я саламат са тIвар хъанач. Е. Э. Ваз зи

гъалдикай хабар авачни? *Лезгийрин прозада хъсан инсандин гзаф суретар, мадни дуьз лагъайтIа, гзаф тIварар ава.* А. А. Лезгийрин литература. *Хаин лагъай тIварцIелай чаз Къена лагъай тIвар хъсан я.* А. С. Хцихъ галаз ихтилат. *Акьуллу итимди вичин халкъдин тIвар вине хуьда.* З. Р. Веси. *Лезгидин аялрал лезги тIварар хъун лазим я.* А. Къ. Нехирбанни лекъ. ☀ М. М. Гъажиеван фикирдалди (*кил.* М. М. Гаджиев. *Лезги чIалан орфографиядин словарь.* Махачкала, 1955, ч. 125), гъам *тIварцIи*, гъамни *тIваруни* литературный чIалан нормаяр тир. 1964 - йисалай башламишна, орфографиядин словарра анжах *тIварцIи* дуьз яз къабулнава.

* **тIвар [тIвар-ван] авай** *прил.,; машгьур.* *Эвел къилий яр я лугъуз тIвар авай...* Е. Э. Севдугьум. *Дагъустанда тIвар-ван авай район я, шаксуз, Ахцегъар.* Х. Т. Ахцегъар. *Стхаяр тир Ата ва Буба тIвар-ван авай устIарар я.* 'Къ. М. Стхаяр. - *Гъикъван вуна тарифарда Тамуман, Пачагъдин руш туш хъи ам. са тIвар авай?* А. С. Папа гъуьлуьз. *Хъаналда са тIвар-ван авай чатухъан, Зегъмет кIани, камалдикай пай авай.* Х. Х. Манат. *Гъахъ-адалат хвена татугайвилер вичин чинал лагъай лезгийрин тIвар-ван авай партийный работник Мамед Рагъманович Мамедов азабрик кутуна.* М. М. Лезги тIвар алатIа. *Усман ЯркIи дерада тIвар-ван авай устIар тир.* С. Муслимов. *Цицигъ-наме.* *Чи халкъдин арада тIвар-ван авай алимри ва шаирри, медениятдин ва майишатдин пешекарри рикIин сидкъидай зи тереф хвенай.* ЛГ, 2003, 4. XII. 12 сентябрдин пакамаз чун, *лезгияр, тIвар-ван авай шаир-сатирик Жамидин 69 яида аваз бейхабардиз рагъметдиз фена лагъай чIулав хабарди къарсурна.* «Самур», 2003, № 6.

* **тIвар [тIвар-ван] акъатун** *гл. нин са квелди ятIани машгьур хъун.* *Мад авачни вилаятар? Куьз акъатна икъван ви тIвар?* С. С. Къафкъаз. *Хан лап зулумкар тир ва адан къанихвилини тIвар акъатнавай.* А. Р. [Зейнаб]. - *Зи Къурбан пешедин иеси хъанва. Къизилдин гъилер я, чан вах, къизилдин гъилер. ТIвар-ван акъатнава, хъсан цIан устIар я.* А. Р., Я. Я. Хендедадин мехъер.

* **тIвар [тIвар-ван] акъудун** *гл., нин са квелди ятIани машгьур авун (хъсанвилихъ, писвилихъ).*

* **тIвар алай** *прил. тайин са тIвар аваз гъакъикъат тир.* 1545 - йисуз *Ахцегъай тир, вичин тIвар гъеле малум тушир алимди «Анвар» тIвар алай диндин къанунрин кIватIалдин чеине басма авунай.* "Самур" газ., 2004, 28. VII.

* **тIвар гун [эцигун]** *гл., низ(нел) вич хътин масадбурувай чара авун патал тIвар гун.* *Яшайишида цIийи крар, цIийи гъалар туьретмиш жезва; цIийи затIар акъатзава.* *Инсанри и цIийи крариз, цIийи затIариз тIварар гун лазим я.* Н. А. Литературадин хрестоматия. *Дагъустандин педагогический институтдиз, лезгийрин государственнй театр диз, цIудралди колхозриз рикIелай тефидай шаирдин тIвар гана.* З. Э. Чехи шаир. *Самур! Гзаф къекъвена зун тIварарихъ, Эхирни за хтулдиз ви твар гана.* А. С. Самур шегъер. *Ам гзаф нефс пехъи, тух хъун течир инсан тир. Ада вичиз гада хъайила гъадал «ДевлеткIан» лагъана тIварни эцигна.* А. И. Къиргъин. *Лезгийриз чан аламай инсанрин тIварар аялриз гун хас туш, исятда Шарвили хас тIвар хъиз арада тахъунни жемятри чпин эпосдин амукъайрал амал авунин лишан я.* И. Гъ. Хуьруьгрин къуьл. *ТIвар за эцигайди туш. Ам жемятди вичи-вичелай гайиди я.* Гъ. Къ. Четин бахт. *Ялцугъар Аламишедал эвичIунихъ галаз алакъалу яз гзафбуру чтин арада хуьрел Етим Эминан тIвар эцигнава.* ЛГ, 1996, 21. VI *Эхиримжи йисара аниз хуьруьнбуру айгъамдалди "ГъвечIи чил" лагъана тIвар ганва.* Д. Шерифалиев. "ГъвечIи чилин" чIехи къазаяр

* **тIвар къацIурун** *гл., ни нин Синонимар: абурдай вегъин, беябарун, русвагъ авун.*

* **тIвар къун** *гл., нин са никай ятIани рахун.* *Адет хъанва, йифиз-юкъуз дуьа ийиз заз ви тIвар къуна...* Е. Э. Гъаким. *РикIе адан ашкъи аваз, масадан тIвар къамир, рушар.* З. Р. Рушар. *Зи тIвар къуна, зал ихътин чIехи ихтибар авунай за кезе виридаз пара сагърай лугъузва.* ЛГ, 2003, 4. XII.

* **тIварба-тIвар** *нар. гъар са тIвар къуна, къаз.*

* **тIварун стха** *суц. са тIвар алайбур чеб-чпиз мукъавал.* *ТIварун стха, зид а касдив гъуьжет туш; Еке селдик марфадикай хар жеди. Нагъакъ ерда къалмакъалун адет туш, А арада ам низамсуз кар жеди.* Е. Э. ТIварун стхадиз. - *Хкуьрмир зи тIварун стхадик! - къарагъна, сифте Чехидан, ахпа муькуь аялрин щеткаяр хътин векъи, къалин, чIупI-чIулав мекерилай кап чIугъазва мугъманди.* Б. Гъ. ТIварун стха. *Тюмендай хтана, чи Мегъамеда атIа вичин тIварун стхадин ери-бине гъинай ятIа чирна:* Н. Насруллаев. Къве Мегъамед.

* **тIварцIин эвез** *куьгъ., граммат., суц. чIалан илимда гъисабрин тIвар.* *Къалурунин тIварцIин эвезар и, а, гъа, атIа ва меб. сят лагъай тIварцIихъ ва къван лагъай кIусунихъ гилигна туькIуьрзавай наречияр санал, кIлана кхъида.* *Месела: икъван, акъван, гъакъван, исятда, гъасятда.* *Лезги литературный чIалан орфографический къайдайрин свод.* *ТуькIуьрайбур: Гаджиев М., Алкадарский А. К. -Махачкала, 1938, ч. 21. Синоним: тIварцIиевез.*

* **тIвар-ван авай** *прил. машгьур.* *За гъа чIавуз тIвар-ван авай алим арабист Абдулнетиф эфендидивай кIелзавайди тир, - лугъуз рикIел хкизва ахцегъви Эфендиев Гъасана.* Къ. Къ. КIири Буба.

ТIВАРЦИЭВЕЗ *граммат., суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра затI, лишан, къадар къалурдай тIварцIин чкадал ишлемишдай гаф.* *ТIварцIиевез чIалан паярикай вичи затIунин тIвар, лишан ва я къадар лугъун тийиз, анжах абур къалурдай, абуруз ишара ийидай паюниз лугъуда, месела: ам, им, зун, атIам.* ММ. Гаджиев. *Лезги чIалан грамматика Синоним: тIварцIин эвез.*

ТІВЕТІ суц.; -ре, -ре; -ер, -ери, -ера 1) кьве лув квай зайиф гьашарат. 2) куьч. са вуж-вуч ятІани кьин патал кьуват(ар) герек тушир затІ, кас. Ягъанатдин са хъверна, Лагъана: "Вун язва вуч?! КІанда заз вун ийиз пуч! Зун патал вун са тІветІ я... Ф. Шарвилидикай риваят. Заз губернаторни, начальникни, пачагъни гьич тІветІверайни туш. Къ. Къ. КІири Буба. 3) кьумарал кьугъвайдай кьуд жергедин чарарикай (гъачайрикай, керпичрикай, пехъерикай, тІветІерикай) сад - * **балкІандин тІветІ, кІвалин тІветІ.**

* **тІветІряйни кьун тавун [гьисаб тавун]** гл. са низ-квез ятІани эсиллагъ фикир тагун. Абурукай сад гзаф гъясузди тир, сивел атай вуч хъайитІани лугъузвай, чун тІветІрайни гьисабзавачир. И. В. Тьбир.

ТІВЕТІВЕЛ суц.; -ди, -да; -ар, -ри. -ра чиник жедай куьлуть тІехвер.

ТІВЕТІУН рак., гл., ни; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; тІветІ авун, тІвет тавун, тІвет тахвун, тІветІ хъийимир зарбдиз катун. Гагъ хкида данаяр тІветІнавай къацаз. А. Ал. Баллада.

ТІЕАМ кил. **ТІЯМ.**

ТІЕБИАТ араб, суц.; -ди, -да 1) инсан элкьурна кьунвай гьакъикъат. Тебиатди вучиз заз и тІал гана? Е. Э. Заз сабур гуз. Экскурсиядин кьилин метлеб аялриз тІебиат чирун, кьилди-кьилди шейэрин ва тІебии вакъийрин тІварар чирун, урус чІалан словарь гегъенишарун тир. А. А. Умуд. Агъ, тІебиат, дуьньядал Валай хъсан затІ авач! А. С. Агъ, Тебиат. Тебиат, вун регъимлу я, На етимар рекъидач! Къ. Р. Диде. Са гафуналди, «Садвили» халкьдин тарих, культура, чІал ва лезги чилерни тІебиат хуьн паталди ватанпересвилелди кІвалахзава. М. М. Кьибле пага гурзава. 2) **хесетар, кьилихар.** Чи~гзаф хуьрера кхьин авачирвал, азадвал анихъ амуькрай бязи вахтара чи ата-бубайрин тІебиатдин лап адетдин девлетрикай пай атІанва. И. В. Чирхчир.

ТІЕБИАТДИН прил. тІебиатдиз хас тир. Самурдин там вичин гуьзелвилел, тІебиатдин девлетлувилел республикада гьи чкадихъ галаз гекъигиз жеда? ЛГ, 2004, 26. VII.

* **тІебиатдин лирика** лит., суц. тІебиатдиз килигуналди шаирдин рикІе гъатай фикирар, гьиссер ачухна кьалурдай лирикадин эсерар. Тебиатдин лирикадик гзаф вахтара ватанпересвилин гьиссер, Ватан дериндай кІан хьун кваз жеда. Н. А. Литературадин хрестоматия.

ТІЕБИБ араб, куьгъ., <г, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра азарлу инсанар сагъардайди. Зи дердинин тІабиб ава кІевера... Е. Э. Яр. Давасуз хъай зи дердиниз тІебиб, дарман Я бахтавар. Е. Э. Бахтавар. **Синонимар:** духтур, врач.

ТІЕБИИ араб, прил. инсанди арадиз гъун тавур, вич вичиз арадиз атай, къведай. КІелзавай кас! вак гьамиша тади квайди заз чида. Им тІебии карни я, вучиз лагъайтІа тІебиатди инсандиз тади квай, вуж ва вуч хъайитІани фад чир хъана кІандай рикІ ганва. Н. А. «Зун кьуьзуь жедачир». Шарвили лезги итимдинни лезги дишегълидин хва я. Амма игит Шарвили дуьньядиз вири аялар хъиз тІебии къайдада атаначир. Ам илагъи Кас-Бубади ирид йисуз хъин дидарда кайи Дагъларизни Цуьквераз са пад яру ич гайила, хъайи хва я. Р. Р. Лезги халкьдин игитвиллин эпос. ТІебии кар я, хейлин ксариз машгъур инсанрин ацукъуникай - къарагъуникай, хизандикай, ярар-дустарикай малуматар чир хьун хуш жеда. К. К. Шаирдин килфетар.

* **тІебии газ** суц. **чиликай хкатзавай.** Районэгълияр тІебии газдалди тагъминарун за зун патал важиблу ва садлагъай дережадин месэла яз эцигна. ЛГ, 1999, 1. IV.

ТІЕБИЙВАЛ суц.; -или, -иле тІебии тир гьал. И тІебиивилин дад за дадмишначиртІа, закай яраб гьихътин туьрема хкатдайтІа... Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз.

ТІЕГЪУЬН ||**ТІУЬГЪУЬН** араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) са гьихътин ятІани азардикди кьиникъ. Хаинвилелд чаз чи чилер бижитІдани? Нур я лугъуз, тІегъуьн гъидан, фу атІайбур? М. Ж. Куьтягъ хъана жибинда пул... Наркомания зарафат туш, тІегъуьн я. ЛГ, 2004, 8. VII. 2) куьч. **пис нетижа(яр).** Перестройкадин тІуьгъуьнди чи чІехи Союз чукІурна. ЛГ. 2000, 6.1 V.

* **тІегъуьн галуькун** гл., **нихъ-квехъ** инсанар рекъидай азар акатун.

* **тІегъуьн гьатун** гл. **инсанар рекъидай азар чукІун.** Гъатна гишинвиллин тІегъуьн, Вуч четин ян дуланмиш хьун. А. Ф. Дяве.

ТІЕГЪ: * **тІегъ хъиз** нар. Адан иви хъиченвай чин яру тІегъ хъиз хъанвай. Ченедин кІвенкІвекай стІал-стІал гьекъ кІвахъзавай. З. Э. КУТВ-диз фена.

ТІЕГЪРИ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра; куьлуть ва ширин чуьхверрин сорт. - Аялдин пелевай носовой платочик хъайитІани гуьцІа тІун, кагъулдиз рахана къари, тІегъри хъиз хъанвай вичин куьк чин дередин яйлудхдалди михъиз. П. Ф. Жуван руг.

ТІЕКВ суц.; -е, -е; -ер, -ери, -ера 1) сагъ чин авай затІунин (тахтадин, цлан, парчадин) са патай муькуь патаз авунавай чка. АскІан тир, цларни куьлуть къванерикай эцигнавай, малар твадай тевлеяр. Цлара пенжеррин ериндал гар къекъуьн патал тІеквер акъуднавай. А. Шагмарданов. Майишатдиз регъбервал гуникай веревирдер. 2) **ничхирар, гьашаратар ацукъдай эгъуьннавай чка.** Цлан тІекве нуькІре мугна. Р. * **ширин меци гъуьлягъ [илан] тІеквендай акъудда.** Синоним: **тІеквен.**

* **тІекв-тІекв авун** гл. **ни вуж-вуч** 1) гзаф тІеквер акъудун. 2) куьч. **тахъай гьалдиз гъун.** Ватандашириз мисал хъана, мецел алай хва, Чапхунчи тІекв-тІекв ийидай бурав хъана вун. И. Гъ. Рубайяр.

* **тЕкв-тЕкв хьун** гл., гзаф тЕквер акъатун, тахъай гьалдиз гьун,

ТИЕКВЕН суц.; -ди, -да; -ар, -ри, ~ра сагъ чин авай затІунин (тахтадин, цлан, парчадин) са патай муькуь патаз авунавай чка. За фена тЕкве ндай гьа багъдиз, а руш атай вахтунда гьадан вилик кьуьлер ийида. Ф. Кесибдин хва Къагьриман. Шалам чилел эцигна, капан юкьвалди ягъиз раб сухиз, тЕкве н акъудиз, ахпа сивай чІугур кІвенкІ алай еб тваз ада тине шаламдик кукІурзавай. З. Э. Муькьвел гелер. Рекъера кикІиз-кватиз ам са гьал Белиждин станцидив агакьна. Инсанар кІватІ хъанвай тЕквендай адани билет къачуна. Н. М. Буба. **Синоним:** тЕкв.

ТИЕКЪ суц.; -еди, -еда; -ер, -ери, -ера кьушари кьеняй акъатдай нежес. # вечерен ~, чубарукдин ~, къазран ~.

ТИЕКЪРЕКЪ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра тЕкърекъ сесерин ван. КІерецар хадайла, тЕкърекъдин ван гьатайтІани, абур тІуьрла, руфуниз регьят жеда. Р.

* **тЕкърекъ авун** гл., куь тЕкърекъ сесерин ван авун. Жибинда тЕкърекъ ийидай, зигъригъ ийидай затІар твамир. Р.

ТИЕМ фарс, суц.; -ини, -ина; -ер, -ери, -ера кьуват. Сифте яз зи мецел атай «Диде» чІал, Руьгъ ачухай тІем туширни дидедин? М. Агъмедов. Зи дуьнья.

* **тІем [гуж] акакьун [акатун]** гл нин, куьн ник, квек кьуват бес хьун, са кІвалах кьилиз акъудцай кьуват хьун. [Мирим] - И калхуз гьеле дувулар ахъай тавунамаз, гьа дувулдилай илисна атІана, гадарна кІанда. Ахпа ада дувулар ахъай авуртІа, Аллагъди хвена хьуй, ахпа адак чи тІем акакъ хъийич. Гь. Гь. Колхоз. Вичин гуж акакьдач, гун патал куьмек Са кьве йис я батрак кьуна кІвалел. А. Ф. КьатІ-кьатІ авур зунжурар. Кьвед лагъайдини, эгер чаз тади гуз, чи тІем акакъ тийиз хъайитІа, куь куьмекни герек жеда. А. И. Кьиргъин. Етим Эмин ацукьнава базардал, Гачал ава тІем такакьдай савдада. И. Гь. Рубаияр. Жуван тІем акакьдай затІар къацІарал буш чкайрал эциг. Заланбурун къайгъу за аквада, лагъана за хциз. А. Кь. Нехирбанни лекъ.

* **тІем гьун** гл., ни-куь нел-квел жуваз табиарун. Чара чІалал тІем гьун адаз четин акъваззавай. ЛГ, 2002, 15. V.

* **тІем татун** гл., нин нел-квел са кар ийиз кьуват бес тахьун. Виш йисарин кьене, садан тІемни татай чарх, тІекв эгъуьнна, кьене барут турди хьиз, кьве патал пай хъана. С. Ярагъви ашукъ Уьзден.

ТИЕНГИР нугъ, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра лацу хъуьтуьл йис алай хътин хъчарин жинс. **Синоним:** ламра(н) япар.

ТИЕНКЪ суц.; -ди, -да; -ер, -ри, -ра тІенкъ сесерин ван.

ТИЕНКЪУЪЛ нугъ., суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра чІемерук.

ТИЕРИКЪАТ кил. **ТАРИКЪАТ**.

ТИЕС рах.. суц.; -ини, -ина; -ер, -ери, -ера литиникай ва я самарикай раснавай кьерехар галай кьилел алуькІдай затІ. Нажмудин Самурский... кьвед лагъай жергеда кІвачел акъвазнава, кьилел гьа вахтунин тІес ала. ЛГ, 2003, 25. XII. **Синоним:** шляпа.

ТИЕХВ суц.; -г, -е; -ер, -ери, -ера са тайин рангунин затІунин маса рангунин нукьта.

ТИЕХВ кил. **ТИЕХ..**

ТИБ¹ суц.; типІре, типІре; типІер, типІери, типІера еке вилер ва кьармах хътин кІуф авай вагъши кьуш. Адан са хамни кІарабар тир яхун тан, типІрен вилер хьиз экъис хъанвай вилер акурла, кичІевлияй инсанрин сив кІанзни-такІанз ахъа жеда, руьгъни акъатна хъфида. Б. С. Ардаван. Йиф са гьетери ваь, типІрен вилерини экуь ийизва. З. Ш.

* **тІиб хьиз <текдиз>** нар. текдиз, рахадай касни авачиз. Чи хьуре фекьби вич амач. Куьгъне хуьре амаз Милавердиди фекъивал ийизвай. Ам гила тиб хьиз текдиз ана ама. А. Р., Я. Я. Хендедадин мехъер. Муькуь патахъай лагъайтІа, дидени, бубани рагъметдиз фена, аяларни гьар сад санихъ акъатна, авай кьарини кчудна, зун кІвале тІиб хьиз ама. М. В. Гьарасатдин майдандал. Рушари лув гана, чтиз кьилдин мукар храна. Итимни агъа дуьньядиз фена, зун кье тІиб хьиз текдиз амуьнава. Ш. Исаев. Кьисмет хъанач.

ТИИБ²: * **тІибдин ктаб** куьгъ., суц. халкъдин медицинадин ктаб.

ТИЛИ¹ прил. гьвар квачиз чрай кьелечІ (фу) -Барутдин гумадин ни вучатІа тийижир заз училище кІелун, кьизгъин цІай квай хърак тІили шуткар чурч авур мисал хъанай, - лугъуз рикІел хкизва Набиева... З: Э. Кьве фронтдин командир. Руша пакетда малдин якІун кьве консерви, кьве птулка «Рычал-яд» ва са тІили фу туна, кьимет лагъана. А. Кь. Мал цаваравай савдагар ва я рикІелни алачир командировка..

ТИЛИ² суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра къавай ва я къав хътин чкадай авахъдай марфадин, стІал. Хъархъу тарциз тІили кьведа, Аниз (а)къахна кул гьикІ гуда? Лацу рушар чаз жагъидач, Чулав рушахъ пул гьикІ гуда? Б. Гь Заз эвера.

ТИЛИСИМ фарс, суц.; -ди, -да жув-жувавай квадардай, фикир ийидай мумкинвал къакъуддай кхьинар алаз махсус жуьреда хуьдай затІ.

* **тИлисимда тун** гл., ни вуж жув-жувавай квадарнавай гьалдиз гьун, фикир ийидай мумкинвал къакъуднавай гьал. Сифте Шавала лезги урус акадариз шофердал гафарин хар къурна. Адайни, тИлисимда турди хьиз, нефесни акъатнач. Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз. И къванци, гуя Абас тИлисимда тунва, адаз вичикай хабар амач. М. В. Гьарасатдин майдандал. **Синоним:** ицитIун.

ТИМИЛ нар. къадардиз гзаф тушиз. Къуй дуьньядал гзаф хьурай мехъграр, Тимил хьурай тарагъажрин агъавал. А. С. Къуй дуьньядал гзаф хьурай... Месела, Кеферпатан Кавказдин тIебиатдинни гъавадин мумкинвилерикай лап тИмил менфят къачузва. ЛГ, 1997, 3. X. Санани адахъ вичин хуси кIвал, са тИмил къванни динжвал, асайши къачудай пIупI бажагъат хъана. ЛГ, 2000, 3. VIII.

* **тИмил(ар) авун** гл., ни вуч тИмил тир гьалдиз гьун. Агъадихъай цавун кIан жизви-жизви ачух жезвай.' Варзни экв тИмилар авуна цавун къулалай винихъди алатнавай. А. Ф. Бубадин веси. **Синоним:** тИмил(ар)ун. **Антоним:** гзаф(ар)ун.

* **тИмил-гзаф тушиз** нар., вахтунал гьалтайла, -яргъалди, къадардал гьалтайла, - гзаф тушиз. КилигайтIа, тIеквенда къурай векъер алчукна, чукварда авай аялар хьиз, жанавурдин шарагар авай. Тимил-гзаф тушиз, дуьм-дуьз ирид. ЛГ, 2004, 27. IV. **Синоним:** дуьм-дуьз.

* **тИмил~тИмил** нар. къадардилай гзаф тушиз. Яргъал я зун гьарамрикай, Са къунани авач зи вил. Чехи Касди тIямрикай, Пай ганва заз тИмил-тИмил. ММ. Хьуьредачни.

* **тИмил хьун** гл., вуч къадардиз авайдалай агъуз аватун. ЖикIийрикай хкуднавай дарманар, витаминар бес тежедайла, бедендик иви тИмил хъайила, шилемишда. Т. Тагъирбеков. Къацу аптека. Багъирован серенжемри «хъсан нетижаляр» гана. шумудни са лезги хуьр вилиз акваз-акваз лезги убайриз элкьурна. Иллаки Къубада лезги хуьрерин къадар тИмил хъана. М. М. Лацу лекеяр. **Антоним:** гзаф хьун.

* **тИмил-шимил** рах., нар. къадардиз тИмил. Гьакъарай къачур тИмил-шимил техилни ихътин крариз гайила гишила амукъдай. А. Ф. Риза. КIаник тИмил-шимил жуьгъен кумаз эцигна акъугънавай чхайри гъасятда цIай къуна. Б. Гь. Заз эвера. - Вуна къушун кватIа, пул жагъидайди я. За къумекда ваз тИмил-шимил. З. Р. Гьажи Давуд.

ТИМИЛАРУН гл., ни-куь вуч; авай ва я лазим къадардилай агъуз авун. Къисметди ваз гъайи рушан Шаклувилер тИмиларда. А. С. Хцихъ галаз ихтилат. Совет гьукуматди лагъайтIа, сифте йисарилай къил кутуна лезгийрин къадар тИмилариз баиламишна. "Самур" газ., 2002.

ТИМИЛВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера са вуч ятIани тИмил тир гьал. **Антоним:** гзафвал.

ТИРИХ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра малдин хамуникай тайин жуьреда раснавай кIвачин къапарин жуьтуьнин хел. Мисал яз къачуртIа, къвал (бедендин пай), эчIел, син, тIурих, мих, цIиртI... эрмени чалай атанвайбур я. М. Алипулатов. Лезги чIалан машгъулардай грамматикадай материалар.

ТИШ туьрк, суц.; -ини, -та; ер, -ери, -ера 1) гъайвандин, ничхирдин нер, пIузарар, сив алай чка. КицIи вичин тIиш цавуз хкажна, ахпа атIуз-атIуз гъарайна. Лезги халкъдин махар. 2) куьч., векъи инсандин кIуф, сив. [Хибба]. Я хтул, секин хъухъ! Вун зи патав гумай къван, вал тIубни эцигдай кас жедач, ви тIиш саламат амукъда... Ф. Б. Филиал.

* **тIиш-пIуз** векъи, рах.; суц. инсандин сив, пIузарар, чин - вири санлай. ТIиш-пIуз яру хъанвай Гъасан милициядин работникри, Мирзединни Шамилан кIаникай хкудна, пудни махсус автомашинада аваз милициядин идарадиз тухвана. Я. Къафаров. Мейит.

* **тIиш цава къун <цавуз хкажун>** рах., векъи, гл., ни такабурлу хьун, фурслу хьун, масадбур гьисаба такъун. Ранги буз я, вични - эркек, Агъзурдакай садни жеч тек, ТIиш цавуз къаз яда вичи кек, Юкъуз-физ ахвар авайди туш. С. С. Къве кIвачел къекъведай лам. Тай-туьшидилай марифат къулухъ галаз, Гьич садан гаф такъаз тIиш цава аваз. А. Гьажи. Пис хциз. Рахадайла, на зун авам итим я лугъуда, вун вири кIвалахар чидай бухгалтер я лугъуз, на ви тIиш цава къада. Бес и на ийизвай амалар бухгалтердиз, коммунистдиз кутугнавайбур яни? Къ. Къ. Чурун паб. **Синонимар:** къама ялар тун, нер цава (цавуз) къун.

ТИУ || **ТИУН** кIус са кIвалах, гьерекат авун паталай гузвай эмирдик тавакъудин ва я зурунин гьисс кутагъай гаф - Я де! - ван акъалтна эверна руша. -Вун фад-фад хъша тIун! Гь. Къ. Магъини Дилбер. **Синоним:** кван. Кимерал са ни ятIани гипер чуьнуьхна лагъайла, и чубанри ва хузаинди, "жер кар туш, бес дуьз угъри ятIа, чи гипер тухурайтIу" лугъуз фурсар ийиз хъана. Э. Бабиров. Йифен чинерар. - Я Рзахан, вуна салаз пер ягъа тIу! С. Муслимов. Цицигъ~наме. Ша тIун, чи кIвалерин патав, ахпа аквада ваз вуж чакай викIегъ ятIа, - давамарна Мирземета. ЛГ, 1996, 5. VII. ☀ кIусар ман, жал, де, гъа, тIу, хьи вири дуьшуьшира маса гафаркай чараз хъида. Лезги литературный чIалан орфографический къайдайрин свод. ТуькIуьрайбур: Гаджиев М., Алкадарский А. К. -Махачкала, 1938, ч. 27.

ТИУБ суц.; тупIу, тупIа: тупIар, тупIари, тупIара 1) инсандин гъилин далудилай, кIвачин чинилай кикерихъди фенвай паярикай сад. Мад, чапла гъил чинив атана, къизилдин гьаркъуь тупIал галай тIуб спелрин кIвенкIверал элкъвена. А. А. Пад хъайи рагъ. 2) майишатда герек тадарак къадай чка. 3) пенжер агалдай гъевчи ракъун, симинин кIус. * **кIанчIал тIуб, къалурдай тIуб, къулан тIуб, бицIи тIуб, къени тIуб, гъвейи тIуб.**

* **тIуб гун нугъ., гл., ни квез** 1) са никай ва я квекай ятIани рахун, фикир авун, адан пис-хъсан

ахтармишун. Магъамедсалега квализ хъфидай рекъе вуч ятлани Нигера вичиз лагъай гафариз тлуб гузвай. А. А. Лезгияр. 2) **герен-герен тлуб элкьюрун.** хер къадгъунун. **Синоним:** туплалай авун.

* **тлуб сара къун** гл., ни **авур** кардал пашман хъун, **гъайиф члугун.** Гуругъри элкьюрна фикир, Чпин туплар къуна сара, Залан гъал авуна зикир, Лагъана ажугъдал "пара... А. Ф. Дяве.

* **тлуб атадун** кил. **тлуб экьюрун.**

* **тлуб жакъвас амукъун** гл., вуж **дериндай** **гъайифар члугвас амукъун.** Усмана вичин аялриз цегъ ягъиз туначир. Гуьгъуьнай малум хъайивал, цегъер атана гададин чиникай къал къагъай цуькуьн баклук хътинди хъайила, ам тлуб жакъвас амукъналда. З. Э. КУТВ-диз фена.

* **тлуб сара [сиве] къуна амукъун** гл. **мягътел хъана амукъун, мягътел хъайи гъалдиз атун.** Инсанар тлуб сара къуна амукъна. Гъ. Къ. Четин бахт... Къе ахътин дережада авайбуру чпи-чеб тухузвай тегъерар, къуллугърикай менфят къачузвай жуьреяр акурла, чун тлуб сара къуна амукъзава М. Ж. Квахъ тийидай гелер туна. **Депутат жез авайди пул.** Къизил дагълар хиве къуна. Къе саилар хъайила бул, Амукъна тлуб сиве къуна. Ш, Агъакеримов. Дуьз хъийизва лугъуз рацлам...

* **тлуб сара къун [жакъун]**¹ гл., ни низ. **гъелегъар къун.** ИкI лагъана вичин мягъкем къелемдиз Къылав гана, къейиданни чка къаз, Ам женг ийиз фенай вири алемдиз Мани лугъуз, душмандиз тлуб сара къаз. И. Гъ. СтIал Сулейман. Заз ван хъана: чпи-чпиз тлуб сара жакъун кими туш. С. С. **Синонимар:** сас регъуьн, тлуб юзурун.

* **тлуб сара къун [жакъун]**² гл., ни. 1) **мягътел хъун, тажуб хъун, вуч ийидатIа, тийижиз амукъун.** Нече-шумуд кесибди тлуб къуна сара, Къуна чукъкъез чун пацара Хъана а Шамхал, Дагъустан. С. С. Дагъустан. Акурла Московдин куьче, Зун тлуб сара къаз амукъна, Чиз амукънач заз и пеше, Гъилер хъуьчлукъ кваз амукъна. С. С. Акурла Московдин куьче. Югъди-ийифди на члугу агъ, Яхъ жуван тлуб сара, юлдаш. С. С. Ленин къейила. Члурун пабни амачирла, ина зун низ герек я? АкI ятIа, мад зун и хуьр галай патахъ килигни хъийидач, экъечIна квахъна фида са патахъди. Къуй ахпа члурун паб вичин къве аял галаз тлуб сара къуна, гъикIин-вучин лугъуз амукърай. Къ. Къ. Члурун паб. Инсанар тлуб сара къуна амукъна. Гъ. Къ. Четин бахт... Къе ахътин дережада авайбуру чпи-чеб тухузвай тегъерар, къуллугърикай менфят къачузвай жуьреяр акурла, чун тлуб сара къуна амукъзава. М. Ж. Квахъ тийидай гелер туна. - **Премия вучтинди я, лайихлу тIвар гъинвайди я? Вун кими хъанвани? Са затIни авайди туш - лагъайла, Тамални, кесиб, тлуб сара къуна амукънай.** М. Садикъ. Дуст. 2) **гъайиф хъун.** Вазни заз хъиз кIандачиртIа, Вучиз бес вуна тлуб сара къаз вилералди Зун рекъе тунай. А. М. Кумир зи рикI. **Синоним:** туплар кIасун.

* **тлуб хътин прил. тек.** Ахътин жегъизар гвачир тлуб хътин свас квализ атайла, заз ван хъайи элди вуч лугъурай? Къунишийрин чиниз гъикI экъечIда? Бес сундух, мес-къуьж, гарнитур, халича, квар, лигенар,... гварчиди гъихътин свас хъурай? А. Р., Я. Я. Хендедадин мехъер.

* **тлуб экьюрун [атадун]** гл., ни кве **чириз алахъун, къекъуьн, ахтармишун.** Фикир ийиз, медицинадин сирера тлуб экьюрай къван духтурдин пелез тIал акъатнавай. З. Э. Булахдал. Заз вуч ятIа чизмач ахвар, ийифизни тлуб экьюриз и дуьньядин сирера. А. Ал. Са югъ фена. Гила кар-пеше акъалтIнавайбуру гъа и чкайрани тлуб атадиз башиламина. И. Къ. Смоленский чилел. **Синоним:** туплалай авун.

* **тлуб эцигун** гл., ни нел **къагъун.** Я хтул, секин хъухъ! Вун зи патав гумай къван, вал тлубни эцигдай кас жедач. Ф. Б. Филиал.

* **тлуб юзурун** гл., ни низ **гъелегъар къун, кичIерар гун.** КичIарар гуз тлуб юзуруна, Ямир лугъуз пара зуьрне, А залумди гъа икI члурна Кесибрин квалер, Дагъустан. С. С. Дагъустан. Кесибрин дерт къалурзава Эмина, Ханда, бегдал хъуьрез, абуруз экьюгъуй, Залумриз тлуб юзурузава Эмина, Минет ийиз мурк цлурурдай ракъиниз. И. Гъ. Халкъдиз меки... **Синонимар:** сас регъуьн, тлуб сара къун.

* **тлубни къа [хукIун] тавун** гл., ни 1) квек **ишлемиш тавун, гъиле къун тавун.** Сурхаян харанIадай атай затIарик тлубни къанач, сиви ван тавуна, абур детдомдиз ракъурна. Къ. М. Дагъларин деринрин булахар. 2) **ник-квек гатун тавун, ягъ тавун.** - АлакьдатIа, экъечI, Чна вак тлубни къадач! - лагъана гадайрикай сада. Къ. А. свас. Абид серсер хъана акъвазнавай. «гъа икI, са тлубни хукIун тавуна?!» - жузазвай адан вири акурни. Къ. А. Асландин рикI авай инсан.

* **тупIа тлуб турди хъиз нар. лап сихдиз.** И ван хъайила, къуниши шегъеррай, хуьрерай инсанар атана, майдандал тупIа тлуб турди хъиз, кам эцигдай чка амачиз халкъ, махлукъат кIватI хъанвай. Ф. Далалубегъли.

* **тупIалай авун** гл., ни вуж, вуч 1) **герек кас, шей жагъурун паталай къекъуьн (кIвачи-кIвачи ва я фикирдай).** Къадимни Марал са патахъ хъана чеб чпив рахунрал машгъул жеда. И арада кул-кус тупIалай ийиз, кIевелай къекъвъез-къекъвъез Дагълар къведа. Х. Т., Къ. М. Ашукъ Саид. - Мурад вуж я? - жузуна Шамсиди, вири хуьр тупIалай авуна, вичин кек галкIидай са чкани жагъун тавурла. З. Э. Пуд манат. 2) **са никай ва я квекай ятIани рахун, фикир авун, адан пис-хъсан ахтармишун;** Гила хан, чна алатна феи крар тупIалай тийин. З. Р. Гъажи Давуд. Абуру чпин суьгъбетриз худ ганвай. Низ чида, абуру вуж тупIалай ийизватIа, квекай рахунарзаватIа? Я. Я. Нурав ва хъенар. Яшлу итимар, гъарда вичихъ авай кавал къуьнерихъ вегъена, гъи чкадал рагъ алатIа, гъанал кIватI хъанвай: къавухъ, кимел, далда квай пипIера. Инал куьлуб-куьлуб суьгъбетар ийизвай. Колхозрин, уьлкведин, дуьньядин, гъалар тупIалай ийизвай. А. А.

Лезгияр. **Синоним:** туб экьюрун.

* **туплар класун (клас авун)** гл., ни **гъайиф чугун**. Ахна **гъайиф-гъайиф** лугъуз, **вичи вичиз суал вугуз**, **вири уьмуьр хкиз рикел**, **Туплар класда**, **акатиз хъел**. Ш-Э. М. Жегьил тирла.

* **тупларлни гьилерал хьун** гл., **вуж**. **гзаф гьурмет аваз хьун**, **гзаф гьалаз хьун**. **Гьар садаз жегьил агроном вичин хва**, **стха кьван гьурметлу я**. **Гьелбетда**, **бахт авачиртла**, **ам халкъдин гьилерални тупларал жедачир**. Н. А. Вагьанда кьванер. **Синоним:** гьилерал хьун.

* **туплу туб турди хьиз**. нар. **сихдаказ**. **Уьмуьрда мисклин галай патахъни килиг тавурбурни атана**. **Мисклан туплу-туб турди хьиз ацланвай**. З. Э. КУТВ-диз фена.

* **туплукай куьрсарун (куьрсун)** гл., ни **вуч**. **рикелала алуд тавун**, **гьамиша фикирда хуьн (адет яз, хатур хайи гаф, ихтилат)**.

ТИУВА араб, т-б., прил. **гъайиф кьведай гьиссер гьидай**. **Синоним:** язух.

* **тиува татун** куьгъ., гл., **вуж**; **низ язух татун**. **Я дердиниз дарман тахъай**, **Я Аллагьдиз тлува татай**, **Я иеси ясардин!..** Ф.

ТИУГЪВАЛ суц.; -ди, -да **садакай садак галуькьдай ва фад чкИдай азар**.

ТИУЗ клус **физвай тереф кьалурдай гаф**. **Цуд югъ, цуд йиф хъана и тамай тлуз физ**, **мад идаз и тамун кьил-тум жагъанач**. Ф. Кесибдин хва **Къагьриман**. **Хтул гимида акъахна**, **гьуьлерилай туз муькуь пачагьлугьдиз фена**. Ф. Халуни хтул. **Цлан клане авай цагъамрикай тлуз фидай рехъ кутуна**. З. Э. КУТВ-диз фена. **Физва Ябатлай ивиди рчанвай лешерин арадай тлуз**. А. Исм. Эхиримжи кьув.

ТИУК в., суц.; -уни, -уна; -вар, -вари, -вара 1) **инсандин кIвачерин вини кьиле элкьвей яцлу яklar алай чка**. 2) **гьа чкадай бедендин кьенез авай тIекв**. **Синонимар:** тум [ттум], кьулухъ кьил.

ТИУЛ¹ араб, суц.; -а, -а; -ар, -ари, -ара **дуьзен чка Гагь тIулариз аватиз**, **гагь кьакъан синерал акьалт хьийиз дагьдин кьекьвей-кьекьвей рекьерай физва зун**. А. Ф. Лянет. **Сулар кIватIиз рушар физва**, **Сувун тIулар цIару хъана**. А. Ал. **Сулар кIватIиз... Хци ам тухвана**, **хуьрукьай хейлин яргъа авай дагьдин тIулал буба кIулай авудка**, **вични са геренда ял ягъиз ацукьна**. Н. М. Буба.

ТИУЛ² суц.; -ди, -а; -ар, -ари. -ара **хесет**. - **ГьикI хъана**, **маймун?** - **хуьрезва зи кьилихъай винелди акьвазна дишегьли**. - **Ваз ибуру чин тIул кьалурай хьтинди я хь?** **Г'ьяясуз я абур**. **Инсафсуз я абур**. А. Исм. Эхиримжи кьув.

* **тIул авун** гл., ни **хесет хьанвайвал са вуч ятIани лугьун**, **авун**. **Целхем кимел атайла**, **адаз яргъа балкIандаллаз физвай жегьил акуртIа**, **лал хъана акьваз жедачир**. **Гьар гьикI хьайитIани вичин тIул ийидай...** С. Ярагъви ашукъ Уьзден.

ТИУЛАБА прил. **тIул квай, дуьз**. **Са пиле акьван кьакъан тушир тIулаба кьванцел-кьацIал кьаб кьажак алайди ва чебни чуьхвена-михъна эцигнавайди абурун винелай вегьенвай фадлай дишегьлидин гьилери чуьхуьн тавунвай дасмалди лугьузвай**. А. Къ. Нехирбанни лекъ.

ТИУН¹ кил. **ТИУ**.

ТИУН² суц -у, -а; -ар, -ари, -ара **цура авай малариз алаф вегьедай чка**.

ТИУН³ суц -у, -а; -ар, -ари, -ара **регьезвай гьуьр кIватI жедай**.

ТИУНУН гл., ни; -да, -на; -из, -зава; -а, -рай, -ин, - мир **прунз цадай чка гьазурун**. **Хир тIундайди хъана закай, йифен кьаравулни**. М. Ж. "... Фу гайиди я гьамиша".

ТИУНУТИ суц.; -ди, -да; -ар, -ри. -ра **адет яз**. **аялар патал кьатай тинидикай куьлуь элкьвей гьурчегдиз чранвай ширин фу**. **Ингье цавуз экъечIна тIунутI хьтин варз**. А. Ал. Баллада. **Хьрара, тIанурра ва акайра хемир квай фар**, **тIунутIар**, **базламачар**, **цикIенар**, **гузанар чразва**; **иситIаяр гьазурзава**. Гь. Къ. Четин бахт. **Бул ятIани тIунутIарни иситIа**, **Яран абур семенами гитI я**. С. К. Мад са гатфар...

ТИУР суц., -уни, -уна; -ар, -ара, -ари **тарцин хилел ахъа тахъанвай пеш ва я цуьк**. **ИкI хьайила**, **питомникар гзаф маса колхозра ва совхозрани хъана кланда**. **Бес абур цIийи жалгъаяр патал кутазвай тIулар гьинай гьизва?** А. А. Лезгияр. **Кьуд пата хуьтлуь гайи азабар чандай акьудиз**, **гатфарин чими рагъ гузвай сархуш хуьруьн нуькIверин ванер гьатнава**, **чуьллерилай бугъ алахъзава**, **тарарал тIулар хьиткьинзава**. М. В. Гьарасатдин майдандал. **Багъда анжах пIинид тарари са жизви цуьк ахъайнавай**. **Амайбурун тIулар - ичеринни чуьхверрин - анжах ахъа жез эгечIнавай**. А. Къ. Нехирбанни лекъ.

* **тIур гун** гл., ни **са тарцин таза хел**, **махсусдаказ хци чукIулдалди атIана**, **маса тарцин хиле ва я тандин чкалдик кутун**; **са тар маса тарцел маяламишун**. **Хурмадин пуд кьелемни чилел алай**, **лап тIур гайи чкадилай алатна**. Н. Насруллаев. "Го-о -ол!"

ТИУР суц., -уни, -уна; -ар, -ара, -ари **кьапунай жими хуьрек недай алат**. **Икьван чIавалди Калукрин хуьр анжах са кларас тIулар ийидай надир устIарралди машгьур тиртIа**, **Желилан хва Жафера инаг чекмечийрин макандизни элкьурзава**, - **развилелди лугьузва Салегь бубади**. ЛГ, 2004, 15. VII. * **хуьрекдин тIур, чайдин тIур**. **Аквас-таквас**, **кьешенг**, **шимшет тIулар**, **кавчаяр майдандиз акьатна**. Ж. Байрамалиев. **Кларасдин тIулар**.

* **тIур кланяй ягьун рах.**, гл., ни 1) **иштягьдалди ва я каш кваз тIуьн.... Хан суфрадал ацукьнава**

Субъбетариз дубнядикай, Закай, вакай, колхоздикай, Алидикай, гвавадикай: Эхь, кьадарсуз хъвазва ада, Эхь, тIур кIаняй язава ада... А. С. Жуваз душман жемир вун. 2) куьч. **са вуч ятIани лап хъсандиз кылиз акъудун.** [Къули]. Гъан... чидач, чидач, лугъуз тур кIаняй яна гъа! Ж. Эфендиев. Азадвиллин рекъе.

* **тIуруналди нез, тумуналди вил акъудун** гл., ни **гафар хъсанбур ийиз, кIвалахар писбур авун, зиян гун.** Гъа сикI Пулатаз вуна вун адан стха яз кьалурзава. Пулатан папаз ашнавал ийиз алахъзава. Жеч гъа! Виже кьведач, я Бадир. ТIуруналди нез, тумуналди вил акъудун эркеквал туш. З. Э. Булахдал.

* **тIуруни нез, тумуни вил акъудиз** нар. **винелай хъсан кьалуриз, кIаникай зиян гуз.**

ТИУРУТИУМ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **секиндив акъвазиз тежедай** гьал.

* **тIурутIум куткун** гл., ник **секиндив акъвазиз тежедай** гьалда хьун. Гуя тIурутIум ктканва адак, Акъвазич санал Юкъузни йифиз. А. Ал. Португалия, Салазар, Пиде. - Ам ваз исятда чир жеда, чIехи кур-катул авани? - тIурутIум квайди хъиз ава зи юлдаш. М. Б. За бананар недач.

* **тIурутIум хьун нугъ., гл., вуж секиндив акъвазиз тежедай** гьалда хьун. Исабег, мукьвал-мукьвал чехир авай баллондив вил ягъиз, тIурутIум жеда. Ш. Исаев. «Темягна».

ТИУРФАН араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **тарар, набататар хадай, пунай акъуддай кьайи ва кьати гар.**

Экуьн ярар майданравай, Хважамжамар гарданравай, ЗатIни жеч кез турфанривай, Циферин чан Куьн я, дагълар. Ш-Э. М. Чувлда йиф. Дагълар. Къуй ракъинин нулар адал бул хьурай, ТIурфанривай тахъуй адаз хиянат. А. С. Руфунал залан дишегъли.

ТИУШУНУН гл., ни вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир: тIушун авун, тIушун тавун, тIушун тахвун, тIушун хъийимир 1) **къуват желбна нел-квел ятIани гьил илисна элкьуьрун.** Вагъабаз амукъзавайди тIуьруькъуьм гьекъ акъатун, йифди ахвар тахъуникди залан хъанвай вичин нел ара-ара тIушунун тир. М. В. Гьарасатдин майдандал. 2) **гьерекатда авай са затI масадавай гуьцI хъана къулайсузвал арадив гьун.** Шатур шаламди КIвачин кIан тIушур, Капан къула хъипи Куркурар амай. Хаму миргер къацу Яйлахда амай. Лежбер вай, гъа, вай!.. Ф. 3) куьч. **манийвал гун.** Кулакрин ячейкада авай тумари и саягъ квадардай ячейкадин кьил. АвакIвач лагъайла бязи юлдашири, Абур тIушундай, ахъайиз тадачир вил: А. Ф. КьатI-кьатI авур зунжурар.

ТИУГЪУЬН кил. **ТИЕГЪУЬН.**

ТИУЬН¹ гл., ни; -неда, тIуьна: -нез, -незва; неъ, нен, тIуьрай, немир; тIуьн тавун, тIуьн тахвун, тIуьн хъувун тавун 1) вуч **сараралди жакъвана кьенез, руфуниз ракъурун.** Фу-затI тIуьрдалай къулухъ, ида кьаридивай жузуна: "Чан кьари-диде, куь шегьерда вуч цIийи хабар ава?" Ф. Гьуьлуьн руш. ТIуьртIа, нез жеч, чан кIватIаш, ТуртIа, таз жеч, чан кIватIаш. Ф. КIватIаш. "Неъ, неъ!" - лагъана. Ф. Къах тIуьна куьтягъна каци. Е. Э. Къах тIуьр кац. - Валлагъ. къужа, хуьрек ийиз хъанач: як вири каци тIуьна. И. В. Чирхчир. ТIуьна кIанда, тIуьна! Са бадидавай чIемни тIуьн тавур аялдикай гьихътин жегъил хьурай: ". З. Р. Зи уьмуьрдин шикилар. - Абур къуьнерихъ кIуртарни галачиз гьевчи, амма винел гьар са нямет алай суфрадихъ ацукънава ва абур аста-аста нез-нез, хъваз-хъваз ихтилатарзавай. З. Р. Гьажи Давуд. ТIуьрди тIуьна, тIуьтIуьрдини Чилиз фида эхирдани. Х. Х. Тутар... А йисара, пагъ, заз гьикъван Рекъизвайбуру агуна, Гьафтейралди тIуьн тавуна, ИчIи руфун дакIуна. М. Б. Чавуш. Айшади, Аллагъ адалай рази хьурай, Расул Аллагъди, алейк ассалам лугъудай: "Фу нез башламишдатIа Аллагъ Тааладин тIвар рикIел гъаши. Эвел кьияй "бисмиллагъ" лугъуз рикIелай алатайтIа, фу тIуьна куьтягъ хъайила лагъ: "Бисмиллагъи аввалагъу ва ахирагъу" (эвелдайни эхирдайни Аллагъдин тIвар рикIел алаз"). Диндикай субъбетар || "Самур" журн., 1994, 3. Хуьрек недайлани, чай хъвадайилани, ам вири азарлуьрихъ галаз санал жедай. А. Э. Шаирдин тарсар. Мад куьне хъинезмач къван. А. Р., Я. Я. Хендедадин мехьер. 2) **масадан затI жуваз тайинарун, къачун,** - ТIуьрбурни кез бегенмиш туш, нен тийидайбуруни. А. А. Лезгияр. 116 гектар бегьер гузвай жегъил уьзуьмлухар хкудна, анра къуьл, мух цана. Уьзуьмлухра авай къван пасенкаяр, ракъун тIваларни, симерни маса гана, нулар тIуьна. ЛГ, 2005, 14.1 V. Савхуз амайла, биргадирри недай чIавуз ви бубадила са затIни алакьайди туш. Ж. Гь. Юргъадила гьуьгъуьниз.

* **недай хъчар** суц. **лезгийри фахъ галаз ва я кьилдин хуьрек авуна, афар чрана недай хъчар.** Недай хъчарикай садбуруз тегъмезханар, масадбуруз лурсар, пуд лагъайбуруз кудай хъчар бегенмиш я. Р.

* **нез-хъваз хьун** гл., вуж гъашиша ада гъиз, чна нез-хъваз жедайди туш. Ф. Кесибдин хва Кьагъриман.

ТИУЬН суц.; -и, -а; ар, -ри, -ра Кьуна вацIай кIизрияр, ТIямлу тIуьн гьазурда. А. С. Агъ, Тебиат. ЧIехи буба тIуьнал рикI алай итим тир... З. Р. Зи уьмуьрдин шикилар. КIвалерин иесиди вичин шкъакъвиляй устIардив гзаф вахтара бегъемсуз, яван тIуьн гуз хъана. Ада гьар сеферда тIуьн недайла, устIардин вилик, кIвалин тiple авай гетIедай акъудиз, шур эцигзавай. С. Муслимов. Цицигъ-наме.

* **тIуьн-хьун** гл., ни низ-квез **яшамиш хьун патал недай-хъвадай шейэр.** ТIуьн-хьун, алукулун хтIунун кьведай са чкани авачир. А. Ф. Риза. ТIуьнар- хьунар гъашиша хъиз яргъал фенач, З. Р. Гьажи Давуд. ТIуьн-хьунни хкудайла, гъилиз хтайди шигъи-бистIи хъана. З. Э. КУТВ-див фена. Хваши-беш авурдалай гьуьгъуьниз, кайваниди суфрадал тIуьн-хьун гъана, чна субъбетар ийиз башламишна. С. Зи Сулейман.

* **тIуьр-туьтIуьр** рах., суц. **тIуьр затIар.** [Зарлишан]. Хтана ахгакъни тавунмаз ксуз гьазур жезвани?

Фейи чкайра тІуър-туьтІуър ваз гьалал хьуй, акур-такурдакай чаз ахъая. Н. И. Гьакимрин папар.

* **тІуърдалай хьинезмайди хьсан я мисал** 'хьайи хьсанвилелай жезмайди хьсан я' манадин мисал.

тІУЪРУЪКЪУЪМ¹ прил. туькьуъл, гужуни арадиз гьанвай тІям авай. Луьруькьуьм гьекь акъатзава Велиметаз, адавай алай чкадилаи юзаз хъжезмач. М. В. Гьарасатдин майдандал.

* **тІуъруькьуьм хьун** гл. кефи чІур хьун, залан гьиссери хьун. **Синонимар:** пелеш хьун, сугъул хьун.

тІУЪРУЪКЪУЪМ² суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра адет яз, азарлуда, вичин гьал гьилелай-тупІалай авуналди, вичиз мадни артухардай азаб.

тІЯМ || **тІЕАМ** араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) мецелди чирдай затІунин ширинвал, туькьуьлвал, уькІуьвал. Накъвадиз лам хьурай, Гьайванриз хам хьурай, ЯкІуз тІям хьурай, Къуьлер хурам хьурай... Ф. Пеам агу, - лагъана Эслиди ягьлаванда авай вакІан як къалурна. З. Э. Муькьвел гелер. 2) куьч. **ери.** Анжах са Къумридиз вичин пешедин гуьзелвал, къетІенвал ва тІям чизвай. Б. Гь. Къурухчи. ☀ И гаф кхьинра кьве жуьредани гьалтзава. Чун, эхиримжи йисара орфографияди тІалабзавайвал, тІям кхьинин терефдар я.

тІЯМЛУ прил. тІям авай. Кьуна вацІай кІизрияр, тІямлу тІуьн гьазурда. А. С. Агь, тІебиат. Михьи гьава, тамун шагьвар, тІямлу кІезрияр ва Мурсал халудин ихтилатар ви къуллугьда гьазур я. З. Гь. Ахварай авудай аваз. **Синоним:** дадлу. **Антоним:** тІямсуз.

* **тІямлу хьун** гл. тІям авай гьалдиз атун. Чем квай хуьрек тІямлу жеда. Р.

тІЯМЛУВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера тІямлу тир гьал... кьариди нез башламишина ва якІун тІеамлувилин тариф авуна. З. Э. Муькьвел гелер. Дегь девиррилай лезгийрин арада тІач гзаф маишгур хьайиди я. ТІач, пиводилай, бузадилай спиртдин къадардалди зайиф ятІани, тІямлувилелди гьабуралай вине ава. М. М. Кьибле пата гурзава. **Синоним:** дадлувал. **Антоним:** тІямсузвал.

тІЯМЛУВИЛЕЛДИ нар. тІямлувал хас яз. **Синонимар:** дадлудаказ, дадлуз, тІямлудаказ, тІямлуз. **Антонимар:** тІямсузвилелди, тІямсуз даказ, тІямсуз.

тІЯМЛУДАКАЗ нар. тІямлу яз. **Синонимар:** дадлудаказ, дадлуз, тІямлувилелди, тІямлуз. **Антонимар:** тІямсузвилелди, тІямсуздаказ, тІямсуздиз.

тІЯМЛУЗ нар. тІям аваз. **Синоним:** дадлудаказ, дадлуз, тІямлувилелди, тІямлудаказ. **Антонимар:** тІямсузвилелди, тІямсуздаказ, тІямсуздиз.

тІЯМСУЗ прил. тІям авачир. **Антонимар:** дадлу, тІямлу.

* **тІямсуз хьун** гл. тІям авачир гьалдиз атун. Гьар са майвадиз, набататдиз вич дигмиш жедай вахт ава. Дигмиш тахъанмаз атІай майва, яр-емиш тІямсуз жеда, яргьалди хуьзни жедач. "Самур" журн., 2004, №6.

тІЯМСУЗВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера тІям авачир гьал. **Антонимар:** дадлувал, тІямлувал.

тІЯМСУЗВИЛЕЛДИ нар. тІямсузвал хас яз. **Синонимар:** тІямсуздаказ, тІямсуздиз. **Антонимар:** дадлудаказ, - дадлуз, тІямлувилелди, тІямлудаказ, тІямлуз.

тІЯМСУЗДАКАЗ нар. тІямсуз гьал хас яз. **Синонимар:** тІямсузвилелди, тІямсуздиз. **Антонимар:** дадлудаказ, дадлуз, тІямлувилелди, тІямлудаказ, тІямлуз.

тІЯМСУЗДИЗ нар. тІямсуз гьал хас яз. **Синоним:** тІямсузвилелди, тІямсуздаказ. **Антонимар:** дадлудаказ, дадлуз, тІямлувилелди, тІямлудаказ, тІямлуз.

У

У [у] урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра алфавитдин кьанни муьжуьд лагъай гьарф.

<У> мез виниз хкаж хьана, пІузарар кІватІ хьана сивяй акъатдай къулухъ жергедин ачух сес-фонема. Гафарин сифте кьиле {уста, уртах}, юкьва (чул, кІуф), эхирда (Муру, цуру) ишлемишда. -у эхир падежриз дегиш жедай чІалан паярин бязи гафарин актив падеждин эхир: абуру, цІу, гару.

УБА туьрк, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра кьилин хуьруьккай чара хьанавай са шумуд кІваликай ибарат тир гьвечІи чка. Виликан Илису Округдин Сарибаш хуьрйай тир ашуькь Суьйгуьн са тике фу патал табагъчивал ийиз хуьрерани убайра гьатнавай. А. С. Хуьруьг Тагьир. Гьурбатда, рак гатайтІани, Ваз хайи хуьр, уба жедач. Х. Х. Масан баде. Багьирован серенжемри «хьсан нетижаяр» гана. Шумудни са лезги хуьр вилиз акваз-акваз лезги убайриз элкьуьрна. М. М. Лацу лекеяр. Лезгийрин хуьрер сувара аватІани, абурун виридаз аранда талаяр, убаяр, паласаяр ава. Ф. Б. Миф.

УБАГЬ суц. аялрин рахунра гьаят, куьче манадин

УБОРЩИЦА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра идарада миьхивал хуьзвайди. Вагьаб школадин кьаравул тир. Эрзини Сефижат - уборщицаяр. С. Муслимов. ЦицІигь-наме. Абурун дах амачир, дидеди уборщица яз школада кІвалахзавай. М. Б. Зун кьенвач.

УГЪРАШ¹ *туьрк, прил. масадаз чинеба писвал ийидай. Иеси кьин тавур дуьнья, Вун алаш-булаш хъана хьи. Зерре кьванни чина гъая Амачиз, угъраш хъана хьи. С. С. Дуьнья алаш-булаш хъана.*

УГЪРАШ² *суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра масадаз чинеба писвал ийидайди. Халкъ тарашна, кашал гъизвай угърашар, Хабар къадач куьне эсиллагъ фялейрин гьалдикай. А. Ф. Саккони Ванцетти. Инсандиз гьам гъидай гъар са угърашдин Жинс хкатуь, кIвачерик квай чил хана. А. С. Къуй дуьньяда гзаф хъурай мехъерар. [Арзачи]. Зенг ая а исполкомда ацукънавай угърашдиз, инсанар инжиклу ийимир лагъ? Н. И. Гьакимрин папар.*

* **угъраш хъун** *гл., вуж масадаз чинеба писвал ийидайди хъун. Вири тараш-параши хъана, ЗатI гвачирди угъраш хъана, КIукIни ваъ, са кIураш хъана, Чуьнуьхайдиди фараши хъана, Рахунни кваз сараши хъана. М. Ж. Куьтягъ хъана жибинда пул...*

УГЪРАШВАЛ *суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера угъраш касдиз хас амалар. Вичи авур кьван угърашвилер адан вилерикаы карагна. Я. Ш. Гьахъ квахъдач.... адаз вичин угърашвиликай малум хъанвайди ва вич гьахълу ийидай делил авачирди чир хъайила, адан рикIелай гьатта кьвалал алай гапур акъудунни алатна. С. Гь. КIири Буба.*

* **угърашвал авун** *гл., ни угърашдиз хас амалар авун.... ам гьикъван усалди, алчахди ятIани, ихътин угърашвал ийида лугъун кьиле гьакъдай кар тушир... А. Къ. Нехирбанни лекъ.*

УГЪРАШВИЛЕЛДИ *нар. угърашвал хас яз. ГьикI хъайитIани рекъизвай уьмуьрда угърашвилелди чан алай кьван яз жеридалай, итимвилелди садра кьиникъ хъсан я лагъай чIал я. А. Къ. Нехирбанни лекъ.*

УГЪРИ *туьрк, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра масадан шейэр чуьнуьхдайди.... пачагъди ЦицIалидиз лагъана: Пуд кьалди на угърияр кьуртIа кьуна, тахъайтIа, за ви гардан яда. Ф. ЦицIали. Вуна хиялна, дуьньяда Угъри, фасад жеч лагъана. Е. Э. Вирт квахъайдаз. Къаравулдиз вичел тапшурмишнавай шей хуьдай мумкинвилелай угъридиз ам чуьнуьхдай мумкинвал гзаф ава. А. А. Лезгияр. Эгер за ваз вун угъри я лагъайтIа, Угъри ятIан хъел кьведа ваз, къабулдач... Л. Н. Хер алай мани.*

УГЪРИВАЛ *суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера чуьнуьхдай пеше квай гьал. - АкI хъайшла, - лагъана хтулди, - эвел чна чалай угъривал алакьдани, алакьдачни чирин. Ф. Халуни хтул... инсананвиллиз лайих тушир алчахвилер - туькьуьлвал, пехилвал. угъривал, шайтIанвал, тарашун... амачиртIа..., инсанар гатфариз чIурал экъечIнавай цуьквер кьван гуьзел тир, гуьлуьшан тир... Къ. М. Дагъларин деринрин булахар.*

* **угъривал авун** *гл., ни чуьнуьхун пешекар яз кьун. - Я халу, мад чна гьикъван кIвалах авуртIани, чун дуланмиш жезвач, чи кьилел алай пачагъдини гьакимри, кIвалах тийиз, чпиз кеф ийизва; ша, чна, абурун мал-девет чуьнуьхиз, угъривал ийин. Ф. Халуни хтул. Са гунагъкарди вичин уьмуьрдин чIехи пай угъривал ийиз акъуднавай кьван. С. Ярагъви ашукъ Уьзден. Дагълара угъривал авун иллаки алчах кIвалах я. Угърияр халкъди вичикай чара ийидай, угъривал лагъайтIа, дагъви патал еке айиб тир... С. Алиева. Лезги мисалрин метлебдин ва тематикадин кьетIенвилер. **Синоним:** угъривалун.*

УГЪРИВАЛУН *гл., ни; -да. на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; угъривал авун, угъривал тавун, угъривал тахвун, угъривал хъийимир масадан шейэр чуьнуьхдай пеше авун. Зазни, вазни, зи стхадиз, бубадиз Хабар язва фадлай ихътин гьалдикай Уьмуьр кIан я адалатлу Кубадиз, Пентагондиз угъривалун валаркай. Б. С. Цуькверин мани. **Синоним:** угъривал авун.*

УГЪРИВИЛЕЛДИ *нар. угъридин амалралди.*

УГЪ *межд. галатунин, кефсузвилиин, дертлувилиин гьиссди сивяй акъудзавай сесер. Руша гъар бенд лагъайла, чIулав либас алай дишегълияр, угъуяр акъатиз, мет-кьил гатаз, шехъзава. Гь. Къ. Магъини Дилбер.*

* **угъ авун** *гл., ни сагъсузвилиин лишан яз, угъ, угъ сесер акъудун. Ада зайиф ванцелди «угъ» ийидай, кьил гагъ и патахъ, гагъ а патахъ элкъведай, гагъ- гагъ яргъал чIугур кьуру уьгъуь ядай. А. Ф. Бубадин веси.*

* **угъ ацалтна** *нар. нарази яз. Угъ ацалтна мурмурар авурдалай гуьгъуьниз, папахъ галаз рахана... Ш. Т. А зарафат амай туш.*

* **угъ-цIугъ авун** *гл., ни четинвиликай рахун. Шаламарни са куьгъне валчагъ ваз за гуда, анжах, данайрив фена кIанда; данарбанвиллиз вун за туькIуьрда, ахпа угъ-цIугъ ийидайвал тахъуй. А. Ф. Риза. Югъди чил чIугунин крарал машгъул тир рабочияр йифиз казармадин чилел яргъи жедай... Къатадунар, угъ-цIугъ авунар, худда гьатдай. З. Э. КУТВ-диз фена. **Синоним:** шел-хвал авун.*

УДАРЕНИЕ *урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра гафуна авай ачух сесерикай сад ван хкажна лугъун. Гафунин слогрикай сад амайбуралай гужлуз эцяна акъудуниз ударение лугъуда. Ахътин слогдиз ударение алай слог лугъуда. Амай слогриз ударение алачир слогар лугъуда. М. М. Гаджиев. Лезги чIалан грамматика.*

УДАРНИК *урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра кIвалахдайла, масадбурулай кIвенкIе авай кас. Ризадихъ авай еке ашкъи михиз колхоздиз чкIана, ударникар пара хъана, садбуру муькуьбурухъ галаз еке соревнованияр тухуз хъана. А. Ф. Риза. Гъарма сад яз са ударник, Гъабурун гатар акуна. С. С. Заз Урусият акуна. **Синоним:** зарбачи.*

УДАРНИКВАЛ суц.; -или, -иле; -тер, -илери, -илера кIвалахдайла, масадбурулай кIвенкIве авай гьал.

УДАРНИКВИЛЕЛДИ нар. кIвалахдайла, масадбурулай кIвенкIве аваз. Ризади мехъерни авуна, вич миxъидаказ колхоздин кIвалахдиз гана, папани, вичини ударниквилелди кIвалахиз хъана. А. Ф. Риза.

УДИН суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра лезги чIаларин кIватIалдик акатзавай халкъарикай сад, а халкъдин векил. Удинар тIимил аматIани, абурун къве хуър къве гьукуматда авай - Азербайджанда, Грузияда. Удинри хашипара дин хвенва, амай лезгийрикай мусурманар хъана. Р.

УДОСТОВЕРЕНИЕ урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра инсан вич ва адан къуллугъ, пеше къалурнавай документ. Вичиз къалурай милициядин къуллугъчидин удостоверенида адан вилер «уголовный розыск» лугъудай гафарилай тIуз фена, форма алаз янавай тIарам, ацIай элкъвей чин авай итимдин шикилдилал алатна, вичи удостоверение къалурзавай касдин вилера акIана. А. Къ. Мал цаваравай савдагар ва я рикIелни алачир командировка.

УДУ: * **уду-буду** рах., суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) са кардикай къил къакъудун патал ийидай багъна. 2) **рикI** гвачиз **авур** (ийидай) кIвалах. Гъа икI уду-будудалди туькIуьрай конторда, счетоводни галаз ацукъна, Махсуда вичин кар башламишна. З. Э. Муькъвел гелер.

* **уду-будуяр авун** (акъудун) гл., ни гъакъикъатдикай къил къакъудун патал са вуч ятIани лугъун, авун. Гъа ихътин уду-будуяр ийиз мадни са шумуд варз алатна. И. В. Чирхчир. Чун килигда, амайбуруз приказар кхъидайла куьнни рикIелай алуддач лугъуз, уду-будуяр акъудзава. Я. Я. Са фурун вакар.

УЖАГЪ туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) яшамиш жезвай дарамат. Вуч харапI ужагъ тир ама! Е. Э. Мугъман тун тавур папаз. Къе няналди заз вун и ужагъда ахкун тавурай. ЛГ, 1994, 23. IX. **Синоним:** кIвал.

2) **инсанар яшамиш жезвай чка**. Усугъчай алай вахтунда, чна гъисс авурвал, Къиблепатан Дагъустанда вири хуьрерикай гуьрчег ва авадавилехъ камар къачузвай къуватлу ужагъдиз элкъвезва. ЛГ, 2005, 4. VIII.

УЖУЗ¹ туьрк, прил. 1) багъа тушир, агъуз къиметдин. Са либас гъваши, ам пара ужуз тахъуй... Е. Э. Къавумдиз. Я гунуг течиз, я къачуз, Я багъа течиз, я ужуз, Гафар зурба, серфе ажуз, Ихътин мехеннет кими туш. С. С. Чизмач инсан... «Гъан, - фикирна Къадира, - адал зи бурж алазвайди я; кал, са гъилле туькIуьрна, ужуз хътин къиметдай жуваз къахчуна кIанда». А. Ф. Бубадин веси... агъалияр хъвадай миxъи целди, яшайшидин ужуз кIвалералди, чилералди таъминарунин... четинвилер гьалтзама. ЛГ, 2004, 15. VII.

Антоним: багъа. 2) куьч. **лазим ери авачир**. **Синонимар:** усал, къиметеуз.

* **ужуз авун** гл. багъа тушир къиметдал гъун.

* **ужуз хъун** гл., ни вуч багъа тушир, агъуз къиметдай хъун. [Элдер] чи гьукуматди гила цIийи завудар эцигзава, парча гзаф акъудна, мадни ужуз жедайвал. Гъ. Гъ. Адетдин къармахра.

УЖУЗ² нар. багъа тушиз, агъуз къиметдай. Эрзиханан патав фин: адан кефи саз ялда. Ужуз къачуз, багъаз гуз... С. Муслимов. ЦицIигъ-наме. **Синоним:** ужуздаказ. **Антоним:** багъадаказ, багъаз.

УЖУЗАРУН гл., вуч; -да, -на; -из; -зава; -а, -ин, -рай, -мир къимет -агъуз авун. Вучиз вуна малаик хътин руш ужузарна ажузарна? С. К. Негъ. **Антоним:** багъа авун.

УЖУЗВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера ужуз тир гьал. Жедани и ужузвилехъ ягъаз гъич: чалай багъа чи пелевай шал хъана. П. Ф. Эхир къимет. **Антоним:** багъавал.

УЖУЗДАКАЗ нар. ужуз къиметдай. **Синоним:** ужуз. **Антоним:** багъадаказ.

УЖУНДА нар. са кIвалахда, карда са вуж-вуч ятIани куьмекдалди. **Синонимар:** себегъ яз, нетижада

УЙДУРМА туьрк, куьгъ., <. суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра авачир, тахъай кар. **Синоним:** таб.

УЙМАХ¹ туьрк, т-б., суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра гъилелди цвалар ийидайла, рапунал илисдай тупIал гьаллдай ракъун ва я тумаждин алат. **Синоним:** къуба, _

УЙМАХ² нугъ., суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра т ухум. Хуьр [Къуруш. -А. Г.] са шумуд уймахдикай ибарат я: Зангавар, Гъилевар, Фалакъар, Мисрияр, Къизияр, Гъебешар...: ЛГ, 1993, 6. II. Къурушар гзаф уймахар, тухумар авай хуьр я. ЛГ, 1994, 14.1 V.

УЙХЪ; межд. такIан кIвалах ва я тIарвал хъайила, акъатдай гаф. Гила хъанва зи кам къулухъ, захъ айхъни уйхъ гатIунна хъи. СтIал Мислимат. Захъ дердияр ацIанма...

УКАЗ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра гьукуматдин къилин органдин халкъдиз малумардай важиблу къарар. Ельцина шандакъар авунай; вичин гуьгъуьл чIуру тирла, ада - армия гъич санизни хъфидайди туш, - лугъуз гъелегъар къадай, гуьгъуьлар ачух хъхъайла, къушунар акъудунин гъакъиндай указ гъазурун эмирдай... ЛГ, 2004, 15. VII.

УКРАИН¹ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра украин миллетдин векил, эгъли. Агъалийрин къадар 1,5 миллиондиз азакъзава; эстонвийрилай алатайла (62 процент), ина виридалайни гзаф урусар (30 процент), мадни украинар, белоруссар, финнар, чувудар, латишар яшамиш жезва. ЛГ, 2004, 15. VII.

УКРАИН² прил. украинвийриз хас, украинвийриз талукъ, Украин чIал урус чIалаз лап муьква я. Р.

УКРАИНВИ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра Украинадай тир кас. Захъ галаз. къуллугъай са украинви аскерди заз ихтилатай дуьшуьш дяведин ийсара адан бадедин къилел атайди я. А. Къ. Немсерин аскерар

ва куърпе.

УЛАКЪ *туърк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра пар ва я инсанар санай масаниз тухудай алат. Троллейбус экологиядин жигъетдай виридалайни михъи улакъ я, гьикI лагъайтIа, ада кудайди яз бензин, солярка ваъ, електроэнергия ишлемишзава. ЛГ, 2003, 13. XI. Цам-кIарас гайила, абур, улакъ авачиз, чIу рушарини дидейри кIула къаз хкидай. ЛГ, 2004, 25. XII.*

УЛАМ *туърк. суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра вацIун са патай маса патаз экъечIдай яд къери чка. Кесиб нагагъ фена вацIал, улам къванни жузаз хъайтIа, Тайин жаваб гудай бенде Жагъич, валлагъ, Кесибвал къий. Е. Э. Кесибвал къий. Ам балкIандал алаз хуьквезвай. Дар уламдал агакъзавай. Асана адет тирвал уьфт яна сигнал гана. З. Э. Муькъвел гелер. - АкI ятIа чара аку. Чна и патяхъай гуьлле гун мадни къизмишрин, вуна а патяхъай мумкин тир са улам жуьгура ва жуван къушун, гъа патаз акъуда. З. Р. Гъажи -Давуд.*

* **улам тийнжиз (течиз) вацIа гъахъун** *гл. герек тир чирвал авачиз, еке кардив эгечIун. Улам течиз, гъахъиз вацIа, Цин къилеллаз физва девлет. С. А. Улам течиз...*

* **уламдин къван суц. четин гъалда, карда даях.**

УЛАН: *улан йарзац нугъ., нар. гуьзуьрдай.*

УЛЬТИМАТУМ *урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра са гьукуматди лагъанвай серенжем маса гьукуматди къилиз акъуд тавуртIа, вичи адаз гудай жазани къалурнавай документ.*

УЛУ *туърк, прил.; чIехи: * уллу-буба суц. чIехи бубаяр, бубайрин бубаяр. Тарихдай... чаз чи уллу-бубайрин суьретар, юзун гьерекат, уьмуьр вилик тухуз хъайи жуьреба-жуьре марагълу вакъияр аквада. ЛГ, 2003, 14. VIII. На лугъуди гъа пакамаз вичин уллу-бубайрихъ галаз атана Абасни и никIе авай. М. В. Гьарасатдин майдандал.*

УМАЖ *туърк, куьгъ., суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра тупIу атIай кинидин кIусар квай хуьрек.*

УМНОЖЕНИЕ *урус, математ., суц.; -ди, -да; -яр, -йри. -йра къве къадардикай (месела, 5 ва 6) сад муькуьд къван къадарра артухарун.*

УМУД *туърк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри. -ра са кар къилиз акъатуникай ийизвай фикир. - Аси лукIран умуд я хъи, дармандикай дава хъайи, И теггер азар Гъинава? Е. Э. Дуьньядиз. Дидеди мад ахъайзамач махар заз АцIурдай рикI умудривни ажугъдив... А. С. Дидедин къясас. Пуд юкъуз гарун хъивални, япуз хъайи тIарвални эхиз, руфуна затI, рикIе умуд амачиз, Яб атIай гъа и валан кIане къаткана. А. Исм. Эхиримжи къув.*

* **умуд авун** *гл., ни са кар къилиз акъатуникай фикир авун. Чна умуд ийизва хъи, силисатди и сиринай къил акъудда. А. А. Пад хъайи рагъ. **Синоним:** умудун.*

* **умуд атIун** *гл., нин никай-квекай са кар къилиз акъатда лагъана ийизвай фикир амукъ тавун. Аллагъ регъимлу я пара - зи умуд кIусни атIуда. Е. Э. Гъакимдиз. Амма халкъари (низ чида гъи чIавадай?) Умуд тIатIуз гуьзетзава емишар. А. Ал. Пачагърин гафар. Югъ гъеле самбар ама. Гъеле-меле умуд атIумир. С. Ярагъви ашукъ Уьзден.*

* **умуд кваз хъун** *гл., нин ник ийизвай фикир къилиз акъатдайди яз гъисабун. Ви назардик квазваз умуд, аман, мубарак Исмаил. Е. Э. Мубарак Исмаил.*

* **умуд кутун [къун]** *гл., ни ник ийизвай фикир къилиз акъатдайди гъисабун. Вакай гьикIин икъван иер... Заз вак умуд кутаз кIан я. Е. Э. КIан я. Хъелзавайбур, куь рикIер тадач куз, Баршугъда куьн, умуд кутур зак. А. С Хцихъ галаз ихтилат. Куьне умуд кутур тапан зерятди Аквада куь дуван, жин, дев шуйшедай Акъудайбур - тахсараяр! - бинедай. И. Гъ. КъецIи руша. - Килиг, жегъил кас, чна вал гъихътин гуьрметлу инсанрин сагъвилин патяхъай къайгъударвал ихтибарзаватIа, и везифа вуна уьзгъвилелди къилиз тухудайдак за умуд кутазва, - лагъана, зи муаллим палатадай экъечIна. А. Эсетов. Шаирдин тарсар.*

УМУДЛУ *прил. умуд авай, умуд хас тир. Шофёрдин паб гзаф умудлу яз хъфена. А. А. Лезгияр.*

Антоним: умудсуз.

* **умудлу хъун** *гл., вуж са кар къилиз акъатдайдахъ агъунин гъисс хъун. Умудлу я, гъабурни жеда, эгер пулдин такъатар, мумкинвал авай ва гъакIни чпелай кар аслу тир ксар, гуьзчияр хъиз, паталай тамашиз акъваз тавуртIа. ЛГ, 2004, 15. VII. **Антоним:** умудсуз хъун.*

УМУДЛУВАЛ *суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера са кар къилиз акъатдайдахъ агъунин гъисс хъунин гъал. Шиир Сулеймана... виКегъ гафаралди, халкъдин восстанидал вичин шадвал ва адан эхир хъсан жедайвилик вичин умудлувал къалурналди куьтягънава. М. М. Гъ. СтIал Сулеймана азербайжан чIалал туькIуьрай шиирар. **Антоним:** умудсузвал.*

УМУДЛУВИЛЕЛДИ *нар. умудлувал хас яз... ам умудлувилелди дишегълидин чиниз килигна. - За ваз кхъида. З. Гъ. Ахварай авудай аваз. Умудлувилелди лугъуз жеда хъи, алуькъзавай йисузни фермерди хъсан бегьер къачуда. ЛГ, 2004, 16. XII. **Синоним:** умудлудаказ. **Антоним:** умудсузвилелди.*

УМУДЛУДАКАЗ *нар.. умудлу яз. Диде-бубади чаз къилин образование къачудай, уьмуьрда умудлудаказ виликди фидай мумкинвал гана. ЛГ, 2004, 17. VI. **Синоним:** умудлувилелди. **Антоним:** умудсузвилелди.*

УМУДСУЗ прил. умуд авачир, умуд амачир. *Шаирдин риклин и гьал, белки адан умудсуз ашкъидивай я лугъузни жеда.* М. М. Г. Халкъдин шаир. **Антоним:** умудлу.

* **умудсуз хьун** гл., *вуж Абур чахъ галаз рекъе къвезвайбур туш, Абуру чаз куьмек гудани? -жузуна умудсуз хьанвай беглерикай сада.* З. Р. Гъажи Давуд. **Антоним:** умудлу хьун.

УМУДСУЗВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера умудсуз гьал. *Эминан шииррин гзафбур, гьамунив, хажалатдив, умудсузвилив ацІанвай, дертэглидин кайи рикІяй акъатзавай чІалар я.* М. М. Гь. Шииррин кІватІал туькІуьрайдан патай (1941). *Адан еке чІулав вилер хажалатдив ва умудсузвилив ацІанвай...* А. А. Умуд. **Антоним:** умудлувал.

УМУДСУЗДАКАЗ нар. умудсуз гьал хас яз. *РагъакІидай пата, цавун тагъдик гъеле мичІивал кумай ва ана зайиф жезвай гъетери умудсуздаказ рекІврекІв гузвай.* А. А. Умуд. **Антонимар:** умудлувилелди, умудлудаказ.

УМУДУН гл. ни нихъ-къехъ; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; умуд авун, умуд тавун, умуд тахвун, умуд хъийимир 1) *са хьсанвал жеда, кылиз акъатда лагъана гьисс авун.* *Лугъудай: «Йикъ коммунистар, фялеяр, Стхадихъни, бубадихъни умудмир».* А. С. Дидедин къисас. 2) **фикир авун.** *Къар авай рехъ я ман, кІвач цІуьдгъуьнна, рушав гвай хъенчІин квар хана. Галай папару умудна: квар ханачиз хъайитІа, Маллади руш гатана рекъида.* С. Ярагъви ашукъ Уьзден. **Синоним:** умуд авун.

УМУМАН араб, нар. санлай, вири санлай.

УМУМИ араб, прил. **виридаз талукъ.** *Зун, вун лугъуз фитне тахъуй арада, Сад ая куь хияларни мурадар. Куь араяр чІур тавурай чарада, Къуьн-къуьневаз умуми кар вилик твах.* Н. Сам. Лезги, вавай жузан за... *Вири хуьрерин умуми кавхадилай гъейри, гъар са хуьруь вичин кылдин кавхани хкъазавай.* С. Муслимов. *ЦицІигъ-наме. Малум хъайивал, журналистрин... и умуми проект авторитетлу... ксари кылиз акъудда.* ЛГ, 2002, 1. VIII. **Синоним:** виридан.

* **умуми гафар** суц. **адет патал лугъудай гафар.** *Умуми гафаралди жузунар-качузунар куьтягъайла, вири секин хъана.* Анжах "таниш" - ваъ. М. Б. Шапка.

* **умуми образование** суц. **вирибуруз хьун лазим тир кІелун, чирвал.** *Къве переписдин арада республикадин агъалийрикай савадлубурун къадарни гзаф хъанва. 15 йис ва мадни гзаф яшар хьанвай гъар 1000 агъалидикай 895 касди асул, умуми ва мадни виниз тир образование къачунва,* ЛГ, 2004, 24. VI. *Вузра, колледжера, лицейра ва республикадин умуми образованидин мектебра чаз чаради тир диндинни экстремиствилин идеологиядиз акси "иммунитет" арадал гъунин мураддалди кІелзавай жегъил жаванар руьгъдин марифатдин жигъетдай тербияламишунин кІвалах активламишина кІанда.* ЛГ, 2004, 26. VII.

* **умуми собрание** суц. **тайин са чкада кІвалахзавайбуру иштаракдай собрание.** 1962 - йисан 18-майдиз *Мукътадиран тІварунихъ галай колхоздин колхозчийрин умуми собрание хъана.* А. Шагъмарданов. *Майишатдиз регъбервал гуникай веревирдер.*

* **умуми тІвар** суц. **сад хътин затІарин тІвар.**

УМУМИВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера **къве ва я са шумуд затІунихъ авай сад хътин лишанар.** - *Валлагъ, халу, лагъана Шахмарданова, - ви хиялда авай женнетдинни чи мурад тир коммунизмдин арада хейлин умумивал ава.* А. А. Лезгияр.

УМУМИЛАМИШУН гл., ни, вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; умумиламиш авун, умумиламиш тавун, умумиламиш тахвун, умумиламиш хъийимир **къве ва я са шумуд касдихъ, затІунихъ авай сад хътин лишанар къалурун, кІватІун.** *Ина къетІен къилихрин хейлин игитар ава: Тарта, Шагъабудин, Кисай, Суванай, Пеленг ва мсб. Гъахъвал, инсанвал, азадвал патал женг чІугуни абур сад ийизва, умумиламишзава, муькуь патахъай, игитрихъ гъардахъ вичин чаравилер, къетІенвилер ава, абурни автордилау устаддаказ къалуриз алакънава.* Р. Исаев. *Азадвал хуьниз эвер гузвай эсер. Нажмудин Самурскийдин тІвар, адан кІвалахар ва зурба ирс дикъетдивди чирун ва умумиламишун, дагъустанвийрин алай ва гележегдин несилрив агакъарун лазим я!* ЛГ, 2004, 26. VII.

УМУН прил. 1) **секин хесетрин, къал-къиж хас тушир.** *Тахай руш гзаф акъул авай, гъилий хъсан кар къведай, умун къилих авайди тир.* Ф. КІватІаш. - *Вак кІусни тади акатмир, - лагъана дежурниди умун сесиналди.* К., 1989, 5. II. 2) **Синоним:** милаим. 2) **гар, къай авачир, хъуьтуьл.** *Ваз чида хъи, цавал лацу циф алаз, къвал квачир, гар галачир, секин, са гьал экуьвал квай йикъаз умун югъ лугъуда.* *Инсанарни гъахътин умунбур жеда. Къал, туьнтвал абуруз тІебии кар туш.* З. Э. Рамзият.

УМУНАРУН гл., ни вуж; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; умунар авун, умунар тавун, умунар тахвун, умунар хъийимир **умун тир гьалдиз гъун.** *Чехи бубадин амалдарвал за гъасятда къатІана. Ада, тамададин гьукумдикай менфят къачуна, хтанвайбурун, эвелни эвел Севзиханан, сив агалзавай, адан мягътелвални ва вич гъи чкадал аватнавайди ятІа кыл акъат тавунин къызгъин гьал умунарзавай...* А. Къ. Нехирбанни лекъ. **Синоним:** секинарун.

УМУНВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери **умун тир гьал.** *И кІанивили адаз секинвал, умунвал, назиквал, чимивал, жегъилвилин къуват... багъишнавай.* Х. Ш. Ева Браун. **Синоним:** секинвал.

УМУНДИЗ нар. умун яз. Дагъларай гурлудаказ, арандайни умундиз авахъзавай Къулан вацун ваңи инсанриз теселли сабурни тагана авачир. А. Къ. Къулан вацун къаркъулувар. - Бес куъне къаз вучиз кханач? - умундиз жузуна дидеди. Т. А. Къазран кака. **Синоним:** секиндиз.

УМЫВАЛЬНИК урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри. -ра гъилер чуъхуъдай яд аваз къакъанвал авай са затунихъ галкIурнавай къаб. КIватI хъанвайбур чкIайла, машин варцел туна, Мирим кIвализ хъфена. Умывальникдал къазан запун акур ада кIвале са тамаша туна... М. Б. «Жигули».

УН¹ рах., кIус рахазвайда лугъузвай фикирдал разивал къалурдай гаф. - Вун цIи школадиз физва ман? - Ун. - Диде хтанва ман кIвалахдилаи? - Ун... П. Ф. Жуван руг. Ун, чан хтул... Ун, чан хва, - лугъудай Къабустан бади. - Масадбурухъ дидеярни ава... бадеярни ава... Р. Гъ. Зи ирид стха. Эврика гым ятIа, гьадаз чизва. - Гъадан таниширикай яни? - лугъузва папа. - Ун, ун, лагъана за. Р. Гъажимурадова. Зи эврика, зи сервис. Ун, я, -лагъана къул чIугуна за бубадин гафарал. О. Гъуьсейнов. Межид бубади лугъудай.

Синоним: эхъ.

УН² суф. глаголдин масдардин, асул формалин суффикс: г - ун, к~ун.

УНА, УНАЧ кил. **АВУН.**

УНИВЕРМАГ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра гъар жуьредин мал маса гудай еке магазин. Зун, чан вах, фена хуьруьз килигда. Заз ам бегъемвилелди акунвайди туш. Универмагдани са кыл эцягъин. Ам къве мертебадинди я, гъа... иниз къведайла, вил хкIуна... Амма къене вуч аватIа чидач. А. Р., Я. Я. Хендедадин мехъер.

УНИВЕРСИТЕТ урус, суц.; -ди, -да; -ар', -ри, -ра къилин образование гудай ва илимдин ахтармишунар тухудай чка. Физулиди 1979 - йисуз Хъуьлуьдрин юкъван школа къизилдин медалдалди акъалтIарна. 1980 - йисуз МГУ-дин философиядин факультетдиз гъахъна. 1985 - йисуз университет акъалтIарна, ЛГ. 2004, 15. VII. Мирзеханов Велихан Салманханович - Саратовдин государственнй университетдин тарихдин факультетдин декан, тарихдин илимрин доктор, университетда, Саратовдин "Новые времена" ва "Саратовский расклад" ("Датравадин" форматдин газетар) газетри тестикъарзавайвал, илимдин, кIелунин, регъбервилин бажарагъ авай аямдар я. ЛГ, 2004, 26. VII.

УНЛУГЪ туьрк: унлугъ лампа суц. нафт кудай, гужлудаказ экв гудай алат. НафтIадин унлугъ лампади кIвалин къен хъсан экуь авунвай. З. Гъ. Ахварай авудай аваз.

УНТИ(ЯР) суц. чуъхверрин сорт.

УПРАВЛЕНИЕ урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра майишатдин са хел, пешекаррин кIвалах кардик кутазвай чIехи идара.

УПРАВЛЯЮЩИЙ урус, суц.: -ди, -да; -яр, -йри, -йра управленидин киле авайди.

УПРАВЛЯЮЩИВАЛ суц.; -или, -иле управляющий тир къуллугъчивал.

* **управляющивал авун** гл., ни управляющий тир къуллугъ къилиз акъудун.

УПРАЖНЕНИЕ урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) школада кIелзавай тарсар чирун патал тамамрдай кхьинрин кIвалах(ар). 2) бедендин сагъламвал артухарун патал ийидай махсус гьерекатар. Гзаф упражненияр ийида вичиз ада. Нефесдихъ галаз къенез Михъи гъава чIугвада. А. Мут. Михъивал.

-УР суф. причастие арадиз гъидай суффикс: къачур, тукIур. Алатай вахтунин причастияр къве жуьре ава: 1) -ай(ви), -ий(ейи), -р(ур) суффиксри арадиз гъизвайбур: лагъай, чуъхвей, гайи, фейи, къачур, акур... Р. И. Гайдаров ва мсб. Лезги чIал. Педучилище патал учебник. **Синонимар:** - ай.

УРА кил. **ГЪУРРА,**

УРАГЪ туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра ген гуьдай алат. Килигзава яр къелемдиз Нехвер гуьзвай урагъдал. И. Гъ. Вун жегъилдиз... **Синоним:** мукал,

УРРА(РА)! кил. **ГЪУРРА**

УРТА туьрк, прил. юкъван. Я девлетлу, я кесиб тушир. Ви рагъметлу буба урта лежбер тир. Гъ. Къ. Четин бахт.

УРТАБАБ¹ туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри. -ра девлетлуйринни кесибрин арада авай къатан инсанар.

УРТАБАБ² прил. девлетлуйринни кесибрин арада авай къатан. - Гила адаз гьукуматди ништа вучдатIа, - лугъуз инал алай кесиб ва уртабаб лежберрин арадай рахунрин ванер акъатна, А. Ф. Газет.

УРТАХ туьрк прил. са шумуд касдин пай квай. Лежберрин уртах майишат тешикл авунин идея вилик акъвазна. З. Э. Муькъвел гелер. Куь уртах тIвар я ам - Шарвилидин тIвар, Рухваяр, давамра чи тарихдин цIаяр. Х. Х. Талгъурай бязида... ЦицIигърин жемятдин уртах мулкунин къадарни гзаф тушир. С. Муслимов. ЦицIигъ-наме.

* **уртах авун** гл., ни вуч са шумуд касдин пай квай гъалдиз гъун. Къав кквириз, шифер ягъиз, Папар жезва кIвал сувагъиз, Залан кIвалах уртах ийиз, Ажеб регъявилер жеда. С. Лезги мехъер.

* **уртах хъун** гл., вуж-вуч низ са шумуд касдин пай квайди хъун. -Я стхаяр, пул авайдаз Начаник уртах хъана хъи. Вичиз девлет бул авайдаз Кесибар алчах хъана хъи. С. С. Девлетлуяр-чиновникар. **Синоним:**

шерик хьун.

УРТАХВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера са шумудан пай квай гьал. Уртахвал хьсан я, уртахвилин къадир чидайбуруз. Р. **Синоним:** шериквал.

УРТАХВАЛУН гл., ни низ; -да, -на; -ил, -рай, -мир; уртахвал авун, уртахвал тавун, уртахвал тахвун, уртахвал хьийимир уртах тир гьалдин терефдар хьун. **Синоним:** шериквал авун, шериквалун.

УРТАХВИЛЕЛДИ нар. уртахвал хас яз. **Синонимар:** уртахдаказ, уртахдиз. **Антонимар:** къилди, текдиз.

УРТАХДАКАЗ нар. са шумудан пай кваз. **Синонимар:** уртахвилелди, уртахдиз. **Антонимар:** къилди, текдиз.

УРТАХДИЗ нар. са шумудан пай квай гьал хас яз. **Синонимар:** уртахвилелди, уртахдаказ. **Антонимар:** къилди, текдиз.

УРУКУЛ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра кIарасдин материалдай элкьвей тIеквен акьуддай махсус алат. –Гьан ан, гьавурда акьуна! – гьалчIай рацIафрикай килигзавай уркулар хьтин вилер рахазвайдан чиниз сухзава къуьзуда. Б. Гь. ТIварун стхяр. **Синоним:** бурав.

УРУС¹ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра Россиядин Федерациядин гьукуматда къадардиз виридалайни гзаф инсанрин миллетдин векил. Хашипересри, абурукай яз урусрини, гьар йисуз инсан дидедиз хьайи югь еке сувар яз кьиле тухуда. А. Гуьлмегьамедов. Именинник ва хайи югь.

УРУС² прил. 1) урус миллетдин векил тир. ТуькIуьр хьунин рекьай поэмадик са бязи нукьсанар кватIани, идеядин рекьай чаз авторди (Х. Тагьира. - А. Г.) неинки са лезгийрин, гьакI вири Дагьустандин литературадани, саки сифте яз,... халкъдин векилирин ва урус инженердин зегьмет къалурзава. А. Гьажимурадов. Зегьметдин ашукь. Садра за гьа алимдиз урусрин чIехи историк ва журналист В. Л. Величкоди лезгийрикай кхьей гафарни тикрарна: «Лезги тайифайрихь хуьруьн майишат вилик тухудай чIехи агалкъунар ава. Абуру кустарвилин къайдада расзавай майишатдин къапар Юкъван Азияда машгьур я. Абуру чилериз серф ийизвай зегьмет урус лежбердин гьич акьулдизни. къведач... Абуру рикI ачух, мерд, гафунал мягькем, авай гаф чинал лугьудай ксар я» М. М. За нин бахтар чуьнуьхна хьи... 2) урус гьукуматдин. Урус пачагь къуватлу я. С. Ярагьви ашукь Уьзден. 3) урус миллетдин векилрин хайи чIалан. - Сифте инай ван хьайибур урус гафар хьана хьи, - зарафартна Агьмеда. М. Б. ЦIийи мискIин. **Синонимар:** рус, русский.

* **урус мектеб** суц. урус чIалал тарсар гудай мектеб. Яш тамам хьанамазди вичин хтулар Исмаил бубади урус мектебдик кутуна. Д. Шерифалиев. Къабил бубадихь галаз гьуьруш.

* **урус турп** нугь., суц. редиска

* **урус чIал** суц. урус миллетдин векилрин хайи чIал. И цIийи гафарикай бязибур чи чIалаз урус чIалай, бязибур азербайжан чIалай ва бязибурни маса чIаларай къвезва: ударник, спутник, комсомол, школа, колхоз, совхоз, пионер, ракета, атом, учитель, сельсовет... Н. А. Литературадин хрестоматия. - Яда, квез куьз кичIезва? За къурьан урус чалалди кIелайди я. М. Б. ЦIийи мискIин.

УРУСДАЛДИ нар. урус чIалалди. Тажубарнава -рушаз чи газетда вичин шейэр тагунихьай гьакьван къурху ава. Вични гьа патан юлдашири кичI кутазва. Белки гьавилай чаз чарни урусдалди кхьенватIа? ЛГ, 2004 11. XI.

УРУСЛАМИШУН гл., ни вуж-вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; урусламиш авун, урусламиш тавун, урусламиш тахвун, урусламиш хьийимир урус миллетдиз элкьуьрун.

УСАЛ туьрк, прил. 1) вуч еридиз хьсан тушир, пис. Ибурни къаравулри пачагьдин патав тухвана. Ада ибур са усал кIвале тваз туна, рактар куьлегалди агализ туна. Ф. Гуьлуьн руш. Магьир устIарди усал, кубут шейни интигьа пишкеш хьиз туькIуьрда. М. М. Лезги ТIвар алатIа. Чи гьар са касдин уьмуьрни са жуьредин илим я, амма и илим куьне мектебра къачузвай илимдилай тIимилди я, усалди я.: КIел авун исятда заманадин къилин мурад я! Къ. М. Фендигар сикIрен эхир. - Я баде, ибур вири усал шейэр я. Са куьнизни виже къвезмайбур туш. - Усал шейэрихьни чпин къимет авайди я... Гьабурозни яшамии жез кIанзавайди я... А. Къ. Нехирбанни лекь. 2) вуж вичин тIварцIиз хас ери авачир, алакьунар авачир. Патахь шегьре. патавни дуьз жигьирар. Усал пачагь, патав къегьал назирар. Вилик-къилик усал шаир акатда, Ягь гваз къерех жеда хьсан шаирар. И. Гь. Патахь шегьре...

Синоним: кубут.

* **усал авун** гл., ни-куь вуж-вуч усал гьалдиз гьун. Заз чиз, Афгьанистандин гьахьсуз дяведа телеф хьун хьсан я, икъван жуе усал ийирдалай. А. Къ. Мад сеферда инсандин ажузвиликай,

* **усал хьун** гл., вуж-вуч 1) еридиз хьсан тушир, пис гьалдиз атун. Эхиз жезмач хьи, икъван усал хьун... М. Ж. Меслят ийиз зи патав ша. 2) масадбурулай агьуз тир дережадиз атун. - Гзафбурун гьаятра «Жигулийри» ванзава. Вучиз усал жеда зун? Зазни къачуз кIанзава. Ш. Къ. Перт къуьзубур. Гьакьван вири усал хьана жуванбур? Патан къаргьа къурал къуна дуванбег? 3. Ш. Къецел йифди...

УСАЛАРУН гл., ни-куь вуж-вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; усалар авун; усалар тавун; усалар тахвун; усалар хьийимир усал тир гьалдиз гьун. ЧIални чи бубайра пакдиз хвена чав агакъарнавай багьа

аманат я. Ам усалардай ва квадардай ихтияр гъич са лезгидизни авайди туш. ЛГ, 2004, 12. II. Веледри вун усаларнан? Хъайид тахъай мисаларнан? М. Ж. Машмаш тарак.

УСАЛВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илери **усал тир гьал**. Жув авай рехъ гьалалвилин рехъ яз чир хьун къегьалвилин **ШартIаркай са шартI я, хва, Тай туширдаз усалвилин**. И. Гь. Рубайяр. **Агъ, инсандин ажузвал! Агъ, инсандин усалвал! Мусалай вун икI ажуз ва ужуз хъана, инсан?** А. Къ. Инсандин ажузвал.

* **усалвал авун** гл., ни **усал, тир амалар авун**. Ви вилик за хъийидач мад усалвал, Я ви салам, я ви калам герек туш. Г. Селимова. За хъийидач усалвал.

УСАЛВИЛЕЛДИ нар. **усалвал хас яз**. Жуванди усалвилелди яшамши хъана садавайни эхиз жедач. М. В. Гьарасатдин майдандал. **Синоним: са бубат, гьилелай цIар гана, усалдаказ, усалдиз.**

УСАЛДАКАЗ нар. **усал гьалда аваз**. Цаварилай, дагьларилай цIар илитIнавай такабурлу къуш икI усалдаказ кIвачерик аватуникай гила къаридизни дерт хъанвай хъиз авай. А. Къ. Нехирбанни лекь.

Синоним: са бубат, гьилелай цIар гана, усалвилелди, усалдиз.

УСАЛДИЗ нар. **усал яз**. Къе чаз усалдиз кIвалахдай ихтиярни авач. Вучиз лагьайтIа, чна кIвалахдай вири жуьредин шартIар авай школада зегьмет чIугвазва. 2004, 15. VI 1. **Синоним: са бубат, гьилелай цIар гана, усалвилелди, усалдаказ.**

УСПАГЬИ араб, прил. **акьалтIай гуьрчег**. Йифиз ксайлани адан вилерикай рушан успагьи къамат хкат тийиз гзаф азият гузвай. А. И. Самур. **Килигзава цавай лекь Хважамжамриз дамах гваз, УстIар вичи эцигай Муькъвериз хъиз успагьи**. А. Ал. Лекьрен гвен. **Чи хуьрера гуьрчег дишегьлияр пара ава. Агъа СтIалдал виридалай успагьи сад авалда**. С. Ярагъви ашукь Уьзден, 2) (чIехи гьарфуналди - У) **дишегьлидин хас тIвар: Успагьи**. Са береда лезги хуьрера Успагьи тIвар алай дишегьлийрални дуьшуьш жедай чун. С. К. Успагьи. **Синонимар: гуьрчегвал, тIарамвал. Антонимар: мешребсуз, эйбежер.**

УСПАГЬИВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера **успагьи тир гьал**. Мухлисатан успагьивал, зиринг къветрен къекъуьнар акваз куз-хъукъуз амукьдай абуру лугьудай; - Пагъ-агъ, ранг янавай лацу пIини я. З. Э. Муьгъуьббатдин цIелхем. **Синонимар: гуьрчегвал, тIарамвал. Антонимар: мешребсузвал, эйбежервал.**

УСПАГЬИВИЛЕЛДИ нар. **успагьи тир гьал хас яз**. Ахпа ам успагьивилелди кардив эгечIна. З. Э. Мерзията гьар са кар успагьивилелди ва мукьуфдалди ийидай. З. Э. Мерзият. **ШуькIуь, шемер хътин лацу тупIар, ярни къиб кужуммавай ичинин къваларив акъван хъуьтуьлдаказ, успагьивилелди агат хъанва хьи, гьатта абурал Велиметан темягь физва**. М. В. Гьарасатдин майдандал. **Синонимар: гуьрчегвилелди, эйбежервилелди. Антонимар: мешребсузвилелди, эйбежервилелди.**

УСПАТ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -рн, -на **са вуч ятIани тирди ва я туширда къалурдай делил**. АватIа вахъ иер къамат, **ЖагъызвачтIа заз са гьалатI, Таватдиз вуч лугьун, тават, Цийи гафун успат яни?** М. М. Тежедайвал. **Синонимар: делил, субут.**

* **успат авун** гл., ни вуч нел-квел **шаклувал авачиз тайинарун**. Нагагь кватIа закни тахсир, Ая кван успат, гуьзел яр. С. С. Гъуьлуьнни папан гъуьжет. **Мягьтел инсанар я и лезгияр. Абуру чпелай алакь тийидай са карни авачирди успат ийида: Манишлагь стхайриз!** С. Ярагъви ашукь Уьзден. **Синоним: успатун.**

УСПАТУН суц.; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; **успат авун, успат тавун, успат тахвун, успат хъийимир шаклувал авачиз тайинарун**. Махачкъаладин, Каспийскдин, Хасавюртдин, Избербашидин, Буйнакскдин боксеррин арада Данияла вич викIегь тирди успатна. ЛГ, 2004, 15. VII. И кардини шаирдин бажарагьдин винизвал успатзава. «Самур» журн, 2003, № 6. **Синоним: успат авун**

УСТА фарс, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) **магьир устIар**. Сулейман вич я жед уста, Чирун герек авач масда. С. С. Иеси кьей, къара пул. **Дяве башламиш хъайи сифте йикъари Саиматан буба уста Керим фронтдиз фена**. К, 1983, 24. II. 2) (чIехи гьарфуналди - У) **эркекдин хас тIвар: Уста**. И шегьерда, **Уста Рамазанан устIархана авай куьчедин атIа кьиле, Чапрас Къазидин гъвечIи будкани авай**. А. М. Алааматдин таж. **Синоним: устIар**. (УстIар, устад, уста, мастер гафарикай тамам баянар кил. А. Гуьлмегьамедов УстIар, устад, уста, мастер... белки, маэстро. ЛГ, 1993, 10. VI. **Синонимар: устад, устIар**).

УСТАД фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) **чирвал гузвайди, учитель**. Гьар илимдин устад я вун. Е. Э. Ви рутба гъуьндуьр авурай. **Ваз Аллагьдин рагьметар хъуй, чаз играми азиз устад**. Е. Э. Алкъвадар гьажи Абдулагь эфенди кьейила. 2) **устIар**. Вири шейэр халкъ авур устад я хьи... Е. Э. Иллагьи. **Шарвилини Етим Эмин, Устад Ярагь Мегьамедни пак Шалбуз дагь ина ава**. И. Гь. Рубайяр. **Синонимар: уста, устIар;**

УСТАДВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера **устад тир гьал**. Шаирвилин устадвал авачиз ва гзаф тади кваз кхъенвай шишар чал мукьвал-мукьвал дуьшуьш жезва. А. С. Жегьил шаиррин яратмишунин бязи месэлайрикай. Е. Эминан устадвили адалай гуьгъуьнай хъайи лезги шаиррин яратмишуниз зурба тагьсир ввуна. Н. А. Етим Эмин. **Писателдин, шаирдин пешекарвилин устадвикай дуьз гаф лугьун чи литературада авай кар туш, гьакI хъайила, чи арадай машгьур инсан вилик акъатун намуькин кар я, играми дустар**. Р. Гь. Алирза Саидова суьгьбетзава. **Кимел суьгьбет авун устадвал тир**. С. Ярагъви ашукь Уьзден. **Синоним: устIарвал.**

УСТАДВИЛЕЛДИ нар. устадвал хас яз. Эминан члаларихъ еке художественный кыметлувал ава. Абуур регъятдиз келелиз жедай ва, регъятдиз гъавурда акъадай, чпин рифмадин, ритмдин, музыкальвийвилин жигъетдай еке устадвилелди дуьзмишнавай члалар я. М. М. Гъ, Сифте гафунин чкадал, 1948.

УСТАДДАКАЗ нар. устаддиз хас тегъерда. Заз А. Ашурбегова устаддаказ келелиз ва галкун тавуна келелиз жедай шишар кхъизни чирна. М. Ж.

УСТИАР араб, суц. 1) эцигунардай, музыкаяр ядай, рак-дактар расдай кас. Нехирбандиз чанта, УстIардиз кIута ХунI ярашугъ я. С. С. Квез вуч ярашугъ я. Макъамар ядай устIарарни атана: къве зуьрнечини далдамчи. А. Къ. Нежирбанни лекъ. - За ам [чуьнгур. - А. Г.] квез пулдихъ авурди туш, Сулейман даш, жуваз устIарвал чириз авунвайди я, Закай устIар хъайила, абур за кыметдихъ гуда. С. Зи Сулейман. 2) чирвал, алакьунар авай кас. Фагъум ая, стха, вунни хъухъ, устIар. Е. Э. Дуьнья гургагур. Зи дердиниз дарман ийир Яраб гъа устIар Гъинава? Е. Э. Дуьньядиз. Эй Сулейман, вун я устIар, Авайд я вахъ хурун дафтар. Дугъриданни, вири затIар, Гъелбетда, сад хъиз жедайди туш. С. С. Ахмакъвал пис четин тIал я. Нече шумуд гъахътин дустар, Шумуд сад фитнедин устIар! Серф гъатайтIа, адан къастар, - Чир хъухъ, - вун тукIун я, валлагъ! С. С. Пис инсандив гзаф ара... Игътиятни кичлевал - вилегъдакай ажудди ийидай устIарар я. З. Р. Веси. И гафуникай гегъени малуматар кил: А. Гуьлмегъамедов. УстIар, устад, уста, мастер... белки, маэстроли || Лезги газет, 1993, 10. VI. **Синонимар:** уста, устад.

УСТИАРВАЛ суц.; -или, -иле; -тер, -илери, -илера са тайин рекъяй чирвилер авай гъал. Гъа иниз килигна абуру Етим Эминавай шиш кхъинин устIарвал чирна ва исъятдани чирзава. Н. Ахмедов. Етим Эмин. Абас вин са артух устIарвал квай кас тушир. Ихътин устадвал истемизавай кIвалахни ада сифте яз гъиле къунвай. М. В. Гъарасатдин майдандал. Вич текдиз тахъунал, къвалал, вуч кас ятIани, са ихтилат-субъбет ийидай кас хъунал, вичи вичин тидиз килигна, устIарвилин кеспи гадарнавай Магъмуд шад я. А. Фет. Проза жанлуди хъайила. Гуьзгъу атIунин устIарвал ина ада вичи-вичиз чирна, ингъе а пеше адаз хуьре бакара атана. ЛГ, 2004, 15. VII. **Синоним:** устадвал

* **устIарвал авун** гл., ни эцигунардай рекъяй устIар яз кIвалахун. - Агъ, Селим! - лагъана дарихдиз Нямета, Селима устIарвал ийиз акурла. А. А. Умуд. Хтана адавай хайи хуьре бубадихъ ва чIехи стхайрихъ галаз эцигунардай устIарвал авунайтIани жедай, амма хуьруьн чкада датIана ийидай ахътин кIвалахар авачир. ЛГ, 2004, 15. VII. **Синоним:** устIарвалун.

УСТИАРВАЛУН гл., ни; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; устIарвал авун, устIарвал тавун, устIарвал тахвун, устIарвал хъийимир эцигунардай рекъяй устIар яз кIвалахун. **Синоним:** устIарвал авун.

УСТИАРВИЛЕЛДИ нар. устIарвал хас яз. Писателди анжах са дидед чIалан гафарин вири девлетдикай устIарвилелди менфят къачуналди бесарна виже къведач, ада гъакI образлувилин алатар тир эпитетрикайни, тешипгърикайни, жуьреба-жуьре тропайрикайни хийир къачун лазим я. Н. А. Литературадин хрестоматия. **Синоним:** устадвилелди.

УСТИАРХАНА суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра са вуч ятIани (стулар, пенжерар, рактарар) гъазурун патал тадаракламишнавай махсус чка. И шегъерда, Уста Рамазанан устIархана авай куьчедин атIа кыле, Чапрас Къазидин гъвечли будкани авай. А. М. Аламатдин таж. Мягкем, гегъени и дарамат сифте харат устIархана, ахпа гамаринни халичайрин склад хъиз ишлемшина. Д. Шерифалиев. Къабил бубадихъ галаз гуьруьш.

УСУВИ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра Усур тIвар алай хуьряй тирди.

УСУНУН гл., ни; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир дараматдин цлан, чилин винел патаз це жими авунвай киреж, чеб ягъун. Цлар эгъенгдив усуннавай, чилиз кIарас янавай, къене кузвай къул авай, цлал тфенг алай гъвечли кIвализ гъахъайла, чаз чун хайи хуьруьз атайди хъиз хъана. «Самур» газ, 2002, 25.1

УТАГЪ туьрк, шиш, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра кIвал. Ша, экъечI, яр, вун утагъдиз... Е. Э. Йиф я. Гъава мекъи я. Къаю уьлгуьчди хъиз атIузва. Амма ханар ацукънавай утагъда чими я. З. Р. Гъажи Давуд.

УТАНМАЗ туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра регъуь тежер, ягъсуз кас. - И ламран хъиз зал гъил гъиз кIан хъана, ада зун гъил къуна муьхъиз галчурзавай, и утанмаз яна текъейтIа, вун итим туш, - лугъуз шехъиз элкъвена ам Абдулбаридихъ. О. Гуьбсейнов, Межид бубади лугъудай. **Синоним:** ягъсуз.

УТАНМАЗВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера регъуьвилин гъиссер авачир гъал. **Синоним:** ягъсузвал.

УТАНМИШ туьрк. * **утанмиш хъун** гл., низ регъуь хъун. И сефердани гъа икI хъана. Адаз утанмиш тахъуни Надежда Михайловнадик регъуьвал кутуна. А. А. Умуд. Гъиле гъатай затI тахъайла, ам мад гъа алай чкадилаи ламрал гъавалат хъана: - Утанмиш яни, ягъсуз¹. - къве гъилни метIера акIурна терсвилелди ламраз килигзава, силис тухузва... М. В. Гъарасатдин майдандал.

УТАНМИШВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера утанмиш хъайи гъал. Маринади утанмишвал кваз пIузарар сад садав игисна, къуьнер хкажна. А. А. Пад хъайи рагъ. Амма ламра сакIани кыл хкажзавач. Налугъуди утанмишвили адакай къван авунва, са яб Абасаз юзуриз мад чIарни юзан тийиз чилиз килигиз акъвазнава. М. В. Гъарасатдин майдандал. **Синоним:** регъуьвал.

УТАНМИШВИЛЕЛДИ нар. утанмишвал хас яз. Эхирни, шехъунивди са къадар рикIиз регъят хъана, Зелфиди дериндай нефес къачуна, вич акур кас-мас аватIа чириз ихтибарсуздаказ ва утанмишвилелди дагълариз вил вегъена. А. А. Умуд. Аскерарни гъавурда гъатна. Абуруни утанмишвилелди къилер галтадриз хъана. А. А. Лезгияр. **Синоним:** регъуввилелди, утанмишвиливди.

УТАНМИШВИЛИВДИ нар. утанмишвал хас яз. Рушарни шадвиливди ва утанмишвиливди адаз килигна. А. А. Лезгияр. **Синоним:** регъуввилелди, утанмишвилелди.

УФ¹ суц.; -ди, чџа; -ар, -ри, -ра сивяй акъуддай гъава.

* **уф тун** гл. ни-кве сивяй гъава тун. И кIвале... уф туна цлавай михерикай куърснавай са шумуд ичIи цел... авай. А. Къ. Нехирбанни лекъ. Къве зуърнечидини, чеб ацIай туькме ва аскIан итимар яз, хъуькъверва уф туна, вилерни акъална, акI рикIивай язавай хъи, абурун рикIел бажагъат чеб авай чка аламай... А. Къ. Нехирбанни лекъ.

УФ² межд. тIарда, тIада манадин гаф. "Уф, канай хъи зи рикI, хва къей гачала", - лагъана. Ф. Савдагардин папанни фекъидин къиса. -Уф! Уф! Свах тIазва... Са дарман затI ийидач жал? Къ. М. Дагъларин деринрин булахар. Гъар са чIала са тайин къадардин гафариз тIварар, гъабуроз хас тир лишанриз, гъерекатриз, чпи ийизвай ва я чпив ийиз тазвай ванериз, инсандин гъайванрихъ, ничхиррихъ, шейэрихъ галаз авай рафтарвилериз килигна, ганва... месела: уф, ишт, ичу, чави, дуду, далдам, чIигъичIигъ, тIампI-тIампI, тIекърекъ, цIурун, къуркъур авун, гъургъурун ва мсб. М. Алипулатов. Лезги чIалан машгъулардай грамматикадай материалар.

* **уф-чIуф алахъун** гл., нелай кефсуздан гъалда хъун. Амма помидорар дезгейрал акъудай юкъуз адан кефияр саз хъанач... Ам уф-чIуф алахъиз, къеняй регъвезвайди хъиз ава. Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз. Спичкадин къалуни Вагъабан тупIар кана. Вагъабалай уф алахъна... М. В. Гъарасатдин майдандал.

УФ³ суц.; -ди, -ар; -ар, -ри, -ра сивяй къетIидаказ ва къуватлуз гъава акъудуналди арадиз къевезвай сес, ван.

* **уф гун** гл., ни низ-квез сивяй уф сесер къведайвал къетIидаказ ва къуватлуз гъава акъудун. Жизви ялавдин лишан къалурна, ам уф гайиди хъиз хкахъна. Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз. * **фири некIеди кайида цуру некIедизни уф гуда.**

* **уф тавун** гл., ни нефесни къачун тавун. Уфни тийиз акъвазна ам, тек къве вил экъисна. Ф. Къванцин гада.

УФТ * **уфт аладрун** гл., ни сивяй уфт сесер къведайвал къетIидаказ ва къуватлуз гъава акъудун. -Гъи касдивай зун пеленгдал акъадриз хъайитIа, Зун гъа къучагъдин свас жеда!?! - лагъайла ви бадеди, уфт аладриз, Катнай чамар: «Акъван сефигъ кас жедач». А. С. Белки, шаир тир жеди?.

УФТАН. * **уфтан хъун** гл. гъалиб хъун. Куркур хъиз чIалал алай Гевгъер бала, лайлай! Вун душмандал уфтан хъуй, Лайлай, бала, лайлай! Ф. Уфтан хъанач зун ашкъидин уьлкведа, ЦIуд агъзур цIар бахшнатIани кIанидаз. М. М. Гъикъван гафар цанатIа за?

УХВАЙШ! межд. бедендиз гуьзлемиш тавунвай регъят хъайила, лугъудай гаф. Ухайш! КIарабриз регъят хъана А. А. Пад хъайи рагъ. Ухайши, зун гъахъ хъана, - лагъана АнтIила. Къ. Къайибханов. АнтIилан къин.

УХШАМИШ прил. винел патан ақунар ва я хесетар сад хътинбур тир. Сад-садаз ухшамииш аялар тербияламишиз четин туш. Р. **Синоним:** ухшар.

* **ухшамииш авун** гл., ни-куь вуж-вуч низ-квез винел патан ақунар ва я хесетар сад хътинбур хъурун. Муьгъубатдинни марфадин арада абур сад-садаз ухшамииш ийидай лишанар ава. А. А. Умуд. **Синонимар:** ухшамиишун, ухшатмишун.

* **ухшамииш хъун** гл., вуж-вуч низ-квез винел патан ақунар ва я хесетар сад хътинбур хъун. Заз абур дидени хва тирди чир хъана. Абур гъа гъакъван сад - садаз ухшамииш тир. Къ. М. Шаирдин къунши.

Синоним: ухшар хъун.

УХШАМИШВАЛ суц.; -, -или, -иле; -илер, -илери, -илера къве касдин винел патан ақунар ва я хесетар сад хътинбур тир гъал. **Синоним:** ухшарвал.

УХШАМИШУН гл., ни-куь вуж-вуч низ-квез; -да. -на; -из, -зава; уа, -ин, -рай, -мир; ухшамииш. авун, ухшамииш тавун, ухшамииш тахвун, ухшамииш хъийимир винел патан ақунар ва я хесетар сад хътинбур хъурун. **Синоним:** ухшамииш авун, ухшатмишун.

УХШАР туьрк, прил сад хътин лишанар, хесетар квай. Гъуьруьдиз ухшар я Зуьгъре. Е. Э. Суна за ваз лугъун са чIал. - ЯтIа, зи фарфалаг, и муаллимдин хътин иляпIани гъаиш, галстукни, гъадандаз ухшар мичIи пенжескни. Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз. Инаг гурицIулдиз акур ятахризни къазмайриз ухшар чка тушир. А. Исм. Эхиримжи къув. **Синоним:** ухшамииш. **Антоним:** ухшарсуз.

* **ухшар(ар) атун** гл., низ никай-квекай нин-куьн сад хътин лишанар, хесетар кваз ақун. - Ухшар атанай эхир заз. Савзихан тушни? - Абасан чин акваз-акваз ачух хъана. М. В. Гъарасатдин майдандалл. Сад-къведаз цифедин кIунтIарай жанавуррин ухшарарни атана. А. Фет. Къерен къванер.

* **ухшар кваз (кумаз) хъун** гл., ник-квек нин-куьн сад хътин лишанар, хесетар аваз хъун (давам жезваз

хьун). Ингъе гъаят. Атай-фейидан балкІанар кутІундай уьнуьг галай шалмандилай баикъа ина куьгъне са куьникни вичин сифтегъан ухшар кумачир. М. Гь. Им къван, имни терез. Ада, [курцІулди. -А. Г.] кицІихъай ни чІугъаз, вичин дидедин ухшарар кватІа, ахтармишиз эгечІна. А. Исм. Эхиримжи къув.

* **ухшар хьун** гл., *вуж-вуч низ-квез сад хьтин лишанар, хесетар кваз хьун. Надир-шагъдин къушун магълуб яз катзавай къушундиз ухшар хьанвай.* З. Р. Гъажи Давуд. *Ихътин чІавариз Чигалидинбурун гъаят концерт къалурзавай чкадиз ухшар жедай.* Б. Гь. Заз эвера. *Чи къифле аскеррин низамлу дестедиз ухшар тушир.* А. Къ. Аскервал башламишай югъ. **Синонимар:** ухшамиш хьун, ухшар хьун, ухшардиз атун.

* **ухшардиз атун** гл., *вуж-вуч низ-квез сад хьтин лишанар, хесетар квай гьалдиз атун. Абур Насрулагъаз мукъва жезва: гагъ гъайванрин, гагъ чан алачир рагарин ухшардиз къвезвай эйбежер затІар.* А. Исм. Алукъдай ахвар. **Синонимар:** ухшамиш хьун, ухшар хьун.

УХШАРВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери. -илера сад хьтин лишанар, хесетар квай гьал. **Синоним:** ухшамишвал. **Антоним:** ухшарсувал.

УХШАРСУЗ прил. сад хьтин лишанар. хесетар квачир. **Антонимар:** ухшар, ухшар къведай.

УХШАРСУЗВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери. -илера сад хьтин лишанар, хесетар квачир гьал.

Антонимар: ухшарвал, ухшамишвал.

УХШАТМИШУН гл., *ни-куь вуж-вуч низ-квез; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; ухшатмиш авун, ухшатмиш тавун, ухшатмиш тахвун, ухшатмиш хьийимир* винел патан ақунар ва я хесетар сад хьтинбур хьурун. *Туна рикІе шахси-гъараз, Юлдаширивай фикир чараз, Ухшатмишина за ам ламраз, Гъадан фикир, гъа хиял кыл.* С. С. Темпел. **Синоним:** ухшамиш авун, ухшамишун.

УХЪ! || **УХЪТ!** межд. *кІвалахна галатай, рикІиз туькъуьл гьиссер къалурдай сесер-гаф. Зулун йифе атІана рикІ - ухъ, кузва, Кьил акатна перт хиялрин савашдик.* А. Исм, Зулун йифе атІана рикІ...

УХЪТ суц.; -ди, -да; -ар, -ри. -ра *кІвалахна галатай, рикІиз туькъуьл гьиссер къалурдай сивяй акъатдай ухът сесер.*

* **ухъ [ухът] аладарун** гл., *ни кІвалахна галатай, рикІиз туькъуьл гьиссер къалурдай ухът сесер сивяй акъудун. Ухъ аладариз, рахаз тежес шезва руш.* А. Ал. Эхиримжи сефер. - *Вун гынай рахазва, я кІвал къени хъайиди? ~ ухът аладарна Къайиба.* Х. Къасумов. *Будуцриз рехъ гайила... Эхирни Абаса вичин дердер дерин ухът аладаруналди сергъятламишина... М. В. Гъарасатдин майдандал. - И дишегъли фалужди къунва. Ам шехъзавач, анжах мукъвал-мукъвал кыл хкажна чаз килигиз, агъурдиз ухъ аладарзава.* Н. М. Буба.

* **ухъ {ухът} алахъун** гл., *нелай кІвалахна галатай, рикІиз туькъуьл гьиссер къалурдай ухът сесер сивяй акъатун. И буладал атана и суьрет акурла, нелай ухът алахъайтІа, ам къуна, зи патав гъваши.* Ф. Гьублуьн руш. *Адалай дерин ухът алахъна;* М. В. Гъарасатдин майдандал.

УЧАСТОК урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) *чили са къадар чка. Советрин гьукумат гъалиб хъайила, Кьиблепатан Дагъустанда, Кутур-Кюредин участокда, Хпюхърин живедин мяденди къизгъиндаказ кІвалах давам хьувуна.* С. Муслимов. ЦицІигъ-наме. 2) *тайин са чка. Чи участокда чна 200 километрдин яргъивал алай, гъакІ зурба дерин ва гъяркъуь хандакІ эгъуьнна.* ЛГ, 2003, 25. XII. *Мажибарни са шумуд сеферда хкаж хъана. КІвалахдик квачир я цех, я участок тунач.* ЛГ, 2004, 15. VI 1. **Синоним:** белген. 3) *кІвалахдин са хел, са пай. Мажибарни са шумуд сеферда хкаж хъана. КІвалахдик квачир я цех, я участок тунач.* ЛГ, 2004, 15. VII. 4) *фронтда са къушундин частуни дяве ийизвай чка. Фронтдин муькуь участкара чи къушунар виликди фенвай, ина лагъайта, душман гъелелиг кІевиз акъвазнавай, танкаринни тияда къушунрин гьужумри рази жедай нетижайрал гъаначир.* ЛГ, 2004, 26. VII. 5) *сечкияр тухун патал чара авунвай са район, са чка.*

УЧЕБНИК урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра *тарсар гудай ктаб. 50 лагъай йисара Азербайжандин учебникра лезгийрикай бязи малуматар авайди тир.* М. М. Лацу лекеяр. *Чехи алимди лезги чІалай ва литературадай школа патал хейлин учебникар, хрестоматияр кхъенай, лезги шаиррин хейлин кІватІалар туькІуьрнай.* Гь. Гашаров. Хайи халкъдин рекъе чан, эцигайди. *Шаирдин ирсдаррихъ ихътин тІалабунни ава. Инлай къулухъ вири учебникра, ктабра кхъин: Етим Эмин 1838 - йисуз Ялуьгърин хуьре дидедиз хъана ва 1884 - йисуз гъа ина кечмиш хъана ва кучудна, Эмин Меликов. ДатІана рикІе авай кас || Газ. "Коммунист".*

УЧЕНИК урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра *умуми мектебда кІелзавай аял гада. Исятда къве виш къван ученикар дегълиздай яна гъаятдиз экъечІда.* А. А. Умуд. **Синоним:** шагир (шакир).

УЧЕНИЦА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра *умуми мектебда кІелзавай руш. Учителъницадизни ученицадиз - къведазни чпин рикІе авай гафар масадбур тирди чизвай, амма абур винел акъудзавачир.* А. А. Умуд.

УЧЁТ урус, суц.; -ди, -да; -ар, ри, ра *гьисаб. Адан учетда 100 далай артух коммунистар авай.* А. Шагьмарданов. *Майишатдиз регъбервал гуникай веревирдер.*

* **учётда тун** гл., *вуж-вуч ни гьисабда къун. Япариз тІимил ван къвезвай ва я биши аялар инвалидар яз гьисабзава, гъавилаяй абур вахтунда учётда туна кІанда.* ЛГ, 2003, 7. VIII. **Синоним:** гьисабдиз къачун.

* **учётдиз къачун** гл., ни *вуж-вуч гысабда къун...* Гъажибег Гъажибегова «Лезги эдебиятдин нубатдин месэляяр» макъалада ихътин важиблун месэляяр эцигзава: ... чи аямдин шаирар учётдиз къачуна гапалар туькГуьрин ва абуруз цийи Калубрин ва чи девирдихъ галаз къадай мана-метлебдин эсерар теснифиз куьмекин». Гь. Гашаров. Хайи халкъ патал чан эцигайди. **Синоним:** гысабда тун.

* **учётдай акъудун** гл., ни *вуж-вуч гысабдай акъудун*. Ам геж тавуна чи хуьруьн учётдай акъудун патал тадиз кавхадиз хабар гана кланда. З. Э. КУТВ-диз фена. **Антонимар:** гысабда тун, гысабдиз къачун.

УЧЕТЧИК урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра учёт тухудайди.

УЧЕТЧИКУВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера учётчикдин пешекарвал.

УЧИР урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра са кар къилиз акъатунин ва я акъудунин гьеректда авай къайда. Учир къвез-къвез яргъи жезвай, амма зун... Зун гъатна рекъе. А. Ал. Накъвар ва къара пулар. Къвалахдила хкъвезвай заз «Ислягъвал» туьквендихъ галай яргъи учир акуна. К., Л 988, 2. XI. Ваз учирда акъвазна Квалер къачудалди гыкъван ийсар фидатла чидани? Учирда авайди са зи хтулни езне туша эхир. Ахътин баятар низ чида мадни гыкъван аватла. М. В. Гъарасатдин майдандал. **Синонимар:** нупа, нубат.

* **учир къун** гл., ни *нихъ-къвехъ са кар къилиз акъатунин ва я акъудунин гьерекатда авай къайдада чка тайинарун*. Терездихъ учирар хъяхъ. ТА. Мехъер куьтягъ тахъанмаз.

* **учирда акъвазун** гл., *вуж са кар къилиз акъатунин ва я акъудунин гьерекатда авай къайдада чка тайинарна акъвазун*. Чинерал къве гъед алай жегъил офицерди, учирда акъваз тавуна, бубадиз ишарадалди вичин гуьгъуьна аваз ша лагъана. Н. М. Буба.

УЧИРСУЗ нар. къайда хуьн тавуна. Муьгътел жедай кар я: учирсуз билетар къачуз кландайбурун къадар и сеферда тИмил тир. К, 1985, 28. VI. Адет тирвал, гъа атайвалди учирсуз къачуз алахъзавайбурун кими тушир. К., 1988, 2. XI.

УЧИТЕЛВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера учитель тир пешекарвал. Кондакова Алимкентдин ирид ийсан школадиз учительвиле тайин жедалди ихътин са агъвалат хъанай. А. А. Умуд. **Синонимар:** муаллимвал, педагогвал.

* **учителвал авун** гл., ни *учител тир пешекарвал авун*. Цувад ийс я за учителвал ийиз, анжахъ къе тахъана математикадин тарс ахтармишиз урус чЛалан учитель ракъурна заз ван хъанач. А. А. Умуд. **Синонимар:** муаллимвал авун, педагогвал авун.

УЧИТЕЛЬ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) школада, къелзавай чкада тарсар гузвай кас. Абурукай [С. Сулейманан шииррикай. А. Г.] Къасумахуьруьнви учитель регъметлу Абужафер Мамедова араб гъарфаралди 1925 лагъай ийсуз кхъейбур я. М. М. Гь. СтГал Сулеймана азербайжан чЛалал туькГуьрай шиирар. Учителин хвена хатир, Чир авуна Келун къадир, ЧукГур ая гъарнихъ атир, Чи бахчадин гуьл, аялар. Х. Т. Педучилище куьтягъай адаз виниз дережедин образование авай учительрин арада, вични шегъерда, гъелбетда, чка хъанач. З. Э. Рамзият. Учителир, агрономар, инженерар, духтурар, Вишералди ава абур, къадач за абурун тЛарар. А. Мут. Цийи Макъар. Школада ва ликпунктуна тарс гъи чЛалалди гуда? Республикада и месэла гъеле гъял хъанвачир. Гъар учительди вичиз кланивал гъялзавай. З. Э. Муькъвел гелер. **Синонимар:** муаллим, педагог. 2) са низ ятЛани дуьньядин къанунар, уьмуьр чирай кас. Масан тир учитель ва буба Мегъамед! Эвела Ваз ва хзанриз зи мецен чими саламар! М. М. Гаджиев. Из лингвистического наследия.

* **учителрин къвал** суц. *школада учителар жедай къвал...* ам гагъ са, гагъ муькуь рак гелягъиз учителрин къвале, директордин кабинетда къекъвена... А. А. Умуд. **Синоним:** учителски.

УЧИТЕЛЬНИЦА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра са вуч ятЛани чирун патал тарсар гузвай дишегъли. Учительницадиз, сифте зенг ядалди, Айшади школадин гъаятда чукурунар ийиз акунай. А. А. Умуд. - Чан... чан учительница, зун школадиз къабул хъия ман... А. А. Умуд.

УЧИТЕЛЬНИЦАВАЛ суц.; -или, -иле; -тер, -илери, -илера учительница тир пешекарвал.

* **учительницавал авун** гл., ни *учительница тир пешекарвал авун*.

УЧИТЕЛЬСКИ урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра школада къвалахзавай муаллимри перерыврин вахтунда ял ядай ва чпиз герек тадаракар хуьдай къвал. И арада ракЛар ахъа хъана, учительскаядиз гъиликай чЛулав тумаждин еке портфель куьрсарнавай Кондакова атана. А. А. Умуд. Вад лагъай юкъуз учительскида М. Н-дин патав атана, дивандал са муаллим аиукъна. А. Э. ЛапЛашдин къуват. **Синоним:** учителрин къвал.

УЪ: * **уь-пЛуь** суц. *гафариз ухшар манасуз сесер*. Ам уь-пЛуь ийиз амукъна. Р.

УЮН¹ туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри. ~ра машгъулат патал, хуьруьн патал ийидай манасуз гьерекат(ар), къвалах(ар). Алатай крар тикрар хуьвунихъ метлеб авани? Хъайи крар, уюнар, къуьруькар а рушан рикЛилай фадлай алатнава. Къ. М. Урусатдин цуьк. Амма за вилериз абуру чидай уюнар туш. Гь. М. Им къван, имни терез. Паб, им гъина аватЛани Гъажимурадан уюн я! С. Муслимов. ЦиЦигъ-наме. Килиз, ахпа геж жеда, Вун амукъда чухваз къам. Пашиман жеда уюнда, Къачуз тежес вилик кам. Ш. Т. А зарафат амай туш.

Синоним: кьюруук.

* **уюн(ар) акъудун** {авун нугъ.] гл., ни нин кылел, низ **фикирдани авачир са кар авун**. Шичан бике тIеквендиз гъахъ хъувурла, манияр лугъуз адахъ галаз уюнар акъудун зи квез герек тир¹. Ф. Шичан бике. - АкI ятIа, лагъана руша, чна са кар ийида, пачагъдиз чна са уюн акъудда. Ф. Гъульуьн руш. [Наси] Акъваз садра, за а Дон-Жуанан кылел вуч уюн акъуддатIа аку! Хуьре закай фитнеяр чукурунни гъадан кар я. Ш-Э. М., А. Р. Фундугъбег. Эхиз чида, ракъини кудайла, Чуьнуьх жеда авайла чайгъунар. Бирдан гъиле гъатна лаи гудайла, Акъудда са виш жуьре уюнар. А. С. Ветлер. Нагагъ ихътин са уюн Шахмарданован кылелни ийиз хъанайтIа, ажаиб кIвалах жедачирни! А. А. Лезгияр.

* **уюн-буюн тавуна нар.** икI-акI лугъун тавуна, ахпадал-пакадал вигъин тавуна.

УЮН² суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра кюмар кюгъунин нубатда чIехи дережа авай чарарин жуьре. Уюн тIветI я. Р.

УЮНБАЗ туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри.. -ра кюьруькар акъуддайди. Са тайифадикни мад гъич заз Акурд туш ихътин уюнбаз. С. С. Фекъи. Махорка из векъеркай Маса гудай уюнбаз. Х. Т. Агъ луту, агъ уюнбаз, Ний гъисабна вуна зун? А. Ал. Гатфарин цуьквер. **Синоним:** келекбаз.

УЮНБАЗВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера кюьруьк амалар. ...гъар са къадамдин кыллиз законсуз уюнбазвилер, гъиллеяр ава. Къ. М. Дагъларин деринрин булахар. [Зарлишан]. Ай, Розалия, ваз зун зи итимдин уюнбазвилерикай хабарсуз хъиз тирни? Н. И. Гъакимрин папар. **Синоним:** келекбаз.

УЮНСУЗ прил. 1) вуч **лазим тир ери авачир, вижесуз**. 2) **вуж эдеблувал хас тушир**. Пакад юкъуз цIегьер хтанач. Тамухъандик къалабулукъ акатна. «Яраб жанавур гъалтна жал? Яъ, я кас, абур чи тама авайди туш эхир. Уюнсуз Гъуьрчехъан дуьшуьш хъанатIа гъа?». З. Гъ. Ахварай авудай аваз, 3) **лайихсуз акунар, абурар алай**... [Гуьлханум]... мегер зун гъакъван уюнсузди яни? Н. И. Гъакимрин папар.

УЮНСУЗВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера 1) **лазим тир ери авачир гъал**. 2) **кюлайсузвал**.

УЮНСУЗВИЛЕЛДИ нар. 1) **лазим тир ери авачир гъалда аваз**. 2) **кюлайсузвилелди**.

УЯХ туьрк, прил. 1) **ахварин гъалда авачир**. 2) **са квекай ятIани иътиятлу тир**. **Синоним:** мукъаят.

* **уях хъун** гл., **вуж** 1) **ахварикай къакъатун**. Югъ малум жезмазни уях хъайи Мегъамедрасулаз вич цIийиз дуьньядал акъалтайди хъиз хъана. А. И. Самур. Ацукънавай чкадал, кыл хурал аватна, бицIи аял хъиз, ахвариз фенвай Тенфе баде садлагъана уях хъана. А. Къ. Нехирбанни лекъ... экуьнин ахварикай уях хъайи рушари дагъдин рекъик манидин ван кутадай. С. Муслимов. Цицигъ-наме. 2) **куьч. са квекай ятIани хабар хъун**. Гъикъван къвазда вун кисна, мус жеда уях, гуьзел яр. С. С. Гуьзел яр. Заз и ксариз тикрарна лугъуз кIанзава: Эй, бейниванар, вири дуьнья уях хъанва, бес Куьн мус уях жеда? «Садвилез» садни чара ийидай, пайи-паяр ийидай ниятар авач. «Садвал» хайи лезги халкъ сад ийиз алахънава. М. М. Къибле пата гурзава. Эхъ, яргъал йисара суствиле, зайифвиле аваз хъайи халкъ гила гъакъикъатдани уях жезва. ЛГ, 2004, 15. VII. 3) **куьч. гъавурда гъатун**. Чун авам хъайиуди хъана, чи веледар къванни са тIимил уях хъуй ман. Гъ. Гъ. Адетдин къармахра. Гъерекат кутуна кIанда. Герек, амай районар уях жедалди, чна тIвар алай са вуч ятIани ийин. А. А. Лезгияр. Зи умудар вири вав гва. Уях хъухъ, я хва. З. Гъ. Ахварай авудай аваз. Къе Самурдик къибле пата халкъди яшайишидикай цIийикIа фикириз баишламишнава. Къе къибле пата халкъ уях хъанва. М. М. Къибле пата гурзава. 4) **мукъаят хъун**. За вун кIаруйрин ятахдал къван хутахда, - эун Айвазан гафари уяхарна... Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз.

УЯХАРУН гл., ни-куь вуж-вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; уяхар авун; уяхар тавун; уяхар тахвун; уяхар хъийимир 1) **ахварин гъалдай акъудун**. Рак гатай ванци ам уяхарна, Ам кюьнерал пенжескни вегъена дегълиздиз экъечIна. З. Гъ. Ахварай авудай аваз. 2) **куьч. са квекай ятIани хабардар жедай гъалдиз гъун**. Хкидай эл уяхарна вич-вичел. А. Ф. КъатI-къатI авур зунжурар. Гъавилляй рикIин михъивилини бубадин чинебан къастлу крари ам уяхарна вичизни хабар авачиз дуьз рекъел гъана. Гъ. М. Им къван, имни терез. Зун садлагъана кицIер элуьккай ванери уяхарна, мукъварал колхоздин ятахар хъун лазим я. З. Гъ, Лезгийрин риваят. Гъевесдин гад... Гъахъняй имиди тайин тир са кар къабулдалди, ам рикI незвай дерин хиялрин есирвилляй акъудун, уяхарун чарасуз тир. М. В. Гъарасатдин майдандал. Аллагъдиз шукур, гзаф лезгияр эпосди уяхарзава. Абуруз чпин ата-бубайрин мурадар ва дердер чир жезва. М. Ж. Сад хъайила рикIер чи... Хвеш вегъеда ви гуьгъуьлдиз, Уяхариз хуьр ксанвай. Б. Къурдулов.

УЯХВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера **уях тир гъал**. Бес на куьз къалурдач заз жуван уяхвал? М. Ж. Бес на куьз... Ахварин хиялриз физ-тефиз амай адан мефтI чими мегъ хъиз хъанвай. Вилер акъална - ахвар туш, ахъайна - уяхвал. М. В. Гъарасатдин майдандал. Девирдин гъакъикъатди, вакъийаири къалурзавайвал, архайинвална, мукъаятвал, уяхвал квадарна виже къевезвач, диндинни политический экстремизмдихъ ва терроризмдихъ галаз женг чуьгун давамарунин везифаяр ийкъан месэлайрик кумазма. ЛГ, 2004, 15. VII.

УЯХВИЛЕЛДИ нар. уяхвал хас яз. **Синонимар:** уяхдаказ, уяхдиз.

УЯХДАКАЗ нар. уяхвал кваз. **Синонимар:** уяхвилелди, уяхдиз.

УЯХДИЗ нар. уях яз. **Синонимар:** уяхвилелди, уяхдаказ.

УЪ

УЪ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра алфавитдин къанни кIуьд лагъай гъарф. Гъарф уь анжах лезги гафарин къиле, юкъва ва эхирда кхьида. Месела, уьлке, уьрдег, уьмуьр, хъуьтуьл, шуькIуь, куь, туькIуьрун ва мсб. Лезги литературный чIалан орфографический къайдайрин свод. ТуькIуьрайбур: Гаджиев М., Алкадарский А. К.

<УЪ> вилик жергедин вини подъёмдин пIуззараррин ачух сес-фонема. Гафарин къиле, юкъва ва эхирда жеда, месела: [уьфтп], [къуьл], [уьтпуь], [къуьзуь].

-**УЪ** эхир [уь] сес квай са слогдин са бязи гафарин актив падеждин эхир: къуьл ~ къуьлуь, къуьд -хъуьтIуь, амма къуьр -къуьре... дувулда уь авай са слогдин тIварар актив гьалда ва адакай жезвай косвенный гьалара (къакъатуниин ва маса) эхирда уь аваз кхьида (и - ваъ): нуькI, къуьл, хуьр, гъуьл, муьгъ ва мсб. Лезги литературный чIалан орфографический къайдайрин свод. ТуькIуьрайбур: Гаджиев М., Алкадарский А. К.

УЪГРЕТМИШ: * **уьгретмиш авун** гл., *вуж квева са тайин гьаларив, кардив къадай гьалдиз гъун, къадайвал авун.* Хъуьтуьн мекъивилив уьгретмиш ийиз алахънай, амма хийир хъанач. Р. **Синонимар**: **вердиш(ар)ун, уьгретмишун.**

* **уьгретмиш хъун** гл., *вуж квева са тайин гьаларив, кардив къун.* Гикъван уьгретмиш хъайитIани, кIвалах тавунамаз кар чир жедач. Р. **Синоним**: **вердиш хъун.**

УЪГРЕТМИШУН гл., *вуж-вуч квева; -да, -на; из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; уьгретмиш авун, уьгретмиш тавун, уьгретмиш тахвун, уьгретмиш хъийимир са тайин гьаларив, кардив къадайвал туькIуьрун.* **Синоним**: **уьгретмиш авун.**

УЪГЪУЪ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра къенепатай эця хъана гужлуз нефес акъатун. акъатуниин ван(ер). Ам къаткай чкадални секин тушир; жуьрба-жуьр фикирар келледа къекъведай, гагъ тIал залан жез, уьгъуьдин ван къатидаказ акъатдай. А. Ф. Бубадин веси. ПапIрус рикIе акъатдай. Вичин, ам сиве къунмазни, уьгъуьди гьасятда аман атIудай, М. В. Гьарасатдин майдандал. Уьгъуь... уьгъуь... Урдухан халу кимел атанва... К. К. Лап хъсан адетар.

* **уьгъуь акатун** гл., *ник къенепатай эця хъана гужлуз ван галаз нефес акъатиз башламишун.* Адак уьгъуь акатна, хейлин вахтунда чIагана. А. Ф. "Бубадин веси. Къур акъатнавай туьтера гила ванни бамиш жезва, адак уьгъуьни акатзава. М. В. Гьарасатдин майдандал. **Синоним**: **уьгъуь атун.**

* **уьгъуь атун** гл., *низ къенепатай эця хъана гужлуз ван галаз нефес акъатун.* **Синоним**: **уьгъуь акатун.**

* **уьгъуь ягъун** гл., *ни къенепатай эця хъана гужлуз нефес акъудун, акъатуниин ван(ер).* Ада зайиф ванцелди «уьгъ» ийидай, къил гагъ патахъ, гагъ а патахъ элкъуьрдай, гагъ-гагъ яргъал чIугур къуру уьгъуь ядай. А. Ф. Бубадин веси. Гъа и арада, машиндин лап мукъувай, адан муькуь патахъай са ни ятIани нашивал кваз уьгъуь яна. А. А. Лезгияр. Агъмеда уьгъуь яна вични авайди хабар гана. А. И. Самур.

УЪДМИШУН гл. *ни вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; уьдмиш авун, уьдмиш тавун, уьдмиш тахвун, уьдмиш хъийимир хъуьткъуьнун.* Руша вичин рангар бегъем дегъишна. Туькъуьл гафар зегъер хътин уьдмишна. Х. Т. Гъуьгъвезрин хуьр.

УЪЗБАУЪЗ <акъвазна> *кил. чин чина акъвазна.*

УЪЗДЕН туьрк, суц.; -а, -а; -ар, -ри, -ра 1) *масадалай аслу тушир лежбер.* Буюр! Буюр! Айибар хъана. Иеси туна, уьзденаз зирек хъана. А. А. Лезгияр. Цицигъвизар уьзденаз, яни азад лежберар тир. С. Муслимов. Цицигъ-наме. 2) (чIехи гьарфналди - УЪ) *эркекдин хас тIвар.* Исмаил чтин, Уьзден чтин кIвализ хъфена. С. Ярагъви ашукъ Уьзден.

УЪЗДЕНВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера *уьзден тир гьал.* Чаз гьамиша чи уьзденвал багъа хъана. Гъ. Къ. Четин бахт.

УЪЗЕНГ туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра *балкIандал алаз пурара ацукънавайдан кIвачер твадай ракъун затI.* Къудгъунна (а)къах пурариз, Элкъвез килиг варариз. Уьзенгда тур эрчIи кIвач, Ахпани вегъ чапла кIвач. Ф. Свас балкIандал акъахдайла. Надира кIвач уьзенгдай акъуд хъуьвуна ва ада къари вичив агатун гуьзлемешина. З. Р. Гъажи Давуд.

УЪЗМИШ: * **уьзмиш хъун** гл. *каш акатун, гишин хъун.* Хер хъайи инсан садлагъана уьзмиш жеда. Р.

УЪЗМИШВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера *уьзмиш тир гьал.* **Синоним**: **гишинвал.** **Антоним**: **тухвал.**

УЪЗУЪАГЪ *кил. УЪЗЯГЪ.*

УЪЗУЪАГЪВАЛ *кил. УЪЗЯГЪВАЛ*

УЪЗУЪАГЪВИЛЕЛДИ *кил. УЪЗЯГЪВИЛЕЛДИ*

УЪЗУАГЪДАКАЗ. кил. **УЪЗЯГЪДАКАЗ.**

УЪЗУАГЪДИЗ кил. **УЪЗЯГЪДИЗ.** *И машинда вун –регъуз-кичез ваъ, уъзуагъдиз ацукъдай.* А. А. Лезгияр. - *Абур цвадай устIарар амач, Жамидин, - -, лагъана Межид Гъажиева уъзуагъдиз.* А. Фет. Жамидиникай суьгбетар.

УЪЗУАГАР нугъ., суц. **къугъунин жуьре.**

УЪЗУАКЪАРА туьрк., прил **масадбурун вилик тахсирлу.** *Эхиратда тис наб уъзуакъара я.* Е. Э. Пис папаз. *Уъзуакъара я зун, Уъмуьр, вилик ви, Гилани ви нафакадал алазва....* А. Ал. *Уъзуакъара я зун... * чина уъзуакъара хъун.*

* **уъзуакъара авун** гл., *ни вуж нин вилик тахсирлу тир гьалдиз гъун.* *Зун ийимир уъзуакъара, Заз куьмек ая, я Рабби.* А. Гъажи. *Минажат. За шехъиз-шехъиз адавай багъишламишун ва зи гунагъдила гъил къачун минетна, хуьруьн жемятдин вилик уъзуакъара тавун тIалабна, гележегда адаз вафалу юлдаш жеда лагъана къинер къуна.* А. М. Киф атIайди.

* **уъзуакъара хъун** гл., *вуж нин вилик тахсирлу тир гьалда хъун.* *Гъи гъуьлуьз вичин папан чина уъзуакъара хъана кIан жеда? Садазни кIан жедач.* А. А. Лезгияр.

УЪЗУАКЪАРАВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илер, -илери **уъзуакъара тир гьал.** *Гад вахтунда кIватI хъийиз тежезвайди хъиз, чавай вахтунда госуларстводив техилни вахкуз жезвач. Бес им уъзуакъаравал тушни?* З. Э. Муькъвел гелер. *Ада туьнт сесиналди лагъана; - Солдатар це, харжар це, халкъдиз кIур ягъа, - ибур, - и уъзуакъаравилер....* З. Э. **Антоним:** **уъзьягъвал.**

* **уъзуакъаравал авун** гл., *ни уъзуакъара тир гьал арадиз гъун.... атай илчийриз кIани жаваб тагайвилай са тIимил уъзуакъаравали ийизвай...* А. Муграгъви. Ажалдин хура.

УЪЗУАКЪАРАВИЛЕЛДИ нар. **уъзуакъаравал хас яз.** **Антонимар:** **уъзьягъвилелди, уъзьягъдаказ, уъзьягъдиз.**

УЪЗУАМ¹: * **уъзуам тахъун** гл., *низ са вуч ятIани ийиз ашкъи тахъун.* ~ *Валлагъ, Абдулбари, - элкъвена адахъ Абдурагъман, - зун лап гъа туьтуьнихъ къван тух я, зи гъуьгуьл миьхиз чIур хъанва, заз гъич эсиллагъ рахадай уъзуам авач.* О. Гъуьсейнов. *Межид бубади лугъудай.*

УЪЗУАМ² туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **куьлуь ва элкъвей чумал формалин лацу, чIулав рангунин, чебни тIуьн патал, чехир хкудун, мураба авун патал ишлемишзавай емишар.** *Пагъ, ксариз хъайиди вуч уьлуьм я. Дерт алудиз жеч чехиррин гъуьлервай Бакудин нефт, Дагъустандин уъзуамар СтIал-стIал физва абурун вилерлай.* А. С. Дидедин мани. **Синоним:** **ципицI**

УЪЗУАМЛУХ туьрк. суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **ципицIар цанвай чил.** *Уъзуамлух саки ичIи хъанва.* К. 1988, 20. XI. *Эхъ, уъзуамлухрихъ гелкъуьнин къайдаяр адаз, агрономдиз хъиз, чида.* К., 1989, 1. II. *Гъа вахтунда чна 800 гектрдин уъзуамлухар кутунай. Абур бегъердал атун патал ва ахпа виниз тир бегъерар къачун патал гзаф чалишимшивилер авунай чна.* ЛГ, 2004, 28. II.

УЪЗУАМЧИ туьрк. суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра **уъзуамар гъасилунай пешекар.** *Мехъер-межлис хъана чехир хъадай, «Баркалла хъуй уъзуамчийрин гъилериз!»* А. С. Салам, Дербент.

УЪЗУАМЧИВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера **уъзуамар гъасилунай пешекарвал.** *Репрессиядин йисара чи лезги чилерин къилел мусибатдин крар гъанва, гилани гъизва... Берекатлу чилер, уъзуамчивилин ва техилчивилин 13 совхоз авай чIехи лезги район амукънач.* М. М. *За нин бахт чуьнуьхна? Бабаев Мелика уъзуамчивиле зегъмет чIугъаз 30 йисалайни гзаф я.* К., 1989, 1. II.

УЪЗУА суц.: -ди, -да; -ар, -ри, -ра **тIал, сагъ тушир гьал.** - *Адахъ са уъзуьр галукъиз кичIезва заз.* И. А. Гуьлназ. *Диде гададин уъзуьр анжах са субайвал туширдан гъавурда акъунвай.* А. Къ. *Накъв. Ам вучиз пашман ятIа чир хъайила, за адавай Шагъбас -Азизовичан уъзуьрдикай хабар къуна.* ЛГ, 2004, 26. VII. **Синонимар:** **азар, тIал.**

УЪЗУАРУ прил. **сагъ тушир.** *За авайвал лугъуда: зун уъзуьрлу яз ирид йис къван я.* М. Б. Спелар.

Синоним: **азарлу. Синонимар:** **азарлу, начагъ..**

УЪЗУАРУВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера **уъзуьрлу тир гьал.** **Синонимар:** **азарлувал, начагъвал.**

УЪЗЯГЪ || **УЪЗУАГЪ** туьрк, прил. **чин лацу** ☀ Орфографиядин вири йисарин словарра уъзьягъ кхьин дуьз яз къабулнава. *Амма кхьинра, ам тек-туьк гьалтзава, акси яз, уъзуагъ кхьин адет хъанва. И кардин себебни, аквадай гьаларай, уъзуагъ формади гафунин мана дуьздак акъудзава,*

* **уъзьягъ (уъзуагъ) авун** гл., *ни вуж нин вилик хиве авай кар, къуллугъ дуьздаказ къилиз акъудуналди абурлу авун.* *Адан акълда авайди анжах «чIехидан» вилик вич уъзуагъ авун я.* А. Фет. *Проза жанлуди хъайила.*

* **уъзуагъ хъун** гл., *вуж вичин хивс авай кар дуьздаказ къилиз акъудуналди абурлу хъун.* *Гъа чIавуз вун гуьрчегни жеда, миьхьини жеда, уъзуагъни...* М. Гъ. *Им къван, имни терез. - Ви чан сагъ хъурай, Уьзден! Ви рикIел Аллагъ ала'. Вун Адан вилик уъзуагъни я, - лагъана Мирзекерима.* С. Ярагъви ашукъ Уьзден.

УЪЗЯГЪАРУН гл., *ни-куь вуж ; -на, -да; из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; уъзьягъар авун, уъзьягъар тавун,*

уъзягъар тахвун, уъзягъар хыйимир вичин хиве авай кар дуъздаказ кылиз акъудуналди абурлувал къазанмишун. Жемятдивай къватІнавай пул, техника маса гайи пул Айвазова вичи-вичиз продукциядиз элкъурзава, вич уъзягъарзава. ЛГ, 2005, 14.1 V.

УЪЗЯГЪВАЛ || **УЪЗУАГЪВАЛ** суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера вичин хиве авай кар дуъздаказ кылиз акъудуналди къачур абурлувал. Атайла, мугъмандин чина уъзуагъвал я самовар. С. С. Самовар.... адан рикІелай вири четинвилер алатнава, - уъзуагъвални такабурвал кваз урус чІалан тарсунай ученикриз пис къиметар атун терг ийидай рекъер кьейд ийиз башламишина. А. А. Умуд. **Антоним:** уъзукъаравал.

УЪЗЯГЪВИЛЕЛДИ || **УЪЗУАГЪВИЛЕЛДИ** нар. вичин хиве авай кар дуъздаказ кылиз акъудуналди къачур абурлувал хас яз. Эхиримжи вишни уъзягъвилелди адан капал эяна, лагъана: Къве агъзурни сад. Хъанани? Т. А. Мехъер куътягъ тахъанмаз. - Килиг, жегъил кас, чна вал гъхътин гъурметлу инсанрин сагъвилини патахъай къайгъударвал ихтибарзава!а, и везифа вуна уъзуагъвилелди кылиз тухудайдак за умуд кутазва лагъана, -зи муаллим палатадай экъечІна. А. Эсетов. Шаирдин тарсар.... абур вахтунин имтигъанривай магълуб хъанач, уъзягъвилелди абурай экъечІна! ЛГ, 2004, 26. VII. СикІре са зеррени къурхулувал, утанмишвал квачиз, зурба къегъялвал авурдан уъзуагъвилелди жаваб ганалда... Къ. М. Душмандин тум. Чехи Октябрьский революциядин суварин демонстрацияда шаддаказ ва уъзуагъвилелди иштарак авур бурильщик Темирханов къвализ хтана. З. Э. Социалист Зегъметдин Герой Темирханов. - Ма, и зи чантани къачу, давамарна Царуди уъзуагъвилелди, мугъманриз къвализ хутахдайбурни хъурай. Б. Гъ. Заз эвера. Хуъре авай жегъил гадайрикай Уъзден гъам буй-бухахдал, гъам патал фена, уъзуагъвилелди мехъер ийидай харжи гъаз хтунал са чипІинин виняй тир. С. Ярагъви ашукъ Уъзден. **Синонимар:** уъзягъдаказ, уъзягъдиз. **Антоним:** уъзукъаравилелди.

УЪЗЯГЪДАКАЗ || **УЪЗУАГЪДАКАЗ** нар. вичин хиве авай кар дуъздаказ кылиз акъудуналди абурлу яз. Пакаман сятдин кІуъдаз ам райондиз агакъна, гъа гъебейрни къуъне аваз ам военкомдиз, вичин тегъер уъзуагъдаказ Иванан кабинетдиз гъахъна ва вич вичин сефердиз физвайдакай хабар гана. Н. М. Буба.... улакъар алай чкайрал далдаяр жагъуриз кушкуниз рахазвайбур, чеб-чтив ван ацалтна... сада-садаз гъилерни эяна, уъзягъдаказ элкъведдай. Т. А. Мехъер куътягъ тахъанмаз. **Синонимар:** уъзягъвилелди, уъзягъдиз. **Антоним:** уъзукъаравилелди.

УЪЗЯГЪДИЗ || **УЪЗУАГЪДИЗ** нар. вичин хиве авай кар дуъздаказ кылиз акъудуналди абурлу яз. И машинда вун регъуъз-кичІез ваъ, уъзуагъдиз ацукъдай. А. А. Лезгияр. - Абур цвадай устІарар амач, Жамидин, - лагъана Межид Гъажиева уъзуагъдиз. А. Фет. Жамидиникай суъгъбетар. **Синонимар:** уъзягъвилелди, уъзягъдаказ. **Антоним:** уъзукъаравилелди.

УЪКВЕБА кил. ЭКВЕБА.

УЪКІУЪ кил. УЪЦІУЪ.

УЪЛГУЪЧ туърк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра чуруяр твадай чукІул. Гъана уългуъч, чинал алай къван чуруяр твада Ф. КъепІина тур фекъи. Йиф я. Гъава мекъи я. Къаю уългуъчди хъиз атІузва. Амма ханар ацукънавай утагъда чими я. З. Р. Гъажи Давуд. Атайдахъ ерли гардан авачир. Адан къуънерал къадарсуз еке къил алай, гъамни уългуъчдалди тунвай. З. Гергерви. Бакъарей Бакъураякай нагъил.

УЪЛЕН туърк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра гзаф вахтунда яд акъвазнаваз жими хъанвай, накъв, чил. Ам дерин уъленди, микънатисди хъиз, агъуз чІугъазвай. Ф. Къве мирг. Ингъе, килиг, гъарнихъай галтугна Абуру жейран акІурна уъленера. А. С. Ветлер.

УЪЛЖЕ туърк, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра ятурдин як алай пай.

УЪЛКВЕ туърк, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра адет яз, инсанар яшамиш жезвай, тайин сергъятар ва тІвар авай чилер. Гъар уълкведа дишегъли сад хъайтІа, Алай чка яргъамаз хабар жеди. Е. Э. Къве паб. Им я чаз бахтсузвал еке, Гъелекмир тІун на чи уълкве. С. С. Урусатдиз. Мердвилелди хуъх жуван уълкве, лезги, Ви намусди къачурд туш леке, лезги. Н. Сам. Садбур. * яд уълкве

* уълкведа авай <уълкведал алай> къван нар. лап гзаф ва гъар жуъредин. Уълкведал алай къван фикирар авур Къаюма, эхирни вичи -вичиз суал гана. З. Э. КУТВ-диз фена.

УЪЛУЪМ туърк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра азабрик кыникъ. Пагъ, ксариз хъайиди вуч уълуъм я... А. С. Дидедин къисас.

УЪЛЧИ || **УЪЛЧУЪ** туърк, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) гегъенш рехъ. Виридаз дуст авай чка Рехъ ачух уълчуъ хъайила... Е. Э. Къазанфараз. Алидхуърелай итимар галаз хтана абуру дередай мейит акъудна уълчуъдал кучудна. А. И. Самур. Булут хъана, хкаж хъана Зун ракъинин къаршидиз. Чимивилик агаж хъана. Серин гуз ви уълчидиз. Г, Селимова. Зун булах тир. **Синонимар:** шегъре, мостовай. 2) куъгъ. са никай ва я квекай ятІани хабар гвайди, хабар гудайди. Ви патав уълчуъ ракъайтІа, Яраб вун бизар жедани? Е. Э. Гъазанфараз. **Синонимар:** чархачи, чапар. ☼ М. М. Гъажиева туъкІуърай «Лезги чІалан орфографиядин словарда» (1955-й.) ва Лезги чІаланни урус чІалан словарда» (1966-й.) уълчуъ кхъенва. 1964 - йисалай инихъ акъатай орфографиядин словарра уълчи къабулнава. Кхъинра уълчуъ адет хъанва, уълчи тек-туък гьалтзава. Чи фикирдалди, эхирда ~уъ авай вариант къабулнайтІа, къве жуъредин кхъинар арадиз къведачир.

УЪЛЧМЕ турк, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) **яргъивилин къадар**. Гъайиф хьи, редактордин къайгъусузвилин нетиждада бязи цIарара гъалатIар ахъайна, а цIарарин уълчме, везин чIур хъанва... М. М. Гъ. СтIал Сулеймана азербайжан чIалал туькIуьрай шиирар. 2) **са куьн ятIани маналувал алцумдай затI**. Багъри чилин баркаванвал, диде-бубадин хъсанвал дадмишай, гъисс авур кас икъван яргъал йисарилай гъалт хъувун гъихътин бахт я! Ам чир хъун патал гъихътин уълчмеяр ава! Ахътин уълчмеяр жагъуриз хъун мумкин яни!. Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз. 3) **умуми къадар**. Сивикай хъудна уълчмедиз килигна; са хунI мад хъун хъувуртIа жеда. З. Гъ. Балугъдикай ахвар. За агъадихъ куь фикирдиз абурукай анжах тек-туькбур теклифзава, вучиз лагъайтIа ктабдин уълчмейри инал Межид бубадин вири суьгъбетар гъидай мумкинвал гузвач. О. Гъусейнов. Межид бубади лугъудай.

УЪЛЧМИШУН гл., ни вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; уълчмиши авун, уълчмиши тавун, уълчмиши тахвун, уълчмиши хъийимир 1) **алцумна чирун**. 2) куьч. **тайинарун, чирун**. Инсанар я ман, гъарда вичин шегъердай хабар гудай, вири вичин уълчмедай уълчмишдай. А. М. Мурк ракъини цIурурда. **Синоним:** алцумун.

УЪММЕТ араб, т-б., суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **са тухумдин инсанар**. РикIгъл къведач я гъич уьммет, Бубайрин тIвар квадардайбур. С. А. Бубайрин тIварар квадарайбур.

УЪМУЪР араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) **яшайиш**. Я тIебиат, зун куьз халкънай - Уьмуьр гана, бахт тагана? Ф. Уьмуьр са затIни туш хьи бахт авачир¹. Е. Э. Бахтсузвал. - Итим яни, тушни вун Къалурда ви уьмуьрди; Вуна гайи хийирди, Вуна тагай шийирди... А. С. Хцихъ галаз ихтилат. 2) **яшайишдин йисар, вахт**. Хъурай вичин кефи къумбар, Гуьгъуьл шад яз, уьмуьр санбар. С. С. Самурска Нажмудиназ салам-дуьа. Уьмуьр хъана винни санбар, Дуьньядикай хъухъ тIун хабар... С. С. Гъуьлуьнни папан гъуьжет. [Гегъвер] - Гъин вун харатIа хъуй, имани чиди уьмуьр яни, са вахтундани рябет алай затI жегъин тийир, папарин уьмуьр икI акъатзавайди я, мугъман-итимдин виликай амуькайтIа амуькна, чун гъадан иеси я, гъамни кIанер-кIунер. ТамуькайтIа чун са куьнин иесини туш. Гъ. Гъ. Адетдин къармахра.

* **умуьр куьруь хъуй!** межд. **къаргъишдин са жуьре**. Жеч мад ихътин мелгъуьм къари, Уьмуьр хъуй ви, яллагъ, куьруь. Е. Э. КафтIар къарийриз.

* **уьмуьрдин юлдаш** ктаб., вуж **шариатдалди ва я къанундалди санал хизан туькIуьрзавай итимдиз дишегъли, дишегълидиз итим**. Куь руш Гуьлназ заз бегенмиши хъанва. Эгер рази хъайитIа, ам уьмуьрдин юлдаш хъана кIанзава заз. И. А. Гуьлназ. Вакай адаз уьмуьрдин юлдаш хъайшла, адан веледдиз вун дидени жеда. А. Р., Я. Я. Хендедадин мехъер. Зейнидинани адан уьмуьрдин юлдаш Мегърибана чпин къуд аял - пуд рушни са хва - тербияламишзава... ЛГ, 2004, 13. IV. **Синонимар:** кIвале авайди, паб, къари.

* **уьмуьрдиз куьчуьрмишун (кечирмишун)** ктаб., гл., ни вуч **са вуч ятIани къилиз акъудун, кардик кутун**. Програма уьмуьрдиз кечирмишун патал финансламишунин вири чешимейрай 2 миллиардни 288 миллион манатдин такъатар чара авуна. ЛГ, 21.02.2004. 2002-2003 - йисара – «Россиядин Къиблепад» ФЦП уьмуьрдиз кечирмишунин нетижайриз къимет гуналди, М. Мегъамедова малумарайвал, ада Къиблепатан Федеральный округдин, гъа гъисабдай Дагъустандин, экономика мягъкем хъуниз куьмек гузвайдал так алач. ЛГ", 21.02.2004.

УЪМУЪРДА нар. **яшамиш жедай къван вахтуна**. Ви шерифдиз икрамна за уьмуьрда Акун патал са бахтавар югъ ширин. Е. Э. Гъуцар, ви сир вуч я зун халкъ авунин?! ТIурфан кIанда, рагъни кIанда уьмуьрда, Къиникъин рехъ вар-деветди хвейид туш. З. Р. **Синоним:** уьмуьрлух(да).

УЪМУЪРДИН прил. **уьмуьрдиз талукъ тир**. Девир зегъметкеш халкъдин яшайишдин, уьмуьрдин шартIар дуьз туькIуьриз тежедай гъукумдаррин гъиле гъатнавайди, дуьнья къве патан - кесибринни девлетлуйрин терефриз пай хъанвайди абуруз ачухдиз аквазвай. Д. Джамалов. Лезги литература. Учебник. VIII кл.

* **уьмуьрдин махар** лит., суц. **уьмуьрдиз талукъарнавай махар**. Махара халкъдин яшайиши, уьмуьр гегъенишдиз, чан алай са гъалда къалурнавайди хъиз, анра куьгъне заманада халкъдин зегъметдин шартIарикай, дуьньядин гъакъиндай абурун фикиррикай, куьгъне адетрикай, къайдайрикай хъсандиз суьгъбет авунва. Уьмуьрдин и тереф ачухдиз къалурзавай ихътин махариз яшайишдин махар лугъуда. «Исакъни Юсуф», «Чемни вирт эличай хешил», «Бубадин хазина»... Гъа ихътин махарикай я. Н. А. Литературадин хрестоматия., 1966.

* **уьмуьрдин укIуь-цуру** суц. АбдулмутIалиб Садикъов Муьгъверганрин хуьрйя я. Вири таяр-туьшер хъиз, ина адан кIвачи чпл къуна, чIехи хъана, уьмуьрдин укIуь-цуру дадмишина, вичин гележегдин рехъ кутуна. "Самурдин сес" газ., 2005, 4. VI.

* **уьмуьрдин юлдаш** ктаб., вуж **шариатдалди ва я къанундалди санал хизан туькIуьрзавай итимдиз дишегъли, дишегълидиз итим**. Куь руш Гуьлназ заз бегенмиши хъанва. Эгер рази хъайитIа, ам уьмуьрдин юлдаш хъана кIанзава заз. И. А. Гуьлназ. Вакай адаз уьмуьрдин юлдаш хъайшла, адан веледдиз вун дидени жеда. А. Р., Я. Я. Хендедадин мехъер. Зейнидинани адан уьмуьрдин юлдаш Мегърибана чпин къуд аял - пуд рушни са хва - тербияламишзава... ЛГ, 2004, 13. IV. **Синонимар:** кIвале авайди, паб, къари.

УЪМУЪРЛУХ прил. **вахтуниз табий тежер**. **Синонимар:** гъамишалугъ, гъамишан, даим, эбеди тир.

УЪМУЪРЛУХ || **УЪМУЪРЛУХДА** турк, нар. **яшайиш авай къван вахтунда, девирда**. Уьмуьрлухда зун

фитнейри кайид я. Е. Э. КИандач рекъиз гафар амаз лугъудай. [Мирим]. - А вини мягъледа авай гачалабурун ШамацI ава гъа! Къабандин хва и уьмуьрлух чарадан кIвалерал хъайиди я... Гь. Гь. Колхоз. Халкъдин чIехи шаир СтIал Сулеймана чи чIехи девирдиз лайихлу произведенияр яратмишна. Вичин девирдин произведенияр яратмишай авторар уьмуьрлухда халкъдин фикирда амуькдайд адет я. З. Э. Чехи шаир. Магъамедсалегаз фидайдалай уьмуьрлух субай яз амуькдайтIа, хъсан тир. А. А. Лезгияр. За лугъузва: «Ватандани, ядрани, Зи хва, ви тIвар уьмуьрлухда уьзден хъуй». А. С. Лезги куьче. **Синоним:** уьмуьрда.

УЬМУЬРУЪЛЛАГЪ нар. 1) уьмуьруллагъ зи яшинда Заз гъич тахъай ван хъана хъи. Ци Куьредиз хунI гишинда, И кар заз даКIан хъана хъи. С. С. ГъажикIа. 2) (чIехи гъарфунилай - Уь) эркекдин хас тIвар: **Уьмуьруллагъ.**

УЬНДУЪШКА суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра кIвалин еке къуш. Махсудахъ галаз санал ада и хуьре уьмуьрдани тахъай уьрдегрин, къазарин, уьндуьшкайрин дамазлух кутуна. З. Э. Муькъвел гелер. А абдалдиз чавай вуч жеда? Гужуналди адавай пул къакъуддани? ТахъайтIа, адан уьндуьшкайрин суьруь са патахъ алуддани? Н. Ибрагъимов. Сирлу межлис.

УЬНУЪГ туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, йри, -ра куьлуь дердийра ишлемишдай зунжурдин гьалкъа хътин тадарак. Атай-фейидан балКIанар ктIундай уьнуьг галай шалмандилай баишкъа, ина куьгъне са куьникни вичин сифтегъан ухшар кумачир. М. Гь. Им къван, имни терез.

УЬПМИШУН гл., ни вуж-вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; уьпмиш авун, уьпмиш тавун, уьпмиш тахвун, уьпмиш хъийимир **темен гун.** Гуьлназан куьуьз диде, вилер шехъиз, Векъи дердеривди зурзадай, Гагъ адан лацу къайи пел уьпмишиз... А. Ф. КъатI-къатI авур зунжурар.

УЬРДЕГ туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, йра гъяркъуь кIуф, куьруь гардан, куьруь кIвачер авай це сирнавдай къуш. Уьрдегар ва къазарни кудай ракъиник вирин винел сирнав ийиз, чпи-чеп цик кутаз-хкудиз икI машгъул тир. Къ. М. Душмандин тум. Нур къалуриз, цIийи сусан дуьгуьр хъиз, Лепедава, уьрдег алай са вир хъиз... Х. Х. Масан баде.

УЬРКУЪТМИШ туьрк: * **уьркуьтмиш хъун** гл., вуж-вуч 1) **катун, зарб кваз къакъатун.** Ам (самолет. -А. Г.) Гетин дагъдин къиливай къакъатна ва Николаян къеледин винелай Луткунрин багълар галай патахъ уьркуьтмиш хъана. А. А. Лезгияр. И къабандин хъикай, садра акуна хъи заз, кард уьркуьтмиш хъана фена, зун гъуьрчеваз хъана. Ж. Эфендиев. Азадвиллин рекъе. 2) **кичI кваз хъун.** Вердиш кард хъиз эгечIда вун, Уьркуьтмиш жез къекъечIда вун. Е. Э. Я бахтавар.

УЬРКУЪТМИШУН гл., ни-куь вуж; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; уьркуьтмиш авун, уьркуьтмиш тавун, уьркуьтмиш тахвун, уьркуьтмиш хъийимир **кичIерар гун, къурху авун.**

УЬРУЪШ туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри 1) **чил(ер).** Вун хъиз садни КIан хъижеч заз, бейниван, Тикрар жедач заз вун акур уьруьшар. Г. Селимова. За хъийидач усалвал. И дуьзенрин иеси хъайи совхоз гила масаниз, хейлин къулай уьруьшар авай райондиз куьчарнава. Гь. М. Им къван, имни терез. 2) **малар, хипер хуьзвай векъ, хъач авай чкаяр....** Чигалиди нехир тамалай анихъ галай уьруьшидиз акъудна. Б. Гь. Заз эвера. Гила маргъухъанар дагъдин уьруьшрай векъер ягъунив эгечIнава. К, 1986, 15. VIII. **Синоним:** чIур.

УЬСТУЪ: * **уьстуь баши** туьрк, суц. 1) **винелай алуькIдай партал.** Вичел алай пек-лек, уьстуьбаши куьгъне тиртIани, туькIвей къаш-къамат авай жегъил Назанидиз, вичин вил акъунамаз, бегенмиш хъанвай. З. Э. КУТВ-диз фена. Уьстуьбаши вири Тамам хъайила, абур алуькIна, спелриз звар гайи Муртузиз тамашзавай казармада авайбуру лагъана... З. Э. Мехъер къуьл туш. 2) **винел патан акунар.** Жемьтдин юкъвал акъвазна рахазвай юкъван ва шуькIуь буйдин Махсудан уьстуьбашиди ам къушундин командир хъиз къалурзавай. З. Э. Муькъвел гелер.

УЬТЕРИ туьрк, нар. **зайифдиз.** Гъар са пад пара секин тир, анжах дагъдин КIаняй авахъзавай вацIу къерехра авай рагар язавай сесинин уьтери ван чал къевезвай. А. Ф. Бубадин веси. Са гаф лагъ, яр, уьтери заз, - Куьз на зи чан акъудзава? С. Султанов. Са гаф лагъ, яр. * **са уьтери.**

УЬТКВЕМ¹ туьрк, прил. **къуватлу, таьсирлу.** Са замандан тахъай хътин Уьтквем гъукумат ава чаз. С. С. Еке къуват. Ша майдандиз экъечIин чун мягъкем яз, Тухудай кар къиле тухун уьтквем яз, Эренлар чи руьгъ я, рикIер зегъем яз, Пак ракъиник таж алай хуьр - Миграгъар. А. С. Миграгъар.

УЬТКВЕМ² нар. **къуватлуз, таьсирлувал хас яз.** Шумуд куьк затI хъана яхун, Амач уьтквем луькIуьн, рахун. Йикъалай-къуз чIугъаз бархун, Хирер лап яман хъана хъи... С. С. Амач лугъуз падишагъ. - Сулейман, вунни большевик яни, аквар гьаларай, вун партиядин жергеьриз гъахънава? Гъавилай вун «Чун», «Чахъ галаз» - гафар кваз икI уьтквем рахазва жеди?. Къ. М. Рекъин риваятар. **Синонимар:** уьтквемвилелди, уьтквемдаказ, уьтквемдиз.

УЬТКВЕМВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери. -илера **уьтквем тир гьал.** Алахъда зун кIватIна дерин фикирар, Ишигъ гудай цIарарин кIунчI дуьзмишиз, Кхъиз абуроз лайих авай шишар, Зегъметчийрин уьтквемвилез алхишиз. Ш. Э. М. Пакамахъ. А шишра чи ислягъ уьмуьр, чи инсанрин къегъалвиллин зегъмет, абрун гъунарлувиллин ва уьтквемвиллин лишанар ачухдиз, инанмиш жедай гьалда къалурнава. А. С. Жегъил шаиррин яратмишунин бязи месэлайрикай. Къенин мэрни мягъкемвилез Хва я ханвай уьтквемвилез! М. Ж.

Са суварин суфра!

УТКВЕМВИЛЕЛДИ нар. утквемвал хас яз. Ам кьейибур шадвилелди хьуредай, чми са еке гьунар авур хьиз утквемвилелди рахунар ийиз-ийиз элкьвена хьфена. А. Ф. Лянет. Кьил хкажна, кьуфни экьисна утквемвилелди рахазвай Лукьман уь-уь ягьизвай жуьже кьекрез ухшар тир. З. Э. Рамзият. **Синонимар:** утквем, утквемдаказ, утквемдиз.

УТКВЕМДАКАЗ нар. утквем гьал хас яз.. Утквемдаказ вилик куьн вач, Аллагьдиз кьурбанда куьне Куь гунагьар квачир чанар! А. Ф. Дяве.. **Синонимар:** утквем², утквемвилелди, утквемдиз.

УТКВЕМДИЗ нар. утквем яз. Утквемдиз вегь куьне камар, Чи ватандин кьегьалар. А. Ф. Дяве. Хуьзвай кьеле алпанвийри утквемдиз, Азадвал хьиз, а вар фуни кьафун тир. Х. Х. Масан баде.

Синонимар: утквем², утквемвилелди, утквемдаказ.

УТМИШ: * **утмиш хьун** гл., *вуж-вуч тади кваз са патахьди фин.* Гагь-гагь жегьил свасан кьилихь галай ипекдин кьирди хьиз хьуьтуьлвилел леле гузвай гарун лепеяр, чаз тИмил эсер кьалурна, хьиз, алатна утмиши жедай. А. Ф. Лянет. Кузватлани аранда яр Ракьини кьизмиши, Кьил агьадал кьезил талвар Тахьурай утмиши. П. Ф. Агь, чилин циф! Гила утмиши хьухь. Югьур хьуй. Чаз вун чидач, ваз - чун. Т. А. Мехьер куьтягь тахьанмаз. [Рамазан]. *Ди ша, геж тахьурай, юлдашар, ша фин! Абур гьинихь утмиши хьанвата, акван. Ж. Эфендиев. Азадвиллин рекье. Чун инра яргьалди амукайтла, адакай са хийирни жедач. - Зун фидай чка ава, - жаваб гайи и кас утмиши хьана.* З. Э. Рамзият. ☼ 1964-й йисан «Лезги чIалан орфографиядин словарда» ва «Лезги чIаланни урус чIалан словарда» (1966-й) утмуьш кхьин дуьз яз кьабулнава. 1989 - йисалай инихь акьатай орфографиядин словарра утмиши гьатнава.

УТМИШАРУН гл., *ни-куь вуж-вуч; -да, -на; -из, -зава; утмишар авун, утмишар тавун, утмишар тахвун, утмишар хьийимир са патахьди фин.*

УТУЬ урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра шуьткверар гьатнавай ва я чуьхвена кьурурнавай парталар цIалцIам гьалдиз гьун патал элкьурдай гзаф чими махсус алат. Вагьабаз акI тир хьи, гуя уьтуьдилай алахьзавай бугь вичелди кьезева ва нефесдик акахьзава. М. В. Гьарасатдин майдандал.

* уьтуь ягьун гл., *ни кьез шуьткверар гьатнавай ва я чуьхвена кьурурнавай парталар цIалцIам гьалдиз гьун патал гзаф чими махсус алат элкьурун.* Партал хьсан я уьтуь ягьайди, Амма рехь... халкьдин кIвачи атIайди. А. Ал. Бейтер. Кастумар мукьуфдивди столдал экIядай. Абуруз уьтуь ягьиз башламишдай. М. В. Гьарасатдин майдандал. Хуругандиз уьтуьни язавани вуна? Акьван чин кьалурмир, алатдач а сикI. П. Ф. Жуван руг.

УЬ-УЬ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра кIвалин кьушра (кIекре) кIуфай акьудзавай уьуь сес(ер). Хуьрелни кIикерин уь-уьйрин ванер кьугьвазва. М. В. Гьарасатдин майдандал.

* **уьуь ягьун** гл., *ни кIвалин кьушра (кIекре) кIуфай уьуь сес(ер) акьудун.* Кьил хкажна, кьуфни экьисна утквемвилелди рахазвай Лукьман уь-уь ягьизвай жуьже кьекрез ухшар тир. З. Э. Рамзият. *Фере кьекрез, ягьайла сифте уь-уь, акI жеда, лап чил пад авур хьиз вичи.* О. Гьуьсейнов. Бубадин насигьат. *Кьекре уь-уь-уь ягьун - им «ина виридалайни кьилинди вуж ятIа» кьалурун я.* ЛГ, 2004, 2. XII.

УЬ-УЬФ! Межд. пис ни кьведайла, наразивал кьалурун патал лугьудай гаф. Пуд лагьай сеферда чIехидан гьиле вичин гьуд кьван авай са цIуб гьатна. Ада кьаб алцумзавай тегьерда кьвед-пудра агьуз-виниз авуна. Ахпа, хьурхь галудна, матIарин тIулар алай мегьуьн чха хьиз кьалурзавай зурба нерихь чIугуна: - Уь-уьф!. Ни кьезева... - Куьн ни кьезева? Б. Гь. Заз эвера:

УЬФТ суц.; -ини, -ина; -ер, -ери, -ера сес галачиз сивяй акьуддай шуькIуь ва кьакьан ван. НикIин муькуь, инсанар гзаф кIватI хьанвай кьилихьай уьфтинин ван атана. А. А. Лезгияр. Рамизни теспача я. Ада уьфтуьнай гутур-гутур авазрал илигнава... Т. А. Мехьер куьтягь тахьанмаз.

* **уьфт ягьун** гл., *ни сивяй сес галачир шуькIуь ва кьакьан ван акьудун.* Са юкьуз ида халудин паб гьавурда туна, вич, чуьнгуьрни кьачуна, ламрал акьахна, уьфт ягьиз-ягьиз булахдал фена. Ф. Халуни хтул. Ам балкIандал алаз хуьквезвай. Дар уламдал агакьзавай. Асана адет тирвал уьфт яна сигнал гана. З. Э. Муькьвел гелер. **Синоним:** уьфтуьнал илигун.

* **уьфтер агалдарун** гл., *ни нихь са никакь ятIани ягьанатар авун.* Кесибрал хьуьрез акьатна пIузарар, Яргьалайни абурухь уьфтер агалдариз... А. Ф. КьатI-кьатI авур зунжурар.

* **уьфтуьнал илигун** гл., *ни сивяй яргьалди сес галачир шуькIуь ва кьакьан ван акьудун.* Хелеф халуди уьфтуьнал илигнавай. А. Кь, Нехирбанни лекь. **Синоним:** уьфт ягьун.

УЬЦЕЗ, УЬЦИЕНА уьцIуьн глаголдин формаяр. Кил. **УЬЦIУЬН.**

УЬЦIУЬ прил. кьелен тIям авай. Гьахьсуз кьейи инсанрин, вилерал уьцIуь накьвар алаз веледрин рехь вилив хвейи дидейрин мурад-метлеб гьа им я Я. Ш. Гьахь квахьдач. УькIуь затI аватIа, цагь ава, Экуь затI аватIа, рагь ава. М. Б. УькIуь затI аватIа... ☼ 1955 - йисалди анжах са вариант уьцIуь (кил.: М. Г. ЛЧЮС, 1955) литературный чIалан норма яз кьалурнавай, 1964 - йисалай башламишна, кьве вариант - кIуь ва уьцIуь кьабулнава. Кхьинра ва рахунра и кьве вариантдилай гьейри, маса вариантарни гьалтзавайди фикирда кьуртIа, и "цIийивилихь" са чарасузвални авачир.

* **уьцIуь авун** гл., ни вуч кьелен тIям авай гьалдиз гьун. *РикIе яр авай руша хуьрек уьцIуь ийида.* Р.
* **уьцIуь хьун** гл., вуч кьелен тIям авай гьалда хьун, гьалдиз атун. *Гьуьлуьн яд уьцIуь жеда, вацIун яд - верцIи.* Р.

* **уькIуь-цуру** суц. **дуьньядин пис-хьсан.** *Зун кьве дуьнья акур ашукь я, за уькIуь-цуру дадмиш тавур затIни амач.* К, 1989, 29. III.

УЬЦIУЬВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера уьцIуь тир гьал.

УЬЦIУЬДАКАЗ нар. кьелен тIям авая гьал хас яз, гьалда аваз.

УЬЦIУЬН гл., вуч; -веда, -вена; -вез, -везва; -уьцI, -вен, -уьрай, -вемир; уьцIуьн тавун, уьцIуьн тахвун, уьцIуьн хьийимир **кьакьанвилихь эцигнавай дарамат чилихьди ярх хьун.** *Ибур фейтIа, - цал уьцIенва, гада куьчедай агьуз физва.* Ф. Рустам Зал. *Рахазвай Асан акьваз хьана. Ада, чилер зурзана,* куьгьне кIвалер уьцIенва, лагьана, фикирдай тестикьарна. З. Э. Муькьвел гелер. *Балхундик фейила, идаз дагьлар уьцIедай хьтин ванер, атана.* Ф. **Синоним:** чукIун.

УЬЦIУЬРУН гл., каузат., ни-куь вуч **кьакьанвилихьди яргивал авай затI чилихьди ярхарун.** *Дуьньядин виридалайни фагьумлу махлукьди вич яшаммиш жезвай кIвал фагьумсуздаказ уьцIуьрзава.* "Самур" газ., 2002, 25. IV. **Синоним:** чукIурун.

Ф

Ф [эф] урус, суц.; ди, -да; -ар, -ри, -ра алфавитдин кьанни цIуд лагьай гьарф.

<Ф> кIаник пIузар винел сарарив агудна сивяй акьуддай вансуз сес. Лезги чIала гафунин сифте кьиле (фу, фур), юкьва (руфун, сифет), эхирда (гаф, саф) гьалтда. *Чи фикирдалди, ф сес... эрмени ва я эрмени чIал арада аваз лап куьгьне девирдин хатт, урарт чIаларай кьачунва.* М. Алипулатов. Лезги чIалан машгьулардай грамматикадай материалар.

ФА фу существительнидин актив падеждин форма. Кил. **ФУ.**

ФАБРИКА (ФАБРИК рах.) урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра кьезил промышленностдин кархана. [Гуьлханум]. *Акьвазнава фабрикар, Мяденарни кIеви я.* Х. Т. Дагьустандин баркаллу рухваря. *Гадайриз кIвалахдай чкаяр авач. Лагь ман гьуьлуьз, ачухрай анра гьвечIи заводар, фабрикаяр.* Н. И. Гьакимрин папар. *Лап аял чIавалай, мектебдани кIелиз, ада Кьулан СтIалрин фабрикада халичаярни храз хьана.* ЛГ, 2004, 15. VII.

ФАБРИКАДИН прил. фабрикада гьазурнавай, гьазурдай. *Фабрикадин жигетдилай гьили храйди мудда ава.* Р.

ФАГЬИР || ФАКЬИР || ФЕКЬИР прил. яхсул, кесиб. *Фагьир дишегьлидиз а рекьер, духтирханаяр ахварай кьванни акуна чидай чкаяр тушир.* З. Э. Муькьвел гелер. *Факьир Тагьир гьа виликдай хьиз факьир яз амукьна.* А. С. Лезги поэзиядин экуь тир булах. [Гуьлханум] *Куьн вафасузар я. Фагьир Зарлишанал гьанвай гьал аку.* Н. И. Гьакимрин папар.

* **Фекьир Эмин** суц. Етим Эмина вичиз тахаллус яз кьачунвай тIварарикай сад. *Фекьир Эмин, мукьаятдиз Вуж килигда шикаятдиз?* Е. Э. Дуьньядикай бейхабардаз. *Фекьир Эмин дерт авачиз рахачир...* Е. Э. Бахтеузвал.

ФАГЬИР || ФАКЬИР || ФУГЬАРА араб, суц яхсул, кесиб кас. *Фана дуьнья, вуна гьей, куда шумуд фугьара.* Е. Э. Дуьньядиз.. *Бязи фугьараяр ава, - гьам-хажалатиз...* Е. Э. Дуьнья, гьей. *Шумуд фагьир пIуз акьатна, Таз на цIраз, кIуьрез, кьази.* Е. Э. Кьази. *Вичелай агьада авай касдин кар гьалтайла хузайинди адан туьтуьнал акI кьуьл илисдай хьи, фагьирдихь кIусни аман амукьдачир.* З. Э. Рекьер сад туш. [Керекуьре Пуркурович]. - *Квез завай вуч кIанзава? Зун язух, кесиб, фагьир, ажуз са кас я. Залай гьил кьачу!* Ф. Б. Филиал. **Синонимар:** язух, бенде.

ФАГЬИРВАЛ || ФАКЬИРВАЛ || ФУГЬАРАВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера фагьир тир гьал. *Келлегуьз кьучи жедалди, Дугьри факьирвал хьсан я.* С. С. Итимвал хьсан я.

ФАГЬУМ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра гьакьикьатдин гьалар, крар сад-садав гекьигна дуьз кьарар кьабулдай алакьун. - *Кьайитмаз фагьум авайди я. Кьилел чIугвадай хесетни квайди я.* З. Э. Рекьер сад туш. *Вун чи студентрин арада гзаф фагьум авай, акьулу руш тир.* З. Э. Арифдиз ишара. *Гьа са чIавуз рикIелайин алуд тийиз туш чна Чи фагьумни кIанзавайди чаз фагьумар гайидаз.* И. Гь. Рубаияр.

Синонимар: кьанажагь, фагьум-фикир, фикир.

* **фагьум авун** гл., ни гьакьикьатдин гьалар, крар сад-садав гекьигна, дуьз кьарар кьабул авун. *Гуьзел Тамум, ая фагьум.* Е. Э. Гуьзел Тамум. *Иер фагьума ая вуна, Сулейманак кутаз багьна. Кьвез физава и замана, Гьарда вичиз вич тийижиз.* С. С. Шумудакай зун кев рахан. **Синонимар:** фагьумун, фикир авун.

* **фагьум тавун** гл., ни 1) гьакьикьатдин гьалар, крар сад-садав гекьигна дуьз кьарар кьабул тавун. *Фагьумна за бязи Фекьир Гьич са затI течиз рахада, Фагьум тийиз эвел-эхир, Бес ам акI вучиз рахада?* С.

С. Лагълагъчи. *Икъван гагъди вичин вилик квайди вуж ятIа фагъум тавур киричидиз гъасятда ам КIири Буба тирди чир хъана.* С. Гъ. КIири Буба. - *Ханди вуч лагъайтIа баиуъсте лугъуз вердиш хъанвай лукIраз къулухъ чIугун, ийизвай ва я лугъузвай кардин, гафунин атIа къил фагъум тавуна, ялиз чидай.* С. Ярагъви ашукъ Уъзден. 2) **кваз къун тавун, саймиш тавун.** *Вуна халкъар фагъум тийиз, ви акъул вуч жемил хъана! Е. Э. Дуст Ягъиядиз.... сагъибди са гъапавай векъер чухвана ва, абурув къуна, цIун патав къах хъанвай гадади фагъум тавур сим винелдн чIугуна.* Б. Гъ. Заз эвера.

* **фагъум-фикир рах., суц.** **гъакъикъатдин гъалар, крар сад-садав гекъигна, герек къарар къабулдай алакьун.** *И суалрай къве патал пай хъанвай лезги халкъ сад хъийиз жедай рекъерихъ йиф-югъ талгъуз къекъезвай шаирдин фагъум-фикир, руъгъдин гъарай аквазва.* З. Къ. "За чIижревай чирна цуъквер хкъягъиз..." *Вуна акI фикир ийимир, зи гъуъл пешекар духтур я. Адахъ къилин образование ава, амма вичин къилдин фагъум-фикирар авачир... рахунивай.* Ж. Гъ. Жанавур. **Синонимар:** къанажагъ, фагъум.

* **фагъум-фикир авун рах., гл., ни** **гъакъикъатдин гъалар, крар сад-садав гекъигна дуъз къарар къабул авун.** *Чи коммунизмда инсанар жеда, абур агакъда, къуъзъ жеда, рекъида. Куъ женнетда вири амукъда. Чидач. Куъне садра им жедай кIвалах яни, тушни фагъум-фикир ая.* А. А. Лезгияр. - *Акван чна, Аллагъдин патай къадар-къисмет хъайтIа, зи ваъни авач. За са фагъум-фикир ийида. Ахпа жаваб гуда, лагъанай имиди абуруз къведазни.* З. Э. Муъгъуъббатдин цIелхем. *Аллагъ-Тaalади гъар са касдиз къил, акъул ганва. Жува фагъум-фикир ая. Писди - жувандини негъ ая, хъсанди душмандинди ятIани шилемиша.* С. Ярагъви ашукъ Уъзден. *Гзаф дуъшуъшира итимар дшешгълийрин фитнейрихъ агъазва ва са карни арадал алачиз фагъум-фикир тавуна, къал-къиждик акатзава ва нетижада абуру чпин кIвалер чIурзава.* О. Гъуъсейнов. **Межид бубади лугъудай. Синонимар:** фагъумарун, фагъумун, фагъум-фикирун.

* **фагъум-фикирун гл., ни** **гъакъикъатдин гъалар, крар сад-садав гекъигна дуъз къарар къабул авун.** *Сада лугъудай гаф фагъум-фикирна, жакъвана лугъуда, сада, сивин пад квачирда хъиз, гъа вичин сивел вуч атайтIани лугъуз жеда. Бес ихътиндаз чавай акъул авай инсан лугъуз жедали?* О. Гъуъсейнов. **Межид бубади лугъудай. Синонимар:** фагъумарун, фагъум авун, фагъумун.

ФАГЪУМАРУН аспект || **ФАГЪУМУН** гл., ни; -да, -на; -а; 0, -ин, -рай, -мир: фагъум(ар) авун, фагъум(ар) тавун, фагъум(ар) тахвун, фагъум(ар) хъийимир **гъакъикъатдин гъалар, крар сад-садав гекъигна герек къарар къабулиз алакьун.** *Фагъумна за дуъньядин гъал: Гила чин эхир хъана.* Е. Э. Гъинава? *Сулейманаз чидан тегъер. Фагъум кван жува, самовар.* С. С. Самовар. *Паташов вич хъайила зурба, Эцигна келледал турба, Фагъумда на кIвални уба, Бугъ акъаз къава, самовар.* С. С. Самовар. *Фагъумнамаз вичин фурма: Каракул хъицикъ я бурма.* С. С. Куъре эгълийриз. *Акъулла ксарин, са къадар фагъумна, лагъанай: «Теймур муаллим гъахълу я. Лезгийриз дидед чалал кIел-къхин лазим я...»* М. М. Чаз къагъриманар кIанда. *Ваз чан гана, иман гана, Фагъумардай заман гана, Вун халкъна... Чун Адаман рухваяр я.* Н. Сам. *Мусурман стхаяр. Фагъумиз ийизвай адан ихтилатар Зуъгъредиз гзаф бегенмиш жезвай.* А. И. Самур.

ФАГЪУМЛУ прил. **гъакъикъатдин гъалар, крар сад-садав гекъигна дуъз къарар къабулдай алакьун авай.** *Туракъ варз и береда акъван гуъзел я хъи, на лугъуди ам иниз сифте гуъруъидиз атанва: адан суърет гуърчегариз регъуъвилин яр къикъифзава, ам фагъумлу ва - сабурулуни я.* М. В. Гъарасатдин майдандал. *Элеонора масабурук акахъ тийир, вирибурухъай кичIе ва регъуъ, гъа са вахтунда гзаф фагъумлу, зигинлу руш тир.* Х. Шайдабегова. *Элеонора Рузвельт. Йифни югъ айру ая, вун язва хъи фагъумлу инсан'.* С. А. Пис инсандин... **Антоним:** фагъумсуз.

* **фагъумлу хъун гл., вуж** **гъакъикъатдин гъалар, крар сад-садав гекъигна, мягътел тир гъалдиз атун.** *Яхъурни цIуд агъзур газет яхъурни цIуд агъзур хизандиз атана. Гзафбур фагъумлу хъана.* А. А. Лезгияр. **Синонимар:** мягътел хъун, фикирлу хъун.

ФАГЪУМЛУВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера **гъакъикъатдин гъалар, крар сад-садав гекъигна герек къарар къабулдай гъал.** *За ваз яб гузва. Къалура жуван фагъумлувал.* С. Гъ. КIири Буба. *Етим Эминан зигъин, къатIунар, фагъумлувал акъван хъи тир хъи, адавай вич яшаммиш жезвай девирдин гъакъикъатдиз дуъз къимет гуз, инсанрин арада авай рафтарвилер ва абурун хесетар дериндай чириз, умуърдин вири укъIуъ-цуру алцумиз, ва абур шишралди къалуриз алакьна.* Д. Джамалов. *Лезги литература Учебник. VIII кл.* **Синоним:** къанажагълувал. **Антоним:** фагъумсузвал.

ФАГЪУМЛУВИЛЕЛДИ нар. **гъакъикъатдин гъалар, крар сад-садав гекъигна герек къарар къабулдай гъал хас яз.** *Тебиатар хъуътуълбур тир. Рахадайла адак эсиллагъ тади акатдачир, ада гъар са гаф фагъумлувилелди сивай акъуддай.* А. А. Умуд. **Синонимар:** фагъумлудаказ, фагъумлуз. **Антоним:** фагъумсуздаказ.

ФАГЪУМЛУДАКАЗ нар. **Гъакъикъатдин гъалар, крар сад-садав гекъигна герек къарар къабулдай алакьун аваз.** *Риза-Къули-Мирзе амалар чидай жегъил я. Амма Магъжамал адалай къве кIвач вилик квай фендигар хъана. Арадай са шумуд варз вахт фенватIани, абуру чпин гуъруъшар гзаф игътиятлудаказ, фагъумлудаказ ва чинеба тешилзавай.* З. Р. Гъажи Давуд. **Синонимар:** фагъумлувилелди, фагъумлуз. **Антоним:** фагъумсуздаказ.

ФАГЪУМЛУЗ нар. **Гъакъикъатдин гъалар, крар сад-садав гекъигна герек къарар къабулдай алакьун авай**

гьал хас яз. Вич гьахьунин терефдар хъана кІанзавай къазидик шаирди лап рикІивай ва фагьумлуз тахсирар кутазва. Р. Къадимов. Етим Эминан айгьамдин ва зарафатдин шиирар. **Синонимар:** фагьумлувилелди, фагьумлудаказ. **Антоним:** фагьумсуздаказ.

ФАГЬУМСУЗ прил. Гьакьикъатдин гьалар, крар сад-садав гекьигна герек къарар къабулдай алакьун авачир. Нубатсуз къурху акатуни велвела элекьна, амма фагьумсуз къемеда вирибуруз жакьвадай кендирагьдиз элкьвена. Т. А. Мехъер куьтягъ тахьанмаз. Къурбан инсафсуз, къаних, фагьумсуз кас я. Гь. Гашаров. Хайи халкьдин рекье чан гайиди. **Антоним:** фагьумлу.

ФАГЬУМСУЗВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера гьакьикъатдин гьалар, крар сад-садав гекьигна герек къарар къабулдай алакьун авачир гьал. «Гъайиф, им вуч фагьумсузвал хъана!» - фикрзавай ада. З. Э. Арифдиз ишара. И дагьвийрихъ галаз дяве ийиз атун вич фагьумсузвал я. З. Р. Гъажи Давуд. **Антоним:** фагьумлувал.

ФАГЬУМСУЗДАКАЗ нар. фагьумсузвал хас яз. Дуйньядин виридалайни фагьумлу махлукьди вич яшамии жезвай кІвал фагьумсуздаказ уьцІуьрзава. "Самур" газ., 2002, 25. IV. **Антонимар:** фагьумлувилелди, фагьумлудаказ, фагьумлуз.

ФАГЬУМУН кил. **ФАГЬУМАРУН.**

ФАД фарс, нар. 1) са тайин вахтунилай вилик. Герек вяде ам я жегьил вахтунда Я гирт акьван гзаф фадни герек туш. Е. Э. Герек туш. Пакам къляй фад фена булахдин Шиширдик кутан манийрин аваз. Ш-Э. М. Ша яйлахдиз. -2) йигинвал хас яз. Гад къезава, фад гьерекат, Йигин ягъа азан, салат. С. С. Фекьби. - Вири вун хътинбур хъанайтІа, коммунизм гьикьван фад жедайтІа. З. Э. Рекьер сад туш. Ваз минет хьуй, хъфимир фад, Вил галамаз акунрихъ ви. М. Алпан. 3) са тайин вахт амуькьдалди ва я куьтягъ жедалди. Бес гила вуч хъанва? Акьван рикІ алай зун Сефераз икьван фад ишт хъун! Я аламатар! З. Э. Арифдиз ишара. - Чаз гьеле мартдин пенсия ганвач... - Мартдин пенсия за фад тІуьрди я. Н. Шихнабиев. Хъсан хабарар. **Синоним:** фадамаз. **Антоним:** геж.

* **фад алатай вахт** граммат., суц. фад хъана алатай кар къалурдай глаголдин форма. Фад алатай вахт акьалтІай алатай вахтунин формадихъ й гилигуналди арадиз акъатда. М. М. Гаджиев. Лезги чІалан грамматика. Сад лагъай пай. Вири глаголрин давамлу ва фад алатай вахтарин эхирда гьамиша й гьарф кхьиди. Лезги чІалан орфографиядин къайдайрин свод. ТуькІуьрайди У. А. Мейланова. -Махачкала, 1998, ч. 17.

* **фад-фад** нар. йигиндиз. Адан рикІи фад-фад кІ валахиз башламишна. М. А. Гьарасатдин майдандал.

ФАДАМАЗ нар. са тайин вахт куьтягъ жедалди. Ам фадамаз инай квадарун лазим я! - Къилич мад Велиметал элкьвена... М. В. Гьарасатдин майдандал. **Синоним:** фад 3).

ФАДВИЛЕЛДИ нар. йигинвал хас яз. Виридаз кІанзавайди фадвилелди душман кукІварун, округ ва гьакІни Дагьустан деникинчийрин пацукай азад авун тир. А. И. Самур. Къиличан хирерни са акьван яргьал чІугунач, фадвилелди сагъ хъана, вични эвеланди хъиз дири хъхъана. А. И. Къиргъин. Лагъ ви фикир вуч ятІа, Фадвилелди жаваб це. А. Ал. Мирдамир. **Синонимар:** фад 2), фаддаказ, фадамаз, фаддиз, тадиз.

ФАДДАКАЗ нар. йигиндиз, тадиз. Фаддаказ бандар – хкажун лазим тирди къатІузвай ксар и кардив эгечІнава. "Самур" газ., 2003, 31. V. **Синонимар:** фад 2) фаддиз, тадиз.

ФАДЛАЙ нар. са хейлин вахт алай вахтунилай вилик. - Я кас, ам вуна фадлай лугьузвай гаф я, мад куьтягъна тада ман, - лагъана къариди. А. Ф. Бубадин веси. - Хзанда гьар са хци кІвалин майишатдик со пай кутуна кІанда. Им лап фадлай авай, амма пара акьуллу адет я. А. А. Лезгияр. Зи фикирдалди, Бакудин университетдин филологиядин факультетда лезги чІал чирдай отделение ахъайдай вахт фадлай алуькьнава. М. М. Къибле пата гурзава.

ФАЙДА араб, суц. 1) метлеб. хийир. Рахадай гафар амачир. Рахуникай файдани авачир. А. А. Умуд. Инал жуван фикир отделдин зеведишдин вилик акъудна ачухаруникай вуч файда авай? Я. Я. Са фурун вакІар. Гьараяр авуникай гила файда амачир. А. М. -. Лежбердикайни пуд стхадикай. Чан аламаз хайи бубадиз са гьуьрметни ийиз тахъай, адас са рикІин гаф талгъай Севзиханакан гила, лугьун хъи, лап хтайтІани, файда авачир. А. Къ. Нехирбанни лекъ. 2) хийир. - Вун финни герек авач. Руш азад авун патал зарардилай гьейри са кІусни файда жедач, - лагъана, Сартана адан гаф атІана. А. И. Къиргъин. Жуваз акьул авачтІа, чарада гайидакай файда жедач. З. Р. Веси. Мад инал акьвазуникай файда амач. М. В. Гьарасатдин майдандал.

* **файда авач** кІус 'манасуз, метлебсуз кІвалах я' фикирдин гьиссер къалурдай ибара. Шикилчидин кІвалахдин кІвал Къакъажунихъ файда ' авач. А. Къ. Шикилрин кІвал. Азиз, бес я, тІимил рахух, файда авач гьараюнкая, Гумир вуна жуван сивиз акьван гзаф къай йифериз. А. Мир. Гьезелар.

ФАЙДАСУЗ прил. 1) 'мана-метлеб авачир. Ихътин ва са жерге маса себебар аваз, и сечкийра иштаракун за жуван патал файдасуз кар яз гьисабзава. ЛГ, 2003, 4. XII. **Синоним:** манасуз. 2) хийир авачир. Файдасуз нар къамир къуьне, Игридаз яб гумир куьне, Дугьри кас пашман женни гьич? Н. Сам. Гаф атайла, рахан герек. **Синоним:** хийирсуз.

ФАЙДАСУЗ нар. *файда авачир гьалда. Жегьил йисар гьакI файдасуз ракъурна...* М. Ж. Меслят ийиз зи патав ша.

ФАЙДАСУЗВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера *файда авачир гьал.*

ФАЙДАСУЗВИЛЕЛДИ нар. *файда авачир гьал хас яз.* **Синоним:** *файдасуздаказ.*

ФАЙДАСУДАКАЗ нар. *файла авачиз.* **Синоним:** *файдасузвилелди.*

ФАЙДАЧИ т. б., суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра *масадав буржуна пул вугуналди вичиз хийир къачудайди.*
Синоним: *селемчи.*

ФАЙТУН урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра *балкIанар квай къав алай улакь. Ада вилер ахъайна килигайта, папа вич файтунда акъадарна тухузва Ф. Душман авай чулава файтун, Цай яна, куз кIанда заз. Ф. Къуд пад балкIанар, файтунар, фургъунар, арабаяр я. Гь. Къ. Четин бахт. Амма файтун гъазур хъана гъенелла. М. Б. Зун ва Наполеон.*

ФАЙТУНЧИ суц.; ди, -да; -яр, -йри, -йра *файтун гьалзавайди. Нагагъ пакамахъ фад рекъиз экъечIзавай файтунчи тахъанайтIа, рекъел тIакъана рекъидай. А. А. Пад хъайи рагъ.*

ФАЙТУНЧИВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера *файтунчи тир пешекарвал.*

* **файтунчивал авун** гл., *ни файтунчи тир пеше къилиз акъудун.*

ФАКТ урус, суц.; -уни, -уна; -ар, -ри, -ра *гъакъикъатда хъайи, авай кар. Чаз анжах са факт -Сулейман азербайжан чIалал шиирар тукъIуьриз чалишимши хъун ва и кардин метлеб - къейд ийиз кIанзава. И фактунни шагъидвал ийизвайди ам я хъи, Сулеймана шаирдин везифа гзаф чIехиди ва гегъеншиди яз гъисабзавай. М. М. Гь. СтIал Сулеймана азербайжан чIалал тукъIуьрай шиирар.*

ФАКУЛЬТЕТ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра *вузда къилин чирвал гудай тайин илимдин рекъин хилерикай сад. Физулиди 1979 - йисуз Хъуьлуьдрин юкъван школа къизилдин медалдалди акъалтIарна. 1980 - йисуз МГУ-дин философиядин факультетдиз гъахъна. ЛГ.2004, 15. VII.*

ФАКЪИР кил. **ФАГЪИР.**

ФАЛ¹ **фу** *существительнидин чкадин II падеждин форма. Кил. ФУ.*

ФАЛ² *араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ори, -ара: шаклу ва я къевзмай крарикай хабар гун яз лугъудай гафар, ийидай меслятар. - Я гуьзелрин гуьзел, фалуни ви рикI шаддай хъсан хабар гузвач. Ф. Савдагардин папанни фекъидин къиса.*

* **фал вегъин** гл., *ни низ гележег чирдай кхъинар кIелун ва я шартIар ахтармишун. - За адав, - лагъана савдагардин папа, - фал хъивегъиз тада, за адав заз дуьаяр кхъиз тада. Ф. Савдагардин папанни фекъидин къиса.*

ФАЛАКАТ *араб, т-б, суц.; хаталу дуьшуьш. Гуьзел майдин и йикъара Жамала кIвалахзавай шегъер тIебиатдин фалакатдик акатна - чилер къарсуник шегъердин гзаф кIвалер чкIана. К., 1988, 14. XII. Лугъуда хъи, ихътин дуьшуьшира тIебиатни перт хъана акъваздач, адан фалакатар бул жеда. Гъак хъунни авуна: йифиз цавари къукърумар ийиз, гужлу цIайлапанар ягъиз ахътин юргъ къвана хъи, хуьруьн вилик квай къацу махпур хътин векъ экъечIнавай къая юргъади къачуна, агъадалди тухвана... К. К. Ам зи хайи диде я...*

ФАЛЧИ *прил. гележег чирдай. Ева фалчи папан патав фена. Х. Шайдабегова. Ева Браун.*

ФАЛЧИ *тукък, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра гележег чидайди.*

ФАЛЧИВАЛ *суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера фалчи тир гьал.*

ФАЛЧИВИЛЕЛДИ *нар. фалчивал къиле тухуналди.*

ФАЛУЖ *араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра нервийрин система чIур хъуникди бедендин тайин са пай гьерекат ийидай мумкинвиликай магърум хъунухъ.*

* **фалужди ягъун** гл., *вуж нервийрин система чIур хъуникди бедендин тайин са пай гьерекат ийидай мумкинвиликай магърум хъун. Намусди акIажарнавай итим фалужди яна, адавай са гъил кIусни юзуриз жезмачир. З. Ф. Буьркбуь темягъ.*

ФАМИЛИЯ *урус, суц.; -яди, -яда; -яр, яйри, -яйра са кас масадбурукай чара авун паталди адан хеуси тIварцIихъ акалдай тухумдин тIвар. [Зарлишан]. На гъакI лагъайтIани, руш види я. Адал ви фамилия ала. Ша вун ахмакъ жемир. Вири республика вал хъуьреда. [Али]. Лап хъухъ! За и сир садазни чирдач. Н. И. Гъакимрин папар. - ТIвар фамилияни зиди я. Жендек, акунарни зибур я. КIусни амачир зун я. Н. Насруллаев. Къве Мегъамед.*

ФАНА¹ *араб, прил. алатна фидай, манасуз, амукъ тийидай. Фана я вун, дуьнья, садазни тахъай... Е. Э. Дуьнья, гъей! И дуьнья са фана багъ я... Е. Э. Эмина вич рекъидайла лагъай чIал.*

* **фана дуьнья** *суц. амукъ тийидай, алатна фидай, дуьнья, уьмуьр. Фана дуьньядлай фейила, Рагъмет жигъич квез къейила... Е. Э. Фитнекар къарийриз. Фана дуьньяда гъам чIугъаз Йикъар йифер гъикI акъудда? Е. Э. Дустариз.*

ФАНА² *шиир, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра амукъ тийидай, пуч жедай дуьнья, уьмуьр. Эй, Рабби, Худа,*

Вун гъахъ язава, гъар сад фанада Ваз аквазава. Е. Э. Пагъ, чи уьмуьрар. Вун такІан кас жедач фанада... Е. Э. Мубарак Исмаил

ФАНАВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера фана тир гъал. Сирлу гъиссерин есирда гъатнавай адан мефтеди исятда аннамишзавайди дуьньядин фанавал я. М. В. Гъарасатдин майдандал.

ФАНУС фарс, куьгъ., суц.; -ди, -да; -ар, -ри; -ра мичІи йифиз куьчеда нафт куналди экв гудай алат.

Синоним: фонарь.

ФАР фу существительнидин гзафвилин къадардин форма. Кил. ФУ.

ФАРА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра машиндин вил. Садлагъана хъуткъумрайла, машин чкадилаи юзана, авахъиз башламина. Авахъна, ламран къвални ягъна, клубдин къвалахъ галай шалманда акъуна. Катна фена килигайла, эрчи патан фараяр руг-руг хъанвай. М. Б. "Жигули"

ФАРАКЪАТ // **ФЕРИКЪАТ** араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра арадал гъанвай архайинвал, къиж авачир, къулай гъал. Гила ви таяр мехъерар авуна ферикъат жезва, вун лагъайтІа кисна акъвазнава. А. Р., Я. Я. Хендедадин мехъер. ☀ Словарра фаракъат къабулнава, кхьинра ферикъатни гъалтзава.

* **фаракъат авун** // **ферикъат авун** гл., ни вуж гл., ни вуж 1) къулай гъал тешкилиз куьмекун, динжарун. 2) куьч. **сурук кучудун**. Са чи районда 40000 кас и сергъятди уьмуьрлук "залуквиле" къазва: абурун азадвал, - мел-мехъер, къейиди фаракъат авун, ксун-къарагъун, чуьлдиз фин-хтун, саки хсуси вахтни - сергъятдин сагъибрин гъиле жезва. ЛГ, 2004, 26. VII. Ада [С. Сулеймана. - А. Г.] вичин дуст Салигъов Гъажимерзедин гъилерал чан ганай ва ферикъатни авун адал тапиурмишинай. Ш. Шабатов. Сулейманан сур ва гуьмбет || ЛГ, 2004, 12. II. **Синонимар:** секинарун, фаракъатун.

* **фаракъат хъун** // **ферикъат хъун** гл., вуж 1) **жув жуваз динж хъун, архайин хъун**. Ана кІарасрал тахтаяр эцигна авунвай скамейкайрал жемят фаракъат хъайила, деминин тамадади халкъдин тІварцІихъай Тагъирани адан кайвани Гуьлуьшиана къуьл авун тІалабна. ЛГ, 2004, 21. II. "Гила зи рикІ ферикъат хъана, мад иниз, гила ханарикай хкъедай кас амач. Ханарикай чун секин хъана". Ф. Кесибдин хва Къагъриман. Халкъар ксудай вахт я. Заз килигна куьнни ферикъат тахъана ама. А. А. Пад хъайи рагъ.... студентар поездда акъахна, гъарма вичин чкадал ферикъат хъана. ЛГ, 1992, 31. X 2) **кечмиш хъун**.... **йисар хкъезвай, абурун вилерикай чтин гъеле къепІера амай куьрпейрин ва фадлай хуьруьн сураара ферикъат хъанвай багъри ксарин къаматар карагъавай**; А. Къ. Нехирбанни лекъ. **Синоним:** динж хъун.

ФАРАКЪАТВАЛ // **ФЕРИКЪАТВАЛ** суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера фаракъат||ферикъат тир гъал. Абур питав агакъайла, къужадин руьгъдин ферикъатвал квахъна. М. В. Гъарасатдин майдандал.

ФАРАКЪАТВИЛЕЛДИ нар. фаракъатвал аваз. **Синонимар:** секинвилелди, секиндаказ, секиндиз, фаракъатдаказ, фаракъатдиз.

ФАРАКЪАТДАКАЗ нар. фаракъат яз. **Синонимар:** фаракъатвилелди, фаракъатдиз.

ФАРАКЪАТДИЗ нар. фаракъат яз. **Синонимар:** фаракъатвилелди, фаракъатдаказ.

ФАРАКЪАТУН гл., ни вуж; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; фаракъат авун, фаракъат тавун, фаракъат тахвун, фаракъат хъийимир къейи кас сурук кутун. Дидедиз цІуд аял хъана. Бубадал чан аламаз ругуд велед фаракъатна. Дидеди чаз мукъвал-мукъвал тикрардай: "Зун рикІяй ругуд тІеквен акъатнавай диде я, балаяр". Ж. Гъ. Руьгъдин, рикІерин къелечи. А ЧІауз гуьмбетдал «Инал Сулейман фаракъатнава» лагъана кхъенвачир. Ш. Шабатов. Сулейманан сур ва гуьмбет || ЛГ, 2004, 12. II. **Синонимар:** кучудун, секинарун.

ФАРАС нуьгъ., суц. балкІан (шахматрин фигура).

ФАРАШ туьрк, прил. адетдин гъалдилаи фад арадиз атанвай, фад еке хъанвай. Фараши бацІи хъиз къудгуниз хкадарзавай адан бурма цІвелер, далудилай куьрнавай... З. Э. Булахдал. ВикІегъ чубанди ягъизвай уьфтер. Фараши кІелери ийизвай куьлер. Деретепе дуьзмиши хъанвай цуькверив. З. Э. Рамзият.

* **фараши** авун гл., ни-куь вуч **фараши гъалдиз гъун**. Накъ къвайи марфади акваз-акваз векъер фараши авуна.. Р. **Синоним:** фарашиун.

* **фараши хъун** гл. хъсан еридиз атун (еке жедай затІар). Рагъ акурла, фараши жедай цуькверай, Гуьул хъиз гегъениш берекатлу никІерай, Дарман патал ишлемшидай векъерай Сагърай, сагърай зи ватандин тІебиат. Ш-Э. М. Сагърай ТІебиат. Хъсан аявал ийизвай къелем фараши жеда. З. Э. Къве фронтдин командир. Хуьруьн къилихъ галай магъсулар фараши тир. З. Э. Булахдал. Жегъил багъдин гъални хъсанзава, вири къелемар фараши я. ЛГ, 2004, 26. VII.

ФАРАШВАЛ суц.; -или, -или; -илер, -илери, -илера фараши тир гъал. Фермадал атай парторганизациядин секретарь Къурбан вакІарин фарашивал, Эслидин кардин устадвал акуна гзаф шад хъана. З. Э. Муькъвел гелер. Фарашивал, рангарин атирар Чилевай игитдиз савкъатна... А. С. Беневшайри къве сеферда...

ФАРАШДАКАЗ нар. фарашивал хас яз. **Синоним:** фарашидиз.

ФАРАШДИЗ нар. фараши яз. Умудрин тум хкаж хъурай фарашидиз... А. С. Къуй дуьньяда гзаф хъурай мехъерар... ЦІи за цайи никІеравай къаз ЭкъечІнавай фарашидиз... А. Ал. Рагъ ва рикІ. Халкъдин манийрал,

милли авазрал гзаф рикI алай Зулейхадин бажарагъди, ашукуь Гъажидиз гъуьлуьз фейила, мадни фарашидиз цуьк акъудна. К. К. РикIе мани авайбур. **Синоним:** фарашдаказ.

ФАРАШУН гл., ни-куь вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; фараши авун, фараши тавун, фараши тахвун, фараши хъийимир **фараши тир гьалдиз гъун.** **Синоним:** фараши авун.

ФАРКЪ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ари, -ара сад-масадаз ухшар туширвал. Эминан девирдинни гилан лезгийрин девирдин арада гзаф фаркь ава. М. Шагъабудин. Эминни Эминан устадвал. Агъсакъал хъуй, аял хъуй, Фаркь авай туши, итим я... А. С. Хцихъ галаз ихтилат. *Са фаркь ава: зи лирический герой датIана СиратIалдин муькъвелаи физва.* А. Ал. Автордин патай. А. Ал. Са къужах нурар. *Ихтилат мажибдикай фейила, хълагъин.* Москвада троллейбусдал Iвалахзавайданни чи водителрин дуллухдин арада еке фаркь ава, ЛГ, 2003, 13. XI. **Синоним:** тафават.

* **фаркь тун** гл., ни къве ва я са шумуд касдиз, затIуниз сад хъиз къимет тагун. *Фаркь тутуна гада бегдив тайнайтIа...* Е. Э. Девран, гъей!

ФАРКЪЛУ прил. сад масадаз ухшар тушир.

ФАРКЪЛУВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера сад масадаз ухшар туширвал. **Синонимар:** тафаватвал, чаравал.

ФАРМАН фарс, куьгъ., суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра къанун яз къабулнавай къарар. *Эвер гана эллериз, Акъудна фарман: За пайзава, хъуьрериз, Хазина жуван.* А. Ал. Ахвар.

ФАРС: * **фарс чIал** суц. Ирандин халкъ рахадай чIал. Сулейманан шишрра са къадар фарс ва араб чIаларин гафар аватIани, адаз я фарс чIални, я араб чIални чидачир. М. М. Гъ. СтIал Сулеймана азербайжан чIалал туькIуьрай шириар. *Мисал яз, наб, гъуьл, руш, стха, свас, шак алачиз, лезги гафар ятIа, ими, эме, буба, дах, бах, бажи - азербайжан, хала, халу - фарс, хва - урарт, вах - хинди чIаларани авайбур я.* М. Алипулатов. Лезги чIалан машгъулардай грамматикадай материалар. *Зигъинлу Эмина са къадар илимрай чирвилерихъ галаз араб, туьрк, мумкин я, фарс чIаларни чирна.* Д. Джамалов. Лезги литература. Учебник. VIII кл.

ФАРСИ суц. гилан Иран гъукуматдин къибле пата, Персидский заливдин къерехар тирвал экиЯ хъанвай чкаяр. *Ихътин шив жеч Дагъустанда, Фарси, Ямен, Туркестанда...* Е. Э. БалIандин тариф.

ФАРТАР нугъ., суц. цирицIар.

ФАРУКЪ араб, прил. секин. *Мергъяматсуз яз элдиз куьн такурай, Уьмуьр фарукъ, гъаким, мугъман рикIел гъваш.* Е. Э. РикIел гъваш.

ФАРФАЛАГ фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра гъвадин гъерекатди элкъуьрдай тадарак. *Къуна зун къужахда... Элкъуьрна зун фарфалаг хъиз...* А. Ал. Дустуникай баллада. - *Зи купулри къал къачунва, - лугъуз накъ къеци авур Алирзадин чIехи папакай гарун фурфалаг хъанвай.* З. Э. Муькъвел гелер.

ФАРФОР у рус, суц.; ~ди, -да; -ар, -йри, -ара кIеви чеб ва маса материалар акадарна махсус жуьреда гъазурнавай лацу рангадин кIеви материал. *Фарфордин къапар гзаф багъа жеда.* Р. **Синоним:** чини.

ФАСАГЪАТ араб, ктаб, прил. образлу, михъи. *Фасагъат рахунрихъ гъамиша михъи фикирар жедач. р.*

ФАСАГЪАТВАЛ ктаб, суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера михъивал (рахунрин, чIалан). *Абурун [Ленинан, Сталинан. - А. Г.] рикIерин чIехивал ва михъивал, акъулдин гегъенивал ва деринвал, къилихрин гуьзелвал ва мердвал, мецерин фасагъатвал ва зиреквал, зегъметчийриз абрун муькъавал ва азизвал, вири халкъдин патай абуруз авай муьгъуьббатдин вири деринвал къалурун патал шаирди вичин вири гъунар..., жавагъирар хътин гафар жуьгуьриз хъана.* М. М. Гъ. Чехи шаир.

ФАСАГЪАТВИЛЕЛДИ нар. фасагъатвал хас яз (рахунриз, чIалаз). **Синонимар:** фасагъатдаказ, фасагъатдиз.

ФАСАГЪАТДАКАЗ нар. фасагъатвал аваз. (рахунриз, чIалаз)... *ам гагъ митинграл, гагъни жемятдин кIватIалрал фасагъатдаказ рахазва;* Ф. Асланова. Сад лагъай лезги роман-трилогия. **Синонимар:** фасагъатвилелди, фасагъатдиз.

ФАСАГЪАТДИЗ нар. фасагъат яз. *Адаз (Алкъвадар Гъасан эфендидиз. - А. Г.) дуьньядин халкъарин ирид чIал лап фасагъатдиз чидай, Дагъустандин халкъарин вири чIаларал ам рахадай.* ЛГ, 2004, 26. VII. *Чна шаирдин поэма фасагъатдиз кIелзавай сесер лентиниз къачунай.* А. Къ. Шаирдин экв. **Синонимар:** фасагъатвилелди, фасагъатдаказ, фасагъатлудаказ.

ФАСАГЪАТЛУ прил. михъи тир.

* **фасагъатлу авун** гл., ни вуч михъи авун, михъи тир гьалдиз гъун. *Дегъ чIаварилай къил кутуна, маса халкъари хъиз, лезгийрини хайи чIал, аманат хъи, хвена.* "Самур" газ., 2005, 25. II.

* **фасагъатлу хъун** гл. михъи тир гьалдиз агун.

ФАСАГЪАТЛУВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера михъивал, къенивал (рахунрин, чIалан). *Лезги чIал чIурна, адан къенивал, фасагъатлувал вилив хуьн тавуна рахадай инсанар акурла, зи рикI тар жеда.* С. К. Редактордин гаф. "Самур" газ., 2003, 27. IX. **Синоним:** фасагъатвал.

ФАСАГЪАТЛУДАКАЗ нар. фасагъатлувал хвена. Сересдаказ, фасагъатлудаказ рахун илим я. С. К. Редактордин гаф. "Самур" газ., 2003, 27. IX. **Синоним:** фасагъатвилелди, фасагъатдаказ.

ФАСАД араб, суц къалмакъал гвайди, чуъруькчи, гуьжеткар. Вуна хиялна: дуьньяда Угъри, фасад жеч лагъана... Е. Э. Вирт квахъайдаз. - Аллагъди бала гайи фасад! - лагъана, гъажи Мурсал, гъарай акъатна, тадиз салават гъана, теспягъар чӀугъаз эгечІна. А. И. Самур. - Агъ, сагърай, аялар, игитар гъар сад! Ам вуьж хъуй ислягъвал такІандай фасад! И. Гъ. Мегъамед халу.

ФАСАДВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера диндиз, адетриз акси, чӀуру ниятар авай гъал. Ажал пайиз, жаллатІар яд чилерин Атана чал ийиз чапхун, фасадвал. А. С. Веси. Дуьньяда дарвилер, мишекъатвилер, фасагъатвилер икъван артух жезвайла... ЛГ, 1992, 25. II.

ФАСИКЪ фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) дишегълийра вил авайди. А фасикъдин къил чӀур хъанвайди я. Адан чІалахъ югъун герек туи! А. И. Самур. Паб кІвалеваз, и фасикъ физ, ийифда чара ракларрихъ. Факъир хзан муьгътеж хъанва ийифен секин ахваррихъ. М. Ж. Жуваз туьнбуьгъар. 2) умуми адетар, къайдаяр чӀурдайди. Эвел фасикъ яхулару чӀурна къеле, еке пару... Е. Э. Наиб Гъасаназ. Я кІвал къени хъайибур а Къурчи лугъудай фасикъди михъиз халкъ къилий акъудзава. Ж. Эфендиев. Азадвилер рекъе.

ФАСИКЪВАЛ суц. фасикъ тир гъал. Гъейрид яр къамир вуна дуствиле, Ви фасикъвилерин гъам сагъиб я, гъелбет. Е. Э. Эй, дели дивана

ФАСЛИ кил. ЭВЕЛ.

ФАТИГЪАГЪ! араб, межд. къейи касдиз дуьа ийиз теклифдайла, лугъудай гаф.... фекъиди "Фатягъ" лугъудай гафар япариз Ван хъанвайтІани, кІелзавай дуьани и арада адан рикІелай алатнавай.

ФАХРА фарс, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра динэгъли, диндикай суьгъбетардайди. Пачагъди везирарни, векилар, фекъиярни фахраярни - вири кІватІна. Ф. Кесибдин хва Къагъриман. Гагъ фахради, зи вах, къимет гуда чаз, Гун чи тІвар каламра къун гунагъ я. П. Ф. Эхир къимет.

ФАХРАЧИ¹ фарс, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра фахра инсан,

ФАХРАЧИ² прил. фахрачи тир. Хабар нивай гун? Жамидин арачи, хуьруьн фахрачи Мейрихан къаридвай. 3. Э. Муькъвел гелер.

ФАСОН урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра парталдин, кІвачин къапарин кІалуб(ар). Санлай къачурла, за вири 55 жуьредин чекмеяр цвазва, абурукай 22 фасондин авторни, лугъурвал, зун я. ЛГ, 2004, 15. VII.

ФАШАЛ араб, прил. къве чин алай, масадбур алцуарариз алахъдай. Фашал фекъидивайни фасад къунишидивай Аллагъди хуьй! Ф.

ФАШАЛВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илер, -илери, -илера къве чин алай, масадбур алцуарариз алахъдай гъал, амалар. Са тІимил вахтунлай ам ва адан патав акъвазнавай инсанар, садакъа пайзавайдан фашалвили мягътел авуна. С. Ярагъви ашукъ Уьзден. Эфенди стхадихъ галаз ихтилат, суьгъбет авурла, ам фашалвал рикІи къабул тийидай кас тирдини чир хъана. ЛГ, 2003, 13. XI. На лугъуди Вагъаба ийифен вакъиадин бинейра фашалвал къатІанай, на лугъуди адаз маса, генани виниз тир гъакъикъат ашкара я... 3. III.

ФАШАЛВИЛЕЛДИ нар. къве чин алай, масадбур алцуарариз алахъдай гъал, амалар хас яз. **Синоним:** фашалдаказ.

ФАШАЛДАКАЗ нар. къве чин алай, масадбур алцуарариз алахъдай амалар хас яз. **Синоним:** фашалвилелди.

ФАШИЗМ урус, суц.; -ди, -да са миллет масадбуруз акси ийидай, чувудриз акси тир къайдадал бинеламишнавай политикадин къурулуш. Куьгъне девирдин вагъшивилери ивадал звал гъайи шаирди сифте вичин дерди-баладикай шикаят ийиз, яшайишидал наразивал къалурна, ахпа кулакринни фялейрин къамал лаи илигна, гуьгъуьнлайни фашизмдин жаллатІриз цІай гана. А. С. Хуьруьг Тагъвр.

ФАШИСТ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра самиллет масадбуруз акси ийидай, чувудриз акси тир къайдадал бинеламишнавай политикадин къурулушдак къуллугъчи. 1941 - йисан гатуз фашистрин Германиядихъ галаз башлашишай Ватандит Чехи дяведи цицигъвийрин яшайишидиз, майишиатдиз тежер къадар еке зиян гана. С. Муслимов. Цицигъ-наме. Ина аэродромни фашистри Советрин Союздал веьгедалди са варз вилик эцигнай... ЛГ, 2004, 26. VII. - АкІ ятІа, а вирус лугъудайди халис фашист я ман? - хиялри тухванваз лугъузва Абаса, терг авун чарасуз тирди лагъайдини рикІелай фена. М. В. Гъарасатдин майдандал.

ФЕВРАЛЬ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра январдилай гуьгъуьнин мартдилай виликан варз. Вузра февралдт сифте къиле, школайра январдин сифте къиле каникулар жеда. Р.

ФЕЙЖАН араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра гъили къадай тум галай, сив ачух, яд, чай цадай къаб. - Хъухъ, - гъарайна ада, - къегъал жаванар, И яргъал рехъ элкьуьра квез деминиз. Вичини къаз хкажзавай фейжанар, Акъатзавай гъар ссферда кефиниз. М. Б. Веси. Ацукънава чун вири са къажгъандив, Пай авунва чаз къапарни фейжандин. П. Ф. Рубаяр. Хци хкай базардай Пай кІандачни дидедиз? Суса цайи са фейжан Чай кІандачни дидедиз? III. Къ. Перт къуьзуьбур.

ФЕЙИ¹ **фин** глаголдин причастидин форма. Кил. **ФИН**.

ФЕЙИ² прил. алатай, гьакъикъатда амачир. Гъил ченедик кутуна ацукънавай адан вилерикай, кинодин экрандай хъиз, вичин фейи уьмуьр карагзава. А. М. Киф атлайди. **Синоним:** алатай. * **вичелайни фейи.**

ФЕКЪИР кил. **ФАГЪИР**.

ФЕКЪИ суш.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра мискИиндин къуллугъчи. Фекъиди ийизва мурмур: - Гъуцар рикел гъваши. Амма лукI жедай туш Марин -Муьгъуьббатдин сим. А. С. Саяда лугъузва мани. Вичиз талукъ келимайрин ван хъайи фекъи, шадвилай кичI акатай хундуз хъиз, хъуткъунна, гъарай акъатна, рахана... Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз.

* **фекъи-фахра** рах., суц. **динэгъли къуллугъчияр**. Гила хабар нивай гун. Хабар мад руш квахънавай Хинкар пачагъдивай. Мад ада вичин фекъи-фахрадиз, назир-везирдиз эвер гана. Ф. Кесибдин хва Къагъриман. - Хъсан алукулун-хутлун алалда, - лугъуз, ихтилатар ийидайла, кулакар, фекъи-фахраяр абурал хъуьредай. А. Ф. Риза.

* **фекъидинди дуьа кIелун я мисал кардин нетижа адав гвайди туш' манадин мисал**. Бес! Вуна гъикI фикирзава? Фекъидинди дуьа кIелун я. Т. А. Зун куь арада.

ФЕКЪИВАЛ суц.; -или, -иле; -тер, -илери, -илера фекъидин пешекарвал.

* **фекъивал авун** гл., ни фекъидин къуллугъ кыиле тухун. Уружа эхиримжи вахтара фекъивални ийизвай. С. М. Цицигъ-наме. Гъа икI, бубади са къве вацра къван фекъивал авуна. Ахпа Хуьруьгрин жемятди халисан, имамни акуна. Ж. Гъ. Ругъдин, риклерин къелечи. **Синоним:** фекъивалун.

ФЕКЪИВАЛУН рах., гл., ни; -да, -на; -из, -зава; фекъивал авун, фекъивал тавун, фекъивал тахвун, фекъивал хъийимир фекъидин пеше кылиз акъудун. «Чи хуьруьн фекъи рагъметдиз фейила, хуьре фекъивализ кIандай садни хъанач, халудин. А. Къ. Нехирбанни лекъ. **Синоним:** фекъивал авун.

ФЕЛЕК араб, шишр, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра Худа. Вун Фелекди ширина заз... Е. Э. Бахтавар. Айиб вид туш, зи кар чIурай кас ава, - Нубатлу гъам я Фелекди кудайди. Е. Э. Гуьзел яр. Вакай са чара, я фелек! - лагъана буришжув балкIандин едег къуна вацIа гъахъна. З. Э. КУТВ-диз фена. **Синонимар:** Аллагъ, Халикъ, Гъуцар.

ФЕЛЬЕТОН урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри. -ра политикадин, илимдин ва я майишатдин рекъяй са месэла авай чIуру гъалдикай кхъенвай макъала. Азербайджандин шаир Мирзе Аликбер Сабир фельетонар кхъидай устIар тир. И. В. Чирхчир. Зи хайи халу Багъадина, Къардашан хци, шишрар, фельетонар яратмишдай. Гъ. Къ. Мерд Алидин мани.

ФЕЛЬЕТОНИСТ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри. -ра фельетонар кхъидайди.

ФЕНА, ФЕНАЙ, ФЕНАЧ фин глаголдин формаяр. Кил. **ФИН**.

ФЕНД фарс, суц.; -ини, -ина; -ер, -ери, -ера чIуру къаст. Мельуьнриз хунI фендер ава., Е. Э. Фитнекар къарийриз. - Яраб, гъайван, гъвечли чанда, Вахъ ахътин фендер аватIа? С. Ярагъви ашукъ Уьзден.

* **фенд(ер) акъудун (къун, къурмишун)** гл., ни низ чIуру къастар арадиз гъун, садаз акси крар ийидай ниятар туькIуьрун. Пис касди заз къуна фендер. Е. Э. Алагуьзли севдугуьм яр. Гъуьрчехъанривай мад вичиз фенд къурмишиз тежедайдак умуд квай ам къвалан кIаняй къил хкажна гзаф такабурдиз килигъзавай. Ф. Къве мирг. Хейлин вахт алатна ван-сес амукъ тавурла, душманди маса фенд къурмишнавайди ада къатIана. А. И. Самур. Адани и кардикай къве патазни хийир жедайвал фенд акъудна. З. Р. Гъажи Давуд.

ФЕНДИГАР¹ фарс, прил. 1) **амалар чидай**. Амма фендигар дишегъли акъван кIевиз векилдин вилик шехъна хъи, субут ийидай са делил авачIани, векил гиманлу хъана. А. А. Лезгияр. 2) **маса алдатмишдай**. Гъич са векъни авай ви яйлахра, Вугудач за фендигар душмандив... А. С. Вилик жерге. Къуьзуь къари тек сад я вун. Лап фендигар фасад я вун! Гила ахлад, азад я вун, Хъфизмазди, дили хъуй вун! С. Ярагъви ашукъ Уьзден. **Синонимар:** къве чин алай, ламатI, лугу.

ФЕНДИГАР² суц.; -ди, -да; -ар, -ри. -ра 1) **амалар чидайди**. Сурхай бажарагълу сардар хъиз, девирдин крарай къил акъудиз алакъзавай фендигарни хъана. З. Р. Гъажи Давуд. **Синоним:** амалдар. 2) **маса алцурурардайди, алдатмишдайди**. Адан къаст гъар гылледалди и бейхабар дуьшуьш хъанвай, вичин фикирдалди, чарадан пул, чарада гузвай эрекъ кIанзавай фендигарар чпелай алудун тир. М. Садикъ. Душ. Эхирни, фендигардин фикир Бубадал акъвазна ва адаз Даниял къиникъ Бубадал вегъин хъсан акуна. С. Гъ. КИри Буба. **Синонимар:** ламатI, лугу, фендигар.

ФЕНДИГАРВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера 1) **алцурурун, тапарар авун**. Фендигарвал уьмуьрдин пайдах хъанва... М. Ж. Меслят ийиз зи патав ша. 2) **амалдарвал**. Я жанавур.. Эгер ваз гъакъван гишинзаватIа, зи ютурдилай къулухъай са мадара ая жуваз, - лагъана адан фендигарвал чир хъайи деведи. Къ. Къайибханов. АнтIилан къин. Душмандин и фендигарвили Надир хандин ивидал звал гъана. З. Р. Гъажи Давуд. Гуьгъуьнлай гъа патарай атай са савдагарди Надир-шагъдиз гъа хуьруьн агъалийрин фендигарвиликай ихтилат авунай. З. Р. Гъажи Давуд. **Синонимар:** ламатIвал, лугувал.

ФЕНДИГАРВИЛЕЛДИ нар. фендигарвал хас яз. - Ажеб хъсан адет тушни? - лагъана Риза-Къули мирзеди. Белли, гзаф фендигарвилелди кутунвай адет я. З. Р. Гъажи Давуд. **Синонимар:** ламатIвилелди,

лутувилелди, амалдарвилелди.

ФЕР¹ йиф существительнидин рахунра ишлемишдай гзафвилин къадардин форма. *Кил. ЙИФ.*

ФЕР² фарс, суц.; -ци, -це; -ер, -ери. -ера 1) са затлунай акъатай хъиткъер. *Столдин чинай фер атана.* Р. 2) акъализ ахъайда затлунай паярин ара. *Риклинив фер туртла, чарадан кац къведа.* Р. **Синоним:** **свар.**

* **фер гун** гл., куь сагъ затлунай хъиткъер акъатун. *Муькъуьн са патан цал гъа хандакИдилаи ханва ва лап вини къилиз къван фер ганва.* ЛГ, 2004, 8. VII.

ФЕРЕ суц.; -ди. -да; -яр, -йри, -йра **верч** жадай са йисан **цициб**. *Бейдуллагъди вичин цицибдин хайи кIвач дарман яна кутлунна. Ам сагъ хъхъанатлани, цицибдикай хъайи фереди пис къецли ийизвай.* С. М. Цицигъ-наме. *Фере кIекрез ягъайла сифте уь-уь, акI жеда, лап чил пад авур хъиз вичи.* О. Гъуьсейнов. Бубадин насигъат.

ФЕРЕНГ, ФИРЕНГ фарс, куьгъ., прил. **Франциядиз, Европадиз хас.** *Пични хара я, Фиренг чешне я.* Е. Э. Алкъвадар Гъасан эфендидин цийи кIвалериз. *Вал гьалтайди, амал чидай вуч фиренг устIар хъана хъи...* Е. Э. Дуьст Ягъиядиз.

ФЕРЗ араб, суц.; -ини, -ина; -ер, -ери, -ера **мусурман диндин рекъай гъар са касдиз важиби кар, кIвалах, гъерекат.** *За ийир сад минет ава: Гъам ферз, гъам суьннет ава, гъар гуьзелдин адет ава, - Даим жеч хъи датлана ялгъуз..* Е. Э. Ялгъуз. *Заз чир авун ви метлебар рикIевай гъар са чIавуз вал ферз я ви хивевай...* Е. Э. Ярди. *Тарихди рикI хайи халкъди Вич цийиз халкъ хъувун ферз я. Цаву нуьсрет гайи халкъдиз Чилерал бахт жагъун ферз я.* А. Къ. Шикилрин кIвал.

* **ферз ада авун дин, гл., ни ферз къилиз акъудун.** [Амахан]. ~ *Дуьз я, Эфенди. Чал алай ферз ада ийиз, чун гъар гъи вахтунда хъийитлани гъазур я.* Гъ. Гъ. Колхоз. *Ферзер ада ийиз чирдай Афи гьалал хушвилелди гуда за ваз, азиз хва.* Х. Къ. Хчин сефер. *Сулейманалай вилик хъайи шаирри, месела, Етим Эмина ва Сулейманахъ галаз са девирда хъайи шаиррини, месела, Ахъегъ Гъажиди, Хнеж Къурбана ва масабур, шумудни са шиьрдалди Аллагъдин, пайгъамбаррин тарифар авуна, жегъеннемралди кичIарар гуз ва женнетралди, гъуьриперийралди шакълу ийиз, диндин ферзер ада авуниз эвер гуз хъана.* М. М. Гъ. Халкъдин шаир.

ФЕРЗЪ урус, суц.; -ди, -да; -ер, -ери, -ера **шахматрин фигура.**

ФЕРИКЪАТ кил. **ФАРАКЪАТ.**

ФЕРЛИ || **ФЕРЛУ** туьрк, прил. 1) гъар са кардиз **фикир гудай.** *Адан папаз, хендеда хъуналди, ферлу итимар гьат техийиз, кичIезвани?* Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз. *Халкъ патал я, гъазур я зун Ийиз ферлу кIвалахар.* М. Салахъ. *Зи халкъ - зи девлет.* 2) **хъуьтуьл хесетрин.** **Синоним:** **акъуьлу.** **Антонимар:** **ферсуз, акъулсуз.**

ФЕРЛИВАЛ || **ФЕРЛУВАЛ** суц.; -или, -иле; -илер, -илери, илера **ферли тир гьал.** *Анжах чинай чир жеда ваз ферлувал Винел патай метлеб квачир гафунин.* А. С. Лезги чIалан аламатар чIехи я. *Адетдин шартIара мегер викIегъвал, ферлувал, адалатлувал, къанажагълувал къалурун тIимил важиблу месэлаяр яни?* М. Ж. Сад хъайила рикIер чи... **Антоним:** **ферсузвал.**

ФЕРМА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра **гъайванар хуьзвай чка.** *Ярагърин колхозда районда виридалайни тIвар-ван авай верчерин ферма ава.* И. В. Чирхчир. *Агъадхъай вацра нур гузвай яру.* *Ферма галайнихъ зверна абуру.* А. Мут. ВикIегъ Расул. *Вердидин векъай хъанвай еке маркв фермадин патав хканва.* З. Э. Муькъвел гелер.

ФЕРМЕР суц.; -ди, -да'; -ар, -ри, -ра **хуьруьн майишатда масадбурни желбна кIвалах идара авуналди гелир хкажзавайди.** *Сад я къе рэкет, муькуьдни фермер...* М. Ж. Чунни икI рекъич, *ИкI, алаатай йисуз фермерди Багъдай ирид тонн ичер вахчуна.* ЛГ, 2004, 16. XII.

ФЕРМЕРВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера **гъайванар кутуналди, хуьналди дуланажагъ хкаждай пешекарвал.**

ФЕРМЕРВИЛИН прил. **фермервиллиз талукъ.** *Йисалай-суз гъайванрин къадар артухарзавай абуруз бес къадар алаф гъазурзавай, райондин экономикадик аквадай хътин пай кутазвай кооперативар, лежбервиллинни фермервиллин майишатарни артух жезва.* ЛГ, 2004, 15. VII. *Алай вахтундани чи агъсакъал фермервиллин майишатдин руководитель я..* ЛГ, 2005, 14. VII.

ФЕРСУЗ туьрк, прил **ийидай крарин эхирдиз, нетижадиз фикир тагудай, вафалувал авачир.** *Са варз идалай вилик гъа и эмиррин куьмекдалди Надира яргъал девирда Ирандиз шагъвал авур сефевийрин эхиримжи бажарагъсуз ва ферсуз шагъ Тегъмасиб тахтунилай вегъена, ам Сабзавар къеледа дустагъна ва гъана адан вилер акъудиз тунай.* З. Р. Гъажиди Давуд. *Эхъ, за, Диде-чили ферсуз лезгидиз Лезги тIварни гъарам хъурай лугъузва!»* К. М. Ахварайни. *Вуна лагъ, гьалт тавурай итимдал ферсуз, кфир дишегъли. Акъулсуз, фитнечи дишегълиди хайи хва-руи буба дидедал, стха стхадал элкъуьрда, гъич са карни арадал алачиз, итимдин кIвал чIурда.* О. Гъуьсейнов. Межид бубади лугъудай. **Антоним:** **ферлу.**

ФЕРСУЗВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера **ийидай крарин эхирдиз, нетижадиз фикир тагудай гьал, вафасузвал.** **Антоним:** **ферлувал.**

ФЕРЯД суц., куьгъ., инал: аксивал авун, акси хьун. Душмандин зарбайриз эслягъ феряд тийиз Уьмуьрдин чIехи пай дустагъра кIанай. А. Ф. Инкьилабчидин кьиникъ. Чилер-цаварни ферядал атана, Вагъ! Гунагъсуз кьве кьагъриман кана!. А. Ф. Саккони Ванцетти.

ФЕРЯДУН гл., таб., куьгъ., ни; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; феряд авун, феряд тавун, феряд тахвун, феряд хьийимир аксивал авун. Килиг вун, вуч лугъузватIа а касди, ЦIай кьуна куз (а)вай рикIай гъарагъиз, Лепе ягъиз цавара кьати ванци, Аман, стха,... стха лугъуз, ферядиз. А. Ф. Саккони Ванцетти.

ФЕС туьрк, суц.; -ди, -да; ~ар, -ри, -ра кьилел алуКIдай, вичихъ курквачI галай пуд пипIен затI Вун квекай рахазва, Агъакишид хва? - жузуна нез-хъваз ацукънавай вахтундани, гъич нянизни литин фес хтIун тийидай Къембера. А. А. Лезгияр. Сада пелез чIугвазва фес, Садан гиниз аватна кур. П. Ф. Гар. Садни авач начагъдиз, - Туна хьуьтуьл, секин мес, ЭкъечIнава кьучагъ хьиз, Кьилел алаз литин фес. А. Ал. ЦIийи йис.

ФЕСЛИ туьрк, прил. вахт тир, сезон тир.... гатфарин лап фесли вахтунда хуьруьн агъалийриз ийидай кIвалах авач. ЛГ, 1992, 5. V. Къе гатун фесли вахтунда са хали 100 манатриз акъатнава. ЛГ, 1992, 5. IX.

ФЕСТИВАЛЬ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра искусстводин рекъяй агалкьунар кьалурдай шадвилини мярекат. И фестивалдин метлебдикай конкурсдин жюридин председателъ; РФ-дин искусствойрин лайихлу деятель Мегъамед Гъуьсейнова хъсандиз лагъанва: "Эхъ, нубатдин фестиваль-конкурсни суваринди я...» М. Ж. Сад хъайила рикIер чи...

ФЕЧИ нугъ., прил. экуь вили.

ФИД суц.; -теди, -теда; -тер, -тери, -тера гъайванди вичиз герек амачир руфунай акъуддай затI.... вичин яц тадиз фитерикай михьи ийиз алахъна. Ф. Савдагардин папанни фекьидин кьиса. Хуьруьн кьваларив гужлу, фид квай салар. А. Ф. КьатI-кьатI авур зунжурар. Хайи кIвал... Гъамиша фитединни накъвадин ни кьведай масан кьеб! Р. Гь. Зи ирид стха. Гилани фид кIулалди акъудзава. К, 1989, 4. XII.

ФИДА, ФИДАЙ, ФИДАЙЛА, ФИДАЙВАЛ фин глаголдин формаляр. Кил. **ФИН.**

ФИЗ, ФИЗВА, ФИЗВАЙ, ФИЗВАЙЛА, ФИЗВАЙВАЛ фин глаголдин формаляр. Кил. **ФИН.**

ФИЗИК урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра физикадин илимдай пешекар.

ФИЗИКА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра гьакъикъатда авай затIарин жуьрейрин гьерекатдикай, хесетрикай, кьетIенвилерикай илим.... гьар классда гьафтеда садра алава яз диктантар тухун ва мумкин тир кьван абурун текстер математикадин, физикадин, историядин, ботаникадин ва маса предметрай кьачун... теклиф авуна. А. А. Умуд. Геологиядин ва физикадин жигъетдай регион аламатдин жуьреда... екеди я. ЛГ, 2004, 15. VII;

ФИЗКУЛЬТУРА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра бедендин сагъламвал хуьнин меденият. Спортзалда, спортдин майдандал физкультурадин тарсар бегъерлувилелди кьиле тухудай вири тадаракар ава. ЛГ, 2004, 15: VII.

ФИЗКУЛЬТУРНИК урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра бедендин сагъламвал хуьнин медениятдин серенжемар кьиле тухудайди. 14 август физкультурникрин суварин югъ я. ЛГ, 2004, 12. VIII.

ФИЙИВИ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра Фияр тIвар алай хуьрйя тирди.

ФИКИР араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра хиял. Жуван фикир жуван кьиле хъанач таз... Е. Э. Зун атана. Садбру ам [Етим Эмин. - А. Г.] ва адан бубаяр Ахъегъ райондин Ялцугърин хуьрйя хьунухъ кьалуриз, масабуру ам Къубадин лезгийрикай я лугъуз, пуд лугъудайбуруни амни, хиналугъ Эмин лугъудай ашукъ акадриз, чеб субут тежер бизнесуз фикирар арадал акъудзава. М. М. Гь. Шииррин кIватIал туькIуьрайдан патай (1941). «Идаз фитне авур кас авани?» - лагъай фикир гьатна адан рикIе. З. Э. Муькьвел гелер.

* **фикир авун** гл., ни никай-квекай 1) гьакъикъатдин гьалар сад-садав гекъигна, са гьихътин ятIани кьейд авун. «За вуч ийин, вуч тийин», -лугъуз, фикирар ийиз амукъна има. Ф. ЦIицIали. Фикир ийиз килиг чилиз, Акъул жем ая ви кьилиз... С. С. Бендедин рикI хъайитIа дуьз. 2) гьамлу хьун. Фикир мийир, гуьзел суна, Эмин шад я вун ақунал. Е. Э. Эмин гада. 3) са тайин кар тамамарун, кьилиз гъун. Къуьнел квар алай рушар акурла, гьейран жемир абурал, гадаяр. Гъаятриз яд чIугуникай фикир ая. С. К. Квар.

* **фикир [гъам] чIугун** гл., ни гьамлу гьалда гьатун. Женнет либас алуКIнавай булахдал Амукъна зун чIугваз фикир, гуьзел яр. Е. Э. Заз булахдал яр ақуна. **Синоним:** фикирун.

* **фикир гун** гл., ни 1) ни низ-квез са вуж-вуч ятIани авай гьал чирдай алахъунар авун. Сулейманаз тийижир фарс чIалакай акъван рахадалди, абуру шаирдиз лап тIимил хъайитIани чидай урус чIалаз фикир ганайтIа, дуьз жедай... М. М. Гь. СтIал Сулеймана азербайжан чIалал туькIуьрай шиирар. Са кардиз мад фикир гун. Са чIалай маса чIалаз гафар кьведайла, абурун мана гафар кьабулзавай чIала я дегии тахъана амукъзава, я са жизви дегии хъана. М. Алипулатов. Лезги чIалан машгъулардай грамматикадай материалар. 2) **фагъумун**. Фикир гайла, и дуьньядин гьисабар заз хиял хьиз я... Е. Э. Гъажимурад эфендидиз. Гила, фикир гайила, бес Селминаз куьн пешедин иеси хуьй?! Велимет фикирлу хъана. М. В. Гьарасатдин майдандал.

* **фикирди тухун** гл. вуж са никай-квекай ятIани хиялар ийиз масадбур акван тийидай гьалда хьун.

Гъажирамазана садлагъана жаваб ганач. Ам хейлин гагъди фикирри тухвайди хъыз акъвазда. - Я хуьруьнви, зунни фадлай и карди фикирди тухванва, вучдатIани чин тийиз ама. А. И. Самур.

* **фикирдик акатун** гл., вуж **гъамлу хъун**. Са шумуд йикъалай юргъун хъана фикирдик акатнавай Мегъамедрасул хуьруьз хтана. А. И. Самур. КIелиз-кхъыз течир вичи гъикI кIвалахдатIа лугъуз, Али фикирдик акатна. А. И. Самур. Дубздаказ лагъана кIанда хъи, и колхоз хътин чIехи майишатдиз регъбервал гуз алакъдатIа лугъуз, фикирдик акатнай. А. Шагъмарданов. Майишатдиз регъбервал гуникай веревирдер.

* **фикирдик кваз хъун** гл. **фикир ийизвай гъалда хъун...** зи фикирдалди, Ахъегъ райондин руководстводи ихътин надир устIардиз вичин рикIиз кIанивал кIвалахдай мумкинвилер, тайиндиз лагъайтIа, вичин фикирдик квайвал, Ахъегъа чекмеяр цвадай махсус фирма кардик кутадай вири шартIар яратмишнайтIа, хъсан тир. ЛГ, 2004, 15. VII.

ФИКИРЛУ туьрк, прил. **фикирар авай, фикирри кьунвай**. **Антоним:** **фикирсуз**.

* **фикирлу авун** гл., ни-куь вуж **фикирар авай гъалдиз гъун....** ада агакъарай хабарди ам фикирлу авунай... М. В. Гъарасатдин майдандал.

* **фикирлу хъун** гл., вуж **фикирар авай гъалда гъатун**. А мурдар вакIан як икъван ширин жедани? - Мейрихан фикирлу хъана. З. Э. Муькъвел гелер. Гила, фикир гайила, бес Селминаз куьн пешедин иеси хъуй?! Велимет фикирлу хъана. М. В. Гъарасатдин майдандал.

ФИКИРЛУВАЛ суц.; -или, -иле **фикирар авай гъал**. **Антоним:** **фикирсузвал**.

ФИКИРЛУВИЛЕЛДИ нар. 1) **фикирар авай гъал хас яз**; 2) **дикъетдивди**; 3) **къайгъу(яр) аваз**. **Синоним:** **фикирлудаказ**. **Антоним:** **фикирсуздаказ**.

ФИКИРЛУДАКАЗ нар. **фикир(ар) авай гъал хас яз**. Садра Аниятан дидеди, и дубнья акунвай рехи дишегълиди, фикилудаказ лагъана.... С. К. Йифен ихтилат. **Синоним:** **фикирлувилелди**. **Антоним:** **фикирсуздаказ**.

ФИКИРСУЗ прил. **фикир(ар) авачир**. **Антоним:** **фикирлу**.

ФИКИРСУЗВАЛ суц.; -или, -иле **фикир(ар) авачир гъал**. **Антоним:** **фикирлувал**.

ФИКИРСУЗВИЛЕЛДИ нар. 1) **фикирар авачир гъал хас яз**; 2) **дикъетсуз яз**; 3) **къайгъу(яр) авачиз**.

Синонимар: **къайгъударсузвилелди, фикирсуздаказ**. **Антонимар:** **къайгъударвилелди, фикирлувилелди, фикирлудаказ**.

ФИКИРСУЗДАКАЗ нар. **фикир(ар) авачиз**. **Синонимар:** **къайгъусузвилелди, фикирсузвилелди**.

Антонимар: **къайгъударвилелди, фикирлувилелди, фикирлудаказ**.

ФИКИРУН гл., ни; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; **фикир авун, фикир тавун, фикир тахвун, фикир хъийимир** 1) **гъакъикъатдин гъалар сад-садав гекъигна, са гъихътин ятIани къейд авун**. Фикирна за: **яраб ам зи яр я жал?** Е. Э. Заз булахдал яр акуна. 2) **къейд авун**. Эвк акурла, адан къили фикирна хъи, вичин крар туькIуьзва. Акъван пул рушаз вичин яшинда акурди туи. А. А. Пад хъайи рагъ. **За фадлай фикирзавайди тир и чи фикир ваз лугъун патал**. А. Муграгъви. Ажалдин хура. **Синоним:** **хиялун**.

ФИЛ араб, суц.; -ди, -да; -ер, -ери, -ера **нар ялдай яргъи хуртIум галай, къакъан буйдин, гужлу гъайван**. Филдилай вич къуна чIехиз, Тежер нурад кIулал эхиз, Рахадай гафар нашиз, Акбул икI дерин жедда къван. С. С. - **За куь пачагъдиз са фил савкъат яз ракъурда**. З. Р. Гъажи Давуд.

ФИЛИВИ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра **Филер тIвар алай хуьруьнви**.

ФИН¹ суц.; -и, -е; -ер, -ери, -ера **недай хъчар экъечIун патал цадай куьлуь тварар**. **Синоним:** **тум**.

ФИН² гл.; -ида, -ена; -из, -изва; аладвач, -ин, -ирай, -имир; **фин тавун, фин тахвун, фин хъийимир** 1) **вуж-вуч виликди гъерекат авун**. Рушани, гъар сеферда гишин хъайила, физ яру калин крчар фитIиниз хъана. Руш югъ-къандавай гумрагъ, гуьрчег жез хъана. Ф. Бибихатун. Ибур фенмаз, Малла Несредина ибурун гинибашар кIватIна, цуз вегъена. Ф. Малла Несредина кIел. Гуьзел сердиз фена ялгъуз. Е. Э. Ялгъуз. Цел фир рекъе къуд-вадра вун ацукъна. Е. Э. Тумагъ яц. **Вак квай тахсир - цана тефиз ацукъун...** Е. Э. Тумагъ яц. **Гъич тефейдаз сиягъатдиз Сефердин къадри вуч чир хъуй?** Е. Э. Дубньядикай бейхабардаз. Гила гъикIа, фирла тамуз, Низ минетда мад, Яру яц. Е. Э. Яру яц. [Пейкер] - **Чун хъфида, килиг гъа, нязиз татана тамир, чун чи кIвале ваз килигиз акъвазда**. **Геж тавуна ша, чун санал фидайвал**. Гъ. Гъ. Адетдин къармахра. **Хатасузвал таъминарунин мураддалди Иракдин чилелай фин тавун чарасуз я**. ЛГ, 2003, 13. XI. 2) **вуж низ гъуьлуьз паб хъун**. **Зун тергна, яр, вун гъейридаз фена хъи**. Е. Э. КIани яр. **Ваь, фидач зун акатай са къачагъдиз!** А. С. Къад чинардин хел. 3) **вуж кве малариз чуьлда тIуьн гун, къуьлуьгъ авун**. **Гъвечли аял яз, ам келеривни, лапагрин суьруьдивни фидай**. К., 1988, 11. XII. * **акъул фин, вач-хъша, вилик фин, вягътедай фин, гъалдай фин, зегъле фин, къиле фин, рикIелай фин, хиялдиз фин, шак фин**.

* **фир-тефир чка сал [дар] авун** гл., ни низ **залан гъиссерив къаз тун**.

* **фир-тефир чка сал [дар] хъун** низ **залан гъиссери кьун**. **Фир-тефир чка дар хъанвай Мирим бегди фикирзава**. Гъ. Къ. Четин бахт.

* **фин-хтун** гл., вуж **Кьилди къачуртIа, герек шейэр къачун патал мукъвал-мукъвал Дербентдиз**,

Хасавюртпиз физ-хквезва. ЛГ¹, 2003, 13. XI.

ФИН³ суц.; -и, -е; -ер, -ери. -ера **канабдин кыле жадай, вичик ягълу квай твар**. *Куь гъахъ вахчу мад сефер фин цайила...* Е. Э. Цилингар. - *Духтуррин чЛалаз яб гана, ада, фин квай ширин калар хъыз, капаишдалди гынавай харар-дарманар нез хъана*. Б. Гъ. Заз эвера.... *шъшешедин балонра туна къуъл ава, чѐм ава, вирт ава, фин ава, шекер, тенбек, къел...* П. Ф. Жуван руг.

ФИНАЛ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **тайин са рекъяй акъажунар авурбурукай гъалиб хъайиди тайинардай эхиримжи пай**. Д. Гъабибовади, М. Яниковади (А. Джетередин школа) ва С. Маллаевади, Г.: Алижановади (Ж. Жамалован тІварунихъ галай Дагъустандин художественный училище) сентябрдиз Москвада кыле фидай конкуредин финалда иштаракда. ЛГ, 2004, 15. VII.

ФИНАНСЛАМИШУН гл., ни вуж-вуч; -да, -на; -из, зава; -а, -ин, -рай, -мир; **финансламиш авун, финансламиш тавун, финансламиш тахвун, финансламиш хъийимир тайин са кІвалах, кар кылиз акъудун патал пул ахъаюн, пул гун**. - *Программа уьмуьрдиз кечирмишун патал финансламишунин вири чешмейрай 2 миллиардни 288 миллион манатдин такъатар чара авуна*. ЛГ, 21.02.2004.

ФИНАНСАР суц.; -ри, -ра **пулунин такъат(ар)**. *Чахъ пешекарвилини ва герек вири парталралди, финансалди, транспортдалди таъминарнай кыулердай ансамбль хъана кІанда*. ЛГ, 2005, 7.1 V.

ФИНДИКЪ: * **финдикъни акъуд тавун** гл., ни **са гафни лугъун тавун**. *Асвараз вуч ятІани лугъуз кІан хъана, анжах Минарата адав финдикъни акъудиз тунач*. С. К. Негъ.

ФИНИФ суц.; -и, -а; -ар, -ри, -ра **са тайин мураддалди гъерекат авун**. *Рекъяй финиф къадагъа тир, КІантІа къифле, кІантІа ялгъуз, Ф. Шарвилидикай риваят. Элкъуьрна балкІан къулухъди гъал хъувуна за, белки рехъ какахънавай чкадал агакъ хъувуна, муькуь патахъди финиф мумкин жен*. А. Ф. Лянет. *Адан къаст хуьре нихъ вуч хъсан партал аватІа, къачуз райондин смотрдиз финиф тир*. А. А. Умуд. *Уьмуьрдин рехъ текдиз финиф залан я, Тапан дустар гъарма сад са илан я*. С. Яман юкъуз чир жада.

ФИР * **фир(фидай)-тефир (тефидай) <чка> сал [дар] хъун** гл., нин // **низ авай гъалдай экъечІдай рехъ жагъуриз тун тавун (жагъун тавун)**. - *Пачагъ, вун сагърай, ви къуллугъчийрилай чун рази я*. Дегъекар, *налогар чна вахт-вахтунда гуэва, анжах Мастанан гъиляй чаз фидай-тефидай чка дар хъанва*. Ф. Къифле-къифле хъана, *цавуз хкаж хъайи туьтуькъушири вегъей къванери душмандин къушундиз фир-тефир тІвек дарна*. Ф. Кесибдин хва Къагъриман. - *КІвачел къарагъа, фекъи, -лагъана, судьяди фекъи къарагъарна*. - *Гила къванни дуьз лагъ, тахъайтІа ваз лап кІеви жаза гуда*. *На и фитне вучиз турди я? Фир-тефир чка сал хъайи фекъи вири хиве къуниз мажбур хъана*. Къ. Къ. Фекъидин фитне. *И декъикада адан рикІелай вири дуьнья алатнавай; адаз аквазвайди анжах, кІуфук регъуьвал квай, фир-тефир чка дар хъанвай Зелфи тир*. А. А. Умуд. *Ахпа моряк рахана: -Эхъ, халаяр Ухшар ава Каспи гъуьлуьн лепейриз - Юмиагъ акваз гъида къилел балаяр, Фидай чка сал ийида лубткъейриз...* А. С. Дишегъли. *Малигъат алай чкадилаи юзанацІани, амай рушар туьнтдиз зал акІ тепилмиш хъана хъи, абуру заз фир-тефир сал авуна, абуру заз талгъай гаф хъанач*. Я. Я. Нурар ва хъенар. *Зуьрнедин ван муькуьв жердавай Къадиразни Велиханаз кицІерни галаз фир-тефир чка дар хъана*. Э. Бабилов. *Йифен чинерар*. **Синоним: кьифрен тІеквенда тун**.

ФИРАГЪ || **ФИРЯГЪ** фарс, прил. **са нин-куьн ятІани юкъвалай гъар патахъ гегъеншвал авай**. *Куьчярни хъсандиз гъаркъуьзвай. Чиргъ вегъена туькІуьрнавайтІани, ара-ара фирягъ лекъверни гъалтзавай, анрай муькъаятдиз къекъвена кІанзавай*. Я. Я. Са фурун вакІар. *Казармайра бегъем секин хъанвачир, ДакІаррин гуьзгуьяр тІимил ханвачир, Перемарни гъар патахъ къазуннавай, Фирягъ хуар ивидалди асуннавай, пенжекІдин хел галамачир...* Х. Т. Дагъустандин баркаллу рухвар. ☉ 1964 - йисалди **фирагъ** кхъин орфографиядин къанун яз къабулнавай. *Са хузаиндихъ къакъан буй, фирягъ къуьнер, мягъкем беден авай Къадирни Велихан лугъудай чубанар хъана*. Э. Бабилов. *Йифен чинерар..* **Синонимар: генг, гегъенш, гъаркъуь, шегъре. Антонимар: гуьтІуь, дар**.

ФИРАГЪВАЛ || **ФИРЯГЪВАЛ** суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера 1) **гъаркъуьвал**. *Рехъ ханва*. *Адан гелер, тІамайрин тахтадал хъыз, сад вине, сад агъада аквазва*. *Юзанвай чкадин фирагъвал, гзаф ятІа, са виш метр я*. Гъ. М. Хаяр. 2) **куьч. гъиссерин шадвал, ачухвал**. *Гъар са пата шадвал, фирягъвал авай*. А. Ф. КъатІ-къатІ авур зунжурар. **Синонимар: генгвал, гегъеншвал, гъаркъуьвал. Антонимар: гуьтІуьвал, дарвал**.

ФИРАГЪДИЗ || **ФИРЯГЪДИЗ** нар. **гъаркъуьв**. *Гуьзелханан варар фирягъдиз ахъазвай*. П. Ф. Жуван руг. *Халикъоврин кІвалерни фирягъдиз, чѐхи хизан фикирда къуна эцигнава*. ЛГ, 2004, 28. II. **Синонимар: генгдиз, гегъеншдиз. Антонимар: гуьтІуьв, дардиз**.

ФИРДАВАЙ нар. **гъикъван фейитІани**. *Фирдавай багълар жезвачир куьтягъ. Гуьрчегвилел лап физвай чи темягъ*. А. Мут. *Цийи багъ*.

ФИРИ¹. * **фири нек** прил. **чѐм хкуд тавунвай нек**. *Дере ракъинин ишигъди экуь авунвай, гъавиляй а чка фири некІедай чуьхвенвайди хъыз аквадай*. А. А. Умуд. *Фу гъана. Инал атайди адетдин, са акъван дамах гвачир пакаман тІуьн я*. *Итимдиз къве кака, хат дуьдгъвер, са шумуд кІус ниси, къве куруна аваз чимнавай фири нек*. Къ. М. Дагъларин деринрин булахар. *Адаз вичин сивера фири некІедин дад амай хъыз тир, гъатта цуькІуьнни кваз шириндиз туькъуьнзава*. М. А. Гъарасатдин майдандал.

* **фири** некледи кайида цуру некледизни уф гуда мисал герек авачирлани игътият хуьда, хуьзва манадин мисал. Гила, **фири** некледи кайида цуру некледизни уф гуда лугьурвал, бязибуруз мад чпин зегьметар бада физ кичлезва... Б. Гь. Заз эвера.

ФИРИ² суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра балкандин гардандал япар галай патахъай жедай яргьи чIарар. - Хъфена тадиз къада за сиягь И тамавай къван гъайванрин вири. Ахпа саралай ийиз гъар сиягь, ЯцIу ийида за жуван **фири**. А. С. Хцихъ галаз ихтилат.

ФИРИНГ кил. **ФЕРЕНГ**

ФИРЛА нугъ **фин** глаголдикай хъанвай деепричастие тир форма. Кил **ФИН**.

ФИРМА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра тайин са рекъяй гуни-къачунин кIвалах кьиле тухудай идара. Алай вахтунда Абдулмежида Москвада са фирмада кIвалахзава. Х. Ш. Камаллу, марифатлу, адалатлу...

ФИРСЕТ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра кутугай вахт, легъзе. Вини мягъледай тир туьквенчиди ихтилатдик акахъун патал фирсет ахтармишзавай. А. И. Самур. Чигали яцI квай жендекин, лацу якIарин кас я. Акурла, хъсан таъсир ийидай, хуи акурар авайди я. Вичел желбдай, фирсет акатнамазди атIудай, гзаф, къуват авайди я. А. И. Къиргъин. **Синоним:** момент.

ФИРТ * **фиртI** авун гл., ни ра гл., ни авахъзавай нер нефесдихъ галаз къенез чгугвадайла, шуькIуь сес(ер) акъудун. - Бес чна вучда, - суалдиз суалдалди жаваб гана ругуд йис хъанвай Муслима, фиртI ийиз нер чIугунивди. ЗЗ. Муькъвел гелер.

ФИРЦЯКЪРА кил. **ФИЦАКЪРА**.

ФИРЧИН суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра гъеле чурун тавунвай фу, афар сачунал ва я хъраз вегъедай махсус кьелечI къул. Чехи бубади бадедиз цIийи фирчин багъишна. Р.

ФИРЯГЪ кил. **ФИРАГЪ**.

ФИТЕ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра дишегълидин чIарар кIевун патал кьилел алукидай, вегъедай парча... сада сив, чанта хъиз, ашдив ацIурдай, садбуру къапара амуькъай аш гинерик ва фитедин патарик кутадай. А. Ф. Бубадин веси. - Къилихъ фите галай дишегълиди зи гаф къабул тийин! Гъм... гила за ви дуван маса рекъелди ийида, - лагъана, гъелягъ къуна, ам Халисатан геле гъатна. З. Э. Муькъвел гелер.

ФИТИЛЬ кил. **ФИТИЛ**.

ФИТНЕ араб, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра масадаз зарар гудай, тахъай ва я авачир ихтилат, гаф. Стхадин паб абурсузвилелди буьгътенрикни фитнейрик кутур хинен кIвач, са юкъуз балкандилай аватна, хана. Ф. Буьркъуь темягъ. Пеше даим - мекин, фитне, дяве, къал... Е. Э. Нефсиниз. Гъар са кимел фитне, чуьруьк, ЦIай акатна шумуд хуьруьк. С. Ярагъви ашукъ Уьзден.

* **фитне авун** гл., ни масадаз зарар гудай, тахъай ва я авачир ихтилат(ар), гаф(ар) арадиз гъун. Фитне ийиз зендер яда... Е. Э. Фитнекар къарийриз. - Яб це, НяметI Вун вуч фитне ийиз алахънаватIа, заз лап хъсандиз чида. А. А. Умуд. «Идаз фитне авур кас авани»? - лагъай фикир гъатна адан рикIе. З. Э. Муькъвел гелер. **Синоним:** фитне тун.

* **фитне тун** гл., ни масадаз зарар гудай, тахъай ва я авачир ихтилат(ар), гаф(ар) чукIурун. **Синоним:** фитне авун.

ФИТНЕКАР фарс, суц., ктаб; -ди, -да; -ар, -ри, -ра фитне ийидайди. Фитнекардин мез лал хъана дарда хъурай... М. Ж. Зи къаргъиш - зи алхиш. **Синоним:** фитнечи.

ФИТНЕКАРВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера фитнекар тир гъал. **Синоним:** фитнечивал.

ФИТНЕЧИ туьрк, суц., ктаб; -ди, -да; -ар, -ри, -ра фитне ийидайди. Шак авач хьи, Дуьнья, вун фитнечи я ашкара. Е. Э. Дуьньядиз. Гъа са вахтунда, арсуз, фитнечи дишегъли гъалт тавурай лагъ вуна итимдал, ахътиндавай итим Аллагъди вичи хуьрай... О. Гъуьсейнов. Межид бубади лугъудай. **Синоним:** фитнекар.

ФИТНЕЧИВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера фитнечи тир гъал.... фитнечивилин къундармаяр са шумуд сеферда вични галаз ахтармишна. ЛГ 2005, 49. V. **Синоним:** фиткекарвал

ФИТНЕЯРУН гл., аспект, ни; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; фитнеяр авун, фитнеяр тавун, фитнеяр тахвун, фитнеяр хъийимир са никай-квекай чIуру фикирар, гафар чукIурун. Фитнеярна, закай гъибет лагъайла, Гуьнуькъара хъайи кас бес шедачни! Е. Э. Аман, яр. [Мегъамедбег] Лут-эфендидиз зи патай дуьа лагъ ва тапиурмиш ая хьи, хъсан кагъаздал кхъена, неченикдиз тавакъу авурай: ибур хуьре фитнеярзавай, восстани авуна, халкъ чаз ва Деникиназ акси тербиядалди зегъерламишзавайбур хъуниз килигна, вичини абуруз къетIи серенжем авурай. Ж. Эфендиев. Азадвилдин рекъе.

ФИТИ нугъ., суц.; як недай гъашаратдин чилада амай, ахъа тахъанвай шарагъ.

* **фитI** ягъун гл., квез як недай гъашаратдин чилада амай, ахъа тахъанвай шарагар акатун. **Синоним:** шутI ягъун.

ФИТИЛ || **ФИТИЛЬ** урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра нафтIадал экв гузвай лампада кудай хъуьтуьл парчадин зул. ☀ Орфографиядин вири йисара (1955-2001 й.) акъатай словарра **фитиль** къайдаламишнава.

"Урус чІаланни лезги чІалан словарда" (1950-й) ва "Лезги чІаланни урус чІалан словарда" (1966-й.) *фитІил* хъенва. Литературный чІалан нугъатрин агъалийри *фитІил* ишлемишзава.

ФИТИНУН гл., ни-куь вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; *фитІин тавун, фитІин тахвун, фитІин хъийимир кьенез чІугун*. Рушани, гьар сеферда гишин хъайшла, физ яру калин крчар *фитІиниз* хъана. Руш югъ-къандавай гумрагъ, гуьрчег жез хъана. Ф. Бибихатун. *И арада Вагъаб патав гвайтІа, папІрусдин гумни вижсвай фитІиниз жседай, амни инал хъанач. Абаса тембекдин ниэди хъарихвал гьиссна*. М. В. Гьарасатдин майдандал. *Цуру миже фитІиндайла, ачух жезвай кьизилгуьлдин цуьк хъиз, адан пІузарар кІватІ хъана гунбучІдиз элкъезва*. М. А. Гьарасатдин майдандал.

ФИТИРЕ араб., куьгъ., суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра диндин истемишунралди гьар сада масадбуруз гудай затІ. *ФитІре, зеэр, закат гуда гьар йисуз, Чарадан малдиз темягъвал ийидач, МискІандиз физ капІда гьар жуьмядин кьуз, Аллагъ, пайгъамбар рикІелай гьич фидач*. А. Ф. КъатІ-къатІ авур зунжурар.

ФИЦАКЪ(РА) || ФИРЦЯКЪ(РА), (ФИРЦАКЪРА, КУЪРЦЯКЪРА нугъ.) нар. са шумуд югъ инлай вилик. Абуру эхир вахтара лап еке кьелетар ийизва. *И Нурмета фирцакъра колхоздин малар декъена са тІимил кьакъатналда*. А. Ф. Газет. - *Ваз за вуч лугъун, зун фицьякъра жуьмядин юкьуз мискІиндиз фенвай*. А. И. Самур. *А куьрцьякъра квахай зур гирвенка як сакІани адан рикІелай физвачир*. З. Э. КУТВ-диз фена. *Фицьякъра за газетдай Ахцегърин тежрибадин станциядин крарикай чІехи са макъала кІелна*. Б. Гь. Заз эвера. ☼ Орфографиядин словарра *фицакъ* кьайдаламишнава. Литературный чІалан нугъатрин агъалийри *фицьякъра* ишлемишзава.

ФИЦАКЪАН прил. са шумуд югъ инлай виликан. *Амма фицакъан затІ са тІимил хъсан хъанвачир*. Т. А. Зун куь арада.

ФИЧИ нугъ, прил. бевеш.

ФЛАКОН урус, суц. -ди, -да; -ар, -ри, -ра шуьшедин ва я ракъун гъвечІи, яргъи-шуькІуь къаб. *Бегова мад сефер кІуьд флакон "Париж: " атир гун тІалабна*. А. А. Пад хъайи рагъ.

ФЛАН араб твэв.; -да, -да, -бур -буру, -бура са вуж-вуч-вуч ятІани тайинардайла ишлемишдай гаф. - *Сагъ хъуй, зун флан Хинкар пачагъдин руш я, и ви сикІре алдатмишна гъана*. Ф. Кесибдин хва Къагъриман. *Гадайри ва рушари са-са гъенел физ лугъудай гафар гилани чи рикІел алама: «Ви кІвалени мелер хъурай, ваз флан касдин мелек ша лугъузва»*. М. М. Мелер вучиз хъийизмач? *Ахпа, абуру заз, фландавай, фландавай вучиз вахчузвач лугъуз бурж тухвай къанбур вири кьалурда*. З. Э. Муькъвел гелер.

ФЛОТ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра гьуьле, цава дяве ийидай яракъламишнавай кьуват(ар). *

гъавадин флот.

ФЛЯГ(А) урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра жими затІ (яд, нек) цадай, хъуьтуьл ва кьезил металлдикай раснавай кьелечІ гъвечІи къаб. *Квез йикъа гьар садаз са флягадавай, деведин цацар кваз рганвай, яд гуда*. Гьам, мадара ийиз, хъухъ. А. Къ. Аскервал башламишай югъ

ФОЛЬКЛОР урус, лит., суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) халкъдин мецин (сивин) яратмишунин эсер(ар). *Лезги халкъдин тарихдин кьисметри зурба фольклор арадал гъана*. А. С. Хуьруьг Тагъир. *Фольклордин эсерар халкъдин уьмуьрдихъ ва тарихдихъ галаз кІевелай алакъалу я*. Гь. Гь. Гашаров. Сифте гаф. 2) халкъдин адетар. *Ина кьуьлзавай аялрикай виридалайни гъвечІидан 5, виридалайни чІехидан 16 йис я*. 14 лезги аялди чи фольклор муькувай чирзава. 28-декабрдиз чун и кардин шагъид хъана. Р. Гьасанан, И. Мегъралиев. *Яргъара авай жуванбур || «Самур» газ., 2002, 25.І.*

ФОНАРЬ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра нафт куналди куьчеда экв гудай алат. *Яргъал кьерехрай никІин, Аквазвай фонаррин эквер, Акъалт хъана тракторрин Гор-гордалди къати ванер*. А. Ф. Эм-Тэ-Эс... *Генжали, мад са шумуд жегъилни галаз, хуьруьнбурукай сада тунвай фонарь гваз, рекъел чукурна*. А. И. Самур. **Синоним:** фанус.

ФОНД рус, ктаб, суц.; -уни, -уна; -ар, -ари, -ара 1) са куьн ятІани асул пай, авай къадар. *А ва я маса автордин чІалан фонд девлетлу хъун патал ада кьуьзуь ксарин суьгъбетриз гзаф интерес авун, яшайиш акунвайбрун арада гзаф хъун, жуьрба-жуьр пешекарвилерин инсанрихъ галаз алакъалу хъун герек я*. А. С. Жегъил шаиррин яратмишунин бязи месэлайрикай. 2) тайин са метлебдиз тайинарнавай пулар. *Жуьреба-жуьре фондарай халкъдивай тарашнавай пуларихъ чпихъ акъван дерин чирвилер авачир бязи авторри абурукай ктабар кхъизва ва жуьреба-жуьре "ахтармишунар" кьиле тухузва*. ЛГ. 2004, 26. VII. 2004 - йисуз муниципальный тешикатриз пулдалди куьмек гудай республикадин фондунай чкадин бюджетриз гузвай пуларин къадарриз килиг хъийин. ЛГ, 2004, 15. VII. Дагъустан Республикадин Гьукуматдин распоряжение. 2004 - йисан 30-март, № 81 -р.

ФОРМА (ФУРМА рах.) урус, лит., суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) винел патан акун(ар). *Герек акІ авуна кІанда хъи,... ктІай хуьруьн эвездал хъсан шегъердин формадин цІийи хуьр расин, кІелиз чирин*. А. Ф. Риза. *Фагъумнамаз вичин фурма, Каракул хъицикь я бурма*. С. С. Куьре эгълийриз. [Мегъамедбег]. *Абурун дестедин старшияр вужар тир, гъихътин фурмайрин тимар тиртІа, суракъ гъатначни ваз?* Ж. Эфендиев. Азадвилдин рекъе. 2) фольклордин ва я литературадин эсер туькІуьр хъунухъ. *Махар мана-метлебдин ва*

формадин рекъяй жуьреба-жуьре я. Н. А. Литературадин хрестоматия, 1966. Сулейманан азербайжан чIалал туькIуьрнавай шишрар чпин фермадалди адан лезги шишрар хътинбур я. М. М. Гь. (СтIал Сулеймана азербайжан чIалал туькIуьрай шишрар. Сатира яшайишдин, инсанрин пис мурдар, эйбежер гьалар, сифетар дуьздал акъуддай ва абур тергун, нислемеишун, абрун аксина женг чIугун патал, абрукай ягьанат авунин, абурал хъуьруьнин формада туькIуьрнавай произведенийриз лугьуда. М. М. Гь. Чехи шаир. 3) **инсанрин тайин кIватIалдиз хас паргал**. Комсомолрал а вахтара чпиз хас формадин парталар, пионеррални цIийи кутугай чпин парталар ала... Зал комсомолдин формадин парталар ала, абур хъсан кьунва. Яру пайдахдал «ВЛКСМ». Къ. М. Экуь инсан. ГАИ-дин кьуллугъчи Насруллагъ, гзаф лацу чIулар галай цIийи формани алукина, машин гьузлемиишиз рекъел акъвазнавай. С. Муслимов. Цицигъ-наме.

ФОРМАНТ урус, граммат., суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра цIийи гафар ва я гафарин формаяр арадиз гьидай чIалан уьлчме (префикс, суффикс, инфикс, эхир). ЦIийи гафар арадиз гьидай формант тир -ан суффиксдин кумекдалди Лезги чIала гьам суцестительнияр, гьамни прилагательнияр арадиз кьведа. Месела: чепрекъан, накъан. "Самур" газ., 2005, 25.П.

ФОТОАППАРАТ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра шикилар ядай аппарат. Мухбир лагъайтIа, садлагъана кIвачел къарагъ хъуьуна ва вичин портфелдай фотоаппарат акъудна, Мурадхан халудин патав атана% Р. Гь. Зи ирид стха.

ФОТОГРАФ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра махсус аппаратдай шикилар ядайди. Фотографди Велид кьилин Шикил цIал алкIурнава... А. С. Жуваз душман жемир вун. Керекуьре Пуркурович, зав са тIимил пул гице, за исятда фотографдиз эверна куь кIвачин кьилел са шикил яз тан... Ф. Б. Филиал.

ФРОНТ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра дяве физвай майдан(ар). Фронт патал такъатар кIватIна кIанзавай. ЛГ. 2003, 25. XII.

ФРОНТОВИК урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра дяве физвай рекъерин иштаракчи. Абуру, юкьуз тарсар гуз, ийфериз фронтовикриз элжекар, гьульутар хразвай. Р. Исаев. Хуьруьн тIвар вине кьуна

ФУ суц.; -а, -а; -ар, -ари, -ара 1) гьуьруьккай авур тини са кIалубдиз гьана тIуьн патал чранвай затI. Ирид фарин гьуьр сафунай яна. Ф. [Гегвер] - Къе, мажал авачиз, са кьве таза фу кьванни вегьез хъанач, мугьманриз са кьве таза фу тахъайтIа, виже кьведайд туш, гила-мад тини ишинна, хърак фена, фу ийидай вахт амач. Кьуниши СтIалан кIвалаяй хъайитIани са кьвед-пуд фу бурж гьана кIанда. (ЭкьечIна фида). Гь. Гь. Адетдин къармахра. Ифей тIанур аквазва Ягълав хъиз яру, Къваларалла хъипи фар Бугъдадкай сару. А. С. Хцихъ галаз ихтилат. Амма чилел даим фан ни алаз хъуй... А. С. Вилик жерге. 2) **хуьрек, тIуьн**. Гьил кьуна гьалалвал хце Куьне гайи фан, къарияр. Е. Э. Къарийриз. [Къурбан] -(Папахъ чин элкьуьрна). Фурукъ, я Фурукъ, заз гзаф гишин хъанва, са тIимил кьван фу гьваши. Гь. Гь. Адетдин къармахра. Килигзава ам дидедиз Паларкай фу чразвай. И. Гь. Шарвили. Фу гьана. Инал атайди адетдин. са акъван дамах гвачир пакаман тIуьн я. ИтIимдиз кьве кака, хат дуьдгьвер, са шумуд кIус ниси, кьве куруна аваз чимнавай фири нек. Къ. М. Дагъларин деринрин булахар. 3) куьч. **яшайишдин шартIар**. Гьарда вичин фу вичи къазанмишзава. А. А. Пад хъайи рагъ.

* **фу атIун** гл., ни нин кIвалахдивай, пешедивай авун. - Ваз математик жез кIанзаваз тахъуй? Гьарун стха, килиг, ада ви фу атIуда гьа! -лагъана Гьажиев Селима. А. А. Умуд. Гьай аман, ваз Сулейманан фу атIуз кIанзава жеда гьа. Б. А., З. Э., СтIал Сулейман.

* **фу - балкIандал, вич - пияда хъун** гл., вуж гишила, недай фу авачиз хъун. Къери хъанвай жемятдин фу шивдал хкаж хъанвай. З. Э. КУТВ-диз фена. Зун Мазали Али я, гьахъ рахада. Фу балкIандал хъурай, намерд - пияда. Са ягьсузни тамукърай и Дуьньяда, Квахъдайвал чи нугъатдай тIвар намерддин. М. А. Намерддиз.

* **фу кьилиз акъатун** гл., нин дуьз рекъелай алатун, чIуру амалар куткун. Ялцугъа Гьежемет яни, Велимет яни са нехирбан хьона. Сифтедай ада гьакьисагъвилелди малар хвена. Гьуьгьуьнай ада гьиллебазвал ийиз башламина. Лезгийри лагъайвал, незвай фу кьилиз акъатна. А. А. Етим Эмин.

* **фу [як] пайзавайбур** суц., вужар вилик-кьилик квайбур. Ефимов чанда хъел аваз кIвализ хтана. ЯтIани и дуьшуьшида докторди вичин хейлин метлебар дуьзарна. Абурукай сад мукъвара Брусолов, къази кьиле аваз, хуьруьн вилик-кьилик квайбур, хуьруьн фу пайзавайбур са межлисда кIватIун хиве кьун я. Къ. М. Къашкъа духтур. Хипехъан Демир, куьгъне кавха ва фекъи-фахра як пайдайбур яз амазмай. З. Э. Муькьвел гелер. Атанвайбурукай гзафбур девлетлуяр, фекъияр, хуьрерин як пайзавай гьампаяр тир. А. И. Самур.

Синоним: ампа, леле.

* **фу - хуьрерай, яд - хуьлерай** мисал 'са къайгъуни авачиз яшамииш хъун' манадин мисал.

* **фу хъуьтуьларун** гл., ни жуваз хийир жедай амалар авун, хийирдин гафар лугъун. Вун анжах ваз фу хъуьтуьларзавай амалдар сикI тир кьван. З. Э. Рекъер сад туш. **Синонимар:** дасмалчивал авун, ялтахвал авун.

* **фу чранва** зар., рах., гьал. кIвалахар дуьз хъанва. Чигалини Часият, кинодиз тефена, гьанихъ акъвазнава. ЯтIа, чан хва, абурун фу чранва. Чун, чи хуьрек тIуьна, ксуда. Б. Гь. Заз эвера.

* **фу-яд** суц. **недай шей**. Цавдаран къайгъу за чIугвазвай. Гагъ баде, гагъни чIехи буба адахъ

гелкъвезвай. Фу-яд гуввай. А. Къ. Нехирбанни лекъ. *На лугъуди, чун галачиз абурун рикли фу-яд тухузмач, чун авачиз, и гъамиша чин хъуьрезвай дишегълидиз хъиз, абурузни уьмуьр авач.* А. Исм. Эхиримжи къув.

Синоним: рузи.

* **фу япарай тун тавун** гл., ни акъулдиз зайиф тахъун. Акъваз. *Завай ваз са хъсанвал ийиз хъанвач. Вуна ийифиз алатай хипер зи гъилиз хкведайвал авуна. Зани фу япарай твазвач. Яни?* Т. А. Зун куь арада.

* **фуни ниси, нисини фу** суц. сад вуч ятлани чкаяр дегишаруналди затлани жедач манадин ибара.

ФУГЪАРА кил. **ФАГЪАРА.**

ФУГЪАРАВАЛ суц.; -или, -иле; -тер, -илери, -илера язухвал, бендевал. *Дуванбег, зи фугъаравилиз килиг...* Е. Э. Дуванбегдиз.

ФУКЪИРАН суц.; -а, -а; -ар, -ри, -ра затлани къазанмиш тийиз, чарадан гъисабдай яшамиш жедайди. *Астафируллагъ, гила ибуруз чпин къейибурни чавай аквазва. Михъиз аси жезва. Гъа Бакудиз физ-хквезвай фукъиранри чи куфун атгузва...* Б. Гъ. Большевикдин руш. *Бес а фукъиранрив алдатмишиз тадани?* К., 1988, 2. XI. ☼ М. М. Гъажиева *фукъиран* кхъизвай (кил. М. Г. РЛС, ч. 158-чар) **Синоним:** муьфтехур.

ФУКЪИРАНВАЛ суц.; -или, -иле затлани къазанмиш тийиз, чарадан гъисабдай яшамиш жезвай гъал.

Синоним: муьфтехурвал.

ФУКЪИРАНВИЛЕЛДИ нар. затлани къазанмиш тийиз, чарадан гъисабдай яшамиш жезвай гъалда аваз.

Синоним: муьфтехурвилелди.

ФУЛ фарс, суц.; -ди, -да беден тайин са тлалдикди зурзун. *Чанда фул гъатна зурзун акатай Мегъамедрасул мад булахдин къилел акъваз тавуна квализ катна.* А. И. Самур. *Ам* [наркотик. - А. Г.] *хкатнамазди, адан чанда фул, кIарабра тIал гъатда.* ЛГ, 2004, 8. VII. *Амма исятда Селиматан чанда фул авай.* З. Э. Арифдиз ишара. *Зи далудайгъуз къайи фул фена.* А. Къ. Нехирбанни лекъ.

* **фул акатун** гл., ник беден тайин са тлалдикди зурзаз башламишун.

ФУНДАМЕНТ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри. -ра 1) дараматдин клан, хандакIада авай пай. *КIвалин фундаментди кIвалин иесийрин уьмуьр яргъини ийида, куьруьни.* Р. 2) бине. *Фундамент авачир чирвилер фад квахъда.* Р.

ФУНДУГЪ туврк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри. -ра къелечI хъире алай гъвечIи кIерецдин жуьре. *Чпиз гъатай яр-емиш, кIерецни фундугъ...* А. Ф. КъатI-къатI авур зунжурар. *Ахпа чпин гъебейрин хилер кIерецрайни фундугърай ацIур хъувуна.* Къ. Къайибханов. *Далдамчийрин гъахъ.* **Синоним:** шуьмягъ.

ФУР суц.; -а, -а; -ар, -ари, -ара 1) элкъвей кIалуб аваз эгъуьннавай чил. *Вирида дерин-дерин фур атIана. Вирида фура ирид чакв хапа цана. Вирида фуруз амукъай кIарабар гадарна.* Ф. Ада валарихъ галкIиз-къакъатиз, фулариз аватиз-ахкъатиз гъерекатзава. А. Исм. Эхиримжи къув. 2) гамунин нехиш.

* **фур атIайди фуруз аватда** мисал 'масадаз писвал ийиз алахъзавайдаз вичиз пис жеда' манадин мисал. *Гафар гуьрчег, амал чIуруз, Фур атIайд аватда фуруз. За фагъумна, бязибуруз И кар лап такIан хъана хъи.* С. С. Амач лугъуз падишагъ.

* **фур эгъуьнун** гл., ни низ рекъидай рехъ жагъурун, рекъидай гъалдиз гъун. *Гъамид, вуна заз фур эгъуьнна, я вуна и фур кIевир хъийида, я за вун гъа фура хутада:* А. А. Пад хъайи рагъ. [Кере Пуркурович]. *Чизва, ам заз фур эгъуьнзавайбурукай я.* Ф. Б. Филиал.

* **фуру-фурар къугъун** гл., вуж аялри чпи атIай гъвечIи-гъвечIи фураара тайин шартIаралди куьлуь къванер тваз къиле тухудай къугъун. *Аялар фуру-фурар къугъвадайла, рушарикай сада, илирзай нер рукварай хъанвай гъилив михъна хъиз, кIевиз лагъана...* А. Гуьлмегъамедов. Ву-ув, тав вуч я?

ФУРАЖКА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра пелехъай пипIиш галай къилел алуькIдай затI. *Адан къилел алай фуражка, чаз кинойрай акур немсерин офицеррин фуражкаяр хъиз, кIукI къенез къат хъанваз, луьткъедиз ухшар яз тIарамдиз акъвазнанай.* А. Къ. Аскервал башламишай югъ. *Сурал агакъайла, ада, дуьадиз манийвал тавун патал са гафни талгъана, суруз гъуьрметун яз, тим-тик акъвазна, эрчIи гъил фуражкадин пенцIив тухвана.* А. Къ. Нехирбанни лекъ. **Синоним:** шапка.

ФУРГЪУН суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра балкIанар квай къуд чархунин улакъ. *Жуьреба-жуьре ихтилатар ийиз-ийиз, сифте кIвачи-кIвачи, ахпа фургъунда аваз фена, абур ветегадив агакъна.* А. Ф. Бубадин веси. *Куьчедай явашидиз гъалзава фургъун Къуьд хъиз рехи къужади.* А. Ал. Накъвар ва къара пулар.

ФУРГЪУНЧИ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра балкIанар квай къуд чархунин улакъ гъалзавайди, *Амма шад я фургъунчи - Ятах хътин жибиндиз Къара пулар вегъизва.* А. Ал. Накъвар ва къара пулар. *Куьчедай балкIанриз гъарайзавай ва фургъундин лахърахъ-лухърухъдин ванер акъатна.* В. М. Гъарасатдин майдандал, *Фургъунчи Багъадинан стхадин свас я, фронтда къейи.* А. Р., Я. Я. Хендедадин мехъер.

ФУРГЪУНЧИВАЛ суц.; -или, -иле фургъун гъалдай пешекарвал.

* **фургъунчивал авун** гл., ни фургъун гъалдай пешекарвал авун.

ФУРС урус, суц.; -уни, -уна; -ар, -ари, -ара жув масадбуралай вине къадай гъисс. **Синоним:** лавгъавал.

* **фурс(ар) авун** гл., ни жув масадбурулай вине къадай гъиссерралди алакъаламиш хъун. *Фурсар ийиз чидайди, рикIин тIалар гъидайди Шарвилидиз эверна, Ф. Шарвилидкай риваят. Кимерал са ни ятлани хипер*

чуьнуьхна лагъайла, и чубанри ва хузаинди, "жер кар туш, бес дуьз угъри ятIа, чи хипер тухурайтIу" лугъуз, фурсар ийиз хъана. Э. Бабиров. Йифен чинерар. **Синонимар:** лавгъавал авун, фурс(ар)ун.

* **фурс акатун {къачун}** гл., ник [ни] жув масадбуралай вине къадай гьиссерри кьун.

* **фурс гваз хьун** гл., вуж жув масадбуралай вине къадай гьиссер аваз хьун. Нурмет 30 йис хъанвай, къакъан буйдин дели амалрин, дамахар. фурсар гвай сад тир. А. Ф. Газет.

ФУРСАРУН аспект || **ФУРСУН** гл. ни; -да, -на, -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; фурс(ар) авун, фурс(ар) тавун, фурс(ар) тахвун, фурс(ар) хъийимир жув масадбуралай вине къадай гьиссер аваз алакъаламиш хьун. Каспи гьуьлүь фурсарзава, Гуя вич лап дерин я... Гуя вири ятарилай Са вичин яд ширин я. А. Мут. СтIал Сулейманаз. **Синоним:** фурс(ар) авун

ФУРСАТ фарс, т-б, суц.; -ди, -да; -ар, -ри. -ра кутугай дуьшуьшдин кар. Амма хъижеч ихътин фурсат Зи туьхвей бахт куькIуьрдай. А. Ал. Билбил.

ФУРСУНИВДИ нар. жув масадбуралай вине къадай гьиссер аваз Ахна ада вичикай суьгьбетиз эгечIна. Фурсуниводи, дамахдивди... З. Гергерви. Бакъарей Бакъураякай нагъил.

ФУРСУХЪАН суц.; -ди, -да; -ар, -ри. -ра фурсар ийидайди, фурсар гвайди. Гъеле хайи хуьремаз, Фурсухъан тир Феремаз. А. Къ. Фурсухъан. **Синонимар:** дамахчи, къама ялар авайди, вичи вич вине къадайди.

ФУРТ: * **фурт авуна** нар. кIусни энгел тавуна, тадидаказ. Гададин гъил рушалди къвез акуна заз. Амма Мерзият фурт авуна анихъди хъана. З. Э. Булахдал. -къиямашидин гьерекаат авай рекъе «фурт» авуна вилик маршрутка акъвазда... ЛГ, 2003, 13. XI. **Синоним:** садлагъана, фуртна.

ФУРТНА нар. кIусни энгел тавуна, тадидаказ. -Хуьквезва, хуьквезва! вичин тIвар кьуни мадни ашкъиламишай жаван фуртна дегънедин къилел ахкъатна. Б. Къ. Къарачи. **Синоним:** садлагъана, фурт авуна.

ФУРУФУЛАР нугъ., суц. мерейар.

ФУРФАЛАГ кил. **ФАРФАЛАГ.**

ФУТБОЛ урус, суц.; -ди, -да * **футбол къугъун** вуж къве команда хамуникай раснавай еке тупунал (тупунив) къугъун.... гададин футбол къугъвадайла алуькIайбур гъваши. М. Б. Футболист

ФУТБОЛИСТ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри. -ра футбол къугъун пешекар тирди. Футболистриз ава къуватлу кIвачер, Ава чахъ Дуьньяда гьакI гужлу гъилер. О. Гьуьсейнов. Шарвилидин невейар. Нетиждада чи гъвечIи футболистри гьам Россиядин, гьам международный турнирра гъалибвилерни къазанмишзава. ЛГ, 2004, 15. VII.

ФУТКЪУМ: * **футкъум хьун** гл, Гьуд галукъайла, Къудухан къил футкъум хъана, ахна ам са яб юзуриз чилиз килигиз гьакI акъвазна. М. В. Гъарасатдин майдандал.

ФУТФА араб, суц.; -ди, -да; -яр, -йри. -йра **фитне**. Дуьстагъханадин гъаятда ван гъатна, ракIарал къванер гьалчиз эгечIайла, фекъийрин футфадалди пехъи хъанвайбур, ракIарар кукIварна, вичел тепилмиш жеда лагъана Къазимегъамеда фикирна. А. И. Самур. Амма суьргъуннавай кулакринни фекъи-фахрайрин тумухъанрин футфади жемьятдин къил какадарзавай. Гъ. Къ. Четин бахт.

* **футфа кутун** гл., ни ник **фитне авун**. Жемьятдин арадиз эгъечIна рахун-луькIуьн ийизмачир абуру. Анжах чинеба, чпин ихтибар алай ксарик футфа кутазвай. З. Э. Муькъвел гелер. [Муртуз]. Агъвалат икI хьун лазим я: мискIиндиз гьахъуник кваз вуна, гьакI масабуруну чилик вахфадин гам кумачирди къатIуда. Ахна вуч ийидатIа, дишегълийрик гьикI футфа кутадатIа, ваз чизва. Б. Гъ. Большевикдин руш. Футфа кутуна циферик гару... А. Ал. Футфа... Дагъустанда авай гьалар чIурукIа къалурунин, инсанриз митингриз эгъечIун патал футфа кутунин гьерекаатар диндин ва чапхунчивилин бинейраллаз ийизва. ЛГ, 2004, 12. VIII.

ФУТФАЧИ суц.; -ди, -да; -яр, -йри. -йра **фитнеяр** ийидайди. ХунI туширни зун тиртIа цIай. Турни тфенг цIурурдай за, футфачийрин туькъуьл мецер, ЦIай илисна, кьурурдай за. Ш. Агъакеримов. ХунI туширни! **Синоним:** фитнечи.

ФУТФАЧИВАЛ суц.; -или, -иле; **фитнеяр** ийидай гьал. **Фитнечивал** хъсан акурда вичин уьмуьр писарда. Р.

ФУТФАЧИВИЛЕЛДИ нар. **фитнеяр** ийидай гьал хас яз.

ФУФ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **фуф** сесер санал акъудна арадал атай гаф. Патав гвай кIвалей фуфдин ван къвезвай. Р.

* **фуф авун** гл., ни **фуф** сесер акъудун (ахвара авайла, нефес къачуз четинвилеин лишан яз). **Синоним:** фуфун.

ФУФАЙКА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри хилер галай памбаг янавай куьруь партал Амни, хел кьуна вичин куьгъне фуфайкани гваз, машиндин кIаникай хкечIна, гъяз авачиз, кабинкадиз гьахъна. Гъ. М. Им къван, имни терез.

ФУФУН гч., ни; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; фуф авун, фуф тавун, фуф тахвун, фуф хыйимир
фуф сесер акъудун (ахвара авайла, нефес къачуз четинвилини лишан яз). **Синоним:** фуф авун.

ФЯЛЕ араб, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра къезил ва залан промышленностда кIвалахзавайди. Виш пунт
акъудна кIани чкадал са шахтади Ирид виш пунт акъудна дашкъумуър са фяледи. Х. Т. Темпел ва адан паб.
Дагъви суса къабулзава мугьманар, Лежберни фялеяр рикI ачух тир. А. С. Вилик жерге. Абур са тIимил
къванни къезил хъун патал, халкъдин лап камаллу векилри хъиз, адетдин инсанрини (кайванийри, лежберри,
фялейри, пенсионерри...) чпин рикI чIаларив вугузва. ЛГ, 2003, 4. XII. **Синоним:** рабочий.

ФЯЛЕВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера къезил ва залан промышленностда къуват харждай
кIвалахдин пешекарвал. Чириз кIанзава зазни зи къуват, Фялевилиз къабула зунни. А. С. Чи мани. Малум
тирвал, СтIал Сулейманан 20-22 йис патарал батравиле ва я фялевиле акъатна. С. Зи Сулейман..

Синоним: рабочийвал.

* **фялевал авун** гл., ни къезил ва залан промышленностда къуват харжна кIвалахдай пешекарвал. Вири
и йикъара устIарди фялевални вичи ийиз кIвалахна. С. Гъажигебов. Арута чуьлда магърум хъуй вич!

Синоним: рабочийвал авун.

Х

Х [хэ] урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра алфавитдин къанни цIусад лагъай гъарф.

<Х> кIалханда фер аваз акъатдай ачух тушир вансуз фонема-сес. Гафарин сифте къиле (хар; хат), юкъва
(стха, баха), эхирда (дах; мах) гьалтда.

-Х инфикс са бязи глаголрик акал хъуналди тикрар жезвай гьерекат къалурдай аффикс: килигун -
киХлигун, эцигун - эХцигун, туькIуьрун туьХкIуьрун. Месела: 1) Зун а кинодиз садра килигнай, гила мад
киХлигда; 2) Ада накъ столдал къве ктаб эцигнай, амма къе мад къве ктаб эХцигна. Стхади накъ са ишир
туькIуьрнай, къе сад мад туьХкуьрна. 3) Адани руш вичин кIулал эХциграй, чунни аХкъах хъувуна адан
далудал, вири хкведайвал чи ватандиз. Ф. Кесибдин хва Къагъриман. 4) 'эвела авай гьалдиз хкун' мана
кутадай морфема. Столдал алай ктаб ада накъ тухванай, къе ам алай чкадал эХцигна. А... лезги чIалан
къурулушдиз хас тир -х инфикс, глаголдин ачух сесер галай инкарвал къалурзавай т~ префикс ва
талукъвилини падеждин -н эхир чара ийидай мумкинвал жезва. М. Алипулатов. Лезги чIалан машгъулардай
прамматикадай материалар.

Х префикс 1) са бязи глаголрик акал хъуналди тикрар жезвай гьерекат къалурдай аффикс, месела: . къун -
Хкъун, цун - Хцун, Са ник за виридахъ галаз къунай, ахпа сад мад хкъуна. Р. Нисинихъ чайдандиз къве
кружка яд цанай, гила сад мад хцана. Р. Са кар мад тикрар хъунин, къулухъ элкъуьнин мана кутадай
префиксар хъ, х са къадар глагалра -х яз дуьлдин юкъва гьатда, месела: алуькIун-алуькI хъувун ва я ахлуькIун,
алуькI хъувуна -ахлуькIна: алад-ахлад, къачун-къахчун. М. М. Гь. Лезги чIалан грамматика. Префиксар хъ, х
глаголрихъ, арада артухан маса гъарф авачиз, акал жеда, месела: фин - хъфин, хъфида, хъун - хъхъун,
хъжеда ва мсб. Лезги чIалан орфографиядин къайдайрин свод. ТуькIуьрайди У. А. Мейланова. 2) са бязи
глаголрик акал хъуналди 'эвела авай гьалдиз хкун' мана къалурдай, кутадай аффикс, месела: цун - хцун.
Руша кружкада авай яд сифте бадидиз цана, ахпа бадидай кружкадиз хцана. Р. Гила уьлкве кIвачел
ахкъалдарун патал мад 20 миллиард доллар пул герекзава. "Самур" газ., 2003, 20. IV.

ХАБАР араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра са никай ва я квекай ятIани малумат, чирвал. ВутIна на чи
Петроград? Адакай хабар амач хьи. С. С. Урусатдиз. Им дуьз хъунухъ Эминан чIалар хъсандиз чидай ва
адан уьмуьрдикан дуьз малумат авай ксарини ва гьам Эминан руша ва хтулди гайи хабаррини тестикъ
ийизва. М. М. Гь. Шииррин кIватIал туькIуьрайдан патай (1941). Бязи хизанар и хабарди лап михъиз
къарсурна. Гь. М. Им къван, имни терез. РикI мягъкем яхъ, зун элкъвена хкведа, шад хабар ваъ, чIуру хабар
гваз. Н. М. Буба. **Синоним:** ван-сес.

* **хабар авун** гл., ни низ са никай-квекай ятIани малумат агакъарун (Гегъвер) -... Чавай ваз хабар ийиз
хъанач. Гена, Аллагъдиз шукур хъуй, вун хтайди, гъазур, хъсан вахтунда, ви вах рекъе твадайвал. Гь. Гь.
Адетдин къармахра. **Синонимар:** хабар гун, хабарун.

* **хабар гун** гл, ни низ са нин ва я къун ятIани гьалдикай масадбурув малумат агакъарун. Стха, на зи
дердеридай Са хабар це дустуниз. Е. Э. Дустуниз хабар це. Эслиди гъуьлуьз шегъердай. Салигъ
хтанвайдакай хабар гана, кIвализ хъша лугъузвай. З. Э. Муькъвел гелер. - Я хва, Мегъамед, сенфиз хтай
вуна чаз вучиз хабар ганач? Н. Насруллаев. Къве Мегъамед. **Синонимар:** хабар авун, хабарун.

* **хабар къун** гл., ни нивай 1) са вуж ва я вуч ятIани чириз суал гун. Далалубегълиди икI лугъуда: "Рекъе
гьалтай нивай хъайтIани, гъинай ятIа ва тIвар вуж ятIа, хабар яхъ". Ф. Далалубегъли. Далалубегълиди
ахътин гаф гуда: "Межлисда ацукъа ша, вавай хабар къун тавунмаз, жуван шей арадал вегъимир". Ф.
Далалубегъли. Гуьлселем къаридивай хабар къурбуруз маса жаваб гьатна|| А. Ф. Риза. Забитавай къамир
хабар, вуча уьмуьр, вуча зегъмет, Масдан зегъмет незвай са кас, элдин юкъва тан лугъумир. З. Р. Лугъумир.

Райкомдин секретарь юлдаш Мерданова Хадижат рахазва. Ада колхоздин кВалахрикай хабарар кьуна. З. Э. Муькьвел гелер. 2) **са вуж ва я вуч ятIани авай гьал чирна, адаз куьмек гуз алахьун.** Веледдикай хабар такьар, Вун хьтин залум диде жедани? Ф. Фикир мийир, гуьзел суна. Эмин шад я вун акуна, зи гьалдикай хабар кьуна, рикI дердиник кваз хьайидаз. Е. Э. Эмин гада. Вуна закай хабар такьун Вучиз ятIа жузиз кIан я. Е. Э. КIан я.

* **хабар никай гун, хабар...** кIус зарафат кваз 'яб це, за ваз цIийи хабар ахьайда' мана авай ибара. Хабар никай гун за квез, хабар Уста Рамазанакай. Ам гьилий гьи кIвалах хьайитIани кьведай халис устIар тир. А. М. Аламатдин таж.

* **хабар такьун** гл., ни 1) **рахун тавун, диндирмиш тавун.** 2) **куьмек тавун.** Муькуьбуру, нефсинин есирдавай ксар, чеб ацIурда, халкьдикай хабар такьаз, чеб жакьваз тада. ЛГ, 2004, 12. VIII.

* **хабар хьун (галукьун)** гл., ни нив са вуч ва я вуж ятIани авай гьалдикай чирвал агакьун. Гьар са уьлкведа дишегьли сад хьайитIа, Алай чка яргьамаз хабар жеди. Е. Э. Кьве паб. Хьайивал хабар галукьна, Валай ахьтин кар алакьна. Е. Э. Ваз маса яр хьана, гуьзел. [Гегьвер]... Гила, артух халкьдиз хабар тахьанмаз, чна лишанар элкьуьр хьийин. Гь. Гь. Адетдин кьармахра. Халу тарциз акьахзавайла, адаз хабар тежервал, хтулди яваидиз адан шалвар хутIунна. Ф. Халуни хтул.

ХАБАРДАР араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра хабар агакьай гьалда авайди. Амма исятда чун председателдин кабинетда авай и гьарай-эвердиз ва кьалмакьалдин хабардар вуж ятIа, а хабар никай атанватIа, гьадазни килигин. Гь. М. Им кьван, имни терез. **Синоним:** хабарчи.

* **хабардар авун** гл., ни вуж хабар агакьарнавай гьалда тун. Театрдал хуьруьн жемьятдин рикI алай, вучиз лагьайтIа ада тухузвай арифдарвили кIвалахди халкь гьа аямдин важиблу вакъийрикай хабардар ийизвай. Гь. Гашаров. Жамирзе Эфендиев. И шад мярекат тешикл авуник, вири санал кIелайбуру гуьруьшдиз хабардар авунин кардик кьил кутур Асваров Херединаяз. Алискеров Борисаз вири кватI хьанвайбуру чухсагьул лагьана. ЛГ, 2004, 15. VII.

* **хабардар хьун** гл., вуж хабар агакьнавай гьалда хьун. Таниш хьайидалай кьулухь ада вич бубадин сур жагьанвайдакай хабардар хьайила атанвайди я лагьана. ЛГ, 2004, 26. VII.

ХАБАРДАРВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери хабардар тир гьал. «Лезгистандин хабарар» газетди вичин сад лагьай нумрада И. Къазиевакай гзаф маракьлу ва тагьсирлу материалар чапнава. И газетди ["Лезгистандин хабарар" газетди. - А. Г.] лезги чилелни демократиядин ва хабардарвили нефес хквезвайдакай хабар гузва. М. М. Уях хьухь, лезгияр. Ширдай чаз шаирдин [Мирзе Алидин. - А. Г.] чIаларин девлетлувал, адан дуьньядикайни гьукуматрикай хабардарвал, литературадикай чIехи чирвал аквазва. Д. Джамалов. Лезги литература. Учебник. III кл. **Синоним:** уяхвал.

ХАБАРДАРУН гл., ни вуж; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; хабардар авун, хабардар тавун, хабардар тахьун, хабардар хьийимир хабардар тир гьалдиз гьун. – КIирер тазва, - хабардарна за... М. Б. За бананар недач. Хийирбега, ички хьвана, кIарас хьтинди хьанвай ам са гужа-гуж ахварай авудзава, телдикай хабардарна, Вич вичел хкизва. А. Фет. Проза жанлуди хьайила.

ХАБАРСУЗ нар. 1) **хабар авачиз.** Чаз хабарсуз ваз ярава. Е. Э. Я бахтавар. ИкI хабарсуз атанвайди Дустарин са кIеретI хьана. А. Кь. Шикилрин кIвал... вичи вичин бубани гьа и чкадал икI хабарсуз гьуни хцин рикIе тIал туна, адав кьадим адетдин вагьшивал аннамийиз туна. А. Кь. Нехирбанни лекь. 2) **садлагьана.** ТахьайтIа ам колхоздин цIийи седри я жеди?! И гаф хьайи седридай Хабарсуз агь акьатна. А. С. Ислягьвили шикилар. Са легьезда вилери лунI тийиз килигай Сагьйран кангурвал квай яргьи беден жир хьиз акьаж хьана ва гьил хабарсуз кьушайрал фена. У. Кьемберов. Спелар куьрсарай хам. - Вуна ина вуч ийизвайди я, я Абас буба? - хабарсуз и сес галукьайла, кьил чиле туна физвай кьужа, кя хьана. М. В. Гьарасатдин майдандал. **Синонимар:** хабарсуздаказ, хабарсуздиз.

ХАБАРСУЗВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера хабар авачир гьал. Хабарсузвили игьтиятсузвал арадал гьида. Р.

ХАБАРСУЗДАКАЗ нар. хабар авачир гьал хас яз, хабар жедалди. ИкI хабарсуздаказ кьуд патяхай гьужумдин хурук акатай кьизилбаширин арада са галтуга-галтуг, са яхь-тамир, са йикьа-йикь гьатна... З. Р. Гьажи Давуд. Тухун чна чи кьушунар абурун винел, хабарсуздаказ гьужум ийин, - лагьана викIегьдаказ Элдера... З. Р. Гьажи Давуд. **Синонимар:** хабарсуз, хабарсуздиз.

ХАБАРСУЗДИЗ нар. хабар авачир гьалда аваз. **Синонимар:** хабарсуз, хабарсуздаказ.

ХАБАРУН гл., ни низ; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; хабар авун, хабар тавун, хабар тахьун, хабар хьийимир никай-квекай ятIани тайин малумат агакьарун. Яр лагьайтIа, акьвазнава вил алаз, Са чIар кана, хабардалди та вуна. И. Гь. ЭцитIнава яр паталди. Директордиз, завучдиз хуш туширтIани, ада милициядизни хабарна, вири багьриярни кIвачинарна. К. К. Диде хьайи югь. **Синоним:** хабар авун.

ХАБАРЧИ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра хабар(ар) гудайди, хабар(ар) агакьардайди. – Акур-такур, ван хьайиди -тахьайди, - лагьана Гьажи Нуьзуьра, чи хуьруьн хабарчи вун я, Хидир. Я. Ш. Гьахь квахьдач. **Синоним:** хабардар.

ХАДАЙ¹ хун глаголдин фад алатай вахтунин III форма. Кил. ХУН.

ХАДАЙ² прил. хун глаголдин причастидин форма. Кил. ХУН.

ХАДАЙ³ прил. 1) бала(яр) арадиз гьидай. - Захъ гьуьлуьз фидай мажал авани, чан вах? Инал къав гьалдай тевле алама, куьра хадай кал ава, анал къуьртлуь верчериз какаяр кутуна кIанзава... С. Муслимов. Цицигъ-наме. 2) ишлемиш жедай гьалдай акъатдай. Хадай къапар гудайдан рикI гьамиша кIвалахдикай хада. Р. * шекер хадай хех.

ХАДАЙВАЛ нар. хадай тегьер хас яз. Танишбур тир румавияр чапхун гвай. Чара ийиз кулун къалар хадайвал. Х. Х. Аллагьди чеб бахтлу авурай, хуьре, чил вегьейтIа, хел хадайвал рушар ава. Н. М. Буба.

ХАДАЧНИ хун глаголдин суалдин наклоненидин форма. Кил. ХУН.

ХАЖАЛАТ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра авай, хьайи ва жезмай чIуру кардикай туькьуьл гьисс. Ам, къил чиле туна, курпаимандиз акъвазнавай. Вилера хажалат авай. Ф. Гьуьлуьн руш. Рекьидалди алат тийир хажалат Ви далудал кIеви мягькем пар жеде. Е. Э. Къве паб. Заз къаргьийшар ийидайла,... Лагъ: Ви къулав тахьурай гьич мугьманар, рикIени ви хажалатдин тIал хьурай! А. С. Хцихъ галаз ихтилат. И дуьньяда дердер-гьамар, Хажалатар пара ава. М. Салахъ. Бажарагьлу духтур Рамазанов Мирзегьадиз.

Синонимар: дерт, гьам, пашманвал, сефилвал.

* **хажалат(ар) авун [чIугун]** гл., ни авай, хьайи ва жезмай чIуру кардикай туькьуьл фикирар. авун. Мад хажалат чIугвачир за Ачух дуьнья дар я лугьуз. Е. Э. Лугьуз. Бес я; гьикьван на зав хажалатар чIугваз тада? - тади кваз лагьана Зелфиди. А. А. Умуд. **Синоним:** дерт чIугун.

* **хажалат(ар) гун** гл., ни-куь низ туькьуьл гьисс(ер) чIугваз тун. Чин чIур ийиз хьфиз кIвализ, Хажалатар суз зи рикIиз. Е. Э. Къарагуьз. Вучиз хьанва бейадалат? Куьз гуда на чаз хажалат? С. С. Урусатдиз. Са тIимилбур масакIа рекьизва, чан хва: Гайивилияй хажалат дидедиз чпин - Авурвилияй хаинвал уьлкведиз чпин. А. С. Зи бубади...

* **хажалат хьун** гл., низ туькьуьл гьисс(ер) хьун. Чал кхьизни рикI дарих я, Хажалатар хьайила. С. РикI дарих я. Мад лифер синел хтаначир. Инсанриз абур тахтуникай хажалат хьанвай; З. Гь. Лифер. **Синоним:** дерт хьун.

ХАЖАЛАТЛУ прил. хажалат(ар) авай. **Синоним:** дертлу.

* **хажалатлу хьун** гл., вуьж хажалат(ар) авай гьалда хьун. Уьмуьрдани са нагьакьан кIвалах тавур зун, гила къуьзуь къилихъ дуьстагда гьатуникай гзаф хажалатлу хьана. И. В. Теьбир. **Синоним:** дертлу хьун.

ХАЖАЛАТЛУВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера хажалатлу тир гьал. **Синонимар:** дертлувал, гьамлувал.

ХАЖАЛАТЛУВИЛЕЛДИ нар. хажалатлувал хас яз. **Синоним:** дертлудаказ.

ХАЖАЛАТЛУДАКАЗ нар., хажалатдин гьиссер хас яз. **Синоним:** дертлувилелди.

ХАЖАЛАТУН гл., ни никай-квекай; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; хажалат авун, хажалат тавун, хажалат тахвун, хажалат хьийимир авай, хьайи ва жезмай чIуру кардикай туькьуьл фикирар авун. Севдуьгуьм яр, вуна куьз хажалатда... Е. Э. Эминни адан яр, Кьуд-вад сят давам авур судди кулакрин вири хаинвилер дуьздадал акьудна, халкъдин дердийрихъни яб акална. А. Ф. Газет.

ХАЗ¹ хун глаголдин мурадвилидин форма. Кил. ХУН.

ХАЗ² суц.; ди, -да; -ар, -ари, -ара 1) хьуьтуьл тум галай, тарара жедай тамун къиф. 2) хазран хам.

ХАЗДИН прил. къалин яргьий чIарар алай хамунин, а хам алай гьайвандин. Аламач вал куьгьне валчагъ, Хуьзва хаздин хамари вун... А. С. Руш ви рикIел...

ХАЗИНА араб, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, йра 1) мал-девлет авай чка. Къаркай са къуз пачагьдин хазина атIана, къизилар чуьнуьхна. Ф. Цициали. - Я стхаяр, за квез гьикI лагьанай, а пачагьдин хазина атIайда зи лам тадайди туш, лагьанайни? Ф. Халуни хтул. 2) мал-девлет. Етим Эмин зайиф я, гьал авачир... Я тIалабдай хазина, мал авачир. Е. Э. Сагьвал зурба хазина я уьмуьрда, Ша захъ галаз, дуст, сагьвилини жигьирдай. С. Султанов. Ви хьуьруьнин сир вуч я?

ХАЗИНАДАР суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра хазина авай (гвай) кас. Ахпа Арбила хазинадар Чурибан ихтилатрихъ яб акализ башиламина. З. Р. Пайгьамбардин къацу пайдах.

ХАЗИНАЧИ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра къушундин частара пул ва я маса шейэр, идарада пул хуьниз, къабулуниз ва ахьаюниз килигдай кас.

ХАЗИНАЧИВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера хазиначи тир гьал.

ХАИН¹ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра жуван мукьва-къилидиз, тайин инсанриз эвелдай вафалу яз ахпа акси хьайи кас. Гафунал хци ва акьулдиз дерин зегьметчийрин векил Несрединан къамат гуналди, халкъ темпелрал, алчахрал, шкъакьрал, инсафсузрал, хаинрал хьуьрезва, инсанвал, мердвал тестикьарзава. Гь. Гашаров. Сифте гаф. Халкъ закьумдихъ маса ганвай хаиндив Вахтуналди алуьрариз тамир жуьв, Дуьньядиз вил вегь, авам яз къамир жуьв, Хайи чиле атIума кIвач эркиндиз. Х. Х. «Чи чилив гва дегьзамандин рехивал»

ХАИН² прил. жузан мукъва-къилидиз, тайин инсанриз эвелдай вафалу яз ахпа акси хъайи. Хаин паб хунI четин тушни! Е. Э. Пис паб. Гила хъайитIа, вичин ватан гадарна атанвай хаин туъркди ам... фитнейралди халкъ алуурарзава. А. И. Самур.

ХАИНВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера хаин тир гьал. Са йисалай Ирандин шагъдикай кичIе хъайи Дергагъкъулибег мад урусрин патав минетиз хтана. Урусри и сефердани адан хаинвилелай гьил къачуна, амма ам, чIехи къуллугъдал эхциг тавурла. Маишагъ хуъревай вичин кIвалериз хъфена. З. Р. Гъажи Давуд. Квез я гафар, рикIин къеняй текъвезвай, гъар ахътин гаф хаинвал я жув патал. М. Б. Квез я? За садрани силам ганач ялтахриз, Хаинвили зи рикI, гъуър хъиз, регъвезва. М. Б. Заз кичIезва.

* **хаинвал авун** гл., ни низ-квез хаиндиз хас тирвал авун. Са тIимилбур масакIа рекъизва, чан хва; Гайивилей хажалат дидедиз чпин - Авурвилей хаинвал уълкведиз чпин. А. С. Зи бубади... Им вири уьмуър чеб патал акъудай веледрин вилик хаинвал авун жезвачни къван! М. В. Гъарасатдин майдандал.

ХАИНВИЛЕЛДИ нар. хаинвал хас яз. Къуъзеказ акI тир хъи, са ни ятIани вич хаинвилелди хайи дагъларивай къакъудна, Вагъабан руьгъ цIуьтхуьнна къван хъиз и тепедилай аватна. М. В. Гъарасатдин майдандал.

ХАЙ суц.; -ди, -да; -ри, -ра ацахъай чилин мезре. Еке хайцел вил алаз, вуна угъри къулухъ туна... Е. Э. Дуст Ягъиядиз. ВацIуз авадарна кIвалер хътин хаяр. З. Э. Муькъвел гелер.

ХАЙИ¹ хун глаголдикай хъанвай причастидин форма. Кил ХУН.

ХАЙИ² прил. 1) са дидединни бубадин. Хъана-хъанач къван са къарини къужа. И къаридизни хъана сад хайи руш, сад тахай руш.. Ф. КIватIаш. "Чан буба, хкидатIа, чи къуниши паб хкваш, адаз зун вичин хайи руш къван кIанда, тахъайтIа, садни герек туш". Ф. Бибахатун. [Эфенди] - ГьикI я вуч лагъай гаф я, хайи миресар гьикI жедайди я. Гьич тахъайтIа буба къейидалай къулухъ за адаз кIуьд йисуз фу гана. Гь. Гь. Колхоз. **Антоним:** тахай. 2) гъвечIи чIавалай жуванди тир. Хайи хуъруьз гьикI хъфида, рикIиз кIани яр авачир? Ф. Заз чилерни михъи я гъа цавар хъиз, Амма бязи кIвалахри зун пертзава, За хайи чил къазва жуван сувар хъиз... А. Мут. КIанда заз. Хайи халкъдиз рикIин сидкъидай къуллугъ авур Р. Шихсаидова гзаф лезги хуърера сифте яз духтурханаяр, фельдшервилинни акушервилин пунктар кардик кутунай. "Самур" газ., 2002, 19. III. Хайи ватан дагълар тирла, Гъинай гъин ваз дуьзенар?! С. Рази я зи Ватандал. Милли мектебра дидедин чIал ва литература чирзавай гьалди гзаф инсанрик къалабулук кутазва: алимри, муаллимри, диде-бубайри чпин фикирар лугъузва, хайи чIал хуьн истемшизава. ЛГ, 2005, 21. VII. **Антоним:** тахай

* **хайи-текъей** суц. тайин са чкадин шад ва туькъуьл хабар(ар). Седефаз къунишиди хуъре хайи-текъейдакай ихтилат авуна лагъана: са шумуд юкъуз чандик хъайи Бажини къена. З. Э. Муькъвел гелер.

* **хайи чIал** суц. гъвечIи чIавалай жув рахазвай чIал. Хайи чIалав хайиди хъиз агата. С. К. Редактордин гаф.; -Хайи чIала са шумуд чIалан гафар кутуна рахазвай инсандин къилихар бегъембур туш, - лугъуда къил акъуддай ксари. "Самур" газ., 2003, 27. IX.

* **хайи югъ** суц. дидедиз хъайи югъ. Хизанди Мислим хайи югъ къейдзавай. Межлис лап шаддиз, гурлудаказ къиле физвай чIавуз бирдан лархъ авуна ракIар ахъа хъана. А. М. Тархсиркар вуж я? Инсан хайи югъ хизандин сувар яз къабулдай адет алай вахтунда лезгийрин, яхулрин, агъулрин, лугъун хъи, вири халкъарин арада гегъенидиз чкIанва. А. Гуьлмегъамедов. Именинник ва мевлид. **Синоним:** дидедиз хъайи югъ.

ХАЙИ: * **хайи гаф** суц. наразивал къалурдай, такIан жедай ихтилат, гаф. Советрин государстводин къурулушдикай ва адан сиясатдикай за садрани хайи гаф лагъайди туш. А. Э. Квак. ☀ Аквадай гьаларай, и ибара рикI хадай, кефи хадай ибарайрин бинедаллаз арадиз атанвайди я.

ХАЙИВАЛ: * **хайивилин гъакъиндай шагъадатнама** суц. хайи югъ, йис, чка, диде-буба къалурнавай документ. Амма зи хтулдиз я хайивилин гъакъиндай шагъадатнама, я. пособие гудай кас авач. ЛГ. 2003. 4.

ХАЙИДИ суц.; -а, -а 1) са вуж ятIани хайи кас. Етим Эмин мубарак хъуй хайидаз, Ихътин нямет Зулжалалди гайидаз. Е. Э. Камаллу паб. 2) са руфунилай хъайи ксар чеб-чпиз. Заз хъиз, хайидакай душман хъайиди... Я са кесиб, гъахъ рикIел алайд атуь. Е. Э. Веси.

ХАЙМА араб, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра сун сад-къве рангуникай хранвай рух. Мих галаз перде акъудайтIа гьикIда, Руг галаз хайма акъудайтIа гьикIда? Ф. Буба къейила руша. Риза межлисдилай къулухъ кIвализ хтана. ЦIару хаймадал кIвачер кучудна ацукъна, папа хъсан хъуьтуьл къуьлуьн фу, ниси, нек ва чай-шекер гъана вилик эцигна. А. Ф. Риза.

ХАЙРАТ араб * **хайратдиз фин** гл., вуч чан кумукъ тавун, къин (гъайван). [Къагъриман]. -Ахпа, вичин хайратдиз феи кIелен гел жагъун хъувурла, хихи ийиз «гатун тавур дуьгуьдикай аш жедач» лугъуз, зал хуъруьнарни авунай. А. М. Къалабулук квай гатфар. "Хейратдиз фий чеб, катна лугъуз галтугдани бес зун, гудермесар, - куьз ятIани эхиримжи вахтара и гаф элкъвезвай адан мецел. М. Б. «Жигули». **Синоним:** къин.

ХАК фарс, суц.; -купи, -куна; -кар, -кари, -кара 1) вич чилиз, цлаз ягъун патал са къилел кIвенкI авунвай кIарас. Шалашидин патавни чилиз къуд хак яна, абурун къилерал тахта алкIурнавай. А. А. Лезгийр. 2) цлак са вуч ятIани куьрсарун патал цлаз янавай кIарасдин къил. [Мердан} - Къурбан, къала кван а хкунихъ галай

чуьнгуьр зав гице, са тИмил шадвал ийин чна. Гь. Гь. Адетдин кьармахра.

* **хак акъатун** гл., нин-куьн **деб-адет хуьн тийиз, вагышивал авун.** Кьилди кьачуртIа, хак акъатнавай тахсиркарвилерин вилик пад къуна, гьам общественный ва гьам хсуси майишатра малдарвилин хипеханвал, саларбанвални магьсулдарвал артмишдай серенжемар къабулна... ЛГ, 2004, 15 VII.

* **хак акъатай лам** суц., вуж; в. вагышивал ийизвай, кутуг тавур амалар ийизвай инсан. Бадиракай лам хак акъатнавай лам хьанвайди къатIунай, вичин гьуьлуьз вафалу дишегьлиди эхир адаз лагьана... З. Э. Булахдал.

ХАЛ араб, суц.; ~ди, -да; -ар, -ари, -ара хайи йикъалай инсандин бедендик квай нукьтадин размер авай лишан. Пелен юкьвал аквазвай нурдик хал. Е. Э. Заз булахдал яр акуна. Хьуькьвел еке чIулав хал алай яшлу са дишегьли Зелфидизни танишди тир... А. А. Умуд.

ХАЛА араб, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) дидедин вах. 2) рах. жегьил дишегьли, руш. Кьасумахуьр агьадава, Са тИмил къван вине кIан тир. Агьдин перем алай хала, Чаз вун авай кIвале кIан тир. Ф. Ашкьидикай ва дердиникай манияр. Ахпа моряк рахана: -Эхь, халаяр Ухшар ава Каспи гьуьлуьн лепейриз - Юмиагь акваз гьида кьилел балаяр, Фидай чка сал ийида лутьквейриз... А. С. Дишегьли. Хьсан тIамада авай Сийидбег мехъерик къуьл ийиз экъечIа. Пкавулди адавай хабар къада: - Ваз гьи халадиз эвериз кIанзава? С. Муслимов. ЦицIигъ-наме. 3) жувалай яшариз чIехи дишегьлидихь галаз рахадайла, ишлемишдай гаф. - Башуьсте, - за Рамиза къалурай зур килодин гираяр терездин хиле эцигна. - Какрас, хала, зур я! Т. А. Мехъер куьтягь тахьанмаз. Эхь. Умуят халадин вилериз фадлай гуьзлемишзавай экв хтана. С. Ярагьви ашукь Уьзден.

* **хала-хатур** суц. къанун чIурна кьилиз акъуддай кIвалах. Мукьва-яргдадан арада Тежен гьич хала-хатурар. С. С. Гвена. **Синоним:** хала-хатурвал.

* **хала-хатурвал** суц. къанун чIурна кьилиз акъуддай кIвалах. И гафар кIелайла, чи чIарар риб-риб хьана: рахун манатрикай ваь, миллиондикай, хала-хатурвилекай физва. К, 1989, 22. XII. Жюридин членрин арада зун, Али Агьадуллаев, Нариман Мегьамедов, Динара Алиева ва маса машгьур ксар авай. Гьавилэй, хала-хатурвал авачиз чна кьиметарни гана. ЛГ, 2004, 26. VII. **Синоним:** хала-хатур.

* **халад гада [хва]** суц. дидедин вахан гада... чIала бязи гафарин сочетанияр гьамиша сад хьиз дегии тежез, чпихь санлай тайин тир са мана-метлеб аваз ишлемишда. Ахьтин сочетанийрик квай гафар, чеб-чпивай чара авуртIа ва я абурукай сад дегиишарайтIа, а сочетанидин манадиз еке зиян жеда. Месела: Ада вичин халад хьиз кагъаз кхьена. И предложенида халад хва лугьудай гафарихь санлай са мана ава, чавай абур гьарма кьилди, а предложенидин маса гафарихь галаз масакIа, алакьада тваз жедач, а кьве гаф, са гаф хьиз, предложенидин са член жеда. Р. И. Гайдаров ва мсб. Лезги чIал. педучилище патал учебник. М-кала, 1994, ч. 26. ☼ «Лезги чIалан орфографиядин словардин» эхиримжи изданида (кил.: М. М. Г., Р. И. Г., У. А. М. ЛЧЮС, 2001 -й.) халад хва, халад руш. са гаф яз (халадхва, халадруш) кхьин къабулнава. Чи фикирдалди, и словарь акъатдалди къабулнавай {кил.: М. М. Г., Р. И. Г., У. А. М. ЛЧЮС, 1964; Б. Т., М. Г. ЛРС, 1966) къайда ва 2001 - йисан орфографиядин словардин авторрикай сад тир алимдин винидихь ганвай текстина авай гафар гьахьлур яз гьисабна, халад хва, халад руш, халуд хва, халур руш, мягькем ибараяр яз, кхьин дуьз я.

* **халад руш** суц. дидедин вахан руш.

ХАЛАДИН¹ хала существительнидин талукьвиледин падеждин форма. Кил. ХАЛА.

ХАЛАДИН² обр. дишегьли аялдив ва я вичелай яшариз гьвечIадав рахадайла, ам вичиз хуш тирди къалурун патал ишлемишдай гаф. - Я чан халадин, цIийи сусавай заз вуч кIанзава? Аялар я ман. С. Ярагьви ашукь Уьзден. КIвални завод сад туш эхир? - Разини я, разини туш. Яб акала, халадин... Н. И. Зарбачи, насигьатчи.

ХАЛАТ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) куьгь. багьа перем, партал. И ван атай ханумди вичин ипекдин халат рушан къуьнерал вегьеда ва вичин кьизилар кIватIна, хьуьчIуьк кухтада. Ф. Гьамбал. Гьуьруьпер, я вун тават, Лайих я ваз зардин халат... Е. Э. Ярдиз. 2) са бязи кIвалахрал винелай алуькIдай партал. Кабинетдиз гьахьна, халатни алуькIна столдихь ашукьвай духтурдиз, салам гана гьахьай медсестра Пери акурвалди, далу чухвай хьиз, регьят хьана. А. Э. Кьуьзуь къун. Рушариз лацу халатар алаз фермадиз физ, кIвалахиз кIанзава, абур авач. К, 1989, 4. XII. ☼ Халат гафуникай гегьенш алаваяр кил.: А. Гуьлмегьамедов. ХАЛАТ || "Лезги газет", 1993, 18. III

ХАЛИ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра бурандин екевал авай, ширин тIямдин емиш. Беген тушиз кIвал-югь тергда на, Халидикай дуван кудай сергда на. Е. Э. Ватандай катзавайбуруз. Гьафил я вун, яргьал мирес, Чара тежез хали, КIерец. Гьиле къуна патяхь кIеклецI, Кьурудни ицIид тийижи. С. С. Лавгьа шаирдиз, Ша, къуниши, хали неда чна кьведа. СМ. ЦицIигъ-наме. * **гатун хали, зулун хали, пехьрен хали, хуьтIуьн хали.**

ХАЛИКЬ араб, суц.; -дм, -да; -ар, -ри, -ра 1) дуьнья, алем яратмишайди, Аллагь. На и дуьнья терг авуна, - Им Халикьдин эмир хьанва. Е. Э. Алкъвадар гьажи Абдуллагь-эфенди кьейила. Сабурлувал гьич Халикьди ганач заз... Е. Э. Зун атана - Я чан чIехи вах, сивел данIар эцигайла, кьвалай акъатда эхир! За

вучрай?! Гъахътинди яз халкънава ман зун Халикъди. Къурбанд хъуй зун вичиз! А. Къ. Нехирбанни лекъ. 2) (члехи гъарфуналди - X) эркекдин хас тIвар - **Халикъ**.

ХАЛИС фарс, прил. са нин ва куьн ятIани еридик лазим вири лишанар авай. 1) Вучиз сад халис инсан я, муькуьд, кицI яз, сифет - инсан... Е. Э. Гъажимурад эфендикдиз. Халис шив хътинд я хвейи, Виш манатдин я гъавайи. С. С. Халис фекъияр авачирла, тунIалрикайни фекъияр жеда. Амма абурулай тунIал фекъи лугъудай лакIаб алатдач. Халис фекъи ятIа, адахъ гъахъ хъана кIанда. Нефс ахъа фекъидиз Аллагъдихъай кичIе туштIа, адан чин уьзукъара я. Адан чка жегъеннем я. С. Ярагъви ашукъ Уьзден. 2) **гъакъикъи**.

Шаирдин халис тIвар Мегъамед Эмин я. М. М. Гъ. Шииррин кIватIал туькIуьрайдан патай (1941).

Синонимар: гъакъикъи, халисан. **Антоним:** тапан.

ХАЛИСАН прил. лазим вири лишанар авай. Иблисри ял тваз къалурда хамара, Халисан дуст яман юкъуз чир жеда. С. Яман юкъуз чир жеда. Икъван еке мулк, адакай са менфятни къачуз тежез халкъ халисан ацIай кIатIал алай гишин къифериз элкъуьрнавай. ЛГ, 1992, б. V. **Синоним:** халис. **Антоним:** тапан.

ХАЛИСАНДИЗ нар. лазим тир лишанар аваз. -Куьне дуьзгъуьн къуьлер вучиз эцигъавач, куь ансамбль халисандиз муь элкъведаиди я? ЛГ, 2005, 7. IV. Амма гилани, гзаф асирар алатайдалай къулухъ, инсанри тенбек ишлемишуникай авай члехи зарар, ам гзаф азаррин себеб тирди халисандиз аннамишнавач. ЛГ, 2005, 5. VIII.

ХАЛИСВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера дуьзвилив къан тийидай лишанар квачир гъал. Дустунин халисвал, вун халис четинвилера авайла, чир жеда. Р.

ХАЛИСВИЛЕЛДИ нар. дуьзвилив лишанар хас яз. **Синоним:** халисдаказ, халисдиз.

ХАЛИСДАКАЗ нар. дуьзвилив къан тийидай лишанар квачиз. - Чун акъвазин. - за гъеле адан гъилер ахъайзавач. ИкI хъсан я, жуваз кIани кас патав гвайди халисдаказ гъисс ийиз жеда. Чна инал югъ къаришламишда. З. Гъ. Лифер. Адавай халисдаказ, ягъанат квачиз, михъи лезги чIалалди хайи бубадилай къве гаф лагъанайтIа жедачирни? Вагъ, ида чи чIал ужузди яз гъисабзавани, тахъайтIа чун авамрай къазвани? А. Къ. Нехирбанни лекъ. **Синонимар:** халисандиз, халисвилелди, халисдиз.

ХАЛИСДИЗ нар. халисвал хас яз... анжах адаз гила халисдиз чир хъанвай: гъич са къуватдивайни адавай сегъне къакъудиз жедач. З. Гъ. Уьмуьрдин сирнав. **Синонимар:** халисвилелди, халисдаказ.

ХАЛИФА араб, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра ислам динда пайгъамбардин чкадал алайди; пачагъ. Фана я вун, дуьнья, садазни тахъай; Давуд халифа яз Давураз тахъай. Е. Э. Дуьнья, гъей!

ХАЛИЧА фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра кIвал гуьрчегарун патал сун гъаларикай хранавай, гамунилай, гибедилай тафаватлу яз, чина чIичI авай, гъвечIи затI. Халича акуна, шад хъана, ада халичадал акъвазна, парталар алуькIамазди, халича цавай фена, рушан кIвализ аватна. Ф. КIватIаш. Чарнайдин патав халича эКяна, юкъвал самовар, стаканар ва нисини фу эцигнавай. А. Ф. Бубадин веси. Мягъкем, гъениш и дарамат сифте харат устIархана, ахпа гамаринни халичайрин склад хъиз ишлемишна. Д. Шерифалиев. Къабил бубадихъ галаз гуьруш. Игъсан халудин диде Сабри бадедик, чун акурла, гзафни-гзаф хвеши хъана. Къудкъад йиса авай и дишегълиди ихтилат авурвал, жаван тирла, ада гзаф иер сумагарин халичаяр хразвай. Р. Гъасанан, И. Мегъралиев. Яргъара авай жуванбур || «Самур» газ., 2002, 25. I.

ХАЛКЪ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ари, -ара 1) са чкадин, уьлкведин инсанар вири санлай. Гафар-чIалар гъатна халкъдин сивера... Е. Э. Заз сабур гуз. Чи лезги халкъдикай рахайтIа, ам чуьнуьхун, тарашун квачиз, намус, инсанпересвал вине къуна яшамши жезвайди я. ЛГ, 1992, 31. X. Уьлкведин президент ахмакъ кас ятIа, Адаз сесер гайи халкъар начагъ я. И. Ш. Къудар. 2) гз. числода: **инсанар**. Жув хъайшла эвел халкъар арада, - Гила хелвет, хажалатдик къурада... Е. Э. Дустариз. Халкъар гзаф, чIалар хейлин Къавкъазда, Вири хура тун мумкин туш яракъдин. X. X. Масан баде.

* **халкъ авун** гл., ни-куь вуьж-вуч тикрар хъхъун мумкин тушир затI яратмиш авун. Сад Аллагъди тек халкъ авур Са малаик я Пакикат. Е. Э. Пакикат. Дишегъли Аллагъди кIвалин крар авун патал халкъ авурди я. Гъ. Гъ. Адетдин къармахра. Аллагъди инсан инсан яз халкъ авурд я, Гъардаз чпин везифаяр Аллагъдилаи акурд я, Абур айру къабилариз паюрд я, Вазни течир са къабил хъана вун. Н. Сам. Лезги, вавай жузан за... **Синоним:** халкъун.

* **Халкъ Авур Первердигар [Халикъ]** суц. **Аллагъ**. Халкъ Авур Первердигарди чи уьмуьр абад авурай. Е. Э. Мубарак Исмаил. Халкъ Авур Халикъди вичиз Сад къиникъин тIал авурай. Е. Э. КафтIар къаридиз.

* **халкъ хъун** гл., вуч **арадиз атуьн**. Цаниз халкъ хъанвайди анжах пуд нумрадин куьтен я... лугъуз, бязибуру трактордин синихар ийизвай. З. Э. Муькъвел гелер.

* **халкъдин къажгъан муркIадални ргада мисал** 'халкъди гъиле къур кар къилиз акъатда' манадин мисал. [Брегъим]. Дугъриданни, садра и къара жемят санлай къарагъайтIа, нивай акъвазар хъийиз жедаиди я? Мисалда гъавайда лугъузвайди туш гъа: халкъдин къажгъан муркIадални ргада... Б. Гъ. Большевикдин руш.

ХАЛКЪДИН прил. халкъдин руьгъ, меденият, тарих авай, адаз хас тир.

* **халкъдин манияр** суц. автор авачиз, халкъдин сивера ишлемишзавай манияр. Халкъдин манияр

лагъайтIа. абурухъ чIехи тарих ва дерин философия ава. "Самур" газ., 2002, 19. III

* **халкъдин дружинник** суц. инсанар яшамиш жезвай тайин са чкада къайда, селигъа хуьн паталди агъалийри чпин арадай хкъянавайди. Гъалибвилин 60 йисан юбилейдиз серенжемрин планда къалурнавайвал гъазурвилер аквазва, Халкъдин дружинникар кардик кутунва... "Самурдин сес". 2005, 19. III.

* **халкъдин сивин яратмишун** суц. махар, къаравилияр, манияр, имуча-имучаяр, мисалар. мискIалар - вири санлай. Несилрилай несилрал, сиверай сивериз къвез, адет хъанвай къайдайра ва кIалубра хуралай ва гуьрчегдиз туькIуьр хъанвай, дерин манадин эсерриз халкъдин сивин яратмишунар, яни фольклор лугъуда. Гъ. Гашаров. **Синоним:** фольклор.

* **халкъдин суд** суц. къанундин истемишунар чIурзавайбур жазаламишун патал халкъди хкъянавай ксар. Ахтармишунар, силис авунар хъана. Нетижсада фекъини кIвенкIве аваз кулакар къуна. Халкъдин судди абур кар атIана. Сибирдиз ракъурна. З. Э. КУТВ-диз фена.

* **халкъдин театр** суц. халкъдин руьгъдиз, медениятдиз талукъ. Са вахтунда гзаф баркаллу тир тIвар къачунвай халкъдин театрдикай гьукуматдин театр ийидай вахтни алуькнава. М. М. Лезги тIвар алаIа.

* **халкъдин шаир** суц. яратмишунра еке агалкъунар авай шаирдиз гьукуматди гудай гьуьрметдин тIвар. 1934 - йисуз Дагъустан АССР-дин Центральний Исполнительный Комитетдин Президиумди адаз [СтIал Сулейманаз. - А. Г.] халкъдин шаир лагъай пара гьуьрметлу тIвар гана. З. Э. ЧIехи шаир. Гила заз ам халкъдин шаир Хуьруьг Тагъир тирди чир хъана. А. Э. Шаирдин тарсар. Халкъдин шаирди вичин эхиримжи нефесдалди кайвани Гуьлуьшаназ, вичин къалин килфетдиз вафалувал хвена... К. К. Шаирдин килфетар.

ХАЛКЪЛУВАЛ суц.; -или, -иле; -тер, -илери, -илера халкъдин руьгъдиз, медениятдиз талукъвал. Етим Эминап лирикадин къакъан художественный ери тайинарзавай месэлайрикай садни адан халкълувал я. Гъ. Садыкъи. Лезги литературадин буба Етим Эмин.

ХАЛКЪПЕРЕСВАЛ суц.; -или, -иле халкъ кIанивилин гъиссер. Бес инсанпересвал, халкъпересвал, ватанпересвал - ихътин ерияр гила герек амачни? ЛГ, 1992, 20. X. Буба кечмиш хъана, вичикай суддин къази хъайила, Етим Эмина инсанпересвал, халкъпересвал квадарнач. Д. Джамалов. Лезги литература. Учебник. VIII кл.

ХАЛКЪУН гл., ни вуж-вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -ин, -мир; халкъ авун, халкъ тавун, халкъ тахвун, халкъ хъийимир сада са затI даима яз арадал гъун. Я ПIебиат, зун куьз халкънай - Уьмуьр гана, бахт тагана? Ф... Вафасуздаз халкънавай туш лезги чил! Лайихсуздаз халкънавай туш лезги тIвар! Намуссузвал халкънавай туш. лезгидиз! Гардан кIириз халкънавай туш лезгияр! К. М. Ахварайни. Жаздан хъайи халкъ катзава кIвалерай, На и дуьнья ГъикI халкънава, чан Аллагъ. Къ. Фаталиев. Умудлу яз. **Синоним:** халкъ авун.

ХАЛУ араб, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) дидедин стха. Садра халуди хтулдиз масан... тум це лагъана афнидин хъсан... Амма цайила - экъечIна турнар. А. Ал. Садра хтулди... 2) жувалай яшариз чIехидаз гьуьрметдин лишан яз ишлемишдай гаф - Ахпа тиян жез тахъуй гъа, халу, - лагъана буфетчикди. - Вуна хъванваз аквазва. М. Садикъ. Дуст. За адаз Тагъир халу ваь, Хуьруьг Тагъир халу лугъудай. А. Э. Шаирдин тарсар.

* **халуд хва** суц. дидедин стхадин гада.

* **халуд руш** суц. дидедин стхадин руш.

* **халуд свас** суц. дидедин стхадин паб.

ХАЛУДИН¹ халу существительнидин талукъвилин падеждин форма. Кил. ХАЛУ.

ХАЛУДИН² обр. яшар хъанвайди аялдихъ галаз ва я вичелай гъвечIидахъ галаз рахадайла, вичихъ адаз авай чими гъиссер къалурун патал ишлемишдай гаф. Аквазвани, халудин, гъихътин инсанар аватIа чи арайра. Ж, 1985, 12. XII.

ХАЛУМ кил. ХАНУМ

ХАМ¹ фарс, прил. 1) ишлемиш тавунвай (чил, чIур, майдан). Лугъуда хъи, ада къаркай са юкъуз вичин суьруь са хам чIурал гъална. Ф. Лукъманал Гъаким. Лезгияр исятда Сталинграддин ГЭС-дал, Къзахстандин хам чилерал арадал атанвай совхозра, Донбассдин шахтайра дуьшуьш жеда. А. А. Лезги литература. 2) вердиш(ар) тавунвай, са къвез ятIани лазим, чарасуз къайдаяр чир тавунвай. И гъилери муьтIуьгъда хам балкIанар, Сирнавада чи дагъдин пехъи вацIара... А. С. Гъилер.

* **хам хъун** кил. хаму хъун.

ХАМ² фарс, суц.; -уни, -уна; -ар, -ари, -ара инсандин, гъайвандин беден, як-кIарабар кIевнавай винел патан перде.... ада, къуьр алажна, адакай шиши яна; кIусни амачиз ам тIуьна; карабар цIал вигъена; хамуниз къел яна. Б. Гъ. Заз эвера. Нагагъ, вун зи тай-туьш тиртIа, за вун хам якIувай къакъатдалди гатадай. Гъ. С. КIири-Буба,

* **хам алажун** гл., ни нин азиятдик кутун, дарвиле тун (агъваллувилин жигъетдай). - Аллагъдин хатур аватIани, чи кар шариятдин суддиз гуз тахъуй. Ана са сефер чи кар гъатна. КIвал чIур хъайибуру чи хам алажна. За вавай тавакъу ийида, и нарудни судда хъуй чи дуван. Гъ. Гъ. Адетдин къармахра. **Синонимар:**

гардан ягъун, хам хутГунун, хам тарциз акъудун, хамуна нагъвар тун.

* **хам тарциз акъудун** гл., ни нин **къин, чан хкудун**. Чни гъа душманрин хамар Акъудна тарциз, Дагъустан. С. С. Дагъустан.

Синонимар: гардан ягъун, хам хутГунун, хам алажун, хамуна нагъвар тун.

* **хам хутГунун** гл., ни нин 1) **азиятдик кутун**. Югъ-къандавай артух ийиз халкъдал налогрин къадар, ХутГунзава михъиз лежбер халкъдин хамар. А. Ф. Чинани ана. Ада вичин хуъруьнбурун хам хутГунна, вири вичиз табий авуна. А. И. Къиргъин. 2) **къин, чан хкудун**. Гъан, гъинва Къембер? Гъинва эхир и къурумсах Элдер? Валлагъ, за абурун хамар хутГунда. Гъ. М. Гезентидин эхир. **Синонимар:** гардан ягъун, хам алажун, хам тарциз акъудун, хамуна нагъвар тун.

* **хам хуьн** гл., ни нин **жуван чан хуьн; жавабдарвиликай къил къакъудун**. Алчах касди вичин хам хуьн патал кЛани къван хаинвилер ийида, абуру намус, гъейрат, гъеле ватанни кваз маса гуда. Къ. М. Дагъларин деринрин булахар. [Къагъриман] - За вавай инсаф авун тЛалабни ийизвач. Къад лагъай йисарикай рахайтЛа, бубани стха вуна, хам хуьз жедатЛа лагъана, маса гайиди я. А. М. Къалабулукъ квай гатфар.

* **хамарай акъатун** гл. 1) **хъел акатун**. 2) **къадарсуз куьк хъун**.

* **хамни кЛарабар хъун** гл., **вуж лап гзаф яхун хъун**. Хипер куьк жезвай жеди, амма зун, ингъе, хамни кЛарабар хъанва. Зал алаз атай костюмар куьрс хъанва. Къ. М. Урусатдин цуьк. **Синоним:** **къуд кЛараб хъун**. **Антоним:** **пицI вегъин**.

* **хамуна нагъвар [самар, ягълар] тун** гл., ни нин, куьн **чан хкудун**. Гъутук кваз акъудиз сукъвар, Твадай чи хамуна нагъвар. Ви какахъна вилин нагъвар, Фидай гъакI селлер, Дагъустан. С. С. Дагъустан. - Им ни чГугунвай къул я. Им тапанди я. Гъа-гъа! Мад большевикри чи кЛаникай яд ракъурзава. Тади ая! Абуру ГъинаватЛани вири хъияхъ. ТахъайтЛа, за ви хамуна нагъвар твада. З. Э. Б. А. Къазимегъамед. **Синонимар:** гардан ягъун: хам алажун, хам тарциз акъудун.

* **хамуна тун** гл., ни **вуж азарлуди сагъар хъувун патал гъасятда тукГур гъайвандин хам адал акъалжун**. Йикъарикай са юкъуз, гъуьл кIвалахдилаи хкъедалди. паб, азарлу хъанва лугъуз, къаткида ва ада вичин гъуьлуьз лугъуда: "Эгер яру кал тукГуна, зун адан хамуна тун тавуртЛа, зун сагъ хъжедач. Ф. Бибихатун.

* **хамуна (хамуник) ялар тун [кутун]** гл., ни 1) **фурслу хъун, дамахлу хъун**. Яваш! Яваш! Хамуна ялар твамир. Чун мад дуьшуьш жеда, ахпа рахада чун! Къ. М. Урусатдин цуьк. Гъикъван туькIвейд я амалар. Тваз вичин хамуна ялар... С. С. Къве кIвачел къекъведай лам. **Синонимар:** **къама ялар тун, тIиш цава къун, дамахарун**. 2) **хъел кутун**.

* **хамуниз къел ягъун** гл., ни нин **гатун, жаза гун**. Заз килиг, эгер вун мад Сулейманан хъендай хъфейтЛа, чна ви хамуниз къел яда, чир хъухъ. Б. А., З. Э. СтIал Сулейман.

* **хамуник ялар кутун** кил. **хамуна ялар тун**.

ХАМВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера **хам¹ тир гъал**. Хамвилиз я вун жейран... Е. Э. Ханум.

ХАМДИЗ пар. **хам яз**. Хамдиз хвейи дагъларивай... С. С. Рушариз.

ХАММАЛ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **вичикай инсанди тIуьниз лазим продукт гъазурдай тIебиатдин мал, девлет**. Маса халкъар лазим я тун Тупунинни паталди жуван гъиле. А. Ф. Дяве. Чуру емишар, дигмиш хъайила, тIуьн гзаф менфятлу тирди хъиз, абур дарманар хкудун патални хъсан хаммал я. К., 1989,29.I.

* **хаммал гъялун цI**, гл., ни **тIебиатдин мал, девлет инсандин менфятдиз элкъуьрун...** хаммал гъялдай карханаяр саки амач. ЛГ, 2003, 27. XI. Республикадин недай-хъвадай ва хаммал гъялдай промышленностдин карханайри алатай йисуз 433 миллион манатдин къимет авай продукция акъудна. ЛГ, 2004,21.II.

* **хаммал гъялдай** прил. **хаммалдикай лазим тир материал гъазурдай**. Республикадин недай-хъвадай ва хаммал гъялдай промышленностдин карханайри алатай йисуз 433 миллион манатдин къимет авай продукция акъудна. ЛГ, 2004, 21.II.

ХАМУ прил. **вердишар тавунвай, тежрибасуз**. Хаму миргер къацу Яйлахда амай Лежбер вай, гъа, вай! Ф. На хаму шив вацIа твамир, ВацIавай яд къайиди я. Ф. [Садикъбег]. Пагъ ибуру вуч хаму халаяр яни?. Ибуру, жейранар хъиз, хунзава хъи? Ж. Эфендиев. Азадвилин рекъе.

* **хаму жейран** шиш, суц. **кЛаниди**. Чан дагъдавай хаму жейран. Е. Э. Вун хвашгелди, сафагелди.

* **хаму фу нугъ.**, суц. **тIили фу**.

* **хаму [хам] хъун** гл., **вуж вахтуналди масадан таъсирдикай хкатун**. Хаму хъайитЛани, халу рикIелай ракъурмир. Р.

ХАМУВАЛ суц. -или, -иле; -илер, -илери, -илера **хаму тир гъал**. Захъни хъана зи хамувал, Зи жаванвал... Х. Х.

ХАМУТ || **ХОМУТ** урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **фургъундик кутГундай балкIандин гарданда твадай затI**. ☀ Чи словарра и гаф къве жуьредани ганва.

ХАН¹ хун глаголдин теклифдин форма. Кил. **ХУН**.

ХАН² туьрк, суц.; -ди, -да; ар, -ари, -ара **са тайин сергъятар авай чкадин вири ихтиярар авай кас**. - А хан къве йис идалай вилик къенва, - лагъана заз ван хъанай. Ф. Кесибдин хва Къагъриман. Вуч фикирда, эй,

мусурман, Куьредин хан гынава? Е. Э. Гынава? - Гьелбетда. Творец история регъимду кас я. Ада, гыч тахъайтIа, агъзур йисара пачагъарни, ханарни беглер терпит авуначни. Вунни. ийизва... А. А. Лезгиар. - Чадураяр янавани? - хабар къуна Сурхайханди. -Ваъ, хан, ял ягъун патал акъвазнава. З. Р. Гъажи Давуд.

* **хан хъун** гл. 1) *вуж гъинин са тайин сергъятар авай чкадин вири ихтиярар авай кас хъун.* 2) *куьч. вуж низ са касдин ихтиярар вичиз къачунвайди хъун.*

ХАНА¹ кил ХУН.

ХАНА² туьрк, граммат., суфф. цИийи гафар арадиз гъидай суффикс. Суффиксар -вал, -раг, -хана, -ган, -бан, -хъан, -чи, -суз, -лу, -кар... *чеб галай гафарихъ галаз санал, ккIана кхъида.* Лезги литературный чIалан орфографический къайдайрин свод. ТуькIуьрайбур: Гаджиев М., Алкадарский А. К. -Махачкала, 1938,4.27.

ХАНАДАН фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) *машгъур, тIвар-ван авай тухум, хизан. Тебиатди ганва чIегей ханадан.* Р. Магъмудов. Акрошиир. 2) *(чIехи гьарфуналди - Х) эркекдин хас тIвар: Ханадан.*

ХАНВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера хан тир гьал. *Къенивал це, танишар тажубдай, - Ханвал кIандач, багъиша девришвал.* М. Б. Бубадин сурал.

* **ханвал авун** гл., ни 1) *хандин мажбурнамаяр къилиз акъудун. Гирей Кърымда саки пуд асирда ханвал авур зурба несилдин тIвар я.* З. Р. Гъажи Давуд. 2) *куьч. хандин амалралди, гьерекатралди эгечIун, рафтарвал авун.*

ХАНДАКI араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри. -ра чил яргъи патахъ деринвал аваз эгъуьнна хъанвай чка. *Угъри жагъун тавурла, пачагъди эмирна: къизилар авай чкадихъ элкъвена гъяркъуь са хандакI эгъуьнна, ана къир цуз!* Ф. Халуни хтул. *Чи участокда чна 200 километрдин яргъивал алай, гьакI зурба дерин ва гъяркъуь хандакI эгъуьнна.* ЛГ. 2003, 25. XII.

* **хандакI ягъун** гл., ни чил яргъи патахъ деринвал аваз эгъуьнун. *Гъар гьикI ятIани, хузайинди нянрихъ, ципицIар атIузвай рабочияр гьалдарна, вичини пер къачуна, багъдин юкъвалай хандакI яна.* З. Э. КУТВ-диз фена. *ХандакI ягъиз, къванер вегъез, Цал эцигиз ебни терез, КIватIал хъана амле, мирес, Магъле-магъле кIвалер хъана.* С. Лезги мехъер.

ХАНЖАКI суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра парталдал авур тIвал.

ХАНЗАДА туьрк, т-б, суц.; ди, -да; -яр, -йри, -йра хандин хва. *Гъа куьрпе ханзада ада нубатдалди вири хуьрера къекъуьриз ва хурудихъ аялар галай дишегълийрикай вирибурукай адав къве хупI нек хъваз туна.* З. Р. Гъажи Давуд.

ХАНЛУХ суц.; -ди, -да; -ар, -ри. -ра са хандиз табий тир инсанар авай чилер, сергъятар. *СтIал Сулейман 1869 - йисуз Куьре ханлухдин Агъа СтIалар тIвар алай хуьре дидедиз хъана.* А. А. СтIал Сулейман. *Сурхаян макъсад, гъеле цIуд йис идалай вилик хъиз, къизилбашар Куьр вацIал къван авай мулкарай акъудна, гъана къилди ханлух туькIуьрун я...* З. Р. Гъажи Дауд.... *виликан Албаниядин сергъятра арадал атанвай ханлухриз Урусат, Туьркия, Иран хътин уьлквейрин пачагъри чпин сиясатда еке фикирар гузвай, гъардаз абур вичин табийвилик кутаз кIанзавай.* ЛГ, 2003, 14. VIII.

ХАНУМ туьрк, шишр, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) *хандин паб, дишегъли. Идан ван хъана са девлетлу ханумдиз. Ханум айвандал экъечIна, жузада гьамбалдихъ вуч хъанатIа.* Ф. Гъамбал. 2) *дишегълидин тариф яз ишлемишдай гаф. Бедназар тахъуй вин суьрет, Бажит кушун агъ я ханум.* Е. Э. Ханум. *Жумла махлукъатдин, пейкар ханумрин, мугъман я зун къе.* Е. Э. Хъана. *Са къве йис идалай вилик, гъвечIи женжел руш яз, чна ам квазни къазвайди тушир. Гила килиг, адакай халис ханум хъанва.* А. Э. Суалдиз жаваб. 3) *дишегълидихъ галаз рахадайла, ийизвай гъуьрметдин лишан яз адан тIварцIихъ галаз ишлемишдай гаф. Седакъет ханум! Къуй вун мадни еке дережайрив агакърай, ви агалкъунар мадни чIехи хъурай...* "Самур" газ., 2003, 26.1 V. 4) *(чIехи гьарфунилай - Х) дишегълидин хас тIвар: Ханум -а, -а.*

ХАНЦИ суц.; -ади, -ада; -ар, -ари. -ара бедендал кIеви хъанвай чирк. *Гъахъ лагъайтIа, абурун жендекрал алай гъекъедин, чиркерин ханци запун квачир уькIуь цивай, гьелбетда, алудиз хъанвачир.* З. Э. КУТВ; Диз фена.

ХАПУР: * **хапур-шапур** суц. *герек тушиз санал кIватIай ва я кIватI жедай жуьреба-жуьре тадаракар, затIар. Малум тирвал, техил буллухвилелди авай касди, ам регъуьз тухудалди сафунай яна хапур-шапурдикай михъда.* З. Э. Муькъвел гелер.

ХАПIА суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра гъуьр ва я чIахар ва маса махсус затIар кутуна цел ргана гъазурдай недай затI. # кIеви ~, жими ~; ширин ~, къайи ~. *ПемIеша къажгъандал пацар вегъез кичIела, Тамума, адаз са къвал гана, хахвал хуьрек эчIардай. Ахпа вич, хахва къил туна, тум галтадиз, ханIа незвай кициз тамашиз са герен акъваздай.* М. В. Гъарасатдин майдандал. * **качI-качI хапIа.**

* **хапIа авун** гл., ни гъуьр ва я чIахар ва маса махсус затIар кутуна цел ргана недай затI гъазурун.

* **хапIа-шурпа** суц. гъуьр ва я чIахар ва маса махсус затIар кутуна цел ргана недай затI.

* **хапIа-шурпа авун** гл., ни гъуьр ва я чIахар ва маса махсус затIар кутуна цел ргана недай затI гъазурун. *КIвалин кIвалахар - аялдиз килигун, хапIа-шурпа авун, мал-къарадиз къуллугъ авун, кIвале пек-лек чуьхуьн ва амай гъа ихътин крар дишегълидин хиве авайбур я.* З. Э. КУТВ-диз фена.

ХАР фарс, суц.; -у, -а; -ар, -ари, -ара чими чилелай къарагъдай бугъдикай цавун къайи къатара жедай кIусар ва я абурукай сад... цуъкведал хор такъурай. Хару ягъай факъир галаз шеда зун. Е. Э. Шеда зун. - Вучиз ятIан шезва яшлу жердавай, Азиз дагълар, гатазвани харари? А. С. ГуьтIуь жезва...* **къилел хар къурун.**

* **хару ягъун** гл, вуч хар къвана, пуч жедай гьалдиз атун. *Кашани тIегъунди гадкIанвай хуър-кIвал хару ягъай силин никIиз ухшар тир.* З. Э. КУТВ диз фена. *Гатуз техил цанвай ник хару яна.* А. М. Лежбердикайни пуд стхадикай. *ГъажикIаяр хару янава, юлдаш Гъайдаров, - жаваб гуда Агъабека.* С. Муслимов. Цицигъ-наме.

ХАРА¹ фарс, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра; 1) яргъанрин, атIлас хътин парча *Магазиндай харад затIар, Пул авачиз къачуз хъанач.* Ф. 2) **хара тIвар** алай парчадин перем. *Дере, хара, алукIда вал, Эмин ажуз туш, Севдугъум.* Е. Э. Вун хвашгелди, сафагелди. *Хара, дига алукIна, зар, И тегъерда фена ялгъуз.* Е. Э. Ялгъуз.

ХАРА² суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра агъадай виниз эцигнавай сад хътин шейэрин кIватIал, жерге. *Гъаятра кIарасрин хараяр - пилер эцигнава.* З. Э. Гъуьлуьн лепеяр... *Ахна ада, бирдан кIвачел къарагъна, цла акIурнавай шкафдин ракIар ахъайна, гъвечIи хара тетрадар къачуна, меци чукъ тавуна, гъана, Надежда Михайловнадин вилик столдин тилел эцигна.* А. А. Умуд. *Артухзава гъакI кIабрин хараяр А. С. Вилик жерге. - Ма килиг - лагъана за хцел зи дневникрин са хара, математикадизни, урус кIалазни, маса предметриз талукъ дафтарар вугана. - Зун вун хътин пезевенг тушир.* А. Къ. Нехирбанни лекъ. *Нажмудинахъ кIвалени хейлин къайгъуяр авай. Ада кIарасар хадай, харадиз ядай, кIвализ хкидай, пичера цIай хъийидай, рухъ акъудай.* ЛГ, 2002, 15. V. **Синоним:** кIунтI.

ХАРАК нугъ., суц. чукъван.

ХАРАКТЕРИСТИКА урус, суц.; -ди, да; -яр, -йри, -йра кIелзавайдан, кIвалахзавайдан чIехибуру адан ахлакъдикай, ам вичин везифаяр къилиз акъудунив эгечIуникай кхъенвай документ.

ХАРАЛ туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра еке чувал. *Гъурбатда ада гъамиша ийизвай кIвалах памбагдай чимиз-чимиз ацIурнавай харалар ялун тир.* С. Муслимов. Цицигъ-наме. *Малариз кутазвай хъиз, харалралди хъчар гваз кхведай чIурарай.* З. Ф. РикIелай фидач.

ХАРАПИ || **ХАРАПИА**¹ араб, прил 1) чIуру, чIур хъанвай, къайдадикай хкатнавай. *-Вуч харанI ужагъ тир ама.* Е. Э. Мугъман тун тавур папаз.

ХАРАПИ || **ХАРАПИА**² сум.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) азиат, зиллет авай чка. *-ХаранIадиз гъикI хъфида, я вах, - лугъузвай Зилфиди.* Р. 2) в., чкIанвай, аявал техйизмай чка (дарамат, идара, хуър).

* **харанI(а) хъуй!** межд. терг хъуй, пуч хъуй. *ХаранI хъуй вич чи къилелди, Вай къе вуч турфан акъатна!* Е. Э. Турфан акъатна. *ХаранIа хъуй ихътин заман...* Е. Э. Дилбераз. *ХаранIа хъуй гъа и къуза.* Е. Э. Акваз кIан я. [ФатIимат] *-ХаранIа хъуй вун, дуьнья...* Бубадиз веледдин язух татайла, а паталлай чарадаз гъични къвеч. Гъ. Гъ. Адетдин къармахра. *Духтур, дарман авачир ихътин харанIа жедани, -рахана пуд лагъайди.* З. Э. КУТВ-диз фена.

ХАРАПИУН гл., ни вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; *харанI авун, харанI тавун, харанI тахвун, харанIа хъийимир* чIур хъанвай, къайдадикай хкатнавай гьалдиз элкъуьрун.

ХАРАР суц. -и, -ра хъуьруьшра жедай майвадин куьлуь тварар ва я абур чеб.

ХАРАТ араб, суц.; -ди, -да кIеви кIарасдин тарарин са жуьре. *Гъатна харат хунчад юкъва, Ваз бикейр жеда мукъва.* С. Ярагъви ашукъ Уьзден,

* **харат устIар** суц. кIарасдикай, тахтадикай кIвалин майишатда герек затIар (рак, пенжер, ящик ва мсб) расдай устIар. *И карда, муаллим Нурдинов Зиявудина план чIугуна, прораб Османов Тарикбулидин гуьзчивилик кваз, цлан устIар къуланстIалви Къазагъмеда кIвалер эцигна, харат устIарар Гъажимурада рак-дакIар, Эмирбега шуьшебенд илигна.* С. Зи Сулейман.

* **харат устIарвал** суц. кIарасдикай, тахтадикай кIвалин майишатда герек затIар (рак, пенжер, ящик ва мсб) расдай пешекарвал.

* **харат устIарвал авун** гл. ни харат устIарвилинн пеше къилиз акъудун. *Итимри, кIвалер эцигунилай ва харат устIарвал авунилай гъейри, туьрезар, ругунар, арабаяр, алерар, къуьквер, йирфер, перер, тIураар, сандухар ва маса исейэр гъазурзавай.* С. Муслимов. Цицигъ-наме.

ХАРЖ араб, суц.; -уни, -уна; -ар, -ари, -ара са вуч ятIани арадал гъун патал серф. *КIвал ада эцигна, харжарни тIимил акъатнач. Шоферди садбурувай рекъин харж къачузва, садбуруз багъишзава.* Н. М. Буба. **Синоним:** расход. 2) куьгъ. налог. *Адан (хандин. - А. Г.) мулкунал алай инсанар харжари лап къекъверавиле туна.* А. Р. Къаних вил. **Синоним:** гъакъи.

* **харж авун** гл., ни вуч жуваз авай затI са вуч паталди ятIани гана жуванди яз амачир гьалдиз гъун. *Абуру, - «калериз гъа авай тевлейрани чими я, акI хъайшла колхоздин пул вучиз харж авун лазим я», - лугъузвай.* А. Шагъмарданов. *Майишатдиз регъбервал гуникай веревирдер. Чи патара мехъеррик, межлисра харж ийидайбур сад-вад кас я.* С. Ярагъви ашукъ Уьзден. **Синонимар:** расход авун, серф авун, харжун.

* **харж-харабат** суц. са вуч ятлани къачун патал, са кар къилиз акъудун патал гудай пул, такъат. Цпанни клан жеда балклан кланидаз, Харж-харабатни -мугъман кланидаз.. И. Гь. Рубаияр.. Иниз [гъяджиз. -А. Г.] гъар са кас еке харж-харабат акъудна, четинвилер, азабар эхна Аллагъдивай гунагърилай гъил къачун, женнетда чка гун ва чпин мукъва-къилийриз, майшлар авай инсанриз регъатвилер гун ва гъабурун гунагърилайни гъил къачун патал къевезвайди я. Ж. Мурадалиев. Гъяж.

* **харж хъун** гл., вуч нивай жуваз авай затI са вуч паталди ятлани гана жуванди яз амачир гъалдиз атун. Къадиравай калин къилел вахкай пуларни харж хъана куътягъ хъана. А. Ф. Бубадин веси. И кар чир хъайила, кассирди, директордихъни главбухдихъ галаз меслят авуна, пул, къул чIугъаз туна, зи Бикедив вахкана ва гъеле, пул харж жедалди, аз и кардикай талагъун тагъкимарна. А. М. Мурк ракъини цIурурда. **Синоним:** расход хъун.

ХАРЖАФ нугъ., прил. эдебсуз.... садан сивяй лагъайтIа, Гъинавачир харжаф, терсеба гафар акъатда. О. Гъуьсейнов. Межид бубади лугъудай. **Синоним:** харчи.

ХАРЖИ фарс, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра кар туькIуьрун патал гузвай пул. Са кепекни гвачиз харжи, Вав гва хунI дамах, гуьзел яр. С. С. Гуьзел яр. Гъа им лагъайди Гъажии я, Ваз къуллугъун чи буржи я. Манат базардин харжи я... А. Гъажии. Гуьлемет. Сечкийрилай виликан женгина Алисултанай пуд агъзур манатдилаи гзаф харжияр акъатна. ЛГ, 2002, 15. V. **Синоним:** харжлух.

ХАРЖИЛУХ || **ХАРЖЛУХ** суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра кар туькIуьрун патал расходдай пул. Ваз харжлух амач жеде, ма и манатни ваз амукъуй, - лагъана Сеферав са манат вахкана. А. Ф. Бубадин веси. Гъасана, складчи Алиди бригадир Фетали ва член правление Неби галаз, ибурни жуван итимар я лагъана, харжлух хъун патал са тIимил техил приходдиз ягъ тавуна тунай. И. В. Чирхчир. Мехъер авун патал адахъ харжлух авачир. З. Э. Мехъер къуьл туш. - Школа, Аллагъдиз шукур, хуьрени ава, - алава хъувуна Лукъмана. - Вуна ана са кални къачуда. Аялриз некни жеда. Амай харжлух за рахкурда. З. Э. Рамзият. **Синоним:** харжи.

ХАРЖУН гл., ни вуч; -да, -на; -из, -зава; -а || ая, -ин, -рай, -мир; харж авун, харж тавун, харж тахвун, харж хъийимир жуваз авай затI (пул, техил ва мсб) са вуч паталди ятлани гана жуванди яз амачир гъалдиз атун. **Синонимар:** расход авун, серф авун, харж авун.

ХАРИЖ¹ туьрк, ктаб, прил. къецепатан.... и вахтунда пачагълугъ хариж уьлкведихъ галаз дяведа авай. А. А. Пад хъайи рагъ. Хариж уьлквейриз алад, хайи уьлкве рикIе хуьх. Р.

ХАРИЖ² суц.; -ди, -да; -ар, ри, -ра къецепатан уьлкве. Шукур хъурай вич халкъ авур Худаадиз, Харижда ваъ, хуьре вичин кар туна. М. Ж.

ХАРМАН фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра никIяй хканвай техилдин къилер ругунралди гатана тварар акъуддай чка. Зун колхоздин хармандал Тади галаз фена мад. З. Р. Гатун хабар. Варз экъечIна цавун юкъьаз, экъу хъанва гъар са пад. Хармандилаи тракторди гургурзава, яб це мад. З. Р. Лугъумир. **Синоним:** юг.

ХАРМАНЧИ туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра юг гатазвайди; хармандин къаравул.

ХАРМАНЧИВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери юг гатадай пешекарвал: хармандин къаравулвал.

* **харманчивал** авун гл., ни юг гатадай пешекарвал авун.

ХАРТ нугъ., араб, суц.; къуьруь чукIул, нажах ва мсб хци хъийидай чарх; куьнуь.

ХАРУ¹ хар существительнидин актив падеждин форма. Кил. ХАР.

ХАРУ² прил. масандиз хвенвай, вердишарнавай; масадбурун арада жув агъузардай гаф-чIал къабул тежер хесетрин. Патав гва хтул, бубу хъиз яру, Къугъвазва клинтI-лаш хъана цIай-ялав. Вучда женжелдиз къайгъусуз, хару?! А. Ал. Цавай картуф хъиз... Вучин, гъикIин лугъуз рикIи, Агъзур патахъ физва хиял. Зи кланиди, за харуди, КъведатIа вун са къуз чIалал? М. М. Пуд мани.

* **хару хъун** гл., вуж масандиз хвенвай, вердишарнавай лишанар хас хъун.

ХАРУВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери масандиз хвенвай, вердишарнавай лишанар хас тир гъал.

ХАРУДАКАЗ нар. харувилдин лишанар хас яз. Мад гуьлуьшан гатфар къевезва гуьлуьшан, Харудаказ тIебиатдихъ гузвай ян... С. К. Мада са гатфар... **Синоним:** харуз.

ХАРУЗ нар. масандиз хвенвай, вердишарнавай лишанар хас яз. Са береда зи хилерал... Илифнай са лацу кару. Вегъен тийиз ам чилерал, Хуьдай хъи, за гзаф харуз... М. М. АтIанва зи вилин ахвар. **Синоним:** харудаказ.

ХАРХ суц.; -уни, -уна; -ар, -ари. -ара кIуква тум авай векъин са жуьре. * **тамун харх**

ХАРХАР¹ харх существительнидин гзафвилдин къадардин форма. Кил. ХАРХ.

ХАРХАР² нугъ., суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра гъажибугъда. Сарубугъда туна къулухъ, Хархардиз майдан хъана хъи. С. С. ГъажикIа. Округдин къуллугъчийриз лагъайтIа, варцарлай-ийкъарлай са пут хархарар, арабир вад юкI хун гуз жедай. З. Э. КУТВ-диз фена. **Синонимар:** гъажикIа, кукуруза

ХАРЧИ прил. миъи тушир, тамандиз миъи тавунвай, маса затIар акахънавай. Ужуз харчи къуьл къачудалди, багъаз миъи къуьл къачун хийирлу я. Р.

* **харчи авун** гл., ни вуч 1) **михьи гьалда авайди михьи тушир гьалдиз гъун.** Къуьлуьк мух акадарна, къуьл харчи авун. Р.

* **харчи гаф** суц. **яб акалзавайдан хатурда акъадай, ахлакъсуз гаф, ихтилат.** Адан сивик пад квачирди аз чидай ва ада гъеле гъа квачир пад ишлемиши тавунмаз за жаваб гун лазим тир, тахъайтIа са харчи гаф акъатун мумкин я. А. Къ. Нехирбанни лекъ.

* **харчи гъуьр** суц. **къуьлуьнни мухан гъуьр акахънавайди.**

* **харчи сив** суц. **экъуьгъунар ийидай, чиркин гафаралди рахадайди.**

* **харчи хъун** гл., вуч **михьи тушир гьалдиз атун.** Дагъларин сагъибдини «Эгер дарманар вегъейтIа, яйлахар михъиз харчи хъана чIур жеда» лугъуз кичIерар гузва. Б. Гъ. Заз эвера. Гагъ хуьре, гагъ уьлкведа физвай вакъийаириз жаваб яз шишар туькIуьриз, гагъ газетдин, гагъ идарадин тавакъу кьилиз акъудиз майдин, аскердин, дишегълийрин, жегъилрин, атлуйрин межлисриз тебрикдин чIалар туькIуьриз, 30 - йисара адан шишар харчи хъана. Им гъакъикъат я. А. А. Арифдар Сулейман.

ХАРЧИВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера **михьи тушир гьал.**

ХАС араб, прил. 1) са нив-квев ятIани са тайин лишанрив, хесетрив къадай. АтIлас, дере хунI хас я ваз... Е. Э. Вун хвашгелди, сафагелди... Гъар са халкъдихъ къетIен адетар ава. Лезгийрихъни хъсан, къени адетар авачиз туш, - зегъметдал рикI хъун, мердвал, гаф чинал лугъун, къуьлун гзаф кIан хъун, нефс тахъун ва масабур чаз хас къилихар я. "Самур" газ., 2002, 21 XI. Хуьрерани. вахтуниз хас дегшивилер гъатиз башламишина. ЛГ, 2004, 28. II... дишегъли, вични нянин вахтунда, залпанд алатай хвар хъиз, гъаргъар ацалтна хуьрез, чара итимрин юкъва хъун - бубайрин адетриз хас лишан туш. А. Фет, Проза жанлуди хъайила. 2) **тайин са чкада авай, машгъур тир.** Туьркиядиз, Пакистандиз, Индиядиз хас Д-6 жуьредин вирус малум хъана. Чи уьлкведа виликдай и вирус гьалтзавайди тушир. ЛГ, 2004, 26. VII.

* **хас тIвар** суц. **сад хътинбур (инсанар, чилер, хуьрер, затIар) сад масадавай чара авун патал гудай тIвар.** Эгер са чкадин хас тIвар къве гафуникай ибарат тирди яз, абрукай гъар са гаф хас тIвар яз хъайитIа, абур къведни (арада дефис аваз) чIехи гъарфунилай башламишина кхъида. Месела: Вини-Макъар, Буриши-Макъар, Агъа-Макъар, Шама-Кучун ва мсб. Лезги литературный чIалан орфографический къайдайрин свод. ТуькIуьрайбур: Гаджиев М., Алкадарский А. К. -Махачкала, 1938. Вири хас тIварар чIехи гъарфунилай кхъида: 1. Тварар, бубадин тIварар ва фамилияр. Месела: СтIал Сулейман. 2. Географиядин тIварар: уьлквейрин, шегъеррин, хуьрерин, вацIарин, дагъларин, гъуьлерин ва мсб. Месела: Европа, Украина, Урал, Къурагъ, Самур, Москва ва мсб. 3. Гъайванрин лакIабар. Месела: Къашкъа, Рагъвац ва мсб. М. М. Гъ. Р. И. Гъ., У. А. М. ЛЧЮС.

ХАСАРАТ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри. -ра зарар, зиян.

* **хасарат гун** гл., низ зарар гун. Виридалайни шофердиз хасарат гана. А. А. Пад хъайи рагъ.

Синоним: хасаратвал гун. **Антоним:** хийир гунн.

ХАСА куьгъ., нар. **гъеле.** Итим я лугъуз вич хаса, Эхир чуни гуд на маса. С. С. Кавхадиз.

ХАСАРАТВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера **хасарат тир гьал.**

* **хасаратвал гун** гл., ни низ-квез **хасарат тир гьалдиз гъун.** - Гъикъван фад дяве башламишайтIа душмандивай хасаратвал тIимил гуз жеда, - лагъана Сувара. А. И. Самур. Урусатдин бугъа лагъайтIа, мад а жунгавдихъ галтугна, адан геле гъатна, адаз маса хасаратвал гудай хътин юзунрик экечIнач. О. Гъуьсейнов. Межид бубади лугъудай. **Синоним:** хасарат гун.

ХАСИЯТ кил. **ХЕСЕТ** араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри. -ра жув тухунин, масадбурухъ галаз алакъа хъунухъин лишанар, къетIенвал.

ХАТ суц.; -туни, -туна; -тар, -тори, -тара **дишегълидин туьтуьна безекар яз епина аваз твадайбурукай сад,** Гъуьлуьни папа, меслятна, никIе са еке фур эгъуьнда. Фурун винел вегъеда лит, литинин винелни эцигда мержандин хтар. Ф. Нехирбандин хва. * **вилини хат, туьтуьнин хат.**

* **хат дуьдгъвер** суц. **са сеферда нек юзурна хкудай дуьдгъвердин кIватI.** Фу гъана. Инал атайди адетдин, са акъван дамах гвачир пакаман тIуьн я. Итимдиз къве кака, хат дуьдгъвер, са шумуд кIус ниси, къве куруна аваз чимнавай фири нек. Къ. М. Дагъларин деринрин булахар.

* **хат-хат** нар. **гъвечIи тварар хъиз, гъвечIи тварар хъана.** Адан цавуз килигзавай къве вилинни ишигъ къизгъин ракъин туьхуьрзавай ва абурай хат-хат накъвар авахъзавай. З. Э. КУТВ-диз фена. Гъажи Къафар кIвализ гъахъна, кьилел алай бухарадин бармакдал ва къуьнуьхъ галай япунжидин чIарарал хтар-хтар хъана чигедин стIалар акъвазнавай. Я, Ш. Гъахъ квахъдач.

* **хтарин дулма** суц. **къуьгъунин са жуьре.** Куьгъне ЦицIигъ фикирдиз гъайила, ана вичин аял вахтар кечирмишай касдин рикIел, зи фикирдалди, сифтени-сифте хкведайди арандин хуьрера авачир, гила, мумкин я, санани амачир шад къуьгъунар я. Ибурукай яз чавай агъадихъ галайбур къалуриз жеда: беле-беле, кIинтI-лаш, кIумп-лаш, туп-лаш, къуьл-бармак, лапIи-лапIаш, лал-байкъуш, къвани-къван, чIагъ-чIагъ, гъанда-гъанда, энзели, кацни къиф, Гъуьрчехъанар-уьрдеганар, пIерпIелагдин къуьгъун, кIалрал къуьгъун, чурумар кутун, кIирераллаз къекъуьн, къумпарайрай ягъун, фарфалагар дагурун, цIарарал къуьгъун, чукулрал къуьгъун, хтарин дулма авун, чуьхверрикай къванцел мед авун, верхи тарцин чкалрикай кендир

авун ва адай чун чугун, гулцин тарцин чкалрикай авунвай кукуна тум гайи нек цана, квар вегын ва са къадар масабур. С. Муслимов. Цицигъ-наме.

ХАТА¹ араб, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) зияндин кардиз элкьвенвай нетижа. Хата гуьзетна, са кар ийимир, яр. Е. Э. Яр. Амма шаирди и еке хатадивай къулухъди чугуначир. З. Э. Чехи шаир. 2) зиян. Багъривилин рикI недай квак - терг тежедай завал багъдин, гъар емишдиз я вун хата - агъзурбура нифрет хъурай. А. Исм. Рубай. Машидин къвалар бегъем эчекъ хъана. Гена маса хата хъанач. З. Э. Зулун пеш. Заз таксистдикай ам гъа сифтедилай хуьре акъвазайдалай инихъ гъяз авачир. Адахъ са хата галай хъыз тир заз. А. Къ. Нехирбанни лекъ. 2 куьч. тIуьни къене арадал гъидай чIуру гъава. Ван алаз акъатай хатади аялдин чин яру авуна. Р, 3) ягъалмишвал. Акъатунни жегъил касдай са хата Заз ша лугъуз катзава хва гъекъеваз. А. С. Хцихъ галаз ихтилат.

* **хата авач** арал, 'къайгъу авач, фикирлу жемир' манадин ибара. [Шабан], Хата авач, къей хва, рекъич вун. ГъакI, яцIу яклал хъанвай хер я. Ж. Эфендиев. Азадвилин рекъе.

* **хата авун** гл., ни чIуру нетижадин кIвалах къилиз акъудун. Къадир тежердаз куьмек авун хата авун лагъай гаф я. Р.

ХАТА² прил. пис нетижадин. Хаинари рум гуналди, Мидяяр пис рахуналди, Садра хата кар хъуналди, Намуслуд санкIар жедай туш. С. С. КIаму садра селна лугъуз. **Синонимар:** зиянлу, хата квай.

* **хата акъатун** гл., ний пис нетижа(яр) жедай кIвалах арадиз атун. Фекъийри гъарай-вургъай авуна хата акъатдалди абур къакъудна чукурна. А. И. Самур. Акъатунни жегъил касдай са хата, Заз ша лугъуз катзава хва гъекъеваз. А. С. Хцихъ галаз ихтилат. - Вай вуч хата акъатнаватIа, хъсандиз чир хъун лазим я. Заз чидайтIа, за ваз лугъудай. Я. Я. Са фурун вакIар.

ХАТАВАЛ суц.; -или, -иле: -илер, -илери, -илера хата тир гъал.... рекъин хатавал авачир чкайрал агакъайла, балкIандик за тади кутадай. А. Ф. Лянет.

ХАТАДАЙ нар. фикир тавуна, ягъалмишвал яз, жувазни течиз. Белки, са гаф лагъайтIа на хатадай, Аял эцигна ви вилик гатади. Е. Э. Гъая тийижир паб. Мийир-межер лугъур сад Хатадай авайтIани, Къуд пад цIу къунвайтIани, Фялеяр алатдачар. Лагъай гаф акатдачир, Х. Т. Дагъустандин баркаллу рухваяр. Зун иниз акъатна хатадай, Заз акI тир, зал ина вил ала. М. Б. Шаирдин къиникъ.

* **хатадай хъыз** нар. дуьшуьшдай хъыз. Хатадай хъыз са къуллугъдилай алаатайтIа, жемятдин вилик майдандал гъана, тарагъажриз акъудна кIандай чкадал, къуд патаз ахъайнавай дувулар кардик кутуна, мадни недай таядихъ агалдда. Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз.

ХАТАКАР фарс, суц.; -ди, -да; ~ар, -ри, -ра вичикай хата хкатдай кас, хаталу кас. Хатакардиз далу ямир, - къил баладик акатда. Р.

ХАТАЛУ туьрк. прил. хата тир, хата квай. Зун ваз хаталу я даим, аман, яр. Е. Э. Яр. Им са пипIехъай вич чинеба яна рекъидай къван чкадал лап хаталу рехъ тирди шаирдиз чидай. З. Э. Чехи шаир. Дергес затI я хаталу, Вун мукъаят ТахъайтIа, Жедач ам ваз вафалу. А. С. Хцихъ галаз ихтилат. Завай пара разивилелди лугъуз жеда хъи, чи инсанрин алахъунар, гъакъисагъ зегъмет сеbeb яз эхиримжи йисара чи рекъе хаталу са дуьшуьшни арадал атанач. ЛГ, 2003, 13. XI. - Гъайванар азарлу я. Ахтармиш тавуна, вуч я, вуч туш чир тавуна, абур чуьллериз акъудун хаталу кар я. М. В. Гъарасатдин майдандал.

ХАТАЛУВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера хаталу гъал. Ярубурун хаталувални югъ-къандивай жезва артух. А. Ф. Дяве. Гъихътин гъал Кавказдин халкъарин къилел къевезватIа, вуч хътин хаталувал элдин вилик акъвазнаватIа лагъана. А. И. Къиргъин. Са еке хаталувал авачир, ятIани гъакIани жуьрэтсуз гададик мадни кичI акатна ва дидедин перемдин ценцик ккIай ада мектебдиз финик гъич сакIани хев кухтазвачир. ЛГ, 2002, 15. V. Чун хаталувилер арадал татун патал мукъаят хъун герек я. ЛГ, 2003, 13. XI.

ХАТАЛУДИ суц.; -и|| -а, -да хата галай кас. Гъава сад жеч аран, дагъдин, Хаталудин, уьзуьагъдин... Е. Э. Дуйньядикай бейхабардаз.

ХАТАСУЗ туьрк, прил. хата квачир. Хатасуз чкадал гапIалда акъвазнавай гумрагъ данайри рушан рикIикай гар ктадна. У. Къемберов. Сел.

* **хатасуз хъун** гл., вуьж-вуч хата квачир лишандиз атун. За вавай муькъуьхъ цлар. чIугун са шумуд сеферда тавакъу авунай, а чIавуз зи рикIе элдин хатур авай. Элдин хатурдай и чка хатасуз хъунухъ зи мурад тир. А. А. Умуд.... йифиз рекъе гъатун гъам хатасуз тир ва гъамни чимивили азаб гудачир. А. И. Самур.

ХАТАСУЗВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера хатасуз гъал. Хатасузвал таъминарунин мураддалди Иракдин чилелай фин тавун чарасуз я. ЛГ, 2003, 13.. XI. Гъа са чIавуз аялрин, ажужбурун къайгъуни чIугун, колхозни, мектебни, агъалийрин хатасузвални хуьн са бубат кар алакъдайбурун хиве гъатнавай. ЛГ. 2003, 25. XII.

ХАТМИЯР суц.; -йри, -йра ципицIрин сорт.

ХАТРУТ фарс, нугъ., суц.; -ди, -да; -ар, -ри. ~ра тут. Абурун гъаятда авай хатрут тарани пеш

ахъайзава... М. В. Гъарасатдин майдандал.

ХАТУР араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра садан патай масадаз куьмек гуз, хийир кар ийиз кIанивилин гьисс. За вавай муькъуьхъ цлар чIугун са шумуд сеферда тавакьу авунай, а чIавуз зи рикIе элдин, хатур авай. А. А. Умуд. Чи хатурар гьуьлер къадар пара тир хьи. М. Ж. **Синоним:** гьуьрмет.

* **хатур амуькьун** гл., пин никай **наразивилин гьисс арадиз атун.** - Ваъ, Нямет. Авай гаф дуьз лугьудайди я зун. Ваз гьасятда зи хатур тамукьрай лугьуз заз эвез ракъуриз кIанзава. А. А. Умуд. За квез куьмек авурла, Надиранни Тегьмасиб шагьдинни хатур амуькьда, - жаваб гана урусрин генералди. З. Р. Гъажи Давуд.

* **хатур хун** гл., ни нин **гьуьрметсуз кар, гаф авун.** Дугьри касдин хатур жува тахайла... КIан жечни бес ваз мес суруз галчIуриз... Е. Э. КIандач рекьиз гафар амаз лугьудай. Секжатавай Марьяман хатур хаз хьанач, вучиз лагьайтIа, адаз Марьяма вуч жаваб гудатIа виликамаз чидай. А. А. Умуд. Чубан кьегьал са жегьил я, адан хатур хамир, рушар... З. Р. Рушар. Чехи буба тIуьнал рикI алай итим тир... КIвале адан хатур хадай гьич са касни авачир. З. Р. Зи уьмуьрдин шикилар, Забитаз лагь, вучиз хана икъван иер рушан хатур, З. Р. Алама. **Антоним:** хатур хуьн.

* **хатур хуьн** гл., ни нин **гьуьрметдин гьисс(ер) квадар тавун.** Муаллимрин хуьх хатур, Ашкьи-гьевес рикIе тур. Ш-Э. М. Утквемвили баркалла. **Антоним:** хатур хун.

* **хатурдал фин** гл., вуж са вуч ятIани тIалабиз са нин патав ятIани фин. Хатурдал ам фейила вич къунишдал, Хквен тийиз ацукьда ви къаришдал. Е. Э. Пис паб.

* **хатурдик хкIун** гл., нин **гьуьрмет тIимилардай гьисс арадиз гьун.** Надиран хатурдик хкъадайвал авуна виже кьвезвачир. З. Р. Гъажи Давуд. Эй бейниванар, чун чи месэлайрикай рахадайла, квез кичIе жемир. Куьне, къуьнер чукькьвена, диде-буба авачир етимар хьиз, бирдан азербайжан халкъдин хатурдик хкI ада лугьумир. М. М. Кьибле пата гурзава.

ХАТУРДАЙ нар. садан патай масадаз авай хатурдин лишан яз. Амай са никIин кIусни гана виже кьведачир: ада ам хатурдай масабурун малар къачуз цанвай. А. Ф. Бубадин веси. И сефердани Зелфидиз учительницадин патав ацукьна, хуш-беиш ийидай вахт авайди тушир. Анжах Марьяман хатурдай ам атана. А. А. Умуд. **Синоним:** гьуьрметдай. Алиметан хатурдай гзаф инсанри Шагьмаран кефини хазвачир. Гь. Кь. Четин бахт.

ХАТУРЛУ прил. хатурдин гьисс(ер) авай. Шавала хатурлу жуьреда за къуьнт эцяна... Т. А. Мехьер куьтягь тахьанмаз. **Синоним:** гьуьрметлу. **Антоним:** хатурсуз.

* **хатурлу хьун** гл., вуж хатурдин гьиссер аваз хьун. - Ша вун, итим, сабурлу хьухъ, Хьилерив кыл ацIурмир. Гьакимризни хатурлу хьухъ. Нагьакь кIвални юзурмир. Т. А. Фу квахъ тавурай. **Синоним:** гьуьрметлу хьун.

ХАТУРЛУВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера хатурлу тир гьал. Хатурлувал хьсан я, хуьз хьайитIа. Р. **Синоним:** гьуьрметлувал. **Антоним:** гьуьрметсузвал, хатурсузвал.

ХАТУРЛУВИЛЕЛДИ нар. хатурлувал хас яз. **Синоним:** гьуьрметлувилелди. **Антоним:** хатурсузвилелди.

ХАТУРСУЗ прил. хатур авачир. Хатурсуз къуниши жедалди, тахьайтIа хьсан я. Р. **Синоним:** гьуьрметсуз. **Антонимар:** хатурлу, гьуьрметлу.

ХАТУРСУЗВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера хатурсуз тир гьал. **Синоним:** гьуьрметсузвал. **Антонимар:** хатурлувал, гьуьрметлувал.

ХАТУРСУЗВИЛЕЛДИ нар. хатурсузвал хас яз. Кьунишидив хатурсузвилелди эгечIдалди, уьмуьрлук. кас авачир са тама яшамииш хьун хьсан яз гьисабзава бубайри. **Синоним:** гьуьрметсузвилелди. **Антонимар:** хатурлувилелди, гьуьрметлувилелди.

ХАТУРУН гл., ни низ; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; хатур авун, хатур тавун, хатур тахвун, хатур хьийимир са низ ятIани гьуьрметдин лишан яз хьсанвал (хьсанвилер) авун.

ХАТИ араб, суц.; -уни, -уна; -ар, -ари, -ара 1) кхьинрин къайда, тегьер. Абурун къаншарда авай куьгьне кIевалин ракIарал алкIурнавай лацу чарчел гьилин хатIаралди кхьенвай «Цийи рехъ» колхоздин правление З. Э. Муькъвел гелер. 1614 - йисуз Кьуьчхуьр Мегьарам Эфендиди гзаф иер хатIаралди 500 чарчикай ибарат тир Кьуръандин баянар гудай гафарган туькIурнай. "Самур" газ., 2004, 28., VII. 2) са пеше кьилиз тухузвайдаз хас тир хеуси алакьунар, гьерекатар. Ибадулагьди мухбирвили рекье мягькем камар къачузва: адан кьелем хци, хатIни тайинди хьанва. К, 1983, 4. V. Тамиледи икъван чIавалди лагьай, гилани лугьузвай са касни тикрарзавач. Адан хатI, мани лугьунин тегьер, вич кьиле тухунин къайда, анжах са вичиз хасбур я. М. Ж. Тамил Хидиrowадин концерт.

ХАХА суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра къуллугьдал алай, вичи вичин къуват гьиссзавай кас. Гь. Алиеваз хьел кьвезвай ксарикай сад са шумуд йисара КцIарин райкомдин сад лагьай секретарвиле кIвалахай Мислим Муртузаев тир. Республикадин хахадиз лезги халкъдин гьуьрмет къазанмишнавай и кас аквадай вилер авачир. М. М. Уях хьухъ, лезгияр! Куьн икI вучиз алахьнава, Зун зинданда тваз, хахаяр? ТакIандаз фин вуч зулум я?! Зун кIанидаз це, залумар! Гь. Кь. Кьилинж Кьемер.

ХАХАВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера хаха тир гьал. Зиди цавун агъавал я Дузлахдин къай пелеваз. ТунIер вилик хахавал я Ирид цавун гьуьндурь акваз. А. Ал. Жанлу мани.

ХАХУЛ(АР) суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) Украинадин чкадин миллет, абурукай сад. 2) кухар галай кIвачин къапар. Дугъриданни, Хелеф халудин кIвачел хахулар алачир, ам гъа сун гьульуьтар алаз атанвай. А. Къ. Нехирбанни лекъ.

ХАШ суц.; -уни, -уна; -ар, -ари, -ара 1) металлдикай раснавай гъвечIи, са тайин маналу шикил. [ХаназирикI]. И костюмрал Халкъдин Собранидин депутатвилин хаи алкIурдай югъ акурай! Ф. Б. Филиал. 2) Исус (Иса) пайгъамбардин дингъгли тирди къалурдай лишан. Мад вучда къван, кIанивили къванни хъиткъинарда лугъуда. Абаса вичин гардандин хаи вегъена. Гъа икI ам урус Абас хъана. З. Э. КУТВ-диз фена. Сад хушунин, сад хаишунин пад жседа. И. Гъ. Рубаияр. 3) кIвалерин пипIера чил храдай пепе.

* **хаш чIугун** гл. хашпара динди къин къунин жуьре: гъил хурудин кIанел, эрчIи, чапла патарал ва пелел эцигиз вахчун.

ХАШАВ фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) балкIан михъдай еке регъ хътин алат. МукIратIди къунвай адан рехи чуру балкIан михъдай хашавдиз ухшар тир. З. Э. КУТВ-диз фена. 2) хинжалдин къакъарин къил.

ХАШЛАВ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра мекъивилелай, къайивилелай жими затIарин винел къадай перде.

ХАШПАРА фарс, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) хашуниз икрамзавайбурун дин. Дагъустанда пуд чехи диндиз (ислам, хашпара ва иудей) ибадат ийизвай инсанар яшамши жезва. Гъ. Къ. Чаз гъихътин тербия герек я? 2) хашуниз икрамзавайбурун дин гвай кас. Хашпарайрихъ инжил, чувудрухъ Талмуд, мусурманрихъ Къуръан ава. ЛГ, 1992, 25. IV. Мейит ала КIурийрин кимел. АлтIушнава жемьатар вири. Я саданни нагъв алач вилел, Я саданни хъвер алач сивел... Бес къейиди хашпара тирни? М. Б. Мейитдин женг.

ХАШПАРА прил. хашуниз икрамзавайбурун диндин, дин гвай. Аквадай гъаларай, Урусат пачагъдиз гъич садазни муьтIуьгъ тахъай, дагъвияр. туп-тфенгдалди, мекъи Сибирдалди мусурман къанунрикай, хашпара законрикай кичI гуз вердишириз кIанзавай. С. Ярагъви ашукъ Уьзден.

ХАШПАРАВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери. -илера хашпара тир гьал.

ХАШПЕРЕС¹ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра гзаф хашариз, гзаф аллагъриз икрамдай, къуллугъдай диндин терефдар кас. - Чехи туьрк миллетди вичин диндин стхайриз хашпересрив гужар ийиз тадаиди туш, - лагъана пашади жемьатдиз вил яна. А. И. Самур. Аскер вич хашперес тир... А. Къ. Фу гадарунин буйругъ.

ХАШПЕРЕС² прил. Чаз~ лугъудай; «Урусри... Элкъурда куь мискIинарни тевлейриз, И дуьньяда хашперес дин тун патал». А. С. Дидедин къисас.

ХАШПЕРЕСВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера хашперес тир гьал. Хашпересвал хъиз къабулиз инсанвал Гъизва, Шамил, жсанабийри гиман вал; И. Гъ. Рубаияр.

ХАЯ¹ хун глаголдин формаикай сад. Кил. ХУН.

ХАЯ нугъ., суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра инсандиз вич дуьньядиз акъудай дишегъли. **Синоним:** диде.

ХВА суц.; хци, хце; рухваяр, рухвайри, рухвайра 1) диде-бубадиз чпин эркек аял. Къул ацIай рухваяр хъуй, Рак ацIай шаламар хъуй, Хадаибур рухваяр хъуй, Храдаибур гамар хъуй. Ф. Буба хциз муьгътеж тахъуй, стхайр. Е. Э. Стхайр. [Къурбан]. -Башуьсте, гъич са вьедедани Келбиханан хцелай элкъурдай руш жеч чахъ. Гзаф хъсан. Гъ. Гъ. Адетдин къармахра. Тифлидин гимназияда кIелай лезгийрикай сад Рза Саидан хва Шихсаид я. "Самур" газ., 2002, 19. III. Я наб.,..., им чIехи мурад тушини, жуваз хва хъана, хва чIехи хъана, адан мехъер, межлис акун. А. Муграгъви. Адалатдин арха. Зейнидинани адан уьмуьрдин юлдаш Жегърибана чпин къуд аял - пуд рушни са хва - тербияламышзава... ЛГ, 2004, 13. IV. 2) эркек инсанриз абурун крарин винизвал къалурун патал гьурметдин лишан яз лугъудай гаф.... дяведин йисара республикадин Верховный суддин председателвиле кIвалахай тарихдин илимрин доктор, зи хуьруьнви Алисултан Къулиев хътин къегъал рухвайриз къур гъахъсузвилер гилани чи рикIелай алатзавач. М. М. Лацу лекеяр. 3) яшариз чIехиди гъвечIидав рахадайла жуван къаюмвал къалурун патал ишлемишдай гаф. - Чан хва Сафар, На кIелнава илимар, Халудиз ви гъар гафуна Камаллувал аквазва. Амма къе на Зи рикI тIарна, тIарна рикI. М. Б. Муьгъ. * **амлед(ин) хва, бубад хва, залумд(ин) хва, чан хва, халад хва, халуд хва.**

* **хва къей <кас> [къейиди]** обр. нив рахазватIа, адакай жув нарази тирди къалурдай ибара. Я хва къей кас, на ви тариф Бес я, мад гъикъван ийида. С. С. Гъарда вичикай хан ийида. Садра къунишиди къачуна са лам, Вич гзаф темпел, буйдиз тарам тир. Амма ар ядай - я хва къей авам! - Чил къеве паддаивал кIевиз, хуррамдиз А. А. Садра къуншиди... - Чин чIур тавуна бес за вуч ийида, хизан сагъ хъайиди (вичин туьнтвилляй адаз «хва къей кас» лугъуз кIанзавай, амма жуьрэт ийиз хъанач). Къ. Къ. КIури Буба.

Антоним: хизан сагъ хъайиди [хъайи кас].

* **хва къейдан** прил. никай-квекай рахазватIа, адан зурбавал къалурдай ибара. Хва къейдан кичIевал, вун вуч залум затI я. Къ. Къ. КIури Буба. Хва къейдан уьмуьр, вун гъикI туькIуьр хъана! Вучиз гъардаз вичин чан ширин я. Къ. Къ. КIури Буба.

* **хва-стха** суц. са хизандин мукъвавал авайбур. Гъакъикъатда чи ата бубаяр санлай чара хъайи хва-

стхаяр тир. Б. Гь. Заз эвера. Самурдани, Къубадани, Куьреда Авазва чахъ хва-стхадин ерияр. С. Шарвилидин невяяр. **Синоним:** мирес-варис.

* **хва текъей(ди) рах.**, обр. жуван таярихъ галаз рахадайла, ишлемишдай ибара. Вагъ, хва текъейди, - лагъана гъвечИ стхади, - ам вуч затI ятIани, мад залай зурбади туш хъи, ам за акъудда. Ф. - Вун гзаф фикиррик акатнавай хътинди я, хва текъейди, - зарафат кваз рахана отделдин зеведиш. Я. Я. Са фурун вакIар. - Чун галаз акъаж тавуртIани жеда, хва текъей... Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз. Пагъ, хва текъейбур, гужлу жинс мух хъиз хъуьтуьлардай гъайбат ганвачни квез! Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз. **Синоним:** хва текъейдан хва.

* **хва текъейдан хва рах.**, обр. зарафат, ягъанат кваз жуван таярихъ галаз рахадайла, ишлемишдай ибара. Я хва текъейдан хва, гъар акурла вун зал, гъалар гъикI я, лугъуз гъавалат вучиз жезва? Амайбуруз хабар туштани, ваз рагъ алай югъ хъиз, чизва эхир, ви вах лугъудай гурбагурдихъ галаз кыл акъудзавай итимдин гъал гъихътинди ятIа. А. Э. Иншаллагъ. **Синоним:** хва текъейди.

ХВАВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера хва тир гъал. Вичихъ сивин авачиз, ада стхадин аял Нажмудин хвавиле къабулна тербияламишзавай. ЛГ, 2004,22.1.

ХВАЖАМЖАМ шишр, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра цавун тагъдал марфадин стIаларни ракъинин нур акахъна, арадиз къведай гъар жуьредин рангарин шикил. Хважамжам хъиз, куда рагар: Гагъ хъити, гагъ вили жеда. Какахъда ал, туракъ рангар, Гагъ шуьтрукъ, гагъ аби жеда. А. С. Хцихъ галаз ихтилат. Килигзава цавай лекъ Хважамжамриз дамах гваз, УстIар вичи эцигай Муькъвериз хъиз успагъи. А. Ал. Лекърен гвен. **Синоним:** яргъируш.

ХВАЙДИ обр., нугъ. жуван тай касдив рахадайла, яркIи нугъатда эркекри ишлемишдай гаф. Йоь! Я хвайди, бес недачни! Цавай аватна, тум галатна, сиве гъатдач гъа! Зун иниз са къас фуаз чара ийиз атанвайди я. З. Э., Б. Айдаев. Къазимегъамед.

ХВАЛ суц.; -ула, -ула; -улар, -улари, -улара 1) яд фин патал са тIимил дериндиз эгъуьннавай чил. Халкъ лукIариз элкъуьриз алахънавай. Са шумуд юкъуз къати женгер хъана, хуларай ивидин селлер физвай З. Гь. Лезгийрин риваят. Салан кIаникай авахъзавай хула вижевай яд авай хътинди я, М. В. Гъарасатдин майдандал. 2) никIе цан цанвай, цан тухванвай цIар. Гъелбетда, хуьр шегъер туш. Ина яшамии хъун патал къурай векъерин, цанин хулан атир кIан хъун лазим я. М. В. Гъарасатдин майдандал. 3) дишегълийрин гъяркъуь перемдин зул(ар). Гъар акурла, гуьгуьл шаддай Булушкадин хуьлериз кый. Ф.

ХВАЛАРБАН суц. -ди, -да, -ар, -ри, -ра бахчайриз никIериз яд гудайди. Хвал такур хваларбанди кака хайи вечрен къакъра яда. Р.

ХВАЛАРБАНВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера бахчайриз, никIериз яд гудай пешекарвал. Хваларбанвал хъсан я, хуьре хвалар аваз хъайитIа. Р.

ХВНАХВА суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра чпин арада мукъвавилин алакъаяр авай хътин танишар. [Эфенди] - Чи хванахва Малла Ферзали атанавай, ада ана хъайи крар садни амачиз ахъайна заз. Гь. Гь. Колхоз. Гъа и арада Гъашим хванахвани галаз кимел атана. А. И. Самур.

ХВНАХВАВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера хванхва(яр) тир гъал. Хванахвалвал бубайрилай рухвайрал, яни несилдилай несилдал фидай. ЛГ, 1992, 8. X.

ХВНАХВАВИЛЕЛДИ нар. хванахвавилин алакъаяр авай гъалда, хванахвавилин алакъаяр авайди хъиз. Хванахвавилелди эгечIна, къайи къаяб хъиз хкечIна. Р.

ХВАР суц.; -а, -а; -ар, -ари, -ара диши балкIан. И пуд вацран къене вун гуьулел алад. Анал са хвар экъечIда, вуна адакай нек ацана хкваиш. Ф. Гуьульун руш. Абуру галатайла нубатдалди акъахун патал мискъи Мегъамедан хвар кирида къунай. З. Э. Муькъвел гелер. Къурагъай атай Сефералидиз юга хъсандиз фидай хвар авай. С. М. ЦицIигъ-наме.

ХВАТ суц.; -утуни, -утуна; -утар, -утари, -утара тарцел жедай ири цил авай цуру-ширин емиш. Руша таран хилелай са шумуд хват атIана. М. В. Гъарасатдин майдандал.

ХВАХ¹ -ухуни, -ухуна; -вахар, -вахари, -вахара тини ишинун, фу тун патал кIарасдикай раснавай къен авай къаб.

ХВАХ² ухуни, -ухуна; -вахар, -вахари, -вахара еке къван. Чехи вацIу, вири дере зурзурзавай, зурба къванер-хвахар... алабариз тухузва, Гь. Къ. Четин бахт. Булахдин патав гвай кIамуз мукъва гегъени майдандин кылел кузвай электрикдин еке лампадин шишгъ бязи чкайрилай кIвалерин цIари, акахъай жуьрейрин хвахварикай, къванерикай къунвай паруйри далдаламишзавай. Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз.

* **биши хвах.**

ХВАЦI рах., суц.; -а, -а; -ар, -ари. -ара гъвечIи эркек аял, хва (адакай кIанивилелди рахадайла) Шулу хъана аялар. бицIи хвацI, кIвач къарада акIана, сив япарихъ къван ахъайна, нерни кIвахъна, гъарай ацалтна, шехъиз, кIвачел алай. Н. Насрулласв. "Го-о-ол".

ХВАШ: * **хваш-беш авун** гл.; ни мугъмандиз атанвайдаз вич хуш тирди къалурна, жузун-качузун авун. Ахпа хваш-беш, жузун-качузун авуна, аш-затI гъана фекъидин ва вичин вилик эцигна. Ф. Савдагардин

папанни фекъидин къиса. *Мугъманриз хваши-беш авурдалай къулухъ вилик чай, фу гъана. А. Муграгъви. Ажалдин хура. Хваши-беш авурдалай гуьгъуьниз, кайваниди суфрадал тIуьн-хъун гъана, чна суьгъбетар ийиз баишламишна. С. Зи Сулейман.*

ХВАШГЕЛДИ (ХВАШКАЛДИ) межд "Вун атун заз (чаз) хуш я" манадин гаф. - *Хвашигелди, мугъман! - лагъана; къведани зи гъил къуна. А. Ф. Лянет. Райкомдин секретардин къил акунмазни, агъсакъалар кIвачел къарагъна. - Саламалейк, жемятар, лагъана Шахмарданова шаддиз. - Ассаламалейкум! - Де вун хвашигелди! - Хвашигелди! - Хвашигелди! А. А. Лезгияр. - Ваз хвашикалди, за вун фадлай гуьзлемиишзавай. З. Гъ. Югъ ачух жедайла. [Гегъвер] -Квез хвашикалди, я стхаяр. [Мугъманар] - Сагъ хъуй, чан вах. Гъ. Гъ. Адетдин къармахра. - Ваз хвашигелди. Зейнаб - Сагърай бала. А. Р., Я. Я. Хендедадин мехъер. Айнади, айвандик экъечIайла, кIвале авайбуру чун шадвилелди къаришиламишна, чаз "хвашикалди" лагъана, амма чун Азербайжандай атанвай мугъманар тирди чир хъайила, абур тажуб хъана.. Гъасанан, И. Мегъралиев. Яргъара авай жуванбур || «Самур» газ., 2002, 25.І.*

ХВЕЙИ хуьн глаголдикий хъанвай причастидин форма. *Кил. ХУЬН.*

ХВЕНА хуьн глаголдин алатай вахтунин I форма. *Кил. ХУЬН.*

ХВЕХ суц.; -уьни, -уьна; -ер, -ери, -ера кIерецдин хъире алудайла, къене авай лацу затI. *КицIи сараривди кIерец хана, хъиреяр гадриз хвехвер жакъвадайла, Магъсуд гъейран хъана амукъдай. М. В. Гъарасатдин майдандал.*

ХВЕШ фарс, суц.; къадардин, надежрин формаяр авач шад тир гъал. *И геренда кIвализ мугъман атана. Хвеш хтана, чим хтана пелел зи. Х. Х. И геренда... - Квез балугъдин нидикай хъел къевезвани? - Бес хвеш къевезвани? -аламат жеда дагъвияр. Р. Гъ. Балугъ.*

* **хвеш кутун** гл., ни-куь ник гъиссерик шадвал кутун. *Белки, ам за аял чIавуз авур фикирарни къе вичин къиле авай фикирар сад хъуни шадарнавайтIа? И карди вучиз ятIани закни хвеш. кутунвай. А. Къ. Нехирбанни лекъ. **Синоним:** шадарун.*

ХВЕШИ прил. **хвеш ктканвай.** **Синоним:** шад. **Антоним:** пашман.

* **хвеш хъун** гл., вуж шад гъалдиз атун. *Рушаз, сикI акурла, хвеш хъана. Ф. Кесибдин хва Къагъриман. Пачагъдиз гзаф хвеш хъана, лагъай къван вири шейэр адаз гана. Ф. Халуни хтул. Шаирдилаини гзаф адан ирандидедиз хвеш хъанвай. А. Къ. Бадедин савкъват. **Синоним:** шад хъун. **Антоним:** пашман хъун.*

ХВЕШИВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера хвеш тир гъал. *Надежда Михайловнадик са гъихътин ятIани хвешивал квай. А. А. Умуд... инсанар лекъерал пехил я, гъавилай абур Шагъ-Буба халудин гъаятдал Цавдаран магълубвилел хвешивал ийиз атанвайбуру хъиз тир. А. Къ. Нехирбанни лекъ. Гъайиф хьи, Мурсалан шадвилер, хвешивилер гзаф яргъал фенач. Гъ. Къазиев. "Гъайиф зи гъуьл". **Синоним:** шадвал. **Антоним:** пашманвал.*

ХВЕШИВИЛЕЛДИ нар. **хвешивал хас яз.** *Хвешивилелди кIвалахдайда шадвилелди уьмуьрни тухуда. Р. **Синоним:** шадвилелди, хвешидаказ, хвешиз. **Антоним:** пашманвилелди, пашмандаказ, пашмандиз.*

ХВЕШИВИЛЯЙ нар. **хвешивал себеб яз.** -... ам гъарамзада я, ам хвешивилай шехъзавайди я. *Ам абурун адет я. Гъ. Гъ. Адетдин къармахра. Вичизни хабар авачиз, адан руфунив агудна къунвай гъилер хвешивилай сад садал алтад жедай. М. В. Гъарасатдин майдандал. **Синоним:** шадвилай. **Антоним:** пашманвилай.*

ХВЕШИДАКАЗ нар. **хвеш гъисс кваз.** *Хвешидаказ баишламишай кар хвешивал кваз ая. Р. **Синонимар:** шадвилелди, шаддаказ, хвешивилелди, хвешиз. **Антоним:** пашманвилелди, пашмандаказ, пашмандиз.*

ХВЕШИЗ нар. **хвеш яз.** *Винелай хвешиз акваз къене шелар авайди я. Р. **Синонимар:** шадвилелди, шаддаказ, хвешивилелди, хвешидаказ. **Антонимар:** пашманвилелди, пашмандаказ, пашмандиз.*

ХВЕШИЛА нар. **хвеш гъалда аваз.** *Цару куьрпе кIелни къужахда къуна, зун, гуьгъуьна хебни аваз, хвешила хуьруьз хквезвай, - ихнхилатазава Маневра. ЛГ, 2004, 26. VII.*

* **хвешила къена гъал 'гзаф хвеш хъана'** манадин ибара.

ХВЕШХВЕШ суц.; -ди, -да; -ар. -ри. ~ра яру цуьк ахъайдай салан набатат ва адан тум. *Министрди къейд авурвал, опийдин хвешвеш гъасилунал гъатта гъукуматдин чиновникар ва чкадин военачальникарни машгъул я. ЛГ. 2004, 13. V. Алай йисуз, бязи делилралди, ана [Афгъанистанда. А. Г.] бейгъушдин хвешхвешдин чIехи бегъерар - саки 4 агъзур тонн -гъасилнава. Адакай тахминан 3,5 тонн героин гъазурда. ЛГ, 2004, 15. VI.*

ХЕБ суц.; -ипе, -ипе; -ипер, -ипери, -ипера майишатда герек йис, нек, як къачун патал хуьзвай гъвечIи крчар алай кIвалин гъайван. *Гъелбетда, малдардиз хеб гъилай акъатайла, вичин гъилай хизан хуьдай авай-авачир, вич патал анжах мумкин тир са пеше къакъуддай хъизни жезва жеде. М. Гъ. Им къван, имни терез. - Къве хеб квахънава, вири дагълар капалай авуна. амма ягъияр гел амачиз квахънава, чидач вучдатIани. З. Гъ. Лезгийрин риваят. - Хипер Мугъандай хквез анжах рекъера ава. А. Къ. Нехирбанни лекъ. Солдатри къаравул чIугъазвай постуниз муькъва хиперин бередилай къил элядай. Н. М. Буба. Гъар хпе къве кIел, чIижери кул гуз, Бегъер тагудай аквадач кул-кус. Баркаван чиле акIура на тIвал, Гатфар алуькда -*

кѳацу жеда кѳвал. Х. Х. Масан баде. Намуслу чубан я вун, сагѳрай Асанбек дадаш. Пагѳливан хѳиз вун хпен кѳерехрилай элкѳведа. А. Мут. Михѳивал. Кефер патахѳай чилин ѳиф кѳарагѳна, хпер акѳвазнавай чка кѳаз башламишна. А. И. Самур. Алатай йисуз районда гзаф хѳайи хиперин гѳисабдай чаз 1548 агѳзур манат (2002 - йисуз 1218 агѳзур манат) чара авуна. ЛГ, 2004, 15. VII. ☼ 1964 - йисалди вири жуѳредин словарра хѳб гафунин кирсеба падежрин формайра и гѳарф авачиз кѳхин кѳанун яз кѳабулнавай.

* **хѳб хѳиз нар. кичѳевал, ажузвал хас яз.** Ваз чида, зи гѳалар ваз аквада: Хѳб хѳиз ава зун жанавуррин арада. Е. Э. Дуванбегдиз. **Синонимар:** ажудиз, кичѳез.

* **хѳб ѳаракай суѳ.** макѳамдин тѳвар.

* **хѳбни жанавур хѳун гл.** ажудзи, кѳуватсузди ва адаз акси кѳуват яз хѳун. Инсанар хѳайшла хѳбни жанавур, Дугѳри игридаз кван я дуѳньяда. Е. Э. Дуѳнья гургѳагур.

* **хипен гѳен нугѳ., суѳ.** гѳуѳндуѳг, парах.

* **хипен ниси суѳ.** хипен некѳедикай хкуднавай ниси (адет яз, хѳсан ниси яз гѳисабда). За адав мерейрин дувулар вегѳенвай ѳвегѳеда рганвай хипен ниси нез туна. - Адакай дарман хѳанайни? - Пагѳ, хабарни кѳазва... Лап гѳа юкѳуз, гѳиле-гѳил амаз... Б. Гѳ Заз эвера.

* **хипен хам алай жанавур суѳ., вуж винел патан акунрай секин кѳилихрин, амма гзаф кѳаних, чапхунчи инсан.** [1 -рабочий]. - Хѳана ман, жуван сив кѳватла, хипен хам алай жанавур. Зунни дабан атлудайбурукай я. З. Э., Б. А. Кѳазимегѳамед. Анѳах мукѳаят хѳухѳ, Аслан. Ам хипен хам алай жанавур я. Б. А., З. Э. Стѳал Сулейман. Хипен хам алай жанавурри багѳа мугѳманриз хиянатвал тавун патал серенжемар кѳабулнава. Гѳ. Кѳ. Четин бахт.

* **хипен хам алукѳун гл., ни вичин халис хесетар чуѳнуѳхна, жув гзаф секин инсан яз кѳалурун.** Кулакди вич тадиз авуна дегѳиш, Анай затлар гана, пучна, чуѳнуѳхна. Виридахѳ галаз авуна вич вердиш. Хипен хам алукѳна суфат чуѳнуѳхна. А. Ф. Кѳатѳ-кѳатѳ авур зунжурар. [Мевлюдин]. - Фадлай зи вил ви ивидихѳ хѳанвай, Кѳагѳриман. Вуна зун уѳмуѳрдивай авуна. Хипен хам алукѳна, вуна зав зи бубани стха маса гуз туна. А. М. Кѳалабулук квай гатфар.

* **хипен уѳмуѳр суѳ., куѳруѳ уѳмуѳр, тѳимил вахт.** Хѳсан хѳурай, чан хва, хѳсан хѳурай. Мад гила чаз са хипен уѳмуѳр я ама, я амач. Чаз аквазвай эквер куѳн я. Я. Я. Нурар ва хѳенар.

ХѳВ суѳ.; -иве, -иве; -ивер, -ивери, -ивера гардандин кѳам галай пад. Гамишдин хѳв акѳатнавай. Р. 2) гардан кѳазвай парталдин пай. Перемдин хѳв кѳазунна. Р. 3) арабадин вилик пад. Ам арабадин хиве аѳукѳна. Р.

* **хѳв кваз хѳун гл., нин са кар авунин разивал хѳун.** Гѳич хѳв квач хѳи ѳанар ѳуник, тумакѳ яѳ. Е. Э. Тумакѳ яѳ. Вилик заманада са кеспидин сагѳибни тушир, кѳвалахуникни хѳв квачир са кас авай кѳван. И. В. Чирхчир.

* **хѳв кутун гл., ни кѳек.... иштараквал авун, са кѳвалах авуниз разивал гун (гзафни-гзаф инкарвилин формада ишлемишда)....** гѳич тахѳайтла са вишни яхѳѳурни ѳуд кас кѳванни членар хѳана кѳанда лугѳуз хѳв кутан тийиз хѳана. З. Э. Муѳкѳвел гелер. [Наси]. - Ваѳ, юлдаш председател! Амма Фундугѳбега и кардик гѳич вичин хѳв кутазвач, гѳар са кар кѳулухѳ ягѳиз алахѳнава. Ш. Э. М., А. Р. Фундугѳбег. - Зи теклифдик хѳв кутадай ашкѳи авачиз. жаваб гана хѳи ва вичин жаваб генани мягѳкемар хѳувун патал алава хѳувуна. А. Кѳ. Нехирбанни лекѳ.

* **хиве аваз хѳун гл., нин вуж-вуч са вуч ятѳани кѳилиз акѳудун мажбури яз хѳун.** Жувакай рахѳйтла, зи хиве гѳар са водителѳ тайин троллейбусдихѳ галкѳурунин, пассажирриз селигѳалувилелди кѳуллугѳдай, абурун хатасузвал хуѳдай, машинар датѳлана кардик жедаѳ гѳалар таѳминарунин везифа ава. ЛГ, 2003, 13. XI. Гѳар са чѳавуз вад ферз я ви хивевай... Е. Э. Ярдиз.

* **хиве гѳатун гл., вуч нин 1) са вуж-вуч ятѳани жуванди хѳун.** И етимар вичин хиве гѳатуникай ва, гѳабур себѳб яз, вичихѳ галуѳкаѳ рикѳин тѳарвилерикай шаирди вичин эхир нефесда туѳкѳуѳрай чѳалара кѳалурнава. М. М. Гѳ. Шииррин кѳватѳал туѳкѳуѳрайдан патай (1941). Хзандин дерди-бала михѳиз вичин хиве гѳатаѳ жегѳилдин (а чѳавуз Тагѳиран ѳѳемуѳжуѳд йис тир) иѳир-тийир квахѳна. А. С. Хуѳруѳг Тагѳир. 2) **са нин-куѳн ятѳани жавабдар хѳун.** Гѳелбетда, вагонда авай пассажиррикай садани, пакет нинди ятѳла, хиве кѳунач. Гѳакѳ хѳайшла, и рекѳяѳ жавабдарвални вагондин проводникдин ва поезддин началѳникдин хиве гѳатзава. ЛГ, 2004, 26. VII.

* **хиве кѳун гл., ни вуж-вуч 1) хѳайи, авур кѳвалах хѳайиди я, авайди я лугѳун.** Гѳамбая фена шейхинин патав, пул вахѳе лугѳуз. Шейхини пул хиве хѳадач. Ф. Гѳамбал. [Мамед] - Жора! Вун дуѳзвал хиве кѳунал паишман туш хѳи? Жора; - Ваѳ. Дуѳзвал хиве кѳунал зун шад я. А. Аминов. Шуѳшедал гелер. Гѳакѳикѳат патал хиве кѳуна кѳанда хѳи, сталинизмдин репрессиядикаѳ чѳехи зарар хѳайи халкѳарикаѳ садни лезгѳяр я. М. М. Лаѳу лекеяр. 2) **авур кардин иеси жув тирди лугѳун.** Пачагѳди лагѳана: - Жемятар! Икѳван гѳунарар кѳалурзавай кѳегѳал вуж ятѳла, мердвилелди экѳечѳрай майдандиз, за зи пачагѳвални гѳадаз гуда. Садани хиве кѳунач, я хтулдини лагѳанач. Ф. Бязибурув хиве кѳаз таз... Хѳана хата, зиян, наиб. Е. Э. Наѳб Гѳасаназ. 3) **кѳилиз акѳудда лугѳудай гаф гун.** Чѳехи духтурди пул кѳачун тавуна, зи хер вичи сагѳар хѳийида лагѳана хиве кѳуна. Кѳ. М. Кѳашкѳа духтур. - Заз и йикѳара сакѳани мажал хѳанач!- лагѳана Сабира кѳеѳелай атай Кѳаюмаз. Багѳишламиша, кѳвез хѳанач. Инсанди хиве кѳур кар чарасуз авуна кѳандаѳд я. З. Э. КУТВ-диз

фена. *Ашуралидиз са аял къванни тухвана хуьх, ваз суваб жеда, лагъайла ада хиве къунач.* З. Э. Муькъвел гелер. *Квгз куьмекар гуз атанавайди я. Мад завай хиве къур кар къилиз акъуд тавуна жедали?* А. Р., Я. Я. Хендедадин мехъер.

* **хиве тун** [тту^{ГМ}] гл., ни нин вуч **жавабдар авун**. *Гъар са завал хъайивалди тахсирар масабурун хиве твадайбур майданда жеда.* С. Ярагъви ашукъ Уьзден. *Заз инанмиши жез кIанзавай хъи, ада вичин и гъалдин тахсиркарвал зи хиве твазвач.* А. Къ. Нехирбанни лекъ. - *Чан хтул, къе чна вун Армиядиз рекъе твазва.* ИкI, *са тIимил йикъарилай, на гъиле автомат къада, Чехи уьлкве ва гъакIни гъвечIи ватан - Миграгърин хуьрни секиндиз ксун патал.* Им къисметди ви хиве твазвай пара жавабдар кIвалах я. З. Ш.. "За чIижревай чирна цуьквер хкъягиз..." **Синонимар:** илитIун, хивез вегъин.

* **хивез вегъин** гл., ни нин, вуж вуч **са кардик кутун**. - *Хъайи затI авач, бег. Жез кичIезва. А хванаха ламран хва хътинди я, инал са чIуру кIвалах хъайитIа, ви тахсирарни зи хивез вегъеда ви бубади.* С. Ярагъви ашукъ Уьзден. **Синонимар:** илитIун, хиве тун.. **Антоним:** хивяй акъудун.

* **хивяй акъудун** гл., ни нин **жувалай алуудун, жув азад авун са квекай ятIани**. *Буржи крар чтин хивяй Куьтягъна акъудна кIевяй, Хъсан нез-хъваз столовой, Гъак кефер чIугваз, Дагъустан.* С. С. Дагъустан. **Антоним:** хивез вегъин..

ХЕВЕЛАГ (ХИВЕЛАНГ, ХИВЕЛГАН нугъ.) суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра арабадик квай, цана авай гъайвандин хев акъат тавурай лагъана кутадай хъуьтуьл лит. *Хивелган къуьнеллаз... Мурсал цанай хуьквезвай.* И. Гъ. Заз вуч ава

ХЕЙА нугъ., суц. диде.

ХЕЙЛ кил **ХЕЙЛИН**

ХЕЙЛАХ || ХЕЙЛИН фарс, нар. къадардиз гзаф. *Хейлах вахт алатайдалай къулухъ дере ацIанвай циф дагъдин ценеривай хкаж хъана.* Ф. Лянет. *Са хейлах вахтундилай судди вичин къарар кIелна.* А. Ф. Газет къадардилай виниз яз, вини дережада. *Такваз хъана хейлин ара, эй, гуьзел.* Е. Э. Эй, гуьзел. *Яр такуна хейлин къар я.* Е. Э. Ялгъуз. *ГъвечIи-чIехида авуна кIвалах. Зегъмет чIугуна инсанри хейлах.* А. Мут. Цийи багъ. *И цIарарани чархара колхозар къиле фидайди туш, - лугъуз Вердиди хейлин къакъра яна.* З. Э. Муькъвел гелер. *Чагъин яшариз акъатай, гъуьргъуь якIар алай гъуьлни паб, къуьн-къуьне игисна, хейлин вахтунда таза гъавадикай лезет къачуз балхундал акъвазна.* А. А. Пад хъайи рагъ. *Халкъар гзаф, чIалар хейлин Къавкъазда Вири хура тун мумкин туш яракъдин.* Х. Х. Масан баде. *Нажмудинахъ кIвалени хейлин къайгъуяр авай. Ада кIарасар хадай, харадиз ядай, кIвализ хкидай, пичера цIай хъийидай, руьхъ акъуддай.* ЛГ, 2002, 15. V. **Синонимар:** бегъем, гзаф, артух, са къадар. **Антоним:** тIимил.

ХЕЙРАТ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) **садакъа**. *Гатуз жеда квева дамахар, Ахъайиз межлисра махар, гъар йифиз аквадай ахвар Жеда квез хейрат, фекъияр.* С. С. ИкI я гъакъикъат, фекъияр. 2) куьч. **'садакъадиз фейиди'** манада ишлемишдай гаф. *Валлагъ, чан дуст, кIвалай экъечIна, къведайла, заз и балкIандал вун патал савкъватар эцигиз кIанзавай. И хейратди, кIурар вегъез, эцигиз туниач.* Кард, 1987, Ха7. - *Ваз хъсан я: каруяр ина садавни гвач, и хейратар гъикъван аватIа, килиг, - къалурдай рекъин къерех тирвал кIвачер кутIунна эцигнавай гъуьндушкайрин хараяр.* М. Б. Шапка.

* **хейратдиз фейиди** суц. **садакъадиз фейиди**. *Ингъе гила саки са сят я хейратдиз фейидан гъуьгъуьна гъатна.* М. В. Гъарасатдин майдандал.

ХЕКЕНДАЗ фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра кIвалин чилелай кул элядайла, зирзибил кIватIдай лопатка хътин къаб. *Ада гатай маша, шекер хадай хех, хекендаз авачир кIвал хуьре бажсагъат авай жеда.* З. Гъ. Уьмуьрдин сирнав.... *абурун гъилерикай хкатзавай шейэрин тум-къил авачир: перер, дергесар, якIвар, дегъреяр... машаяр, хкендасар.* "Лезгистан" журн. 1991, №0.

ХЕЛ суц.; -иле, -иле; -илер, -илери, -илера 1) **тарцин тандилай экъечIнавай яргъи пай**. *За чIемерук расзава хел атIана.* А. С. Агъзур йисар я.... *И хилелай а хел къаз, и хилелай а хилел вич хкажиз, ам, къе вичи кIватIай хъархъар хъиз, къацузмай чуьхверривни агакъна.* А. Исм. Алуькдай ахвар. 2) **жуьт паяр авай парталдин, кIвачин къапарин са пай**. *Руш тадиз, вич садазни чир тахъуй лагъана, кIвализ хкведайла, кIвач цIуьдгъуьнна, адан чекмедин хел яд авай вириз аватда.* Ф. Бибихатун. *Перемдин хел гъяркъуь мийир, Ярдин дуллух атIанава.* Ф. Руш чухвадин хилел ксана. *Къужани, чухвадин хел атIана, кIвализ хъфена.* Ф. КIватIаш - *Вуна итимриз са жеминай пияла це, ни гъаясузвал авуна, ви гъил къуртIа, гъадан спелдин хел атIумI.* Ф. Халуни хтул. *Хъипи читинин булушкадин гъяркъуь хел къакъажна, Зелфиди гъил це твазвай, булах галай патахъ са гъихътин ятIани къаралту малум хъана.* А. А. Умуд. 3) **илимдин, майишатдин тайин са пай, рехъ**. *Колхоз гъвечIиди тир, майишатдин къилин хелни малдарвал тир.* А. А. Умуд.... *багъманчивал гилирдалди артух туш. Еке гилер гузвай маса хилерни ава.* А. А. Лезгияр. *Гемотология -им илим лап вилик фенвай девирдани медицинада вичин вири сирерай гъелелиг къил акъудиз тахъанвай хилерикай сад я.* ЛГ, 2003, 13. XI. * **терездин хел.**

* **хилер къакъажна** нар., вуч авун **лап рикIивай, вири къуватар желбна**. *Цийи начальник яркIиви Ярмет хилер къакъажна кардив эгечIна.* З. Э. РСФСР-дин лайихлу духтур Сафаралиев.

ХЕЛВЕТ¹ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра къилдин, масадбур авачир чка. *КIанди хелветда Къведни гуьзел*

яр. Е. Э. Ярдин тариф. Фагъирдиз гъуьрмет, Муьруьддиз хелвет... ХунI ярашугъ я. Е. Э. Квез вуч ярашугъ я. Сир ахъайиз дамагъ чагъдиз, Хелветда кеф чIугъваз кIан я. Е. Э. Акваз кIан я.

ХЕЛВЕТ² прил. масадбур авачир, кьилдин тир. Дагълара, тамара, хелвет дерейра вичи гайи зиянрал рази тахъана, са къуз им лап хуьруьн мукъув атана. Ф. Зиянкар жанавур. Сир ахъайиз, дамагъ-чагъдиз, Хелвет кIвале аваз кIан я. Е. Э. Акваз кIан я. Ацукъда чун хелвет кIвале, гъил-гъилеваз, вил-вилеваз. Фагъумда мад дуьньяд гьалар, Гафарда мад кьил-кьилеваз. Г. Асланханова. Гафара заз. Нянин мензилдив агакъайла, ара хелвет береда вичелай вилер алуд тийизвай рушан япал Риза-Къулиди къуд-вад хуш келима лагъана. З. Р. Гъажи Давуд... гъахътин хелвет тIеквенар чизвай заз ана. М. Б. Шапка.

ХЕЛВЕТ³ нар. масадбур авачиз, кьилди, тек яз. Яр ацукъна кIвале хелвет... - Зардин кифер хразва. Е. Э. Эй, зи гуьзел. Жув, хъайила эвел халкъар арада, - Гила хелвет, хажалатдик къурада... Е. Э. Дустариз. Зи Сулейман, гила, гъелбет, Фикир ая вуна хелвет, Кесиб юлдашириз медед, Гъуьрият заман хъана хъи. С. С.

ХЕЛВЕТВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера хелвет тир гьал.

ХЕЛВЕТДАКАЗ нар. хелвет гьал хас яз. **Синоним:** хелветдиз, чинеба, чинебадаказ.

ХЕЛВЕТДИЗ нар. хелвет яз. Евадихъ галаз хелветдиз амуькай вахтара Гитлера адаз Гетедин ва Шекспиран шицрар хуралай кIелдай. Х. Ш. Ева Браун. **Синоним:** хелветдаказ, чинеба, чинебадаказ.

ХЕМИР араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра чрадай фу хуьтуьлди ва яцI квайди хъун патал тинидик кутадай затI. Хемир кутур тини хъиз, вун, ДакIуна, лап къакъан жемир. С. А. Хемир... **Синоним:** гъвар.

* **хемир фу нугъ.**, суц. хемир квай тинидикай чранвай фу... Гъасретаз хуш, адан чухвадал капI ийидай, са хемир фу хътин паб я цаварал, я чилерал хъанач. Ш. Исаев. "Зи фонарар". **Синоним:** къатай фу.

ХЕМИРГАН суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра хемир авай, хемир хуьдай къаб... ган суффиксдин куьмекдалди лезги чIала хейлин гафар арадал атанва: тIурарган, хемирган, крчарган, мегъверган, мукуган ва мсб. И. Жаватов. Са макъаладин гелеваз || ЛГ, 2005, 17. VII. **Синоним:** гъварган.

ХЕМИС араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра арбедилай гуьгъуьнин, жуьмядилай виликан югъ. Хемисдилай хемисдалди къуд мехъер, къуд компания ва къуд лишанар тухун авачир са гъафтени жагъидач. И. В. Чирхичир. Хемисдиз кьил кIвалахик акахънавай Зайнабаз, гъилай са карни къвен тийиз, курпаиман яз, гъамуник акатнавай руш акурла, гзаф залан хъана, А. И. Самур.

ХЕМИСАР суц.; 1) сад къейи йикъалай инихъ са хемис югъ алатай къван вахт. 2) къейи касдин руьгъдиз бахшна сифте хемис юкъуз гудай тIуьн. Вири рази авуна, хемисарни хкатна, хзанар са тIимил секин хъана. А. Ф. Бубадин веси.

ХЕН суц.; -ине, -ине; -инер, -инери, -инера гъуьлуьн стха. Хурушумни хъана, ам хъфизвачир. Адан ният амуькун тирди акурла, стхадин суса хиневай, вун хъфин вучиззавач, лагъана хабар къуна. Ф. Буьркъуь темягъ. Адахъ хен - рагъмет хъайи гъуьлуьн стхани ава. Р. Гъ. Лацу цавун кIаник. Къе йифиз зун куь кIвале амуькда, жаваб гана хине. ЛГ, 2004, 26. VII.

ХЕНДЕДА(Й) фарс, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра уьмуьрдин юлдаш амачирди (дишегъли ва я итим). Адан папаз, хендеда хъуналди, ферлу итимар гъат техийиз кичIезвани? Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз

ХЕНДЕДА(Й)² прил. уьмуьрдин юлдаш амачир. Хендедай папар садан рикIелни къевезвач. ЛГ, 1992, 23. IV.

* **хендеда итим** суц. паб амачир итим.

* **хендеда паб** суц. гъуьл амачир дишегъли. Йикъарикай са юкъуз и рушан диде къена. Ибурун къунишдал алаз жеда са хендеда паб. Ф. Бибихатун. Атайла са хендеда паб, Рипе къуьлуьхъ кхъиз запаб, Къазанмиша гъахътин суваб. С. С. Фекъи. Дишегълияр гзаф! Тарцел алай емишар къван ава, жегъил сусарни ава, гъуьлер эхиримжи сефердиз ракъурай хендедаярни ава. А. А. Лезгияр. Урус пачагълуьгъдин тахтунал Петрдин стхадин хендеда руш Анна Ивановна атана... З. Р. Гъажи Дауд. Бубани къенваз, хендедади хуьзвай къве аял... ЛГ, 2003, 4. XII.

ХЕНДЕДАВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера хендеда тир гьал. Идриса зи хендедавили уьмуьр вичин аялвилелди гуьрчегарна. Н. Шихнебиев. Чарад.;

ХЕНДЕДАДАКАЗ нар. хендеда тир гьал хас яз.

ХЕНЕК суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра азарлу инсан. Гъич хенек кими жеч кIвале, Гъамиша азар чка я. С. С.

ХЕНЕКВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера хенек тир гьал.

ХЕНЕКДАКАЗ нар. хенек тир гьал хас яз.

ХЕНЕКДИ суц.; -да, -бур; -бурур, -бура азарлуди... дегъ накъварал грекрин, Хадайти - хаз, рекъизмачир хенекди... З. Ш.

ХЕНЖЕЛ || **ХИНЖАЛ** араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра тиядин къве патални мурз алай, къакъара туна хуьдай хци яракъ. Вири - кьилерал бухари ва женгери бармакар алуькIна, хурал везнеяр алай чергес чухваяр алаз, юкъвара чуларни туна, чIуларикай хенжеларни куьрсарна, дамахарнавайбур! А. Къ. Нехирбанни лекъ. Пачагълуьгъди и уьлкведиз гъун къадагъа авунвай шейэр ва товарар, гъа гъисабдай яз гъуьрчехъанвили

тфенгар, чукуллар, хинжалар, турар... гъунал къадагъа алайди шестикъарзава. ЛГ, 2003, 13. XI.

ХЕНЦІ суц.; -ини, -ина; -ер, -ери, -ера кикІлам. Пемплеша адан ютуррин арада къил туна, анриз ва ахпа къаскъанриз сас гузва. Хурариз, гарданриз квалар ийизва. ХенцІер, нетІер жедай чкаяр кицІиз чизвай. М. В. Гъарасатдин майдандал.

ХЕР фарс, суц.; -ире, -аре; -ирер, -ирери, -ирера бедендин са тайин чкадал иви авахъдай къацІ. Жунадивди Мусадин хер ~кутІазва. Х. Т. Дагъустандин баркаллу рухваяр. Адан итим кІвачел залан хер алаз набуд тартани, чаз хизандин мергъяматлувал, хъсанвал чир хъана. Т. А. Мехъер куътягъ тахъанмаз.

* **хер авун** гл., ни-куъ нел-квел сагъ бедендин са тайин чкадал иви авахъдай къацІ авун. Цавдар къванцелла. Къилни къене туна. Курпаишмандиз. Идал са ни ятІани хер авунва лагъана фикирна за. А. Къ. Нежирбанни лекъ. **Синоним:** херун.

* **хер акурди хирен устІар жеда** мисал 'пис кардин гъавурда гъахътин кар жуваз акурла, жуван къилел атайла, гъатда' манадин мисал. Амма, хер акурди хирен устІар жеда лагъайвал, гъа и татугайвилерини адаз уьмуьрдин тарсар гана, къастунал кІеви авуна. Б. Гъ. Къарид руш.

* **хер хъхъун** гл. иви авахъдай къацІ сагъ гъалдиз хтун.

* **хер хъун** гл., нел-квел сагъ бедендин са чкадал хци затІуналди, гуьлледалди къацІ хъун. И даяведа Къаюман кІвачел хер хъана. Адавай Бакудилай анихъ физ хъаначир. Ам госпиталба амукъна. З. Э. КУТВ-диз фена.

* **хер цІийи хъувун** гл., ни нин рикІиз тІарвал гайи дуьшуьш, вакъиа рикІел хкун. [Халисат хата]. Ой, Салман дах, вучиз вуна хер цІийи хъийизва. Н. А. Сифте къван. Чехи бубани баде патал и чемадан фад алатна куътягъ хъанвай дяве рикІел хкидай, куьгъне хирер цІийи хъийидай затІ тир жеде... Гъавилай адакай рахунин лазимвални авачиз аквазвай заз. А. Къ. Нехирбанни лекъ.

* **хирериз къел ягъун** гл., ни нин рикІиз хъанвай тІарвал мадни деринарун. [Айнар], -Аквар гъаларай, Салман дах, захъ гуьзлемешдай кас авач. За вавай тІалабзава, зи хирериз къел ямир. Н. А. Сифте къван. Къизгъин жезва хирерин тІар, Алухмир тІун на къел, залум! С. А. Веревирдер.

ХЕРЕК суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра чІехи кІвалера, муьхцера юкъван гъварцик кутадай даяхдин гул. Херек кутун тавуртІа, къав ацукъун мумкин я. Р.

ХЕРУН рах., гл., ни-куъ нел-квел сагъ бедендин са чкадал хци затІуналди, гуьлледалди къацІ авун. Адан рикІел херай касдиз лянет хъуй, Гила чиррай а хер сагъар хъийирвал. А. С. Къуй дуьньядал гзаф хъурай... **Синоним:** хер авун.

ХЕРЦЕЛАГ куьгъ., суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра гичинрин са жуьре.

ХЕСЕТ || (**ХАСИЯТ** ктаб) араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра жув тухунин, масадбурухъ галаз алакъа хъунухъин лишанар, къетІенвал. # ~ акатун, ~ хкатун, ~ хкудун; пис ~, чІуру ~. Фад чидай чаз ви хасият. Бес я на чаз гай азият. Чаз герек туш ви насигъат, Вавди гумач чи авсият, Вун квахъ, къей куьгъне замана. С. С. Вун квахъ, къей куьгъне замана. Мифтягъ, вак квайди вуч хасият я? Са кІвалах ийидайла, тади къачумир, куьдра ацума, садра ятІ. А. А. Пад хъайи рагъ. Вагъабаз Къудухан хесетар хъсандиз чизва. М. В. Гъарасатдин майдандал. А папарин хесетар гъихътинбур тир, абурукай а хесетар гъикІ хъана хкатнатІа, ахъаюн лап яргъал фида. А. Муграгъви. Ажалдин хура. - Агъамет халу, вак шумуд хесет ква? Агъамет халуди жаваб гана: - Зи хесетар жемиятди лугъурай, ви хесетар за лугъун. - Рази я зун, - жаваб гана а касди. - Вун ахмакъ я. - Хесетар гъинай, ахмакъвал гъинай? - хъел атана рахана а кас. - Яни вак къве хесет ква. - Гъибур я? - хъел яваи жез баиламишна адан. - Сад лагъай хесет: ваз вун бегенмиш кас я. Къвед лагъай хесет: вуна вун виниз къадай лавгъавал я. М. Ш. Нукъсанар. **Синонимар:** зат 2), къилих. * **чІур жедай хесет.**

ХЕСИ араб, прил. эркекдин маяламишдай къуват операциядалди магърум авунвай.

* **хеси авун** гл., ни вуч эркек гъайван маяламишдай къуватдивай операциядалди магърум авун. Цаванрин колхоздихъ са яц авалдай виликдай... Ирид-муьжюьд сятда цанни цана хтайла, зими жунгаврин къула аваз, хеси авунватІани, калер гъализ куьчейра жедалдай. М. Б. Шапка.

ХЕСИВАЛ суц.; -или, -иле; -цлер, -илери, -илера хеси тир гъал.

ХЕСИС прил. масад(бур) алцуарариз алахъдай. **Синоним:** амалдар, къве чин алай.

ХЕХ суц.; -ини, -ина; -ер, -ери, -ера 1) гъиле авай паюнал илисуналди са вуч ятІани сививди къуна, чуькъвена акъуддай ва я хадай алат. # хехиналди тахтадай михер акъудун, хехиналди шекер хун. 2) дергесдал кІвалахдайла, регъят хъун патал адан тумунал эцигдай махсус затІ.... гадади, са гъвечІи маргъв тухвана, дергес вахкана. Ма, дуст кас, им заз ярашугъ затІ туш. Жувахъ галаз вердишиди хъсан я, ада гъиле къадай хех алай вичин къезил дергес вахчуна. Б. Гъ. Заз эвера. * **шекер хадай хех**

ХЕШИЛ фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра гъуьруьккай къетІен жуьреда гъазурдай хапІа. Хешилдиз гзаф некни, чІемни, виртни яна, ада, вичин зурба кур къведра ацІурна, недай. З. Р. Зи уьмуьрдин шикалар. Тимил ятІа, япунъжини Вугуда вав турни галаз... Хешил авай кур гудани, КІарасдин са тІурни галаз? А. С. Хцихъ галаз ихтилат. Гъам Балъжесирда, гъамни хуьре лезгийри гзаф дадлу афарар, хинкІар, хешил,

пичекар чразва. Р. Гъасанан, И. Мегъралиев. Яргъара авай жуванбур || «Самур» газ., 2002, 25.1.

ХЗАН кил **ХИЗАН**

ХИБ суц.; -ни, -не хъуьтIуьн лап мекъи вахт (лезги календардалди 22 февралдилай 15мартдалди вахт). Къуьд алуькнавай. Живер къалин тир... Хиб алуькна. Циравар калуз къведай вахтар хъанвай. З. Э. Кек галкIизва. Эхиримжи югъ я чишин, нака хиб жеда Чуьлда сифте-сифте рангар лазни къиб жеда. И. Гъ.

ХИБРИ прил. акъулдиз зайиф. -Яда, гъей! Вуч хибри амаларзава? Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз.

* **хибри хъун** гл., вуж акъулдиз зайиф гъалдиз атун. - За авур меслят, зи рикIел лап хъсандиз алама, зун акъван хибри хъанвай кар авач. С. Гъ. КIири Буба. **Синонимар:** акъул фин, сефигъ хъун.

ХИВЕ, ХИВЕЗ, ХИВЕН, ХИВЕР хев существительнидин формаяр. Кил. **ХЕВ**.

ХИВЕВАЙ > ХИВЕ АВАЙ кил. **ХЕВ** (* хиве аваз хъун).

ХИВЕЛАНГ||ХИВЕЛГАН кил. **ХЕВЕЛАГ**.

ХИВЕЦI суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра чичIекдин чиликай хкатна гъавадал жедай къацу пеш.

ХИЗАН || **ХЗАН** араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра мукъваввал аваз (диде-буба ва абурун аялар) санал яшамиш жезвайбур. Азарлудаз дармандайла, гъакимар, Кесиб касдин кIвалин хизан рикIел гъваши. Е. Э. Ина л и патаз, я а патаз мейил тийизвай, иллаки са фикирдал алачир хизанарни авай. Гъ. М. Им къван, имни терез. ☀ 1964 - йисалди хзан кхьин орфографиядин къанун тир.

* **хизан текъейди** обр. са яшдинбур сад-садав рахадайла, ишлемишдай ибара. -Ништа, кIвал къени хъайиди, а хзан декъейдан къекъуьнар Мислиман къекъуьнар хъиз аквадай къван. А. Ф. Газет. [Буржали] - Рази хъухъ, хизан текъейди, ваз рушахъ, адалай артух гудайди жагъидайди хъиз яни? Чалай артух гудай маса кас жеч, рази хъухъ. Гъ. Гъ. Адетдин къармахра. - Хзанда гъар са хци кIвалин майишатдик са пай кутуна кIанда. Има лап фадлай авай, амма пара акъуллу адет я. А. А. Лезгияр. **Синоним:** хизан сагъ хъайиди.

* **хизан сагъ хъайиди [кас]** обр. са яшдинбур сад-садав рахадайла, ишлемишдай ибара. [Кукул] -Вак вуч тади ква, хизан сагъ хъайиди. Тади къачумир, исятда акъатда чамарар. Гъ. Гъ. Адетдин къармахра. Чин чIур тавуна бес за вуч ийида, хзан сагъ хъайиди (вичин туьнтвиляй адаз «хва къей кас» лугъуз кIанзавай, амма жуьрэт ийиз хъанач). Къ. Къ. КIири Буба. - Низ герек я, яда? Хзан сагъ хъайиди, мисал патал, ша зун гъахълуди жен. З. Гергерви. Бакъарей Бакъураякай нагъил. **Синоним:** хизан текъейди. **Антоним:** хва къейди.

ХИЗРИ туьрк, суц.; -ди, -да) 1) кеферпатан гар. 2) (чIехи гъарфуналди- Х) лезгийри Юргун лугъузвай хуьруьн тIвар. Я Хизрида, Я Нуьгведа, Белки, гъич жеч ихътин емиш. Е. Э. Чуьхвер 3) эркекдин хас тIвар: **Хизри**. Ахпа, туькар вахчудайла, чи почтаьон Хизри акъатна. Н. Шихнабиев. Хъсан хабарар.

ХИЙИР араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) менфят. Мусурмандин хийир такIан гъа мусурман чIуруд я хьи. Е. Э. Дуьньядиз. Къуй хийирдин, шийирдин юкъуз гурарай акъахдай ксари тар акIурай ви чIехи бубадиз рагъмет гурай. Ж. Байрамалиев. КIарасдин тIурур. 2) (чIехи гъарфуналди - Х) эркекдин хас тIвар: **Хийир**. Хийир халу, а вуна лугъудай къван тIуьн зак кумач, гъа са къве бади я нез жезвайди. С. Гъажигебов. Пуд бади. **Антоним:** шийир.

* **хайир-дуьа** суц. Аллагъдиз ибадат. Палабирди чпивай зи къастари Хийир-дуьа, инсан я, лагъ дустариз. Е. Э. Дустариз.

* **хийир-дуьа авун** гл., ни низ Аллагъдивай, адаз ибадат авуна, тIалабун. Дустари гуртIа хийир-дуьа, - ам чаз еке игъсан я хьи... Е. Э. Фана дуьнья, вавди я зун.

* **хийир къачун** гл., ни никай-квекай 1) менфят къачун. Нагагъ аватиз хъайитIа вун чархалай, Пара хийир къачур итимар валай, Вил ваз ягъиз, чеб кагъатда яргъалай... Е. Э. Стхаяр. Инсанрин ва уьмуьрдин гъаларин шикил кхъидайла, шаирди, писателди чIалан вири гафарин девлетдикай хийир къачуда, анжаха ибурукай ада вичиз герек гафар хкъада. Н. А. Литературадин хрестоматия. 2) къазанжи къачун.

* **хийир къведай тIекве пек тун** гл., хийир къведай рекъер кIевун. Куьн жуваз хийир къвезвай тIекве пек твазвайбурукай я, - лугъуз ада зи чинар кана. ТахъайтIа, куьне зи хъиляй ийизвайди яни? А. М. Мурк ракъини цIурурда.

* **хийир хъуй!** межд. 1) тайин са кIвалах авурдаз мадни хийирар артух хъун мурад тирди къалурзавай ибара. 2) гуьзлемиш тавунвай кас атайла, жуван мягътелвал ва шадвал къалурдай ибара. - Мурсал халу, инриз акъатна хьи, хийир хъуй, - салам-калам дилай къулухъ хабар къуна адавай почтадин къуллугъчи дишегълиди. З. Гъ. Ахварай авудай аваз. **Синоним:** хийир хъурай!.

* **хийир хъун** гл., низ 1) жуваз авай мал-девлет артухардай са вуч ятIани хъун. 2) са кардин маналувал артух(ар)ун. Идалай къулухъ дагъвийрин гуьгъуьниз финихъ са хийирни тежедайдн къатIай Гъани-ханди къушун чеб атай патохъ элкъуьнин буйругъ гана З. Р. Гъажи Давуд.

* **хийир-шийир** суц. хъсан-пис. Эмин Фекъир, На икI тамир. Хийир-шийир фагъумзава. Е. Э. Гуьзел Тамум. - Итим яни, тушни вун Къалурда ви уьмуьрди; Вуна гайи хийирди, Вуна тагай шийирди... А. С. Хцихъ галаз ихтилат.

* **хийирдиз хъурай (хъуй)! межд.** 1) тайин са кIвалах авурдаз мадни хийирар артух хьун мурад тирди кьалурзавай ибара. 2) гуьзлемиш тавунвай кас атайла, жуван мяггтелвал ва шадвал кьалурдай ибара - Назханум, я назани, хийирдиз хъурай. Вуна ашна кьаршиламишзавай тегьер аквазва заз. З. Э. Арифдиз ишара. 3) сад илирзайла, адаз лугьудай гафар. Са кас илирзайла, лезгийри адаз "Хийирдиз хъуй!", урусри "Будь(те) здоровы " лугьуда. Р. **Синоним:** хийир хъуй.

ХИЙИРАР! межд. жуван тай-туьшдиз салам гунин гафарикай сад. Гьебеяр кьуьне авай мугьман, атана агакьайла, «Хийирар, квез кьуватлу», -лагьана, ада Курумаз салам гана. А. И. Кьиргьин.

ХИЙИРЛУ туьрк, прил. хийир авай. [Гуьлханум]. Амни са акьван регьят кар хьиз жемир ваз. Чехи кьуллугь зи гьиле авайтIа, за гзаф крар ийидай. Халкьдиз хийирлу крар... Ф. Б. Филиал. Пач, пиводилай, бузадилай спиртдин кьадардалди зайиф ятIани, тIямлувилелди гьабурулай вине ава. Райондин консервирдай заводда ихьтин хийирлу магьсул гьазурдай цех кардик кутаз жедачни? М. М. Мелер вучиз хьийизмач? **Синоним:** менфятлу.

* **хийирлу рехь хъурай!** межд. кIвалаяй, хуьряй масанихь физвайдаз лугьудай ибара. Буба, кIватI хьанвай вирибуруз сагьрай лагьана. фена. «Омар, ваз хийирлу рехь хъурай», «Омар, вун сагь яз чи патавай физва, гьа икI сагь-саламат яз чи патав хтурай»... -тагькимар гана, ам жемятди хуьруьн кIанел кьван рактурна. Н. М. Буба.

ХИЙИРЛУВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера хийир авай гьал. Дяве куьтягь хьайила, романдин кьилин игитар халкьдин майишат гуьнгуьна хтунин кьайгьудик экечIава: абур (Шалбуз, Мурсал, Сейран, Санжа ва мсб) майишатдин хийирлувал хкаждай цIийи рекьерихь кьевекъезва - хазинадин суракьда ава. Ф. Асланова. Сад лагьай лезги роман-трилогия. Шегьердин кьили кьейд авурвал, агалкьунар кьазанмишдай мумкинвилер ава ва алай йисуз абур гзаф хийирлувилелди ишлемшида. ЛГ, 2004, 15. VII. **Синоним:** менфтлувал.

ХИЙИРЛУВИЛИЛЕДИ нар. хийирлувал хас яз. **Синонимар:** менфтлудаказ, менфтлуз, менфятлувилелди, хийирлудаказ.

ХИЙИРЛУДАКАЗ нар. хийир кьведай, хийир авай гьал хас яз. Райондин руководство... чкадин бюджетдиз гелирар гьудай рекьерихь гелкьезва: Чулав чилерал чара авунвай 10 агьзур гектардив агакьна майданрин иесивал хьувун, цIийиз туькIурнавай кьаналрин цикай хийирлудаказ менфят кьачун, арендадин ва фермервилин майишатрин кIвалахар тартибда тун, -куьгьне сеняткарвилер, иллаки гамар хурун, арадал хкун, эвелимжи везифаяр яз, вилик ква. М. Ж. Докьузпара. **Синонимар:** менфтлудаказ, менфтлуз, хийирлувилелди.

ХИЛАФ араб, ишир, прил. 1) дуьзвал квачир (гаф, ибара, таб). Абдулагьа лагьай гьар гаф Дугьриди я, квачир хилаф. К. А. Кесибвал. Кьамат михьи, авач ваз гаф. Кьадир чидай Чехи сарраф, Ванцихь зерре квач хилаф. Башламиша салат билбил. М. А. Билбил. 2) акси, зид. Хилаф ятIа, ни кIантIани лугьуй, гьей! Е. Э. Бахтсузвал. Мекир гзаф, гьакь ви хилаф, хиял чIур... Е. Э. Нефсиниз.

* **хилаф хьун [атун]** гл., вуж низ-квез акси хьун. Пайгьамбардин шариятдиз гьар вахтунда хилаф хьайи... Заз са чара кIанда вакай, я чан, мубарак Исмаил. Е. Э. Мубарак Исмаил. Амма акI хьанайтIа, ам акьван чIавалди Сулеймана батраквиле, фялевиле, фялейрин ва кесиб лежберрин арада азиятдик, зиллетдик акьудай уьмуьрди адаз са эсерни авунач лагьай чIал жедай, ам гьакьикьатдиз, авай гьакьикьи гьалдиз хилаф атун, гьакьикьатдин аксина рахун жедай. М. М. Гь. Чехи шаир.

ХИЛЕ, ХИЛЕР кил. ХЕЛ.

ХИЛЕШ суц.; -ди, -да; -ар, -ри. -ра далу чими хьун патал алукидай хилер галачир куьруь партал. Шуткьу ва адан винелай алукинавай яйлух, кьуру чандал алай ва гьадав кьурвал гьал кумачир, йис янавай хилеш. хилешдин кIаникай квай яргьи булушка - вири чIулавтур тир. А. Кь. Нехирбанни лекь. **Синоним:** далу.

ХИНЕ туьрк. суц. чIарариз, гьилериз ядай ранг ийидай порошок. Хинедавай лацу гьилер Аманат яз амазмани? Е. Э. Зи азиз. ЦIвелер, гьилер хинедавай сусаркай Садни зи кIани ярдиз ухшар туш. Е. Э. Ухшар туш. – Туьна кIанда, тIуьна! Са бадидавай чIемни тIуьн тавур аялдикай гьихьтин жегьил хъурай?! ВетIре кIасзамаз кьведа адаз цIай ва ам хинеди ранг чиниз янавай зайифди жеда! З. Р. Зи уьмуьрдил шикалар.

* **хинеда тун** гл., ни вуч чIарариз хинедин ранг ягьун. Хинеда тунвай яру чуру квай мешедидин бицилди хьуткьутI ягьизвай кьацу рекIв алай пухлу кьавурмадал Кьаюман темягь фена. З. Э. КУТВ-диз фена.

* **хине авай > хинеда авай** кил. ХИНЕ.

ХИНЖАЛ кил. ХЕНЖЕЛ.

ХИНИН (ХИНА, ХИНИ рах.) урус, суц.; гьвечи таблеткадин формада авай, цIаяринни саралухдин тIямдиз туькьуьл дарман. - Хьипи машаиш хьиз я тини, Фан рангни я яру хини. С. С. ГьажикIа. Мез ширин, вич туькьуьл хини, АкI жедайд туш хьи партини, Сарариз гуз векьи куьни, гьакI жедан бес лайих, юлдаш? С. С.

ХИНКИ суц.; -ди, -да; -ер, -ери, -ера тинидин кьелечІ чкалдикай ийидай хуьрекдин са гъвечи кІус. Гила абур, хинкІ сивиз вегъиз, ара-бир якІун кІус къачуз, куьлуьз-куьлуьз, ихтилат суьгъбетдик квай. З. Э. КУТВ-диз фена.

ХИНКИАР суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра тинидин кьелечІ чкалдикай тІама-тІама атІана як кваз ийидай хуьрек. Сардар кІвализ гъахъайла,... - Вув, хинкІар амач-е. Эхиримжи чкалар за жуваз акъуднай, язукъведай тегьерда лагъана къариди. Гъ. Къ.. Четин бахт. Гъажимурадан десте хинкІар нез ва хъивегъиз ацукънавай. С. М. Цицигъ-наме. Гъам Балыкесирда, гъамни хуьре лезгийри гзаф дадлу афарар, хинкІар, хешил, пичІекар чразва. Къадир халудин папа мугъманар паталди хъчарин афарар чранай. Р. Гъасанан, И. Мегъралиев. Яргъа ра авай жуванбур || «Самур» газ., 2002, 25.1

ХИПЕ, ХИПЕЗ, ХИПЕН хеб существительнидин падежрин формаяр. Кил. **ХЕБ**.

ХИПЕХЪАН суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра жемьтдин ва я тайин са майишатдин хипер хуьзвайди. Ярагъмедан вилерал хъиз нехишар авур Камил суьруьдин вилик квай тІвар-ван авай хипехъан Пеленган патав фена. Гъ. М. Им къван, имни терез. Къуьд аранда акъудай хипехъанрин гатфарихъ суван чІафариз, гъакІни чпин папарин-аялрин патав хтун асул сувар жедай. Ф. Б. Миф. Хпехъанриз яшайишиндин, куьлтурадин рекъяй яратмишнавай шартІарикай куьрелда лугъун. К, 1985,4. П.

ХИПЕХЪАНВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера жемьтдин ва я тайин са майишатдин хипер хуьзвай пешекарвал. Хпехъанвилидин рекъе зурба я вун чирвилиз, Гаф авач ви кІвалахдиз, хва я вун эркек, дадаш. А. Мут. Сагърай Асанбек дадаш. - Гила ухулвиар квел машигъул я? - Хипехъанвилелни, малдарвилел. ЛГ, 2004, 19. VIII.... хак акъатнавай тахсиркарвилерин вилик пад къуна, гъам общественный ва гъам хусуи майишатра малдарвални хипехъанвал, саларбанвални магъсулдарвал артмишидай серенжемар къабулна... ЛГ, 2004, 15. VII.

* **хипехъанвал авун** гл., ни Курума гъам лежбервал ва гъамни хипехъанвал ийизва. А. И. Къиргъин.

ХИПЕХЪАНВИЛЕЛДИ нар. хипехъанвилидин пеше кылиз акъудуналди. Хипехъанвилелди кыл хуьдайбур амач, - гила тарашанвиледи кыл хуьн муд хъанва. Р.

ХИПИЗ нар. хуьтІуьн хиб тир вахтунда.

ХИР' суц.; -и, -е; -ер, -ери, -ера прунз цун патал махсус жуьреда гъазурнавай чилин мезре. Гъи мезреда хъайитІа хир... С. С. Къиздирмадиз. Виликдай прунз битмишарзававай хирер амай. ЛГ, 5992,25. IV.

ХИР² рах., кІус лугъузвай фикирдин маналувал хкаждай гаф. -За вак еке умуд кутазва хир. А. А. Пад хъайи рагъ.

ХИРДЕ фарс, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра хайи дуьгуь, чІахар.

* **хирде авун** рах., гл., ни къайда чІурун, дуьз къайдадивай къерех хъун. Месела, «Дуствилин» 2, 3, 4 нумрайрай ихътин гафар дуьшуьши. жезва. «Чалишмишизавай» (чалишмиш жезвай), «Мавгъумату» (мугъуматдин), «гъалибдихъ» (гъалибвилихъ), «фий» (фирай), «(А) къудна» (акъудна), «(А)вай» (авай), «къваз (акъваз), «Армид» (Армияди), «гъулданд» (гъулдандин), «душманд» (душманди) ва масабур. Гафар икІ хирде авуналди, грамматикадин рекъяй дуьз кхъинин къайдаяр векъидаказ чІуруни... чІалан ва произведенидин вичин ери агъуз аватунал гъизва. А. С. Жегъил шаиррин яратмишунин бязи месэлайрикай.

ХИРДЕ² || **ХИРДА** прил. куьлуь. Цура къарамал жезва, КІвале - хирда хизан. Рак лацу живед къазва, Чна вучин, аман! Ф.

* **хирде авун** гл. куьлуь авун (пул). Виш манатдин пулунин чар за хирде авуна. Р.

* **хирде пул** вуч куьлуь пул.

* **хирде-хурушчи** суц. са меселада куьлуь-шуьлуь крарал алахънавайди.

* **хирде-хурушчивал авун** гл., ни асул метлеб авай еке крариз фикир гун тавуна, куьлуь-шуьлуьйрал алахъун.

ХИРДЕВУТ араб, т-б, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра майишатдин куьлуь-шуьлуь затІар.

ХИРЕ, ХИРЕЗ, ХИРЕР хер существительнидин формаяр. Кил. **ХЕР**.

ХИРИТІ: * **хиритІ авун** рах., гл., ни вуч 1) чан кумачир гъалдиз гъун. Хиперни яваш-яваш хиритІ ийида, -лугъуз хуьре акахъай рахунар къизгъин тир. З. Э. Муькъвел гелер. **Синоним:** тукІун. 2) **маса гун**.... КІвале лап къве тондилаини гзаф ичер ава. Магъамедсалегахъ галаз Урусатдиз фена хиритІ авуртІа, еке пул я, жувни архайин жеда. А. А. Лезгияр. 3) куьч. **харжун**. Дустарни галаз Зилфукъара столовойда ацукъна са тІимил вахт алат тавунмаз 1.700 манат хиритІ авуна. И. В. Чирхчир.

ХИРУРГ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра операцияр ийидай духтур. Зунни хирург хквезвай чи, Лиф къуна гъиле. А. Ал. Лацу лифер.

ХИРХЕМ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра кукІурай куьлуь къванер.

ХИТРЕС суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра куьлуь гъайвандилай сар твадай, куьруь ийидай алат. Цавун бязи чкайрилай хитресди янавай хипен къвал хъиз лакІ-лакІ хъанвай къери ва лацу булутар аквадай. А. Ф. Лянет. АлакъдайтІа, адаз гилани са кар къадай: гъа кІунтІ хъиз чІанвай яргъи чІарар алай адан кылив хитрес

гваз агахъдай. Б. Къ. Къарачи.

ХИФЕТ араб, шиир. суц.; -ди, -да; -ар, -ри. –ра дерт, гьам, Къве паб я инсандиз хифет, эй, бейгьал. Е. Э. Герек туш. Зерре заз гьам, хифет авач. Е. Э. Чуьхвер. Маса рекъе агахъдайди нифрет я квез... Къве дуьньяда амукъдайди хифет я квез... М. Ж. Куьтягъ хъана жибинда пул...

* **хифет чӀугун** гл., ни дертлу хьун, гьамлу хьун. КӀвалахнай дахди а чӀавуз муькъвел. Дяведин йис тир чӀугвазвай хифет. Х. Х. Бубадин рекьер.

ХИФЕТАРУН > ХИФЕТАР АВУН гл., ни дерт, гьам чӀугун. Зун амукъна хифетариз, гьамариз... Е. Э. Шеда зун.

ХИХ! межд. арабадик ва я цаник квай мал къулухъ фин патал лугьудай гаф.

ХИХИ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра хьуьруьнин лишан яз сивяй акьуддай хи-хи-хи сесер. - Абат... Абат хи... Хи-хи! Ха-ха-ха! - Хелеф халудивай сакӀани хьуьруьн къаз жезвачир, А. Къ. Нехирбанни лекъ.

ХИЯЛ араб, суц.; -ар, -ри, -ра кьиле гафаралди ва гьиссералди тайин хьайи са мана. Фикир бургъа, фишл къавгъа, бед хиял... Е. Э. Нефсиниз. Рушан хиялрикай аян хъана, гадади са уьтери адахъ вил язава. Б. Къ. Къарачи. "Яраб - Алидарахъ вуч хъанатӀа?" - гьасятда чӀуру хиял фена рикӀяй. Н. И. Сирлу межлис. Гьакъи къачуз авуна ял, Девлетлу хьун тир ви хиял. С. Ярагъви ашукъ Уьзден. Зи гьар хиял я ваз аян: Агахъра зи дуьадин ван Асибурув, угърибурув - Вирибурув, вирибурув! А. Къ. Эй сад Аллагъ! Хейлин яшар хъанвай, бедендик са артух къуват кумачир касдиз вични рикӀе дерин хиялар гьатайла, лап азарлудаз хьиз, къарагъиз кӀамукъзава. М. В. Гьасаратдин майдан. **Синоним:** фикир.

* **хиял(ар) авун** гл., ни никай-квекай кьиле гафаралди ва гьиссералдин тайин са мана арадиз гьун. Хиял ийиз гьафил жемир... Е. Э. Гуьгьулдиз. Гагъ чанардив ярх жеда чин каникна, Бубадикай ийиз туькъуьл хиялар. А. С. Ислягъвилини шикилар. **Синонимар:** хиял{ар}ун, фикир авун.

* **хиялри тухун** гл., вуж кьиле гафаралди ва я гьиссералдин тайин хьайи са манадин таьсирдик кваз маса затӀни гьисс тавун. Амукъна Лейли хиялри тухуз, Акъатда Сефер яргъариз гзаф. А. Ал. Вафалувал. Беневша хиялри тухвана, ахпа ада бирдан жузуна: - Де, Магъини Дилбер вахар тирни? Гь. Къ. Магъини Дилбер. Саша са геренда секин хъана. Ам хиялри тухванва. М. Б. Зун къенвач. Имиралидин суьгьбетдиз яб гайи Абас сифтедай алапат хъана, хиялри тухвана. М. В. Гьарасатдин майдандал.

ХИЯЛАРУН аспект, **ХИЯЛУН** гл., ни никай-квекай; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; хиял(ар) авун, хиял(ар) тавун, хиял(ар) тахвун, хиял(ар) хьийимир кьиле гафаралди ва я гьиссералди тайин са мана арадиз гьун. Вуна хиялна: дуьньяда Угъри, фасад жеч лагъана... Е. Э. Вирт квахъайдаз. Атана Эрдебилдин яхадал акъвазайла, Надир-шагъди... чадурадик хьуьтуьл хьуьцуьганрин арада регъятдиз агалтна ва вилер мичӀна гьадакай хияларзавай. З. Р. Гьажидавуд. **Синонимар:** фикирарун, хиял(ар) авун.

ХИЯЛЛУ прил. кьиле гафаралди ва я гьиссералдин тайин са мана авай. - Иер тӀварар я, де, - хияллу яз лагъана руша, развилелди... Гь. Къ. Магъини Дилбер.

* **хияллу хьун** гл., вуж хиялдик квай гьалда хьун. Уьзден хияллу хъана. С. Ярагъви ашукъ Уьзден Тамум са герен хияллу хъана, ахпа ада явашидиз лагъана... М. В. Гьарасатдин майдандал.

ХИЯЛЛУВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери. -илера хияллу тир гьал.

ХИЯЛЛУВИЛЕЛДИ нар. хияллувал хас яз. **Синонимар:** хияллудаказ, фикирлудаказ.

ХИЯЛЛУДАКАЗ нар. хиялдик квай гьалда аваз. **Синонимар:** хияллувилелди, фикирлудаказ.

ХИЯНАТ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра зиян хкатдайди. Раснавайди ажалд машин, Инсанриз цӀийи хиянат! А. Ф. Дяве. Дуствиликай, вафалувиликай, дустунин хиянат веже текъвервиликай Эмин кьилди дустариз лагъанвай шииррани раханва. М. М. Гь. Сифте. гафунин чкадал, 1948. Къуй ракъинин нурар адал бул хьурай, Турфанривай тахъуй адаз хиянат. А. С. Руфунал залай дишегъли. **Синонимар:** хаин, вафасузвал.

* **хиянат хьун** гл., зиян хкатдайди хьун. Ада и карда маса гунуг, хиянат хьун мумкин гьисабзавай. А. И. Самур.

ХИЯНАТ прил. зиянлу.

ХИЯНАТВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера хиянат тир гьал. **Синонимар:** хиянаткарвал, хаинвал, вафасузвал. **Антоним:** вафалувал.

* **хиянатвал авун** гл., ни низ хиянат тир гьал арадиз гьун. Гьеле сифте гатфариз Мегьамедсалегъа авур хиянатвал рикӀелай алатзавачир. А. А. Лезгияр. Душиманди ийизвай хиянатвилерни зулумар акурла, ада жемят кӀватӀна, гьамиша хьиз, абурун рикӀер секинарун патал, са мани лагъана З. Гь. Лезгийрин риваят. **Синонимар:** хиянаткарвал авун, хаинвал авун, вафасузвал авун. **Антоним:** вафалувал авун.

ХИЯНАТКАР суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра хиянат кар авурди, ийидайди. Амма гьи касди чаз Ватандикай тапарар ийизватӀа, ахъай ийиз са гьинавай хабарар, Ахътиндакай эхир жеда Ватандиз хиянаткар. О. Гьуьсейнов. Ругудар. **Синонимар:** хиянатчи, хаин, вафасуз. **Антоним:** вафалу(ди).

ХИЯНАТКАРВИЛЕЛДИ нар. хиянаткарвал хас яз. 1999 - йисан августдиз-сентябрдиз лагъайтӀа, чеченрин чуьлдин командирар тир Ш. Басаевани Э. Хаттаба руководство гузвай террориствилин

международный банд- тешилатрин составда аваз ваххабитри хиянаткарвилелди Дагъустандин Цумада, Ботлих ва Новолак районрал вегъена. ЛГ, 2004, 26. 07. **Синонимар:** вафасузвилелди, хаинвилелди, хиянатчивилелди. **Антоним:** вафалувилелди.

ХИЯНАТЧИ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра хиянат кар ийидайди, авурди. **Синоним:** хиянаткар.

ХИЯНАТЧИВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -шери, -илера хиянатчи тир гьал. **Синонимар:** хиянатвал, хиянаткарвал, хаинвал, вафасузвал.

ХИЯНАТЧИВИЛЕЛДИ нар. хиянатчивал хас яз. **Синоним:** хиянаткарвилелди, хаинвилелди, вафасузвилелди.

ХИЯР туьрк нугъ., зар., суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра афни.

ХКАДАРУН¹ гл.; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай. - мир; хкадар авун, хкадар тавун, хкадар тахвун, хкадар хыйимир экв гудай алат ва я цай чпин къуват амачир гьалдиз гъун. Ада гъасятда лампа хкадарна, и гевгьер квалин пенжерда эцигна. Ф. Гъульун руш. Гишин вилер яваши-яваши кев жедай, Ксудайла хкадардай шемер хъиз. А. С. Дидедин къисас. Са шешел къумадалди цайар хкадроз жедайди туш эхир. ЛГ, 2004, 30. IX. **Синонимар:** туьхуьрун, элуьхъарун. **Антоним:** куькьуьрун.

ХКАДАРУН гл., ни вуч -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; хкадар авун, хкадар тавун, хкадар тахвун, хкадар хыйимир са чкадилаь маса чкадал къве квачни цавай гъана (тухвана) фин. Шад хъайи адаз, балхундилаь хкадарна, рушан патав физ канзавай. Ф. Кесибдин хва Къагъриман. Антер буба, къуьзуь хъана, уьзенгда квач туна, балкандал хкадарна ахкъах техжесвайла, а патарин къурухчи адан хва Агъмед халудикай хъанай. А. Къ. Нехирбанни лекъ.

ХКАДУН¹: * марф [къвал] хкадун.

ХКАДУН² гл., низ вуч; -да, -на; -из, -за туйр затуникай пис нетижа хъун.

ХКАЖ: * хкаж хъун гл. 1) вуж-вуч агъада авайди виниз тир терефдихъ фин. Югъ хъайила, серкерди, азиз мугъмандихъ къве кас агалдна, абур гъуьрчез ракъурна. Абур жигъирдай яйлахдин къилихъ галай дагъдиз хкаж хъана. А. И. Самур. 3) са куьн ятлани винел пад (руфунин, хамунин) адетдин - гьалдай къакъанвилехъ атун. **Синоним:** дакун. 2) дережа артух хъун. Санлай къачурла, XIX асирдин лезги литература девлетлу хъана, сиясатдин дережадиз хкаж хъана, адан художественный лайхлувилер артух хъана. Д. Джамалов. Лезги литература. Учебник. VIII кл.

ХКАЖУН гл., ни вуж-вуч; -да, -на; -из, -зава; -0// -а, -ин, -рай, -мир; хкаж авун, хкаж тавун, хкаж тахвун, хкаж хыйимир 1) агъада авай затI виниз акъудун. Ада, мукъаятвилелди руш чилелай хкажна, къужахда къуна. У. Къемберов, Сел. 2) дережа виниз акъудун. Совет гъукуматди - гъвечли халкъарин культурныйвал хкажун патал лазим тир вири шартIар яратмишунин, еке къайгъу чуьгунин нетижада, лезгийрин литература лап маса, цийи рекъе аваз вилик физва. М. М. Гъ. Сифте гафунин чкадал,

ХКАТАЙ¹ хкатун глаголдин алатай вахтунин форма. Кил. ХКАТУН.

ХКАТАЙ суц.; -я, -я; -яр, -йри, -йра са квекай ятлани хкатна, ишлемишуниз герек авачир амукъай. - Ада вуч ийизвайди я? - хабар къуна завой Абдурагъмана. -Аквазвачни ваз, - дуст кас, - лагъана за, - недай-хъвадай затIарин хкатаяр, фан кIусар жагъурзава а яшлу дишегълиди. "Самур" газ., 2005, 24.05.

Синоним: амукъай.

ХКАТУН гл.; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир 1) са нин-куьн ятлани кланикай малум хъун.

Бармакдикай хкатай мекен чIарар цифеди къежирна пелекай стIал-стIал яд кIвахъзавай Мегъамедрасулан паишман сифет язух къведай гьалда авай. А. И. Самур. 2) арадиз атун. - НикIиз атана, къилер кIватI хыйида. Абурукай са гирванка техил я хкатин, я хкат тийин. А. А. Лезгийр. - Адакай фекъи жедайди яни? Адакай хъсан чубан хкатда. ЛГ, 2003, 2. X. 3) амачиз амукъун, магърум хъун. Эй, факъир, къаткимир гатуз, Чир хъухъ, зулукай хкатда. Гъам цуьк], гъам мух хкваши кIатIуз, Валлагъ, къуьлуькай хкатда. С. С. Къуьлуькай хкатда. Килиг, техилдикай са тварни пуч ийимир, цIи къурагъ хъана никIер вири хкатзава. А. Ф. Бубадин веси. А папарин хесетар гъихътинбур тир, абурукай а хесетар гъикI хъана хкатнатIа, ахъаюн лап яргъал фида. А. Муграгъви. Ажалдин хура.

ХКАТИУН гл., ни вуч; -да, -на; -из, -зава; -0а, -ин, -рай, -мир; хкатI авун, хкатI тавун, хкатI тахвун, хкатI хыйимир яргъивал авай са вуч ятлани лазим тир куьруь къайдадиз гъун. Гъа и акунралди ам инсанрикай хкатна чир жезвай. Чубарукдин лувар хъиз хкаж хъанвай, хкатIнавай рIамрикай пIинияр хътин еке вилера виликан ишигъ аквазмачиртIани, элкъвей тIунутI хътин чиниз ва куьк пIузарриз кефсузвилини къиб янавайтIани, итимар элкъвез адаз тамаишзава. А. М. Киф атIайди.

ХКАХЪУН гл., вуч; -да, -на; -из, -зава; -0 // -а, -ин, -рай, -мир; хкахъ авун, хкахъ тавун, хкахъ тахвун, хкахъ хыйимир куз, экв гуз амукъ тавун. Хкахъзавай къулан патав агалт хъанвай диде, «Вун хтанани, чан руш¹...» - гъарайна, къудгъун хъана, вичелди чукурай рушак кIана, къужахра гъатна. А. И. Самур. Йиф къудалай. алатна, къулавай цIай хкахъна, михъиз жендек къайи хъайи фекъиди цIугъ ийиз баишламишна. ЛГ, 2004, 8.I. **Синонимар:** туьхуьн, элуьхъун. **Антоним:** куькьуьнун.

ХКВАШ **хкун** глаголдин буйругъдин форма. Кил. **ХКУН**.

ХКВЕДА, ХКВЕЗВА, ХКВЕН **хтун** глаголдин формаяр. Кил. **ХТУН**.

ХКВЕН ТИЙИЗ кил. **ХТУН**

ХКЕТ *суц.*; -ди. -да; -ар, -ри, -ра хъайи-тахъай вакъиаяр бинеда аваз туькIуьрнавай халкъдин сивин яратмишунрин жанр. *Зи къуд йис хъанвай гада хкетар ахъая лугъуз гъавалат хъана.* А. Ф. Лянет. *Хкетдинни гъакъикъатдин арада Инсаният акъатна са яшариз.* И. Гъ. *Хкетдинни... Лезгийрихъ девлетлу фольклор ава.* Ана... *риваятарни махар, хкетарни къаравилияр гьалтзава.* Гъ. Гъ. Гашаров. Сифте гаф. **Синоним:** мах.

ХКЕТЧИ *суц.*; -ди. -да; -яр, -йри, -йра хкетар ахъайдайди.

ХКЕЧИУН *гл.*, *вуж-вуч*; да, -на; -из, -зава; -0 // -а, -ин, -рай, -мир; *хкечI тавун, хкечI тахвун, хкечI хъийимир* 1) *нин-куьн са нин-куьн ятIани кIаникай азад хъун патал масанихъ гьерекат авун.* *СикI хкечIна валарикай, яваш-яваш фена рушаз аквадай чкадал, ахпа ам акъвазна къулухъ галай къве кIвачел къуьлиз-къуьлиз, фена рушан патав.* Ф. Кесибдик хва Къагъриман. - *Инсанрин кам базарда амай къван гагъда, зун аникай хкечI хъувунач. Къуд пад секин хъайшла, будкадин къваларикай инсанрин кIвачерин къекъуьнар тахквасмайла, хкечIна.* А. Исм. Эхиримжи къув. 2) **мярекатдикай къерех хъун.** *Амма вич коллективда жезвай ва коллегайри тешиклзавай са мярекатдикайни хкечIдачир.* Н. И. Сирлу межлис. *Къуьлуьник квайбур хкечIна, вич гъакI амукъай Селим бег, мугъмандиз вилин тумунай тамашна, далдамчийриз манат гана, къуьлуькай хкечIна.* С. Ярагъви ашукъ Уьзден. 3) **гъуьлуьвай чара хъун.** *эунни вакай хкечIдани, Гадарна кIвал, авай гьал?* Т. А. Фу квахъ тавурай.

ХКИС: * **хкис хъун** *гл.*, *вуч патарив гвай затIарилай тафаватлу яз экъис хъун.* *Курква къванер хкис хъанвай дар куьчедай акъатдалди, за къекъуьнин йигин ериши дегиишарна.* Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз. *Бизибуру, сада-садаз басрух гуз, суфрадал жуьреба-жуьре няметар туькмишзава ва, чпин ялавлу муьгъуьббатдикай малумарун яз, лазни яр акахънавай къезил перемрикай хкис хъанвай ацIай тIарам хуралив рикIин лепедин гъайбат къалуриз тазва.* Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз.

ХКИСУН *гл.*; -да, -на; -из, -зава; -0 // -а, -ин, -рай, -мир; *хкис авун, хкис тавун, хкис тахвун, хкис хъийимир* 1 } *вуч патарив гвай затIарилай тафаватлу яз экъис хъун, - Ажеббур тушини къуьнер! ТIарамбур я кIвачер! Хуравар ава экъисна, хкисна...* 3. Э. Рамзият. 2) *ни вуч сада мурз алай затI масада агъадихъай винелди эцягъун.* ЧукIул хкисай руфун пад жедач, Гъарам затI тIуьрди жеда. Р.

ХКУДУН *гл.*, *вуж-вуч*; -да, -на; -из, -зава; -0 // -а, -ин, -рай, -мир; *хкуд тавун, хкуд тахвун, хкуд хъийимир* 1) *нин-куьн кIаникай азад авун.* *Къванцик акатнавай лопатка хкудна.* Р. 2) **кIевнавай ва я кIев хъанвай чкадай винел акъудун.** 1989 - *йисуз курортдин зона тир Набранда са ихтиярни авачиз къванер хкудда...* М. М. Лезги тIвар алатIа - *Чигалиди, килиг затIни тавуна, руьхъверикай, тIанурдин фу хъиз, яру хъана чранвай гуьмбе хкудна векъел эцигна.* Б. Гъ. Заз эвера. *Сувара багъламадикай хкудна чпи дидеди гъайи савкъатар вахкана.* А. И. Самур. 3) **мярекатдикай къерех авун.** *Къуьлзава зи балади - Галатдач. Ирид гуьзел хкудда - Алатдач.* А. С. Къуьлзава зи балади. 4) **са гъихътин ятIани хата-баладик акат тийидайвал авун.** **Синоним:** къутармишун. 5) **гъуьлуьвай чара авун.** 6) **тайин къуьлуьгъдал эцигун.** *Зи къуьниши хуьруьнбуру председателвиллиз хкудна, адан папа ам - кIвалин ханвиллиз.* Р. 7) **тайин къадар са шумудан тIимиларун.** *Вадакай къвед хкудайла, пуд жеда.* Р. 8) **куьрс хъана гьалда авайди а гьалдай акъудун.** *Халис угъриди рак хкуддач, кIвалин пун хкудда.* Р. **Антоним:** **кутун.** * **кеф [лезет] хкудун, хъел хкудун.**

ХКУН *гл.*, *ни вуж-вуч*; -ида, -ана; -из, -изва; -ваш, -ин, -урай, -имир; *хкун тавун, хкун тахвун, хкин тавун масаниз тухвай затI, масаниз фейи, тухвай кас вич алай чкадал агакъар хъувун.* *Пакамаз къарагъна, ам, амай шарагни хкида лагъана, яваш-яваидиз фена мад и тамуз.* Ф. Кесибдин хва Къагъриман. *Куьз жеда вун гъар вахтунда Эвериз хкиз куьчедай?* Е. Э. Вирт квахъайдаз. *Лугъуда ваз: мад пул хкваш.* С. С. *Къыздирмадиз. Цам-кIарас гайшла, абур, улакъ авачиз, чи рушарини дидейри кIула къаз хкидай.* ЛГ, 2004, 25. XII.

ХКУН¹ *гл.*, *ни вуж*; -ида, -ана; -из, -изва; -ваш, -ин, -урай, -имир; *хкун тавун, хкун тахвун, хкун тавун эвленмиш хъхъун.* *Аял къепIина амаз, диде рагъметдиз фена, бубади цIийи паб хкана.* ЛГ, 2005, 11. VIII.

ХКУНИ¹, **ХКУНИЗ**¹ **хак** существительнидин падежрин формаяр. Кил. **ХАК**.

ХКУНИ², **ХКУНИЗ**² **хкун** глаголдин масдардин падежрин формаяр. Кил. **ХКУН**.

ХКУЬКЪУН кил. **ХУЬКУЬКЪУН. ХКУЬРУН** кил. **ХУЬКУЬРУН**

ХКЯГЪ (ХКЯЙ): * **хкягъ (хкяй) хъана нар.** *садлагъана игътиятлу, мягътел тир гьалдиз атун.* *Бубадиз латан къилихъ са шумал руш галаз акуна.* *Буба хкяй хъана акъвазна.* Къ. Къ. КИри Буба. *Къвед рахана.* *Абур вужар ятIа чир жезвачир.* *Къаюм хкягъун хъана.* 3. Э. КУТВ-диз фена. у

ХКЯГЪАЙ¹ **хкягъун** глаголдин къетIен формайрикай сад. Кил. **ХКЯГЪУН**.

ХКЯГЪАЙ² *прил.* *сад хътинбурукай вини дережадин ери авай.* - *Им, лагъана за, хкягъай, сечме, еке, ацIай тварцин къуьл къалурна, ви никIай хъанвайди я.* А. М. Мурк ракъини цIурурда. **Синоним:** сечме.

ХКЯГЪУН гл., ни вуж-вуч; -да, -на; -гъиз, -зава; -0 || -гъа, -гъин, -рай, -мир; хкя тавун, хкя тахвун, хкя хыйимир са шумудакай бегенмиш хъайиди къачун. Инсанрин ва уьмуьрдин гьаларин шикил кхьидайла, шаирди, писателди чІалан вири гафарин девлетдикай хийир къачуда, анжах ибурукай ада вичиз герек гафар хкяда. Н. А. Литературадин хрестоматия. Курум Чехиди хкягъайдалай къулухъ адаз куьмек гун патахъай хуьрерин обществойрин союзрай са шумуд кас куьмекчияр хкягъна. А. И. Къиргъин. Хкягъ, хъсан кІвал адаз, Гъайиф къвемир чехирни. А. С. Дидедин къисас. Маса кас хкя хыйиз алакьнач. ЛГ, 2005, 19. V. **Синоним:** сечмишун.

ХКЯКЪУН гл., вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; хкякъ авун, хкякъ тавун, хкякъ тахвун, хкякъ хыйимир къвал, марф акъвазун. Марф хкякъ тийиз цІувад югъ тир. З. Э. Муькъвел гелер. Садлагъана башламишай гужлу сел садлагъана хкякъни хъувуна. А. И. Самур.

ХКЯНЕК суц.; -кІеди, -кеда; -ер, -ери, -ера къатух. Заз хкяйнек кІанзавай гъай маядин. Авачни квез? АватІа, ваъ лугъумир! И. Гъ. Саяд. **Синоним:** маст.

ХКЪУН къун глаголдалди лагъанвай гьерекад къулухъ элкьуьн хъувун ва я тикрар хъун мана квай форма. Кил. **КЪУН**.

ХКЪУРУН гл., ни вуж ; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; хкьур тавун, хкьур тахвун, хкьур хыйимир шезвайди секинарун.

ХКІАМА, ХКІАМАЗ кІан хъун глаголдин формаяр. Кил. **КІАН** * кІан хъун.

ХКІАН: хкІан хъун глаголдин форма. Кил. * кІан хъун.

ХКІУН¹ || **ХУКІУН** гл., вуж-вуч нив-квев; -ада, -уна; -укІ, -ан, -урай, -амир; хкІун тавун, хкІун тахвун. хкІун хыйимир вуж-вуч ятІани нихъ-квехъ ятІани галукъун. Тиш хкурла, атана дад: "Чан" лагъана пІигъна кази. Е. Э. Къах тІуьр кац. Суламиндин ифенвай гъилер вичин бедендик хкІурла, рушалай саки зурзунар алахъзавай. М. В. Гьарасатдин майдандал. Къулухъ кІвачер чилик хукІур арада, адан хур чІулав чІагъран руфуна акъуна. А. Къ. Чемпион. - ☀ 1955 - йисуз акъатай орфографиядин словарда, 1966 - йисуз акъатай "Лезги чІаланни. урус чІалан словарда" хкІун къабулнава. 1964 - йисан орфографиядин словардилай башламишна хукІун ава. * **вил хкІун, гъил хкІун, кІвач хкІун.**

ХКІУН² гл., вуж-вуч нив-квев; -ада, -уна; -укІ -ан, -урай, -амир; хкІун тавун, хкІун тахвун, хкІун хыйимир наразивилин гьиссер хъун. Халкъдин шаир -халкъдин мез Хуьруьг Тагъиран гъакъиндай делилар кІватІиз зун чпихъ галаз гуьруьшмиш хъайи гъич са касдин сивяйни заз шаир хъел къведай, бейкеф жедай, фад хкІадай, " пис хесетрин инсан я лагъана ван хъанач. К. К. Шаирдин килфетар. **Синоним:** бейкеф хъун.

ХКІУРУН¹ || **ХУКІУРУН** гл. каузатив, ни; -да, -на; -а, -ин, -рай, -мир; хкІур тавун. хкІур тахвун. хкІур хыйимир вуч ник-квек ятІани галукъарун. Кастумрик къал хкІур тийиз чалишмишвалдай. М. В. Гьарасатдин майдандал. ☀ 1955 - йисуз акъатай орфографиядин словарда, 1966 - йисуз акъатай "Лезги чІаланни урус чІалан словарда" хкІурун къабулнава. 1964 - йисан орфографиядин словардилай башламишна хкІурун ава.

ХКІУРУН² гл., ни вуж; -да, -на; -а, -ин, -рай, -мир; хкІур тавун, хкІур тахвун, хкІур хыйимир шезвайди секинарун. Масадебур хкІурдайла, жув шехьмир. Р. **Синоним:** тухтатмишун.

ХНУБ || **ХНУШ** т-б., ягъанат., суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра паб. - Ина авай зи хнупІ гъикІ хъана? З. Э. Арифдиз ишара. - ХнупІ вуч лагъай чІал я? Яда, лугъудайла вун просвещениедин инспектор я. А ви сиве авай шеври гафар вучтинбур я? Ам вавай чара хъана хъфена. Мад вун хътин гъиссуздахъ галаз жуван ширин чан кутІурич хьи. З. Э. Арифдиз ишара.

ХОЗЯИН (ХУЗАИН, ХУЗАЙИН рах.) урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) са вуч ятІани (майишат, кІвалер) нинди ятІа, гъам. Гадайрини чтин кечмиш хъайи буба, хозяиндихъ галаз ара авай хванахва тирди тестикъарна. Къ. М. Рекъин риваятар. 2) масабур вичиз гъакъидихъ кІвалахзавай, девлет авай кас. Акуна хьи, хузайин, идет тирвал, вичин ламран юкъвал ацукъна, чапатІар алай кІвачер чилий галчІур жез, къвезва. З. Э. КУТВ-диз фена. Валлагъ, зи хузайин амалар чидайди тир лагъанай Къайитмаза Сабираз ихтилат кватайла. З. Э. Рекъер сад туш. **Синоним:** иеси.

ХОЛОДИЛЬНИК урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра недай затІар къайи гьалда хуьдай шкаф хътин затІ. - Куьне чаяр хъвазвани? - мегърибанвилелди хабар къуна чун акур ада, гъилевай сумка холодильникдин патав эцигна. А. М. Мурк ракъини цІурурда. Ивидин гемоглобин тІимил тирла, ихътин къаришмади куьмек гуда: са стакандавай газаррин, чугъундуррин ва чІулав турпунин миже вири сад-садак какадарна ва аниз 200 г. вирт, са лимондин миже алава хъувуна холодильникда хуьда. Йикъа пуд сеферда фу недалди са сят амаз хуьрекдин са тІурунавайди ишлемишда. ЛГ, 2004, 15. VII.

ХОР урус, суц.; -ди; да са шумуд касди санал мани тамамарун. Зиярат рушарин хордалди башламиш жеда. Рушари чтин манийра къилин гъуцар тир Ракъинин къудратлувал, ада инсанриз ийизвай хъсанвилерин тариф ийида. А. И. Къиргъин. Лезгийрихъ девлетлу фольклор ава. Ана... мисаларни мискІалар, кинарни къаргъишар, хордин маниярни бендер, риваятарни махар... Гьалтзава. Гъ. Гашиаров. Сифте гаф.

ХОРДАЛДИ нар. вирида са сивяй, санлай, сад хьиз. *Чир хъурай квез клевелай: Тадач хутIаз квез чи хам. Фялейрини хордалди: - Чи виридан гаф я ам; Х. Т. Дагъустандин баркаллу рухвар. - Салам алейкум, чан бадеяр. Алейксалам, - къарийри хордалди жаваб гана. С. К. Негь.*

ХПЕР, ХПЕРИ, ХПЕРА хеб существительнидин формаяр. Кил. **ХЕБ**.

ХПЕХЪАН кил. **ХИПЕХЪАН**.

ХРАДА, ХРАЗ, ХРАЗВА, ХРАНА хурун глаголдин вахтунин формаяр. Кил. **ХУРУН**.

ХРАЗ хурун глаголдин мурадвилдин форма. Кил. **ХУРУН**.

ХРАЙ¹ хурун глаголдин причастидин форма. Кил. **ХУРУН**.

ХРАЙ² прил. тайин са алатдалди ва я гъили гъаларикай, чларарикай арадиз гъанвай. *Зардин цIирх кваз храй чи кифер атIана на, къейиди-и-иъ! М. Б. Шапка. Дагъви рушан гъиле йифди акъванар жедай. Вичи храй чими шейэр фронтдиз мадни гзаф ракъуриз ада душмандин винел гъалибвелик вичин пайни кутазвай. З. Э. Социалист Зегъметдин Герой Темирханов.*

ХРЕСТОМАТИЯ урус, суц.; -яди, -яда; -яр, -йри, -йра илимдин са рекъяй лазим тир текстер кIватIнавай ктаб. *Шаирдин гуьгъуьл къун яз къабулна, адан кефияр хъсанзавайла, за адаз «Жанавурдинни чакъалдин мах» хуралай келнай, - ам чаз мектебда лезги литературадин хрестоматиядай атайди тир. А. Э. Шаирдин тарсар.*

ХСУСАН¹ араб, прил. масадан пай квачир, жуван. **Синоним:** **хусуи**.

ХСУСАН² нар. текдиз, масад галачиз: - Хусан вуна инлай къулухъ гъикI кIвалахда лагъай фикирзава? *Вахъ гъихътин къастар, планар ава? З. Э. Социалист Зегъметдин Герой Темирханов.*

ХСУСИ араб, прил. масадан пай квачир, жуван. *Гъар са хзан вичин участокдиз хусуи чкадиз хъиз килигда. К, 1988, 20. XI. Бязибуру чпин хусуи улакъар шилемшизава. К., 1989, 20.I. Вичин ери-бине Хуьруьгрин хуьрйяй тир устIар, хусуи туьквен авай Османан руш Гуьлдуьшан, яшар хъанвай жегъил яз, Тагъираз ам муьквейрин кIвализ суварин юкъуз муьгман хъайила сифте яз акунай. К. К. Шаирдин килфетар. Заз чир хъайивал, сечкичийрин са пай сиясатдин рекъяй экъечIна, хусуи хийирдихъ элкъвена. ЛГ, 2003, 4. XII. **Синоним:** **хусан**¹.*

ХСУСИВАЛ суц.; -или, -иле; -тер, -илери, -илера масадан пай квачир гъал.

ХСУСИЯТ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра масадан пай квачир жуванди тир майишат, затI. *Зунни, жемят, жуван хусусиятдал машгъул жез кIанзавайбурукай я, - лагъана кавал галай угъри Керима. Гъ. Къ. Четин бахт. Балугъар къаз, маса гана, хъайи къазанжийрихъ гими жуван хусусиятдиз маса къачуна, мад балугъар къунив эгечIна, цIийи мумкинвилер ачух хъана. ЛГ, 2003, 27. XI.*

ХСУСИЯТЧИ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра масадан пай квачир майишат, затI(ар) авайди.

ХСУСИЯТЧИВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера масадан пай квачир майишат, затI(ар) авайди тир гъал. *Пуд йис инлай вилик -2000 йисан 14 июлдиз Азербайжандин Суьретчийрин кIватIалди виликан йисара чпин яратмишунар къилиз акъудун патал и кIватIалдик квай ксарик ихтиярда вуганвай утагърин карханаяр абуруз бахшна хусусиятчивал къилиз акъудун къетI авунай ва талукъ къарар республикадин президентдал агакъарнай. "Самур" газ., 2003, 21 VI.*

ХТАЙ хтун глаголдин причастидин форма. Кил. **ХТУН**.

ХТАР хат существительнидин гзафвилдин къадардин форма. Кил. **ХАТ**.

ХТУЛ¹ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) стхадин ва я вахан аял. 2) гададин ва я рушан аял. *Самур! Гзаф къекъвена зун тIварарихъ, эхирни за хтулдиз ви тIвар гана. А. С. Самур шегъер.... Са къуьзеказ вичин хтулдиз савкъат гуз кIан хъанвай. З. Гъ. КъепIинин аваз. 3) яшлуди аялдихъ галаз рахадайла, адаз лугъудай гаф. - Машин кирсеба. акъвазра; хтул, -тIалабна ада шофер гададивай. М. Б. Спелар*

ХТУЛ² суц.; -ди, -да; ~ар, ри, -ра 1) бубадиз гададин ва я рушан аял. *Яш тамам хъанамазди вичин хтулар Исмаил бубади урус мектебдик кутуна. Д, Шерифалиев. Кибин бубадихъ галаз гуьруьш. 2) стхадиз вичин стхадин ва я вахан аял. Хъана, хъанач са халуни хтул Хтулди лагъана: - Я халу, мад чна гъакъван кIвалах авуртIани, чун дуланмиш жезвач. Ф. Халуни хтул.*

ХТУН гл.; хкведа, хтана; хъша, хъфин, хъфирай, хъфимир; хтун тавун, хтун тахвун 1) гъинай масаниз фенатIа, гъаниз элкъвена агакъар хъувун. *За Бакудиз телер яна, Фяле итим хтуй лугъуз. Ф. Хтулди, кIвализ хквез вердиш хъуй лугъуз, са пуд юкъуз вичин ламраз, булахдал тухуз яд гуз, кIвализ хтанмазди мух гуз хъана. Ф. Халуни хтул. Ваз гъарайда, вун явашидиз рахайла, Чин ачухич, вун ви кIвализ хтайла. Е. Э. Пис папаз. Хатурдай фейида ам вич къунишидал. Хквен тийиз ацукъда ви къаршидал. Е. Э. Пис папаз. Залумдин нефс хуп екеда; Шумуд гъарай гваз хкведа. Е. Э. Гъарай, эллер. Са юкъуз хуьре Риза хтана лугъуз ван гъатна. - Дугъриданни хтаналдани? - Дугъри я, хтанвалда. А. Ф. Риза. Эхир Сефер хквен тийирди чир хъайила, ада пул къачуна ва кIанивилелди лагъана... А. Ф. Бубадин веси. Эслиди гъуьлуьз шегъердай Салигъ хтанвайдакай хабар гана, кIвализ хъша лугъузвай. З. Э. Муькъвел гелер. Темен гана хци - гъвечIи балади, Гуя ада: «Фад хъша гъа» лагъана. А. С. Ингъе, мад зун... Ял язава, хъана галат, Хъша, чи рак ахъай, шаир.*

Х. Х. Яргъай-яргъай... *Хвани, шегьердиз феииди, гъана эвленмиш хъана, мад хуьруьз хтанач.* Н. М. Жандар Магъамай. *Вичин сагъвал тартибдиз хквердавай Тагъыр халу зи къайгъударвилени жез башиламишна.* А. Э. Шайрдин тарсар. 2) **туьквендиз мал агакъ хъувун.** *Туьквендиз эрекъар хтайла, жегъилар шад жеда.* Р.

ХТИУНУН гл., ни вуч; -да, -на; -из, -зава; -0// -а, ~ин, -рай, -мир; *хтун тавун, хтун тахвун, хтун хъийимир* жендек ва я адан пай винел алай парталдикай азад хъун, азад авун. *Ахна костюм хтунна Семеда Айнадиз куьмекчивал авуна.* З. Э. Муькъвел гелер. *Лежбер хци шал ахъайна, хтунна шалам.* И. Гь. Лежбер хци.

ХУБ кил. ХУП

ХУД¹ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **гьерекат.** *Машиндик худ кумачирла, жува машин ялда.* Р.

* **худ хъун** гл., вуж-вуч **хъсан гьалда хъун.** *И кар акваз хуьруьнбурун кефиярни худ хъана.* И. В. Чирхичир. - *Гъуьсейнован гуьгъуьлар хъсанзавач хьи, - лагъана жегъил учитель Гъажиев Селима. - Зарар авач, куь гуьгъуьларни гъамиша сад хъыз худ жедач, ~ векъи жаваб гана Гъуьсейнова.* А. А. Умуд.

* **худда гъатун** гл. **йигин гьерекатдик акатун.** *Ораторар гъатна худда, Трибунадал гъалчна гъилер, А. Ф. Дяве. Дидеди, чан руш и кар ая, чан руш а кар бегъемара, - лугъунвай Зуьгъре мадни худда гъатдай.* А. И. Самур. *Салман председатель тир, хуьруьн советдин кваллах Совет Закондин бинедал алаз худда гъатна.* З. Э. КУТВ-диз фена.

* **худда тун** гл., ни вуж-вуч **гьерекатдик кутун.** *Сят клуьдаз куьн жеда судда, Иблисди куьн твада худа...* С. С. Судуяр. *Кланик патай мостоваяр, Худда туна трамваяр...* С. С. Мад Московдиз. *Хуьруьк фенвай рушарин маниьрин ширин сесер худда авай.* З. Э. Муькъвел гелер. *Ракъиник квай цицини кваз Худда тунвай «моторар»* А. Ал. Хазина. *Манкъулини Цару мад куьн патяхъай авайди тир. Абуру лутуяр худда туна.* А. И. Самур. *Ахна жегъил чубанри кфилар ягъиз манияр лугъуз куьлер ийиз межлис худда туна.* А. И. Самур.

ХУД² нар. ара датлана. *Са рагун клане немсерин десант Ава и пуд кас гуьзетзава худ...* А. С. Дагъларин адетар.

ХУДА фарс, суц.; -ди, -да **Аллагъ.** *Марф ракъуриз клан хъана жеде Худадиз...* Е. Э. Кландач рекъиз гафар амаз лугъудай.

ХУДБА араб, суц.; -ди, -да **диндиз талуьк текст.** *Фекъи къарагъна минбардиз хкаж хъана. Худба клелиз башиламишна.* З. Э. КУТВ-диз фена.

ХУДДА нар. **йигин гьерекатдалди.** *Диде-бубадиз чпин велед, гъи вахтунда хтайтлани, хуш тир, амма худда тарсар физвайла, ахкъатнавай ам.* А. А. Пад хъайи рагъ. *Балугъчивилин колхозра худда кваллах ргазваз хъайи Каспийдин къерни къе ичи я.* ЛГ, 2003, 27. XI. **Синонимар:** илигна, худдаказ, худдиз.

ХУДДАКАЗ нар. **йигин гьерекат аваз, гзаф худ аваз, зарбдиз.** *Мукъаятвилел шоферди вичин, Гзаф худдаказ гъалзавай машин.* А. Мут. Цийи багъ. **Синонимар:** илигна, худдиз.

ХУДДИЗ нар. **гьерекатна, фад-фад, зарбдиз.** *Далдам худдиз гатай ван Худдиз хуьре къекъезва.* М. Ризаев. *Ичкидинни ппапрусдин гуьжет.* **Синонимар:** илигна, худдаказ.

ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ урус, лит., прил. **гуьзел...** *келзавайди члалахъ жедайвал, гъакъикъат хвена, художественный такъатрин куьмекдалди, жанлудаказ, бажсарагълудаказ къалуриз алакьнава.* Ф. Асланова. *Сад лагъай лезги роман-трилогия.*

* **художественный самодеятельность** суц. **хъсандиз манияр ядай, куьлердай рекъай чпин алакьунар къалурдай квалтал.** *Сад, къвед, пуд лагъай чкаяр Гъепецгъерин, Чахчахрин ва Новоаулдин художественный самодеятельностдин коллективри къуна.* ЛГ, 2004, 23. XII. *Халил Назирович Саратовдин гъавадин Флотдин училищедиз гъахъна. Ина адал офицердин квалин художественный самодеятельностдин коллективдин регъбервал ихтибарна.* А. Гъажимурадов. *Чи рикI алай композитор.*

* **художественный эсер** суц. **гуьзел члалалди туьклуьрнавай эсер.** *Вири художественный эсерар асул пуд жуьредиз пайиз жеда; эпос, лирика ва драма* Н. А. Литературадин хрестоматия.

ХУДОЖНИК урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **шикил ягъун искусстводин жанр яз кваллахзавай пешекар.** *Чинихъди хуртI гана адаз Художникдин гужлу гъили.* А. С. Жуваз душман жемир вун. *Хважамжамдиз килиг тийир вуж ава; Гъам художник, гъам колхозчи, гъам аял?* А. Ал.

ХУЗ¹ суц.; -ра, -ра; -ар, -ари, -ара **лув гана цавай фидай класдай гъашарат.** *Хуз хъыз гъуьлуьк куклуь, Чиж хъыз квалик куклуь, Ваз квал мубарак хъуй, Чан цийи. свас.* Ф. Гагъ хузар гъиз, гагъна чижер. *Гуж мийир чаз эхи тежер, гъар атайда вичиз ичер Атлуз недай багъ я, Къафкъаз!* С. С. Къафкъаз.

ХУЗ² нугъ., суц. **клар.**

ХУЗАИН кил. **ХОЗЯИН**

ХУК суц., -вади, -вада; -вар, -вари, -вара 1) **туьрди иливардай орган, хуьрекдин квал...** *иферар, къурурнавай шивитар ва лавровый пешер (вири сад хътин паяр) кофемолкада регъвена вири сад-садак какадарна, чайдин турунин са къатла авайди ишлемшида., ада хувадин тIал секинарда, дамрар михьи ийида....* ЛГ, 2004, 15, VII. *Хувадик тIал квайла, ихътин къаришма гъазурда: хуьрекдин са турунавай къурурнавай члутран цуькверал (ромашка), шивитрал са стакандавай ргазвай яд илична, зур сятда тада.*

Ахпа ам куьзна, йикъан вахтунда тIимил-тIимил хъвада. ЛГ, 2004, 15. VII. 2) зар., рах. гзаф тIуьн квайди.

Синоним: руфун кал.

ХУКАЦ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра тIуьнал гзаф рикI алайди. *Хукац ятIа, къайгъу авач, амма маса...-ац тахъуй.* Р. **Синоним:** руфун кал.

ХУКИУН кил. ХКИУН,

ХУКИУРУН кил. ХКИУРУН.

ХУЛИГАН урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра умуми къайдаяр жуван къанунсуз амалралди чIурдайди. Япониядин футболдин чемпионат къиле физвай шегъеррин куьчейра хулиганар, муьтIуьгъарзавайбуур дишегъляяр я. "Самур" газ., 2002, 21. VI

ХУЛИГАНВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера хулиган тир гьал.

ХУЛИГАНВАЛУН гл., ни; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; хулиганвал авун, хулиганвал тавун, хулиганвал тахвун, хулиганвал хъийимир хулигандин амалар авун. *Дустагъар хуьзвайбуур, са патяхъ акъвазна хулиганвалзавайбууруз чуькъни ийизвачир.* А. И. Самур.

ХУЛУС араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри. -ра къумар къугъвадайла сад хътин чарар (я кирпичар, я тIветIер, я ачаяр, я пехъер).

* **хулус хьун** гл., вуж къумар къугъвадайла, сад хътин чарар атун. *Къумар къугъвазвайбуурукай садаз хулус хъайила, чарар цIийи-цикIелай пай хъийидайди я.* Р.

ХУЛУХЪАН нугъ., суц. хуларбан.

ХУМА араб, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра мекъивилелай са артух яргъал тушиз жедай сагъсуз тир гьал. *Хва хтана акурла, дидедин хумани, гъа галуькнавайвал квахъни хъувуна.* ЛГ, 2004, 17. II. **Синонимар:** азар, тIал.

* **хума галуькьун** гл., нихъ-квехъ мекъивилелай ифинар алачиз кIвачер къана нерай яд авахъиз сагъсуз хьун. *Баде, лугъунриз килигайла, чIуру хума галуькна, къена. Бадедин сандух чIехи бубади вичин хъив, яни Дадаш-Бачадив, кIвалай акъудиз туна.* З. Р. Зи уьмуьрдин шикилар.

ХУМУЛ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра куьлуь марф. *Амма цифедин хумул къвердавай артух ва къалин жезва.* М. В. Гъарасатдин майдандал. *Зи кIвализ къе гъахъзава хумул, къайи гар...* С. А. Зи кIвализ...

Синоним: чиг.

ХУН¹ гл.; -ада, -ана; -аз, -азва; -ух, -ан, -урай, -амир; хун тавун, хун тахвун, хан хъийимир. 1) къелечI, шувкIуь затIунин сагъвал амуьк тавун. *Чи пенжерда шувше авач, Иски къулар хаз тахъуй, яр. Ф. КъацIал алай сач хана, Атай енгед кIвач хана. Ф. Ада халудин сусаз лагъана: "Булахдал алай тарцикай халудин жендек куьрсарнава; вун яд гъиз фидайла, хъенчIин квар къачуна алад, яд цана кIула жкъадайла, вегъена хух, ахпа ваз кIандай къван шехъа". Ф. Халуни хтул. Авач хадай къав, я ацахъдай цал, Ачух цавук ква гъамиша зи кIвал. Х. Х. Рехъ алатнава... Яд гъиз ракъурзавай гададихъ виликамаз са къамчи галуькарда. Мукъаят хьун паталди. Гичин хун тавун паталди. Б. Гъ. Заз эвера. 2) нажахдалди кIарасар куьлуь авун. *Нажмудинахъ кIвалени хейлин къайгъуяр авай. Ада кIарасар хадай, харадиз ядай, кIвализ хкидай, пичера цIай хъийидай, руьхъ акъудай.* ЛГ, 2002, 15. V. * **кефи хун, муркIадин къелечI чкадилай хада, хатур хун.***

ХУН² гл.; -ада, -ана; -аз, -азва; -ух, -ан, -урай, -амир; хун тавун, хун тахвун, хан хъийимир дишегълиди вичин бедендикай сагъдиз аял хкудун.... *чавай техминан ам [Етим Эмин. - А. Г.] 1838 лагъай йисуз хана, 1878 лагъай йисуз къена лугъуз жеда.* М. М. Гъ. Шииррин кIватIал туькIуьрайдан патай (1941). *Гагаринан гимн цавуз фейила, Ханай, зи хва, вун са гуьзел гатфарихъ...* А. С. Элди гъисаб ийидайла... *Тимур, Тамерлан. Амни вагъшиьрин вагъшии тир. Адаз цIикъвед паб авай. Гъар папав ада цIикъвед аял хаз тунай. Ингъе, им халис эркек я. А. А. Пад хъайи рагъ. Аял хадайла, гзаф азабар чIугур свас мад арадиз хутун хъувунач. А. И. Самур. ☼ И гафуникай гегъенш малуматар кил.; А. Гуьлмегъамедов. Дидедиз хъайиди яни, тахъайтIа дидеди хайиди? ЛГ, 1992, 13. X. **Синоним:** дидедиз хьун. **Антоним:** а дуьньядиз фин, къин, рагъметдиз фин.*

ХУН³ суц.; -а'и, -а||е; -ар, -ари||-ери, -ара||ера памбагдин гьаларикай хранвай лацу парча. *Куьз герек я яргъи рахун? Са къимет жеч атIласни хун. С. С. Абурун я къилел, я кIвачел жедачир. Чпелни хунун перемар алай. А. И. Самур. Ам гъахъай кIвале чимизвай; са цал тамамдиз лацу хунун пердедалди кIевирнавай. А. А. Умуд.*

ХУНДУЗ туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра тамун вацIара жедай, вичелни багъа хам алай гъайван. *Дере, дуьгуьр, ирандин Гамар гъваши, Япагъанар, сирсилар, Гъайкаларни къизилар, Валчагъризни хундуздин Хамар гъваши. А. С. Къве касдин ихтилат. Вичиз талукъ келимайрин ван хъайи фекъи шадвилай, кичI акатай хундуз хъиз, хъуткъунна, гъарай акъатна, рахана...* Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз.

ХУНКIАЙ суц.; -иди, -йда; -яр, -йри, -йра са карни тийирди.

ХУНСА фарс, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра эркеквилин ва дишивилин лишанар къведни квайди.

ХУНЧА фарс, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) шадлух мярекат авай чкадиз (мехъер, мел авай кIвализ)

тухудай ширинарни фу. Акъахайла, шив къугъурдай, Хунчада тике амай, Жергеда чка амай, Хва, вай, дидедин!. Ф. Хунчаяр къилел къунвай рушарин манийрин сесери, жегъилрин къив гунри дере къачузвай. З. Э. Муькъвел гелер.... виликрай мехъерин квализ хунчаяр тухудай, яни гъур авай сини, 1 метр чит. ЛГ, 2003, Ю. VII. Мехъерин хунча хъиз туькгуьрнавай столдихъ ирид-муьжуьд кас ацукънавай. А. М. Мурк ракъини цурурда. - Чаз къванни паяр тунани? - къе сифте яз пиле авай хунчайриз муьква хъана Нурали. М. Б. Цийи мисклин.

* **хунча рак суц.** тахтадикай раснавай къуд пилен лишанар алай къве хилен рак. Са гзаф йисар алатайла, кимел ацукънавай чкадал, Сейфуллагъди Серкеравай вичин квалик са хунча рак кутун тлалабда. С. М. Цицигъ-наме.

ХУП¹ суц.; -уни, -уна; -ар, -ари, -ара са сеферда сивиз фитиндай къадар жими затI.... патавай гъамга хътин булах авахъзава, са-къве хупI къайи яд хъвайила, гъасятда къарих рекъида. З. Гъ. Ахварай авудай аваз.

ХУП² фарс, ярил 1) хъсан, ажаиб, гуьзел. Машаллагъ, хупI хва ава ваз... Е. Э. Испик малла Велиметаз. ХупI тIвар ава чи халкъарин арада... Е. Э. Яру, цару гуьллуь чит. 2) адетдин тушир, пис. Мельунриз хупI фендер ава... Е. Э. Фитнекар къарийриз.

ХУП³ кIус гъиссерин, тайин лишандин вини дережа къалурзавай гаф. Зи къени кар чIур хъайила, ХупI жедачни шад къарияр. Е. Э. Фитнекар къарийриз. Дуьньядиз ракъин нур хупI ярашугъ я. Е. Э. Квез вуч ярашугъ я.

* **хупI туширни!** межд. шадвилин гъиссер къалурдай ибара. ХупI туширни зун са рагъ яз, Даим цава куз хъанайтIа., Ш. Агъакеримов. ХупI туширни!

* **хупIни хупI** кус 'хъсан тир, хъсан жедай' манадин ибара. [Гегъвер] - Руш за кIелиз ракъур авуна, чидач ман, гила итим рази жедачтIа, хупни-хупI рази хъайитIа, тахъайтIа гъарайиз, экъуьгъиз акъваздайди я. Гъ. Гъ. Адетдин къармахра. [ФатIимат] ХупIни~хупI тир тухузвай гада жуван тай тиртIа, жуваз кIандайди тиртIа Гъ. Гъ. Адетдин къармахра.

ХУШ⁴ нар. гзаф. Дугъри ксар дуьньядикай ХупI гуьгъуьлар ханавачни! Е. Э. Гъарай, эллер. ХупI шадвал, темягъна каци. Е. Э. Къах тIуьр кац.

ХУР суц.; -у, -а; -ар, -ари, -ара 1) инсандин туьтуьнилай руфунин вини къилел къван пай. Акурла ви хур, Жеда хьи зун чIур. Е. Э. Ярдин тариф. Къизилгуьлдай хур ацIурна Дурнади хъиз гардан къуна... Е. Э. Вун хвашгелди, сафагелди. Абура акур чIавуз зи хура са гъихътин ятIани къушари чпин къезил луварар юзурзавай хъиз жеда. А. Къ. Нехирбанни лекъ. Хурун уьгъуь квайдаз ихътин настойкади куьмек гуда: чичIек, са къыл серг куьлуь авуна, хъуьтуьл жедалди некеда рзада ва аниз пурнияр, ругур яд ва вирт алава хъийида. ЛГ, 2003, 31. VII. 2) гуьнедин, дагъдин чин пад. Дагъдин хурал адакай Гзаф зурба къван хъана... Ф. Къванцин гада. Пакаман гаруни дагъдин хуралай агъуз гъерекатиз, хурук акатай векъер, къалар алчударзавай. А. Ф. Лянет. Чун Шагъ-Буба халудин «гуьмбетдилай» са къадар винидихъ галай кIунтуниз муьква хъана. КIунтун хура са шумуд жунаг авай. А. Къ. Нехирбанни лекъ. 3) фургъундин паярикай сад, дишле.

* **хур-къил гатун** гл., нин мусибатдин кар хъайила, жува-жув гатун, ягъун. Хур-къил гатаз бед гъаларив Агъ алахъиз къваз, нехирбан. Е. Э. Нехирбан.

* **хур хъипи нуькI** суц. гъвечIи беден авай, хурудал хъипи нуькътадин лишан алай нуькIерин жуьре.

* **хур экъисна** нар., вуч авун дамахдив, фурслу яз. Са сеферда ранг вили Атлас вичихъ агъана. Хур экъисна патав гвай Читинив икI рахана. Къ. Ф. АтIласни чит. **Синоним:** къама ялар туна.

* **хура аваз (хураваз) <фин>** гл., вуч фикирда амуьк тавун, гъаваянди хъун. «Чна адав кIел хъийиз тада, чна ам гъилерал-тупIарал къуна хуьда, вучатIа хъана»... лугъуз, сифтедай ягъай тупар хураваз фена. Абура гъакIан руьхъвед тапанчияр хъана. Б. Гъ. Гъетер.

* **хура акъвазун** гл., вуж нин, куьн акси къуватдиз жаваб гун. Душманрин хура акъвазиз Яшамширай яру аскер. Ф. Душманд хура къваздай аскер -Еке тир къуват ава чаз. С. С. Еке къуват. Душман къуватлу я, чавай абурун хура акъвазиз хъанач. А. И. Самур. [Къагъруман]. - Вуна садра фикир ая, стха, Шура гъукуматдин хура дуьньядин гъукуматривай акъвазиз хъайиди туш. А. М. Къалабулух квай гатфар.

* **хуруз гъуд [гъил, кап, капаш] ягъун** гл., ни жува къилиз акъудда лагъана хиве къун, кар къилиз акъудунин жавабдар вич тирди малумарун. Мегъамеда вич СССР-дин Верховный Советдин депутатвиле сесиниз вегъиниз разивал гана. Вичин адет тирвал хуруз гъуд яна, мадни гъевеслудаказ кIвалах давамарна. З. Э. Буругъдин устIар. Гъил яна лап вичин хуруз. Мягъкемарна ада колхоз. Х. Т. Вафалу руш. «Ви са харж-харабатни герек авач, мехъер авун зи пата ава», - лагъана, хуруз капаш яна. Къ. М. Дагъларин деринрин булахар. Ахътин камашириз чи хамни пар я, - лагъана ялтахвилелди хъуьрена вичин хуруз кап яна. А. И. Самур.

* **хурук акатайвал** нар., вуч авун тайинвал авачиз, вичиз кIандайвал (са кIвалах авун). Вич бригадир тирла, ада хурук акатайвал авуна. Р. **Синонимар:** къил акатайвал.

* **хурук акатун** гл., вуж-вуч нин куьн. гъалтун, дуьшуьш хъун, ихтиярда хъун. И асланди, гъар са чIавуз вичиз кIан хъайила, и ничхиррикай вичин хурук какатайди гъуьрч ишз недай къван. Ф. Жагъура ваз

са клевиз рук, Гьалт тавурай вал чинеруг, АкатайтIа адан хурук, Ахпа за ваз вучин, билбил. С. С. Билбил. Аллагь квейлай рази хьуй, чан стхаяр, лугьуз шадвилелди шехъзавайбуру хурук акатай урусар къужахламишина, абурун гьилериз теменар гана. А. И. Самур. Гилани ада гьа туьркверин къушунар хурук акатай чкадал магьлуб ийизва, - жаваб гана Умма ханди хияллу яз... З. Р. Гьажи Давуд. **Антоним:** хурукай хкатун.

* **хурук кутун** гл. 1) ни вуж-вуч са кIвалах кьилиз акъудиз тун патал кIевиз акъвазун. Зи гадади машин къачу лугьуз зун хурук кутуна хьана. З. Э. Зулун пеш. И агьвалатдилай гьугьуниз, са шумуд йикъалай туьрквери лашунин хурук кутуна дагъдин хуьрерай аскервиллиз тухузвай жегьилар гваз хтана. А. И. Самур. 2) ни вуж гьар жуьредин дарвилер гун. -Дамах жеда бязибурук Ажуз кесиб кутаз хурук. С. С. Дагъустан. **Синонимар:** гьелекун, югь тагун.

* **хурукай хкатун** гл. 1) вуж нин. азад хьун, ихтиярдай акъатун. Умудсузвили агажарнавай и къачагъриз, кIвачер хадалди катна, гьар гьикI хьайитIани партизанрин хурукай хкатиз кIанзавай. А. И. Самур. Масабурун хурукай хкатай а динсуз кафир зи хурукай хкат хьийидач! - лагьана спелриз звар гана дамах гваз ам хьуьрена. А. И. Самур. 2) вуч нин амукъун, акун тавун. Гьарун Алиевичан хурукай дуьзар тавур гьалатI хкатдани мегер? А. А. Умуд. **Антоним:** хурук акатун.

ХУРАГЬ нугь., суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра гьалунихъ акална дишегьлийрин хурудал куьрсардай къизилдин, гимиддин элкьвей затI. Кири Бубад экуь суьрет Зи хуравай хурагьдава. «Самур» газ., 2004, 24.01.

ХУРАЛАЙ нар. 1) кIелнавай текст гвачиз, ам рикIел хвена. А гьавадал кхьей чIални КIелдай за ваз хуралай. Т. А. Къе вуна мал... Шаирдин гьугьуйл къун яз къабулна, адан кефияр хьсанзавайла, за адаз «Жанавурдинни чакъалдин мах» хуралай кIелнай, - ам чаз мектебда лезги литературадин хрестоматиядай атайди тир. А. Э. Шаирдин тарсар. 2) лап вири, вири патарихъай. Гьамни и тама чIехи хьанвайди я. Гьадазни, заз хьиз, и там хуралай чида. Адакай заз халис эвезчи жеда, ам кис хьана. З. Гь. Ахварай авудай аваз.

ХУРАР суц., гзаф. къ: ; -и, -а дишегьлидин мамар. Къизил ичер-хурар ава... Е. Э. Назани.

ХУРАРГАН суц.; -ди, -да; -ар, ~ри, -ра дишегьлидин мамар хурудал кутIунна къадай махсус затI.

ХУЬРЕВАЙ рах. > **ХУЬРЕ АВАЙ** кил. **ХУЬР**.

ХУРЖИН фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра кIвалин майишатдин затIар тун патал парчадикай ва я сун гьаларикай хранвай къве хел галай къуьнез вегьедай затI. **Синоним:** гьебе.

ХУРЛИНКI суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра хур галчIурна зарбдиз фидай 15-20 см. яргивал авай, кIвачер квай вагьши гьайван. **Синоним:** чурчул.

ХУРМА фарс, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра цил авай яру рангунин къайси емишдин жуьрейрикай ширин емиш.... гьевчи ваха вичин перемдин ценцик хурмаяр кутуна хтана, пуд вахани нез баишмишина. Ф. Пуд руш: Течирдиз хурма, я къайси, дугъри-игри, дуьзни акси... Къемердин къадри вуч чир хьуй. Е. Э. Дуьньядикай бейхабардаз. Баде лагьайтIа, адлай гзаф жегьил тир. ЯтIани, вирибуру бадедин тIуьн йикъа са хурма я - лугьудай. З. Р. Зи уьмуьрдин шикилар. Мух вуч я къван. Ам гьамиша хурмайрикай рахадай... А. Ал. Крчар алай лам.

ХУРНАШ нугь., суц.; -а, -а; -ар, -ри. -ра хурари ван ийидайди, нефинж.

ХУРРАМ¹ фарс, прил. 1) викIегь, къумбар. Тайифаяр чакайни куьч хьайид я, Хуррам ксар ватан патал къейид я, Н. Сам. Лезги, вавай жузан за... Къве балкIандин фургьун я, къведни яру. Чебни хуррам балкIанар я. Р. Гь. Лацу цавун кIаник. 2) шад. Етим Эмин ви нехишрал хурам я. Е. Э. Яру, цIару гуьллуь чит.

ХУРРАМ² нар. шад (кефияр куьк яз). Са сеферда хуррам хвенвай семен балкIан гьалайла иесидивай ам хуьз хьанач. Семен балкIанди иеси гадарна. А. И. Къиргьин.

ХУРРАМВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера хуррам тир гьал. Хелеф халу гьамиша гьа ихътинди тир. Кефчибег. Адан бедрагьвал, къуваранвал са и гатфаривай тушир. Ам къуьд-гад талгьана хуррамвилин тIамада жедай. А. Къ. Нехирбанни лекь.

ХУРРАМДИЗ нар. хуррам яз. Садра къунишиди къачуна са лам, Вич гзаф темпел, буйдиз тIарам тир. Амма ар ядай - я хва къей авам! - Чил къве паддайвал кIевиз, хуррамдиз А. Ал. Садра къунишиди... Къуна даим хайи чилин аваздин зил - Гагь хуррамдиз, гагь зарулдиз къарагьна ам. П. Ф. ВацI.

ХУРТ: **хурт авун** гл. куь вуч жуваз табиярун, жуван тебятдив къадай гьалдиз гъун. Яхул далдамар хуртиз тахъай, Авар зуьрнеяр сустиз тахъай, Сазанал тIуб аламай, Сунадал рикI аламай, Лишанлу хуьре амай Азиз хва вай зи. Ф. Хва къейила дидеди. Аста-аста къвадай марфадин яд чилик акатда, ада чил хурт ийида... А. А. Умуд.

* **хурт хьун** гл., вуж галатун, куьлягь хьун. Гьафтейралди жезва хурт Накъв гун патал келемриз. ЦекIуьд лагьай гьекьери Каф ягьизва перемриз. Ш. Къ. Перт къуьзуьбур.

ХУРТI: * **хуртIар гун** гл., ни низ-квез виликди ва я къвалахъди фин патал гьил эцягъун. Гачал руша пачагьдин сусан парталар алукIада ва ам хуртI гана вацIуз вегьеда, вич пачагьдин кIвализ хьфида. Ф.

Бибихатун. Муькъвел агакбайла, чиликай хкатайди хъиз вилик акъатай Жачиди ам рахун-луькIуьн тавуна, хуртIар гана муькъвелай вегьена. З. Э. Муькъвел гелер. ХуртI гайиди хъиз къецел акъатай иесиди и «Ламран кике» Жабраила хъиз къуна балкIандин къанвай сивиз са темен, ахпа са-сад хкажиз кIвачериз темен гана. Гь. М. Им къван, имни терез.

ХУРТИУМ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра филдин вилик пата сив яз яргъи хъанвай пай. Ава гьакIни гужлу филер... Хуртум цавуз хкажиз. А. Ал. Крчар алай лам.

ХУРУ¹ хур существительнидин актив падеждин форма. Кил. ХУР.

ХУРУ² суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра инсандин парталдин хивелай агъуз чка, вилик пад. Нариман даи, чир тавуртIа, секин жедач сурани, Дуьз жаваб це, чи, лезгийрин, хуруда рикI авани? М. Б. Автограф. 2) дишегълидин мам. Аялдиз хуру гана. Р.

ХУРУГАН суц.; -ди, -да; -ар, -ри. -ра кар-кIвалах ийидайла, хуруда твадай парталдин са жуьре. Хура туна хуруганар, Мукалдалди ийиз гьунар, Яшамии хьуй а куь чанар.. С. С. Гвен гуьзвай зегъметкешар. Надежда Михайловна пенжердай килигай чIавуз хилер квачир, вили рангунин майкадин винелай хуруган тунвай са итимди муькъуьн са пата цал эцигзавай. А. А. Умуд. - Ваз дидеди лагъана, заз лацу хуруган цуз. Жибинни квай. П. Ф. Жуван руг.

ХУРУН¹ хур существительнидин талукъвилин падеждин форма. Кил. ХУР.

ХУРУН¹ гл.; ни вуч; -рада, -рана; -раз, -разва; -рух, -ран, -рурай, -рамир; хурун тавун, хрун хъийимир 1) гьаларикай са вуч ятIани парчаламишун. Ярди атIлас, зар храда... Е. Э. Ханум. Лезги руша гам хразва - А гамуна гьам жедани бес? А. С. Лезги руша... Яр-цIару цуьквери вичин къацу тандал нехишар атIанвай гьяркъуь ва гегъени дагъдин дуьзенар Миграгърин артелди край халичадиз ухшар тир. З. Э. Булахдал. 2) яргъивал авай затIар сад-садал арушнавай къайдадик кутун. Магъидин регъ алаз метIел, Зардин кифер хразва. Е. Э. Эй, зи гуьзел. КъветIелар храз сусари цIийи, Шалам илигиз къужайри къуьзуь. Х. Х. Масан баде.

ХУРУН гл., каузат., ни; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; хур авун, хур тавун, хур тахвун, хур хъийимир 1) са патахь алгъурун, са терефдихь гъун. Къалин векь къве патахь хурна. Р. 2) куьч. терефдар авун. Ада къуьзуьбурни «Садвал» гьерекатдихь хурна. Р.

ХУРУШУМ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра рагъ акIайдалай къулухь мичIи жезвай ара, вахт. Къуд пата хурушумдин рангар къвердавай къалин жезва. М. В. Гьарасатдин майдандал. Зун хуьруьв хурушумар хъанвайла агакнай. Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз. Куьгъне манидин лезги аваз, гатун хурушумра пайда хъайи чими гарук акахна. Ж. Гь. ЦИийи манидин суракьда.

* **хурушум хъун** гл. нянрихь элкьвенвай йикъан вахт алуькун. Хурушумар хъанмазди фад, Гъазур жеда тадиз варцел. Ф. Шарвилидикай риваят. Хуьрел серин акъалтна, хурушум жезвай. З. Э. Муькъвел гелер. Хурушум жез-тежес туьквендиз са паб атанай. М. Б. Зун къенвач. Хурушум хъайила, къунишид гадади Асвараз Абдулагъ бубади хуьруьн кимел эверзава лагъана хабар гана. С. К. Негъ.

ХУРХ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра жими къар. ХанцI къунвай къарадай, чекме галуькбайла, чIанкъар акъатиз, инлай-анлай кIвач хурхвада гъатиз са хейлин рехь фена. З. Э. Муькъвел гелер. И пад а пад ягъиз, къилел хурх алаз къезвай вацIал рагъул тIачунин ранг акъалтнавай. З. Э. КУТВ-диз фена. Михъай чка гьасятда хурхадив ацIузвай. КIвачерик -хурх, къилелай марф... Х. Х. Зун куьчедал... К, 1988, 23. XI. Гъен гатуз руквада, зулуз хурхада жедай. "Самур" газ., 2004, 24.I. **Синоним:** лемкъе.

ХУРЧАР(АР) суц.; -ди(ри), -да(ра) майишатдин затIар тун патал сун ва я памбагдин гьаларикай къве хел аваз хранавай (гьебейрилай чIехи, хуржинрилай гьвечIи) затI. Зулуз, гатфариз абурун аяларни гьа и рекьера жеда. БалкIандал. Сун хурчарда. Гьар хиле са аял. Р. Гь. Лацу цавун кIаник.

ХУТАХУН (ХУТХУН, нугъ.) гл., ни вуж-вуч; -да, -на; -из, -зава; -0 || -а, -ин, -рай, -мир; хутах тавун, хутах тахвун, хутах хъийимир 1) са вуж-вуч ятIани санай вич эвела авай чкадиз тухун. Къагъримана шарагни вичин къеледиз хутахна. Ф. Кесибдин хва Къагъриман. Хтулди халудин къил атIана кIвализ хутахна, адан папаз хъайи-хъайивал, гьал-къиса ахъайна, эхирдай лагъана: "И къил хкайвал за халудин жендекни хкида, анжах вун шехъмир ва садазни и кар хабармир". Ф. Халуни хтул. Дуьгвевар кIвалериз хутахайдалай къулухь еке межлис авуна, къуьлер, манияр лугъунар хъана. А. Ф. Риза. Аваданан кIвалин чиликай вилик вахтарин кагъзар жагъурна, абур Салегъа хутахайди элдиз кашуш хъанвай. А. А. Пад хъайи рагъ. Им муькуь шарагдиз килигайтIа, амни са жунгав къванди я, ибур къведни санал хутхуз жедайбур туи. Ф. Кесибдин хва Къагъриман. 2) алава яз тухун. Хъфизвай суса чи гуьзгуьни хутахна. Р.

ХУТХУН кил. ХУТАХУН.

ХУТИУНУН гл., ни вуч; -да, -на; -из, зава; -а, -ин, -рай, -мир; хутIун тавун, хутIун тахвун, хутIун хъийимир бедендал алай партал алудун. Икрам авун патал гьар са устIардиз Салам гана хутIунна за къилелай. А. С. Хцихь галаз ихтилат.

ХУХ¹ хун глаголдин буйругъдин форма. Кил. ХУН.

ХУХ² суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра хух сесерин ван.

* **хух авун** гл., ни **ксанвай**, **ахварик** **квейла**, **хух** **сесерин** **ван** **акъудун**. *Ада, Шагь-Буба халу ксанвай япунжидал ярх хъана, бармакни кылик кутуна, япунжидин пад вичел алчудна. Ахна къасухдай хух ийиз эгечІна.* А. Къ. Нехирбанни лекъ.

* **хух ацалтна** нар. **къалиндиз хух ийиз-ийиз**. *Ам, кылни столдал эцигна, хух ацалтна, ксанвай.* Ш. Исаев. Завхоз.

* **хух къуна** нар. **хълел** **кваз**, **рахан** **тийиз**. *Марат акъван шад тир хъи, адавай вичин гъвечІи вахни стха, раханни тийиз, хух къуна, ацукънавайди къатІузни жезвачир.* Н. Насруллаев. "Го-о-ол!"

ХУШ¹ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **тиквал**. *Абуру, гъуъжетарзавайбуру хъиз, хушдай агъуз зверна на лугъуда булахдал шкалатар пайзава.* А. А. Умуд. *Машин экв яна, хуш квай рекъайтІуз еримши хъана.* А. А. Лезгияр.

ХУШ² фарс., суц.: -уни, -уна; -ар, -ари, -ара 1) **къат**. *Са хуш кафанни къве запун гваз атана.* Р. 2) **къенепата рад-руфун авай перде**. * **вилерал хуш акъалтун**.

ХУШ³ туърк, прил. **тебятдиз бегенмиш жедай**. *Дустунин дуствилелай хуш дуъньяда мад нямет авач.* Е. Э. Чуъхвер. *Нянин мензилдив агакъайла, ара хелвет береда вичелай вилер алуд тийизвай рушан япал Риза-Къулиди къуд-вад хуш келима лагъана.* З. Р. Гъажи Давуд: *Велимет виридаз хуш кас я.* М. В. Гъарасатдин майдандал.

* **хуш атун (хъун)** гл., **низ** **вуж-вуч** **тебятдиз бегенмиш хъун**. *Вучиз кІандач ваз агатиз, Заз хуш тирла вав лукъуъниз.* Е. Э. Ярдиз. *Гъуъсейиноваз, я вич директорди къаршиламишун, я вичиз ада гайи жаваб хуш хъанач.* А. А. Умуд. *Селима жаваб ганач. Адан чин чІур хъуни ва жендек са гъикІ ятІани тегъерсуз гъалда галтад хъуни Зелфидиз вичи вугай суал адаз хуш татайди малумарна.* А. А. Умуд. *Азербайжан - Дагъустан къве стха я, Абур, санал хъайила, хуш жечни бес!* А. С. Низамидин гъезел хъиз. *Бязи ксариз тарихда хъайи крарикай хуш къевезвач.* М. М. *За нин бахт чуънуъхна? Дидедиз хуш атайла, ада шиш майдандизни акъуддай.* Ж. Гъ. Руъгъдин, рикІерин къелечи. *Эгер кІвале жуван хайи чІалал рахазвачтІа, а хизандай тир аялдиз школада дидед чІал чирун хуш къведач, я адалай и кар алакъни ийидач.* Х. Шайдабегова. *Дидед чІал чируниз артух фикир.*

* **хуш-беш авун** гл. **чпин арада мукъавал**, **чирвал авайбуру**, **чеб-чпел гъалтайла**, **хабар къун**, **рахунар авун**. *И сефердани Зелфидиз учительницадин патав ацукъна, хуш-беш ийидай вахт авайди тушир.* *Анжах Марьяман хатурдай ам атана.* А. А. Умуд. *Вири Къамкъам хтунал шад я, адаз хуш-беш ийизва.* Гъ. Къ. Четин бахт.

* **хуш налук** куъгъ., суц.; **гуя хушуналди гузвайди яз гъисабна**, **советрин гъукуматди халкъдивай кІватІай налогрикай сад**. *Бязибуру зи намусдал хабарсуз, Хуш налук хъиз. намуссузвал вегъезва. Заз инсанар, къизилдихъ хъиз, са юкъуз Намусдихъни тамарзлу жез кичІезва.* М. Б. Заз кичІезва.

ХУШБАХТ фарс, прил. **вири патарихъай крар туъкІвенвай, са фикирни авачир**. *А чІавуз Мегъамедрасула вич дуъньяда сад лагъай хушбахт инсан яз гъисабдай.* А. И. Самур. *Яшлу хъайила, чи диде-бубайрин уъмуър таъминди хъун, сечкичийрин алай несилдин уъмуър, лайихлуди хъун патал, чи веледри чал ва хушбахт Дагъустандал дамах авун патал къе жуван рехъ дуъздаказ хъяна кІанда.* ЛГ, 2003, 27. XI. **Синоним:** **хушбахтлу**.

* **хушбахт хъун** гл. **вири патарихъай крар туъкІвенвай, са фикирни авачир гъалдиз атун**. *Зун къве вил тушуниз, яраб зун мус хушбахт жедатІа? - лугъуз, хтана.* Ф. Акъул ва бахт.

ХУШБАХТУВАЛ суц.; -или, -иле; ~иер, -илери, -илера **хушбахт тир гъал**. **Синоним:** **хушбахтлувал**.

ХУШБАХТДАКАЗ нар. **хушбахт яз**. **Синоним:** **хушбахтлувилелди**.

ХУШБАХТЛУ прил. **вири патарихъай крар туъкІвенвай, са фикирни авачир**. *Рушан назик чими пІузарар акурла, гададиз акІ хъанай хъи, гуя абуралай алахъзавай михъи нефес, чими хъвер. атирлу къезил шагъвар хъиз хъуътуълдаказ вичин бедендик акахъзава. Ам хушбахтду я.* М. В. Гъарасатдин майдандал. **Синоним:** **хушбахт**.

ХУШБАХТЛУВАЛ суц.; **вири патарихъай крар туъкІвенвай, са фикирни авачир гъал**. -или, -иле; -илер, -илери, -илера **Хушбахтлувилик** **квей урус Мегъамеда, халис дагъвиди хъиз, шаддиз, къве гъиливни вичин гъвечІи стха Мегъамедан къве гъил къуна.** Н. Насруллаев. **Къве Мегъамед**. **Синоним:** **хушбахтвал**.

ХУШБАХЛУВИЛЕЛДИ нар. **хушбахтлувал хас яз**. *Урус Мегъамед хушбахтлувилелди гагъ вичиз хва лагъай бубадиз, гагъ стха лагъай дагъви Мегъамедаз килизавай...* Н. Насруллаев. **Къве Мегъамед**.

Синоним: **хушбахтдаказ**.

ХУШВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илер, -илери **хуш тир гъал**.

ХУШВИЛЕЛДИ нар. **хушвал аваз, хуш яз**. *Махсудан алакъунар ва дуъзвал чидай зегъметчийри ам хушвилелди къаршиламишна, цІийиз тешикл авур колхоздин кыле акъвазарна.* З. Э. Муъкъвел гелер. *Меркездай атанвай буйругъдин бинедаллаз ада Деникинан къушунриз хушвилелди солдат гун тІалабна.* А. И. Самур *Жуъреба-жуъре хесетрин инсанрихъ галаз хушвилелди рахун, маса гузвай шейэрин гъахъ-гъисаб, терездин мизам дуъздаказ тухун ва икІ мад туъквенчивилин хиве авай везифаяр я.* ЛГ, 2004, 22. I. РФ-дин

лап жавабдар къуллугърал алай сад лагъай руководителрихъ галаз атанвай Президент сифте нубатда чи райондин Муниципальный тешиклатдин къил, Райондин Собранидин председатель Велимурадов Мусафенди Абдулмежидовичахъ галаз гуьруьмиши хъана ва ам хушвилелди къужахламишина. "Самурдин сес" газ., 2005, 23. VII. **Синонимар:** хушдаказ, хушдиз.

ХУШДАКАЗ нар. хуш яз. - Вунни чахъ галаз къведани? - жузуна учительницади хушдаказ. А. А. Умуд. - Огъо, Селим! - лагъана Султанмурада хушдаказ, - келунар къутягънани? А. А. Умуд. **Синонимар:** хушвилелди, хушдиз.

ХУШДИЗ нар. хуш тир гъиссер кваз. Ахъегъ райондин тIвар республикада, Азербайжанда, Россиядани гзафбуру хушдиз къазва. ЛГ, 2004, 15. VII. **Синонимар:** хушвилелди, хушдаказ.

ХУШЗАВА гьал бегенмиш я. Низ хуш я вун, низ хушзавач? М. Ж. Машмаш тарак.

ХУШЛУВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера хушлу тир гьал. Салан чIулав накъв регъятдиз перциз муьтIуьгъ жезвай. Ида пер ягъунин хушлувал артухарзавай. Акл тир хъи, накъвадиз вичин чин кIаник авуникай хуш авай, гьар са чIук, перцелай аватайла, пурпудаказ чкIизвай. А. Къ. Нехирбанни лекъ.

ХУШМА нугъ., суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра хуш гъисс(ер). Хушмаяр гъидай тегъерда ада кутIуннавай ячарин далуйрилай кап чIугуна. К, 1988, 23. XI.

ХУШРАКАН суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра кIвалин пипIера шуькIуь гьаларикай муг ийидай гьашарат.

Синоним: хаш.

ХУШУНАЛДИ¹ хуш суьществительнидин арачивилин I падеждин форма. Кил. ХУШ.

ХУШУНАЛДИ² нар. хуш аваз, масадан тагъкимвал авачиз. Хушуналди армиядин жергейра къуллугъна. Ж. Гь. Ругъдин, рикIерин къелечи. 1942 - йисуз ам вичин хушуналди дяведиз фена. "Самурдин сес", 2005, 19. III. **Синонимар:** хушвилелди, хушдиз, хушдаказ.

ХУЬКУЬКЪУН || **ХКУЬКЪУН** гл.; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; хкуькъ тавун, хкуькъ тахвун, хкуькъ хъийимир къве касдин нетижа дуьз жез-тежез авай меслятда пуд лагъай кас гьахъун.

ХУЬКУЬРУН || **ХКУЬРУН** гл.; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; хкуьр тавун, хкуьр тахвун, хкуьр хъийимир 1) ни квек са квек вуч ятIани кутуна ам ана элкъурдай гьерекатар авун. Гъа икI Вагъаба яваши-яваши тIваларин типIихдик гьил хуькьурдай. М. В. Гьарасатдин майдандал. 2) ни ник зарафат патал тебятда акъадай, хатур амуькдай гафар лугъун. - Хуькьурмир зи тIварун стхадик! - къарагъна, сифте чIехидан, ахпа муькуь аялрин щеткаяр хътин векъи, къалин, чIунI-чIулав мекерилай кап чIугвазва муьгманди. Б. Гь. ТIварун стха. Миргъашим Талишли лугъудай -са автордин «Эдебият ва инжесенет» газетда (23 февраль, 1990 - йис) акъатнавай макъалада къадардиз тIимил тир халкъарин милли руьгъдихъ хкуьрзава. М. М. Чун гъвечIи халкъ туш. Галатнавай Севзиханаз чIехи бубадин гафари адак хуькьурнавайди хъиз аквазвай. А. Къ. Нехирбанни лекъ... вичин къунишидик эрк кваз хкуьрзава... А. Къ. Г'аф - кутугай чкадал. **Синоним:** эцягъун. 3) хъел къведай, намусдик хкIадай гафар амалар авун. Вин канабрай экъечIнамаз хтайда Намуслудак хуькьуриз сив ахъайда. Е. Э. Цилингар.

ХУЬН гл., ни; -вена, -да; -уьз, -уьзва; -уьх, -уьн, -рай, -мир; хуьн тавун, хуьн тахвун, хуьн хъийимир 1) сагъ-саламатдиз амуькарун, сагъсаламатдиз амуькун патал алахъун. Гъамбалдиз пул эцигдай чка авачир; идаз ван жеда хъи, бес и хуьре са шейх ава, нин затI хъайитIани ада хуьда, кIани вахтунда вахкуда. Ф. Гъамбал. - Цийибур эцигна кIанда, эцигнавайбур лагъайтIа, мукъуфдивди хвена кIанда. А. А. Лезгийрин литература. Вучиз за чанни гуз хуьзва и чилер? КъепIинал хъиз, зи чил, зун вал ашукъ я, Хуьда вилин нини хъиз. А. С. КъепIинал хъиз. - Жуван чIал хуьх, ам ви халкъдин девлет я. А. С. Хцихъ галаз ихтилат. Чи виридан везифа и рехъ датIана саламатдиз, поездривай физ жедайвал хуьн я. ЛГ, 2003, 13. XI. 2) авай алакъяр давамарун. Етим Эмин, жафа я хуьз, чIалаз муьтIуьгъ тахъайла дуьз... Е. Э. Пис паб. 3) масадаз тайинар, чир тавун. Эмин гада кIевиз шехъда и къара Хуьз гайи сир дуьзда хъана, ашкара. Е. Э. Эминни адан яр. 4) галайвилер аваз, яшайиш идара авун. Хуьда за вун дере, зарбаф, дибада. Е. Э. КIани яр. За хъиз етимар хвена, пашман хъийиди... Я кесиб, гьахъ рикIел алайд атуь. Е. Э. Веси. Адаз чизвай: Муг-Рагъа цегъер хуьн адет туш, вучиз лагъайтIа кул-кус квачир мезрейра, сувара, гуьнейра цегъер хуьн четин я, абурухъ югъди галтугна кIанда. Гь. Къ. Четин бахт. Хуьре авач базар са, Гьинай гъида нек, къатухъ? Кал техуьн я азар са, Квелди ийин къве мал тухъ? III. Къ. Перт къуьзуьбур. 5) зарардикай, чIуру кардикай къерех авун. Етим Эмин, вун тубади Хуьда, яхъ ваз гъам мукъвади. Е. Э. Вил вегъейла и дуьньядиз. Ша хуьх вуна зун, аман, ваз дад... Е. Э. Ханум. Вичи вич са гуьж-баладалди хуьз, Абас гъекъ ацалтна къвала-къвалахъди гуьнедай агъуз эвичIнава. М. В. Гьарасатдин майдандал,

ХУЬНУЬХ суц.; -и, -а; -ар, -ри, -ра масадбурун ихтиярда тун тавун. Кесибр.; юкъвар тIарна кIвалахда, Кеспи - цан цун., мал хуьнуьх, йигар Девлетлудивай ижарада къаз алахъда... А. Ф. КъатI-къатI авур зунжурар. Хуьнуьх патал миллет, ватан Чнани къуватар хуьзва. А. Ф. Дяве. - Эгер вири элдин негъ авун къазанмишиз кIанзавачтIа, Ватандин гъич са хчивайни ам хуьнуьхикай къил къакъудиз жедач, -къейдна Курума. А. И. Къиргъин.

ХУЬР суц.; ~уь, -е; -ер, -ери 1) лежбервилин ва багъманчивилин майишатдал машгъул инсанар

яшамиш жезвай ва вични са шумуд кВаликай ибарат ери, чка. Гила хуърйяй экъечИдани, кВал гана? Е. Э. Заз сабур гуз. Гъакъикъатда Етим Эмин виликан Куъре округдин гилан Къурагъ райондин хуърерикай тир Ялцугъар (Ялцугъ) лугъудай хуърйяй тир. М. М. Гъ. Шииррин кВатІал туькІуьрайдан патай (1941). Шаирдин ирсдаррихъ ихътин талабунни ава. Инлай къулухъ вири учебникра, ктабра кхъин: Етим Эмин 1838 - йисуз Ялцугърин хуъре дидедиз хъана ва 1884 - йисуз гъа ина кечмиш хъана ва кучудна. Эмин Меликов. ДатІана рикІе авай кас || К., 1988, 16. XII. Хуър кІанда заз цуькведал чІиж алайла, КІвал кІанда заз, къабулда заз мугъманар. А. С. Зи кІвачерик хъицикъар ква живедин... Мажбуридаказ чи хуърйяй пуд кас: алкогольдикай сагъар хъийидай больницадиз ракъурнава. К, 1985, 14. VII. Виликдай хъиз, гилани республикадин агъалийрин чехи пай хуърера яшамиш жезва. ЛГ, 2004, 24. VI. Гзаф хуърерин тІварар рифмадалди арадиз атанва: ...5. АрхитІ, ЗахитІ, ХипитІ, ЦинитІ, ХъуьлуьтІ ва мсб. 6. Грар, Крар, КІрар, Кркар, Макъар, КъакІар, КІагар. Хъукъар, Усар, Фияр ва мсб. 7. Квардал, Тркал, Пирал, Цинал, СтІал вамсб 8. Ахъегъ, Гъепъегъ, Мичегъ: ва икІ мад. ТІварарин аламат . "Самур" газ., 2002, 21.VI. 2) хуъре яшамиш жезвайбур. И гафари къуна хуър, Пагъ атІана туна хуър. Ф. Бахтатар. Хуъруьн къиле акъваздай кас, кІвале са къас фу авайди хъун лазим я. Атай къуллугъчидиз къаткидай мес, недай хуърек авайди хъана кІанда. 3. Э. КУТВ-диз фена. 3) куьч. гзаф. Дустаривди рикІин сир хуьй: Эвлед гзаф жеч, - са хуър хуьй. Е. Э. Дуст Абумуслимаз. * **фу - хуърерай, яд - хуьлерай.**

* **хуърба-хуър** нар. **гъар са хуъре....** Зун, район арадал хкана 10-12 йис алатайдалай къулухъ хуърба-хуър къекъезва. ЛГ, 2005, 4. VIII. **Синоним: хуърехуъре.**

* **хуъре-хуъре** нар. **вири хуърера.** Хуъре-хуъре яран цІаяр хъувунва, Хуъре-хуъре перпилагар кутунва. Х. Х. Масан баде. **Синоним: хуърба-хуър.**

* **хуъруьк фин** вуж нянин вахтунда вахт акъудун патал, ял ягъун патал яр-дустунин, мукъва-къилидин кІвализ фин. Хуъруьк фенвай рушарин манийрин ширин сесер худда авай. 3. Э. Мукъвел гелер.

ХУЪРУЬН прил. **хуъруьз талуьк.** Хуъруьн кІвалахар куьтягъ жедайбур туш. Р.

* **хуъруьн майишат** суц. **цанар цуналди, векъер магъсулар кІватІуналди дуланажагъ гъасилунин рехъ.** Тамун сериндик акатайла, ада регъятвал гъиссна. Хуъруьн яшайишидин вири шартІарихъай къакъатна, вичин ихтиярда аваз авахъна физвай вацІ хъиз я. М. В. Гъарасатдин майдандал.

* **хуъруьн майишатдин институт** суц. **хуъруьн майишатдин рекъяй къилин чирвилер къачун патал кІелдай чка.** Къилин образование авай багъманчиди (ада хуъруьн майишатдин институт куьтягънава) вичин усадъбада къуд сотых чил чара авуна, хъсандиз накъв гъялна ана къелемлук кутунва. ЛГ. 2004, 21.02.

* **хуъруьн нуькІ** суц. **кІвалин къаварал лув гуз жедай гъвечІи рагъул рангадин къуш.** Къуд пата хуьтІуь гайи азабар чандай акъудиз, гатфарин чими рагъ гузвай сархуш хуъруьн нуькІверин ванер гъатнава, чуьллерилай бугъ алахъзава, тарарал тІурар хъиткъинзава. М. В. Гъарасатдин майдандал.

* **хуъруьн школа** суц. **хуъре идарадик квай школа, хуъруьн аялри чирвилер къачузвай школа..** Четин шартІара хуъруьн школа куьтягъай цІерид йиса авай Халил 1954 - йисуз Махачкъаладиз музыкальнй школадиз рекъе гъатна. А. Гъажимурадов. Чи рикІ алай композитор.

ХУЪРЕК фарс, суц., -ди, -да; -ар, -ри. ра 1) **тІуруналди ва я къалуналди тІуьн патал гъазурнавай тайин затІ.** Твагни къалгъан язва хуърек, Маса куьнив кар авайд туш. С. С. Хуърек туърдалай гуьгъуьниз Алиди, мугъманриз хуъре авай гъалдикай суьгъбетна, вичин фикирар лагъана. А. И. Самур. Адан рикІ алай хуърекрикай садни хешил тир. Хешилдиз гзаф некни, чІемни, виртни яна ада вичин зурба кур къведра ацІурна недай. 3. Р. Зи уьмуьрдин шикилар. 2) **тІуьн.** Къе хуърек гудай югъ тушини? Р.

* **хуърекдин кІвал** суц. **тІуьрди иливардай бедендин пай.** Хуърекдин кІвал тІазвай Онассизаз мад вич кІвачел къахрагъ тийирди чизвай. Х. Ш. "КафтІардиз" элкъвей "гъуьруьпери".

* **хуърекдин тІур** суц. **хуърек къапунай сивиз тухун паталай ракъукай, кІарасдикай раснавай затІ.**

ХУЪРУЬГ: * **хуъруьгрин къуьл** суц. **къуьлерикай садан тІвар.** Хуъруьгрин къуьл дегъзаманайрин - Шарвилидин ял хІур - деринрай атанвайди я. И къуьлуьннин къетІенвал ам я хъи, ам вири жемятди гъа са арада, яшдиз-башидиз, гъвечІи-чІехивилиз килиг тавуна, вирида ийида, свасни чам авай мехъерин алкъада вири жемят гъахъдач, жемятди, жемятдин гъар са векилди, вич алай чкадал къуьл ийида, тама, багъда, чуьлда, кІвале, куьчеда, кимел, къавал, айвандик, гурара, муьхъе, гъарда вич алай ва макъамдин ван къвезмай къван ерида. Им вири миллетдин къуьл тир, гъалибвилин къуьл, анжах Хуъруьгрин жемятди ам хвена. И. Гъ. Хуъруьгрин къуьл.

* **хуъруьгрин къуьл** суц. **къуьлерикай садан тІвар.**

ХУЪРУЬНБУР суц., -у, -а хуъре яшамиш жезвайбур, хуъруьн эгълияр. Хуъруьнбур гатфарин чуьлдин кестийрал машгъул тир. И арада виридан рикІелай фенвай Айна гъилик чемоданни кваз хтана. 3. Э. Мукъвел гелер.

ХУЪРУЬНВИ суц., -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) **са хуърйяй тир кас.** Вири халкъди шалам-дулах ядатІа, Шаирди бес алуькІдани шиблитар, Хуъруьнвийри са цуру нек хъвадайла, Шаирди вирт хъвадани бес, иблисар?! А. С. Шаламар ва чуьнгуьр. Гъа, хуъруьнви, вун хтуй, рагъ хтуй, вун хътинбур са къуд-вад мад

атуи, - гуя вичиз Играмудин акунилай члехи шадвач авачирди хъиз. кьве гыл кьве патяхъ ахъайна, ам столдихъай къекъечина, адан вилик фена. Я. Я. Са фурун ваклар. Улкъведин меркездай хизанни галаз хайи чкайриз хтанвай хурууьнвиди хъсандиз ял яна. К.. 1988, 11 XII. Ам чи хурууьнви я. С. Ярагъви ашукъ Узден.
2) **хууре яшамиш жезвайди**. Хурууьнвиар атанвай Хандин патав минетиз... Ф. Бахтатар. Гъар сеферда хурууьз мукъвайрин патав атайла, хурууьнвийри Тагъираз лугъуз хъана; ша вун Османан рушал эвленмиш хъухъ, ам вижевайдаказ ваз кутугайди я. К. К. Шаирдин килфетар.

ХУРУУЬНЭГЪЛИ цI., суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра хууре яшамиш жезвайди. Бубайрилай къулухъ саларбанвилелни магъсулдарвилел машгъул хурууьнэгълийри дигидай ва хъвадай цин, гъакни чандин сагъламвал хуьн патал лазим духтурханадин патяхъай хци игътияжлувал гъиссзавайди акваз, Малла Мегъамедаз гъич къарай авачир. ЛГ, 2004, 22.I. **Синоним:** хурууьнви.

ХЦЕЛУН || (**ХЧЕЛУН, ХЧИЛУН** нугъ.) гл., ни вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; хцел авун, хцел тавун, хцел тахвун, хцел хъийимир авахънавай, виняй вегъенвай, эчирнавай са вуч ятлани кIватIун. Тадиз айвандал экъечIай Ханума са тарелкада авай къенфетар, шекердин кIусар ва дуьгуь сусан къилел эчирна. Абур хцелиз гъерекат авур аялар кIватIи- кIватIар жезвай. З. Э Муькъвел гелер. ☀ М. М. Гъажиева хчIалун кхъизвай (кил.: М. Г. РЛС, ч. 211 - загребать), 1964 - йисалай инихъ акъатай орфографиядин словарра хчелун гъатнава. Чи ахтармишунрай, гъам хчIалун, гъам хчелун нугъатрин формаар я.

ХЦИ¹, **ХЦИЗ, ХЦИН** хва сушествительнидин падеждин форма. Кил. ХВА.

ХЦИ² прил. 1) са вуч ятлани атIудай мурз алай, Адан хци сараризни гужуналди муьтIуьгъ хъайи чуьхвердай акъатна мецихъ галукъайди сивер ртIадай туькъуьлвал хъана. А, Исм. Алуькдаь ахвар. 2) куьч. **лап къати, дурумлу**. Гъурметлу дуьстунин вахтсуз чи арадай акъатна хиянатдин къурбанд хъунухъ къуй, халкъарин азадвал патал тухузвай хци женгерин, пайдах хъуй! - лагъана ада. А. И. Самур. – Суь-уь-уьс! - садлагъана лап зегъле фидай къван хци ван акъатна. Б. Гъ. Заз эвера.

* **хци авун** гл. ни вуч са вуч ятлани (векъ, парча, кек, кIарас) атIудай алатдин (дергесдин, мукIратIдин, нажахдин) мурз генани къелечIарун. - Акъваз, дуьстар, дергесар Хци авун герек я, А. С. Хцихъ галаз ихтилат. Мукалар, дергесар хци ийизвай, цуьруьгъуьлдиз ва ругунриз сарар хъиязавай, арабада гиг, викина кIар твазвай, алеррик къам кутазвай. З. Э. Муькъвел гелер.

* **хци вилер** суц. хъсандиз аквадай вилер. КIеви я чи рикIер, Мягъкем я чи гъилер, Йигин я чи вилер, Хци я чи кIвачер, Хци я чи вилер. М. М. Гъ. Чи мани. Бирдан дерада¹ са ван гъатна. ВацIун ван тушир. Белки цава самолет аватIа? Ваъ, михъи цавалайни Насрулагъан хци вилериз затIни акунач. А. Исм. Алуькдаь ахвар.

* **хци хъун** вуч **хци гъалдиз атун**. Жегъилдин вилер хци жеда, агъилдин - рикI. З. Къ. Чардахдик межлис гур хъана. Хъуруьнар къалин, ванер мадни хци жезвай. А. Исм. Алуькдаь ахвар.

ХЦИВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -ичери, -илера хци тир гъал. Анай экъечIуник кваз адаз мелев эгечIдалди къарай хуьз тежез къерехрив гвай векъер-къаларал дергесрин хцивал ва чпин гъилерин къуват ахтармишзавай гадаяр акуна. Б. Гъ. Заз эвера. Вичин ванцин хцивал къатIана, Абас вични са жуьре хъанай. М. В. Гъарасатдин майдандал. Таран кIуквай адан гъар са къван, гъар са ккIал гъисабиз жезва, амма яд тIимил авайвилай ваъ, цин гъамгавилай, Насрулагъан, лекъренбур хътин вилерин хцивилай. А. Исм. Алуькдаь ахвар.

ХЦИВИЛЕДИ нар. хцивал хас яз. СтIал Сулеймана Члехи Октябрдин социалист революциядин ва халкъдин вождар тир Ленинакайва Сталинакай манадиз дерин, гуьрчегвилелди жавагъирар хътин, хцивилелди алмас хътин шишар туькIуьрна. З. Э. Члехи шаир. **Синонимар:** хцидаказ, хциз.

ХЦИДАКАЗ (ХЦИДИЗ нугъ.) нар. 1) атIудай хци мурз алаз. 2) лап къатидаказ. Жегъил писателар халкъдин гегъенихъ массайрихъ галаз лап кIелелай алакъалу хъун, абрун яшайшидик хцидаказ, дериндай акахъун герек я. А. С. Жегъил шаиррин яратмишунин бязи месэлайрикай. Амма а сеферда генани хцидаказ, генани рикIивай, генани гъислудаказ яшамии хъижедайди чизвачир. М. В. Гъарасатдин майдандал. Амач лугъуз ракъур мийир гиманар, Авачир гаф гъикI лугъун за хцидиз? М. М. Зи члехи муьгъуьббат. **Синонимар:** хцивилелди, хциз.

ХЦИДИЗ нугъ., кил. **ХЦИДАКАЗ**.

ХЦИЗ¹ хва сушествительнидин гунугин падеждин форма. Кил. ХВА. **Синонимар:** хцивилелди, хцидаказ.

ХЦИЗ² нар. 1) хци яз. 2) куьч. **виридаз малум жедайвал**. Пъесада авай конфликтар тамашадин режиссёр Мирзебег Мирзебегова сегънедин мизанрив мадни хциз аквадайвал авунва. Ф. Б. "ГъвечIи" ксарин члехи дердер.

ХЦУН¹ цун (цвада, цвана) глаголдин гъерекат тикрар жезвай мана квай форма. Кил. ЦУН¹.

ХЦУН² цун (цада, цана яд) глаголдин гъерекат тикрар жезвай мана квай форма. Кил. ЦУН².

ХЦУН цун (цада, цана чил) глаголдин гъерекат тикрар жезвай мана квай форма. Кил. ЦУН³.

ХЦИУ прил. 1) къелечI, таза. Суьруь хуьзва дагълара, Хциу таза чIурара. Ф. Шарвилдикай риваят. ХунI

абад я вун, сал, Дамахзава чна вал - Агакьна ви майваяр; Таза, хџу майваяр. М. М. Гь. Чи сал. 2) куьч.
назик. Шаирди, са рахунни алачиз, гьикаятдин эсерда вичин игитрин лап кьелечI, хџу гьиссеризни рехъ гуда,
гьа и алакьуналди эсердин ери хьсанарда, адал кIелзавайдан рикI ацукьарда. А. Фет. «Нехирбанни лекь»
повестдин гьакьикьат. **Синоним:** кеврек.

ХџУВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера хџу тир гьал. Ада дуьньядин хџувал, зерифвал гьиссзава.
М. В. Гьарасатдин майдандал. **Синоним:** хџувал.

ХЧЕ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра Орф. сл.

ХЧЕЛУН кил. ХЦЕЛУН.

ХЧИАЛУН кил. ХЦЕЛУН.

ХШКА нугь., прил. виКIегь. И гада я гзаф хика; КичIе хьанач йишфиз рука. А. Кь. ВикIегь гада.

ХШЛАВ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра мекьни вахтунда дагьдин зарб цик жедай куьлуь хар хьтин мурк.

Хъ

Хъ [хъэ] суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра алфавитдин кьанни цIикьвед лагьай гьарф.

<Хъ> кIалханда фер авачиз акьатдай ачух тушир вансуз фонема-сес. Гафарин сифте кьиле (хьсан,
хьуре), юкьва (ахьа, чахьай), эхирда (хьархь, хьурхь) гьалтда.

-**Хъ** существительныйрин секинвилдин IV падеждин эхир: столдихь, багьдихь, тIурунихь. Секинвилдин IV
падеждин ва адан дибдикай арадиз кьезвай кьакьатунин IV ва арачивилин III падеждин эхирда "хъ"
кхьида. Месела: шегьредихь, шегьредихьай, шегьредихьди. КьетIенвилер || "Самур" газ., 2002, 21. VI.

Хъ граммат., преф.; глаголдик гьерекатдин тикрарвад кьалурдай мана кутадай аффикс. Префиксар хь, х
глаголрихь, арада артухан маса гьарф авачиз, акал жеда, месела: фин - хьфин, хьфида, хьун - хьхьун,
хьжеда ва мсб. Лезги чIалан орфографиядин кьайдайрин свод. ТуькIуьрайди У. А. Мейланова.

ХЪАЛХЪАМ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра тарцин танда члафдин чкадал кьведай тIекв, буш чка. Са куьнуь,
кул авуна, катнава ва а кулуни вичиз кIукI кьурай чуьхвер тарцин хьалхьамда цIийи чка кьунва. А. Фет.
Проза жанлуди хьайила.... чилел аватай экалпнтдин тарцин хьалхьамда лежберди вичин хизандиз кIвал
авунай. ЛГ, 2004, 17.1 V. 2) куьч. инсандин чина вил(ер) авай тIекв, кьацI. Чул хьиз, арабада яргьни хьанвай
Буба кьарагьиз акурла, вилер хьалхьамрай кьецел акьатиз гьазур хьанвай фекьни, кьилел гьал атана,
балкIандилай аватна. Гь. С. КIири Буба. 3) куьч. кIвалах тавуни ва я нетижасуз кIвалахди мярекатрин
планда твадай гьал. - Чи планда хьалхьам ава. План бегьемарнавач. Чун кьудухь галамукьзава, Чахь лазим
тир темп авач... ~ Чна хьалхьам терг ийида, - лугьуз хкажна гьилер. А. Ф. Зарбачи Гьасан.

ХЪАЛХЪАС: * хьалхьас кьиб суц. вич кIарабда аваз, кьилни тум хурлинкIдинбуруз ухшар, гьвечIи
кIвачер квай, хур чилий галчIуриз-галчIуриз фидай гьайван. Адан шикил хьалхьас хьипрел акьалдарна цIал
алкIурна. К. К. Шаирди лагьанай.

ХЪАМА * хьама бармак суц. еке ва куьгьне бармак. Хьама бармак кьилел, гьиле кIир галай чумахь. И.
Гь. Шалбуз дагьдин... Гагь чтин цифедик акатна, квахьна, гагьни, рагьни хкат хьувурла, - хьама бармакрай
буьг акьатна. Р. Гь. Лацу цавун кIаник.

ХЪАМА² рах., суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра кьуьзуь итим. - Ада лап акьулу кар авуна. Цуьк хьтин руш
кьуьзуь хьамадиз гуз, гьамни кар яни? З. Э. Муькьвел гелер.

ХЪАМАШ в., суц.; -а, -а; -ар, -ри. -ра акьулдиз, фагьумдиз бегьемсуз, абурсуз эркек.

ХЪАПА: хьапа-хьап нар. садлагьана, хабарсуз. Абур чеб-чпел хьапа-хьап гьалтна. Р.

ХЪАПИ суц.; -апIуни, -апIуна; -пIар, -пIари, -пара руфуна кIватI хьана сивяй акьатдай газ(ар).

* хьапI атун гл. руфуна кIватI хьанвай газ(ар) сивиз атун.

* хьапI ягьун гл. руфуна кIватI хьанвай газ(ар) сивяй акьудун.

ХЪАРХЪ суц.; -уни, -уна; -ар, -ари, -ара винел чкал аламай кIерец. Хьархь. Рекьин кьерехра Хьархьун ва
маса кьелемар акIуриз са шумуд йис я. К. 1985, 31. VII.

* хьархьун(н) тар суц. кIерец тар. Багьдин юкьни юкьвал лап пуд мертебадин кIвалер кьван кьакьан
хьархьун тар авай. А. А. Лезгияр. Черновцьида хьархьун тарарилайни еке, чIуру шабалатдин тарар авай.
Ш. Шабатов. «Лезги Чапаев».

ХЪАХЪ нугь., суц.; чилин менфятсуз гьал. Вучиз зи рикI цуру хьанва, хьахь гьатна? Р. Магьмудов.
Вучиз зи рикI...

ХЪАЧ суц.; -чади, -чада; -чар, -чари, -чара 1) куьруь дувул галай, пеш алай набатат. Чи чкаяр дуьзни я,
цик квай никIерни ава, гьич тахьайтIа, чуьлда хьач, тама кицикарни ава. М. Б. За бананар недач. Эй Худда-
а! Зи душмандиз агалкьун гумир! Кьуй адан несилар, цуьк акьудна, бегьер гьиз тахьай, кьавун чIередал
экьечIай хьач хьиз, шуьткьуьрай! М. В. Гьарасатдин майдандал. 2) недай ва хуьрекдик кутадай кьацу

пешер. Гъажи, сивай туш - макъам ягъиз-ягъиз, "гъилевай синидал бугъ алахъзавай гъуьндъушка, къайи гъекъеда авай гъерекъдин путулка, гъахътин гъекъ алай къве "Рычал- яд", къацу хъчар, фу ва пуд рюмкани пуд истикІан алаз, Багъдин пиле авай столдихъ фена. А. Къ. Мал цаваравай савдагар ва я рикІелни алачир командировка * **некъед хъчар, недай хъчар, чІуру хъчар.**

* **хъач авун** векъи., рах., гл., ни ахлакъдив къан тийидай амалар авун. Вилик физвайдахъ галкІуриз кІанз кІвач, Ийида шаир критикди хъач. И. Гъ.

* **хъач-мач** рах., суц... **чилиай экъечІнавай гъар жуьредин хъчар.** А чІуру хъач-мач артух. хъайшла, абуру вуч ийидайтІа, чидани квез? Б. Гъ. Заз эвера. Заз акІ я хъи, халкъ авур Халикъди инсанар кашакай къутармишун патал дяведин йисара хъач-мач буларна. З. Ф. РикІелай фидач. **Синоним:** хъач-хъуч.

* **хъач-хъуч** рах., суц. **чилиай экъечІнавай гъар жуьредин хъчар.** За къерехра хкаж хъанвай хъач-къучдин валарик явашидиз къуьл галукъарзавай. Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз. **Синоним:** хъач-мач.

* **хъчад афарар** суц. **къени хъчар туна чранвай афарар (лезгийри рикІ алаз недай).** Суса хъчад афарарни чразва Чехирдини гузва чилин ширинвал. А. С. Вилик жерге. Гъам Балъкесирда, гъамни хуьре лезгийри гзаф даду афарар, хинкІар, хешил, пичІекар чразва. Къадир халудин папа мугъманар паталди хъчарин афарар чранай. Р. Гъасанан, И. Мегъралиев. Яргъара авай жуванбур У «Самур» газ.. 2002, 25.12

ХЪВАДАЙ¹ хъун глаголдикай хъанвай причастие. Кил. **ХЪУН.**

ХЪВАДАЙ² прил. 1) хъун патал ишлемишдай. Салман, чна Аронакай вучзава, чи вилик недай хуьрекни хъвадай чехир хъайшла? С. Гъ. КІири Буба. Макъа бадеди гъамиша кимел алай итимриз. аялриз хъвадай яд гудай. С. Муслимов. Цицигъ-наме. 2) ичкидал рикІ алай. Хъвадай юлдаш галай рехъ Аллагъдин патай жаза я. Р.

ХЪВАЗ, ХЪВАЙИ, ХЪВАЙИДИ, ХЪВАН хъун глаголдин формаяр. Кил. **ХЪУН.**

ХЪВАЛАХЪ суц.; -ди, -да; -ар, ~ри, -ра нажахдалди кукІварзавай кІарасдилай алатдай кІелечІ кІус. Э-эгъ, -лугъудай Магъмуда вичин къезил гъил, хъвалахъ хъиз, метІел гъалчна, - и девир гъахътинди я; даду галайбуру, жибиначар дулу тирбуру амайбуруз чІехивални ийизва, абурун гъисабдай чин крар мадни виликни тухузва. А Исм. Алукъдай ахвар. **Синоним:** талаш.

ХЪВАНА хъун глаголдин алатай вахтунин I форма. Кил. **ХЪУН.**

ХЪВАРЦ суц.; -ира, -ира; -рцар, -рцари, -рцара кІвалин джин хътин затІ (мавгъуматрин нагъилри къалурзавайвал). Хъварц акур кас авайди туштІани, адакай вири рахада. Р.

* **хъварц акъалтун** гл., ксанвайла, нефес бес тежезвай, нефес къур гъал гъиссун.

ХЪВАЧ¹ хъфин глаголдин эмирдин форма. Кил. **ХЪФИН.**

ХЪВАЧ² хъун глаголдин шаклувал къалурдай форма. Кил. **ХЪУН.**

ХЪВЕР суц.; -ди, -да; -ер, -ери. -ера шадвилин ва я ягъанатдин гъисс акатайла, чини, пІузарри ва вилери къабулдай кІалуб ва я сивай акъатдай шадвилин сес(ер)... ам (Омар Хайям. - А. Г.) кІелзавай гъар садаз, зурба шаирдин, лирикдин, гуманистдин ва философдин чІаларай хуси хъверни шел жагъизва. "Самур" журн., 2005, №1, 67ч. Хъвер ви рикІин илчи я, хва, гъар рикІинихъ ракъурмир ам. А. С. Хъцихъ галаз ихтилат. КІуфук мили хъвер кваз, къилни хкаж тавуна тадиз жаваб гана. З. Э. Муькъвел гелер. Амма са гъихътин ятІани къастлувилин гъиссерив ацІанвай адан и эйбежер суфатди кичІ ваъ, ламралай эвичІай Савзиханаз вучиз ятІани хъвер гъизвай. М. В. Гъарасатдин майдандал.

* **хъвер авун** гл. 1) ни шадвилин гъиссерин сес(ер) акъудун. - АмІа хуьревай зи хванахани килигнай, - ягъанатдин хъвер авуна, вичин макъар хътин чІехи сарар къалурна ЦІаруди. Б. Гъ Заз эвера. - Аквазва ман, журналист хъиз, блокнотни ручка гваз дезгедихъ гала, - мили хъвер авуна ада, Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз. 2) ни нел-квел жув вине къуна са вуж-вуч ятІани агъуз тирдай къун. За инсандал ийидач хъвер, рикІиз гъайиф тахъун патал. СА. За инсандал ийидач хъвер... **Синоним:** хъверун.

* **хъвер акатун** гл. ник шадвилин гъиссерин сес(ер) акъатун, Жемьатдик хъвер акатна, хтуддини чувалдин сив ахъайна. Ф. Халуни хтул. Гъикъван Абас ажугъламиши жезватІа, гъакъван адак гужлуз хъверни акатзава. М. В. Гъарасатдин майдандал.

ХЪВЕРУН гл., ни; -да, -на; -из, -зава; -а, ~ин, -рай, -мир; хъвер авун, хъвер тавун, хъвер тахвун, хъвер хъийимир шадвилин гъиссер къалурдай сесер акъудун. Гъар акур къван хъвериз къваздай кІани ярдин вилериз къий. Ф. Гъа инал сикІре элба-эл са фендигарвал туькІурна, пІузаррикай хъиз хъверна. Къ. М. Душмандин тум. - Гила хъвера-а! Хъвера! Ваз хуььрез чидачни, кІвал чІур хъайи кас! Р. Гъ. Зи ирид стха. Регъуь я гададиз, - вилер чуьнуьхзава, са уьтери хъверзава. М. В. Гъарасатдин майдандал. **Синонимар:** хъвер авун, хуььруьн. **Антоним:** шехъун.

ХЪВЕХЪ суц.; -уькъве, -уькъве; -уькъвер, -уькъвери, -уькъвера чинин са пад (япалай нералди, цІвелелай рекъвелди). Хуььхъвел къара бирчек. Е. Э. Зи азиз. Вакай гъикІан икъван иер: Лацу хуььхъвел бурма цІвелер... Е. Э. КІан я. Ивиламиши хъанвай, цІай къуна кузвай хъвехъ ягъай шофердилаини заз жувакай пис хъел авай, кІвачи-кІвачи хъфенач лугъуз. М. Б. Шапка. **Синоним:** пІаркІв (нугъ.)

ХЪЕЛ суц.; -иле, -иле; -илер, -илери, -илера са нелай-квелай, никай-квекай ятІани арадал атай

наразивилин, такІанвилин гьисс. Душманриз инсаф тийидай, дустарикай хьел тийидай, Живедлайни гел тийидай Гьахьтин сиясат ава чаз. С. С. Еке кьуват.

Синоним: ажугь.

* **хьел атун** [акатун, куткун] гл., низ **никай-квекай** **наразивилин гьиссери кьун**. Шарвилидиз атана хьел Атана хьел чухвана цІвел Ф. Шарвилидикай риваят. [Кьурбан]. - Зун, хьел атайла, экв аквадайди туш гьа, завай акьудна ви кьилиз са кьеме вигьин жеда гьа. Гь. Гь. Адетдин кьармахра. Селимаз хьел атанач, ада ягьанат кваз лагьана: -Хьел атун вич тахсирлувилин лишан я. А. А. Умуд. Бахсудаз уьмуьрдани татай хьтин хьел атана. З. Э. Муькьвел гелер. РикІ гзаф михьин инсан тир зи баде. Хьел атана ягьайтІани, адан гьили зеррени тІардачир. З. Р. Зи уьмуьрдин шикилар. Минет хьуй кьез лап клевелай, зи манийрихь яб акала, Забита кьез ачух лагьай гафаркай хьел кьемир, рушар. З. Р. Рушар. Хьел акатай минбашиири ам фагьумсуз хан хьиз тахтунилай алуднай. З. Р. Гьажи Давуд. Туьгьметар ая - кьведач кІусни хьел, М. Б. Зун квел шад я. И кар гьайиф жезва Велимета. УстІаррикай бегьем хьел кьезва. Ада абуруз себ гузва; «Гьуь-уьл-ля-ягьа-ар-р-р!» М. В. Гьарасатдин майдандал. - Амма адаз хьел татанвайди, я хьел адаз текьведайди, ахьтин хесет адак квачирди заз чизвай. З. Гергерви. Бакьарей Бакьуракай нагьил. **Синоним:** хьел авун.

Антоним: хьел элекьун.

* **хьел агайтІа, яд хьурай!** мисал 'са низ ятІани хьел атуникай чаз са кьайгьуни авач' манадин мисал. Зун рахазвач. Мад вучда, Хьел хьанатІа, Са кьве ведре яд жагьида, Хьухь жуваз! А. Ал. Дустуникай баллада.

* **хьел гьун** гл., ни-куь низ **наразивилин гьиссери кьаз тун**. [Кьурбан]. -Лагь... лагь... лагь... Кьабандин руш, за ваз лагь лугьувачни. Заз хьел гьимир гьа, яь... яь... яь... яь! Гь. Гь. Адетдин кьармахра.

Синонимар: хьел кутун, чандик цІай кутун.

* **хьел хьун** гл., вуж ниьх галаз **сад, масадакай хатур амуькьна, адахь галаз рахан тийиз хьун**. Куьз хьел хьана, чан кьарагуьз? Е. Э. Кьарагуьз. Хьелзавайбур, куь рикІер тадач куз, Баришугьда куьн, умуд кутур зак. А. С. Хцихь галаз ихтилат. Дустаривай садрани хьел жерид туш вун... А. С. Чи мани.... бубани хьел тушитІани, туькІуьнни авунвач. А. А. Лезгияр.

* **хьел кутун** гл., каузат., ни ник: **масадакай хатур амуькьна наразивилин гьиссер арадал гьун**. Вун гьана хьана шумуд йис, Ийиз на заз ихьтин силис? Хьел кутамир вуна зак пис. Хьуьруьрмир чал кьуни-кьуниши. С. С. Гьуьлуьнни папан гьуьжет. **Синонимар:** хьел гьун, чандик цІай кутун. **Антоним:** хьел элекьун.

* **хьел элекьун** гл., нин **масадакай авай наразивилин гьиссер амуькь тавун**. Гьамидан хьел элекьнавачир, Салегьни гьилий кьаб аватай хьиз, вич-вичивай кьакьатнавай, А. А. Пад хьайи рагь. Зи хьел яваши-яваши элекьна Т. А. Мехьер куьтягь тахьанмаз. **Антоним:** хьел атун [куткун].

ХЬЕЛУН гл., ни нивай-квекай; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; хьел авун, хьел тавун, хьел тахвун, хьел хьийимир **никай наразивал аватІа, адав рахун тавун**. Тахсир Кьиличан хивез вегьей иесиди мад адав балкІанриз килигиз тун хьувунач. Кьиличани хьелна, мад адаз кІвалах хьувунач. А. И. Кьиргьин. **Синоним:** хьел авун.

ХЬЕМЕ¹ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра гьвечІи хенжел.

ХЬЕМЕ² нугь., суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра кьулан фу. ЦІун кІвализ фена, акадин кьве хьемехь чантада туна ам ксана. Йиф кумаз кьарагьай Кьаюм чантани кьачуна, чинеба рекье гьатна. З. Э. КУТВ-диз фена.

ХЬЕМП суц.; -ини, -ина; -ер, -ери, -ера чІухлупІ тарцин тандикай авунвай ва вичин кьене маса тІвал туна, целди цІиртІер ягьиз аялар кьугьвадай затІ. **Синоним:** шакьундах.

ХЬЕМП(АР) суц. чуьхверрин сорт.

ХЬЕН суц.; -ди, -да; -ер, -ери, -ера 1) кьакьан затІунин таьсирдикди ракьинин нурар ават тийизвай чка.... ам таран хьендик вацраз ухиар хьана аквазва. М. В. Гьарасатдин майдандал. Лацу цуьквери басмишнавай, дагьдин хьендик квай этегда живедин маргьалар авайди хьиз аквазвай. З. Э. Булахдал. 2) аватзавай экв кІев хьуналди арадиз кьведай са уьтери шикил. Ацукьай, я хьфидай тегьер тахьанвай арада хьен хьиз Султан атана акьатна. А. А. Лезгияр. Чи патариз хьфизвай машинар акьвазардай чкадал агакьдалди, зун рекьин кьерехра авай гуьзгуьдин туьквендин цларай жуван хьендиз килигзавай. М. Б. Шапка.

* **хьен вегьин** гл., ни нел, квел айиб кутун. [Юсупов]. -Абурун тІварарал завай хьен вегьез жедач. Келбихан лагьайтІа, за ви патав лап кье гваз хкведа. А. Аминов. Шуьшедал гелер.

* **хьендай фин** гл., вуж нин аксивал авун. Заз килиг, эгер вун мад Сулейманан хьендай хьфейтІа, чна ви хамуниз кьел яда, чир хьухь. Б. А.. З. Э. СтІал Сулейман.

ХЬЕНЧІ суц.; -и, -ин; -ёр, -ери, -ера махсус жуьреда канвай чеб.

ХЬЕНЧІИН (ХЬЕНЧІИНИН) прил. махсус жуьреда канвай чепедикай раснавай. Ада халудин сусаз лагьана: "Булахдал алай тарцикай халудин жендек куьрсарнава; вун яд гьиз фидайла, хьенчІин квар кьачуна алад, яд цана кІула хьадайла, вегьена хух, ахпа ваз кІандай кьван шехьа". Ф. Халуни хтул. Ченбердикай гьил хкатна. Ягьлу кваз цІарцІар гузвай хьенчІинин цІиб алай гьил футболдин туп хьиз

аквазвай. З. Э. Зулун пеш. И квале кьенин аямда жегьил несилриз чпин тIварарни течизмай затIар: ... сар эвдай регь, гьилин регьв, чхра, цIвелин тIваларикай хранвай кьве кутIал... цIа туькIуьрнавай такIарин кьацIарал хьенчIин гичинар, кутарар, тIачун чуква... авай. А. Кь. Нехирбанни лекь. Ингье тамун кукIуширикай хьенчIин квар хьтин яру варз пайда хьана. М. В. Гьарасатдин майдандал. Гьар са хизанда хьуьтIуьн суьрсет яз кIватIнавай, гьазурнавай цIуд рипейралди кIерецар, шуьмягьар, ракъиник, тIанурра, акайра кьурурнавай чухьверрин гуьрер патар, ичин патар, хьенчIинин каркунра цик кутунвай кицикар, ичер ва гьакI маса емишар жедай, С. Муслимов. Цицигь-наме.

ХЪЖЕДА, ХЪЖЕЗВА хьхьун глаголдин формаяр. Кил. **ХЪХЬУН**.

ХЪИВЕГЬУН гл., ни вуч; -да, -на; -из, -зава; -0 || -а, -ин, -рай, -мир; хъивегь авун, хъивегь тавун, хъивегь тахвун, хъивегь хьийимир 1) са вуч ятIани са тIимил кьакьанвал авай чкадай кьез ятIани мад вегьин, гадар хьувун. Математикадин учитель Гьуьсейнова гьилевай мел доскадин агьа пипIик кукIурнавай кьватидиз хъивегьна. А. А. Умуд. 2) эцигун, эхцигун, вахкун. ЦIил складдиз хъивегьна, чувал -машинал. Р. 3) кьисас яз гатун хьувун. За адас кьвед хъивегьна. Р. 4) рах., зар., ни ички хьун. За ви рикIел чун, лежберар, кесибар, аламач жедед лугьузвай, валлагь... Давай хъивегьин, ширтна... А. Гь. ТIварун стхаяр. Хъивегьзава гадайри, Юкьуз, ийфизни. А. С. Гадаяр, иблис ва спирт. Чун хъивегьиз фида куьгьне духандиз... И. Гь. Гьар сад амаз. Иванован ва Жигунов лугьудай рабочийрин хъивегьунал гзаф рикI алай. К., 1988, 11 XII. Агьмедани, гьар хъивегьайла, "тIиримар" язава. М. Б. «Жигули». **Синоним:** хьун (ички)

ХЪИЙИДА, ХЪИЙИДАЧ хьувун куьмекчи глаголдин инкарвилин суалдин форма. Кил **ХЪУВУН**.

ХЪИЙИЗ, ХЪИЙИЗВА, ХЪИЙИМИР хьувун глаголдин формаяр. Кил. **ХЪУВУН**.

ХЪИКЬИФ суц., -да, -да; гз. - -ар, -фри, -фра таза вергерин пешер апудна тандин кьалариз кьел вегьена кьве гьилелди капал тIуш гана недай затI. Кьеззава са-сад суфрадал" НекIедин яйма, Мурабаяр гьар жуьре, Пешерин дулма. Хьчарикай афарар! ЦIразва ленгер. Имни чIиргьин, давугьа, Хьикьифар-вергер. А. С. Хцихь галаз ихтилат. Сада хьикьиф гьазуриз Таза вергер кIватIзава. И. Гь. Шарвили.

ХЪИЛЕР хьел гафунин гзафвилин кьадардин форма. Кил. **ХЪЕЛ**.

ХЪИЛЕЛДИ нар. хьел кваз. Кефияр дуьз техжедай кьван чкадал чIур хьанвай шоферди са ведредавай яд гьана хьилелди радиаторда цаз башиламишина. Гь. М. Им кьван, имни терез. **Синоним:** ажугьдалди. **Антоним:** хвешивилелди, шаддиз.

ХЪИЛЕР хьел существительнидин гзафвилин кьадардин форма. Кил. **ХЪЕЛ**.

ХЪИЛЕРУН гл., ни наразивилин гьиссер хьана рахун тавун. Дустари чаз мехьерзава, Ни ятIани хьилерзава, За шадвиляй кьуьлерзава Кьве вилни вал алаз, яр. А. С. Ашукь хьанва. зун.

ХЪИЛЯЙ¹ хьел существительнидин кьакьатуниин I падеждин форма. Кил. **ХЪЕЛ**.

ХЪИЛЯЙ² нар. садакай авай наразивилиз жаваб яз. -Куьн жуваз хийир кьеззай тIекве нек твазвайбурукай я, - лугьуз ада зи чинар капа. ТахьайтIа, куьне зи хьиляй ийизвайди яни? А. М. Мурк ракъики цIурурда.

ХЪИНЕЗМАЧ тIуьн глаголдин форма. Кил. **ТIУЬН**.

ХЪИПЕДИ, ХЪИПЕР кьиб существительнидин формаяр. Кил. **КЪИБ¹**

ХЪИПЕДИ, ХЪИПЕР кьиб существительнидин формаяр. Кил. **КЪИБ²**.

ХЪИПИ прил. дигмиш хьанвай машмашдин рангунин. Таму-тара хьипи пешер авадарзавай. З. Э. КУТВ-диз фена. Хьипи читинин булушкадин гьаркьу хел кьакьажна, Зелфиди гьил це твазвай, булах галай патяхь са гьихьтин ятIани кьаралту малум хьана. А. А. Умуд. Хьипи машмаш хьиз я тини. Фан рангни я яру хини. С. С. ГьажикIа.

* **хьипи авун** гл., ни-куь вуч хьипи рангуниз гьун. Аялри лацу цал хьипи ийизва. Р.

* **хьипи машмаш хьтин** прил. лап хьипи.

* **хьипи хьун** гл., вуж-вуч 1) хьипи рангуниз атун... са тIимил вахтар адалай вилик кьацу хьана тарарал атIасди хьиз нур гузвай пешер гила хьипи хьана кIвахьзавай. А. Ф. Бубадин веси. Хважамжам хьиз куда рагар: Гагь хьипи, гагь вили жеда. Какахьда ал, туракь рангар, Гагь шуьтруь, гагь аби жеда. А. С. Хцихь галаз ихтилат. За хцел дафтардин хьипи хьанвай чар яргьи авуна. А. Кь. Нехирбанни лекь. 2) вуж кичIевилин гьиссери кьун. Дустагьдай хтанвай зи кьуниши, милицадин тIвар кьурла, хьипи жедай. Р.

ХЪИПИВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера хьипи тир гьал. Фекьи малла МегьамедЭфендиди... куьлуь, хьипивал алай чIулав вилер Дадашал туькIуьрна... А. Ф. Бубадин веси.

ХЪИПРЕ кьиб существительнидин актив падеждин форма. Кил. **КЪИБ**.

ХЪИПРЕПИ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) чиле цанвай хьчариз, емишриз зиян гудай гьашарат. Фена им гьуьлуьн кьерез... Кьуна гьапал гьуьлуьн хьипренIар. Р. Гь. Лацу цавун кIаник. 2) це яшамиш жедай, бязи халкъари недай гьайван. **Синонимар:** пахлахан, цинцих. 3) юкьван тар квачир бязи гьайванрин (мес. шуькьуьнтрин) винел жедай кIеви кIарабдин кьабух.

ХЪИРЕ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра какадин, кIерецдин винел патал жедай кьелечI ва кIеви пай.

Сефербегаз абуру «туьлек авур кац», ада вичин чуруяр, спелар мукIратIдалди кьуниз, кьилни твана какадин хьире хьиз авуниз ва вичин яцIу ягьлуди кьунавай кIурт гадаруниз килигна лугьузавайди тир А. Ф. Газет. КицIи сараривди кIерец хана, хьиреяр гадриз хехвер жакьвадайла, Магьсуд гьейран хьана амукьдай. М. В. Гьарасатдин майдандал.

ХЪИРТИШ нугь., суц. дамар.

ХЪИТКЪИТИ суц.; -ди, -да; -ар, -ри. -ра хуш кьведай квал.

* **хьиткьитI(ар) кутун** гл., ни-куь ник-квек хуш кьведай квал кутун. Фекьиди ийфди кьатадиз хьана. Чидач, ам бажгьан хьукьвайди тирвилай ятIа, я туш, чIутари адак хьиткьитIар кутазвайтIа. З. Э. КУТВ-диз фена. Анжах гьа муркIари чпи кьурнавай таза шагьварди нерин хилерик хьиткьитIар кутазвай, япарин кьилер ифирзавай. Гь. М. Им кьван, имни терез.

ХЪИТКЪЕР суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра сагь затIунай ам хана хьайи ва я сад-садав агуднавай затIар игис хьанвай чкада амай ара. Кьве раган хьиткьердай аватай ракьинин сифте нур мухан никIел алуькна А. А. Умуд... куьче вилив хуьз акьвазнавай Мурсалован гадади, чинеба, хьиткьердал кIуф эцигна. А. И. Самур.

* **хьиткьер авун** гл., ни сагь затIунай ам хана ва я сад-садав агуднавай затIар игис хьанвай чкада ара жедай гьалдиз гьун.

ХЪИТКЪИН: * **хьиткьин хьун** гл., вуч вичин кьенепатан кьуватдалди масадбуруз эиян жедайвал кIус-кIус хьун. Ингье бомба. Пачагьдин лап кIвачерик Аватнава. Гьайиф хьиткьин хьанач ам. Хьиткьин тахьай бомбадин сес вишерив Агакьна... А. С. Вилик жерге.

ХЪИТКЪИНАРУН каузатив, гл., ни-куь вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир масадбуруз эиян жедайвал кIус-кIус авун. Цаву чархар хьиткьинардай ванер ийизвай. З. Э. Муьгьуббатдин цIелхем. Мад вучда кьван, кIанивили кьванни хьиткьинарда лугьуда. З. Э. КУТВ-диз фена.

* **хьиткьинардай шей** суц. са вуч ятIани кьайдадикай хьиткьинаруналди хкудун патал махсусдаказ гьазурнавай яракь тир затI. Тахминан тушир делилралди, хьиткьинардай шей З. Арухов яшамии жезвай кIвалерин подвалда эцигнавай. Хьиткьинардай шей кардик кутунин нетижада пуд лагьай мертебадив агакьдалди гурар чкIана. ЛГ, 2005, 26. V.

ХЪИТКЪИНУН гл., вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир 1) масадбуруз эиян жедайвал кIус-кIус хьун. Цавай гьужумар авуниз акси вири серенжемарни абуру кьабулнавай. И кардикай сихдиз хьиткьинзавай зенитный тупарин гуьллейрини шагьидвалзавай. ЛГ, 2004, 26. VII. 2) куьч., вуж-вуч гзаф кIевиз ванер акьудун, гьараюн. КицI гьар сеферда, вичел ккIал атайла, хьиткьинзавай, амма кIвалай эьечIдай кас авачир. М. Б. Шапка. * **рикI хьиткьинун.**

ХЪИТРЕПИ суц.; -ди, -да; -ар, -ри. -ра кIеви затIунилай алатдай ва я алуддай куьлуь кIус. Гьилевай, вични гьавурдик кваз устадвилелди кьунвай алмасди чуьнгуьрдин симерин ванциз ухшар сесер акьудзава. И ванер гуьзгуьяр атIузмай кьван гагьда хьитрепI алатун, фер атун, я тахьайтIа хун -ихьтин дуьшуьшар адавай жезвач. ЛГ, 2004, 15. VII.

ХЪИЦИКЪ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра хипен, гьерен хам. Кьве хьицикь тваз са бапIахда, Куьн кар ала квел, фекьяр. С. С. Фекьийриз. Инсанар тарифди, цагь ягьай хьицикьар хьиз, табагь ийида. С. Ярагьви ашукь Уьзден.

ХЪИЦИКЪДИН прил. хьицикьдикай цванвай. Адал (Е. Эминал. - А. Г.) кIукI шуькIуь кьармукь хьицикьдин бапIах жедай. Н. А. Етим Эмин. Вагьуф бубади адетдин валчагь, хьуьтIуьз хьицикьдин кIурт алуькIдай. М. Вагьабов. Вагьуф-буба.

ХЪИЧИН гл., вуч; -еда, -ена; -ез, -езва; -ич, -ен, -ирай, -имир; хьичин тавун, хьичин тахвун, хьичин хьийимир 1) жими затI (яд, нек, иви) стIалар яз гадар хьун. Сивяй иви хьичена, лацу свах акьатна, чилел аватна, квахьна. ЗЭ. Муьгьуббатдин цIелхем. Суриядин кьецIил хурариз ивиар хьичена, гапурдила ивидин пар кьарагьна. М. В. Гьарасатдин майдандал. 2) куьч. гьар патахь чукIун (нур, экв). Кьени ам лап фад, Шалбуз дагьдин кьуьнерихьай лаз-яр дагьлариз, гуьлчименриз хьичин тавунмаз, инал атанвай. Ж. Байрамалиев. КIарасдин тIурар.

ХЪИЧИРУН гл., каузатив, ни вуч; -да, -на; -из, -зва; -ич, -ин, -рай, -имир; хьичир тавун, хьичир тахвун, хьичир хьийимир 1) жими затI (яд, нек) стIалар яз ягьун. Бубади, чилел алуькьайла, фекьидин кьилелай алатай бапIах кьачуна, чутхвардик кутуна, цяй ацIурна, гьана адан чиниз хьичирна. Кьайи ци, фекьи вич вичел хкана. Б. Гь. Заз эвера. Абуру, гуя нубатар ийизвайди хьиз, цик тIуб кутаз, ахпа сада-садан чиниз стIалар хьичириз башиламина. З. Э. Булахдал. 2) куьч. гьар патахь чукIун (нур, экв). Цав, чуьхвей гуьзгуь хьиз, михьи тир. Дагьларин лацу кукIушириз ракьини вичин нурар хьичирнавай. А. М. Лежбердикайни пуд стхадикай.

ХЪИЯ авун глаголдин буйругьдин форма. Кил. **АВУН.**

ХЪИЯГЬУН гл., ни; -да, -на; -гьиз, -гьзава; -гь||гьа, -гьин, -гьрай, -гьмир 1) акьатнавай затI акIур хьувун ва я хтун. Зун Бакудиз физва, мирес. Жуван сарарни хьияда, кIвалахни жагьурда. С. Муслимов. ЦицIигь-наме. 2) тайин са чкада эцигун, секинарун (улакь, гьайван(ар)). Машин, виридан куьмекдалди гараж

эцигдалди, езнедин гъаятдиз хъиягъдайвал хъана. М. Б. «Жигули». 3) **винел патал алкIур хъувун.** Шикилдилаини жеда зун секин, КъазунайтIа ви булушкадин хел, Хъурай зун аниз хъиягъдай сатин... М. Б. Зун квел шад я. * **кIулаз ягъун (хъиягъун), еб ягъун (хъиягъун).**

ХЪЛАГЪУН гл., ни вуч; -да, -на; -из, -зава; -0, -ин, -рай, -мир 1) **лугъун** глаголдин гъеракат тикрар жезвайди къалурзавай форма. Кил. **ЛУГЪУН.** 2) **лагъайдал алава хъувун.** - Сагърай, брат! - хълагъна, машин элкъурна, улакърин гъерекат квай чIехи куьче галайвал машин гъална. А. Къ. Мал цаваравай савдагар ва я рикеллни алачир командировка.

ХЪЛУН лугъун глаголдин гъеракат тикрар жезвайди къалурдай, рахунра гьалтдай форма. Кил. **ЛУГЪУН.**

ХЪСАН¹ араб, прил бегенмиш жедай ери авай, лишанар квай, нетижаяр авай. "Пуд наб гъунугъ хъсан кар я лагъайтIа, Течир гъейри кесибдиз хабар жеде. Е. Э. Тварун стхадиз. Ният уна вун базардиз фейшла, Хъсан затI хъуй, - а къиметар гайшла... Е. Э. Къавумдиз. Хъсан яшайши, уьмуьр патал женг чIугуна кIанзавайди адаз хъсандиз чидай. Ж. Гъ. Рубгъдин, рикIерин къелечи.

* **хъсан рехъ [сят] хъуй (хъурай)! межд.** яргъал рекъиз физвайдаз лугъудай алхишдин гафар. - Квез хъсан сят хъуй! - лагъана ада гъилибанар рекъе хутуна. А. И. Самур. Буба хъин сурал физвайди я лагъайла, абуру паиман яз разивилин къилер эяна: «Ваз хъсан рехъ хъуй», - лагъана. Н. М. Буба.

* **хъсан хъун** гл., (вуж-вуч) бегенмиш жедай ери, лишанар, нетижаяр хъун. Белки, хъсан хъайитIа къисмет, къадар... Вакай жеда чандиз дарман, Серминаз. Е. Э. Серминазахъ галаз суьгъбет Фу тIуьна чарни кIелай Къазимегъамедан гъал акваз-акваз хъсан хъана. А. И. Самур. 2) **азарлудан гъал сагъ жез башламишун, сагъ хъун.** Гъатнава къве вил азарда, Хъсан тежез зун бизарда. Е. Э. Лугъуз.

ХЪСАН² нар. бегенмиш жедай ери аваз, лишанар кваз, нетижаяр аваз. Хъсан за вун чир ийидай, Белки, заз вун акунайтIа. Е. Э. Гъазанфераз. Девлетлу касдиз гзаф рикI алай семен балкIан авай. И балкIан хъсан хуьн Къиличал тапшурмишина.. А. И. Къиргъин. Къазимегъамедаз и крар вири хъсан чизвай. А. И. Самур.

Синонимар: хъсандаказ, хъсандиз, хъсанз.

* **хъсан акун** гл., низ вуч **меслят акун.** Агъмедаз вичин дуст, эгер ам яргъарай рахаз эгечIнаватIа, мад акъваз техийидайди чизвай, гъавилай адаз кисна акъвазун хъсан акуна. А. Къ.

ХЪСАНАРУН гл., ни вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; хъсанар авун, хъсанар тавун, хъсанар тахвун, хъсанар хъийимир **хъсан лишандиз, гъалдиз гъун.** Произведениедин чIал хъсанарунин карда И. В. Сталинан «Марксизмда чIалан илимдин месэлайриз талукъ яз» тIвар алай произведение лап хъи ва лап къудратлу яракъ я. А. С. Жегъил. шаиррин яратмишунин бязи месэлайрикай. МефтIедин ивидин гъерекат хъсанарун патал гъилер къуьнтел къван 10 декъикъада чими це твада. ЛГ, 2003, 7. VIII.

ХЪСАНБУР¹ прил.; гзафв. къ. дшегъли вич хъуьрезва,... ада хълагъзава: - Абур хъсанбур я гъа-а... Абур муьтуьгъбур я гъа-а... Абур вешишбур я гъа-а... А. Исм. Эхиримжи къув. [Къули]. Ви хесетар гзаф хъсанбур я, тахъайтIа.... Ж. Эфендиев. Азадвили рекъе. **Синонимар:** иербур, вижевайбур. **Антонимар:** нагъакъанбур, писбур.

ХЪСАНБУР² **хъсанбур** прилагательнидикай хъанвай существительное. Кил. **ХЪСАНДИ.**

ХЪСАНВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера масадан гъал, гуьгъуьл хъсан патахъ дегишардай гъерекат, кар. Хъсанвилиз писвал ийидай къелбикъараяр и дуьньядал герек туш, лагъана, ада абур къведни къена. Ф. Ирид юкI алай пагъливан Магъамад. Вучда вакай; дуьнья, гъей... Герек туш ви хъсанвал... Е. Э. Дуьньядиз. Гъич са чIавуз квахъдайди туш хъсанвал. Е. Э. Дуванбегдиз. - Вири и хъсанвилерин эвез завай ваз къенлай къулухъ виш йисузни хъуз жедач. З. Э. Муькъвел гелер. Вичиз хъсанвал такунвай инсандивай хъсанвал гъатдач. Къ. М. Дагъларин деринрин булахар. Хъсанвилер чи инсанрин вири санлай яд хъанани? Х. Х. Зун куьчедал... За чан гузва и дуьньядал хъсанвал Са кIус къванни артухарун паталди. М. Б. Зун инсан я... Хъсанвал чи инсанвилин терез я, Хъсандан чин чими рагъ хъиз хъуьрез я. М. М. Къуна. Гуьнуькъара дуьнья! Ви югъ, ви йиф - вири сад хъанани, Хъсанвилер чи инсанрин вири санлай яд хъанани? М. Ж. Жанавурдин къув язава... Баку, Баку, рикIелай гъич алуддач Зун паталди авур хъсанвилер на? З. Р. Диде шегъер. Махсудан инсанвал, хъсанвал, дуьзвал, гъуьрметлувал, хуьре вирида аннамишнавай. З. Э. Муькъвел гелер. **Антоним:** писвал.

* **хъсанвал авун** гл., ни, низ **хъсан гъал арадиз гъидай кар авун.** - Заз вун зи буба къван кIан я. Зи буба къейидалай къулухъ вуна заз авур къван хъсанвилер зи рикIелай фидач. З. Э. Муькъвел гелер. **Синоним:** хъсанвалун.

* **хъсанвал гуьлуьз вегъейтIани, {садрани} квахъдайди туш мисал 'хъсанвал садрани рикIелай фидайди туш' манадин мисал.** Аллагъ патал хъуй, ичIи гъилиз килиг, гъакI квахъдайди туш хъсанвал. Е. Э. Дуванбегдиз. Хиял мийир, менфятни авачиз, гъакI арадай квахъдайди туш хъсанвал. Е. Э. Дуванбегдиз. Бубади гайи несятар адан рикIелай фидачир. Рагъметлу бубади лугъудай, чан хва, гъар низ хъайитIани, жувалай алакъдай хъсанвал ая. Хъсанвал, чан бала, гуьлуьз вегъейтIани, квахъдач. З. Э. КУТВ-диз фена.

ХЪСАНВАЛУН гл., ни низ; -да, -на; -а, -ин, -рай, -мир; хъсанвач авун, хъсанвал тавун, хъсанвал тахвун, хъсанвал хъийимир **хъсан гъал арадиз гъидай амал(ар) гъун.** Хъсанвализ алахъ гъвечIи-чIехидаз, Вун багъа яз

амукьдайвал гъвечли-члехидаз. О. Гьуьсейнов. Уьмуьрдин рехъ. **Синоним:** хъсанвал авун.

ХЪСАНВИЛЕЛДИ нар. хъсанвал хас яз. **Синонимар:** хъсандаказ, хъсандиз, хъсанз. вижевайдиз, вижевайдаказ, иердиз. иердаказ. **Антонимар:** пис, писдаказ, писдиз.

ХЪСАНДА || **ХЪСАНЗАВА** гьал. хъсан тир гьалда ава. - Ви кефияр хъсанзавани? - Пис туш, чан руш. Ви Мурсал халу пенсиядиз экъечИнава. З. Гь. Ахварай авудай аваз. Пемпеша кьатГузва: иесидиз анал хъсанзава. М. В. Гьарасатдин майдандал. - Куьн хвашкалди, я бала!. - жузуна Умуят халади. - Хъсанзавани? Пара кьадар сагърай, Аллагъдиз шуькуьр, кьени-кье хъсанзава. С. Ярагъви ашукъ Уьзден. Жегьил багъдин гьални хъсанзава, вири кьелемар фараши я. ЛГ, 2004, 26. III.

ХЪСАНДАКАЗ нар. хъсан тир тегъерда. За Азербайжандин машгъур академик Бекир Набиевахъ галаз хейлин суьгъбетар авуна. Ада лагъай гафар зи рикелай алатдач; «Азербайжанвияр ва лезгияр виши йисаралди кьун-кьуне аваз яшамии хъанавай стха халкьар я. И стхавал чна гьар юкьуз хъсандаказ гьисзава. М. М. Чи адетар чна хвена кIанда. [Амахан]. - Заз чирвал, чна папар хъсандаказ гьилик кутун хъайитIа, иер жедайди хъиз аквада заз. Гь. Гь. Колхоз. Худа! На захъ хъсандаказ яб акала. С. Ярагъви ашукъ Уьзден. Государственный Думадин депутат хъун патал зун хъсандаказ гьазур хъанвай. ЛГ, 2003, 4. XII. **Синонимар:** хъсандиз, хъсанз, хъсанвилелди, вижевайдиз, вижевайдаказ, иердиз, иердаказ. **Антонимар:** пис, писдаказ, писдиз.

ХЪСАНДИ¹ прил.; текв. кь. хъсан ери авай. [Садикьбег]. Меслягъат лап хъсанди, дуьзди тирвилай, геж тавуна кьилиз акьудна кIанда. Ж. Эфендиев. Азадвиллин рекье. **Синоним:** иерди, вижевайди. **Антонимар:** нагъакъанди, писди.

ХЪСАНДИ² суц.; -да, -да; -бур, буру, -бура хъсан кас, затI, гьайван. Им писди я, им хъсанди лагъайла,... Чин ачухин Гьуцар мугъман атайла... Е. Э. Камаллу паб. Хъсандини писди чара тежезвай ксариз мад вуч лугьуда кьван? М. М. Чаз кьагъриманар кIанда. **Синоним:** иерди, вижевайди. **Антонимар:** нагъакъанди, писди.

ХЪСАНДИЗ нар. хъсан тир гьалда. Малум я хьи, СтIал Сулейманаз азербайжан чIал хъсандиз чидай. М. М. Гь. СтIал Сулеймана азербайжан чIалал туькIуьрай шиирар. Гьар са касдиз вичин кар хъсандиз чир хъун герек тирди хъиз. маса кас и кардин гъавурдик кутаз чир хъунни лазим я. З. Э. КУТВ-диз фена. Садра икольникриз урус чIал хъсандиз чирун патал Надежда Михайловнади экскурсия тешикл авун кьетI авуна. А. А. Умуд. **Синонимар:** вижевайдаказ, вижевайдиз, иердаказ, иердиз, хъсанз, хъсандаказ. **Антонимар:** пис, писдаказ, писдиз.

ХЪСАНЗ нар. хъсан гьал хас яз. **Синонимар:** хъсандиз, хъсандаказ, вижевайдиз, вижевайдаказ, иердиз, иердаказ. **Антонимар:** пис, писдаказ, писдиз.

* **хъсанз акун** [аваз хъун] гл., вуж-вуч хъсан тир гьал хас яз хъун. - Ваъ, ваъ, - хълагъна ада рикIивай. - Заз жув хъсанз аквазвач. А. Кь. Итимвиллин ранг. Шаирдин гуьгъуьл кьун яз кьабулна, адан кефияр хъсанзавайла, за адас «Жанавурдинни чакъалдин мах» хуралай кIелнай, - ам чаз мектебда лезги литературадик хрестоматиядай атайди тир. А. Эсетов. Шаирдин тарсар.

ХЪСАНЗАВА, ХЪСАНЗАВАЙ кил. ХЪСАНДА.

ХЪУВУН гл., ни вуч; -ийида, -увуна; -ийиз, -ийизва; -ия, -ийин, -уьурай, -ийимр 1) **авун** глаголдин гьерекат тикрар хъхъайди кьалурдай форма. Кил. **АВУН.** 2) эвела авай (хъайи) гьалдиз хкун. # гуьлуьт ~, машин ~, перем ~.

ХЪУКЪВАЙ прил 1) хъуьтуьл гьалдай кIеви гьалдиз акъатай. Зи кьур акъатнавай сиве авай мецикай хъукъвай шалам хъанвай. З. Э. Булахдал. Гьар чIавал са кIус хъукъвай фу, сурвиллин ни галай нисидин гъвел, хатадай чилел аватна кьванни зазни гьат тавуна амуькзавачир. А. Исм. Эхиримжи кьув. 2) **цIал кIеви** гьалдиз гьайи. Кьасабчи кьунишиди вичин гададиз хъукъвай, ргай як гуз ксурдай. Б. С. Пилидикай...

ХЪУКЪВАЙБУР¹ прил.; гзафв. кь. хъуьтуьл гьалдай кIеви гьалдиз акъатай. Картуфар ргайбурулай хъукъвайбур ширин жеда. Р.

ХЪУКЪВАЙБУР² суц.; гзафв. кь. хъуьтуьл гьалдай кIеви гьалдиз акъатай затIар. - Кайиди хъукъвайдан патав кьведа, - лугьудай мисалдин ван хъаначни?

ХЪУКЪВАЙДИ¹ прил.; текв. кь. хъуьтуьл гьалдай кIеви гьалдиз акъатай. Чидач; ам бажгъан хъукъвайди тирвилай ятIа, я туш, чIутари адак хъиткьитIар кутазвайтIа. Мад авай зи кьил акъатнач. З. Э. КУТВ-диз фена.

ХЪУКЪУН гл., вуч; -вада, -вана; -ваз, -вазва; -угъ, - ван, -урай, -вамир; хъукъун тавун, хъукъун тахвун, хъукъун хъийимир 1) хъуьтуьл гьалдай кIеви гьалдиз акъатун. Ли ракъиник эцигмир, - хъукъвада. Р. 2) **цIун** куьмекдалди ламувал хкудун. Кьулан цIал як хъукъвана. Р.

ХЪУКЪУРУН гл., каузатив; -да, -на; -из, -зава; а, - ин, -рай, -мир; хъукъур тавун, хъукъур тахвун, хъукъур хъийимир хъуьтуьл гьалдай кIеви гьалдиз гъун. Хамхъукъурда - бармак цIурурда. Р.

ХЪУКЪАВИ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра **Хъукъар** тIвар алай хуьрйяй тирди.

ХЪУКЪАР къукъ существительнидин гзафвилин къадардин форма. Кил. **КЪУКЪ**.

ХЪУКЪРА къукъ существительнидин теквилин къадардин актив падеждин форма. Кил. **КЪУКЪ**.

ХЪУКЪУКЪ хъукъун глаголдин буйругъдин форма. Кил. **ХЪУКЪУН**.

ХЪУКЪУН гл., вуж; -вада, -вана; -ваз, -вазва; -укъ, -къван, -урай, -вамип шел акъвазарун. Фекъиди йицфди къатадиз хъана. Чидач, ам бажгъан хъукъвайди тирвилай ятIа, я туш, чIутари адак хъиткъитIар кутазвайтIа. З. Э. КУТВ-диз фена. - Аялдин шел гъинал къван я - Зун гъасятда хъукъванай. М. Б. Чавуш.

ХЪУКЪУРУН гл., каузатив, вуж; -да, -на; -из, -зава; -ур(а), рай, -мир са касди масадан шел акъвазарун. Сифте шезвай аял хъукъура, ахпа кIвалахдив эгечI. Р.

ХЪУЛ суц.; -ди. -да гъайванрин (кицIин) хамунин азар.

* **хъул акатун** гл., ник бедендин хам квадай азар акатун: Зугърабахуъруьн хперик хъул акатна, начагъ хъана... Желилан хперни гъа хперик квай. Адан хперик хъул квачир. Шейх Желил буба.

ХЪУЛАШ §, в., суц.; -ди, -да; -ар, -ри. -ра яцIу жендек авай, ягъсуз дишегъли.

ХЪУЛГЪУДАЙ нугъ. **лугъун** глаголдин гьерекат тикрар жезвайди къалурзавай форма. Кил. **ЛУГЪУН**.

ХЪУН гл.; -вада, -вана; -ваз, -вазва; -ухъ, -урай, -ван, -вамип; хъун тавун, хъун тахвун, хъван хъийимип 1) ни-куъ жими затI (яд, шурпа, нек ва мсб) туьтуьнай къенез ракъурун. Неъ цитицI, хъухъ чехир, мугъмандиз ина Акъудна рикIни гун лезги адет я. И. Ш. Къудар. Аваз хъурай кварар кIвалера, кIандайда яд хъурай. С. К. Квар. -2) ни ички къенез ракъурун, ички ишлемишун. Герек хъвадайла - хъван! Недайла - нен!

КIвалахдайла... Б. Гъ, ТIварун стха. Мубаракиз къевезва кIвализ За саламни гун тавурбур. Чухъухъ! -лугъуз алахънава Уьмуьрда гъич хъун тавурбур. А. С. Хцихъ галаз ихтилат. - И зегъримарни ваз за хъван тийизмайди чида, - ада вилералди суфрадал алай чехир авай бутылка къалурна. К. К. Шаирди лагъанай. - Гъахъ лагъайтIа за хъвана кIанзавайди туш. Хъвана лагъана закай масадаз зиянни хъайиди туш. Тахъванани чара авач: и дуйньяда тахъвайтIа, агъа Дуйньяда ам гудай кас жедайди туш. С. Муслимов. ЦицIигъ-наме. **Синоним: хъивегъун.**

* **хъваз гъатун** гл., вуж ички гзаф рикI алаз ишлемишун.

* **хъвайидн къилиз акъатун** гл., нин гзаф хъвана жувавай жув хуьз тахъун. Са къадар вахт алатна, хъвайиди къилиз акъатна будала хъайи гадаяр пацариз акъатна, вучиз ятIани. Къ. Къ. КIири Буба.

ХЪУНАР рах., суц.; -ри. ~ра ички гзаф ишлемишай мярекат. Хъунар къадагъа авунвай вахтар тир, чинеба кIвалай эрекъар гузвайдини виридаз чизвай, Нуралидиз лагъайтIа, Махачкъаладай атай мугъманрин вилик эцигдай къве шуйше ганачир. М. Б. Цийи мискIин.

* **хъунар авун** гл., ни ички гзаф ишлемишай мярекатдин иштаракчивал авун. За са гаф~чIал лагъайтIа, зун гъуьлуь гатадай. Чпи муькуь кIвале тIуьнар-хъунар ийидай. З. Э. Кек галкIизва. - ГъикI вуч кIанзава? Куьне сагъ са ишикI ацIай хъунар авурла, чун килигиз ацукъдани? А. Исм. Алуькдайд ахвар.

ХЪУНЧ суц.; -ар, ~ари чилелай къакъанвилихъ хкаж хъанвай чка. Дагълар арада хъунч хъиз бине хъана, лал ахвара къатканвай куьгъне хуьр. А. Ф. КъатI-къатI авур зунжурар. Цевкрен хъунчни, хузран мугни чикIизваз Такваз, яргъа уьлкведивай барбатI тир, Я зун, я зав, я сад садав кикIизмач... А. Исм. Вад йисан сиягъат.

ХЪУРКЪАР хъурхъ существительнидин гзафвилин къадардин форма. Кил. **ХЪУРХЪ**.

ХЪУРКЪУНИ хъурхъ существительнидин актив падеждин форма. Кил. **ХЪУРХЪ**.

ХЪУРТ суц.; -а, -а; -ар, -ари, -ара кIвалин, цурин чиркинар кIватIдай чка. Лукъманахъ пенкерар ништа шумуд хъанатIа. Куьгъне ва къацIай пек хъуртак фидайвал, эхир ам са куфтIадал гьалтна. З. Э. Зулун пеш. - Эгер абурук [маларик. - А. Г.] шак авунвай азар акатнаваз хъайитIа, маса чара амайди туш, вири тергна, хъурта тун чарасуз я. М. В. Гъарасатдин майдандал. * **зирзибилдин хъурт.**

ХЪУРТАМИШ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра махарик квай, сурай экъечIиз инсанрин иви хъвадай мейит. Вахт къуртамиш хъана залум. А. Ал. Къула жив.

ХЪУРТИ: * **хъуртI авун** нугъ., гл., ни кутуг тавур гьалдиз гъун. Бес Авадан къуьзуь ва кесиб кас я лагъана, адан ажал инсафсузрив, мердимазаррив хъурт ийиз тадани? А. А. Пад хъайи рагъ.

ХЪУРХЪ суц.; -къуни, -къуна; -ар, -къари, -къара 1) **асунар ийидай хамунин кIус.** Цаварни, хъурхъ алтаддай хъиз, къалу экуьнив гъакI рагъуларнава. М. В. Гъарасатдин майдандал. 2) **ципинин сив кIевдай хъицикъдин кIус.** Пуд лагъай сеферда чIехидан гъиле вичин гъуд къван авай са цIиб гъатна. Ада къаб ацумзавай тегъерда къвед-пудра агъуз-виниз авуна. Ахпа, хъурхъ галудна, матIари тIурар алай мегъуьн чка хъиз къалурзавай зурба нерихъ чIугуна: - Уь-уьф!. Ни къевезва... - Куьн ни къевезва? Б. Гъ. Заз эвера. Ада уьзьягъвилелди акъудна цIиб, "Ингъе чи тухумдин рикI алай къафун", - лагъана, юлдаирин вилик эцигна. Хъурхъ алудайла, иеси вични тIимил мягътел хъанвачир. А. Э. Шур. * **чинал хъурхъ акъалжун.**

ХЪУРХЪУШ суц.; -ди. -да; -ар, -ри, -ра къазуннавай, чиркин партал. Къилел чIар фенвай къеркъешар, тандал хъуркъушар алай аялар, къарникъузар хъиз, аквазвай. З. Э. Муькъвел гелер.

ХЪУРЦ суц.; -ди. -да; -ар, -ари, -ара балкIан катуни тегъер. БалкIан чкадила хъурцада гъатна, хуьруьз

хъфена. Б. Гъ. Заз эвера.

* **хъурц акъатун** *рах., гл., низ дердийра къекъуьникди гзаф галатун.*

ХЪУТКЪУН * **хъуткъун хъун** *гл., вуж гадар хъун. Инал сифте яз директор учителдин чиниз килигна ва садлагъана ам къулхъди хъуткъун хъана. А. А. Умуд.*

ХЪУТКЪУНАРУН *гл., ни-куь вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; хъуткъунар авун, хъуткъунар тавун, хъуткъунар тахвун, хъуткъунар хъийимир са вуч ятлани зарбдаказ жувалди ялун. Цавдара гагъ-гагъ кIвачер хъуткъунарзавай, ахпа мад кис хъижезвай. А. Къ. Нехирбанни лекъ. Гъажимурада, далудиз каф акъатдади, къуьл авуна, вичи гардандиз еб вегъена хъуткъунарайла, еб атIаналда. С. Ярагъви ашукъ Уьзден.*

ХЪУТКЪУНУН *гл., вуж; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; хъуткъун тавун, хъуткъун тахвун, хъуткъун хъийимир беден фад-фад хкаж жез акъваз хъийидай гьалда хъун. Велимет хъуткъунзава. Ни гъина рак ачухайтлани Велимет хъуткъунзава, адан рикIик теспача акатзава. М. В. Гъарасатдин майдандал. Хъуткъунна инихъ-анихъ килигай гададиз тепедилайгъуз чукур хъийизвай къве кал акуна. Б. Гъ. Заз эвера. **Синоним:** зурзун.*

ХЪУТУР *суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра бедендал жедай квал квай гъвечIи хирер хътин азар. Ругуд аялни хъутурри къуртлани, аникай хабар къадай фикирни касдихъ авачир. З. Э. Муькъвел гелер. А вахтунда аялар цIаяр атунин, хъутурар, гачалар, нитIер... акатунин азаррикди начагъ жедай. Ж. Гъ. Аня дидедин мурад.*

* **хъутур(ар) акатун** *гл. ник-квек бедендал квал квай гъвечIи хирер акъатун.*

* **хъутур(ар) кваз хъун** *гл., ник-квек бедендал квал квай гъвечIи хирер кваз хъун. Сагъираз гъарай гана: «Хам чакъалдинди я, чакъалдин! Вични хъутур квай! У. Къемберов. Сел.*

ХЪУТИАЛ *суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра гуьне. Къвез акуна вун заз, рушар хъфейла, Са патахъай хъутIал хуьряй, эй, гуьзел. Е. Э. Эй, гуьзел. - Ваз кIан хъайитIа, ибур кеф чIугвадай чкаяр я гъа, Чигали, лагъана нехирбанди вичин цийи юлдаидиз, шим квай хъутIалар куьтягъ хъана, михъиз векъни цуьк тир сувал акъатайла. Б. Гъ. Заз эвера.*

ХЪУХЪ хъун *глаголдин буйругъдин форма. Кил. ХЪУН*

ХЪУЦИУР *суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра малдин ва я лапагдин цIурурнавай пи кIеви хъайила (ягълу хъиз) ишлемишдай затI. Мухан гъуьруькай качIкачI ханIа авуна. Са кIус хъуциурни кутуна аялриз гана. З. Э. Муькъвел гелер. Са шей къунишийри Дуьравай тIалабдай: амни цIегърен хъуциур тир. Гъ. Къ. Четин бахт. **Синонимар:** макъ, пи.*

ХЪУЧ¹ *нугъ., суц.; -ади, -ада; -ар, -ари, -ара инсан къециз фин патал раснавай чка. **Синонимар:** гъажетхана, захутI, туалет.*

ХЪУЧ² *нугъ., суц.; -ади, -ада; -ар, -ари, -ара кIарасар кайила, амукъдай затI. НикIиз хъуч тухвана. Р. **Синоним:** руьхъ.*

ХЪУЧКЪУР *кил. КЪУЖГЪУР.*

ХЪУЬКЪВЕ хъвехъ *существительнидин теквилин къадардин формадин чкадин I падеждин форма. Кил. ХЪВЕХЪ.*

ХЪУЬКЪВЕР хъвехъ *существительнидин гзафвилин къадардин форма. Кил. ХЪВЕХЪ.*

ХЪУЬКЪУЬМ *суц.; -ди, -да, -ар, -ри, -ра рапунихъ гьал акалун патал жедай тIвек авай чка. Хъукъуьмдай девеяр гьалдайбурни авайди я. Р.*

ХЪУЬЛУЬВИ *суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра Хъуьлер тIвар алай хуьряй тирди.*

ХЪУЬРЕДАЙБУР *прил.,; гзафв. къ. шадвилин гъиссерикди хъвер ийидайбур. Чи гадаяр хъуьредайбур тушир. Р.*

ХЪУЬРЕДАЙБУР² *суц., гзафв. къ.; -у, -а 1) шадвилин гъиссерикди хъвер ийидай ксар. Авай къайдадиз акси хъайидал хъуьредайбур гзаф жеда. Р. 2) куьч. ягъанатдин ва маса чIуру гъиссер къалуруналди хъвер ийидайбур. Нече шумуд такIанбур а вахтунда Хъуьредайбур вални сад агъзур жеде. Е. Э. Гъая тийижир паб.*

ХЪУЬРЕДАЙДИ¹ *прил. шадвилин гъиссерикди хъвер ийидайди. Зи дуст гъамиша хъуьредайди тир. Р.*

ХЪУЬРЕДАЙДИ² *суц.; -а, -а шадвилин гъиссерикди хъвер ийидайди. Фад хъуьредайди фад шехъни ийида. Р.*

ХЪУЬРУЬН¹ *гл., вуж нел-квел; -еда, -ена; -ез, -зава; -уьхъ, -ен, -уьрай, -емир; хъуьруьн тавун, хъуьруьн тахвун, хъуьруьн хъийимир 1) гъиссерин шадвал ва я ягъанат къалурун яз, чиниз, вилериз ва пIузарриз махсус кIалуб гун.. Экуьн къйлай экъечIа вун, рагъ хътин, Хъуьрез къвазда ви лацу чин, агъ хътин. Е. Э. Гъалимат. РикI ваз аквач, - винелай ваз хъуьреди. Е. Э. Бахтсузал. Амма, зи хва, чир хъухъ, хъуьруьн Тар туш гъарнихъ чкIиз фидай. А. С. Хцихъ галаз ихтилат. Йифен далдадик Хъуьрезва са кас ЧIугун тавур гъич Бубадихъ яс. А. С. Светлана. 2) куьч., нел-квел ягъанатдин ва маса чIуру гъиссер къалуруналди хъвер авун.*

Гъатта сатирадин шишррани шишрди намуслу зегъметдин тарифзава, намуссуз зегъметдин эхир-пехир жедайди лугъузва, саймаз гъалда чӀугъвазвай зегъметдал ам хъуьрезва. А. Гъажимурадов. Зегъметдин ашукъ. - Гъукуматни, бакъа хъыз, хъуьрез, рахшандар ийиз, инсанар виляй такваз ава, - квез шабашар гуда лугъуз, тагуз, - Гъажидини зарафатзачачир. А. Къ. Мал цаваравай савдагар ва я риклел алачир командировка.

* **хъуьрез-хъуьрез** нар. **масадбур гъевеслу ийиз**. *Шаирдин Ван хъайиди я, поэма кӀелнач, - жаваб Гана руша, хъуьрез-хъуьрез*. А. Къ. мал цаваравай савдагар ва я риклел алачир командировка.

ХЪУЬРУЪН² суц.; -и, -а; -ар, ~ри, -ра **шадвилин гъиссерикди авур хъвер**.

* **хъуьруьн авун** гл. ни **хъвер авун**. - *Гъегъе гъе, - чардахдиз вил яна, ялтах хъуьруьн авуна Агъарзади*. А. Исм. Алукуьдай ахвар. **Синоним**: **хъуьруьн**.

* **хъуьруьн акатун** гл., ник **шадвилин гъиссери хъвер ийидай гъалдиз гъун**. *Туьквенчи туруна гъатнавайди акур Гъажирамазанакни хъуьруьн акатна*. А. И. Самур. **Синоним**: **хъвер акатун**.

ХЪУЬРУЪНАРУН гл., ни нел-квел; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, тмир; хъуьруьнар авун, хъуьруьнар тавун, хъуьруьнар тахвун, хъуьруьнар хъийимир 1) ни **хъверер авун**.... *жегъилри яваши-яваши чпиз хъуьруьнарзавай*. А. Ф. Газет. *Кудай ашкъидин ялавди Керем хъыз алузарзавай дустанал вучиз хъуьруьнардайди я? - лугъуз хкӀур къасариз хъуьруьнарзавай дустар таз тадиз кӀвализ чукур хъийидай*. А. И. Самур. 2) куьч., ни **никай ягъанатарун**. *Мебелни чуьнуьхна, хъуьруьнарни закай авунва гъа!* Р. Гъ. Лацу цавун кӀаник.

ХЪУЬРУЪРУН гл.; -на, -да; -из, -зава; -уьхъ, -ен, -мир, -рай 1) ни **вуж нел-квел шадвилин гъиссерикди хъвер гъун**.. 2) куьч., **нел-квел ягъанатдин ва маса чӀуру гъиссер къалуруналди хъвер ийиз тун**. *Ийиз на заз ихътин силис? Хъел кутамир вуна зак пис Хъуьруьрмир чал къуни-къуниши*. С. С. Гъуьлуьнни папан гъуьжет. - *Зун кимел акъвазнавайла, са шукълуь тӀвал вугана ада зав. "Идакай за вучзава?" - жузурла, - "Фена вацӀай кӀизрияр яхъ жуваз"* - лагъана. *Ада зал вири хъуьруьрна*. М. Б. За бананар недач.

ХЪУЬРУЪШ суц.; -ди, -да; -ар, -ри. -ра **са бязи набататрин, ничхиррин винел патал жедай герексуз къелечӀ чар хътин чкал, хам**.... *балугъдин винел алай хъуьруьшириз ухшар авай къумадин къатарни, яни майкопдин къатарни, къую эгъунун давамарунин мумкинвал арадай акъудда*. Б. Гъ. Вили вилер. *Чаз къведазни пахлаяр гъа хъуьруьшира амаз сала бегъем къуруз хъанвайди чизвай*. ЛГ, 2004, 17. II.

ХЪУЪТУЪЛ 1) **векъивал авачир, регъятдиз къвечӀил жедай**. *Риза межлисдилай къулухъ кӀвализ хтана*. *ЦӀару хаймадал кӀвачер кучудна ацукъна, папа хъсан хъуьтуьл къуьлуьн фу, ниси, нек ва чай-шекер гъана вилик эцигна*. А. Ф. Риза. 2) куьч. **масадан хатур хан тийидай**. *Цуьквер хуш хъуьтуьл къилихринди тир*. А. И. Самур.... *векъ къалинди ва хъуьтуьлди тир*. М. В. Гъарасатдин майдандал. **Синоним**: **юмшагъ**. **Антоним**: **хъукъвай**.

* **хъуьтуьл мез аваз хъун** гл., **низ хъуьтуьлдиз рахун**. *Вичихъни рикӀ тӀар тийидай хъуьтуьл мез, дугъри къилих авай*. А. А. Умуд.

ХЪУЪТУЪЛАР суц.; -ри, -ра **инсандин хъуьтуьл чкаяр**.

* **хуьтуьлрикай къун** гл., **ни нин хуш къведай ихтилатар авун, яб гузвайди жуван фикирдал гъун**. *Нинехануман хъуьтуьлрикай къун патал ада алаатай вахтарикай рахунар авуна*. З. Э. Йифен тӀурфан. **Синоним**: **далуяр [санжуяр, дамарар] къун**.

ХЪУЪТУЪЛАРУН гл.; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; хъуьтуьлар авун, хъуьтуьлар тавун, хъуьтуьлар тахвун, хъуьтуьлар хъийимир 1) ни **вуч кӀевиди хъуьтуьл тир гъалдиз гъун**. *Югъ хъсанди хъана, сенфиз гъуд гана, тӀуш гана Рамазана хъуьтуьларай*. *далуни буш хъанвай, чехирдини къилевай гум акъудна аниз ишигълу шадвал кужумнавай*. Гъ. М. Хаяр. 2) ни **вуж; векъивилин фикирдал алайди секинарун**. *Таки хипер бередал хуькведалди майор Рамазанов абурухъ галаз рахана*. *Ада гъарнихъай вигъиз, мисалар гъиз, жегъилар хъуьтуьларна*. З. Э. Кек галкӀизва * **фу хъуьтуьларун**.

ХЪУЪТУЪЛВАЛ суц.; -или, -илер, -илери, -илера **хъуьтуьл тир гъал**,

ХЪУЪТУЪЛВИЛЕЛДИ нар. **яб гузвайдаз хуш жедай тегъерда**. *Жуьреба-жуьре ихтилатар ийиз-ийиз нубат калел гъана ва хъуьтуьлвилелди хъыз лагъана: - На кал маса гузва лугъуз ван хъанай заз, къуниши, ам дуьз яни? А. Ф. Бубадин веси. - Алпан бег! - хъуьтуьлвилелди рахана Рамазан, - адан тахсир вуч я? С. Ярагъви ашукъ Уьзден*. **Синонимар**: **хъуьтуьлдаказ, хъуьтуьлдиз**.

ХЪУЪТУЪЛДАКАЗ нар. 1) **хъуьтуьл лишан хас яз Рушан назик, чими пӀузарар акурла, гададиз акӀ хъанай хъи, гуя абуралай алахъзавай мишъи нефес, чими хъвер, атирлу къезил шавгъар хъыз хъуьтуьлдаказ вичин бедендик акахъзава**. *Ам хушбахтлу я*. М. В. Гъарасатдин майдандал. 2) куьч. **яб гузвайдаз хуш жедай тегъерда**. - *Ваз лагъайвал ая ман, - тӀалабна шаирди. - гъа исятда, чан итим, -хъуьтуьлдаказ лагъана, Туьквезбан тадиз кӀвалаяй экъечӀна*. Гъ. Къ. Дили дуьньядин чирагъ. **Синонимар**: **хъуьтуьлвилелди, хъуьтуьлдиз**. **Антоним**: **векъидаказ**.

ХЪУЪТУЪЛДИЗ нар. **яб гузвайдаз хуш жедай тегъерда**. - *Бейкеф жемир, Мурсал халу, хъуьтуьлдиз гаф атӀана секретарди. - За ваз пенсиядиз алад лугъузвач*. *Анжах...* З. Гъ. Ахварай авудай аваз. **Синонимар**: **хъуьтуьлвилелди, хъуьтуьлдаказ**. **Антоним**: **векъидаказ**.

ХЪУЪТІУЪ, ХЪУЪТІУЪН къуд существительнидин иадежрин форма. *Кил. КЪУЪД.*

ХЪУЪТХУЪЗ¹ къуд существительнидин гунугин падеждин форма. *Кил. КЪУЪД.*

ХЪУЪТІУЪЗ² нар. къуд тир вахтунда. *ХъуътІуъз тади гана хунІ ваз аязди... Е. Э. Билбил. ХъуътІуъз Риза члада гъахъай кІизри хъиз кІвалаяй экъечІ хъийидачир. А. Ф. Риза.*

ХЪУЪТІУЪКАР суц., анжах гзафв. къ.; -ри, ра гатфарин тум вегъез зулун эхиррай цадай цан. *Эй къамбалдах, лагъ, гъиниз вун катзава? ТахъайтІа ваз кичІе яни хъуътІуъкай? Гъеле багъдай за яр-емиш кІватІзава, Гъеле гъинва къарагъарун хъуътІуъкар! А. Ал. Эй къамбалдах...*

ХЪУЪТІУЪН' къуд существительнидин талукъвилидин падеждин форма. *Кил. КЪУЪД.*

ХЪУЪТІУЪН² прил. хъуътІуъз недай. *Буш къамир куъне зи гафар. Аквадан квез цІинин марфар? КІватІа гъакІ хъуътІуън алафар Гъайванариз тІуън патахъай. С. С. Гад кІватІиз тади ая.*

ХЪУЪТІЯЙ къуд существительнидин къакъатунидин I падеждин форма. *Кил. КЪУЪД.*

ХЪУЪХЪВЕЛ, ХЪУХЪВЕР хъвехъ существительнидин форма. *Кил. ХЪВЕХЪ.*

ХЪУЪЦУЪГАН суц.; -ди. -да; -ри, ра ацукъдайла -кІаник, ксудайла -къилик кутун патал туък, сар ва я памбаг туна раснавай, цванвай затІ. *Ам, кІвале хъсан чичІед халичадал, хъуъцуъганрихъ агалтна, къилелайни хутІунна, са абадин юкъва аваз, нез-хъваз ацукънавай. А. Ф. Бубадин веси. Шегъердай хтанвай кас я, агалтна са хъуъцуъгандал, бубайрин саягъ кІвачер яргъи авуна, ацукъунихъ вил гала. А. Р., Я. Я. Хендедадин мехъер. Эльзади къил хъуъцуъгандик кутуна ва ам явашидиз шехъна. А. Р. Салам, эллер! - Чаз ахъайзавай къван простынар, хъуъцуъганрин чинар, дасмалар, одеялар вичин кІвализ тухуз, чакай ягъанатарни хъийизва. Ш. Исаев. Завхоз. - Хъуъцуъгандал гъвечІи вах Ахваралла, акваз мах... Х. Х. Дидедин тум.*

Синоним: ястух.

ХЪУЪЧЕН суц.; -ди. -да; -ри, ра регъуън къвалариз янавай харчи гъуър.

ХЪУЪЧІЕ, ХЪУЪЧІУЪК къуъчІ существительнидин падежрин форма. *Кил. КЪУЪЧІ.*

ХЪФЕЙ хъфин глаголдидай хъанвай причастидин форма. *Кил. ХЪФИН.*

ХЪФЕНА¹ хъфин глаголдин алатай вахтарикай са форма. *Кил. ХЪФИН.*

ХЪФЕНА² хъфин глаголдидай хъанвай деепричастидин форма.. *Кил. ХЪФИН.*

ХЪФИН гл.: -ида, -ена; -из, -изва; хъвач, -ая, -ирай, -имир; хъфин тавун 1) *вуж гъиниз са чкадилай элкъвена вич атай чкадихъ гъерекат хъувун. "Вун хъфида эхир", -лагъана руша. - "Хъфидач, чан руш, -лагъана бубади. Ф. КІватІаш. Къвез хъфида вун булахдал... Е. Э. Я бахтатар. Яз, килигайла, вун карвансара я; Илифиз хъфидай мугъман, дуънья, гъей! Е. Э. Дуънья, гъей! Ам хъша лугъуз гзаф алахъна. А. Ф. Бубадин веси. -Де ам хъфирай. Вуна ихтилат ая, -лагъана кимел алайбуру. З. Э. КУТВ-диз фена. [Пейкер]. - Чун хъфида, килиг гъа, нъиз татана тамир, чун чи кІвале ваз килигиз акъвазда. Геж тавуна ша, чун санал фидайвал. Гъ. Гъ. Адетдин къармахра. Эгер Гуълселем къариди эверна кІвализ хутахначиртІа, ам мичІи хъана халкъар кІвалериз хъфин тавунмаз куъчедай хъфидачир. Махсуд хъфена. З. Э. Муъкъвел гелер. - Чун анив агакъдалди гъабурни катна хъфидайди я. Хъфин тавуртІа, чна абур эзмишда. З. Р. Гъажи Давуд. Ихтилат хайи райондиз зун командировкадиз хъфиникай кватна. И. Гъ. Уъмуърдин гелер. - Ахътин кар авач. Зун кІвализ хъфизвайди я, агакъдачни къван?! М. В. Гъарасатдин майдандал. - Зун дидеди хъвач лагъана рекъе турди я. Заз четинзавадал... - ажувилелди, аялди хъиз, жаваб гузва руша. М. В. Гъарасатдин майдандал. Атайда минетиз къвалалай, Йигиндиз, поездал фена ам... СтІалдал хъфей са вацралай Ацукъай чкадал къена ам... М. Б. Эхиримжи рехъ. 2) *вуж никай гъуълуък кумукъ тавун, вичин бубадин кІвале яшамиш хъхъун. Ваз зани хъсанвилер тавуна тадач. Гила ахлад. С. Ярагъви ашукъ Уъзден.**

ХЪХЪАНА хъхъун глаголдин алатай вахтунидин I форма *Кил. ХЪХЪУН.*

ХЪХЪУН гл.; -жеда, -хъана; -жез, -жезва; -хъухъ, -жен, -хъурай, -жемир 1) *хъун глаголдин гъерекат тикрар хъун. 2) авай гъалдиз хтун, акурвал ахкун, Секин хъухъ, бала, вун секин хъухъ. Фикирмир, вири дуъз хъжеда. Исятда фида чун, кІвачин хъухъ, Гъажибег галачиз хкъведач. М. Б. Эхиримжи рехъ. 3) кефсузди сагъ тир гъалдиз хтун. Духтурар гъикъван алахънатІани, ам хъхъанач. Р.*

ХЪЧАР хъач существительнидин гзафвилидин къадардин форма *Кил. ХЪАЧ.*

ХЪЧИН гл., вуч; -еда, -ена; -га, -изва; -ич, -ин, -ирай, -имир жими затІ ягъун. *Яд хъчена векъерал, Цавуз фена дурнаяр... А. С. Агъ, тІебиат.*

ХЪША хтун глаголдин буйругъдин форма. *Кил. ХТУН.*

Хъ

Хъ [хъе] суй}; -ди, -да; -яр, -йри, -йра алфавитами къанни цІипуд лагъай гъарф.

<Хъ> кІалханда фер аваз акъатдай ачух тушир вансуз фонема-сес. Гафарин сифте къиле (хъар, хътин), юкъва (ахътин, михъи), эхирда (квахъ, эхъ) гъалтда.

ХЪАЙИ прил. гъакъикъят яз хъана алатнавай. И шишра-чарара шаирди вичин гъалдикай, чпин гъурметлуваликай, хъайи агъвалатрикай хабарар гузвай, тебрикар ийизвай. Д. Джамалов. Лезги литература. Учебник. VIII кл. * **Квал къени хъайи кас.**

* **хъайи кардал пашман хъун** гл авур ва я арадиз атай кардин гъайиф чIугун:

* **хъайи-тахъай** суц рикIел акъалтай гъар са затI, гаф. Сефил халкъдиз хъайи-тахъай апайда... Е. Э. Цилингар. Вагъабаз авай-авачирди, хъайи-тахъайди вири гарун хура гъатай рухъ хъиз чикIизва. М. В. Гъарасатдин майдандал.

* **хъайи-хъайивал** нар. Юсуф-хандин кIвализ атай са яхулвиди чаз хъайи-хъайивал лагъана. С. Ярагъви ашукъ Узден.

ХЪАЙИДИ¹ прил.; текв. къ. са мус ятIани гъакъикъят тир. Пом Ти Туи Липаз садрани гъилер хъайиди туш. ЛГ, 2004, 21.1.

ХЪАЙИДИ² суц.; са вуж ва я вуч ятIани низ гъакъикъят яз хъанатIа, гъам. Етим Эмин, мубарак хъуй хъайидаз, Ихътин нямет Зулжалалди гайидаз. Е. Э. Камаллу паб.

* **хъайиди хъана <мад>** - Хъайиди хъана мад, - лугъузвай чIехи бубади. - Чи итимвилер, ацукъун-къарагъун къенин девирда герекзамач... А. Къ. Нехирбанни лекъ. - Хъайиди хъана, гъадаз къванни килигин чун. И. В. Чирхчир. Де хъайиди хъана. ЦIийи ядигархана эхциг. А. А. Пад хъайи рагъ.

ХЪАЙИЛА хъун глаголдин форма. Кил. **ХЪУН.**

ХЪАЙИТИАНИ кIус вич алакъада авай гафунин мана артухарзавай гаф. Москвадин гъи школьникдивай хъайитIани, алай йисуз адетдин имтигъанрин паталай Сад тир экзамен вахкайтIа жеда. ЛГ, 2004, 21 Л.

ХЪАНА¹ хъун глаголдин алатай вахтунин форма. Кил. **ХЪУН.**

ХЪАНА!² межд. 'хъайи ихтилат, лагъай гафар бес я!' манадин гаф. Хъана, за кIелда. Зун дагъви я, дагъвийриз са чIал ава. А. А. Ирид цаварик Самурдин ван.

ХЪАР суц.; -ра, -ра; -рар, -рари, -рара кIарасрин цIалди къелечI фу чурун патал раснавай махсус чка. За фагъумна, ви агъвалат Рахан тийир хъар амач хъи. С. С. Урусатдиз. Яваидаказ гъерекатзавай къайи гар галукъайла, къелечI бежгъеррик квай Риза, хъраз вегъей гъажибугъдадин твар хъиз, зурзадай, адак фул акатдай, чиниз вили ранг янавай ам сефилдиз гагъ Саруханаз, гагъ чилиз килигдай. А. Ф. Риза - ЦIийи мугъманриз тавхана туькIурна, лагъана хърак атай са дишегълиди. З. Э. Муькъвел гелер.

* **хъар хътин сив квайди** суц. гзаф рахадай кас. - Къайитмаза, вичин хъар хътин ахъа сивик мили хъвер кваз рахаз Сабирав мажал вугудахир. З. Э. Рекъер сад туш.

* **хъран гафар [ихтилатар]** векъи, суц. манасуз рахунар.

* **хъран фу** суц. хъра чрай фу.

ХЪАХЪ суц.; -ди, -да чIур жезвай жими продуктрин винел къадай лацу чирк.

* **хъахъ ягъун** гл., низ, нин квез чиркин гъалдиз атун. Бязибурун чина авай рангуниз Янава хъахъ сефилвиллин, дарвиллин. А. Ф. КъатI-къатI авур зунжура.

* **хъахъади къун** гл., нин вуч чиркин гъалда аваз хъун.

ХЪЕЛ суц.; -иле, -иле; -илер, -илери, -илера яракъ яз ишлемишдай цIапандай ядай кIвенкI алай ракъун шуькIуь тIвал. Гишин хъанвайвиляй яваидаказ къарагъна, тамуз фена, мегъуьн тазар атIана гъана вичиз чIемерукар, хъелер расна. Ф. Кесибдин хва Къагъриман. Лисама са шумуд чIемерукни хъел раснавай, адак зурба лишанни квай. А. А. Пад хъайи рагъ. Мамраириз чпин чилериз куьтенар ядайла, къариба шейэр жагъизва. Абурун арада къеркъер, турар, абурун къатIар, гъулдандин илемар, хъилерин къилерал алай ракъар, цурун кIвенкIер, инсанрин къуру келлеярни кваз жагъизва. Къ. М. Рекъин риваятар,

* **хъел хъиз акъун** гл.; не тIарвал гун. Хийир тир карни ва, хъел хъиз, акъади... Е. Э. Бахтсузвал.

ХЪЕЛЧИ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра хъел яракъ яз ишлемишдайди. Шагъди яб гана, ашукъди дугъриданни къаргъишрин манияр лугъузвай. Ада вичин виридалайни хъсан хъелчидиз эверна ва эмир гана; АтIа дагъдин кукIвал алайди ягъа кван!. З. Гъ, Лезгийрин риваят.

ХЪЕН суц.; -не, -не; -ер, -ери. -ера гъелшел алаз шуькIуь тIваларикай хранвай чIехи себет, къужгъур: - Къей хва, фитер тухудай хъен хътинди! А. Къ. Жуьгъенар.

ХЪИ¹ кIус глагол гафунин мана артухарзавай кIус-гаф. Кесиб, ви вай-гъал хъана хъи... Е. Э. Вирт квахъайдаз. Уьмуьр са затIни туш хъи бахт авачир! Е. Э. Бахтсузвал. Гъар атайда из вакай рат, Тазвач хъи вахъ такъат, гъейрат. С. С. Урусатдиз. ☀ КIусар май, жал, де, гъа, тIу, хъи вири дуьшуьвира маса гафаркай чараз хъида. Лезги литературный чIалан орфографический къайдайрин свод. ТуькIуьрайбур: Гаджиев М., Алкадарский А. К. -Махачкала, 1938, ч. 27.

ХЪИ² союз сложный предложенидин паяр сад-садав галкIурзавай союз-гаф. Гъич хев квач хъи, цанар цуниз, тумакъ яц. Е. Э. Тумакъ яц. Адет я хъи, дустар ара агатда... Е. Э. Гуьзел. Лугъун лазим я хъи, совхоздин руководстводини кIвалахдани са къадар кимивилериз рехъ гана. К, 1985, 24. VII.

ХЪИЗ кIус 1) существительнидихъ галаз ишлемишнавайла, сад хътин лишанар авайди къалурзавай гаф. Хаму кард хъиз хвена кIандай гъилерал Вун жагъайдаз хунI девлет я, Туькезбан. Е. Э. Туькезбан. Вучда

дустуникай дабан атлудай, Мез клуьгъуь, рикли серкед хъиз кудай? Е. Э. Дунья гургъагур. КъепИнал хъиз, зи чил, зун вал ашукъ я, Хуьда вилин нине хъиз. А. С. КъепИнал хъиз. 2) **вилик квай глагол мурадвилин** формада авайла, гъа глаголдалди лугъузвай гьерекат, гъал кхиле физвай вахтунда. **ИкI чидайтIа**, як кумаз хъиз, **Ийидай вун азад**, Яру яц. Е. Э. Яру яц. 3) **тахминан**. **Са сятдилай хъиз къари хтана, абур исятда къведа**, - лагъана хабар гана. А. Ф. Бубадин веси. ☼ **Наречие хъиз... вири дубьшуйира маса гафаркай чараз кхьида**. Лезги литературный чIалан орфографический къайдайрин свод. ТуькIуьрайбур: Гаджиев М., Алкадарский А. К. -Махачкала, 1938, ч. 27.

ХБИЛЕ хъел существительнидин актив ва чкадин I падеждин форма. *Кил. ХБЕЛ.*

ХБИЛЕР хъел существительнидин гзафвилин къадардин форма. *Кил. ХБЕЛ.*

ХБИЛИВИ *суц.*; -ди, -да; -яр, -йри, -йра **Хбилер** тIвар алай хуьрйя тирди.

ХБИН *кил*, **ХБИ**.

ХБИРХЪАМ *суц.*; -ди, -да; -ар, -ри. *ра* 1) тарарин пунарал, къванерал ва ламу чкайра экъечIай къацу затI. 2) сарарив гвай як. **Ви сифте кам Яраб чаз мус аквадатIа?** **Мус ви таза аби хьирхъам Свах экъечна дакIвадатIа?** А. С. Хцихъ галаз ихтилат. **Синоним: куручI**

ХБРА, ХБРАЗ, ХБРАН хьар существительнидин падежрин форма. *Кил. ХБАР.*

ХБРАР хьар существительнидин гзафвилин къадардин форма. *Кил. ХБАР.*

ХБРАРБАН *в.*, *суц.*; -ди, -да; -ар, -ри. -*ра* идан-адан гафар кIватIдай, фитнейрал рикI алай кас.

ХБРАХЪБАН *суц.*; -ди, -да; -ар, -ри **фу** чрадай хьран иеси. Юкъуз милица Гъасанан гуьзчивилик квайбуру веьк ядай, йифиз абур хьрахъбан **Тават халадин «тавханада» йиф акъуддай**. ЛГ, 2004, 27.. IV.

ХЪТИН *кIус са затI*, лишан маса затIунив, лишандив гекъигзавайла ишлемишдай **гаф**. **Утагъни ви къазма хътин кIвал жеде**. Е. Э. Пис папаз гъар са халкъдихъ гъа вин хътин чил жеда, гъар чилихъни гъа вич хътин шаирни. А. С. Шаламар ва чуьнгуьр.

ХЪУЙ || **ХЪУРАЙ!** - Хуьй ман, - лагъана рази хъана ам. А. Ф. Риза. **Агъсакъал хуьй, аял хуьй, Фаркъ авай туш, итим я...** А. С. Хцихъ галаз ихтилат. * **тахъана хуьй**.

ХЪУМУР *суц.*; -ди, -да; -ар, -ри. -*ра* майишатда ишлемишдай чеб.

* **хъумур(дин) тупар ягъун рах**, *гл.*, ни къилиз акъуд тежер крар ийидай амалар къастуналди авун. [Шабан]. Абидбег, «гъа зун ахъая, за абурун гарданар яда» лугъуз касни амачир кIвале хъумурдин тупар язавай. З. Эфендиев. Азадвилин рекъе. **Зун артух деринриз эвичIадач**. **Алай вахтунда машгъурвал къазанмишнавай гъаларикай сад жавабдарвал аннамиш тавун я**. Гъар садаз, вичи хъумур тупар ягъиз, са ни ятIани гъунарар къалурна кIанзава. Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз.

ХЪУН: *гл.*, *вуч*; -ана, жеда; -ухъ, -урай, жен, жемир; хъун тавун, хъун тахвун, хъжемир 1) **вуж пешекар тир гъалдиз атун**. **Гуьгъуьнлай вичикай шаир хъайшла**, Сулейман азербайжан чIалални шиирар туькIуьриз алахъна. М. М. Гъ. СтIал Сулеймана азербайжан чIалал туькIуьрай шиирар. **Тур тахъайтIа**, са гуьлле хуьхъ, къирме хуьхъ, **Ви чилевай душмандин вил авадра**. Х. Х. «Чи чилив гва дегъзамандин рехивал». 2) **вуч дигмиш тир гъалдиз атун**. **ЦIи ичер фад хъанва**. Р. ХанIа хъайшла, хабар це. Р. 3) **нихъ-квехъ вуч аваз хъун**. **Гила Расул дайидихъ азад вахтни гзаф хъанва**. К., 1989, 27.I. **Буба Гъажикюлиева кыл кутур гзаф кIвалахрихъ хъсан бегъерар хъана**. ЛГ, 2002, 15. V. 4) **низ вуж-вуч са касдин са вуж-вуч ятIани авайди къалурдай гаф**. **Гъич са касдиз къве паб тахъуй дуньядал...** Е. Э. **Къве паб**. **Камалгъели паб са касдиз хъайитIа**, **Эвел дуньяда ам адаз девлет я**. Е. Э. **Камаллу паб**. 5) **нивай са вуч ятIани ийиз алакъ тавун**. **Къвазиз хъанач фагъирдивай квачел, гъей!** Е. Э. **Гачал, гъей!** 6) **нивай вуч хатадай хъайи кар къалурзавай гаф**. **Хъана завай са жегъилвал**. Е. Э. **Къарийриз**. 7) **нивай-квезай са вуж-вуч ятIани амачир гъалдиз атун**. **Къакъан дагъдивай хъайи, Ширин чандивай хъайи, Чубан вахан!** Ф. **Зун чандивай-амандивай хъана!** В. М. **Гъарасатдин майдандал.** " **Ваз жув авай къве аялдивай хъана кIанзавайтIа**, **акъах, чан вах**, - лугъуда **Герейхана**. С. Муслимов. **Цицигъ-наме**. **Жанавур гъалтайтIа**, **цур малдивай, кIвал некIедивай жеда**. М. Ж. **Жанавурдин сив ицитIун**. 8) **нелай вуж дуньядиз атун, туьретмиш хъун**. **Зун уьмуьрди Поэзидин дакIардихъ, Чарадалай хъайи хва хъиз, гадарна**. М. Б. **Уьмуьрдини, савдадавай папа хъиз...**

* **тахъай мисал авун** *гл.*, **вуж-вуч ни.** ' **гъакъикъатдай акъудун**. **Веледри вун усаларнан? Хъайид тахъай мисаларнан?** Х. Х. **Машмаш тарак**.

* **хъайивал хуьй лугъун** *гл.* ни **эхирдал къван нетижаяр фагъум тавуна**. **И хуьруьн колхозда председателей МТФ-дин зеведишвиле хъайивал хуьй лагъана вичин дуст Севзи эцигна**. И. В. **Чирхчир**.

* **хъайиди ана жеда** *кIус са месэла* къилиз акъуддай къарар къабулайла, адан нетижадихъ агъун тавунвайла лугъудай ибара. **Хуьре акъвазун сакIани адан рикли къабулнач**. **Фекъиди кхъенвай шагъадатнама адав гвазвай**. **Хъайиди ана жеда**. **ЦIун кIвализ фена, акадин къве хъемехъ чантада туна ам ксана**. З. Э. **КУТВ-диз фена**.

* **хъана къван, хъанач къван** || **хъана-хъанач къван** *фольк.* **са квекай ятIани ихтилат башламишдай**. **зарафатдин гъиссер кваз башламишун**. **Хъана-хъанач къван са нехирбан, и нехирбандиз са пабни аваз хъана**. Ф. **ЦицIали**. **Хъана, хъанач къван са пара ажуз, регъуь кесиб Хурхур Агъмед**. Ф. **Хурхур Агъмед**.

ХБУН гл., нивай-квевай (квекай) къакъатун, нин-куън арадай акъатун, амачир гьалдиз атун. # хуъруъвай ~, кІваливай ~, стхадивай ~, бубадивай ~, кІелунивай ~, институтдикай ~. *Куън гъа къуъзуъ къуъ чандивай Хъуй Яллагъ азад, къарияр!* Е. Э. Фитнекар къарийриз. *Жуван хайи ватандай вун катайла, КІваливай хъана гъурбатра вун гъатайла, Ахварар квахъыз ахварикай кватайла рикІ перишан яз жеда вун ватан рикІел хкиз.* Н. Сам. Лезги, вавай жузан за...

ХБУНУХЪ суц. арадиз атун. *Хъсан яр хъунухъ дуъньядин са вафа я.* Е. Э. Севдугуъм. *Садбру ам [Етим Эмин. - А. Г.] ва адан бубаяр Ахцегъ райондин Ялцугърин хуъряй хъунухъ къалуриз, масабру ам Къубадин лезгийрикай я лугъуз, пуд лугъудайбруни амни хиналугъ Эмин лугъудай ашукъ акадриз, чеб субут тежер бизнесуз фикирар арадал акъудзава.* М. М. Гъ. Шииррин кІватІал туькІуърайдан патай (1941).

ХБУРТІУН суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра тинидин кІвалакІар (кІватІар) кІарцІин куъмекдалди фан кІалубдиз гъун патал ишлемишдай къул. *Хтулди бадедиз яцІу кІанчІуникай хъуртІун расна.* Р. **Синоним:** дуърдиягъ

ХЪУХЪ¹ хъун глаголдин буйругъдин форма. Кил. **ХБУН.**

ХЪУХЪ² суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра са вуч ятІани чими авун патал сивяй акъудзавай чими гъава.

* **хъухъ гун** гл., ни кез 1) са вуч ятІани чими авун патал адал сивяй чими гъава ракъурун. *Базардалла ам гъа цуьквер маса гуз, Къве гъилизни хъухъ гуз экуън къилелай,* Б. С. Чарасузвал. *Частуниз акъатай ракъиниз яргъалди килигайла, ам лекеяр алаз. аквадатІани, исятда адан и хкатнавай паюни са лекени алачир, ам, жегъыл суса назикдаказ хъухъ гуз миънавай зурба лампа хъыз, ишигълаван хъана аквазвай.* А. Къ. Мал цаваравай савдагар ва я рикІелни алачир командировка. 2) куъч. **кичІерар гун, чукурун.** *Ада салаз атай гамшириз, вич къудал акъвазна, шапкани къилелай виниз къуна, акІ хъухъ гана хъи, кичІевиляй катая гамшиар иесийриз пуд йикъалай тамай гъат хъууна.* Р.

Ц

Ц [це] суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра алфавитдин къанни цІукъуд лагъай гьарф.

[**Цъ**] сивяй гъава акъатдайла, мецин кІвенкІ кІаник патан сарара акъуна тадиз къакъудуналди арадиз къевезвай зайиф вансуз ачух тушир сес. Гафунин сифте къиле (цал, цуъри), юкъва (аци-баци, гице), эхирда (кац, пац, муъхц) гьалтда. [ц] сес арадал къевезва лап фад-фад [т.] сесни [с] сес галкІурайла, [тс], [с] акъуддайла, гъикІ мецин кІвенкІ кІаник квай сарара акІурнаватІа, гъа дережа къуна кІанда аялди (логотатди) [ц] лугъудайпани. Т. Набиева. Аялдин рахунар || ЛГ, 2003, 13. XI.

[**Цц**] сивяй гъава акъатдайла, мецин кІвенкІ кІаник патан сарара акъуна тадиз къакъудуналди арадиз къевезвай гужлу вансуз ачух тушир сес. Гафунин сифте къиле [цав, цуру, цел], юкъва [меце, ацахъун] гьалтда.

ЦАВ суц.; -у, -а; -ар, -ари, -ара 1) алемда чилиз къаншар тир пай. *Садлагъана башиламишай гужлу сел садлагъана хкъякъни хъууна. Алахъна. РагъэкъечІдай патай цавун тагъдиз цаварин гуъзел яргъи руш пайда хъана.* А. И. Самур. *На лугъуди, циф алачир цавай цІайлапан ягъна. Цаву къати ванер авуна. Дурнайрин цІиргъ физва цавай, Сифте дурна секин я.* С. Ярагъви ашукъ Уъден. 2) ишир, гзафв. къадарда. **Аллагъ.** *Цавари чаз къисметнач таниши хъун, Ам хивемай залан тир пар хъана.* М. Б. КІватІиз тахъай гад.

* **цав къакъан я, чил - кІеви мисал** 'санихъайни са куъмек авач', 'гъал хъсанардай са рехъни авач' - манадин мисал. *Пашман я зи чІулав гуъгуъул, Къакъан я цав, кІеви я чил.* Е. Э. Акваз кІан я. *Хъанач жаваб ийир са къил, Ви гъарайдихъ агакънач гъил, - Цав къакъан яз, кІеви яз чил, Жагъанач фир макан, наиб.* Е. Э. Наиб Гъасаназ.

* **цав кІурарив ягъун** гл., ни къалурзавай меслят, лугъузвай гаф инкар авун. [Гъуъруъханум]. - *Аквазвани, аквазвани? Чна гаф лагъайла, ибуру цав кІурарив язава.* З. Э. Гуълзада. **Синоним:** кІурар хкадарун.

* **цавай аватай хъиз нар.** эсиллагъ хабар авачиз. **Синонимар:** бейхабардаказ, бейхабардиз.

* **цавай аватна <тум галатна> гъиле гъатун** гл., вуч нин зегъмет чІугун тавуна са затІ жагъун. *Вири чна авуна кІани крар я. Цавай аватна гъиле гъатдай затІни авайди туш.* З. Э. Йифен тІурфан. *Йоъ! Я хвайди, бес недачни! Цавай аватна, тум галатна, сиве гъатдач гъа! Зун иниз са къас фуаз чара ийиз атанвайди я.* З. Э., Б. Айдаев. Къазимегъамед.

* **цавай аватуй, сиве гъатуй!** мисал са зегъметни чІугун тавуна, хъсан нетижаяр кІанзавайди айибдайла, ишлемишдай мисал. 1973 - йисуз республикадин Илимрин Академиядин Географиядин Институтда топорнимар чирдай отдел кардик кутуна. *Амма ана къилди лезги топонимар ахтармишдай ксар авач. Гъавиляй, Дагъустанда хъиз, Азербайжандани чи чкайрин тІварар ахтармишун гзаф четин я. ЯтІани гъилер хъуъчІуьк кутуна, "цавай аватуй, сиве гъатуй" лагъана виже къведач.* М. М. Чи чкайрин тІварар.

* **цавай** **цай** **къвайитлани** *кӀус лугъузвай фикирдин гужлувал артухардай ибара. Дуйнья са пад хъайитлани, Цавай цӀаяр къвайитлани, Чил къве патахъ хъайитлани, Зун жеда вахъ галаз, яр. А. С. Ашукъ хъанва зун.*

* **цав(ар)** **кӀуру** **ягъун** *гл., ни алакь тийидай крар, амалар ийиз алахъун. Цавар кӀурув ядач за гъич, Геж акъатай жуьжеди хъиз. С. А. За инсандал ийидач хъвер*

* **цавар** **чилер** *рах., суц. алем. Дар ийимир заз икъван цавар-чилер. Е. Э. Яр.*

* **цаварай (цавай)** **рахун** *рах., гл., вуж гъакъикъятдив къан тийидай ихтилатар авун, къилиз акъат тийир, масад рази тежер тӀалабунар авун. [Мердан]. - Вун акъван цаварай рахамир. Артух-эксик лугъумир. Гъа са къве виш манат пулни, амай затӀар гъа куьне лагъайвал хъуй. Гъ. Гъ. Адетдин къармахра. [Мердан]. Фейи жуьмядиз агъа магъледа авай карчиди дагурай итимар гъакӀа дахкурна, руш тагана. Абурун чӀалариз килигайла, Къурбан лап цаварай рахана лугъуда. Гъ. Гъ. Адетдин къармахра. Рахамир вун акъван цавай, Къведа лугъуз жуван сивай, Гахъе на зи никягъдавай Къанни цӀуд манат, гуьзел яр. С. С. Гуьльуьнни папан гуьжет. Курхуьруьнви рахад цавай, жузадай гаф: «Вун гъинавай?». С. С. Куьредин цӀерид хуьр.*

* **цаварал** **Аллагъ**, **чилерал** **вун** **<ала>** *мисал 'за ийизвай тавакъудиз куьмекдайди, Аллагъдила алатайла, са вун я' манадин мисал. Цаварал Аллагъ, чилерал вун ала. Худади вичи вун чи къилелай кими тавурай. Къил некаягъай кӀанзава, чан малла Эфенди. А. Р., Я. Я. Хендедадин мехъер. - Цаварал Аллагъ, чилерал вун, зи баладин язух ша. А. И. Самур.*

* **цаварал** **руьгъ** **рахкурун** *гл., ни, нин рекъин. Язух ша ваз, руьгъ рахкурмир цаварал... Е. Э. Зун атана.*

* **цавариз** **акъатун** *рах., гл., вуж ажугълувилин, наразивилин гъерекатар, гафар-чӀалар авун. [Гуьруьханум]. - Чна, къисмет хъайитӀа, гуда лагъайди я. Вун цавариз акъатмир. Чна са гаф лагъайла, къужадикай цӀайни барут жеда. Ай гъарай гъоь! З. Э. Гуьлзада. **Синонимар:** чанди цӀай къун, цӀайни барут хъун, хъел атун, гъирслу хъун. **Антонимар:** цавук хукӀун, шад хъун.*

* **цаварик** [**цавук**] **хукӀун** *рах., гл., вуж; гзаф шад хъун. - Вун хтунин, чун чаз акунин сагълугъдай! Вун хтана лагъай ван хъайила, зун цавук хукӀуна, - лагъана Къайитмаза. З. Э. Рекъер сад туш. Зун хвешивилля ирид цавариз акъатна. М. В. Гъарасатдин майдандал. **Антонимар:** цавариз акъатун, чанди цӀай къун, цӀайни барут хъун.*

* **цавук** **тӀуб** **къада** **лугъун** *рах., гл., ни жувалай тарифар авун, дамах къачун. За цавук тӀуб къада лугъуз къарагънавай келлегуьз душман метӀерал акъвазарна. З. Э. Рагъимат.*

* **цавукай-чиликай** **гъил** [**пай**] **хкатун** *рах., гл., нин са патахъайни куьмек авачиз, даях авачиз амукъун. Далудал 209 млн. касдин арха алай вуна заз дуйньядал мад яшамии хъхъунин метлеб авач лагъайла, бес, инсан инсандиз жанавур я лугъудай девирда, гъвечӀи аял яз, цавукай-чиликай гъил хкатна амукъай за вуч авун лазим тир. И. Къ. Смоленский чилел.*

* **цавун** **тагъ** *суц. цавун дуьзенлух. Рагъ хъиткъиниз башламиниша. Вирида къилер цавун тагъуникай хкатзавай ракъинихъ элкъуьрна. А. И. Къиргъин.*

ЦАВАЛУН *рах., гл., ни вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; цавал авун, цавал тавун, цавал тахвун, цавал хъийимир са вуч ятӀани цав галай патахъ элкъуьрун. * кӀан пад цавалун.*

ЦАВЯР *суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра гъвечӀи нуькӀерин жуьре. Дагъдин кӀане авай никӀерал, цавун сирлу бушлухдиз цавяр нуькӀ кхаж хъана. Къ. М. Лезги къавахар. Зунни шад я; зи рикӀ ава цавяр хъиз Гатфарикай мани лугъуз эллериз. А. Ал. Гатфар....*

ЦАГЪ *фарс, суц.; -ади, -ада; ар, -ари, -ара чиркерикай михъи ийидай ва вичелди хъукъвай са вуч ятӀани хъуьтуьлардай, гъар жуьредин къелер квай затӀ. УькӀуь затӀ аватӀа, цагъ ава, Экуь затӀ аватӀа, рагъ ава. М. Б. УькӀуь затӀ аватӀа... Инсанар тарифди, цагъ ягъай хъицикъар хъиз, табагъ ийида. С. Ярагъви ашукъ Уьзден.*

ЦАГЪАМ *суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра куьлуь цацар алай вал-чумур. Цлан кӀане авай цагъамрикай тӀуз фидай рехъ кутуна. З. Э. КУТВ-диз фена.*

ЦАЗ' **цун** *глаголдин мурадвилин форма. Кил. ЦУН.*

ЦАЗ² *суц.; -ца, -ца; -ар, -ари, -ара 1) са бязи набататдин цуьрцерал жедай хци ва шуькӀуь кӀвенкӀ. Шалвардин кек чилелай физ цаз акъахнавай къецил кӀвачини къецил ийиз ам куьчедиз экъечӀайла, язукъ къедавай са шикилда жедай. А. Ф. Риза. 2) цуьрцерал алай кӀвенкӀвер акъахдай, тӀарвал гудай аскӀан набатат, вал. Чи бубайрин чилер чавай къакъатна... Ахпа аниз цазни къалгъан акъатна. М. Ж. Меслят ийиз зи патав ша. Хура гъатай цазни вал галчӀурна вацӀухъ. Селди михъиз гатана дереяр, кӀамар... (СтӀал Мислимат. Шехъзава чил-цав. 3) чкадин 1 п. формада цацар авай чкада. Малар заз цаца акунна. Р. * якӀун цаз.*

* **цаз** **хъиз** **алкӀун** *гл., вуж нел кӀевидакъаз, къакъуд тежедай тегъерда алакъа авун. Адал алай чухва акурла, яран стха цаз хъиз кӀлана. « Чан езне, а чухва заз багъиша » - лугъуз. С. Ярагъви ашукъ Уьзден.*

* **цаз-цаз** **хъун** *гл. чӀарар тек-тек хъун, кхаж хъун.*

* **цацар** **алай** **сим** *суц. хци кӀвенкӀвер алай тупӀалар къван кӀватӀалар алчуднавай сим. Нетижда са халкъ, адавай хабарни къун тавуна, къве чкадал пайна, юкъвай цацар алай симер чуьгунва... Гъ. Къ.*

Шарвилияр хьурай бул.

* **цацарал ацукънавайди (алайди) хьиз** нар. **секинсуздиз, къарай хуыз тежес.** *Амма гьеле са куьнинни гъавурда авачир завай секинвал хуыз жезвачир, аз зун цацарал ацукънавайди хьиз авай.* Я. Я. Нурад ва хьенар.

* **цацун тар** суц. **цакулриз ухшар пешер алай, мягъкем тан авай тар.**

ЦАЙИВАЛ цун глаголдин форма. Кил. ЦУН.

ЦАК суц.; -ади, -ада; -ар, ари, -ара 1) **зайиф чIар.** 2) **тIимил жив, къвайи живедин къелечI къат.**

Гуьнедикай фенвай рекъин са хейлин чка, жиеведин цак акъалтна, лацу тир. 3. Э. Муькъвел гелер. *ГъвечIи ва къезил жендек авай Лукъман къекъведайла, жиеведин цакадилаини гел жедач.* 3. Э. Рамзият. 3) **инсандин беден мекъивиликди ва я къурхувилкиди хархар хъай гьал.** 4) **чIем хкудун патал кварце агъурнавай нек жедай гьал.**

* **цак акъатун** гл. **инсандин беден мекъивиликди ва я къурхувилкиди хархар хъун.** *Бирдан Вагъабаз вичин рикIиз са вуч ятIани сухай хьиз хъана. Адан беденди цак акъудна.* М. В. Гьарасатдин майдандал.

ЦАЛ суц.; -ла, -па; -лар, -лари, -лара **дараматдин къав экIя хъанвай, къунвай къуд пай.** *Бубади гъилевай киртич цал эцигна.* 3. Р. Зи уьмуьрдин шикилар. *Къулан патав, цлаз янавай къулуналлай, лупI-лупI ийиз, туьхуьз туьхуьн тийизвай псисдин экуьник аялрин чинри шадвиллин цIарцIар гана.* 3. Э. Муькъвел гелер. *Авач хадай къав, я ацахъдай цал, Ачух цавук ква гъамиша зи кIвал.* Х. Х. Рехъ алатнавай... *ХандакI ягъиз, къванер вегъез, Цал эцигиз ебни терез, КIватIал хъана амле, мирес, Магъле-магъле кIвалер хъана.* С. Лезги мехъер. *Къавар ацукъна, цлар ацахъна лап эйбежер гьалда авай ада райцентрадин мешребни квадарзавай.* ЛГ, 2003, 4. XII. * **чиниз цлан ранг ягъун.**

* **цал хьиз лацу хъун** гл., **вуж-вуч са гъихътин ятIани секинсузвилкиди, кичIевилкиди чинин рангар дегиш хъун.** *Вилик ярх хъанвай цал хьиз лацу хъана зурзазвай Шири а да инсафсузвилелди гатана.* А. И. Къиргъин. *Цал хьиз лацу хъанвай имидин чина ацукънавай гъамлувал къатIай Магъсуд гъавурда гъатна: къуьзекан гуьгъуьлда акъадай кар хъанва.* М. В. Гьарасатдин майдандал. *Цал хьиз лацу хъанвай чиниз денбеден туракъ ранг яна.* М. В. Гьарасатдин майдандал. **Синоним:** **чиниз цлан ранг ягъун.**

* **цлан газет** суц. **къилдин идарадин уьмуьрдиз талукъарнавай хабарар гудай, гъа идарадин цлал алкIурдай ва тайин вахтаралди акъуддай газет....** *мектебра лезги чIалан месэлайриз талукъарнавай цлан газетар, эдебиятдин стендар, аялри эцигзавай тамашаяр, шишррин манийрин, къуьлерин конкурсар ери авайбур я.* "Самур" газ., 2002, 25.I.

* **цлан устIар** суц. **керпичдикай кIвалин цлар эцигдай устIар.** *И карда, муаллим Нурдинов Зиявудина план чIугуна, прораб Османов Тарикъулидин гуьзчивилик кваз, цлан устIар къуланстIалви Къазагъмедаквалер эцигна...* С. Зи Сулейман.

ЦАМ суц.; -уни, -уна; -ар, -ари, -ара **дишегълидин гъилихъ акалун патал багъа металлдикай гъазурнавай кругдин кIалуб авай безек.** *Къекъведачни хупI дамахдал, Гъилихъ цамар, Я бахтатар.* Е. Э. Я бахтатар. *Айиб туш папахъни тахъайтIа цамар, Айиб я ачух чин, жигер тахъайтIа...* А. С. Ша, дустар! *Ада пачагъдин, адан незир-везирдин папариз, сусариз ва рушариз багъа якъут-мержандикай, къизил-гимшидикай гуьзел япагъанар, тупIалар, цамар ва камарияр ийидай.* А. М. Аламатдин таж.

ЦАМИР цун глаголдин. буйругъдин форма. Кил. ЦУН.

ЦАН¹ цун глаголдин теклифдин форма. Кил. ЦУН.

ЦАН² суц.; -и, -а; -ар, -ри, -ра **тум цун патал туьрездалди хкажнавай, къарагъарнавай чил.** *Вин акъуллу инсан, Чир жен пис-хъсан, Гатфариз чил къазан Трактордал цан -ХукI ярашугъ я.* С. С. Квез вуч ярашугъ я. *КIвале кIаник ястух кваз цанай хтай итим ацукънавай.* А. Муграгъви. Ажалдин хура. **Синоним:** **къуьгъвер.**

* **цан цайидаз - цуру нек, тIумбул ягъайдаз - фири нек** мисал **зегъмет чIугурдаз лайих къимет тагана къваларал алайбуруз еке гуьрметар авун.** *Майишатда зегъметдин гъакъи гунин карда, аквазвайвал, халкъдин мисалди лугъузвай хътин гьал арадал атана: цан цайидаз - цуру нек, тIумбул ягъайдаз - фири нек.* ЛГ, 1985, 12. IX. - *Лекъ къурди зун, чаяр, тIуьнар-хъунар - ибуруз! Цан цайидаз - цуру нек, тIумбул ягъайдаз - фири нек!* М. В. Гьарасатдин майдандал.

* **цан цун** гл., **ни тум цун патал чил хкажун, къарагъарун.** - *Вирида Риза, - лагъана Сарухана, -кести ийизва, сада цан цазва, сада мал хуьзва, сада гвен гуьзва, сада рабочийвал ийизва, садани чубанвал ийизва.* Уьмуьр гъахътинди я ман! А. Ф. Риза. *Зун цан цана, тум вегъена хтанва, Амма къуниши цаниз физ кIанз экъечIна.* А. Ал. *Зун цан цана... Мегъарамдхуьрел ва Мегъвергандал цанар цаз, адан гъакъи яз ичер къачуна, абур Дербентда маса гун адаз адет хъанвай кар я.* И. В. Чирхчир.

ЦАНА¹ цун глаголдин алатай вахтунин I форма. Кил. ЦУН.

ЦАНА² цун глаголдикай хъанвай деепричастидин форма. Кил. ЦУН.

ЦАНА³ цун существительнидин чкадин I падеждин форма. Кил. ЦАН.

ЦАЦАР, ЦАЦАРА, ЦАЦАРИ цаз существительнидин падежрин форма. Кил. ЦАЗ.

ЦВАДА цун глаголдин къвезмай вахтунин форма. Кил. ЦУН¹.

ЦВАЗ **цун** глаголдин мурадвилдин форма. *Кил. ЦУН¹.*

ЦВАЛ *суц.*; -ди, -да; -ар, -ри, -ра парчадай рапуналди гьал тухванвай цлар.

* **цвал(ар) авун {ягъун}** *гл.*, ни парчадик рапуналди гьал кутунвай цлар тухун. *Къуба гвачиз цвалар ямир, кваллах амаз ялар ямир.* Р. **Синонимар:** бахи атлун [ягъун], гиширар ягъун,

* **цвал(ар) акъадарун** *гл.*, ни ни парчадик рапуналди кутунвай гьал хкудун. *Цвалар акъадара, парча хуьх.* Р.

ЦВАНА **цун** глаголдин алатай вахтунин I форма. *Кил. ЦУН.*

ЦВАР *суц.*; -ади, -ада; -ар, -ари, -ара бедендикай гъаярай акъатдай, акъуддай *яд.* *Кайи чка сагъарун патал жерягъди жуван цвар виридалайни хийирлу яз гьисабзава.* ЛГ, 1992, 19. XI. **Синонимар:** къери *яд*, цис, чухъ.

* **цвар авун** *гл.*, ни бедендик квай *яд* гъаярай акъудун. **Синонимар:** цис *авун*, чухъ *авун*.

* **цвар агалгун** *гл.*, нихъ бедендик квай *яд* акъудун гьиссун. **Синонимар:** цис *агалтун*, чухъ *агалтун*.

* **цвар къун** *гл.*, ни бедендик квай *яд*, акъудиз тежедай гьалда хъун.

* **цвар ягъун** *гл.*, ни низ-квез са нел-квел ятлани къери *яд* чуклурун. - *Я къин тавурди, эвх кадарна садра даклардай цвар къванни ягъдач на адаз, -ажугълу жезва пабни бязи вахтара.* М. Б. "Жигули".

Синонимар: цис *авун*, чухъ *авун*.

ЦВАРАТИУЛ *суц.*; -ди, -да; -ар, -ари, -ара дурклунар цварахъандихъ алакъаламишзавайди.

ЦЕ *яд* существительнидин чкадин I падеждин форма. *Кил. ЯД.*

ЦЕГВ *суц.*; -квре, -квре; -квер, -квери, -квера чулаулан рангадин чими вахтунда гъерекатда жедай юкъ шуклуь, къил еке, куьлуь гъашарат. - *Куьлекди цекврев гвай къуьлуьн твар къахчуна...* Къ. М. Дуствилин цлай. *Къакъан тарцяй акуна Лифрез цекврен чабалмиш. Ам гъавурда акъуна Хъайиди цегв ягъалмиш.* Х. Х. Лифни цегв.

* **цекврекай фил авун** *гл.*, ни са гъвечи манасуз кар гзаф важиблу *яз* къалурун. *Ада вичиз ван хъайи гаф-чал, цекврекай фил авуна, уьлкведиз чуклуруда.* С. Ярагъви ашукъ Уьзден.

* **цеквер хъиз** *нар.* къадардиз гзаф ва къалин *яз.* *Къизилбашар цеквер хъиз рагаривни къваларив гатлун хъана.* З. Р. Гъажи Давуд.

* **цеквер(ин) клунт** *суц.* цеквер клватI жедай, клватI хъанвай чка. *Къуьд мишекъат жедай хъиз аквазва. Цеквери чпин клунтлар еке ийизва...* *Къарникъузар тлимил, чуру емишар гзаф ава.* Б. Гъ. Заз эвера.

ЦЕ¹ [цпе] **гун** глаголдин буйругъдин форма. *Кил. ГУН.*

ЦЕ² [цце] **яд** существительнидин чкадин I падеждин форма. *Кил. ЯД.*

ЦЕЗУРА *урус, лит., суц.*; -ди, -да; -яр, -йри, -йра. шиирдин цларце везин ритма хуьн патал живи акъваздай чка. *Шиирра цезурайрин къадар жуьреба-жуьре я. Муьжуьд слогдин шиирра цлар дуьм-дуьз кве патахъ, ирид слогдин шиирра 4 слог са пата, 3 слог са пата жеда, цусад слогдин шиирра 5 слог са пата, б слог са пата ва я 4 слог, 4 слог ва 3 слог авай паяр жеда.* Н. А. Литературадин хрестоматия, 1966.

ЦЕКВЕР **цегв** существительнидин гзафв. къадардин форма. *Кил. ЦЕГВ.*

ЦЕКВРЕ **цегв** существительнидин чкадин I падеждин форма. *Кил. ЦЕГВ.*

ЦЕЛ¹ **яд** существительнидин чкадин II падеждин форма. *Кил. ЯД.*

ЦЕЛ *суц.*; -ци, -це; -ер, -ери, -ера 1) клвалин майишатда герек жими затI (ниси, нафт, цлвегъ, чехир) цана хуьн патал цкгърен хамуникай раснавай затI. [ХаназирикI]. - *Жан къардашар! Захъ и дуньядал авай девлет тек са лам я. Ам, а къавалай аватна рекъидалди, зав гвай целера авай нафтни квез хъурай, ам авуда.* С. Ярагъви ашукъ Уьзден. *Сеферрихъни ава чпин эхирар! Индиядай хкведайла ватандиз, Къизилар ваь, целер ацлай чехирар Ягъна ада гвай къван вири балкланриз.* М. Б. Веси. 2) жими затI твадай уьлчме.

Чубанри чпин патав атай кас гъил ичлиз рахкурдачир: адав я са цел мукаш, я са клел, я са гурилул... са вуч ятлани чпин патай савкъват вугудай. Р. Гъ. Зи ирид стха. *Ирид цел цлвегъ гъана гъазурна.* Ф. Жедачирни, къуьзуь цлгъ гъидалди, адан хамуникай цел авуна, ниси гъанайтла? Ф. Б. Филиал. * **ял тур цел хъиз.**

ЦЕЛИНА *урус, суц.*; -ди, -да; ~яр, -йри, -йра хам чил(ер). *Рзахан Целинадиз кваллахар ийиз фенвай.* С. Муслимов. Цицигъ-наме.

ЦЕМЕНТ *урус, суц.*; ди, -да; ар, -ри, -ра къумадик акадарна цел гъурушламишна эцигунра ишлемишдай гъуьр хътин куьлуь материал. *Гегъениш гъаят цемент цана хъсандиз дуьзмишнавай.* Я. Я. Са фурун ваклар... *цемент чаз гзаф багъаз акъваззавай...* Б. Гъ. Вили вилер.

ЦЕН *суц.*; -ци, -це; -ер, -ери, -ера 1) парталдин (пальтодин, пенжекдин, перемдин ва мсб) агъа къатлар. *Селиман пенжекдин ценер гъавада галтад хъана...* А. А. Умуд. *Чигалини клвачел акъалтна. Аквар гьалда, адаз цлиб гваз хквез кланзавай. Амма пенжекдин цен къур юлдашдин гужлу гъили ам, бружин хъиз, аклажарна.* Б. Гъ. Заз эвера. **Синоним:** **чембер.** 2) къакъан чкадин чилихъ тир пад. *Винел алай цлару читдин куьгъне яргъандикай аквазвай рехи чуруди чуьнуьхнавай къурай чин, къекъемар ацукъ хъана, агаж хъанвай зайиф, экуь-хъити вилер къибле пата дагъдин ценерив гвай тамун гаплариз ва гъвечи къурух векъериз*

килизавай. А. Ф. Бубадин веси. Пуд йис идалай вилик зун са дустни галаз Кцлариз фена. Къара-булахдин къайи яд хъвайила, тамарикай бармак алай дагълар, цуькведив дигай багълар, къацу дереярни чуьллер акурла, зи дустуни хъуьрена хъиз лагъана: «Аллагъдин крар аку, Шагъдагъдин женнет хътин ценер лезгийри, Къарабагъ эрменийри, къацу талаяр талишири къунва, азербайжанвияр лагъайтла, къумлук чуьллерин иесияр хъанва». М. М. Лацу лекеяр. **Синоним:** этег.

ЦЕНТНЕР урус, суц.; ди, -да; ар, -ри, -ра виш килограммдин заланвал къалурдай уьлчме. И йисуз магъсулдарвилай колхоздин менфятдиз 59338 манат пул атана, план 67 центнер яз, гьукуматдиз 206 центнер техил вахкана. ЛГ, 2004, 8. V.

ЦЕНТР урус, суц.; -ди, -да; -ияр, -йри, -ийра майишатдин ва социальный рекъяй вилик-къилик квайбур авай чка. Хъуьлер райондин центр тир Ахцегърин мукъув гвай хуьр я. И. В. Чирхчир. - Де ма ваз! - гъарай акъатай Лукъман алуькна. - Де имни республикадин центр! З. Э. Рамзият. **Синоним:** меркез.

ЦЕРЕВА нугъ., нар. уяхдаказ.

ЦЕХ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра заводда ва я фабрикада са тайин продукция гъасил ийидай къилдин са хел, са пай. Дегъ девиррилай лезгийрин арада тIач гзаф машгъур хъайиди я. ТIач, пиводилай, бузадилай спиртдин къадардалди зайиш ятIани, тIямлувилелди гъабурулай вине ава. Райондин консервиярдай заводда ихътин хийирлу магъсул гъазурдай цех кардик кутаз жедачни? М. М. Мелер вучиз хъийизмач? Завод акъвазнава. Заз чидайвал, райондин администрацияди, депутатри, девлетлу ксари, вири сад хъана, консервиярдай заводдин цехар кардик кухтадайвал ийида. ЛГ, 2004, 15. VII.

ЦИ¹ яд существительнидин актив падеждин форма. Кил. ЯД.

ЦИ² нугъ. вуч мураддалди, вуч ' себебдалди. **Синонимар:** вучиз.

ЦИВИЛИЗАЦИЯ урус, суц.; -яди, -яда; -яр, -йри, -йра инсаният вилик фенвай дережадин меденият. НафтIадикай кицлерин арадиз вегъедай пек авуна, Тамам халкъар къирмишизава, уьлквеярни къадим цивилизацияр чуклурзава. А Исм. Квахънавай инанмишвал.

ЦИВРИВ суц.; -ди, -да; -ар, ~ри, -ра канабра жедай, фин недай гъвечIи нуьклерин жинс. "Самур" газ., 2002, 25.1 V.

ЦИКИ яд существительнидин чкадин IV падеждин форма. Кил. ЯД.

ЦИК² суц.: -еди, -еда; -ер, -ери, -ера къалин еке пешер алаз дагълара экъечIдай тар. Чахъ галаз атанвай къуниши итимди дагъларай гъанвай цикедин шахарикай раснавай кумадик ахварзавай... А. Къ. Гъуьлягъ.

ЦИКИЕ цIиг существительнидин чкадин I падеждин форма. Кил. ЦИГ.

ЦИКИЕН (ЦИКЕН нугъ.) суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра къве чкалдин арада як, картуфар, хвехвер туна кудаь руьхъведик гъазурдай затI. Танурда ви фу, руьхъверик танурдин цикIен жеда хъуьтIуьн яргъи йишериз. И. Гъ. Рубаияр. Къурху жемир, гъвечIи къегъал, Ви ракъаркай куьтенар Жеда гъихътин, гъидай къулал Ирид къатан цIикенар. И. Гъ. Дуьньядин ялвар.

ЦИКИ¹ цIиг существительнидин чкадин I падеждин форма. Кил. ЦИГ.

ЦИКИ² прил. чурун тавунавай, недай гъалдиз тагъанвай. ЦикIи картуфдиз кIас ягъайла, чрайдан къадир жеда. Р.

ЦИКИВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илери, -илера цикIи тир гъал.

ЦИКИДАКАЗ нар. цикIи гъалда аваз. **Синоним:** цикIиз.

ЦИКИЗ¹ цIиг существительнидин гунугин падеждин форма. Кил. ЦИГ.

ЦИКИЗ² нар. цIиг тир вахтунда. Гатун цикIиз зи чанда гъатна мекъ, Хирерни икъван жеда къван яман. X. X.

ЦИКИЗ³ нар. цикIи яз. **Синоним:** цикIидаказ.

ЦИЛ суц.; -и, -е; -ер, -ери, -ера емишдин къене жедай куьлуь кIеви затI. Жибиндавай цIару алма, Къеневай цилер юзазава. Акур-акур рушаривай. Гада, за вун жузазава. Ф. Вавай кIвахъай цилиникай тар хъана гуьзел. Яргъай атай билбил къушираз яр хъана гуьзел. И. Гъ. Рубаияр.

ЦИЛАГ нугъ., суц. чIук.

ЦИМИЛ: * цимил къиф суц. чуьлдин вагъши къиф. **Синоним:** татар къиф.

ЦИН¹ яд существительнидин талукъ падеждин форма. Кил. ЯД.

ЦИН² прил. яд авай, яд акъвазнавай, цихъ авай, циз талукъ тир. Рамазанан БацIая цин хулар чIурна колхоздин никIерихъ галай яд атIана, еке зарарар гана. А. Ф. Газет. Алатай йишфиз гъвечIи марф къвана, гъадакди хуьруьн куьчейра цин лекъвер гъасил хъанвай... А. А. Умуд. Чи республикадин бязи алимриз, Самур-Къусарчай зонадай цин игътияжар пара ава лагъана, къанал тухуз кIанзава. М. М. За нин бахтар чуьнуьхна хьи...

* **цин насос** суц. агъада авай чкадай къакъандиз яд акъуддай ва я санай масаниз яд тухудай насос. Багълариз яд акъудун мураддалди, чна Самур вацIун къерехдал цин насосар эцигна. Ада анжах 25 процент

багълариз яд гун таъминарна. А. Шагмарданов. Майшатдиз регъбервал гуникай веревирдер.

* **цин пери** суц. **це яшамиш жезвай гуъзел руш (махарик квай).** Цин пери хъыз, аквазва вун, яргъарилай килигзамаз, Гъи лепейри кьерез гъанва, гъуьлуьн кьере авай суна?! А. Мир. Гъезелар.

* **цин рехъ** суц. **рекъин тIвар.** Гъи рекъяй хтайтIани, эвелни-эвел инсанрин фикир желбзавайди хуьруьхъ галай Цин рехъ тир. С. Муслимов. Цицигъ-наме. Ашкъидикай рахун патал Цин рекъелай кутугай маса чка хуьре авачир. Цин рекъин яргъивал зур километрдилай гзаф хъун мумкин тир, ам, хуьруьн вини къилихъай башламыш хъана, Къилин яд лугъудай булахдал къван экъа хъанвай. С. Муслимов. Цицигъ-наме.

* **цин терез** суц. **эцигзавай цлан дуъзвал цин куьмекдалди къалурдай алат.**

ЦИПИЦИ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра куьлуь ва элкъвей чумал формадин лацу, чIулав рангунин, чебни тIуьн патал, чехир хкудун, мураба авун патал еке пешер алай чIерейрик жедай емиш(ар). 1) Чина ципицIар жедач, абур гъакIан зегъметар я лугъуз къакъра ягъунар гзаф хъанай. З. Э. Муькъвел гелер. Насруллагъ и кардал лап тажуб хъана. Чим авай гъвечIи кланчIар хътин и гачIичIрал ципицIар гъикI жедачIа лугъуз, ам хиялдик акатна. Къ. Къ. Зегъметдин герой. ЦипицI, анар, чухъвер, шафран Бул я ина - суфрадал. Къ. Р. Шадвал. 2) (чIехи гъарфуналди - Ц) дишегълидин хас тIвар: **ЦипицI.** ЦипицIан къилел къве къев гъана. ЦипицI галаз Шалбуз дагъда || Шейх Желил буба. **Синоним:** уьзуьм.

ЦИРАВ суц.; -ди, -да; ~ар, -ри, -ра йис бурма тир хиперин жинс. Я леле, я леле, Къирав дагъдай эвичIна, Я леле, я леле, Рекъе ава циравар... Ф. Цираври клелер хазвай вахт тир. З. Э. Муьгъуббатдин цIелхем.

ЦИРИ суц.; -ди, -да; -яр, ~йри, -йра серкин тIям авай, вич-вичиз дагъда, тама экъечIдай, хивецI хътин хъач. Майдин сифте пIинияр, Редискани серг, Пахлярни цурияр - Жемир анжах серт. А. С. Хцихъ галаз ихтилат. Сив ртIурдай кIуриярни, туьтер кудай жикIиярни, Афарардай цуриярни, Камбарардай пурниярни... Вири кланда - къадар кланда. М. Ж. Мерд Али, лагъ...

ЦИРИМ: * **цирим-цирим** суц. халкъдин зарафатдин манида рифма патал ишлемишзавай манасуз ибара. Цирим-цирим, Абдулкерим, Кеф чIугвадай дуьнья я им, Эрекъ-чехир хъун тавуртIа, Къена фидай дуьнья я им. Ф.

ЦИРК урус, суц.; -ини, -ина; -ер, -ери, -ера пагъливанрин, гимнастикадин, хуьруьнар авунин алакьунар сад хъанвай искусстводин жуьре. -Дуъз я, чан хва, зун вахъ галаз рази я. Циркина авай гъайванарни, гъатта лап вагъшибурни кваз, гъа и вуна лугъузвайвал, вердишарзавайди я. О. Гъуьсейнов. Межид бубади лугъудай... Цовкра хуьре симинин пагъливанрин I конкурс къиле фена. Ам дуьньядиз машгъур пагъливанар тир, чни яргъалди Москвадин циркина кIвалах авур... Россиядин халкъдин артистар рагъметлу Рабадан Абакарованни Ярагъи Гъажикъурбанован гъуьрметдай "Пагъливан-2004" лишандик кваз къиле тухвана. ЛГ, 2004, 26. VII.

ЦИРКЕ нугъ., суц.; -ди, -да; -яр, -йри. -йра хъархъун чкал.

ЦИРКУЛЬ уурс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра элкъвей цIарар чIугун ва алцумун патал ишлемишдай, ахъайиз акъалдай къве хилекай ибарат тир алат. Абумуслим, къве патяхъ акъаж хъайи еке, амма кицIери жакъвай хътин япарни, циркулдалди чIугунвай хътин элкъвей цIару вилерни чинал алкIай гъяркъуь нер авай гада, гъилералди метIер къужахламишна, гъар садаз мукъуфдалди килигзавай хъыз аквадай. А. Фет. Ахътин вахтар, ахътин. Циркуль ишлемишиз чира, амма адалай гъил вердишарайтIа хъсан я. Р.

ЦИС [цпис] аялринрах., суц.; -еди, -еда; -ер, -ери, -ера бедендикай гъаярай акъатдай, акъуддай яд. **Синонимар:** къери яд, цвар, чухъ.

* **цис авун [ягъун]** гл., ни беденда авай яд гъайрай акъудун (адет яз, аялдикай рахадайла). "Абур вуна, вун хътинбуру къамал эцигнава. Гъанлай, айибайтIани, цисни ягъиз тазва... З. Гергерви. Бакъарей Бакъуракай нагъил. **Синонимар:** къери яд [цвар, чухъ] авун [ягъун].

ЦИСТЕРНА урус, суц.; -ади, -ада; -яр, -йри, -йра жими затI (яд, нафт, бензин ва мсб) цун патал металлдикай раснавай 2-3 метрдин яргъивал авай затI.... ядни частуна хсуси, цистернайрай аскерри флягайра цазвайди тир... А. Къ. Фу гадарунин буйругъ. Станциядал акъвазнавай бензин, серный кислота ва азотдин одобреняр авай цистернайрикай ибарат тир поезд, фикирзавайвал, гъвечIи залзаладин нетижада гъерекатдик акатна ва са тIимил рекъиз фейидалай къулухъ рельсерилай алатна. ЛГ, 2004, 21.I.

ЦИТАТА урус, суц.; -ади, -ада; -яр, -йри, -йра ктабдай къачур тайин фикир авай гафарин са кIус. Ахна за муаллимдиз 1896 - йисуз Тифлиса чапай П. К.. Усларан «Куьре чIал» ктабдай са цитата гъана: «Лезги чIал кесибди я лагъай фикир дибдай дуъз туш. И гафар и чIал чин тийидай инсанрин гафар я. И чIалакай хабар авачирбурун гафар я. И чIалан грамматикадин формадалди дерин фикирар лап зерифвилелди, гъар са жуьре колоритдалди (рангаралди) кхъиз жеда». («Куьре чIал», 2264. Тифлис, 1896). М. М. Лезги тIвар алатIа.

ЦИФ суц.; -еди, -еда; -ер, -ери, -ера гъавада кIватI хъанвай цин бугъ. - Гъариба затI я дагъдик циф, клан хъанмаз атана, клан хъанмаз квахъни хъувуна, - лагъана за чубанриз. А. Ф. Лянет. ЧIулав цифери къур цаву гугрумарзавай... З. Э. Луьткведа. Жив квай марф къвазва. Чил-цав чIуп-чIулав цифеди къунва. З. Р. Гъажи Давуд. **Синоним:** булут.

ЦИФЕРБЛАТ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра сятинин акърабар алай чин.

ЦИФРА урус, сум..; -ади, -ада; -яр, -йри, -йра кхьинра къадар къалурдай лишан. Вичин яшар къалурдай цифраяр виридаз бегенмиш жедач. Р. **Синоним:** рекъем.

ЦИЦЕ. * **цице тун** гл., ни вуж-вуч худда тун. Гъар нивай хъайитІани ким цице тваз алакьдачир. С. Ярагъви ашукъ Уъзден. Дем цице твазвайбур жегъилар тир. С. Ярагъви ашукъ Уъзден.

ЦИЦИ прил. гъамиша гъерекатда авай. Зун къуд йисавай цици аял тир. З. Р. Зи уьмуьрдин шикилар.

* **цици авун** гл., ни-куь вуж гъамиша гъерекатда авай гъалдиз гъун. Пемпеш иесидин сесини, гатфарин къезил шагъварди хъиз, цици ийизва... М. В. Гъарасатдин майдандал. Югъди ракьини ифирна, датІана гъерекатдик кваз юргъун хъанвай хуьруьн куьчяр, чуьллерай хтай суьруьйри, нехирри, няни, серин шавгъарди хъиз, цици авуна. М. В. Гъарасатдин майдандал.

* **цици хъун** гл., вуж-вуч йигин хъун. Советрин девирда Сулейманан шаирвал мадни цици хъана. З. Э. Чехи шаир. Звал акъалтна гъиссерал зи. На лугъуди, рагъ акъурла, И дуьнья хъиз жезва цици. М. Алпан.

ЦИЦИБ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра вечерен, къазран, уьндуьшкадин бала.... акъван къастунал кІеви гъайван ам я хъи, гъич чарадан цицибни гъаятрихъ гатІунардач, лап сивяй каф фидалди адал элуькъда. М. В. Гъарасатдин майдандал.

* **цицибдин уьмуьр** рах., суц. куьруь уьмуьр, лап тІимил йисарин уьмуьр. Захъ амаз гъикъван уьмуьр ама? - Са цицибдин уьмуьр. Къе зун ама - пака амач. А. Къ. Нехирбанни лекъ.

ЦИЦИВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера цици тир гъал. Къвазва нурар гъетерин, Зи тух тежер вилери Гуз экуьвал рекъиз зи Цицивални - рикъиз зи. А. Ал. Къвазва нурар... Гузва михъивал вили цаварин, Цицивал гузва кузвай гъетерин... Б. С. Аялдиз мам гузва.

ЦИЦИВИЛЕЛДИ нар. цицивал хас яз. **Синоним:** цицидаказ.

ЦИЦИДАКАЗ нар. цицивилини лишан хас яз. **Синоним:** цицивилелди.

ЦИЦИВИ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра **Цици** тІвар алай хуьряй тирди.

ЦИЦИРЕ **цици** существительнидин актив падеждин форма. Кил. **ЦИЦИ**

ЦКІЛАМ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) кузвай кІарасдин цІай квай кІус. 2) кІарас кайила, жезвай цІай квай куьлуь кІус(ар). ЦкІламдиз килиг, ихтибар ахъаймир; хъиткъинна чиниз кІусар къведа. Р. **Синоним:** жуьгъен.

ЦЛА **цал** существительнидин чкадин I падеждин форма. Кил. **ЦАЛ**.

ЦЛАР **цал** существительнидин гзафвилини къадардин форма. Кил. **ЦАЛ**.

ЦУЗ **цун** глаголдин буйругъдин форма. Кил. **ЦУН**.

ЦМИН суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра шуйткъвен тийир кІвенкІвер къизгъин яру цуьквер жадай чуьлдин набатат.

ЦУКВАЛ: * **цуквал ацукъун** гл., вуж виняйгуьз хъана, метІер къвечІиларнавай гъалда акъвазун.

Султанмурад векъел эКІянавай кавалдал цуквал ацукъна, газетрикай ада... таб хкудна. А. А. Умуд. Сифте ада сумкадай са чІук парча акъудна вичин вилик цуквал ацукъна сумкадиз тамашавай къаридин метІел вегъена. М. В. Гъарасатдин майдандал.

ЦУКВАЛАЙ || **(ЦУКВАЛАЛ(ДИ): цуквалай (цуквалди) фин** нар. къалчахар галчІуриз-галчІуриз. Къе зун, лекъ хъиз, лув гуз ава къакъанда, Накъ, аял хъиз, галчІур жезвай цуквалди М. Б. Зун инсан я.

ЦУКІВАР, ЦУКІВАРИ **цукі** существительнидин форма. Кил. **ЦУКІ**.

ЦУЛУ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) икъивал тІимил квай жими затІ. 2) векъи чиркинар.

ЦУН¹ гл., ни вуч; -вада, -вана; -ваз, -вазва; -уз, -ван, -урай, -вамир; цун тавун, цун тахвун, цун хъийимир гъал галай рапуналди ва я махсус машинкадалди парчадикай са вуч ятІани (перем, шалвар ва мсб) арадиз гъун. [Гегъвер] - Валлагъ заз мажал хъанач. Ваз аквазва хъи, зи гъиле цвадай перем авайди. Къенин югъди зун ви перемдал алахънавайди я. Гъ. Гъ. Адетдин къармахра. И гъилери цвада кІуртар, кавалар, Хуьруьнбуруз хъуьтІуьз чими хъун патал, А. С. Гъилер. Авач касни вав рабни гъал вугудай Бижгъер жезвай валчагъ хун паталди. А. А. Девирдин тІал.

ЦУН² гл., ни вуч; -вада, -вана; -ваз, -вазва; -уз, -ван, -урай, -вамир; цун тавун, цун тахвун, цун хъийимир жими затІ са къапунай маса къапуниз эчІирун. Чай цуз, наб, Гуьлбичедиз са стакан чай цуз. А. Ф.

ЦУН³ гл., -ада, -ана; -аз, -азва; -уз, -урай, -ан-мир; цун тавун, цун тахвун, цун хъийимир 1) **экъечІун** патал са вуч ятІани чилик кутун. Куь гъахъ вахчу мад сефер фин цайила. Е. Э. Цилингар. Цанавай къван гужлу тежил Гъабурун гатар акуна. С. С. Заз Урусият акуна. За лагъай гъал хъун тавуртІа, Вядеда яд гун тавуртІа, Тумар пара цун тавуртІа, Кар аватда кІевез, лежбер, С. С. Лежбер. Агъа СтІалрин "калхуз Фагъума, килиг, кесибар. Алахъна кар вилик тухуз Цазава векъ, ник, кесибар. С. С. Агъа СтІалрин калхуз. Идарайрилай анихъ галай буш чуьл цаз башиламинавай. З. Э. Муькъвел гелер. Дагъдин хуьре тумар цадай вахт геж жезвай. З. Э. Мехъер къуьл туш. 2) **зараф. квадарун**. Сят цанатІани, вахт квадармир. Р.

ЦУР¹ суц.; -и, -а; -ар, -ри, -ра кІвалин гъайванар хъуѣтІуѣз хуѣн патал эцигнавай дарамат, кІвал, Цура къарамал жезва, КІвале - хирда хизан... Чна вучин, аман! Ф. Цура кал, я гъаятда верчер авач. А. А. Лезгийр. Са сеферда Гъажимета кал хуѣдай цур эцигиз баиламишна. С. Муслимов. ЦипІигъ-наме. Чун варар ахъа са гъаятдиз гъахъна. Чапла пата демекар хътин эцигунар, эрчи пата цурар авай. Р. Гъасанан, И. Мегъралиев. Яргъа ра авай жуванбур || «Самур» газ. 2002, 25.І. Цура авай кал сала кутІунна, гъаниз хъиягъайтІа гъикІ жедатІа? М. Б. «Жигули». **Синоним:** тевле.

ЦУР² суц.; -уни, -уна; -ар, -ари, -ара металлдин жуѣре. Секината ацІурай, къеле алатна яру цур малум хъанвай квар къерехдиз акъудна, ахпа хурухъди чилел экІя хъана А. А. Умуд. [Керекуѣре Пуркурович]. Къурагъ дагълар! Къурагъа дагъ авайди яни? Дагъ тиртІа, анкай къизил жкатдай, платин жкатдай, эхир къил цур жкатдай. ТахъайтІа, къуд-вад къеѣл кван я... Ф. Б. Филиал.

ЦУР³ суц.; -ци, -це; ~цар, -цари, -цара цуру емишрикай хкуддай цуру тІям авай жими затІ. Акъалжзава ишиерал КІелен таза як. Къвалавни гва цурни мед, Истивут, сумах. А. С. Хцихъ галаз ихтилат.

ЦУР⁴ суц.; чил, муркІади хъиз, кІевирдай къвал. Гъар йифиз цур къвазва. Р.

ЦУР⁵ суц.; цурувал, цуру тир гъал. ХанІади цур къачунва. Р.

* **цур акъалтун** гл., нел-квел 1) цуру гъалдиз атун атун. НекІедал цур акъалтнава. Р. 2) куѣч. хъел акатун. Вал вучиз цур акъалтнава? Р.

ЦУРУ прил. 1) **анардин тІям авай**. Аквадай гъалда, дигмиш тахъанвай хват гзаф цуру я, руша ам чин чІурна хъиз жакъвазва. М. А. Гъарасатдин майдандал. **Синоним:** турши 2) **такІанвал авай**. Гада институтдай акъудайдалай къулухъ, абурун араяр цуру хъанва. Р. **Синонимар:** турши, къайи. * **фири некІеди кайида цуру некІедизни уф гуда**.

* **цуру авун** гл., ни вуч цуру тІям авай гъалдиз гъун.

* **цуру нек** суц.; гъери хкуднавай, вичихъни цуру тІям агалтнавай нек. Вира халкъди шалам-дулах ядайла, Шаирди бес алуКІдани шиблетар, Хуѣруѣнвийри са цуру нек хъвадайла, Шаирди вирт хъвадани бес, иблисар?! А. С. Шаламар ва чуѣнгуѣр. Агъуз хъана душманд вилик, недалди аш кишмиш галай, Тик акъвазна цуру нек хъун, дуѣз лагъ кІан гъикъван иер я; З. Р. Иер.

* **цуру хъун** гл. 1) цуру тІям авай гъалдиз атун. 2) куѣч., вуж кефиар пис гъалдиз атун. 3) куѣч. къве касдин араяр (алакъаяр) чІур хъун.

ЦУРУВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера 1) цуру гъал. Вацран экв алцифнавай, чими тІунутІра хъиз хъуѣтуѣл лекъвер авай хъуѣкъверин къилер, чІулав, яргъи рІамар, хтунин цурувилик агаж жез, ачух хъижезва. В. М. Гъарасатдин майдандал. 2) куѣч. **инсанрин пис хъанвай алакъа(яр)**. Ихътин акъажунар жезвайтІани, абурун [СтІал Сулеймананни Хпеж Къурбанан. - А. Г.] арада маса жуѣредин цурувилер авачир. С. Зи Сулейман.

ЦУРУН прил. цур металлдикай раснавай. Цурун кварар гъар са лезги КІвалева. М. Б. Кварар. Шагъумагъади, ацІай цурун квар, гвайдини хъиз тахъана, къуѣнуѣхъ вегъена, кІвалихъди рекъе гъат хъуѣуна. С. Ярагъви ашукъ Уѣзден. Пака жедач, Салман! Вуна муѣкуѣ юкъуз фида лагъайди туширни? -хабар къуна уѣлуѣчдал тунвай, цІийиз къеле янавай цурун къажгъанди хъиз, нур гузвай Къадира. С. Гъ. КІири Буба

ЦУРЦ суц. **наразивилин гъава**. Хелефан гъамиша атІугънавай чина цурц къугъвана. А. Э. Къуѣзуѣ къун.

ЦУЦУН: * **цуцун тар** [тар] цІакулар хътин пешер, кІеви тан авай тар.

ЦУЦІА цІуцІ - существительнидин чкадин І падеждин форма. Кил. ЦУЦІ.

ЦУЦІАР цІуцІ существительнидин гзафвилин къадардин І падеждин форма. Кил. ЦУЦІ.

ЦУЦІРУХ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) епиниз звар гудайла, дуѣз татана, алчуд хъанвай ара, адал тІвал хъайи чка. 2) куѣч. ийизвай са карда гуѣзлемиш тавунвай четинвилер.

ЦУЦІУЛ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра багъа хам алай, тарара жедай, къиф хътин ничхир. Вичи къазвай гъайванри (месела, цуцІури) вичиз я зиян, я хийир гузвачтІани, ада абурал гъуѣрч ийизва. А. Фет. Проза жанлуди хъайила.

ЦУЦІУЛДИН прил. цуцІулдиз талукъ.

ЦУЪК суц.; -еди, -веда; -вер, -вери, -вера 1) кІуква гуѣрчег рангадин курквачІ авай хъач. Рушарин арада Цуѣк хъиз аквада... Е. Э. Ярдин тариф. ХунІ рахада билбил сегъер вахтунда... Цуѣкведивди дигай гатфар вахтунда... Е. Э. Билбил. Зулун багъда къуразва цуѣк. А. С. Хцихъ галаз ихтилат. Цуѣкведилай чІижери вирт, Гъуѣлягъдини зегъер кІватІда... А. С. Хцихъ галаз ихтилат. 2) куѣч. сада масадаз вичин патай хуш рафтар авайди къалурун патал ишлемишдай гаф.

Ваз и вахт хийир хъурай. - Абат хийир, чан цуѣк. А. Р., Я. Я. Хендедадин мехъер. 3) ишир, куѣч. кІаниди. Зи кІанидал - арандавай цуѣкведал, Лезги чилин - пак женнетдин зар ала. С. Султанов. Ви хъуѣруѣнин сир вуч ятІа? **Синоним:** гуѣл. * **ракъин(ин) цуѣк, са цуѣк экъѣчІуналди гатфар жедач** * **цуѣк авадарун** гл., куѣ цуѣквер аламуѣ тавун. Цуѣквер авадарда зулухъди, цуѣквер акъудда гатфарихъди. Р.

* **цуьк авун** [акъудун, ахъаюн] гл., куь 1) **цуьк арадал гъун**. Беневшайри кьве сеферда цуьк акъудда: *гатфариз ва гатуз*. А. С. Беневшайри кьве сеферда... *Ада и мукъвара цуьк акъудун лазим тир афнийриз яд гузвай*. З. Э. Муькъвел гелер. 2) куьч. **бегьерлу хъун**. *Ингье, са вахтунда «къанлу ШаракIунди» исятда цуьк ахъайзава*. Къ. М. Рекьин риваятар. *Халкъдин манийрал, милли авазрал гзаф рикI алай Зулейхадин бажарагъди, ашуьк Гъажидиз гъуьлуьз фейила, мадни фарашидиз цуьк акъудна*. К. К. РикIе мани авайбур. XX асирдин 1930-70 - йисара лезги халкъдин культуради, искусстводи цуьк акъудна. ЛГ, 2004, 30. IX.

* **цуьк хътин** прил. **гуьрчег**. - *Ада лап акъуллу кар авуна. Цуьк хътин руш къуьзуь хъамадиз гуз, гъамни кар яни?* З. Э. Муькъвел гелер.

* **цуькведивди гаф атIун** гл., ни яб гузвайда, рахазвайдан хатур хун тавуна, амма кутугай чкадал **вичин гаф лугъун**. *За ви гаф цуькведивди атIузва*. Р.

* **цуьквер(ин) сувар** суц. **халкъ сад ийизвай суваррикай садан тIвар**. *Ахцегъа - жемятриз къвез-хъфиз регъят ШаракIунда, Белижда, Дербентда ваь -тухузвай милли эпосдин сувар себел яз чи печатда эхиримжи сад-къвед йисуз Цуькверин суварин (Ахцегъ район, Чеперин сув) ван-сес амач*. И. Гъ. Хуьруьгрин къуьл - Шарвилидин къуьл.

* **цуькверилай руг къачун** кт., гл., ни емишрин са жинс маса жинсинин акадарун. *Кондрашоваз Алижана вичин эхиримжи цIийи тежриба къалурна. Кицик тарцин хилел алай вад-ругуд цуьк ада жумунин тарцин цуькверилай руг къачуна, гъа руквадал тумламинавай. Ингье сифте нетижа: тарцел алай кицикрилай пуд кицик хейлин екедай. Абур памадурар къван авай*. А. А. Лезгияр.

ЦУЬКВЕДА цуьк существительнидин чкадин. I падеждин форма. Кил. **ЦУЬК**.

ЦУЬКВЕДИ цуьк существительнидин актив падеждин форма. Кил. **ЦУЬК**.

ЦУЬКВЕР 1) цуьк существительнидин гззфвилин къадардин форма. Кил. **ЦУЬК**. 2) (чIехи гъарфуналди - Ц) дишегълидин хас тIвар – **Цуьквер**, а, а. *Цуьквера вичин йикъар ярдикайни гъуцари тагузвай баладикай манияр лугъуналди акъудзавай. Ф. ЦIийиз гъанвай Лаламан суса адан гъвечIи вах Цуьквер гъуьл хтанватIа акваз чатук ракъурдай*. А. И. Самур.

ЦУЬКЛАМИШ: * **цуькламиш хъун** гл. **цуьквер экъечIун**. *Тахминан гъар йисан гатфарихъ дагълар цуькламиш хъайи береда ахцегъвийри цуькверин сувар къурмишзава. И. Яралиев. Шарвили! Шарвили! Шарвили!*

ЦУЬКИ суц.; -уь, -ве; -вер. -вери, -ера элкъвей гъвечIи тварар авай магъсул. - *Вичел тIвар эцигда лежбер, Я къуьл, я мух, цуькI тийижиз*. С. С. Вич яцIуз къадай авам. *Муькуь гъвечIи никIин са къатIуна цуькI цанвай*. А. Ф. Бубадин веси. *Кеф чаз, -лагъана ада, -куьне учетар тухузва, кесибри чпихъ амай амачир белгемарни са тагъарда авай мухахъ, цуькIуьхъ маса гузва. Абуру чпин къил пака гъикI хуьда?* З. Э. Муькъвел гелер.

* **цуькI авун** гл., ни-куь вуьж-вуч **квадарун, тахъай мисал авун**.

* **цуькI [цIуькI] хъун** гл., вуьж-вуч **вилериз тахкун, квахъун**. *Къазибег йицен мичIера цуькI хъана*. А. А. Пад хъайи рагъ. *Ам патал межлисра жедачир чка, Са терсвал авуртIа, ЦуькI жедай пака...* К. Ал. Гарни ахвар. *СикI цуькI хъана, къвед валариз аватна...* А. Ал.. *Зун къекъвезвай... Вилаятда эдебият цуькI хъайи Критик яз вун хъун кар я гъикI хъайи?* И. Гъ. Вилаятда...

* **цуькI цун** гл., ни нихъ галаз **рафтарвилер авун**. *Чин ярудахъ жеч хъи вафа. Вавди цуькI цун я хъи жафа*. А. Гъажи. [Брегъим]. *Ава, ава. Аси хъана, лап рекъай акъатнава. Я Аллагъ, ваз а Селиман руш зи чиниз экъечIзавайвал акунайтIа...* Ваь, ваь, *абурухъ галаз цуькI цаз жедач*. Б. Гъ. Большевикдин руш.

ЦУЬКИВЕ цуькI существительнидин чкадин I падеждин форма. Кил. **ЦУЬКИ**.

ЦУЬКИВЕР цуькI существительнидин гзафвилин къадардин форма. Кил. **ЦУЬКИ**.

ЦУЬКИУЬ цуькI существительнидин актив падеждин форма. Кил. **ЦУЬКИ**.

ЦУЬКИУЬН' цуькI существительнидин талукъвилин падеждин форма. Кил. **ЦУЬКИ**.

ЦУЬКИУЬН'² суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра сиве тур тIуьн хъуьткъуьниз куьмек гудай жими затI. *На лугъуди, рушан туьтуьна цуькIуьн акIанва, са гъил хъуьтуьлдаказ хурал эцигна, ам явашидиз къарагъна*. М. В. Гъарасатдин майдандал... *са бязи наркотикар ишлемишайла, са шумуд декъикъадилаи сивера туькъуьл тIям гъатда, цуькIуьн къведа, цихъ къанех ва гишин жеда, беден тегъерсуз заланзавайди гъисс ийида*. **Синоним**: тфу. ЛГ, 2004, 8. VII. ☼ 1955 - йисуз орфографиядин норма яз цуькIуьн къабулна {кил. М. Г. ЛЧЮС). Гуьгъуьнин йисара чап авур орфографиядин словарра и гаф къейдзамач. ☼ М. М. Гъажиева цуькIуьм вариантни ишлемишзавай (кил. М. Г. РЛС, ч. 389 -наплевать).

ЦУЬЛ' суц. -уьни, -уьна; -ер, -ери, -ера техилдин (къуьлуьн, мухан) самар, къилерни галаз пуналай атIана, чикъиналди кутIунна, авунвай къужахда къаз жедай кIватIал. *ЯцIу-яцIу ая чикъер Цуьл тIарам кутун патухъай*. С. С. Гад кIватIиз тади ая. *Гъалтна юлдаширлай кIвенкIве, Тагъсиб туна вичин рикIе, Данаяр хъиз цуьлер еке, -Заз гъадан зегъмет акуна. С. С. Заз Инжиханан зегъмет акуна. Забитазни са кIвалах це, куь жергеда хъурай ам Гъарда виш цуьл вегъ машиндиз, ада вегъий вишини къад!* З. Р. Гатун йифиз, *И никIе амай къуьлуьн цуьлерин са шумуд кIунтI хуьз, ада вичин уьмуьрдин йикъар текдаказ,*

сугъулвилелди акъудзава. М. В. Гьарасатдин майдандал.

ЦУЛ¹ суц.; -ци, -це; -ер, -ери, -ера балкІандин далудал вегъедай, далуда твадай гъвечІи халича.

ЦУЛЕЗ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра иви арадиз гъизвай, ивидик гьерекат кутазвай орган.

ЦУРУУГЪУЛ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра чилйй векъер-къалар кІватІдай ракъун ва я кІарасдин сарар авай алат. Мукалар, дергесар хци ийизвай, цурууегъулдиз ва ругунриз сарар хъязавай, арабада гиг, викина кІар твазвай, алеррик къам кутазвай. З. Э. Муькъвел гелер. Инсанри къаварилай йирфералди, цурууегъулралди живер вегъезва. Гь. Къ. Четин бахт.

ЦУРУУХУМ прил. ширин ва цуру тІям квай. - Чан, куь паяр дулу хъуй... Зи вил хъанвайди тир са цурууехум затІунихъ, Тенфе бадедик лувар акатнавай. А. Къ. Нехирбанни лекъ.

* **цурууехум ич(ер)** суц. **цуру тІямдин ич(ер)**.

ЦУРУУХУМАР суц., анжах гзафв. къ.; -ри, -ра ичерин сорт.

ЦУРУУХУМВАЛ суц.; -или, -иле; -тер, -илери, -илера цурууехум тир гьал.

ЦУРУУХУМДАКАЗ нар. цурууехум тир гьалда. **Синоним:** цурууехумдиз.

ЦУРУУХУМДИЗ нар. цурувилинни ширинвилнн тІямлу яз. **Синоним:** цурууехумдаказ.

ЦУРЦ суц.; -уьни, -уьна; -ер, -ри, -ера тарцин, валарин таза ва шуькІуь цІийи йисан хел. Лугъудай гаф жагъин тийиз Вадима, чеб ацукънавай скамейкадин къулухъай хкаж хъанвай кул-кусдилай са гъвечІи цуьрц алудна, ам гъиле къугъуриз башламишна. Б. Гь. Вили вилер. - Ша, ятІа амай няналди куткунар хран чна, чебни гийин цуьрцерайкай, - хъуьруьнарзава за. М. Б. За бананар недач.

ЦУЦУХ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра Тапархъандин вилин къене зун цуьцух я, зун акъвам я. М. М. Им вуч регъв я?

ЦЯЙ яд существительнидин къакъатунин І падеждин форма. Кил. ЯД.

ЦІ

ЦІ [цІэ] суц.; ~&и, -да; -яр, -йри, -йра алфавитами къанни цІувад лагъай гьарф.

<ЦІ> сивяй гъава акъатдайла, мецин кІвенкІ сарара акъуна тадиз къакъудуналди арадиз къвезвай зайиф вансуз ачух тушир абруптив фонема-сес. Гафарин сифте къиле (*цІи, цІай*), юкъва (*ацІай, къацІай*), эхирда (*нацІ, къацІ*) гьалтда.

ЦІА цІай существительнидин чкадин І падеждик форма. Кил ЦІАЙ.

ЦІАЙ суц.; -у, -а; -аяр, -аяри, -аяра 1) **еке температурадикди экуь яз кузвай газ, ялав.** # цІун, цІелхемар, цІун ялавар, цІун жуьгъенар, цІун мецер, цІун мурз. *Хъра, сачук цІай хуьн патал кудай купІ-гилиг, кІарас-тахта са пай къунишири чти гъизвай.* А. Къ. Нехирбанни лекъ. *Мидаим цІай жедач, къул ятІан, акада. Мидаим хуьз жедач уьмуьрдин гад, бала.* М. Ж. Акъвазай яд ктІиз... 2) **еке температурадикди экуь яз кузвай газ, ялав алай чка.** *Ибур фенмаз, Малла Несредина ибурун гинибашар кІватІна, цІуз вегъена.* Ф. Малла Несрединан кІел. *Етим Эмин, зулуматда хъижеч мад ваз цІийивал, Чан цІа гъатна, жуьв ми хъи яз, пуч хъана тум цайивал.* Е. Э. Дуст. *Шумудра вун цІаюн юкъваз аватна...* С. А. Лезгистан. * **къилел цІай къурун, кІвале цІай хуьн, чан дал цІай кун, рикІин цІай рекъидалди, чанда (чанди) цІай гъатун (къун).**

* **цІай аватрай [аватуй]!** *межд, квез 'пуч хъурай' манадин къаргъиш. Керимован гъилйй седривал акъатна. Хажалат алаз ада лагъана: «Вири Шахмарданован къелетар я. Вич чи райондиз атай юкъуз цІай аватрай!».* А. А. Лезгияр. *Бес имни уьмуьр яни, ихътин йикъаз цІай аватрай.* Гь. Къазиев. "Гъайиф зи гъуьл". - *Кесибвилиз цІай аватуй! Къё ви патав къведайла, шумудан патав балкІан геце лугъуз зун фена. Авачирбуруни - авач лагъайла, авайбуруни авач, хъанач лугъуз зи гаф атІана.* С. Ярагъви ашукъ Уьзден. **Синоним:** цІай акатрай!

* **цІай авун** гл., *ни еке температурадикди экуь яз кузвай газ, ялав арадиз гъун. Ирид акадик цІамар кутуна, Ирид акада цІай авуна.* Ф

* **цІай акатрай!** *межд. 'пуч хъурай' манадин къаргъиш. - Ваз хуьруьн советдин председател лагъай тІвар тІимил яни? Тадивилик цІай акатуй. Ваз чидачни, я юлдаш председател, тади квай папа тум квачир гада хада.* З. З. Э. КУТВ-диз фена. **Синоним:** цІай аватрай!

* **цІай гун** гл. 1) *чими хъун патал цІай алай чкадив ацукъун, хъун.* 2) *яракъдай гуьллеламишун. "Дяве куьтягъ хъана, дяве куьтягъ хъана! Гъалибвал!" Адан сесини чун ширин ахварикай уяхарна. Полк хуьзвай зенитчикрин батареьри гъасятда цІай гана, цава прожекторрин нурур къекъвена.* ЛГ, 2004, 26. VII.

* **цІай кутун** гл. 1) *ни квек еке температурадикди кудай гьалдиз гъун. Жегъилди чуькъни тавуна фена имидив папрус вугана. Адак цІай кутуна, къужади гумар акъадарайла, вич хтана, кац хъиз, ахва пенжерда ацукъна.* М. В. Гьарасатдин майдандад. 2) *ни ник такІан ихтилатар авуна хъел гъун, ажугълу авун.* [Варис].

Агъа-гъо! Руш туш им, цІай-ялав я! Аквар гьаларай, Али, ви крар къуъл я. Рушаз вун КІанда. Амма са ни ятІани цІай кутунва. Ана гьикІ хьанатІа? Къ. М. Урусатдин цуьк.

* **цІай кутур барут хьиз нар.** туьнтдиз, хьел кваз. Челеба, - тел види я, - лагъайла, Бег, цІай кутур барут хьиз, хьиткъинна.... А. А. Пад хьайи рагъ.

* **цІай къачун** гл., куь **векьер**, **фитер** чимивилелай кутІун.

* **цІай къин** гл., ни нин хьел хкудун, къати гьиссер секинарун. [Зарлишан]. Ваз КІанзавайди гьам тушни? Ма, гатут зун, йикъ жуван цІай, амма фена руш хкваши, руш. Ви гьиле вири ихтиярар ава. Н. И. Гьакимрин папар.

* **цІай къун** гл. 1) куь **куз башламишун**. 2) куьч., ни **садлагъана хьел куткун**.

* **цІай хьувун** гл., ни **еке температурадикди кудай гьалдиз гьун, хкун**. Фур эгъуьнна, ана цІай хьувуна, чамадандай саса дафтар гьиле къаз, чар-чар къазуниз, еке ашкъидалди цІуз вегъиз эгечІна. А. Къ. Нехирбанни лекъ. **Инаг нехирбанрин къул тир**. Абуру йифериз и къула цІай хьувурла, ам чи хуьрйини аквада. А. Къ. Нехирбанни лекъ.

* **цІай ягъун** ни квез 1) **кудай гьалдиз гьун.... галифе шалвардин жибиндай кирбит акъудна, пІанІрусдиз цІай ядай ва кІвач кІвачел вегьена, гумар акъудиз ашукъдай**. А. Къ. Нехирбанни лекъ. 2) **машин гьерекатдик кутун**. 5- августдиз газ кутун хьийида лагъана хиве къурди я. 9-августдизни газ авачиз чавай заводдин машинриз цІай ягъиз хьанач. ЛГ, 2004, 12. VIII. 3) **манасуздаказ харж авун**. - Валлагъ, чан хан, и Уьзденаз Къазикъумухдай пара тІарам КІурт багъишнавалда. Ам адан квез я? Ам ахътин дамахдин КІурт гьина алаз къекъведа? Ашукъдиз ам кутугнавач. Ашукъдин партал - чухва я. Гьайиф ам адаз! - КІурт багъишай ахмакъ вуж я? - мягътел хьана Юсуф - хан, - ашукъдиз гудай багъиш - са манат, амни кваз пара я. Ам вуж ятІа а девлетдиз цІай ягъайди? С. Ярагъви шаир Уьзден. 4) **пуч авун, амачир, тахъай гьалдиз гьун**. [Гуьлханум]: Гьахъ я, чІур жезва, ийидай маса кар авач, папари къазанмишзава, итимрини хьавза. Гьайифар чІугвадалди жуван гьуьлуьз лагъ, хуьрера авай чехиррин заводриз цІай ягърай. Н. И. Гьакимрин папар. [Зарлишан]. **Зи итим квай шикилриз цІай ягъ**. А шикилар масадан гьиле гьатайтІа, къутягъ, чи итимар завалдик акатда. Н. И. Гьакимрин папар. **Са гьаб ацІай пулуниз цІай яна зи! Ифинар акъатзавай папай**. Н. Насруллаев. "Го-о-ол!"

* **цІайни барут хьун** гл., вуж **лап ажугълу хьун, хьел кутун; ажугълу тирдан гьерекатар авун**. [Гьуьруьханум]. - Чна, къисмет хьайитІа, гуда лагъайди я. Вун цавариз акъатмир. Чна са гаф лагъайла, къужадикай цІайни барут жеда. Ай гьарай гьоь! З. Э. Гуьлзада. **Синонимар: цавариз акъатун, чанди цІай къун. Антоним: цавук хукІун**.

* **цІуз мукъва хьайиди цІу куда мисал хаталу кардив эгечІайдав жаза агакъда**. ЦІуз мукъва хьайиди цІу кудайдан гьавурда хьанач зун. А. Исм. Эхиримжи къув.

* **цІун гьуц суц.** дуьньядал яшайиш цІу арадиз гьайиди я лугъузвай диндин къиле авайди. Ягъуд пачагъди, вич цІун гьуцариз икрамзавай кас тиртІани, вичин вилик жерягъди эцигнавай шартІ чІурзавачир, М. В. Гьарасатдин майдандал.

* **цІун кІвал суц.** хуьрекар гьазурдай кІвал. ЦІун кІвализ фена, акадин къве хьемехъ чантада туна ам ксана. Йиф кумаз къарагъай Къаюм чантани къачуна, чинеба рекъе гьатна. З. Э. КУТВ-диз фена. Шапериди и чІавуз цІун кІвале къапар чухъузвай, А. А. Лезгийр. Са стаканар чаяр гьин, -вичи-вичик лагъана, Марвар кІвалей экъечІна, ам цІун кІвализ гьахъна. А. А. Пад хьайи рагъ. Рагъ экъечІдай патахъ килигиз, вилик къур квай, къурук цІун кІвал галай... Р. Гь. Зи ирвд стха. **Синоним: кухня**. ☼ Орфографиядин словарра ихтилат физвай уьлчме пуд жуьреда ганва: цІункІвал (кил.: М. Г. ЛЧЮС) цІун кІвал (кил.: М. Г., Р. И. У. А. М. ЛЧЮС, 19641989), цІункІвал (кил.: М. Г., Р. И. У. А. М. ЛЧЮС, 2001). Кхьинра къве гафунин ибара яз (цІун кІвал) ишлемишзава. Къве гафни къилди кхьинихъ гзаф делилар ава. **Синоним: кухня**.

* **цІунни вацІун арада нар.** тадиз, гьилевай чарасуз карни акъвазарна

ЦІАЙ² суц. **мекъивилин фул акатуникди къиле фидай азар**. 1912 – 16 йисара адаз (С. Сулейманаз. -А. Г.) далбадал цІаяр атана. А. А. СтІал Сулейман. Абуруз дуьзенрин жумарт, берекатлу чилер рикІин дериндай КІанда, амма анра авай цІаяр, къыздирмаяр, фулар такІан я. Къ. М. Дагъларин деринрин булахар.

Синоним: къыздирма.

* **цІай атун** гл., низ **мекъивилин фул кваз къиле фидай азарлу хьун**. Алипулатаз йикъа къведра цІай къвезвай.. З. Э. КУТВ-диз фена. Хипер къе пакамлай инихъди гишила дередихъ къвазарна, чебни, цІай атай вакІар хьиз, инал яргъи хьанва. Ж. Эфендиев. Азадвили рекъе. А вахтунда аялар цІаяр атунин, хьутурар, гачалар, нетер... акатунин азаррикди начагъ жедай. Ж. Гь. Аня дидедин мурад.

* **цІаяр атІун** гл. **мекъивилин фул кваз къиле фидай азар хкатун**.

ЦІАЙЛАПАН суц.; -ди, -да; -ар, -ри, ра гьавада кІватІ хьуникди садлагъана чкІидай электричестводин цІелхем. Гагъ-гагъ цавун аридал цІарар чІугвазвай цІайлапанри дагълар экуь ийизвай ва, гьар сеферда таниш чкаяр акурла, рикІ мадни сугъул жезвай... З. Гь. Лезгийрин риваят.

* **цІайлапан ягъун** гл. гьавада садлагъана кІватІ хьанвай электричестводин цІелхем арадиз атун. На лугъуди, циф алачир цавай ЦІайлапан ягъна. Цаву къати ванер авуна. С. Ярагъви ашукъ Уьзден. Гьа и арада гужлу цІайлапанар яна, Цавар, дагълар хьиткъинай хьиз, рахана. У. Къемберов. Сел.

ЦАЙЛАХЪАН нугъ., суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) ачух чкадал кузвай кларасрин гьамбар. 2) Рутул районда ял ядай чкадин твар.

ЦАЙПЕРЕС суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра цуз икрамзавай кас. Абуруз (чи ата-бубайриз - А. Г.) чеб цайпересар яз газ кузвай Апишерон, Кавказ бегенмиш хъана. И. Гь. Ахцегьрин хаш.

ЦАКУЛ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра кьушарин хамунал туьк алаз, кьен ичиз экьечдайбурукай сад. Адав хъити цакулар алай пуд верч гвай. Ф. Куткунда гьатай жанавур. Цурин кьавал алай кекре мад сеферда, вичин кьамал алай цакулар сас-сас жедайвал акъажна, гардан яргъи авуна, куларал акъвазна, луваривди кьвалар кевиз гатана, кьати ванцелди гьарайна. Н. М. Жандар Магьамай.

ЦАЛЦИАМ прил. сад хътин дуьз, галкИдай затI авачир, алачир.

* **цалциам гафар рахун** гл., вуж яб гузвайдаз хуш жедай ихтилатар авун. Дуьз хъийизва лугъуз рацIам, Бейхабардиз вил акъудна, Халкъдив рахаз гафар цалциам, Бирдан кьуьний гьил акъудна. Ш. Агъакеримов. Дуьз хъийизва лугъуз рацIам...

* **цалциам хъун** гл., вуч 1) галкИдай чка авачир, кьурла гьилий аватдай гьалдиз атун. Къаришмадай тлушунна цалциам хъанвай адан беденди чирагъдин кьалу экуьнал рекIврекIв гузва. М. В. Гьарасатдин майдандал. 2) дуьз хъун, тIур-затI кумукъ тавун.

ЦАЛЦИАМУРУН гл., ни вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; цалциамар авун, цалциамар тавун, цалциамар тахвун, цалциамар хъийимир цалциам тир гьалдиз гъун. Са декъикъадилаи ада, цалциамарнавай мраммардин кьванци хъиз, нур гуз башламишна. М. В. Гьарасатдин майдандал.

ЦАЛЦИАМВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера 1) цалциам тир гьал. 2) художественный эсерда гьар са гаф, келима вичин чкадал хъун. Адан [Я. Шайдаеван] эсерар темайрин ва образрин марагълувилелди, чIалан михъивилелди ва цалциамвилелди рикIел аламукъдайбур я. "Самур" газ., 2002, 21. VI.

ЦАЛЦИАМДАКАЗ нар. цалциамвилин лишан хас яз. **Синоним:** цалциамдиз.

ЦАЛЦИАМДИЗ нар. 1) цалциам яз. 2) куьч. четинвилер авачиз, четинвилер хас тушиз. Уьмуьрда вири цалциамдиз жезвач кьван: хайи кьулавай мектебдиз кIвачин хъайи Магьамад гьа куьчедал экъечIна, садлагана рикI акъвазна, рагъметдиз фена. ЛГ, 2004, 22. I. **Синоним:** цалциамдаказ.

ЦИАМ суц.; -уни, -уна; -ар, -ари, -ара хьрак, тIанурда кун патал тайинарнавай шуькIуь, кьурай хел, пут, цуьрц. Ирид акадик цIамар кутуна, Ирид акада цIай авуна. Ф. ЦIам хътин яхун ам Насрулагъа авур карди пагъливандиз элкьуьрнава. А. Фет. Проза жанлуди хъайила.

* **цIам-кIарас** суц. кудай материал. ЦIам-кIарас гайшла, абур, улакь авачиз, чи рушарини дидейри кIула кьаз хкидай. ЛГ, 2004, 25. XII.

ЦИАНГУР суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра) недай хъчарин са жуьре. Вергер, тегъмезханар, кIелен мичер, пилер, сурар, лурсар, шанатар (пурнияр), цIангурар, эферар - гьисабна куьтягъ жедач. ±1, 1994, 14. I. 2) куьч. яхун дишегъли. - Йоь! Ам вун яни, РамзиятI - суал гана за. Виликдай заз чидай гими хътин ацIай дишегъли амач, адакай кьурай цIангур хъанва. З. Э. Рамзият.

ЦИАНТ нугъ., суц. цIапан.

ЦИАНТАРАР суц.; -ри, -ра недай хъчарин са жуьре. Вергер, тегъмезханар, кIелен мичер... цIантарар, эферар - гьисабна куьтягъ жедач. ЛГ, 1994, 14. IV.

ЦИАП¹ суц.; -уни, -уна; -ар, -ари, -ара гьайвандин фитедин кIватI. * **балкIан кIанидаз цIапни кIан жеда.**

ЦИАП² суц.; -уни, -уна; -ар, -ари, -ара шадвилин лишан яз, кьве гьилин капар сад-садал гьалчна акъуддай ван.

* **цIап(ар) ягъун** гл., ни кве шадвиляй гьилин капар сад-садал гьалчна ванер акъудун.

ЦИАП³ в., рах., суц.; -ра, -ра; -ар, -ари, -ара азербайжан миллетдин кьилдин векил.

ЦИАПАН суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра гьвечIи кьванералди кьушар ядай алат. ЧивчIури, чивчIури, ЦIапанар чаз такIан я. мукар расдай аялар Чаз виридаз масан я. А. С. Цуькверин сувар.

ЦИАПШ векъи, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра гьахъсуз ва абурсуз азербайжанви.

ЦИАПУР суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра чархунин гьаркьуь лув. Гьуьр хъсанди хъана кIандатIа, регъуьн цIапурдив гелкьуьгъ. Р.

ЦИАПИРАПИ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра нур.

* **цIапIрапIар гун** гл., куь нур гун. - Беневшадин вилери цIапIрапIар гана. Гь. Къ. Магьини Дилбер. Ахъа жез акъал хъжезвай пIузаррикай хкатзавай цуькIуььрин стIалри, Фахрудинан яру хъанвай чинал аватайла, цIапIрапIар гузвай. М. Садикъ. Дуст.

ЦИАР¹ суц.; -цIи, -цIе; -ар, -ари, -ара 1) чарчел сад-садан гуьгъуьналлаз гафар кхъенвай са жергедин мензил. И шишар Историядин, чIаларин ва литературадин институтда шаирдин архивда ава. Вири ина 500 цIарцIихъ агакьна 12 шишар ава. М. М. Гь. СтIал Сулеймана азербайжан чIалал туькIуьрай шишар. Зун

шиирдихъ къекъезвай. Дафтарар ахайиз за цIарара вил экъурзавай. А. Къ. Нехирбанни лекъ. Гафунин къатI са цIарцIай маса цIарцIиз слогралди акъудда. Гъ. Р. Рамалданов, А. А. Ражабов. Лезги чIал, 1992. 2) куьч. **шиир**. Къуй зи цIарцIи, симини хъиз ток авай, Гъурай элдиз берекат. А. С. Зи кIвачикай... 3) **кIаб**. **къайда, политика**. - Ибур вири, товарищ Шахмарданов, партиядин цIарцIелай элячIун я. Зун коммунист я, за авайвал лугъузва. А. А. Лезгияр.

* **цIар илитIун** гл., ни квелай **яргъалди къекъуьн**. Мад фена Азраил Дагъларилай цIар илитIиз. С. Пехил дустар себеб яз. Чун агъадалди фирдавай Цавдарни чахъ галаз агъуз эвичIавай хъиз авай. Ада гила Тенфе бадедин кIвалерилай цIар илитIнавай. А. Къ. Нехирбанни лекъ. Лап эхирдай Шамсудин, Саид, Нияз экъечIна. Алидарни абурун гуьгъуьна гъатна. Вилик квайбуру са шумуд куьчедал цIар илитIна. М. Садикъ. Дуст.

* **цIар чIугун** гл., ни 1) **квекай кхъенвай са гафунин ва я са шумуд гафунин кIаникай цIар тухун**. - Суал чна икI къалурна: "Къез низ кIвалин Чехиди вуж хъана кIанзава?" Бюллетендин са пата "буба", муькуьна "диде" гафар кхъенвай. ТакIандалай цIар чIугу. Н. Шихнабиев. Референдум. 2) квелай **кхъенвай са гафунин ва я са шумуд гафунин винелай цIар тухун (наразивилин, такIанвилин лишан яз)**. Муьгъуьббатдин гафарилай чIугвамир вуна цIар, Уьмуьрдин яру рангар гъич лацу жез тахъуй. С. А. Чир хъухъ! **Синоним: чIурун**.

* **цIарцIе гъатун** гл., вуж чирвал артух хъун, вердиш хъун. Сифте вахтара ваз за куьмек гуда, за. Ахпа къвез-къвез вунни цIарцIе гъатда. Мад ваз вуч кIанзава. Я. Я. С фурун вакIар.

* **цIарцIин гъарф** суц. **чIехи гъарф**.

ЦIАР² т-б, суц.; -а, -а **магъсулрихъ галуькдаь азардин тIвар**. - Тараллай емишар вири сагъ жедач къван. Садак квак киткида, садахъ цIар галуькда, сад китIида, амайбур сагъбур жеда. З. Э. Муькъвел гелер.

* **цIара ягъун** гл., вуч **пуч жедай азар галуькун**. Эй Худда-а! Зи душмандиз агалкъун гумир! Къуй адан ниятар, гар галуькай гум хъиз, чукIурай! Адан фикирар, цIара ягъай набатат хъиз, къурурай. М, В. Гъарасатдин майдандал. Терг хъана... багъдин бегъер, Яна гила цIара, юлдаш. С. С.

ЦIАР³ суц.; -а, -а; ар, -ари, -ара **дагъдин хур**. Гъар са жигъир са цIаракай физ, цIарара ава. А. Къ. Шаир Шихнесир. * **хеб цIаракай**.

ЦIАРАК суц.; -а, -а; -ар, -ри, -ра **кицIин лакIаб**.

ЦIАРАН: * **цIаран яд атун [фин]** гл., нин иштягъдин, гишинвилин ва я темягъдин гъисс малум хъун. ЦIаран ятар къвезва сивиз Алидин... А. С. Жуваз душман жемир вун.

ЦIАРБА¹: * **цIарба-цIар** нар. **гъар са цIар(цIе)**. СтIал Сулейман урус чIалал малум Николай Ушакован, Семен Липкинан, Эфенди Катиеван ва масабурун таржумаяр цIарба-цIар урус чIалаз злкъуьрайдини Гъажибег Гъажибегов тир. Гъ. Гашаров. Хайи халкъдин рекъе чан эцигайди. Суьществительнидин, прилагательнидин, глаголдин ва маса гафарин дибар тикрар хъана арадал атанвай наречияр арада дефис аваз кхъида. Месела: цIарба-цIар, дуьм-дуьз, михъи-михъелай... Лезги чIалан орфографиядин къайдайрин свод, туькIуьрайди У. А. Мейланова. - Махачкала, 1998, ч. 16.

ЦIАРБА¹ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра **кицIин лакIаб**.

ЦIАРНАХ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) **чепелуькдин шараг**. 2) **хамунал карар, гачалар жедай азардин тIвар.... туьлек тавуна чIар фенвай къвалар цIарнахди къунвай...** А. Исм. Эхиримжи къув.

ЦIАРУ прил. 1) **гъар жуьредин рангар акахънавай**. Жибиндавай цIару алма, Къеневай цилер юзазава. Акур-акур рушаривай, Гада, за вун жузазава. Ф. Гъар гъафтеда гъар са тегъер аквада Ви тегъер заз, Яру, цIару гуьллуь чит. Е. Э. Яру, цIару гуьллуь чит.... и касдин кылил рагъул фес алай, адан гъиле цIару тIвал авай. А. Исм. Эхиримжи къув. Харад перем буйдиз дигай, Алай пешер ярубур тир. Квел ихтибар жедач загай, Вилер са кIус цIарубур тир. С. Ярагъви ашукъ Уьзден.2) (чIехи гъарфуналди - ЦI) **эркекдин тIвар:**

ЦIару. Чехи бубадин далудихъай тIапIахъан ЦIару акъвазнавай. А. Къ. Нехирбанни лекъ.

ЦIАРУБУР цIару прилагательнидин гзафвъялин къадардин форма. Кил. **ЦIАРУ**.

ЦIАРУВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера **цIару тир гъал**.

ЦIАРУЗ нар. **цIару яз**.

ЦIАРХ суц.; -уни, -уна; -ар, -ари, -ара са квел ятIани чухвай хътин гел.

* **цIарх авун** гл., ни квел са квел ятIани чухвай хътин гел арадиз гъун. Папан хъилияй столдал цIарх ийидалди, куруна амай хинкIар тIуьртIа хъсан я. Р.

* **цIарх хъун** гл., квел са квел ятIани чухвай хътин гел арадиз атун. Кинияр атIудаьйла, столдал цIарх хъана. Р.

ЦIАРЦИАЛ(АР) суц.; -ри, -ра элкъвей гъвечIи назик пешер алай недай хъчарин жинс.

ЦIАРЦИАР суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) **вилерин ишигъ тухудай экв**, 2) (чIехи гъарфуналди - ЦI) **Ф**. Беделахтулдин «Филиал» драмадин игитдин тIвар: **ЦIарцIар**. [ЦIарцIар баде]. Вуна рикIелай алудмир. ЦIарцIар яхцIур йисуз хпехъандин паб хъанвайди я. Ф. Б. Филиал, **Синонимар: рапрац, нур**.

* **цIарцIар гун** гл., куь **нур** гудай гъалдиз атун. Къулан патав, цIаз янавай къулуналлай, лунI-лунI ийиз

туьхуьз-туьхуьн тийизвай псисдин экуьник аялрин чинри шадвилин цIарцIар гана. З. Э. Муькъвел гелер. Шалбуз дагъдинни Яру дагъдин кылерал цIарцIар гуьзвай муркIарни, ЧIехи-вацIун къати хъанвай ванни гъар сад вичин чкадал алай ва гъар сада вичивай жедайвал гатфар къурмишзавай йикъар тир. А. Къ, Нехирбанни лекъ. **Синоним:** нур гун.

ЦIАХУ прил. туьнт шуькIуь цIугъадин. Дишегълидин цIаху гъарай мад тикрар хъхъана. М. В. Гъарасатдин майдандал.

ЦIВАЛ: цIвал-цIвал хъун гл. 2-3 касдикай ибарат тир кIеретIар хъун. Аждагъан хъиз винел къевезвай трактор акурла, инсанар гъар патахъ цIвал-цIвал хъана. ЛГ, 1992,27; X.

ЦIВЕГЪ || **КIВЕГЪ** суц.; -еди, -еда; -ер, -ери, -ера некледикай ниси хкудайла, амуькдаь уьцIуь яд хътинди. Ирид цел цIвегъ гъана, гъазурна. Ф. Тадиз хуьруьз хъфена, цIвегъ хъвана, сафра хана кIанда. Маса чара авач. З. Э. КУТВ-диз фена. Машинди,... гагъ са патахъ, гагъ муькьуь патахъ гагъ виликди, гагъ къулухъди ян гана, къеневайбур юзурна. Мумкин тир, машинда са гетIе маст эцигнайтIа, адакай дуьдгъверни цIвегъ жедай. А. А. Лезгияр. Ахпа, чна чаз къурушвиди гъайи кIвегъедин тарифардай, абуру чпи тIуьр афаррин... Р. Гъ. Зи ирид стха. ☀ Вири словарра литературный чIалан норма цIвегъ яз къалурнаватIани, литературный чIалан бинеда авай нугъатра цIвегъедилай кIвегъ вариант гзаф ишлемишзава.

ЦIВЕКИ кил. **ЦIЕКIВ.**

ЦIВЕЛ¹ суц.; -и, -е; -ер, -ери, -ера эрчIи ва я чапла патан япуь чин галай патахъай чIарарин тил. ЦIвелер, гъилер хинедавай сусаркай Садни зи кIани ярдиз ухшар туш. Е. Э. Ухшар туш. Вакай гъикIин икъван иер; Лацу хъуьхъвел бурма цIвелер. Е. Э. КIан я. Къакъан шумал буй, спелар зурба, ЦIвелел хирен гел, чIулунал гапур. Черкесрин партал алуькIна буба Физва шивцеллаз, гуз душмандиз кIур. А. С. Руш. Ада гададин цIвелекай кIвахъзавай гъекъедин стIал цIуьтхуьнзавай, рагъ аццифна яр чкIанвай хъуькъвез сад вегъена. М. В. Гъарасатдин майдандал. ☀ ЦIвел существительнидин кирсеба падежрин эхирар чи словарра гъар жуьреда гузва: 1) цIвеле (кил.: М. Г. ЛЧЮС), цIвели (М. Г. Г., Р. И. Г., У. А. М. ЛЧЮС), цIвелди (Б. Т., М. Г. ЛРС).

* **цIвел чухваз амуькун** гл., вуж затIни амачиз, вуч ийидатIа тийижиз амуькун. Вири хъана элба-эл, Абасияр къасухдай. Амуькна чун чухваз цIвел, Руг акъатна алуьхдай. А. Фет. Къве кепек.

ЦIВЕЛ¹ т-б., суц.; -и, -е; -ер, -ери, -ера гуьтIуь пешер алай таб квай шуькIуь хилер алай тар. Ам алай къванцелай а патахъ хъиз квай чIуру цIвелерин кул-кусрин арада къве цIегъре, тарарилай михъиз хам алудна, гила цIийиз ахъа жезвай пешерик къил кутунвай. А. Къ. Нехирбанни лекъ.

ЦIВЕЛИН прил. гуьтIуь пешер алай таб квай шуькIуь хилер алай тарцин:

* **цIвелин тар** суц. гуьтIуь пешер алай таб квай шуькIуь хилер алай тар. Гъич тахъайтIа, адет яз, гар къведай патахъай гъар са пуд-къуд виш метрдилай цал, я къавах, верхи, гъатта цIвелин тарарин жерге хъанайтIа хъсан тир. А. А. Лезгияр. Са герендилай чун цIвелин тарарин сериндик, багъдин кылихъай, физвай цин бандунин яхадал, кIвачерни авадарна, ацукъна. А. Э. Къегъал.

ЦIВЕНКИ: * **цIвенкI ичер** суц. ичерин сорт.

ЦIВЕРЕКИ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра живедин, цIун гъавадиз акъатдай куьлуь кIус, Мекъи аяз акъатна. Цава живедин цIверекIар къугъвана. З. Э. Муькъвел гелер. ☀ М. М. Гъажиева и гаф цIверекIв хъизвай (кил.: М. Г. ЛРС, ч. 216 - заискреться).

ЦIВЕХ кил. **ЦIУЬХ.**

ЦIВЕХУН гл., вуж-вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; цIвех авун, цIвех тавун, цIвех тахвун, цIвех хъийимир садлагъана къил баштанун. Ахпа... паядив къил ягъайди хъиз, ЦIвехна зи къуниши. А. Ал. Хъен галачир рикI. Ханум авудна, машинди цIвехна. К, 1990, 1.1.

ЦIВЕЦI кил. **ЦIЕКIВ.**

ЦIЕГЪВЕР кил. **ЧIУЬГЪ.**

ЦIЕГЪ суц.; -ре, -ре; -ер, -ери, -ера 1) чIар алай лапагрикай яргъи къекъвей крчар жедай лапаг. Адаз чизвай: Муь-Рагъа цIегъер хуьн адет туш, вучиз лагъайтIа кул-кус квачир мезрейра, суvara, гуьнейра цIегъер хуьн четин я, абурухъ югъди галтугна кIанда. Гъ. Къ. Четин бахт. 2) симинин пагъливандиз килигиз атайбур шадардай кас. Ада жегъил вахтара, ЦIегъ яз пагъливанрихъ галаз, Тамам вири Къиблепатан Дагъустандилай цIар илитIна. Ахътин гъайбатлу ЦIегъ мад санани хъанач жеди. М. Б. Футболист.

Синоним: кваса.

* **цIегърен мумар** суц. ципицIрин сорт.

* **цIегърен уьмуьр** суц. куьруь уьмуьр. Я чан бала, вуна лагъ: са цIегърен уьмуьр заз я ама, я амач, Р. Гъ. Лацу цавун кIаник.

ЦIЕГЪЕР суц., анжах гзафв. къ.; чинал тIехвер акъатдай азардин тIвар. А рапар ягъуналди а цIегъерин вилик пад къаз жедайд туш. З. Э. КУТВ-диз фена.

* **цIегъер атун** гл., низ чинал тIехвер акъатун. Вилеризни кваз цIегъер атана буьркъуь хъана, са кIанчI хъанва. З. Э. КУТВ-диз фена.

* **цегьер ягъун.** гл., ни низ азардин вилик пад къун патал раб ягъун. Медтехникумда келзавай Шабанова Айна цегьер ягъун патал рахкурзава. З. Э. Муькъвел гелер.

ЦЕГЬРЕКЪ суц.; -ди, -д; -ар, -ри, -ра гъар жуьредин рангарин цуьквер жедай чуьлдин вал. Цегьрекьдин айиб пешер я вичин, Бубадин айиб гурцул вун хьтин. И. Гь. Цегьрекьдин...

ЦЕКИВ (ЦВЕЦІ нугъ.) суц.; -еди, -еда; -ер, -ери, -ера юг гатайла, амуькдай куьлуь хъанвай сам(ар). ЯтІран къулал вегъена нагъвар, цекІвер, Чуькванрал ацукъна жегъилар, рушар. А. Ф. КъатІ-къатІ авур зунжурар. Гъа са вахтунда бязи лезги гафар яваши-яваши рахунин ва кхьинин чІалай акъатиз, квахъиз башламиши хъанва, архаизмайриз элкъезва. Месела, туьрез, вик, дишле, ахур. десте (куьтендин мезре, дегъре, цуьл, цвечи, риге ва маса хуьруьн майишатдихъ галаз алакъалу гъейри гафар. И. Жаватов. Са макъаладин гелеваз... ЛГ, 2005,1. IV.

ЦЕКУЪД числ. цемумъжуьдалай гуьгъуьниз, къадалай вилик квай къадар къалурдай гаф. ЦекІуьд йис хъайила, акъул татайдаз садрани къведаиди туш. Р.

* **цекІуьд лагъай** числ. къайдадал гьалтайла, цемумъжуьдалай гуьгъуьниз, къадалай вилик квай. ЦекІуьд лагъай йисуз эвленмиши хъана. Р.

* **цекІуьд-цекІуьд** нар. гъар са кве ятІани (жергеда, къапунa) цекІуьд вуч ятІани аваз. Жергеяр цекІуьд-цекІуьд кас аваз физвай. Р.

ЦЕКИУЪДРА числ. цекІуьд сеферда.

ЦЕЛХЕМ¹ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) цІун, гургурдин гъвечи хел. КІаникай Чехи-вацІу къукърумарзавай, къванер сад сада акъурла винелди хкатиз гадар жезвай стІалар заз цІун целхемар хъиз тир. А. Къ. Нехирбанни лекъ. 2) гъиссерин зул...«перестройка» лугъудай затІунин ялавдин целхемар вирида акъунваз аквазвай. А. Фет. Кьерен къванер.

ЦЕЛХЕМ* в, суц.; гзаф ксудайдин лакІаб. Рагъни экъечІна, нехирарни фена, зи Целхем месей юзана. С. Ярагъви ашукъ Уьзден.

ЦЕМЕКІ нугъ., суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) куьлуь къум. 2) чиниз ядай лацу порошок. **Синоним:** пудра. 3) куьч. гъвечи надинж аял.

ЦЕМЕРУФ кил. ЦУМАРУФ.

ЦЕМУЪЖУЪД числ. церидалай гуьгъуьниз, цекІуьдалай вилик квай ' къадар къалурдай гаф. Цемумъжуьд юкІ алай мугъманханадин чилик, вичел къур еке гам авайди, Уьзденaз масабурун сиверай атай ванер тир. С. Ярагъви ашукъ Уьзден.

* **цемумъжуьд лагъай** числ. къайдадал гьалтайла, церидалай гуьгъуьниз, цекІуьдалай вилик квай.

* **цемумъжуьд-цемумъжуьд** нар. гъар са кве ятІани (жергеда, къапунa) цемумъжуьд вуч ятІани аваз. Жергеяр цемумъжуьд-цемумъжуьд кас аваз физвай. Р.

ЦЕМУЪЖУЪДРА числ. цемумъжуьд сеферда.

ЦЕП: * **цеп цІийи** прил. лап цІийи,

ЦЕРИД числ. цІуругудалай гуьгъуьниз, церидалай вилик квай къадар къалурдай гаф... Церид йисаз гъахъайла, Нуриятаз (гила таяр-туьшери адаз Нюра лугъуз эвердай) муьштерияр гзаф акъатна. А. М. Киф атІайди. Къасумхуьруьн куьгъне муьгъ, Церид вилин муьгъ! Рекъини хъиз, Ада даим къадгъунзава Чирагъ вацІун яргъи киф. М. Б. Муьгъ

* **церид лагъай** числ. къайдадал гьалтайла, цІуругудалай гуьгъуьниз, цемумъжуьдалай вилик квай.

* **церид-церид** нар. гъар са кве ятІани (жергеда, къапунa) церид вуч ятІани аваз. Жергеяр церид-церид кас аваз физвай. Р.

ЦЕРИДРА числ. церид сеферда.

ЦЕРЦІ суц.; -ини, -ина; -ер, -ери, -ера яргъи, къурай хел. Хъраз церцІер, къулаз кІанчІар хунІ ярашугъ я. Р.

ЦЕРЦІЕЛ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра нетІрен кака(яр).

ЦЕХЕМ суц.; -ди, -да ксуз кІан жедай кефсуз, сагъсуз гьал.

* **цехемди къуй (къурай)! межд.** 'ксуз кІан жедай кефсуз, сагъсуз хъурай' манадин къаргъиш. Вун целхемди къуй! - лагъана паб къарагъна рактарихъ фена. А. М. Тежедай аламатар.

ЦИ нар. алай йисуз. Адан багъда цІи хейлин ичер авай. А. А. Лезгияр. ЦІи емишдин тум-къил жедач. З. Э. Мехъер къуьл туш.

ЦИ² кил. ИЦІИ.

ЦИБ¹ суц.; -пІини, -пІина; -пІер, -пІери, -пІера кІвалин майишатдин продуктар (ниси, кІвегъ, чІем ва мсб) твадай элкъвей гъвечи къаб. Пуд лагъай сеферда Чехидан гъиле вичин гъуд къван авай са цІиб гъатна. Б. Гь. Заз эвера:

* **ципІер ягъун** гл., ни низ мекъивилелай азарлу хъайиди сагъар хъувун патал адан далудал махсус къайдада ципІер, банкаяр эцигун. **Синоним:** банкаяр ягъун.

ЦИБ²: * **циб** гун нугъ., гл., ни низ тупаривди класун.

ЦИВ || **ЦИВЦИВ** суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **цив** сесерин ван. Пехъре къвя-къвя, цицибди цивицив, нуькIре чIив-чIарив. Авамвиллин, айибдин Агудзавач хъен чIив. И. Гь. Хидиран тарс.

* **цив авун** гл. **цив** сесерин ван акъудун.

* **цив-цив авун** гл., куь **цив-цив** сесерин ван акъудун.

ЦИВИН суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **кIарасар** кана, **цай** хкахъайла, **амукъдай** **чулав** **кIусар**. Пакамахъ атана, самоварра ятар цана, **цаяр** кутунай. Мангъалар михъна, **цивинар** вегъена. С. Ярагъви ашукъ Уьзден. * **къванцин** **цивин**.

ЦИВЦИВУН гл., куь; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; **цивцив** авун, **цивцив** тавун, **цивцив** тахвун, **цивцив** хъийимир **цив-цив** сесер ийиз ван акъудун.

ЦИГ суц.; **циги**, **циге**; **цигер**, **цигери**, **цигера** йис къуд патал пай хъанвай вахтунин (гатун, зулун, хъуьтIуьн, гатфарин) юкъ къалурдай гаф. # гатун ~, хъуьтIуьн ~, зулун ~, гатфарин **циг**. ХъуьтIуьн **циг** тир. З. Э. Мехъер къуьл туш.

ЦИГАНАР суц. ичерин сорт.

ЦИГЕЛ * **цигел** хъун *вуж* *нихъ-квехъ* *лап* *дериндай* *вил* *галаз* *хъун*. *Ма ацукъ, къинтур вах, мад завай вун и кардихъ цигел яз таз жедач хъи*. А. Р., Я. Я. Хендедадин мехъер. *Хцихъ диде, хва дидедихъ цигел хъана, ялварзава*. М. Ж. Жуван хайи ватандай...

ЦИГЕЛВАЛ суц.; -или, -иле; -лер, -илери. - *илера* *лап* *дериндай* *вил* *галаз* *хъунин* *хъунин* *гъисс(ер)*. Пакаман чиг, шумудра за **цигелвал** туна, *амма* *рекъиз* *хъанач* **цигелвал**. И. Гь. Пакаман чиг... *Анжах квекай луькIуьнайтIани, адан гафара Ватандин - КIларин дидардихъ цигелвал..., рикIин тIал авай*. ЛГ, 2004, 8.1.

ЦИГЕЛДАКАЗ нар. **цигел** тир гьал хас яз. **Синоним**: **цигелдиз**.

ЦИГЕЛДИЗ нар. **цигел** яз. **Цигелдиз** *акъвазмир*, *цийи* *амалривди* *эгечI* *хъия*. **Синоним**: **цигелдаказ**.

ЦИДАЛДИ нар. алай йис алуькдалди. **Антоним**; **шазалди**.

ЦИДГА прил. са патахъ ян ганвай (вилер).

ЦИДГАДАКАЗ нар. вилери са патахъ ян ганваз.

ЦИДГЕМ суц.; -ди, -да; -ар, -ри. -ра *гъвечи* *чил*, *мезре*. Чан къекъифна, *цикIен* *хъиз*, Са вил яна *дакIардиз*; *Жив алачир* **цидгемдиз**, - *Къушарин шад базардиз*. А. Ал. Къаних Мередни къеци **чIагъ**.

ЦИЗ: * **циз авун** гл., *ни-куь* **циз** *сесер* *акъудун*. *Югъди серин къузадик* *квай* *Ара датIуз* *цицIери* **циз** *ийиз* *мани* *акъвазардач*. А. Ал. Гатун йиф.

ЦИЙИ прил. 1) алай вахтунинди тушир, *амма* *тикрар* *хъжезвай*. *Чна гъеле хабар гайивал, цIи* *Мегъарамдхуьруьн консервиярдай заводдин коллектив* *цийи* *сезондиз* *хъсандиз*, *гъазур* *хъанва*. ЛГ, 2004, 12. VIII. 2). *ихтилат* *ийизвай* *вахтуналди* *тахъбай* *хътин*. *Югъ малум жезмазни уях хъайи* *Мегъамедрасулаз* *вич* *цийиз* *дуьньядал* *акъалтайди* *хъиз* *хъана*. А. И. Самур. *Яшайишида* *цийи* *кIар*, *цийи* *гъалар* *туьретмиш* *жезва*; *цийи* *затIар* *акъатзава*. Н. А. Литературадин "хрестоматия. * **хер** **цийи** **хъувун**.

* **цийи** *кулуни* *михъиз* *шиткида* *мисал* 'цийи *къуллугъдал* *хъанвайда* *къанунрин* *истемишунар* *михъиз* *къилиз* *акъудда'* *манадин* *мисал*.

* **цийи** *къилелай* [**цикIелай**] нар. *сифтедилай* *яз*. *Ирид* *юкъузни* *ирид* *йифиз* *далдам* *гатана*, *пачагъ* *хъанвай* *гададикни* *гъуьлуьн* *рушан* *мехъерар* *цийи* *къилелай* *хъувуна*. Ф. Гъуьлуьн руш. *Хуш-беш* *авуна*, *фузатI* *тIуьрдалай* *къулухъ*, *тажирни* *галаз* *ибур* *вири* *чпин* *бубадин* *ватандиз* *хъфена*. Гъана *цийи* *цикIелай* *пуд* *юкъузни*, *пуд* *йифиз* *далдам* *гатана*, *мехъерар* *хъувуна*. Ф. Мурсалован *чарчи* *цийи* *цикIелай* *адак* *умуд* *кутуна*. *Ам шадарна*. А. И. Самур. *ВетIре* *мад* *цийи* *къилелай* *лув* *гун* *хъийиз* *башиламишзавай*. М. В. Гъарасатдин *майдандал*. **Синоним**: **цийиз**. ☀ *Цийи* *цикIелай* *ибарадин* *къвед* *лагъай* *гафуна* *и* *гъарф* *авачиз* *кхьинни* *теклифзава* (*кил.*: *Лезги* *чIалан* *орфографиядин* *къайдайрин* *свод*. *ТуькIуьрайди* *У. А. Мейланова*. -Махачкала, 1998, ч. 16).

* **цийи** *свас* *шиир*, суц. *сифте* *яз* *гъизвай* *свас*. *Чи свас* *атай* *яргъал* *рекъер* *Дагъдин* *кукIвал* *табарак* *хъуй*. *Тахтунавай* *я наврузбег*. *Ваз* *цийи* *свас* *мубарак* *хъуй*. Ф. Гададиз *мехъер* *мубарак* *авун*.

* **цийи** *хъувун* гл., *ни* *вуч* *цийи* *гъалдиз* *хкун*. *Ингъе* *ам* *пакамалай* *кардал* *машгъул* *я*. *Гъаятда* *авай* *гатуз* *малар* *хъиядай* *чкадин* *рак* *цийи* *хъийиз* *чалишмиш* *жезва*. М. В. Гъарасатдин *майдандал*.

ЦИЙИБУР¹ **цийи** *прилагательнидин* *гзафвиллин* *къадардин* *форма*. *И* *меслятар* *зун* *патал* *цийибуру* *тир*. А. Къ. Нехирбанни *лекъ*.

ЦИЙИБУР² суц.; -у, -а **цийи** *тир* *вужар-вучар* *ятIани*. *Хирер* *цийибуруз*, *Гъетер* *мичIибуруз*, *Гъилер* *ичIибуруз*, *Рекъер* *кIевибуруз* *Са* *эв* *це*, *Куьмек* *це!* *Лувар* *це*, *Бахтар* *це!* А. Къ. Дуьа.

ЦИЙИВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера **цийи** *лишанар* *авай* *гъал*. *Етим* *Эмин*, *зулуматда* *хъижеч* *мад* *ваз* *цийивал*, *Чан* *ца* *гъатна*, *жув* *михъи* *яз*, *пуч* *хъана* *тум* *цайивал*. Е. Э. Дуст. *Хуьруьн* *къилел* *югъди-йифди* *азад* *шагъвар* *къекъевезва*. *Югъ-къандавай* *хуьруьн* *къамат* *цийивилихъ* *элкъевезва*. А. Мут. **Цийи** *Макъар*. XIX *асирдин* *лезгийрин* *литература* *къетIен* *гъалара* *виликиди* *фена* *ва* *адан* *мана-метлебни*

гегъенинди, тематикани гъар жуьрединди хъана, са къадар цийивилерни арадиз атана. Д. Джамалов. Лезги литература. Учебник. VIII кл.

ЦИЙИДАКАЗ нар. цийи гьалда аваз. Гъар са суьрет, гъар са шикил цийидаказ жанлу хъанва. А. Къ. Шикилрин квал. *Заз и мискандин дарамат цийидаказ къайдадик кукхунин квалах вичин гъиле къунвай чи гъурметлу муаллим Абдулкеримов Магъмудан хизандин тариф ийиз кванзава.* ЛГ. 2004, 15. VII.

Синонимар: цийи кылелай, цийиз, цийикла.

ЦИЙИЗ нар. цийи яз. Цийиз ахъайнавай ликпунктуна келзавай Эслиди Махсуд гуьзлемшизавай. З. Э. Муькъвел гелер. Цийиз жегъил хъижедай Гуда за ваз мумкинвал. А. С. Туьхурмир, зи рикI. *Инани цийиз туькгуьрнавай кимин къавук хейлин хуьруьгвир-агъсакъалар ацукънавай.* ЛГ. 2004, 15. VII. *Тарихди рикI хайи халкъди Вич цийиз халкъ хъувун ферз я. Цаву нуьсрет гайи халкъдиз Чилерал вахт жагъун ферз я.* А. Къ. Шикилдин квал. **Синонимар:** цийи кылелай, цийидаказ, цийикла.

ЦИЙИЗМАЗ нар. цийи тир гьалда аваз. свас цийизмаз синихар авурла, аял-куялдив агакъдач. Р.

ЦИЙИКИА нар. цийи къайдада. Совет уьлкведин сагълугъдай дегизи хъана чи хуьрни. Маса хуьрер хъиз, цийикла дуьзмиш хъана чи хуьрни. А. Мут. Цийи Макъар. *Лезги агъалийри датлана чарар кхъизва, цийикла Худат район туькгуьрун тIалабзава.* М. М. За нин бахт чуьнуьхна? *Къе Самурдин Къиблепата халкъди яшайишдикай цийикла фикириз башламишнава. Къе Къиблтата халкъ уях хъанва.* М. М. За нин бахт чуьнуьхна? *Гъар сана квалахдив цийикла эгечлуниз эвер гузва.* К, 1988, 19. X. **Синонимар:** цийидаказ, цийиз.

* **цийикла туькгуьр хъувунин девир** суц. политикадинни яшайишдин рекъяй дуланажагъ цийи къайдайрал хкидай девир. Цийикла туькгуьр хъувунин девирда къадардалди тIимил халкъарин бахтар юзана. *Абуруз чпин чIал, тарих ва культура вилик тухудай мумкинвал гузва. Республикада яшамши жезвай лезгийрин культура хкажун патал бязи квалахар башламишнава.* М. М. Къибле пата гурзава.

ЦИКЕН кил. ЦИКЕН.

ЦИКЪВЕД числ. цусадалай гуьгъуьниз, ципудалай вилик квай къадар къалурдай гаф. *Чи ракIарихъ, аскерар хъиз жергеда, Аваз жедай са цикъвед жуьт шаламар.* А. С. Руфунал залан дишегъли. *ТIарам хъана цикъвед симни тарчидин гъилик, И. Гъ. Рубайяр.*

* **цикъвед лагъай** числ. къайдадал гьалтайла, цусадалай гуьгъуьниз, ципудалай вилик квай.

* **цикъвед-цикъвед** нар. гъар са кве ятIани (жергеда, къапун) цикъвед вужар-вучар ятIани аваз. *Жергеяр цикъвед-цикъвед кас аваз физвай.* Р.

ЦИКЪВЕДРА числ. цикъвед сеферда.

ЦИЛ суц.; -ини, -та; -ер, -ери, -ера 1) майишатда ишлемишун патал хранвай ва вичихъ кевивал авай яцIу еб. *Айвандикай цил гице. Енгод гъиле цимил гице. Ф. Акъахна къугъварла памбаг цилерал Тамашдай жемят вал гъейран я, Керим. Е. Э. Пагъливан Керим. Вужар ятIани къвед фена Нуралидин ламни гваз хтана; гила цил кванзавай. Санайни жагъизвачир. М. Б. «Жигули». Булахдин къве къвалахъай юкъварал цилер кутIунна къве бацIидиз хкар янавай. А. Къ. Нехирбанни лекъ. 2) гвавадин пагъливанди алакьунар къалурун патал къакъанда ядай кевивал авай яцIу еб. *Зуьрнед ванцел хкаж хъана цилинал, Чи жегъилри чилел хъиз къуьл ийида, А. С. Канда и чил.**

ЦИЛЕР суц.; -и, -а майишатда ишлемишдай затIарихъ (чантадихъ, гамунихъ) гуьрчегдиз акун патал акалдай шуькIуь, са тIимил яргъивал авай гьал хам. *Са къуьнелай са тах виликди, муькъудини далудихъди шаламар вегъенва, муькуь къуьнени цегърен хамуникай туькгуьрнавай, цилер галай чанта ава.* М. В. Гъарасатдин майдандал.

ЦИЛХЕМ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра цIун цIверекI.

ЦИМИЛ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра цегърен, къифрен къеняй къведай чиркинар, нежес. *Айвандикай цил гице, Енгод гъиле цимил гице. Ф. Вун девлетдин рекъе гъатда, амма ви гъиле гъатдайди къифрен цимил я.* А. А. Пад хъайи рагъ. *Дача авай са халудиз Гана келен цимилар...* И. Гъ. СтIал Сулейман.

ЦИНГАВ, * **цингав(ар)** ягъун рах., гл., ни; шадвилай хкадарунар, чукурунар авун «Цингав ядай и куьчейрай КъецIил тир зи Квачери. Авуддай зун багъдиз, кIамуз, Булахдив зи рекъери. Т. Масимов. Эмин хъайи медресадив...

ЦИНГИЛ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра чепедин ва къумадин яд квай чкайра жедай гъаркъуь пеш(ер).

* **цингил-мингил¹** рах., зараф., суц. къавукай куьрснавай епинихъ ацукъдай чка туькгуьрна галтад жез къугъвадай затI. **Синоним:** перпилаг.

* **цингил-мингил²** рах., зараф., суц. са артух мана авачир савда. *Цингил-мингил, нуькI хала, Са цаз гана, нуд фу къачур нуькI хала.* Ф.

* **цингил-мингил авун зараф., гл., ни усалдиз чуьнгуьр ягъун.**

ЦИНИН прил. алай йисан. [Къурбан]. - *Зани са гамши къачуна кванзава. Зи къашкъадал лап гьал аламач. Заз чидайвал, ам цинин хъуьтIяй акъатдач.* Гъ. Гъ. Адетдин къармахра. *Цинин техил агакъайла, шазан техил къачудай кас тежедайвал, цийи рушар агакънавай вахтунда Шаперидиз гъич вил ядай касни*

хъхъанач. А. А. Лезгияр. **Антоним:** **шазан.**

ЦИНКЪУН гл., куь; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; *цІинкъ авун, цІинкъ тавун, цІинкъ тахвун, цІинкъ хъийимир цІинкъ сесер акъудун. Са сеферда тІварар къур ксари чпиз хъйи дуллух тун патал вирида сад хътин, цІинкъна агализ жедай тумаждин кисеяр къачуда.* С. Муслимов. Цицигъ-наме.

ЦИПУД числ. *цІикъведалай гуьгъуьниз, цІукъудалай вилик квай къадар къалурдай гаф. ЦІупуд йиса авайди аял туш: адаз вири амалар чизвайди я. Р.*

* **цІипуд лагъай** числ. *къайдадал гьалтайла, цІикъведалай гуьгъуьниз, цІукъудалай вилик квай.*

* **цІипуд-цІипуд** нар. *гъар са кве ятІани (жергеда, къапуна) вуч ятІани цІипуд аваз. Жергеяр цІипуд-цІипуд кас аваз физвай. Р.*

ЦИПУДРА числ. *цІипуд сеферда.*

ЦИР суц.; -ини, -ина; -ер, -ери, -ера *чилиай экъечІун патал цанвай цилинилай къведай ицІи гьал хътинди.*

* **цІир авун** гл., куь *чилиай экъечІун патал цанвай цилини ицІи гьал хътинди ахъаюн. Картуфри чилик кутун тавуртІани, цІир ийида. Р.*

ЦИРГЪ суц.; -ини, -ина; -ер, -ери, -ера 1) са гьалунал акалнавай гъвечи элкъвей затІар. 2) сад-садан гуьгъуьналлаз къайдада авайбур. *Дурнайрин цІиргъ физва цавай, Сифте дурна секин я. А. С. Лацу мани. Къубу ацІуз, алахъзава дуьзендиз, Дурнайрин цІиргъ элячІзавай винелай. М. Ж. Вун къати тир.... Хер хъанвай А. Гончаренко чпел къезвай немсерин цІиргъ акъвазариз гъавалат хъанвай. ЛГ, 2004, 22.І. 3) куьч. **гзаф къадар.** *СтІал Сулейман, ЦІадаса Гьамзат, Эфенди Капиев хътин къагъриманрин чешиеди цавун аридиз цІийи гъетер чпин къуьнерал алаз хкажедай тегьерда зурба уьлкведин гъар са пипІяй аквадай бажсарагълу тІварарин тамам цІиргъ гъана. "Самур" журн. 2002, № 23. Куь гъар садан кхъинрикай хараяр хъанва, Квез гун патал суалрин цІиргъ зи мецел ала. А. Къ. Къве малаик. **Синоним:** **жерге.****

* **цІиргъ хъун** гл. *сад-садан гуьгъуьналлаз къайдада гъатун. Гила рабочийри, цІиргъ хъана акъвазнавай тачкайра авай балугъар даимшина, лабазда авай чанариз хъивегъна. З. Э. КУТВ-диз фена.*

* **цІиргъ ягъун** нугъ., гл., ни-куь *тайин са чкадилай элкъвей цІарце аваз къекъуьн, фин. Керекуьре капарал акъвазава. Кускафтар адан далудал акъахзава, «гъач» лугъуз ам гьалзава. Са цІиргъ ягъайдалай къулухъ эвичІзава). Ф. Б. Филиал.*

ЦИРГЪЕБА нар. *цІиргъина аваз, цІиргъ хъана. Шегьерда къекъведайла, кІватІалдилай цІиргъеба къулайни я, эдеблунни. Р.*

ЦИРИЦИ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра *пІинидиз ва я жикІидиз ухшар емиш. Чулав цІирицІриз зарар гуввай хенцІер терг хъун патал куларин кІаник чичІек, серг цун хъсан я. К., 1991, 14.1V. Яру цІирицІир - тІуьниз, лацубур - мурабадиз. Р.*

ЦИРТІ суц.; -ини, -ина; -ер, -ери, -ера 1) сивяй гъавадин къуватдалди акъуддай тфудин, цин цІиргъ. 2) физвай машиндин чархарикай хкатна мукъув гвайбурухъ галукъдай цин цІиргъ Гьам инсандин, гьамни машиндин цІиртІинвай Аллагъди яргъазрай. Р.

* **цІиртІ ягъун** гл., ни 1) сивяй гъавадин къуватдалди тфудин, цин цІиргъ акъудун. *Зун дагълара цавун патав къекъвезва, ЦиртІ ягъайтІа, заз гъед туьхуьз кичІезва. М. Б. За вучда къван. Булахдив агакъайла, чумахъ патав агулдна, лекърен КІвачер ахъа тавуна, ада чапла гъилив къве хупІ яд сиве цана, къуркъур авуна, сивени туьтуьна экъуьрна, яд авахъна физвай хулахъди цІиртІ ягъ хъувуна. А. Къ. Нехирбанни лекъ. 2) физвай машиндин чархарикай рекъераллайбуруз пин цІиргъ ягъун. 3) куьч. вахт нубатсуз, манасуз акъудун.*

* **цІиртІ яргъаз фин** гл. *сада авур кар масадбурун гъахътин крарилай тафаватлу хъун. Ида ягъай цІиртІ виридалайни яргъаз фена. Р. Гъ. Чун чаз килигайла.*

ЦИРХ суц.; -ини, -ина; -ер, -ери. -ера *парчадикай къазунна хкатай ва я хкудай зул.*

ЦИЦИ суц.; *цицІре, цицІре; цицІер, цицІери, цицІира* 1) цавуз хкадруналди гъерекат ийидай, лув гудай, къулухъ кІвачер яргъи, векъ-къал авай чкайра жедай гъвечи гъашарат 2) текилар тергдай, санай масаниз куьч жедай гъашарат. 3) (чІехи гъарфуналди ЦІ) эркекдин лакІаб: **Цици** -а, -а.. *Зуртула са гъил, ЦициІа муькъуь гъил къуна, Уьзден КІваляй акъудна, гурарай агъуз авудзавай. С. Ярагъви ашукъ Уьзден.*

ЦІРАЗ цІурун глаголдин мурадвиллин форма. *Кил. ЦІУРУН.*

ЦІУ цІай существительнидин актив падеждин формаяр. *Кил. ЦІАЙ.*

ЦІУВАД числ *цІукъуданни иДуругудан арада авай къадар къалурдай гаф, - Уьмуьр цувад яшарава, Дуьньядилай масан Назани. Е. Э. Назани. ЦІувад йис я за учителвал ийиз, анжахъ къе тахъана математикадин тарс ахтармишиз урус чІалан учитель ракъурна заз ван хъанач. А. А. Умуд. [ЦІарцІар баде]. И Дербенрин милициярни гзаф векъибур я! Аквада абуруз, къада вун, вагъабист я лагъана ацукъарда цІувад суткада. Ф. Б. Филиал.*

* **цІувад къан варз шишр, суц.** *гъуьлуьз тухудай вахт хъанвай, чагъинда авай руш. ЦІувад къан варз я, гуьзел. Е. Э. Эй, зи гуьзел.*

* **цІувад лагъай** числ. *къайдадал гьалтайла, цІукъудалай гуьгъуьниз, цІуругадалай вилик квай.*

* **цѳувад-цѳувад** нар. гъар са кве ятѳани {жергеда, къапуна) вуч ятѳани цѳувад аваз. *Жергеяр цѳувадцѳувад кас аваз физвай.* Р.

ЦѳУВАДАР суц., гзафв. къ.; **цѳийи вацран цѳувад югъ.** *Кукѳушар живедеи къунвай дагъдин къилихъай хкатай, цѳувадра гъатнавай вацра, фири нек эѳягъайди хъиз, чубанар кѳватѳ хъанвай майдан экуъ авуна.* А. И. Самур.

* **цѳувадра гъатнавай варз** суц. **цѳувад югъ хъанвай варз.**

ЦѳУВАДРА¹ **цѳувадар** существительнидин чкадин I падеждин форма. *Кил. ЦѳУВАДАР.*

ЦѳУ'ВАДРА числ. **цѳувад сеферда.**

ЦѳУГЪ суц.; -вади || -ди, -вада; -вар, -вари, -вара тѳалдин, **секинсузвилин гѳиссерин сес.** *Са рушан сив ахъайнач минетиз, Къванер яни - я суза, я цѳугъ авач.* А. С. Хцихъ галаз ихтилат. *Ахпа вичин иви физвай гъилни цава къуна, цѳугъ алахъиз варарай экъечѳна къъчедиз, чпин кѳвалерихъди катна.* М. В. Гъарасатдин майдандал. *ѳифен са арадилай жегъил серкер ахварай аватайтѳа, япариз къевезвайди фекеьидин цѳугъдин ван я.* ЛГ, 2004, 8.1.

* **цѳугъ авун** гл., ни-куъ тѳалдин, **секинсузвилин гѳиссерин сес(ер) акъудун.** *Пакамахъ тевледиз феѳи вакѳарбандиз цѳугъ ийиз къатканвай цѳуърнуъгъ акуна.* З. Э. Муъкъвел гелер. *ѳишинвили кузвай гурцѳулпри гъарда вичин сесиналди цѳугъ ийиз, гъеле алакъ тийизвай «аварни» акъудиз подвалда са ийкъ-шуван туна.* А. Исм. *Эхиримжи къув. ѳиф къудалай алатна, къулавай цѳай хкахъна, михъиз жендек къайи хъайи фекеьиди цѳугъ ийиз башламишна.* ЛГ, 2004, 8.1. **Синоним:** **цѳугъун.**

ЦѳУГЪУН рах., гл., ни-куъ; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -ин, -мир; **цѳугъ авун, цѳугъ тавун, цѳугъ тахвун, цѳугъ хъийимир тѳалдин, секинсузвилин гѳиссерин сес(р) акъудун.** *Чилел гъалчай чуьнгуърди хъиз цѳугъна, ам Чинихъди ярх хъана живеде маргъвариз...* А. С. Къеб. *Цѳугъдайлани, чан туътуъна акѳана, Къуй дустарин хваи-бешди зун шадаррай.* М. Б. Дустариз. *Рагъул це, инсандин тушир сесиналди цѳугъиз, чабалмишай Жавгъарат шаксуз батмишзавай.* У. Къемберов. Сел. **Синоним:** **цѳугъ авун.**

ЦѳУД числ. **кѳуъданни цѳусадан арада авай къадар къалурзавай гаф.** *Ма цѳуд манат - устѳардиз - «Къачагъ Неби» ягъ!... Ресторанда гъатнава ван тафтунин...* А. С. Жуваз душман жемир вун. *Къьргъистанда авай цѳудава агакъна лезги хуърерин тѳварар къедалди гзафбуруз чизвач.* М. М. Чи чкайрин тѳварар.

* **цѳуд лагъай** числ. **къайдадал гъалтайла, кѳуъдалай гуьгъуьниз, цѳусадалай вилик квай.**

* **цѳуд-цѳуд** нар. **гъа и къадар аваз.** *Жергеяр цѳуд-цѳуд кас аваз физвай.* Р.

ЦѳУДГА прил. **гзаф чапрас.** **Цѳудга** (**гзаф чапрас**) **вилер авай са итимди кимел къевезвай лап аял чѳавалай къве кѳвачелни къеѳивал ийизвай вичин къунишидик, эр кваз, хкуързава:** - *Хва текъейдан хва, ви кѳвачгр къе гъа авайдалайни гзаф патахъ хъанва хъи!* А. Къ. Гаф - кутугай чкадал.

ЦѳУДРА нар. **цѳуд сеферда.** *ѳиса цѳудра ѳитѳинзава къунишиди Дамарар Базаррин...* А. Ал. Хъен галачир рикѳ.

ЦѳУДРАЛДИ нар. **къадардал гъалтайла, гзаф.** *Эхиримжи ѳисара Дагъустандин литературада са жерге цѳийи жегъил авторрин тѳварар малум хъанва. А тѳварарихъ галаз санал чи печатдиз цѳудралди цѳийи произведениярни акъатнава.* А. С. Жегъил шаиррин яратмишунин бязи месэлайрикай.

ЦѳУЗ цѳай существительнидин гунугин падеждин форма. *Кил. ЦѳАЙ.*

ЦѳУКЪУД числ. **цѳипуданни цѳувадан арада авай къадар къалурдай гаф.** - *Ингъе шишр. Чехи-вацѳукай. Ам хъырла, зи цѳукъуд ѳис тир, ~ элкъвена зун хъихъ.* А. Къ. Нехирбанни лекъ.

* **цѳукъуд лагъай** числ. **къайдадал гъалтайла, цѳипудалай гуьгъуьниз, цѳувадалай вилик квай.**

* **цѳукъуд-цѳукъуд** нар. **гъа и къадар аваз.** *Жергеяр цѳукъуд-цѳукъуд кас аваз физвай.* Р.

ЦѳУКЪУДРА нар. **цѳукъуд сеферда.**

ЦѳУК цѳай существительнидин чкадин V падеждин форма. *Кил. ЦѳАЙ.*

ЦѳУКИ суц.; **цѳукѳуни, цѳукѳуна; цѳукѳвар, цѳукѳвари, цѳукѳвара цѳай квай кѳарас.** *Аман абуруз са цѳукѳ гвайди кѳанда!* З. Э. Муъкъвел гелер.

* **цѳукѳ илисун** рах., гл ни нел **векъидаказ жаза гун.** - *Ваъ, ваъ! Ваъ, ваъ!* «Коммунистада» *Жедач ахътин амалар. Гъа идай зал цѳукѳ илисда, Къада винни къамалай.* Т. А. Фу квахъ тавурай.

ЦѳУМ нугъ., суц.; -уни, -уна; -ар, -ари, -ара **кѳвачин метѳерал, гъилин къуьнтел къедалди авай кѳараб.** *Жаваб жугъурун патал ам... кѳвачин цѳумар къуна, вилери лунѳ тийиз ва юзан тийиз акъвазна.* А. А. Умуд. *Къуьнтерал къедалди гъилин ацѳай лацу цѳумар чуплах я, лап мамарин вини къилив къедалди лацу хур ачухзава.* А. А. Лезгияр.

ЦѳУМАРУФ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **инсандин, гъайвандин хамун кѳаникай хкаж жедай тѳур.** *Инсандин уьмуър патал чарасуз гормон инсулин я. Имни хуквадин кѳаник цѳумаруѳри арадал гъизва.* "Самурдин сес", 2005, 19. III

ЦѳУН цѳай существительнидин талукъвилин падеждин форма. *Кил. ЦѳАЙ.*

ЦІУНУ суц.; -ди, -да; -яр, -ри, -ра арабадин къваларин пай тир кІарас(ар)... Къваларихъай къезилдиз цІунуйрал гъутар гьалчна. Гь. Гь. Сифте сефер арабайрихъ. галаз.

ЦІУР суц.; -ди, -да; -ар, -ари. –ара 1) кефсузвилин гьиссди акъуддай сесер. 2) гъайвандин са квекай ятІани секинсузвилин сесер. Гишинвилини гъайван вижеваз гьелекнавай. Адалай ара-ара сузадин цІур алахъзава. М. В. Гьарасатдин майдандал.

* **цІур авун** гл., ни-куь 1) кефсузвилин гьиссди сесер акъудун. 2) гъайванди са квекай ятІани секинсузвилин сесер акъудун. Гъасрет хъана стІал цихъ, ЦІур ийизвай гъайванри. Ф. Къванцин гада, Жалан хуьзвай руькуьндин къил Сийидан къвала акъуна. Аялар гъарниз сад катна. Сийидан сивиз куркур атана, ярх хъана, ада цІур ийиз башламина. С. Ярагъви ашукъ Уьзден. **Синоним:** цІурун.

ЦІУРУГУД числ. цІуваданни цІеридан арада авай къадар къалурдай гаф [Къурбан] - Квез гзаф хьиз аквамир гъа. Гъич тахъайтІа, руш са цІуругуд суз хвена. Партал алуькІна, чІехи авуна. Гь. Гь. Адетдин къармахра.

* **цІуругуд лагъай** числ. къайдадал гьалтайла, цІувадалай гуьгъуьниз, цІеридалай вилик квай.

* **цІуругуд-цІуругуд** нар. гъа къадар аваз. Жергеяр цІуругуд-цІуругуд кас аваз физвай. Р.

ЦІУРУГУДРА нар. цІуругуд сеферда.

ЦІУРУН¹ гл., ни-куь; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; цІур авун, цІур тавун, цІур тахвун, цІур хъийимир 1) кефсузвилин гьиссди сесер акъудун. 2) гъайванди са квекай ятІани секинсузвилин сесер акъудун. **Синоним:** цІур авун.

ЦІУРУН² гл., вуч; -рада, -рана; -раз, -разава; -уруцІ, -ран, -рурай, -рамир; цІурун тавун, цІурун тахвун, цІурун хъийимир 1) чимивиликди жими гьалдиз атун. 2) куьч. тадиз алай чкадила масанихъ фин.

Синонимар: катун, квахъун.

* **цІраз-кІуьрез хъун** нугъ., гл. вуж-вуч ятІани кІанз дерин гьиссер аваз хъун. Шумуд фагъир пІуз акъатна. Таз на цІраз-кІуьрез, къази. Е. Э. Къази.

ЦІУРУРУН гл., ни вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; цІурур авун, цІурур тавун, цІурур тахвун, цІурур хъийимир 1) кІеви гьалдай чими авуналди жими гьалдиз гъун. Ирид чакуна къел цІурурна. Ф. 2) руфуна хуьрек инсандиз менфят жедай гьалдиз гъун. **Синоним:** гьезм авун. 3) куьч. квадарун, пуч авун.

ЦІУС суц.; -ади, -ада як квачиз, чичІек хъуцІурдал тагънавай жими шурпа. Дулма тахъайтІани са цІус чаз жагъида. Р.

ЦІУСАД¹ числ. цІуданни цІикъведан арада авай къадар къалурдай гаф ЦІусад йисан къене физ-хтай хайи иколадин ракІарар абур патал акъал жезва... ЛГ, 2004, 26. VII.

* **цІусад лагъай** числ. къайдадал гьалтайла, цІудалай гуьгъуьниз, цІикъведалай вилик квай. 2003 - йисуз бюджетдин вири дережайриз язавай пулари гъар са нефесдин къилиз 431,9 манат (йисан къене 113,5%) тешикина. И жигъетдай Ахъегъ район цІусад лагъай чкадал ала. ЛГ, 2004, 15. VII.

* **цІусад-цІусад** ' нар. гъа и къадар аваз. Жергеяр цІусад-цІусад кас аваз физвай. Р.

ЦІУСАД² суц. 1) существительнидиз элкъвенвай къадар. Чи республика Россиядин Федерациядин 88 субъектдикай вилик квай цІусадак акатзава. ЛГ, 2004, 15. VII. 2) сятералди къалурдай вахт. Гъа и йикъан цІусадаз награда вугуниз бахшнавай райондин активдин шадвилин собранини къиле фена. ЛГ, 2004, 15. VII.

ЦІУСАДРА нар. цІусад сеферда.

ЦІУТХУНУН гл., вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; цІутхун тавун, цІутхун тахвун, цІутхун хъийимир 1) хам са тІимил къван алаж хъун... чинин са пад цІутхунна, иви къевезвай Э. Бабиров. "Маюфка". 2) куьч. тади кваз фин. 3) нугъ. цІалцІам чкадин винелай авахъун.

ЦІУЦІ суц.; цуцІу, цуцІа; цуцІари, цуцІара кІвалин майишатда яд цана ишлемишдай алатдин (чивиндин, самовардин, чайдандин) яд экъичдай чка. Чайдандин цуцІуз килигмир, чайдин тІямдиз килиг. Р. ☀ М. М. Гъажиевани (кил. М. Г, ЛЧЮС, 1955-й), Б. Б. Талибова (кил. Б. Т., М. Г. ЛРС) цІуцІ гафунин актив падеждин эхир норма яз -а(цуцІа), 1964 - йисалай у(цуцІу) яз къалурзава. Лугъун хьи, гуьне патан нугъатра цуцІуни вариантни гьалтзава.

ЦІУЪДГЪУЪНАРУН гл., каузатив, ни-куь вуж-вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, 'ин, -рай, -мир; цІуьдгъуьнар авун, цІуьдгъуьнар тавун, цІуьдгъуьнар тахвун, цІуьдгъуьнар хъийимир са куьн ятІани винел патай галчІур жедай гьалдиз гъун. Са гъили цІуьдгъуьнарна, муькуь гъили кІвачел ахкъалдарна. Р.

ЦІУЪДГЪУЪНУН гл., вуж-вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; цуьдгъуьн авун, цуьдгъуьн тавун, цуьдгъуьн тахвун, цуьдгъуьн хъийимир гуьзлемиш тавур шартІарикди са куьн ятІани винел патай галчІур хъун. Гъайвандин къулухъ кІвач накъе авахънавай чкадин къерехдила цІуьдгъуьнна цІархарани яцІу къе кІарасдин арада акІанвай, муькуьди къулайсуздаказ адан залан бедендин кІаник акатнавай. А. Къ. Нехирбанни лекъ. Къар авай рехъ я ман, кІвач цІуьдгъуьнна, рушав гвай хъенчІинин квар хана. С. Ярагъви ашукъ Уьзден. Гададивай вичивай вич къаз хъанач, цІуьдхуьнна гурарай аватна. М. В. Гьарасатдин майдандал.

ЦІУЪКІ кил. ЦУЪКІ.

ЦІУЬЛУБК суц.; -ди, -да; -ар, -ри. ~ра ширинвални цурувал акахъай цана экъечІдай назик хъчарин сорт. Паркъулар вуч тир бес, чиликай хкудна булушкадин ценцелди винел алай накъвадикай са бубат михъна, недай-е, сивин патар рагъул хъана. ГъакІ-цІуьлуькарни! Фан къафун тир гъа хъсан. З. Ф. РикІелай фидач.

Синоним: къирсалат.

ЦІУЬН кил. **УЬЦІУЬН.**

ЦІУЬНУЬР суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра чархар квачиз арабадин амай паяр чпел къунвай къве кІарас. Надир-шагъдин къушунар хуьрел къвезва лагъай ван хъайи хуьруьн агъсакъалри хуьре авай къван арабаяр вири къакъан пелел акъудиз туна ва абур сад-садавай са тІимил яргъа вик кутадай пад цІуьнуьяр цавузна акъвазарна... З. Р. Гъажи Давуд.

ЦІУЬРНУЬГЪ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) вакІан шараг. ЦІару вакІа цІуьрнуьгъар хана. З. Э. Муькъвел гелер. 2) куьч., цІийи эрекъдин гъвечІи бутылка (путулка). Сагъ эрекъ чаз пара я, са цІуьрнуьгъ къачу. Р.

ЦІУЬХ || **ЦІВЕХ:** * **цІуьх (цІвех) авун [хъун]** гл., ни масадбуруз хабарни авачиз са чкадай масанихъ фин. За жуваз са кІвалах жагъурна, инай цІуьх ийида. З. Э. КУТВ-диз фена.

Ч

Ч [чһе] урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра алфавитдин къаини цІуругуд лагъай гъарф. И гъарфуни алай вахтунин графикадин къайдайралди къве сес къалурзава: [чһ], [чч].

<Ч> мецин кІвенкІ хьирхъамрихъ галукуьналди арадиз къведай жуфт зайиф аффриката сес-фонема. Гафарин сифте къиле (чи, чит), юкъва (ачух, мичек), эхирда (вач, фич) гьалтда. [ть] [шь] сесер зарбдаказ галкІурайла, [чк] сес арадал къвезва. И сесни акъудиз акъван четин туш. Т. Набиева. Аялдин рахунар || ЛГ, 2003, 13. XI.

<ЧЧ> мецин кІвенкІ хьирхъамрихъ галукуьналди арадиз къведай жуфт гужлу аффриката сес-фонема. Гафарин сифте къиле (чид, чуру), юкъва (рачар, крчар) гьалтда.

-¹ суф. хабардин наклоненидин гилан, алатай ва къвезмай вахтунин формайрихъ (незва, тІуьна, неда) акал хъуналди инкарвилин форма(яр) арадиз гъида: незвач, тІуьнач, недач. Инкарвилин суффикс вири дуьшуьшра анжах ч гъарфуналди кхъида. Месела: фидач, фенач, фидачтІа, жедачни... И къайдадик тек са куьмекчи глагол туш акатдач. И глаголда ва адан формайра ш кхъида, месела; туш, туштІа, тушни ва мсб. Лезги чІалан орфографиядин къайдайрин свод. ТуькІуьрайди У. А. Мейланова.

-² суф. глаголдин мурадвилдин формадин -з (физ, нез, къачуз) гадар хъана (фи, не, къачу), адан чка къуналди (фич, неч, къачуч), гимандин наклоненидин инкарвилин форма арадиз гъизвай суффикс: фич, неч, къачуч. РикІи лугъузва: «ИкІ яргъал фич, Сабурлувал хуьн - Чунни икІ рекъич». М. Ж. Чунни икІ рекъич.

ЧАБАЛМИШ туьрк, т-б., суц.; -ди, -да; -ар, -ри. -ра алахъун, зегъмет. Къакъан тарцяй акуна Лифрез цекверен чабалмиш. Ам гъавурда акъуна Хъайиди цегв ягъалмиш. Х. Х. Лифни цегв.

ЧАБАЛМИШУН гл., ни вуч ийиз; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; чабалмиш авун, чабалмиш тавун, чабалмиш тахвун, чабалмиш хъийимир са кар къилиз акъудун патал алахъун. Тангаралди чІугъаз-чІугъаз кутІуннавай аялдин чинив яр гекъифна гъил хкудиз кІанз чабалмишизавай. З. Э. Муькъвел гелер. Рагъул це, инсандин тушир сесиналди цІугъиз, чабалмишай Жавгъарат шаксуз батмишизавай. У. Къемберов. Сел.

ЧАВ¹ чун тІварцІэвездин чкадин III падеждин форма. Кил. **ЧУН.**

ЧАВ² суц., ~ди -да; -ар, -ари, -ара ван-сес. Белки, им чун такІанбуру акъуднавай чав ятІа? Гъ. Къ. Четин бахт. **Синоним:** хабар.

* **чав гъатун** гл., куьн ван-сес масадбуруз жедайвал хъун. ЯхцІурни къве къуз къанал куьтягъна. Къуниши хуьрера лап са чав гъатна. А. Мут. ЦІийи багъ. **Синоним:** хабар чукІун.

ЧАВАЙ чун тІварцІэвездин къакъатуниин III падеждин форма. Кил. **ЧУН.**

ЧАВУШ туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра хуьре кавхадин куьлуь-шуьлуь тапшуругъар къилиз акъуддайди. Къе чи хуьре вуч хабар тир, Вуч хабар тир, я чан чавуш? Ф. Ашкъидикай ва дердиникай манияр. Фекъиди Алирзадиз вичин меслятар къалурзавай арада, - адан суракъда авай чавушди Алирза эверна сельсоветдиз хутахна. З. Э. Муькъвел гелер. Адан кІвалел фейи хуьруьн чавуш, сенфиз ийифен къулариз къайи хабар гъаз хтана. А. Э. Ичин таралай. 2) **къаравул.** Чи хуьре са чавуш авай, Вичик кІвачни кумачир. Дяведаваз, каидик къена, КІвале касни амачир. М. Б. Чавуш.

ЧАВШ! межд. физвай лам акъвазарун патал лугъудай гаф. Адаз чид са "чавини" "гъач", гъакІ "иа" малум тир. А. Ал. Крчар алай лам. ☼ Гъар са чІала са тайин къадардин гафариз тІварар, гъабуроз хас тир лишанриз, гъерекатриз, чпи ийизвай ва я чпив ийиз тазвай ванериз, инсандин гъайванрихъ, ничхиррихъ, шейэрихъ галаз авай рафтарвилериз килигна, ганва... месела: **уф, шит, шчу, чави, дуду, далдам,**

чигъичигъ, тIампI-тIампI, тIекърекъ, цIурун, къуркъур авун, гъургъурун ва мсб. М. Алипулатов. Лезги чIалан машгъулардай грамматикадай материалар.

ЧАГЪ туьрк, прил **сагъ тир, кIубан**. *Гъар межлисда дамах саз яз, кефи - чагъ*. Е. Э. Ваз зи гьалдикай хабар авачни? *Куъчейрава пайдахар гваз санлай сагъ халкъар, Дегъзаманрай атайбурни, къенин чагъ халкъар*. И. Гъ. Эвер.

* **чагъ хъун** гл. **кIубан хъун**. *Къацу хъайила аранни дагъ, Ажсеб жеда ви дамах чагъ, Цуькведин багъ къуна утагъ Къилди, ялгъуз на ваз, билбил*. А. Асланов. Билбил.

ЧАГЪА прил. **яшариз лап гъвечи**. *Де куьне лагъ, гъикI хкуддаиди я вичин анжах къвед-пуд варз тамам хъанвай чагъа аял дидедин хурукай?* К. К. Ам зи хайи велед я. *Канададин алимри хабар гузвайвал, граждандилин (официальный регистрация тавуна) хизанра жезвай аялар, законлу хизанрив гекъигайла, сагъламвилиз зайифбур жезва. И кар Квебек виляятда 720 агъзур чагъа аял ахтармишайдалай къулухъ тестикъ хъана*. ЛГ, 2004, 15. VII. **Синоним: таза**.

ЧАГЪИН прил. **вири патарихъай агакънавай**. *Чагъин яшариз акъатай, гъуьргъуь якIар алай гъуьлни паб, къуьн-къуьнив игисна, хейлин вахтунда таза гъавадикай лезет къачуз балхундал акъвазна*. А. А. Пад хъайи рагъ.

* **чагъинда хъун** гл., **вуж гъар са кар алакъдай яшара, къуватда хъун**. *Къала гъеле чагъинда авай, беден жегъил, руьгъ сагълам эркек я лагъана, гъич свасни рикIел къвезвач*. А. А. Лезгияр. *Асан алатнава. Им къуватрин лап чагъинда жедай вахт я*. ЛГ, 2. XI.

ЧАГЪЛАР шишр, туьрк суц. **вахтар, девирар**. *Гъайиф тир зи эвел чагълар...* Е. Э. Эй, зи гуьзел. *Заз акурла, я зулун чагълар, гъар къуд пад тир дере, дагълар...* С. С. За ийин тариф.

ЧАД суц.; -ту, -та; -ар, -ари, -ара; **хуьруьн майишатдин ракъун алатар расдай чка Цийиз гъанвай** Лаламан суса адан гъвечи вах **Цуьквер гъуьл хтанатIа акваз чатук ракъурдай**. А. И. Самур. *Абуру чатук арабадин чархунал гъалддай ракъ ифирна*. К., 1988, 23. XI.

ЧАДУРА туьрк, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра **куьруь вахтуналди инсанар яшамиш хъун патал кIеви парчадикай, шихиникай раснавай кIвал хътин чка**. *Теймурленга чадурадиз кIватIна вири везирар*. Ф. Къванцин гада. *Надир-къулидин безеклу, зурба ва гъакI къене падни акъалтIай гъурчег гамаралди безетмишнавай чадурадик адаз лап мукъва ксар ацукънавай*. З. Р.

* **чадура ягъун** гл., **ни куьруь вахтуналди инсанар яшамиш хъун патал кIеви парчадикай, шихиникай кIвал хътин чка расун**. *Къушунрин эмирри чпиз къалурай чкайрал чадурар ягъиз башила мишна*. З. Р. Гъажи Давуд.

ЧАЗ чун тIварциэвездин гунугин падеждин форма. Кил. **ЧУН**.

ЧАЙ¹ чун тIварциэвездин къакъатуниин I падеждин форма. Кил. **ЧУН**.

ЧАЙ² туьрк, суц.; -иди, -йда; -яр, -яри, -яра 1) къетIен рангунин ва ни къведай махсус набататдин пешерикай гъазурнавай векъер. 2) бедендиз регъят хъун патал, чай кваз гъазурна, ргазвай яд. *Назира пичина кIарасар хтуна ва чайдандин къвалал гъил эцигна. Чайни рганвач*. З. Гъ. Ахварай авудай аваз. 3) къетIен ни къведай махсус набататдин пешерикай гъазурнавай векъер, кузвай циз вегъена, бедендиз регъят хъун паталай, ргай циз яна, хъвадай затI. *Нагагъ хвейитIа сад-садалай артухдиз, Чай, шекер гуз гъам зар-зиба алукиз, Рахач абур сад-садавди ачухдиз*. Е. Э. Къве паб. *Билбилдиз - цуьквер, Чайдив хъваз шекер, Мичивилиз - эквер, Властдиз - аскер ХунI ярашугъ я*. С. С. Квез вуч ярашугъ я. *Лацу я шекер, ширин я шекер, Ацукъ чаяр хъван, шад хъурай рикIер*. Ш-Э. М. Шекербег. *Хуьрек недайлани, чай хъвадайлани, ам [Хуьруьг Тагъир. - А. Г.] вири азарлуьрихъ галаз санал жедай*. А. Э. Шаирдин тарсар.

* **чай къачун** гл. **чай хъун патал ргай циз ядай махсус набататдин пешерикай гъазурнавай, къетIен ни къведай, яру, хъипи, къацу рангунин затI гъазурун**. *Туькендай чай къачун регъят я, къулал чай къачун еке устIарвал я*. Р.

* **чай-шекер** суц. **чай ва адав хъвадай ширинлухар - вири санлай**. *Адан суфрадик фу квай. Амма къафун - хуьрек, ягълу-яван, чай-шекер къит тир*. *Алухрикайни дар я*. З. Э. Рамзият.

* **чайдин бушкъаб** [къаб] суц. **чай хъвадай истикан эцигдай къаб**. **Синоним: налбек**.

ЧАЙГЪУН туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **къати тIурфан**. *Гараривайни чайгъунривай жец Буругъчийрин муьтIуьгъиз жуьрэт*. А. С. Чи мани. *Гатазва зи дакIарар Чайгъунди зулун*. *Аквазва заз ахварай Пачагъ хъана зун*. А. Ал. Ахвар.

ЧАЙДАН фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **чай ргадай, вичихъ цIуцI ва гъили къадай тум галай къаб**. *Назира пичина кIарасар хтуна ва чайдандин къвалал гъил эцигна. Чайни рганвач*. З. Гъ. Ахварай авудай аваз. - *За квез къведазни сад хътин чайданар къачунва...* А. Эсетов. Шаирдин тарсар.

ЧАЙДИН прил. **чай хъуниз, ам гъазуруниз талукуь**.

* **чайдин векъ(ер)** суц. **чайдик кутадай къетIен ни къведай махсус набататдин пешерикай гъазурнавай векъер**.

* **чайдин къаб** суц. **чай авай стакан эцигдай къаб**. *Ада зи вилик суфра экIяна. Сандухдай акъудна са*

шиткар фуни хатрутрин мед авай чайдин къаб-ленбек эцигна. З. Э. Зулун пеш. - Зани абурун вилик къве армутI истиклан ва чайдин къабни эцигна. С. Ярагъви ашукъ Уьзден.

* **чайдин тIур** суц. 1) **чайдиз вегъей шекер акадардай гъвечIи тIур**. 2) **гъвечIи тIур**. *Ахвар квахъайла, ругунвай са стакан циз чайдин са тIурунавай вирт хуькуьрна, аниз лимондин са паюнин миже алава хъувуна йикъа пуд сеферда фу недалди 30 декъикъа амаз 1/3 стакандавайди шилемшида.* ЛГ, 2004, 15. VII. *Иферар, къурурнавай шивитар ва лавровый пешер (вири сад хътин паяр) кофемолкада регъвена вири сад-садак какадарда. Руфунук ял акатнавайла, чайдин тIурунин са къатIа авайди шилемшида.* ЛГ, 2004, 15. VII.

ЧАЙКА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра гъуьлуьн къуш. *Чайкайрин луж ви кылелай, къвез, элкъвезва парвана хъыз, Куьз вун сефил, сугъул хъанва, гъуьлуьн къере авай суна?! А. Мир. Гъезелар.*

ЧАЙНАЙТIА чаюн глаголдин шартIунин форма. Кил **ЧАЮН**.

ЧАЙНИК урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра чайдин махсус набататдин пешерикай гъазурнавай, къетIен ни къведай, яру, хъипи, къашу рангунин затI ргай циз вегъена хуьдай къаб. *Вилик адан цуьквер алай чайникда авай чай, сарубугъда къуьлуьн фу, дуьдгъвер, къайгъанах квай.* А. Ф. Бубадин веси.

ЧАЙХАНА фарс, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра хуьруьн, шегъердин агъалийри ял ядайла, чай хъун патал къезил тIуьн патал эцигнавай махсус чка - *Бес гишила ацукъдани? - Чайхана ава хъи. Гъаниз фида.* А. А. Лезгияр. *Чайханадин са тIпIе пуд кас ава...* А. С. Дидедин къисас. *Ахпа Игъсан халуди чун хуьруьн ксар кIватI жезвай чкадиз, чайханадиз, тухвана.* Р. Гъасанан, И. Мегъралиев. *Яргъара авай жуванбур || «Самур» газ., 2002, 25.1*

ЧАЙЧИ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра хуьруьн, шегъердин агъалийри ял ядайла, чай хъун патал къезил тIуьн патал эцигнавай махсус чкада къуллугъзавайди. *Чайчидини цаз нубат-нубат, Ягъиз на цIикъвед магъамат...* С. С. Самовар. *Къуьне авай чIехи хътин гъебейр тIпIе эцигна, ада чайчидивай, тадиз хъыз, туьнт чай гъун истемшина.* С. Зи Сулейман.

ЧАЙЧИВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери. -илера чайчидин пешекарвал. *Чайчивал бегенмиш туширдавай чай гъазуриз жедач.* Р.

ЧАКВ суц.; -уни, -уна; -вар, -вари, -вара 1) **кицIи ва я малди недай жими затI цадай кIарасдин къаб.** *Ирид акадин фар чрана, Паларикай кицIин хапа авуна. Паларин хапIа ирид чакуна цана.* Ф. Чаквариз *ярма вигъизвай Эслидал абур [вакIар. - А. Г.] алтIушнавай.* З. Э. Муькъвел гелер. - *Гила йикъ, кицI, кицIиз жедай бахт КъацIай чакв я, бахт жедач чуква.* М. Б. Мейитдин женг. 2) **тIуьн патал малариз гузвай затI.** *Ци абуруз чакв къери хъанва.* Р. 3) **в., куьч. усал бади.** *Жуван чакуна авай рагъулар хъвада за! Жемятдин сивихъай галуддач, - лугъудай Давутан буба Сафьяна.* Ж. Гъ. Юргъадилай гуьгъуьниз.

ЧАКАЙ чун тIварциэвездин къакъатуни V падеждин форма. Кил. **ЧУН**.

ЧАКЪАЛ фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) **кицIин жинсинин, кицIелай гъвечIи хътин жендек авай чуьлдин вагъши ничхир.** *Гагъ ацIуриз генг куллухар. Чакъалри зил къаз гъарайда.* А. Ф. Эм-Тэ-Эс. 2) **куьч. чIуру хесетар квай кас.** *Фагъумда за бязи чакъал: Ав чIугвада мукъвал-мукъвал, гъар ахмакъдиз вичин мискъал Путунай санбар аквада.* С. С. Вич гумрагъ тир бязи тарта. *Вуч? Зи секретарша? Бегенмиш хъанва ваз? Якъадаш, валлагъ вун тух тежедай чакъал я... Ваз вуч аватIа чидани, дуст, зи секретарша секин тур. Адаз гъуьл, хизан авайди я...* Н. И. Гъакимрин папар.

ЧАКЪВАЛАЙ: * **чакъвалай авун** гл., *ни вуьж-вуч жакъвана кIус-кIус авун.* *КицIи чакъвалай авур чакъалдиз жанавурдивай куьмек жедач.* Р. **Синонимар:** **жакъун, саралай авун.**

ЧАКЪУЛ суц.; -ди, -да; -ар, -ри. -ра **тандилай алуднавай ва я тан хкуднавай канаб, куш.** *Суламидин беден, чакъул хъыз, гъуьргъуь я.* М. В. Гъарасатдин майдандал.

ЧАЛ¹ чун тIварциэвездин чкадин II падеждин форма. Кил. **ЧУН**.

ЧАЛ² **туьрк, прил. хъипивал акахъай рехи.** - *Абуру, хуьруьнви, вуч лугъузва? - чал спелриз звер гана, Мегъамеда жузуна.* А. И. Самур. *Ингъе, гъаятда Жабраила чал ахтадиз лезнар язава.* Гъ. М. Им къван, имни терез. **Синоним:** **гуьг.**

ЧАЛА чалун глаголдин буйругъдин форма. Кил. **ЧАЛУН**.

ЧАЛА: * **чала-чухур** суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **къаз-къаз акъахдай чкаяр авай кIам.** *Машин чала-чухурдал, эниш-юхушдал гъалтна.* А. А. Лезгияр. *ЦIару и чкаяр хътин чала-чухур квай, булахар-кIамар авахъзавай са яйлахда нехирдив гва.* Б. Гъ. Заз эвера. *Иран бубадин кIваливай са версинин къван къакъатнавай майдандив агакъдалди, къекъвей-къекъвей дар жигъирар, чала-чухур, кIамар, ратIарин хурар гъалтзавай.* Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз.

* **чала-чала фин** гл. 1) **рах. вуьж жув-жувахъ инанмиш тушиз, сифте камар къачун (адет яз, аялди).** 2) **куьч. бегъемсуз гъалда хъун, лазим къайдада тахъун.** *Заз, лагъайтIа, неинки йиса садра къванни адан патав хъфидай, гъатта къве тIуб чар кхъидай мумкинвални хъайиди туш.* *КIвалахдин гъилий!* Редакциядин *кIвалахар чала-чала тефин патал ийизвай кат-галтуьунин гъилий¹.* А. Къ. Гилицзава.

ЧАЛАГЪАН туйрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра кьуватлу, еке лувар квай, кВалин кьушар недай вагъши кьуш. Ваз ван хъаначни, - «ЦицИиб, кьифре недалди чалагъанди тухурай!», - лугьуда кьарийри. Р. Вилер ахъайна, элкьвена килигайла, адаз акуна хьи, вичин кылелай са шумуд чалагъанди чархар язава. А. Къ. Мал цаваравай савдагар ва я рикелни алачир командировка.

ЧАЛАЙ¹ чун тВарциэвездин кьакъатуниин II падеждин форма. Кил. ЧУН.

ЧАЛАЙ² чалун глаголдин причастидин форма. Кил. ЧАЛУН.

ЧАЛВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера хьипивални рехивал акахъай гьал.

ЧАЛИ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра югакай хкатай нагъвар кВатI хьийидайла, малар акална ишлемишдай алат.

* **чалид руфун квайди** суц.; еке руфун квайди. [Брегъим]. *И арада жуван кылиз са чара авуна кIанда. ГьинавачтIани и чалид руфун квайдаз а большевикрин кьудратдикай аян хъанва... Гъавиляй абурухъ галаз мукьва жез кIанзава...* Б. Гъ. Большевикдин руш.

ЧАЛИШМИШ: * **чалишмиш хьун** ктаб., гл., вуж нел-квел са кар кылиз акъуддай гьерекатрик хьун. Чаз анжах са факт - Сулейман азербайжан чIалал иширар туйкIуьриз чалишмиш хьун ва и кардин метлеб - кьейд ийиз кIанзава. М. М. Гъ. СтIал Сулейманз азербайжан чIалал туйкьуьрай шиирар. Кьиличаз и кардални бес хъанач, ада гурарай эвичIиз мукьуфдивди камар кьачуз чалишмиш жезвай гададин далуда, кьулухъай гьутарни эцягъзава. М. В. Гьарасатдин майдандал, Кьве жегьил, кьве кIек хьиз, сада-садалай вил алуд тийиз, синемиишиз, сада-сад ягъиз, кьизгъиндаказ чалишмиш хъанва. Н. Насруллаев. Кьве Мегъамед. *И кардин гъавурда аваз, чун абурал яшайишда гьалтзавай четинвилер кьезилариз чалишмиш жезва.* ЛГ, 2003, 13. XI. **Синоним:** алахъун.

ЧАЛИШМИШВАЛ суц.; или, -иле; -илер, -илери, -илера тайин са кIвалах кылиз акъудун патал ийизвай гьерекат(ар). Элеонорадин чалишмишвилерин нетижада 1928 - йисуз Франклин Рузвельт Нью-Йорк штатдин губернатор хъана. Х. Шайдабегова. Элеонора Рузвельт, гьар гьихътин чалишмишвилер чал акалтайтIани, чун чи газетдиз, халкъдиз вафалу жеда. ЛГ, 2004, 17. II. **Синоним:** алахъун.

* **чалишмишвал авун** ктаб, гл., ни-куь са кар кылиз акъудиз гьерекатар, тайин кIвалахар авун. Гьикьван артух чалишмишвал авуртIа, гьакьван адан луварин ван кIвале артух жезвай. М. В. Гьарасатдин майдандал Гьикьван чалишмишвилер авуртIани, раб шешелда чуьнуьх жедач лугьурвал, анжах 1994 - йисуз рагъметлу шаир, общественный деятель Изет Шерифован ва адаз шериквалзавай маса ватанпересрин алахъунралди гьахъ винел ахкъалтна. Д. Шерифалиев. Къабил бубадихъ галаз гуьруьш. Гьа вахтунда чна 800 гектрдин уьзумлухар кутунай. Абур бегьердал атун патал ва ахпа виниз тир бегьерар кьачун патал гзаф чалишмишвилер авунай чна. ЛГ, 2004, 28. II. **Синоним:** чалишмишвалун,

ЧАЛИШМИШВАЛУН рах., гл., ни; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; чалишмишвал авун, чалишмишвал тавун, чалишмишвал тахвун, чалишмишвал хьийимир са кар кылиз аюьудиз гьерекатар, тайин кIвалахар авун. - Вагъаба вичин пертвал Магьсудахъай чуьнуьхиз чалишмишвална. А. И. Самур. *Итимрин вилерни накъварай ацIузва, абуру аялдиз чан-рикIзава, сабурар гузва, ам суралай алудиз чалишмишвалзава.* Гъ. Къ. Магьини Дилбер. **Синоним:** чалишмишвал авун.

ЧАЛИШМИШУН суц.; -и, -а; -ар, -ри, -ра са кар кылиз акъудиз ийизвай гьерекат(ар). СтIал Сулейманан фикирдалди, ишир дерин манадинди хьун лазим я, вучиз лагъайтIа иширди, шаирдин векил яз, адан фикир ва чалишмишун кьалурзава. З. Э. Чехи шаир. *Бес чи чалишмишунар вири, гьабур патал тушни, я Максуд даи?* З. Э. Мукьвел гелер. **Синонимар:** алахъун, чалишмиш хьун.

ЧАЛКЕЧИР туйрк, прил. масад алцуариз алахъдай, тапарар ийидай. Хъсан кIвал-югъ, гьаким хътин гьуьл, цуьквер хътин гадани руш аваз чалкечир Галяди зунни вич авай рекъиз тухвана. К., 1989, 5. II. *И чалкечир зибилри уьлкведа патриотар тербияламишунин рекъяй тартибдик квай система чIурун патал гзаф кьуватар эцигна.* С. Сф. Дамах гвачир кас. [Зфекь]. *Чи эфенди, чи муаллим Мегъамед Хьунухъ чIехи бахт тушни бес чун патал! Вири кьуд пад ацахънавай вядеда, И чалкечир, и чалпачух девирда?* А. Къ. Ярагъ Мегъамедан гъазават. "ГъвечIи" ксарин чIехи дердер. Алай девирда, капитализмди арадал гъанвай кьван террористар, терактар, наркоманар, рэкетирар, вагъабистар, жстремистар, инсанар чуьнуьхзавайбур, кIвалер атIузвайбур, чалкечирар... вуч я! Р. Исаев. Гьакъикъатдиз дуьздаказ килигин . ЛГ, 2005, 14.1 V.

ЧАЛКЕЧИР суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) масад алцуариз алахъдай, тапарар ийидайди. - *Мад вучда, замана гьахътин чалкичирриди хъанва, мама дадаш, - лагъана, Къурбана кьил элкьуьрна.* А. Ф. Газет. - *Чалкечирар виринра авайди я, хан. Вахтунда абурун вилик пад кьун тавуртIа, ахпа геж жеда?* З. Р. Гьажи Давуд. 2) **эдебсуз рекъе авайди.** Низ чидай, хъсан кIвал-югъ, гьаким хътин гьуьл, цуьквер хътин гадани руш авай, дишегъли чалкечир жеда тIа, низ чидай, ада зун шегьердиз вичиз юлдаш хьун патал желбнавайди. А. М. Киф атIайди. *Йикъандивай кьуз наркоманрин, пиянискайрин, угьрийрин, кьачагърин, куьчебасанрин, чалкечиррин...* кьадар артух жезва. ЛГ, 2004, 16. XII. **Синонимар:** паж, кьагъбе, чалкечир, ява.

* **чалкечир хьун** гл., вуж масад алцуариз алахъдайди, тапарар ийидайди хьун. *Ахпа ада, - Халисат*

чалкечир хъанва, ада хуър бедлам ийизва, ам Асанахъ галаз валарик кваз зи кьве вилиз акуна, - лугъуз, вири мукъва-кьилидиз хабар гана. З. Э. Мукъввел гелер.

ЧАЛКЕЧИРВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера чалкечир тир гьал. Исятда гзаф жегьилри ичкидиз, анашадиз, чалкечирвилиз икрамзава. ЛГ, 2005, 7. IV. Са бязибуру тестикъарзавайвал, чалкечирвилер ва маса эдебсуз Къвалахар Римдилаи баишламиш хъана. А. Мир. Шаир Назим Абдуллаевахъ галаз суьгьбет. **Синонимар:** пажвал, къагъбевал, чалкечирвал., шевривал, явавал.

* **чалкечирвал авун** гл., ни чалкечирдаз хас амалар авун. **Синонимар:** пажвал авун, къагъбевал авун, шевривал авун, явавал авун.

ЧАЛМА туьрк, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра кьилел алукундай затунин (бармакдин, шуткудин)) винелай кутундай лацу парчадин зул. Къаридал яргъи чулав парталар алай, кьилик, чулав жунадин чалма кутунавай, алгъай юкъва кьуршах аваз ам къвач-къил михъиз галатнавай хъиз гуж-баладал къекъвезвай. А. Ф. Бубадин веси. Абуру къведни, чпин лугъуниз килигна, МеккеМединадиз Мегъамед пайгъанбардин сурал зияратдиз фена хтайдалай инихъ «гъажияр» хъанвайбуру тир. Гъавилияй абуру кьилел алай бухарадин бармакрилай агъдин лацу чалма элкьуьрдай. Я. Ш. Гъахъ квахъдач.

ЧАЛПАЧУХ¹ туьрк, прил. секин тушир, къалмакъал авай. [Али]. Цуз-цуз, якъадаш, Селима лап дуьз лугъузва. И чалпачух фана дуьньяда амукъзавайди гъам я... Н. И. Гъакимрин папар.

ЧАЛПАЧУХ² суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра секин тушир, къалмакъал авай гьал, чка. И дарискъал чалпачухда Шикилчи вич ялгъуз ава. А. Къ. Шикилрин къвал.

ЧАЛТУК туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра михъи тавунавай дуьгуь. Чалтук чалда верчери, верчер - чалагъанди. Р.

ЧАЛУН гл., ни-куь вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; чал авун, чал тавун, чал тахвун, чал хъийимир къвачералди чил, накъв, твар чухвана гъарнихъ гадарун. Мукъуь са пиле, Тенфе бадеди къулан руьхъ гадарзавай чкадал са шумуд вичре чил чалзавай. А. Къ. Нехирбанны лекъ.

ЧАМ¹ [чхам] суц.; -уни, -уна; -ар, -ари, -ара яргъивилихъди, къакъанвилихъди дуьз тир гьалда авай зати вилик, къулухъ эрчи патахъ, чапла патахъ, ян гана, дегиш хъайила жедай гьал. Къенез чам квай цуьшка хътин лезги дергес, гуя вич вичелай, векъе къекъвезвай. Б. Гъ. Заз эвера. - Рамиз теспачавиливди дивандай къарагъна, пенжердихъ элкъвена. Ада, хуш авачиз, къуьнера чамар туна. Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз.

* **чам гун** гл. чам хас тир гьалда гъатун. Яргъай аквазвай, гарун хура са патахъ чам гузвай чинарар кутула цив ацлай кварар авай рушар хъиз аквазва... З. Гъ. Лифер:

ЧАМ² [ччам] суц свас гъизвай гада. Гъар къвале чам хурай, Ф. «Гъи касдивай зун пелендал аквадроз хъайитла, зун гъа къучагъдин свас жеда!» Ллагъайла ви бадеди, уфт аладриз Катнай чамар: «Акван сефигъ кас жедач» А. С. Белки, шаир тир жеди?. Безетмишна клуб еке Чамран, сусан шикилри, Цийи адет твазва хуьре... Къ. Р. Шадвал. **Синоним:** наврузбег.

ЧАМАР¹ чам существительнидин гзафвилин къадардин форма. Кил. ЧАМ.

ЧАМАРАР¹ суц.; -ри, ра чамран терефдин инсанар (свас гъиз рекъе авай). [Кукул] - Вак вуч тади ква, хизан сагъ хъайиди. Тади къачумир, исятда акъатда чамарар. Гъ. Гъ. Адетдин къармахра. свас гъиз фидайбуруз тварар яргна. Чамарар, туьфенгрин кутуфарал гум алаз, енге вахарин перизададин ванер алаз, физвай. С. Ярагъви ашукъ Уьзден. свас гъаз хуьквезвайдакай хабар гуз тфенгар язавай чамарарни, хуьруьн куьчейра чамарзавай атлуярни, абуруз тамаизавай жемятарни адаз са куьнайни туш. М. В. Гъарасатдин майдандал.

ЧАМАР² туьрк: * чамар авун рах., гл., ни-куь тади ва хкадарун квай камаралди вилик фин. Ябатлаяз диде вичин патав гумачирди акуна. Алай чкадал са шумудра инихъ-анихъ галтад хъана, адани дидедин гуьгуьуниз чамар авуна. А. Исм. Эхиримжи къув. Гуьгуьунин кьил кьурбуру ван-сесни акъуд тийиз чамар ийизма, я цугъгар акъудиз яргъарилай килигунар къазва. А. Исм. Эхиримжи къув. **Синонимар:** зверун, чукурун, чамарда гъатун, чамарарун.

* **чамарда гъатун** гл. вуж-вуч тади ва хкадарун квай камаралди вилик фин. Ягъайди хъиз дидевилин къайгъуйрикай уях хъана, ада син галай патахъ вил вегъена, ахпа гуьцугул гъакI мез вегъешмаз туна ам чамарда гъатна. А. Исм. Эхиримжи къув. КачIкIачIар хътин гадаяр хуьряй чуьраз, чуьрай хуьруьз чамарда гъатна. К, 1985, 26. VII. **Синонимар:** зверун, чукурун, чамар авун.

ЧАМАРАРУН аспект|| **ЧАМАРУН** рах., гл., ни; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; тади. ва хкадарун квай камаралди вилик фин. Адаз калин гуьгуьуниз чамарай гадади кьил баитанзавай хъиз хъана. Б. Гъ. Заз эвера - Вуч агъан, агъан? Зуера лам хукваши! Савзихан² чамарна... М. В. Гъарасатдин майдандал. Къбудуха, агъа чура амай ламарни хурук кутаз, чамарарзава. М. В. Гъарасатдин майдандал. **Синоним:** зверун, чамар авун, чамарда гъатун, чамун, чукурун.

ЧАМАРЧИ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра свас гъиз физвай къватIалдин кьиле авайди (авайбуру). Чамарчияр зарб къвезва. Ф.

ЧАМАРЧИВАЛ суц.; -или, -иле; -тер, -илери, -илера чамарчи тир гьал.

ЧАММА *обр., са яшда авай дишегълияр сад-садав рахадайла, ишлемишдай гаф.* [Гуьлханум]. *Зани гьакI лугъузвайди я, чамма. Секин къуллугъ, къулайвилер, къезилвилер. Меркездай руквади, къаради басмишавай хуьруьз хьфидайди яни? Зун тиртIа, валлагъ, чамма, вири район минетиз атанайтIани, хьфидачир.* Н. И. Гьакимрин папар. ☀ *чамма гафунин бинедда чан мума ибара авай жеди лагъай фикир* (А. Гьажимурадован) гьахълуди хьунухъ мумкин я.

ЧАМУН *туьрк, куьгъ., гл., ни; -да, -на тади ва хкадарун квай камаралди вилик фин.* Шарвиледи Чамна къуна, Фад суьруьдик Ам кухтуна. Ф. Гьелек хъана ГьевечIи чубан, КIелер кIватIуз Чамдай къван. Ф.

ЧАМЧАХ *суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) жими затI хуьн патал кIарасдикай ва я ракъукай раснавай элкъвей форма авай еке затI. 2) (чIехи гьарфуналди -Ч) эркекдин хас тIвар: Чамчах. Рахана цавбед чавуш Чамчах сивяй цIай чкIуз... А. Ал. Дагъда марф. Синонимар: бочка, челег.*

ЧАН¹ [чча^н] *фарс, суц 1) беден, жасат. Гьиллебазвал имир вуна, Айру хиял чанда туна.* Е. Э. Алагуьзли. *Йифиз-юкъуз рикI чулав яз Хъана сефил зи чан цIраз.* Е. Э. Дустуниз хабар це. *Дагъдин мишъи гьава, чими кIвал, сагълам чан, фу-къафун.* Гь. М. Им къван, имни терез. 2) *беден, жасат сад тирвилин лишан, руьгъ. Ваз чан гана, иман гана, Фагъумардай заман гана, Вун халкъна, ваз лукI лагъана, Чун Адаман рухваяр я.* Н. Сам. Мусурман стхаяр. *Етим Эминан эсерар гьеле вичел чан аламаз халкъдин арада гегъенишдиз ашкара хъанвай.* Д. Джамалов. Лезги литература. Учебник. VIII кл. 3) *инсан. Акуна аз бязи чанар: Гьая авачир бязи чинар, Акун къене вич инжинар, Вичиз я син, легъв тийижиз.* С. С. Вич яцIуз къадай авам.

* **чан акъатуй!** *межд. 'къий!' манадин гаф.* Абурун чан гьа тапарар, фитнеяр гваз акъатрай тIун... А. Ф. Газет.

* **чан акъатун** *гл., нин рекъидай къван азабар гун, хьун.* [Къурбан], - Чанни акъатични адан, гила ам шехъналди чун адан чIалаз килигич хьи, ам гьарамзада я, ам хвешивляй шехъзавайди я. Гь. Гь. Адетдин къармахра.

* **чан акъудун** *гл., ни нин рекъидай къван азабар гун. Тариф ийиз вичин рушан, Кутур лугъуз ваз са лишан. Гуьгъуьнлай акъудда ви чан, Гуч ваз ада хийир, бегъер.* С. С. Къавумдиз. *Акъуд мийир на чан жуван, Уьмуьрдин вахт паярзава.* С. А. Садаз - хазина, муькуьдаз - тIал-квал... **Синонимар:** аман атIун, инжиклу авун, бизарун, икрагъарун, такъатсуз авун, такъатдай вегъин, чан къачун, чандал гъун, чандивай авун.

* **чан акъалтун** *гл., вичин тIебиатдив къадай халис еридиз атун. Ишлемиш тийиз гадарнавай участокдал са къве вацралай гьакъикъатдани чан акъалтна.* А. А. Нажмудин Самурский.

* **чан аламаз нар.** *къин тавунамаз.*

* **чан аламаз хьун** *гл сагъзамаз хьун. Чан аламаз хъана гьурбат Шекердилай ширин дустар.* Е. Э. Дустариз.

* **чан гун** *гл., ни 1) жуван уьмуьр гъайиф татана къин. Сад-садан рекъе чтин чан гудай гьа Рабегъни Салман жесн чун дуьньяда.* Е. Э. Дуьнья гургъагур. *Гьахъ паталди за гуда жуван чан Регъят ятIани, залан ятIани.* А. С. Хцихъ галаз ихтилат. *Лезги гада жедда закай Ватан патал чан гайи!* А. С. Вилик жерге, 2) **кечмиш хьун.** *Кесибди, хизандивни агакъ тавуна, азарлу яз Бакудай хквезвайла, рекъе чан гана.* Гь. М. Гезентидин эхир. 1937 - йисан 23-ноябрдиз, сятдин 11 жез 15 декъикъа амаз, СтIал Сулеймана чан гана. ЛГ, 2004, 12, II. **Синонимар:** ата бубайрин патав фин, агъа дуьньядиз фин, къин, кIвачер цавал хьун, рагъметдиз фин. **Антонимар:** амукъун, хуьн.

* **чан гунуг** *суц. кечмиш хьунухъ. Хъсан яр хьунухъ дуьньядин сад вафа я., Чир тахъайтIа, чан гунуг хунI жафа я.* Е. Э. Севдугъум.

* **чан кун** *гл., ни рикIиз гзаф тIарвал гун. Инсаф ая тIун, кая хьи зи чан, алагуьзли..* Е. Э. Алагуьзлидиз. *Аман, кумир вуна зи чан, Серминаз.* Е. Э. Серминазахъ галаз суьгъбет.

* **чан къачун [къун нугъ.] гл., ни нин рекъин -Ваз кичIе жемир, вах, зун гьа залумдин чан къачуз атанвайди я, - лагъана, пагъливан Магъамада аждагъанда са къуьл эцяна. Ф. Хьуьрез-хьуьрез чан къачуниз ажеб устIар я, дугъриси. Е. Э. Дугъриси. **Синонимар:** кил. гардан ягъун.**

* **чан къурбан (хьуй)! межд. "масадан рекъе чан гуз гъазур я" - манадин ибара.** *Зи чан ваз къурбан, эфенди.* Е. Э. Ви рутба гьуьндуьр авурай.

* **чан къурбандун** *гл., ни са нин-куьн ятIани рекъе гзаф къуватар эцигун. Адалатдиз къурбанднавай я чан, мубарак Исмаил.* Е. Э. Мубарак Исмаил.

* **чан нерин хилез [туьтуьниз] гъун** *гл., ни нин жезамай къван инжиклу авун. Кандидатвилин тIвар къачуна, университетда кIвалахиз башламишайла, Анваракай аслан хъана: адакай вирида вил язавай. Къвезвай къимет ядалди ада студентрин чан нериз гъизвай. Иллаки заочно кIелзавай студентрин.* Гь. Къ. Лацу марал... *чан туьтуьниз гьидай ветIерин пIивдай ванериз, завалри цIай илисайди хьиз кIасуниз килиг тавуна, вирин къерехда лабар вегъеда абуру [балуьгъчийри. -А. Г.] М. Баламетов. Инаг Гуьлалан я. "Самур" газ., 2002, 25.1 V. Синонимар:* аман атIун, такъатсуз авун, такъатдай вегъин. *чан къачун, чандал гъун, чандивай авун.*

* **чан-рикI авун** *гл., ни низ кIанивилин гьиссер къалурдай квай гафар лугъун. Чан-рикI ийиз, къужахда къаз лайлярни яда адаз...* Ш-Э. М. Пери.

* **чан-тан** *суц.* къуват-жендек. *Зи цIийи юлдаширикай сад, гъа зи къатда авай жегъил, муькуьдини яшар хъанвай, амма чан-тан авай итим тир.* М. Муратханов. Снайпер.

* **чан туьтуьниз акъудун {гъун}** *гл., вуж ни гзаф инжиклу авун. кил.* **Синонимар:** аман атIун, чан къачун. **Синонимар:** аман атIун, такъатсуз авун, такъатдай вегъин, чан къачун, чан нерин хилез [туьтуьниз] гъун. чандал гъун.

* **чан хкатун** *гл., нин. кьин.* *Аждагъан къуна, гапур адан руфуниз сухна. ИкI ятIани душмандин чан акъатзавачир. Аждагъандин чан хкатна.* Ф. КIеви ахвар. *Аквадай гъалда, чан хкатдайла, гайи азабрилай къулухъ адаз гзаф регъят хъанай.* М. В. Гъарасатдин майдандал. **Синонимар:** а дуьньядиз фин, кьин.

* **чан хкудун** *гл., каузатив, ни нин* 1) **чан аламачир гъалдиз гъун.** *Эхирни ихътин къарардал атана: колхозда кIвалах ийиз чан хкудна лагъана, кIвализ шейни къевзвач, жибиндиз пулни, гъавилай хизандиз къецил-цIийивал, тухдалди фу къазанмишиз патал фида.* А. Исм. *Зи лацу балкIан.* 2) **куьч. гзаф зегъмет чIугун.**

* **чан чанда авай прил.,; вужар.** **лап кIеви, сирлу, гъурметлу (дустар, инсанар).** *Сифте таниш хъайи йикъарилай башламишина Ефимовни Гъажимурад, халкъди лугъудайвал, чан чанда авай дустар я.* Къ. М. Къашкъа духтур.

* **чан эцигун** *гл., ни, вуч авун патал гзаф зегъметар чIугун.* *Гъукуматдин рекъе чанар Эцигдай гъейрат ава чаз.* С. С. Еке къуват. *Чан эцигна колхоздин малдихъ иер гелкъведа.* А. Мут. Сагърай Асанбек-дадаш.

* **чанда аман [такъат] амай къван нар.** **вири къуватар желб авуна.** *Чанда такъат амай къван гележес патал женг чIугур и писатель [Т. А. Къазиев. -А. Г.] лезгийриз къарши туькIурнавай чIехи террордин кърбанд хъана.* М. М. Уях хъухъ, лезгийр!

* **чанда дердер ава гъал низ ятIани гзаф дердер, хажалатар ава.** *Я рушарин сердер, Ви чандава гзаф дердер...* Е. Э. Гуьзел, за ви тариф ийин.

* **чанда ялар тун** *гл., ни жув вине къуна масадаз зиян гудай кардив эгечIун.* *Твамир чанда акъван ялар, рикIе пис фикир, хиялар.* С. С.

* **чанда велвела тун** *гл., ни нин гзаф кичIе, гъурслу гъалдиз гъун.* *Душманрин чанда тур са велвеле.* Е. Э. Эй, дели-дивана.

* **чанда зурзун гъатун** *гл., нин* 1) **бедендик зурзун акатун (хъилекди).** *Ван хъайила, зи чанда гъатна зурзун...* Е. Э. БалкIан квахъайдаз. 2) **гъурслу хъун.**

* **чанда фул гъатун** *гл., нин мекъивал гъиссун.* *Чанда фул гъатна зурзун акатай Мегъамедрасул мад булахдин къилел акъваз тавуна кIвализ катна.* А. И. Самур. *Альма исятда Селиматан чанда фул авай.* З. Э. Арифдиз ишара.

* **чанда цIай гъатун [гъат хъун]** *гл., нин* 1) **лап къизмиш хъун.** *Я сад Аллагъ, на зун кайла, Зи чанда цIай гъат хъана хъи.* Е. Э. Алагуьзли севдугъум яр. 2) **хъилен гъиссер акатун.** *Чанда такIанвилин цIай гъатнавай Къази Даниялал тепилмиш хъана.* С. Гъ. КIири Буба.

* **чанда цIаяр тун** *гл., ни нин кIанивилин гъиссер артухарун.* *Элхкъез виликай чанда цIаяр тваз фида вун...* Е. Э. Алагуьзлиз.

* **чанда чан амай къван нар.** **жезмай къван са квез ятIани акси яз.** *Лап хайи стхадивни чина авай эрчIи виливни чанда чан амай къван бурж вугудачир.* Гъ. Къ. Четин бахт.

* **чанда ялар тун** *гл., ни масадакай пис фикирар авун, нарази хъун.* *Твамир чанда акъван ялар, рикIе пис фикир, хиялар, На лугъудай а аялар Вал хъуй аманат, гуьзел яр.* С. С. Гъуьлуьнни папан гъуьжет. *Я диде, вуна ви чанда икъван ялар вучиз твазва?* З. Э. Гуьлзада. *Хъел атай Сердера чанда ялар туна...* С. Ярагъви ашукъ Уьзден.

* **чандал гъун** *гл са тIалабун, минет къилиз акъуддалди гзаф инжиклу авун.* *Дишегълийрик жеда тек-тек Чандал гъидайд гъар са эркек.* Е. Э. Ви къаматдиз килигайла. *Чун тарашизава, чандал гъизва, я стхаяр, - лугъузва серкерди.* ЛГ, 1992, 4.VI. **Синонимар:** аман атIун, бизарун, инжиклу авун, бизарун, икрагъун, инжиклу авун, рекъидай къван азабар гун, такъатдай вегъин, такъатсуз авун, чан къачун, чандал гъун, чандивай авун.

* **чандал цIай кун** *гл., ни нин гзаф четинвилер эхун.* *Романдин игитри, чпин чандал цIай кана, са кап фу къазанмишизава, чIехи ва гъвечIида, эркек ва дишида гъиле яракъ къуна, чпин азадвал хуьзва.* Р. Исаев. «Къилинж Къемер».

* **чанди зуз авун** *гл., нин туькьуьл, залан гъиссери къун.* *Седефан чанди зуз авунай. Ада вичин. мет-къил гатана.* *Вучиз лагъайтIа са шумуд югъ инлай вилик Бажидин гъуьлни къенай.* З. Э. Муькъвел гелер.

* **чанди цIай къун** *гл., нин; р. гзаф хъел акатун.* *Къуьре икI лагъайла, и асландин чанди цIай къуна.* Ф. И ван хъайила, *Магъамад пагъливандин чанди цIай къуна.* Ф. Амма... *Заз ви бадедихъай игътият авач, вуна адаз зи тIвар кърла, ада цIай къуна.* Къ. М. Урусатдин цуьк. *Вахтар къевез алатна, амма милициядин начальник Мирзехана гайи буйругъар къилиз акъатнач. Идриса вич саймиш тийиз акурла, Мирзеханан ширин чанда цIай гъатна.* ЛГ, 2004, 26. VII. **Синонимар:** цавариз акъатун, цIай-барут хъун, чандик цIай куткун, хъел атун. **Антоним:** цавук хукIун.

* **чандивай авун** *гл., ни, вуж инжиклу авун.* *Магазин ревизия авун патал райондай атанвай*

бухгалтерди ам санизни ахъайзавачир. - Али, флан документ гъваши. Али, флан накладной гъваши, Али, флан шей гъваши, алицума, - лугъуз, ам чандивай ийизвай. Къ. Къ. Чурун паб. **Синонимар:** аман атГун, бизарун, инжиклу авун, бизарун, икрагъарун, инжиклу авун, рекъидай къван азабар гун, такъатдай вегъин, такъатсуз авун, чан къачун, чандал гъун, чандивай авун, чан нерин хилез [туътуъниз] гъун.

* **чандивай хъун**¹ гл., вуж. **инжиклу хъун, бизар хъун.** Виридаз гъа са гафар лугъудай къван зун чандивай хъанва. Р. **Синонимар:** аман атГун, бизар хъун, инжиклу хъун, бизар хъун, икрагъ хъун, инжиклу хъун, рекъидай къван азабар гун, такъатдай аватун, такъатсуз хъун, чан къачун, чандивай хъун.

* **чандивай хъун**² гл., вуж **къин.** Са варзни зуралай Нисред вичин чандивай хъана. "Литературадин Дагъустан", 1986, №4. **Синонимар:** кечмиш хъун, агъа дуъньядиз фин.

* **чандивай <азад> хъун** гл., вуж **къин.** Кун гъа къуъзуъ куъ чандивай Хъуй, Яллагъ, азад къарияр. Е. Э. Фитнекар къарийриз.

* **чандиз къаст авун** гл., ни **чан кумачир гъалдиз гъун.** Амма ишигъдинни акъул-камалдин душманри адан чандиз къаст авуна. ЛГ, 2005, 26. V. 1982 - ийсуз гзаф къадар шиитар чандиз къаст авуна къинай силис куътягъ хъанава. ЛГ, 2005, 21. VII.

* **чандик <кваз> хъун** гл., вуж **рекъидай гъалда аваз хъун.** Чандик ква ви ширин чан, Чан Шарвили дидедин; Ф. Шарвилидкай риваят.... са шумуд юкъуз чандик хъайи Бажини къена. З. Э. Муъкъвел гелер. Магъамадаз кІани ~: гъечІи стха къе Вилер ахъайиз тежез Тамам чандик квай, Гишила, са ЗатІни авачиз къене, Мез текъвез, адаз лувкъуъниз кІандай. А. Ф. КъатІ-къатІ авур зунжурар. **Синонимар:** са кІвач кІвале, са кІвач сура хъун, са кІвач сурун патал [рувал, япал] алаз хъун.

* **чандик цІай куткун** гл., ни **са нихъ агалаз ятІани алакълмиш хъуникди адаз акси ва такІан гъиссери къун.** **Синонимар:** хъел акатун [гукуткун], чанди цІай къун.

* **чандилай алат тавун** гл са вуч ятІани **тІалабиз жувакай масад бизар авун.** Дана туш ам квез акурди, - къавум я, Куъ чандилай алат тийир залум я. Е. Э. Цилингар.

* **чандилай гъил къачун** гл., ни. **вичин уъмуърдикай, къиникъикай фикир тавун, вичикай фикир тахвун.** Гъар гъикІ хъайитІани, чанарилай гъилни къачуна кІанда хъи, кІанда, амма чна руш жагъур хъувун лазим я. Ф. Кесибдин хва Къагъриман. И карди Сулейманан шиирда абурухъ галукъарзавай ягъунар артух тІардайбур ийизвай ва СтІал шаир Сулейман гъамишалугъ гъа ихътин мерд, чандилай гъил къачунвай шаир яз амукъна. А. А. СтІал Сулейман. Руш муътІуъгъай гада шаир тир жеде. Шаир я гъил къачудайди чандилай. А. С. Белки, шаир тир жеде?.

ЧАН² кІус рахазвай касдихъ жуван чими гъиссер авайди къалурзавай гаф. Гъар акурла, чан лугъуз, Гада, за вун чІуруз вердишарна. Ф. Бес за гъикІан, хъел атайла, Хъана завай, чан къарияр. Е. Э. Къарийриз. Гъажиди ваз чан лагъана, Дердер-гъамар ийиз хъана. А. Гъажи. Ярдиз. Чан стхаяр, са арза ийин... Е. Э. Мугъман тун тавур папаз, - Я чан хва, ви адав вуч гва, Аллагъдикай регъуъ хъухъ! - лагъана гъарайна дидеди свас гададин гъилляй вахчуна. А. И. Самур.

* **чан-рикІ** суц. **чими гъиссер....** Чан-рикІ такур дишегълини пуч жеда. А. С. Дишегъли.

* **чан-рикІ авун** рах., гл., ни низ **кинар авун.** ГъвечІи хва рекъиз гъазур хъана. Вичин тур-тфенг михъна, недай-хъвадайди гъебейра туна, шехъзавай дидедиз чан-рикІ авуна, ам балкІандал хкаж хъана. Ф. Пашман касдиз чан-рикІда за, Инсанриз куъмекда за Шадвал патал женг чІугъаз. И. Гъ. Диде, ахъаз. тур.

ЧАН³ [чһа"] урус, суц.; -ди, -да; -ар, ари, -ара **еке бочка.** Гила рабочийри цІиргъ хъана акъвазнавай тачкайра авай балугъар даимшина лабазда авай чанариз хъивегъна. З. Э. КУТВ-диз фена. Куъчейра чилерик бензинар авай чанар кутуна, Махачкъала Бакудиз тешипгънава. ЛГ, 2005, 2.1.

ЧАНАХ туърк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри. -ра 1) кІарасдикай раснавай курунилай чІехи, хвахунилай гъвечІи къаб. Чанахъ, чанта санал вигъин я къастар. Е. Э. Дуънья гургъагур. Йикъар сад физ, сад къвезвай. Багъда ципицІар челегрис вегъез, чанахра къуъл гуз, кІвалах къизгъин тир. З. Э. КУТВ-диз фена. 2) куъч., зар. **цІал жедай радиодинамический аппарат.** Гъар са кІвале инсандин чІалал рахадай чанахар цІал акъвазнавай... А. Исм. Уъмуър чагъиндаваз къатІ хъана.

ЧАНГ фарс, суц.; -а, -а; -ар, -ари, -ара **гъилин къен....** накъ Темир-Хан-Шуърета, столовойда вичи тІуър хуърек - са чанга авай къван ругур къуъл адан вилик акъвазна. З. Э. Муъкъвел гелер. Генерал, заз гъил яна, къуънуъз са чангни вегъена, хъсан рехъ хъурай лагъана, вичин машинда аваз хъфена. III. Шабатов. «Лезги Чапаев». Тамаматни атана, метІез чангар ягъиз Ширинбегаз килигиз акъвазнавай. К, 1985, 26. VII.

ЧАНДАВА рах., нар. > **ЧАНДА АВА** нар., инал: **рикІе, фикирда ава.** Я, рушарин чІехи сердер, Зи чандава гзаф дердер. Е. Э. Гуъзел, за ви тариф ийин.

ЧАНДАР фарс, т-б., суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **цавухъди ялдай дуъз хилерал элкъвей пешер жедай тар.** Къаркъар ийиз авахъзава Анореян булах Чехи-чайдик акахъзава Чандардин дамах. А. Ал. Андреян булах. **Синоним:** къавах.

ЧАНСУЗ прил. 1) сагъвал авачир, кефсуз. 2) руъгъ кумачир, сагъвилини лишанар амачир. Ватандивай яргъа инсан, авазни, Сагъ яз акъаз, къенва фадлай, чансуз я... З. III. Булутар.

ЧАНСУЗВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илери **чан алачир гъал.**

ЧАНТА *туърк, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра* 1) квалин майишатда ишлемишдай куьлуь затIар твадай, вични парчадикай, кьелечI хамуникай раснавай ва я гьаларикай хранвай затI. Парчадин чанта, сун чанта, хамун чанта 2) гьа затIуна авай кьван кьадар. *Бес багьда хьайи гьар сада са чанта ичер, уьзюмчийри гьарда са ведро цитицIар, ицигунрал алайбуру са тахта ва я шифер - вири санлай гьисабайла, рекьем гьинив агакьзава!* К. 1988, 19. X.

* **чанта-чумахь санал вегьин зараф.**, гл., ни нихъ галаз; **нел ятIани эвленмиш хьун.** - *Бес ваз Гьамида вичи са гафни лагьаначирни? - Ваъ, чан стха. Гьамида лагьай гьич са гафни авач. - Эй, бахтавар, Гьамида» фикирар екебуру я гьа, - давамарна Патиматаз са вил ягьиз. Адаз вахъ галаз чантачумахь санал вегьез кIанзава.* Къ. Къ. Чурун паб.

ЧАП¹ *фарс, прил.* вилер дуьз виликди ваъ, са патахъ туькIуьр хьанвай.

ЧАП² *нар.* вилер дуьз виликди ваъ, са патахъ туькIуьр хьанваз, са патахъ элкьуьрна. **Синонимар:** чапдаказ, чапрасдаказ, са виляй.

* **чап [чап-чап] килигун** гл., *вуж низ* 1) **такланвилини гьиссер аваз килигун.** *Чап килигиз аз ви вилер, Мийир зун кьурвах, гуьзел яр. С С. Гуьзел яр. - Яда, гьей, некIед сив! - чап-чап гададиз килигна ЦIару. - Ваз зун югьди, маймунар кьугьурзавайди хьиз, ви гьилий ажуз хьана кIанзавани? Б. Гь Заз эвера. 2) ихтибарсузвилелди килигун.* *ГьикI ятIани Москвада вокзалдик ацукьнавайла, тванвай зи кьил акуна, са шумудра, аз чап-чап килигиз, зун зекдай гьисабнай.* Т. А. Мехьер куьтягъ тахьанмаз

ЧАП³ *фарс, суц.; текв. къ., ди, -да басма.* *Ктаб чапдиз гьазурдайла, ам кIелай ва адак квай бязи нукьсанар кьалурай.* Гь. А. Гьамзатоваз чухсагьул лугьузва за. Гь. Гь. Гашаров. Сифте гаф.

* **чап авун** гл., ни вуч **басма авун.** *Ам чап авун патахьай ктабханадихъ галаз икьрарни хьанва.* А. А. Пад хьайи рагъ. *Тагьир Платовичаз мукьвара журналдиз акьатай, амма вич райондин газетда авайвал чап тавур «ТупIал алверчи» макьаладикай хабар авачир.* Т. А. Мехьер куьтягъ тахьанмаз. **Синоним:** чапдай акьудун.

* **чапдай акьатун** гл., вуч **басма авунвай гьалдиз атун.** *Абуру, - чун са гьинай ятIани атанвайбуру я, - лугьузва. Гьа ихьтин фикирар эхиримжи вахтара чапдай акьатнавай са бязи партийный материалрани ава.* М. М. Лацу лекеяр. *60 лагьай йисара Бакуда лезги чIалал ктабар чапдай акьатиз башиламина.* М. М. Чаз кьагьриманар кIанда. *Алатай йисан эхирра "Кьадардал гьалтайла тIимил халкьар хуьнин гьакьиндай сергьятра авай конвенция" Бакуда лезги чIалалди чапдай акьатна.... "Самур" газ., 2005, 25. II.*

* **чапдай акьудун** гл., вуч, ни кьилдин ктаб яз ва я маса чешмейра басма авун.... *шаирдин эсерар мукьвал-мукьвал чапдай акьудзава, вахт-вахтунда юбилейдин мярекатар тухузва,* Д. Джамалов. Лезги литература. Учебник. VIII кл. *Пул гузва лугьуз, типографийри (абурун кьадарни гила гзаф хьанва) вуч хьайитIани акьудун дуьз туш.* Х. Кьасумов. Ихьтин "поэтар" гзаф хьайила... **Синоним:** чап авун.

ЧАПАР¹ *туърк., суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра* 1) са никай ва я квекай ятIани хабар гузвай кас. *Рекьера гьатна чапарар, Акьудна еке хабарар...* Е. Э. Наиб Гьасаназ, 2) куьгь. са никай ва я квекай ятIани хабар пуз физвай касди атIудай рехъ, тахминан 20 км.

ЧАПАР² *туърк., суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра* куьгь. кьеледин цал. 2) айвандин стунрин араяр чиливай 1 -2 метр хкаж хьана тахтадал кIевнавай жерге-цал. *Айвандин чапардал гьил эцигна, Бегай хейлин береда цавар ахтармина.* А. А. Пад хьайи рагъ. 3) гьаят кIевирун патал тахтайрикай авунвай сая рак хьтин гьаркьуьди.

ЧАПАТI *суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра* дабанар кIевдай пай галачир кIвачин кьапар. *Рушаз кьирдин фите, кьизилгуьлдин цуьквер алай читдин булушка ва чапатIар гьана, тупIукни кьааш авай тупIал кутуна.* А. И. Самур. *Акуна хьи, хузайин адет тирвал, вичин ламран юкьвал ацукьна, чапатIар алай кIвачер чилий галчIур жез, кьвезва.* З. Э. КУТВ-диз фена.

ЧАПДАКАЗ *нар.* чапвал аваз. *Бадедихъ винел пад ракъун зуларалди чапдаказ нехишланишнавай са сандух авай.* З. Р. Зи уьмуьрдин шикилар. **Синонимар:** кирсеба, са виляй, чап (чап-чап), чапдиз, чапрасдаказ.

ЧАПДИЗ¹ **чап** *сушествительнидин гунугин падеждин форма.* Кил. **ЧАП.**

ЧАПДИЗ² вилер дуьз виликди ваъ, са патахъ туькIуьр хьанваз, са патахъ элкьуьрна. **Синонимар:** кирсеба, са виляй, чап (чап-чап), чапдаказ, чапрасдаказ.

ЧАПЛА¹ *фарс, прил.* инсандин рикI галай патан. *Кьудгьунна (а)кьах пурариз, Элкъвез килиг варариз. Уьзенгда тур эрчIи кIвач, Ахпани вегь чапла кIвач.* Ф. свас балкIандал акьахдайла. *Куьз шеда. яр, чапла вие нагьв аваз.* Е. Э. Ваз зи гьалдикай хабар авачни? *Селвана, чапла гьил мегьежерал эцигна, гурарай агьуз эвичIна.* А. А. Пад хьайи рагъ.

ЧАПЛА *суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра* эрчIи патаз акси пад. *Чапладихъ килигайла, чтин кьешенгвал, гьайбатлувал гафаралди ачухариз тежер хьтин ажайиб рагар, абурулайни анихъ вил вегьейла, Яру дагьдин, Шагь дагьдин, Базардуьзюьдин, Гатун дагьдин кукIушар, капан юкьвал алайбуру хьиз, аквада.* ЛГ, 2005, 21. VII.

ЧАПЛАХЪАН *суц.; -ди, -да; ар, -ри, -ра* эрчIи гьилелай чапла гьилелди гзаф кIвалахдайди.

ЧАПЛАХЪАНВАЛ *суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера* чаплахъан тир гьал.

ЧАПРАС¹ фарс, прил. эрчи ва я чапла патахъ ян ганвай (адет яз, вилер).

ЧАПРАС² зараф., рах., суц.; -а, -а; -ар, -ри, -ра кьюър. Амма атана вичел гьил вигьедайла, чапраса, вири кьуватар кIватI хьувуна, вич мукьва хьанвай кулариз хкадарна. Б. Гь. Заз эвера.

ЧАПРАС³ нар. 1) **нарази яз**. Юкъ дуьзарна ам гьуьлуьз чапрас килигиз хьана. З. Э. Мехьер кьюьл туш.

2) **такIанвилиин гьиссер аваз**. Йикъарикай са юкьюз Мириман тIвар арзачи я лугьюз хуьре гьатна. Адаз саки вири чапрас килигзавай. М. Б. "Жигули".

* **чапрас-чапрас нар. лап нарази яз, такIанвилиин гьиссер аваз**. Ахна Салигь рахана. Махсуд адаз чапрасчапрас килигзавай. З. Э. Мукьввел гелер. Бязибур Эслидиз чапрас-чапрас килигзавай. З. Э. Мукьввел гелер. **Синонимар: чапрас, чапрасдаказ.**

ЧАПРАСВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера чапрас тир гьал.

ЧАПРАСДАКАЗ нар. 1) эрчи ва я чапла патахъ ян ганваз. **Синонимар: чапрас, чапрасчапрас, чапрасдиз.** 2) такIан гьиссер аваз. **Синонимар: са виляй, чап-чап, чапдаказ, чапрас-чапрас, чапрасдаказ.**

ЧАПРАСДИЗ нар. эрчи ва я чапла патахъ ян ганваз. - Марф кьванни кьванайтIа, - Абаса кьилел алай титIухдин пенцикай чапрасдиз цавуз са вил яна, ахна жавабни гуьзлемиш тавуна хабар кьуна... М. В. Гьарасатдин майдандал. **Синонимар: са виляй, чап-чап, чапдаказ, чапрас, чапрас-чапрас, чапрасдаказ.**

ЧАПУН гл., ни вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; чап авун, чап тавун, чап тахвун, чап хьийимир басма авун. - Чехи стха, чи патара вуна цийи ктаб чапнава лугьюз хабар-этер ава. А. А. Пад хьайи рагь. Ахна за муаллимдиз 1896 - йисуз Тифлисда чапай П. К. Усларан «Кьюьре чIал» ктабдай са цитата гьана: «Лезги чIал кесибди я лагьай фикир дибдай дуьз туш. И гафар и чIал чин тийидай инсанрин гафар я». М. М. За нин бахтар чьунуьхна хьи... **Синоним: чап авун.**

ЧАПХАНА фарс, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра ктабар, журналар чап ийидай махсус идара. Кьюьчхуьр Саидакай кхьенвай "Гьай тахьай гьарай" ва Миграгь Къемеракай кхьенвай "Къилинж Къемер" хьтин чIехи эсерар чапханайра кьатканва. Гь. Кь. Шарвилияр хуьрай бул. «Мавел» тIвар алай чапханада агьзур экземплярдт тираж аваз... Феликс Къазиагьмедован «рикIяй рикIиз рахадани» тIвар алай ктаб акьуднава. ЛГ, 2004, 21. X. **Синоним: типография.**

ЧАПХУН¹ туьрк, гл., ни вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; чапхун тавун, чапхун тахьун, чапхун хьийимир 1) **тарашун**. Амал азгьун, мидаим чапхун уьмуьр физ... Е. Э. Нефсиниз. ГьакI тирла, квез я кьван гьуьжетар, гьакI тирла, чапхунна вучзава. М. Б. Кье кIур гуда... Ибур гьина хана, гьи чили хвена, вуч патал яшамии жезватIа? Вилик акатайди чапхуниз кьекъвезвай Казик - Къазибег. П. Ф. Жузан руг. 2) **т. б. чукурна гьахьун**. Рак ачухнамазни, Кьалтаха гьаятдиз чапхунна. Гьаятда ам акунмазни, ПемпIешакни кьал акатна. М. В. Гьарасатдин майдандал.

ЧАПХУН² суц.; -и, -а; -ар, -ри, -ра тарашун, кьакьудун. Гила, гила, якьадаш, заманаяр масадбур я. Сада са шей гьасил ийизва, масада - маса шей. Ида адаз гузва, ада - идаз, Я чапхун авач, я алдатмишун авач, я кесиб-деветлуд авач. А. А. Лезгияр.

* **чапхун авун гл., ни тарашун, кьакьудун**. Ажал пайиз, жаллатIар яд чилерин Атана чал ийиз чапхун, фасадвал. А. С. Веси. **Синоним: чапхунун.**

ЧАПХУНУН гл., ни вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; чапхун авун, чапхун тавун, чапхун тахвун, чапхун хьийимир **садан затI гужуналди кьакьудун**. Полигондал техникадин рекьяй комбатдин заместитель тир майорди... са аскердин кьвалакай ктаб чапхунна хьудна ва ам кIус-кIус авуна гадарна, идални рази тахьана, кIурни хгана. А. Кь. Немсерин аскерар ва куьрпе. **Синонимар: тарашун, чапхун авун.**

ЧАПХУНЧИ туьрк, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра чапхун авунал машгьул кас. Арабрин чапхунчийар кьвезвайди вядедамаз чаз хабар гунай. Дагьлар уьлкведин вири элдин патай квез чухсагьул. А. И. Кьиргьин. Халкьдин гаф, чIал, гьерекатар. сад хьайила, арада дуствал, гьуьрмет хьайила, халкьдиз гьич са чапхунчидихьайни кичIе жедач ва ам гьамиша гьалиб жеда. Гь. Гь. Гашаров. Сифте гаф.

ЧАПХУНЧИВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера чапхунчи тир гьал. Румавийриз чпин чилер кьегьат тир. Чеб алемдин кьеб яз кьазвай грекриз Дяве сейли, чапхунчивал регьят тир, Х. Х. Масан баде. Гьеле 1844 - йисуз Тифлисдин гимназиядин ученик, лезги Шерапел Айгьани лугьудай касди (адан тIвар гьакI кхьенва. - Ф. И. А.) «Кьафкьаз» тIвар алаз акьудзавай газетда Надир-шагьдин чапхунчивилерикай ва а зурба зулумкардихъ галаз дагьви халкьари авур дявейрикай «Дагьустандин кьиса» чапна. Ф. Асланова. Ханбиче Хаметовадин драматургиядикай. **Синонимар: таланчивал, тарашчивал.**

ЧАПХУНЧИВИЛЕЛДИ нар. чапхунчивилин амалралди. VII лагьай асирдиз Кавказский Албания арабри чапхунчивилелди кьуна ва лезги чIалал рахазвай халкьарин арада ислам чукурна. ЛГ, 2004, 8. VII.

Синоним: тарашчивилелди.

ЧАР [ччар] фарс, суц.; -чи, -че; -ар, -ари, -ара 1) кхьинар авун патал набататрин гьаларикай раснавай материал. Ктабдиз дуьз бегьем Девет, чар, кьелем ХунI ярашугь я. Е. Э. Квез вуч ярашугь я, 2) сада масадаз вичин фикирдин гафар кхьенвай материал. [Буржали] - Накь чи гададила са чар хтанвай. Огнидин заводда

кІвалахал акъвазнава лугъузва. Гь. Гь. Адетдин къармахра. *Йикъа виш чар кхъейтІани, Ви адрес заз икрагъ жедач.* А. С. *Йикъа виш чар...* 3) **кѳабдин къене кхъинар алай лист.** *Къужади кѳабдин заланвиллиз килигна, вичи вичик мурмурна; «Вижевай кѳаб я». Ахна метІел эцигна са-са чар ахъайиз башламини.* М. В. Гъарасатдин майдандал. 4) **къумар къугъвадай чарарикай сад.**

* **чарарал къугъун** гл., *вуж шикилар алаз раснавай ва абурухъ тайин мана авай чарарал къугъун.* Са бязи инсанри вахтуниз къимет гузвач. *Абуру багъа вахт кимерал акъудзава, экуънлай няналди чарарал къугъваз.* ЛГ, 2004, 12. VIII. **Синоним:** къумарал къугъун.

ЧАР² [ччар] суц.; -чи, -че; -ар, -ари, -ара **фири некІедин винел жедай келечІ перде.**

ЧАР³ [чһар] прил. **гурлу, ргазвай (винелди, цавухъди гадар жезвай).** *Чи дагълара чар булахар бул я. Р.*

* **чар -гъавиз** суц. **агъадай чукъуъникди зарбдиз тІеквендай ва я турбадай винелди акъатиз гадар жезвай цин ва я маса жими затІунин гул, хел.** *Рахадайла, мецер ширин, Агъалияр акъул дерин, КІватІ жез санал багъда серин, Чар гъавизни булах ава.* С. С. *Дербен шегъердин суракъ ава. Гила Изберг алай чкадал нафтІадин чар-гъавизар авайди тир.* Р. **Синоним:** фонтан.

ЧАРА¹ [чһара] фарс, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра **куъмек (авай четин гъалдай экъечІдай рехъ).** *Ажал мукъвал хъайла, вун квез чара я?* Е. Э. *Дуънья, гъей! Вавай кІан я заз са чара, эй, гуъзел.* Е. Э. *Эй гуъзел. Зун ви патав къевезва, духтур, Ви гъиликай кІан яз чара, Куъз лагъайтІа, заз ви хатур Къадирлу я, кІан я пара.* М. Салахъ. *Бажарагълу духтур Рамазанов Мирзегъадиз.*

* **чара авачир (атІай) къуъл** суц. **жуваз ашкъи авачиз ийизвай кар, кІвалах...** *гадади лап аста незвай.* Мисалда *лугъузвайвал, аданди чара атІай, мумкин атІай къуъл тир.* Б. Гь. *Заз эвера.*

* **чара авун (акун)** гл., *ни са кар къилиз акъуддай мумкинвал, куъмек, рехъ жагъурун.* *Гъаким ятІа, вуна заз са чара я...* Е. Э. *Ярдин дерт. Регъятвал гуз аку куъне са чара.* Е. Э. *РикІел гъваш. Гъа и йикъара недайдаз чара авун патал вичихъ авай-авачир са белгем са рипе мухахъ маса гайи Асанавай адаз бегъем жаваб гуз хъаначир.* З. Э. *Муъкъвел гелер. Гъар дердиниз дарман ава, чара ийир инсан ава, Агудмир гъич на жував дерт, гъам, хажалат, - икІ амукъич!* А. Мир. *Гъезелар. Вахъ галаз зи амач ара, Жува-жуваз ахку чара.* С. А. *КІанивиликай манияр.*

* **чара атІун (акъалтІун)** гл., *нин тайин са кар къилиз акъуддай мумкинвал авачир, амачир гъалдиз атун.* *Эхир чара атІай рекъин мугъманди Далалубегълидиз куъмекдиз эверна...* Ф. *Далалубегъли. Эхир чара атІайла, за кІеви ванцелди: - Гъей-й-й... - лагъана гъарайна.* А. Ф. *Лянет. УстІардин ийир-тийир хъана. Мад виридан сивер къаз жедачир ки. Адан ракІариз къван гудайбур, къив гудайбур кими тушир. Чара атІай устІар са ийифиз хуърай катна.* А. И. *Самур. Салманакай са хабарни авачир Ханхатунан чара вири патарихъай атІана...* З. Р. *Гъажи Давуд.*

ЧАРА² [ччара] прил 1) **маса.** *Ам чІижрен пухъ яз акуна, Чара касди неч лагъана.* Е. Э. *Вирт квахъайдаз. Етим Эмин зайиф, я гъал авачир, Чара фикир, са бед хиял авачир.* Е. Э. *Къавумдиз. - Ву! Яда, бес чун чарабур яни? - гена къарай къаз тахъана, туънтдаказ суал гана Селимата.* З. Э. *Арифдиз ишара.* 2) **къилди яз авай.** *Аман, зи рикІ жигердивай чара я...* Е. Э. *Ярдин дерт.*

* **чара авун** гл., *ни 1) сад-садавай къакъудун.* *Итимринни дишегълийрин везифаяр Аллагъди вичи чара авунвайди я.* З. Э. *КУТВ-диз фена.* 2) **тайинарун.** *И метлеб патал 1200 манат пулни чара авуна.* И. В. *Чирхчир. Водителрин сагъсуз аялар Кисловодск хътин санаторияр авай чкайриз ракъурдай такъатар чара ийизва.* ЛГ, 2003. 131 XI.

* **чара хъун** гл., *вуж нивай-квевай 1) санал атайбур къилди хъун.* *Бес са кІвале авай, санал яшамии жезвай, чпихъ хтулар авай папани итимди, чара хъанва лагъана сикІрен документар туъкІуърна, къведани чпиз кІвалер эцигдай чилер къачун, - бес им алапат жедай кар тушни? - лагъана къил галтадна Къайиба.* Х. *Къасумов. Будущриз рехъ гайила...* 2) **тафаватлу хъун.** *Вири аялрикай Нефсали вичин амалдарвилел, гыллбазвилелди чара жезвай.* А. И. *Къиргъин.*

* **чара-чараз** нар. **къилди-къилди.** *Гъар са касди чара-чараз "Тамуз якІв ягъ, ван хъуй тараз"* С. С. *Гъар са касди.*

ЧАРАБУР¹ **чара** прилагательнидин гзафвинин къадардин форма. *Кил. ЧАРА.*

ЧАРАБУР суц., *гзафв. къ.; -у, -а чара тир ксар.* *Киричияр ялда чеб. Къазмайрани теблейра яшамии жез, чеб акъалтІай усал чкадал эцигнава. Чарабуруз ганвай ем я абур.* М. В. *Гъарасатдин майдандал.*

ЧАРАВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера **сад тушир гъал.** *Пузмишзава чаравилин атІунар, Яб акализ рикІихъ гъар са бендедин.* А. Ал. *Шаир В. Федороваз.*

ЧАРАДИ¹ **чара** прилагательнидин теквилин къадардин форма. *Кил. ЧАРА.*

ЧАРАДИ² суц., *текв. къ.; -а, -а чара тир кас.* *Алцуарна ам са юкъуз чарада Тухудай вахтар хъайи кас шедачни?* Е. Э. *Заз сабур гуз. Чарадакай къамир дустар, Гумир на чаз сурун азар.* С. С. *Урусатдиз. Буба вуна лагъайтІани, Чарадакай буба жедач.* Х. Х. *Масан баде.*

ЧАРАДАН прил. **масадан.** - *Гъикъван къведа вун чи варцел, Зун чарадан руш я, гада. - Вун чарадан руш ятІани, Вун зи рикІиз хуш я, хала.* Гь. Гь. *Адетдин къармахра. [Межид]. Агъ! Къабандин рухвайрин рикІел*

къведай крар аку садра!? Пияндиз чарадан дишегълийрин гуьгъуьниз фин! Гъайиф, къеназ кIандай, гъайиф!
Ж. Эфендиев. Азадвиллин рекъе.

ЧАРАЗ нар. къилди, са вуж ва я вуч ятIани амай паяривай къакъатна, чара яз. *Зи рикI завай чараз ава.* Е. Э. Эй, зи гуьзел. *Туна рикIе шахси-гъараз, Юлдаширивай фикир чараз, Ухшатмишина за ам ламраз, Гъадан фикир, гъа хиял къий.* С. С. Темпел. *Инсанрин сивера векъи рахунар, гъибетар гъатайла, абуру чараз сад-садавай яргъа яшамии хъун къетIна.* ЛГ. Х. Ш. Элеонора Рузвельт.

ЧАРАКУНАР суц., анжах гзафв. къ.; -ри, -ра чинал шурни, какаяр алаз чранавай тIунутI. **Синонимар:** алуга, шакIукIа.

ЧАРАР¹ суц., гзафв. къ.; -и, -а 1) чар [ччар] существительнидин гзафвиллин къадардин форма. *Кил. ЧАР [ччар].* 2) къумар къугъвадай чарар.

ЧАРАР² суц.; -и, -а геждалди къапуна хъайи фири некIедин винел пата къадай къелечI перде.

ЧАРАСУЗ¹ туьрк, прил. са кар къилиз акъатун, акъудун патал хъана кIандай. *Художественный уstadвал хкажун - им писателвиллин кIвалахда лап чарасуз ва лап четин месэла я.* А. С. Жегъил шаиррин яратмишунин бязи месэлайрикай. *И крариз таб гуз тахъай Теймур Алиханов, Лезги Нямет ва масабур рагъметдиз фена. Амма и юлдашириз халкъ патал кIанзавайди чарасуз затIар тир: дидед чалал кIел-кхъин ва ктабар акъудун.* М. М. Лацу лекеяр. **Синонимар:** важиблу, герек, лазим. **Антонимар:** важибсуз, герексуз, лазимсуз.

* **чарасуз хъун** гл., низ вуч са кар къилиз акъатун, акъудун патал важиблу хъун *Исятда вахтар гзаф чIурубур я, къил акъудун четин хъанва. Гъар акатайдан чIалахъ ягъана, яб гана жедач. Саяхвал хуьн чарасуз я...* А. И. Самур. *Лезги писателрин союз тешикилун патал чIехи зегъметар чIугур, асул ватанперес, халкъдихъ рикI канвай писатель Гъаким Къурбанан гафар зи рикIелай алатдач: «Халкъдикай кхъизвай гъар са кас къагъриман хъун чарасуз я. Чи дердияр чна гъялна кIанда». М. М. Чаз къагъриманар. кIанда.... чи милли эдебият, культура дидед чIалалди теснифун чарасуз тирди субутна. «Дидед чIалан куьмекдалди чун дуьньядин халкъарин куьтурайрихъ галаз таниш жеда» - къейднай жегъил алимди [Гъ. Гъажибегова. - А. Г.]. Гъ. Гашаров. Хайи халкъдин рекъе чан эцигайди. **Синонимар:** важиблу хъун, герек хъун, лазим хъун.*

ЧАРАСУЗ² нар. са шартIни алачиз, са куьнизни килиг тавуна. - *Заз и йикъара сакIани мажал хъанач, - лагъана Сабира къежелай атай Къаюмаз. Багъишламиша, къвез хъанач. Инсанди хиве къур кар чарасуз авуна кIандайд я.* З. Э. КУТВ-диз фена.

ЧАРАСУЗВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера са вуч ятIани алачиз (галачиз) кар къилиз акъудиз тежер гъал. *Эгер лезгийрин тарихдикай ва адан милли экономика, меденият ва литература арадал атуникай икъван чIавалди авай малуматар са акъван нетижалубур тушиз гъисабзавайтIа, гъарда вичин фикирар ачухдиз лугъуз хъайи девирда и месэладизни гъакъикъи терефдихъай килигунин чарасузвал ава.* Н. Абдурагимова. *Азербайжандин -къиблепатан Дагъустандин хсуси тIварар ва абурун тарихдин чешнеяр. **Синонимар:** важиблувал, гереквал, лазимвал.*

* **чарасузвиллин падеж цI., зараф., суц. лазим тир** са вуч ятIани жагъин тийидайла, зарафат паталди ийидай ихтилатдин умуми мана. - *Лезги чIала шумуд падеж ава? - Цемумъжуьд. - Ам виликан вахтар тир... Гила чахъ 19 падеж хъанва. Эхиримжидан тIвар чарасузвиллин падеж; я. Суаларни ихътинбур я: вучин? гъикIин? "Самур" газет, 2002, 19.Ш.*

ЧАРАСУЗДАКАЗ нар. са шартIни алачиз, са куьнизни килиг тавуна. **Синоним:** чарасуздиз.

ЧАРАСУЗДИ¹ чарасуз прилагательнидин теквиллин къадардин форма. *Кил. ЧАРАСУЗ.*

ЧАРАСУЗДИ² суц.; -да, -да; -бур, -буру, -бура **чарасузди** прилагательнидикай хъанвай существительное: *вичихъ са патахъайни са куьмекни авачирди. Гъил яргъи авуна, куьчедал акъваздайди анжах чарасузди я. Куьмек це. Р.*

ЧАРАСУЗДИЗ нар. са шартIни алачиз, са куьнизни килиг тавуна. **Синоним:** чарасуздаказ.

ЧАРБА: **чарба-чар** нар. гъар са чар къилди-къилди. *Чи уьмуьр ктаб я, кIела чарба-чар, Метлебни я адан; ашкъи гъахъ, гъунар.* И. Ш. Къудар.

ЧАРГАВАР туьрк, суц.; -ри, -ра са куьтендик квай пуд гъайвандикай юкъванди.

ЧАРДАХ фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) чими вахтунда майишатда кIвалахдай къакъанда кIараскрикай раснавай ацукъдай, ял ядай чка. *Ахпа ам бацIани вахчуна ксуз чардахдик хкаж жеда.* М. В. Гъарасатдин майдандал. - *Ша, гадаяр, ша, чардахдал хкаж¹ хъана гъамга гъавадикай лезет хкудин, - гъилин ишарани авуна ада вичин юлдашириз.* - А. Исм.. *Алукъдай ахвар.* 2) чими чIавуз сериндик ял ягъун патал, къав авуна, раснавай чка. *Им мусибат хъана еке, Чур мийир тIун на чи уьлкве. Гъар атайда вичиз гуьлге - Ацукъдай чардах я, Къафкъаз.* С. С. Къафкъаз.

ЧАРКАХ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра; *Исятда вун чархар кумачир арабадин гъа гъакIан чарках я.* Къ. М. Рекъин риваятар.

ЧАРПАЙ фарс, суц.; -иди, -йда; -яр, -йри, -йра ял ягъун патал ишлемишдай тахтадикай раснавай

кровать хътин затI. АскIан кIвалерин кьибле патахъ элкъвенвай лацу айвандал гъили расай яцIу хъархъу кьуларин чарпайдал кьузуь Дадаш азарлу яз къатканвай. А. Ф. Бубадин веси. КIвалин са пата эцигнавай кIарасдин чарпайдал са хара хипен хамар, кIаникни са хара малдин лияр жедай. А. Къ. Нехирбанни лекъ.

ЧАРТМА туйрк, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра кьушар кьун патал раснавай махсус алат, затI.

Синонимар: желе, кьентераг, кам, ракъар.

ЧАРХ¹ фарс, суц.; -уни, -уна; -ар, -ари, -ара дагъдин, къакъан тепедин тикдиз, цал хъиз дуьзендихъ ва я кIамухъ, вацIухъ фенвай пад. Арагърин чархун кьилел, Чархун кьилел халкъ кIватI хъана. Ф. Нагагъ аватиз хъайитIа вун чархалай... Е. Э. Стхаяр. Бязи чкайрилай ахътин къакъан чархар расалмиш жедай хъи, нагагъ са тIимил кьван мукъаятвал тавуртIа ва я балкIандик хуькуьрайтIа, аватна балкIанни галаз рагара акъуна тике-тике жедай, а тикейрни чархун кIаняй гъуьлягъ хътин алчуд жез физвай вацIуз агакъдалди акъваздач. А. Ф. Лянет. **Синоним:** кьвал.

* **чархалай фин** гл., вуьж-вуч пуч хъун. Килигунни къадагъа тир яргъалай, Муьгъуьббатди куз амуькнай жегъилар. Шумуд рушан фенай кьисмет чархалай, Сандухд пипIе амуькнаваз жигъызар. З. Р. Вучиз.

ЧАРХ фарс, суц.; -уни, -уна; -ар, -ари, -ара 1) инсанар, пар тухудай улакьдин чилелай фидай гьерекат арадиз гъизвай элкъвей затI. Къир куьтягъ хъана, чилин рекъел атанмазни машиндин вилик чархарикай чIулав руквадин бурмаяр хкатна. А. А. Пад хъайи рагъ. Исятда вун чархар кумачир арабадин гъа гъакIан чарках я. Къ. М. Рекъин риваятар. Хуьруьн вири аялар адан гъуьгъуьна гъатнавай. Чархарикай хкатзавай руквадизни килиг тийиз. Гъенел акъвазарайла, машиндин вилик кьилел папа гъана са купI эцигна, вили ягъ тавурай лагъана тир жедеи. М. Б. "Жигули". Эрекъ, дугъриданни, эрекъ я. Сад куьтягъ хъайила, Жабира фена чархунин камердикай авунвай бедре ацIайбур гъаз хтана. М. Б. Цийи мискIин. 2) инсанар кIватI хъана арадиз атай элкъвей цIиргъ. чеченри вирида санал чархуна аваз кьуьлерзавай, Чархунин юкъвани какахна кьуьлерзавайбур авай. А. Къ. Фу гадарунин буйругъ. 3) гъуьр, чIахар регъведай регъверин кьванерикай сад.... Регъуьн чархуниз сас ядайла, пис гъекъер акъатдай, ада вичиз яд гъиз гъвечIи аялар ракъурдай... З. Гъ. Залан кам.

* **чарх(ар) ягъун** гл., ни-куь 1) са чкадал элкъуьн, са чкадай элкъвей цIиргъина авай хъиз фин. Пакамаз Къаюм, вичиз фу, къафун къачуз шегъердиз фена. Сифте ада Сабир Мустафаеван туйквендал чарх яна. З. Э. КУТВ-диз фена. Автомашиндал са шумудра чарх яна, ада машиндин келледал гъил алтадна. З. Э. Муькъвел гелер.... гъич тахъайтIа хатадай кьванни са лацу булутни алачир цава лекъре чарх язавай... А. Къ. Нехирбанни лекъ. 2) тайин къаст рикIе аваз са чкадал къекъуьнар авун. - Цуькверни Алидар сад садал ашукъ хъанва. Гадади рушалай чархар язава, - мили хъверна суса адаз хабар гана. А. И. Самур. Велимета Жамалдинан кIвалерал чарх яна. Селминаз текдиз гъалтдай са чка жагъурзава. М. А. Гъарасатдин майдандал.

ЧАРХ³ суц.; -уни, -уна; -ар, -ари, -ара майишатда ишлемишдай мурз алай затIар хци ийидай, гъили ва я токдалди гьерекатдик кутадай элкъвей махсус алат. Чарх авачир хуьре харат устIарни жедач. Р.

* **чарх гун** гл., ни кьез ара 1) майишатда ишлемишдай мурз алай затIар махсус алатдалди хци авун. Чарх гайи чукIул аялдин гъиле твамир. Р. 2) куьч. гзаф рахазвай сив гатана секинарун.

* **чарх чIурукIа [къулухъ, маса патахъ] элкъуьн (элкъуьрун)** гл., нин дуьз авай, къайдадик квай крар, гьалар чIур хъун (чIурун). Конторда адахъ галаз яргъи рахунар авуначир. ~ Ма къул чIугу. Расчет вахчу, - лагъанай адаз. - ГъикI, вучиз? Зи тахсир вуча? Суалриз жаваб хъанач. Махсудан чарх мад къулухъди элкъвена, адан гъил ченедик акатна. З. Э. Муькъвел гелер. Вун чи хуьруьз атаначиртIа, чун бахтлудаказ санал яшамши хъунни мумкин тир. Кьисметди лагъайтIа, зи чарх маса патахъ элкъуьрна. Я. Я. Нураp ва хъенар.

ЧАРХАЧИ туйрк, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) свас бубадин кIвалаяй чамран кIвализ гъизвайбурун кьиле авайди (авайбур). Тфенгрин къупа-къупди хуьр къачузвай. Чархачи хтана. З. Э. Муькъвел гелер. Авунай гъа кьуьлер атанвай чархачийри. Абурун виридан гъилерихъ таратIар галай, гъардав, хкажна къуна, птулкани верч гвай. Вири жегъилар тир, вири луьл пиянзавай. М. Б. Шапка. Сусаз цIийи парталар алуькIиз ихтияр гудай кас авачир. Чархачияр ажугъламиш хъана, вучдатIа течиз, кьурук физ экъечIзавай. М. Б. Шапка. 2) куьч., зараф. цIийи хабар гъаз атайди. Чи палаткайрин патав чархачи атана ва ада малумарна: - Вири къавкъазвийриз пуд лагъай батальондиз эверзава! ТатайтIа, чи хатур амуькда. А. Къ. Фу гадарунин буйругъ.

ЧАРХАЧИВАЛ суц.; -или, -иле; -тер, -илери, -илера чархачи тир гьал.

ЧАРХИ¹: * **чархи кьванер** суц. кIеви, хъсан ери авай кьванер. Къеледин цларни хъсан чархи кьванерикай эцигна гзаф мягъкембур жезвай. А. И. Къиргъин.

ЧАРХИ² фарс, куьгъ., прил. вафасуз. Чархи девран ваз луьгур са чIал ава... Е. Э. Девран, гъей.

* **чархи фелек** ктаб, т-б., суц. вафасуз, манасуз яшайиш, уьмуьр. Ахпа ана хъайиди жез я. Дуьнья михъиз чархи фелек я. Б. Гъ. Большевикдин руш.;

ЧАРЧАР туйрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри. -ра къакъандай аватзавай яд. Чарчардилай хкадрай яд Цавун

аршда куьлуь жеда. А. С. Хцихъ галаз ихтилат. За чарчардик чуьхуьнарна. - Эхъуьн я заз хийир, -лугъуз, Виридан рикI секинарна. А. С. Хцихъ галаз ихтилат. Йиф Цар дагъарда акъудай Низамиди 12 чарчардал кьил Чугуна, - абур вири муркIади кьунвай. "Самур" газ., 2002, 19.Ш. Тек са Лацарин дерада цIудалай гзаф чарчарар ава. С. К. Шагъ дагъдин кукIушдал геллер. **Синоним:** гургур.

ЧАСПАР суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра садан чилер, сергъятар масадандавай чара ийизвай лишан, цIар. Лезги чилерал лезгийриз часпарар хъанва. Р.

ЧАСТ фарс, суц.; -уни, -уна нисинин вахт, Югъ част хъана, нисин хъана, алатна, гъич ван-сес авач. И. В. Чирхчир. Рагъ частуниз атана, анихъ фена. З. Э. Муькъвел гелер. Югъ частуниз къведалди, гъаятдин пиле къах хъайи ам эхирни партиядин райкомдиз фена. З. Э. КУТВ-диз фена... нисинин част жедалди, чувалар... туна. И. Къадимов. Шарвили.

* **частун(ин) хуьрек** суц. нисинин фу. Пака юкъуз частунин хуьрекдиз къуьр фена КIанзавай, и къуьр вахтунда фенач. Ф. Къуьрни аслан.

ЧАСТЬ урус, суц.; -уни, -уна; -ар, -ари, -ара яракъламишнавай аскерар авай кьилдин са десте. Вахтар алатна, госпиталда сагъар хъувур аскер, лекъ хътин дагъви, вичин КIеви къастуналди мад частуниз хтана. Б. Агъмедов. Играми мугъман. Ада гуьгъуьнлай Монголияда авай танкарин частуна къуллугъна. ЛГ, 2003, 27. XI. Дипломни къачуна, Германияда Советрин Армиядин частара къуллугъни авуна хтана. ЛГ, 2003, 11. XII.

ЧАТ [чhath]: * **чат кепек** суц. кепекдин 4 паюникай са пай. Бубадин суруз гуьурметиз тежедай касдиз и КIвалай гъич чат кепекдинни пай жедач. З. Гъ. Бубадин КIвал. Гъая галачир абурдин къимет вуч я? Гъич чат кепекни туш... А. Исм. Алукъдай ахвар. [Селим]. Эгер, гъа и кьей хци хъиз, гъарда вичин везифа кьилиз акъудиз хъанайтIа, чазни КIвалахиз регъят жедай, чун гъич чат кепекдикни квачир япалухрилай аслу жедачир. Н. И. Гъакимрин папар. ☼ 2001 - йисалди ихтилат физвай уьлчме къве гафуникай арадиз атанвай мягъкем ибара яз къабулнавай, 2001 - йисуз акъатай орфографиядин словарда са гаф яз (чаткепек) кхьин теклифзава {кил. М. М. Г., Р. И. Г., У. А. М. 2001}. Кхьинра къве гафунин ибара яз (чат кепек) ишлемишзава. Чун къве гафни кьилди кхьинин терефдар я.

ЧАТАР¹ чад суц. существителнидин гзафвилин къадардин форма. Кил. ЧАД.

ЧАТАР² суц.; -и, -а цан цадай гъайванар куьтендик кутIундай алат.

ЧАТУ, ЧАТУК чад гафунин падежрин формаяр. Кил. ЧАД.

ЧАТУХЪАН суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра майишатда герек ракъун алатар (пер, нажах ва мсб) расдай устIар. Хъаналда са тIвар-ван авай чатухъан, Зегъмет КIани, камалдикай пай авай. Х. Х. Манат. Са шумуд сятинин къене чатухъан азарди пузмишарна. З. Гъ, Уьмуьрдин сирнав, Гъуьрчехъанни, чатухъанни тир буба, Чекмечивални ийидай гагъ ада. О. Гъуьсейнов. Буба.

ЧАФЧАФ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра ктIай кIус (КIарасдин).

ЧАХМАХ туьрк, суц.; ~ди, да; -ар, -ри. -ра виликдай цIай арадал гъун патал ишлемишдай КIеви затI. Алимегъамеда са яргъи тенбекдин пIапIрусдик чахмахдалди цIай кутуна... А. Ф. Лянет. Жегъилар КIуфукай хъиз хуьрена, амма садани чуькънач. «ПиспIи Хидира» къуьнер юзурна. Чахмахдин къван хътин мурз алай нерив писпIидив хъиз къвед-пудра ваниз туна. Я. Ш. Гъахъ квахъдач.

* **чахмахд(ин) къван** суц. вичивай махсус затI гуьцIуналди цIай арадал гъидай затI.

ЧАХУТКА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра бедендин къенепатан важиблу органар къайдадикай хкуддай азар. Исятда районда чухуткадик азарлубур аватIа, ахтармишун патал рентген аппаратура авай санай масаниз фидай автомашинни кардик ква. ЛГ, 2004, 15. VII.

ЧАХЧАХ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) дараматдин къене КIарасрикай атIанвай цал. Пакамахъ тевледиз фейи вакIарбандиз цIугъ ийиз къатканвай цIуьрнуьгъ акуна. Ам чахчахрин арада гъатна регъевенвай. З. Э. Муькъвел гелер. 2) арабадин къвала авай КIарас. Са сеферда арабадин чахчах туькIуьр хъийиз КIанзавай Сейфуллагъди Селимханан кьилив, руцIугул къала лугъуз, аял ракъурда. С. Муслимов. ЦицIигъ-наме.

ЧАХЧИВИ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра **Чяхчар** тIвар алай хуьрйя гирди.

ЧАХЪ¹ [чhaxъ] чун тIварцIиевездин чкадин IV падеждин форма. Кил. ЧУН.

ЧАХЪ²! [чhaxъ] межд. яхъ! (кицI гьалдардайла, лугъудай гаф).

ЧАХЪА: **чахъа-чахъ** суц. 1) ракъун затIар сад-садав галукайла, ийидай чахъ-чахъ сесерин ванер къалурдай гаф. 2) куьч. гурлувилин лишан яз ишлемишдай гаф. 1961 - йис. Апрель. Коммунизм туькIуьрзавай советрин халкъдин ислягъвилин яратмишдай КIвалахдин чахъа-чахъдин ванер мадни гужлу я. З. Э. Социалист Зегъметдин Герой Темирханов.

ЧАХЪАЙ чун тIварцIиевездин къакъатуни IV падеждин форма. Кил. ЧУН.

ЧАХЪРАХЪ: * **чахърахъ-пахърахъ** суц. гъа и сесерин ванер къалурдай гаф.

ЧАШМИШ: * **чашмиш хъун** гл., вуж. дуьз фикирдай, къарар къабулдай гьалдивай къакъатун. - Бес вучда? Правленидиз арза кхьидани? - жuzuна чашмиш хъайи Къембера. А. А. Лезгияр. Мегъамедрасул

чаимиш хъана гаф жагъун хъувунач. А. И. Самур. Мурадхан халу чаимиш хъанвай ва гъавиляй ада, вичизни хабар авачиз, садлагъана мез акъудна, ахпа сив ахъайна, са гагъда гъа икI акъвазна. Р. Гъ. Зи ирид стха.

ЧАШМИШВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера **чаимиш хъанвай гъал**. Адаз гъикI къарагъна, гъикI хъфидатIа чизвачир. Адан чаимишвал гъар са гъерекатдай, гъар са гафунай хкис хъана акъваззавай. А. Къ. Мал цаваравай савдагар ва я рикIелни алачир командировка.

ЧАЮН рах. гл. (> **чай авун**) гл **чай гъазурун**. Гъуьлеркайни къагъве, шуьрбет, чайнайIа... Е. Э. Девран, гъей!

ЧЕБ¹ [чheb] тIв-эв.; -ни, -не **никай ихтилат физватIа, гъабур**. Чеб гъанамаз, зун иниз хтана, за квез и хкетни хкана. Ф. Бибахатун. Вил ваз ягъиз, чеб кагъатда яргъалай. Е. Э. Стхаяр,... шаир Лезги Намета лагъайвал, "лезгийринни лезгийрин сергъят" маса миллетрин векилри хуьзва ва чпин жибинар ацIурзава. Гъ. Къ. Шарвилияр хъурай бул. Чпин фуни чпи цадай, Чпин ядни чпиз авай Рекъидай туш лезгийр... К. М. Рекъидай туш лезгийр

* **чеб-чпивай квахъун** гл. вуч ийидатIа, тийижир гъалда хъун.

ЧЕБ² [чheb] суц.; -неди, -неда; -пер, -пери, -пера **хъипи рангадин кIеви накъвадин жуьре**. Бязи хуьрера чепедикай куьцуьяр, бадияр, ципIер ва маса къаб-къажжах ийизвай устIарар гилани ама. М. М. Милли руьгъдин тавхана. Пуд вацра гъекъни каф хъана, чепединни руквадин къене зегъмет чIугуна, хатадай анжах къве цIиб хана лугъуз, Къарахан, гъакъини тамам тахгана, чукурнай. М. Гъ. Буржар хъайитIани алатда хъи...

ЧЕКМЕ туьрк, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра **кух галай кIвачин къаб**. КIандайд я ваз чекме, калуш... С. С. Гъуьлуьнни папан гъуьжет. ХанцI къунвай къарадай чекме галуькайла, чIанкъар акъатиз, инлай-анлай кIвач хурхвада гъатиз, са хейлин рехъ фена. З. Э. Муькъвел гелер. КIвалин тахта тунвай чил чуьхуьдай, кIвачин къапар: ботинкаяр, калушар, чекмеяр михъдай. ЛГ, 2002, 15. V. Председателди пенжекдин жибинра гъилер туна, са жуьреда юрфар юзурна, къил агъузна вичин чекмейриз килигиз мурмурна... М. В. Гъарасатдин майдандал.

ЧЕКМЕЧИ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра **чекмеяр цвадай устIар**. Са тIимил анихъ, чекмечидин будкадин патавай руини гада акъвазнавай. М. Садикъ. ШейтIандин веледар. [Гуьлханум]: Ада вичиз хкъанвай чекмечидин гада куь суфрадин итим туш. Н. И. Гъакимрин папар.

ЧЕКМЕЧИВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера **чекмеяр цвадай пешекарвал**. Саки са йисан къене Жафера тежрибалу устIардин гъилик чекмечивилин сеняткарвилини вири сирерай къил акъудна ва гъадахъ галаз сад хъиз кIвалахзава. ЛГ, 2004, 15. VII.

* **чекмечивал авун** гл., ни **чекмеяр цвадай пешекарвал авун**. **Синоним: чекмечивалун.**

* **чекмечивилин цех** суц. **чекмеяр цвадай цех**. Яда, Жафер, аквазвайвал, валлагъ, ибур ви къилихриз, алакъунриз ярамиш крар туш. ДекIени вуна захъ галаз чекмечивилин цехда кIвалахин... ЛГ, 2004, 15. VII.

ЧЕКМЕЧИВАЛУН мх, гл., ни; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; чекмечивал авун, чекмечивал тавун, чекмечивал тахвун, чекмечивал хъийимир **чекмеяр цвадай пешекарвал авун**. Гъуьрчехъанни, чатухъанни тир буба, Чекмечивални ийидай гагъ ада. О. Гъуьсейнов. Буба. Къисмет я жеди, цIийи сеняткарвал бегенмиш хъана, къилих-хесет сад-садав къур Алибегахъ галаз дуьз 7 йисуз чекмечивалзава Жафера. ЛГ, 2004, 15. VII. **Синоним: чекмечивал авун.**

ЧЕЛЕГ туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **жими затIар хуьдай кIарасдин материалдикай раснавай еке къен авай затI**. Челегринни резервуарриз чулав икьи шей авахъна. А. А. Нажмудин Самурский. - За адан чехирар авай челеграл якIв илигда, - лагъана сада. З. Э. КУТВ-диз фена. **Синонимар: бочка, чамчах.**

ЧЕМЕНЛУХ, туьрк. шишр. **векъ, векъин чка** Куьн хъиз дуьзмиш чепенлух, багъ, сал авач. Е. Э. Ухшар туш.

ЧЕМОДАН (ЧАМАДАН рах.) урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **тахтадикай ва маса къезил материалдикай раснавай пек-партал ва маса шейэр твадай къаб**. Хуьруьнбур гатфарин чуьлдин кеспийрал машгъул тир. И арада виридан рикIелай фенвай Айна гъилик чемоданни кваз хтана. З. Э. Муькъвел гелер. Чехи бубани баде патал и чамадан фад алатна куьтягъ хъанвай дяве рикIел хкидай, куьгъне хирер цIийи хъийидай затI тир жеди... А. Къ. Нехирбанни лекъ. Дишегълидив тумар квай тахтадин гъвечли яцик гва, итимдив - чIехи чамадан. М. Б. Зун къенвач.

ЧЕМПИОН урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **тайин тир са акъажуярин жуьредай виридалайни вилик квайди, сад лагъайди**. Алиев, студент, къе машгъур я вирина: Пуд сеферда чемпион... А. Ал. Эхиримжи хабарар.

ЧЕНБЕР суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **парталдин (пальтодин, пенжекдин, перемдин ва мсб) агъа къатIар**. СикIре, ченберар къуна рушан, чIугъаз-чIугъаз акъудна гурарай виниз, дуьз кIвализ. Ф. Гъаркъуь къалин уьткъем тир чин, къери чуру, спелар, Ченбердив гъекъ михъна вичин, Бушна шаламд къветелар. А. Ф. Зарбачи Гъасан. Къведани кIвачелай хтIунна, ченберар къакъажна са-са вак щетка гуьцIугъз чуьхуьзвай. З. Э. Муькъвел гелер. **Синонимар: цен, этег.**

ЧЕНГЕЛ туьрк, т-б, суц.; 1) кIир. 2) куьч. къармах, зиллет, зулум. Акатна ченгелдин кIаник Мегъерман.

Х. Т. Гъуьгъвезрин хуьр.

ЧЕНГИ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра масада вил авайди, шевриди. Са ченгидин чIалахъ хъана, Алатмир, яр, икьрардилай. Ф. Ваз а ченги кIанзаватIа, Лагъ, за валай къачуда гъил. Ф. Ам, вичин хсуси уьмуьр бахтикъара хъанвай итим туна, ченги галаз шегьердиз куьч хъанвай. К., 1989, 5. II.

ЧЕНЕ фарс, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра инсандин туьтуьнин хатунилай кIаник квай пIузардал къван чка. Халкъар инин жуьреба-жуьре я акуниз, Садбурук -куьк ченейар, садбур я яхун. А. Ф. КъатI-къатI авур зунжурар. Къил элкъуьрна килигайла, абуруз Гъуьсейнов, гъил ченедик кутуна, ажугъ кваз, кIвалин буш пилез килигзавайди акуна. А. А. Умуд. Гъа и береда адан патав чина рангар амачир Никъедем чене зурзаз-зурзаз атана ва ада тади кваз лагъана... З. Р. Гъажи Давуд.

ЧЕПЕДА чеб существительнидин чкадин I падеждин форма. Кил. **ЧЕБ**.

ЧЕПЕЛУКЪ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра гъар жуьредин рангарин къве жуьт лувар квай гъашарат. Аял вахтар, кIвачел-къилел алачиз чепелукърик галтугиз къуьгъвай гуьнеяр, къушарин какаяр жугъурун патал къекъвей валар-руквар рикIел хкун, абурукай ихтилат авун ихътин инсанри чпиз агъузвал гъисабда. Я. Ш. Гъахъ квахъдач. - Я Иминуллагъ, а дакIар акъала, пепеяр, чепелукъар къведа. С. Муслимов. Цицигъ-наме.

ЧЕПИВИ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра **Чепер** тIвар алай хуьрйя тирди.

ЧЕПКЪЕН суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра къелечI къван. Жегъилар гагъ къван гадриз къуьгъвазвай, гагъни туп-лаш. И чIавузни абуру вучиз ятIа, кавхадин гада вилик кутадай. Дамахар гвай, силин къал хътин яргъи ада вичин гъиле авай чепкъен, вири къуват эцигна, вич алчударна хъиз гвадардай. З. Э. Муьгъуьббатдин цIелхем. Къуьнер гъаркъуь, гъилер яргъи, кIвачер мягъкем ада [Керима. А. Г.] гвадарай чепкъен абурун пендилай къве кам анихъ гвадар жедай.... З. Э. Муьгъуьббатдин цIелхем.

ЧЕПРЕКЪАН¹ прил. тахта хътин къелечI. Са вил къавуз яна къве тIеквендални чепрекъан къванер эцигнава. Гъ. Къ. Гъай тахъай гъарай.

ЧЕПРЕКЪАН² суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра тахта хътин, хъуьтуьл къван. - Буна заз багъишламиша, рахазва Рамазан сурун къилихъ галай пад алатнавай чепрекъандихъ галаз. А. Исм. Вацран мичIер.

ЧЕРГЕС суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) Кавказдин кефер патан миллетрикай сад. 2) (чIехи гъарфуналди -Ч) эркекдин хас тIвар: **Чергес** -а, -а.

* **чергес пурар** суц. пурарин са жуьре.

* **черкес чухва** суц. юкъ шуькIуьз цванвай чухва. Къуьнерихъ чIулав магъутдин черкес чухва вегъез туна, Нуфтали шаддиз куьчедиз экъечIна. Гъ. Къ. Четин бахт.

ЧЕРЕК фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра кIанчIал тIубни къалурунин тIуб ахъайна къурла, абурун арада жедай яргъивал. Я цавал гъед, я чилел экв алач - къуд пад ичIи хъанва. Са черек я аквазмайди - гъакъван дуьнья гъевечIи хъанва. М. Ж. Жанавурдин къув язава...

ЧЕРИКА куьгъ., суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра са низ-квез ятIани талукъ шейэр кхъидай тетрадь, журнал. Сад къейитIа, къуна гъиле черика, Фена вири малар идай терика. Х. Т. Гъуьгъвезрин хуьр.

ЧЕРНИЛ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) перодалди кхъинар ийидай ранг. Энгельсам еке шикилдин кIаникай чарар, къелемар, ктабрал алай чернилдин лекейри цIару авунвай яру парча аладарнавай столдихъ ацукънавай Сефтераз, нихъ яб акална, низ жаваб гудатIа, чизмачир. Гъ. М. Им къван, имни терез. За кхъизва шишар йифди: Куьтягъ хъана чернилар... А. Ал. Лифрекай баллада. 2) рах. перодалди кхъинардай ранг цадай шуьшедин ва я нацIунин махсус къаб. **Синоним:** чернильница.

ЧЕРНИЛЬНИЦА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра чернил цадай, кIуф шуькIуьз махсус туькIуьрнавай къаб. **Синоним:** чернил.

ЧЕРПЕЛ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра пис хесетрин инсан, михъивал гвачирди. Ихътин са черпел тир ама. Е. Э. Мугъман тун тавур папаз. - Зи вилерикай квахъ черпел! - лагъана садазни яб тагана Мегъамедрасула свас гъаятдай акъудна чукурна. А. И. Самур. [Брегъим]. ХунI иблисдал гъалтначни. ИкI зи эхирни пехир хъун мумкин я. (Вилерин кIаникай Зуьгъре фагъумиз). Яраб и черпел са жуьре алиурариз жедач. жал? Б. Гъ. Большевикдин руш.

ЧЕРПЕЛВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера черпел тир гъал. Халкъ тарашна, кашал гъизвай угърашар... Кам вегъедач куьне полиция галачиз... Ивидинни черпелвилин гуьгъуьна(а)вай алчахар! А. Ф. Саккони Ванцетти. РикIел хуьда чна феи зулумдинни черпелвилин алчах сегъне... А. Ф. Комсомол.

ЧЕРТЪЖ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра карандашдалди ва я чернилдалди чIугунвай план (мес, кIвалерин, театрдин).

ЧЕРТЪЖНИК урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра чертЪж чIугвадайди.

ЧЕРТЪЖНИКВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера чертЪж чIугвадай пешекарвал.

ЧЕРЧЕНИЕ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра школада чертЪжар чIугваз чирдай тарс.

ЧЕРЧИ нугъ., суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра кар-кеспи авачиз куьчейра гъатнавайди. Ам кар-чIал авачиз гъатнавай черчи я. Р. **Синонимар:** куьчебан, куьчебасан.

ЧЕТВЕР урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра кьве литрини зуран шуьшедин кьаб. Са стакан яд кІан хьайшла, четвер чехир хьвадай... Р.

ЧЕТВЕРТЬ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра кІелдай йисан кьуд паюникай са пай. Сад лагьай четвертда хьсандиз кІелайда вири йисуз хьсандиз кІелда. Р.

ЧЕТИН туьрк, прил 1) тамамариз зегьмет алай. Четин кар я ярдин кьуллугь... - Ваз. часа яр хьана, гуьзел. Е. Э. Художественный устадвал хкажун - им писателвилин кІвалахда лап чарасуз ва лап четин месэла я. А. С. Жегьил шаиррин яратмишунин бязи месэлайрикай. 2) вич аннамишиз регьят тушир, зегьмет алай. Гьал четин я, севдуюгьум, хьухь ваз хабар. Е. Э. Багьалу яр. Лезги литературадин, фольклордин девлетлу чІал чир тахьунин нетижада авторри чпин произведенияр газетдин чІалалди кхьизва, гьаниз килигна абурун ширирар векьибур, кІелиз четинбур жезва. А. С. Жегьил шаиррин яратмишунин бязи месэлайрикай. Хаин паб хупІ четин тушни! Е. Э. Четин тушни. Тажуб жедай кІвалахни туш. Девир четинди, кьулайвилер кьвердавай кьит, мажибар тІимил, гьуьрметар квахьзавайди хьанва. ЛГ, 2003, 4. XII. **Синоним:** залап. **Антоним:** регьят.

ЧЕТИНАРУН гл., ни-куь вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; четинар тавун, четинар тахвун, четинар хьийимир регьят тушир гьалдиз гьун. Гафар ахьаюнин, грамматикадин кьайдаяр хуьн тавунин нетижада бязи гафар ва цІарар сад-садав кьун тавуни гагь-гагь шаирдиз вуч лугьуз кІанзаватІа, адан гьавурда гьатун четинарзава. М. М. Гь. СтІал Сулеймана азербайжан чІалал туькІуьрай ширирар. **Антоним:** регьятарун.

ЧЕТИНБУР¹ четин прилагателтьнидин гзафвилин кьадардин форма. Кил. **ЧЕТИН.**

ЧЕТИНБУР² суц., гзафв. кь.; -у, -а алакьаламиш хьунин, тербия гунир рекьйяй регьят тушир ксар.

ЧЕТИНВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера четин тир гьал. Виликдай вичихь галаз гзаф дуст хьайи ксарихь галаз ихтилатар авурла, абур Ризадиз хуьре хьанавай дегивилер, колхоз хьунухь, школаяр ачухун, авай агалкьунар ва четинвилер ахьайна. А. Ф. Риза. Гила школьникриз урус чІал чирунин карда учителри, гьикІ зегьмет чІугвазватІа ва и кІвалахда гьихьтин четинвилер ва кимивилер аватІа, чирун лазим тир. А. А. Умуд. Вуч уьмуьр хуьй четинвилер авачиз, Шадвилер хьиз, пашманвални хьижезва. М. Б. Заз кичІезва. И кардин гьавурда аваз, чун абурал яшайишда гьалтзавай четинвилер кьезилариз чалишимши жезва. ЛГ, 2003, 13. XI. Кьиличахь хуьре 4 аял ва паб авай. Абур дидеди, вири четинвилериз таб гана, кІвачел акьалдарна. Ш. Шабатов. «Лезги Чапаев». Чаз четинвилерихьйяй кичІе туш., абур алудиз чун вердиш хьанва. ЛГ, 2004, 15. VII. **Антоним:** регьятвал.

ЧЕТИНВИЛЕЛДИ нар. четинвал хас яз. Гзаф четинвилелди Куьр вацІалай элячІай Надир-шагьдин зурба кьушун ва адан суьрсет гвай дестеяр Генжедин мукьув гвай Килиса хуьруьн патав акьвазна. З. Р. Гьажи Давуд. **Синонимар:** азабдалди, четиндаказ, четиндиз, четинз. **Антонимар:** регьятвилелди, регьятдаказ.

ЧЕТИНДАКАЗ нар. четин гьалда аваз, четин яз. Зи кьаршидал алай кравутдал кьатканвай, чинал халис дагьвидиз хас кІалубдин нер алай, пІузарар мичІи вичи рангунин тавдиз атанвай, четиндаказ нефес кьачузвай азарлудан чина жизви шадвилин хьвер гьатна. А. Эсетов. Шаирдин тарсар. **Синонимар:** азабдалди, четинвилелди, четиндиз, четинз. **Антонимар:** асантдаказ, асантдиз, регьятдаказ, регьятдиз.

ЧЕТИНДИ¹ четин прилагателтьнидин теквилин кьадардин форма. Кил. **ЧЕТИН.**

ЧЕТИНДИ² суц., теке. кь.; -а, -а алакьаламиш хьунин, тербия гунир рекьйяй регьят тушир кас.

ЧЕТИНДИЗ нар. четин гьал хас яз. Рагьдандалди, хквез кІвализ четиндиз, Рахан тийиз чав, яргьи жез дивандал. Б. С. На гьикІ эхзава? - Яраб ибур вуч ихтилатар ятІа? - лугьуз, тажуб жедай кар авач. Лап четиндиз акунни мумкин я... Т. Набиева. Аялдин рахунар || ЛГ, 2003, 13. XI.

ЧЕТИНЗ нар. четин яз. Севзихан я чан, адай кьил акьудун чІехи итимризни четинз акьваззавайди якьин тир. А. Кь. Нехирбанни лекь... вацІун рангунихь галаз саки сад хьтин тав алай лекь вилериз кьатІунун четинз акьваззавай. А. Кь. Нехирбанни лекь. **Синонимар:** азабдалди, четинвилелди, четиндиз, четиндаказ. **Антонимар:** асантдаказ, асантдиз, регьятдаказ, регьятдиз.

ЧЕФТЕ фарс, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра рак агалун патал ризадал вегьедай ракьун алат. Гьеле деминай хьфейдалай гьугьуьниз мехьеррин кІвалел алчуд жезвай аялар аваз, абур ашукь Сердер цуриз гьахьзамаз, рак акьална, ризадал чевте вегьена. С. Ярагьви ашукь Уьзден.

ЧЕХИР туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра тІимил градусар авай ширин ва я цуру ички. Кьизилдин ранг алай чехир Акатайла гьилик зи, Лезги чилер атана мад Акьвазда, дуст, вилик зи. А. С. Чехирчи. Адакай чехирдинни цик квай афнийрин ял кьезвай. А. Кь. Аскервал башламишай югь

* **чехирар гьазурдай** прил. тІимил градусар авай ширин ва я цуру ички гьазурдай... ана неинки сар твадай, чІемер хкуддай, гьак багьларинни бахчайрин емишир кІватІ хьийидай, мурабаяр, чехирар гьазурдай майишатарни жеда. Гь. М. Им кьван, имни терез.

ЧЕХИРЧИ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра чехир гьазурдай пешекар. Чехирчийри, балугьчийри, шаирри Кьенин цІийи «Дербент-наме» кхьизва. А. С. Салам, Дербент.

ЧЕХИРЧИВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери. -илера чехир гъазурдай пешекарвал.

ЧЕХОЛ упус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри. -ра парчадикай ва я хамуникай цванвай, адет яз, вич тлукъарнавай шейинин михъивал ва саламатвал хуьн патал акъалждай затГ... дугъриданни, эвел ахшамдиз чехолда авай винтовкани гваз немс атана акъатна. М. Муратханов. Снайпер.

ЧЕХЪ нугъ., союз вучиз. - Мумай (эме), вун чахъ (вучиз) шехъзава? Д. Рагъимова. Эбеди чка къунва...

ЧЕШМЕ фарс, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) са вуч ятГани арадиз къвезвай чка, къил гузвай чка. Гъар булахдихъ вичин чешме, къил жеда. Гъар шегъердихъ жеда вичин жигъирни. А. С. Шаламар ва чуьнгуьр. Ракъинални чигедал зун ашукъ я - Абура къведни чешме я зи экуьнин... А. С. «Лезгинка». За квез буйругъзава: къенин йикъалай куьне кранрай чиг яд хъвадач. Вучиз лагъайтIа Туркменистан вири чуру азаррин чешме я. А. Къ. Аскервал башламишай югъ. 2) вацЛук акахъзавай цин хилер, булахдин ятар. Къулан вацЛук какахъзава чешмеяр, Зи куьчени гур ийизва жигъирри. А. С. Лезги куьче.

ЧЕШМЕГАР фарс, суц., гз. къ.; -ри, -ра зайиф хъанвай вилериз хъсан акун патал гъазурнавай алат. Къад йис я за Куьтягъна вуз хъсандиз. Килигзава чешмеграй заз Къени къве вил масан тир. А. С. Хцихъ галаз ихтилат. **Синоним:** айнаяр.

ЧЕШНЕ фарс, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) масадбуруни хвена кIандай ери. Къану, бажса буьтуьн михъиз айна я, Хварасан чешне я, Хайбар къеле я... Е. Э. Алкъвадар Гъасан эфендидин цийи кIвалериз. Агъасидин бубадин чкIай кIалубрикай чIехи кIвалер-юрдарни авуна. Зурба дишегъли я. Аферин вичиз. Жуван папаз гъам чешне гъваши, гъадакай ихтилата. Белки, къили ван авуртIа... А. Къ. Нехирбанни лекъ.

Синоним: кIалуб. 2) шикил. Вилер маргъухъанрилай алудиз техжезвай Керима блокнотдин чарар инсанрин къаматар, абурун юзун -гъерекат къалурзавай цIарарив - чешнейрив ацIурзава. Б. Гъ. Заз эвера.

* **чешне къачун** гл., ни нелай-квелай са ни ятГани авур кардин ери хуьн патал гъерекатар авун. Алатай девирда гзаф шаирри адалай [С. Сулейманалай. - А. Г.] чешне къачуз хъана. Гагъ-гагъ чи гилан шаиррини адалай чешне къачузва. Амма Эминалай чешне къачун ~ им гилан лезгийрин литературада алатай девир яз гъисабна кIанда. М. М. Гъ. Сифте гафунин чкадал, 1948. «Азад яшайиш» колхоздилай чешне къачуна «Яру гъед» колхозни абурук акахъна. З. Э. Муькъвел гелер. Шишар кхьинин къетIенвилер (ритм, рифма ва масабур) чирунин кар хъсанарун патал СтIал Сулейманан, Хуьруьг Тагъиран произведенияр гзаф кIелун, абурулай чешне къачун менфятлу жеда. А. С. Жегъил шаиррин яратмишунин бязи месэлайрикай. Куьнени яхъ гъиле чумахъ, чубандилай къачу чешне... РикIе адан ашкъи аваз. масадан тIвар къамир. рушар. З. Р. Рушар.

ЧЕШНЕЛУ прил. масадбуруни хвена кIандай ери авай. Хуьре виридалай чешнелу куьче хуьниз килигна, чи куьчеда къир цадайвал я. Н. Шихнабиев. Хъсан хабарар. Чна колхоздин клуб гъамиша чешнелу гъалда аваз хуьзвай. А. Шагмарданов. Майишатдиз регъберват гуникай веревирдер.

ЧЕШНЕЛУВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери. -илера чешне тир гъал.

ЧЕШНЕЛУВИЛЕЛДИ нар. чешнелувал хас яз. Сад лагъай класс чешнелувилелди куьтягъайла, Тагъир мектеб гадаруниз мажбур хъана. А. С. Хуьруьг Тагъир. **Синоним:** чешнелудаказ.

ЧЕШНЕЛУДАКАЗ нар. чешнелу яз. Ам 1966 - йисуз Дагъустандин государственньй медицинский институтдин лечебньй факультетдик экечIна. КIелни чешнелудаказ авуна. ЛГ. 2003, 4.1 X,... чи республикадин меркездани жуьреба-жуьре библиотекаяр кардик ква, абуру чпин хиве авай везифаярни чешнелудаказ къиле тухузва. ЛГ. 2004, 26. VII. **Синоним:** чешнелувилелди.

ЧИ¹ тIв. эв. рахазвайдан мукъва-къилийрин ва я ам алакъа жезвайбурун. Чи дустариз виридаз хуьй Гъарма садан рикIевайбур. Ф. Хабар къуртIа мад чи гъалар, Сагъ-саламат я аялар. С. С. Самурска Нажмудиназ салам-дуьа. Я стха Гъалиб. чаз квехъ галаз къавум жез кIанзава. Куь рушаз чи гада, чи гададизни куь руш кIанзава... И. В. Чирхчир. - Алад, халу, чун чибура я. М. Б. Спелар. Чини пенсийрин фондунин араяр са акъван пайгарзавач, - лагъана... Ангелина Петровна Акбулатовади. ЛГ, 2005, 27. VII.

* **чи арада амуькьрай (амуькуьй)** кIус 'ийизвай ихтилат масадбуруз ахъаймир' манадин ибара. Вичи милицидиз гайи малуматдикай ва вичиз авур тагъкимдикай ада ихтилат авуна. - И гаф чи арада амуькьрай, чан вахар! - лагъана ада масадаз талгъун тIалабна. Лугъумир! Къарай къадани?! З. Э. Кек галк 1 изва.

* **чи асирдал (эрадал) къведалди** нар. чи девирда шумуд лагъай йис ятIа (месела, 2005), гъакъван йисар вилик. Малум тирвал, гъеле чи асирдал къведалди III-II виши йисарин вилик дегъ заманадин Индияда чIурун кIекер кIвалинбуруз, яшайишидив къадайбуруз, элкъуьрна. ЛГ, 2004, 2. XII.... махсус литературада кхъизвайвал, тирьяк (опий) квай хътин шейини ийизвай тагъсирдикай Средиземньй гъуьлуьн къерехра авай халкъариз гъеле чи эрадал къведалди II агъзур лагъай йисара хабар авай. А. Гъамидов. Зарафат туш, тIегъуьн я || ЛГ, 2004, 8. VII. Са бязи ахтармишарзавайбуру тестикъарзавайвал, тенбек битмишариз гъеле чи эрадал къведалди VII асирда башламишна... ЛГ, 2005, 5. VIII.

ЧИ² туьрк, граммат., суф. цийи гафар арадиз гъидай суффикс. Суффиксар -вал, -раг, -хана, -ган, -бан, -хъан, -чи, -суз, -лу, -кар!... чеб галай гафарихъ галаз санал, ккIана кхъида. Лезги литературньй чIалан орфографический къайдайрин свод. ТуькIуьрайбур: Гаджиев М., Алкадарский А. К. - Махачкала, 1938, ч.

27.

ЧИБУР¹ **чи** тIварцIиевездин гзафвилин къадардин форма. Кил. **ЧИ**.

ЧИБУР¹ суц.; -у, -а чи мукъва-къилияр, чахъ галаз санал алай ксар. - Чибуруз, пул вуч ятIа, чидайди туш.... Авамар я, - хълагъна Севзихана. А. Къ. Нехирбанни лекъ. [Зарлишан].... Ваз ви итим гъакъван дакIан ятIа, чаз чибур кIанзавайди я, чан вах. Чибуруз къаргъишмир. Н. И. Гъакимрин папар.

ЧИВЕК(АР) суц.; -ди (ри), -да(ра) кIвачин къезил къапар. Вилерин нурад тIуьна куътягъзавай чивекри гузвай къайи рекIрекIвар, ялгъузвал дериндай гъисс ийиз тазвай мишекъат декъикъа, Вагъаб патал гележегдин еке къурхулувал тир. М. В. Гъарасатдин майдандал.

ЧИВИН суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра кIвалин майишатда ишлемишдай яд хуьн патал тум галай чуьгуьндин къаб. Терезрин са хилел чуьгундин чивин эцигна, муькуь хилени - гъуьр авай гъевечIи турба. Гъ. Къ. Четин бахт.

ЧИГ¹ суц.; -еди, -еда; -ер; -ери, -ера 1) куьлуь стIалрин марф. Чубан гада, чиг къвазава, Литиникай чардах ая. Ви кIани руш тухузава, Къве виликай булах ая. Ф. Мекъи гар аваз куьлуь чиг къвазвай зулун югъ тир. А. Ф. Газет. Ракъинални чигедал зун ашукъ я - Абур къведни чешме я зи экуьнин... А. С. «Лезгинка»... Алатзава векъелай чиг. А. С. Хцихъ галаз ихтилат.

ЧИГ² прил. 1) вуч чурун тавунвай, хьун тавунвай. Багъларилай чиг емишрин атирар къвезмачир. М. В. Гъарасатдин майдандал. 2) куьч., вуж яшар тIимил. Гъа и береда Мердалиди, белки, вичизни хабар авачиз, сифте сеферда яз гъиле къелемни чар къазва, чиг игитди къалханни тур къадайди хъиз. 3) Къ. Мердали Жалилован 60 йис...

* **чиг як** суц ицIи як, чурун тавунавай як. Зун гъаятдал, тIанIахъанар алай чкадал хъфена. Гъабурни гила кефиниз акъатнавай. Зун атIанвай чиг якIун кIусар къачуна Цавдаран патав къапак фена. А. Къ. Нехирбанни лекъ.

ЧИГДАКАЗ нар. чиг тир гъалда аваз. **Синоним:** чигдиз.

ЧИГДИЗ нар. чиг яз. **Синоним:** чигдаказ.

ЧИГИТ туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) чурун тавунвай твар. 2) дигмиш тахъанвай гъажикIадин кIаш.

ЧИГЪИРТМА туьрк, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра якни какадин къиб акадарна гъазурнавай хуьрек.

ЧИДА¹ **чир хьун** ибарадин форма. Кил. **ЧИР**.

ЧИДА² **чиди** существительнидин чкадин I падеждин форма. Кил. **ЧИДИ**.

ЧИДАЙ¹ **чиди** существительнидин къакъатуни I падеждин форма. Кил. **ЧИДИ**.

ЧИДАЙ² **чир хьун** ибарадин вахтуни I падеждин форма. Кил. **ЧИР (чир хьун)**.

ЧИЗВА, ЧИЗВАЙ, ЧИЗВАЧИР, ЧИЗВАЧТИА **чир хьун** глаголдин форма. кил. **ЧИР (чир хьун)**.

ЧИЙИР суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра накъвадин къалин чIур алай къат.

ЧИК суц.; шурва. ☀ **чи** чIала чеб аваз, ишлемишуниз игътияж авай бязи гафарни чна къвез-къвез чIалай акъудзава, я, тахъайтIа, ГъикI хъана, тек-бир ишлемишзава. И барадай агъадихъ гафарин сиягъ гъиз жеда: ... аду хьун 'гъил къачун тийиз гъавалат хьун, мидявал авун', лас хьун 'секит хьун', кIараста 'куьгъне куьуьруь, кубут яракъ (дегъре, кантI)'... ишилти хьун 'са уьтери хабар хьун', чик 'шурва' ва масабур. И. Жаватов. Са макъаладин гелеваз || ЛГ, 2005, 7. IV.

ЧИКЪЕР **чIикъ** существительнидин гзафвилин къадардин форма. Кил. **ЧИКЪ**.

ЧИКИДА, ЧИКИЗ, ЧИКИЗВА **чукIун** гафунин форма. Кил. **ЧУКИУН**.

ЧИЛ¹ [чIил] суц.; -ини, -ина; -ер, -ери, -ера тIеквер аваз кIеви гъалуникай, епиникай хранвай махсус парча.

* **чил чIугун** гл., ни гъуьлуьз вегъенвай чил, балугъар гъатайда, къерехдиз ял хьувун. Югъди чил чIугунин крарал машгъул тир рабочияр йицифиз казармадин чилел яргъи жедай. 3. Э. КУТВ-диз фена.

ЧИЛ² [ччил] суц.; -и, -е; -ер, -ери, -ера 1) **чи** планетадин винел къат. Къакъан я цав, кIеви я чил.

Е. Э. Акваз кIан я. 2) **чили**н винел патан уьлквеяр. Зи дердиниз тебиб ава кIевера, Вун я хьи, мад авач масад чилера. Е. Э. Яр. 3) **накъв**. Чил чи виридалайни чIехи девлет я. ЛГ, 2004, 21.П. 4) **ишир ватан**. КъепИнал хъиз, зи чил, зун вал ашукъ я, Хуьда вилин нини хъиз. А. С. КъепИнал хъиз. Диде чилел, лезги чIалал ашукъ тир, Инсанперес, намус терез багърияр, Мугъман патал рикIер даим ачух тир Шарвилидин невейар я лезгияр. С. Шарвилидин невейар. Чил хуьх, лезгияр, чил хуьх, лезгияр! Чина авай къве вил хуьх, лезгияр! О. Гъуьсейнов. Чал хуьх, лезгияр, Чил хуьх, лезгияр! 5) (чIехи гъарфуналди - Ч) **планетадин тIвар**. Эхъ, къизил я гъар са кIал Чилин чи... А. Ал. Хъен галачир рикI. * **прид чилер**.

* **чил-цав** суц, **чи** планетадин винел къат ва цавар. Жив квай марф къвазва. Чил-цав чIун-чIулав цифеди къунва. 3. Р. Гъажи Давуд.

* **<чилерай> чилериз (чилииз) фирай (фий)! межд., вуж. къирай!** [Пейкер] - Цав къакъан я, чилни - кIеви, Эй, Аллагъ, чун гъиниз фирай, Чун чи чандин иеси туш, Чун чилерай чилиз фирай! Х. Т., Къ. М.

Ашукъ Саид. [Маргъузар]. - *Сагърай, чан бала. Пагъ, ибур аку садра, какада амай цицибри кьуъзуь вечрез акьулар гузва. Агъ, Куьн чилериз фий!* Ш-Э. М., А. Р. Фундугъбег.

* **чилерай чилериз (чилиз) фин** гл., *вуж гзаф дериндай регъуьвал гьиссун.* - *Машин вуч я? Райкомдин секретардивайни кваз рекъин кири къачуна. Зун лап чилерай чилериз фена.* А. А. Лезгияр. *И дуьньядал гъава тек я! Зун чилерай чилиз фида.* И. Гъ. - *Заз килига садра! Къил хкажа е-е!* - *къужадиз акI тир хьи, Къудухавай вичин вилерин вилик ахкъваз хъижезмач, ам чилерай чилиз физва.* М. В. Гъарасатдин майдандал. *Гъажажьмеда кабинетда вил экъуьрна, маса кас авачиртIани, бегъем сес акъудна адавай рахаз жезвачир, регъуьвилай ам чилерай чилиз физ гъазур тир.* А. Э. Девирдин къуллугъ.

* **чилерик фий!** межд. **амачир гьалдиз атуь!** [ФатIимат] - *Чилерик фий ахътин адет, гъам я хьи, чи кIвал чIур авурди, чи эхир пуч авурди.* Гъ. Гъ. Адетдин къармахра.

* **чилерикай фидайди суц.** **гзаф амалар чидайди, масадбур алцурардайди.** **Синонимар:** луту, биж.

* **чилиз килигиз акъвазун** гл., *вуж никай ва я квекай ятIани нарази яз, рахаз кIан тушиз хьун.* *Салам гана фейла кIвализ, Паб килигиз къвазна чилиз...* Е. Э. Мугъман тун тавур папаз.

* **чилиин кIвал(ер) суц.** **са мертебадин кIвалер.** *Сифте гьалтай чилин кIвалерин вилик адаз ацукънавай къари акуна.* Ф. Буьркбуь темягъ. *АскIан, са мертебадин чилин кIвале яшамши жезвай, чина дерин биришар авай яшлу дишегълидихъ галаз за суьгъбетзава.* Ш. Ю. Заз Лезгинцев гьикI «жагъана»?

* **чилиин циф** суц. **къалиндиз чилин винел экIя хъанвай.** *Нисинилай алатайла, кефер патахъай чилин циф къарагъна хуьруьхъди къвез эгечIна...* *Чилин цифеди физвайбур ламу ийиз абурун чинар къежирзавай.* А. И. Самур.

* **чиликай хкатайди хъиз нар.** **гуьзлемиш тавунваз, садлагъана.** *Рекъе-хуле гъеле касни авачир.* *Муькъвел агакъайла, чиликай хкатайди хъиз вилик акъатай Жамиди ам рахун-луькIуьн тавуна, хуртар гана муькъвелей вегъена.* З. Э. Муькъвел гелер.

* **чилиин шар** суц. **чилерин гъакъикъят вири санлай.** *Гъа са вахтунда, месела, цуькведикай кхъиз хъайитIа, зи фикирда чилин шар ава, чилин шардикай кхъиз хъайитIа - цуьк.* А. Ал. Автордин патай, 1970. *Вуж я зун, вуж я? Белки ятIа кIепIербан, Чилин шар хъиз элкъвезвай садазни такваз?* А. Ал. Чиьжре лув гузва...

* **чил-цав ацIана нар.** **булвилелди.** *Шак авач гъич зи шадвиллиз Чил-цав ацIана...* Е. Э. Чуьхвер.

ЧИЛА кил. ЧЛА.

ЧИЛАДАНГЪАР суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра дарман яз ишлемишдай хъчарин жуьре.

ЧИЛАНБАР суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра вацIун цин винел жедай кул-кус.

ЧИЛЕ чил существительнидин чкадин I падеждин форма. Кил. ЧИЛ.

ЧИЛИНВИ цI., суц. **чилиин планетадин кас (маса планетайрилай алава яз).** *Чилинви туш ваз чидай, Зун цаварай атанва...* С. К. Зун цаварай атанва. *Гагъ-гагъ зунни чIалахъ жезва мецин ви. Къе виридаз, рикIел атай къиметдив. Регъят хъанва алдатмишиз чилинви. За ви чирвал цIуз вегъезвач туьгъметдин.* З. Къ. Вуна пара тарифзава женнетдин.

ЧИМ¹ [чним] суц.; -еди, -еда; -ер, ери, ера къайивилиз акси гьал. *Чим кумай жанавурдин хам кьуьнел вегъей Сагъир хуьр галайвал тепилмиш хъана.* У. Къемберов. *Спелар куьрсарай хам.*

* **чим гун** ни-куь низ-квез **чими жедай гьал яратмишун.** *КичIе жемир, ракъини ваз чим гуда. Нек гуда ваз хур ахъайна дидеди.* А. С. Хцихъ галаз ихтилат. *Къуй зи экв багъишрай гъар магъалдиз, МуркIаризни чим гудай.* А. С. Зи кIвачикай... *Ракъини ваз гузмачни чим? ХХ. Машмаш тарак.*

ЧИМ²: [ччим] **чимун** [ччимуⁿ] глаголдин буйругъдин форма. Кил. **ЧИМУН** [ччиму¹ *].

ЧИМИ прил **мекъивилиз акси гьалдин, виниз тир температура авай.** *Гатун чими рагъ я Ханум.* Е. Э. Ханум. *Дагъдин михъи гъава, чими кIвал, сагълам чан, фу-къафун.* Гъ. М. Им къван, имни терез. *Чими кIвале авагъай ва руфунни ацIай аялрин чинриз са бубат ранг хтана...* З. Э. Муькъвел гелер. * **рикIиз чими.**

* **чими авун** гл., чими гьалдиз гъун. *Цавун юкъваз мукъва жезвай ракъини вижеваз чими ийизвайтIани, герен-герен чинрихъ галукъзавай шагъвардин лепейри зегъемвал алудзавай.* Б. Гъ. Заз эвера, - *Ваь, ишишер хъсан хъанва, - къимет гана колхоздин чIехида, ~ иллаки къажгъанда чими хуьвурбур.* Б. Гъ. Заза эвера.

* **чими салам(ар)** суц. **гуьурметдин лишан яз лугъудай гафар.** *Масан тир учитель ва буба Мегъамед!* *Эвела Ваз ва хзанриз зи мецен чими салам!* М. М. Гаджиев. Из лингвистического наследия. *Гуьурметлу стха Мегъамед! Чи вирибурун патай Ваз, куь хизанриз гзаф гуьурметлу чими саламар я.* М. М. Гаджиев. Из лингвистического наследия.

* **чими хьун** гл. низ 1) **гъавада виниз тир температура аваз хьун.** 2) **кIанивилин гьиссер хьун.** - *Етим хвейиди киме, дана хвейиди чIеме!* - *крар икI я, чан вах, чарадаз вун чими жедач, жедач.* З. Э. Муькъвел гелер.

ЧИМИВАЛ суц.; -или, -иле; -тер, -илери, -илера чими тир гьал. *Акваз-такваз йикъар куьруь жез, чимивилерни тIимил жезвай.* А. И. Самур. *Чимивилиз къайивал, ажугъдиз сабурлулувал дава тир.* А. А.

Пад хъайи рагъ. Бедендиз чимивал чкIана регъят хъанвай зун кроватдал яргъи хъанвай, Сабирни чилел эКянавай литерал къатканвай. З. Гь. Лезгийрин риваят. Къаршида ацукънавайдан гьалдикай заз хабар я: винелай чимивили, къеняйни ичкиди бизарзава. М. Б. Зун къенвач.

ЧИМИВИЛЯЙ нар. чимивал себегъ яз. Къавал ших алай гъвечIи машиндин къене ял къазва. Мислиматан къужахда авай аял чимивилияй агалхънава. П. Ф. Жуван руг.

ЧИМИЗ¹ [ччимиз] **чимун** глаголдин мурадвилдин форма. Кил. **ЧИМУН** [ччимун].

ЧИМИЗ² [ччимиз] нар. чими яз. Энгел ийиз жедай кар"авачир. Хуьрек чимиз амаз недайвал, гъар са карни гъиле гъил амаз авун герек я. З. Э. Кек галкIизва. Къазимегъамедан беден гъеле чимиз амай. А. И. Самур. Магъамедсалегъ, кар чимизмаз авуна кIанда, -лагъана, ам цIийи багъ кутазвай никIухъ элкъвена. А. А. Лезгийр.

* **чимиз-чимиз** нар. гъасятда.

ЧИМИЗ³ [ччимиз] **чимун** глаголдин мурадвилдин форма. Кил. **ЧИМУН** [ччимун].

* **чимиз-чимиз** нар. ацIанвай са кве ятIани гужуналди. Гъурбатда ада гъамиша ийизвай кIвалах памбагдай чимиз-чимиз ацIурнавай харалар тун тир. С. Муслимов. Цицигъ-наме.

ЧИМИЗМАЗ кил. **ЧИМИЗ** нар.

ЧИМИЗМАЙ кил. **ЧИМИЗ** нар.

ЧИМУН¹ [ччиму^н] гл., ни вуч; -да, -на; -0 || -ая, -ин, -рай, -мир; чим авун, чим тавун, чим тахвун, чим хъийимир. чими тир гьалдиз гъун. Фу гъана. Инал атайди адетдин. са акъван дамах гвачир пакаман тIуьн я. Итимдиз къева кака, хат дуьдгъвер, са шумуд кIус ниси, къева куруна аваз чимнавай фири нек. Къ. М. Дагъларин деринрин булахар, Чимрай кака куткунда, акъатда адай цициб, Са туькдин кIватI... Х. Х. Дидедин тум.

ЧИМУН² [ччиму^н] гл., ни вуч; -да, -на; -0 || -а, -ин, -рай, -мир; чим авун, чим тавун, чим тахвун, чим хъийимир са вуч ятIани са кве ятIани гужуналди гъакъарун. И рагъ алай юкъуз куьгъне кIурт алай жегъилди, хъицикъдин еке бармакни чимна хъиз япара туна, гъекъни каф жедалди къуьлзава. М. В. Гъарасатдин майдандал.

ЧИН¹ [ччи^н] суц.; -и, -а; -ар, -ри, -ра 1) инсандин, гъайвандин къилин вилик пад (вилер, нер, хуьухъвер, сив, чине авай). Чиниз гъекъедин стIалар акъатнавай гадади, вичин секинсузвал явашарна, лагъана: - Пачагъ, вун сагърай, и суьретда авай руш зи свас тир. Ф. Гъуьлуьн руш. Нур я чирагъдин, Чинни - гуьзел, яр. Е. Э. Ярдин тариф. Патав гвайда, Айнадин яр гекъифнавай нуьгъедин ич хътин чинай вил алуд тийиз, яб акалзавай. З. Э. Муькъвел гелер. Зи къаршидал алай кравутдал къатканвай, чинал халис дагъвидиз хас кIалубдин нер алай, пIузарар мичIи вили рангунин тавдиз атанвай, четиндаказ нефес къачузвай азарлудан чина жизви шадвилдин хъвер гъатна, А. Э. Шаирдин тарсар. 2) **кIабдин чарчин са пад...** кIабдин са чиниз килигна, муькуь чиниз килигна. Ф. Савдагардин папанни фекъидин къиса. 3) **винел пад.** # чилин ~, дагъдин ~, некIедин ~, парчадин ~. **Синонимар:** сумра, кунат, куц, суфат, суьрет, чин. * **хуьуьгъандин чин.**

* **чин алай** прил. 1) **вуж регъуь тежер.** Гадайрилай чин алай рушар гзаф жеда. Р. 2) **вуч винел падни кIеви тир, кIуфар шуькIуь резинар, калушар.** Марала чемодандай... чин алай калушар акъудна дидедиз гуда. Къ. М. Къалп муьгъуьббат.

* **чин аламач (амач нугъ.)** гьал, нел (низ, нугъ.) **регъуь я, утанмиш я.** Магъмудал кимел экъечIдай чин аламач. Къ. А. Свас.

* **чин амач** кил. **чин аламач.**

* **чин атIугъун** кил. **чин чIурун.**

* **чин ачух** прил.; **вуж; хуш, мегърибан.** Ачух тир чин, муьтIуьгъарда зи рикI на, Кесиб суфра на девлетлуз къалурда. И. Гь. Вафалувал.

* **чин ачухун** гл. 1) **ни; куьгъ. дишегълидин чина авай фите акъудун, чин кIев тавун.** Герек адан чинни тежен ачухдиз. ХъайитIа ачух къабагъ, мад затIни герек туш. Е. Э. Къева паб. 2) **ни низ хъел квачиз, атIугъайвал авачиз, такIанвал авачиз, хуьтуьлдиз рахун.** Ваз гъарайда, вун явашидиз рахайла, чин ачухич, вун ви кIвализ хтайла. Е. Э. Пис папаз. Азиз ксар, къабула муьгъманар Чин ачух яз, суфра кIантIа ачухмир. И. Гь. Вафалувал. 3) **ни низ жуван патай чими майилар къалурун, хъсандиз рафтарвал авун.** Дишегълидиз чин ачухун айиб тир хъиз жеда чаз, свасар патал чанар гъайиф атанач чаз женгера, Амма абуроз чан-рикI авун вучиз гъайиф къведа чаз. А. С. Беневшар ва вун. **Антоним:** чин чIурун.

* **чин гун** гл. 1) **ни-куь низ-квез хийир гун, гуьзлемишзавай нетижа агакъун.** Хуси багъдини чин ганач. А. А. Лезгийр. Виридалайни ичери чин гузва. А. А. Пад хъайи рагъ. Квез тийижир кар авач хъи, чили, мал-къаради - вири тIебиатди вичин къадир авай, датIана вичел алахъдай касдиз. чин гуда. Б. Гь., Къарид руш, Ашкъиди чин тагай хъсан рушариз Эзберда за кIанивилдин манияр. И. Гь. Диде, ахъаз тур. **Синоним:** чин къалурун. 2) **ни низ хъел квачиз, атIугъайвал, такIанвал авачиз, хуьтуьлдиз рахун.** Салам гана фейла кIвализ, паб килигиз къвазна чилиз... ИкI чидайтIа, зун фидачир. Я фейила, чин гудачир. Е. Э. Муьгъман тун тавур папаз. Шумуд югъ я - ада заз чин гузмач. Жув рахайлани, вичи жаваб гузвач. Зун такIан хъана акъвазнава. Р. Шарифова. Тамамариз тахъай мани. **Синоним:** чин ачухун.

* **чин гьалдун** гл., 1) ни нел **клевелай минетун, тавакьу авун**. Гадайри яйлухар къуна гьилера Ашар нен тийиз, какаяр **кватIдай**, Авачиз кака гьат тавур чкайра Алат тийиз **Клевидаказ чин гьалдай**. А. Ф. КьатI-кьатI авур зунжурар. 2) ни **са кар авун мажбур авун**. Гьажирамазана чин гьалдайди «Мад за вучин, гьакI хьуй!» - кьве туьквенчидинни парчаяр, шекер ва чаяр кьачунал рази хьана. А. И. Самур.

* **чин квай** прил.,; вуч. **гуьне квай (рехь, чка)**. Чин квай чкадай **квачер цIуьдгьуьнай келче, викинини кIар** чанкьна хана, агьа тIулал авахьна. Мад ам юзун хьувунач. З. Э. Муькьвел гелер.

* **чин(ар) кун** гл., ни нин **тахсир(ар) рикIел хкана, айибар гьун, Идалай кьулухь зинни Гуьлагьадин араяр** къана. Гила са гьвечIи кардан гьакьиндайни ада зи чинар кудай, залан ва туькьуьл агьу хьтин гафар гьалчдай. А. М. Булахдал. Куьн жуваз хийир кьезвай тIекве нек твазвайбурукай я, - лугьуз, ада зи чинар кана. А. М. Мурк ракъини цIурурда. **Синонимар: регьуь авун, туьгьметар авун.**

* **чин кьалурун (кьалун)** гл. 1) ни низ **атун, вич кьалурун**. Амма и гьал феначир яргьал, Душманди кьалуру хьуьуна вичин чин. Мад гьужумна чи гунагьсуз Гуьлназал, Эхиримжи дерт элекьарна вичин. А. Ф. КьатI-кьатI авур зунжурар. 2) ни низ **хушдиз рафтарвилер авун**. Хуругандиз уьтуьни язавани вуна? Акьван чин кьалурумид, алатдач а сикI!. П. Ф. Жуван руг. 3) ни-куь низ-квез **хийир гун, гуьзлемишзавайди кьилиз акьудун.**, Акьатзавач, хквезвач гьуьл, Папан умуд атIузвач. Яргьава рикI, рекьелла вил, Бахтунни чин кьалузвач. И. Гь. Рекьелла вил. **Синоним: чин гун.**

* **чин кьун тавун (такьун)** гл., нин **гьакьикьат фикир чьунуьх тавун**. Эме йифен сменада авайла, гададиз чин такьуна лагьана: - Вун мад ина яшамии хьана виже кьведач. Султан. За исятда **кIвалахзавач**. Ваз фан карточкаяр гузвач, адалайни гьейри... А. Р. Салам, эллер! Чи виридан **кIвалахдиз Куьмек гуз чун буржлу я**. Тварар кьадай, чин такьар Критика гужлу я. Кь. Ф. Меликан критика. Чин кьун тавуна, писдаз пис, хьсандаз хьсан кар авуна лугьудай жуьрэт авур Алиханова Гуьлгвезаз баркалла. ЛГ, 2004, 7. X.

* **чин лацу хьун** гл., нин **кичIевилин гьисс акатун**. Лацу хьана адан чин Мейитдаллай кафан хьиз. А. С. Хандин буйругь.

* **чин патал кьун** гл., ни **хьел хьун, кIамаз хьун**. Аламатдин кар ава дуьньяда; Квекай садак за кутуртIа лишан, Сада элба-эл чин патал кьада. Сада зун тадиз твада фитнеда. А. Ал. Зун кIанзавай рушариз.

* **чин чьухьудай гафар (чIалар, амалар)** суц. **рикIин сидкьидай тушир, амма яб гузвайдаз бегенмиш гафар**. Лезгийрин театрдин директорвиле **кIвалахзавай йисара шаирдин патав кьез са артистди гьамиша чин чьухьудай гафар ийиз хьана**. К. К. Шаирди лагьанай.

* **чин чьухуьн** гл., ни нин **са низ ятIани кIани гафар авун**. Чинал хьайла чин чьухьудай, Кьулухьай гьибет ийидай, Дуьз рекьийни патакь фидай Касдикай ваз дуьст женни гьич. Н. Сам. Гаф атайла, рахан герек.

* **чин чIур хьун** гл., нин **авур ихтилат, акур гьал бегенмиш тахьун**. Велидин чин михьиз чIур хьана. З. Э. Муькьвел гелер. Кьужадин чин акьван чIур хьанвай хьи, гьатта мичIи цифери кьунвай цав са затIни тушир. М. В. Гьарасатдин майдандал.

* **чин чIурун** гл., ни **са вуж ва я вуч ятIани хуш туширвал кьалурун** Чин чIур ийиз хьфиз **кIвализ...** Е. Э. Кьарагуьз. А чIавуз суьрсет амач лагьайтIа, вунани чин чIурда, чIиш ийида. З. Э. Муькьвел гелер. Мягькем кьваза са гафунал, чIалахь жемир масадахь вун, Эгер вуна чин чIурайтIа, кIанид вавай хьел жеда гьа... З. Р. Жеда гьа... Чин чIурзаватIани, Седминаза цуру шире гьикI иштягьдалди фитIинзаватIа, Велиметани гьакI чин чIурна вичин цуькIуьн туькьуьнзава. М. В. Гьарасатдин майдандал. **Антоним: чин ачухун.**

* **чин-гьил чьухуьн** кил. **гьилер чьухуьн кьачун.**

* **чина акьвазун** гл., вуж нин **гьуьжетар авун**. Гьая туна, чина кьвазна, рахани... Е. Э. Гьая тийижир паб.

* **чина вил амаз нар. жезмай кьван фад, тадиз**. Гадаяр, чаз амуькьзавайди гафарни чIалар я. Чина вил амаз дабандиз куьс гана кIанда. ТахьайтIа, кьилер дакIвада. З. Э. КУТВ-диз фена.

* **чина (чиниз) рехьведин ранг хьун (ягьун)** гл., нин **сагьсуз тирвиллин лишан чинай акун**. Чина руьхьведин ранг авай аялрикай пержерар куьрнава. Квачин кьапарин патар хкатнава. З. Э. Рамзият. Бичехануман яру чиниз гила руьхьведин ранг янавай. Адавай силест кьачуна. Ашкара вилиз аквазвай кар инкар ийиз жедани? Бичеханума хиве къуна. Медсестра Марьям вичи кьейид я лагьана. З. Э. Кек галкIизва.

* **чина уьзуькьара хьун** гл., вуж нин **са нин ятIани бейкефвал арадал кьведай гьерекаат акьатун**. - Абасан чина уьзуькьара хьана. Пака чинал гьалчдай са гаф жеда адаз. Им малар гьаятда амуькьиз гьи вахт я. М. В. Гьарасатдин майдандал. **Антоним: чина уьзьягь хьун.**

* **чина уьзьягь хьун** гл., вуж нин **са низ ятIани хуш кьведай кар авун, гаф лугьун**. Мектебдиз физвай аялрин чинани уьзуьагьни жеда, колхоздин **кIвалахдикай куфани жеда**. А. А. Лезгияр. **Антоним: чина уьзуькьара хьун.**

* **чинал акьвазун** гл., вуж нин **шагьидвал авун.**

* **чиннай маргьузар авахьун** гл., нин **наразивилин гьиссер малум хьун**. Казармадиз хтай Кьаюмал хуьруьнбур алтIушина. Адан чинай маргьузар авахьзавай. З. Э. КУТВ-диз фена.

* **чинал лугьун** гл., ни вуч **са низ ятIани бегенмиш тежер гаф, ихтилат ам вич алай чкадал лугьун**. За

фена адас и татугайвиликай чинал лугьуда. А. Р., Я. Я. Хендедадин мехьер. **Синоним:** чинлай атлана лугьун. **Антоним:** кьулухъай рахун.

* **чинал рахун** гл, вуж регьуввал, гьурмет авачиз рафтарвал авун. Гьуьлуьн чина бед рахадай... Серин паб хунI четин тушини! Е. Э. Пис паб. **Синоним:** чинлай атлана лугьун. **Антоним:** кьулухъай рахун.

* **чинал хьурхь акьалжун** гл. масадаз ябни тагуз, жуван метлеб кьилиз акьудиз алахьун.

* **чиниз гьун** гл. са вуч ятлани тлалабиз са нин патав ятлани фин. Зун Эмин я, заз шикетар чидайд туш... Гьейри касдин чиниз арза гьидайд туш. Е. Э. Тварун стхадиз.

* **чиниз рехьвед ранг ягьун** кил. чина рехьведин ранг хьун.

* **чиниз цлан ранг ягьун** гл., нин кичевилелай, хьел атуникди чин лацу хьун.

* **чиниз экьечIун** т., вуж нин 1) **намус хвена алакьаламиш хьун**. Ахьтин жегьызар гвачир тIуб хьтин свас кIвализ атайла, заз ван хьайи элди вуч лугьурай? Кьунийрин чиниз гьикI экьечIда? Бес сундух, мес-кьуьж, гарнитур, халича, квар, лигенар, сандух гварчиди гьихьтин свас хьурай? А. Р., Я. Я. Хендедадин мехьер. 2) **жувалай чIехидахь галаз векьидаказ рахунар авун**.

* **чиник серинвал акатун** гл., нин Чун рикIел алайди я, -кьужадин чиник мад серинвал акатна, ада наразивилелди мурмурна. А. Кь. Нехирбанни лекь. -Ви чин серин кваз аквазва заз, хьайи кIвалах авани? С. Ярагьви ашукь Уьзден.

* **чиникай хкакь тавун** гл., нин вичин патай авай гьурметар себеб яз са вуч ятлани кьилиз акьуд тийидай мумкинвал тахьун. Мугьманди Гьажидин чиникай хкакь тавуна атайди ва чин чкадани гзафбуру. лап ужуж кьиметдай гьуз минетиз вичин гьугьуьна гьатнавайди ихтилатна. А. И. Самур.

* **чинин рангар атIун** гл., нин кичевилин гьисс акатун. Руша кьутI авунач, кьил туна хура. Атлана михьиз адан чинин рангар. А. Ф. КьатI-кьатI авур зунжурар. Кьарагьай Буба акурла, чинин рангар атлай нехирбан кичIез-кичIез арабадиз мукьва хьана. С. Гь. КИри- Буба.

* **чинлай атлана** нар., вуч авун регьуь, кичIе тахьана (лугьун, рахун). Эгер зун акун, захь галаз рахун шуш туширтIа, адавай и кардин патахъай чинлай атлана заз лугьуз жедай. Я. Я. Нурар ва хьенар.

Синоним: чинал рахун **Антоним:** кьулухъай рахун!

ЧИН² [ччин] урус, суц.; -ди, -да; -ер, -ери, -ера армиядин, милициядин кьуллугьчияр сад-садалай чIехивилин лишан. Я медаль амачиз, я чин - КьецIил гьуьруьят хьана хьи. С. С. Февралдин инкьилабдиз. Зи имидин хва Желала Сталинград патал женгера офицервилин чинда аваз иштаракна. Гь. Кь. Мерд Алидин мани. Журналистри впастрин кьурулуширивай законар чIурзавай, халкьдин вилик лап еке тахсиркарвилериз рехь гьузвай, терроризмдин ва экстремизмдин вилик пад кьаз тежесвай гьар са кас, адан чинериз ва амадагриз килиг тавуна, кьуллугьдивай кьерех авун... серенжемар кьабулун истемийна. ЛГ, 2005, 26. V.

ЧИН³ [ччин] кьуьгь. Китай, Китайдин.

ЧИНА¹ [ччина] **чи чка** ибардин кьуьруьз ишлемишуналди арадиз атанвай формалин чкадин I падеждин форма. – Кьуьгьне заманада чина ихьтин адет авай... 3.3. (СтIал Сулейман).

ЧИНА² [ччина] **чин** сущестительнидин чкадин I падеждин форма. Кил. **ЧИН**.

ЧИНАР туьрк. суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра кьакьан, дуьз, гьурчег тан авай тар. Са кьадар вахтар алаатайла, рум аватай чкадилай кьакьан са чинар экьечIда. Ф. Бибахатун. Акурла ви чинар кьамат, Вахь ийида за гьерекат. Е. Э. Пакисат. Чагь, лув гана, тарцив, гзафни-гзаф чинардив, агатда ва кIуфувди хилен кIвенкI туна, кьурс жедда. З. А. К. "Тебиат чирун. Гагь чинардив ярх жедда чин кIаникна, Бубадикай ийиз туькьуьл хиялар. А. С. Ислягьвилин шикилар.

ЧИНГИ кьуьгь., суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра гьяясуз дишегьли. Чингид рушан чин аку тIун Кьара пулдин манат хьтин. Ф. Накьан угьри кье хан я, чингини -ханум. А. Ал. Гьезел.

ЧИНЕБА нар. 1) **масадабуруз таквадай тегьерда**. Бубадин кIвализ хтайла, ада вичин паб чинеба вичин кIвализ хутахна, садазни такурар лагьана, чуьнуьхарна. Ф. Гьуьлуьн руш. 2) **масадабуруз хабар авачиз**.

Синонимар: кIаникай, хелветдаказ, хелветдиз, чинеба, чинебадаказ.

ЧИНЕБАДАКАЗ нар. **масадабуруз малум тежедай, таквадай тегьер хас яз**. Рекьер-хуьлер вилив хвена чинебадаказ гьуьруьшдиз фейитлани, Селминаза жегьилдиз гьузвайди гьамиша гьа са ич я. М. В. Гьарасатдин майдандал Шагьдин кьушун яргьалламаз акур Сурхай-ханди рагукай чинебадаказ шагьдин кьушундин гьерекатриз дикьетдалди килигиз башламишина. З. Р. Гьажиди Давуд. Чинебадаказ атланвай тамун кьерехдиз рекье гьатна, чна немсерин окоприз мукьва чка кьуна. М. Муратханов. Снайпер. **Синонимар:** хелветдаказ, хелветдиз, чинеба

ЧИНЕБАН прил. **масадабуруз кьалур тийидай, акун лазим тушир**. Гьеле кIуьд лагьай классда кIелдай чIавуз ада рушаз чинебан чарара мьугьуьббатдикай шишар кхьидай. А. М. Киф атIайди. Селимата вичин чинебан дерт вуч ятIа саклани лугьузвачир. З. Э. Арифдиз ишара. А женг чинебанди яз физвай. Гагь-гагь ам винелни акьатзавай. Кь. М. Экуь инсан.

ЧИНЕР суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **Адамалай хьайи инсанриз аксиди**. Пакамаз кьарагьайтIа Лукьман, цав, чил чулав хьана ацIанва, чIагь ацукьайди хьиз, чинерив. Ф. Пачагьдин мегьтер Лукьман.

ЧИНЕРУГ // **ЧУЬНУЬРУГ** *суц.*; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **як** *недай къуш*. Цава лув гуз къекъезавай Гишин пехъерни чинеруг. А. Ф. Дяве. *Ам чинеруг акур нуькIверин луж хъыз... Селминазал вилер алаз гьакI ама*. М. В. Гьарасатдин майдандал. ☀ 1955 - йисалди орфографиядин норма *чуьнуьруг* (*кил.* М. Г. ЛЧЮС) яз гьисабзавай, 1964 - йисадай *чинеруг* кхьин дуьз яз къабулнава (*кил.*: М. М. Г., Р. И. Г., У. А. М.). Чи фикирдай, ихътин дегишвилихъ са чарасузвални авачир, акси яз, и карди гьакъикъат литературный чIалан бинеда авай нугъатдивай яргъа ийизва. **Синоним:** **липIлипI** *нугъ.*

ЧИНИ¹ [ччини] **чин** *существительнидин актив падеждин форма*. *Кил.* **ЧИН** [ччин].

ЧИНИ² [ччини] **чи** *тIварцIизвездин форма*. *Кил.* **ЧИ**.

ЧИНИ³ [ччини] *фарс, суц.*; -ди, -да; -яр, -йри, -йра **лацу** рангадин **кIеви ери** авай **махсус жуьреда кайи** чепедик **маса затIарни** **акадарна гъазурнавай материал**.

ЧИНИ⁴ [ччини] *нугъ., суц.*; -ди, -да; -яр, ~йри, -йра **пахлайрин жуьре**.

ЧИНДИН *прил.* **чинидиз талукъ**.

* **чинид(ин) къаб** *суц.* **чинидикай гъазурнавай гъвечи къаб**. *Хуьряй гъеле, къуьзуьбуру лугъудайвал, са къан рекъе авай Шагъдагъни кваз капаидал алай чинидин къаб хъыз, аквадай*. А. Исм. *Алукъдай ахвар*.

ЧИННИ¹ [ччинни] **чин** *существительнидин форма* (*чинки гъилгр, чинны хур*). *Кил.* **ЧИН** [ччин].

ЧИННИ² [ччинни] **чир хъун** *глаголдин формайрикай сад* (*чинни ийида, омма...*)

ЧИННИ³ [ччинни] **чин** *существительнидин формайрикай сад* (*нубатдин офицервилин чинни гана*). *Кил.* **ЧИН** [ччи^н].

ЧИННИ⁴ [ччинни] *суц.*; -ди, -да; -яр, -йри, -йра **пахла хътин салан емиш**.

ЧИНОВНИК *урус, суц.*; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **гъукуматдин идарадин къуллугъчи**. *Министрди къейд авурвал, опийдин хвешвеш гъасилунал гъатта гъукуматдин чиновникар ва чкадин военачальникарни машгъул я*. ЛГ, 2004, 13. V. *Алай вахтунда чиновникрин, госкъуллугъчийрин мажибарни, пенсиярни са къатда хкажзава*. ЛГ, 2004, 1. VI.

ЧИНОВНИКВАЛ *суц.*; -или, -иле; -илер, -илери, -илера **чиновник тир пешкарвал**. *Чиновниквал пулуниз хъсан я, инсанвал -намусдиз*. Р.

* **чиновниквал авун** *гл., ни* **чиновник тир пешекарвал къилиз акъудун**.

ЧИП (**ЧУП** *нугъ.*) *суц.*; -ини, -ина; -ер, -ери, -ера **гъуьжет алай месэла гъялун патал къабулнавай шартI**.

* **чип вегъин** *гл., ни* **гъуьжет алай месэла гъялун патал къабулнавай са шартI къилиз акъудун**. *АкI хъайшла, куьне куь арада чип вегъ, чипинай низ акъатайтIа, зун гъадаз хъуй*. Ф. *Гъуьлуьн руш*. *АкI хъайшла, чаз хъсан кар ам я хьи, чна арада чип вегъез, гъар гъидан чип акъатайтIа, гъам чна нубатдалди асландиз хуьрек яз ракъурда; амайбуру асландин гъайбатдикай кичIевили и хажалатдикай архайин яз, секинвилелди чпин кесибвалда*. Ф. *Къуьрни аслан*. *Асана адаз чуп вигъин теклиф авуна*. *Мугъманди къвалар чуькъвена*. *Эхир чара хъанач*. *Вигъена чуп*. З. Э. *Муькъвел гелер*.

ЧИР [ччир]: * **чир авун** *гл., ни* **гъакъикъатдин дуьзвал аннамишун**. *Тарикъат чир ийизва цIийи-цIийи муьруьдриз Жамалдина*. А. *Къ. Ярагъ Мегъамедан гъазават*. *Са дагъвидиз, къарагъайла, гъаятдай Пуд балкIандин гелер фенваз акуна*. - *Гадаярни кIвале ама исятда, Вужар хъурай? Тадач хьи чир тавуна*. М. Б. *Гъуьрмет*. *Гъахъни батIул чир тавуна, Рахазвайдаз такIан я зун...* Ш. *Садихов*. *Я дуст кас!* **Синоним:** **чирун**.

* **чир хъун** *гл., вуж-вуч са кардин авай гъакъикъат дуьздал акъатун, тайин хъун*. *Адаз акунмазди, им вичин гъуьлуьн буба тирди чир хъхъана*. - *"Ам тевледи тур", - лагъана пачагъди эмирна*. Ф. *Гъуьлуьн руш*. *Ви гъакъикъат чир хъанач хьи заз, гуьзел...* Е. Э. *Зав рахамир*. *Гила заз гъикIдатIан чидач...* Е. Э. *Суна, за ваз лугъун са чIал*. *Я канаб течиз, я ипек, Я дишид чидач, я эркек...* С. С. *Гъарда вичикай хан ийида*. *Гъар са касдиз вичин кар хъсандиз чир хъун герек тирди хъыз, маса кас и кардин гъавурдик кутаз чир хъунни лазим я*. З. Э. *КУТВ-диз фена*. *Амма, зи хва, чир хъухъ, хъуьруьн Гар туш гъарнихъ чкIиз фидай*. А. С. *Хцихъ галаз ихтилат*. *Са кар чизва: патарив гва, муьквалла, Эминан ваъ*. *ам Небидин къвалалла...* М. Б. *Эминан сурал*. **Синонимар:** **малум хъун, ашкара хъун**. ☀ М. М. *Гъажиева* и *уьлчме къве жуьреда кхъизвай: чир хъун, чирхъун*. *Кил.* М. Г. *РЛС*, ч. 86.

* **чидач ман** *кIус шаклувал къалурдай ибара*. [Гегъвер]. - *КIел авун хъсан кар я лугъуда, чан руш; ви стхадини кIел ийизва*. *Чидач ман, вун кIелиз ракъурунал ви буба рази жедатIа*. Гъ. Гъ. *Адетдин къармахра*.

ЧИР [ччир] *суф.* **хабардин наклоненидин глаголдин инкарвилин формадин суффикс:** *фидачир, - физвачир, феначир...* **суффикс** -*чир, чпин* *эхирда авай а* *яргъалди чIугвадай, кхъинра й гъарфуналди акъалтIавай вахтарихъ акал жедатIа: ... фенай -феначир, фидай - фидачир, физвай - физвачир ва икI мад*. Р. И. *Гайдаров*, М. А. *Алипулатов*. *Лезги чIал*.

ЧИРАГЪ *фарс, суц.*; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) **мичIи** *вахтунда ва я мичIи чкада экв гун патал кудай затI*. *Нянин чIавуз майдандал Агъзур чирагъ куькIуьра*. Ф. *Бахтавар*. *Эхирни, гада фена и къеледин къенез*. *Чирагъ гъаз вири кIвалерин къенера ам къекъвена*. Ф. *Кесибдин хва Къагъриман, И къванцел инлай хъфей Асанан*

бубади кIвале чирагъдин звезда, эке патал кудай чикьер гзаф гатадайд я. З. Э. Муькъвел гелер. *НафтIадин лампаяр а чIауыз* (XX асирдин сифте кылера. -А. Г.) авайди тушир. Чепедикай «чирагъар» лугъудайбур ийидай, багъунин чкадал канаб ва я пекер ишлемшидай. ЛГ, 2003, 2. X. 2) шиш. *гуьзелвилин, гуьрчегвилин образ. Гъилел кудай, нур гудай чирагъ я вун...* Е. Э. Туькезбан. *Межлисдин чирагъ я ханум.* Е. Э.

* **чирагъ(ар) [ишигъ] гваз къекъуьн** кил. **юкъуз чирагъ(ар) [ишигъ] гваз къекъуьн.**

ЧИРАГЪЛАВАН суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра чирагъдин кIаник кутадай затI.

ЧИРАЙТИА кил **ЧИРУН.**

ЧИРВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера 1) **гъакъикъатдикай авай малуматар.** Сулейман, вахъ ава чирвал, лугъуда на кардин тирвал. С. С. Куьгъне душмандикай... Урус культурадиз муькъва хъана, вичин чирвал ара датIана гегъенишарунивди СтIал Сулеймана, яратмишунин кIвалахдихъ галаз авай вичин рафтар гыхътинди ятIа, ачухдаказ къалурна. З. Э. Чехи шаир. *За ам гъавурда туна хъи, адаз чи халкъдикай чирвилер тахъун информациядин кытвилини нетижа я.* М. М. Лацу лекеяр. *Акьалтзавай несилриз чирвилер, тербия гун - им чи пак буржи я.* ЛГ, 1992, 1. IX. *Жуьреба-жуьре фондарай Халкъдивай тарашинавай пуларихъ чпихъ акъван дерин чирвилер авачир бязи авторри абурукай ктабар кхъизва ва жуьреба-жуьре "ахтармишунар" кыле тухузва.* ЛГ, 2004, 26. VII. **Синоним:** билик. 2) **са касдиз масадахъ галаз авай, жедай танишвал.** Чун къавумар хъуни чи чирвални деринарда. Р.

ЧИРГЪ || **ЧИРХ** суц.; -ини, -ина; -ер, -ери, -ера куьчедин чил дуьзарун патал ана твадай кукIварнавай куьлуь къванер. Куьчечарни хъсандиз гъяркъуьзвай. *Чиргъ вегъена туькIуьрнавайтIани, ара-ара фирягъ лекъверни гьалтзавай, анрай муькъаятдиз къекъвена кIанзавай.* Я. Я. Са фурун вакIар.... *дагъдин кIане кукIвар хъанвай рагарикайни къванерикай хкат хъувуна, чарчаррин ятар лацу чиргъера санал кIватI хъхъана.* А. Къ. Нехирбанни лекъ. *КIвалин гъаят, рагъ гъатна, эке алаз аквазвай, чиле тунвай лацу чиргъеривай а эке артух жезвай.* А. Къ. Нехирбанни лекъ. *Булахдик патавай кIвал галайвал шуькIуь рехъ фенвай. Анани, Тенфе бадедин гъаятда хъыз, лацу чиргъ тунвай.* А. Къ. Нехирбанни лекъ. *Амма а шуькIуь гардан я накъв, я шим тушир, ам гъа кыллеллай къванцелайни мягъкем затI тир. Цементламыш хъанвай хъипи чиргъ.* Гъ. М. Хаяр. *Алай вахтунда чкадал 250 тонн битум, мазут, чиргъ ала.* ЛГ, 2004, 15. VII. ☼ Б. Б. Талибова *чиргъни чирх са манадин гафар яз (кил. Б. Т., М. Г. ЛРС.), Р. И. Гъайдарова - кылдин гафар яз (кил. ЛЧЮС 2001), М. М. Гъажиева - анжах чирх къалурзава (кил. М. Г, РЛС, ч. 143 - гравий).* Чал гьалтай кхъинра анжах чиргъ ава. Винидихъ гъанвай текстерай аквазвайвал, авторри чиргъ ва чирх чара ийизвач.

ЧИРДА, ЧИРДАЙ **чирун** глаголдин хабардин наклоненидин формаляр. Кил. **ЧИРУН.**

ЧИРК фарс, суц.; *еди, -еда; -ер, -ери, -ера* 1) **са куьн ятIани винел патан михъивал квадарзавай къат.** *РуцIугулдалди чиркер алудайдалай куьлухъ рак акъална, устIарди Нигераз лугъуда...* С. Муслимов. *Цицигъ-наме.... абурун жендекрал алай гъекъедин чиркерин ханцI запун квачир уькIуь цивай, гъелбетда, алудиз хъанвачир.* ЛГ, 2004, 26. VII. 2) *куьч., гзафв. къ. инсандин тIебиатдив къан тийидай серенжем(ар).* *Алатай системадин чиркерикай жуьв азадна кIанда, юлдашар.* А. Фет. *Кьерен къванер. Инсан инсандин гъавурда акъурла, абуруз садаз сад чир хъайила, дуьнья акваз-такваз мублагъ жеда. ТахъайтIа... ТахъайтIа ам, чиркерин есирда гъатна, амайдалайни рангсуз жеда.* З. Къ. Мердали Жалилован 60 йис...

ЧИРКИН фарс, прил. **михъи тушир.** # ~ гъилер, ~ парталар, ~ гъаят, ~ цлар. - *Я севдуьгъум, вакай халис тIапIахъан хъанва, вични чиркин тIапIахъан хъанва.* З. Э. Арифдиз ишара, *Британиядин алимирин фикирдалди, Европада жигеррин азарар гзаф хъунин себеб США-дай чиркин гъава атун я.* ЛГ, 2004, 26. VII. **Антоним:** **михъи.**

* **чиркин папан гъуьл буьркъуьз хъсан я** мисал 'папан кимивилер гъуьлуьз акун хъсан туш' манадин мисал.

* **чиркин хъун** гл., *вуж-вуч михъи тушир гьалдиз атун.* *А вядеда Тагъиеван ветегадал кIвалах авун, адан казармайра яшамши хъунухъ зарафат тушир. Са суьруь инсанар са казармада авай; вири къацIана, чиркин хъана, нет акъалтна жедай.* А. Ф. Бубадин веси. *Дасмал гадарна. Ам чиркин тир.* З. Э. *Муьгъуьббатдин цIелхем. "Чаз чизва, чина, Вгеликобританиядани гъава чиркин жезва, амма, маса государствойрин таъсир гъикъван чIехиди ятIа, гъелелигъ якъин туш", - къейдна Льюиса.* ЛГ, 2004, 26. VII. **Антоним:** **михъи хъун.**

ЧИРКИНАР суц., *анжах гзафв. къ.,* 1) **михъивал гвачир ксар.** 2) *куьч. ЧIуру рекъе авайбур, къагъбеяр. - Руш? Низ ганач? Рушар за зазни гъайила, ви кIвалевайдаз инфаркт тежез хъайитIа, са къвед вазни гъида. Масанайни ваъ, гъа Цавандай. Анжах гиламаз лугъун, гзаф чиркинар я.* М. Б. Спелар. 3) **шиткизвай чкадал кулунин вилик кIватI жедай гъар са затI.**

ЧИРКИНАРУН гл., *ни-куь вуж-вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин,, -рай, -мир; чиркинар авун, чиркинар тавун, чиркинар тахвун, чиркинар хъийимир михъи тушир гьалдиз гъун, къацIурун, Амма абур тахъана хъуй, къацIайвиле тIиш тунвай куьне гъуьлерни чиркинарда...* Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз. *Адан фикирдалди, гъава чиркинарзавай вири шейърин арада виридалайни хаталуди озон я.* ЛГ, 2004, 26. VII.

ЧИРКИНВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера 1) чиркин тир гьал. Къвале чиркинвал авайди куьчедизни михъиз экъечІадач. Р. 2) куьч. пис ният(ар). Алик Абдулгъамидова Къизлярдинни Первомайскоедин мусибатдикай неинки гъа 1996 - йисуз, гилани вичин ктабдалди терроризмдин, хаинвиллин, чиркинвиллин, угърашвиллин ва гъа са чІавуз гъакъикъи камаллувиллин, инсанвиллин, ватандашвиллин, игитвиллин лишанар гъихътинбур ятІа, хъсандиз къалурнава. ЛГ, 2004, 22. І.

ЧИРКИНВИЛЕЛДИ нар. чиркинвал хас яз.

ЧИРКИНДАКАЗ нар. чиркинвиллин лишанар кваз.

ЧИРКИНДИЗ нар. чиркин яз.

ЧИРМИР чирун глаголдин къадагъавиллин форма. Кил **ЧИРУН**

ЧИРТ: * **чирт-пирт авун** гл., ни 1) мекъивилелай хъанвай сагъсузвиллин лишан яз, нерай чирт-пирт сесер акъудун. 2) куьч., рах. наразивилдин рахунар авун.

ЧИРУН гл.; -да, -на; -а, -ин, -рай, -мир; чир авун, чир тавун, чир тахвун, чир хъийимир 1) ни низ вуч са кардин авай гъакъикъат дуьздак акъудун, тайинарун. Къуниши, ваз минет хъуй, азни и кепи чира. Ф. Гваз фин чун дерт Дуьньядила, аман, масадаз чирмир. Е. Э. Алагуьзлидиз. Я дуст, за ваз са кар чирин. С. С. Чан патал хъсан я. 2) ни са кардин гъакъикъат жував агакъарун. Итимвиллин тІвар маса гуз, Чирун патал илим куьз я? А. С. Хцихъ галаз ихтилат. Паспортдани миллет къейд тийизвай алай девирда дидед чІал чир тавурла, им миллет квахъзава лагъай мисал жезвачни?! Х. Ш. Дидед чІал чируниз артух фикир. Аялдихъ галаз дуьз рахана ва вири гафар дуьз лугъуз чирна кІанда. Х. Ш. Дидед чІал чируниз артух фикир.

Синоним: чир авун.

ЧИРХЧИР прил. чидай, таниш тир. Заз якъин ам аквазвач, ибур вири за чи чирхчир нуькІрен ванерай къатІана. Къ. М. Лезги къавахар.

ЧИРХЧИР суц.; -ди, -да; ~ар, -ри, -ра чидай кас, таниш тир кас. Гъар са чкада чирхчир къаз жеда, амма чирхчирвал хуьз регъят туш. Р.

ЧИРХЧИРВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера чирхчир тир алакъаяр авай гьал. Чеб-чпин патав гвайвиляй и хуьрерин инсанарни чеб-чпиз чидай, абурун арада мужьва-къиливал, яр-дуствал, чирхчирвал гзаф авай. С. Муслимов. ЦицІигъ-наме.

ЧИРХЧИРВИЛЕЛДИ нар. чирхчирвал хас яз.

ЧИСЛО урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри; -йра) гъисабуналди къадар къалурдай гаф. Къвед, къуд, ругуд, муьжуйд жуьт числояр я. Р. 2) вакъиа хъайи югъ: къад лагъай числодиз марф къвана. Р. 3) вакъиа хъайи варзни югъ. Мартдин къадаз марф къвада; 4) вакъиа хъайи югъни варзни, йис вири санлай. 1869 - йисан 18майдиз СтІал Сулейман дидедиз хъана..

ЧИСЛИТЕЛЬ урус, матем., суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра дробда къачузвай пай къалурзавай цифра. Месела, 35 дробда 3 числитель я. Р.

ЧИСЛИТЕЛЬНОЕ урус, граммат., суц.; -иди, -ида; -яр, -йри, -йра къадар къалурдай гафарин чІалан пай. ЗатІар (предметар) гъисабдайла, абурун къадар ва къайда (галай-галайвал, тартиб) къалурдай чІалан паюниз числительное лугъуда. М. М. Гаджиев. Лезги чІалан грамматика. Числительнийрикай туькІуьр жезвай наречияр числительнийрихъ анжах суффикс -ра акална кхъида, месела вадра, къадра;... къадбара ва я къадбарах кхъидач. «Самур» газ. 2003, 31.

ЧИТ фарс, суц.; -ини, -ина; -ер, -ери, -ера памбагдин къелечІ, назик парча. Ажеб дамах гваз и дуьнья гьалда на, Бахтавар тир Яру, цІару гуьллуь чит. Е. Э. Яру, цІару гуьллуь чит. Винел алай цІару читдин куьгъне яргъандикай аквазвай рехи чурудди чуьнуьхнавай къурай чин, къекъемар ацукъ хъана, агаж хъанвай зайиф, экуь-хъипи вилер, къибле пата дагъдин ценерив гвай тамун кІапІалриз ва гъвечІи къурух векъериз килигзавай. А. Ф. Бубадин веси.

ЧИФ суц.; -еди, -еда; -ер, -ери, -ера як рганвай яд. Заз як кІандач, за чиф хъвада. Р.

ЧИХЕЛ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра хел. Колхозчийри багълара зулун кІвалахар туьхузвай. Багълар кул-кусдикай михъиз, хайи чихелар кІватІ хъийизвай, зулун ятар гузвай. А. А. Лезгияр. Йисан гъич, - фикирнай Жабрашлан бубади. - ам маймун хътин затІ я, таран са чихел гъиле гъатун бес я. Гъ. Къ. Им къван, имни терез.

ЧИХЧИХ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра гъвечІи нуькІверин жуьрейрикай са нуькІ.

ЧИЧАХ: * **чичах хъуй!** межд. 'вун гиликъуй' манадин экъуьгъун (гъайвандиз лугъудай).

ЧИЧІЕДИ, ЧИЧІЕДИН чІичІ существительнидин падежрин формаар. Кил. **ЧИЧІ**.

ЧИЧІЕК суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра хъуцІу, къилди ва я хуьрекдихъ галаз недай вилериз нагъв гъидай къван туьнт тІямдин набатат. # чичІекдин къил, чичІекдик ни, чичІекдин хъуьруьшар, чичІекар аладарун. Гъанва лезги шурвани, КІаинишини чичІек, Къайси алай аш авай Сини я гуьрчег. А. С. Хцихъ галаз ихтилат. Юкъ агъуз ийиз къацу чичІекар атІуз, юкъ дуьзар хъувуна кІунчІар къазвай Шамсидин рикІе Мурадани Саядан буба гъатна. З. Э. Мехъер къуьл туш. Са гирвенка лапагдин як, са гъана авай нахутІар, къве

картуф, са чичИек кутуна пити ргана. З. Э. КУТВ-диз фена.

ЧИЧИЕР ЧИЧИ существительнидин гзафвилин къадардин форма. Кил. **ЧИЧИ**.

ЧИЧИИ, ЧИЧИИНА ЧИЧИ существительнидин падежрин форма. Кил. **ЧИЧИ**.

ЧИШ суц.; -и, -е; -ер, -ери, -ера лезги календарда хъуьтIуьн цIиг алатайла, къведай, алуькдаи вахт (15 мартдилай). Эхиримжи югъ я чишин, нака хиб жеда - Чуьлда сифте-сифте рангар лазни къиб жеда. И. Гь. Рубаияр.

ЧИШНИ¹ [ччишни] **чиш** существительнини союз **ни**. Кил. **ЧИШ**.

ЧИШНИ² [ччишни] **кIус** ийизвай ихтилатдик рахазвайдан патай наразивал квайди къалурдай гаф. -Квез чишини, зани сифтедай адан гафар дуьз гьисабнай. Ахпа за фикир ганач, квез чишини, ам терхеба рахазвайди заз чир хъана, - алава хъувуна ЦIаруди. Б. Гь. заз эвера. Хвена кIанда, чишини ваз, аялар...? А. С. Къве касдин ихтилат. - Рехъвал яргъалди хъайитIани, а на лугъудай жуьредин инжиклувилер хъанач. КIвале хътин къулайвилерни хъанач. Чишини ваз мугъманвилер? С. Ярагъви ашукъ Уьзден.

ЧКА фарс, суц.; -ди, -да: -яр, -йри, -йра 1) **тIебиатдин тайин пай, кIус**. Гьарнихъай къвез ветIрен лужар, Ам гзаф мурдар чка я. С. С. **Синоним: ери**. - Яь! Я дуст! Вун гьинай, и чкаяр гьинай?! Ажеб хъанан вун атана! Винелди экъечI ман. С. Ярагъви ашукъ Уьзден. 2) **дуланажагъ идара ийизвай меркездивай яргъа авай инсанрин ерияр**. Гьайиф хьи, чкайрал дегшивилер жезвач. К, 1988, 26. X. 3) **са кардал машгъул са шумудан зегъметдин ери тартибда турла, гьар садан зегъмет къалурдай гаф**. Саки вири хилерай авай агалкъунарни кими-эксиквилер веревирд авурла, дагълух районрикай Ахъегъ район З чкадал акъатнава. ЛГ, 2004, 15. VII... алатай кIелунин йисуз районда тухвай олимпиадайра Зарбафа ингилис чIалай, Оксанади дидед чIалай 1 -чкаяр къуна. ЛГ, 2004, 23. XII.

* **чка къалурун** гл., ни низ **2-касдиз лайихлувал чирун**. - Къайгъу авач, вахт къведа, за абуруз чирда, чпин чка къалурда, З. Гергерви. Бакъарей Бакъураякай нагъил. **Синоним: чкадал ацукъарун**.

* **чка атайла** нар. **гафунин, фикирдин къуват яз**. Надир хан вич и агъалийрин виКегъвилел пехил тир. Чка атайла, ада вичин эмирриз «Ихътин игитар кIанда» лугъузвай. З. Р. Гъажи Дауд.

* **чка-чкада(л)** нар. **виринра, гьар са чкада(л)**... чIехи Ленин къиле акъвазнавай Советрин властдин программа - вири са юргъандик кутун туш. "гьар ни кIвалах авуртIа, гъада неда" лагъай лозунг къиле тухун я. Чка-чкада чилер кIвалах ийидай лежберрив вахкуда. З. Э. КУТВ-диз фена. Чка-чкада абуру чпиз мукIратIар, рекъер, тукъдай куьсрияр бес тежезвайдакай лагъана. К., 3989, 1. XII.

* **чкадал ацукъарун** гл., ни вуж **вич виридалайни акъуллуди, гъахълуди яз гьисабзавайдаз къетIидаказ гъакъикъат чирун**. Ахпани заз чизвай бадеди сатул Хелеф халудин къилиз тевгъидайди, бадедивай ам сатул галачизни чкадал ацукъариз жедайди, вучиз лагъайтIа Хелеф халудиз дишегълийрихъай вил къягъун хас тир. А. Къ. Нехирбанни лекъ. Амма са кар шаксуз я: ихътин ксар чкадал ацукъарун патал чна чи чирвилер артухарна кIанда. М. М. За нин бахт чуьнуьхна? **Синоним: чка къалурун**.

* **чкадал хтун рах.**, гл., вуж 1) **тIебии еридиз элкьуьн хъувун**. Чидач, ам тажуб тирни, тахъайтIа адак гъевес акатнайни, Абасан ичIи тир бейни, гила чкадал хквезвай. М. В. Гьарасатдин майдандал. 2) **расход хъайидан еридал гъахътин затI хъхъун, эвез хъхъун**.

* **чкадиз хтун** гл., вуж **кефсузди сагъ хъхъун**. Садбуру лагъана: - ЯнатIа вили? АклI ятIа, Хкведач чкадал ерли. А. Ал. Туьтукъуш.

* **чка-чкада (чка-чкадал)** нар. **гьар сана(л)**. Чка-чкада лежберрин ва малдаррин совещанияр къиле тухвана. З. Э. Муькъвел гелер. - Бакудай са фяле хтанва. Ада чка-чкадал жемиятдин арада герек авачир, чIуру хабарар чукIурзава. А. И. Самур.

* **чкайрал алайбур** суц **меркезбир гекъигайла, агъуз тир чкайра жерибур**.

ЧКАДАЛ¹ **чка** существительнидин чкадин II падеждин форма. Кил. **ЧКА**.

ЧКАДАЛ² **посл**, ихтилат физвай гъакъикъатдив къадай кар сад яз, маса кар авун къалурдай гаф. Виш пут акъудна кIани чкадал са шахтади Ирид виш пут акъудна Даикуьмуьр са фяледи. Х. Т. Темпел ва адан паб. Судьядини "Квахь!" лугъудай чкадал Къуват гана гафариз, - "Дуьз!" - лагъана. И. Гь. Ярашугъ. Жибиндай фадлай цин ранг такур ягълух акъудна, адакай са къадар вахтунда къекъвена, гьисабна, зур манат гудай чкадал, сад са абас, ахпа къве шигъидин кепекар фу авай къапуниз гадарна. ЛГ, 2004. 30. III. **Синонимар: еринда, звезда**.

ЧКАДИН прил. **никай-квекай ихтилат физватIа, гьам авай чкадиз талуьк**. Советрин девир тир. Къасум муаллимди чкадин "Зегъметдин пайдах" газетдиз сатирадин шиш акъудда. М. Гъажиев. Бес ам зун тир эхир! Ам (З. Эфевдиев. - А. Г.) 1919 - йисуз бубадихъ, малла Мегъамедахъ, галаз чкадин агъалийрикай пияда къушун вичин гьукумдиз табийриз кIан хъайи гарнизондиз акси къарагъна. И. Гь.... 1936-1956 - йисара лезгияр Азербайжандин чкадин халкъ туширди субутиз кIанз алахъна, чи къилел гъайи мусибатрикай хабар авачир. М. М. Лацу лекеяр. Дугъриданни, яракълу бандитрин къаст чкадин колхоздин мал тарашун, халкъ рекъелай алудун тир. ЛГ, 2003, 25. XII. * **тIач чуквадинди, свас чкадинди кIанда**. **Антоним: патан**.

* **чкадин бюджет** суц. **са гьукуматда къилдинди тир республикадин, республикада къилдинди тир райондин харжлух**. Районрин ва шегъеррин администрацийри 2004 - йисан 1 - апрелдалди чкадин

бюджетар тамамарунин вацран гьахъ-гьисабра, и распоряженидин 1-пунктунихъ галаз къадайвал, коммунальный игытияжрин (электроэнергиядин, газдин) субсидияр гуниз серфнавай харжияр къалурун. ЛГ, 2004, 15. VII.

* **чкадин наречие** граммат., суц. кар жезвай чка къалурдай гаф. Чкадин наречияр саки вири къалурунин тIварцIэвезар я: ина, ана, атIана, агдадихъ ва мсб. М. М. Гаджиев. Лезги чIалан грамматика.

* **чкадин падеж** граммат., суц. **существительное рахунра дегиш хъайила, чка къалурдай манада авай формадин тIвар**. Лезги чIала цIемумъжуьд падеж ава. Абурукай къуд падеждиз дибдин падежар лугъуда... Амай цукъуд падеждиз чкадин падежар лугъуда. М. М. Гаджиев. Лезги чIалан грамматика.

ЧКАЛ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) **салан ва чуьлдин емишрин винел къат**. Зун пакамаз хали нез-нез фида, чкалар за рекъыз гадарда, гьа чкалар къуна фейила, вун дуьз чи никIел атана акъатда... Ф. Савдагардин папанни фекьидин къиса, [Нашамур]. Бананар нез, чкалар къунишидин гьаятдиз гадриз. ГьикI я? Ф. Б. Филиал. 2) **тарцин тандин, хилерин кIарасдин винел алай хам**. НуькIрен булахдин гьамга хътин яд гьулцин чкалдикай раснавай чIурхардай цIарцIар гунивди, ширширдин ван алаз авахъзавай. З. Э. Булахдал. 3) **хуьрек гьазурзавай тинидикай авунвай къелечI чар хъгинди...** ХинкIардин чкалар атIана гьазур тир. Сергни гатана тавуна авай. З. Э. КУТВ-диз фена - КIус хинкIар амаче. Эхиримжи чкалар за жуваз акъуднай, - язух къведай тегьерда лагъана къариди. Гь. Къ. Четин бахт.

ЧКИАНА чукIун глаголдин акъалтIай алатай вахтунин форма. Кил. **ЧУКIУН**.

ЧКИИЗ, ЧКИИН чкIун глаголдин формаяр. Кил. **ЧУКIУН**.

ЧЛА || ЧИЛА суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) **хъуьтIуьн вахтунда севре ахварик кваз ял ядай гьал**. ХъуьтIуьз Риза члада гьахъай кIизри хъиз кIвалай экъечI хъийидачир. А. Ф. Риза. Са бязи гьайванар члада гьатда, яни хъуьтIуьн ахвариз фида. З. А. К. "Тебиат чирун. 2) **аялрин тIалдин са жуьре**. ☼ М. М. Гьажиева (кил. Лезги чIалан орфографиядин словарь, 1955), Б. Б. Галибова (кил. Лезгинскорусский словарь, 1966) чла, Р. И. Гьайдарова чила (кил. Лезги чIалан орфографиядин словарь, 2001) кхьин теклифзава.

ЧЛАФ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра ктIай кIарас.

ЧЛАХЪ т-б"., прил. 1) **чапла гьил галай патан**. Члахъ патахъай цавун аридай атай цIун хци ялав эрчIи патахъ дагъларин кукIушириз яна. А. А. Пад хъайи рагъ. **Синоним**: чапла. 2) **цI., куьч. гьиллебазвилин, масад алцурарна жуванди яз къадай**. Таб, гьилле члахъ Я чидай кIвалах, Тежер сад чIалахъ. Ихътин хума чахъ гьикI галукъна, лагъ, Я чан Сад Аллагъ. М. Ж.

ЧЛАХЪ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) **эрчIи гьилелай чапла гьилел гзаф кIвалахдайди**. 2) **нугъ, гьил(ер) галачирди**.

* **члахъ хьун** 'нугъ. эрчIи гьили кIвалах тихийдай зайиф гьалдиз атун. **Синоним**: маймах хьун.

ЧЛАХЪВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера чапла гьилел кIвалахзавай гьал.

ЧЛАХЪУН нугъ., гл.; -да; -на гьил(ер) галачир гьалдиз гьун. Гьа вугана. Зукъ атIана, КIвал-югъ такваз, алахъна. Лагъ, Казумаз вуч атанай? - Къве гьилни кваз члахъна. Т. А. Фу квахъ тавурай.

ЧЛЕН урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра инсанрин тайин мурадар, къастар авай кIватIалдикай сад... Пиралидиз а вахтунда Журналистрин союздин член жез кIан хъанай. М. Садикъ. Дуст. ТIвар "Дагъустан" ятIани, ина авайбур анжах лезгияр я. 1995 - йисуз тешикл хъанвай и жемиятдиз 150-даз мукъва член ава. Гьар членди йиса 2 доллар членвилин гьакъи гузва. Р. Гьасанан, И. Мегьралиев. Яргъара авай жуванбур || «Самур» газ., 2002, 25.I.

ЧЛЕНВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера член тир гьал. Коммунист партиядин членвилин тIвар за вилин нине хъиз хуьда... З. Э. Мукъввел гелер. 1932 - йисуз Хуьруьг Тагьир коммунистрин партиядин членвилез гьахъна. А. Гьажимурадов. Зегьметдин ашукъ. Хайи хуьре колхоз тешикл хъайила, Гьажии анин членвиле гьахъна. К. К. РикIе мани авайбур. ЦIийи уьмуьр туькIуьрунин кIвалахра активвилелди иштаракзавай Къази 1940 - йисуз ВКП(б)-дин членвиле къабулна. ЛГ, 2004, 21.II.

ЧНА чун тIварцIэвездин актив падеждин форма. Кил. **ЧУН**.

ЧПИ, ЧПИЗ, ЧПИН чеб тIвращIэвездин падежрин формаяр. Кил. **ЧЕБ**.

ЧУБАН фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра куьлуь гьайванрихъ (хиперихъ, цIегьерихъ) гелкъвезвайди. Хипериз - ййлах, Дагълара булах, Рагъул кицI къвалахъ, Чубандиз - чумахъ ХунI ярашугъ я. С. С. Квез вуч ярашугъ я.

* **чубандиз кIан хъайила, къунакайни ниси хкудда мисал 'са кар ийиз кIан хъайитIа, тежедай кIвалах авайди туш' манадин мисал**. Квез чида хьи, чубандиз кIан хъайила, къунакайни ниси хкудда. З. Э. КУТВ-диз фена.

ЧУБАНВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера куьлуь гьайванрихъ гелкъведай пешекарвал. ЯхцIурни цIуд йис я на чубанвиле кIвалахиз, Гзаф сар я колхозди ви зегьметдал дамахиз; А. Мут. Сагърай Асанбек-дадаш.

* **чубанвал авун** гл., ни куьлуь гьайванрихъ гелкъведай пешекарвал авун. - Вирида Риза, -лагъана

Сарухана, - кести ийизва, сада цан цазва, сада мал хуьзва, сада гвен гуьзва, сада рабочийвал ийизва, садани чубанвал ийизва. Уьмуьр гьахьтинди я ман! А. Ф. Риза. Зун чубан яз гила яхцур йис къван жезва. За зи уьмуьр гьа икI чарабуруз чубанвал ийиз акъудзавайди я. А. Ф. Лянет.

ЧУБАРУК суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра чими гьава кIандай хур лацу, тум мукIратIдиз ухшар авай, кIвалин къаварик муг ийидай къуш. Чубарукар, вили лифер - Ажеб гуьзел вахт я гатфар. Ф. Ам, гагь гьил юзуриз, гагь къил галтадиз, гагь вичин чубарукдин лувар хьтин рцIамар хкажиз, еке чулав вилери цIарцIар гуз, рахазвай. З. Э. Муькъвел гелер.

ЧУВАЛ туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра пар яз тухудай, хуьдай майишатдин затIар тун патал канабдин гьалуникай хранвай затI (тапракдилай еке). Ибур са йифиз чуваларни гваз мад къзилар чуьнуьхиз фена. Ф. Халуни хтул. Муьквал-муьквал гьамамдай хуьквезвай кIула еке чувалар авай дишегьлияр гьалтзавай. А. А. Лезгияр. Сифте къве чувал къуьл регъуьз тухвайдалай гуьгъуьниз (агъабат хийир хьайи Асвар дайиди араба вуганай) къве варз алатнавай. Гь. М. Хуьруьн муьфтехуьр.

ЧУВУД суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра эвелан семитрин тайифайрик акатзавай, гила Израилда ва гзаф маса уьлквейра яшамиш жезвай миллет. Акахнава къе мусурман, чувуд, Динар чара яз, сад хьанва умуд. М. Ж. Меслят ийиз зи патав ша.

ЧУГУН кил. **ЧУЪГУЪН**,

ЧУГУЪЛ¹ туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра садакай масадаз ийизвай, ам такIанардай, тапан гаф, ихтилат. **Синонимар:** фитне, буьгьтен.

ЧУГУЪЛ¹ туьрк, нугь., суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра эцигзавай цлан дуьзвал чирдай махсус алат (епинихъ залан затI акалнавай).

ЧУГУЪНДУР фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра элкьвей турп хьтин, яру рангадини салан майва. Хьити газардик ва яру чугъундурдик кутунвай келемдик еке лезет гузвай. А. А. Пад хьайи рагъ. Ивидин гемоглобин тIимил тирла, ихьтин къаришмади куьмек гуда: са стакандавай газаррин, чугъундуррин ва чулав турпунин миже вири сад-садак какадарна ва аниз 200 г. вирт, са лимондин миже алава хьувуна холодильникда хуьда. Йикъа пуд сеферда фу недалди са сят амаз хуьрекдин са тIурунавайди ишлемишда. ЛГ, 2004, 15. VII.

ЧУКВАР суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра таза аялдал алчукдай, галчукдай пек-лек. КилигайтIа, тIеквенда къурай векьер алчукна, чукварда авай аялар хьиз, жанавурдин шарагар авай. ЛГ, 2004, 27.1V.

ЧУКУРУН¹ гл., ни; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; чукур авун, чукур тавун, чукур тахвун, чукур хьийимир 1) зарбдиз ва муьквал-муьквал камар къачуна вилик фин. Гьайванди алай чкадлай къудалди чукурна. А. А. Умуд. **Синоним:** зверун. 2) ни вуж-вуч са гьихьтин ятIани чуру кар авурди кIваливай, кIвалахдивай, кIелунивай яргъа авун, къакъудун. Ахна Гачал кIула фекьидин мейитни аваз юкъван папан раIарихъ фена, гьадани, чIехи папа хьиз, сеперар гана, чукурна. Ф. Савдагардин папанни фекьидин къиса. Ада паб кIвализ хутахда, гачал руш терсина ламрал акьадарна, вичин вилаятдай чукурда. Ф. Бибахатун. [Амахан] - Квез вуч аватIа чидани? Семедан а Шурада кIелзавай гада вуч я, ам мектебдай чукурна лугъузва. Гь. Гь. Колхоз. Ваз минет хьурай, Селим, алад! ~ На зун чукурзавани? - жузуна Селима, Зелфидиз муькьва хьана. А. А. Умуд. Лугъузва хьи, и магьледин агьалияр Надир-шагьди, Гияр шегьердал гьужумайла ва душман дагьларай чукурайла, кана. ЛГ, 2003, 4. XII. **Синоним:** рахкуун.

* **чукурриз-чукурриз** нар. акъваз тавуна звериз-звериз. **Синоним:** къудалди.

ЧУКЪВАН суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) дараматдин юкъвалай вегьезвай чуларин къилер эцигзавай яцIу яргъи кIарас. Пунни дирек, тахта кесек, чуьл чуьунвай чукъван ава... Е. Э. КьепIирви Алидин кIвалернн тариф. 2) виликдай хуьруьн кимерал инсанар ацукьун патал эцигдай яцIу кIарас(ар). Садбур ацукьна кIанера чукъванрал, Садбур элкьвена акъвазна кIвачерал. А. Ф. КьатI-къатI авур зунжур. Ибур и рахунрик квайла, куьчедин а пата чукъвандал кулак Верди ва куьгьне кавха Муса ацукьнавай. З. Э. Муькъвел гелер. **Синонимар:** сижиф, гьвар, шалман.

ЧУКИУЛ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра як, ниси, тIвалкъал атIун патал гьазурнавай хци мурз алай жибикда твадай гьвечIи алат. Кимел хкат хьана ацукьнавай Вердиди кисна, чукIулдалди туькъвелар ийизвай. З. Э. Муькъвел гелер. Акуна адаз нацIун гуьзел тан. КьатIна чукулдив туькIуьрна кфил. А. Ал. НацI. - Маншаллагъ, хтул, лап зулун къар къван авайди я, - лагьана, Жавата тумунихъ тIасма галай еке чкIул акъудна. Гь. М. Им къван, имни терез. Хьелчиди ашукъ лишандик кутуна ва адал вичин чукIул хьтин хци хьел ахъайна. З. Гь. Лезгийрин риваят. Саудовский Аравиядин Пачагьлугьди и уьлкведиз гьун къадагъа авунвай шейэр ва товарар, гьа гьисабдай яз гьуьрчехъанвилин тIфенгар, чукIулар, хинжсалар, турар, гьакIни йифиз аквадай приборар гьунал къадагъа алайди тестикьрзава. ЛГ, 2003, 13. XI.

ЧУКИУН гл.; -икIида, -кIана; -икIиз, -икIизва; -укIукI, -икIан, -укIурай, -икIимир; чукIун тавун, чукIун тахвун, чукIун хьийимир 1) къакъанвилихьди эцигнавай дарамат чилихьди ацахьун. **Синоним:** уьцIуьн. 2) куьч. инсанри галайвал тавун сеbeb яз, къайдакай хкатун. Чижерин кул хьиз, инсанар алтIушзавай кимихъ виликан гьунар амуькьнач. Гьатта акунарни кваз дегьши хьана, ам михьиз чкIиз башилашина, ЛГ,

2003, 4. XII. 3) *вужар-вучар гьар патахъ фин. Гъа и кар сеbeb хъана, клубдиз кIватI хъайи къван жемят чукIун хъувунай. А. А. Умуд. Гъяддин юкъуз Самбурдай райондин векилар атана, жемят кIватI хъана, амма инсанар чкIузвач. К., 1988, 25. XI. КичI акатай ничхирри къал къачуна, кул-кусрай къуьрер, маса гъайванар инихъ-анихъ чкIана. А. А. Пад хъайи рагъ. 4) авачир, амачир гьалдиз атун. Къадагъа авуналди партия чкидач. Р.*

ЧУКИРУН гл., каузатив, ни вуч; -да, -на; -а, -ин, -рай, -мир; чукIур авун, чукIур тавун, чукIур тахвун, чукIур хъийимир 1) *къакъанвилихъди эцигнавай дарамат чилихъди ацахъай гьалдиз гъун. Цийи къазма эцигдалди, куьгъне кIвалер чIурмир. Р. Синоним: уьцIуьрун. 2) вуч гьар патахъ пайи-паяр авун. Сегьер-сегьер дагъда сиягъатда на, ЧукIур ийиз беневшад гар, Гьалимат... Е. Э. Гьалимат. Район чукIурайла, 16 агъзурдалай гзаф тир.. Дагъустандин картадал икъван агъалияр авай маса са районни чукIурайди туш. ЧукIурнатIани, фад арадал хканай. ЛГ, 2005, 4. VIII. 3) куьч. машгъур авун, масадбуруз ахъаюн, чир жедайвал авун. Ада вичиз ван хъайи гаф-чIал, цекврекай фил авуна, уьлкведиз чукIурда. С. Ярагъви ашукъ Уьзден. Са сивел къаб алачирда чIехи арифдардикай, авай-авачирдини кутуна, жемятдин арада къундармаяр чукIурна. А. Э. Шаирдин тарсар. 4) гьакъикъат яз хъурун. VII лагъай асирдиз Кавказский Албания арабри чапхунчивилелди къуна ва лезги чIалал рахазвай халкъарин арада ислам чукIурна. ЛГ, 2004, 8. VII.*

ЧУЛ [ччул] суц.; -уни, -уна; -ар, -ари, -ара кIерецдин хвехверни цур акадарна махсус жуьреда гъазурнавай недай затI.

ЧУМАЛ суц.; -ди, -да; -ар, -ри. -ра тарал жедай яру куьлуь (цурувални ширинвая акахъай, яргъи-шуькIуь цил авай) емишар. Абуруз чIахарин ашдин ва чумаларни пIинияр квай чуквадин къадир авай. З. Э. Муькъвел гелер. Абуьр къведни чумалар ва кицикар гъиз тамузни фидай. З. Э. Муьгъуьббатдин цIелхем.

* **чумал тар** суц. чумалар жедай тар. Рамзиди чумал тарцелай къуру бипIинар кIватIна хирел эцигна, кIвачел яйлух алчудна. З. Э. Рамзият. ХъуьтIуьзни кваз цуькведава чумал тар, ХъуьтIуьккайни ада гатфар ийизва. А. Ал. Чумал тар.

ЧУМАХЪ туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра чубандин гъиле жедай махсус лаш. Вибур вири тапарар я, вун гьарамзада я; мад чун садни ви гафунихъ ягъадач, - лагъана, вичин гъилевай чумахъ юзурна, Фекъи ламралай аватай хъиз хъана. Ф. Фекъини чубан. Хипериз - яйлах, Дагълара - булах, Рагъул кицI къвалахъ, Чубандиз - чумахъ ХупI ярашугъ я. С. С: Квез вуч ярашугъ я. Куьнени яхъ гъиле чумахъ, чубандилай къачу чеине... РикIе адан ашкъи аваз, масадан тIвар къамир, рушар. З. Р. Рушар.

ЧУМАЧИ нугъ., т-б., суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра арабадик ва я куьтендик вик алай малар кутIундай кIар(ар).

ЧУМУР туьрк. суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра цацар алай чилин валар. Там атIудаила, инавай вакIар катиз тамун къвалав гвай зурба чумурриз фенай къван. Ф. Ирид юкI алай Магъамад пагъливан. За квез, айгъана икI-акI хъайитIа, къилдин рехъни гъазурнава, - алава хъувуна. Къазмадин кIаняй акъудна, чумуррикай тухванвай рехъ къалурна. З. Э. КУТВ-диз фена.

ЧУН тIв. эвез; -на, -а 1) рахазвайди ва ада вичин терефдик кутазвайбур. Самурдани, Къубадани, Куьреда Авазва чахъ хва-стхадин ерияр. С. Шарвилидин невеяр. Я стха Гъалиб, чаз квехъ галаз къавум жез кIанзава. куь рушаз чи гада, чи гададизни куь руш кIанзава... И. В. Чирхчир. 2) Къасумахуьр агъадава, Са тIилмил къван вине кIан тир. Агъдин перем алай хала, Чаз вун авай кIвале кIан тир. Ф. Ашкъидикай ва дердиникай манияр. 2) рахазвайди вич. Чаз Сулейманан азербайжан чIалал шишар туькIуьриз алахъунин тежрибадикай рахаз кIанзава. М. М. Гь. (СтIал Сулеймана азербайжан чIалал туькIуьрай шишар).

ЧУП: * **чуп-чIулав** нар. лап чIулав. Чуп - чIулав хъхъана Жив хъиз лацу къил.. А. Ал. Пуд хали.

ЧУП нугъ., кил. ЧИЛ.

ЧУПЛАХ туьрк, прил. винел патал жедай затI (ар) алачир (аламачир). Гила а чкаяр тар-там амачиз чуплах тир. А. А. Умуд. Къуьнтерал къведалди гъилин ацIай лацу цIумар чуплах я... А. А. Лезгияр., Суламидин гьакъекъар хътин вилер вичин вилик квай гъавизда чуплах яз къатканвай таза рушал алуькна. М. В. Гьарасатдин майдандал.

* **чуплах хъун** гл., вуж-вуч винел патал жедай затI(ар) алачир (аламачир) гьалда хъун. КIевайтIа ник цацари, цуьк алачир, Керки къачу - къацариз лап хуш жеда, Чуплах жеда багъни, ви гъил галачир... А. С. Дишегъли. Къазибеган шуьшкани чуплахзавай... А. А. Пад хъайи рагъ.

ЧУПЛАХАРУН || **ЧУПЛАХУН** гл., каузатив, ни-куь вуж-вуч; -да, -на; -их, -зава винел патал жедай затI(ар) алачир (аламачир) гьалдиз гъун. Зулу тарар-тамар чуплахарда, гатфари дуьнья гуьзеларда. Р.

ЧУПЛАХВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера чуплах тир гьал.

ЧУПЛАХВИЛЕЛДИ нар. чуплахвал хас яз. Синонимар: къецIила, чуплахдиз, чуплахдаказ.

ЧУПЛАХДА гьал чуплах гьалда ава.

ЧУПЛАХДАКАЗ нар. винел патал жедай затI(ар) алачиз (аламачиз) хъиз. Синонимар: къецIила, чуплахвилелди, чуплахдиз.

ЧУПЛАХДИЗ нар. винел патал жедай затI(ар) алачиз (аламачиз) Гелидин гьакъиндай инсанрин сивера жуьреба-жуьре рахунар авай, гуя ам чуплахдиз Аль халудин резиденцияда къекъвезва лугъуз. Х. Ш. Ева Браун. **Синонимар:** кьеЦила, чуплахвилелди, чуплахдаказ.

ЧУПЛАХЗАВА¹ чуплахун глаголдин форма. Кил. **ЧУПЛАХУН.**

ЧУПЛАХЗАВА² гьал винел патал жедай затI(ар) алачир (аламачир) гьалда ава.

ЧУПЛАХУН кил. **ЧУПЛАХАРУН.**

ЧУПУР прил. чиник куьлуь тIвехер квай. [Элдер] - Жеч гьа, низ тухузва? Низ? [Пейкер]. - А вини магъледа авай Келбиханан гада, а чупур лугъудайди вуч я, гьадаз. Гь. Гь. Адетдин кьармахра. Султанмурад бирдан кисна. Адан чупур чина са гьихътин ятIани амалдар ишигъ гьатна. А. А. Умуд. - Акъваз, акъваз! - лагъана чин чупур, кьери спелар квай итимди. А. А. Лезгияр.

ЧУРНА прил. эхирдал кьван тамам тушир. **Синоним:** сифтегъан.

ЧУРТ урус.; -уни, -уна; -ар, -ари, -ара гьисабунар ийидай алатдин тадарак.

* **чурт вегъин** рах., гл., ни счётдал гьисаб кьун. Вигъиз чурт гьисаб ийиз ваз шумуд динар хъана хьи? Е. Э. Дуст Ягъиядиз.

ЧУРТКА урус, рах., <, суц.; ~ди, -да; -яр, -йри, -йра кIарпIучIар гьисабар ийидай алат. Ахмакь жемир, ам уьмуьр я чурткадин КIарпIучIар хьиз физвай такваз вилериз! А. Ал. Рубай.

ЧУРУ¹ [чпуру] прил. хьипи.

* **чуру авун** гл. ни-куь вуч хьипи рангунин гьалдиз гьун. Вахтуну чуру авунвай чарарин ял акъатна. Хвани, са вучтин ятIани алапат вилив хуьзвайди хьиз, килигиз акъвазнавай. А. Кь. Нехирбанни лекь.

ЧУРУ² [ччуру] суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра итимдин ченедални хуьккъверал жедай чIар. Муьгъуьббатди лацу изва чуру, кьил... Е. Э. Яр гуьзел. Гьурбатда ваз "Я кьураба" лагъайла, Вун итимдай такъаз вавди рахайла, Вилин накъвар чурудлайгъуз чкIайла, Женнет ятIан, рикIиз лянет кьведа, дуст. Е. Э. Ватандай катзавайбуруз. Сейке итим, чуру рехи, Рахадайла, гафар пехъи, Жедайд туш я чиниз регъуь, Адан инсанвилин гьал кьий. С. С. Темпел. Са шумуд йикъан чуру аламай адан хуьккъвьяй чинал рех янавай кьалин спелрал жанг ацукънавай. У. Къемберов. Спелар куьрсарай хам.

* **чуру тун**[th^h] гл., ни итимдин чинал жедай чIарар алуд тавун. Муькьвабурукай сад кечмиш хьайила, чуру тада, муькьвабуруз шадвал хьайила, чуру твада. Р.

* **чуру тун** [тту^h] гл., ни ни итимдин чинал жедай чIарар махсус алатдалди алудун. Зун и фикирдал Кевиз акъвазна ва, электробритвадал чуру туна, парталар алуькIна, куьчедиз экъечIиз кIанз рак ахъайнамаз, Ольгадин сес акъатна... А. М. Мурк ракъини цIурурда. Гьамиша хьиз, кьени ам, фад кьарагъна, чуру тваз гатIумна. Ш. Исаев. Зи фонарар.

ЧУРУЖ чурун глаголдин буйругъдин форма. Кил. **ЧУРУН.**

ЧУРУЗ нугъ. чурун глаголдин буйругъдин форма. Кил. **ЧУРУН.**

ЧУРУН гл.; -рада, -рана; -раз, -разва; -уруж, -ран, -урурай, -рамир; чурун тавун, чурун тахвун, чурун хьийимир 1) ни вуч ицIи затI цIун чимивилелди недай гьалдиз гьун. Ирид чIулав гьер тукIуна - Ирид чIулав гьер чрана, Ирид чIулав гьер ргана. Ф. Куьчеда мангьалрал чразвай кьавурмайрин ни кьуд патяхъ чкIанва. З. Э. Муькьвел гелер. 2) ракъинин нурурикди гзаф чими гьалдиз атун. Кье куьчедиз экъечIиз жедач, ракъини кузва, чрада. Р. 3) емишар недай еридив агакьун. ЦIи пIинияр фад чрана, - гад гурлу жеда. Р. 4) куьч. акьуллу хьун, зигъинлу хьун. А зур базаррикай хабар авачир, бегъем чурун тавунвайда ийидай хьтин гафар я. Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз. Шекер Исламовна яру диплом гвай, чешнелу муаллим, лап гьа куьне тIалабай хьтин чранвай тербиячи я. К. К. Диде хьайи югъ.

ЧУРУТМИШ: * **чурутмиш хьун** гл. тIебии гьалдай акъатун, чIур хьун (як, якIун затI). Чумуррай мейит жагъана. Ам чурутмиш жезвай. З. Э. Кек галкIизва.

ЧУРЧУЛ [чhurччул] фарс, суц.; -ди, -да; -ар, йри, -ра зарбдиз чилий фидай, чилин ранг алай, винел пад кьелечI кьабухди кIевнавай, мурдардилай куьруь гьайван. Гьинва верхиш, беневша, алахъай гьава? Гьинва чурчул, цвез-паша? Члада ава. А. Ал. Зулун кьуд шикил. Гьуьлягъни чурчул, Байбутни чукIул -Вири яракъ-хьелзава алпанвийри. Х. Х. Масан баде. **Синонимар:** хурлинкI, кьвершил.

ЧУСТАР суц., гзафв. кь.; -и, -а кIвачин кьезил кьапар. КIвачел чустар, тандем кьелечI булушка алай ам, Марьям тир. З. Э. Кек галкIизва.

ЧУХВА суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) винелай алуькIдай хилер галай сун партал. Кьармуькьда талер авай, Чухвада хуьлер авай, Япунжидал чиг аламай, Дегъне кьенардал гьякь аламай, Хва, вай, дидедин!. Ф. -Валлагъ якъадаш Селим, -лагъана патав гвайда куьнуьхъай галатнавай чухвадин пад чIугун хуьвунивди, -чибур пехилвал ийидайбур я. З. Э. Муькьвел гелер. 2) куьч. бегъемсуз кас. Тай хъаначир ви гада а чухвайриз КIанивиляй чи Эминан манияр. А. С. Белки, шаир тир жеде? Стахдикай рахаз стха -чарада вуч кьимет гурай? Диде-буба течир чухва - ваз нин патай гьуьрмет хьурай? А. Исм. Рубай.

ЧУХВАЗ чухун глаголдин мурадвилдин форма. Кил. **ЧУХУН.**

ЧУХДА *туърк, т-б., клус са никай-квекай ятлани наразивал къалурдайла, лугъудай гаф.* 'И хабар агакьай кулак Асанай гьарай акъатна. - Вуч, вуч! КІвалик рухни квачир Хидир! Чухда ам партизан хъана... З. Э. КУТВ-диз фена.

ЧУХСАГЪУЛ *межд. 'пара сагърай' манадин гаф. Инал Далалубегълидиз чухсагъул ва пачагъдиз сагърай лагъана, мугъман, вичин лам вилик кутуна, вичин ватан галай патахъ еримши хъана. Ф. Далалубегъли... дишегълидиз патай хъыз, Лугъузва за: «Чухсагъул ваз, кланиди'». А. С. Чухсагъул ваз. Чухсагъул квез, бубаяр, зун саймишина, Бахтлу жеч хва вичиз буба клан тахъай. А. С. Хцихъ галаз ихтилат.*

ЧУХТА *т-б., суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра дишегълидин къилин чларар вичин къене туна клевдай затІ.* Дишегъли-вах. мад цІийиз чи бахтуниз, Аквар гьалда, чулава чухта хквезва. С. Мислимат. Къил денг ийимир! **Синоним:** шуткъу.

ЧУХТАН *арал. гьикъван лагъайтлани; гьакъкъятда. Я кас, чухтан, чара кас туширтлани, абуруз вуч авай чи веледрикай. А. Исм. Вацран мичІер.*

ЧУХУН *гл., ни вуч; -вана, -вада; -ваз, -вазва; -ух, -ван, -урай, -вамир; чухун тавун, чухун тахвун, чухун хъийимир 1) квазвай чкадиз регъят хъун паталди тунлар ва я кикер экъурун. Йиф атайла, казармада, «чарах-чарах» къачуна, чухунин ван гьатдай. А. Ф. Бубадин веси. ГъвечІи чІавуз чун къунишияр тир, на чухванай зи эрчІи гъил. З. Р. Алама. 2) чилйй экъечІнавай набататар (векъ(ер), хъач(ар)) гъилелди атІун. - Гила, ваз клан хъайитІа, чавай нагъарар авуртІа жеда, - нек авай къаб дуъз чкадал эцигна, сагъибди са гъапавай векъер чухвана. Б. Гъ. Заз эвера. Са сеферда атана, Ни ятлани чухвана, Чинеба зи салавай Хъчар вири тухвана. Б. С. Са сеферда. 3) къушралай цІакулар алудун. Вил акъална ахъайдалди чухвадай за къвед! К, 1985, 26. VII. 4) куъч. гвай затІ къакъудун, кесиб гьалдиз, бахтеуз гьалдиз гъун. Ингъе, чан вах, и хуъруън универмагдай са вижевай лацу келегъа маса къачунва. Сифте авач лагъана. Ахпа са вад манат къил гайила кланикай хкудна гъиле туна. Чухунар я, чухунар. А. Р., Я. Я. Хендедадин мехъер. Зун гъамари чухвайди туш, инсанар, Зун акур къван гъамар чеб гьакІ клар хъана. М. Ж.*

ЧУХУР *суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра гъвечІи клам. МичІи чкада вилик вегъей КІвач гъвечІи чухурдиз аватна, виликди будурмиш хъана. А. А. Лезгияр. Чухурдилай хкадарна элячІдайла, са цІуд йиса авай гададин бармак къилелай алатна, руг къилеллаз авахъна. Гъ. М. Им къван, имни терез. Агъадихъай, вацІ авахъзавай чухурдин къилел алай цавук са бубат экв акатнамазди ахварикай кватай ам, гилани и къвал, а къвал экъуъриз яргъандик кума. М. В. Гъарасатдин майдандал.*

ЧУХУХ *чухун глаголдин эмирдин форма. Кил. ЧУХУН.*

ЧУХЪ *суц.; -вади, -вада; -вар, -вари, -вара инсандин, гъайвандин бедендикай хкатзавай хъвайи яд. Садбуру чухъ дарман яз хъвада. Р. Синонимар: къери яд, цис, цвар.*

* **чухъ авун** *гл., ни куъ руфуна авай яд гъаядай акъудун. Йифиз аялдиз яд гумир, - чухъ ийида, месер къежирда. Р. Синоним: чухъун.*

* **чухъ галаз хъун** *гл., ни хъ руфуна авай яд гъаядай акъудиз клан хъун.*

ЧУХЪАС *в., суц.; -а, -а; -ар, -ри, -ра 1) шалварда цвар ийидай эркек аял. 2) (такІанвилин гъиссер кваз) руш аял.*

ЧУХЪУН *гл., ни; -да, -на; -из, -зава; -а // ая, -ин. -рай, -мир; чухъ авун, чухъ тавун, чухъ тахвун, чухъ хъийимир руфуна авай яд гъаядай акъудун. Синоним: чухъ авун.*

ЧУЪГУЪН *урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри. -ра 1) клеві ва залан металдин жуъре. 2) цІал эцигна фу чрадай элкъвей алат.*

ЧУЪГУЪНДИН || **ЧУГУНДИН** *прил. чухъгъундикай раснавай. Терезрин са хиле чугундин чивин эцигна, муъкуъ хилени - гъуър авай гъвечІи турба. Гъ. Къ. Четин бахт.*

ЧУЪК *суц.; -веди, -веда; -ер. -ери, -ера къурай емишар, чІахар акадарна гъазурнавай жими хапІа. Холодильникда ва я къайи чкада чуък 23 юкъузни хуъз жеда. "Лезгистан" журн., 1992, № 1 -2.*

ЧУЪКЪ: * **чухъкъ акъат тавун** *гл., ний сес, гаф(ар) акъат тавун. Жамалан чиниз зулун шикилар атана, амма сивай чухъкъни акъатнач... К.. 1988, 28. XII.*

* **чухъкъ авун** *гл., ни са вуч ятлани лугъун. Мусаев ялавлу хъанач. Ван жедайвал ада чухъкъ авунач, амма рикІин къенйи ада еке наразивал малумарна. А. А. Лезгияр. Синоним: чухъкъун.*

* **чухъкъ тавун** *гл. ни низ рахун тавун. Чухъкъ тавуна ацукъ, къабандин руш, зи крар заз хъсандиз чида, са чІавузни ваз зи крарик къаришимши жез клан жемир. Гъ. Гъ. Адетдин къармахра. Гъуъсейноваз. я вич директорди къаришиламишун, я вичиз ада гайи жаваб хуш хъанач. Гъавиляй ам, мад чухъкъни тавуна, хъфена. А. А. Умуд. [Къурбан]. - Вучиз, Гъажимурад халу? - стхайри чухъкъ тавурла, руша вичин викІегъвал къалурзава. Б. Гъ. ТІварун стха.*

ЧУЪКЪА *чухъкъун глаголдин буйругъдин форма. Кил. ЧУЪКЪУН.*

ЧУЪКЪВЕН [ччухъкъвен] *чухъкъуън глаголдин теклифдин форма. Кил. ЧУЪКЪУЪН.*

ЧУЪКЪИН [ччухъкъи] *чухъкъун глаголдин теклифдин форма. Кил. ЧУЪКЪУН.*

ЧУЬКЪУН [ччуькъун] *рах.*, *гл.*, *ни низ -да, -на; -а // ая, -ин, -рай, -мир; чуькъ авун, чуькъ тавун, чуькъ тахвун, чуькъ хыйимир рахун, гаф акъудун.* Чуькъни тийир дустар хъайи кас шедачни? Е. Э. Заз сабур гуз. ☼ М. М. Гъажиева и гафунин буйругъдин форма чуькъа (*кил.*: М. Г. ЛЧЮС, 5955, 1374.), эхиримжи йисарин орфографиядин словарра чуькъ ая норма яз ганва(*кил.* М. М. Г., Р. И. Г. У. А. М. ЛЧЮС, 1989, 2001). Чи фикирдалди, алай вахтунда кве вариантни ишлемишзава. **Синоним:** чуькъ авун.

ЧУЬКЪУЬКЪ [ччуькъуькъ] **чуькъуьн** глаголдин буйругъдин форма. *Кил.* **ЧУЬКЪУЬН.**

ЧУЬКЪУЬН [ччуькъуьн] *гл.*; *-веда, -вена; -уькъ, -вен, -уьрай, -вемир; чуькъуьн тавун, чуькъуьн тахвун, чуькъуьн хыйимир* 1) *ни-куь вуж-вуч кве патахъай ва я вири патарихъай са гъихътин ятлани къуват илис хъун.* Цийи туфлийри кIвач чуькъведа. Р. 2) *куьч., ни низ, нин кез хъел кваз ягъун.* - Ма, пул на вахчу, заз гежзава, - лагъана, гъилиз куьс гана, кавхадин кукIваз са пем чуькъвена, вич хъфена. Ф. Пул на вахчу, заз гежзава. Зун серсер хъанва. кылиз якIв чуькъвейди хъыз ава. М. Б. "Жигули". **Синонимар:** ягъун, вегъин. 3) *в., ни нин-куьн къене патаз ракъурун.* Зи наб дустагъдиз чуькъвена. А. А. Ирид цаварик Самурдин ван. **Синоним:** тун. * къуьнер чуькъуьн.

ЧУЬЛ *туьрк, суц.*; *-ди, -да; -лер, -лери, -лера инсанар яшамиш тежезвай бушлух чкая(яр) Къужа* *паимандиз и чуьлдиз атана килигайтIа, - инал са хъсан кIвалер хъанва.* Ф. КIватIашдин мах. Муьнуьгъдиз - *фур, лекърез - цавар, Пеленгдиз - там, гъуьлягъдиз – чуьл.* А. С. Муьнуьгъдиз - *фур...*

ЧУЬНГУЬР *туьрк, суц.*; *-ди, -да; -ар, -ри, -ра музыкадин сесер симерай акъуддай, хурал къуна ядай алат.* [Мердан]. - *Къурбан, къала кван а хкунихъ галай чуьнгуьр зав гице, са тIимил шадвал ийин чна.* Гъ. Гъ. Адетдин къармахра. *Вири итимар къвалал гапур алаз къекъеззевайтIа, ашукъди вичин къвалалай чуьнгуьр кими ийидачир, ам адан яракъ тир ва гъамиша бакара къеззевай.* З. Гъ. Лезгийрин риваят. *Са арадалди веревирдерик хъайи Уьздена чуьнгуьр хкунихъ акална.* С. Ярагъви ашукъ Уьзден.

* **чуьнгуьр ягъун** *гл.*, *ни чуьнгуьрдай музыкадин сесер акъудун.* - *На чуьнгуьр ягъ, за дем кутан...* Ф. Уьзден буба, *жегъил вахтара на ашукъвилер авурди чаз виридаз чида.* Яраб квевай а вахтара хъыз чуьнгуьр ягъиз хъижезматIа? - *жузуна Нурдина.* С. Ярагъви ашукъ Уьзден.

ЧУЬНГУЬТ *суц.*; *-ди, -да; -ар, -ри, -ра* 1) *сад-садак кIанвай кве кIерец санал.* Чаз кIан я Чи чан я Чилин наз. *Кве рикIин Ашкъидин Чуьнгуьт.* А. Ал. Ашкъидин чуьнгуьт. 2) (*чIехи гъарфуналди - Ч*) **эркекдин тIвар:** **Чуьнгуьт** -а, -а.

ЧУЬНУЬРУГ *кил.* **ЧИНЕРУГ.**

ЧУЬНУЬХ: * **чуьнуьх авун** *гл.*, *ни-куь вуч-вуж масадбуруз таквадай гъалда эцигун.* *Фад-фад кIвализ хтана, ада вичин парталар фура чуьнуьх хыйида.* Ф. Бибихатун. **Синоним:** кIеви авун.

* **чуьнуьх гумбатI || чуьнуьх-гумбатI || чуьнуьхгумбатI** *суц.*; *-ди, -да; -ар, -ри, -ра* 1) *масадан затI чарабурухъай чинеба жуванди хъуриз алахъдайди.* Чуьнуьхдайда чуьнуьхзава. *Ахътинбурузни чуьнуьхгумбатIар лугъузва.* К, 1988, 19. Х. Куьлуд шейэр чуьнуьхдайбуруз лезги чIалал чуьнуьхгумбатI лугъуда. И. В. Чирхчир. *Гъа инлай гуьгъуьнлиз Гъажагъмедакай - пешекар чуьнуьхгумбатI, папакайни адан вижсерай алверчи хъана.* А. Э. Девирдин «къуллугъ». [Хибба]. - *Жибинда авай виш манатни акъуднавай хътинди я!* За а пул Дербендин чуьнуьхгумбатIрив вугуз гъанвайди туш! *Гъинва зи хъеме?* Ф. Б. Филиал. 2) **сад(бур) чуьнуьх хъана масада абур жагъуриз къуьгунин тIвар.** Чун гзаф къуьгвадай. *Иллаки чуьнуьхгумбатIар.* А. А. Ирид цаварик Самурдин тIвар. ☼ 1964 - йисалди орфографиядин норма чуьнуьхгумбатI (*кил.*: М. Г. ЛЧЮС, 1955; Т. Б., М. Г. ЛРС, 1966), 1964 - йисалай 2000 йисалди чуьнуьх гумбатI (*кил.*: М. М. Г., Р. И. Г., У. А. М. ЛЧЮС. 19641989), 2001 - йисалай чуьнуьхгумбатI (*кил.*: М. М. Г., Р. И. Г., У. А. М. ЛЧЮС, 2001) кхьин дуьз яз къабулнава. Кхьинра кве вариантни гъалтзава. Чи фикирдалди, чуьнуьх гумбатI кхьинихъ делилар гзаф ава.

* **чуьнуьх хъун** *гл.*, *вуж масадбуруз таквадайвал акъвазун, масадбуруз таквадай гъалда хъун.* Зун акурла игит фида женгиниз, *Амма алчах чуьнуьх жеда серкIвериз.* А. С. Дишегъли. *Къилич тIимил йикъара муьхце чуьнуьх хъана..* *КIвалин иесиди дарманар авуна хирер са бубат сагъарна.* А. И. Къиргъин.

ЧУЬНУЬХАРУН *гл.*, *ни еужвуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; чуьнуьхар авун чуьнуьхар тавун, чуьнуьхар тахвун, чуьнуьхар хыйимир масадбуруз таквадайвал авун.* *Балугъар авай рюкзак нубатралди къадай меслят хъана.* Цил тарцин пуна, *къурай пешерик чуьнуьхарна.* М. Б. За бананар недач. *Бубадин кIвализ хтайла, ада вичин наб чинеба вичин кIвализ хутахна, садазни такурай лагъана, чуьнуьхарна.* Ф. Гъуьлуьн руш. **Синоним:** кIевирун.

ЧУЬНУЬХГУМБАТИ *кил.* **ЧУЬНУЬХ:** чуьнуьхгумбатI.

ЧУЬНУЬХГУМБАТИВАЛ *суц.*; *-или, -иле; -илер, -илери, -илера масадан затI чуьнуьхна вичинди хъурдай пешекарвал.* *Ихътин ксар шейэр чуьнуьхдай чуьнуьхгумбатвилай чIехи шейэр чуьнуьхдай бегъем угъривилиз элкъеззва.* И. В. Чирхчир.... *сюжет къачунвай чешме къалур тавун - им чуьнуьхгумбатIвал я лугъуз жеда.* А. Къ. Чалпачух чар.

ЧУЬНУЬХУН *гл.*, *ни вуж-вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; чуьнуьх авун, чуьнуьх тавун, чуьнуьх тахвун, чуьнуьх хыйимир* 1) *са нин ятлани затI масадбуруз таквадайла, къачуна вичинди хъурун.* - *Ви деве, -*

лагъана ада, - садани чуьнуьхнач. Ф. ЦицIали. *Чи лезги халкъдикай рахайтIа, ам чуьнуьхун, тарашун квачиз, намус, инсанпересвал вине къуна яшамии жезвайди я.* ЛГ, 1992, 31. X. Карч чуьнуьхна, гел квадардай мумкинвилер Севзиханаз авайдал са шакни алачир. А. Къ. Нехирбаннк лекъ. 2) **вичи ийизвай, авур кар, вичин ният(ар) масадбуруз лугъун тавун, масадбуруз къалур тавун.** [НацIамур]. *Ша, чIехид! ИкI ша! Куь секретарша гъа инрал жезвайди я. Ада къве чкада кIвалахзвайди и чIавалди квекай чуьнуьхна.* Ф. Б. Филиал. *Чи лезги халкъдикай рахайтIа, ам чуьнуьхун, тарашун квачиз, намус, инсанпересвал вине къуна яшамии жезвайди я.* ЛГ, 1992, 31. X. 3) **масадбуруз таквадай гьалдиз гъун.** *Вун за нагъвар авай муьхце чуьнуьхда.* А. И. Къиргъин.

* **чуьнуьхдай кар авач арал.** 'авайвал лагъайтIани жеда' манадин ибара. *Чуьнуьхдай кар авач, векъи гьалатIризни, къанунсузвилеризни рехъ гана.* К, 1990, 29. VII.

ЧУЬРУЕК суц.; -ди, -да; -ар, -ри. -ра са нихъ галаз ятIани рази тежедай, эхир къалдал гъидай месэла. *Исятда лагъайтIа, рагъ алай юкъуз бязибуру чпин арада авай чуьруькар вири жуьредин яракъар ишлемииш гъялзава.* ЛГ, 1994, VI. **Чуьруькрал эхир эциг,** Т. А. Зун куь арада. **Синонимар:** гъуьжет, къалмакъал.

* **чуьруьк(ар) авун** гл., ни нихъ галаз эхир къалдал гъидай гъуьжет авун. – *КГБ-дихъ галаз чуьруькар ийимир. Ван хъанани ваз?* З. Гергерви. Бакъарей Бакъураякай нагъил. **Синонимар:** къалмакъал авун, дяве(яр) авун.

* **чуьруьк къун** гл., *вуж нихъ галаз къал алаз, гъуьжет алаз алакьаламиш хъун. Дустарин арада тахъуй чуьруькар.* Ш-Э. М. Мурадар. *РахайтIа -кIвале къал гъатзава, аяларни хвена кIанзава. Чуьруьк хъайитIа, къуни-къунишиьриз вилай аватзава.* С. Хъчара авай папар. **Синонимар:** къалмакъал хъун, дяве(яр) хъун.

ЧУЬРУЕКВАЛ суц.; -или, -илг; -илер, -илери, -илера **нетижадал гъуьжет алан гьал.** *Я гила мад а месэла патал халкъарин арада чуьруьквилер тунни са куьнизни герек къевезвач.* О. Гъуьсейнов. Межид бубади лугъудай.

ЧУЬРУЕКЧИ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра **чуьруькар авунал рикI алайди.** *Чуьруькчиди чуьруькчи жагъурда, дугърида - дугъриди.* Р.

ЧУЬРУЕКЧИВАЛ суц.; -или, -иле; -тер, -илери, -илера **чуьруькчи тир гьал.** *Чуьруькчивал чуьруькчияр авай чкада жеда.* Р.

ЧУЬРУЪТМИШ: **чуьруьтмиш хъун** гл., *вуч кутIун.*

ЧУЬРУЪТМИШВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери. – *илера ктIай гьал.*

ЧУЬРУЪТМИШУН гл., *вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; чуьруьтмиш авун, чуьруьтмиш тавун, чуьруьтмиш тахвун, чуьруьтмиш хъийимир ктIай, ктIидай гьалдиз гъун. **Синоним:** кутIурун.*

ЧУЪХВЕР суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **тарал жедай ширин тIямдин хархар хъайи якIун емиш.** *Гъар йисуз чуьхверар дигмиш жедайла, иниз керекулри лув гудай ва емишириз куфар ядай.* А. Р. Чинебан савкъват. *Муфрудин Тагъировичан... аял, жаван вахтарни гъа ина акъатна. Тамариз, чIурариз физ, некъияр, кицикар, чуьхверар, кIерецар кIватIиз, Чирагъ вацIа чуьхуьнариз, диде-бубадиз куьмекар гуз ва школада хъсандиз кIелни ийиз.* ЛГ, 2003, 13. XI. * **гатун чуьхверар, зулун чуьхверар, чIуру чуьхвер.**

* **чуьхвер(дин) тар** суц., **чуьхверар жедай тар.** *Сеффер халудин багъда фад битмиш жедай чуьхверрин са шумуд тар авай. Гъар йисуз чуьхверар дигмиш жедайла, иниз керекулри лув гудай ва емишириз куфар ядай.* А. Р. Чинебан савкъват.

ЧУЪХУЪН гл., ни *вуч; -уьда, -вена; -уьз, -уьзва; ~уьх, -уьн, -уьрай, -уьмир; чуьхуьн тавун, чуьхуьн тахвун, чуьхуьн хъийимир* 1) **чиркин хъанвай затI михъи хъун мураддалди ник кутаз шуткъунун.** – *КIвалин кIвалахар - аялдиз килигун, ханIа~шурпа авун, мал-къарадиз къуллугъ авун, кIвале пек-лек чуьхуьн ва амай гъа ихътин крар дшиегълидин хиве авайбур я.* ЗЭ. КУТВ диз фена. 2) **шад хабар, вакъиа ва я са агалкъун ички хъуналди къейд авун.** – *Салегъ, преми чуьхвена кIанда. Ваз ви игитвилай са хеб пишкеш авунин къарар акъуднава.* А. А. Лезгияр. *Илиф, дустар, къилди-къилди кIвалер чна чуьхуьда. Ахпа къилди гъар са хуьр, санлай вири хуьрерни.* И. Гъ. Алкъвадрик дареда.

ЧУЪХУЪНАРУН **аспектив, рах., гл., ни; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; чуьхуьнар авун, чуьхуьнар тавун, чуьхуьнар тахвун, чуьхуьнар хъийимир акъвазай ва я физвай це бедендал алай чиркер алудун.** *За чарчардик чуьхуьнарна. Эхъуьн я заз хийир лугъуз Виридан рикI секинарна.* А. С. Хцихъ галаз ихтилат. *Муфрудин Тагъировичан... аял, жаван вахтарни гъа ина акъатна. Тамариз, чIурариз физ, некъияр, кицикар, чуьхверар, кIерецар кIватIиз, Чирагъ вацIа чуьхуьнариз, диде-бубадиз куьмекар гуз ва школада хъсандиз кIелни ийиз.* ЛГ, 2003, 13. XI. **Синоним:** эхъуьн, эхъуьнар авун.

ЧУЪХУЪНАГАР. * **чуьхуьнагар авун** *рах., гл., ни акъвазай ва я физвай цяй беден михъи авун.*

Алцифнавай, лепе алачир, къуьруьгъуьм хъанвай гъуьлуь, гуя лугъузвай - буюр, са чуьхуьнагар къванни ая. 3.3. КУТВ-диз фена. *Йисан къилай-къилиз. ХуьтIуьз жендек живедай язава, муркIадин це чуьхуьнагар ийизва. Гъар юкъуз.* ЛГ, 2003, 13. XI. **Синоним:** эхъуьн, эхъуьнагар авун.

ЧУЪХУЪНАГАРУН **аспектив, рах., гл., ни; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; чуьхуьнагар авун,**

чуьхуьнагар тавун, чуьхуьнагар тахвун, чуьхуьнагар хыйимир акъвазай ва я физвай цяй беден ми хьи авун. Вун гынай хуьквезвайди я, чан бала? - гъади хъана къужа. - Чуьхуьнагар ийиз вацIал фенвайди тир. М. В. Гьарасатдин майдалдал,

ЧУЪХУЪХ чуьхуьн глаголдин буйругъдин форма. Кил. **ЧУЪХУЪН**.

ЧХА суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра куз гудна гъазурнавай кIарас. Чха хътин яргьи ва яхун нерин хилер ахъа жедай. З. Э. Мехъер къуьл туш. Къуру чхаяр, кIарасар, кунIар куьчедиз акъудна. А. А. Пад хъайи рагъ.

ЧХРА фарс, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра эвянавай сарикай ва я ми хънавай баргъарикай гъалар ийидай махсус алат. Къарийри, чапла гъиле баргъ къуна чIугваз, эрчIи гъили чхра элкъуьриз, гъалар ийизва. З. Э. Къве фронтдин командир. Чахъ гамар хрун патал станокар, шалар хрун патал каркаяр, гъалар авун патал чхраяр, сар эвягъун патал рекъер, кавчаяр, бадияр, килеяр ва такъаяр, кандуяр ва кIатIар, гъакIни маса затIар ийизвай магъир устIарар авайди тир. М. М. «Нагъар хъсан яни, хъар»? Амансузвили сустарнавай Жавгъаратан къиле бадедин чхрадин фарфалагди акъуддай, векъи ванер гъатнавай. У. Къемберов. Сел.

ЧЫЛЧЫФ ахц. нугъ.. суц. къарникъуз.

ЧИ

ЧИ [чIэ] суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра. алфавитами къанни цIерид лагъай гъарф.

<ЧИ> мецик кIвенкI хьирхъамрихъ галукуьналди арадиз къведай ачух тушир абруптив сес. Гафарин сифте къиле (чиб, чIал, чIул), юкъва (ичIи, мичIи), эхирда (неречI, гъуьчI) гьалтда.

ЧИАБА прил. къалин чIарар алай. ЧIаба кицIи кткана хъел Тапасрилай къачузва къел. А. Ал, Пуд шиир.

ЧИАВ суц; -а, -а; -ар, -ари, -ара декъикъайралди, йикъаралди, йисаралди алцумдай къве вакъиадин ара. Хквезва рикIел жуван аял чIав, Чрай картуфдиз пIагъар гайи вахт А. Ал. Цавай картуф хъиз... Са чIаварин дуьз араяр яд жеда... И. Гь. Рубаияр. Лап дегъ девирдилай дишегълиярни аялар йисан пара чIавинда (вахтара- А. Г.) дагълара, цанар цадайбур, гвенар гуьдайбур, хипехъанар-итимар аранда жедай. Ф. Б. Миф. Розади мани лугъудайла, чи рикIел сур чIавар хкведа. "Самур" газ., 2002, 19.10. **Синоним:** вахт, бере. * и чIаван хийир (ар).

ЧИАВУЗ¹ чIав существительнидин гунугин падеждин форма. Кил. **ЧИАВ**.

ЧИАВУЗ² нар. "вахтунда" мана авай гаф. А чIавуз кIеви хажалат Жеда, валлагъи, биллагъи. Е. Э. Вил вегъейла и дуьньядиз. «ЧIехи-вацIуз» вучиз чIехиди лугъузвайди я?» и суал зани аял тир чIавуз жуваз гайиди зи рикIел аламай. А. Къ. Нехирбанни лекъ. * **гъар са чIавуз, гъа чIавуз, са чIавуз.**

ЧИАГАЙ прил. 1) къайивиликди хъукъвай, кIеви хъанвай. ЧIагай якIукай хутре ийидач. Р. 2) гуьрчег. «Яраб ида лап рикIин къеняй, ми хъивилелди ибур лугъузвай гафар тиртIа, тахъайтIа ада захъ галаз чIагай гафар рахуналди, зун тухтатмишзавайтIа?-фикирна ада. Я. Я. Са фурун вакIар. Уьзденаз Юсуф хандин кIвалерин вилик чIагай шарабан алаз акуна. С. Ярагъви ашукъ Уьзден. Баркалла Магъмуд муаллимдиз. Аквазвани гъихътин саламат, чIагай ким ада чаз туькIуьриз тунватIа. ЛГ. 2004, 15. VII.

* **чIагай-чIагай** прил. лап чIагай, лап хъсан. Ахътинбуру вичел гъалтай кар гъеле-меле бажагъат туькIуьрда, мили-мили, хъуьтуьл-хъуьтуьл, чIагай-чIагай гафаралди вун тухарна, вилер ицитIна, вичелай гзаф рази яз вун рахкурда. Я. Я. Са фурун вакIар.

ЧИАГАЙВАЛ суц.; -или, -иле; -тер, -илери, -илера 1) къайивиликди хъукъвай, кIеви хъанвай гъал. 2) гуьрчег тир гъал. Шаирри шиирралди лугъуда. Шиирриз чтин чIагайвилер, магъир къанунар ава. А. Къ. Нехирбанни лекъ. **Синоним:** гуьрчегвал. Ада [Мухаммад б. Абд ал-Ваххаба (1703-1787) - А. Г.] ислам ми хьи авун, адан сифтедин бинеирал хтун лазим яз гъисабзавай, мусурманривай яшайишда, алуькIзавай парталда, динда чIагайвилериз рехъ тагун истемшизавай. ЛГ, 2004, 15. VII.

ЧИАГАЙДАКАЗ нар. чIагай жуьреда, гуьрчегдиз. Ада (А. Фетягъа. - А. Г.) шиир чIагайдаказ туькIуьрзава... Ш. Шагъбалаев. Шаир Абдул Фетягъан яратмишунрикай гаф.

ЧИАГУН гл.; -ида, -ана; -из, -зава; -ун, -ин, -урай, -имир; чIагун тавун, чIагун тахвун 1) вуч къайи ва кIеви гъалдиз атун. Чуьхвена эКIянавай парталар ийифиз чIагана. Р. 2) вуж уьгъуьдикди ва я хъуьруьникди рахаз тежедай гъалда хъун. Адак уьгъуь акатна, хейлин вахтунда чIагана. А. Ф. Бубадин веси. ЯхцIур йисни хъижезва зи атана, Хъуьренач зун гъич садрани чIагана... М. Б. Диде ва сефилвал. 3) вуж-вуч гуьрчег гъалдиз атун. Зи кIвал, зи юрд, намусдин муг, мектеб я, Уьмуьрдин рехъ генг хъун патал чIагурай. М. Агъмедов. Зи дуьнья. Вуч хиялри тухванва вун, Гъуьлуьн къере авай суна?! ТIавус къуш хъиз чIаганва вун, Гъуьлуьн къере авай суна. А. Мир. Гъезелар.

ЧИАГУРУН гл., каузатив; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; чIагур авун, чIагур тавун, чIагур тахвун, чIагур хыйимир 1) вуч къайивиликди ва я чимивиликди хъукъвай, кIеви хъанвай гъалдиз гъун. Фу хъра

чІагурна. Р. 2). вуж-вуч **гуърчег тир гьалдиз гъун, гуърчегарун Гатфари чаз алапатдин шикилар чІугвазва, чуьл халича хъыз чІагуриз**, Къ. Р. Гатфари чаз алапатдин шикилар. Ам [карч. -А. Г.] **гимиидалди чІагурнавай, адал са гъихътин ятІани сирлу лиианар алай**. А. Къ. Нехирбанни лекъ. **Марата факультетдин цлан газетар** (абур ана урус, лезги, авар, дарги, къумукъ... чІаларал акъудзавай), халкъарин сивин яратмишунриз талукъ **стендар ва маса имаратар чІагурзвай**. А. Фет. Алим, художник, педагог.

ЧІАГЪ суц.; -ра, -ра; -ар, -ари, -ара **вич пехъерикай тир, рагъулвили чІулав рангар акахънавай цакулар авай гъвечІи къуш**. И чуьлда идал пехъер, **чІагъар алтІушина**. абур гъарайиз башламина; Ф. КІватІаш. **ЧІагъ, лув гана, тарцив, гзафни-гзаф чинардив, агатда ва, кІуфувди хилен кІвенкІ къуна, куьрс жеда**. З. А. К. **ТІебиат чирун, Вили цавни, чими рагъни, Марфни, живни, цифни кІанда. Вили лифни, чІулав чІагъни, Пакам яр хъыз, йифни кІанда**. М. Ж. Вили цавни, чими рагъни...

ЧІАГЪАН суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **метІерал эцигна ва я хурудал къуна макъамар ядай мецер алай музыкадин алат**. **Хуьрел ала ван; Ажеб садав туькІвенва Кларнетни чІагъан**. А. С. Хцихъ галаз ихтилат. **Санал - чІагъан, санал - чуьнгуьр, Пара хъсан межлис туькІуьр Авунай за, Аллагъ шуькуьр, Вун накъ вучиз атаначир?** С. Вун накъ вучиз атаначир. **Баянда, аккордеондал, чІагъандал, гитарадал, кІарарал ядай музыкадин инструментар, къумуз, тар, фортепиано ягъиз чирда**. ЛГ, 2004, 26. VII.

ЧІАГЪАНЧИ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра **чІагъан ядай пешекар**. **Ягъа макъам, ягъа кІевиз, чІагъанчи...** А. Ал. Ягъа гопак. - **СтІал Сулейманан уьмуьр къилий-къилиз дарвиле аваз феиуди туш, -лугъуз рикІел хканай машгъур чІагъанчи Шихжамалов Ямудина**. С. Зи Сулейман.

ЧІАГЪАНЧИВАЛ суц, -или, -иле, -илери, -илера. **чІагъанчи тир пешекарвал**. **ЧІагъанчивал гъамиша мудда авайди я. Р.**

ЧІАГЪНАКЪА || ЧІАГЪНАКЪАН нар. **герек авачиз, лазим тушиз**. **ЧІагънакъан вуна зун кІелуникай акъвазарна**. Т. А. Зун куь арада. [Анжелла]. **Са-садбуру гъатта Ватандин Чехи дявени чІагънакъан ивияр экичун тир, революцияни гъакІан са къуьруьк тир лугъузва**. М. Ж. **Агъ, Али Бабаевич, чІагънакъа вуна ахътин гафар лагъана**. Н. И. Гъакимрин папар.

ЧІАКЪ. * **чІакъ авун** гл. **чІакъ сесер акъатун**. **Къурай тарцин хел хана, чІакъ авур ван хъана**. Р. * **къвалари чІакъ ийидалди**.

ЧІАКЪРАКЪ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **чІакъракъ сесерин ван**. **Чиб чтихъ галаз рахазвай тегъерда чакъракъ-пІакъракъдин ван тунвай абурун ялавди гада къулу-къулухъ ракъурна**. Б. Гъ. Заз эвера.

ЧІАКЪРАКЪУН гл. куь; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; **чІакъракъ авун, чІакъракъ тавун, чІакъракъ тахвун, чІакъракъ хъийимир чІакъракъ сесерин ван акъудун**. -**Гъагъ?** - менгенайра гъатай хъыз, **чІакъракъай вичин гъилиз тамашзава мугъман**. Б. Гъ. ТІварун стхаяр.

ЧІАЛ¹ **рах.**, суц.; -а, -а; -ар, -ари, -ара; 1) **гаф**. **Мад ваз лугъур чІал авач, яр**. Е. Э. Вун хвашгелди, сафагелди. 2) **рах. шиир**. **Зи ярдиз за лагъана чІал**. Е. Э. Вун хвашгелди, сафагелди. **Эмина ваз лагъай са чІал, Вун зи рикІе хъая хъи тІал**. Е. Э. Къарагуьз. **Хпеж Къурбана чайдикай са чІал туькІуьрна**. М. М. Гъ. Халкъдин шаир. **Вич амачтІани, чахъ Жамидинан хци чІалар ама, лезги халкъ, Шагъни Шалбуз виридаз машгъур авур багъа тІвар ама. Адан тІвар ва чІалар несилри, аямрай аямриз физ, датІана эзберда**. «Самур» жури., 2003, № 6. 3) **инсанар чеб-чпив рахун идара ийизвай алат**. **Зи хва, чилел ала зурба няметар: Сад техил я, муькуьдни - чІал инсанрин**. А. С. Хцихъ галаз ихтилат. **ЧІал авай халкъ суьргуьндани куьлягъ жеч, Куьз лагъайтІа чІал куьлег я Ватандин**. А. С. Хцихъ галаз ихтилат. **Са фахъни чІал маса гумир**. Х. Х. Масан баде. **ЧІал чІатІунихъ маса гумир!** Ф. Б. Миф. **ЧІал, малум я хъи, гъамиша сад хъыз амукъзавач, ам девлетлу жезва, ам дегши жезва**, Н. А. Литературадин хрестоматия. **ЧІал девлетлу ийизвай рекъерикай сад - им маса чІаларай къачунвай гафар, грамматикадин формаяр ишлемешун я.** М. Алипулатов. **Лезги чІалан машгъулардай грамматикадай материалар**. **ЧІал аваз, халкъ авач лугъуз жедач. Халкъ аваз, ватан авач лугъуз жедач. Лезгистан ава!** З. Гергерви. **Бакъарей Бакъураякай нагъил. ЧІални чи бубайри пакдиз хвена чав агакъарнавай багъа аманат я**. ЛГ, 2004, 12. II. * **лезги чІал, литературадин чІал, литературный чІал**.

* **чІал авач кил. гаф авач**.

* **чІал кутун рах.** гл., **ни ник къейидан талукъриз «Куьн сагърай!» лугъун**. **Синоним: башсагълугъвал гун**.

* **чІал къун** гл. **нин рахаз таххъун**. **Нив хъайитІани ийида къал, Туьд дакІуна, къурай ви чІал**. Е. Э. **КафтІар къарийриз. Бес вучиз халияр акурла вилиз, чІал къунай Аллагъ тир Пачагъдин михъиз**. А. Ал. Пуд хали.

* **чІал сад авун** гл., **ни-ни ни тайин са меслятдал атун, меслят авун, Лугъузвай хъи, бес феи касди, отделенидин агроном Садикъа, овоцторгдин къилевайбурухъ галаз чІал садна, тапан актар кхъена, вичиз къеж хкудна**. А. М. Мурк ракъини цІуруда.

* **чІала гъатун** гл., **вуж нин лагъайвал авун**.

* **чІалав къун (гъун)** гл., **ни вуж; вуч са ни низ герек чкадал тайин ихтилат авун патал вилик амаз меслят хъун, жуван фикирдал гъун, жуван терефдар авун**. **Коммунистри ва комсомолри беспартийный**

актив чЛалав къуна пакамаз кІвалахал экъечІунин меслят авуна. З. Э. Ишигълаван дере. ЧЛалав текъвер женжел аял яни вун? Бес я, булах, авур шелар на. гъенел. Л. Гъамидова. Булах.

* **чЛалаз килигун** гл., вуж нин **са ни ятІани лагъайвал авун**. [Къурбан]. - Чанни акъатични адан, гила ам шехъналди чун адан чЛалаз килигич хъи, ам гъарамзада я, ам хвешивилэй шехъзавайди я. Гъ. Гъ. Адетдин къармахра. [Мирим]. - Жечни Эфенди, на ам са тегъер чЛалал гъайитІа, ам ви чЛалаз килигда жеди. Гъ. Гъ. Колхоз.

* **чЛалай экъечІун** гл., вуж нин [Эфенди] Я Алагъдин бенде, на куън къайгъу чІугъазва? Ам зи мирес я гъа! Ам за хвена чІехи авурди я гъа! Шагъламаз зи чЛалай экъечІдай туш. Гъ. Гъ. Колхоз.

* **чЛалал алукуъун** нугъ., гл. **лагъай фикирдал амал авун**. Вун за лагъай чЛалал алукуъ, Заз вун къвалал алаз кІан я. Е. Э. КІан я.

* **чЛалал атун** гл., вуж 1) **рахаз чир хъун**. И вахтунда балкІан чЛалал атана, ида лагъана... Ф. Гъуълуън руш. Ша рахан чун, дагълар чЛалал къведайвал, Женнетдавай багълар чЛалал къведайвал. З. Къ. Пал. 2) **меслятдал атун, теклифдал рази хъун**. Няниз кІватІ хъхъай гадаяр чЛалал атана - Алипулат вучатІани сафра хъанва. Аданди къиздирма я. З. Э. КУТВ-диз фена. - Бегов бажагъат чЛалал къведа. А. А. Пад хъайи рагъ. Диде-бубадиз за гъикъван лагъайтІани, абур зи чЛалал къвезвач. К, 1988, 23. XI.

* **чЛалал гъун** гл., ни вуж **меслятдал гъун, теклифдал рази авун**. На лугъумир къван. Мегъамед-Рзати и гада чЛалал гъана къван. Гъ. Гъ. Колхоз. Зун ашукъ хъанва са гуъзел рушал. Жезвач чЛалал гъиз. А. Ал. Тезенаг. Дугъриданни, чаз, чи рухваря гъикІ чЛалал гъидатІа, чизвач. К, 1988, 23. XI. Вуна чи тереф хуън тавурла, бес чна жемят гъикІ чЛалал гъида? Гъ. Къ. Четин бахт. Хъана лагъ адаз, чЛалал гъваши, мез-гъвел ая. За ам жуван хат руш хъиз къабулда. Адаз чи адетар чирда, чи чЛал чирда. Чи чЛал гъикъван гуъзелди ятІа вазни чидач. А. Къ. Нехирбанни лекъ. Алем чЛалал гъиз мецелди ширин, Гъуърметар хъана мад ва мад дерин. Къ. Абдуллаев. Секин къил.

* **чЛалал хъун** гл., вуж **рахаз чир хъун**. Куркур хъиз чЛалал алай Гевгъер бала, лайлай: Вун душмандал уфтан хъуй, Лайлай, бала, лайлай! Ф.

* **чЛалан пай(яр)** граммат., суц. **гафар чпин манадиз ва грамматикадин къетІенвиериз килигна чара авунвай кІватІал(ар)**. Чалан паярикай къвед -союз ва кІус (частица) куъмекчи гафар я. Куъмекчи гафарикай предложенидин членар жедач. М. М. Гъ. Лезги чЛалан грамматика, 1962.

* **чЛалан сес** суц. **чЛалан гафар ва я гафарин формаляр арадиз гъизвай ва я сад-садавай чара ийизвай сес**.

* **чЛалахъ хъун** гл., вуж нин **лагъай гафарихъ агъун**. - Заз куън зи чЛалахъ инанмиш тежез кичІезва, - жегъилди вичин гъилер чуъкъвезвай. - ЧЛалахъ хъана кІанзаватІа, авайвал лагъ! -эмирна пачагъди. Ф. Гъуълуън руш. Эвел къилэй дуъз акуна ви луъкІуън, Гъахъняй зун ви чЛалахъ хъанай, за гъикІин? Е. Э. Зав рахамир. Ацукъмир душмандин къвалахъ, Жемир гъич вун адан чЛалахъ. Йифди-югъди куънни алахъ Кар вилик тухуз, кесибар, С. С. Кесибдиз. [Гегъвер] - Мад за вакай зарафатар ийич хъи, зи чЛалахъ жедачтІа, алад... Гъ. Гъ. Адетдин къармахра. Мягъкем къваза са гафунал, чЛалахъ жемир масадахъ вун, Эгер вуна чин чІурайтІа, кІанид вавай хъел жедда гъа... З. Р. Жедда гъа... На шаз лагъай гафар вири, къе хъиз зи рикІел алама, ЧЛалахъ тушитІа вач килига чи лишан муъкъвел алама. З. Р. Алама. Надир вичин вилерин чЛалахъ хъанач. Хуъруъз мукъва пелел пудкъанни вад туп алай... З. Р. Гъажи Давуд. «Байбута тухванватІа, мукъвал вахтара хкидайди туш къабандин хци», хъел атанай адаз, ятІани чЛалахъ хъана... А. Къ. Нехирбанни лекъ.

Синоним: инанмиш хъун, агъун, иман гъун.

ЧІАЛ кІус. причастие тир гафунихъ галаз алакъада хъайила, -ди суффиксдин мана гузва, яни вилик квай гафунихъ галаз санал существельнидин везифа тамамарзава. ЦицІалидин руъгъ аватна, адаз вуч рекъидай чІал чир хъана. Ф. ЦицІали. Айвандаллайда вичиз лугъузвай гафар тир чІал чир хъана, хъсандиз яб гуз хъана: "Я лам, за ваз, межлисда ацукъайла, вавай хабар къун тавунмаз, жуван шей арадал вегъемир лагъаначирни Ф. Далалубегъли. Эхр заман мукъвал хъай чІал Гила чаз загъир хъана. Е. Э. Гъинава? - Заз чидай икІ зи къилел къведай чІал, хъийизмач куъне шаирдиз гъуърмет, хъийизмач... - башламишна шаирди вичин тегъерда. К. К. Шаирди лагъанай.

ЧІАЛАРБАН чІ., зараф., суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра литературадин эсерар пешекарвилине дережада аваз кхъидай алакъунар авачиз кхъинарзавай кас. Валай зурба дилмаж авач дуъньяда: Яд чІал течиз, я чІал течиз дидедин, Вич Низами арифдаррин гъавадай Авудна на чІаларбанрин тевледиз. А. Къ. Низамидин чІалар лезги чЛалаз таржума авур тупал дилмаждиз.

ЧІАЛАХЪАРУН || **ЧІАЛАХЪУН** гл., ни вуж; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; чЛалахъар авун, чЛалахъар тавун, чЛалахъар тахвун, чЛалахъар хъийимир масад жува лугъузвай гаф, ийизвай кар дуъз тирдан фикирдал гъун. Мад ва мад чун чЛалахъзава Туширдахъ и дуънья бегъем. А. Къ, Шикилрин кІвал, ИкІ писателди паталай (Бакудай) сад-къве юкъуз хтанвай гъвечІи руш Гуълназанни повестдин къилин геройдин арада къиле физваз къалурзавай лап-лап аялвилине гъамгадин чешмейрай акъатай хътин рафтарвилер кІелзавай кас чЛалахъардайбуру я, вучиз лагъайтІа ахътин рафтарвилер гъвечІи чІавуз чи кІелзавайбурун къилерални атана, чи арайрани абур хъана. А. Фет. Проза жанлуди хъайила, **Синонимар:** чЛалахъ(ар) авун, инандирмишун, инанмишарун.

* **чIалахъар авун** гл., *вуж нин нихъ-квехъ лугъузвай гаф, ихтилат дуьзди тирдахъ алакъарун. Ихътинбурал мийир зун, Ахмакъ, вуна чIалахъар...* Ф. Къванцин гада. **Синоним:** чIалахъ(ар)ун, инанмишарун.

чIАЛИТИ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **чIулав нуькIверин жуьрейрикай сад. ЧIалитIар батахлукъ чкайра жеда. Р.**

чIАНА кIус 'гъакI, гъавайда' мана авай гаф. - *Адаз яб гумир, я кас. Ам чIана са гаф хъурай лагъана рахазвайди я. 3.3. КУТВ-диз фена Заз а къатIар тунар кIандайди туш. Абур чIана атIа кинойрай къалурдай, маса уьлквейрин инсанрив жедай мацIахай амалар я. Б. Гъ. ТIварун стха. - Абур [чIичI алай дасмалар. - А. Г.] чарасуз герек хъанвани, чIехиди? - Ваъ, чIана са бязи юлдашириз чи патара авай дасмалар бес тежезвай хъиз я...* К. К. Шаирди лагъанай.

чIАНАВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера писвал, кимивал. *И дуьньяда рикI тIардай кIвалахар, чIанавилер, татугайвилер бес тир къван ава. С. К. Квадар тавунамаз къадир жедач.*

чIАНГЪАКЪА нар. *чарасуз тушиз, гереквал авачиз. Чангъакъа ада фикирзавай, заз са вуч ятIани чида лагъана...* ЛГ, 2003, 11. IX.

чIАНКЪ суц.; -уни, -на; -ар, -ари, -ара **чIанкъ сесерин ван. ХаничI къунвай къарадай, чекме галукъайла, чанкъар акъатиз, инлай-анлай кIвач хурхвада гъатиз са хейлин рехъ фена. З. Э. Муькъвел гелер.**

чIАР суц.; -чи, -чIе; -ар, -ари, -ара **инсандин, гъайвандин хамунай экъечIзавай шуькIуь гъал хътин затI.** # бурма ~ар, векъи -ар, расу ~ар, рехи -ар, чIулав ~ар, *Пехилзава тIавус гъекъекъ чIарарал. - Е. Э. Гъалимат. Б. Исмаилова кIватIай малуматралди рекъидай къилляй Эмин къурай якIарин, къакъан буй авай, са тIимил къван винелди экъисай нер алай, чIулав чIарар алай ва яргъи спелар авай итим тир. Н. А. Етим Эмин. **

вакIай чIар акъудун.

* **чIар акъалтун** гл., *нел агъвал хъсан хъун.*

* **чIар алай прил. гзаф чIарар алай. Синоним:** чIарчIи къур.

* **чIар алай югъ суц. серин югъ.**

* **чIар вегъин** гл., *куь чIар алачир гъалдиз атун.*

* **чIар кун** гл., *ни тади куьмекдиз эверун. Яр лагъайтIа, акъвазнава вил алаз, Са чIар кана, хабардалди та вуна. И. Гъ. ЭцитIнава яр паталди. [Асали]. - Чи виридан вил анжахъ Къазимегъамедал ала. Гъада са чIар кун я кIанзавайди. Б. А., З. Э. Къазимегъамед, Секне чIул хъиз ярхъ хъана РакIарив гвай рухунал. На лугъуди, чIар кана Вири магъле кIватI хъана. А. Ал. Мирдамир. ☀ И мягъкем ибара четинвиле гъатай инсанди вичин чIар кайила, куьмек агакъзавай герояр квай лезгийрин махунин бинедал алаз арадиз атанвайды хъун мумкин я.*

* **чIар татун** гл., *нел дуланажагъ хъсан тахъун. -Ам чи буьркъуь уррайри арадал гъанвай философия я, лазимсуз философия. Чи гъакимрин къайдаяр пакъанунар хъиз къабулзавайвилай чун гъа икI чIар текъезе ава. Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз.*

* **чIарар цаз-цаз хъун** кил. *кичIевилин, къурхувилин лишан яз чIарар цаз-цаз хъун. Гатаз далдамар, хамир куь кIарар, Ван хъайи Халкъдин жезва цаз чIарар, Мус куьтягъ жеда алчах хабарар? Девирдин къисмет авахъна Физва. С. А. Садаз - хазина, муькуьдаз - тIал-квал...*

* **чIарар чухун** гл., *ни шехъдайла, гъамунин, хажалатдин деринвал къалурун патал жува жуван гъилералди къилин чIарар къаз ялун. Хемис йикъалди адаз вич къена кIандай. Ам шехъдай, вичин чIарар чухвадай. Гаф акъатзамачир ачухдиз сивяй, Рахайлани залан-залан рахадай. А. Ф. КъатI-къатI авур зунжурар,*

* **чIарар яргъи, акъул куьруь** прил. *чIарар хъсанбур аватIани, акъулдиз пайгар тушир. ЧIарар яргъи, акъул куьруь дишегълидиз яратмиши хъанвайди гъа кIвалин, кIвалин кIвалахар я. З. Э. КУТВ-диз фена.*

* **чIарчIелай ракъурун [дагурун]** гл. *вуж тадияр гун, жаза гун, векъивилелди рафтар хъун. - Ахътинбурун гуьгъуьна твамир на ам, хуьруьнви, ам хийир авай кар туш. ~ Ваъ, я стха, валлагъ, за ам, ахътин кар аваз хъана хъайитIа, чIарчIелай ракъурда. А. Ф. Газет.*

* **чIарчIи къур** прил. 1) гзаф чIар алай. 2) чIарар алкIанвай. **Синоним:** чIар алай.

* **чIарчIин гъайванар** нугъ., суц. *лапагар.*

* **чIар-чIар** нар. *тIимил-тIимил. Эвелан гургур булагдай гила чIар-чIар яд къеззавай. Р.*

чIАРНИ нар. *кIусни, эсиллагъ (са вуч ятIани тавун). Са гзаф алгъана, гагъ тум къаз ялна, гагъни япар къаз ялна, гагъ къвалалай лашар вегъена, амма ламравай гъич чIарни юزاز жезвачир. Ф. Далалубегъли. Ам алай чкадилай чIарни юзавачир, адаз ахътин къяматдин тамаша гъич садрани акурди тушир. З. Гъ. Ахварай авудай аваз. Синонимар:* **кIусни, эсиллагъ,**

чIАТИ суц.; -уни, -уна; -ар, -ари, -ара) **гъажибугъдадин ва я цуькIуьн гъуьруькай чранвай яцIу фу. Са куруна авай хъчарал абур галкIун патал са капашдавай гъуьр алахна, ийидай са хара чIатIар -текъин патал чараяр...** З. Ф. РикIелай фадач. 2) **гъажибугъдадин гъуьруькай чиниз чичIекар, чIемин кIанер яна чрадай махсус фу. ЧIатIунихъ зи вил гала. Р.**

чIАФ суц.; -а, -а; -ар, -ари, -ара **дагъдилай агъада авай чка(яр), векъ къалин чка(яр). Къарагъа, фин чун**

Шагъ дагъдин чIафариз. Яб гун гъана цуькверин хуш гафариз. И. Ш. Къудар. Дерлек къунишиди гъар юкъуз вичин гададин чIарар твадай. Адав сача, кIвале, чIафа, тама кIвалахиз гудай. Б. С. Пилидикай... Къубд аранда акъудай хипехъанриз гатфарихъ суван чIафариз, гъакIни чпин папарин-аялррин патав хтун асул сувар жедай. Ф. Б. Миф.

* **чIаф векъ** суц. **ширин миxьи векъ**.

ЧИАХАР суц.; -ар, -ри. -ра махсус регъверик куьлуь авунвай, хархар авунвай нехв, къуьл. # къуьлуьн ~, нехуьн ~; куьлуь ~, ири ~; ~ ругун, -михьун.

ЧИАХАРИН прил. **чIахар кваз гъазурнавай**. Къаюман жавабар чIахарин ашдик тагъ авур чIем хъиз кужумиз хъана... З. Э. КУТВ-диз фена. Ахътин йифер жедай хьи, кIусни нефт амачиз, аялриз авай са тике кIахун фуни чIахарин ханIа югъ аламаз гана, къаткурдай. З. Ф. РикIелай фидач.

ЧИАХАЧИАХ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра инсанрин, гъайванрин беденда кIарабар чеб-чпихъ галаз алакъаламишзавай кIеви як.

ЧИАХМА суц.; -ди, -да; -яр, -йри. -йра зулухъ жедай хъсан дадлу ва сиве фад цIрадай ири чуькверрин сортуниин тIвар. ЧIахмаяр, пешер аламачир чуьквер таран къецил хилерин цуьрцеридай халичадин кIетIер хъиз, галтад жезвай. К, 1989, 17. П.

ЧИАХРАХ суц.; -ди, -да; -ар, -ри. -ра чIахрах сесерин ван.

ЧИАЧИАМ: * **чIачIам бармак** суц. гуьрчег ва дамах гвай бармак. Юзун акатнавай цифери цавун чинал алапатдин шикилар чIугъазва. Абурукай гагъ дагъвидин такабур къилел алай чIачIам бармак жезва. Ж. Гъ. Цийи манидин суракъда.

ЧИВАРАХ суц.; -ди, -да; -ар, -ри. -ра набататдин чилик квай къатI. ЧIварах къуразвай келемдин Тум цIийиз кутаз жедайд туш. А. Мут. Жедайд туш. **Синоним**: дувул.

ЧИВЕКЪ нугъ., кар. 1) **лап**. Вуна вуч чIвекъ къецил яз, жендек къалурзава? А. А. Пад хъайи рагъ. Са гъафте идалай вилик... ви бубади, хъвана лухъ яз, лап гъа чIвехъ тегъерда, вири жемятдин вилик далдамчийрив "Ленин чан" макъам язгиз туна, вири жемят хъуьрез гъа манидал къуьл авуна. Ж. Гъ. Юргъадилай гуьгъуьниз. 2) **жуваз жувакай хабар амачир тегъерда**. **Синонимар**: къеп, цIеп.

ЧИЕМ суц.; -и/-еди, -е.-еда; -ер, -ери, -ера тIуьн патал некIедикай, са бязи набататрикай хкуддай, **це цIран тийидай затI**... ана неинки сар твадай, чIемер хкуддай, гъакI багъларинни бахчайрин емишар кIватI хъийидай, мурабаяр, чехирар гъазурдай майишатарни жеда. Гъ. М. Им къван, имни терез. Вири жагъана: як аламай кIарабни, чIемин тIям галай фан кIусни... Руфун тух яз хъфена зун, гъа жуваз гъатай будкадин кIаник архайиндиз ксана. А. Исм. Эхиримжи къув. Ада гъа куруниз цIурурнавай чими чIем ичIирдай, чIемедик кап ганвай баят фу какадардай. З. Р. Зи уьмуьрдин шикилар. БалкIандин къулухъ кIвач гъуруш хъанвай накъвадай, чIемердай хъиз фена, шахарин къелечI чкадал ацалтайди агъухъди сух хъана... А. Къ. Нехирбанни лекъ. - **Синонимар**: дуьдгъвер, гъери, ягълу,

* **чIемеда ава [гъатнава]** зараф., гъал. гъал-агъвалат хъсанзава' манадин ибара. Ви рикIелай алатнани, за ви хзандиз, мукъвабуруз авур къван хъсанвилер? Вири гила чIемеда гъатнава. Белки абур ви бубади авурди ятIа? И. Н. Гъакимрин папар.

* **чIемни фу хъиз нар. сад-садав къуна**. Чун къвед санал чIемни фу хъиз яшамии жезва... Б. С. Хизан.

ЧИЕМЕРУК суц.; -ди, -да; -ар, ри, -ра хъел ядай яракъ, алат. Лисама са шумуд чIемерукни хъел раснавай, адак зурба лишанни квай. А. А. Пад хъайи рагъ. ЧIемерук гвай чIулав къушун Пайда хъана синерихъай. А. С. Хцихъ галаз ихтилат. Мягъкемарна чпин рицини чIемерук, Ахтармишна къалпдиз гъалтдай терефар Ахпа рекъе гъатнай, туна чиле руг. Х. Х. Масан баде,

ЧИЕРЕ¹ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра кIвалин къавун къерех. Элкъвена къуна къакъан кIвалер чIере, Тамашзавай вишералди вилери. А. Ф. КъатI-къатI авур зунжурар. Багъдин къерехдал алай са кIвалер. Адан чIерейрал ацукъна лифер... А. Мут. Перидин ахвар. На лугъуди, зун Яцугъа авазва, Ацукънава къакъан къавун чIаредал. М. Б. Эминан сурал.

ЧИЕРЕ² суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра вичел ципицирин кулар жедай набататдин тан. ЧIере гъикъван гзаф яргъи хъайитIа, Гъакъван гзаф дад чIур жеда къередин. И. Гъ. Рубайяр. Зегъметдин юлдашири адаз ципици чIередин устад лугъузва. К., 1989, 1. Н. **Синоним**: тегъенг.

ЧИЕРЯ: * **чIеря-пIеря** суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра гъар жуьредин къайдасуз шукъуь сесер, рахунар. Аялрин багъдин гъаятда гъамиша чIеря-пIеря жеда. Р.

ЧИЕХИ прил. 1) **гзаф яшар хъанвай, аялвилай акъатнавай**. ХунI тIвар ава чи халкъарин арада, Алукинава гъвечи, чIехи - гъар сада. Е. Э. Яру, цIару гуьллуь чит. 2) **къадардиз ва еридиз еке**. ХунI чIехи бунтар хъана. Е. Э. Гъинава? ЧIехи жемят авай и хуьре подписчикарни гзаф я. К, 1989, 1.П. ЧIехи кIел-кхъин чидачиртIани, дидедихъ лап хъсан зигъин, къатIунар, девлетлу "хурун дафтар" авай. Ж. Гъ. Ругъдин, рикIерин къелечи. 3) **са диде-бубадин аялрин арада гзаф яшар авай**. Чил къачузвай чIехи гададихъ галаз анал зунни фенвай. Х. Къасумов. Будущриз рехъ гайила... 4) **тежрибалу, кесерлу**. Лугъумир къван, Юдинани чIехи камалэгъли Лев Толстойн арада хуш рафтарвал ва дуствал аваз гзаф йисар тир. К, 1988, 22. XI.

* **члехи авун** гл. 1) **гъвечли затлунин размерар еке авун**. [Нацлмур]. *Керекуре Пуркурович, зав са тлмил пул гице, за, исятда фотографдиз эверна, куь квачин кьилел са шикил яз тан, ам члехи авуна, рамкада туна чи институтдин кьуза патай куддайвал.* Ф. Б. Филиал. 2) **кьулайвал авуна, тлмил яшара авайди гзаф яшар авай ва сагълам гьалдиз гьун**. *Зун хвена члехи авур, заз фу гайи, зун пешедин иеси авур буба са раб хъяна секин хъя тлун, гьадазни регьят хъйжедай, вунни архайин хъйжедай лагъайбурни хъана.* Н. М. Буба. *Аллагъди хуй, армияда кьуллугъдай хва хъанва. Антер бадеди хвена члехи авуна ам, цегьрен нек гуз...* А. Къ. Нехирбанни лекъ.

* **члехи буба** суц. **аялдиз вичин бубадин ва я дидедин буба**. *Члехи бубад илифар Авунва, зи хва, Гзаф хъанва теклифар -Кватлнава арх.* А. С. Хцихъ галаз ихтилат. *Зи члехи буба Абдул-Гъани асклан буйдин, ацлай беден авай, хъукъверин клуфарик са жизви яру тав квай, ихтилатрал рикл алай итим тир.* З. Р. Члехи бубадин тлуьнар. *Хуьре заз мад садални шаламар алаз акурди тушир, вучиз лагъайтла и. квачин кьапар алукулун адет яз амачир, гьатта чи члехи бубадин шаламарни кьайи квалин пиле агаж хъанвай.* А. Къ. Нехирбанни лекъ. **Синоним:** ата-буба.

* **члехи бубавал** суц. **аялдиз вичин бубадин ва я дидедин буба тир гьал**. *Члехи бубавал еке бахт я.* Р.

* **члехи бубайрив** прил. **члехи бубайриз хас, члехи бубайриз талукъ**. *Члехи бубайри лугъудай: намус вридалайни члехи я.* Р.

Синоним: ата-бубайрин.

* **члехи гьарф** суц., граммат. **хас тлварцлин, гьар са предложенидин сифте гафуна кхьидай гьарф**. *Зи кьуншидин тлвар Камал я, амма адаз камал авач.* Р. **Синоним:** кьилин гьарф.

* **члехи кас** суц. **кьуллугъдиз вине авай кас....** *члехи ксар кьул члугур тел ада вичив хвена, абур вад-ругуд хъайила, вич пичханадиз кьез Бегдин тлварцлел Рагълах шегьердиз рахкурна.* А. А. Пад хъайи рагъ. *Члехи ксар члехи мурад риклевав фида, фида анжах дуьм-дуьз рекъеваз.* А. Ал. Гъурчехъан. **Синоним:** члехиди.

* **члехи ратари гъвечли ратар тлуьн** гл., *нин гзаф гишин тир гьисс акатун.* – *Хъанвачни-е ви гьундуьшка, -эхиз хъхъанач Агъмедавай, -чан акьудмир ман!* *Члехи ратари гъвечлибур нез эгечлнава.* А. Къ. Мал цаваравай савдагар ва я рикелни алачир командировка.

* **члехи рикл авай** прил.,; *вуж мергьяматлу, акьалтлай намуслу.* *Заз чиз, Сейфедин, абур исятда фермадал агак хъувунва. Валлагъ, гзаф члехи рикл авай инсан я.* Б. Гъ. Гъетер.

* **члехи тлуб** суц. **гъилин, квачин тупар башламиш жезвай куьруь, амма яцлу тлуб.** - *Эгъ! - лагъана, солдатди члехи тлуб аклурна пеле...* А. Ф. Дяве.

* **члехи хьун** гл., *вуч кьадардиз ва еридиз гзаф хьун.* *Члехи хъана нязиз суьруь...* Ф.

ЧЕХИБУР¹ **члехи** прилагательнидин гзафвилин кьадар.

ЧЕХИБУР² суц.; -у, -а **члехи** прилагательнидикай хъанвай существительное. - *Лекъ кьин гунагъ я...* *тухумдин куьк хкатда, лугъуда. Ни кьейитла, гьадан... - са Мус ятлани члехибурун гафарай ван хъайиди лагъана за.* А. Къ. Нехирбанни лекъ. - *Ваз зи Алпанахъ гьихътин даду аватла чидани? Районда авайбур анихъ амукърай, меркезда авай члехибурни адан дустар я, са кьапунай незвай амадагар я.* Г. Ханов. *Клепербан, Заз члехибурун гафарай вацлуз яргьалди килиг тавуна кландайди чизвай, вучиз лагъайтла килигай кас, игътият квадарна, ци вил тухвана, вацлуз аватун мумкан я.* А. Къ. Нехирбанни лекъ.

ЧЕХИВАЛ суц.; -или, -иле; -илер. -илери, -илера 1) **яшариз килигна члехиди тир гьал**. *Гъайваз адаз вичин члехивал кьалуруниз мажбур хъанай; Заз вин гафар шит хъанва. Вуна кьелет ийидач. Вун чи меслятдал рази жеда. Паб тагъана яшамми жедайди туш, -атлуз-атлуз лугъузва Гъайваза вичин стхадин чинилай вилер алуд тийиз.* М. В. Гьарасатдин майдандал. 2) **са затлунин размер члехиди тир гьал**. *Салан члехивал никлинди тир.* Р. 3) **куьч. кьуллугъдин винизвал**. *Квалин члехивал папав вугузни заз кланзавач, я ам масакла разини жезвач. Эхир, зани папа и гьужжет референдумдалди гьалдай меслят хъана.* Н. Шихнабиев. *Референдум.* 4) **камаллувилин гьундуьрвал**. *Я сад Аллагъ, шукур хуй ви члехивилиз.* И. Гъ. Рубайяр. *Дагъдин кьакъанвал яргъа мензилдай чир жеда лагъайвал, шейхерин шейх Мегъамедан члехивал, адан камаллувал мусурман уьлквейрин векилри кьимет гайила чир хъана.* С. Ярагъви ашукъ Уьзден. *гьурметдиз лайихлу агалкьунрин вини дережа.* **Синоним:** гъайбатлувал.

* **члехивал авун** гл., *ни* 1) **сад масадахъ галаз ам вичиз табий тир гьалда туна алакьаламиш хьун**. *Эгъ, - лугъудай Магъмуда вичин кьезил гьил, хъвалахъ хъыз, метлел гьалчна, - и девир гьахътинди я, даду галайбуру, жибиначар дулу тирбуру амайбуруз члехивални ийизва, абурун гьисабдай чин крар мадни виликни тухузва.* А. Исм. Алуькдай ахвар. 2) **жув члехиди тир гьал кьун**. *Члехида члехивал авун кланда.* Р.

ЧЕХИДАКАЗ нар. **гзаф лишанлудаказ**. *Гъажибег Гъажибегова Дагъустандин вири члаларал кхъизвай цлийи кьуватар арадал атунизни члехидаказ таъсирна.* ЛГ, 2004, 26.П. **Синоним:** члехиз.

ЧЕХИДИ¹ прил. **члехи тир**. -*Дах, Члехи-вацлуз члехиди вучиз лугъузвайди я?* А. Къ. Нехирбанни лекъ.

ЧЕХИДИ² суц.; -а, -а 1) **яшар гзаф хъанвайди**. *Члехиди гада тир, гъвечлидини руш.* А. М. Самур. *Члехидан гафуниз килиг тавурди члехи баладик акатда лугъудайвал, зунни гила члехи баладик акатнава.* Н. А. Гуьлназ. *Члехидан, яидиз члехидан гафуниз гаф хълагъун заз кутугнавачир.* А. Къ. Нехирбанни лекъ. 2)

рах. кьуллугъ виниз тирди, кьуллугъчи. - Ам виже кьведай кар туш, чIехиди, -гъа вичин кьайдада кагьулдаказ рахазва ветерач. М. В. Гьарасатдин майдандал. [НацIамур]. Ша, чIехид! ИкI ша! Куь секретарша гъа инрал жезвайди я. Ада кьве чкада кIвалахзвайди и чIавалди квекай чуьнуьхна. Ф. Б. Филиал. Валлагъ, чIехиди, залай и кар сакIани алакьзавач, - лагъана итимди... Самур" газ., 2003, 26.1V.

ЧIЕХИЗ нар. чIехи яз. Филдилай вич кьуна чIехиз, Тежер нурад кIулал эхиз, Рахадай гафар нашиз, Акьул икI дерин жеда кьван. С. С. Жеда кьван. **Синоним:** чIехидаказ.

ЧИБ суц.; -пIини, -пIина; -пIер, -пIери, -пIера кIанчIал тупIалай гьвечи тупIалди ахъа авунвай тупIарин яргьивал. Кьулак ква са зурба тур, Алиумна - кьад чIибни зур! Ф. Шарвилидкай риваят.

* **чIиб алай <кьван>** нар. тIимил кьван. -Тумунал цак алай мал, чIиб алай мулк захъ авач. З. Э. КУТВ-диз фена.

* **чIиб-юкI ягъун** рах., гл., ни дуьзвал чирун патал фикир(ар) авун. Магъамедсалегиьни вичин кьилив кьведайди, ада гъахъ-гъисаб тIалабдайдини адаз, рагъ алай югъ хъиз, чизвай. Пад-кьерехдиз чIиб-юкI яна, жавабна гъазурнавай. А. А. Лезгияр.

ЧИВЧИВ//ЧИВЧИРИВ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра чIив-чIив сесерин ван. Пехъре кьвя-кьвя, ЦицIибди цIив-цIив, нуькIре чIив-чIарив. Авамвилин, айибдин Агудзавач хъен чтив. И. Гь. Хидиран тарс.

ЧИВЧИВУН гл., ни-куь; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, мир; чIивчIив авун, чIивчIив тавун, чIивчIив тахвун, чIивчIив хъийимир чIивчIив сесерин ванер акъудун. Шаирдин багъ кIевнава мад цуькверив, Гъайиф ина иесидин Хъвер амач, ЧивчIивзава пионеррини нуькIери, Алхиш ама, яд ксарин шер амач. А. С. Шаламар ва чуьнгуьр.

ЧИГЪ суц.; -он, -да; -ер. -ери, -ера чIигъ сесерин ван. РакIинин чIигъди зун ахварай авудна. Р.

ЧИГЪЧИГИГЪ суц.; -ди, -да; ~ар, -ри, -ра чIигъ-чIигъ сесер акъуддай, гатун гъашарат. Гьар са чIала са тайин кьадардин гафариз тIварар, гъабуруз хас тир лишанриз, гьерекатриз., чпи ийизвай ва я чпив ийиз тазвай ванериз, инсандин гъайванрихъ, ничхиррихъ, шейэрихъ галаз авай рафтарвилериз килигна, ганва... месела: уф, ишт, ичу, чави, дуду, далдам, чIигъчIигъ, тIампI-тIампI, тIекьрекъ, цIурун, кьур-кьур авун, гьур-гьурун ва мсб. М. Алипулатов. Лезги чIалан машгьулардай грамматикадай материалар. ЧигъчIигърин ванери инсандин хиялриз туьмер гуда. М. Баламетов. Инаг Гуьлалан я || "Самур" газ., 2002, 25. IV.

ЧИГЪУН гл., куь; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; -чIигъ авун, чIигъ тавун, чIигъ тахвун, чIигъ хъийимир гъа сесерин ван акъудун. Гъа и арада рикIини чIигъна са вуьж ятIани кьурук атана. В. М. Гьарасатдин майдандал, «Вужа? Ша!» РакIари чIигъна. Таниш сес акъатна. Ж. Гь. Хтулдиз халича. Чна ихтилатардайла, заз ккалин рак чIигъ ийиз, тIимил кьван кьецI кутаз, кIев хъезез, акуна. А. Э. Кьегьал.

ЧИДГЪЕР суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра кIарасдин кьелечI хам, кIвенкI алай кIус.

ЧИЖ суц.; -ре, -ре; -ер, -ери, -ера вичяй вирт акъуддай, лув гана цавай фидай, вичик хуькуьрайла кIасдай гъашарат: Хуз хъиз гьуьлуьк кукIуй, Чиж хъиз кIвалик кукIуй, Ваз кIвал мубарак хъуй. Чан цIийи свас. Ф. Цуькведилай чIижре- вирт, Гьуьлягъдини зегьер кIватIда... А. С. Хцихъ галаз ихтилат. Чижре лув гузва цуькведилай цуькведал. А. Ал.

* **чIижрен пухъ** рах., зараф., суц. вирт. Ам чIижрен пухъ яз акуна. Чара касди неч лагъана. Е. Э. Вирт квахъайдаз.

ЧИЖЕРХЪАН суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра чIижерихъ гелкьведай пешекар.

ЧИЖЕРХЪАНВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера чIижерихъ гелкьведай пешекарвал.

* **чIижерхъанвал авун** гл., ни чIижерихъ гелкьведай пешекардин мажбурнамаяр кьилиз акъудун. Чижерхъанвал хъсан тир, чIижери кIасдачиртIа. Р.

ЧИКЪ суц.; чикъини, чикъина; чикъер, чикъери, чикъера 1) цуьл кутIундай самарин кIунчI. ЯцIу-яцIу ая чикъер Цуьл тIарам кутIун патахъай. С. С. Гад кIватIиз тади ая. Вегъиз чилел яргъи чикъер, гьар патахъ акъудиз рекъер, Алахъиз вичелай гьекъер. Заз гьадан зегьмет акуна. С. С. Заз Инжиханан зегьмет акуна. 2) куьгъ. мичIи чкада, мичIи вахтунда экуь хъун патал кудай мегъуьн тIвал. И кьванцел инлай хъфей Асанан бубади кIвале чирагъдин эвезда, экв патал кудай чикъер гзаф гатадайд я. З. Э. Муькьвел гелер.

ЧИМЕЛ прил 1) циф, чиг, марф авай. Чимел ийс тирвилай чIуларани хъсан векъ экъечIнавай. К, 1989, 4. XII. Амай ийкьарилай са куьнални тафаватлу тушир чIимел зулун югъ тир. А. Эсетов. Кьуьзуь кьун.

ЧИМЕЛВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера циф, чиг, марф авай гьал.

ЧИМЧИИР суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра гьвечи чIулав нуькI. Кьукьрумарна, гугрумарна цавари - Вири катна, чуьнуьх хъана акъвазна. Гъа алайнал кьавалламай чIимчIирди Далу кIаник яна, кIвачер хкажна; "Аватзавай цавар кьада", - лугъуз. К. М.

ЧИРГЪИН суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра хъчарикай ргана гъазурнавай тIуьн.

ЧИРИ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра дергесдин тум кьулайдаказ кьаз хъун патал адан ' юкьвалай гьалднавай махсус алат.

ЧИРТI суц.; -ини, -ина; -ер, -ери, -ера чIиртI сесерин ван. Зулун эхирар тир. Рекъер-хулер чIиртI ийиз

кѳвачикай хкатдай жими кьар, качІкачІ ханІа хьиз, аквазвай. З. Э. Муькьвел гелер.

ЧИРЧИР суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра чІир-чІир сесерин ван.

ЧИХ суц.; -ини, -ина; -ер, -ери, -ера меслятдалди кьугъвазвайбурун арада садан (са терефдин) патай наразивал.

* **чІих авун** гл., ни чІих арадал атун. **Синоним:** чІихун.

ЧИХНЕЦ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра чІих ийидайди. ЧІихнецилай чІуфнац хьсан я. Р.

ЧИХУН гл., ни; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; чІих авун, чІих тавун, чІих тахвун, чІих хьийимир кьве касдин арада хьайи кар, авур меслят дуьзди ятІани, сад нарази хьун. **Синоним:** чІих авун.

ЧИЧИ суц.; чичІини, чичІина; чичІер, чичІери, чичІера шуькІуь куьруь санал алчуд хьанвай чІар(ар). Ада вичин михьиз рехи хьанвай яргьи чІарар алай кьилелай бармак хутІунна ва адан чІичІерик квай кьал-кьул хукудзавай. А. Ф. Газет. КІватІна лифре сун чичІер Хипер феиѳи цацарай. Х. Х. Лифни цегв. Алукизавач бармакарни чІичІ авай: КІукІ ракъини алугариз кичІ ава. М. Б. За вучда кьван.

* **чІичІ алай (квай нугь.) дасмал** суц. са пата чІичІ авай дасмал. - Яраб, стха, Къуба патай туьквенрай чІичІ квай дасмалар жагьйдач жал? - Муьгьм. анвлиз хьфейла килигда ман, - жаваб гана вич айгьамдин гьавурда акьун тавур артистди. К. К. Шаирди лагьанай.

* **чичІедин халича** суц. кьалин чІур хьиз, чина чІичІ аваз хранвай бумага, гам халича. Ругулар армияда авай кьуд хизанди, Чечнеда дяве гатІунайла, чичІедин халичар садакьа кьунва. Гьабурни мискІиндиз акьудзава. М. Б. Цийи мискІин.

ЧИШ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) кефсуз тирла, сивяѳи нерай акьатдай сес(ер). 2) чиг квай, кьез квай гьава. ЧИши квай са юкьуз хуьруьз атай са касди кимел ацукьна ветегадал фидайбур кхьизвай ва аванс пул гузвай. З. Э. Муькьвел гелер. Югь чІиши квай, цѳф авайди тир «Кард». Ш. Ш. Тапарар ийимир.

* **чІиш авун** гл., ни наразивал кваз са вуч ятІани лугьун, лугьуз эгечІун. А чІавуз суьрсет амач лагьайтІа, вунани чин чІурда, чІиши ийида. З. Э. Муькьвел гелер. - Шегьерда? - хуш гана хузайинди чІиши авуна. З. Э. КУТВ-диз фена.

ЧИШМИР: чІишмир-пІишмир суц. вичив рахана, вичикай зарафат авуна такІан кас.

ЧИУГВАЗ чІугун -глаголдин мурадвилин форма. Кил. **ЧИУГУН.**

ЧИУГУН гл.; -вада, -уна; -ваз, -вазва; -у, -ван, -урай, -вамир; чІугун тавун, чІугун тахвун, чІугун хьийимир 1) рах., ни вуч гьинай гьиниз тухун, са чкадилай маса чкадиз гваз фин.... абуру ратІрал КІват хьайи кьван техил чпин кІвалериз чІугуна. А. А. Пад хьайи рагь. Кьуьнел квар алай рушар акурла, гьейран жемир абурал, гадаяр. Гьаятриз яд чІугуникай фикир ая. С. К. Квар. 2) ни нелай-квелай са квелди ятІани тІарвал гун. ИкІ лагьана са пуд пая ламран юрфарилай чІугурла, айвандик квай муьгьман япар хкажна акьвазна. Ф. Далалубегьли. **Синонимар:** ягьун, гатун. 3) ни нив са затІунин заланвал-кьезилвал чирун (терезрал). Гьар гьи касди вичин рушакай хабар гайитІа, гьадаз вичив чІугур кьван кьизиларни якьутар гуда лагьана пачагьди малумарна. Ф. Кесибдин хва Кьагьриман. **Синоним:** алцумун. 4) ни вуч пІузаррал фитІинна сивиз са куьн ятІани (пІапІрусдин, тембекдин, махоркадин) гум ракъурун. Ада пІапІрус чІугун хьувуначир. А. Кь. Нехирбанни лекь. Са гум чІугун хьувуна, ада кьатІ гадарна, А. Кь. Нехирбанни лекь. 5) нугь., ни-куь вуч сивяѳи са гьихьтин ятІани сесер акьудун. Вагьаб, явашдиз чІиши чІугваз, гьаятра кьекьвезва, мал-кьара ахтармишзава. М. В. Гьарасатдин майдандал. ПемпІешан патав хтанвай. Адан сив кьакьунзава ва ада, са кьайгьуни авачиз, чІиши чІугвазва. М. В. Гьарасатдин майдандал. ПемпІеша мад «ав» чІугун хьувунач. М. В. Гьарасатдин майдандал. ПемпІеша... РикІин дарихвал рекьидалди кьув чІугван, и чуьллер гьамлу сузадив ацІурин. М. В. Гьарасатдин майдандал. Шириндиз цІур чІугваз, кьужадиз тавазвилер ийизва. Абасан кІвачера аруш жезва. М. В. Гьарасатдин майдандал. 6) кьелемдалди ва я рангаралди са вуч ятІани (цІар, шикил) чарчел арадиз гьун. Эгер заз, вилер акьална, абурун шикилар чІугу лагьанайтІа, за са четинвални авачиз и кар ийидай. А. Кь. Нехирбанни лекь. И йикьара Кьиргьизистандин парламентди чІалан гьакьиндай кьабулнавай цІийи закон, президентди кьул чІугурдалай кьулухь ам кьуватда гьатда. ЛГ, 2004, 21 Л. * бягьс [женг! чІугун, гьам [дерт! чІугун, гьайиф(ар) чІугун, жавабдарвилиз чІугун, зегьмет чІугун, кеф(ер) чІугун, кьил чІугун, кьулухь чІугун, ни чІугун, язух чІугун.

ЧИУГУНА¹ чІугун глаголдик алатай вахтунин ва я деепричестидин форма. Кил. **ЧИУГУН.**

ЧИУГУНА² нар. инихь-анихь килиг тавуна, гьерекат кваз. Юкьвалай камар алай цІару яц чи хуьре садахьни

авайди туш. Чугуна ша. Гьавурда гьатнани?. Ф. Савдагардин папанни фекьидин кьиса. Магьамедсалегь чІугуна Шахмарданован кІвалихь фена. А. А. Лезгияр. Ам чІугуна Шалбузан УрартІула эцигнавай цІийи кІвалерихь фена. К, 1988, 28, XI. Амма рахунрал пара рикІ алачир, собранийра ксана жедай, дишегьлийрин лагьлагьрикай иллаки гьяз авачир Бекир чІугуна кІвализ хтана. Гь. М. Им кьван, имни терез.

ЧИУГЬВАЛ суц.; -ди, -да; ~ар, -ри, -ра хвал. Марфадин ци чІугьвал атІанвай чкадилай кам вегьена элясна виликай аквазвай Арагьиз килигиз КІанзавайла, тфенг акьатна А. И. Самур.

ЧИУК суц.; -вади, -вада; -вар, -вари, -вара 1) гегьеншвилихь экІя жедай затІунин (парчадин, чилин) чІук.

Парча акъудна вичин вилик цуквал ацукъна сумкадиз тамашизавай къаридин метел вегъена. М. В. Гъарасатдин майдандал. 2) затІунин паюнилай гъвечІи пай. # ичин ~, халидин ~. 3) кхъенвай эсердин кІус. Вири крар вичин вилералди акур командир Н. Денисован "Операция "Турфан" макъаладай са гъвечІи чІук къачун. ЛГ, 2004, 22.І. Журналистдин макъаладай чІехи са чІук къачуна ина кхъинай за багъишламишун тІалабзава. А. Шагьмарданов. Майишатдиз регъбервал гуникай веревирдер. **Синонимар:** къас, кІус, тике.

ЧІУЛ¹ суц.; уни, -уна; -ар, -ари, -ара бедендал шалвар куьс тахъун патал кутІундай, хамуникай, епиникай раснавай яргъивал авай затІ. - Пачагъ, вун сагърай, - лагъана гадади, - зун ви итимри юкъва чІул, къилел бармак алачиз ви патав гъана. Ф. Акбул ва бахт. ЦІийи валчагъ, къула гимии чІул гапур... А. Ф. КъатІ-къатІ авур зунжурар. Къакъан шумал буй, спелар зурба, ЦІвелел хирен гел, чІулунал гапур. Черкесрин партал алуКІна буба Физва ишвцеллаз, гуз душмандиз кІур. А. С. Руш.

ЧІУЛ² суц.; уни, -уна; -ар, -ари, -ара дараматдин къав къун патал цлалай цлал вегъедай кІеви дуьз кІарас. Чанда такъат авай Къазибегга къведа къадай залан чІулар текдиз тухудай. Б. Гъ. ТІварун стхяяр.

ЧІУЛАВ прил. 1) цІивиндин, бипІинрин ранг алай. # ~ чІарар, ~ вилер, ~ рацІамар; ~ костюм, ~ шал; ~ накъв, ~ ранг. ЧІулав зилфер, лацу хъуьхъвер... Акваз кІан я вун заз, гуьзел. Е. Э. Ваз маса яр хъана, гуьзел. Ам Саруханан куьк кавалдиз, рехивал ктканвай чІулав чуру алай яру чиниз ва хці чІулав вилериз килигна. А. Ф. Риза Б. Исмаилова кІватІай малуматралди, рекъидай къилий Эмин къурай якІарин, къакъан буй авай, са тІимил къван винелди экъисай пер алай, чІулав чІарар алай ва яргъи спелар авай итим тир. Н. А. Етим Эмин. Шуткъу ва адан винелай алуКІнавай яйлух, къуру чандал алай ва гъадав къурвал гъал кумачир, йис янавай хилеш, хилешдин кІаникай квай яргъи булушка - вири чІулавбур тир. А. Къ. Нехирбанни лекъ. 2) куьч. пис гъиссер арадиз гъидай. Ихътин четин кІвалах, пис дуланмиш хъунухъ акурла, аялдин рикІе мадни чІулав хиялар къекъведай. А. Ф. Риза. * **рикІ чІулав хъун.**

* **чІулав гъуьлягъ къулак кутун** гл., ни пис касдиз къулайвал гун, хъсанвал авун. Ша а фикир вегъ на гъилий, Эхир аватда вун вилай. Дуст я лугъуз чІулав гъуьлягъ, Къулак кутаз хуьн хъсан туш. С. С. Хъсан туш.

* **чІулав гьер тукІун** гл., ни низ гзаф гъуьрметдин ва кІанивилин лишан яз атай мугъмандиз чІулав рангунни гьер тукІун. - Къала, гъинва чІулав гьер? Гъваиш, тукІукІ мугъманрин вилик! А. Къ. Нехирбанни лекъ,

* **чІулав лекъ** суц. бедендин къене патан паярикай сад. ЧІулав лекъин радикди азарлу Эрих Хонеккер 1994 - йисуз къена. ЛГ, 2004, 16. IX. Эгер чІулав лекъ тІазваз хъайитІа, са стакан некІедиз къве стакан пиво яна, йикъа пуд сеферда фу недалди вилик ишлемишда. ЛГ, 2003, 7. VII.

* **чІулав нафт** суц. михъи тавунвай нафт.

* **чІулав нуькІ** суц. чІулав цІакулар алай, вичи макъамар адай нуькІ.

* **чІулав сиягъ** суц. пис крар авурбурун, тахсиркаррин сиягъ. - АкІ ятІа, абур зи чІулав сиягъда жедач... А. Фет. Вак хътин.

* **чІулав турп** суц. чІулав рангадин турп. Ивидин гемоглобин тІимил тирла, ихътин къаришмади куьмек гуда: са стакандавай газаррин, чугъндуррин ва чІулав турпунин миже вири сад-садак какадарна ва аниз 200 г. вирт, са лимондин миже алава хъувуна холодильникда хуьда. Йикъа пуд сеферда фу недалди са сят амаз хуьрекдин са тІурунавайди ишлемишда. ЛГ, 2004, 15. VI 1.

* **чІулав хабар** суц. мукъвабурукай са вуж ятІани кечмиш хъуникай хабар.

* **чІулав халкъ**. куьгъ., суц. къуллугъчийриз, агъайриз кІвалахзавай зегъметчи халкъ. ЧІулав халкъди нарагъат яз оратордихъ акална яб, Гъардан рикІе са кин аваз Заландаказ гана жаваб... А. Ф. Дяве.

* **чІулав хъун** гл. чІулав тир гъалдиз агун. МичІи, чІулав хъанвай цава далбадал цІайлапанар хъиткъинна. Къ. М. Лезги къавахар. Шагъ-Буба халуди гъаятда накъ межлис хъайивилай цІай, авур чкайрилай руьхъ шуткун хъувуна чІулав хъанвай лекейри ва багъда итимар ацукъай чкадаллай алгъана михъиз чилик кІанвай къацу векъи лугъузвай. А. Къ. Нехирбанни лекъ. * **агъдин са къил лацу, са къил чІулав жедач.**

* **чІулав-чІулав** прил. **лап чІулав**. Хкаж жез ацукъзавай элкъвей ацІай хурари, заз килигиз хъуьрезвай чІулав-чІулав вилери зун пертна, жув жувакай квадарна. З. Ш. ШайтІандин веледар. **Синоним:** чІуп чІулав.

* **чІулав югъ** суц. яедин югъ, инсан(ар) къейи югъ. Лезгидихъ тахъуй са югъни чІулав, Кфилди гъеле ван ийизмай къван! Б. С. Чи хуьруьн юкъвал пІир алай чкадал, лугъунрай, дагъвийрин къиле акъвазай ва а чІулав юкъуз къейи мискІандин жегъил имам кучуднава. Т. Саидов. ВикІегъ ШантІур.

* **чІулава гъатрай!** \$, межд. 'чІехи хажалат хъурай' манадин къаргъиш,

* **чІулава ягърай!** \$, межд. 'къий, къирай' манадин къаргъиш.

ЧІУЛАВАР суц., анжах гзафв. къ.; -ри, -ра чІулав рангуниз вегъенвай, гам храдайла, ишлемишдай гъалар. Зи чІулавар хъсанбур хъанач. Р.

ЧІУЛАВАРУН || **ЧІУЛАВУН** гл., ни-куь вуж-вуч; -на, -да; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; чІулав(ар) авун, чІулав(ар) тавун, чІулав(ар) тахвун, чІулав(ар) хъийимир 1) **чІулав гъалдиз гъун**. Айвандик ацукънавай

Пери тадиз кIвачел акъалтна, къилихъ галай, гумади чIулаварнавай, рагъул фите дуьзарна экъечIна. И. В. Чирхичир. Са юкъуз Касбуба цIару пекер алуКIна, чинни чIулаварна, алишвериши авун патал базардиз фена. Ф. Муштерияр кIватIун патал. 2) шадвал авачир гьалдиз гъун. Совет девирдин къурулушиди - и кар саки вирибуруз малум я - а къурулуши са чпиз кIандайвал «хуьз» хъайи тапан гьакимри зи бубадин уьмуьр яваш-яваши чIулаварна. 3. Къ. "Чуьнгурдин сим хъиз рикI дам атIайла..." * **рикI чIулавун.**

ЧИУЛАВБУР¹ чIулав прилагательнидин гзафвилин къадардин форма. Кил. **ЧИУЛАВ.**

ЧИУЛАВБУР' суц., гзафв. къ.; -у, -а 1) чIулав тир ксар, затIар, къушар. Закай чIулавбурун арадиз аватай лацу пехъ хъана, вирида заз кIуфар ягъиз башиламина. А. М. Киф атIайди. 2) къенепатан гьисерин агъурвал.

ЧИУЛАВВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера чIулав тир гьал. Мадни заз акI тир хъи, адан парталрин чIулаввили къаридин къенепатан экуьвални чимивал генами артухди, дулуди ва тагъсирлуди яз къалурзавай. А. Къ. Нехирбанни лекъ. Вилера чIулаввал гьатна. М. В. Вацран ягъун.

ЧИУЛАВДИ¹ чIулав прилагательнидин теквилин къадардин форма. Кил. **ЧИУЛАВ.**

ЧИУЛАВДИ² суц., текв. къ.; -а, -а чIулав тир кас, затI, къуш.

ЧИУН суц.; -у, -у; -ар, -ари, -ара 1) са тIимил яргъивилихъди феи цIар (гумадин, цIун). Чина берекатлу яр жедай, заз а яр хъран цIун чIунар хъиз аквадай А. Къ. Нехирбанни лекъ. Магъсуда, са папIрусдиз цIай яна, къалин гумар акъудна. Къезил шагъварди гумадин чIунар гьасятда кIвал тирвал чукIурна. М. В. Гьарасатдин майдандал. 2) рангариз вегъин патал гамунин гьалар кIватIдай тегъер. Алимат галаз гьалар рангариз вегъез феиила, зи са чIун квахъна. Р.

* **чIун галаз нар.** са тIимил яргъалди чIугуна. Тамадади ацIай карч ичIи авуна, ичIиди ацIуриз ЦIарудие вахгана, спелрилай гьил чIугуна, спелрикай хъуьрез-хъуьрез, гафар чIун галаз сивяй акъудиз-акъудиз, лагъана. А. Къ. Нехирбанни лекъ. – Яда-а-а, чIун галаз сес акъажна Якъуб Яралиева, - вунани лагъана, чан Расим. А. Фет. Жамидиникай суьгъбетар.

ЧИУП: * **чIуп чIулав нар.** лап чIулав. Жив квай марф къвазва. Чил-цав чуп-чIулав цифеди къунва. З. Р. Гьажи Давуд. Генже къеледин къилел яру эквери цIарцIар гана, ахпа къеле чIуп-чIулав гумади къуна. З. Р. Гьажи Давуд. **Синоним:** чIулав-чIулав.

ЧИУР¹: * **чIур хъун** гл 1) къайдадикай хкатун. Зи къени кар чIур хъайила, ХунI жедачни шад къарияр. Е. Э. Фитнекар къарийриз. Гьа вахтунда чIур хъайиди Гьам тухвайдин кIвал хъана хъи. Е. Э. Вирт квахъайдаз. Сенфиз Гьайваза Магъсудан машинда аваз физвайди лагъайла, Вагъабан кефир чIур хъанай. М. В. Гьарасатдин майдандал. [Али]. На вуч лагъана? Ви къил чIур хъанваз тахъуй гьа, Алибеган руш? Н. И. Гьакимрин папар. И чIалар къенин йикъакай, чи чIур жезвай уьлкведикай, чи квахъзавай алакъайрикай туш гьикI лугъуда? М. Ж. - Куьн чIур -жезва, гадаяр. Зун кIвалахал хъфена, - Буба Гьажикъулиева къил къакъудна. А. Фет. Жамидиникай суьгъбетар. 2) къил-къилелай алатун. Акурла ви хур. Жеда хъи зун чIур. Е. Э. Ярдин тариф. [ХаназирикI.] Шеф мад чIур хъанва. Ф. Б. Филиал. * **кIвал чIур хъун.**

* **чIур жедай хесет суц.** жув-жувавай квахъдай гьал.

ЧИУР² чIурун глаголдин рахунра ишлемишлай буйругъдин форма. Кил. **ЧИУРУН.**

ЧИУР³ суц.; -у, -а; -ар, -ары; къацу векъ-хъач авай чил (мал(ар) хуьдай). Келиш, пакамахъ физ чIура векъ нез, яд хъваз. няниз Ругъвадин патав хъаткиз хъана. Ф. Тапан къин къур жанавур. ЧIурара авай малар, балкIанар, мекъивилий векъ нен тийиз, тум кисна, акъвазнавай. А. Ф. Бубадин веси. Къацу чIурал къазар ала, къацу векъ нез, явшанар таз... А. Ал. Къацу чIурал... Чимел йис тирвилилай чIурарани хъсан векъ экъечIнавай. К, 1989, 4. XII. Данаяр ва хипер хуьз зун чIура авай. О. Гьуьсейнов. Межид бубади лугъудай.

Синоним: уьруьш.

ЧИУРА¹ чIур глаголдин буйругъдин форма. Кил. **ЧИУРУН.**

ЧИУРА* чIур существительнидин чкадин падеждин форма. Ки'ЧУР

ЧИУРАЙДИ чурун глаголдикай арадиз атай нричастидин форма. Кил. **ЧИУРУН.**

ЧИУРАН || **ЧИУРУН** прил. чуьлда арадиз атай, чуьлда вердиш хъайи; вагъши. #, ~ гъайван, ~ вак, ~ верч.

Малум тирвал, гьеле чи асирбал къведалдини виши йисарин вилик дегъ заманадин Индияда чIурун кIекер кIвалинбуруз, яшайшидив къадайбуруз, элкъурна. ЛГ, 2004, 2. XII.

ЧИУРДАЙДИ¹ чIурун глаголдикай арадиз атай причастидин форма. Кил. **ЧИУРУН.**

ЧИУРДАЙДИ² суц.; -а, -а 1) са вуч ятIани къайдадикай хкуддай кас. Адетар чIурдайда тарих чIурзава. Р. 2) кхъенвай затI чIурдай махсус хъуьтуьл резиндин кIус. Кхъинардайдаз чIурдайди чарасуз я. Р.

Синоним: резинка.

ЧИУРУ прил. 1) къелем тагана, вич-вичиз экъечIнавай. Селим кIелиз хъфена. Султанмурадни сифте сефер яз чIуру ичин, чуьхверин, хутун къелемрихъ къекъевез дагълариз фена. А. А. Умуд.. ЧIуру чуьхверин кIарасдикай ийизвай тIурни гьиле аваз Мискъи Мегъамедни атана. З. Э. Муькъвел гелер. 2) куьч. дуьз тушир, гьахъсуз. Акъваз тавун вун зи къвалав Ажеб чIуру кар я гуьзел. Е. Э. Суна, за ваз лугъун са чIал.

Лезги чилерив чIуру ниятривди эгечIнавайбуру чпин крар къени давам хыйизва. М. М. За нин бахт чуьнуьхна"? ЧIуру кар авурла, ада чун хъуьтуьл зарафатдалди гъавурда твадай. Ж. Гъ. Рубьгдин, рикIерин къелечи. 3) куьч. **масадаз зиян гудай**. Рушаз и лутьквечидин чIуру хиялар, чир хъана, им тамуз катна. Ф. Гъуьлуьн руш. Тухузвай таблугъат чIуруди тир. С. Ярагъви ашукъ Уьзден. 4) куьч. **кфин тавур**. Алимердена къе вичин чIуру цIегъ тукIвазва. ЛГ, 1992, 31. III.

* **чIуру чIиж нугъ.**, суц. хуз. **Синоним:** **цвягъ**.

* **чIуру иви** суц. **бедендиз зиян тир иви**. Са фаркъ ава: Зилиди Хъвада анжах чIуру иви... А. Ал. Хъен галачир рикI.

* **чIуру ич(ер)** суц. тамара экъечIдай тара(ра)л жедай ич(ер).

* **чIуру машмаш** суц. куьлуь ва цурувал квай машмашрин сорт.

* **чIуру рекъе гъатун** гл., *вуж* адетрив къан тийидай амалар авун.

* **чIуру рекъе тун** гл., *вуж* адетрив къан тийидай амалар ийиз тун.

* **чIуру рекъе хъун** гл., *вуж* адетрив къан тийидай амалар ийиз хъун.

* **чIуру хъчар** суц. инсанри, гъайванри нен тийидай хъчар.

* **чIуру хъун** гл., *вуж-вуч* 1) къайдадикай хкатун. Бендедин рикI хъайитIа. дуьз. Гъич са кар чIуру жедайдуш. С. С. Бендедин рикI хъайитIа дуьз. 2) **бугъаз тахъун**. Кал чIуру хъайила, суфрани чIуру жеда.

ЧИУРУВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера чIуру тир гъал. - *Зи агъа*, - *Касбубади Ягъудан чинин чIурувал къатIана ва вичин ванциз хъуьтуьлвал гана*. М. В. Гъарасатдин майдандал.

* **чIурувал авун** гл., *ни* адетрив къан тийидай, масадбуруз зарарлу крар, амалар авун. *И вахтара Юсуф хандин гадайри, адан гъилибанри чпин гъилияй къведай къван чIурувилер ийизвай*. С. Ярагъви ашукъ Уьзден.

ЧИУРУДАКАЗ нар. 1) къайдадик квачиз. 2) дуьз тушиз. **Синонимар:** **чIуруз, чIурукIа**.

ЧИУРУДИ¹ прил. лайихсуз амалар акъатдайди. *Мусурмандин хийир такIан, гъа мусурман чIуруд я хъи...* Е. Э. Дуьньядиз.

ЧИУРУДИ² прил. бугъаз туширди. *И кал чIуруди я*. Р.

ЧИУРУЗ¹ чIур существительнидин гунугин падеждин форма. Кил. **ЧИУР**.

ЧИУРУЗ² нар. чIуру яз. Гъар негъенихъ кимерал къвез. *На зун чIуруз вердишарна*. Ф. *Ина бязи малуматар ачухардайлани чIуруз къалурунриз рехъ гузва*. М. М. За нин бахт чуьнуьхна? *Вичиз хъайи дерт къезилариз алахъай Уьздена кефи экуьнин къилияй чIуруз акур, уьмуьрдин юлдаш ва диде пара алахъна*. С. Ярагъви ашукъ Уьзден. **Синонимар:** **чIурудаказ, чIурукIа**.

ЧИУРУКИА нар. адет, къайда тушир гъалда. *Буругъда ачар акъуна адан къил зурзазвай хесет икI чIурукIа элкъуьруни фяледи рикI атIана*. А. И. Самур. *А вахтунда и ксариз «кIватIалар» лагъана абурун тIварар чIурукIа акъудна, яни абуруз къуллугъар кIанзава, абуру халкъарин арада мидявал твазва, абур миллетчияр я лагъана рехнеяр кутуна*. М. М. Лацу лекеяр. *Дидед чIалал рахадайла, аялриз урус чIалай атай гафар дегшиарна, чIурукIа лугъузвай дуьшуьшарни кими туш*. Х. Шайдабегова. *Дидед чIал чируниз артух фикир*. **Синоним:** **чIурудаказ, чIуруз**.

ЧИУРУН чIур существительнидин талукъвилин падеждин форма. Кил. **ЧИУР**.

ЧИУРУН гл.; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; чIур авун, чIур тавун, чIур тахвун, чIур хъийимир 1) *ни* вуч эцигнавай дарамат къайдадикай хкудун. *Эвел фасикI яхулару чIурна къеле, еке пару*. Е. Э. Наиб Гъасаназ. **Синоним:** **чукIурун**. 2) *ни* вуч дуьз къайдадикай хкудун. *Айиб вид туш, зи кар чIурайди ава...* Е. Э. Гуьзел яр. *Хъини чIурнач дагъларин адет, Мугъман ятIани къирмишина душман*. А. С. Дагъларин адетар. *Гележег чIурун патал, миллетрин алатна фенвай рехъ, абурун тарих чукIурун бес я*. М. В. Гъарасатдин майдандал. 3) *кхъенвайди дуьз туширди яз къейд авун*. **Синоним:** **цIар чIугун**. 4) **бугъаз тирда аял, шараг вичин къеняй вахтунилай фад акъудун**. *Гезентиди, гъуьлуьз фидалди, пуд аял чIурна*. Р. **Синоним:** **вегъин,**

ЧИУРУХ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра вахтуналди ишлемиш тийизвай чил, векъ. *Чурух тадайдаз чIуран чил аваз кIанда*. Р.

ЧИУРУХЪАН¹ прил. ишлемиш тийизвай, ишлемиш тавунвай. *Трактордин макъари къазуниз пад элкъуьрзавай чIурухъан чIулав накъвари ракъиник къванцин цIивинди хъиз цIарцIар гузвай*. З. Э. Муькъвел гелер. *Дагъларин кIане эцигайла ГЭС, Хкаж хъийила бушлукхра шегъер, ЦИИи заводдин галукъайла сес, ЧIурухъан чили гайила бегъер...* А. С. Партия рикIе аваз.

ЧИУРУХЪАН² суц.; -ди, -да; -ар, ~ри, -ра цун тавуна амай, тунвай чилин мезре. # хуьруьн ~, республикадин ~; ~ цун, ~ миьхун. *Гъар са бригадада вад-ругуд жуьт яцар вердишарайтIа, чIурухъанра авай чилерай техилдин ва алафдин къакъан бегъерар къачудай мумкинвилер жеда*. К, 1989, 16. VIII. *Рекъемрай яргъал ийсара чIурухъандиз элкъвенвай чилел зегъметчи хизанди чан гъанвайди аквазва*. "Самурдин сес" газ.. 2004, 2. X.

ЧИУРФ суц.; -ра, -ра, -ар, ари. -ара нерин хилерин къене пад. *Шегъердин къерехдай юкъваз акъатайла, инсандин нерин чIурфар гъикI кудатIа, вили хъана руг акахънавай гум гъикI акъваздатIа, куьне фикир гана жеда*. ЛГ, 2003, 13. XI.

ЧИУТ суц.: -ра, -ра, -ар, ари. -ара инсандин беден гьиссeday куьлуь гьашарат. Фекьиди ийфди къатадиз хъана. Чидач, ам бажгъан хъукъвайди тирвилай ятIа, я туш, чутари адак хъиткъитIар кутазвайтIа. З. Э. КУТВ-диз фена.

ЧИУТРАН прил. чIутраз талукуь.

* **чIутра(н) цуьк(вер)** суц. лацу куьлуь цуьквер жедай къакъан тан авай набатат. Вакай шиир кхъизвайла, за кисна, ЧIутран цуьквед вичин къил зав эгисна. А. С. Вакай шиир... Бубуярни чIутран цуьквер Куь тай куьз я... И. Гъ. Цуьквер. Хуквадик тIал квайла, ихътин къаришма гъазурда: хуьрекдин са тIурунавай къурурнавай чIутран цуькверал (ромашка), шивитрал са стакандавай ргазвай яд лична, зур сятда тада. Ахпа ам куьзна, ийкъан вахтунда тимил-тимил хъада. ЛГ, 2004, 15. VII.

* **чIут гъиле гъатай буьркьуьди хъиз нар.**, вуч авун вичи зурба кIвалах авурди хъиз хъана шад яз. Амма Алибековади, чIут гъиле гъатай буьркьуьда хъиз, лагълагъ авунар акъвазарнавачир. З. Э. Гъуьлуьн лепеяр.

* **чIутраз килигна кавал куз жедач мисал** 'куьлуь регъятвилиз килигна, багъа затI кадариз жедач' манадин мисал.

ЧИУТХВАР суц.: -ди, -да, -ар, ри. -ра дараматдин къавал къвайи марфадин яд цлаз тефин патал раснавай махсус турба, турбадин кIус. Ибуру са кIама регъуьн хандакIар эгъуьнна, анберар, чIутхварар туькIуьрна, цлар чIугуна... Ф. Ядни герек жедай къван. Турба чIутхваррай, шуришур, гургурдин ван ацалтна, каф алай михъи цин хуьлер, кIамар авахъзава... К, 1988, 7. XII.

ЧИУФ суц.: -ди, -да; -ар, -ри, -ра чIуф сесерин ван. Мугъмандин чIуфди къунишиярни кваз ахварай авудзавай. Р.

* **чIуф авун гл.**, ни 1) чIуф сесерин ван акъудун. 2) дериндай заландиз ва наразивилин гьисс кваз нефес къачун. Ада, рахун-луькIуьн квачиз, чIуф ийизвай. З. Э. Мехъер къул туш. - Усмана чIуф авуна. - Вуна чIуф ийизва хъи, Усман? Ви дерт заз лагъ! С. Ярагъви ашукъ Уьзден.

ЧИУФНАЦ суц.: -ди, -да; -ар, -ри, -ра нефес чIугвадайла, чIуф ийидайди. Чихнецалай чуфнац хъсан я. Р.

ЧИУХ суц.: -ади, -ада; -ар, -ари, -ара 1 } нек, хапIа, пек кайила, амукъдай чIулав затI... пекиникай чIух авуна, иви авахъзавай гъил кутIунна. А. Исм. Вацран мичIер. 2) шурпадиз ягъун патал ягълавда кудайвал чранвай махсус затI. **Синоним:** тагъ.

* **чIух хъун гл.** 1) са затI кайи чкадал алкIана чIулав затI арадиз атун. 2) тадиз, масадбуруз таквадайвал масанихъ фин.

ЧИУХГУН чIугун глаголдин тикрарвилин форма. Кил. **ЧИУГУН.**

ЧИУХЛУМПИ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра яру рангадин туькьуьл тIям авай элкъвей куьлуь емиш. [Зуьгьре]. Чниз са къве кицик, чIухлумпI гъатдатIа лагъана, тамуз феи аялрал пехъи кицIер гьалдарна. Б. Гъ. Большевикдин руш.

ЧИУХЛУХАР суц.; -ри, -ра тум, макъар цIурурайла, амукъдай хъукъвай кIусар. **Синоним:** къавурап.

ЧИУХУН разг., гл., ни; -да, -на; -из, -зава; чIух ая, -ин, -рай, -мир; чIух авун, чIух тавун, чIух тахвун, чIух хъийимир 1) са шей кайи чкадал алкIана аламукуьдай чIулав затI авун. 2} куьч. тадиз катун.

ЧИУЬГЪ (ЦИУГЪВ нугъ.) суц.: -ре, -ре; -вер, -вери, -вера чIулав гъвечи нуькI.

ЧИУЪДРИ суц.: -ди, -да; -яр, -йри, -йра гзаф рекъера (медицинада, тIуьн-хъуна ва мсб) ишлемишдай, вичихъ хъсан ни галай чилин набатат. Миграгъвийриз чIуьдрийрин камбар гзаф кIанда. Р. **Синоним:** пурни.

Ш

Ш |ша| урус, суц.: -ди, -да; -яр, -йри, -йра. алфавитдин къанни цIемуйжуьд лагъай гьарф.

<Ш> мецин кIвенкI хкажна галукуьналди арадиз къведай ачух тушир фер аваз акъатдай сес. Гафарин сифте къиле (ша, шел, шумуд), юкъва (маша, ишт), эхирда (руш, тIуш) гьалтда.

ША¹ атун глаголдин буйругъдин форма. - Ша, илиф, азиз мугъман, - лагъана Хелеф халуди, зун чпин къазмадиз тухвана. А. Къ. Нехирбанни лекъ. -Ваалейкумасалам. Ша, буюр, илиф. С. Ярагъви ашукъ Уьзден. Ша, ацукъ къвалав, къала зав гъилер, Капал кхъинрай чирда ви пака... М. Б. Зун квел шад я.

ША² кIус гьеракат авуниз теклиф ийидай гаф. -Малла Несредин, пака эхир заман я, ша чна ви кIел нен! Ф. Малла Несрединан кIел. Шикаятмир куьне залай. Ша аман, квез дад, къарияр. Е. Э. Фитнекар къарийриз. Ша акъвазра ви сив секин, АтIумир халкъарин минкин. С. С. Амал - бетер... Зи дуст Забит, чи Самурдин бахтарал Татурай хъен! - ша хкажин тост чна... А. С. Самур шегъер.

* **ша вун Аллагъдиз'килиг!** межд.. 'ийизвай кар, лугъузвай гаф акъвазра, секин хъухъ' манадин ибара.

- Я чан вах, ша вун Аллагъдиз килиг, вахъ вуч хъанвайди я? - лугъуда Абдурагъмана. - За вакай вучрай, заз стха хъыз тир ви итимдикай, ша вун залай алат... О. Гъуьсейнов. Межид бубади лугъудай.

ШАБАЛТ фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра экуь шуьтруь рангадин ширин тIямдин ири кIерец хътин хъуьтуьл емиш. Гъилер-кIвачер чимна, кьве шабалут тIуьр ам ахвари есирна. Гъ. М. Им къван, имни терез. Чермовцыда Хъархъун тарарилайни еке, чIуру шабалатдин тарар авай. Ш. Шабатов. «Лезги Чапаев».

* **шабалт тар** суц. экуь шуьтруь рангадин ширин тIямдин ири кIерец хътин хъуьтуьл емишдин тар.

ШАБАЛТДИН прил. шабалт емишдин рангадин... Елена Васильевнади, кIуф хъуьрез, виридалай вичин шабалтдин вилер аладарна, милаимдиз Ольгадиз килигна... А. М. Мурк ракъини цIурурда.

ШАБАШ фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра къуьл ийизвай рушаз гудай пул. Мехъерик къуьлдайла, шабаш вегъена кIанзава. К., 1988. 25. XI. - Чехи бубади зи гъута за жувахъ галаз къуьлдай рушаз шабаш яз вегъин патал ракъун са манатни твадай, Ленинан шикил алай. А. Къ. Нехирбанни лекъ. Рушарик шабашар кутазвай, зуьрнечийриз вегъезвай пулар Усмана зарафат патал зилчидин пелел алкIурзавай. С. Ярагъви ашукъ Уьзден. Буза хъвана, къил элкъвей жегъилри, рушарин гъилера шабашар тваз, хкадарзавай. С. Ярагъви ашукъ Уьзден.

ШАВГЪАР кил. **ШАГЪВАР**.

ШАВКЪЛУ: * **шавкълу авун** гл., ни-куь вуж са кар ийиз кIандай гъиссер кутун, гъиссер артухарун. **Синоним**: руьгъ хкажун, ашкъилу авун.

* **шавкълу хъун** гл., вуж; са кар ийиз кIандай гъиссер акатун, гъиссер артух хъун. **Синоним**: руьгъ хкаж хъун, ашкъилу хъун.

ШАГИРД || **ШАКИР** || **ШАКИРД** араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) Иса пайгъамбардин куьмекчи. 2) диндин гъакимдивай чирвал къачузвайди. **Синоним**: ученик. 3) куьгъ. мектебда кIелзавайди. **Синоним**: ученик. 4) (чIехи гъарфуналди - Ш) эркекдин хас тIвар: **Шакир**.

ШАГЪ фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ари, ара 1) тайин вилаятдин, гъукуматдин кьиле авайди. Чепер суван дигай ййлах, Шагъ ацукъай къайи булах. Ф. Эмирар гъасятда шагъдин патав кIватI хъана ва абуру и кIвалах вири патарихъай гъялиз башламишна. З. Р. Гъажи Давуд. - Девирар, заманаяр алатна фена. Булах булах яз амукъна. Шагъдин тIвар акъалтнатIани, ада пачагъдинни зун хътин лежберрин арада са тафаватни тунач. Б. Гъ. Заз эвера. 2) итимдин кьилел шагъвилини таж алай шикил чIугунвай къумар къугъвадай чар. Шагъ туздалди ягъиз жеда. Р. 3) куьч. межлисдин кьиле авайди. Накъ хъуьрезвай межлисрин шагъ, Вуч салукъна? Вуч хъана вахъ? ЛХ, 2003 - йисан 2 - сентябрь

ШАГЪВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера шагъ тир къуллугъчивал... ам шагъвилай акъудда, къил ерли хкаж техжервал, адан шагъдамар жакъвада. А. Исм. Эхиримжи къув.

* **шагъвал авун** гл., ни са варз идалай вилик гъа и эмиррин куьмекдалди Надира яргъал девирда Ирандиз шагъвал авур сефевийрин эхиримжи бажарагъсуз ва ферсуз шагъ Тегъмасиб тахтунилай вегъена, ам Сабзавар къеледа дустагъна ва гъана адан вилер акъудиз тунай. З. Р. Гъажи Давуд. Амма вин еке межлисрин иштаракчи хъайи, гурлу кимерал шагъвални авур Уьздена рикI хура агакъзавачир. С. Ярагъви ашукъ Уьзден.

ШАГЪАД араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра техил регъвейдай къачудай гъакъи.

ШАГЪАДАТНАМА фарс, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра са вуч ятIани тестикъардай документ. Фекиди кхъенвай шагъадатнама адав гвазвай. З. Э. КУТВ диз фена. Им а касдин шагъадатнамадин нумра яни? З. Э. Кек галкIизва... ахъегъевияр тир А. Абдуризаевазни Ф. Садыховаз РД-дин физкультурадин лайихлу работникарвилин, райондин ветлечебницадин кьилин духтур В. Абдулгъалимоваз РД-дин лайихлу ветврачвилин гъуьрметдин тIварар ганвайвилин шагъадатнамаяр вахкана. Ж, 2004, 15. VII.

ШАГЪБУГЪДА суц.; суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра гъажибугъда. **Синонимар**: гъажикIа, кукуруз.

ШАГЪВАР (ШАВГЪАР нугъ.) фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра хъуьтуьл тар. Ахъегъ райондин Ухулрин хуьр дагъдин шагъвар алай, гатуз хуш гъава авай чка я. И. В. Чирхчир. И утагъра къекъведа Шалбуз дагъдин шагъварни Кастий гъуьлуьн гилавар. А. Ал. Хъен галачир рикI. Гатфарин къацу йиш тир гъуьлуьшан, Яваш ванцел рахадай хъуьтуьл шагъвар. Гъ. Къ. Четин бахт. Экуьнин къезил шавгъарни секин хъана. М. В. Гъарасатдин майдандал.

ШАГЪДАМАР туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) дамаррикай виридалайни кьилинди. 2) куьч. виридалайни маналуди. Ватандин тарихдал, медениятдал къарувал ийизвай руьгъдин игътияжрив барабарбур жедач. Зазни абурун шагъдамар жуван диде-бубадила, хайи хуьрелай башламиш хъайиди хъыз я. Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз. Азадвал бахт я! Азад хъухъ, инсанар! Им романдин эверун, шагъдамар я... Р. Исаев. Азадвал хуьниз эвер гузвай эсер. Зи чил, ви суй зун паталди гъамга я. Са чан я вун шагъдамар тир Самурдин. М. Ж.

ШАГЪДУВУЛ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра дувулрикай виридалайни кьилинди..

ШАГЪЗАДА фарс; суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) шагъдин хва. 2) (чIехи гъарфуналди - Ш) эркекдин хас тIвар: **Шагъзада**.

ШАГЫ кил. **ШИГБИ**.

ШАГГИД араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра кьиле фейи ва я кьилиз акъатай, акъудай дуьшуьш тестикъардайди. *Садра Къуткъаишен районда зун са вакъиадин шаггид хъана.* М. М. Уях хухь, лезгийр! Уьзден 1874 - йисуз халкъдин наразивал сеbeb яз, Гъажу Юсуф-хан алудунин ва Къасумхуьрел Куьредин округ тешикулунин шаггидни хъана. С. Ярагъви ашукъ Уьзден.

* **шаггид туб** суц. **виридалайни яцIу туб**; **гъвечи тупIалай гьисабайла**, **вад лагъайди**. - *Мемед агъа! Квехъ гъихътин хуьрекар ава? – Луьле-кабаб, - чапла гъилин бицIи тупIалай башламишна; шаггид тупIал къведалди, ада са шумуд хуьрекдин тIварар къуна.* С. Ярагъви ашукъ Уьзден. **Синоним:** **кIанчIал туб**.

ШАГГИДВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера **шаггид тир гьал**. *Гъар са карда шаггидвал жвабдар кIвалах я.* Р.

* **шаггидвал авун** гл., *ни низ-квез са кар кьилиз акъатай, акъудай дуьшуьш тестикъардай гъакъикъат кьилиз акъудун. И фактуни шаггидвал ийизвайди ам я хъи, Сулеймана шаирдин везифа гзаф чIехиди ва гегъенишди яз гьисабзавай.* М. М. Гъ. СтIал Сулеймая азербайжан чIалал туькIуьрай шиирар. *Дуьньядин вира тарихди идаз шаггидвал ийизва.* А. А. Пад хъайи рагъ. *Чнани прокурордиз ва силисчидиз ам ягъайди Буба я лагъана шаггидвал ийида.* Гъ. С. КИри Буба. **Синоним:** **шаггидвалун**.

ШАГГИДВАЛУН рах., гл.', *ни-куь низ-куьз; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; шаггидвал авун.* шаггидвал тавун, шаггидвал тахвун, шаггидвал хъийимир **са кар кьилиз акъатай, акъудай дуьшуьш тестикъардай гъакъикъат кьилиз акъудун.** *Садлагъана Зелфидин хажалатдиз шаггидвалзавай ва адахъ галаз вични гъамлу хъайи гъава къарсатмиш хъана...* А. А. Умуд. *Тарихди ва культуради и халкъарин (лезгийрин ва азербайжанрин. - А. Г.) арада авай дуствилн гъакъиндай шаггидвалзава.* М. М. Къибле пата гурзава. *Винидихъ тIвар къур хуьруьн кьилихъай фенвай бубайрин куьгъне рекъив гвай къакъан кIунтIуни и кардин патахъай шаггидвалзавачиз туш.* Т. А. Улус магъал. - *Аквадай агитацияди шаггидвалзавайвал, ина акъуллу инсанрини къуллугъзава, - лагъана са аскерди.* А. Къ. Фу гадарунин буйругъ. **Синоним:** **шаггидвал авун**.

ШАГГМАР фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) **руфун галчIур хъана чилай фидай, вичи кIасайди агъуламишдай гъайван.** **Синоним:** **руьц.** 2) **дин инсанар яшамиш жезвай кIвал чIуру къуватрикай хуьзвай мурдар.** 3) *(чIехи гъарфуналди - Ш) махарик квай игитдин тIвар:* **Шагъмар.** *Даидемира и рахунар ийидайла, къуьнел вичин лашни эцигна, яргъал хъиз акъвазнавай чубан Шагъмар яваши-яваши халкъдин вилик атана.* Ф. Шагъмар.

ШАГГНА шагъун глаголдин алатай вахтунин форма. Кил.. **ШАГГУН**.

ШАГГПАЗ суц.; -а, -а 1) **къиблепатан фольклорда тIвар-ван авай игитдин тIвар.** 2) **эркекдин хас тIвар.**

* **Шагъпаз пачагъдин темпел** суц., *вуж къадарсуз кагъул инсан Ажеб затI тушини газ. Вил акъална ахъайдалди къажгъанди хъутхъутI яна...* *Эгер газ авачиртIа, и Шагъпаз пачагъдин темпелри чайни хъвадачир.* З. Э. Арифдиз ишара.

ШАГГСЕНЕМ суц. 1) **къиблепатан фольклорда дишегълидин тIвар.** *Зун ви Гъариб, вунни зи Шагъсенем я.* - Мубарак. 2) **фольклордин манидин тIвар.** - *Чна гъи мани лугъуда? - жузуна ада чавай лезги чIалалди. - «Шагъсенем» - лагъана чакай сада.* Гъ. Къ. Къуй гъамиша рагъ хуьрай! 3) **дишегълидин хас тIвар.** *И кафеда Жабир стхади вичин уьмуьрдин юлдаш Шагъсенемахъ галаз санал кIвалахзава.* ЛГ. 2004,21.1.

ШАГГУГЪЛИ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра **шагъдин хва.** *Эхир идал тамун юкъва шагъугъли шагъ Абасалай амай са куьгъне къеле гьалтна.* Ф. Кесибдин хва Къагъриман.

* **шагъугъли шагъ** суц. **шагъдин хва шагъ.**

ШАГГУН гл., *ни вуж;* **никай** 1) **са гъукуматдин, уьлкведин чIехиди авун.** 2) **куьч. вири ихтиярар авайди авун.** *Вичикай хан, шагъна кацIи.* Е. Э. Къах тIуьр кац.

ШАД фарс, прил. **хъайи, жезвай кардал гзаф развилелай хвешни тир.** *Ви ширин мез шад билбил хъиз рахада.* Е. Э. Туькезбан. *Мехъер! Им Уьмуьрда садра жезвай шад межлис я.* К, 1985, 14. VII. *Халкъ руьгъдай ават тавун патал чи жегъилри саки гъар юкъуз хуьруьн клубда шад межлисар тешиклзавай...* ЛГ, 2003, 25. XII. **Антонимар:** **пелеш, перишан, сугъул, туькьюл.**

* **шад (шадар) авун** гл., *ни-куь вуж хвешни авун.* "Зун гъуьрчез фейила, зи папан рикI шадар ийидай кас жеда кIвале", - *шад хиял фена гададин рикIяй.* Ф. Къадир Аллагъди фекъирар гъар са йикъа шад авурай. Е. З. Мубарак Исмаил. - *Вав, - лагъана чехирчиди, - дишегъли - Туьнт чехир я, шад ийидай гуьгъуьлар.* А. С, Дишегъли. *Эциг дуьнья инсанар шад жедайвал...* А. С. Хцихъ галаз ихтилат. **Синонимар:** **къумбарун, шадарун. кIубанарун. Антонимар:** **пелешарун, сефиларун, сугъуларун, туькьюларун.**

* **шад хъун** гл., *вуж хвешни хъун.* *Вун акурла; жеда зун шад.* Е. Э. Гуьзел, за ви тариф ийин. *Са чIаварин дуьз араяр яд жеда: Зун шад тирла, вун пашман я, пашманвал Агатун зав багъна - вун шад жеда.* И. Гъ. Рубаияр. *Шихнесир хъиз дуьньядикай аяндиз ХъанайтIа зун, шадни жедай жегъилни.* С. Шихнесир Къафлановаз. **Синонимар:** **къумбар хъун, кIубан хъун. Антонимар:** **пелеш хъун, сугъул хъун, туькьюл хъун, тIуьруькьюм хъун.**

ШАДАРУН гл., ни-куь вуж; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; шадар авун, шадар тавун, шадар тахвун, шадар хыйимир **хвешитир гьалдиз гьун**. Шадардач вун гыч туькIвей хизанди, Эгер жемятдин такуртIа дерди. Х. Х. Бубадин рекьер. Эхиримжи ийсара «Самур» журналди ва «Лезги газетди», зи фикирдалди, кIелзавайбур са кьадар шадарнава, абурал, чеб кьит ятIани, вижевай, яни кIелайла рикIел аламукьдай, эсерар агакьарнава. А. Фет. «Нехирбанни лекь» повестдин гьакьикьат. **Синоним:** кьумбар авун, кIубанарун. **Антонимар:** пашманарун, сугьуларун, туькьуларун.

ШАДВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера **шад тир гьал**. Жуван шадвал багьишда на виридаз, Гьам - анжах заз кьалурда. А. С. КьепIинал хьиз... Шадвални вахт акун патал зи вилериз хьсан килиг... З. Р. Яр. Зи кьаршидал алай кравутдал кьатканвай, чинал халис дагьвидиз хас кIалубдин нер алай, пIузарар мичIи вили рангунин тавдиз атанвай, четиндаказ нефес кьачузвай азарлудан чина жизви шадвили хьвер гьатна. А. Эсетов. Шаирдин тарсар. Жегьил перишан тирла, хуьрени зарафат, шадвал тIимил жезвай. М. В. Гьарасатдин майдандал. **Синонимар:** кьумбарвал, кIубанвал, хвашивал. **Антонимар:** пашманвал, пелешвал, перишанвал, сугьулвал, туькьуьлвал, туьрукьуьмвал.

* **шадвал авун** гл. **хвешивал авун**. Ихьтин шадвал ийидайдаз Таза кьелем мубарак хьуй. Е. Э. КIани ярдиз. [Мердан] - Кьурбан, кьала кван а хкунихь галай чуьнгуьр зав гиче, са тIимил шадвал ийин чна. Гь. Гь. Адетдин кьармахра, Шадвилер ийизвайбур, кьуьлер авунал машгьулбур, свас тухуз гьазур хьанвайбур юрта гьатнавай. И. В. Чирхчир. Магьамедсалега шадвал ийизвай. А. А. Лезгияр. **Синонимар:** кьумбарвал авун, кIубанвал авун, хвешивал авун, шадвалун. **Антонимар:** пашманвал авун, пелешвал авун, перишанвал авун, туькьуьлвал авун.

ШАДВАЛУН рах., гл., ни; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; шадвал авун, шадвал тавун, шадвал тахвун, шадвал хыйимир **шадвал хас тир гьалдиз атун**. Хава хтай кьван шадвалзавай дидеди, Чар хтайла дьадавай хцелай. А. С. Кьеб. ГьикI шадвалдач, рагь атайла, Билбилдин рикIи?! М. Ж. Экуьнин гьед. **Синонимар:** кьумбарвал авун, кьумбарвалун, кIубанвал авун, кIубанвалун, хвешивал авун, хвешивалун. **Антонимар:** пашманвал авун, пашманвалун, пелешвал авун, хвешивалун, перишанвал авун, перишанвалун, туькьуьлвал авун, туькьуьлвалун.

ШАДВИЛЕЛДИ нар. шадвал хас яз. КIанибур хьай бахтаварар, Гьала дуьнья шадвилелди. Ф. Ашкьидикай ва дердиникай манияр. Акьваз, яр, вун и зулалди. Девран гьалин шадвилелди. Е. Э. Алагуьзли. Ам кьейибур шадвилелди хуьредай, чни са еке гьунар авур хьиз уьтквемвилелди рахунар ийиз-ийиз элкьвена хьфена. А. Ф. Бубадин веси. - Якьадаш, Алимурад! - лагьана Шахмарданова шадвилелди, ~ пара еке ва иер кIвалах чна гьиле кьуна. А. А. Лезгияр. - Бес вуна регьвенвачни, я кайвани? - жузуна Махсуда шадвилелди. З. Э. Муькьвел гелер. Адан агалкьунар коллективди шадвилелди кьабулзава. ЛГ, 2003, 13.XI. **Синонимар:** хвешивилелди, хвешидаказ, шадвилелди, шаддаказ, шаддиз. **Антонимар:** пашманвилелди, пашмандаказ, пашмандиз, пелешдиз, сефилдаказ, сефилдиз, сугьулдиз.

ШАДВИЛЕРУН гл., ни-куь; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; шадвилер авун, шадвилер тавун, шадвилер тахвун, шадвилер хыйимир **шадвал гьидай амалрал машгьул хьун**. СикIре, гьар сеферда Кьагьриман гьуьрчез фена хтайла, адан вилик физ, кьулухь яргьи жез, кIулаз хкадариз, катиз-калтугиз шадвилериз хьана. Ф. Кесибдин хава Кьагьриман.

ШАДВИЛИВДИ нар. шадвал кваз. Фу тIуьрдалай Кьулухь Ризади, хукунихь галай чуьнгуьр кьачуна, чIагуриз-чIагуриз «Пенкер баха» яна ва шадвилелди виликани мани лагьана А. Ф. Риза. Шадвилелди тамаш ийиз хуьруьн гилан кIалубдиз, Ашкьидалди кIватI жезва кье абур цIийи. клубдиз. А. Мут. ЦIийи Макьар. Рушарни шадвилелди ва утанмишвилелди адаз килигна. А. А. Лезгияр. **Синонимар:** шадвилелди, шаддаказ, шаддиз. **Антонимар:** пашманвилелди, пашмандаказ, пашмандиз, перишандаказ, перишандиз, пелешдиз, сефилдаказ, сефилдиз, сугьулдиз.

ШАДДАД суц.; -ди, -да кьиблепатан мифологияда кьалурзавайвал, дегьзаманра Йеменда Шад династиядин пачагьлуьгьрикай сад. Ам Шаддада адаз халкьур женнет я. Е. Э. Камаллу паб. # Шаддада вичи чилин винел Аллагда чилин кIаник яратмишайдалай хьсан женнет яратмишда лагьана. Ирам тIвар алай са багь кутаз туна. Инай-анай гуьзел гадаяр, рушар кIватIна и багьдиз ахьайна. Анжах и женнетдиз гьахьун адаз кьисмет хьанач. И багьдин варарив агакьун кумаз ам, чан кхатна, кьеналдай.

ШАДДАЙ **шадун** глаголдин причастидин форма. Кил. ШАДУН.

ШАДДАКАЗ нар. шад тир гьал хас яз. Чехи шаирди Дагьустандин зегьметчи халкьар виши ийсарин зулумдикай азад авур Советрин властдин гьалибвал гзаф шаддаказ тебрик авуна. З. Э. Чехи шаир. Буржуадин зулум рикIивай эх хьанач Яру пайдахдин кIаник шаддаказ ярх жедалд, Пролетар дяве душмандиз маса ганач. А. Ф. Инкьилабчидин кьиникь. Гьар гьалтайла, рахазва вав шаддаказ. М. Салахь. Гьамиша вун... **Синонимар:** шадвилелди, шадвилелди, шаддиз. **Антонимар:** пашманвилелди, пашмандаказ, пашмандиз, перишандиз, сефилдаказ, сефилдиз, сугьулдиз..

ШАДДИЗ нар. шад гьалда аваз. Гьавилай илчияр шаддиз кьедавай, пашмандиз хьфидай. Ф. Нехирбандин хава. Гьар са кас вал шаддиз ава. Е. Э. Фана дуьнья. Хушбахтлувилик квай урус Мегьамеда, халис дагьвиди хьиз, шаддиз, кье гьиливни вичин гьевчи. стха Мегьамедан кье гьил кьуна. Н. Насруллаев. Кье Мегьамед.

Синонимар: шадвилелди, шадвиливди, шаддаказ. **Антонимар:** пашмандаказ, пашмандиз, сефилдаказ, сефилдиз.

ШАДЛУ туйрк, прил. **шад тир**. *Зи винелай чулав къаяб цуькI хъана, Шадлу хъуьруьн куькIвена мад сивел зи.* П. Ф. Велед. **Антоним:** сефил.

ШАДЛУХ туйрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **шадвал авай мярекат**. *Хуьре мехъер-межлис ва я са маса шадлух хъайила, и карч тухудай - тамадади къун патал.* А. Къ. Нехирбанни лекъ.

ШАДЛУХ² прил. *Чибур жеда шадлух къуьлер, Шадлух къуьлер, яд къаралмиш.* Ф. Надир шагъ чукуруникай мани.

ШАДСУЗ туйрк, прил. **шад тушир**, **шадвал авачир**. **Синонимар:** пашман, сефил. **Антоним:** шадлу.

ШАДСУЗВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера **шадсуз тир гьал**. **Синонимар:** пашманвал, сефилвал. **Антоним:** шадлувал.

ШАДСУЗДАКАЗ нар. **шадсуз гьалда аваз**. **Синонимар:** пашмандаказ, пашмандиз, сефилдаказ, сефилдиз. **Антонимар:** хвешила, хвешидаказ, шадвилелди, шадвиливди, шаддаказ.

ШАДУН рах., гл., ни-куь вуж-вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; **шад авун**, **шад тавун**, **шад тахвун**, **шад хъийимир шад гьалдиз гьун**. *Гьар акурла, гуьгьуьл шаддай Булушкадин хуьлериз къий.* Ф. Садбур **шадна**, **садбур пашман я**, **девран**, **гьей!** Е. Э. Девран, гьей! *Эй гуьзел цуьк, ирид цавун экв хъвайи, Шаднани на, зун хъыз, ата-бубаяр? Шаддани на, зун хъыз, къвери балаяр?* А. Ал. Киснава рагар...

Синонимар: къумбар авун, кIубанарун, шадарун. **Антонимар:** пашманарун, сугьуларун, туйкъуьларун.

ШАЗ нар. **алатай йисуз**. *На шаз лагъай гафар вири, къе хъыз зи рикIел алама, Чалахъ туштIа вач килига чи лишан муькъел алама.* З. Р. Алама. **Антоним:** цIи.

ШАЗАЛАЙ нар. **алатай йисалай**. *Шазалай кефийар авачиз духтуррин патав физва.* Р.

ШАЗАЛДИ нар. **алатай йис алуькьдалди**. - *Шазалди вунни ахътинбурукай туширни?* - хъуьрена секретарь. Т. А. Мехъер куьтгягъ тахъанмаз.

ШАЗАН прил. **алатай йисан**. *Цинин техил агакъайла, шазан техил къачудай кас тежедайвал, цIийи рушар агакънавай вахтунда Шаперилиз гьич вил ядай касни хъхъанач.* А. А. Лезгийр. - *Гьарун Алиевич, - лагъана Кондаковади, адан патавай дивандал ацукъна лезги чIалалди рахана: - Заз шазан вад ва ругуд классрин тетрадар герек я.* А. А. Умуд. **Антоним:** цIинин.

ШАИР фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **шиирар туйкIуьрдай пешекар**. *Шаирдихъ* (Етим Эминахъ. -А. Г.) *къве руш хъана: Къизхалум ва Мислимат.* Н. А. Етим Эмин. *Шаир къени амазма чи рикIера, Пачагъ фадлай гадарнава тахтунай.* А. С. Зулумкарди туруналди хел яна... *Солдат дяведикай, лежбер чиликай, шаирни поэзиядикай рахун тIебии кар я.* А. С. Хуьруьг Тагьбир. *Шаирдин ирсдаррихъ ихътин тIалабунни ава.* *Инлай къулухъ вири учебникра, ктабра кхьин: Етим Эмин 1838 - йисуз Яцугьрин хуьре дидедиз хъана ва 1884 - йисуз гьа ина кечмиш хъана ва кучудна.* Эмин Меликов. ДатIана рикIе авай кас. || К., 1988, 16. XII.

ШАИРВАЛ суц.; -или, -иле; -тер, -илери, -илера **шаирдин пешекарвал**. *Советрин девирда Сулейманан шаирвал мадни цуькIи хъана.* З. Э. Чехи шаир. *Шаирвилин гваз илим, КIел тавуна, вич тир алим. Несят гур вич тир муаллим, Гафарни ширбет, юлдашар.* М. Къуруш. *Шаир кечмиш хъана. Шаирвилин устадвал авачиз ва гзаф тади кваз кхъенвай шиирар чал муьквал-муьквал дуьшуьш жезва.* А. С. Жегьил шаиррин яратмишунин бязи месэлайрикай.

ШАК суц. -уни, ~уна, -ар, -ари, -ара **нетижадихъ инанмиш тушир хиял**. *Чир жезамач ични чичак, Мус акъатдай инай чи шак? Са патахъай къведай Колчак Винел гьавалат хъана хьи.* С. С. Гьуьруьят.

Синоним: гиман.

* **шак авун** гл., ни делилар авачIани, жуван хиял тестикъариз алахъун. *Хва балкIандин патав агакъунал шак авур бубади адавай хабар къада: - БалкIан цIилинал аламани, чан хва?* С. Муслимов. *ЦицIигъ-наме.* [Али]. *За шак авунай, амма ихътин месэла?* Ф. Б. Филиал. **Синоним:** гиман авун.

* **шак авач (алач) арал**. **гьелбетда Шак авач**, **захъ ашкъи гьава галуькна**. Е. Э. Гуьзел яр. *Я Илагъи, шак авач, Вун сад я хьи, Махлукъатаринди ваз ферьяд я хьи...* Е. Э. Илагъи. *А ЧIавуз, шак алач, милли чIаларалди акъудзавай газетрин эхир пехир жеда.* ЛГ, 2004, 17. П.

* **шак алаз <хъун> тестикъардай фикир авай гьалда хъун**. *КичIе жемир ваз, начагъзавай дуст, Сагъ хъжеда вун, алач инал шак.* А. С. Хцихъ галаз ихтилат. *Зи жаваб дуьзди туширдал шак аламачир.* А. Къ. Нехирбанни лекъ.

* **шак алачиз нар**. **тестикъар фактар чарасуз тушиз**. **Гьелбет**, **ядай хва алуькьич бубадал**. *Амма са кар шак алачиз якъин я: Чи къисметдин буд алатай араба, ЧигъчIигъ ийиз, элкъезва са чкадал.* Х. Х. «Чи чилив гва дегъзамандин рехивал». *Йисарал гьалтайлани, Махачкъалади йисандавай къачузвай камар, шак алачиз, лишанлубур я.* ЛГ, 2004, 15. VII. **Синоним:** шаксуз.

* **шак атун** гл., нин нел-квел **игътиягъ авай гьал арадиз атун**. *Шак къезв кичIела, къулухъ элкъезв хъанач.* Ф. Савдагардин папанни фекъидин къиса. *Амма адал шак атун, пак тир кIанивили пияла ганвай Рамзиятан хиялдизни къезвач.* З. Э. Рамзият.

* **шак гъун** гл., нин нел-квел игътият авай гьал арадиз гъун. *Куь сувар, - лугъуда сикIре, - ракъарин иеси атайла, жеда. Вуна и кардал гъич шак гъимир!* Ф. Вахт тахъанмаз сив хкудай сикI. *Дуьнья хъанва чин пад кIаник, Мад шак гъидай кар амач хьи.* С. С. Урусатдиз. *Гзафбуру адан гафарин манадин михъвилел шак гъизвай.* А. Къ. Нехирбанни лекъ. *Алавадани Шагъ-Буба халуди карч квахъунал шак вичин хъел гъизвачир,* А. Къ. Нехирбанни лекъ.

* **шак фин** гл хъайи кардин тахсиркар са вуж-вуч ятIани тирдал хиял фин. *Эхирни икъван йисарилай гьалт хъувунин сагълугъдай, садан шакни тефирвал, мискIинда са вишер хъвадайвал хъана.* М. Б. Цийи мискIин. *Виликдай рикIяй Вагъабаз себ гайи хъиз, гила ада къунишидин шак тефидайвал вичивай хъел вахчузва.* М. В. Гъарасатдин майдандал.

ШАКВА ктаб, суц.; -ди, -да; **шииррин са жанр.** *Есирвиле авай йикъара ада* [Мирзе Алиди. А. Г.] *шаквадин жанрада аваз хейтин шиирар теснифнай. Шаквадин къетIенвал адакай ибарат я хьи, авторди вичин къадар-къисметдила наривалзава.* ЛГ, 1992, 8.П.

ШАКЛУ прия. са кардин гъахълувилел, дуъзвилел гиман алай. **Антоним:** шаксуз..

* **шаклу хъун** гл., вуж са кардин гъахълувилел, дуъзвилел гиман гъун. *Зун адан гафарал шаклу хъанвай.* А. Къ. Нехирбанни лекъ. *Куьн шаклу жемир, чIурдач чна эрк, Дидеяр, вахар жеда вилин экв.* Х. Х. Масан баде. - *Хелефа къуна?! - шаклу жезвай жемят. - Жери кар туш!* А. Къ. Нехирбанни лекъ,

ШАКЛУБУР¹ **шаклу** прилагателнидин гзафвилин къадардин форма. Кил. **ШАКЛУ.**

ШАКЛУБУР² суц.: -у, -а **шаклу тир ксар.** *Ада, гичин эрчи гъиле къуна, вилер кIевиз акъална, карч чапла гъиле аваз, къил эрчи къвалахъ элкъурна, шаклубурун шаклувал тахъай мисал авуна.* А. Къ. Нехирбанни лекъ.

ШАКЛУВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери. -илера са кардин нетижада гиман авай гьал. *Умуд це заз даим вахъ агъадай, Тежервал чи арада шаклувал.* М. Б. Бубадин сурал. *Къисметди ваз гъайи рушан Шаклувилер тIимиларда.* А. С. Хцихъ галаз ихтилат. *Гададин шаклувилер яргъал фенач.* Б. Гъ Заз эвера. **Антоним:** шаксузвал.

ШАКЛУВИЛЕЛДИ нар. шаклувал хас яз. **Синоним:** шаклудаказ. **Антоним:** шаксуз.

ШАКЛУДАКАЗ нар. са нетижада гиман аваз. *Хуш авачиз атанвай ам са куц, абур алачир, къезил итимдиз шаклудаказ килигзава.* Б. Гъ. ТIварун стхаяр. *Аялрин кIвалелай Шекераз мектебда кIвалахун асант тушни? - шаклудаказ хабар къуна Сагирата.* К. К. Диде хъайи югъ. **Синонимар:** шаклувилелди, шаклуз. **Антоним:** шаксуз.

ШАКЛУЗ нар. шаклу яз. **Синонимар:** шаклувилелди, шаклудаказ. **Антоним:** шаксуз.

ШАКСУЗ¹ туьрк, прил. **шак алачир.** *Амма са кар шаксуз я: ихътин ксар чкадал ацукъарун патал чна чи чирвилер артухарна кIанда.* М. М. За нин бахт чуьнуьхна? **Антоним:** шаклу.

ШАКСУЗ² нар. **шак авачиз.** *Рагъул це, инсандин тушир сесиналди цIугъиз, чабалмишизай Жавгъарат шаксуз батмишизавай.* У. Къемберов. Сел. **Антонимар:** шаклувилелди, шаклудаказ.

ШАКСУЗ³ арал. **шак авачиз.** *Чун ламар я. Чавай, шаксуз, Жедач ламвал тавуна.* А. Ал. Крчар алай лам. *Шаксуз, им вири жемятдин гъар йикъан четин зегъметдин нетижа тирди чаз чизва,* ЛГ, 2004, 15. VII. **Синоним:** шак алачиз.

ШАКСУЗВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера **шак авачир, шак алачир гьал.** **Антоним:** шаклувал.

ШАКСУЗВИЛЕЛДИ нар. шаксузвал хас яз. **Синонимар:** шаксуздаказ, шаксуздиз. **Антонимар:** шаклувилелди, шаклудаказ.

ШАКСУЗДАКАЗ нар. шаксуз яз. **Синонимар:** шаксузвилелди, шаксуздиз. **Антонимар:** шаклувилелди, шаклудаказ.

ШАКСУЗДИ суц.; -а, -а **шак алачирди.**

ШАКСУЗДИЗ нар. шаксуз яз. **Синонимар:** шаксузвилелди, шаксуздаказ. **Антонимар:** шаклувилелди, шаклудаказ.

ШАКУН гл., ни; -да, -на: -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; *шак авун, шак тавун, шак тахвун, шак хъийимир* гиман авун. **Синоним:** шак авун.

ШАКЪА суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра вацIа яд пай хъана физвай хел. *Къазмадивай акъван яргъа тушиз, вацI кве шакъадиз пай экезвай чкадал, къавахдин са тар пунай акъатнавай.* З. Гъ. Ахварай авудай аваз.

ШАКЪУНДАХ нугъ., суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **цикедин тандикай авунвай ва вичин къене маса тIвал туна, целди цIиртIер ягъдай затI.** **Синоним:** хъемп.

ШАКИУКИА суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра **чинал шур алаз чрай тIунутI.** **Синонимар:** алыга, чаракунар.

ШАКИУРТ кил. **ШУКИУРТ.**

ШАКИУРТВАЛ кил. **ШУКИУРТВАЛ.**

ШАЛ фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) **дишегълийрин къилин чIарар кIевун патал ва къилиз чими хъун патал алукIдай паргал.** - *Ибур ваз, баде, туфлярни шал.* А. С. Хцихъ галаз ихтилат. 2) **шаламар**

алукІдайдан кІвачерал алчуддай сун гьаларикай хранвай парчадин зул. *Лежбер хци шал ахъайна, хтІунна шалам.* И. Гь. Лежбер хци. *Табагъ шаламар алай адан чІехи кІвачери, лацу шалар яна чІулав къветІелар кирсеба алчудна кутІуннавай къакъан яцІу зангарини ам такІан инсанрик зурзун кутазвай.* Къ. Къ. КІри Буба.

ШАЛА *Кил. ШЕЛЕ.*

ШАЛАМ *фарс, суц.;* -ди, -да; -ар, -ри, -ра **яцран, гамишдин хамуникай махсус жуьреда гьазурнавай кІвачин къаб.** *Зун кІвачел-къилел алачиз данайрив гьикІ фида, гьич тахъайтІа кІвачел алуКдай шаламар къванни кІандачни? А. Ф. Риза. Чи раКларихъ, аскерар хъиз жергеда, Аваз жедай са цІикъвед жуьт шаламар.* А. С. Руфунал залан дишегъли. *Адан кІвачераллай шаламар галифе шалвардихъ галаз къулайдиз къунвай,* А. Къ. Нехирбанни лекъ. *Лежбер хци шал ахъайна, хтІуннй шалам.* И. Гь. Лежбер хци. *КъветІелар храз сусари цІийи, Ціалам илигиз къужайри къуьзуь.* Х. Х. Масан баде.

* **шаламрин къиметдай (шаламрихъ)** *нар. лап ужуз.* [Буржали] *Къурбан, ваз хабар авани, чи къуниши Якъуба Кура хуьрелай Манучавай къве гамши къачуна, лап шаламрихъ.* Гь. Гь. Адетдин къармахра.

ШАЛВАР *туьрк, суц.;* -ди, -да; -ар, -ри, -ра **руфунилай кІвачерин кІегъебрал къван итимрин партал.** *Бухари бармакни, галифе шалварни, хромдин хахуларни алаз, юкъва чІулуник къакъара авай хенжелни кваз ам заз сад лагъай сеферда аквазвай.* А. Къ. Нехирбанни лекъ. *Анжах булушкадин ценекай хкатнавай чІулав махпурдин. шалвардин кикерал вили парчадин зулар алай.* А. Къ. Нехирбанни лекъ. *-Авач, я вах¹. Авай ведрояр, кулар за кве вуганвани? Эхъ, лагъ. Пекер за квез гьинай гьйда? Алай шалвар вугудани? - Вахчаг ви йикъез, пухчадиз гуй, нефс акъатайди! - лугъудай явашидиз Маяханум халади.* Ш. Исаев. Завхоз. **Синоним:** **вахчаг.** * **ракъун шаламар алуКІна свас жагъура.**

* **шалвардин кек хкатна амукъун** *гл., вуж кесиб гьалдиз атун, кесиб хъун.* *Амукъда вун шалвардин кек хкатна; Къежей къиф хъиз вун чи гъиле гьатнава.* А. С. Дидедин къисас.

* **шалвар алачирдаз къве юКІ хун ахварай аквада** *мисал квехъ игътияж аватІа, гьам ахварай аквада' манадин мисал.*

ШАЛАМКЪАЛ(ДИ) *суц.;* -ди, -да; -ар(яр), -ри (-йри). -ра(-йра) **тІвар-ван авачир, акъулдиз зайиф кас:** *Килиг садра, са шумуд йис идалай вилик чпин тІвар са сиягъдани авачир шаламкъадри девлетар чпин гъилик къазва.* С. Мурсалхандин харапаяр. **Синонимар:** **пинти, япалух.**

ШАЛМАН *фарс, суц.;* -да, -да; -ар, -ри, -ра 1) **эцигунра ишлемишдай дуьз яргъи кІарас.** *ПанІахъанрикай сада кІвалин патав гвай шалмандал межлис авай багъда тарцин хилел кутІашавай чІехи лампадихъ галай шнур чІугъазвай.* А. Къ. Нехирбанни лекъ. 2) **телефонрин, экверин симер цавай тухун патал ишлемишдай яргъи кІарас.** *Зун чи идарадин багъда чи дахдиз эцигнавай гуьмбетдин виликни фенай... Адан винелай шалмандал экв гузвай лампа алай... .* Р. Гь. Зи ирид стха. *Садлагъана хъуткъумрайла машин чкадилай юзана, авахъиз башламишна. Авахъна, ламран къвални ягъна, клубдин къвалахъ галай шалманда акъуна.* М. Б. «Жигули». **Синонимар:** **гъвар, чукъван.**

ШАЛТА *туьрк, суц.;* -ди, -да; -яр, -йри, -йра **сарикай хранвай, чими хъун патал метІерал вегъедай ва я ксайла винел вегъедай къуд пипІен парча.** *Вуч кІанда лугъудатІа фикирзавай на. Хкудна шалтадикай къил, зун ваз килигзавай.* Р. Гь. Зи ирид стха. *Чуруз акурвалди куь чин, Къачуз шалта гьарда вичин, Халкъ арандиз жеда кІвачин, Амукъда куьн яван, дагълар... К. К. Шаирди лагъанай.* 2) **майишатда герек яз хранвай шей.**

* **шалта-бежгьер** *рах., суц.;* **кІвалин майишатдин куьгъне хъанвай пек-лек.** *Гьамни заз и йикъара кІвалевай куьгъне шалтаяр-бижгьерар гъилелай ийидайла жагъун хъувурди я.* А. Къ. Нехирбанни лекъ.

* **шалта-шулту** *рах., суц.* **ксудайла герек затІ-матІ.** *Абуру чпин пад-къерех туьКІуьр хъууна, шалта-шулта кІватІна, балкІанриз нурад хъяна.* А. А. Пад хъайи рагъ.

* **шалтадиз тІвал ягъун** *гл. ни нин гатун, тІарвал гун.* *Чна абурун шалтадиз тІвал яда, Шагъмар!* *Акьуллудаказ тІвал яда.* Гь. Къ. Четин бахт. **Синоним:** **шалта цавуз акъудун.**

* **шалта цавуз акъудун** *гл., ни нин тармарун, чукурун.* **Синоним:** **шалтадиз тІвал ягъун.**

ШАМ¹ *туьрк, суц.;* -ди, -да; -ар, -ари, -ара **шамагъаж тар.** *Вун шам я дагъдин, Къизилгуьл -багъдин.* Е. Э. Ярдин тариф.

ШАМ² *куьгъ., суц.* **гилан Дамаск шегъердин тІвар.** *Шам халкъ авур Сад Илагъи.* Е. Э. Вун я хьи...

ШАМАГЪАЖ *туьрк, суц.;* -ди, -да; -ар, -ри, -ра **къуьд-гад къацу элкъвей пешер жедай тар.** *Алимкентдин чапла патлахъ яргъал мензилриз экІяй хъанвай дагълара зурба тамар, абуруни гзаф къадар мегъуьн, кІерецин, шамагъаждин тарар аваз хъанай.* А. А. Умуд. *Шамагъаждин гуьрчегвал я хъуьтІуьз, я гатуз хкахъдач.* Р. Пенжердихъ вацран экв галай, даКлардин шуьшейрал тІебиатдин гъили мурКладин нехишар, шамагъаждин пешер дуьзмишнавай. А. А. Умуд.

ШАМАГЪАЖДИН *прил.* **шамагъаждин кІарасдикай авунвай.**

ШАМПАНСКОЕ *урус, суц.;* -иди, -ида; -ияр, -йри, -йра **шадвал хъайила хъвадай, вич шуьшедай цадайла, каф алаз къведай ички.** [ХаназирикІ]. *Дагъдин гьерен шиш къайи шампанскидихъ галаз ажеб хъсан жеда.*

Ф. Б. Филиал. *За ресторандай кьве шуъше шампанскиярни къачуна шоколатарни*. М, Садикъ. ШейтГандин веледар.

ШАМСИ || **ШЕМСИ** араб, шиш, суц. дуъньядиз экв ва чимивал гузвай планета. Экв такур буъркъуьдаз шамси, къемердин къадри вуч чир хъуй?.' Е. Э. Дуъньядикай бейхабардаз. Диде-бубад къадир чир хъуй, - Веледни шемси, къемер я. Е. Э. Дуст Абумуслимаз, **Синоним: рагъ**.

ШАМУМА араб, т-б., суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра нез тежедай, туькъуьл куьлуь хали хътин емиш.

ШАМХАЛ араб, куьгъ., суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) къуллугъдин твар. Чарче Сурхай, Агъмед ва Элдер ханарин къушунар вири Къазаниши хуьруьн патав акъвазнавайдакай, абуруз нака-муькуь юкъуз шамхалди Гуьбден къеледал гъужум авунин икърар авайдакай кхъенвай. З. Р. Гъажи Давуд. *Таркидай шамхалдин илчияр атайла, Хан-Мегъамед вичин вах Ханхатун шамхалдин хиз гунал рази хъайиди тушир*. З. Р. Гъажи Давуд. 2) (члехи гъарфуналди -Ш) эркекдин хас твар: **Шамхал**.

ШАМХАЛВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера шамхал тир къуллугъчивал.

* **шамхалвал авун** гл., ни шамхал тир къуллугъчивал къиле тухун.

ШАНА нугъ, гл. фена.

ШАНАТ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра назик пешер алай, иер ни къведай хъач. Бергер, тегъмезханар, кЕлен мичер, пилер, сурар, лурсар, шанатар (пурнир), цангурар, эферар – гъисабна куьтягъ жедач. ЛГ, 1994, 14. I. **Синоним: пурни**.

ШАНГЪАР суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра катран жинсиникай са къуш.

ШАНДАКЪ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра кстахвал, садни, затИни бегенмиш тушир амал.... Шандакъ гвачир, шейтГанвал квачир бубадихъ халис хвани хъун лазим я эхир З. Гъ, Бубадин квал. ☀ 1960 - йисарин сифте къилералди кхьинрин норма шиндакъ {кил.: М. Г. ЛЧЮС; Б. Т., М. Г. РЛС), ахпа шандакъ {кил.: М. М. Г., Р. И. Г. У. А. М. ЛЧЮС, 1864-2001) кхьин дуьз яз къабулнава. Чун тайин себебралди эхиримжи вариантдин терефдар я.

* **шандакъ(ар) авун** гл., ни 1) са кардикай къил къакъуддай амал(ар) авун. - Икъван чАвалди а кулакриз чна бигер чЛугуна, къуй гила абуру, шандакъар тавуна, чаз бигер чЛугурай, - лагъана Салмана... З. Э. КУТВ-диз фена. Амма Каминат вичи лагъай гафунилай элкъвенач. Ада вичин сумкадай помада, акъудна, Селиматан къуьнелай къуна, пЪузаррив карандаш гуьцЛиз башиламишна. Селимата къил инихъ-анихъ элкъуьриз шандакъар ийизва. Камината адалай гыл къачунач. З. Э. Арифдиз ншара. 2) **кстах амалар авун**. Ельцина шандакъар авунай: вичин гуьгъуьл чЛуру тирла, ада, армия гъич санизни хъфидайди туш, - лугъуз, гъелегъар къадай, гуьгъуьлар ачух хъхъайла къушунар акъудунин гъакъиндай указ гъазурун эмирдай... ЛГ, 2004, 15, VII.

ШАНДАКЪАРУН гл., ни; -да, -на; -из, -зава; -а, -им, -рай, -мир; шандакъар авун, шандакъар тавун, шандакъар тахвун, шандакъар хъийимир къил къакъуддай, кстах амалар авун. **Синоним: шандакъар авун, шандакъвилерун**.

ШАНДАКЪВИЛЕРУН гл, -ни; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; шандакъвилер авун, шандакъвилер тавун, шандакъвилер тахвун, шандакъвилер хъийимир са кардикай къил къакъуддай. кстах амалар ийидай гьалда гъатун. Эхир са юкъуз таран куклвалай са бацЛи аватна. Ада чилел хейлин вахтунда шандакъарна, Мурсалаз кичЕ хъана: «Гъайвандин кВач ханватIа?» З. Гъ. Ахварай авудай аваз. **Синоним: шандакъар авун, шандакъарун**,

ШАНКІАЛ: * **шанкІал хъун** гл., вуж-вуч къекъевез тежедай гьалдиз атун. Гъахъ нагъахъдан вилик гъакъван уьзуькъара, шанкІал хъанва. Х. Х. Жуван хайи ватандай. ЛукI жедалда хъун хъсан я шанкІални. М. Б. Квез я?

ШАНКІАЛВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера къекъевез тежедай гьал.

ШАПКА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра къилел алукидай парчадикай цванвай пенцI галай затI... адан са члѳб къван шапкадикай хкатнавай мег заз пайгар акунач. И. В. Чирхчир. *Са сеферда муаллимди курсантриз, бармакар гадарна, шапкаяр алукиун меслят къалурна*. Гъ. Къ. Четин бахт. Ламра къил хкажна. Адаз, къелечI вили парчадин шапка алай иесидин къил акун бес хъана, - гъасятда виняй гъуз тІул тирвал ветІна. М. В. Гъарасатдин майдандал.

ШАПІА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра къуьрен бала. Вунни жанавурдин хура гъатай шапІа къуьр хъиз, адахъ инанмиш хъана¹. А. А. Пад хъайи рагъ.

ШАР¹ суц.; -чи, -че; -ар, -ари. -ара 1) накъвадик жедай къулан тар авачир тІуб къван яргъи гъашарат. -За къун шарар недай йикъал гъида, - жаваб гана Агъабега. С. Муслимов. ЦицIигъ-наме. 2) инсандин бедендик жедай гъашарат. - Касдин руфун шарар алаз дакиунва. ТПалабна, Каспийскидай за адаз дарманни хканва. М. Б. За бананар недач.

* **шар хътин** прил. назик, чан авачир.

* **шарчи къалар** суц. инсандин бедендик жедай гъашарат(ар) хкуддай набататдин къалар.

ШАР² суц.; -ди, -да; -ар, -ари, -ара къелечI резиндикай раснавай, къене гар турла, элкъвей кІватI

хътинди жедай къезил затI. Суварар хъайила, ада чи гъаятда авай аялриз ширинар ва гъар жуъредин рангарин шарар пишкешдай. З. Гъ. Чкадив агакъай цуьквер. * **чили́н шар**.

ШАРАБ араб, ши́р, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, ра шири́н тIям авай ички. *Шараб авай ви бокалдив Буба даим рахаз хъана*. З. Къ. Вилик квай аскIн столдал эцигнавай нур гузвай патIнусдай гимидин гичин къачуна, адай къуьрен иви хътин яру шараб къизилдин жемина цана. М. В. Гъарасатдин майдандал. **Синоним:** чехир.

ШАРАБАН суц.; -ди, -да; -ар, -ри, ра кIвалин майишатдин куьлуь-шуьлуь затIар виче эцигна тухудай ва я инсанар акъахна фидай улакь. *Вичин майишатдай кIвализ хкведайла, Узденаз Юсуф хандин кIвалерин вилик чIагай шарабан алаз акуна*. С, Ярагъви ашукь Узден. Мирзеюсуфаз свас Къизтамам Сийид имидин шарабанда аваз гъана. С. Зи Сулейман. 2) хуьрера аялар гваз къекъуьн патал кIарасдикай чархар кваз расдай, къил алачир ящик хътинди. *Къе бубади вичин хтулдиз шарабан расна*. Р.

ШАРАБАНЧИ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра шарабан гьалдайди.

* **шарабанчи хъун** гл., ни шарабанчидин пеше къилиз акъуддай гьалда хъун. *Шарабанчи хъухъ, амма шарабандиз къулайвални ая*. Р.

ШАРАБАНЧИВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера шарабанчи тир пешекарвал.

* **шарабанчивал авун** гл., ни шарабанчидин пеше къилиз акъудун. *Шарабанчивал ийидайдаз шарабанда акъахдайбурни кIан хъун лазим я*. Р.

ШАРАГ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) къушран, вагъши гъайвандин бала. *Буна фена, агъа къиле авай тарциз акъахна, пехърез хабар авачиз шарагар гъваши; акван чна, вавай жедатIа*. Ф. Халуни хтул. *КIантIа къуьзуь къун къурай, кIантIа къуьрен шараг - арадай руш динж хъурай Кепекарни къилеллаз!*. Гъ. М. Хуьруьн муьфтехуьр. *КилигайтIа, тIеквенда къурай векъер алчукна, чукварда авай аялар хъиз, жанавурдин шарагар авай*. ЛГ, 2004, 27. IV. Гъ. М. Эгер вун яргъалди мукан патарив гваз хъайитIа, какайра авай шарагар телеф хъун мумкин я. З. А. К. Тебиат чирун. 2) куьч. **аял**. *Са затI ава и дуьньяда, зи шараг, Тежер багъа къаширихъни дегизиш*. А. С. Хцихъ галаз ихтилат.

ШАРИАТ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра ислам диндин истемишунар вири санлай. *Етим Эмин гъеле а заманда динди, шариатди, мавгьуматри девран гьалзавай заманда, бязи пис адетриз, шариатдин бязи мурдар къанунриз акси фикирар гваз майдандиз экъечIна*. М. М. Гъ. Шииррин кIватIал туькIуьрайдан патай (1941). *Шариатдалди кесибриз талукь тир вахфадин мал-мулк, садакъа-закат фекъиди илихна вичиз незвайди дуьздиз акъудайдалай къулухъ ахпа, и хуьре жемиятди хушвилелди таавун комитет тешикил авунай*. З. Э. Муькъвел гелер.

* **шариатдин суд** суц. диндин къанунрин бинедал алай суд. [Кукул-Дайи]. *Алагъдин хатур аватIа, чи кар шариатдин суддиз гуз тахъуй. Ана са сефер чи кар гъатна. КIвал чIур хъайибуру чи хам алажна*. Гъ. Гъ. Адетдин къармахра.

ШАРКЪ¹ араб, суц.; -ди, -да рагъ экъечIдай пад.

ШАРКЪ² прил. рагъ экъечIдай. *Ам хуьрйяй акъатайла, Шаркъ пата цав, экуьнин ярар ягъна, агъургъан атайди хъиз авай*. М. Б. «Жигули».

* **шаркъ пад** суц. рагъ экъечIдай пад. *Алкъадар Гъасан хътин алимар неинки Дагъустанда, вири Шаркъ пата тек-туьк гьалтзава*. ЛГ, 2004, 26. VII. ☀ «Урус чIаланни лезги чIалан словарда» ва кхьинра шаркъ пад ибара яз, «Лезги чIалан орфографиядин словарда са гаф яз (къиблепад) ганва».

ШАРКIУНТИ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра ламран шараг.

* **лам къейитIа, адан чка шаркIунтIди къада мис**. 'къиле бегъемсузди авай чкада, адан звездиз къведайдини бегъемсузди -жеда' манадин мисал.

ШАРЛАТАН урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра вичин хийирдиз масад алдатмишдайди, алдатмишиз алахъдайди. *Шарлатанар гзаф хъайила, дугърибурузни ихтибардач*. Р. **Синоним:** гъарамзада.

ШАРЛАТАНВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера ра вичин хийирдиз масад алдатмишдай, алдатмишиз адахъдай гьал. *ШайтIанвал аваз эгечIай кардин нетижса къулайди жедач*. Р.

ШАРЛАТАНВИЛЕЛДИ нар. шарлатанвал хас яз. *Шарлатанвилелди авур крарин нетижаяр гъарам жедач*. Р.

ШАРТI араб, суц.; -уни, -уна; -ар, -ари 1) са кар къилиз акъатун, акъудун патал гъакъикъатдин чарасуз гьал. *Гъайванрикай теснифнавай махари вилик заманайрин инсанрин алакъаяр, яшайишдин четин шартIар чириз куьмекда*. Лезгийрин фольклор. Сифте гаф. *Мягъкем къуна вуна и тар, Тамам ян бес амай шартIар?* С. С. Билбил. *Тухдалди я фу авачиз, я партал гвачиз, мекъи хъуьтIуьн шартIара гзафбур фад начагъ жезвай*. ЛГ. 2003, 25. XII. 2) са кар къилиз акъатун, акъудун патал меслят жезвай чарасуз гьал. *Зун хуьруьз хкведа са шартI къилиз акъудайтIа; мад на эрекъ хъвадач*. Р.

* **шартI алай прил**. са кар къилиз акъатунихъ, акъудунихъ инанмиш тушир. **Синоним:** шартIлу.

* **шартIунин наклонение** граммат., суц. хъунухъ мумкин тир ва я хъана кIандай кардин шартI къалурдай глаголдин категория. *Глаголдин шартIунин наклонение глаголдин хабар гунин наклоненидин*

эхирдихъ тIа кIус гилигуналди арадиз къведа, месела: фенатIа, фидайтIа, физвайтIа... М. М. Гаджиев. Лезги чIалан грамматика. Сад лагъай пай.

ШАРТИЛАМИШУН гл., ни вуч; -да, -на; -из, -зава; шартIамиши авун, шартIамиши тавун, шартIамиши тахвун, шартIамиши хъийимир **шартI** эцигун. Регъимлу хъухъ! Хийирдин сефер хъуй, инсан!» Им ада шартIамишизавай Иман я. М. В. Гъарасатдин майдандал.

ШАРТИЛУ прил. кар къилиз акъатунихъ алава чара гьалар авай. Вири сад хъыз ягъалмиши хъун гзаф шартIлу месэла я. Р. **Синоним:** шартI алай.

ШАРТИЛУВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера къилиз акъатунихъ. акъудунихъ алава шартI(ар) авай гьал. Гъар са кардив шартIлувал аваз килигна кIанда. Р.

ШАРТИЛУВИЛЕЛДИ нар. шартIлувал хас яз. Гъар са кардив шартIлувилелди эгечIа, инанмишвилелди куътягъа. Р. **Синоним:** шартIлудаказ.

ШАРТИЛУДАКАЗ нар. шартIлу яз, **Синоним:** шартIлувилелди.

ШАРТИУНАЛДИ нар. 1) са гъихътин ятIани шартI аваз. Чпиз са еке къуват, яракъ авачир Самур вацIун дерада яшаммиши жезвай халкъдиз, Надир шагъди хуърер чIур тавунин, халкъариз зиян тагунин шартIуналди Ахъегърихъ галаз гаф сад хъана, шагъдиз табий жез ва и гъужумдин вилик пад къаз кIан хъана. Ф. Шагъ элкъвей тIул. 2) эхирдал къван гъеле разивал авачиз, амма разивилихъ инанмиш яз. Дагъустанда ваххабизмдин тарих шартIуналди къуд девирдиз пайиз жеда. ЛГ, 2004, 15. VII.

ШАРФ урус, суц.; -уни, -уна; -ар, ~ари, -ара гардан кIевирун патал пальтодин кIаникай, костюмрин винелай гарданда твадай затI. Жегъилри гарданда шарфар твазмач, - чпиз мекъидачалда. Р.

ШАРШАВ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) куъгъ. дишегълидин парталрин винелай галчукдай парча. Яру шаршав, михъи дуъгуър, дига гъваши. Е. Э. Къавумдиз. Назанидин шаршавдин чилелай галчIур жезвай пипIек къуру къакъар кIанвай. З. Э. КУТВ-диз фена. Са арани хъанач, пинеяр алай куъгъне кIурт алай кас, ракIарай бегъемвилелди гъакъни тийиз, гуъгъуна чIулав шаршавни галай дишегълини галаз атана. С. Ярагъви ашукъ Уъзден. 2) куълуъ затI-матI кутуна кIулуз ягъун патал гъазурнавай къуд пипIен махсус парча. Аял шаршавдик кутуна. Р.

ШАТАЛ туърк. суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 3) хранвай гуълуътрин тай. 2) рах., в. куъгъне хъанвай шалам(ар), туфляяр.

* **шатал сер** суц. метлеб авачир къекъуън.

ШАТУР: * **шатур шалам** 'куъгъ., суц. табагъ тавунавай хамуникай илигай шалам. Шатур шаламди кIвачин кIан тIушур, Капан къула хъипи Куркурар амай... Лежбер вай, гъа, вай!. Ф. Шатур шаламди.

ШАФАКЪАТ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра масадав хуш къилихдивди, адаз хатур авуналди эгечIдай хесет. Шафакъат вуч ятIа течир вилайтда гъар камуни, Гъам адават куътягъ тежер, Гъамни руъгъдин набуд жеда. А. Ал. Гъезел. Мергъямат, шафакъат авай инсанар, гъелбетда, виридаз хуш жеда, абуруз халкъдин арада гъуърмет жеда. К. К. Суъгъбетзава Максима. **Синонимар:** мергъямат, регъим.

ШАФРАН урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра ичерин сорт. Мерзиятан хъуърер акъвазнавай чин чигедин стIалар алай, ярувални къацувал какахънавай шафран ич хъыз акъазвай. З. Э. Булахдал.

ШАХАР суц.; -и, -а тарцин атIанвай хилер. Акъазвани муъкъуън гъварарин винелай эцигнавай шахар, абурун винелайни накъв хъивгъенвайди? -ада генами кIевиз гъарайзавай. А. Къ. Нехирбанни лекъ. Ингъе пешер авахъна, къурана кIвахънавай пахлайрин турбаяр, чпиз къянавай тваларикай-шахарикай куърс хъана гъакI аламай. ЛГ, 2004, 7. II.

ШАХМАТАР урус, суц.; -ри, -ра кIвали-кIвалер авунвай къулуни винел лацу ва чIулав рангадин фигураяр сад-садаз акси гьерекатдик кутуналди киле тухудай къугъун. Абурун столдал къугъадай теннисдал, шахматрал, тIамайрал машгъул жезва. ЛГ, 2004, 21.I.

ШАХСЕЙ: * **шахсей-вахсей** суц. шиитрин диндихъ инанмиш тирбуру мусурманрин календардалди цIийи йисан къвед лагъай вацран сифте гъарда вичи вич иви акъатдалди гатуни тIвар. Хъимил хуъруън агъсакъалар унихъ-анихъ килигдалди, абурун къилер Надир-шагъдин кIвачерик аватна. Гъа и арада чIехи хуърйяй шахсей-вахсейдин ванер акъатна. З. Р. Гъажи Давуд.

ШАХСИ: * **шахси-гъараз** суц. масадаз чIуру кар ийидай ният. Туна рикIе шахси-гъараз, Юлдаширивай фикир чараз, Ухшатмишна за ам ламраз, Гъадан фикир, гъа хиял къий. С. С. Темпел.

* **шахси-гъараз авун** гл., ни масадаз чIуру кар къилиз акъуддай ният авун. СтIал Сулейманан кутIа Ягъункай ваз жедач хата. Кесиб юлдашрин арада Гъич шахси-гъараз ийимир. С. С. Эхир къведа ви кар кIевяй.

ШАХТА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра чилин кIаникай къванцин цIивин хкуддай чка. Яхияев Ибрагъима вичин зегъметдин умуър лап гъвечIизамаз башиламиша. Ада Курхуъруън колхоздин маларни, рамагарни хвена. Джезкангандин шахтарани зегъмет чIугуна, яргъал йисара "Самурский" совхозда механизаторвални авуна. ЛГ, 2004. 26. VII.

ШАХТЁР урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри шахтада кІвалахзавайди.

ШАХТЁРВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера чилин кІланикай кІванцин цІивин хкуддай пешекарвал.

* **шахтёрвал авун** гл., ни чилин кІланикай кІванцин цІивин хкуддай пешекарвал авун.

ШАШЛИК || **ШАШЛИКИ** тюрк. суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра симинал ва я яргъи тІвалунал акъалжна цІал чранвай як. Шишерал шашликар, хунчадал ширин-верцІи затІар алаз гъиле чехир авай герде къуна, далдам-зурнедиди ам кършиламишиз фенай. З. Э. Муькъвел гелер. Чурул эКянавай суфрадал вири герек няметар алай. Инал шашликІрин нини акъалтнавай, сиренрин нини. А. Фет. Кьерен кІванер.

ШЕВРИ прил. 1) пата-кърехдихъ фидай. Ада вун, шеври кицІ хъиз, кІваляй чукурда. А. А. Пад хъайи рагъ. 2) жуван паб ва я итим бегенмиш, амачиз, масадахъ галаз алакъайра авай. Шеври папа вичин кІвал чурда. Р. **Синонимар:** паж, пата вил авай, къагъбе, чалкечир., шеври, ява. 3) куьч. михъи тушир, чиркин, шит. - ХунунІ вуч лагъай чІал я? Яда, лугъудайла, вун просвещенидин инспектор я. А ви сиве авай шеври гафар вучтинбур я? Ам вавай чара хъана, хъфена. З. Э. Арифдиз ишара,

* **шеври хъун** гл. 1) пата-кърехдиз физ хъун. Шеври хъайи кицІи иеси къада. Р. 2) жуван паб ва я итим бегенмиш амачиз, масадахъ галаз алакъайра хъун. Гагъ ада Лукъман суддиз вугана аялриз алимент къачузва. Гагъ, Лукъман рекъяй акъатнава, ада зун ва аялар гвадарнава; ам шеври хъанва лугъуз. обкомдиз арза къхизва. Гагъ ам вичин регистраци алудун патал суддиз физва. З. Э. Рамзият., - Шеври жез зун ваз къунжух туш. Зи зегъметдин гъакъи я. А. А. Лезгияр. **Синонимар:** шеври хъун, ява хъун.

ШЕВРИВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера 1) жуван паб ва я итим бегенмиш амачиз масадбурухъ галаз алакъайра авай гъал. Ада вичин шевривилин рехъ давамарзавай. З. Э. Рамзият. – Ваз авайвал лугъудани? Гъич бегенмиш туш. Шевривал я, - лагъана Нигера рикІивай. Магъамедсалегъ дакІуна. А. А. Лезгияр. 2) куьч. жуваз мукъва-къили тийижир гъал. Бес я эхун а хаинрин шевривал. Емиш къеняй незвай куквар - буютІруькруз, Халкъдин мурад элкъурзавай къуьруькруз Чир хъурай чи къаст ва чпин сефигъвал. Х. Х. Чи чилив гва дегъзамандин рехивал. **Синонимар:** пажвал, къагъбевал, чалкечирвал, шевривал, явавал.

* **шевривал авун** гл., ни жуван паб ва я итим бегенмиш амачиз, масадбурухъ галаз алакъайра авай гъал къилиз акъудун.

Синонимар: пажвал авун, къагъбевал авун, чалкечирвал авун, шевривал авун, явавал авун.

ШЕВРИВАЛУН рал., гл. ни; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; шевривал авун, шевривал тавун, шевривал тахвун, шевривал хъийимир жуван паб ва я итим бегенмиш амачиз, масалбурухъ галаз алакъайра авай гъал къилиз акъудун. **Синонимар:** пажвал авун, къагъбевал авун, чалкечирвал авун., шевривал авун, явавал авун.

ШЕВРИВИЛЕЛДИ нар. шевривал хас яз. **Синонимар:** пажвилелди, къагъбевилелди, чалкечирвилелди, шевридаказ, шевриз, явавилелди.

ШЕВРИДАКАЗ нар. шевридан хесетар хас яз. **Синонимар:** шевривилелди, шевриз, пажвилелди, къагъбевилелди, чалкечирвилелди, шевридаказ, шевриз, явавилелди.

ШЕВРИДИ¹ **шеври** прилагательнидик теквилин къадардин форма. Ам шевриди тирди заз чизвай, амма акъван вагъши жеда лагъана фикирначир. Р.

ШЕВРИДИ² суц., теке. къ.; -а, -а шеври тирди. Хъвер вегъезва, гъер вегъезва шеврида Жуван кали ганвай турус гъеридал. М. Ж. Гъакъван вири усал хъана жуванбур?

ШЕВРИЗ нар. шеври яз. Гуьрчег дишегъли шевриз акуртІа, адан къыл къамир. Р. **Синонимар** шевривилелди, шевридаказ.

ШЕВРО урус, суц.; -ди, -да хъуьтуьл ва багъа сортунин хам.

ШЕВРОДИН прил. шевро хамуникай цванвай. Шевродин багъа чекмеяр алайбур чебни багъа инсанар туш. Р.

ШЕГЪЕР фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра инсанрин къадардал ва къунвай чкадал гъалтайла, лап еке, культурадин идараяр, промышленность авай ери. Мугъманриз хуш-беш авурдалай гуьгъуьниз шегъеррин ва хуьрерин гъаларикай ихтилатар арадиз аватна. А. И. Самур. Шегъердин кърехдай юкъваз акъатайла, инсандин перин чІуррфар гъикІ кудатІа, вили хъана руг акахънавай гум гъикІ акъваздатІа, куьне фикир гана жеде. ЛГ, 2003, 13. XI.

* **шегъер-эгъли** суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра шегъердин инсан. - Ша, чан стха! - буюрзава ада са мус ятІани акур хътин, дамахдив алуКІнавай шегъер-эгълидихъ элкъвена. Б. Гъ. ТІварун стхаяр. Улакъ галачиз шегъерэгълидин яшайиши фикирдиз гъайитІа, адан язухди куда. ЛГ, 2003, 13. XI. Ахпа къве юкъуз ва 27 ноябрдин нисиналди шегъерэгълийриз шаирдин [С. Сулейманан. -А. Г.] къаматдиз эхиримжи сеферда килигдай мумкинвал ганай. Ш. Шабатов. Сулейманан сур ва гуьмбет || ЛГ, 2004, 12. II.

ШЕГЪРЕ¹ прил. гъяркъуь ва хъсандиз дуьзарнавай.

* **шегъре рехъ** суц. гъяркъуь ва хъсандиз дуьзарнавай рехъ. Рахазвай Магъамедсалегъ алай чкадал туна, чанда хъел гъатнавай Нигер мукъув гвай шегъре рекъел экъечІна, А. А. Лезгияр. Машиндаваз шегъре

рекция физвай колхоздин седри Османов Акимаз вичи гъеле таганвай чилел сада керпичар атлузвайди агуна. С. Муслимов. Цицигъ-наме.

ШЕГЪРЕ² фарс, суц.; -ди, -да; -яр, -йри -йра гьяркьюь ва хъсандиз дуьзарнавай рехъ. Шуьткьюьн тийир цуьквер авай, Туьхуьн тийир эквер авай, Муьгьюьббатдин шекер авай Шегъреда вун гъатна, яр. А. С. Ашукъ хъанва зун. **Синоним:** мостовой.

ШЕДА шехьун гдаголдин къведай вахтунин форма. Кил. **ШЕХЪУН.**

ШЕЗАВА шехьун глаголдин гилан вахтунин вахтунин форма. Кил. **ШЕХЪУН.**

ШЕЙ араб, суц.; -ини, -ина; -эр, -эри, -эра 1) чан алачир гьар са затI, вуч хъайитIани. Лап багъа хъанва шей, гунни-къачун... М. Ж. Меслят ийиз зи патав ша. -" Къве хеб квахънава, вири дагълар капалай авуна, амма ягъяр гел амачиз квахънава, чидач вучдатIани. - Валлагъ, зал гъалтай шей хъанач. З. Гъ. Лезгийрин риваят. 2) яратмишунин эсер. Исятда лагъайтIа, жуван шейэр кхъинилай пара Дагъустандин шаиррин яратмишунар урус чIалаз таржума авунал машгъл я. Ж. Гъ. Рубьдин, рикIерин къелечи.... зун жува кхъей шейэрилай, абур инсанриз хуш атайтIа. анжах гъа чIавуз рази жезва... К. К. Шаирди лагъанай. Кхъизвай шейэр чIехибур, сюжетарни яргъибур хъун себеб яз, зун жуван къелемдикай хктай шейэрилай рази тушиз амукъзавай. И. Къ. Къисмет. **Синоним:** эсер.

ШЕЙТАН араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) Къуръанда кхъенвайвал, Аллагъдиз акси хъайи малаик, гъамиша инсан Аллагъдин рекъяй акъудиз алахънавайди. ШейтIандиз нянем ая тIун. Е. Э. Эмина, вич рекъидайла, лагъай чIал. [ХаназирикI]. Фикирна за, гила Керекьюре Пуркурович гъатнава чинеринни шейтIанрин гъиле... -Куь тIарзавай чка-затI авани, Керекьюре Пуркурович? Ф. Б. Филиал. 2) куьч. дугъри кас дуьз рекъяй акъуддай кас. Ам шейтIан я, ваз и крар чирайди. Е. Э. Гуьзел яр. **Синоним:** чинер. * тфенгдин шейтIан.

* шейтIандин япар нугъ., суц. рикIин къалпагъар.

ШЕЙТАНВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера масадбур жуван хийирдиз алцуардай амалдарвал - ... инсанвиллиз лайих тушир алчавхилер -туькьюьлвал, пехилвал, угъривал., шайтанвал, тарашун... амачиртIа..., инсанар гатфариз чIурал экъечIнавай цуьквер къван гуьзел тир, гуьлубшан тир... Къ. М. Дагъларин деринрин булахар. Хъана къван, хъанач къван, Целхемни Херхем лугъудай шейтIанвилакай пай ганвай къве кас. С. Ярагъви ашукъ Уьзден.

* шейтIанвал авун гл., ни масадбур жуван хийирдиз алцуардай амалдарвал авун. **Синоним:** - шейтIанвалун.

ШЕЙТАНВАЛУН рах., гл., ни; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, мир; шейтIанвал авун, шейтIанвал тавун, шейтIанвал тахвун, шейтIанвал ийимир шейтIандиз талукъ амалар авун. ШейтIанвална, тушир рекъе вун туна... Е. Э. Гуьзел яр. ШейтIанди шейтIанвалзава, пис гафариз гумар на яб. Ягъсуз касдин зуьрнейрилай, тек чуьнгуьрдин ван иер я. КIвалай КIвализ гаф экъуьриз, фитне пеше къур инсандиз Гумир вуна гъич рикIин сир, ам ялгъуз, ялтан иер я. З. Р. Иер. **Синоним:** шейтIанвал авун.

ШЕЙТАНВИЛЕЛДИ нар. шейтIанвал хас яз. **Синоним:** амалдарвилелди. **Антоним:** дугъривилелди.

ШЕЙХ араб, суц.; -ини, -ина; -ер, -ери, -эра 1) диндин истемишунар къилиз акъудзавайбурун къиле авайди. Персерин къушунри Лезгистандал гъужумнава, чачхунчийрин къиле инсафсуз шейх Жуьнейд акъвазнава... Р. Исаев, Азадвал хуьниз эвер гузвай эсер, 2) пак инсан. Гъамбалдиз пул эцигдай чка авачир; идаз вам жеда хъи, бес и хуьре са шейх ава, нин затI хъайитIани ада хуьда, кIани вахтунда вахкуда. Ф. Гъамбал. Хкаж жеда зун къе инин винел, Къил элкъведайвал шейхерин юкъва. Ашукъ кас я зун и дагъдин пелел, Гъетериз мукъва, ракъариз мукъва. Б. С. Зи рубьдин даях. 3) (чIехи гъарфуналди - Ш) эркекрин хас тIвар - Шейх.

ШЕК араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра кIел хун тавунавай жегъил хеб. Суьруьда къар, шек, Къурал рахаз кIек.. М. Гъ. Цицигъвед цар. Къарни чIулав шек хтанвач, фена килигин, гъинихъ алатнаватIа... Насруллаев. "Го-о-ол. ☼ И гафунихъ лезги нугъатра гьар жуьредин манаяр ава, кил.: Ф. А. Ганиева. Отраслевая лексика лезгинского языка.

ШЕКЕР фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) чугъундуьрикай хкудзавай, вичихъ лап гъвечIи тваррин форма авай ширин затI. Чай, шекер гуз, гъам зар зиб алукулиз... Е. Э. Къве паб. Лацу я шекер, ширин я шекер, Ацуьк чаяр хъван, шад хъурай рикIер. Ш-Э. М. Шекербег. 2) куьч. рикIиз хуш. Лап ширин шекер я гуьзел. Е. Э. Ви къаматдиз. 3) (чIехи гъарфуналди: Ш) дишегълидин хас тIвар: **Шекер** -а. -а. Хуьруьн муаллимдин и туькIвей ва къени хизанда хъайи сифте велед шекердилайни ширин, кстах, мектебда кIелзавай вири аялрилай чирвилериз тафаватлу аял яз чIехи хъана. К. К. Диде хъайи югъ. * набат шекер.

* шекердин сив суц., нин шириндиз рахадайди. Къаш-къамат я гьар тегъердин, Хуш сифет я, сив шекердин, Маншаллагъ, ви бегъердин Ажеб заман я, бахтавар. Е. Э. Бахтавар. **Синоним:** ширин мез.

* шекер хадай хех суц. набат шекер куьлуб ийидай махсус хех. Жафер хуьре гъуьрмет авай кас тир. Ада гатай маша, шекер хадай хех, хекендаз авачир кIвал хуьре бажагъат авай жеда. З. Гъ. Уьмуьрдин сирнав.

ШЕКЕРДАН фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра ишлемишзавай шекер твадай къаб.

ШЕЛ суц.; ~ди, -да; -ар, -ри, -ра гуьгьуьлдиз, бедендиз тIарвал хьуникди вилелай накъвар къвез-къвез акъуддай сесер. Зелфи шехъзавай; шелни лап адетдинди тир: чIулав вилерлай булдиз накъвар авахъзавай, рикI хъуткъунзавай, ара-ара шехъунин ванни акъатзавай... А. А. Умуд. - Я диде, захъ галаз Агъмедни атанвайди ваз аквазвачни! - шел акъвазарна. А. И. Самур. ☉ 1964 - йисалди орфографиядин норма ишел ва шел тир (кил.: М. М. Г. ЛЧЮС, 1955).

* **шел атун** гл. рикIиз, бедендиз тIарвал гудай кардикдин сивяй агъузардин сесер акъатиз вилерилай накъвар фидай гьалдиз атун. - Шад жеда зун эл атайла, Душманариз шел атайла... Е. Э. Къарийриз,

* **шел-хвал** суц. 1) **наразивилин, арзадин гафар-чIалар.** Эй, зи ашина, Гъажжи Тагъир, види вуч шел-хвал хъана хьи... Е. Э. Вирт квахъайдаз. Адан гъар са шиш са агъузар, са шел-хвал ва элкъвена вири чкайра авай зулумдал наразивал тир. М. М. Гь. Шииррин кIватIал туькIуьрайдан патай (1941). Мукъва-къилияр, къуни-къунишияр кIватI хъана, шел-хвалин татугай межлис эгечIна. И. В. Чирхчир. 2) **дерди-гьал.** Залай баикъа маса ярдиз Ви ахътин шел-хвал авай къван. Е. Э. Алдатмишай ярдиз.

* **шел-хвал авун** гл., ни 1) **шехъун.** Буба кечмиш хъайила, шел-хвал авур Сувар хуьруьз хъфеначир. А. И. Самур. 2) **дерди-гьал авун.** Къагъриман мет-къыл гатаз, шел-хвал ийиз, гъуьрчезни техфиз, чин кIаникна ярхар хъана, ясда гъатна. Ф. Кесибдин хва Къагъриман. Етим Эмин, лагъ на са чIал, Минетдалди, ийиз шел-хвал... Е. Э. Ваз маса яр хъана, гуьзел. 3) **ийизвай ихтилатдалди наразивал къалурун.** **Синоним:** шел-хвалун.

* **шел-хвалун** гл. язух къведай гьалда са никай ва я квекай ятIани арзе авун. КилигайтIа, ~ шелиз-хвализ, яз агъузар я, дугъриси. Е. Э. Дугъриси. Шел-хвалун я заз амайди, ви чкадал заз регъуьзва. М. М. Им вуч регъв я? **Синоним:** шел-хвал авун.

* **шел-шуван** суц. гуьгьуьлдиз, руьгъдиз, бедендиз тIарвал хьуникди вилелай накъвар къвез-къвез акъуддай сесер. Рагъ акIидай патан цавара гумар гъатнавай, чилера цIаяр, Катрамаканда лагъайтIа, мекъни каш, шел-шуванар, хажалатар, магърумвилер... Р. Гь. Зи Ирид стха.

ШЕЛАРУН гл., ни; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; шелар авун, илелар тавун, шелар тахвун, шелар хъийимир вилерай накъвар авадарун зун кIевиз къужахламишина, цIийи къилелай шеларнай ада. Ж. Гь. Руьгъдин, рикIерин къелечи.

ШЕЛЕ//ШАЛА суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра кIула къуна тухудай кIарасрин, векъерин кIватIал. Пад хъуй гъахътин къати нефсер, Лугъуналди жеч квез эсер. БашкIул кIвахъиз иски месер, Шеле кIула къун чида квез. С. С. Куьреда авай аламатар. Рагъ акIидайла, рушар гваз шала, Мани яз элкъвезда дестейрал кIвализ. А. Ф. КъатI-къатI авур зунжурар. Са юкъуз тамуз фена, еке шеле кIарасар гваз хтай Мухлисат месе гъатна. З. Э. Муьгъуьббатдин цIелхем. И шеле вахчу на, вилик экечI, контордиз хъша. З. Э. Рамзият. Са юкъузни аялар мектебдикай хкуднач. Абура ксайла, шеледив рукой кIарасар гъана. Я. Ш. Дидедин рикI. Селминаз архайин я. Ада цуквал ацукъна шаладик квай еб хкудзава. М. В. Гъарасатдин майдандал. Няниз дагъдин рекъел вил алай аялриз яргъа амаз далудал векъин чIехи шелеяр алаз цIиргъина аваз хквезвай чтин дидеяр аквадай: С. Муслимов. Цицигъ-наме, Гатун вахтунда дагъдиз векъер ягъиз, кIватIиз, марквара тваз фейила, шелейралди къачIав (къалар) хкидай. З. Ф. РикIелай фидач... дяведин четин йисара са шала кIарасар къуниши хуьре шумуд киле картуфрихъ къачудайтIа... вири, са нукътIани кими тушиз, лугъудай. Н. М. Жандар Магъамай. ☉ 1960 - йисаралди шеле кхьин норма тир (кил.: Г. М. ЛЧЮС; Б. Т., М. Г. ЛРС, 1966), 1964 - йисалай шала (кил.: М.М.Г., Р. И. Г., У. А. М. ЛЧЮС) яз къалурзава. Чи фикирдай, ихътин дегишвилихъ са чарасузвални авачир, акси яз, ада литературный чIал вичин бинеда авай нугъатдивай яргъа ийизва. Кхьинра гилани, адет яз, шеле гьалтзава,

* **шеледа вуч аватIа гьисабун [чирун]** гл. ни нин гьал, алакъунар чирун. Ам яхул патаз, ана авай Херхем лугъудай касдин шеледа вуч аватIа чирун патал аниз фена. С, Ярагъви ашукъ Уьзден.

ШЕЛЕЧИ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра шеле тухузвайди, шеле ялзавайди.

ШЕЛЕЧИВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера шеледалди пар чIугвадай пешекарвал.

ШЕМ араб, суц.; -ини, -ина; -ер, -ери, -ера мичIи чIавуз экв гун патал цIай ядай, кIинтI хътин кIалубра аваз раснавай затI. Гишин вилер яваш-яваш кIев жедай, Ксудайла, хкадардай шемер хъиз... А. С. Дидедин къясас. ШуькIуь, шемер хътин лацу тутар, ярни къиб кужумнавай ичинин къваларив акъван хъуьтуьлдаказ, успагъивилелди агат хъанва хьи, гъатта абурал Велиметан темягъ физва. М. В. Гъарасатдик майдандал.

ШЕМГЪАЛ суц.; -ди, да, -ар, -ри, ра яран сувариз кудай палдум.

ШЕМДАН фарс, суц.; -ди, -да; -ар, ~ри. ~ра кузвай шеминин кIаник эцигдай къаб.

ШЕМЕРГАН суц.; -ди, -да; -ар, -ри. -ра са шумуд шем эцигдай къаб

ШЕМКЪ суц.; -еди, -еда; ер, -ери, -ера нер галай патахъай вилин пипIе жедай чиркедин нукътIа. Адан шемкъ яна агаж хъанвай вилер ва адал алай гьал акурла, ЯбатIаян рикIелай вич алатна. А. Исм. Эхиримжи къув.

ШЕНПИИ суц.; -иди, -ида; -яр, -йри, -йра качин шараг. Пакадлай башламишина зун, качин шенпидив

къугъвадай аял хъиз... 3.3. КУТВ-диз фена,

ШЕМСИ кил **ШАМСИ**

ШЕР араб, суц.; -ди, -да 1) **шариат**. Малд иес хъана дириди, *Шер авачиз, я диван, наиб*. Е. Э. Наиб Гъасаназ. 2) **фитне**. *Шаирдин багъ Кевнава мад цуькверив, Гъайиф ина иесидин хъвер амач, члив-чливзава пионеррини нуькЛери, Алхиш ама, яд ксарин шер амач*. А. С. Шаламар ва чуьнгуьр.

* **шер авун** гл., ни 1) **шариат кардик кутун**. *Эй, адалат шер ийидай мирзе Гъасан Гъинава?* Е. Э. Гъинава. 2) **фитне авун**.

ШЕРЗУМУН гл., кикую вуж; -да, -на; -из, -зава; *шерзум авун, шерзум тавун, шерзум тахвун, шерзум хъийимир рикI туькьюл гъиссерив ацIана шел къведай гъалда хъун*. ЦIарах селди тухвай чIуру фикирар рикIе гъатай ам дарихвили шерзумна. У. Къемберов. Сел.

ШЕРИК араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **амадаг, са кар къилиз акъуддайла терефдар**. *Вун гъа тек я, вахъди мад шерик авач*. Е. Э. Вун я хъи...

* **шерик хъун** гл., вуж **амадаг хъун**. *Шумуд кас ваз жеда шерик, Шумудаз на гуда шилик, Сан къиле вун ийиз шерик. Шумуд вав уртах я, Къафкъаз! С. С. Къафкъаз. Игит куьче, и дуьньядин бахтуниз Ви гъамунин даим шерик хъана вун...* А. С. Лезги куьче. - *Ваъ! Захъ галаз шерик тахъун квез адет хъанвай кар я*. А. А. Умуд.

ШЕРИКВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера **шерик тир гъал**. *Дуствални, шериквални чтин арада акъван тIебиш тир хъи. абуруз, чуьруьквал, нефсинал азгъунвал вучтин затIар ятIа, асла чидачир*. А. А. Пад хъайи рагъ. *Рушар хъиз, ви гуьрчег я верхъерни, Муьгъуббатдиз ийидай шериквал...* А. С. Вилик жерге. **Синоним: уртахвал**.

* **шериквал авун** гл., ни **терефдарвал авун**. *Ингъе за метIерал, къин къазва: Аллагъдин къуд калам заз къалум хъуй! Зун куь рекъел акъваз хъийидач. Гена квез шериквал ийида*. Б. Гъ. Большевикдин руш. *Гъабур, археологри, эгъуьнай чIавуз квез акунайни? - Эхъ - мад къулухъай шериквал ийизва*. Б. Гъ. ТIварун стха. *И кардани гзафни-гзаф шериквал ийизвайди дяведин ва зегъметдин ветеран Акимов Рагъимхан халу я*. ЛГ, 2003, 9. X. **Синонимар: шериквалун, уртахвалун**.

ШЕРИКВАЛУН рах., гл., ни; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; *шериквал авун, шериквал тавун, шериквал тахвун, шериквал хъийимир терефдарвалун*. Гъикъван чалишимшивилер аевуртIани, раб шешелда чуьнуьх жедач лугъурвал, *анжах 1994 - йисуз рагъметлу шаир, общественный деятель Изет Шерифован ва адаз шериквалзавай маса ватанпересрин алахъунралди гъахъ винел ахкъалтна*. Д. Шерифалиев. *Къабил бвбадихъ галаз гуьруьш. Нажмудин Инкъилабдин крарик къаришмиш я, ада Инкъилабчийрихъ галаз шериквалзава...* ЛГ, 2004, 22.I. **Синонимар: шериквал авун, уртахвалун**.

ШЕРИФ араб, суц, инал: чIехивал, машгъурвал, сейливал. *Ви шерифдиз икрамна за уьмуьрда Акун патал са бахтавар югъ ширин*. Е. Э. Гъуцар, ви сир вуч я зун халкъ авунин?!

ШЕФТЕЛ || **ШЕФТЕЛИ** фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **ярувални хъипивал акахънавай рангунин салан тарцел жедай ширин емиш** *Багълара пас хъуьтуьл жезвай шефтелдин атир гъатнава*. П. Ф. Жуван руг. *Арендатордихъ къве гектарда ичерин, хутарин ва шефтелрин багъ арадал гъунин фикирни ава*. ЛГ, 2004, 16. XII. ☼ М. М. Гъажиева *шефтел* (кил.: Лезги чIалан орфографиядин словарь, 1955), Б. Б. Талибова (кил. "Русско-лезгинский словарь", 1966), Р. И. Гъайдарова *тефтели* {кил. "Лезги чIалан орфографиядин словарь", 2001) кхъин дуьз яз гъисабзава.

ШЕХЬ¹ **шехъун** глаголдин буйругъдин форма. Кил. **ШЕХЬУН**.

ШЕХЬ²: * **шехъ авун** гл., туькьюл гъиссер хъуникди вилерай стIалар авадарун. [Загъидат] *ФатIимат! Я ФатIимат, вун шехъ вучиз ийизва, вахъ вуч, хъанва? [ФатIимат] - Шехъ кIанз ийидани бахтаварар, квез зи рикIикай вучиз хабар туш? Хабар тиртIа, куьне вучиз шехъзава лугъудачир хъи*. Гъ. Гъ. Адетдин къармахра. [ФатIимат]... *Шехъ тавурла, мад за вуч хъийида? Заз чизва хъи, гъа дакIан касдин кIвале заз са югъни таквадайди*. Гъ. Гъ. Адетдин къармахра. **Синоним: шехъун**.

ШЕХЬУН || **ИШЕХЬУН** гл., вуж; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; *шехъ авун, шехъ тавун, шехъ тахвун, шехъ хъийимир вилерилай накъвар къевез руьгъдиз, бедендиз тIарвал гъиссун*. Гъар нисинлай шехъда ви вах, *Къарибдавай вун рикIеваз*. Ф. [Гегъвер] – *Шехъмир-шехъмир, чан бала, гила шехъ авуникай са менфятни авач*. Гъ. Гъ. Адетдин къармахра. *Зелфи шехъзавай; шелни лап адетданди тир: чIулав вилерлай булдиз накъвар авахъзавай, рикI хъуткъунзавай, ара-ара шехъунин ванни акъатзавай...* А. А. Умуд. *Итим тирла шехъайтIа вун, Сурайни ваз къаргъишда за!* А. С. Хцихъ галаз ихтилат. *Зи бала, ваз са чIавузни уьмуьрда, Инсан шехъиз такурай*. 3. Къ. Пал. 2) *нихъ-квехъ са вуж-вуч ятIани кIан хъун*. *Залай гзаф чIехи я ам, Агакънава яшарихъ. Зун птIихрихъ ишехъдайла, Ам шехъзавай рушарихъ*. М. Б. Чавуш. **Синоним: шехъ авун**. ☼ 1964 - йисалди орфографиядин норма *ишехъун* ва *шехъун* тир. Кил.: М. М. Гъ. Лезги чIалан орфографиядин словарь (1955, ч. 76)

ШЕШ: * **шеш-беш** суц. зарар вегъиналди тIамаяр тахтадал раснавай кIвали-кIвализ тухудай къугъун. *За кнопкадал тIуб илисда - чикI - Вагъ, я алапат, Ирандин шеш-беш!* А. С. Хцихъ галаз ихтилат....

кѳулайдиз ацукъна музикадихъ яб акалдай, шеш-беш, домино кѳугъвадай са чими чка хъун патал, маса са кІвал дуъзмишна. ЛГ, 2002, 19. VIII, - Килиг гъа, - лагъанай Агъмеда и сеферда шеш-беш кѳугъвадайла кумукъай дустуниз, - алатай сеферда за къачур хътин гъуьндуъшка тахъурай. А. Къ. Мал цаваравай савдагар ва я рикелни алачир командировка. **Синоним:** нардар.

ШЕШЕЛ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) техил, гъуър, шекер ва я маса затІар тун патал сарин ва я канабрин гъаларикай яргъивилихъди къен аваз хранвай затІ. Ингъе алай вахтунда захъ, ацІанай шешел кѳула къадай хътин, сагъвал хъханва. Нервиарни зи лап хъсан къайдадик акат хъувунва. З. Ф. Тутаралди сагъарун. 2) **гъа затІуна гъакъдай къадар**. Ваз са шешел къизил кІандани, я тахъайтІа са шешел акъул? - Акъул. - Гъарда вичиз авачир затІ тІалабир къван. "Самур" газ., 2002, 19. III. Са шешел къумадалди цІаяр хкадриз жедайди туш эхир. ЛГ, 2004, 30. IX.

ШИБЛИТ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра итимри, багъар туна, алукидай кІвачин къапар. Вири халкъди шалам-дулах ядайла, Шаирди бес алукидани шиблитІар, Хуъруьнвийри са цуру нек хъвадайла. Шаирди вирт хъвадани бес, иблисар?! А. С. Шаламар ва чуьнгуър. Зани вучда? Гадарда кІачел алай шиблитІар, Уь - гъарфунив зил къуна. Яда гъихътин туьтуьтІар! И. Гъ. Чарчел ахвар. КІвачел алай шиблит – калуш Ваз алукиз четин яни? К.. 1989. 27. I.

ШИВ суц.; балкІан (хъсан ақунар авай, вичел ацукънавай кас къарсур тийидай жуьреда зарб фидай). Акъахайла, шив кѳугъурдай, Хунчада тике амай, Жергеда чка амай, Хва, вай, дидедин!. Ф. Акъахайла гарун тегъер, Кияр шив ваз мубарак хъуй! Е. Э. БалкІандин тариф. Шивцел алай пурарал инихъ- анихъ цІуд юкІ алай. Ф. Сад генерал жедда лугъуз саймишдай, Садан «гъиле твадай» шивцин фириар. А. С. Дидедин къисас Къакъан шумал буй, спелар зурба, Цвелел - хирен гел, ЧІулунал - гапур. Черкесрин партал алукина, буба Физва шивцеллаз, гуз душиандиз кІур. А. С. Руш.

ШИВИТ фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра хуьрекдик ва я цик кутазвай салан майвайрик кутадай хъсан ни къведай векъерин жинсинин куьлуь пешер алай са йисан набатат. Салара газарар, кІешнишар, шивитар цада. З. А. К. Тебиат чирун. Руфуник ял акатнаватІа, иферар, кѳурурнавай шивитар ва лавровый пешер (вири сад хътин паяр) кофемолкада регъвена вири сад-садак какадарна, чайдин тІурунин са къатІа авайди ишлемшида. ЛГ, 2004, 15. VII.

ШИГЪИ || **ШАГЪИ** фарс, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра вад кепек. Заз цІукъуд шигъи пул хквезвай. И. В. Чирхчир. Багъдатда лам къве шигъи я лагъана Атана зун ахвар-къарай атІана. КилигайтІа, зоопаркда шегъердин Лам къалурун къве шигъи яз жагъана. И. Гъ. Рубаияр. Жибиндай фадлай цин ранг такур ягълух акъудна, адакай са къадар вахтунда къекъвена, гъисабна зур манат гудай чкадал, сад са абас, ахпа къве шигъидин кепекар фу авай къапуниз гадарна. С. Ярагъви ашукъ Уьзден. ☼ 1989 - йисалди шигъи (кил.: М. М. Г. ЛЧЮС, Б. Т., М. Г. ЛРС), 1989 - йисалай шагъи (кил. ЛЧЮС 1989, 2001) кхьин дуъз яз гъисабзава. М. М. Гъажиеван кхьинра шегъи вариантни гъалтзава (кил. М. Г. РЛС, ч. 152 -гривенник). Чи фикирдалди, эвелан норма дегишунихъ са чарасузвални авачир; акси яз и карди литературный чІал вичик дибда авай нугъатдивай яргъа ийизва.

* **шигъи-бистІи** рах., суц. тІимил пул. Туьн-хъунни хкудайла, гъилиз хтайди шигъи-бистІа хъана. З. Э. КУТВ-диз фена.

* **шигъидилай абас алудиз** Къандалавдин Буба зурба къасабчи яз шагъидилай абас алудиз девлет къазанмишнавай кас ялдай. Къ. Къ. КІири Буба.

ШИДАД араб, куьгъ., суц. залам гъалар, четинвал, сертвал. Аси лукІариз еке тир шидад я хъи, Буба Адам халкъ авур Сад Иллагъи. Е. Э. Иллагъи.

ШИИ кил. **ШИИТ**,

ШИИР араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра цІарарин эхиримжи гафар чеб-чпив къадайвал туькІуърнавай художественный эсердин жуьре. Гуьгъуьнлай вичакай шаир хъайшла, Сулейман азербайжан чІалални шиирар туькІуъриз алахъна. М. М. Гъ. СтІал Сулеймана азербайжан чІалал туькІуъррай шиирар. Вичиз араб ва азербайжан чІалар чидайтІани, ада вичин шиирар, чІалар халкъ гъавурда гъатдай лезги чІалал туькІуъриз хъана. М. М. Гъ. Сифте гафунин чкадал, 1948. Къурушдаллай Асанбек са къуз зал дуьшуьш хъана, Шиирдалди заз адан тариф авун хуш хъана. А. Мут. Сагърай Асанбек дадаш. Адан [Мирзе Алидин. - А. Г.] литературадин ирс художественный рекъяй къуватлу шииррикай, гъадисайрикай ва къисайрикай ибарат я. Д. Джамалов. Лезги литература. Учебник. VIII кл. **Синоним:** чІал.

ШИИРАТ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра шиирралди кхъенвай эсерар. За жуван макъаладин тІварце "шиират" ишлемшизава. Адан манани "поэзиядин" мана сад я, амма "шиир", "шиирар" гафарихъ галаз сих алакъада ава. А. Ал. Шагъ-Эмиран шииратдин алемда. Рагъметлу арифдар Агъед Агъаева гъахълувилелди къейднай хъи, маса халкъарин поэзиядилай тафаватлу яз, анжах лезги шииратда "гъарда вичикай хан ийида" лагъай гафар ава. Ж. Жамалов. Гуьрметлу жен || ЛГ, 2004, 26. VIII. **Синоним:** поэзия.

ШИИТ || **ШИИ** араб, суц.; ди, -да; -ар||-яр, -ри||-йри, -ра||-йра мусурмандин диндин са хел. Адан [Сурхай хандин. А. Г.] пайдахдал "Шиияр галачир суьннуьйрин ханлух" кхъенва. Им вич уьмуьрлух Ирандин душман я лагъай чІал жезва. З. Р. Гъажи Давуд. 1982 - йисуз гзаф къадар шиитар чандиз къаст авуна

кънаи силис куътягъ хъанава. ЛГ'. 2005, 21. VII.

ШИИВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера **шии тир гьал**. *Тарихчийри Мискискар Ирандай атайбуру я, гъавилэй абуру чпин виликан ватандин мусурман диндин са хел тир шиивал хвенва лугъузва*. И. Гь. Мискискар.

ШИЙИР араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **пис везият**. *Ви веледни ви шийирда къекъведи*. Е. Э. Бахтсузвал. *Хийир хабар? Хийир я, шийирдин хабарар куътягъ хъана, къари*. Гь. Кь. Четин бахт. *Инсан шехъиз акуртлани шийирда, Ватан шехъиз такурай...* З. Кь. Пал.

ШИКАЯТ араб, суц.; -ди, -да; ~ар, -ри, -ра **са нелай-квелай ятлани наразивал къалурдай ихтилат, гафар**. *Етим Эмин шикаятар лагъайд туш*. Е. Э. Азиз дуитар, килигдачни зи гьалдиз? **Синоним**: **шикет**.

* **шикаят** [**шкет рах**.] **авун** гл., *ни низ никай квекай са нелай ятлани наразивилин гафар лугъун, кхьин*. *Къуллугъдин рекъай кутадай тахсир жугъун тавурла, абуруз хуъре са тлими гъая экъичай дишегъли аваз, адав седридила Махачкаладиз шикаят ийиз туна*. А. А. Лезгияр. *Райкомдини, вичиз шикаят авурла, куън иниз хкайбурув рахух лугъуз, вичелай алудна*. Т. А. Мехъер куътягъ тахъакмаз. **Синоним**: **шикаятун**.

ШИКАЯТУН гл., *ни низ никай-квекай, нелай-квелай; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; шикаят авун, шикаят тавун, шикаят тахвун, шикаят хъийимир* 1) **нелай-квелай ятлани наразивилин ихтилат, гафар авун**. *Шикаятмир куъне залай...* Е. Э. Фитнекар къарийриз. *Гъуърметлу редакция, - кхъизва Хив райондин Хъужварин хуъре яшамши жезвай Мирзалиева Зарифади, - шикаят авуниз зун чи райондин къиле акъвазнавай члехи ксару мажбурна*. ЛГ, 2003, 4, XII. **Синоним**: **шикаят авун**.

ШИКАЯТЧИ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра **нелай-квелай ятлани наразивилин ихтилат, гафар ийидайди**. *Шикаятчи шикаятчидал гьалтайла, цлийи шикаятар арадиз къведа*. Р.

ШИКАЯТЧИВАЛ суц.; -или, -иле; -тер, -илери, -илера **нелай-квелай ятлани наразивилин ихтилат, гафар ийидай пешекарвал**. *Шикаятчавилиз къил гайила, эхир жедайди туш*.

* **шикаятчивал авун** гл., *ни нелай-квелай ятлани наразивилин ихтилат, гафар ийидай пешекарвал къиле тухун*. *Шикаятчидиз шикаятвал тавуртла хъул къведа*. Р.

ШИКЕСТА || **ШКЕСТА** фарс, прил.; **хер-къацI хъанвай, хер-къацI алай**. *Къейибурни шикестаяр Машиндади хкизва*. А. Ф. Дяве... *Зун члехи хъана -савадсуз яз ваъ, Зун члехи хъана - шикеста яз ваъ, - Зун члехи хъана - умудсуз яз ваъ, Зун Советрин инсан я*. А. Ал. Булутар ва хиялар. *И арадани колхоздин куъгъне председател Мухтар авариядик акатна шкеста хъанваз, адан чкадал итим кланзавай*. Гь. М. Им къван, имни терез. ☼ 1960 - йисаралди орфографиядин норма **шкеста** къабулнавай (*кил.*: М. Г. ЛЧЮС, 1955), 1964 - йисалай **шкеста** (*кил.*: М. М. Г., Р. И. Г., У. А. М. ЛЧЮС, 1964-2001) туькIуър хъувауна. Чи фикирдалди, и цлийивилихъ са делилни авачир. **Синонимар**: **набут, хенек, нахуш, сагъсуз**. **Антоним**: **кIубан**.

ШИКЕТ рах, суц.; -ди, да; -ар, -ри, -ра **нелай-квелай ятлани наразивал къалурдай ихтилат, гафар**. *Зун Эмин я, аз шкетар чидайд туш...* Е. Э. Тварун стхадиз. **Синоним**: **шикаят**. ☼ 1964 - йисалди **шкет** кхьин норма яз къабулнавай.

ШИКЕТЧИ рах., суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра **нелай-квелай хъайитлани наразивал къалурзавай ихтилат, гафар ийидайди**. *Зун Эмин я, аз шкетар чидайд туш, Шикетчидихъ галаз рекъе фидайд туш*. Е. Э. Тварун стхадиз. **Синоним**: **шикаятчи**.

ШИКИЛ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) **махсус алатдалди янавай ва я чIугунвай нин-куън ятлани винел патан ақунар**. *Гъамид Мурманскдиз хъфена, ада гъанай рахкурай чарни шикил агакъ хъувурла, Зелфидиз мадни гзаф хвеши хъанай*. А. А. Умуд. *Садра гъиле къуна за ви шикилар, - Лагъана за жуван ярдиздилбердиз...* А. С БицIек, вун... 2) **умъурда яшайишдин, дуланажагъдин лишан(ар)**. *Дуъньядин тарихда тазва вуна шикилар...* Е. Э. Девран, гъей! 3) **гъакъикъат**. *Пакадин юкъуз биржа трудадиз фейи Къаюмаз -акур шикил масад хъана*. *Еке гъаят инсанрив ацIанва*. З. Э. КУТВ-диз фена. **Синоним**: **суьрет**.

* **шикил чIугун** гл., *т нин-куън къелемдалди ва я рангаралди нин-куън ятлани винел патан ақунар чарчел ақудун*. *Рушакай пачагъ хъайила, ида шикил чIугвадайбурув, виликан рушан шикилдаваз, вичин еке са суьрет чугъаз туна*. *И суьретни рекъин патав гвай са булахдал ягъиз туна*. Ф. Гъульуън руш. *Эгер аз, вилер ақална, абурун шикилар чIугу лагъанайтIа, за са четинвални авачиз и кар ийидай*. А. Кь. Нехирбанни лекъ.

* **шикил ягъун** гл., *ни нин-куън махсус тадаракдалди нин-куън ятлани винел патан ақунар чарчел ақудун*. - *Зи стха гъвечIи чIавалай шикилар ягъунал рикI алай, завай, жуваз гъа и рекъайни лазим тир чирвилер къачун тавуна, акъвазиз хъанач*. А. Фет. Алим, художник, педагог.

ШИКИЛЛУ цI, прил. **килигайла, акурла хъсан гъиссер арадиз гъидай**. *Тебиатдин шикил ва инсандин гьал сад-садаз къарши яз, я сад садав къадайвал гуналди, бендинин метлеб гзаф таъсирлуди ва образар шикиллубур жезва*. Гь. Гашаров. Сифте гаф.

ШИКИЛЛУБУР **шикиллу** прилагательнидин гзафвилин къадардин форма. *Кил*. **ШИКИЛЛУ**.

ШИКИЛЛУДАКАЗ нар. **килигайла, акурла хъсан гъиссер арадиз гъидай гьалда**. *Яб акалзавайдаз ва я*

кѠлзавайдаз артух эсер авун патал, метлеб ачух, гуьрчегриз, шикиллудаказ къалурун патал са затӠунин крар, хесетар ва лишанар маса затӠунин ва я инсандин кѠвачихъ гилигдай гафариз метафораяр лугьуда. Лезги литература. Учебник-хрестоматия. 5 кл. 1999.

ШИКИЛЧИ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра шикил ядайди, шикил чӠугвадайди. *Шаз ктаб акъатдайла, адан шикил герек хъана...* Фена ам гуьбуьн кьерез... шикилчини галаз. Р. Гь. Лацу цавун кѠаник. Писателди, зурба шикилчиди хъиз, тѠебиатдин ақунар, хуьрерин къаматар къалурзава. Р. Исаев. Азадвал хуьниз звер гузвай эсер. Шикилчидин кѠвалахдин кѠвал къакъажунихъ файда авач. А. Къ. Шикилрин кѠвал.

ШИЛЕ фарс, суц.; -ди, -да; -яр, йри туьнт яру памбаг парча. *Алахънава пайиз пайдах: Садав - пая, садав - шиле.* А. Ал. Хер хъайи гатфар.

ШИЛЕСИР нугъ., суц.; -ди, -да бязи набататрин чкалдикай махсусдаказ гъазурна рекьер, куьчяр дуьзарун патал ишлемишдай затӠ. **Синонимар:** къир, асфальт

ШИЛИК туьрк, тарих., суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра. куьгъне девирда бегди лежбердивай къачудай харжунин са жуьре. **Синоним:** дигъек.

ШИМ, суц.; еди, -еда; -ер, -ери, -ера куьлуб харар къван мичӠи вили къелечӠ къванер... *КѠамун а пад шимедин тик я...* А. Ф. Лянет. Самур вацӠун лепейра ван Ава токдин симера хъиз. Къекъвезва зи рикӠе хиял, Михъи булах шимера хъиз. А. С. Хцихъ галаз ихтилат. Вуч зулумдин гар ава къе, Дагъдин хурай тухузва шим. П. Ф. Гар. Зун дагъви я: вили цав зи яргъа н я, Къайи къванер, шимерни зи бажгъан я, Гъам зи кѠвалнн, зи бахчани яйлах я, Ш. Агъакеримов. Зун дагъви я.

ШИМЕХЪАН суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра гзаф шим квай чка. *И рехъ Яру дагъдин кѠанелай чѠехи вацӠал къван гапурдал кукѠварна патар-патарнавай хана, вахт-вахтунда юзана агъадихъ агалтзавай шимехъанрайни дегъне кѠамарилай фенва.* Гь. М. Им къван, имни терез.

ШИМПАНЗЕ урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра маймунрин са жинс.

ШИНГЪАР // **ШУНГЪАР** араб, куьгъ., суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра аламат, эсер. *Ви къаматдиз килигайла, Буй-бухах шингъар я, гуьзел.* Е. Э. Ви къаматдиз.

ШИНДАКЪ кил. **ШАНДАКЪ.**

ШИНЕЛЬ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра солдатдин винелай алуқӠдай партал. *Це чав винтовкани шинель, Ядай чка жада чаз!* А. Ф. Дяве. *ЭкѠянава рагъ гуз ада Марфадикди къежей шинель.* А. Ал. Пуд шиир.

ШИР¹ туьрк, суц.; -еди, -еда; -ер, -ери, -ера вич гуьцӠай затӠариз тайин ранг акъуддай икъи затӠ. *Машиндилай ширедин хъитренӠар ататна.* З. Э. Зулун пеш. «ПиспӠи Хидира» марагълувилелди дехмеда вил экъуьрзавай. Дехмедин накъв авай чил асунна хъипи ширедай акъуднавай. Я. Ш. Гъахъ квахъдач. Райондин вири школайриз ремонт авун патал 12 тонн креж, 15 тонн шир, 1037 квадратный метр пенжердин шуьшеяр къачунва. "Самурдин сес" газ., 2005, 6. VIII.

ШИР²: * **шир-шир** суц.; ди, -да; -ар, -ри, -ра шир-шир сесерин ван. *Къве тепедин арада, дарискъал кѠама авай булахдай ширширдин хъуьтуьл ван алаз михъи яд авахъзавай.* А. А. Умуд.

ШИРДАН фарс, суц.; -ди, -да; -ар, ри, -ра хуьрек руфуниз тухудай рад.

ШИРЕ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра икъивал квай жими затӠ. *Хутарикай шире кѠвахъзавай* А. А. Умуд. *Чин чӠурзаватӠани, Селминаза цуру шире гъикӠ иштягъдалди фитӠинзаватӠа, Велиметани гъакӠ чил чӠурна вичин цуькӠуьн туькъуьнзава.* В. М. Гъарасатдин майдандал. **Синоним:** миже.

ШИРИН¹ фарс, прил 1) кӠуьгъуь тӠям авай. *Ам (вирт - А. Г.) вични са ширин затӠ я...* Е. Э. Вирт квахъайдаз. *Духтур, туькъуьл дарманар заз гузва на, Къайгъу туш заз, Абур вирт хъиз ширин я.* А. Мут, Зи сагъвал зав вахгана. 2) куьч. **кефи шадардай.** *Рахун ширин, ачух къабагъ, Акун са мурад я, гуьзел.* Е. Э. Ярдиз минет. 3) (чѠехи гъарфуналди - Ш) гъам эркекдин, гъамни дишегълидин хас тӠвар: **Ширин.** *Манийрин къил кутун патал Дагълар уьлкведин иер рушарикай сад хъайна, нини хъиз, ам безетмишда. Ихътин гуьзел рушни Девлетханан мулкуна яшамии жезвай Букаван руш Ширин хъана.* А. М. Къиргъин. **Синонимар:** верцӠи, кӠуьгъуь. **Антоним:** туькъуьл.

* **ширин мез** суц., нин хуш къведай ихтилатар ийилай мез. *Гимшидин пул дуьзмишина на яхада. Ви ширин мез шад билбил хъиз рахада.* Е. Э. Туьквезбан. *Адан ширин меци къванни чӠалал гъун мумкин тир.* Гь. М. Ялтахвални тахсир яни? *Салам гуда, салам къада, Сада садан гъал жузада, Ширин мецелди рахада, Мусурманар стхаяр я.* Н. Сам. Мусурман стхаяр. *Алем чӠалал гъиз мецелди ширин, Гъуьрметар хъана мад ва мад дерин.* Къ. Абдуллаев. Секин къил. **Синоним:** шекердин сив.

* **ширин меци гъуьлягъ [илан] тӠеквендай акъудда** 'масадахъ галаз алакъа жедайла, хуш къведай ихтилатри инсан вичин мурадлив агакъардайди рикӠелай алудмир' манадин мисал.

* **ширин хъун** гл., вуж-вуч низ ширин гъалдиз атун. *Ярди гайи лацу пӠини, Шекердилаи ширин хъана.* Ф. Ваз ахварар ширин хъуй, *Иер бала, лайлай!* Ф. Хайи...

ШИРИН² рах., нар. **кефи шадардай тегъерда.** *Билбил хъиз ширин рахада...* Е. Э. Бахтавар. *Ажеб ширин рахада мез...* Е. Э. Гъуьруьдиз ухшар ақуна.

* **ширин-ширин** рах., нар. **вини дережада кефи шадардай тегьерда**. Яргъа далдам **ширин-ширин** рахада, **Фикир тийиз, гъаниз гъатда юргъада**. Е. Э. Ватандай катзавайбуруз.

ШИРИНАР суц., гзафв. кь.; -ри, -ра **ширин затIар**. Суварар хъайила, ада чи гъаятда авай аялриз **ширинар ва гъар жуьредин рангарин шарар пишкешдай**. З. Гь. Чкадив агакьай цуьквер.

ШИРИНАРУН гл., аспект., каузат., ни-куь вуж-вуч; -да, -на; -из, -зава; **ширинар авун, ширинар тавун, ширинар тахвун, ширинар хъийимир. ширин тир гьалдиз гъун**. Пул хъайила, вири жеда, пул инсандин гъич вафасузвал тийидай дуст я, ада инсандин яшайиш, дулу авунилай гъейри, уьмуьрни **ширинарда**. Атлухана ийизвай **фикирар гъа ибур тир**. З. Гь. Бубадин кIвал. Амма алай тегьерда давам хъунухъи гзафбуруз еке пулар къазанмишдай **рекьер ширинарзава**. Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз,

ШИРИНВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера **ширин тир гьал**. **Ширинвилез идлай артух ВиртIедин шуьрбет акурд туш**. С. С. Консервийрин завуд. **Агъ, Ватан! Яд хъвайила яд чилерин Чир хъана заз ви ятарин ширинвал!**. А. С. Дидедин къисас.

ШИРИНВИЛЕЛДИ нар. **ширинвал хас яз**. **Синонимар: шириндаказ, шириндиз**. **Антонимар: туькьуьлвилелди, туькьуьлди,**

ШИРИНДАКАЗ нар. **ширин тIям кваз**. **Синонимар: ширинвилелди, шириндиз**. **Антонимар: туькьуьлвилелди, туькьуьлди.**

ШИРИНДИЗ нар. **ширин яз**. **Мадни дамах къачур Мегъамедрасул гзаф шириндиз хъуьрена**. А. И. Самур. **Адаз вичин сивера фири никIедин дад амай хъиз тир, гъатта цуькIуьнни кваз шириндиз туькьуьнзава**. М. В. Гъарасатдин майдандал. **Синонимар: шириндаказ, ширинвилелди**. **Антонимар: туькьуьлвилелди, туькьуьлдиз.**

ШИРИННА ширинун глаголдин алатай вахтунин I формация **ШИРИНУН**.

ШИРИНУН рах., гл.; ни-куь вуж-вуч; -да, -на; -а, -ин, -рай, -мир: **ширин авун, ширин тавун. ширин тахвун, ширин хъийимир** 1) **ширин гьалдиз гъун**. 2) **кIанарун**. Вун фелекди **ширинна заз**. Е. Э. Бахтавар.

ШИРНИ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра **ширин затI**. **Гъихътинди я за тIуьр ширни?** А.. Ал. Паквилини яйлух.

ШИРТНА рах., зараф., нар. **геж тавуна**. **За ви рикIел чун, лежберар, кесибар. аламач жед лугъузвай, валлагъ... Давай хъивегъин, ширтна...** З. Гь. ТIварун стхаяр. **Зи дафтарар ада почтадин кIвалин къацIалай анин къуллугъчиди къачузвай бланкар хъиз, къачуна, ширтна садан юкъ ахъайна. КIелна**. З. Гергерви Бакъарей Бакъураякай нагъил. **Синонимар: тадиз. гаф сиве амаз.**

ШИРУН гл., каузат., ни-куь вуж-вуч; -да, -на; -а, -ин, -рай, -мир; **шир авун, шир тавун, шир тахвун, шир хъийимир шедай гьалдиз гъун**. **Диде къведа ша лугъуз, Ни ширна зи хва лугъуз**. Х. Х. Дидедин тум. * **диде ширун.**

ШИРЧИ суц.; -ди, -да; -яр, йри, -йра **шир ядай пешекар**. **Алатай югъ, хъфена вун ширчи хъиз...** А. Ал. Алатай югъ. **Синоним: маляр.**

ШИРШИР: * **ширшир авун** гл., ни **ширшир сесерин ванер акъудун**. **ВацIарини ширширзамач; Мягътел хъанва дуьньядал**. Р. С **Синоним: журжур.**

ШИТ фарс, прил. 1) **къел квачир**. **Мана къажгъай уьмуьрдин ад артмишина, Шит фу хътин йикъаз тIям гана зи**. П. Ф. Велед. 2) **куьч. манасуз, аялвилини, зарафатдин**. - **Зи кIанидан буй аку гъа! -Шит рахунал шад я жеде?** А. С. Руш ви рикIел...

* **шит авун** гл., ни **шит тир гьалдиз гъун**. **Синоним: шитун.**

* **шит хъун** гл. **шит тир гьалдиз атун**. - **Къвя-къвя! - лагъана, абурун рахунар шит хъайи Асана**. З. Э. Муькъвел гелер. - **Бес гила вуч хъанва? Акъван рикI алай зун Сефераз икъван фад шит хъун! Я аламатар!** З.З. Арифдиз ишара. **Цит я вири -рахун, лубкIуьн, хуьрекдизни къелни амач. Тек я жувни. Я ви ван къвер, я вав рахар элни амач**. Х. Х. Зун куьчедал... **Якни къведра тIуьрла, пуд лагъай сеферда, агъу къван, такIан жедай затI я. Шит тежерди тек фу я, маса затIни**. М. Б. За бананар недач.

* **шит-шит** прил. **гзаф шит**. **Кинофильмдиз тамашзавай жемят гъич квазни такъуна, ибуру сифте мезели, ахна туршимезе, гуьгъуьнилай шит-шит ихтилатрал илигна**. К, 1985, 24. VII.

ШИТАРУН гл., ни-куь вуж-вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; **шитар авун, шитар тавун, шитар тахвун, шитар хъийимир шит тир гьалдиз гъун**. - **Ширинвили шитардач...** **Къадарсуз хъайилани, туьрлуьтIлияр къйляй акъатда**. Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз. **Адан рахун виридаз хушни тир, я ам вични нубат алачиз рахаз, вич шитардай итим тушир...** Н. Шихнебиев. Чарад.

ШИТВАЛ суц.; -или, -иле; -ипер, -илери, -илера **шит тир гьал**. **Амма имиди, папан гафарал хъуьрез лугъузвай: Квахъ, вун акъатай чка барбатI хъурай. Я къей кIамаш! Абур шадвилини шитвилер я**. З. Э. Муьгъуьббатдин цIелхем. **Инсандин чинал, вични итимдин тарифдин гафар рахун Халкъди шитвилини лишан яз гъисабзава**. А. Э. Зунни къецел экъечIдани?

ШИТДА гьал **шит тир гьалда ава**.

ШИТЗАВА¹ **шитун** глаголдин гилан вахтунин форма. Кил. **ШИТУН**.

ШИТЗАВА гьал шит тир гьалда ава.

ШИТКАР прил. акьалтIай кьелечI. *Ада зи вилик суфра эКIяна. Сандухдай акьудна са шиткар фуни хатрутрин мед авай чайдин кьабленбек эцигна. З. Э. Зулун пеш.*

* **шиткар хьун** гл. арадиз татун (аял).

ШИТУН гл., ни; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, - мир; шит авун, шит тавун, шит тахвун, шит хьийимир шит гьалдиз гьун, шит гьалдиз атун. *Гила ада лап шитзава. И. В. Чирхчир. – А-а, Къиясани лап шитзава. Магьамедсалеги собранидал вичин чина рахана лугьуз, эхиз жезвач... А. А. Лезгияр.*

ШИФЕР урус, суц.; ди, -да; -ар, -ри, -ра дараматдин кьавуз ядай цемент кваз авунвай лист. *Мехьерар ийкьериз элкьуьрун гзафни-гзаф жегьилрихь галаз тербиядин, несигьатчивилин кIвалах гьилий вегьинлай аслу жезва. ЛГ, 1992. 31. X. Къав кIевириз, шифер ягьиз, Папар жезва кIвал сувагьиз, Залан кIвалах уртах ийиз, Ажеб регьятвилер жеда. С. Лезги мехьер... фялейри, сварщикри са куьруь вахтунда 69 кв. метрдин кимин кьавуз шифер яна, сувагьарна... айвандин сиве хьиз, бетондин мегьежерар туна. ЛГ, 2003, 4. XII.*

ШИФОНЬЕР урус, суц.; ди, -да; -ар, -ри, -ра кIвале парталар куьрсардай, твадай махсус шкаф. *Ада цуьквер, гьар жуьредин нехишар ва мешребар алай, шкафриз, шифоньерриз, триляжризни килигдай гуьзгуьярни кIалубриз гьизва. ЛГ, 2004, 15. VII.*

ШИФР урус, суц.; иди, -ида; -ияр, -ийри, -ийра чинебан кхьинрин системадин са гьарф ва я цифра.

ШИХ¹ **шейх** существительнидикай хьанвай хас тIварарин сад лагьай пай: *Шихджемал, Шихмегьамед, Шихмирзе, Шихгьасан* ва мсб.

ШИХ² суц.; -ни, -на; -ер, -еⁿ, -ера 1) **векь** гьаларикай хранвай парча. *Маса касдал ви кар гьалтай береди, Шихин ери кьадач атIлас, дереди. Е. Э. Бахтсузвал. Абур {шикилар. - АГ.} шихинал ягьлу рангаралди чIугунвай, чебни ажеб гуьзел акьатнавай. А. А. Умуд. 2) са вуч ятIани марфадикай хуьн патал адан винелай вегьедай векь кIеви парча. Гьуьрер авай мешокрал ших вегьена куьчедал тадалди. кIвализ хкайтIа саламатвал я. Р. 3) (чIехи гьарфуналди - Ш) эркекдин хас тIвар: **Ших** -а, -а.*

ШИХИН(ИН) прил. шихиникай цванвай. *Ризадал кьуьнер акьатай шихинин яргь са перемни кукIвар хьайи, кикер чилелай физвай шалвар жедай.. А. Ф. Риза. Рекье недай фу-кьафундилай ва маса зангьар-зунгьурдилай алава, шихин кьве турбани (абурукай сада накьвар авай) гьебейра туна, абур кьуьнуьз вегьена, хизанризни сагьрай лагьана, буба кIвалай эьечIна. Н. М. Буба.*

ШИШ¹ туьрк, суц.; -ини, -ина; -ер, -ери, -ера 1) **кабаб** ийидайла, як акьалждай яргь, дуьз затI (сим. тIвал). *Шишерал шашликара, хунчадал ширин-верци затIар алаз, гьиле чехир авай герде кьуна, далдам зуьрнедиди ам кьаршиламишиз фенай. З. Э. Муькьвел гелер.. Акьалжзава шишерал кIелен таза як. Кьвалавни гва цурни мед, истивут, сумах. А. С. Хцихь галаз ихтилат. 2) шишинал чрай як. - Ша, гадаяр, няниз шишер жеда. А. А. Лезгияр.*

* **шиш(ер) авун [ягьун]** гл. шишинал як чрун. - *Ви сагьлугьдай нянихь шишер ийида. Ша жувни... Лап багьа мугьман жеда... А. А. Лезгияр. [ХаназирикI]. И мукьвара играми Керекуьре Пуркуровичакай Халкьдин Собраниядин депутат жедайвал я. Гьа чIавуз а гьерекай хьсан шишер яда чна. Ф. Б. Филиал.*

* **шишерал кьаягьун** гл. жаза гун, кIеви.

ШИШ¹ прил. кьакьан ва яргьивилихьди дуьз. *И шиш кьавахар шиш кьавахрин жергеда, Вири сад хьиз, кьуразва са жуьреда. И. Гь. Рубайяр. И шиш синел, тур хьиз хци, Ала вун, арча. М. Ж. Арча. Гила варзни Шамсидин чинаррин шиш кукIушрин арада леке яз амачир. М. В. Гьарасатдин майдандал. Тамашна зун дакIардай шиш кьавахдиз... А. Кь. Шиш кьавах. М. В. Гьарасатдин майдандал, Чун хуьре амаз, адакай шиш таяяр эцигдай устIарни хьанай гьа-а! Р. Гь. Зи ирид стха.*

* **шиш бармак** суц. **шуйкIуь** кьакьан кIукI авай бармак. *Инсанар гьейран хьанва, абур дикьетдивди яру аскеррал алай парчадин шиш бармакриз, абурун пелерал алкIурнавай вад пипIен яру гьетериз, жидаяр алай яргь винтовкайриз килигзава. Гь. Кь. Четин бахт.*

ШИШ³ суц.; -ини, -ина; -ер, -ери, -ера хуьрек недай кьуьк. **Синоним:** кьал нугь.

ШИШЛИК суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра шишерал акьалжна цIун цкIламрал чранвай як. *Амма ина кье дем ава Шишер кьаз тупIа. А. Ал. Андреевн булаха. Синоним: шиш.*

ШКАЛАТ кил. **ШОКОЛАД**.

ШКАФ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра майишатдин затIар эцигдай кьакьандиз тахтайрикай раснавай рак квай махсус затI. *Ахна ада, бирдан кIвачел кьарагьна, цла акIурнавай шкафдин ракIар ахьайна, гьевечIи хара тетрадар кьачуна, меци чуйкь тавуна, гьана Надежда Михайловнадин вилик столдин пипIел эцигна. А. А. Умуд... шкафда ктабдихь кьекьезвай Жаватни, серсер хьана, заз тамашна. Н. М. Кьизилдин хтар.*

ШКЕСТА кил. **ШИКЕСТА**.

ШКОЛА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра кIелиз-кхьиз чирдай ва илимдин сифтегьан чирвилер гудай чка. *Виликдай вичихь галаз гзаф дуст хьайи ксарихь галаз ихтилатар авурла, абуру Ризадиз хуьре хьанавай*

дегишвилер, колхоз хьунухъ, школяра ачухун, авай агалкъунар ва четинвилер ахъайна. А. Ф. Риза. Школайра лагъайтла, дидедин чIалахъ галаз къвед лагъай классдилай башламишна, урус чIални гана кIанда. З. Э. Муькъвел гелер. Советрин властди 40 йисан къене лезгийриз чпин дидед чалал школяра, газетар, ктабар яратмишнава... Н. А. Етим Эмин. Школадиз физ хквезва зи гада, Дуьз лагъайтла, зунни гагъ гьа рекъева. А. С. Хцихъ галаз ихтилат. **Синоним:** мектеб.

ШКЪАКЪ¹ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра кIеви цил квай тарцин тандал экъечIдай, вич гъилерик ккIидай жими затI. Мифтягъа кIевивал авуна. Ам шкъакъ хъана, еке къуллугъчидик, къакъ хъиз, ккIана. А. А. Пад хъайи вагъ.

ШКЪАКЪ² араб, прил. мутIлакъ. - Ваалейкум салам! Буюр, ша, ацукъ! - Гъажирамазана вини мягъледа авай шкъакъ туьквенчидиз чка къалурна. А. И. Самур. **Синонимар:** азгъун, кIеви, минтIикъ; нефс авай, темягъкар, тух тежер. **Антонимар:** гъил ачух, жумарт, заха, мерд.

ШКЪАКЪ³ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра вичин жибиндай эсиллагъ пул харж ийиз такIанди. Гафунал хци ва акъулдиз дерин зегъметчийрин векил Несрединан къамат гуналди. халкъ темпелрал, алчахрал, шкъакърал, инсафсузрал, хаинрал хъуьрезва, инсанвал, мердвал тестикъарзава. Гъ. Гъ. Гашаров. Сифте гаф. **Синонимар:** азгъун, кIеви, минтIикъ, мискъи, мутIлакъ, нефс авай, темягъкар, тух тежер. **Антонимар:** гъил ачух, жумарт, заха, мерд.

ШКЪАКЪВАЛ² суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера вичин жибиндай эсиллагъ пул харж ийиз такIан гъал. Идан мишекъатвал, шкъакъвал виридаз машгъур хъана. Ф. Шкъакъ Пирим. Со. сеферда ада са алидхуьруьнжуваз кIвалер эцигна. КIвалерин иесиди вичин шкъакъвилай устIардиз гзаф вахтера бегъемсуз, яван тIуьн гуз хъана. С. Муслимов. Цицигъ-наме. **Синонимар:** азгъунвал, минтIикъвал, мутIлакъвал, намердвал, темягъкарвал. **Антоним:** жумартвал, захавал, мердвал.

ШКЪАКЪВАЛ² суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера ккIидай, алкIидай затI тир гъал. Буйдиз я турвакъ, амалриз - шувакъ, Жумартвиллиз - ракъ, шкъакъвиллиз - къакъ, АмIуь вичин тIакъ, акунай нагъакъ. М. Ж.

ШКЪАКЪВИЛЕЛДИ нар. шкъакъвал хас яз.

ШКЪУЪНТ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра къулантар авачир; чилай фидай пидин кIус хътин гъашарат. -Авай туш залай къуватлу гъайван, - Шувъкъунтди вичин авуна тариф. А. С. Шувъкъунтди фурсна.

ШЛЕНКИ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра чIижери куьнуьдин тIеквенар кевирдай икьи затI.

ШОВИНИЗМ урус., -ди, -да; -аяр, -йри, -йра миллетрин арада душманвал твадай сиясат.

ШОВИНИСТ урус., -ди, -да; -ар, -ри, -ра миллетрин арада душманвал твадай сиясат тухудайди.

Брежневиз ва Алиевиз ракъай телеграммайра абурун вагъиши сиясат, лезгийриз дуван къун, и халкъдиз къарши Азербайжанда къиле физвай шовинист гъерекат писарна. М. М. Уях хъухъ, лезгийр!

ШОВИНИСТВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера шовинист тир гъал. Шовиниствал негъ ийизва, амма ам тIимил жезвач. Р.

ШОКОЛАД (ШКАЛАТ рах.) урус, суц.; -ди, да; -ар, -ри, -ра 1) тIямдиз ширин хъуьтуьл къафет. Абуру, гъуьжетарзавайбуру хъиз, хушдай агъуз зверна на лугъуда булахдал шкалатар пайзава, А. А. Умуд. 2) (чIехи гъарфуналди -. Ци) дишегълидин хас тIвар. Исмиева Шкалат хуьре тешикилзавай гъар са мярекатдин иштаракчи я. Р. Исаев. Хуьруьн тIвар вине къуна...

ШОССЕ урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра чирх вегъена дуьзарнавай машинара фидай рехъ. Шосседин къерехдай яхдиз фидайбурузни къулай рекъер ийизва. Р.

ШОФЁР урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра машин гъалдай, чIур хъайила, хъийидай, адал кIвалахдай кас. Виридалайни шофёрдиз хасарат гана А. А. Пад хъайи рагъ. Кефияр дуьз техжедай къван чкадач чIур хъанвай шофёрди, са ведредавай яд гъана, хъилелди радиаторда цаз башламишна. Гъ. М. Им къван, имни терез. 2) машинда рулдихъ галайди.

ШОФЁРВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери. - илера шофёрдин пешекарвал. Гъеле 1983 - йисуз за «Курушский» совхоздин директордиз зун шофервиле, 1985 - йисуз электротадаракрин слесарвиле тайинарун патал арзаяр гана. К., 1988, 28. XII.

* **шофёрвал авун** гл., ни машин идара ийиз чидай пешекарвал авун. Шахмарданов гъамамдиз фидай вахтунда шофервал Шахмарданова вичи авунай. А. А. Лезгийр. Фейзуллагъди Къасумхуьруьн «Межколхозстройда» шофёрвал ийизвай. С. Муслимов. Цицигъ-наме. Мирима хуьруьз хуькведалди Бухарада шофёрвал ийиз хъаналдай. М. Б. «Жигули».

ШПИОН урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра маса гъукуматдиз чир тавуна, чара уьлкведа вичин уьлкведиз ва я жуван уьлкведа маса гъукуматдиз кIвалахдайди. -Ибур вири Чубайсан къуьруькар я гъа. Чи уьлкве эхирдалди чукIурун гъада хиве къунвалда. - Америкадин шпион я ман, ада чаз хъсанвал ийич хъи. Н. Шихнабиев. Хъсан хабарар.

ШПИОНВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера гъукуматдиз чир тавуна ийидай кIвалах.

* **шпионвал авун** гл., ни гъукуматдиз чир тавуна, маса гъукуматда вичин уьлкведиз ва я жуван

уьлкведа маса гьукуматдиз чинеба кIвалах авун.

ШРИФТ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **ракьукай раснавай ва чапнавай гьарфунин шикил.**

ШТАБ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **армиядин къуллугъчийри кIвалахдай дарамат.** Няниз штабдин кIвале кIватI хъайи партизанрин партийный ячейкади Къаюм Алиметов Ленинан партиядин жергейриз къабулна. 3.3. КУТВ-диз фена.

ШТАМП урус, суц.; ~ди, -да; -ар, -ри, -ра **тайин са идарадиз, майишатдиз талукъ тирди тайинардай лишан, муьгъуьр.** Идарадин штамп алачир справкадихъ къуват жедач. Р.

ШТАТ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) **идарада мажибдал кIвалахдай къуллугъ.** Ада чи юлдашар чIехи гьуьрметдалди къабулна ва лезгийриз сад лагъай нубатда республикадин газет ва милли культурадин меркез (государстводин гьисабдай штатар ва дараматда чка) гун тапшурмишина. М. М. Къибле пата гурзава. 2) **т-б. вилаят.** Америка 48 штатдикай ибарат я, гъавиляй и уьлкведиз Сад хъанвай Америкадин Штатар лугъузва. Р.

* **штатдик квачир** прил. **мажибдал алачир, амма герек хъайила желбзавай.** Алай вахтунда ам... Даггиз, Юпитер ва педагогикадин НИИ-дин издательствойрин штатдик квачир художникни я. А. Фет. Алим, художник, педагог. И пешекарвиллин суварилай гьуьгъуьниз чи штатдик квачир корреспондент С. Стальский райондин центральный больницадин къилин духтур Ханбабаев Максим Играмудиновичахъ галаз гьуьруьшмиш хъана ва адавай са шумуд суалдиз жсаваб гун тIалабна. ЛГ, 2004, 15. VII.

ШТИЛ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **майишатда цун патал кIевирнавай махсус чкайра битмишарнавай набатат.** Гьар жуьредин итилар акIуриз, Йиса цIудра ФитIинзава къунишиди Дамарар базаррин... А. Ал. Хъен галачир рикI. АкIурнавай итилариз Дуьз вад ваира ятар це. Ш. Къ. Перт къуьзубур. Гатфарин эхиррай гатун сифтейра, хъсандиз. чими хъайила, афнийрин, помидоррин итилар, парникрай акъудиз, салара цада. З. А. К. Пебиат чирун.

* **штилар ягъун** гл., ни **штилар цун.**

ШТКАНА шуткун глаголдин алатай вахтунин форма. Кил. **ШУТКУН.**

ШТКАР суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **гишинвал къин патал тади кваз чранвай гъвечи фу.** - Барутдин гумадин ни вучатIа тийижир заз училище кIелун, къизгъин цIай квай хърак тIили иткар чурч авур мисал хъанай, - лугъуз рикIел хкизва Набиева... З. Э. Къве фронтдин командир.

ШТКУК шуткун глаголдин буйругъдин форма. Кил. **ШУТКУН.**

ШТОРМ урус, суц.; -ди, -да, -ар, -ри, -ра **гъуьлел жедай гзаф къати гар, кулак.**

ШТРАФ урус, суц.; -ди, -да, -ар, -ри, -ра **къанунсуз кIвалах авурдавай къачудай жерме.**

* **штраф авун** гл., ни **вуж къанунсуз кар авурди жерме авун, Юлдаш тамада ва адан куьмекчи!** Межлисдин ихтияр авачиз, вучиз куьн чахъай катна фена? Гъавиляй за тамададин куьмекчи штраф ийизва. А. М. Мурк ракъини цIурурда.

ШТУЛ суц.; -ди, -да, -ар, -ри, -ра **диде-бубадиз чпин хтулдин аял.** Амма мад куьч кIватI хъийида итулри Гъич рикIелни аламачиз туба ви. ТI. Ф. Рубайяр. Адан хва Мегъраман кIвале къиле фейи и шад мярекатдиз А. Керимован 5 хва, 2 руш, 33 хтул, 52 итул, 2 птул кIватI хъанвай. «Самур» газ., 2002, 25.I. 2) (чIехи гьарфуналди - Ш) **хуьруьн тIвар: Штул(ар).**

ШТУРМ урус, суц.; -ди, -да, -ар, -ри, -ра **гьар жуьредин къуватар желб авур гъужум.**

ШТУРМАН урус, суц.; -ди, -да, -ар, -ри, -ра **чIехи гимияр, чIехи самолетар гьалдай пешекар.**

ШТУРМАНВАЛ суц.; -или, -иле; -тер, -илери, -илера **штурмандин пешекарвал.**

ШТУРМ'ОВИК урус, суц.; -ди, -да, -ар, -ри, -ра **чилел алай къушунрал ва дяведин чкайрал гъужум ийидай самолёт.** Душманди вири жуьредин яракърай чи штурмовикрин вилик пад къаз, гьулле гана. ЛГ, 2004, 26. VII.

ШТИУМ; * **штIум хъуй!** \$, **межд. дишегълийри чпи-чпиз ва я эркекриз ийидай 'къурана пуч хъуй'** манадин къаргъиш.

* **штIум тахъайди!** \$, **межд..** [Зарлишан]; **Я кьейди, я штIум тахъайди, чаз итимдихъ галаз акъаждай ихтияр авач эхир.** Чун абуруз муьтIуьгъ хъун герек я. Н. И. Гъакимрин папар. **Синоним:** **къин тавурди.**

* **штIум хъун** гл., **вуч набатат вичик квай меже хкатна къурадай гьалдиз атун.** Дергесди ягъай векьер-хъчар фад штIум жеда. Р.

ШТИУМАРУН гл., ни **вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; штIумар авун, штIумар тавун, штIумар тахвун, штIумар хъийимир штIум хъанвай гьалдиз гъун.**

ШУВАКЪ¹ **фарс, прил. къакъан, яргъи.** Бирдан вилик квайда, шувакъ беден захъ элкъуьрна, нифретдивди ван хкажна... Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз.

ШУВАКЪ² **суц., в.; -ди, -да; -ар, -ри. -ра къакъан, яргъи акъулдиз кьери кас.** Буйдиз я турвакъ, амалриз - шувакъ, Жумартвиллиз - ракъ, шкъакъвиллиз - къакъ, АтIуй вичин тIакъ, акунай нагъакъ. М. Ж.

ШУВАКЪВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера **акъулдиз зайифвал.**

ШУВАН кил. ЙИКЪ (* йикъ-шуван).

ШУГЪУЛ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра эцигзавай цлан тик чинин дуъзвал ахтармишдай махсус алат. УстIарди дуъз къада шугъул Какурвал тагурвал кIвализ. А. Ал. Бейнидал хумул. Шугъулриз цал, гирдим нарат рандадиз... герек я... И. Гь. Гьарай. **Синоним:** цин терез.

ШУДУРГЪА турк, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра са шумуд шей какахъай, къайдасуз гьал. **Синоним:** къарма-къариш.

ШУКУР || **ШУЪКУЪР**¹ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра са касди авур хъсанвал аннамишна, хъсанвилел рази хъана а касдиз къвезвай хийир дуъа.

ШУКУР || **ШУЪКУЪР**²! межд. Аллагъди авур хъсанвал аннамишна, хъсанвилел разивилин гаф. Гена шукур, партийный организациди гъавурдик кутурла зи хцин къили ван авуна. З. Э. Рекъер сад туш. Дуънья халкъвай, гайи адаз цаварин абур Сад Аллагъдин чIехивилиз халкъарин шукур... И. Гь. Жув авай рехъ.

* **шукур авун [гъун]** гл., ни авур хъсанвал аннамишна, хъсанвилел рази хъана, хийир дуъа авун. Шукур ая бахт гайидаз. Е. Э. Эмин гада. Чун халкъ авур чи халикъдиз Шукур гъиз минет ая тIун. Е. Э. Эмина, вич рекъидайла, лагъай чIал. Уъмуър гуъзел, ачух рекъер, Гьерекатда лайих тегъер, Алахъунриз гудай бегъер, Шукур гъида Худади за. М. Алпан. Шукур.

* **шукур [шуъкуър] <хъуй> Аллагъ(диз) [Худа(диз), цавариз]** межд. 'Аллагъдиз шукур хъуй, авай гьалдал рази я" манадин ибара. Хабар къурта зи гьалдикай дустари, Шукур Аллагъ, хъсан я лагъ дустариз. Е. Э. Дустариз. Шуъкуър хъуй Ваз, чаз шафзат устадар Авай аям халкъ авур Сад Иллагъи. Е. Э. Иллагъи. Ваз шукур хъурай я Худа! -гъилер хкажна имиди вилер къава атIумна салават гъана. З. Э. Муъгъуьббатдин цIелхем. - Школа, Аллагъдиз шукур, хуърени ава, - алава хъууна Лукъмана. З. Э. Рамзият. Шукур худади, вичихъ галаз вуж гъикI рахазватIа, нин фикир гъинай къвезватIа, гъасятда къатIуз вердиш хъанвай. Я. Я. Са фурун вакIар. Гена шукур хъуй цавариз зун ухшарнач Рекъихъ эвел тахъанвай я эхир. И. Гь. Будала вун. - Алейкума салам, чан хтул, - адан гъил къуна Магъмуд имиди, - Аллагъдиз шукур, гъеле чан алама. А. Исм. Алукъдай ахвар.

ШУКИВА суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра ламран шараг. **Синоним:** шаркIунт

ШУКИУРТ || **ШАКИУРТ** фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра тайин са нин ятIани тапшуругъар къилиз акъуддайди. Миресди вичин шакIурт Мусадихъ галаз виревирдер авуна. А. Э. Ичин таралай. ☀ М. М. Гъажиева (кил.: М. Г. РЛС, 1950, ч. 562 - подмастерье) ва Б. Б. Талибова (кил. Б. Т., М. Г. ЛРС, 1966) шакурт ишлемишзавай, орфографиядин словарда (кил.: М. М. Г., Р. И. Г., У. А. М. ЛЧЮС, 1964, 2001) шукурт хъин дуъз яз гъисабзава. Чун, тайин себебралди, шукIурт вариантдин терефдар я. **Синоним:** вач-хъша.

ШУКИУРТВАЛ || **ШАКИУРТВАЛ** суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера шакIурт тир гьал. Вирибуруз Аллагъ хътин и касдиз шакIуртвиле кIвалах ийиз кIан жедай. А. С. Чатун устIар. Хуъруъг Тагъираз... чарабурун данаяр хуън, кIвалел акъвазун, батраквал, къелечидин шакIуртвал, къелечивал авун аял чIавалай къисмет хъана. А. Гъажимурадов. Зегъметдин ашукъ. Къасабчи къунишидин хциз тIуънилай, ксунилай гъейри маса затIни чир хъанач. Кар икI акурла къасабчиди вичин гада Пилидиз шакIуртвиле гана. Б. С. Пилидикай... [Шофер]. Алапатдин инсан я. Алакъ тийизвай са карни авайди туш. Халис артистни я. Амма шукIуртвал ийизва. Н. И. Гъакимрин папар.

* **шукIуртвал авун** гл., ни шукIуртдин везифаяр тамамрун.

ШУЛУ фарс, прил. 1) къекъвез тежедай, къекъвез тежезвай. 2) куъч. галат хъанвай. Акунач лагъана куътягънайтIа, чун икI, шулу верчер хъиз, рекъе гъатдачир. С. Муслимов. ЦицIигъ-наме.

* **шулу авун** гл., ни-куъ вуж-вуч къекъвез тежедай, къекъвез тежезмай гьалдиз гъун.

* **шулу верч хътин** прил. бегъем къекъвез тежедай, сагъсуз. Гъажимурадан буба къена. Шулу верч хътин къуъзуъ диде, сад-садалай гъвечи, къарникъузар хътин аялар адан вилик акъвазна. З. Э. Социалист Зегъметдин Герой Темирхаиов.

* **шулу верч хъиз** нар. къекъвез тежез, сагъсуз яз. Акунач лагъана куътягънайтIа, чун икI, шулу верчер хъиз, рекъе гъатдачир. С. Муслимов. ЦицIигъ-наме.

* **шулу хъун** гл., вуж-вуч галатун. Тум цава къунвай сикI вилик, шулу хъанвай чакъал адан гуъгъуъна аваз ибур гагъ къацу шарарин серинрикай, гагъ ракъиникай физвай. Ф. Куъпдик акатай чакъал. Къекъуърай вичиз, лап шулу жедалди къекъуърай. Б. Гь. Заз эвера.

ШУЛУВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера шулу тир гьал.

ШУЛУГЪ турк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра къалмакъал. Садлагъана адан рикIел. Къвед-пуд варз идалай вилик пияндиз фена вичи къуълердай майдандал акъудай шулугъ хтана. Б. Гь. Вили вилер. Хъайи зурба къуллугърал. Ар ягъунин душман тир ам, Я гъахъдачир шулугъра. А. Ал. Крчар алай лам. ЦIугъ зи хурай акъатзава. Акъулдивай къакъатзава. Чил кафандик акатзава - Вуч мусибат - шулугъ ятIа? М. Ж. ЦIугъ зи хурай акъатзава.

* **шулугъ (ар) авун** гл., ни 1) къалмакъал авун. 2) эдебдив къан тийидай крар авун. [Мирим]. ~ За

лагъайвал, санхъай чна а камунисрин чтин арада шулугъ тваз алахъна кIанда. Муъкуь патахъай, чна агъвал авай динж уртабатар гъавурдик кутун лазим я. Гъ. Гъ. Колхоз. **Синонимар:** шулугъарун, къалмакъал авун, дяве акъудун.

* **шулугъ гъатун** гл., ни **къал-макъал гъатун**. [Мирим]. - Эфенди! Заз чирвал, каммунистрин чтин арада шулугъ гъатнайта, хъсан тир. Гъ. Гъ. Колхоз.

ШУЛУГЪАРУН || **ШУЛУГЪУН** гл., ни; -да, -из, -зава; -на; -а, -ин, -рай, -мир; шулугъар авун, шулугъар тавун, шулугъар тахвун, шулугъар хъийимир 1) **къалмакъал авун, тун**. 2) **эдебдив къан тийидай крар авун**. Къурбан, ви дидеди шулугъарнава, дуст кас. Ваз дакIан жемир, ваз хъыз, зазни и кар дакIан хъанва. А. Р., Я. Я. Хендедалин мехъер. [Гуълханум]. Руша шулугъарзава ибурун... Накъ зал са чидайди гьалтнавай, адаз Андрианна чтин мукъвадан кIвале гадайрихъ галаз акуна. Н. И. Гъакимрин папар. **Синоним:** шулугъар авун.

ШУЛУГЪЧИ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра шулугъ(ар) ийидайди. Гъиниз фенва бюрократ. Цуд чин алай шулугъчи? А. Ал. Цийи йис. -Заз и собрание тухуз манийвалзавай ксар за советрин властдиз акси инсанар яз гъисабда, - и гафари шулугъчийриз эсерна. абур са бубат секин хъана. Гъ. Къ. Четин бахт. Ам къуш ваь, акъалтай беабурчи, бедрягъ шулугъчи я. Къачагъ я ам. Иесиди адакай и гъаятда хвена вучзаватIани чидач. М. В. Гъарасатдин майдандал. **Синоним:** къалмакъалчи.

ШУЛУГЪУН кил. **ШУЛУГЪАРУН**.

ШУЛУДАКАЗ нар. къекъевез тежез, сагъсуз яз. КIвачерин гъерекатарни виликанбур яз амач, са тайин тир ритма авачиз, шулудаказ, акатайвал камар вегъин хъанва. Гъайиф! ЛГ, 2005, 28. VII.

ШУМАЛ¹ прил. **къакъан, жегъил ва дуьз**. Зи дуст, белки, ви рикIелни алама... - Серия гайи шумал лезги къавахар? А. С. Телер. Надежда Михайловна хъсан буй-бухах авай дишегъли тир, булушкани адан шумал бедендив гъакъван дамахдив къадай. А. А. Умуд. Къакъан буйдин, шумал кIалубдин, чина гъамиша хъвер авай хъыз рахадай Мурад хурал орденар алаз хкведа. Н. М. Буба.

* **шумал буй ф.**, суц.; **къелечI якIарин, къакъан, гуьрчег**. Шумал буйдиз къий, гуьзел яр... Ф. Къакъан шумал буй, спелар зурба, Цвелел хирен гел, чIулунал гапур. Черкесрин партал алукина буба Физва шивреллаз, гуз душмандиз кIур. А. С. Руш.

ШУМАЛ² суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра тарцин ва я къелемдин са йисан таб хел. Жумун тарцин шумал хътин, Гатуз чрай чумал хътин. Ф.

ШУМПI: * **шумпI авун** гл., ни **сес акъудун, рахун**. Яз куьче туширтIа, Вердидивай мегъуьн кIанчI хътин Асанан. вилик гъич шумпIни ийиз жедачир. З. Э. Муькъвел гелер. * **са шумпIни тахъун**.

ШУМУД¹ тIв-эв. **къадар чирун латал гудай суалдин гаф**. (Рукъужат]. Я стха (Къурбаназ) ви рушан шумуд йис я? [Къурбан] ~ На вучда, зи рушан шумуд йис ятIа? Гъ. Гъ. Адетдин къармахра.

ШУМУД² тIв-эв **тайин тушир гзафвилини къадар къалурзавай гаф**. Шумудан мал, шумудан кIвал тулкI авуна, ганава хьи? Е. Э. Залумдин нефс хупI екеда; Шумуд гъарай гваз хкведа... Е. Э. Гъарай, эллер! КIвалай шумуд затI квахъайла, Тухвайдаз инад хъуй, ялагъ! Е. Э. Къедекни пер чуьнуьхайдаз.

* **шумудни сад** суц. **гзаф инсанар, гзафбур**. Шумудни сад, дуьнья, ви Залум ава зулумиз... Е. Э. Дуьньядиз.

* **шумудни са тIв-эв тайин тушир гзафвал къалурзавай ибара**. Шумудни са бенде ава Мескен, макан, ери авачир. Е. Э. Дуьньядиз. Шумудни са терс хъайибур ви гъилелди ислягъ хъана... Е. Э. Мубарак Исмаид.

* **шумудни садра** нар. **гзаф сеферра**. Дяведа авур къучагъвилериз килигна Гъ. Темирхановаз шумудни садра гъукуматдин наградаяр гана. З. Э. Социалист Зегъметдин Герой Темирханов.

ШУМШАТИ прил. **иер, лацу якIарин акунар алай**. - ГъикI хъана, вуч ава? Беден шумал, чин шумшатI, юкъни шуькIуьди... А. Къ. Нехирбанни лекъ.

ШУНКI нугъ., суц. **тIуьрди, хъвайиди фидай чка**. ШункIаник тварар акатай цицибар хъыз, чун, аялар, сифте кисна, ахпа ахварал фена. Къ. М. РикIелай фидач, инсанар. **Синоним:** туьтуьх.

ШУПI¹ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра гъапа авай яд.

* **шупI ягъун** гл., ни **гъапа авай яд ягъун**. Ахпа чIутхвардай гадар жезвай хулак чанг кутуна, ам цив ацIурна, чиниз шупI яна, гъилер чинай эвяна. А. Къ. Нехирбанни лекъ. Чиниз са шупI ягъ, бедендиз са зуз акъуд хъия, вун кIубан жеда... А. Къ. Нехирбанни лекъ. За чиниз шупI яна, гъилер чинайни къамай чIугуна. А. Къ. Нехирбанни лекъ. Ам, мад са гафни лугъун тавуна, чиниз-гъилиз са хупI яд къванни тиягъна, къилни куьрсна, гъаятдиз екъечIна. А. Къ. Мал цаваравай савдагар ва я рикIелни алачир командировка.

ШУПI²: * **шупI авун** гл., ни **вуч сагъ затIунал са вуч ятIани илисна гел тун, дуьз гъалдай акъудун**. Пагъ, са легъеда адан суфатда хъайи дегшивилер! Патав гвайди бамишардай хътин лавгъавал вилик квайди шупI ийидай хътин ажугъламишвилиз элкъвена. А. Исм. Эхиримжи къув. **Синоним:** шупIун.

* **шупI хъун** гл., **вуч са вуч ятIани, илис хъана, дуьз гъалдай акъатун**.

ШУПIУН¹ гл., ни; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; шупI авун, шупI тавун, шупI тахвун, шупI хъийимир **нерай шупI сесер акъудун**.

ШУПIУН² гл., ни; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; шупI авун, шупI тавун, шупI тахвун, шупI

хыйимир са вуч ятлани илисна дуъз гьалдай акъудун. **Синоним:** шупI авун.

ШУР туърк, суц.; -ади, -ада; -ар, -ари, -ара цуру нек чими авуна хкуддай лацу рангадин къафун.

Къасумхуърел алай... буфетриз тIуьн-хъун ийиз фидайбуру садани атай кас ацурар тавуна тадачир: чехирдиз, шурадиз, виртIедиз яд ядай; дад галачир, амукъай хуъркар багъаз гудай С. Муслимов. Цицигъ-наме. И рагъметлудан рушани, вичиз адет хъанвайвал, гъеле няниз шурадив ацIурнавай цIиб чантада туна. З. Ф. Шур.

ШУРА куьгъ., суц.; -ди, -да; **совет.** Ада вичин терефдаррикай Шура туькIуърнавай. А. А. Ирид цавук Самурдин ван.

* **шура гьукумат** суц. **кыле советар авай гьукумат.** Эгер шура гьукумат хъаначиртIа, ви дуван за ийидай, - лугъузвай къужади, къулан патав ацукъна. З. Э. Муькъвел гелер. Адаз гьикI авай хьи, вичи гьина кIвалах авуртIани, вичиз шура гьукуматди ганвай тербия дуъзди я, ам намуслудаказ кылизни акъудиз вич гьамшиша гьазур я. Я. Я. Са фурун вакIар.

ШУРВА фарс, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра жими хуърк. Гъанва лезги шурвани, КIаинишини чичIек, Къайси алай аш авай. Сини я гуърчег. А. С. Хцихъ галаз ихтилат. ГетIедай кIарас тIурунал шурва нердавай адан лацу чиниз яр акъатзавай. А. А. Пад хъайи рагъ.

ШУРВАН: * **шурван пепе** суц. чIулав тIехвер квай яру ва я хъипи гъвечIи пепе.

* **шурван пIини** суц. мичIи чIулав рангунин гзаф цуру тIямлу пIини. **Синоним:** вишня.

ШУРПА фарс, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра жими хуърк. Алидин папа синидаваз чIахар аш гъана, патавни туьнт серг кутунвай шурпа эцигна. А. И. Самур.

ШУРТI: * **шуртI авун** гл., ни авахъзавай нер нефседихъ галаз кьенез чIугвадай яцIу сес(ер) акъудун.

ШУТКАР кил. ШТКАР.

ШУТКУН гл., ни вуч; иткида, иткана; иткиз, иткизва; иуткук, иткин, иуткурай, иткимир; иуткун тавун; иуткун тахвун, иуткун хыйимир кулуналди кIвалин, гъаятдин чил михъун. [Пейкер]. - ФатIимат, я ФатIимат, на вуч ийизва, кьейди? [ФатIимат] Квез акъазвачни кIвалер иткизвайди. Гь. Гь. Адетдин къармахра. ☼ М. М. Гъажиеван фикирдалди, и гаф иткун (кил. М. Г. РЛС, ч. 123 - вымести, ч. 356 - мести, ч. 562 - подмести) кхьин норма я. Кхьинин къайда глаголдин формайра, орфографиядин словарда ганвайвал (кил.: М. М. Г., Р. И. Г., У. А. М. ЛЧЮС) итк... къабулайла, глаголдин асул формани иутк... ваъ, итк... лазим я. **Синоним:** жугун.

ШУТКЪУ туърк, суц.; -ди, -да; о, -йри, -йра дишегълийрин кылин чIарар кIевна кутIундай затI... суса чкIанвай чIарар иуткъудик кутун хъувауна, шехъзавай аялдал лекъре хъиз вегъена. А. И. Самур. Шуткъу вуна гадарна, къуй гьакI хъурай, Анжах намус гадар мийир дагъвидин... А. С. Вилик жерге. Садра кIвалай дигана, буфтаяр галай цIийи перем, виликай гимшидин зунжурар куърснавай шуткъу алукина, бушмедин пIунI авадарна, дамах гъаз экъечIна. З. Агъвердиева. Бахтар хъанайтIа...

ШУТКЪУНАРУН || ШУТКЪУНУН' гл., ни вуч; -да. -на; -из, -зава; иуткъун тавун, иуткъун тахвун, иуткъун хыйимир кьен авай затIунай са вуч ятлани зарбдиз ялна акъудун. Даниял акурла, ада са рахун-луькIуьнни тавуна, ракIара амаз гапур иуткъунарна акъудна, ажугълувилелди гъарайна... С. Гь. КIири Буба: Мугъман кIвачел акъалтна. Ада Къайитмазан дидедикни кияяна хъиз гапур иуткъунна. З. Э. Рекъер сад туш,

ШУТКЪУНУН² гл., ни вуч; -да. -на; -из, -зава; иуткъун тавун, иуткъун тахвун, иуткъун хыйимир кьежей пекиник квай яд, кьеж хкатун патал алчударун. Ангина (туьтер тIадай хума) гьич са дарманни галачиз сагъариз жеда: хипен чуьхвена михънавай сарал ргазвай яд илична, къазан запун яна са тIимил иуткъунна туьтерал эцигда. ЛГ, 2002, 1. VIII.

ШУТИ суц.; -ра, -ра; -ар, -ари, -ара инсанрин, гъайванрин иви на я набататрин меже хъвадай куьлуь гъашарат. ШутIра кIасуналди затI жедач, амма шутIар тежервал авуртIа, абурлу я. Р.

* **шутIран цуьквер** суц. лацу цуьквер ахъайдай хъач. ШутIран цуькверин мижедал чинин хам михъун меслятзава. ЛГ, 1993, 21. X.

ШУЬКЪУЪНТ кил. ШКЪУЪНТ.

ШУЬКИУЬ прил. гъяркъуьвал тайин къадардилай тIимил авай. Адал [Е. Эминал. - А. Г.] кIукI шуькIуь къармуьк хъицикъдин бапIах жедай. Амай партални гъа замандин деб тир валчагъ-чухвани башмакъар тир... Н. А. Етим Эмин. Гъасятда са туп жигъир хътин шуькIуь рекъяй къевезвай лезгийрал туькIуьрна. М. М. Пачагъдик къалабулух кутур женг. Хелеф халу винелди хкаж жезвай шуькIуь жигъирда гъахъна. А. Къ. Нехирбанни лекъ. ШуькIуь, шемер хътин лацу тупIар, ярни кьиб кужумнавай ичинин къваларив акъван хъуьтуьлдаказ, успагъивилелди агат хъанва хьи, гъатта абурал Велиметан темягъ физва. М. В.

Антонимар: яцIу, гъяркъуь.

* **шуькIуь авун** гл., ни вуч яцIувал тайин къадардилай тIимил авай гьалдиз гъун. Ихтияр къачун тийиз эцигзавай кIвалери шегъердин куьчяр, инсанар къекъведай рекъер шуькIуь ийизва. Р.

* **шуькIуь сесер** суц. вилик жергедин [и, э, уь, аь] сесер. Классдай гъерекат акатай аялрин

къармакъалрин ванер ва рушарин шуькӀуь сесер къевезвай. А. А. Умуд.

* **шуькӀуь хьун** гл., вуч **яцӀувал тайин къадардилаь тӀимил авай гьалдиз атун**. Эхирни рад хьиз шуькӀуь хьанвай вичин беден кча къеџелди акъудна. А. Исм., Эхиримжи къув. Амма гьикӀ ятӀани хатадай гафунин къатӀ туькъуьн хьана, генани шуькӀуь хьанвай яхун ченедин къилик зурзун акатнаваз, амай-амачир къеве кӀир экъисна, ам сивни ахьа яз гьакӀ амукьдай. М. В. Гьарасатдин майдандал.

ШУЬКӀУЬВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера **шуькӀуь тир гьал**. Кинийрин шуькӀуьвал, якӀун яцӀувал абур я хинкӀардин. Р.

ШУЬКӀУЬДАКАЗ нар. **шуькӀуьвал хас яз**. **Синоним**: **шукӀуьз** **Антонимар**: **яцӀудаказ, яцӀуз**.

ШУЬКӀУЬЗ нар. **шуькӀуь яз**. Столдални кайваниди, шуькӀуьз атӀана, винелай газетни вегьена, гьазурнавай кинияр алай. "Самурдин сес" газ., 2005, 21. V. **Синоним**: **шукӀуьдаказ**. **Антонимар**: **яцӀудаказ, яцӀуз**.

ШУЬМЯГЪ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **къелечӀ хьире алай, ширин хвехерин емиш ва гьа емишар жедай тар**. Тахтайрихъ гьеле шуьмягъдин, къарагъаждин низр галама. А. А. Лезгияр. Арушзавай шуьмягъдинн яргъи тӀвалар... къуьзека, хьуькъверикни ял кутуна, руькӀуьнрин арайра арушзава. М. В. Гьарасатдин майдандал. Гьар са хизанда хьуьтӀуьн суьрсет кӀватӀнавай, гьазурнавай цӀуд рипейралди кӀерецар, шуьмягъар, ракъиник, тӀанурра, акайра къурурзавай чухьверрин гуьрер патар, ичин патар, хьенчӀинин каркунра цик кутунвай кицӀикар, ичер ва гьакӀ маса емишар жедай. С. Муслимов. Цицигъ-наме.

ШУЬМЯГЪЛУХ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **шуьмягърин тарар авай чка, тарар кутунвай чка**.

ШУЬРБЕТ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **тӀямдиз верцӀи, ширин хьвадай затӀ**. Ширин шуьрбет, гьам агъу хьиз аквади. Е. Э. Бахтсузвал. Ширинвиллиз идлай артух ВиртӀедин шуьрбет акурд туш. С. С. Консервийрин завод. Гьавилияй къе хьвазва чна шуьрбетар, Рушариз за туй ачухун буйругъда. А. С. Хцихъ галаз ихтилат.

* **шуьрбет авун** гл., ни **тӀямдиз верцӀи, ширин хьвадай затӀ гьазурун**. **Синоним**: **шуьрбетун**.

ШУЬРБЕТУН рах., гл., ни низ; -да, -на; -а, -ин, рай, -мир; **шуьрбет авун, шуьрбет тавун, шуьрбет тахвун, шуьрбет хьийимир тӀямдиз верцӀи, ширин хьвадай затӀ гьазурун**. На кам къачур югъ я лугъуз, Дидеди ваз шуьрбетзава. А. С. Хцихъ галаз ихтилат. **Синоним**: **шуьрбет авун**.

ШУЬРЕ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра **чинал ширинлухар алаз чранвай фу**. Къариди вичин рушаз фар, шуьреяр авуна, руш рекъе туна къужадихъ галаз. Ф. КӀватӀаш. Са акъван вахт фенач, ам анай къеве къатнавай, юкъвани вечерен ятур тунвай са шуьре гьилеваз экъечӀна. М. В. Гьарасатдин майдандал.

ШУЬРЕКАТ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **къел квай чил**. **Синоним**: **хьахъ**.

ШУЬРЛУЬНЦӀ рах., суц.; -ди, -да; -ар, -ри. -ра **яргъи, яхун гьвечӀи яшарин аял... зи патав лезги чӀал тийишжир, кӀелдай къван лаи хьтинди авунвай цӀикъвед-цӀипуд савай са шуьрлуьнцӀ дакъурзава**. Ж. Гь. Юргъалай гуьгъуьниз.

ШУЬРУЬКЪУЬМ прил. **тӀимил ширинвиллин тӀям квай**.

ШУЬРУЬКЪУЬМВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илери **шуьруькъуьм тир гьал**.

ШУЬРУЬКЪУЬМДАКАЗ нар. **шуьруькъуьм тӀям кваз**.

ШУЬТКЪВЕЛАР суц., гзафв. къ.; -ри, -ра **нажахдалди, рандадалди кӀвалахдайла, тахтадикай, кӀарасдилаь алатдай къелечӀ кӀусар**. **Синонимар**: **талаш, хьвалахъ, чӀидгьем**.

ШУЬТКЪВЕР суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **чинин хам агаж хьайила, арадиз къведай якӀун, хамунин цӀар**. Айиб авач, рехи я зи цӀвелин кыл, Айиб авач, вилерив гва шуьткъверар. Къ. М. Вах. Хузайиндин гьакӀани шуьткъверар авай чин мадни агаж хьанвай. З. Э. КУТВ-диз фена. **Синоним**: **бириш**.

ШУЬТКЪВЕЗ **шуьткъуьн глаголдин мурадвиллин форма**. Кил. **ШУЬТКЪУЬН**.

ШУЬТКЪВЕЙ прил. **яд, меже кумачир, къуразвай гьалдиз атай, атанвай**. Галатнаваз акуна, ацукъиз кӀанзавай за, цӀав гвай харадилаь къуд-вад усал шуьткъвей афни амай яцик къачуна, чилел эцигна. Т. А. Мехьер куьтягъ тахьанмаз. Дуьз лагъайтӀа, ам, къуьлуьз тахьана, верчгрин тварриз ухшар тир: тварар къезилбур, шуьткъвейбур тир. А. М. Мурк ракъини цӀурурда.

ШУЬТКЪУЬН гл., вуч; -веда, -вена; -вез, -везва; -уькъ, -вен, -уьрай, -вемир; **шуьткъуьн тавун, шуьткъуьн тахвун, шуьткъуьн хьийимир яд, меже кумачир, къуразвай гьалдиз атук**. Чи Багъдавай алван цуьквер Са чӀавузни шуьткъведайд туш. Ф. Шуьткъуьн тийир цуьквер авай, Туьхуьн тийир эквер авай, Муьгъуьббатдин шекер авай Шегъреда вун гьатна, яр. А. С. Ашукъ хьанва зун. Къуй адан несилар, цуьк акъудна, бегъер. гьиз тахьай, къавун чередал экъечӀай хьач хьиз, шуьткъуьрай! М. В. Гьарасатдин майдандал. **Синоним**: **элчуьхун**.

ШУЬТКЪУЬКЪ **шуьткъуьн глаголдин буйругъдин форма**. Кил. **ШУЬТКЪУЬН**.

ШУЬТКЪУЬРУН гл., каузат., ни-куь вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; **шуьткъуьн тавун, шуьткъуьн тахвун, шуьткъуьн хьийимир яд, меже кумачир, къуразвай гьалдиз гьун**. Чулав пехьер хьиз аквадай къуьзуь дишегълийри тунӀарин кӀвенкӀвералди пудкъад-къудкъад йисуз килигзавай, буьруьшири

шуйткьурнавай вилерилай саса нагъв къачуз, чилел гадарзавай. А. А. Лезгияр.

ШУЪТРУЪ прил. хьипивални ярувал акахъай рангадин. *Хважамжам хъиз куда рагар: Гагъ хъипи, гагъ вили жеда. Какахъда ал, туракъ рангар, Гагъ шуйтруъ, гагъ аби жеда.* А. С. Хцихъ галаз ихтилат. - *Суса багъишайди я ваз. Хъсан парча я, рангни аз бегенмиш я, миçи шуйтруъди я. Лап къарийрин чан я.* М. В. Гьарасатдин майдандал.

ШУЪШЕ фарс, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) къумадикайни металлдикай гъазурнавай са патай маса пата авайди аквадай махсус цин рангадин къелечI назик материал. *Чи пенжерда шуйше авач, Иски къулар хаз тахъуй, яр. Ф. Райондин вири школайриз ремонт авун патал 12 тонн креж, 15 тонн шир, 1037 квадратный метр пенжердин шуйшеяр къачунва. "Самурдин сес" газ., 2005, б. VIII. 2) гъа материалдикай гъазурнавай къакъанвал авай шуйкIуъ къаб. Иесиди кроватдин кIаникай эрекъ авай шуйшени хкудна, вилик кружкани эцигна. 3. Гь. Ахварай авудай аваз. **Синоним:** бутылка. 3) нафтадик квай багъ кудай лампадал гъа материалдикай гъазурнавай гьалддай затI. *Са тIимил вахтни хъанач, лампадаллай шуйше хътин свас енгеирин къула аваз, Узденабурун кIвалерихъди рекъе гъатна. С. Ярагъви ашукъ Узден. Зи къиликай хъанва лампа, Шуйше хана, экв тагузвай.* СА. Экв це...*

ШУЪШЕБЕНД¹ фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) цлан ериндал шуйшеяр твадай рамкаяр. *И карда [С. Сулейманаз кIвалер эцигунин карда. - А. Г.], муаллим Нурдинов Зиявудина план çIугуна, прораб Османов Тарикъулидин гуьзчивилик кваз, цлан устIар къуланстIалви Къазагъмеда кIвалер эцигна, харат устIарар Гъажимурада рак-дакIар, Эмирбеге шуйшебенд илигна, ана шуйшеяр Саиджамала туна. С. Зи Сулейман. 2) 2-3 патахъай шуйшеяр авай рамкаяр туна туькIуърнавай кIвал... эквер куькIуърна, ишигълаваннавай шуйшебенддихъ ва тарарин арайрай аквазвай, цифер алатна, ачух жезвай цавухъди вил яна, къуьзек ислягъ хъана. Б. Гь. ТIварун стхаяр.*

ШУЪШЕБЕНД² прил. цлан ериндал шуйшеяр тунвай рамкаяр авай. *Къавариз шифер, сахси, ракъ янавай, багъ-бустан, шуйшебенд айванар галай къве мертебедин кIвалер саки виридахъ ава.* ЛГ, 2004, 28.11

ШУЪШЕДИН прил. шуйшедикай раснавай. *свас мукъва жез акур Умуят хала, гъиле ширинар, дуьгуьдин тварар авай шуйшедин къаб гваз акъвазнавай.* С. Ярагъви ашукъ Узден.

ШУЪШКА урус, суц.; -ди, -да; ~яр, -йри, -йра къакъара твадай къве патахъ мурз алай яргъи яракъ. *Къенез чам квай шуйшка хътин лезги дергес, гуя вич вичелай, векъе къекъвезвай.* Б. Гь. Заз эвера.

ШЧУ! межд. Гъайвандиз (кализ, данадиз) жуван патав эвердайла, лугъудай гаф. *Гъар са çIала са тайин къадардин гафариз тIварар, гъабуруз хас тир лишанриз, гьерекатриз, чпи ийизвай ва я чпив ийиз тазвай ванериз, инсандин гъайванрихъ, ничхиррихъ, шейэрихъ галаз авай рафтарвилериз килигна, ганва... месела: уф, ишт, ичу, чави, дуду, далдам, çIигъичIигъ, тIампI-тIампI, тIекърекъ, çIурун, къуркъур авун, гьургьурун ва мсб. М. Алипулатов. Лезги çIалан машгъулардай грамматикадай материалар.*

Щ

Щ [ша] урус, граммат., суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра алфавитдин къанни цIекIуьд лагъай гьарф.

[Щ] мецин кIвенкI виликди авуна къуна арадиз къведай ачух тушир фер аваз яргъалди хъуьтуьлдиз çIугуна акъатдай сес. *Лезги çIала анжах урус çIалай къачур щётка гафунини сифте къиле, яшик, ящур гафарин юкъва кхъизва... о, щ, ы гьарфарни чна анжах русский çIалай къачунавай гафара кхъизва. Месела: стол, пионер, комсомол, ящик, ящик, щётка, выставка, жоьатый ва икI мад. Лезги литературный çIалан орфографический къайдайрин свод. ТуькIуъррайбур: Гаджиев М., Алкадарский А. К.*

Ъ

Ъ твёрдый знак суц. алфавитами яхçIур лагъай гьарф. *Лезги "çIалан графикада твёрдый знакди къве везифа къилиз акъудзава: 1) са бязи гафара къилдин сес къалурда: ваъ, яъ; 2) къилдин сес къалурдай составной гьарфарин (гъ, къ, хъ) са пай яз ишлемишзава,. месела: а) къ (къуър, къаз), б) хъ (хъархъ, хъел), в) къв (къвал, къвери), г) хъв (хъвари, хъвер). «Ъ» гьарфуниз твёрдый знак лугъуда, ам лезги гафара ачух тушир сесинин гьарф яз ишлемишзава, месела: ваъ; маса çIаларай атай гафара ам ачух тушир гьарф ачух гьарфуникай чара авун патал ишлемишда, месела: объём. М. М. Гь, Лезги çIалан грамматика.*

<Ъ> туьтуьна арадиз къвезвай, жуфт, вансуз гужлу сес-фонема: [ваъ], [йаъ] [таъ]. [ъ] сес слогдин эхирда, ачух сесинин гуьгъуьнлай къведа. *Месела: ваъ, яъ, неъ, Муъминат. Р. И. Г., М. М. Г., У. А. М. ЛЧЮС. Махачкъала, 2001. Ъ знак са къадар лезги гафарани ишлемишда. И знак галаз кхъидай ваъ, яъ, квеъ, Муъмин, Муъминат хътин гафар кIелдайла, ачух а, е, я, у ва маса гьарфарал ван сад лагъана атIуда. Лезги*

Ы

Ы [ы] суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра алфавитдин яхцІурни сад лагъай гьарф. Адет яз, урус чІалай къачунвай гафара кхьида, месела, *интерсный, сложный...* о, щ, ы гьарфарни чна анжах русский чІалай къачунавай гафара кхьизва. Месела: *стол, пионер, комсомол, ящик, ямщик, щётка, выставка, вожатый ва икІ мад.* Лезги литературный чІалан орфографический къайдайрин свод. ТуькІуьрайбур: Гаджиев М., Алкадарский А. К.

<Ы> мез виниз хкаж хъана, пІузарар ахъаз къуна сивяй акъуддай ачух сес. [ы] сес урус чІалан гафарик кваз ишлемишда. Лезги чІалан са бязи нугъатрани (Къурагъ, Ахцегъ, Дакъузпара) литературный чІалан гафара [у], [и] сесерин чкадал ишлемишда, месела: *рыш, тІиш, къуьзубыр, мыгъман, гырар, мырк, чІалав* ва мсб.

Ь

Ь [мягкий знак] суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра алфавитдин яхцІурни къвед лагъай гьарф. Лезги чІалан графикада мягкий знак составной гьарфарин (къ, хъ, уь) са пай яз ишлемишда, месела: а) *къам, къил, лекъ, мекъи*, б) *хъар, хърхъам, михъи*, в) *къуьл, къуьл, уьфт, муькуь, хъуьруьхъ*. Урус чІалай атанвай гафарани ишлемишда. *Хъуьтуьлвилини шиара тир ь*

☀ (мягкий знак) авай русский гафар лезги чІалан къенени ь галаз кхьида: *учитель, учительница, вождь, большевик, январь, февраль ва икІ мад.* Лезги литературный чІалан орфографический къайдайрин свод. ТуькІуьрайбур: Гаджиев М., Алкадарский А. К.

Э

Э [э] суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра алфавитдин яхцІурни пуд лагъай гьарф. Гьарф э анжах гафарин кхьиле ва ачух сесерихъ галаз са бязи гафарин юкъва кхьида. Месела: *эхъ, экв, эверна, энергия, эмир, Эмин, Эсли, поэт, аэроплан, лезн ва икІ мад.* Лезги литературный чІалан орфографический къайдайрин свод. ТуькІуьрайбур: Гаджиев М., Алкадарский А. К.

<Э> мез сивин юкъвал хкаж хъана виликди атана, пІузарар галачиз акъатдай ачух сес-фонема. Гафарин сифте кхьиле [эхъ], юкъва [къер, пер], эхирда [эме. къеме] гьалтда.

ЭБЕД нугъ., суц. аялрин къугъунра акъвасдай чка.

ЭБЕДИ¹ араб, ктаб, шиир, прил. гъамиша тир. Абур гъа гъакъван гумрагъ я, вучиз лагъайтІа абуроз чпин халис ва эбеди иесийри, чи патара цІийиз арадал атанвай фялейри, къуллугъ ийизва. Къ. М. Рекъин риваятар. **Синонимар:** гъамишан, даиман.

ЭБЕДИ² ктаб, шиир, нар. гъамиша гьар киткана акъаз жедай агъсакъал и куьчеда. ГъикІ жедай чаз, эбеди ам и куьчеда къекъведа. И. Гъ. Рубаияр. Къуй Къавкъаздин вили бушлухра чун датІана са къулав агудзавай гуьзел дишегълиди - литературади эбеди лув гурай! «Самур» журн., 2001, № 2.

ЭБЕДИВАЛ суц.: -или, -иле; -илер, -илери, -илера гъамиша тирвал. Шаирдиз эбедивал гузвайбур адан камаллу чІалар я. Мирзе Гъасанан чун килигнавай чІаларини адан гъуьл хътин деринвиликай ва эбедвиликай лугъузва. ЛГ, 2004, 26. VII. **Синоним:** гъамишалугъ || гъамишалиг.

ЭБЕДИДАКАЗ нар. гъамиша яз.

ЭВЕЗ¹ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра са нин-куьн ятІани чкадал жедайди. Катдани и кІваликай, и хуьруькай, Амачир ви эвезар, ви нефесар? А. Исм.

* **эвез авун** гл., ни вуж-вуч са нин-куьн ятІани чкадал хъурун, дегиш авун, дегишарун.. Хъсан агрономдивай, зоотехникдивай ва я инженер механикдивай, правлениедин член яз, мус хъайитІани, председатель эвез ийиз жеда. А. Шагъмарданов. Майишатдиз регъбервал гуникай веревирдер. - Хъфида. Чухсагъул, за икІ Сочидани ял ягъайди туи. - Ам вуч лагъай гаф я. Виш Сочиди и там эвез ийида. Мажалар хъайила са къил чІугъаз ая. З. Гъ. Ахварай авудай аваз. Чаз гзаф цегъерини хипери диде эвез авуна. Р. Гъ. Зи ирид дуст. **Синонимар:** эвезарун, эвекъарун.

* **эвез хъун** гл., вуч са нин-куьн ятІани чкадал хъун, маса са квез ятІани элкъуьн. Адаз акІ тир хъи, гуя, гатфарин азгар ийкъара къежел, чуьллера, тІебиатда кхьиле физвай гьар са гьерекат, вичин рикІени тамамвилелди эвез хъижезва. М. В. Гъарасатдин майдандал.

ЭВЕЗ² суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра ери, сан. - Вири и хъсанвилерин эвез завай ваз къенлай къулухъ виш

ийсузни хгуз жедач. З. Э. Муькъвел гелер.

ЭВЕЗ³ нар. са нин-куьн ятІани чкадал. [Зейнидин-бег] *Жинс хкатай къудухар!*. Тахсир зид я. *Квез фуан эвез куьт гуз тазвай*. Ж. Эфендиев. Азадвиллин рекье. *Адет яз, лугьуда: масадалди эвез тежедай кас авайди туш*. ЛГ, 2005, 7. V.

ЭВЕЗАРУН гл., ни-куь вуж-вуч; -да, -на; -а, -ир, -рай, -мир са нин-куьн ятІани чкадал хьурун, дегиш авун, дегишарун. *Зун эвезариз алахъмир, ам валай алакьдач*. Р.

ЗВЕЗДА¹ эвез существительнидин чкадин I падеждин форма. Кил. ЭВЕЗ.

ЗВЕЗДА² звезун глаголдин къвезмай. вахтунин форма. Кил. ЗВЕЗУН.

ЗВЕЗДА³ || **ЭВЕЗДАЙ** || **ЭВЕЗДАЛ** нар. са нин-куьн ятІани чкадал. *Вишералди лезгияр кІвалах жагъуриз Урусатдин шегьерриз фена*. Абурун *эвездай райондиз агъзурралди маса миллетрин векилар атана*. М. М. Лезги тІвар алатІа. *Герек акІ авуна кІанда хьи, зегъметдин бегьер хкуналди, тІуьналди, маса гуналди куьтягъ тежен, ктІай хуьруьн эвездал хъсан шегьердин формадин цІийи хуьр расин, кІелиз чирин*. А. Ф. Риза. **Синоним**: еринда (ериндал, ериндай), чкадал.

ЭВЕЗДИН прил. са вуч ятІани эвез ийидай. *Россиядин Гьукуматдин финансрин министр Александр Кудрина малумарайвал, Гьукуматди "кайи" вкладрай РФ-дин Сбербанкдин вири буржар 10 йисан вахтунда вахкун пландиз къачунва*. Алай вахтунда *эвездин пулар 1 агъзур манатдин къадарда аваз 1947 - йисалди дидедиз хъанвай гражданирив ва 1955 - йисалди дидедиз хъанвай 2-группадин инвалидрив вахкуда*. ЛГ, 2004, 26. VII. *Терг хъанвай яшайишдин кІвалерай эвездин пулни менфятсуздаказ гузва*. ЛГ, 2004, 15. VII.

ЭВЕЗУН гл., ни-куь вуж-вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; эвез авун, эвез тавун, эвез тахвун, эвез хъийимир нин-куьн чкадал хьун, хьурун; дегишарун. *Лезги дишегълийри чразвай къатун тавунвай хъран фу, тІанурдин кал ва къатай фу, базламач, лаваши, тІанурдин цикІен къулан цикІен, регъуьн цикІен, тІунутІар ва маса ширнир эвездай вуч ава?* М. М. «Нагъар хъсан яни, хъар»? *Шибил Шабан! гъа аял вахтара хъиз, цавай мадни гъетер авахъзава*. *Къабустан бадин паишман ва гъа са вахтунда игитвиликай тир манияр радиодай гузвай зегъметдин манийри эвезнава*. Чунни къушари, лифери, чубарукри эвезнава. Р. Гь. Зи ирид дуст... *эгер ваз ана абразавандин министир чидайди ятІа, адаз чи хуьруьз гиграфидин са жегъил муаллим рекье тур лагъ? Къариб эвезун патал*. А. Къ. Нехирбанни лекъ. *-Тадиз ахлад, зи гадайрикай сад иниз атурай лагъ, зун эвезиз*. Зунни *хкведайвал*. А. Къ. Нехирбанни лекъ. *Лугъузвайвал, сергъятдин зонада яшамии жезвай ксар патал, федеральный закондал асаслу яз, къезилвилер ийида*. Азадвал *эвездай къезилвал жедай затІ яни мегер?!* ЛГ, 2004, 26. VII.

ЭВЕКЪАРУН гл., ни-куь вуж-вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; эвекъар авун, эвекъар тавун, эвекъар тахвун, эвекъар хъийимир арадал затІ алачиз, бурж буржунай хкъун, гьисаб хъувун. **Синоним**: эвез хъувун.

ЭВЕЛ¹ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра са вуч ятІани башламиш хъайи, арадиз атай сифтегъан вахт, йис, чка. *Зи са яб ква арифриз Аламай кимел*. Абури *зи эвел я (Эвел тахъайдахъ эхирни жедачІ)*. А. Ал. Агъ, рагъ... *Виридахъ, вичин эвел хъиз, эхирни ава*. Амма, *аквадай гъалда, я эвел, я эхир авачирди са Иман я*. Имам *мидаим я*. М. В. Гъарасатдин *майдандал*. *Маса патар, фикирмир, заз багъа туш, Зун дуьньяди хъ, махуни хъиз, цІигел я*. Са *чкани зун паталди чара туш, Амма и чил зи эхирни эвел я*. М. Б. Хайи *чил...* *савадлу гъар са касди къулунин сифте вичин фамилиядин 'эвелда авай пуд-къуд гъарф виле аквадайвал хъин лазим я*. А. Э. Кьул чІугуна. **Антоним**: эхир.

* **эвел къилияй** нар. сифте къилияй. *Эвел къилияй дуьз акуна ви лувкъуьн*. Е. Э. Зав рахамир. **Синонимар**: эвелдай, сифтедай. **Антонимар**: эхир къилияй, эхирдай.

ЭВЕЛ² араб, прил. **виликан**. *Гила гъикІа*. эй. *мусурман, Эвел замани Гъинава?* Е. Э. *Гъинава? Гъайиф тир зи эвел чагълар...* Е. Э. *Эй зи гуьзел*. *Гатфарин эвел йикъар тир*. А. Ф. Газет.

ЭВЕЛ³ нар. **виликдай**. *КІус, хъайила эвел халкъар арада, Гила хелвет, хажалатдик къурада*. Е. Э. *Дустариз*. *Гъич мецелди рахазмач вун эвел хъиз...* Е. Э. Зав рахамир... *эвел буба къена, ам вич* [Етим Эмин. - А. Г.] *етимдаказ амукъна, ахпа адал вичин стха къена гъадан етимар гъалтна*. М. М. Гь. Шииррин *кІватІал тувкъуьрайдан патай* (1941).

* **эвел дуьнья суц.** инсан, хайи йикъалай рекьидалда *яшамии жезвай девир*. *Камалэгъли паб са касдиз хъайитІа, Эвел дуьньяда ам адаз девлет я*. Е. Э. Камаллу паб.

* **эвелни-эвел** нар. **маса крар ийидалди**. *Эвелни эвел ада вичин гъуьлуьн бубадивай жузуна*. Ф. Гъуьлуьн руш. *Хъсан туширни эгер вуна тербия Эвелни-эвел жуван мукъув гвайбруз ганайтІа*. А. А. Умуд. - *Зун багълар кутуниз акси туш, товарищ Шахмарданов*. Амма *халкъдиз эвелни-эвел техил герек я*. А. А. Лезгияр. - *Ягъа! Ягъа!* - *лугъудайбур гзаф жеда, ядай кас вич герек я?* ~ *рахана аста-аста, пагъливан хътин Ашурхан, - зи фикирдалди, чна эвелни эвел и туьркверихъ галаз гъахъ-гъисаб акъалтарна кІанда*. З. Р. Гъажи Давуд. **Синоним**: сифтени-сифте.

* **эвел-эхир** нар. **я фад, я геж**. *Эвел-эхир пуч жеда вири са-сад*. Е. Э.

ЭВЕЛА || **ЭВЕЛДА** нар. **маса крар, гафар лугъудалди, жедалди**. [ЦІарухва]. - *Зи теклиф гъа эвелда авурди*

я. Ашкъи аваз кесиб, батрак ва уртабабрикай са артел авун къарардиз къачун. Гь. Гь. Колхоз. Масан тир учитель ва буба Мегъамед! Эвела ваз ви хзанриз зи мецен чими саламар; М. М. Гаджиев. Из лингвистического наследия.

ЭВЕЛИМЖИ туврк, прил. сифтедин, сифтеган. Эвелимжи дуьгве колхозчийри чпин хъсан ударник биргадир Ризадиз гана. А. Ф. Риза. Адаз авай эвелимжи къайгъу вичикай я. Б. Гь Заз эвера. **Антоним:** эхиримжи.

ЭВЕЛУК суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра недай хъчарин са жуьре.

ЭВЕР суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра клевиз, сес хкажна са нин-куьн ятлани тIвар къун. Эвердин ван атана кIанзаватIа, жуван япарни хциз яхъ. Р.

* **эвер гун** гл., ни низ 1) **патав атунин къастуналди гъараюн**. Риза инихъ-анихъ алатнаваз жедай. «Риза, я Риза, иниз ша кван!» - лагъана адаз эвер гудай. А. Ф. Риза. 2) **са чкадал хъунухъ теклифун**. Чахъ галаз суьгъбетзавай чкадиз ада республикадин къуд министрдин эвер ганвай. М. М. Къибле пата гурзава. Чи райондин сифтеган стахановчийрикай тир Манкъулид хуьруьнви Тайгъун кIвенкIвечи хъиз машгъур хъайшла, ада мукъвал-мукъвал элдиз мелериз эвер гудай. М. М. Мелер вучиз хъийизмач? 3) **са кар къидиз акъудун теклифун...** Ахъегъ Гъажиди, Хпеж Къурбана ва масабур ушмудни са ширдалди Аллагъдин, пайгъамбаррин тарифар авуна. Жегъеннемралди кичIерар гуз... диндин ферзер ада авуниз эвер гуз хъана. М. М. Гь. Чехи шаир. **Синоним:** эверун.

ЭВЕР² эверун глаголдин буйругъдин форма. Кил. ЭВЕРУН.

ЭВЕРУН гл., ни низ; -ди, -на; -из, -зава; -0 // -а, -ин, -рай, -мир; эвер авун, эвер тавун, эвер тахвун, эвер хъийимир 1) **са вуж ятлани рахазвайдаз килигун, патав атунин къастуналди адан тIвар хци сесиналди гъараюн**. - Эвера, - лагъана пачагъди, - белки, гъадаз чир жен угъри. Ф. ЦицIали. Са-садан тIвар къаз кIамай къван эвера, Чувкъни тийир дустар авай кас шедачни? Е. Э. Заз сабур гуз. - Риза, Къурбаназ эвера! А. Ф. Риза. - Я Къадуч стха! - сада эверна. Сес танишиди я. З. Э. Рамзият. - Вуна, паб, са хинкIар хъийизва! - Вунни, хва, акъвазмир, фад эвера -Халуьриз, чи кIваляй хъфизвай, Къулухъди хъша лагъ, эхвера... М. Б. Дустарикай къве шиир. 2) **кIаб. са кар къилиз акъудуниз теклифун**. Колхоздикай лезги чIалал тувкIуьрнавай маса чIалара хъиз, инани шаирди лежберриз колхозда сад хъуниз, ана хъсандиз кIвалахуниз, бул ва хъсан мейвайрин, техилдин ва памбагдин бегъер битмишаруниз эверзава. М. М. Гь. СтIал Сулеймана азербайжан чIалал тувкIуьрай шиирар. **Синоним:** эвер гун.

ЭВИСУН гл., вуч; -да, -на; -из, -зава; -0 // -а, -ин, -рай, -мир; эвис авун, эвис тавун, эвис тахвун, эвис хъийимир **куьрс хъун**. Цавай маргъар эвисда, Енгед сарар экъисда. ВацIал феи эремек, Енгед хъвайди ламра нек. Ф.... эрчи гъилин далудалди вичин маргъузар эвиснавай пел михъна, мадни чинал алай асунар гваз къекъвена, Петра цIийидав эгечIна. Я. Ш. Гъахъ квахъдач.

ЭВИЧУН гл., вуж; -да, -на; -из, -зава; -0 // -а, -ин, -рай, -мир; эвичI авун, эвичI тавун, эвичI тахвун, эвичI хъийимир 1) **къакъан чкадай (кIвалин къвед лагъай мертебедай, тарцяй) гулар ва я гулар хътин маса затIуникай менфят къачуна чилел хтун**. Фидай рекъиз эвичIайла, Вай, къе вуч тIурфан акъатна. Е. Э. ТIурфан акъатна. Селвана, чапла гъил мегъежрал эцигна, гурарай агъуз эвичIна. А. А. Пад хъайи рагъ. Машинадай эвичIай Алипулат милаиквилелди агъсакъалрин патав атана. З. Э. Муькъвел гелер. 2) **фуруз, хандакIдиз ва я маса жувалай агъада авай затIунин къенез гъахъун**. Рушан гуьгъуьналлаз каркундиз вични эхвичIна, адан сив кIев хъувуна. Ф. Кесибдин хва Къагъриман.

ЭВЛЕД араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра са диде-бубадин бала. Садбурун эвледриз я вун женнет багъ... Е. Э. Девран гъей! Дустаривди рикIин сир хуй: Эвлед гзаф жеч, - са хуьр хуй. Е. Э. Дуст Абумуслимаз. Я чан диде, заз чида, бубадизни вичин эвлед динж хъун я кIанзавайди. А. Муграгъви. Ажалдин хура.

Синонимар: аял, велед.

ЭВЛЕНМИШ туврк: * **эвленмиш хъун** гл., вуж нел 1) **кIани дишегъли уьмуьрдин юлдашвиле жуван кIвализ гъун**. Пагъ! Я гъеле эвленмиш тахъанваз, гъеле лишан-затIни кутун тавунвай рушаз теменар гунуг вич гъи кIабда къалурнава? А. А. Лезгияр. Хвани, шегъердиз феиуди, гъана эвленмиш хъана, мад хуьруьз хтанач. Н. М. Жандар Магъамад. Авай къве рушни, эвленмиш хъана, диде-бубадиз вафалу яз яшамии жезва. ЛГ, 2003, 13. XI. Эвленмиш хъанвай итимринни дишегълийрин къадар, 2002 - йисан переписдин делилралди, 537 агъзур жуьтдиз барабар я. ЛГ, 2004. 24. VI. **Синоним:** паб гъун. 2) **жуваз бегенмиш хъайи итимдихъ галаз адан уьмуьрдин юлдашвиле хъун**. **Синоним:** гъуьлуьз фин.

ЭВЛЕНМИШУН гл.; -на, -да; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир руш паб яз, гада гъуьл яз са хизан тир гъалдиз гъун. - Вуна дуьз фикризавач. Вахъ галаз эвленмишна яшамии хъунухъ ада вичиз еке хушбахтвал яз гъисабзавайди я. А. И. Самур... веледар эвленмишна. пенсиядиз экъечIнавай абур са дережадив агакънавай инсанар тир. М. В. Гъарасатдин майдандал. На лугъуди, вири хуьр, са пад хъана, Вагъабаз акси экъечIнава, муьтIуьгъ тежезвай жегъил хъиз, ам са нел ятлани гужуналди эвленмишиз алахънава. М. В. Гъарасатдин майдандал.

ЭВЯГЪУН гл., ни вуч; -да, -на; -из, -зава; эвя//0 -а, -ин, -рай, -мир; эвяз, -из, эвязава // -зава; эвя (эвягъ)

авун, эвя (эвягъ) тавун, эвя (эвягъ) тахвун, эвя (эвягъ) хыйимир 1) **кылин чIарар рекъиналди дуъз къайдадиз гъун**. Сефер гуъзгуъдин вилик акъвазна. Ада вичин гарданда галстук туна. Ахна кыл эвягъна, пад-къерех агудзавай. З. Э. Арифдиз ишара. Ахна Селима чиняй Лацу дасмал экъягъда. Гуъзгуъд вилик акъвазна ЧIарар патахъ эвяда. А. Мут. Михъивал. Яргъай аквазвай, гарун хура са патахъ чам гузвай чинарар... кве патахъди эвяна туькIурнавай къечIемдиз ухшар я. З. Гъ. Югъ ачух жедайла. 2) **хиперилай тванвай йис (сар) рекъиналди (махсус алатдалди) михьи авун**. И кIвале... гъуър ва я къуъл хуьдай кве канду, эвянавай сар хуьн патал нацIарикай хранвай... пуд къужгъур, сар эвядай регъ, гъилин регъв, чхра., А. Къ. Нехирбанни лекъ. ☀ 1960 - йисаралди эвя ва эвягъа (кил.: М.М.Г. ЛЧКК 1964 - йисуз эвягъа (кил.: М. М. Г., Р. И. Г., У. А. М. ЛЧЮС, 1964), 1989 - йисалай инихъ эвягъ (кил.: М. М. Г., Р. И. Г., У. А. М. ЛЧЮС, 1989, 2001) норма яз къабулнава.

ЭГЕР фарс, союз. **шартI къалурун патал ишлемишзавай гаф**. Ругуд такъа, вад киле харж хуьй зи гъар хизандиз. Эгер и харж тагъайтIа, Гелирдин рехъ атIайтIа, За хуър кланяй акъудда, Къван къванцихъай галудда! Ф. Бахтатар. Эгер дуьбуьш хъанайтIа са кас анал, Жузачир за а касдивай ярдин гъал. Е. Э. Заз буладал яр акуна. Эгер им дуъз ятIа, Етим Эмин техминан 1838 лагъай йисуз дидеди хун жезва. М. М. Гъ. Шииррин кIватIал туькIурайдан патай (1941). Эгер кIвале жуван хайи чIалал рахазвачтIа, а хизандай тир аялдиз школада дидед чIал чирун хуш къведач, я адалай и кар алакъни ийидач. Х. Шайдабегова. Дидед чIал чируниз артух фикир. **Синонимар:** нагагъ, лугъуз жеч.

ЭГЕЧИУН гл.; -да, -на; -из, -зава; 0 || -а, -ин, -рай, -мир; эгечI авун, эгечI тавун, эгечI тахвун, эгечI хыйимир 1) **вуж-вуч кве, вуч ийиз са кар кылиз акъудиз башламишун**. Магъсудани уьлгуьч хци ийиз, илисна хыз адан чуруяр тваз эгечIна. М. В. Гъарасатдин майдандал.... качни муькуь гуьрцIулар къулу-къулухъди физ эгечIайла, Къаикъа алай чкадила кIусни юзанабир. М. Б. Чемпион. Гила маргъухъанар дагъдин уьруьшрай векъер ягъунив эгечIнава. К, 1986, 15. VIII. ЯбатIая, цIугъар физмаз, ацукъдай маса чка жагъуриз эгечIна. А. Исм. Эхиримжи къув. Гъар са касдай хъсан са тереф жагъура, гъадакай а касдин рикIиз гъахъдай куьлег жеда. Инсанрив икI эгечIун чи халкъдин шаирдин яратмишунрин ва уьмуьрдин кредо я лагъайтIани жеда. А. Къ. Шаирдин экв. Мадни гъайиф чIугвадай кар ам я хьи, чи са бязи кIелчияр чти менфят къачузвай литературадив эхи ийиз тежедай тегъерда жавабдарсузвиливи эгечIнава; ктабрай чарар акъудзава, абур къазунзава, винел эдебсуз кхъинар ийиз. журнал, ктаб, газет масабурувай кIел хыйиз жедай гъалда тазвач. ЛГ, 2004, 26. VII.. 2) **вуж-вуч нив-квев нин-куьн ятIани патав атун**. Ингье са паб а цуьквгърив эгечIна, Къанихдаказ кве гъиливни чухвана Б. С. Чарасузвал. 3) **алакъаламиш хьун**. Къуватдиз еке гъукуматдихъ галаз амалдарвилелди эгечIун лазим тирди къатIай ада [Исмаил эфендиди. - А. Г.] вичин сухтаяр, ярар-дустар гъавурдик кутаз, дуъз рехъ къалуриз алахъна. С. Ярагъви ашукъ Уьзден. А. Гъасанан яратмишунриз дикъетдивди вил вегъейла, чаз ам маса динриз акси экъечI тийизвайди, вири динрив гъуьрметдалди эгечIнавайди ва ада виждандин азадвал таблгий ийизвайди аквазва. "Самур" журн., 2002. **Синоним:** гъиле къун.

ЭГЛЕШ: * **эглеш авун** гл., ни са кар кылиз акъудун, саниз атун геж кылиз акъудун. Асана эглеш тавуна къетIа серенжемар къабулна. ЛГ, 2003, 27. XI. Теспача окатай Гъуьрчехъанри эглеш тавуна дерадай дагъдиз экъечIиз тади къачуна. А. И. Самур. **Синонимар:** геж авун, таъхир авун, эглешун.

* **эглеш хьун** гл., вуж са кар кылиз акъудиз геж хьун. Вун куьз икъван эглеш хъана, Куьз ксанвай цаварал? А. Ал. Билбил. Бубани мад эглеш тахъана, балкIандал ахкъахна цIрана. Гъ. С. КIири Буба. Бубадин шииррин сифте ктаб акъудун икърар хъанвай. Амма вучиз ятIани ктаб эглеш жезвай. Ж. Гъ. Руьгъдин, рикIерин къелечи.... Къияс Къияс я, ООН-дивайни ви багъдин къатI атIуз жеч. Эглеш жемир. А. А. Лезгияр. **Синонимар:** геж хьун, таъхир хьун, энгел хьун.

ЭГЛЕШАРУН гл., каузат., ни-куь вуж-вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; эглешар авун, эглешар тавун, эглешар тахвун, эглешар хыйимир са кар кылиз акъудиз геж жедай гъалдиз гъун. Жув эглеш тежез хъайитIа, масадни эглешармир. Р. **Синоним:** энгеларун.

ЭГЛЕШВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -шери, -илера геж, энгел жедай гъал. Мажиб гунин эглешвилер амазма. ЛГ, 2003, 13. XI. **Синоним:** энгелвал.

ЭГЛЕШУН рах., гл., ни; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; эглеш авун, эглеш тавун, эглеш тахвун, эглеш хыйимир са кар кылиз акъудун, саниз атун геж кылиз акъудун. Къеледин эцигунрихъ галаз таниш хъана, рази яз, Сартан, чIехи устIарни вахчуна, хъфена. Курума эглешнач. А. И. Къиргъин. **Синонимар:** эглеш авун, энгел авун, энгелун.

ЭГЪВЕЗ нугъ. **эгъуьнун** глаголдин мурадвиллин форма. кил. **ЭГЪУЬНУН..**

ЭГЪВЕНА нугъ. **эгъуьнун** глаголдин алатай вахтунин форма. Кил. **ЭГЪУЬНУН.**

ЭГЪУЬГЪ нугъ. **эгъуьнун** глаголдин буйругъдин форма. Кил. **ЭГЪУЬНУН,**

ЭГЪУЬНУН гл., ни-куь вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; эгъуьн тавун, эгъуьн тахвун, эгъуьн хыйимир чиле дерин чка арадиз гъун паталди ана авай накъвар акъудун. Чи участокда чна 200 километрдин яргъивал алай, гъакI зурба дерин ва гъяркъуь хандакI эгъуьнна. ЛГ. 2003, 25. XII.... адан

квалин патавай гурлу булах авахъзавайди тир. Садлагъана ам къурана. Мурсала, умуд кумаз, ам эгъуьн хъувуна, амма яд хтанач. З. Гь. Ахварай авудай аваз.* **дабан эгъуьнун.**

ЭГЪ! межд. **наразивал, мягътелвал къалурдай гаф.** -Эгъ! - лагъана, солдатди Чехи тлуб аклуурна пеле... А. Ф. Дяве. - Эгъ, Гуьзел къари, - агъ аладардай Шагъ-Буба халуди. - гъа хкун за авурай, амма захъ амаз гъикъван ама - са цицибдин уьмуьр. Хкизвайдини байкъуш хъыз тек жедачни? Заз гъа кардихъай кичлезва. А. Къ. Нехирбанни лекъ.

ЭГЪЕЙ межд. **жувавай яргъа авайдаз эвердай гаф.** -Эгъей ви! - гададай ван-сес акъат тийизвайди акуна, гъарай гузва Назаниди. Б. Къ. Къарачи..

ЭГЪЕНГ турк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра дагъдин махсус накъв кана гъасилдай лацу рангадин материал. Цлар эгъенгдив усуннавай, чилиз кларас янавай, къене кузвай къул авай, цлал тфенг алай гъвечли кваллиз гъахъайла, чаз чун хайи хуьруьз атайди хъыз хъана. Р. Гъасанан, И. Мегъралиев. Яргъа ра авай жуванбур || «Самур» газ., 2002, 25.1. **Синоним:** киреж..

ЭГЪИЛ кил. **АГЪИЛ.**

ЭГЪЛИ¹ прил. **жегъил тир яшарай акъатнавай** - Ваъ, чан хва, акъван къуьзуьдини тушир, са къадар яшарихъ агакънавай эгъли паб тир. А. Ф. Лянет. Хизандин къил Курум юкъван буйдин, ацлай жендек авай эгъли инсан я. А. И. Къиргъин.

ЭГЪЛИ² суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) **жегъил тир яшарай акъатнавайди.** - Жегъилри чи председатель Махсуд дайидалди дамах ийизва. Эгълийрин арада эгъли, жегъилрин арада жегъил тир, инсандин рикле гъахъыз алакъдай адан тлебиатди чун вири сад-садаз мукъва ийизва. З. Э. Муькъвел гелер. Ачух чин, мез авай, Марьяма и хуьре кваллах ийиз гзаф йисар тир. Эгълийри адахъ галаз "чан руш' лугъуз, жегъилри "чан вах" лугъуз рафтар ийизва. З. Э. Кек галклизва. 2) **са тайин тир чкадин кас.** Эминан девирда лезгийрихъ кхьинар хъанач, адан чалар кхьин тавуна, гъакл сивай-сивиз лалкъдин арада чклиз, лезгийр авай къван вири районриз акъатна ва, са вахтар фейшла, абур гъа райондин нугъатдив къадайвал дегшинаваз хъайила, бязибру а чалар туьклуьрайди гъа райондин эгълийрикай хъунухъ гиман ийиз хъана. М. М. Гь. Шииррин кватлал туьклуьрайдан патай (1941). Эхир къил пуч авун я, Гъадал рази Тахъайтла, Жегъеннем эгъли жеда, Гъарам серсвт кватлайтла. Н. Сам. Садбур...

* **эгъли-аял** суц. **гъвечли-члехиди.** Шумуд садан эгъли-аял Етим, есир гъат хъана хъи. Е. Э. 1877 - йисан бунтариз.

ЭДЕБ араб, суц **гъакъикъатда жув тухунин къайдаяр вири санлай.** Сад масадап хъана пехил, квахъна гуьурмет, эдеб, жим. Е. Э. Хабар це дустуниз. Гъая, эдебни рикелай фейшла, Вич вичелай фена, къудур жеда. Е. Э. Гъая тийижир паб. Ажайиб къвез фида дуьнья, Я вилик, къулухъ тийижиз. Са зерре къван эдеб, гъая, Вичик квай синих тийижиз. С. С. Вич яцлуз къадай авам.

ЭДЕБИЯТ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра шиирралди ва прозадалди кхьенвай эсерар, санлай, шиирринни прозадин эсерар медениятдин хел яз. Тарихни эдебият - стхаяр я, сада - лагъ лугъуда, муькуьда - лугъуда. Тарихди чирда, эдебиятди чирвилер виридаз пайда. Вичин шарихдикай хабар авачирди мамунихъ галай аял хъыз я. А. Р. Чинебан савкъват. **Синоним:** литература.

* **эдебиятдин няни** ц!., суц. **литературадикай, тайин шаирдикай суьгъбет ийидай серенжем.** 1976 - йисуз адан [Лезги Наметан. - А. Г.] регъбервилик кваз Кцлара эдебиятдин нянияр къиле тухванай. С. К. Лезги Нямет.

ЭДЕБЛУ прил. **эдеб авай.** Эминан вири шиирри ам дугъри, намуслу, регъимлу, хъуьтуьл тлебиат авай, еке дергжадин эдеблу инсан тирди, вичиз дериндай эсер ийидай ва халкъдин дердер, гъамар риклив къадай кас тирди къалурзава. М. М. Гь. Сифте гафунин чкадал, 1948. **Антоним:** эдебсуз.

ЭДЕБЛУВАЛ суц.; -или, -иле; -тер, -илери, -илера **эдеблу тир гъал.** Ада [Е. Эмина. - А. Г.] инсанрин акъуллувилерни зигъиндин куьтвилер, къегъалвилерни бегъемсузвилер, эдеблувилерни фурсчивилер «Дуьньядикай бейхабардаз «Гачал гъей», «Къедекни пер чуьнуьхайдаз», «Нефсиниз» ва маса шиирра ачухарна. Д. Джамалов. Лезги литература. Учебник. VIII кл. **Антоним:** эдебсузвал,

ЭДЕБЛУВИЛЕЛДИ нар. **эдеблувал хас яз.** **Антоним:** эдебсузвилелди.

ЭДЕБСУЗ прил. **эдеб авачир.** Чуруйриз рех яна абурлу яз аквазвайбурун сиверайни эдебсуз экъуьгъунрин ванер акъатзавай. А. И. Самур. **Антоним:** эдеблу.

ЭДЕБСУЗВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера **эдеб авачир гъал.** И гъалдиз ягъсузвал, гъаясузвал, эдебсузвал лугъуда. А. Фет. Проза жанлуди хъайила. Телевизор, бес хъуй, къил денг ийимир! Югъди-ийфди эдебсузвал къалазвай. Буба течиз, вах, руш вилай вегъемир, Ягъсуз хъана къекъвезвайбур таквазвай. Стлал Мислимат. Къил денг ийимир. **Антоним:** эдеблувал.

ЭДЕБСУЗВИЛЕЛДИ нар. **эдебсузвал хас яз.** **Антоним:** эдеблувилелди, эдеблудаказ.

ЭДЕБСУЗДАКАЗ нар. **эдеб авачир гъал хас яз** **Синонимар:** эдебсузвилелди, эдебсуздиз. **Антонимар:** эдеблувилелди, эдеблудаказ.

ЭДЕБСУЗДИЗ нар. эдебсуз яз. **Синонимар:** эдебсузвилелди, эдебсуздаказ. **Антонимар:** эдеблувилелди, эдеблудаказ.

ЭЗБЕР фарс: * **збер авун** гл., ни вуч лагъай гаф, авур ихтилат, кар мад сеферда хълагъун, авун. Бакуд крар ийиз эзбер, Вири уьмуьр физва хъи, дуст. А. Гь. Дустуниз чар. Рикле хвенвай къван гафар къад-яхцур сефер тикрар авунвай - гъикъван гзаф эзбер авуртла, абурун эсер гъакъван тИмил жезвай. А. А. Умуд. Гагь цийи квал къакъажзава, Куьгъне мани эзбер ийиз. П. Ф. Мани. **Синонимар:** тикрар авун, тикрарун, эзберун.

ЭЗБЕРУН гл., ни вуч; -да, -на; -из, -зава; -а. ~ин, -рай, -мир; эзбер авун, эзбер тавун, эзбер тахвун, эзбер хъийимир лагъай гаф, авур ихтилат, кар мад сеферда хълагъун, авун. Жуван дердияр эзбера... С. С. Сивел хъвер алаз Тагъир дагъларихъ элкъвена. Ада кумаз-кумаз «такабур дагълар, такабур дагълар...» гафар эзберна. К. К. Шаирди лагъанай, Адан тIвар ва чIалар несилри, аямрай аямриз физ, датIана эзберда. «Самур» журн., 2003, № 6. Алатна фейи кIвалахар я, эзбер хъийин тийин, чан имидин. Ж. Гь. Юргъадилай гуьгъуьниз. **Синонимар:** тикрар авун, тикрарун.

ЭЗМИШ туьрк: * **эзмиш хъун** гл., вуч къвечIил хъун, эцекъун. Шумуд машин кукIвар, Шумудни эзмиш... К. Ал. Гарни ахвар. Эгер цуьквер хъанайтIа и, Рекъер ийиз авадан, - Эзмиш жедай хахулрик чи Чун чил гатаз фирвилай, А. Къ. Фу гадарунин буйругъ..

ЭЗМИШУН гл., каузат., ни-куь вуж-вуч 1) къвечIиларун, эцекъарун. 2) тахъай гьалдиз гъун, пучун... ада твар тухузвай цвез къуна, адаз экъуьгъна, ам вичин тунIра эзмишна... Къ. М. Дуствилин цай. Сергъятдин и зонади лезгияр лезгийривай къакъудда, ина гъатзавай "залукрин" багъривилин гъисс квадарда, арада са вацI аваз яшамии жезвай вах-стха, ими-халу гъамишалугъ яз чеб чивай яргъа ийида, лезги руьгъ эзмишда. Им рехъ гуз жедай кар туш. ЛГ, 2004, 26. VII. 3) гуж басмишна секинарун. Бунтар эзмишун патал Къафкъаздин сердердиз пачагъ Николая рекъе тур «маишгъур» приказда икI лагъанвай: «... МуьтIуьгъ тежедай дагъвияр терг ая!» С. Ярагъви ашукъ Уьзден.

ЭЙ межд. 1) са нихъ ва квехъ ят(ани элкъвена рахадайла, адан фикир ихтилатдал желб авун патал ишлемишдай гаф. Гзаф вахт фенани, тИмил вахт фенани чидач. Далалубегълиди мад лагъуда; «Эй стха, са мекве авай кишимиишар це, за ваз гаф маса гуда». Ф. Далалубегъли. Эй, зи ашна гъажу Тагъир, Види вуч шел-хвал хъана хъи? Е. Э. Вирт квахъайдаз. - Эй, эй, къемеш, вун къерех хъухъ, - лагъана Къембера, шем хъиз яргъи, шуькIуь колхозчидиз. А. А. Лезгияр. Эй дустар, зи чил квез туьк хъиз хъуьтуьл хъуй, Куь кIвачик са цазни тахъун паталди. А. С. Ша, дустар! 2) наразивилин гъиссер кваз гъелегъар къадайла. ишлемишдай гаф. Лагъана ажугъдал пара: Эй жанابي капиталист... А. Ф. Дяве. -Эй! Эй! -къведазни тIуб юзурна къуьзика. Б. Гь. ТIварун стхаяр.

ЭЙБЕЖЕР туьрк, прил. гуьрчег тушир. Ада чун алатай девирдин пис, эйбежер гъаларихъ галаз таниш ийизва, етимвилелди, кесибвилелди яшамии хъайи ва са патахъайни куьмек авачиз ялгъуздиз гуьзел иширар яратмишай адан вичин ва халкъдин гъа девирдин дердерихъ, гъамарихъ галаз таниш ийизва... М. М. Гь. Сифте гафунин чкадал, 1948. Абуруз зун эйбежер яз аквазва, «Сев» лагъай лакIабни акъалднава. Б. Гь. РикIи чIугурла. Амма са гъихътин ятIани къастлувилин гъиссерив ацIанвай адан и эйбежер суфатди кичI ваъ, ламралай эвичIай Савзиханаз вучиз ятIани хъвер гъизвай. М. В. Гъарасатдин майдандал. Къавар ацукъна, цлар ацахъна лап эйбежер гъалда авай ада райцентрадин мешребни квадарзавай. ЛГ, 2003, 4. XII. **Синонимар:** абурсуз, келекутур, мешребсуз. **Антонимар:** абурлу, гуьрчег, иер.

ЭЙБЕЖЕРВАЛ суц.; -или, иле; -илер, илери, -илера эйбежер тир гьал. **Синонимар:** абурсузвал, келекутурвал, мешребсузвал. **Антонимар:** абурлувал, гуьрчегвал, иервал.

ЭЙНИ туьрк, прил. халис(ан). Хъфена зун кIлай мичIи Гуьзелвилин гъуц хъиз эйни. А. Ал. Паквилин яйлух. Ая на жувакай туьтуькъуш эйни... А. Ал. Гарни ахвар. **Синоним:** кIусни амачир.

ЭЙТ суц.; -ини, -та; -ер, -ери. -ера гъарайдин эвердин ван. Адан эйтинин ван садазни хъанач. Р.

ЭКВ суц.; -уьни, -уьна; -вер, -три, -вера 1) чун элкъуьрна къунвай гъакъикъат вилериз аквадайди хъурзавай нур. Экв такур буьркъуьдаз Шамси къемердин къадри вуч чир хъуй?! Е. Э. Дуьньядикай бейхабардаз. Зи вилери са назик экв са уьтери къатIана. М. В. Вацран ягъун. 2) мичIи вахтунда фонардин ва я цун нур. Сувараз яргъай, хуьряй эквер акуна. А. И. Самур... эквер куькIуьнарна, ишигълаваннавай шуьшебендихъ ва тарарин арайрай аквазвай, цифер алатна, ачух жезвай цавухъди вил яна, куьзек ислягъ хъана. Б. Гь. ТIварун стхаяр. Къулан патав, цлаз янавай къулуналлай, лупI-лупI ийиз туьхуьз туьхуьн тийизвай псисдин экуьник аялрин чинри шадвилин цIарцIар гана. З. Э. Муькъвел гелер. **Синоним:** ишигъ.

* **экв аламаз** нар. мичIи жедалди, нянин вахт алуькдалди. Экв аламаз ксайди экв жедалди ахварай аватун лазим я. Р.

* **экв тун** гл. 1) чун элкъуьрна къунвай гъакъикъат вилериз аквадайвал авун. 2) куьч. авай гьалдай хъсан гьалдиз акъудун, акъуддайвал авун. Хирер цийибуруз, Гъетер мичIибуруз, Гъилер ичIибуруз, Рекъер кIевибуруз Са экв це, Куьмек це! Лувар це, Бахтар це! А. Къ. Дуьа..

* **экв <малум> хъун** гл. югъ алуькзавай сифтегъан лишанар дуьздадал акъатун Экв хъайшла, пачагъди

абур са-сад ракларай акъудиз, ахтармишиз туна. Ф. Халуни хтул. Пакамаз экв жедалди зун къарагъна чуьлдиз хтана. А. Ф. Бубадин веси. Малум жезвай экуьнихъ галаз гъаятдиз шелдин ванер чкIана. М. В. Гъарасатдин майдандал. Йифиз геж хъиз, экв жез мукъва ам, буба кIула къуна, кIваляй экъечIна. Н. М. Буба.

* **<са> экв такун** гл., *никай низ хъсанвал, къулайвал тахъун.* [Рамазан]. *Ваз абурукай къадай чка жагъидач! Ваз чидачирни, уьмуьр абурун ракларал пуч хъана къейи ви бубадиз абурукай са эквни такурди, Вазни акур са югъ авайди туш... Ж. Эфендиев. Азадвиллин рекъе,... ада вири уьмуьр гана чIехи авур са хъикай бубадиз са эквни акунач лугъуз шеларзавай. А. Къ. Нехирбанни лекъ.*

* **экв хъайила, регъве авайдазни чир жеда** мисал 'важиблукъ арадиз атайла, виридаз чир жеда' манадин мисал.

* **экв ягъун** гл., *ни низ-квез экуь авун.* *Чирагъди къуд патаз экв яда. Са вичиз ада экв ядач. А. А. Лезгияр.*

* **экуьн хийрар!** кил. **сабагъ хийрар!**

* **экуьнин ярар** суц. **пакамахъ цавун кIан яру жедай вахт.** **Синоним:** пакаман ярар.

ЭКВАТОР урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра чилин шар юкъвай къве патяхъ - кефер патяхъни къибле патяхъ пайзавай, хиялда къунвай шартIлу цIар. *Садбурун фикирдалди, экватор Махачкалада авай С. Сулейманан памятникдин патавай физва. Р.*

ЭКВЕБА (УЪКВЕБА рах.) нар. **виридаз акваз-акваз, виридаз малум яз, са кичIевални авачиз.** *Катда кIваляй арадлай, хана шувше эквеба. Н. А. Гар.*

ЭКЕЧИУН гл.; -да, -на; -из, -зава; -0, -ин, -рай, -мир; *экечI авун, экечI тавун, экечI тахвун, экечI хъийимир*

1) **ник-квек ятIани фин.** *Дагъларин далдадик экечIнава рагъ, Нянин серинди къазва дере-дагъ... Ш-Э. М. Чуьлда йиф. Адаз, парталар хтIунна, месик экечI, лагъана, зун экъечIнай. М. В. Гъарасатдин майдандал. 2) вуж, вуч ийиз, квек са кар ийиз башламишун. Мад инсанар къуьлуьник экечIна. Гъ. Къ. Четин бахт. Тенфе баде айвандин къиле авай къулан патав вичин кайванивилин къайгъуйрик экечIнавай. А. Къ. Нехирбанни лекъ. 3) са тайин мярекатда уртахвал авун, идарадин член яз хъун. Адакай 90 процент лагъайтIа, школяар алай вахтунин истемишунрив къадайвал туькIуьруниз ва хуьрера интернетдик экечIиз жедай пункттар тешиклуниз чара ийида. ЛГ, 2004, 26. VII. Колледждик экечIзавайбуру урус чIалай ва литературадай (хуралай ва кхъена) имтигъанар вахкуда. ЛГ, 2004, 26. VII.*

* **экечIунин имтигъанар** суц. **вуздиз ва я колледждиз гъахъдайла вахкудай имтигъанар.** *Йикъан отделенидиз Завгустдалди, экечIунин имтигъанар -Завгустдила арзаяр къабулзава. ЛГ, 2004, 26. VII.*

ЭКЗАМЕН урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра чирвилин дережа ахтармишун патал суал-жавабдин ихтилат, серенжем. *Чун Ньюгдидиз мугъман хъайи юкбуз 11-класс куьтягъзавай жегъилри эхиримжи экзамен вахканвай. ЛГ, 2004, 15. VII. Синоним: имтигъан.*

ЭКЗАМЕНАТОР урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра чирвилин дережа ахтармишун патал суалжавабдин ихтилат, серенжем тухудайди.

ЭКЗАМЕНАТОРВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илер, -илери, -илера чирвилин дережа ахтармишун патал суалжавабдин ихтилат, серенжем тухудайдан пешекарвал.

ЭКЗЕМПЛЯР урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра тайин ктабдин, газетдин къадардикай сад. *Хуьруьн почтальон Ширванов Адалата балкIандаллаз гъафтеда садра 25 экземпляр "Лезги газет" ва бязи маса изданийар хкизва. ЛГ, 2004, 19. VIII. «Мавел» тIвар алай чапханада агъзур экземплярдин тираж аваз... Феликс Къазиагъмедован «рикIяй рикIиз рахадани» тIвар алай ктаб акъуднава. ЛГ, 2004, 21. X.*

ЭКИПАЖ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) **самолёт ва я танк ва абур гьалдайбур.** *Инал чир хъайивал, чи эскадрильядикай са экипаж сагъдиз амай, муькуь къведазни хасаратвилер хъанвай. ЛГ, 2004, 26. VII. 2) самолёт, танк гьалдайди, гьалдайбур санал. И сефердани чи са штурмовикдихъ гуьлле галуькнай, амма адалай жуванбурун патав ацукъиз алакьна. Экипаждизни хата-бала хъанвачир... ЛГ, 2004, 26. VII.*

ЭКИСУН гл., *никуьвуч;* -да, -на; -из, -зава; -0 || -а, -ин, -рай, -мир; *экис авун, экис тавун, экис тахвун, экис хъийимир чилик хкIун (кIвач).* *Гъайиванди къулухъ галай эрчIи кIвач экисзавачир. З. Э. Муькъвел гелер.*

ЭКМЕ туьрк, т-б, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра туькьюьл ва кудаь тIям авай, хуьрекдик кутуна ва я къилди недай салан майва. *ЛипIна ам тIуьрди хъиз экме. А. Ал. Туьтукъуш. Синоним: истивут.*

ЭКОНОМИКА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра майишатдин къурулуш, адан продукция гъасил авунин ва паюнин тегъер. *Обществодин экономика, культура, политика вилик финихъ, дегии хъунихъ галаз алакъалу яз лезгийрин литературадин чIалак урус халкъдин ва бязи маса чIаларикай лап гзаф цIийи гафар акатнава ва идалай къулухъни акатун лазим я, гафар халкъди вичин дидед чIалан гафар хъиз ишлемизишава. А. С. Жегъил шаиррин яратмишунин бязи месэлайрикай.*

* **экономикадин цIийи политика** ист., суц. **советрин девирдин сифте йисара къиле феи политика.** *Экономикадин цIийи политикадин эхирар тир. З. Э. КУТВ-диз фена.*

ЭКРАН урус, суц.; -ди, -да; -яр, -ри, -ра кинодин, телевизордин суьретар къалурдай парчадин ва я гуьзгуьдин перде. *Гъил ченедик кутуна ацукънавай адан вилерикай, кинодин экрандай хъиз, вичин феи*

уьмуьр каразва. А. М. Киф атІайди. Анжах лазим себеб авачиз, нубатдин сеферда хьуй лагъана, жуван суфат экрандай къалур хьувун... Багъишламиша! Къимиш къевезач. А. Къ. Машгьурвиликай. Исятда адан вилерал алай еке чулав айнайрай суфради хъ галай гадаяр, абурун гьерекаатар, телевизордин экрандила хъиз, аквазвай. А. Фет. Ахьтин вахтар, ахьтин.

ЭКСИК турк, прил. бес тушир, тамамди хьун патал са вуч ятІани кІамай. Эксикди северин ва я миргерин хамар тир. А. А. Пад хъайи рагъ.

* **эксик авун** гл., ни вуч са вуч ятІани авачир гьалдиз гьун. Гьалал фуни яд ава зи кІвале, Къафунни эксик тийиз Аллагъди... Б. С. Килигда пака.

* **эксик хьун** гл., вуч авачиз, амачиз хьун. -Сагърай! Куь къуватарни эксик тахьурай! - жаваб гудай Селима, къил хкаж тавунивди. А. А. Умуд. И рекъерай ада гзаф ктабарни макъалаяр чап авунва, амма булахдай яд эксик тежедайвал, адан къватийрани рагълах халкъарин делилар эксик жезвачир. А. А. Пад хъайи рагъ.

ЭКСИКАРУН гл., ни вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; -да, -на; -из, -зава; эксикар авун, эксикар тавун, эксикар тахвун, эксикар хъийимир авачир, амачир гьалдиз гьун. Ктаб издательстводиз гъана, ам печатдизни гъазурнавай. Амма издательствода авай вайгьалди ктабдиз виликди фидай, экуь дуйнья аквадай мумкинвилер эксикарзавай. А. Къ. Итимвилин ранг.

ЭКСИКВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера 1) са вуч ятІани бес тежезвай гьал. 2) кІвалахда жадай, авай кимивал. Махачкъаладин мэр С. Ж. Амиров рахана, ада гзаф гегъенидаказ шегъердин майишатдин гьар са хиле, гьар са районда къиле физвай гьалариз, агалкъунриз ва эксиквилериз тайин тир къиметар гана... ЛГ, 2004, 15. VII.

* **эксиквал такурай!** межд. 'са куьнихъни игътияж тахьурай' манадин мягъкем ибара. Жизви эксиквал такурай Дуьньядилаи масан, эфенди. Е. Э. Ви рутба гьуьндуьр авурай!

ЭКСИКВИЛЕДИ нар. эксиквал хас яз. **Синонимар:** эксикдаказ, эксикдиз.

ЭКСИКДАКАЗ нар. са вуч ятІани бес тежезвай гьалда аваз. **Синонимар:** эксиквилелди, эксикдиз.

ЭКСИКДИЗ нар. эксик яз. **Синонимар:** эксиквилелди, эксикдаказ.

ЭКСКАВАТОР' урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра чилий ракъун макъаралди накъв эгъуьнна акъуддай ва масанихъ гадардай машин. Эскаватор къачу, лопатка рикІелай алудмир. Р.

ЭКСКАВАТОРЩИК урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра эскаватордал кІвалахдай пешекар.

ЭКСКАВАТОРЩИКВАЛ суц.; -или, -иле; -тер, -илери, -илера эскаватордал кІвалахдай пешекарвал. Эскаваторщиквилелай шуймягъар гуз куьчедал ацукъун менфятлу хъанва. Р.

ЭККУРСИЯ урус, суц.; -яди, -яда; -яр, -йри, -йра са вуч ятІани чирун патал кІватІал инсанар гьиниз ятІани фин. Садра школьникриз урус чІал хъсандиз чирун патал Надежда Михайловнади экскурсия тешил авун къетІ авуна. А. А. Умуд.

ЭКСПЕДИЦИЯ урус, суц.; -яди, -яда; -яр, -йри, -йра важиблу са кІвалах къилиз акъудун патал тайин са чкадиз фидай инсанрин кІватІал. Са къадар йисара Дагъустанда "Сулакдин бюродин" махсус экспедициями кІвалахна. Ада Сулак вацун къерехра геологиядин, гидрологиядин, метерологиядин ва топографиядин месэляяр чирна. ЛГ, 2004, 26. VII.

ЭКСПЕРТ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра са кардин, са месэладин гьакъикъивал тайинардай пешекар. Сулак ахтармишунин кІвалахрал неинки уьлкведин тежриба авай пешекарар, гьакІ къецепатан уьлквейрин экспертари желбна. ЛГ, 2004, 26. VII. Чумуррай мейит жагъана. Ам... Марьям тир. Эксперт килигна ва тайин авуна ада лагъана: -Бугъмишна къенвайд я. Цивел са кубут затІуналди янава. З. Э. Кек галкІизва.

ЭКСПЕРТИЗА урус, суц.; -яди, -яда; -яр, -йри, -йра са кардин, са месэладин гьакъикъивал тайинарун патал къиле тухудай кІвалах. Майор Рамазанов ва суддин экспертиза агакъна. Там къечена. Чумуррай мейит жагъана. З. Э. Кек галкІизва.

ЭКСПЕРТВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера са кардин, са месэладин гьакъикъивал тайинардай пешекарвал.

ЭКСПЛУАТАТОР урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра чарадан зегъметдикай менфят къачуналди яшамиш жезвай, девлетлу жадай кас.

ЭКСПЛУАТАТОРВАЛ суц.; -или, -иле; -тер, -илери, -илера чарадан зегъметдикай менфят къачуналди яшамиш жезвай, девлетлу жадай пешекарвал.

ЭКСПОНАТ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра музейда, выставкада тамашиз эцигнавай майишатдиз важиблу затІ.

ЭКСПОРТ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра гьукуматди къецепатан уьлквейриз са вуч ятІани маса гун, маса гуз тухун.

ЭКСПРЕСС урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра гзаф йигиндиз фидай, къулайвилер авай поезд, пароход.

ЭКСТРЕМИЗМ урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра сиясатда лап къетІи алакъайрин терефдарвал.

Журналистри властрин къурудуширивай законар чIурзавай, халкъдин вилик лап еке тахсиркарвилериз рехъ гузвай, терроризмдин ва экстремизмдин вилик пад къаз тежесвай гъар са кас, адан чинериз ва амадагриз килиг тавуна. къуллугъдивай къерех авун... серенжемар къабулун истемиина. ЛГ, 2000, 26. V.

ЭКСТРЕМИСТ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра сиясатда лап къетIи алакъайрин терефдар.

ЭКУЪ прил 1) экв гъар патахъ чукIурзавай, чукIурдай. Элдин гъилел экуъ чирагъ, Зун я вал перван, эфенди. Е. Э. Ви рутба гъуьндур авурай. 2) куьч. масадаз хийирлу. Гъиссер михьибуруз, Зендер экуьбуруз, Дердер чIехибуруз, Къилер рехибуруз, Хирер цIийибуруз, Гъетер мичIибуруз, Гъилер ичIибуруз, Рекъер кIевибуруз Са экв це, Куьмек це! Лувар це, Бахтар це! А. Къ. Дуьа. Лезгистандин чилин винел ам [З. Ризванов. - А. Г.] са рагъ тир экуъ, нурлу... А. Мир. Къакъатна. Ада [Герейханова - А. Г.] вичин къваларив батIракар, лежберар, фялеяр кI ватна, абурун куьмекдалди Советрин гъукумат мягъкемарзавай, абур экуъ жележегдихъ тухузвай. Къ. М. Рекъин риваятар,

* **экуъ авун** гл., ни-куь вуч 1) патарив гвай затIар аквадайвал авун. Деро ракъинин ишигъди экуъ авунвай, гъавилияй а чка фири некIедай чухъвенвайди хъыз аквадай. А. А. Умуд... инлай-анлай симин тарара авай лампочкайри экуъ ийизвай хуьруьн рехъни акъалтIна... Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз... цIайлапанри дагълар экуъ ийизвай. 3. Гъ. Лезгийрин риваят. НафтIадин уллугъ лампади кIвалин къен хъсан экуъ авунвай. 3. Гъ. Ахварай авудай аваз. 2) куьч. хъсан яшайиш авай.

* **экуъ-вили** прил. **экуьвални** виливал акахъай рангадин. Рехъди физ-физ, за Халиса гъалтуникай фикирзавай. Заз адан чIехи экуъ-вили вилер акваз кIанзавай. А. Къ. Нехирбанни лекъ. Адал яру цIаяр хътин къзилгуьллери тIарамарнавай перем алай, гарданда – экуъ-вили яйлух. М. С. ШейтIандин веледар.

* **экуъ дуьнья шиир**, суц. **инсан элкьуьрна къунвай гъакъикъат**. ЯбатIаяз сифте сеферда экуъ дуьнья акуна. А. Исм. Эхиримжи къув. Къакъан паруяр, жагъунар элкьуьрна кIевирнавай инай экуъ дуьнья саки аквазвач. М. В. Гъарасатдин майдандал... Вун ви папаз, наб ваз гъикъван кIан хъайитIани, куьн са юкъуз кIанзни-такIанз къакъатда. Виридалайни играми и экуъ дуьнья ви гъилерай акъатда... А. Фет. Жамидиникай суьгъбетар.

* **экуъ дуьнья дар [мичIи, чIулав] авун** гл., ни-куь низ-квез садан хъсанзавай гъал писарун. Тенфе бадедин бацIийриз и экуъ дуьнья дарнавай халкъдин душман Цавдар за ви кIвачерик гадарзава. А. Къ. Нехирбанни лекъ.

* **экуъ дуьнья дар [мичIи, чIулав] хъун** гл., низ къайдадик квай гъал, гъиссер пис хъун. Адаз экуъ дуьнья дар хъанвай, экуъ югъ чIулавра авай. 3. Э. Муьгъуьббатдин цIелхем. Закай чIулавбурун арадиз аватай лацу пехъ хъана, вирида заз кIуфар ягъиз башилашина Гила гъи чин алаз куьчедиз экъечIда? Экуъ дуьнья мичIи хъана заз. А. М. Киф атIайди. Заз экуъ дуьнья чIулав тир. Заз яшамии хъижез кIамачир! М. В. Гъарасатдин майдандал. **Синоним:** **экуъ югъ мичIи хъун.**

* **экуъ-хъипи** прил. **экуьвални хъипивал акахъай**... агаж хъанвай зайиф, экуъ-хъипи вилер, къибле пата дагъдин ценерив гвай тамун кIапалриз ва гъвечIи къурух векъериз килигзавай. А. Ф. Бубадин веси.

* **экуъ хъун** гл., вуч аквадайвал хъун. Гъаят ярумчух экуъ хъана. А. А. Умуд.

* **экуъ югъ** суц., **хъсан "уьмуьр, дуланажагъ**. Чаз экуъ югъ аквадатIа Лугъуз, чна чIугунай агъ, Дарих хъанвай чи рикIериз Ленинакай хъана панагъ. Ф.

* **экуъ югъ мичIи хъун** гл., низ пис къати гъиссери къун. Заз экуъ югъ мичIи хъана, зун мад элкьвена кихлигдалди, чандик чимивал кумай, нефес къачузмай папан винел еке къванерин амбар кIватI хъана. А. Ф. Лянет. **Синоним:** **экуъ дуьнья дар хъун.**

* **экуъ-яру** прил. **экуьвални ярувал акахъай**. Ракъинин нурдик булушкади къуьнтерилайгъуз къецIил гъилерик ва лацу ачух ччиник, иллаки шумалдиз хкаж хъанвай гардандик экуъ-яру ишигъ кутунвай. А. А. Умуд

ЭКУЬВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера 1) экуъ тир гъал. - Низ чида хъи, цавал лацу циф алаз, къвал квачир, гар галачир, секин, са гъал экуьвал квай йикъаз умун югъ лугъуда. 3. Э. Рамзият. 2) куьч. **яшайишдин хъсанвал**. И миливал, и верцIивал, экуьвал намусту я хайи диде-бубадиз Гъуьрметдайди, къайгъу чIугъаз рикIивай, Умудралди килигдайди дуьньядиз, Мурадрихъни аваз анжах экуьвал. Ш-Э. М. Намус.

ЭКУЬДА || **ЭКУЬЗВА** гъал. **экуъ тир гъалда ава**. Зи рагъ фад акIана, Ви варзни экуьзвач - Дуьнья чаз мичIи я къве жуьре. М. Б. Чарабур.

ЭКУЬЗ нар. **экуъ яз, экуъ гъал хас яз**. Гафунал я кIан, кIукI тежер, Нубатсуз рахадай тIишер. Вич зулун йиф, вацран мичIер, Юкъуз хъиз экуьз жесдайд туш. С. С. Ахмакъвал пис четин тIал я.

ЭКУЬЗВА кил. **ЭКУЬДА**.

ЭКУЬНАХЪ(ДИ) нар. **йикъан сифте къилияй**. Экуьнахъ Надир-шагъди урусрин илчи Голицыназ вичин патав эвер гана. 3. Р. Гъажи Давуд. Гила экуьнахъ фад къарагъна вуч ийин? Алуьбай югъ ГъикI метлеблуди ийин?! М. В. Гъарасатдин майдандал. Экуьнахъ пис къил тIазваз ам ахварай аватна. У. Къемберов. Спелар куьрсарай хам. Экуьнахъди къунишидин муьхъияй хтай Мегъамед, къуд къил хизандиз хъанвай зулум акурла, мал хъиз гъарайиз хуьряй акъатна, Чуьнуьхардин кIамара гъатна. Гъ. С. КIири Буба. **Синоним:** **пакам къилияй**. **Антоним:** **нянихъ**.

ЭКУЪНИЛАЙ нар. йикъан сифте кылелай. Яда, куън агъа рекъяй хтанани? Чна куън экуънилай бахчайра гуъзетзава. Гъатнани? М. Б. За бананар недач. И рехъ экуънилай няналди яд гъиз физвай дишегълийрив, рушарив, сейрдиз экъечІнавай жегъил гадайрив, къугъвазвай аялрив ацІана жедай. С. Муслимов. ЦицІигъ-наме. Вагъаба экуънилай саки нисиналди вичини фу сиве твазмачир. М. В. Гъарасатдин майдандал.

ЭКУЪНИН¹ экв существительнидин талукъвилин падеждин форма. Кил. ЭКВ.

ЭКУЪНИН² прим, экуъниз талукъ тир.

* **экуънин гъед** суц. йиф йикъахъ элкъведайла цавал аквадай гъед. Экуънин гъед туъхуъзвай береда Сунами Сурия авай кІвализ гъахъна. М. В. Гъарасатдин майдандал.

* **экуън(ин) кыляй** нар. **пакам жедай вахтунда**. Пемпеша са экуънин кыляй кІекрел гъейранвал ийидай. М. В. Гъарасатдин майдандал. -Вуна аз и экуънин кыляй гузвай салам-калам гъахътинди яни? М. В. Гъарасатдин майдандал.

* **экуънин кІек хъиз** нар., **экуънахъ лап фад**. Яъ, я Худа Гъажимурад! Ша, илиф, алциф! Вун экуънин кІек хъиз чахъди илифнава хъи? Хийирдин хабар къванни гваз атанвани? С. Ярагъви ашукъ Уъзден.

* **экуън(ин) хийирар!** межд. **пакаман вахтунда сад-садал гъалтайла, салам гунин ибара**. - Ваз экуън хийирар, чан руш! -Абатхийир, диде. А. Муграгъви. Ажалдин хура. **Синонимар:** **пакам(ан) хийирар, сабагъ хийирар!**

* **экуън(ин) ярар** суц. **пакаман вахтунда ракънин сифте нурар**. Гъетерайни вацрай, экуън ярарай, Багъларайни, тарарайни, тамарай, Зи куърпеди сифте къачур камарай Сагърай, сагърай зи Ватандин тебиат. Ш-Э. М. Сагърай Тебиат. Ам хуъряй акъатайла, Шаркъ пата цав, экуънин ярар ягъна, агъургъан атайди хъиз авай. М. Б. "Жигули". Гатуз экуънин ярар янамазди, и рехъ дагъдиз векъ ягъиз, къурай векъ кІватІна марквара тваз физвай, маларин фермайрал хъфизвай колхозчийрай ацІудай. С. Муслимов. ЦицІигъ-наме. АцІай къуълуън кылер хъиз куърс хъана, экуънин ярарал гъар жуъре рангарин нурар гузва. М. В. Гъарасатдин майдандал.

ЭКЯГЪУН кил. **КЕКЯГЪУН**.

ЭКЪЕТИУН гл.; -да, -на; -из, -зава; -0 // -а, -ин, -рай, -мир; экъетІ авун, экъетІ тавун, экъетІ тахвун, экъетІ хыйимир недай затІ кІеви са квяй ятІани акъудун. # хвехер, гъажикІадин кІашар ~. -ГъикІ? Гъи Ибадуллагъ? Гъажикъулидин экъетІай харариз ухшар рагъул вилер инихъ-анихъ катна. Ж. Гъ. Юргъадилай гуьгъуъниз.

ЭКЪЕЧИНА¹ экъечІун глаголдин фад алатай вахтунин форма. Кил. ЭКЪЕЧИУН.

ЭКЪЕЧИНА² нар. тайин къастуналди. Гадани вичин пабни галаз гъа и йифиз чинеба экъечІна катна. Ф. Гуъулуън руш. Къари нака юкъуз экъечІна малла Мегъамед эфвндидин мукъув фена. А. Ф. БУБАДИН веси.

ЭКЪЕЧИУН гл.; -да, -на; -из, -зава; -0, -ин, -рай, -мир; экъечІ авун, экъечІ тавун, экъечІ тахвун, экъечІ хыйимир 1) **къен авай чкадай къецел гъерекатун**. Гила хуъряй экъечІдани, кІвал гана? Е. Э. Заз сабур гуз. Йифекай къвед-пуд сят кумаз муьгъмандин кІваляй эхкъечІнавай къве кас экв ачух хъайила хуъруъз мукъва хъана. Н. М. Къизилдин хтар. Са акъван вахт алатнач, рак ахъа хъана, анай бегъем ахвар тахъанвай, бизар хъанвай яшлу дишегъли экъечІна. М. В. Гъарасатдин майдандал. 2) **агъада авай чкадай виневай чкадиз атун**. Ша, экъечІ, яр, вун утагъдиз, Цуькведивди дигай багъдиз. Е. Э. Акваз кІан я. 3) **чилиай набататар арадиз атун**. Руша вичин кыл чуъхвена, яд цуриз экъична, къацу векъер экъечІрай лагъана. Ф. Бибихатун. Яд тахъайла, никІерни къуразва, емишин, майвайрин бегъерарни тІимил къачузва, чурара, дугунра бегъем векъни экъечІнавач. ЛГ, 2004, 15. VII. «Тумар экъечІайла, аждагъанар (девер) къведай ва абуру никІер алугардай. Абурун вилик пад къун герек тир». Ф. 4) **бедендай дуъздак акъатун**. [Керекуъре Туркурович] Вун яни ХаназирикІ? Ваз спелар экъечІнавани?! Спелар алай ХаназирикІ. Ф. Б. Филиал. 5) **малум хъун (варз, рагъ, гъед)**. Гила, рагъ тепедихъ чуънуъх хъайила, алукъзавай йиф анжах никІе къаршиламишун лазим я, тахъайтІа, а йиф жегъилдикай бейкеф жеда, я варз, я са гъедни эхкъечІ хыйич. М. В. Гъарасатдин майдандал.

ЭКЪИС: * **экъис хъун** гл., вуч сад хъиз экІя хъанвай чкадилай хкаж хъун. Адан ченедин кыл экъис хъана. З. Э. Зулун пеш. ...ада деведин мандав хъиз экъис хъанвай вичин туътуънин хтунал гъил гъалчна. Б. Гъ Заз эвера. Къуъзеказ вичизни хабар авачиз адан гъил яцІу дамарар экъис хъанвай гужлу гардандилай цІуътхуън хъанай. М. В. Гъарасатдин майдандал.

ЭКЪИСУН гл., ни вуч; -да, -на; -из, -зава; -0 // -а, -ин, -рай, -мир; экъис авун, экъис тавун, экъис тахвун, экъис хыйимир 1) **сад хъиз экІя хъанвай чкадилай къакъандихъ хкажун, хкаж хъун**. Кыл хкажна, кІуфни экъис на уъткъемвилелди рахазвай Лукъман уь-уь ягъизвай жуъже кІекрез ухшар тир. З. Э. Рамзият. Акунайни кассир лугъудай хурар экъисай гъаясуздани гъикъван шандакъар акъудзавайтІа... Т. А. Мехъер куътягъ тахъанмаз... гъа и арада адаз валарин кІаняй муквай кылер экъиснавай къве шараг акуна. З. Гъ. Чкадив агакъай цуьквер. Парам кІвачерал беден тик къуна, хурни такабурлудаказ экъисна акъвазнава. М. В. Гъарасатдин майдандал. 2) **кІевирнавай чкадай сагъ затІунин пай аквадайвал дуъздак авун**. -Тахъана ваз завай вуч кІанзава? - машиндай кыл экъисна хабар къазва Агъарзади. А. Исм. Алукъдай ахвар. Байраманди

вуч хъана; гъаятдиз я ккІал гадарда, я парудилай кыл къалурна мез экъисда. М. В. Гъарасатдин майдандал.

ЭКЪИЧ: * **экъич хъун** гл., вуч жими затІ къапунай акъатун, чкІун.

ЭКЪИЧУН гл., ни вуч; -да, -на; -из, -зава; -0 || -а, -ин, -рай, -мир; экъич авун, экъич тавун, экъич тахвун, экъич хъийимир 1) хатадай жими шей вич авай къапунай аватун. Я леле, я леле, НекІер дагъда экъична. Ф. 2) жими шей вич авай къапунай са квел-нел ятІани ичІирун. Экъич адан кылел лиген, -Чиниз мад регъуыз жедайд туш. С. С Бязи къанба гурар кІане. * **иви экъичун.**

ЭКЪУЫГЪ¹ **экъуын** глаголдин буйругъдин форма. Кил. **ЭКЪУЫН.**

ЭКЪУЫГЪ² **экъуыгъун** глаголдин буйругъдин форма. Кил. **ЭКЪУЫГЪУН.**

ЭКЪУЫГЪУН¹ 'гл., ни, низ: -да, -на; -из, -зава: -0 || -а, -ин, -рай, -мир; экъуыгъ авун, экъуыгъ тавун, экъуыгъ тахвун, экъуыгъ хъийимир сада масадаз наразивилин, рикІ тІардай гаф(ар) лугъун. Туъркер экъуыгъыз, гъараяриз эгечІна. А. И. Самур. Инияр тІуын патал унидин тараз акъахна, экъуыгъмир пІинидин тараз. И. Ш. Къудар.

ЭКЪУЫГЪУН² суц.: -и, -а; -ар, -ри, -ра сада масадаз ийидай рикІ тІардай гаф(ар). Чуруйриз рех яна абурлу яз аквазвайбурун сиверайни эдебсуз экъуыгъунрин ванер акъатзавай. А. И. Самур. Амма абуру вирида и сикІрез: «вавай рекъидалди инсан алдатмишиз жедач, фендигар...» - лугъуз экъуыгъыз хъана. Къ. М. Фендигар сикІрен эхир. «Вич тухвиляй къизмиш хъанвай кчан хва я», - лугъуз экъуыгъзавай ротадин командирдиз гишин аскерри. А. Къ. Фу гадарунин буйругъ.

* **экъуыгъун(ар) авун** гл., ни низ сада масадаз рикІ тІардай гаф(ар) лугъун. - Ваз тахъана бес тамавай ваказ лугъузвани? - вичи экъуыгъунар ийизватІани, гадади сабурувал хуъни сел куътягъ хъайи вацІ хъиз Дагъларин сагъибдин хъел элекъарзавай. Б. Гъ Заз эвера.

ЭКЪУЫН кил. **КЪЕКЪУЫН.**

ЭКЪУЫРУН¹ гл., -да, -на; -из, -зава; -а || -а, -ян, -рай, -мир; экъуыр авун, экъуыр тавун, экъуыр тахвун, экъуыр хъийимир 1) къен авай чкада, затІуна жими затІ галдатун. Сив ахъайна «а-а-а» ийиз туна ва лагъана, - кІалханар яру я. Содадин яд экъуырна кІанда. З. Э. Арифдиз ишара. Са рюмка хъвайитІани ада вичихъай ичкидин ни татун патал сиве одеколон экъуырда. Къенин гъал лагъайтІа, масад тир. З. Э. Рамзият. 2) **кІевнавай, мичІи чкада са вуч ятІани жагъурун патал гъил, лаш инихъ-анихъ авун.** Рута каркунда кыл туна, гъил экъуырзавайла, къариди адан къве кІвачни къуна, ам вегъена каркундиз. Ф. Кесибдин хва Къагъриман. Дивандин кІаник лаш экъуырна. - Иник квач. З. Э. Арифдиз ишара. 3) **юзурун.** Чеб чпивай къакъатзавай къве терефдини хкажнавай гъилер яргъалди цава экъуырзавай. Р. Сагърай лугъунин лишан яз, абуру яргъалди шапкаяр цава экъуырзавай. Р. * **вил экъуырун, тІуб экъуырун.**

ЭКЪУЫРУН гл.; -да, -на; -из, -зава: -а, -ин, -рай, -мир; экъуыр авун, экъуыр тавун, экъуыр тахвун, экъуыр хъийимир 1) кил. **КЪЕКЪУЫРУН.** 2) **са вуч ятІани къене авай затІунин са патай маса патаз гъерекатдик кутун.** # хъра къуыл ~, сиве яд ~.

ЭКЪУЫЧАРУН гл., вуж; 'да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; экъуычар авун, экъуычар тавун, экъуычар тахвун, экъуычар хъийимир **тІуыр шей сивай хкун, хкидайвал авун.** Муъкуьбуруз таквадайвал, зун айвандик экъечІна. Экъуычриз алахънава. Жезвач. М. Б. Шапка.

ЭКЪУЫЧУН¹ гл., вуж; да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; экъуыч авун, экъуыч тавун, экъуыч тахвун, экъуыч хъийимир сивай **хкведай тІуыр затІ.** Шихшамила тадиз къецелай рак ахъайна. Айисат экъуычиз-экъуычиз машиндай экъечІна. А. А. Лезгияр. Абур экъуычиз, суза ийиз четин гъалда авай. К., 1989, 20.І.... наркоманрин хам вили хъун, квал акатун, иви кваз къен фин, жендекдиз твар акъатун, къайи фул кваз зурзун акатун, экъуычун, ажугълу хъун мумкин я. А. Гъамидов. Зарафат туш, тІегъуын я.

ЭКЪУЫЧУН² суц.; -и, -а; -ар, -ри, -ра **тІуыр шей сивай хтун.** Амма чІемедин атирди зи рикІ зайифардай ва заз экъуычун къведай. Зун тадиз кІваляй катдай. З. Р. Зи умуърдин шикилар. Адаз виниз хъижез кІанзавай, амма къенер къведай гъалда цІийи кылелай экъуычун атана. А. А. Лезгияр.

* **экъуычун къведай гафар** суц. къабулиз тежер, гъахъсуз, гъакъикъатдив къан тийидай гафар, ихтилат.

ЭКЪЯ **экъягъун** глаголдин буйругъдин форма. Кил. **ЭКЪЯГЪУН.**

ЭКЪЯГЪУН гл.; -да, -на; -из, -зава; -0 || -а, -ин, -рай, -мир; экъягъ тавун, экъягъ тахвун, экъягъ хъийимир 1) ни вуч квез хуърек тІуын патал къажгъандай къапуниз акъудун. 2) ни вуж-вуч къвай **чуъхуын, михъун.** Къве ваура гъуле аваз, жендекдик са стІални яд хкІун тавур, кІвал къачунвай абуру чеб укълуь цъй экъяна. З. Э. КУТВ-диз фена. 3) ни вуч **гуыцІуыз-гуыцІуыз тухун.** Ахпа Селима чинай Лацу дасмал экъягъда. Гуъзгуьд вилик акъвазна Чарар патахъ эвяда. А. Мут. Михъивал.

ЭКЪИ || **ИКЪИ** прил. **жими тушир.** Челегрини резервуарриз чІулав икъи шей авахъна. А. А. Нажмудин Самурский. Къел квачиз ругур дуъгуьдин икъи ханІа (каша) ва я дуъгуь ргана суъзмишна къаришма ишлемишайла, къен фин акъвазда. ЛГ, 1994, 22. IV Эгер квез икъи вирт бегенмиш туштІа, икІ ая: вирт авай банка 40 градусдин чими цел са шумуд сятда эцига. ЛГ, 2001, VII. ☼ Орфографиядин словарра и гаф ганвач. Кхьинра икъи гъалтзава. Гуъне патан рахунра къве жуьредани ишлемишзава. Чун М. М. Гъажиева (

кил. М. Г. РЛС, ч. 156: густой экъи) ишлемишай вариант норма яз гысабунын терэфдар я.

* **экъи авун** гл., ни вуч **экъи тир гьалдиз гъун**. *Экъи авур ханІа тІуърла, беденни экъи жеда, Р.*

* **экъи хъун** гл., вуч **экъи тир гьалдиз атун**. *Экъи хъайи ханІа фад кІеви жеда. Р.*

ЭКІЯ: * **экІя хъун** гл., вуж-вуч жуван ихтиярда амачирди хъыз, къаткун, са куьн ятІани винел пата чка **къун**. *Агъада, вацІун дереда къалин лацу циф экя хъанвай. А. А. Умуд. Ахцегь районда чІехи хуърерикай сад тир Луткунар, гатуз-хъуьтІуьз датІана, хъсандиз рагъ алцифдай гуьнедин кІане, Самур вацІун къвалал алай дуьзен чкадал, экя хъанва. К., 1988, 16. XII.*

ЭКІЯГЪУН гл.; -да, -на; -гъыз, -зава; экІя, -гъин, -рай, -мир; экІя тавун, экя тахвун, экІя хъийимир кІватІнавай са затІуни (гамуни, суфради...) дуьзен чкадин винел пата ахъагъун, чка къадайвал авун. *Халичар экІязава рекъе за. Вун фин патал терэфдихъ къуьн-къуьневаз. К. Агъмедов. На заз кхъей...*

ЭЛ¹ араб, суц.; -ди, -да; -лер, -лери, -лера инсанар, халкъ. *Эл кІватІ хъана Туридин - ГъвечІидини чІехиди, Ф. Шарвилидикай риваят. Шад жеда зун, эл атайла. Е. Э. Къарийриз. Гаф лагъайла, къемир хъел. Вун икъван жемир темпел, Сел хътин ахмиш хъана, КІвалахнал физва эл. Х. Т. Темпел ва адан паб. Элдикай сирер чуьнуьхун четин кІвалах я. Гъ. М. Гезентидин эхир. Элди гысаб ийидайла асирар, рикІел хкиз жеда йисар сузадин. А. С. Элди гысаб ийидайла асирар. РикІ пад хъана къирай къе чи душманар, Дустни душман авачирди эл яни. А. С. Вилик жерге. **Синонимар**: махлукъ, халкъ*

* **эл-адет тирвал** нар. **халкъдин арада адет хъанвайвал**. *Гила мад Зарият гъилйа ахъайна виже къведач. Лап эл-адет тирвал, са мехъер гила за Къурбаназ ийин хъи. А. Р., Я. Я. Хендедадин мехъер.*

ЭЛ²: * **эл атун** гл. **аял хъайи дишегълидай гзаф иви фена вич-вичивай квахъун**.

ЭЛБА: * **элба-эл** нар. **садлагъана, хабарни авачиз..** *Лацу хъана элба-эл Чарчин кІус хъыз гъилевай. А. Ал. Мирдамир. Саидан экв квахънава элба-эл, Амма ада эверай экв винева. И. Гъ. Декъикъаяр инсанрин. Рагъ циферик какахънамаз, Серин жеда, мекъи жеда элба-эл. А. Ал. Рагъ циферик... Гъа инал сикІре элба-эл са фендигарвал туькІуьрна, пІузаррикай хъыз хъверна. Къ. М. Душмандин тум.*

ЭЛБУХАРИ фарс, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра хутарин сорт.

ЭЛГЪУЬНУН т-б., гл., ни вуч; -да, -на; -из -зава; -а, -ин, -ран, мир; элгъуьн тавун, элгъуьн тахвун, элгъуьн хъийимир акІурнавай са куьн ятІани пун вири патарихъай пурпу авун. *Гатфарихъ тарарин пунар цуьруьгъуьлдалди элгъуьрдай адет я. Р.*

ЭЛГЪЕМДУЛЛАГЪ||ЭЛГЪЕМДУЬЛИЛЛАГЪИ! межд. мусурман диндин истемишунралди, хуьрек тІуьна куьтягъайла, лугъудай дуьадин гаф. *ЧІехи бубайрин адет тирвал, суфрадин пІипІ налбекда къвалахъ къаткурнавай истикандал вегъена ва кІуфук са тІимил айгъамдин ишигъ кваз лагъана: Элгъемдуллагъ! Берекатлу хъурай. Авурдини сагърай, къазанмишайдини... ТІуьрдини, - гилиг хъувуна Агъакишиди. А. А. Лезгияр. [Эфенди]. Элгъемдуллилаги (лагъана тІуьнихъай гелячІда). Чна тІуьна эксик хъайиди, Аллагъ-таалади ваз артух авурай. (Амайбурни гелячІда). Гъ. Гъ. Колхоз.*

ЭЛЕБЕР суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра регъуьн яд, чІутхвардиз агакъарзавай чка. *Регъуьн элебердилаи чІутхвардиз къванер вигъыз, регъуьз ятар акъуднай. З. Э. Муькъвел гелер.*

ЭЛЕВАТОР урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра техил хуьдай махсусдаказ тадаракламишнавай зурба дарамат.

ЭЛЕГ фарс, куьгъ., суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра техил, гъуьр михъи ийидай тадарак. *Малум тирвал, техил буллухвилелди авай касди, ам регъуьз тухудалди сафунай яна ханур-шапурдикай михъда. Амма дарвал аваз, хизан къалин яз акъакъ тийиз хъайшла, михъунар арадай акъатда. Гъуьруькайни, ам элегдай тияна, мухни, цуькІни акадарна фу чрада. З. Э. Муькъвел гелер. **Синоним**: саф.*

ЭЛЕКТРИК урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра электричестводин рекъяй пешекар.

ЭЛЕКТРИКДИН прил. **токдин къуватди кардик кутадай**. *Къакъан кІвалер, гъяркъуь ва михъи куьчяр электрикдин экверик мадни гуьрчегдиз аквазвай. З. Э. Рамзият. - Хъурай ман, чан паб, - жаваб гана за. Къизилдин сят ва я электрикдин элгуьч къачунин фикирдалди. З. Э. Зулун пеш.*

* **электрик(дин) лампа** суц. **токдин къуватдалди экв гудай лампа**. *Къуьзуь итимар, электрик лампа куькІуьрнавай тарцин кІаник ацукънавай, А. А. Умуд. Заз ктаб кІелиз кІанда лагъайла, ада патав гъвечІи стол эцигна, адан винел къарникъуздиз теитигъ авай электрикдин лампа эцигна. З. Э. Зун гъавурда акъазвач. Булахдин патав гвай кІамуз мукъва гегъени майдандин кылел кузвай электрикдин еке лампадин ишигъ бязи чкайрилай кІвалерин цлари, акахъай жуьрейрин хвахварикай, къванерикай къунвай паруйри далдаламишизавай. Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз.*

ЭЛЕКТРИКЛАМИШУН¹ гл.; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; **электрикламиш** авун, **электрикламиш** тавун, **электрикламиш** тахвун, **электрикламиш** хъийимир **махсус жуьреда къачунвай токдин къуват майишатда ишлемишун**. *Ада, вич депутат хъайшла, район михъиз электрикламишун хиве къунай. Ахпа хълагъана: - Зун а рекъяй пешекар туш. Р.*

ЭЛЕКТРИКЛАМИШУН² суц., текв. къ.; -и, -а **Нажмудин Самурскийди агъалийрин арада** **электрикламишунин идеяр гегъенидиз пропаганда авуниз, электричестводин рекъяй жемятдин**

савадлувал хкажунизни эвер гана. ЛГ, 2004, 26. VII. Къанни цГуд лагъай йисара энергетикадин ва халкъдин майишат электрикламишунин рекъай шегъерра ва промышленностдин карханайра авай станцияр гегъеншарунин ва цГийибур эцигунин кВалахар гегъеншарна. ЛГ, 2004, 26. VI 1.

ЭЛЕКТРИЧЕСТВО урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра махсус жуьреда къачунвай токдин къуват. -Селима тГуб туькГуьрна колхоздин фермадиз электричество тухузвай симер къалурна, абурукай чна ток ишлемишда. А. Р. Чинебан савкъват.

ЭЛЕКТРИЧЕСКИЙ урус, прил. электричестводи кардик кутадай.

* **электрический выключатель** суц. кВалин майишатда ишлемишдай ток кутадай алат. Йикъарикай са юкъуз Рзакъулидин кВале авай электрический выключатель чГур хъана. С. Муслимов. ЦицГигъ-наме.

ЭЛЕКТРИЧКА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра электричестводин къуватдалди фидай поезд. 20-июлдилай Махачкъала-Дербент ва Дербент-Махачкъала электричкаяр кардик ахкатнава. ЛГ, 2004, 26. VII.

ЭЛЕКТРОСТАНЦИЯ урус, суц.; -яди, -да; -яр, -йри, -йра токдин къуват гъасилдай махсус станция. Лахам кАмун яд электростанциядиз бес тахъун мумкин я. Гь. Къ. Четин бахт, 1928 - йисуз, сад лагъай вад йисан план гъазурдай ва туькГуьрдай вахтунда, республикада 18 электростанция авай, абурун вири къуват санлай 2123 киловаттдив агакъзавай. ЛГ, 2004, 26. VII.

ЭЛЕКЪАРУН гл., каузат.; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; элекъар авун, элекъар тавун, элекъар тахвун, элекъар хъийимир 1) къвалар къвана вацІа гзаф хъанвай яд тІимил жедай гъалдиз гъун. 2) куьч. секинарун, тІимил хъурун (тІал, тІазвай чка; хъел). Жегъил-жаванри къве-къвед, пуд-пуд хъана, къуьлуьник экечІиз, чтин гъевесар элекъарна. Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз.

ЭЛЕКЪУН гл.; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; элекъ авун, элекъ тавун, элекъ тахвун, элекъ хъийимир 1) къвалар къвана вацІа гзаф хъанвай яд тІимил хъун. 2) куьч. секин хъун, тІимил хъун (тІал, тІазвай чка; хъел). Гагъ элекъиз, гагъ дакІвадай Гзаф пис мурдал я кпул. С. С. Кпул. Нубатсуз къурху акатунин велвела элекъна, амма фагъумсуз къемеда. вирибуруз жакъвадай кендирагъдиз элкъвена. Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз. **Антоним:** дакІун. * хъел элекъун.

ЭЛЕМЕНТ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) хим. са затІунин мад куьлуь техжедай пай. 2) са затІунин куьлуь пай. 3) граммат. чІалан куьлуь кІус. Суффиксар тир -хъан, -бан, -чи гафунин къурулушдин элементар я. Р. 3) куьч. са терефдиз душманвалдай кас. Дербентдин фронтда Деникин ва эхиримжи яз чи хуьрени амай беглер, ханар ва маса душманар тир элементар яракъдин къуватдалди кукІварна, пучна чна. Ж. Эфендиев. Азадвиллин рекъе.

ЭЛЕМ * элем-къелем суц. луту, гъарамзада, тапрукъ. Дуйнья элем-къелем Я, рушват, селем. Е. Э. Квез вуч ярашугъ я.

ЭЛЕСАЛМИШУН гл., ни вуж; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; элесалмиш авун, элесалмиш тавун, элесалмиш тахвун, элесалмиш хъийимир гъиле къун, вичиз кІандайвал авун, ийиз тун, Селимат ухът аладарна дивандал ацукъна. Гъил ченедик кутунвай ам фикирлу я. «Каминатани гила зун элесалмишзава». З. Э. Арифдиз ишара. ☼ И гаф азербайжан чІалан эле салмаг ибарадикай арадиз атанвайди я.

ЭЛЕЦІУН рох, гл.; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; элецІ авун, элецІ тавун, элецІ тахвун, элецІ хъийимир нин-куьн таъсирдик кваз къайдадикай хкатун. # квар ~, инсан ~. ☼ 1960 - йисаралди элецІа ва элецІ (кил.: М. Г. ЛЧЮС, 1955), 1964 - йисуз элецІа (кил.: М. М. Г., Р. И. Г., У. А. М. ЛЧЮС, 1964), 1989 - йисалай инихъ эляцІ (кил.: М. М. Г., Р. И. Г., У. А. М. ЛЧЮС, 1989, 2001) норма яз къабулнава.

ЭЛЕЧІУН гл.; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; элечІ авун, элеч тавун, элечІ тахвун, элечІ хъийимир. Орф. сл.

ЭЛЖЕК туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра гъил мекъи тахъун патал адал гъалддай затІ. Са папа лап машинди хъиз, Элжекар хразвай хъиз. А. Мут. Элжекар. **Синоним:** бегъле.

ЭЛИФ || **ИЛИФ** куьгъ., араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ра 1) арабрин алфавитдин сифтегъан гъарф. Гафар - хъсан, амал - нашар, Гъелбетда, гъайвандиз ухшар. КІелиз кІанда ИбнуГъажар Элиф, бей, тарих тийижиз. С. С. Вич яцІуз къадайдиз. 2) **кхъинар**. Газетдин сад лагъай нумрадин къилин макъалада икІ лагъанвай: «Чи газет зегъметчяр санал тупламишдай тешикатчи ва куьмекчи я... Чи газетди цІийи лезги элифар халкъдин арада машгъур ва жемят савадлу ийида». Гь. Гашаров. Хайи халкъдин рекъе чан эцигайди. 3) **кІел-кхъин**. Кружокдин членрин къилин везифа - лезги эдебиатдин ва сивин яратмишунрин ирс кІватІ хъувун, чи халкъдиз цІийи элифар (кІел-кхъин) арадал гъун, чнихъ яратмишдай алакъунар авай ксар малумар хъувун тир. Гь. Гашаров. Хайи халкъдин рекъе чан эцигайди. ☼ «Лезги чІалан орфографиядин словарь» (200 - й) илиф, «Лезги чІаланни урус чІалан словарда» ва кхъинра элиф гъалтзава.

ЭЛИФБА туьрк, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра сифтегъан классда кІелиз-кхъиз чирдай ктаб.

Азербайжанда авай лезги балайриз кхъенвай элифбадин авторар Шамседдин Саадиев, Агъмедулагъ Гуьлмегъамедов, Яфез Агъмедов я. А ктаб 1996 - йисуз Бакуда чапнай. **Синонимар:** букварь, азбука.

ЭЛКЪВЕЗ элкъуьн глаголдин мурадвиллин форма. Кил. ЭЛКЪУЬН.

ЭЛКЪВЕЙ¹ **элкьюн** глаголдикай хъанвай причастидин форма. Кил. **ЭЛКЪУЪН**.

ЭЛКЪВЕЙ² прил. пиплер-синер алачир тупунин формадин. Ахпа заз гъа къацлалай са гъвечли, элкъвей цлиб акуна. З. Э. Зулун пеш. Ябатлязни адан тумуниз килигиз клан хъанач, къарагъна фена адан къаншарда чулав суфат, элкъвей гьалкъайра авай вилер аквадаивал ахцукъна. А. Исм. Эхиримжи къув.

* **элкъвей стол** ктаб, суц.; политикадин ва я майишатдин важиблу са месэла гъялун патал пешекарар, къуллугъчияр санал кватл хъун. Къейд ийиз кланзава хъи, «элкъвей стол» тешикулунин карда, зи фикирдалди, са къадар нукъсанриз рехъ ганвай. ЛГ, 17. VI. Райондин центральный библиотекада чна чи шаиррин ва писателрин юбилеяр къейдзава, Келдайбурухъ галаз гуьруьшимшивилер тешиклзава. "Самурдин сес" газ., 2004, 19. VI

* **элкъвей чин** суц.; чене ва я пел галай патахъ яргъивал авачир чин. Элкъвей чин яру хъана ракъин канвай. А. Ф. Къатл-къатл авур зунжурар. Адан элкъвей гъвечли чина секинсузвал къекъвезвай. М. В. Гьарасатдин майдандал.

ЭЛКЪУЪГЪ **элкьюн** глаголдин буйругъдин форма. Кил. **ЭЛКЪУЪН**.

ЭЛКЪУЪН гл 1) терсеба гьерекат авун. Дуьнья я им, акъвазмир сархуш хъана, Пара вирер ацлуз, элкъвез буш хъана, Е. Э. Стхяр. 2) эрчли, чапла ва я далу патахъ фин мураддалди ийидай сифте гьерекатун. Элкъвез виликай, чанда цлаяр тваз фида вун зин. Е. Э. Алагуьзлидиз. 3) къиливди къулухъ ва я къвачерихъ килигдай гьерекат авун. Куьз ийида на зарафат, Къуьнелай элкъвез килигиз. Е. Э. Ярдиз. Элкъуьгъ чахъди, къил хураваз фимир вун. Е. Э. Къил хураваз фимир вун. 4) куьч., нихъ-квехъ ятлани хъсан ва я пис гъиссер аваз рафтар авун. Садра къванни бес вун захъ элкъвевачни? Е. Э. Аман, яр. Зун пагъ атлана амукъна. Пабни зал элкъвена. К., 2. XI. Ам фадамаз инай квадарун лазим я! - Къилич мад Велиметал элкъвена... М. В. Гьарасатдин майдандал. Ванер-сесер Зилфидални агакъна. Хъел квай ам гъуьлел элкъвена: Вуна вучиз эхзава? А. Омаров. Зилфи. **Синонимар:** тепилмиш хъун, айибар авун. 5) са затлуникай маса затл хъун. Тайин шартлар шекер спиртдиз элкъвевачни. Р. * **рикл** элкъуьн.

* **элкъвевачни тварциэвез** суц. затлари ийизвай крар, а затлар чеб паталди тир къалурдай гаф. Элкъвевачни тварциэвезри чпиз хас тир тегъерда ксарин тварциэвезар эвез ийида ва я ксариз ишара ийида. Р. И. Гъайдаров ва мсб. Лезги члал. 6-7 кл. патал.

* **элкъвез-хквез** нар. тикрар хъийиз-хъийиз. Элкъвез-хквез вуна зи канвай пакварал гъикъван къел алахна. А. Э. Иншаллагъ. **Синоним:** мад ва мад сеферда.

* **элкъвевачни тварциэвез** суц. затлари ийизвай крар, а затлар чеб паталди тир къалурдай гаф. Элкъвевачни тварциэвезри чпиз хас тир тегъерда ксарин тварциэвезар эвез ийида ва я ксариз ишара ийида. Р. И. Гъайдаров ва мсб. Лезги члал. 6-7 кл. патал.

* **элкъвевачни тварциэвез** суц. затлари ийизвай крар, а затлар чеб паталди тир къалурдай гаф. Элкъвевачни тварциэвезри чпиз хас тир тегъерда ксарин тварциэвезар эвез ийида ва я ксариз ишара ийида. Р. И. Гъайдаров ва мсб. Лезги члал. 6-7 кл. патал.

* **элкъвевачни тварциэвез** суц. затлари ийизвай крар, а затлар чеб паталди тир къалурдай гаф. Элкъвевачни тварциэвезри чпиз хас тир тегъерда ксарин тварциэвезар эвез ийида ва я ксариз ишара ийида. Р. И. Гъайдаров ва мсб. Лезги члал. 6-7 кл. патал.

* **элкъвевачни тварциэвез** суц. затлари ийизвай крар, а затлар чеб паталди тир къалурдай гаф. Элкъвевачни тварциэвезри чпиз хас тир тегъерда ксарин тварциэвезар эвез ийида ва я ксариз ишара ийида. Р. И. Гъайдаров ва мсб. Лезги члал. 6-7 кл. патал.

* **элкъвевачни тварциэвез** суц. затлари ийизвай крар, а затлар чеб паталди тир къалурдай гаф. Элкъвевачни тварциэвезри чпиз хас тир тегъерда ксарин тварциэвезар эвез ийида ва я ксариз ишара ийида. Р. И. Гъайдаров ва мсб. Лезги члал. 6-7 кл. патал.

* **элкъвевачни тварциэвез** суц. затлари ийизвай крар, а затлар чеб паталди тир къалурдай гаф. Элкъвевачни тварциэвезри чпиз хас тир тегъерда ксарин тварциэвезар эвез ийида ва я ксариз ишара ийида. Р. И. Гъайдаров ва мсб. Лезги члал. 6-7 кл. патал.

ЭЛУГЪЛИ *туьрк, суц.; жуван халкъдикай тирди. Еке кар хънан, ам патал атанвай кас туш хьи, жуван элугъли я. ТуьртТуьрдал эливзава. И. В. Чирхичир.*

ЭЛУЪКЪАРУН¹ *гл., ни вуч.; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; элуъкъар тавун, элуъкъар тахвун, элуъкъар хъийимир кицIив масадал ав ягъиз тун, кицI масадал гьалдарун. Тийижирдал кицI элуъкъармир, кицIизни пис жеда. Р. * какаяр элуъкъарун.*

ЭЛУЪКЪУН¹ *гл.; -да, -на; -из, -зава; -0, -ин, -рай, -мир; элуъкъ тавун, элуъкъ тахвун, элуъкъ хъийимир 1) вуч нел кицIи гъарай-эвер авун. [Мердан]. МичIи гъаятда, нефес нефесдихъ агакъ тийиз, къур галай патахъди вичи вич гадриз цавариз акъудиз, кицI элуъкъиз къиткъинна физва. М. В. Гъарасатдин майдандал. Геж ксай жегъилриз элуъкъзавай кицIерин ван къведа. С. Муслимов. ЦицIигъ-наме. Зун садлагъана кицIер элуъкъай ванери уяхарна, мукъварал колхоздин ятахар хъун лазим я. З. Гъ. Лезгийрин риваят. 2) вуж рахун, алачиз рахун.*

ЭЛУЪКЪУН² *суц.; -и. -а; -ар, -ри. -ра кицIи гъарай-эвер авун. Гъарданбир кIекери гъараюпин, кицIерин элуъкъунин ван къведай. А. Ф. Бубадин веси. Синоним: ампун.*

ЭЛУЪХЪАЙ *прил. цIарцIар тагур.*

ЭЛУЪХЪАРУН *нугъ., гл., ни вуч.; -на, -да; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; элуъхъар тавун, элуъхъар тахвун, элуъхъар хъийимир экв, цIай амачир гьалдиз гъун. Синоним: хкадарун.*

ЭЛУЪХЪУН *нугъ., гл.; -на, -да; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; элуъхъ тавун, элуъхъ тахвун, элуъхъ хъийимир экв, цIай амукъ тавун. Синоним: хкахъун.*

ЭЛЧУЪХ: * **элчуъх хъун** *гл., вуч чимивиликди набатат къурун.*

ЭЛЧУЪХУН *гл.; -да, -на; -из, -зава; -0, -ин, -рай, -мир; элчуъх тавун, элчуъх тахвун, элчуъх хъийимир чимивиликди набатат къурадай гьалдиз атун. Къурагъвили тади гуникди пешер элчуъхнавай тар берекатлу марфадилаи ва я бул яд гайидалай къулухъ таза хилер гадарна, фараи жедай хъиз, зегъметчи массаяр цIийи уьмуьрдин рекъел акъудай совет властдин нвфес галукъайла, Сулейманан зигъинни, бажарагъвални, яратмишунин гъевесни гьакI хкаж хъана... М. М. Гъ. Чехи шаир. Синоним: шуйткъуьн.*

ЭЛЯ *элягъун глаголдин буйругъдин иаклоненидин форма.*

ЭЛЯГЪУН *гл.; -да, -на; -из, -зава; -0, -ин, -рай, -мир; 1) са куьн ятIани винел алайди аламачир гьалдиз гъун. Вядед къванни хуьр элягъа, Белки чаз масанал туькIуьн. С. С. Кавхадиз. 2) кIвалахдикай азад авун. Чпин хуьре, дяе куьтягъ хъайи сифте йисуз хуьруьн Советдин седри адан къисасчийри еке амалдалди кIвалахунилай элягъиз тунай. А. А. Лезгийр. ☼ 1960 - йисаралди элягъа ва эля (кил.: М. Г. ЛЧЮС, 1955), 1964 - йисуз элягъа (кил.: М. М. Г., Р. И. Г., У. А. М. ЛЧЮС, 1964), 1989 - йисалай инихъ эля (кил.: М. М. Г., Р. И. Г., У. А. М. ЛЧЮС, 1989, 2001) норма яз къабулнава. * гьил элягъун, капI элягъун, къил элягъун, сивел фу элягъун, чем элягъун, яб элягъун.*

* **элягъиз къачун** *гл. са никай-квекай ятIани хъел кваз, адаз акси къаст къилиз акъудиз алахъун. Генералди вич гъикъван элягъиз къачуртIани, адаз дагъвийрин гъвечIи кIеретIрихъ галаз женг тухун четин тир. М. М. Пачагъдик къалабулук кутур женг.*

* **элягъун-телягъун** *суц. гзаф алахъун(ар). ГьикI хъайитIани рекъидайди я... Жува и дуьньядилаи хутахдайдини анжах къве юкI лацу агъ я. Гъа и къве юкI патал икъван элягъун-телягъун тавуртIа жедачни? А. А. Лезгийр*

ЭЛЯДУН *гл.; -да, -на; -из, -зава; -0, -ин, -рай, -мир; вилик кваз физвайдалай вилик фин.*

ЭЛЯСУН *гл.; -да, -на; -из, -зава; -0, -ин, -рай, -мир; эляс авун, эляс тавун, эляс тахвун, эляс хъийимир) рекъе авайдав агакъарна, адалай алатна фин. Рекъевайдалай элясна филмир, хабар яхъ. Р. 2) куьч., буйругъдин ф. 'алакъа жемир' манадин гаф. Залай эляс, ви къил къаз зун ахмакъ туш. Р. ☼ 1964 - йисуз эляса (кил.: М. М. Г., Р. И. Г., У. А. М. ЛЧЮС, 1964), 1989 - йисалай инихъ эляс (кил.: М. М. Г., Р. И. Г., У. А. М. ЛЧЮС, 1989, 2001) норма яз къабулнава.*

ЭЛЯЧIУН *гл.; -да, -на; -из, -зава; -0, -ин, -рай, -мир; элячI авун, элячI тавун, элячI тахвун, элячI хъийимир 1) вуж квелай са куьн ятIани винел паталай камар яна фин. ЭлячIна физ жедай мумкин авачир. З. Э. Муькъвел гелер. 2) квел са месэладилаи маса месэладал фин. Сулейманаз тийижир фарс чIалакай акъван рахадалди, абуру шаирдиз лап тIимил хъайитIани чидай урус чIалаз фикир ганайтIа, дуьз жедай, амма Сулейманакан кхъидайбур идаз бегъем фикир тагана элячIзава... М. М. Гъ. СтIал Сулеймана азербайжан чIалал туькIуьрай шиирар. - Шур вири, товарищ Шахмарданов, партиядин цIарцIелай элячIун я. Зун коммунист я, за авайвал лугъузва. А. А. Лезгийр. ☼ 1960 - йисаралди элячI ва элячIа (кил.: М. Г. ЛЧЮС, 1955), 1964 - йисуз элячIа (кил.: М. М. Г., Р. И. Г., У. А. М. ЛЧЮС, 1964), 1989 - йисалай инихъ элячI (кил.: М. М. Г., Р. И. Г., У. А. М. ЛЧЮС, 1989, 2001) норма яз къабулнава.*

ЭМАЛЬ *урус, суц.; ~ди, -да; -ар, -ри. ~ра къапариз ва мсб. ядай цIалцIам шир.*

ЭМБЛЕМА *урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри. -йра са гъихътин ятIани мана авай лишан. Хурудал эмблемаяр алкIурмир, рикIе къени фикирар тур. Р.*

ЭМЕ араб, суц.; -ди, -да; -яр, -йри. -йра бубадин вах. - Мафи эме, ваз минет хьуй, инлай кьулухъ и лацу затI (тIвар кьуначир ада) зи вилик мад садрани эцигмир. З. Ф. Шур. - Зазни, эме авай чка я лагъана, хуьре муаллимвал хьанайтIа кIанзавай. Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз. **Синонимар:** биби, мума.

ЭМЕННИ суц.; -ди, -да; -яр, -йри. -йра мал-девлет. Зи папаз залай кьизилар, багъа эменни кIани хьтинди тир. А. М. Мурк ракъини цIурурда. - Къеле, эхъ, къеле зурба имарат я, им халкъдин эменидиз элкьвенва. М. В. Гьарасатдин майдандал.

ЭМИГРАНТ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри. -ра са вуч ятIани себеб яз, хайи ватан гадарна, маса уьлкведин, пачагьлугъдин гражданвиллиз фейиди. Эмигрантар артух хьуникди, уьлкведин нуфуз тIимил жеда. Р.

ЭМИГРАНТВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илери эмигрант тир гьал.

ЭМИН¹ араб, т-б, прил. умудлу, ихтибарлу.

ЭМИН²: 1) (чIехи гьарфуналди - Э) эркекдин хас тIвар: **Эмин**. 2) шаир Етим Эминан тахаллусрикай сад. Зун Эмин я, заз шикетар чидайд туш... Е. Э. ТIварун стхадиз. - Вунани ам нив гекъиззава? Эминав кьванни гекъиг. Уьзден шаир яни? С. Ярагъви ашукъ Уьзден.

* **Эмин гада** суц. шаир Етим Эминан тахаллусрикай сад. Эмин гада хьана бейхабардиз... Е. Э. Фитнекар кьарийриз. И чIал лагъай Эмин гада Минет, ялвар ийиз куда. Е. Э. Гуьзел, за ви тариф ийин. ;

ЭМИНВАЛ т-б, суц.; -или, -иле; -илер, -илери. -илера умудлувал, ихтибарлувал.

ЭМИР¹ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра са тайин кIвалах авуниз мажбури кьарар. Панагъ кIваллиз хтайла, ада Нажмудин вичихъ галаз Ахъегъиз тухуз кIанзавайдакай лагъана. Им эмирни тир, тIалабунни. ЛГ, 2002, 15. V. **Синоним:** приказ, буйругъ.

* **эмир гун** гл., ни низ са тайин кIвалах авуниз мажбур яз кьарар кьабулун. Гана эмир Алиди: -Хъенин кьалай и хуьре Мад саданни кар тахъуй, Ф. Бахтавар. Марф ракьуриз кIан хъанва жед Худадиз. - Эмир гана, цавар кIевиз рахурда. Е. Э. КIандач рекъиз гафар амаз лугъудай. **Синоним:** приказ гун, буйругъ гун, эмирун.

ЭМИР² араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) са тайин чкадин, вилаятдин кьиле авайди, чIехиди. Эмирар гьасятда шагъдин патав кIватI хьана ва абуру и кIвалах вири патарихъай гьялиз башиламина. З. Р. Гьажидавуд. 2) (чIехи гьарфуналди - Э) эркекдин хас тIвар: **Эмир**. Ваз гьич тахъайтIа, хуьруьз хтанвай гьил кумачир Эмирни, кIвач кумачир Сейфедин аквазвачни? Н. М. Буба.

ЭМИРДИН: * **эмирдин наклонение (форма)** граммат, суц. глаголдалди лугъузвай кIвалах кьилиз акъудуниз мажбур ийизвай ва я ам авуниз теклифзавай форма. **Ктабар кIела** предложенида глагол кIела эмирдин наклоненида (формада) ава. Р. Эмирдин формадин эхирда адаз мукъва тир яргъи ачух сес авай са кьадар глаголрин эмирдин формадани ва абрун гилан, алатай ва къевезмай вахтарин формайрани я гьарф кхьиди. Месела: кя, кязава, кяна, кяда; эвя, эвязва, эвяда, эвяна ва икI мад. Лезги литературный чIалан орфографический кьайдайрин свод. ТуькIуьрайбур: Гаджиев М. М., Алкадарский А. К. Эмирдин наклоненида (формада) а-динни э-дин арада авай са жуьре сес ачух сесинал акъалтIнавай глаголрин группа эхирда я аваз кхьиди. М. М. Гь. Лезги чIалан орфографиядин словарь (1950). **Синоним:** буйругъдин наклонение (форма).

ЭМИРУН гл., ни низ; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; эмир авун, эмир тавун, эмир тахвун, эмир хьийимир са кIвалах кьилиз акъудун тагъкимун. Пачагъди вичин аскерриз, и руш кьуна вичин патав гьваши, - лагъана, эмирна. Ф. Гьуьлуьн руш. Угъри жагъун тавурла, пачагъди эмирна: кьизилар авай чкадихъ элкьвена гьаркьуб са хандакI эгъуьнна, ана кьир цуз! Ф. Халунни хтул. Гуя эмирзава; «Акъваз, инсан! Дуьньяда Писвални Хьсанвал, Гьахъвални Гьахъсузвал, Адалатни Адалатсузвал авайди рикIел хуьх! М. В. Гьарасатдин майдандал. **Синонимар:** приказ гун, буйругъ гун, буйругъун. эмир гун.

ЭМШЕРИ кил. ГЬАМШЕРИ.

ЭНГЕЛ * **энгел авун** гл.; ни геж авун, гежарун. Зак адан фикир чириз кIан хьунин гьевес акатна, энгел тавуна адав жував гвай пул вугана. Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз. Герек къевезвач ихтилатар яргьаралди, Энгел мийир, гьарда вичин чка яхъ. Х. Х. Масан баде. **Синоним:** энгелун.

* **энгел хьун** гл., вуж-вуч са вуч ятIани себеб яз геж хьун. Кутур жуван хуьчIуьк дафтар, Кар тахъуй энгел, Назани. С. С. Назани. Дагъустанда гудай мевлид Тахъуй кар энгел, фекъияр. С. С. Фекъийриз.

ЭНГЕЛАРУН гл., каузатив, ни вуж-вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; энгелар авун, энгелар тавун, энгелар тахвун, энгелар хьийимир акъвазарун, тади кьачуз тун тавун. - Са тIимил сиве ягъ, чан хва, гзаф тIямлу хуьруьн шурни фу я, исятда хуьрекни агакъда, - лагъана, зи кайвани кухнядиз физ гьазур хьана. Гьажиагъмеда ам энгеларна... З. Ф. Шур.

ЭНГЕЛВАЛ т-б, суц.; -или, -иле; -илер, -илери. -илера энгел хьайи, жедай гьал. Вири серенжемарни виликамаз фагъумна туькIуьрнавай пландин бинедаллаз, талукъ ксарни хабардар авуна, календардин талукъ йикъара энгелвилер авачиз кьиле тухузва. ЛГ, 2004, 26. VII.

ЭНГЕЛУН гл., ни; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; энгел авун, энгел тавун, энгел тахвун, энгел

хыйимир геж авун, гежарун. *Энгелзава лезги гъуьруь Гъиссери чардух*. П. Ф. Агъ, чилин циф! **Синоним:** **енгел авун.**

ЭНЕРГИЯ урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра гуж, къуват. # атомдин ~, электричестводин ~ инсандин ~. *ДАССР электрикламишунин вад йисан планда республикада энергиядин чешиме чкадин тлебии запасар хъун лазим тирди къалурнавай*. ЛГ, 2004, 26. VII.

ЭНИШ туьрк, шиир., суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра виняйгъуз эвичИдай хур квай чка. *Гъикъван савадсуз тиртIани ва адал шаирди вичи паишманвал ийизвайтIани, адаз «цIийи дуьньядин» юхушни аквазвай, энишни*. А. А. Арифдар Сулейман.

* **эниш-юхуш рах.**, суц. **виниз-агъуз фидай рехъ**. *Машин чала-чухурдал, эниш-юхушдал гьалтна*. А. А. Лезгияр.

ЭНТУЗИАЗМ урус, суц.; -ди, -да; -аяр, -айри, -айра са кардал виниз дережадин гьевеслувал.

ЭНТУЗИАСТ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ари, -ара кардал виниз дережадин гьевеслувал авайди, гьевеслувилелди кIвалахдайди.

ЭНЦИКЛОПЕДИЯ урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра вири илимрикай ва я са илимдиз талукъ вири терефрикай асул малуматар алфавитдин къайдада аваз туькIуьрнавай куьруь макъалайрикай ибарат ктаб. *1990 - йисуз Бакуда яратмишнавай «Самур» тIвар алай лезгийрин культурадин центрди чIехи везифаяр къилиз акъудна кIанзава: чи халис лезги адетар, манияр-къуьлер чир хъувун, чи литературадин хазина кIватIун, лезгийрин сад лагъай энциклопедия акъудун «Лезги литературадин библиотека» туькIуьрун ва икI масабур...* М. М. Кьибле пата гурзава.

ЭПИГРАММА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра сатирадин формада садал ягъанатдалди хъуьруьн патал туькIуьрнавай куьруь шиир.

ЭПИГРАФ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ра, -ра литературадин ва я илимдин эсердин къилин мана ачухдай маса чешмедай къачунвай ва я авторди вичи туькIуьрнавай гафар. *Эпиграф патал мисалар, чарадан гафар, шииррин чIукар, цитатаяр ишлемийида. "Лезгистандин хабарар" газ., 1988, VI. М. Гъажиеван "Им къван, имни терез» романдин сифте новелла баишламиш жезвай «Хабар цIай я, гум галачиз жедай туш" эпиграф ихътин гафаралди алава ийизва: «Инал ва вири къилера эпиграфар жуван блокнотдай къачунвайбур я»*. Р.

ЭПИДЕМИЯ урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра фад, чкIидай садкай садак галуькьдай азар. *6-июлдиз РД-дин Гъукуматдин Председателдин сад лагъай заместитель И. Къазиеван регьбервилек кваз "Дагъустан Республикада ярар атунын жигъетдай авай гьаларин ва ярар атунын дгрежа агъузарунин гьакъиндай" месэладай РД-дин Гъукуматдин санитариядинни эпидемийриз акси комиссиядин заседание хъана*. ЛГ, 2004, 26. VII.

ЭПИЗОД урус, лит., суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра художественный эсердин къилин фикир ачухардай са вакъиа. *Гъа икI, расказда, повестда хъиз, са шумуд вакъиа ва инсандин уьмуьрдай са гьихътин ятIани эпизод суьгъбет ийида*. Н. А. Литературадин хрестоматия, 1966.

ЭПИТЕТ урус, лит., суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра литературадин эсерда таъсирлувал гужлу хъун патал са затIунин тIварцIихъ гилигдай определение-гаф. *Эпитет прилагательнидалди, суьществительнидалди, наречидалди ва деепричастидалди лугъуда. Прилагательнийралди ва талукъвилин надежда суьществительнийралди лагъанвай эпитетри затIунин лишанар къалурда, абурун характеристика гуда; наречийралдини деепричастийралди лагъанвай эпитетри глаголдин метлеб ачухарда, адак эсерлувал кутада*. Н. А. Литературадин хрестоматия.

ЭПОС урус, лит., суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра халкъдин тарихдин важиблу вакъиадикай туькIуьрнавай литературадин жуьре, жанр. *Эпос -къиса, гьикая; лирика - манияр; драма - кар (действие) лагъай гаф я*. Н. А. Литературадин хрестоматия. *«Шарвили» эпосдин идеяралди несилар тербияламишунин кIвалахар суварилай гьуьгъуьнизни, ара атIунар авачиз, давамарун чарасуз я*. М. Ж. Сад хъайила рикIер чи...

ЭПОСДИН прил. **эпосдиз талукъ**. *Эпосдин (ва я эпический) эсерар писателдин вичин ва я эсерда иштаракзавай ксарикай садан мецелай инсанрикай, абурун арада авай алакъайрикай, рафтарвилерикай ва абурун уьмуьрда жезвай вакъиайрикай ахъайдай, ихтилат ийидай эсердиз лугъуда*. Н. А. Литературадин хрестоматия.

ЭРА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) йисарин гьисаб вичелай башламишзавай вахт. *Лезгийриз чи эрадилай вилик кIел-кхъин хъанва*. М. М. Лезги тIвар алатIа. *Чи эрадин VIII асирда лезги чилерал арабар турни зур гваз атана*. Гъ. Садыкъи. ГъвечIи дустариз. 2) куьч. **яргъал ва давамлу вакъиа**.

ЭРЕЗ: * **эрез-мерез хъун** гл., **вуж агатун, юхсул хъун**. *Сифте йикъара зун пара гъамлу тир*. Гъам, чIугвадай къван зун эрез-мерез хъанвай. Я. Ш. Гъахъ квахъдач.

ЭРЕКЪ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра гзаф градусин ички. *Исиди кроватдин кIаникай эрекъ авай шуьшени хкудна, вилик кружкани эцигна*. З. Гъ. Ахварай авудай аваз. - *Яб це куьнени. Агъарза, вуна эрекъ гъааш, тади гьалда, истиканарни*. А. Исм. Алуькьдай ахвар.

ЭРЕЛ: * **эрел хъхъун** гл. **эвелан гьалдиз хтун.** *Операциядила гьугъуьниз эрел хъхъанмазди Эмиров партиядин обкомдин лекторвилин къуллугъдал тайинарна.* К, 1991, 191.

ЭРЕМЕК туйрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра аялар тежедайди. *Вацал феи эремеке, Енгеде хъвайди ламра нек.* Ф.

ЭРЕМЕКВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера аялар тежедай гьал.

ЭРЕНЛАР суц.; -ди, -да **ибадатхана(яр) авай дагълух чка(яр).** *Ша майдандиз экъечин чун мягъкем яз, Тухудай кар кыле тухун уьткъем яз. Эренлар чи руьгъ я, риклер зегъем яз, Пак ракъиник таж алай хуьр - Миграгъар.* А. Саидов. Миграгъар.

ЭРЗИМАН¹ туйрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) **риклин хиял, тамарзлу кар, кас.** *Вун эрзиман я, бахтавар. Е. Э. Бахтавар. Ви хуш дидар акун зи эрзиман я... Е. Э. Яр. Хуьруьг Тагъир паталди Советрин власть кылиз акъатай пак хиял, чехи эрзиман, бахтавар уьмуьрдик кутунвай дерин умуд тир. А. С. Хуьруьг Тагъир. Амма девирар акI элкъвена хъи, чи эрзиманриз акси къуватар майдандиз атана. За... «Азербайжандин жегъилар» газетдин махсус корреспондентвиле., гьугъуьнлайни Хачмазда районрин урта «Халкъарин дуствал» газетдин кылин редакторвиле кIвалахна. ЛГ. 17. VI. 2) (чехи гьарфуналди - Э) **эркекдин хас тIвар: Эрзиман.***

ЭРЗИМАН² прил. **риклин хиял тир, тамарзлу тир.** *Фяле синифдин эрзиман мурадар къалурзавай «Бакудин рабочий» газетди абурун тIварунихъай кхъенай... А. А. Нажмудин Самурский.*

ЭРК туйрк, суц.; -ини, -ина **жувалай чехидахъ галаз риклевай гафаралди рахаз жедай умуд.** *Куьн шаклу жемир, чIурдач чна эрк, Дидеяр, вахар жеда вилин экв. Х. Х. Масан баде.*

* **эрк кваз нар.** **жувалай чехидахъ галаз риклевай гафаралди рахаз жедай умуд кваз.** *Эрк кваз рахух, амма жув вуж ятIа, риклевай ракъурмир. Р.*

* **эрк кутун** гл., ни ник-квек **жувалай чехидахъ галаз риклевай гафаралди рахаз жедай умуд кутун.** *Играми дустар - рахана тамада. - Къе зи къени къуниши, чи хуьруьнви Шагъ-Буба хайи югъ я. Гъавилай къе чун, адан мукъва-кылияр, къуни-къунишияр, адак эрк кутунвай инсанар иниз кIватI хъанва. А. Къ. Нехирбанни лекъ.*

ЭРКЕК¹ прил. **итимрин жинсиникай тир.** *Хуьруьн Советдин седри, кIвале вад аял авай, урус чIални течидай дишегъли тир. Иниз килигна адан кIвализ эркек мугъманди кам къачудачир. А. А. Лезгияр. Эркек веледар, Гъикъван хъайитIа чаз, Гъакъван хуш жедай и кIвалах Межидаз. О. Гъуьсейнов. Межидан неве. 1936 - йисуз хизанда хъайи эркек веледдиз Хуьруьг Тагъира писатель Горькийдин гьуьрметдай Максим тIвар ганай. К. К. Хуьруьг Тагъиран чехи хва Алим.*

ЭРКЕК² туйрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) **итимрикай тирди.** *Гъуьлуь «ваз аял хъана зун авачиз, эркекди яни, дишиди яни, - лугъуз ихтилатар авуна. Ф. Къепина тур фекъи. Дишегълийрик жеда тек-тек Чандал гъидайд гъар са эркек. Е. Э. Ви къаматдиз килигайла. Я канаб течиз, я ипек, Я дишиди чидач, я эркек. С. С. Гъарда вичикай хан ийида. 2) **виклегъ инсан.** *Нагъагъ чи арада халис къвед-пуд эркек аватIа, чнани къисас вахчуна кIанда. А. А. Пад хъайи рагъ. Къуй, чил хвена чи гъилерал къабар хуьй, Лацу элжеск - им эркекдин меишеб туш. Х. Х. Къуй лекъер къвез ацукърай ви къуьнерал. **Синоним: итим.****

* **эркек-диши рах., суц. инсанар вири.** *Куьчедал эркек-диши кIватI хъанвай. Р.*

ЭРКЕКВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера **виклегъ ва гужлу тир гьал.** *Советрин Яракълу Къуватрин чка къунвай Россиядин армиядин аскерри тарихдин тарсар ва абурун женгинин баркаллу рехъ рикел хуьзва. Абуру Яракълу Къуватрин виклегъвилел ва эркеквилел дамахзава ЛГ, 2004, 22.I. **Синоним: виклегъвал. Антоним: зайифвал.***

ЭРКЕШ суц.; -а, -а; -ар, -ри. -ра **хиперин суьруь рекъиз фидайла, рехъ чIугвадай къун.**

ЭРКИН прил. **умуд квай.** *Алпанвияр, женг къабула эркин яз, Х. Х. Масан баде. Вуч зирек я, вуч эркин я Квачиз кIусни кин?! А. Ал. Лацу лифер. **Синоним: умудлу.***

* **эркин хъун** гл., нин ник **умуд кваз хъун.** - *Кастий гъуьлни мукъвара Заз мурк алаз акуна. МуркIар хуьутлуьн адеб я. Вун, шириширдин ван алаз, Эркин хъун вуч себегъ я? М. Б. Булах. **Синоним: умудлу хъун.***

ЭРКИНАРУН гл., вуж; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; **эркинар авун, эркинар тавун, эркинар тахвун, эркинар хъийимир умуд квай гьалдиз гъун.** *Ватандин къадир ам [гафунин гъахълувал. - А. Г.] гзаф кIан хъуни, михъи майилар авай риклер халкъдихъ артух куни абурун [Вазиф Мейланован, Искендер Къазиеван, Василий Гроссманан, Михаил Булгакован, Забит Ризванован. А. Г.] къисметар бахтуни эркинарзавайбуруз элкъуьрнач. ЛГ, 2004, 15. VII. **Синоним: умудлу авун.***

ЭРКИНДАКАЗ нар. **эркин гьал, лишан хас яз.** *За ахварда ви пердедик Эркиндаказ тIула хътин. С. А. Уьмуьрдал Зун хъанва къару. **Синоним: эркиндиз.***

ЭРКИНДИЗ нар. **эркин яз.** *Диде-буба асулдай Хуьзвай хъи секиндиз Суьгъбетзава бубадиз, Чина хъвер тваз, эркиндиз. Ш. Къ. Перт къуьзуьбур. Гъиссзавалда вич са чехи алим яз, хурудални бирбицI алаз нур гудай, Къекъезвалда къил виневаз, эркиндиз. Х. Х. Чи чилив гва дегъзамандин рехивал. **Синоним: эркиндаказ.***

ЭРЧИ прил. чапла патаз акси пата авай. # ~вил, ~гьил, ~яб, ~кIвач. ~пад. Къудгъунна (а) къах пуарариз, Элькъез килиг варариз. Уьзенгда тур эрчи кIвач, Ахпани вегъ чапла кIвач. Ф. Свас балкIандал акъахдайла. Гъайванди къулухъ галай эрчи кIвач экисзавачир. З. Э. Муькъвел гелер. Югъ фад мичи хъуниз килигна, Надир шагъди вичин къушун вацIун эрчи пата дуьзенлукъ кьерел акъвазарна З. Р. Гъажи Давуд.

* **эрчи гьил** суц. **куьмекчи**. Гила председателдин заместитель хъайи Тамум Махсудаз дишегълийрин арада эрчи гьил хъанвай. З. Э. Муькъвел гелер.

ЭСЕР¹ араб., суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра таъсир. Амай шиирар 1917-1920 лагъай йисарин акахъай политический вакъийри, граждандявейри арадал гъайибур я. И вакъийрин эсердик шаирди лезги чIалални са къадар шиирар туькIурнавайди малум я. М. М. Гъ. СтIал Сулеймана азербайжан чIалал туькIуррай шиирар. РикIе хвенвай къван гафар къад-яцIур сефер тикрар авунвай ~Гъикъван гзаф эзбер авуртIа, абурун эсер гъакъван тIимил жезвай. А. А. Умуд.

* **эсер авун** гл., ни низ-къез са карди ва я масада лагъай гафари авай фикир, ийизвай кIвалахар дегишардай гьалдиз гъун. Бадени Саруханалай рази хъана. Амма Саруханан гафари Ризадиз еке эсер авунай, а гафар сакIани фикирдай акъатзавачир... А. Ф. Риза. Эминан устадвили лезгийрин шаирриз гзаф эсер авуна. М. М. Гъ. Сифте гафунин чкадал, 1948. Эминан вири шиирри ам дугъри, намуслу, регъимлу, хъуьтуьл тIебиат авай, еке дережадин эдебул инсан тарди, вичиз дериндай эсер ийидай ва халкъдин дердер, гъамар рикIив къадай кас тирди къалурзава. М. М. Гъ. Сифте гафунин чкадал, 1948. **Синонимар:** таъсир авун, таъсирун, эсерун.

* **эсердик акатун** гл., вуж нин таъсирдик акатун. [Амахан] ЦIарухва пара гзаф кIеви инсан я, заз Шагьламаз адан эсердик акатиз кичIезва. Гъ. Гъ. Колхоз.

ЭСЕР² араб., суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра кхъенвай ва я хуралай туькIурнавай художественный затI. Мана-метлебдин жигъетдай Шарвилидикай яратмишнавай эсерриз «Къванцин гада», «Къегьал», «Бахтавар», «Ашуькдин къуват», «Руквани дустар кими жеч» эпический манияр мукъва я. Гъ. Гъ. Гашаров. Сифте гаф. XIX асирда лезги литературадин классик, еке инсанперес, гъа девирдин еке марифатдинни медениятдин сагъиб Етим Эмина вичин эсерралди эл гъейранарна. Д. Джамалов. Лезги литература. Учебник. VIII кл. 1712 - йисуз Ахъегъ Гъашима Гъазалидин философиядин эсерриз баянар ганвай ктаб кхъенай. "Самур" газ., 2004, 28., VII. **Синонимар:** произведение, чIал, шей.

ЭСЕРЛУ ярл, эсер ийидай. Етим Эминан шииррихъ еке художественный лайихлувилер ава. Абур гуьрчег суьретралди, таъсирлу келимайралди, эсерлу ибарайралди, халкъдин мисалралди ва маса такъатралди девлетлу я. Д. Джамалов. Лезги литература. Учебник. VIII кл.

ЭСЕРЛУВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илери эсер ийидай гьал. Шиирдин уьлчмеди, слогрин къадарди, цезуради, ударенийри, рифмайрин тегъерди ва абур строфада дуьзмешуни, къенепатан рифмайри - ибуру вирида шиирдин ритм тайинарда ва адан эсерлувал, хушвал гуьжлу ийида. Н. А. Литературадин хрестоматия..

ЭСЕРЛУВИЛЕЛДИ нар. эсерлувал хас яз. **Синоним:** эсерлудаказ.

ЭСЕРЛУДАКАЗ нар. эсерлу яз... гекъизунар ишлемешуникай авай метлеб эсер кIелзавайдаз шей лап вилералди аквазвайди хъиз къалурун ва гъа **идалди** адав шей эсерлудаказ вичин фикирдиз гъиз тун я. Н. А. Литературадин хрестоматия. **Синоним:** эсерлувилелди.

ЭСЕРУН гл., ни-куь низ; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; эсер авун, эсер тавун, эсер тахвун, эсер хъийшмир са карди ва я масада лагъай гафари авай фикир, ийизвай кIвалахар дегишардай гьалдиз гъун. **Синоним:** таъсир авун, таъсирун, эсеравун.

ЭСИЛ кил. АСИЛ.

ЭСИЛЛАГЪ нар. ерли, Урусрин «рай» лугъудай гафунин чкадал, лезгийрихъ «женнет» лагъай гаф авайди чизваз хъайила, шиирда эсиллагъ кутуг тийизвай и гаф вучиз ишлемешуна лагъай суал къеззва. А. С. Жегъил шаиррин яратмишунин бязи месэлайрикай. Чи шаир эсиллагъ дамах гъачир секин кас тир. А. Эсетов. Шаирдин тарсар. Аялриз эсиллагъ хайи чIалан тарсуниз къезвез кIанзавач. ' X. Ш. Дидед чIал чируниз артух фикир. Къубадавай «Къуд ял» вацIун тIвар асул лезги гафарикай («Къуд ял») арадиз атанватIани, и топономика масакIа элкъуьриз алахъзава. ИкI хъайитIа, са вахтунда чаз чи лезги чилер эсиллагъ чир хъижедач. М. М. За нин бахт чуьнуьхна? **Синонимар:** ерли, зерени, кIусни, стIуни.

ЭСКАДРА урус, суц.; -ди, -да; -ар, -йри, -йра дяведа ишлемишдай гимийрин са десте.

ЭСКИ кил. ИСКИ.

ЭССЕ уурс, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра авторди вичин фикирар лугъудай литературадин гъвечIи эсер.... Муьзеффер Меликмамедов лезги литературада сифте яз эссе жанрдин бине кутунвай кхъираг я. С. К.

ЭСТАФЕТА урус, спорт., суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) чукурунин акъажунра, гъар са мензилдал агакъайла, гъилий-гъилиз вугудай затI (кIинтI, пакет). 2) гъа жуьреда кыле фидай чукурунин акъажунар.

ЭСТРАДА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) артистар, сегънеда къугъвадайбур, музыка язавайбур акъвазун патал залда чиливай хкаж хъана туькIурнавай чка. 2) ихътин чкада гудай концертрин, музыкадин

искусство.

ЭТАЖЕРКА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра ктабар эцигун патал къацIар авай, къвалар ачух гъвечиI шкаф хътинди.... *шикилрин юкъва къакъан этажерка авай; ам туп яна ктабрив ацIанвай...* А. А. Умуд.

ЭТЕГ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) парталдин (пальтодин, пенжекдин, перемдин ва мсб) агъа къатIар. *Са-садбуру юкъ какур авурла кIвачерик акат тавун патал, булушкадин этег хкажнавай.* А. А. Лезгияр. *Са гъилив ви этег къуна мягъкемдиз. Муькуь гъилив къуна этег дидедин, чIехи хъана...* А. Ал. Шалбуз дагъ. 2) дагъдин, тепедин кIан галай патан чка(яр). *Лацу цуьквери басмишнавай, дагъдин хъендик квай этегда живедин маргъалар авайди хъиз аквазвай.* 3. Э. Булахдал. *Вич гъвечиI яз, чIехи тир руьгъ Авачни бес туьтегда. Гъеле вичел пехилрай Нуьгъ -Хеб чкIанвай этегда.* Т. А. Таб я... **Синоним:** цен.

ЭТНОГРАФ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра этнографиядин рекъяй пешекар.

ЭТНОГРАФВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери. -илера этнографиядин рекъяй пешекарвал. *Жуван халкъ кIанидаз, этнографвал вири пешейрилай гзаф кIан жеда.* Р.

* **этнографвал авун** гл., ни этнографиядин рекъяй пешекарвал къиле тухун. *Этнографвал авун регъят хъиз аквада, амма ам гзаф къулайсуз шартIара къилиз акъуддай пеше я.* Р.

ЭТНОГРАФИЯ урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра халкъдин яшайиш, адетар, руьгъдин ва майишатдин культура ахтармишдай илим.

ЭТРЕФ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра са вуж-вуч ятIани авай пад, тереф. *Ам аквадай этрефрани авачир.* К, 1990, 1.1. *Илифда зун ви этрефриз диганвай...* Р. Магъмудов. Акрошиир. **Синоним:** тереф.

ЭТЮД урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра художникди вичи чIугвазвай тIебиатдин са суьретдик кутазвай къилин фикирдин сифтегъан план, сифте чIугур цIарар. *Ял язавай вахтни атана куьтягъ жезва. Жувалай алакъай са кIвалахни авач. Башиламишай гъуьлуьн къве этюдни, куьтягъ тавуна, гъакI ама.* М. В. Вацран ягъун.

ЭФЕНДИ туьрк, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) куьгъ. илимэгъли, алим; XIX асирда ва адалай вилик вахтара са тайин кас алим тирди къалурун патал тIварцIихъ акалдай гаф. *Ваз Аллагъди рагъметар гуй, Гъамид-эфенди къена хъи.* Е. Э. Гъинава? - *За гъа чIавуз тIвар-ван авай алим арабист Абдулнетиф эфендидивай кIелзавайди тир, - лугъуз рикIел хкизва ахцегъви Эфендиев Гъасана.* Къ. Къ. КIири Буба. *Мегъамеда эфенди Гъамзат беган патав Ирганайдиз ам Гъази-Мегъамед эфендидин ирсдар яз тайинарун патал фена.* ЛГ. 1992, 25. XII.

ЭФЕРАР суц., гзафв. къ.; -ри, -ра хуьрекдик кутадай хъсан тIям ва ни гъидай хъач-набатат. *Булдалди эферар кIвахнавай шурвади дустариз ахътин дад гузвай хъи, гуя исятда абур живеди кIевнавай кIвалин къеняй женнетдин юкъвал акъатнавай.* У. Къемберов. *Спелар куьрсарай хам. Вергер, тегъмезханар, кIелен мичер, тилер, сурар, мурсар, шанатар (пурнир), цIангурар, эферар - гъисабна куьтягъ жедач.* ЛГ, 1994, 14.1.

ЭФЗЕЛ араб., т. б, ш.; * **эфзел авун** гл., ни вуч артух авун. *И дуьньядин усалвилер Ахъаймир чарчел, Муьгъуьббатни къегъалвилер Ая мад эфзел.* А. Къ, Жув яз амукъ. **Синоним:** артухарун.

ЭФИР урус, ктаб, суц.; -ди, -да; -ар, ~ри, -ра цавун бушлухра электромагнитдин къуватдиз элкъуьрнавай радиодин, телевиденидин передачаяр. 99 - *ийсарин августдин-сентябрдин вакъиайрикай са юкъуз зи къуд-вад репортаж эфирдиз феи дуьшуьшар жедай.* А. Омаров. Публицистика ва очерк || "Самур" журн., 2003, №1. 1989 - *ийсан октябрдиз жуьмя йикъарин (нетижайрин) «Дагъустан» программа эфирдиз акъатна,* "Самур" журн., 2003, №1.

ЭФСЕР кил. **ОФИЦЕР.**

ЭХ(И): * **эх(и) авун** гл., ни вуж. вуч, вуч авун са вуж-вуч ятIани ва я са гъихътин ятIани хъайи ва авур кар секиндиз къабулиз хъун, адаз фикир тагун. *И гъалари къазундай Магъамадан рикI, Абур сакIани рикIи тийиз эхи.* А. Ф. КъатI-къатI авур зунжурар. *Завайни и пачагълуьгъдин векилрин гужар эхи ийиз жезмач.* С. Ярагъви ашукъ Уьзден. *Бандитар ва абурун гъилибанар эхи тавунин гъалар арадал гъин, уяхвал вини дережадиз хкажин.* ЛГ, 2005, 21. VII. **Синонимар:** эхун, дурум гун, къатламишун, таб гун.

* **эх(из) хъун** гл., нивай вуч са вуж-вуч ятIани ва я са гъихътин ятIани хъайи ва авур кар секиндиз къабулиз, адаз фикир тагуз алакъун. *Жувавай эх тежер тIалар зи патаз на куьз ракъузва?* М. М. Им вуч регъв я? *Зун тахтунлай авудмир, Завай и кар эх жедач.* М. М. Зун цаварай атанва.

ЭХВЕРУН эверун глаголдин тикрарвилин форма. Кил. **ЭВЕРУН.**

ЭХВИЧIУН эвичIун глаголдин тикрарвилин форма. Кил. **ЭВИЧIУН.**

ЭХИР¹ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра са вуч ятIани (уьмуьр, рехъ ва мсб) куьтягъ жедай вахт. *Эхир кесиб хъайила, гъамни хъана пис.* Е. Э. Герек туш. *Шумудни са бейниван Ава эхир фагъумиз.* Е. Э. Дуьньядиз. *Зун хъиз, эхир кана кабаб хъайиди...* атуь. Е. Э. Веси. *Гъар са шейиниз вичин эхир ава.* 3. Гъ. *Ахварай авудай аваз. Виридахъ вичин, эвел хъиз, эхирни ава. Амма, аквадай гъалда, я эвел, я эхир авачирди са Иман я. Иман мидаим я.* М. В. Гъарасатдин майдандал.

* **эхир нефес хьун** гл., нин **кечмиш хьун**. *Дустариз лагъ: гъафил тахъуй ахвара, Эхир нефес жезава, - лагъ, -мукъвара*. Е. Э. Дустариз. **Синоним:** кьин.

* **эхир пехир хьун** гл., нин-къун **эхир чIуру гьалдиз атун**. *Чи амалдиз вил вегейла, чи лап эхир пехир хьанва*. Е. Э. Алкъвадар Гъажи Абдуллагъ эфенди кьейила. *А ЧIавуз, шак алач, милли чIаларалди акъудзавай газетрин эхир пехир жеда*. ЛГ, 2004, 17.П. *Гъатта сатирадин шииррани шаирди намуслу зегъметдин тарифзава, намуссуз зегъметдин эхир-пехир жедайди лугъузва, саймаз гьалда чIугвазвай зегъметдал ам хъуьрезва*. А. Гъажимурадов. *Зегъметдин ашукъ. Тапархъандин, квез чир хъухъ, эхир жедайди пехир*. СА. Рекьерин дафтардай.

* **эхир хьун** гл., нин **куьтыгъ хьун**. *Фагъумна за, дуьнья, ви гьал, аквазва ви эхир хьанва*. Е. Э. Алкъвадар Гъажи Абдуллагъ эфенди кьейила.

* **эхир жери кар** суц. **къилиз акъатдай кар**. *Таб имир на, Эхир жери кар ятIа...* Е. Э. Гуьзел.

* **эхир эцигун** гл., ни квел **тикрар техжедай, давам техжедай гьалдиз гъун**. *Селим адан рикIикай хкатзавачир; белки, кьайи рахунри абрун бахтсуз муьгъуьббатдал эхир эцигдай*. А. А. Умуд. *Кьилинди, адалай къулу-къулухъ финал эхир эцигна хъиз, район дерин кризисдин гьаларай акъудиз алакьна*. ЛГ, 2004, 15. VII.

ЭХИР² суц., граммат.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **гафунин формалин лишан-сес(ер)**. *Сущестительнияр предложенида жуьреба-жуьре гафарихъ галаз алакьада жеда. И алакьа хьун патал сущестительнийрин эхир дегии жеда, месела: вах атана, ваха къачуна, ктаб вахав гва, вахан ктаб, вахаз акуна, вахавай жuzuна*. М. М. Гаджиев. *Лезги чIалан грамматика. Предоженида гафарин арада алакьа къалурун патал гафунихъ гилиг жезвай дегии жедай паюниз эхир лугъуда*. М. М. Гаджиев. *Лезги чIалан грамматика. Актив падежда -уни, -уьни, -ини эхиррикай сад гафунин дибда авай ачух сесинилай аслу яз кхьида*. "Самур" газ., 2005, 24.04.

ЭХИР³ нар. **са вахтар алатайла**. *Ви гуьгъуьна къекъведа ам ви кьил нез, Эхир адаз ви кIвал недай мал жеде*. Е. Э. Пис папаз. *КIанда лугъуз ихтибармир явадал Эхир са къуз кIеви душман жеда, дуст*. Е. Э. Ашукъ жемир. *Вучда, эхир рехъ физвайвал Са-са кIараб хкуднай...* М. Б. Мугъу сурар

ЭХИР кIус 1) **лугъузвай фикирдин мана къати ийизвай гаф**. - *Им вуч ятIа, чир жезвач эхир заз, Фундугъбег хътин кIвачер квай къвати?* А. С. Хцихъ галаз ихтилат. *Велимета гила вучрай къван. свасни гьадан кIвализ хутахнава эхир*. М. В. Гьарасатдин майдандал. **Синоним:** ман. 2) **гьикI хъайитIани**. *Эхир вуна чIугваз тада зав азар...* Е. Э. Серминазахъ галаз суьгъбет.

ЭХИРАТ араб, дин, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **диндин къалуруналди, инсан кьейидалай къулухъ яшамииш жедай чка**. *Эхиратда пис наб уьзуькъара я*. Е. Э. Пис папаз. *Эминавай диндин пар, мавгъумат вичин кIулай гадриз хьанач. Им ада лагъанвай илагъийри, яни Алагъдиз, эхиратдиз ва ихътин масабруз лагъанвай чIалари субут ийизва*. М. М. Гь. Шииррин кIватIал туькIуьрайдан патай (1941). *Хъсан кIвалах авуна, - хвешии хъана Шахмардановаз, - тахъайтIа гзаф дуьшуьшра къуьзуьбуру датIана эхиратдин гьакъиндай хажалатар ийизва*. А. А. Лезгияр. **Синонимар:** муькуь дуьнья, агъа дуьнья.

* **эхиратдин кIвал** суц. **инсан кьейила, кучуддай чка**. *Мустафа буба вичин эхиратдин кIвализ рекъе тваз вири жемят сурарал кIватI хьанвай*. ЛГ, 1992, 31. III. *Са къадар яшар хьанвай гунагъкарриз, эхиратдин кIвализ фидалди чпин гунагърилай гьил къачун патал вуч авун лазим ятIа хабар къаз кIанзавай*. С. Ярагъви ашукъ Уьзден. *Дидедин эхиратдин кIвалин къерехдал ацукьна, руша мад манийралди ишелариз башламина...* Гь. Кь. Магъини Дилбер. *Буба Сад Азраилдин ихтиярдалди эхиратдин утагъдиз рекъе туна хтайла, зи рикIел, накъварин селдихъ галаз, ихътин цIарар атанай...* З. Кь. Чуьнгуьрдин сим хъиз дам атIайла... **Синоним:** сур.

* **эхиратдин кIвализ фин** гл., **вуж кечмиш хьун**. *Гила чи пайгъамбар хътин бадени амач. Сам-Саман дерт эхиз тахъана, вични эхиратдин кIвализ фена*. Гь. Кь. Четин бахт.

* **эхиратдин югъ** суц. **рекьидай югъ**. *Юкъван асиррин арифдар Мишель Монтена кьейд авурвал, эхиратдин юкъуз ажалдинни инсандин уьмуьрдин арада кьиле физвай женгина жув авайдалай хъсан къалур хъийидай, алакь тийидай викIегъвилер ийидай мумкинвал амукъзавач*. ЛГ, 2004, 8. VII.

ЭХИРДАЙ нар. **са къун ятIани эхир тир кьилляй**. *Эхирдай рахайтIани, цIийи фикир рахух*. Р. - *Дуьз лагъайтIа, сифтедай ваъ, амма эхирдай зун вун КIури Буба тирдан гъавурда гъатна*. Б. Гь. Заз эвера. **Антоним:** сифтедай,

ЭХИРЗАМАН суц.; -ди, -да **уьмуьр акъалтIзавай вахт**. - *Малла Несредин, нака эхирзаман я, ша чна ви кIел нен!* Ф. Малла Несрединан кIел. *Къуллугъчяр, эхирзаман рикIел гъваши*. Е. Э. РикIел гъваши. - *Пачагъ амукъ тавурла, чна вучда?* - *Эхирзаман мукъвал хъайила, жедай крар я*. А. И. Самур. ☼ *Чи словарра эхирзаман къабулнава, кхьинра къве жуьреда гьалтзава: эхирзаман ва эхир заман. Чун и уьлчме къве гаф яз, яни мягъкем ибара яз (эхир заман) кхьинин терефдар я*.

* **эхирзаман авун** гл., ни 1) **рикI гзаф туькIуьлардай гьалдиз гъун**. *Гъуьлуь лудай "Тур тIун муьгъман", Папа идай эхир заман...* Е. Э. Мугъман тун тавур папаз. 2) **къин, амачир гьалдиз гъун...** *Москва къачуз кIан хъанай. Амма Полтавадин патав адан эхирзаман авунай!* Р. Гь. Наполеоназ къалурай рехъ.

ЭХИРИМЖИ *туърк, прил. са вуч ятIани вичел куътягъ жезвай. Шахмарданов Шихшамил вич даяведин сифте йикъалай эхиримжи йикъалди гуъллейрик йисар акъудай кас тир. А. А. Лезгияр. Межлисда ацукънавайбуруз хъсандиз чизва хьи, эхиримжи гаф гъикI хъайитIани Надир-шагъдинди я. З. Р. Гъажи Давуд.*

* **эхиримжи вахтара** *нар. ихтилат физвайдалай вилик квай вахтара. Уружа эхиримжи вахтара фекъивални ийизвай. С. Муслимов. Цицигъ-наме. Эхиримжи вахтара чна лезгивилин гзаф лишанар квадарнава: милли тIварар, къени къилихар, хъсан адетар. "Самур" газ., 2002, 21 XI.*

* **эхиримжи зенг** *суц. гъар йисан майдин 25-числодиз школадин майдандал, аялар жергеда акъвазарна, абуру кIелдай йис куътягъ хъуниз талукъарнавай мярекат. Советцанидал райондин школайра эхиримжи зенг гъикI къиле фенатIа, экзаменриз гъихътин гъазурвилер акъвазатIа ва гатун каникулар гъина ва гъикI кечирмишдатIа... информациядихъ яб акална. "Самурдин сес" газ., 2005, 4. VI.*

* **эхиримжи рекъе [сефердиз ракъурун]** *тун гл., ни вуж къейиди сура тун. Дишегъляр гзаф! Тарцел алай емишар къван ава, жегъил сусарни ава, гъуълер эхиримжи сефердиз ракъурай хендедаярни ава. А. А. Лезгияр. Рекъин къерехра жегъил сусар, рушар акъвазнава. Абуру са-сада Велимет эхиримжи рекъе хутаз, чпин яйлухар мейитдал вегъезва. М. В. Гъарасатдин майдандал.*

ЭХИРКИ *нар. са гафуналди. Эхирки, са къве ваиралди абур вири куътягъ жеда. Ж. Эфендиев. Азадвиллин рекъе, Эхирки, кар судда гъатна. И. В. Чирхчир. Эхирки, хейлин вахт фейила, правояр вахкудай меслят хъана. З. Э. Зулун пеш. Нехирдайни ам гъамиша ацIай регъуь гъаз хуъкведай. На лугъуда адаз кIвале дарвал авайди чизвай. Эхирки, Къашикъа хъандин аманиви, адан сивихъ галай ризкъи-берекат тир. Б. Гъ. Заз эвера.*

ЭХИРНИ *нар.) маса чара авачирди гъиссна. Югъ нисинлай вегъедалди жемят адан гуъгъуьна къекъевез хъана. Эхирни, къуна хкана, кIвале туна, рактариз данIар яна. Гъ. С. КIири-Буба. Яда, вун гъич рахадач хьи? - эхирни председателди секинвал чIурна. Б. Гъ. Заз эвера. 2) са вахтар алатайла. Гъар мумкинвал хъайила, зун хайи кIвализ хъфизва ва эхирни са сеферда зун анай шегъердиз хкведач А. Къ. Нехирбанни лекъ. Эхирни, фендигардин фикир Бубадал акъвазна ва адаз Даниял къиникъ Бубадал вегъин хъсан акуна. Гъ. С. КIири Буба. 3) гъиле авай кIвалахдин эхирда... агъсакъалди и къаябар вичивай жедайвал сифтедай са куъгъне якIвалди яна, абур къуд тинIен кIалубдиз гъана, ахпа абур сад хъиз дуъзарна, цIалцIамарна. Эхирни Абаса абуралай аста-аста, мукъуфдивди гъил аладарна М. В. Гъарасатдин майдандал.*

ЭХИРСУЗ *прил. эхир авачир, куътягъ тежедай. Агатмир, яргъаз хуухъ, сефилвал! Куънни квахъ, эхирсуз дердияр! М. Б. Дустарикай къве шиир.*

ЭХКЪЕЧIУН **экъечIун** глаголдин тикрарвиллин форма. *Кил. ЭКЪЕЧIУН*

ЭХТИЛАТ *кил ИХТИЛАТ.*

ЭХТИЛАТУН *кил ИХТИЛАТУН.*

ЭХУН *гл., ни вуж-вуч; -да, -на; -из, -зава; -0 || -а, -ин, -рай, -мир; эх авун, эх тавун, эх тахвун, эх хъийимир жуваз акси четин гъалдиз, амалриз талукъ гъерекатар тавуна къабулун. Гъикъван эхда на, зи уълкве, Гъикъван къабулда на гуълле? С. С. Урусатдиз. Вузда кIелдай вядеда Эхдачир на тапарар. А. С. Къуд цIар -къуд сим чуьнгурдин. Эхиз чида, ракъини кудайла, Чуьнуьх жеда авайла чайгъунар. Бирдан гъиле гъатна лаи гудайла, Акъудда са виш жуьре уюнар. А. С. ВетIер. Вири эхдай, рахунрал эслагъ рикI алачир Аваданавай и сеферда. Тепедин гафар эхи ийиз хъхъанач. Гъ. М. Хуьруьн муьфтехуьр. Ада бедбахт авур гзаф рушари и русвагъчивал эхиз тахъана минарадин балхундиллай вацIуз гадарна телефна. А. И. Къиргъин. Чи накъвадиз, чи девлетдиз нетIешири кIур гун, чун икI вара-зара авун чна эхдач. Гъ. Къ. Четин бахт. Эхиз жезмач хьи, икъван усал хъун... М. Ж. Меслят ийиз зи патав ша. - Къве йис эх хъия, чан бала, вун чIехи классриз акъатрай. Ахпа дидеди вазни мектебдин тарсар гуда. Гъ. Къ. Магъини Дилбер. **Синонимар:** дурум гун, къатламишун, эхи авун.*

ЭХЦИГУН¹ **эцигун** глаголдин гъерекат тикрар жезвай ва я ам эвелан гъалдиз хкизвайди къалурдай форма. *Кил. ЭЦИГУН.*

ЭХЦИГУН² *суц., математ.; -и, -а; -ар, -ри, -ра къадар къалурдай къве число санал эцигуналди абурун умуми къадар чирдай гъерекат. КIелдайбуруз эхцигунар фад чир жеда, хкудунар чириз кIан жедач. Р. Антоним: хкудун. 2) къадар къалурдай числояр санал кIватIунин лишан. 3) математикадин къуд амалдикай тир сад.*

ЭХЪВЕЗ **эхъуьн** глаголдин мурадвиллин форма. *Кил. ЭХЪУЬН.*

ЭХЪВЕНА **эхъуьн** глаголдин мурадвиллин форма. *Кил. ЭХЪУЬН.*

ЭХЪУЬН *гл., вуж; -веда, -вена; -вез, -везва; -уьхъ, -вен, -уьрай, -вемир; эхъуьн тавун, эхъуьн тахвун, эхъуьн хъийимир це беден чуьхуьн. КIел тукIуна, ргадайла, ибур вири, хтIунна чпин гинибашар, Малла Несрединан мукъув туна, эхъвез фена. Ф. Малла Несрединан кIел За чарчардик чуьхуьнарна. Эхъуьн я заз хийир лугъуэ Виридан рикI секинарна. А. С. Хцихъ галаз ихтилат. **Синоним:** чуьхуьнарун.*

ЭХЪУЬРУН *гл., каузат., ни вуж; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; эхъуьр тавун, эхъуьр тахвун, эхъуьр хъийимир сада масадан беден це чуьхуьн. Аял эхъуьра - жув шадара. Р.*

ЭХЪУХЪ *эхъуьн* глаголдин буйругъдин форма. *Кил. ЭХЪУЪН.*

ЭХЪ *кӀус* масада суалдалди хабар къазвай кардал разивал къалурдай гаф. -*Ваз зун исятда фена кӀанзавани?* - хабар къуна къариди. - *Эхъ, эхъ, къари, исятда фенайтӀа хъсан тир.* А. Ф. Бубадин веси. [Элдер]. - *Я буба, къуьне ФатӀимат гъуьлуьз ганани?* [Къурбан]. - *Эхъ, тагана, чна кӀвале тач хъи, Гь. Гь.* Адетдин къармахра.. **Синоним:** *ун.*

* **ЭХЪ** *ман кӀус, рах.* разивал къалуруналди вичи рахазвайдаз хатур ийизвайди къалурдай гаф. -*Гъана чна чи «пятиминутка» давамарда, ада вил мичӀна.* - *Эхъ ман, гъана кӀватӀ жеда чун, - вичин гафни кукхуна парторгди.* А. Фет. Къерен къванер.

ЭЦЕКЪ * **эцекъ хъун** *гл., вуч са кве вуч ятӀани акъуна адан винел пад къенез фейи гел хъун.* *Гадрай къван машинда акъуна, - машиндин къвал эцекъ хъана.* Р.

ЭЦЕКЪАРУН *гл., каузат.; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; эцекъар авун, эцекъар тавун, эцекъар тахвун, эцекъар хъийимир са кве вуч ятӀани акъурна адан къене патаз фейи легъв хътин гел хъурун.* *Гадрай къванци машиндин къвал эцекъарна.* Р.

ЭЦЕКЪУН *гл.; -да, -на; -из, -зава; -рай; эцекъ авун, эцекъ авун, эцекъ тавун, эцекъ тахвун, эцекъ хъийимир са кве вуч ятӀани акъуна адан винел пад къенез фейи гел хъун.* *Гадрай къван машинда акъуна, - машиндин къвал эцекъна.* Р.

ЭЦИГУН *гл.; -да, -на; -из, -зава; -0, -ин, -рай, -мир; эциг авун, эциг тавун, эциг тахвун, эциг хъийимир 1) ни вуж-вуч квел цава, гъавада, къакъанда къуна тун тавуна агъада са квел ятӀани чка гун.* # аял къужахдай чилел ~ ктабар столдал ~, истикан налбекда ~ курар къацӀал ~, къапар шкафда ~, лампа столдал ~. *Аял эцигна вилик ви гатада.* Е. Э. Гъая тийижир паб 2) **туькӀуьрун, арадиз гъун.** [Элдер]... *чи гъукуматди гила цӀийи завудар эцигзава, парча гзаф акъудна, мадни ужуз жедайвал.* Гь. Гь. Адетдин къармахра. *Фетали ханди вичин наibar тир Къубар бегдални, Ягъия бегдал Шамахидиз къезвай урус савдагарар яшамии хъун патал са карвансара эцигун тапшурмишнай.* ЛГ, 2003, 14. VIII. *ХандакӀ ягъиз, къванер вегъез, Цал эцигиз ебни терез, КӀватӀал хъана амле, мирес, Магъле-магъле кӀвалер хъана.* С. Лезги мехъер. *Са сеферда Гъажимета кал хуьдай цур эцигиз башламишина.* С. Муслимов. **ЦицӀигъ-наме.** **Синоним:** *тикмишун.* 3) **мектебда, вузда кӀелзавайдан чирвилин къимет тайинарун.** *Мектебра эхиримжи къиметар эцигдай вахт хъайила, диде-бубайрин рикӀел чтин аяларни къведа.* Р. * **тӀвар эцигун.**

ЭЦИГУНАР *суц., гзафв. къ.; -ри, -ра кӀвалер, дараматар арадиз гъидай кӀвалахар, крар.... эцигунар башламишинавай мектебдин дарамат хкажзавай чкадал фена...* ЛГ, 2004, 15. VII.

ЭЦИГУНАРУН *гл., ни; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; эцигунар авун, эцигунар тавун, эцигунар тахвун, эцигунар хъийимир кӀвалер, дараматар арадиз гъидай кӀвалахар, крар авун.*

* **эцигунардай бригада** *суц. тайин чкадал кӀвалер, дараматар арадиз гъидай кӀвалахар авун патал хкъанавай пешекаррин кӀватӀал.* *Эцигунардай бригададиз чна, къведай йисан сезон къведалди, гъарда 100 тонн гъакъдай къве хандакӀ эцигна куьтягъунин тапшуругъ гана.* А. Шагъмарданов. *Майишатдиз регъбервал гуникай веревирдер.*

* **эцигунардай материалар** *суц. кӀвалер, дараматар арадиз гъидайла герек жедай затӀар (кирпич, кӀарас, къум, цемент ва мсб).* *Пулдин такъатар, эцигунардай материалар жагъурна.* ЛГ, 2003, 4. XII. -

* **эцигунардай устӀарвал** *суц. кӀвалер, дараматар арадиз гъидай пешекар.* *Хтана адавай хайи хуьре бубадихъ ва чӀехи стхайрихъ галаз эцигунардай устӀарвал авунайтӀани жедай, амма хуьруьн чкада датӀана ийидай ахътин кӀвалахар авачир.* ЛГ, 2004, 15. VII.

ЭЦЯ: * **эця хъун** *гл., вуж-вуч не-кве са вуж-вуч ятӀани масада акъун.* *Зун, жувавайжув хуьз тахъана, вилик квай итимда эця хъана.* Т. А. Мехъер *куьтягъ тахъанмаз. Адан къекъуьнин еришдини дериндай эця хъайи рикӀин гьалдиз шагъидвалзавай.* Т. А. Мехъер *куьтягъ тахъанмаз. Йисарни ви катнай гъихътин, Къез, эця жез кефина.* Т. А. Фу *квахъ тавурай.*

ЭЦЯГЪУН *гл.; -да, -на; -гъиз, -гъзава; -0 || -гъ || -гъа, -гъин, -гърай, -гъмир; эцягъ авун, эцягъ тавун, эцягъ тахвун, эцягъ хъийимир 1) са затӀ маса затӀуна акъурун.* *Къуьл эцяна хуьруьн чавуш чилел ярхарна.* А. И. Самур. - *Рехъ ачух, вилик це, - шофер гададин къуьне гъил эцягъна Даша.* М. Б. Спелар... *куьз ятӀани машиндин чархуна, бес къадар гар авани-авачни ахтармишзавайда хъиз, аса эцязава ада.* М. Б. ЦӀийи мискӀин. *Амма исятда за тӀимил къванни эцягъайтӀа, дегънеда жедайди масад я, къатадзавай гамиидив гвай затӀни авач.* М. Б. За бананар недач. 2) *куьч. кефи хадай гафар къастуналди лугъун.* *За къасухдай эцягъзавай, амма... Амма и кар аннамиишзавачир.* Р. **Синоним:** *хкуьрун.*

* **эцягъ авун** *гл., ни кве вуч са затӀ маса затӀуна акъурун.* *Седефа лагъайтӀа, вичин патлахъ къвал эцягъ тавур пӀипӀ тазвачир, «порядка» туна кӀанда лугъуз.* М. Б. Спелар. *Ам, гъелбетда, а тӀурфан къалур тийиз, хцин рикӀ тӀар тийиз, ада эця тийиз алахъзавай.* А. Къ. Нехирбанни лекъ. [Гуьлханум]. *Эгер а вахтунда за Розалияда эця тавунайтӀа, ам икъван фад авагъдачир.* Н. И. Гъакимрин папар. ☼ М. М. Гъажиева (*кил.* Лезги чӀалан орфографиядин словарь, 1955, ч. 143), Б. Б. Талибов { *кил.* Лезгинско-русский словарь, 1966, ч. 397) *эця, эцягъа, эцяз//эцягъиз, орфографиядин эхиримжи словарда эцягъиз, эцягъ кхъин дуьз яз къабулнава.*

Ктабра, журналра, газетра и гафунин формаяр кхьиникай къалурнавай вири жуьреяр гьалтзава.

ЭЧИГЪУН нугъ., гл., ни вуж-вуч; -да, -на; -га, -зава; -а, -н, -рай, -мир; эчигъ авун, эчигъ тавун, эчигъ тахвун, эчигъ хьийимир са карда куьмекчи яз къабулун, гутун. - Валлагъ, Али стха, за къватI хьийида лугъузвайди тир. Амма Бажи дидеди инжиклу жемир, я бала, лугъуз, зун эчигънач. ЛГ, 2004, 17.П.

ЭЧИ суц.; -е, -г; -ар, -ери, -ера инсандин бедендин юкъ. ЗатI авачиз, къве гьил даим эчIеваз Хъумурдин чапак хъана ви хъикай. А. Гъажи. Пис хъиз. ЭрчIи гъилив лаи чиле атIумарна, муькуь гьил эчIез яна, къил хкажна, ам Шалбуз дагъдихъ элкъвена: А. Къ. Нехирбанни лекъ

ЭЧИЕЛ суц.; -а, -а; -ар, -ри, -ра 1) **ЧIуру хъчар**. На лугъумир, ина маса кар ава къван: устIарди рекьин къерехар эчIелрикай михъиз тазва, са хъачни тазвач. И. В. Чирхчир. 2) **ЧIур хъчарикай михъдай чка (ник)**. Диде эчIела ава. Р.

ЭЧИН гл., ни вуч; -ида, -ена; -из, -изва; -ичI, -ен, -ирай, -имир; эчIин тавун, эчIин тахвун, эчIин хьийимир сал, ник, рат **ЧIуру хъчарикай михъун**. Вядедамаз эчIичI ратIар Техил фад гатун патяхъай. С. С. Гад къватIиз тади ая. Чал нубат атайла, чнани лугъуда. Куьне садра къил кутур, ахпа чунни эгечIда.. Сифте эчIиз Назлудиз регъуь я. Ж. Эфендиев. Азадвиллин рекъе.

ЭЧИЯГЪУН гл., ни вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; эчIягъ авун, эчIягъ тавун, эчIягъ тахвун, эчIягъ хьийимир аял авай къеб, нек авай квар ибалди-абалди юзурун. Шад я Секне тежер къван... КIвачивди къеб эчIягъиз, Лайлай ягъиз ажайиб... А. Ал, Мирдамир. - Вичин суфат аку! Мурдал! Исятда сад вегъеда за ваз! - жегъил некIегъан хъиз эчIягъна. М. В. Гъарасатдин майдандал. ☀ 1955 - йисан орфографиядин словарда эчIягъун глаголдин формаяр яз (кил.: М. М. Г. ЛЧЮС) эчIя ва эчIягъа, эчIягъиз ва эчIяз, эчIяна, 1964 - йисан словарда (кил.: М. М. Г., Р. И. Г., У. А. М. ЛЧЮС) эчIягъна, эчIягъиз, эчIягъзава, эчIягъда, эчIя, 1989, 2001 - йисарин изданийра эчIягъ къалурзава. Чи фикирдалди, алай вахтунда кхьинра ва рахунра и гафунин формаляр [гъ] сес хуьн литературный чIалан кхьинрин норма яз, [гъ] галачиз ишлемишун литературный чIалан рахунрин стилдин вариант яз къабулайтIа, гъахълу жеда.

ЭШЕЛОН урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) **аскерар ва я маса гзаф затIар тухузвай поезд**. 2) **гъа поезд** авай аскерар. Эшелондин чIехида, яшлу капитанди, гъарайна: «Эшелон! Вири вагонриз!» З. Гъ. Чкадив агакъай цуьквер.

Ю

Ю [йу] урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра алфавитдин яхIурни къуд лагъай гъарф. Гафуна, вичелай слог башламиш жедайла, гъакIни ачух гъарфунилай къулухъ къве сес къалурда: [й, у]: югъ -[йу] гъ, къаю -къа[йу]. Ю гъарф гафарин къилени кхьида ва ачух сесерилай къулухъ, йу хътин ван къведайла, гафарин юкъвани эхирдани кхьида. Месела, юг, югъ, Юнус, юлдаш, буюр, уюн, паюн, къаю (къай), къаюн, июнь, июль, каюта ва икI мад. Идалай гъейри ю гъарф русский чIалай къачур вири гафара ачух тушир хъуьтуьл сесерилай къулухъни кхьида, амма уь кхьидач. Месела: революция, резолюция, бюро ва мсб. Лезги литературный чIалан орфографический къайдайрин свод. ТуькIуьрайбур: Гаджиев М, Алкадарский А. К.

ЮБИЛЕЙ урус, суц.; -иди, -йда; -яр, -йри, -йра са касдин, тешкилатдин, идарадин, республикадин, уьлкведин гъар вад, цIуд. йис тамам хъуниз талукъарнавай межлис. Дагъустандин Халкъдин шаир Хуьруьг Тагъиран 110 йисан юбилейдиз талукъ материалар газетрин чинрилай вирида хушдиз кIелзава. ЛГ, 2004, 21.П шаирдин [Е. Эминан. А. Г.] эсерар муьквал-муьквал чапдай акъудзава, вахт-вахтунда юбилейдин мярекатар тухузва, халкъдин марифатдин (образованидин) идарайра кIелзава, чирзава, шаирри адаз чпин эсерар бахизава. Д. Джамалов. Лезги литература Учебник. VIII кл.

ЮБИЛЯР урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра юбилейдин межлис низ талукъ ятIа, гъам. Адет яз, юбилейриз талукъ макъалаяр, вири сад хъиз, сугъулбур ва саки садхътинбур жеда. Абур кхьиникай юбилярдиз ва я кIелзавай касдиз вуч хийир аватIа, заз чидач. А. Къ. Шаирдин экв. За къе чи баркаллу юбилярдиз [Б. Салимоваз. А. Г.] рикIин сидкъидай яшарин къизилдин мад са кIар муьтIуьгъарун мубарак ийизва ва Аллагъдивай адаз халис дагъвидин сагъламвални, кIубанвални, илгъамни, дуьтарихъ галаз яру чехир хъвадай иштагъ эксик тахъун тIалабзава. А. Къ. Шаирдин экв.

ЮБКА урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра дишегълийри алуькIдай, юкъвалайгъуз метIерал къван яргъивал авай партал. - Гила секин тада вуна дах, тушини? ТахъайтIа, юбкадин цен акур къван, атIам заз гъваши лугъуз, зигъин кур авунвай на а фугъарадин. М. Б. Спелар

ЮБУ туьрк, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра яхун, усал балкIан. БалкIандикай юбу хъун балкIандин иесидивай я. Р.

ЮГ суц.; йага, йига; йигарар, -йигарри, йигарра гъайванрихъ ругунар акална махсусдаказ гъазурнавай чкадал цуьлер гатуналди абурай твар акъуддай чка. Саларбандиз - ятар, Лежбердиз - малар, Юг гатайдиз - хвар, Динжвиллиз ахвар, ЗатI жакъваз суьвар ХунI ярашугъ я. С. С. Квез вуч ярашугъ я. Риза, йига малар гъала, чан хва! А. Ф. Риза. Къурагъай атай Сефералидиз юга хъсандиз фидай хвар авай. С. Муслимов.

Цицигъ-наме.

* **юг вегъин** гл., ни ругунри тIушунна цуьлерай авадаранвай техил, нагъвар, цIекIвер чара авун патал юрф-юрф цавуз гаралди гадрун. Виликдай нисиналди юг гатадай, нинсинлай юг вегьедай. Р.

* **юг гатун** гл., ни гъайванрихъ ругунар акална махсусдаказ гъазурнавай чкадал цуьлер гатуналди абурай твар акъудун. Гъар атайда гатадай юг Им иессуз рат хъана хъи. С. С. Гъуьруьят. - Бес цан цайидазни арабачидиз, векъ ягъайдазни юг гатайдаз, ахпа куьлер хкайдазни малар хвейидаз... сад хътин гъакъи жедани? З. Э. Муькъвел гелер.

* **юга цIап авун** гл., ни дуьзгуьн кар чIурун.

ЮГЪ суц.; -йикъа, -йикъа; -йикъар, -йикъари, -йикъара 1) **суткадин экуь вахт**. Заз алахъай гуьлуьшан югъ серин я. Е. Э. Дустариз. Эмин гада кIевиз шеда и къара. Е. Э. Эминни адан яр. 2) **вахт**. Гъар са касдиз гъа югъ хъуй ман. Сив ахъайна хъуьредай. Е. Э. КIани ярдиз. Пашман хъухъ вун фейи къарал, Куьз хъел хъана, чан къарагуьз. Е. Э. Къарагуьз. 3) **сутка**. Пуд югъ алатна, кьуд лагъай йикъалай эгечIна, цIуьрнуьгъриз минералар, ахпани алава хуьрек гуз башиламина. З. Э. Муькъвел гелер. 4) **куьгъ**. **колхозда гъар юкъуз чIугур зегъметдин къадар къадурдай умуми уьлчме**. И фермадин зеведишиди вацра 15 югъ къачузва. И. В. Чирхчир. Анихъай атай табельщик Басарова, гъил хкажна, гъарайна: килиг гъа, лагъанач лугъумир, за куь югъ атIуда! КIвалах акъвазармир! З. Э. КУТВ-диз фена. Колхозчийри сада садаз йикъар пишкеш авун, садакай атIана муькуьдаз гун гъахълу яни, тушни гиманлу тир. А. А. Лезгияр. ☀ 1955 - йисан къайдайралди (кил.: М. Г. ЛЧЮС, 1955), югъ гафуниз къар, къа, къуз вариантари хас я. Гуьгъуьнлай акъатай йисарин орфографиядин словарин изданийра и вариант нормаяр яз къалурзамач. Чи фикирдалди, а формаяр рахунрин норма яз къулурайтIа, чIалак гьерекат аннамишиз куьмекдай. * **а патал алай югъ, базардин югъ, зегъметдин югъ, и йикъара, къияматдин югъ, муькуь югъ, хайи югъ, чIулав югъ**.

* **йикъа-йикъа** нар. **гъар са юкъуз**. Йикъа-йикъа паяр гузва вуна заз Чамра хъиз. А. Ал. Рагъ ва рикI.

* **йикъаркай (къаркай) са юкъуз** нар. **са сеферда**. Къаркай са юкъуз Абдулбариди цIвенвай вичин бустандин цал хъийиз уста Абдурагъманаз эвер гуда. О. Гъуьсейнов. Межид бубади лугъудай.

* **йикъалай къуз** нар. **къвердавай**. И азардин ава тариф, Йикъалай къуз беден зайиш... Е. Э. За вуч ийин, Аман, Ребби?

* **йикъан къарар, йифен ахвар амуькъ тавун** гл., низ **са никай ва квекай ятIани датIана фикирдик хъун**. Амач заз йикъан къарар, йифен ахвар, Вакай жеда чандиз дарман, Серминиз. Е. Э. Серминазахъ галаз суьгъбет.

* **йикъар, йифер акъудун** гл., ни **вахт акъудун**. ГъикI акъудда йикъар, йифер, Акваз кIан я вун заз, гуьзел. Е. Э. Ваз маса яр хъана, гуьзел. Фана дуьньяда гъам чIугваз, Йикъар, йифер гъикI акъудда? Е. Э. Дустариз.

* **югъ акун** гл., низ 1) **са гъихътин ятIани мярекат къилиз акъатай вахт хъун**. - Гуьлселем къаридиз и югъ такуна къена. Адаз, и югъ акунайтIа, гзаф шад жедай. А. Ф. Риза. Вун зи патав хъайи югъ акунайтIа, зак лувар киткидай. Зи жуьрэтлувилихъ сергъят жедачир... З. Э. Арифдиз ишара. [ХаназирикI]. И костюмрал Халкъдин Собранидин депутатвилин хаи алкъурдай югъ акурай! Ф. Б. Филиал. 2) **шадвал, мурад къилиз акъатай вахт акун**. Фагъумна за бязи гъалар дуьньяда: Са-садбуруз югъ аквадач фанада. Е. Э. Мубарак.

* **югъ акъудун** гл., ни **вахт ракъурун**. Ам са кардин иеси я, кIвале, я туштIа чуьлда вичин бацIини галаз югъ текдиз акъудунин иеси. М. В. Гъарасатдин майдандал.

* **югъ-йиф талгъана** нар. **акъваз тавуна**. Гуьул амач лагъана, Ламунат диде руьгъдай аватнач. Ада, югъ-йиф талгъана, зегъмет чIугуна. Р. Исаев. Хуьруьн тIвар вине къуна...

* **югъ къандивай** нар. **къвердавай**. Рушани, гъар сеферда гишин хъайила, физ яру калин крчар фитIиниз хъана. Руш югъ-къандавай гумрагъ, гуьрчег жез хъана. Ф. Бибихатун. Колхоздин кIвалахар югъ-къандавай чIур жезва. Тадидаказ серенжемар акуна кIанда. А. Ф. Газет. Хуьруьн къилел югъди-йифди азад шагъвар къекъвезва. Югъ-къандавай хуьруьн къамат цIийивилихъ элкъвезва. А. Мут. Цийи Макъар. Югъ-къандавай хъана вагъши, Акъатна ам кIарарай, Жагъурзавай дестебаши Маишгъул мурдар крарал... А. Ал. Билбил.

* **югъ няни авун <жуван>** гл. ни **дуланажагъ са бубат яшамиш къиле тухун**. Заз са дарвални авач, зегъмет къачумир, стха. Герек авач, жуван югъ няни ая. Къ. М. Дагъларин деринрин булахар. - Вун хуьруьз хъфена кIанзава. Ахпа зунни хкведа. Гъана югъ няни авун герек аквазва заз... З. Э. Рамзият. КIелунар гадарна. Чарабуруз ада парталар чуьхуьз башиламина. Гъа икI ихила-будала ада вичин югъ няни ийиз хъана. З. Э. Гуьлуьн лепеяр.

* **югъ тагун** гл., ни-куь низ-квез **мумкинвал тагун**. СикIре жанавур акурла, сас регъвез, вилик вегъей кIарабарни къахкъудиз, жанавурдиз гъич югъ тагуз хъана. Ф. Кесибдин хва Къагъриман. Гуьлуь гъикъван гуьрметар, тавазвилер ийизватIани, папа Шириназ са гъакъван гуьнтI гуз югъ гузвачир. А. И. Къиргъин. **Синонимар**: гъелекун, хурук кутун, чин тагун.

* **югъ(ди)-йиф(ди)** нар. **датIана**. РикIер тIар яз, вилер югъ-йиф ишена... Е. Э. Тушни яр. Чубанар югъ-йиф чуьллера ктIана. А. Ф. КъатI-къатI авур зунжурар. Хуьруьн къилел югъди-йифди азад шагъвар

къекъезва. А. Мут. Цийи Макъар. **Синоним:** югъ-йиф талгъана.

* **югъ-йиф атун** гл., нел кылел дуьшууш(ар)атун.

* **югъ-йиф талгъана** нар. гъамиша. «Приз зиди я», - лугъуз, югъ-йиф талгъана, гъазур хъанвай ам. Н. Насруллаев. Къве Мегъамед. **Синоним:** югъди-йифди.

* **югъ-къандивай** нар. къез-къез, артух жедай тегъерда. Югъ-къандивай жувни гъатна кievera. Е. Э. Заз сабур гуз. Югъ-къандивай Мурсаланни Саиматан араяр къайи жезвай, садан гаф масадан туьтуьнилай хъфизмачир. Гъ. Къазиев. "Гъайиф зи гъуъл". Югъ-къандавай хуьруьн къамат цийивилихъ элкъезва. А. Мут. Цийи Макъар.

* **юкъуз ишигъ (чирагъ(ар)) гваз къекъуьн** гл., вуж лап дикъетдивди жагъин тийизвай затIунихъ къекъуьн. Им Дагъустанда кIелдайбур, чирагъ гваз къекъвена жагъурна', минетни авуна тухузвай вахт тир. З. Э. РСФСР-дин лайихлу духтур Сафаралиев. «Илиф» лагъайтIа, «бей» чидай кас чи хуьре, чирагъар гваз къекъвейтIани, жагъидачир, - лагъана Рамазана фекъидин суалдиз жаваб яз. З. Э. Зи Иван гъахъ я. Зегъметдин къамат къалурун гъамиша баркалду кар туьни мегер? Муаллимри чаз гъамиша тарсар гъа и кардикай тикрарзавачирни? Мад заз ихътин тема гъич юкъуз ишигъ гваз къекъвейтIани жагъидайди туш. Я. Я. Нурар ва хъенар.

ЮГЪДИ нар. югъ амай къван. Югъди чил чIугунин крарал машгъул тир рабочияр йифиз казармадин чилел яргъи жедай. З. Э. КУТВ-диз фена. Адаз чизвай: Муг-Рагъа цегъер хуьн адет туш, вучиз лагъайтIа кул-кус квачир мезрейра, сувара, гъуьнейра цегъер хуьн четин я, абурухъ югъди галтugna кIанда. Гъ, Къ. Четин бахт. Югъди ракъини ифирна, датIана гъерекатдик кваз юргъун хъанвай хуьруьн куьчяр, чуьлларай хтай суьруьйри, нехирри, няни серин шавгъарди хъиз цийи авуна. М. В. Гъарасатдин майдандал.

* **югъди-йифди** нар. датIана, гъамиша. Ада югъди-йифди вичин тахай руш ахтармишида къван ва руша яру калин крчарай виртни чIем фитIинзавайди чир жеда. Ф. Бибихатун. **Синоним:** югъ-йиф талгъана.

ЮГЪУН кил. ЮЗУН.

ЮГЪУР: * **югъур хъуй!** межд. са кас рекъе твадайла, 'ваз физвай рехъ хъсанди хъуй' манадин ибара. Гила уьтмиш хъухъ. Югъур хъуй. Чаз вун чидач, ваз - чун. Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз.

ЮЗБА туьрк чина.

* **юзба-юз хъун** гл., вужни вуж чин-чинал гъалтун. Вавай жедайид няни ая, Са къуз юзба-юз хъайила. Е. Э. Вирт квахъайдаз.

ЮЗБАШИ туьрк, куьгъ., суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра хуьруьн къиле авайди. Адаз хуьре юзбаши авайди чир хъана. Рушни галаз ам юзбашидин патав фена, Ф. Кесибдин хва Къагъриман.

ЮЗБАШИВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера хуьруьн чIехивал. Хуьряй къуниши хуьрериз хабар ракъурна: бес, къачагърикай чун азад ийидай итим хъайитIа, чна ам чи юзбашивиле хкъада. ЛГ, 2004, 18. XI.

* **юзбашивал авун** гл., ни хуьруьн чIехивилин къуллугъ къилиз акъудун.

ЮЗУН (ЮГЪУН нугъ.) гл., вуч; -ада, -ана; -аз, -азва; -уз, -ан, -урай, -амир; юзун тавун, юзун тахвун, юзун хъийимир 1) акъвазнавай гъалдай акъатун, инихъ-анихъ гъерекатдик акатун. Къакъан синел пIинидин тар Тар галукъна юзазава. Ф. Гъа икI хъфена зун кIвализ агакъна. Къве юкъуз зун гъич алай чкадилаи югъун тийиз къатхъана. А. Ф. Лянет. Ам, къанди къурди хъиз, юзаз тежес амукъна. Къ. Къ. КIири Буба. Са декъикъада пурпу живеда язух къведай тегъерда суза ийиз чабалмишай жанавур юзун хъувунач. У. Къемберов. Спелар куьрсарай хам. 2) куьч., инкарв. формада тefин. Къуй чеб фирай, зун Магъмуд имидин патавай гъич санизни юзадач. А. Исм. Алукъдай ахвар.

ЮЗУРУН гл., каузат., ни-куь вуж-вуч; -да, -на; -из, -зава; -уз, -ин, -рай, -мир; юзур тавун, юзур тахвун, юзур хъийимир акъвазнавай гъалдай акъудун, инихъ-анихъ гъерекатдик кутун. Мани лугъуз ийида къуьл, Хкажна къил юзуриз гъил. Ш-Э. М. **Синоним:** галтадун, юзурун.

ЮКЪУЗ¹ югъ сушествительнидин гунугин падеждин форма. Кил. ЮГЪ.

ЮКЪУЗ² нар. 1) суткадин рагъ алай вахтунда. Юкъуз ида тажирдихъ галаз санал кIвалахна, йифиз, идаз къилди кIвал ганваз, им и кIвале хъана. Ф. Гъуьлуьн руш. И чIавуз руш пачагъди вири шегъердин элдиз хабар гуз туна: бес пака юкъуз. булахдал атана, и суьрет акурла, агъ чIугур ксарин суд жеда. Ф. Гъуьлуьн руш. 2) са суткадин вахтунда. Са юкъуз фена, къве юкъуз фена, пуд юкъуз фена, къуд лагъай юкъуз им атана са гъуьлуьв агакъна. Ф. Гъуьлуьн руш. Гъар юкъуз хуьрек недалди вилик зур сят амаз гъазурнавай дармандикай са гъвечIи тIуруна авайди неда. Ж, 2002, 1. VIII.

ЮКЪ суц.; -ва, -ва; -вар, -вари, -вара 1) инсандин бедендин къакъанвал къве патал (кIвачерихъни къилихъ) пай жезвай чка. Ажеб ширин рахада мез, Юкъва (а)ваз камар акуна. Е. Э. Гъуьруьдиз ухшар акуна. Кесибри юкъвар тIарна кIвалахда, Кести - цан цун, мал хуьнуьх, йигар Девлетлудивай ижарада къаз алахъда... А. Ф. КъатI-къатI авур зунжурар. 2) са куьн ятIани вири терефрихъ сад хътин мензил алай чка. Пелен юкъва аквазвай нурдин хал. Е. Э. Заз булахдал яр акуна. Санал гуз хъайитIа садакъа, Жеда куьн межлисдин юкъва. С. С. Фекъияр. 3) тайин вахтунин давамвал къве патал пай жезвай ара. Йифен юкъвар

тир. З. Э. Муькъвел гелер.

* **юкъ агъзун** гл., ни низ минет авунин лишан яз са нин ятІани вилик юкъ гьалдун. *Гъавилъй на хуьруьнин нур Какатайвал пайиз тахъуй, КІус паталди агъузиз юкъ, Жув ялтахрин тайиз тахъуй.* А. С. Хцихъ галаз ихтилат.

* **юкъ хун** гл., ни нин къуватдай вегьин, къуватсуз, жансуз авун. *Рабочий классди пачагъ тахтунилай гадарна. Дагъустанда гъуьрият хъана. Девлетлуйрин юкъ хана.* М. Мамеджафаров. Тек гуьмбет.

* **юкъварар къун** гл., нини ни вуж къуватлу ятІа чирун патал, сада-сад кІаник кутадай акъажунрин жуьре. *Куь хуьруьнви жегъилар Гаргаридин къужахдив Юкъварар къаз эгечІрай...* Ф. Бахтатар

* **юкъни юкъ суц.** **юкъ тир чкадин юкъ.** *Махлукъ хуьквезвай рекъин юкъни юкъвал дишегъли къужахламишина, адаз пІагъар гузва. Мад чка амачни мегер?* А. А. Лезгияр. *Къурагърин хуьруьн юкъни-юкъвал Хъикъеррин магъле ала.* ЛГ, 2003, 4. XII. *И еке дараматдин. къенепата юкъни-юкъ тирвал ракъун мягъкем дестекри мискІандин къве патан цІарни сад-садахъ галаз алакъалу авунвай.* ЛГ. 2004, 15. VII.

ЮКЪВАН прил.; къве касдин, еридин, чкадин юкъва авай, юкъванди тир. *Ахпа гачал кІула фекъидин мейитни аваз юкъван папан раКІарихъ фена...* Ф. Савдагардин папанни фекъидин къиса. *Зи вилик юкъван яшарин, къил саки лацу хъанвай кас ацукънава.* Ж. Гъ. Рувъгдин, рикІерин къелечи.

* **юкъван асирар [виш йисар]** суц. **вад виш лагъай йисарилай цІувад лагъай виш йисаралди авай девир.** *Гъайиш хъи, лап къадим заманайрани, юкъван виш йисарани, чи йикъарани жегъил несилдиз тербия гунин карда хизандин, диде-бубайрин роль инкар авунал машгъул алимарни хъана.* К, 1989, 1. II.

* **юкъван виш йисар** кил. **юкъван асирар.**

* **юкъван гъисабралди (гъисабдалди)** нар. **я гзаф тушиз, я тІимил тушиз.**

* **юкъван лежбер** суц. **варлувилиз килигайла, кесибрилай yine, девлетлуйрилай агъада авай лежбер.** *Кесиб лежберар чи даях ятІа юкъван лежберарни чи патаз гъиз алахъун лазим я.* А. И. Самур. 2003 - *йисан нетижайриз килигна, республикадин амай дагълух районрилай тафаватлу яз, Ахцегъ районада зегъметчийриз, юкъван гъисабдалди, виридалайни къакъан мажибар (2350 манат пул) ганва...* ЛГ, 2004, 15. VII.

* **юкъван мектеб [школа]** суц. **юкъван образование гудай мектеб, муьжуьд йисан мектебдилай вуздиз фидалди кІелдай мектеб.** *Газетрин редакцийри чтин къвалав литературадин кружокар тешкилуналди, анра юкъван школайрин преподавателрив, партийный, советрин ва маса работникрив лекцияр кІелиз туналди чи литературадин гележег тир жегъил писателар чІехи авунин кардик лайихлу пай кутада.* К. С. Жегъил шаиррин яратмишунин бязи месэлайрикай. *Юкъван школадин аялриз ва хайи халкъдин фольклордал рикІ алай ксариз теклифзавай махарин и кІватІал чеб фадлай печатдиз акъатай ва гила лап къит хъанвай...* *ктабрикай менфят къачуна туьКІуьрнавайди я.* Гъ. Гашаров. Сифте гаф.

* **юкъван тар** суц. **инсандин ва гъайвандин юкъва мефт аваз, сад-садан гуьгъуьналлай уьнуьгар хътин кІарабрин цІиргъ.** *РикІ рекъизва, гуя, вини кКІал квай булахдин къайи цин стІалар, адан юкъван тарцяй агъуз цІуьтхуьнзава.* М. В. Гъарасатдин майдандал. **Синоним:** **къулан тар.**

* **юкъван тар хуй!** *межд. 'къий, къирай, амачир гьалдиз атурай' манадин экъуьгъун, Дидеди гай нек гьалал тахъайбур! Зулум къуй къилел, Хурай тар юкъван, Дуьньядикай пай, рузи атІайбур!* Н. И. Бес я зулумат.

ЮКИ суц.; -у ни, -уна; -вар, -вари, -вара **са метрдин яргъивал.** *Шивцел алай пурарал инихъ, анихъ цІуд юкІ алай.* Ф. Клеви ахвар. *Валчагъ патал са къуд-вад юкІ тамам я...* Е. Э. Яру, цІару гуьллуь чит. *Гъаз фериди вад юкІ агъ я...* Е. Э. Змина, вич рекъидайла, лагъай чІал, *ЦІемуьжюьд юкІ алай муьгманханадин чилик, вичел къур еке гам авайди, Уьзденаз масабурун сиверай атай ванер тир.* С. Ярагъви ашукъ Уьзден.

* **юкІвар-чипІер ягъун рах., гл., ни са месэла гъар патарихъай алцумун, фикирар авун.** *ЧІехи хва Жафера пара хиялар авуна, юкІвар-чипІер яна, эхир лагъана...* А. Ф. Бубадин веси. - *Хузайинди им накъан югъдини сенвен йифдини юкІвар-чипІер ягъайдалай къулухъ къабулнавай къарар тир.* З. Э. КУТВ-диз фена. *Гъеле чи ихтиярда юкІвар-чипІер ягъун патал са къад декъикъа ама.* И. Къ. Смоленский чилел. *Бес маса рехъ, арзадин «азар» галуькдай маса чка, маса кас гъинава? – юкІвар-чипІер яна.* К., 1989, 22. XI. I. *Дидед чІаларин гъакъиндай муаллимри гзаф рахунар авуна, юкІвар-чипІер яна...* Х. Шайдабегова. *Дидед чІал чируниз аргух фикир.*

ЮЛДАШ туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) **санал къугъвазвай, физвай кеспи ийизвай ксар сад муькуьдаз.** *Къах акурла, хъана кац шад, Юлдаш галачиз, гъатна сад.* Е. Э. Къах тІуьр кац. *Ви юлдаш ама тек ялгъуз...* Е. Э. Яру яц. *Вуж ваз даим юлдаш. ятІа рекъера, Яргъаз жемир, гъам ваз даим дестек я.* М. Б. *Вуж ваз даим юлдаш ятІа рекъера. Гъалтна юлдаширилай кІвенкІве, Тагъсиб туна вичин рикІе, Данаяр хъиз цуьлер еке, -Заз гъадан зегъмет акуна.* С. С. Заз Инжиханан зегъмет акуна. 2) **ктаб паб.** *Райондай ваз кІвалахни жагъурда чна, ви юлдашидизни са чка аквада. Вуна адаз акъван яб гумир. Вахъ жуван итцмвал хъухъ, жуван лезгивал хъухъ. Раб гъинихъ фейитІа, гъални гъанихъ фин лазим я. Итим кІвалин раб я, пабни - гъал.* А. Къ. Нехирбанни лекъ, *Чун ирид къил хизан я. Зунни зи юлдаш. пенсонерар я.* ЛГ, 2004, 20. 1V. 4) **куьгъ. советрин девирда тамамарзавай къуллугъдиз ва я санал кІвалахзавайбуру чпи чпиз гъуьрмет авунин лишан яз, фамилиядихъ галаз лугъудай гаф.** *И кардин тахсирлу вунни я, юлдаш Мерданова.* З. Э. Муькъвел.

гелер. - Юлдаш Мирземегамедов, вири гъа наряддиз килигна ийиз хъайитла, им буран яни? - вичин кылиз тIампI язава трактористди. Б. Гъ. ТIварун стхаяр. 5) т-б, в.. **кылдин кас**. Чпик такъат квай, еке мумкинвилер авай бязи юлдашири чи халкъдин гзаф важиблу и мярекатдик ["Шарвили" эпосдин сувар яз тухузвай мярекатдик. - А. Г.], вучиз ятIани, кыл кутазвач. ЛГ, 2005, 28. VII.

ЮЛДАШВАЛ суц.; -или, -виле; -илер, -илери, -илера чеб-чпиз мукъвавилинни дуствилин алакълувал. Гъам жуваз фу неда на, гъам са вацIуд рипе техилни къачуда. Ваз юлдашивиле вун хътин сад чна мад аквада... А. Ф. Риза. Яваш-яваш, чпизни хабар авачиз, юлдашвал, дуствал муьгъубатдиз элкъвена... А. А. Умуд.

* **юлдашвал авун** гл., ни низ 1) чеб-чпиз мукъвавилинни дуствилин алакълу хъун. Са шартI ава: эгер вуна эхирдалди юлдашвал ийиз ва гъар са карда заз куьмек гуз хъайитла, зун рази я, - жаваб гана Рамзията. 3. Э. Рамзият. 2) сада масадаз пабвал ва я гъуьлвал авун. - Къейи гъуьл зи рикIелай фенвач, чан вах, я финни ийидач! Ам рикIе аваз, завай масадахъ галаз юлдашвал ийиз жедач. 3. Э. Муькъвел гелер.

* **юлдашвилин суд** куьгъ., суц. санал кIвалахзавайбурукай сад тахсиркар хъайила, адаз юлдашири жаза гудай мярекат. Вуч хабар я, белки къе ваз Чи маякри са кар къуна. Юлдашвилин суддин вилик Тухванани япар къуна? А. С. Муьфтехурдин кылихъ лайлай.

. **ЮЛДАШВИЛЕЛ** || **ЮЛДАШВИЛЕЛДИ** нар. мукъвавилинни дуствилин алакълар, гиссер аваз. Гъар са карда кIвенкIвечи даим Ада пара зиреквилел, Къуна чуькъвена чи гъилер. Жузунарна, юлдашвилел Хъуьрез чIулав хци вилер. А. Ф. Эм-Тэ-Эс... ада колхоздин седридиз юлдашвилелди лагъана: - Бес гишила ацукъдани? - Чайхана ава хъи. Гъаниз фида. А. А. Лезгияр.

ЮМОР урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра инсандин кимивилер, кылел атай крар хъуьруьнардай тегьерда къалурун, абурал, рикIе писвал авачиз, хъуьруьрун. Сатира ахтармишзавай са бязи ксари сатирани юмор сад муькъудаз лап яргъа бур яз гъисабзава. Р. Къадимов. Етим Эминан айгъамдин ва зарафатдин шиирар.

ЮМОРИСТ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра юмордин эсерар кхъидайди.

ЮМОРИСТВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера юмордин эсерар кхъидай пешекарвал.

ЮМШАГЪ¹ туьрк, прил.1) векъивал авачир, регъятдиз къвечIил жедай. Айнадин юмшагъ чими гъил къунвайла, рушан рикIин вири чимивал гадади ва гададин муьгъуьббатдин къуватни руша мукъувай гъисс авунай. Гъ. М. Гезентидин эхир. **Синонимар:** хъуьтуьл, тентес. 2) регъимлу. Инсанарни гъахътин умунбур жеда. Къал, туьнтвал абуроз тIебиш кар туш. Секин, юмшагъ инсанар. Ахътин юмшагъ инсанрин арада Качалан хва сад лагъай чка къазвайди я. Ам сиве тур тIубни кIас тийидай къван секин кас я. 3. Э. Рамзият **Синонимар:** умун, секин.

* **юмшагъ хъун** гл. юмшагъ гъалдиз атун. Гагъ жеда вун пара алчах, Кепекдик вун жедач анжах, Гагъ ви гъалар жеда юмшагъ, Гагъ жеда векъи, Дагъустан. С. С. Дагъустан.

ЮМШАГЪ² нар. хъуьтуьлдиз. Ахпа моряк рахана: Эхъ, халаяр Ухшар ава Каспи гъуьлуьн лепейриз - Юмшагъ акваз гъида кылел балаяр... А. С. Дишегъли.

ЮМШАГЪАРУН гл., ни-куь вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; юмшагъар авун, юмшагъар тавун, юмшагъар тахвун, юмшагъар хъийимир юмшагъ гъалдиз гъун. Пальто аязди тIарамарнавай, амма гила кIвалин чимивили ам юмшагъарзавай. 3. Гъ. Ахварай авудай аваз. **Синоним:** хъуьтуьларун.

ЮМШАГЪВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера 1) юмшагъ тир гъал. Ви киферин юмшагъвилел Ашукъ тир зун аял хъиз... А. С. Кифер. **Синоним:** хъуьтуьлвал. 2) куьч. регъимлувал. Амма и регъимлувал, рыкIин назиквал, инсанрихъ галаз мегърибанвал, юмшагъвал ада гъар низ хъайитIани багъишинач. М. М. Гъ. Чехи шаир. **Синоним:** хъуьтуьлвал. **Антоним:** векъивал.

ЮМШАГЪВИЛЕЛДИ нар. юмшагъвал хас яз. Абур [аялар. А. Г.] пара кутугнавай къайдада ацукънава, чIехибурухъ галаз рюмкаяр гелязава, пара юмшагъвилелди цIипицIрин яд сивихъ гъизва. А. А. Лезгияр. **Синонимар:** хъуьтуьлдаказ, юмшагъдаказ, юмшагъдиз. **Антоним:** векъивилелди, векъидаказ.

ЮМШАГЪДАКАЗ нар. юмшагъ яз. Юмшагъдаказ физвай гимн аквазва. А. С. Руфунал залан дишегъли. **Синоним:** хъуьтуьлдаказ, юмшагъвилелди, юмшагъдиз. **Антоним:** векъивилелди, векъидаказ.

ЮМШАГЪДИЗ нар. юмшагъ яз. Цавдара цIалцIамдиз, юмшагъдиз кылел чархар язавай. А. Къ. Нехирбанни лекъ. **Синоним:** хъуьтуьлдаказ, юмшагъвилелди, юмшагъдаказ, юмшагъдиз. **Антоним:** векъивилелди, векъидаказ.

ЮН суц., текв. къ.; -ди, -да къайда кIвалах ийидайла, тади къачумир, кар вичин юнда аваз фидай адет я. А. Эсетов. Шаирдин тарсар.

ЮНГЪВА туьрк, суц. мишердалди атIузвай, атIай кIарасдикай хкатзавай гъуьр хътинди. Мишердин сарари хци Ширхзава, ширхзава - Юнгъвадин пилтеяр ичIи кIвахзава, кIвахзава. А. Къ.

ЮНКЕР урус, куьгъ., суц.: -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) пачагъдин девирдин Россияда армиядин милицавилин курсар кIелнавайди. Эхирдай Куьредин округдин идарадин векил яз наиб, милициядин юнкер Халидбег Юсуфханован къулни ала. С. Муслимов. Цицигъ-наме. 2) дяведин, милициядин школада кIелзавайди.

ЮРГЪ суц.; -ади, -ада; -ар, -ари, -ара гужлу къати марф кваз жедай гар. КичIе жеда, буба, бегъем,

Клaмaрa юргъ рaхaдaйлa. A. C. Xцихъ гaлaз ихтилaт. *Мaрфaдин ири стlлaр къериз-къериз aвaтиз бaшлaмишнa... Юргъ aкaтнa, M. B. Гъpaсaтдин мaйдaнaл. Aммa гилa a мишeкъaт ийсaрa шaд мaнияр лугъудaй, чaз лaйлaяр ядaй къaвaх, нa лугъудa, чaхъ гъaриб хъaнa, шeхъзaвa. Нa лугъудa, гaрaризнa юргъaриз, мичlи ийфeриз ялгъузвилин мaни лугъузвaй, нa лугъудa, зун хтaнвaйдa чиз, зун вичин пaтaв aцукънaвaйдa гъисс ийиз, зaз вичин дердeр-гъaмaр aхъaйзaвaй. P. Гъ. Зи ирид стxа.*

ЮРГЪА¹ тyрк, прил. зaрбдиз фидaй. Гъaсaтдa, юргъa бaлкlнрaл aхъaхнa, фeйи нyкeрри, рeкъин юкъвaл сa дерин фyр эгъyннa, aниз яд aхъaйнa. Ф. Aкъyллy дaнaрбaн. Гyгъyнлaй, клaмyз эвич]зaвaй гъяркъy рeкъяй мaсaд мaлyм хъaнa. Aм чyлaв юргъa бaлкlнaлaлa. H. M. Къизилдин хтaр.

* **юргъaдa гъaтyн** гл. тaди квaз рeкъe гъaтyн. Яргъa дaлдaм ширин-ширин рaхaдa, Фикир тийиз гъaниз гъaтдa юргъaдa. E. Э. Baтaндaй кaтзaвaйбyрyз.

ЮРГЪА² сyц.; -ди, -дa; -яp, -йри, -йрa зaрбдиз фидaй бaлкlн. Кlвaчи-кlвaчи aгaкъдaч. Aкъaх мaн чи юргъaдaл. A. Aл. Экв хaлy.

ЮРГЪУН прил. гaлaтaй, къyвaтдиз, aшкъидиз зaйиф. Зи дyст, бeлки ви риклeлни aлaмa Гaтyз дaгъдa чaз яд гaйи бyлaхaр, Юргъyн чlвyз къaлyрaй чaз aлaмaт... A. C. Тeлeр. Mад сa югъ фeнa, бyлyт хъиз бyмбyш, Бeдeн хъиз юргъyн инсaндин нaхyш. X, X. 2003 - ийсaн 12-сeнтябрь.

* **юргъyн хъyн** гл., вyж-вyч гaлaтaй, къyвaт aмaчир гъaлдиз aтyн. Cа шyмyд ийкъaлaй юргъyн хъaнa фикирдик aкaтнaвaй Мeгъaмeдрaсyл хyрyуыз хтaнa. A. И. Cаmур... тlлaлдa тyхвaнa, тlбyни юзурдaй тaкъaт чaндa aмaчир, бeдeн гъaкl юргъyн хъaнa. A. Э. Икlни жeдa къвaн. Йифeн юкъвaриз, юргъyн хъaнвaй стxяяр aхвaриз фeйилa, Усмaнa aбyрyн вaр гaтaдa. C. Mуслимoв. Цицlигъ-нaмe.

ЮРГЪУНАРУН гл., ни-кyъ вyж-вyч юргъyн гъaлдиз гъyн. Фaдлaй чидaйбyр хъиз имaм диндирмишнa, жeгъил-жaвaн гъиргъирчиярни хyддa тyнa, мeхъeрин гъaфa-сaфaди юргъyнaрнaвaйбyрни yяxарнa. T. A. Meхъeр кyтъягъ тaхъaнмaз.

ЮРГЪУНВАЛ сyц.; -или, -илe; -илeр, -илeри, ~ илeрa гaлaтaй, къyвaт aмaчир гъaл. Экyнaхъ юргъyнвaл aлaт тaвyнa, aхвaрни тaхъaнa, мaд вeкъ ягъиз дaгъдиз физвaй рeкъe Вeлибeгa Сeфибeгaз хъeл квaз лугъудa. C. Mуслимoв. Цицlигъ-нaмe. Aммa кlвaлиз aгaкъaй зун юргъyнвиляй гъaсaтдa мeсeл ярх хъaнa, aхвaриз фeнa... ЛГ, 2004, 26. VII.

ЮРГЪУНВИЛЕЛДИ нар. юргъyнвaл хaс яз. **Синoним:** юргъyндaкaз, юргъyндиз.

ЮРГЪУНДАКАЗ нар. гaлaтaй, къyвaт aмaчир гъaлдa aвaз. Нянихъ гeж юргъyндaкaз Хквeзвa хвa синeлaй. A. C. Xцихъ гaлaз ихтилaт. **Синoнимaр:** юргъyнвилeлди, юргъyндиз.

ЮРГЪУНДИЗ нар. гaлaтaй, къyвaт aмaчир гъaл хaс яз. Гъeд хъaнa зун ийфeн цaвaл, Эвичlнa ви бaлхyндихъ. Чидaтlа вaз, элкъeвeйдa вaл, Ви aхвaр хyъз юргъyндиз. Г. Сeлимoвa. Нa чaр кxихъ. **Синoнимaр:** юргъyнвилeлди, юргъyндaкaз.

ЮРД тyрк, сyц.; -yни, -yнa; -ap, -apи, -apa 1) хyър. Юлдaшaр, зaз Урусиятдaвaй къвaн юрдaр aкyнa. C. C. Зaз Урусият aкyнa. 2) бyбaйрилaй aмaй кlвaл, бинe кyтyнa aцукънaвaй чкa. Зи гaф, сивиз къeй хвa, гъa сaд я: зaз вyнa, михъиз хyрyуыз хтaнa, чи бyбaйрин юрдaрин aявaл хъyвyнa клaнзaвa. я. A. Къ. Нeхирбaнни лeкъ.

ЮРК сyц.; -yни, -yнa; -ap, -apи, -apa 1) шyкълyъ яргъи тlвaл. Тaхтaдaлни тeрeз aлaй. A пaтaлни къaкъaн, сa юркyнaл ихътин мaлyмaт aлaй... A. A. Лeзгийяp. 2) хъapхъap юзурдaйлa. ишлeмишдaй мaхсyс пaя. **Синoним:** пaя.

ЮРТ тyрк, сyц.; -a, -a; -ap, -apи. -apa гъaйвaн, сaд хъиз виликaн эрчlи вa къyлyхъaн чaплa вa я виликaн чaплa, къyлyхъaн эрчlи кlвaчeр сaд хъиз вeгъeз-вeгъeз чyкyрyн, кaтyн, фин. Вyч гeрeк я aкl хъyн лaвгъa, Тeчирлa вaз юртни юргъa. Жyв гъисaбиз Дyньяд кaвxа, Эркeкни дишид тийижиз. C. C. Лaвгъa шaирдиз.

* **юртa(дa) хъyн** гл., вyж сa нихъ-квeхъ ятlни къeкъeвeз яргъaлдa вa зaрб гъeрeкaтaр aвyн. Ризa пaкaмлaй нянaлдa кlвaчин къилeл, жaвaбдaр пoстyпaл aкъвaзнa, инихъ-aнихъ юртa жeдaй. A. Ф. Ризa. Жaвaн Къaюм кyъчeдa низ гeрeк хъaйитlни, гъaкъи aвaчир бaтpaк тир. Aм югa aвaй бaлкlн хъиз, пaкaмлaй нянaлдa юртaдa жeдaй. З. Э. КyтB-диз фeнa.

* **юртa гъaтyн** гл., вyж тaйин сa мeнзилдиз чyкyриз гъaзyр тир гъaлдa гъaтyн. Cа гeрeндилaй aнихъaй къaлмa-къaриш вaнeр aкъaтнa, aхпa юртa гъaтнa чyкyрзaвaй, къyнe бyш квaрaр aвaй, гъилeрик чaйдaнaр, гичинaр квaй рyшaрин дeстe пaйдa хъaнa. A. A. Умyд. Шaдвилeр ийизвaйбyр, къyълeр aвyнaл мaшгъyлбyр, свaс тyхyз гъaзyр хъaнвaйбyр юртa гъaтнaвaй. И. B. Чирхчир.

ЮРФ¹ сyц.; -yни, -yнa; -ap, -apи, -apa 1) къyнeрин дaлy пaд. Гъaйиф вaхъ гaлaз aкъyдaй yмyър! - aдa лaп хъeл квaз чилиз тфy гaнa, пeрeмни юрфaрaл aкъaлжнa, кlвaляй экъeчlнa. З. Гъ. Умyърдин сирнaв. Сaртaн къaкъaн бyйдин, гъяркъy юрфaр, цlлaцlлaм тyшир, рикlиз чими сифeт. aвaй... инсaн тир... A. И. Къиргъин... сa пyд пaя лaмрaн юрфaрилaй чyгyрлa, айвaндик квaй мyгъмaн япaр хкaжнa aкъвaзнa. Ф. Дaлaлyбeгъли. 2) дaгъдин, тeпeдин кlукlвaриз гъaй чкa(яp), Сeргъят чyгъвaз Шaлбyз, Шaгъдин юрфaрaл, Чигaлийри чиг хъвaзмaчни чlурaрин? З. Къ. Мeрдaли Жaлилoвaн 60 ийс...

ЮРФ² сyц.; -yни, -yнa; -ap, -apи, -apa юг гaтaнa кyтъягъaйлa, тeхил пyлaрикaй, цлeкlвeрикaй михъyн пaтaл цaвyз вeгъeдaй тaдaрaк.

ЮСУФ араб, прил. **гуьзел, надир**. *Зи гьалдикай ярдиз хабар авач жал, - Юсуф Зулейхадиз ухиар, гуьзел яр. Е. Э. Заз булахдал яр акуна. ☼ Юсуф - мусурманрин къисадин герой я. Адан тарих Къуръандин 12 суьреда, Библиядин ("Бытие", паюнин 37 - 50) ганва. Тарихдин мана, вири патарихъай сад хътинди туштлани, абурухъ умумивал ава. Умуми тарих ихътинди я. Иаков (Якъуб) пайгъамбардиз Иосиф (Юсиф-Юсуф) тIвар алай гада хъана. Ам вичин стхайрилай гьам хъсан къилихралди, гьам гзаф гуьрчегвилелди, гьамни дерин акьулдалди тафаватлу тир. И кар себеб яз, ам Египетдин фиргъаванрин чIехидаз, Патифараз, такан тир. Стхайри ам маса гана. Патифара кIвале Юсуфа гьил кIлур гьар са кардин хийирлу нетижаяр акурла, кIвалин иесиди адакай еке ихтибарлу кас авуна. Юсуфан гуьрчегвилел ашукъ жеда Патифаран паб, Зулейха, амма Юсуфа вичин иесидиз хиянатвал авунач, папа, и кардай Юсифал буьгътенар вегьена, гуьлуьв ам дустагъда тваз тазва. Дустагъдани Юсуф вичин къенивили хуьзва, ам анай акъатзава ва яргъал ва марагълу уьмуьрда 110 йисан яшда аваз къена. Библиядани Къуръанда авай и агъвалатди къиблепатан эдебиятда са хейлин эсерар арадиз гъана ва абура, Патифар къейила, Юсуф адан паб Зулейхадал эвленмиш хъана лугъзува. Библияда Юсуф Патифаран руш Асенефал эвленмиш хъана лугъуз кхъизва (Бытие, гл. 4], 50). Гьам хашпересрин, гьам мусурман эдебиятда Иосиф-Юсиф-Юсуф гафунихъ пуд мана хъана: 1) **Иаков-Якъуб пайгъамбардин гада**; 2) **гуьрчег инсан, гуьрчегди**; 3) **гуьрчег, гуьзел**.*

ЮТУР суц.; -ди, -да; -ар, -ри, ~ра кIвачин метIелай винелди къалчахдал къван тир пай. *Я жанавур... Эгер ваз гьакъван гишинзаватIа, зи ютурдилай къулухъай са мадара ая жуваз, - лагъана адан фендигарвал чир хъайи деведи. Ф. Царуди гьеле юазмаз къуьрен ютурдай са кIус як акъудна, хам алуднавай чIук эцигна, чIулуналди кутIунна. Б. Гь. Заз эвера... къаткай чкадал жува-жуван ютурар, метIер гатут, вагай гьикI жедатIа, гьакI. М. Ж. Зи кIвачер гьикI сагъарнай.*

ЮХСУЛ туьрк, прил. **вич хътинбурун арада якIа-чIарчIе авачир**. *Икъван гагъда аквазвайбур къуру къумлухарин къериз-цIаруз гьалтзавай юхсул кишлакар тиртIа, гила вилерик акатзавай хуьрер къацу чIурар, багълар-салар галайбур тир. А. Къ. Фу гадарунин буйругъ. **Синонимар**: нахуш, сагъсуз, шикеста, юхсул. **Антоним**: кIубан.*

* **юхсул хьун** гл., *вуж-вуч. юхсул гьалда хьун*. *Аялрин кIвализ кам къачур сифте йикъалай Шекера вич етим, набут, юхсул хъанвай и гунагъсузрин сирдаш, умудлу даях диде хъиз рахаз хъана. К. К. Диде хъайи югъ,*

ЮХСУЛАРУН гл., *каузат., никуь вуж-вуч юхсул тир гьалдиз гьун*. *Масад юхсулариз алахъмир, жув юхсул жеда. Р. Им гатфарин сувар я, Чи шадвилин сувар я, Мишекъат вахт я йисан, Юхсулардай мал, инсан. Ж. Мурадалиев. Яран сувар.*

ЮХСУЛВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери. -илера **юхсул тир гьал**. *Чи авамвили чун юхсулвиляй акъуддач, чун масабурун вилик бедлемни жеде, - олова хьуьвун Рамиза. Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз. **Синонимар**: нахушвал, сагъсузвал, шикеставал, юхсулвал. **Антоним**: кIубанвал.*

ЮХСУЛВИЛЕЛДИ нар. **юхсулвал хас яз**. *Юхсулвилелди къил акъуддалди, викIегъдаказ къил атIун хъсан я. Р. **Синонимар**: юхсулдаказ, юхсулдиз. **Антоним**: кIубандиз.*

ЮХСУЛДАКАЗ нар. **юхсул гьалда аваз**. *Юхсулдаказ рахамир, вун юхсулди хъиз жеда. Р. **Синонимар**: юхсулвилелди, юхсулдиз.*

ЮХСУЛДИЗ нар. **юхсул яз**. ~ *Зун са кесиб къари я, къекъвез-къекъвез иниз акъатнава, - юхсулдиз жаваб гана къариди. Ф. Кесибдин хва Къагъриман. **Синонимар**: кIубандиз, юхсулдаказ, юхсулвилелди.*

Я

Я¹ [йа] урус, суц.; -ди, -да; -Пар, -йри, -йра **алфавитдин яхцIурни вад лагъай гьарф**. 1) гафуна вичелай слог башламиш жедайла, гьакIни ачух гьарфунилай къулухъ къве сес къалурда: [йа]: яб -[йа]б, къаяр -къа[йа]р. 2) са бязи гафара [а]динни [э]дин арада авай [аь] сес къалурда, месела: сят, вяде, дяве. *Эмирдин формада ядинни ядин арада авай са жуьре ачух сесинал акъалтIнавай глаголрин группа эхирда я аваз кхьиди. Я гьарф ихътин глаголрин гилан, алатай ва къвезмай вахтарин формаирани кхьиди... Месела: кя, кямир, кяна, кяда, кязава, эця, эцязава, эцяна, эцяда ва икI мад. Лезги литературный чIалан орфографический къайдайрин свод туькIуьрайбур: Гаджиев М, Алкадарский А. К.*

Я² *куьм. гл. са кар, вакъиа хъайиди, тирди, тестикъардай гаф*. *Вун жагъайдаз хунI девлет я, Туькезбан. Е. Э. Туькезбан. ГьакI я, девлет кIвачерик квай кас виридалайни къуватлу я. Гь. М. Хуьруьн муьфтехуьр. - гьар вуч ятлани, гьамни гьакъ я, гьамни лайхлу пенсионер я... Ам тек инсан я, гьамни рикIелай ракъурмир. Гь. М. Хуьруьн муьфтехуьр. **Антоним**: туш.*

Я³ *кIус асул падежда авай существительнидихъ галаз ишлемишнавайла, ам тамамдаказ авачирди, тахъайди, инкардайди къалурдай гаф*. *Я Шекида, я Ширванда, я Хизрида, я Нуьгеда, Белки, гьич жеч ихътин емиш. Е. Э. Чуьхвер. Я югъ чидач вичиз, я йиф. С. С. Гьарда вичикай хан ийида. Я балкIан авач, я алкIндай яц, Я къурадай багъ, я такъадай вацI. Х. Х. Рехъ алатнавай...*

Синоним: не.

* **я Аллагъ кIус** са низ ятIани писвал ва хъсанвал гун Аллагъдивай тIалабдайла, ишлемишдай ибара. *Ам яратмиш авур касди Вич, я Аллагъ, лал авурай.* Е. Э. КафтIар къаридиз.

* **я гуж тахъайди рах.**, обр. дишегълияр сад-садав рахадайла, ишлемишдай ибара. *Я гуж тахъайди, чаз и ник куътягъиз кIанзава.* Р. Гь. Лацу цавун кIаник.

* **я гъая, я пая мисал** 'алакъадин месэлаяр я намусдалди, я дяведалди гъялда' манадин мисал. *Я гъая, я пая, - лугъузва халкъдин мисалда. Ана лугъунар ва гъавурдик кутунар гзаф хъана. Амма класдин душмандиз тIимилни ван хъаначир.* З. Э. КУТВ-диз фена.

* **я хва къей кас рах.**, обр. мягътелвилин ва я такIанвилин гъиссер аваз рахадайла, ишлемишдай ибара, *Я хва къей кас, - лагъана Бубади, зун вахъ цаварал къекъвезвай, вун заз чилерилай жагъана хьи. Тадиз эвичI садра арабадай.* Къ. Къ. КIири Буба.

Я⁴ кIус нив рахазватIа, адан фикир желб авун патал ишлемишдай гаф. *Къвез хъфида вун булахдал, галаз таяр, я, бахтавар.* Е. Э. Я бахтавар.

* **я киф атIайди рах.**, обр. дишегълийри, чеб-чпив рахадайла, къаргъиш яз ишлемишдай ибара. *-Дах, дах, - лугъуз, руша адан къил юзурзавай. Рушай гъарай акъатна. Вуч хъана, я киф атIайди? - дидени, муъкуь рушни акъат хъувуна.* М. Б. Футболист.

* **я къарай атIайди (атIайбур) рах.**, обр. итимар, сад-садав рахадайла, ишлемишдай ибара. *- Я къарай атIайбур. югъ нисини жезва... Са къас фу недалди.* Р. Гь. Лацу цавун кIаник.

* **я Сад Аллагъ! межд.** мягътелвал, наразивал, шадвал къалурдайла, ишлемишдай ибара. *Я Сад Аллагъ, къенин югъди зи вил рекъи тухузвай, пакамахъ кIвалер михъдайла, мугъманхашни акуна.* А. Р., Я. Я. Хендедадин мехъер.

* **я хвайди нугъ.**, обр. тай-туьшдихъ галаз рахадайла, адан фикир желб авун патал ишлемишдай гаф'. *- Урус Абас адан хуьруьнви гъикI жеда, я хвайди?-суал гана масада.* З. Э. КУТВ-диз фена.

Я⁵ кIус сад-садан къаншарда авай манайрин предложенидин членар алакъаламишзавай гаф. *ИкI чидайтIа, зун фидачир, Я фейила, чин гудачир.* Е. Э. Мугъмин тун тавур папаз. *Я гъакъикъат, я шарият, я тIерикъат Гъинава?* Е. Э. Гъинава.

* **я йифиз (йифен) ахвар авач, я юкъуз (йикъан) къарай** 'эсиллагъ маса кардив эгечIдай мумкинвал авач' манадин ибара. *Гуьлназаз я йифиз ахвар авач, я юкъуз къарай.* И. А. Гуьлназ.

* **я тахъайтIа союз къаншарвал къалурдай ибара.** *ГъакI ятIани, амукъайла субайдиз, Я тахъайтIа, гъетрехъ галаз, вили тир, Цавариз ваъ, дишегълидиз лайлай хъиз, Лугъузва за: « Чухсагъул ваз, кIаниди!».* А. С. Чухсагъул ваз. *Ваз са шешел къизил кIандани, я тахъайтIа са шешел акъул? - Акъул. - Гъарда вичиз авачир затI тIалабир къван. "Самур" газ., 2002, 19. III. Синоним: я туштIа.*

* **я туш [туштIа] союз къаншарвал къалурдай ибара.** *Сифте килигайла, ам Бакуда, я туш Тифлиса янавай ишикIл хъиз жезва.* ЛГ, 2003, 25. XII. *Дагъустандин ва Россиядин гъакимри Азербайжандин гъакимрихъ галаз къве патазни хийир жедайвал, икърардал атана, меслят авуна, чи товар Азербайжандин базарриз ахъа авуртIа, я туш келемар къабулдай пунктар ачухайтIа жедачни бес?* ЛГ, 2004, 5. VIII. *Белки, Велимета анал чпин тухумди чIугур зегъметар аннамишзавай жеде. Я туштIа, бязибуру хъиз, адани чпин никIел дамах ийизвай жеде.* М. В. Гъарасатдин майдандал. **Синоним: я тахъайтIа.**

* **я тIиб <кIаник>, я тIаб <кIаник>! межд.** «хъайиди ана жеда» манадин ибара. *Сятдин къвед хъана. «Я тIиб кIаник, я тIаб кIаник!» -лагъана, Махсуда сиристав яна. Ахпа фарсункаяр туьхуьрна.* З. Э. *Муъкъвел гелер. -Ваъ, акI жедач, - рахана Камал вич-вичик, буругъдиз гъахъиз-гъахъиз, - садра килигна кIанда. Бубайри лугъудайвал, я - тIиб, я - тIаб.* Б. Гь. Вили вилер.

* **я чухулди, я азулди мисал** 'я гзафди, я тIимилди' манадин ибара. *Вучиз агъанал алай совхозда инсанар чеб кесидал ракъуруниз минетчи жезва? Вучиз лагъайтIа ваура къве сеферда адан гъилиз векърекъдайбур къвезва. ТахъайтIа вуча? Фена кIвалахал хтана. Фена. Хтана. Гъан, кхъихъ зегъметдин йикъар, къе кхъихъ, пака кхъихъ, муъкуь къуз кхъихъ... Са ваура кхъихъ. Са йиса кхъихъ. А къиле ахпа я чухулди, я азулди.* Б. Гь. Къарид руш. {азерб.: я чох олды, я аз олды}.

ЯБ¹ суц.; -пу, -па; -пар, -пари, -пара инсандин ва я гъайвандин къилин къве пата вич шкъуьнтдин къабухдин кIалубда авай вири жуьрейрин ванер къабулзавай орган. *Яб авачиз ван жериди Вун я хьи... Е. Э. Илагъи. - Эгер мад гъа сифте хъиз ТахъайтIа, - ЦIаруди гъакIани шалам къван вичин яб къуна чIугуна, - за эй яб атана гадарда.* Б. Гь Заз эвера. *Вун лал хъунихъ хъанва цIигел. Къабулзамач япу сесер.* С. А. Зун чIалахъ туш. * **ламран япар, къифрен япар.**

* **яб атIайдаз тум къекъуьрдай кицI суц.** *жуваз зиян гайидаз ялтахвал ийидайди. Вун тек туш, ваз ава са дуст дуьньяда - Амни - кицI, яб атIайдаз тум къекъуьрдай.* И. Гь. Рубаияр.

* **яб гун [акалун, элягъун! гл., ни низ-квез [нихъ-квехъ, нел-квел] 1) лугъузвай гафар, ийизвай ихтилат жував агакъарун.** *Гъа и арада пачагъдин хъи рикIинихъай рушан суьгъбетдихъ яб акалзавай къван. Ф. Бибахатун. Яб телягъиз, уьркуьтмиш жез филмир вун... Е. Э. Къил хураваз филмир вун. - Чан хва, за ваз гила са гъвечи эхтилат ахъайда, вуна яб це, хъайи кар я А. Ф. Лянет. Эхъ, эхъ. Заз ам абурал ашукъ хъана кIанзавач. Яб це, ваз тажуб жемир, захъ яб акала. Ваз рушар гъихътин намуссузар ятIа чидани?* А. Р., Я.

Я. Хендедадин мехъер. *Гила яб це, заз вахъ галаз Ийидай са сугъбет ава. Чал гъеле ваз чидачтлани, Вилера ви дикъет ава.* А. С. Хцихъ галаз ихтилат. *Телефонди зенг яна. Махсуда - трубка къачуна яб акална.* 3. Э. Муькъвел гелер. *Ваз хъел къемир. Захъ яб акала...* А. Р., Я. Я. Хендедадин мехъер. 2) **сада ийизвай теклифдал амал авун.** *Чи хуьре фекъи вич амач. Куьгъне хуьре амаз Милавердиди фекъивал ийизвай...* *Амма адаз яб гудай касни хъанач.* А. Р., Я. Я. Хендедадин мехъер. *Минет хуьй кез лап кевелай, зи маниьрихъ яб акала, Забита кез ачух лагъай гафаркай хъел къемир, рушар.* 3. Р. Рушар. 3) **фикирда хуьн.** *Эхир лампа жагъана, Вични къадим замандин, Садани яб тахгана Гадарнавай айвандик.* А. Ал. Экъ халу.

* **яб денг авун (денгун)** гл., ни-куь **ванцелди, ихтилатралди инжиклу авун, икрагъ авун.** *Хиросима, Багъ, Жегъил паб, Шезва, жезвач накъвар къаз. Самолетри денгзава яб, физва мадни яракъ гваз.* А. Ал. *Хиросима. Аялри сифтедай гъа мус хъфида чун лугъуз япар денг авунайтлани, ахпа Тамаман буйругъдин ван галукъайдалай гуьгъуьниз мад хабар къан хъийизвач.* Гъ. М. Ирид къаш. **Синонимар:** **яб тухун, япай акъудун.**

* **яб къун** гл. 1) ни нин **хабар гун.** *Гада хъана лагъана, ада дидедин яб къуна.* Р. 2) ни нин. **туьгъметар авун, айибар гъун.** *Амма рушан яб къадай кас авачир.* 3. Э. Трактористдин мехъер. 3) **табийрун.** *Къаз жеда хъи фашизмдин яб завай Акъудна хъиз Къисасдин терс гапурар.* А. С. Ленинан вилик. *Гъикъван чиркер риклин хци чукулудив Уьмуьрдилай алудна яб къуна за.* Ш. Къ. Пехил туш зун чара касдин бахтунал.

* **яб тагун** кил. **яб гун.**

* **яб тухун** гл., ни, куь нин **ванцелди, ихтилатралди инжиклу авун, икрагъ авун.** [Ремихан] - *Я кас, эхир зи Яб тухун тийин вуна! Гзаф лагълагъар ямир, паб, а ихтилатар акъвазара.* А. Аминов. *Вун накъ вучиз атаначир?* **Синонимар:** **яб денг авун, япай акъудун.**

* **яб це!** *обр. ихтилат башламишдайла ва давамардайла, масадахъ галаз алакъа хуьн патал ишлемишдай ибара* *Яб це. Ваз чна шумудра жувахъ галаз хзанар тухун тапшурмишина. Вучиз тухванач? Лагъ садра!* А. А. Лезгияр.

* **яб элягъун** кил. **яб гун.**

* **яб ягъун** кил. **яб гун.**

* **япа къун** нугъ., гл., ни вуч; **фикир гун, фикирда къун.** *Адан чгуру амалрикай виридаз малум туш. Малумбуруни япа къазвач.* Къ. А. Лацу марал. *Лагъай гафар къуна япа, Кевиз яхъ на гъатайди тунла.* Х. Т. Мухбирдиз.

* **япа(ра) цун** гл., ни вуч **лугъузвай гафар масадав агакъарун.** *Тектек гафар метлеб зурба, Цуз на и юлдаширин япа.* С. С. Чи партиядин рекъиз.

* **япай акъудун** гл., ни, куь нин **инжиклу авун, икрагъ авун.** - *Види мани туш, - лагъана кекре, -япай акъуддай гъаклан къуркъур я.* Ж. Къибни кек. **Синонимар:** **яб тухун, яб денг авун.**

* **япай чIар акъудайди хъизни хъанач** гъал **къилел атай пис кардикай эсиллагъ хабарни авачирдай къур гъал.**

* **япал кIуф [сив] эцигна** нар., вуч авун 1) **масадбуруз ван текъведайвал (лугъун).** *Им акур Банбубади зи къуьнелай къуна, япал сив эцигна хъиз, лагъана: - Салман птул, мукъаят хъухъ.* Къ. М, Птул руш. 2) **мукъуфдалди, рикливай.** *Абур за ваз, азиз келзавай кас, япал кIуф эцигна лугъуда.* *Вунани, ваз минет я, гъа икI япал кIуф эцигна масабуруз лагъ.* 3. Э. Директива кардик.

* **япалай(ни) тавун** гл., ни вуж-вуч **фикир тагун, кваз такъун.** *Руша и ихтилатар япалайни ийизмач, на лугъуди ясдин и лубкIуьнар гъар йикъан хкетар я.* Гъ. М. Гъасрет етим яни? *Дуьз акуртлан Гафар ягъи, Гъич япалмир - Тапарзава.* Н. С. Шарвилидин веси. *-Вун стIалжем жеда гъа, - пудра лагъанва папа. Квасади адан гафар япалайни ийизвач.* М. Б. Футболист.

* **япар акъажун** гл., ни нин **тадияр гун, туьгъметар авун.** *Къанмазали къариб кас я, Лугъуда ваз деве вуч я? За къеве тунIув хкажда, На лагъайтIа жери кар туш! Къведа хъел. Вич чилел алаз Вацран япар акъажда.* Н. Шабанов. *Къанмаз.*

* **япар алай [квай] бармак** суц. **мекъи вахтунда япар, хъуькъвер чимиз хуьдай, кевдай кIусар галай бармак.** *Са нин ятлани япар квай бармак стулдин кIаник аватнава.* А. А. Лезгияр. *Чулав бармак япар галай Къе аялдин къилел алукI...* С. А. Чехи бубадин къайгъуяр.

* **япар вегъин** гл., ни **гъарикI хъун, зайиф хъун.** *Заведиш акъудунин гъакъиндай приказ Темирхан Шуьредай рахкурдайвал я лугъудай хабарни акъатна. Жанаби заведишиди вичин япар вегъенвай.* 3. Э. Муькъвел гелер. **Синоним:** **япар куьрс хъун.**

* **япар куьрс хъун** гл., нин **пашман хъун, сефил хъун.** *Сусахъ, аялрихъ галаз хъиз, Мегъамед вичин къуниши Шакъулидихъ галазни къужахламиши хъана...* *Амма Бала-къадаш (амни хуьруьнви я) атайла, ам кIвализ ахъайнач. Бала-къадашан япар куьрс хъана.* Р. Гъ. Са нянихъ. **Синоним:** **япар вегъин.**

* **япар хкажун** гл., ни 1) **игътиятлу хъун, игътиятлу авун.** *Фекъиди хкажна япар. Тадидаказ къада хабар.,* Х. Т. Малла Иса. *Са кар мадни ашкара тир: накъ хуьруьз чкIай хабарди инсанрин япар хкажнавай. Анжах гуьзлемишзавай абурук кIусни рахун-лубкIуьн квачир.* 3. Э. Йифен тIурфан. 2) **гъазур хъун.** *РакIарай, тухузвай свасар хъиз дигаь парталар алукIна, гъа и эверун гуьзлемишиз «япар хкажна» акъазнавай хъиз, тади кваз, сад-садалай гуьзел пуд руш далбадал кIвализ атана.* Къ. М. Дагъларин деринрин булахар.

* **япар яру хьун** гл., нин **регъуъ хьун**. Пакад юкъуз векил вичин кIвалахдив эгечI хъувуна. - ГьикI хъана, ахтармишинани? - хабар къуна адавай идарадин рукоеодителди. - Эхъ, ахтармишина, -жаваб гана векилди ва и арада япар яру жез башламини. Б. Гь. Ширин чайдихъ галаз насу.

* **япара памбагар тун** гл., ни нин **яб гуз кIан тахьун**. Амма куъ вилерал хъцIур акъалтнава, япара памбагар тунва, И. Къ. Смоленский чилел.

* **япара цун** гл., ни нин **са вуч ятIани лугьун, фикирда тун**. Ахна Бакъарей Бакъурай жегьилрихъ галаз чинебани рахадай. Са-садахъ галаз. Кьилди-кьилди. Гъардан япара цадай: «Вун виридалайни зурба я. За чIехидаз ви патахъай лагъанва» З. Гергерви. Бакъарей Бакъураякай нагъил.

* **япарал залан [агъур]** прил.,; вуж **писдиз ван къведай**. - Ваз ван къвезвани, дишегълийри гьикъван хъсандиз манияр лугъуватIа? - Аллагъдиз шукур, зун гъеле япарал агъур хъанвач. Я. Я. Нурар ва хъенар. – Ва-аъ. - КIевиз рахазва гада, гуя Абас япарал залан кас я, адаз ван текъвез кичIезва. М. В. Гъарасатдин майдандал. 95 нумрадин аялрин бахчадай, япарал залан аялрин интернетдай, кесиб хзанрай тир вири санлай 40 аялдиз мергъяматлувилини тIуьн гана. ЛГ, 2004, 30. IX.

* **япувай тIветI феиуди хьизни тахьун** гл., низ вуч **гьич са къайгъуни тахьун, хъайи карди са къайгъударвални гъун тавун**. Амма адаз и кар гьич япувай тIветI феиуди хьизни тушир. И. Къ. Смоленский чилел.

* **япуз гъатун** кил. **япара гъатун**.

ЯБ² суц., текв. къ.; -на, -на инсанар тек-туьк фидай са чкадин къерех. Са бязибурун кIвалин япа кицIни жеда, кацни. Р. **Синоним:** пIипI.

ЯВА фарс, прил. 1) масада вил авай, масадахъ гачаз ашнабазвал ийиз кIандай. Бирдан Рамиза... жизви атIугъна, тим-тик хъхъана ва лацар экъис жедайвал вилер ахъайна, рикIин цIай кьейи ява дишегъли хьиз, янишадиз хъуьргна. Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз. 2) **къайгъу авачиз, дерди авачиз уьмуьр тухузвай**. Шагъ-Бубадини тавур аман-минет хъанач. Зани жувавай жедай къве гаф а ява хъиз лагъана. Акатнач чи гафар адак. А. Къ. Нехирбанни. лекъ.. 3) **гъамишалугъвилини гьисс авачир**... и зирзибилрин юкъва кьил секинвиле аваз ява уьмуьр тухузвай кицIерик акваз-акваз къалабулух акатна. А. Исм. Эхиримжи къув. 4) **т. б. ичIи, затI авачир**. Вични архайин жедай, ява гъил яргъи авур дидени. А. А. Пад хъайи рагъ.

* **ява керекул** суц. **гъамишалугъвилини гьисс авачир кас**. Ваз гила зани, вуна хъиз, хайи юрд тергна кIанзавани, ява керекулди ийидайвал?. М. Гь. Им къван, имни терез.

* **ява хьун** гл. **чIуру рекъе хьун**. Хьун хъсан туш акIа ява. Е. Э. Нехирбан. Рекъибдин мецелди жемир вун ява. Е. Э. Гуьзел яр. Зи душмандин мецел жемир вун ява. Е. Э. Гуьзел яр.

ЯВАВАЛ суц.; -или, -иле; -шер, -илери, -илера **ява тир гьал**. Явавал тIебиатдин лишан туш., гъар садан вичин зайифвал я. Р;

* **явавал авун** гл., ни дишегъли итимрихъ галаз, итим дишегълийихъ галаз эдебусуз амалрал машгъул хьун. **Синонимар:** пажвал авун, къагъбевал авун, чалкечирвал авун., шевривал авун.

ЯВАВИЛЕЛДИ нар. явавилини хесетар хас яз. Явавилелди и дуьньяда жедалди, явашдиз маса дуьньядиз фин хъсан я. Р. **Синонимар:** къагъбевилелди, чалкечирвилелди, шевривилелди.

ЯВАДИ суц.; -а, -а чIуру, чиркин рекъе авайди. КIанда лугъуз ихтибармир явадал. Е. Э. Ашукъ жемир явадал.

ЯВАКЪАН суц.; -ди, -да; -ар, ~ри. ~ра кар алакъ тийир, дикъетсуз инсан. Адан патав чIарар дишегълидин чIарар хъиз къуьнерлай агъуз куьрсарнавай, вичелни керекулдин тум хътин цIару, дар шалвар алай жегъил са явакъан атана. М. Ш. Къве себеб. Сада-садаз гъуьрметзавай, куьмекзавай, векъи гаф ишлемии тийизвай, рикIивай зегъмет чIугун, масадалай аслу тахьун инсандин кьилин винизвал яз гъисабзавай хизандай темпелар, явакъанар, надинжар акъатдач эхир. ЛГ, 2004, 28. II. Ахътин руководителар жедец хъи, абурухъ галаз кIвалахиз темпелриз, явакъанриз гзаф четин, акси яз, карчийриз, намуслудаказ кIвалахдайбуруз регъат ва хуш жеда. «Самур» журн., 2002, №5. **Синонимар:** ялкъаван, пев.

ЯВАКЪАНВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера **явакъан тир гьал**, кар алакъ тийир, дикъетсуз гьал. Инсанри яванвал негда, явакъанвилел хъуьреда. Р.

ЯВАКЪАНВИЛЕЛДИ||**ЯВАКЪАНВИЛИВДИ** нар. явакъанвал хас яз. Явакъанвилелди къар гарув гузвай кьилиз сер янавай рехи касдин тIвар гъа вичиз кутугайди тир. "Самур" газ., 2004, 24. I. **Синонимар:** явакъандаказ, явакъандиз.

ЯВАКЪАНДАКАЗ нар. явакъандан лишанар кваз. **Синонимар:** явакъанвилелди, явакъандиз.

ЯВАКЪАНДИЗ нар. явакъан яз. **Синонимар:** явакъанвилелди, явакъандаказ.

ЯВАН фарс, прил. 1) **къафун галачир**. КIвалерин иесиди вичин шкъакъвиляй устIардиз гзаф вахтара бегъемсуз, яван туьн гуз хъана, С. Муслимов. ЦицIигъ-наме. 2) **миянвал кумачир**. Яван Чили инсан яванарда. Р.

* **яван хьун** гл., вуж 1) **фадлай къафун авачир гьалда хьун**. Накъалай инихъ са къулай тIуьн тачагъна, дагъдин хуьре, вичин кесиб кIвале яван хъанвай фекъиди къве къвала чIакъракъар ийидалди тIуьна. З. Э.

КУТВ-диз фена. 2) **миянавал кумачир гьалдиз атун**. Яван хъанвай чили вичин менфят лап тIимиларда. Р. 3) **куьч. фадлай итимдин дишегълидихъ галаз, дишегълидин итимдихъ галаз алакъяар тахъун.**

ЯВАНАРУН гл.; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; яванар авун, яванар тавун, яванар тахвун. яванар хъийимир яван тир гьалдиз гъун.

ЯВАНВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера 1) **фадлай къафун жагъун тавур гьал**. «Ирид магъледиз ни чикIидайвал сергни яна, къве къвала чIакъ ийидайвал са хинкIар тIуьна кIанда Жуван яванвал алудна кIанда. Ахпа ана жериди жедайвал я. З. Э. КУТВ-диз фена. 2) **куьч. фадлай итимдин дишегълидихъ галаз, дишегълидин итимдихъ галаз алакъяар тахъанвай гьал**. Алудиз кIанз ви пашманвал. Ви яманвал, ви яванвал, Агакъариз зи дарман вал, Ийизва за ваз иманвал... Х. Х. Вуч хъжеда?

ЯВАНДАКАЗ нар. къафун галачиз. Явандаказни хъуй, жувандаказ хъуй! Р. **Синоним:** явандиз.

ЯВАНДИЗ нар. яван яз. Низ гуда къван! Пар жуванди, Кар жуванди хъайила. Алверчидин тIвар явандиз И сеферда хвейила. Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз. **Синоним:** явандаказ.

ЯВАШ¹ туьрк, прил. **гъерекатриз йигин тушир, зарб тушир**. Крар - яваш, гафар - еке, Я вирт чидайди туш, я сирке. Вичин рикIиз кIанда шуьшке Гатаз, масмар, мих тийижиз. С. С. Яваш рахадайди, яваш къекъведайди, къари, бегъем итим туш, гъакIан пиле я. Гъ. Къ. Четин бахт. Яваш лепейрин секин сесинини кул-кусрин пешерин куьлуь ванерини кваз зи рикIел абур хкизва. М. В. Вацран ягъун.

* **яваш хъун** гл., вуж-вуч 1) **гъерекат йигин тушир, зарб тушир гьалдиз атун**. Вахтунуи чIулаварнавай и къван акурла, Абасан еришар яваш хъана, гуя адаз вичин кIвачери тамун секинвал, сирлувал чIуриз кичIезва, гъакъван мукъаятдаказ, гъакъван астадаказ камар вегъез башиламина. М. В. Гъарасатдин майдандал. 2) **векъивал тIимил хъун -Гъибур я?** - хъел яваш жез башиламина адан. М. Ш. Нукъсанар. - Ви Къасумхуьрел вуч мирг алай? - сакIани секин жезвачир эме... - Текъена гъикI амукъна? Эхир са тIвар гъида вунани чал, - къвез-къвез яваш жезвай ам. М. Б. Шапка. 3) **къиникъихъ агалтун**. Ам накъ лап яваш хъанвай. КIелни элянай. Р.

* **яваш-яваш (яваш-явашдиз)** нар. 1) **йигинвал квачиз**. СикIре вич къейидай къуна пехърен вилик ярх хъана. И кар акур пехъ яваш-явашдиз сикIрев агатна адаз кIуф ягъиз кIан хъана. Ф. СикIни ахмакъ цIегъ. Нажмудин яваш-яваш кIеверай акъатзавай. А. А. Нажмудин Самурский. Куьчедин шегъре рекъий яваш-яваш балкIанрин кIвачерин ванер къвез башиламина. А. И. Самур. Рагъ акIизва - мичI гъахъзава Самурдиз, Яваш-яваш хкажзава гару ван. А. Ал. Рагъ акIизва. Хуьре яваш-яваш секинвал артух жезва. М. В. Гъарасатдин майдандал. Экономикадин ва обществодин рафтарвилер яваш-яваш вилик физвайтIани, халкъдин уьмуьрда хъсанвилехъ физвай шартIар авачир. Д. Джамалов. Лезги литература. Учебник. VIII кл. **Синоним:** аста-аста.

ЯВАШ²! межд. **'тади къачумир, яб це' манадин гаф**. [Кукул-Дайи] - Я вах, я чан вах, садра сабур ая; яваш, яваш, мехъерар акъазар авунар жеч гъа. Гила гъа мад руш тухудайбур къведа. Сабур ая, къалмакъал ийимир. И кар чна, меслятдалди туькIуьрна, куьтягъ ийин. Гъ. Гъ. Адетдин къармахра.

ЯВАШ³ нар. **масадаз ван тежедайвал**. Бишибур чеб яваш рахада. Р.

ЯВАШАРУН гч., каузат., ни-куь вуж-вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; явашар авун, явашар тавун, явашар тахвун, явашар хъийимир 1) **гъерекат яваш тир гьалдиз гъун**. - Лап кIеви алакъа, - хъвер явашарнавайтIани, майшлувлин нур чинай акъат тавунвай отделдин зеведишди вичин вири акулалди адак кIубанвал кутазвай. Я. Я. Са фурун вакIар - Фида дагъдиз, нубат ятIа, чубанвал Ийида, кIус явашардач кIубанвал. М. Ж. Са суварин суфра! 2) **сес хкаж тавун**. - Къарагъмир... - меслятдивди ван явашарна Рамиза. Т. Д. Мехъер куьтягъ тахъанмаз

ЯВАШВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера **яваш тир гьал**. Амма гила адан гъерекатра акъван явашвал гъатнавай хъи, на лугъуди къуьзекан къаш-къаматдай адан лайхлувлин гъисс, дурумлу сабурлувал, уьмуьрдин къуват гъаминалуьгъ яз квахънавай: М. В. Гъарасатдин майдандал.

ЯВАШДАКАЗ нар. **тади квачиз**. Гишин хъанвайвилай. явашдаказ къарагъна, тамуз фена, мегъуьн тазар атIана гъана вичиз чIемерукар, хъелер расна. Ф. Кесибдин хва Къагъриман. Ахпа кIвализ атана явашдаказ. Атлуханан свас кIандай гада Али. А. Ф. КъатI-къатI авур зунжурар. Явашдаказ гъерекатзавай къайи гар галукъайла, къелечI бежгъеррик квай Риза, хъраз вегъей гъажибугъдадин твар хъиз, зурзадай, адак фул акатдай, чиниз вили ранг янавай ам сефилдиз гагъ Саруханаз, гагъ чилиз килигдай. А. Ф. Риза. **Синонимар:** аста-аста, явашдиз.

ЯВАШДИЗ нар. 1) **яваш гъерекатралди**. Учителъница, гъилер хкажна явашдиз и патахъ, а патахъ къекъуьриз, цла ва я маса шейина акъуникай игътиятдалди, мукъаятдиз камар къачуз вилик фена. А. А. Умуд. Гъуьсейноваз вири и рахунар вичин къилел гьалчзавай къванер хъиз тир, гъавилай ам явашдиз къарагъна къежел экъечIна. А. А. Умуд. Куьчeday явашдиз гьалзава фургъун Къуьд хъиз рехи къужади. А. Ал. Накъвар ва къара пулар. Абас са вуч ятIани акурди хъиз, мукъаятдаказ, лап явашдиз алай кчадилай къарагъна. М. В. Гъарасатдин майдандал. 2) **сес хкаж тавуна, астаз**. Чехи везир эхирдай рикIик кичI кваз атана, гъил агъузна, явашдиз Падишагъдиз лагъана: - Падишагъ, вун хъурай сагъ... Ф. Къванцин гада. Ваз

гъарайда, вун явашидиз рахада. Е. Э. Пис папаз. - ХунI четин хъаначни? - лагъана явашидиз усмиди. З. Р. Гъажи Давуд. **Синонимар:** аста-аста, явашдаказ.

ЯВШАН туйрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра къурамагда хилер алаз экъечIдай назик тан авай туйкъуьл хъач. Къуру кала явшанар, Юлдаш тухур душманар. Билдир беневша, билдир, Гъарай, чан юлдаш! Гъ. Гъ. Адетдин къармахра. Къе чун Гуьлгерчай вацун гъаркъуь дередай, Шаракун тIвар алай къаратикенри, мерейри, инийри, явшанрини, туйкъуьл къалари къунвай чуьл хътин дуьзен къуна физва. Къ. М. Рекъин риваятар,

ЯВШАНУЛУХ туйрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра явшанар авай чка. Филер кала комсомолри АкIурзава къелемар, Явшанлухдал алукизава Машиширикай перемар. Къ. Р. Самур, къе ви дереда.

ЯГЪ туйрк, суц.; -ади, -ада; -яр, -ари, -ара техникада ишлемишдай икъи затI. Моторда вахтунда ягъ цун тавуртIа, ам фад чIур жеда. Р.

* **ягъ ягъун** гл., ни вуч **ягъ гуьцун**. Велосипеддин цепиниз ягъ ягъайла, адан чархар цавай фида. Р.

ЯГЪАЛАР суц., гзафв. къ.; -ри, -ра юг гатайла, адакай хкатдай самар. Чун Мамрашрин кIунтIал, иесидивай ихтияр къачуна, ратIран къерехдал аламай алатай ийсан ягъалрин таяда ийф акъудиз акъвазна. Къ. М. Экуь инсан.

ЯГЪАЛМИШ: * **ягъалмиш хъун** гл., вуж чизвай, инанмиш тир кардин ва я къабулай къарардин нетижа дуьзди тахъун. Бахтуну лагъана: «Инсандиз виридалайни лазим шей зун я». Акъулди лагъана: «Ваъ, вун ягъалмиш я. Инсандиз залай лазим шей авач». Ф. Гъайиф, хъана, зи стха, вун ягъалмиш... А. С. Вилик жерге.

ЯГЪАЛМИШАРУН гл., каузат., ни-куь вуж; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, мир; 1) **гъакъикъатдин** дуьзгунвиливай къакъудун. Пенжерда тунвай шуьшеди ам ягъалмишарзава. М. В. Гъарасатдин майдандал. Эрекъди филни ягъалмишарда. Мирим анихъ амукърай. М. Б. «Жигули». - Я дуст, вуна сес Кучумаз ганайни? Ганай. Гила гъадавай къачу жуваз газдин... зажигалка. Де вуна яб це кван, я стха, зун ягъалмишармир. Н. Шихнабиев. Хъсан хабарар. 2) **къил акъудиз тежервал авун**. Пенжерда тунвай шуьшеди ам ягъалмишарзава. ЭкъечIиз кIанз гъар сеферда лув гайила, ам зарбдиз хтана шуьшеда акъазва, ам виняй агъуз пенжердин чилел аватзава. М. В. Гъарасатдин майдандал. Зун Шагъдин са гъил хъиз, са кIвач хъиз, бедендин са маса пай хъиз тир. Гъиниз адаз кIан хъайитIа, гъаниз сукъзавай, гъинал кIан хъайитIа, гъанал алтадзавай. Гъа ида зун ягъалмишарна, чан гъвечIи стха. Гзаф мукъва хъун хаталу тирди чир хъанач аз. А. Исм. Эхиримжи къув. **Синоним:** къил къилелай алудун.

ЯГЪАЛМИШВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера ягъалмиш тир, гъалатI тир гъал. Амма, лугъун лазим я хъи, фарс (яни иранрин) чIалал гъалтайла, и малуматар ери-бине авачир, субут ийиз тежербур я, ва, чи фикирдалди, ягъалмишвилин нетижада арадиз атайбур я. М. М. Гъ. (СтIал Сулеймана азербайжан чIалал туйкIуррай шиирар). - Гъакъикъат регъят рекъералди къабулун, ам гужуналди лацу ийиз кIан хъун ягъалмишвал, жуван къуватсузвал я. Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз. Бязибуру чивай наркотикар, кIан хъайитIа, регъятдиз гадариз жеда лугъуз фикирзава. Им еке ягъалмишвал я. А. Гъамидов. Зарафат туш, тIегъуьн я || ЛГ, 2004, 8. VII.

* **ягъалмишвал авун** гл., ни **гъалатIвал авун**. Мад ихътин ягъалмишвал за садрани хъийидач, - лагъана абур хъифиз эгечIна. М. В. Гъарасатдин майдандал.

ЯГЪВ суц.; -а, -а; -ар, -ари, -ара хур квай чил, ник. Гуьлселем къаридивай хабар къурбуруз маса жаваб гъатна: бес Риза ягъухъ фейиди, гъана Красная Армиядихъ агалтна, гъабурухъ галаз феналда. А. Ф. Риза. КуькIурнавай арбе цуьквер, алванар, Ясти этег, ягъв мубарак хъурай квез! А. С. Пакам хийир, пакам хийир... - Заз чидайвал, - гаф атIана лежберди, -, Дишегъли - им къуьл я цанвай ягъварал... А. С. Дишегъли.

ЯГЪИ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра 1) **хаталу, акси кас**. Кана хъи чун а ягъийри, КIвалей экъечI тежез къецел; Ф. Шарвилдикай риваят. 2) **куьч. рахунра гъайвандиз ийидай экъуьгъунин гаф**. Къве хеб квахънава, вири дагълар капалай авуна, амма ягъияр гел амачиз квахънава, чидач вучдатIани. З. Гъ. Лезгийрин риваят.

ЯГЪИ прил. **мурдар хесетар квай**. - Эхъ, я чан хва, -адан паталай жаваб гана МутIалима. - Тамам са ийисалай гзаф алатзава. Чун килигда, амайбуруз приказар кхьидайла, куьнни рикIелай алуддач лугъуз, уду-будуяр акъудзава, А совхоздин директор тир ягъи къара ЖаватIахъ галаз вун раханайтIа пис жедачир. Я. Я. Са фурун вакIар.

ЯГЪИ³ прил. **таниш тушир**. Ягъи мал нехирдани къерехда жеда. Р.

ЯГЪИЗ¹ **ягъун** глаголдин мурадвилин форма. Кил. **ЯГЪУН**.

ЯГЪИЗ² нар. **ягъи тир гъалда**. Жув хътинбурун арада садрани ягъиз къун хъсан туш. Р.

ЯГЪЛАВ [**ЯГЪЛАВАН** нугъ.] туйрк. суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра гъиле къадай яргъи тум галай, недай затI виче туна цIал чрадай, гъазурдай чугундин ва я цурун къаб. Ханумди, ашдал эличун патал ягълавда гъери цIурурзавай вахтунда цурай кали гъарайна. Ф. Савдагардин папанни фекъидин къиса. ТIям аку, -лагъана Эслиди ягълаванда авай вакIан як къалурна. З. Э. Муькъвел гелер.

ЯГЪЛАМИШУН гл., ни вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; ягъламиш авун, ягъламиш тавун, ягъламиш тахвун, ягъламиш хъийимир **ягъ гуьцун**, **ягъ алтадун**. Билетрин къиметрикай рахайтIа, лагъана

кIанда хьи, абур сифтени-сифте кудай ва ягъламишдай шейэрин кьиметрилай аслу я. ЛГ, 2004, 26. VII. Республикадин шегъерринни районрин администрацийрин кылериз ярариз акси дарманар къачун патал алава такъатар чара. авун... ва кудай ва ягъламишдай материалар чара авун, ва школяяр холодильный тадаракралди таъминарун патал серенжемар къабулун меслятнава. ЛГ, 2004, 26. VII.

ЯГЪЛУ¹ туьрк. прил.; **Чем квай, хъуцIур квай.** Чпи неда ягълу ашар, Заз фуни гуч яван, диде! Х. Т. Диде. Са чакъалдиз, гъикI хъанатIани, ягълу кIек ашкар гъатна. Къ. М. Душмандин тум. Къел гзаф квай, туьнт ва ягълу хуьрек тIуьна ксайла, винел къалин затIар алаз гъекъ хъайила ва я мекъи хъайила, гзаф ахварар аквада. И. В. Тедбир.

ЯГЪЛУ² туьрк. суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра хуьрекдихъ дад ва ам рикI къадай гъалдиз гъидай затI. Сефербегаз абуру «туьлек авур кац», ада вичин чуруяр, спелар мукIратI далди къуниз, къилни твана какадин хъире хъиз авуниз ва вичин яцIу ягълуди къунавай кIурт гадаруниз килигна лугъзавайди тир. А. Ф. Газет. Садбурун спелрал гъакI ягълу ала. А. Ф. КъатI-къатI авур зунжурар. **Синонимар:** **Чем, гъери.**

* **ягълу-яван** суц. **недай затI, къафун.** КIарасар гъиз яцар герек яни? Твах! Фидай чка авани? Алад! Аванс техил, ягълу-яван кIандани? Буюр!... З. Э. Рамзият.

ЯГЪЛУВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера са затIуник квай ягълудин дережа. НекIедин ягълувилин къадарни абизателна кхъена кIанда, ваз муьтIуьгъ са нехирбандин ва я са чубандин тIварни яхъ, за адан ишиклини газетдиз акъудда. Р. Гъ. Зи ирид стха. ЗатIунин ягълувал чирдалди, ягълу затI тIуьртIа хъсан я: Р.

ЯГЪЛУХ||ЯЙЛУХ суц.; -ди, -да; -ар, -ри. -ра гъил, нер миьхун патал парчадикай раснавай кIус. Дера, мад гъваши Гъират келегъа, ягълух... Е. Э. Къавумдиз. Жибиндавай яру яйлух На нихъ галаз дегишарна? Ф. Вичин яйлухдикай хкудна, ада сикIрен вилик як аламай са кIараб вегъена. Ф. Кесибдин хва Къагъриман. Къариди гъиле са ягълух къуна начагъдал тIветIер тазвачир. А. Ф. Бубадин' веси. Гадайри яйлухар къуна гъилера, Ашар нен тийиз, какаяр кIватIалдай. А. Ф. КъатI-къатI авур зунжурар... са аскерди, шимер къунишиди вичин гъиле вугайла, жибиндай вичин иски ягълух акъудна, шимер гъадак кутуна... А. А. Лезгияр. ☀ 1960 - йисарин сифте къилералди ягълух (кил.: М. М. Г. ЛЧЮС, 1955; Б. Т., М. Г. ЛРС, 1966), анлай гуьгъуьниз яйлух {кил.: М. Г. Г., Р. И. Г., У. А. М. ЛЧЮС, 1964-2001 кхьин дуьз яз гъисабзава. Кхьинра къве жуьрени гъалтзава. Чи фикирдай, дегишвал тунихъ са чарасузвални авачир.

ЯГЪУН гл.; -да, -на; -гъиз, -гъзава||зава; я||ягъ || ягъа, -гъин, -рай||-гърай, -мир||-гъмир; ягъ тавун, ягъ тахвун, ягъ хъийимир 1) **сада масадаз вичин къуватдалди тIарвал гудай гъерекатар авун.** Ягъун, гатун адаз кар жеди. Е. Э. Гъая тийижир паб. РикI гзаф миьхи инсан тир зи баде. Хъел атана ягъайтIани, адан гъили зеррени тIардачир. З. Р. Зи уьмуьрдин шикилар. 2) **гуьлле гун, хци яркъдалди чан хкудун.** Акъул гуз жеч, лап яна вич кьейитIан. Е. Э. Гъая тийижир паб. Вуч лагъай чIал я къван, Куьре округдин начальниклиди са КIири Буба ягъун патал вишералди къазахрин къушунар тIалабзава: Къ. Къ. КIири Буба. 3) **футболдин туп варариз ракъурун.** Эмре Белез огълиди 106 къугъуна иштаракна, 13 туп ядай мумкинвал арадал гъана, вичи бягъскаррин варариз 27 туп яна. ЛГ, 6. VI. 4) **ракъурун (мал, лапаг нехирдиз, суьруьдиз)...** Абуру гъаятдин юкъвал алай кIвалер чукIурна, аниз малар янава. И. В. Чирхчир. Пакамахъ кал нехирдиз яна хтай Мусадиз ақуна, данади, салаз гъахъна, помидорар, истивутар, келемар... жакъвалай ийизва, кIурни гузва... – Суь-уьс! Суьс, садакъа! - гъарайна ада. Н. Насруллаев. Къве Мегъамед. 5) **музыкадин алатрай макъамрин сесерин акъудун.** Къединдаба къе вичин рикI алай хтулриз манияр лугъуз ва чуьнгуьр ягъиз чирзава. К. К. РикIе мани авайбур. Ма цIуд манат - устIардиз - «Къачагъ Неби» ягъ!... Ресторанда гъатнава ван тафтунин... А. С. Жуваз душман жемир вун. **Синонимар:** **тамамарун, лугъун (макъам, мани).** б) **са куьн ятIани (къавун, кIвалин, тахтадин) винел пад квелди ятIани кIевун.** Къав кIевириз, шифер ягъиз, Папар жезва кIвал сувагъиз, Залан кIвалах уртах ийиз, Ажеб регъятвилер жеда. С. Лезги мехъер. Элкъвена багъларин юкъва эцигнавай къве мертебайрин кIвалерин къавариз шифер янава. К., 1988, 16. XII. Гъил чуьхвена, чин чуьхвена, яна шал, шалам, ЭкъечIна ам кеспидал физ... И. Гъ. Лежбер хци. 7) **куьрсарун.** Садбуру цлаз перде ягъун, садбуру гйбе ягъун муьд яз гъисабзава. Р.

Синонимар: **куьрсарун, авадарун.** ☀ М. М. Гъажиевани (кил.: М. Г. ЛЧЮС, 1955, ч. 144), Б. Б. Талибов* (кил. Б. Т., М. Г. ЛРС, 1966, ч. 400) ягъун глаголдин буйругъдин форма я ва ягъа, гуьгъуьнин йисара акъатай орфографиядин словарра ягъа (кил.: М. М. Г, Р. И. Г., У. А. М. ЛЧЮС, 1964), ягъ (кил.: М. М. Г, Р. И. Г., У. А. М. ЛЧЮС, 1989, 2001 кхьин дуьз яз гъисабзава. * **ав ягъун, алачух ягъун, вил ягъун, вили ягъун, гардан ягъун, мани ягъун, мет ягъун, пине ягъун, пер ягъун, пурар ягъун, рекъи ягъун, рикI ягъун, сер ягъун, тфенг ягъун, тIвар ягъун, ял ягъун.**

* **ягъай къван** суц. **эцигунардай тегъерда махсус алатралди туькIуьрнавай къван.** Са шумуд гаф муькъуькай: Гуьрчег тереф - ам элкъвена расда ягъай къванцикай. Муьгъ къван затIар эцигзавач Са юкъуз хъуй лагъана. М. Б. Муьгъ... вижевайдаказ ягъай къванцикай, цларал са метр гъяркъуьвал алаз эцигнавай мискIин, гъакъикъатдани, тикрар техжер хътин лап надир имарат я. Д. Шерифалиев. Къабил бубадихъ галаз гуьруьш. Дарамат са гъавадинди, урус инженер Н. Алексееван проекталди чкадин устIарри ягъай къванцикай эцигнавайди тир. ЛГ, 2002, 15. V.

* **ягъайди хъиз ахварай аватун** гл., *вуж садлагъана ахварикай кватун. Йиф юкъварилай алатайла, Велимет ягъайди хъиз ахварикай кватна.* М. В. Гъарасатдин майдандал. *Ягъайбур хъиз чун ахварай аватна* Канда. И. Гъ. Эвер.

* **ягъиз (ялиз) тежедай къван(ер)** [нугъ къванар] къун гл., *ни кылиз акъудиз тежер крар хиве къун, кылиз акъудиз алахъун. Килигайла вич рахадай гафариз: Изват!аку ялиз гыхътин къванариз.* Е. Э. Гачал, гъей! *Ягъиз жедай къван яхъ. Ваъ, алишвериши зи «фу» туш, гуж агакъдай къванциз ялна* Канда. - К., 1989, 22. XII.

ЯГЪ суц.; -ди, -да; -ар, -ари, -ара *жува ийизвай крарин, жув масадбурун арада тухунин жавабдарвили* гъисс. *Чахъ ягъ ава, намус ава, Тагъсиб ава вине хъанвай!* А. Къ. Шикилрин квал. **Синонимар:** гъая, регъуввал.

ЯГЪАНАТ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри. -ра *масадакай ийидай рахшанд.* *Ягъанатдин са хъверна, Лагъана: «Вун язва вуч?! Канда заз вун ийиз пуч! Зун патал вун са тIветI я...* Ф. Шарвилдикай риваят. - *И сеферда ана хъайиди хъана. Мад ихътин ягъанат, чна къабулдач, - лагъана патав гвай камар ягъизвайда вичин гъебедин хел виниз хъувуна.* З. Э. КУТВ-диз фена. *Селимаз хъел атанач, ада ягъанат кваз лагъана: - Хъел атун вич тахсирлувили*н лишан я. А. А. Умуд. **Синоним:** рахшанд.

* **ягъанат авун** гл., *ни никай рахшанд авун.* [Нихет] - *Тавакъи ийида, Царухва, на ягъанатар ийимир.* Гъ. Гъ. Колхоз. *Ибурун [шииррин. - А. Г.] арадани фекъийрикай пис ягъанат ийизвай, абурун тапан вязер, абурун нефсинин азгъунвал, къве чин алайвал ва ихътин маса мурдар хесетар пислемешизавай шиш ава.* М. М. Гъ. СтIал Сулеймана азербайжан чIалал туькIуьрай шиирар. *Мусади чпин рахун акъвазарна. Ахна ада ягъанат ийидай саягъда Асанавай жузуна... З. Э. Муькъвел гелер. Акъан тийиз къе ашкъидин гъавурда, Пара хъанва ийизвайбур ягъанат.* М. М. Зи чIехи муьгъуббат. **Синонимар:** рахшанд авун, ягъанатарун, ягъанатун.

ЯГЪАНАТАРУН || ЯГЪАНАТУН гл., *ни никай; -да, -на; -из, -зава; -а, ~ин, -рай, -мир; ягъанат(ар) авун, ягъанат(ар) тавун, ягъанат(ар) тахвун, ягъанат(ар) хъийимир* рахшанд авун. - *Алад, гада, сатул гъваши. Идал хъуьрена цIай акъалтнава. -Бадедин ваницй ада залай ийизвай наразивални аквазвай, вучиз лагъайтIа за Хелеф халудихъ галаз яргъиярна, адаз закай ягъанатардай себеб ганвай.* А. Къ. Нехирбанни лекъ. - *Чаз ахъайзавай къван простынар, хъуьцъганрин чинар, дасмалар, одеялар вичин кIвализ тухуз, чокай ягъанатарни хъийизва.* Ш. Исаев. *Завхоз. И кар ваз залай хъсан чида, анжах ваз хиве къаз кIанзавач, я туш вуна закай ягъанатзава.* З. Гергерви. *Бакъарей Бакъураякай нагъил.* **Синоним:** ягъанат авун, рахшанд авун.

ЯГЪАНАТЧИ¹ прил. *ягъанатар ийидай хесетар квай. Абасазни рахаз кIамачир. Ада рикIяй и ягъанатчи Вагъабаз бегъем себ гана.* М. В. Гъарасатдин майдандал.

ЯГЪАНАТЧИ² суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра *ягъанатар ийидайди.* *Ягъанатчидиз ягъанатдалди жаваб гун лазим я. Р.*

ЯГЪСУЗ туьрк, прил. *ягъ авачир.* - *Илиф, учитель, -лагъана ада, кIуфук лап. ягъсуз хъуьруьн кваз.* А. А. Умуд. **Синоним:** утанмаз.

* **ягъсуз хъун** гл., *вуж ягъ авачир гъалдиз агун.* [ХаназирикI]. *Я чан чIехиди, квез чизвачни абур вучиз икъван ягъсуз хъанватIа? Дербенда институтар, кIвалахдин чкаяр гзаф хъанва, гъавиляй!* Ф. Б. Филиал.

ЯГЪСУЗ суц.; -да, -да; -ар, -ри, -ра *ягъ авачир кас.* *Са рикI, са чил къве патал пай ийидай Ягъсузрикай вун хуьва за, Лезгистан.* С. А. Лезгистан. **Синоним:** утанмаз.

ЯГЪСУЗВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера *ягъсуз тир гъал.* *Амма рикI. Къуват дагълар юзурдай, Намердвални ягъсузвал Суддин вилик кърсурдай.* А. С. Туьхуьмир, *зи рикI! ТакIан я заз, план хъиз лап тежер къван, Сиве къве мез авай гъаясуз инсан. Ягъсузвал дуьздак акъудалди адан, Регъят я ваз тергиз гъатта Аждагъан.* О. Гъуьсейнов. *Ругудар. - Вун дили хъанвани! Вичин ягъсузвал аку! - мад Вагъабавай акъвазиз хъанач.* М. В. Гъарасатдин майдандал. **Синоним:** утанмазвал.

* **ягъсузвал авун** гл. *ни ягъ авачир амалар авун.* *Абдурагъмана ягъсузвал тийидайдал адан шак алачир* О. Гъуьсейнов. *Межид бубади лугъудай.*

ЯГЪСУЗВИЛЕЛДИ нар. *ягъсуз тир гъал хас яз.* *ДевлетКIана вич тухузвай къайда, адан ягъсузвилелди килигунри рушаз ам мадни дакIанарна.* А. И. Къиргъин. **Синонимар:** ягъсуздаказ, ягъсуздиз.

ЯГЪСУЗДАКАЗ нар. *ягъсуз лишанар хас яз.* -*Багъдиз. Нез-хъваз. Гулять так гулять, - хъуьрена Севзихан, вичиз ийизвай къван гъуьрметрин къадир авачиз, ягъсуздаказ.* А. Къ. Нехирбанни лекъ. **Синонимар:** ягъсузвилелди, ягъсуздиз.

ЯГЪСУЗДИЗ нар. *ягъсуз яз.* **Синонимар:** ягъсузвилелди, ягъсуздаказ.

ЯД¹ суц.; *ци, -це; тар, -тари, -тара* инсанди, гъайванди, къушра хъун патал *ва набататар екъечIун патал ишлемешизавай, вич вацIай, булахдай физвай, жими затI.* *Гзаф чкайра къекъвена къргъа цихъ, амма яд жагъанач адаз.* Ф. Фагъум авай къргъа. *Са сеферда пачагъдин свас вичин тахай дидедин гачал рушахъ галаз вацIал фида.* *Ибуруз чпиз-чѐб цйй аквада.* Ф. Бибихатун. *Анжах са гъамамдин ци куьмек ийизвай.* А. А. Лезгияр. *Цихъ къанихдаз ахварайни яд аквадайвал, гвенар акIахъзавай никIер адан рикIяй акъатзавачир.*

3. Э. Муькъвел гелер. *Яд - уьмуьр я, яралуг туш Чурурдай жигер. Яд - им фу я, чан я сархуш, Я мелни мехьер.* А. Ал. Андрейн булах. *Агь, Ватан! Яд хъвайила яд чилерин, Чир хъана заз ви ятарин ширинвал!* А. С. Дидедин къисас. *-Вуна къе нянихъ кIвачер чухъвенайни? Афтафадай цаз, къайи цай, легенда чна кIвачер гьикI чухъудайта, рикIел ачамани?* Р. Гь. Зи ирид стха. *Къуьнел квар алай рушар акурла, гьейран жемир абурал, гадаяр. Гъаятриз яд чIугуникай фикир ая. «Кварце яд къайиз амукьда» лугъузвани куьне? Аваз хъурай кварар кIвалера, кIандайда яд хъурай. Анжах жуван дидедин, жуван сусан, жуван рушан къадир авай касди дишегълийри ихътин залан пар ялуниз рехъ гана кIанзавач эхир.* С. К. Квар. *МефтIедин ивидин Гьерекат хъсанарун патал гьилер къуьнтел къван 10 декъькъада чими це твада..* ЛГ, 2003, 7. VIII. * **абукевсер яд, кай рикIел яд иличун, къери яд, къилиз**

яд чимун, руфун цик кутун, сиве яд цанвайди [къунвайди] хъиз, тIач хътин яд, цIаран яд.

* **яд авачир дагъдал регъв эцигун** гл., ни **манасуз, нетижадив агакъ тийидай кIвалах авун.** *Яда, яд авачир дагъдал регъв эцигзавайбур, - лагъана Велиди вичив гвай вацIуд патрон капан юкъвал эцигна къалурунинди. - Ибуралди дявеяр ийиз жедани.* 3. Э. Муькъвел гелер.

* **яд алай яракъ** суц.; 1) **хци ва кIеви яракъ.** *Гьар легъзеда яд алаз хъуй куь яракъ.* Х. Х. Масан баде. 2) **куьч. (туш гаф галаз) кар алакьдай кас.** *Я макъала кхъизвайди сугъул, са къайгъуни авачир, хъайивал хъуй лугъузвай, чара авачиз мажбурнама къилиз акъудзавай кас я, я адан макъаладин игит са акъван яд алай яракъ туш.* А. Къ. Шаирдин экв.

* **яд атIай (атIанвай) регъв хъиз** нар. **лалдиз, са ван-сесни авачиз.** *Буш кIатI хътин, я инсандин, я малдин, я хазвай къапунин, я гудуниз эчIурзавай цин ван авачир, яд атIай регъв хъиз, лал къенвай кIвализ хтана, Магъамедсалегъ теспачавал кваз къекъвена.* А. А. Лезгияр. *Экверни тухъвена, кIвалах акъвазна, ван-сес кумачир мяден яд атIанвай регъв хъиз акъвазнавай.* 3. Э. Муькъвел гелер. *Кабабханадал абур агакъна, амма гъамиша ван алай къеле хътин и кабабхана, яд атIай регъв хъиз секин тир.* С. Ярагъви ашукъ Уьзден.

* **яд галачир регъв** суц., вуч. **манасуз, вижесуз, вичин везифа къилиз акъуд тежезвай затI.** *Къуй итимди и кар ачухдиз авурай, мугъман текъведай кIвал яд галачир регъв хъиз я.* К. К. Шаирдин килфетар. *Хъуьруьн галачир сатира гихътинди хъуй? Ам яд галачир регъуьз ухшамши* Я. Ш. Юсуфов. *Гъамиша чи шал дуст.*

* **яд гун** гл., ни 1) **низ сада масадаз хъвадай яд гун.** *Аялдиз къайи яд гумир.* Р. 2) **квез гъайван яд хъун патал булахдал, вацIал, вирел тухун ва я къапуна цана адан вилик яд эцигун.** - *Риза, балкIандиз яд це!* А. Ф. Риза. 3) **квез набататрин дувулриз яд фидайвал авун.** *Багълариз яд акъудун мураддалди, чна Самур вацIун къерехдал цин иасосар эцигна. Ада анжах 25 процент багълариз яд гун таъминарна.* А. Шагъмарданов. *Майишатдиз регъбервал гуникай веревирдер.*

* **яд иличай хъиз** нар. **ван-сес акъат тийиз.** *Классда, яд эличай хъиз, секин тир, учительница кIвачел къарагъна.* А. А. Умуд. *Муькуьбур, яд иличай хъиз, адан сивиз килигзава.* М. Ш. ЯкIун хъчар.

* **яд фидай патахъ пер ягъун** гл. ни **гъахълувилиз килиг тавуна, вирида вуч ийизватIа, гъам авун.**

Синоним: гъуьргъуь еб хъиз, гьар патахъ фин.

* **яд хъуй!** *межд. 'амачир гьалдиз атуь' манадин къаргъиш. Къакъан дагълар яд хъуй ялагъ, Яр авай хуьр аквадайвал.* Ф.

* **яд хъуй** гл., вуч **квахъун, амачир гьалдиз атун.** *Гуьнуькъара дуьнья! Ви югъ, ви йиф - вири сад хъанани, Хъсанвилер чи инсанрин вири санлай яд хъанани?* М. Ж. Жанавурдин къув язава...

* **яд чIугвадай лит** нар. **вуж вичиз ийизвай писвилер, лугъузвай гафар эхдай инсан.** *Килиг, рушар. куьне садра куь мецерин аявал ая. Зунни квез яд чIугвадай лит туш. Куьне сивел атай вуч лагъайтIани, завайни эхиз, жедач.* Я. Я. Нурар ва хъенар.

* **яд элкъведай пад** суц. **суьргуьн.** *Къвед лугъур сефер ихътин гьал тикрар хъун хъувуртIа, за куьн къведни яд элкъведай патахъ дугурда.* С. С., С. М. СтIал Мусаиб.

* **цел атун** гл **хъвадай яд кIвализ гъиз вацIал, булахдал атун.** *Алагуьзли, бес вун цел къван къведачни?* Е. Э. Ваз зи гьалдикай хабар авачни?

* **цел фин** гл., **вуж хъвадай яд кIвализ гъиз вацIал, булахдал фин.** *Цел фида вун къугъваз-къугъваз.* Е. Э. Вун хвашгелди, сафагелди. *Диде квар гъаз цел фида...* Х. Х. Дидедин тум.

* **яд хъуй (хъурай)!** *межд. са никай ятIани хуш татайла. 'вичиз вуч кIантIани авурай, хъурай' манадин ибара.* *Хъвайибуру мад хъурай, Тахъвайбуру яд хъурай.* А. Къ. Цийи йисан тост.

* **цик кутун** гл., вуч **недай къафун хъун патал афнияр, помидорар къел, истивутар вегъена балонда, бочкада цик кутун.**

* **цик <кваз> хъун** гл., вуч **яд гудай мумкинвал аваз хъун.** *Цик квай никIер и дагъдин хуьре асла авачир.*

3. Э. Муькъвел гелер. *Колхоздиз гатфарин къуьл цун патал райондай план ганвай. Амма цик квачир дагъдин никIера гатфарин къуьл цуникай менфят авачир.* 3. Э. Муькъвел гелер.

* **цин кIаникай фидай лутькве** суц. **лутьквейрин жуьрейрикай сад.** 2000 - *йисан 1Завгустдиз цин кIаникай фидай «Курск» лутькве батмиш хъана.* ЛГ, 2004, 12.

Яд² прил. жуванди тушир. *Яд халкъариз чирмир куьне куь ара...* Е. Э. РикIел гъваш. *Агь, Ватан! Яд*

хъвайшла, яд чилерин Чир хъана заз ви ятарин ширинвал!. А. С. Дидедин къисас. Ихътин дердери канвай хцин кIвале жердалай лап яд касдин къулавни хъсан тир. А. А. Лезгияр. Лиф атана зи дередиз, катнай гъайван яд уьлкведай къибледин. Къ. Р. Анжах, анжах... **Синонимар:** маса, чара.

* **яд уьлкве** суц. **чара уьлкве**. [Брегъим]. Зи къатIунралди, адакай округдиз хабар гана кIанда... Къуна тухурай къазахри яд уьлкведихъ. Б. Гъ. Большевикдин руш. Яд уьлкведа са яд миллет хъана вун, Гуя гужалди такIандаз гана вун... Н. Сам. Лезги, вавай жузан за...

* **яд хъун** гл., вуж-вуч нивай-квевай **чара хъун**. ГъакI тахъайтIа, дустар ара яд жеда. Е. Э. Зав рахамир. Яр, ваз за са арза ийин, Алагуьзли яд хъана хъи... Е. Э. Хъана хъи. Са чIаварин дуьз араяр яд жеда... И. Гъ. Рубайяр. Хъсанвилер чи инсанри вири санлай яд хъанани? Х. Х. Зун куьчедал... **Синонимар:** къакъатун, яд хъун.

ЯД * **яд хъиз чир хъун** гл. лап хъсандиз, хуралай чир хъун.

ЯДА(ЯР) межд. эркекдаз(буруз) эвердай ва я адан (абурун) фикир желбдай гаф. - Яда, акъваз. - тадиз лагъана ада, адакай жагъай танишдан акунар вилерикай квахъиз кичIела. - Вун вини зи мирес Эмирханан гада тушни? М. В. Гъарасатдин майдандал. - Вагъ, ядаяр! Ядни герек жедай къван. Бес им чна сифтедай вучиз фагъумначир? Ф. Ядни герек жедай къван.

ЯДА² **ягъун** глаголдин къвезмай вахтунин форма. Кил. **ЯГЪУН**.

ЯДАЛАН суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра яд акъалтнавай гъал.

ЯДИГАР фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра са вуж ва я вуч ятIани рикIел хуьн патал гузвай, ганвай, амукъдай затI. Хашипересри, абурукай яз урусрини, гъар йисуз инсан дидедиз хъайи югъ еке сувар яз къиле тухуда. И юкъуз суварин иесидин патав мукъва-къилияр, ярар-дустар къуни-къунишяр къведа, Суварин иесидиз ядигар шейэр гуда... А. Гуьлмегъамедов. Именинник ва мевлид. Хтулри и шикил виридалайни багъа ядигар яз хуьзва. ЛГ, 2003, 25. XII. Бес ктабар?. «Къалгъанрилай» гуьгъуьниз акъатнавай адан [Жамидинан. А. Г.] саки вири ктабар за, багъа ядигарар хъиз, хуьзва. М. Ж. Жамидин рикIел хкунар.

Синонимар: савкъват.

ЯДИГАРВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера ядигар тир гъисс къетIнавай гъал. И къванци, гуя Абас тIилисимда тунва, адаз вичикай хабар амач. На лугъуди, паквал, ядигарвал гакъунва, къужадиз зигъин амач, ам са гъихътин ятIани чIехи гъиссерин дерин дегънеда цIранва. Адан гъекъ къуразва. М. В. Гъарасатдин майдандал.

ЯЗ я гафунин деепричастидин форма. Кил Я.

ЯЗАВА¹ ягъун глаголдин гилан вахтунин форма. Кил. **ЯГЪУН**.

ЯЗАВА² **я**² глаголдин вариант. Кил. **Я**².

ЯЗУХ туьрк, прил. Гъайиф къведай гъалда авай. Язух мугъманди са тахсирни квачирди яз дустагъдин ламу чилел йиф акъуднай къван. Ф. Далалубегъли. Язух гададин гардан язава, мад завай адаз гъич са куьмекни хъжедач. Ф. Акбул ва бахт. Язух гада, хъвер къугъвазвай пIузаррал, Тамир вуна кваз агъузар, Гъалимат. Е. Э. Гъалимат. Язух аял пакамалай няналди гъекъ-каф хъана инихъ-анихъ чукурриз юрта жедай. А. Ф. Риза. **Синонимар:** кесиб, бахтсуз,

* **язух атун** гл., низ вуж-вуч (нин-куьн) язух касдин четин гъал къезилардай гъиссер атун. Рушаз адан язух атана, амма гъелелиг вичин сир ганач. Ф. Гъуьлуьн руш. Язух ша тIун ваз зи агъузар, гуьзел. Е. Э. Яр гуьзел. Ви гъалариз килигайла, Язух къведа мад, Яру яц. Е. Э. Яру яц. [ФатIимат] - ХаратIа хъуй вун, дуьнья... Бубадиз веледдин язух татайла, а паталлай чарадаз гъични къвеч. Гъ. Гъ. Адетдин къармахра. Шалвардин кек чилелай физ, цаз акъахнавай къецил кIвачини къецил ийиз, ам, куьчедиз экъечIайла, язух къведай са шикилда жедай. А. Ф. Риза. - Вув, хинкIар амаче. Эхиримжи чкалар за жуваз акъуднай, - язух къведай тегъерда лагъана къариди. Гъ. Къ. Четин бахт. Гъар акатай гъидан хъайитIани язух атайтIа, авай гаф чинал лугъуз регъуь-кичIе хъайитIа, я туш а гаф лугъудай жуьре-къайда течиз хъайитIа, ахътин касдин гафар фад рикIелайни алатда... К. К. Суьгъбетзава Максима.

* **язух чIугун** гл., ни куьн язух касдин терефдар хъана, адакай фикир авун. Гъич садани кесибдин язух чIугвадачир, амма Далалубегълиди ам азад ийидай къайда фагъумзавай. Ф. Далалубегъли. «Ништа, ни рекъелай алуднатIа, чIуру ниятдин кас туш ам», - язухар чIугвадайбурни кими тушир. М. Б. «Жигули».

* **язухди кун** рах., гл., вуж нин-куьн дериндай гъайифдин гъиссери къун. Улакъ галачиз шегъерэгълидин яшайиши фикирдиз гъайила, адан язухди куда. ЛГ, 2003, 13. XI.

ЯЗУХВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера язух къведай гъал. Язухвал къалурмир, язух текъведай гъалдиз гъваш. Р.

ЯЗУХВИЛЕЛДИ нар. язухвал хас яз. Ам вилер кIаникай язухвилелди жегъилдин перишан суфатдиз, вилерал гъалчIнавай рацIамриз килигна А. А. Умуд. **Синонимар:** язухдаказ, язухдиз.

ЯЗУХДАЙ нар. язух атунин нетижа яз. Бубадин ракIарихъ гадрай аял язухдай къуниши папа къахчуна дидедал авуна, ирид йисаз акъатдалди хвена. М. М. Гъ. ЧIехи шаир, Зи дидедин язухдай, Авай тIалрин члада, Фад цIрана савухвал, ЦIверекIар жез гъавада. А. Исм. Зун хайила дидеди.

ЯЗУХДАКАЗ¹ нар. язух атай, къведай гысс аваз, Амма къуъзубуру Салманан юхсул гьалдикай акI суьгьбет авуна хьи, эгер адакай са легьзеда къванни хан тавуртIа ам дели жедайди ва адан аялар етим амуьгдайди акI язухдаказ къалурна хьи, гьатта хандин векъи рикIни юмшагъ хьайиди хьиз тир. М. Б. Салманакай гьикI хан хьана. **Синонимар:** язухвилелди, язухдиз.

ЯЗУХДИЗ нар. язух къведай гьалда. Идрис халуди чина биришар туна ва язухдиз лагьана. Р. Гь. Зи ирид стха. **Синонимар:** язухвилелди, язухдаказ.

ЯЙ¹ туьрк, куьгъ., суц.; -иди, -йда; -яр, -йри, -йра фыйтундин, шарабандин къарсун тIимил хьун патал адак кутадай къелечIвал авай ракъ(ар). **Синоним:** рессора.

ЯЙ² граммат., эхир са бязи существительныйрин къакъатуниин I падеждин эхир. Къакъатуниин гьалара ний? квяй? суалриз жаваб гудай са гьижсадин тIварар икI кхьйда: ... эгер дувулда хьуьтуьл ачух е. и, уь сесерикай аваз хьайитIа, абурун эхирда -яй кхьйда: ник - никIяй, вил - виляй, кьил - кьиляй, гьил - гьиляй, рикI - рикIяй, рехъ - рекьяй, гел - геляй ва мсб. Лезги литературный чIалан орфографический къайдайрин свод. ТуькIуьрайбур: Гаджиев М., Алкадарский А. К. -Махачкала, 1938.

ЯЙЛАХ туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра гьайванри дагълара векъ недай чка. Чепер суван дигай яйлах, Шагъ ацукъай къайи булах. Ф. - Хпериз - яйлах, Дагълара булах, Рагъул кицI къвалахъ, Чубандиз - чумахъ ХунI ярашугъ я. С. С. Квез вуч ярашугъ я. - Я Махсуд, чна и зегьметар Вердидин девлетар артухарун патал, адаз хьсан яйлахарни къишлахар гун патал чIугурд яни? З. Э. Муькъвел гелер. Белки, суьруьйрай ахIуда яйлах. Белки, алатда зи кимелай яс. Х. Х.

ЯЙЛУХ кил. ЯГЪЛУХ.

ЯЙЛАХ туьрк, нугъ. алатай вахтара рушар-гадаяр, санал кIватI хьана, манияр лугьудай, шадвилер ийидай мярекат.

ЯК суц.; -кIу, -кIа; -кIари, -кIари, -к'тра 1) инсандин, гьайвандин, къушран бедендин кIараб, чIар квачиз амай пай. # гьерен, къушран ~, малдин ~; юхун ~, тарху ~, цуру ~, бижбиж ~, мермер ~, куьк ~. Накъвадиз лам хьурай, Гьайванриз хам хьурай, ЯкIуз тIям хьурай, Къуьлер хурам хьурай... Ф. Махсуда зун вакIан як нез вердишарнава. З. Э. Муькъвел гелер. - Валлагъ, къужа, хуьрек ийиз хьанач: як вири кацI тIуьна. И. В. Чирхчир. Акъалжзава шишерал КIелен таза як. Къвалавни гва цурни мед, Истивут, сумах. А. С. Хцихъ галаз ихтилат.... Европадин агъалийрихъ къалабулук кутунвай месэлайрикай садни пехъи хьанвай калер я. И калерин як тIуьр инсанар пехъи жезва ва рекъизва. "Самур" газ. 2001, 18.I. **Синоним:** биш. 2) емишдин, чкал, цил квачиз амай пай. ЯкIув ацIанва, туп хьиз, Къвазнава чаз килигиз, Лацу элкьвей кьил галай, Таза якIал вил алай! Дулмадиз хас тир келем Еке жезва лап бегьем. М. М. Гь. Чи сал. * къелечI якIарин, лацу якIарин, яцIу якIарин.

* **як квай** прил. гьайвандин, къушран як кваз гьазурнавай. Ада, вичин сивиз килигдайбур кIватIна, къахунин як квай хинкIар гана. З. Э. КУТВ-диз фена... за чи кIвализ еке-еке куьк гьерер гьйда, чи бахди як квай хуьрекар ийида, - жаваб гана заз зи хци. А. Фет. Кьерен къванер.

* **як къун** гл., ни-куь куьк хьун. "Гельхенский" совхозда са шумуд йисан идалай вилик фад як къадай, дагъларин мишекъат вири шартIариз дурум гудай, алафдин гьи жуьре хьайитIани хьсандиз недай кабач маларин жинс кутунвай. ЛГ, 2005, 14. IV.

* **як пайзавайбур** кил. фу пайзавайбур.

* **якIа-чIарчIе аваз хьун** гл., еуж-вуч куькдиз хьун. Зул алуькна. Хипер, кIелер якIа-чIарчIе ава. М. Ш. Шад хабар. **Синоним:** пицI вегьин. **Антонимар:** къуд кIарабни хам хьун, хамни кIараб хьун.

ЯКИУН прил. якIукай хьанвай, якIукай гьазурнавай.

* **якIун цаз** суц. кIвачин, гьилин са чка кIеви хьун.

* **якIун продукция** суц. якIукай гьазурнавай недай затIар.

ЯКЪАДАШ¹ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра яр-дуст кас. - Са варз идалай вилик вини зи якъадаш Беглиханан мирг хътин дуьгве а тум хкатайбуру кукIварна. М. В. Гьарасатдин майдандал.

ЯКЪАДАШ² рах., обр. са яшарин эркекар чеб-чпив рахадайла, чпин мукъвавал къалурун патал тIварцIин чкадал ишлемишдай гаф. - Чи районда, якъадаш, квелай гзаф багълар кутаз жедай мумкинвилер гьич садазни авач. А. А. Лезгияр. [Али]. Вуч? Зи секретарша? Бегенмиш хьанва ваз? Якъадаш, валлагъ вун тух тежедай чакъл я... Н. И. Гьакимрин папар.

ЯКЪАЛД: * **якълди авун** гл., ни вуж-вуч дуьз, тик гьалда авайди чилел ярхарун. **Синоним:** якълдарун.

* **якълд(ар) хьун** гл., вуж-вуч дуьз, тик гьалда авайди чилел ярх(ар) хьун. Патав гвай рекьяй машин фена лугьуз, и мукъварал эцигай цал якълдар хьана. г.

ЯКЪАЛДАРУН гл., ни-куь вуж-вуч; -на, -да; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; якълдар авун, якълдар тавун, якълдар тахвун, якълдар хьийимир дуьз, тик гьалда авайди чилел ярхарун. **Синоним:** якълдар авун.

ЯКЪАЛДУН гл., вуж-вуч; -на, -да; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; дуьз, тик гьалда авайди чилел ярх хьун.

Машиин галукъбай шалман якъалдна. Р. КІвач цІуьдгъуьнай аял акъалдна. Р.

ЯКЪИН¹ фарс, т-б, суц. -ди, -да; -ар, -ри, -ра гъакъикъят. Садан ктаб жагъурун чаз четинда. Муькуьданбур - туьквендава! - къалинда. Амма халкъдин шаир лагъай тІвар ганва Халкъди саймиши тийизвайдаз якъинда. И. Гъ. Рубаияр.

* **якъин авун** гл., ни вуч тайинарун, чирун. Суриядиз са вуч ятІани лугъуз, кушкурузава. Адаз са вуч ятІани якъин ийизва. М. В. Гъарасатдин майдандал

ЯКЪИН² прил. 1) малум тир, тайин. Уьмуьр... Яшайиш... И къве гаф акъул балугъ хъайидалай башламишина, эхиримжи нефес вахгудалди, инсанрин мецел ала. Къайгъусуз аял вахтара, якъин кар я. и келимаяр рикІел къведач. Къ. М. Экуь инсан. 2) дуьз, гъакъикъятда авай. Да, господинар, крар, хабарар якъинбур я. Мад гъич шак-умуд аламай затІар амукъзавач. Ж. Эфендиев. Азадвиллин рекъе. Алижсаназ диссертация вуч затІа чидачир... Гуьгъуьнай и гафунин якъин мана чирун патал Алижсана библиотекадиз чукурнай. А. А. Лезгияр. Гила чи къилин везифа, мурад-метлеб герек гъар са районэгълидив вичин уьмуьр абадвилхъ, генгвилхъ дегии жезвайди якъин гъисс ийиз туникай ибарат я. ЛГ, 2004, 15. VII.

* **якъин хъун** гл., низ вуч тайин хъун, чир хъун. Ви чи хуьруьз рахкурай чар Айнадал агакъ тавурди адаз якъин хъана. З. Э. Муькъвел гелер. И кІвале рахазвай ван къене кІвализ къвезвайди инал Алидиз лап якъин хъана. Къ. М. Дагъларин деринрин булахар. Зазни якъин хъанва: гъар са пеше адан векилри пухлу ийизвачтІа, маса садавайни адал леке гъиз жедач. Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз. Къил чиле туна къвезвай ничхир жанавур тирди якъин хъайи Сагъира энгел тавуна ам яна. У. Къемберов. Спелар куьрсарай хам.

ЯКЪИН³ нар. дуьздаказ. Заз вун чизвач, вун вуч ятІа, лагъ вуна якъин... Е. Э. Алагуьзлизидиз. Агъа СтІалдал алад, ана ашукъ Сулейманаз ви дерт ахъа ая, ада якъин ваз дарман ийида. Къ. М. Рекъин риваятар: **Синонимар:** якъиндиз, халисдаказ, рикІивай.

ЯКЪИН⁴ арал. вичелай гъуьгъуьнай лугъузвай фикир дуьз тирди, шак алачирди тирди къалурдай гаф. Якъин, СтІалдал чи дередин жегъилрин алакьунар хъсан хъунухъ гуьзлемшизава. Къ. М. Манияр, манияр. Якъин, гъа арабайра авайбур тупар, яракъар, барут я жеди... З. Р. Гъажи Давуд. **Синонимар:** дугъриданни, якъинвилелди, якъиндиз.

ЯКЪИНВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера якъин тир гъал. ~ Белки, ам гъа патарихъ фенач жеди? Кардин якъинвал чир тавунмаз, рикІи ахътин хиялар твамир, усми, - лагъана Сурхай-ханди. З. Р. Гъажи Давуд.

ЯКЪИНВИЛЕЛДИ нар. якъиндив къадайвал. **Синонимар:** дугъриданни, якъин, якъиндиз.

ЯКЪИНДИ суц.: -а. -а якъин тир кас, затІ. Садаз ашкарди агъзурриз сир яз жеда. Садаз якъинди амайбур патал алапат яз амукъда. М. В. Гъарасатдин майдандал.

ЯКЪИНДИЗ нар. якъин яз. [Кавха]. И хабар якъиндиз чаз чир хъайила, артух къекъуьнар тавуна, чунни хтана. Ж. Эфендиев. Азадвиллин рекъе. Гъайиф хъи, чаз къени чи азадвал патал чтин чанар къурбанд авур вири къегъалрин тІварар якъиндиз чизвач. С. Муслимов. ЦицІигъ-наме. **Синонимар:** якъин, якъинвилелди, халисдаказ.

ЯКЪУТ фарс, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) ракъни, хром, титан - металларни чеб акахъна арадиз атанвай, къиметдиз багъа, вичи цІарцІар гудай минерал. Гъар гъи касди вичин рушакай хабар гайитІа, гъадаз вичив чІугур къван къизиларни якъутар гуда лагъана пачагъди малумарна. Ф. Кесибдин хва Къагъриман. 2) поэзияда: багъавилин, гуьзелвиллин, надирвиллин образ. Чан дагъдавай хаму жейран, Ухшар я ваз якъут, маржан. Е. Э. Вун хвашгелди, сафагелди. Къизилгуьлдиз ухшар ава, Жасад якъут къашара ава. Е. Э. Назани. 3) (чІехи гъарфуналди - Я) дишегълидин хас тІвар: **Якъут**. 4) итимрин тІварцІин пай: **Якъутали**. Эверна вичин кабинетдиз парторг Мирзалидиз, профкомдин председателъ Гъашимаз, къилин инженер Якъуталидиз, къилин агроном Сарудиз, лагъана... А. Фет. Къерен къванер. ☀ И гафуникай гегъенш суьгъбет кил.: А. Гуьлмегъамедов. Якъут || "Лезги газет", 1993, 18. II.

ЯКІА як существительнидин чкадин I падеждин форма Кил. **ЯК**.

ЯКІВ суц.; -у, -ва; -вар, -вари, -вара кІарасар хун патал мурз алаз металлдикай раснавай алат. - За адан чехирар авай челеграл якІв илигда, - лагъана сада. З. Э. КУТВ-диз фена. Вагъид бубади якІв чилел эцигна... Ж. Байрамалиев. КІарасдин тІурар. **Синоним:** нажах. * **тараз якІв ягъда, тамуз ван хъуй лугъуз.**

ЯКІУ, ЯКІУН¹ **як** существительнидин падежрин форма. Кил. **ЯК**. **ЯКІУ**.

ЯКІУН² **якІв** существительнидин падежрин форма. Кил. **ЯКІУ**.

ЯЛ суц.; -ци, -це; -ар, -ари, -ара нефес чІугвадайла бедендай акъатзавай гар, гъава. Инсандивай ял акъуд тавуна са 2-3 минутдани акъвазиз жедач. Р. * **къама ялар тун (хъун).**

* **ял акъадарун** гл., ни 1) ван къведайвал ва са тІимил яргъалди нефес чІугун. Са ял акъадарна, гъилер столдал кІватІна къуна, ам гъар садан чиниз, абур вичиз сифте сефер аквазвайбуруз хъиз, муькуьфдивди килигна. А. Фет. Къерен къванер. 2) са тІимил вахтунда рахан тийиз, кІвалах тийиз акъвазун. - Гила, азиз аялар, хъсандиз фикир це, - шаирди, са гъвечІи вахтунда ял акъадарна хъиз, ихтилат давамарна... Къ. М.

Душмандин тум. *Агъа тІулалай виниз авай гуьнеда цацар незвай ламариз килигиз, ада и аскІан кІунтІал са ялни акъадарна.* М. В. Гъарасатдин майдандал.

* **ял кваз хъун** гл., ник **никай масадбуруз къалур тийиз са никай-квекай ятІани хъел кваз хъун.**

* **ял къун** гл., ни **кисна акъвазун.** *Виридан, виридалайни Херхеман вил Целхемахъ вуч гъайбат аватІа лугъуз, ял къунвай.* С. Ярагъви ашукъ Уъзден.

* **ял тур цел хъиз** нар. 1) **якІа-чІарчІе аваз.** *Вичин паб, ял тур цел хъиз, авуна, зун къурурзава.* М. Б. Спелар. 2) **хъел кваз.**

* **ял ягъун** гл., ни **галатнавай гъалдай акъатун патал кІвалахдивай, физвай рекъивай са тІимил вахтунда акъвазун.** *Ибур фена, фена, эхир са баябан чуьлдиз акъатна, ял ягъиз ацукъна.* Ф. КІватІаш. *Вахт-вахтунда жагъидач тІуьн, Са вил ахвар, я ял ягъун.* А. Ф. Дяве. - *Чан хва, Мурад, мугъман галатнава жеди, кІвализ хутах, адав ял ягъиз тур. Зун герек ксар акваз фида, - лагъана бубади хъел тапиурмишна.* А. И. Къиргъин. *Пуд юкъуз Гъуьсейнали-хандин суфрадихъ ял ягъайдалай къулухъ, вичин къушундин къиле аваз, Надир-шагъ Самурдилай элячІна Гили хуьр галайнихъ фена.* З. Р. Гъажи Давуд. *Ял язава, хъана галат, Хъша, чи рак ахъай, шаир.* Х. Х. Яргъай-яргъай... *Зун фена, амма завай ял ягъиз хъанач.* Н. М. Къизилдин хтар. - *КІус са герен акъваз хъия, са гъвечІи ял ягъа жуваз, ахпа алад, - лагъана...* М. В. Гъарасатдин майдандал. «Ял ягъна хъфизвай урусар я», - *жува-жуваз тестикъна за.* М. Б. Зун къенвач,

* **ял ядай югъ** суц. **къуллугъдик квайбуру гъафтедин йикъарикай кІвалах тийидай югъ.** *Ял ядай йикъан экуьнахъ поезд вутІ-вутІ авуна Махачкъаладин вокзалдал акъвазна.* З. Э. Муькъвел гелер. **Синоним:** **выходной.**

* **ял ялтахъ (ялцихъ) текъвез** нар. **четинвилелди нефес къачуз.** *Ял ялтахъ текъвез, ам, кулал чІулав халичани алаз, хва яшамши жезвай кІвалерин къуд лагъай мертебадиз хкаж хъана.* Ж. Гъ. Хтулдиз халича. **кваз. Синоним:** **нефес нефесдихъ текъвез.**

ЯЛ² суц.; -ци, це; -ар, -ари, -ара **ни.** - *АтІа Шалбуз дагъдин ценерив гвай нехир аквазвани? Чи хуьруьн? гъа нехирдавай вичин яр-дугъведиз ялварзавайди я, гъадан ял гъиссзавайди я. - Бес амайбуру акІ вучиззавач? - Амайбуруз, гъи ял хкъадатІа, чизвач. Абуруз виридалайни багъа са ял авач.* А. Къ. Нехирбанни лекъ. *Балугъ кІандайдаз балугъдин ял такІан жеч.* Р.

ЯЛ³: * **ял авун** гл. 1) **са вуч ятІани къуват желбна санлай масанал тухун.** *КІанчІ ял ая, менфят рикІел алаз.* Р. 2) **куьч. алахъун.** *Еке къиметар къачуз ялмир, еке чирвилерихъ яла.* Р. 3) **са нин ятІани тереф хуьн.** *КІвалахдал чІехидахъ ялмир, са мус ятІани паишман жеда.* Р. **Синоним:** **ялун.**

ЯЛАВ туьрк. суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) **цІун чимивилин мецер.** *Адан гъилер цІун ялаврив агакъзава, абур куз эгечІнава.* А. Исм. *Алукъдай ахвар. Рагъ ялав я гъамиша, Гузвай жени чимивал.* А. Ал. *Экв халу. Ибадатханада секинвал сушт жезва. ЦІун ялаварни баянар гуз рахазма.* М. В. Гъарасатдин майдандал. 2) **куьч. гъиссер, гъиссерин гурлувал.** *Рази я лугъуз вун, къил югъурзава, Зи рикІи ялаврин гъуьл югъурзава.* М. Ж. *Ви рекъер гуьзетиз. Эминанбур чІалар туш. Абур чандал цІай кайила, рикІий акъатзавай ялавар тир.* С. Ярагъви ашукъ Уъзден.

ЯЛАВЛУ прил. 1) **цІун чимивилин.** 2) **гъиссерив (кІанивилини ва я негъдин) ацІанвай.** *Мусаев ялавлу хъанач. Ван жедайвал ада чуькъ авунач, амма рикІин къеняй ада еке наразивал малумарна.* А. А. Лезгиар. *Алидара адаз ашкъидин ялавлу саламар ракъурна.* А. И. Самур. *Бизибуру, сада-садаз басрух гуз, суфрадал жуьреба-жуьре няметар туькмишзава ва, чпин ялавлу муьгъуьббатдикай малумарун яз, лазни яр акахънавай къезил перемрикай хкис хъанвай ацІай тІарам хуралив рикІин лепедин гъайбат къалуриз тазва.* Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз. 3) **вичин пешедиз вафалу ва викІегъ.** *КъанницІуд лагъай йисара ялавлу революционер, партиядин деятель ва шаир Нуьреддин Шарифова...* «Гъайиф» *тІвар алай шишр теснифнай.* М. М. Лацу лекеяр.... *Жафарова Зарбаф хъсан тешикатчи, ялавлу оратор, активный общественник, фронтдиз еке куьмекар гайи дирибаш дшигъли тир.* ЛГ, 2004, 22.І. *Герейханов халкъдин бахтлувал патал алахъай ялавлу большевик я!* Къ. М. Рекъин риваятар

* **ялавлу авун** гл., ни-куь вуж-вуч **чими ва гурлу авун.** *Сифтедай Селимани Зелфиди чпин муьгъуьббат сада-садакай чуьнуьхиз хъана. Идакди ам зайиф хъанач, чуьнуьхиз алахъуни ам мадни ялавлу авуна.* А. А. Умуд.

ЯЛАВЛУВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера **чими ва гурлу тир** гъал. *Ада вичин чубан яр кІвализ хкъедай йикъар гъисабдай. Ам инанмиши тир хъи, зулухъди дагъларин яйлахрай арандин къишлахрал хъфирла, жаван гъуьл кІвализ къакъан суварин атирар, кукІушрин живеринни, муркІаринни булахрин гъамгамихъивал, лекъерин вафалувал. ва такабурулувал, яр акулнихъ къаних хъанвай бедендин ялавлувални ва неинки вири и дереярни яйлахар, гъакІни сагъ са дугъня, и къил а къил авачир алемни ацІуриз жедай хътин экуь муьгъуьббат гъаз хкъеда.* А. Къ. Нехирбанни лекъ.

ЯЛАВЛУВИЛЕЛДИ нар. **гъиссерин чимивал, гурлувал хас яз.** **Синонимар:** **ялавлудаказ, ялавлуз.**

ЯЛАВЛУДАКАЗ нар. **гъиссерин чимивал, гурлувал аваз.** *За вири дагъустанвийриз сувар - Дагъустан Республикадин Конституциядин Югъ ялавлудаказ ва рикІин сидкъидай мубаракзава.* ЛГ, 2004, 26. VII. **Синонимар:** **ялавлувилелди, ялавлуз.**

ЯЛАВЛУЗ нар. чими ва гурлу гыссер хас яз. **Синонимар:** ялавлувилелди, ялавлудаказ.

ЯЛАКЪ прил. жув масадбуралай вине къадай. - Зун вуж я? - Жузуна тажирди ялакь... А. Ал. Туьтуькьуш. **Синоним:** такабурлу.

ЯЛАНЧИ туьрк, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра гьакьикъатдив къан тийидай тарифар ийидай кас. Эй терезчи, эй медени къекъвераз, Эй граммар къакъудзавай таланчи, «Девлет» лугъуз акъатнавай къекъерай, Ви рикI динж туи уьмуьрлукъ яз яланчи: А. Ал. Эй терезчи. - Зи вилерикай садра квахъ, яланчи! М. В. Гьарасатдин майдандал. **Синонимар:** тапрукъ, тапархъан..

ЯЛАНЧИВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера тапарар ийидай, масад алцуариз алахъдай хесет(ар) квай гьал. Ам вични яланчивал такIан, работникривай истемешунар ийидай кас я. Я. Я. Са фурун вакIар. Шаирдиз инсандин ялтахвал, яланчивал, гьатта хайи веледрин патайни фикирдин даязвал гзаф такIан тир. К. К. Шаирди лагъанай. **Синоним:** тапрукъвал.

ЯЛАНЧИВИЛЕЛДИ нар. тапарар ийидай, масад алцуариз алахъдай хесет(ар) хас яз. Яланчивилелди къил хвейидан эхир жедач. Р.

ЯЛАР: * **ялар кутун** гл., ник сагъсуздаз дарман авун. - Валлагъ, тахъай крар жезва, ~ лагъана къуьзуь колхозчиди. - Икъван ЧIавалди чи азарлуьрин дарман - хамуна тун, иви къачун, ялар кутун тир. З. Э. Кек галкIизва.

* **ялар хъун** гл., вуж са квекай ятIани гъайифдикди кефсуз хъун. * **чанда ялар тун.**

ЯЛВАР туьрк. суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра кIвалах къилиз акъудун патал са касди масадаз лугъузвай минетдин гафар. Вун япар авачиз ван къведайди ялда. Бес Ваз чан аламаз сура твазвай зи ялвардин ван вучиз къевезач. З. Э. Муьгъуьббатдин цIелхем. **Синонимар:** минет, аман-минет.

* **ялвар авун** гл., ни низ дериндай минет авун. Гьар купIунин эхирда къве гьил хкажна Аллагъдиз ялвар ийидай. - Я, Аллагъ, ваз зун язукъ ша. Вуна Аслан бала-къададикай хкуд. Саламат ая. З. Э. Муьгъуьббатдин цIелхем. МискIинра ва хуьрерин майданрал туьрквериз нуьсрет гурай, «кафиррини нуьсрет атIурай лугъуз дуьаяр кIелиз фекъияр къиле аваз халкъарив Аллагъдиз ялвар ийиз тазвай. А. И. Самур.

ЯЛВАРУН гл., ни низ; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин. рай, -мир; ялвар авун, ялвар тавун, ялвар тахвун, ялвар хъийимир кар къилиз акъудун патал минетдин гафар лугъун. Бес я, гьикъван ялварда за Чехи Касдин камалдиз? Лазим я лагъ секин макан вичин етим аялдиз. Е. Э. -Дуст. Пара минетар авуна ялварна, Гуьлназ гъиз туна адав чпин кIвализ. А. Ф. КъатI-къатI авур зунжурар. Ялварзава на Аллагъдиз: Мус алатда лугъуз завал. А. Ал. Лагъ, акъвазмир. Чи патахъай Сад Аллагъдиз ялвариз. На мет чилик къанава ви, диде чан. И. Гь. Диде, диде, зал ви салам... Са кар ава кIусни галат тахъана, Къисметдиз за ялварзавай датIана... М. Б. Гост. **Синонимар:** дадминетун, минетун, тIалабун.

ЯЛВАРМИШУН гл., ни низ; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин -рай, -мир; ялвар авун, ялвар тавун, ялвар тахвун, ялвар хъийимир кар къилиз акъудун патал минетдин гафар лугъун. Кимел алайбурукай гзафбуру салават гана; «Я Сад Аллагъ, чун хътин Ви ажуз бендеяр къазабаладикай жува хух!» - ялвармишиз эгечIна. А. И. Самур. **Синонимар:** дадминетун, минетун, тIалабун.

ЯЛГЪУЗ¹ туьрк, прил. текдиз авай. Къадир Аллагъ, я зун ялгъуз... Е. Э. Пис паб. Бес улакъар авачир, чебни ялгъуз, яшлу инсанри вуч ийизва лугъудай кас авач. К., 1989,20.I.

* **ялгъуз хъун** гл. тек хъун. Мегер ялгъуз хъанвай яшлу инсандихъ дердияр тIимил жедани? М. В. Гьарасатдин майдандал.

ЯЛГЪУЗ нар. текдиз, тек яз. Вун, фугъара, свасни авачир, къариблукъда ялгъуз ава... Е. Э. Дуст Ягъиядиз. Вун гьакI ялгъуз, тек хъуй, яллагъ. Е. Э. Къедекни пер чуьнуьхайдаз. КIваляй кIвализ гаф экъуьриз, фитне пеше къур инсандиз Гумир вуна гъич рикIин сир, ам ялгъуз, ялтан иер я. З. Р. Иер. Къацу хъайила аранни дагъ, Ажеб жедая ви дамах чагъ, Цуькведин багъ къуна утагъ Къилди, ялгъуз на ваз, билбил. А. Асланов. Билбил. **Синонимар:** текдаказ, текдиз, ялгъуз, ялгъузидиз.

ЯЛГЪУЗАРУН гл., каузат., ни вуж; -да. -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; ялгъузар авун, ялгъузар тавун, ялгъузар тахвун, ялгъузар хъийимир ялгъуз тир гьалдиз гъун. Дуст авачирда вичи вич ялгъузарда. Р.

ЯЛГЪУЗВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери. -илера ялгъуз тир гьал. Ам муькъвелей элячIна, вацIун а патавай хурай винелди хкаж жезвай. Адан еришдай ялгъузвал, перишанвал аквазвай. А. Къ. Нехирбанни лекъ. Мегер ялгъуз хъанвай яшлу инсандихъ дердияр тIимил жедани. Ялгъузвилиз нивай таб гъуз хъайиди я. М. В. Гьарасатдин майдандал. Амма гила а мишекъат йисара шад манияр лугъудай, чаз лайлаяр ядай къавах, на лугъуди, чахъ гъариб хъана, Шехъзава. На лугъуди, гараризни юргъариз, мичIи йифериз ялгъузвилиз мани лугъузвай, на лугъуди, зун хтанвайди чиз, зун вичин патав ацукънавайди гьисс ийиз, заз вичин дердер-гъамар ахъайзавай. Р. Гь. Зи ирид стха.

ЯЛГЪУЗДАКАЗ нар. ялгъуз тир гьал хас яз. Зи хура айвандин къапак, виридан рикIелей алатна, ялгъуздаказ амай гьамлу Цавдаран дертни авай. А. Къ. Нехирбанни лекъ. Са береда КцIар шегъерда ГьанIитI тIвар алай са кас яшамии жезвай. УцIей кIвале ялгъуздаказ уьмуьр гьалзавай ам эрекъни чехир хъваз акатай чкадал ксудай. "Самур", газ., 2004, 24.I. **Синонимар:** текдаказ, текдиз, ялгъузидиз.

ЯЛГЪУЗДИЗ нар. ялгъуз яз. Ада (Е. Эмина. - А. Г.) чун алатай девирдин пис, эйбежер гьалдихъ галаз таниш ийизва, етимвилелди, кесибвилелди яшамаш хъайи ва са патахъайни куьмек авачиз ялгъуздииз гуьзел иширар яратмишай адан вичин ва халкъдин гьа девирдин дердерихъ, гьамарихъ галаз таниш ийизва... М. М. Гь. Сифте гафунин чкадал. Гьахъ тийир кас агъзур касдин къилихда Чна къилиз тухуда тек, ялгъуздииз. И. Гь. Вири халкъар фан гьарайда... Зун нуд хвани, кьве руш гьаз ялгъуздииз амукьна. Ш. Шабатов. Вахт хъуьрезва. «Чан халуд сусан, - лугъудай ада, - дишегьли аял ялгъуздииз Квачел акъудун заз регьят хъайиди хъиз авани ваз?!» З. Ф. Рикелай фидач. **Синонимар:** текдаказ, ялгъуздаказ, ялгъуздииз.

ЯЛДА¹ 'я лугъуда' ибарадикай хъанвай куьруь гаф. -Ваъ, - сив жакъвас-жакъвас жаваб гана Царуди, - чеб Демировар ялда. Б. Гь. Заз эвера. [Гуьлханум] Я руш, рахадайла вуна зун ви Клеви дуст ялда. Бес дуст икI къунагьламишдани? Н. И. Гьакимрин папар.

ЯЛДА² ялун глаголдин къевезмай вахтунин форма. Кил. ЯЛУН.

ЯЛКЪАВАН суц.; -ди, -да; -ар, -ри. -ра кар алакь тийир, дикъетсуз инсан. **Синонимар:** пев, явакъан.

ЯЛЛАГЪ < я, Аллагъ > межд. садаз ийизвай агъ, дуьа къилиз акъатун мурад яз ишлемишзавай гаф. Къакъан дагьлар яд хъуй яллагъ, Яр авай хуьр аквадайвал. Ф. Яллагъ, закай миргин гьал хъуй, Ви шапкадихъ галкИдайвал. Ф. Куьн гьа куьзуь куь чандивай Хъуй, яллагъ... Е. Э. Къедекни пер чуьнуьхайдаз. Ам яратмиш авур касди Вич, я Аллагъ, лал авурай. Е. Э. КафтIар къарийриз. Эй эллер! Муьгъубат лугъуз вуч еке дерт тушни? Яллагъ, зи чанда авай ашкъи-гьавадин тIал квехъ са-садахъ галуькрай. А. А. Лезгияр.

ЯЛТАН суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра вичикай ичкидин миже хкуддай гьамиша къацу куларин тар. КIвалаял КIвализ гаф экъуьриз, фитне пеше къур инсандиз Гумир вуна гьич рикIин сир, Ам ялгъуз, ялтан иер я. З. Р. Иер.

* **ялтан хъуй!** т-б, гл. 'жув-жувал алачир гьалдиз атуь' манадин къаргъиш.

ЯЛТАХ¹ туьрк, прил. вич хъсанди яз къалурун патал жувалай къуллугъдиз чIехидаз КIани гафар ийидай. **Синонимар:** лелеш, сувагъчи.

ЯЛТАХ² суц.; -ди, -да; -ар, -ра вич хъсанди яз къалурун патал жувалай къуллугъдиз чIехидаз КIани гафар ийидайди, Гьавилай на хъуьруьнин нур Какатайвал пайиз тахъуй, жув паталди агъузиз юкъ, Жув ялтахрин тайиз тахъуй. А. С. Хцихъ галаз ихтилат. Ялтахдикай гьаким хъун чаз? Адетдин кар я. И. Гь. Рубаияр. За садрани салам ганач ялтахриз, Хаинвили зи рикI, гъуьр хъиз, регъевезва. М. Б. Заз кичIезва. **Синоним:** лелеш.

ЯЛТАХВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера ялтах тир гьал. Ялтахвилерини алцурдай хуш меци адан намердвал далдаламишдай, анихъ галайди инанмишардай. А. А. Умуд. Бес я ялтахвилер, кичIевилер. М. М. Лацу лекеяр. Шаирдиз инсандин ялтахвал, яланчивал, гьатта хайи веледрин патайни фикирдин даязвал гзаф такIан тир. К. К. Шаирди лагъанай.

* **ялтахвал авун** гл., ни низ вич хъсанди яз къалурун патал жувалай къуллугъдиз чIехидаз КIани гафар, амалар авун. **Синоним:** чин чуьхуьдай амалар авун.

ЯЛТАХВИЛЕЛДИ нар. ялтахвал хас яз. -Сибирвидин раклар ни ахъайда, Гьажн Буба? -лагъана ада ялтахвилелди, - Гьажидин душмандикай чаз дуст жедани? Я. Ш. Гьахъ квахъдач.

ЯЛУН¹ гл., ни вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир 1) са вуч ятIани къуна, гьаз фин. Гъурбатда ада гьамиша ийизвай КIвалах памбагдай чимиз-чимиз ацIурнавай харалар ялун тир. С. М. ЦицIигъ-наме. Къуьнел квар алай рушар акурла, гьейран жемир абурал, гадаяр. Гьаятриз яд чIугуникай фикир ая. «Кварце яд къайиз амукьда» лугъузвани куьне? Аваз хъурай кварар КIвалера, КIандайда яд хъурай. Анжах жуван дидедин, жуван сусан, жуван рушан къадир авай касди дишегьлийри ихътин залан пар ялуниз рехъ гана КIанзавач эхир. С. К. Квар. Зул атайла, тевледиз Яла залан чувалар. Ш. Къ. Перт куьзуьбур. 2) са терефдихъ чIугун. Са патахъди вижеваз алгъанвай и къванци, на хиялда, къужа магнитди хъиз вичелди ялзава, вилер адал алКIана хъиз физва, гьерекатзава... М. В. Гьарасатдин майдандал. 3) майил авун (са вуч ятIани къилиз акъудиз). Намруда хъиз, ялдай вуна, Фикир тагуз къейибуруз. Е. Э. Дуьньядиз. Цийи чирвилерихъ ялзавай, уьмуьрда вичин чка жагъуриз алахънавай ам, са акъван четинвилер ацалт тийиз, уьмуьрдин гурарай хкаж хъана. ЛГ, 2003, 27.. XI.

ЯЛУН² нугъ. чукурун, зверун. Луту, ибур рекъе гьатайла, ялиз-ялиз къуниши хуьруьн хандин патав фида. Ф. Хурхур.

ЯМАН¹ туьрк, прил. пис. Адаз яман къаргъишар чида. Р.

ЯМАН² нар. пис(диз). Сабурсуз рикI тIазва яман. Е. Э. Къарагуьз. **Синонимар:** гзаф, артух.

ЯМАНВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, ~илери, -илера писвал. Алудиз КIанз ви пашманвал, Ви яманвал, ви яванвал, Агакъариз зи дарман вал, Ийизва за ваз иманвал... Х. Х. Вуч хъжеда?

ЯМАНДАКАЗ нар. пис гьалда аваз. **Синонимар:** писдаказ, ямандиз,

ЯМАНДИЗ нар. пис гьал хас яз. **Синонимар:** писдаказ, ямандаказ.

ЯМАХ туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра пине.... адал алай бушлатдин погонар хъайи чкайрал погонар

хуьзвайтлани, метлери з ямахар хъянавай шалвар... дерин биришири кьунвай. А. Къ. Нехирбанни лекъ.

ЯН¹ рах., гл. **я** глаголдин суалдин форма. Ви къаст зун кьин ян, Назани. Е. Э. Назани. Садра аку, лайихди ян кар, гуьзел. Е. Э. Гуьзел яр. Мягкем кьуна вуна и тар, Тамам ян бес амай шартлар? С. С. Билбил.

ЯН² туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ари, -ара дуьз акъвазнавайди и пата, а пата галтад хъайи гьал.

* **ян гун** гл., куь са патахъди агъуз хьун, алгъун. Велимет вичин бацлини гваз, ранг къачузвай кьуьлуь ян гузвай гегъених никлиз агакьайла, гьакъикъатдани, атана йиф алуькна. М. В. Гьарасатдин майдандал. Марфади инсафсуздаказ гатазвай къацу векьер, гьефедин хъипи цуьквер, са патахъ ян гана, чилел алкланва. У. Къемберов. Сел.

ЯН³ суц.; -ци, -це; -ар, -ари. -ара гам, рух хруна ишлемишдай гьал.

ЯН⁴ нугъ, нар. вучиз?

ЯНА¹, ЯНАЙ ягъун глаголдин вахтарин формаляр. Кил. **ЯГЪУН**.

ЯНА² посл. тлуз. # багъдай ~, тамай ~, кIунтIарай~, шегьердай ~, кIамай ~, Ирандай ~, Париждай ~ Гуьмбетдай эхкьечIай гачала садакьаяр къахчуна, нез-нез, маса рекьерай яна, кIвализ звер хуьвуна. Ф. Савдагардин папанни фекъидин къиса. Исятда кьве виш къван ученикар дегълиздай яна гьаятдиз эхкьечIа. А. А. Умуд.

ЯНАРДАГЪ || **ЯБАРТАГЪ** куьгъ., суц.; -ди, -да; -ар, -ри. -ра цIай акъатдай, кудай дагъ. Чи бадеди а дагъдин клукIвай къадим вахтара ярнардагъ акъатна лугъудай. Р. **Синоним:** вулкан.

ЯНВАРЪ урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри. -ра декабрдин гуьгъуьнилай февралдин вилик алуькьдай варз. Бакуда 1990 - йисан январдин вакъияяр кьиле фейила кьейибурук 10 къван лезгини квачни? М. М. Кьибле пата гурзава.

ЯНИ¹? са вуч ятлани чирун патал суалдин гаф. Вун рагъ яни, вун варз яни? Вун вуж ятIа, лагъ. Ф. «Им жедай кар яни, нехирбандин руш вучтинди я, зун вучтинди я?» - лугъуз табий жез кIанзавачир. А. И. Самур.

ЯНИ² кIус 'маса гафаралди' манадин гаф. Ахпа абур къвед тахта чIугвадай, яни са мус ятлани чIугваз хъайи, заводдал фенай. А. Исм. Алуькьдай ахвар. -Сифте зун кеве гъиле гъил амаз, чина вил амаз таниш жен. Яни им акI лагъай чIал я - зунни куьн хъиз мехъерик квайди хъиз хуьрай. Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз.

ЯНИКИ нугъ., кIус яни. [Брегъим]. Астафируллагъ, я Аллагъ! Бес зун къенвани За, жемьятдин вилик эхкьечIна, шагъидвал ийида. Яники, заз акуна, кичIевилей лугъуз хъанач. Б. Гь. Большевикдин руш.

ЯНУН гл., ни-куь нихъ-квехъ; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; ян авун, ян тавун, ян тахвун, ян хъийимир ян гун. Чи диб-дуьул рикIел хкваиш - Куьз на санихъ янзава? Т. А. Таб я...

ЯНШАХ: *. **яншах хьун** гл., манасуз рахунар хьун. Гьар са кардал хъана зун мат, Хъана им чаз хунI зулумат, Экуьгъун я яптфай~мат, Халкъар икI янишах хъана хьи. С. С. Девлетлуяр-чиновникар.

ЯНШАХВИЛЕЛДИ нар. ягъанатни ялтахвал кваз. Ахътин кIамашириз чи хамни пар я, - лагъана янишахвилелди хуьурена вичин хуруз кап яна. А. И. Самур. **Синоним:** яншахдиз.

ЯНШАХДИЗ нар. ягъанатни ялтахвал хас яз. Бирдан Рамиза... жизви атIугъна, тим-тик хъхъана ва лацар эхъис жедайвал вилер ахъайна, рикIин цIай кьейи ява дишегъли хъиз, янишахдиз хуьурена. Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз. **Синоним:** яншахвилелди.

ЯП¹: * **яп-яру** рах., прил. лап яру. АкIизвай ракъинин яп-яру нурарин кIаник и дар рагарин арада гъич садрани тахъай хътин къызгъин женг кьиле фена. З. Р. Гъажи Давуд.

ЯП² * **яп авун** гл, галтад хьун, кIвачер галчIур жез къекъуьн. Ам япа-япиз физвай. Р..

ЯПА, ЯПАР яб^{1,2} существительнидин гзафвилини къадардин формаляр. Кил. **ЯБ**.

ЯПАГЪАН суц.; ди, -да; -ар, -ри, -ра дишегълийрин япарихъ акалдай безенаг. Деро, дуьгъур, Ирандин гамар гъваиш, Япагъанар, сирсилар, Гъайкаларни кьизилар, Валчагъризни хундуздин Хамар гъваиш. А. С. Кьве касдин ихтилат. Ада пачагъдин, адан незир-везирдин папариз, сусариз ва рушариз багъа якъут-мержандикай, къизил-гимшидикай гуьзел япагъанар, тупIалар, цамар ва камарияр ийидай. А. М. Аламатдин таж... Жаклиназ багъишай алмаздинни якъутдин къашар авай япагъанринни тупIалдин къимет 1200000 доллар тир. Х. Шайдабегова. "Кафтардиз" элкьвей "гуьруьпери".

ЯПАЛАЙМИР япалай авун(тавун) мягкем ибардин форма. Кил. **ЯБ** (* **япалай авун**).

ЯПАЛУХ туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра агъуз тир дережада авай, акъулдиз зайиф кас. Буба вич ахътин япалухриз яб гудай кас тушир. Къ. Къ. КIири Буба. Вучда? Захъ галай фекъиярни, фахраярни, хпехъанарни гьакIан япалухар я. Гь. Къ. Четин бахт. **Синонимар:** пинти, шаламкъал(ди).

ЯПАЛУХВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера япалух гьал. Япалухдиз виридаз япалухвал хас тирди хъиз жедо. Р.

ЯПАР яб существительнидин гзафвилин къадардин форма. Кил. ЯБ.

ЯПАТИ суц.; -а, -а; -ар, -ри, -ра яб галачирди.

ЯПАТИУР || **ЯПАТИУЛ** суц.; яргъи руфунни дуъз лувар квай гъшарат. ☼ Орфографиядин словарда *япатIур*, "Лезги чIаланни урус чIалан словарда" (1966й.) *япатIул* къалурнава.

ЯПУ яб существительнидин актив падеждин форма. Кил. ЯБ.

ЯПУНЖИ суц., -ди, -да; -яр, -йри, -йра парталрин винелай алукидай беден вири кIевдай литиникай раснавай затI. *Къармукъда тилер авай, Чухвада хуьлер авай, Япунжидал чиг аламай... Хва, вай, дидедин!* Ф. За, зи япунжини галчукна, чубанрихъ галаз гагъ къекъвгз, гагъ ацукъиз са къадар вахтара балкIандинни хиперин къарадал алаз суьгъбетар авуна. А. Ф. Лянет. *Тимил ятIа, япунжини Вугуда вав турни галаз... Хешил авай кур гудани, КIарасдин са тIурни галаз?* А. С. Хцихъ галаз ихтилат.

ЯР суц.; -а, -а; -ар, -ари, -ара ивидин ранг. *Лацувални яр какахъай ацIай чин.* А. Ф. *КъатI-къатI авур зунжурар. ГетIедай кIарас тIурунал шурва нердавай адан лацу чиниз яр акъатзавай.* А. А. *Пад хъайи рагъ. Низ акуна накаман яр, лаз гвачир Ва гатфарин Багъда билбил, наз гвачир.* А. С. Хцихъ галаз ихтилат. *Мирзедин гъилевай гъебе чилел аватна. Адан чиниз эвел яр яна, ахпа ам акваз-акваз лацу хъана.* З. Р. Гъажи Давуд.

* **яр гекъифун** гл. ивидин ранг акъалтун. *Патав гвайда, Айнадин яр гекъифнавай нуьгведин ич хътин чинлай вил алуд тийиз, яб акалзавай.* З. Э. Муькъвел гелер.

ЯР фарс, суц.; -и, -да; -ар, -ари, -ара муьгъуьббатдин гъиссералди кIаниди. *Зи рикI сефил я, мадни дар имир, яр.* Е. Э. *Яр. Багъалу яр, вун айру жез хиялмир.* Е. Э. Багъалу яр.

* **яр-дуст** суц. чпин арада хъсан алакъаяр авай чирхчир. *Ярар-дустар физ виликай къвал гана.* Е. Э. *Заз сабур гуз. Хашипереси, абурукай яз урусрини, гъар йисуз инсан дидедиз хъайи югъ еке сувар яз къиле тухуда. И юкъуз суварин иесидин патав мукъва къилияр, ярар-дустар къуни-къунишяр къведа...* А. Гуьлмегъамедов. Имениник ва мевлид.

* **яр къун** гл., ни вуж кIаниди яз хкъягъун. *Завай са хата хъана, вун яр къуна.* Е. Э. *Зав рахамир. Гъейри яр мад къамир вуна.* Е. Э. Бахтавар

* **яран буба** суц. *эвленмиш хъанвайдаз вичин папан буба.* *И ихтилатар япара аваз яваш-яваш физвай Рзахан варцел акъвазнавай вичин яран бубадин патав агакъна.* С. Муслимов. Цицигъ-наме. ☼ 1960 - йисарин сифте къилералди (кил.: М. Г. РЛС, 1950, ч. 846 - тестъ) *яран буба, яран диде, яран вах, яран стха* (Т. Б., М. Г. ЛРС, 1966), 1964 - йисалай (кил.: М. М. Г., Р. И. Г., У. А. М. ЛЧЮС) *иранбуба, иранвах, ирандиде, иранстха* кхъин дуъз яз къабулнава. Чи фикирдай, гзаф себералди сифтегъан къайда дуъзди тир.

* **яран вах** суц. *эвленмиш хъанвайдаз вичин папан вах.*

* **яран диде** суц. *эвленмиш хъанвайдаз вичин папан диде.*

* **яран стха** суц. *эвленмиш хъанвайдаз вичин папан стха.*

ЯР³ суц.; -а, -а; -ар, -ари, -ара мартдин 21-й числодилай алуькъзавай 15 югъ. *Гатфар къвезва! Яран цIаяр гур хъурай - Аялри хъиз хкадарда чнани!* А. С. Вилик жерге.

* **яран сувар** суц. мартдин 21 -й числодиз яр алуькъай сувар. *Атана чаз гуьзел гатфар, Авуна чна яран сувар.* Ф. *Яран сувар тухваначир, Вирида яс чIугунай.* М. Б. Яран сувар.

ЯР⁴ суц.; -ди, -да; -ар, -ари, -ара тарцин къен. *ХупI алуькъна пак эркин Яр! Уях хъана рикIин чилин - яр.* Гъисслу хъанва гъар тарцин яр.

* **яр-емиш** рах., суц. *емишар.* - *Гила, амай хуьреквивай рикI ягъайла, гудай турши мезе яр-емишарни хъанва, - лугъуз, Эсли архайин хъана.* З. Э. Муькъвел гелер. *Ашкара кар тир, алачир гуььжет, Бул тир яр-емиш, гуя я женнет.* Х. Х. Масан баде.

ЯРАБ араб, кIус къве рикIин хъун къалурзавай гаф. *Фикирна за: яраб ам зи яр я жал?* Е. Э. *Заз булахдал яр акуна. ~ Дуст кас Шафер, - фикир авуна Сефера, -яраб заз хкъвез кIандачир жал?* А. Ф. Бубадин веси.

* **яраб Аллагъ** кIус са вуч ятIани чирун патал фикирлу хъун къалурзавай гаф. *Пуд кас гъаятдиз атана, элкъвена хъфенвай. Фикирлу хъана кесиби Регъим: «Яраб Аллагъ, и рекъин мугъманар вужар ятIа? Вучиз абур илиф тавуна, хъфена? Абурухъ вуч мурад-метлеб авайт)а? А. М. Лежбердикайни пуд стхадикай.*

ЯРАКЪ туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри. -ра душман кас къин патал гъазурнавай алат. *Дишегъли дяведиз я ахътин къегъал, Я тур, тфенг, яракъ адаз герек тут.* Е. Э. *Герек туш. Чна, гарнизон тергна, а яракъар халкъдин гъиле твада ва Дербент азад ийиз фида.* А. И. Самур.

ЯРАКЪЛАМИШ: * *яракъламиш хъун гл., вуж женг чIугун патал яракъар гъиле къун.* *Виридалайни важиб тирди кIвалах авун, зегъмет чIугун, ашкъидалди ва къуватдивди яракъламиш хъун, колхоз мягъкем авун я.* А. Ф. Риза. *Дяве винелай куьтягъ хъанвай хъиз аквазвай. Амма, чкадин агъалияр, хуьрерин кавхяр агъсакъалрин регъбервилик кваз, акъваз тавуна яракъламиш жезвай...* З. Р. Гъажи Давуд.

ЯРАКЪЛАМИШУН гл., ни вуж-вуч; -да, -на; -из, -зава; а, -ин, -рай, -мир; *яракъламиш авун, яракъламиш тавун, яракъламиш тахвун, яракъламиш хъийимир яракъар къуна дяве ийиз гъазурун. КIанзавайди тадиз чкайрал хъфена дестеяр гъазурна, яракъламишна, тайинарай юкъуз Къасумхуьрел атун я.* А. И. Самур.

ЯРАКЪЛУ прил. *дяве ийиз гъазур яракъар гвай. Надиран яракълу итимар квалерин далдайрик чуънуъх жедалди, абурукай са хейлинбур къена ва гзафбурални хирер хъана. З. Р. Гъажи Давуд. Дугъриданни, яракълу бандитрин къаст чкадин колхоздин мал тарашун, халкъ рекъелай алудун тир. ЛГ, 2003, 25. XII.*
Антоним: яракъсуз.

ЯРАКЪЛУВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера яракълу тир гъал. **Антоним:** яракъсузвал.

ЯРАКЪЛУДАКАЗ нар. *яракъар гваз. Душман гъвечиди хъайитлани, члехиди хъайитлани, яракълудаказ къаршиламина кланда. Р. Антоним: яракъсуздаказ.*

ЯРАКЪСУЗ прил. *яракъ (ар) авачир, гвачир. - Чна дяве ийизвай са кар авач, Куън квез сагърай, чун чаз сагърай. Вассалам. Чиди михъи гъазават я яракъсуз. А. Къ. Ярагъ Мегъамедан гъазават. Антоним: яракълу.*

ЯРАКЪСУЗВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера яракъсуз тир гъал. *Яракъсузвал чир хъайила, яракълуда вичин кар аквада. Р. Антоним: яракълувал;*

ЯРАКЪСУЗДАКАЗ нар., *яракъар гвачир гъалда аваз. Антоним: яракълудаказ.*

ЯРАЛМА туърк. суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра *чилик экъечдай, вичел хцлу тГурар алай, бязи азарриз дарман тир набатат. Диабет азардин душман яралма я. Р.*

ЯРАЛУГ туърк. суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра *къуру чими гар. Яд - Уъмуър я, яралуг туш Чурурдай жигер. Яд - им фу я, чан я сархуш, Я мелни мехъер. А. Ал. Андреян булах.*

ЯРАМАЗ¹ туърк. прил. *бегъемсуз, акьулдиз зайиф, вичикай масадаз хийир тежедай. Ярамаз къуниши жедалди, яраз кудаи цлери хъсан я. Р.*

ЯРАМАЗ² суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра *бемгъемсуз кас. Яд хъун патал хтанач и булахдал Ирандин шагъ Надир - къанлу ярамаз. А. С. Хцихъ галаз ихтилат. - За вун гишила тада! Фуни школадай неъ! За вун квалени тадач, ярамаз, ксунни гъана ая! Къ. М. Дуствилин цай.*

ЯРАМИШ туърк. прил. *са нив-квев ятлани къадай. Чкадин организациърин патай контроль алачир чкайра алвердин идарайра ярамиш тушир гъар жуъредин инсанар гъатна чпиз кландайвал квалах тухузва. И. В. Чирхчир. - Яда, Жафер, аквазвайвал, валлагъ, ибур ви къилихриз, алакьунриз ярамиш крар туш. ЛГ, 2004, 15. VII. Синоним: кутугай.*

* **ярамиш хъун** гл., низ **кутугун**.

ЯРАН кил. ЯР^{2,3}.

ЯРАР¹ **яр** *существительнидин гзафвилини къадардин форма. Кил. ЯР¹.*

ЯРАР² суц., *гзафв. къ.; -и, -а адет яз, аялрик киткидай нефес къачуз четин жедай азар. И кар Габричевскийдин тварунихъ галай НИИ-да авай ярадин азардал гуъзчивалдай милли центрада кыле тухвай ахтармишунини тестикъарна. ЛГ, 2004, 26. VII. Республикадин шегъерринни районрин администрациърин кылериз ярадин акси дарманар къачун патал алава такъатар чара авун, азарриз акси рапар ягъунин квалах тешикулун патал серенжемар къабулун меслятнава. ЛГ, 2004, 26. VII.*

* **яра агун**¹ гл., низ **аялриз нефес къачуз четин жедай, садакай садак акатдай азардик тла хъун. Шибил Шабан! рикел хкваш, вун азарлу хъана меселай къарагъзамачир. Яра атанвай. Р. Гъ. Зи ирид стха.**

* **яра агун**² суц. **аялрихъ нефес къачуз четин жедай азар галукуун. 6-июлдиз РД-дин Гьукуматдин Председателдин сад лагъай заместитель Н. Къазиеван регъбервилик кваз "Дагъустан Республикада яра агунин жигъетдай авай гъаларин ва яра агунин дережа агъузарунин гъакъиндай" месэладай РД-дин Гьукуматдин санитариядинни эпидемийриз акси комиссиядин заседание хъана. ЛГ, 2004, 26. VII. Уълкведа яра агунин вири дуъшуъирин саки пудай са пай чи республикадал гъалтзава. 2004 - йисан къуд вацран вахтунда яра агунин дуъшуъи хъана. И азар акатайбурукай 168 кас чпин яшар 14 йисалай агъуз тир аялар я. ЛГ, 2004, 26. VII.**

ЯРАТМИШУН гл., *ни вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; яратмиш авун, яратмиш тавун, яратмиш тахвун, яратмиш хъийимир арадиз гъун, хъурун. Ада [С. Сулеймана. - А. Г.] халкъдихъ галаз сад хъиз. нефес къачуз хъана ва халкъдиз хъсанвал патал, бахтавар уъмуър патал. и бахтавар Уъмуър яратмишай совет власть мягъкемарун. мадни гужлу авун патал женгиниз эвериз хъана. М. М. Гъ. Чехи шаир. Граждан дяведин йисара яратмишай члалара чал «большевик» лагъай гаф гъеле гъалтзавач. А. А. Стлал Сулейман. Синонимар: туькьурун, теснифун.*

* **Яратмиш Авур Кас** суц. **Аллагъ. Ам Яратмиш Авур Касди Вич, я Аллагъ, лал авурай. Е. Э. Кафтлар къарийриз.**

ЯРАТМИШУН суц.; -и, -а; -ар, -ри, -ра 1) *са вуч ятлани арадиз гъунин кар, квалах. Гъелбетда, гъар гы кархана къачуртлани, ада пайгардиз, къайдадик кваз квалах авун зегъмет чугъазвайбуруз лазим тир, къулай шартлар яратмишунилай аслу я. ЛГ, 2003, 13. XI. 2) *са вуч ятлани арадиз гъунин кардин, квалахдин нетижа. Лезгийрин халкъ. жегъил авторрин яратмишунрихъ галаз танишарунин карда «Дуствал» твар алай альманахди еке роль къугъвана. А. С. Жегъил шаиррин яратмишунин бязи месэлайрикай. Дуъз лагъайтла, аз махачкъалавияр гъатта язухни атана. Анжах са туьквендай аз Шекспиран эсеррикай сад, гъакъини Пушкинани Лермонтовой яратмишунар жагъана. ЛГ, 2004, 26. VII. Синонимар: произведение,**

эсер.

ЯРАТМИШУНАРДАЙ: * **яратмишунардай интеллигенция** *цI суц. шаирар, писателар, художникар - вири санлай. Диндинни политический экстремизмдиз идеологиядин жигъетдай аксивал авун патал республикадин духовенстводин, илимдин ва яратмишунардай интеллигенциядин къуватар активдаказ ишлемшина кIанда. ЛГ, 2004, 26. VII.*

ЯРАШУГЪ¹ *туьрк. прил. нив, квеv ятIани къадай тегъердин. Игитдиз къирят ХунI ярашугъ я. Е. Э. Квез вуч ярашугъ я. - Ма, дуст кас, им заз ярашугъ затI туш... Б. Гъ. Заз эвера.*

* **ярашугъ хъун** *гл., низ вуч нив, квеv ятIани къадайди хъун. Вичин девирдихъ галаз кIвач-кIвачеваз физвай, халкъдин руьгъдалди яшамши жезвай художникдиз яратмишунринни чIалан кимившер ярашугъ жедач. Самур, 2002, № 23.*

ЯРАШУГЪ² *суц.; ди, -да; -ар, -ри, -ра нив-квеv къадай затI. Ламран ярашугърикай садни адан хамутI тир. Р.*

ЯРАШУГЪЛУ *прил. нив, квеv ятIани къадай гуьрчег. Килига, къе эцигзава куьчейра Ярашугълу, гуьрчег къакъан кIвалер за. З. Р. Диде шегъер.*

ЯРГЪ: * **яргъ алай** *прил. яргъи. Теспачавилъй инихъ-анихъ хъана, Люсяди, лекърен къармахра гъатнавай гуьрч хъиз, винелди хкажна цлал авудзавай са патахъ яргъ алай къуд пипIен чIехи кIалубдин кIаникай къулхъди чукурна. Б. Гъ. Вили вилер.*

ЯРГЪА¹ : * **яргъа балкIан** *суц. зарбдиз файла, вичел ацукънавайди къарсур тийидай балкIан. Шелхем кимел атайла, адаз яргъа балкIандаллаз физвай жегъыл акуртIа, лал хъана акъваз жедачир. Гъар гъикI хъайитIани вичин тIул ийидай... С. Ярагъви ашукъ Уьзден.*

* **яргъа авун** *гл., куь зарбдиз ва къарсур тийидайвал фин (балкIан). - Гъайванди яргъа авун аку, гадаяр! Манишлагъ! Манишлагъ! С. Ярагъви ашукъ Уьзден.*

ЯРГЪА² *нар. са нивай, квевай ятIани мукъва тушир чкада. Яргъа авай кесибдал шак фейитIа, 'Тимил къванни инсаф ая, Цилингар. Е. Э. Цилингар. Вахт жувавай яргъа аваз, шеда зун. Е. Э. Шеда зун. Хуьр гъеле яргъа я, З. Гъ. Лезгийрин риваят.*

* **яргъа авун** *гл., вуж нивай-квевай мукъва тушир чкада хъурун, нин-куьн ятIани мукъувай къакъудун. Адакай маларин духтур жеда, мад гъар гъикI хъайитIани, пешеди ам чубанрин чими къазмадивай яргъа ийидач. З. Гъ. Лезгийрин риваят.*

* **яргъа хъун** *гл. 1) мукъва тушир чкада хъун. 2) вуж квеv агат тавун. Къачу къарандашни кагъаз, Илимдивай жемир яргъаз, С. С. Назани.*

ЯРГЪАДИ *суц.; -а, -а са низ ятIани мукъвавал авачир кас. Вун кIанибур Сад-къевед авач, Я яргъадни мукъвад авач. Е. Э. Гуьгъулдиз.*

ЯРГЪАЗ *нар. са нивай, квевай ятIани мукъвал тушир чкадиз. Завай яргъаз жемир, суна... Е. Э. Бахтатар.*

* **яргъаз авун** *гл. къакъудун, квадарун. Лежбер юлдаш, жуван акъул Гъич вавай яргъаз ийимир. С. С.*

Эхир къведа ви кар кIевай.
* **яргъаз къваз!** *межд. 'мад алакъа жемир' манадин мягъкем ибара. Зав рахамир, завай яргъаз къваз, гуьзел. Е. Э. Зав рахамир. Закай гила жув яргъаз къваз, Вал ихтибар ийич, дуьнья. А. Гъажи. Дуьнья. Ша жемир тIун вун чаз мукъвал, Къваз чавай яргъаз, самовар. С. С. Самовар.*

ЯРГЪАЗУН *гл., ни-куь вуж-вуч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; яргъаз авун, яргъаз тавун, яргъаз тахвун, яргъаз хъийимир 1) тайин са чкадивай гзаф мензилда жедайвал авун. 2) куьч. къакъудун. - Зал гъалтайтIа, къуй берекат акъвазрай, Ризкъи кими тахъурай чи суфрадал. Каиш лугъур цIай чавай даим яргъазрай, М. Б. Гуьрмет. - Вуч тади ква арабадик? Еришдиз килиг! -Ватандивай яргъаззавай девришдиз килиг! И. Гъ. Рубаияр.*

ЯРГЪАЙ *нар. яргъал тир чкадай. За ваз ийида яргъай пара минет: хабар це заз авай гъал. А. Гъ. Хабар це.*

ЯРГЪАЛ *прил. яргъа авай. Ингъе, мад зун физва яргъал сефердиз: Секиндиз заз темен гана дидеди... А. С. Ингъе, мад зун.*

* **яргъал мирес**, *суц. чIехи бубайралди мукъва кас. Гъафил я вун, яргъал мирес, Чара тежез хали, кIерец. Гъиле къуна патахъ кIекIец, Къурудни ицIид тийижиз. С. С. Лавгъа шаирдиз. Гъа и ийкъара чи кIавализ яргъал миресдин гададин свас Гуьлженнет хтана. А. М. Киф атIайди.*

ЯРГЪАЛ *нар. са нивай, квевай ятIани къакъатнавай, мукъва тушир чкадал. Хъайила яргъал, Зи дерди-гъал За нив, гуьзел, Шин гила? Е. Э. Гуьзел Тамум.... -Ша, ша, къуниш! - Керимазни гада яргъал аламаз акуна, - Тадиз жуван дергесни Селим бубадив... Б. Гъ. Заз эвера.*

* **яргъал фин** *гл. гзаф вахтар алатун, геждалди хъун. Гъикъван яргъал фейитIани, Чанда дердер амаз кIан я. Е. Э. Акъваз кIан я. ЯтIани, и крар яргъал фенач, къве йисалай ам мад вичин дестеярни галаз Ирандин шагъдин патаз катна. З. Р. Гъажи Дауд. Туьнар-хъунар гъамшиа хъиз яргъал фенач. З. Р. Гъажи Дауд. рикIи лугъуза: «ИкI яргъал фич, Сабурлувал хъуьн - Чунни икI рекъич». М. Ж. Чунни икI рекъич.*

* **яргъал вегъин (чӀугун)** гл., ни вуч са месэла гъялун геждал вегъин. Сартров яргъал тевгъена вичи кӀелай институтдин аспирантурадик экечӀна. ЛГ, 2003, 11. XII. Ахпа Асана яргъал чӀугун тавуна вичин суал гана. З. Э. Муькъвел гелер.

ЯРГЪАЛАЙ нар. нивай, квевай ятӀани къакъатнавай чкадилай. Вил ваз ягъиз чеб кагъатда яргъалай... Е. Э. Стахяр. Руш жагъайда яргъалайни агуддач... Е. Э. Гачал, гъей!

ЯРГЪАЛДИ нар. гзаф вахтунда. Яргъалди шехъай балани диде сакӀани чеб-чтивай тух жезвачир. А. И. Самур. Халкъди яргъалди капар яна. Гь. Кь. Четин бахт. И магърумвал чи тӀазвай рикӀери, яргъалди гъиссин. «Самур» журн., №123.... бубани диде яргъалди - варцаралди, йисаралди - хуьре тек тадай. М. В. Гьарасатдин майдандал. **Синоним:** геждалди.

ЯРГЪАН туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра ксанвайдаз мекъи тахъун патал винел вегъедай памбаг ва йис къене аваз парчадикай цванвай махсус затӀ.... муькъуь гъили инхъай-анхъай яргъан агудна. А. Ф. Бубадин веси. Агъадихъай, вацӀ авахъзавай чухурдин къилел алай цавук са бубат экв акатнамазди ахварикай кватай ам, гилани и къвал, а къвал элкъуьриз яргъандик кума. М. В. Гьарасатдин майдандал.

* **яргъандиз килигна (килигайвал) кӀвач яргъи авун** гл., ни жуван мумкинвилериз килигна дуланмиш хъун. Гъуьл шеври хъанвай папа вичин яргъандиз килигна кӀвач яргъи авуна. З. Э. Рамзият. Дагъдин кӀане авай Ахцегърин жемьатри, гъарда вичин яргъандиз килигайвал кӀвач яргъи ийиз, къуьд кечирмишзавай. З. Э. Рагъимат.

ЯРГЪЕБА нар. яргъи патахъди. - Буюр, буюр, ша инал ацукъ акван садра, дуьньяда вуч хабарар аватӀа, чаз чира, - лагъана ам вичин чкадал хъфена ва Играмудиназни яргъеба эцигнавай гъвечӀи столдихъ саки игисна эцигнавай хъуьтуьл кресло къалурна. Я. Я. Са фурун вакӀар.

ЯРГЪЕШ в.. суц.; -а, -а; -ар, -ри, -ра яргъи кас. Вирида нез-хъвазва, шадвилерзава, къуьлерзава, амма Исмаилан рикӀ чкадал алач. Адан хиялдиз лап пис ниятарни къевезва, гагъ паб рахкурун, гагъ яргъеш гатун, гагъ... Гь. Кь. Къацу цуьквер.

ЯРГЪИ прил. 1) са квез ятӀани хас къадардилай яргъивал авай. Къилихъ галай яргъи сачах, некдин шал... Е. Э. Заз булахдал яр акуна. И къил, а къил авачир, яргъи, гъяркъуь вили Гъуьл..., ина эцигнавай яргъи казармаяр,... Гъуьлуьн яха тирвал экӀяй хъанавай яргъи, гъяркъуь чилер... сифте сефер яз абуруз акуна. А. Ф. Бубадин веси. Гъикъван четин тиртӀани, душмандиз ажуж къалур тавуна. къил тик къуна, Къазимегъамед Къасумхуьруьн юкъвай авай яргъи куьчедай винелди физвай. А. И. Самур. Адан хур ахъа тир, туьтуьна хъпи кагърабаяр авай. Хуруда яргъи киферин кӀвенкӀвер галтад жезвай. А. А. Умуд. Балугъар яргъи тӀваларал акъалжиз башиламинавай Агъарзадиз куьмек гун патал, адан патав рекъе гъатна: . А. Исм. Алуькдаь ахвар. Чулава чун -гъасятда кӀвализ хутахнай. Куьгъне гурарай виниз, яргъи дегълиздин къилевай кӀвализ. М. Б. Спелар. 2) цавухъди къадардилай гзаф къакъанвал авай.. Зи муькъуь гумайди яргъи, къурай, гагъ ракъини, гагъ къаю канвай гардан ва чин цӀийиз никӀикай хкуднавай газар хъиз яру хъанвай, рехи чӀарар квай чуруни спелар яргъи хъана какахънавай къуьзуь, амма чубанвилин карда тӀвар-ван авай Алимегъамед тир. А. Ф. Лянет. **Синоним:** къакъан. *. **гъил яргъи авун.**

* **яргъи авун** гл., вуч 1) яргъивал авай гъалдиз гъун. Аялдиз цвадай перем яргъи ая, ам фад-фад еже жедайди я. Р 2) **яргъалди чӀугун.** Куьрелди лагъ ваз вуч лугъуз кӀанзаватӀа, гъакӀ яргъи ийимир. Р.

* **яргъи хъун** гл., вуьж къаткун (ял ягъиз). Виш йисан Уьмуьрда адахъ са кар-кеспини тавуна, гъакӀ кавалдал яргъи хъана акъудай са югъни хъанач. Б. Гь. Заз эвера. Рагъдандалди, хквез кӀвализ четиндиз, Рахан тийиз чав, яргъи жез дивандал. Б. С. На гъикӀ эхзава?... яцӀуди алай чкадилай къарагъзава, цӀун патав яргъи хъана са квекай ятӀани яргъал фейи ихтилат ийизвай вичин дустарин патав физва. Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз.

* **яргъи югъди** нар. са юкъуз тамамдаказ. Гъа факъирарни, куьчедиз экъечӀдай жуьрэт бес тежез, яргъи югъди кӀвале ацукъна жедай. ЛГ, 2002, 15. V. **Синонимар:** югъ амай къван, пакамлай няналди.

ЯРГЪИВАЛ суц.; -или, -или; -илер, -илери, -илера - Сад инани ава, - лагъана Асана вичин мишин чӀулунвай, яргъивилел зур метр алай гапур къалурна. З. Э. Муькъвел гелер. Виридалайни къакъан тар Америкада ава. Адаз секвоя лугъузва, Секвоядин тандай индейциьри кӀуьд метрдин яргъивал авай тунель эгъуьнна. ЛГ, 2004, 37. IV. Чи участокда чна 200 километрдин яргъивал алай, гъакӀ зурба дерин ва гъяркъуь хандакӀ эгъуьнна. ЛГ. 2003, 25. XII.

ЯРГЪИДАКАЗ нар. яргъивал хас яз. Перем яргъидаказ цуз: аял акуна-такуна еке жезвайди я. Р. **Синоним:** яргъиз. **Антонимар:** куьруьдаказ, куьруьз.

ЯРГЪИЗ нар., яргъи яз. Рехъ яргъиз аквамир, хъсан юлдаш галайла, ам куьруь жедайди я. Р. **Синоним:** яргъидаказ. **Антонимар:** куьруьдаказ, куьруьз.

ЯРГЪИРУШ суц. цавун тагъдал марфадин стӀаларни ракъинин нур акахъна, арадиз къведай гъар жуьредин рангарин шикил. Са къведра лацу гъилерни хкатна. Ахпа ракъинин нурарини цин стӀалри туьретмишнавай яргъи руш хътин са гуьзел пайда хъана ва гъасятда гъарайдин ван къилеллаз цик хъфена. Б. Кь. Къарачи. **Синоним:** хважамжам. ☼ Чи вири словарра яргъируш са гаф яз кхьин къабулнава. Кхьинра къве гафуникай хъанвай мягъкем ибара хъиз, яни яргъи руш гъалтзава. Чи фикирдалди, мягъкем

ибара яз (*яргъи руш*) кхьин дуьз я.

ЯРГЪИЯР *суц., гзафв. къ.; -йри, -йра гзаф ва манасуз ихтилатар.* Фад, фад, яргъияр акъвазара. К., 1983, 10. III, Повестда яргъиярни гьалт тийизвай кар авач. А. Фет. «Нехирбанни лекъ»

* **яргъияр авун** *гл., ни гзаф ва манасуз ихтилатар авун.* Артух яргъияр хъувауч, Сурхая вичин жумартвал къалурна. Къ. М. Дагъларин деринрин булахар. - *Яргъияр тавуна лагъ! Къекъвей гафар куь хуьре ише фидайбур я, чи хуьре ваъ.* А. Къ. Нехирбанни лекъ. [Али]. *Вири гъазур яни? Къе чна яргъияр авун герек къведач. Пака заз фидай чка акъатнава.* Н. И. Гъакимрин папар. **Синоним:** яргъиярун.

ЯРГЪИЯРУН *рах., гл., ни; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; яргъияр авун, яргъияр тавун, яргъияр тахвун, яргъияр хъийимир манасуз ихтилатар авун.* [Нихет]. *Дабавленияр-мабавленияр чаз чир гафар туш. Яргъиярмир, рахадайдаз гаф це.* Гъ. Гъ. Колхоз. *Азиз, икъван яргъиярмир, жуван гафар куьрелди лагъ...* А. Мир. Гъезелар. **Синоним:** яргъияр авун.

ЯРЖ *суц.; -уни, -уна; -ар, -ари, -ара сад хътинбурукай хкатна чир хъун патал са квел ятлани ийидай лишан.* *Чуьнуьхзава, алпан гъарфар А къванерал ала, лугъуз, Чи тарихдин къадим яржар Дегъ девирра ава, лугъуз.* А. Къ. Шикилрин квал. *"Шииратда пуд тлварцтин нев тлвар алай паюна Тажидин Агъмедханова Арбен Къардаша дуьз къатланвай пуд ярж фикирдиз гъизва: "Шалбуз дагъ, Къулан вацл ва Шарвили. Ибур чи миллетдин пуд даях я..." (А. Къардаш).* Ж. Гъ. Ватандин тлал рикле аваз...

ЯРМА *туьрк, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра малариз гуз регъвенвай техил ва я маса кифетлу затлани акадарна гъазурнавай затл.* *Колхоздин рав авунвай бустанда амай келем, газар ва маса майваяр квалт хъувауна. Ярмани гъазурна. Килигна хъи, хъуьтлуьн тум яргъи я.* З. Э. Муькъвел гелер. *Пуд йикъан къене лап куьтуьм хъиз куьк хъанва. Ваз бегъем ярма гайи хътинди я, -раказ-раказ Тамума гъуьлуьн гъилик квай сумкаяр вахчузва.* М. В. Гъарасатдин майдандал. - *Заз мажал авач, Садикъ, исятда колхоздин ярмаяр регъез складчи къведайди я, - адаз гъар гъилледа ам вичелай алудиз кланзавай.* З. Гъ. Залан кам.

ЯРМАРКА (**ЯРМУНКА** *куьгъ.*) *урус, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра вахт-вахтунда тешкил ийидай еке базар.* *РД-дин Госсоветдин ва Гъукуматдин прессцентради чун хабардар авурвал, гъа и юкъуз Махачкъаладин ипподромдал жинсинин гъайванрин выставка, хуьруьн майишатдин продукция маса гудай ярмарка... къиле фида.* ЛГ, 2004, 26. VII. **Синоним:** мекера.

ЯРМАЧА *туьрк, суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра мишердалди ва я нажахдалди ярхарнавай тарцин тандин къатланикай са къатл.* *Пакадин юкъуз са-къе куьмекни галаз" тар гирдимриз, ярмачайриз пайна. гваз хтана хуьруьз, эхцигна къурак.* Ж. Байрамалиев. *Кларасдин тлурар.* **Синонимар:** гирдим, куьтуьк, тлани.

ЯРМУНКА *кил. ЯРМАРКА.*

ЯРУ *прил. ивидин, чрай некъидин рангадин.* *Атанач ваз дад, Яру яц. Е. Э. Яру яц. Ифей тланур аквазва Ягълав хъиз яру, Къваларалла хъити фар Бугъдадкай сару.* А. С. Хцихъ галаз ихтилат. *Хинедатунвай яру чуру квай мешедидин бицилди хъуткъутл ягъизвай къацу реклв алай пухлу къавурмадал Къаюман темягъ фена.* З. Э. КУТВ-диз фена. *Адан парталраллай пинеяр вири ярубур тир.* М. Б. Зун къенвач. *Харад перем буйдиз дигай, Алай пешер ярубур тир.* С. Ярагъви ашукъ Уьзден.

* **яру авун** *гл. ни-куь вуч яру рангадин гъалдиз гъун.* *Гъаятда туклур лапагрин ивири лацу живер яру авунай.* З. Э. Арифдиз ишара.

* **яру бубу(яр) хътин ишир,** *прил. гуьрчегдиз аквадайвал яру.* *Дишегълидин хътин чинал алай хуькъвер яру бубуяр хътин, - на лугъуди ракъини вичин пуд йикъан яр санал идаз ганва!* А. Фет. Къерен къванер.

* **яру диплом** *суц. вири вадар аваз вуз, техникум куьтягъайла, гудай документ, диплом.* *1983 - йисуз анаг [техникум. - А. Г.] яру диплом къачуналди акъалтларна.* Х. Шайдабегова. *Магъият дидедин рикл...* *Гъукуматдин университет яру дипломдалди акъалтларай Самира 2002 - йисуз инин магистратура куьтягъна.* "Самур" газ., 2003, 21. VI. *8-класс куьтягъзамазди зун Дагъустандин медучилищедин фармацевтикадин отделенидиз гъахъна. Анаг яру дипломдалди акъалтларна...* ЛГ, 2004, 26. VII.

* **Яру ктаб** *суц. къиметлу, амма гъакъикъатдай акъатзавай, квахъзавай тлебиатдин надир затлар риклел хуьн патал кхъизвай ктаб.* *Гъавилияй Пайда хъанва «Яру ктаб» Къияматдин гъарай хъиз Къушаринни гъайванрин.* А. Ал. Тангар,

* **Яру къушун** *куьгъ., суц. советрин къушун.* *-Округдин меркездиз Яру къушунар атанва. Шура гъукумат хъанвалда - лугъуз и лал къенвай хуьруьз цлийи хабар чклана.* З. Э. Муьгъуббатдин целхем.

* **яру пайдах** *суц. уьлкве, чка, ам гвайбур советринди тирди лишанламишзавай пайдах.* *Дербентдин багълари цуькведи къуна яру пайдахралди безетмишнавай шегъердив мадни дамах гутунвай.* А. И. Самур.

* **Яру пайдахдин орден** *куьгъ., суц. советрин девирда вини дережадин орден.* *Хунзах къеле душманрикай азад авунай ва ам хуьникай Нажмудин Самурскидиз Советрин гъукуматди Яру пайдахдин къе орден ганай.* ЛГ, 1992, 16. И.

* **Яру партизан** *куьгъ., суц. яракъламишнавай армиядин далу пата советрин власть эцигиз женг чуьгъазвайди.* *Яру партизанри абурун вилик пад атлана.* З. Э. КУТВ-диз фена. *Абасни яру партизан тир эхир... Ам гъавурда авайвал, «Яру партизанри» гъахъвал, азадвал патал женг чуьгъазвай.* М. В. Гъарасатдин майдандал. *Гъевеслу хъанвай Яру партизанри са патахъай, Красный Армияди кефер патахъай гъужум*

авуна. З. Э. КУТВ-диз фена.

* **яру рад** суц. хуьрек руфуниз тухудай рад.

* **яру тегъ хьиз** нар. лап яру яз. Адан иви хьиченвай чин яру тегъ хьиз хьанвай. З. Э. КУТВ-диз фена.

* **яру хьун** гл. 1) вуч яру рангади кьун. Чидач, абурун патахъай тирни, тахъайтIа вичин патахъай тирни. Япарни кваз яру хьана адан. А. Исм. Алукудай ахвар. 2) вуж регъуь хьунин лишан яз яру рангадиз атун. Лезгидикай вучиз ягъанатзава? Зунни лезги тушни?» А касдин чин яру хьана: М. М. Уях хьухъ, лезгийар!

* **яру-цIару** прил. ярувални лацувал акахъай. И араба рагъ гьатнавай Селиматан чини акI нур гузвай хьи, ам Ахцегърин яру-цIару ичиниз ухшар жезвай ва адахъай гуьзел шафрандин атирдин ни кьезвай. З. Э. Арифдиз ишара. - И имансузри чпиз завай регъим тIалабзава! - ажугъ эхиз тежес, ам вичин яру-цIару абадин ценер галтадриз, карвандин великай агъадал-винел фена, М. В. Гьарасатдин майдандал.

* **яру-цIару авун** гл., ни-куь вуж регъуь жедай гьалдиз гьун. Гатун кIвалахар кьулухъ галамукъайтIа, гьар са гектардай планламишнавай къадар бегъер къачун тавуртIа, партиядин райкомдин бюродал совхоздин директор яру-цIару ийидай. ЛГ, 2005, 14.1 V.

* **яру-яру** прил. лап яру. Кьыл алудна, посылка ква вилик зи, Хайи патай, дидедай хтанвай, Яру-яру пIинийривди ацIанвай. М. Б. Шинияр ва нагъв.

ЯРУБУР¹ яру прилагательнидин гзафвилин къадардин форма. Кил. ЯРУ.

ЯРУБУР² суц., гзафв. къ.; -у, -а 1) яру рангади кьунвай вучар ятIани. 2) советрин (тереддин) инсанар.

ЯРУВАЛ суц.; -или, -или; -илер, -илери, -илера яру тир гьал. Къари кIвачел акъвазна, адан гьуьргъуь хьанвай гьилер, кьыл зурзавай, агаж хьанвай чиниз регъуьвилин ярувал акъатнавай. А. Ф. Бубадин веси. Гагъ къизмиш ярувал акъатдай чиниз. А. Ф. КьатI-къатI авур зунжурар. Рагъ ухшар я хкахъзавай тIанурдиз, Кат хьийизва циферилай ярувал. А. Ал. Рагъ акIизва, Акваз-акваз Жавгъаратан зериф хьуькъверивай ярувал гекъифна. У. Къемберов. Сел.

ЯРУДИ яру прилагательнидин текв. къадардин форма. Кил. ЯРУ.

ЯРУД(И) суц.; -а, -а яру рангунинди.

* **яруди я лугъуз дана гатун** гл. са тахсирни квачирди са багъна кьуна жазаламишун. Яруд я луз язух дана гатазва... Е. Э. Цилингар.

ЯРУМ: * **ярум дуьне [дуьнья]** фолькл., суц. дуьньядин са пай къван гимн. Лугъуз жеде ваз ярум дуьне - Гьакъван вилайт я Москов. С. С. Мад Московдиз. Са бязибур юзуриз тум, Жеда вичин Гьуьлуьз гуз рум: Мягътелариз дуьнья ярум, КIан я некдин фите, базар. С. С. Гьафте базар.

ЯРУМЧУХ туьрк, прил. куьтыгъ тавунвай, бегъем тахъанвай, бегъем тушир. Чидач, адаз уьмуьрдин илгъам гузвайди а ярумчух кIвал ятIа. З. Гь. Лезгийрин риваят.

ЯРУМЧУХДАКАЗ нар. ярумчух гьал хас яз. Советрин гьакъикъат чIурукIа, ярумчухдаказ къалурзавай произведенийри кIелзавайбурун патай литературадиз авай гьуьрметлувал зайиф хьунал гьида. А. С. Жегъил шаиррин яратмишунин бязи месэлайрикай. **Синонимар:** бегъемсуздаказ, ярумчухдиз.

ЯРУМЧУХДИЗ нар. ярумчух яз. И кимивилер гьакъикъат чIурукIа, ярумчухдиз къалурникай, произведенийяр конкретни бур тахъуникай ва я абур художественнивилин рекъай гзаф зайиф хьуникай ибарат я. А. С. Жегъил шаиррин яратмишунин бязи месэлайрикай. **Синонимар:** бегъемсуздаказ, ярумчухдаказ.

ЯРХ: * **ярх хьун** гл., вуж-вуч къакъандихъ акъвазнавайди ва я акъвазарнавайди вичин ва я масса къуватдин таьсирдикди са къвалахъдин чилел ва я маса затIунал яргъи хьун. Пака югъ хъайила, деве ярх хьана къаткана. Ф. Девени, сикIни, жанавурни, сев. Нивай ятIани хабар кьуна, ам кас авачир кIвализ гьахъна, парталарни аламаз. раклариз мукъва дивандал ярх хьана. Т. А. Мехъер куьтыгъ тахъанмаз. Са игит ярх хьана дяведа, Пак иви стIалриз пай хьана. А. С. Бенешайри кьве сеферда... Секне, чIул хьиз, ярх хьана РакIарив гвай рухунал. А. Ал. Мирдамир.

* **ярх хъайи тараз якIв ядай бур гзаф жеда мисал** 'къуватдай аватайдаз гзафбуру кIуф яда' манадин мисал.

ЯРХАРУН гл., каузат., ни-куь вуж, уч; -да, -на; -из, -зава; -а, -ин, -рай, -мир; ярхар авун, ярхар тавун, ярхар тахвун, ярхар хъийимир къакъандихъ акъвазнавайди ва я акъвазарнавайди чара къуватдира къвалахъдин чилел ва я маса затIунал яргъи авун. Жегъилар чIуруз экъечIна кьугъвазвай. Абуру вад къван акIурна. Сифте кавхадин гадади яна, галуьнач. Ахпа хпехъан Димиран гада Керима яна, са къван ярхарна, Аслана вад къванни ярхарнай. З. Э. Муьгъуьббатдин цIелхем. Рамзията вич адан гьийлай акъудиз чьбалмишзава. Салмана ам ярхариз чалишмишзава. Гила гьичI рушан кIвач татаб хьана. Абуру къведни са къвалахъди алгъана. З. Э. Рамзият. Са герен хьанач, лам ярхарна, кIвачер кутIунна, кашу къуьнуьз вегъенвай Гьажимурад, гурарай виниз Мерзи бадедин къавал акъахна. С. Ярагъви ашукъ Уьзден.

ЯС араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра шадвал тийидай вахт - Вуч паишман я, жаллатI, вун, Къе дуьньяда яс амач? А. С. Кьуд цIар. Белки, суьруьйрай ахIуде яйлах. Белки, алатда зи кимелай яс. Х. Х. Са вилай къаз

ясни сувар. - Сад гъизва на, сад рекъизва, Жувавай эх тежер тІалар зи патаз на куъз ракъузва? М. М. Им вуч регъв я?

* **яс кьун** [чІугун] гл., ни нихъ мукъва кас къейила, адахъ гъайфар чІугунин лишан яз, шадвилер тавун. КІири Буба къена лугъуз, Кутулари яс къунава. Ф. КІири Бубадикай манияр. Йифен далдадик Хъуьрезва са кас Чугун тавур гъич Бубадихъ яс. А. С. Светлана. Гьелбетда, вирида яс чІугвазмай, вилер паиманвилев ацІанвай. ЛГ, 2004, 28.П.

ЯСАР¹ суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра яс хъанвайди. Иеси вай ясардин. Ф.

ЯСАР² суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра юхсул, кесиб кас. "Ам са ясар я. Р.

ЯСИН араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри. -ра Къуръандин суьрейрикай сад. Са сеферда Абас начагъ хъана, рекъидай чкадал атайла, ясин кІелун патал хуьрай ам кІелдайдаз эвердайвал хъана. С. Муслимов. Цицигъ-наме. Жувал чан аламаз, Исмаил-эфендиди са ясинни кІелнайтІа, кІанзавай заз. С. Ярагъви ашукъ Уьзден. И араба зи рикІел дидедин гафар хтана. Ада лугъудай: "Чан хва, уьмуьрда четин хъайила, туд сеферда жувакди кълугъу кІела, ам ясиндихъ галаз барамбар я..." ЛГ, 2004, 26. VII.

ЯСЛИ урус, суц.; диде-бубаяр кІвалахал алай вахтунда гъвечи аялрихъ гелкъведай махсус идара. Санал кІелзава курсара, Санал физва собранияр, Санал кІвалахиз, яслийра КІелер хъиз хуьзва аялар. А. Ф. Эм-Тэ-Эс.

ЯСЛУ прил. ясда авай. Базардик квай яргъан хътин Яслу кІвале Чагъан хътин, Къуьлуьн никІе къалгъан хътин дустуникай вучда вуна? Ш. Къ. Вучда вуна?. Зи уьмуьрда тІимил хъанач Рехи йифер, яслу йикъар. А. Ал. Октаваяр.

ЯСТИ: * **ясти этег** суц. **чили** **цен**. КуькІуьрнавай арбе цуьквер, алванар, Ясти этег, ягъв мубарак хуьрай квез! А. С. Пакам хийир, пакам хийир...

ЯСТУХ туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра ацукъдайдан кІаник, ксудайдан къилик кутун патал туьк, сар ва я памбаг туна раснавай, цванвай затІ. -Ша, ша, чан фекъи. Вун атуьй, рагъ атуьй, - лагъана фекъидин кІаник хуьтуьл ястух вегъена, адаз ацукъдай чка къалурна. Ф. Савдагардин папанни фекъидин къиса. Байрам, къилелай хутІунна, чилел ястухдал, агаж хъана, ацукъна. Гъ. М. Гезентидин эхир. КІвале кІаник ястух кваз цанай хтай итим ацукънавай. А. Муграгъви. Ажалдин хура. **Синоним**: хуьцуьган.

ЯТАБ араб, суц.; -ди, -да; -ар, -ри. -ра акъулдиз зайиф, абурар алачир кас. Гъар са ятаб вич хъана хан... С. С. Шумудакай рахан.

ЯТАР яд существительнидин гзафвили

ЯТАХ туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри. -ра чуьлда малар хуьн патал, хуьтІуьз малар ничхиррикай хуьн патал туькІуьрнавай чка. - Чан фекъи, ятахдал серкердин чубанрикай сад къенва, вуна, исятда атана, ам кучукна кІанда, - лагъана чубанди фекъидиз. Ф. Фекъини чубан. - Ругъва ятахрал мукъаят жедай. Келиш, пакамахъ физ чІура векъ нез, яд хъваз. нязиз Ругъвадин патав къаткиз хъана. Ф. Тапан къин къур жанавур. Азербайджанда «Алакъишлах» тІвар алай ятахдал Докъузпара райондин колхоздин хипери къуьд акъудзавай. И. В. Чирхчир. Пакад юкъуз къве колхозчидин арабайра аваз Х. Тагъиран тахтаяр Чархи кІама авай Хуьруьгрин ятахрал хутахзава. ЛГ, 1992, 31. X.

ЯТУР кил. ЮТУР.

ЯТІ¹ кил. РАТ.

ЯТІ² атІун глаголдин нугъатра ишлемишдай буйругъдин форма.

ЯТІА куьмекчи глагол Я гафунин шартІунин форма. Кил. Я².

ЯТІА союз къаршивал къалурдай гаф. ЯтІа, - лагъана пачагъди, - са зегъмет чІугун хуьвуна кІанда вуна. Ф. Кесибдин хва Къагъриман.

ЯТІАНИ¹ 1) куьмекчи глагол я гафунин шартІунин форма. Кил. Я² 2) * **вуч ятІани, гъар гъикІ ятІани**

ЯТІАНИ² кІус къаршивилин шартІунин лишан, мана артухардай гаф. ЯтІани мугъманди гъа йикъара базардай къачунвай са гзаф гуьрчег чукІул аваз ларпна чилел, везирдин вилик вегъида. Ф. Далалубегъли. Зун авам я. уьмуьр фена авамдиз, ЯтІани заз са кар чизва хъсандиз... М. Б. Муьгъ.

ЯХ¹ туьрк, прил. кІвачи-кІвачи къекъевезвай, къекъеведай. Рекъе ях инсан акурла, кагъул жемир машин акъвазариз.. Р.

* **ях къушун** суц. пияда къушун (1963 - йисалай: мотострелковый къушун).

ЯХ² нар. кІвачи-кІвачи, улакъда авачиз. Ях къекъевода ~ яргъал яшар къевода. Р.

ЯХА туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра 1) экІя хъанвай затІунин хкаж хъанвай чка.... гъуьлуьн яха тирвал экІяй хъанавай яргъи, гъаркъуь чилер, юкъвал къван це аваз кІвалахзавай рабочияр сифте сефер яз абуроз акуна. А. Ф. Бубадин веси. - Атана Эрдебилдин яхадал акъвазайла, Надир-иагъди... чадурадик хуьтуьл хуьцуьганрин арада регъятдиз агалтна ва вилер мичІна гъадакай хияларзавай. З. Р. Гъажи Давуд. Вичик вири лезги хуьрер квай Къалажуьгрин (КІелетрин) Советда 900 кІвал ава. Дагъларин яхадал, тамарин юкъва экІя хъанвай и лезги хуьруьн къвалавай Къалажуьг вацІ авахъзава. М. М. Чун гъвечи халкъ туш.

Къулан вацлун яхадаллай Къизилгуьлдиз муьштер жечни. Икъван клани ярдиз тахъай. Бес зи чанда дердер жечни" Ж. Эфендиев. Азадвиллин рекъс. Хизандин гьал-агъвал хъсан хъун патал касди хуьре Къенису клам Гъенар вацлук какахъзавай яхадал регъв эцигна. Ж. Байрамалиев. Кларасдин тлурар. 2) **инсандин гардан, хуру**. Гьил акъуд на зин яхадай. Минет хъуй, алат. гуьзел яр. С. С. Киснавай Мухлисатан вилерлай къвезвай накъвар алмасдин тварар жез адан ченедин къиликай яхадал аватзавай. 3. Э. Муьгъуьббатдин целхем. Яха, дуьгме - зар Ширази, Акун гъайбат я, Гуьлселем. Е. Э. Гуьлселем. Пул дуьзмийина на яхада... Е. Э. Туькезбан. Хилера абасиярни, хуруда гимшидин яхани туна. Гила вун за лагъай гафунай агъуз-виниз тахъун лазим я. 3. Э. Муьгъуьббатдин целхем. Жаклин лагъайтла, вири дуьньядиз маишгур хъанвай. Пакистандин президентди адаз 100000 доллардин къимет авай багъа яха, Ливиядин принц Хассана Кеннедидидин хизандиз 50000 доллардин къимет авай пишкеш, Эфиопиядин император Хайле Селасисди лекъендин хамунин (75000 доллар) клурт багъийина... Х. Шайдабегова. "Кафтардиз" элкъвей "малаик".

* **яхадай гьил акъудун** гл., ни нин **секинвал тун (гъуьл папавай, паб гъуьлуьвай) чара хъана**. Квез я а паб гъуьлуьн кефи акI хадай, Вядедамаз акъуд ви гьил яхадай. С. С. Пис папаз. Гаф лагъайла, кефи хадай, Мез жедан бес акI рахадай? Гьил акъуд на зи яхадай, Минет хъуй, алат, гуьзел яр. С. С. Гъуьлуьнни папан дяве. ☀ «Яхадай гьил акъудун» глагол виликан девирда папанни гъуьлуьн арада ихтияррин барабарсузвили бинедал, папаз гъич са жуьредани гъуьлуьккай хъфидай ихтияр гун тийир са вири ихтияр гъуьлуьз гузвай шариатдин къанунрин бинедал алаз арадиз атай ва анжах дишегълийрин члала авай гафар тир. М. М. Гь. Члалан илимдин гъакъиндай И. В. Сталинан произведенияр фикирда къуна килигайла, лезги литературадин члалан месляяр. Чи фикирдай, и ибара азербайжан члалай атанвайди я: **яхадан эл чкъмкъ**. А. Г.

ЯХДАКАЗ нар. жуван кIвачералди. Акъахдай улакъ авачир чауш округдиз яхдаказ фин-хтун къве югъ жедай. 3. Э. КУТВ-диз фена. **Синонимар**: кIвачи-кIвачи, ях, яхди, яхдиз.

ЯХДИ нар. жуван кIвачералди. Са вахт алатайла, СикIрягърин гуьнедай арабадин хиве аваз хкъвезвай Сейфуллагъдал яхди хуьруьз хкъвезвай Селимхан гьалтда. Селимхандиз арабада акъахиз клан жедда. С. Муслимов. Цицигъ-наме. Лезгийри балкланар Мегъарамдхуьре туна, чеб яхди Чпирдиз атана. М. М. Цийи чапхунчияр. **Синонимар**: кIвачи-кIвачи, ях, яхдаказ, яхдиз.

ЯХДИЗ нар. жуван кIвачералди. - МискIландал къван чувал хутах. Гъанал авуд. Зун яхдиз хуькведа. А. А. Лезгияр. Хейлин рекъиз фейидалай къулухъ кIвачер къайи хъайи Сувар, Курумни галаз арабадай эвичIна, итимрихъ галаз яхдиз физ баиламишина. А. И. Самур. Ада къай, жив, марф, палчух талгъуз гъар сеферда цIувад-къад километрдин рехъ яхдиз кечирмишиз хъана. 3. Э. Муькъвел гелер. Али яхдиз хуьре къекъвена. Къ. М. Дагъларин деринрин булахар. **Синоним**: кIвачи-кIвачи, ях, яхди, яхдаказ.

ЯХУЛ¹ суц.; -ди, -да; -ар, -ри. ~ра кефер патахъай лезги халкъдин къунши миллет; миллетдин инсан. Эвел фасикъ яхулару Чурна къеле еке пару... Е. Э. Наиб Гъасаназ. Лезги, яхул, къарагъ виниз, Дидейрин мам квез гьалал хъуй. Кем вегъ, галчIур ая душман... А. С. Хцихъ галаз ихтилат. - Яхулар, буза хъвайила, гьил ахъа жедай ксарни я. С. Ярагъви ашукъ Уьзден. **Синонимар**: лак, лакви.

ЯХУЛ² суц., текв. къ.; -а, -а яхулар, лакар яшамииш жезвай чка. Перизада, бала, Зуьгъре ханум... Яр Яхулиз, бала, катна залум... Ф. Вичин хуьруьнвийрин вилик, Яхулай атай хандизни Урусатдай атай сердердиз килигна, тапарралди вичиз жегъеннем къазанмишунин гуж акъвазнава. С. Ярагъви ашукъ Уьзден.

ЯХУЛ³ прил. кефер патахъай лезги халкъдин къунши миллетдин, лакрин. Сад чи патара яшамииш жезвай, муькуьдини яхул пата. С. Ярагъви ашукъ Уьзден. Ачухдиз лугъуз жезвачиртIани, пара къадар чкайра жезвай къалабулухрин крари, Лезгистанда ханвал ийизвай яхул ханари къалабулух кутазвай. С. Ярагъви ашукъ Уьзден.

* **яхул далдамар** суц. далдамрин жуьре. Яхул далдамар хуртиз тахъай, Авар зуьрнеяр сустиз тахъай, Сазанал тIуб аламай, Сунадал рикI аламай, Лишанлу хуьре амай Азиз хва вай зи. Ф. Хва къейила дидеди.

* **яхул даллай** суц. 1) мани ядай гъавадин тIвар. Аман даллай, риддаллай, Яхул даллай, риддаллай! Вахъ этирдун ни галай. Ф. Диллай. 2) яргъал ва манасуз ихтилатар. 3) Къуьлдай макъамрикай садан тIвар. Я са яхул даллай, - лагъана межлисдин юкъвал экъечIай жегъилди. Р.

* **яхул цIвелер** суц. яхул жуьре хкатIнавай цIвелер. КъатI ягъай яхул цIвелериз къий. Ф. Кулугъгъгли къейила.

* **яхул чIал** суц. яхулрин (лакрин) дидед чIал. Дагъустандин писателрин. Союздин орган тир литературно-художественный ва общественно политический «Литературадин Дагъустан» журналар вад чIалал - авар, дарги, къумукъ, яхул ва лезги - акъатзава. "Самур" журн. № 23.

ЯХУЛВИ суц.; -ди, -да; -яр, -йри, -йра яхул миллетдин векил, лакви. - Ана ваз гайи пишкешдикай чаз хабар ава. Юсуф-хандин кIвализ атай са яхулвиди чаз хъайи-хъайивал лагъана. С. Ярагъви ашукъ Уьзден.

ЯХУН прил. куьк тушир, як тIимил алай. Халкъар инин жуьреба-жуьре я акуниз, Садбурук - куьк ченеяр, садбур я яхун. А. Ф. КъатI-къатI авур зунжурар. Зи буба къакъан буйдин, кIулар са тIимил къван хкатай, къурай, яхун итим тир. 3. Р. Зи уьмуьрдин шикилар. Абас сифте инихъ-анихъ килигна, са вижевай къван

жагъурна Даларин сериндик, яхун кIвачерни сад садал вегъена, къулайвилелди ацукъна. М. В. Гъарасатдин майдандал.

* **яхун авун** гл., ни-куь вуж-вуч **яхун тир гьалдиз гъун**. **Синоним: яхунарун**.

* **яхун хъун** гл. вуж-вуч **яхун тир гьалдиз агун**. Югъ-ийфди жемятдин шофер хъанвай гада, ингъе и зулун пеш хъиз хъипини яхунни хъанвай, - лагъана Шабана вичин гъиле авай пеш къалулна. З. Э. Рекъер сад туш. Ярали Дербентдай авайдалайни яхун ва чулаулау хъана хтанвай. С. Муслимов. Цицигъ-наме.

ЯХУНАРУН гл., каузат., ни-куь вуж-вуч **яхун гьалдиз гъун**. Гъар экуьнахъ зверуни гъар са куьк кас яхунарда. Р.

ЯХУНВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера **яхун тир гьал**. Яхунвилехъ къанихбурни ава. Р.

ЯХУНДАКАЗ нар. **яхун тир гьалда аваз**. **Синоним: яхундиз**.

ЯХУНДИЗ нар. **яхун яз**. **Синоним: яхундаказ**.

ЯХЦУР числит, къанни цекIуьдалай гуьгъуьниз къевезвай гысабуниин къадар. Яхцур салам гваз чи яхцур миллетдин Дагъустандай атанва зун Бакудиз. А. С. Низамидин гъезел хъиз.

ЯХЦУРАР суц., гзаф. къ.; -ри, -ра инсан кечмиш хъайидадай къулухъ 40 югъ алатна ясдикай хкечIдай югъ. Къе Эминан яхцурарни хкатна. М. Б. Эминаз. Элгъет муаллим Дуьньядай куьч хъанва лагъай хабар зал агакъайла, адан яхцурар хъанвай. С. К. Къегъал ксар рекъидач!

ЯХЦУРРА нар., **яхцур сеферда**.

ЯХШИ! рах.. межд. лагъай гафарал разивалдай ва я ихтилат умумиламишдай гаф. -[Брегъим]. Агъан. Зун агакъ хъувунвайди я хъи. Яхши, бес гила за и целцин руфун квай Гъажу-Муртуаз вуч жаваб хгун? Б. Гъ. Большевикдин руш. [Садикъбег]. Яхши, ибур вуч хабарар я? Абуруз адалди вуч лугъуз кIанзава? Ж. Эфендиев. Азадвиллин рекъе. - Яхши, а виридалай кIвенкIве авайди вуж я? Б. Гъ. Заз эвера.

ЯХЪ КЪУН глаголдан буйругъдин форма. Кил. **КЪУН**.

* **яхъ-марагъур** || **яхъ марагъул** суц. къалмакъал, гъарай-эвер. И арада хуьруьк мадни чан кткана: . далдам, зуьрне, яхъ-марагъур хъана. И. В. Чирхчир.

ЯЦ суц.; -ра, -ра; -ар, -ари, -ара хеси авунвай жунгав. Фекъи рекъиз экъечIнамазди, адан гуьгъуьналлаз гачални, вичин яцар вилик кутуна, никIел фена. Ф. Савдагардин папанни фекъидин къиса. Вилик нагъвар эцигайла, Атанач ваз дад, Яру яц. Е. Э. Яру яц. Жафер ник маса гунал рази хъанач. Гъиле авай яцар гана садакъа гуз башламишна. А. Ф. Бубадин веси. Хуьруь гуда ваз яиран къуватар, Хуьр бахт я! А. С. Хцихъ галаз ихтилат.

* **яц жедай жунгав я** мисал 'кIвалин-къан къадир авайди я' манадин ибара. Туьквенчи адаз муьштеривилелди килигиз хъана. ВучатIани, яц жедай жунгав я, - фикир авуна ада вичи-вичикди ва лезги чIалалди жузуна: - Я бала, вуна гъина кIвалахзава? З. Э. КУТВ-диз фена.

* **яц квахъайла, варариз тар ягъун** гл., ни хата-бала атана алатайла, къайгъударвал авун. Чи инсанар къайгъусуз я. Абур, чан бала, яц квахъ тавунамаз варариз тар ядайбур туш. А. А. Умуд.

ЯЦАРХЪАН нугъ., суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра керекул.

ЯЦI суц.; -а, -а; -ар, -ари, -ара 1) са куьн ятIани яцIу чка. 2) гатфарин, гатун, зулун, хъуьтIуьн юкъ. ХъуьтIуьн яцI тиртани, мекъизвачир. А. А. Лезгияр. ХъуьтIуьн яцI ханвай, амма гатфар жедалди гзаф вахтар амай. А. А. Пад хъайи рагъ.

* **яцIа гъатун** гл., вуж-вуч са кардин деринда гъатун. Гатфарин кIвалахар атана яцIа гъатнавай вахтунда чатун устIар къена, жемят кIеве гъатна. Гзаф чкайрай суракъ авуна, эхирни ам жагъана. СтIал улеймана азербайжан чIалал туькIуьрай шиирар.

* **яцI квай прил. яцIувал хас тир**. Соломеядивай са жуьредин яцI квай куьруь кIвачер кIаник кутаз хъанач. А. А. Пад хъайи рагъ.

ЯЦIУ прил. юкъ гъаркъуьвилехъ еке. Гъайвандин къулухъ кIвач, накъв авахънавай чкадин къерехдилай цIуьдгъуьнна, шахарани яцIу къеве кIарасдин арада акIанвай, А. Къ. Нехирбанни лекъ.

* **яцIу авун** гл., ни-куь вуж-вуч **яцIу тир гьалдиз гъун**. - Хъфена тадиз къада за сиягъ И тамавай къван гъайванрин вири. Ахпа саралай ийиз гъар сиягъ, ЯцIу ийида за жуван фири. А. С. Хцихъ галаз ихтилат.

* **яцIу гафар** суц. 1) манасуз, къилиз акъудиз алакъ тийидай крар, хиве къунар, ихтилатар Халкъдиз ам акунани такIан тир, вучиз лагъайтIа ада яцIу гафар ийидай ва ам гзаф фурслу кас тир. Къ. М. Стхаяр. ГъикI хъана ви яцIу гафар, лагълагъар: «Яру къушун, пучда чна тIветIвер хъиз!» А. С. Дидедин къисас. 2) **тариф(ун)ар**. Межид буба акъулу, камалу кас тир. Ибур эсиллагъ яцIу гафар туш, яни жуван буба я лагъана, адан къуру тарифар авун туш. О. Гъуьсейнов. Межид. бубади лугъудай.

* **яцIу ратар**и шуькIуь ратар незвайди хъиз хъун гл., нин къатидаказ гишинвал гысс авун. Начальник гишила пехъи жезвай. Адан яцIу ратар шуькIуь ратар незвай. И. В. Чирхчир. Хардалаз гзаф гишин хъанвай. Адаз вичин яцIу ратар шуькIуь ратар незвайди хъиз авай, Адавай акъвазиз жезмачир. Къ. Къ. Чурун паб. Гишинвилени вичикай хабар гузвай. ЯцIу ратар шуькIуьбур фитIаниз башламишна. С. Ярагъви ашукъ Уьзден.

* **яцІу якІар** суц., ютурар.

* **яцІу якІарин** прил. куьквал хас тир (инсан).

ЯЦІУВАЛ суц.; -или, -иле; -Мер, -илери, -илера **яцІу тир гьал**. Перемдинни вини дуьгме ахъайнава, *яцІувал квай къуватлу гарданда тунвай лацу пекеш пицІел къван куьрнава..* А. А. Ирид цаварик Самурдин ван.

ЯЦІУДАКАЗ нар. 1) яцІ кваз. 2) куьч. такабурла яз.

ЯЦІУЗ нар. 1) **яцІу яз.** 2) куьч. такабурлу яз. -Тарифун, *яцІуз къалурун туш*, - *суьгьбетзава Жафер Жалилова...* ЛГ, 2004, 15. VII.

* **яцІуз къун** гл., ни такабурлу яз тухун, вич вине къуна алакьаламиш хьун.

ЯЧЕЙКА урус, суц.; -ди, -да; -яр, ~йри, -йра **кІватІал**. Хуьрера партийный ячейкаяр ва партийный группаяр тешикл авун герек я. З. Э. КУТВ-диз фена. *Сифте партиядин ячейка тешиклна адан секретарвиллиз Али хкяна.* А. И. Самур.

ЯШ туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ари. -ара **йис**, 12 вацран вахт; дидедиз хъайидалай инихъ **йисаралди алцумдай вахт**. Уьмуьр *цІувад яшара (а)ва...* Е. Э. Назани. *Вичин къве яш ламран къудух Деведлай къакъан ийида.* С. С. Гьарда вичикай хан ийида. *Расулан анжах цІуд-цІусад яш тир.* Амма *Расул вич лап дирибаши тир.* А. Мут. ВикІегь *Расул.* *Чехи бубадин яшар вишелей алатнавай.* З. Р. Зи уьмуьрдин шикилар. *Асан Нуьдурьбегован яшар яхцІур йисалай са тІимил алатнава.* ЛГ. 2003, 27. XI.

* **яш(ар) хьун** гл., нин **жегьилвилляй акъатнавай вахт хьун**. *Вичин ери-бине Хуьруьгрин хуьрйяй тир устІар, хсуси туьквен авай Османан руш Гуьлуьшан, яшар хьанвай жегьил яз, Тагьйраз ам муькьвайрин кІвализ суварин юкъуз муьгьман хъайла сифте яз ақунай.* К. К. Шаирдин килфетар.

ЯША! туьрк, межд. **шадвал къалурдай, 'яшамишрай'манадин гаф**. «Гила, Мурсал муаллим, -ван хкажзава ада, - чавай и баркаван еридилай хъфин тавуртІани жеда. Чи гьиле вири ава! Ихътин кефер, дагъдин лезетлу гьава, пагьливанрин иштягьар авай итимар! Инин женнетдин гьуьруьперийрик ви, вахъ галаз зи пайни акатин!. Мад чаз вуч хкІама! Ваз зи рикІикай къе хабар жеда!. Ша атана адаз килиг! Килиг! Яша! Яша е-э-э-э. Яша! Т. А. Мехъер куьтягъ тахъанмаз.

ЯШАЙИШ туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри. -ра уьмуьр давамарун патал лазим тир ва я авай шартІар вири санлай. *Яшайишда цІийи крар, цІийи гьалар туьретмиш жезва; цІийи затІар акъатзава.* Н. А. Литературадин хрестоматия. - *Яшайиш. ви вилеркай Карагзава ахвар хьиз.* А. С. Экв хугузмач... *Гъайванрикай теснифнавай махари вилик заманайрин инсанрин алакьяяр, яшайишдин четин шартІар чириз куьмекда.* Лезгийрин фольклор. Сифте гаф. **Синоним:** **дуланажагъ**

* **яшайишдин кІвалер** суц. **инсанар яшамиш хьун патал кІвалер**. *Къейд авун лазим я хьи, алай вахтунда яшайишдин кІвалерин ва коммунальнй игътияжрин пулар гудайла, агъалийрин тІимил тагъмин тир къатариз субсидияр чара авунин система къуватда ава.* ЛГ, 2004, 15. VII.

ЯШАЙИШВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илери **дуланажгъдин гьал**.

ЯШАМИШ: * **яшамиш хьун** гл., *вуж-вуч уьмуьр тухун.* *Яшамиш хьухъ, вуна закай РуьхънатІани, кана, яр.* А. С. Дагьлух чили... *Фетали ханди вичин наibar тир Къубар бегдални, Ягъия бегдал Шамахидиз къвезвай урус савдагарар яшамиш. хьун патал са карвансара эцигун тапиурмишнай.* ЛГ, 2003, 14. VIII. *Гъасан эфенди 1909 - йисуз къена, ам 76 йисуз яшамиш хъана, 4 йисуз Сибирда (дустагъда) хъана.* М. М. Гаджиев. Из лингвистического наследия. *Баку ва Сумгаит шегъерра 600 агъзурдалай гзаф лезгийр яшамиш жезва.* М. М. Чун гъвечІи халкъ туш. *Амма лезгийр пара ва санал яшамиш жезвай Къуба, Хачмаз, Исмаиллы, Къуткъашен, Барташен ва Геокчай хътин районра лезги чІалал райондин газетар ахъаюниз чІехи игътияж ава.* М. М. Къибле пата гурзава. *Некягъдилай гьуьгьуьниз 40 сятина яшамиш хъхъай Гитлеранни Евадин мейитар... бункердай жагъанай.* Х. Шайдабегова. *Ева Браун. РД-дин меркездивай 244 километрдин мензилдин яргъа тир Ахцегъа къе 15 агъзур агъали яшамиш жезва.* ЛГ, 2004, -15 VII. *Къиникъ - гуж туш, яшамиш жез алакъ тавун гуж я.* З. Къ. **Синоним:** **дуланмиш хьун.**

ЯШАМИШВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера **дуланажагъ(вал)**. *Вавай там галачиз гьич са юкъузни яшамишвал къиле тухуз жедач... Уях хьухъ, я хва.* З. Гъ. Ахварай авудай аваз.

ЯШАМИШРАЙ! межд. **'нелай-квелей ятІани авай разивал, кІанивал яргъалди хьурай' манадин гаф**. *Чур хьурай зулум, яшамишрай азадвал! Ж. Эфендиев.. Азадвиллин рекъе. Яшамишрай ви игитвал, Инкъилабдиз ухиар авай.* А. С. Хцихъ галаз ихтилат,

ЯШИНДА нар. хайи йикъалай инихъди. *Зелфи бубадин къунагърин хуьруьз вичин яшинда тек са сеферда фейиди тир,..* А. А. Умуд. *Валлагъ, Махсудан мехъер хътин девлетлу мехъер заз зи яшинда ақурди туш.* З. Э. Муькъвел гелер. *Акъван пул рушаз вичин яшинда ақурди туш.* А. А. Пад хъайи рагъ. *Яшинда садрани вун тек тадач за...* А. С. Чи мани. **Синоним:** **уьмуьрда.**

ЯШЛУ прил. **жегьил тушир, гзаф яшар хъанвай**. *Къарид гьиле гъатна маша, Яшлу тим гатун хъана хьи.* С. С. Къаридинни къужадин дяве. *Варарив гьеле агакъ тавунмаз килигайтІа... яшлу итимар чинар чІурна, рахан тийиз...* *Гъаятдиз физва.* А. А. Лезгийр. *КІвалин иеси эвичІалди варцин сиве чубандин ақунар алай*

яшлу касни пайда хъхъана. Б. Гь. Тварун стхаяр. *Са акъван вахт алатнач, рак ахъа хъана, анай бегъем ахвар тахъанвай, бизар хъанвай яшлу дишегъли экъечІна.* М. В. Гъарасатдин майдандал. *Вичин машинда акъахай пассажиррин кефи хун тавун, яшлу, набут инсанриз герек атай куъмек гун Мегъамедаз адетдин кар я.* ЛГ, 2004, 12.П.

* **яшлу хъун** гл. **гзаф яшар хъанвай гъалдиз атун.** *Зун авачир рехи чІарчІихъ къекъез жедай келледа: Фад чІехи хъун, фад яшлу хъун мурад тир зи уълкведа.* И. Гь. Рубаияр.

ЯШЛУВАЛ суц.; -или, -иле; -илер, -илери, -илера **гзаф яшар авай гъал.** *Жемятди адан яшлувилиз гъурмет ийизвай.* З. Э. Муъкъвел гелер.... *чаз ам машинда аваз Къурагъиз, анай, яшлувилизни килиг тавуна, балкІандаллаз Ахъегъиз ва анай Хуъруьгрин хуъруьзни фийиди агъадихъ тир текстдай чир жезва...* С. Зи Сулейман. *Яшлувал виридахъ галайди я.* З. Ф. Элясна фимир.

ЯШЛУДАКАЗ нар. **гзаф яшар авайдаз хас тегъерда.**

ЯШМАГЪ туьрк, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **тахта янавай полдинни цлан арада амукънавай хъиткъер** КІевдай тахтадин КІус.

ЯЩИК || (**ИШИКИ** рах.) урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **КІвалин майишатдин затІар тун патал къелечІ** къуларикай раснавай къуд пипІен къаб. *ТахъайтІа са ящикда са ичер жезва, мукуьда - маса ичер ва икІ мад.* А. А. Лезгияр. *Директор, газет эКІяна, вичиз къулай тирвал къуларин ящикдал ацукъна.* А. Фет. *Кьерен къванер. - Къе за вад ишикІ гъикайтІани ийида, къенвай КІвалах я зи гъиляй...* Н. Насруллаев. "Го-о-ол!".

ЯЦИУР урус, суц.; -ди, -да; -ар, -ри, -ра **маларин сивер акъатдай, КІвачерал хирер жедай азар.** **Синоним:** дабакъ.

ЯЪ¹ межд. **мягътелвал, шадвал къалурдай гаф.** *Гада КІвализ хтана ахгакъайтІа, адаз ана са руш аваз акуна. Яъ, - лагъана ада, - я инсан, вун иниз гъинай акъатайди я?* Ф. Кесибдин хва Къагъриман. [Къурбан] - *Яъ, яъ, садра дангъуздин итимдин сивяй акъатзавай гафариз килиг тІун, сивел некІедин гел аламаз, гила заз рекъер къалурдайди хъанани?* Гь. Гь. Адетдин къармахра. *Яъ, ибур зи гафар я, эхир, -лагъана гъарайна, за валчагъдин КІирер акъудиз башламишна, вучиз лагъайтІа зи чандал лап ифин акъалтнай.* С. С. Жувакай ихтилат. *Яъ, яраб Зарият гъиниз фенатІа?* А. Р., Я. Я. Хендедадин мехъер. *Пакад юкъуз цІегъер хтанач. Тамухъандик къалабулукъ акатна. «Яраб жанавур гъалтна жал? Яъ, я кас, абур чи тама авайди туш эхир.* З. Гь. Ахварай авудай аваз.

ЯЪ² нугъ., суц. **диде...**